TITI LIVII PATAVINI

HISTORICORVM ROMANORVM PRINCIPIS,

Libri omnes superstites,

RECOGNITI ET EMENDATI AD MANVSCRIPTO-rum Codicum Fuldensium, Moguntinensium & Coloniensium fidem, à

FRANCISCO MODIO;

NVNC ETIAM COMPARATI CVM MEMBRANIS BI-bliothecæ Palatinæ Electoralis, melioresq; facti curâ tertiâ

IANI GRVTERI:

CVIVS ACCEDVNT NOTÆ CRITICÆ ET POLITICÆ;

NEC NON QVINQVAGINTA ALIQVOT IN CORN. TACITVM

DISCVRSVS,

Aut auctiores longè prioribus, aut nouè vulgati:

Cum Priuilegio Sacræ Cæsareæ Maiestatis.

FRANCOFVRTI AD MOENVM,

Excusi typis Guolphgangi Hofmanni, Impensis Hæredum IACOBI FISCHERI p. m.

ANNO M. DC. XXVIII.

IANUS GRUTERUS ANTVERPIENSIS DEMERENDIS LITERIS NATUS ANNO M D LX. III. DECEMBRIS.

Cui tantum Latium vetus et vetus Attica nota,
Patria, vel quantum nota cuiq; domus,
Talis erat, tantum docto notissimus orbi
Quantum illi notus maximus orbis erat.

BV.

Iacob. ab Heyden sculpsit

PRÆFATIO
AD LECTOREM.

QVALE fatum fuit Francisci Modii in Liuio publicando sub annum cIↃ IↃ LXXXVIII. tale etiam ferè meum; hoc est, tantum non capitale. Bis vulgauimus Patauinum istum, anno scilicet cIↃ IↃ CVII. & anno cIↃ IↃ CXIX. sed vtrumq; absque notis: quod nunquam, aut ocii tantum aut temporis datum fuisset, vt dignè satis easdem expendere atq; elimare possemus vllo sæculo, nedum hoc nostro, quo *Et pueri nasum Rhinocerotis habent.* Vnde factum, vt ante plures annos excitauerim disciplinæ meæ alumnum Ianum Gebhardum, iuuenem haud tralaticiè versatum in optimis artibus; auctorque ei fuerim, vt, post me prioresq; Criticos, Historici huius, non versus modo singulos, sed & verba syllabasque, & diligentius & exactius, quasi in auraria trutinâ, ad fidem auctoritatemq; manuscriptorum Palatinorum, aliarumque Bibliothecarum monumenta, examinaret. Eo in opere dum sedulo versatur, ecce tibi decumana bellorum etiam nunc insanientium tempestas. ea, vt vnumquemque sibi ipsi consulere coegit, Gebhardum quoque extra patriam longius eiecit. Quare postquam Liuium Fischeriani tutores tertiùm reuocare cupiunt sub præla sua, tertioque opem operamque nostram implorant; reieci eos ad viridia Gebhardi genua, cui tantũ non facem meam antea tradidissem; rudem profectò meritus ob ætatem morbidam, nedum ob ærumnas laboresque improbè exantlatos in illo stadio per annos omnino quadraginta. Verùm quid? dum ipsi hæc atque illa caussantur, propiusque vrgent simplicitatem meam; ne auctori iam familiari, & tantum non domestico, desim; pro ea facilitate, imò indulgentiâ, quâ semper fui erga illud hominum genus; id ipsum denegare non potui. quin eisdem, præter notas veteres, deproperatas ante annos viginti ad hunc nostrum, polliceor insuper recentiores politicas, è naufragio librariæ meæ adhuc reliquas. paruæ quidem rei, fateor, si comparentur cum Dissertationibus illis diffusis, quas in eum auctorem accuratius emoliebar: sed quæ tamen iuuentuti studiosæ, iudicii minus adhuc confirmati, ad ea digitum intenderent quæ potissimum è memorialibus libris vsui suo priuato publicóve excerpere, animoque condere, & possent & deberent. Promisi autem istud tanto promptius prolixiusque, quod in caligine & confusione, & quod inde sequitur, squalore atque horrore, status cõmunis, nulli rei liberet vacare quàm votis & suspiriis; abiecta qua-

¶ 2 licunque

licunque studiorum meliorum meditatione. Huc accedebat quoque, intemperies minimè ciuilis nouæ, nescio cuius Parisinæ societatis, quę eodem tempore, me prorsus inscio & ignaro, Liuium sub nomine meo produxerat in publicum. Qua in re, maior ne fuerit Quatuoruirum eorum impudentia an cæcitas, meritò ambigas, Lector benigne. Si enim iisdem humanum ac come visum fuerat, inuadere alterius Typographiæ labores ac sumptus; at summæ tamen erat & vecordiæ & turpitudinis, eam editionem meam relinquere, cui vltimam, hoc est meliorem adhibueram manum, vobisque obtrudere primam; tanquam delectaremini adhuc glandium amarore, repertis frugibus. Ii præterea, quàm religiose ac fideliter repræsentarint typis suis ea quæ ante viginti annos vulgaui; ipsimet viderint. nam quibus illa fuit supina negligentia, vt ipso statim frontispicii meditullio tantum à meis recesserint, vt ridiculis se traduxerint planè solœcismis, quid nō peccarunt in tam vasti operis progressu? Noueris igitur, Lector, Parisinam editionem anni CIↃ IↃ CXXV. minimè esse traducem meæ tertiæ. nec curas quidem expressit secundas. Liuium quem heic modò vides, is est qui ab incude mea adhuc calet; relectus a me emendatusque à capite ad calcem, non sine sudore ac fatigatione multiplici, ob Characterum exilitatem, oculis istis senilibus oppidò inimicam. Quid præstiterim, tui est æstimii, Lector. Multa certè in textu mutaui, plura etiam deleui; sed præeuntibus semper aut libris scriptis, aut editionibus omnium primis Ioan. Andreæ, & Ioan. Campani, ideoq; paribus dignitate autographariis, vnde manarunt. parcius nihilominus postremis his aurem præbui; gnarus quantum etiam religiosorum morum Critici ingenio suo permittere soleant. Quæ in Liuianis deleui; ea si erant momenti maioris, fideliter semper indicaui in Notis meis: sin erant minoris, silentio inuolui. Cui enim bono iactare se de particula aliqua electa, quam vel luscitioso appareat natam in officinis interpretum? Exempli gratia, vbi legitur libro primo tmemate nono ante finem; *aut indignatio minor.* prius fuerat in vulgatis; *aut indignatio est minor.* Item vbi habemus tmematis vndecimi principio; *fusi igitur primo impetu*, prius fuerat; *fusi sunt igitur primo impetu.* Tales dictiunculas pluribus adhuc locis perstare, non semel queror in notis; sed non etiam ausus sum tollere, nullo velificante codice plurimo. Quæ in Liuio mutaui, pendent aut à libris nostris aliorumue; aut à iudicio certissimo excellentium in his literis virorum, qui lectiones antiquas ad cotem limatæ veritatis seriò explorarunt. In nominibus propriis, non fui admodum scrupulosus; arbitratus parum referre exararetur ne *Tybris*, an *Tibris*, *Æmylius* an *Æmilius*. Ne tamen heic quis putet me fuisse affinem negligentiæ, is sciat excussisse & Panuinii, & Goltzii, & Sigonii, & Vrsini, & Pighii libros: quæque proximè accedere videbantur ad Tabulas Capitolinas, ad ceteros historicos, recepisse vltrò in contextum. Quid enim superstitiosius, quàm recedere nolle à chirographariis schedis, eisque adhærere in omnibus per omnia; quum experientia clamet plerasque depictas, aut ab hominibus Linguæ Latinæ tantum non rudibus; aut sæculo illo quo eadem lingua interpolabatur vel barbariȩ fęcibus, vel aliter pronunciabatur quàm florente imperio Romano? Sequamur sanè Cynosuræ Helicesque loco exemplaria cariosa, vbi rationem ipsa sequuntur, nec longius

abeunt

abeunt ab analogia ac publica loquendi consuetudine. verùm vbi monstra præferunt ac prodigia, stolidè ea adoremus pro miraculis oraculisque. Itaque, vbi exstat Patauini nostri libro secundo, capite 36. somniator de plebe *T. Latinus:* quo nomine citatur plerisque scriptoribus: quum proderet Sigonius fuisse in suis Mss. *T. Latinius:* sciremque eiusdem hominis mentionem variè fieri ab aliis, & nunc appellari *Annium*, nunc *Vatinium*, nunc *Attinium*, nunc *Atinium:* iudicio meo obsecutus, retinui reposuiq; illud vltimum. idem secutus sum in ceteris. Quare non est quod superciliosus quis, aut adeo liuoris cliens, ferocius me inuadat vel fastidio, vel contemptu; nisi prius euoluerit vtriusque linguæ auctores, tam sacros quàm profanos, tam Græcos quàm Romanos; quos ferè omnes cum cura consului, vbi occurrebat nodus dignus vindice, quemque minus dextrè expedirent magni Critici. Hactenus de Liuii textu. Simile quid vtinam pronunciare possem de Notis ad illum nostris! sed ius non est, vetatque alioqui mens conscia, hactenus tenere se sueta intra veritatis modestiæq; terminos. Quippe simul atque eis ordinandis ac describendis seriò accingor, totusq; eò cogitationes atque actiones dirigo; ecce desubitò se exerit morbus pene melancholicus; hepatarius ille nimirum, per quem & caput & stomachus prohibetur facere officium suum: eoque ipso, non calami modò excutiuntur mihi è manibus, sed & libri omnes. Typographus interim quid? illud scilicet, quod solent viri boni commatis, dum sperat ægritudinem eam profligandam intra aliquot menses; singulis semestribus Liuium catalogo Francfurtensi inserit cum meis Notis; eaque strophâ lectorem lactat triennium. Quo ipso, quum vererer ne fama mea ac fides periclitaretur, & nescio quâ aut vanitatis aut suspicionis notâ maculâue aspergeretur, ab eis quibus ingenuitas mea minus innotuit: ausus sum scribere Editori ante semestre; ne differret vlterius procudere Liuii historiam: Notas meas profectò habiturum ante Caniculares. Sed heu, quàm *Fallitur augurio spes bona sæpe suo!* Nam dum Generi mei Osvvaldi Schmendii scribam, Ioan. Iacobũ Lauferum, Marti iuxta ac Mineruæ factum, aptumque ad alia omnia, destino mihi librarium qui aduersaria mea accommodaret desiderio typothetarum; cum vehe supellectilis librariæ Brettâ migro Heidelbergam, longius ibi futurus à rigido Hercyniæ aere. Quum verò per septimanas plures vti non possem illo amanuensi, destitutis aliquot libris Brettæ relictis, ad quorum paginas, imo versus, ipsi necessario recurrendum erat; prohiberetque proterua ex professo stratiotarum licentia tutò terere iter medium, dum illic agerent; vix iam aliò concesserant, quando idem Brettam repetit vnà cum genero, & inde effert plaustrum librorum alterum. vix processerant milliare vnum, quum incidunt in tres Equites Gallos, pridie è carcere Vdemensi dimissos, ii sclopetis ita caput generi impetunt, vt pileum perforarent; ac nisi de equo statim descendisset, certò necassent. At famuli præcordia duobus globulis traiiciunt; veriti ne aufugeret cum sacciperio. Accidit facinus illud in oculis oppidi Haidelshemensis, decem minimum aurigis præsentibus. Cetera taceo. tu animo ea subiice, Lector. nam ego præ luctu ac mœrore, imo & præ indignatione, totus adhuc stupeo. Tam nefariè sublato eo qui manum meam norat, & calligraphiâ suâ satisfacturus erat typothetis, eo reda-

ctus fui angustiarum, vt, si dicto die promissum meum implere volebam, Notulas has ex opere toto requirere ac seligere habuerim necesse, in quibus aut nihil aut minimum esset liturarum. nam alligare ad autographiam meam scribam nouum, nihil aliud fuisset, quam marcorem istum ac tabem meam protrudere ad Orci cancellos: adeo plus mihi fuisset negocii in instruẽdo tyrone, quàm si ipsemet ea procurarem. Vides igitur, beneuole Lector, naufragii nostri secundi pauculas reliquias; quæque ideo maximè in scenam prodeunt, vt fidem meam liberent apud Dn. Fleischbeinium, amicum & administratorem Bibliopolii Fischerianorum, non etiam vt mereantur acclamationem aut plausum amici vel fauentissimi: tantum abest vt exspectent cordoti alicuius viri suffragium aut laudem. pulcrè discedo si non vndiq; explodor sibilis; tanquam qui pro thesauro carbones. Ceterùm quia pauciores erant pagellæ eæ, quàm vt libro isti aliquod adderet pondus, adiici passus sum quinquaginta aliquot Discursus in Tacitum, quotquot videlicet erant ad manum mundiùs descripti. Græca forte abesse miraris. at ea detraxit æui huius, miseriá ne, an desperatio meliorum? Affirmant enim Typographi, illius linguæ vix adhuc inueniri tres quatuorve amatores laudatoresve. ob eos, grandem vtiq; (hisce omnium rerum difficultatibus) & pecuniæ & chartæ fieri jacturam, non videri operæprecium. quare prorsus insuperhabendam deinceps *huiusmodi bilinguitatem.* Quæ opinio indicat, quantum reipublicæ literariæ mores intra sæculum mutauerint. Patres Græca penè sola citari volebant, exclusâ interpretatione Latinâ. soboles horum contrariæ jam insistit sententiæ; sicq; præterea censere videtur, si biennium adhuc catenatim publicæ priuatæq; ipsis incubuerint calamitates istę bellicæ, præficas jam nunc quærendas instruendasq; ad næniam; cuius præcentu, & Philosophiam & Philologiam, animam agentes, vno eodemque componant lecto, vnisq; prosequantur exsequiis. facem namq;, quæ accendat rogum, vel vltrò ingeret Bellona, vel Furiarum trias, vel miles quiuis obuius, incendiarias artes edoctus rusticorum miseriis; cuique alioquin cuiuscumq; disciplinæ nomen, & ludibrio & odio. Sed redeo ad Notas. Eis vt te, Lector, contentum teneas, donec per valetudinem reliquas concinnauero; quæso te rogoque per Musas ac Charites. *Qui necessitati obedit, nullius culpæ est reus.* Sin jam vixi, & quem dederat cursum Deus pater, peregi; expectet eas à nepotibus meis: si modò temporis infelicitas animum ipsos applicare talibus studiis patietur. Et alioqui, nec primus sum, nec vltimus ero, qui discesserit relicto post se opere imperfecto. Porrò quòd Liuium diuiserim in tmemata, siue quis capitella vocare malit, siue paragraphos, neminem spero mihi id versurum vitio: probabitur potius omnibus, qui animaduertent eâ ratione consultum partim memoriæ suæ, partim tempori. sic sanè & citius & facilius loca laudata indicataque reperientur. Cui vtrique vt magis adhuc tibi gratificarer, Lector, in Notis meis, in Dissertationibus ad Tacitum, expressi frequenter capitis principium, medium, finem: idque notant literæ illæ singulares *p. m. f.* Imò sæpius occurret *a. m.* item *a. f.* quo innuere volui ea ipsa reperiunda, ante capitis medium, ante capitis finem.

Ad eundem modum passim interpunguntur, & publicè dudum prostant, Herodotus, Xenophon, Polybius, Dionysius Halicarnasseus, Diodorus

dorus Siculus, Dio Caſſius, Iulius Cæſar, Velleius Paterculus, Ammianus Marcellinus, Ælius Spartanus, Iulius Capitolinus, Lampridius, Vulcatius Gallicanus, Trebellius Pollio, Flauius Vopiſcus, Iornandes, Warnefridus, &c. ſinguli & vniuerſi inueniundi in officina Wecheliana: Tacitus, Salluſtius, Panegyrici ſcriptores, requirendi apud Fiſcherianos: Plutarchi opera, apud Zetznerianos: Ciceronis denique opera, apud Frobenium Hamburgenſem. Sed & præterea ad eandem faciem produxi capita ex auctoribus nondum adhuc cum tali diſtinctione publice vulgatis, inter quos ſunt, Thucydides, Curtius, Herodianus, Zoſimus, Arrianus de Alexandro Magno, Arnobius, Minucius, Apuleius. Si quis tamen eſt Typographus, qui huiuſmodi interpunctiones prœlo ſuo propagare cupierit, petat libros eoſdem ab heredibus meis, & impetrabit. Nihil enim mihi tota vita magis fuit in votis, quam prodeſſe literis, & literatis; nedum vt ab eo more recedam iam moriturus, &c. Deproperabam animo ac corpore æger, fine Auguſti menſis, cIↄ Iↄ cxxvii. Heidelbergæ,

Ianus Gruterus.

ELOGIA AVCTORVM
nec non Iudicia, de Tito Liuio cum Fragmentis.

SENECA PATER
Suasoria 6.

Voties magni alicuius mors ab Historicis narrata est, toties fere totius consummatio vitæ, & quasi funebris laudatio redditur. Hoc semel atque iterum à Thucydide factum. Idem in paucissimis personis vsurpatum à Sallustio. Liuius benignius omnibus, magnis viris præstitit. Sequentes Historici multo effusius id fecerunt.

Mox eadem.

Vt est natura candidissimus omnium magnorum ingeniorum æstimator Liuius, plenissimum testimonium Ciceroni reddidit: Vixit tres & sexag.&c. *Locus notissimus est.*

Procemio lib.10. Controuers.

Pertinere ad rem non puto, quomodo Lucius Magius gener Titi Liuii declamauerit, quamuis aliquo tempore suum populum habuit; cum illum homines non in ipsius honorem laudarent, sed in soceri.

Controuers. 24.

Titus Liuius tam iniquus Sallustio fuit, vt hanc ipsius sententiam, Res secundæ mire sunt vitiis obtentui, & tanquam translatam, & tanquam corruptam dum transfertur, obiiceret Sallustio. nec hoc amore Thucydidis facit, vt illum præferat: laudat quem non timet; & facilius putat à se Sallustium vinci, si ante à Thucydide vincatur.

Controuers. 25.

Titus Liuius, de Oratoribus qui verba antiqua & sordida consectantur, & orationis obscuritatem, seueritatem putant, aiebat Miltiadem rhetorem eleganter dixisse: ἐπὶ τὸ πλήσιον μαίνονται.

VELLEIVS PATERCVLVS
Volumine priore cap. 17.

Historicos (vt & Liuium quoque priorum ætati adstruas) præter Catonem, & quosdam veteres & obscuros, minus octoginta annis circumdatum æuum tulit, &c.

IDEM
Volumine altero cap.36.

Pene stultitia est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio: inter quæ maxime nostri æui eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriusque, & consecutus Sallustium Liuius, Tibullusque & Naso, &c.

VALERIVS MAXIMVS
Lib.1. cap.vltimo.

Quin supra vsitatam rationem excedentia attigimus, Serpentis quoque à Tito Liuio curiose pariter ac facunde relata fiat mentio. Is enim ait in Africa apud Bagradam flumen tantæ magnitudinis anguem fuisse, vt Attilii Reguli exercitum vsu amnis prohiberet: multisque militibus ingenti ore correptis, compluribus caudæ voluminibus elisis; cum telorum iactu perforari nequiret, ad vltimum ballistarum tormentis vndiq; petitam, silicum crebris & ponderosis verberib. procubuisse; omnibusq; & cohortibus & legionibus ipsa Carthagine visam terribiliorem. atque etiam cruore suo, gurgitibus imbutis, corporisque iacentis pestifero afflatu vicina regione polluta, Romana inde submouisse castra. Dicit belluæ etiam corium centum viginti pedes longum, in Vrbem missum.

SENECA FILIVS
Lib.1. cap.16. §.7. de Ira.

Non est quod existimes verũ esse quod apud diser-

disertissimum virum Liuium dicitur. Vir ingenii magni magis quam boni. *Non potest illud separari; aut & bonum erit, aut nec magnum, &c.*

IDEM

Lib. de Tranquillitate cap. 9.

Librorum quadringenta millia Alexandriæ arserunt, pulcherrimum regiæ opulentiæ monumentum. Alius laudauerit, sicut Liuius, qui elegantiæ regum curæque egregium ait opus fuisse. Non fuit elegantiæ illud aut curæ, sed studiosa luxuria.

IDEM

Epistola 100.

Adfer quem Fabiano possis præponere. Dic Ciceronem, cuius libri ad Philosophiam pertinentes, pene totidem sunt quod Fabiani; cedam. sed non statim pusillum est. si quid maximo minus est. Dic Asinium Pollionem; cedam, sed vt respondeam, In re tanta eminere est, & post duos esse. Nomina adhuc Liuium. scripsit enim & Dialogos, quos non magis philosophiæ annumerare possis quam historiæ, & ex professo philosophiam continentes libros; huic quoque dabo locum. Vide tamen quam multos antecedat, qui à tribus vincitur, & tribus eloquentissimis.

IDEM

Lib. 5. Natur. quæst. cap. 18.

Nunc quod de Cæsare olim maiore vulgo dictum est, & à Tito Liuio positum, In incerto esse, vtrum illum magis nasci Reipublicæ profuerit, an non nasci; *dici etiam de Ventis potest.*

IDEM

Epistola 46.

Librum tuum accepi, &, tanquam lecturus ex commodo, adaperui, ac tantum degustare volui. deinde blanditus est ipse vt procederem longius. qui quam disertus fuerit, ex hoc intelligas licet: breuis mihi esse visus est; cum esset nec mei, nec tui temporis, sed qui primo aspectu aut Titi Liuii, aut Epicuri posset videri. tanta autem dulcedine me tenuit & traxit, vt illum sine vlla dilatione perlegerem.

FABIVS QVINTILIANVS

Lib. 1. Instit. Orat. cap. 5.

Peregrina ex omnibus prope dixerim gentibus, vt homines, vt instituta etiam multa, venerunt. Taceo de Tuscis & Sabinis, & Prænestinis quoque. nam vt eorum sermone vtentem Vectium Lucillius insectatur: quemadmodum Pollio deprehendit in Liuio Patauinitatem; licet omnia Italica pro Romanis habeam.

IDEM

Lib. 8. cap. 1.

Attica anus Theophrastum annotata vnius affectatione verbi hospitem dixit: nec alio se id deprehendisse, interrogata respondit, quam quod nimium Attice loqueretur. Et in Tito Liuio miræ facundiæ viro, putat inesse Pollio Asinius quandam Patauinitatem, &c.

Lib. 9. cap. 2.

Apud Historicos reperiuntur obliquæ allocutiones, vt in Titi Liuii primo statim libro: Vrbem quoque, vt cetera, ex infimo nasci.

Lib. 9. cap. 4.

T. Liuius Hexametri exordio cœpit: Facturusne operæ precium sim. *nam ita edidit; meliusque est quam quomodo emendatur.*

Lib. 2. Instit. cap. 4.

Sæpe quæri solet de tempore, de loco, quo gesta res dicitur. nonnunquam de persona quoque. sicut Liuius frequentissime dubitat; & alii ab aliis historici dissentiunt.

Lib. eiusdem cap. 5.

Ego optimos quidem, & statim & semper, sed tamen eorum candidissimum quemque, & maxime expositum velim: vt Liuium à pueris magis quam Sallustium. & hic historiæ maioris est auctor: ad quem tamen intelligendum iam profectu opus sit. Cicero, vt mihi quidem videtur, & iucundus incipientibus quoque, & apertus est satis: nec prodesse tantum, sed etiam amari potest; tum (quemadmodum Liuius præcipit) vt quisque erit Ciceroni simillimus.

Lib. 10. cap. 1.

Fuerit igitur breuitas illa tutissima, quæ est apud Liuium, in epistola ad Filium scripta; Legendos Demosthenem atque Ciceronem; tum ita vt quisque esset Demostheni & Ciceroni simillimus.

Eodem capite.

Neque illa Sallustiana breuitas, qua nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius; apud occupatum variis cogitationibus iudicem, & sæpius ineruditum, captanda nobis est. neque illa Liuii lactea vbertas satis docebit eum, qui non speciem expositionis, sed fidem quærit.

Post multa ibidem.

At historia Romana, non cesserit Græcis: nec opponere Thucydidi Sallustium verear: nec indignetur sibi Herodotus æquari T. Liuium; cum in narrando miræ iucunditatis clarissimique candoris; tum in concionibus supra quam enarrari potest eloquentem. ita dicuntur omnia cum rebus tum personis accommodata. sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, vt parcissime dicam, nemo historicorum commendauit magis. ideoq; immortalem illam Sallustii velocitatem diuersis virtutibus consecutus est. nam mihi egregie dixisse videtur Seruilius Nouianus, pares eos magis quam similes.

PLINIVS AVVNCVLVS

Præfat. natur. Hist. ad Vespas. Imp.

Equidem ita sentio, peculiarem in studiis caussam eorum esse, qui difficultatibus victis, vtilitatem iuuandi pretulerunt gratiæ placendi: idque & in aliis operibus ipse feci: & profiteor mirari me T. Liuium, auctorem celeberrimum, in Historiarum suarum, quas repetit ab origine Vrbis, quodam volumine sic orsum: Satis iam sibi gloriæ quæsitum; & potuisse se desinere, ni animus inquies pasceretur opere. profectò enim populi gentium victoris, & Romani nominis gloriæ, non suæ, composuisse illa decuit. maius meritum esset, operis amore, non animi caussa perseuerasse; & hoc populo Rom. præstitisse non sibi.

CORNELIVS TACITVS

Oratione Cremutii Cordi, Lib. 4. Annalium cap. 34.

Brutum & Cassium laudauisse dicor. quorum res gestas cum plurimi composuerint, nemo sine honore memorauit. Titus Liuius eloquentiæ ac fidei præclarus inprimis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, vt Pompeianum *eum Augustus appellaret. neque id amicitiæ eorum offecit. Scipionem, Afranium, hunc ipsum Cassium, hunc Brutum, nusquam* latrones & parricidas (*quæ nunc vocabula imponuntur*) *sæpe vt* insignes viros *nominat.*

SVETONIVS TRANQVILLVS

Caligulæ cap. 34.

Sed & Virgilii & T. Liuii scripta & imagines parum abfuit quin ex omnibus Bibliothecis amouerit: quorum alterum vt nullius ingenii minimæque doctrinæ; alterum verbosum in historia negligentemque carpebat.

IDEM

Claudii cap. 41.

Historiam in adolescentia hortante T. Liuio, Sulpicio vero Flauio etiam adiuuante, scribere aggressus est.

IDEM

Domitiani cap. 10.

Metium Pomposianum interemit, quod habere Imperatoriam genesim vulgo ferebatur; & quod depictum Orbem terrarum in membranas, concionesque Regum ac Ducum ex T. Liuio circumferret.

PLVTARCHVS.

Auctoritatem Liuii adducit in Vita Camilli, cap. 10. Marcelli cap. 15. & 53. Catonis Maioris cap. 35. Flaminini cap. 32. Sullæ cap. 11. Luculli cap. 61. & 66. Cæsaris cap. 68. & cap. 91. item Quæstione Ramana 25. sed sine elogio.

MARTIALIS

Lib. 14. Epigr. 190. de Liuio in membranis.

Pellibus exiguis arctatur Liuius ingens,
Quem mea non totum Bibliotheca capit.

PLINIVS IVNIOR

Lib. 2. Epist. 3.

Numquam ne legisti Gaditanum quendam Titi Liuii nomine gloriaque commotum, ad visendum eum ab vltimo terrarum venisse, statimque abiisse?

STATIVS PAPINIVS

Lib. 4. Sylua 7. ad Maximum Iunium.

Sed tuas artes puer ante discat;
Omne qui mundi senium remensus,
Orsa Sallusti breuis, & Timaui
Reddis alumnum.

IVSTI-

IVSTINVS, Trogi abbreuiator lib. 38. Hist. cap. 6.

Quam orationem dignã duxi, cuius exemplum breuitati huius operis insererem; quam obliquam Pompeius Trogus exposuit: quoniam in Liuio & in Sallustio reprehendit, quod conciones directas pro sua oratione operi suo inserendo, historiæ modum excesserint.

AVSONIVS, de Staphylio Rhetore:

Grammatice ad Scaurũ adque Probum promptissime rhetor,
Historiam callens Liuii & Herodoti.

FLAVIVS VOPISCVS in Aureliano cap. 11.

Asserente Tiberiano, quod Pollio incuriosè, multa breuiter prodidisset; me contra dicente, neminem Scriptorum, quantum ad historiam attinet, non aliquid esse mentitum: prodente quin etiam, in quo Liuius, in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis testibus conuincerentur.

IDEM in Probo cap. 2.

Cn. Pompeium tribus fulgentem triumphis, belli Piratici, belli Sertoriani, belli Mithridatici, multarumq; rerum gestarum maiestate sublimem, quis tandem nosset, nisi eum M. Tullius, & T. Liuius in literas retulissent, &c.

Mox eodem capite.

Et mihi quidem id animi fuit, non vt Sallustios, Liuios, Tacitos, Trogos, atque omnes disertissimos imitarer viros, in vita Principum, & temporibus digerendis, sed Marium Maximum, Suetonium Tranquillum, Fabium Marcellinum, Gargilium Martialem, Iulium Capitolinum, Ælium Lampridium, ceterosque, qui hæc & talia, non tam disertè quàm verè, memoriæ prodiderunt.

CENSORINVS Lib. de die Natali cap. 17.

Titus Liuius libro CXXXVI. Eodem anno ludos sæculares ingenti apparatu fecit, quos centesimo quoque anno (his enim terminis sæculum terminari) fieri mos.

EVSEBIVS in Chronico anni MDCCCCLV.

Ea quæ de Catilina, Cethego, Lentulo, & consule Cicerone, Sallustius scribit & Liuius, hoc gesta sunt tempore.

Idem anni MDCCCCLVIII.

Messala Coruinus Orator nascitur, & T. Liuius Patauinus scriptor historicus.

Idem anni MMXXXIII.

Liuius Historicus Patauii moritur.

D. HIERONYMVS Proœmio in Danielem.

Ad intelligendas extremas partes Danielis, multiplex historia Græcorum necessaria est, &c. præcipuè quoq; Liuij & Pompeij Trogi, & Iustini; qui omnem extremæ visionis narrant historiam; & post Alexandrum vsque ad Cæsarem Augustum, Syriæ & Ægypti, id est, Seleuci, & Antiochi, & Ptolomæorum bella describunt.

IDEM Epistola ad Paullinum.

Ad Titum Liuium, lacteo eloquentiæ fonte manantem, de vltimis Hispaniæ Galliarumq; finibus, quosdam venire nobiles legimus; & quos ad contemplationem sui Roma non traxerat, vnius hominis fama perduxit. Habuit illa ætas inauditum omnibus sæculis celebrandumq; miraculum, vt tantam Vrbem ingressi, aliud extra Vrbem quærerent.

De hoc Gaditano iterum scribit ad D. Augustinum Epistola 103.

SIDONIVS APOLLINARIS Carmine 11. versu 118.

---- vel quidquid in æuum
Mittunt Euganeis Patauina volumina chartis.

CASSIODORVS C. Cæsare VI. & M. Agrippa III. Coss.

His Consulibus Cæsar leges protulit, iudices ordinauit, prouincias disposuit; & ideo Augustus cognominatus est: cuius temporibus floruit Virgilius, Horatius, & Liuius.

CATA-

CATALOGVS EORVM QVÆ LIVIO ACCEDVNT.

TABVLA Concionum atque Orationum Titi Liuii omnium.

Cælii Secundi libellus de Mensuris, Ponderibus, reque Nummaria Romanorum ac Græcorum.

Pomponii Læti Antiquitates Vrbis Romæ.

Io. Bartholomæi Marliani de antiquæ Romæ Topographia, Epitome.

P. Victoris de Vrbis Romæ locis ac regionibus.

Epitome in singulos Liuii libros, attributa Lucio Floro.

T. LIVII Libri omnes superstites.

Caroli Sigonii Chronologia in Liuii historias ab Vrbe condita.

Historiarum aliarumque rerum memorabilium, quæ in T. Liuii monumentis continentur, INDEX accuratissimus, ad libros & capita.

Wilh. Godeleuæi Obseruationes in Liuium; ex variis Auctorum lucubrationibus.

Fragmenta vetustiorum Historicorum Annaliumque Scriptorum quos Liuius secutus est, & auctores habuit, collecta per Franciscum Riccobonum; quorum Catalogus hic est: M. Porcius Cato Censorinus. Q. Claudius Quadrigarius. L. Sisenna. C. Crispus Salustius. M. Varro. Fabius Pictor. Piso Frugi. C. Fannius. L. Cælius Antipater. C. Sempronius Asellio. C. Licinius Macer. Valerius Antias. L. Cassius Hemina. Q. Ælius Tubero. C. Oppius. Cornelius Nepos. P. Nigidius. M. Valerius Messala. Atteius Capito. Massurius Sabinus. Tuditanus. Cn. Gellius. L. Cornelius Sylla. L. Cincius Alimentus. Iulius Higinus. Sammonicus Serenus.

TABV-

TABVLA CONCIONVM ATQVE ORATIONVM OMNIVM TITI LIVII, VELVT GENERIS DIVISIONEM IN SPECIES COMPLEctens, ad communem omnium generum scribendi, dicendique facultatem comparandam, secundum locos trium generum Causarum, Deliberatiui, Demonstratiui, & Iudicialis, digesta.

Prior numerus librum notat; alter caput.

Suasio

- *Reconciliationis & pacis cōponendæ inter Romanos & Albanos, per Metium Fuffetium Albanorum principem, ad Tullum Hostilium regem Roman.* lib. I. cap. 23. m.
- *Appii Claudii tribuni militū ad populum Romanum, de bello continuando, continendisq́; militibus in hybernaculis, in obsidione Veiorum, contra Tribunos plebis.* V. 3. p.
- *L. Lentuli principis legatorum Romanorum ad exercitum & consules, vt se vltro dederent Samnitibus apud Caudinas furcas, cum nulla spes euadendi esset.* IX. 4. m.
- *Decii Muris consulis ad populum, vt ex plebe Augures & Pontifices fierent.* X. 7. m.
- *Aceducis Hispani ad Bostarem præfectum Saguntinorū, de remittendis in suas ciuitates obsidibus, quos Annibal cunctis ciuitatibus imperabat, & Sagunti custodiæ tradiderat.* XXII. 22. m.
- *Minutii magistri equitum ad suos milites, de coniungendis cum Fabio castris, quod se suosq́; Fabii virtute seruatos intelligeret, cum infeliciter aduersus Annibalem pugnasset.* XXII. 29. m.
- *Captiuorum Cannensi clade Romanorum ad Patres, vt redimerentur.* XXII. 59. p.
- *Varronis consulis ad legatos Campanorum, vt post tātam cladem Romanorum, cum Pœnis bellum ita suscipiant ipsi, vt nec Annibal se vicisse sentiat, nec Romani se victos esse.* XXIII. 5. p.
- *Fabii Maximi ad populum, vt imperio Octacilio detracto, videatur quis Imperator Annibali opponi debeat.* XXIV. 8. p.
- *P. Sulpicii consulis ad populum, de bello in Macedoniam transferendo, ad auxilium ferendum Atheniensibus aduersus Philippum.* XXXI. 7. p.
- *Aristheni principis Achæorum ad Achæos, pro postulatis legatorum Romanorum, vt pro iis starent aduersus Philippum.* XXXII. 20. p. 21. p.
- *M. Porcii Catonis consulis pro lege Oppia, quam C. Oppius Trib. pleb. bello Punico de stringendis cultibus matronarum tulerat, contra nobiles & Tribunos plebis, qui eam abrogare conabantur.* XXXIV. 2. p.
- *Annibalis in concilio Antiochi regis de iungenda cum Philippo rege amicitia, atq; de vniuersi belli, quod Antiochus parabat contra Romanos, ratione.* XXXVI. 7. p.
- *Reconciliationis Q. Cæcilii Metelli ad M. Lepidum & M. Fuluium Censores declaratos, qui inimicitias per annos multos sibi ipsis graues & atroces gesserant.* XL. 46. p.
- *M. Seruilii pro L. Æmilio Paulo, vt ei triumphus de Macedonibus à se deuictis, repugnantibus militibus suis propter minorem prædam, & contradicente Seruio Sulpicio Galba, decerneretur.* XLV. 37. p.

Disuasio

- *Cn. Martii Coriolani ad Patres, contra plebem & Tribunos in distributione veteris annonæ.* II. 34. m.
- *Fraudulenta Actii Tullii Volscorum principis ad Consules, ne ludis adessent Volsci, vt eos postea in Romanos concitaret.* II. 37. m.
- *M. Furii Camilli Dictatoris ad populum contra Trib. pleb. de non transmigrando Veios in aliam sedem, cum Roma esset propemodum diruta.* V. 51. p.
- *Appii Claudii contra tribunos plebis, ne leges de ære alieno, de modo agrorum, de comitiis Trib. mil. & vt consul alter ex plebe fieret, promulgarentur.* VI. 40. p.
- *T. Manlii Torquati, ne captiui Romani ex Cannensi clade redimerentur.* XXII. 60. p.
- *Q. Fabii Maximi Cunctatoris, ne Scipioni Africa prouincia decerneretur.* XXVIII. 40. p.
- *L. Valerii Trib. pleb. pro mulieribus, contra sententiam Catonis, vt lex Oppia tolleretur, quæ lata fuerat contra mulierum luxuriam.* XXIV. 5. p.

- *Tanaquilis vxoris Tarquinii Prisci ad Seruium generum, vt in locum demortui soceri, qui à duobus pastoribus interfectus fuerat, succederet.* I. 41. p.
- *Tulliæ Tarquinii Prisci filiæ, ad L. Tarquinium maritum suum, de regni affectatione aduersus patrem.* I. 47. p.

Rhodio-

Lucii

FINIS.

QVO-

QVONIAM EX AGNATIONIBVS FAMILIARVM MAGNA SÆPENVMERO DIFFICVLTAS IN Historiis, & maxime Liuianis, oriri solet, placuit hæc paucula addere ex Commentariis Eliæ Vineti Santonis, quos in Eutropium scripsit.

P. CORNELII SCIPIONIS ÆMYLIANI AFRICANI POSTERIORIS, IVNIORIS, MINORISVE QVI DELEVIT CARTHAGINEM,

tertium bellum Punicum confecit, Numantiam excidit, genus.

Auus
- Naturalis, *L. Æmylius Paulus, quem ad Cannas consulem cecidit Annibal.*
- Adoptione, *P. Cornelius Scipio Africanus superior, qui contra Annibalem secundum bellum Punicum confecit.*

Amita — *Æmylia, superioris Africani Scipionis vxor, filia L. Æmylii supradicti.*

Pater
- Naturalis, *L. Paulus Æmylius Macedonicus, illius ad Cannas cæsi filius.* Hoc Liuius, Paterculus, Plutarchus.
- Adoptione, *P. Cornelius Scipio (Gneus pro Publio appellatur apud Valerium lib. 4. cap. 5.) superioris Africani filius*, auctore Cicerone de Senectute, & de claris Oratoribus, Paterculo, L. Anneo, & aliis.

Mater — Naturalis, *Papiria filia Mnasonis viri consularis*, Plutarchus in Paulo Æmylio.

Vxor — *Sempronia, filia Tiberii Sempronii Cracchi, & Corneliæ minoris natu filiæ Scipionis Africani superioris, & soror Tiberii & Caii Gracchorum seditiosorum illorum.* Plutarchus in Gracchis, Liuius, Valerius.

Frater — Naturalis *maior natu Q. Fabius Maximus etiam adoptatus in familiam Fabiorum.*

Sororum
- *Alteram M. Catonis filius,*
- *Alteram Ælius Tubero duxit,* Plutarchus in Paulo Æmylio.

L. M. PORCII CATONIS GENERE TVSCVLANI, ORATORIS ET CENSORIS, QVI CONSVL FVIT ANNO VRBIS DLIX. & contra Nasicam censuit euertendam Carthaginem, sub cuius tertii belli Punici initium mortuus est, L. Martio, M. Manlio Coss. annos natus LXXXV. (Paterculus lib. 1. & Cicero de Clar. Orat.) ad vrbis annum DCV. qui scripsit de Agricultura, Orationes, Origines, quique disputat de senectute apud Ciceronem.

Filii fuerunt.

Ex priore vxore,

M. Portius Cato maior natu, qui Prætor designatus patre viuo decessit, & libros de iuris disciplina reliquit, cuius filius fuit

M. Porcius Cato, qui, orator satis vehemens, multas orationes ad exemplum aui scriptas reliquit: Coss. cum Q. Martio rege fuit, anno vrbis 636. quo anno in Africa obiit, cuius filius maior natu fuit

M. Porcius Cato, is, qui Ædilis Curulis & Pr. in Gallia Narbonensi vita functus est.

Ex altera vxore,

M. Portius Cato, cognomento Salonianus à patre matris suæ, longe minor natu, cuius filii duo fuerunt;

L. Porcius Cato, &

M. Porcius Cato. Hic Tribunus plebis fuit, & petens præturam, mortem obiit, cuius filius fuit

M. Portius Cato Prætorius, quem in eius vita & laudibus Marcus Tullius pronepotem Catonis Censorii dixit: qui bello ciuili Pompeii & Cæsaris, se Vticæ in Africa interemit, anno ætatis quadragesimo octauo secundum Plutarchum, seu quadragesimo nono, vt habet Liuiana epitome; seu quinquagesimo, vt Appianus Latinus, & vrbis DCCIIX. cuius

Frater	*Sorores*	*Filia.*	*Filius*
Cæpio.	*Seruilia, mater M. Bruti, & Porcia, quæ nupsit L. Domitio.*	*Porcia vxor eiusdem M. Bruti*	*Cato, qui cum eodem Bruto in Philipp. prælio fortiter occubuit.*

C. Octa-

C. Octauiani Cæsaris Augusti Imperatoris genus.

- Pater
  - Naturalis, *C. Octauius.*
  - Adoptione, *C. Iulius Cæsar, cuius nomina gessit.*
- Mater
  - *Accia, M. Accio Balbo, & Iulia sorore C. Iulii Cæsaris genita, quæ* apud Dionem Ατία *scribitur.*
- Sorores
  - *Octauia maior, quam C. Marcello viro suo mortuo, duxit M. Antonius Triumuir.* Plutarchus in Antonii vita.
  - *Octauia minor.*
- Vxores
  - *Clodia Fuluiæ filia, M. Antonii eiusdem priuigna, quam dimisit intactam.*
  - *Scribonia, cum qua fecit diuortium.*
  - *Liuia Drusilla, quam Tiberii Neronis (qui fuit pater Tiberii Imperatoris) matrimonio prægnantem abduxit.*
- Priuigni per Liuiã
  - *Tiberius Nero post eum Imperator, quem adoptauit.*
  - *Drusus Nero pater Germanici,* de cuius genere sequens Tabella.
- Filia
  - *Iulia ex Scribonia vxore, hanc vnam habuit.*
- Generi
  - *Marcellus Octauiæ maioris sororis filius, & eo mortuo,*
  - *M. Agrippa, dimissa Marcella Octauiæ maioris filia, eoq; mortuo M. Valerio, P. Sulpicio* Coss. *(*Dion. lib. 54.*)*
  - *Tiberius Nero Imperator, Priuignus.*
- Nepotes ex iisdem Agrippa & Iulia.
  - *C. Cæsar, L. Cæsar, quos infantes adoptauit, vnde Cæsares dicti sunt,* vt Tacitus 1. Dion. 54.
  - *Agrippa Posthumius, quem etiam adoptauit illis mortuis, sed postea abdicauit.*
  - *Iulia, quam duxit L. Paulus Censoris filius.*
  - *Agrippina, quam Germanico, de quo mox, collocauit.* Suetonius in Augusto.

Germanici Cæsaris, ad quem scribit Ouidius libros Fastorum.

- Pater
  - Naturalis, *Claudius Drusus Nero priuignus Octauiani Augusti, cui in castris contra Germanos mortuo Senatus cognomen Germanici & eius posteris decreuit.* Suet. in Claudio.
  - Adoptione, *Tiberius Imperator patruus eius.*
- Mater
  - *Antonia iunior, M. Antonii triumuiri & Octauiæ sororis, Octauiani Augusti filia.* Plutarchus in Antonio.
- Frater
  - Naturalis, *Claudius Imperator.*
  - Adoptione, *Drusus filius Tiberii Augusti, ita fratrem appellat* Ouidius lib. 1. Fast.
- Soror
  - *Liuilla.*
- Vxor
  - *Agrippina, M. Agrippæ & Iuliæ Octauiani Aug. filia.*
- Liberi
  - *Nero, non crudelis ille Imperator.*
  - *Drusus.*
  - *C. Caligula Imperator.*
  - *Agrippina, mater Neronis Imperatoris.*
  - *Drusilla.*
  - *Liuilla.* Hæc ex Suetonio, Tacito, Dione, Eutropio, Victore, L. Flori Epitome in Liuium, & aliis.

CÆLII

CÆLII SECVNDI CVRIONIS DE MENSVRIS, PONDERIBVS, REQVE NVMMARIA ROMANORVM AC GRÆCOrum Libellus.

ROMANÆ LIQVORVM MENSVRÆ Maiores in Minores distributæ.

In primis sunt antiquæ numerorum notæ cognoscendæ.

I	1	significat vnum
V	5	quinque
X	10	decem,
L	50	quinquaginta,
C	100	centum,
D	500	quingenta,
M.	1000	mille,

Supra quinquaginta etiam his vtebantur notis:

IↃ pro D.	500	quingenta
CIↃ pro M,	1000	mille
IↃↃ	5000	quinque millia
CCIↃↃ	10000	decem millia
IↃↃↃ	50000	quinquaginta millia
CCCIↃↃↃ	100000	centum millia
IↃↃↃↃ	500000	quingenta millia
CCCCIↃↃↃↃ	1000000	decies cētena millia.

Et hæc licet quantumuis multiplicare.

Omnes numeri, omnisque summa harum notarum accessione crescunt & multiplicantur, detractione decrescunt.

Prima nota I. si cui notæ præponatur, id est, à tergo ponatur, vnum detrahit, vt IX. nouem significat.

Linea transuersa notis superposita, eas notas tot millia continere innuit, quot alioqui minores numeros contineret: velut exempli gratia, $\overline{\text{III}}$. tria millia. $\overline{\text{VII}}$. septem millia. $\overline{\text{X}}$. decem millia, & eodem in reliquis modo.

Culeus igitur, vt hinc exordiamus initium, capit Amphoras XX. Vrnas XL. Congios CLX. Sextarios DCCCCLX. Heminas MDCCCCXX, quartarios $\overline{\text{III}}$DCCCXL. Acetabula $\overline{\text{VII}}$.DCLXX. cyathos $\overline{\text{XI}}$.DXX. Ligulas $\overline{\text{XLVII}}$.XXXX.

Amphora capit vrnas II. congios VIII. sextarios XLVIII. heminas XCVI. quartarios CXCII. acetabula CCCXXXIV. cyathos DLXXVI. lixulas MMCCCIV.

Vrna capit congios IV. sextarios XXIV. heminas XLVIII. quartarios XCVI. acetabula CXCII. cyathos CCLXXXVIII. ligulas MCLII.

Congius capit sextarios VII. heminas XII. quartarios XXIV. acetabula XLVIII. cyathos LXXII. ligulas CCLXXX.

Sextarius capit heminas II. quartarios IV. acetabula VIII. cyathos XII. ligulas XLVIII.

Hemina, quartarios duos, acetabula quatuor, cyathos sex ligulas XXIV.

Quartarius, acetabula duo, cyathos tres, ligulas XII.

Acetabulum, cyathum cum dimidio, ligulas VI.

Cyathus ligulas siue cochlearia IV.

LIBRA quoque, cum mensura est, capit vncias XII.

Ligula, drachmas III. & scriptulum vnum.

Cyathus sescunciam, drachmam & scriptulum.

Acetabulum, vncias II. cum dimidia.

Quartarius: V.

Hemina, VII. IX.

Sextarius, VII. XX.

Congius, libras X.

Vrna libras XL.

Amphora, libras LXIX.

Culeus, libras MDC.

Romanæ Aridorum Mensuræ.

Modius capit duos semodios, acetabula CXXVIII, cyathos CXCII. ligulas DCCLIII. sextarios X. heminas XXXII.

Semodius, sextarios VII. heminas XVI. acetabula LXIV. cyathos XCVI. ligulas CCCLXXXIV.

Sextarius, heminas duas, & reliqua, vt in liquidis.

Hemina, acetabula IV.

Acetabulum, sesquicyathum.

Cyathus: ligulas IV.

LIBRA quoque cum mensura est, in aridis vsi sunt veteres.

Modius continet libras XXVI. vncias VIII.

Semodius, libras XIII. vncias IV.

Sextarius, vncias XX.

Hemina, vncias X.

Acetabulum, vncias duas cum dimidia.

Cyathus, sescunciam, drachmam, & scriptulum.

Ligula, drachmas III. & scriptulum vnum.

Græcæ Liquorum mensuræ, Maiores in minores distributæ.

Metretes, cadus, ceramius, idē, c. choas XII. sextarios LXXII. cotylas CLIV. quartarios CCLXXXVIII. oxybapha DLXXVI. cyathos DCCCLXIV. conchas MDCCXXVIII. mystra MMMCCCCLVI. chemas $\overline{\text{IIII}}$. CCCXX. cochlearia $\overline{\text{VIII}}$. DCXL.

Chus, siue choeus, Romanis congius, capit sextarios VI. cotylas XII. quartarios XXIV. oxybapha XLVIII. cyathos. LXVII. cōchas CXLIV. mystra CCLXXXVIII. chemas CCCLV. cochlearia DCCXX.

Sextarius, capit cotylas II. quartarios IV. oxybapha VIII. cyathos XII. conchas XXIV. mystra XLVIII. chemas LX. cochlearia CCXX.

Cotyla, & hemina, & tryblion, capit quartarios, II. oxybapha IV. cyathos VI. conchas XII, mystra XXIV. chemas XXX. cochlearia LX.

Quartarius, capit oxybapha duo, cyathos tres, conchas VI. mystra XII. chemas XV. cochlearia XXX.

Oxybaphum, siue acetabulum, capit sesquicyathū, conchas III. mystra VI. chemas VII. cum dimidia, cochlearia VX.

Cyathus, capit cōchas duas, mystra quatuor, chemas quinque, cochlearia decem.

Concha, capit mystra duo, chemas duas, cum dimidia, cochlearia quinque.

Mystrum, capit chemen vnam, & ipsius partem, quartam, cochlearia duo, cum dimidio.

Che-

Cheme, capit cochlearia duo.

Cochlearium, minima mensura est.

Concha duplex fuit, maior & minor: æqualis fuit oxybapho: minor, semicyathum capit.

Mystrũ quoq; maius, decimasexta, pars cotyles est: pẽdet drachmas tres cum dimidia, & quartã drachmæ partem: minus vero, vicesima secunda cotyles pars, pẽdet drachmas duas scriptula duo, siliquam vnam, & grani vncias quatuor.

Cheme item duplex: maior, cotyles pars vigesima, pendet drachmas tres: minor eiusdem cotyles pars trigesima, pendet drachmas duas.

Ligulæ siue cochlearia item varia fuere; alia maiora, alia minora, sed nullum eo quod nos supra notauimus, maius. minimum, XXIV. aut etiam trigesima est cyathi pars, mediocre decima.

De iisdem mensuris, cum per vncias & libras æstimantur.

Metretes, capit libras CVIII.

Chus, libras nouem.

Sextarius, libram cum semisse.

Cotyle, vncias nouem.

Quartarius, vncias quatuor cum dimidia.

Oxybaphum, vncias duas, drachmas duas.

Cyathus, sescunciam.

Concha, drachmas sex.

Mystrum, drachmas tres.

Cheme, drachmas duas, scriptulum vnum; grana quatuor, & quintas grani quatuor.

Cochlearium, drachmam vnam, scriptulum dimidium, grana duo, & duas eiusdem quintas.

Græcæ Aridorum mensuræ, vt in aliis fecimus.

Medimnus, capit chænices XLVIII. sextarios LXXII. cotylas CXLIV. oxybapha DLXXVI. cyathos DCCCLXIV. cochlearia VIII. DCXL.

Chœnix, capit sesquisextarium, cotylas tres, oxybapha duodecim, cyathos octodecim, cochlearia centum octuaginta.

Sextarius, capit cotylas duas, oxybapha octo, cyathos duodecim, cochlearia CXX.

Cotyle, capit oxybapha quatuor, cyathos sex, cochlearia sexaginta.

Oxybaphon, capit sesquicyathum, cochlearia quindecim.

Cyathus, capit cochlearia decem.

Rusticæ mensuræ Græcorum, in liquidis tantum.

Metretes, contineat amphoras duas, choas VII. cotylas CXVI: oxybapha CCLXXXIV. cyathos DLXXVI. mystra MMCCCIV.

Amphoreus, capit choas IV. cotylas XLVIII. oxybapha CXCII. cyathos CCLXXXVIII. mystra MCLII.

Chus, capit cotylas XII. oxybapha XLVIII. cyathos LXXII. mystra CCLXXXVIII.

Cotyle, capit oxybapha quatuor, cyathos VI. mystra XXIV.

Oxybaphon, capit sesquicyathum, mystra VI.

Cyathus, capit mystra quatuor.

Eædem mensuræ per vnciam & libram.

Metretes, continet libras CVIII.

Amphoreus, libras LIV.

Chus, libras XIII. cum dimidia.

Cotyle, libram, & sescunciam.

Oxybaphon, vncias tres, & drachmas tres.

Cyathus, vncias duas, & drachmas duas.

Mystrum, drachmas quatuor, cum dimidia.

Rusticæ mensuræ Græcorum, in aridis rebus eadem ratione.

Medimnum, capit modios Romanos VI. semimedimna duo, tertiarios tres sextarios VI. semisextarios XII. semiduodecimas viginti quatuor, chænicas quadraginta octo, cotylas centum quadraginta quatuor, oxybapha, DLXXVI. cyathos DCCCLXIV. mystra III. CCCCLVI.

Semimedimnum, capit tertiarium cum dimidio, sextarios tres, semisext. VI. semiduodecimas XII. chœnicas viginti quatuor, cotylas LXXII. oxybapha CCLXXXVIII. cyathos CCCCXXXII. mystra MDCCXXVIII.

Tertiarius medimini, capit sext. duos, semisext. quatuor, semiduodecim. octo, chœnicas XVI. cotylas quadraginta octo: oxybapha CXCII. cyathos CCLXXVIII. mystra MCLII.

Sextarius hic, capit semisext. duos semid. quatuor, chœnicas octo, cotyl. viginti quatuor, oxybapha XCVI. cyathos CXLIV. mystra DLXXVI.

Semisextarius, capit semiduod. duos, chœnicas quatuor, cotylas duodecim, oxybapha quadraginta octo cyathos LXXII. mystra centum octoointa octo.

Semiduodecima medimni pars, capit chœnicas duos, cotyl. XI. oxyb. viginti quatuor, cyathos XXXVI. mystra centum quadraginta quatuor.

Chœnix, capit cotylas tres, oxybapha XII. cyath. XVIII. mystra LXII.

Cotyle, capit oxybapha quatuor, cyath. VI. mystra viginti quatuor.

Ocybaphon, capit sesquicyathum, mystra VI.

Cyathus, capit mystra quatuor.

Ponderum varietas pro rerum Generibus, quas metimur.

Sed in his omnib. mensuris habenda est ratio rerũ, quas metiri volumus. Nam vinum oleo nona parte grauius est, & mel vino tertia fere parte. Aqua proxime ad vinum pondere accedit: & in his quæ puriora sunt impuris & fæculentis sunt leuiora. In aridis etiam hordeũ grauius est auena, far hordeo, triticum tritico grauius reperitur, atque item in aliis. Id quod exemplo declaramus, primum de Romanis, deinde de Græcis.

Culeus igitur oleo plenus, pendet libras MCCCXXXIII. & vncias quatuor. Culeus vino plenus, pendet libras MCCCCLXXXI. vnicas V. drachmas VI. siliquas quatuor.

Culeus mellis pendet libras MMCCXXII. vncias duas drachmas V. scriptulum vnum.

Ligula plena oleo, pendet drachmas duas, scriptula item duo, siliquas duas. Ligula vini, pende drachmas tres, siliquam vnam, grana duo, & duas nonas grani. Ligula mellis pendet drachmas quatuor cum dimidia, siliquas duas, granum vnum, & tertiam grani partem.

Atticæ mensuræ, Quibus & medici sunt vsi interdum.

Metretes, oleo plena, pendet libras CX. vini libras C. mellis, CL.

Cyathus olei, pendet vnicam vnam, drachmas duas: vini, vnicam vnam, drachmas tres, siliquas duas, mellis vncias duas, & scriptula duo. Ex his facile quiuis pro portione potest & alias mensuras æstimare.

Georgicæ, id est rusticæ mensuræ.

Metretes, idem est hic cum Attico cum omnibus.

Amphoreus olei, pendet libras XLV. vini L. mellis LXXV.

Chus olei, pendet libras XI. & vncias tres. vini, libras XII. cum dimidia. mellis, XVII. & vncias IX.

Cotyle olei, pẽdet vnicas IX. & drachmas duas: vini libram vnam, & drachmas quatuor: mellis sesquilibrã, & drachmas VI.

Oxybaphum olei, pendet vncias II. drachmas VI. cũ dimidia; vini, vncias tres, & drachmam vnam; mellis, vncias quatuor, & drachmas V. cum dimidia.

Cyathus olei, pendet vnicam vnam, drachmas VII. vini, vncias II. & scriptula II. mellis, vnicas III. drachmam vnam.

Et hæ mensuræ medicis maxime fuerunt in vsu.

Cotyle olei proportione super tertia ad Atticam, pendet vncias x. vini, vncias vndecim: scriptula II. obolum vnum, siliquam vnam. mellis, libram vnam, vncias IV. drachmas V. scriptulum vnum.

Oxybaphum olei, pendet vncias V. vini, vncias V. cũ dimidia scriptulum vnum: siliquas duas; mellis vncias VI. I. drachmas duas, scriptula duo.

Cyathus olei pendet vnciam vnam, drachmas V. scriptulum vnum: vini vnciam vnam, drachmas sex scriptula duo, siliquas duas, grana duo; & duas tertias grani; mellis, vncias duas, drachmas VI. obolum vnum siliquam vnam.

Mystum olei pendet drachmas tres, scriptulum vnũ vini drachmas III. scriptula II. grana II. & duas grani tertias: mellis, drachmas V. cum dimidia, siliquam vnam.

Cochlearium olei pendet drachmam vnam scriptula XI. vini, drachmam vnam, scriptula II. obolum vnum, granum vnum, & grani tertiam partem: mellis, drachmas II. scriptula II. siliquam vnam.

In aridis vix aliquid certi statui potest; nisi quod modius leuissimi tritici pendet libras XX. grauissimi, libras XXVII. Sal cum metallis comparatur.

De Ponderibus Romanis.

Libra, quæ & pondo, & as dicitur, siue assis, inter minora pondera maximum est, inter maiora minimum, continet vncias XII. Fuit autem libra Romana aliquanto maior quam mina Attica, vt ex drachma intelligi potest.

Libra, & pondo omnia maiora pondera confecerunt Romani: nisi quod interdum à libra libralis quod As erat libræ pondus, & centumpondium, centum librarum.

Apondo quoq; & duapondo, & trepondo, id est tria pondo, facta à veteribus sunt.

Pondo igitur si solum ponitur, libram notat: si alteri adiicitur ponderis vocabulo, pondus simpliciter significat: vt in his, pondo vncia, pondo semuncia: vt à libra & vncia & aliis, cum mensuræ sunt, distinguatur.

Libræ partes sunt; vncia, per se: sextans, duæ vnciæ, quadrans, tres; triens, quatuor; quincunx, quinque semis, sex, quæ etiam selibra dicitur: septunx, septem: bes, octo: dodrans, nouem dextans, decem deunx vndecim.

Libra in æquas partes sic diuiditur, in semisses II. trientes III. quadrantes IV. sextantes VI. sescuncias VIII vncias XII.

In partes impares hoc modo: In deuncem, & vnciam: in dextantem, & sextantem: in dodrantem, & quadrantem: in bessem, & trientem: in septuncem, & quincuncem.

Rursus libra, in alia minora pondera, in has æquales diuiditur partes: in semuncias XXIV. duellas XXXVI. sicilicos XLVIII. sextulas LXXII. denarios LXXXIV. victoriatos CLXVIII. scriptula CCLXXVIII.

Selibra, siue semis, diuiditur in quadrantes II. sextantes III. sescuncias IV. vncias VI. semuncias XII. duellas XVIII. sicilicos XXIV. sextulas XXXVI. denarios XLII. victoriatos LXXXIV. scriptula CXLIV.

Aliæ libræ partes, ex vnciæ diuisione colliguntur.

VNCIA secatur in semuncias II. duellas III. sicilicos IIII. sextulas III. denarios III. cum dimidio, victoriatos XIV. scriptula XXIV.

Semuncia in duella cum dimidia, silicos II. sextulas III denarios III. cum dimidio, victoriatos VII. scritula XII.

Duella in sicilicum vnum, & eius tertiam: in sextulas II. denarios II. & eius tertiam: victoriatos quatuor, cum dimidio, & tertiam dimidii, scriptula VIII.

Sicilicus, in denarium cum dimidio, & eius quartam, victoriatos III. cum dimidio, scriptula VI.

Sextula, in denarium, & sextã eius, victoriatos II. ac eius tertiam, scriptulos IV.

Denarius in victoriatos II scriptula III. & tres eius septimas, in sextantes sex, vt Corn. Celsus diuidit, ne obolos Græce dicat, nam in totidem obolos drachma distribuitur.

Victoriatus; in scriptulum vnum cum dimidio, & tres decimas quartas scriptoli.

Scriptulum hoc tempore, scrupulum alii, alij denarium vocant. Scriptuli partes ex ponderib. Græcorum intelligentur.

De asse, pro Pede.

Pes in spaciis & continuata quantitate, idem est quod As in ponderib. vsque sunt veteres Asse & partib. Pes igitur diuiditur in vncias, siue pollices XII. siue digitos XVI. Spitame Græco vocabulo dicitur mensura digitorum XII.

Palmus digitorum IV. Reliqua vocabula ex Assis diuisione sunt petenda.

Eodem pacto iugerum metimur, & diuidimus, cuius minima pars, scrupulum dicitur, id est, pedes X. & longitudine & latitudine quadratum, vt Varro tradit.

De Ponderibus Græcorum, præsertim Atticorum.

Talentum primum duplex fuit; minus & maius; siue paruum & magnum. Paruum continet minas LX. magnum LXXX. Itaque cum talenta Liuius nominat, de magnis fere, & quidem Atticis, intelligendum est. Fuerunt & alia talenti genera, vt Babylonium, quod drachmis $\overline{VII}$. valuit. Ægineum $\overline{X}$. Syrium MD. Atticæ drachmæ æstimatione. Fuit & Euboicum, cuius meminit Liuius, quod pene idem cum Attico fuit. Sed paruum diuidamus ex quo facile magnum poterit æstimari. Talentum igitur Atticum minus distribuitur in minas LX. drachmas $\overline{VI}$. obolos $\overline{XXXVI}$. semiobolos $\overline{LXXXX}$ chalcos $\overline{CCVI}$. lepta $\overline{MDVII}$.

Mina duplex quoque fuit, vetus quæ continebat drachmas septuaginta quinq; & noua Solonis, drach. centum. sed apud Liuium noua semper intelligitur. Mina igitur continet drachmas centum, obolos $\overline{DC}$. semiobolos $\overline{MCC}$. chalcos, quos quidam æreola transferunt $\overline{IIIDC}$. epta, quæ minuta vocant, $\overline{XXVCC}$.

Drachma diuiditur in obolos VI. semiobolos XII. chalcos triginta sex, lepta CCLII.

Obolus, in semiobolos II. chalcos VI. lepta XLII.

Semiobolus, in chalcos tres, lepta viginti vnum.

Chalcus in lepta VII. quæ vix diuidi possunt.

Eorundem Ponderum medica diuisio, quæ & Græca, cum maiora in minora distribuuntur.

Mina diuiditur in vncias XVI. drach. CXXVIII. scriptula CCCLXXXIV. grana siue momenta $\overline{I}$ XCCXVI.

Libra in vncias XXII. drach. XCVI. scriptula CCLXXVIII obolos DLXXVI. semiobolos MCLII. siliquas MDCCXXVIII. grana $\overline{VI}$ DCCCXII.

Vncia diuiditur in drach. octo scriptula viginti quatuor, obolos quadraginta octo, semiob. XCVI. siliquas CXLIV. grana DLXXVI.

Drachma, in scriptula tria, obol. sex, semiobolos duodecim, siliquas octodecim, grana septuaginta duo.

Scriptulũ in obolos duos, semiobolos quatuor, siliquas sex. grana viginti quatuor.

Obolus: in semiobolos duos, siliquas tres, grana duodecim.

Semiobolus in siliquam, cum dimidia, grana sex.

Siliqua in grana quatuor.

His etiam Ponderibus Veteres Medici sunt vsi, præsertim veterinarii & chirurgi.

Mina diuiditur in libram & quadrantem, id est, vncias quindecim, drachmas centum & duodecim, & semis, scriptula trecenta triginta septem & semis, obobolos sexcentos septuaginta quinque.

Libra in vn ias duodecim, drach. nonaginta. script. di centa, obolo quingentos quad aginta.

Vncia in drach. . septem, & semissem, scrip. viginti duo, & semissem, obolos quadraginta quinque. Reliqua, vt in superiore ratione.

De Romanorum nummorum, siue Pecuniarum Veterum æstimatione, ad nostri temporis precia comparata.

Hoc loco illud tenendum est, nullum fere fuisse ponderis genus tam Græcis quam Latinis, quo non vel nummus signatus, vel summa quædam rei nummariæ significetur.

Et Romanis As, siue libella, sunt denarioli Mediolanenses XII. quadrantes quatuor, totidem Gallici denarioli, & paulo plus.

Hic illud obseruandum est: cum apud antiquos millia æris legitur, asses pro ære intelligi debere, hoc est millia assium. Ab asse fit, decussis, id est decem: centussis, id est, centum asses.

Sextans, cuius & Liuius & Plinius meminere, Mediolanenses denariolos duos continet.

Quadrans, siue Teruntius, quem triuntium Plinius vocat, assis quarta est pars, sunt denarioli Mediolanenses tres.

Triens assis pars tertia, id est denarioli IV. Mediolanenses, semis teruntii, siue quadrantes II.

Sestertius & nummus idem sunt, continet asses II. & semissem, hoc est, quadrantes X. Mediolanenses, siue Germanicos cruciatos II. Gallica vero æstimatione Turonicos denariolos X. & denarioli semissem, hoc est (vt vocant) solidum regium.

Numus tamen, & numisma, est etiam communis cuiusuis monetæ appellatio, siue argentea, siue aurea.

Denarius, assibus valuit Mediolanensibus X. hoc est quaternis Sestertiis: monetæ vero Germanicæ cruciatis VII. & paulo pluris.

Libra denariis valuit LXXXIII. & paulo pluris, hoc est, aureis numis octo, & aurei fere semisse. Nam denarius Romæ quinta fere parte grauior fuit, quam drachma Athenis.

Libra Au i, solatis VXII. fere: maior n. fuit, quam mina Attica, vt ante diximus. Id quod sic intelligi velim vncias Romanas grauiores fuisse Atticis vnciis. Quod si ad denarios etiam spectes, fuerunt & illi drachma Attica grauiores.

Obseruandæ sunt autem formæ loquendi, in Liuio & aliis.

Mille sestertiûm.
Mille sestertiûm numûm
Mille numûm.
Mille sestertii

Hæc enim idem sunt: id est, aurei numi, siue coronati XXV.

Sestertia vero genere neutro, in plurali numero, mille sestertios significant. Cum vero aduerbium numeri quopiam his adiungitur, centena sunt intelligenda. Decem igitur sestertia sunt decem millia sestertiû. Et decies sestertium, idem est quod decies centena millia sestertiûm, vel mille sestertia (hoc tempore vulgo milionem vocant) quæ summa continet aureorum siue coronatorum numûm XXV, Romani n. mille sestertia, & ab eo reliquos numeros fere per aduerbia eloquebantur: infra mille, nunquam.

Hoc autem loco illud teneri velim, nos aureum numum intelligere, qui denis denariis Romanis valeat: hoc est, libris Mediolanensibus V. quæ fuit æqua eius æstimatio. Ad hanc rationem aut addendo aut detrahendo possunt omnia æstimari.

In codice Iustiniani, & apud Isidorum & Lampridiũ in Alexandri vita, mentio fit solidi. is fuit aureus eius temporis numus. Alioqui apud veteres, solidi vocabulum non inuenitur, nisi pro integro, siue toto. vnde & solidum soluere dixerunt.

Victoriatus fuit numus argenteus, victoria signatus valuit assibus Mediolanensibus V. Germanicæ vero monetæ bazionem Constantiensem vnum.

Fuerunt præterea Romanis alia numerum genera, vt Bigati & Quadrigati dicti, à bigis & quadrigis, quibus erant signati. Item serrati, à serra monetæ nota. Vnde nos quoq; eleganter scutatos, & solatos, & coronatos, aureos nostros numos appellare possumus, à scuto, sole, & corona, atque etiam capitatos, quæ quarta est scutati pars à capite.

Fit quoque mentio vmbinorum. præsertim à Cicerone pro Font. à scuti vmbone, vt puto, quo signati fuerunt: de quorum omnium pretio nihil habeo quod dicam, nisi quod Bigatos & Quadrigatos denarios argenteos vidimus, quos ad denarii pretium accedere existimamus.

Attica Pecuniæ, qua Latini auctores sunt vsi, æstimatio.

Talentum Atticum minus, valet fere numis aureis vsitatis & simplicibus, siue coronatis DC. maius DCCX. nã his fere vsi sunt Latini præsertim Liuius.

Talentum etiam pro summa non magna inuenitur vsurpatum, & quidem aureum: præsertim apud Hebræos, Siculos & Homerum: hoc est, pro aureo numo, duorum aut trium coronatorum.

Mina, aureis numis VIII. fere: quatuor enim drachmis minor fuit quam libra Romana. Cum autem Latini auctores minæ mentionem faciunt, Atticam intelligere debemus, eamq; argenteam, quæ drach. valuit C. fuit & aurea mina, vt & Hebraicum talentum, cuiusmoni ea fuere quæ Sabæa Regina, & rex Hyramus Solomoni obtulerunt, quæ II. DCC. aureis numis singula fuisse existimamus

Drachma, minor denario Romano fuit, valet enim obolis VI. assib. vero fere octo & semisse. Germ. cruciatis fere VII.

A drachma facta sunt aliquot vocabula nummorũ, vt didrachmum, tridrachmum, tetradrachmum, hoc est, duarum, trium, quatuor drachmarum. Tetradrachmo vsus est Liuius libro quarto de bello Macedonico.

Siclus, qui & stater, & talentum dicebatur, drachmis IV. valuit, auctore Iosepho: hoc est, tetradrachmo. eo vsi sunt Hebræi, vt statere Græci.

Stater etiam aureus fuit Athenis, didrachmus: cuiusmodi fuit etiam aureus nummus Romæ, duorum denariorum pondere. Vnde Philippei stateres, & Dariei, Alexandrei, qui singuli binos coronatos continebant, & paulo plus.

Obulus denarios Mediolanenses XVII. siue teruncios V. & deniariolos fere duos. Idem fere est obulus quod Germanis cruciatus. Errauit igitur Donatus, qui in Terentio explicando obulum putauit esse vltimam, hoc est, minimam monetam.

Cistophorus nummus etiam fuit argenteus, cuius crebra fit apud Liuium mentio, minor fuit quã drachma, valuit assibus Mediolanensibus fere sex.

Pom-

POMPONII LÆTI DE ANTIQVITATIBVS VRBIS ROMÆ LIBELLVS.

AMPHITHEATRVM.

In media vrbe Amphitheatrũ:inchoatum à Vespasiano, perfectum à Domitiano cum incrustatione intrinsecus cum signis. Et in singulis superioribus arcubus erant statuæ marmoreæ. Ibi fiebant ludi, sub tãto ædificio subsunt cloacæ, adeo vt pars ædificii sustineatur à cloacis. Ab latere ædificii, versus Septentrionem & Orientem, erat Via publica, strata lapidibus quadratis magnis. Amphitheatrum nunc appellatur Colosseum, ab Colosso qui ibi erat. Est autem Colossus magna statua, quando fiebant ludi ædificium cooperiebatur linteis.

Busta Gallica.

Post Capitolium inter Septentrionem & Orientem: est locus appellatus Busta Gallica, vbi Galli in magna copia à Camillo interfecti fuerunt, & ibi habent sepulchra, locus nunc dicitur Porto Gallo.

Templum Æsculapii & templum Concordiæ.

In horto sanctæ Mariæ nouæ, est vestigium templi Æsculapii, & templum Concordiæ.

Arcus Triumphalis Constantini.

In radicibus montis Palatini versus Colosseum est arcus Constantini principis cum victoriis allatis post profligatum Maxentiũ filium Maximiani.

Septizonium Seueri.

In templo sanctæ Luciæ, sub colle sancti Gregorii, est Septizoniũ Seueri, ornatum columnis, dictum à septem Zonis.

Suburra.

Suburra inde vbi est Colosseum incipit, & producitur vsque ad superiores Exquilias.

Fragmentum.

Fragmentum minimæ rotunditatis prope Colosseum, cinctum erat marmoribus, supra erat Iouis simulacrum.

Circus Maximus. Templum Iouis Statoris. Domus M. T. Ciceronis.

In ea parte Palatini montis quæ aspicit Circum maximum, tẽplum fuit Iouis Statoris, prope quod templum fuit domus M. Ciceronis.

Templum pacis.

Post Palatium statim versus Septentrionẽ, sunt ruinæ templi Pacis, quod templum Vespasianus post bella ciuilia ædificauit.

XII. columnæ Domitiani in signum sui triumphi.

Inter Capitolium & Palatium, vbi remanserunt tantum modo tres columnæ altæ, erant XII. satis ornatæ, supra has columnas erat statua equestris, Domitiani Augusti, & sub pedib. erat Rhenus fluuius Germaniæ. Triumphauit enim de Germania.

Apertura Curtii.

In eodem loco fuit olim illa apertura terræ, in quam se demisit Curtius armatus vna cum equo: terra tunc statim coiuit, & pestis euanuit. Iste locus est in parte fori Romani, circum quod fuerunt multa templa & ornamẽta: inter quæ templũ Vulcani, ante quod templum pendebat scyphus, qui tenuit Remum & Romulum.

Porticus Antonini & Faustinæ.

Prope forum, vbi nunc hospitale est aromatariorum, fuit porticus Antonini Imperatoris & Faustinæ.

Templum Saturni & Opis, ærarium pop. Rom.

Sub Capitolio est parua ecclesia diruta, quæ imminet hospitali S. Mariæ de porticu, ibi fuit templũ Saturni & Opis eius vxoris, in quo templo fuit ærarium pop. Rom.

Arcus triumphalis Seueri. Templum Iunonis Monetæ.

In radicibus Capitolii: versus Aquilonem & Zephyrum ad ortum æstiuum, est arcus triumphalis Seueri Imperatoris. Prope fuit templum Iunonis Monetæ, & templum Concordiæ, & inde fuere multi gradus ad Capitolium.

Tullianum.

In radicibus Capitolii, supra forum Romanum, versus Septentrionem, est carcer, nunc dicitur sancti Petri, olim fuit illa pars carceris, quam construxit Tullus Gestilius, & appellabatur Tullianũ.

Carcer. Theatrum Marcelli.

Ex altera parte Capitolii, versus Meridiem, vbi est ecclesia sancti Nicolai in carcere, fuit post ædificatus carcer ab Claudio Decemuiro, appellauit carcerem vrbis Romanæ, prope est Theatrum Marcelli, nunc domus Sabellorum.

Velia domus Catilinæ.

Illa pars montis Palatini quæ videt forum Romanum appellatur Velia, quia ibi antiqui pastores ante tonsurã ouium, vellebãt lanam ex ouib. eadem pars habuit domum Catilinæ & Catuli.

Ædificium Neruæ Imperatoris.

Inter Capitolium & Esquilias, versus Arcton, adhuc sunt magna vestigia, cum inscriptione Neruæ Imperatoris.

Forum Traianum, & amplæ porticus.

Inter Capitolium & Quirinalem montem seu collem ab ædificio Neruæ vsq; ad columnam Coclidem, & radices Capitolii, fuit forum Traiani, circum quod erant ornamenta innumerabilia, huc fuerant ornamenta aduecta ex toto orbe terrarum.

Versus occasum porticus cum amplis & excelsis columnis, & cum magnis epistyliis, adeo mirabile opus fuit, vt illæ essent factæ manibus hominum, sed gigantum: pars tota quæ vergit ad Occidentem quia mons Quirinalis impediebat, illa pars montis tota excisa fuit, & solo æquata, ne forum spacio fraudaretur,

Sepulchrum Augustorum.

Locus ille qui videtur esse mons, supra flumen eundo ad populũ, sepulchrum fuit quorundam Augustorum.

Columna Traiani.

Columna quæ est in foro Traiani, erecta est à pop. Rom. in honorem Traiani post victoriam de Dacis, facta est columna & ipse Traianus columnam non vidit, concessit n. ad Indicam expeditionem. Hæc columna ab radice, siue à pede vsq; ad verticem imaginibus egregie ornata fuit, vt hodie partim apparet.

Pantheon.

Vbi nunc est ecclesia sanctæ Mariæ Rotundæ, ibi fuit Pantheon, dedicatũ Ioui Vltori cuius cognomen fuit ex luminis argenteis illas laminas sustulit Constans nepos Heraclii veniens ad vrbem.

Antipantheon.

Antipantheon appellatur Prothyrion, locus ante portã templi. M. Agrippa fecit illud.

Templum Consi. templum Herculis.

Antiqui ingrediebantur templa per gradus ascendendo, in vnũ tantum descendebant, quod fuit ædificium in honorem dei Consi. qui erat deus consiliorum, quod templum erat prope templum Herculis in Circo maximo.

Templum boni Euentus.

Prope supradictum Pantheon erat templum boni Euentus.

Ruinæ M. Agrippæ.

Ædificia prope Pãtheon, sunt ruinæ M. Agrippæ: & extendũtur vsq; ad domum quæ fuit Cardinalis Spoletani.

Thermæ Neronis.

Ædificia quæ sunt in sancto Eustachio, fuerunt Thermæ Neronis, postea instauratæ ab Alexandro Imperatore, dictæ sunt Alexandrinæ.

Campus Martius. Horologium.

Vbi Ecclesia sancti Laurentii in Lucinia cum hortis, ibi fuit

Campus Martius, in quo habebant comitia. Et vbi est domus noua facta, quæ est Capellanorum cuiusdam capellæ sancti Laurentii, ibi fuit basis horologii nominatissimi.

Horologium effossum.

In campo Martio vbi est epitaphium capellanorum ibi fuit effossum horologium, quod habebat septem gradus circuitu, & lineas distinctas metallo inaurato.

Solum campi erat ex lapide amplo quadrato, & habebat lineas easdem, & in angulis quatuor venti, cum inscriptione, vt Boreas spirat, ex opere misiuo.

Collis Hortulorum.

Collis ille qui surgit à dextris, eundo ad ecclesiam beatæ Mariæ de populo, vocatur Collis hortulorum, in quo sepulta fuerunt ossa Neronis. Pars quæ subiacet plana, vergens ad austrum, & libyn, habebat hortos, & est tota humida.

Porta Collina.

Antiqui cogitauerunt à porta Collina protendere mœnia vrbis, vsq; ad Pontem Miluium, propter securitatem istius planitiei, sed aruspices vetuerunt, quia non licebat intra vrbem comitia facere, & legere milites pro exercitu.

Pintius.

Collis Hortulorum, nunc appellatur Pintius à quodam ciue.

Candidati.

Ex colle Hortulorum descendebant candidati, albis vestibus, qui erant petituri magistratum.

Pila Tiburtina Domus Martialis.

Inter collem Quirinalem, & Hortulorum, est locus depressus vbi nunc est vinea, qui appellatur Pila Tiburtina, prope quam Pila fuit domus Martialis: vnde ait: Sed Tiburtinæ sum proximus accola Pilæ, ista pila nunc vocatur Tibur vetus.

Duæ statuæ equorum

Excundo à domo Pomponii, per dorsum montis Quirinalis versus Septentrionem, sunt equi cum statuis marmoreis, fuerunt missi à Mithridate rege Armeniæ ad Neronem Imp.

Tres statuæ marmoreæ.

Sunt tres statuæ marmoreæ Constantinorum.

Duæ statuæ marmoreæ.

Sunt duæ statuæ marmoreæ tenentes Cornucopia sinistra manu, hæ sunt statuæ fluminum Deorum, significant rerum copiam

Cybele.

Cybele sedens super duobus leonibus turrita, quia præest turribus & castris.

Floralia. Mons Claræ, & Apollinis.

Eundo à sinistra est vallis inclusa parietibus, vbi fiebant Floralia: & mons à sinistris habens domum Cardinalis Neapolitani, & est pars Quirinalis montis, & vocatur mons Claræ & Apollinis.

Capitolium vetus.

Mons à dextris vocatur Capitolium vetus, & est pars Quirinalis, vbi fuit templum Iouis, quod templum antiquius est quam templum Capitolinum.

Templum Herculis. Templum Quirini.

In medio fere dorso à sinistris fuit templum Herculis. A dextris templum Quirini.

Spoliatio Templi.

Quidam Otto Mediolanensis senator vrbis expoliauit templum; & ex ornamentis facti sunt gradus in Aracœli, & gradus quibus ascenditur in ædificium Capitolii.

Vicus Mamorii.

Adhuc per dorsum Quirinalis vbi est templum sanctæ Susannæ, à sinistris, ibi fuit vicus Mamurii, & ibi erat eius statua.

Forum Salustii.

Post templum vbi fuit ecclesia sancti Gabini, ibi fuit Salustii forum.

Mamurii Ancilia.

Fuit autem iste Mamurius faber ærarius, qui fecit ancilia, Numæ Pompilii. Est autem breue scutum, longius quam latum, sic dictum quasi ambecisum.

Porta Collina.

In ipso colle Quirinali est porta Collina, quæ olim fuit vltima pars vrbis, & mœnia non multo spacio extendebantur versus Occasum & erat finis.

Antrum Vestalium impudicarum.

A sinistra intrinsecus exeuntibus, est locus editus & eleuatus, vbi erat antrum ex artificio factum, testudinatum cum exiguo foramine, vnde demittebantur vestales, id est, moniales, quæ commiserant scelus impudicitiæ: & ne perirent fame, in antro erant excauatæ duæ paruæ fenestræ. In altera erat lucerna accensa, in altera lac & aqua. Postea populus mittebat terram, quousque terra ad summitatem perueniret foraminis, ita moriebantur.

Ritus sacerdotum circa hoc.

Illic sacerdotes cum vestibus sacerdotalibus, priusquam hoc fieret intrinsecus ante portam auferebant sacra monialibus, & postea egrediebantur portam, sed non poterant vertere caput. Deinde non licebat exire sacerdotem per illam portam per vnum annum, & totus populus ea die in luctu erat.

Via Salaria.

Via extrinsecus Salaria, qua Sabini ferebant salem ex vrbe.

Horti Salustiani.

Intrinsecus à porta Salaria à sinistris, est vallis longa, vbi fuerunt horti Salustiani versus ventum Libyn, circumdati pulcherrimis ædificiis, qui fuerunt non modo pomorum, sed etiam propter sumptum, & ornamentum ædificiorum satis amœni. Aquæ subterraneæ manufactæ irrigabant hortos.

Prope portam Viminalem, quæ proxima est portæ Collinæ coniunguntur duo colles Viminalis, & Quirinalis.

Via Nomentana.

Extra portam Viminalem incipit via, quæ vocatur Nomentana, vbi Viminalis collis à Ioue Vimineo dictus, & Exquiliæ confunduntur, qui sunt duo montes vrbis.

Esquiliæ.

Esquiliæ ab excubandis, id est, excubando, quasi excubiæ, quia Seruius Tullus rex in vrbe Rom. in eo colle habuit vigilias, propter prædones & alios.

Thermæ Diocletiani. Thermæ Maximiani.

Vbi sunt Thermæ Diocletiani, & Maximiani quæ non fuerunt inchoatæ ab ipsis, sed à veteribus inter ipsas Thermas à Septentrione fuit templum Quirini.

Alta semita.

Dorsum Quirinalis montis, appellatur alta semita.

Balnea L. Pauli.

In descensu Quirinalis montis versus Meridiem, vbi nunc est domus de comitibus, & turris militiæ, fuerunt Balnea L. Pauli.

Thermæ Constantini.

In ipso colle Quirinali, erant Thermæ Constantini Imp. quæ extenduntur vsq; ad domum de Columna.

Vallis Quirinalis.

Domus Pomponii Attici.

Inter Viminalem & Quirinalem, vallis est Quirinalis dicta, ibi templum est sancti Vitalis, vbi Romulus ante lucem apparuit Proculo, cum ascenderet in cœlum, ibi fuit domus Pomponii Attici.

Puteus Dominæ Probæ.

In eo Quirinali templum est sanctæ Agathæ, & in ipsa valle, non longe a templo sancti Vitalis, est puteus qui dicitur Puteus Dominæ Probæ, nam Proba virgo fecit.

Lauacrum Agrippinæ.

In ascensu Viminalis collis versus Septentrionem, est templum sancti Laurentii panis perne. Vbi lauacrum est Agrippinæ matris Neronis, quod lauacrum adornauit postea magna impensa Adrianus Cæsar, vbi nunc sunt moniales.

Turris Mæcenatis.

In via quæ est post Thermas inter orientem & aquilonem, vbi est ascensus, in illa parte eminentiore fuit turris Mæcenatis. Vnde Nero Imp. dicitur conspexisse incendium vrbis.

Campus vbi comburebantur cadauera mortuorum horti Mæcenatis.

Sub illa turri, versus Septentrionem, est campus Esquilinus, vbi olim comburebantur cadauera mortuorum: cuius rei nidor multum vrbi nocebat. Augustus qui studuit emendare aerem, consensu pop. Rom. & senatus concessit campum Mæcenati, vbi faceret pulcherrimos hortos, nunc appellant campum illum Viuarium, quod ibi postea detinebant animalia.

Porta Esquilina & Tyburtina.

In hoc campo sunt duæ portæ vrbis, altera Esquilina, quæ est clausa, inde & Tyburtina.

Porta inter aggeres.

Inter hanc portam, & portam Viminalem, erat porta quæ vocabatur

cabatur porta Inter aggeres; quæ nunc est clausa, vbi erat satis munita.

Arcus Gordiani Imp.

Intrinsecus è regione huius portæ erat Arcus Gordiani Imp.

Puticuli.

Extra portam Esquilinam erat locus, qui dicebatur Puticuli, vbi erant frequentes putei, in quib. condebantur ossa combustorum cadauerum.

Castrum Custodiæ.

Castrum custodiæ extra portam erat, Interaggeres. Porta sancti Laurentij est in aqua ductu, & est arcus, & non porta.

Ad vrsum pileatum.

Iuxta portam sancti Laurentij ad dextram euntibus, est templum sanctæ Bimanæ, & sex militum martyrum, qui locus vocabatur antiquitùs ad Vrsum pileatum, quod ibi fuit imago vrsi habentis pileum in capite.

Duo trophæa.

Post ecclesiam sancti Iosephi, est pars ædificij diruti, vbi sunt duo Trophæa, id est, spolia hostium, alterum habet thoracem cum ornamentis & clypeis, & ante imaginem Victoriæ. Alterum habet instrumenta omnia ad pugnandum, & clypeos, & habet vestes.

Prope triuium vnam ad sanctum Ioannem. Aliam ad sanctam crucem, aliam ad sanctam Mariam.

Vbi est Ecclesia sancti Viti, est arcus dirutus cum monimento Galieni Imp.

Templum sanctæ Mariæ Maioris est in Esquiliis.

Ruinæ Thermarum Titi.

Post Ecclesiam sancti Martini versus Orientem, sunt ruinæ Thermarum Titi & Vespasiani.

Capotiæ.

Cisternæ Thermarum Titi, vocantur nunc Capotiæ, id est, capaces aquarum.

Thermæ Philippi Imp.

Post Thermas Titi inter Aquilonem & Eurum, sunt Thermæ Philippi Imp. post est vallis inter Esquilias & Cœlium montem, quæ ducit ad portam sanctæ crucis, quæ est pars aquæ ductus.

Esquiliæ.

Esquiliæ incipiunt à templo sancti Petri ad Vincula, & protenduntur vsq; ad ecclesiam sanctæ crucis. Inde ad Thermas Diocletiani, illic vsque circumeundo, includit ecclesiam sanctæ Mariæ Maioris, prope quam erat Basilica strenui Romani Sicinini, & sanctæ Praxedis, vsq; ad sanctum Petrum ad vincula.

Cœlius mons. Ioannes Lateranens.

Cœlius mons incipit ab ecclesia sancti Ioannis Lateranensis: dicitur autem à familia Lateranorum ciuium Romanorum.

Porta Cœlimontana.

Porta sub S. Ioanne appellatur porta Cœlimontana.

Via Campana.

Via Campana extra portam est.

Latitudo Cœlii montis.

Finit mons Cœlius vbi est ecclesia sancti Gregorij, & est magni ambitus, & includit ecclesias quatuor Coronatorum, sancti templi rotundi, sancti Ioannis & Pauli. S. Petri, Marcellini in radicibus montis Cœlii, qui mons à quodam Cœlio Vibenno, qui præstitit auxilium Romanis, dictus est: supra est quadruuium in Cœlium & Esquilias. Post templum sanctæ Mariæ in dominica, siue in nauicula, vbi est nauicula marmorea prope est ecclesia sancti Thomæ, sancti Stephani rotundi: sunt istæ tres ecclesiæ in Cœlio monte: ducta via à sancto Ioanne Lateranensi versus aquæ ductum.

Porta Metrodori. Cœliculus.

Inter portam Cœlimontanam & portam in via Latina, est porta quæ appellatur Metrodori, clausa nunc: & ille mons parui ambitus qui est post Cœlium montem ad Orientē, appellatur Cœlius minor, id est, Cœliculus, eius meminit Martialis.

Regio portæ Capenæ.

Regio portæ Capenæ, est post Cœlium montem & Auentinum vsq; ad radices, & ascensus vsq; ad sanctum Ioannem.

Porta Capena. Via Appia.

Porta sancti Sebastiani vocatur porta Capena, & extrinsecus via, vocatur Appia, quæ est regina aliarum viarum, ducit vsque Brundusium.

Via noua. Thermæ Antonini.

Ista via priusquam peruenias ad ecclesiam sanctorum Nerei & Achillei & Xysti, vocatur Via noua, quæ ducebat ad Thermas Antoninianas, quæ fuerunt Antonini Caracallæ, quæ Thermæ sunt à dextris, post ecclesiam sancti Nerei & Achillei.

Fluuiolus.

Fluuiolus qui oritur longius ab vrbe XII. millia passuum in agro Mariano, rigat radices montis Auentini & ingreditur Tyberim.

Auentinus.

Auentinus ab auibus dictus est, & incipit à flumine, magnum habet ambitum, & extenditur vsque ad mœnia, vbi est porta sancti Pauli.

Ambitus Auentini.

Mons Auentinus, est longior & latior, habet ecclesias multas; ad Occidentem, supra Tyberim habet ecclesiam sanctæ Sabinæ, Alexiæ, Mariæ; in medio, sanctæ Priscæ, ad Orientem prope finem longitudinis, sanctæ Balbinæ.

Pyramis Cestii epulonis.

Prope portam sancti Pauli, extra quam via est, & appellatur Hostiensis, est Pyramis quadrata, sepulchrum cuiusdam Cay Cestij epulonis.

Cursus equorum.

Campus cis portam sancti Pauli, post Auentinum, est campus vbi hodie fit cursus equorum.

Mons testarum.

In medio surgit collis, vbi fuerunt figuli, & ipse collis factus ex fragmentis vasorum fictilium. Aliæ figlinæ erant extra portam Viminalem à dextris, vbi surgit collis cuiusdam materiæ.

Horrea pop. Rom.

Post Auentinum mōtem, versus meridiem supra Tyberim, planicies magna, vbi erant CXL. horrea, quæ seruabant triticum Romani pop. & erant longa, & magna.

Pons Sublicius, postea Pons Æmylius dictus.

Sub Auentino monte est pons, qui olim appellabatur Sublicius, erat enim ligneus, quia sublicæ intelliguntur magnæ arbores, postea ab Æmylio prætore factus est lapideus, & appellatus Æmylius.

Templum Matutæ Leucothoes.

Parua ecclesia rotunda supra Tyberim, dicitur sancti Stephani, olim fuit Mutatæ Leucothoes, id est, albæ deæ matutini temporis.

Templum Herculis.

Post muros ædificiorum scholæ Græcæ, statim non longè fuit templum Herculis in foro Boario rotundum, cum multis antiquitatum vestigiis, & dirutum tempore Xisti IIII.

Circus maximus, Ara maxima.

Non longe ab hoc templo versus Auentinum montem, fuit altum templum, appellatum Ara maxima; supra hoc templo ad Orientem, circus est Maximus, circumdatus columnis cum epistoliis aureis, id est, columnis & statuis.

Duo obelisci magni.

Pauimentum Circi fuit ex chrysocolla. Est autem chrysocolla dura materies quæ nascitur postquam aurum effossum est, ex auro retinet colorem, in cetero est lapis. In hoc circo fiebant ludi: vbi erant duo magni obelisci, quorum alter maximus omnium, qui sunt in toto orbe. Est autem hic circus inter Palatinum montē & Auentinum.

Mons Palatinus.

Mons Palatinus habet in circuitu mille passus: & fuit prima sedes pop. Rom. & primus locus habitatus, & sedes Imp. ibi constituta (propterea quod Hercules in eo monte hospitio fuit exceptus ab Euandro rege) ferebatur.

Palatium.

Palatium appellatur à Palanto vrbe Arcadiæ, vnde rex Euander venit.

In eo monte fuit sedes Imp. pop. Rom. propter quam causam, vbicunque est sedes magni principis, Palatium appellatur, sed maluit omen est Imp. Rom. quod propria sedes est inhabitata.

Duo Iani.

In foro Boario duo Iani, id est, logiæ vbi recipiuntur mercatores, & habet in se quadriuuium: vnus Ianus qui extat, hæret ecclesiæ sancti Georgij.

Velabrum.

Non longe hinc inter Auentinum fuit Velabrum, ita dictum, quod cum locus esset paludinosus, homines qui volebant transire in Auentinum, ferebantur cymbula, & soluebant stipem. Pecunia autem quæ soluitur nautis, velatura appellatur, vnde Velabrum.

Sinus Tyberis.

Sub Capitolio Tyberis inferebatur sinus, qui pertingebat radices Palatij, vbi nunc est ecclesia sancti Theodori.

Romulus & Remus expositi.

In eo spatio prope fuit templum: & ibi expositus Romulus & Remus in alueolo, id est, scypho ligneo, ibi fuit ficus Ruminalis, nominata à rumine Lupæ, est autem ruma, mamma.

Lupercal.

Supra in Palatio è regione istorum locorum fuit Lupercal, hoc est, mansio Lupæ, quæ nutriuit Romulum & Remum. Erat autem Lupercal antrum prope tres columnas.

Templum Castoris & Pollucis.

In fine fori Romani fuit templum Castoris & Pollucis, prope quendam paruulum fontem.

Mons Tarpeius.

Tarpeius mons diuiditur in colles duos, in Capitolium & Arcem. In medio erat vallis, in qua fuit Asylum, ad quod confugientes tuti erant.

Asylum.

Est autem Asylum templum inuiolabile, & fuit templum Vaiouis.

Templum Iouis magni.

In Capitolio fuit templum Iouis magni Capitolini, quod erat quadratum quoquo versus pedes c. altitudine cl.

FINIS.

IO. BARTHOLOMÆI MARLIANI PATRICII MEDIOLANENSIS, DE ANTIQVÆ ROMÆ Topographia Epitome.

LIBER PRIMVS.

De Situ vrbis. CAP. I.

PRIVSQVAM ad ædificiorum vrbis declarationem aggrediamur, pauca quædam de situ ipsius attingenda sunt. Ab ipso igitur deorum immortalium domicilio (à quorum inuocatione ordiri poetæ in re ardua & difficili consueuere) auspicabimur.

Capitolinus mons qua parte latissimus est, 800. non excedit pedes: longitudo autem occasum æstiuum versus 1500. Habet autem vtrumque cornu in hemicycli formam, & in orbem 7. ferme stadia continet.

Ab hoc secundum longitudinem, conualle eiusdem, vel paulo amplioris latitudinis disterminatur Palatinus mons, quadrangulum constituens 1200. passuum, laterum inæqualium: quippe quorum vno 60. pedum, Capitolino imminet. secundo 700. pedum in ortum æstiuum vergit: tertio duplici prope longitudine, hyemalem ortum Cœliumque montem respicit: quarto ceteris omnibus maiore, circum Maximum continet, eque regione Auentinum spectat. Ad secundum eius latus planicies à capite fori Romani ad extremam collis Quirinalis partem, in Suburram vergētem 500. pedum est. Longitudo autem prope mille passibus, ab vtraq; fronte inter Capitolium, forum Neruę Cœlium montem, itemque ab eodem Cœlio & Palatino, Suburra & Esquiliis, ad sancti Marcellini vsque ædem constat. Altera planicies ad alterum Capitolij cornu, apud Marcelli theatrum, ab ipso monte ad Tyberim in 500. pedes extenditur, moxque è regione conuallis, ex obliquo fluuii cursu, Auentinique à Palatino recessu, latius diffusa, inter eosdem deinde montes coarctatur, vsq; ad Cœliolum & portam Capenam ipsam, tantum via Auentino à Cœliolo dirempto: mille quoque passuum longitudo est, à dextra Tyberim & Auentinum, à sinistra Capitolium, Palatinum, & Cœlium habens.

Sequitur Cœlius à Palatino distans planicie, pyramidis formam ita constituente, vt basis 500. pedum prope Amphitheatrum sit: ab eodem vero etiam via Appia disterminatur, apud circum Maximum, quæ ad portam Capenam tendens, à sinistra vallem relinquit latitudine 600. pedum, inter Cœlum & Cœliolum, longitudine ad stadia quatuor extensa, moxque ad stadium mœnia, quæ in Asinariam vsque portam coram Cœlio iunguntur. Hic igitur inde ad quatuor stadia secundum vrbis muros in ortum æstiuum fertur. Hinc muri occurrunt à fronte ad stadia duo, ad portam Næuiam vsque, vnde redeuntibus in occasum æstiuum Labicana via ab Esquiliis dispartitur: mox à fronte apud sanctum Marcellinum sese offerens, ad Amphitheatrum vsque progreditur; nulla denique certa forma 2500. passuum ambitu constat. Cœliolus porro ea qua diximus valle, viaque Appia, & ab ortu æstiuo ac hyemali, mœnibus vrbis clauditur. 1000. prope passuum ambitu.

Auentinus, duos montes complecti videtur; cuius pars ad Tyberim latior, parique forma secundum longitudinem à Tyberi ad mœnia, mox prope portam Hostiensem scinditur aliqua via ad circi Maximi & Cœlij montis angulum ducente; alteramque eius partem, à dextra diuisam à Cœlio via Appia vsque ad Capenam portam relinquente. Ambitus fuit stadiorum 18. Dionys. quoque attestante, ab Occasu hyberno campum habuit amplissimum, quatuor laterum inæqualium meridiem versus stadiorū ferme sex in occasum quinq; paulo minori in ortum spacio; quatuor autem stadiis Tyberim respiciens.

Esquiliæ à meridie via Labicana, ab occasu æstiuo, valle

valle inter Cœlium, Palatinum, & ipsas Esquilias posita, separantur à Septentrione Suburra, à Viminali colle Patricius vicus vsque ad thermas Diocletiani dirimunt ambitu quidem circiter 4000. passuum, nulla certa fama, vt non ab re Varro & duos esse montes putet, & in plures partes diuidat.

Viminalis ab occasu Quirinalem respicit, interiacente circa stadium Suburra plana; à septentrione vallem habet Quirinalem, inter eosdem colles, 4. iugerum latitudine, stadiorum vero duorum cum dimidio longitudine. Mox cum Quirinali & Esquiliis, vsque ad mœnia continue fornicum frequentia, æquatis montibus iungitur, ambitu 2500. passuum oblonga forma latitudine varia.

Quirinalis à sinistra, recta à turri Miliriarum ad stadia quatuor, planam vrbem ad occasum pertinentem despicit, dextra vt ex iam dictis liquet, Viminali exposita. Tertio latere Septentrionem versus, stadiis sex ad Hortulorum collem. Interiacet vallis latitudine quatuor iugerum ad portam Salariam prope extensa, ambitum habet passuum fere 3000.

Proximus est Hortulorum collis, quamquam extra antiquum vrbis pomerium situs: valli a. Martiæ, inter se & Tyberim iacenti, ad tria stadia incumbit: longitudine à porta Flumentana ad Colinam, secundum vrbis muros, cæteris lateribus 1000. pass. productiore: ambitu stadiorum plus minus octodecim.

Superest Ianiculus mons, Transtyberinæ regionis, vltra dimidium intra mœnia non continetur, a Vaticano quidem campo ad tria stadia in meridiem extensus, flumini adiacet: reliqua eius parte muris clausa, ad quinque stadia.

Porro supra Vaticanum campum, eiusdem nominis collis, duo cornua porrigit, ad Ianiculum alterum: alterum aquilonem versus, arcu maxime intenso, cuius cōnexum mille passus complectitur.

Iam planiciem percurremus, quæ à Capitolio inchoans ad portam Flaminiam nunc terminatur ab ortu æstiuo, seu Septentrione, octo prope stadiorum curriculo Quirinali Hortulorumq; colle septa: ab Occasu spacio propter ripas maiori paulo, Tyberi alluitur. Ceterum recta linea à colle Hortulorum, qua Domitiani Naumachiæ imminet, ad ripam Tyberis, è regione molis Hadriani, duobus stadiis deducta, quatuor laterum inæqualium, 3000. passuum amplius capax: quadrangulus constituetur: relicta etiam extra à valle Martia, quanta est inter Hortulorum collem, mœnia vrbis & Tyberim, arctata eius subinde magis magisque ad Flaminiam portam latitudine.

Superest Transtyberina regio, quæ vna cum Ianiculo ambit passus circiter 3000. Ex ipsius autem Tyberis cursu facilius obseruabitur, qui vrbem ingrediens: ad dextram portæ Flaminiæ per Martiam vallem defertur, moxq; sensim à Septentrione in occasum conuersus, hemicycli formam constituit, cuius connexu Vaticanus, concauum, Martius campus existit, infra autem Hadriani molem ad pristinum cursum reuersus, ad primas Auentini radices vsque in meridiem obliquo cursu, haud longe à Portuensi porta vrbem egreditur.

Hactenus de vrbis, regionisque eius situ & forma, vsque adeo mutatis hodie, vt vetustæ illius vix reperire vestigium liceat.

De vrbis Romæ conditoribus, Regibus atque cultoribus.

CAP. II.

VRbem Romam in occidente ad Tyberim conditam, centum & viginti stadiis à mari distantem, Siculos primum inhabitauisse constat. Aborigenes deinde, Arcadiam deserentes, duce Oenotrio Lycaonis filio, in hanc plagam deuenere, locique fertilitate allecti, Siculis expulsis, locum occupauere. Postea Pelasgi, Græci cum Thessalis Aboriginibus aduersus finitimos auxilium ferentes, in his sedib. ipsi quoque (volentibus Aboriginibus) permanserunt, ad bellum vsq; Troianum, seruata tamen Aborigenum, vt qui priores regnum armis occupassent, appellatione. Longo post tempore Saturnus Creta à Ioue filio expulsus, in Italiam fugit. Ibi Ianum Aborigenum regem, vinearum ac falcis vsum docens, partem regni ob hoc beneficium à Iano dono accepit: defuncto Iano solus regno potitus est. Arcades deinde Palantio vrbe relicta, Euandro ductore, alias sedes, patriæ pertæsi, quærentes, in locum vbi nunc Roma est, delati, à Fauno rege Aboriginum portionem agri accipientes, castellum in colle haud procul à Tyberi ædificant, Palantiumq; ob patriæ vrbis à se relictæ memoriam, nominant. Post hoc Peloponnenses, Phaneti, Epii, vastata prius Elide eorum patria ab Hercule, ab eodem abducti in Italiam, in monte Saturnino sedem posuerunt: vixerunt hi aliquamdiu suis legibus, moribusq; donec victi ab Aboriginibus, ab iisdem in ciuitatem communem accipiūtur. Latinus deinde Fauni filius regnauit: donec Æneas Anchisæ filius, post Ilii deuastationem cum sociis Troianis in Italiam varia fortuna vexatus, fatis volentibus ad Latinum venit, eiusque filia Lauinia vxore accepta, in societatem regni à Latino adoptatur. Iunctis igitur Aboriginibus Troianisque communi nomine Latinos vocauit. Æneas à Turno, quod Lauiniam sibi prius promissam vxorem duxisset, bello prouocatus, Æneas victor singulari certamine Turnum occidit. Quo tempore etiam Latinus Ænea genero regni hærede relicto, obiit. Æneas à Mezentio Hetruscorum rege aliquot annis post interfectus, Ascanius filius eius regno succedit. Hic Lauinio Albaque oppidis extructis, è viuis decedens, Syluio fratri regnum dedit. Post hunc sequuti sunt reges, Æneas Syluius, Latinus Syluius, Alba, Atys, Capis, Capetus, Tyberinus, Agrippa, Romulus, Auentinus, Procas, Amulius. Hic regnum quod Numitori fratri propter ætatem debebatur, fraude occupauit. Et ne vindex regni ex fratris genere oriretur ac ipse regno eiiceretur: Rheam filiam Numitoris Vestæ sacerdotem consecrauit. Hæc perpetuæ virginitati deuota, à Marte grauida facta, geminos procreauit pueros: Romulum scilicet ac Remum. Amulius igitur hac re cognita pueros exponi iubet. Hi à Faustulo pastore in ripa fluminis Tyberis reperti, inter pastores ab ipsius vxore nutriuntur. Remus vbi ætatem virilem est adeptus, captus à prædonibus, perductusque ad Amulium patruum regem, accusatur, vt qui Numitoris greges abigere solitus sit. Itaque Numitori traditur, vt ipse de eo pro arbitrio pœnas sumat. Verum Remus multis sermonibus vicissim habitis, & signis cognitis, nepos Numitoris ex filia agnitus est. Superuenit & Romulus cum Faustulo, auxilium fratri Remo laturi. Coniuratione igitur facta, ex inopinato Amuliū obruunt atque obtruncant; regnumque patruo Numitori restituunt. Anno Numitoris regni secundo, Romulus & Remus vrbem Romam in eo loco vbi expositi fuerant (anno à capto Ilio quadringentesimo secundo, ad IIII. Calend. Maias) condiderunt. Exorto postea bello inter Romulum ac Remum de imperio, Remus occiditur, Romulus ciuitati ac ciuibus Romanis nomen dedit.

De forma ac magnitudine vrbis Romuli.

CAP. III.

ROmulus vrbem quadratam designauit, vt auctor est Plutarchus: Vnde Quadrata à quibusdā appellata est. Alii formam & ambitum incertum & ob vetustatem hodie incognitum affirmant. Palatinus mons pri-

primum à Romulo, quod in eo educatus foret, munitus fuit. Ad huius radices pomerium institutum. Postea Capitolium & Romanum forum additum.

Vrbs designari cœpta est à foro Boario: inde certis spaciis interiecti lapides per ima montis Palatini, ad aram Consi, mox ad Curias veteres: tum ad sacellum Larium, forumq; Romanum meta ducta, mœniis locus, & vrbi spacium designatum fuit.

T. Tatius à saxo Carmentali, ad viam quæ non longe abest à Tyberi: inde in meridiem, vsq; ad circi Maximi partem extremam: hinc in ortum æstiuum, ad forum Neruæ murum duxit: & tandem coniunxit cum altero cornu Capitolij, Capitolium ipsum & Palatinũ inclusit. Addidit postremo ad vrbis magnitudinem etiam montes Quirinalem, & Cœlium.

De portis vrbis Romuli.

Cap. IV.

Romulus vrbem Romam post se reli quit trib. portis patentem, Carmentali, Romana & Pantana: Alij quartam addunt Ianualem.

Carmentalis à Carmenta Euandri matre, cuius fanum Carmentale ante portam fuit, nomē accepit. Hæc sub Capitolio à dextra, inter saxum Tarpeium & Tyberim, è regione ædis D. Catharinæ, versus circum Flaminium sita fuit. Huic postea Sceleratæ nomen fuit, quod extra portam hanc in æde Iani S. C. de mittendis trecentis Fabiis ad Cremeram factum sit. Qui per hanc portam egressi, omnes ad Cremeram sunt interfecti.

Romana à Romulo sic dicta: ædificata est in hortis ædes D. Mariæ nouæ, non procul ab angulo Palatini, in infimo cliuo Victoriæ. Hanc postea Mugoniam, à boum mugitu appellatam alii affirmant: alij Trigoniam à tribus angulis nominant.

Pandana, sic vocata, quod rebus in vrbem inferendis pateat. Eidem Liberæ & Romulidæ nomen fuit. Locum illi dedere vbi Saturniæ veteris & dirutæ vrbis Saturnia porta stetit.

Ianualis à Iani fano quod haud longe distat, nomen traxit. Constituta ad rad ces collis Viminalis.

De vario ambitu, & mœnibus vrbis.

Cap. V.

Cvm Romani finitimis Italiæ populis subinde bellum inferrent, ab illis illarum à se depellerent. Vnde plurimi q; bello superiores, victos in ditionem suam redigentes, ciuitate tandem donabant, accidit vt vrbs à Romulo condita, tantam multitudinem non caperet.

Tullus igitur Sabinis Albanisq; deuictis, Cœliũ montē, & Esquilias vbi addidit, & ciuitatē ampliauit. Politorio deinde capto, & multitudine Romam traducta, Ancus secundo ciuitatem auxit, montem Auentinum nouæ multitudini concessit. Veteres itaque Romani Palatium, Sabini Capitolium, Albani Cœlium, noua multitudo Auentinum inhabitabant. Postquam & Latini in ciuitatem sunt accepti, Ianiculum quoque (traiecto Tyberi ponte Sublicio) vrbi adiunxere. Quiritium fossa vrbis planioribus locis circumducta. Sic regio Transtyberina vrbi coniuncta, ciuitatem fecit ampliorem, augustioremque. Postremo Ser. Tullius collem Viminalem & Quirinalem supradictis quinq; collibus addens ciuitatem amplianit. Tarquinius Superbus, ciuitatem prius ruderibus, vilibusque structuris munitam, muro ex lapidibus primus inclusit. Atque iidem muri qui hodie quoque sunt, à posteris in antiquorum fundamentis sunt restaurati. Verum antiqua vrbs dum floreret maxime, longe ampliores terminos habuit. Nam Plinii tempore, totus ambitus muro comprehensus, passus continebat circiter mille x x. Nostro tempore vix XIII. millia passuum complectitur. Totius vero ciuitatis, id est, omnium ædificiorum, quæ etiam circa murum extrinsecus erant late diffusa, quæ tamen sub ciuitatis nomine comprehensa, ambitus Plinii tempore erat mille passuum L.

De vrbis pomœrio.

Cap. VI.

Spacium quod intra extraque mœnia neq; arari, neq; habitari fas est, pomœrium dicitur. Aliquando etiam pro totius vrbis ambitu ponitur. Pomœrium sæpe à Romanis Imperatoribus propagatum, atque mutatum est. Neque cuiquam id concedebatur, nisi qui Imperio Romano aliquid adiecisset, aut ciuitatem ingenti aliquo beneficio affecisset, vt Claudius Imperator & alii complures. Quemadmodum vero Imperii certos limites Rom. non habuere, sic nec ciuitatis, nec pomœrii certi fines erant constituti.

De Portis Romæ antiquis, quæ hodie non extant, & quæ extant.

Cap. VII.

Qvemadmodum vrbis & pomœrij termini sæpe sunt mutati, ita portæ quoque aliæ dum muri extenduntur in vrbem relictæ, nomenque amisere: aliæ omnino vetustate collapsæ, nomine manente, locus ignoratur: aliæ nouæ factæ, nomen quoque nouum sunt adeptæ, aliquæ nomen retinuerunt: aliquæ locum mutarunt, antiquo etiam nomine retento, aliæ duo habuerunt nomina, aliæ plura. Fuerunt autem hæc fere portarum nomina:

Flumentana, siue Flaminia.
Quirinalis, siue Agonensis, vel Collina.
Numentana, siue Viminalis.
Ianualis, siue Sabiula, quæ in Sabinos ducebat.
Esquilina, siue Taurina.
Næuia, siue Labicana.
Capena, siue Appia.
Cœlimontana, siue Asinaria.
Tergemina, siue Hostiensis.
Portuensis, siue Naualis.
Ratumena, siue Veientana.
Triumphalis, siue Vaticana.
Carmentalis, Mugonia, Pandana, Querquetulana, Raduscula, Saginalis, Sanqualis, Collatina, Interaggeres, Tyburtina, Gabiusa Latina, Aurelia, Catularia, Laurentia, Fontinalis, Lauernalis, Ferentina, Minutia, Salutaris, Mutia, Piacularis, Prænestina, Libitinensis, Valeria, Tarpeia, & Ferentina.

Flumentana porta dicta est à flumine Tyberi, nam in ripa eius fluminis haud procul à ponte Xysti principio est constituta in fine viæ Latæ, ad principium viæ Flaminiæ. postea in eum locum vbi nunc est translata. Flaminia deinde à via Flaminij appellata. Nunc Populi porta dicitur. Sita est autem in colle Hortulorum.

Collatina, à Collatia oppido, quod haud longe à Roma distat, habet nomen. Nunc Pinciana, à Pincio senatore quodam nomen seruat. Hęc quoque in colle Hortulorum consistit. Distat autem a Flumentana passus mille.

Quirinalis à Quirini sacello nomen traxit: aut quod olim euntib. in collem Quirinalem hac iter fuerit. Hæc & Agonensis, quasi ἄγωνες, id est, sine angulo dici videtur: Deinde Collina: Postremo Salaria, quod sal per eam in vrbem ferretur, est vocitata. Hoc nomen etiamnum retinet. Abest hæc à Collatina stadiis sex.

Viminalis à Quirinali recedit quinque stadiis: sic nun-

nuncupatam ferunt: à viminum sylua quæ olim isthic fuisse creditur: Vel, à fano Iouis Viminei. Hæc & Ficulensis à figlinis quæ extra ipsam fiebant, est dicta. Nunc S. Agnetis & Numentanam vocant.

Inter aggeres, sita in campo Viminali inter portam Viminalem & Esquilinam, à Tarquinii aggeribus, inter quos ædificata, nomen sortita est.

Tyburtina, inter Esquilinam & Numentanam, ita vt duodecim stadiis distaret ab Esquilina constituta, in campo Esquilino, in aquæ ductu aquæ Mariæ.

Esquilina, ab Esquiliis denominata. Eadem olim Taurina ab antiquis à capite tauri illic inuento dicta. Fuit namque longo post tempore caput tauri in frontispicio interiori depictum. Hodie porta S. Laurentij vocatur.

Næuia à propinquis nemorib. nomen traxit. Olim etiam Labicana, nunc Maior appellatur. Fuit & arcus eodem nomine, & eodem loco à veteribus Romanis instructus.

Cœlimontana à Næuia octo stadiis distans, à Cœlio monte, in cuius margine est facta, sic cognominatam nominis ratio probat. Hæc & Asinaria ab asinis dicta est: qui per eam Neapolim mitti consueuerunt: Hoc tempore portam S. Ioannis vocant.

Gabiusa, ad Cœlium montem extructa versus ortũ hyemalem, à Gabiorum ciuitate, versus quam spectat, nomen esse inditum est verisimile.

Metrodii à mensura nomen accepit: distat à Cœlimontana stadiis circiter quinque.

Latina à Gabiusa abest quinq; stadiis. Sita non procul ab æde S. Ioannis Baptistæ. Ita vero dicta, quod Latium versus euntibus præbeat iter.

Capena à Capenatibus populis Latinis ad quos spectabat eo nomine appellatur. Hæc etiam Camœna à luco & Camœnarum æde, ante eam portam ædificata, nomen retinet. Et Appia, à via Appia vocatur. Hanc viam muniuit Appius censor, à quo etiam nomen accepit. Triumphalem quoque nominant: quod triumphantes per eam pompam ducant. Fontinalis etiam à quibusdam dicitur: à fontium vbertate. Hodie porta S. Sebastiani vocatur.

Tergemina à vetusta porta eodem nomine, sibi idem adaptauit. Per hanc contra hostem egressi Tergemini, qui & portæ nomen primum dederunt. Huius portæ quædam adhuc vestigia iuxta Salinas cernuntur.

Hostiensis, quod ad Hostiam ciuitatem mittat: ita nominare placuit antiquitati. Nunc portam S. Pauli vocant. Distat à Capena stadiis ferme octo.

Portuensis Transtyberina porta est, à flumine Tyb. dimidio distans stadio. Ideo sic dicta, quia ad Hostiensem portum ducit. Hodie portam Ripæ vocant.

Aurelia Ianiculum versus est. Distat à præcedenti stadiis ferme septem. Hac ætate S. Pancratij portam appellant.

Ælia ab Ælio Hadriano ædificata, ab eodem nomen sumpsit.

Septimiana à Septimo Imperatore denominata. Hæc quia Ianiculo subiacet, Subtus Ianum hodie vocatur. Quidam Fontinalem hanc esse asserunt, quia è monte, qui Aureus dicitur, fontes scatent: huic monti porta hæc coniungitur: Distat ab Aurelia stadiis quatuor, à Tyberi flumine iugeribus septem.

Hactenus de portis Romanæ vrbis, & earum etymologia.

Turres murorum tercentum & sexaginta numerabantur olim: harum quædam collapsæ, aliæ restitutæ, multæ iam olim ruinam minantur.

Tempus nunc & rerum ordo exigere videtur, vt relictis turribus ac portis, intra mœnia nos conferamus, & ædificiorum quæ intra muros in montana planaque vrbe ab antiquis exædificata sunt, originem & locum commonstremus. Ac primum quidem à dignissimo deorum omnium terrestri domicilio, nempe Capitolio auspicabimur.

DE VARIIS NOMINIBVS CAPITOLII.

LIBER SECVNDVS.

CAP. I.

CAPITOLIVM à veteribus Romanis Saturninus mons vocabatur, à ciuitate quæ sub ipso monte Saturnia nomine in eo loco vbi nunc Roma stat, fuit ædificata. Aut quod Saturnus olim in isto monte habitauerit Siue, vt alij volunt, quod in Saturni tutela mons ipse fuerit. Hic deinde à Tarpeia virgine (de qua Liuius) Tarpeius mons est dictus. Postremo Tarquinius Priscus in eo monte Ioui templum ædificaturus, cum fundamenta aperiret, caput hominis est in imo repertum, hinc Capitolinum vocarunt. Vnde augures super ea re consulti, quid capitis inuentio significaret? Responderunt: Arcem hanc, locum fore Imperij, & caput mundi totius. Diuidunt autem montem hunc in Arcem & Capitolium: Arcemq; aquilonem versus, tamquam firmiorem locum ędificant: Capitolium vero ad Tyberim locum natura munitum extruunt.

Capitolii fundamenta quis primus iecerit, quis absoluerit, quoties incensum, & à quibus restauratum.

CAP. II.

TArquinius Priscus bello Sabino Capitolium ædificaturum se vouit: at confecto bello postquam iecit fundamentum obiit. Post hunc Tarquinius Superbus ex spoliis captæ Pometiæ ædificium ex quadratis lapidibus absoluit. Hoc Roma ob tyrannidem expulso, Horatius Puluillus Cos. Capitolium Ioui consecrauit. Stetit itaque incolume quadringentis & quindecim annis, donec bellis Marianis, Scipione & Narbone Coss. igne consumptum est. Restituit Sylla, Q. Catulus vero consecrauit, durauitque ad Vitellianum bellum, hoc bello secundo incensum, clausis foribus indefensum, indireptumq; conflagrauit. Restituit Vespasianus, eoq; adhuc viuente tertio igne absumptum cum ipso Capitolio Vespasianus quoq; mortem obiit. Domitianus deinde magnificentius quam antea vnquam fuisset, supra duodecim millibus talentis insumptis, restituit. Capitolij turres, statuas, ac imagines fulmine tactas sæpe meminere auctores.

De templis Iouis Feretrii, Iouis Opt. Max. Iunonis & Mineruæ.

CAP. III.

CApitolium Deorum domicilium à Cicerone nimirum eam ob causam appellatum, quod omniũ ferme Deorum templa, statuas, atque simulachra contineret. Templorum vero omnium primum Romæ à Romulo in bello Cænenensium votum, Iouis Feretrij fuit. Peracto igitur bello, victoria Romam reportatá, Templum in vertice Capitolini montis extruit. Feretrium autem Iouem, hinc à Romulo vocatum volunt, quod ei in hoste feriendo, vbi templum vouit, Iupiter tulerit auxilium: aut quod per eius sceptrum & silicem iurantes Romani, pacem referre sint soliti. Tecta huius templi ob vetustatem & Romanorum negli-

gligentiam collapsa, restituit Augustus. Ampliauit postea Ancus Martius.

Iouis Opt. Max. templum celeberrimum maximumque ceteris fuit: Hoc alio nomine Capitolinum vocabant. Vouit Tarquinius Priscus. Post eum Tranquinius Superbus libris quadraginta millibus argenti in fundamentum impensis, antequam absolueret, regno ob tyrannidem eiectus, imperfectum Romanis absoluendum reliquit. Dedicauit Horatius Publicola. Extructum fuit autem in Capitolini montis crepidine, Tyberim versus, quemadmodum etiam supra indicatum est. De forma, magnitudine, & pulchritudine huius templi vide Dionysium, & alios passim auctores qui res Romanas, ipsamque Romam scriptis celebrauere. In vestigio erat fictilis Summanus deus: huius de cælo tactum caput decidit in Tyberim. Habebat præterea cellam, quam ingredi prophano non concedebatur. In ipsa cella coronæ aureæ erant duæ: alteram Galli Ioui Opt. Max. consecrarunt; alteram Carthaginienses, ob partæ victoriæ in Samnites congratulationem, Romam Ioui miserunt. Erant insuper sacella in eodem templo tria, scilicet Iouis Opt. Max. in medio, à dextra Mineruæ, à sinistra Iunonis. Et quia Mineruæ numerorum inuentio à veterib. tribuebatur, lex erat scripta, vt qui maximus Prætor esset, clauum iuxta eiusdem simulachrum pangeret, vnde annorum numerus cognosceretur. Cōflagrauit autem simul totum hoc tam preciosum ædificium bello Vitellino. Nunc locus vbi stetit prophanus est: cernuntur tamen vestigia etiamnum, & fundamenta, sed inculta, atq; omnia dissipata.

De Saturni templo, Iouis Tonantis, & Iouis Custodis, Fortunæ, Væiouis, Misericordiæ, Iunonis Monetæ, & Iani templo, Orestis sepulchro, AErario publico, Domo Manlii, fanoque Carmentæ.

Cap. IV.

POstquam Iouis Deorum Regis templum quo loco situm, & à quo constitutum, descripsimus, par est deinceps aliorum quoque qui sua domicilia in Capitolio habuerunt, meminisse, ac primo quidem de Iouis patre Saturno.

Saturnus antiquitus aram qua itur ex foro in Capitolium secundum viam habuit, ab Hercule in eum locum, vt nonnulli volunt, constitutam. Sunt qui ab Herculis comitibus, Saturno templum ædificatum volunt: alij Tatium conditorem dicunt. Verum huius auctorum variæ sententiæ hæc poterit esse ratio, quod duo templa Saturno sacra fuisse quidam, sed diuersis locis atque temporibus excitata confirmant, alterum ad Saxum Carmentæ ante cliuum Capitolinum. (Quo etiam ossa Orestis ab Aritia allata condita fuerunt) alterum in eo loco vbi nunc sancti Saluatoris sacellum est, extructum fuit: vbi adhuc hodie turris apparet, quam vocant in Ærario, & illic omnium primum fuit ærariū publicum Rom. In templo Saturni à Catulo Luctatio dicato, Ianus quadrifrons erat: hic quatuor anni tempora significabat, vnde etiam Ianuario primo mensi nomen est impositum.

Iouis Tonantis templum ad cliuum Capitolinum ad ortum brumalem ædificauit primus Augustus. Hic dum noctu in expeditione Cantabrica lectica latus, fulgur lecticam perstrinxit, & seruus dux interiit, hinc Ioui Tonanti hoc templum vouit & absoluit.

Fortunæ quoque templum haud procul inde ædificatum fuit.

Væiouis templum inter arcem & Capitolium fuit, hac parte vbi hodie Conseruatorum ædes extant. Væiouem autem veteres ideo vocabant, vt cui iuuandi potestas adempta esset: Et capram sacrificabant. Hic cum sagittas teneret, plerique Apollinem esse opinati sunt.

Asylum, id est, Misericordiæ templum in Capitolio fuit, ad lucum opacum, medium inter Capitolium & Arcem, in valle constitutum. Vocatur autem templum intermontium duorum quercetorum. Hoc Romulus constituit, vt quicumq; reus illuc confugisset, liber esset. Tiberius postea hunc malefaciendi ansam ratus, irritum fecit. Asylum autem omnium primum Herculis nepotes constituisse dicuntur.

Templum atq; Officina Iunonis Monetę in area vbi olim Manlii domus stetit. Hanc ædem alij L. Furium: alij Cicereium prætorem: Ouidius à Camillo votam refert. Moneta autem à monendo dicta, quod ex eo loco vbi postea ædis constituta, vox Iunonis de clade à Senonib. futura monentis sit audita. Hoc loco nunc Senatoris Romani domus est.

Iani Custodis arcis Capitolinæ, templum eo loco, vbi hac ætate facinorosorum custodiæ sunt & carcer, versus occasum hyemalem, è regione fori Romani fuit. Ianum autem in Capitolio bifrontem Romulus & Tatius; quasi duorum populorum imaginem effinxerunt. Alij propter solertiam prouidentiamque bifrontem pictum volunt, hic enim primus coronam, rates, nauigandi artem, & æneum numum, aliaque multa reperit. Ab eundo Ianus dictus, quod hic cælum ceteraque omnia vertat. Idem & Vertumnus eadem de causa vocatus est. Veteres vnum, posteritas plures credidit fuisse Ianos.

Iouis Custodis templum Domitianus regno accepto exædificauit, seque in ipsius dei sinu constituit. Fuit in eo loco vbi hodie Salinæ sunt, prope Iani templum.

De templis deorum incertam sedem nunc habentibus in Capitolio.

Cap. V.

INter deos quibus in Capitolio certus locus ibi fuerit designatus ignoratur, primus est Terminus, vt cui in toto orbe terrarum nullus sit locus proprius constitutus. Erat autem Terminus lapis rudis atque informis. Huic Tatius templum primus vouit: alij Numam volunt dedicasse: vtcumque sit, antiquum admodum fuisse, vt in sequentibus facile colligitur, dubium non est. Cur vero in Capitolio veteribus deus fuerit existimatus, hæc causa fuit: Cum Tarquinius Superbus Ioui templum ædificare decreuisset, consuluit Augures de loco, ne quid inauspicato ordiretur, indicant Tarpeium. At hic locus iam antea à diis occupatus, quorum illic sacella erant sacra. Hi igitur vt Ioui cederent sacrificiis euocandi, & in alium locum transferendi: Dii omnes libenter Ioui deorum regi loco cesserunt, solus Terminus locum dare recusauit: itaque remansit. Templum vbi absoluit, prima tecti pars quæ lapidem spectabat, nuda apertaque relicta, vt qui deus includi nec debeat nec possit. Augures igitur ea de re consulti, quur Terminus omnibus abeuntibus solus cum Ioue mansisset? Respondent, æternum cum religione imperium significari. Huic non nisi sub dio sacrificabatur, & publice, vt qui finium deus custosq; esset. D. Augustinus, Martem quoq; & Iuuentutem cum Termino Ioui cedere noluisse testatur, quod Imperiū Romanum nullos haberet terminos, neq; vlla labefactaretur senectute.

Menti, & Veneri Erycinæ Attillus, & Q. Fabius Maximus duumuiri ædes in Capitolio, vnico canali diuisas dedicauerunt.

Iunoni Reginæ bello Ligurtino Cn. Flaminius templum in Capitolio vouit.

Opi vero Tatius Rex templum consecrauit, quod hæc

hæc terra dicatur, quæ quidem terra mater rerum omnium est, quum omnia procreet, in seque resumat. Eadem Ops etiam Maia, Fauna, & Bona dea vocantur. Hoc templum de cœlo tactum scripsit Liuius.

Marti Vltori templum extruxit in Capitolio Augustus in colle Saturnino.

Fidei in eodem Attilius Colatinus templum dedicauit.

Saluti, Concordiæ, Libertati, Victoriæ templa in Capitolio extruxerunt. Licet Concordiæ etiam in vrbe multa templa fuerint.

Fortunæ Primigeniæ, & Obsequenti, Tullus templum dicauit.

Veneri Caluæ in Capitolio templum posuerunt in memoriam matronarum Romanarum & laudem sempiternam, vt quæ capillos vltro dederint, vt tormenta ex illis bello Gallico contra hostem conficerentur.

Ioui Sponsori ædem posuit Tarquinius Superbus, dedicauit Sp. Posthumius.

Ioui Pistori item in Capitolio templum antiqui consecrarunt Romani.

De statuis quæ in Capitolio olim fuere, vel etiamnum sunt.

CAPVT VI.

STatuarum priscis temporibus varia erant genera, & ex varia materia conflata, aliæ namque marmoreæ, aliæ argenteæ, aureæ aliæ. Harum plurimæ in Capitolio, varias ob causas & in genus humanum beneficia diis immortalibus sunt erectæ, longoque tempore cultæ atque obseruatæ. Viris item claris & bene de Republ. meritis mos fuit antiquis statuas in templis, quæ aliis ad virtutem stimulum adderent, constituere.

Ioui in Capitolio statuam Sp. Caruilius, deuictis Samnitibus, sumpta magnitudine effigieque à statua Iouis Latiarij in templo posuit. Hanc à fulmine tactam meminit Florus. Idem & Ioui Tonanti statuam erexit.

Victoriæ in templo Iouis Opt. Max. & Fidei statuas singulas posuerunt prisci Romani.

Nemesi in Capitolio statua constituta, quod hæc dea superbos, & perfidos vlciscatur: Eadem à Rhamnunte vico Attico, in quo colebatur: Rhamnusia: Et Adraste ab Adrasto, qui primus ei templum extruit, est dicta.

Herculi ob insignes res gestas plurimas in Capitolio statuas erexerunt. Vnam P. Sulpicius, & P. Sempronius. Aliam Q. Fabius Maximus attulit à Tarentinis deuictis.

Euentus boni, & Fortunæ bonæ statuæ Praxitelis opera in Capitolio fuere.

Apollinem diadematum, eiusdemque Colossum, cubitorum triginta, centum & quadraginta talentis in eo insumptis, Lucullus ex Apollonia Ponti in Capitolium transtulit.

Iani simulachrum in Capitolio trecentorum in dextra, sexaginta quinque numeros, qui anni dies significent, in sinistra tenens.

Castoris & Pollucis statuæ aureæ duæ, à D. Claudio in templo Iouis sunt dicatæ.

Nili & Tigris fluminum seminuda sunt simulachra ante Conseruatorum ædes collocata: Alterum Sphinga, alterum tygridem animalia humeris habent: Vtrumq; cornucopiæ in sinistra, quod rerum affluentiam significat, tenet.

Herculis simulachrum nudum, æneum, auro perfusum, imberbe, dextra clauam, sinistra Hesperidum aurea mala habens, prope scholam Græcam, & forum Boarium in ruina aræ maximæ est repertum.

Sunt etiam simulachra quædam parietibus inclusa, ex æde sanctæ Martinæ triumpho Parthico Dacioq; sublata.

Statuæ viris illustribus in Capitolio constitutæ.

CAPVT VII.

SCipioni statuam chlamyde & crepundiis indutam, ob Antiochum victum, in perpetuam rerum gestarum memoriam, in Capitolio erexerunt.

Syllæ pedestris statua in Capitolio constituta.

Æmylio Lepido adhuc puero, quia hostem in acie vicisset, ciuemque liberasset, statua est à populo Roman. extructa.

Metellum vero ideo, quod Palladium ex æde Vestæ incensa eripuit, hoc honore vt superiores affecerunt.

Corneliæ Gracchorum matri, quod in annonæ caritate frumentum assibus præstitisset, statua posita beneficium rependerunt. Sic & Trebio Ædili.

Fabius Maximus sibi conflauit statuam & iuxta Herculis eam erexit.

Bruto Romani, qui à Tarquinij tyrannide Romam liberasset, inter regum statuas mediam ipsi posuerunt.

Domitianus non tulit vllam sibi erigi statuam nisi ex auro argentove certi ponderis conflata esset.

Commodus Imperator statuæ, quam in Capitolio habuit, caput quod ex Neronis colosso auulsit, suæ imposuit, huius colossus in Conseruatorum ædibus fractus cernitur.

Lupæ æneum simulacrum in ædibus Conseruatorum extat, ex cuius vberibus conditores vrbis Romulus & Remus pendere cernuntur.

Romuli & Remi forma iuuenili simulachra in Capitolio remanserunt, alterius stantis, & seruili habitu induti, alterius sedentis, pastori haud absimile, curuato corpore, è planta pedis supputati spinam euellit.

Statuæ innumerabiles fuere in Capitolio, præsertim deorum, aliunde Romam allatæ, hinc exterarum nationum templis spoliatis, suâ ornarunt, atque ditarunt Romani.

De Cliuo Capitolino, Tarpeia Rupe, Saxo Carmentali, & Porta Stercoraria.

CAPVT VIII.

CLiuum Capitolinum vocabant antiqui, locum, & viam qua in Capitolium ascendebatur. Verum is locus vbi fuerit olim, variæ sunt opiniones. Alij ad eam arcis partem, quæ Auentinum respicit, vbi nunc sancti Gregorij templum in Velabro est, fuisse affirmant: Alij inter Saturni & concordiæ templa, prope Seueri arcum, ad Senatoris stabula. Arcus autem Seueri ad radices Capitolij in foro Rom. capite excitatus, sub quo transeuntes triumphaturi, Capitolium ascendebant. Fuit ergo Cliuus Capitolinus ad forum Romanum silice à Censoribus stratus, porticum ab æde Saturni in Capitolium ad senaculum, & super id curiam constituerunt. Cornelius Tacitus Capitolium priscis temporibus varios habuisse aditus scribit, & hinc tam variæ de Capitolino cliuo natæ sunt opiniones. In cliuo autem Capitolino olim Floralia festa celebrata, cuius rei quædam in eodem adhuc extant signa. Domum etiam Milonis scutis refertam & armis, in eo fuisse, auctor est Cicero.

Tarpeia rupes locus is dicitur ex quo sontes præcipitati olim, etiam hodie in eo loco puniuntur, supra forum Romanum.

Saxum Carmentæ Tyberim respicit, è regione pontis Senatorum.

Stercoraria porta in cliuo Capitolino constituta, ad eam sordes, è Vestæ templo expurgatæ abiiciebantur, mox in Tyberim transferendæ.

De tabulis, columnis æneis, ansere argenteo.

CAPVT IX.

TAbularum genera duo in Capitolio fuere, alterum quod fortium virorum res gestas continebat depictas, aut pugnas, ciuitatumque oppugnationes. Fuere enim alij ita laudis cupidi, vt non esset illis satis, statuas in Capitolio erectas cernere, nisi etiam gesta sua tabulis descripta depictaque, & in publico positis, gloriam suam etiam posteris celebrandam relinquerent. Alterum tabularum genus leges antiquissimas, vt Romuli, Numæ & aliorum regum, item posterorum legislatorum statuta, acta publica, fœdera, ritus sacros, & antiqua monumenta in tabulis æneis incisa continebat, quarum adhuc hodie quædã extant, quædam vetustate, bello, incendio, negligentia periere. His antiquitus custodes certi constituti, ne quid fraudis in re tam ardua fieret, erant ordinati.

Columnæ quoque æneæ in Capitolio à Domitiano sunt positæ, quas Augustus Ægypti domitor, ex multis rostris æneis in quatuor columnas ingentes conflauit, Romamque aduexit. Sylla etiam ex Iouis templo Athenis columnas æneas Romam perduxit, & in Capitolio Ioui consecrauit.

Anseris argenteum simulachrum in arce à Romanis, ob perpetuam memoriam, quod anser clamore custodibus arcis hostium aduentum significasset, Capitoliumque seruasset, constitutum fuit. Hanc ob causam Romæ etiam longo post tempore è publico anseribus cibus dabatur. Sunt idem aliæ complures antiquitates in Capitolio tabulis æneis & marmoreis incisæ, vt epitaphia, aliaque quæ hic breuitatis causa omittuntur.

De quibusdam ædificiis in Capitolio, aliisque rebus in genere.

CAPVT X.

POstquam de statuis, tabulis, & columnis, quæ notanda videbantur, indicauimus, de ædificiis vetustis quædam obiter hoc in loco notanda.

Calabram Curiam Romulus in Capitolio ædificatam, culmis texit. Ad hanc Senatus populusque Romanus, à rege Sacrificulo, vt ludorum, & sacrificiorum diem ex ipso discerent, calabatur, id est, vocabatur.

Non procul à dicta curia distabat casa Romuli.

In eodem ferme loco stetit Porticus Metelli & Constantini. Bibliotheca item Maiorum, columnis marmoreis artificiosissime extructa. Atrium præterea publicum.

Erat & locus in Capitolio facer, vnde verbena ad coronas fecialibus & Patri patrato, quibus fœdera pacemque facturi, aut bellum indicturi coronabantur.

Silex quoque lapis isthic reperiebatur, hinc iurati per Iouem in manu tenebant, hæc verba sonantes: Si sciens fallo, tum me Diespiter, salua vrbe, & arce, bonis, vt ego hunc lapidem, eiiciat.

Habebat Capitolium cellas quasdam cisternis similes, in quas quæ vetustate erant inutilia coniiciebantur. Seiuges quoque illic à Cn. Cornelio positi conspiciebantur. Clypei item duodecim aurati, hi facti ex pecunia, qua Ædiles frumentarios, qui annonam compresserant, condemnarunt. Clypeus Martis Asdrubalis imagine insignis, & columna Rostrata, de qua Liuius, isthic cernebatur. In templo Iouis Capitolini pallium breue, purpureum, lanestrum fuit, ad quod aliæ purpureæ vestes admotæ, cineris, diuini fulgoris colorem trahebant. Hoc muneris Persarum Rex ab extremis Indis allatum, Aureliano dedisse perhibetur. Lamina ipsius Capitolij ænea sunt fabricata, Tegulas quoque æreas, Q. Catulus inaurauit. Locus vbi auguria à Numa fiebant, in Capitolio fuit, à Tatio in arce, vbi olim Manlij domus stetit, postea Monetæ Iunoni ædes extructa: Libri Sibyllini in templo Iouis Capitolini, sub terra in arca lapidea à custodibus decem conseruantur. Tot præterea ædificia, tanta Capitolij pulchritudo, diuitiæ tam ingentes, tot ornamenta & deorum delubra artificiose extructa fuere, vt merito deorum & Iouis domicilium terrestre ab antiquis sit dictum. Ita namque extructum & ornatum fuisse, saluis adhuc Roman. rebus ferunt, vt quantum diuina terrenis, tantum hoc ædificium omnia totius mundi superauit, quæ vocant mirabilia, vt à diis potius, cum humana superet ingenia, ædificatum videatur. Hodie omnia nuda relictaque cernuntur.

De Concordiæ & Iouis Statoris templo, denique quid sit Curia.

CAPVT XI.

INter Capitolium & Palatinum montem, vallis est (de qua superius) huius templa, ædificia, & loca post Capitolium describere ordo requirit. In ea igitur valle primus locus merito Concordiæ templo debetur, vt quæ à corde congruente dicta, sola quicquid in orbe est augeat atque conseruet.

Concordiæ igitur templum Camillus, si plebem patribus reconciliasset vouit. Populo itaque in gratiam senatus reducto, ædem Concordiæ supra Comitium in forum vsque produxit. Huius porticus adhuc ad radices Capitolij extant. Ab hoc templo centum gradibus ad Monetæ ædem ascendebatur. Concordiæ templum vetustate collapsum, à Senatu postea restitutum fuit. In eo sæpe Senatus congregatus, & conciones ad populum sunt habitæ. In hoc etiam cella fuit, in qua dum conciones dimitterentur, sæpe latrones, armati, & sicarij tamquam in carcere inclusi reseruabantur. Habuit & multas artificiosas statuas & imagines, vt statuas Iunonis, Apollinis, Latonæ Apollinem & Dianam infantes sustinentis. Item, Æsculapij & Hygiæ à Nicerato fabrefactas. Iouis statuam, Cereris, Mineruæ, & matronarum lachrymantium & adorantium statuas à Stene factas. Martis & Mercurij Piseratis opera. Marsiæ ligati à Zeuxide factam. Liber pater & Cassandra à Theodoro picta. Victoria ipsa in pronao fulmine icta videtur.

Ioui Statori Romulus in bello Sabino, vt fugam Romanorum sisteret, templum vouit. Vnde & Stator Reipubl. Romanæ dictus est. Parta ergo victoria, templum in radice Palatini montis, è regione ædis Concordiæ, vbi hodie spondæ mororum altissimæ ædificauit. In hoc quoque, sicut & in Concordiæ templo, Senatus conuocabatur sæpe. Item in aliis templis. Duriæ in quibus Senatus habebatur templa erant, & illic fiebant S. C. at in ædibus sacris neq; Senatus conueniebat, neq; conciones ad populum fiebant. Templum Statoris Neronis incendio exustum fuit, neque deinceps restitutum.

De templo at luco Vestæ, & templo Fidei, atque Romuli.

CAPVT XII.

VEstæ deæ templum inter Capitolium & Palatinum montem, nõ procul à foro Romano, vbi hodie Mariæ Gratiarum templum conspicitur, à Romulo conditum fuit. Prope hanc ædem Numæ Regia extructa. Pontifices Romani consultaturi de rebus magnis ad religionem pertinentibus, in Vestæ atrio conueniebant: Quemadmodum Senatus populusque Rom. de rebus maximis in Fidei templo consultabant. Fuit autem Fidei templum antiquissimum in Palatio à Romulo, vel vt alij volunt, à Numa extructum.

Vestæ

Vestæ lucus item erat sacer, qui à Palatij radice, in Nouam viam vsque pertingebat. Ex eo luco ante vrbem captam, vox audita, futurum vt caperetur, nisi muri portæque reficerentur.

Romuli templum ad radices Palatini, in medio eius lateris, quod Capitolium respicit situm fuit, eo in loco vbi nunc D. Theodori templum est. In templo Romuli lupæ simulachrum vetustissimum est, quæ conditoribus vrbis vbera lactanda præbet.

De Lupercali, ficuque Ruminali.

CAPVT XIII.

LVpercal spelunca in radicibus Palatini montis fuit arbustis tecta, fontesque sub petra profundi. In intimo antri loco ara Pani sacra fuit. Verum de nomini ipsius etymologia variæ sunt, sicut de situ quoque opiniones, vt namque locus erat latebrosus & incultus olim, sic iam vndique habitatur, vt ne vestigium quidem appareat vbi fuerit Lupercal, maior tamen auctorum pars in ea vrbis parte fuisse affirmat, vbi hodie S. Theodori templum conspicitur, in hunc locum namque ad forum Romanum aliquando Tyberis sinu facto alluebat, & proximum erat vbi pueri exponerentur. Igitur in Lupercali Romulum & Remum expositos constanter auctores quidam affirmant, & in locum qui postea Ruminalis dictus delati, sub ficu à lupa nutriti sunt. Hæc in antro Lupercali suam mansionem habebat, & ex eo ad ripam sub ficum Ruminalem ad pueros lactandos decurrebat, ipsique speluncæ nomen dedit, vt sit Lupercal lupæ mansio & latebra. Sunt qui Euandrum speluncæ nomen dedisse volunt. Hic enim (vt superius demonstratum) ex Arcadia natus, qui panem deum pastorum antiquissimo ritu ornatissime coluit. Cui etiam mons in Arcadia sacer Lycæus dictus, quod λύκους, id est, lupos ab ouibus prohibeat, gregemque conseruet, Euander itaque in Italiam veniens, in his partibus consistens, lucum hunc & speluncam Pani consecrauit, eum patrio ritu coluit. Ara itaque in ea spelunca extructa, caper in ea sacrificabatur, vt deo custodique gredis, & quum lupos à gregibus arceat, locus in quo colebatur Lupercal est dictus. Lupercalia autem festa à Romulo & Remo instituta, hi enim à Numitore loco extruendæ ciuitati impetrato in eo loco vbi expositi fuerant, sodalitium ad conuiuium læti aduocant. Sacrificantes cibo refecti, vbi largius bibissent, iocantes pellibus immolatarum caprarum sese induunt & saltando gestiunt, Inde posteri eius rei celebrantes memoriam, Lupercalia festa egerunt. Lupercalia autem à loco vbi primum cœpta sunt agi, nomen retinuerunt. De his vide plura apud Valer. Maximum, Seruium, & Plutarchum in Antonij vita.

Ficus autem Ruminalis à Tyberi flumine, qui Rumon dictus est, nomen habet. Alij à Romulo nomen habere volunt. Quidam à lacte infantibus dato, pars enim gutturis, quo lac attrahitur, ruma dicitur. Fuit autem locus is è regione ædis DD. Cosmæ & Damiani, ad latus Palatini montis, circo Maximo oppositum. Romulus & Remus in Lupercali expositi, & in hunc locum delati, in Comitio sub Ruminali ficu sunt educati. Huius arboris vestigia ad Augusti vsque tempora perdurasse, testis est Ouidius.

De via Noua, vico Iugario, & Thusco vico.

CAPVT XIV.

VIa Noua è regione templi Iouis Statoris, per vallem inter Capitolium & Palatium ducta, foro Rom. coniungitur: Hæc tametsi dicatur Noua, antiquissimam esse constat, & diuersa est ab ea, quam Caracalla sub thermis suis restituit.

Iugarius vicus, qui alio nomine etiam Thurarius dicitur, à porta Carmentali per Capitolij radices ad forum Romanum ducit. In eo vico Iunonis Iugæ, quæ matrimonia iungere putabatur, ara fuit, & hæc vico Iugario nomen dedit.

Thuscus vicus à foro incipit & per Palatini radices in Velabrum iter præbet. Nominis etymon hoc est. Thusci aduersus Aritios pugnantes, superantur ab illis. Multis itaque in bello occisis, pauci Romam confugiunt. Hi igitur vrbis amœnitate, & loci commoditate secum persuasi illic manere decreuerũt. Itaque à Senatu illis loco inter Capitolium & Palatium ad quatuor stadia concesso, eum inhabitarunt. Hinc Thuscus vicus ab illis dictus, nomen hoc multis post seculis retinuit. In hoc vico lenones, aliique eius generis homines postea habitarunt, vnde ignobilis factus, nomen quoque amisit.

De arcubus Romuli, Senatulo & Ouidij domo.

CAPVT XV.

ARcus veteres (quos Romulum quidam extruxisse putant) lateritij longo tempore manere, neque passi sunt Romani, vt quisquam marmoreos faceret, vt conditoris vrbis memoria mentibus hominum tenacius remaneret. Verum longo tempore post vetustatẽ collapsi, in loco vrbis, vbi nunc templum S. Mariæ de gratia est, nunquam restaurati.

Senatulum vocabant Rom. eum locum qui inter Capitolium & forum fuit, in quo Senatores consultandi gratia consistebant.

Ouidij domum sub Capitolio sitam fuisse Ouidius ipse testatur, vbi hodie templum D. Mariæ de Consolatione.

Hactenus de Capitolij & vallis adiacentis ædificiis. Sequitur mons Palatinus.

DE VARIA PALATII ETYMOLOGIA Liber Tertius.

CAPVT I.

QVAMQVAM Palatinus mons longo tempore ante vrbem conditam inhabitatus fuerit, vt à Valentia Italia filia, & post eam ab Euandro, qui & arcem in eo constituit: Successerunt huic post vrbem conditam Reges & Imperatores, adeo vt Romæ vix alius locus, scriptis magis celebratus sit hoc monte, tamen nominis, cur ita vocatus sit, ratio certa, quam tuto sequaris inueniri vix potest. Volunt alij hinc dictum, quod Arcades cum Euandro palantes, nullo ordine in eum locum, & Palatini ex agro Rheatiano, qui etiam Palatium appellatur, venerint, & montem hunc occuparint. Alij à Palante Euandri proauo. Liuius à Palanteo Arcadię vrbe primum Palantium, postea Palatium, vocari censuit. Sunt præterea, qui à Palatia Latini vxore nominis originem ducant. Vel à Palatho Hyperborei filia, quæ ex Hercule Latinum suscepit, & montem hunc incoluit. Vel à Palantia Euandri filia, quæ in hoc monte sepulta fuit. Aut à Palante qui & ipse illic sepultus. Quidam à pecorum balatu, quæ olim antequam incoleretur, illic pascebantur sic dictum autumant, aut quod palare, id est, errare illic soleant greges. Atque hinc Næuius Balantium nominauit, Tremellius Romuleum montem vocat, à statua Romulei, quæ in ipsius montis pede inuenta fuit. Hæc de nominis etymologia dixisse sat est.

De Victoriæ, Cereris, Iunonis Sospitæ, Martis deûm, & Libertatis templo, & eiusdem porticu, de Cassij domo.

CAPVT II.

POst Palatini nominis declarationem eiusdem montis templa atque ædificia, quemadmodum in Capitolini montis descriptione factum est, persequemur.

Cum Romani multa feliciter armis gessissent, victoriamque ab hostibus sæpe retulissent, nec diis, quibus præclare gesta accepta ferebant ingrati arguerentur, ac deinceps minus prosperis successibus vterentur, Victoriæ deæ templum in Palatio in ea parte, quæ Mariæ Nouæ hortos spectat, in infimo cliuo ad Portam Romanam consecrauere. L. Posthumius Ædilis Curulis ex multatitia pecunia extruendum curauit, absolutum Victoriæ deæ dedicauit.

Prope hoc fuit & ædicula Victoriæ virgini sacra, quam Portius Cato vouit.

Præterea Iononis Sospitæ templum in eodem loco fuit.

Arcades qui ad Palatinum cum Euandro venerant, Victoriæ templum, sed à superiore diuersum, & multo antiquius in Palatio extruxerunt, & annua sacra in honorem deæ celebrarunt.

Iidem & Cereri in Palatio templum ædificarunt.

In libris Sibyllinis carmen erat: Pelli Italia alienigenam hostem posse, si Mater Deûm Romam allata esset. Lapis vero erat quem incolæ sic appellabant. Missi ergo in Asiam Pessinuntem Phrygiæ oppidum legati, Magnam deûm matrem mari in Italiam aduexerunt: P. Cornelius deinde à mari in Palatium portauit, & in Victoriæ templo, tantisper dum & illi ædificaretur collocauit. M. Liuius & C. Claudius Censores Matri Magnæ deûm ædem faciendam statutis, columnis & pauimentis, ex variis lapidibus preciosam locauerunt. Dedicauit autem Iunius Brutus. Ludi quoque, quæ Megalesia vocant, ob dedicationem instituti, de quibus Cicero.

Libertati autem templum & porticum struxit P. Clodius, in parte domus Cassij prope Iouis Statoris templum.

De Fano & ara Febris, Aede Larum, deæ Viriplacæ sacello, templo Fidei, & Iouis Victoris æde.

CAPVT III.

NOn iis solum diis, qui generi mortalium benefacerent templa consecrauerunt Romani, sed etiam iis, qui nocebant, vt minus nocent, ac mitius punirent, sacella statuerunt. Sic Febri in Palatio templum & aram consecratam fuisse certum est. Sic & Nemesi, de qua lib. 2. &c.

Larum ædem præterea in Palatio extruxerunt.

Deæ item Viriplacæ sacellum in Palatio sacrum fuit. In quod si maritus cum vxore etiam discordes venissent, concordes, compositis animis mutuo simul domum redibant.

Fidei templum, postquam Æneas cum Ascanio & Roma filia in Italiam venit, exædificarunt in Palatio: Quod tamen filiæ nomini dicatum, & in frontispicio templi inscriptum. Multis ergo post annis, cum Romulus & Remus de nomine vrbi imponendo contenderent, S. P. Q. R. nomen Æneæ filiæ in templi frontispicio legentes, ab ea ciuitatem Romam nominare placuit.

Ioui Victori Q. Fabius bello Sabino ædem vouit, & postea in Palatio monte construxit, dedicauitque.

De Heliogabali, Apollinis, & Penatium templo, de æde Orci, loco Palladij, & templo Augusti.

CAPVT IV.

ANtonius Heliogabalus, deum Heliogabalum in Palatio consecrauit, & templum in eo loco vbi prius Orci fuerat extruxit. Verum vt huic nouo & fictitio deo, nomen auctoritatemque faceret, magna veneratione typum Magnæ deum matris, Vestæ ignem, Palladium, ancilia, & omnia quæ insigniter Romani colebant, in suum templum transferre contendit. Christianorum quoque & Iudæorum religionem assimilans, vt nemo esset cui non in huius templi & dei veneratione prætextum facere queat, quo minus saluâ conscientia hunc coleret.

Apollinis præterea templum vetustissimum in Palatio extructum fuit. Hoc fulmine deiectum, cum desiderari à deo aruspices dicerent, Augustus, addito porticu ad illius ruinas, & templum quod prius steterat, nouum excitauit. In quo templo Augustus iam senio confectus, sæpe Senatum habuit, & decurias iudicum recognouit. In eo item lychni arboris instar erant, quo probati poetæ sua scripta reponebant. Huius templi vestigia quædam, sed obscura extare videntur prope Fedræ vineam, vbi Tiberia domus stetit. Huic ludi Apollinares instituti, de quibus lege Ciceronem.

Penatium deorum templum in Palatij ea parte, quæ Boream spectat, in Veliæ haud procul à foro stetit. In hoc deorum Troianorum imagines erant. Sunt in eodem adolescentes duo sedentes & pilam in manu habent. Litui item ferrei atque ærei, præterea vas Troianum fictile. Apollo quoque & Neptunus in eo conspiciebantur.

Vestæ deæ templum cum conflagrasset, Palladium ereptum, in Veliam translatum, templo D. Andreæ, quod in eo loco consistit, Pallaræ nomen dedit.

D. Augusto quidam templum à filia sua Liuia extructum in Palatio fuisse memorant.

De domibus Palatinis, & Saliorum Curia.

CAPVT V.

QVod Romulus & Remus olim pastores in his locis fuerint, tabernæ & casæ, quæ longo post tempore tignis & harundinibus tectæ sunt inuentæ testificantur, quas pastores si quæ vetustate corruissent, ex eadem materia, ad pristinam formā reficiebant, vt perpetua Romuli & Remi vrbis conditorum, qui olim fuissent, & quas domus habitauissent, ad posteros manaret memoria. In angulo Palatij, qui id circumducit, Casa quam Romuli vocarunt, multis seculis stetit.

Tullus Hostilius, antequam Curiam ædificasset, Veliam, in eo loco, vbi postea Penatum templum fuit, inhabitauit.

Non longe ab eo loco, in ea Palatij parte, quæ forum versus respicit, Catilinæ domus ædificata fuisse dicitur.

M. Scauri vero domus paruo transitu à Catilinæ ædibus separatur.

Ciceronis domus à L. Crasso empta, supra ædem Iouis Statoris, prope Palatium in montis Palatini loco celeberrimo fuit.

Crassi oratoris & Viturbij domus in Palatio olim euersas, auctor est Plinius.

Vani ducis domus quoque in Palatio fuit.

Tiberij item, de qua etiam capite præcedenti.

Augustus natus in Palatij regione ad capita Bubula, vbi post eius obitum Sacrarium illi cōstituerunt, primum iuxta forum Romanum supra scalas Annularias, in domo quæ Calui oratoris fuerat, habitauit. Postea Palatium ex suis impensis ædificatum, Reipubl. dona-

donauit, ipſeque in Palatino paruas Hortenſianas ædes inhabitauit.

Saliorum curia in Palatio ædificata conflagrauit, & in eius cineribus Romuli lituus illæſus iuuentus.

Publicola foro imminentem domum Subueliam nominatam inhabitauit.

Tarquinij Priſci domus ad Iouis Statoris fuiſſe, facile ex Liuio probatur.

De ſumma Velia, Statuis palatinis, aliiſque rebus in genere.

CAPVT VI.

VElia Summa fuit in Palatij parte altiori, quæ in ortum æſtiuũ ſpectat, vbi nunc Mariæ nouæ templum eſt. Velia autem dicta eſt, quod olim ante ouium tonſuram inuentam, paſtores illic lanam vellere conſueuerint.

Auguſtus in Palatio Latinam Græcamque bibliothecam ex Apollinis Thuſcanici Coloſſi ære nobiliſſimo inſtituit atque exornauit. Addidit & Porticum, quam Palatinam vocarunt. In hac à Senatu Numeriano Imperatori & Oratori inſignis ſtatua cõſtituta fuit. In eadem Porticu M. Varrone adhuc viuente ſtatua à Rom. eſt inſtituta.

Auguratorium, id eſt, Auguriis captandi locus in Palatio fuit.

Apollo item Palatinus Scopæ opus in Palatio erat. Latona eodem loco collocata fuit.

Britannico Titus Imperator ſtatuam auream in Palatio poſuit.

Arbor præterea ex haſta Romuli nata in Palatio erat. Is enim poſt auguria in Auentino monte capta, haſtam in Palatinum iecit, quæ fixa, in terra, fronduit, & in arborem creuit.

Laurus item in Palatio eodem die, quo Auguſtus natus, cum eo enaſcens ſubito apparuit. Ex hac lauro triumphaturi coronari ſolebant.

Balneæ Palatinæ, quorum Cicero pro Roſcio meminit, in eodem Palatio fuere & quædam adhuc veſtigia ſupra circum Maximum non multum à vinea Fidiæ extant.

In eodem monte etiam locus qui Sicilia dicebatur fuit. Item Iouis cœnatio.

Plateæ Antonianæ pulcherrimæ, ſaxis Lacedæmoniis & porphyreticis ſtratæ in Palatio fuere.

Vicus Padi & Fortunæ quoque in Palatio extabant. Ludi ibidem celebrabantur, quos Palatual vocabant.

De Palatio nunc maiori, Atrio, & veteri ipſius Palatij porta.

CAPVT VII.

QVantum ſpatij olim Palatium occuparit, quam ſplendide fuerit ędificatum, quam opulentum, & quam frequenter inhabitatum, ruinæ ingentes, picturæ, ſtatuæ, columnæq; precioſiſſimæ illic inuentæ facile demonſtrant. Nullus enim vnquam ſcriptum reliquit, quis tanta ędificia primum inſtruxerit: deinde auxerit, & in tam inſigni loco domicilia conſtituerit. Paulatim & tamquam ignorantibus antiquitatum auctoribus, in tantum faſtigium creuit, nec quicquam vno tempore ſimul factum, quod memoria dignum videretur fuit. Solent enim rerum ſcriptores ea ſolum poſteris tradere, quæ admiratione digna videntur, & rata. Palatinus hodie Palatium maius vocatur, & præter S. Andreæ ædem, vix vnam aut alteram domum, quæ inhabitetur habet. Reliqua vineis, & paſcuis apta loca, ouibus, caballis, capriſque gramina & victum præbent, vt rectius Balantium à pecorum clamore, quam Palatium dici videatur. Et idem de Palatio Vaticano, quod etiam ipſum deſertum eſt, dici iure poſſit.

Atrium Palatij augurato olim conditum, Senatus conſulebatur in eo, quia Senatum, niſi in augurato loca habere non licebat. In quo etiam oues ſacrificabantur.

Porta Palatij vetus, prope Roſtra, è regione D. Laurentij in Miranda fuit. Hanc quidam Romuli portam olim dictam volunt.

De templo Iani, Auguſti, & Fauſtinæ.

CAPVT VIII.

PAlatij templis ædificiiſque, quæ tertia pars vrbis erat, deſcriptis: Sequitur quarta: forum ſcilicet Romanum. In eo Iani templum (à Iano enim, qui rerum omnium ianua habetur, incipere rite videmur.) ampliſſimum, quatuor portarum: Nam Ianus ipſe, qui in eo colebatur, quadrifrons, ex Faliſcis Thuſciæ ciuitate captis in Forum Tranſitorium Romam translatus erat. Templum autem in ea parte fori, quæ forum Roman. ſpectabat, prope Pauli Baſilicam, extra ſtum fuit: Procopius ſua ætate in medio foro, ex aduerſo Capitolij, paulo ſupra eum locum, quem Romani tres Parcas vocabant, ædificatum fuiſſe memorat. Fuerunt & alia Iani templa, vt in Capitolio ad Marcelli theatrum Iani bifrontis, quod totum æneum erat, portis duabus æneis, quæ pacis tempore clauſæ, bello vero ingruente aperiebantur.

Auguſti templum in foro Roman. poſitum fuit: Hoc Tiberio imperante adhuc imperfectum, Caligula abſoluit, ponteque ſuper ipſum tranſmiſſo, Capitolium Palatio coniunxit.

Fauſtinæ templi quædam adhuc veſtigia extare videntur. Hoc illi maritus eius Hadrianus ſub Tauri radicibus, vt diuitiis afficeretur honoribus, fundauit: id poſtea filius eius Antoninus Heliogabalus, ſibi, vel Ioui Syrio, vel Soli templum eſſe voluit. Hodie templum S. Laurentij in Miranda eſt.

De Caſtoris & Pollucis templo, & Roſtris.

CAPVT IX.

CAſtoris & Pollucis templum in foro Rom. ante Roſtra, apud Fauſtinæ templum olim fuiſſe nemini dubium eſt. Hanc ædem dedicauit A. Poſthumius Dictator. L. Metellus deinde ex Dalmaticis manubiis reſtaurauit. In hac, vt in aliis multis Senatus eſt habitus, & conciones ad populum factę. Cæcilius Metellus hanc ſtatuis, columnis & nobili pictura exornauit, & Floræ ſimulachrum inſigni pulchritudine in ea poſuit: Tabulam quoque, quæ ciuitatis equitibus Campanis donatæ monimenta continebat. Huius templi gradus deinde auulſit Clodius, vt teſtis eſt Cicero.

Roſtra, templum, ad Palatij radices fuerunt, è regione Caſtoris & Pollucis templi, vbi nunc paruum S. Mariæ de Inferno ſacellum eſt. Ex roſtris autem ſententiæ, & S.C. ad populum referebantur.

De Cæſaris, Veneris genitricis, & Martis Vltoris templo, & Atrio Veneris.

CAPVT X.

DIuus Cæſar prope forum ſuum ad viam Sacram, poſt Fauſtinæ ædem templum habuit. In eo ab Auguſto Victoria, & Caſtor dij ſunt poſiti.

In eodem Cæſaris foro, fuit etiam Veneris Genitricis poſt Fauſtinæ templum. Hoc Cęſar bello Pharſalico vo[illegible] ædificauit.

Poſt victoriam contra Pompeium, Cæſar Veneris templum Atrio incluſit, quod Hadrianus deinde reſtaurauit.

Marti Vltori Auguſtus in bello Philippenſi templum

plum vouit, quod postea in suo foro extruxit. In quo scyphi ferrei Marti dicati, & Alexandri Magni tabernaculum sustinentis statuæ duæ. Hoc templum quod hodie D. Martinæ vocant, fuisse putatur.

De Vulcani, Concordiæ, Pacis, Romuli, ac Veneris Cloacinæ templo.

CAPVT XI.

VOlcani templum supra Comitium & forum Romanum ad radices Palatini posuit Romulus. Tatius autem Volcani, sicut & Solis, Lunæ, Saturni, Rheæ, Vestæ, Dianæ, & Quirini dedicauit. In templo Volcani Romuli æneus currus, quo secundo triumphauit, Volcano fuit dicatus. In quo & Coclitis statua erecta manebat. Conciones sæpe in hoc templo ad populum sunt habitæ.

In area Volcani templi, Concordiæ ædē Fuluius libertino patre natus, 303. annis post Capitolij extructionem, si populo ordinem Senatorium, & equestrem reconciliasset, vouit. Extructum deinde, ex condemnatorum fœneratorum multaticia pecunia, in Palatini radicibus. Opimius Cos. postea restaurauit. In eadem ara biduo sanguine pluisse, testis est Plinius.

Liuia Drusilla in Porticu sua ob suam & mariti mutuam beneuolentiam, Concordiæ templum erexit. Quod postea Tyberius dedicauit.

In quo loco Drusilla prius Concordiæ posuit, Vespasianus deinde Pacis templum à Claudiano antea inchoatum mira celeritate post bella ciuilia absoluit. Fuit admodum amplum hoc, & quadratum, maximis pulcherrimisque columnis exornatum, templorum omnium locupletissimum. In hoc vasa & ornamenta templi Hierosolymitani à Tito triumpho allata imposuit Vespasianus. Habebat & Ganymedis statuam, & alia innumerabilia ornamenta, quibus decoratum fuit. Hoc templum igne accensum, subito totum exhaustum est, neque vmquam cognitum vnde iste ignis acciderit, nisi quod quidam putant, in terræmotu, qui eadem hora fuerat, ex lapidum attritu ignem fuisse excussum.

Ara Pacis ab Augusto primum excitata, quo in loco, postea is incognitum. Hanc postea auxit & exornauit Agrippa. Inter Pacis & Faustinæ extat adhuc templum antiquissimum, & eiusdem porticus columnæ duæ, quod nunc DD. Cosmæ & Damiano dicatum est. Hoc Romuli & Remi fuisse putant, nempe quod Caruilius Cos. victis Samnitibus dedicauit, & exspoliis, quæ innumerabilia erant exornauit.

Veneris Cloacinæ templum prope viam Sacram constitutum fuisse, testis est Ouidius. Cloacinæ autem simulachrum in Cloaca maxima repertum, cõsecrauit Tatius. Et quia, cuius effigies esset ignorabatur, ex loco vbi inuentum fuerat, nomen illi est inditum.

De Telluris, Salutis, Victoriæ, Solis & Lunæ templis, de domo Cassij, deque armamentario.

CAPVT XII.

TElluris ædis locum alij incertum, alij non longe ab Esquilijs, prope cliuum, quod ad D. Petri in vinculis ædem ducit, fuisse putant, vbi nunc sancti Pantaleonis templum est. Vouit hoc Sempronius. Qui dum ad Asculum Picentinorum caput cum hoste pugnat, terra tremuit. Vt igitur deam Tellurem, quam iratam putabat, placaret, templum hoc illi vouit. Ædificatum est autem in area vbi domus Sp. Cassij regnum affectãtis euersa est. Prope hoc templum Telluris Armamentarium fuit, cuius in quodam loco etiam Cicero meminit.

In eodem hoc ambitu Saluti ædem bello Samnitico vouit C. Iunius Bibaculus Cos. Hæc ab eodem Censore locata, & Dictatore dicata fuit.

Victoriæ ædem prope forum Rom. L. Volumnius Ædilis ex pecunia multaticia faciendam curauit.

In hoc loco etiam Apollinis ara fuit.

Concordiæ & Æsculapij in hortis D. Mariæ Nouæ fuisse, versus Amphitheatrum quidam volunt.

Mercurij templum quoque in foro fuit.

Isidis & Serapidis templa in Emporio fuere. Hæc quidam Soli & Lunæ à Tatio dicata fuisse putant.

De foro Traiani, deque iis, quæ in eo sunt, vel olim fuere.

CAPVT XIII.

HActenus de templis, locis sacris, & quæ ad religionem notanda videbantur, perscripta sunt breuiter, deinceps de iis pauca, quæ ad hominum memoriam & laudem pertinere videbuntur dicemus, & ab optimo principe Traiano auspicabimur.

Traiani forum inter Neruæ forum, Capitolium & collem Quirinalem ab Apollodoro mira industria extructum fuit. Idem architectus, Traiani iussu Metodeum, & Gymnasium ædificauit. Fori tectum æneum, intus vndiq; circum simulachra equorũ, & signorum militarium aurata tegebat. Simulachra autem hæc publico sumptu, in eorum, qui bene de rep. meriti, aut alioqui ob facinus insigne, memoriam ponebantur.

Arcus item triumphalis, & alia multa in Traiani laudem extructa, forum eius exornabant.

Fori porticus amplissimis excelsisque columnis & magnis epistyliis imposita, tantam præbebat intuentibus admirationem, vt Gigantum potius, quam hominum opera crederentur. In hanc summorum virorum statuas pulcherrimas Alexander Seuerus in Traiani honorem transtulit.

Equus item Traianus in medio altus columnis impositus stabat. In numismate etiam Traiani cum hac inscriptione repetitur: S.P.Q.R. OPTIMO PRINCIPI. Verum de his multa Lampridius.

Idem Palatium variis marmoribus, intus picturis & statuis exornasse fertur.

In medio foro columna Traiani Coclidis structura stabat. Hæc circumquaq; rerum gestarum à Traiano summam, mira arte cælata habebat, in primis vero Dacicum bellum. Intus 185. gradibus ad summũ fastigium, quadraginta fenestellis lucem admittentibus præbet ascensum. Alta pedum 120. Vel vt Eutropius scribit 140. In summo Traiani ossa in pila aurea condita seruabantur. Hanc columnã Traianus ipse nõ vidit. Nam dum hic contra Parthos bellum gereret, Senatus hanc illi absenti dedicauit. Qui dum è Persis redit, in itinere apud Seleuciam Syriæ vrbem, fluxu sanguinis è vita decessit. Cadauer vero Romam perlatum solus hic, teste Eutropio, inter Imperatores in vrbe sepultus fuit. Quod autem in columna ossa seruantur, ea ratio est: Maioribus mos fuit, Principes nobilesque sub montibus sepeliri. At cum montes sepulchris excitandis vbiuis non sufficerent, accidit vt pyramides altæque columnæ super cadauera collocarentur.

De foro, Palatio, & Porticu Neruæ.

CAPVT XIV.

NEruæ forum post S. Hadriani ædem occurrit. In medio huius columna ænea ingenti magnitudine, tecta ex laminis aurichalci, intrinsecus lumine ambiguo stetit. Forum variis statuis & columnis, quę Neruæ gestorum ordinem continebant, exornatum fuit. Hoc postea Transitorium forum, quod inde in Augusti & Romanum forum iretur, vocatum est.

Porti-

Porticus ipsius fori pars quædam, adhuc apparet. Hæc incendio consumpta, obscura quædam, quod in eo loco Neruæ forum fuerit, vestigia reliquit.

Palatij quoque Neruæ pars ex quadratis lapidibus, & columnæ adhuc inter Comitium, & Militiæ turrim cum sancti Blasij æde inclusæ sunt.

De foro Romano, Comitio, Carcere Tulliano, & Marforii simulacro.

CAPVT XV.

ROmanum forum, quod etiam Latium vocatur, à radicibus Capitolii secundum longitudinem vsque ad templum sanctæ Mariæ Nouæ, quæ in Velia est perducebatur. Verum ab initio fines multo angustiores habuit. Nam ab eo quod dictum est initio, non vltra primas radices Palatini progrediebatur. Multos deinde post annos ampliauit Augustus.

Comitium foro coniunctum, imo pars fori fuit, incipit namque à Palatij porta & finitur ad templum D. Mariæ Nouæ.

In radicibus Capitolij, versus ortum brumalem, Ancus Martius carcerem, in quem rei includerentur ædificauit. Addidit deinde Tullius Rex eam partem quæ sub terra est, & carceri, vt Tullianum vocetur, nomen dedit. Fuit autem ex ingentibus saxis, angustis & oblongis foraminibus, lucis vmbram recipientibus factum. Camera intus lapideis fornicibus, inculta tenebris, odore tetro ac fœtido. Carcer hic in duas partes, Cameram superiorem & inferiorem distributus. Vocatus est autem carcer à coercendo: is enim inclusos, ne exeant, coercet.

Ante hunc carcerem ingens simulachrum marmoreum iacet, quod Marforium appellant. Hanc alij Pistorum dei, alij Iouis Panarij, quod tumores panum instar vndique promineant, effigiem esse putarunt. Nam Romani olim in Capitolio à Gallis obsessi, moniti sunt à Ioue in somnis, vt ex omni frumento quod reliquum erat, panem facerent, & in castra hostium proiicerent. Quo facto, Gallis, inopia subigi posse Romanos, desperantibus, ab obsidione desistunt. Romani igitur Ioui Pistori aram & statuam ob perpetuam beneficii memoriam erexerunt.

Putatur & hæc effigies Rheni fluuii Germaniæ esse, cum in scopulo sit erectum. Cur autem Marforium dicatur, nisi ea sit causa quod in Augusti foro constitutum est, ignoratur.

De Secretario pop. Rom. Arcu Septimii, templo Saturni: ac de Ærario, & officina cudendi pecuniam.

CAPVT XVI.

POst Marforii simulachrum, à regione arcus Septimii, templum D. Martinæ est. Hinc olim pop. Rom. Secretarius in marmore incisus fuit.

Ex aduerso Martinæ ædis, ad Tarpeiæ rupis radices arcus Septimii, in vtroque frontispicio eius Imperatoris terra marique gesta continet.

Sequitur mox recta, nunc D. Hadriani, quod aliquando Saturni templum fuit. Saturni autem templum antiquissimum fuit. Conditorem referunt quidam L. Largium, alii L. Tarquinium, tametsi Largium dedicauisse ratio sit verisimilior. Liuius, A. Sempronio, & M. Minutio Coss. dedicatum, Numantium Plancum restaurasse scribit. Ærarium publicum pop. Rom. ex Capitolio in hoc templum translatum fuisse nemo scriptorum negat. Verum quare in Saturni æde ærarium esse voluerint veteres, variæ sunt opiniones: Quidam ideo hoc factum volunt, quod Saturni temporibus furtum nullum commissum sit; Sub illo enim omnium omnia communia erant, neque quisque auarus, aut improbus proximo struebat insidias, sed iusticia fide, caritate administrabantur omnia. Cyprianus hanc refert causam, quia Saturnus primus nummum signari in Italia instituerit. Seruabantur autem in ærario promulgata publica. Libri Elephantini, in quibus xxxv. tribus pop. Rom. continebantur. Omnium publicarum rationum libri. Tabulæ item ærarij veteres, & debitorum. Præterea militaria signa. Denique quæ Prouinciis subiugatis, ab Imperatoribus ducibusque per triumphos adferebantur. Postremo, quæcumque Reip. communiter reseruare ex vsu erat; Vt leges, literas, & alia quæ ciuitatis sunt communia. Censores ipsi in Saturni quoque iusiurandum subire cogebantur.

Inter templum quod nunc D. Hadriani, olim Castoris & Pollucis, cudendi pecuniam, priscis temporibus stabat officina.

De Miliario Aureo, Ponte Caligulæ, & de Rostris ac Curia.

CAPVT XVII.

MIlliarium Aureum in capite fori Rom. sub Saturni æde, prope arcum Septimii olim fuit. Columna autem fuit quæ ita dicebatur, in qua omnes Italiæ viæ incisæ finirent, & à qua ad singulas portas mensuræ regionum currerent.

Caligula per forum Rom. à colle Pallatino ad Capitolium pontem marmoreum duxit: quo ædificio nihil in tota vrbe ambitiosius vnquam extitit, nam pons octoginta ingentibus ex marmore candidissimo columnis sustentabatur; quarum tres adhuc ad huius montis radices, totidemque ad illius, vt olim à Caligula sunt constitutę, cernuntur. Ad ipsum pontem, in medio foro, è contrario D. Hadriani teplo columna stat, hæc vna ex illis fuisse creditur, quæ equum Domitiani æneum & inauratum sustinuit. Ad pedes equi huius, Rheni fluminis Germaniæ simulachrum erat, quod de hac prouincia Imperator Domitianus triumphasset. Et hoc est simulachrum quod postea Marforium appellarunt; de quo plura capite præcedenti.

Ex nauium Antiarum rostris, suggestum in foro Rom. ad Palatij radices extructum à Romanis, quod Rostra templum vocabant, vt in iis S.C. fierent. Rostra autem duplicia, Noua, quæ, vt dictum est, ad Palatii radices, & Vetera quæ apud Curiam in Comitio fuere. In Rostris leges ferebantur, agebantur causæ, habebantur conciones. In iisdem viris clarissimis statuas erigere mos fuit. In loco pręclaro fori Rom. pro Rostris in leone lapideo, in statua Faustuli Romuli & Remi nutritoris corpus fuit: Is enim dum certamen Romuli & Remi conditorum vrbis dirimere vellet, ibidem cecidit, vbi postea ei statuam erexerunt. Post Rostra sepulchrum quoque Romuli fuit. Pro rostris etiam statua Herculis tunicata, habitu Æleo, facie torua posita. Sibyllæ quoque tres statuæ in eodem loco. Mos item fuit Romanis vt cæsorum capita pro Rostris aspicienda exponerent.

Curiæ duæ Romę fuere prope forum, ad pacis templum Hostilia: Altera in Cœlio monte, de qua infra.

De Lacu Curtio, Cloaca Maxima, & Doliola.

CAPVT XVII.

LAcus Curtius in medio foro iuxta Domitiani equum fuit. Nomen autem hic lacus à M. Curtio, qui se sponte pro Rep. cum equo armatus in hiatum medii fori præcipitauit, accepit. Hæc apud Liuium copiose declarantur. Alij à Metio Curtio Sabino, qui per lacum hunc ad suos euasit, dictum volunt. Vel à Curtio Cos. qui locum eum sepsit.

Cloaca Maxima Tarquinio iubente, montibus sub fossis, & vrbe pensili fornicibus suspensa, receptaculum omnium vrbis sordium facta. Hæc ad Iouis Stato-

ris ædem in tres ductus diuisa, duo nunc clausi sunt, tertius per lacum Curtium, sub foro Rom. per Palatini montis radices, in Velabrum aqua limpidissima fluit. & inde canali è saxis quadratis extructo, in Tyberim effluit. Olim cloacæ erant plures, eæque publicæ: Verum post vrbem à Gallis captam & incensam, dum quisque sibi domicilium reædificare, qua parte primum potuit festinant, vicorum nulla, vt ante, fuerat ratio obseruata, neque ciuitas, vt prius in certas regiones diuisa neque cloacæ, quæ olim per publicum ductæ, vbi essent animaduersæ, postea priuata subintrarunt tecta, vnde factum vt quæque domus hodie suam fere habeat cloacam. Hinc fit vt auctor hic, cuius nos epitomen scribimus, non, vt veteres scriptores, regiones distribuerit, sed vt facilius intelligi & retineri possent quæ scribit, ciuitatem vt nunc est in suas regiones diuisit, & cum ostendit in qua parte ciuitatis olim quisque locus fuerit, ostendit ea in locis quæ hodie habitatoribus nota sunt. Sed vt dixi primum cloacas fuisse publicas, ita curatores quoque publici erant instituti.

Iuxta cloacam Maximam, locus erat quem à doliolis quæ sub terra erant, Doliola vocabant. Hic locus tam putabatur esse sacer, vt ne spuere quidem in eo liceret. In hoc Numæ mystica quædam fuisse putantur Tametsi quidam Senonum Gallorum cineres illic esse sepultos crediderint.

De Comitio, templo Veneris Genitricis, statuis & simulacris, quæ in Comitio, & foro Romano fuere, ac de Cæsaris statua atque columna.

CAPVT XIX.

COmitium vbi sit, vnde incipiat, & qua vrbis parte finiatur, superius, huius libri capite xv. ostensum est. Dictum est autem Comitium, Plutarcho auctore. quod Romulus & Tatius in locum hunc ad fœdera facienda coire consueuerint. Vbi deinde S.P.Q.R. aliquid quod ex vsu Reipub. erat decreturi coibant, vt dum Consules, Tribuni, aliique magistratus crearentur, aliaque quæ passim apud auctores scripta sunt, fierent. Is locus prope Senaculum in radicibus Palatini erat. Comitium multis annis tecto caruit, vnde sæpe comitia indicta, ob tempestatem ingruentem agere sunt prohibiti. Longo post tempore vbi Annibal in Italiam venit, tectum imposuerunt: restaurauit deinde Cæsar. In Comitio sæpe ludi celebrati: In eodem (vt est apud Liuium) libri Sibyllini combusti. Item multa in comitiis facinora perpetrata, de quibus etiam alibi.

In Comitio Coclitis statua fuit: quæ postea de cælo tacta, in aream Vulcani translata fuit. In Comitii cornibus Pythagoræ & Alcibiadis statuæ: in gradibus ad læuam Curiæ Actii statua, item Cos. eiusdem Actii & nouacula fuere.

Statuæ matris deæ simulacrum in foro constitutum. Hanc deam qui colebant, eius lapides igne comburi non posse, hinc coniectabantur, quod ad eius statuam cum ignes, præsertim noctu, crebri fierent, neque læderetur tamen, hanc illi, quam dixi, vim esse dixerunt: inde in omnibus fere plateis coli cœpta, aræ & sacellulæ extructæ.

Veneris Genetricis templum in foro, (vt prius ostensum est) fuit. Ante templum hoc, Cæsaris statua, Cometam in capite gerens constituta.

Columna item Cæsaris ex marmore Numidico, pedum xx. conflata manebat. Ante Castoris ædem Q. Martij equestris, Tremellij togata, M. Attij velata statua fuit.

De Columna Mœnia, Pila Horatia, de Cæsaris, Constantini, & Domitiani equo, deque templo ac area eiusdem Cæsaris.

CAPVT XX.

COlumna Mœnia in ea fori parte fuit vbi Basilica Portia stetit. Dicta est autem à Mœnio Censore Mœnia. Is enim cum domum suam Catoni venderet, Flaccus Censor iussit vt illic Basilica ædificaretur. Mœnius tantum spacii, quantum columna occuparet, sibi excepit, super quam tectum tignis prominentibus & tabulatis in eos iniectis imponere liceret, vnde ipsi & eius posteris munus gladiatorium spectare ius esset. Id quod obtinuit. Hinc deinde & alij eadem industria columnas in foro, quibus concedebatur extruebant.

Petra in foro erat etiam, in qua Tergeminorum spolia imposita.

Pila item, Horatia dicta.

Decorauit præterea forum equus Cæsaris, Constantini, & Domitiani.

Item Atrium Mineruæ, Tabernæ, Veteres & Nouæ.

Cæsaris cadauer è Curia in forum delatum, in eo loco vbi postea ei aram & templum extruxerunt positum fuit.

In foro item magistratum deponere mos Romanis fuit.

De foro Cæsaris, Basilica Pauli, & eiusdem Bibliotheca.

CAPVT XXI.

A Templo Saturni, siue ærario publico (de quo supra huius libri cap. xvi.) in foro Rom. versus ortum æstiuum, forum Cæsaris erat, in eo loco qui post Faustinæ templum decliuior apparet. Ibi Veneris Genitriticis templum, cui Cæsar atrium circumduxit, & forum, non venalium, sed eorum quæ ad iudicia conueniebant constituit. In hoc, inter alias statuas, quæ ibi erant plurimæ pulcherrimæque, sibi ipsi loricatam extrui passus est. Forum ipsum breue quidem spacium complectebatur, sed ornatum eximie. Constitit area supra sestertiûm millies.

Cæsar Paulum Æmylium collegam C. Marcelli in consulatu mille & quingentis talentis sibi amicum defensoremque parauit. Hac pecunia ab eo accepta, Paulus in medio foro, prope Castoris & Pollucis ædem, ex columnis Phrygibus mirabilem ac nobilissimam extruxit Basilicam: quam Pauli Basilicam deinde nominarunt.

Bibliothecam quoque idem Paulus prope suam Basilicam construxit.

De foro Augusti, Porticu Antonini, Faustinæ, & Liuiæ, ac de Cæsaris domo.

CAPVT XXII.

FOrum Romanum, Cæsaris, & Augusti prope inuicem fuisse certum est. Augusti, apud Marforij simulacrum in vrbis parte celeberrima fuisse adserunt, angustis quidem limitibus, sicut & Cæsaris circumscriptum, sed statuis insignibus, & aliis rebus ornatissimum. Habebat namque statuas Castoris & Pollucis, cum Alexandri magni victoria. Coruini præterea, & in eius casside corui pugnantis simulacrum. Apollinis eburnea: & præter hæc alia insignia ornamentaque virtutis.

In hoc foro publica iudicia & sortitiones iudicum fiebant. Hic de bellis, triumphis, aliisque rebus magnis consul-

consultabatur. Hinc prouincias cum Imperio petituri exibant. Huc victores qui redibant, triumphorum insignia inferebant. Hoc forum vetustate detritum, restituit Hadrianus.

Habuit forum hoc porticus duas, in omnibus omnium statuæ triumphali effigie erant exornatæ.

Habitauit Augustus in via Sacra, in ædibus non vsque adeo amplis, sed mire à nepte sua Liuia instructis. Hanc opulentiam Augustus non ferens, solo æquauit. In huius area deinde extructa porticus Liuiæ. Hæc etiam Claudia vocata. Quam Nero euertit, Domitianus sub prisco nomine restaurauit.

Antoninæ & Faustinæ porticus pulcherrimæ & variis marmoribus exornatæ, vbi hodie D. Laurentij templum in Miranda, olim extructæ sunt.

De Sororio Tigillo, Vico Cyprio, Scelerato & Patricio, atque M. Antonii domo.

CAPVT XXIII.

Sororium Tigillum locus sacer erat causa expiationis ab Horatio ob sororem à se interfectam, in honorem Iunonis prope Carinas constitutus.

Vicus Cyprius prope cliuum, qui ad D. Petri templum in vinculis ducit, est. Sic dictus à Cypro, In hoc Sabini primum, ciuitate donati, habitarunt.

Vicus Sceleratus ex Tulliæ facinore (de qua Liuius) sic est cognominatus. Hunc alii eundem cum superiore, alij diuersum putant.

Vicus Patricius, quod ibi Patricij habitare iussi sunt à Tullio, sic est appellatus. Nam hic locus editior paulo erat, vnde facile ab aliorum subita vi, si ingruisset, sese è loco superiore defenderent.

M. Antonius domum, vbi olim Telluris templum fuerat, inhabitauit. Post Antonium in eodem loco D. Pantaleonis templum excitatum fuit.

De bustis Gallitis, & Æquimelio.

CAPVT XXIV.

Busta Gallica, locus in media vrbe, vbi Gallorum, qui Romam occuparant, cadauera combusta atque sepulta sunt. Fuit in ea vrbis parte, vbi hodie sancti Andreæ in Busta Gallica templum existit. Hoc corrupto vocabulo Portugallo hodie appellant: haud multum ab Amphitheatro abest. Varro prope Æquimelium Busta Gallica ponit. Æquimelium autem dicitur, quod Melij, qui regnum affectauit, domus solo ibidem sit æquata.

De via Sacra, Arcu Fabiano & Vespasiano.

CAPVT XXV.

Viæ Sacræ à Curia veteri principium in angulo Palatij iuxta arcum Imp. Constantini. Varro à Carinis & Sterniæ sacello initium cepisse existimat. Ex quo colligitur viam Sacram aliquando per D. Mariæ Nouæ hortos, ad pacis templum, & forum Cæsaris, recta ad arcem Capitolii esse productam. Sacræ autem nomen obtinuit, quod augures ex arce profecti per eam augurando procedebant, & sacra quoque mense per eam viam ferrent in arcem. Vel, quod in ea fœdus inter Romulum & Tatium ictum sit. In summa huius habitauit olim Ancus Martius, prope Larum ædem.

Cœliæ statua insignis in hac via constituta fuit.

Arcus item Fabianus in ea iuxta Regiam, ad Pauli Basilicam à Fabio Censore, qui Allobroges deuicit, excitatus fuit. In hoc arcu eius scuta, & victoriæ signa insculpta. Ad hunc Scribonius Libo sedem, & Prætoris tribunal, quod Puteal dictum, posuit.

In eadem via arcus marmoreus Vespasiani, omnium antiquissimus qui nunc sunt, à Vespasiano deuictis Hierosolymis extructus fuit. In hoc eiusdem Victoriæ sculptæ sunt cum arca fœderis ex parte vna ex altera triumphi, spolia, aureum candelabrum, septem lucernæ, duæ Mosis tabulæ, vasa templi, mensa aurea, ponderis & talenti magni & alia multa, de quibus Iosephus.

De Græcostasi, Senaculo, Curia, & Basilica Opimii & Porcii.

CAPVT XXVI.

Græcostasis locus est è Comitio euntibus ad dextram Rostrorum. Ibi exterarum nationum Legati ad Senatum missi, donec admitterentur, stare consueuerunt.

Opimii Basilica & Curia prope Græcostasim fuit constituta. Supra Græcostasim, ad Concordiæ ædem Senaculum positum. Senaculum autem, quod Senatus in eo, aut seniores conuenire soleant, appellatur, Græce γερουσία dicitur.

Curia in Comitio fuit, & idem hic locus est, vt quidam volunt, cum Senaculo. In Curia publicas curas gerebant. Fuit autem Curia Sacerdotum, vbi res diuinæ tractabantur: & Senatus, vbi humanæ gerebantur. Curia autem vbi Senatus conueniebat, templum erat. Non licebat enim S. C. & senatum, nisi in loco per auguria constituto, fieri. Hinc Curia Hostilia, Pompeia & Iulia antea loca prophana, templa per auguria, vt Senatus in iis haberi possit, sunt consecrata. In Curia Victoriæ ara erat: in gradibus Curiæ signum eiusdem deæ ex puro auro signum fuit.

Cato Maior in sua Censura Basilicam ex ære publico, foro vicinam sub Curia ædificauit, & Portiam à se cognominauit, Romuli etiam Palatium apud ædem Mariæ Nouæ positum fuisse putant. Itaque hæc loca quæ quarta vrbis regione descripta sunt, eodem fere loco coniuncta fuere; quæ inter eum ambitum, quo à Comitio eundo versus Pacis, & Mariæ Nouæ templa & hortos pene vsque ad Esquilias inclusa continebantur.

DE TEMPLO IANI ET PIETATIS, *ac de carcere plebis Rom. Liber Quartus.*

CAP. I.

Descriptis quatuor partibus vrbis, sequitur quinta: hæc eà loca quæ Tiberim Auentinique à dextra partem, à sinistra vero Tarpeiam rupem, Palatium, vallemque inter ipsos montes comprehensam includit. Quapropter à proximis locis quæ post Marcelli Theatrum sunt, memoratu dignis auspicabimur, & per ipsius vrbis planiciem percurremus. A Iano igitur, qui ab antiquis rerum ianua principiumque est creditus exordiemur. Iano templum Numa ad portam Carmentalem, post sacellum deinde sanctæ Catharinæ ad imum Argiletum, iuxta Marcelli theatrum extruxit. Geminæ templi ianuæ: Pacis tempore clausæ, belli vero aperiebantur, à Consule qui prior, tamquam dignior fuerat creatus. Hoc ter tantum clausum fuisse memoriæ proditum est. Primum ab ipso Numa: secundo, à T. Manlio Cos. tertio, post bellum Actiacum ab Augusto. Cur autem belli tempore apertum fuerit, variæ traduntur rationes: præcipua tamen existimatur, quod accidit Romulo contra Sabinos bellum gerente. Cum enim Sabini portam Carmentalem iam occupassent, & vrbem irrupturi essent, ex inopinato copiosum aquæ feruidæ flumen, è Iani templo, quod ante portam in propinquo erat, in hostes eru-

erupit. Itaque illis in fugam conuersis, ciuitas liberata est. Vnde posteri Iano, tamque in auxilium prouocato, tempore belli, fores illi, vt liber sit, aperiunt.

Alij Tatium & Romulum templi eius auctores referunt, vt qui, cum fœdus inter eos ictum esset, communem deum tamquam fœderis icti testem, inter duos reges & duos populos Ianum bifrontem esse consenserint, & eidem hoc templum in eo loco vbi nunc ruinæ S. Catharinæ ædis conspiciuntur, constituisse.

Alii insuper Cn. Duilium vouisse, Tyberium vero ædificauisse adstruunt. Verum diuersæ hæ auctorum sententiæ hinc natæ videntur, quod apud posteros plures Ianos fuisse cultos certo constat, cum apud veteres vnus solum sit creditus, & quod de aliis atque aliis dicitur, de eodem dictum falso putatur. Id quod superius, vbi de Iano quadrifronte, cuius templum in foro constitutum scripsimus, potest. Ianus omnium primus diis templa fecisse, & ritus instituisse fertur, & ob id in sacrificiis primas meruit: figuraturque cum claui & virga, vt qui portarum custos & viarum rector sit.

Augustus præterea eius simulacrum ex Ægypto Romam attulit, & in foro Holitorio templum in honorem eius extruxit.

Pietati in foro Holitorio templum M. Attilius Glabrio, in quo loco hodie sancti Nicolai templum in Carcere, dedicauit. In eodem loco primum Ap. Claudius Decemuir Senatus decreto carcerem, quum publicus, de quo superius, non sufficeret, ædificauit, & Carcerem plebis Romanæ appellauit: in eodem postea ipse, iudicii reus, sibi mortem consciuit. In quo etiam multis post annis puerpera quædam paupercula, & humili loco nata, capta, & ob flagitium, vt fame moreretur, condemnata. Huius filia cum carceris ianitori supplicauisset, vt illam accedere liceret, exquisiuit prius numquid alimenti afferret, postquam nihil habuit, admissa est: & id sæpius factum. Tandem cognitum illam quæ capta erat, vberibus filiæ nutritam, itaque mater libera dimissa, vtrique alimentum è publico deinceps decretum, & ob illius pietatis memoriam Pietati deæ hunc locum consecrarunt. Liuius non matrem, sed patrem ea ratione à filia nutritum autumat.

De foro Holitorio, AEde Iunonis Matutæ, & Spei, Sacrario Numæ, columna Lactaria, ac Ara, & Fano Carmentæ.

CAPVT II.

FOrum Holitorium hinc nomen habet, quod illic holerum copia sit extra portam Carmentalem, vbi olim antiquum macellum fuit. Hunc locum hodie plateam Montanariam vocant.

In eodem foro C. Cornelius Cos. bello Gallico ædem Iunoni Matutæ vouit: quam idem postea Censor locauit in eo loco, vbi deinde D. Andreæ, cognomento in Mentuza templum stetit.

Idem C. Cornelius in foro Holitorio Spei templum, variis ornatum marmoribus construxit, quod postea Collatinus consecrauit: fulmine longo post tempore ictum, postremo conflagrauit.

Columna quoque Lactaria in eodem foro, ad quam pueri infantes lacte alendi deferebantur.

Numæ Sacrarium ad theatrum Marcelli ad imum Argiletum fuit.

Ara Carmentalis ab Euandro Carmentæ matri consecrata, ante Carmentalem portam fuit.

Ibidem Fanum Carmentæ à matronis Romanis ædificatum. Hæc primum Nicostrata, sed quia Carminibus oracula reddebat, Carmenta est vocata.

De foro Piscario, & templo Fortunæ Virilis.

CAPVT III.

FOrum Piscarium secundum Tyberim ad Iunium, inter sanctæ Mariæ in porticu, & Ægyptiacæ templa, intraque portam Carmentalem, haud longè à foro Boario ponitur.

Sanctæ Mariæ Ægyptiacæ templum iuxta Tyberim, & eiusdem cognominis pontem hodie est. Hoc alij Misericordiæ, alii Fortunæ atque Pudicitiæ olim templum fuisse affirmare conantur, sed frustra, nam illa templa non hoc loco, sed in foro Boario fuere. Verum hoc quo de hic fit sermo, Fortunæ Virilis templum prope Tyberim fuit. In hoc Seruij Tullij lignea statua, auro perfusa stetit, quę incendio exorto, ceteris absumptis, sola remansit incolumis.

De templo Vestæ, Salinis, Coclitis arcu.

CAPVT IV.

AD Mariæ Ægypticæ ædem extat adhuc templum antiquissimum, nunc D. Stephano dicatum, cuius forma est circularis, columnęque in circuitu dispositę, testudinem, quæ vnica totam ædem operit, sustinent. Hoc templum Vestæ olim sacrum fuit, Numa, sumpta forma ab eo quod Albæ fuit, orbiculari in vertice foramen lucis causa habentem extruxit. Cæterum dea ipsa simulacrum non habet, quum nec ignis cuius dea hæc esse perhibetur, effigiem vllam certam constantemque habere queat. Vestam autem hinc appellarũt Latini, quod variis sit vestita rebus. Gręci ab ἑστία, quod vis eius ad aras focosque pertineat. In hoc templo sacer ignis non custodiebatur, sed in eo quo de supra mentionem fecimus, quod Romulus inter Capitolium & Palatium extruxit, conseruabatur.

Salinæ, salis publici, in ea ripa Tyberis quæ à prædicta Vestæ æde, in Auentinum pertinet, receptacula fuerunt.

Arcus Horatij Coclitis ad primas Auentini radices inter montem ipsum & Tyberim fuit.

De foro Boario.

CAPVT V.

HActenus ab huius libri quarti initio descripta sunt, quæ ad dextram Tyberis partem notanda fuerunt, deinceps quæ ad sinistram eiusdem fluminis memoratu digna videntur, pro more percurremus, ac primum quidem de foro Boario.

Forum Boarium prope Velabrum & Ianum, inter Palatinum montem, & scholam Græcam apud templum D. Gregorij fuit. In eo æneum tauri simulacrum antiquissimum fuit. Quidam ab hoc foro Boario nomen esse volunt: alij quod illic boues venumdentur: vel quod in eo boues immolare veteribus mos fuerit. Vel quia Euander in eo loco Herculi ob interfectum Cacum & boues receptos, bouem immolauit. Ibidem erant olim instrumenta cum victimariis, & sacrificulis ad sacrificia ipsa accinctis.

In hoc foro primum gladiatorium munus exhibitum.

De templo Herculis Victoris, & ara Maxima.

CAPVT VI.

HErculis Victoris templum rotundum in foro Boario, iuxta scholam Græcam, vbi olim Euander Herculi

Herculi aram Maximam posuit, extructum fuit. Hoc tanta veneratione esse prædicant, vt neque muscæ neque canes eius tecta subintrent. Hercules namque cum sacrificulis suis viscerationem committeret, Myagirum, id est, muscarum congregatorem deum, imprecatus est. Hic ergo procul ab hoc templo suas muscas abigit. Clauam vero ad fores reliquit, quam vbi canes conspexerint, procul illinc aufugiunt: & hoc ad Plinij vsque tempora ita à muscis canibusque immune fuit. Huius sacris neque mulieribus, neque seruis aut libertis interesse licet. Templum hoc postremo Neronis incendio consumptum est.

Statua præterea Herculi ab Euandro erecta; quæ, quia triumphali veste induitur quoties triumphatur in vrbe, Hercules Triumphalis est dicta.

Euandro regnante aram solum, quam Maximam vocabant, Hercules habuit. Hanc ipsi Euander ob Cacum interfectum, & boues restitutos excitauit. Et insuper boum decumas obtulit. Dixerat namque ille; Vitam hos ducturos felicem, qui sibi bonorum decumas dedicauissent: Hinc etiam Decimæ Herculeanæ nomen.

De Pudicitiæ, Fortunæ Prosperæ, Matutæ, Fortis Fortunæ æde, ac de Vico Publico, Velabro, & Accæ Laurentiæ sepulchro.

CAPVT VII.

AD Herculis templum, Pudicitiæ Patriciæ ædem ab Æmilio conditam esse constat. Pudicitiæ autem huius signum in foro Boario erat, ad cuius deæ sacra Plebeiis virginibus accedere non licebat. Quare plebeia quædam virgo etiam Plebeiæ Pudicitiæ sacellum excitauit, à cuius sacris Patriciæ virgines vicissim arcebantur. Fuerunt & alia multa Pudicitiæ loca templaque consecrata.

Fortunæ Prosperæ & Matutæ templa consecrauit in foro Boario Ser. Tullius. Prosperam autem vocauit eam fortunam, quæ cæca non erat. In eo loco aliquando oleam fuisse ferunt, ex qua cum mel flueret, augures arculam ex ea fieri iusserunt, in ea sortes, quæ puerorum manibus Fortunæ monitu tractatæ fuissent, aut miscebantur, tamquam felices futuræ ac nobiles, recondebantur. Ser. Tullius omnes actus suos qualescumque essent, Fortunæ adscripsit, vt quæ illum ex ancilla natum sæpe iuuisset, & postremo ad regiam dignitatem promouisset. Hinc Fortunæ Primigeniæ & Masculæ, Conuertenti, Benesperanti, Videnti, vt quæ tegat & faciat omnia, templa consecrauit. Paruæ quoque Fortunæ templum dedicauit, eo significans, nihil tam paruum nobis accidere posse, quod non diis acceptum referre debeamus.

Matutæ templum vouit Camillus bello Veientium: dedicauitque. Quod diu ante restaurauerat Ser. Tullius. Matutæ & Primigeniæ Fortunæ eodem die sacra faciebant Rom. & eodem quoque die ædes earum simul sunt igne consumptæ. Caruilius Cos. ex Hetruscorum manubiis prope Matutæ, Fortunæ Forti templum faciendum locauit.

Vicus Publicus à foro Boario incipiebat, & in Auentinum ad Iunonis reginæ templum ducebat.

In hoc vico prope Boarium forum Velabri ædes, in eo loco vbi nunc D. Gregorij cognomento in Velabro templum est.

Auentinus olim à reliquis montibus disclusus Tyberi fuit. Priusquam enim Tarquinius Priscus alueum Tyberis mutaret, eruptionibus, Auentini radices, sinu facto, abluebat: quapropter necesse fuit, vt Auentinum aditurus velaturam faceret, id est, quadrante dato, lintribus eo veheretur. Hinc à vehendo Velabrum locus is hodie, quo olim Tyberis sinu facto transibat, dicitur.

Accæ Laurentiæ sepulchrum in Velabro quoque fuisse, scriptum reliquit Antias.

De Vertumno, eiusque templo, Iano Quadrifronte, ædibus Africani, Basilica Sempronia, ac de Laneis Tabernis.

CAPVT VIII.

VErtumnum deum antiqui dixere, non solum qui rebus vendendis, emendisque, fructibus denique ipsis, sed etiam qui mentibus humanis præesset, dictus à vertendo, quod is mentes cogitationesque pro suo arbitrio mutaret, verteretque sæpe in diuersam sententiam. Huius signum & templum in Vico Thusco ad Opis & Cereris aras constituerunt. Festa eius, quæ mense Octobri celebrabantur, Vertumnalia appellarunt.

Sunt qui Vertumnum & Ianum Quadrifrontem eundem esse voluerunt, hac ducti ratione, quod Iani Quadrifrontis templum in Velabro, vbi & Vertumni posuerunt, constitutum esse velint. Iani autem templum, de quo etiam superius, quatuor columnis vnam testudinem templi sustinet: quatuor insuper portas habet, & in frontispicio cuiusque duodecim fenestellas, quæ quatuor anni tempora cum duodecim mensibus designant. Ianum autem in sacrificando principe posuit antiquitas: nomenque ab eundo imposuit, vnde domorum quoque transitus ianuæ appellantur.

Ad Vertumni signum P. Africanus ædem habuit: quam deinde Sempronius cum Tabernis Laneis emit, & Basilicam, quam Semproniam vocant, eodem loco, prope templum S. Gregorii in Velabro construxit.

De Argileto, domo Cornelij, AEquimelio, & Socordiæ sacello.

CAPVT IX.

ARgiletus à fine Vici Thusci incipiens, ad Marcelli theatrum terminatur. Fabius Pictor, à principio Vici Thusci, sub Cœliolo, inter circum Maximum, ad Auentinum vsque deduxit. Argiletus autem, ab Argilla terra, cuius illic copia est, nomen habet. Vel ab Argo quodam, qui cum ab Euandro hospicio susceptus esset vitæ insidias struxit, vt eo interfecto, ipse regnaret. Verum insidiis à sociis Euandri animaduersis, ab illis interficitur. Huic Euander sepulchrum in eo loco & locum ipsum consecrauit.

Imus autem Argiletus ad Marcelli theatrum est. In hoc vico opificum tabernæ erant, & in primis Bibliopolarum. Has tabernas Argiletanas dictitabant.

Cornelius Domitianus in Velabro domum habitauisse fertur.

Æquimelium inter Velabrum & Capitolium, ad tabernas Laneas fuit. Hinc vero hoc nomen habet: Quod Sp. Melius, ciuis Romanus regnum affectans in hoc loco habitauit. Qui cum regnum affectare intelligeretur, occiditur, & bonis eius publicatis, domus solo æquata, area is locus à Romanis factus.

Murtiæ Socordiæ templum sub Auentino ad cliuum Publicum fuit, ea parte qua ad ædem S. Priscæ ascenditur. Hinc Auentinus quoque ipse Murtius aliquando dictus est.

Asylum præterea quidem in hoc loco ponunt. Verum in Capitolio primum Asylum fuisse ædificatum à Romulo, superius indicatum. At postquam in Capitolio tantæ opes sunt congestæ, & Senatus subinde in eodem conueniret, non satis tutum visum est Romanis, in eum locum latrones, aliosque omnis generis infames homines confugere atque habitare, visum igitur illis tutius esse alio Asylum transferre. Itaque non solum vno loco, sed pluribus deinde Asyla esse

esse cœperunt, nec Romæ modo, sed alibi quoque terrarum.

Circus quid sit, vnde dictus, & cuius rei causa institutus.

CAPVT X.

CIrcus dicebatur locus is, vbi ludicra fiebant certamina. Dictus autem circus ob hoc quod in circuitu spectaculis ædificatis, ibi ludi fierent, & quod illic circum metas ferretur pompa, & equi currerent. Erat autem forma oblonga instar arcus, in circuitu habens gradus spectatoribus apta sedilia, ne alter alterius prospectum impediret. In medio metæ duæ pari interuallo distantes. Carceres item in prima circi parte. Carceres autem hinc vocati, quod equi, donec magistratus signum pugnæ dedisset, illic coërcerentur.

Ludorum vero celebritates, deorum festa sunt: siquidem ob eorum natales dies, vel templorum dedicationes constituti sunt, & fiunt. Et primitus quidem venationes, quæ vocantur, munera, Saturno attributæ: Ludi vero scenici, Libero: Circenses Neptuno & Cereri. Sic alii iis dicati ludi, in eorum honorem & memoriam quotannis celebrabantur. Circenses vero Ludi hinc dicti, quia in ripa flumminis agitabantur, in altero latere positis ensibus, &c. Verum de ludis, & spectaculis multa Sisinius.

De Circo Maximo.

CAPVT XI.

CIrcum maximum primum instituit & fundamenta posuit Tarquinius Priscus, inter Auentinum & Palatinum. Ceterum magnificentiam ipsam addidit Cæsar & ampliauit. Quum enim longus fuerit stadiorum trium cum dimidio, latus quatuor iugerum, Cæsarem in eam amplitudinem extendisse, & non Tarquinium, volunt: id quod verisimile est, quum Tarquinij temporibus ciuitas adhuc tam populosa non esset, neque in tantum dedita spectaculis, ergo non tanto opus erat spacio, vt Cæsaris ætate. Habebat autem Circus tribus lateribus effossum stagnum, altum latumque pedes denos. Post stagnum porticus ædificatæ triplici tectura, hæ sedilia habebant in imo lapidea, superiora lignea, batim omnes porticus habebant eandem, coniunctę namque sphæricam constituebant formam. Capiebant hæ hominum centum quinquaginta millia: reliqua vide apud Dionysium, Plinium, Liuium aliosque qui de ædificiis Rom. scripserunt. Hunc circum exornauit deinde Augustus, nam carceres fecit marmoreos, metasque deaurauit, aliaque multa addidit ornamenta. Postremo collapsum, ampliorem & elegantiorem reddidit Traianus. Post hunc insuper Heliogabalus columnas pulcherrimas addidit, auroque illustrauit, pauimenta denique ipsa ex chrysocolla strauit. Verum de Circi pulchritudine multis scribit Nazarius. Talis namque fuisse perhibetur hic locus, vt homines non tam ob ipsa certamina, quam loci amœnitatem illuc conuenirent: Maximus autem ideo dictus putatur, quod deorum maximo Vortumno sacer esset, vel, ob ludorum magnam sumptuositatem & excellentiam, vel, quod inter circos Flaminium intimumque maximus esset. Nam Plinius longum stadiorum trium, latum vero vnius fuisse scriptum reliquit, vt qui hominum sedentium caperet ducenta sexaginta millia.

De templis & Aris quæ in circo Maximo, vel in circuitu fuisse leguntur.

CAPVT XII.

COnsus consiliorum deus fuisse perhibetur, vt qui hominum consilia celet, vel prodat hominibus. Huic in circo Maximo sub tecto ara fuit, quia significat, tecta consilia esse debere. Ob quam causam hæc ara etiam illi à veteribus Romanis consecrata fuisse legitur. Illi namque dum consilium de raptu virginum Sabinarum cepissent, veriti ne ante tempus proderentur, huic deo aram hanc dedicarunt, & simulacrum quoque eius in ea constituerunt. Quę quidem ara quadam temporum iniuria, & hominum in deos negligentia, ita neglecta mansit, vt tandem penitus ignoraretur. Tandem iterum inuenta, reliquis temporibus tecta manebat, certaminibus vero equestribus detegebatur. Huic quoque Deo Consualia festa instituta, ludi quos in raptu virginum Sabinarum instituerant, ad hanc aram ab eius sacerdotibus celebrabantur.

Neptunus eques item in circo Maximo templum habuit. Hoc anno à Christo nato M.D.XXVI. post D. Anastasiæ templum in radicibus montis Palatini in circi fundamentis repertum est, & vestigia inuenta, vt certis coniecturis templum hoc Neptuni fuisse comprobatum fiet. In huius honorem Circenses ludi à veteribus sunt celebrati.

Genio quoque arcanorum consiliorum duci, aram in circo Maximo constituerunt.

Præter has habuit circus Max. tres alias aras: vnam diis Magnis; alteram diis Penatibus: tertiam diis cœli & terræ, à quibus oriuntur omnia. Hos Romani Genios, Penates, vrbisque Præsides, & Custodes vocabant.

Liber, Libera, Ceres, & Proserpina, iuxta circum Maximum templa habuerunt: quæ Posthumius aduersus Latinos bellum gerens vouit. Idem rediens, re feliciter peracta, ædificauit, dedicauitque.

Solis denique & Floræ templa in eodem fuere ambitu.

Veneri item templum prope circum Max. fuit. Hoc Q. Fabius Gurges Cos. ex ære multatitio matronarum ob stuprum condemnatarum faciendum locauit.

Iuuentuti Lucinius non longe ab eo loco extra circum Max. ædem dedicauit.

Mercurius item templum ad circum Maximum habuit.

Fortunæ Seiæ Plinii tempore simulacrum in circo Max. cernebatur.

De Naumachia circi Maximi.

CAPVT XIII.

NAumachia locus, hanc ob causam vocatur, ὅτι αὐθότι τῆς ναυσὶ μαχέοιντο, id est, quod ibi nauibus decertarent, nam illic loca instar lacunarum effossa, vbi naualis pugnæ simulacra quædam ostendebantur, ad iuuentutem Romanam exercendam, vt mari quoque hostem lacessere ac lædere nosset. Huiusmodi ludicra, non solum in circis, sed amphitheatris quoque committebantur.

De Obeliscis duobus circi Maximi.

CAPVT XIV.

OBeliscus (Marcellino auctore) lapis asper admodum est, in figuram metæ cuiusdam sensim ad proceritatem consurgens excelsam, vsque radium imitetur, gracilescens paulatim, specie quadrata, in verticem productus angustum, manu leuigatum artifici. In plerisque literæ hieroglyphicæ sunt insculptæ, quibus nimi-

nimirum autorem aliaque memoranda referebant. De his notis, idem Marcellinus: Formarum autem innumeras notas hieroglyphicas appellatas, quas ei vndique videmus incisas, initialis sapientiæ vetus insigniuit autoritas. Tantum illc. Pingebant autem varias animalium ac volucrum figuras, & sæpe noua confingebant, quibus quod memoria dignum erat, ad posteros reseruabant. Et is mos non in Ægypto solum, sed alibi quoque terrarum durauit, donec literæ ipsæ sunt repertæ, tum hoc cessauit, & primum quidem vnica litera integram dictionem, dictione orationem significabant. Verum de his multa apud autores qui de notis his scripserunt. Fiebant autem Obelisci (Plinio teste) ex lapide Simithe. Hos diis erigebant, atque consecrabant, in primis vero Soli, & ideo iis excidendis radios imitabantur, vt dictum est, solares. Primus omnium Methres rex obeliscum instituit. Romæ obelisci nulli excisi, sed aliunde allati, ob rei admirationem & ornatum erigebantur. In circo igitur Maximo obelisci duo cernebantur, alter erectus in altum stabat, octogintaocto pedum altus: Alter in naumachia iacens, centum triginta cum dodrante longus, præter basim, quem Augustus ex Hieropoli Ægypti ciuitate, Romam transtulit: Verum erigere cum conaretur in duas partes fractus cecidit. Hic excisus à rege Samnesreteo, quo regnante Pythagoras in Ægypto fuit.

De Fornice Sertinii in Circo, Loco Tuberonum in circo, & theatris, Lupanaribus, Pompeii domo, & Iuturnæ fonte.

CAP. XV.

SErtinius Hispania deuicta, magnam copiam pecuniæ in ærarium retulit, & ex manubiis Fornices duos, alterum in foro Boario, alterum in circo Maximo excitauit. His fornicibus signa aurea, aliaque ornamenta imposuit.

Heliorum familia haud diues, sed magna existimatione apud Romanos erat. Inter quos tanta concordia fuit, vt sedecim simul vno tempore in iisdem ædibus habitarent. Quibus ob insignem virtutem, & res bene gestas, locus à S. P. Q. R. in Circis & theatris vt spectaculis interesse & certaminibus possent, est donatus.

Apud circum Max. Lupanaria, vbi meretrices corpore quæstum faciebant. At hic locus postea solo æquatus, nunc area est.

Pompeii domus, prope circum Maximum & in ea statua Herculis constituta.

Iuturnæ nymphæ fons adhuc in Velabro scaturire iuxta cloacam Maximam quibusdam videtur.

De Septizonio Seueri.

CAP. XVI.

SEquebatur post circum Maximum vrbis pars sexta, nempe mons Cœlius. Verum quia Septizonium Seueri, & Constantini arcus, antequam ad Cœlium sit ventum, inter Palatinum & Cœlium occurrunt, de his, præsertim structuris tam insignibus, prius aliquid dicendum est. Septizonium ergo magna quædam moles est, & quadrata, quæ septem cingulis, id est, columnarum ordinibus inuicem superimpositis in modum quatuor porticuum ambitur: ita vt eæ lumnæ quanto altiores, eo minores, breuioresque disponantur: in cuius medio quatuor parietes, loculos quosdam facientes, surgunt: in summo regum, & imperatorum condebantur cineres. Iulius Capitolinus septodium nominat eam molem. Græci enim loca frequentia, ad quæ multæ perducuntur viæ, Heptodia vocant, ab ἑπτὰ & ὁδὸς. Plinius Septisolium appellat, à septem solariis: In singulis enim ordinibus, columnæ marmoreis trabibus inuicem superius iungebantur: aliis vero trabibus cum mole ipsa in interiore parte excitata, & ita singuli ordines vnam faciebant porticum, siue solarium. Duo autem Romæ septizonia fuisse leguntur, Titi nempe, antiquissimum in via Noua, non longe à Seueri septizonio: huius ne vestigium quidem restare videtur: Et Seueri huius adhuc supersunt, è regione templi sancti Gregorii, tres, operis ambitiosi veluti zonæ, columnarum pulchritudine & magnificentia spectabiles. Constitutum fuit autem in via Appia ab ipso Seuero extructum, nunc quod reliquum est, ita inclinatur, vt iamiam ruere putetur.

De arcu triumphali Constantini imperatoris.

CAP. XVII.

ARcus triumphales erigebantur iis solum, qui prouinciis aut exteris nationibus debellatis, & rebus feliciter gestis, triumphum meriti videbantur: vnde etiam triumphales arcus dicti sunt. In his arcubus ob perpetuam rerum gestarum memoriam, loca ipsa, vbi bellum actum, machinæ & acies, si in terra pugnæ commissæ: naues, si maritimæ fuerant, incidebantur: Verum ante Imperatorum tempora arcus excitauit nemo, & Plinii tempore primum extrui cœpti sunt, vt Titi sit omnium antiquissimus. Ante Imperatorum ætatem, statuæ & trophæa ponebantur. Postea multi sunt excitati, inter quos Constantini arcus insignis ad angulum Palatini, iuxta theatrum triumphalibus ornamentis conspicitur, & adhuc hodie propemodum illæsus superest. Hunc Constantinus ipse sibi, Mezentio superato ad Milcium pontem, constituit.

De Cœlio monte & Cœlicolo.

CAP. XVIII.

COelius mons, olim à quercuum frequentia Querquetulanus: postea à Cœle Vibenna Hetruscæ gentis duce, cui sedes in eo monte data à Romanis est, Cœlius est appellatus. Thuscorum igitur populus cum esset propter multitudinem & loci munitiones suspectus, in vicum, qui Thuscus ab ipsis est cognominatus, migrare iussus. Qui vero extra suspicionem erant, Cœliolum, vel Cœlicolum, id est, paruum Cœlium occuparunt, is fuit vbi olim Diana colebatur, hodie D. Euangelistæ virginis locus illic est & templum consecratum. Mons hic postea à Tiberio Augustus est cognominatus.

De Fauni, Veneris & Cupidinis templo, Curia Hostilia, Castris peregrinis, domo Lateranorum, de Constantini & Sesoriani Palatio, ac de L. Veri statua equestri.

CAP. XIX.

IN Cœlii montis dorso, templum forma circulari nunc D. Stephano, olim Fauno sacrum, extat. Faunus autem, ἀπὸ τῆς φωνῆς, quod voce, non signis futura prædiceret sic est dictus. Albani antiquis temporibus montis eam partem inhabitarunt, vbi hodie sanctæ Mariæ Dominicæ templum est.

Veneris & Cupidinis in Cœlio, non longe à porta

Næuia, vbi nunc sanctæ Crucis in Hierusalem est, templa fuerunt.

Curia Hostilia duobus in locis Romæ fuit, altera namque in foro ad Pacis templum, vbi Hostilius Rex prius habitauit, altera in loco, in quo postea DD. Ioannis & Pauli templum est constitutum.

Castra Peregrina in Cœlio monte ad ortum æstiuum, versus Esquilias constituta, quo in loco hoc tempore quatuor Coronatorum templum colitur.

Lateranorum quoque domus in eodem monte, ad Lateranorum Basilicam extructa fuit.

Flauii Constantini Palatium prope Lateranorum domum, inter portam Cœlimontanam & Gabiusam fuit.

Sesoriani vero Palatium, apud Næuiam portam, & S. Crucis in Hierusalem templum est constitutum.

In Lateranensi platea statua equestris L. Veri fuit. Hanc alii M. Aurelii Antonini, alii etiam Septimii Seueri fuisse tradunt.

De Amphitheatris, & inprimis Statilii Tauri.

CAP. XX.

SEquitur Statilii Tauri Amphitheatrum. Sed priusquam de ipso scribatur, paucis, quid amphitheatrum sit declarandum. Dicitur igitur amphitheatrum ἀπὸ τοῦ ἀμφὶ, καὶ θεᾶσθαι, id est, circumspecto, qua in vnum iuncta duo visoria, forma est hemicycli. Quidam Titum primum amphitheatrum excogitauisse putant: alii C. Cæsarem in campo Martio, primum extruxisse probant. Verum Statilius ante Titum amphitheatrum posuisse, auctore Suetonio comprobatur.

In amphitheatris præmia decertaturis cum bestiis proponebantur. Condemnati etiam horribile spectaculum hominibus exhibebant, qui capti in ea claustra ad confligendum cum bestiis à lictoribus deducebantur.

Imperatores præterea antequam in bellum proficiscerentur, munera gladiatoria in amphitheatris exhibebant, vt milites ad pugnas, arma, vulnera denique & sanguinem non reformidare assuescerent, ne futuri belli pericula propter nouitatem, detrectarent. Statilii amphitheatrum magna ex parte adhuc ad S. Crucis in Hierusalem, prope mœnia extat. Eo autem tempore ab eo extructum, cum Augustus ciues Romanos, vt quisque ciuitatem pro viribus exornare contenderet, hortaretur.

Aquæ ductus cur inuenti, quibus modis aquæ ducerentur, cui vsui, quis primus deduxerit, & quot aquæ deductæ.

CAP. XXI.

CIuitas Roma ab initio, vt dictum est libro primo, angustis limitibus circumscripta, ad Tyberim populus propter aquæ copiam consedit. Verum vrbe quotidie crescente, necesse erat alios in hunc, alios in alium locum remotius à flumine domicilia constituere, vnde cum aquæ inopia laboraret, vt quæ longo itinere, & labore magno esset apportanda: Loca insuper, quod aquas fluentes non haberent, quibus sordes abluerent, & in Tyberim deriuarent, denique propter malum aerem, qui his fœtoribus inficiebatur, insalubria vt plurimum & pestilentia erant. Suscepit igitur Nerua Princeps huic malo medendi curam, post hunc etiam alii, & aquæ ductus, vt aquam in ea loca vrbis, quibus alioqui non erat deducerent, humana sagaci industria excogitarunt. Et id quidem via duplici, arcuato videlicet opere, cum aqua supra terram dirigitur, certo libramine, riuulis effossis: & subterraneis cuniculis, cum per meatus subterraneos, syphones ac fistulas vnda in vrbem deducitur. Vnde accidit vt tanta in vrbe vndique aquæ fuerit copia, vt singulæ fere domus suos habuerint fontes, in primis vero in Quirinalis radicibus, & eiusdem montis dorso, in vico Patricio, Suburra, via Latina, Auentino, platea Iudæorum, & aliis locis compluribus hac etiam ætate subterraneis meatibus abundat. Deducebantur autem aquæ ex diuersis locis, & alius aquæ ductus, præsertim qui per arcus fiebat alio altior erat, siue depressior. Ductum igitur altitudines quinque primis temporibus fuisse dicuntur, altissimus Anio Nouus, proximus Claudiæ aquæ, tertium locum tenet aqua Iulia, quartum Tepula, sequitur hunc Martia, post hunc Anio Vetus, cuius libram sequitur Virgo, Appia, & infima: omnium Alsietina, hæc Transtyberinæ regioni seruit, & aliis in planicie locis in infimo constitutis. Quæ aquæ in castella primum, ex illis à castellario certa mensura distributæ in loca destinata effluebant. Castellum autem est quod aquam publicam recipit, & in varia loca transmittit. Castellarius vero castellorum custos. Erant insuper in solo lacus, aquarum receptacula, qui pro coriariis, fullonibus aliisque eius generis opificibus aquam pro necessitate conseruabant. His aquis certi custodes, & operariorum numerus decretus. Denique magna erat pœna constituta iis qui aquæductus violassent, vel aquam alio quam leges statuta publica, Censores, vel ipsi Ædiles permisissent, deriuassent, vel plus etiam aquæ quam ipsis ab initio concessum esset, sumpsissent. Ap. Claudius primus omnium arcuato opere aquam in vrbem perduxisse memoratur. Sed de aquis ipsis Romanis, aquæductibus, aliisque rebus ad hæc constitutis, vt ratione ducendi, instrumentis, mensuris, ponderibusque, lege Frontinum, qui vere & copiose de his rebus scripsit. Præterea Sextum Ruffum, qui de eadem re diligenter tradidit. Frontini tempore nouem tantum aquæ in vrbem ductæ, nempe, Appia, Anio Vetus, Martia, Tepula, Iulia, Virgo, Alsietana, quæ etiam Augusta est dicta: Claudia, Anio Nouus Ruffus decem & nouem commemorat, vnde liquet, hunc longo tempore post Frontinum scripsisse.

De aquæductu aquæ Claudiæ.

CAP. XXII.

CAligula aquæductus duos inchoatos, è vita decedens, imperfectos reliquit. Hos D. Claudius suscipiens, magnificentissime absoluit: Et alteri qui ex fontibus Cæruleo & Curtio incipiens in vrbem deducebatur, Claudiæ aquæ nomen imposuit: Alteri vero, ob discrimē aquæductuum Anienis, qui duo erant, suum Anienem Nouum appellabat, diuersum scilicet ab eo qui Vetus Anio nominatur. Claudia aqua igitur à porta Næuia per Cœlii montis dorsum in Auentinum perducebatur. Huius partem etiam in Capitolium deriuauit Caracalla.

De iis quæ incertam sedem nunc in Cœlio monte habent.

CAP. XXIII.

BRutus Cos. Tarquinio expulso, Carnæ deæ in Cœlio monte templum extruxit, cui, voti reus, etiam sacrificauit. Hanc antiqui membris vitalibus præesse putarunt, & in eius tutelam membra eadem committebant, vt salua conseruaret, illius altaribus sacra imponebant.

Agrippa

Agrippa item templum Claudio Cæsari extruere cœpit, quod eo defuncto Vespasianus absoluit: Nero fundit us euertit, hoc in eodem monte positum fuit.

Mamurra Formianus Cæsaris fabrorum in Gallia præfectus, Romanorum omnium primus domum, quam in Cœlio habuit marmoreis crustis exornauit. Claudii Centimali præterea domus in dicto monte fuit. Et Tetricorum, qui duo ex triginta tyrannis fuerunt. Item, Iunii Senatoris, in cuius ædibus, cum totius montis ædificia igne absumpta essent, Tyberii effiges inuiolata remansit. Isthic & T. Claudii Clypti hymnologi ædes positæ dicuntur, in hoc monte Macellum magnum, antrum Cyclopis, Spoliarium, & Armamentarium fuit.

De Appia & Noua via, ac de Isidis, Virtutis & Honoris, Quirini siue Martis æde, & Almone flumine.

CAP. XXIV.

SEquuntur loca quæ Auentinum versus, in Cœlio monte memorabilia fuerunt. Via Appia itaque prima occurrit, quæ à Constantini arcu incipiens, Brundusium vsque progreditur, & quia à Caracalla munita fuit, Nouæ nomen postea accepit. At quæ vere Noua vocatur, à Palatii porta principium capit, & per radices Palatini, supra circum Maximum: ad infimam Piscinam vbi nunc D. Sixti templum est protenditur. Fuerunt etiam aliæ multæ viæ quas Nouas vocarunt, quare diligenter cauendum, ne hic erretur, quod de diuersis sæpe dictum est, de vna eademque scriptum existimemus.

Inter Sixti ædem, Piscinam, & thermarum Antoniarum ruinas, Isidis Antenodoricæ templum ab Antonio Bassiano conditum fuit.

Honoris & Virtutis templum non longe via Appia, à M. Marcelli patre in Gallia ad Clastidium votum, annis septemdecim post à filio M. Marcello dedicatur.

Martis templa duo fuere, vnum Quirini intra vrbem prope portam; alterum in via Appia extra vrbem.

Almo fluuius per viam Appiam, Auentinique radices in Tyberim labitur, oritur vero ab vrbe pass. millibus decem in agro Marino: Appiiq; riuum postea vulgo nominarunt. In hoc flumine Mater deorum singulis annis à Gallis sacerdotibus abluebatur.

De Thermis in genere.

CAP. XXV.

THermæ à θερμὸν quod calidum significat, Græca voce significationem trahit, nos vero loca quæ calentibus aquis, aut sine ipsis, fornice sola calefacto, lauandi, aut sudandi vsibus deputata, eodem nomine quo Græci, thermas appellamus. Romanis frequentiorem olim, quam hodie, lauandi consuetudinem fuisse, multæ & variæ scriptorum auctoritates contestantur, idque variis de causis, sicut etiam apud nos adhuc, factitatum, vt scilicet sudorem, pulueremque abluerent: sanitatis item & voluptatis gratia, vnde factum vt mediocriter etiam diuites, quisque propemodum priuata balnea possiderent: sed tamen diuersa variaque ratione ædificata. Multa namque publica balnea instituta, vt plebs pro libitu cum vellet illis vteretur. Seruius Orata primus pensilia balnea inuenit, atque extruxit. Deinde postquam luxuria in immensum accreuit, mira opulentia, & splendore lauacra sunt extructa, ita vt neque modum, neque mensuram seruare viderentur, id quod ex vestigiis & ruinis etiamnum apparet. Et hæc loca vbi ista extruebant, Thermas appellabant. Quæ & ipsa varia loca in se, & infinita prope continebant, variis nominibus insignita, vsibusque destinata: nam loca alia ad aquas calefaciendas, forma circulari erant, vnde aqua calida balneis in solo & pensilibus constitutis suppeditabatur, quæ post lauationem immunda atque inutilis reddita, per canales in cloacas deriuabatur. Habebant & apodyteria, in quibus balneum ingressuri sese exuebant, vestesque reponebant. In iisdem locis & arcæ, amplissimi porticibus circumductis, camerataque superbissimis fornicibus ædificata, in quibus diuersi variegatione coloris ex marmore columnæ. Pauimenta item inhostrata, parietesque marmoreis tabulis incrustati. Xysti, nemora, natatoria populi ludis deliciisque exposita, vbi sese reficerent, oblectarenturque. Hæque deliciæ ita trahebant illorum studia in se, vt sæpius quidam etiam vno die lauarent, & balneis reges quoque promiscue cum aliis cœnitarent, & lauarent. Habebant etiam priuata splendidissime extructa balnea: vt Antoninus Caracalla thermas suis sumptibus extruxit, quæ etiam ab ipso Antoninæ thermæ sunt appellatæ: Harum ruinæ adhuc non nullæ ingentes conspiciuntur, & columnæ stantes quædam, quædam deiectæ cernuntur. Alii has ab Antonino inchoatas volunt, & à Seuero perfectas, & exornatas. Constitutæ fuerant autem ad Auentini radices, ad viam Ardeatinam, nunc vbi S. Balbinæ templum est. Sub thermis Palatium nobilissimum, cuius vestigia hodie vix apparent, posuit.

DE AVENTINI MONTIS ETYmologia, & iis quæ in eo memoratu digna: Liber Quintus.

CAP. I.

AVentinus montium Rom. in ordine quartus est. Cuius ambitus & forma, quoniam libro primo descripta sunt non est necessarium hic repetere. Verum vnde sic dictus sit, & quæ in hoc templa deorum, aliaque ædificia fuerint, restat commemorandum. Auentinum igitur ab auibus, qui à Tyberi in hunc montem cubitum volabant, appellatum existimant, alii à Sabinorum rege, in eo occiso & sepulto: alii Sabinos, qui a Romulo ciuitate donati, in eo consederunt, ab Auante prouinciæ eorum fluuio, huic monti nomen dedisse arbitrantur. Varro ab aduectu dictum ad erit. Nam, vt paulo ante dictum est, mons hic ab aliis montibus & ciuitate, olim paludibus & Tyberi exclusus, vnde qui hunc adire volebant, ratibus aduehebantur. Sunt etiam qui ab aduentu dictum autumnent, quod Dianæ templum in eo sacrum Latini frequentarent; & in eum locum aduentarent. Hinc etiam Remurius est nominatus, à Remo qui in eius vertice ad auguria capienda consedit, & tandem in eodem sepultus. Romulus itaque inhabitari vetuit, vt quem fratri suo sacrum esse vellet. Hunc postea Ancus Martius muro cinxit, & ad habitandum volentibus concessit. Tametsi sint qui vsque ad D. Claudii tempora vacuum fuisse existiment, vt quem auibus obscœnis ominosum, intra mœnia recipiendum vetuerint. Verum vbi indies multitudo accreuit, hunc quoque reliquæ ciuitati coniunxerunt.

De Dianæ, Bonæ deæ, Herculis Victoris, Iunonis Reginæ, Monetæ, Lunæ, Victoriæ, Mineruæ, & Libertatis templo, & ara Elicii Iouis.

CAP. II.

IN vertice montis Auentini, Tiberim versus, D. Sabinæ templum est, in quo loco prius Dianæ sacrum

facellum fuit. Idibus Augusti Romæ seruis dies festus esse consueuit. eo namque die Ser. Tullius è serua natus, ædem in Auentino Dianæ consecrauit, & diem seruis, vt qui in eius tutela sint, esse voluit. Alii ab Anco ædem hanc ædificatam existimant, ex pecunia quam ciues nuper ex Politorio eo traducti contulerant. Hoc templum commune omnibus Latinis fuit, vnde sæpe illud frequentabant.

In eodem propemodum loco, sanctę Mariæ cognomento Auentinæ ædes sacra constituta est. Hic locus prioribus seculis deæ Bonæ sacer fuit. Nam Claudia Vestalis templum illi in eo, idque in Fatuæ sororis Fauni honorem, excitauit.

In eadem crepidine, vbi hoc tempore D. Alexii templum, olim Herculis Victoris stetit. Prope hoc Iunonis Reginæ, ex Veientana præda à Camillo extructum. In ruinis thermarum Decii Imperatoris quoque Herculis templum fuit, vbi sanctæ Priscæ à Christianis postea est consecratum.

In dorso Auentini Lunam sacram ædem habuisse, Ouidius est testis.

Quæ hactenus in Auentino extitisse commonstrata sunt, certum locum assignatum habent, quę sequuntur, in Auentino quidem fuisse dubium non est, sed qua parte, propter temporis longinquitatem ignoratur: veluti est Victoriæ templum, quod ab Arcadibus conditum, sacra ab iisdem in illius honorem quotannis celebrantur. Mineruæ, & Iunonis templa in eodem monte fuisse, certis auctoribus commonstratur. Libertati ex mulctatitia pecunia à T. Gracchi patre templum conditum & dedicatum fuit. Atrium eiusdem templi ab Helio Pæto & Cornelio Cethego Censoribus refectum & ampliatum, nouissime à Pollione quoque restauratum. Libertatem vero in primis coluerunt Romani, cuius etiam assertores seipsos constantissimos perpetuo præstiterunt.

In eodem monte Iouis Elicii ara à Numa excitata. Dictus est autem Elicius ab eliciendo.

Murceæ item ara vetus in eodem monte fuit. Venerem autem Murceam à Myrto ei dicata nominauerunt, vel, vt alii interpretantur, quod hominem præter modum non moueret, ac faceret hominem murcidum, & nimis desidiosum, & inutilem.

Iunonis Monetæ quoque templum in Auentino dedicatum extructumque fuit.

Camillus in eodem Matutæ matri templum consecrauit.

Laurentium silua ibidem Ioui sacra: in hac Valentinianus Gallæ Placidiæ filius interfectus est, vt testatur Plinius.

De Caco eiusque spelunca.

Cap. III.

Cacus, vt tradunt poetæ, Vulcani filius fuit, qui ore ignem fumumque euomere creditus est. Hic loca vicina populationibus vexabat. Sed hunc seruum Euandri fuisse nequissimum & furacem, verisimilior ratio est. Et ideo κακὸν Arcades nominauerunt. Hic speluncam in Auentino Tyberim versus, è regione sanctæ Mariæ Auentinæ ædis, vbi fluuius proxime montem accedit, & vastissima rupes scabra prominet, speluncæque aptissima est, ad Tergeminam portam, habuisse coniectura certissime colligitur. Quem cum Hercules mactasset, aram in speluncæ propinquo Ioui Inuentori excitauit.

De Armilustrio & quibusdam aliis rebus in genere.

Cap. V.

Armilustrium dicitur locus vbi milites & arma lustrantur ac recensentur, in quo etiam armati milites res diuinas tubis canoris faciebant. Hunc alii in Auentino, alii in circo Maximo volunt fuisse, sed hoc parum refert. Huc milites è bello reuersi, arma reponebant: arma namque Romani priuatim non habebant quibus ad bellum vterentur, sed vel in Armilustrio, vel Tarpeia rupe reseruanda tradebant.

In Auentino iuxta Iunonis Reginæ templum, Scalæ Gemoniæ fuere, locus scilicet præceps, qua facinorosi vnco tracti, miserabiliter necabantur.

Phyllidis domus in eodem monte prope Dianæ templum aliquando stetit.

Remuria eiusdem montis locus, hunc Remus sibi ad habitandum elegit, inque eodem à fratre Romulo sepultus nomen huic dedit.

Thermas Decianas, in Decii Imperatoris honorem, in eodem monte S.P.Q.R. ædificauit. Et prope has etiam Varianas. Traiani præterea in Francisci Albertini vinea thermæ fuere.

Fauni & Pici quoque antra in Auentino fuisse fabulantur. Italum item Auentinum incoluisse M. Cato refert.

Montis huius templa atque ædificia in vniuersum D. Tyberii tempore exusta memorantur.

De Testaceo monte, & de iis quæ in eodem ambitu fuere.

Cap. V.

Planicies inter Auentinum, Tyberim ac vrbis mœnia, quatuor laterum inæqualium est, in qua collis, quem vulgo Testaceum vocant surgit. Ambitus huius vix duobus millibus passuum perficitur, altitudo centum sexaginta pedum est. Hic cucurbitæ formā habere videtur, cuius tamē pars altera, quæ Tyberim respicit latior est. Prope hunc collem Vitriariorum vicus, & lignariorum habitatio fuit. Mons Testaceus autē hinc, vt nemini dubium est, in eo loco creuit: Fuit olim Romæ, & aliis quoq; locis, vt etiā adhuc hodie in quibusdam, manus & frequens fictilium vsus, & id vel hinc certo colligitur, quod Numæ temporibus septē figulorum fuerint collegia. Hi enim nō solum vasa fictilia, sed deorum quoq; simulacra, templorum ornamenta conficiebant, columnæ & parietes fictilibus incrustatæ, imo cadauera quoq; in fictilibus condebantur doliolis. Cum itaq; in tanta fictiliū copia necessario multa frangerentur, quę si in agros, campos ue abiecta fuissent, infrugifera reddita ac sterilia si in aquam abiecta, aluei tandem expleti flumen redundare necesse fuisset. Numa igitur, hoc opificum genus in vno loco habitare iussit, & inutilia, sordes, fragmentaq; in vnum proiicere imperauit, ex quo collis, quem deinde Testaceum appellarunt, accreuit. Inter hos quoque Venus Myrtea locum sacrum habuisse memoria proditum est.

De Pyramidibus, & sepulchro C. Cestii, ac Horreis pop. Rom.

Cap. VI.

Pyramides quadratæ moles sunt, more flammæ in altum surgentes, ἀπὸ τοῦ πυρὸς appellatæ. Stephanus, ἀπὸ τῶν πυρῶν, i.e. tritico nominatas putat, quod in eum locum vbi erigebantur, ex omni Ægypto allatum triti-

triticum magnam annonæ fecerit caritatem. Hæ à regibus Ægypti primum excitari cœptæ, vt vanas opes eo pacto effunderent, ne si magna auri, diuitiarumque vim congregassent, vitæ insidiatores sibi pararent: denique ne plebs otiosa vitam transigat, &c. Postea Romæ etiam ob admirationem & inanem gloriam opes in illas expendebant; Harum vna adhuc ad portam Hostiensem mœnibus inclusa erectaque apparet. Hác C. Cestii Septemuiri Epulonum sepulchrum fuisse dictitant: Blondus totius collegii Septemuirorum Epulonum sepulchrum extitisse probat.

Epulones autem dicebantur, qui epulas diis instituendi potestatem habebant.

Horrea pop. Rom. CXL. inter Testaceum & Tyberim fuisse scribuntur.

In eodem ambitu ad Tyberim Hylerna lacus erat.

Capenam quoque oppidulum aliquando in iisdem locis extitisse quidam adserunt.

De meta quæ Sudans dicta est, & Ioui simulacro.

CAP. VII.

ESquiliæ iam ordine sequebantur, sed quoniam hæ ab ortu hyemali viam Labicanam, ab occasu conualiem CCCC. pedum latitudine eandem viam complectentem, interiacet, priusquam montem Esquilinum accedamus, quæ in Labicana & conualle memoratu digna, recensebimus. Ad Constantini igitur arcum triumphalem redeuntes (de quo superius) reliqua persequemur. Ad hunc igitur arcum metæ antiquæ lateritiæ dimidiata rotunditas apparet, quam metam Sudantem Victor appellat, quod ex ea aquas manasse aliquando fama sit, vnde plebs ex proximi theatri spectaculis sitibunda, sitim extingueret.

In huius vertice æneum Iouis simulacrum stabat: quod Maiores fœdera facturi Iouis simulacrum adhibere consueuerint. Sed quia molestum erat, præsertim si longinquis regionibus fœdera ferienda erant, simulacrum secum ferre, aut accersere, simulacri loco sceptrum adhibebant, quod Iouem deorum regem tamquam præsentem significaret.

De Amphitheatro Titi Vespasiani, ac de templo Fortunæ & Quietis.

CAP. VIII.

INter montes Cœlium & Esquilias amphitheatrum fuit. Hoc Vespasianus ædificauit, postea Titus eiusdem Vespasiani filius dedicauit, & exornauit, Thermis iuxta celerrime extructis. Amphitheatrum, vulgo Colosseum à Neronis colosso, qui in porticu domus Neronis extructus erat, vocabant. In eodem Theatri loco Neronis stagna prius fuere, de quibus in sequentibus, hoc libro. Amphitheatrum hoc etiam Arenam appellabant, quoniam solum arena sparsum, vt decertaturi leuius caderent, minusque offenderentur, sanguis denique citius absorberetur, ne athletæ, quo minus alacriter aduersarium peterent, reformidarent: postremum vt vncti pugiles ea conspersi, mutuo facilius apprehenderentur. Cauea ipsa, quæ ludorum diebus linteis opperiebatur, hominum octoginta millia capiebat. Verum de hoc vide plura apud Plinium, Pomp. Lætum, aliosque rerum Romanarum scriptores.

Fuluius Flaccus ædem Fortunæ iuxta hoc Amphitheatrum posuit tanto splendore, vt vix aliud templum magnificentia Romæ cum eo conferri potuerit. Præter hoc etiam alia multa Romæ templum Fortunæ sacra fuerunt.

Quietis templum similiter in via Labicana extructum fuit.

De Esquiliis.

CAP. IX.

ESquiliæ à Varrone, sicuti etiam ab aliis in plures diuiduntur partes. Et singulis partibus olim à ducibus, qui ea inhabitarunt ante vrbem conditam, nomina sunt indita, vt pars vna Cispius, altera Oppius, tertia Septius, sit dicta. Verum de his copiose Varro. A posterius mutata ea nomina sunt, vt audiemus. Esquilias ab excubiis alii dictas putant: Nam cum Romulus Tatio non omnino confideret, ne scil. clam circũuentus obtruncaretur, aut regno eiiceretur, excubias nocturnas habere consueuit. Alii ab aucupibus dictas existimant, qui illic quisquiliis proiectis, auibus illuderent.

Partem illam montis quæ secundum Labicanam viam, quadraginta Martyrum, Clementis, sancti Petri in vinculis & Martini templis continetur, Carinatum nomine appellatam fuisse, probat Liuius. Ab ea parte, quoniam primum est inhabitata, merito auspicandum videtur.

De Carinis, Curia Veteri & Noua.

CAP. X.

CArinæ secundum modum & formam carinarum, ædificia erant, intra Telluris templum constituta. Ruinæ harum adhuc prope templum sancti Petri in vinculis cernuntur.

Iuxta eundem locum Curia quoque Vetus à Romulo condita fuit. Noua vero prope Compitum Fabricium ædificata fuit.

De thermis Titi, & Philippi, Statua Laocoontis, Palatio Vespasiani, domo Balbini & Pompeii.

CAP. XI.

THermarum Titi Imperatoris vestigia non procul à templo sancti Martini in montibus conspiciuntur. Sunt namque illic cisternæ, quæ Capaces, hodie vulgo septem Salæ, à numero cisternarum nominantur. Huc vsque Aurea Neronis domus extensa fuit.

Non longe ab eo loco, anno MDVI. Felix ciuis Rom. in vinea sua Laocoontis statuam reperit. Hanc summi artifices Agesander, Polydorus, & Athenodorus Rhodii, ex vno lapide ipsum, liberos, draconumq; mirabiles nexus, admirando artificio expresserunt, sculpseruntque. Nunc Vaticani in Palatio Vespasiani, apud Titi Thermas visitur. Sed plura de hac apud Plinium. Historia ipsa apud Vergilium doctissime expressa habetur.

Post Titi Thermas, inter ortum & boream, ruinæ aliarum quoque apparent thermarum. Has Philippi Imperatoris fuisse signis quibusdam illic inuentis confirmatur.

Supra Titi Thermas quidam Hadriani thermas collocant: quia hic locus adhuc Hadrianelus appellatur.

Balbini domus in Carinis fuisse auctore Lampridio comprobatur.

Ibidem & Pompeii domus fuit, in qua Lenęus libertus eius Grammaticam docuit.

De Cliuo Virbio, domibus Ser. Tullii, Aurea Neronis, Vergilii, ac de turri Mæcenatis & eiusdem Hortis, simulque de Fortunæ & Felicitatis templo.

CAP. XII.

PArs ea Esquiliarum, quæ sancti Laurentii templo in Fontana imminet, Cliuus Virbius est appellata. Illic & Fagutalis lucus, in qua Ser. Tullii domus fuit.

Neronis Aurea domus, id spacii quod à Palatii ea parte quæ nunc sancti Gregorii ædem habet, inter Constantini arcum, Colosseum, Carinas, Esquilias, & Mæcenatis hortos fuit, totum occupauit: Quæ cum ipsa quoque Neronis incendio consumpta esset: eam vbi restituit, Auream nominauit. Cuius amplitudo tanta fuit, vt in circuitu porticus triplices miliarias haberet. Stagnum præterea maris instar, ipsum denique circumseptum vrbis speciem præbebat, rura item, & vineta, pascua, siluas, pecudum & ferarum omne genus. Domus ipsa & porticus auro perfusa, gemmis distincta: denique nihil omissum quod ad voluptatem luxumque faciebat.

In vestibulo huius colossus, altus CXX. pedes. Hic Nerone defuncto, Soli dedicatus, nomen ipsum quoque permutauit. Colossum autem ab omnium primo inuentore denominatum putant.

In eadem domo ædem Fortunæ quoque inclusit Nero. Hæc dea ex lapide sphengite, foribus ædium clausis, totam domum illustrabat, tantum à se splendorem hic lapis præbebat. Hanc Ser. Tullius primus consecrauit, & à Segetibus Seiam denominauit.

Apud Diocletiani thermas via est quæ ducit ad sancti Antonii ædem in Esquiliis, isthic turris celeberrima Mæcenatis, in hortis eiusdem constituta fuit. Horti ipsi amœnissimi in Campo Esquilino erant. In his Priapus, de quo multa Vergilius, colebatur.

Iuxta Mæcenatis hortos, Vergilii domus erat.

Felicitatis templum in parte domus Aureæ. Neronis incendio absumptum est.

Supra hortos Mæcenatis Aggeres Tarquinii Superbi, mirabile opus, constituti fuerunt.

De Sisimini Basilica, Campo & foro Esquilino, Luco Querquetulano, Iunonis Laciniæ, & Martis, de fano & ara malæ Fortunæ.

CAP. XIII.

BAsilica Sisimini in Esquiliis apud ædem sanctę Mariæ Maioris fuisse memoratur.

Campus Esquilinus, prope Mæcenatis turrim, inter montes, super Aggeres, & vrbis mœnia est: Campus hic olim Puticulus, quod cadauera in eo comburerentur nominatus. At quum nidor ciuitati officeret, tota ciuitas, cum Augusto, communi consensu, campum Mæcenati donarunt, ex quo ille hortos suos elegantes admodum exornauit. De his Cicero, atque alii multa.

Forum item Esquilinium, in eodem monte fuit.

Pars illa Esquiliarum quę respicit Lucum Querquetulanum, Iunonis Laciniæ lucum habuit.

In iisdem Esquiliis, Fanum & ara Malæ Fortunæ fuere.

In via quæ ad portam Interaggeres ducebat, in ipsis Tarquinii aggeribus Gordiani arcus ex marmore, ornamentis triumphalibus conspicuus fuit. Ex illius ruinis S. Gregorii in Damasio templum extructum.

De cliuo Suburrano, Arcu Gallieni, Macello Libyæ, via Prænestina, & Marii trophæis.

CAP. XIV.

IN capite Suburræ, cliuus Suburranus, ab ipsa Suburra nominatus, facilem in Esquilias ascensum præbebat.

Mox apud ædem sancti Viti, arcus triumphalis Gallieni Imperatoris occurrit, ex lapide Tiburtino conspicuus.

Prope hunc Libyæ, vel, vt alii volunt, Liuianum Macellum fuit, hoc à Macello quodam denominatum nonnulli volunt. Qui cum in vrbe latrocinia exerceret, deprehensus, & à Censoribus damnatus, domus eius publicata, vt illic obsonia, & alia quæ ad victum sunt necessaria, venderentur. Et ita à Macello, vt dictum est, nomen retinuit. Alii à domo quæ ibi diruta Macellum cognominata, aliam in eisdem ruinis ædificatam, prioris nomen retinuisse.

Hinc via Prænestina principium capit, ducitque ad portam Esquilinam.

In via hac occurrit à sinistra lateritia moles semidiruta, in qua duo trophæa marmorea erecta, id est, cum spoliis trunci excitati. Hæc à C. Mario triumpho Cimbrico erecta fuisse dicuntur. Quæ cum Sylla disiecisset, C. Cæsar Dictator postea restaurauit. Locus hic ab incolis hac adhuc ætate Cimbrum appellatur. De trophæis consule Plutarchum, Valerium Max. & alios.

De domo AEliorum, Sacello Mariano, regione Tabernola, Thermis & domo Gordiani, Basilica Caii & Lucii, ac de Palatio Liciniano.

CAP. XV.

ÆLiorum domus in eo loco stetit, vbi nunc monimenta Mariana, & Sacellum Marianum est.

Esquiliarum pars plana, Esquilias inter & Cœlium montem Basilicamque Lateranensem, hodie Merulana, pro Mariana, apud veteres Tabernolæ regio dicebatur.

Prope sancti Eusebii templum in Prænestina via, Thermæ & Gordiani domus ædificata fuit. Thermarum ruinæ adhuc cernuntur, vnde facile earum amplitudinem splendoremque æstimare licet.

Inter portam Esquilinam & Næuiam haud procul à mœnibus, ruinæ quædam insignes apparent. Hunc locum vulgo Galutii thermas vocant. Sed isthic olim insignis illa Basilica fuit, quam Cæsar sub nepotum Caii & Lucii nomine erexit.

Iuxta sanctæ Balbinæ ædem, ad Vrsum Pileatum, Palatium Licinianum stetit.

De aqua Martia siue Traiana, & Isidis templo.

CAP. XVI.

AQuæ Martiæ ductus, per Tiburtinam portam transiens, per Campum Esquilinum, ad Diocletianas thermas in proximos colles perducebatur. Hæc olim aqua Aufeia est appellata. Oritur autem ex Piconia fonte in montibus Pelignorum, & per Marsos, & Fucinum

uinum lacum Romam labitur: inter ceteras aquas quæ Romam influunt frigidissima saluberrimaque. Hanc Ancus Martius in vrbem perducere primum auspicatus, excepit Q. Martius Rex: Agrippa postremo aquæductum restituit.

Eadem Traiana quoque vocata à Traiano, qui eam in Auentinum perduxit. De aqua Martia lege plura apud Plinium & Frontinum.

Isidis templum in Esquilinia regione à P. Victore ponitur.

De Suburra, domo Cæsaris, & Læliæ, ac de vico Patricio.

CAP. XVII.

Svburra vicus frequentissimus, à foro Romano incipit, & recta per forum Neruæ, ad cliuum Suburranum, de quo supra, hoc libro, vnde viæ Prænestinæ initium est, terminatur. Dicta est autem Suburra, quod sub terrea Carinarum muro fuerit, vel quod sub vrbe antiqua: vel, vt Varro existimat, à pago Succusano.

In Suburra vico Cæsaris domus prius dum adhuc tenui fortuna contentus esset, fuit.

Lupanaria quoque aliquot in eodem vico fuisse aliquando, scribit Martialis.

Vicus Patricius oblique, à Viminali ad Diocletiani Thermas finitur. De hoc vico plura superius libro precedenti.

Lælia quoque domus in eodem vico extitit, vt Martialis testatur.

De Suburra plana, templo Syluani.

CAP. XVIII.

Viminalis ab occasu Quirinalis partem oppositam habet, valli vero interiacenti, planæ Suburræ nomen fuit.

Ad radices ferme Viminalis è regione sanctæ Agathæ Siluani templum fuisse, multa extant indicia.

Decem item Tabernæ in eadem valle fuere olim, à numero nomen sortitæ.

Puteus quoque D. Probæ, in eodem colle, quem Proba iuxta sanctæ Mariæ in Campo ædem ipsa fecit.

De Viminali, Palatio Decii, Lauacro Agrippinæ, Thermis Olympiadis, & Nouati, ac de domo Q. Catuli, Crassi, & C. Aquilii.

CAP. XIX.

Viminalem collem, Varro inter Esquilias commemorat. Dictus est autem Viminalis à Ioue Vimineo, cuius aræ in eodem monte erant, vel à Viminum illic crescentium copia.

In primo cliuo, apud sancti Laurentii in Panisperna ædem, Decii Imperatoris Palatium olim stetisse, ex ruinis demonstratur.

Non procul ab eodem loco, versus sancti Vitalis templum, Agrippinæ matris Neronis lauacra fuisse memorantur.

Olympiadis thermæ versus Suburram ponuntur, quarum vestigia in montis supercilio adhuc deprehenduntur.

Nouitianæ item Thermæ, apud sanctæ Prudentiæ templum, in monte Viminali ædificatæ fuerunt.

Habuit quoque Viminalis tres nobilissimorum domus præclaras, scilicet M. Crassi, Q. Catuli, & C. Aquilii. Harum vestigia adhuc in dorso collis eiusdem manifesta cernuntur.

In eodem olim sacrificium quoddam celebrabatur, quod Fugatà incolæ vocabant.

De thermis Diocletiani, Bibliotheca Vulpia, Campo Viminali, porta Interaggeres, & Quirinali.

CAP. XX.

Thermæ Diocletianæ in dorso Viminalis dirutæ cernuntur. Atque ex earundem ruinis facile magnificentiam, & splendoré earum colligere licet. Has Diocletianus & Maximianus Herculanus inchoarunt, in quibus extruendis XL. millia Christianorum seruili conditione multis annis laborarunt. Hæ postea à Constantino & Maximiano nouis Imperatoribus absolutæ atque dedicatæ. De inani thermarum sumptu, quem impenderunt Romani, lege Senecam, qui eum pulcherrime depingit.

In iisdem thermis Vulpia bibliotheca, ab Hadriano, vel, vt alii volunt à Traiano eo translata fuit, in qua libri lintei, elephantinique principum gesta, S. C. autore Pollione conscripta erant.

Post thermas super Tarquinii Superbi aggere, Campus Viminalis ad mœnia vsque diffunditur. Ibidem Interaggeres porta adhuc clausa cernitur. Tametsi in Campo Esquilino posita verisimilius videatur.

Ibidem aquæ salientis puteus, quem Viuarium incolæ vocant, ad hunc in eodem Campo animalia multifaria ab iisdem includebantur. Latibula ferarum adhuc quoque eorum conspiciuntur. Ex quo etiã apud nos loca altilibus nutriendis accommodata viuaria vocare consueuimus.

Interstitium inter Diocletiani thermas & Constantini arcum, Vallis Quirinalis appellatur. In hac Romulum Proculo occurrisse tradunt.

In eadem Fortunæ Publicæ ædes sacra fuit.

De monte Caballo, Quirinalis etymologia, Turri Militiarum, Balineis Pauli, Sacello Neptuni, Thermis Constantini, de domo & vico Corneliorum.

CAP. XXI.

Mons quem hodie Caballum vocant, Quirinalem veteribus dictum, multis indiciis & rationibus probatur, adeo vt nemini, rerum Romanarum perito hic dubium relinquatur.

Quirinalis igitur montiũ ordine sextus, à fano Quirini, Varrone teste, nomen trahit. Secundũ alios à Quiritibus, qui cum Tatio Curibus venientes, in eo castra posuerunt. Collis hic oblongus: nam etiam eum collem complectitur, qui inter Collinam & Collatinam portam est. In hoc Lunæ Obeliscus, literis Ægyptiacis inscriptus: Secundum latitudiné à septentrione in meridiem vsque ad turrim, nunc Comitium, porrigitur.

In primo cliuo, supra Traiani forum, Turris Militiarum occurrit: vbi olim Traiani milites stationem habentes, turri nomen dederunt.

Eodem Cliuo Pauli Balinea extructa: Qui locus vocabulo corrupto, hodie Bagnanapoli appellatur.

In descensu Quirinalis Suburram versus, Sacellum Neptuni aliquando stetit, id quod ex picturis & vestigiis illic repertis apparet.

Hinc septentrionem versus Constantini Thermas fuisse, ruinæ eius loci probant.

Domus Corneliorum, in Corneliorum vico, qui adhuc nomen retinet, extructa fuit. Verum de his alibi quoque plura.

De Saturni, Bacchi, Solis & Quirini templo, & Porticu, Capitolio veteri, Sacello Iouis, Iunonis, & Mineruæ, & de domo Pomp. Attici.

Cap. XXII.

IN Corneliorum vico, de quo proxime mentio facta, statuæ duæ colosseæ erant, senum duorum, nudi, manu cornucopiæ tenent. Has Saturni & Bacchi statuas fuisse putant, cum etiam in propinquo illorum templa stetisse certum sit, & multis indiciis, ipsis quoque ruinis comprobetur.

E regione Constantini Thermarum, in montis supercilio, dimidiata ex marmore turris, quam Mesam incolæ vocant, videtur. Hanc ex Solis ornamentis ab Aureliano excitatis fuisse putant. Coluit namque hic Imperator Solem præcipue, ideoque in numismate, SOLI INVICTO, inscriptionem habet. Et mater eiusdem, Solis sacerdos, & ob id templum Soli excitauit.

In dorso montis, prope dictas thermas equi duo apparent, Praxitelis, & Phidiæ opera constituti. Hos Tiridatis regis fuisse tradunt, & Romam translatos.

Ea Quirinalis pars quæ Martiam vallem respicit, mons cum templo Clatræ & Apollinis vocitata est.

Haud longe isthinc, post collem hunc alius surgit cliuus, vbi Capitolium vetus, sacellum Iouis, Iunonis & Mineruæ fuisse, vetustis literis compertum.

A dextra, è regione locorum istorum, ad sancti Vitalis ædem, Pomponius Atticus domum ab auo hæreditate acceptam, cognomento Pamphilianam, inhabitauit. Hæc admodum amœna propter siluam quæ illi imminebat fuisse scribitur.

Eo loco postea Quirini templum conditum, quod perpetuo clausum, quo arcanum esse significabant, Romulus humine iaceret, an in deorum numerum relatus esset.

Isti & porticus nominis eiusdem fuit, vbi componendorum negotiorum, & sponsaliorum transigendorum causa conueniebatur.

De Alta Semita, domo Sabini, Vico & statua Mamurri, foro & hortis Salustii, ac de Campo Scelerato.

Cap. XXIII.

ALta Semita: à Thermis Constantini, ad portam Viminalem, per Quirinalis dorsum producta, quadrato lapide strata fuit.

In eadem via ad Malum Punicum Flauii Sabini domus fuit: in qua Domitianus natus fuisse commemoratur.

Vicus Mamurri, & eiusdem statua ad Sanctæ Susannæ templum olim ex ipsa confirmatur.

Non longe ab eo item templo Salustii forum, & horti elegantissimi ad Campum Sceleratum, prope Collinam portam diffundebantur. Hortorum & Tiburtinæ villæ adhuc vestigia extant, in valle profunda, inter montem ipsum, & viam quæ ad portam Salariam viam præbet. In colle Salustii domus conspicitur. Hæc ab incolis Salustriam appellatur, de his vide Ciceronem & alios.

Vltra hortos Salustii, prope Collinam portam, locus est editus, illic olim Vestales incestus condemnatæ, & viuæ sepultæ, ex eo totus ille campus, & via ipsa quæ ad hunc ducit Sceleratus est appellatus.

De templo Salutis, Dii Fidii, Fortunæ Primigeniæ, Honoris, Herculis, Quirini, & Senatulo mulierum.

Cap. XXIV.

QVirinalis sacras ædes plurimas habuit, licet harum certus locus hodie ignoretur, veluti Apis & Salutis, à Fabio pictore templa depicta, ea Claudii tempore incensa sunt. A Iunio B baculo Dictatore cum triumpharet de Æquis, vota Censor locauit, secundo Dictator dedicauit.

Sanctus & Fidius dii Sabinorum fuerunt. Hos, domo migrantes, secum cum omni supellectili in montem Quirinalem transtulerunt. Idque numen verbis quidem trinum, re vnicum esse dixerunt. Tribus igitur ipsis templo vno in hoc monte ædificato, vnius sancti nomine appellabatur. Obtinuitque huiusmodi nominis opinio sanctitatis magnam vim obtinere iusiurandum, quo in trino & vnico Numine Medium quis Fidium affirmaret.

Fortunæ Primigeniæ in eodem monte Domitianus prætor vrbanus templum posuit.

Herculis præterea templa, & Honoris in eodem monte fuere.

Senatulum item mulierum in Quirinali fuit, vbi prius quotannis solennibus diebus matronarum conuentus fiebant.

Agonalia etiam in Quirinali celebrata fuisse, memoriæ proditum est.

De Foro Archimonii, Pila Tiburtina, domo Martialis, Circo Floralium, Floræ templo, Officinis minii, & Cliuo publico.

Cap. XXV.

INter collem Hortulorum (de quo supra libro primo, & capite sequenti) & Quirinalem, vallis quadrata, & oblonga est, in eius parte, quę Clatræ & Apollinis monti subiacet, Archimonium forum est. Nam ædi quoque in eodem loco hodie constitutæ sancti Nicolai, cognomentum de Archimoniis est.

Haud multo post locus est, Pila Tiburtina cognominatus. Illic domus Martialis stetit, vt ipse Martialis testatur.

Hanc Circus Floralium sequitur, vbi quotannis in honorem Floræ deæ, Floralia festa celebrabantur. Flora autem Romæ scortum insigne fuit, quæ cum arte meretricia ingentes opes congessisset, pop. Rom. hæredem constituit, ea tamen sub conditione, vt annis singulis, eius diem natalem celebrarent. Verum quum hoc & Senatui ridiculum videretur, pudendæ scilicet rei dignitatē tribuere, deam Floram, quæ floribus præesset confinxerunt, & eam festis his, vt arbores & fruges bene florescerent, ac prouenirent, placabant. Huic deæ templum etiam consecratum fuisse legimus.

Mox Officinæ minii conficiendi occurrunt. Iuxta has etiam cliuus Publicus.

De Colle Hortulorum, templo Solis, & sepulchro Neronis.

Cap. XXVI.

HOrtulorum collis pauca memoratu digna complectitur. Inter quæ domus Pincii Senatoris, qui & portæ & monti cognomen fecit, hodie enim mons Pincius, & porta Pinciana dicitur. Domus vestigia, ad murum antiquum in eodem loco cernuntur. Ad eosdem

diem muros moles, formâ hemicycli occurrit, quam Solis templum fuisse autumant.

In eodem colle è regione sepulchri Marcelli, in via Flaminia, in Domitiani sepulchro, Neronis quoque sepulchrum extitit.

Hortulorum autem collis, à hortis, qui sub ipso, olim perpetuis irrigui aquis fertilissimi erant, nomen accepit. Ex colle hoc magistratum petituri in campum Martium olim descendebant.

DE VRBE PLANA ET THEAtro in genere: Liber Sextus.

CAP. I.

VT certius quid quoque loco planæ vrbis constitutum fuerit, sciri possit linea recta à Capitolio, per Pantheona ad Tyberim prope sancti Rochi ædem ducatur. Itaque vrbs propemodum in duas partes æquales distributa: altera pars à fronte & latere Tyberim: altera à foro Traiani, vsque ad portem Flumentanam, ad Quirinalis, Hortulorumque collium radices constituetur.

A theatro Marcelli igitur initio capto, vt hactenus, loca ipsa recensebuntur. Theatrum itaque vox Græca, visorium Latine dici posset. Primum autem apud Athenienses theatra sunt instituta, & id propter agricultores, qui diebus festis templa deorum obibant: postea Romæ instrui cœpta, à M. Scauro, ligneum, & omnium maximum primum ædificatum est; Cauea enim hominum octoginta millia capiebat. Facta deinde theatra versatilia, quæ modo hanc, modo aliam faciem ostenderent. Sed de theatris vide Cassiodorum & Virtuuium, qui copiose de his scripserunt, à quibus scilicet instituta primum, & quomodo ædificata fuerint.

De Theatro Marcelli, & Bibliotheca, de porticu & curia Octauiæ.

CAP. II.

AVgustus multa sub alieno nomine ædificauit, vt passim ab auctoribus scriptum inuenitur, inter quæ etiam Theatrum Marcelli nepotis ex sorore Octauia fuit. Huius pars adhuc inter Capitolium, & Tyberim, vbi nunc Palatium Sabellorum est, cernitur. Capiebat autem hominum octoginta millia. De hoc Theatro vide plura apud Asconium.

Iuxta ipsum theatrum, Octauiæ porticus, ab eodem Augusto in gratiam Octauiæ sororis excitata. In ea Proserpinæ raptus, Bacchus, & Satyrus, Praxitelis opera fuere. Apollo, Diana, nouem Musæ Timarchitis opera. In hac porticu etiam Iunonis ædem ponit Plinius, & eiusdem deæ simulacrum.

Iuxta eandem porticum Octauiæ Curia stetit, & in ea Cupido fulmen tenens. Hæc curia olim id spacii, quod hodie D. Nicolai in Carcere, & sanctæ Mariæ in Porticu occupat.

Marcello defuncto, Octauia mater eius prope Theatrum Bibliothecam instituit: Primus autem Pisistratus tyrannus Athenis omnium disciplinarum libros publice legendos posuit; Romæ vero Asinius Pollio.

De circo Flaminio, & templo Apollinis.

CAP. III.

CIrcum Flaminium in eo loco fuisse, vbi hodie Apothecæ obscuræ ad ædem sanctæ Catharinæ, vestigia adhuc demonstrant. Dictus est autem Flaminius circus, quod circum Flaminium campum ædificatus fuerit: vel à Cos. Flaminio, qui ad Trasimenum lacum occisus est. In hoc ludi Apollinares, equestresque celebrabantur. In hunc etiam Senatus sæpe consultandi gratia ex Capitolio descendens conuenire consueuit. Neptunus quoque ædem in eo sacram habuit.

Apollinis templum in eodem loco fuisse ostenditur, vbi nunc sanctæ Mariæ templum est sub Capitolio, inter Forum Holitorium, & circum Flaminium prope portam Carmentalem.

De Vulcani, Martis, Bellonæ, Herculis, Iouis Statoris templo, de Columna Bellica, Ara Neptuni, Porticu Corinthia, & Colosso Martis.

CAP. IV.

IN Circo Flaminio templa deorum celeberrima fuere, velut Vulcani, Martis, & Bellonæ quod versus portam Carmentalem fuit.

Ante Carmentalem portam, columna marmorea stetit, hanc Romani Bellicam cognominarunt: Erat enim belli inferendi index. Romani antiquitus hunc morem belli indicendi retinuerunt: quod Præco, aut ex Fecialibus vnus in eam terram, cui bellum illaturi erant, cum aliis signis, hastam coniiciebat: verum cum imperio propagata remotissimis nationibus bellum sæpe indicendum esset, ne esset necesse, vt dixi, hastam in eam proiicere, in dictam columnam, versus eam partem, quo profecturi erant, hastam figebant.

Herculi Magno, custodi circi Flaminii, ædem in eo constituerunt, is enim in aditu, ab ea parte, vbi nunc sanctæ Luciæ in Apothecis obscuris templum est, positus fuit.

M. Fuluius Herculi Musarum, templum ex censoria pecunia posuit. Audiuerat namque in Græcia Herculem Musagetem, id est, ducem, comitemque Musarum esse. Idem Fuluius omnium Camœnarum simulacra ex Ambraciensi oppido Romam transtulit, & sub fortissimi numinis tutela consecrauit, vt mutuis auxiliis iuuarentur, quies Musarum Herculis defensione, & virtus Herculis voce Musarum. Hanc ædem vetustate deformatam restituit Martius Philippus, Augusti vitricus.

In eodem circo etiam Iouis Statoris templum fuisse volunt.

Ibidem & aram Neptuni, quæ olim sanguine manarit, extitisse indiciis quibusdam colligunt.

Octauius porticum, ab æreis columnis Corinthiam vocatam, excitauit. Hæc inter circum & templum S. Nicolai stetit; & Chalcaria quoque appellata fuit. Colossus Martis, apud circum Flaminium, in templo Bruti Callaici fuit.

De Porticu Mercurii, & Octauii theatro, domo, atrio, & Porticu eiusdem ac de templo Veneris Victricis.

CAP. V.

INter circum Flaminium & Tyberim, in vestibulo, nunc ædis S. Angli in piscina, porticus extat Mercurio,

Mercurio, vel, vt alii volunt, Iunoni sacra. Hanc igne exhaustam, L. Septimius Seuerus restituit. Porticus vero quæ in platea Iudæorum, quam Ceuram vocant, Seueri Imperatoris fuisse volunt.

Pompeius inter Marcelli & Hadriani molem omnium primus mansurum theatrum extruxit: alia enim, spectacul s & ludis finitis demoliebantur, & cum opus erat, noua excitabatur. Hoc theatrum cum Pompeius magna ex parte absoluisset, Caligula extremam manum imposuit. Postea Theodoricus Ostrogotorum Rex instaurauit. Capiebat autem & hoc hominum LXXX. millia.

Prope hoc theatrum, etiam atrium, seu Curia fuit: Atrium hoc nunc Satrium vocant: & Pompeii domus, & ante domum porticus. Hæc Pompeii ædificia, Philippo ludos scenicos celebrante, igne consumpta sunt. Iuxta idem Theatrum, D. Claudius Tiberio Cæsari arcum marmoreum excitauit.

Veneris Victricis templum in eodem theatro fuisse aiunt.

De Thermis Agrippinis, Pantheone, eiusque porticu ac boni Euentus templo.

CAP. VI.

A Pompeii arcu versus septentrionem, thermæ Agrippinæ occurrunt, harum vestigia in eo loco, qui nunc Cyambella ab incolis appellatur, conspiciuntur. Agrippinæ autem ab ipso Agrippa, qui eas ædificauit, denominatæ sunt. Lege Plinium Nat. Hist.

Prope prædictas thermas templum antiquissimum, & inter vrbis vetusta templa, hodie nobilissimum, fere integrum adhuc manet, hoc, quia omnibus propemodum diis sacrum erat, Pantheona vocare placuit, hoc mundi, id est, sphærica forma fuit Hodie sanctæ Mariæ Rotundæ vocant. Huius templi sæpe Plinius & alii meminere, ad quos lectorem remittimus. In huius templi pronao Augusti & Agrippæ simulachra fuere: Martis quoque & Veneris. In Veneris simulachri auricula Cleopatræ vnio pretiosus pendebat. Mineruæ item simulachrum, Phidiæ opus. Hercules insuper, ad cuius simulachrum Pœni humanis victimis singulis annis olim sacrificabant. In templū hoc multis gradibus, sicut & in cetera, ascendebatur: à veteribus enim templa in sublimi extruebantur: & vnico tantum aditu. Porticum huic templo Agrippa addidit, opus admiratione summa dignum, quod à quibusdam Prothyron appellabatur. Porticus nihil aliud significat, quam πρὸ τῆς θύρας ornamentum, aut vestibulum. De hac quoque multa hinc inde tradidere scriptores. Hoc templum primum D. Hadrianus, postea Antoninus Pius instaurarunt.

Templi Boni Euentus vestigia adhuc quadrata & oblonga perspiciuntur inter Mineruæ & sancti Eustachii plateas. Hic Deus olim colebatur, vt omnia prospere feliciterque euenirent. Simulachrum eius habitu pauperis, dextra pateram, sinistra spicam tenens erat.

De thermis Neronianis & Alexandrinis, & de Circo qui Agon dicitur.

CAP. VII.

POst sancti Eustachii ædem, inter Pantheonis & Longobardorum plateas, thermarum & fornicum Neronis vestigia cernuntur.

Prope has Alexander alias nouas, aqua quam Alexandrinam vocant, inducta, extruxit, splendidas admodum, & amœnas. De quibus multa Lampridius. Iuxta has Hadriani thermas fuisse quidam existimant, & in eo loco, vbi sancti Aloisii templum est, collocant.

In vrbis Planæ parte celeberrima vestigia circi spaciosissimi, quem hodie Agonem vocant, cernuntur: sic dictus, quod Agonalia, à Numa in Iani honorem instituta, in eo ad diem IX. Ianuarii celebrentur, vel quod omnis generis spectacula, quæ à Græcis agones dicuntur, in eo edere consuetudo fuerit. Hunc à Nerone vel Alexandro extructum volunt, vtpote quorum alia quoque ornamenta in eodem loco fuerunt: consueuerunt enim Principes fere in vno loco monimenta sua ponere.

De Neptuni templo, Terento, Ara Ditis, ac Palude Caprea.

CAP. VIII.

IN ripa Tyberis, vbi nunc sancti Blasii, olim templum Neptuni stabat: id ab Hadriano restitutum. In eo tabulæ quæ naufragia picta habebant, reponebantur.

Terentus in campo Martio locus est, eo sic dictus, quod in eo ara Diis occultata esset, vel, quod aqua Tyberis profluentis ripas eius loci tereret: Aut quod Euander ex Arcadia in eum locum profectus, cum classe constitisset.

Illic Proserpinæ etiam aram sub terra bello Albano, vt ipsis solis cognita esset, occultauerunt.

In eodem Campo Palus Caprea quibusdam fuisse videtur, vbi Romulus subita tempestate exorta, è medio sublatus est. De qua re Liuius.

De domo Coruina, via Lata, & templo Isidis.

CAP. IX.

ALtera vrbis Planæ pars, secundum radices Quirinalis, à foro Traiani ad portam Flaminiam producitur.

In ea parte vrbis, prope Capitolium, domus Coruina ab ea gente ædificata fuit, & in hunc vsque diem vetustum nomen reseruat, Macellum namque Coruorum vulgo dicitur.

Ab ea domo ad Septa campi Martii via lata, antiquo nomine recento, producitur. In eadem via S. Mariæ templum, cognomento, in via Lata.

In eadem via Isidis templum, olim constitutum, prope Septa ad sancti Marcelli ædem fuisse dicitur. Isis autem Ægyptiorum dea fuit. Ea quoque Romæ cum Osiride, qui Serapis est cognominatus, colebatur. A quibus Iseum & Serapeum loca publica in regione Flaminia fuerunt. In Isidis autem templo cum incestus commissus esset, Tiberius sacerdotes eius templi crucibus affigi, & templum euerti iussit. Fuerunt etiam alia templa huius deæ Romæ. Caracalla enim eius sacra Romam transtulit, & summa obseruatione coluit.

De arcu Camilli, templo Mineruæ, & foro Suario.

CAP. X.

DEscendenti à via Lata, Pantheona versus, arcus antiquissimus occurrit, hunc Camillo quidam, sed

sed falso, erectum putant, nam eius tempore arcus adhuc longo post tempore in vsu non erant, necesse est ergo alterius fuisse Imperatoris.

Mineruæ templum inter arcum hunc & Pantheona extruxit Cn. Pompeius, in quo omnium suorum gestorum summam breuiter complexus est, & alia in honorem vrbis Rom. insignia in eo constituit, atque exornauit. De hoc lege Plinium.

Ad Quirinalis radices, in Columnensium hortis, prope cliuum, qui nunc in montem Caballum ducit, forum Suarium olim fuerat. Suarium autem à suibus in eo venundandis dicitur. Varro namque testis est, veteres loca constituta habuisse, vbi res peculiariter venderent, & ab iis rebus locis ipsis quoque nomina imposita: Sic à bouibus, forum Boarium, à piscibus Piscarium, à suibus Suarium, ab holeribus Holitorium forum vocatum, &c.

De Campo Martio, siue Tyberino.

CAP. XI.

QVoniam libro primo, de campo Martio, satis vbi fuerit declaratum est, non erit necesse hic repetere. verum vnde dictus sit Martius, breuiter hoc loco considerandum. Dictus est igitur Martius, quod Marti sacer esset. Nam Tarquiniis regno eiectis, quicquid agrorum & fructuum quoque habebant, iis qui nullos habebant agros diuidebant, vnico campo Martio excepto, hic quoniam Marti dicatus fuit, vt in eo ludi fierent, & iuuentus exercitaretur, fructus quoque qui tum forte creuerant, sacros existimabant, fas igitur non esse putabant eos distribui, sed in Tyberim coniiciebant, vnde nata est insula Tyberina, de qua infra, libro vltimo. Hoc campo igitur, præter natiuam loci pratorumque amœnitatem, ornamenta etiam, & statuæ illustrium virorum in eo erigebantur. Et ex Capitolio cum ille locus angustus nimium esse cœpisset, propter ornamentorum, quæ quotidie inferebatur, multa ex eo in Campum Martium translata sunt. Hic campus Tyberinus dictus ab antiquis, sicut etiam Tyberis Martius.

De porticu, templo, columna, & Palatio Antonini Pii, ac de Septis siue Ouilibus.

CAP. XII.

INter Sciarræ Pantheonisque plateas, iuxta S. Stephani templum in Trullio, porticus cernitur, quam plerique propter eiusdem templi propinquitatem, Antonini Pii fuisse arbitrantur. Columna insuper Antonini haud procul distat. Hanc Colchis instar Traiani columnæ (de qua supra) altissimam excitauit. Inter columnam hanc, & porticum, hic Imperator Palatium quoque insigne habuisse memoratur.

Inter eandem columnam & aquam Virginem, Septa Campi Martii fuisse dicuntur. Erant autem Septa loca tabulis ligneis inclusa, & vndique vallata, in quibus Pop. Rom. in Magistratus creatione suffragia laturus includebatur: Eadem ob ouilium similitudinem, Ouilia ab aliquibus sunt appellata: Hæc a Liuio iuxta viam Fornicatam Flaminiamque ponuntur.

De monte Citatorum, Villa Publica, Templo Neptuni, & Ponte in Campo Martio.

CAP. XIII.

SVrgit inter columnam Antonianam, & S. Laurentii in Lucina ædem, tumulus qui nunc Citorus, pro Citatorum appellatur. Non quod mons esset, sed quod in eum, tamquam in montem, Pop. Roman. Magistratibus creandis suffragia laturus conueniret. Sunt qui Acceptorium à suffragiis accipiendis: siue Septorum, à proximis Septis nominatum existimant. Hunc colliculum ex ruinis porticus alicuius, aut villæ Publicæ creuisse volunt. Fuit enim olim Villa Publica in modum Curiæ, domus ampla: in hanc Legati hostium, quibus neque in vrbem patebat aditus, neque in Græcostasi hospitium concedebatur, recipiebantur.

Iuxta Septa, templum cum Porticu pulcherrimâ Neptuno exornauit M. Agrippa, vt auctor est Dionysius.

Apud Citatorum collem, & Antonini columnam pons iuxta Septa erat, per quem citati datis suffragiis, ne laturis sese immiscerent, & cui tulissent suffragium, significare possent, transeuntes separabantur.

De aqua Virgine, Lacu & AEde Iuturnæ, ac Pietatis.

CAP. XIV.

AQua Virgo, quæ adhuc potu suauis antiquum nomen retinet, prope Salarium pontem concipitur, & profundissimo ducta cuniculo, per Collatinam portam influens, sub Hortulorum colle attollitur: deinde arcuato opere per Martium campum deducta, multis accolis aquam in vsum administrat, & Lucullanis hortis finitur.

In Martio campo etiam Iuturnæ, Turni sororis fons & lacus aqua salubrrima fuisse dicitur: & hanc Nympham à iuuando Iuturnam dictam, recte affirmant, quod hæc ægrotos iuuare putaretur. Locus ipse corrupto vocabulo, hodie Lotreglio appellatur. In eodem campo, vbi nunc Sancti Saluatoris templum est, Pietatis olim extitisse memoratur.

De arcu Domitiani, Obelisco campi Martii & Amphitheatro Claudii Imperatoris.

CAP. XV.

ARcus triumphalis mutilatus, ornamentisque omnibus nudatus, inter sancti Syluestri & Laurentii in Lucina ædes sacras, viam amplexus Flaminiam, Domitiano Imperatori adiudicatur. Hinc præter alia indicia, illi addicunt, quod is Imperator multos vbique arcus excitauit. Hunc autem arcum Tripolim vocant, vt qui à tribus ciuitatibus deuictus nomen acceperit.

Obeliscus quoque in Campo Martio quem Augustus ex Hieropoli Ægypti ciuitate Romam transtulit. Et præter insignia, & inscriptiones mirabiles quæ in eo videbantur; Augustus quoque alia, non minori admiratione ornamenta adiecit; Sed de his legere Plinium præstat.

Claudius Imperator iuxta Septa in campo Martio amphitheatrum, statuis & columnis pulcherrime exornatum ædificauit.

De valle Martia, Palatio & Porticu Augusti, de Domitiani Naumachia, & Flauiæ gentis templo.

CAP. XVI.

VALLIS Martia à campo Martio nomen habet, inter

inter Tyberim & Hortulorum collem iacet, in hac, loco cæteris depressiori, Domitiani Naumachiæ, vbi nauales pugnas olim commisit, apparent. Hoc loco antea Augusti Naumachiam fuisse, verisimile est, quæ cum à Domitiano repurgata esset, ab ipso postea nomen retinuit. Lege Suetonium.

Iuxta hanc Naumachiam, Flauiæ gentis templum fuisse putatur.

In hoc campo Porticum, & Palatium Augusti ædificatum fuisse, probat Iulius Capitolinus.

De Augusti Mausoleo, & iuxta eum Obeliscis duobus, deque Marcelli sepulchro.

CAP. XVII.

Augustus in valle Martia, inter viam Flaminiam, & ripam Tyberis, iuxta S. Rochi ædem, Mausoleum sibi & omnibus Imperatoribus, toti denique genti suæ sepulchrum instituit. Moles hæc instar turris est, quæ ad portam Populi constituta, & spoliata suis ornamentis cernitur: quam Marcelli sepulchrum fuisse volunt. Mausoleum autem propter Mausoli regis Cariæ sepulchri similitudinem, quod ei Artemisia vxor extruxit, suum etiam cognominauit Augustus. Lege Cassiodorum, Strabonem & alios eadem de re.

Iuxta Augusti Mausoleum, obeliscos duos fuisse testantur ruinarum vestigia.

De via Flaminia, Trophæis Marii, & quibusdam aliis ornamentis campi Martii in genere.

CAP. XVIII.

CN. Flaminius, M. Lepidi collega, deuictis Liguribus viam Flaminiam strauit. Hæc à Placentia per Narniam, Fuligneum, Nuceriam, Callium, Fortunæ fanum, Pisaurum, Arminium ducebat. Vide Liuium & Suetonium.

Inter Augusti Mausoleum, collemque Hortulorum, trophæa Marii de Iugurtha fuere. Trophæa autem, Varrone teste, à τρόφῃ, voce Græca, quæ fugam significat, dicta sunt, quod hostium in fugam conuersorum occisorumque spolia & exuuiæ in stipitibus suspendi consuetudo esset. In campo Martio, Syllæ, Hirtii, & Pansæ, Iuliæ, Britannici, Drusi, D. Claudii, & aliorum fortium virorum sepulchra fuerunt. Alia item innumera ornamenta, de quibus supra quoque hoc libro.

DE TYBERINO FLVMINE: Liber Septimus.

CAP. I.

Sequebatur iam ordine Ianiculum, totaque Transtyberina regio, sed quoniam hæc à reliqua vrbe flumine Tyberi separatur, de eo quoque pauca quædam dicere conuenit. Et primum quidem nominis ratio explicanda est. Tyberim igitur ἀπὸ τῆς ὕβρεως dictum existimant. Siculi enim quum Carthaginenses olim prœlio superassent, vt eorum ciuitas firmior esset, fossam & aquam circumduxerunt, quam in hostium contumeliam ὕβριν vocarunt. Iidem cum iuxta Romam postea castra posuissent, flumini hoc idem nomen imposuerunt, prius Albula illi nomen erat. Alii à Tyberi, rege Thuscorum, qui in ripis eius occisus est. Varro à Tyberi regulo Veientium vicino, Tyberim nomen accepisse existimat: In sacris Tyberinus, communi sermone Tyberis, in poesi Tybris legitur. Antiquis etiam Rumon, quasi ripas ruminans, dicebatur. Vna vrbis parte Terentos, quod ripas tereret, appellatus. Oritur autem in Appennino supra Arnum, tenuis primum: & antequam Romam intrat, XL. amnibus in se receptis, ita auctus excreuit, vt onerariæ maritimæque naues in eo Romam vsque pertrahi possint. Hic Thusciam ab Vmbris, Sabinis, & Latinis dirimens, vrbem à septentrione ingreditur, à meridie inter Hostiensem & Portuensem, à dextris Ianiculum, à sinistris vrbem relinquens, prope Hostiam in mare Tyrrhenum vno ostio exoneratur. In ripa huius, tanquam numini sacra, nihil ædificare licebat. Alueí quoque & riparum custodes constituti erant. Sed de flumine hoc Plinius & alii multa memoriæ tradiderunt.

De Pontibus supra Tyberim extructis.

CAP. II.

CVm Tyberis, vt dictum est, adeo profundus sit, vt etiam naues maximas ferat, pedibus transiri nequit, ergo pontibus instructis, vrbem Transtyberinæ regioni coniungere necesse fuit. Primus itaque Hercules Gerione occiso, pontem in eo loco, vbi postea Sublicius constitutus est, construxit. Ante vrbem conditam etiam pons Sacer vocatus, Tyberim transibat, in quo homines deiiciendo in Tyberim, Saturno sacrificabantur: Sed eo sacrificandi ritu per Herculem abrogato, iussit sirpea hominum simulachra, quæ Argeos vocabantur, deiici. Post vrbem conditam pontes extructi numero octo, scilicet Miluius, Ælius, Vaticanus, Ianiculensis, Cestius, Fabricius, Palatinus, & Sublicius: hos omnes præter Sublicium Totilas demolitus est.

De Ponte Miluio.

CAP. III.

MIluius pons, quem nunc Molium vocant, in via Flaminia situs est, & vltra primum lapidem ab vrbe distat. Hic à M. Scauro in censura Syllanis temporibus extructus. Hunc sæpe demolitum iterumque restauratum aiunt.

De ponte AElio nunc sancti Angeli, Vaticano, siue Triumphali, ac Ianiculensi, siue Aureliano.

CAP. IV.

POns, nunc sancti Angeli, olim Ælium, ab Ælio Hadriano denominatus. Is enim pontem ipsum, & iuxta sepulchrum, quod Hadriani Molem vocant, excitauit.

Infra hunc pons est, qui in Vaticanum montem & campum mittit, & ob id Vaticanum: alio nomine vero Triumphalem pontem, quia per ipsum triumphantes in Capitolium læti Ioui congratulatum ascenderent, cognominarunt. Huius pontis pilæ è regione S. Spiritus hospitali, in Tyberi adhuc videntur.

Tertius

Tertius à proximo Ianiculo Ianiculensis: & à via, vel porta Aurelia, Aurelii pons quoque dictus est, Antonius Pius hunc marmoreum strauit: qui ciuilibus bellis demolitus Ruptus est dictus. Hunc postea Xystus IV. Pont. Max. instaurauit, & suum illi nomen indidit.

De Ponte Fabricio, & Cestio.

CAPVT V.

POst Aurelium pontem stadio vno, è regione Theatri Marcelli, in mediis Tiberis fluctibus, insula surgit: hanc prius pons Tarpeius, à rupe Tarpeia propinqua, postea Fabricius, à L. Fabricio, qui eo ponte insulam vrbi coniunxit, est cognominatus. Idem pons nunc Quatuor capitum, à quatuor marmoreis simulachris quadrifrontibus ad pontis aditum collaris, appellatus est. At qui eandem insulam Transtyberinæ regioni connectit, Esquilinus siue Cestius olim nunc pons sancti Bartholomæi est vocatus.

De insula Tyberina.

CAPVT VI.

DE huius insulæ origine, supra in descriptione Campi Martij habuimus. Liuius, & Dionysius etiam hanc historiam copiose describunt. Habet hæc biremis formam, vbi latissima est, teli iactum non excedit: Longitudo stadia circiter duo complectitur. Hæc olim Lycaonia dicta Æsculapio, cuius simulachrum ex Epidauro in eam aduectum, sacra est. De Æsculapio eiusque fano, lege Plinium.

Ioui item templum in ea est à C. Seruilio Duumviro dedicatum, à L. Furio annis sex ante, bello Gallico vota. In eadem insula propter Æsculapium in agris ægri ponebatur. Et prope eiusdem dei templum erat Noscomion, id est, ægrotorum sanandorum locus: quod hic Deus medicinæ inuentor, cultorque esset.

Fauni in eadem fanum fuit, sed propter flumen huius vestigia vix apparent amplius. Faunus primus diis fana templaque consecrauisse dicitur, & ob hanc causam ab eodem templa diis sacra, fana sunt appellata. D. Iulij statua illic fuisse Cor. Tacito, & Suetonio auctoribus comprobatur.

De Ponte Senatorum, siue Palatino, & ponte Sublicio.

CAPVT VII.

INfra dictam insulam, ad teli iactum, septimus pons, est, qui Senatorum à Senatoribus dicitur. Hic etiam à monte Palatino propinquo, Palatinus vocatus. Hodie ab æde sanctæ Mariæ vicina, sanctæ Mariæ Ægyptiacæ pons nominatur.

Sequitur vltimus pons Sublicius, qui etiam vetustissimus habetur, hic primum ligneus ad Auentini radices ab Anco Martio, sine clauo ferreo, & fulturis contignatione sola ita compactus, vt belli tempore adimi posset. Sublicius autem à sublicijs, id est, magnis trabibus dictus. Æmilius Lepidus hunc postea lapideum compegit, & ex suo nomine Æmilium denominauit. Sunt qui ex marmore stratum velint, & inde pontem Marmoreum appellatum. In hoc olim pauperes à transeuntibus stipem petentes sedebant. Ex hoc facinorosi in Tyberim etiam præcipitabantur. Hic quoque, vt alij pontes, sæpe demolitus, ab aliis atque aliis instauratus.

De transtyberina regione, Rauenatium, & Fortis Fortunæ templo, Thermis Seuerianis, hortis Cæsaris, ac de aqua Alsietina, & de pratis Mutiis.

CAPVT VIII.

TRanstyberina regio, à monte Ianiculo, qui illi plurimis imminet, priscis temporibus nomen habuit: Rauenatium etiam vrbem ab antiquis nominatam reperimus, à Rauenatium classe qui cum Romanis auxilium tulissent, in Ianiculo habitandi potestas, ne aliquando ab hostibus mons occuparetur, est data. Et cum hæc regio à vilissimis hominibus, & sordidas artes exercentibus incoleretur, nihil memorabile in ea propemodum, præter pauca quædam fuit. Seuerinus Thermas illic extruit. Cæsar hortos & Naumachiam ibidem adornauit. Fortis Fortunæ templum quoque eadem regione Tiberij tempore dedicatum.

Alsietina aqua, ex Alsietino lacu, via Claudia in hortos Augusti, & Naumachium perducta, Transtyberinę regioni seruiebat. Hæc aqua Augusta etiam ab aliquibus est nominata. Vide Frontinum, qui de aquis Romanis copiose conscripsit.

Mutius cum se pro patria morti vltro obtulisset, à Popul. Rom. regione trans Tyberim donatus est. Et hic locus prata Mutia hac tempestate adhuc vocatur. Iuxta Naualia Transtyberina olim ludi piscatorij celebrabantur.

De sepulchro Numæ, & Cæcilij poetæ, Tribunali Aureliano, Ianiculo, & hortis Martialis.

CAPVT IX.

NVmæ regis sepulchrum sub Ianiculo fuisse, arca eius, & libri illic longo post tempore effossi, comprobant. Vide Liuium, Solinum, &c.

Tribunal Aurelianum, & Naualia in eadem Transtyberina regione fuisse, ab iisdem auctoribus commonstratur.

Ianiculo Ianus, qui in eo habitauit, & postea sub eo sepultus, nomen dedit. Hic eandem illic ciuitatem ædificauisse fertur. Ianiculus etiam Antipolis dictus est, vt Roma Saturnia.

Cæcilius poeta sub eodem Ianiculo sepultus fuisse prædicatur. Martialis horti amœnissimi in eodem Ianiculo, vt ipse libro primo testatur, fuere.

De monte & Campo Vaticano, templo Apollinis, & Martis, Naumachia, Circo, & hortis, ac de Obelisco Cæs.

CAPVT X.

VAticanus mons, & campus ipse, extra vrbem in Transtyberina regione fuere, & eo loco vbi hodie est sancti Petri templum, & Pontificis Palatium: Vaticanus autem dictus est, à Vaticano deo, cuius instinctu vaticinia illic edita, credidit antiquitas. Deum Vaticanum ideo dixere, quod penes hunc vocis humanæ initia essent, quoniam pueri simulatque in lucem eduntur, huius dei syllabam primam statim proferunt.

Apollinis templum in Vaticano, eo loco fuisse putant, vbi hodie sanctæ Petronillæ: & Martis, vbi sanctæ Mariæ cognomento in Febribus in via olim Triumphali est. Gellius scribit Iulium Paulum poetam in Vaticano hortis habuisse.

Vallis Vaticana ibidem videtur, in hac Nero pro regendis equis spacium inclusit. Conuenticula item &

Cauponas ibidem adornauit. Hortos quos illic Nero habuit, ad varia Christianorum supplicia obtulit. Totumque hoc spacium inclusum Circum appellauit. Naualia præterea, stagna, Naumachiæ illic fuere. Obeliscus quoque Cæsaris in via Triumphali adhuc erectus conspicitur.

De via Triumphali, aqua Sabbatina, sepulchro Scipionis.

CAPVT XI.

DE via Triumphali etiam supra mentio facta est, dicta Triumphalis est, quod pompa triumphalis per eam in Capitolium procedebat, hæc vt & aliæ, silice strata fuit. Continuabatur autem olim ad porticum posteriorem S. Celsi & campum Floræ petebat, ab hoc templum olim Iunonis, nunc sancti Angeli: hinc ad sancti Georgii templum in Velabro. In Pontificalibus hortis multæ aliunde illuc translatæ conspiciuntur antiquitates: vt Nili simulachrum, & omnia animalium in eo crescentium genera. Tyberis, cum lupa, vrbis conditoribus vbera præbente. Apollinem cum arcu & spiculis. Laocoontis statua, de qua supra. Cupidinem iuxta Venerem. Et alia multa illic in porticu & hortis apparent.

Sabbatina aqua, à Sabbatino Anguillariæ lacu Romam perducta: postea ab Hadriano aquæductu restituto, in D. Petri Basilicam ad sacerdotum vsum perducta.

In Vaticano campo, non longe ab Hadriani mole, meta, seu pyramis olim stetit: sub qua Scipionis Africani sepulchrum fuisse ferunt.

De Mole Hadriani & Pratis Quintiis.

CAPVT XII.

ÆLius Hadrianus, iuxta Ælium pontem, è regione Mausolei Augusti, ingentem molem, pro suo sepulchro excitauit. In hoc primum ipsius; postea omnium Antoninorum cineres sunt reconditi. Hæc hodie Pontificum præsidium est. Eadem quoque Crescentii arx, à Crescentio quodam duce factioso, qui eum diu tenuit, denominata est. Vide Procopium.

Prata Quintia in Campo Vaticano, à Q. Cincinnato cognominata fuerunt. Lege Plinium. Hodie Aprata nominantur.

De iis quæ extra portam Flumentaneam, & Collatinam fuere, vel nunc sunt.

CAPVT XIII.

FLaminia via primum extra portam Flumentanam occurrit. Hæc vt ante quoque demonstratum, à Cn. Flaminio Ariminum vsque perducta. Hanc silice intra vrbem, extra vrbem glarea strauit: Sic omnes quæ Romæ sunt viæ, munitæ dicuntur. In hac via Augustus pontes quatuor extruxit, quorum vestigia hodie vix apparent. Ad hanc Cæsar villam, quam ad Gallinas vocabat, habuit. Rationem nominis tradit Liuius. Viæ Flaminiæ iuncta fuit Claudia, in qua Ouidij horti extiterunt.

Æmilia via, à Lepido Flaminii collega constrata, ab Æmilia regione, Bononiam vsque ducit. Æmiliæ autem viæ duæ fuisse perhibentur, vna quæ Flaminiam excipiebat: altera quam Scaurus strauit, quæ per Pisas & Lunam in Sabatios ducebat. Tyberina item via fuit, & Cassia, extra portam nunc Viridariam, quæ Sutrium Vetrellam, Viterbiumque in Vulsinensem mittebat.

Clitellæ loca quædam sunt in via Flaminia; parum decliuia deuexaque.

Extra Collatinam portam, via eiusdem nominis est.

De iis quæ extra portam Collinam fuisse traduntur.

CAPVT XIV.

VIa Collinæ portæ Salaria vocatur, Sabini enim salem in vrbem per eam inferebant. In ea Salarius pons fuit. Ducit autem Salaria in Sabinos: Excipitur vero à Numentana. In Salaria Veneris Erycinæ templum à Fabio Dictatore votum, dedicatum vero à L. Portio. Ibidem Veneris Verticordiæ simulachrum erat, sic dictum quod hominum à libidine verteret animos. Honoris item templum & ara in ea: & Licinii Augusti tonsoris sepulchrum.

De iis quæ extra Numentanam portam, & Interaggeres fuere, vel hodie sunt.

CAPVT XV.

EXtra Numentanam via, nominis eiusdem incipit: hac itur Nnmentum. Eadem Ficulnensis, à figlinis in eo loco constitutis, sic appellabatur. Næniæ quæ cantu flebili, funeribus interesse solent, extra portam hanc templum habuisse dicuntur. Ita aliis diis immitibus, qui humano generi nocere creduntur, templa, sed extra portam, vt minus noceant, constituerunt, vt Febri, Marti Vltori, Nemesi, &c. In Numentana via, circa templum sanctæ Agnetis, Bacchi vetustissimum templum apparet. In eadem Numentanus pons est, à Narsete eunucho extructus. Inter hanc & Salariam Suburbanum Neronis liberti fuit in quo Nero mortem sibi consciuit.

Extra Interaggeres portam Castrum Custodiæ est, vbi milites Diocletiani in statione fuerant. Illic Viuarium quoque, nunc Viuariolum vocatum cernitur, vbi variæ bestiæ, ad voluptatem potius quam vsum nutriebantur.

De iis quæ extra portam Esquilinam, Næuiam, Cœlimontanam, & Gabiusam fuere, vel sunt.

CAPVT XVI.

A Porta Tiburtina; via eodem nomine procedit, quæ Tibur ducit. In ea pons Mameus est, vulgo Mamulo vocatur, nomen ab Alexandri matre, quæ eum restaurauit, habet. Isthic & Puticolæ, à puteorum multitudine nominatæ sunt. Lucanus quoque pons, extra eandem portam Anienem transit. Anio Vetus, & Nouus extra eam portam concipiuntur.

Extra portam Esquilinam Labiana via est, & Prænestina. In Prænestina aqua Appia, ab Appio Claudio in vrbem ducta initium sumit. Virgo aqua in eadem via militibus olim demonstrata, ex eo loco in vrbem deducitur.

Verum de aquis Romanis vide Frontinum, hic cuiusque ortum, aquæductum, finem ac vsum pulcherrime describit.

A porta Cœlimontana incipit via Campana: quæ Latinæ iungitur: Inter Cœlimontanam & Latinam Gabiusa porta constituta est, & ab hac via olim Gabiusa exibat, & hæc Gabios ducebat, hi ad Prænestinam viam habitant.

De iis

De iis quæ extra portam Latinam & Capenam fuere, vel sunt.

CAPVT XVII.

LAtinæ viæ Latina porta & nomen & principium dedit. Hæc per Lauicanum, nunc Valmontanum ac Latinos producitur. In hac Fortunæ muliebris templum olim stetit, & eiusdem deæ simulacrum. De hoc Valerius Maximus. In eadem via Tepula aqua concipitur. A porta Appia via eiusdem nominis egreditur, & ab Appio Claudio Capuam vsque strata. Consule Strabonem.

Ad Capenam portam Martis Bellatoris, vel Gradiui templum fuit, & in eo Martis ancile. Iuxta idem templum lapis Manalis, qui in ciuitatem per siccitatem allatus, statim pluuia exorta, vnde manalis appellatur fuit. In via Capena Deæ Bonæ sacrarium stetit: apud hoc Clodium & M. Papyrium interfectos affirmant. Iuxta Capenam portam ara Apollinis, Spei, Mineruæ, Honoris, templa fuisse aiunt. Tempestatis item ædem à Marcello conditam. Ridiculi quoque templum ibidem constituerunt. Cum enim Annibal in ea parte castra posuisset, irrisus illususque discedere coactus est. In Appia via pons Valentinus fuit, à Valente Imperatore extructus. In eadem prope Massicum montem Sinuessa est. Hæc via sepulchra insignia habuit, vt Calatini, Scipionum, Seruiliorum, Metellorum, Tullorum, Ennii, Pompeii, Horatiorum, aliorumque. In ea parte etiam campus, vbi Horatii depugnarunt, cernitur, & in eo aqua & fons Mercurio sacer erat: ad hunc cum Pop. Rom. accessisset, primus quisque in eam lauri ramum intingens, proximos ea spargebat, Mercurium inuocans, vt aspersis peccata, præsertim periuria delerentur. Lucus etiam Egeriæ extra hanc portam fuit. Via Laurentina in Appiam incidebat, in qua S. Sebastianus, in eo loco, vbi Termino deo, Terminalia festa celebrarunt, passus fuisse dicitur.

De iis quæ extra portam Hostiensem, & reliquas in genere.

CAPVT XVIII.

AB Hostiensi porta incipit via Hostiensis, quæ Hostiam ab Anco conditam ducit. Hæc olim Tergeminorum porta dicta, extra hanc emporium à Liuio ponitur.

In Transtyberina regione portæ tres fuere, Portuensis, Aurelia, & Fontinalis. A Portuensi, via eodem nomine incipit, & ad Hostiensem portum ducit. Illic Portunni, portuum deo ædes sacra constituta. In qua Portunnalia festa in eius honorem celebrabantur. Ab Aurelia porta, via Aurelia orditur, quæ per Thusciæ maritima Pisas ducit. Eadem à Traiano, qui eam restituit, Traiana est vocata. In hac Galbæ Imperatoris horti fuerunt, & in iis eiusdem sepulchrum.

FINIS.

PVB. VICTORIS DE VRBIS ROMÆ REGIONIBVS ET LOCIS LIBELLVS AVCTVS ET fragmento Sex. Rufi.

REGIO PRIMA, PORTA Capena.

Vicus & ædes Camœnarum.
Vicus Drusianus.
Vicus suspicij vlterioris.
Vicus suspicij citerioris.
Vicus Fortunæ obsequentis.
Vicus Puluerarius.
Vicus Honoris & virtutis.
Vicus Trium ararum.
Vicus Fabricii.
Ædes Martis.
Ædes Mineruæ.
Ædes Tempestatis.
Area Apollinis.
Area Spei.
Area Galli, siue Thalli, siue Gallæ.
Area Isidis AEliane.
Area Pinaria.
Area Corsuriæ.
Lacus Promethei.
Lacus Vespani vel Vespasiani.
Balineum Torquati.
Balineum vestij Bolani.
Balineum Mamertini.
Balineum Mettiani secundiani.
Balineum Abascantiani.
Balneum Antiochiani.
Thermæ Seuerianæ.
Thermæ Commodianæ.
Arcus Drusi Neronis
Arcus diui Veri Parthici.
Arcus Traiani.
Arcus Bifrons.
Mutatorium Cæsaris.
Almo fluuius.
Ara Mercurij.
Ara Isidis.
Templum Isidis.
Templum Serapidis.
Templum Fortunæ Viatorum.
Vici.9.
AEdiculæ 10.
Vicomagistri.36.
Curatores. 2.
Denunciatores.2.
Insulæ.4.mille.250.
Domus.121.
Horrea 14.
Balineæ priuatæ.82.
Lacus fund.83.
Pistrina.20.
Regio in ambitu continet pedes 12. Mille 225.

REGIO SECVNDA, Cœlimontium.

Templum Claudii.
Templum Bacchi.
Macellum magnum.
Campus Martialis.
Lupariæ in Subura.
Antum Cyclopis.
Templum Fauni.
Castra peregrina.
Caput Africæ.
Arbor sancti.
Domus Philippi.
Domus Victiliana, alias Vitelliana:
Regia Tulli Hostilii, templumque quod is in curiam redegit, ordini à se aucto, id est, patribus minorum gentium.
Mansiones Albanæ.
Mica Aurea.
Armamentarium.
Cœliolum.
Spolium Sarmarium.
Ludus matutinus.
Ludus Gallicus.
Campanus Cœlimontanus.
Domus Laterani.
Thermæ publicæ.
Cohortes quinque vigilum.
Vici tredecim.
AEdiculæ.8.
Vicomagistri.42.
Curatores.2.
Denunciatores.2.
Insulæ.3.mill.alias 3106.
Domus.133.
Horrea.24.
Balneæ priuatæ.80.
Lacus.65.
Pistrina 23. alias 12.
Regio in ambitu continet pedes 22. Mill. 200. alias 13200.

REGIO TERTIA, ISIS & Serapis Moneta.

Amphitheatrum, quod capit loca 87. millia.
Ludus magnus.
Ludus Dacicus.
Ludus Mamertinus.
Domus Brittiana.
Summum choragium.
Prætura præsentissima.
Thermæ Titi Cæsaris Augusti.
Thermæ Traiani Cæs. Augusti.
Thermæ Philippi Cæs. Augusti.
Lacus Pastoru.
Schola quæstorum.
Schola Capulatorum.

Porticus

Porticus Liuiæ cum Templo.
Concordiæ virilis.
Castra Misenatium.
Castra Misenatium vetera.
Suburræ caput.
Domus Pompeiana.
Vici 8.
Ædiculæ 8.
Vicomagistri 24.
Curatores 2.
Denuntiatores 2.
Insulæ 1807.
Domus. 160.
Horrea 18. alias 29.
Balineæ priuatæ 80.
Lacus. 65.
Pistrina. 12. alias 23.
Regio in ambitu continet pedes 12450.

REGIO QVARTA TEMplum pacis.

Templum Remi.
Templum vrbis Romæ.
Templum Veneris.
Templum Faustinæ.
Templum Telluris.
Via Sacra.
Basilica Constantini.
Basilica vetus Paulli Æmilij.
Sacri portus, alias Sacri porticus.
Forum Transitorium.
Balneum Daphnidis.
Porticus Asidata, alias Asidata.
Area Vulcani cum Vulcanali vbi lotos à Romulo sata, in qua Area sanguine per biduum pluit.
Buccina aurea, vel Buccinum aureum.
Apollo sandalarius.
Horrea Canthárea vel Tastaria, vel Testaria.
Sororum tigillum.
Colossus altus 102. & semis, habens in capite radios 7. singulos pedum 22. & semis.
Meta sudans.
Carinæ caput.
Domus Pompeia.
Auita Ciceronum Domus.
Arcus Titi.
Vici. 8.
Ædiculæ. 8.
Vicomagistri 32.
Curatores. 2.
Denunciatores.
Insulæ. 2758.
Domus 138.
Horrea. 18.
Balneæ priuatæ. 75.
Lacus. 78.
Pistrina. 14.
Regio in ambitu continet pedes 13. mil. alias 14. millia.

REGIO QVINTA, EXQVILIna cum turri & colle Viminali.

Lacus Promethei secund.
Macellum Liuian.
Nymphæum diui Alexandri.
Cohortes 7. vigilum, alias statio cohortis 7. vigilum.
Ædes Veneris Erycinæ ad portam Collinam.
Horti Planciani, vel Plautiani.
Horti Mœcenatis.
Regia Serui Tulli.
Hercules Sullanus, alias Syluanus.
Amphitheatrum castrense.
Campus Exquilinus, & Lucus.
Campus Viminalis sub Aggere.
Tres tabernæ.
Lucus Petilinus.
Templum Iunonis Lucinæ.
Iugus Fagutalis.
Domus Aquilii Iurisconsulti, Domus Q. Catuli, & M. Crassi.
Ara Iouis Viminei.
Minerua medica.
Isis patricia.
Templum Siluani.
Templum AEsculapii.
Lauacrum Agrippinæ.
Thermæ Olympiadis.
Vici. 15.
AEdiculæ totidem.
Vicomagistri. 60.
Curatores. 2.
Denunciatores. 2.
Insulæ. 3850.
Domus. 180.
Lacus. 179.
Horrea 23.
Balineæ priuatæ. 75.
Pistrina. 12. alias 22.
Regio in ambitu continet pedes 15950. alias 15900.

REGIO SEXTA, ALTA Semita.

Vicus Bellonæ.
Vicus Mamuri.
Templum Salutis in colle Quirinali.
Templum Serapæum, alias pium.
Templum Apollinis & Clatræ.
Templum Floræ, & Circus.
Floralia.
Capitolium Vetus.
Diuus Fidius in colle, alius AEdes Diui Fidii.
Forum Salustij.
Templum Veneris hortorum Salustianorum.
Fortuna publica in Colle
Statua Mamuri plumbea.
Statua Quirini.
Templum Quirini.
Domus Attici.
Malum Punicum ad quod Domitianus, DD.
Templum gentis Flauiæ & erat domus sua, alias, Templum Mineruæ Flauianæ.
Horti Salustiani.
Senatulum mulierum.
Thermæ Diocletianæ.
Thermæ Constantinianæ.
Templum Fortunæ Seiæ.
Balinea Pauli.
Decem Tabernæ.
Ad Gallinas Albas.
Area Calidii.
Cohortes 3. Vigilum.
Vici 12.
AEdiculæ. 16.
Vicomagistri. 66.
Curatores. 2.
Denunciatores. 2.

Insulæ 3600.
Domus. 145. alias, 155.
Horrea 18. alias 19.
Balineæ priuatæ 75.
Lacus. 76.
Pistrina. 12. alias 22.
Regio in ambitu continet pedes 15. Millia 600.

REGIO SEPTIMA, VIA Lata.

Lacus Ganymedis.
Lacus Gordiani iunioris.
Cohortes 7. vigilum, aliter primanorum vigilum.
Arcus nouus.
Nymphæum Iouis.
Ædicula Capraria.
Campus Agrippæ.
Templum Solis.
Castra Gentialia, aliter Gipsiana.
Porticus Constantini.
Templum nouum Spei.
Templum nouæ Fortunæ.
Templum nouum Quirini.
Sacellum Genij Sangi.
Equi ænei Tyridatis.
Forum Suarium.
Forum Archemorium.
Horti Argiani.
Pila Tiburtina.
Ad mansuetos.
Lapis pertusus.
Vici. 10.
Vicomagistri. 40.
Curatores. 2.
Denunciatores. 2.
Insulæ. 3355.
Domus. 120.
Horrea. 25.
Pistrina. 16. alias 17.
Balneæ priuatæ. 75.
Lacus. 76.
Regio in ambitu continet pedes 12700. alias 13700.

REGIO OCTAVA, FORVM Romanum.

Rostra populi Romani duo.
Ædes Victoriæ, cum alia ædicula Victoriæ Virginis DD. à M. Porcio Catone.
Templum Iulij Cæsaris in foro.
Victoriæ aureæ statua in templo Iouis Opt. Max. alias, Victoria aurea in Templo Iouis O.M.
Ficus Ruminalis & Lupercal virginis.
Columna cum statua M. Ludii.
Græcostasis.
Ædes Opis & Saturni in vico Iugario.
Miliarium aureum.
Senaculum aureum.
Pila Horatia, vbi Trophæa locata, nuncupantur Curia.
Templum Castorum ad lacum Iuturnæ.
Templum Concordiæ.
Equus æneus Domitiani Aug.
Lacus Curtius.
Atrium Mineruæ.
Ludus AEmilius.
Iulia porticus.
Arcus Fabianus.
Puteal Libonis.
Iani duo, celebris mercatorum locus.
Regia Numæ.
Templum Vestæ cum atrio.
Templum deûm Penatium.
Templum Romuli.
Templum Iani.
Forum Cæsaris.
Stationes mancipiorum.
Forum Augusti cum æde Martis vltoris.
Fides candida.
Forum Traiani cum templo, & equo æneo, & columna cochlide, quæ est alta pedes 128. habetque intus gradus 185. fenestellas 45.
Basilica Traiani cum foro eiusdem.
Cohortes sex vigilum.
AEdicula Concordiæ supra Græcostasin.
Basilica argentaria.
Vmbilicus vrbis Romæ.
Templum Titi Vespasiani Aug.
Basilica Pauli cum Phrygiis columnis.
Ficus Ruminalis in Comitio, vbi & Lupercal.
AEdes Veiouis, inter Arcem & Capitolium, prope Asylum.
Vicus Ligurum.
Apollo translatus & Apollonia à Lucullo altus 30. cubitûm alias 23.
Delubrum Mineruæ.
AEdicula Iuuentæ.
Porta Carmentalis versus circum Flamininum.
Templum Carmentæ alias Carmentale.
Capitolium, vbi omnium deorum simulachra celebrantur.
Curia Calabra vbi pontifex minor dies pronunciabat.
Templum Iouis Optimi Maximi.
AEdes Iouis Tonantis ab Augusto DD. in cliuo Capitolino.
Signum Iouis Imperatoris à Præneste deuectum.
Asylum.
Templum Veneris caluæ vetus.
Templum Veneris caluæ nouum.
Templum Vetus Mineruæ.
Templum Nemesis
Ara vetus Saturni.
Horrea Germanica.
Horrea Agrippina.
Equa cernens IV. Satyros.
Forum Boarium.
Sacellum pudicitiæ patriciæ.
AEdes Herculis victoriæ duæ, altera ad portam trigeminam, altera in foro Boario, rotunda & parua.
Forum piscarium.
AEdes Matutæ.
Vicus Iugarius, idem & Thurarius, vbi sunt aræ (alias areæ) Opis & Cereris cum signo Vortumni.
Carcer imminens foro à Tullo Hostilio ædificatus media vrbe.
Porticus margaritaria.
Ludi Litterarii.
Vicus vnguentarius.
AEdes Vortumni in vico Thusco.
Elephantus Herbarius.
Vici. 12.
AEdiculæ totidem.
Vicomagistri 48.
Curatores 2.

Denun-

Denunciatores 2.
Insulæ 3880.
Domus 150.
Balineæ priuatæ 66.
Horrea 28.
Lacus 120.
Pistrina 30.
Regio in ambitu continet pedes 122867. alias 148673.

REGIO NONA, CIRCVS Flaminius.

Stabula 4. factionum lud.
Ædes antiqua Apollinis cum lauacro.
Ædes Herculis magno custodi circi Flaminij.
Delubrum Iouis statoris.
Porticus Philippi.
Ædes Vulcani in circo Flaminio.
Ædes Metelli.
Minucia vetus.
Minucia frumentaria.
Porticus Corinthia Cn. Octauij, quæ prima duplex fuit.
Crypta Balbi.
Theatrum Balbi, Capit loca 30245. Cl. Cæsar dedicauit, & appellatur a Vicinitate.
Iupiter Pompeianus.
Theatrum Marcelli. Capit loca 30000. vbi erat aliud templum Iani.
Cn. Delubrum Domitij.
Carcer 16 . virûm. alias centum virorum.
Templum Bruti Callaici.
Villa publica, vbi primum populi census est actus in campo Martio.
Campus Martis.
Septa Agrippiana.
Ædes Iuturnæ ad aquam Virginem.
Septa Trigaria.
Equiria.
Horti Lucullani.
Theatrum Lapideum.
Fons Scipionum.
Templum Neptuni.
Sepulchrum Augustorum, alias Augusti.
Ciconiæ nixæ.
Pantheon.
Theatrum Pompeij.
Basilica Macidij.
Basilica Martiani.
Templum diui Antonini cum cochlide columna, quæ est alta pedes 175 ha et intus gradus 206. & fenestellas 56.
Thermæ Hadriani.
Thermæ Neronianæ, quæ postea Alexandrinæ.
Circus Alexandri.
Thermæ Agrippæ.
Templum boni euentus.
Thermæ Decianæ.
Ædes Bellonæ versus portam Carmentalem. Ante hanc ædem, columna index belli inferendi.
Porticus Argonautarum.
Meleagricum.
Isæum.
Ædes Mineruæ.
Serapæum.
Mineruium.
Minerua Chalcidica.
Fortuna Equestris vetus.
Traiani porticus in Campo Martio.
Basilica Antoniniana, vbi est prouinciarum memoria.
Insula Phelidij, siue Phelidis.
Vici 30.
Ædiculæ totidem.
Vicomagistri 120.
Curatores 2.

Denuntiatores 2.
Insulæ 3787.
Domus 140.
Balineæ priuatæ 64.
Horrea 22. alias 21.
Lacus 63.
Pistrina 32.
Regio in ambitu continet pedes 30500. alias 30560.

REGIO DECIMA, PAlatium.

Vicus Padi.
Vicus Curiarum.
Vicus Fortunæ respicientis.
Vicus Salutaris.
Vicus Apollinis.
Vicus Huiusque dici Fort. æd.
Roma quadrata.
Ædes Iouis Statoris.
Casa Romuli.
Via noua.
Prata Bacchi, vbi fuerunt ædes Vitruuij Fundani.
Ara Febris.
Templum Fidei.
Ædes Matris deûm, huic fuit conterminum.
Delubrum Sospitæ Iunonis.
Ædes Consi.
Ædes Aij Locutij.
Domus Ceioniorum.
Delubrum Mineruæ.
Summa Velia.
Iouis cænatio.
Ædes Apollinis, vbi lychni pendebant instar arboris mala ferentis.
Ædes deæ Viriplacæ in Palatio.
Ædes Fortunæ Vicinæ.
Bibliothecæ duæ.
Ædes Rhamnusiæ.
Pentapylon Iouis arbitratoris.
Domus Augustana.
Domus Tiberiana.
Sedes imperij Romani.
Auguratorium.
Ad Mammæam, hoc est, Dietæ.
Iouis Opt. Max. colossus alt. ped. 250.
Mammææ.
Ara Palatina.
Ædes Iouis Victoris.
Domus Dionysii.
Domus Q. Catuli.
Domus Ciceronis.
Ædes Diiouis.
Velia.
Curia Vetus.
Delubrum Latonæ.
Fortunæ Respiciens.
Septizonium vetus, alias Seueri.
Victoriæ Germanicianæ.
Lupercal in Theatro.
Vici 8.
Ædiculæ totidem
Vicomagistri 24. aliis 28.
Curatores 2.
Denunciatores 2.
Insulæ 2644. alias 1060.
Domus 88. alias 84.
Lacus 80.
Horrea 48. alias 16.
Pistrina 20. alias 12.
Balineæ priuatæ 15. alias 36.
Regio in ambitu continet pedes 12600. alias 11600.

REGIO VNDECIMA, CIRcus Maximus.

Circus Maximus, qui capit loca 385. millia. 12. Carceres alias portæ.
Templum Mercurij.
Ædes Ditis patris
Ædes Cereris.
Ædes Proserpinæ.
Ædes Veneris, opus Fabij Gurgitis.
Ædes Portumni ad pontem Æmilij, olim Sublici.
Porta Trigemina.
Salinæ.
Apollo Cœlispex.
Ædes Portumni.
Hercules Oliuarius, alias Ædes Herculis Oliuarij.
Ara Maxima.
Hercules Triumphalis.
Templum Castoris Vetus.
Ædes Cereris.
Ædes Portumni Vetus.
Obelisci duo, iacet alter, alter erectus.
Ædes Murciæ.
Ædes Consi subterranea.
Forum Olitorium, in eo columna est Lactaria, ad quam infantes lacte alendos deferunt.
Ædes pietatis in foro Olitorio.
Ædes Iunonis Matutæ.
Velabrum maius.
Velabrum minus.
Vici 8.
Ædiculæ totidem
Vicomagistri 38. alias 32
Curatores 2.
Insulæ 1600. alias 2600.
Domus 89.
Balineæ priuatæ 15
Horrea 16.
Lacus 60.
Pistrina 12.
Regio in ambitu continet pedes. 1500. alias 11600

REGIO DVODECIMA PIscina Publica.

Vicus Veneris almæ.
Vicus Piscinæ publicæ.
Vicus Dianæ.
Vicus Ceios.
Vicus Triari.
Vicus aquæ salientis, alias salientis signi.
Vicus Laci tecti.
Vicus Fortunæ Mammosæ.
Vicus Coiaperi pastoris al. Colafiti.
Vicus portæ Rudusculanæ alias Raudusc.
Vicus portæ Neuiæ.
Vicus Victoris.
Horti Asiniani.
SeptiZonium Seueri.
Area radicaria.
Caput viæ nouæ.
Fortunæ Mammosæ.
Isis Antenodora.
Ædes Bonæ deæ Subsaxanæ.
Signum Delphini.
Thermæ Antoninianæ.
Septem Domus Parthorum.
Campus Lanatarius.
Domus Chilonis.
Ædes Isidis.
Cohortes 3. vigilum.
Domus Cornificij.
Priuata Adriani.
Vici 12.
Ædiculæ totidem.
Vicomagistri 48.
Curatores 2.
Denunciatores 2.
Insulæ 2486.
Domus 114. alias 128.
Balineæ priuatæ 44.
Lacus 80.
Horrea 26. alias 28.
Pistrina 20. alias 25.
Regio in ambitu habet pedes 12000.

REGIO DECIMATERTIA Auentinus.

Vicus Fidij alias Fidei.
Vicus Frumentarius.
Vicus trium viarum
Vicus Caseti.
Vicus Valeri.
Vicus Laci miliarij.
Vicus Fortunæ.
Vicus capitis Canteri.
Vicus trium alitum
Vicus nouus
Vicus Loreti minoris.
Vicus armilustri.
Ædes Consi.
Vicus columnæ ligneæ.
Mineruæ in Auentino.
Vicus materiarius.
Vicus mundiciei.
Ædes Siluani.
Ædes Mercurij.
Vicus Loreti maioris, vbi erat Vortumnus.
Vicus fortunæ dubiæ.
Armilustrum Caput.
Templum lunæ in Auentino magnum.
Templum commune Dianæ.
Templum alias Ædes Bonæ deæ in Auentino.
Thermæ Varianæ.
Templum Libertatis.
Doliolum.
Priuata Traiani.
Remuria.
Atrium Libertatis in Auentino.
Mappa aurea.
Platanon.
Horrea Aniceti.
Scalæ Gemoniæ.
Porticus Fabaria, alias Fabraria.
Schola Cassij.
Templum Iunonis reginæ, à Camillo DD. Veiis captis.
Forum pistorium.
Emporium.
Templum Isidis.
Cliuus Publicus.
Ædes Herculis & Siluani.
Sepulcrum diui Tati.
Area publica.
Horrea Vargunteij.
Horreorum Galbianorum Fortunæ.
Vici 17.
Ædiculæ totidem.
Vicomagistri 48.
Curatores 2.
Denunciatores 2.
Insulæ 2488.
Domus 104.
Balineæ priuatæ 74.
Lacus 78.
Horrea 36.

Pistri-

Pistrina 30.
Regio in ambitu habet pedes 16300.

REGIO XIV. TRANS-tyberim.

Vicus Censorij.
Vicus Gemini.
Vicus Rostratæ.
Vicus Longi aquilæ.
Vicus statuæ Siccianæ.
Vicus Quadrati.
Vicus Raciliani maioris.
Vicus Raciliani minoris.
Vicus Ianuclensis.
Vicus Bruttianus.
Vicus Larum ruralium.
Vicus statuæ Valerianæ.
Vicus Salutaris.
Vicus Pauli.
Vicus Sex. Lucei.
Vicus Simi Publici.
Vicus Patratilli.
Vicus Laci restituti.
Vicus Saufei.
Vicus Sergi.
Vicus Ploti.
Vicus Viberini.
Vicus Gaianarum.
Ædes Furinarum cum luce.
Insula: Ædis Iouis, & Æsculapij & Fauni.
Ædes Isidis.
Naumachiæ.
Diæ Corniscæ.
Vaticanus.
Hortus Domitij.
Horti cum domo Martialis
Ianiculum.
Aræ 12. Iano dedicatæ.
Deæ Maniæ sacellum.
Balineum Ampelidis.
Balineum Priscillianæ.
Statua Valeriana.
Statua Sicciana.
Sepulchrum Numæ.
Area Vaticana.
Cohortes 7. Vigilum.
Caput Gorgonis.
Templum fortis Fortunæ.
Area Septimiana.
Ianus Septimianus.
Hercules cubans.
Campus Bruttianus.
Campus Codetanus.
Horti Getæ.
Castra Lecticariorum.
Hyppodromus.
Templum Fortunæ liberum.
Castra vetera.
Lucus Publicus.
Stadium Publicus.
Vici 22.
Ædiculæ totidem.
Vicomagistri 88.
Curatores 2.
Denunciatores 2.
Insulæ 3409.
Domus 150.
Balineæ priuatæ 186.
Lacus 180.
Horrea 22.
Pistrina 32. alias 22.
Regio in ambitu habet pedes 33489.

SENATVLA TRIA, IN QVIBVS Senatus haberi solet.

VNum inter Capitolium & forum, vbi nunc est ædes Concordiæ, vbi magistratus cum senioribus deliberant.
Alterum ad portam Capenam.
Tertium intra ædem Bellonæ in circo Flaminio vbi dabatur senatus Legatis, quos in vrbem admittere nolebant.
Quartum matronarum in Quirinali, Antonius Pius Baßiani filius fecit.

BIBLIOTHECÆ.

VNdetriginta publicæ.
Ex iis præcipuæ duæ.
Palatina & Vlpia.

OBELISCI MAGNI SEX.

DVo in circo Maximo.
Maior est pedum 132.
Minor pedum 88. & semis.
Vnus in Vaticano pedum 72.
Vnus in Campo Martio pedum 72.
Duo in Mausoleo Augusti pares singuli pedes 42 & semis.
In insula Tiberis vnus.

OBELISCI PARVI XLII.

IN plerisque sunt notæ Ægyptiorum.

PONTES VIII.

MIluius.
Ælius.
Aurelius, alias Vaticanus.
Ianiculensis.
Fabricius.
Cestius.
Palatinus.
Æmilius, qui ante Sublicius.

CAMPI VIII.

VIminalis cum ædicula Fortunæ paruæ.
Exquilinus.
Agrippæ, vbi sunt septa Agrippiana.
Martius.
Codetanus.
Bructanus.
Lanatarias.
Pecuarius, alias Pascuarius.
Vnus vltra Tyberim.
Vaticanus extra numerum.

FORA XVIII.

ROmanum quod dicitur Magnum.
Cæsaris.
Augusti.
Boarium.
Transitorium.
Olitorium.
Pistorium.
Traiani.
Ænobarbi.
Suarium.
Archemorum.
Diocletiani.
Gallorum.
Rusticorum.
Cupedinis.
Piscarium.
Salusti.

BASI-

BASILICÆ XIIIX.

Vlpia.
C. Pauli in foro.
Vestini.
Neptumnij.
Macidij alias Matidiæ,
Iulia.
Martiana.
Vascullaria, alias Vascellaria.
Flosselli alias Filicelli.
Sicimini, alias Sicini
Constantiniana.
Portia à Porcio Catone facta.
L. Pauli Vetus.
Argentaria.
Opimiana.
Æmilia.
Fuluia.
Mammæa.
Antoniniana.

THERMÆ XVI.

Traiani.
Titi.
Agrippæ.
Siriacæ.
Commodianæ.
Seuerianæ, alias Varianæ.
Antoninianæ.
Alexandrinæ, quæ Neronianæ.
Diocletianæ.
Decianæ.
Constantinianæ.
Septimianæ.
Olympiadis.
Philippianæ.
Traianæ priuatæ.
Thermæ publicæ.

IANI QVADRIFRONTES XXXVI.

Per omnes regiones marmoribus incrustati & adornati insignis militaribus & signis.
Duo præcipui ad arcum Fabianum, Superior Inferiorque.

AQVÆ XXIV.

Appia.
Maria.
Virgo.
Claudia.
Herculanea.
Tepula.
Damnata.
Traiana.
Annia.
Halsia, siue Halsientena, quæ & Augusta.
Cærulea.
Iulia.
Algentiua.
Ciminia.
Sabbatina.
Aurelia.
Septimianæ.
Seueriana.
Antoniana.
Alexandrina.
Anio nouus.
Anio vetus.
Albudina.
Cabra.

VIÆ XXXI.

Appia.
Latina.
Labicana.
Campana.
Prænestina.
Tiburtina.
Collatina.
Nomentana, quæ Figulensis, alias Ficulnensis.
Salaria.
Flaminia.
Æmilia.
Claudia, vel Clodia.
Valeria & vetus noua.
Ostiensis.
Laurentina.
Ardeatina.
Setina.
Quintia.
Gallicana.
Triumphalis.
Patinaria.
Ciminia.
Cornelia.
Liberina.
Aurelia.
Cassia.
Portuensis.
Gallia.
Laticulensis, alias Ianiculensis.

Capitolia 2. vetus & nouum.
Amphitheatra 2.
Colossi 2.
Columnæ cochlides 2.
Macella 2.
Theatra 3. alias 4.
Naumachiæ 5.
Ludi sex.
Stadia duo.
Nymphæa 12. alias 15.
Equi ænei inaurati 84.
Equi eburnei 124.
Equi magni 23.
Tabulæ & sina signe numero.
Arcus marmorei 36.
Lupanaria 46.
Latrinæ publicæ 144.
Colossi ænei 37.
Marmorei 51.
Vici 424.
Ædiculæ totidem.
Vicomagistri 672.
Curatores 24.
Insulæ 46. millia 602.
Domus 1780.
Balneæ 86.
Lacus 1352.
Pistrinæ 254.
Portæ 37.
Cohortes prætoriæ 10.
Cohortes Vrbanæ 6. alias 7.
Cohortes Vigilum 6. alias 7.
Excubitoria 14.
Vexilla 2. communia.
Castra Peregrina.
Castra Prætoria.
Castra Misenatium.
Castra Tabellariorum.
Castra Lecticariorum.
Castra Victimariorum.
Castra Salgamariorum.

Castra Salicariorum.
Castra equitum singulorum 2.
Mensæ oleariæ 7400 *alias* 24000.
Lucus 14.
Vestæ Cuperius.
Viminei.
Loreti minoris.
Loreti maioris.
Platanorum.
Querquetularius.
Cuperus Hostiliani.
Cuperus scholæ Capulatorum.
Lacus Mauorti.
Vaticanus.
Furinarum.
Poetilianus.
Luna in Antonino
Lucus Lucinæ, vbi Terentum.

P. VICTORIS FINIS.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARVM AB VRBE CONDITA DECADIS PRIMÆ LIBER PRIMVS.

In eundem Epitome.

ADuentus AEneæ in Italiam, & res ab eo gestæ, Ascanij regnum Albæ, & Siluij AEneæ, ac deinceps Siluiorum regum, primo libro continentur. Numitoris filia à Marte compressa, nati Romulus & Remus: Amulius obtruncatus. Vrbs à Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Opima spolia Ioui Feretrio lata. In curias populus diuisus. Fidenates & Veientes victi. Romulus consecratus. Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit: Iano templum constituit: eiusque portam, pacatis omnibus circa populis, primus clausit: cum Dea AEgeria sibi congressus nocturnos esse simulans, feroces populi animos ac religionem perpulit. Tullus Hostilius Albanos bello petiit. Posthæc Tergeminorum pugna. Horatius absolutus. Metij Fuffetij supplicium: Alba diruta: Albani in ciuitatem recepti. Sabinis bellum indictum: Ad postremum fulmine Tullus absumptus est. Ancus Marcius cæremonias à Numa institutas renouauit: Latinis victis, & ad ciuitatem ascitis, montem Auentinum assignauit: Politorium vrbem Latinorum bello repetitam, quam prisci Latini occupauerant, diruit: pontem Sublicium in Tiberim fecit: Ianiculum collem vrbi addidit: fines imperij protulit: Ostiam condidit. Regnauit annos triginta tres. Eo regnante Lucumo Damarati Corinthii filius à Tarquiniis, Etruriæ ciuitate, Romam venit, & in amicitiam Anci receptus, Tarquinii nomen ferre cœpit, & post mortem Anci regnum excepit. Centum additis, Patrum numerum auxit: Latinos subegit, Circum designauit, ludos edidit: Sabinorum bello petitus, equitum centurias ampliauit. Is tentandæ scientiæ caussa Attij Nauii auguris, consuluisse fertur, an id, de quo cogitaret, effici posset: quod quum ille fieri posse respondisset: iussisse eum nouacula cotem præcidere, idq; protinus ab Attio factum. Sabinos præterea acie vicit: vrbē muro circumdedit, cloacas fecit. occisus est ab Ancii filiis, quum regnasset annos triginta octo. Successit ei Ser. Tullius, natus ex captiua nobili Corniculana; cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum est. Is Veientes atque Etruscos prælio fudit. Censum primus omnium egit. Lustrum condidit, quo censa octoginta millia esse dicuntur. Classes centuriasq; descripsit. Pomœrium protulit: Colles vrbi, Quirinalem, Viminalem, Esquilinumq; adiecit. Templum Dianæ cum Latinis in Auentino fecit. Interfectus est à L. Tarquinio Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, cum regnasset annos triginta quatuor. Post hunc L. Tarquinius Superbus neque Patrum, neque populi iussu regnum inuasit: quo die scelerata Tullia per patris iacentis corpus carpentum egit: Armatos circa se ad custodiam corporis sui habuit. Turnum Herdonium fraude interemit. Bellum cum Volscis gessit: & ex eorum præda templum Ioui in Capitolio fecit. Terminus & Iuuentas non addixere: quorum aræ moueri non potuerunt: Filij Sexti Tarquinij dolo, Gabios in potestatem suam redegit. Huius filiis Delphos profectis, & consulentibus, quis eorum regnaturus esset Romæ? dictum est, eum regnaturum, qui primū matrem osculatus esset. quod responsum cum ipsi aliter interpretarentur: Iunius Brutus, qui cum iis profectus erat, prolapsum se simulauit, & terram osculatus est; idque factum eius euentum rei comprobauit. nam quum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus, omnes in odium sui adduxisset; ad vltimum, propter expugnatam nocturna vi à Sexto filio eius Lucretiæ pudicitiam, quæ vocato patre ad se Tricipitino, & viro Collatino, obtestata, ne inulta mors eius esset, cultro se interemit: Bruti oper[illegible] maxime expulsus est, quum regnasset annos viginti quinque. Tunc consules primum creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. T[illegible]quinius Collatinus.

PRÆFATIO.

FActvrvs ne operæ precium sim, si à primordio vrbis res populi Romani perscripserim; nec satis scio. nec si sciam, dicere ausim; quippe qui quum veterem tum vulgatam esse rem videam, dum noui semper scriptores, aut in rebus certius aliquid allaturos se, aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt.

Vtcunque erit, iuuabit tamē rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi, pro virili parte & meipsum cōsuluisse. &, si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum, qui nomini officient meo, me consoler. Res est præterea & immensi operis, vt quæ supra septingentesimū annum repetatur: & quæ ab exiguis profecta initiis, eo creuerit, vt iam magnitudine laboret sua: & legentium plerisque haud dubito, quin primæ origines, proximaque originibus, minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc noua, quibus iam pridem præualentis populi vires se ipsę conficiunt. Ego contra hoc quoque laboris præmium petam, vti me à cōspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certe dum prisca illa tota mente repeto auertam: omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere à vero, solicitum tamen efficere possit. Quæ ante conditam condendamve vrbem, poëticis magis decora fabulis, quam incorruptis rerū gestarum monumentis traduntur; ea nec affirmare, nec refellere, in animo est. Datur hæc venia antiquitati, vt miscendo humana diuinis, primordia vrbium augustiora faciat. Et, si cui populo licere oportet, consecrare origines suas, & ad Deos referre auctores: ea belli gloria est populo Romano, vt quum suum, conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat: tam & hoc gentes humanæ patiātur æquo animo, quam imperium patiuntur. Sed hæc & his similia, vtcunque animaduersa, aut existimata erunt, haud in magno equidem ponam discrimine. Ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quę vita, qui mores fuerint: per quos viros, quibusque artibus, domi militiæque, & partum & auctum imperium sit. labente deinde paulatim disciplina, velut desidentes primo mores sequatur animo: deinde vt magis magisque lapsi sint, tum ire cœperint præcipites, donec ad hęc tempora, quibus nec vitia nostra, nec remedia pati possumus, peruentum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi tuæque reipublicæ quod imitere, capias: inde fœdum inceptu, fœdum exitu, quod vites. Cæterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla vnquam respublica nec maior, nec sanctior, nec bonis exemplis ditior fuit: nec in quam tam seræ auaritia luxuriaq; immigrauerint: nec vbi tantus, ac tam diu paupertati ac parsimoniæ honos fuerit: adeo quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat. Nuper diuitiæ auaritiam, & abundātes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendiq; omnia inuexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan & necessariæ erunt, ab initio certe tātæ ordiundæ rei absint: cum bonis potius omnibus, votisque ac precationibus Deorum Dearumque, si vt poëtis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, vt orsis tantum operis successus prosperos darent.

Vrbiū primordia cur ad Deos referantur.

Vtilitas historiæ.

Romanæ Reipublicæ laus.

LIBER PRIMVS.

I.

IAM primum omnium satis cōstat, Troia capta in cæteros sæuitum esse Troianos; duobus, Æneа Antenoreque, & vetusti iure hospitii, & quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne ius belli Achiuos abstinuisse. Casibus deinde variis Antenorem cū multitudine Henetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsi, & sedes & ducem (rege Pylæmene ad Troiam amisso) quærebant, venisse in intimum maris Adriatici sinum: Euganeisque qui inter mare, alpesque incolebant pulsis, Henetos, Troianosque eas tenuisse terras: & in quem primum egressi sunt locum, Troia vocatur; pagoque inde Troiano nomen est: gens vniuersa Veneti appellati. Æneam ab simili clade domo profugum, sed ad maiora initia rerum ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse: inde in Siciliam quærentem sedes delatum: ab Sicilia classe Laurentem agrū tenuisse: Troia & huic loco nomen est. Ibi egressi Troiani, vt quib[9] ab immenso prope errore nihil pręter arma & naues superesset: quū prædam ex agris agerēt, Latinus rex Aboriginesq; (qui tum ea tenebant loca) ad arcendam vim aduenarum armati ex vrbe atq; agris concurrunt. Duplex exinde fama est: alii prœlio victum Latinum pacē cum Ænea, deinde affinitatem iunxisse tradunt. alii quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores, ducemq; aduenarum euocasse ad colloquium: percunctatum deinde, *qui mortales essent, vnde, aut quo casu profecti domo, quidve quærentes in agrum Laurentem exissent?* Postquam audierit, *multitudinem Troianos esse: ducem AEneam, filium Anchisæ & Veneris: cremata patria & domo profugos, sedem, condendæque vrbi locum quærere*, & nobilitatem admiratum gentis virique, & animum vel bello, vel paci paratum, dextera data fidem futuræ amicitiæ sanxisse. Inde fœdus ictū inter duces, inter exercitus salutationem factam. Æneam apud Latinum fuisse in hospitio. ibi Latinum apud penates Deos domesticum publico adiunxisse fœdus, filia Æneæ in matrimonium data. ea res vtique Troianis spem affirmat tandem stabili certaque sede finiendi erroris. Oppidum condunt; Æneas ab nomine vxoris *Lauinium* appellat. breui

Antenor.

Venetis Æneas.

Lauinium conditur.

breui stirps quoque virilis ex nouo matrimonio fuit; cui Ascanium parentes dixere nomẽ.

II. Bello deinde Aborigines Troianique simul petiti. *Turnus.* Turnus Rex Rutulorum, cui pacta Lauinia ante aduentum Æneæ fuerat, prælatum sibi aduenam ægre patiens, simul Æneæ Latinoque bellum intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit. victi Rutuli: victores Aborigenes Troianique ducem Latinum amisere. Inde Turnus Rutulique diffisi rebus, ad florentes Etruscorum opes, *Mezentius.* Mezentiumque eorum regem confugiunt: qui Cære opulento tum oppido imperitans, iam inde ab initio minime lætus nouæ origine vrbis, & tum nimio plus quam satis tutum esset accolis, rem Troianam crescere ratus, haud grauatim socia arma Rutulis iunxit. Æneas aduersus tanti belli terrorem, vt animos Aborigenum sibi conciliaret, ne sub eodem iure solum, sed etiam nomine omnes essent; *Latini.* *Latinos* vtramque gentem appellauit. nec deinde Aborigenes Troianis studio ac fide erga regem Æneam cessere. fretusque his animis coalescentium indies magis duorum populorum Æneas, quãquam tanta opibus Etruria erat, vt iam non terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem, ab Alpibus ad fretum Siculum fama nominis sui implesset: tamen quum mœnibus bellum propulsare posset, in aciem copias eduxit. Secundum inde prœlium Latinis, Æneæ etiam vltimum operum mortalium fuit. situs est, quemcunque eum dici ius fasque est, super Numicium flumen: *Iouem indigetem* appellant.

III. Nondum maturus imperio *Ascanius.* Ascanius Æneæ filius erat, tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit: tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lauinia erat) res Latina & regnum auitum, paternumque puero stetit. *Iulus.* Haud nihil ambigam (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?) hiccine fuerit Ascanius, an maior quam hic, Creusa matre Ilio incolumi natus, comesque inde paternæ fugæ, quem *Iulum* eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. is Ascanius, vbicunque & quacunque matre genitus (certe natum Ænea constat) abundante Lauinii multitudine, florentem iam (vt tum res erant (atque opulentam vrbem matri, seu nouercæ reliquit: nouam ipse aliam sub Albano monte condidit. quæ ab situ porrectæ in dorso vrbis *Longa Alba* appellata. *Alba longa conditur.* Inter Lauinium & Albam Longam coloniam deductam triginta ferme interfuere anni. tantum tamẽ opes creuerant, maxime fusis Etruscis, vt ne morte quidem Æneæ, nec deinde inter muliebrem tutelam, rudimentumque primum puerilis regni mouere arma, aut Mezentius, Etruscique, aut vlli alii accolæ ausi sint. Pax ita conuenerat, vt Etruscis Latinisque fluuius Albula, quẽ nunc Tiberim vocant, finis esset. Siluius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in siluis natus. is Æneam Siluium creat; is deinde Latinum Siluium. ab eo coloniæ aliquot deductæ, *Prisci Latini* appellati. mansit *Siluium* postea omnibus cognomen, qui Albæ regnarunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Aty Capys, Capy Capetus, Capeto Tiberinus, qui in traiectu Albulæ amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit: Agrippa inde Tiberini filius. post Agrippam Romulus Siluius à patre accepto imperio regnat. Auentino fulmine ipse ictus, regnum per manus tradidit. is sepultus in eo colle, qui nunc est pars Romanæ vrbis, cognomẽ colli fecit. Proca deinde regnat: is Numitorem atque Amulium procreat. Numitori, qui stirpis maximus erat, regnum vetustum Siluiæ gentis legat. plus tamen vis potuit, quam voluntas patris, aut verecundia ætatis; pulso fratre, Amulius regnat. addit sceleri scelus: stirpem fratris virilem interimit: fratris filiæ Rheæ Siluiæ per speciem honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem partus adimit.

IV. Sed debebatur (vt opinor) fatis tantæ origo vrbis, maximique secundum Deorũ opes imperii principium. vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ stirpis patrem nuncupat, sed nec dii, nec homines aut ipsam aut stirpem à crudelitate regia vindicant: sacerdos vincta in custodiam datur: pueros in profluentem aquam mitti iubet. Forte quadã diuinitus super ripas Tiberis effusus lenibus stagnis, nec adiri vsquam ad iusti cursum poterat amnis: & posse quamuis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus dabat, ita velut defuncti regis imperio, in proxima alluuie, vbi nunc vicus Ruminalis est (*Romularem* vocatam ferunt) pueros exponunt. Vastæ tum in iis solitudines erant. Tenet fama, quum fluitantem alueum, quo expositi erant pueri, tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus qui circa sunt ad puerilem vagitum cursum flexisse: *Lupa præbet mammas infantibus.* eam summissas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, vt lingua lambentem pueros magister regii pecoris inuenerit: Faustulo fuisse nomen ferunt. ab eo ad stabula Laurentiæ vxori educandos datos. Sunt, qui Laurentiam vulgato corpore *lupam* inter pastores vocatam putent: inde locum fabulæ ac miraculo datum. Ita geniti, ita educati. quũm primum adoleuit ætas, nec in stabulis, nec ad pecora segnes, venando peragrare circa saltus. hinc robore corporibus animisque sumto, iam non feras tantum subsistere, sed in latrones præda onustos impetum facere, pastoribusq; rapta diuidere: & cum his crescẽte indies grege iuuenũ, seria ac iocos celebrare.

V. Iam tum in Palatino monte Lupercal hoc fuisse ludicrum ferunt, & à Palanteo vrbe Arcadica Palatium, deinde Palatinum montem appellatũ. ibi Euandrum, *Euander.* qui ex eo genere Arcadũ multis ante tempestatibus ea tenuerat loca, solenne allatum ex Arcadia instituisse, vt nudi iuuenes Lycæum Pana venerantes, per luxum atque lasciuiam currerent. quem Romani de-

inde vocarunt *Inuum*. huic deditis ludicro: quũ solenne notum esset, insidiatos ob iram prædæ amissæ latrones; quum Romulus vi se defendisset, Remum cepisse: captũ regi Amulio tradidisse, vltro accusantes, crimini maxime dabant, *in Numitoris agros ab his impetum fieri: inde eos collecta iuuenum manu hostilem in modum prædas agere.* sic Numitori ad supplicium Remus deditur. Iam inde ab initio Faustulo spes fuerat, regiam stirpẽ apud se educari: nam & expositos iussu regis infantes sciebat & tempus, quo ipse eos sustulisset, ad idipsum congruere; sed rem immaturã, nisi aut per occasionem, aut per necessitatẽ aperiri noluerat. necessitas prior venit. ita metu subactus, Romulo rẽ aperit. Forte & Numitori, quũ in custodia Remũ haberet, audissetq; *geminos esse fratres*, cõparando eorum ætatẽ, & ipsam minime seruilẽ indolem, tetigerat animum memoria nepotũ: sciscitandoq; eodẽ peruenit, vt haud procul esset, quin Remum agnosceret. ita vndiq; regi dolus nectitur. Romulus non cũ globo iuuenũ (nec enim erat ad vim apertã par) sed aliis alio itinere iussis certo tẽpore ad regiã venire pastoribus, ad regem impetũ facit: & à domo Numitoris alia cõparata manu adiuuat Remus. ita regem obtruncant. Numitor inter primum tumultum *hostes inuasisse vrbem, atq; adortos regiam* dictitans, quum pubẽ Albanã in arcem præsidio armisq; obtinendã aduocasset: posteaquã iuuenes perpetrata cæde pergere ad se gratulantes vidit, extemplo aduocato concilio, scelera in se fratris, originẽ nepotũ, vt geniti, vt educati, vt cogniti essent, cædem deinceps tyranni, seq; eius auctorẽ ostendit. Iuuenes per mediã concionẽ agmine ingressi, quũ auum regẽ salutassent, secuta ex omni multitudine cõsentiens vox, ratum nomẽ, imperiumq; regi effecit. Ita Numitori Albana permissa re, Romulum Remumq; cupido cepit, in iis locis vbi expositi, vbique educati erant, vrbis cõdendæ: & supererat multitudo Albanorũ Latinorumq;, ad id pastores quoq; accesserant: qui omnes facile spẽ facerent, paruã Albam, paruum Lauinium, præ ea vrbe quæ conderetur, fore. Interuenit deinde his cogitationibus auitum malũ, regni cupido, atq; inde fœdum certamen coortũ à satis miti principio: quoniã gemini essent, nec ætatis verecundia discrimẽ facere posset, vt Dii, in quorum tutela ea loca essent, auguriis legerẽt, qui nomen nouæ vrbi daret, qui condita imperio regeret. Palatinum Romulus. Remus Auentinum ad inaugurandũ templa capiunt. Priori Remo auguriũ venisse fertur, sex vultures: iáq; nunciato augurio, quum duplex numerus Romulo se ostendisset, vtrumq; regẽ sua multitudo consalutauerat: tempore illi præcepto, at hi numero auium regnũ trahebant. Inde cum altercatione congressi, certamine irarum ad cædem vertuntur. ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatior fama est, ludibrio fratris Remũ nouos transiluisse muros: inde ab irato Romulo (quum verbis quoq; increpitans adiecisset: *Sic deinde quicunq; alius transiliet mœnia mea*) interfectũ. Ita solus potitus imperio Romulus; condita vrbs conditoris nomine appellata. Palatinum primum, in quo ipse erat educatus; muniit: sacra Diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, vt ab Euandro instituta erant, facit. Herculẽ in ea loca Geryone interemto boues mira specie abegisse memorãt, ac prope Tiberim fluuium, qua præ se armentũ agens, nando traiecerat, loco herbido, vt quiete & pabulo læto reficeret boues, ipsum fessum via procubuisse. ibi quum eum cibo vinoque grauatum sopor oppressisset, pastor accola eius loci, nomine *Cacus*, ferox viribus, captus pulchritudine boũ, quum auertere eam prædã vellet; quia, si agẽdo armentũ in speluncã compulisset, ipsa vestigia quærentem dominũ eo deductura erãt; auersos boues eximium quemq; pulchritudine caudis in speluncã traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus, quum gregem perlustrasset oculis, & partem abesse numero sensisset, pergit ad proximã speluncam, si forte eo vestigia ferrent, quæ vbi omnia foras versa vidit, nec in partem aliam ferre: confusus atq; incertus animi, ex loco infesto agere porro armentum occepit. Inde quum actæ boues quędam ad desiderium (vt fit) relictarũ mugissent, reddita inclusarũ ex spelunca boum vox Herculem conuertit. quem quum vadentẽ ad speluncam Cacus prohibere conatus esset; ictus claua, fidem pastorum nequicquam inuocans, morte occubuit. Euander tum ea, profugus ex Pelopõneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca: venerabilis vir miraculo literarum, rei nouæ inter rudes artium homines, venerabilior diuinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam aduentum, miratæ hæ gentes fuerant: is tum Euander concursu pastorum trepidantiũ circa aduenã manifestę reum cædis excitus, postquam facinus facinorisq; causam audiuit: habitum formamq; viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens, rogitat qui vir esset. Vbi nomen patremq; ac patriam accepit; *Ioue nate, Hercules, salue*, inquit, *te mihi mater viridica interpres Deum aucturũ cælestium numerũ cecinit: tibiq; aram hîc dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens Maximam vocet, tuoque ritu colat.* Dextra Hercules data, *accipere se omen, impleturumq; fata, ara condita atq; dicata*, ait. Ibi tum primum boue eximia capta de grege, sacrum (adhibitis ad ministerium dapemq; Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maximę inclytæ ea loca incolebant, factum. Forte ita euenit, vt Potitii ad tempus præsto essent, iisque exta apponerentur. Pinarii extis adesis ad ceteram venirent dapem. inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis solennibus vescerentur. Potitii ab Euandro edocti, antistites sacri eius per multas ætates fuerunt. donec tradito seruis publicis solenni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus vna ex omnibus peregrina suscepit;

Margin notes: *Remus capitur.* — *Romulus fratrem liberat.* — VI. — *Dissidium inter Romulum & Remum.* — VII. — *Remus occiditur.* — *Hercules.* — *Cacus.* — *Euander.* — *Potitii & Pinarii.* — *Sacra dat Romulus.*

pit, iam tum immortalitatis virtute partæ, ad quā eum sua fata ducebant, fautor.

VIII. Rebus diuinis rite perpetratis, vocataque ad concilium multitudine, quæ coalescere in populi vnius corpus nulla re, præterquā legibus poterat, iura dedit: quæ ita sancta generi hominum agresti fore ratus, si seipse venerabilē insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. Alii ab numero auium, quæ augurio regnum portenderāt, eum secutum numerum putant. me haud pœnitet eorum sententiæ esse, quibus & apparitores & hoc genus ab Etruscis finitimis (vnde sella curulis, vnde toga prętexta sumpta est) numerū quoq; ipsum ductū placet: & ita habuisse Etruscos, quod ex duodecim populis cōmuniter creato rege, singulos singuli populi lictores dederint. Crescebat interim vrbs munitionibus, quum alia atq; alia appetendo loca, in spem magis futuræ multitudinis, quam ad id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana vrbis magnitudo esset, adiiciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium vrbes, qui obscurā atque humilem conciendo ad se multitudinē, *natam è terra sibi prolem* ementiebantur; locū qui nunc septus densis sentibus inter duos lucos est, Asylum aperit. *Asylum.* eo ex finitimis populis turba omnis, sine discrimine liber an seruus esset, auida nouarum rerum perfugit. idq; primum ad cœptam magnitudinem roboris fuit. Quum iā virium haud pœniteret, consilium deinde viribus parat. centum creat senatores, siue quia is numerus satis erat: siue quia soli centum erant, qui creari patres possent. *Patres & Patricii.* *Patres* certe ab honore, *patriciiq́;* progenies eorum appellati.

IX. Iam res Romana adeo erat valida, vt cuilibet finitimarum ciuitatum bello par esset; sed penuria mulierum, hominis ætatē duratura magnitudo erat, quippe quibus nec domi spes prolis, nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumq; populo peterent. *Vrbes quoque, vt cetera, ex infimo nasci: deinde quas sua virtus ac Dii iuuent, magnas opes sibi magnumq́; nomen facere, satis scire, origini Romanæ & Deos affuisse, & non defuturā virtutem. proinde ne grauarentur homines cum hominibus sanguinem & genus miscere.* Nusquam benigne legatio audita est: adeo simul spernebāt, simul tantam in medio crescētem molem sibi ac posteris suis metuebant: à plerisque rogitātibus dimissi, *ecquod feminis quoq́; asylum aperuissent: id enim demum compar connubium fore.* Ægre id Romana pubes passa, & haud dubie ad vim spectare res cœpit. cui tempus locumq; aptum vt daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans, ludos ex industria parat Neptuno equestri solenneis: *Consualia.* *Consualia* vocat. Indici deinde finitimis spectaculum iubet, quantoque apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrant; vt rem claram exspectatamq; facerent. Multi mortales conuenere, studio etiam videndæ nouæ vrbis; maxime proximi quique, Cęninenses, Crustumini, Antemnates. Iam Sabinorum omnis multitudo, cum liberis ac coniugibus venit. inuitati hospitaliter per domos, quum situm mœniaque & frequentem tectis vrbem vidissent, mirantur tam breui rem Romanā creuisse. Vbi spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cū oculis erant, tum ex composito orta vis, signoque dato, iuuentus Romana ad rapiendas virgines discurrit. *Rapiuntur virgines.* magna pars forte, vt in quem quæque inciderat, raptæ, quasdam forma excellētes primoribus patrum destinatas ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Vnam longe ante alias specie ac pulchritudine insignem à globo Talassii cuiusdam raptam ferunt. multisq; sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, *Talassio ferri* clamitatum. inde nuptialem hanc vocem factam. Turbato per metum ludicro, mœsti parētes virginum profugiunt, incusantes violati hospitii fœdus, Deumq; inuocantes, cuius ad solenne ludosque, per fas ac fidem decepti, venissent. Nec raptis aut spes de se melior aut indignatio minor. sed ipse Romulus circuibat docebatque: *Romulus raptas consolatur.* *patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent: illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium ciuitatisq́;, (& quo nihil carius humano generi sit) liberûm fore. mollirent modo iras; & quibus sors corpora dedisset, darent animos. sæpe ex iniuria postmodum gratiam ortam: eoque melioribus vsuras viris, quod annixurus pro se quisq́; sit, vt quum sua vice functus officio sit, parentum etiam patriæq́; expleat desiderium.* accedebāt blandiciæ virorum factum purgantium cupiditate atque amore: quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt.

X. Iam admodum mitigati animi raptis erant. at raptarum parentes tum maxime sordida veste, lacrimisque & querelis ciuitates concitabant. nec domi tantum indignationes continebant, sed cōgregabantur vndiq; ad Titum Tatium regem Sabinorum: & legationes eo, quod maximum Tatii nomen in his regionibus erat, conueniebant. Cæninenses, Crustuminiq; & Antemnates erant, ad quos eius iniuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabinique visi sunt. Ipsi inter se tres populi communiter bellū parant. Nec Crustumini quidem atque Antemnates, pro ardore iraq; Cæninensium satis se impigre mouent. *Cæninenses vincuntur.* ita per seipsum nomen Cæninum in agrum Romanum impetū facit. sed effuse vastantibus fit obuius cum exercitu Romulus, leuique certamine docet, vanam sine viribus iram esse: exercitum fundit, fugatque: fusum persequitur: regem in prœlio obtrūcat, & spoliat. duce hostium occiso, vrbem primo impetu capit. Inde exercitu victore reducto, ipse quum factis vir magnificus; tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostiū cæsi suspensa, fabricato ad id apte ferculo gerens, in Capitolium ascēdit: ibiq; ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designauit tēplo Iouis fines, cognomenque addidit Deo: *Iupiter Feretri,* inquit, *hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumq́; iis re-* *Iupiter Feretrius.*

 gionibus,

gionibus, quas modo animo metatus ſum, dedico: ſedem opimis ſpoliis: quæ regibus ducibusque hoſtium cæſis me auctorem ſequentes, poſteri ferent. Hæc templi eſt origo, quod primum omnium Romæ ſacratũ eſt. ita deinde Diis viſum, nec irritam conditoris templi vocem eſſe, qua laturos eo ſpolia poſteros nuncupauit: nec multitudine compotum, eius doni vulgari laudem. bina poſtea intra tot annos, tot bella, opima parta ſunt ſpolia: adeo rara eius fortuna decoris fuit.

XI. Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatium exercitus, per occaſionem ac ſolitudinem hoſtiliter in fines Romanos incurſionem facit. raptim & ad hos Romana legio ducta, palantes in agris oppreſſit. fuſi igitur primo impetu & clamore hoſtes: oppidum captum. duplicique victoria ouantem Romulum Herſilia coniunx precibus raptarum fatigata, orat, *vt parentibus earum det veniam, & in ciuitatem accipiat. ita rem coaleſcere concordia poſſe.* facile impetratum.

Herſiliæ petitio.

Inde contra Cruſtuminos profectus, bellum inferentes. ibi minus etiam (quod iam alienis cladibus ceciderant animi) certaminis fuit. vtroque coloniæ miſſæ. plures inuenti, qui propter vbertatem terræ in Cruſtuminium nomina darẽt. & Romam inde frequenter migratum eſt à parentibus maxime ac propinquis raptarum. Nouiſſimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maximum fuit. nihil enim per iram aut cupiditatem actum eſt: nec oſtenderunt bellum prius, quam intulerunt, conſilio etiam additus dolus.

Sabinum bellum.

Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. huius filiam virginem auro corrumpit Tatius, vt armatos in arcem accipiat. aquam forte ea tũ ſacris extra mœnia petitum ierat. accepti obrutam armis necauere: ſeu vt vi capta potius arx videretur, ſeu prodendi exempli cauſa, ne quid vſquam fidum proditori eſſet. additur fabulæ (quod vulgo Sabini aureas armillas magni ponderis brachio læuo, gemmatoſq; magna ſpecie annulos habuerint) pepigiſſe eam, *quod in ſiniſtris manibus haberent*; eo ſcuta illi pro aureis donis congeſta. Sunt qui eam ex pacto tradendi, quod in ſiniſtris manibus eſſet, derecto arma petiſſe dicant: & fraude viſam agere, ſua ipſam peremptam mercede.

Proditio.

XII. Tenuere tamen arcem Sabini: atque inde poſtera die, quum Romanus exercitus inſtructus, quod inter Palatinum Capitoliumque collem campi eſt, compleſſet; non prius deſcenderunt in æquum, quam ira & cupiditate recuperãdæ arcis ſtimulante animos, in aduerſum Romani ſubiere. Principes vtrinq; pugnam ciebant: ab Sabinis Metius Curtius, ab Romanis Hoſtus Hoſtilius. hic rem Romanam iniquo loco ad prima ſigna animo atq; audacia ſuſtinebat. Vt Hoſtus cecidit, confeſtim Romana inclinatur acies: fuſaque eſt ad veterem portam palatii. Romulus & ipſe turba fugientium actus, arma ad cœlum tollens: *Iupiter tuis*, inquit, *iuſſus auibus hic in Palatino prima vrbi fundamenta ieci. arcem iam ſcelere emptam Sabini habent: inde huc armati ſuperata media valle tendunt. at tu pater Deũ hominumque, hinc ſaltem arce hoſtes: deme terrorem Romanis fugamq; fœdam ſiſte. hic ego tibi templum Statori Ioui, quod monumentum ſit poſteris, tua præſenti ope ſeruatam vrbem eſſe, voueo.* Hæc precatus, veluti ſenſiſſet auditas preces: *Hinc*, inquit, *Romani, Iupiter optimus maximus reſiſtere atq; iterare pugnã iubet.*

Iupiter Stator.

Reſtitere Romani, tanquam cœleſti voce iuſſi. ipſe ad primores Romulus prouolat. Metius Curtius ab Sabinis princeps ab arce decucurrerat, & effuſos egerat Romanos, toto quantũ foro ſpacium eſt. nec procul iam à porta Palatii erat, clamitans: *Vicimus perfidos hoſpites, imbelles hoſtes, iam ſciunt longe aliud eſſe virgines rapere, aliud pugnare cum viris.* In eum hæc gloriantem cum globo ferociſſimorum iuuenum Romulus impetum facit. ex equo tum forte Metius pugnabat: eo pelli facilius fuit. pulſum Romani perſequuntur. & alia Romana acies audacia regis accenſa, fundit Sabinos. Metius in paludem ſeſe, ſtrepitu ſequentium trepidãte equo, coniecit: aduerteratq; ea res etiã Sabinos tanti periculo viri. Et ille quidem annuentibus ac vocantibus ſuis, fauore multorum addito animo, euadit. Romani Sabiniq; in media conualle duorum montium redintegrant præliũ. ſed res Romana erat ſuperior.

Sabini funduntur.

XIII. Tum Sabinæ mulieres, quarum ex iniuria bellum ortum erat, crinibus ſparſis, ſciſſaq; veſte, victo malis muliebri pauore auſæ ſe inter tela volantia inferre, ex tranſuerſo impetu facto, dirimere infeſtas acies, dirimere iras: hinc patres, hinc viros orantes, *ne ſe ſanguine nefando ſoceri generiq; reſpargerent: ne parricidio macularent partus ſuos, nepotum illi, liberûm hi progeniem. ſi affinitatis inter vos, ſi connubii piget, in nos vertite iras: nos cauſſa belli, nos vulnerum ac cædium viris ac parẽtibus ſumus. melius peribimus, quam ſine alteris veſtrûm viduæ, aut orbæ, viuemus.* Mouet res tum multitudinem, tum duces. ſilentiũ & repentina fit quies. inde ad fœdus faciendũ duces prodeunt: nec pacem modo, ſed & ciuitatem vnam ex duabus faciunt, regnum conſociant, imperium omne conferũt Romam. Ita geminata vrbe, vt Sabinis tamen aliquid daretur, *Quirites* à Curibus appellati. monumẽtum eius pugnæ, vbi primum ex profunda emerſus palude equum Curtius in vado ſtatuit, *Curtium lacum* appellarũt.

Pax inter Romanos & Sabinos.

Quirites.

Ex bello tam triſti læta repente pax, cariores Sabinas viris ac parentibus, & ante omnes Romulo ipſi fecit. Itaq; quum populum in curias triginta diuideret, nomina earum curiis impoſuit. id non traditur, (quum haud dubie aliquanto numerus maior hoc mulierum fuerit) ætate, an dignitatibus ſuis virorumve, an ſorte lectæ ſint, quæ nomina curiis darent. Eodem tempore & centuriæ tres equitum conſcriptæ ſunt; *Ramnenſes* ab Romulo; ab Tito Tatio *Titienſes* appellati. *Lucerum* nominis & originis cauſa incerta eſt. inde non modo commune, ſed concors etiam regnum duob⁹ regibus fuit.

Curiæ 30.

Centuriæ 3. equitum.

XIV. Poſt aliquot annos, propinqui regis Tatii legatos Laurentiũ pulſant. quumq; Laurentes iure gentium agerent; apud Tatium gratia ſuorũ, & preces plus poterant. igitur illorum pœnam in ſe vertit. Nam Lauinii, quum ad ſolẽne ſacrificium eo veniſſet,

Tatius interficitur.

set,concursu facto, interficitur. Eam rem minus ægre quam dignum erat,tulisse Romulum ferunt,seu ob infidam societatē regni,seu quia haud iniuria cæsum credebat. itaq; bello quidem abstinuit:vt tamen expiarentur legatorū iniuriæ, regisq; cædes,fœdus inter Romā Lauiniumque vrbes renouatū est. Et cum his quidem insperata pax erat: aliud multo propius, atq; in ipsis prope portis bellum ortum.

Fidenates bellum Romanis inferunt.

Fidenates nimis vicinas prope se conualescere opes rati, priusquam tantum roboris esset,quātum futurum apparebat, occupant bellum facere. iuuentute armata immissa,vastatur agri quod inter vrbem ac Fidenas est:Inde ad læuā versi,quia dextra Tiberis arcebat,cum magna trepidatione agrestium populātur: tumultusque repens ex agris in vrbem illatus, pro nuncio fuit. excitus Romulus (neq; enim dilationem pati tam vicinum bellum poterat) exercitum educit:castra à Fidenis mille passuum locat. ibi modico præsidio relicto, egressus cum omnibus copiis; partem militum locis circa densa obsita virgulta obscuris subsidere in insidiis iussit. cum parte maiore atq; omni equitatu profectus,id quod quærebat,tumultuoso & minaci genere pugnæ obequitādo ipsis prope portis,hostem exciuit;fugæ quoque quæ simulanda erat,eadem equestris pugna caussam minus mirabilem dedit, & quum velut inter pugnæ fugæq; consilium trepidante equitatu, pedes quoq; referret gradum, plenis repente portis effusi hostes,impulsa Romana acie,studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. inde subito exorti Romani,transuersam inuadunt hostium aciem; addunt pauorem mota è castris signa eorum,quæ in præsidio relicti fuerant.

Fidenates vincuntur.

ita multiplici terrore perculsi Fidenates; prius pene quam Romulus quiq; cū eo equites erant, circum agerent frenis equos,terga vertūt:multoq; effusius (quippe vera fuga) qui simulantes paulo ante secuti erant,oppidum repetebant. non tamē eripuere se hosti:hærens in terga Romanus,prius quā fores portarum obiicerentur, velut agmine vno irrumpit.

XV.

Veientes in fines Romanos excurrunt.

Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi, & consanguinitate, (nā Fidenates quoq; Etrusci fuerunt) & quod ipsa propinquitas loci,si Romana arma omnib⁹ infesta finitimis essent, stimulabat; in fines Romanos excurrerunt,populabundi magis quam iusti more belli. Itaq; non castris positis,nō expectato hostium exercitu, raptā ex agris prædam portantes,Veios rediere: Romanus contra,postquam hostem in agris non inuenit, dimicationi vltimæ instructus intentusq; Tiberim transit. quem postquā castra ponere,& ad vrbem accessurum Veientes audiuere,obuiam egressi,vt potius acie decernerēt,quam inclusi,de tectis mœnibusq; dimicarent. ibi viribus nulla arte adiutis, tantum veterani robore exercitus,rex Romanus vicit: persecutusq; fusos ad mœnia hostes,vrbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit:agros rediens vastat,vlciscēdi magis quam prædæ studio. eaq; clade haud minus quam aduersa pugna subacti Veientes, pacem petitum oratores Romam mittunt. agri parte mulctatis, in centū annos induciæ datæ. Hæc ferme Romulo regnante,domi militiæq; gesta:quorū nil absonum fidei diuinæ originis, diuinitatisq; post mortē creditæ fuit: non animus in regno auito recuperādo,nō condendæ vrbis consiliū, non bello ac pace firmandæ. ab illo enim profectu viribus datis tantū valuit,vt in quadraginta deinde annos tutam pacē haberet. multitudini tamen gratior fuit quā patribus longe ante alios acceptissimus militum animis. trecentosq; armatos ad custodiā corporis,quos *Celeres* appellauit,non in bello solū, sed etiā in pace habuit.

Celeres.

XVI.

His immortalibus editis operibus, quum ad exercitū recensendū concionē in campo ad Capreę paludē haberet, subito coorta tempestas cū magno fragore tonitribusq;, tam denso regē operuit nimbo,vt conspectū eius concioni abstulerit. nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes sedato tandē pauore, postquam ex tam turbido die serena & tranquilla lux rediit,vbi vacuam sedem regiā vidit;etsi satis credebat Patribus, qui proximi steterant,sublimē raptum procella:tamen velut orbitatis metu icta,mœstum aliquandiu silentiū obtinuit. deinde à paucis initio facto: *Deum Deo natū,regem parentemq; vrbis Romanæ saluere vniuersi Romulū iubent: pacem precibus exposcunt,vti volens propitius suam semper sospitet progeniem.* Fuisse credo tum quoq; aliquos,qui discerptum regem Patrum manibus taciti arguerent: manauit enim hæc quoque, sed perobscura fama.

Romulus Deus creditur.

Illam alteram admiratio viri & pauor præsens nobilitauit. cōsilio etiam vnius hominis addita rei dicitur fides. namque Proculus Iulius solicita ciuitate desiderio regis,& infensa Patribus, grauis, vt traditur, quamuis magnæ rei auctor,in concionem prodit. *Romulus,* inquit, *Quirites,parens vrbis huius, prima hodierna luce cœlo repente delapsus se mihi obuium dedit. quum perfusus horrore venerabundusq; astitissem, petens precibus,vt contra intueri fas esset. Abi,nuncia,* inquit, *Romanis, Cælestes ita velle, vt mea Roma caput orbis terrarum sit: proinde rem militarem colant: sciantque,& ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Romanis resistere posse. hæc,* inquit, *locutus, sublimis abiit.* Mirum, quantum illi viro nuncianti hæc fides fuerit; quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque,facta fide immortalitatis,lenitum sit.

XVII.

Patrum de rege creando dissidiū.

Patrum interim animos certamen regni ac cupido versabat. nec dum à singulis, quia nemo magnopere eminebat in nouo populo, peruenerant factiones. inter ordines certabatur. oriundi ab Sabinis,ne,quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperii amitterent, sui corporis creari regem volebant. Romani veteres peregrinum regem aspernabantur. in variis voluntatibus, regem tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum experta. Timor deinde Patres incessit, ne ciuitatem sine imperio, exercitum sine duce, multarum

circa ciuitatum irritatis animis vis aliqua externa adoriretur: & esse igitur aliquod caput placebat: & nemo alteri cōcedere in animum inducebat. itaque rem inter se centum patres, decem decuriis factis, singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum præessent, consociant. decem imperitabāt, vnus cum insignibus imperii & lictoribus erat. quinq; dierum spatio finiebatur imperium, ac per omnes in orbem ibat: annuumque interuallum regni fuit, id ab re, quod nunc quoque tenet nomen, *Interregnum* appellatū. Fremere deinde plebs; *multiplicatam seruitutem, centum pro vno dominos factos*: nec vltra, nisi regem, & ab ipsis creatum videbantur passuri. Quum sensissent ea moueri Patres, offerendum vltro rati quod amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo permissa, vt non plus darent iuris quam detinerent. decreuerunt enim, *vt cum populus regem iussisset, id sic ratum esset si Patres auctores fierēt*, hodieque in legibus magistratibusque rogandis vsurpatur idem ius, vi adempta: priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum euentum Patres auctores fiunt. Tum interrex concione aduocata: *Quod bonum, faustum, felixque sit*, inquit, *Quirites, regem create; ita Patribus visum est. Patres deinde, si dignum qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores fient.* Adeo id gratum plebi fuit, vt ne victi beneficio viderentur, id modo sciscerent, iuberentque, *vt Senatus decerneret, qui Romæ regnaret.*

XVIII. *Numa Pompilius.*

Inclita iustitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii erat. Curibus Sabinis habitabat consultissimus vir, vt in illa quisquā ætate esse poterat, omnis diuini atque humani iuris. Auctorem doctrinæ eius, quia non extat alius, falso Samium Pythagorā edunt: quem Seruio Tullio regnante Romæ, centum amplius post annos, in vltima Italiæ ora circa Metapontū Heracleamque & Crotonem, iuuenum æmulantium studia cœtus habuisse constat. ex quibus locis, etsi eiusdem ætatis fuisset, qua fama in Sabinos, aut quo linguæ commercio quenquā ad cupiditatem discēdi exciuisset? quove præsidio vnus per tot gentes dissonas sermone, moribusq; peruenisset? Suopte igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor magis; instructumq; non tam peregrinis artibus, quam disciplina tetrica ac tristi veterum Sabinorum: quo genere nullum quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ Patres Romani, quanquam inclinari opes ad Sabinos, rege inde sumpto, videbantur: tamen neque se quisquam, nec factionis suæ alium, nec deniq; Patrum aut ciuium quenquam præferre illi viro ausi, ad vnum omnes *Numæ Pompilio regnū deferendum decernunt.*

Numæ regnum defertur.

Accitus, sicut Romulus, augurato vrbe cōdenda, regnum adeptus est; de se quoque Deos consuli iussit. inde ab augure (cui deinde, honoris gratia, publicum id perpetuumque sacerdotium fuit) deductus in arcem, in lapide ad meridiem versus consedit.

Augurii ritus.

Augur ad læuam eius, capite velato sedē cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens, quem *Lituum* appellauerūt. inde vbi prospectu in vrbē agrumq; capto, Deos precatus, regiones ab oriēte ad occasum determinauit; dextras ad meridiē partes, læuasq; ad septentrionē esse dixit: signū contra quod longissime conspectum oculi ferebant, animo finiuit: tum lituo in læuam manū translato, dextra in capite Numæ imposita, precatus est ita: *Iupiter pater, si est fas hunc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Romæ esse, vt tua signa nobis certa ac clara sint inter eos fines, quos feci.* Tū peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

XIX.

Qui regno ita potitus, vrbem nouam conditā vi & armis, iure eam legibusq; ac moribus de integro condere parat. quibus quum inter bella assuescere videret non posse (quippe efferatis militia animis) mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Ianum ad infimum Argiletum indicem pacis bellique fecit: apertus, vt in armis esse ciuitatem: clausus, pacatos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnū clausus fuit: semel T. Manlio consule, post Punicum primum perfectum bellum: iterū, quod nostræ ætati Dii dederunt vt videremus, post bellum Actiacū, ab Imperatore Cæsare Augusto, pace terra mariq; parta. Clauso eo, quum omniū circa finitimorum societate ac fœderibus iunxisset animos, positis externorū periculorum curis, ne luxuriarētur ocio animi, quos metus hostiū, disciplinaq; militaris cōtinuerat: omnium primum rē ad multitudinem imperitam, & illis seculis rudem, efficacissimā, Deorum metum iniiciēdum ratus est. qui quum descēdere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cū Dea Ægeria congressus nocturnos esse: eius se monitu, quæ acceptissima Diis essent, sacra instituere: sacerdotes suos cuiq; Deorum præficere.

Ægeria Dea.

Atque omnium primum ad cursum lunæ in duodecim menses describit annum. quem (quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet, desuntq; dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe) intercalares mēsibus interponendo ita dispensauit, vt vigesimo anno ad metam eandē Solis vnde orsi essent, plenis annorū omnium spaciis dies congruerent. Idē nefastos dies fastosq; fecit: quia aliquando nihil cum populo agi vtile futurum erat.

Annus describitur.

XX. *Flamines creantur.*

Tum sacerdotibus creandis animum adiecit: quanquā ipse plurima sacra obibat; ea maxime quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. sed quia in ciuitate bellicosa plures Romuli quam Numæ similes reges putabat fore, ituros que ipsos ad bella: ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Ioui assiduum sacerdotem creauit: insignique eum veste, & curuli regia sella adornauit. huic duos flamines adiecit: Marti vnum, alterum Quirino. Virginesque Vestæ legit: Alba oriundum sacerdotium, & genti conditoris haud alienum. his, vt assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit: virginitate aliisq; cæremoniis venerabiles ac sanctas fecit.

Vestales virgines.

Salios itē duodecim Marti Gradiuo

Salii.

diuo legit, tunicæq; pictæ insigne dedit, & super tunicã æneum pectori tegumen: cælestiaque arma, quæ *ancilia* appellantur, ferre; ac per vrbem ire canentes carmina cum tripudiis solenniq; saltatu iussit. Pontificem deinde Numam Marcium Marci filium ex Patribus legit, eique sacra omnia exscripta exsignataq; attribuit; quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent; atq; vnde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cætera quoq; omnia publica priuataq; sacra Pontificis scitis subiecit. vt esset quo consultum plebs veniret: ne quid diuini iuris, negligẽdo patrios ritus, peregrinosque asciscendo, turbaretur. nec cœlestes modo cæremonias, sed iusta quoq; funebria, placandosq; Manes, vt idem Pontifex edoceret: quæque prodigia fulminibus, aliove quo viso missa susciperentur atq; curarentur: ad ea elicienda ex mentibus diuinis, Ioui Elicio aram in Auentino dicauit: Deumq; consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.

Pontifex & eius auctoritas.

Iupiter Elicius.

XXI. Ad hæc consultanda procurandaque, multitudine omni à vi & armis cõuersa, & animi aliquid agendo occupati erant, & Deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cœleste Numẽ videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat; vt fides ac iusiurãdum, proximo legum ac pœnarum metu, ciuitatem regerent. & quum ipsi se homines in regis, velut vnici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi, qui ante, *castra*, non *vrbem*, positam in medio, ad solicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecũdiam adducti sunt, vt ciuitatem totam in cultum versam Deorum, violari ducerent nefas. Lucus erat quem medium ex opaco specu fons perẽni rigabat aqua: quo quia se persæpe Numa sine arbitris, velut ad congressum Deæ, inferebat, Camœnis eum lucum sacrauit, quod earum sibi concilia cum coniuge sua Ægeria essent. Et soli Fidei solenne instituit. ad id sacrarium flamines bigis, curru arcuato vehi iussit, manuq; ad digitos vsque inuoluta rem diuinam facere: significantes *fidem tutandam, sedemq. eius etiam in dextris sacratam esse.* Multa alia sacrificia, locaq; sacris faciẽdis, quæ *Argeos* pontifices vocant, dedicauit. Omnium tamen maximum eius operum fuit, tutela per omne regni tempus haud minor pacis, quam regni. Ita duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, ciuitatem auxerunt. Romulus septem & triginta regnauit annos: Numa tres & quadraginta. Tum valida, tum temperata & belli & pacis artibus erat ciuitas.

Fidei solenne institutum.

XXII. Numæ morte ad interregnũ res rediit. Inde Tullum Hostilium, nepotem Hostilii, cuius in infima arce clara pugna aduersus Sabinos fuerat, regem populus iussit. Patres auctores facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior etiã Romulo fuit: tum ætas viresq;, tum auita quoque gloria animum stimulabat. senescere igitur ciuitatem otio ratus, vndiq; materiam excitandi belli quærebat. Forte euenit, vt agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Romano prædas inuicem agerent. Imperitabat tum C. Cluilius Albæ. vtrinq; legati fere sub idem tempus ad res repetendas missi: Tullius præceperat suis, nequid cũ Albano prius, quam mandata agerent. satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta: excepti hospitio ab Tullo blande ac benigne, comiter regis conuiuium celebrant. tantisper Romani & res repetiuerant priores: & neganti Albano, bellum in trigesimum diem indixerant. hæc renunciant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem, quid petentes venerint, facit, illi omnium ignari, primum purgando terunt tempus: *Se inuitos quicquam, quod minus placeat Tullo, dicturos, sed imperio subigi: res repetitum se venisse: ni reddantur, bellum indicere iussos.* Adhæc Tullus: *Nunciate*, inquit, *regi vestro: regem Romanum Deos facere testes, vter prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, vt in eum omnes expetant huiusce clades belli.* Hæc nunciant domum Albani.

Tullus Hostilius rex.

Semina belli inter Romanos & Albanos.

XXIII. Et bellum vtrinq; summa ope parabatur, ciuili simillimum bello, prope inter parentes natosque: Troianam vtramq; prolem, quum Lauinium ab Troia, ab Lauinio Alba, ab Albanorũ stirpe regum oriundi Romani essent. Euentus tamẽ belli minus miserabilem dimicationem fecit: quod nec acie certatum est, & tectis modo dirutis alterius vrbis, duo populi in vnum cõfusi sunt. Albani priores ingenti exercitu in agrum Romanũ impetum fecere. castra ab vrbe haud plus quinque millia passuum locant, fossa circundant: *fossa Cluilia* ab nomine ducis per aliquot secula appellata est, donec cum re nomẽ quoque vetustate aboleuit. in his castris Cluilius Albanus rex moritur. dictatorem Albani Metium Fuffetium creant. Interim Tullus ferox præcipue morte regis, *magnumque Deorum numen ab ipso capite orsum, in omne nomen Albanum expetiturum pœnas ob bellum impium* dictitans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum Albanum pergit. Ea res ab statiuis exciuit Metium. is ducit quam proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nunciare Tullo iubet, *priusquam dimicent, opus esse colloquio: si secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilo minus ad rem Romanam, quam ad Albanam pertineant.* haud aspernatus Tullus, tametsi vana afferebantur, suos in aciem educit. exeunt contra & Albani. Postquam instructi vtrinque stabant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. ibi infit Albanus: *Iniurias & non redditas res ex fœdere, quæ repetitæ sunt: & ego regem nostrum Cluilium causam huiusce esse belli, audisse videor: nec te dubito Tulle eadem præ te ferre. sed si vera potius quam dictu speciosa dicenda sunt, cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma stimulat; neque recte, an perperam, interpreter: fuerit ista eius deliberatio, qui bellum suscepit. me Albani gerendo bello ducem creauere. Illud te Tulle monitum velim: Etrusca res, quanta circa nos teque maxime sit, quo propiores vos, hoc magis scis. multum illi terra, plurimum mari pollent, memor esto, iam quum* signum

Metius Fuffetius dictator.

Metii oratio.

ſignum pugnæ dabis, has duas acies ſpectaculo fore; vt feſſos confectosq́; ſimul, victorem ac victum aggrediantur. Itaque ſi nos Dii amant, quoniam non contenti libertate certa, in dubiam imperii ſeruitiiq́; aleam imus, ineamus aliquam viam, qua vtri vtris imperent, ſine magna clade, ſine multo ſanguine vtriuſque populi decerni poſſit. Haud diſplicet res Tullo, quanquã tum indole animi, tum ſpe victoriæ ferocior erat. Quærentibus vtrinque ratio initur, cui & fortuna ipſa præbuit materiam.

XXIV. *Horatii & Curiatii trigemini.*

Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate, nec viribus diſpares, Horatios Curiatiosq; fuiſſe, ſatis conſtat, nec ferme res antiqua alia eſt nobilior. tamen in re tam clara nominum error manet, vtrius populi Horatii, vtrius Curiatii fuerint. auctores vtroque trahunt: plures tamẽ inuenio, qui Romanos Horatios vocent. hos vt ſequar, inclinat animus. Cum trigeminis agunt reges, vt pro ſua quiſq; patria dimicent ferro. ibi imperium fore, vnde victoria fuerit. nihil recuſatur: tempus & locus conuenit. priuſquam dimicarent, fœdus ictum inter Romanos & Albanos eſt his legibus, *vt cuius populi ciues eo certamine viciſſent, is alteri populo cum bona pace imperitaret.*

Fœdus inter Romanos & Albanos.

Fœdera alia aliis legibus, ceterum eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec vllius vetuſtior fœderis memoria eſt. Fetialis regem Tullum ita rogauit: *Iubesne me rex cum patre patrato populi Albani fœdus ferire?* iubente rege, *Sagmina*, inquit, *te, rex, poſco.* rex ait, *Puram tollito.* Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit: poſtea regem ita rogauit. *Rex, facisne me tu regium nuntiũ populi Romani Quiritium? vaſa, comitesq́; meos?* Rex reſpondit: *Quod ſine fraude mea, populique Romani Quiritium fiat, facio.*

Fetialis. Pater patratus.

Fetialis erat M. Valerius, is patrẽ patratum Sp. Fuſium fecit, verbena caput capilloſque tangens (pater patratus ad iuſiurandum patrandum, id eſt, ſanciendum fit) fœdus, multisque id verbis, quæ longo effata carmine nõ operæ eſt referre, peragit. Legibus deinde recitatis: *Audi*, inquit, *Iupiter, audi pater patrate populi Albani, audi tu populus Albanus, vt illa palã prima poſtrema, ex illis tabulis cerave recitata ſunt, ſine dolo malo, vtiq́; ea hic hodie rectiſſime intellecta ſunt illis legibus populus Romanus prior non deficiet, ſi prior defexit publico conſilio, dolo malo: tu illo die Iupiter populum Romanum ſic ferito, vt ego hunc porcum hodie feriam: tantoque magis ferito, quanto magis potes polleſq́;.* Id vbi dixit, porcum ſaxo ſilice percuſſit. Sua item carmina Albani, ſuumque iuſiurandum per ſuum Dictatorem, ſuosque ſacerdotes peregerunt.

XXV.

Fœdere icto, trigemini, ſicut conuenerat, arma capiunt. Quum ſui vtroſque adhortarentur, *Deos patrios, patriam ac parentes, quicquid ciuium domi, quicquid in exercitu ſit, illorum tunc arma, illorum intueri manus*: feroces & ſuopte ingenio, & pleni adhortantium vocibus, in medium inter duas acies procedunt. Conſederant vtrinque pro caſtris duo exercitus, periculi magis præſentis, quam curæ expertes. quippe imperiũ agebatur, in tam paucorum virtute atque fortuna poſitum. itaque ergo erecti ſuſpenſique in minime gratum ſpectaculum animo intenduntur. Datur ſignum, infeſtisq; armis, velut acies, terni iuuenes magnorum exercituum animos gerentes; cõcurrunt: nec his nec illis periculum ſuum: publicũ imperium ſeruitiumq; obuerſatur animo; futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipſi feciſſent.

Tergeminorum pugna de imperio.

Vt primo ſtatim concurſu increpuere arma, micanteſque fulſere gladii, horror ingens ſpectantes perſtringit: & neutro inclinata ſpe, torpebat vox, ſpiritusque. Conſertis deinde manibus, quum iam non motus tantum corporum, agitatioque anceps telorum armorumque, ſed vulnera quoq; & ſanguis ſpectaculo eſſent: duo Romani, ſuper aliũ alius, vulneratis tribus Albanis, exſpirantes corruerũt. ad quorum caſum quum conclamaſſet gaudio Albanus exercitus, Romanas legiones iã ſpes tota, nondum tamen cura deſeruerat, exanimes vice vnius, quem tres Curiatii circumſteterant. Forte is integer fuit; vt vniuerſis ſolus nequaquam par, ſic aduerſus ſingulos ferox. ergo, vt ſegregaret pugnam eorũ, capeſſit fugam, ita ratus ſecuturos, vt quemque vulnere affectum corpus ſineret. Iam aliquantum ſpacii ex eo loco, vbi pugnatum eſt, aufugerat, quum reſpiciens videt magnis interuallis ſequentes, vnum haud procul ab ſeſe abeſſe: in eum magno impetu redit. Et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, vt opem ferant fratri, iam Horatius cæſo hoſte victor ſecundã pugnam petebat. tum clamore qualis ex inſperato fauentium ſolet, Romani adiuuant militẽ ſuum: & ille defungi prœlio feſtinat. Prius itaque quam alter qui nec procul aberat, conſequi poſſet, & alterũ Curiatium conficit. Iamq; æquato Marte ſinguli ſupererant, ſed nec ſpe nec viribus pares. alterum intactum ferro corpus, & geminata victoria ferocem in certamẽ tertium dabant: alter feſſum vulnere, feſſum curſu trahens corpus, victusque fratrum ante ſe ſtrage, victori obiicitur hoſti. nec illud prælium fuit. Romanus exultans: *Duos*, inquit, *fratrum Manibus dedi: tertium, cauſſam belli huiuſce, vt Romanus Albano imperet, dabo.* Male ſuſtinenti arma, gladium ſuperne iugulo defigit: iacentem ſpoliat. Romani ouantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo maiore cũ gaudio, quo propius metum res fuerat. Ad ſepulturam inde ſuorum nequaquã paribus animis vertuntur: quippe imperio alteri aucti, alteri ditionis alienæ facti. Sepulchra extant, quo quiſq; loco cecidit. duo Romana vno loco propius Albã, tria Albana Romam verſus, ſed diſtantia locis, vt & pugnatum eſt.

XXVI.

Priuſquam inde digrederentur, roganti Mettio ex fœdere icto quid imperaret, imperat Tullus, *vti iuuentutem in armis habeat: vſurum ſe eorum opera, ſi bellum cum Veientibus foret.* ita exercitus inde domos adducti. princeps Horatius ibat, tergemina ſpolia præ ſe gerens: cui ſoror virgo, quæ deſponſa vni ex Curiatiis fuerat, obuia, ante portam Capenã fuit: cognitoque ſuper humeros fratris paludamento

damento sponsi, quod ipsa confecerat; soluit crines,& flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Mouet feroci iuueni animum cõplo-ratio sororis in victoria sua,tantoq; gaudio publico. stricto itaque gladio,simul verbis increpans,transfigit puellã: *Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum*,inquit,*oblita fratrũ mortuorũ viuiq;, oblita patriæ. Sic eat,quæcumq; Romana lugebit hostẽ.* Atrox visum id facinus Patribus plebiq; : sed recens meritũ facto obstabat: tamen rapt⁹ in ius ad regẽ. Rex,ne ipse tam tristis ingratiq; ad vulgus iudicii,aut secundum iudicium supplicii auctor esset ; concilio populi aduocato, *Duumuiros*,inquit,*qui Horatio perduellionẽ iudicẽt secundum legẽ,facio.* lex horrendi carminis erat, *Duumuiri perduellionẽ iudicent. si à Duumuiris prouocarit, prouocatione certato: si vincent,caput obnubito: infelici arbori reste suspendito: verberato vel intra pomœriũ,vel extra pomœriũ.* Hac lege Duumuiri creati, qui se absoluere nõ rebantur ea lege ne innoxiũ quidem posse,quum cõdemnassent;tum alter ex his: *P. Horati,tibi perduellionem iudico,* inquit: *I lictor, colliga manus.* Accesserat lictor,iniiciebatq; laqueum. tum Horatius,auctore Tullo clemente legis interprete, *Prouoco,* inquit. ita de prouocatione certatũ ad populũ est. Moti homines sunt in eo iudicio, maxime P. Horatio patre proclamante, *se filiã iure cæsam iudicare: ni ita esset, patrio iure in filiũ animaduersurum fuisse.* orabat deinde, *ne se, quem paullo ante cũ egregia stirpe cõspexissent, orbum liberis facerent.* inter hæc senex iuuenẽ amplexus, spolia Curiatiorũ fixa eo loco qui nunc *Pila Horatia* appellatur, ostentans: *Hunccine*, aiebat, *quem modo decoratum ouantemq; victoria incedentẽ vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera & cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paullo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnube liberatoris vrbis huius. Arbori infelici suspende: verbera vel intra pomœrium, modo inter illa pila, & spolia hostiũ: vel extra pomœrium, modo intra sepulchra Curiatiorũ. quo enim ducere hunc iuuenẽ potestis, vbi non sua decora eum à tanta fœditate supplicii vindicent?* Non tulit populus nec patris lacrimas, nec ipsius parem in omni periculo animũ: absolueruntq; admiratione magis virtutis, quã iure caussæ. Itaq; vt cædes manifesta, aliquo tamen piaculo lueretur, imperatũ patri, filiũ expiaret pecunia publica. is quibusdã piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt. transmisso per viã tigillo, capite adoperto, velut sub iugũ misit iuuenẽ. id hodie quoq; publice semper refectũ manet: *Sororiũ tigillũ* vocant. Horatiæ sepulchrũ, quo loco corruerat icta, cõstructum est saxo quadrato. Nec diu pax Albana mansit. inuidia vulgi, quod tribus militib⁹ fortuna publica cõmissa fuerit, vanum ingenium dictatoris corrupit; & quoniam recta consilia haud bene euenerãt, prauis recõciliare populariũ animos cœpit. Igitur, vt prius in bello pacem, sic in pace bellũ quærens, quia suæ ciuitati animorum plus quã virium cernebat esse, ad bellum palam atq; ex edicto gerendum; alios concitat populos, suis per speciem societatis proditionem reseruat. Fidenates colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumptis, pacto transitionis Albanorum, ad bellum atq; arma incitantur. Quũ Fidenæ aperte descissent, Tullus Metio, exercituq; eius ab Alba accito contra hostes ducit. vbi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum & Fidenas Veientiũ exercitus Tiberim transierat. Hi & in acie prope flumen tenuere dextrum cornu, in sinistro Fidenates propius mõtes consistunt. Tullus aduersus Veientem hostem dirigit suos: Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano nõ plus animi erat quã fidei: nec manere ergo, nec transire aperte ausus, sensim ad montes succedit. Inde vbi satis subisse sese ratus est, erigit totã aciem: fluctuansq; animo vt tereret tempus, ordines explicat. Consiliũ erat, quà fortuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Romanis qui proximi steterant, vt nudari latera sua sociorũ digressu senserunt: inde eques citato equo nunciat regi, abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vouit Salios, fanaq; Pallori ac Pauori. equitẽ clara increpans voce, vt hostes exaudirent, redire in prælium iubet: *Nihil trepidatione opus esse: suo iussu circumduci Albanum exercitũ, vt Fidenatium nuda terga inuadat.* idem imperat, vt hastas equites erigere iubeat. Id factum, magnæ parti peditum Romanorum conspectum abeũtis Albani exercitus intersepsit. qui viderant, id quod ab rege auditũ erat, rati; eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit, & audiuerant clara voce dictum: & magna pars Fidenatium, vt qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaq; ne subito ex collib⁹ decursu Albanorum intercluderẽtur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoq; Fidenatium cornu in Veientẽ alieno pauore perculsum ferocior redit. nec illi tulere impetum: sed ab effusa fuga flumen obiectũ à tergo arcebat. Quo postquam fuga inclinauit, alii arma fœde iactantes in aquã cæci ruebant: alii, dũ cunctãtur in ripis, inter fugæ pugnæq; cõsiliũ oppressi. non alia ante Romana pugna atrocior fuit. Tum Albanus exercitus spectator certaminis deductus in cãpos. Metius Tullo deuictos hostes gratulatur. cõtra Tullus Metiũ benigne alloquitur. *quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet:* sacrificiũ lustrale in diẽ posterum parat. Vbi illuxit, paratis omnib⁹, vt assolet, vocari ad concionẽ vtrumq; exercitũ iubet. præcones ab extremo orsi primos exciuere Albanos. hi nouitate etiã rei moti, vt regem Romanũ concionantẽ audirent, proximi constitere. ex composito armata circumdatur Romana legio: cẽturionibus datũ negotiũ erat, vt sine mora imperia exequerẽtur. Tum ita Tullus infit: *Romani, si vnquam ante alias vllo in bello fuit, quod primũ Diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestræ ipsorum virtuti; hesternum id prælium fuit. dimicatum est enim non magis cum hostibus, quam (quæ dimicatio maior ac periculosior est) cum prodi-*

Horatius sororem transfigit.

Horatius prouocat ad populũ.

XXVII. *Albani de bello cogitant.*

Fidenates desciscunt à Romanis.

Albani exercitus proditio.

Funduntur Fidenates & Veientes.

XXVIII.

Tulli concio.

proditione ac perfidia sociorum. nam, ne vos falsa opinio teneat, iniussu meo Albani subiere ad montes: nec imperium illud meum, sed consilium, & imperij simulatio fuit, vt nec vobis ignorantibus deseri vos, auerteretur à certamine animus, & hostibus circumueniri se à tergo ratis terror ac fuga iniiceretur. Nec ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt. vt & vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Metius ille est ductor itineris huius, Metius idem huius machinator belli; Metius fœderis Romani Albaniq; ruptor. audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne iam documentum mortalibus dedero. Centuriones armati circumsistunt. rex cætera, vt orsus erat, peragit. *Quod bonum faustum, felixq; sit populo Romano, ac mihi vobisque Albani, populum omnem Albanum Romã traducere in animo est: ciuitatem dare plebi, primores in Patres legere; vnam vrbem, vnam Rempublicã facere: vt ex vno quondam in duos populos diuisa Albana res est, sic nunc in vnum redeat.* Ad hæc, Albana pubes inermis ab armatis septa in variis volũtatibus, communi tamen metu cogente, silentiũ tenet. tum Tullus: *Meti Fuffeti,* inquit, *si ipse discere posses fidem ac fœdera seruare, viuo tibi eã disciplina à me adhibita esset. nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce humanũ genus ea sancta credere, quæ à te violata sunt. vt igitur paullò ante animum inter Fidenatem Romanamq; rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim distrahendũ dabis.*

Metius quadrigis laceratur.

Exinde duabus admotis quadrigis, in currus earum distentũ illigat Metiũ. deinde in diuersum iter equi cõcitati, lacerũ in vtroq; curru corpus, qua inhæserant vinculis mẽbra, portantes. auertere omnes à tãta fœditate spectaculi oculos. Primũ vltimumq; illud supplicium apud Romanos exẽpli parum memoris legum humanarum fuit: in aliis gloriari licet, nulli gẽtium mitiores placuisse pœnas.

XXIX.

Albani Romam traducuntur.

Inter hæc iã præmissi Albam erãt equites, qui multitudinẽ traducerent Romã: legiones deinde ductæ ad diruendã vrbem, quæ, vbi intrauêre portas, nõ quidẽ fuit tumultus ille, nec pauor, qualis captarum esse vrbiũ solet, quum effractis portis, stratisve ariete muris, aut arce vi capta, clamor hostilis, & cursus per vrbẽ armatorum omnia ferro flammaq; miscet: sed silentium triste, ac tacita mœstitia ita defixit omnium animos, vt præ metu obliti quid relinquerẽt, quid secum ferrent, deficiente consilio, rogitantesq; alii alios, nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, vltimũ illas visuri, peruagarentur. Vt vero iam equitũ clamor exire iubẽtium instabat; iam fragor tectorum quæ diruebantur, vltimis vrbis partibus audiebatur; puluisq; ex distantibus locis ortus, velut nube inducta omnia impleuerat: raptim quibus quisq; poterat elatis, quum larem ac penates, tectaq; in quib9 natus quisq; educatusq; esset, relinquentes exirent: iam cõtinens agmen migrantium impleuerat vias: & conspectus aliorum mutua miseratione integrabat lacrimas: vocesque etiam miserabiles exaudiebantur, mulierũ pręcipue, quum obsessa ab armatis templa augusta præterirent, ac velut captos relinquerent Deos.

Templis deûm temperatur.

Egressis vrbẽ Albanis, Romanus passim publicã priuataq; omnia tecta adæquat solo, vnaq; hora quadringẽtorum annorum opus quibus Alba steterat, excidio ac ruinis dedit. templis tamen Deum (ita enim edictum ab rege fuerat) temperatum est.

XXX.

Roma interim crescit Albæ ruinis. duplicatur ciuium numerus. Cælius additur vrbi mons, &, quo frequentius habitaretur, eam sedẽ Tullus regiæ capit, ibiq; deinde habitauit. Principes Albanorũ in Patres, vt ea quoq; pars Reip. cresceret, legit: Tullios, Seruilios, Quintios, Geganeos, Curiatios, Clœlios: templumq;, ordini ab se aucto curiam fecit, quę *Hostilia* vsq; ad patrum nostrorum ætatem appellata est. & vt omnium ordinum viribus aliquid ex nouo populo adiiceretur, equitum decẽ turmas ex Albanis legit. legiones & veteres eodẽ supplemento expleuit, & nouas scripsit. Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisq;. vtrinq; iniuriæ factæ, ac res nequiquam erant repetitæ. Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos cõprehensos querebatur.

Belli Sabini causa.

Sabini suos prius in lucum confugisse, ac Romæ retentos. hæ causę belli ferebantur. Sabini haud parum memores, & suarum virium partẽ Romæ ab Tatio locatam, & Romanam rem nuper etiam adiectione populi Albani auctam, circumspicere & ipsi externa auxilia. Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. inde ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere. & apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit. publico auxilio nullo adiuti sunt. valuitque apud Veientes (nam de cæteris minus mirum est) pacta cum Romulo induciarũ fides.

Sabini superantur.

Quum bellũ vtrimq; summa ope pararetur, vertiq; in eo res videretur, vtri prius arma inferret, occupat Tullus in agrũ Sabinũ transire. pugna atrox ad siluã Maliciosam fuit; vbi & peditum quidem robore, ceterum equitatu aucto nuper, plurimum Romana acies valuit. ab equitibus repente inuectis turbati ordines sunt Sabinorum: nec pugna deinde illis constare, nec fuga explicari sine magna cæde potuit.

XXXI.

Deuictis Sabinis quum in magna gloria, magnisque opibus regnum Tulli, ac tota res Romana esset, nunciatũ regi patribusq; est, *in mõte Albano lapidibus pluisse*: q, quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigiũ, in cõspectu haud aliter, q̃ quum grandinẽ venti glomeratam in terras agunt, crebri cecidere cælo lapides. visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, *vt patrio ritu sacra Albani facerent*, quæ velut Diis quoq; simul cum patria relictis, obliuioni dederant: & aut Romana sacra susceperant, aut fortunæ (vt fit) obirati cultum reliquerant Deûm. Romanis quoq; ab eodem prodigio nouendiale sacrum publice susceptum est: seu voce cœlesti ex Albano monte missa (nam id quoq; traditur) seu aruspicum monitu. mansit certe solenne, vt quandocunque idem prodigium nunciaretur, feriæ

feriæ per nouem dies agerentur. Haud ita multo post pestilentia laboratum est. vnde quum pigritia militandi oriretur; nulla tamen ab armis quies dabatur ab bellicoso rege: salubriora etiam credente militiæ quam domi iuuenum corpora esse: donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. tunc adeo fracti simul cum corpore sunt spiritus illi feroces, vt qui nihil ante ratus esset minus regium, quam sacris dedere animum, repente omnibus, magnis, paruisque superstitionibus obnoxius degeret, religionibusque etiam populum impleret. vulgo iam homines (eum statum rerum qui sub Numa rege fuerat, requirentes) vnam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab Diis impetrata esset, credebant. Ipsum regem tradunt, voulentem commentarios Numæ, quum ibi quædam occulta solennia sacrificia Ioui Elicio facta inuenisset, operatum his sacris se abdidisse: sed non rite initum, aut curatum id sacrum esse; nec solum nullam ei oblatam cælestium speciem, sed ira Iouis solicitati praua religione fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnauit annos duos & triginta. Mortuo Tullo, res, vt institutum iam inde ab initio erat, ad Patres redierat; hique interregem nominauerant: quo comitia habente, Ancum Martium regem populus creauit: Patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Martius erat. qui vt regnare cœpit, & auitæ gloriæ memor, & quia proximum regnum, cetera egregium, ab vna parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus, aut praue cultis: longeque antiquissimum ratus sacra publica, vt ab Numa instituta erãt, facere: omnia ea ex commentariis regis pontificem maximum, in album relata, proponere in publico iubet. inde & ciuibus ocii cupidis, & finitimis ciuitatibus facta spes, in aui mores atque instituta regem abiturum. Igitur Latini, cum quibus Tullo regnante ictum fœdus erat, sustulerant animos: & quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis, superbe responsum reddunt; desidẽ Romanum regẽ inter sacella & aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, & Numæ, & Romuli memor: &, præterquam quod aui regno magis necessariam fuisse pacem credebat, quum in nouo tum feroci populo; etiam quod illi contigisset ocium sine iniuria id se haud facile habiturum: tentari patientiam, & tentatam contemni: temporaque esse Tullo regi aptiora, quam Numę: vt tamen, quoniam Numa in pace religiones instituisset, à se bellicæ cærimoniæ proderentur; nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella aliquo ritu; ius ab antiqua gente Æquicolis, quod nunc feciales habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus, vbi ad fines eorum venit, vnde res repetuntur, capite velato (filum lanæ velamen est) *Audi Iupiter*, inquit, *audite fines (cuiuscunque gentis sunt, nominat) audiat fas ego sum publicus nuncius populi Romani, iuste pieque legatus venio, verbisque meis fides sit* Peragit deinde postulata. Inde Iouem testem facit: *Si ego iniuste impieque illos homines, illasque res dedier nuncio populi Romani mihi exposco, tum patriæ compotem me nunquam sinas esse.* Hæc quum fines suprascandit; hæc, quicunque ei primus vir obuius fuerit; hæc, portam ingrediens; hæc, forum ingressus, paucis verbis carminis, concipiendique iurisiurandi mutatis, peragit. si non deduntur, quos exposcit, diebus tribus & triginta (tot enim solemnes sunt) peractis, bellum ita indicit: *Audi Iupiter, & tu Iuno: Quirine, Diique omnes cælestes, vosque terrestres, vosque inferni audite. Ego vos testor, populum illum*, (quicunque est, nominat) *iniustum esse, neque ius persoluere. sed de istis rebus in patria maiores natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur.* Cum his nuncius Romam ad consulendum redit. Confestim rex his fermè verbis Patres consulebat: *Quarum rerum, litium, causarum condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri patrato priscorum Latinorũ, hominibusque priscis Latinis, quas res dari, fieri, solui oportuit, quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec soluerunt, dic*, inquit ei, quem primum sententiam rogabat, *quid censes?* tum ille: *Puro pioque duello quærendas censeo; itaque consentio consciscoque.* inde ordine alii rogabantur, quandoque pars maior eorum, qui aderant, in eandem sententiam ibat, bellum erat consensu fieri solitum; vt fetialis hastam ferratam, aut sanguineam præustam ad fines eorum ferret, & non minus tribus puberibus præsentibus diceret: *Quod populi priscorum Latinorum, hominesque prisci Latini aduersus populum Romanum Quiritium fecerunt, deliquerunt, quod populus Romanus Quiritium bellum cum priscis Latinis iussit esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit, consensit, consciuit, vt bellum cum priscis Latinis fieret: ob eam rem ego populusque Romanus populis priscorum Latinorũ, hominibusque priscis Latinis bellum indico facioque.* id vbi dixisset, hastam in fines eorum emittebat. Hoc tum modo ab Latinis repetitæ res, ac bellum indictum: moremque eum posteri acceperunt. Ancus demandata cura sacrorum flaminibus, sacerdotibusque aliis, exercitu nouo conscripto, profectus Politorium vrbem Latinorum vi cepit. secutusque morem regum priorum, qui rem Romanam auxerant, hostibus in ciuitatem accipiendis, multitudinem omnem Romam traduxit, & quum circa Palatium sedem veteres Romani, Sabini Capitolium atque arcem, Cœlium montem Albani implessent; Auentinum nouæ multitudini datum. additi eidem haud ita multo post, Tellenis Ficanaque captis, noui ciues. Politorium inde rursus bello repetitum, quod vacuum occupauerant prisci Latini, eaque caussa diruendæ vrbis eius fuit Romanis, ne hostium semper receptaculum esset. Postremo omni bello Latino Medulliã compulso, aliquandiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum est: nam & vrbs tuta munitionibus, præsidioque firmata valido erat, & castris in aperto positis, aliquoties

[Marginal notes: *Pestilentia.* — *Tullus fulmine conflagrat.* — XXXII. — *Ancus Martius rex.* — *Bellicas cerimonias Ancus instituit.* — *Belli indicendi ritus.* — XXXIII. — *Augetur Roma hostibus in ciuitatem acceptis.*]

ties exercitus Latinus cominus cum Romanis signa contulerat. Ad vltimum omnibus copijs connixus Ancus, acie primum vincit: inde ingenti præda potitus, Romam redit: tum quoque multis millibus Latinorum in ciuitatem acceptis; quibus vt iungeretur Palatio Auentinum, ad Murciæ datæ sedes. Ianiculum quoque adiectum, non inopia loci, sed ne quando ea arx hostium esset. id non muro solum, sed etiam, ob commoditatem itineris, ponte sublicio, tum primum in Tiberi facto, coniungi vrbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud paruum munimentum à planioribus aditu locis, Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine rectè an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media vrbe, imminens foro, ædificatur. nec vrbs tantum hoc rege creuit, sed etiam ager finesque: silua Mæsia Veientibus adempta; vsque ad mare imperium prolatum: & in ore Tiberis Hostia vrbs condita: salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædes Iouis Feretrij amplificata.

Carcer ædificatur.

XXXIV. Anco regnante, Lucumo vir impiger, ac diuitijs potens, Romam commigrauit, cupidine maximè ac spe magni honoris, cuius adipiscendi Tarquinijs (nam ibi quoque peregrina stirpe oriundus erat) facultas non fuerat. Damarati Corinthij filius erat; qui ob seditiones domo profugus quum Tarquinijs forte consedisset, vxore ibi ducta duos filios genuit. nomina his Lucumo, atque Aruns fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorum omnium hæres: Aruns prior quam pater moritur, vxore grauida relicta. nec diu manet superstes filio pater: qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post aui mortem in nullam sortem bonorum nato, ab inopia *Egerio* inditum nomen, Lucumoni contra omnium hæredi bonorum quum diuitiæ iam animos facerent, auxit, ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata, & quæ haud facilè ijs, in quibus nata erat, humiliora sineret. ea quum innupsisset, spernentibus Etruscis Lucumonem exule aduena ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissimum visa *in nouo populo, vbi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro: regnasse Tatium Sabinum; accersitum in regnum Numam a Curibus: &* *Ancum Sabina matre ortum, nobilemque vna imagine Numæ esse:* facile persuadet, vt cupido honorum, & cui Tarquinii materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus, commigrant Romam. Ad Ianiculum forte ventum erat. ibi ei carpento sedenti cum vxore, aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert: superque carpentum cum magno clangore volitans, rursus velut ministerio diuinitus missa, capiti apte reponit: inde sublimis abiit. accepisse id augurium læta dicitur Tanaquil, perita, vt vulgo Etrusci, cœlestium prodigiorum mulier: excelsa & alta sperare complexa virum iubet. *eam alitem ea regione cæli & eius Dei nunciam venisse. circa summum culmen hominis auspicium fecisse. leuasse humano superpositum capiti decus, vt diuinitus eidem redderet.* Has spes cogitationesque secum portantes, vrbem ingressi sunt, domicilioque ibi comparato, L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Iam & Romanis conspicuum eum nouitas diuitiæque faciebant: & ipse quoque fortunam benigno alloquio, comitate inuitandi, beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando, adiuuabat. donec in regiam quoque de eo fama perlata est; notitiamque eam breui, apud regem liberaliter dextreque obeundo officia, in familiaris amicitiæ adduxerat iura, vt publicis pariter ac priuatis conciliis, bello domique interesset: & per omnia expertus, postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

Tanaquil.

Augurium.

XXXV. Regnauit Ancus annos quatuor & viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque & artibus & gloria par. Iam filii prope puberem ætatem erant. eo magis Tarquinus instare, vt quam primum comitia regi creando fierent. quibus indictis, sub tempus pueros venatum ablegauit. isque primus & petisse ambitiose regnum, & orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam: *quum se non rem nouam petere: quippe qui non primus, quod quisquam indignari mirariue posset, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet. & Tatium non ex peregrino solum, sed etiam ex hoste regem factum. & Numam ignarũ vrbis, non petentem, in regnum vltro accitum. se ex quo sui potens fuerit Romam cum coniuge ac fortunis omnibus commigrasse: maiorem partẽ ætatis eius, qua ciuilibus officiis fungantur homines, Romæ se quam in vetere patria vixisse. domi militiæq; sub haud pœnitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se iura, Romanos ritus didicisse. obsequio & obseruantia in regẽ cum omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse.* Hæc eũ haud falsa memorantem, ingenti consensu populus Romanus regnare iussit. Ergo virum cętera egregium, secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio est. nec minus regni sui firmandi, quam augendæ Reipublicæ memor, centum in Patres legit, qui deinde *minorum gentium* sunt appellati: factio haud dubia regis, cuius beneficio in curiam venerant. Bellum primum cum Latinis gessit, & oppidum ibi Appiolas vi cepit: prædaque inde maiore, quam quanta belli fama fuerat, reuecta, ludos opulentius instructiusque quam priores reges fecit. Tum primum circo qui nunc maximus dicitur, designatus locus est. loca diuisa Patribus, equitibusq;, vbi spectacula sibi quisque facerent; fori appellati. Spectauêre furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes. ludicrum fuit, equi pugilesque ex Etruria maxime acciti

Tarquinius regnum affectat.

Patres 100 leguntur.

Sabinum bellum.

si len-

solennes deinde annui mansere ludi, *Romani magniq́;* varie appellati. ab eodem rege & circa forũ priuatis ædificanda diuisa sunt loca: porticus, tabernęque factæ.

XXXVI. Muro quoque lapideo circumdare vrbem parabat, quum Sabinum bellum cœptis interuenit. adeoque ea subita res fuit, vt prius Anienem transirent hostes, quam obuiam ire, ac prohibere exercitus Romanus posset. itaq; trepidatum Romæ est. & primo dubia victoria magna vtrimque cęde pugnatum est. reductis deinde in castra hostiũ copiis, datoque spacio Romanis ad comparandum de integro bellum, Tarquinius equitem maxime suis deesse viribus ratus, ad Ramnenses, Titienses, Luceres, quas centurias Romulus scripserat, addere alias constituit, suoq; insignes relinquere nomine. id quia inaugurato Romulus fecerat, negare Accius Nauius inclitus ea tempestate augur, neque mutari, neque nouum constitui, nisi aues addixissent, posse. ex eo ira regi mota, eludensque artem (vt ferunt) *Agedum* inquit, *diuine tu, inaugura fierine possit, quod nunc ego mente concipio.* Quum ille in augurio rem expertus, profecto futuram dixisset, *Atqui hæc animo agitaui*, inquit, *te nouacula cotem discissurum. cape hæc, & perage quod aues tuæ fieri posse portendunt.* tum illum haud cunctanter discidisse cotem ferunt. Statua Acii posita capite velato, quo in loco res acta est, in comitio in gradibus ipsis ad læuam curiæ fuit: cotem quoque eodem loco sitam fuisse memorant, vt esset ad posteros miraculi eius monumentum. auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, vt nihil belli domique postea, nisi auspicato gereretur: concilia populi, exercitus vocati, summa rerum, vbi aues non admisissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutauit, numero alterum tantum adiecit, vt mille & trecenti equites in tribus centuriis essent. posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt: quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

Accius augur nouacula cotem diffecuit.

XXXVII. Hac parte copiarum aucta, iterum cum Sabinis confligitur. sed præterquam quod viribus creuerat Romanus exercitus, ex occulto etiam additur dolus, missis qui magnã vim lignorum in Anienis ripa iacentem, ardentem in flumen coniicerent: ventoque iuuante accensa ligna, & pleraque in ratibus impacta subliciis quũ hęrerent, pontem succendunt. ea quoque res in pugna terrorem attulit Sabinis, effusis eadem fugam impediit; multique mortales quum hostem effugissent, in flumine ipso periêre: quorum fluitantia arma ad vrbem cognita in Tiberi, prius pene, quam nunciari posset, insignem victoriam fecere. Eo prælio præcipua equitum gloria fuit. vtrinq; ab cornibus positos, quum iam pelleretur media peditum suorũ acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, vt non sisterẽt modo Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subito in fugam verterent. montes effuso cursu Sabini petebant, & pauci tenuere, maxima pars, vt ante dictum est, ab equitibus in flumen acti sunt. Tarquinius instandũ perterritis ratus, præda captiuisq; Romam missis, spoliis hostium (votum id Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum Sabinum exercitum inducere: & quanquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamẽ quia consulendi res non dabat spacium, iere obuiam Sabini tumultuario milite. iterunq; ibi fusi, perditis iam prope rebus pacẽ petiêre. Collatia, & quicquid circa Collatiam agri erat, Sabinis ademptum. Egerius (fratris hic filius erat regis Collatiæ) in pręsidio relictus. deditosq; Collatinos ita accipio, eamque deditionis formulam esse. Rex interrogauit, *Estisne vos legati oratoresq́; missi à populo Collatino, vt vos populumq́; Collatinũ dederetis? Sumus. Estne populus Collatinus in sua potestate? Est. Deditisne vos populum Collatinum, vrbem, agros, aquam, terminos, delubra, vtensilia, diuina humanaq́; omnia, in meã populiq́; Romani ditionem? Dedimus. At ego recipio.*

Deditionis formula.

Sabini vincuntur.

XXXVIII. Sabino bello perfecto Tarquinius triumphans, Romam rediit. inde priscis Latinis bellum fecit. vbi nusquam ad vniuersæ rei dimicationẽ ventum est, ad singula oppida circumferendo arma, nomen omne Latinum domuit. Corniculum, Ficulnea vetus, Cameria, Crustumerium, Ameriola, Medullia, Nomẽtum, hæc de priscis Latinis, aut qui ad Latinos defecerant, capta oppida. Pax deinde facta. Maiore inde animo pacis opera inchoata, quã quanta mole gesserat bella: vt non quietior populus domi esset, quã militiæ fuisset. nam & muro lapideo, cuius exordium operis Sabino bello turbatum erat, vrbem, quà nondum munierat, cingere parat: & infima vrbis loca circa forum, aliasque interiectas collibus conualles, quia ex planis locis haud facile euehebãt aquas, cloacis è fastigio in Tiberim ductis siccat: & aream ad ædem in Capitolio Iouis, quam vouerat bello Sabino, iam præsagiente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat fundamentis.

Muro lapideo vrbs cingitur.

XXXIX. Eo tempore in regia prodigium visu euentuq; mirabile fuit. puero dormienti, cui Seruio Tullio nomen fuit, caput arsisse ferunt multorum in conspectu. plurimo igitur clamore inde ad tãtæ rei miraculũ orto, excitum regem. & quum quidam familiarium aquam ad restingendum ferret, ab regina retentum. sedatoque iam tumultu, moueri vetuisse puerũ, donec sua sponte experrectus esset. mox cum somno & flammam abiisse. Tum abducto in secretum viro Tanaquil: *Videsne tu puerum hunc*, inquit, *quem tã humili cultu educamus? scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum, præsidiumq́; regiæ afflictæ. proinde materiem ingentis publice priuatimq́; decoris omni indulgentia nostra nutriamus.* inde puerũ liberûm loco cœptũ haberi, erudiriq; artibus, quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Euenit facile, quod Diis cordi esset. iuuenis euasit vere indolis regiæ. nec quũ quęretur generi Tarquinio, quisquam Romanæ iuuentutis vlla arte conferri potuit, filiamque

Prodigium.

ei suam rex despondit. hic quacunque de causa tantus illi honos habitus, credere prohibet serua natum eum, paruumque ipsum seruisse. eorũ magis sententiç sum, qui Corniculo capto Seruij Tullij, qui princeps in illa vrbe fuerat, grauidam viro occiso vxorem, quum inter reliquas captiuas cognita esset, ob vnicam nobilitatẽ ab regina Romana prohibitam ferunt seruitio, partum Romæ edidisse, in prisci Tarquinij domo. inde tãto beneficio, & inter mulieres familiaritatem auctam, & puerum vt in domo à paruo eductum, in charitate atque honore fuisse: fortunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit, vt serua natus crederetur fecisse. Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare cœperat Tarquinius, non apud regem modo, sed apud Patres plebemq; longe maximo honore Seruius Tullius erat. Tum Anci filij duo, etsi antea semper pro indignissimo habuerant, *se patrio regno tutoris fraude pulsos; regnare Romæ aduenam, non modo vicinæ, sed ne Italicæ quidem stirpis*: tum impensius his indignitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret regnum, sed præceps inde porro ad seruitia caderet: vt in eadem ciuitate post centesimum fere annum, quam Romulus Deo prognatus, Deus ipse tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id seruus serua natus possideat, tum commune Romani nominis, tũ præcipue id domus suæ dedecus fore, si Anci regis virili stirpe salua, non modo aduenis, sed seruis etiam regnum Romæ pateret. ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt. Sed & iniuriæ dolor in Tarquinium ipsum magis, quã in Seruium eos stimulabat: & quia grauior vltor cædis, si superesset, rex futurus erat, quam priuatus: tum Seruio occiso, quemcunq; alium generum delegisset, eundem regni hæredem facturus videbatur. ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti erant vtroq; agrestibus ferramentis; in vestibulo regiæ quã potuere tumultuosissime, specie rixæ in se omnes apparitores regios conuertunt inde quũ ambo regem appellarent, clamorq; eorum penitus in regiam peruenisset, vocati ad regẽ pergunt. primo vterq; vociferari, & certatim alter alteri obstrepere. coërciti ab lictore, & iussi inuicem dicere, tandem obloqui desistunt. vnus rem ex composito orditur. dum intentus in eũ se rex totus auerteret, alter elatam securim in caput deiecit; relictoque in vulnere telo, ambo se foras eiiciunt. Tarquiniũ moribundum quum qui circa erant excepissent, illos fugientes, lictores comprehendunt. clamor inde, cõcursusq; populi, mirantium quid rei esset, Tanaquil inter tumultum claudi regiam iubet, arbitros eiicit: simul quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat: simul si destituat spes, alia præsidia molitur. Seruio propere accito, quum pene exanguem virum ostendisset; dextram tenens, orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum inimicis ludibrio esse sinat. *Tuum est*, inquit, *Serui, si vir es, regnum: non eorum qui alienis manibus pessimum facinus fecere. erige te, Deosq; duces sequere, qui clarum hoc fore caput diuino quondam circumfuso igni portenderunt, nunc te illa cœlestis excitet flamma. nunc expergiscere vere. & nos peregrini regnauimus. qui sis, non vnde natus sis, reputa. si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.* Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex superiore parte ædium per fenestras in nouam viam versas (habitabat enim rex ad Iouis Statoris) populum Tanaquil alloquitur, *iubet bono animo esse. sopitum fuisse regem subito ictu, ferrum haud alte in corpus descendisse, iam ad se redisse: inspectum vulnus abterso cruore, omnia salubria esse. confidere propediem ipsum eos visuros. Interim Seruio Tullio iubere populum dicto audientem esse: eum iura redditurum, obiturumq; alia regis munia.* Seruius cũ trabea & lictoribus prodit: ac sede regia sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque per aliquot dies, quũ iam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciẽ alienæ fungendæ vicis, suas opes firmauit, tum demum palam facta ex cõploratione in regia orta, Seruius præsidio firmo munitus, primus iniussu populi, voluntate Patrum regnauit. Anci liberi iam tunc comprehensis sceleris ministris, vt viuere regem, & tantas esse opes Seruij nunciatum est, Suessam Pometiam exulatum ierant. Nec iam publicis magis consiliis Seruius quam priuatis munire opes, & ne qualis Anci liberûm animus aduersus Tarquinium fuerat, talis aduersus se Tarquinij liberûm esset, duas filias iuuenibus regiis, Lucio atq; Arunti Tarquiniis, iungit. nec rupit tamen fati necessitatem humanis consiliis, quin inuidia regni etiam inter domesticos infida omnia atq; infesta faceret. Peropportune ad præsentis quietẽ status bellum cum Veientibus (iam enim induciæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello & virtus & fortuna enituit Tullij. fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu Patrũ, seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. aggrediturque inde pacis longe maximum opus: vt quemadmodum Numa diuini auctor iuris fuisset, ita Seruium conditorem omnis in ciuitate discriminis, ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæq; aliquid interlucet, posteri fama ferrẽt. Censum enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio: ex quo belli, pacisque munia non viritim, vt ante, sed pro habitu pecuniarum fierẽt. tum classes, centuriasque, & hunc ordinem ex censu descripsit, vel paci decorum, vel bello. Ex ijs, qui * centum millium æris, aut maiorẽ censum haberent, LXXX. confecit centurias, quadragenas seniorum ac iuniorũ. prima classis omnes appellati. seniores, ad vrbis custodiam vt præsto essent: Iuuenes, vt foris bella gererent. arma his imperata, galea, clypeus, ocreæ, lorica, omnia ex ære, hæc vt tegumenta corporis essent: tela in hostem, hastaq; & gladius. additæ huic classi duæ fabrûm centuriæ,

qua

Marginal notes: XL. — *Tarquinius securi feritur.* — XLI. — *Seruius rex.* — XLII. — *Census institutio.* — XLIII. — * *Val. 100. coronatos.*

quæ sine armis stipendia facerent. datum munus, vt machinas in bello ferrent. Secunda classis intra * centum vsque ad quinque & septuaginta millium censum instituta. & ex his senioribus, iunioribusque viginti conscriptæ centuriæ: arma imperata, scutum pro clypeo, & præter loricam omnia eadem. Tertiæ classis in * quinquaginta milliū censum esse voluit. totidem centuriç & hç, eodemque discrimine ætatum factæ: nec de armis quicquam mutatum, ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census * quinque & viginti millium, totidem centuriæ factæ, arma mutata, nihil præter hastam & verutum datum. Quinta classis aucta, centuriæ triginta factæ: fundas, lapidesq; missiles hi secum gerebant. in his accensi, cornicines, tibicinesque in tres centurias distributi * vndecim millibus hæc classis censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit. inde vna cēturia facta est immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato, distributoque, equitum ex primoribus ciuitatis XII. scripsit centurias. sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub ijsdem, quibus inauguratæ erant nominibus fecit. ad equos emēdos * dena millia æris ex publico data. & quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ * bina millia æris in annos singulos penderent. Hęc omnia in dites à pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. non enim (vt ab Romulo traditū, ceteri seruauerant Reges) viritim suffragium eadem vi, eodemque iure promiscue omnibus datum est: sed gradus facti, vt neque exclusus quisquam suffragio videretur, & vis omnis penes primores ciuitatis esset. equites enim vocabantur primi: LXXX. inde primæ classis centuriæ. ibi si variaret, quod raro incidebat, vt secundæ classis vocarentur: nec fere vnquam infra ita descenderent, vt ad infimos peruenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est, post expletas quinque & triginta tribus, duplicato earum numero, centurijs iuniorum seniorumque, ad institutam ab Seruio Tullio summam non conuenire. quadrifariam enim vrbe diuisa regionibus, collibusque quæ habitabantur, partes, Tribus eas appellauit: vt ego arbitror, ab tributo: nam eius quoq; æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est. neque hæ tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinuere.

Val. 570. coron. *Val. 500. coron.* *Val. 250. coron.* *Val. 110. coron.* *Val. 100. coron.* *Val. 20. coron.* *Tribus vnde appellatæ.*

XLIV. Censu perfecto, quem maturauerat metu legis de incensis latæ, eum vinculorū minis mortisque edixit, vt omnes ciues Romani, equites peditesque, in suis quisque centurijs in campo Martio prima luce adessent. ibi instructum exercitum omnem suouetaurilibus lustrauit. idque *conditum lustrum* appellatum, quia in censendo finis factus est. Millia LXXX. eo lustro ciuium censa dicuntur. adijcit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, *eorum qui ferre arma possent, eum numerum fuisse.* Ad eam multitudinem vrbs quoque amplificanda visa est. addit duos colles; Quirinalem Viminalemque. inde deinceps auget Esquilias: ibique ipse, vt loco dignitas fieret, habitat. aggere & fossis & muro circumdat vrbem. ita pomœrium profert. Pomœrium, verbi vim solam intuentes, *postmœrium* interpretantur esse. est autem magis circa murum locus; quem in condendis vrbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant: vt neque interiore parte ędificia mœnibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam coniungunt; & extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spacium, quod neque habitari, neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, *pomœrium* Romani appellarunt. & in vrbis incremento semper, quantum mœnia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

Vrbs amplιatur. Pomœrium quid ita vocatum.

XLV. Aucta ciuitate magnitudine vrbis, formatis omnibus domi & ad belli & ad pacis vsus, ne semper armis opes acquirerentur, consilio augere imperium conatus est. simul & aliquod addere vrbi decus. Iam tum erat inclitum Dianæ Ephesiæ fanum: id communiter à ciuitatibus Asiæ factum fama ferebat. Quum consensum Deosque consociatos laudaret mire Seruius inter proceres Latinorum, cum quibus publicè priuatimque hospitia amicitiasque de industria iunxerat, sæpe iterando eadem perpulit tandem, vt Romæ fanum Dianæ populi Latini cum populo Romano facerent. ea erat confessio, caput rerum Romam esse; de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum iam ex omnium cura Latinorum, ob rem toties infeliciter tentatam armis, videbatur; vni se ex Sabinis fors dare visa est priuato consilio imperij recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patrifamiliæ dicitur, miranda magnitudine, ac specie (fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ, monumentum ei fuere miraculo) habita, vt erat, res prodigij loco est: & cecinere vates, *cuius ciuitatis eam ciuis Dianæ immolasset, ibi fore imperium*, idque carmen peruenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, vt primum apta dies sacrificio visa est, bouem Romam actam deducit ad fanum Dianæ, & ante aram statuit. Ibi antistes Romanus quum eum magnitudo victimæ celebrata fama mouisset, memor responsi, Sabinum ita alloquitur: *Quidnam tu hospes paras?* inquit, *inceste sacrificium Dianæ facere? quin tu ante viuo perfunderis flumine? infima valle præfluit Tiberis.* Religione tactus hospes, qui omnia, vt prodigio responderet euentus, cuperet ritè facta, extemplo descendit ad Tiberim. interea Romanus immolat Dianæ bouem. id mirè gratum regi, atque ciuitati fuit.

Dianæ Ephesiæ fanū. *De boue visendæ magnitudinis prodigium.*

XLVI. Seruius, quamquam iam vsu haud dubie regnum possederat, tamen quia interdum iactari voces à iuuene Tarquinio audiebat, *se iniussu populi regnare*, conciliata prius voluntate plebis agro capto ex hostibus viritim diuiso, ausus est ferre ad populum, *vellent iuberentne se regnare?* tantoque consensu,

Seruius plebis consensu rex declaratur.

quanto haud quisquam alius ante rex est declaratus. Neque ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit: imo eo impensius, quia de agro plebis aduersum Patrũ voluntatẽ senserat agi, criminandi Seruij apud Patres, crescẽdiq; in curia sibi occasionẽ datam ratus est, & ipse iuuenis ardentis animi, & domi vxore Tullia inquietum animum stimulante. tulit enim & Romana regia sceleris tragici exemplum, vt tædio regum maturior veniret libertas; vltimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius, Prisci Tarquinij regis filius nepósne fuerit, parum liquet: pluribus tamen auctoribus filium crediderim. fratrem habuerat Aruntem Tarquinium, mitis ingenij iuuenem. His duobus, vt ante dictum est, duæ Tulliæ regis filię nupserant, & ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio iungerentur, fortuna credo populi Romani, quo diuturnius Seruij regnum esset, constituique ciuitatis mores possent. Angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem, neque ad audaciam esse; tota in alterum versa Tarquinium, eum mirari, eum virum dicere, ac regio sanguine ortum: spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, vt ferè fit malum malo aptissimum. sed initium turbandi omnia à fœmina ortum est. ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus, nullis verborum contumelijs parcere, de viro ad fratrem, de sorore ad virum, *& se rectius viduam, & illum cælibem futurum fuisse* contendere, *quam cum impari iungi, vt elanguescendum aliena ignauia esset. si sibi eum, quo digna esset, Dij dedissent virum: domi se propediem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat.* celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Aruns Tarquinius, & Tullia minor prope continuatis funeribus quum domos vacuas nouo matrimonio fecissent, iunguntur nuptiis, magis non prohibente Seruio quam approbante.

XLVII. Tum vero indies infestior Tullij senectus, infestius cœpit regnum esse. iam enim ab scelere aliud spectare mulier scelus: nec nocte, nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præterita parricidia essent. *Non sibi defuisse cui nupta diceretur, nec cum quo tacita seruiret: defuisse qui se regno dignum putaret: qui meminisset se esse Prisci Tarquinij filium. qui habere, quam sperare regnum mallet; si tu is es, cui nuptam esse me arbitror, & virum, & regem appello: sin minus, eo nunc peius mutata est res, quod isthic cum ignauia est scelus. quin accingeris? non tibi ab Corintho, nec ab Tarquiniis, vt patri tuo, peregrina regna moliri necesse est. Dij te penates, patriique & patris imago, & domus regia, & in domo regale solium, & nomen Tarquinium creat, vocatque regem. aut si ad hæc parum est animi, quid frustraris ciuitatem? quid te vt regium iuuenem conspici sinis? facesse hinc Tarquinios, aut Corinthum: deuoluere retro ad stirpem, fratri similior, quam patri.*

Tulliæ scelesta consilia.

His aliisque increpando iuuenem instigat, nec conquiescere ipsa potest: si, quum Tanaquil peregrina mulier tantum moliri potuisset animo, vt duo continua regna, viro, ac deinceps genero, dedisset; ipsa regio semine orta, nullum momentum in dando adimendoque regno faceret. His muliebribus instinctus furiis Tarquinius, circumire & prehensare minorum maxime gentium Patres, admonere paterni beneficii; ac pro eo gratiam repetere: allicere donis iuuenes: tum de se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis crescere. postremo, vt iam agendæ rei tempus visum est, stipatus agmine armatorum in forum irrupit: inde omnibus perculsis pauore, in regia sede pro curia sedens, Patres in curiam per præconem ad regem Tarquinium citari iussit. Conuenere extemplo, alii iam ante ad hoc præparati, alii metu, ne, non venisse, fraudi esset: nouitate ac miraculo attoniti, etiam de Seruio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta ab stirpe vltima orsus; *Seruum, seruaque natum post mortem indignam parentis sui, non interregno, vt antea inito, non comitiis habitis, non per suffragium populi, non auctoribus Patribus, muliebri dono regnum occupasse. ita natum, ita creatum regem, fautorem infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ honestatis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique diuisisse: omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in primores ciuitatis: instituisse censum, vt insignis ad inuidiam locupletiorum fortuna esset, & parata, vbi vellet, egentissimis largiretur.*

Tarquinius vi regnum affectat.

XLVIII. Huic orationi Seruius quum interuenisset, trepido nuncio excitatus, extemplo à vestibulo curiæ magna voce: *Quid hoc*, inquit, *Tarquini rei est? qua tu audacia me viuo vocare ausus es Patres? aut in sede consïdere mea?* Quum ille ferociter ad hæc, *Se patris sui tenere sedem, multo quam seruum potiorem filium regis regni hæredem: satis illum diu per licentiam eludentem insultasse dominis*; clamor ab vtriusque fautoribus oritur & concursus populi fiebat in curiam: apparebatque regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius necessitate iam etiam ipsa cogente, vltima audere, multo & ætate & viribus validior, medium arripit Seruium: elatumque è curia, in inferiorem partem per gradus deijcit. inde ad cogendum Senatum in curiam redit. fit fuga regis apparitorum, atque comitum. ipse prope exanguis quum semianimi regio comitatu domum se reciperet, peruenissetque ad summum Cyprium vicum, ab iis qui missi ab Tarquinio fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non abhorret à cetero scelere, admonitu Tulliæ id factum. carpento certe (id quod satis constat) in forum inuecta, nec reuerita cœtum virorum, euocauit virum è curia: regemq; prima appellauit. à quo facessere iussa ex tanto tumul-

Seruius interficitur.

tumultu, quum se domum reciperet, peruenissetque ad summum Cyprium vicum, vbi Dianium nuper fuit: flectente carpentum dextra in Virbium cliuum, vt in collem Esquiliarium eueheretur, restitit pauidus, atque inhibuit frenos is qui iumenta agebat, iacentemque dominæ Seruium trucidatum ostendit. Fœdum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque locus est: *Sceleratum vicum* vocant, quo amens agitantibus furiis sororis, ac viri, Tullia per patris corpus carpentum egisse fertur: partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento vehiculo contaminata ipsa respersaque tulisse ad penates suos, virique sui: quibus iratis, malo regni principio similes propediem exitus sequerentur. Seruius Tullius regnauit annos quatuor & quadraginta, ita vt bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio esset. Cæterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum illo simul iusta ac legitima regna occiderunt. Idipsum tam mite ac tam moderatum imperium, tamen quia vnius esset, deponere eum in animo habuisse quidam auctores sunt, nisi scelus intestinū liberandæ patriæ consilia agitanti interuenisset.

Inhumanum Tulliæ facinus.

XLIX. *Tarquinii Superbi mores & res gestæ.*

Inde L. Tarquinius regnare occœpit, cui *Superbo* cognomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohibuit, *Romulum quoque insepultum perisse* dictitans: primoresque Patrum, quos Seruii rebus fauisse credebat, interfecit. conscius deinde male quærendi regni ab seipso aduersus se exemplum capi posse, armatis corpus circumsepsit. neque enim ad ius regni quicquam præter vim habebat: vt qui neque populi iussu, neque auctoribus Patribus regnaret. eo accedebat, vt in caritate ciuium nihil spei reponenti metu regnum tutandum esset: quem vt pluribus incuteret, cognitiones capitalium rerum, sine consiliis per se solus exercebat: perque eam causam occidere, in exilium agere, bonis multare poterat: non suspectos modo aut inuisos, sed vnde nihil aliud quam prædam sperare posset. Ita Patrum præcipue numero imminuto, statuit nullos in Patres legere; quo contemptior paucitate ipsa ordo esset: minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum primus traditum à prioribus morem de omnibus Senatum consulendi soluit. domesticis consiliis Rempublicam administrauit. bellum, pacem, fœdera, societates per se ipse cum quibus voluit, iniussu populi ac Senatus fecit, diremitque. Latinorum sibi maxime gentem conciliabat, vt peregrinis quoque opibus tutior inter ciues esset. neque hospitia modo cum primoribus eorum, sed affinitates quoque iungebat. Octauo Mamilio Tusculano, is longe princeps Latini nominis erat, si famæ credimus, ab Vlysse Deaque Circe oriundus: ei Mamilio filiam nuptum dat; perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque eius conciliat.

L. Iam magna Tarquinii auctoritas inter Latinorum proceres erat, quum in diem certam vt ad Lucum Ferentinæ conueniant, indicit: esse, quæ agere de rebus communibus velit. Conueniunt frequentes prima luce. ipse Tarquinius diem quidem seruauit, sed paulo antequam sol occideret, venit. multa ibi tota die in concilio variis iactata sermonibus erant. Turnus Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat inuectus; *Haud mirum esse, Superbo ei inditum Romæ cognomen* (iam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen eum appellabant) *an quicquam superbius esse quàm ludificari sic omne nomen Latinum? principibus longe ab domo excitis, ipsum qui concilium indixerit non adesse. tentari profecto patientiam, vt si iugum acceperint, obnoxios premat. cui enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos? Quod si sui bene crediderint ciues, aut si creditum illud & non raptum parricidio sit, credere & Latinos: quanquam ne sic quidem alienigenæ deberent. sin suos eius pœniteat (quippe qui alii super alios trucidentur, exulatum eant, bona amittant) quid spei melioris Latinis portendi? si se audiant, domum suam quenque inde abituros: neque magis obseruaturos diem concilii, quam ipse, qui indixerit, obseruet.*

Turnus Herdonius in Tarquinium inuehitur.

Hæc atque alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo, hisque artibus opes domi nactus, quum maximè dissereret, interuenit Tarquinius. Is finis orationi fuit. Auersi omnes ad Tarquinium salutandum. qui silentio facto, monitus à proximis vt purgaret se, quod id temporis venisset, *disceptatorem ait se sumptum inter patrem & filium: cura reconciliandi eos in gratiam, moratum esse. & quia ea res exemisset illum diem, postero die acturum, quæ constituisset.* Ne id quidem ab Turno tulisse tacitum ferunt. dixisse enim, *nullam breuiorem esse cognitionem, quam inter patrem & filium, paucisque transigi verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.*

LI. Hæc Aricinus in regem Romanum increpans, ex concilio abiit. Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius ferens, confestim Turno necem machinatur, vt eundem terrorem, quo ciuium animos domi oppresserat, Latinis iniiceret. & quia pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine insontem oppressit, per aduersæ factionis quosdam Aricinos, seruum Turni auro corrupit, in diuersorium eius vim magnam gladiorum inferri clam sineret. ea quum vna nocte perfecta essent, Tarquinius paulo ante lucem accitis ad se principibus Latinorum, quasi re noua perturbatus, *moram suam hesternam, velut Deorum quadam prouidentia illatam,* ait *saluti sibi atque illis fuisse. ab Turno dici sibi & primoribus populorum parari necem, vt Latinorum solus imperium teneat. aggressurum fuisse hesterno die in concilio: dilatam rem esse, quod auctor concilii abfuerit, quem maxime peteret. inde illam absentis insectationem esse natam, quod morando spem destituerit. non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce, vbi ventum in concilium sit, instructus cum coniuratorum manu armatusque venturus sit.*

rus sit. dici gladiorum ingentem numerum esse ad eum conuectum. id vanum necne sit, extemplo scire posse. rogare eos, vt inde secum ad Turnum veniant. Suspectam fecit rem, & ingenium Turni ferox, & oratio hesterna, & mora Tarquinii; quod videbatur ob eam differri cædes potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. vbi est eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumsistunt custodes: comprehensisque seruis, qui caritate domini vim parabant, quum gladii abditi ex omnibus locis diuerticuli protraherentur: enimuero manifesta res visa, iniectæque Turno catenæ: & confestim Latinorum concilium magno cum tumultu aduocatur. ibi tam atrox inuidia orta est, gladiis in medio positis, vt indicta causa, nouo genere lethi, deiectus ad caput aquæ Ferentinæ, crate superne iniecta, saxisque congestis, mergeretur.

Turnus indicta causa neci datur.

LII.

Tarquinii ad Latinos oratio.

Reuocatis deinde ad concilium Latinis, Tarquinius, collaudatisque qui Turnum nouantem res pro manifesto parricidio merita pœna affecissent, ita verba fecit: *Posse quidem se vetusto iure agere, quod quum omnes Latini ab Alba oriundi sint, in eo fœdere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana cum colonis suis in Romanum cesserit imperium: ceterum se vtilitatis id magis omnium causa censere, vt renouetur id fœdus: secundaque potius fortuna populi Romani, vt participes Latini fruantur, quam vrbium excidia, vastationesque agrorum quas Anco prius, patre deinde suo regnante, perpessi sint, semper aut exspectent, aut patiantur.* Haud difficulter persuasum Latinis: quanquam in eo fœdere superior Romana res erat. ceterum & capita nominis Latini stare, ac sentire cum rege videbant, & Turnus sui cuique periculi, si aduersatus esset, recens erat documentum. Ita renouatum fœdus, indictumque iunioribus Latinorum, *vt ex fœdere die certa ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent.* Qui vbi ad edictum Romani regis ex omnibus populis conuenêre: ne ducem suum, neue secretum imperium, propriave signa haberent, miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, vt ex binis singulos faceret, binosque ex singulis. ita geminatis manipulis centuriones imposuit.

LIII.

Tarquinius Volscis bellum mouit.

Nec vt iniustus in pace rex, ita dux belli prauus fuit. quin ea arte æquasset superiores reges, ni degeneratum in aliis, huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum in ducentos amplius post suam ætatem annos mouit: Suessamque Pometiam ex his vi cœpit. vbi quum diuendita præda quadringenta talenta argenti aurique recepisset: concepit animo eam amplitudinem Iouis templi, quæ digna Deûm hominumque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci maiestati esset. captiuam pecuniam in ædificationem eius templi seposuit. Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios propinquam vrbem nequicquã vi adortus, quum obsidendi quoque vrbem spes pulsa a mœnibus adempta esset, postremo minime arte Romana, fraude ac dolo aggressus est. nam quum velut posito bello fundamentis templi iaciendis, aliisque vrbanis operibus intentum se esse simularet; Sextus filius eius, qui minimus ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se sæuitiam intolerabilem conquerens; *Iam ab alienis in suos vertisse superbiam: & liberorum quoque cum frequentia tædere, vt quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque faciat, ne quam stirpem, ne quem hæredem regni relinquat. se quidem inter tela ac gladios patris elapsum, nihil vsquam sibi tutum, nisi apud hostes L. Tarquinii credidisse. nam ne errarent, manere his bellum, quod positum simuletur: & per occasionem eum incautos inuasurum. Quod si apud eos supplicibus locus non sit, pererraturum se omne Latium: pulsumque se inde, Volscos & Æquos, & Hernicos petiturum: donec ad eos perueniat, qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos sciant. forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se aduersus superbissimum regem ac ferocissimum populum inuenturum.* Quum si nihil morarentur, infensus ira porro inde abiturus videretur; benigne ab Gabinis excipitur. vetant mirari, *si qualis in ciues, qualis in socios, talis ad vltimum in liberos esset: in seipsum postremo sæuiturum, si alia desint. sibi vero gratum aduentum eius esse: futurumque credere breui, vt illo adiuuante, ab portis Gabinis sub Romana mœnia bellum transferatur.*

Tarquinii filius Gabios dolo transfugit.

LIV.

Inde in concilia publica adhiberi. vbi quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret, quibus hæ notiores essent; ipse identidem belli auctor esse, *in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quod vtriusque populi vires nosset, sciretque inuisam profecto superbiam regiam ciuibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent.* Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret, ipse cum promptissimis iuuenum prædatum, atque in expeditiones iret, & dictis factisque omnibus ad fallendum instructis vana accresceret fides; dux ad vltimum belli legitur. ibi quum, inscia multitudine quid ageretur, prælia parua inter Romam Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset: tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium dono Deûm sibi missum ducem credere. apud milites vero obeundo pericula ac labores, pariter prædam munifice largiendo, tanta caritate esse, vt non pater Tarquinius potentior Romæ, quam filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium collectum ad omnes conatus videbat: tum è suis vnum sciscitatum Romam ad patrem mittit, *quidnam se facere vellet? quandoquidem vt omnia vnus Gabiis posset, ei Dii dedissent.* Huic nuncio, quia credo dubiæ fidei videbatur, nihil voce responsum est. rex velut deliberabundus, in hortum ædium transit, sequente nuncio filii: ibi inambulans tacitus, summa papauerum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando exspectandoq; responsum nuncius fessus, vt re imperfecta, redit Gabios, quæ dixerit ipse, quæque viderit, refert. *seu ira, seu odio, seu superbia insita ingenio, nullam eum vocem emisisse.*

Sexti ad Tarquinium nuncius.

Sexto

Sexto vbi quid vellet parens, quid ve præciperet, tacitis ambagibus, patuit: primores ciuitatis, criminando alios apud populum, alios sua ipsis inuidia opportunos interemit. multi palam: quidam in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam interfecti. patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exilium acti sunt. absentiumque bona iuxta atque interemptorum diuisa fuere. Largitionis inde prædæq; & priuati dulcedine commodi, sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio auxilioque Gabina res, regi Romano sine vlla dimicatione in manũ traditur.

LV. *Gabini parent regi Romano.*

Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente fecit. fœdus cum Tuscis renouauit. Inde ad negotia vrbana animum conuertit. quorum erat primum, vt Iouis templum in monte Tarpeio monumentum regni sui nominisque relinqueret: Tarquinios reges ambos, patrem vouisse, filium perfecisse. Et vt libera à ceteris religionibus area esset tota Iouis, templique eius quod inædificaretur; exaugurare fana sacellaque statuit: quæ aliquot ibi à Tatio rege primum in ipso discrimine aduersus Romulum pugnæ, vota, consecrata, inaugurataque postea fuerant. Inter principia condendi huius operis, mouisse numen ad indicandam tanti imperii molem traditur Deos: nam quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aues, in Termini fano non addixêre. idque omen auguriumque ita acceptum est, non motam Termini sedem, vnumque eum Deorum non euocatum sacratis sibi finibus, firma stabiliaque cuncta portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud magnitudinem imperii portendens prodigium est.

Prodigium.

caput humanum integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur apparuisse, quæ visa species, haud per ambages, arcem eam imperii caputque rerum fore portendebat. idque ita cecinêre vates, quique in vrbe erant, quosque ad eam rem consultandam ex Etruria acciuerant. Augebatur ad impensas regis animus. itaque Pometinæ manubiæ, quæ perducendo ad culmen operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditauêre. eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim * quadraginta ea sola talenta fuisse: quam Pisoni, qui * quadraginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit: quam summam pecuniæ, neque ex vnius tum vrbis præda sperandam; & nullius, ne horum quidem magnificentiæ operum fundamenta non exsuperaturam.

**Val. 25. millia Philippicorum.*
**Val. ducenta quadraginta millia Philip.*

LVI.

Intentus perficiendo templo, fabris vndique ex Etruria accitis, non pecunia solùm ad id publica est vsus, sed operis etiam ex plebe, qui quum haud paruus & ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs grauabatur, se templa Deûm exædificare manibus suis: quæ post hac & ad alia, vt specie minora, sic laboris aliquanto maioris, traducebatur opera: foros in circo faciendos, cloacamque maximam receptaculum omnium purgamentorum vrbis sub terram agendam: quibus duobus operibus vix noua hæc magnificentia quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia & vrbi multitudinem vbi vsus non esset, oneri rebatur esse: & colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat: Signiam Circeiosque colonos misit: præsidia vrbi futura terra marique. Hæc agenti, portentum terribile visum, anguis ex columna lignea elapsus, quum terrorem fugamque in regiam fecisset, ipsius regis non tam subito pauore perculit pectus, quã anxiis impleuit curis.

Portentum.

Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum vates adhiberentur, hoc, velut domestico exterritus visu, Delphos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit. neq; responsa sortium vlli alii committere ausus, duos filios per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria in Græciã misit. Titus & Aruns profecti. comes his additus L. Iunius Brutus, Tarquinia sorore regis natus. iuuenis longe alius ingenio quam cuius simulationem induerat.

Iunii Bruti ingenium.

Is quum primores ciuitatis (in quibus fratrem suum) ab auunculo interfectum audisset; neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit: contemptu tutus esse, vbi in iure parum præsidii esset. Ergo ex industria factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse regi sineret, *Bruti* quoque haud abnuit cognomen: vt sub eius obtentu cognominis, liberator ille populi Romani, animus latens aperiretur tempore suo. Is tum ab Tarquiniis ductus Delphos, ludibrium verius quã comes, aureum baculum inclusum corneo cauato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur, per ambages effigiem ingenii sui. Quò postquam ventum est, perfectis patris mandatis, cupido incessit animos iuuenum, sciscitandi *ad quem eorum regnum Romanum esset venturum.* ex infimo specu vocem redditam ferunt: *Imperium summum Romæ habebit, qui vestrûm primus, ò iuuenes, osculum matri tulerit.* Tarquinii, vt Sextus qui Romæ relictus fuerat, ignarus responsi, experśque imperii esset, rem summa ope taceri iubent; ipsi inter se vter prior quum Romam redisset, matri osculum daret, sorti permittunt. Brutus aliò ratus spectare Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo contigit: scilicet quod ea communis mater omnium mortalium esset. Reditum inde Romam, vbi aduersus Rutulos bellum summa vi parabatur.

LVII. *Bellum aduersus Rutulos.*

Ardeam Rutuli habebant, gens vt in ea regione atque in ea ætate, diuitiis præpollens eaque ipsa causa belli fuit, quod rex Romanus, tum ipse ditari, exhaustus magnificentia publicorum operum, tum præda delinire popularium animos studebat, præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod se in fabrorum ministeriis ac seruili tamdiu habitos opere ab rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi Ardea posset. vbi id parũ processit, obsidione

muni-

munitionibusque cœpti premi hostes. In iis statiuis, vt fit longo magis quam acri bello, satis liberi commeatus erant: primoribus tamen magis, quam militibus. regii quidem iuuenes interdum ocium conuiuiis commessationibusque inter se terebant. forte potantibus his apud Sex. Tarquinium, vbi & Collatinus cœnabat Tarquinius Egerii filius, incidit de vxoribus mentio: suam quisque laudare miris modis. inde certamine accenso, Collatinus negat *verbis opus esse: paucis id quidem horis posse sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. quin si vigor iuuentæ inest, conscendimus equos? inuisimusq; præsentes nostrarum ingenia? Id cuiq; spectatissimum sit, quod nec opinato viri aduentu occurrerit oculis.* incaluerant vino, age sane; omnes citatis equis aduolant Romam. quo quum primis se intendentibus tenebris peruenissent, pergunt inde Collatiam: vbi Lucretiam haudquaquam vt regias nurus, quas in conuiuio luxuq; cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte sera deditã lanæ inter lucubrantes ancillas in medio ædium sedentem inueniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam fuit. adueniens vir Tarquiniiq; excepti benigne. victor maritus comiter inuitat regios iuuenes. ibi Sex. Tarquiniũ mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit: tum forma, tum spectata castitas incitat. & tum quidem ab nocturno iuuenili ludo in castra redeunt.

LVIII. Paucis interiectis diebus, Sex. Tarquinius inscio Collatino cum comite vno Collatiam venit, vbi exceptus benigne ab ignaris consilii, quum post cœnam in hospitale cubiculum deductus esset: amore ardens, postquam satis omnia tuta circa, sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dormientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore oppresso, *Tace Lucretia*, inquit, *Sex. Tarquinius sum, ferrum in manu est: moriere, si emiseris vocem.*

Sextus Tarquinius Lucretiæ vim affert.

Quum pauida è somno mulier, nullam opem, prope mortem imminentẽ videret, tum Tarquinius fateri amorem; orare, miscere precibus minas: versare in omnes partes muliebrem animum. vbi obstinatam videbat, & ne mortis quidem metu inclinari, addit ad metum dedecus. *cum mortua iugulatum seruum nudum positurum* ait, *vt in sordido adulterio necata dicatur.* Quo terrore quum vicisset obstinatam pudicitiam velut victrix libido, profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri esset: Lucretia mœsta tanto malo nuntium Romam eundem ad patrem, Ardeamq; ad virum mittit, *vt cum singulis fidelibus amicis veniant: ita facto maturatoq; opus esse: rem atrocem incidisse.* Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Collatinus cum L. Iunio Bruto venit; cum quo forte Romam rediens, ab nuncio vxoris erat conuentus. Lucretiam sedentem mœstam in cubiculo inueniunt. aduentu suorum lacrimæ obortæ. quærentiq; viro, *satin' salue? minime.* inquit, *quid enim salui est mulieri amissa pudicitia? vestigia viri alieni Collatine in lecto sunt tuo. ceterum corpus est tantum violatum, animus insons: mors testis erit. sed date dextras fidemque, haud impune adultero fore. Sex. est Tarquinius, qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibique, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.* Dant ordine omnes fidem: consolantur ægrum animi, auertendo noxam ab coacta in auctorem delicti. *mentem peccare, non corpus: & vnde consilium abfuerit, culpam abesse. Vos,* inquit, *videritis quid illi debeatur: ego me, etsi peccato absoluo, supplicio non libero: nec vlla deinde impudica Lucretiæ exemplo viuet.* cultrum, quem sub veste abditũ habebat, eum in corde defigit: prolapsaque in vulnus, moribunda cecidit. conclamant vir paterque.

Lucretia sibi mortem consciscit.

LIX. Brutus illis luctu occupatis cultrum ex vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens, *Per hunc,* inquit, *castissimum, ante regiam iniuriam, sanguinem iuro, vosq; Dii, testes facio, me L. Tarquinium Superbum cum scelerata coniuge, & omni liberorum stirpe, ferro, igni, quacunq; de hinc vi possim, exequuturum: nec illos, nec alium quenquam regnare Romæ passurum.* Cultum deinde Collatino tradit, inde Lucretio ac Valerio, stupentibus miraculo rei, vnde nouum in Bruti pectore ingenium. vt præceptum erat, iurant: totique ab luctu versi in iram, Brutum iam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem. Elatum domo Lucretiæ corpus, in forum deferunt, concientque miraculo, vt fit, rei nouæ atque indignitate homines, pro se quisque scelus regium ac vim queruntur. mouet tum patris mœstitia: tum Brutus castigator lacrimarum atque inertium querelarum, auctorque quod viros, quod Romanos deceret: arma capienda aduersus hostilia ausos.

Brutus auctor est arma capiendi aduersus Tyrannos.

Ferocissimus quisque iuuenum cum armis voluntarius adest: sequitur & cetera iuuentus. inde pari præsidio relicto Collatiæ ad portas, custodibusq; datis, ne quis eum motum regibus nunciaret: ceteri armati duce Bruto Romam profecti. vbi eo ventum est, quacunque incedit armata multitudo, pauorem ac tumultum facit. rursus vbi anteire primores ciuitatis vident, quicquid sit, haud temere esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox res facit, quam Collatiæ fecerat. Ergo ex omnibus locis vrbis in forum curritur, quo simul ventum est, præco ad tribunum Celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, populum aduocauit. Ibi oratio habita, nequaquam eius pectoris ingeniiq; quod simulatum ad eã diem fuerat, *de vi ac libidine Sex. Tarquinii, de stupro infando Lucretiæ & miserabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis indignior ac miserabilior esset: addita superbia ipsius regis, miseriaq; & labores plebis in fossas cloacasq; exhauriendas demersa. Romanos homines victores omnium circa populorum, opifices ac lapicidas pro bellatoribus factos. indigna Seruii Tullii regis memorata cædes, & inuecta corpori patris nefando vehiculo filia: inuocatiq; vltores parentum Dii.* His atrocioribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haud quaquam relatu scriptoribus facilia subiicit, memoratis, incensam multitudinem perpulit, vt impe-

rium

rium regi abrogaret, exulesque esse iuberet L. Tarquinium cum coniuge ac liberis. ipse iunioribus qui vltro nomina dabant lectis armatisque, ad concitandum inde aduersus regem exercitum Ardeam in castra est profectus; imperium in vrbe Lucretio, præfecto vrbis iam ante ab rege instituto, reliquit. Inter hunc tumultum Tullia domo profugit: execrantibus quacunq; incedebat inuocantibusq; parentũ furias viris mulieribusque. Harum rerum nunciis in castra perlatis; quum re noua trepidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit viam Brutus (senserat enim aduentum) ne obuius fieret; eodemq; fere tempore diuersis itineribus Brutus Ardeam, Tarquinius Romam, venerunt. Tarquinio clausæ portæ, exiliumque indictum: liberatorem vrbis, læta castra accepere; exactique inde liberi regis; duo patrem secuti sunt, qui exulatum Cære in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius Gabios, tanquam in suum regnum profectus, ab vltoribus veterum simultatum, quas sibi ipse cædibus rapinisq; conciuerat, est interfectus. L. Tarquinius Superbus regnauit annos quinque & viginti. Regnatum Romæ ab condita vrbe ad liberatam annos ducentos quadraginta quatuor. Duo consules inde comitiis centuriatis à præfecto vrbis ex commentariis Seruii Tullii creati sunt, L. Iunius Brutus, & L. Tarquinius Collatinus.

Brutus ab exercitu benigne excipitur. LX.

Primi Consules creati. (*A. V. C.* CCXLV.)

EPITOME LIBRI II.

BRVTVS iureiurando populum astrinxit, neminem regnare Romæ passurum Tarquiniorum: Collatinum collegam suum propter affinitatem Tarquiniorum suspectum, coegit consulatu se abdicare, & ciuitate cedere. bona regum diripi iussit: agrum Marti consecrauit: qui Campus Martius nominatus est. adolescentes nobiles, in quibus suos quoq; & sororis filios, quia coniurauerant de recipiendis regibus, securi percussit. seruo indici, cui Vindicius nomen fuit, libertatem dedit: ex cuius nomine vindicta est appellata. Quum aduersus reges, qui contractis Veientium, & Tarquiniensium copiis bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arunte filio Superbi commortuus est: eumq; matronæ annum luxerunt. P. Valerius consul legem de prouocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsena rex Clusinorum, bello pro Tarquiniis suscepto, quum ad Ianiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est: qui, dum alii pontem sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit: & ponte rupto, armatus se in flumen misit: & ad suos tranauit. Alterum accessit virtutis exemplum à Mucio: qui, quum ad feriendum Porsenam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse putabat, comprehensus, impositam altaribus manum in quibus sacrificatum erat, exuri passus est: dixitque tales trecentos esse coniuratos in mortem ipsius regis. quorum admiratione coactus Porsena pacis conditiones ferre, bellum omisit, acceptis obsidibus. ex quibus virgo vna Clœlia deceptis custodibus per Tiberim ad suos tranauit: & quum reddita esset Porsenæ; honorifice remissa, equestriq; statua donata est. Ap. Claudius ex Sabinis Romam transfugit: ob hoc Claudia tribus adiecta est. Numerus tribuum ampliatus est, vt essent viginti vna. Aduersus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem, A. Postumius dictator prospere pugnauit apud lacum Regillum. Plebs, quum propter nexos ob æs alienum Sacrum in montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ seditione reuocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinq; creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute & opera C. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. Tib. Atinius, vir de plebe, quum in visu admonitus esset, vt de quibusdam religionibus ad Senatum perferret, & neglexisset, amisso filio, debilis factus, posteaquam delatus ad Senatum lectica, eadem illa indicauerat, vsu pedum recepto, domum reuersus est. Quum C. Marcius Coriolanus, qui in exilium erat pulsus dux Volscorum factus, exercitum hostium vrbi Romæ admouisset, & missi ad eum primum legati: postea sacerdotes frustra deprecati essent: ne bellum patriæ inferret: Veturia mater, & Volumnia vxor impetrauerunt ab eo, vt recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est, necatusque. Oppia virgo Vestalis ob incestum viua defossa est. Quum vicini hostes Veientes incommodi magis, quam graues essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit: misitq; in id trecentos sex armatos: qui ad Cremeram ad vnum ab hostibus cæsi sunt: vno impubere domi relicto. Appius Claudius consul quum aduersus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quenq; militum fuste percussit. Res præterea aduersum Volscos, & Æquos & Veientes, & seditiones inter Patres, plebemq; continet.

I

LIBERI iam hinc populi Romani res, pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaq; legum potentiora quam hominũ peragam. quæ libertas vt lætior esset, proximi regis superbia fecerat. nam priores regnarunt, vt haud immeritò omnes deinceps conditores partium cœptæ vrbis, quas nouas ipsi sedes ab se auctæ multitudini addiderunt, numerentur: neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ Superbo exacto rege meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset. Quid enim futurum fuit, si illa pastorum conuenarumque plebs transfuga ex suis populis, sub tutela inuiolati templi aut libertatem, aut certe impunitatem adepta soluta regio metu, agitari cœpta esset tribunitiis procellis? & in aliena vrbe cum patribus serere certamina, priusquam pignora coniugum ac liberorum, caritasque ipsius soli,

cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? dissipatæ res nondum adultæ discordia forent: quas fouit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, vt bonam frugem libertatis maturis iam viribus ferre possent. libertatis autem originem inde magis, quia annuum imperium consulare factum est, quam quod diminutum quicquam sit ex regia potestate, numeres. omnia iura, omnia insignia primi consules tenuere. id modo cautum est, ne, si ambo fasces haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior concedente collega fasces habuit: qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum auidum nouæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, iureiurando adegit, *neminem Romæ passuros regnare.* deinde quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis diminutum Patrum numerum, primoribus equestris gradus lectis, ad trecentorum summam expleuit. traditumque inde fertur, *vt in senatum vocarentur, qui patres, quique conscripti essent.* conscriptos videlicet in nouum senatum appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam ciuitatis, iungendosque Patribus plebis animos. Rerum deinde diuinarum habita cura. & quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, nec vbi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant, id sacerdotium pontifici subiecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret, ac nescio an nimis vndique eam minimis quoque rebus muniendo, modum excesserint; consulis enim alterius, quum nihil aliud offenderit, nomen inuisum ciuitati fuit. *Nimium Tarquinios regno assuesse, initium à Prisco factum. regnasse deinde Seruium Tullium. ne interuallo quidem facto oblitum tanquam alieni regni Superbum Tarquinium, velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse. pulso Superbo, penes Collatinum imperium esse: nescire Tarquinios priuatos viuere. non placere nomen, periculosum libertati esse.* Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam ciuitatem est datus, solicitamque suspicione plebem Brutus ad concionem vocat: ibi omnium primum iusiurandum populi recitat. *neminem regnare passuros, nec esse Romæ vnde periculum libertati foret. id summa ope tuendum esse: neque vllam rem quæ eo pertineat, contemnendam. inuitum se dicere hominis causa: nec dicturum fuisse, ni caritas Reipubl. vinceret. non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse. regium genus, regium nomen. non solum in ciuitate, sed etiam in imperio esse, id officere, id obstare libertati. Hunc tu,* inquit, *tua voluntate L. Tarquini remoue metum meminimus, fatemur, eiecisti reges. absolue beneficium tuum, aufer hinc regium nomen. res tuas tibi non solum reddent ciues tui, auctore me: sed si quid deest, munifice augebunt. amicus abi, exonera ciuitatem vano forsitan metu. ita persuasum est animis, cum gente Tarquinia regnum hinc abiturum.* Consuli primo tam nouæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem: dicere deinde incipientem primores ciuitatis circumsistunt, eadem multis precibus orant, & ceteri quidem mouebant minus: postquam Sp. Lucretius maior ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie, rogando alternis suadendoque cœpit, *vt vinci se consensu ciuitatis pateretur.* Timens consul, ne postmodum priuato sibi eadem illa cum bonorum amissione, additaque alia insuper ignominia, acciderent, abdicauit se consulatu: rebusque suis omnibus Lauinium translatis ciuitate cessit. Brutus ex Senatusconsulto ad populum tulit, *vt omnes Tarquiniæ gentis exules essent.* collegam sibi comitiis centuriatis creauit P. Valerium, quo adiutore reges eiecerat.

Iureiurando cautum neminem Romæ regnaturum.

II.

Rex sacrificulus.

Tarquiniorum etiam nomen populo inuisum.

III.

Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniis imminere, id quidem spe omnium serius fuit. ceterum id quod non timebant, per dolum ac proditionem prope libertas amissa est. Erant in Romana iuuentute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more regio viuere. eam tum æquato iure omnium licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse seruitutem inter se conquerebantur. *Regem hominem esse, à quo impetres vbi ius, vbi iniuria opus sit: esse gratia locum, esse beneficio; & irasci & ignoscere posse: inter amicum atque inimicum discrimen nosse. leges, rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quam potenti: nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris. periculosum esse, in tot humanis erroribus sola innocentia viuere.* Ita, iam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superueniunt, sine mentione reditus, bona tantum repetentes. eorum verba postquam in senatu audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit: ne non reddita belli causa, reddita belli materia & adiumentum essent. Interim legati alii alia moliri, aperte bona repetentes, clam recuperandi regni consilia struere. &, tanquam ad id quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. à quibus placidè oratio accepta est, his literas ab Tarquiniis reddunt: & de accipiendis clam nocte in vrbem regibus colloquuntur.

Rex. Leges.

IV.

Vitelliis Aquiliisque fratribus primo commissa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat; iamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque: eos quoque in societatem consilii auunculi assumunt. præterea & nobiles aliquot adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sententia, quæ censebat reddenda bona: eamque ipsam causam moræ in vrbe haberent legati, quod spacium ad vehicula comparanda à consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res: omne id tempus cum coniuratis consultando absumunt: euincuntque instando, *vt literæ sibi ad Tarquinios darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus tantis afferri?* Datæ literæ vt pignus fidei essent,

Coniuratio adolescentum nobilium.

essent, manifestum facinus fecerunt. nam quum, pridie quam legati ad Tarquinios proficiscerentur, & cœnatum forte apud Vitellios esset, coniuratique ibi, remotis arbitris, multa inter se, de nouo, vt fit, consilio egissent; sermonem eorum ex seruis vnus excepit, qui iam antea id senserat agi: sed eam occasionem, vt literæ legatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos coniuratosque profecti domo, sine tumultu rem omnem oppressêre: literarum in primis habita cura, ne interciderent. proditoribus extemplò in vincula coniectis, de legatis paullulum addubitatum est: & quanquam visi sunt commisisse, vt hostium loco essent, ius tamen gentium valuit.

V. De bonis regiis, quæ reddenda antè censuerant, res integra refertur ad Patres. illi victi ira vetuêre reddi, vetuêre in publicum redigi. diripiẽda plebi sunt data; vt contacta regia præda spem in perpetuum cum his pacis amitteret. ager Tarquiniorũ, qui inter vrbem ac Tiberim fuit, consecratus Marti, *Martius* deinde *campus* fuit.

Martius campus.

Fortè ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. quem campi fructum, quia religiosum erat consumere, desectã cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudêre in Tiberim tenui fluentem aqua, vt mediis caloribus solet, ita in vadis hæsitantis frumenti aceruos sedisse illitos limo: insulam inde paulatim, & aliis, quæ fert temerè flumen eodem inuectis, factam. postea credo additas moles, manuq; adiutum, vt tam eminens area, firmaq; templis quoque ac porticibus sustinentis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores, sumtumque supplicium.

Brutus de suis liberis pœnas sumit.

conspectius eo, quod pœnæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit: & qui spectator erat amouendns, eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi iuuenes. sed à ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se auerterant oculos. miserabatq; non pœnæ magis homines quam sceleris, quo pœnã meriti essent, *illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Iunia, patres, plebem, quicquid Deorum hominumq; Romanorum esset, induxisse in animum, vt Superbo quondam regi, tum infesto exuli proderent.* Consules in sedem processere suam, missique lictores ad sumendum supplicium, nudatos virgis cædunt, securique feriunt: quum inter omne tempus pater, vultusque & os eius, spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium. Secundum pœnam nocentium, vt in vtramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici, pecunia ex ærario, libertas & ciuitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus. quidã *vindictæ* quoq; nomen tractum ab illo putant: Vindicio ipsi nomen fuisse. post illum obseruatum, vt qui ita liberati essent, in ciuitatem accepti viderentur.

VI. His sicut acta erant, nunciatis, incensus Tarquinius non dolore solùm tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio iraque, postquam dolo viam obseptam vidit, bellum apertè moliendũ ratus; circumire supplex Etruriæ vrbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, *ne se ortum eiusdem sanguinis; extorrem egentem, ex tanto modo regno cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. alios peregrè in regnum Romam accitos: se regem augentem bello Romanum imperium, a proximis scelerata coniuratione pulsum. eos inter se, quia nemo vnus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse: bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. patriam se regnumq; suum repetere, & persequi ingratos ciues velle. ferrent opem, adiuuarent: suas quoq; veteres iniurias vltum irent, toties cæsas legiones, agrũ ademptum.* Hæc mouerunt Veientes, ac pro se quisque *Romano saltem duce ignominias demendas, belloq; amissa repetenda*, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio mouet. pulchrum videbatur suos Romæ regnare. Ita duo duarum ciuitatũ exercitus ad repetendum regnum, belloque persequendos Romanos secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanũ ventum est, obuiam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit: Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit: præerat Aruns Tarquinius filius regis. rex ipse cum legionibus sequebatur. Aruns, vbi ex lictoribus procul consulem esse: deinde iam propius, ac certius facie quoq; Brutum cognouit, inflammatus ira: *Ille est vir*, inquit, *qui nos exterres expulit patria. ipse en ille nostris decoratus insignibus, magnifice incedit. Dii regum vltores adeste!* concitat calcaribus equum, atque in ipsum infestus consulem dirigit. sensit in se iri Brutus. decorũ erat tum ipsis capessere pugnam ducibus. auidè itaque se certamini offert. adeoq; infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem vulneraret, sui protegẽdi corporis memor, vt contrario ictu per parmam vterq; transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint.

Tarquinius & Brutus mutuis vulneribus cadunt.

simul & cetera equestris pugna cœpit, neque ita multò post & pedites superueniunt. Ibi varia victoria, & velut æquo Marte pugnatum est. dextra vtrinq; cornua vicere, læua superata. Veientes vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatiq; sunt. Tarquiniensis nouus hostis non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.

VII. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium atq; Etruscos incessit, vt omissa irrita re, nocte ambo exercitus, Veiens Tarquiniensisq; suas quisq; abirẽt domos. Adiiciunt miracula huic pugnæ; silentio proximæ noctis ex silua Arsia ingentem editã vocem: Siluani vocem eam creditam; hæc dicta, *Vno plus Etruscorum cecidisse in acie: vincere bello Romanum.* Ita certe inde abiêre Romani vt victores, Etrusci pro victis. Nam postquam illuxit, nec quisquã hostium in conspectu erat, P. Valerius Consul spolia legit: triumphansq; inde

Romam rediit. collegæ funus, quanto tum potuit apparatu, fecit. sed multò maius morti decus publica fuit mœstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ annum, vt parentem eum luxerunt. quod tam acer vltor violatæ pudicitiæ fuisset. Consuli deinde qui superfuerat, vt sunt mutabiles vulgi animi, ex fauore non inuidia modo sed suspicio etiam cum atroci crimine orta, *regnum eum affectare*, fama ferebat: quia nec collegam subrogauerat in locū Bruti, & ædificabat in summa Velia. *ibi alto atq; munito loco arcem inexpugnabilem fore.* Hæc dicta vulgo creditaq;, quum indignitate angerent consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fascibus in concionē ascendit. Gratum id multitudini spectaculum fuit; summissa sibi esse imperii insignia: confessionemque factam, populi quam consulis maiestatē vimq; maiorem esse. Vbi audire iussi, consul laudare fortunam collegæ, *quod liberata patria in summo honore pro Republica dimicans, matura gloria, necdum se vertente in inuidiam, mortem occubuisset, se superstitem gloriæ suæ ad crimen atq; inuidiam superesse: ex liberatore patriæ ad Aquilios Vitelliosq; recidisse. Nunquam ne ergo*, inquit, *vlla ades à vobis spectata virtus erit, vt suspicione violari nequeat? ego me illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen subiturum timerem? ego si in ipsa arce Capitolioq; habitarem, metui me crederem posse à ciuibus meis? tam leui momento mea apud vos fama pendet? adeone est fundata leuiter fides, vt vbi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt P. Valerii ædes libertati vestræ, Quirites: tuta erit vobis Velia. deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam subiiciam: vt vos supra suspectum me ciuem habitetis. in Velia ædificent, quibus melius quam P. Valerio creditur libertas.* Delata confestim materia omnis infra Veliam: & vbi nunc Vicepotæ est, domus in infimo cliuo ædificata.

Affectati regni in suspicionem venit Valerius Cos.

VIII. Latæ deinde leges non solum, quæ regni suspicione consulem absoluerent, sed quæ adeo in contrarium verterent, vt popularem etiam facerent. inde cognomen factum *Poblicola* est. Ante omnes de prouocatione aduersus magistratus ad populum, sacrandoque cum bonis capite eius, qui regni occupandi concilia inisset. Gratæ in vulgus leges fuere, quas quum solus pertulisset, vt sua vnius in his gratia esset, tum deinde comitia, collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius Consul qui magno natu non sufficientibus iam viribus ad consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suffectus in Lucretii locum M. Horatius Puluillus. Apud quosdam veteres auctores non inuenio Lucretium consulem: Bruto statim Horatium suggerunt. credo, quia nulla gesta res insignem fecerit consulatum, memoria intercidisse. Nondum dedicata erat in Capitolio Iouis ædes. Valerius Horatiusque Consules sortiti vter dedicaret, Horatio sorte euenit. Poplicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius quam dignum erat tulere Valerii necessarii, dedicationem tam incliti templi Horatio dari. id omnibus modis impedire conati, postquam alia frustra tentata erant; postem iam tenenti consuli, fœdum inter precationem Deûm nuncium incutiunt: *mortuū eius filium esse, funestaq; familia dedicare eum templum non posse.* Non crediderit factum, an tantum animo roboris fuerit; nec traditur certum, nec interpretatio est facilis. nihil aliud ad eum nuncium à proposito auersus, quam *vt cadauer efferri* iuberet, tenens postem, precationem peragit, & dedicat templum. Hæc post exactos reges domi militiæq; gesta primo anno. Inde P. Valerius iterū, T. Lucretius, consules facti.

Valerius Paplicola dictus.

(*A. V. C.* CCLXVI

IX. Iam Tarquinii ad Lartem Porsenam Clusinum regem perfugerant. ibi miscendo consilium precesque, nunc orabant, *ne se oriundos ex Etruscis, eiusdem sanguinis nominisque, egentes exulare pateretur*: nunc monebant etiam, *ne orientem morem pellendi reges inultum sineret, satis libertatem ipsam habere dulcedinis, nisi quanta vi ciuitates eam expetant, tanta regna reges defendant: æquari summa infimis, nihil excelsum, nihil quod supra cætera emineat, in ciuitatibus fore: adesse finem regnis, rei inter Deos hominesque pulcherrimæ.* Porsena tum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non vnquam alias antè tantus terror senatum inuasit: adeo valida res tum Clusina erat, magnumque Porsenæ nomen. nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi ciues, ne Romana plebs metu perculsa, receptis in vrbem regibus, vel cum seruitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab senatu data. annonæ inprimis habita cura, & ad frumentum comparandum missi, alii in Volscos, alii Cumas. salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omni sumptu, ademptum priuatis: portoriis quoq; & tributo plebe liberata, vt diuites conferrent, qui oneri ferendo essent, *pauperes satis stipendii pendere, si liberos educarent.* Itaq; hæc indulgentia Patrum, asperis postmodum rebus in obsidione ac fame, adeo concordem ciuitatem tenuit, vt regium nomen non summi magis quam infimi horrerent: nec quisquam vnus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando vniuersus senatus fuit.

Tarquinii ad Porsenam perfugiunt.

X. Quum hostes adessent, pro se quisque in vrbem ex agris demigrant: vrbem ipsam sepiunt præsidiis: alia muris, alia Tiberi obiecto videbantur tuta. pons sublicius iter pene hostibus dedit: ni vnus vir fuisset, Horatius Cocles: (id munimentum illo die fortuna vrbis Romanæ habuit) qui positus forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Ianiculum, atque inde citatos decurrere hostes vidisset: trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens, obtestansque Deûm & hominum fidem, testabatur: *nequicquam deserto præsidio eos fugere, si transitum pontem à tergo reliquissent: iam plus hostium in Palatio Capitolioque, quam in Ianiculo fore.* Itaque monere, præcipere, *vt pontem ferro, igni, quacunque vi possent*

Horatii Coclitis virtus.

inter-

interrumpant: se impetum hostium, quantum corpore vno posset obsisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis: insignisque inter conspecta cedentium pugnæ terga, obuersis cominus ad ineundum prælium armis, ipso miraculo audaciæ obstupefecit hostes. duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Larcium ac T. Herminium ambos claros genere factisque. cum his primam periculi procellam, & quod tumultuosissimum pugnæ erat, parumper sustinuit, deinde eos quoque ipsos exigua parte pontis relicta, reuocantibus qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad proceres Etruscorũ, nunc singulos prouocare: nunc increpare omnes: *seruitia regum superborum, suæ libertatis immemores, alienam oppugnatum venire.* Cunctati aliquamdiu sunt, dum alius alium, vt prœlium incipiant, circumspectant. pudor deinde commouit aciem, & clamore sublato vndiq; in vnum hostem tela coniiciunt. quæ quũ in obiecto cuncta scuto hæsissent, neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu: iam impetu conabantur detrudere virum, quum simul fragor rupti pontis, simul clamor Romanorum alacritate perfecti operis sublatus, pauore subito impetum sustinuit. Tum Cocles, *Tiberine pater*, inquit, *te sancte precor, hæc arma & hunc militem propitio flumine accipias.* ita sic armatus in Tiberim desiluit: multisque super incidentibus telis incolumis ad suos tranauit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros, quam fidei. Grata erga tantam virtutem ciuitas fuit: statua in comitio posita: agri quantum vno die circumarauit, datum, priuata quoq; inter publicos honores studia eminebant. nam in magna inopia pro domesticis copiis vnusquisque ei aliquid, fraudans se ipse victu suo, contulit.

XI. *Porsena Romam obsidet.*

Porsena primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda vrbe ad obsidendam versis, præsidio in Ianiculo locato, ipse in plano ripisque Tiberis castra posuit: nauibus vndique accitis, & ad custodiam, ne quid Romam frumenti subuehi sineret; & vt prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atq; aliis locis traiicerent. breuique adeo infestum omnem Romanum agrum redditit, vt non cetera solum ex agris, sed pecus quoq; omne in vrbem compelleretur, neque quisquam extra portas pellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis, nõ metu magis quam consilio concessum. namque Valerius consul intentus in occasionem multos simul & effusos improuiso adoriundi, in paruis rebus negligens vltor, grauem se ad maiora vindicem seruabat. itaque vt eliceret prædatores, edicit suis, *postero die frequentes porta Esquilina, quæ auersissima ab hoste erat, expellerent pecus*: scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame seruitia infida transfugerent. Et sciere perfugæ indicio: multoque plures, vt in spem vniuersæ prædæ, flumen traiiciunt. P. Valerius inde T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occultum considere iubet: Sp. Lartium, cum expedita iuuentute, ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat. deinde se obiicere ne sit ad flumen reditus consulum alter T. Lucretius porta Næuia cum aliquot manipulis militum egressus: ipse Valerius Cælio monte cohortes delectas educit. hiq; primi apparuere hosti. Herminius vbi tumultum sensit, concurrit ex insidiis: versisq; in Lucretium Etruscis, terga cædit. dextra læuaque, hinc à porta Collina, illinc ab Næuia redditus clamor. ita cæsi in medio prædatores, neq; ad pugnam viribus pares, & ad fugam septis omnibus viis. finisque ille tam effuse vagandi Etruscis fuit.

XII. *C. Mutius de interficiendo Porsena cogitat.*

Obsidio erat nihilominus, & frumenti cũ summa caritate inopia; sedendoq; expugnaturum se vrbem, spem Porsena habebat: quũ C. Mucius adolescens nobilis, cui indignum videbatur, populum Romanũ seruientem, quum sub regibus esset, nullo bello, nec ab hostibus vllis obsessum esse; liberum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum sæpe exercitus fuderit: itaque magno audacique aliquo facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte penetrare in hostium castra constituit: dein metuens, ne si consulum iniussu & ignaris omnibus iret, forte deprehensus à custodibus Romanis retraheretur vt transfuga, fortuna tum vrbis crimen affirmante, senatum adit: *Transire Tiberim*, inquit *Patres, & intrare, si possim, castra hostium volo, non prædo, nec populationum inuicem vltor, maius, si Dii iuuant, in animo est facinus.* Approbant patres, abdito intra vestem ferro proficiscitur, vbi eo venit, in confertissima turba prope regium tribunal constitit. ibi quum stipendium forte militibus daretur, & scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa ageret, cum milites vulgo adirent; timens sciscitari *vter Porsena esset*, ne ignorando regem semetipse aperiret quis esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege obtruncat. vadentem inde qua per trepidam turbam cruento mucrone sibi ipse fecerat viam, quum concursu ad clamorem facto, comprehensum regii satellites retraxissent ante tribunal regis; destitutus tum quoque, inter tantas fortunæ minas, metuendus magis quam metuens: *Romanus sum*, inquit, *ciuis: C. Mucium vocant, hostis hostem occidere volui, nec ad mortem minus animi est, quam fuit ad cædem: & facere & pati fortia, Romanum est. nec vnus in te ego hos animos gessi: longus post me ordo est idem petentium decus, proinde in hoc discrimen, si iuuat, accingere: vt in singulas horas capite dimices tuo; ferrum hostemque in vestibulo habeas regiæ. hoc tibi iuuentus Romana indicimus bellum, nullam aciem, nullum prœlium timueris. vni tibi, & cum singulis res erit.* Quum rex simul ira infensus, periculoque conterritus, circumdari ignes minitabundus iuberet, nisi expromeret propere, quas insidiarum sibi minas per ambages iaceret: *En tibi*, inquit, *vt sentias quam vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident*: dextramque accenso ad sacrificium foculo

Mucius foculo dextram inicit.

iniicit. quam quum velut alienato ab ſenſu torreret animo: prope attonitus miraculo rex, quum ab ſede ſua proſiluiſſet, amoueriq; ab altaribus iuuenem iuſſiſſet: *Tu vero abi*, inquit, *in te magis quam in me hoſtilia auſus. iuberem macte virtute eſſe, ſi pro mea patria iſta virtus ſtaret. nunc iure belli liberum te, intactum inuiolatumque hinc dimitto.* Tum Mucius, quaſi remunerans meritum, *Quandoquidem*, inquit, *eſt apud te virtuti honos, vt beneficio tuleris à me, quod minis nequiſti: trecenti coniurauimus principes iuuentutis Romanæ, vt in te hac via graſſaremur. mea prima ſors fuit. ceteri, vt cuique ceciderit primo, quoad te opportunum fortuna dederit, ſuo quiſque tempore aderunt.*

XIII *Scæuola cognominatus.* Mucium dimiſſum, cui poſtea *Scæuolæ* à clade dextræ manus cognomentum inditum, legati à Porſena Romam ſecuti ſunt. adeo mouerat eum & primi periculi caſus, quo nihil ſe præter errorem inſidiatoris texiſſet; & ſubeunda dimicatio toties quot coniurati ſupereſſent: vt pacis conditiones vltro ferret Romanis. Iactatum in conditionibus nequicquam de Tarquiniis in regnum reſtituendis, magis quia id negare ipſe nequiuerit Tarquiniis, quam quod negatum iri ſibi ab Romanis ignoraret. de agro Veientibus reſtituendo impetratum: expreſſaque neceſſitas obſides dandi Romanis, ſi Ianiculo præſidium deduci vellent. His conditionibus compoſita pace, exercitum ab Ianiculo deduxit Porſena, & agro Romano exceſſit. Patres C. Mucio virtutis cauſa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ poſtea ſunt *Mucia prata* appellata. Ergo ita honorata virtute, feminæ quoque ad publica decora excitatæ. *Clœliæ virginis virtus.* Clœlia virgo, vna ex obſidibus, quum caſtra Etruſcorum forte haud procul ripa Tiberis locata eſſent, fruſtrata cuſtodes, dux agminis virginum inter tela hoſtium Tiberim tranauit: ſoſpiteſque omnes Romam ad propinquos reſtituit. Quod vbi regi nunciatum eſt, primò incenſus ira, oratores Romam miſit ad Clœliam obſidem depoſcendam, alias haud magni facere, deinde in admirationem verſus, *ſupra Coclites Muciosque dicere id facinus eſſe*, & præ ſe ferre, *quemadmodum, ſi non dedatur obſes, pro rupto ſe fœdus habiturum: ſic deditam, inuiolatamque ad ſuos remiſſurum.* Vtrinque conſtitit fides: & Romani pignus pacis ex fœdere reſtituerunt: & apud regem Etruſcum non tuta ſolum, ſed honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem *parte obſidum ſe donare* dixit: *ipſa quos vellet, legeret.* productis omnibus elegiſſe impuberes dicitur: quod & virginitati decorum, & conſenſu obſidum ipſorum probabile erat; eam ætatem potiſſimum liberari ab hoſte, quæ maxime opportuna iniuriæ eſſet. Pace redintegrata, Romani nouam in femina virtutem nouo genere honoris, ſtatua equeſtri donauere. in ſumma Sacra via fuit poſita virgo inſidens equo.

XIV. Huic tam pacatæ profectioni ab vrbe regis Etruſci abhorrens mos, traditus ab antiquis, vſque ad noſtram ætatem inter cetera ſolennia manet; bonis vendendis, *bona Porſenæ regis vendendi.* cuius originem moris, neceſſe eſt aut inter bellum natam eſſe, neque omiſſam in pace: aut mitiore creuiſſe principio, quam hic præ ſe ferat titulus, bona hoſtiliter vendendi. Proximum vero eſt ex iis quæ traduntur: Porſenam deſcendentem ab Ianiculo, caſtra opulenta, conuecto ex propinquis ac fertilibus Etruriæ aruis commeatu, Romanis dono dediſſe; inopi tum vrbe ab longinqua obſidione. ea deinde, ne populo immiſſo diriperentur hoſtiliter, *veniſſe bona, quæ Porſenæ appellata*, gratiam muneris magis ſignificante titulo, quam auctionem fortunæ regiæ, quæ ne in poteſtate quidem populi Romani eſſet. Omiſſo Romano bello Porſena, ne fruſtra in ea loca exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Aruntem Ariciam oppugnatum mittit. *Porſena Ariciam oppugnatum mittit.* Primo Aricinos res nec opinata perculerat. acceſſita deinde auxilia & à Latinis populis, & à Cumis, tantum ſpei fecere, vt acie decernere auderent. Prœlio inito, adeo concitato impetu ſe intulerant Etruſci, vt funderent ipſo incurſu Aricinos. Cumanæ cohortes arte aduerſus vim vſæ, declinauere paululum; effuſeque prælatos hoſtes conuerſis ſignis ab tergo adortæ ſunt. Ita in medio prope iam victores cæſi Etruſci: pars perexigua duce amiſſo, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes & fortuna & ſpecie ſupplicum delati ſunt. ibi benigne excepti, diuiſique in hoſpitia. Curatis vulneribus alii profecti domos, nuncii hoſpitalium beneficiorum: multos Romæ hoſpitum vrbiſque caritas tenuit. his locus ad habitandum datus, quem deinde *Tuſcum vicum* appellarunt.

XV. (*A.V.* CCXI VII.) P. Lucretius inde & P. Valerius Publicola tertium conſules facti. Eo anno poſtremum legati à Porſena de reducendo in regnum Tarquinio venerunt. quibus quum reſponſum eſſet, *miſſurum ad regem ſenatum legatos*: miſſi confeſtim honoratiſſimus quiſque ex Patribus, *non quin breuiter reddi reſponſum potuerit, non recipi reges ideo potius delectos Patrum ad eum miſſos, quam legatis eius Romæ daretur reſponſum: ſed vt in perpetuum mentio eius rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis inuicem animi ſolicitarentur*: quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani eſſet: & Romani, niſi in perniciem ſuam faciles eſſe vellent, negarent, cui nihil negatum vellent. *Non in regno populum Romanum, ſed in libertate eſſe. ita induxiſſe in animum, hoſtibus potius, quam regibus portas patefacere. eam eſſe voluntatem omnium vt qui libertati erit in illa vrbe finis, idem vrbi ſit. proinde ſi ſaluam eſſe vellet Romam, vt patiatur liberam eſſe, orare.* Rex verecundia victus, *Quando id certum atque obſtinatum eſt*, inquit, *neque ego obtundam ſæpius eadem nequicquam agendo: nec Tarquinios ſpe auxilii, quod nullum in me eſt, fruſtrabor. alium hinc, ſeu bello opus eſt, ſeu quiete, exilio quærant locum, ne quid meam vobiſcum pacem diſtineat.* Dictis facta amiciora adiecit. obſidum quod reliquum erat, reddidit. agrum Veientem, fœdere ad Ianiculum icto ademptum, reſtituit.

Tarquinius spe omni reditus incisa, exulatum ad generum Mamilium Octauum Tusculum abiit. Romanis pax fida ita cum Porsena fuit.

XVI. Consules deinde M. Valerius, P. Postumius. (A. V. C. CCXLVIII.) Eo anno bene pugnatum cum Sabinis, consules triumpharunt. Maiore inde mole Sabini bellum parabant. aduersus eos, & ne quid simul ab Tusculo, (vnde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat,) repentini periculi oriretur, (A. V. C. CCXLIX.) P. Valerius quartum, T. Lucretius iterum consules facti. (A. V. C. CCL.) Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Atta Clausus, cui postea Ap. Claudio fuit Romæ nomen, cum pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu, Romam transfugit. *Atta Clausus Sabinus Romam transfugit.* His ciuitas data, agerque trans Anienem. *vetus Claudia tribus*, additis postea nouis tribulibus qui ex eo venerant agro, appellata. Appius inter Patres lectus haud ita multo post in principum dignationem peruenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum profecti, quum ita vastatione, deinde prœlio afflixissent opes hostium, vt diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphantes Romam redierunt. (A. V. C. CCLI.) P. Valerius omnium consensu princeps belli pacisque artibus, anno post, Agrippa Menenio, P. Postumio Consulibus moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, vt funeri sumptus deesset, de publico est elatus. Luxere matronæ, vt Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pometia & Cora, ad Auruncos deficiunt. cum Auruncis bellum initum: fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pometiam compulsum est. Nec magis post prœlium, quam in prœlio cædibus temperatum est. & cæsi aliquanto plures erant quam capti, & captos passim trucidauerunt. nec ab obsidibus quidem, qui ccc. accepti numero erant, ira belli abstinuit. (A. V. C. CCLII.) Et hoc anno Romæ triumphatum.

XVII. Secuti consules Opiter Virginius, & Sp. Cassius Pometiam primo vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnauerunt. in quos Aurunci magis iam inexpiabili odio, quã spe aliqua, aut occasione coorti, quum plures igni quam ferro armati excurrissent, cæde incendioque cuncta complent: vineis incensis, multis hostium vulneratis & occisis. consulum quoque alterum (sed vtrum, nomen auctores non adiiciunt) graui vulnere ex equo deiectũ prope interfecerunt. Romam inde male gesta re reditum. inter multos saucios consul spe incerta vitæ relictus. Interiecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curandis supplendoque exercitui satis esset: tum ira maiore belli, tum viribus etiam auctis Pometiæ arma illata. & quum vineis refectis, aliaque mole belli iam in eo esset, vt in muros euaderet miles, deditio est facta. ceterum nihilominus fœde dedita vrbe quam si capta foret, Aurunci passim principes securi percussi, sub corona venierunt coloni alii; oppidum dirutum, ager venit. Consules magis ob iras grauiter vltas, quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

XVIII. Insequens annus Postumum Cominium & T. Lartium, Consules habuit. (A. V. C. CCLIII.) Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabinorum iuuentute per lasciuiã scorta raperentur, concursu hominum rixa ac prope prœlium fuit: paruaq; ex re ad rebellionem spectare res videbatur. Supra belli Latini metum id quoque accesserat, quod triginta iam coniurasse populos concitante Octauo Mamilio satis constabat. In hac tantarum exspectatione rerum sollicita ciuitate, dictatoris primũ creandi mentio orta, sed nec quo anno, nec quibus consulibus, quia ex factione Tarquinia essent (id quoque enim traditur) parũ creditum sit: nec quis primum dictator creatus sit, satis constat. apud veterrimos tamen auctores T. Lartium Dictatorem primum, Sp. Cassium magistrum equitum, creatos inuenio. consulares legere, ita lex iubebat, de dictatore creando lata. eo magis adducor, vt credam Lartium, qui consularis erat, potius quam Manium Valerium, M. filium, Volesi nepotem, qui nondum consul fuerat, moderatorem & magistrum consulibus appositum. qui si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent, patrem multo potius M. Valerium spectatæ virtutis & consularem virum legissent. Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secures viderunt, magnus plebem metus incessit, vt intentiores essent ad dicto parendum. neque enim vt in consulibus, qui pari potestate essent, alterius auxilium, neq; prouocatio erat: neq; vllum vsquam nisi in cura parendi auxilium. Sabinis etiam, creatus Romæ dictator (eo magis quod propter se creatum crediderant) metum incussit. itaq; legatos de pace mittunt: *Sabini legatos de pace mittunt.* quibus orantibus dictatorem senatumque, *vt veniam erroris hominibus adolescentibus darent*: responsum, *ignosci adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis sererent.* actũ tamen est de pace: impetrataq; foret, si quod impensæ factũ in bellum erat, præstare Sabini (id enim postulatum erat) in animum induxissent. bellum indictum. tacitæ induciæ quietum annum tenuere.

XIX. Consules Seruius Sulpitius, Manius Tullus. (A. V. C. CCLIV.) nihil dignũ memoria actũ. T. Æbutius deinde & C. Vetusius. (A. V. C. CCLV.) His consulibus Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta, Præneste ab Latinis ad Romanos desciuit. nec vltra bellum Latinum, gliscens iam per aliquot annos, dilatum. A. Postumius dictator. T. Æbutius magister equitũ magnis *Bellum Latinum.* copiis peditum equitumq; profecti ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occurrerunt. & quia Tarquinios esse in exercitu Latinorũ auditum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo configerent. ergo etiam prœlium aliquanto quam cetera grauius atq; atrocius fuit. non enim duces ad regendam modo consilio rem affuere, sed suismetipsis

corporibus dimicantes miscuere certamina. nec quisquã procerum ferme hac aut illac ex acie sine vulnere, præter dictatorem Romanũ, excessit. In Postumium, prima in acie suos adhortantem instruentemque, Tarquinius Superbus, quamquam iam ætate & viribus erat grauior, equum infestus admisit: ictusque ab latere, concursu suorum, receptus in tutũ est. Et ad alterum cornu Æbutius magister equitum in Octauum Mamilium imperum dederat: nec fefellit veniens Tusculanum ducem: contra quem & ille concitat equum. tantaq; vis infestis venientium hastis fuit, vt brachium Æbutio traiectum sit, Mamilio pectus percussum. hunc quidem in secundam aciem Latini recepere. Æbutius quum saucio brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus dux nihil deterritus vulnere, prœliũ ciet: & quia suos perculsos videbat, accersit cohortem exulum Romanorum, cui L. Tarquinii filius præerat. ea quò maiore pugnabat ira ob erepta bona, patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.

XX. Referentibus iam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius, Publicolæ frater, conspicatus ferocem iuuenẽ Tarquiniũ ostentantem se in prima exulum acie, domestica etiam gloria accensus, vt cuius familiæ decus eiecti reges erant, eiusdẽ interfecti forent: subdit calcaria equo, & Tarquinium infesto spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso cessit hosti. Valerium temere inuectum in exulum aciem ex transuerso quidem adortus transfigit: nec quicquã equitis vulnere equo retardato, moribundus Romanus labentibus super corpus armis ad terram defluxit. Dictator Posthumius post quam cecidisse talem virum, exules ferociter citato agmine inuehi, suos perculsos cedere, animaduertit: cohorti suæ, quam de electa manu præsidii causa circa se habebat, dat signum, *vt quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant.* ita metu ancipiti versi à fuga Romani in hostem, & restituta acies. Cohors dictatoris tum primũ prælium iniit. integris corporibus animisque, fessos adorti exules, cædunt. Ibi alia inter proceres coorta pugna, imperator Latinus vbi cohortem exulum à dictatore Romano prope circumuentam vidit, ex subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit. hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, interq; eos insignem veste armisque Mamilium noscitans, tanto vi maiore, quam paulo ante magister equitum cum hostium duce prælium iniit, vt & vno ictu transfixum per latus occiderit Mamilium, & ipse inter spoliandum corpus hostis veruto percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam curationem exspirauerit. Tum ad equites dictator aduolat obtestans, *vt fesso iam pedite, descendant ex equis, & pugnam capessant.* dicto paruere: desiliunt ex equis, prouolant in primum, & pro antesignanis parmas obiiciunt, recipit extemplo animũ pedestris acies, postquam iuuentutis proceres æquato genere pugnæ secum partem periculi sustinentes vidit. tum demum impulsi Latini, perculsaque inclinauit acies. equitibus admoti equi, vt persequi hostem possent. secuta & pedestris acies. Ibi nihil nec diuinæ nec humanæ opis Dictator prætermittens, ædem Castori vouisse fertur: ac pronunciasse militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium intrasset. tantusq; ardor fuit, vt eodem impetu, quo fuderant hostem, Romani castra caperent. Hoc modo ad lacũ Regillum pugnatum est. Dictator & magister equitum triumphantes in vrbem rediere.

Romani hostium castra capiunt.

XXI. Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. Consules Q. Clœlius & T. Lartius. (*A. V. C.* CCLVI.) Inde A. Sempronius & M. Minutius. his consulibus ædes Saturno dedicata: Saturnalia institutus festus dies. (*A. V. C.* CCLVII.) A. deinde Postumius & T. Virginius consules facti. Hoc demũ anno ad Regillum lacum pugnatum, apud quosdam inuenio: (*A. V. C.* CCLVIII.) A. Postumium, quia collega dubiæ fidei fuerit, se consulatu abdicasse, dictatorem inde factum. Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis magistratibus, vt nec qui consules secundum quosdam, nec quid quoque anno actum sit, in tanta vetustate, non rerum modo, sed etiam auctorum, digerere possis. Ap. Claudius deinde & P. Seruilius consules facti. (*A. V. C.* CCLIX.) Insignis hic annus est nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti Patres, erecta plebs. sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia: plebi, cui ad eam diem summa ope inseruitum erat, iniuriæ à primoribus fieri cœpere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est. Romæ tribus vna & triginta factæ. Ædes Mercurii dedicata est idibus Maiis.

Tarquinii mors.

Tribus Romæ 31. factæ.

XXII. Cum Volscorum gente, Latino bello neque pax, neque bellum fuerat, nam & Volsci comparauerant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatũ ab dictatore Romano esset: & maturauit Romanus, ne prælio vno cum Latino Volscosque contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii pœnam non metuentes, nec opinata res perculit. armorũ immemores obsides dant trecentos principum à Cora atque Pometia liberos, ita sine certamine inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volscis leuatis metu, suum rediit ingeniũ: rursus occultum parant bellum, Hernicis in societatem armorum assumptis. legatos quoq; ad solicitandum Latium passim dimittunt. sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque eius, quicumq; arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit. comprehensos Volscos Romã duxere ibi traditi consulibus, indicatumq; est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis. Relata re ad Senatum, adeo fuit gratum patribus, vt & captiuorum sex millia Latinis remitterent: & de

Volscorum perfidia.

& de fœdere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad nouos magistratus reijcerent. Enimuero tum Latini gaudere facto, pacis auctores in ingenti gloria esse. coronam auream Ioui donum in Capitolium mittunt. cum legatis, donoque qui captiuorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. pergunt domos eorum apud quem quisque seruierant: gratias agunt liberaliter habiti, cultiq; in calamitate sua; inde hospitia iungunt. Nunquam alias antè publicè priuatimque Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit.

Ciuilis discordia. XXIII.

Sed & bellum Volscum imminebat, & ciuitas secum ipsa discors intestino inter Patres plebemque flagrabat odio, maxime propter nexos ob æs alienum. Fremebat, *se foris pro libertate & imperio dimicantes, domi à ciuibus captos & oppressos esse: tutioremque in bello quam in pace, inter hostes quam inter ciues libertatem plebis esse*: inuidiamque eam sua sponte gliscentem. insignis vnius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in forum proiecit. obsita erat squalore vestis, fœdior corporis habitus pallore ac macie perempti. ad hoc promissa barba & capilli efferauerant speciem oris. noscitabatur tamen in tanta deformitate, & ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgo miserantes eum iactabant. ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum, cicatrices aduerso pectore ostentabat. Sciscitantibus vnde ille habitus? vnde deformitas? quum circumfusa turba esset prope in concionis modum; *Sabino bello*, ait, *se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse: id cumulatum vsuris primo se agro paterno auitoque exuisse, deinde fortunis aliis, postremo velut tabem peruenisse ad corpus. ductum se ab creditore non in seruitium, sed in ergastulum & carnificinam esse.* inde ostentare tergum fœdum recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. non iam foro se tumultus continet, sed passim totam vrbem peruadit. nexu vincti, solutiq; se vndique in publicum proripiunt, implorant *Quiritium fidem.* nullo loco deest seditionis voluntarius comes. multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum periculo suo, qui forte Patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt. nec temperatum manibus foret, ni properè consules P. Seruilius, & Ap. Claudius ad comprimendam seditionem interuenissent.

Consules seditionem comprimunt.

At in eos multitudo versa, ostentare vincula sua, deformitatemque aliam. *hæc se meritos* dicere, exprobrantes suam quisque alius alibi militiam. postulare multo minaciter magis, quam suppliciter, vt senatum vocarent: curiamque ipsi, futuri arbitri moderatoresque publici consilij circumsistunt. Pauci admodum Patrum, quos casus obtulerat, contracti ad consules: ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat. nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tū vero eludi atque extrahi se multitudo putare: *& Patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei caussa abesse, & consules ipsos tergiuersari: nec dubie ludibrio esse miserias suas.* Iam propè erat, vt ne consulum quidem maiestas coerceret iras hominum, quum incerti morando, an veniendo plus periculi contraherent, tandem in senatum veniunt. frequentique tandem curia, non modo inter patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conueniebat. Appius vehementis ingenij vir, *imperio consulari rem agendam*, censebat: *vno aut altero arrepto, quieturos alios.* Seruilius lenibus remediis aptior, *concitatos animos flecti, quam frangi* putabat *quum tutius, tum facilius esse.* Inter hæc maior alius terror.

XXIV. *Tumultuosus nuncius.*

Latini equites cum tumultuoso aduolant nuncio: *Volscos infesto exercitu ad vrbem oppugnandam venire.* quæ audita (adeo duas ex vna ciuitate discordia fecerat) longe aliter Patres ac plebem affecere. exultare gaudio plebes, *vltores superbiæ Patrum adesse* dicere *Deos.* alius alium confirmare, ne nomina darent: *cum omnibus potius, quam solos perituros. patres militarent, patres arma caperent, vt penes eosdem pericula belli, penes quos præmia essent.* At vero curia mœsta ac trepida ancipiti metu, & ab ciue, & ab hoste, Seruilium consulem, cui ingenium magis populare erat, orare, *vt tantis circumuentum terroribus expediret Rempublicam.* Tum consul misso senatu in concionem prodit, ibi curæ esse patribus ostendit, vt consulatur plebi. *ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte ciuitatis, metum pro vniuersa Republ. interuenisse nec posse, quum hostes prope ad portas essent, bello præuertisse quicquam: nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse: neque patribus satis decorum, per metum potius, quam postmodum voluntate afflictis ciuium suorum fortunis consuluisse.*

Populare consulis edictum.

Concioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, *ne quis ciuem Romanum vinctum aut clausum teneret. quo minus ei nominis edendi apud consules potestas fieret: ne quis militis, donec in castris esset, bona possideret, aut venderet: liberos nepotesve eius moraretur.* Hoc proposito edicto, & qui aderant nexi. profiteri extemplo nomina; & vndique ex tota vrbe proripientium se ex priuato, quum retinendi ius creditori non esset, concursus in forum, vt sacramento dicerent, fieri. magna ea manus fuit: neque aliorum magis in Volsco bello virtus atque opera enituit. Consul copias contra hostem educit. paruo dirimēte interuallo castra ponit.

XXV.

Proxima inde nocte Volsci discordia Romana freti, si qua nocturna transitio proditiove fieri possit, tentant castra. sensere vigiles: excitatus exercitus: signo dato concursum est ad arma. Ita frustra id inceptum Volscis fuit. reliquum noctis vtrimque quieti datum. postero die prima luce Volsci fossis repletis, vallum inuadunt. Iamq; ab omni parte muni-

munimenta vellebantur, quum consul quamquam cuncti vndique & nexi ante omnes vt signum daret, clamabant, experiendi animos militum caussa parumper moratus, postquam satis apparebat ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo, militem auidum certaminis emittit. primo statim incursu pulsi hostes: fugientibus quoad insequi pedes potuit, terga cæsa. eques vsque ad castra pauidos egit. mox, ipsa castra legionibus circundatis, quum Volscos inde etiam pauor expulisset, capta direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confugerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum capitur: captum prędæ datum. inde paulum recreatus egens miles. Consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Romam reducit. decedentem Romam Ecetranorum Volscorum legati rebus suis timentes, post Pometiam captam, adeunt. His ex Senatusconsulto data pax, ager ademptus.

Volscorum exercitus funditur.

XXVI. Confestim & Sabini Romanos territauere: tumultus enim fuit verius quam bellum. nocte in vrbe nunciatum est, *exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem peruenisse: ibi passim diripi atque incendi villas.* Missus extemplo eo cum omnibus copijs equitum A. Postumius, qui dictator bello Latino fuerat. secutus consul Seruilius cum delecta peditum manu, plerosque palantes eques circumuenit. nec aduenienti peditum agmini restitit Sabina legio. fessi tum itinere tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium, habuere. Nocte vna audito perfectoque bello Sabino, postero die in magna iam spe vndique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, *ni decedatur Volsco agro bellum indicentes* cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat. cuius fama haud procul iam ab Aricia visi, tanto tumultu conciuit Romanos, vt nec consuli ordine patres, nec pacatum responsum arma inferentibus, arma ipsi capientes dare potuerint. Ariciam infesto agmine itur: nec procul inde cum Auruncis signa collata: prælioq; vno debellatum est.

Vincuntur Sabini.

XXVII. Fusis Auruncis victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis, fidemque senatus exspectabat: quum Appius & insita superbia animo, & vt collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, ius de creditis pecunijs dicere. deinceps & qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur & nectebantur alii. Quod vbi cui militi inciderat, collegam appellabat, concursus ad Seruilium fiebat: *illius promissa iactabant, illi exprobrabant sua quisque belli merita, cicatricesque acceptas: postulabant, vt referret ad senatum, aut vt auxilio esset consul ciuibus suis, imperator militibus.* Mouebant consulem hæc, sed tergiuersari res cogebat. adeo in alteram caussam non collega solum præceps erat, sed omnis factio nobilium. ita medium se gerendo, nec plebis vitauit odium, nec apud Patres gratiam iniit: Patres mollem consulem & ambitiosum rati, plebs, fallacem. breuique apparuit, æquasse cum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, vter dedicaret Mercurii ædem. senatus à se rem ad populum reiecit: *vtri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, solemnia pro pontifice iussit suscipere.* populus dedicationem ædis dat M. Lætorio primipili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem eius, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum, quam ad consulum ignominiam. Sæuire inde vtique consulum alter, Patresque. sed plebi creuerant animi, & longe alia quam primo instituerant via grassabantur. desperato enim consulum senatusque auxilio, quum in ius duci debitorem vidissent, vndiq; conuolabant: neque decretum exaudiri consulis præ strepitu & clamore poterat: neque quum decreuisset, quisquam obtemperabat. vi agebatur, metusque omnis & periculum libertatis, quum in conspectu consulis singuli à pluribus violarentur, in creditores à debitoribus verterat. Super hæc timor incessit Sabini belli: delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio, & insectante ambitionem collegæ: *qui populari silentio rempublicam proderet, & ad id, quod de credita pecunia ius non dixisset, adijceret, vt ne delectum quidem ex senatusconsulto haberet. non esse tamen desertam omnino rempublicam, neque proiectum consulare imperium. se vnum & suæ & Patrum maiestatis vindicem fore.* Quum circumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi vnum insignem ducem seditionum iussit. ille quum à lictoribus iam traheretur, prouocauit: nec cessisset prouocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium; nisi ægrè victa pertinacia foret, consilio magis & auctoritate principum, quàm populi clamore. adeo supererant animi ad sustinendam inuidiam. Crescere inde malum indies non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. tandem inuisi plebi consules magistratu abeunt. Seruilius neutris, Appius Patribus mire gratus.

De Auruncis victoria. Appij Cos. iniquitas.

Seditio.

(A. V. C. CCLX.)

XXVIII. A. Virginius inde, & T. Vetusius consulatum ineunt. Tum vero plebs incerta quales habitura consules esset, cœtus nocturnos pars in Esquilinis, pars in Auentino facere, ne in foro subitis trepidaret consilijs, & omnia temerè ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, vt erat, perniciosam, ad Patres deferunt: sed delatam consulere ordine non licuit. adeo tumultuose excepta est clamoribus vndique, & indignatione Patrum, si quod imperio consulari exsequendum esset, inuidiam eius consules ad senatum reijcerent. *Profecto si essent in republica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ nisi publicum concilium. nunc in mille curias, concionesque (quum alia in Esquilijs, alia in Auentino fiant concilia) dispersam & dissipatam esse rempublicam. vnum Hercule virum (id enim plus esse quam consulem) qualis Appius Claudius fuerit, momento temporis discussurum illos cœtus fuisse.* Correpti consules, quum quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius mollius

Consulibus non paret populus.

molliusve, quam Patribus placeat, acturos) percunctarent: decernunt, *vt delectum quam acerrimum habeant: ocio lasciuire plebem.* Dimisso senatu consules in tribunal ascendunt, citant nominatim iuniores quum ad nomen nemo responderet, circumfusa multitudo in concionis modum, *negare vltra decipi plebem posse, nunquam vnum militem habituros, ni praestaretur fides publica. libertatem vnicuique prius reddendam esse, quam arma danda, vt pro patria ciuibusque non pro dominis pugnent.* Consules quid mandatum esset à senatu, videbant: sed eorum, qui intra parietes curię ferociter loquerentur, neminem adesse inuidiæ suæ participẽ, & apparebat atrox cum plebe certamen. prius itaque quam vltima experirentur, senatum iterum consulere placuit. tũ vero ad sellas consulũ properè conuolauere minimus quisq; natu Patrũ, *abdicare consulatu iubentes, & deponere imperiũ, ad quod tuendum animus deesset.* Vtraq; re satis experta; tũ demum consules: *Ne praedictum negetis, Patres Conscripti, adest ingens seditio. postulamus, vt ii qui maxime ignauiam increpant, adsint nobis habentibus delectum. acerrimi cuiusq; arbitrio, quando ita placet, rem agemus.* Redeunt in tribunal, citari nominatim vnum ex iis qui in conspectu erant, dedita opera iubent. quum staret tacitus, & circa eum aliquot hominum, ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum consules mittunt. quo repulso, tum vero *indignum facinus esse* clamitantes, qui Patrum cõsulibus aderant, deuolant de tribunali, vt lictori auxilio essẽt. sed ab lictore nihil aliud quam prehendere prohibito, quum conuersus in Patres impetus esset, consulum intercessu rixa sedata est: in qua tamẽ sine lapide, sine telo plus clamoris atque irarum, quam iniuriæ fuerat. Senatus tumultuose vocatus, tumultuosius consulitur, quæstionem postulantibus ijs qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo quoque, non sententijs magis, quã clamore & strepitu. tandem quum iræ resedissent, exprobrãtibus cõsulibus, *nihilo plus sanitatis in curia, quam in foro esse,* ordine consuli cœpit. Tres fuêre sententiæ. P. Virginius rem non vulgabat: *de iis tantum, qui fidem secuti P. Seruilii consulis, Volsco, Aurunco Sabinoque militassent bello, agendum censebat.* T. Largius, *non id tempus esse, vt merita tantũmodo exsoluerentur. totam plebem ære alieno demersam esse: nec sisti posse, ni omnibus consulatur. quin si alia aliorum sit conditio, accendi magis discordiam, quam sedari.* Ap. Claudius & natura immitis, & efferatus, hinc plebis odio, illinc Patrum laudibus, *non miseriis,* ait, *sed licentia tantum concitum turbarum: & lasciuire magis plebem, quam sæuire. id adeo malum ex prouocatione natum. quippe minas esse consulum, non imperium; vbi ad eos, qui vna peccauerint, prouocare liceat. Agedum,* inquit, *dictatorem, à quo prouocatio non est, creemus. iam hic, quo nunc omnia ardent, conticescet furor: pulset tum mihi lictorem, qui sciet ius de tergo vitaque sua penes vnum illum esse, cuius maiestatem violauit.* Multis, vt erat, horrida & atrox videbatur Appij sententia: rursus Virginij Largiique exemplo haud salubres: vtique Largij putabant sententiam, quæ totam fidem tolleret. medium maximè, & moderatum vtroque consilium Virginij habebatur. sed factione respectuque rerum priuatarum, quæ semper offecere officientque publicis consilijs, Appius vicit: ac prope fuit, vt dictator ille idem crearetur. quæ res vtique alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Æquique & Sabini forte vnà omnes in armis essent. sed curę fuit consulibus & senioribus Patrum, vt imperium suo vehemens, mansueto permitteretur ingenio. Manium Valeriũ dictatorẽ Volesi filium creant. Plebs etsi aduersus se creatũ dictatorem videbat, tamen quum prouocationem fratris lege haberet, nihil ex ea familia triste, nec superbum timebat. edictum deinde à dictatore propositum confirmauit animos, Seruilij ferè consulis edicto conueniens. sed & homini & potestati melius rati credi, omisso certamine nomina dedêre. quantus numquam antè exercitus, legiones decem effectæ. ternæ inde datæ consulibus: quatuor dictator vsus. Nec poterat iam bellum differri. Æqui Latinum agrum inuaserant. oratores Latinorum à Senatu petebant, vt aut mitterent subsidium, aut seipsos tuendorum finium caussa capere arma sinerent. Tutius visum est, defendi inermes Latinos, quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est. is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis: locoque magis quam armis freti, summis se iugis montium tutabantur. Alter consul in Volscos profectus, ne & ipse tereret tempus, vastandis maximè agris hostem ad conferenda propius castra, dimicandumque acie exciuit. medio inter castra campo ante suum quisque vallum infestis signis constitere. multitudine aliquantum Volsci superabant. itaque effusi, & contemptim pugnam iniere. Consul Romanus nec promouit aciem; nec clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos iussit; vbi ad manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladijs rem gerere. Volsci cursu & clamore fessi, quum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex aduerso factam, & ante oculos micare gladios, haud secus quam si insidias incidissent, turbati vertunt terga: & ne ad fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in prælium ierant. Romani contra, quia principio pugnæ quieti steterant, vigentes corporibus facile adepti fessos; & castra impetu ceperunt, & castris exutum hostem Velitras persecuti, vno agmine victores cum victis in vrbem irrupere. plusque ibi sanguinis promiscua omnium generum cæde, quam in ipsa dimicatione factum. paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt. Dum hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, vbi longe plurimum belli fuerat, fundit fugat-

Marginalia: XXIX. — *Mira seditio.* — *Varia de sedando tumultu sententiæ.* — XXX. — *Volsci in fugã versi.* — XXXI.

fugatque, exuitque castris. Equitatu immisso mediam turbauerat hostium aciem, qua, dum se cornua latius pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmauerant. turbatos pedes inuasit. eodem impetu castra capta, debellatumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis annis pugna clarior fuit. dictator triumphans vrbem inuehitur. super solitos honores locus in circo ipsi, posterisque ad spectaculum datus, sella in eo loco curulis posita. Volscis deuictis Veliternus ager ademptus; Velitras coloni ab vrbe missi & colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum est, inuito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat ad hostes: sed milites extrahi rem criminantes, *vt dictator, priusquam ipsi redirent in vrbem, magistratu abiret: irritaque, sicut ante consulis, promissa eius caderent*, perpulere, vt forte temere in aduersos montes agmen erigeret. id male commissum, ignauia hostium in bonum vertit: qui, priusquam ad coniectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in aduersas valles desiluere. vbi satis prædę & victoria incruenta fuit. Ita trifariam re bello benè gesta, de domesticarum rerum euentu nec Patribus, nec plebi cura decesserat. tanta quum gratia, tum arte præparauerant fœneratores, quæ non modo plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque Valerius post Vetusij consulis reditum, omnium actionum in Senatu primam habuit pro victore populo, retulitque quid de nexis fieri placeret. quæ cum reiecta relatio esset. *Non placeo*, inquit, *concordiæ auctor. optabitis Medius fidius propediem, vt mei similes Romana plebs patronos habeat. quod ad me attinet, neque frustrabor vltra ciues meos, neque ipse frustra dictator ero. discordiæ intestinæ bellum externum, fecere, vt hoc magistratu egeret Respublica: pax foris parta est, domi impeditur: priuatus potius, quam dictator seditioni interero.* ita curia egressus dictatura se abdicauit. apparuit caussa plebi, suam vicem indignantem magistratu abisse. Itaque velut persoluta fide, quoniam per eum non stetisset quin præstaretur, decedentem domum cum fauore ac laudibus prosecuti sunt.

Dictatoris oratio.

XXXII. Timor inde Patres incessit, ne si dimissus exercitus foret: rursus cœtus occulti coniurationesque fierent. itaque quamquam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quia in consulum verba iurassent, sacramento teneri militem rati, per caussam renouati ab Æquis belli, educi ex vrbe legiones iussere: quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum dicitur de consulum cæde, vt soluerentur sacramento, doctos deinde *nullam scelere religionem exolui*, Sicinio quodam auctore iniussu consulum in Sacrum montem secessisse, trans Anienem amnem, tria ab vrbe millia passuum. ea frequentior fama est, quam, cuius Piso auctor est, in Auentinum secessionem factam esse. Ibi sine vllo duce vallo fossaque communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad victum sumendo, per aliquot dies neque lacessiti, neque lacessentes sese tenuere. Pauor ingens in vrbe, metuque mutuo suspensa erant omnia. timere relicta ab suis plebes violentiam Patrum, timere Patres residem in vrbe plebem, incerti, manere eam an abire mallent, *quamdiu autem tranquillam, quæ secesserit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod externum interim bellum exsistat? nullam profecto, nisi in concordia ciuium, spem reliquam ducere: eam per æqua, periniqua reconciliandam ciuitati esse.* Placuit igitur oratorem ad plebem mitti Menenium Agrippam, facundum virum, & quod inde oriundus erat plebi carum. is intromissus in castra, prisco illo dicendi & horrido modo, nihil aliud, quam hoc narrasse fertur: *Tempore, quo in homine non, vt nunc, omnia in vnum consentiebant, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud, quam datis voluptatibus frui. cõspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa vnà membra, totumque corpus ad extremam tabem venisse. inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse: nec magis ali quam alere eum; reddentem in omnes corporis partes hunc, quo viuimus vigemusque, diuisum pariter in venas maturum confecto cibo, sanguinem.* Comparando hinc quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexisse mẽtes hominum. Agi deinde de concordia cœptum, concessumque in conditiones, *vt plebi sui magistratus essent sacrosancti, quibus auxiliatio aduersus consules esset; neve cui Patrum capere eum magistratum liceret.* ita tribuni plebeij creati duo, C. Licinius, & L. Albinus. hi tres collegas sibi creauerunt? in his Sicinium fuisse seditionis auctorem; de duobus qui fuerint, minus conuenit. Sunt qui duos tantum in sacro monte creatos tribunos esse dicant, ibique sacratam legem latam. Per secessionem plebis Sp. Cassius, & Postumus Cominius consulatum inierunt: his consulibus cum Latinis populis ictum fœdus. ad id feriendum consul alter Romæ mansit, alter ad Volscum bellum missus, Antiates Volscos fundit fugatque: compulsos in oppidum Longulam persecutus, mœnibus potitur. inde Poluscam, item Volscorum, cepit: tum magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter primores iuuenum C. Marcius, adolescens & consilio & manu promptus, cui cognomen postea *Coriolano* fuit. Quum subito exercitum Romanum Coriolos obsidentem, atque in oppidanos, quos intus clausos habebat, intentum, sine vllo metu extrinsecus imminentis belli, Volscæ legiones profectæ ab Antio inuasissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes; fortè in statione Marcius fuit. is cum delecta militum manu, nõ modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam ferox irrupit: cæde-

In sacrum montem plebs secessit.

Menenij Agrippæ oratio.

XXXIII

(A. V. CCLXI

Fœdus cum Latinis populis.

Marcij Coriolani virtus.

cædeque in proxima vrbis facta, ignem temere arreptum, imminentibus muro ædificiis iniecit: clamor inde oppidanorum mistus muliebri puerilique ploratu ad terrorem, vt solet, primo ortu, & Romanis auxit animum, & turbauit Volscos: vtpote capta vrbe, cui ad ferendam opem venerant. Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum. tantumque sua laude obstitit famæ consulis Marcius, vt, nisi fœdus cum Latinis, columna ænea insculptum monumento esset, ab Sp. Cassio vno, quia collega abfuerat, ictum: Postumum Cominium bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset. Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita pariter Patribus ac plebi carus: post secessionem carior plebi factus. Huic interpreti arbitroque concordiæ ciuium, legato Patrum ad plebem, reductori plebis Romæ in vrbem, sumptus funeri defuit. extulit eum plebs sextantibus collatis in capita.

Corioli oppidum capitur.

XXXIV. (*A. V. C.* CCLXII.) Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo anno, quum & foris quieta omnia bella essent, & domi sanata discordia, aliud multo grauius malum ciuitatem inuasit, caritas primum annonæ ex incultis per secessionem plebis agris: fames deinde, qualis clausis solet. ventumque ad interitum seruitiorum vtique & plebis esset, ni consules prouidissent, dimissis passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo dextris ab Hostia littoribus, læuoque per Volscos mari vsq; ad Cumas, sed quæsitum in Sicilia quoque. adeo finitimorum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum Cumis quum coemptum esset, naues, pro bonis Tarquiniorum ab Aristodemo tyranno, qui hæres erat, retentæ sunt. in Volscis Pomptinoque ne emi quidem potuit: periculum quoque ab impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit. Ex Etruscis frumentum Tiberi venit: eo sustentata est plebs. Incommodo bello in tam arctis commeatibus vexati forent, ni Volscos iam mouentes arma, pestilentia ingens inuasisset. ea clade conterritis hostium animis, vt etiam vbi ea remisisset, terrore aliquo tenerentur, & Velitris auxere numerum colonorum Romani & Norbæ in montes nouam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt. (*A. V. C.* CLX-I.) M. Minucio deinde, & A. Sempronio consulibus, magna vis frumenti ex Sicilia aduecta: agitatumque in Senatu, *quanti plebi daretur.* Multi venisse tempus premendæ plebis putabant, recuperandique iura, quæ extorta secessione ac vi patribus essent: in primis Marcius Coriolanus hostis tribunitiæ potestatis. *Si annonam,* inquit, *veterem volunt, ius pristinum reddant Patribus: cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium potentem pollentemque video sub iugum missus, tamquam à latronibus redemptus? egone has indignitates diutius patiar, quam necesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram? secedat nunc, auocet plebem, patet via in Sacrum montem, aliosque colles: rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmodum tertio anno rapuere: fruantur, vtantur annona, quam furore suo fecere. audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores agrorum fore, quam vt armati per secessionem coli prohibeant.* Haud tam facile dictu est: faciendum ne fuerit, quam potuisse arbitror fieri, vt conditionibus laxandi annonam, & tribunitiam potestatem, & omnia inuitis iura imposita Patres demerent sibi.

Coriolanus hostis tribunitiæ potestatis.

XXXV. Et Senatui nimis atrox visa sententia est, & ira plebem prope armauit. *Fame iam se sicut hostes peti, cibo victuque fraudari: peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato fortuna dederit, ab ore rapi, nisi C. Marcio vincti dedantur tribuni, nisi de tergo plebis Romanæ satis fiat: eum sibi carnificem nouum exortum, qui aut mori, aut seruire iubeat.* In exeuntē è curia impetus factus esset, ni peropportune Tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa. se iudicem quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat. Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunitias: *auxilij, non pœnæ ius datum illi potestati: plebisque, non Patrum tribunos esse.* sed adeo coorta erat infensa plebs, vt vnius pœna defungendum esset patribus. Restiterunt tamen aduersa inuidia, vsique sunt quà suis quisque, quà totius ordinis viribus. Ac primo tentata res est, si dispositis clientibus absterrēdo singulos à coitionibus, conciliisque, disiicere rem possent. Vniuersi deinde processere (quicquid erat Patrum, reos diceres) precibus plebem exposcentes: *vnum sibi ciuem, vnum Senatorem, si innocentem absoluere nollent, pro nocente donarent.* Ipse quum die dicta non adesset, perseueratum in ira est. Damnatus absens in Volscos exulatum abiit, minitans patriæ, hostilesque iam tum spiritus gerens. Venientem Volsci benigne excepere: benignius indies colebant, quo maior ira in suos eminebat crebræque nunc querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio vtebatur Attij Tulli. longè is tum princeps Volsci nominis erat, Romanisque semper infestus. ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimularet, consilia conferunt de Romano bello. Haud facile credebant, plebem suam impelli posse, vt toties infeliciter tentata arma caperent. multis sæpè bellis, pestilentia postremo amissa iuuentute, fractos spiritus esse, arte agendum in exoleto iam vetustate odio, vt recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

In exilium mittitur Coriolanus

XXXVI. Ludi forte ex instauratione magni Romæ parabantur. instaurandis hæc caussa fuerat ludis. Manè seruum quidam paterfamiliæ nondum commisso spectaculo sub furca cæsum medio egerat circo cæpti inde ludi, velut ea res nihil ad religionem pertinuisset. haud ita multo post, Tib. Atinio, de plebe homini, somnium fuit. Visus Iupiter dicere, *sibi ludis præsultatorem displicuisse: nisi magnifice instaurarentur hi ludi, periculū vrbi fore. iret, ea consulibus nunciaret.* Quanquam haud sane liber erat religione animus; verecundia tamen maiestatis magistratuum timorem vicit, ne in ore hominum pro ludibrio abiret. magno illi

T. Attinij somnium.

illi ea cunctatio stetit. filium namq; intra paucos dies amisit. cuius repentinæ cladis, ne caussa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obuersata species, visa est rogitare, *satin' magnam spreti numinis haberet mercedem? maiorem instare, ni eat properè ac nunciet consulibus.* Iam præsentior res erat: cunctantem tamen, ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate subita. tum enimuero Deorum ira admonuit. fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita, & obuersatum toties somno Iouem minas irasque cœlestes repræsentatas casibus suis exposuisset; consensu inde haud dubio omnium qui aderant, in forum ad consules lectica defertur. inde in curiam iussu consulum delatus, eadem illa quum Patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, eum functum officio pedibus suis domum rediisse, traditum memoriæ est. *Ludi quam amplissimi vt fierent,* senatus decreuit. Ad eos ludos auctore Attio Tullo, vis magna Volscorum venit. priusquam committerentur ludi, Tullus, vt domi compositum cum Marcio fuerat, ad consules venit. dicit esse, quæ secreto agere de Republica velit. arbitris remotis, *Inuitus,* inquit, *quod sequius sit, de meis ciuibus loquor: non tamen admissum quicquam ab iis, criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus quam velim, nostrorum ingenia sunt mobilia: multis id cladibus sensimus. quippe qui non nostro merito, sed vestra patientia incolumes simus. magna hic nunc Volscorum multitudo est. ludi sunt, spectaculo intenta ciuitas erit. memini quid per eandem occasionem ab Sabinorum iuuentute in hac vrbe commissum sit. horret animus, ne quid inconsultè ac temere fiat. hæc, nostra vestraq; caussa, prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, extemplo hinc domum abire in animo est, ne cuius facti dictiue contagione præsens violer.* Hæc locutus abiit. Consules quum ad Patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis (vt fit) quam res ad præcauendum vel ex superuacuo mouit. factoque senatusconsulto, *vt vrbem excederent Volsci,* præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pauor primo discurrentes ad suas res tollendas in hospitia perculit: proficiscentibus deinde indignatio oborta: *se vt conscelera tos contaminatosque ab ludis, festis diebus, cœtu quodammodo hominum Deorumque, abactos esse.*

XXXVII. *Attij Tulli ad Coss. oratio.*

XXXVIII. Quum propè continuato agmine irent, prægressus Tullus ad caput Ferentinum, vt quisque veniret, primores eorum excipiens, quærendo, indignandoque, & eos ipsos sedulo audientes secunda iræ verba, & per eos multitudinem aliam in subiectum viæ campum deduxit. ibi in concionis modum orationem exorsus: *Veteres populi Romani iniurias, cladesque gentis Volscorum, vt omnia,* inquit, *oblitus caminι alia, hodiernam hanc contumeliam, quo tandem animo fertis, qui per nostram ignominiam ludos commisere. an non sensistis triumphatum hodie de vobis esse? vos omnibus ciuibus, peregrinis, tot finitimis populis spectaculo abeuntes fuisse? vestras coniuges, vestros liberos traductos per ora hominum? quid eos, qui audiuere vocem præconis? quid, qui vos videre abeuntes? quid eos, qui huic ignominioso agmini fuere obuij, existimasse putatis? nisi aliquod profecto nefas esse, quo si intersimus spectaculo, violaturi simus ludos, piaculumque merituri: ideo nos ab sede piorum, cœtu, concilioque abigi. quid deinde, illud non succurrit? viuere nos, quod maturauimus proficisci? si hæc profectio, & non fuga est. & hanc vrbem vos non hostium ducitis, vbi si vnum diem morati essetis, moriendum omnibus fuit? Bellum vobis indictum est: magno eorum malo, qui indixere, si viri estis.* Ita & sua sponte irarum pleni, & incitati domos inde digressi sunt, instigandoque suos quisque populos effecère, vt omne Volscum nomen deficeret. Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia lecti Attius Tullus, & C. Marcius exul Romanus, in quo aliquanto plus spei repositū; quam spem nequaquam fefellit; vt facilè appareret, ducibus validiorem, quam exercitu rem Romanam esse. Circeios profectus, primum colonos, inde Romanos expulit: liberamq; eam vrbem Volscis tradidit: inde in Latinam viam transuersis tramitibus transgressus, Satricum, Longulam, Poluscam, Coriolos, nouella hęc Romanis oppida ademit, inde Lauinium recepit, tunc deinceps Corbionem, Vitelliam, Trebiam, Labicos, Pedū cepit. postremum ad vrbem à Pedo ducit: & ad fossas Cluilias quinq; ab vrbe millia passuum castris positis, populatur inde agrum Romanum: custodibus inter populatores missis, qui patritiorum agros intactos seruarent: siue infensus plebi magis, siue vt discordia inde inter Patres plebemq; oriretur. quæ profectò orta esset, adeò tribuni iam ferocem per se plebem criminādo in primores ciuitatis instigabant: sed externus timor maximum concordiæ vinculum, quamuis suspectos, infensosque inter se iungebat animos. Id modo non conueniebat; quod senatus consulesq; nusquam alibi spem, quam in armis ponebāt: plebes omnia quam bellum malebat. Sp. Nautius iam, & Sext. Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per muros, aliaq; in quibus stationes vigiliasq; esse placuerat, loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum seditioso clamore conterruit: deinde vocare senatum, referre de legatis ad C. Marcium mittendis coegit. Acceperunt relationem Patres; postquam apparuit labare plebis animos; missique de pace ad Marcium oratores, atrox responsum retulerunt: *Si Volscis ager redderetur, posse agi de pace: si præda belli per ocium frui velint, memorem se & ciuium iniuria, & hospitum beneficii, adnisurum, vt appareat exilio sibi irritatos, non fractos animos esse.* Iterum deinde iidem missi, non recipiuntur in castra. sacerdotes quoq; suis insignibus velatos isse supplices ad castra hostiū, traditum est, nihilo magis quam legatos flexisse ani-

Tulli ad suos ciues oratio.

XXXIX.

Oppida Romanis erepta duce Coriolano

(A. V. CCLXI)

Mittuntur legati de pace ad Coriolanum.

XLI. se animum. Tum matronæ ad Veturiam matrem Coriolani, Volumniamque vxorem frequentes coeunt. id publicum consilium, an muliebris timor fuerit, parum inuenio. peruicere certe, vt & Veturia magno natu mulier, & Volumnia, duos paruos ex Marcio ferens filios secum in castra hostium irent: & quam armis viri defendere vrbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defenderent. Vbi ad castra ventum est, nunciatumque Coriolano, *adesse ingens mulierum agmen*: primò, vt qui nec publica maiestate in legatis, nec in sacerdotibus tanta offusa oculis animoq; religione motus esset: multò obstinatior aduersus lacrimas muliebres erat. dein familiarium quidam qui insignem mœstitia inter cæteras cognouerat Veturiam, inter nurum nepotesque stantem: *Nisi me frustrantur*, inquit, *oculi, mater tibi coniunxque & liberi adsunt.* Coriolanus propè vt amens, consternatus ab sede sua, quum ferret matri obuiæ complexum: mulier in iram ex precibus versa, *Sine priusquam complexum accipio, sciam*, inquit, *ad hostem, an ad filium venerim: captiua, materve in castris tuis sim. in hoc me longa vita, & infelix senecta traxit, vt exulem te, deinde hostem viderem? potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? non tibi, quamuis infesto animo & minaci perueneras, ingredienti fines ira cecidit? non quum in conspectu Roma fuit, succurrit, intra illa mœnia domus ac penates mei sunt? mater, coniunx liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur? nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem? Sed ego nihil iam pati, nec tibi turpius, quam mihi miserius possum: nec vt sim miserrima, diu futura sum. de his videris: quos si pergis, aut immatura mors, aut longa seruitus manet.* Vxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus, & comploratio sui patriæque, fregêre tandem virum. complexus inde suos, dimittit: ipse retrò ab vrbe castra mouit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, inuidia rei oppressum perisse tradunt, alii alio leto. apud Fabium longè antiquissimum auctorem, vsque ad senectutem vixisse eundem inuenio. refert certè hanc sæpè eum exacta ætate vsurpasse vocem, *Multo miserius seni exilium esse.* Non inuiderunt laudes suas mulieribus viri Romani, adeò sine obtrectatione gloriæ alienæ viuebatur. monumento quoque quod esset, templũ Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est. Rediêre deinde Volsci adiunctis Æquis, in agrum Romanum; sed Æqui Accium Tullium haud vltra tulere ducem. Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem coniuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox prœlium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus haud minus pernicioso quã pertinaci certamine confecit. Consules T. Sicinius, & C. Aquilius. Sicinio Volsci, Aquilio Hernici (nam ii quoque in armis erant) prouincia euenit. eo anno Hernici deuicti: cum Volscis æquo Marte discessum est. Sp. Cassius, deinde & Proculus Virginius consules facti. cum Hernicis fœdus ictum, agri partes duæ ademptæ. inde dimidium Latinis, dimidium plebi diuisurus consul Cassius erat. adiiciebat huic muneri *agri aliquantum, quem publicum possideri à priuatis* criminabatur. Id multos quidem Patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat. sed & publica Patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria promulgata est, nunquam deinde vsque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni resistebat, auctoribus Patribus, nec omni plebe aduersante: quæ primò cœperat fastidire, munus vulgatum à ciuibus isse in socios; sæpè deinde & Virginium consulem in concionibus, velut vaticinantem, audiebat: *pestilens collegæ munus esse; agros illos seruitutem iis qui acceperint laturos: regno viam fieri. quid ita enim assumi socios, & nomen Latinum? quid attinuisse, Hernicis paulo ante hostibus capti agri tertiam partem reddi? nisi vt hæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant?* Popularis iam esse dissuasor, & intercessor legis agrariæ cœperat: vterque deinde consul certatim plebi indulgere. Virginius dicere, *passurum se assignari agros, dum ne cui, nisi ciui Romano assignentur*: Cassius, quia in agraria largitione ambitiosus in socios, eoque ciuibus vilior erat; vt alio munere sibi reconciliaret ciuium animos, iubere *pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo.* Id verò haud secus, quàm præsentem mercedem regni aspernata plebs: adeò propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera eius in animis hominũ respuebantur. quem vbi primum magistratu abiit, damnatum, necatumq; constat. Sunt qui patrem auctorem eius supplicii ferant; eum cognita domi caussa verberasse ac necasse: peculiumque filii Cereri consecrauisse: signum inde factum esse, & inscriptum, EX CASSIA FAMILIA DATVM. Inuenio apud quosdam, idque propius fidem est, à quæstoribus Cæsone Fabio, & L. Valerio diem dictam perduellionis: damnatumque populi iudicio, dirutas publicè ædes. ea est area ante Telluris ædem. Cæterùm siue illud domesticum, siue publicum fuit iudicium, damnatur Ser. Cornelio, Q. Fabio consulibus. Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. dulcedo agrariæ legis ipsa per se dempto auctore subibat animos. accensaque ea cupiditas est malignitate Patrum, qui deuictis eo anno Volscis Æquisque militem præda fraudauêre. quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul, ac redegit in publicum. inuisum erat Fabium nomen plebi, propter nouissimum consulem: tenuêre tamen Patres, vt cum L. Æmilio Cæso Fabius consul crearetur. eo infestior facta plebes seditione domestica bellum externum exciuit: bello deinde ciuiles discordiæ intermissæ. vno animo Patres ac plebs rebellantes Volscos & Æquos, duce Æmilio, prospera pugna vicêre. plus tamen hostium fuga, quam prœlium absum-

Marginal notes: *Veturia ad Coriolanũ filium oratio.* — *Coriolanus muliebri fletu placatur.* — (A.V.C. CCLXV.) — XLI. (A.V.C. CCLXVI) — *Hernici deuicti.* — *Lex agraria primũ promulgata.* — *Cassii Cos. mors.* — XLII. (A.V.C. CCLXVII.) — (A.V.C. CCLXVIII.) — *Volsci & Æqui vincuntur.*

abſumpſit: adeo pertinaciter fuſos inſecuti ſunt equites. Caſtoris ædes eodem anno Idibus Quintilibus dedicata eſt. vota erat Latino bello, Poſtumio dictatore. filius eius duumuir ad id ipſum creatus dedicauit. Solicitati & eo anno ſunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. tribuni plebis popularem poteſtatem lege populari celebrabant. Patres ſatis ſuperq; gratuiti furoris in multitudine credentes eſſe, largitiones temeritatisque inuitamenta horrebant. acerrimi Patribus duces ad reſiſtendum conſules fuere; ea igitur pars Reipub. vicit. nec in præſens modo, ſed in venientem etiam annum M. Fabium Cæſonis fratrem, & magis inuiſum alterum plebi accuſatione Sp. Caſſii, L. Valerium conſulem dedit. Certatum eo quoque anno cum tribunis eſt. vana lex, vaniq; legis auctores, iactando irritum munus, facti. Fabium inde nomen ingens poſt tres continuos conſulatus, vnoq; velut tenore omnes expertos tribunitiis certaminibus habitum, itaq; vt bene locatus manſit in ea familia aliquandiu honos. Bellum inde Veiens initum: & Volſci rebellarunt. ſed ad bella externa propè ſuperērāt vires, abutebātur iis inter ſemetipſos certando. Acceſſēre ad ægras iam omnium gentes prodigia cœleſtia, propè quotidianas in vrbe agriſq; oſtentantia minas. motique ira numinis, cauſſam nullam aliam vates canebant, publicè priuatimq; nunc extis, nunc per aues conſulti, quam haud ritè ſacra fieri. qui terrores tamen eò euaſere, vt Oppia virgo Veſtalis damnata inceſti pœnas dederit. Q. Fabius inde, & C. Iulius conſules facti. Eo anno non ſegnior diſcordia domi, & bellum foris atrocius fuit. Ab Æquis arma ſumpta. Veientes agrum quoque Romanorū populantes inierunt. quorum bellorum creſcente cura, Cæſo Fabius, & Sp. Furius conſules fiunt. Ortonam Latinam vrbem Æqui oppugnabāt. Veientes pleni iam populationum Romam ipſam ſe oppugnaturos minitabantur. qui terrores, quum compeſcere deberent, auxēre inſuper animos plebis: redibatque non ſua ſponte plebi mos detractandi militiam; ſed Sp. Licinius tribunus plebis, veniſſe tempus ratus, per vltimam neceſſitatem legis agrariæ Patribus iniungendæ, ſuſceperat rem militarem impediendam. cæterū tota inuidia tribunitiæ poteſtatis verſa in auctorem eſt, nec in eum conſules acrius, quam ipſius eius collegæ coorti ſunt. auxilioque eorum delectum conſules habent. Ad duo ſimul bella exercitus ſcribitur. ducendus Fabio in Veientes, in Æquos Furio datur. & in Æquis quidem nihil dignum memoria geſtū eſt. Fabio aliquanto plus negotii cum ciuibus, quam cum hoſtibus fuit. vnus ille vir ipſe conſul Rēpublicam ſuſtinuit, quam exercitus odio conſulis, quantum in ſe fuit, prodebat. nam quum conſul præter cæteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita inſtruxiſſet aciem, vt ſolo equitatu emiſſo exercitum hoſtium funderet, inſequi fuſos pedes noluit. nec illos, & ſi non adhortatio inuiſi ducis, ſuum ſaltem flagitium, & publicum in præſentia dedecus, poſtmodo periculum, ſi animus hoſti rediſſet, cogere potuit gradum accelerare; aut, ſi aliud nihil, inſtare inſtructos. iniuſſū ſigna referunt, mœſtique (crederes victos) execrantes nunc imperatorem, nunc nauatam ab equite operam, redeunt in caſtra. Nec huic tam peſtilenti exemplo remedia vlla ab imperatore quæſita ſunt: adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua ciuem regant, quam qua hoſtem ſuperent. Conſul Romam rediit, non tam belli gloria aucta, quā irritato exacerbatoq; in ſe militum odio. Obtinuere tamen patres, vt in Fabia gente conſulatus maneret. M. Fabium conſulem creant, Fabio collega Cn. Manlius datur. Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit. Tib. Pontificius fuit, is eandē viam, velut proceſſiſſet Sp. Licinio, ingreſſus, delectum pauliſper impediit. Perturbatis iterum Patribus Ap. Claudius *victam tribunitiam poteſtatem* dicere *priore anno, in præſentia re ipſa, exemplo in perpetuum: quando inuentum ſit, ſuis ipſam viribus diſſolui. neque enim vnquam defuturum, qui ex collega victoriam ſibi, & gratiam melioris partis bono publico velit quæſitam. & plures, ſi pluribus opus ſit, tribunos ad auxilium conſulum paratos fore: & vnum vel aduerſus omnes ſatis eſſe. darent modo & conſules, & primores Patrum operam, vt ſi minus omnes, aliquos tamen ex tribunis Reipubl. ac ſenatui conciliarent.* Præceptis Appii moniti Patres, & vniuerſi comiter ac benigne tribunos appellare: & conſulares, vt cuique eorum priuatim aliquid iuris aduerſus ſingulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere: vt tribunitiæ poteſtatis vires ſalubres vellent Reipubl. eſſe: quatuorq; tribunorum aduerſus vnum moratorem publici commodi auxilio delectum conſules habent. Inde ad Veiens bellum profecti, quo vndique ex Etruria auxilia conuenerant, nō tam Veientium gratia concitata, quam quod in ſpem ventum erat, diſcordia inteſtina diſſolui rem Romanam poſſe. principesque in omniū Etruriæ populorum conciliis fremebant, *æternas opes eſſe Romanas, niſi inter ſemetipſos ſeditionibus ſæuiant, id vnum venenum, eam labem ciuitatibus opulentis repertam, vt magna imperia mortalia eſſent. Diu ſuſtentatum id malum, partim Patrum conciliis, partim patientia plebis, iam ad extrema veniſſe: duas ciuitates ex vna factas: ſuos cuique parti magiſtratus, ſuas leges eſſe. primùm in delectibus ſæuire ſolitos, eoſdem in bello tamen paruiſſe ducibus. qualicunque vrbis ſtatu, manente diſciplina militari, ſiſti potuiſſe: iam nō parendi magiſtratibus morem, in caſtra quoque Romanum militem ſequi. proximo bello in ipſa acie, in ipſo certamine, conſenſu exercitus traditam vltro victoriā victis Æquis: ſigna deſerta: imperatorem in acie relictum iniuſſu in caſtra reditum. profecto ſi inſtetur, ſuo milite vinci Romam poſſe. nihil aliud opus eſſe, quam indici oſtendique bellum; cætera ſua ſponte fata & Deos geſturos.* Hæ ſpes Etruſcos armauerant, multis inuicem caſibus victos victoreſq;. Conſules quoque

Marginal notes: (A.V.C. CCLXIX) — Prodigia. — Veſtalis damnata inceſti. — XLIII. — (A.V.C. CCLXX.) — (A.V.C. CCLXXI) — (A.V.C. CCLXXII.) — XLIV. — Seditio labes ciuitatum. — XLV.

quoque Romani nihil præterea aliud, quam ſuas vires, ſua arma horrebant: memoria peſſimi proximo bello exempli terrebãtur, ne rem committerent eo, vbi duæ ſimul acies timendæ eſſent. itaque caſtris ſe tenebant, tam ancipiti periculo auerſi: *diem tempusq́ forſitan ipſum leniturum iras, ſanitatemq́ animis allaturum.* Veiens hoſtis Etruſcique eo magis præpropere agere: laceſſere ad pugnam, primo obequitando caſtris, prouocandoque: poſtremo vt nihil mouebant, qua conſules ipſos, qua exercitum increpando: *ſimulationem inteſtinæ diſcordiæ remedium timoris inuentum: & conſules magis non confidere, quam non credere ſuis militibus. nouum ſeditionis genus, ſilentium ociumq́ inter armatos.* ad hæc *in nouitatem generis, originisq́ qua falſa, qua vera iacere.* Hæc quum ſub ipſo vallo portisque ſtreperent, haud ægrè conſules pati. ac imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora verſare, & ab inteſtinis auertere malis: nolle inultos hoſtes, nolle ſucceſſum, non Patribus, non conſulibus externa & domeſtica odia certare in animis. tandem ſuperant externa, adeo ſuperbe inſolenterque hoſtis eludebat. frequentes in prætorium conueniunt, poſcunt pugnam, poſtulant vt ſignum detur.

Conſulum cunctatio.

Conſules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur. pugnare cupiebant, ſed retro reuocanda, & abdenda cupiditas erat, vt aduerſando remorandoque incitato ſemel militi adderent impetum. Redditur reſponſum, *immaturam rem agi, nondum tempus pugnæ eſſe: caſtris ſe tenerent:* edicunt inde; *vt abſtineant pugna: ſi quis iniuſſu pugnauerit, vt in hoſtem animaduerſuros.* ita dimiſſis, quo minus conſules velle credunt, creſcit ardor pugnandi. accedunt inſuper hoſtes ferocius multo, vt ſtatuiſſe nõ pugnare conſules cognitum eſt. *quippe impune ſe inſultaturos: non credi militi arma. rem ad vltimum ſeditionis erupturam, finemq́ veniſſe Romano imperio.* His freti cõcurſant portis, ingerunt probra, ægre abſtinent, quin caſtra oppugnent. Enimuero non vltra contumeliam pati Romanus poſſe: totis caſtris vndique ad conſules curritur, non iam ſenſim, vt ante, per centurionum principes poſtulant, ſed paſſim omnes clamoribus agunt. Matura res erat, tergiuerſantur tamen Fabius deinde, ad creſcentem tumultum, iam metu ſeditionis collega concedente, quum ſilentium claſſico feciſſet: *Ego iſtos Cn. Manli poſſe vincere ſcio, velle ne ſcirem, ipſi fecerunt. itaque certum atque decretum eſt, non dare ſignum, niſi victores ſe redituros ex hac pugna iurent. conſulem Romanum miles ſemel in acie feſellit, Deos nunquam fallet.* Centurio erat M. Flauoleius, inter primores pugnæ flagitator, *Victor*, inquit, *M. Fabi reuertar ex acie. ſi fallat, Iouem patrem, Gradiuumque Martem, aliosque iratos inuocat Deos.* Idem deinceps omnis exercitus in ſe quiſq; iurat. Iuratis datur ſignum, arma capiunt, eunt in pugnam irarum ſpeique pleni. nunc iubent *Etruſcos probra iacere, nunc armatis ſibi quiſq́ lingua promptum hoſtem offerri.* Omniũ illo die, qua plebis, qua Patrum eximia virtus fuit. Fabium nomen, Fabia gens maxime enituit: multis ciuilibus certaminibus infenſos plebis animos illa pugna ſibi reconciliare ſtatuunt. inſtruitur acies. Nec Veiens hoſtis Etruſcæque legiones detrectant. prope certa ſpes erat, non magis ſecum pugnaturos, quam pugnauerint cum Æquis: maius quoque aliquod (in tam irritatis animis, & occaſione ancipiti) haud deſperandum eſſe facinus. res aliter longe euenit. nam non alio ante bello infeſtior Romanus (adeo hinc contumeliis hoſtes, hinc conſules mora exacerbauerant) prælium iniit. Vix explicandi ordinis ſpatium Etruſcis fuit, quum pilis inter primam trepidationem, abiectis temere magis quam emiſſis, pugna iam ad manus, iam ad gladios, vbi Mars eſt atrociſſimus, venerat. Inter primores genus Fabium inſigne ſpectaculo exemploque ciuibus erat. ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante conſul fuerat) principem in confertos Veientes euntem, ferox viribus & armorum arte Tuſcus, incautum inter multas verſantem hoſtium manus, gladio per pectus transfigit. telo extracto, præceps Fabius in vulnus abiit. Senſit vtraque acies vnius viri caſum, cedebatque inde Romanus: quum M. Fabius conſul tranſiliit iacentis corpus, obiectaq; parma.

Conſulis ad milites hortatio.

Hoc iuraſtis, inquit, *milites? fugientes vos in caſtra redituros? adeo ignauiſſimos hoſtes magis timetis, quam Iouem, Martemq́ per quos iuraſtis? at ego iniuratus aut victor reuertar, aut prope te hic Q. Fabi dimicans cadam.* Conſuli tum Cæſo Fabius prioris anni conſul, *Verbisne iſtis frater, vt pugnẽt te impetraturum credis? Dii impetrabunt, per quos iurauere. & nos, vt decet proceres, vt Fabio nominẽ eſt dignum, pugnando potius, quam adhortando accendamus militum animos.* Sic in primum infeſtis haſtis prouolant duo Fabii, totamq; mouerunt ſecum aciem. Prælio ex parte vna reſtituto, nihilo ſegnius in altero cornu Cn. Manlius cõſul pugnam ciebat. vbi prope ſimilis fortuna eſt verſata. nam vt altero in cornu Q. Fabium, ſic in hoc ipſum conſulem Manlium iam velut fuſos agentem hoſtes, & impigre milites ſecuti ſunt: & vt ille graui vulnere ictus ex acie ceſſit, interfectum rati, gradũ retulere: ceſſiſſentque loco, ni conſul alter cum aliquot turmis equitum in eam partem citato equo aduectus, *viuere* clamitans collegam, *ſe victorem fuſo altero cornu adeſſe*, rem inclinatã ſuſtinuiſſet. Manlius quoque ad reſtituendam aciem ſe ipſe coram offert. duorum conſulum cognita ora accendunt militum animos. ſimul & vanior iam erat hoſtium acies, dum, abundante multitudine freti, ſubtracta ſubſidia, mittunt ad caſtra oppugnanda. in quæ haud magno certamine impetu facto, dum prædæ magis quam pugnæ memores tererent tempus:

Triarii Romani.

triarii Romani, qui primam irruptionem ſuſtinere non potuerant, miſſis ad conſules nunciis quo loco res eſſent, conglobati ad prætorium redeunt, & ſua ſponte prælium ipſi renouant:

uant: & Manlius consul reuectus in castra ad omnes portas milite opposito hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis rabiem magis quam audaciam accendit. nam quum incursantes quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties impetu issent: globus iuuenum vnus in ipsum consulem insignem armis inuadit. prima excepta à circumstantibus tela: sustineri deinde vis nequit. consul mortifero vulnere ictus cadit, fusiq; circa omnes. Tuscis crescit audacia. Romanos terror per tota castra trepidos agit. & ad extrema ventum foret, ni legati rapto consulis corpore patefecissent vna porta hostibus viam. ea erumpunt, consternatoque agmine abeuntes in victorem alterum incidunt consulem. ibi iterum cæsi, fusique passim. Victoria egregie parta, tristis tamen duobus tam claris funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, *si exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo bello opera facile passurum*, respondit: *se familia funesta Q. Fabij fratris morte, Republica ex parte orba consule altero amisso, publico priuatoque deformem luctu lauream non accepturum.* Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit. adeo spreta in tempore gloria interdum cumulatior redit. Funera deinde duo deinceps, collegæ fratrisque ducit. idem in vtroq; laudator, quum concedendo illis suas laudes, ipse maximam partem earum ferret. neque immemor eius, quod initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios milites curandos diuidit Patribus. Fabiis plurimi dati: nec alibi maiore cura habiti. inde populares iam esse Fabii: nec hoc vlla, nisi salubri Reipubl. arte. Igitur non Patrum magis quam plebis studiis Cæso Fabius cum T. Virginio consul factus, neque bella, neque delectus, neq; vllam aliam priorem curam agere, quam vt iam aliqua ex parte inchoata concordiæ spe, primo quoq; tempore cum Patribus coalescerent animi plebis. Itaq; principio anni censuit, *priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus existeret, occuparent Patres ipsi suum munus facere: captiuum agrum plebi quam maxime æqualiter darent, æquum esse habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit.* aspernati Patres sunt: questi quoque quidam, *nimia gloria luxuriare & euanescere viuidum quondam illud Cæsonis ingenium.* nullæ deinde vrbanæ factiones fuere. Vexabantur incursionibus Æquorum Latini. eo cum exercitu Cæso missus, in ipsorum Æquorum agrum depopulabundum transit. Æqui se in oppida receperunt, murisque se tenebant: eo nulla pugna memorabilis fuit. At à Veiente hoste clades accepta temeritate alterius consulis. actumque de exercitu foret, ni Cæso Fabius in tempore subsidio venisset. Ex eo tempore, neque pax, neq; bellum cum Veientibus fuit: res proxime formam latrocinii venerat. legionibus Romanis cedebant in vrbem: vbi abductas senserant legiones, agros incursabant; bellum quiete, quietem bello inuicem eludentes. ita neque omitti tota res, neque perfici poterat. & alia bella aut præsentia instabant, vt ab Æquis Volscisque, nõ diutius, quam recens dolor proximæ cladis transiret, quiescentibus: aut mox moturos se apparebat Sabinos semper infestos. Etruriamque omnem. sed Veiens hostis, assiduus magis quam grauis, contumeliis sæpius quam periculo animos agitabat: quod nullo tempore negligi poterat, aut auerti alio sinebat. Tum Fabia gens senatum adit: consul pro gente loquitur: *Assiduo magis quam magno præsidio, vt scitis, Patres conscripti, bellum Veiens eget. vos alia bella curate: Fabios hostes Veientibus date. auctores sumus, tutam ibi maiestatem Romani nominis fore. nostrum id nobis velut familiare bellum priuato sumptu gerere in animo est. Respublica & milite illic, & pecunia vacet.* Gratiæ ingentes actæ. Consul è curia egressus comitante Fabiorum agmine, qui in vestibulo curiæ senatusconsultum expectantes steterant, domum rediit. iussi armati postero die ad limen consulis adesse; domos inde discedunt. Manat tota vrbe rumor: Fabios ad cœlum laudibus ferunt, *familiam vnam subiisse ciuitatis onus: Veiens bellum in priuatam curã, in priuata arma versum. si sint duæ roboris eiusdem in vrbe gentes: deposcãt, hæc Volscos sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente, omnes finitimos subigi populos posse.* Fabii postera die arma capiunt: quo iussi erant, conueniunt. Consul paludatus egrediens in vestibulo, gentem omnem suam instructo agmine videt. acceptus in medium, signa ferri iubet: nunquam exercitus neque minor numero, neq; clarior fama & admiratione hominum per vrbem incessit. Sex & trecenti milites, omnes patricii, omnes vnius gentis, quorum neminem ducem sperneret egregius quibuslibet temporibus senatus: ibant vnius familiæ viribus, Veienti populo pestem minitantes. sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque; nihil medium, nec spem, nec curam, sed immensa omnia voluentium animo: alia publica sollicitudine excitata, fauore & admiratione stupẽs; *ire fortes, ire felices iubent: inceptis euentus pares reddere: consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.* Prætereuntibus Capitolium arcemque & alia templa, quicquid Deorũ oculis, quicquid animo occurrit, precantur, *vt illud agmen faustum atq; felix mittant: sospites breui in patriam ad parentes restituant.* Incassum missæ preces. infelici via à dextro Iano portæ Carmentalis profecti, ad Cremeram flumen perueniunt. is opportunus visus locus communiendo præsidio. L. Æmilius inde, & C. Seruilius consules facti. & donec nil aliud quam in populationibus res fuit: non ad præsidium modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione qua Tuscus ager Romano adiacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes per vtrumque finem, fecere. Interuallum deinde haud magnum populationibus fuit: dum & Veientes accito ex Etruria exercitu præsidium Cremeræ oppugnant: & Romanæ

Funduntur hostes.

XLVIII. (A.V.C. CCLXXIII.)

Fabia gens bellum in Veientes sibi deposcit.

XLIX.

(A.V. CCLXIV.)

Romanæ legiones ab L. Æmilio Consule ad-
ductæ cominus cum Etruscis dimicant acie.
quanquam vix dirigẽdi aciem spacium Veien-
tibus fuit. adeo inter primam trepidationem,
dum post signa ordines introeunt, subsidiaque
locant, inuecta subito ab latere Romana equi-
tum ala, non pugnæ modo incipiendæ, sed cō-
sistendi ademit locū. ita fusi retro ad saxa Ru-
bra (ibi castra habebant) pacem supplices pe-
tunt. cuius impetratæ, ab insita animis leuita-
te, ante deductum Cremera Romanum præ-
sidium pœnituit. Rursus cum Fabiis erat Ve-
ienti populo sine vllo maioris belli apparatu
certamen: nec erant incursiones modo in a-
gros, aut subiti impetus incursantium, sed ali-
quoties æquo campo collatisque signis certa-
tum: gensque vna populi Romani sæpe ex o-
pulentissima, vt tum res erant, Etrusca ciuitate
victoriam tulit. Id primo acerbum indignum-
que Veientibus visum: inde consilium ex re
natum, insidiis ferocem hostem captandi: gau-
dere etiam, multo successu Fabiis audaciam
crescere. itaque & pecora prædātibus aliquo-
ties, velut casu incidissent, obuiam acta: & a-
grestium fuga vasti relicti agri: & subsidia ar-
matorum ad arcendas populationes missa, sæ-
pius simulato quam vero pauore refugerunt.
Iamque Fabii adeo contempserant hostem, vt
sua inuicta arma neque loco, neque tempore
vllo crederent sustineri posse. hæc spes proue-
xit, vt ad conspecta procul à Cremera magno
campi interuallo pecora (quanquam rara ho-
stium apparebant arma) decurrerent. & quum
improuidi effuso cursu insidias circa ipsum iter
locatas superassent, palatique passim vaga, vt
fit pauore iniecto, raperent pecora; subito ex
insidiis consurgitur, & aduersi & vndiq; hostes
erant. primo clamor circumlatus exterruit,
dein tela ab omni parte accidebant. coeunti-
busque Etruscis, iam continenti agmine arma-
torum septi, quo magis se hostis inferebat, co-
gebātur breuiore spatio & ipsi orbem collige-
re. quæ res & paucitatem eorum insignem, &
multitudinem Etruscorum, multiplicatis in
arcto ordinibus, faciebat. tum omissa pugna
quam in omnes partes parem intenderant, in
vnum locum se omnes inclinant. eo, nisi cor-
poribus armisque, rupere cuneo viam. duxit
via in editum leniter collem. inde primo resti-
tere. mox vt respirandi superior locus spatium
dedit, recipiendique à pauore tanto animum,
pepulere etiam subeuntes: vincebatq; auxilio
loci paucitas, ni iugo circummissus Veiens in
verticē collis euasisset. ita superior rursus ho-
stis factus: Fabii cæsi ad vnum omnes, præsidi-
umque expugnatum. CCCVI perisse satis con-
uenit: vnum prope puberem ætate relictum
stirpem genti Fabiæ, dubiisque rebus populi
Romani sæpe domi bellique vel maximum fu-
turum auxilium. Quum hæc accepta clades
esset, iam C. Horatius & T. Menenius consu-
les erant. Menenius aduersus Tuscos victoria
elatos confestim missus: tum quoque male pu-
gnatum est, & Ianiculum hostes occupauere:
obsessaque vrbs foret, super bellū annona pre-
mente (transierant enim Etrusci Tiberim) ni
Horatius Cos. ex Volscis esset reuocatus: ad-
eoque id bellum ipsis institit mœnibus, vt pri-
mo pugnatum ad Spei sit æquo Marte, iterum
ad portam Collinam. ibi quāquam paruo mo-
mento superior Romana res fuit. meliorem
tamen militem, recepto pristino animo, in fu-
tura prælia id certamen fecit. A. Virginius &
Sp. Seruilius consules fiunt. post acceptā pro-
ximam pugnæ cladem Veientes abstinuere a-
cie. populationes erant, & velut ab arce Iani-
culi passim in Romanum agrum impetus da-
bant. non vsquam pecora tuta, non agrestes e-
rant. Capti deinde eadem arte sunt, quia cæpe-
rant Fabios. secuti dedita opera passim ad ille-
cebras propulsa pecora, præcipitauere in insi-
dias quo plures erant, maior cædes fuit. ex hac
clade atrox ira maioris cladis caussa atque ini-
tium fuit. traiecto enim nocte Tiberi, castra
Seruilii Cos. adorti sunt oppugnare. inde fusi
magna cæde, in Ianiculum se ægre receperūt.
Confestim consul & ipse transit Tiberim; ca-
stra sub Ianiculo communit. postero die luce
orta, nonnihil & hesterna felicitate pugnæ fe-
rox: magis tamē, quod inopia frumenti, quam-
uis in præcipitia, dum celeriora essent, agebat
cōsilia: temere aduerso Ianiculo ad castra ho-
stium aciem erexit, fœdiusque inde pulsus
quampridie pepulerat, interuentu collegæ i-
pse exercitusque est seruatus. inter duas acies
Etrusci, quum inuicem his atque illis terga da-
rent, occidione occisi. Ita oppressum temeri-
tate felici Veiens bellum. Vrbi cum pace la-
xior etiam annona rediit, & aduecto ex Cam-
pania frumento, & postquam timor sibi cuiq;
futuræ inopiæ abiit; eo quod abditum fuerat,
prolato. Ex copia deinde ocioq; lasciuire rur-
sus animi: & pristina mala postquam foris de-
erant, domi quærere. tribuni plebem agitare
suo veneno, agraria lege: in resistentes incita-
re Patres, nec in vniuersos modo, sed in singu-
los. Q. Considius & Genutius auctores agra-
riæ legis, T. Menenio diem dicunt. inuidiæ e-
rat amissum Cremeræ præsidium, quum haud
procul inde statiua consul habuisset. Eum op-
pressere: quum & Patres haud minus quam
pro Coriolano annixi essent: & patris Agrip-
pæ fauor haud dū exoleuisset. in mulcta tem-
perarunt tribuni: quum capitis anquisissent,
duo millia æris damnato mulctam edixerunt:
ea in caput vertit. negant tulisse ignominiam,
ægritudinemque: inde morbo absumptū esse.
Alius deinde reus Sp. Seruilius, vt consulatu
abiit, C. Nautio & P. Valerio consulibus, ini-
tio statim anni ab L. Cædicio & T. Statio tri-
bunis die dicta, non vt Menenius, precibus
suis aut Patrum, sed cum multa fiducia inno-
centiæ gratiæque tribunitios impetus tulit.
& huic prælium cum Tuscis ad Ianiculum
erat crimini. sed feruidi animi vir, vt in pu-
blico periculo ante, sic tum in suo, nō tribunos

Fusi Hetrusci, pacem supplices petunt.

L.

Nimia Fabiorum fiducia.

(A.V.C. CCLXIV.)

Fabii cæsi omnes.

LI.

(A.V.C. CCLXV.)

(A.V.C. CCLXVI.)

LII.

(A.V.C. CCLXVII.)

modo, sed plebem oratione feroci refutando, exprobrandoque *T. Menenii damnationem mortemq́. (cuius Patris munere restituta quondam plebs, eos ipsos quibus tum sæuiret magistratus, eas leges haberet)* periculum audacia discussit. iuuit & Virginius collega testis productus participando laudes: magis tamen Menenianum (adeo mutauerant animum) profuit iudicium. Certamina domi finita. Veiens bellum exortum; quibus Sabini arma coniunxerant. P. Valerius Consul accitis Latinorum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus, castra Sabina quæ pro mœnibus sociorum locata erant, confestim aggreditur: tantamque trepidationem iniecit, vt dum dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium vim, ea porta cui signa primum intulerat caperetur. intra vallū deinde cædes magis quam prælii esse. tumultus è castris & in vrbem penetrat, tanquam Veiis captis. ita pauidi Veientes ad arma currunt. pars Sabinis eunt subsidio, pars Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur. paulisper auersi turbatique sunt. deinde & ipsi vtroq; versis signis resistunt: & eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque. eademque hora duo exercitus, duæque potentissimę & maximæ finitimæ gentes, superatæ sunt. Dū hæc ad Veios geruntur, Volsci Æquiq; in Latino agro posuerant castra, populatique fines erant. eos per se ipsi Latini assumptis Hernicis sine Romano aut duce, aut auxilio castris exuerunt. ingenti præda præter suas recuperatas res potiti sunt. missus tamen ab Roma consul in Volscos C. Nautius. Mos credo non placebat, sine Romano duce exercituq; sociis propriis viribus consiliisque bella gerere. nullum genus calamitatis contumeliæque non editū in Volscos est: nec tamen perpelli potuere, vt acie dimicarent. L. Furius inde & C. Manlius consules. Manlio Veientes prouincia euenit. non tamen bellatum. induciæ in annos quadraginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato. Paci externæ confestim continuatur discordia domi. agrariæ legis tribunitiis stimulis plebs furebat. consules nihil Menenii damnatione, nihil periculo deterriti Seruilii, summa vi resistūt. abeuntes magistratu consules Genutius tribunus plebis arripuit. L. Æmilius & Opiter Virginius consulatum ineunt. Vopiscum Iulium in quibusdam pro Virginio annalibus consulem inuenio. Hoc anno (quoscunque consules habuit) rei ad populum Furius & Manlius circumeunt sordidati, non plebem magis quam iuniores Patrum. suadent monentque *honoribus & administratione Reipublicæ abstineant; consulares vero fasces, prætextā, curulemque sellam, nihil aliud quam pompam funeris putent. claris insignibus velut infulis velatos ad mortē destinari. quod si consulatus tanta dulcedo sit, iam nunc ita animum inducāt: consulatum captum & oppressum ab tribunitia potestate esse. consuli, velut apparitori tribunitio, omnia ad nutum imperiumque tribuni agenda esse. si se commouerit, si respexerit Patres, si aliud quam plebem esse in Republ. crediderit: exilium Cn. Marcii, Menenii damnationem & mortem, sibi proponat ante oculos.* His accensi vocibus Patres, consilia inde non publica, sed in priuato, seductaq; à plurium conscientia habuere. vbi quum id modo constaret, iure an iniuria eripiendos esse reos, atrocissima quæque maxime placebat sententia: nec auctor quamuis audaci facinori deerat. Igitur iudicii die, quum plebs in foro erecta exspectatione staret, mirari primo quod non descenderet tribunus: deinde quum iam mora suspectior fieret, deterritum à primoribus credere, & *desertam ac proditam causam publicam* queri. tandem qui obuersati vestibulo tribuni fuerāt, nunciant domi mortuum esse inuentum. quod vbi in totam concionem pertulit rumor: sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. præcipuus pauor tribunos inuaserat: quam nihil auxilii sacratæ leges haberent, morte collegæ monitos. Nec Patres satis moderate ferre lætitiam; adeoque neminem noxæ pœnitebat, vt etiam insontes fecisse videri vellent, palamque ferrent, *malo domādam tribunitiam potestatem.* Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur; pauentibusq; tribunis sine intercessione vlla consules rem peragunt. Tum vero irasci plebs tribunorum magis silentio, quam consulum imperio: & dicere *actum esse de libertate sua: rursus ad antiqua reditum, cum Genutio vna mortuam ac sepultam tribunitiam potestatem: aliud agendum, ac cogitandum, quomodo resistatur Patribus. id autem vnum consilium esse, vt se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii habeat, defendat. quatuor & viginti lictores apparere consulibus, & eos ipsos plebis homines: nihil contemptius, neq. infirmius, si sint qui contemnant: sibi quemque ea magna atque horrenda facere.* His vocibus alii alios quum incitassent, ad Voleronem Publium de plebe hominem, *quia quod ordines duxisset, negaret se militem fieri debere*, lictor missus est à consulibus. Volero appellat tribunos. quum auxilio nemo esset, consules spoliari hominem, & virgas expediri iubent. *Prouoco*, inquit, *ad populum*, Volero; *quoniam tribuni ciuem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt, quam ipsi in lecto suo à vobis trucidari.* quo ferocius clamitabat, eo infestius circumscindere & spoliare lictor. Tum Volero & prævalens ipse, & adiuuantibus aduocatis repulso lictore, vbi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se in turbam confertissimam recipit, clamitans: *Prouoco, & fidem plebis imploro! adeste ciues! adeste commilitones! nihil est quod exspectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus est.* Concitati homines, veluti ad prœlium se expediunt: apparebatque omne discrimen adesse, nihil cuiquam sanctum non publici fore, nō priuati iuris. Huic tantæ tempestati quum se consules obtulissent, facile experti sunt, parū tutam maiestatem sine viribus esse. violatis lictoribus, fascib[9] fractis; è foro in curiam compelluntur, incerti quatenus Volero exerceret victoriā. Conticescēte deinde tumultu, quum senatum vocari iussissent, queruntur *iniurias suas,*

LIII. *Veiens bellum.*

LIV. (*A.V.C.* CCLXXVIII.)

(*A.V.C.* CCLXXIX.) *Furius & Manlius, rei ad populum.*

Tribunus domi suæ occiditur.

LV.

Plebis indignatio & tumultu[s]

ſuas, vim plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis ſententiis, vicere ſeniores, quibus ira *Patrum aduerſus temeritatem plebis certari* non placuit. Voleronem amplexa fauore plebs, proximis comitiis tribunum plebis creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furium Conſules habuit. contraque omnium opinionem, qui eũ vexandis prioris anni conſulibus permiſſurum tribunatum credebant, poſt publicam cauſam priuato dolore habito, ne verbo quidem violatis conſulibus, rogationem tulit ad populũ; *vt plebeii magiſtratus tributis comitiis fierent.* Haud parua res, ſub titulo prima ſpecie minime atroci, ferebatur; ſed quæ patriciis omnem poteſtatem per clientum ſuffragia creandi quos vellent tribunos, auferret. Huic actioni gratiſſimæ plebi, quum ſumma vi reſiſterent Patres: nec, quæ vna vis ad reſiſtendum erat, vt intercederet aliquis ex collegio, auctoritate aut conſulum, aut principum adduci poſſet: res tamen ſuo ipſa molimine grauis, magnis certaminibus in annum extrahitur. Plebs Voleronem tribunum reficit. Patres ad vltimum dimicationis rati rem venturam, Ap. Claudium Appii filium, iam inde à paternis certaminib⁹ inuiſum infeſtumque plebi, conſulem faciunt. collega ei T. Quintius datur. Principio ſtatim anni nihil prius quam de lege agebatur. ſed vt inuentor legis Volero, ſic Lætorius collega eius, auctor quum recentior, tum acrior erat. ferocem faciebat belli gloria ingens, quod ætatis eius haud quiſquam manu promptior erat. is quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur, inſectatione abſtinens conſulum, ipſe in accuſationem Appii familiæque ſuperbiſſimæ, ac crudeliſſimæ in plebem Romanam exorſus, quum à Patribus *non conſulem, ſed carnificem ad vexandam & lacerãdam plebem creatum eſſe* contenderet, rudis in militari homine lingua non ſuppetebat libertati animoq;. itaque deficiente oratione, *Quandoquidem non tam facile loquor,* inquit, *Quirites, quam quod locutus ſum præſto: craſtino die adeſte. ego hic aut in conſpectu veſtro moriar, aut perferam legem.* Occupant tribuni tẽplum poſtero die. conſules nobilitasq; ad impediendam legem in concione cõſiſtunt. ſubmoueri Lætorius iubet, præterquam qui ſuffragium ineant. adoleſcentes nobiles ſtabant, nihil cedentes viatori. tum ex his prehendi quoſdam Lætorius iubet. Conſul Appius negare, *ius eſſe tribuno in quenquam, niſi in plebeium: nõ enim populi, ſed plebis eum magiſtratum eſſe: nec illum ipſum ſubmouere pro imperio poſſe more maiorum: quia ita dicatur: Si vobis videtur, diſcedite Quirites.* Facile & contemptim de iure diſſerendo perturbare Lætorium poterat. ardens igitur ira tribunus, viatorem mittit ad conſulem: conſul lictorem ad tribunum, *priuatum eſſe* clamitans, *ſine imperio, ſine magiſtratu.* violatusque eſſet tribunus, ni & concio omnis atrox coorta pro tribuno in conſulem eſſet: & concurſus hominum in forum ex tota vrbe concitatæ multitudinis fieret. Suſtinebat tamen Appius pertinacia tantam tempeſtatem: certatumq; haud incruento prælio foret, ni Quintius conſul alter conſularibus negotio dare, vt collegam vi, ſi aliter non poſſent, de foro abducerent, ipſe nunc plebem ſæuientẽ precibus leniſſet. nunc oraſſet tribunos, *vt concilium dimitterent: darent iræ ſpatium, non vim ſuam illis tempus ádempturum; ſed conſilium viribus additurum: & Patres in populi, & conſulem in Patrum fore poteſtate.* Ægre ſedata ab Quintio plebs, multo ægrius conſul alter a Patribus. Dimiſſo tandem concilio plebis, ſenatum conſules habent. vbi quum timor atque ira inuicem ſententias variaſſent: quo magis, ſpacio interpoſito, ab impetu ad conſultãdum aduocabantur, eo plus abhorrebant à certatione animi: adeo vt *Quintio gratias agerẽt; quod eius opera mitigata diſcordia eſſet.* Ab Appio petitur, *vt tantam conſularem maieſtatem eſſe vellet, quanta in concordi ciuitate eſſe poſſet. dum tribuni conſulesque ad ſe quiſque omnia trahant, nihil relictum eſſe virium in medio. diſtractam laceratamq; Rempub. per magiſtratus: magis quorum in manu ſit, quam vt incolumis ſit, quæri.* Appius contra, *teſtari Deos atque homines, Rempublicam prodi per metum ac deſeri. non conſulem ſenatui, ſed ſenatum conſuli deeſſe: grauiores accipi leges, quam in Sacro monte acceptæ ſint.* victus tamen Patrum conſenſu quieuit. lex ſilentio perfertur. Tum primum tributis comitiis creati tribuni ſunt: numero etiã additos tres, perinde ac duo ante fuerint, Piſo auctor eſt. nominat quoq; tribunos, Cn. Sicinium, L. Numitorium, M. Duilium, Sp. Icilium, L. Meciliũ. Volſci tum Æquique inter ſeditionem Romanam & bellum coortum, vaſtauerant agros, vt ſi qua ſeceſſio plebis fieret, ad ſe receptum haberet. compoſitis deinde rebus, caſtra retro mouere. Ap. Claudi⁹ in Volſcos miſſus. Quintio Æqui prouincia euenit. Eadem in militia ſæuitia Appii, quæ domi eſſe, eo liberior, quod ſine tribunitiis vinculis erat. odiſſe plebẽ plus quam paterno odio, quod ſe victum videbat ab ea: &, *ſe vnico conſule electo aduerſus tribunitiam poteſtatem, perlatam legem eſſe, quam minore conatu, nequaquam tanta Patrum ſpe, priores impedierint conſules.* Hæc ira indignatioque ferocem animum ad vexandum ſæuo imperio exercitum ſtimulabat. nec vlla vi domari poterat, tantum certamen animis imbiberant. ſegniter, ocioſe, negligenter, contumaciter omnia agere: nec pudor, nec metus coercebat. ſi citius agi vellet agmen, tardius ſedulo incedere. ſi adhortator operis adeſſet, omnes ſua ſpõte motam remittere induſtriam. præſenti vultus demittere, tacite prætereuntem execrari: vt inuictus ille odio plebeio animus, interdum moueretur. omni nequiquam acerbitate prompta, nihil iam cum militibus agere: *à centurionibus corruptum exercitum* dicere: *tribunos plebei* cauillans interdum, & *Volerones* vocare. Nihil eorum Volſci neſciebant: inſtabantque eo magis, ſperantes idem certamen animorum aduerſus Appium habiturum exercitum Romanum, quod aduerſus Fabium conſulem habuiſſet. cæterum multo

Margin notes (in the order printed):

LVI. (A.V.C. CCLXX.)

(A.V.C. CCLXXI.)

Contentio inter Coſ. & Tribunum.

LVII.

LVIII.

In Volſcos & Æquos mittuntur Coſſ.

Appii Coſſ. ſæuitia.

LIX.

Appianus exercitus odio ducis vinci voluit.

multo Appio quam Fabio violentior fuit: non enim vincere tantum noluit, vt Fabianus exercitus, sed vinci voluit, productus in aciem, turpi fuga petit castra, nec ante restitit, quam signa inferentem Volscum munimentis vidit, fœdamque extremi agminis cædem. tum expressa vis ad pugnandum, vt victor iam à vallo submoueretur hostis: satis tamen appareret, capi tantum castra militem Romanum noluisse. alii gaudere sua clade atq; ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus, quum insuper sæuire vellet concionemque aduocaret: concurrunt ad eum legati tribunique, monentes, *ne vtique experiri vellet imperium, cuius vis omnis in consensu obedientium esset. negare vulgo milites se ad concionem ituros. passimque exaudiri voces postulantium, vt castra ex Volsco agro moueantur: hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo fuisse; ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam speciem obuersari ante oculos.* Victus tandem (*quandoquidem nihil præter tempus noxæ lucrarentur*) remissa concione iter in sequentem diem pronunciari quum iussisset, prima luce classico signū profectionis dedit. Quum maxime agmē è castris explicaretur, Volsci, vt eodem signo excitati, nouissimos adoriuntur. à quibus perlatus ad primos tumultus, eo pauore signaque & ordines turbauit, vt neque imperia exaudiri, neque instrui acies possent. nemo vllius nisi fugæ memor: ita effuso agmine per stragem corporum armorumque euasere, vt prius hostis desisteret sequi, quam Romanus fugere.

Appius animaduertit in exercitum.

Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul quum reuocando nequiquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit, aduocataq; concione, inuectus haud falso *in proditorem exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum; vbi signa, vbi arma essent*, singulos rogitans, inermes milites, signo amisso signiferos; ad hoc centuriones duplicariosq; qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit. cætera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

LX.

Mite Quintii Coss. ingenium.

Contra ea, in Æquis inter consulem ac militem comitate ac beneficiis certatum est. & natura Quintius erat lenior, & sęuitia infelix collegę, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ cōcordiæ ducis exercitusq; non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi. nec vllo ante bello latius inde actæ prædæ. ea omnis militi data est. addebantur & laudes, quibus haud minus quam præmio gaudent militum animi. Tum duci, tum propter ducem Patribus quoq; placatior exercitus rediit: *sibi parentem, alteri exercitui dominum datū ab senatu* memorans. Varia fortuna belli, atroci discordia, domi forisq; annum exactum, insignem maxime comitia tributa efficiunt: res maior victoria suscepti certaminis quam vsu. plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est, Patribus ex concilio submouendis, quam viriū aut plebi additum, aut demptum Patribus.

LXI.

Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Tiberio Æmilio Consulibus, tum propter certamina ordinum de lege agraria: tum propter iudiciū Ap. Claudii. cui acerrimō aduersario legis, caussamq; possessorum publici agri, tanquam tertio consuli, sustinenti, M. Duilius & Cn. Sicius diem dixêre.

(*A. V. C. CCLXXXII.*)

Appio dies dicitur.

Nunquam ante tam inuisus plebi reus ad iudicium vocatus populi est, plenus suarum, plenus paternarū irarum. Patres quoq; non temere pro vllo æque annixi sunt; *propugnatorem senatus, maiestatisq; vindicem suæ ad omnes tribunitios, plebeiosq; oppositum tumultus, modum duntaxat in certamine egressum, obiici iratæ plebi.* Vnus è Patribus ipse Ap. Claudius, & tribunos & plebem & suum iudiciū pro nihilo habebat. illum non minæ plebis, nō senatus preces perpellere vnquam potuêre, non modo vt vestem mutaret, aut supplex prensaret homines; sed ne vt ex consueta quidem asperitate orationis (quum ad populum agēda caussa esset) aliquid leniret atq; submitteret. idem habitus oris, eadem contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat: adeo vt magna pars plebis Appium nō minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel caussam dixit quo semper agere omnia solitus erat accusatorio spiritu: adeoq; constantia sua & tribunos obstupefecit & plebē, vt diem ipsi sua voluntate producerent: trahi deinde rem sinerent. haud ita multum interim temporis fuit: ante tamen quam prædicta dies veniret, morbo moritur. cuius laudationē cum tribuni plebis impedire conarentur, plebs fraudari solenni honore supremum diem tanti viri noluit: & laudationē tam æquis auribus mortui audiuit, quam viui accusationem audierat, & exequias frequens celebrauit.

LXII.

Eodem anno Valerius consul cū exercitu in Æquos profectus, quum hostem ad præliū elicere non posset, castra oppugnare est adortus. prohibuit fœda tempestas, cum grandine ac tonitribus cœlo deiecta.

Prodigium.

admirationem deinde auxit, signo receptui dato, trāquilla serenitas reddita; vt velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum, religio fuerit. omnis ira belli ad populationē agri vertit: Alter consul Æmilius in Sabinis bellum gessit. & ibi, quia hostis mœnibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde nō villarum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti, quum prædatoribus occurrissent, ancipiti prœlio digressi, postero die retulere castra in tutiora loca. id satis consuli visum, cur pro victo relinqueret hostē; integro inde decedens bello.

LXIII.

(*A. V. C. CCLXXXIII.*)

Inter hæc bella manente discordia domi, T. Numitius Priscus, A. Virginius consules facti. Non vltra videbatur latura plebs dilationem agrariæ legis, vltimaq; vis parabatur, quum Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum, fugaq; agrestium cognitum est.

Volscorum irruptio.

ea res maturam iam seditionem, ac prope erumpentem repressit. Consules coacti ex templo ab senatu ad bellum: educta ex vrbe iuuentute, tranquilliorem cæteram plebem fecerunt. Et hostes quidem nihil aliud,

quam perfusis vano timore Romanis; citato agmine abeunt. Numicius Antium aduersus Volscos, Virginius contra Æquos profectus. ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem prolapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatũ est: fusi primo prælio hostes, fugaq; in vrbem Antium, vt tum res erant, opulentissimam acti. quam consul oppugnare non ausus, Cenonem aliud oppidum nequaquam tam opulentum, ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volsciq; Romanos exercitus tenent, Sabini vsq; ad portas vrbis populantes incessere. deinde ipsi paucis post diebus à duobus exercitibus, vtroque per iram consule ingresso in fines, plus cladiũ quã intulerant, acceperunt. Extremo anno pacis aliquid fuit: sed vt semper alias, solicitæ certamine Patrum & plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit. per Patres clientesq; Patrum consules creati, T. Quintius & Q. Seruilius. similem annum priori cõsules habent, seditiosa initia, bello deinde externo trãquilla, Sabini Crustuminos cãpos citato agmine transgressi, quum cædes & incendia circum Anienem flumen fecissent, à porta prope Collina mœnibusq; pulsi, ingentes tamen prædas hominum pecorumque egêre: quos Seruilius consul infesto exercitu insecutus, ipsum quidẽ agmen adipisci æquis locis non potuit: populationem adeo effuse fecit, vt nihil bello intactum relinqueret, multiplicique capta præda rediret. Et in Volscis res egregie gesta tum ducis, tum militum opera. primum æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde vtrinq; plurimo sanguine. Et Romani, quia paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul *fugere hostes* ab cornu altero clamitans concitasset aciem, impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renouaret certamen, signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis induciis vtrinq; quiete sumpta: per quos ingẽs vis hominum ex omnibus Volscis, Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. itaque tertia fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quintius sedato tumultu, quem terror subitus exciuerat, quum manere in tentoriis quietum militem iussisset; Hernicorum cohortem in stationem educit: cornicines tubicinesque in equis impositos, canere ante vallum iubet; solicitumq; hostem ad lucem tenere. reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, vt somni quoq; Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos & plures esse, & Romanos putabant: fremitus hinnitusque equorum, qui & insueto sedente equite, & insuper aures agitante sonitu, sæuiebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit. Vbi illuxit, Romanus integer satiatusq; somno, productus in aciem; fessum stando & vigiliis Volscum primo impetu perculit. quamquam cessere magis, quam pulsi hostes sunt: quia ab tergo erant cliui, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul vbi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. miles ægre teneri, clamare & poscere, *vt perculsis instare liceat.* ferocius agunt equites circumfusi ducibus: vociferantur *se ante signa ituros.* Dum cunctatur cõsul virtute militum fretus, loco parum fidens: conclamant se ituros. clamoremque res est secuta. fixis in terram pilis, quo leuiores in ardua euaderent, cursu subeunt. Volscus effusis ad primum impetum missilibus telis, saxa obiacentia pedibus ingerit in subeuntes: turbatosque ictibus crebris vrget ex superiore loco. sic prope oneratum est sinistrum Romanis cornu, ni referentibus iam gradum, consul increpando simul temeritatem, simul ignauiam, pudore metum excussisset, restitêre primo obstinatis animis: deinde, vt in obtinentes locum vires ferebant, audent vltro gradum inferre; & clamore renouato commouẽt aciem. tum rursus impetu capto enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. iam prope erat vt in summum cliui iugum euaderent, quum terga hostes dedere: effusoque cursu pene agmine vno fugientes sequentesque castris incidere. in eo pauore castra capiuntur. qui Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium & Romanus exercitus ductus: paucos circumsessum dies deditur; nulla oppugnantium noua vi: sed quod iam inde ab infœlici pugna, castrisque amissis, ceciderant animi.

Sabini ad portas vrbis vsque grassantur.

LXIV.

(A. V. C. CCLXX-XIV.)

Cum Volscis feliciter pugnatum.

Quintii cõsulis strategema.

LXV.

EPITOME LIBRI III.

Seditiones de agrariis legibus factæ. Capitolium ab exulibus & seruis occupatum, cæsis iis receptum est. Census bis actus. priore lustro censa ciuium capita centum quatuor & viginti millia ducenta quatuordecim, præter orbos, orbasq;: sequenti, centum triginta duo millia quadringẽta nouem. Quum aduersus AEquos res male gesta esset, L. Quintius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus rustico operi esset, ad id bellum gerendum accersitus est. Is victos hostes sub iugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatus est: vt essent decem, trigesimo sexto anno à primis tribunis plebis. Petitis per legatos, & allatis Atticis legibus, ad constituendas eas, proponendasq; decemuiri pro consulibus sine vllis aliis magistratibus creati: altero & trecentesimo anno, quam Roma condita erat: & vt à regibus ad consules, ita à consulibus ad decemuiros translatum imperium. Ii decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent, & ob id in alterum quoq; annum eundem esse magistratum placuisset, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere, & in tertium annum retinuerunt: donec inuicto eorum imperio finem attulit libido Ap. Claudii: qui quum in amorem virginis incidisset, submisso, qui

qui eam in seruitutem peteret: necessitatem patri eius Virginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, vt filiam interimeret (cum aliter eam tueri non posset) ne in potestatem stuprum illaturi veniret. hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs incitata, montem Auentinum occupauit: coegitq; decemuiros abdicare se magistratu: ex quibus Appius, & vnus collegarum, qui præcipue pœnam meruerant, in carcerem coniecti; cæteri in exilium acti. Res præterea contra Sabinos, & Volscos, & AEquos prospere gestas continet: & parum honestum populi Romani iudicium: qui iudex inter Ardeates & Aricinos sumptus, agrum de quo ambigebatur, sibi adiudicauit.

I. (A. V. C. CCLXXXV.) *De re Agraria certamen.*

ANTIO capto Tib. Æmilius & Q. Fabius consules fiunt, hic erat Fabius qui vnus exstinctæ ad Cremeram genti superfuerat. Iam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor. Itaq; secundo quoq; consulatu eius & agrarii se in spē legis erexerant; & tribuni, rem contra consules sæpe tentatam, adiutore vtiq; consule obtineri posse rati, suscipiunt: & consul manebat in sententia sua. possessores & magna pars Patrum; *tribunitiis se iactare actionibus principem ciuitatis, & largiendo de alieno popularem fieri* querentes, totius inuidiam rei à tribunis in consulē auerterant. atrox certamen aderat, ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. *T. Quintii ductu & auspicio agri capti priore anno aliquantum à Volscis esse. Antium propinquam, opportunam, & maritimam vrbem, coloniam deduci posse: ita sine querelis possessorum plebem in agros ituram; ciuitatem in concordia fore.* hæc sententia accepta est. Triumuiros agro dando creat T. Quintium, A. Virginium, P. Furium. iussi nomina dare, qui agrum accipere vellent. Fecit statim (vt fit) fastidiū copia: adeoq; pauci nomina dedere, vt ad explendum numerū coloni Volsci adderentur: cætera multitudo poscere Romæ agrum malle, quam alibi accipere. Æqui à Q. Fabio (is eo cum exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita incursione in agrum Latinum fecēre.

II. (A. V. C. CCLXXXVI.)

Q. Seruilius insequenti anno, is enim cum Sp. Postumio consul fuit: in Æquos missus, in Latino agro statiua habuit. intra castra quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit. Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio & T. Quintio consulibus.

In Æquos Q. Fabius mittitur. (A. V. C. CCLXXXVII.)

Fabio extra ordinē, quia is victor pacē Æquis dederat, ea prouincia data. qui haud dubia spe profectus, famam nominis sui pacaturā Æquos, legatos in concilium gentis missos nunciare iussit: *Q. Fabium Cos. dicere, se ex AEquis pacem Romam tulisse, ab Roma AEquis bellū afferre, eadem dextra armata, quā pacatam illis antea dederat. quorū id perfidia & periurio fiat, Deos nunc testes esse, mox fore vltores. se tamen, vtcumq; sit, etiam nunc, pœnitere sua sponte AEquos, quam pati hostilia, malle. si pœniteat, tutum receptū ad expertam clementiā fore: sin periurio gaudeant, Diis magis iratis quam hostibus gesturos bellū.* Hæc dicta adeo nihil mouerūt quemquam, vt legati prope violati sint; exercitusq; in Algidū aduersus Romanos missus. Quæ vbi Romam sunt nunciata, indignitas rei magis quam periculum consulem alterum ab vrbe exciuit. ita duo consulares exercitus ad hostem accessere, acie instructa, vt confestim dimicarent. Sed quum forte haud multū diei superesset, vnus ab statione hostium exclamat: *Ostentare hoc est, Romani, non gerere bellum. in noctem imminentem aciem instruitis. longiore luce ad id certamen quod instat, nobis opus est, crastino die oriente sole redite in aciem: erit copia pugnandi, ne timete.* His vocibus irritatus miles in diem posterum in castra reducitur, lōgam venire noctem ratus, quæ moram certamini faceret. tum quidem corpora cibo somnoque curant. vbi illuxit postero die, prior aliquanto constitit Romana acies; tandem & Æqui processere. prælium fuit vtrinque vehemens, quod & Romanus miles ira odioque pugnabat; & Æquos conscientia contracti culpa periculi, & desperatio futuræ sibi postea fidei, vltima audere & experiri cogebat. non tamen sustinuere aciem Romanā Æqui: pulsique, quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinatioribus ad pacē animis ferox multitudo increpare duces, *quod in aciem, qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit. AEquos populationibus incursionibusq; meliores esse: & multas passim manus, quam magnam molem vnius exercitus, rectius bella gerere.*

III.

Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tumultu inuasere fines Romanos, vt ad vrbem quoque terrorem pertulerint. nec opinata etiam res plus trepidationis fecit, quod nihil minus quam ne victus, ac prope in castris obsessus hostis, memor populationis esset, timeri poterat. agrestesq; pauidi incidentes portis non populationem, nec prædonum paruas manus, sed omnia vano augentes timore, *exercitus & legiones adesse hostium, & infesto agmine ruere ad vrbem* clamabant. ab his proximi audita incerta, eoque vaniora ferre ad alios: cursus clamorque vocantium ad arma haud multū à pauore captæ vrbis abesse. Forte ab Algido Quintius consul redierat Romam: id remedium timori fuit: tumultuque sedato, *victos timeri* increpans *hostes*, præsidia portis imposuit. vocato deinde senatu, quum ex auctoritate Patrum iustitio indicto profectus ad tutandos fines esset, Q. Seruilio præfecto vrbis relicto, hostem in agro nō inuenit. Ab altero consule res gesta egregie est; qui qua venturum hostem sciebat, grauem præda, eoque impeditiore agmine incedentem aggressus, funestam ei populationem fecit. pauci hostium euasere ex insidiis, præda omnis recepta est.

Æqui graues præda intercipiuntur.

sic finem iustitio quod quatriduum fuit, reditus Quintii consulis in vrbē fecit. Census deinde actus, & conditū à Quintio lustrū. censa ciuium capita centū quatuor & viginti millia ducenta quindecim dicuntur, præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde memorabile actum: in oppida sua se recepere,

(A. V. C. CCLXXVIII.)

vri sua populariq; passi. Consul quum aliquoties per omnem hostium agrum infesto agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque Romam rediit.

IV.

Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. Furios *Fusios* scripsere quidam; id admoneo, ne quis immutationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. Haud dubium erat, quin cũ Æquis alter consulum bellum gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere. quo cupide oblato (adeo ciuitates hæ perpetuo in Romanos odio certauere) bellũ summa vi parabatur. Sentiunt Hernici, & prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse. suspecta & colonia Antium fuit, quod magna vis hominum inde, quum oppidum captũ esset, confugisset ad Æquos. isque miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit.

Bellum Æquicum.

Compulsis deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium redisset, sua sponte iam infidos colonos Romanis abalienauit. Nec dũ matura re, quum defectionem parari delatum ad senatum esset, datum negotium est consulibus, *vt principibus coloniæ Romam excitis, quærerent, quidnam rei esset.* qui quum haud grauate venissent, introducti à consulibus ad senatum, ita responderunt ad interrogata, vt magis suspecti quam venerant, dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius consulum alter, cui ea prouincia euenerat, profectus in Æquos, Hernicorum in agro populabundum hostem inuenit: ignarusque multitudinis, quia nusquam vniuersa conspecta fuerat, imparem copiis exercitũ temere pugnæ commisit. primo concursu pulsus se in castra recepit, neque is finis periculi fuit, namque & proxima nocte & postero die tanta vi castra sunt circumsessa atque oppugnata, vt ne nuncius quidem inde mitti Romam posset.

Exercitus Rom. ab Æquis obsidetur.

Hernici & male pugnatum, & consulem exercitumque obsideri, nunciauerunt: tantumque terrorem incussere Patribus, vt (quæ forma senatusconsulti vltimæ semper necessitatis habita est) Postumio alteri consulum negotium daretur, *videret ne quid Respubl. detrimenti caperet. Ipsum consulem Romæ manere ad conscribendos omnes qui arma ferre possent, optimum visum est; proconsulem T. Quintium subsidio castris cum sociali exercitu mitti. ad eum explendum Latini Hernicique, & colonia Antium dare Quintio subitarios milites* (ita tum repentina auxilia appellabant) *iussi.*

V.

Æqui præda ... intercepti ...

Multi per eos dies motus, multique impetus hinc atque illinc facti, quia superante multitudine hostes carpere multifariam vires Romanas, vt non suffecturas ad omnia, aggressi sunt. simul castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum agrum Romanum missa; vrbemq; ipsam, si qua fortuna daret, tentandam. L. Valerius ad præsidium vrbis relictus, consul Postumius ad arcendas populationes finium missus. Nihil remissum ab vlla parte curæ aut laboris. vigiliæ in vrbe, stationes ante portas, præsidiaq; in muris disposita: & (quod necesse erat in tanto tumultu) iustitium per aliquot dies seruatũ.

Tumultu iustitium.

Interim in castris Furius Cos. quum primo quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana porta erupit: & quum persequi posset, metu substitit, ne qua ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater idem consulis erat) longius extulit cursus: nec suos ille redeuntes persequẽdi studio, neque hostium ab tergo incursum vidit. ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, vt viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans, cecidit. Et consul nuncio circumuenti fratris conuersus ad pugnam, dum se temere magis quam caute in mediam dimicationem infert, vulnere accepto, ægre ab circumstãtibus ereptus, & suorum animos turbauit, & ferociores hostes fecit. qui cæde legati, & consulis vulnere accensi, nulla deinde vi sustineri potuere, quum compulsi in castra Romani rursus obsiderentur, nec spe, nec viribus pares: venissetq; in periculũ summa rerum, ni T. Quintius peregrinis copiis cum Latino Hernicoque exercitu subuenisset. is intentos in castra Romana Æquos, legatique caput ferociter ostentantes, ab tergo adortus, simul ad signum à se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim hostium circumuenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum in agro fuit Romano. in quos palatos prædam agentes Postumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat prę sidia, impetum dedit: ii vagi dissipato agmine fugientes in Quintium victorem cum saucio consule reuertentem incidere. Tum consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati & cohortium vltus est cædem: magnæ clades vltro citroq; illis diebus & illatæ & acceptæ. difficile ad fidem est in tam antiqua re, quot pugnauerint, ceciderintve, exacto affirmare numero: audet tamen Antias Valerius cõcipere summas, Romanos cecidisse in Hernico agro quinque millia ac trecentos. ex prędatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia quadringentos cæsos: cæteram multitudinẽ prædam agentẽ quæ inciderit in Quintium, nequaquã pari defunctam esse cęde: interfecta inde quatuor millia, & exsequendo subtiliter numerum CC ait & XXX. Inde Romam reditum est: iustitium remissum.

Prodigia.

Cælum visum est ardere plurimo igni; portentaq; alia aut obuersata oculis, aut vanas exterritis ostentauere species. His auertendis terroribus in triduũ feriæ indictę, per quas omnia delubra pacẽ Deûm exposcẽtium virorũ, mulierumque turba implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæq; ab senatu, gratiis ob impigrã militiã actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxiliũ post prœlium venerat, prope cum ignominia dimissi.

VI.

(A. V. C. CCLXXIX.)

Comitia inde habita: creati cõsules L. Æbutius, P. Seruilius: calendis Sextilibus, vt tunc principium anni agebatur, cõsulatum ineunt. Graue tempus, & forte annus pestilẽs erat, vrbi agrisq;, nec homi-

Pestilentia.

hominibus magis quam pecori. & auxere vim morbi terrores populationis, pecoribus agreſtibusque in vrbem acceptis. ea colluuio miſtorum omnis generis animantium, & odore inſolito vrbanos, & agreſtem confertum in arcta tecta æſtu ac vigiliis angebat, miniſteriaq; inuicem ac contagio ipſa vulgabant morbos.

Æqui Volſciq; agrum Hernicum depopulantur.

Vix inſtantes ſuſtinentibus clades, repente legati Hernici nunciant, *in agro ſuo Æquos Volſcosq; coniunctis copiis caſtra poſuiſſe, inde ingenti exercitu fines ſuos depopulari.* præterquam quod infrequẽs ſenatus indicio erat ſociis afflictam ciuitatem peſtilentia eſſe: mœſtum etiam reſponſum tulere, *vt per ſe ipſi Hernici cum Latinis res ſuas tutarentur: vrbem Romanam ſubita Deûm ira morbo populari. ſi qua eius mali quies veniat, vt anno ante, vt ſemper alias, ſociis opem laturos.* Diſceſſere ſocii, pro triſti nuncio triſtiorem domum referentes: quippe quibus per ſe ſuſtinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus ſuſtinuiſſent. Non diutius ſe in Hernico hoſtis continuit. pergit inde infeſtus in agros Romanos, etiam ſine belli iniuria vaſtatos. Vbi quum obuius nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præſidiis modo deſerta, ſed etiam cultu agreſti, tranſirent; peruenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus conſul. collega eius Seruilius exigua in ſpe trahebat animam: affecti plerique principum, Patrum maior pars, militaris fere ætas omnis; vt nõ modo ad expeditiones quas in tanto tumultu res poſcebat, ſed vix ad quietas ſtationes viribus ſufficerent. munus vigiliarum ſenatores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per ſe ipſi obibant: circuitio ac cura ædilium plebei erat: ad eos ſumma rerum ac maieſtas conſularis imperii venerat.

VII. Deſerta omnia ſine capite, ſine viribus, Dii præſides ac fortuna Vrbis tutata eſt; quæ Volſcis Æquiſque prædonum potius mentem quam hoſtium dedit. adeo enim nulla ſpes non potiundi modo, ſed ne adeundi quidem Romana mœnia animos eorum cepit: tectaque procul viſa atque imminentes tumuli auertere mentes eorum: vt totis paſſim caſtris fremitu orto, *quid in vaſto ac deſerto agro inter tabem pecorum hominumque, deſides ſine præda tempus tererent: quum integra loca Tuſculanum agrum opimum copiis petere poſſent:* ſigna repente conuellerent: tranſuerſiſque itineribus per Lauicanos agros in Tuſculanos colles tranſirent. eò vis omnis tempeſtasque belli conuerſa eſt.

In Tuſculanum agrum conuertitur hoſtis.

Interim Hernici Latinique pudore etiam non miſericordia ſolum, moti, ſi nec obſtitiſſent communibus hoſtibus, infeſto agmine Romanam vrbem petẽtibus, nec opem vllam obſeſſis ſociis ferrent, coniuncto exercitu Romam pergunt. vbi quũ hoſtes non inueniſſent, ſecuti famem ac veſtigia, obuii fiunt deſcendentibus à Tuſculano in Albanam vallem. ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum eſt. fidesque ſua ſociis parum felix in præſentia fuit. Haud minor Romæ fit morbo ſtrages, quàm quanta ferro ſociorum facta erat. conſul qui vnus ſupererat, moritur. mortui & alii clari viri, M. Valerius, T. Virginius Rutilus augures; Ser. Sulpicius, Curio Maximus; & per ignota capita latè euagata eſt vis morbi: inopsque ſenatus auxilii humani, ad Deos populum ac vota vertit. iuſſi *cum coniugibus ac liberis ſupplicatum ire, pacemq; expoſcere Deûm.* ad id quod ſua quemque mala cogebant, auctoritate publica euocati, omnia delubra implent; ſtratę paſſim matres crinibus templa verrentes, veniam irarum cœleſtium, finemque peſti expoſcunt.

VIII. Inde paullatim, ſeu pace Deûm impetrata, ſeu grauiore tempore anni iam circumacto, defuncta morbis corpora ſalubriora eſſe incipere: verſisque animis iam ad publicam curam, quum aliquot interregna exiſſent, P. Valerius Publicola tertio die quam interregnum inierat, conſules creat L. Lucretium Tricipitinum, & T. Veturium Geminum, ſiue ille Vetuſius fuit.

(A. V. C. CCCXC.

Ante diem tertium Idus Sextiles cõſulatum ineunt, iam ſatis valida ciuitate, vt non ſolum arcere bellum, ſed vltrò etiam inferre poſſet. Igitur nunciantibus Hernicis, *in fines ſuos tranſcendiſſe hoſtes,* impigre promiſſum auxilium; duo conſulares exercitus ſcripti. Veturius miſſus in Volſcos ad bellum vltrò inferendum. Tricipitinus populationibus arcendis ſociorum agro oppoſitus, non vltra quàm in Hernicos procedit.

Veturius conſul Volſcos fudit.

Veturius primo prœlio hoſtes fundit fugatque. Lucretium, dũ in Hernicis ſedet, prædonum agmen fefellit, ſupra montes Præneſtinos ductum. inde dimiſſum in campos, vaſtauere agros Præneſtinum Gabinumque: ex Gabino in Tuſculanos flexere colles. vrbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re ſubita, quàm quod ad arcendam vim parum virium eſſet. Q. Fabius præerat vrbi. is armata iuuentute, diſpoſitiſque præſidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hoſtes præda ex proximis locis rapta, appropinquare vrbi non auſi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab vrbe hoſtium abſcederent, eo ſolutiore cura in Lucretium incidunt conſulem, iam ante exploratis itineribus ſuis inſtructum, & ad certamẽ intentum. Igitur præparatis animis repentino pauore perculſos adorti, aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt, fugantque; & compulſos in cauas valles, quum exitus haud in facili eſſet, circumueniunt. ibi Volſcum nomen propè deletum eſt.

Volſcorum ingens cædes.

tredecim millia quadringentos ſeptuaginta cecidiſſe in acie ac fuga, mille ducentos quinquaginta viuos captos, ſigna viginti ſeptem militaria relata, in quibuſdam annalibus inuenio: vbi etſi adiectum aliquid numero ſit, magna certè cædes fuit. Victor conſul ingenti præda potitus eadẽ in ſtatiua rediit. tunc conſules caſtra coniungunt. & Volſci Æquique afflictas vires ſuas in vnum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit: eadẽ fortuna victoriam dedit: fuſis hoſtibus etiã caſtra capta.

IX. Sic res Romani in antiquum ſtatum rediit:

Secunda res bellica vrbanos motus excitant.

rediit: secundæq; belli res extemplo vrbanos motus excitauerunt. C. Terentillus Arsa tribunus plebis eo anno fuit. is consulibus absentibus ratus locum tribunitiis actionibus datum, per aliquot dies Patrum superbiam ad plebem criminatus, maximè in consulare imperium, tamquam nimium, nec tolerabile liberæ ciuitati, inuehebatur: *nomine enim tantum minus inuidiosum, re ipsa prope atrocius quàm regium esse. quippe duos pro vno dominos acceptos immoderata, infinita potestate: qui soluti atq; effrenati ipsi, omneis metus legum, omniaque supplicia verterent in plebem: quæ ne æterna illis licentia sit, legem se promulgaturum, vt quinq; viri creentur legibus de imperio consulari scribendis. quod populus in se ius dederit, eo consulem vsurum: non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros.* Qua promulgata lege, quum timerent Patres, ne absentibus consulibus iugum acciperent, senatus à præfecto vrbis Q. Fabio vocatur: qui adeò atrociter in rogationem latoremq; ipsum est inuectus, vt nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit: *insidiatum eum, & tempore capto adortum Rempublicam. si quem similem eius priore anno inter morbum, bellumq; irati Dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. mortuis duobus consulibus, iacente ægra ciuitate in colluuione omnium rerum, ad tollendum è Republica consulare imperium laturum leges fuisse; ducem Volscis Æquisq; ad oppugnandam vrbem futurum. Quid tandem illi non licere? si quid consules superbè in aliquem ciuium, aut crudeliter fecerint, diem dicere: accusare his ipsis iudicibus, quorum in aliquem sæuitum sit, non illum consulare imperium, sed tribunitiam potestatem inuisam, intolerandamq; facere: quam pacatã reconciliatamq; patribus de integro in antiqua redigi mala. neq; illum se deprecari, quo minus pergat vt cœperit. Vos,* inquit Fabius, *cæteri tribuni oramus, vt primùm omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem vniuersorum comparatam esse: tribunos plebis vos creatos, non hostes Patribus. nobis miserum, inuidiosum vobis est, desertam Rempub. inuadi? non ius vestrum, sed inuidiam minueritis. agite cum collega, vt rem integrã in aduentum consulum differat. ne Æqui quidem ac Volsci morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboq; nobis bello institere.* Agunt cum Terentillo tribuni, dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo accersit.

X.

Lucretius cum ingenti præda, maiòre multo gloria rediit. & auget gloriam adueniens, exposita omni in campo Martio præda, vt suum quisque per triduum cognitũ abduceret. reliqua vendita, quibus domini non exstitere. Debebatur om[illegible]um consensu consuli triumphus: sed dilata res est, tribuno de lege agente: id antiquius consuli fuit. iactata per aliquot dies tum in senatu res, tum ad populum est. cessit ad vltimũ maiestati consulis tribunus, & destitit. tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triũphauit de Volscis Æquisque, triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri consuli datũ, vt ouans sine militibus vrbẽ iniret. Anno deinde sequẽti lex Terentilla ab toto relata collegio, nouos aggressa consules est. erant consules P. Volumnius, Ser. Sulpicius. eo anno cœlum ardere visum, terra ingenti concussa motu est. bouem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia & carne pluit, quem imbrem ingens numerus auiũ interuolitando rapuisse fertur: quod intercidit, sparsum ita iacuisse per aliquot dies, vt nihil odor mutaret. Libri per duumuiros sacrorum aditi: pericula à conuentu alienigenarũ prædicta, *ne qui in loca summa vrbis impetus cædesq; inde fierent.* inter cætera monitum, *vt seditionibus abstineretur.* Id factum ad impediendã legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce (vt idem in singulos annos orbis volueretur) Hernici nunciant, *Volscos & Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus: Antii summam rei positam: Ecetræ Antiates colonos palàm concilia facere; id caput, eas vires belli esse.* Vt hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur. consules belli administrationẽ inter se dispartiri iussi: alteri vt Volsci, alteri vt Æqui prouincia esset. Tribuni coram in foro personare, *fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos iam ne virtute quidem premi libertatem populi Rom. sed arte eludi: quia occidione prope occisos Volscos, & Æquos mouere sua sponte arma posse, id fides abierit: nouos hostes quæri. coloniam fidam propinquam infamem fieri; bellum innoxiis Antiatibus indici; geri cum plebe Romana quã oneratã armis ex vrbe præcipiti agmine acturi essent; exilio & relegatione ciuium vlciscentes tribunos. sic ne quid aliud actũ putent, victam legem esse: nisi dum integra res sit, dum domi, dum togati sint, caueant: ne possessione vrbis pellantur, ne iugum accipiant. si animus sit, non defore auxilium. consentire omnes tribunos, nullum terrorem externum, nullum periculũ esse. cauisse Deos, priore anno, vt tutò libertas defendi posset.* Hæc tribuni.

(A. V. C. CCXCI.)

Tribunorum aduersus Senatum contentio.

XI.

At ex parte altera consules in conspectu eorum, positis sellis, delectũ habebant. eò decurrunt tribuni, concionemq; secum trahunt. citati pauci, velut rei experiundæ causa, & statim vis coorta. quemcunq; lictor iussu consulis prehendisset, tribunus mitti iubebat. neq; suum cuiq; ius modum faciebat: sed virium spe & manu obtinendum erat quod intenderes. quemadmodũ se tribuni gessissent in prohibendo delectu: sic patres in lege quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere populum iussissent tribuni, quod patres se summoueri haud sinebant. nec ferè seniores rei intererãt: quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæq; esset: multum & consules se abstinebant, ne cui in colluuione rerum maiestatẽ suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quintius ferox iuuenis quà nobilitate gentis, quà corporis magnitudine ac virib⁹. ad ea munera data à Diis, & ipse addiderat multa belli decora, facundiamq; in foro; vt nemo non lingua, nõ manu promptior in ciuitate haberetur. Hic quùm in medio Patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis,

Volscis Æquis triumphus.

vnus impetus tribunitios popularesq; procellas sustinebat. hoc duce sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebs est: qui obuius fuerat, mulctatus nudatusq; abibat: vt satis appareret, si sic agi liceret, victam legem esse. Tum propè iam perculsis aliis tribunis, A. Virginius ex collegio vnus Cæsoni capitis diem dicit. atrox ingeniũ accenderat eo facto magis, quam conterruerat: eo acrius obstare legi, agitare plebem, tribunos velut iusto persequi bello. accusator pati reum ruere, inuidiæq; flammam, ac materiam criminibus suis suggerere: legem interim non tam ad spem perferendi, quàm ad lacessendam Cæsonis temeritatem ferre. Ibi multa sæpe ab iuuentute inconsultè dicta factaque, in vnius Cæsonis suspectum incidunt ingenium: tamen legi resistebatur. Et A. Virginius identidem plebi: *Ecquid*, inquit, *sentitis iam vos Quirites, Cæsonem simul ciuem & legem quam cupitis, habere non posse? quanquam quid ego legem loquor? libertati obstat, omnes Tarquinios superbia exsuperat. exspectate dum consul aut dictator fiat, quem priuatum viribus & audacia regnantem videtis.* Assentiebantur multi pulsatos se querentes; & tribunum ad rem peragendam vltrò incitabant.

Cæso capitis accersitur.

XII. Iam aderat iudicio dies, apparebatque vulgò homines in damnatione Cæsonis libertatẽ agi credere. tum demum coactus cum mulcta indignitate prensabat singulos. sequebantur necessarii, principes ciuitates. T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæq; decora, affirmabat, *neq; in Quintia gente, neq; in ciuitate Romana tantam indolem tam maturæ virtutis vnquam extitisse, suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnasse in hostem.* Sp. Furius; *missum ab Quintio Capitolino sibi eum in dubiis suis rebus venisse subsidio: neminem vnum esse, cuius magis opera putet Rempublicã restitutam.* L. Lucretius Cos. anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora, nunc in expeditionibus, nunc in acie: suadere & monere *iuuenem egregium. instructum natura fortunaq; omnibus bonis, maximum momentum rerum eius ciuitatis, in quamcunq; venisset, suum quàm alienum mallent ciuem esse. quod offendat in eo, feruorem & audaciam, ætatem quotidie auferre. quod desideretur consilium. id indies crescere; senescentibus vitiis, maturescente virtute. finerent tantum virum senem in ciuitate fieri.* Pater inter hos L. Quintius, cui Cincinnato cognomen erat, nõ iterando laudes, ne cumularet inuidiam, sed veniam errori, atque adolescentiæ petendo *sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, vt condonarent filium, orabat.* Sed alii auersabantur preces, aut verecundia, aut metu: alii se suosque mulctatos querentes, atroci responso iudicium suum præferebant.

Principes ciuitatis Cæsonem defendunt.

XIII. Premebat reum, præter vulgatam inuidiam, crimen vnum: quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, *se haud multo postquàm pestilentia in vrbe fuerat, in iuuentutem grassantem in Subura incidisse: ibi rixam natam esse, fratremque suum maiorem natu, nec dum ex morbo satis validum, pugno ictum à Cæsone cecidisse semianimem: inter manus domum ablatum, mortuumq; inde arbitrari. nec sibi rem exequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse.* Hæc Volscio clamitante, adeò concitati homines sunt, vt haud multum abfuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Virginius arripi iubet hominem & in vincula duci. patricii vi contra vim resistunt. T. Quintius clamitat; *cui rei capitalis dies dicta sit, & de quo futurum propediem iudicium, eum indemnatum indicta causa non debere violari.* Tribunus *supplicium negat sumpturum se de indemnato; seruaturum tamen in vinculis esse ad iudicii diem, vt qui hominem necauerit, de eo supplicii sumendi copia populo Romano fiat.* Appellati tribuni medio decreto ius auxilii sui expediunt: *in vincula coniici* vetant: *sisti reum, pecuniamq; nisi sistatur, populo promitti, placere* pronunciant. *summam pecuniæ, quantam æquum esset promitti, veniebat in dubium: id ad senatum reiicitur.* reus dum consulerentur Patres, retentus in publico est. vades dare placuit. vnum vadem tribus millibus æris obligarunt. quot darentur, permissum tribunis est. decem finierunt. tot vadibus accusator vadatus est reum. Hic primus vades publicos dedit. Dimissus è foro, nocte proxima, inscìis consulibus, in Tuscos in exilium abiit. Iudicii die quum excusaretur solum vertisse exilii causa, nihilominus, Virginio comitia habente collegæ appellati, dimisere concilium: pecunia à patre exacta crudeliter, vt diuenditis omnibus bonis, aliquandiu trans Tiberim veluti relegatus in vili quodam tugurio viueret.

De vi inciuem illata Cæso accusatur.

XI. Hoc iudicium, & promulgata lex exercuit ciuitatem: ab externis armis ocium fuit; quum velut victores tribuni, perculsis Patribus Cæsonis exilio propè perlatam esse crederent legem, & quod ad seniores Patrum pertineret, cessissent possessione Reipublicæ: iuniores, id maximè quod Cæsonis sodalium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos. sed ibi plurimum profectum est, quòd modo quodam temperauere impetus suos. Quum primò post Cæsonis exilium lex cœpta ferri est, instructi paratiq; cum ingenti clientiũ exercitu, sic tribunos, vbi primũ summouentes præbuere causam, adorti sunt, vt nemo vnus inde præcipuum quicquã gloriæ domum inuidiæve ferret; *mille pro vno Cæsones extitisse* plebs quereretur. Mediis diebus, quibus tribuni de lege nõ agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat, benigne salutare, alloqui plebis homines, domum inuitare, adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione concilia habere; nunquam vlli neq; publicè, neq; priuatim truces esse, nisi quũ de lege agi cœptum esset. alibi popularis iuuentus erat. Nec cætera modò tribuni tranquillè peregere, sed refecti quoque in insequentem annum ne voce quidem incommoda, nedum vt vlla vis fieret, paulatim permulcendo, tractandoq; mansuefecerant plebẽ. His per totũ annũ artibus lex elusa est. Accipiunt ciuitatẽ placi-

placidiorem consules C. Claudius Appii filius, & P. Valerius Publicola. Nihil noui nouus annus attulerat. legis ferendæ aut accipiendæ cura ciuitatem tenebat. Quantum iuniores Patrũ plebi se magis insinuabant, eò acrius contra tribuni tendebant, vt plebi suspectos eos criminando facerent: *coniurationem factam, Cæsonem Romæ esse: interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia inita. id negotii datum ab senioribus Patrum, vt iuuentus tribunitiam potestatem è Republica tolleret, formaq; eadem ciuitatis esset, qua ante Sacrum montem occupatum fuerat.* Et ab Volscis & Æquis statum iam ac propè solenne in singulos annos bellum timebatur: propiusq; aliud nouum malum, nec opinato exortum. Exules, seruiq; ad quatuor millia hominum, & quingenti duce Ap. Herdonio Sabino nocte Capitolium atque arcem occupauere. confestim in arce facta cædes eorum, qui coniurare & simul capere arma noluerant. alii inter tumultũ præcipites pauore in forum deuolant. alternæ voces, *Ad arma*, &, *Hostes in vrbe sunt*, audiebantur. consules & armare plebem, & inermem pati timebant, incerti quod malum repentinum, externum, an intestinum, ab alio plebis, an ab seruili fraude vrbẽ inuasisset. sedabant tumultus, sedando interdum mouebant. nec enim poterat pauida & consternata multitudo regi imperio, dant tamen arma, non vulgo, tantum vt in incerto hoste præsidium satis fidum ad omnia esset, soliciti reliquum noctis, incertique qui homines, quantus numerus hostium esset, in stationibus disponẽdis ad opportuna omnia vrbis loca egere. Lux deinde aperuit bellum ducemq; belli. seruos ad libertatem Ap. Herdonius ex Capitolio vocabat. *se miserrimi cuiusq; suscepisse causam, vt exules iniuria pulsos in patriam reduceret, & seruitutis graue iugum demeret. id malle populo Romano auctore fieri: si ibi spes non sit, se Volscos, & Æquos, & omnia extrema tentaturum, & concitaturum.*

Exules & serui Capitolium occupant.

XVI. Dilucere res magis Patribus atque consulibus. præterea tamen quæ denunciabantur, ne Veientium, neu Sabinorum id consilium esset, timere: & quum tantum in vrbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent: tum æterni hostes Volsci & Æqui, non ad populabundos, vt ante, fines, sed ad vrbem, vt ex parte captam, venirent. Multi & varii timores. inter ceteros imminebat terror seruilis, ne suus cuique domi hostis esset, cui nec credere, nec non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare, satis erat tutum. vixque concordia sisti videbatur posse. tantum superantibus aliis ab emergentibus malis, nemo tribunos aut plebem timebat: mansuetum id malum, & per aliorum quietem malorum semper exoriens, tumque esse peregrino terrore sopitum videbatur. Ad id prope vnũ maxime inclinatis rebus, incubuit: tantus enim tribunos furor tenuit, *vt non bellum, sed vanam imaginem belli ad auertendos ab legis cura plebis animos Capitolium insedisse* contenderent: *patritiorum hospites clientesq; si perlata lege frustra tumultuatos esse se sentiant, maiore quam venerint silentio abituros.* concilium inde legi perferendæ habere, auocato populo ab armis. Senatum interim consules habent, alio se maiore tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat.

XVII. Postquam arma poni, & discedere homines ab stationibus nunciatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia proripit, inde in templum ad tribunos venit: *Quid hoc rei est*, inquit, *tribuni? Ap. Herdonii ductu & auspicio Rempublicam euersuri estis? tam felix vobis corrumpendis fuit, qui seruitia vestra non commouit auctor? quum hostes supra caput sint, discedi ab armis, legesq; ferri placet?* Inde ad multitudinem oratione versa: *Si vos vrbis Quirites, si vestri nulla cura tangit; at vos veremini Deos patrios ab hostibus captos. Iupiter optimus maximus, Iuno regina, & Minerua, alii Dii Deæq; obsidentur. castra seruorum publicos vestros penates tenent. hæc vobis forma sana ciuitatis videtur? tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce supra forum, curiamque: comitia interim in foro sunt, senatus in curia est. velut quum otium superat, senator sententiam dicit: alii Quirites suffragium ineunt. non quicquid Patrum, plebisq; est, consules, tribunos, Deos hominesq; omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Iouis optimi maximi decuit? Romule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ; iube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. primus en ego consul quantum mortalis Deum possum, te, ac tua vestigia sequar.* Vltimum orationis fuit, *se arma capere, vocare omnes Quirites ad arma. si quis impediat, iam se consularis imperii, iam tribunitiæ potestatis, sacrarumq; legum oblitum, quisquis ille sit, vbicunq; sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. iuberent tribuni, quoniam in Ap. Herdonium vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma: ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset.* Vim vltimam apparebat futuram, spectaculoque seditionem Romanam hostibus fore: nec lex tamen ferri, nec ire in Capitolium consul potuit: nox certamina cœpta oppressit, tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde seditionis auctoribus, Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere: admonere, *vt viderent in quod discrimen Rempub. adducerent: non inter patres ac plebem certamen esse: sed simul Patres, plebemque, arcem vrbis, templa Deorum, penates publicos priuatosque hostibus dedi.* Dum hæc in foro sedandæ discordiæ caussa aguntur, consules interim, ne Sabinus, ne Veiens hostis moueretur, circa portas murosque discesserant.

XVIII. Eadem nocte & Tusculum de arce capta, Capitolioque occupato, & alio turbatæ vrbis statu nuncii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. is confestim conuocato senatu, atque introductis nunciis, magnopere censet, *ne exspectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant: periculum ipsum, discrimenq; ac sociales Deos, fidemque fœderum id poscere. demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam ciuitatem, nunquam parem*

Tusculani Romanis vltro suppetias ferunt.

occasionem daturos Deos. Placet ferri auxilium, iuuentus conscribitur, arma dantur. Romã prima luce venientes procul speciem hostium præbuere: Æqui aut Volsci venire visi sunt. deinde vbi vanus terror abiit, accepti in vrbẽ agmine in forum descendunt. ibi iam P. Valerius relicto ad portarum præsidia collega, instruebat aciem. auctoritas viri mouerat, affirmantis *Capitolio recuperato, & vrbe pacata, si se doceri siuissent quæ fraus à tribunis occulta in lege ferretur: memorem se maiorum suorum, memorem cognominis, quod populi colendi velut hereditaria cura sibi à maioribus tradita esset, concilium plebis non impediturum.* hunc ducem secuti, nequiquã reclamantibus tribunis, in cliuum Capitolinum erigunt aciem. adiungitur & Tusculana legio. certare socii ciuesque, vtri recuperatæ arcis suum decus facerent. dux vterq; suos adhortatur, Trepidare tum hostes: nec vlli satis rei, præterquã loco fidere. trepidantibus inferunt signa Romani, sociique. Iam in vestibulũ perruperant templi, quum P. Valerius inter primores pugnãciens interficitur. P. Volumnius consularis vidit cadentem. is dato negotio suis, vt corpus obtegerent, ipse in locum vicemque consulis prouolat. præ ardore impetuq; tantæ rei sensus non peruenit ad militem: prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi exulum cæde sua fœdauere templũ, multi viui capti. Herdonius interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captiuis vt quisq; liber aut seruus esset, suæ fortunæ à quoq; sumptum supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ: Capitolium purgatum atq; lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, vt funere ampliore efferretur, iactasse fertur.

Valerius interficitur.

Capitolium recuperatur.

XIX. *De agraria lege contentio.*

Pace parta, instare tum tribuni Patribus, vt P. Valerii fidem exoluerent: instare Claudio, *vt collegæ manes fraude liberaret, agi de lege sineret.* Consul, *antequam collegam sibi subrogasset*, negare *passurũ agi de lege.* hæ tenuere contentiones vsq; ad comitia consulis subrogandi. Decembri mense summo Patrum studio L. Quintius Cincinnatus pater Cæsonis consul creatur, qui magistratũ statim occiperet. Perculsa erat plebes consulem habitura iratum, potentem fauore Patrum, virtute sua tribus liberis, quorum nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi: consilium & modum adhibendo, vbi res posceret, priores erant. Is vt magistratum iniit, assiduis concionibus pro tribunali, non in plebe coercenda, quam senatu castigando, vehementior fuit *cuius ordinis languore, perpetui iam tribuni plebis, non vt in Republica populi Romani, sed vt in perdita domo, lingua, criminibusq; regnarent. cum Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia iuuentutis belli domiq; decora pulsa ex vrbe Romana, & fugata esse: loquaces, seditiosos, semina discordiarum, iterum atq; tertium tribunos pessimis artibus regia licentia viuere, Aulus*, inquit, *ille Virginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii, quam Ap. Herdonius meruit? plus hercule aliquanto, qui vere rem æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud hostem se fatendo prope denunciauit, vt arma caperetis: hic negando bella esse, arma vobis ademit, nudosq; seruis vestris & exulibus obiecit. & vos (C. Claudii pace, & P. Valerii mortui loquor) prius in cliuum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro tolleretis? Pudet Deorum hominumque. quum hostes in arce, in Capitolio essent, exulum & seruorum dux profanatis omnibus in cella Iouis optimi maximi habitaret, Tusculi antequã Romæ sumpta sunt arma. in dubio fuit, vtrum L. Mamilius Tusculanus dux, an P. Valerius, & C. Claudius consules Romanam arcem liberarent, & qui ante Latinos, ne pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere arma passi sumus: nunc nisi Latini sua sponte arma sumpsissent, capti & deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium plebi ferre? inermem eam hosti trucidandam obiicere? scilicet si quis vobis humilimus homo de vestra plebe, quam partem, veluti abruptam à cetero populo vestram patriam peculiaremq; Remp. fecistis: si quis ex his domum suam obsessam à familia armata nunciaret, ferendum auxilium putaretis. Iupiter optimus maximus, exulum atq; seruorum septus armis, nulla humana ope dignus erat? & hi postulant, vt sacrosancti habeantur? quibus ipsi Dii neque sacri, neq; sancti sunt. At enim diuinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno perlaturos dictitatis? tum hercule illo die quo ego consul sum creatus, male gesta Respub. est peius multo quam quum P. Valerius consul periit, si tuleritis. Iam primum omnium*, inquit, *Quirites in Volscos & Æquos mihi atque collegæ legiones ducere, in animo est. nescio quo fato magis bellantes quam pacati propitios habemus Deos. quantum periculum ab illis populis fuerit si Capitolium ab exulibus obsessum scissent, suspicari de præterito, quam re ipsa experiri, est melius.*

Quintii in Tribunos oratio.

XX. Mouerat plebem oratio consulis. erecti Patres restitutam credebant Rempublicam. consul alter, comes animosior quam auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam grauis rei facile passus, in peragendis consiliis consularis officii partem ad se vendicabat. Tum tribuni eludentes velut vana dicta, persequi, quærendo, *quónam modo exercitum educturi consules essent, quos delectum habere nemo passurus esset? Nobis vero*, inquit Quintius, *nihil delectu opus est, quum, quo tempore P. Valerius ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba iurauerint, conuenturos se iussu consulis, nec iniussu abituros. edicimus itaque, omnes qui in verba iurastis, crastina die armati ad lacum Regillum adsitis.* Cauillari tum tribuni, *& populum exoluere religione velle: priuatum eo tempore Quintiũ fuisse, quum sacramento adacti sint.* sed nondum hæc, quæ nunc tenet seculum, negligentia Deûm venerat: nec interpretando sibi quisque iusiurandum, & leges aptas faciebat: sed suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, vt impediẽdæ rei nulla spes erat, de proferendo exercitu agere: eo magis quod *& augures iussos adesse ad Regillum lacum* fama exierat: *locumque inaugurari, vbi auspicato cum populo agi posset: vt quicquid Romæ vi tribunitia rogatum esset, id comitiis ibi abrogaretur. omnes id iussuros, quod consules vellent. neq; enim prouocationem esse longius ab vrbe mille passuum: & tribunos, si eo veniant in alia turba Quiritium subiectos fore consulari imperio.* Terrebant hæc: sed ille maximus terror ani-

Tribunorum & consulũ disceptatio.

Maiorum religio.

animos agitabat, quod sæpius Quintius dictabat *se consulum comitia non habiturum, non ita ciuitatem ægram esse, vt consuetis remediis sisti possit. dictatore opus esse Reip. vt qui se mouerit ad solicitandum statum ciuitatis, sentiat sine prouocatione dictaturā esse.*

XXI.

Senatus in Capitolio erat, eo tribuni cum perturbata plebe veniunt. multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc Patrum fidem implorant. nec ante mouerunt de sententia consulem, quam tribuni se in auctoritate Patrum futuros esse, polliciti sunt. Tunc referente consule de tribunorum & plebis postulatis, senatusconsulta fiunt: *neq; tribuni legem eo anno ferrent, neq; consules ab vrbe exercitum educerent: in reliquum magistratus continuari, & eosdem tribunos refici, iudicare Senatum contra Rempublicam esse*, consules fuere in Patrum potestate, tribuni reclamantibus consulibus refecti. Patres quoq; ne quid cederent plebi, & ipsi L. Quintium consulem reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit.

Quintius non patitur se consulem contra senatusconsultum creari.

Mirer, inquit, si vana vestra, Patres conscripti, ad plebem auctoritas est? vos eleuatis eā, quippe quia plebs senatusconsultum in continuandis magistratibus soluit, ipsi quoq; solutum vultis, ne temeritati multitudinis cedatis: tanquam id sit plus posse in ciuitate, plus leuitatis, ac licentiæ habere. leuius enim, vaniusq; profecto est, sua decreta & consulta tollere, quā aliorum. Imitamini Patres conscripti turbam inconsultam: qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccetis potius, quam alij vestro recte faciant, dum ego, ne imiter tribunos, nec me contra Senatusconsultum consulem renunciari patiar. Te vero C. Claudi adhortor, vt & ipse populum Rom. hac licentia arceas: & de me hoc tibi persuadeas, me ita accepturum, vt non honorem meum à te impeditum, sed gloriam spreti honoris auctam, inuidiamque quæ ex continuato eo impenderet, leuatam putem. Communiter inde edicunt, *ne quis L. Quintium consulem faceret. si quis fecisset, se id suffragium nō obseruaturos.*

XXII. (A.V.C. CCXCIII.)

Consules creati, Q. Fabius Vibulanus tertium, & L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno. lustrum propter Capitolium captum, consulem occisum, condi religiosum fuit. Q. Fabio & L. Cornelio consulibus, principio anni statim res turbulentæ. instigabant plebem tribuni. bellū ingens à Volscis & Æquis Latini atq; Hernici nunciabant: iam Antii Volscorū legiones esse. & ipsam coloniam ingens metus erat defecturam. ægreq; impetratū à tribunis, vt bellum præuerti sinerent. Consules inde partiti prouincias. Fabio vt Antium legiones duceret, datum: Cornelio vt Romæ præsidio esset, ne qua pars hostiū, qui Æquis mos erat, ad populandum veniret. Hernici & Latini iussi milites dare ex fœdere: duæq; partes sociorum in exercitu, tertia ciuiū fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat: inde lustrato exercitu Antium profectus, haud procul oppido, statiuisq; hostium consedit.

Volsci vincuntur.

Vbi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodū quieti vallo se tutarentur, pararent: postero die Fabius nō permistam vnam sociorum ciuiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit, ipse erat medius cum legionibus Romanis: inde signū obseruare iussit, vt pariter & socii rem inciperent, referentq; pedem, si receptui cecinisset: equites item suæ cuiq; parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumuenit: & quum vndiq; instaret, non sustinentes impetū Volscos vallo deturbat: transgressus inde munitiones, pauidam turbam inclinatamq; in partem vnam castris expellit. inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quū ad id spectator pugnæ astitisset, libero campo adeptus, parte victoriæ fruitur, territos cædendo. Magna & in castris & extra munimenta cædes fugientiū fuit: sed præda maior, quia vix arma secum efferre hostis potuit, deletusq; exercitus foret, nisi fugientes siluæ texissent.

XXIII.

Arx Tusculana capitur ab Æquis.

Dum ad Antiū hæc geruntur, interim Æqui robore iuuentutis præmisso, arcem Tusculanā improuiso nocte capiunt: reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, vt distenderent hostiū copias. Hæc celeriter Romam, ab Roma in castra Antium perlata, mouent Romanos haud secus, quam si Capitoliū captum nunciaretur. adeo & recens erat Tusculanorū meritum, & similitudo ipsa periculi, reposcere datū auxilium videbatur. Fabius omissis omnibus, prædā ex castris raptim ancium conuehit. ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. nihil præter arma & quot cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit. Comeatum ab Roma consul Cornelius subuehit. Aliquot menses Tusculi bellatū. parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat; partem Tusculanis dederat ad arcē recuperandam. vi nunquā eo subire potuit. fames postremo inde detraxit hostem; quo postquam ventum ad extremum est, inermes nudiq; omnes sub iugū ab Tusculanis missi.

Æqui sub iugū missi.

hos ignominiosa fuga domum se recipientes, Romanus consul in Algido cōsecutus, ad vnū omnes occidit. Victor ad Columē (id loco nomen est) exercitu relicto, castra locat. Et alter consul postquā mœnibus Romanis iam pulso hoste periculum esse desierat, & ipse ab Roma profectus. Ita bifariā consules ingressi hostiū fines, ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodē anno descisse Antiates, apud plerosq; auctores inuenio. L. Corneliū consulē id bellū gessisse, oppidumq; cepisse; certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores eius rei mentio est, nō ausim.

XXIV.

Tribunorum cum patribus certamen.

Hoc bello perfecto tribunitiū domi bellum Patres territat. Clamant *fraude fieri, quod foris teneatur exercitus: frustrationem eam legis tollendæ esse. se nihilominus rem susceptā peracturos.* Obtinuit tamē P. Lucretius præfectus vrbis, vt actiones tribunitiæ in aduentū consulum differrentur. Erat & noua exorta caussa motus. A. Cornelius, & Q. Seruilius quæstores M. Volscio, quod falsus haut dubio testis in Cæsonem extitisset, diē dixerant. multis enim emanabat indiciis,

neque fratre Volscii ex quo semel fuerit æger, vnquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem ex morbo, multorumq; tabe mensium mortuum: nec his temporibus, in quæ testis crimen coniecisset, Cæsonem Romæ visum: affirmantibus, qui vna meruerant, *secum eum tum frequentem ad signa sine vllo commeatu fuisse. ni ita esset, multi priuatim ferebant Volscio iudicem.* quum ad iudicium ire non auderet, omnes eæ res in vnum congruentes, haud magis dubiã damnationem Volscii, quam Cæsonis Volscio teste fuerat, faciebant, in mora tribuni erant, qui *comitia quæstores habere de reo, nisi prius habita de lege essent,* passuros negabant, ita extracta vtraq; res in consulum aduentum est. Qui vbi triumphantes victore cum exercitu vrbem inierunt, quia silentiũ de lege erat, perculsos magna pars credebant tribunos. at illi (etenim extremum anni iam erat) quartum affectantes tribunatũ, in comitiorum disceptationem ab lege certamen auerterant. & quũ consules nihilominus aduersus continuationẽ tribunatus, quã si lex minuendæ suæ maiestatis caussa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit. Eodem anno Æquis pax est petentib. data. Census, res priore anno inchoata, perficitur: idque lustrum ab origine vrbis decimum conditum. Fuerunt censa ciuiũ capita, centum triginta duo millia quadringenta nouem. Consulum magna domi belliq; eo anno gloria fuit: quod & foris pacem peperêre: & domi, etsi nõ concors, minus tamen quam alias infesta ciuitas fuit. L. Minucius inde, & C.

XXV. (*A.V.C.* CCXCIV.)

Nautius consules facti, duas residuas ãni prioris caussas exceperunt. Eodem modo consules legẽ, tribuni iudiciũ de Volscio impediebant: sed in quæstorib. nouis maior vis, maior auctoritas erat. Cum M. Valerio Valerii filio, Volesi nepote, quæstor erat T. Quintius Capitolinus, qui ter consul fuerat. is quoniã neq; Quintiæ familiæ Cæso, neq; Reipub. maximus iuuenũ restitui posset, falsum testẽ, qui dicendæ caussæ innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequebatur. Quũ Virginius maximè è tribunis de lege ageret, duûm mensium spatium consulibus datũ est ad inspiciendam legem: vt, cum edocuissent populum, quid fraudis occultæ ferretur, sinerent deinde suffragiũ inire. hoc interualli datum, res tranquillas in vrbe fecit. Nec diuturnam quietem Æqui dederunt. qui rupto fœdere, quod ictũ erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchũ Cluiliũ deferunt. is tum longè princeps in Æquis erat. Gracchо duce in Lauicanum agrum, inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, pleniq; prædæ in Algido castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati, ab Roma venerunt questum iniurias, & ex fœdere res repetitum. eos Æquorum imperator, *quæ mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum iubet dicere. se alia interim acturum.* quercus ingens arbor prætorio imminebat, cuius vmbra opaca sedes erat. Tum ex legatis vnus abiens *& hæc*, inquit, *sacrata quercus, & quicquid Deorum est, audiant fœdus à vobis ruptum: nostrisq; & nunc querelæ adsint, & mox armis, quum Deorum hominumq; simul violata iura exequemur.* Romam vt rediêre legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere: alteri populationem finiũ Æquorum prouinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum. & forsitan ad vltimum impedissent, sed nouus subito additus terror est. Vis Sabinorum ingens propè ad mœnia vrbis infesta populatione venit. fœdati agri, terror iniectus vrbi est. tum plebs benignè arma cœpit: reclamantibus frustra tribunis, magni duo exercitus scripti; alterum Nautius contra Sabinos duxit. castrisque ad Eretum positis, per expeditiones paruas plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, vt comparati ad eam propè intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque fortuna, nec vis animi eadem ingerendo negotio fuit. nam quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere clade accepta castris se pauidus tenebat. Quot vbi senserunt hostes, creuit ex metu alieno (vt fit) audacia: & nocte adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitiones postero die circumdant. quæ priusquam vndique vallo obiecto clauderent exitus, quinque equites inter stationes hostium emissi, Romam pertulêre, *consulem, exercitumq; obsideri.* Nihil tam nec opinatum, nec tam insperatum accidere potuit. itaque tantus pauor, tantaque trepidatio fuit, quanta, si vrbem, non castra hostes obsiderent. Nautium consulem accersunt, in quo quum parum præsidii videretur, dictatoremque dici placeret, qui rem perculsam restitueret: L. Quintius Cincinnatus consensu omnium dicitur. Operæpretium est audire, qui omnia præ diuitiis humana spernunt, neque honori magno locum, neque virtuti putant esse, nisi vbi effusè affluant opes: Spes vnica imperii populi Romani L. Quintius trans Tiberim, contra eum ipsum locum, vbi nunc naualia sunt, quatuor iugerũ colebat agrũ, quæ *prata Quintia* vocantur. Ibi ab legatis seu fossam fodiens bipalio innixus, seu quum araret; operi certè, id quod constat, agresti intentus, salute data inuicem redditaque, rogatus vt (*quod bene verteret ipsi, reiq; publicæ*) togatus mandata senatus audiret. admiratus, rogitansque, *satin' salua essent omnia*? togam properè è tugurio proferre vxorem Raciliam iubet. qua simul absterso puluere ac sudore velatus processit: dictatorem eum gratulantes consalutant: in vrbem vocant: qui terror sit in exercitu, exponunt. Nauis Quintio publicè parata fuit, transuectumque tres obuiam egressi filii excipiunt, inde alii propinqui atq; amici, tum Patrum maior pars, ea frequentia stipatus, antecedentibus lictoribus deductus est domum, & plebis concursus ingens fuit: sed ea nequaquã tam læta Quintiũ vidit, & imperii nimium, & virũ in ipso imperio vehe-

XXVI. *Sabini Romanos fines populantur.*

L. Quintius ab opere agresti ad Dictaturam accersitur.

vehementiorem rata. Et illa quidem nocte nihil, præterquam vigilatum est in vrbe.

XXVII. Postero die dictator, quum ante lucem in forum venisset magistrum equitum dicit L. Tarquitium patriciæ gentis, sed qui quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset, bello tamen primus longe Romæ iuuentutis habitus esset. Cum magistro equitum in concionem venit, iustitium edicit, claudi tabernas tota vrbe iubet, vetat quemquam priuatæ quicquam rei agere. Tum *quicunque ætate millitari essent, armati cum cibariis in dies quinque coctis, vallisque duodenis ante solis occasum Martio in campo adessent. quibus ætas ad militandum grauior esset, vicino militi, dum is arma pararet, vallumque peteret, cibaria coquere* iussit. Sic iuuentus discurrit ad vallum petendum. sumpsere, vnde cuique proximum fuit: prohibitus nemo est: impigreque omnes ad edicta dictatoris præsto fuere. Inde cōposito agmine non itineri magis apto, quam prælio, si res ita tulisset, legiones ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In vtroq; agmine quas tempus ipsum poscebat adhortationes erant: *adderent gradum, maturato opus esse, vt nocte ad hostē peruenire possent. consulem exercitumque Romanum obsideri. tertium diem iam clausos esse: quid quaque nox aut dies ferat, incertum esse*: puncto sæpe temporis *maximarum rerum momenta verti. Accelera signifer, sequere miles*, inter se quoque gratificantes ducibus clamabāt. media nocte in Algidum perueniunt: & vt sensere iam propè hostes esse, signa constituunt.

XXVIII. Ibi dictator quantum nocte prospici poterat, equo circumuectus, contemplatusque qui tractus castrorum, quæque forma esset, tribunis militum imperauit, *vt sarcinas in vnum coniici iubeant, militem cum armis valloque redire in ordines suos.* facta, quæ imperauit. Tum quo fuerat ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat hostium castris, & vbi signum datum sit, clamorem omnes tollere iubet: clamore sublato, ante se quemque ducere fossam, & iacere vallum. Edito imperio, signum secutum est; iussa miles exsequitur, clamor hostes circumsonat. superat inde castra hostium, & in castra consulis venit: alibi pauorem, alibi gaudium ingens facit. Romani, *ciuilem esse clamorem, atque auxilium adesse* inter se gratulantes, vltro ex stationibus ac vigilijs territant hostem. Consul differendum negat. *illo clamore non aduentum modo significari, sed rem ab suis cœptam: mirumque esse, ni iam exteriore parte castra hostium oppugnentur. itaque arma suos capere; & se subsequi* iubet. Nocte initum prœlium est, legionibus dictatoris clamore significantibus, *ab ea quoque parte rem in discrimine esse.* Iam se ad prohibenda circumdari opera Æqui parabant, quum ab interiore hoste prælio cœpto, ne per media sua castra fieret eruptio, à munientibus ad pugnantes introrsum versi, vacuam noctem operi dedêre. pugnatumque cum consule ad lucem est: luce prima iam circumuallati ab dictatore erant, & vix aduersus vnum exercitum pugnam sustinebant. tum à Quintiano exercitu, qui confestim à perfecto opere ad arma redijt, inuaditur vallum. hic instabat noua pugna, illa nihil remiserat prior. tum ancipiti malo vrgente à prœlio ad preces versi, hinc dictatorē, hinc consulem orare, *ne in occidione victoriā ponerent, vt inermes se inde abire sinerent.* Ab consule ad dictatorē ire iussis, ignominiam infensus addidit. *Gracchum Cluilium ducem, principesq; alios vinctos adduci* iubet, *oppido Corbione decedi: sanguinis se Aequorum non egere: licere abire: sed vt exprimatur tandem confessio, subactam domitamq; esse gentem, sub iugum abituros.* Tribus hastis iugum fit, humi fixis duabus, superque eas transuersa vna deligata. sub hoc iugo dictator Æquos misit.

Aequos circumuallat dictator.

XXIX. Castris hostium receptis plenis omnium rerum (nudos enim emiserat) prædā omnem suo tantum militi dedit: consularem exercitum, ipsumq; consulem increpans, *Carebis*, inquit, *prædæ parte miles ex eo hoste, cui prope prædæ fuisti. & tu L. Minuci, donec consularem animum incipias habere, legatus his legionibus præeris.* Ita se Minucius abdicat consulatu, iussusq; ad exercitū manet. Sed adeo tum imperio meliori animus mansuetè obediēs erat, vt beneficij magis, quā ignominiæ hic exercitus memor, & coronam auream dictatori *libræ pondo decreuerit, & proficiscentem eū *patronum* salutauerit. Romæ à Q. Fabio præfecto vrbis senatus habitus triumphantē Quintium, quo veniebat agmine, vrbem ingredi iussit. ducti ante currū hostium duces; militaria signa prȩlata: secutus exercitus prȩda onustus. epulȩ instructæ dicūtur fuisse ante omniū domos: epulantesq; cum carmine triumphali, & solennibus iocis, comessantium modo, currum secuti sunt. Eo die L. Mamilio Tusculano approbantibus cunctis ciuitas data est. Confestimq; se dictator magistratu abdicasset, ni comitia M. Volsci falsi testis tenuissent: ea ne impedirent tribuni, dictatoris obstitit metus. Volscius damnatus Lanuuium exulatū abiit. Quintius decimosexto die dictatura in sex menses accepta se abdicauit. per eos dies consul Nautius ad Eretū cum Sabinis egregiè pugnat. ad vastatos agros ea quoq; clades accessit Sabinis. Minucio Q. Fabius successor in Algidum missus. Extremo anno agitatum de lege ab tribunis est. sed quia duo exercitus aberāt, ne quid ferretur ad populum, Patres tenuere. plebes vicit, vt quintum eosdem tribunos crearent. Lupos visos in Capitolio ferunt à canib. fugatos; ob id prodigiū lustratum Capitolium esse. Hȩc eo anno gesta.

* *Val. cor. 108. aut circiter.*

Portentū.

XXX. (*A. V. C. ccxcv.*)

Sequuntur consules, Q. Minucius, C. Horatius puluillus: cuius initio anni quū foris ocium esset, domi seditiones iidem tribuni, eadē lex faciebat. vlteriusq; ventum foret (adeo exarserant animis) ni velut dedita opera, nocturno impetu Æquorū Corbione amissum præsidium, nunciatū esset. Senatum cōsules vocant, iubentur subitariū scribere exercitum, atq; in Algidum ducere. Inde posito legis certamine, noua de delectu contentio exorta. vincebaturq; consulare imperium tribunitio auxilio, quū alius

Contentio inter coss. & tribunos.

additur terror: *Sabinum exercitum prædatum descendisse in agros Romanos, inde ad vrbem venire.* is metus perculit, vt scribi militem tribuni sinerēt; non sine pactione tamen, *vt quoniā ipsi quinquennium elusi essent, paruumq; id plebi præsidium foret, decem deinde tribuni plebis crearentur.* Expressit hoc necessitas Patribus; id modo excepere. *ne postea eosdem tribunos iuberent.* Tribunitio comitia (ne id quoq; post bellum, vt cetera vanū esset) extemplo habita. Tricesimosexto anno à primis tribunis plebis decem creati sunt. bini ex singulis classibus: itaq; cautū est vt postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius cōtra Sabinos profectus: non inuenit hostē. Horatius, quum iam Æqui Corbione interfecto præsidio Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat: multos mortales occidit, fugat hostem non ex Algido modo sed à Corbione Ortonaque. Corbionē etiam diruit propter proditum præsidium. Deinde M. Valerius, Sp. Virginius consules facti. Domi forisque otium fuit. annona propter aquarum intemperiē laboratum est. De Auentino publicādo lata lex est. Tribuni plebis ijdem refecti. Hi sequente anno T. Romilio, & C. Veturio consulibus legem omnibus concionibus suis celebrant. *Pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res æque suo biennio iaceret, ac toto superiore lustro iacuisset.* Quum maximè hæc agerent, trepidi nuncij ab Tusculo veniunt, *Æquos in agro Tusculano esse.* Fecit pudorem recens eius populi meritū morandi auxilij: ambo consules cum exercitu missi, hostē in sua sede in Algido inueniunt. Ibi pugnatum. supra septem millia hostium cæsa: alij fugati. præda parta ingens: eam propter inopiam ęrarij consules vendiderunt. inuidię tamen res ad exercitum fuit. ea denique tribunis materiam criminandi ad plebem consules præbuit. Itaque ergo, vt magistratu abiêre, Sp. Tarpeio, A. Haterio consulibus, dies dicta est. Romilio ab C. Claudio Cicerone, tribuno plebis, Veturio ab L. Halieno, ędili plebis. vterq; magna Patrū indignatione damnatus: Romilius x. milibus æris, Veturius xv. milibus. Nec hæc priorum calamitas consulum segniores nouos fecerat consules; *& se damnari posse* aiebant: *& plebem, & tribunos legem ferre nō posse.* Tum abiecta lege, quę promulgata consenuerat, tribuni lenius agere cum Patribus. *Finem tandem certaminum facerent, si plebeiæ leges displicerent: at illi communiter legumlatores, & ex plebe, & ex Patribus, qui vtrisque vtilia ferrent; quæque æquandæ libertatis essent, sinerent creari.* Rem non aspernabantur Patres, *daturum leges neminem nisi ex Patribus* aiebant. Quū de legibus cōueniret, de latore tantum discreparet; missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Manlius, P. Sulpitius Camerinus: iussiq; inclitas leges Solonis describere, & aliarum Græciæ ciuitatum instituta, mores, iuraq; noscere. Ab externis bellis quietus annus fuit, quietior insequens, P. Horatio, & Sex. Quintilio consulibus perpetuo silentio tribunorū: quod primo legatorum qui Athenas ierant, legumq; peregrinarum exspectatio præbuit; deinde duo simul mala ingentia exorta, fames pestilentiaque, fœda homini fœda pecori. vastati agri sunt: vrbs assiduis exhausta funeribus; multę & claræ lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cornelius mortuus: auget C. Horatius Puluillus: in cuius locum C. Veturium eo cupidius, quia damnatus à plebe erat, augures legêre. mortuus consul Quintilius: quatuor tribuni plebis. multiplici clade fœdatus annus. ab hoste otium fuit. Inde consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. neq; eo anno quicquam belli externi fuit: domi motus orti. Iam redierant legati cum Atticis legibus. eo intentius instabant tribuni, vt tandem scribendarum legum initium fieret. Placet *creari decemuiros sine prouocatione, & ne quis eo anno alius magistratus esset.* admiscerenturne plebeij, controuersia aliquamdiu fuit. postremo concessum Patribus: *modo ne lex Icilia de Auentino, aliæque sacratæ leges abrogarentur.* Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, iterum mutatur forma ciuitatis, ab cōsulibus ad decemuiros, quemadmodum ab regibus antè ad consules venerat, translato imperio. minus insignis, quia nō diuturna mutatio fuit. læta enim principia magistratus eius nimis luxuriauere. eo citius lapsa res est: repetitumq;, *duobus vti mandaretur consulum nomen imperiumque.* Decemuiri creati Ap. Claudius, T. Genutius, P. Sestius, S. Veturius, C. Iulius, A. Manlius. Ser. Sulpicius, P. Horatius, T. Romilius, Sp. Postumius. Claudio & Genutio, quia designati consules in eum annū fuerant, pro honore honor redditus: & Sestio alteri cōsulum prioris anni, quod eam rem collega inuito ad Patres retulerat. his proximi legati tres habiti, qui Athenas ierant: simul vt pro legatione tam longinqua præmio esset honos: simul peritos legum peregrinarum ad cōdenda noua iura vsui fore credebant. suppleuere ceteri numerum. *graues quoque ætate electos nouissimis suffragiis* ferunt, *quo minus ferociter aliorū scitis aduersarentur.* Regimen totius magistratus penes Appium erat, fauore plebis. adeoq; nouum sibi ingenium induerat, vt plebicula repentè, omnisque auræ popularis captator euaderet, pro truci sæuoq; insectatore plebis. Decimo die ius populo singuli reddebant. eo die penes præfectum iuris fasces duodecim erant, collegis nouem singuli accensi apparebant. & vnica concordia inter ipsos (qui consensus priuatis interdum inutilis esset) summa aduersus alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo vnius rei notasse, satis erit. Quū sine prouocatione creati essent: defosso cadauere, domi apud P. Sestiū patriciæ gentis virum inuento prolatoque in concionem, in re iuxta manifesta atq; atroci C. Iulius decemuir diem Sestio dixit, & accusator ad populū extitit, cuius rei iudex legitimus erat: discessitque iure suo, vt demptum de vi magistratus, populi libertati adijceret. Quum promptum hoc ius velut ex oraculo incorruptū pariter ab his

summi

Marginalia (left column): *Decem tribuni plebis.* — XXXI. (A. V. C. CCXCVI.) — (A. V. C. CCXCVII.) — *Æquorum clades.* — (A. V. C. CCXCVIII.) — *Consules damnati.* — *Missi Athenas, qui leges describerent.* — XXXII. (A. V. C. CCXCIX)

Marginalia (right column): (A. V. C. CCC.) — XXXIII. (A. V. C. CCCI.) — *Ad decemuiros imperij summa transfertur* — XXXIV.

summi infimiq; ferrent, tum legibus condendis opera dabatur: ingentiq; hominum exspectatione propositis decem tabulis populum ad concionem aduocauerunt: &, *quod bonum faustum, felixq. Reip. ipsis, liberisq. eorum esset, ire, & legere leges propositas iussere: se, quantum decẽ hominum ingeniis prouideri potuerit, omnibus summis infimisq. iura æquasse. plus pollere multorum ingenia, consiliaq. versarent in animis secum vnamquamq. rem, agitarent deinde sermonibus: atque in medium, quid in quaque re plus minusue esset, conferrent. Eas leges habiturũ populum Romanum, quas consensus omnium, non iussisse latas magis, quam tulisse videri posset.* Quũ ad rumores hominũ de vnoquoq; legum capite edito, satis correctę viderentur, centuriatis comitiis *Decem tabularũ leges* perlatæ sunt: qui nunc quoque in hoc immenso aliarũ super alias aceruatarum legũ cumulo, fons omnis publici priuatiq; est iuris. Vulgatur deinde rumor, *duas deesse tabulas; quibus adiectis, absolui posse velut corpus omnis Romani iuris.* Ea exspectatio, quũ dies comitiorũ appropinquaret, desiderium decemuiros iterum creandi fecit. Iam plebs, præterquã quod consulũ nomen haud secus quam regum perosa erat, ne tribunitium quidem auxilium, cedentibus inuicem appellatione decemuiris, quærebat.

Decem tabulæ proponuntur.

XXXV. Postquam vero comitia decemuiris creandis in trinum nundinũ indicta sunt; tanta exarsit ambitio, vt primores quoq; ciuitatis (metu credo, ne tanti possessio imperij vacuo abse relicto loco, haud satis dignis pateret) prẽsarent homines; honorẽ summa ope ab se impugnatum, ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. Dimissa iã in discrimẽ dignitas, ea ætate, eisq; honoribus actis, stimulabat App. Claudium. nescires vtrum inter decemuiros, an inter candidatos numerares. propior interdum petendo, quã gerendo magistratui erat; criminari optimates, extollere canditatorum leuissimum quemq; humillimumq;, ipse medius inter tribunicios Duilios Iciliosq; in foro volitare, per illos se plebi venditare: donec collegæ quoq;, qui vnicè illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos, mirantes quid sibi vellet: apparere nihil sinceri esse; *Profecto haud gratuitã in tanta superbia comitatem fore: nimium in ordinem seipsum cogere: & vulgari cum priuatis, non tam properantis abire magistratu, quam viã ad continuandum magistratum quærentis esse.* Propalam obuiam ire cupiditati parũ ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur: comitiorum illi habendorum; quando minimus natu sit, munus consensu iniungunt. ars hæc erat, ne semetipse creare posset; quod præter tribunos plebis (& idipsum pessimo exemplo,) nemo vmquã fecisset. ille enimuero, *quod bene vertat: habiturum se comitia* professus, impedimentum pro occasione arripuit. deiectisq; honore per coitionem duobus Quintijs, Capitolino & Cincinnato, & patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatium caussa, & alijs eiusdem fastigii ciuibus, nequaquam splendore vitæ pares decemuiros creat, se in primis. quod haud secus factum improbabant boni quã nemo facere ausurum crediderat. Creati cũ eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Pœtilius, T. Antonius Merenda, Cęso, Duilius, Sp. Oppius Cornicen. Man. Rabuleius.

(A. V. C. CCCII.)

XXXVI. Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. suo iam inde viuere ingenio cœpit, nouosq; collegas iam prius quã inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris: inde impotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, iam haud dissimulando superbiã, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad idus Maias rem perduxere. Idus tum Maiæ solennes ineundis magistratibus erant. Initio igitur magistratus primum honoris diem denunciatione ingentis terroris insignem fecere. nam quũ ita priores decẽuiri seruasset, vt vnus fasces haberet, & hoc insigne regium in orbẽ, suam cuiusq; vicem per omnes iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodiere. centum viginti lictores forum impleuerant, & fascibus secures illigatas prȩferebant. *nec attinuisse demi securim, quum sine prouocatione creati essent,* interpretabantur. decẽ regum species erat: multiplicatusq; terror non infimis solum, sed primoribus Patrum; ratis cædis caussam ac principium quæri; vt si quis memorẽ libertatis vocem aut in senatu, aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiã ad ceterorum metum expedirentur. Nam præterquam quod in populo nihil erat prȩsidii, sublata prouocatione, intercessionẽ quoque consensu sustulerant: quũ priores decemuiri appellatione collegæ corrigi reddita ab se iura tulissent: & quædã quæ sui iudicii videri possent, ad populũ reiecissent. Aliquãdiu ȩquatus inter omnes terror fuit: paulatim tot[9] vertere in plebẽ cœpit. abstinebatur à Patribus: in humiliores libidinosè crudeliterque consulebatur: hominũ, non caussarum toti erant: vt apud quos gratia vim ȩqui haberet. iudicia domi cõflabant, pronunciabant in foro. si quis collegã appellasset: ab eo, ad quẽ venerat, ita discedebat, vt pœniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiã sine auctore exierat, *non in præsentis modo temporis eos iniuriã conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos iureiurando ictum, ne comitia haberent: perpetuoque decemuiratu possessum semel retinerent imperium.*

Decemuirorum tyrannis.

XXXVII. Circumspectare tum patritiorum vultus plebeii: & inde libertatis captare aurã, vnde seruitutem timẽdo, in eum statum Rempublicã adduxerant. primores Patrum odisse decẽuiros: odisse plebẽ: nec probare quæ fierent: & credere haud indignis accidere: auidè ruendo ad libertatẽ, in seruitutẽ elapsos iuuare nolle: cumulare quoque iniurias, vt tædio præsentium cõsules duo tandem, & status pristinus rerũ in desideriũ veniant. Iã & processerat pars maior anni, & duæ tabulæ legum ad prioris anni decẽ tabulas erant adiectæ: nec quicq̃ iam superat, si hȩ quoq; leges centuriatis comitijs perlatę essẽt, cur eo magistratu Reip. op[9] esset.

Duæ tabulæ legum prioribus adiectæ.

exspectabant quã mox consulibus creãdis comitia edicerẽtur. Id modo plebs agitabat *quonam modo tribunitiã potestatem, munimentum libertatis, rẽ intermissam repararent*: quũ interim mentio comitiorum nulla fieri, & decemuiri, qui primo tribunitios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentauerant plebi, patritijs iuuenibus sepserãt latera: eorum cateruæ tribunalia obsidebant. Hi ferre, agere plebem plebisq; res; quum fortuna, qua quicquid cupitum foret, potentioris esset. & iam ne tergo quidem abstinebatur: virgis cædi alij, alij securi subiici: & ne gratuita crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede iuuentus nobilis corrupta, nõ modo nõ ire obuiam iniuriæ: sed propalam licentiam suam malle, quam omnium libertatem.

XXXVIII. (A. V. C. CCCIII.) Idus Maiæ venere, nullis subrogatis magistratibus priuati pro decemuiris, neq; animis ad imperium inhibendum imminutis, neq; ad speciem honoris insignibus prodeunt. id vero regnum haud dubiè videri. deploratur in perpetuum libertas; nec vindex quisquam existit, aut futurus videtur. nec ipsi solum desponderant animos, sed cõtemni cœpti erant à finitimis populis: *imperiumq; ibi esse, vbi non esset libertas*, indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum Romanum fecere: lateq; populati, quum hominum atq; pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretũ, quod passim vagatum erat, agmine, castra locant: spẽ in discordia Romana ponentes, eam impedimentum delectui fore. Non nuncii solum, sed per vrbẽ agrestium fuga trepidationem iniecit. decemuiri consultant quid opus facto sit. destitutis inter Patrum & plebis odia addit terrorem insuper alium fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant: depopulatumq; inde excursionibus Tusculanum agrum, legati ab Tusculo præsidium orantes, nunciant. Is pauor perculit decemuiros, vt senatũ simul duobus circumstantibus vrbem bellis consulerent. citari iubent in curiam Patres, haud ignari quanta inuidiæ immineret tempestas: *omnes vastati agri periculorumq; imminentium caussas in se congesturos: tentationemq; eam fore abolendi sibi magistratus, ni cõsensu resisterent, imperioq; inhibendo acriter in paucos praferocis animi, conatus aliorum comprimerent*. Postquam audita vox in foro est prẹconis, Patres in curiam ad decemuiros vocantis; velut noua res, quia intermiserant iam diu morem consulendi senatus, mirabundam plebem cõuertit, *quidnam incidisset, cur ex tanto interuallo rem desuetã vsurparent. hostibus belloque gratiam habendam, quod solitum quicquã libera ciuitatis fieret*. circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroq; vsquam noscitare: curiam inde ac solitudinem circa decemuiros intueri, quum & ipsi cõsensu inuisum imperium: & plebs, quia priuatis ius non esset vocandi senatum, non conuenire Patres, interpretarentur, *iam caput fieri libertatẽ repetentiũ, si se plebs comitem senatui det, & quemadmodum Patres vocati non coeant in senatum*: *sic plebs abnuat delectum*. hæc fremebat plebes. Patrũ haud ferè quisquam in foro, in vrbe rari erant. indignitate rerum cesserant in agros; suarumq; rerum erant, amissa publica: tantum ab iniuria se abesse rati, quantum à cœtu congressuq; impotentium dominorũ se amouissent. Postquã citati non conueniebant, dimissi circa domos apparitores simul ad pignora capienda, sciscitandumq;, *num consulto detrectarent*? referunt, *senatum in agris esse*. Lętius id decemuiris accidit, quam si præsentes detrectare imperium referrent. iubent acciri omnes, senatumq; in diem posterum indicunt. qui aliquanto spe ipsorum frequentior conuenit. quo facto proditam à Patribus ples libertatem rata, quod iis qui iam magistratu abiissent, priuatisq; ius abesset, tanquam iure cogentibus senatus paruisset.

XXXIX. Sed magis obedienter ventum in curiam est, quam obnoxiè dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum memoriæ est, post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine sententiæ rogarentur, postulando, *vt de Republ. liceret dicere*; prohibentibus minaciter decemuiris, proditurum se ad plebem denunciantem, tumultum exciuisse. Nec minus ferociter M. Horatium Barbatum isse in certamen, *Decem Tarquinios* appellantẽ, *admonentemque, Valeriis & Horatiis ducibus pulsos reges: nec nominis homines tum pertæsum esse: quippe quo Iouem appellari, fas sit, quo Romulum conditorem vrbis, deincepsq; reges appellatos, quod sacris etiã vt solenne retentum sit: superbiam, violentiamq; tum perosos regis, quæ si in rege tum eodẽ, aut in filio regis ferenda non fuerint, quem laturum in tot priuatis? viderent, ne vetando in curia libere homines loqui, extra curiam etiam mouerent vocem. neque se videre qui sibi minus priuato ad concionem populum vocare, quam illis senatum cogere liceat. vbi vellent, experirentur quanto ferocior dolor in libertate sua vindicanda, quam cupiditas in iniusta dominatione retinenda esset. De bello Sabino eos referre: tanquam maius vllum populo Romano bellum sit, quam cum iis, qui legum ferendarum caussa creati, nihil iuris in ciuitate reliquerint: qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissitudinem imperitandi (quod vnum exæquandæ sit libertatis) sustulerint: qui priuati fasces & regium imperium habeant. Fuisse regibus exactis, patritios magistratus, creatos postea post secessionem plebis, plebeios. cuius illi partis essent, rogitare, populares? quid enim eos per populum egisse? optimates? qui anno iam prope senatum non habuerint: tunc ita habeant vt de Repub. loqui prohibeant? ne nimium in metu alieno spei ponerent. grauiora quæ patiantur videri iam hominibus, quam quæ metuant.*

XL. Hæc vociferante Horatio, quũ decemuiri nec iræ, nec ignoscendi modũ reperirent: nec quo euasura res esset, cernerent: C. Claudii, qui patruus Appii decemuiri erat, oratio fuit precibus quam iurgio similis, *orantis per sui fratris, parentisq; eius Manes, vt ciuilis potius societatis, in qua natus esset, quàm fœderis nefariè icti cum collegis, meminisset. multò id magis se illius caussa orare, quàm Reipubl. quippe Remp. si à volentibus nequeat, ab inuitis ius expetituram, sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras, earum euentum se horrere*.

Sabini Rom. agrũ populãtur.

Æqui Tusculanum agrum vastant.

M. Horatij oratio.

C. Claud oratio.

Variæ in ria sententiæ.

horrere. Quum aliud præterquam de quo retulissent, decemuiri dicere prohiberent: Claudium interpellandi verecundia fuit. sententiam igitur peregit, *nullum placere senatusconsultum fieri.* omnesque ita accipiebant, priuatos eos à Claudio iudicatos: multique ex consularibus verbo assensi sunt. Alia sententia asperior in speciem, vim minorem aliquanto habuit, quę *patricios coire ad prodendum interregem* iubebat. *censendo enim quoscunque magistratus esse qui senatum haberent, iudicabat; quos priuatos fecerat auctor nullius senatusconsulti faciendi.* Ita labante iam causa decemuirorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Cornelij decemuiri frater, quum ex consularibus ad vltimum dicendi locum consulto seruatus esset, simulando curã belli, fratrem collegasq; eius tuebatur: *quonam fato incidisset, mirari se* dictitans, *vt decemuiros, qui decemuiratum petissent, aut socij, aut hi maxime oppugnarent? aut quid ita, quum per tot menses vacua ciuitate nemo iustine magistratus summæ rerum præessent, controuersiã fecerit; nunc demum quum hostes prope ad portas sint, ciuiles discordias serant: nisi quod in turbido minus perspicuum fore putent, quid agatur. cæterum neminẽ maiore cura occupatis animis, verum esse præiudicium rei tantæ afferre. Sibi placere de eo, quod Valerius Horatiusq; ante Idus Maias decemuiros abisse magistratu insimulent; bellis, quæ immineant perfectis, Republica in tranquillum redacta, senatu disceptante agi: & iam nunc ita se parare Ap. Claudium, vt Comitiorum, quæ decemuiris creandis decemuir ipse habuerit, sciat sibi rationem reddendã esse, vtrum in vnum annum creati sint, an donec leges, quæ deessent perferrentur. in præsentia omnia præter bellum omitti placere: cuius si falso famã vulgatam, vanaq; non nuncios solum, sed Tusculanorum etiam legatos attulisse putent: speculatores mittendos censere, qui certius explorata referant: sin fides & nunciis & legatis habeatur, delectum primo quoq; tempore haberi: decemuiros quo cuique eorum videatur, exercitus ducere: nec rem aliam præuerti.*

XLI. In hanc sententiam vt discederetur, iuniores Patrum euincebant. Ferociores iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari, *vt de Republ. liceret dicere: dicturos ad populum, si in senatu per factionem non liceat. neque enim sibi priuatos aut in curia, aut in concione posse obstare: neq; se imaginariis fascibus eorum cessuros esse.* Tum Appius iam propè esse ratus, vt, ni violẽtiæ eorum pari resisteretur audacia, victum imperiũ esset: *Non erit melius*, inquit, *nisi de quo consulimus, vocem misisse.* & ad Valerium negantẽ *se priuato reticere*, lictorem accedere iussit. Iam *Quiritium fidem implorante* Valerio à curiæ limine, L. Cornelius complexus Appium, non cui simulabat consulendo, diremit certamen; factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia quæ vellet. quum libertas non vltra vocem excessisset, decemuiri propositũ tenuere, consulares quoq; ac seniores ab residuo tribunitiæ potestatis odio, cuius desiderium plebi multò acrius, quã consularis imperij rebantur esse, propè malebant postmodum ipsos decemuiros voluntate abire magistratu, quàm inuidia eorum exsurgere rursus plebem. si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis, aut moderatione consulum in imperiis exercendis, posse in obliuionẽ tribunorum plebem adduci. Silentio Patrum edicitur delectus, iuniores, quũ sine prouocatione imperium esset, ad nomina respondent. Legionibus scriptis, inter se decemuiri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemuiros erant Q. Fabius & App. Claudius. bellum domi maius, quàm foris apparebat. Appii violentiam aptiorẽ rati ad comprimendos vrbanos motus: in Fabio minus in bono constans, quàm gnauũ in malitia ingenium esse. hunc enim virum egregium olim domi militiæque, decemuiratus collegæq; ita mutauerant, vt Appii quàm sui similis mallet esse. huic bellũ in Sabinis, Man. Rabuleio, & Q. Petilio additis collegis mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minutio, & T. Antonio, & Cęsone Duellio, & M. Sergio: Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad vrbem tuendã æquo omnium decemuirorum imperio decernunt.

XLII. *Romani milites vinci sese patiuntur.*

Nihilo militię quàm domi melius Respublica administrata est. illa modò in ducibus culpa, quòd, vt odio essent ciuibus, fecerant: alia omnis penes milites noxa erat: qui ne quid ductu atq; auspicio decemuirorum prosperè vsquam gereretur, vinci se per suum atq; illorum dedecus patiebantur. Fusi & ab Sabinis ad Eretũ, & in Algido ab Æquis exercitus erant. ab Ereto per silẽtium noctis profugi propius vrbem inter Fidenas Crustumeniamq; loco edito castra communierant. persecutis hostibus nunquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis tutabantur. Maius flagitium in Algido: maior etiã clades accepta: castra quoq; amissa erant: exutusq; omnibus vtensilibus miles, Tusculum se fide misericordiaq; victurus hospitum (qui tum non fefellerunt) contulerat. Romam tanti terrores allati, *vt posito iam decemuirali odio Patres vigilias in vrbe habendas* censerent: *omnes qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia, ac pro portis stationes agere* iuberent: *arma Tusculum ad supplementũ* decernerent, *decemuirosque ab arce Tusculi digressos in castris militem habere: castra alia à Fidenis in Sabinum agrum transferri: belloq; vltro inferendo deterreri hostes à consilio vrbis oppugnandæ.*

XLIII. *L. Siccius decemuirorum fraude occiditur.*

Ad clades ab hostibus acceptas, duo nefanda facinora decemuiri belli domiq; adiiciunt. L. Siccium in Sabinis per inuidiam decemuiralem tribunorum creandorum, secessionisq; mentiones ad vulgus militũ sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. datur negotium militibus, quos miserant expeditionis eius comites, vt eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultũ interfecere. nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se præualidus pari viribus animo circumuentus tutaretur. Nunciant in castra cæteri, *præcipitatum in insidias esse Siccium egregie pugnantem, militesque quosdam cum eo amissos.*

sos. Primo fides nunciantibus fuit: profecta deinde cohors ad sepeliendos qui ceciderant, decemuirorum permissu: postquam nullum spoliatum ibi corpus, Sicciumque in medio iacentem, armatumque omnibus in eum versis corporibus videre: hostium neque corpus vllum, nec vestigia abeuntium, *profecto ab suis interfectum* memorantes, retulere corpus. inuidiæque plena castra erant, & Romam ferri protinus Siccium placebat, nì decemuiri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mœstitia, pessima decemuirorum in vulgus fama est.

XLIV. Sequitur aliud in vrbe nefas ab libidine ortum, haud minus fœdo euentu, quàm quòd per stuprum cædemque Lucretiæ vrbe regnoque Tarquinios expulerat: vt non finis solum idem decemuiris, qui regibus, sed caussa etiam eadem imperij amittendi esset. Ap. Claudium virginis plebeiæ stuprandæ libido cepit.

Ap. Claudij decemuiri nefandum facinus.

pater virginis L. Virginius honestum ordinem in Algido ducebat, vir exempli recti domi militiæque. perinde vxor instituta fuerat, liberi quoque instituebantur. desponderat filiam L. Icilio tribunitio, viro acri, & pro caussa plebis expertæ virtutis. hanc virginem adultam, forma excellentem, Appius amore ardens, precio ac spe pellicere adortus; postquam omnia pudore septa animaduerterat, ad crudelem superbamque vim animum conuertit. M. Claudio clienti negotium dedit, *vt virginem in seruitutem assereret: neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias*: quod pater puellæ abesset, locum iniuriæ esse ratus. Virgini venienti in forum (ibi namque in tabernis literarum ludi erant) minister decemuiri libidinis manū iniecit; *seruâ suâ natam, seruamque* appellans esse: *sequique se iubebat; cunctantem vi abstracturum.* Pauida puella stupente, ad clamorem nutricis *fidem Quiritium* implorantis, fit conuersus. Virginij patris sponsique Icilij populare nomen celebratur: notos gratia eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Iam à vi tuta erat; quum assertor *nihil opus esse multitudine concitata* ait, *se iure grassari, non vi.* vocat puellā in ius, auctoribus qui aderant, vt sequeretur, ad tribunal Appij peruentum est,

Ad tribunal eius vocatur Virginii filia.

notam iudici fabulam petitor (quippe apud ipsum auctorem argumenti) peragit: *puellam domi suæ natam, furtoque inde in domum Virginij translatam, suppositam esse. id se indicio compertum afferre: probaturumque vel ipso Virginio iudice, ad quem maior pars iniuriæ eius pertineat. interim dominum sequi ancillam, æquum esse.* Aduocati puellæ, quum *Virginium Reipubl. caussa* dixissent *abesse, biduo affuturum, si nunciatum ei sit: iniquum esse, absentem de liberis dimicare*: postulant *vt rem integram in patris aduentum differat: lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem, neu patiatur virginem adultam famæ prius, quam libertatis periculum adire.*

XLV. Appius decreto præfatus, *quam libertati fauerit, eam ipsam legem declarare, quam Virginij amici postulationi suæ prætendant. ceterum ita in ea firmum libertati fore præsidium, si nec caussis, nec personis variet. in his enim quæ asserantur in libertatem, quia quiuis lege agere possit, id iuris esse: in ea quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. placere itaque patrem accersiri: interea iuris sui iacturam assertorem non facere, quin ducat puellam, sistendamque in aduentum eius, qui pater dicatur, promittat.* Aduersus iniuriam decreti quū multi magis fremerent, quàm quisquam vnus recusare auderet: P. Numitorius puellæ auunculus, & sponsus Icilius, interueniunt: dataq; inter turbam via, quum multitudo Icilij maximè interuentu resisti posse Appio crederet, lictor *decresse* ait: vociferantemq; Icilium summouet. Quum placidum quoque ingenium tam atrox iniuria accendisset: *Ferro hinc tibi summouendus sum Appi*, inquit, *vt tacitum feras, quod celari vis, virginem ego hanc sum ducturus, nuptam pudicamque habiturus. proinde omnes collegarum quoque lictores conuoca, expediri virgas & secures iube: non manebit extra domum patris sponsa Icilij. Non, si tribunitium auxilium & prouocationem plebi Romanæ, duas arces libertatis tuendæ, ademistis, ideo in liberos quoque nostros coniugesque regnum vestræ libidini datum est. sæuite in tergum & in ceruices nostras, pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur, ego præsentium Quiritium pro sponsa, Virginius militum pro vnica filia, omnes Deorum hominumque implorabimus fidem: neque tu istud vnquàm decretum sine cæde nostra referes: postulo Appi, etiam atque etiam consideres quo progrediare. Virginius viderit de filia, vbi venerit, quid agat: hoc tantum sciat sibi, si huius vindicijs cesserit, conditionem filiæ quærēdam esse. me vindicantem sponsam in libertatem, vita citius deseret, quàm fides.*

XLVI. Concitata multitudo erat, certamenq; instare videbatur. lictores Icilium circumsteterant. nec vltra minas tamen processum est. quum Appius, *non Virginium defendi ab Icilio, sed inquietum hominem, & tribunatum etiam nunc spirantem, locum seditionis quærere*, diceret: *non præbiturum se illi eo die materiam: sed vt iam sciret, non id petulantiæ suæ, sed Virginio absenti & patrio nomini & libertati datum: ius eo die se non dicturum, neque decretum interpositurum: à M. Claudio petiturum, vt decederet iure suo, vindicarique puellam in posterum diem pateretur. quod nisi pater postero die affuisset, denunciare se Icilio similibusque Icilij, neq; legi suæ latorē, neque decemuiro constantiam defore: nec se vtique collegarum lictores conuocaturum ad coercendos seditionis auctores, contentum se suis lictoribus fore.* Quum dilatum tempus iniuriæ esset, secessissentque aduocati puellæ, placuit omnium primum *fratrem Icilij, filiumque Numitorij, impigros iuuenes, pergere inde recta ad portam: & quantū accelerari posset, Virginium acciri è castris. in eo verti puellæ salutē, si postero die vindex iniuriæ ad tempus præsto esset.* Iussi pergunt, citatisq; equis nunciū ad patrē perferunt. Quū instaret assertor puellæ vt vindicaret, sponsoresque daret: atq; id ipsum agi diceret Icilius, sedulò tempus terens, dum præciperent iter nuncij missi in castra: manus tollere vndique multitudo, & se quisque paratum ad spondendum Icilio ostendere. atque ille lacrimabundus, *Gratum est*, inquit, *crastina die*

die vestra opera vtar: sponsorum nunc satis est. Ita vindicatur Virginia spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne eius rei caussa sedisse videretur: postquã omissis rebus aliis, præ cura vnius nemo adibat, domũ se recepit: collegisque in castra scribit, *ne Virgineo cõmeatum dent, atq; etiam in custodia habeant.* Improbum cõsilium serum, vt debuit, fuit: & iam commeatu sumpto profectus Virginius prima vigilia erat, quũ postero die mane de retinendo eo nequiquã literæ redduntur.

XLVII. At in vrbe prima luce, quum ciuitas in foro exspectatione erecta staret: Virginius sordidatus filiam suam obsoleta veste comitantibus aliquot matronis, cum ingenti aduocatione in forũ deducit: circumire ibi & prensare homines cœpit: & non orare solum precariam opem, sed pro debita petere; *se pro liberis eorum ac coniugibus quotidie in acie stare: nec aliũ virum esse, cuius strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent. quid prodesse, si incolumi vrbe, quæ capta vltima timeantur, liberis suis sint patiẽda?* Hęc propè concionabundus circumibat homines. Similia his ab Icilio iactabantur, comitatus muliebris plus tacito fletu, quàm vlla vox mouebat. Aduersus quæ omnia obstinato animo Appius (tanta vis amentiæ verius quàm amoris mentẽ turbauerat) in tribunal ascẽdit: & vltrò querẽte pauca petitore, *quod ius sibi pridie per ambitionem dictum nõ esset:* priusquam aut ille postulatum perageret, aut Virginio respõdẽdi daretur locus, Appius interfatur. Quẽ decreto sermonem prætenderit, forsan aliquem verum auctores antiqui tradiderũt. quia nusq̃ vllum in tanta fœditate decreti verisimilem inuenio: id quod constat, nudũ videtur proponendum, *decresse vindicias secundum seruitutem.* Primo stupor omnes admiratione rei tã atrocis defixit: silentium inde aliquamdiu tenuit. deinde quum M. Claudius circumstantib. matronis iret ad prehendendam virginẽ, lamentabilisq; eum mulierum comploratio excepisset: Virginius intentans in Appium manus, *Icilio,* inquit, *Appi, non tibi filiam despondi: & ad nuptias, non ad stuprum educaui. placet pecudum ferarumque ritu promiscuè in concubitus ruere? passurine hæc isti sint, nescio: non spero esse passuros illos qui arma habent.* Quum repelleretur assertor virginis à globo mulierum circumstantiumque aduocatorum, silentium factum per præconem.

Appij sceleratum iudicium.

XLVIII. Decemuir alienato ad libidinem animo, negat *ex hesterno tantũ conuicio Icilij violentiaq; Virginij, cuius testẽ populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis cõpertum* se habere, *nocte tota cœtus in vrbe factos esse ad mouendã seditionem: itaq; se haud inscium eius dimicationis, cum armatis descendisse, non vt quemquam quietũ violaret, sed vt turbantes ciuitatis ocium, pro maiestate imperij coerceret: proinde quiesse erit melius, I,* inquit, *lictor, summoue turbam, & da viam domino ad prehendendum mancipium.* Quum hæc intonuisset plenus iræ, multitudo ipsa se sua sponte dimouit, desertaq; præda iniurię puella stabat. Tum Virginius, vbi nihil vsquam auxilij vidit: *Quæso,* inquit, *Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclementius in te sum inuectus: deinde sinas hic coram virgine nutricem percontari quid hoc rei sit: vt si falsò pater dictus sum, æquiore hinc animo discedam.* Data venia, seducit filiam ac nutricẽ prope Cloacinæ ad tabernas, quib. nunc Nouis est nomen: atque ibi ab lanio cultro arrepto, *Hoc te vno, quo possum,* ait, *modo filia in libertatem vindico.* pectus deinde puellæ transfigit, respectansq; ad tribunal, *Te,* inquit, *Appi, tuumq; caput sanguine hoc consecro.* clamore ad tã atrox facinus orto excitus Appius, comprehendi Virginium iubet. ille ferro quacunq; ibat, viã facere, donec multitudine etiã prosequentium ruente ad portam perrexit. Icilius Numitoriusq; exsangue corpus sublatũ ostentant populo: *scelus Appij, puellæ infelicem formam, necessitatem patris deplorant.* sequentes clamitant matronæ *eamne liberorum procreandorũ conditionem? ea pudicitiæ præmia esse?* cæteraq; quæ in tali re muliebris dolor, quo est mœstior imbecillo animo, eò miserabilia magis querentibus subiicit. Virorũ & maximè Icilij vox tota, tribunitiæ potestatis ac prouocationis ad populum ereptæ, publicarumq; indignationum erat.

Virginius filiã transfigit.

XLIX. Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim spe per occasionẽ repetendæ libertatis. Appius nunc vocari Icilium, nunc retractantẽ arripi: postremò quum locus adeundi apparitorib. non daretur, ipse cum agmine patriciorum iuuenum per turbam vadens, in vincula duci iubet. Iam circa Icilium nõ solum multitudo, sed duces quoq; multitudinis erant, L. Valerius, & M. Horatius. qui repulso lictore, *si iure ageret, vindicare se à priuato Icilium* aiebant: *si vim afferre conaretur, ibi quoq; haud impares fore.* Hinc atrox rixa oritur. Valerium Horatiumq; lictor decemuiri inuadit: franguntur à multitudine fasces. In concionem Appius ascendit, sequutur Horatius, Valeriusq;. eos cõcio audit, decemuiro obstrepitur. Iam pro imperio Valerius discedere à priuato lictores iubebat: quum fractis animis Appius, vitæ metuens, in domum se propinquã foro insciis aduersariis capite obuoluto recepit. Sp. Oppius, vt auxilio collegæ esset, in forum ex altera parte irrumpit. videt imperium vi victum. Agitatis deinde consiliis, atq; ex omni parte assentiendo, multis auctoribus trepidus, senatum postremo vocari iussit. ea res, quod magnæ parti Patrum displicere acta decemuirorum videbantur, spe per senatum finiẽdę potestatis eius, multitudinẽ sedauit. Senatus nec plebem irritandã censuit: & multo magis prouidendum, ne quid Virginij aduẽtus in exercitu motus faceret. itaq; missi iuniores Patrum in castra, quę tum in monte Vecilio erant: nunciant decemuiris, *vt omni ope à seditione milites contineant.* vbi Virginius maiorẽ quã reliquerat in vrbe, motum exciuit. Nam præterquam quod agmine prope quadringentorum hominum veniens, qui ab vrbe indignitate rei accẽsi comites ei se dederant, cõspectus est: strictum etiam telum, respersusque ipse cruore tota in se castra conuertit.

Virginius in castra profectus.

F

uertit. & togæ multifariam in castris visæ, maioris aliquanto quã erat, speciem vrbanæ multitudinis fecerant: Quærentibus *quid rei esset?* flens diu vocẽ non misit: tandem vt iam ex trepidatione concurrentium turba cõstitit, ac silentium fuit, ordine cuncta vt gesta erant, exposuit. Supinas deinde tendens manus, commilitones appellans orabat, *ne quod scelus A. Claudij esset, sibi attribuerent: neu se vt parricidam liberûm auersarentur, sibi vitã filiæ suæ cariorem fuisse, si libere ac pudice viuere licitum fuisset. quum velut seruam ad stuprũ rapi videret, morte amitti melius ratum, quã contumelia liberos: misericordia se in speciẽ crudelitatis lapsum. nec se superstitẽ filiæ futurum fuisse, nisi spẽ vlciscendæ mortis eius in auxilio commilitonũ habuisset. illis etiã filias, sorores coniugesque esse: nec cum filia sua libidinẽ Appij Claudij extinctam esse: sed quo impunitior sit, eo effrenatiorem fore. Aliena calamitate documentũ datum illis cauendæ similis iniuriæ. quod ad se attineat, vxorẽ sibi fato ereptam: filiã, quia non vltra pudica victura fuerit, miseram, sed honestam mortẽ occubuisse: non esse iam Appij libidini locum in domo sua: ab alia violentia eius, eodem se animo suum corpus vindicaturũ, quo vindicauerit filiæ: ceteri sibi ac liberis suis consulerent.* Hæc Virginio vociferãti succlamabat multitudo, *nec illius dolori, nec suæ libertati se defuturos.* Et immisti turbæ militũ togati quum eadem illa querendo docendoque quanto visa, quã audita indigniora potuerint videri: simul profligatã iam rem nunciãdo Romæ esse, insecutosque qui Appium prope interemptum in exilium abisse dicerent: perpulerunt, vt ad arma conclamaretur, vellerentque signa, & Romam proficiscerentur. Decemuiri simul iis quę videbant, iisque quę acta Romæ audierant, perturbati, alius in aliam partẽ castrorum ad sedandos motus discurrunt: & leniter agentib. responsum nõ redditur. imperium si quis inhiberet, *& viros & armatos se esse* responderetur. eunt agmine ad vrbẽ, & Auentinum insidunt; vt quisque occurrerat, plebẽ ad repetendam libertatẽ, creandosque tribunos plebis adhortantes, alia vox nulla violẽta audita est. Senatum Sp. Oppius habet: nihil placet aspere agi, quippe ab ipsis datũ locum seditionis esse. mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Iulius, P. Sulpicius, qui quærerent senatus verbis, *cuius iussu castra deseruissent? aut quid sibi vellẽt, qui armati Auentinũ obsedissent? belloque auerso ab hostib. patriã suam cepissent?* Non defuit quid responderetur: deerat qui daret responsum, nullo dũ certo duce, nec satis audentibus singulis inuidiæ se offerre. id modo à multitudine conclamatum est, *vt L. Valerium, & M. Horatium ad se mitterent, his se daturos respõsum.* Dimissis legatis, admonet milites Virginius, *in re nõ maxima paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit: responsumque quanquam nõ inutiliter, fortuito tamẽ magis consensu, quam cõmuni consilio esse. placere decẽ creari, qui summæ rei præessent, militarique honore tribunos militum appellari.* Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur: *Melioribus meis vestrisque rebus reseruate*, inquit, *ista de me iudicia. nec mihi filia in vita honorem vllum iucundum esse patitur: nec in perturbata Republica eos vtile est præesse vobis, qui proximi inuidiæ sint. si quis vsus mei est, nihilo minor ex priuato capietur.* Ita decem numero tribunos militares creant. Neque in Sabinis quieuit exercitus. ibi quoque auctore Icilio Numitorioque, secessio ab decemuiris facta est; non minore motu animorũ Siccij cędes memoria renouata, quam quem noua fama de Virginia adeo fœde ad libidinem petita, accẽderat. Icilius vbi audiuit tribunos militum in Auentino creatos, ne comitiorum militarium prerogatiuam vrbana comitia iisdem tribunis plebis creandis sequerẽtur; peritus rerum populariũ, imminensque ei potestati, & ipse prius quã iretur ad vrbẽ, pari potestate eundem numerum ab suis creandum curat. Porta Collina vrbẽ intrauere sub signis, mediaque vrbe agmine in Auentinum pergunt. ibi coniuncti alteri exercitui, viginti tribunis militum negotium dederunt, vt ex suo numero duos crearẽt, qui summæ rerum pręessent. M. Oppium, Sex. Manilium creant. Patres soliciti de summa rerum, quum senatus quotidie esset, iurgiis sæpius terunt tempus, quã consiliis. Siccij cædes decẽuiris & Appiana libido, & dedecora militiæ obiiciebãtur. placebat Valerium Horatiumque ire in Auentinum. illi negabant *se aliter ituros, quã si decemuiri deponerẽt insignia magistratus eius, quo anno iam ante abiissent.* Decemuiri querentes *se in ordinem cogi, non ante quã perlatis legibus, quarum causa creati essent, depositu ros imperium se* aiebãt.

LII. Per M. Duilium, qui tribunus plebis fuerat, certior facta plebs, contẽtionibus assiduis nihil transigi, in Sacrum montẽ ex Auentino transit: affirmante Duilio *non prius quam deseri vrbẽ videant, curam in animos Patrum descensuram: admoniturum Sacrum montẽ constantiæ plebis: scituros, quod sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.* Via Nomentana, cui tum Ficulnẽsi nomen fuit, profecti, castra in monte Sacro locauere, modestiam patrum suorum, nihil violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo qui per ætatem ire posset retractante: prosequuntur coniuges liberique *cuinam relinquerent in ea vrbe, in qua nec pudicitia, nec libertas sãcta esset.* miserabiliter rogitantes. Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in foro præter paucos seniorum nemo esset: vocatis vtrique in senatum Patribus, desertũ apparuisset forum: plures iam quã Horatius & Valerius vociferabantur: *Quid exspectabitis Patres Conscripti? si decemuiri finem pertinaciæ non faciunt, ruere ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium est decemuiri, quod amplexi tenetis? tectis ac parietib. iura dicturi estis: non pudet lictorũ vestrorum maiorem prope numerum in foro conspici, quã togatorum, aliorũque? Quid si hostes ad vrbẽ veniant, facturi estis? quid si plebs mox vbi parum secessione moueamur, armata veniat? occasione vrbis vultis finire imperium? atqui aut plebs non est habẽda, aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis magistratibus quã illi plebeis. nouã inexpertamque eã potestatem eripuere patri-*

Relictis castris milites Romani Auentinum insidunt.

LI.

Plebs in Sacrum montem secessit.

patribus nostris, ne nunc dulcedine semel capti ferant desiderium: quũ præsertim nec nos temperemus imperijs, quo minus illi auxilij egeāt. Quũ hęc ex omni parte iactarentur, victi consensu decemuiri, *futuros se, quando ita videatur, in potestate patrum affirmant:* id modo simul orāt ac monēt, *vt ipsis ab inuidia caueatur: nec suo sanguine ad supplicia Patrum plebem assuefaciant.* Tum Valerius Horatiusq; missi ad plebem conditionibus, quibus videretur reuocandam, componendasq; res, decemuiris quoq; ab ira & impetu multitudinis præcauere iubentur. Profecti gaudio ingēti plebis, in castra accipiuntur: quippe liberatores haud dubie & motus initio, & exitu rei: ob hæc iis aduenientib. gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit, idem quum de cōditionibus ageretur, quærētibus legatis quæ postulata plebis essent: composito iam ante aduentum legatorum consilio ea postulauit, vt appareret in æquitate rerum plus quā in armis reponi spei. *potestatē enim tribunitiam prouocationemq; repetebant, quæ ante decēuiros creatos auxilia plebis fuerant. & ne cui fraudi esset, concisse milites, aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem.* de decemuirorũ modo supplicio atrox postulatum fuit. *dedi quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros* minabātur. Legati ad ea: *Quæ consilij fuerunt, adeo æqua postulastis, vt vltro nobis deferenda fuerint. libertati enim ea præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandum alios. iræ vestræ magis ignoscendum quā indulgendum est: quippe qui crudelitatis odio in crudelitatem ruitis: & prius pene quā ipsi liberi sitis dominari iam aduersarios vultis. Nunquā ne quiescet ciuitas nostra à suppliciis, aut Patrum in plebē Romanā, aut plebis in patres? Scuto vobis magis, quā gladio opus est. satis superq; humilis est, qui iure æquo in ciuitate viuit, nec inferendo iniuriā, nec patiendo. etiam si quando metuendos vos præbituri estis, quum recuperatis magistratibus, legibusq; vestris, iudicia penes vos erunt, de capite nostro fortunisque: tunc, vt quæq; caussa erit, statuetis. nunc libertatē repeti, satis est.* Facerent vt vellent permittentibus cunctis, mox redituros se legati reb. perfectis affirmant. Profecti quũ mandata plebis Patribus exposuissent: alij decemuiri, quādoquidē præter spem ipsorum supplicij sui nulla mentio fieret, haud quicquā abnuere. Appius truci ingenio, & inuidia præcipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio: *Haud ignauo,* inquit, *imminet fortuna. Video donec arma aduersariis tradantur, differri aduersus nos certamen. dādus inuidiæ est sanguis: nihilne ego quidē moror, quo minus decemuiratu abeam.* Factum senatusconsultum, *vt decemuiri se primo quoq; tempore magistratu abdicarent: Q. Furius pontifex maximus tribunos plebis crearet: & ne cui fraudi esset secessio militũ plebisq;.* His senatusconsultis perfectis, dimisso senatu decemuiri prodeunt in concionē, abdicantq; se magistratu, ingenti hominum lętitia. Nunciantur hæc plebi. legatos quicquid in vrbe hominum supererat, prosequitur. huic multitudini læta alia turba ex castris occurrit. cōgratulantur libertatem concordiamq; ciuitati restitutam. Legati pro concione: *Quod bonum, faustum, felixque sit vobis, Reiq; publicæ, redite in patriam ad penates, coniuges liberosq; vestros: sed qua hic modestia fuistis, vbi nullius ager in tot vsu rerũ necessario tantæ multitudini est violatus; eā modestiā ferte in vrbem. in Auentinum ite, vnde profecti estis. ibi felici loco, vbi prima initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebis creabitis. præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.* Ingens assensus alacritasq; cuncta approbantiũ fuit. cōuertunt inde signa, profectiq; Romam certāt cum obuiis gaudio. armati per vrbē silentio in Auentinum perueniunt. ibi extēplo pontifice maximo comitia habēte, tribunos plebis creauerunt, omniũ primum A. Virginium, inde L. Icilium, & P. Numitorium auunculum Virginię, auctores secessionis: tum C. Sicinium, progeniem eius, quē primum tribunũ plebis creatum in Sacro monte, proditũ memoriæ est: & M. Duilium, qui tribunatum insignē ante decemuiros creatos gesserat, nec in decemuiralibus certaminibus plebi defuerat. spe deinde magis quam meritis electi, M. Titinnius, M. Pōponius, C. Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito L. Icilius, extemplo plebē rogauit, & plebs sciuit, *ne cui fraudi esset secessio ab decemuiris facta.* confestim de consulibus creādis cũ prouocatione M. Duilius rogationē pertulit. ea omnia in pratis Flaminiis cōcilio plebis acta, quē nunc *Circum Flaminium* appellant. Per interregē deinde consules creati, L. Valerius, & M. Horatius. qui extemplo magistratũ occeperunt: quorum cōsulatus popularis sine vlla Patrũ iniuria, nec sine offēsione fuit. quicquid enim libertati plebis caueretur, id suis decedere opibus credebant. Omnium primũ; quũ veluti in controuerso iure esset, *tenerenturne Patres plebiscitis:* legē centuriatis comitiis tulere; *vt quod tributim plebes iussisset, populum teneret.* qua lege tribunitiis rogationibus telum acerrimum datum est. Aliam deinde consularem legē de prouocatione, vnicum præsidium libertatis, decemuirali potestate euersam non restituunt modo, sed etiā in posterũ muniunt, sanciendo nouam legē, *ne quis vllum magistratum sine prouocatione crearet. qui creasset, eũ ius fasq; esset occidi: néue ea cædes capitalis noxæ haberetur.* & quum plebē hinc prouocatione, hinc tribunitio auxilio satis firmassent, ipsis quoq; tribunis vt sacrosancti viderentur (cuius rei prope iam memoria aboleuerat) relatis quibusdā ex magno interuallo cęremoniis, renouarunt; & quũ religione inuiolatos eos, tũ lege etiā fecerunt: sanciēdo, *vt qui tribunis plebis, ædilibus, iudicibus, decemuiris nocuisset, eius caput Ioui sacrũ esset: familia ad ædem Cereris, Liberi Liberæq; venum iret:* hac lege iuris interpretes negant quemquā sacrosanctum esse: sed eum qui eorum cuiquam nocuerit, sacrum sanciri. itaq; ædilem prehendi, duciq; à maiorib. magistratibus: quod etsi non iure fiat (nocere enim ei, cui hac lege non liceat) tamen argumentum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem: tribunos vetere iureiuran-

Marginal notes: LIII. — *Plebis postulata.* — *Scuto magis quam gladio plebi opus est.* — LIV. — *Plebs Romā reuersa tribunos plebis creat.* — LV. (*A. V. C. CCCIV.*) — *Consules sublato decemuiratu.* — *Ne quis Magistratus sine prouocatione crearetur.*

rando plebis, quum primum eam potestatem creauit, sacrosanctos esse. Fuere qui interpretarentur, eadem hac Horatia lege consulibus quoque & prætoribus, quia eiisdem auspiciis, quibus consules crearentur, cautum esse: *iudicem* enim *consulem* appellari. quæ refellitur interpretatio, quod his temporibus nondum cõsulem iudicem, sed *prætorem* appellari mos fuerit. Hæ consulares leges fuêre. Institutum etiã ab iisdem consulibus: *vt senatusconsulta in ædem Cereris ad ædiles plebis deferrentur*. quæ ante arbitrio consulum supprimebantur, vitiabanturque. M. Duilius deinde tribunus plebis plebẽ rogauit, plebesque sciuit, *qui plebem sine tribunis reliquisset, quiq; magistratum sine prouocatione creasset, tergo ac capite puniretur*. Hæc omnia vt inuitis, ita non aduersantibus patriciis transacta: quia nondum in quemquã vnum sæuiebatur.

LVI. Fundata deinde & potestate tribunicia, & plebis libertate; tum tribuni aggredi singulos tutum maturumq; iam rati, accusatorem primũ Virginium, & Appium reum deligunt. Quum diem Appio Virginius dixisset, & Appius stipatus patriciis iuuenibus in forum descendisset: redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimę potestatis, quum ipsum satellitesq; eius vidissent. Tum Virginius. *Oratio*, inquit, *rebus dubiis inuenta est. itaq; neque ego accusando apud vos eum, tempus teram, à cuius crudelitate vosmetipsi armis vindicastis: nec istum ad cetera scelera impudentiam in defendendo se adiicere patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudi, quæ impie nefarieq; per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. vnius tantum criminis, nisi iudicem vindices te, ab libertate in seruitutem contra leges vindicias non dedisse in vincula te duci iubeo.* Nec in tribunitio auxilio Appius, nec in iudicio populi vllam spem habebat: attamẽ & tribunos appellauit: & nullo morante arreptus à viatore, *Prouoco*, inquit. Audita vox vna vindex libertatis ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ erant, silentium fecit. Et, dum pro se quisq; *Deos tandem esse, & non negligere humana* fremunt, *& superbiæ crudelitatiq;, etsi seras, non leues tamen venire pœnas: prouocare qui prouocationem sustulisset: & implorare præsidium populi, qui omnia iura populi obtrisset: rapiq; in vincula egentem iure libertatis, qui liberum corpus in seruitutem addixisset*: ipsius Appii inter concionis murmur fidem populi Romani implorantis vox audiebatur: Maiorum merita in Rempublicam domi militiæq; commemorabat: *suum infelix erga plebem Romanã studium, quod æquandarum legum caussa cum maxima offensione Patrum consulatu abisset: suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur: ceterum sua propria bona malaq; quum caussæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum. in præsentia se communi iure ciuitatis ciuem Romanum die dicta postulare, vt dicere liceat, vt iudicium populi Romani experiri: non ita se inuidiam pertimuisse, vt nihil in æquitate & misericordia ciuium suorum spei habeat. Quod si indicta caussa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebis appellare, & monere ne imitẽtur quos oderint: quod si tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis caussa, in quam conspirasse decemuiros criminati sint: ait se prouocare ad populum: implorare leges de prouocatione, & consulares, & tribunitias eo ipso anno latas. quem enim prouocaturum, si huic indemnato indicta caussa nõ liceat? cui plebeio, & humili præsidium in legibus fore, si Ap. Claudio non sit: se documento futurum, vtrum nouis legibus dominatio, an libertas firmata sit; & appellatio prouocatioque aduersus iniuriã magistratuum ostentata tantum inanibus literis, an verè data sit.*

Appio Virginius diem dicit.

Appij defensio.

LVII. Contra Virginius, vnũ Ap. Claudium & legum expertem, & ciuilis & humani fœderis esse aiebat. *respiceret tribunal homines, castellum omniũ scelerum: vbi decemuir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini ciuium infestus, virgas, securesq; omnibus minitans, Deorũ hominumq; contemptor, carnificibus non lictoribus stipatus, iam ab rapinis & cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuã in oculis populi Romani, velut bello captam, à complexu patris abreptam, ministro cubiculi sui clienti dono dederit: vbi crudeli decreto, nefandisq; vindiciis dexteram patris in filiam armauerit: vbi tollentes corpus semianime virginis, sponsum, auunculumq; in carcerem duci iusserit, stupro interpellato magis, quam cæde motus. & illi carcerẽ ædificatum esse, quod* domicilium plebis Romanæ *vocare sit solitus. Proinde vt ille iterum ac sæpius prouocet, sic se iterum ac sæpius iudicẽ illi ferre, ni vindicias ab libertate in seruitutem dederit. si ad iudicem non eat, pro damnato in vincula duci iubere.* Vt haud quoquã improbante, sic magno motu animorum, quum tanti viri supplicio suamet plebi iam nimia libertas videretur, in carcerem est coniectus. tribunus ei diem prodixit. Inter hęc ab Latinis & Hernicis legati gratulatũ de concordia Patrum ac plebis Romã venerunt, donumq; ob eam Ioui optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parui ponderis, prout res haud opulentæ erant: colebanturq; religiones pie magis quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum apparare. Itaque partiri prouincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui Volsciq; euenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, fauore plebis non iuniores modo sed emeritis etiam stipendiis, pars magna voluntariorum, ad nomina danda præsto fuere: eoq; non copia modo, sed genere etiam militum veteranis admistis firmior exercitus fuit. Priusquam vrbem egrederẽtur, leges decemuirales quibus *tabulis duodecim* est nomen, in ęs incisas in publico proposuerunt. Sunt qui iussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

Duodecim tabulæ in publico proponuntur

LVIII. C. Claudius, qui perosus decemuirorum scelera, & ante omnes fratris filij superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat: is magno iam natu quum ad pericula eius deprecanda redisset, cuius vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusq; in foro prensabat singulos: orabatq;, ne *Claudiæ genti eam inustam maculam vellent, vt carcere & vinculis viderentur digni: virũ honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legũ latorem conditoremq;*

Roma-

Romani iuris, iacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. auerterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemq; animos: & potius vnum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quā propter vnius odiū multorum preces aspernarentur. se quoq; id generi ac nomini dare; nec cum eo in gratiam rediisse, cuius aduersæ fortunæ velit succursum: virtute libertatem recuperatā esse: clementia concordiam ordinum stabiliri posse. Erant quos moueret sua magis pietate, quam eius pro quo agebat caussa. sed Virginius *sui potius vt misererentur,* orabat *filiæq;: nec gentis Claudiæ regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Virginiæ & trium tribunorū preces audirent, qui ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidē atq; auxilium implorarent.* Iustiores hę lacrimæ videbantur. itaq; spe incisa, priusquā prædicta dies adesset, Appius sibi mortē consciuit. Subinde arreptus à P. Numitorio Sp. Oppius inuidię proximus, quod in vrbe fuerat, quum iniustæ vindiciæ à collega dicerentur. Plus tamen facta iniuria Oppio, quā non prohibita, inuidiæ fecit. testis productus, qui septem & viginti enumeratis stipēdiis, octies extra ordinē donatus, donaq; ea gerens in conspectu populi scissa veste, tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, *quin si quam suam noxā reus dicere posset, priuatus in se iterum sæuiret.* Oppius quoq; ductus in vincula est, & ante iudicij diem finē ibi vitæ fecit. Bona Claudij Oppiiq; tribuni publicauere. collegæ eorum exilii caussa solum verterunt, bona publicata sunt. & Claudius assertor Virginiæ, die dicta damnatus, ipso remittente Virginio vltimam pœnam, dimissus Tibur exulatum abiit: Manesq; Virginiæ mortuę quam viuæ, feliciores, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto sonte tandem quieuerunt.

Appius mortem sibi consciuit.

LIX.

Ingens metus incesserat Patres, vultusq; iam iidem tribunorum erant, qui decemuirorum fuerant, quum M. Duilius tribunus plebis inhibito salubriter modo nimiæ potestatis: *Et libertatis,* inquit, *nostræ & pœnarum ex inimicis satis est. itaq; hoc anno nec diē dici cuiquam, nec in vincula duci quemquam sum passurus. nam neq; vetera peccata repeti iam obliterata placet, quum noua expiata sint decemuirorū suppliciis: & nihil admissum iri, quod vim tribunitiam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.* Ea primum moderatio tribuni, metū Patribus dempsit, eademq; auxit consulum inuidiam: quod adeo toti plebis fuissent, vt Patrū salutis libertatisque prior plebeio magistratui quam patricio cura fuisset: & ante inimicos satietas pœnarum suarum cepisset, quam obuiā ituros licētiæ eorum consules appareret. multiq; erant qui mollius consultū dicerent, quod legum ab iis latarum Patres auctores fuissent: neq; erat dubiū, quin turbato Reipublicæ statu tempori succubuissent.

LX.

Valerius aduersus Æquos & Volscos.

Consules rebus vrbanis compositis, fundatoq; plebis statu, in prouincias diuersi abire. Valerius aduersus cōiunctos iam in Algido exercitus Æquorum Volscorumq; sustinuit consilio bellum. quod si extemplo rem fortunę commisisset, haud scio, an (qui tum animi ab decemuirorum infelicibus auspiciis Romanis hostibusque erant) magno detrimento certamē staturum fuerit. Castris mille passum ab hoste positis, copias continebat. hostes medium inter bina castra spacium acie instructa complebant. prouocantibusq; ad prœlium, responsum Romanus nemo reddebat. tandē fatigati stando, ac nequicquā exspectando certamen Æqui Volscique, postquam cōcessum propemodum de victoria credebant: pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum abeunt. relinquitur magis castris præsidium, quam satis virium ad certamen. Quod vbi sensit consul, reddit illatum antea terrorē: instructaq; acie vltro hostem lacessit. vbi illi, conscientia quid abesset virium, detrectauere pugnam; creuit extemplo Romanis animus, & pro victis habebant pauentes intra vallum. Quum per totum diē stetissent intenti ad certamen, nocte cessere: & Romani quidem pleni spei corpora curabant. haud quaquā pari hostes animo, nuncios passim trepidi ad reuocādos prædatores dimittunt: recurritur ex proximis locis, vlteriores non inuenti. Vbi illuxit, egreditur castris Romanus, vallum inuasurus, ni copia pugnæ fieret. & postquam multa iam dies erat, neq; mouebatur quicquam ab hoste, iubet signa inferri cōsul. motaq; acie indignatio Æquos & Volscos incessit, si victores exercitus vallum potius quam virtus & arma contegerent. igitur & ipsi efflagitatum ab ducibus signum pugnæ accepere. Iamque pars egressa portis erat: deincepsq; alij seruabant ordinem, in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus prius, quam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit signa: adortusq; nec omnes dum eductos, nec qui erāt, satis explicatis ordinibus, prope fluctuantē turbam trepidantium huc atq; illuc, circumspectantiumq; se ac suos, addito turbatis mentibus clamore atque impetu, inuadit. Retulere primo pedē hostes. deinde quum animos collegissent & vndique duces, *victisne cessuri essent,* increparent, restituitur pugna.

LXI.

Consulis oratio.

Consul ex altera parte *Romanos meminisse iubebat, illo die primū liberos pro libera vrbe Romana pugnare: sibimetipsis victuros, non vt decemuirorum victores præmiū essent: non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, à liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso: ostēderent prioribus prælijs per duces, non per milites stetisse, ne vincerent: turpe esse, contra ciues plus animi habuisse, quam contra hostes: & domi, quam foris, seruitutem magis timuisse. Vnam Virginiam fuisse, cuius pudicitiæ in pace periculum esset: vnum Appium ciuē periculosæ libidinis: at si fortuna belli inclinet, omniū liberis ab tot millibus hostium periculum fore. Nolle ominari quæ nec Iupiter, nec Mars pater passuri sint iis auspiciis cōditæ vrbi accidere. Auentini Sacriq; montis* admonebat, *vt vbi libertas parta esset paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent: ostenderentq; eandem indolem militibus Romanis post exactos decemuiros esse, quæ ante creatos fuerit: nec æquatis legibus imminutam virtutem populi Romani*

 esse.

Ad equites consulis oratio.

esse. Hæc vbi inter signa peditum dicta dedit; aduolat deinde ad equites; *Agite iuuenes*, inquit, *præstate virtute peditem, vt honore atq; ordine præstatis. primo concursu pedes mouit hostem. pulsum vos immissis equis exigite è campo. non sustinebunt impetum: & nunc cunctantur magis, quam resistunt.* Concitant equos, permittuntq; in hostem pedestri iam turbatũ pugna; & perruptis ordinibus elati ad nouissimam aciem, pars libero spatio circumuecti, iam fugam vndiq; capessentes, plerosque à castris auertunt, præter equitantesque absterrent. peditum acies & consul ipse, visque omnis belli fertur in castra: captisque cum ingenti cæde, maiore præda potitur.

Volscorum & Æquorum castra expugnantur.

Huius pugnæ fama perlata non in vrbem modo, sed in Sabinos ad alteru[m] exercitum. in vrbe lętitia modo celebrata est: in castris animos militum ad æmulandum decus accendit. Iam Horatius eos excursionibus sufficiendo, præliisque leuibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere, quam meminisse ignominiæ decemuirorum ductu acceptæ: paruaquẽ certamina in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini feroces ab re priore anno bene gesta, lacessere atq; instare, rogitantes *quid latrocinij modo procursantes pauci, recurrentesque tererent tempus? & in multa prælia paruaque carperent summam vnius belli? quin illi congrederentur acie? inclinandamque semel fortunæ rem darent?*

LXII.

Ad id quod sua sponte satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur. iam alterum exercitum victorẽ in vrbem rediturum, sibi vltro per contumelias hostem insultare: quando autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Vbi hæc fremere militem in castris consul sensit, concione aduocata, *Quẽadmodum*, inquit, *in Algido res gesta sit, arbitror vos milites audisse. qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit, consilio collegæ, virtute militum victoria parta est. Quod ad me attinet, id consilij animiq; habiturus sum, quod vos milites mihi effeceritis. & & trahi bellum salubriter: & mature perfici potest. si trahendum est, ego vt in dies spes virtusque crescat, eadem qua institui disciplina efficiam. si iam satis animi est, decerniq; placet, agite dum clamorem, qualem in aciem sublaturi estis, tollite hic, indicem voluntatis virtutisq; vestræ.* Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus: *Quod bene vertat, gesturum se illis morem: posteroque die in aciem deducturum,* affirmat. reliquum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, & ipsi iam auidi certaminis procedunt.

Horatij cõsulis ad milites oratio.

Inter Romanos & Sabinos prælium.

Prælium fuit, quale inter fidentes sibimet ambos exercitus, veteris perpetuæq; alterum gloriæ, alterum nuper noua victoria elatum. Consilio etiam Sabini vires adiuuere. nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. quæ vbi illatis ex transuerso signis degrauabant prope circumuentum cornu, equites duarum legionum sexcenti fere ex equis desiliunt, cedentibusq; iam suis prouolant in primum, simulq; & hosti se opponunt: & æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. verecundiæ erat, equitem suo alienoque marte pugnare: peditẽ ne ad pedes quidem digresso equiti parẽ esse.

LXIII.

Vadunt igitur in præliũ ab sua parte omissum, & locum ex quo cesserant, repetunt: momentoq; non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit: transuolat inde partem alteram suis victoriæ nuncius, simul & in hostes iam pauidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu impetum facit. non aliorũ eo prelio virtus magis enituit. Cõsul prouidere omnia, laudare fortes, increpare sicubi segnior pugna esset. castigati fortium statim virorum opera edebant: tantumq; hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore vndiq; omnes connixi hostem auertũt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt. ibi non sociorum sicut in Algido res, sed suas Romanus populationibus agrorũ amissas recipit.

Sabinorum castra diripiuntur.

Gemina victoria duobus bifariã pręliis parta, malignè senatus in vnum diem supplicationes cõsulum nomine decreuit. populus iniussu & altero die frequens iit supplicatum. & hæc vaga popularisq; supplicatio studiis propè celebratior fuit. Consules ex composito eodẽ biduo ad vrbẽ accessere, senatumq; in Martiũ campum euocauere. vbi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores Patrum *senatum inter milites dedita opera terroris caussa haberi.* itaq; inde consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, vbi nũc ædes Apollinis est (*Circum* iã tum *Apollinarẽ* appellabant) auocauere senatum. vbi quum ingenti consensu Patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum: multis dissuasum prodeuntibus, maximè C. Claudio vociferante, *de Patribus, non de hostibus consules triumphare velle: gratiamq; pro priuato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti. nunquã antè de triumpho, per populum actum: semper æstimationem arbitriumq; eius honoris penes senatum fuisse. ne reges quidem maiestatem summi ordinis imminuisse. ne ita omnia tribuni potestatis suæ impleret, vt nullum publicũ consilium sinerent esse. ita demum liberam ciuitatẽ fore, ita æquatas leges, si sua quisq; iura ordo, suam maiestatẽ teneat.* in eandem sententiã multa & à ceteris senioribus Patrum cum essent dicta, omnes tribus eã rogationẽ acceperunt. Tum primum sine auctoritate senatus, populi iussu triumphatum est.

LXIV.

Hęc victoria tribunorum plebisq; prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, vt iidem tribuni reficerentur: & quo sua minus cupiditas emineret, consulibus quoque continuarent magistratum. consensum Patrum caussabantur, quo per contumeliam consulum iura plebis labefactata essent. *quid futurum, nondum firmatis legibus si nouos tribunos per factiones suas consules adorti essent? non enim*

semper

ſemper Valerios Horatioſq́ conſules fore, qui libertati plebis ſuas opes poſtferrent. Fortè quadam vtili ad tempus, vt comitiis præeſſet, potiſſimum M. Duilio ſorte euenit, viro prudenti, & ex cõtinuatione magiſtratus inuidiam imminentem cernenti. qui quum *ex veteribus tribunis negaret vllius ſe rationem habiturum*; pugnarentq́; collegæ vt liberas tribus in ſuffragium mitteret, aut concederet ſortem comitiorum collegis, habiturus è lege potius comitia, quam ex voluntate Patrum: iniecta contentione Duilius conſules ad ſubſellia accitos, quum interrogaſſet, *quid de comitiis conſularibus in animo haberent*, reſpondiſſentque, *ſe nouos conſules creaturos*: auctores popularis ſententiæ, haud populares nactus, in concionem cum iis proceſſit.

(*A. V. C.* CCCV.)

vbi quum conſules producti ad populum, interrogatique, *ſi eos P. R. memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumq́ geſtarum conſules iterum faceret, quidnam facturi eſſent?* nihil ſententiæ ſuæ mutaſſent: collaudatis conſulibus quod perſeuerarent ad vltimũ diſſimiles decemuirorum eſſe, comitia habuit: & quinq́; tribunis plebis creatis, quum præ ſtudiis apertè petentium nouem tribunorũ alii candidati tribus non explerent, concilium dimiſit: nec deinde comitiorum cauſſa habuit. *ſatisfactum legi* aiebat, *quæ numero nuſquam præfinito tribunis, modo vt relinquerētur, ſanciret*: & ab iis qui creati eſſent, cooptari collegas iuberet. recitabatq́; rogationis carmen, in quo: *Si tribunos plebis decem rogabo, ſi quos minus hodie decem tribunos plebis fecerint: hi tum vtiq́ quos ſibi collegas cooptaſſent, vt illi legitimi eadem lege tribuni plebei ſint, vt illi quos hodie tribunos plebei feceritis.* Duilius quum ad vltimum perſeueraſſet, negando quindecim *tribunos plebis Rempub. habere poſſe*, victa collegarum cupiditate, pariter Patribus plebiq́; acceptus, magiſtratu abiit.

LXV. (*A. V. C.* CCCVI.)

Noui tribuni plebis in cooptandis collegis Patrũ voluntatem fouerunt. duos etiam patritios conſulareſque, Sp. Tarpeium & A. Haterium cooptauêre. Conſules creati, Lar. Herminius, T. Virginius Cæliſmontanus, nihil magnopere ad Patrum aut plebis cauſſam inclinati, ocium domi ac foris habuêre. L. Trebonius tribunus plebis infeſtus Patribus, quod ſe ab iis in cooptandis tribunis fraude captum proditumque à collegis, aiebat: rogationem tulit, *vt qui plebem Romanã tribunos plebis rogaret, is vſq́ eo rogaret, dum decem tribunos plebis faceret*, inſectandiſque Patribus, vnde *Aſpero* etiam inditum eſt cognomen, tribunatum geſſit.

(*A. V. C.* CCCVII.)

Inde M. Geganius Macerinus, & C. Iulius conſules facti, conciones tribunorum aduerſus nobilium iuuentutem ortas, ſine inſectatione poteſtatis eius, cõſeruata maieſtate Patrum, ſedauere. plebem decreto ad bellum Volſcorum & Æquorum delectu ſuſtinendo, rem ab ſeditionibus continuere: vrbano quoq́; otio foris omnia tranquilla eſſe affirmantes, per diſcordias ciuiles externos tollere animos. cura pacis, concordiæ quoq́; inteſtinæ cauſſa fuit.

Diſsidia inter patres & plebem.

Sed alter ſemper ordo grauis alterius modeſtiæ erat. quieſcenti plebi ab iunioribus Patrum iniuriæ fieri cœptæ. vbi tribuni auxilio humilioribus eſſent, in primis parum proderat: deinde ne ipſi quidem inuiolati erant; vtiq́; poſtremis menſibus, quum & per coitiones potentiorũ iniuria fieret, & vis poteſtatis omnis aliquanto poſteriore anni parte languidior fermè eſſet: iamq́; plebs ita in tribunatu ponere aliquid ſpei, ſi ſimiles Icilio tribunos haberet: nomine tantum ſe biennio habuiſſe. Seniores contra Patrum, vt nimis feroces, ſuos credere iuuenes eſſe; ita malle, ſi modus excedendus eſſet, ſuis quam aduerſariis ſupereſſe animos. adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle ſimulando ita ſe quiſque extollit, vt deprimat alium, in difficili eſt; cauendoq́; ne metuant homines, metuendos vltro ſe efficiunt: & iniuriam à nobis repulſam, tanquam aut facere aut pati neceſſe ſit, iniungimus aliis.

LXVI. (*A. V. C.* CCCVIII.)

T. Quintius Capitolinus quartum, & Agrippa Furius conſules inde facti, nec ſeditionem domi, nec foris bellum acceperunt: ſed imminebat vtrumque. iam non vltra diſcordia ciuium reprimi poterat, & tribunis & plebe incitata in Patres, quum dies alicui nobilium dicta nouis ſemper certaminibus conciones turbaret. ad quarum primum ſtrepitum, velut ſigno accepto, arma cepere Æqui ac Volſci: ſimul quod perſuaſerant iis duces cupidi prædarum, biennio ante delectũ indictum haberi non potuiſſe, abnuente iam plebe imperium. *eo, aduerſus ſe non eſſe miſſos exercitus. diſſolui licentia militandi morem, nec pro communi iam patria Romam eſſe. quicquid irarum ſimultatumque cum externis fuerit, in ipſos verti. occæcatos lupos inteſtina rabie opprimendi occaſionem eſſe.*

Æqui & Volſci arma capiunt.

Coniunctis exercitibus Latinum primum agrum populati ſunt: deinde poſtquam ibi nemo vindex occurrebat, tum vero exultantibus belli auctoribus ad mœnia ipſa Romæ populabundi regione portæ Eſquilinæ acceſſere, vaſtationem agrorum vrbi per contumeliam oſtentantes. vnde poſtquam inulti prædam præ ſe agentes, retro ad Corbionem agmine iêre, Quintius conſul ad concionem populum vocauit. ibi in hanc ſententiam locutum accipio:

Quintii oratio.

LXVII.

Etſi mihi nullius noxæ conſcius, Quirites, ſum, tamen cum pudore ſummo in concionem veſtram proceſſi: hoc vos ſcire, hoc poſteris memoriæ traditum iri, Æquos & Volſcos vix Hernicis modo pares, T. Quintio quartum conſule ad mœnia vrbis Romæ impune armatos veniſſe. hanc ego ignominiam (quãquam iamdiu ita viuitur, is ſtatus rerum eſt, vt nihil boni diuinet animus) ſi huic potiſſimum imminere anno ſciſſem, vel exilio, vel morte, ſi alia fuga honoris non eſſet, vitaſſem. Ergo ſi viri arma illa habuiſſent, quæ in portis fuêre noſtris, capi Roma me conſule potuit? ſatis honorum, ſatis ſuperque vitæ erat. mori conſulem tertium oportuit. Quem tandem ignauiſſimi hoſtium contempſere? nos conſules? an vos Quirites? ſi culpa in nobis eſt, auferte imperium indignis: & ſi id parum eſt, inſuper pœnas expetite. ſi in vobis, nemo Deorum nec hominum ſit, qui

vestra puniat peccata Quirites, vosmet tantum pœniteat. Non illi vestram ignauiã contemsere, nec suæ virtuti confisi sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro mulctati, sub iugum missi, & se & vos nouere. discordia ordinum est venenum vrbis huius. Patrum ac plebis certamina dum nec nobis imperii, nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos patriciorũ, nos plebeiorum magistratuum; sustulere illi animos. Prò Deorum fidem, quid vobis vultis? tribunos plebis concupistis; concordiæ caussa concessimus. decemuiros desiderastis: creari passi sumus. decemuirorũ vos pertæsum est, coegimus abire magistratu. manente in eosdem priuatos ira vestra, mori atq; exulare nobilissimos viros honoratissimosq; passi sumus. tribunos plebis creare iterum voluistis, creastis. consules facere vestrarũ partium, etsi Patribus videbamus iniquũ, patricium quoq; magistratum plebi donum fieri vidimus. auxilium tribunitium, prouocationem ad populum, scita plebis iniuncta patribus: sub titulo æquandarum legum nostra iura oppressa tulimus & ferimus. Qui finis erit discordiarum? ecquando vnã vrbem habere, ecquando communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore animo quiescimus, quam victores: satisne est, nobis vos metuendos esse? Aduersus nos Auentinum capitur, aduersus nos Sacer occupatur mons. Esquilias quidem ab hoste propè captas, & scandentem in aggerem Volscum hostẽ nemo submouit. in nos viri, in nos armati estis. LXVIII. *Agite dum, vbi hic curiam circumsederitis, & forum infestum feceritis, & carcerem impleueritis principibus, iisdem istis ferocibus animis egredimini extra portam Esquilinam: aut si ne hoc quidem audetis, ex muris visite agros vestros, ferro igniq; vastatos, prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim communis res per hæc loco est peiore: ager vritur, vrbs obsidetur, belli gloria penes hostes est. Quid tandem priuatæ res vestræ quo in statu sunt? iam vnicuiq; ex agris sua damna nuntiabuntur. quid est tandẽ domi, vnde ea expleatis? tribuni vobis amissa reddent ac restituent? vocis verborumq; quantum voletis, ingerent, & criminum in principes & legum aliarum super alias, & concionum. sed ex illis concionibus nunquam vestrûm quisquam re fortunaq; domum auctior rediit. Ecquis retulit aliquid ad coniugem & liberos, præter odia, offensiones, simultates publicas priuatasq;? à quibus semper non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis. At Hercules, quum stipendia nobis consulibus, non tribunis ducibus & in castris non in foro faciebatis, & in acie vestrum clamorem hostes, non in concione Patres Romani horrebant, præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæq; simul publicæ simul priuatæ triumphantes domum ad penates redibatis: nunc oneratũ vestris fortunis hostem abire sinitis. Hærete affixi concionibus, & in foro viuite: sequitur vos necessitas militandi quam fugitis. Graue erat in Æquos & Volscos proficisci? ante portas est bellum. si inde non pellitur, iam intra mœnia erit, & arcem & Capitolium scandet & in domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum haberi, & educi exercitum in Algidum iussit. sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti, nec cernentes ex ocio illo breui multiplex bellu rediturum. His ego gratiora dictu alia esse scio: sed me vera pro gratis loqui, etsi meum ingenium nõ moneret, necessitas cogit. vellẽ equidem vobis placere Quirites, sed multo malo vos saluos esse, qualicunq; erga me animo futuri estis. Natura hoc ita comparatum est, vt qui apud multitudinem sua caussa loquitur, gratior eo sit, cuius mens nihil præter publicum commodũ videt, nisi forte assentatores publicos, plebicolas istos, qui vos nec in armis, nec in ocio esse sinunt, vestra vos caussa incitare & stimulare putatis: concitati, aut honori aut quæstui illis estis: & quia in concordia ordinum nullos se vsquam esse vident, malæ rei se quã nullius, turbarum ac seditionũ duces esse volunt. Quarum rerũ si vos tædium tandem capere potest: & patrum vestrosq; antiquos mores vultis pro his nouis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosq; castris exuero, & à portis nostris mœnibusq; ad illorum vrbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, transtulero.*

LXIX. Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi, quã tunc seuerissimi consulis fuit. Iuuentus quoq; quæ inter tales metus detrectatione militiæ, telum acerrimũ aduersus Patres habere solita erat, bellũ & arma spectabat, & agrestũ fuga, spoliatiq; in agris & vulnerati fœdiora iis, quæ subiiciebantur oculis nunciantes, totã vrbem ira impleuêre. In senatum vbi ventũ est, ibi vero in Quintiũ omnes versi, vt vnum vindicẽ maiestatis Romanæ intueri & primores Patrũ *dignam* dicere *concionẽ imperio consulari, dignã tot consulatib. anteactis, dignam vita omni plena honorum sæpe gestorum, sæpius meritorũ. alios consules aut per proditionem dignitatis patrũ plebi adulatos, aut acerbe tuendo iura ordinis asperiorem domando multitudinẽ fecisse: T. Quintiũ orationem memorem maiestatis, Patrum concordiæq; ordinum, & temporũ in primis habuisse. orare eũ collegamq;, vt capesserent Remp. orare tribunos, vt vno animo cum cõsulib. bellũ ab vrbe ac mœnibus propulsari vellent, plebemq; obediẽtẽ in re tam trepida Patribus præberet: appellare tribunos, communem patriam auxiliumq; eorum implorare, vastatis agris, vrbe propè oppugnata.* Quintii laus. Consensu omniũ delectus decernitur habeturque. Quũ consules in concione pronuntiassent, *tempus nõ esse caussas cognoscendi, omnes iuniores postero die prima luce in campo Martio adessent: cognoscendis caussis eorum qui nomina nõ dedissent, bello perfecto se daturos tempus: pro desertore futurũ, cuius non probassent caussam:* omnis iuuent[9] affuit postero die. cohortes sibi quæq; centuriones legerunt: bini senatores singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature perfecta accepimus, vt signa eo ipso die à quæstorib. ex ærario prompta delataq; in campũ, quarta diei hora, mota ex campo sint: exercitusq; nouus, paucis cohortibus veterum militũ voluntate sequentibus manserit ad decimum lapidem. Insequens dies hostem in conspectũ dedit: castraq; ad Corbionẽ castris sunt coniuncta. tertio die quum ira Romanos; illos, quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irritaret, mora dimicandi nulla est facta. LXX. In exercitu Romano quum duo consules essent potestate pari; quod saluberrimũ in administratione magnarũ rerũ est, summa imperii con-

concedente Agrippa, penes collegam erat: & prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat, comunicando consilia laudesq;, & æquando imparem sibi. In acie Quintius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit: Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda: legatum alterum Ser. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro cornu egregie pugnauêre, haud segniter resistẽtibus Volscis. Ser. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. vnde quum eadem reuerti posset ad suos, priusquam hostis turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum est. momentoq; temporis in auersam incursando aciem ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio equites Volscorum & Æquorũ exceptum aliquandiu tenuissent. Ibi vero Sulpicius *negare cunctandi tempus esse, circumuentos interclusosq; ab suis* vociferans, *ni equestre prælium connisi omni vi perficerent: nec fugare equitem integrũ satis esse: conficerent equos virosque, ne quis reueheretur inde ad prælium, aut integraret pugnam. non posse illos resistere sibi, quibus conferta peditum acies cessisset.* Haud surdis auribus dicta: impressione vna totum equitatum fudere, magnam vim ex equis præcipitauêre: ipsos, equosque spiculis confodere. is finis pugnæ equestris fuit. Tunc adorti peditũ aciem, nuncios ad consules rei gestæ mittunt, vbi iam inclinabatur hostium acies. nuncius deinde vincentibus Romanis animos auxit, & referentes gradum perculit Æquos. In media primũ acie vinci cœpti, qua præmissus equitatus turbauerat ordines. sinistrũ deinde cornu ab Quintio consule pelli cœptum. in dextro plurimum laboris fuit. Ibi Agrippa ætate viribusq; ferox, quum omni parte pugnæ melius rem geri, quã apud se videret; accepta signa ab signiferis ipse inferre, quædam iacere etiam in confertos hostes cœpit. cuius ignominiæ metu concitati milites inuasere hostem. ita æquata ex omni parte victoria est. Nuncius tum à Quintio venit, *victorem iam se imminere hostium castris, nolle irrumpere antequam sciat debellatũ & in sinistro cornu esse: si iam fudisset hostes, conferret ad se signa, vt simul omnis exercitus præda potiretur.* Victor Agrippa cum mutua gratulatione ad victorem collegam, castraque hostium venit, ibi paucis defendentibus momentoque fusis, sine certamine in munitiones irrumpunt: prædaq; ingenti compotẽ exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postulasse, nec delatum iis ab senatu, accipio: nec traditur caussa spreti, aut non sperati honoris, ego quantum in tanto interuallo temporum coniicio, quum Valerio atq; Horatio consulibus, qui præter Volscos & Æquos Sabini etiã belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum: ne etiã si impetrassent, magis hominum ratio, quam meritorum habita videretur. Victo-

Volscorum & Æquorum castra expugnantur.

LXXI.

riam honestam ex hostibus partam turpe domi de finibus sociorum iudicium populi deformauit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis inuicem cladibus fessi, iudicem populum Romanum cœpere. Quum ad caussam orandam venissent, concilio populi à magistratibus dato, magna contentione actum. iamq; editis testibus quum tribus vocari & populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe magno natu: &, *Si licet*, inquit, *consules, de Republica dicere, errare ego populum in hac caussa non patiar.* Quum, vt vanum, eum negarent consules audiendum esse, vociferantemque *prodi publicam caussam*, summoueri iussissent, tribunos appellat. Tribuni, vt fere semper reguntur à multitudine magis, quã regunt, dedere cupidæ audiendi plebi, vt quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi infit, *annum se tertium & octogesimum agere, & in eo agro de quo agitur militasse non iuuenem, sed vicesima iam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. eò se rem vetustate obliteratam, ceterum suæ memoriæ infixam afferre. agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisq; Coriolis iure belli publicum populi Romani factum. mirari se, quonam more Ardeates Aricinique, cuius agri ius nunquam vsurpauerint incolumi Coriolana re, eum se à populo Romano, quem pro domino iudicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse, non potuisse se tamen inducere in animum, quin quem agrum miles pro virili parte manu cepisset, eum senex quoq; voce, qua vna posset, vindicaret. magnoperè se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse caussam damnaret.* Consules quum Scaptium non silentio modò, sed cum assensu etiã audiri animaduertissent: *Deos hominesque testantes flagitium ingens fieri.* Patrum primores accersunt. cum his circumire tribunos, orare, *ne pessimum facinus peiore exemplo admitterent, iudices in suam rem litem vertendo; quum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui iudici esse; nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis iniuria sociorum animis. nam famæ quidem ac fidei damna maiora esse, quàm quæ æstimari possent. Hoc legatos referre domum? hoc vulgari? hoc socios audire? hoc hostes? quo cùm dolore hos? quo cum gaudio illos? Scaptione hoc concionali seni assignaturos putarent finitimos populos? clarum hac fore imagine Scaptium nomen: populum Romanum quadruplatoris & interceptoris litis alienæ personã laturum. quem enim hoc priuatæ rei iudicem fecisse, vt sibi controuersiosam adiudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui iam sit pudoris, non facturum.* Hæc consules, hæc patres vociferantur. sed plus cupiditas, & auctor cupiditatis Scaptius valet. vocatæ tribus iudicauerunt *agrum publicum populi Romani esse.* nec abnuitur ita fuisse, si ad iudices alios itum foret: nunc haud sanè quicquam bona caussa eleuatur dedecus iudicii: idque non Aricinis Ardeatibusque, quam patribus Romanis, fœdius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab vrbanis motibus & ab externis mansit.

Scaptii vanissimi senis oratio.

LXXII.

EPI-

EPITOME LIBRI IV.

Lex de connubio Patrum & plebis à tribunis plebis, contentione magna, Patribus repugnantibus, perlata est. Tribuni militares. Aliquot annis res populi Romani domi militiaq; per hoc genus magistratus administratæ. Item censores tunc primum creati. Ager Ardeatinus Romani populi iudicio ablatus, missis in eum colonis restitutus est. Cum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est: & ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans à C. Seruilio Ahala magistro equitum, iussu Quintii Cincinnati dictatoris, occisus est. L. Minutius index boue aurata donatus est. Legatis Romanis à Fidenatibus occisis, quoniam ob Rempublicam occubuerant, statuæ in rostris positæ sunt. Cornelius Cossus tribunus militum, occiso Tolumnio rege Veientium, opima spolia secunda retulit. Mamercus Æmilius dictator censuræ honore, qui antea per quinquennium gerebatur, anni & sex mensium spatio finito, ob eam rem à censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ eoq; coloni missi sunt. quibus occisis Fidenates quum defecissent à populo Romano; à Mamerco Æmilio dictatore victi sunt, & Fidenæ captæ. Coniuratio seruorum oppressa. Postumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum. Res præterea gestas aduersum Volscos & Veientes, Fidenates & Faliscos continet.

I. (*A. V. C. CCCIX.*) *De connubio Patrum cum plebeiis.*

HOs secuti M. Genutius & P. Curtius consules. Fuit añus domi forisque infestus. nam anni principio & de connubio Patrũ & plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationẽ promulgauit; qua contaminari sanguinẽ suum Patres, confundiq; iura gentium rebantur: & mentio primò sensim illata à tribunis, vt alterum ex plebe consulem liceret fieri, eò processit deinde, vt rogationem nouem tribuni promulgarent, *vt populo potestas esset, seu de plebe, seu de Patrib. vellet, consules faciendi.* id verò si fieret, non vulgari modò cum infimis, sed prorsus auferri à primoribus ad plebem, summum imperiũ credebãt. Læti ergo audiêre Patres, Ardeatiũ populum ob iniuriam agri abiudicati descisse, & Veientes depopulatos extrema agri Romani, & Volscos Æquosq; ob communitam Verruginẽ fremere. *adeò vel infelix bellum ignominiosæ paci præferebant.* His itaq; in maius etiam acceptis, vt inter strepitum tot bellorũ conticescerent actiones tribunitiæ, delectus haberi, bellũ, armaq; vi sũma apparari iubent, si quo intentius possit, quã T. Quintio consule, apparatum sit. Tum C. Canuleius pauca in senatu vociferatus, *nequiquam territando consules auertere plebem à cura nouarum legum: nunquam eos se viuo delectum habituros, antequã ea, quæ promulgata ab se collegisq; essent, plebes sciuisset:* confestim ad concionem aduocauit.

II. *Consules aduersus tribunos pl. senatum incitant.*

Eodem tempore & consules senatum in tribunum, & tribunus populum in consules incitabat. Negabant consules *iam vltra ferri posse furores tribunitios: ventum iam ad finem esse; domi plus belli concitari, quam foris. id adeo non plebis, quam patrum, neq; tribunorum magis, quã consulum culpa accidere. cuius rei præmium sit in ciuitate, eam maximis semper auctibus crescere: sic pace bonos, sic bello fieri. maximum Romæ præmium seditionum esse: id & singulis vniuersisque semper honori fuisse. Reminiscerentur quã maiestatem senatus ipsi à Patribus accepissent, quam liberis tradituri essent; vt quemadmodum plebs gloriari posset, se auctiorem ampliorem q; esse: finem ergo non fieri, nec futurum, donec quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores essent. Quas, quantasq; res C. Canuleiũ aggressum? colluuionem gentium, perturbationẽ auspiciorũ publicorum priuatorumq; afferre; ne quid sinceri, ne quid incontaminati sit: vt discrimine omni sublato; nec se quisquam, nec suos nouerit. quã enim aliam vim connubia promiscua habere, nisi vt ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis, patrumque? vt qui natus sit, ignoret cuius sanguinis, quorũ sacrorum sit; dimidius patrum sit, dimidius plebis, ne secum quidem ipse concors. Parum id videri, quod omnia diuina humanaq; turbentur: iam ad consulatum vulgi turbatores accingi: & primo, vt alter consul ex plebe fieret, id modo sermonib. tentasse: nunc rogari, vt seu ex patribus, seu ex plebe velit, populus consules creet: & creaturos haud dubie ex plebe seditiosissimum quemq;. Canuleios igitur Iciliosq; consules fore, ne id Iupiter optimus maximus sineret, regiæ maiestatis imperiũ eo recidere: & se millies morituros potius, quã vt tantum dedecoris admitti patiantur. Certum habere, maiores quoq; si diuinassent, concedendo omnia non mitiorem in se plebẽ, sed asperiorem, alia ex aliis iniquiora postulando, quum prima impetrasset, futurã: primo quamlibet dimicationẽ subituros fuisse potius, quã eas leges sibi imponi paterentur: quia tum concessum sit de tribunis, iterũ concessum esse. Finem nõ fieri posse, in eadẽ ciuitate tribunos plebis, & Patres esse: aut hunc ordinẽ, aut illum magistratum tollendum esse; potiusq; sero, quam nunquã obuiam eundũ audaciæ temeritatique. Illine vt impune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde aduersus ea quæ concitauerint, armari ciuitatẽ, defendiq; prohibeant? & quum hostes tantum nõ accersierint, exercitus conscribi aduersus hostes nõ patiantur? Sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se nisi suas leges tanquã victoris Patres accipi sinant delectum haberi prohibiturum: quid esse aliud, quã minari se proditurum patriam? oppugnari atq; capi passurum? quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed Volscis & Æquis & Veientibus allaturã? nonne Canuleio duce se speraturos Capitolium atq; arcem scandere posse, si Patribus tribuni cum iure maiestate adempta, animos etiã eripuerint? Consules paratos esse duces prius aduersus scelus ciuium, quã aduersus hostium arma.*

III. *Canuleii aduersus Coss. orat.*

Quum maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro legibus suis & aduersus consules ita disseruit: *Quantopere vos Quirites cõtemnerent Patres, quã indignos ducerent, qui vna secum vrbe intra eadẽ mœnia viueretis, sæpe equidem & antè videor animaduertisse: nunc tamen maximè, quod adeò atroces in has rogationes nostras*

tuorti sunt, quibus quid aliud q̃ admonemus ciues nos eorum esse, & si non easdẽ opes habere, eandem tamen patriã incolere? Altera connubiũ petimus quod finitimis externisq́ dari solet. nos quidem ciuitatem, quæ plus q̃ connubiũ est, hostib⁹ etiã victis, dedimus. Altera nihil noui ferimus, sed id, quod populi est, repetimus atq́ vsurpamus: vt quib. velit, populus Romanus honores mandet. Quid tandem est, cur cœlum ac terras misceant? cur in me impetus modò penè in senatu sit factus? negent se manib. temperaturos? violaturosq́ denuncient sacrosanctã potestatem? Si populo Romano liberũ suffragium datur, vt quib. velit consulatũ mandet: & nõ præciditur spes plebeio quoq́, si dignus summo honore erit, adipiscendi summi honoris, stare vrbs hæc non poterit? de imperio actum est? & perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tanq̃ seruũ, aut libertinum aliquis cõsulem futurũ dicat. Ecquid sentitis in quanto contẽptu viuatis? Lucis vobis huius partẽ, si liceat adimant. quòd spiratis, quòd vocẽ mittitis, quòd formas hominum habetis, indignantur. quin etiam (si Diis placet) nefas aiunt esse, consulẽ plebeium fieri. Obsecro vos; si non ad fastos, nõ ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiã sciunt, consules in locum regum successisse: nec aut iuris aut maiestatis quicquã habere, quod non in regib. ante fuerit? En vmquã creditis fando auditũ esse, Numam Pompilium non modò non patritiũ, sed ne ciuem quidẽ Romanũ ex Sabino agro accitum, populi iussu, patribus auctorib. Romæ regnasse? L. deinde Tarquiniũ nõ modò Romanæ, sed nec Italicæ quidẽ gentis. Demarati Corinthii filium, incolã ab Tarquiniis, viuis liberis Anci, regem factum? Seruium Tullium post hunc captiua Corniculana natũ, patre nullo, matre serua, ingenio & virtute regnũ tenuisse? quid n. de T. Tatio Sabino dicam? quẽ ipse Romulus parens vrbis in societatẽ regni accepit. Ergo dum nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, creuit imperiũ Romanũ. Pœniteat nunc vos plebeii consulis, quum maiores nostri aduenas reges non fastidierint: & ne regibus quidẽ exactis clausa vrbs fuerit peregrinæ virtuti. Claudiam certè gentem post reges exactos, ex Sabinis nõ in ciuitatem modò accepimus, sed etiã in patriciorũ numerum. Ex peregrino ne patricius, deinde consul fiat? ciuis Rom. si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Vtrum tandẽ non credidimus fieri posse, vt vir fortis ac strenuus, pace belloq́ bonus ex plebe, sit Numæ, L. Tarquinio, Seruio Tullio similis? an, ne si sit quidẽ, ad gubernacula Reip. accedere eũ patiemur? potiusq́ decemuiris deterrimis mortaliũ, qui tum omnes ex patrib. erant, quã optimus regũ nouis hominib. similes consules sumus habituri?

IV. *At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? nullane res noua institui debet? & quod nõdum est factum (multa n. nondum sunt facta in nouo populo) ea, ne si vtilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices, augures Romulo regnante nulli erant: ab Numa Pompilio creati: census in ciuitate, & descriptio centuriarũ classiumq́ nõ erat; ab Seruio Tullio est facta. Cõsules numquã fuerant: regib. exactis creati sunt. Dictatoris nec imperiũ, nec nomẽ fuerat: apud Patres esse cœpit. Tribuni plebis, ædiles, quæstores, nulli erant: institutũ est vt fierent. Decemuiros legib. scribendis intra decem hos annos & creauimus, & è Repub. sustulimus. Quis dubitat, quin in æternum vrbe condita, & in immensum crescente, noua imperia, sacerdotia, iura gentium, hominumque, instituantur? hoc ipsum ne connubium patrib. cum plebe esset, non decemuiri tulerunt pauci his annis pessimo exemplo publico, cum summa iniuria plebis? An esse vlla maior, aut insignior contumelia potest, quam partem ciuitatis velut contaminatam, indignã connubio haberi? quid est aliud, q̃ exilium intra eadẽ mœnia, quam relegationẽ pati? ne affinitatibus, ne propinquitatibus immisceamur. Cauent ne societur sanguis. quid? hoc si polluit nobilitatẽ istam vestrã, q̃ pleriq́ oriundi ex Albanis & Sabinis, nõ genere, nec sanguine, sed per cooptationem in patres habetis, aut ab regib. lecti, aut post reges exactos iussu populi: sincerã seruare priuatis consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe, neq́ vestras filias sororesq́ enubere sinendo è Patribus? nemo plebeius patriciæ virgini vim afferret: patriciorũ libido est: nemo inuitũ pactionẽ nuptialem quemq̃ facere coegisset. Verũ enimuero lege id prohiberi, & connubium tolli Patrũ ac plebis, id demũ contumeliosum plebi est. cur n. nõ confertis, ne sit connubium diuitib. ac pauperibus? Quod priuatorũ consiliorũ vbiq́ semper fuit, vt in quã cuiq́ femina conuenisset domũ, nuberet: ex qua pactus esset vir domo, in matrimonium duceret: id vos sub legis superbissimæ vincula coniicitis, qua dirimatis societatẽ ciuilem, duasq́ ex vna ciuitate faciatis. Cur nõ sancitis, ne vicinus patricio sit plebeius? ne eodem itinere eat? ne idem conuiuium ineat? ne in foro eodem consistat? quid enim in re est aliud, si plebeiam patricius duxerit? si patriciam plebeius: quid iuris tandem mutatur? nempe patrẽ sequuntur liberi. nec quod nos ex connubio vestro petamus, quicquam est. præterquam vt hominum, vt ciuium numero simus. nec vos (nisi in contumeliam ignominiamq́ nostram certare iuuat) quod contendatis, quicquam est.*

V. *Denique, vtrum tandẽ populi Romani an vestrum summum imperium est? regibus exactis vtrum vobis dominatio, an omnibus æqua libertas parta est? Oportet licere populo Romano, si velit iubere legem. an vt quæque rogatio promulgata erit, vos delectum pro pœna decernetis? & simul ego tribunus vocare tribus in suffragiũ cœpero, tu statim consul sacramento iuniores adiges & in castra educes? & minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non quantũ istæ minæ aduersus plebis consensum valerent, bis iam experti essetis? scilicet quia nobis consultum volebatis, certamine abstinuistis: an ideo non est dimicatum, quod quæ pars firmior, eadẽ modestior fuit? Nec nunc erit certamen Quirites. animos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur. Itaque ad bella ista, seu falsa seu vera sunt, consules, parata vobis plebs est, si connubiis redditis, vnam hanc ciuitatem tandem facitis, si coalescere, si iungi, miscerique vobis priuatis necessitudinibus possunt: si spes, si aditus ad honores viris strenuis & fortibus datur: si in consortio, si in societate Reip. esse: si, quod æquæ libertatis est, inuicem annuis magistratibus parere, atque imperitate licet. Si hæc impediet aliquis: ferte sermonibus, & multiplicate fama bella; nemo est nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum, nec in priuata connubii societas est.*

VI. Quum in concionem & consules processissent, & res à perpetuis orationibus in altercationẽ vertisset; interroganti tribuno, *cur plebeiũ consulem fieri non oporteret?* vt fortasse verè, sic parũ vtiliter in præsens certamen.

men respondit, *quod nemo plebeius auspicia haberet. ideoq́ decemuiros connubium diremisse, ne incerta prole auspicia turbarentur.* Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quòd auspicari, tamquã inuisi Diis immortalibus negarentur posse. nec antè finis contentionum fuit, (quum & tribunum acerrimũ auctorem plebs nacta esset: & ipsa cum eo pertinacia certaret) quã victi tandem Patres, vt de connubio ferretur concessêre: ita maximè rati contentionem de plebeiis consulibus tribunos, aut totã depositurós, aut post bellum dilaturos esse, contentamq; interim connubio plebem, paratam delectui fore. Quum Canuleius victoria de Patribus, & plebis fauore ingens esset, accensi alii tribuni ad certamẽ pro rogatione sua summa vi pugnant; & crescente indies fama belli, delectum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentib. tribunis, nihil agi posset, consilia principum domi habebant: apparebat autem, aut hostibus, aut ciuibus, de victoria concedendũ esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non intererant consiliis. C. Claudii sententia consules armabat in tribunos: Quintiorum, Cincinnatiq; & Capitolini sententiæ abhorrebant à cæde, violandisque quos fœdere icto cum plebe sacrosanctos accepissent. Per hæc consilia eò deducta res est, vt tribunos militum consulari potestate promiscuè ex patrib. ac plebe creari sinerent: de consulibus creandis nihil mutaretur. eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Comitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur. quibus indictis, extemplò quicunq; aliquid seditiosè dixerat, aut fecerat, quam maximè tribunitii, & prensare homines, & concursare toto foro candidati cœpere: vt patricios desperatio primò irritata plebe adipiscendi honoris, deinde indignatio, si cum his gerendus esset honos, deterreret: postremo coacti tamen à primoribus petiêre, ne cessisse possessione Reipublicæ viderentur. Euentus eorum comitiorum docuit, alios animos in contentione libertatis dignitatisque, alios secundũ deposita certamina incorrupto iudicio esse: tribunos enim omnes patricios creauit populus, contentus eo, quòd ratio habita plebeiorum esset. Hanc modestiã æquitatemq; & alitudinem animi, vbi nunc in vno inueneris, quæ tunc populi vniuersi fuit?

De patrum cum plebe connubio lex.

VII. (*A. V. C.* CCCX.)

Anno trecentesimo decimo, quam vrbs Roma condita erat, primũ tribuni militum pro consulibus magistratum ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Attilius, T. Cæcilius, quorum in magistratu concordia domi, pacem etiam foris præbuit. Sunt qui propter adiectum Æquorum Volscorumq; bello, & Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo consules obire tot simul bella nequirent, tribunos militũ tres creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus creandis ex plebe: & imperio, & insignibus consularibus vsos. Non tamẽ pro firmato iã stetit magistratus eius ius: quia tertio mense quã inierunt, augurum decreto, perinde ac vitio creati honore abiere: quod C. Curiatius, qui comitiis eorũ præfuerat, parum rectè tabernaculum cepisset. Legati ab Ardeatibus Romam venerunt, ita de iniuria querentes, vt si demeretur ea, in fœdere atq; amicitia mansuros restituto agro appareret. Ab senatũ responsum est, *iudicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquã quòd nullo nec exemplo, nec iure fieret, concordiæ etiã ordinũ caussa: si Ardeates sua tem[…] exspectare velint, arbitriumq́ senatui leuandæ i[…]riæ suæ permittant, fore, vt postmodum gaudeant se iræ moderatos: sciantq́ Patrib. æque curæ fuisse, ne qua iniuria in eos oriretur, ac ne orta diuturna esset.* Ita legati, quũ se rẽ integrã relaturos dixissent, comiter dimissi. Patricii, quũ sine curuli magistratu Respub. esset, coiere, & interregem creauêre. contentio, consulesne, an tribuni militũ crearentur, in interregno rem dies complures tenuit. Interrex ac senatus, consulũ comitia: tribuni plebis & plebs tribunorũ militũ vt habeãtur, tendunt. Vicerunt Patres, quia & plebs patriciis seu hunc, seu illum delatura honorẽ, frustra certare supersedit: & principes plebis ea comitia malebant, quibus nõ haberetur ratio sui, quã quib. vt indigni præterirentur, tribuni quoq; plebis certamen sine effectu in beneficio apud primores Patrum reliquêre. T. Quintius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mugilanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum Ardeatibus fœdus renouatũ est. idq; monumenti est, cõsules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis, neq; in libris magistratuũ inueniuntur. credo, quòd tribuni militum initio anni fuerunt: eò, perinde ac si totum annum in imperio fuerint, suffectis his consulibus, prætermissa nomina consulum horum. Licinius Macer auctor est, & in fœdere Ardeatino, & in linteis libris ad Monetæ inuentos. Et foris, quũ tot terrores à finitimis ostẽtati essent, & domi ociũ fuit. Hunc annum, (seu tribunos modò, seu tribunis suffectos consules quoque habuit,) sequitur annus haud dubiis consulibus, M. Geganio Macerino iterum, T. Quintio Capitolino quintum consulibus. Idem hic annus censuræ initium fuit, rei à parua origine ortæ. quæ deinde tanto incremento aucta est, vt morum disciplinæq; Romanæ penes eam regimen, senatus, equitumq; centuriæ, decoris dedecorisq; discrimẽ sub ditione eius magistratus, publicorum ius, priuatorumque locorum, & vectigalia populi Romani, sub nutu atq; arbitrio essent. Ortum autẽ initium rei est quod in populo per multos annos incenso, neque differri census poterat, neq; consulibus, quũ tot populorum bella imminerẽt, operæ erat id negotiũ agere. Mentio illata ab senatu est, *rem operosam, ac minimè consularẽ suo proprio magistratu egere: cui scribarũ ministerium, custodiæq́ & tabularũ cura, cui arbitriũ formulæ censendi subiiceretur.* Et Patres, quamquã rem paruam, tamen quò plures patricii magistratus in Republica essent, læti accepêre; id quod euenit, futurum credo etiam rati, vt mox opes eorum

Cum Ardeatibus fœdus renouatur.

VIII (*A. V. C.* CCCX)

Censuræ initium

eorum qui præessent, ipsi honori ius maiestatemque adiicerent. & tribuni (id quod tunc erat) magis necessariam, quàm speciosi ministerii procurationem intuentes, ne paruis quoq; rebus incommodè aduersarentur, haud sanè tetendere. Quum à primoribus ciuitatis spretus honor esset, Papiriū Semproniumq; quorum de consulatu dubitabatur, vt eo magistratu parum solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis præfecit. *Censores* ab re appellati sunt. Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, ***pro veterrima societate, renouatoque fœdere recenti auxilium propè euersæ vrbi*** implorantes. frui namque pace optimo consilio cum populo Romano seruata, per intestina arma non licuit, quorum caussa atque initium traditur ex certamine factionum ortum. quæ fuere eruntq; pluribus populis magis exitio, quam bella externa, quàm fames, morbíve, quæque alia in Deûm iras, velut vltima publicorum malorum vertunt. Virginē plebeii generis maximè forma notam petiêre iuuenes: alter virgini genere par, tutorib⁹ fretus, qui & ipsi eiusdem corporis erant; nobilis alter, nulla re, præterquam forma captus. adiuuabant eum optimatium studia, per quę domum quoq; puellæ certamen partium penetrauit. nobilis superior iudicio matris esse, quę quàm splendidissimis nuptiis iungi puellā volebat. tutores, in ea quoq; re partium memores, ad suum tendere. Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in ius est. postulatu audito matris, tutorumq;, magistratus secundum parentis arbitrium dant ius nuptiarū. sed vis potentior fuit. namq; tutores inter suę partis homines, de iniuria decreti palam in foro concionati; manu facta virginē ex domo matris rapiunt. aduersus quos infestior coorta optimatium acies sequitur accēsum iniuria iuuenem, fit prœliū atrox. Pulsa plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex vrbe profecta colle quodā capto in agros optimatium cum ferro igniq; excursiones facit. vrbem quoque, omnis etiam expertem ante certaminis multitudine opificum, ad spem prædæ euocata, obsidere parat. nec vlla species, cladesq; belli abest; velut contacta ciuitate rabie duorum iuuenum, funestas nuptias ex occasu patriæ petentium. Parum parti vtriq; domi armorū belliqùe est visum. optimates Romanos auxilium vrbis obsessæ: plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos exciuêre. Priores Volsci duce Æquo Cluilio Ardeam venerant & mœnibus hostium vallū obiecere. Quòd vbi Romā est nunciatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profect⁹, tria millia passuum ab hoste locū castris cepit, præcipitiq; iam die curare corpora milites iubet. quarta deinde vigilia signa profert: cœptumq; opus adeò approperatum est, vt sole orto Volsci firmiore se munimēto ab Romanis circumuallatos, quàm à se vrbem viderent. & alia parte consul muro Ardeæ brachium iniunxerat. qua ex oppido sui commeare possent. Volscus imperator, qui ad eam diē non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diē frumento aluisset militē: postquā septus vallo repentè inops omnium rerum erat, ad colloquium cōsule euocato, *si soluendæ obsidionis caussa venerit Romanus, abducturum se inde Volscos* ait. Aduersus ea consul, *victis conditiones accipiendas esse, non ferendas*; respondit, *neq; vt venerint ad oppugnandos socios populi Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. dedi imperatorē, arma poni* iubet; *fatentes victos se esse, imperio parere. aliter tam abeuntibus, quàm manentibus se hostem infensum. victoriā potius ex Volscis, quàm pacem infidam Romam relaturum.* Volsci exiguam spem in armis ponentes, alia vndiq; abscissa quum tentassent: præter cetera aduersa, loco quoq; iniquo ad pugnā cōgressi, iniquiore ad fugā, quum ab omni parte cæderentur, ad preces à certamine versi, dedito imperatore, traditisq; armis sub iugū missi, cum singulis vestimentis ignominiæ cladisq; pleni dimittūtur. & quum haud procul vrbe Tusculo consedissent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nunciis cędis relictis. Romanus consul Ardeæ turbatas seditione res, principib⁹ eius motus securi percussis, bonisq; eorum in publicum Ardeatiū redactis, composuit: demptamq; iniuriam iudicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant. senatui superesse aliquid ad delēdum publicæ auaritiæ monumentum videbatur. Consul triumphans in vrbem rediit, Cluilio Volscorū duce ante currum ducto, prælatisq; spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub iugum miserat. Æquauit, quod haud facile est, Quintius consul togatus armati gloriam collegæ: qua concordiæ pacisq; domesticā curam, iura infimis summisq; moderando ita tēnuit, vt eum & Patres seuerū consulē, & plebs satis comem crediderint. Et aduersus tribunos auctoritate plura quā certamine tenuit. quinque consulatus eodē tenore gesti, vitaq; omnis cōsulariter acta, verendum penè ipsum magis, quàm honorē faciebant. eò tribunorū militarium nulla mentio his consulibus fuit. Consules creant M. Fabium Vibulanū, Postumum Æbutium Cornicinem, Fabius & Æbutius consules, quò maiori gloriæ rerum domi forisque gestarum succedere se cernebāt (maximè autem memorabilē annum apud finitimos socios hostesq; esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subuentum) eò impensius, vt deleret prorsus ex animis hominum infamiam iudicii, senatusconsultum fecerunt, *vt quoniā ciuitas Ardeatiū intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eò præsidii caussa aduersus Volscos scriberentur.* Hoc palam relatū in tabulas, vt plebē tribunosq; falleret, iudicii rescindendi consilium initum: consenserāt autem vt multo maiore parte Rutulorum colonorum quā Romanorum scripta: nec ager vllus diuideretur, nisi is qui interceptus iudicio infami erat: nec vlli prius Romano ibi, quàm omnibus Rutuliis diuisus

IX. *Censores.* *Ob Virginis nuptias bellum intestinum.* X. *Volsci sub iugū missi à Tusculanis occidūtur.* *Quintii consulis laus.* XI. (*A. V. C.* CCCXII.) *Ardeam coloni mittuntur.*

uisus esset, gleba vlla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumuiri ad coloniam Ardeam deducendam creati; Agrippa Menenius, T. Clœlius Siculus, M. Ebucius Ælua. qui præter minimè populare ministerium agro assignando sociis, quem populus Romanus suum iudicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem Patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cuiusquam dederant: vexationes, ad populum iam die dicta ab tribunis, colonis asscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis iustitiæque habebant, vitauêre. XII. (A.V.C. CCCXIII) Pax domi forisque fuit, & hoc & insequenti anno, C. Furio Pacilo, & M. Papirio Crasso, consulibus. Ludi ab decemuiris per secessionem plebis à Patribus ex senatusconsulto voti, eo anno facti sunt. *Ludi facti.* Causa seditionum nequiquã à Petillio quæsita. qui tribunus plebis iterum ea ipsa denunciando factus, neque vt de agris diuidendis plebi referrent consules ad senatum, peruincere potuit: & quum magno certamine obtinuisset, vt consulerentur Patres, consulum an tribunorum placeret comitia haberi; consules creari iussi sunt. ludibrioque erant minæ tribuni denunciantis *se delectum impediturum*, quum quietis finitimis neq; bello, neq; belli apparatu opus esset. Sequitur hanc trãquillitatem rerum annus, Proculo Geganio Macerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac periculo insignis, seditionibus, fame, regno propè per largitionis dulcedinem in ceruices accepto. *Annus clade ac periculo insignis.* (A.V.C. CCCXIV.) Vnũ abfuit bellum externum: quo si aggrauatæ res essent, vix ope Deorum omnium resisti potuisset. Cœpêre à fame mala, seu aduersus annus frugibus fuit, seu dulcedine concionum & vrbis, deserto agrorum cultu. nam vtrumq; traditur. & Patres plebẽ desidem, & tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accusabant. Postremò pepulêre plebei, haud aduersante senatu, vt L. Minucius præfectus annonæ crearetur; felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus, quàm ad curationem ministerii sui: quamquam postremo annonæ quoq; leuatæ, haud immeritã & gratiam & gloriam tulit. Qui quum multis circa finitimos populos legationib[9] terra marique nequiquam missis (nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti aduectum est) nullum momentum annonæ fecisset: & reuolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum, & vendere quod vsui menstruo superesset: fraudandoq; parte diurni cibi seruitia: criminando inde, & obiiciendo iræ populi frumentarios, acerba inquisitione aperiret magis quam leuaret inopiam, multi ex plebe spe amissa, potius quam vt cruciarẽtur trahendo animam, capitibus obuolutis se in Tiberim præcipitauerunt. XIII. Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, vt illis temporibus, prædiues, rem vtilẽ pessimo exemplo, peiore consilio est aggressus. frumento namq; ex Etruria priuata pecunia per hospitum clientiumq; ministeria coëmpto (quæ credo ipsa res ad leuandam publica cura annonã impedimento fuerat) largitiones frumenti facere instituit: plebemq; hoc munere delinitam, quacunque incederet cõspectus, elatusque supra modum hominis priuati, secum trahere, haud dubium consulatum fauore ac spe despondentem. *Sp. Mælius regnum affectat.* Ipse, vt est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora & non concessa tendere; & quoniam consulatus quoque eripiendus inuitis Patribus esset, de regno agitare: id vnum dignum tanto apparatu consiliorum & certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore. *Humanus animus insatiabilis.* Iam comitia consularia instabant: quę res eum nec dum compositis maturisve satis consiliis, oppressit. Consul sextũ creatus T. Quintius Capitolinus, minime opportunus vir nouanti res: (A.V.C. CCCXV.) collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat cognomen, & L. Minucius præfectus annonæ, seu refectus, seu quoad res posceret, in incertũ creatus; nihil enim constat, nisi in libros linteos vtroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem Reipublicæ curationem agens, quam Mælius priuatim agendam susceperat: quum in vtraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert: *tela in domum Mælii conferri, eumque conciones domi habere: ac non dubia regni consilia esse: tempus agendæ rei nondum stare, cetera iam conuenisse: & tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem: & partita ducibus multitudinis ministeria esse. serius se pene, quam tutum fuerit, ne cuius incerti vaniq; auctor esset, ea deferre.* Quæ postquam sunt audita, & vndique primores Patrum & prioris anni consules increparent, quod eas largitiones, cœtusque plebis in priuata domo passi essent fieri: & nouos consules, quod exspectassent, donec à præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur: quæ consulem non auctorem solum desideraret, sed etiã vindicem: tum T. Quintius, *consules immerito increpari* ait *qui constricti legibus de prouocatione ad dissoluendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam quantum animi haberẽt: opus esse non forti solum viro, sed etiam libero, exsolutoque legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quintiũ dicturum: ibi animum parem tantæ potestati esse.* Approbantibus cunctis, primo Quintius abnuere: &, *quid sibi vellent*, rogitare, *qui se ætate exacta tantæ dimicationi obiicerent*? Dein quum vndique plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis esse, quam in omnibus aliis dicerent, laudibusq; haud immeritis onerarent, & consul nihil remitteret: precatus tandem Deos immortales Cincinnatus: *ne senectus sua in tam trepidis rebus damno decorive Reipublicæ esset*, dictator à consule dicitur: ipse deinde C. Seruilium Ahalam magistrum equitum dicit. XIV. Postero die dispositis præsidiis quum in forum descendisset, conuersaque in eum plebs nouitate rei, ac miraculo esset: & Mæliani, atq; ipse dux eorum in se intentam vim tanti imperii cerne-

cernerent: expertes consiliorum regni, *qui tumultus, quod bellum repens, ad dictatoriam maiestatẽ, aut Quintium post octogesimum annum rectorem Reipublicæ quæsisset*, rogitarent: missus ab dictatore Seruilius magister equitum: ad Mælium, *Vocat te*, inquit, *dictator.* quum pauidus ille *quid vellet*, quæreret: Seruiliusq; *caussam dicendam esse* proponeret: *crimenque à Minucio delatum ad senatum diluẽdum.* tunc Mælius recipere se in cateruam suorum, & primum circumspectans tergiuersari: postremo quum apparitor iussu magistri equitum eum duceret, ereptus à circumstantibus, fugiensque, *fidem plebis Romanæ* implorare: *& opprimi se consensu Patrum* dicere: *quod plebi benigne fecisset*: orare, *vt opem sibi vltimo in discrimine ferrent, neve ante oculos suos trucidari sinerent.* Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Seruilius obtruncat: resperssusque cruore obtruncati, stipatus caterua patriciorum iuuenum, dictatori renunciat: *vocatum ad eum Mælium, repulso apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere*; Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *C. Seruili esto, liberata Republica.* Tumultuantem deinde multitudinem incerta existimatione facti, ad concionem vocari iussit: & *Mælium iure cæsum pronunciauit, etiam si regni crimine insons fuerit; qui vocatus à magistro equitum ad dictatorem non venisset. se ad caussam cognoscendam consedisse: qua cognita, habiturum fuisse Mælium similem caussæ fortunam. Vim parantem, ne iudicio se committeret, vi coercitum esse. nec cum eo tanquam cum ciue agendum fuisse, qui natus in libero populo inter iura legesque, ex qua vrbe reges exactos sciret; eodemque anno sororis filios regis, & liberos consulis liberatoris patriæ, propter pactionem indicatam recipiendorum in vrbem regum, à patre securi esse percussos: ex qua Collatinum Tarquinium consulem, nominis odio abdicare se magistratu, atque exulare iussum: in qua de Sp. Cassio post aliquot annos propter consilia inita de regno, supplicium sumptum: in qua nuper decemuiros bonis, exilio, capite mulctatos ob superbiam regiam: in ea Sp. Mælius spem regni conceperit. & quis homo? quamquam nullam nobilitatem, nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere viam: sed tamẽ Claudios, Cassios consulatibus, decemuiratibus suis, maiorumq; honoribus, splendore familiarum sustulisse animos, quo nefas fuerit, Sp. Mælium, cui tribunatus plebis magis optandus, quam sperandus fuerit. frumentarium diuitem bilibre farris sperasse libertatem se ciuium suorum emisse: ciboque obiiciendo ratum victorem finitimorum omnium populum in seruitutem perlici posse: vt quem senatorem concoquere ciuitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris ab Diis orti, recepti ad Deos, insignia atque imperium habentem, non pro scelere id magis, quam pro monstro habendum. Nec satis esse sanguine eius expiatum, nisi tecta parietesq; intra quæ tantum amentiæ conceptum esset, dissiparentur; bonaque contacta preciis regni mercandi, publicarentur. Iubere itaque quæstores vendere ea bona, atque in publicum redigere.* Domum deinde, vt monumento area esset oppressæ nefariẹ spei, dirui extemplo iussit. id *Æquimelium* appellatũ est, L. Minucius* boue aurato extra portã trigeminam est donatus, ne plebe quidem inuita, quia frumentum Mælianũ assibus in modios æstimatũ plebi diuisit. Hunc Minucium apud quosdã auctores transisse à Patribus ad plebem, vndecimumq; tribunum plebis cooptatum, seditionẽ motam ex Mæliana cæde sedasse, inuenio. cæterũ vix credibile est, numerũ tribunorum Patres augeri passos: idq; potissimum exẽplum à patricio homine introductum: nec deinde id plebẽ cõcessum semel obtinuisse, aut certe tentasse. sed ante omnia refellit falsum imaginis titulũ, paucis ante annis lege cautum, *ne tribunis collegã cooptare liceret.* Q. Cæcilius, Q. Iunius, Sext. Titinnius, soli ex collegio tribunorum, neq; tulerant de honoribus Minucii legẽ: & criminari nunc Minucium, nunc Seruiliũ apud plebem; queriq; indignã necem Mælii non destiterant. peruicerunt igitur, vt tribunorum militũ potius quã consulum comitia haberentur: haud dubii, quin sex lectis (tot enim iam creari licebat) & plebeii aliqui, profitendo se vltores fore Mælianẹ cædis, crearentur. Plebs quamquã agitata multis eo anno & variis motibus erat, nec plures quam tres tribunos consulari potestate creauit, & in iis L. Quintium Cincinnati filiũ; ex cuius dictaturæ inuidia tumultus quẹrebatur: prælatus suffragiis Quintio Mamercus Æmilius vir summæ dignitatis. L. Iulium tertium creant. In horũ magistratu Fidenæ colonia Romana ad Lartem Tolumnium Veientium regẽ ac Veientes defecere. maius additũ defectioni scelus. C. Fulcinium, C. Iuliũ Tullum, Sp. Nautium, L. Roscium legatos Romanos, caussam noui consilii quærentes, iussu Tolumnii interfecerunt. Leuant quidã regis facinus. in tesserarũ prospero iactu vocẽ eius ambiguam, vt occidi iussisse videretur, à Fidenatibus exceptã, caussam mortis legatis fuisse. rẽ incredibilẽ: interuentu Fidenatium nouorum sociorũ, consulentiũ de cæde ruptura ius gentium, non auersum ab intentione lusus animũ: nec deinde in horrorẽ versum facinus. propius est fidem, obstringi Fidenatium populum, nec respicere spem vllã ab Romanis posset conscientia tanti sceleris, voluisse. Legatorũ qui Fidenis cæsi erant, statuæ publice in Rostris positæ sunt. Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis populis, ab caussa etiam tam nefanda bellum exorsis, atrox dimicatio instabat. itaque ad curam summẹ rerum quieta plebe, tribunisque eius, nihil controuersiæ fuit, quin consules crearentur, M. Geganius Macerinus tertium, & L. Sergius Fidenas; à bello credo, quod deinde gessit, appellatus. hic enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio conflixit: nec incruentam victoriam retulit. Maior itaque ex ciuibus amissis dolor, quam lætitia fusis hostibus fuit. & senatus, vt in trepidis rebus, dictatorem dici Mamercum Æmilium iussit. is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quintium Cincinnatum, dignum parente iuue-

Seruilius Mælium obtruncat.

XV. Dictatoris ad populũ oratio.

XVI. Plin. non oue sed atna do-

Mælianũ [illegible] distribuit.

(A.V.C. CCCXVI.)

XVII. Fidenæ à Romanis deficiunt.

(A.V.C. CCCXVII.)

Veientes fusi.

iuuenem,dixit. Ad delectum à consulibus habitum centuriones veteres belli periti adiecti:& numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos, Quintium Capitolinum, & M. Fabium Vibulanum sequi se dictator iussit. Quum potestas maior, tum vir quoque potestati par, hostes ex agro Romano trans Anienem submouere; collesq; inter Fidenas atque Anienem cœperunt,referentes castra:nec ante in campos digressi sunt, quam legiones auxilio Faliscorum venerunt. tum demum castra Etruscorum pro mœnibus Fidenarum posita. Et dictator Romanus haud procul inde ad cõfluentes consedit in vtriusque ripis amnis,qua sequi munimento poterat, vallo interposito.

XVIII. postero die in aciem eduxit. Inter hostes fuere variæ sententiæ. Faliscus procul ab domo militiã ægre patiens,satisq; fidens sibi,poscere pugnam. Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolumnius, quamquã suorum magis placebant consilia,ne longinquam militiam paterentur Falisci, postero die se pugnaturum edicit. Dictatori ac Romanis,quod detrectasset pugnam hostis, animi accessere. posteroque die iam militibus castra vrbemq; se oppugnaturos frementibus, ni copia pugnæ fiat,vtrimq; acies inter bina castra in medium campi procedunt. Veiens multitudine abundans, qui inter dimicationem castra Romana aggrederentur,post montes circummisit. Trium populorum exercitus ita stetit instructus, vt dextrum cornu Veientes, sinistrum Falisci teneret,medii Fidenates essent. Dictator dextro cornu aduersus Faliscos, sinistro contra Veientem Capitolinus Quintius intulit signa: ante mediam aciem cum equitatu magister equitum processit. Parumper silentium & quies fuit;nec Etruscis,nisi cogerentur,pugnam inituris;& dictatore arcem Romanam respectante,vt ab auguribus simul aues rite admisissent, ex composito tolleretur signum. quod vbi cõspexit, primos equites clamore sublato in hostem emisit. secuta peditum acies ingenti vi conflixit. nulla parte legiones Etruscæ sustinuere impetum Romanorum. eques maxime resistebat, equitumque longe fortissimus ipse rex ab omni parte effuse sequentibus obequitans Romanis,trahebat certamen.

XIX. Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus,eximia pulchritudine corporis,animo ac viribus par, memorque generis, quod amplissimum acceptum, maius auctiusq; reliquit posteris.is quum ad impetum Tolumnii,quacunque se intendisset, trepidantes Romanas videret turmas,insignemque,eum regio habitu volitantem tota acie cognouisset: *Hiccine est,* inquit, *ruptor fœderis humani violatorq; gentium iuris? iam ego hanc mactatam victimam, (si modo sancti quicquam in terris esse Dii volunt) legatorum Manibus dabo.* Calcaribus subditis infesta cuspide in vnum fertur hostẽ,quem quum ictum equo deiecisset,confestim & ipse hasta innixus,se in pedes excipit. assurgentem ibi regem vmbone resupinat,repetitumq; sæpius cuspide ad terrã affixit. tum exsangui detracta spolia,caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis, hostes fundit. itaq; equitum quoq; fusa acies,quæ vna fecerat anceps certamẽ. Dictator fugatis legionibus instat:& ad castra compulsos cædit. Fidenatium plurimi locorũ notitia effugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transuectus,ex agro Veientano ingẽtem detulit prædam ad vrbem. Inter prælium & ad castra Romana pugnatum est aduersus partem copiarũ ab Tolumnio,vt ante dictum est,ad castra missam. Fabius Vibulanus corona primũ vallum defendit: intẽtos deinde hostes in vallum,egressus dextra principali cum triariis repente inuadit,quo pauore iniecto,cædes minor, quia pauciores erant: fuga non minus trepida,quam in acie fuit.

XX. Omnibus locis re bene gesta,dictator senatusconsulto, iussuque populi triumphãs in vrbem rediit. Longe maximum triumphi spectaculũ fuit,Cossus spolia opima regis interfecti gerens. in eum milites carmina incondita, æquantes eum Romulo, canere. Spolia in æde Iouis Feretrii prope Romuli spolia,quæ prima *opima* appellata sola ea tempestate erãt,cum solenni dedicatione dono fixit. auerteratq; in se à curru dictatoris ciuium ora,& celebritatis eius diei fructũ prope solus tulerat. Dictator coronã auream * libræ pondo ex publica pecunia,populi iussu in Capitolio Ioui donum posuit. Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum tribunum militum, secunda spolia opima Iouis Feretrii templo intulisse,exposui. ceterũ,præterquam quod ea rite opima spolia habentur, quæ dux duci detraxerit; nec ducem nouim[9], nisi cuius auspicio bellum geritur, titulus ipse spoliis inscriptus, illos, meque arguit, consulẽ ea Cossum cepisse. Hoc ego quum Augustum Cæsarẽ templorũ omnium conditorẽ aut restitutorẽ,ingressum ædem Feretrii Iouis, quã vetustate dilapsam refecit, seipsum in thorace linteo scriptũ legisse audissem: prope sacrilegium ratus sum, Cossum spoliorũ suorũ, Cæsaremq; ipsius templi auctorẽ subtrahere testẽ, qui si ea in re sit error,quod tam veteres annales,quodq; magistratuum libri,quos linteos in æde repositos Monetæ Macer Licinius citat identidẽ auctores: septimo post demum anno cũ T. Quintio Penno, A. Corneliũ Cossum cõsulẽ habeãt:existimatio cõmunis omnibus est. nam etiã illud accedit, ne tã clara pugna in eũ annũ trãsferri posset, quod imbelle triennium ferme pestilentia inopiaq; frugũ circa A. Corneliũ consulẽ fuit:adeo,vt quidã annales velut funesti,nihil præter nomina consulũ suggerãt. tertius ab consulatu Cossi annus,tribunum eũ militũ consulari potestate habet:eodem anno magistrũ equitum: quo in imperio alterã insignem edidit pugnam equestrem. ea libera cõiectura est. sed (vt ego arbitror) vana versare in omnes opiniones licet: quũ auctor pugnæ recẽtibus spoliis in sacra sede positis,Iouẽ prope ipsum,

Cossus regẽ Veientium interficit.

* *Valent circiter 108. coronates.*

ipſum,cui vota erant, Romulumque intuens, haud ſpernendos falſi tituli teſtes,ſeſe *A. Cornelium Coſſum conſulem* ſcripſerit.

XXI. (*A.V.C.* CCCXVIII.)

M. Cornelio Maluginenſe, L. Papirio Craſſo conſulibus, exercitus in agrum Veientem & Faliſcum ducti: prædæ abactæ hominum pecorumque, hoſtis in agris nuſquam inuentus, neq; pugnandi copia facta. vrbes tamen non oppugnatæ: quia peſtilentia populum inuaſit.

Exercitus in agrum Veientem & Faliſcũ mittuntur.

Et ſeditiones domi quæſitæ ſunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis, qui fauore nominis moturũ ſe aliquid ratus, & Minucio diem dixerat: & rogationem *de publicãdis bonis Seruilii Ahalæ* tulerat: falſis criminibus à Municio circumuentum Mælium arguens, Seruilio cædem ciuis indemnati obiiciens: quę vaniora ad populum ipſo auctore fuere. Ceterum magis vis morbi ingraueſcens curæ erat. terroresque ac prodigia: maxime quod crebris motibus terræ ruere in agris nunciabantur tecta. Obſecratio itaque à populo duumuiris præeuntibus eſt facta.

(*A.V.C.* CCCXIX.)

Peſtilentior inde annus C. Iulio iterum, & L. Virginio conſulibus, tantum metum vaſtitatis in vrbe agriſque fecit, vt non modo prædandi cauſa quiſquam ex agro Romano non exiret, bellive inferẽdi memoria Patribus aut plebi eſſet: ſed vltro Fidenates, qui ſe primo aut oppido, aut montibus, aut muris tenuerãt, populabundi deſcenderent in agrum Romanum.

Fidenates & Veientes populantur agrum Romanum.

deinde Veientium exercitu accito (nam Faliſci perpelli ad inſtaurandum bellum, neq; clade Romanorum, neque ſociorum precibus potuere) duo populi tranſiêre Anienem: atque haud procul Collina porta ſigna habuêre. Trepidatum itaque non in agris magis, quam in vrbe eſt. Iulius conſul in aggere muriſque explicat copias. à Virginio ſenatus in æde Quirini conſulitur. dictatorem dici A. Seruilium placet: cui Priſco alii, alii Structo fuiſſe cognomen tradunt. Virginius dum collegam conſuleret, moratus; permittente eo, nocte dictatorem dixit. is ſibi magiſtrũ equitum Poſtumum Æbutium Eluam dicit.

XXII.

Dictator omnes luce prima extra portam Collinam adeſſe iubet. quibuſcunque vires ſuppetebant ad arma ferenda, præſto fuêre: ſigna ex ærario prompta feruntur ad dictatorem. Quæ quum agerentur, hoſtes in loca altiora conceſſêre. eo dictator agmine infeſto ſubit: nec procul Numento ſignis collatis fudit Etruſcas legiones. compulit inde in vrbem Fidenas, valloque circumdedit: ſed neque ſcalis capi poterat vrbs alta, & munita: neq; in obſidione vis vlla erat: quia frumentum non neceſſitati modo ſatis, ſed copię quoque abundè ex antè conuecto ſufficiebat. Ita expugnandi pariter, cogendiq; ad deditionem ſpe amiſſa; dictator in locis propter propinquitatem notis, ab auerſa parte vrbis maxime neglecta, quia ſuapte natura tutiſſima erat, agere in arcem cuniculum inſtituit. ipſe diuerſiſſimis locis ſubeundo ad mœnia quadrifariam diuiſo exercitu, qui alii aliis ſuccederent ad pugnam, continenti die ac nocte prælio, ab ſenſu operis hoſtes auertebat: donec perfoſſo à caſtris monte, erecta in arcem via eſt, intentiſque Etruſcis ad vanos à certo periculo minas, clamor ſupra caput hoſtilis captam vrbem oſtendit.

Fidenæ capiuntur.

Eo anno C. Furius Pacilus, & M. Geganius Macerinus cenſores villam publicam in campo Martio probauerunt: ibique primum cenſus populi eſt actus.

XXIII. (*A.V.C.* CCCXX.)

Eoſdem conſules inſequenti anno refectos, Iuliũ tertium, Virginium iterum, apud Marcum Licinium inuenio. Valerius Antias, & Q. Tubero, Marcum Manlium, & Q. Sulpicium conſules in eum annum edunt. cæterum in tam diſcrepanti editione, & Tubero & Macer libros linteos auctores profitentur: neuter tribunos militum eo anno fuiſſe, traditum à ſcriptoribus antiquis, diſſimulat. Licinio libros haud dubiè ſequi linteos placet: & Tubero incertus veri eſt. ſed inter cetera vetuſtate incomperta, hoc quoque in incerto poſitum. Trepidatum in Etruria eſt poſt Fidenas captas, non Veientibus ſolum exterritis metu ſimilis excidii, ſed etiã Faliſcis memoria initi primo cum iis belli: quamquam rebellantibus non affuerant. Igitur quum duæ ciuitates legatis circa viginti duos populos miſſis impetraſſent, vt ad Voltumnæ fanum indiceretur omni Etruriæ concilium: velut magno inde tumultu imminente, ſenatus Mamercum Æmilium dictatorem iterum dici iuſſit. ab eo A. Poſtumius Tubertus magiſter equitum eſt dictus: bellumq; tanto maiore quam proximo conatu apparatum eſt, quanto plus erat ab omni Etruria periculi quam ab duobus populis fuerat.

XXIV.

Ea res aliquanto exſpectatione omnium tranquillior fuit. Itaque quum renunciatum à mercatoribus eſſet, *negata Veientibus auxilia, iuſſoſq; ſuo conſilio bellum initum, ſuis viribus exequi: nec aduerſarũ rerum quærere ſocios, cum quibus ſpem integram communicati non ſint*: tum dictator, ne nequiquam creatus eſſet, materia quærendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum eſſet dictaturæ, cupiens, cenſuram minuere parat; ſeu nimiam poteſtatem ratus: ſeu nõ tam magnitudine honoris, quam diuturnitate offenſus. Concione itaq; aduocata, *Rempub. foris gerendam*, ait, *tutaq; omnia præſtanda, Deos immortales ſuſcepiſſe: ſe, quod intra muros agendum eſſet, libertati pop. Rom. conſulturum, maximam autem eius cuſtodiam eſſe. ſi magna imperia diuturna non eſſent: & temporis modus imponeretur, quibus iuris imponi non poſſet. Alios magiſtratus annuos eſſe: quinquennalem cenſuram grauem eſſe: iiſdem per tot annos magna parte vitæ obnoxios viuere: ſe legem laturum, ne plus quam annua ac ſemeſtris cenſura eſſet.* Conſenſu ingenti populi legem poſtero die pertulit. *Et vt reipſa*, inquit, *ſciatis Quirites, quam mihi diuturna non placeant imperia, dictatura me abdico.* Depoſito ſuo magiſtratu, modo aliorum magiſtratui impoſito, fine alteri; congratulatione ac fauore ingenti populi domum eſt reductus. Cenſores ægrè paſſi, Mamercũ, quod magiſtratum populi Romani minuiſſet, tribu moue-

mouerunt, octuplicatoque censu ærarium fecerunt. quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt: caussam potius ignominiæ intuente, quam ignominiam. primores Patrum, quamquam diminutum censuræ ius voluisset exemplo acerbitatis cēsoriæ offensos: quippe quum se quisque diutius ac sæpius subiectum censoribus fore cerneret, quam censuram gesturū. Populi certè tanta indignatio coorta dicitur, vt vis à censoribus nullius auctoritate præterquā ipsius Mamerci, deterreri quiuerit. Tribuni plebis assiduis concionibus prohibendo consularia comitia, quum res propè ad interregnum perducta esset, euicere tandem, vt tribuni militum consulari potestate crearentur. victoriæ præmium, quod petebatur, vt plebeius crearetur, nullum fuit. omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum rerum ocium præbuit. ædes Apollini pro valetudine populi vota est. multa duumuiri ex libris placandæ Deûm iræ, auertendæque à populo pestis caussa, fecêre. magna tamen clades in vrbe agrisque promiscuè hominum pecorumque pernicie accepta. famem cultoribus agrorum timentes in Etruriam, Pomptinumq; agrum, & Cumas, postremo in Siciliam quoq; frumenti caussa misere. Consularium comitiorum nulla mentio habita est. Tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercus, L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. Eo anno vis morbi leuata, neque à penuria frumenti, quia antè prouisum erat, periculum fuit. Cōsilia ad mouenda bella in Volscorum Æquorumq; conciliis, & in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolatæ in annum res: decretoque cautum, *ne quod ante concilium fieret*: nequiquā Veiente populo querente *eandem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Veis fortunam.* Interim Romæ principes plebis iam diu nequiquam imminentes spei maioris honoris, dum foris ocium esset, cœtus indicere in domos tribunorum plebis: ibi secreta consilia agitare. queri *se à plebe adeò spretos, vt quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli vnqnam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. multum prouidisse suos maiores, qui cauerint, ne cui patricio plebeii magistratus paterent: aut patricios habendos fuisse tribunos plebis. adeò se suis etiam sordere, nec à plebe minus, quam à patribus contemni.* Alii purgare plebem culpam in Patres vertere, *eorum ambitione artibusq; fieri, vt obseptum plebi sit ad honorem iter, si plebi respirare ab eorum mistis precibus minisq; liceat, memorem eam suorum inituram suffragia esse, & parto auxilio imperium quoque ascituram.* Placet tollendæ ambitionis caussa tribunos legem promulgare, *ne cui album in vestimentum addere, petitionis caussa liceret.* parua nunc res, & vix serio agenda videri possit, quæ tunc ingenti certamine Patres ac plebem accendit. Vicêre tamē tribuni, vt legem perferrent: apparebatq; irritatis animis plebem ad suos studia inclinaturam. quæ ne libera essent, senatusconsultum factum est, *vt consularia comitia haberentur.* Tumultus caussa fuit, quē ab Æquis & Volscis, Latini atque Hernici nunciarant, T. Quintius Lucii filius, Cincinnatus (eidem & Penno cognomē additur) & C. Iulius Mento consules facti; nec vltra terror belli est dilatus. Lege sacrata, quę maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, delectu habito, vtrimque validi exercitus profecti in Algidum conuenêre. ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra communiuêre, intentiorq; quam vnquam antè, muniendi, exercendique militem cura ducibus erat. eo plus nuncii terroris Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit: quia etsi sæpe victi populi, maiore tamen conatu, quam alias vnquam rebellarent: & aliquantū Romanæ iuuentutis morbo absumptum erat. ante omnia priuata consulum discordia, quæ inter ipsos erat, & certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt qui malè pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint, eamque caussam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat, ad alia discordes, in vno aduersus Patrum voluntatem consensisse, ne dicerent dictatorem: donec, quum alia aliis terribiliora afferrentur, nec in auctoritate senatus consules essent, Q. Seruilius Priscus summis honoribus egregie vsus; *Vos* inquit, *tribuni plebis, quoniā ad extrema ventum est, senatus appellat, vt in tanto discrimine Reip. dictatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.* Qua voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potestatis, secedunt: proque collegio pronunciant, *placere consules senatui dicto audientes esse: si aduersus consensum amplissimi ordinis vltra tendant, in vincula se duci eos iussuros.* Consules ab tribunis, quam ab senatu vinci maluerunt: *proditum à Patribus summi imperii ius, datumq; sub iugum tribunitiæ potestati consulatum,* memorantes, *siquidem cogi aliquid pro potestate ab tribuno consules,* & (*quo quid vlterius priuato timendum foret?*) *in vincula etiam duci possent.* Sors vt dictatorem diceret, (nam ne id quidem inter collegas conuenerat) T. Quintio euenit. is A. Postumium Tubertum, socerum suum seuerissimi imperii virum, dictatorem dixit: ab eo L. Iulius magister equitum est dictus. simul edicitur & iustitium: neque aliud tota vrbe agi, quam bellum apparari. cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur. ita dubii quoq; inclinant ad nomina danda. & Hernicis Latinisq; milites imperati. vtrimq; enixe obeditum dictatori est. Hæc omnia celeritate ingenti acta: relictoque C. Iulio consule ad præsidium vrbis, & L. Iulio magistro equitum ad subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris, moraretur; dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo, ludos magnos tumultus caussa vouit: profectusq; ab vrbe diuiso cum Quintio consule exercitu, ad hostes peruenit. Sicut bina castra hostium paruo inter se spatio distantia viderant, ipsi quoq; mille fermè passus ab hoste, dictator Tusculo, cōsul Lanuuio propiorem locum castris ceperunt.

Marginalia: XXV. | (A. V. C. CCCXXI.) | Pestilentia. | (A. V. C. CCCXXII.) | XXVI. | (A. V. C. CCCXXIII.) | *Aduersus Æquos & Volscos dictator creatur.* | XXVII

runt. Ita quatuor exercitus totidem munimẽta, planitiem in medio non paruis modo excursionibus ad prœlia, sed vel ad explicandas vtrimque acies satis patentem habebant. nec ex quo castris castra collata sunt, cessatum à leuibus prœliis est: facile patiente dictatore, conferendo vires spem vniuersæ victoriæ, tentato paullatim euentu certaminum, suos præcipere. Itaque hostes nulla in prœlio iusto relicta spe, noctu adorti castra consulis, rem in casum ancipitis euentus committunt. Clamor subito ortus non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno exciuit. Vbi præsenti ope res egebant, consul nec animo deficit, nec consilio: pars militum portarum stationes firmant: pars corona vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris, quo minus tumultus est, eo plus animaduertitur quid opus facto sit. missum extemplo ad castra subsidium: cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur: ipse parte copiarum paruo circuitu, locum maximè secretum ab tumultu petit, vnde ex necopinato auersum hostem inuadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris: M. Fabio legato assignat equites: nec ante lucem mouere iubet manũ, inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens & impiger in tali re præciperet ageretq;, præcipit ordine, atque agit. illud eximium consilii animique specimen, & neutiquam vulgatæ laudis, quod vltro ad oppugnanda castra hostium, vnde maiore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus delectis misit. qui postquam intentos homines in euentum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusq; est adortus; prius pene cepit castra, quam oppugnari hostes satis scirent. inde fumo, vt conuenerat, datum signum. vbi conspectum ab dictatore est, exclamat, *capta hostium castra*: nunciarique passim iubet.

> *Prœlium nocturnũ.*
> *Dictatoris prudentia.*

XXVIII. Et iam lucescebat, omniaque sub oculis erant: & Fabius cum equitatu impetum dederat, & consul eruptionem è castris in trepidos iam hostes fecerat. Dictator autem parte altera, subsidia & secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus, hosti vndique obiecerat victorem peditem equitemque. Circumuenti igitur iam in medio ad vnum omnes pœnas rebellionis dedissent, ni Vectius Messius ex Volscis nobilior vir factis quam genere, iam orbẽ voluentes suos increpans clara voce: *Hic præbituri*, inquit, *vos telis hostium estis indefensi, inulti? quid igitur arma habetis? aut quid vltro bellum intulistis? in otio tumultuosi, in bello segnes? quid hic stantibus spei est? an Deum aliquem protecturum vos, rapturumque hinc putatis? ferro via facienda est. hac, qua me prægressum videritis, agite qui visuri domos, parentes, coniuges, liberos estis, ite mecum: non murus, nec vallum, sed armati armatis obstant. virtute pares, necessitate, quæ vltimum ac maximum telum est, superiores estis.* Hæc locutum, exsequentemq; dicta redintegrato clamore secuti, dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes obiecerat: & mouerunt victorem, donec dictator pedem iam referentibus suis aduenit: eoque omne prœlium versum est. Vni viro Messio fortuna hostium innititur, multa vtrimq; vulnera, multa passim cædes est. Iam nec duces quidem Romani incruenti pugnant. Vnus Postumius ictus saxo, perfracto capite acie excessit. non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium propè affixum equo femur, non brachium abscissum consulem ex tam ancipiti prælio submouit.

> *Vectii Messii Volsci ad suos oratio.*

XXIX. Messium impetus per stratos cæde hostes cum globo fortissimorum iuuenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant, eodem omnis acies inclinatur. Consul effusos vsque ad vallum persecutus, ipsa castra vallumque aggreditur. eodem & dictator alia parte copias admouet. non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. cõsulem signum quoque intra vallum iniecisse ferunt, quo milites acrius subirẽt: repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator perrupto vallo, iam in castra prœlium intulerat. Tum abiici arma passim, ac dedi hostes cœpti. castrisq; & his captis, hostes, præter senatores, omnes venundati sunt. Prædæ pars, sua cognoscentibus Latinis atq; Hernicis reddita: partẽ sub hasta dictator vendidit: præpositoq; consule castris, ipse triumphans inuect⁹ vrbem dictatura se abdicauit. Egregiæ dictaturæ tristem memoriam faciunt, qui filium A. Postumio, quod occasione bene pugnandi captus, iniussu discesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. nec libet credere: & licet, in variis opinionibus: & argumento est, *quod imperia Manliana*, non *Postumiana* appellata sint: quum qui prior auctor tam sæui exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. *Imperioso* quoque Manlio cognomen inditum: Postumius nulla tristi nota est insignitus. C. Iulius consul ædem Apollinis absente collega sine sorte dedicauit. ægre id passus Quintius, quum dimisso exercitu in vrbem rediisset, nequiquam in senatu est conquestus. Insigni magnis reb⁹ anno additur, nihil tum ad rem Romanã pertinere visum, quod Carthaginienses tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliã exercitum traiecere.

> *Volscorum castra expugnantur.*

XXX. Agitatũ in vrbe ab tribunis plebis, *vt tribuni militũ consulari potestate crearẽtur*: nec obtineri potuit. Cõsules fiũt L. Papirius Crassus, L. Iulius. Æquorum legati fœdus ab senatu cum petissent, & pro fœdere deditio ostentaretur, inducias annorum octo impetrauerũt. Volscorũ res, super acceptã in Algido cladẽ, pertinaci certamine inter pacis belliq; auctores, in iurgia & seditiones versa. Vndiq; otiũ fuit Romanis. Legem *de multarũ æstimatione* pergratã populo, quum ab tribunis parari consules vnius ex collegio proditione excepissent, ipsi præoccupauerũt ferre. Consules L. Sergius Fidenas iterũ, Hostus Lucre-

> *Carthaginienses in Siciliam traiecere.*
> (A.V.C. CCCXXIV.)
> (A.V.C. CCCXXV)

(A.V.C. CCCXXVI.) Lucretius Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus; Secuti eos consules, A. Cornelius Cossus, T. Quintius Pennus iterũ. *Veientes agrum Rom. populatur.* Veientes in agrum Romanum excursiones fecerunt. Fama fuit, quosdam ex Fidenatium iuuentute participes eius populationis fuisse: cognitioque eius rei L. Sergio & Q. Seruilio, & Mamerco Æmilio permissa. Quidam Hostiã relegati, quod, cur per eos dies à Fidenis abfuissent, parum constabat. colonorum additus numerus; agerque iis bello interemptorum assignatus. *Siccitas.* Siccitate eo anno plurimum laboratum est: nec cœlestes modo defuerũt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. defectus alibi aquarum circa torridos fontes riuosque, stragẽ siti pecorum morientium dedit: scabie alia absumpta. vulgarique contactu in homines morbi: & primo in agrestes ingruerant, seruitiaque: vrbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, sed animos quoque multiplex religio, & pleraque externa inuasit; nouos ritus sacrificando, vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi: donec publicus iam pudor ad primores ciuitatis peruenit; cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atq; insolita piacula pacis Deûm exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, *vt animaduerterent, ne qui, nisi Romani Dii, neu quo alio more quam patrio colerentur.* Iræ aduersus Veientes in sequentem (A.V.C. CCCXXVII.) annum C. Seruilio Ahala, L. Papirio Mugilano consulibus dilatę sunt. Tunc quoq; ne confestim bellum indiceretur, neve exercitus mitterentur, religio obstitit: *fetiales prius mittẽdos ad res repetendas censuere.* Cum Veientibus nuper acie dimicatum ad Nomentum & Fidenas fuerat: induciæque inde, non pax facta: quarum & dies exierat, & ante diem rebellauerant. missi tamen fetiales: nec eorum quum more patrum iurati repeterent res, verba sunt audita. Controuersia inde fuit *vtrum populi iussu indiceretur bellum, an satis esset senatusconsultum.* Peruicêre tribuni, denunciando impedituros se delectum, *vt consules de bello ad populum deferrent.* omnes centuriæ iussere. In eo quoq; plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur. Tribuni militum

XXXI. (A.V.C. CCCXXVIII.) consulari potestate quatuor creati sunt. T. Quintius Pennns ex consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus: ex iis Cossus *Processi tribuni militum, consulari potestate creantur.* præfuit vrbi. tres delectu habito profecti sunt Veios, documentoque fuere, quam plurium imperium bello inutile esset. tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti. incertam namque aciem, signum aliis dari receptui, aliis cani iubentibus, inuasere opportune Veientes: castra propinqua turbatos, ac terga dãtes accepêre. plus itaque ignominiæ quã cladis est acceptum. Mœsta ciuitas fuit, vinci insueta, odisse tribunos, poscere dictatorem: in eo verti spes ciuitatis. & quum ibi quoque religio obstaret ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti, eam religionem exemêre. A. Cornelius dictatorem Mamercum Æmilium dixit: & ipse ab eo magister equitum est dictus. adeo simul fortuna ciuitatis virtute vera eguit, vt nihil censoria animaduersio effecerit, quo minus regimen rerum ex notata indignè domo peteretur. Veientes re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis iactando *tres duces Romanos ab se vno prœlio fusos*: quum tamen nullam publici consilii societatem mouissent, voluntarios vndique ad spem prædæ adsciuerunt. *Fidenates deficiunt.* Vni Fidenatium populo rebellare placuit: &, tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum antea, ita tum nouorum colonorum cæde imbutis armis, Veientibus sese coniungũt. Consultare inde principes duorum populorum, *Veios an Fidenas sedem belli caperent.* Fidenæ visæ opportuniores. itaque traiecto Tiberi, Veientes Fidenas transtulerunt bellum. Romæ terror ingens erat, accito exercitu ab Veis, eoque ipso ab re malè gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam: & in muris armati dispositi, & iustitium in foro, tabernæque clausæ, fiuntque omnia castris quam vrbi similiora.

XXXII. Tum trepidam ciuitatem præconibus per vicos dimissis dictator ad concionem aduocatam increpuit, *Æmilii oratio.* *quod animos ex tam leuibus fortunæ momentis suspensos gererent, vt parua iactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignauia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit, Veientem hostem sexies victum pertimescant: Fidenasq; propè sæpius captas quam oppugnatas. Eosdem & Romanos & hostes esse, qui per tot sæcula fuerint: eosdem animos, easdem corporis vires, eadem arma gerere: se quoque eundem dictatorem Mamercum Æmilium esse, qui antè Veientium Fidenatiumque adiunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit: & magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Iouis Feretrii templo intulerit. proinde memores secum triumphos, secum spolia, secum victoriam esse: cum hostibus, scelus legatorum contra ius gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonorum, inducias ruptas, septimam infelicem defectionem; arma caperent. simul castra castris coniunxissent, satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore: & populum Romanum intellecturum, quanto melius de Republica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam eos qui ob ereptum censuræ regnum labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint.* Votis deinde nuncupatis profectus, mille & quingentos passus citra Fidenas castra locat, dextra mõtibus, læua Tiberi amne septus. T. Quintium Pennum legatum *occupare montes* iubet, *occultumq; id iugum capere, quod ab tergo hostibus foret.* ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab pristini diei meliore occasione quam pugna in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quintium euasisse in iugum propinquum arci Fidenarum,

narum, signa profert: peditumq; aciem instructam pleno gradu in hostem inducit: magistro equitum præcipit, *ne iniussu pugnam incipiat: se, quum opus sit, equestri auxilio signum daturum: tum vt memor regiæ pugnæ, memor opimi doni, Romuliq; ac Iouis Feretrii, rem gereret.* Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus, *impium Fidenatem, prædonem Veientem, ruptores induciarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonorum suorum, perfidos socios, imbelles hostes* compellans, factis simul dictisque odium explet.

XXXIII. *Fidenates ignibus exterrere Romanos tentant.*

Concusserat primo statim congressu hostem: quum repente patefactis Fidenarum portis, noua erupit acies, inaudita ante id tempus inusitataque. ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu in hostem ruit: formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator magistro equitum, equitibusque, tum ex montibus Quintio accito prælium ciens, ipse in sinistrũ cornu quod incendio similius quam prœlio territum cesserat flammis, accurrit: claraque voce, *Fumóne victi,* inquit, *velut examen apum loco vestro exacti, inermi cedetis hosti? non ferro extinguetis ignes? non faces has ipsas pro se quisque. si igni non telis pugnandum est, ereptas vltro inferetis? agite nominis Romani, ac virtutis patrum vestraque memores: vertite incendium hoc in hostium vrbem: & suis flammis delete Fidenas, quas vestris beneficiis placare non potuistis. legatorum hoc vos vestrorum, colonorumq; sanguis, vastatiq; fines monent.* Ad imperium dictatoris mota cuncta acies: faces partim emissæ excipiuntur, partim vi eripiuntur. vtraque acies armatur igni. Magister equitum & ipse nouat pugnam equestrem. frenos vt detrahant equis, imperat: & ipse princeps calcaribus subditis euectus, effreno equo in medios ignes infertur: & alii concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Puluis elatus mistusque fumo, lucem ex oculis virorum equorumq; aufert. ea quæ militẽ terruerat species, nihil terruit equos. ruinæ igitur similem stragem eques quacunque peruaserat, dedit. Clamor deinde accidit nouus, qui quum vtramque mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat: Quintium legatum & suos ab tergo hostem adortos: ipse redintegrato clamore infert acrius signa. Quũ duæ acies, duo diuersa prælia circumuentos Etruscos & à fronte & ab tergo vrgerent, neq; in castra retro, neq; in montes, vnde se nouus hostis obiecerat, iter fugæ esset: & equitẽ passim liberi frenis dispulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim effusi petunt: Fidenatiũ qui supersunt, ad vrbem Fidenas tendunt. infert pauidos fuga in mediam cædem: obtruncantur in ripis: alios in aquam compulsos gurgites ferunt: etiam peritos nandi lassitudo & vulnera & pauor degrauant: pauci ex multis tranant. alterum agmen fertur per castra in vrbem: eadem & Romanos sequentes impetus rapit. Quintium maximè, & cum eo digressos modo de montibus, recentissimum ad laborem militem; quia vltimo prælio aduenerat.

XXXIV. Hi postquam misti hostibus portam intrauêre, in muros euadunt: suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. quod vbi dictator conspexit, (iam enim & ipse in deserta hostium castra penetrauerat) cupientem militem discurrere ad prædam, spe iniecta maioris in vrbe prædæ, ad portam ducit: receptusque intra muros in arcem, quo ruere fugientium turbã videbat, pergit. Nec minor cædes in vrbe quã in prælio fuit, donec abiectis armis, nihil præter vitam petentes dictatori deduntur. Vrbs castraque diripiuntur. Postero die singulis captiuis ab equite ad centurionem sorte ductis, & quorum eximia virtus fuerat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem opulentumque præda triumphans dictator Romã reduxit; iussoque magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat die sextodecimo: reddito in pace imperio, quòd in bello trepidisq; rebus acceperat. Classibus quoque ad Fidenas pugnatum cum Veientibus, quidam in annales retulêre: rem æquè difficilem atque incredibilem: nec nunc lato satis ad hoc amne: & tum aliquanto, vt à veteribus accepimus, arctiore. nisi in traiectu fortè fluminis prohibendo aliquarum nauium concursum in maius (vt fit) celebrantes, naualis victoriæ vanum titulum appetiuêre.

Fidenatũ deditio.

XXXV. (A. V. C. CCCXXIX.) Insequens annus tribunos militares consulari potestate habuit, A. Sempronium Atratinum, L. Quintiũ Cincinnatum, L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. Veientibus annorum viginti induciæ datæ, & Æquis triennii, quum plurium annorum petissent. Et ab seditionibus vrbanis ocium fuit.

Veientibus & Æquis dantur induciæ.

(A. V. C. CCCXXX.) Annum insequentem neque bello foris, neque domi seditione insignẽ, ludi bello voti celebrem & tribunorum militum apparatu, & finitimorum concursu fecere. Tribuni consulari potestate erant, A. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus, T. Sergius Fidenas, Sex. Iulius Iulus. spectaculum comitate etiam hospitum, ad quod publico consensu venerant, aduenis gratius fuit.

Ludi.

Post ludos, conciones seditiosæ tribunorum plebis fuerunt, obiurgantium multitudinem, *quod admiratione eorum quos odisssent, stupens, in æterno seipsa teneret seruitio: & non modo ad spem consulatus in partem reuocandam adspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis (quæ communia essent comitia Patrum ac plebis) aut sui aut suorum meminisset, desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret: eo impendi laborem ac periculum, vnde emolumentum atque honos speretur. nihil non aggressuros homines. si magna conatis magna præmia proponantur. Vt quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo: ex quibus pro certo habeat, Patres aduersus quos tenderet, bello inexpiabili se persecuturos: apud plebem, pro qua dimicauerit, nihilo se honoratiorem fore: neque sperandum neq; postulandum esse. magnos animos, magnis honoribus fieri. neminem se plebeium contempturum, vbi contemni desissent. experiendam rem denique in vno aut altero esse,*

Tribunorũ plebis seditio.

esse, sitne aliquis plebeius ferendo magno honori: an portento simile miraculoque sit, fortem ac strenuum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, vt tribuni militum consulari potestate & ex plebe crearentur: petisse viros domi militiaeq; spectatos: primis annis sugillatos, repulsos, risui Patribus fuisse, desisse postremo praebere ad contumeliam os. nec se videre cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat quod nunquam futurum sit. minorem quippe ruborem fore in iuris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum praetereantur.

XXXVI. Huius generis orationes cum assensu auditae, incitauêre quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitētem. Agri publici diuidendi, coloniarumque deducēdarum ostentatae spes: & vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendiū militum aerogandi aeris. Captatum deinde tempus ab tribunis militū, quo per discessum hominum ab vrbe, quum Patres clandestina denunciatione reuocati ad diem certam essent, senatusconsultum fieret absentibus tribunis plebis: vt quoniam Volscos in Hernicorum agros praedatum exisse, fama esset, ad rem inspiciendam tribuni militū proficiscerentur, consulariaq; comitia haberentur. Profecti Appiū Claudium filium decemuiri praefectum vrbis relinquunt, impigrum iuuenem. & iam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorū plebisque. tribunis plebis nec cum absentibus iis, qui senatusconsultum fecerant, nec cum Appio transacta re, quod contēderent, fuit.

XXXVII. (A.V.C. CCCXXXI.) Creati consules, C. Sempronius Atratinus, Qu. Fabius Vibulanus. Peregrina res, sed memoria digna traditur, eo anno facta: Vulturnū Etruscorum vrbē, quae nunc Capua est, ab Samnitibus captam: Capuamq; ab duce eorum Capye, vel (quod propius vero est) à campestri agro appellatum. cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem vrbis agrorumq; accepti: deinde festo die graueis somno epulisq; incolas veteres noui coloni nocturna caede adorti. His rebus actis, consules ii quos diximus, idibus Decembribus magistratum occœpêre. Iam non solum qui ad id missi erant, retulerant imminere Volscum bellum: sed legati quoq; ab Latinis & Hernicis nunciabant, *non ante vnquā Volscos nec ducibus legendis, nec exercitui scribendo intentiores fuisse: vulgò fremere, aut in perpetuum arma bellumq; obliuioni danda, iugumq; accipiendum: aut iis cum quibus de imperio certetur, nec virtute, nec patientia, nec disciplina rei militaris cedēdum esse.* Haud vana attulere: sed nec perinde Patres moti sunt, & C. Sempronius cui ea prouincia sorte euenit, tanquam constantissimae rei, fortunae fretus, quod victoris populi exercitum aduersus victos duxisset, omnia temerè ac negligenter egit: adeò vt disciplinae Romanae plus in Volsco exercitu, quam in Romano esset. ergo fortuna, vt saepe alias, virtutem est secuta. Primo praelio quod ab Sempronio incautè inconsultèque commissum est, non subsidiis firmata acie, nō equite aptè locato, concursum est. clamor indiciūm primum fuit quò res inclinatura esset, excitatior crebriorque ab hoste sublatus, ab Romanis dissonus, impar, segnis, saepe iteratus, incerto clamore prodidit pauorem animorum. Eo ferocior illatus hostis vrgere scutis, micare gladiis: altera ex parte nutant circumspectantibus galeae, & incerti trepidant, applicantq; se turbae: signa nunc resistentia deseruntur ab antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. nondum fuga certa, nondum victoria erat. tegi magis Romanus quam pugnare. Volscus inferre signa: vrgere aciem: plus caedis hostium videre, quam fugae.

Capua à Samnitibus dolo capta.

C. Sempronii Cos. temeritas ac negligētia.

XXXVIII. Iam omnibus locis ceditur, nequiquā Sempronio consule obiurgante atq; hortante; nihil nec imperium, nec maiestatis valebat: dataq; mox terga hostibus forēt, ni Sex. Tempanius decurio equitum labente iam re, praesenti animo subuenisset. qui quum magna voce exclamasset, *vt equites, qui saluam Remp. vellent esse, ex equis desilirent*: omnium turmarum equitibus, velut ad consulis imperium motis: *Nisi haec*, inquit, *armata cohors sistat impetum hostium, actum de imperio est. sequimini pro vexillo cuspidem meam: ostendite Romanis Volscisq; neq; equitibus vobis vllos equites, nec peditibus esse pedites pares.* Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit alte cuspidem gerens, quacumque incedunt, vi viam faciunt: eò se inferunt obiectis parmis, vbi suorum plurimum laborem vident. restituitur omnibus locis pugna, in quae eos impetus tulit: nec dubium erat, quin si tam pauci simul obire omnia possent, terga daturi hostes fuerint.

Tempanii militum virtus.

XXXIX. Et quum iam parte nulla sustinerentur, dat signum Volscis imperator, vt parmatis, nouae cohorti hostium locus detur, donec impetu illati ab suis excludantur. quod vbi est factum, interclusi equites; nec perrumpere eadem quà transierant, posse: ibi maximè confertis hostibus, quà viam fecerant. Et consul legionesque Romanae, quum, quod tegumen modò omnis exercitus fuerat, nusquam viderent: ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret hostis, tendunt in quemcunque casum. diuersi Volsci, hinc consulem ac legiones sustinêre: altera fronte instare Tempanio atque equitibus: qui quum saepè conati nequissent perrumpere ad suos, tumulo quodam occupato, in orbem se tutabantur, nequaquam inulti. nec pugnae finis ante noctem fuit. consul quoque nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit lucis, hostem tenuit: nox incertos diremit. tantusque ab imprudentia euentus vtraque castra tenuit pauor, vt relictis sauciis, & magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus se in montes proximos reciperent. tumulus tamen circumsessus vltra mediam noctem est: quum circumsedentibus nunciatum esset, castra deserta esse, victos ratí suos, & ipsi qua quemque in tenebris pauor tulit, fugerunt. Tempanius metu insidiarum suos ad lucem tenuit: digressus deinde ipse cū paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciici-

Romani Volsci ambo se victos putantes castra deserunt.

ſciſcitando comperiſſet caſtra Volſcorum deſerta eſſe, lætus ab tumulo ſuos deuocat, & in caſtra Romana penetrat: vbi quum vaſta deſertaque omnia, atq; eandem quam apud hoſtes fœditatem inueniſſet, priuſquam Volſcos cognitus error reduceret, quibus poterat ſauciis ductis ſecum, ignarus quam regionẽ conſul petiſſet, ad vrbem proximis itineribus pergit.

XL. Iam eò fama pugnæ aduerſæ caſtrorumque deſertorũ prælata erat: & ante omnia deplorati erant equites, non priuato magis quàm publico luctu. Fabiusq; cõſul terrori vrbi quoque iniecto, ſtationem ante portas agebat: quũ equites procul viſi non ſine terrore ab dubiis, quinam eſſent. mox cogniti, tantam ex metu lætitiam fecere, vt clamor vrbem peruaderet, gratulãtium ſaluos victoresq; rediſſe equites: & ex mœſtis paulò antè domibus quæ conclamauerant ſuos, procurreretur in vias: pauidæque matres ac coniuges, oblitę præ gaudio decoris, obuiam agmini occurrerẽt, in ſuos quæque ſimul corpore atq; animo vix præ gaudio cõpotes effuſæ. Tribunis plebis qui M. Poſtumio & T. Quintio diem dixerant, quòd ad Veios eorum opera male pugnatum eſſet, occaſio viſa eſt per recens odium Sempronii conſulis renouandæ in eos inuidiæ. itaque aduocata concione quum *proditam Veis Remp. eſſe ab ducibus, proditum deinde, quia illis impunè fuerit, in Volſcis ab conſule exercitum, traditos ad cædem fortiſſimos equites, deſerta fœdè caſtra* vociferati eſſent, C. Iulius vnus ex Tribunis Tempanium equitẽ vocari iuſſit coramque eis, *Sexte Tempani*, inquit, *quæro de te, arbitrerisne C. Sempronium conſulem aut in tempore pugnam iniſſe, aut firmaſſe ſubſidiis aciem? aut vllo boni conſulis functum officio? & tune ipſe victis legionibus Romanis, tuo conſilio equitem ad pedes deduxeris? reſtitueriſque pugnam? excluſo deinde ab acie noſtra tibi atq; equitibus, num aut conſul ipſe ſubuenerit, aut miſerit præſidium? poſtero deniq; die ecquid præſidii vſquam habueris? an tu cohorsque in caſtra veſtra virtute perruperitis? ecquem in caſtris cõſulem, ecquem exercitum inueneritis? an deſerta caſtra, relictos ſaucios milites? Hæc pro virtute tua fideque qua vna hoc bello Reſpub. ſtetit, dicenda tibi ſunt hodie. Denique vbi C. Sempronius, vbi legiones noſtræ ſint? deſertus ſis, an deſerueris conſulem exercitumq;? victi denique ſimus, an vicerimus?*

Tempanius à C. Iulio tribuno vocatur.

XLI. Aduerſus hæc Tempanii oratio incompta fuiſſe dicitur: ceterum militariter grauis, non ſuis vana laudibus, non crimine alieno læta: *Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio eſſet, non militis de imperatore æſtimationem eſſe, ſed populi Romani fuiſſe, quum eum comitiis conſulem legeret. Itaque ne ab ſe Imperatoria conſilia, neu conſulares artes exquirerent; quæ penſitanda quoq; magnis animis atq; ingeniis eſſent: ſed quod viderit, referre poſſe. Vidiſſe autem ſe prius quam ab acie intercluderetur, conſulem in prima acie pugnantem: adhortantem, inter ſigna Romana telaq; hoſtium verſantem: poſtea ab conſpectu ſuorum ablatum. ex ſtrepitu tamen & clamore ſenſiſſe vſque ad noctẽ extractum certamen: nec ad tumulum quem ipſe tenuerat, præ multitudine hoſtium credere perrumpi potuiſſe. Exercitus vbi eſſet, ſe neſcire: arbitrari velut ipſe in re trepida loci præſidio ſe ſuosque ſit tutatus, ſic conſulem ſeruandi exercitus cauſſa loca tutiora caſtris cepiſſe. Nec Volſcorum meliores res eſſe credere, quam populi Romani fortunam. noctem q; omnia erroris mutui impleſſe.* precantemque deinde, ne ſe feſſum labore ac vulneribus teneret; cum ingenti laude non virtutis magis quàm moderationis dimiſſum.

Tempanii reſponſio.

Quum hæc agerentur, iam conſul via Lauicana ad fanum Quietis erat. eò miſſa plauſtra iumentaque alia ab vrbe, exercitũ affectum prælio ac via nocturna excepere. Paulò poſt in vrbem eſt ingreſſus conſul, non ab ſe magis enixè amouens culpã, quàm Tempanium meritis laudibus ferens. Mœſtæ ciuitati ab re malè geſta, & iratæ ducibus, M. Poſtumius reus obiectus, qui tribunus militum pro conſule ad Veios fuerat, decem millibus æris grauis damnatur. T. Quintium collegam eius, quia & in Volſcis conſul auſpicio dictatoris Poſtumii Tuberti, & ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mamerci Æmilii res proſperè geſſerat, totam culpam eius temporis in prædamnatum collegam transferentẽ, omnes tribus abſoluerunt. profuiſſe ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, & exactæ iam ætatis Capitolinus Quintius, ſuppliciter orans, ne ſe breui reliquo vitæ ſpatio tam triſte nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur.

XLII. (A.V.C. CCCXXXII.) Plebs tribunos plebis abſentes, Sex. Tempanium, A. Sellium, L. Antiſtiũ, Sp. Icilium, fecit, quos & pro centurionibus ſibi pręfecerant Tempanio auctore equites. Senatus, quum odio Sempronii, conſulare nomen offenderet, tribunos militum conſulari poteſtate creari iuſſit. creati ſunt L. Manlius Capitolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Principio ſtatim anni L. Hortenſius tribunus plebis C. Sempronio conſuli anni prioris diem dixit. quẽ quum quatuor collegæ inſpectante populo Romano orarent, *ne imperatorem ſuum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi poſſet, vexaret*: ægrè Hortenſius pati, tentationem eam credens eſſe perſeuerantiæ ſuæ, nec precibus tribunorum, quæ in ſpeciem modò iactentur, ſed auxilio confidere reum. Itaque modò ad eum conuerſus, *vbi illi patricii ſpiritus, vbi ſubnixus & fidens innocentiæ animus eſſet?* quærebat: *ſub tribunicia vmbra conſularem virum delituiſſe.* modò ad collegas: *Vos autem ſi reum perago, quid acturi eſtis? an erepturi ius populo, & euerſuri tribuniciam poteſtatem plebi?* Quũ illi, *& de Sempronio, & de omnibus ſummã populi Roman. poteſtatem eſſe* dicerent: *nec ſe iudicium populi tollere aut velle aut poſſe: ſed ſi preces ſuæ pro imperatore, qui ſibi parentis eſſet loco, non valuiſſent, ſe veſtem cũ eo mutaturos.* tum Hortẽſius: *Non videbit*, inquit, *plebs Romana ſordidatos tribunos ſuos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc eſt in imperio conſecutus, vt tã carus eſſet militib⁹.* nec pietas quatuor tribunorũ, quã Hortenſii tã placabile ad iuſtas preces ingeniũ, pariter plebi Patribusq; gratior fuit. Nõ

C. Sempronius ab Hortenſio accuſatur.

diutius

(CCCXXXIII.) diutius fortuna Æquis indulsit, qui ambiguam victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerat.

XLIII. Proximo anno Numerio Fabio Vibulano, T. Quintio Capitolini filio Capitolino consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea prouincia euenerat, nihil dignum memoratu actum. quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. itaque triumphus negatus. Ceterum, ob Sempronianæ cladis leuatam ignominiam, vt ouans vrbem intraret, concessum est. Quemadmodum bellum minore quam timuerant, dimicatione erat perfectum: sic in vrbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac Patres exorta est, cœpta ab duplicando quæstorum numero. quam rem, vt præter duos vrbanos quæstores, duo consulib9 ad ministeria belli præsto essent, à consulibus relatam, quum & Patres summa ope approbassent: consulibus tribuni plebis certamen intulerunt, vt pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe fieret. aduersus quam actionẽ primò & cõsules & patres summa ope enixi sunt. concedẽdo deinde, vt quẽadmodum tribunis consulari potestate creandis vsi sunt, adæque in quæstoribus liberum esset arbitrium populi., quum parum proficerẽt, totam rem de augendo quęstorum numero omittunt. Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas & agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt: propter quos motus quum senatus consules quàm tribunos creari mallet, neq; posset per intercessiones tribunitias senatusconsultum fieri: Respublica à consulibus ad interregnum, neq; id ipsum (nam coire patricios tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. Quum pars maior sequentis anni per nouos tribunos plebis, & aliquot interreges certaminibus extracta esset, modò prohibentibus tribunis patricios coire ad prodẽdum interregem, modo interregem interpellantibus, ne senatusconsultum de comitiis cõsularibus faceret: postremò L. Papirius Mugillanus proditus interrex castigando nunc Patres, nunc tribunos plebis; *desertam omissamq; ab hominibus Rempublicam Deorum prouidentia curaque exceptam* memorabat *Veientium induciis, & cunctatione Æquorum stare: vnde si quid increpet terroris, sine patricio magistratu placere Rempublicam opprimi. non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse. an bello intestino bellum externum propulsaturos? quæ si in vnum conuenιant, vix Deorum opibus quin obruatur Romana res, resisti posse. quin illi remittendo de summa quisque iuris, mediis copularent concordiam: Patres patiendo tribunos militum pro consulibus fieri: tribuni plebis non intercedendo, quò minus quatuor quæstores promiscuè de plebe ac patribus libero suffragio populi fierent.* Tribunitia primum comitia sunt habita. creati tribuni consulari potestate omnes patricii, L. Quintius Cincinnatus tertiũ, Sex. Furius Medullinus iterũ, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quęstorum habente, petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis, & fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas, nec suffragatio horum valuit: quin quorũ patres auosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes tribuni plebis, ante omnes Pompilius Antistiusque repulsa suorum accensi: *quidnam id rei esset? non suis beneficiis, non Patrum iniuriis, non denique vsurpandi libidine, quum liceat quod antea non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorẽ quidem quemquam ex plebe factum: non valuisse patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profecto in re esse, & A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse, quàm fidei: eius iniuria queri suos honore deiectos.* Itaque quum in ipsum & innocentia tutum, & magistratu in quo tunc erat, impetus nii fieri non posset, flexêre iras in C. Sempronium patruelem Atratini: eique ob ignominiã Volsci belli adiutore collega M. Canuleio diem dixere. subinde ab eisdem tribunis mentio in senatu de agris diuidendis illata est: cui actioni semper acerrimè C. Sempronius restiterat: ratus id quod erat, *aut deposita caussa leuiorem futurum apud Patres reum, aut perseuerante sub iudicii tempus plebem offensurum:* aduersæ inuidiæ obiici maluit, & suæ nocere causæ quàm publicę deesse: stetitq; in eadem sententia, *ne qua largitio cessura in trium gratiam tribunorum fieret. nec tum agrum plebi, sed sibi inuidiam quæri: se quoque subiturum eam tempestatem forti animo. nec senatui tanti se ciuem aut quemquam alium debere esse, vt in parcendo vni malum publicum fiat.* Nihilo dimissiore animo, quum dies venit, caussa ipse pro se dicta, nequiquam omnia expertis patribus vt mitigarent plebem, quindecim millibus æris damnatur. Eodem anno Postumia virgo Vestalis de incestu caussam dixit, crimine innoxia: ob suspicionem propter cultum amœniorem, ingeniumque liberius quam virginem decet, parum abhorrens famam. Ampliatam, deinde absolutam pro collegii sententia pontifex maximus *abstinere iocis, colique sanctè potius quàm scitè* iussit. Eodem anno à Campanis Cumæ, quam Græci tum vrbem tenebant, capiuntur. * Insequens annus tribunos militum consulari potestate habuit, Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipitinum, Sp. Nautiũ, C. Seruilium. Annus felicitate populi Romani periculo potius ingenti, quam clade insignis. Seruitia vrbem, vt incenderent distantibus locis, coniurarunt: populoque ad opem passim ferendam tectis intento, vt arcem Capitoliumque armati occuparent. Auertit nefanda consilia Iupiter: indicioque duorum comprehensi sontes, pœnas dederunt. indicibus dena millia grauis æris, quæ tum diuitiæ habebantur, ex ærario numerata, & libertas præmium fuit. *Bellum inde ab Æquis reparari cœptum: & nouos hostes Lauicanos consilia cum veteribus iungere,* haud incertis auctoribus Romam est allatum. Æquorum iam velut anniuersariis armis assueuerat ciuitas. Lauicos legati missi

Marginal notes: *Æqui ab Romanis fusi.* — (A.V.C. CCCXXXIV.) — XLIV. — (A.V.C. CCCXXXV.) — *In creandis quæstoribus prælati patritii.* — *C. Semproniũ constantia.* — *Vestalis de incestu causam dixit.* — (A.V.C. CCCXXXVI.) — *Cumæ captæ.* — * XLV. — *Seruorum coniuratio.*

missi quum responsa inde retulissent dubia, quibus necdum bellum parari, nec diuturnam pacem fore appareret: Tusculanis negotium datum *aduerterent animos, ne quid noui tumultus Lauicis oriretur*. Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt L. Sergium Fidenatem, M. Papirium Mugillanũ, C. Seruilium Prisci filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. nunciabant legati Lauicanos arma cepisse, & cum Æquorũ exercitu depopulatos agrum Tusculanum, castra in Algido posuisse. Tum Lauicanis bellum indictum: factoque senatusconsulto, *vt duo ex tribunis ad bellum proficiscerentur. vnus res Romæ curaret*, certamen subito inter tribunos exortum. se quisque belli ducem potiorem ferre, curam vrbis vt ingratã ignobilemq; aspernari. Quum parum decorũ inter collegas certamen mirabundi Patres cõspicerent, Q. Seruilius; *Quando nec ordinis huius vlla*, inquit, *nec Reip. est verecundia, patria maiestas altercationem istam dirimet: filius meus extra sortem vrbi praerit. bellum vtinã qui appetunt, consideratius concordiusq; quàm cupiunt, gerant*. Delectum haberi non ex toto passim populo placuit: decem tribus sorte ductæ sunt. ex his scriptos iuniores duo tribuni ad bellũ duxêre. Cœpta inter eos in vrbe certamina cupiditate eadem imperij multò impensius in castris accendi: nihil sentire idẽ, pro sententia pugnare: sua consilia velle, sua imperia sola rata esse; contemnere inuicem & contemni, donec castigantibus legatis tandem ita comparatum est, vt alternis diebus summã imperij haberent. Quę quũ allata Romam essent, dicitur Q. Seruilius ætate & vsu doctus, precatus ab Diis immortalibus, *ne discordia tribunorum damnosior Reipubl. quàm ad Veios fuisset*: & velut haud dubia clade imminente, institisse filio, vt milites scriberet, & arma pararet. nec falsus vates fuit. nam ductu L. Sergij, cuius dies imperij erat, loco iniquo sub hostiũ castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum, spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multiq; in ruina maiore quã fuga oppressi obtruncatique: castraq; eo die ægre retenta postero die circumfusis iã magna ex parte hostibus, per auersam portam fuga turpi deseruntur. duces legatiq; & quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum petiere. Palati alii per agros passim multis itineribus, maioris quã accepta erat cladis nuncii Romam contenderunt. Minus trepidationis fuit, quod euentus timori hominum congruens fuerat; & quod subsidia quæ respicerent in re trepida, pręparata erant ab tribuno militum: iussuque eiusdem, per minores magistratus, sedato in vrbe tumultu, speculatores propere missi nunciauere Tusculi duces exercitumque esse; hostem castra loco non mouisse. & quod plurimum animorum fecit, dictator ex senatusconsulto dictus Q. Seruilius Priscus, vir cuius prouidentiam in Republ. quum multis aliis tempestatibus ante experta ciuitas erat, tum euentu eius belli, quod vni certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat; magistro equitum creato, à quo ipse tribuno militum dictator erat dictus, filio suo, vt tradidêre quidã, (nam alii Ahalam Seruilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt) nouo exercitu profectus ad bellum, accitis qui Tusculi erant, duo millia passuum ab hoste locum castris cepit. Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaq; ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. itaque primo statim prelio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium turbasset, legionum inde signa inferri propere iussit: signiferumque ex suis vnum cunctãtem occidit: tantus ardor ad dimicandum fuit, vt impetum Æqui non tulerint: victique acie quum fuga effusa petissent castra, breuior tempore & certamine minor castrorum oppugnatio fuit, quã prælium fuerat. captis direptisque castris, quum prædã dictator militi concessisset, secutique fugientem ex castris hostẽ equites, renunciassent omnes Lauicanos victos, magnam partem Æquorum Lauicos cõfugisse: postero die ad Lauicos ductus exercitus. oppidumq; corona circumdatum, scalis captum ac direptum est. Dictator exercitu victore Romam reducto, die octauo quam creatus erat, magistratu se abdicauit; & opportune senatus prius quam ab tribunis plebis agrariæ seditiones mentione illata (de agro Lauicano diuidendo fierent) censuit frequẽs, *coloniam Lauicos deducendam*. coloni ab vrbe mille & quingenti missi bina iugera acceperunt. Captis Lauicis, ac deinde tribunis militum creatis consulari potestate, Agrippa Menenio Lanato, & L. Seruilio Structo, & P. Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, & Sp. Rutilio Crasso, & insequenti anno A. Sempronio. Atratino tertium, & duobus iterum M. Papirio Mugillano, & Sp. Nautio Rutilo, biennium tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit. * Turbatores vulgi erant Sp. Mecilius quartum, & Metilius tertium tribuni plebis ambo absentes creati. & quum rogationem promulgassent, *vt ager ex hostibus captus viritim diuideretur*, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur fortunę (nec enim ferme quicquã agri, vt in vrbe alieno solo posita, non armis partum erat: nec quod venisset assignatumue publice esset, prçter quam plebs habebat) atrox plebi Patribusque propositum videbatur certamen: nec tribuni militũ nunc in senatu, nunc in conciliis priuatis principum cogendis, viam consilii inueniebant. quum Ap. Claudius. nepos eius, qui decemuir legibus scribẽdis fuerat, minimus natu ex Patrum concilio, dicitur dixisse: *vetus se ac familiare consilium domo afferre: proauũ enim suum Ap. Claudium ostendisse Patribus viam vnam dissoluendæ tribuniciæ potestatis per collegarũ intercessionem facile homines nouos auctoritate principum de sententia deduci, si temporum interdum potius quam maiestatis memor* adhi-

Marginalia: (A. V. C. CCCXXXVII.) *Lauicani & Æqui agrum Tusculanum depopulantur.* — XLVI. *Inter duces certamen.* — *Romani ab Æquis fusi.* — XLVII. — (A. V. C. CCCXXXVIII.) — (A. V. C. CCCXXXIX) — *De agrariis legibus discordia.* — * XLVIII

adhibeatur oratio. pro fortuna illis animos esse: vbi videant collegas principes agendæ rei gratiã omnem ad plebem præoccupasse, nec locũ in ea relictum sibi; haud grauate acclinaturos se ad caussam senatus, per quã vniuerso ordini cum primoribus se Patrum concilient. Approbantibus cunctis, & ante omnes Q. Seruilio Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante iuuenẽ, negotium datur, vt, quos quisq; posset ex collegio tribunorum ad intercessionẽ perlicerent. Misso senatu prensantur à principibus tribuni: suadendo, monẽdo, pollicendoq; *gratum id singulis priuatim, gratum vniuerso senatui fore*, sex ad intercessionem comparauere. Posteroq; die quum ex composito relatum ad senatum esset de seditione, quã Mæcilius Metiliusq; largitione pessimi exẽpli concirent: eæ orationes à primoribus Patrum habitæ sunt, vt pro se quisq; iam nec consilium sibi suppetere diceret, *nec se vllam opem cernere aliam vsquam, præter quam in tribunicio auxilio in eius potestatis fidem circumuentam Remp. tamquã priuatum inopem confugere: præclarum ipsis potestatiq; esse, non ad vexandum senatum, discordiamque ordinum mouendam, plus in tribunatu virium esse, quã ad resistendum improbis collegis.* Fremitus deinde vniuersi senatus ortus, quum ex omnibus partibus curiç tribuni appellarentur: tũ silentio facto, ij qui pręparati erant gratia principum, quam rogationem à collegiis promulgatam senatus censeat dissoluendæ Reipublicę esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratię intercessoribus ab senatu actæ. Latores rogationis concione aduocata, *proditores plebis commodorum, ac seruos consularium* appellantes, aliaq; truci oratione in collegas inuecti, actionem deposuere.

XLIX. (*A. V. C.* CCCXL) Duo assidua bella insequẽs annus habuisset, quo P. Cornelius Cossus, C. Valerius Potitus, Quintius Cincinnatus, Numerius Fabius Vibulanus, tribuni militum consulari potestate fuerunt: ni Veiens bellũ religio principũ distulisset; quorũ agros Tiberis super ripas effusus maxime ruinis villarũ vastauit. simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Volanis, suæ gentis populo, pręsidiũ ferre. *Volani Lauicanos populantur.* Excursiones inde in cõfinẽ agrũ Lauicanum, factæ erant, nouisq; colonis bellũ illatum. quã noxam quum se cõsensu omnium Æquorum defensuros, sperassent; deserti ab suis, ne memorabili quidẽ bello per obsidionẽ leuemq; vnam pugnam & oppidum & fines amisere. Tentatum ab L. Sextio tribuno plebis, vt rogationẽ ferret *qua Volas quoq; sicut Lauicos coloni mitterentur* per intercessionẽ collegarum, qui nullum plebiscitum, nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri ostenderunt, discussum est. Volis insequente anno receptis, Æqui coloniaq; eo deducta, nouis viribus oppidum firmarunt, (*A. V. C.* CCCXLI.) tribunis militum Romæ consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. huic bellum aduersus Æquos permissum est, prauæ mentis homini; quam tum victoria magis, quam bellum ostendit. Nam exercitu impigre scripto, ductoque ad Volas, quum leuibus prælijs Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit. deinde ab hostibus in ciues certamen vertit: & quũ inter oppugnationẽ *prædã militu fore* edixisset, capto oppido fidem mutauit. *Seditiones tribunitiæ* Eam magis adducor vt credam iræ caussã exercitui fuisse, quam quod in vrbe nuper direpta, coloniaq; noua, minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam iram, postquam ab collegis accersitus propter seditiones tribunitias in vrbẽ reuertit. audita vox eius in concione stolida, ac prope vecors: qua Sextio tribuno plebis legẽ agrariã ferenti, simul Volas quoq; vt mitterentur coloni laturum se dicenti: dignos enim esse qui armis cepissent, eorum vrbem agrumq; Volanum esse: *Malum quidẽ militibus meis*, inquit, *nisi quieuerint.* q; auditum, non concionem magis, quam mox Patres offendit. & tribunus plebis vir acer, nec infacundus, nactus inter aduersarios superbũ ingenium, immodicamq; linguã, quam irritãdo agitandoq; in eas impelleret voces, quę inuidiæ nõ ipsi tantum, sed caussæ atq; vniuerso ordini essent, neminẽ ex collegio tribunorum militum sępius quã Postumiũ in disceptationẽ trahebat. Tum vero secundum tã sæuum atq; inhumanũ dictum: *Auditis*, inquit, *Quirites, sicut seruis malum minantem militibus? tamen hæc bellua dignior vobis tanto honore videbitur, quã qui vos vrbe agrisq; donatos in colonias mittunt, qui sedẽ senectuti vestræ prospiciunt, qui pro Vestris commodis aduersus tam crudeles superbosq; aduersarios depugnant. Incipite deinde mirari, cur pauci iam vestram suscipiant caussam? quid vt à vobis sperent? an honores, quos aduersariis potius, quam populi Romani propugnatorib. datis. Ingemuistis modo voce huius audita. quid id refert? iam si suffragium detur, hunc qui malum vobis minatur, iis qui agros sedesq; ac fortunas stabilire volunt, præferetis.* Perlata hæc vox Postumij ad milites multo in castris maiorẽ indignationem mouit: *prædæne interceptorem fraudatoremque etiam malum minitari militibus?* *Castr[...] sediti[...]* Itaq; quũ fremitus aperte esset. & quęstor P. Sestius eadẽ violentia coerceri putaret seditionẽ posse, qua mota erat; misso ad vociferantem quendã militẽ lictore, quum inde clamor & iurgium oriretur, saxo ictus turba excedit: insuper increpãte qui vulnerauerat, *habere quæstorem, quod imperator esset militib. minatus.* Ad hunc tumultum accitus Postumi[9], asperiora omnia fecit acerbis quęstionibus, crudelib. suppliciis. postremo quũ modum iræ nullũ faceret, ad vociferationẽ eorum, quos necari sub crate iusserat, cõcursu facto, ipse ad interpellãtis pœnã vecors de tribunali decurrit: ibi quũ summouentes passim lictores cẽturionesq; vexarent turbã, eo indignatio erupit, vt tribunus militũ ab exercitu suo Lapidib. cooperiretur. Quod tam atrox facinus postq̃ est Romã nunciatũ, tribunis militũ de morte collegę per senatũ quęstiones decernentibus, tribuni plebis intercedebãt. sed ea cõtẽtio ex certamine alio pendebat: q; cura incesserat Patres, ne metu quęstionũ plebs irata, tribunos militũ ex plebe crearet: tendebantq; summa ope, vt consules crea-

crearentur. Quum senatusconsultum fieri tribuni plebis non paterentur, iidem intercederent cōsularibus comitiis, res ad interregnum rediit. victoria deinde penes patres fuit. Q. Fabio Vibulano interrege comitia habente, consules creati sunt M. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus. His consulibus principio anni senatusconsultum factum est, *vt de quæstione Postumianæ cædis tribuni primo quoque tempore ad plebem ferrent: plebsq; præficeret quæstioni quem vellet*: à plebe consensu populi consulibus negotium mandatur. qui summa moderatione ac lenitate per paucorum suppliciū quos sibimetipsos concisse mortem satis creditum est, transacta re; nequiuere tamen consequi, vt non ægerrime id plebs ferret: *iacere tamdiu irritas sanctiones quæ de suis commodis ferrentur: quum interim de sanguine ac supplicio suo latam legem confestim exerceri, & tantam vim habere.* Aptissimū tempus erat, vindicatis seditionibus delinimentū animis Volani agri diuisionē obijci: quo facto minuissent desiderium agrariæ legis, quæ possesso per iniuriam agro publico Patres pellebat. Tunc hæc ipsa indignitas angebat animos: *non in retinēdis modo publicis agris, quos vi teneret, pertinacem nobilitatem esse: sed ne vacuum quidem agrum nuper ex hostibus captum plebi diuidere: mox paucis, vt cetera, futurum prædæ.* Eodem anno aduersus Volscos populantes Hernicorum fines, legiones ductæ à Furio consule quum hostē ibi non inuenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se contulerat, cepere. minus prædæ quā sperauerant, fuit: quod Volsci postquam spes tuendi exigua erat, sublatis rebus nocte oppidum reliquerunt, postero die prope desertum capitur. Hernicis ipse ager dono datus. Annum modestia tribunorum quietum excepit trib. pleb. L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo consulibus. Is tū principio statim anni, velut pensum nominis familiæq; seditiones agrariis legibus promulgandis cieret: pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogitationes hominum à foro certaminibusq; publicis ad domum curamq; corporum nutriendorum auertit: minusq; eam damnosam fuisse quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta ciuitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem annum, inopia frugum neglecto cultu agrorū (vt plerumq; fit) excepit, M. Papirio Atratino, C. Nautio Rutilo consulibus. Iam fames, quā pestilentia tristior erat: ni dimissis circa omnes populos legatis, qui Etruscum mare, quiq; Tiberim accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subuentum. superbè ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasq; legati prohibiti commercio sunt: contra ea benignè ab Siculorum tyrānis adiuti, maximos commeatus summo Etruriæ studio Tiberis deuexit. Solitudinem in ciuitate ægra experti consules sunt: quum in legationes non plus singulis senatoribus inueniētes coacti sunt binos equites adiicere. Præterquam ab morbo, annonaq;, nihil

LI. (A. V. C. CCCXLII.) *Postumianiæ cædes vindicatur.*

Aduersus Volscos Furius Cos. legiones ducit.

LII. (A. V. C. CCCXLIII.) *Pestilentia.*

(A. V. C. CCCXL[illegible]) *[illegible]mes.*

eo biennio intestini, externive incommodi fuit. at vbi hæ solicitudines discessere, omnia quibus turbari solita erat ciuitas, domi discordia, foris bellum exortum. Mamerco Æmilio, C. Valerio Potito, consulibus, bellū Æqui parabant: Volscis, quanquam non publico consilio capessentibus arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famā hostium (iā enim in Latinum Hernicumq; transcenderant agrum) delectum habentem Valerium consulem M. Mænius tribunus plebis legis agrariæ lator, quū impediret, auxilioque tribuni nemo inuitus sacramēto diceret: repente nunciatur, arcem Caruentanam ab hostibus occupatam esse. Ea ignominia accepta, quum apud Patres inuidiæ Mænio fuit, tum cæteris tribunis iam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ, præbuit iustiorem caussam resistendi collegæ. Itaque quum res diu ducta per altercationem esset: consulibus *Deos hominesq; testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiæq; aut iam acceptum esset, aut immineret, culpā penes Mænium fore, qui delectum impediret*: Mænio contra vociferante, *si iniusti domini possessione agri publici cederent, se moram delectui non facere:* decreto interposito nouē tribuni sustulerunt certamen, pronunciaueruntque ex collegij sententia, *C. Valerio consuli se, damnum aliamq; coercitionem, aduersus intercessionē collegæ delectus caussa detrectantibus militiam inhibenti, auxilio futuros esse.* Hoc decreto consul armatus, quum paucis appellantibus tribunum, collum torsisset: metu ceteri sacramento dixere. Ductus exercitus ad Caruentanam arcem; quamquam inuisus infestusque consuli erat, impigrè primo statim aduentu, deiectis qui in præsidio erant, arcē recepit. prædatores ex præsidio per negligentiā dilapsi, occasionē aperuere ad inuadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. venditum sub hasta consul in ærariū redigere quæstores iussit: *tum* prædicans *participē prædæ fore exercitum, quum militiam non abnuisset.* Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. itaq; quum ex senatusconsulto vrbem ouans introiret, alternis inconditi versus militari licentia iactati: quibus consul increpitus, Mænij celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnē mentionem tribuni, fauor circūstantis populi plausuq; & assensu cum vocibus militū certaret. plusq; ea res, quā propè solennis militum lasciuia in consulē, curæ Patribus iniecit. & tamquam haud dubius inter tribunos militum honos Mænij, si peteret, consularibus comitiis est exclusus. Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus iterū. Non alias ægrius plebs tulit tribunicia sibi comitia non cōmissa. eum dolorē quæstorijs comitiis simul ostēdit & vlta est, tunc primū plebeis quæstoribus creatis: ita, vt in quatuor creandis vni patricio Cæsoni Fabio Ambusto relinqueretur locus: tres plebeij, Q. Silius, P. Ælius, P. Pupius, clarissimarū familiarum iuuenibus præferrentur. Auctores fuisse tam liberi

LIII. (A. V. C. CCCXLV.) *Æqui bellū parant.*

Caruentana arx recipitur.

LIV. (A. V. C. CCCXLVI.) *Ex plebeiis quæstores creati.*

populo suffragij Icilios accipio; ex familia infestissima patribus, tres in eum annũ tribunos plebis creatos, hi multarum magnarumq; rerum molẽ auidissimo adeo populo ostentãtes, cum affirmassent *nihil se moturos, si ne quæstoriis quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi patribusq; reliquisset senatus satis animi populo esset ad id, quod tamdiu vellent, & per leges liceret.* Pro ingenti itaq; victoria id fuit plebi: quæsturãq; non honoris ipsius finem æstimabant: sed patefactus ad consulatum ac triumphos locus nouis hominibus videbatur. Patres contra, non pro cõmunicatis, sed pro amissis honoribus fremere: *negare si ea ita sint, liberos tollendos esse: qui pulsi maiorum loco, cernentesq; alios in possessione dignitatis suæ, Salij, Flaminesque nusquam alio, quam ad sacrificandum pro populo sine imperiis ac potestatibus relinquantur.* irritatis vtriusq; partis animis, quum & spiritus plebes sumpsisset, & tres ad popularem caussam celeberrimi nominis haberet duces: Patres omnia quæstoriis comitiis, vbi vtrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nõdum promiscua essent. Icilij contra tribunos militum creandos dicere, & tandem aliquando impartiendos plebi honores.

LV. Sed nulla erat consularis actio quã, impediendo id quod petebant, exprimerent: quum mira opportunitate Volscos & Æquos prædatum extra fines exisse in agrum Latinum Hernicumque, affertur. ad quod bellum vbi ex senatusconsulto consules delectum habere occipiunt: obstare tunc enixe tribuni, *sibi plebique eam fortunam oblatam* memorantes. Tres erant & omnes acerrimi viri, generosique etiã, vt inter plebeios, duo singuli singulos sibi consules asseruandos assidua opera desumunt: vni concionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs.

Delectum impediunt tribuni plebis.

Nec delectum consules, nec comitia quæ petebant, tribuni expediebant. inclinante deinde fortuna ad caussam plebis nũcij veniunt, *arcem Caruentanam, dilapsis ad prædam militibus qui in præsidio erant, Æquos interfectis paucis custodibus arcis inuasisse: alios recurrentes in arcem alios palantes in agris cæsos.* Ea aduersa ciuitati res vires tribunitię actioni adiecit. nequiquã enim tentari, vt tum deniq; desisterent impediẽdo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati, nec suæ inuidiæ; peruincunt, vt senatusconsultum fiat de tribunis militum creandis: certo tamen pacto, *ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset: neue quis reficeretur in annum tribunus plebis*: haud dubiè Icilios denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulant. Tum delectus haberi, bellumque omniũ ordinum consensu apparari cœptũ. Consules ambo profecti sint ad arcem Caruentanam, an alter ad comitia habẽda substiterit, incertum diuersi auctores faciunt. illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt. ab arce Caruentana quum diu nequiquã oppugnata esset, recessum: Verruginẽ in Volscis eodẽ exercitu receptam; populationesq; & prędas & in Æquis & in Volsco agro ingentes factas.

LVI. (A. V. C. CCCXLVII.) Romę sicut plebis victoria fuit in eo, vt quę mallent, comitia haberẽt: ita euentu comitiorum Patres vicere. namq; tribuni militum consulari potestate contra spem omnium tres patricij creati sunt, C. Iulius Tullus, P. Cornelius Cossus, C. Seruilius Ahala. artem adhibitã ferunt à patriciis (cuius eos Icilij tum quoque insimulabant) *quod turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium, populum à plebeiis auertissent.*

Volsci & Æqui summa vi ad bellum coortuntur.

Volscos deinde & Æquos, seu Caruentana arx retenta in spem, seu Verrugine amissum præsidium ad iram quum impulisset, fama affertur, summa vi ad bellum coortos: caput rerum Antiates esse. eorum legatos vtriusque gentis populos circumisse, castigantes ignauiam, *quod abditi intra muros populabundos in agris vagari Romanos priore anno, & opprimi Verruginis præsidium passi essent: iam non exercitus modo armatos, sed colonias etiã in suos fines mitti: nec ipsos modo Romanos sua diuisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse.* Ad hæc quum inflammarentur animi, vt ad quosq; ventum erat, numerus iuniorum cõscribebatur. Ita omnium populorum iuuentus Antium contracta, ibi castris positis hostem opperiebantur. Quæ vbi tumultu maiore etiam quam res erat, nunciantur Romã, senatus extemplo (quod in rebus trepidis vltimum consilium erat) dictatorem dici iussit. quam rem ęgrè passos, Iulium Corneliumque ferunt: magnoq; certamine animorum rem actam: quum primores Patrum nequiquam conquesti, *non esse in auctoritate senatus tribunos militum*, postremò etiam tribunos plebis appellarent, & consulis quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent: tribuni plebis læti discordia Patrũ, *nihil esse in his auxilij* dicerẽt, *qui non ciuiũ, non deniq; hominum numero essent. si quando promiscui honores, cõmunicata Resp. esset: tum se animaduersuros, ne qua superbia magistratuum irrita senatusconsulta essent: interim patricij soluti legũ magistratuumq; verecundia, per se quoque tribuniciam potestatem agerent.*

LVII. Hæc contentio minimè idoneo tẽpore, quũ tantum belli in manib. esset, occupauerat cogitationes hominũ: donec vbi diu alternis Iulius Corneliusq;, *quum ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum, mandatum sibi à populo eripi honorẽ*, dissreruere: tũ Ahala Seruilius tribunus militũ, *tacuisse se tãdiu* ait, *non quia incertus sententiæ fuerit: (quem enim bonum ciuem secernere sua à publicis consilia?) sed quia maluerit collegas sua sponte cedere auctoritati senatus, quàm tribuniciam potestatem aduersus se implorari paterentur. tum quoque si res sineret, libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptũ nimis pertinacis sententiæ. sed quũ belli necessitates non exspectent humana consilia, potiorẽ sibi collegarum gratia Remp. fore. &, si maneat in sententia senatus, dictatorẽ nocte proxima dicturum: ac si quis intercedat senatusconsulto: auctoritate se fore contentum.* Quo facto, quum haud immeritam laudẽ, gratiamq; apud oẽs tulisset, dictatore P. Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitũ creat⁹ est. Exẽplo fuit collegis, cũq; intuẽtib. q̃ gratia atq; honos opportu-

niora

niora interdum non cupientibus essent. Bellum haut memorabile fuit. vno atque eo facili prœlio cæsi ad Antium hostes. victor exercitus depopulatus Volscum agrum. castellum ad lacum Fucinum vi expugnatum: atque in eo tria millia hominũ capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis, nec defendẽtibus agros. Dictator bello ita gesto, vt tantũ non defuisse fortunæ videretur, felicitate quã gloria maior in vrbem rediit, magistratuq; se abdicauit. Tribuni militum mentione nulla comitiorũ consulariũ habita (credo ob iram dictatoris creati) tribunorum militum comitia edixerunt. Tum verò grauior cura Patrib. incessit: quippe quũ prodi caussam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indignissimos ex plebeiis candidatos omnium etiam dignorum tędium fecerant: sic tum primoribus Patrum splendore gratiaq; ad petendum præparatis, omnia loca obtinuere. ne cui plebeio adit⁹ esset. quatuor creati sunt, omnes iam functi eo honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Numerius Fabius Vibulanus, C. Seruilius Ahala. hic refectus continuato honore, quum ob alias virtutes, tum ob recentem fauorem vnica moderatione partum. Eo anno, quia tempus induciarum cum Veienti populo exierat, per legatos fecialesque res repeti cœptæ. quibus venientib. ad finem, legatio Veientium obuiam fuit. petiere, *ne prius quàm ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur.* Ab senatu impetratum, *quia discordia intestina laborarent Veientes, ne res ab iis repeterentur.* tantum abfuit vt ex incõmodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta clades, amisso Verrugine præsidio. vbi tantum in tẽpore fuit momenti, vt quum precantibus opẽ militibus, qui ibi à Volscis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset: ad id venerit exercitus subsidio missus, vt ab recenti cæde palati ad prædandum hostes opprimerẽtur. Tarditatis caussa in senatu magis fuit, quã in tribunis. qui, quia summa vi resistere nunciabantur, parum cogitauerunt, nulla virtute superari humanarum virium modum. fortissimi milites non tamen nec viui, nec post mortẽ inulti fuere. Insequenti anno, P. & Cn. Corneliis Cossis, Numerio Fabio Ambusto, L. Valerio Potito, tribunis militum cõsulari potestate, Vienſ bellum motum, ob superbum responsum Veientis senatus, qui legatis repetentibus res, *ni facesserent propere vrbi finibusq́, daturos quod Lars Tolumnius dedisset,* respõderi iussit. Id Patres ægrè passi, decreuere, vt tribuni militũ de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad populum ferrent. Quod vbi primò promulgatum est, fremere iuuentus, *nondum debellatum cum Volscis esse: modò duo præsidia occidione occisa, & cum periculo retineri: nullum annum esse, quo non acie dimicetur: & tanquam pœniteat laboris, nouum bellum cum finitimo populo & potentissimo parari, qui omnẽ Etruriam sit concitaturus.* Hæc sua spõte agitata insuper tribuni plebis accendunt. *Maximum bellum patribus cum plebe esse* dictitãt: *eam de industria*

Romani vincunt Volscos.

(A.V.C. CCCXLVIII.)

LVIII.

VII.

(A.V.C. CCCXLIX.)

Veientis senatus superbum responsum.

vexandam militia, trucidandamq́ hostibus obiici: eam procul vrbe haberi atq́ ablegari, ne domi per ocium memor libertatis coloniarumq́, aut agri publici, aut suffragij libere ferendi consilia agitet: prẽsantesq; veteranos, stipendia cuiusq;, & vulnera ac cicatrices numerabant: *quid iam integri esse in corpore loci ad noua vulnera accipienda? quid superesse sanguinis qui dari pro Republica posset?* rogitantes. Hæc quum in sermonibus, concionibusq; interdum agitantes, auertissent plebẽ ab suscipiẽdo bello, profertur tempus ferendæ legis: quam, si subiecta inuidiæ esset, antiquari apparebat. Interim tribunos militum in Volscum agrum ducere exercitum placuit. Cn. Cornelius vnus Romæ relictus. Tres tribuni, postquam nullo loco castra Volscorum esse, nec commissuros se pręlio apparuit, tripartito ad deuastandos fines discessere: Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras. quacumq; incessere, latè populati sunt tecta agrosque, vt distinerent Volscos. Fabius, quòd maximè petebatur, ad Anxur oppugnãdum sine vlla populatione accessit. Anxur fuit quæ nunc Tarracinæ sunt: vrbs prona in paludes. ab ea parte Fabius oppugnationem ostendit. Circummissæ quatuor cohortes cum C. Seruilio Ahala, quum imminentẽ vrbi collem cepissent: ex loco altiore, qua nullum erat prę-sidium, ingenti clamore ac tumultu mœnia inuasere. ad quẽ tumultum obstupefacti, qui aduersus Fabium vrbẽ infimã tuebantur, locum dedere scalas admouendi. plenaque hostium cuncta erant, & in muris diu cędes pariter fugientium ac resistẽtium armatorum atq; inermium fuit. cogebantur itaq; victi quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire: quum pronunciatum repente *ne quis præter armatos violaretur,* reliquam omnẽ multitudinem voluntariã exuit armis: quorum ad duo millia & quingenti viui capiuntur. à cetera pręda Fabius militem abstinuit, donec collegæ venirent: ab illis quoque exercitibus captum Anxur dictitãs esse, qui cæteros Volscos à præsidio eius loci auertissent. qui vbi venerunt, oppidum vetere fortuna opulentum, tres exercitus diripuere: eaq; primum benignitas imperatorum plebẽ Patrib. conciliauit. Additum deinde omnium maxime tẽpestiuo principum in multitudinẽ munere, vt ante mentionẽ vllam plebis tribunorumve decerneret senatus, *vt stipendium miles de publico acciperet,* quum ante id tẽpus de suo quisq; functus eo munere esset. Nihil acceptum vnquã à plebe tanto gaudio traditur, cõcursum itaq; ad curiã esse, prensatasq; exeuntium manus, & *Patres* verè appellatos: effectum esse fatentibus *vt nemo pro tam munifica patria donec quicquam virium superesset, corpori aut sanguini suo parceret: quum cõmoditas iuuaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo corpus addictum atq; operatum Reip. esset. tum quod vltro sibi oblatum esset, non à tribunis plebis vnquam agitatum, non suis sermonib. efflagitatum:* id efficiebat multiplex gaudium, cumulatioremq; gratiã rei. Tribuni plebis cõmunis ordinum lætitiæ, concordiæq; soli

LIX.

Anxur captum.

Stipendiũ miles de publico accepit.

LX.

expertes, negare *tam id lætum Patribus vniuersis, nec prosperum fore quam ipsi crederent. consilium specie prima melius fuisse quam vsu appariturum. vnde enim eam pecuniā confici posse, nisi tributo populo indicto? ex alieno igitur aliis largitos. neq; id etiam si ceteri ferant, passuros eos, quib. iā emerita stipendia essent, meliore cōditione alios militare quā ipsi militassent: & eosdem in sua stipendia impensas fecisse, & in aliorū facere.* His vocibus mouerūt partē plebis: postremò indicto iam tributo, edixerunt etiā tribuni, *auxilio se futuros, si quis in militare stipendiū tributum non contulisset.* Patres bene cœptā rē perseuerāter tueri: conferre ipsi primi: & quia nondū argentū signatum erat, æs graue plaustris quidam ad ęrariū conuehentes, speciosam etiam collationē faciebant. Quū senatus summa fide ex censu contulisset, primores plebis, nobiliū amici ex composito conferre incipiūt. quos quū & à Patribus collaudari, & à militari ætate tamquā bonos ciues conspici vulgus hominum vidit, repētè spreto tribunitio auxilio, certamen conferendi est ortum. & legè perlata *de indicendo Veientibus bello*, exercitum magna ex parte voluntarium noui tribuni militum consulari potestate Veios duxere. Fuere autem tribuni T. Quintius Capitolinus, P. Quintius Cincinnatus, C. Iulius Iulus iterū, A. Manlius, L. Spurius Medullinus iterū, Manius Æmilius Mamercinus. Ab his primum circūsessi Veij sunt, sub cuius initiū obsidionis quū Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter habitū esset, parum constitit, bellone publico gentis vniuersæ tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequēti anno fuit, parte tribunorū exercitusq; ad Volscum auocata bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit C. Valerium Potitū tertium, Maniū Sergium Fidenatē, P. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, Cæsonem Fabium Ambustum, Sp. Nautiū Rutilum iterum. Cum Volscis inter Ferentinum atq; Ecetrā signis collatis dimicatum. Romanis secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde Volscorum oppidū ab tribunis obsideri cœpta, inde inter eruptionē tentatam cōpulso in vrbē hoste, occasio data est Romanis irrumpendi, præterq; arcem, cetera capta in arcē munitam natura globus armatorum concessit. infra arcem cęsi captiq; multi mortales. Arx deinde obsidebatur: nec aut vi capi poterat, quia pro spatio loci satis pręsidij habebat: aut spē dabat deditionis, omni publico frumēto, priusquam vrbs caperetur, in arcem conuecto. tędioq; recessum inde foret, ni seruus arcē Romanis prodidisset. ab eo milites per locum arduum accepti, cepere. à quibus quū custodes trucidarentur, cetera multitudo repētino pauore oppressa in deditionem venit. Diruta & arce & vrbe Artena, reductę legiones ex Volscis; omnisque vis Romana Veios conuersa est. Proditori pręter libertatem, duarum familiarum bona in præmium data. Seruius Romanus vocitatus: Sunt, qui Artenam Veientium, non Volscorū fuisse credant: præbet errorē, quod eiusdē nominis vrbs inter Cære atq; Veios fuit. sed eam reges Romani deleuere. Cæretumque non Veientium fuerat. altera hæc nomine eodem in Volsco agro fuit, cuius excidium est dictum.

Veientibus bellum indicitur. (A. V. C. CCCL.) LXI.

(A. V. C. CCCLI.)

Arx proditione serui capitur.

EPITOME LIBRI V.

IN obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. ea res quum esset noua, indignationem tribunorum plebis mouit, querentiū non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Equites tū primum equis suis merere cœperunt. Quū inundatio ex lacu Albano facta esset, vates qui eam rem interpretaretur, de hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit. simulachrum Iunonis Romā transtulit: decimam partem prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militū, quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentib. remisit: statimq; deditione facta, Faliscorum victoriā iustitia consecutus est. Quum alter ex censoribus, C. Iulius decessisset, in locū eius M. Cornelius suffectus est. nec id postea factum est: quoniam eo lustro à Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quū ei dies à L. Appuleio tribuno plebis dicta esset, in exiliū abijt. Quum Senones Galli Clusiū obsiderent, & legati à Senatu missi ad componendā inter eos, & Clusinos pacem, pugnantes contra Gallos in acie Clusinorū stetissent; hoc facto eorum concitati Senones vrbē infesto exercitu petierunt, fusisq; ad Alliam flumen Romanis, cepere vrbem, præter Capitolium, in quod se iuuentus contulerat: maiores natu cū insignib. honorum, quos quisq; gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt. & quū per auersam partem Capitolij iam in summū euasissent, proditi clangore anserum, M. Manlij præcipue opera deiecti sunt. coactis deinde propter famem Romanis descendere, vt mille pondo auri darent, & hoc precio finem obsidionis emerent; Furius Camillus dictator absens creatus, inter pendendum aurū cum exercitu venit: & Gallos post sextum mensem vrbe expulit, ceciditq;. Aedes Aio Loquutio facta, quo loco ante vrbē captam vox audita erat, aduentare Gallos. *Dictū est ad Veios migrandum esse, propter incensam & dirutā vrbem. quod consiliū Camillo auctore discussum est. Mouit populum vocis quoq; omen ex centurione auditæ, qui, quum in forum venisset, manipularis suis dixerat,* Sta miles, hic optime manebimus.

I. PACE alibi parta, Romani Veiique in armis erant, tanta ira odioq;, vt victis finem adesse appareret. Comitia vtriusq; populi longe diuersa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum. octo, quot nunquam antea creti, Manius Æmilius Mamercinus iterum, L. Valerius Potitus tertium, Ap. Claudius Crassus, M. Quintilius Varus, L. Iulius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus, M. Postumius Albinus. Veientes cōtra tædio annuę ambitionis, quę interdū discordiarū causa erat, regē creauere. Offendit ea res populorū Etruriæ animos non maiore odio regni quā ipsius Regis. grauis iam is antea genti fuerat opibus

(A. V. C. CCCLII.) *Octo tribuni militum consulari potestati creati.*

Veiētes regē creant.

opibus superbiaque, quia solennia ludorum, quos intermitti nefas est, violenter diremisset: quum ob iram repulsæ, quod suffragio duodecim populorũ alius sacerdos ei prælatus esset, artifices, quorũ magna pars ipsius serui erant, ex medio ludicro repente abduxit. gens itaq; ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, *auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent*, decreuit. cuius decreti suppressa fama Veiis propter metum regis; qui à quo tale quid dictum referretur, pro seditionis eum principe, non vani sermonis auctorem habebat. Romanis etsi quietę res ex Etruria nunciabantur, tamẽ, quia omnibus conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, vt ancipitia munimẽta essent. alia in vrbem & contra oppidanorum eruptiones versa: aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

II. Quũ spes maior imperatoribus Romanis in obsidione, quam in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res noua militi Romano, ædificari cœpta: consiliumq; erat, hiemando continuare bellum. quod postquã tribunis plebis, iamdiu nullã nouandi res caussam inuenientibus, Romam est allatum, in concionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, *hoc illud esse* dictitantes, *quod æra militibus sint constituta. nec se fefellisse, id donum inimicorũ veneno illitũ fore. venisse libertatẽ plebis: remotã in perpetuum & ablegatam ab vrbe & ab Repub. iuuentutem: iam ne hiemi quidẽ aut tempori anni cedere, ac domos & res inuisere suas. Quam putarent continuatæ militiæ caussam esse? nullam profecto aliam inuenturos, quam ne quid per frequentiam iuuenũ eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis eorum posset. vexari præterea & subigi multo acrius, quam Veientes. quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situq; naturali vrbem tutantes. militem Romanũ in opere ac labore, niuibus pruinisq; obrutum sub pellibus durare, ne hiemis quidem spacio, quæ omnium bellorũ terra mariq; sit quies, arma deponentem. Hoc neq; reges, neq; ante tribuniciam potestatem creatam, superbos illos consules, neq; triste dictatoris imperiũ, neq; importunos decemuiros iniunxisse seruitutis, vt perennem militiam facerent, quod tribuni militũ in plebe Romana regnum exercerent. Quidnam illi consules dictatoresue facturi essent, qui proconsularem imaginem tam sæuam ac trucem fecerint? Sed id accidere haud immerito, non fuisse ne in octo quidẽ tribunis militum locũ vlli plebeio. Antea trina loca cum contentione summa patricios explere solitos: nunc iã octoiuges ad imperia obtinẽda ire: & ne in turba quidem hærere plebeiũ quemquam: qui, si nihil aliud, admoneat collegas; liberos, & ciues eorum, non seruos militare, quos hieme saltem in domos ac tecta reduci oporteat: & aliquo tempore anni parentes liberosq; ac cõiuges inuisere, & vsurpare libertatẽ, & creare magistratus.* Hæc, taliaq; vociferãtes, aduersarium haud imparẽ nacti sunt, Ap. Claudiũ, relictũ à collegis ad tribunitias seditiones comprimendas: virum imbutum iam ab iuuenta certaminibus plebeis: quem auctorẽ aliquot annis ante fuisse, memoratum est per collegarũ intercessionem tribunitiæ potestatis dissoluendæ.

Tribunitiæ conciones.

III. *Ap. Claudii oratio.* Is tũ iam non promptus ingenio tantũ, sed vsu etiã exercitatus, talẽ orationẽ habuit: *Si vmquã dubitatum est, Quirites, vtrũ tribuni plebis vestra, an sua caussa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc anno desisse dubitari, certũ habeo. & quum lætor tandẽ longi erroris vobis finem factum esse, tum quod secundis potissimum vestris rebus hic error est sublatus, & vobis, & propter vos Reipublicæ gratulor. An est quisquam qui dubitet, nullis iniuriis vestris, si quæ forte aliquando fuerũt, vmquam æque quã munere Patrum in plebem, quum æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos ac concitatos esse? quid illos aliud aut tum timuisse creditis, aut hodie turbare velle, nisi concordiam ordinum? quam dissoluendæ maxime tribunitiæ potestatis rentur esse. Sic Hercule, tamquam artifices improbi, opus quærunt: qui & semper ægri aliquid esse in Repub. volunt, vt sit ad cuius curationem à vobis adhibeantur. Vtrum enim defenditis, an impugnatis plebem? vtrum militantium aduersarii estis? an caussam agitis? nisi forte hoc dicitis: Quicquid patres faciunt, displicet: siue illud pro plebe, siue contra plebem est. Et quemadmodũ seruis suis vetant domini quicquam rei cum alienis hominibus esse, pariterq; in iis beneficio ac maleficio abstineri, æquum censent: sic vos interdicitis Patribus commercio plebis: ne nos comitate ac munificentia nostra prouocemus plebem, nec plebs nobis dicto audiens atq; obediens sit. Quanto tandem, si quicquã in vobis non dico ciuilis, sed humani esset, fauere vos magis: & quantum in vobis esset, indulgere potius comitati Patrum atque obsequio plebis oportuit? quæ si perpetua concordia sit, quis nõ spondere ausit, maximũ hoc imperium inter finitimos breui futurum esse?*

IV. *Atq; ego, quã hoc consilium collegarum meorum, quo abducere infecta re à Veiis exercitũ noluerunt, nõ vtile solum, sed etiam necessarium fuerit, postea differam: nunc de ipsa conditione militantium dicere libet. quã orationem non apud vos solum, sed etiã in castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror videri posse. in qua si mihi ipsi nihil quod dicerẽ, in mentẽ venire posset, aduersariorum certe orationib. cõtentus essem. Negabant nuper danda esse æra militibus, quia numquã data essent. quonam modo igitur nunc indignari possunt, quibus aliquid noui adiectum commodi sit, eis laborem etiam nouum proportione iniungi? nusquam nec opera sine emolumento, nec emolumentum ferme sine impensa opera est. labor voluptasq; dissimillima natura, societate quadam inter se naturali sunt iuncta. Moleste antea ferabat miles, se suo sumptu operã Reipub. præbere: gaudebat idem partem anni se agrum suũ colere, quærere vnde domi militiæq; se ac suos tueri posset. gaudet nunc fructui sibi Rempublicam esse, & lætus stipendium accipit. æquo igitur animo patiatur se ab domo, ab re familiari, cui grauis impensa non est, paulo diutius abesse. an si ad calculos eum Respub. vocet, non merito dicat, annua æra habes, annuam operam ede? an tu æquum censes militia semestri solidum te stipendium accipere? Inuitus in hac parte orationis Quirites moror: sic n. agere debent qui mercenario milite vtuntur; at nos tamquã cum ciuibus agere volumus: agiq; tamq; cum patria nobiscũ, æquum censemus. Aut non suscipi bellũ oportuit: aut geri pro dignitate populi*

Romani, & perfici quam primum oportet. perficietur autem, si vrgemus obsessos: si non ante abscedimus, quam spei nostræ finem captis Veiis imposuerimus. Si hercule nulla alia caussa, ipsa indignitas perseuerantiam imponere debuit. Decem quondam annos vrbs oppugnata est ob vnam mulierem ab vniuersa Græcia: quam procul ab domo? quot terras, quot maria distans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope vrbis nostræ annuam oppugnationem perferre piget: scilicet quia leuis caussa belli est: nec satis quicquam iusti coloris est, quod nos ad perseuerandum stimulet. Septies rebellarunt, in pace nunquam fidi fuerunt. agros nostros millies depopulati sunt: Fidenates deficere à nobis coegerunt: colonos nostros ibi interfecerunt: auctores fuere contra ius gentium cædis impiæ legatorum nostrorum: Etruriã omnem aduersus nos concitare voluerunt, hodieq; id moliuntur: res repetentes legatos nostros haud procul abfuit quin violarent.

V. Cum his molliter & per dilationes bellum geri oportet? Si nos tam iustum odiũ nihil mouet, ne illa quidem oro vos mouent? operibus ingentibus septa vrbs est, quibus intra muros coercetur hostis. agrum non coluit, & culta euastata sunt bello. Si reducimus exercitum, quis est qui dubitet illos non à cupiditate solum vlciscendi, sed etiã necessitate imposita ex alieno prædandi quum sua amiserint, agrum nostrum inuasuros? nõ differimus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipimus. Quid? illud quod proprie ad milites pertinet, quibus boni tribuni plebis quum stipendum extorquere voluerint, nunc consultum repente volunt, quale est? vallum fossamq;, ingentis vtramq; rem operis, per tantum spatii duxerunt: castella primo pauca, postea exercitu aucto creberrima fecerunt: munitiones nõ in vrbem modo, sed in Etruriam etiam spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere. quid turres? quid vineas testudinesque, & alium oppugnandarum vrbium apparatum loquar? quum tantum laboris exhaustum sit, & ad finem iam operis tandem peruentum: relinquendane hæc censetis, vt ad æstatem rursus nouus de integro his instituendis exsudetur labor? quando est minus opera tueri facta? & instare, & perseuerare, defungique? breuis enim profecto res est, si vno tenore peragitur, nec ipsi per intermissiones has interuallaq; lentiorem spem nostram facimus. loquor de opere, & de temporis iactura. Quid? periculi, quod differendo bellũ adimus: num obliuiscĩ nos hæc tam crebra Etruriæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? vt nunc res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros: quantum in illis est, capere Veios licet: quis est, qui spondeat, eundem, si differtur bellum, animũ postea fore? quum, si laxamentũ dederis, maior frequentiorq; legatio itura sit: quum, id quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veiis spatio mutari interposito possit, vel consensu ciuitatis, vt eo reconcilient Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare regnum suum saluti ciuium nolit. Videte quot res quam inutiles sequantur illam viam consilii: iactura operum tanto labore factorũ: vastatio imminens finium nostrorum: Etruscum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt tribuni consilia vestra, non hercule dissimilia, ac si quis ægro qui curari se fortiter passus, extemplo conualescere possit, cibi gratia præsentis aut potionis, longinquum & forsitan insanabilem morbum efficiat.

VI. Si mediusfidius ad hoc bellum nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimũ interat, insuescere militem nostrum non solum parta victoria frui: sed, si res etiam lentior sit, pati tædium, & quamuis seræ spei exitum exspectare: &, si non sit æstate perfectũ bellum, hiemem opperiri: nec, sicut æstiuas aues, statim autumno tecta ac recessum circumspicere. Obsecro vos, venandi studium ac voluptas homines per niues ac pruinas in montes siluasq; rapit: belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus, quã vel lusus ac voluptas elicere solet? adeone effeminata corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos, vt hiemem vnam durare in castris, abesse ab domo non possint? vt tanquã nauale bellum tempestatibus captandis & obseruando tempore anni gerant? non æstus, non frigora pati possint? erubescant profecto, si quis eis hæc obiiciat: contendantq; & animis, & corporibus suis virilem patientiam inesse, & se iuxta hieme atq; æstate bella gerere posse: nec se patrocinium molliciæ inertiæque mandasse tribunis: & meminisse hanc ipsam potestatem non in vmbra, nec in tectis maiores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna: non Veios tantũ, nec hoc bellum intueri, quod instat: sed famam & ad alia bella, & ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? vtrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cuius si qua vrbs primũ illum breuissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, vt exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis non vis hiemis ab vrbe circumsessa semel amouere possit? nec finem vllũ alium belli quam victoriam nouerit? nec impetu potius bella quam perseuerantia gerat? quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis vrbibus necessaria est: quarum plerasque munitionibus, ac naturali situ inexpugnabiles, fame, sitique tempus ipsum vincit atque expugnat; sicut Veios expugnabit: nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint: & Romæ inuenerint præsidia Veientes, quæ nequiquam in Etruria quærunt. An est quicquam quod Veientibus optatum æque contingere possit, quam vt seditionibus primum vrbs Romana, deinde velut ex contagione castra impleantur? At hercule apud hostes tanta modestia est, vt non obsidionis tædio, non denique regni, quicquam apud eos nouatum sit: non negata auxilia ab Etruscis irritauerunt animos. morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor: nec cuiquam dicere ea licebit, quæ apud vos impune dicuntur. fustuarium meretur, qui signa relinquit, aut præsidio decedit. Auctores signa relinquendi, & deserendi castra, non vni aut alteri militi, sed vniuersis exercitibus, palam in concione audiuntur: adeo quicquid tribunus plebis loquitur, etsi prodendæ patriæ, dissoluendæque Reipublicæ est, assuestis audire: & dulcedine potestatis eius capti, qualibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, vt quæ hic vociferantur, eadem in castris & apud milites agant: & exercitus corrumpant, ducibusq; parere non patiantur: quoniam ea demũ Romæ libertas est, non senatus, non magistratus, non leges, non mores maiorum, non instituta Patrum, non disciplinam vereri militiæ.

VII. Par iam etiam in concionibus erat Appius tribunis plebis, quum subito, vnde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios, & superiorem Appium in caussa, & concordiã ordinum maiorem, ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad vrbem, vineæque

que tantum nō iam iniunctæ mœnibus essent. dum opera interdiu fiunt intentius, quam nocte custodiuntur; patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes coniecit: horæq; momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit: multiq; ibi mortales nequiquam opem ferentes; ferro ignique absumpti sunt. Quod vbi Romam est nunciatum, mœstitiam omnibus, senatui curam metumque iniecit, ne tum vero sustineri nec in vrbe seditio, nec in castris posset, & tribuni plebis velut ab se victæ Reip. insultarent: quū repentè, quibus census equester erat, equi publici non erant assignati, consilio prius inter sese habito, senatum adeunt: factaque dicendi potestate, *equis se suis stipendia facturos* promittunt. Quibus quum amplissimis verbis gratiæ ab senatu actæ essent, famaq; ea forum atque vrbem peruasisset, subito ad curiam concursus fit plebis. *pedestris ordinis se aiunt nunc esse, operamq; Reipublicæ extra ordinem polliceri, seu Veios, seu quo alio ducere velint. si Veios ducti sint, negant se inde prius quam capta vrbe hostium, redituros esse.* Tum vero iam superfundenti se lætitiæ vix temperatum est. non enim sicut equites, dato magistratibus negotio, laudari iussi: neq; aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus: sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in comitio stantem, voce manibusque significare publicam lætitiam. *beatam vrbem Romanam & inuictam, & æternam illa concordia* dicere: laudare equites, laudare plebem: diem ipsum laudibus ferre: victam esse fateri comitatem benignitatemq; senatus. certatim Patribus plebiq; manare gaudio lacrimæ; donec reuocatis in curiam Patribus, senatusconsultum factum est, *vt tribuni militares concione aduocata peditibus equitibusque gratias agerent: memorem pietatis eorum erga patriā dicerent senatum fore. placere autem omnibus his voluntariam extra ordinem professis militiam æra procedere*: & equis certus numerus æris est assignatus. Tum primum equis merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios, nō amissa modo restituit opera, sed noua etiam instituit. ab vrbe comeatus intentiore quam antea subuehi cura; ne quid tam benemerito exercitui ad vsum deesset. Insequens añus tribunos militum consulari potestate habuit, C. Seruilium Ahalam tertiū, Q. Seruiliū, L. Virginium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, Manium Sergium iterum. his tribunis dum cura omnium in Veiens bellum intenta est, neglectum Anxuri præsidium vacationibus militū, & Volscos mercatores vulgo receptando, proditis repentè portarum custodibus, oppressum est. minus militū periit, quia præter ægros lixarum in modum omnes per agros vicinasq; vrbes negotiabantur. Nec Veiis melius gesta res, quod tum caput omnium curarum publicarum erat. nam & duces Romani plus inter se irarum, quam aduersus hostes animi habuerunt: & auctum est bellum aduentu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, deuictis Veiis, bello quoque Romano se proximos fore credentes: Falisci propria etiā caussa infesti; quod Fidenati bello se iam antea immiscuerant, per legatos vltro citroque missos iureiurando inter se obligati cum exercitibus necopinato ad Veios accessere. Forte ea regione, qua Manius Sergius tribunus militū præerat, castra adorti sunt: ingentemque terrorem intulēre, quia Etruriam omnem excitā sedibus magna mole adesse Romani crediderant. eadē opinio Veientes in vrbe concitauit. Ita ancipiti prælio castra Romana oppugnabantur, concursantesque, quum huc atq; illuc signa transferrent: nec Veientem satis cohibere intra munitiones, nec suis munimentis arcere iam vim, ac tueri se ab exteriore poterant hoste. vna spes erat, si ex maioribus castris subueniretur, vt diuersæ legiones, aliæ aduersus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra eruptionem oppidanorum pugnarent. Sed castris præerat Virginius priuatim Sergio inuisus infestusque. is quū pleraque castella oppugnata, superatas munitiones, vtrimq; inuehi hostem nunciaretur, in armis milites tenuit: *si opus foret auxilio, collegā* dictitans *ad se missurum.* Huius arrogantiam pertinacia alterius æquabat, qui ne quam opem ab inimico videretur petisse, vinci ab hoste quā vincere per ciuem maluit. Diu in medio cæsi milites, postremo, desertis munitionib. perpauci in maiora castra: pars maxima atq; ipse Sergius Romā pertenderunt. vbi quū omnem culpam in collegam inclinaret, acciri Virginiū ex castris, interea præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est, certatumq; inter collegas maledictis. pauci Reip. huic atque illi, vt quosque studiū priuatim aut gratia occupauerunt, adsunt. Primores Patrū siue culpa, siue infelicitate imperatorū tam ignominiosa clades accepta esset, censuēre *non expectandū iustum tempus comitiorū: sed extemplo nouos tribunos militū creandos esse, qui Calendis Octob. magistratū occiperent.* In quā sententiā quum pedibus iretur, cæteri tribuni militum nihil contradicere. at enimuero Sergius Virginiusque, propter quos pœnitere magistratuū eius anni senatum apparebat: primo deprecari ignominiam, deinde intercedere senatusconsulto: negare, *se ante Idus Decembres, solennem ineundis magistratib. diem, honore abituros esse.* Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secundisque rebus ciuitatis inuiti silentium tenuissent, feroces repentè minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se in vincula eos duci iussuros esse. Tum C. Seruilius Ahala tribunus militum: *Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minasque vestras na ego libenter experirer quam non plus in his iuris quam in vobis animi esset. sed nefas est tendere aduersus auctoritatem senatus. proinde & vos desinite inter nostra certamina locum iniuriæ quærere, & collegæ aut facient quod censet senatus : aut si pertinacius tendent,* dicta-

Vrbi Rom. ... [illegible]

Equites equis merere cœperunt.

VIII.

A.V.C. CCLIII)

IX.

C. Seruilii oratio ad tribunos.

dictatorem extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat. Quum omnium assensu comprobata oratio esset, gauderentque Patres, sine tribunitiæ potestatis terriculis inuentam esse aliam vim maiorẽ ad coercendos magistratus, victi consensu omnium comitia tribunorũ militum habuere, qui Calẽdis Octobrib. magistratum occiperent: seq; eam ante diem magistratu abdicauêre.

X. (A.V.C. CCCLIV.) L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, Manio Æmilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, Cæsone Fabio Ambusto, L. Iulio Iulo tribunis militum consulari potestate, multa domi militiæq; gesta. nam & bellum multiplex fuit eodem tempore, & ad Veios, & ad Capenã, & ad Falerios, & in Volscis, vt Anxur ab hostibus recuperaretur. & Romæ simul delectu, simul tributo conferendo laboratũ est: & de tribunis plebis cooptandis contentio fuit: & haud paruum momentum duo iudicia eorum, qui paulo antè consulari potestate fuerant, exciuere. Omnium primũ tribunis militum fuit, delectũ haberi; nec iuniores modo conscripti, sed seniores etiã coacti nomina dare, vt vrbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur militũ numerus, tanto maiore pecunia in stipendiũ opus erat: eaq; tributo conferebatur, inuitis conferentibus qui domi remanebant, quia tuentibus vrbem opera quoq; militari laborandum seruiendumq; Reip. erat. Hæc per se grauia, indigniora vt viderentur, tribuni plebis seditiosis concionibus faciebant: *ideo æra militibus constituta esse arguendo, vt plebis partem militia, partem tributo conficerent. Vnum bellum annũ iam tertium trahi, & consulto male geri, vt diutius gerant, in quatuor deinde bella vno delectu exercitus scriptos, & pueros quoq; ac senes extractos. Iam non æstatis nec hiemis discrimen esse, ne vlla quies vmquam miseræ plebi sit: quæ nunc etiam vectigalis ad vltimum facta sit, vt quum confecta labore, vulneribus postremo ætate corpora retulerint, incultaq; omnia diutino dominorum desiderio domi inuenerint, tributũ ex affecta re familiari pendant: æraq; militaria velut fœnore accepta, multiplicia Reipub. reddant.* Inter delectum tributumq; & occupatos animos maiorum rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequiuit. Pugnatũ inde in loca vacua, vt patricii cooptarẽtur. postquam obtineri non poterat, tamen labefactandæ legis Treboniæ caussa effectũ est, vt cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius & M. Acutius, haud dubiè patriciorum opibus.

XI. Fors ita tulit vt eo añó trib. pleb. C. Trebonius esset, qui nomini ac familiæ debitum præstare videretur Treboniæ legis patrociniũ: is quod petissent Patres quidã primo incœpto repulsi, tamen tribunos militũ expugnasse vociferans, *legem Treboniam sublatam, & cooptatos tribunos plebis non suffragiis populi, sed imperio patriciorum: & eo deuolui rem, vt aut patricii, aut patriciorũ assecla habendi tribuni plebis sint: eripi sacratas leges, extorqueri tribuniciam potestatem: id fraude patriciorum, scelere ac proditione collegarum factum* arguere. Quum arderent inuidia, non Patres modo, sed etiam tribuni plebis, cooptati pariter, & qui cooptauerant: tum ex collegio tres, P. Curatius, M. Metilius, & M. Minucius, trepidi rerum suarũ in Sergium, Virginiumq; prioris anni tribunos militares incurrunt: in eos ab se iram plebis inuidiamque die dicta auertunt. *Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia, longinquitasq; belli sit grauis: qui clade accepta ad Veios doleant: qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus, lugubres domos habeant: iis publici priuatiq; doloris exequenti ius potestatemq; ex duobus noxiis capitibus datam* ab se memorant. *omnium namq; malorum in Sergio Virginioq; caussas esse: nec id accusatorem magis arguere, quam fateri reos: qui noxii ambo, alter in alterum caussam conferant: fugam Sergii Virginius, Sergius proditionem increpans Virginii. quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, vt multo verisimilius sit compacto eam rem, & communi fraude patriciorum actam. Ab his & prius datum locum Veientibus ad incendenda opera, belli trahendi caussa: & nunc proditum exercitum: tradita Faliscis Romana castra. omnia fieri, vt consenescat ad Veios iuuentus: nec de agris, nec de aliis commodis plebis ferre ad populum tribuni, frequentiaq; vrbana celebrare actiones, & resistere conspirationi patriciorum possint. Præiudicium iam de reis & ab senatu, & à populo Romano, & ab ipsorum collegis factum esse. nam & senatusc̃osulto eos ab Repub. remotos esse. & recusantes abdicare se magistratu, dictatoris metu ab collegis coercitos esse: & populum Romanum tribunos creasse, qui non Idibus Decembrib. die solenni, sed extemplo Calend. Octobrib. magistratum occiperent: quia stare diutius Respub. his manentibus in magistratu non posset. Et tamen eos tot iudiciis confossos, prædamnatosq; venire ad populi iudicium: & existimare defunctos se esse: satisq; pœnarum dedisse, quod duobus mensibus citius priuati facti sint: neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem ereptam esse, nõ pœnam irrogatam, quippe & collegis abrogatum imperium, qui certè nihil deliquissent. illos repeterent animos Quirites; quos recenti clade accepta habuissent, quum fuga trepidum, plenum vulnerum ac pauore incedentem portis exercitum viderint, non fortunam, aut quemquam Deorum, sed hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in concione stare, qui illo die non caput, domum, fortunasq; L. Virginii ac M. Sergii sit execratus, detestatusque. minimè conuenire, quibus iratos quisq; Deos precatus sit in iis sua potestate, quum liceat & oporteat, non vti. nunquam Deos ipsos admouere nocentib. manus: satis esse, si occasione vlciscendi læsos arment.*

Sergio, Virginioq; dies dicitur.

XII. His orationibus incitata plebs * denis millibus æris grauis reos condemnat: nequiquam Sergio *Martem communem belli fortunamq;* accusante: Virginio deprecante, *ne infelicior domi, quam militia esset.* in hos versa ira populi cooptationis tribunorum, fraudisque contra legem Treboniam factæ memoriam obscuram fecit.

*Val. 10. coron.

Lex agraria promulgatur.

Victores tribuni, vt præsentem mercedem iudicii plebes haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri prohibent: quum tot exercitibus stipendio opus esset, resq; militia ita prosperè gererentur, vt nullo bello veniretur ad exitum rei. namque Veiis castra, quæ amissa erant, recuperata castellis præsidiisque firmantur. Præerant tribuni militum.

M. Æmilius, & Q. Fabius. à M. Furio in Faliscis, & Cn. Cornelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inuenti: prædæ actæ: incendiisque villarum ac frugum vastati fines: oppida nec oppugnata, nec obsessa sunt. At in Volscis, depopulato agro Anxur nequiquā oppugnatum, loco alto situm, & postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum. Valerio Potito Volsci prouincia euenerat. Hoc statu militariū rerum, seditio intestina maiore mole coorta, quam bella tractabantur. & quum tributum conferri per tribunos non posset, nec stipendum imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagitaret miles; haud procul erat, quin castra quoque vrbanæ seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in Patres, quū tribuni plebis nunc illud tempus esse dicerent stabiliendæ libertatis, & ab Sergiis Virginiisq; ad plebeios viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris: non tamen vltra processum est, quam vt vnus ex plebe, vsurpandi iuris caussa, P. Licinius Caluus tribunus militum consulari potestate crearetur: ceteri patricii creati P. Mænius, P. Titinius, P. Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. ita plebes mirabatur se tantā rem obtinuisse, non is modo qui creatus erat, vir nullis antè honoribus vsus, vetus tantum senator, & ætate iam grauis. Nec satis constat, cur primus ac potissimus ad nouū delibandum honorem sit habitus. Alii Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militū priore anno fuerat, triplexq; stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad tantū honorem credunt. alii orationem ipsum tempestiuā de concordia ordinum, Patribus plebiq; gratam habuisse. Hac Victoria comitiorum exultantes tribuni plebis, quod maxime Rempubl. impediebat, de tributo remiserunt. collatum obedienter missumq; ad exercitum est.

Seditio intestina.

(*A. V. C.* CCCLV.)

P. Licinius primus ex plebe tribunus militū consulari potestate.

XIII. Anxur in Volscis breui receptum est, neglectis die festo custodiis vrbis. Insignis annus hieme gelida ac niuosa fuit: adeo vt viæ clausæ, Tiberis innauigabilis fuerit. Annona ex antè conuecta copia nihil mutauit. Et quia P. Licinius vt ceperat haud tumultosè magistratū, maiore gaudio plebis, quam indignatione Patrum ita etiam gessit: dulcedo inuasit proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. vnus M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit. plebeios alios tribunos militum consulari potestate omnes ferè centuriæ dixere, L. Titinium, P. Menenium P. Acilium, Cn. Genutium, L. Racilium. Tristem hiemem, siue ex intemperie cœli raptim mutatione in contrarium facta, siue alia qua de caussa grauis pestilensq; omnib. animalib. æstas excepit. cuius insanabili pernicie quādo nec caussa nec finis inueniebatur, libri Sibyllini ex senatusconsulto aditi sunt. duumuiri sacris faciundis, lectisternio tunc primū in vrbe Romana facto, per dies octo Apollinem, Latonamq; & Dianam, Herculem, Mercurium atque Neptunum, tribus quam amplissimè tum apparari poterat, stratis lectis placauere. priuatim quoque id sacrum celebratum est. tota vrbe patentibus ianuis, promiscuoq; vsu rerum omnium in propatulo posito, notos ignotosq; passim aduenas in hospitium ductos ferunt: & cum inimicis quoq; benignè ac comiter sermones habitos, iurgiis ac litibus temperatum: vinctis quoquē dempta in eos dies vincula: religioni deinde fuisse, quibus eam opem Dii tulissent, vinciri. Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in vnum bellis collatis. namq; eodem quo antea modo circa munimenta, quū repentè Capenates Faliscíq; subsidio venissent, aduersus tres exercitus ancipiti prælio pugnatū est. ante omnia adiuuit memoria damnationis Sergii & Virginii. itaq; maioribus castris, vnde antea cessatum fuerat, breui spatio circumductæ copiæ, Capenates in vallum Romanum versos ab tergo aggrediuntur. Inde pugna cœpta, & Faliscis intulit terrorem, trepidantesque eruptio ex castris opportunè facta auertit. repulsos deinde insecuti victores, ingentem ediderunt cædem. Nec ita multo post iam palantes, veluti forte oblati, populatores Capenati agri reliquias pugnæ absumpsere: & Veientium refugientes in vrbem, multi ante portas cæsi, dum præ metu, ne simul Romanus irrumperet, obiectis foribus extremos suorum exclusere. Hæc eo anno acta.

XII. (*A. V. C.* CCCLVI.)

Plebeii patriciis prælati.

Lectisternium primū Romæ.

XIV. Etiam comitia tribunorum militum aderant, quorū propè maior Patribus quā belli cura erat: quippe non communicatum modo cum plebe, sed propè amissum cernentibus summum imperium: itaq; clarissimis viris ex composito præparatis ad petendū, quos prætereundi verecundiam crederent fore: nihilominus ipsi perinde ac si omnes candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed Deos etiam excipiebant, in religionem vertentes comitia biennio habita: *priore anno intolerandam hiemen, prodigiisq́; diuinis similem coortam: proximo non prodigia, sed iam euentus, pestilentiam agris vrbiq; illatam, haud dubia ira Deûm. quos pestis eius arcendæ caussa placandos esse, in libris Fatalibus inuentum sit. comitiis, auspicato quæ fierent, indignum Diis visum honores vulgari, discriminaq; gentium confundi.* Præterquā maiestate petentium, religione etiam attoniti homines, patricios omnes, partem magnā honoratissimum quemque, tribunos militum consulari potestate creauere, L. Valerium Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camillum tertium, L. Furium Medullinum tertium, Q. Seruilium Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actū est. tota vis in populationib. fuit. duo summi imperatores, Potitus à Valeriis, Camillus à Capena prædas ingētes egēre, nulla incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

(*A. V. C.* CCCLVII.)

XV. Prodigia interim multa nunciari, quorū pleraque, & quia singuli auctores erant, parū credita spretaq;: & quia hostib. Etruscis, per quos ea procurarēt, aruspices nō erant in vnū omniū curæ versæ sunt, quòd lacus in Al-

Prodigia.

in Albano nemore sine vllis cœlestibus aquis, caussaue qua alia, quæ rem miraculo eximeret, in altitudinem insolitam creuit. Quidnã eo Dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad Delphicum oraculum: sed propior interpres fatis oblatus senior quidam Veiens, qui inter cauillantes in stationibus ac custodiis milites Romanos Etruscosque vaticinantis in modum cecinit, *priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, numquam potiturum Veis Romanum.* quod primo velut temere iactum sperni, agitari deinde sermonibus cœptum est; donec vnus ex statione Romana percunctatus proximum oppidanorum (iam per longinquitatem belli commercio sermonum facto) quisnam is esset, qui per ambages de lacu Albano iaceret: postquam audiuit aruspicem esse, vir haud intacti religione animi, caussatus *de priuati portenti procuratione, si operæ illi esset, consulere velle,* ad colloquiũ vatem elicuit. quumq; progressi ambo à suis longius essent inermes, sine vllo metu; præualens iuuenis Romanus senem infirmũ in conspectu omnium raptum, nequiquam tumultuantibus Etruscis, ad suos transtulit. qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam ad senatum missus esset, sciscitantibus *quidnam id esset, quod de lacu Albano docuisset*: respondit, *profecto iratos Deos Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eã in mentem obiecissent, vt excidium patriæ fatale proderet. itaq; quæ tum cecinerit diuino spiritu instinctus, ea se nec vt indicta sint, reuocare posse: & tacendo forsitan quæ Dii immortales vulgari velint, haud minus quam celanda effando, nefas contrahi. Sic igitur libris fatalibus sic disciplina Etrusca traditum esse, vt quando aqua Albana abundasset, tum si eam Romanus ritè emisisset, victoriam de Veientibus dari: antequã id fiat, Deos mœnia Veientium deserturos non esse.* Exsequebatur inde quæ solennis deriuatio esset. Sed auctorem leuem, nec satis fidum super tanta re Patres rati, decreuere legatos, sortesq; oraculi Pythici exspectandas.

Senioris Veientis vaticinium.

XVI. (*A. V. C.* CCCLVIII.)

Priusquam à Delphis oratores redirent, Albanive prodigii piacula inuenirentur, noui tribuni militũ consulari potestate, L. Iulius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis, A. Manlius, magistratum inierunt. Eo ãno Tarquinienses, noui hostes exorti. quia multis simul bellis, Volscorum ad Anxur, vbi præsidiũ obsidebatur: Æquorum ad Lauicos, qui Romanam ibi coloniam oppugnabant: ad hoc Veienti quoq; & Falisco, & Capenati bello occupatos videbant Romanos: nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus Patrũ ac plebis, inter hæc locum iniuriæ rati esse, prædatum in agrum Romanũ cohortes expeditas mittunt, aut enim passuros inultam eam iniuriam Romanos, ne nouo bello se onerarẽt: aut exiguo, eoq; parum valido exercitu persecuturos. Romanis indignitas maior, quam cura populationis Tarquiniensium fuit. eo nec magno conatu suscepta, nec in longum dilata res est, A. Postumius, & L. Iulius non iusto delectu (etenim ab tribunis plebis impediebantur) sed prope voluntariorum, quos adhortando incitauerant, coacta manu per agrum Cæretem obliquis tramitibus egressi, redeuntes à populationibus grauesque præda Tarquinienses oppressere. multos mortales obtruncant, omnes exuunt impedimentis: & receptis agrorum suorum spoliis, Romam reuertuntur. Biduum ad recognoscendas res datum dominis: tertio incognita (erant autem ea pleraque hostium ipsorum) sub hasta veniêre; quodq; inde redactum; militibus est diuisum.

Tarquinienses opprimuntur.

Cætera bella, maximeq; Veiens, incerti exitus erant. Iamq; Romani desperata ope humana, fata & Deos spectabant, quũ legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes congruentem responso captiui vatis: *Romane, aquam Albanam caue lacu contineri, caue in mare manare suo flumine sinas: emissam per agros rigabis, dissipatamq; riuis extingues. tum tu insiste audax hostium muris, memor quã per tot annos obsides vrbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur, fatis victoriam datam. bello perfecto, donum amplum victor ad mea templa portato: sacraq; patria, quorum omissa cura est, instaurata, vt assolet, facito.*

Responsum Delphicum.

XVII.

Ingens inde haberi captiuus vates cœptus, cumque adhibere tribuni militum Cornelius Postumiusque ad prodigii Albani procurationem, ac Deos ritè placandos cœpere. inuentumq; tandem est, vbi neglectas cæremonias, intermissumve solẽne Dii arguerent, *nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitio creatos: Latinas, sacrumq; in Albano monte non ritè concepisse. vnã expiationem eorum esse, vt tribuni militum abdicarent se magistratu, auspicia de integro repeterentur, & interregnum iniretur.* Ea ita facta sunt ex senatusconsulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Seruilius Fidenas, M. Furius Camillus. numquam desitum interim turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec conuenisset prius, *vt maior pars tribunorum militum ex plebe crearetur.* Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Volumnæ habita. postulantibusque Capenatibus ac Faliscis, *vt Veios communi animo consilioq; omnes Etruriæ populi ex obsidione eriperent,* responsum est: *antea se id Veientibus negasse, quia vnde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere nõ deberent: nunc iam pro se fortunam suam illis negare, maxime in ea parte Etruriæ gentem inusitatam, nouos accolas Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida, nec bellum pro certo sit: sanguini tamen nominiq; & præsentibus periculis consanguineorum id dari, vt si qui iuuentutis suæ voluntarii ad id bellum eant, non impediant.* Eum magnum aduenisse hostiũ numerum, fama Romæ erat. eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, vt fit, cœptæ.

Galli noui accolæ Etruriæ.

XVIII. (*A. V.* CCCLIX.)

Haud inuitis Patribus Licinium Caluũ prærogatiua tribunum militum nõ petentem creant, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum iam tum exactæ ætatis, omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni refici apparebat, L. Titinium, P. Menenium, Cn. Genutium, L. Attilium: qui priusquam renunciarentur, iure vocatis tribubus permissu inter-

P. Licinii oratio.

interregis P. Licinius Caluus ita verba fecit: *Omen concordiæ, Quirites, rei maximè in hoc tempus vtilis, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere insequentem annum video: si & collegas eosdem reficitis, etiam vsu meliores factos: me iam non eumdem, sed vmbram nomenq; P. Licinii relictum videtis. vires corporis affectæ: sensus oculorum atq; auriū hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En vobis*, inquit, *iuuenem*, filium tenens, *effigiem atque imaginem eius, quem vos antea tribunum militū ex plebe primum fecistis. hunc ego institutū disciplina mea, vicarium pro me Reipub. do dicoque: vosq; quæso Quirites delatum mihi vltro honorem huic petenti, meisq; pro eo adiectis precibus mandetis.* Datum id petenti patri, filiusque eius P. Licinius Tr. mil. consulari potestate, cum iis quos supra scripsimus. declaratus. Titinius Genutiusque Tr. mil. profecti aduersus Faliscos Capenatesque, dum bellum maiore animo gerunt, quam consilio, præcipitauere in insidias. Genutius morte honesta temeritatē luens, ante signa inter primores cecidit. Titinius in editum tumulum ex multa trepidatione militib. collectis, aciem restituit: nec se tamen æquo loco hosti cōmisit. Plus ignominiæ erat quam cladis acceptum; quæ propè in cladem ingentem vertit: tantum inde terroris nō Romæ modo, quo multiplex fama peruenerat. sed in castris quoq; fuit ad Veios. ægrè ibi miles retentus à fuga est, quum persuasisset castra rumor *ducibus exercituque cæso victorem Capenatem ac Faliscum, Etruriæq; omnem iuuentutem haud procul inde abesse.* His tumultuosiora Romæ, iam castra ad Veios oppugnari, iam partem hostium tendere ad vrbē agmine infesto crediderant: concursumq; in muros est, & matronarum quas ex domo conciuerat publicus pauor, obsecrationes in templis factæ: precibusq; ab Diis petitū, *vt exitium ab vrbis tectis templisq; ac Romanis mœnib. arcerent, Veiosq; eum auerterent terrorem, si sacra renouata ritè, si procurata prodigia essent.*

XIX.

Iam Ludi Latinæq; instaurata erant: iam ex lacu Albano aqua emissa in agros, Veiosque fata appetebant. Igitur fatalis dux ad excidiū illius vrbis seruandæq; patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus, magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit.

M. Furius Camillus dictator creatur.

Omnia repentè mutauerat imperator mutatus. alia spes, alius animus hominum, fortuna quoq; alia vrbis videri. Omniū primum in eos qui à Veiis in illo pauore fugerant, more militari animaduertit, effecitq; ne hostis maximè timēdus militi esset. deinde indicto delectu in diē certam, ipse interim Veios ad confirmandos militum animos intercurrit: inde Romam, ad scribendum nouum exercitū redit, nullo detrectante militiam. peregrina etiam iuuentus Latini Hernicique operā suam pollicentes ad id bellum venere, quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis iā omnibus ad id bellū paratis, ludos magnos ex senatusconsulto vouit Veiis captis se facturum: ædemq; Matutæ matris refectā dedicaturum, iam antè ab rege Seruio Tullio dedicatā. Profectus cum exercitu ab vrbe exspectatione hominum maiore quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis & Capenatibus signa conferr. omnia ibi summa ratione consilioq; acta, fortuna etiam, vt fit, secuta est. non prœlio tantum fudit hostes, sed castris quoque exuit: ingentique præda est potitus: cuius pars maxima ad quæstorē redacta est: haud ita multum militi datū. inde ad Veios exercitus ductus, densioraque castella facta: & à procursationibus, quæ multæ temerè inter murum ac vallū fiebant, edicto, *ne quis iniussu pugnaret*, ad opus milites traducti. operum fuit omnium longè maximum ac laboriosissimum, cuniculus in arcem hostium agi cœptus. quod ne intermitteretur opus, neu sub terra continuus labor eosdē conficeret, in partes sex munitorum numerū diuisit, senæ horæ in orbē operi attributæ sunt. nocte ac die numquam ante omissum, quam in arcem viam facerent.

Falisci & Capenates vincuntur.

XX.

Dictator quū iam in manib. videret victoriam esse, vrbem opulentissimā capi, tantumque prædæ fore, quantum nō omnib. in vnum collatis antè bellis fuisset, ne quam inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ, aut inuidiā apud Patres ex prodiga largitione caperet literas ad senatū misit. *Deûm immortalium benignitate, suis consiliis, & patientia militum Veios iam fore in potestate populi Romani: quid de præda faciendum censerent?* Duæ senatum distinebant sententiæ: vna senis P. Licinii, quē primum dixisse à filio interrogatū ferunt, *edici palam placere populo, vt qui particeps esse prædæ vellet, in castra Veios iret:* altera Ap. Claudii, qui largitionem nouam, prodigam, inæqualem, inconsultam arguens, *si semel nefas ducerent captā ex hostibus in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii ex ea pecunia militi numerandi: vt eo minus tributi plebes conferret. eius enim doni societatem sensuras æqualiter omnium domos: non auidas in direptiones manus otiosorum vrbanorum præ reptur as fortium bellatorum præmia esse: quum ita ferme eueniat, vt qui segnior sit, prædæ fortissimus quisq; laboris periculiq; præcipuā petere partem soleat.* Licinius contra *suspectam & inuisam semper eam pecuniā fore aiebat: caussasq; criminum ad plebem, seditionumq; inde, ac legum nouarum præbituram. satius igitur esse reconciliari eo dono plebis animos: exhaustis atq; exinanitis tributo tot annorum succurri: & sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo propè consenuerint. gratius id fore, lætiusq;, quod quisq; sua manu ex hoste captum domum retulerit, quā si multiplex alterius arbitrio accipiat. ipsum dictatorem fugere inuidiam ex eo criminaque, eo delegasse ad senatum: senatum quoq; debere reiectam rem ad se permittere plebi, ac pati habere, quod cuiq; sors belli dederit.* Hæc tutior visa sententia est, quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, *ad prædam Veientem quibus videretur, in castra ad dictatorem proficiscerentur.* ingens profecta multitudo repleuit castra.

De Veiorū præda diuidenda.

XXI.

Tum dictator auspicato egressus, quū edixisset vt arma milites caperent: *Tuo ductu*, inquit, *Pythice Apollo, tuoque numine instinctus pergo ad delendam vrbem Veios: tibiq; hinc decimam partem prædæ voueo. te simul Iuno regina, quæ nunc Veios colis, precor: vt nos victores in nostram, tuamq; mox futuram*

Camilli dictatoris preces.

vrbem sequare: vbi te dignum amplitudine tua templum accipias. Hæc precatus, superante multitudine ab omnibus locis vrbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis periculi sensus esset. Veientes ignari se iam ab suis vatibus, iã ab externis oraculis proditos, iam in partem prædæ suæ vocatos Deos, alios votis ex vrbe sua euocatos hostiũ templa nouasq; sedes spectare, seq; vltimũ illum diem agere; nihil minus timentes, quã subrutis cuniculo mœnibus arcem iam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati discurrunt. mirantes quidnam id esset, quod quum tot per dies nemo se ab stationibus Romanis mouisset, tum velut repentino icti furore improuidi currerent ad muros. Inseritur huic loco fabula: *immolante rege Veientiũ, vocem aruspicis dicentis, qui eius hostiæ exta prosecuisset, ei victoriã dari: exauditam in cuniculo mouisse Romanos milites, vt adaperto cuniculo exta raperent, & ad dictatorem ferrent.* Sed in rebus tã antiquis, si, quæ similia veri sunt, pro veris accipiantur, satis habeam. hæc ad ostentationẽ scenæ gaudentis miraculis aptiora, quam ad fidem, neq; affirmare, neque refellere operæ pretium est.

Veiorum expugnatio.

Cuniculus delectis militibus eo tempore plenus, in æde Iunonis, quæ in Veientana arce erat, armatos repentè edidit: & pars auersos in muris inuadunt hostes: pars claustra portarum reuellunt: pars, quum ex tectis saxa tegulæque à mulieribus ac seruitiis iacerentur, inferunt ignes. Clamor omnia variis terrentium ac pauentium vocibus, misto mulierum ac puerorũ ploratu complet. Momento temporis deiectis ex muro vndique armatis, patefactisq; portis, quum alii agmine irruerent, alii desertos scanderent muros, vrbs hostibus impletur, omnib. locis pugnatur. Deinde multa iam edita cæde, senescit pugna: & dictator præcones edicere iubet, *vt ab inermi abstineatur.* is finis sanguinis fuit. dedi inde inermes cœpti. & ad prædam miles permissu dictatoris discurrit. quæ quum ante oculos eius aliquantum spe atq; opinione maior, maiorisque precii rerum ferretur, dicitur manus ad cœlum tollens precatus esse,

Camilli dictatoris preces.

vt si cui Deorum hominumq; nimia sua fortuna populi Romani videretur, vt eam inuidiam lenire suo priuato incommodo, quam minimo publico Romani pop. liceret. Conuertentem se inter hanc venerationem traditur memoriæ, prolapsum cecidisse: idque omen pertinuisse postea euentu rem coniectantibus visum ad damnationem ipsius Camilli; captæ deinde vrbis Romæ, quod post paucos accidit annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium, ac direptione vrbis opulentissimæ est consumptus.

XXII.

Postero die libera corpora dictator sub corona vendidit: ea sola pecunia in publicum redigitur, haud sine ira plebis, & quod retulere secum prædæ, nec duci, qui ad senatum malignitatis auctores quærendo, rem arbitrii sui reiecisset; nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant. Quum iam humanæ opes egestæ à Veiis essent, amoliri tum Deûm dona ipsosque Deos, sed colentium magis, quam rapientium modo, cœpere;

Quanta religione Iuno Veiis Romam deportata.

namque delecti ex omni exercitu iuuenes purè lotis corporibus, candida veste, quibus deportanda Romam, regina Iuno assignata erat, venerabundi templum inire, primò religiose admouentes manus: quod id signum more Etrusco nisi certæ gentis sacerdos attrectare nõ esset solitus. deinde quum quidam seu spiritu diuino tactus, seu iuuenili ioco, *Visne Romam ire Iuno?* annuisse ceteri Deam conclamauerunt: inde fabulæ adiectum est, vocem quoque dicentis, *Velle*, auditam: motã certè sede sua parui molimenti adminiculis, sequentis modo, accepimus leuem ac facilem translatu fuisse: integramq; in Auentinum æternam sedem suam, quo vota Romani dictatoris vocauerant, perlatam, vbi templum ei postea idem, qui vouerat, Camillus dedicauit. Hic Veiorum occasus fuit, vrbis opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel vltima clade indicantis: quod decem æstates hiemesque continuas circumsessa, quum plus aliquanto cladiũ intulisset quam accepisset, postremò iam fato quoq; vrgente, operibus tamen, non vi expugnata est.

XXIII.

Romam vt nunciatum est Veios captos: quamquam & prodigia procurata fuerant, & vatum responsa, & Pythicæ sortes notæ; & quantũ humanis adiuuari consiliis potuerat res, ducem M. Furium maximũ imperatorum omnium legerant: tamen quia tot annis variè ibi bellatũ erat, multæq; clades acceptæ; velut ex insperato immensum gaudium fuit. & priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Romanarũ matrum gratias Diis agentium erant. senatus in quatriduum, quot dierũ nullo antè bello, supplicationes decernit. Aduentus quoque dictatoris omnibus ordinibus obuiã effusis celebratior, quam vllius vnquam antea fuit: triumphusq; omnem consuetũ honorandi illius diei modum aliquantũ excessit. maximè conspectus ipse est, curru equis albis iuncto vrbem inuectus: parumq; id non ciuile modò, sed humanum etiã visum. Iouis Solisq; equis æquiparatum dictatorem in religionem etiã trahebant: triumphusq; ob eam vnam maximè rem clarior quam gratior fuit. Tum Iunoni reginæ templum in Auentino locauit dedicauitq; Matutæ matri. atque his diuinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdicauit. Agi deinde de Apollinis dono cœptum. cui se decimam vouisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices, *soluendum religione populum* censerent, haud facilè inibatur ratio iubendi referre prædam populum, vt ex ea pars debita in sacrum secerneretur. tandẽ eò quod leuissimum videbatur, decursum est, *vt qui se domumque religione exsoluere vellet, quum sibimetipse prædam æstimasset suam, decima precium partis in publicum deferret:* vt *ex eo donum aureum dignum amplitudine templi, ac numine Dei ex dignitate populi Romani fieret.* ea quoque collatio plebis animos à Ca-

Volsci & Æqui pacẽ impetrant.

XXIV. (*A. V. C.* CCCLX.)

Camillo alienauit. Inter hæc pacificatum legati à Volscis & Æquis venerunt: impetrataq; pax, magis vt fessa tam diutino bello acquiesceret ciuitas, quã quod digni peterent. Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate insequens annus habuit, duos P. P. Cornelios, Cossum & Scipionem, M. Valerium Maximum iterum, Cæsonem Fabium Ambustum tertium, L. Furium Medullinum quintum, Q. Seruilium tertium. Corneliis Faliscum bellũ, Valerio ac Seruilio Capenas sorte euenit. ab iis non vrbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus: prædæque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capenatem populum subegit. pax petentibus data. In Faliscis bellum restabat. Romæ interim multiplex seditio erat, cuius leniendæ caussa coloniam in Volscos, quò tria millia ciuium Romanorum scriberentur, deducendum censuerant: triumuiriq; ad id creati. terna iugera & septunces viritim diuiserant. Ea largitio sperni cœpta: quia spei maioris auertendæ solatium obiectũ censebant, *cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima vrbs Veii agerq; Veientanus in conspectu sit, vberior ampliorq; Romano agro? vrbem quoq; vrbi Romæ, vel situ, vel magnificentia publicorũ priuatorumq; tectorum ac locorum præponebant.* quin illa quoque actio mouebatur, quæ post captam vtique Romam à Gallis celebratior fuit, transmigrandi Veios. ceterum *partim plebi, partim senatui destinabant habitandos Veios: duasq; vrbes communes Reipublicæ incoli à Romano populo posse.* Aduersus quæ quum optimates ita tenderent, *vt morituros se citius* dicerent *in conspectu populi Romani, quã quicquam earum rerum rogaretur: quippe nunc in vna vrbe tantum dissensionum esse, quid in duabus vrbibus fore? victamne vt quisquam victrici patriæ præferret? sineretq; maiorem fortunam captis esse Veiis, quam incolumnibus fuerit? postremò se relinqui à ciuibus in patria posse: vt relinquant patriam atque ciues, nullam vim vmquam subacturam: & T. Sicinium* (is enim ex tribunis plebis rogationis eius lator erat) *conditorem Veios sequantur, relicto Deo Romulo, Dei filio, parente & auctore vrbis Romæ.*

Capenates bello subacti.

XXV.

Hæc quũ fœdis certaminibus agerentur, (nam partem tribunorum plebis Patres in suam sententiã traxerant) nulla res alia manibus temperare plebem cogebat, quam quòd vbi rixæ committendæ caussa clamor ortus esset, principes senatus primi turbæ offerentes se, *peti, feriri, atque occidi* iubebant. ab horum ætatibus dignitatibusq; & honoribus violandis dum abstinebatur, & ad reliquos similes conatus verecundia iræ obstabat. Camillus identidem omnibus locis concionabatur, *haud mirum id quidem esse: furere ciuitatem, quæ damnata votis omnium rerum priorem curam, quam religione se exsoluendi, habeat. nihil de collatione dicere, stipis verius, quam decimæ: quando ea se, quisque priuatim obligauerit, liberatus sit populus. enimuero illud se tacere, suam conscientiam non pati: quod ex ea tantum præda, quæ rerum mouentium sit, decima designetur: vrbis atque agri capti, quæ & ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri.* Quum ea disceptatio anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhibito Camillo, visum collegio, *quod eius ante conceptum votum Veientium fuisset, & post votum in potestatem populi Romani venisset, eius partem decimam Apollini sacrã esse.* ita in æstimationem vrbs agerq; venit: pecunia ex ærario prompta, & tribunis militum consularibus vt aurum ex ea coëmerent, negotium datum. cuius quum copia non esset, matronæ cœtibus ad eam rem consultandam habitis, & communi decreto pollicitæ tribunis militum, aurum & omnia ornamenta sua, in ærarium detulerunt. Grata ea res, vt quæ maximè, senatui vnquam fuit: honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habitum: vt pilento ad sacra ludosque carpentis festo profestoque vterentur. Pondere ab singulis auri accepto, * æstimatoq; vt pecuniæ soluerentur, crateram aureã fieri placuit: quæ donum Apollini Delphos portaretur. Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem tribuni plebis: incitatur multitudo in omnes principes, ante alios in Camillum. eum prædam Veientanã publicando sacrandoq; ad nihilum redegisse absentes ferociter increpant: præsentiũ, quũ se vltro iratis offerrẽt, verecundiã habent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt; tribunos plebis latores legis in annum eosdem reficiunt, & Patres hoc idem de intercessorib. legis annisi. ita tribuni plebis magna ex parte iidem refecti.

Matronarum religio & liberalitas.

* *Plutarch. scribit 8. talenta fuisse; quæ valẽt 4800 coror.*

XXVI. (*A. V. C.* CCCLXI.)

Comitiis tribunorum militum patres summa ope euicerunt, vt M. Furius Camillus crearetur. propter bella simulabant parari ducẽ, sed rogationi tribunitiæ aduersarius quærebatur. cum Camillo creati tribuni militum consulari potestate, L. Furius Medullinus sextum, C. Æmilius, L. Valerius Poplicola, Sp. Postumius, P. Cornelius iterum. Principio añi tribuni plebis nihil mouerunt: donec M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellũ mandatum erat, proficisceretur: differendo deinde elanguit res. & Camillo, quem aduersarium maximè metuerant, gloria in Faliscis creuit. Nam quum primò mœnib. se hostes tenerent, tutissimum id rati, populatione agrorum, atq; incendio villarum coegit eos egredi vrbe; sed timor longius progredi prohibuit. mille ferè passuum ab oppido castra locant; nulla re alia fidentes ea satis tuta esse, quã difficultate aditus, asperis confragosisq; circa, & partim arctis, partim arduis viis. Ceterum Camillus captiuũ indicem ex agris secutus ducem, castris multa nocte motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit. trifariam Romani muniebant. alius exercitus prælio intentus stabat. ibi impedire opus conatos hostes fundit, fugatque. tantumque inde pauoris Faliscis iniectum est, vt effusa fuga castra sua, quæ propiora erãt, prælati, vrbem peterent. multi cæsi vulneratique, priusquã pauentes portis inciderent. castra capta: præda ad quæstores redacta, cũ magna militum ira: sed seueritate imperii victi,

Camilli in Faliscos bellum.

eandem virtutem & oderant, & mirabantur.

Faliscorum vrbs obsidetur.

Obsidio inde vrbis, & munitiones, & interdū per occasionem impetus oppidanorum in Romanas stationes prœliaque parua fieri: & teri tempus, neutrò inclinata spe: quum frumentum, copiæque aliæ ex ante conuecto largius obsessis quam obsidentibus suppeterent. videbaturq; æquè diuturnus futurus labor, ac Veiis fuisset; ni fortuna imperatori Romano simul & cognitæ rebus bellicis virtutis specimen, & maturā victoriam dedisset.

XXVII.

Magistri puerorum scelestum consilium.

Mos erat Faliscis, eodem magistro liberorū & comite vti: simulque plures pueri, quod hodie quoq; in Græcia manet, vnius curæ demandabantur. principū liberos, sicut ferè fit, qui sciētia videbatur præcellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante vrbem lusus exercendique caussa producere: nihil eo more per belli tempus intermisso, dum modò breuioribus, modò longioribus spatiis trahendo eos à porta lusu, sermonibusq; variatis longius solito: vbi res dedit, progressus inter stationes eos hostium, castraq; inde Romana in prætorium ad Camillū perduxit. ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem addidit: *Falerios se in manus Romanis tradidisse: quando eos pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem dediderit.*

Camilli iustitia.

Quæ vbi Camillus audiuit, *Non ad similem*, inquit, *tui nec populum, nec imperatorem scelestus ipse cum scelesto munere venisti. nobis cum Faliscis, quæ pacto fit humano, societas non est: quam ingenerauit natura, vtrisq; est, eritque. sunt & belli, sicut pacis iura: iusteq; ea non minus quam fortiter didicimus gerere. arma habemus non aduersum eā ætatem, cui etiam captis vrbibus parcitur: sed aduersus armatos, & ipsos, qui nec læsi, nec lacessiti à nobis, castra Romana ad Veios oppugnarunt. eos tu, quantū in te fuit, nouo scelere vicisti: ego Romanis artibus, virtute, opere, armis, sicut Veios, vincam.* Denudatū deinde eum, manib. post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris tradidit; virgasq; eis, quibus proditorem agerent in vrbem verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde à magistratibus de re noua vocato senatu; tanta mutatio animis est iniecta, vt qui modò efferati odio iraque, Veientiū exitum, penè quam Capenatium pacem mallent, apud eos pacem vniuersa posceret ciuitas. *fides Romana, iustitia imperatoris, in foro & curia* celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra, atq; inde permissu Camilli Romam ad senatum; qui dederent Falerios, proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur: *Patres conscripti, victoria, cui nec Deus, nec homo quisquā inuideat, victi à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis: rati, (quo nihil victori pulchrius est,) melius nos sub imperio vestro, quam legibus nostris victuros. Euentu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. vos fidem in bello, quam præsentem victoriam maluistis. nos fide prouocati, victoriam vltro detulimus: sub ditione vestra sumus. mittite qui arma; qui obsides, qui vrbem patentibus portis accipiant: nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit.* Camillo & ab hostibus, & à ciuibus gratiæ actæ. Faliscis in stipendium militium eius anni, vt populus Romanus tributo vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romā reductus.

XXIII.

Camillus meliore multò laude, quam quum triumphantem albi per vrbem vexerant equi, insignis iustitia fideque hostibus victis quum in vrbem redisset, tacite eius verecundiam non tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur: crateramque auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Valerius, L. Sergius, A. Manlius missi longa vna naue, haud procul freto Siculo à piratis Liparensiū excepti deuehūtur Liparas. mos erat ciuitatis, velut publico latrocinio partam prædam diuidere. Fortè eo anno in summo magistratu erat, Timasitheus quidam Romanis vir similior, quam suis; qui legatorum nomen, donumque, & Deum cui mitteretur, & doni caussam veritus ipse, multitudinem quoq; quæ semper fermè regenti est similis, religionis iustæ impleuit: adductosque in publicum hospitium legatos, cum præsidio etiam nauium Delphos prosecutus, Romā inde sospites restituit. hospitiū cum eo senatusconsulto est factum: donaq; publicè data. Eodem anno in Æquis variè bellatum: adeò vt in incerto fuerit & apud ipsos exercitus, & Romæ, vicissent, victine essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militū C. Æmilius, Spurius Postumius. primò rem communiter gesserunt: fusis inde acie hostibus, Æmiliū præsidio Verruginem obtinere placuit, Postumiū fines vastare. ibi eum in cōposito agmine negligentius, ab re bene gesta, euntem adorti Æqui, terrore iniecto in proximos compulere tumulos: pauorque inde Verruginē etiam ad præsidiū alterum est perlatus.

Romani fugantur ab Æq.

Postumius suis in tutum receptis, quum concione aduocata terrorem increparet, ac fugam: *fusos esse ab ignauissimo & fugacissimo hoste*: conclamat vniuersus exercitus, *merito se ea audire, & fateri admissum flagitium: sed eosdem correcturos esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore: poscentes vt confestim inde ad castra hostium duceret* (in conspectu erant posita in plano) *nihil pœnæ recusabant, ni ea ante noctem expugnassent.* Collaudatos corpora curare, paratosque esse quarta vigilia iubet, & hostes nocturnam fugam ex tumulo Romanorum vt ab ea via, quæ ferebat Verruginem, excluderent, fuere obuii: prœliumque ante lucem (sed luna pernox erat) commissum est: & haud incertius diurno prœliū fuit. Sed clamor Verruginē perlatus, quum castra Rom. crederent oppugnari, tantū iniecit pauoris, vt nequiquā retinere atq; obsecrante Æmilio, Tusculum palati fugerent. inde fama Romam perlata est, *Postumium, exercitumque occisum.* Qui vbi prima lux metum insidiarū effuse sequentibus sustulit: quum perequitasset aciem promissa repetens, tantum iniecit ardoris, vt non vltra sustinuerint impetum Æqui. cædes inde fugientium, qualis vbi ira magis quam virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est, tristemque ab Tusculo nuncium nequiquam

Æqui fu[...]duntur

exter-

exterrita ciuitate, literæ à Postumio laureatæ sequuntur: *victoriam populi Romani esse: Æquorum exercitum deletum.* Tribunorum plebis actiones quia nondũ inuenerant finem, & plebs continuare latoribus legis tribunatum, & Patres reficere intercessores legis annisi sunt. sed plus suis comitiis plebs valuit. quem dolorem vlti Patres sunt, senatusconsulto facto *vt consules, inuisus plebi magistratus, crearentur.* Annum post quintum decimum creati consules L. Lucretius Flauus, Seruius Sulpicius Camerinus. Principio huius anni ferociter, quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perferendã legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum consulibus resistentibus, omnique ciuitate in vnam eam curam conuersa, Vitelliã coloniam Romanam in suo agro Æqui expugnant; colonorũ pars maxima incolumis, quia nocte proditione oppidum captum, liberam per auersa vrbis fugam dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea prouincia euenit. is cum exercitu profectus, acie hostes vicit: victorque Romam ad maius aliquanto certamen rediit. dies dicta erat tribunis plebis biennii superioris A. Virginio, & Q. Pomponio: quos defendi Patrum consensu, ad fidem senatus pertinebat. neq; enim eos aut vitæ vllo crimine alio, aut gesti magistratus quisquam arguebat, præterquam quod gratificantes Patribus rogationi tribunitiæ intercessissent. vicit tamen gratiã senatus plebis ira: & pessimo exemplo innoxii denis millibus grauis æris condemnati sunt. id ægre passi Patres. Camillus palã sceleris plebem arguere: *quæ iam in suos versa non intelligeret se prauo iudicio de tribunis intercessionem sustulisse: intercessione sublata, tribunitiam potestatem euertisse. Nam quod illi sperarent effrenatã licentiam eius magistratus Patres laturos, falli eos. si tribunicia vis tribunicio auxilio repelli nequeat, aliud telũ Patres inuenturos esse.* consulesq; increpabat, *quod fide publica decipi tribunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti essent.* Hæc propalam concionabundus indies magis augebat iras hominum. senatum vero incitare aduersus legem haud desistebat: *ne aliter descenderent in forum, quũ dies ferendæ legis venisset, quam vt qui meminissent sibi pro aris, focisque, & Deum templis, ac solo in quo nati essent, dimicandum fore. nam quod ad se priuatim attineat: si suæ gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi amplum quoq; esse, vrbem ab se captã frequentari: quotidie se frui monimento gloriæ suæ: & ante oculos habere vrbem latam in triumpho suo: insistere omnes vestigiis laudum suarum, sed nefas ducere desertam ac relictam ab Diis immortalibus incoli vrbem: & in captiuo solo habitare populum Romanum: & victrice patria victam mutari.* His adhortationibus concitati Patres, principes, senes, iuuenesque, quũ ferretur lex, agmine facto in forum venerunt: dissipatiq; per tribus, suos quisq; tribules prensantes, orare, cum lacrimis cœpere, *ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeq; ipsi ac patres eorũ dimicassent, desererent: Capitolium, ædem Vestæ, cetera circa templa Deorum ostentantes: ne exulem, extorrem populum Romanum ab solo patrio, ac diis penatibus, in hostium vrbem agerent: eoq; rem adducerent, vt melius fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur.* Quia non vi agebant, sed precibus, & inter preces multa Deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit. & legẽ vna plures tribus antiquarunt, quam iusserunt. adeoq; ea victoria læta patrib. fuit, vt postero die: referentibus consulibus senatusconsultum fieret, *vt agri Veientani septena iugera plebi diuiderentur: nec Patribus familiæ tantũ, sed vt omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur: vellentq; in eam spem liberos tollere.* Eo munere delinita plebe, nihil certatũ est, quo minus consularia comitia haberentur. creati cõsules L. Valerius Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator vouerat Veienti bello. eodem anno ædes Iunonis reginæ ab eodẽ dictatore eodemq; bello vota dedicatur: celebratamque dedicationem ingenti matronarũ studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algido cum Æquis gestum est, fusis hostibus prius pene quam manus consererent. Valerio, quod perseuerantior cædendis hostibus in fuga fuit, triumphus: Manlio, vt ouãs ingrederetur vrbem, decretũ est. Eodem anno nouum bellũ cum Volsiniensibus exortum: quo propter famem, pestilentiamq; in agro Romano, ex siccitate caloribusq; nimiis ortam, exercitus duci nequiuit. ob quæ Volsinienses Salpinatibus adiunctis superbia elati, vltro agros Romanos incursauere. bellũ inde duobus populis indictum. C. Iulius censor decessit: in eius locum M. Cornelius suffectus. quæ res postea religioni fuit: quia eo lustro Roma est capta: nec deinde vnquam in demortui locum censor sufficitur: consulibusque morbo implicitis placuit per interregnũ renouari auspicia. itaq; quum ex senatusconsulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem prodidit, ab eo creati sex tribuni militũ consulari potestate: vt etiam si cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum Reip. esset. Calendis Quintilib. magistratum occœpere L. Lucretius, Seruius Sulpicius, M. Æmilius, L. Furius Medullinus septimũ, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio, & C. Æmilio Volsinienses prouincia euenit: Salpinates Aprippæ Furio, & Seruio Sulpicio. Prius cum Volsiniensibus pugnatũ est: bellum numero hostium ingens, certamine haud sane asperũ fuit. fusa concursu primo acies in fugam, millia octo armatorũ ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Eius belli fama effecit, ne se pugnæ committerent Salpinates: mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim & ex Salpinati agro, & ex Volsiniensi, nullo eã vim arcente, egerunt: donec Volsiniensibus fessis bello, ea cõditione vt res populo Romano redderent, stipendiumque eius anni exercitui

[Margin notes: XXIX. — (A. V. C. CCCLXII.) — XXX. — Patres prensant plebem. — Ager Veientanus plebi diuiditur. — XXXI. — (A. V. C. CCCLXIII.) — (A. V. C. CCCLXIV.) — Tribuni militum consulari potestate. — XXXII.]

citui præstarent, in viginti años induciæ datæ. Eodem anno M. Cæditius de plebe nunciauit tribunis, *se in Noua via, vbi nunc sacellum est, supra ædem Vestæ vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici iuberet, Gallos aduentare.* Id (vt fit) propter auctoris humilitatem spretum & quod longinqua, eoq; ignotior gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato spreta: sed humanam quoque opem, quæ vna erat, M. Furium ab vrbe amouere. qui die dicta ab L. Apuleio tribuno plebis, propter prædam Veientanam, filio quoq; adolescente per idem tempus orbatus, quum accitis domũ tribulibus, & clientibus, quæ magna pars plebis erat, percunctatus animos eorum, responsum tulisset *se collaturos quanti damnatus esset, absoluere eum non posse*: in exilium abiit; precatus ab Diis immortalibus, *si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoq; tempore desiderium sui ciuitati ingratæ facerent.* absens quindecim millibus grauis æris damnatur.

XXXIII. Expulso ciue quo manente, (si quicquam humanorum certi est,) capi Roma non potuerat; aduentante fatali vrbis clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium aduersus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama dulcedine frugum, maximeq; vini noua tum voluptate captam, Alpes transisse: agrosque ab Etruscis ante cultos possedisse: & inuexisse in Galliam vinum illiciendæ gentis caussa Aruntem Clusinum, ira corruptæ vxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotente iuuene, & à quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset, nequirent. hunc transeuntibus Alpes ducem, auctoremq; Clusium oppugnãdi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium Gallos ab Arunte, seu quo alio Clusino adductos: sed eos qui oppugnauerint Clusium, non fuisse qui primi Alpes transierint, satis constat. ducentis quippe annis ante, quam Clusiũ oppugnarent, vrbemq; Romam caperent, in Italiam Galli transcenderunt: nec cum his primũ Etruscorum, sed multo ante cum iis, qui inter Apenninum Alpesque incolebant, sæpe exercitus Gallici pugnauere. Tuscorum ante Romanum imperium late terra marique opes patuere. mari supero inferoque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potuerint, nomina sunt argumento, quod alterum *Tuscum* communi vocabulo gentis, alterum *Adriaticum mare* ab Adria Tuscorũ colonia vocauere Italicæ gentes. Græci eadem Tyrrhenum atque Adriaticum vocant. Ii in vtrumque mare vergentes incoluere vrbibus duodenis terras, prius cis Apenninum, ad inferum mare: postea trans Apenninum totidem, quot capita originis erant, coloniis missis: quæ trans Padum omnia loca, excepto Venetorum angulo, qui sinum circũcolunt maris, vsque ad Alpes tenuere. Alpinis quoq; ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhetis: quos loca ipsa efferarunt, ne quid ex antiquo, præter sonum linguæ, nec eum incorruptum, retinerent.

Galli cur Alpes transierint.

XXXIV. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus: Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit, ii regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaq; quum sua tum publica præpollens, quod in imperio eius Gallia adeo frugum hominumq; fertilis fuit, vt abundãs multitudo vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse iam, exonerare prægrauante turba regnum cupiens, *Bellouesum ac Sigouesum sororis filios impigros iuuenes missurũ se esse in quas Dii dedissent auguriis sedes,* ostendit. *quantum ipsi vellent numerũ hominũ, excirent, ne qua gens arcere aduenientes posset.* Tum Sigoueso sortibus dati Hercinii saltus: Belloueso haud paulo lætiorem in Italiam viam Dii dabant. Is, quod eis ex populis abundabat, Bituriges, Aruernos, Senones, Heduos, Ambarros, Carnutes, Aulercos, exciuit. profectus ingentibus peditum equitumq; copiis, in Tricastinos venit. Alpes inde oppositæ erant, quas inexsuperabiles visas, haud equidẽ miror, nulla dum via (quod quidem continens memoria sit, nisi de Hercule fabulis credere libet) superatas. Ibi quum velut septos montiũ altitudo teneret Gallos, circumspectarentque quanam per iuncta cœlo iuga in alium orbem terrarum transirent, religio etiã tenuit; quod allatum est, aduenas quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari; Massilienses erant hi, nauibus à Phocide profecti. id Galli fortunæ suæ omen rati adiuuere, vt quem primum in terram egressi occupauerant locum, patentibus siluis communirent. ipsi Taurino saltu inuias Alpeis transcenderunt: fusisque acie Tuscis, haud procul Ticino flumine, quum in quo consederant, *agrum Insubrium* appellati audissent, cognomine Insubribus, pago Heduorum: ibi omen sequentes loci, condidere vrbẽ: *Mediolanum* appellarunt.

XXXV. Alia subinde manus Cænomanorũ Elitouio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu, fauente Belloueso, quum transcendisset Alpes, vbi nunc Brixia ac Verona vrbes sunt (locos tenuere Libui) considunt. post hos Salluuii, prope antiquam gentem Læuos, Ligures, incolentes circa Ticinum amnẽ. Pœnino deinde Boii, Lingonesq; transgressi, quũ iam inter Padum atq; Albes omnia tenerentur, Pado ratibus traiecto, nõ Etruscos modo, sed etiam Vmbros agro pellunt: intra Apennium tamen sese tenuere. Tum Senones recentissimi aduenarũ ab Vtente flumine vsq; ad Æsim fines habuere. hanc gentem Clusiũ, Vomamque inde venisse comperio: id parum certum est, solamne, an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam. Clusini nouo bello exterriti, quum multitudinem, quũ formas hominum inusitatas cernerent, & genus armorum, audirentq; sæpe ab iis cis Padum, vltraque, legiones Etruscorum fusas: quamquã aduersus Romanos nullũ eis ius societatis amicitiæue erat, nisi quod Veientes consanguineos aduersus populũ Romanũ nõ defendissent, legatos Romam, qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratũ. legati

Legati Romani ad Gallos.

tres

tres M. Fabij Ambusti filii missi, qui senatus, populique Romani nomine agerent cum Gallis, *ne à quibus nullam iniuriam accepissent, socios populi Romani, atque amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoq́, si res cogat, tuendos esse: sed melius visum bellum ipsum amoueri, si posset: & Gallos nouam gentē pace potius cognosci, quam armis.* Mitis legatio, ni præferoces legatos, Gallisq; magis quam Romanis similes, habuisset. quibus postquam mandata ediderunt in concilio Gallorum, datur respōsum: *Etsi nouum nomen audiant Romanorum, tamen credere viros fortes esse, quorum auxilium à Clusinis, in re trepida sit imploratum. & quoniam legatione aduersus se maluerint, quam armis tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant, quam colant Clusini, partem finium concedant: aliter pacem impetrari non posse. & responsum coram Romanis se accipere velle: & si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicaturos, vt nunciare domum possint, quantum Galli virtute ceteros mortales præstarent. Quodnam id ius esset, agrum à possessoribus petere, aut minari arma?* Romanis quærentibus *ecquid in Etruria rei Gallis esset?* quum illi *se in armis ius ferre, & omnia fortium virorum esse* ferociter dicerent, accensis vtrimque animis ad arma discurritur, & prælium conseritur. Ibi, iam vrgentibus Romanam vrbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt. nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ iuuentutis pugnarēt: tantum eminebat peregrina virtus. quin etiam Q. Fabius euectus extra aciē equo, ducem Gallorum ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum, hasta occidit, spoliaq; eius legentē Galli agnouere, perq; totam aciem *Romanum legatum esse,* signum datum est. Omissa inde in Clusinos ira, receptui canunt, minātes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundum censerent. vicere seniores, vt legati prius mitterentur questum iniurias, postulatumque, *vt pro iure gentium violato Fabii dederentur.* Legati Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorū, & ius postulare barbari videbantur. sed ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat, itaque ne penes ipsos culpa esset cladis forte Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum reiiciunt. vbi tanto plus gratia atq; opes valuere, vt quorum de pœna agebatur, tribuni militū consulari potestate in insequentē annum crearentur. quo facto, haud secus quā dignū erat, infensi Galli, bellum propalam minantes, ad suos redeunt. Tribuni militum cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Seruilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis. Quum tanta moles mali instaret (adeo occęcat animos fortuna, vbi vim suam ingruentē refringi non vult) ciuitas, quæ aduersus Fidenatem & Veientem hostem, aliosque finitimos populos vltima experiens auxilia, dictatorē multis tempestatibus dixisset: ea tunc inusitato atq; inaudito hoste, ab Oceano terrarumque vltimis oris bellum ciente, nihil extraordinarij imperii aut auxilij quæsiuit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant: delectumq; nihilo accuratiorem quam ad media bella haberi solitus erat, (extenuantes etiam famam belli) habebant. Interim Galli postquā accepere, vltro honorem habitum violatoribus iuris humani, elusamq; suam legationem esse, flagrantes ira, cuius impotens est gens, cōfestim signis conuulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntiū raptim tumultum quum exterritę vrbes ad arma concurrerent, fugaque agrestium fieret, *Romam se ire* magno clamore significabant: quacunque ibant, equis, virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed antecedente fama, nunciisq; Clusinorum, deinceps inde aliorum populorum plurimum terroris Romā celeritas hostiū tulit. quippe quibus velut tumultuario exercitu raptim ducto, ægre ad vndecimum lapidē occursum est, qua flumen Allia Crustuminis montibus præ alto defluens alueo, haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Iam omnia contra, circaq; hostium plena erāt, & nata in vanos tumultus gens, truci cantu, clamoribusq; variis, horrendo cuncta cōpleuerant sono. Ibi tribuni militum non loco castris ante capto, nō præmunito vallo, quo receptus esset, non Deorum saltē, si non hominū memores, nec auspicato, nec litato, instruunt aciē diductam in cornua, ne circumueniri multitudine hostium possent. nec tamē ęquari frontes poterant, quum extenuando, infirmā & vix cohærentē mediā aciem haberent. paulum erat ab dextera editi loci, quē subsidiariis repleri placuit: eaque res vt initium pauoris ac fugæ, sic vna salus fugientibus fuit. nam Brennus regulus Gallorū in paucitate hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superiorem locum, vt vbi Galli cum acie legionum recta fronte concurrissent, subsidia in auersos transuersosq; impetum darent, ad subsidiarios signa conuertit: si eos loco depulisset, haud dubius facilē in ęquo cāpi tantum superanti multitudine victoriā fore. adeo non fortuna modo, sed ratio etiā cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Romanis, non apud duces, nō apud milites erat. pauor fugaque occupauerat animos: tanta hominum obliuio, vt multo maior pars Veios in hostium vrbem, quam Tiberis arceret, quā recto itinere Romam ad coniuges ac liberos fugerent. Parumper subsidiarios tutatus est locus. in reliqua acie, simul est clamor proximis ab latere, vltimis ab tergo auditus, ignotum hostē (prius pene quam viderent, non modo non tentato certamine, sed ne clamore quidē reddito) integri intactiq; fugerunt. nec vlla cędes pugnantium fuit: terga cæsa suomet ipsorum certamine in turba impedientium fugam. circa ripā Tiberis, quo armis abiectis totum sinistrū cornu defugit, magna strages facta est: multosque imperitos nandi, aut inuali-

Marginal notes: XXXVI. — In armis ius ferri. — Galli Legati Romam mittunt. — XXXVII. A. V. C. CCLV. — Galli Romam petunt. — XXXVIII. — Brennus Gallorum rex. — Galli Romanos fugant.

ualidos, graues loricis, aliisque tegminibus hausere gurgites. maxima tamen pars incolumis Veios perfugit; vnde non modo præsidij quicquam, sed ne nuncius quidem cladis Romam est missus. ab dextro cornu, quod procul à flumine, & magis sub monte steterat; Romã omnes petiere, & ne clausis quidem portis vrbis in arcem confugerunt. Gallos quoq; velut obstupefactos, miraculum victoriæ tam repẽtinę tenuit. & ipsi pauore defixi primum steterunt, velut ignari quid accidisset: deinde insidias vereri, postremo cæsorum spolia legere, armorumq; cumulos, vt mos eis est, coaceruare. tum demum postquã nihil vsquam hostile cernebatur, viã ingressi, haud multo ante Solis occasum ad vrbem Romam perueniunt. vbi quum pręgressi equites *non portas clausas, non stationem pro portis excubare, non armatos esse in muris* retulissent: aliud priori simile miraculum eos sustinuit; noctemque veriti, & ignotę situm vrbis, inter Romam atque Anienem consedere; exploratoribus missis circa mœnia aliasq; portas, quænam hostibus in perdita re consilia essent.

XXXIX.

Romani despondent animos.

Romani, quum pars maior ex acie Veios petiisset, nec superesse quemquam præter eos, qui Romam refugerant, crederent, comploratis omnibus pariter viuis mortuisq; totam prope vrbẽ lamentis impleuerũt. Priuatos deinde luctus stupefecit publicus pauor, postquã hostes adesse nunciatũ est. mox vlulatus cantusque dissonos, vagantibus circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. omne inde tẽpus suspensos ita tenuit animos vsq; ad lucem alterã, vt identidem iam in vrbem futurus videretur impetus primo aduẽtu, quo accesserant ad vrbem. mansuros enim ad Alliam fuisse, nisi hoc consilij foret. deinde sub occasum Solis, quia haud multum diei supererat, ante noctem rati se inuasuros: tum in noctem dilatum cõsilium esse, quo plus pauoris inferrent. postremo lux appropinquãs exanimare: timoriq; perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta portis sunt illata. nequaquam tamen ea nocte, neq; insequenti die similis illi, quæ ad Alliam tam pauide fugerat, ciuitas fuit. nam quũ defendi vrbem posse, tam parua relicta manu spes nulla esset, placuit *cum coniugibus ac liberis iuuentutem militarem, senatusq́; robur in arcem, Capitoliumque conscendere*: armisque & frumento collatis, ex loco inde munito Deos, hominesq; & Romanum nomen defendere. flaminẽ, sacerdotesque Vestales, sacra publica à cęde, ab incendiis procul auferre: nec ante deseri cultum eorum, quam non superessent qui colerent. *Si arx, Capitoliumque sedes Deorum, si senatus caput publici consilij, si militaris iuuentus superfuerit imminenti ruinæ vrbis, facilem iacturam esse seniorum, relictæ in vrbe vtiq; periturę turbæ. &, quo id æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales consularesque simul se cum illis* palã dicere *obituros: nec his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam possent, oneraturos inopiam armatorum.* hæc inter seniores morti destinatos iactata solatia. Versę inde adhortationes ad agmen iuuenum; quos in Capitolium atq; in arcem prosequebantur, *commendantes virtuti eorum iuuentæque vrbis per trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque reliqua esset, fortunam.* digredientibus qui spẽ omnem atq; opem secum ferebant, ab iis, qui captæ vrbis non superesse statuerant exitio; quum ipsa res speciesq; miserabilis erat, tũ muliebris fletus, & concursatio incerta, nunc hos nunc illos sequentium, rogantiumque viros natosq; *cui se fato darent*? nihil quod humanis superesset malis, relinquebant. magna pars tamen earum in arcẽ suos persecutę sunt, nec prohibente vllo, nec vocante: quia quod vtile obsessis ad minuendam imbellem multitudinẽ, id parum humanum erat. Alia maxime plebis turba, quam nec capere tã exiguus collis, nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex vrbe effusa velut agmine iam vno petiit Ianiculũ. inde pars per agros dilapsi, pars vrbes petunt finitimas, sine vllo duce, aut consensu, suam quisq; spem, sua consilia, communibus deploratis, exsequẽtes. Flamen interim Quirinalis, virginesq; Vestales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum ferenda, quæ (quia vires ad omnia ferenda deerant) relinquẽda essent consultantes, quisue ea locus fideli asseruaturus custodia esset, optimum ducũt, condita in doliolis sacello proximo ædibus flaminis Quirinalis, vbi nunc despui religio est, defodere: cetera inter se onere partito ferunt, via quæ sublicio ponte ducit ad Ianiculum. In eo cliuo eas quũ L. Albinius de plebe Romana homo conspexisset, plaustro coniugẽ ac liberos vehẽs inter ceteram turbã, quæ inutilis bello vrbe excedebat. saluo etiam tum discrimine diuinarum humanarumq; rerũ, irreligiosum ratus sacerdotes publicos sacraq; populi Romani pedibus ire, ferrique se ac suos in vehiculo cõspici, *descendere vxorem ac pueros* iussit, virgines sacraq; in plaustrũ imposuit: & Cære, quo iter sacerdotibus erat, peruexit.

L. Albinii pietas.

XLI

Romæ interim satis iã omnibus, vt in tali re, ad tuendã arcem compositis, turba seniorũ domos regressa, aduentum hostium obstinato ad mortẽ animo exspectabat. qui eorũ curules gesserãt magistratus, vt in fortunę pristinę honorumq; aut virtutis insignibus morerentur, quæ augustissima vestis est, thensas ducentibus, triumphantibusue, ea vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt, qui M. Fabio Pontifice maximo præfante carmẽ, deuouisse eos se pro patria, Quiritibusque Romanis tradant. Galli, & quia interposita nocte à contentione pugnæ remiserant animos, & quod nec in acie ancipiti vsquã certauerant prælio, nec tum impetu aut vi capiebant vrbẽ, sine ira, sine ardore animorum ingressi postero die vrbem, patente Collina porta in forum peruenerunt, circumferentes oculos ad templa Deûm, arcemq; solam belli speciem tenentem. inde modico relicto præsidio (ne quis in dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret) dilapsi ad prędam vacuis occursu hominũ viis, pars in proxi-

proximam queq; tectorum agmine ruunt: pars vltima, velut ea demum intacta & referta præda, petüt. inde rursus ipsa solitudine absterriti, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac propinqua foro loca conglobati redibant: vbi eos, plebis ædificijs obseratis, patentibus atrijs principũ, maior prope cunctatio tenebat, aperta quã clausa inuadendi: adeo haud secus quã venerabundi intuebantur in ædium vestibulis sedentes viros, præter ornatũ habitumq; humano augustiorẽ, maiestate etiam, quã vultus grauitasque oris præ se ferebat, simillimos Dijs. Ad eos velut simulachra versi quũ starẽt, M. Papirius vnus ex his dicitur Gallo barbam suam, vt tum omnib. promissa erat permulcẽti, scipione eburneo in caput incusso iram mouisse: atque ab eo initium cædis ortum, ceteros in sedibus suis trucidatos. Post principum cædẽ, nulli deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis inijci ignes. Ceterum, seu non omnibus delendi vrbẽ libido erat, seu ita placuerat principibus Gallorum, & ostentari quædã incendia terroris causa, si cõpelli ad deditionem caritate sedium suarum obsessi possent: & non omnia concremari tecta, vt quodcunq; superesset vrbis, id pignus ad flectendos hostiũ animos haberent: nequaquã perinde atq; in capta vrbe prima die aut passim, aut late vagatus est ignis. Romani ex arce plenam hostium vrbem cernentes, vagosq; per vias omnes cursus, quũ alia atq; alia parte noua aliqua clades oriretur, non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem, atque oculis satis constare poterant. quocunq; clamor hostium, mulierum puerorumq; ploratus, sonitus flammæ, & fragor ruẽtium tectorum auertisset, pauentes ad omnia, animos oraq; & oculos flectebãt; velut ad spectaculum à fortuna positi occidẽtis patrię: nec vllius rerum suarum relicti, præterquã corporum vindices. tanto ante alios miserãdi magis, qui vmquã obsessi sunt, quod interclusi à patria obsidebantur, omnia sua cernẽtes in hostium potestate. nec tranquillior nox diẽ tam fœde actũ excepit. lux deinde noctem inquietã insecuta est, nec vllum erat tempus, quod à nouę semper cladis alicuius spectaculo cessaret. Nihil tamen tot onerati atq; obruti malis flexerunt animos: quin etsi omnia flammis ac ruinis æquata vidissent, quamuis inopem paruumque, quem tenebant, collẽ libertati relictum virtute defenderent: & iã quum eadẽ quotidie acciderẽt, velut assueti malis, abalienauerant ab sensu rerum suarum animos, arma tantum, ferrumque in dextris velut solas reliquias spei suæ intuentes. Galli quoq; per aliquot dies in tecta modo vrbis nequiq̃ bello gesto, quum incẽdia ac ruinas captę vrbis nihil superesse pręter armatos hostes viderent: nec quicquã tot cladibus territos, nec flexuros ad deditionem animos, ni vis adhiberetur: experiri vltima, & impetum facere in arcẽ statuunt. Prima luce signo dato, multitudo omnis in foro instruitur. inde clamore sublato, ac testudine facta subeunt. aduersus quos Romani nihil temere, nec trepide, ad omnes aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore virorũ opposito scandere hostem sinunt: quo successerit magis in arduũ, eo pelli posse per procliue facilius rati. medio fere cliuo restitere: atq; inde ex loco superiore, qui prope sua sponte in hostẽ inferebat, impetu facto, strage ac ruina fudêre Gallos: vt numquã postea nec pars nec vniuersi tentauerint tale pugnæ genus. Omissa itaq; spe per vim atq; arma subeundi, obsidionem parant. cuius ad id tẽpus immemores, & quod in vrbe fuerat frumentũ, incendiis vrbis absumpserant, & ex agris per ipsos dies raptum omne Veios erat. Igitur exercitu diuiso, partim per finitimos populos prędari placuit, partim obsideri arcẽ, vt obsidentibus frumentum populatores agrorum præberent. Proficiscentes Gallos ab vrbe ad Romanam experiendam virtutẽ, fortuna ipsa Ardeã, vbi Camillus exulabat, duxit. qui mœstior ibi fortuna publica quã sua, quũ Diis hominibusq; accusandis senesceret, indignandoq; mirandoq; vbi illi viri essent, qui secũ Veios Faleriosq; cepissent, qui alia bella fortius semper quã felicius gessissẽt: repente audit Gallorum exercitum aduẽtare, atq; de eo pauidos Ardeates cõsultare. nec secus quam diuino spiritu tactus, quũ se in mediã concionẽ intulisset, abstinere suetus ante talibus cõciliis: *Ardeates*, inquit, *veteres amici, noui etiam ciues mei, quando & vestrũ beneficium ita tulit, & fortuna hoc egit mea, nemo vestrum conditionis meæ oblitũ me huc processisse putet: sed res, ac periculum commune cogit, quod quisque possit in re trepida præsidij, in mediũ conferre. & quando ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiã referam, si nũc cessauero? aut vbi vsus erit mei vobis, si in bello nõ fuerit? hac arte in patria steti: & inuictus bello, in pace ab ingratis ciuib. pulsus sum. Vobis autẽ Ardeates fortuna oblata est, & pro tantis pristinis popul. Romani beneficiis, quanta ipsi meministis (nec.n. exprobranda apud memores sunt) gratiæ referendæ: & huic vrbi decus ingens belli ex hoste communi pariendi. Quæ effuso agmine aduentat, gens est, cui natura corpora, animosq; magna magis quam firma dederit: eo in certamen omne plus terroris quam virium ferunt. argumento sit clades Romana: patentem cepere vrbem: ex arce Capitolioq; his exigua resistitur manu. iam obsidionis tædio victi abscedunt, vagiq; per agros palantur, cibo, vinoq; raptim hausto repleti, vbi nox appetit, prope riuos aquarum sine munimento, sine stationib. ac custodiis passim ferarũ ritu sternuntur: nunc ab secundis reb. magis etiam solito incauti. Si vobis in animo est, tueri mœnia vestra, nec pati hæc omnia Galliã fieri: prima vigilia capite arma frequentes: me sequimini ad cædẽ, non ad pugnã: nisi victos somno, velut pecudes trucidandos tradidero, non recuso eundẽ Ardeæ rerum mearum exitum quem Romæ habui.* Æquis iniquisq; persuasum erat, tantum bello virum neminẽ vsquam ea tempestate esse. concione dimissa, corpora curant, intẽti quam mox signum daretur. quo dato, primæ noctis silentio ad portas cum Camillo præsto fuere. egressi haud procul vrbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum intuta negle-

Galli Romanos in ædium vestibulis sedentes trucidant.

XLII.

XLIII. *Galli arcẽ impetentes à Romanis funduntur.*

XLIV. *Camilli oratio ad Ardeates.*

XLV. *Ardeates Gallorum castra inuadunt.*

neglectaque ab omni parte nacti, cum ingenti clamore inuadunt; nusquam prœlium, omnibus locis cædes est: nuda corpora, & soluta somno trucidantur. extremos tamen pauor cubilib⁹ suis excitos, quæ aut vnde vis esset ignaros, in fugam, & quosdam in hostem ipsum improuidos tulit. magna pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in palatos facta, circumueniuntur. Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est, qui vrbis iā prope quadringentesimum annum vicinæ oppressæ ab hoste inusitato inauditoque, adeo nihil miserti sunt vt in agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, pleniq; prędæ Veios etiā præsidiumq;, & spem vltimam Romani nominis in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites Romani vagantes per agros, & cōgregatos agmine prędam præ se agentes, & castra cernebant haud procul Veijs posita. inde primum miseratio sui, deinde indignitas, atq; ex ea ira animos cepit, *Etruscisne etiam, à quibus bellum Gallicū in se auertissent, ludibrio esse clades suas*? vix temperauere animis, quin extemplo impetum facerent: cōpressiq; à Cæditio Centurione, quem sibimetipsi præfecerant, rem in noctem sustinuere. tantū par Camillo defuit auctor, cetera eodem ordine eodemque fortunę euentu gesta. quin etiam ducibus captiuis, qui cædi nocturæ superfuerant, ad aliam manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequēti ex improuiso maiorem cædem edidere: dupliciq; victoria ouantes Veios redeunt.

Tusci opprimuntur à Romanis.

XLVI. Romæ interim plerumq; obsidio segnis, & vtrimque silentium esse; ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium euadere inter stationes posset: quum repentè iuuenis Romanus admiratione in se ciues, hostesque conuertit: Sacrificium erat statum in Quirinali colle genti Fabiæ: ad id faciendnm C. Fabius Dorso, Gabino cinctu sacra manibus gerens quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes egressus, nihil ad vocē cuiusquam, terroremve motus, in Quirinalem collem peruenit. ibique omnibus solenniter peractis, eadem reuertēs similiter constanti vultu graduque, satis sperans *propitios esse Deos, quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitus deseruisset*, in Capitolium ad suos redijt: seu attonitis Gallis miraculo audaciæ, seu religione etiam motis, cuius haudquaquam negligens gens est, Veijs interim non animi tantum indies, sed etiam vires crescebāt: nec Romanis solum eo conuenientibus ex agris, qui aut prælio aduerso aut clade captę vrbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluētibus, vt in parte prædæ essent. Maturum iam videbatur, repeti patriam, eripique ex hostium manibus: sed corpori valido caput deerat. locus ipse admonebat Camilli, & magna pars militum erat, qui ductu auspicioque eius res prosperè gesserant: & Cęditius *negare se commissurum, cur sibi aut Deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui posceret imperatorem.* Consensu omnium *placuit ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto Senatu, qui Romæ esset.* adeo regebat omnia pudor, discriminaq; rerum propè perditis rebus seruabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. ad eam rem Pontius Cominus impiger iuuenis operam pollicitus, incubans cortici secundo Tiberi ad vrbem defertur: inde qua proximum fuit à ripa, per præruptum, eoq; neglectum hostium custodiæ saxum, in Capitolium euadit: & ad magistratus ductus mandata exercitus edit. Accepto inde Senatus decreto, *vt & comitiis curiatis reuocatus de exilio, iussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, milites q. haberent imperatorem quem vellent*, eadem digressus nuncius Veios contendit: missique Ardeam legati ad Camillum, Veios eum perduxere: seu quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam comperit legem latā; quod nec iniussu populi mutari finibus posset, nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere; lex curiata lata est, dictatorque absens dictus.

Camillus decreto Senatus ab exilio reuocatur, & dictator creatur.

XLVII. Dum hęc Veijs agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nūcius à Veijs peruenerat, seu sua sponte animaduerso ad Carmentis saxū ascēsu æquo, nocte sublustri quum primo inermem, qui tentaret viam, præmisissent, tradentes inde arma, vbi quid iniqui esset, alterni innixi, subleuantesque inuicem, & trahentes alij alios, prout postularet locus; tanto silentio in summum euasere, vt non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, solicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. anseres nō fefellēre, quibus sacris Iunoni in summa inopia cibi tamen abstinebatur. quæ res saluti fuit. namque clangore eorum, alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis simul ad arma ceteros ciens vadit. & dum ceteri trepidant, Gallum, qui iam in summo constiterat, vmbone ictum deturbat. cuius casus prolapsi quum proximos sterneret, trepidantes alios armisq; omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. iamque & alij congregati telis, missilibusq; saxis perturbare hostes, ruinaq; tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato deinde tumultu reliquum noctis (quantum in turbatis mētibus poterat, quum preteritum quoq; periculum solicitaret) quieti datum est. Luce orta vocatis classico ad cōcilium militibus ad tribunos, quum & rectè & perperam facto precium deberetur: Manlius primum ob virtutem laudatus, donatusque nō ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari: cui vniuersi se libras farris, & quartarios vini ad ędes eius, quæ in arce erant, contulerunt: rem dictu paruam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis; cum se quisque victu suo fraudans, detractum corpori atque vsib. necessariis ad honorem vnius viri conferret. Tum vigiles eius loci, qua fefellerat ascendens hostis, citati: & quum *in omnes*

Manlius arcem seruat.

omnes more militari se animaduersurum P. Sulpicius tribunus militum pronunciasset, consentiente clamore militum, in vnum vigilem conijcientium culpam, deterritus, à cæteris abstinuit: reum haud dubium eius noxæ approbantibus cunctis de saxo deiecit. Inde intentiores vtrimque custodiæ esse: & apud Gallos, quia vulgatum erat, inter Veios Romamq; nuncios commeare: & apud Romanos nocturni periculi memoria.

XLVIII. Sed ante omnia obsidionis belliq; mala, fames vtrimq; exercitum vrgebat: Gallos pestilentia etiam, quum loco iacente inter tumulos castra habētes, tum ab incendiis torrido & vaporis pleno, cineremque non puluerem modo ferente, quum quid venti motum esset, quorū intolerantissima gens est, humori ac frigori assueta; tū ęstu & languore vexata, vulgatis velut in pecua morbis, moreretur. Iā pigritia singulos sepeliēdi, promiscue aceruatos cumulos hominum vrebant: *bustorumq;* inde *Gallicorum* nomine insignem locum fecere. Induciæ deinde cum Romanis factæ, & colloquia permissu imperatorum habita: in quibus quum identidem Galli famem obijcerent; eaque necessitate ad deditionem vocarent; dicitur auertendæ eius opinionis caussa multis locis panis de Capitolio iactatus esse in hostium stationes. Sed iam neque dissimulari, neq; ferri vltra fames poterat: itaque dum dictator delectum per se Ardeæ habet magistrum equitum L. Valerium à Veiis abducere exercitum iubet: parat instruitq; quibus haud impar adoriatur hostes. interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quū famem vnā natura vinci non sineret: diē de die prospectans, ecquod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque iā, non solum cibo deficiēte, & quum stationes procederent propè obruentibus infirmum corpus armis, *vel dedi, vel redimi se quacumq; pactione possent*, iussit: iactantibus non obscure Gallis, *haud magna mercede se adduci posse, vt obsidionē relinquant.* Tum senatus habitus, tribunisq; militum negotium datum vt pacifcerentur. Inde inter P. Sulpicium tribunum militum, & Brennum regulum Gallorū colloquio transacta res est, & * mille pondo auri pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei fœdissimę per se, adiecta indignitas est. pōdera ab Gallis allata iniqua: & tribuno recusāte, additus ab insolente Gallo ponderi gladius: auditaque intoleranda Romanis vox *Væ victis esse.*

Induciæ Gallorum cum Romanis.

12000. ... on. aut ... ulo am... ...

XLIX. Sed Diiq; & homines prohibuere redemptos viuere Romanos. nā forte quadam, prius quam infanda merces perficeretur, per altercationē nondum omni auro appenso, dictator interuenit: *auferriq; aurum de medio, & Gallos submoueri* iubet, quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat *eam pactionem ratam esse, quæ postquam ipse dictator creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset:* denunciatque Gallis, *vt se ad prælium expediant: suos in aceruum conijcere sarcinas, & arma aptare, ferroq; non auro recuperare patriā* iubet, *in conspectu habentes fana Deum, & coniuges & liberos, & solum patriæ deforme belli malis, & omnia quæ defendi repetique & vlcisci fas sit.* Instruit deinde aciem, vt loci natura patiebatur, in semirutæ solo vrbis, & natura inæquali: & omnia quę arte belli secūda suis eligi præparariue poterant, prouidit. Galli noua re trepidi arma capiunt, iraq; magis quam consilio in Romanos incurrunt. Iam verterat fortuna; iam Deorum opes humanaque consilia rem Romanam adiuuabant. igitur primo concursu haud maiore momento fusi Galli sunt, quā ad Alliam vicerant. Iustiore altero deinde prœlio ad octauum lapidem Gabina via, quo se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. ibi cædes omnia obtinuit; castra capiuntur, & ne nuncius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex hostibus patria, triumphans in vrbem redit: interq; iocos militares, quos inconditos iaciū t, *Romulus ac parens patriæ, conditorque alter vrbis* haud vanis laudibus appellatur. Seruatam deinde bello patriam, iterum in pace haud dubiè seruauit, quum prohibuit migrari Veios: & tribunis rem intentius agentibus post incēsam vrbem, & per se inclinata magis plebe ad id consilium. eaque caussa fuit non abdicandæ post triumphū dictaturæ, senatu obsecrāte *ne Rempublicam in incerto relinqueret statu.*

Galli à Camillo fusi.

L. Omnium primum, vt erat diligentissimus religionū cultor, quę ad Deos immortales pertinebant, retulit: & senatusconsultū facit, *fano omnia quod ea hostes possedissent, restituerētur, expiarenturq;: expiatioque eorum in liberis per duūuiros quæreretur. cum Caretib. publicè hospitium fieret, quod sacra populi Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioq; eius populi non intermissus honos Deum immortaliū esset: ludi Capitolini fierent, quod Iupiter optimus maximus suam sedem atque arcem populi Romani in re trepida tutatus esset: collegiumque ad eā rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in Capitolio atque arce habitarent.* Expiandæ etiam vocis nocturnæ, quæ nuncia cladis ante bellum Gallicum audita neglectaque esset, mentio illata, iussumq; *templum in Noua via Aio Locutio fieri.* Aurum quod Gallis ereptum erat, quodque ex aliis templis inter trepidationem in Iouis cellam collatum, quum in quæ referri oporteret, cōfusa memoria esset, *sacrum omne iudicatum, & sub Iouis sella poni* iussum. Iam antè in eo religio ciuitatis apparuerat, quod quum in publico deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis cōfieret, à matronis collatum acceperant, vt sacro auro abstineretur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus: vt earum sicut virorum, post mortem solēnis laudatio esset. Iis peractis quæ ad Deos pertinebant, quæque per senatum agi poterant: tum demum agitātibus tribunis plebem assiduis cōcionibus, *vt relictis ruinis in vrbem paratam Veios trasmigrarent*: In concionem, vniuerso senatu prosequente, ascendit, atque ita verba fecit:

Camillus religionum cultor.

LI. *Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contētiones cum tribunis plebis, vt nec tristissimi exilij solatiū aliud habuerim, quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certa-*

Camilli oratio non deferendā esse Romā.

certaminibus eram: & ob eadem hæc, non, nisi me senatusconsulto populiq; iussu reuocaretis, rediturus vmquã fuerim: nec nunc me, vt redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna perpulit. quippe vt in sua sede maneret patria, id agebatur: non vt ego vtique in patria essem. & nunc quiescerem & tacerem libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset: cui deesse quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est. Quid enim repetimus? quid obsessam ex hostium manib. eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? & cum victoribus Gallis capta tota vrbe, Capitolium tamen atque arcem Dijque & homines Romani tenuerint, habitauerint: victoribus Romanis recuperata vrbe, arx quoque & Capitolium deseretur? & plus vastitatis huic vrbi secunda nostra fortuna faciet, quam aduersa fecerit? Equidem si nobis cum vrbe simul positæ traditæque per manus religiones nullæ essent: tamen tam euidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, vt omnem negligentiam diuini cultus exemptam hominibus putem. Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res, vel aduersas: inuenietis omnia prosperè euenisse sequentibus Deos, aduersa spernentibus. Iam omnium primum Veiens bellum, per quot annos, quanto labore gestum: non ante cepit finem, quam monitu Deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid hæc tandē vrbis nostræ clades noua? num ante exorta est, quam spreta vox cælo emissa de aduentu Gallorum? quã gentium ius ab legatis nostris violatum? quã à nobis, quum vindicari deberet, eadem negligentia Deorum prætermissum? Igitur victi captiq; ac redempti tantum pœnarum Diis hominibusq; dedimus, vt terrarum orbi documēto essemus. Aduersæ deinde res admonuerunt religionum: confugimus in Capitoliũ ad Deos, ad sedē Iouis optimi maximi: sacra in ruina rerum nostrarum alia terra celauimus, alia auecta in finitimas vrbes amouimus ab hostium oculis: Deorum cultum deserti ab Diis hominibusque, tamen non intermisimus. reddidere igitur patriam, & victoriam, & antiquũ belli decus amissum: & in hostes qui cæci auaritia in pondere auri fœdus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorē, fugamq; & cædem.

LII. Hæc culti neglectique numinis tanta monimenta in rebus humanis cernentes, ecquid sentitis Quirites, quantum vixdum ex naufragiis prioris culpæ cladisq; emergentes paremus nefas? Vrbem auspicato inauguratoque conditam habemus: nullus locus in ea non religionum Deorumque est plenus: sacrificiis solennibus non dies magis stati quam loca sunt, in quibus fiant. hos omnes Deos publicos priuatosque Quirites deserturi estis? quam par vestrum factum est, quod in obsidione nuper in egregio adolescente C. Fabio, non minore hostium admiratione quam vestra, conspectum est? quum inter Gallica tela digressus ex arce solenne Fabiæ gentis in colle Quirinali obiit? An gentilitia sacra ne in bello quidem intermitti, publica sacra & Romanos Deos etiam in pace deseri placet? & pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum esse, quam priuatus in solenni gentis fuerit? Forsitan aliquis dicat aut Veiis nos facturos, aut huc inde missuros sacerdotes nostros, qui faciant: quorum neutrum fieri saluis cæremoniis potest. & ne omnia generatim sacra, omnesque percenseam Deos: in Iouis epulo, num alibi, quam in Capitolio, puluinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus, signoque, quod imperii pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid de ancilibus vestris? Mars Gradiue, tuque Quirine pater: hæc omnia in profano deseri placet sacra, æqualia vrbi, quædam vetustiora origine vrbis? Et videte quid inter nos ac maiores intersit: illi sacra quædam in monte Albano Lauinioque nobis facienda tradiderunt. An ex hostium vrbibus Romam ad nos transferri sacra religiosum fuit: hinc sine piaculo in hostium vrbem Veios transferemus? Recordamini agitedum, quoties sacra instaurentur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casuve prætermissum est. Modo quæ res, post prodigium Albani lacus, nisi instauratio sacrorum auspiciorumque renouatio affectæ Veienti bello Reipublicæ remedio fuit? At etiam tamquam veterum religionum memores, & peregrinos Deos transtulimus Romam, & instituimus nouos. Iuno regina transuecta à Veiis nuper in Auentino, quam insigni ob excellens matronarum studium, celebrique dedicata est die? Aio Locutio templum propter cælestem vocem exauditam in Noua via iussimus fieri: Capitolinos ludos solennibus aliis addidimus: collegiumque ad id nouum, auctore senatu, condidimus: Quid horum opus fuit suscipi, si vna cum Gallis vrbem Romanam relicturi fuimus? si non voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis? si ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur, & de templis: quid tandem de sacerdotibus? nonne in mentem venit, quantum piaculi committatur? Vestalibus nēpe vna illa sedes est, ex qua eas nihil vmquam præterquã vrbs capta mouit, flamini diali noctem vnam manere extra vrbem nefas est. hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes? & Vestales tuæ te deserent Vesta? & flamen peregrè habitando, in singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet? Quid alia, quæ auspicato agimus omnia ferè intra pomærium, cui obliuioni, aut cui negligentiæ damus? Comitia curiata, quæ rem militarem continent: comitia centuriata, quib. consules tribunosq; militares creatis: vbi auspicato, nisi vbi adsolent, fieri possent? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum caussa populus tanto incommodo in desertam hanc ab Diis hominibusq; vrbem conueniet? Sed res ipsa cogit vastatam incendiis ruinisq; relinquere vrbem, & ad integra omnia Veios migrare, nec hic ædificando inopem plebem vexare. Hanc autē iactari magis caussam, quam veram esse, vt ego non dicam, apparere vobis Quirites puto, qui meministis ante Gallorum aduentum, saluis tectis publicis priuatisq; stante incolumi vrbe, hanc eandē rem actam esse, vt Veios transmigraremus. Et videte quantum inter meam sententiam vestramque intersit tribuni: vos etiā si tunc faciendum non fuerit, nunc vtique faciēdum putatis: ego contrà (nec id mirati sitis prius quàm quale sit audieritis) etiam si tunc migrandum fuisset incolumi tota vrbe, nunc has ruinas relinquendas non censerem: quippe tum caussa nobis in vrbem captã migrandi victoria esset, gloriosa nobis ac posteris nostris: nunc hæc migratio nobis misera ac turpis, Gallis gloriosa est: non enim reliquisse victores, sed amisisse victi patriã videbimur. hoc ad Alliam fuga, hoc capta vrbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis imposuisse, vt desereremus penates nostros, exiliumq; ac fugam nobis ex eo loco consisceremur, quē tueri non possemus? & Galli euertere potuerunt Romam, quam Romani restituere non videbuntur potuisse? Quid restat, nisi vt iam nouis copiis veniant, (constat.n. vix credibilē multitudinem esse) & habitare in capta ab se, deserta à vobis hac vrbe velint, sinatis?

finatis? Quid si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, AEqui Volsci ve faciat, vt commigrent Romam? velitisne illos Romanos, vos Veientes esse? non malitis hanc solitudinem vestram, quam vrbem hostium esse? non equidem video quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget ædificare, hæc dedecora pati parati estis? Si tota vrbe nullum melius, ampliusve tectũ fieri possit, quã casa illa conditoris est nostri, non in casis ritu pastorum agrestiumq́ habitare est satius inter sacra penatesq́ vestros, quam exulatum publicè ire? Maiores nostri conuenæ, pastoresq́, quum in his locis nihil præter siluas paludesq́ esset, nouam vrbem tam breui ædificauerunt: nos Capitolio, arce incolumi, stãtibus templis Deorum, ædificare incensam piget? & quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio vniuersi recusamus facere? LIV. *Quid tandem, si fraude, si casu Veiis incendium ortũ sit, ventoq́ (vt fieri potest) diffusa flamma magnam partẽ vrbis absumat; Fidenas inde aut Gabios aliamve quam vrbem quæsituri sumus, quo transmigremus? adeo nihil tenet solum patriæ? nec hæc terra quam matrem appellamus? sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ pendet? Equidem fatebor vobis, etsi minus iniuriæ vestræ quam meæ calamitatis meminisse iuuat: quũ abessem, quotiescũq́ patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles, campiq́, & Tiberis, & assueta oculis regio, & hoc cœlũ, sub quo natus educatusq́ essem. quæ vos Quirites nunc moueant potius caritate sua, vt maneatis in sede vestra, quam postea quum reliqueritis ea, maceret desiderio. Non sine causa Dii hominesq́ hunc vrbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges deuehantur, quo maritimi commeatus accipiantur: mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum: regionum Italiæ medium, ad incrementum vrbis natum vnicè locum. argumento est ipsa magnitudo tam nouæ vrbis. trecentesimus sexagesimus quintus annus vrbis, Quirites, agitur: inter tot veterrimos populos tamdiu bella geritis, quum interea ne singulas loquar vrbes, non coniuncti cum AEquis Volsci, tot tam valida oppida, non vniuersa Etruria tantum terra mariq́ pollens, atq́ inter duo maria latitudinem obtinẽs Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ (malum) ratio est expertis alia experiri, quum iam vt virtus vestra transire alio possit, fortuna certè loci huius transferri hinc non possit? Hic Capitolium est, vbi quondam capite humano inuento responsum est, eo loco caput rerũ summamq́ imperii fore. hic quum augurato liberaretur Capitolium, Iuuentas Terminusq́ maximo gaudio patrum nostrorum moueri se non passi. hic Vestæ ignes, hic Ancilia cœlo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis Dii.* Mouisse eos Camillus tum LV. alia oratione, tum ea quæ ad religiones pertinebant, maximè dicitur. sed rem dubiam decreuit opportunè vox omissa, quòd quum senatus post paullò de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesq; ex præsidiis reuertentes, forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamauit: *Signifer, statue signum: hic manebimus optime.* qua voce audita, & senatus accipere se omen, ex curia egressus, conclamauit, & plebes circumfusa, approbauit. Antiquata deinde lege, promiscuè vrbs ædificari cœpta. tegula publicè præbita est. laxa materiæq; cædendæ vnde quisque vellet ius factum, prædibus acceptis eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso sui alienique discrimine, in vacuo ædificant. ea est causa, vt veteres cloacæ, primò per publicum ductæ, nunc priuata passim subeant tecta: formaq; vrbis sit occupatæ magis quàm diuisæ similis.

Centurionis vox pro omine.

EPITOME LIBRI VI.

RES aduersus AEquos & Volscos & Prænestinos prospere gestas continet. Quatuor tribus additæ, Stellatina, Sabatina, Tromentina, Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium à Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolueret, crimine affectati regni damnatus, de saxo Tarpeio deiectus est: in cuius notam Senatusconsultum factũ, ne cui de Manlia gente Marco cognomen esset. C. Licinius, & L. Sestius trib. pleb. legem promulgarunt, vt consules etiam ex plebe fierent, qui ex Patribus creabantur. eamq́ legem cum magna contentione repugnantibus Patribus, quum idem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent pertulerunt; & primus ex plebe consul L. Sestius creatus est. Lata est altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere.

I. QVÆ ab condita vrbe Roma ad captam eãdem vrbem Romani sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus, decemuirisq; ac tribunis consularibus gessere foris bella, domi seditiones, quinq; libris exposui; res quum vetustate nimia obscuras, velut quæ magno ex interuallo loci vix cernuntur: tum quòd & raræ per eadem tempora literæ fuere, vna custodia fidelis memoriæ rerum gestarũ; &, quod etiamsi quæ in cõmentariis pontificum, aliisq; publicis priuatisq; erant monumẽtis, incensa vrbe pleræque interiere. clariora deinceps certioraq; ab secunda origine, velut ab stirpibus lætius feraciusq; renatæ vrbis, gesta domi militiæque exponentur. Ceterum quo primò adminiculo erecta erat, eodẽ innixa M. Furio principe stetit. neque eum abdicare se dictatura, nisi anno circumacto passi sunt. Comitia in insequentẽ annum tribunos habere, quorũ in magistratu capta vrbs esset, non placuit: res ad interregnũ rediit. Quum ciuitas in opere ac labore assiduo reficiendæ vrbis teneretur, interim Q. Fabio, simul primum magistratu abiit, ab C. Marcio tribuno plebis dicta dies est, *quod legatus in Gallos, ad quod missus erat orator, contra ius gentium pugnasset.* cui iudicio eum mors, adeò opportuna, vt

(*A. V. C.* CCCLXVI.)

n^, vt voluntariam magna pars crederet, subtraxit. Interregnũ iniit tum P. Cornelius Scipio: interrex, & post eum M. Furius Camillus iterum. is tribunos militum consulari potestate creat, A. Valerium Publicolam iterum, L. Virginium, P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium. Ii ex interregno quum extemplò magistratũ inissent, nulla de re prius quam de religionibus senatum consuluêre. In primis fœdera, ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ, & quędam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, iusserunt. alia ex eis edita etiam in vulgus. quæ autem ad sacra pertinebãt, à pontificibus maximè, vt religione obstrictos haberẽt multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque ad XV. Calendas Sextiles duplici clade insignem (quo die ad Cremeram Fabii cæsi: quo deinde ad Alliam cum exitio vrbis fœdè pugnatum) à posteriore clade *Alliensem* appellarunt, insignemq; rei nulli publicè priuatimq; agendæ fecerunt. Quidam, *quod postridie Idus Quintiles non litasset Sulpicius tribunus militum, neq; inuenta pace Deûm post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie Idus rebus diuinis supersederi iussum: inde vt postridie Calendas quoq; ac Nonas eadem religio esset, traditum*, putant.

(A. V. C. CCCLXVII.)

Dies religiosi.

II. Nec diu licuit quietis consilia erigendę ex tam graui casu Reipublicæ secum agitare. Hinc Volsci veteres hostes ad extinguendum nomen Romanum arma ceperant, hinc Etruriæ principum ex omnibus populis coniurationem de bello ad fanum Voltumnæ factam, mercatores afferebant. nouus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumq;, qui post pugnã ad lacum Regillũ factam, per annos propè centum numquã ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant. Itaq; quum tanti vndiq; terrores circũstarent, appareretq; omnibus, nõ odio solum apud hostes, sed contemptu etiam inter socios nomen Romanum laborare: placuit eiusdem auspiciis defendi Rempublicã, cuius recuperata esset. dictatoremq; dici M. Furium Camillum. is dictator C. Seruilium Ahalam magistrum equitum dixit. iustitioq; indicto, delectum iuniorũ habuit: ita vt seniores quoque, quibus aliquid roboris superesset, in verba sua iuratos centuriaret. Exercitum cõscriptum armatumq; trifariam diuisit; partem vnã in agro Veiente Etruriæ opposuit: alteram ante vrbem castra locare iussit: tribunus militum his A. Manlius, illi qui aduersus Etruscos mittebãtur, Æmilius præpositus. tertiam partẽ ipse ad Volscos duxit: nec procul ab Lanuuio (*ad Metium* is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. quibus ab contemptu (quòd propè omnem deletam à Gallis Romanã iuuentutẽ crederent) ad bellũ profectis, tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, vt vallo se ipsi, vallum cõgestis arboribus sepirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod vbi animaduertit Camillus, ignẽ in obiectã sepẽ coniici iussit, & forte erat vis magna venti versa in hostẽ. itaq; non aperuit solum incendio viã, sed flammis in castra tendentibus, vapore etiã ac fumo, crepituq; viridis materiæ flagrantis ita cõsternauit hostes vt minor moles superãtibus vallum in castra Volscorũ Romanis fuerit, quã transcendentibus sepem incẽdio absumptam fuerat. Fusis hostibus cæsisq;, quum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratã à minimè largitore duce, eò militi gratiorem: persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum agrum depopulatus esset, ad deditionẽ Volscos septuagesimo demũ anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, & ipsos bellum molientes, exercitum eorum ad Bolas oppressit: nec castra modò, sed vrbem etiam aggressus, impetu primo cœpit.

Camillus dictator creatur.

Volscorũ deditio.

III. Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus erat, ea fortuna esset; aliam in partẽ terror ingens ingruerat. Etruria propè omnis armata Sutrium socios populi Romani obsidebat: quorum legati opem rebus affectis orãtes, quum senatum adissent, decretum tulere, *vt dictator primo quoq; tempore auxilium Sutrinis ferret*. cuius spei moram quum pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaq; paucitas oppidanorũm, opere, vigiliis, vulneribusque, quæ semper eosdem vrgebant, per pactionem vrbe hostibus tradita, inermes cum singulis emissi vestimẽtis, miserabili agmine penates relinquerent: eo fortè tempore Camillus cum exercitu Romano interuenit. cui quũ se mœsta turba ad pedes prouoluisset, principumq; orationem necessitate vltima expressam, fletus mulierum ac puerorum, qui exilii comites trahebantur excepisset: parcere lamentis Sutrinos iussit: *Etruscis se luctu lacrimasq; ferre.* Sarcinas inde deponi, Sutrinosque ibi considere modico præsidio relicto; arma secum militem ferre iubet. ita expedito exercitu, profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia rebus (vt fit) secundis inuenit: nullam stationem ante mœnia, patentes portas, victorẽ vagũ prędam ex hostium tectis egerentẽ. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur: victores Etrusci passim trucidantur ab nouo hoste, neq; se conglobandi coeundiq; in vnum; aut arma capiẽdi datur spatium. quum pro se quisq; tenderẽt ad portas, si qua fortè se in agros eiicere possent, clausas (id enim primũ dictator imperauerat) portas inueniunt. Inde alii arma capere, alii quos fortè armatos tumultus occupauerat, conuocare suos vt prælium inirent. quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni præcones per vrbem dimissi, *poni arma, & parci inermi* iussissent, *nec præter armatos quẽquam violari.* Tum etiam, quibus animi in spe vltima obstinati ad decertãdum fuerant, postquam data spes vitę est, iactare passim arma; inermesq;, quod tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in custodias diuisa. oppidum ante noctẽ redditũ Sutrinis inuiolatum, integrumque ab omni clade belli: quia non vi captũ, sed traditum

Sutriũ à Camilli recipitur.

IV. traditum per conditiones fuerat. Camillus in vrbem triumphans rediit, trium simul bellorum victor, lõgè plurimos captiuos ex Etruscis ante currum duxit. quibus sub hasta venũdatis, tantum æris redactum est, vt pretio pro auro matronis persoluto, ex eo quod supererat, tres pateræ aureæ factæ sint: quas cum titulo *nominis Camilli* ante Capitolium incẽsum, in Iouis cella constat ante pedes Iunonis positas fuisse. Eo anno in ciuitatẽ accepti, qui Veientium Capenatiumq; ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque iis nouis ciuibus assignatus. reuocati quoq; in vrbẽ senatusconsulto à Veiis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis tectis Veios se contulerant. & primò fremitus fuit aspernãtium imperium; *dies deinde præstituta, capitalisque pœna, qui non remigrasset Romam*, ex ferocibus vniuersis singulos metu suo quemque obedientes fecit. Et Roma quum frequentia crescere, tum tota simul exsurgere ædificiis: & Republica impensas adiuuante, & ædilibus velut publicũ exigentibus opus, & ipsis priuatis (admonebat enim desiderium vsus) festinantibus ad effectũ operis. intraque annum noua vrbs stetit. Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate habita. creati T. Quintius Cincinnatus, Q. Seruilius Fidenas quintum, Iulius Iulus, L. Aquilius Coruus, L. Lucretius Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in Æquos, non ad bellum (victos namque se fatebantur) sed ab odio ad peruastandos fines, ne quid ad noua consilia relinquerent virium, duxère: alterum in agrum Tarquiniensem. ibi oppida Etruscorum Cortuosa & Contenebra vi capta dirutaq;. Ad Cortuosam nihil certaminis fuit. improuiso adorti, primo clamore atq; impetu cepere: direptum oppidum atque incensum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit: laborq; continuus non die, non nocte remissus, subegit eos. quum in sex partes diuisus exercitus Romanus senis horis in orbem succederet prælio, oppidanos eosdem integro semper certamini paucitas fessos obiiceret: cessere tandem, locusq; inuadendi vrbem Romanis datus est. Publicari prædã tribunis placebat, sed imperiũ quam consiliũ segnius fuit. dum cunctantur, iam militum præda erat, nec nisi per inuidiam adimi poterat. Eodem anno, ne priuatis tantum operibus cresceret vrbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est, opus vel in hac magnificentia vrbis conspiciendum. *Iam & tribuni plebis ciuitate ædificando occupata, cõciones suas frequentare legibus agrariis conabantur. ostentabatur in spem Pomptinus ager, tum primum post accisas à Camillo Volscorũ res possessionis haud ambiguæ. Criminabantur *multo eum infestiorem agrum ab nobilitate esse, quam à Volscis fuerit, ab illis enim tantum, quoad vires & arma habuerunt, incursiones eo factas: nobiles homines in possessionem agri publici grassari: nec nisi, antequam omnia præripiant, diuisus sit, locum ibi plebi fore.* Haud magnopere plebem mouerant, & infrequentem in foro, propter ędificandi curam; & eodẽ exhaustam impensis: eoq; agri immemorem, ad quem instruendum vires nõ essent. In ciuitate plena religionum, tum etiam ab recẽti clade superstitiosis principibus, vt renouarentur auspicia, res ad interregnum rediit. interreges deinceps, M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius Potitus. hic demum tribunorũ militum consulari potestate comitia habuit L. Papirium, C. Sergiũ, L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Poplicolam tertium creat. hi ex interregno magistratũ occepêre. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota, dedicata est à T. Quintio duumuiro sacris faciundis. Tribus quatuor ex nouis ciuibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabbatina Arniensis: eæque viginti quinque tribuum numerum expleuere. De agro Pomptino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequẽtiorem iam populum mobilioremq; ad cupiditatem agri quã fuerat. Et de Latino Hernicoq; bello mentio facta in senatu, maioris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est. Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate rediit: collegę additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, Q. Seruilius Fidenas sextũ, L. Quintius Cincinnatus, L. Horatius Puluillus, P. Valerius. Principio anni auersæ curæ hominũ sunt à bello Etrusco: quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in vrbem attulit, *Antiates in armis esse, Latinorumq; populus iuuentutem submisisse ad id bellum: eo abnuentes publicum fuisse consilium; quod non prohibitos tantummodo voluntarios dicerent militare vbi vellent.* Desierant iam vlla contemni bella. itaque senatus Diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset. dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si priuatus esset: & collegæ fateri *regimen omnium rerum, vbi quid bellici terroris ingruat, in viro vno esse: sibiq; destinatum in animo esse, Camillo submittere imperium: nec quicquam de maiestate sua detractum credere, quod maiestati eius viri concessissent.* Collaudatis ab senatu tribunis, & ipse Camillus confusus animo, gratias egit. *Ingens inde*, ait, *onus à populo Romano sibi, qui se dictatorem iam quartum creasset, magnum à senatu talibus de se iudiciis eius ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio iniungi. itaque si quid laboris vigiliarumque adiici posset, certantem secum ipsum annisurum, vt tanto de se consensu ciuitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, plus ibi minarum, quam periculi esse: se tamen, vt nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi vrbem Romanam ab inuidia & odio finitimorum: itaque ducibus pluribus & exercitibus ad administrandã Rempub. opus esse.* Te, inquit, *P. Valeri socium imperij consiliiq; legiones mecum aduersus Antiatem hoste ducere placet: te Q. Seruili altero exercitu instructo paratoq; in vrbe castra habere, intentum, siue Etruria se interim, vt nuper, siue noua hæc cura, Latini atq; Hernici mouerint. pro certo habeo ita rem gesturũ, vt patre, auo,*

Marginalia: Camilli triumphus. | Intra annũ Roma instaurata. | A.V.C. CCLXIII. | Capitoliũ saxo quadrato substruitur. | *V. | (A.V.C. CCCLXIX.) | Quatuor tribus ex nouis ciuibus additæ | VI. | (A.V.C. CCCLXX) | Camillus collegis imperiũ communicat.

teq; ipso ac sex tribunatibus dignum est. tertius exercitus ex caussariis senioribusq; à L. Quintio scribatur, qui vrbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæq; belli alia tempora poscent, prouideat. Te Sergi Corneli, præsidem huius publici consilii, custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium vrbanarum, collegæ facimus. Cunctis in partes muneris sui benignè pollicentibus operam, Valerius socius imperii lectus adiecit, *M. Furium sibi pro dictatore, seq; ei pro magistro equitum futurum: proinde quam opinionē de vnico imperatore, eam spem de bello haberēt. se vero bene sperare.* Patres *& de bello, & de pace, vniuersaq; republica* erecti gaudio fremunt: *nec dictatore vnquam opus fore Reipublicæ, si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus iunctos animis, parere atque imperare iuxta paratos: laudemq; conferentes potius in medium, quam ex communi ad se trahentes.* Iustitio indicto, delectuq; habito.

VII. Furius ac Valerius ad Satricum profecti; quo nō Volscorum modò iuuentutem Antiates ex noua sobole lectam, sed ingētem Latinorum Hernicorumque conciuerant ex integerrimis diutina pace populis: itaque nouus hostis veteri adiunctus commouit animos militis Romani. Quod vbi aciem iam instruenti Camillo centuriones renunciauerunt, *turbatas militum mentes esse: segniter arma capta, cunctabundosque & resistentes egressos castris esse: quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnaturos: & ægrè inermem tantam multitudinem, nedum armatam sustineri posse*: in equum insilit; & ante signa obuersus in aciem, ordines interequitās:

Camilli oratio ad milites.

Quæ tristitia milites hæc, quæ insolita cunctatio est? hostem, an me an vos ignoratis? hostis est. quid aliud quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ? vos contra, me duce (vt Falerios Veiosque captos, & incapta patria Gallorum legiones cæsas taceam) modo trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis & Æquis, & ex Etruria egistis. an me, quod non dictator vobis, sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? neque ego maxima imperia in vos desidero: & vos in me nihil præter me ipsum intueri decet: neque enim dictatura mihi vnquam animos fecit, vt ne exilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus: & quum eadem omnia in hoc bellū afferamus, quæ in priora attulimus, eundem euentum belli exspectemus. simul concurreritis, quod quisque didicit ac consueuit, faciet: vos vincetis, illi fugient.

VIII. Dato deinde signo, ex equo desilit & proximū signiferum manu arreptum secum in hostem rapit: *infer miles*, clamitans, *signum.* quod vbi videre (ipsum Camillum, iam ad munera corporis senecta inualidum, vadentem in hostes) procurrunt pariter omnes clamore sublato, *Sequere imperatorē*, pro se quisque clamantes. emissum etiam signum Camilli iussu in hostium aciem ferunt: idque vt repeteretur, concitatos antesignanos. Ibi primum pulsum Antiatem, terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. nec vis tantum militum mouebat excitata præsentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat, quā ipsius Camilli fortè oblata species. ita quocumque se intulisset, victoriam secū haud dubiam trahebat. maximè id euidens fuit, quum in læuum cornu propè iam pulsum, arrepto repentè equo cum scuto pedestri aduectus, conspectu suo prælium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Iam inclinata res erat, sed turba hostium & fuga impediebat, & longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat: quum repente ingentibus procellis fusus imber, certam magis victoriam quam prælium diremit. Signo deinde receptui dato, nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namq; & Hernici relictis Volscis domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti euentus. Volsci vbi se desertos ab eis videre, quorum fiducia rebellauerant, relictis castris, mœnibus Satrici se includunt. quos primò Camillus vallo circumdare & aggere atque operibus oppugnare est adortus. quæ postquam nulla eruptione impediri videt: minus esse animi ratus in hoste, quam vt in eo tam lentæ spei victoriā exspectaret: cohortatus milites, *ne tāquam Veios oppugnantes in opere longinquo sese tererent, victoriam in manibus esse*: ingenti militum alacritate mœnia vndique aggressus scalis oppidum cepit.

Satricū expugnat.

Volsci abiectis armis sese dediderunt.

IX. Cæterum animus ducis rei maiori, Antio imminebat. id caput Volscorum: eam fuisse originem proximi belli, sed quia nisi magno apparatu; tormentis machinisque tam valida vrbs capi non poterat: relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, vt senatum ad excidēdum Antium hortaretur. Inter sermonē eius (credo rem Antiatem diuturniorem manere Diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium aduersus Etruscos petentes veniunt, *breuem occasionem esse ferendi auxilii* memorantes. eò vim Camilli ab Antio fortuna auertit. namq; quum ea loca opposita Etruriæ, & velut claustra inde portæque essent: & illis occupandi ea, quum quid noui molirētur, & Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur senatui cum Camillo agi placuit, *vt omisso Antio bellum Etruscum susciperet*. legiones vrbanæ, quibus Quintius præfuerat, ei decernuntur. quamquā expertum exercitum, assuetumq; imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusauit: Valeriū tantummodo imperii sociū depoposcit. Quintius Horatiusque successores Valerio in Volscis missi. Profecti ab vrbe Sutrium Furius & Valerius, partem oppidi iam captam ab Etruscis inuenere: ex parte altera interseptis itineribus ægrè oppidanos vim hostium ab se arcētes. tum Romani auxilii aduentus, tum Camilli nomen celeberrimum apud hostes sociosq;, & in præsentia rem inclinatā sustinuit, & spacium ad opem ferēdam dedit. Itaq; diuiso exercitu Camillus collegam eam in partem circumductis copiis quam hostes tenebant, mœnia aggredi iubet: non tanta spe scalis capi vrbem posse, quā vt auersis eo hostibus, & oppidanis iā pugnādo fessis laxaretur labor, & ipse spatiū intrādi sine certamine mœnia haberet.

Camillus Sutrium recipit.

Quod

Quod quum simul vtrimque factum esset, anceps; terror Etruscos circumstaret: & mœnia summa vi oppugnari; & intra mœnia esse hostē viderent: porta se, quæ vna forte non obsidebatur, trepidi vno agmina eiecere. magna cædes fugientium, & in vrbe & per agros est facta. plures à Furianis intra mœnia cæsi: Valeriani expeditiores ad persequendos fuere: nec ante noctem, quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto, restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per deditionem acceptum iam totum Etrusci habebant.

X.

Videbatur plus in ea vrbe recipienda laboris fore, non in eo solum quod tota hostiū erat, sed etiam quod parte Nepesinorum prodente ciuitatem, facta erat deditio. mitti tamē ad principes eorum placuit, *vt secernerent se ab Etruscis: fidemque quam implorassent ab Romanis ipsi præstarent.* Vnde quum responsum allatū esset, *nihil suæ potestatis esse: Etruscos mœnia, custodiasq; portarum tenere*: primò populationibus agri terror est oppidanis admotus: deinde postquam deditionis quam societatis fides sanctior erat, fascibus sarmētorum ex agro collatis ductus ad mœnia exercitus, completisq; fossis scalæ admotæ, & clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde edictū, *vt arma ponant*, parcique iussum inermi. Etrusci pariter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores deditionis securi percussi: innoxiæ multitudini reddita res; oppidumq; cum præsidio relictum. Ita duabus sociis vrbibus ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna gloria Romam reduxerūt. Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitę, quæsitumq; *cur per eos annos militem ex instituto non dedissent?* Responsum frequenti vtriusque gentis concilio est, *nec culpam in eo publicam, nec consilium fuisse, quod suæ iuuentutis aliqui apud Volscos militauerint: eos tamen ipsos praui consilii pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse. militis autem non dati caussam, terrorem assiduum à Volscis fuisse, quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis exhauriri nequisse.* Quæ relata Patribus, magis tēpus, quam caussam, non visa belli habere.

Nepete recipitur.

XI. A.V.C. CCLXI.

In sequenti anno A. Manlio, P. Cornelio, T. & L. Quintiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum tribunis consulari potestate, graue bellum foris, grauior domi seditio exorta: bellum à Volscis adiuncta Latinorum atq; Hernicorum defectione: seditio, vnde minimè timeri potuit, à patricię gentis viro & inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino: qui nimius animis, quum alios principes sperneret, vni inuideret, eximio simul honoribus atq; virtutibus M. Furio; ægrè ferebat solum eum in magistratibus, solum apud exercitum esse; *tantum iam eminere, vt iisdem auspiciis creatos non pro collegis, sed pro ministris habeat: quum interim, si quis verè æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione hostium non potuerit, nisi à se prius Capitolium atq; arx seruata esset: & ille inter aurum accipiendum, & spem pacis solutis animis Gallos aggressus sit: ipse armatos capientesq; arcem depulerit: illius gloriæ partem viritim et ad omnes milites sit, qui simul vicerint; suæ victoriæ neminem omnium mortalium socium esse.* His opinionibus inflato animo, ad hoc vitio quoque ingenii vehemens & impotēs, postquam inter Patres non quantum æquum censebat, excellere suas opes animaduertit; primus omnium ex Patribus popularis factus; cum plebis magistratibus consilia communicare, criminando Patres, alliciendo ad se plebem. tum aura non consilio ferri, famæque magnæ malle, quam bonæ esse: & non contentus agrariis legibus, quæ materia semper tribunis plebis seditionum fuisset, fidem moliri cœpit: *acriores quippe æris alieni stimulos esse, qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed neruo ac vinculis corpus liberum territent.* & erat æris alieni magna vis (res damnosissima etiam diuitibus) ædificando contracta. Bellum itaque Volscum graue per se, oneratum Latinorum atque Hernicorum defectione, in speciem caussæ iactatum, vt maior potestas quæreretur; sed noua consilia Manlii magis compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A. Cornelius Cossus magistrum equitū dixit T. Quintium Capitolinum.

M. Manlius diuitiis nimius auctor.

XII.

Dictator, etsi maiorem dimicationem propositam domi, quam foris cernebat: tamē seu quia celeritate ad bellum opus erat, seu victoria triumphoq; dictaturæ ipsi vires se additurum ratus, delectu habito in agrum Pomptinum, quo à Volscis exercitum indictum audierat, pergit. Non dubito præter satietatem tot iam libris assidua bella cum Volscis gesta legentibus, illud quoq; succursurum (quod mihi percensenti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo fuit) vnde toties victis Volscis & Æquis suffecerint milites. quod quum ab antiquis tacitum prætermissumque sit; cuius tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique coniectanti esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut interuallis bellorū, sicut nunc in delectibus fit Romanis, alia atque alia sobole iuniorum ad bella instaurando toties vsos esse: aut non ex iisdem semper populis exercitus scriptos; quanquā eadem semper gens bellum intulerit: aut innumerabilem multitudinem liberorum capitum in eis fuisse locis, quę nunc vix seminario exiguo militum relicto, seruitia Romana ab solitudine vindicant. Ingens certè (quod inter omnes auctores conueniat) quamquam nuper Camilli ductu atq; auspicio accisæ res erant, Volscorum exercitus fuit. ad hoc Latini Hernicique accesserant, & Circeiensium quidam, & coloni etiam à Velitris. Romanus dictator castris eo die positis, postero cum auspicato prodisset, hostiaq; cæsa pacem Deûm adorasset, lætus ad milites; iam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat, luce prima capientes processit: *Nostra victoria est, milites*, inquit, *si quid Dii vatesque eorum in futurum vident. itaque vt decet certæ spei plenos, & cum imparibus manus conserturos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextram armemus: ne procurri*

Vnde Volscis & Æquis toties victis suffecerint milites.

Cornelii oratio ad milites.

curri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu impetum hostium excipere. vbi illi vana iniecerint missilia, & effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, & veniat in mentem vnicuiq;, Deos esse, qui Romanum adiuuent: Deos, qui secundis auibus in prælium miserint. Tu, Quinti, equitem intentus ad primũ initium moti certaminis teneas: vbi hærere iam aciem collato pede videris, tum terrorem equestrem occupatis alio pauore infer: inuectusq; ordines pugnantiũ dissipa. Sic eques, sic pedes, vt præceperat, pugnant. nec dux legiones, nec fortuna fefellit ducem.

XIII. Multitudo hostium nulli rei præterquam numero freta, & oculis vtramq; metiens aciem, temere prælium iniit, temere omisit: clamore tantum missilibusq; telis, & primo pugnæ impetu ferox; gladios & collatum pedem, & vultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit. Impulsa frons prima, & trepidatio subsidiis illata. & suum terrorem intulit eques. rupti inde multis locis ordines, motaq; omnia, & fluctuanti similis acies erat. deinde postquam cadentibus primis iam ad se quisq; peruenturam cædem cernebat, terga vertunt. instare Romanus; & donec armati confertiq; abibãt, peditum labor in persequendo fuit. postquam iactari arma passim, fugaq; per agros spargi aciem hostium animaduersum est: tum equitũ turmæ emissæ, dato signo, *ne in singulorum morando cæde spatium ad euadendum interim multitudini darent: satis esse missilibus ac terrore impediri cursum, obequitandoq; agmen teneri, dum assequi pedes & iusta cæde conficere hostem posset.* fugæ, sequendiq; non ante noctem finis fuit: capta quoq; ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque omnis, præter libera corpora, militi concessa est: pars maxima captiuorum ex Latinis atque Hernicis fuit: nec hominum de plebe, vt credi posset mercede militasse, sed principes quidã iuuentutis inuenti, manifesta fides publica ope Volscos hostes adiutos. Circeiensium quoque quidam cogniti, & coloni à Velitris: Romamq; omnes missi, percunctantibus primoribus Patrum, eadem, quæ dictatori, *defectionẽ suis quisq; populi* haud perplexe indicauere.

Volsci terga vertunt: eorum castra diripiuntur.

XIV. Dictator exercitũ in statiuis tenebat, minime dubius bellũ cum his populis Patres iussuros: quũ maior domi exorta moles coegit acciri Romã eũ, gliscente indies seditione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. non enim iam orationes modo Manlii, sed facta popularia in speciem, tumultuosa eadem qua mente fierẽt, intuenda erant. Centurionẽ nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniæ quum duci vidisset, medio foro cum caterua sua accurrit, & manum iniecit: vociferatusq; de superbia Patrum, ac crudelitate fœneratorum, & miseriis plebis, virtutibus eius viri fortunaq;: *Tum vero ego,* inquit, *nequiquam hac dextra Capitoliũ arcemq; seruauerim, si ciuem commilitonemq; meum, tamquam Gallis victoribus captum, in seruitutem ac vincula duci videam.* ideo rem creditori palam populo soluit: libraq; & ære liberatum emittit, Deos atq; homines obtestantẽ, *vt M. Manlio liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiã referant.* acceptus extemplo in tumultuosam turbã & ipse tumultũ augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico aliisq; deinceps bellis ostentans: *se militantem, se restituentem euersos penates multiplici iam sorte exsoluta mergentibus semper sortem vsuris, obrutũ fœnore esse: videre lucem, forum, ciuium ora, M. Manlii opera: omnia parentum beneficia ab illo se habere: illi deuouere corporis vitæq; ac sanguinis quod superfit: quodcunq; sibi cum patria, penatibus publicis ac priuatis iuris fuerit; id cum vno homine esse.* His vocibus instincta plebes quum iam vnius hominis esset; addita alia commotioris ad omnia turbanda consilii res. fundum in Veienti, caput patrimonii, subiecit præconi: *Ne quem vestrum,* inquit, *Quirites, donec quicquam in re mea superérit, iudicatum addictumve duci patiar.* Id vero ita accendit animos, vt per omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur. ad hoc domi, concionantis in modum, sermones pleni criminum in Patres: inter quos, quum omisso discrimine, vera an vana iaceret, *thesauros Gallici auri occultari à Patribus iecit: nec iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam quoque publicam auertant: ea res si palam fiat, exsolui plebem ære alieno posse.* Quæ vbi obiecta spes est, *enimuero indignũ facinus videri, quum conferendum ad redimendam ciuitatem è Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam: idem aurum ex hostibus captum in paucorum prædam cessisse.* itaq; exsequebantur *quærendo vbi tantæ rei furtum occultaretur:* differenteque, & *tempore suo se indicaturũ* dicente, ceteris omissis eo versæ erãt omnium curæ: apparebatque nec veri indicii gratiam mediam, nec falsi offensionẽ fore.

Manlii Capitolini popularis liberalitas.

XV. Ita suspensis rebus dictator accitus ab exercitu, in vrbẽ venit. postero die senatu habito, quum satis periclitatus voluntates hominum, discedere senatum ab se vetuisset: stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorẽ ad M. Manlium misit: qui dictatoris iussu vocatus, quum signum suis dedisset *adesse certamen*, agmine ingẽti ad tribunal venit: hinc senatus, hinc plebs suum quisque intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator silentio facto: *Vtinam,* inquit, *mihi Patribusq; Romanis ita de ceteris rebus cum plebe conueniat, quemadmodum quod ad te attinet, eamq; rem quam de te sum quæsiturus, conuenturum satis confido. Spem factam à te ciuitati video, fide incolumi ex thesauris Gallicis, quos primores Patrum occultent, creditum solui posse: cui ego rei tantum abest vt impedimento sim, vt contra te, M. Manli, adhorter: liberes fœnore plebem Romanam: & istos incubantes publicis thesauris ex præda clandestina euoluas. quod nisi facis, siue vt & ipse in parte prædæ sis, siue quia vanum indicium est, in vincula te duci iubebo: nec diutius patiar à te multitudinem fallaci spe concitari.* Ad ea Manlius, *nec se fefelisse,* ait, *non aduersus Volscos toties hostes, quoties Patribus expediat: nec aduersus Latinos Hernicosq;, quos falsis criminibus in arma agant: sed aduersus se ac plebem Romanam dictatorem creatum esse: iam omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri: iam dictatorem profiteri patrocinium fœneratorum aduersus plebem: iam sibi ex fauore multitudi-*

Dictator creati in M. Manliũ.

Manlii responsio.

titudinis crimen & perniciem quæri. Offendit, inquit, *te A. Corneli, vosq; Patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? quin eam diducitis à me singuli vestris beneficiis? intercedendo, eximendo de neruo ciues vestros, prohibendo iudicatos addictosq; duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates aliorũ? Sed quid ego vos de vestro impendatis hortor? sortem aliam ferte, de capite deducite quod vsuris pernumeratum est: iam nihilo mea turba, quam vllius conspectior erit. At enim quid ita solus ego ciuium curam ago? nihilo magis quod respondeam, habeo, quam si quæras quid ita solus Capitolium arcemq; seruarim: & tum vniuersis quam potui, opem tuli, & nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem, difficilem interrogatio facit. cur enim quæritis quod scitis? cur quod in sinu vestro est, excuti iubetis potius, quã ponatis? nisi aliqua fraus subest quo magis argui præstigias iubetis vestras, eo plus vereor ne abstuleritis, obseruantibus etiam oculis. Itaque non ego vobis vt indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, vt in medium proferatis.*

XVI. Quum mittere ambages, dictator iuberet, & aut peragere verum indicium cogeret, aut fateri facinus insimulati falsò crimine senatus, oblatæq; vani furti inuidiæ: negantem *arbitrio inimicorum se locuturũ*, in vincula duci iussit. Arreptus à viatore: *Iupiter*, inquit, *optime maxime, Iunoque regina, ac Minerua, ceterique Dii Deæq;, qui Capitolium arcemq; incolitis, siccine vestrũ militem ac præsidẽ sinitis vexari ab inimicis? hac dextra, qua Gallos fudi à delubris vestris, iam in vinculis & catenis erit?* Nullius nec oculi, nec aures indignitatem ferebãt: sed inuicta sibi quædam patiẽtissima iusti imperii ciuitas fecerat: nec aduersus dictatoriam vim aut tribuni plebis, aut ipsa plebs, attollere oculos aut hiscere audebant. Coniecto in carcerem Manlio, satis constat, magnam partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obuersatamq; vestibulo carceris mœstam turbam. Dictator de Volscis triumphauit: inuidiæque magis triumphus quam gloriæ fuit. quippe *domi, non militiæ partum eum: actumq; de ciue, non de hoste* fremebant: *vnum defuisse tantum superbiæ, quod nõ M. Manlius ante currum sit ductus.* Iamque haud procul seditione res erat: cuius leniendæ caussa, postulante nullo largitor voluntarius repente senatus factus, Satricũ coloniam duo millia ciuium Romanorum deduci iussit: bina iugera & semisses agri assignati. quod quum & paruum & paucis datũ, & mercedem esse prodendi M. Manlii interpretarẽtur, remedio irritatur seditio: & iam magis insignis sordibus & facie reorum turba Manliana erat: amotusq; post triumphum abdicatione dictaturæ, terror & linguam & animos liberauerat hominum.

Plebis ob Manlium vinctum indignatio.

XVII. Audiebantur itaq; propalam voces exprobrantium multitudini, *quod defensores suos in præcipitem semper locum fauore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat. sic Sp. Cassium in agros plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore ciuium famem suis impensis propulsantem oppressos: sic M. Manlium, mersam & obrutam fœnore partem ciuitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditũ inimicis. saginare plebem populares suos vt iugulentur. hoccine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderet vir consularis? fingerent mentitum ante, atque ideo non habuisse quod tum responderet. cui seruo vmquam mendacii pœnam vincula fuisse? Non obuersatam esse memoriã noctis illius, quæ pene vltima atque æterna nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pene Ioue erepto ex hostiũ manibus vidissent? selibrisne farris gratiam seruatori patriæ relatã? & quẽ prope cœlestem, cognomine certe Capitolino Ioui parem fecerint, eum pati vinctũ in carcere, in tenebris obnoxiã carnificis arbitrio ducere animã? adeo in vno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in tam multis vni esse?* Iam ne nocte quidem turba ex eo loco dilabebatur, *refracturosq; carcerem* minabantur: quum remisso, id quod erepturi erãt, ex senatusconsulto Manlius vinculis liberatur. quo facto seditio non finita, sed dux seditioni datus est. Per eosdem dies Latinis & Hernicis, simul colonis Circeiensibus, & à Veletris purgãtibus se Volsci crimine belli, captiuosque repetentibus, vt suis legibus in eos animaduerterent, tristia responsa reddita: tristiora colonis, *quod ciues Romani patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent.* Nõ negatum itaq; tantũ de captiuis: sed, in quo ab sociis tamen temperauerant, denunciatum senatus verbis, *facesserent propere ex vrbe ab ore atque oculis populi Rom. ne nihil eos legationis ius, externo nõ ciui comparatum, tegeret.*

Latinis & Hernicis tristia responsa à senatu redduntur.

XVIII. (A. V. C. CCCLXXII.) Recrudescente Manliana seditione sub exitu anni comitia habita, creatique tribuni militum consulari potestate ex Patribus Ser. Cornelius Maluginensis tertium, P. Valerius Potitus iterũ, M. Furius Camillus quintũ, Ser. Sulpicius Rufus iterum, C. Papirius Crassus, T. Quintius Cincinnatus secundum. Cuius principio anni & Patribus & plebi peropportune externa pax data: plebi, quod non auocata delectu spem cepit, dũ tam potentem haberet ducem, fœnoris expugnãdi: Patribus, ne quo externo terrore auocarẽtur animi ab sanandis domesticis malis. Igitur quum pars vtraque acrior aliquãto coorta esset, iam in propinquum certamen aderat: & Manlius aduocata domũ plebe cum principibus nouandarum rerum interdiu noctuq; cõsilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumq;, quam antea fuerat. iram accenderat ignominia recens in animo ad contumeliã inexperto. spiritus dabat; quod nec ausus esset idẽ in se dictator quod in Sp. Mælio Cincinnatus Quintius fecisset: & vinculorum suorũ inuidiam non dictator modo abdicãdo dictaturam fugisset, sed ne senatus quidem sustinere potuisset. His simul inflatus, exacerbatusque, iam per se accensos incitabat plebis animos: *Quousque tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne belluas quidem ignorare voluit? numerate saltem quot ipsi sitis, quot aduersarios habeatis. si singuli singulos aggressuri essetis, tamen acrius crederem vos pro libertate, quam illos pro dominatione certaturos. quot enim cliẽtes circa singulos fuistis patronos? tot nũc aduer-*

Seditiosa Manlii oratio ad plebem.

aduersus vnum hostem eritis. ostendite modo bellum, pacem habebitis. videant vos paratos ad vim, ius ipsi remittent. audendum est aliquid vniuersis, aut omnia singulis patienda. Quousque me circumspectabitis? ego quidem nulli vestrum deero. ne fortuna mea desit, videte. ipse vindex vester, vbi visum inimicis est, nullus repente fui: & vidistis in vincula duci vniuersi eum qui à singulis vobis vincula depuleram. quid sperem, si plus in me audeant inimici? an exitum Cassii Meliiq́; expectem? bene facitis quod abominamini: Dii prohibeant hæc: seq̃ nunquam propter me de cælo descendẽt. vobis dent mentem oportet, vt prohibeatis: sicut mihi dederunt armato togatoq́;, vt vos à barbaris hostibus, a superbis defenderem ciuibus. Tam paruus animus tãti populi est, vt semper vobis auxilium aduersus inimicos satis sit? nec vllum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, certamen aduersus Patres noritis? nec hoc natura insitum vobis est, sed vsu possidemini, cur enim aduersus externos tantum animorum geritis, vt imperare illis æquum censeatis? quia consuestis cum eis pro imperio certare: aduersus hos tentare magis quam tueri libertatem. tamen qualescunq́; duces habuistis, qualescũque ipsi fuistis, omnia adhuc quantacunq́; petistis, obtinuistis, seu vi, seu fortuna vestra. vnde tempus est etiã maiora conari. experimini modo & vestram felicitatẽ, & me (vt spero) feliciter expertum: minore negotio qui imperet Patribus imponetis, quam qui resisterent imperantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consulatusq́;, vt caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste, prohibete ius de pecuniis dici. ego me patronum profiteor plebis, quod mihi cura mea & fides nomẽ induit. vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appellabitis ducem, eo vtemini potentiore ad obtinenda ea quæ vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur: sed nec cum quibus, nec quem ad finem consilia peruenerint, sat planum traditur.

XIX. *Senatus de opprimẽdo Manlio cõsiliis agitat.*

At in parte altera senatus de secessione, in domum priuatam, plebis, forte etiam in arce positam, & imminẽti mole libertati agitat. magna pars vociferantur *Seruilio Ahala opus esse, qui non in vincula duci iubendo irritet publicum hostem, sed vnius iactura ciuis, finiat intestinum bellum.* decurritur ad leuiorem verbis sententiam, vim tamen eandem habẽtem, *vt videant magistratus, ne quid perniciosis consiliis M. Manlii Respublica detrimenti capiat.* Tum tribuni consulari potestate tribunique plebis (nam & quia eundem & suæ potestatis quem libertatis omnium finem cernebant, Patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes quid opus facto sit, consultant. Quum præter vim & cædem nihil cuiquam occurreret; eam autem ingentis dimicationis fore appareret: tũ M. Mænius & Q. Publilius tribuni plebis: *Quid Patrũ & plebis certamen facimus, quod ciuitatis esse aduersus vnum pestiferum ciuem debet? quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, vt suis ipse oneratus viribus ruat? diem dicere ei, nobis in animo est. nihil minus populare quam regnũ est. simul multitudo illa non secum certari viderint, & ex aduocatis iudices facti erunt, & accusatores de plebe, patriciũ reum intuebuntur, & regni crimen in medio: nulli magis quam libertati fauebunt suæ.*

XX. Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod vbi est factum, primo commota plebs est, vtique postquam sordidatum reum viderunt: nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidẽ aut affines, postremo ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem nũquam vsu venisset, vt in tanto discrimine non & proximi vestem mutarent. *Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamq́; omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem virum: quod primus a Patribus ad plebem defecisset.* Quũ dies venit, quæ præter cœtus multitudinis seditiosasq; voces & largitionẽ & fallax indicium, pertinentia proprie ad regni crimen, ab accusatoribus obiecta sint reo, apud neminem auctorem inuenio. nec dubito haud parua fuisse, quum damnandi mora plebi non in caussa, sed in loco fuerit. Illud notandũ videtur, vt sciant homines, quæ & quanta decora fœda cupiditas regni, nõ ingrata solum, sed inuisa etiam reddiderit.

Manlii cupiditas regni omnibus inuisa

Homines prope quadringentos produxisse dicitur, *quibus sine fœnore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset. ad hæc decora quoq́; belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta; in quibus insignes duas murales coronas, ciuicas octo. ad hæc seruatos ex hostibus ciues produxisse, inter quos C. Seruilium magistrum equitum, absentem nominatũ. & quum ea quoq́; quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica facta dictis æquando memorassent: nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis: & identidem Capitolium spectans, Iouem Deosq́; alios deuocasse ad auxilium fortunarum suarum: precatumq́; esse, vt quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent: & orasse singulos vniuersosq́;, vt Capitolium atq́; arcem intuentes, vt ad Deos immortales versi de se iudicarent.* In Campo Martio quum centuriatim populus citaretur, & reus ad Capitolium manus tendens, ab hominibus ad Deos preces auertisset: apparuit tribunis, nisi oculos quoq; hominum liberassent à tanti memoria decoris, numquã fore in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. ita producta die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, vnde cõspectus in Capitolium nõ esset, concilium populi indictum est. ibi crimen valuit, & obstinatis animis triste iudicium inuisumq; etiam iudicibus factũ. Sunt qui *duumuiros, qui de perduellione anquirerent,* creatos, auctores sint. damnatum tribuni de saxo Tarpeio deiecerũt: locusque idem in vno homine & eximię glorię monimẽtum, & pœnæ vltimæ fuit. Adiectæ mortuo notæ sunt: publica vna, quod quum dom[9] eius fuisset, vbi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, *ne quis patricius in arce aut Capitolio habitaret:* gentilitia altera, quod gentis Manliæ decreto cautũ est, *ne quis deinde M. Manlius vocaretur?* Hunc exitũ habuit vir, nisi in libera ciuitate natus esset, memorabilis. Populũ breui, postquam periculum ab eo

Manli mortui iniectæ notæ.

nullum

nullum erat, per se ipsas recordātem virtutes, desideriũ eius tenuit. pestilentiā etiam breui consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis caussis; ex Manliano supplicio magnæ parti videri orta: *violatum Capitolium esse sanguine seruatoris. nec Diis cordi fuisse pœnam eius oblatam propè oculis suis, à quo sua templa erepta è manibus hostiũ essent.*

XXI. Pestilentia. (A.V.C. CCCLXIII.) Pestilentiam, inopiam frugum, & vulgatam vtriusq; mali famam, anno insequēte multiplex bellum excepit, L. Valerio quartũ, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio, tribunis militum consulari potestate. Hostes noui præter Volscos, velut sorte quadā propè in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque & Velitras colonias iamdiu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuuini etiā, quæ fidelissima vrbs fuerat, subitò exorti. Id patres rati contemptu accidere, quod Veliternis ciuibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreuerunt, *vt primo quoq; tempore ad populũ ferretur de bello eis indicendo*, ad quā militiam quo paratior plebes esset, quinqueuiros Pomptino agro diuidendo, & triumuiros Nepete coloniæ deducendæ creauerunt. Tum vt bellum iuberēt, latum ad populum est: & nequiquam dissuadentibus tribunis plebis, omnes tribus bellum iusserunt. Apparatũ eo anno bellũ est, exercitus propter pestilentiam non eductus; eaq; cunctatio colonis spaciũ dederat deprecandi senatum. & magna hominum pars eo, vt legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat: ni priuato (vt fit) periculo publicum implicitum esset, auctoresq; defectionis ab Romanis, metu ne soli crimini subiecti, piacula iræ Romanorum dederētur, auertissent colonias à consiliis pacis. neque in senatu solùm per eos legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, vt prædatum in agrum Romanum exirent. hæc noua iniuria exturbauit omnē spem pacis. De Prænestinorum quoq; defectione eo anno primum fama exorta: arguentibusq; eos Tusculanis & Gabinis, & Lauicanis, quorum in fines incursatum erat. ita placidè ab senatu responsum est, vt minus credi de criminibus quia nollēt ea vera esse, appareret. Insequenti anno Sp. & L. Papirii noui tribuni militum consulari potestate Velitras legiones duxēre, quatuor collegis Ser. Corn. Maluginēse quartũ, Q. Seruilio, Ser. Sulpicio, L. Æmilio quartum, tribunis ad præsidium vrbis, & si qui ex Etruria noui motus nuntiarētur (omnia enim inde suspecta erant) relictis. Ad Velitras aduersus maiora penè auxilia Prænestinorum, quàm ipsam colonorum multitudinem secundo prælio pugnatum est; ita vt propinquitas vrbis hosti & caussa maturioris fugæ, & vnum ex fuga receptaculum esset. Oppidi oppugnatione tribuni abstinuere, quia & anceps erat: nec in perniciem coloniæ pugnandum censebant. Literæ Romam ad senatum cum victoriæ nunciis acriores in Prænestinum, quàm in Veliternum hostem, missæ. Itaque ex senatus consulto, populiq; iussu, bellũ Prænestinis indictum: qui coniuncti Volscis anno insequēte Satricum coloniam populi Romani pertinaciter à colonis defensam vi expugnarunt, fœdeque in captis exercuere victoriā. Eam rem ægrè passi Romani, M. Furium Camillum septimum tribunum militum creauēre. additi collegæ, A. & L. Postumii Regillēses, ac L. Furius cum L. Lucretio, & M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinē decretũ. adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam è Repub. quā vt collegæ materia ad omnē laudem esset: & publicè, quod rem temeritate eius prolapsam restituit: & priuatim, quod ex errore gratiam potius eius sibi quam suā gloriam petiit. Exactæ iam ætatis Camillus erat; comitiisque iurare parato in verba excusandæ valetudini solitā, consensus populi restiterat: sed vegetum ingenium in viuido pectore vigebat, virebatq; integris sensibus, & ciuiles iā res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quatuor legionibus quaternum milliũ scriptis, exercitu indicto ad portam Esquilinā, in posteram diem ad Satricum profectus; ibi eum expugnatores coloniæ haud quaquā perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, opperiebantur: postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem procedunt, nihil dilaturi quin periculũ summæ rerum facerent: ita paucitati hostium, nihil artes imperatoris vnici, quibus solis confiderent, profuturas esse.

XII. A.V.C. CCLXIV.) [margin notes for the preceding paragraph]

Volscum bellum Camillo decernitur. (A.V.C. CCCLXV.)

XXIII. Idem ardor & in Romano exercitu erat, & in altero duce: nec præsentis dimicationis fortunam vlla res, præterquam vnius viri consilium atque imperium morabatur, qui occasionem iuuādarum ratione virium trahendo bello quærebat. eò magis hostis instare: nec iam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in mediũ campi, & vallo propè hostium signa inferendo, superbam fiduciam virium ostētare. Id ægrè patiebatur Romanus miles: multo ægrius alter ex tribunis militum L. Furius, ferox quum ætate & ingenio, tum multitudinis, ex incertissimo sumentis animos, spe inflatus. hic per se iam milites incitatos insuper instigabat eleuādo, qua vna poterat, ætate, auctoritatem collegæ: *iuuenibus bella data* dictitans, *& cum corporibus vigere & deflorescere animos: cunctatorem ex acerrimo bellatore factum: & qui adueniens castra vrbesque primo impetu capere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere: quid accessurum suis, decessurum ve hostium viribus sperantem? quam occasionem? quod tempus? quem insidiis instruentem locum? frigere ac torpere senis consilia. sed Camillo tum vitæ satis, tum gloriæ esse. quid attinere cum mortali corpore vno, ciuitatis, quam immortalem esse deceat, pati consenescere vires?* His sermonibus tota in se auerterat castra. & quum omnib⁹ locis posceretur pugna: *Sustinere*, inquit, *M. Furi, non possumus militũ impetum: & hostis, cuius animos cunctādo auximus, iam minimè toleranda superbia insultat. cede vnus omnibus, & patere te vinci consilio, vt maturius bello vincas.*

cas. Ad ea Camillus, *Quæ bella suo vnius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se, neq; populum Romanum, aut consilii sui, aut fortunæ pœnituisse. nunc scire se collegam habere iure imperioque parem, vigore ætatis præstantem; itaque se quod ad exercitum attineat, regere consuesse, non regi. collegæ imperium se non posse impedire: Diis bene iuuantibus ageret, quod è Repub. duceret ætati suæ se veniam etiam petere, ne in prima acie esset. quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id à Diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat.* Nec ab hominibus salutaris sententia, nec à Diis tam piæ preces auditæ sunt. primam aciem auctor pugnæ instruit, subsidia Camillus firmat, validãque stationem pro castris opponit. ipse edito loco spectator intentus in euentu alieni consilii constitit.

XXIV. Simul primo concursu concrepuêre arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. lenis à tergo cliuus erat inter aciem & castra: & quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasq; reliquerant, quæ inter commissum iam certamen, vbi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effuse sequẽdo in locum iniquum pertractus, opportunus huic eruptioni fuit. versus itaq; in victorem terror, & nouo hoste, & supina valle Romanam inclinauit aciem. Instant Volsci recentes, qui è castris impetum fecerant; integrant & illi pugnam, qui simulata cesserãt fuga. Iam non recipiebat se Romanus miles, sed immemor recentis ferociæ veterisq; decoris, terga passim dabat, atque effuso cursu castra repetebat: quum Camillus sublatus à circumstantibus in equum, & raptim subsidiis oppositis; *Hæc est*, inquit, *milites pugna quam poposcistis? quis homo, quis Deus est, quem accusare possitis? vestra illa temeritas, vestra ignauia hæc est. secuti alium ducem, sequimini nunc Camillum: & quod ductu meo soletis, vincite. quid vallum & castra spectatis? neminem vestrum illa, nisi victorem, receptura sunt.*

Fugientem exercitum Camillus excipit.

Pudor primo tenuit effusos: inde vt circumagi signa, obuertique aciem viderunt, ruunt in hostem, & dux præterquam quod tot insignis triumphis, etiam ętate venerabilis, inter prima signa (vbi plurimus labor periculumque erat) se offerebat: increpare singuli se quisque & alios, & adhortatio inuicem totam alacri clamore peruasit aciem. Neque alter tribunus rei defuit: sed missus à collega restituente peditum aciem, ad equites, non castigando (ad quam rẽ leuiorem auctorem eum culpæ societas fecerat) sed ab imperio totus ad preces versus, orare singulos vniuersosque, *vt se reum fortunæ eius diei crimine eximerent. Abnuente ac prohibente collega, temeritatis me omnium potius socium, quã vnius prudentiæ dedi. Camillus in vtraq; vestra fortuna suã gloriam videt: ego ni restituitur pugna (quod miserrimum est) fortunam cum omnibus infamiam solus sentiam.* Optimum visum est in fluctuãtem aciem tradi equos, & pedestri pugna inuadere hostẽ. eunt insignes armis animisq;, qua premi parte maximè peditũ copias vident. nihil neq; apud duces, neq; apud milites remittitur à summo certamine animi. Sensit ergo euentus virtutis enixæ opẽ: & Volsci, qua modo simulato metu cesserãt, ea in veram fugam effusi, magna pars & in ipso certamine, & post in fuga cæsi: ceteri in castris, quæ capta eodem impetu sunt, plures tamen capti quam occisi.

Volsci vincuntur.

XXV. Vbi in recensendis captiuis quum Tusculani aliquot noscitarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur: percunctantibusq; fassi *publico consilio se militasse.* cuius tã vicini belli metu Camillus motus, *extemplo se Romam captiuos ducturum* ait, *ne Patres ignari sint Tusculanos ab societate descisse: castris exercituiq; interim, si videatur, præsit collega.* documento vnus dies fuerat, ne sua consilia melioribus prę̨ferret. nec tamen aut ipsi, aut in exercitu cuiquam satis placato animo Camillus laturus culpam eius videbatur, qua data in tam præcipitem casum Respub. esset. & tum in exercitu, tum Romæ constans omnium fama erat, quum varia fortuna in Volscis gesta res esset: *aduersæ pugnæ fugæq; in L. Furio culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse.* Introductis in senatum captiuis, quum *bello persequendos Tusculanos* Patres censuissent, Camilloq; id bellum mandassent: adiutorem sibi ad eam rem vnum petit: permissoq; vt ex collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium optauit. qua moderatione animi quum collegæ leuauit infamiam, tum sibi gloriam ingẽtem peperit. Nec fuit cum Tusculanis bellum, pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis non poterant. Intrantibus fines Romanis, non demigratum ex propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus: patentibus portis vrbis togati obuiam frequentes imperatoribus processere: commeatus exercitui comiter in castra ex vrbe & ex agris deuehitur. Camillus castris ante portas positis, eademne forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia esset, scire cupiens, ingressus vrbem: vbi patentes ianuas, & tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque opifices suo quemq; operi, & ludos literarum strepere discentium vocibus: ac repletas semitas inter vulgus aliud puerorum & mulierum huc atque illuc euntium, qua quemq; suorum vsuum caussæ ferrent: nihil vsquam, non pauidis modo, sed ne miratibus quidem simile circumspiciebat, omnia inquirens oculis, *vbinam bellum fuisset*: adeo nec amotæ rei vsquam, nec oblatæ ad tempus vestigium vllum erat: sed ita omnia constanti tranquilla pace, vt eo vix fama belli perlata videri posset.

XXVI. Victus igitur patientia hostium, senatum eorum vocari iussit. *Soli adhuc*, inquit, *Tusculani vera arma, verasq; vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini, inuenistis. ite Romam ad senatum. æstimabunt Patres, vtrum plus ante pœnæ, an nunc veniæ meriti sitis. non præcipiam gratiam publici beneficii. deprecandi potestatem à me habueritis, precibus euentum vestris senatus, quem videbitur dabit.* Postquam Romam Tusculani venerunt, senatusq; paulo ante fidelium

Camilli oratio ad Tusculanos.

Tusculani dictatoris in senatu oratio.

delium sociorum mœstus in vestibulo curiæ est conspectus, moti extemplo Patres, vocari eos iam tum hospitaliter magis, quam hostiliter iussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit: *Quibus bellum indixistis, intulistisq́ Patres conscripti, sicut nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati paratiq́ obuiam imperatoribus legionibusq́ vestris processimus. hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritq́ semper, nisi si quando à vobis, proq́ vobis arma acceperimus. Gratias agimus & ducibus vestris, & exercitibus, quod oculis magis quam auribus crediderunt: & vbi nihil hostile erat, ne ipsi quidem fecerunt. pacem quam nos præstitimus, eam à vobis petimus: bellum eo, sicubi est, auertatis precamur. In nos quid arma polleant vestra, si patiendo experiundum est, inermes experiemur. hæc mens nostra est. Dij immortales faciant, tam felix quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus moti bellum indixistis: etsi reuicta rebus, verbis confutare nihil attinet; tamen etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum tam euidenter pœnituerit, tutum censemus. peccetur in vos, dum digni sitis, quibus ita satisfiat.* Tantum ferè verborum ab Tusculanis factum. pacem in præsentia, nec ita multo post ciuitatem etiam impetrauerunt. ab Tusculo legiones reductæ.

XXVII.

(A.V.C. CCCLXVI.)

Camillus consilio & virtute in Volsco bello, felicitate in Tusculana expeditione, vtrobiq; singulari aduersus collegam patientia & moderatione insignis, magistratu abiit, creatis tribunis militaribus in insequentē annum, L. & P. Valeriis, Lucio quintum, Publio tertium, & C. Sergio tertium, L. Menenio secundum, Sp. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Censoribus quoq; eguit annus, maximè propter incertam famam æris alieni, aggrauantibus summam etiam inuidiæ eius tribunis plebis, quũ ab iis eleuaretur, quibus fide magis quam fortuna debētium laborare creditum videri expediebat.

Censores creantur.

Creati censores, C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis. cœptaque iam res morte Postumi, quia collegam suffici censori religio erat, interpellata est. igitur quum Sulpicius abdicasset se magistratu, censores alii vitio creati non gesserunt magistratum. tertios creari (velut Diis non accipientibus in eum annum censuram) religiosum fuit.

Tribunorũ dictio.

Eam verò ludificationem plebis tribuni ferendam negabant. *Fugere senatum, testes, tabulas publicas, census cuiusque, quia nolint conspici summam æris alieni, quæ indicatura sit demersam partem à parte ciuitatis: quum interim obæratam plebem obiectari aliis atque aliis hostibus, passim iam sine vllo discrimine bella quæri. ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde Tusculum legiones ductas. Latinis, Hernicis, Prænestinis iam intentari arma, ciuium magis quam hostium odio, vt in armis terant plebem: nec respirare in vrbe, aut per ocium libertatis meminisse sinant: aut consistere in concione, vbi aliquando audiant vocem tribuniciam de leuando fœnore, & fine aliarum iniuriarum agentem. Quod si sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici quemquam ciuem Romanum ob creditam pecuniam passuros: neque delectum haberi, donec inspecto ære alieno, initaq́ ratione minuendi eius, sciat vnusquisque quid sui, quid alieni sit: supersit sibi liberum corpus, an id quoque neruo debeatur.* Merces seditionis proposita confestim seditionem excitauit. nam & addicebantur multi, & ad Prænestini famam belli nouas legiones scribendas Patres censuerant. quæ vtraque simul auxilio tribunitio, & consensu plebis impediri cœpta. nam neque duci addictos tribuni sinebant. neque iuniores nomina dabant, quum Patribus minor præsens cura creditæ pecuniæ iuris exsequendi, quam delectus esset: quippe iam à Præneste profectos hostes in agro Sabino cōsedisse nunciabatur: interim tribunos plebis fama ea ipsa irritauerat magis ad susceptum certamē, quam deterruerat. neque aliud ad seditionem exstinguendam in vrbe, quam propè illatum mœnibus ipsis bellum valuit.

XXVIII.

Nam quum esset Prænestinis nunciatum, *nullum exercitum conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, Patres ac plebem in semetipsos versos:* occasionem rati duces eorum, raptim agmine facto peruastatis protinus agris ad portam Collinam signa intulere. Ingens in vrbe trepidatio fuit, conclamatum *ad arma*, concursumque in muros atq; portas est. tandemq; ab seditione ad bellũ versi, dictatorem T. Quintium Cincinnatum creauēre. is magistrũ equitum A. Sempronium Atratinum dixit.

T. Quintius Cincinnatus dictator creatur.

Quod vbi auditum est, (tantus eius magistratus terror erat) simul hostes à mœnibus recessere, & iuniores Romani ad edictum sine detrectatione conuenēre. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim hostium haud procul Allia flumine posita. inde agrum latè populantes *fatalem se vrbi Romanæ locum cepisse* inter se iactabant: *similem pauorem inde ac fugam fore, ac bello Gallico fuerit. etenim si diem contactum religione, insignemq́ nomine eius loci timeant Romani, quanto magis Alliensi die Alliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos? species profectò his ibi truces Gallorum, sonumque vocis, in oculis atque in auribus fore.* Has inanium rerum inanes ipsas voluentes cogitationes, fortunæ loci delegauerant spes suas. Romani contra, *vbicumque esset Latinus hostis, satis scire eum esse, quem ad Regillum lacum deuictum, centum annorum pace obnoxia tenuerint. locum insignem memoria cladis, irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris, quam vt timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ suæ. quin ipsi Galli si offerantur, illo loco se ita pugnaturos, vt Romæ pugnauerint in repetenda patria, vt postero die ad Gabios: tunc quum effecerint, ne quis hostis qui mœnia Romana intrasset, nuncium secundæ aduersæque fortunæ domum perferret.* his vtrimque animis ad Alliam ventum est.

XXIX.

Dictator Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi, intentiq;: *Videsne, tu, inquit, A. Semproni, loci fortuna illos fretos ad Alliam constitisse? nec illis Dij immortales certioris quicquam fiducia maiorisve quod sit auxilii dederint. at tu fretus armis animisque, concitatis equis inuade mediam aciem: ego cum legionibus in*

turbatos, trepidantesque inferam signa. Adeste Dij testes fœderis! & expetite pœnas debitas simul vobis violatis, nobisq; per vestrûm numen deceptis. Non equitem, non peditem sustinuere Prænestini. primo impetu ac clamore dissipati ordines sunt: deinde postquam nullo loco constabat acies, terga vertunt: consternatique, & præter castra etiam sua pauore prælati, non prius se ab effuso cursu sistunt, quam in cõspectu Præneste fuit. ibi ex fuga dissipati locum, quem tumultuario opere communirent, capiunt: ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo vreretur ager, depopulatisque omnibus obsidio vrbi inferretur. Sed postquam direptis ad Alliam castris victor Romanus aderat, id quoque munimentum relictum: & vix mœnia tuta rati, oppido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub ditione Prænestinorum. ad ea circumlatum bellum: deincepsque haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus. ea quoque expugnatæ. tum ad caput belli Præneste ventum. id non vi, sed per deditionem receptum est. T. Quintius semel acie victor, binis castris hostium, nouem oppidis vi captis, Præneste in deditionem accepto, Romam reuertit: triumphansq; signum Præneste deuectum Iouis Imperatoris in Capitolium tulit. dedicatum est inter cellam Iouis ac Mineruæ: tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum his ferme incisa literis fuit: IVPITER. ATQVE. DIVI. OMNES. HOC. DEDERVNT. VT. T. QVINTIVS. DICTATOR. OPPIDA. NOVEM. DIEBVS. NOVEM. CAPERET. DECIMO. PRÆNESTE. IN. DEDITIONEM. ACCIPERET. EARVM. RERVM. ERGO. TRIENTEM. TERTIVM. PONDO. CORONAM. AVREAM. IOVI. D. D. Die vigesima quam creatus erat, dictatura se abdicauit.

Velitræ expugnantur. Præneste per deditionem recipitur.

XXX. (A. V. C. CCCLXVII.)

Comitia inde habita tribunorum militũ consulari potestate: quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus. ex patribus creati, P. & C. Manlii cum L. Iulio: plebes C. Sextilium, M. Albinium, L. Antistium dedit. Manliis, quod genere plebeios, gratia Iulium anteibant. Volsci prouincia sine sorte, sine comparatione extra ordinẽ data: cuius & ipsos postmodo, & Patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato, pabulatum cohortes misêre. quibus velut circumuentis, quum id falso nunciatum esset, dum præsidio vt essent, citati feruntur, ne auctore quidem asseruato, qui eos, hostis Latinus pro milite Romano, frustratus erat, ipsi in insidias præcipitauêre. ibi dum iniquo loco sola virtute militum restantes cæduntur, cæduntque, castra interim Romana iacentia in campo ab altera parte hostes inuasere. Ab ducibus vtrobique proditæ temeritate atque inscitia res. quicquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tutata est. Quæ vbi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat: deinde, postquam quietæ res ex Volscis afferebantur, & apparuit nescire eos victoria & tempore vti, reuocati etiam inde exercitus ac duces: ociumque inde, quantum à Volscis fuit. id modo extremo anno tumultuatũ, quod Prænestini concitatis Latinorum populis rebellarunt. Eodem anno etiam ipsis querentibus penuriam hominum, noui coloni ascripti. Rebusque haud prosperis bello, domestica quies, quam tribunorũ militum ex plebe gratia maiestasq; inter suos obtinuit, solatiũ fuit.

XXXI (A. V. C. CCCLXVIII)

Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, tribunis militum consulari potestate, Sp. Furio, Q. Seruilio secundum, C. Licinio, P. Clœlio, M. Horatio, L. Geganio. Erat autem & materia & caussa seditionis æs alienum: cuius noscendi gratia Sp. Seruilius Priscus, Q. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt. namque trepidi nuncii primo, fuga deinde ex agris, *legiones Volscorum ingressas fines populariq; passim Romanum agrum,* attulere. In qua trepidatione tantum abfuit, vt ciuilia certamina terror externus cohiberet, vt contra eo violentior tribunitia potestas impediendo delectui esset: donec cõditiones impositæ Patribus, *ne quis quoad bellatum esset, tributum daret, aut ius de pecunia credita diceret.* eo laxamento plebi sumpto, mora delectui non est facta. Legionibus nouis scriptis, placuit *duos exercitus in agrum Volscum legionibus diuisis duci.* Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus maritimam oram atque Antium, Q. Seruilius & L. Geganius læua ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obuius fuit, populatioque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more discordia hostium fretus, & virtutem metuens per trepidationem raptim fecerat: sed ab iusto exercitu iusta ira facta, spacio quoque temporis grauior. quippe à Volscis timentibus, ne interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant: Romano contra etiam in hostico morandi erat caussa, vt hostem ad certamen eliceret. Itaque omnibus passim tectis agrorum, vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam vtrimque exercitus reducti.

Volsci agrum Rom. populantur.

XXXII. (A. V. C. CCCXIX.)

Paruo interuallo ad respirandũ debitoribus dato, postquam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de integro iurisdictio: & tantum abesse spes veteris leuandi fœnoris, vt tributo nouum fœnus contraheretur, in murum à censoribus locatum saxo quadrato faciundum. cui succumbere oneri coacta plebes: quia quem delectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omneis coacta principum opibus fecit, L. Æmilium, P. Valerium quartum, C. Veturium, Ser. Sulpicium, L. & C. Quintios Cincinnatos. Iisdem opibus obtinuere, *vt aduersus Latinos, Volscosque, qui coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impediente omnibus iunioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent: vnum, ad præsidium*

vrbis:

vrbis: alterum, qui si qui alibi motus exstitisset, ad subita bella mitti posset, tertium longè validissimum P. Valerius, & L. Æmilius ad Satricum duxere. vbi quum aciem instructam hostium loco æquo inuenissent, extemplo pugnatum: & vt nondum satis claram victoriam, sic prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit. Postero die iterata pugna: & aliquamdiu æqua virtute fortunaque Latinæ maximè legiones, longa societate militiam Romanam edoctæ, restabant: eques immissus ordines turbauit; turbatis signa peditum illata: quantumque Romana se inuexit acies, tantum hostes gradu demoti. & vt semel inclinauit pugna, iam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes, quum Satricum, quod duobus millibus inde aberat, non castra peterent, ab equite maximè cæsi. castra capta, direptaque. Ab Satrico nocte, quæ prœlio proxima fuit, fugæ simili agmine petunt Antium: & quum Romanus exercitus propè in vestigiis sequeretur, plus tamen timor, quam ira celeritatis habuit. prius itaque mœnia intrauêre hostes, quam Romanus extrema agminis carpere aut morari posset. inde aliquot dies vastando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnæ casum.

Latini Volsci que funduntur.

XXXIII. Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta; quum Antiates victi malis, subactique bello, in quo & nati erant & consenuerant, deditionem spectarent: Latinos ex diutina pace noua defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perseuerandũ in bello faceret. finis certaminis fuit, postquam vtrisque apparuit, nihil per alteros stare quo minus incœpta persequerentur. Latini profecti à societate pacis, vt rebantur, inhonestæ, sese vindicauerunt. Antiates incommodis arbitris salutarium consiliorum remotis, vrbem agrosque Romanis dedunt. Ira & rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere, nec Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, vt Satricum vrbem, quæ receptaculum primum eis aduersæ pugnæ fuerat, igni concremarent: nec aliud tectum eius superfuit vrbis (quum faces pariter sacris profanisque iniicerent) quam matris Matutæ templum. inde eos nec sua religio, nec verecundia Deûm arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum tristibus minis, *ni nefandos ignes procul delubris amouissent*. Incensos ea rabie, impetus Tusculum tulit, ob iram, quod deserto communi concilio Latinorum, non in societatem modo Romanam, sed etiam in ciuitatem se dedissent. patentibus portis quum improuiso incidissent, primo clamore oppidum præter arcem captum est. in arcem oppidani refugêre cum coniugibus ac liberis: nunciosque Romam, qui certiorem de suo casu senatum facerent, misêre. Haud segnius, quam fide populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus. L. Quintius, & Seruius Sulpicius tribuni militũ duxêre. clausas portas Tusculi, Latinosq; simul obsidentium atq; obsessorũ animo hinc mœnia tueri vident, illinc arcem oppugnare, terrere vna ac pauere. aduentus Romanorum mutauerat vtriusq; partis animos. Tusculanos ex ingenti metu in summam alacritatem: Latinos ex propè certa fiducia mox capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de seipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis: excipitur aliquanto maiore ab exercitu Romano. vtrimque vrgentur Latini: nec impetus Tusculanorum decurrentium ex superiore loco sustinent: nec Romanos subeuntes mœnia, molientesq; obices portarum arcere possunt. scalis prius mœnia capta: inde effracta claustra portarum. & quum anceps hostis & à fronte & à tergo vrgeret; nec ad pugnam vlla vis, nec ad fugam loci quicquam superesset, in medio cæsi ad vnum omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam est reductus.

Tusculum recipitur.

XXXIV. Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia foris erant, tanto in vrbe vis Patrum indies miseriæque plebis crescebant, quum eo ipso, quod necesse erat soluí, facultas soluendi impediretur. itaque quum iam ex re nihil dari posset, fama & corpore iudicati atque addicti creditoribus satisfaciebant, pœnaque in vicem fidei cesserat. adeo ergo obnoxios summiserant animos non infimi solum, sed principes etiam plebis, vt non modo ad tribunatum militum inter patricios petendum, quod tanta vi vt liceret tetenderant: sed ne ad plebeios quidem magistratus capessendos petendosque vlli viro acri experientique animus esset: possessionemque honoris vsurpati modo è plebe per paucos annos, recuperasse in perpetuum Patres viderentur. Ne id nimis lætum parti alteri esset, parua (vt plerumque solet) rem ingentem moliundi caussa interuenit. M. Fabii Ambusti potentis viri, quum inter sui corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haud quaquam inter id genus contemptor eius habebatur, filiæ duæ nuptæ Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri quidem viro, tamen plebeio: eaque ipsa affinitas haud spreta gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Forte ita incidit, vt in Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiæ, quum inter se (vt fit) sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii quum is de foro se domum reciperet, forem (vt mos est) virga pecuteret. quum ad id, moris eius insueta expauisset minor Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem. Ceterum is risus stimulos paruis mobili rebus animo muliebri subdidit: frequentia quoque prosequentium rogantiumque *numquid vellet*? credo fortunatum matrimonium ei sororis visum: suique ipsam malo arbitrio, quo à proximis quisque minimè anteiri vult, pœnituisse. confusam eam ex recenti morsu animi, quum pater fortè vidisset, percunctatus, *satin' salua*? auertentem, caussam doloris (quippe nec satis

Plebs ære alieno oppressa, omnia patribus concedit.

tis piam aduersus sororem, nec admodum in virum honorificam) elicuit comiter sciscitando vt fateretur *eam esse caussam doloris, quod iuncta impari esset, nupta in domo, quam nec honos, nec gratia intrare posset.* consolans inde filiam Ambustus, *bonum animum habere* iussit, *eosdem prope diem domi visuram honores, quos apud sororem viderat.* Inde consilia inire cum genero cœpit, adhibito L. Sextio strenuo adolescente & cuius spei nihil præter genus patricium deesset. XXXV. Occasio videbatur rerum nouandarum propter ingentem vim æris alieni, cuius leuamen mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis nullum speraret. accingendum ad eam cogitationem esse. conando agendoque iam eò gradum fecisse plebeios, vnde si porrò annitantur, peruenire ad summa, & Patribus æquari tam honore quam virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri placuit, quo in magistratu sibimetipsi viam ad ceteros honores aperirent. creatique tribuni C. Licinius & L. Sextius promulgauêre leges omnes aduersus opes patriciorum, & pro commodis plebis: vnam *de ære alieno, vt deducto eo de capite quod vsuris pernumeratum esset, id quod superesset triennio æquis portionibus persolueretur.* alteram *de modo agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret*: tertiam, *ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque vtique alter ex plebe crearetur.* cuncta ingentia & quæ sine certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri, pecuniæ honorum discrimine proposito, conterriti Patres quum trepidassent, publicis priuatisque consiliis nullo remedio alio præter expertam multis iam antè certaminibus intercessionem inuento; collegas aduersus tribunicias rogationes comparauerunt. qui vbi tribus ad suffragium ineundum citari à Licinio Sextioque viderunt, stipati Patrum præsidiis, nec recitari rogationes, nec solenne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri, passi sunt. Iamque frustra sæpe concilio aduocato, quum pro antiquatis rogationes essent: *Bene habet*, inquit, *Sextius. quandoquidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso telo tutabimur plebem. agitedum, comitia indicite Patres tribunis militum creandis: faxo ne iuuet vox ista.* Veto, *qua nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.* Haud irritæ cecidêre minæ: comitia præter ædilium tribunorumque plebis nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis refecti nullos curules magistratus creari passi sunt, (A.V.C. CCCL-XXX.) eaque solitudo magistratuum, & plebe reficiente duos tribunos, & his comitia tribunorum militum tollentibus, per quinquennium vrbem tenuit. XXXVI. Alia bella opportunè quieuêre: (A.V.C. CCCL-XXXI.) Veliterni coloni gestientes ocio, quod nullus exercitus Romanus esset, & agrum Romanum aliquoties incursauere, & Tusculum (A.V.C. CCCL-XXXII.) oppugnare adorti sunt. eaque res Tusculanis veteribus sociis, nouis ciuibus opem orantibus, verecundia maximè non patres modò, sed etiam plebem mouit. remittentibus tribunis plebis comitia per interregem sunt habita: (A.V.C. CCCL-XXXIII.) creatique tribuni militum L. Furius, A. Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, A. & C. Valerii, haud quaquam tam obedientem in delectu, quam in comitiis plebem habuere: (A.V.C. CCCL-XXXIV.) ingentique contentione exercitu scripto profecti, non ab Tusculo modo submouere hostem, sed intra suamet ipsum mœnia compulere. (A.V.C. CCCL-XXXV.) obsidebanturque haud paulò vi maiore Velitræ quam Tusculum obsessum fuerat: nec tamen ab eis, à quibus obsideri cœptæ erant, expugnari potuere. antè noui creati sunt tribuni militum, Q. Seruilius, C. Veturius, & A. M. Cornelii, Q. Quintius, M. Fabius. nihil ne ab his quidem tribunis ad Velitras memorabile factum. (A.V.C. CCCLXXVI.) in maiore discrimine domi res vertebantur: nam præter Sextium Liciniumque latores legum iam octauum tribunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum Stolonis socer, quarum legum auctor fuerat earum suasorem se haud dubium ferebat. & quum octo ex collegio tribunorum plebis primò intercessores legum fuissent, quinque soli erant: & (vt fermè solent, qui à suis desciscunt) capti, & stupentes animi; vocibus alienis id modò quòd domi præceptum erat, intercessioni suæ prætendebant: *Velitris in exercitu plebis magnam partem abesse; in aduentum militum comitia differri debere, vt vniuersa plebes de suis commodis suffragium ferret.* Sextius Liciniusque cum parte collegarum, & vno ex tribunis militum Fabio, artifices iam tot annorum vsu tractandi animos plebis, primores Patrum productos interrogando de singulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: *Auderentne postulare, vt quum bina iugera agri plebi diuiderentur, ipsis plus quingenta iugera habere liceret? vt singuli propè trecentorum ciuium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum necessarium, aut locum sepulturæ, suus pateret ager? an placeret fœnore circumuentam plebem, ni potius quam sortem creditum soluat, corpus in neruum ac supplicia dare: & gregatim quotidie de foro addictos duci? & repleri vinctis nobiles domos? & vbicunque patricius habitet, ibi carcerem priuatum esse?* XXXVII. Hæc indigna miserandaque auditu, quum apud timentes sibimetipsos maiore audientium indignatione quam sua increpuissent: *atqui nec agros occupandi modum, nec fœnore trucidandi plebem alium Patribus vnquam fore* affirmabant: *nisi alterum ex plebe consulem, custodem suæ libertatis plebs fecisset. contemni iam tribunos plebis, quippe quæ potestas iam suam ipsa vim frangat intercedendo: non posse æquo iure agi, vbi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit, nisi imperio communicato nunquam plebem in parte pari Reipublicæ fore: nec esse quod quisquam satis putet, si plebeiorum ratio comitiis consularibus habeatur: nisi alterum consulem vtique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore. An iam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius quàm consules creare placuisset, vt & plebeiis pateret summus honos? quatuor & quadraginta annis*

Tribuni plebis leges aduersus opes patriciorum promulgant.

Velitræ obsidentur.

annis neminem ex plebe tribunum militum creatum esse? qui crederent, duobus ne in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona loca tribunis militum creandis occupare soliti sint? & ad consulatum, viam fieri passuros, qui tribunatum septum tam diu habuerint? lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam nequeat: & seponendum extra certamen alterum consulatum, ad quem plebi sit aditus: quoniam in certamine relictus, præmium semper potentioris futurus sit. nec iam posse dici id, quod antea iactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos viros ad curules magistratus, nunquid enim socordius, aut segnius Rempublic. administrari post P. Licinii Calui tribunatum, qui primus ex plebe creatus sit: quàm per eos annos gesta sit, quibus præter patricios nemo tribunus militum fuerit? quin contra patricios aliquot damnatos post tribunatum, neminem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum, paucis antè annis ex plebe cœptos creari: nec vllius eorum populum Romanum pœnituisse. consulatum superesse plebeiis: eam esse arcem libertatis, id columen: si eo peruentum sit, tum populum Romanum verè exactos ex vrbe reges, & stabilem libertatem suam existimaturum. quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant; imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, maiora liberis relinquenda. Huius generis orationes vbi accipi vidêre, nouam rogationem promulgant, *vt pro duumuiris sacris faciundis decemuiri creentur: ita vt pars ex plebe, pars ex Patribus fiat:* omniumque earum rogationum comitia in aduentum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat. Prius circumactus est annus, quam à Velitris reducerentur legiones. ita suspensa de legibus res, ad nouos tribunos militum dilata. nam plebis tribunos eosdem, duos vtique qui legum latores erant plebes reficiebat. tribuni militum creati T. Quintius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Seruilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad vltimam dimicationem de legibus ventum: & quum tribus vocarentur, nec intercessio collegarum latoribus obstaret; trepidi Patres ad duo vltima auxilia summum imperium, summumque ad ciuem decurrunt: dictatorem dici placet. dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores aduersus tantum apparatum aduersariorum & ipsi caussam plebis ingentibus animis armant: concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. quum dictator stipatus agmine patriciorum plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebis, ferentium legem, intercedentiumque: & quanto iure potentior intercessio erat, tantum vinceretur fauore legum ipsarum, latorumque: & *Vti rogassent*, primæ tribus dicerent. Tum Camillus, *Quandoquidem*, inquit, *Quirites, iam vos tribunicia libido, non potestas regit, & intercessionem secessione quondam plebis partam, nobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis: non Reipublicæ magis vniuersæ, quam vestra caussa dictator intercessioni vestræ adero: euersumque vestrum auxilium imperio tutabor. Itaque si C. Licinius & L. Sextius intercessioni collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram concilio plebis. si aduersus intercessionem, tamquam captæ ciuitati, leges imponere tendent, vim tribunitiam à seipsa dissolui non patiar.* Aduersus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent: tum percitus ira Camillus, lictores, qui de medio plebem emouerent, misit. & addit minas: *si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum, exercitumque extemplò ex vrbe deducturum.* Terrorem ingentem incusserat plebi, ducibus plebis accendit magis certamine animos, quam minuit. sed re neutrò inclinata, magistratu se abdicauit: seu quia vitio creatus erat, vt scripsere quidam: seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem, idque plebis sciuit, *vt si M. Furius pro dictatore quid egisset, * quingentum millium æris ei mulcta esset.* Sed auspiciis magis quam noui exempli rogatione deterritum, vt potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quòd ei suffectus est extemplò P. Manlius dictator: quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? & quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certè fractum priore anno in se imperium repetiturum: simul quòd eo tempore, quo promulgatum de mulcta eius traditur; aut & huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit: aut ne illas quidem propter quas & hæc lata erat, impedire: & quoad vsque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit. Inter priorem dictaturam abdicatam, nouamque à Manlio initam ab tribunis velut per interregnũ concilio plebis habito, apparuit quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. nam de fœnore atq; agro rogationes iubebant, de plebeio consulatu antiquabant. & perfecta vtraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in caussam plebis inclinauit, C. Licinio qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægrè Patres passos accipio: dictatorem propinqua cognatione Licini se apud Patres excusare solitum, *simul negantem magistri equitum maius, quam tribuni consularis imperium esse.* Licinius Sextiusque quum tribunorum plebis creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, vt, negando iam sibi velle continuari honorem, acerrimè accenderent ad id quod dissimulando petebant, plebem. *nonum se annum iam velut in aciem aduersus optimates maximo priuatim periculo, nullo publico emolumento stare: consenuisse iam secum, & rogationes promulgatas, & vim omnem tribuniciæ potestatis. primo intercessione collegarum in leges suas pugnatum esse: deinde ablegatione iuuentutis ad Veliternum bellum: postremo dictatorium fulmen in se intentatum. iam nec collegas, nec bellum, nec dictatorem obstare; quippe qui etiam omen pleibeio consuli, magistro equitum ex plebe* dicen-

Marginal notes: [R]ogatio vt [p]ro duumuiris sacris [f]aciundis [d]ecemuiri creentur. — XXXIIX. (A. V. C. CCLXXVII.) — [quingen]tum millio [æris mul]ta. — * Val. 5000. coron. — XXXIX.

dicendo dederit. seipsam plebem, & commoda morari sua. liberam vrbem ac forum à creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si inter accipiendas de suis commodis rogationes, spem honoris latoribus earum incidant? non esse modestiæ populi Romani id postulare, vt ipse fœnore leuetur: & in agrum iniuria possessum à potentibus inducatur, per quos ea consecutus sit; senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos quid vellent: deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. si coniunctim ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse quod eosdem reficerent tribunos plebis: perlaturos enim quæ promulgauerint. sin quod cuique priuatim opus sit, id modo accipi velint: opus esse nihil inuidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum, nec illos ea quæ promulgata sint, habituros.

XL. *Ap. Claudii oratio in tribunos.*

Aduersus tam obstinatam orationem tribunorum quum præ indignitate rerum stupor, silentiumque inde ceteros Patrum defixisset: App. Claudius Crassus nepos decemuiri dicitur odio magis iraque, quam spe, ad dissuadendum processisse: & locutus in hanc ferè sententiam esse: *Neque nouum, neque inopinatum mihi sit, Quirites, si quod vnum familiæ nostræ semper obiectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam: Claudiæ genti iam inde ab initio nil antiquius in Republica Patrum maiestate fuisse: semper plebis commodis aduersatos esse. quorum alterum neque nego, neque infitias eo: nos, ex quo asciti sumus simul in ciuitatem & Patres, enixe operam dedisse, vt per nos aucta potius, quã imminuta maiestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici verè posset. illud alterũ pro me maioribusq; meis contendere ausim Quirites (nisi quæ pro vniuersa Repub. fiant, ea plebi tamquam aliam incolenti vrbem aduersa quis putet) nihil nos neq; priuatos, neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse: nec vllum factum, dictumue nostrum contra vtilitatem vestram (etsi quædam contra voluntatem fuerint) vere referri posse. An hoc, si Claudiæ familiæ non sim, nec ex patricio sanguine ortus, sed vnus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum, & viuere in libera ciuitate sciam, reticere possim? L. illum Sextium & C. Licinium perpetuos (si Diis placet) tribunos tantum licentiæ nouem annis, quibus regnant, sumpsisse, vt vobis negent potestatem liberam suffragii non in comitiis, non in legibus iubendis se permissuros esse? sub conditione, inquit, nos reficietis decimum tribunos. quid est aliud dicere? quod petunt alii, nos adeò fastidimus, vt sine mercede magna non accipiamus. sed quæ tandem ista merces est, qua vos semper tribunos plebis habeamus? vt rogationes, inquit, nostras, seu placent, seu displicent, seu vtiles seu inutiles sint, omnes coniunctim accipiatis. Obsecro vos, Tarquinii tribuni plebis, putate me ex media concione vnum ciuem succlamare: Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemus esse: antiquare alias. Non, inquit, licebit. Tu de fœnore atque agris, quod ad vos omnes pertinet, iubeas: & hoc portenti non fiat in vrbe Romana, vti L. Sextium atque hunc C. Licinium consules, quod indignaris, quod abominaris, videas. Aut omnia accipe: aut nihil fero. vt si quis ei, quem vrgeat fames, venenum ponat cum cibo, & aut abstinere eo quod vitale sit, iubeat, aut mortiferum vitali admisceat. Ergo si esset libera hæc ciuitas, non tibi frequentes succlamassent, Abi hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis? quid si non tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit qui ferat illud? Si quis patricius, si quis (quod illi volunt inuidiosius esse) Claudius diceret, aut omnia accipite, aut nihil fero: quis vestrum Quirites ferret? Numquamne vos res potius, quàm auctores spectabitis? sed omnia semper, quæ magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrûm quo dicentur, aduersis accipietis? At herculè sermo est minimè ciuilis. Quid? Rogatio qualis est, quam à vobis antiquatam indignantur? sermoni Quirites simillima. consules, inquit, rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat. an aliter rogat, qui vtique alterum ex plebe fieri consulem iubet: nec duos patricios creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella sint, quale Etruscum fuit, quum Porsena Ianiculum insedit: quale Gallicum modò, quum præter Capitolium atque arcem omnia hæc hostium erant: & consulatum cum hoc M. Furio, aut quolibet alio ex Patribus L. ille Sextius peteret: possetisne ferre Sextium haud pro dubio consulem esse, Camillum de repulsa dimicare? Hoccine est in commune honores vocare? vt duos plebeios fieri consules liceat, duos patricios non liceat? & alterum ex plebe creari necesse sit, vtrumque ex Patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam consortio est? parum est, si cuius pars tua nulla adhuc fuit, in partem eius venis, nisi partem petendo, totum traxeris? Timeo, inquit, ne si duos licebit creari patricios, neminem creetis plebeium. Quid est dicere aliud? nisi quia indignos vestra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi quos non vultis, imponam. quid sequitur, nisi vt ne beneficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis vnus petierit plebeius, & lege se, non suffragio creatum dicat?* XL *Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt: & ita maxima sunt adepturi, vt nihil ne pro minimis quidem debeant; & occasionibus potius quàm virtute petere honores malunt. Est aliquis qui se inspici, qui æstimari fastidiat? qui certos sibi vni honores inter dimicantes competitores æquum censeat esse? qui se arbitrio vestro eximat? qui vestra necessaria suffragia pro voluntariis, & serua pro liberis faciat? omitto Licinium Sextiumque quorum annos in perpetua potestate, tanquam regum in Capitolio numeratis: quis est hodie in ciuitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilior per istius legis occasionem, quam nobis ac liberis nostris fiat? si quidem nos ne quum volueritis quidem creare interdum poteritis, istos etiam si nolueritis, necesse sit. De indignitate satis dictum est (etenim dignitas ad homines pertinet) quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria Deorum immortalium contemptio atque iniuria est, loquar? auspiciis hanc vrbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi militiaque omnia geri, quis est qui ignoret? penes quos igitur sunt auspicia more maiorum? nempe penes Patres. nam plebeius quidem magistratus nullus auspicato creatur: nobis adeo propria sunt auspicia, vt non solum quos populus creat patricios magistratus, non aliter quam auspicato creet, sed nos quoque ipsi suffragio populi auspicato interregem prodamus, & priuatim auspicia habeamus, quæ isti ne in magistra-*

gistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex ciuitate auspicia, qui plebeios consules creando à Patribus, qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet religiones, quid enim est, si pulli non pascentur? si ex cauea tardius exierint? si occinuerit auis? parua sunt hæc: sed parua ista non contemnendo maiores nostri, maximam hanc rem fecerunt. nunc nos, tamquam iam nihil pace Deorum opus sit, omnes cæremonias polluimus. vulgo ergo pontifices, augures, sacrificuli reges creentur: cuilibet apicem dialem, dum modo homo sit, imponamus: tradamus ancilia, penetralia, Deos Deorumq́ curam, quibus nefas est: non leges auspicato ferantur, non magistratus creentur: nec centuriatis comitiis Patres auctores fiant: Sestius & Licinius, tanquam Romulus ac Tatius, in vrbe Romana regnent, quia pecunias alienas, quia agros dono dant. tanta dulcedo est ex alienis fortunis prædandi: nec in mentem venit altera lege solitudines vastas in agris fieri, pellendo finibus dominos: altera fidem abrogari, cum qua omnis humana societas tollitur. Omnium rerum caussa vobis antiquandas censeo istas rogationes. quod faxitis Deos velim fortunare.

XLII. Oratio Appii ad id modo valuit vt tempus rogationum iubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni Sestius & Licinius. de decemuiris sacrorum ex parte de plebe creandis pertulere. creati quinq; Patrum, quinque plebis: graduque eo iam via facta ad consulatum videbatur. Hac victoria contenta plebes cessit patribus, vt in præsentia consulum mentione omissa, tribuni militum crearentur. creati A. & M. Cornelii iterum: M. Geganius, P. Manlius, L. Veturius, P. Valerius sextum. Quum præter Velitrarum obsidionē, tardi magis rerum exitus quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent: fama repens belli Gallici allata, perpulit ciuitatem, vt M. Furius dictator quintum diceretur. is T. Quintium Pennum magistrum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa Anienem flumen, auctor est Claudius: inclitamq; in ponte pugnam, qua T. Manlius Gallum, cū quo prouocatus manus conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spoliauit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor, vt credam decem haud minus post annos ea acta, hoc autem anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa collata. nec dubia, nec difficilis Romanis (quamquam ingentem Galli terrorem memoria pristinæ cladis attulerant) victoria fuit. multa millia Barbarorum in acie, multa captis castris cæsa. palati alii Apuliam maxime petentes, quum fuga se longinqua, tum quod passim eos simul pauor terrorq; distulerant. ab hoste sese tutati sunt. Dictatori consensu Patrū, plebisq; triumphus decretus. Vix dum perfunctū eum bello atrocior domi seditio excepit: & per ingentia certamina dictator senatusq; victus, vt rogationes tribuniciæ acciperentur: & comitia consulum aduersa nobilitate habita, quibus L. Sestius de plebe primus Cos. factus. Et ne is quidem finis certaminū fuit: quia patricii se auctores futuros negabant, prope ad secessionem plebis res, terribilesq; alias minas ciuilium certaminū venit: quū tamen per dictatorem conditionibus sedatæ discordiæ sunt, concessumq; ab nobilitate plebi de consule plebeio: à plebe nobilitati de prætore vno, qui ius in vrbe diceret, ex Patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiā redactis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret esse, meritoque id si quando vmquam alias, *Deûm immortalium caussa libenter facturos fore, vt ludi maximi fierent, & dies vnus ad triduum adiiceretur:* recusantibus id munus ædilibus plebis, conclamatum à patriciis est iuuenibus, *se id honoris, Deûm immortalium caussa libenter acturos, vt ædiles fierent.* quibus quum ab vniuersis gratiæ actæ essent, factum senatusconsultum, *vt duos viros ædiles ex Patribus dictator populum rogaret; Patres auctores omnibus eius anni comitiis fierent.*

Decemuiri sacrorum.

(A. V. C. CCCLXXXVIII.)

Galli victi in Albano agro.

L. Sestius de plebe primus consul factus.

EPITOME LIBRI VII.

DVO noui magistratus adiecti sunt, prætura & ædilitas curulis. Pestilentia ciuitas laborauit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli. cuius remedium & finis quum per nouas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset à M. Pomponio tribuno plebis propter delectum acerbe actum, & T. Manlium filium, relegatum sine vllo crimine: adolescens ipse, cuius relegatio patri obiiciebatur, venit in cubiculum tribuni, strictoq́ gladio coegit eum in verba sua iurare, non perseueraturum se in accusatione. Tunc omnia preciosa missa sunt in patentem voraginem vrbis Romæ. in eam Curtius armatus equo se præcipitauit, eaq́ expleta est. T. Manlius adolescens qui patrem à tribunitia vexatione liberauerat, contra Gallum prouocantem aliquem ex militibus Romanis, in singulare certamen descendit, eique occiso, torquem aureum detraxit: quem ipse postea tulit, & ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomtina & Publicia. Licinius Stolo lege ab ipso lata damnatus est, quod plus quinquentis iugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, à quo prouocatus erat, insidente galeæ coruo, & vnguibus, rostroque hostem infestante, interemit, & ex eo Corui nomen accepit, consulque proximo anno creatus est ob virtutem, quum vigesimum tertium ageret annum. Amicitia cum Carthaginensibus iuncta, Campani, quum vrgerentur à Samnitibus bello, auxilio aduersus eos à senatu petito; quum id non impetrarent, vrbem atque agros populo Romano dediderunt. ob quam caussam ea quæ populi Romani facta essent, defendi bello aduersus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio consule exercitus in iniquum locum deductus, in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera seruatus est. qui occu-

occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiorem locum euadendi dedit: ipse ab hostibus circumsessus erupit. Milites Romani, qui Capuæ in præsidio erant relicti, quum de ea occupanda vrbe conspirassent, & detecto consilio, metu supplicii à populo Romano defecissent: per M. Valerium Coruum dictatorem, qui consilio suo eos a furore reuocauerat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos, & Gallos, & Tiburtes, & Priuernates, & Tarquinienses, & Samnites, & Volscos prospere gestas continet.

I (*A. V. C.* CCCLXXXIX.) Annus hic erat insignis noui hominis consulatu, insignis nouis duobus magistratibus, prætura, & curuli ædilitate. hos sibi patricii quæsiuere honores pro concesso plebi altero consulatu. Plebes consulatum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit: Patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quintio Capitolino, & P. Cornelio Scipioni suarum gentiũ viris, gratia campestri dederunt. L. Sextio collega ex patrib. datus Lucius Æmilius Mamercus. Principio anni & de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari iam fama erat, & de Hernicorum defectione, agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum, ac iustitio simile ocium fuit: nisi quod non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule vno plebeio tres patricios magistratus curulibus sellis prætextatos tamquam consules sedentes nobilitas sibi sumpsisset, prætorem quidem etiam iura reddentem, & collegam consulibus, atque iisdem auspiciis creatum. verecundia inde imposita est senatui ex Patribus iubendi ædiles curules creari. primo vt alternis annis ex plebe fierent, conuenerat: postea promiscuũ fuit. (*A. V. C.* CCCXC.) Inde L. Genucio, & Q. Seruilio consulibus, & ab seditione, & à bello quietis rebus, ne quando à metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione & ex multitudine alia multa funera fuisse. maximeq; eam pestilentiam insignem mors quam matura, tam acerba M. Furii fecit. *M. Furii Camilli mors & laudes.* Fuit enim vere vir vnicus in omni fortuna, princeps pace belloque prius quam exulatum iret: clarior in exilio, vel desiderio ciuitatis, quæ capta absentis implorauit opem: vel felicitate, qua restitutus in patriam, secum patriam ipsam restituit. par deinde per quinque & viginti annos (tot enim postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem secundum à Romulo *conditorem vrbis Romæ* ferrent.

II. Et hoc, & in (*A. V. C.* CCCXCI.) sequenti anno C. Sulpicio Pætico, C. Licinio Stolone consulibus pestilentia fuit. eo nihil dignum memoria actum; nisi quod pacis Deûm exposcendæ caussa tertio tum post conditam vrbem lectisternium fuit. *Ludi scenici instituti.* & quum vis morbi, nec humanis consiliis, nec ope diuina leuaretur, victis superstitione animis, ludi quoque scenici, noua res bellicoso populo (nam circi modo spectaculum fuerat) inter alia cœlestis iræ placamina instituti dicuntur. Cæterum parua quoque (vt ferme principia omnia) & ea ipsa peregrina res fuit sine carmine vllo, sine imitandorum carminium actu, ludiones ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus, more Tusco dabant. imitari deinde eos iuuentus, simul inconditis inter se iocularia fundentes, versibus cœpere: nec absoni à voce motus erant. Accepta itaq; res, sæpiusque vsurpando excitata, vernaculis artificibus, quia *hister* Tusco verbo ludio vocabatur, nomen *histrionibus* inditum: *Histriones vnde dicti.* qui non sicut ante, Fescennino versu similem incompositum temere ac rudem alternis iaciebant: sed impletas modis satyras descripto iam ad tibicinem cantu, motuque congruenti peragebant. Liuius post aliquot annos, qui ab satyris ausus est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor; dicitur, quum sæpius reuocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigenti motu, quia nihil vocis vius impediebat. inde ad manum cantari histrionibus cœptum, diuerbiaque tantum ipsorum voci relicta. Postquam lege hac fabularum ab risu ac soluto ioco res auocabatur; & ludus in artem paulatim verterat, iuuentus, histrionibus fabellarum actu relicto, ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare cœpit, quæ inde *exodia* postea appellata, consertaque fabellis potissimum Attelanis sunt. quod genus ludorum ab Oscis acceptum tenuit iuuentus: nec ab Histrionibus pollui passa est. eo institutum manet, vt actores Attellanarum nec tribu moueantur & stipendia tamquam expertes artis ludicræ faciant. Inter aliarum parua principia rerum, ludorum quoque prima origo ponenda visa est, vt appareret quam ab sano initio res in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

III Nec tamen ludorum primum initium procurandis religionibus datum, aut religione animos, aut corpora morbis leuauit. quin etiam quum medios forte ludos circus Tiberi superfuso irrigatus impedisset, id vero velut auersis iam Diis, aspernantibusque placamina iræ, (*A. V. C.* CCCXCII.) terrorem ingentem fecit. itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamerco secundùm consulibus, quum piaculorum magis conquisitio animos quam corpora morbi afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, *pestilentiam quondam clauo ab dictatore fixo sedatam.* Ea religione adductus senatus dictatorem claui figendi caussa dici iussit. *Claui figendi caussa dictator creatus.* dictus L. Manlius Imperiosus, L. Pinarium magistrum equitum dixit. Lex vetusta est priscis literis, verbisque scripta, *vt qui prætor maximus sit, idibus Septembribus clauum pangat.* fixus fuit

dextro

dextro lateri ædis Iouis optimi maximi ea ex parte qua Mineruę templum est. eum clauum, quia raræ per ea tempora literæ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt: eoq; Mineruæ templo dicatā legem, quia numerus à Minerua inuentus sit. Volsiniis quoque clauos indices numeri annorum fixos in templo Nortiæ Etruscæ Deæ comparere, diligens talium Monimentorum auctor Cincius affirmat. M. Horatius consul ex lege templum Iouis optimi maximi dedicauit, anno post reges exactos. à consulibus posteà dictatores, quia maius imperium erat, solenne claui figendi translatum est. intermisso deinde more, digna etiam per se visa est res; propter quā dictator crearetur. qua de caussa creatus L. Manlius, perinde ac rei gerendæ, ac non soluendæ religionis gratia creatus esset, bellum Hernicum affectans, delectu acerbo iuuētutem agitauit: tandemq; omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi seu verecundia victus, dictatura abiit.

IV. (A. V. C. CCCXC-II.)

Neque eo minus principio insequentis anni, Q. Seruilio Ahala, L. Genucio secundùm consulibus, dies Manlio dicitur à M. Pomponio tribuno plebis. acerbitas in delectu, non damno modo ciuium, sed etiam laceratione corporū lata, partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim in vincula ductis, inuisa erat: & ante omnia inuisum ipsum ingenium atrox, cognomenq; *Imperiosi* graue liberæ ciuitati ab ostentatione sæuitiæ adscitum; quā non magis in alienis, quam in proximis, ac sanguine ipse suo exerceret, criminiq; ei tribunus inter cetera dabat, *quod filium iuuenem nullius probri compertum, extorrem, vrbe, domo, penatibus, foro, luce, congressu æqualium prohibitum, in opus seruile, prope in carcerem atq; in ergastulū dederit: vbi summo loco natus dictatorius iuuenis quotidiana miseria disceret, vere imperioso patre se natū esse. at quam ob noxam? quia infacundior sit, & lingua impromptus. q naturæ damnum vtrum nutriendum patri (si quicquam in eo humani esset) an castigandum, ac vexatione insigne faciendum fuisse? ne mutas quidem bestias minus alere, ac fouere, si quid ex progenie sua parum prosperum sit. at hercule L. Manlium malum malo augere filij; & tarditatem ingenij insuper premere: & si quid in eo exiguum naturalis vigoris sit, id extinguere vita agresti, & rustico cultu, inter pecudes habendo.*

V.

Omnium potius his criminationibus, quam ipsius iuuenis irritatus est animus: quin contra se quoq; parenti caussam inuidiæ atq; criminum esse ægrè passus; vt omnes Dij hominesq; scirent, se parenti opem latam quam inimicis eius malle; capit consilium rudis quidem atq; agrestis animi, & quamquā non ciuilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis cultro succinctus, mane in Vrbē, atq; à porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit: ianitori, *opus esse sibi domino eius conuento extemplo*, ait: *nunciaret T. Manlium Lucij filium esse.* mox introductus: etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid noui, aut consilii ad rem agendam deferre, salute accepta redditaque, *esse* ait, *quæ cum eo agere arbitris remotis velit.* procul inde omnibus abire iussis, cultrum stringit: & super lectum stans ferro intento, *nisi quæ ipse concepisset verba iuraret, se patris eius accusandi caussa concilium plebis numquā habiturum*, se eum extēplo transfixurū minatur. pauidus tribunus (quippe qui ferrum ante oculos micare, se solū inermem, illum prævalidum iuuenem, & quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret) adiurat in quæ adactus est verba; & præ se deinde tulit *ea vi subactum se incœpto destitisse; nec perinde vt maluisset plebes, sibi suffragij ferendi de tam crudeli & superbo reo potestatem fieri*: ita ægre habuit filium id pro parēte ausum: eoque id laudabilius erat, quod animum eius tanta acerbitas patria nihil à pietate auertisset. Itaq; non patri modo remissa caussæ dictio est, sed ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit. & quum eo anno primum placuisset tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam & antea sicut nunc, quos *ruffulos* vocāt, imperatores ipsi faciebant) secundum in sex locis tenuit, nullis domi miliæq; ad conciliandum gratiā meritis, vt qui rure, & procul cœtu hominum iuuentam egisset.

VI.

Eodem anno seu motu terræ, seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur: neq; eam voraginem coniectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse prius; quam Deûm monitu quęri cœptum *quo plurimum populus Romanus posset? id enim illi loco dicandum* vates canebant, *si Remp. Romanam perpetuam esse vellent.* tum M. Curtium iuuenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, *an vllum magis Romanum bonum, quam arma virtusque esset.* Silentio facto templa Deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumq; intuentem & manus nunc in cœlum, nunc in patentes terræ hiatus ad Deos manes porrigentem se deuouisse: equo deinde quam poterat maxime exornato insidentē armatum se in specum immisisse, donaq; ac fruges super eum à multitudine virorum ac mulierum congestas: *lacumq; Curtium* non ab antiquo illo T. Tatij milite Curtio Metio, sed ab hoc appellatum. cura non deesset, si qua ad verum via inquirentē ferret: nunc famę rerum standum est, vbi certam derogat vetustas fidē. & lacus nomen ab hac recētiore insignius fabula est.

Lacus Curtius.

Post tanti prodigii procuratione, eodem anno de Hernicis consultus senatus, quum feciales ad res repetendas nequiquā misisset, *primo quoq; die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis* cēsuit: populusq; id bellū frequēs iussit. L. Genucio consuli ea prouincia sorte euenit. In exspectatione ciuitas erat, q primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset; perinde vt eueniret, res ita cōmunicatos honores probe, aut secus consulta habitura. Forte ita tulit casus, vt Genucius ad hostes magno conatu profectus, in insidias præcipitaretur: legionibus nec opinato pauore fusis, consul cir-

Genutius cū exercitu occisus.

cumuentus ab insciis, quem interfecissent, occideretur. Quod vbi est Romam nunciatum, nequaquam tantum publica calamitate mœsti patres, quantum feroces infelici consulis plebeij ductu, fremunt omnibus locis: *irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia quo nefas esset. potuisse Patres plebiscito pelli honoribus suis: num etiam in Deos immortales inauspicatam legẽ valuisse? vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia: quæ vt primum contacta sint ab eo à quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure comitia haberentur.* His vocibus curia & forũ personat: Ap. Claudium, quia dissuaserat legem, maiore nũc auctoritate euentum reprehensi ab se consilij incusantem, dictatorem consensu patriciorũ Seruilius consul dicit: delectusq; & iustitium indictum. Priusquam dictator legionesque nouæ in Hernicos venirent ductu C. Sulpicij legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedẽtes, hortante legato, & plenis iræ atq; indignitatis militum animis, eruptio est facta. multum ab spe adeundi valli res Hernicis abfuit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde aduentu nouus veteri exercitus iungitur, & copiæ duplicantur. & pro cõcione dictator laudibus legati, militumq; quorum virtute castra defensa erant, simul audiẽtibus laudes meritas tollit animos; simul ceteros ad æmulandas virtutes acuit. Neq; segnius & hostes bellum apparant, qui & parti ante decoris memores, neque ignari auctarum virium hostis, suas quoque vires augent. omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur. quadringẽtariæ octo cohortes, lecta robora virorum scribuntur. hunc eximium florem iuuentutis eo etiam, quod vt duplex acciperent stipendium, decreuerãt, spei animorumque impleuere. immunes quoq; operum militarium erant; vt in vnum pugnę laborem reseruati, plus sibi, quam pro virili parte annitendũ scirent. extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset Duûm milliũ planicies castra Romana ab Hernicis dirimebat: ibi pari ferme vtrimq; spacio in medio pugnatum est. primo stetit ambigua spe pugna, nequiquam sæpe conatis equitibus Romanis impetu turbare hostium aciem. postquam equestris pugna effectu, quam conatibus vanior erat; consulto prius dictatore equites, permissu deniq; eius, relictis equis, clamore ingenti prouolant ante signa, & nouam integrant pugnã. neq; sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumq; robore se obiecissent. Tunc inter primores duorum populorum res geritur. quicquid hinc, aut illinc communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum est: vulgus aliud armatorũ, velut de legata primoribus pugna, euentum suũ in virtute aliena ponit. multi vtrimq; cadunt, plures vulnera accipiunt. Tandem equites alius alium increpantes, *quid deinde restaret* querendo, *si neque ex equis pepulissent hostem, neque pedites quicquam momenti facerent, quam tertiam exspectarent pugnam? quid ante signa feroces prosiluissent? & alieno pugnarent loco?* His inter se vocib. concitati, clamore renouato, inferunt pedẽ: & primum gradu mouerunt hostẽ, deinde pepulerunt; postremo iã haud dubie auertunt: neq; tam vires pares quæ superauerit res, facile dictu est, nisi quod perpetua fortuna vtriusque populi & extollere animos, & minuere potuit. Vsque ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur: castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuere. diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset: eo in noctem tractum erat certamen. Postera die deserta fuga castra Hernicorum, & saucij relicti quidam inuenti: agmenque fugientium ab signis, quum præter mœnia eorum infrequentia signa conspecta essent, fusum, ac per agros trepida fuga palatum est. nec Romanis incruenta victoria fuit, quarta pars militum amissa: & vbi haud minus iacturæ fuit, aliquot equites Romani cecidere. Insequenti anno quum L. Sulpicius & C. Licinius Caluus consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inuentis in agro hostibus, Ferentinum vrbem eorum vi cepissent, reuertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. ea vltima fuit caussa, quum multæ ante querimoniæ vltro citroque iactatæ essent, *cur per feciales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur.* Dictatorem T. Quintium Pennum eo anno fuisse satis cõstat, & magistrum equitum Sergium Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum caussa, & ab Licinio consule dictum scribit, quia collega comitia bello præferre festinante, vt continuaret consulatum obuiam eundum prauæ cupiditati fuerit. Quæsita ea propriæ familiæ laus, leuiorem auctorem Licinium facit. quum mentionem eius rei in vetustioribus annalibus nullam inueniam, magis vt belli Gallici caussa dictatorem creatum arbitrer, inclinat animus. eo certe anno Galli ad tertium lapidem Salaria via trans pontẽ Anienis castra habuere. Dictator, quum tumultus Gallici caussa iustitiũ edixisset, omnes iuniores sacramento adegit, ingentique exercitu ab vrbe profectus, in citeriore ripa Anienis castra posuit. Pons in medio erat, neutris eum rumpẽtibus, ne timoris indicium esset: prælia de occupando ponte crebra erant: nec qui potirentur, incertis viribus satis discerni poterat. tum eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus processit: & quantum maxima voce potuit, *Quem nunc,* inquit. *Roma fortissimum virum habet, procedat agedum ad pugnam, vt noster duorum euentus ostendat vtra gens bello sit melior.* Diu inter primores iuuenum Romanorum silentiũ fuit, quum & abnuere certamen vererentur, & præcipuã sortem periculi petere nollẽt. tum T. Manlius L. filius,

VII. (margin, at "indictum")

Acris pugna Romanorum & Hernicorũ. (margin)

VIII. (margin, at "Tunc inter primores")

IX. (margin, at "Insequenti anno")

(*A. V.* CCCXCIV.) (margin)

Tiburti bellum dicitur (margin)

X. (margin)

T. Manlius cum Gallo pugna. (margin)

filius, qui patrem à vexatione tribunicia vindicauerat, ex statione ad dictatorem pergit: *Iniussu tuo*, inquit, *imperator, extra ordinem numquã pugnauerim, non si certam victoriam videam: si tu permittis, volo ego illi bellua ostendere, quando adeo ferox præsultat hostium signis, me ex ea familia ortum, quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia deiecit.* Tum dictator, *Macte virtute*, inquit, *hac pietate in patrem patriamq. T. Manli esto: perge, & nomen Romanũ inuictum inuantibus Diis, præsta.* Armant inde iuuenẽ æquales: pedestre scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili pugnam. armatum adornatumque aduersus Gallum stolide lætum, & (quoniam id quoq; memoria dignum antiquis visum est) linguam etiam ab irrisu exerentem, producunt. Recipiunt inde se ad stationem ceteri, & duo in medio armati spectaculi magis more, quã lege belli destituuntur, nequaquam visu ac specie æstimãtibus pares. corpus alteri magnitudine eximiũ, versicolori veste, pictisq; & auro cælatis refulgens armis: media in altero militaris statura, modicaque in armis habilibus magis quam decoris species: non cantus, non exultatio, armorumque agitatio vana, sed pectus animorum iræq; tacitæ plenum: omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis distulerat. Vbi constitere inter duas acies tot circa mortalium animis spe metuq; pendentibus: Gallus velut moles superne imminens, proiecto læua scuto in aduenientis arma hostis, vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem deiecit. Romanus mucrone surrecto, quum scutum scuto imum perculisset, totoq; corpore interior periculo vulneris factus, insinuasset se inter corpus armaq; vno alteroque subinde ictu ventrem atq; inguina hausit, & in spacium ingens ruentem porrexit hostẽ. iacentis inde corpus ab omni alia vexatione intactũ, vno torque spoliauit, quem respersum cruore, collo circumdededit suo. Defixerat pauor cum admiratione Gallos. Romani alacres ac statione obuiã militi suo progressi, laudantes gratulantesq; ad dictatorem perducunt. inter carminum propemodum incondita quædam militariter ioculantes, *Torquati* cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam, familiæq; honori fuit. dictator coronam auream addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit. Et

[*Manlius ... illum ... icit.*]

XI. hercle. tanti ea ad vniuersi belli euentum momenti dimicatio fuit, vt Gallorum exercitus proxima nocte, relictis trepide castris, in Tiburtem agrum, atq; inde societate belli facta, commeatuq; benigno ab Tiburtibus adiutus, mox in Campaniã transierit. Ea fuit caussa cur proximo anno C. Pœtelius Balbus consul, quũ collegæ eius M. Fabio Ambusto Hernici prouincia euenisset, aduersus Tiburtes iussu populi exercitum duceret. ad quorum auxilium quum Galli ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lauicano, Tusculanoq;, & Albano agro haud dubie Tiburtibus ducibus, sunt factæ. Et quum aduersus Tiburtem hostẽ duce consule contenta respubl. esset, Gallicus tumultus dictatorẽ creari coegit. creatus Q. Seruilius Ahala T. Quintiũ magistrum equitum dixit: & ex auctoritate Patrũ *si prospere id bellum euenisset, ludos magnos vouit.* Dictator ad continẽdos proprio bello Tiburtes, consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores nullo detrectante militiã sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus vrbis, in conspectu parentũ coniugumq; ac liberorũ, quę magna etiã absentibus hortamenta animi, tum subiecta oculis; simul verecũdia misericordiaq; militem accendebant. Magna vtrimq; edita cæde, auertitur tandẽ acies Gallorũ. fugati Tibur, sicut arcẽ belli Gallici, petunt, palati à consule Pætelio haud procul Tibure excepti, egressis ad opẽ ferendam Tiburtibus simul cum his intra portas cõpelluntur. Egregie quum ab dictatore, tum ab cõsule res gesta est. Et consul alter Fabius præliis primũ paruis, postremo vna insigni pugna quum hostes totis adorti copiis essẽt, Hernicos deuicit. Dictator consulib. in senatu & apud populum magnifice collaudatis, & suarum quoq; rerum illis remisso honore, dictatura se abdicauit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusq; geminum triumphum egit. Fabio satis visum, vt ovans vrbẽ iniret. Irridere Pœtelij triumphum Tiburtes: *Vbi enim eum secũ acie conflixisse? spectatores paucos fugæ trepidationisq. Gallorum, extra portas egressos, postquam in se quoq. fieri impetum viderint, & sine discrimine obuios cædi, recepisse se intra vrbem. eam rem triumpho dignã visam Romanis? ne nimis mirũ magnumque censerent, tumultum exciere in hostium portis, maiorẽ ipsos trepidationẽ ante mœnia sua visuros.* Itaq;

[*A. V. C. CCCXC...*]

[*Galli Tibur fugati se recipiunt.*]

XII. (*A. V. C. CCCXCVI.*) insequenti anno M. Popillio Lęnate, Cn. Manlio consulib. primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad vrbẽ Romã venerũt. terrorẽ repente ex somno excitatis subita res, & nocturnus pauor prębuit; ad hæc multorum inscitia, qui aut vnde hostes aduenissent conclamatũ tamen celeriter *ad arma* est, & portæ stationibus, muriq; pręsidiis firmati. & vbi prima lux mediocrẽ multitudinem ante mœnia, neq; alium, quam Tiburtem hostem ostendit, duabus portis egressi consules, vtrimq; aciem subeuntiũ iam muros aggrediuntur. apparuitque occasione magis, quam virtute fretos venisse; ideo vix primũ impetum Romanorũ sustinuere: quin etiam bono fuisse Romanis aduentum eorũ constabat, orientemq; iam seditionem inter Patres & plebẽ, metu tã propinqui belli cõpressam. Alius aduentus hostiũ fuit proximo bello agris, quam vrbi terribilior. Populabundi Tarquinieñses fines Romanos, maxime qua ex parte Etruriã adiacent, peragrauere: rebusq; nequiquã repetitis, noui consules, C Fabius, & C. Plautius iussu populi bellũ indixere: Fabioq; ea prouincia: Plautio Hernici euenere. Gallici quoq; belli fama increbrescebat: sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis petẽtib. data, & magna vis militũ ab ijs fœdere vetusto, ꝙ multis intermiserant annis acce-

Tarquinienses agrum Rom. populantur.

(*A. V. C. CCCXCVII.*)

accepta. quo præsidio quum fulta res Romana esset, leuius fuit, *quod Gallos mox Præneste venisse, atque inde circa Pedum consedisse,* auditum est. Dictatorem dici C. Sulpicium placuit: consul ad id accitus C. Plautius dixit. magister equitum dictatori additus M. Valerius. hi robora militum ex duobus consularibus exercitibus electa aduersus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, quam parti vtrique placebat, fuit. quum primo Galli tantum auidi certaminis fuissent: deinde Romanus miles ruendo in arma, ac dimicationem, aliquantũ Gallicam ferociam vinceret; dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res, fortunæ se committere, aduersus hostem, quem tempus deteriorem indies, & locus alienus faceret, sine præparato cõmeatu, sine firmo munimento morantem: ad hoc ijs animis corporibusque, quorum omnis in impetu vis esset, parua eadem languesceret mora. His consiliis dictator bellum trahebat, grauemque edixerat pœnam, *si quis iniussu in hostem pugnasset.* milites ægrè id patientes, primo in stationibus vigiliisque inter se dictatorem sermonibus carpere, interdum Patres communiter increpare, quod non iussissent per consules geri bellum: *electum esse eximium imperatorem, vnicum ducem, qui nihil agenti sibi de cœlo deuolaturam in sinum victoriam censeat.* eadem deinde hæc interdiu propalam, ac ferociora his iactare: *se iniussu imperatoris aut dimicaturos aut agmine Romam ituros:* immisceriq; militibus centuriones: nec in circulis modo fremere, sed iã in principiis ac prętorio in vnum sermones confundi: atq; in concionis magnitudinem crescere turba, & vociferari ex omnibus locis, *vt extemplo ad dictatorem iretur: verba pro exercitu faceret Sex. Tullius, vt virtute eius dignum esset.*

Dictatoris cunctationem ægerrimè ferũt milites.

XIII. Septimum primum pilum iam Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidem pedestria stipendia fecisset, vir factis nobilior. is præcedens militum agmen, ad tribunal pergit, mirantique Sulpicio, non turbam magis quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum militem: *Scilicet dictator,* inquit, *condemnatum se vniuersus exercitus à te ignauiæ ratus, & propè ignominiæ caussa destitutum sine armis, orauit me vt suam caussam apud te agerem. Equidem sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa obijci nobis possent, tamen hoc à te impetrari æquum censerem, vt nos virtute culpam nostram corrigere, & abolere flagitii memoriam noua gloria patereris. etiam ad Alliam fusæ legiones, eandem quam per pauorem amiserant patriam, profectæ postea ab Veiis virtute recuperauere. nobis Deum benignitate, felicitate tua, populiq; Romani, & res & gloria est integra: quamquam de gloria vix dicere ausim, si nos & hostes haud secus quam fœminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt: & tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus, iudicas esse: & prius quam expertus nos esses, de nobis ita desperasti vt te mancorum ac debilium ducem iudicares esse, quid enim aliud esse caussæ credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? vtcumque enim se habeat res, te de nostra virtute dubitasse videri, quam nos de tua verius est. Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, & consensus aliquis Patrum, non Gallicum bellum nos ab vrbe, à penatibus nostris ablegatos tenet: quæso vt quæ dicam, non à militibus imperatori dicta censeas, sed à plebe Patribus, quæ, sicut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat. Quis tandem succenseat milites nos esse, non seruos vestros? ad bellum, non in exilium, missos? Si quis det signum, in aciem educat, vt viris ac Romanis dignum sit pugnaturos: si nihil armis opus sit, ocium Romæ potius quam in castris acturos. hæc dicta sint Patribus. Te imperator milites tui oramus, vt nobis pugnandi copiã facias: tum vincere cupimus, tum duce te vincere, tibi lauream insignem deferre, tecum triumphantes vrbẽ inire: tuum sequentes currum Iouis Opt. Max. templum gratantes ouantesq; adire.* Orationem Tullij exceperunt preces multitudinis: & vndique vt signum daret, vt capere arma iuberet, clamabant.

XIV. Dictator quamquam rem bonam exemplo haud probabili actam censebat, tamen facturum quod milites vellent, se recepit: Tulliumq; secreto, *quænam hæc res sit, aut quo acta more,* percunctatur. Tullius magnopere à dictatore petere, *ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neve imperatoriæ maiestatis* crederet? *multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem: ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, existeret. nam se quidem nihil non arbitrio imperatoris acturum. illi quoq; tamẽ videndum magnopere esse, vt exercitum in potestate haberet: differri non posse adeo concitatos animos ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur.* Dum hæc loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. in eos saxa coniecta à Gallis: deinde ab Romana statione clamor ortus, ac procursum vtrimq; est. Iamque haud procul iusto prælio res erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset. Affirmata certè eo casu Tullij apud dictatorem fides est. nec recipiente iam dilationem re, in posterum diem edicitur *acie pugnaturos.* Dictator tamen, vt qui magis animis quam viribus fretus, ad certamen descenderet, omnia circumspicere atq; agitare cœpit, vt arte aliqua terrorem hostibus incuteret, solerti animo rem nouam excogitat: qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate vsi sunt. mulis strata detrahi iubet: binisque tantum centunculis relictis, agasones partim captiuis, partim ægrorũ armis ornatos imponit. his ferè mille effectis, centum admiscet equites: & nocte super castra in montes euadere, ac siluis se occultare iubet; neque inde antè moueri, quam ab se acciperent signum, ipse vbi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulo, vt aduersus montes consisteret hostis. Instructo iam vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pene veris viribus profuit: primo credere duces Gallorum non descensuros in æquum Romanos: deinde vbi degressos repentè viderunt,

Dictato[r] Tullium secreto loquitu[r]

derunt, & ipsi auidi certaminis in prœlium ruunt: priusq; pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur. XV. Acrius inuasere Galli dextrū cornu: neq; sustineri potuissēt, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans rogitansque: *siccine pugnaturos milites spopondisset? vbi illi clamores sint arma poscentium? vbi minæ iniussu imperatoris prælium inituros? en ipsum imperatorem clara voce vocare ad prælium, & ire armatum ante prima signa: ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint: in castris feroces, in acie pauidi?* Vera audiebant: itaq; tantos pudor stimulos admouit, vt ruerent in hostium tela alienatis à memoria periculi animis. hic primo impetus propè vecors turbauit hostes: eques deinde emissus turbatos auertit. Ipse dictator postquam labantem vna parte vidit aciem, signa in læuum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat; & iis, qui in monte erant, signū quod conuenerat, dedit. Vbi inde quoque nouus clamor ortus, & tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt: tum metu, ne excluderentur, omissa pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. vbi quum occurrisset eis M. Valerius magister equitum (qui profligato dextro cornu obequitabat hostium munimentis,) ad montes siluasq; vertunt fugam: plurimique ibi à fallaci equitum specie, agasonibusque excepti sunt: & eorum, quos pauor pertulerat in siluas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. Nec alius post M. Furium, quam C. Sulpicius iustiorem de Gallis egit triumphum. auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato septum in Capitolio sacrauit. Eodem anno & à Coss. vario euentu bellatum. nam Hernici à C. Plautio deuicti, subactiq; sunt. Fabius collega eius incautè atque inconsultè aduersus Tarquinienses pugnauit. nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos septē milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt, qua fœditate supplicij aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. accessit ad eam cladem & vastatio Romani agri, quam Priuernates, Veliterni deinde in cursione repentina fecerunt. Eodem anno duæ tribus Pomptina, & Publicia additę. Ludi votiui, quos M. Furi⁹ dictator vouerat, facti: & *de ambitu* à C. Pœtilio tribuno plebis auctoribus Patribus tum primum ad populum latum est: eaque rogatione nouorum maximè hominum ambitionē, qui nundinas & conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. XVI. (A.V.C. CCCXCIII.) Haud æquè Patribus lęta insequenti anno C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, de vnciario fœnore à M. Duilio, L. Mænio tribunis plebis rogatio est perlata: & plebs aliquanto eam cupidius sciuit, accepitque. Ad bella noua priore anno destinata, Falisci quoque hostes exorti, duplici crimine; quod & cum Tarquiniensibus iuuentus eorū militauer[a]t: & eos, qui Valerios perfugerant, quum malè pugnatum est, repetentibus fecialibus Romanis non reddiderant. ea prouincia Cn. Manlio obuenit, Marcius exercitum in agrum Priuernatem, integrum pace longinqua induxit: militemq; præda impleuit. ad copiam rerum addidit munificentiā, quod nihil in publicum secernendo, augenti rem priuatam militi fauit. Priuernates quum ante mœnia sua castris permunitis consedissent: vocatis ad cōcionem militibus: *Castra nunc*, inquit, *vobis hostium, vrbemq; prædæ do: si mihi pollicemini vos fortiter in acie operam nauaturos, nec prædæ magis, quā pugnæ paratos esse.* Signum poscunt ingenti clamore: celsiq; & spe haud dubia feroces in prælium vadunt ibi ante signa Sex. Tullius, de quo antè dictum est, exclamat: *Aspice imperator*, inquit, *quemadmodum exercitus tuus tibi promissa præstet*: piloq; posito, stricto gladio in hostem impetum facit: sequuntur Tullium antesignani omnes: primoq; impetu auertere hostem: fusum inde ad oppidum persecuti, quum iam scalas mœnibus admouerent, in deditione vrbem acceperunt. triumphus de Priuernatibus actus. ab altero cōsule nihil memorabile gestū: nisi quod legem nouo exemplo ad Sutrium in castris tributim *de vicesima eorum, qui manumitterētur*, tulit. Patres quia ea lege haud paruum vectigali inopi ærario additum esset, auctores fuerunt. Ceterum tribuni plebis non tam lege quā exemplo moti, *ne quis postea populum seuocaret, capite sanxerunt. nihil enim non per milites iuratos in consulis verba, quamuis perniciosum populo, si id liceret, ferri posse.* Eodem anno C. Licinius Stolo à M. Popillio Lænate sua lege * decem millibus æris est damnatus, quod *mille iugerum agri cum filio possideret: emancipandoq; filium fraudē legi fecisset.* XVII. (A.V.C. CCCXCIX.) Noui consules inde M. Fabius Ambustus secundum, & M. Popillius Lænas iterū duo bella habuere: facile alterum cum Tiburtibus quod Lęnas gessit: qui hoste in vrbem compulso, a[g]ros vastauit. Falisci, Tarquiniensesq; alterum cōsulem prima pugna fuderunt. inde terror maximus fuit, quod sacerdotes eorum facib. ardentibus anguibusq; prælatis incessu furiali militē Romanum insueta turbauerunt specie: & tunc quidē velut limphati, & attoniti munimentis suis trepido agmine inciderunt: deinde vbi cōsules legatiq; ac tribuni, puerorū ritu vana miracula pauentes irridebant, increpabantque vertit animos repente pudor: & in ea ipsa, quæ fugerant, velut cæci ruebant. discusso itaque vano apparatu hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, auerterunt totam aciem; castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta victores reuerterunt; militaribus iocis quum apparatum hostium, tum suū increpantes pauorē. Concitatur deinde omne nomen Etruscū, & Tarquiniensibus Faliscisq; ducibus ad Salinas perueniunt. aduersus eum terrorem dictator C. Marcius Rutilus primus de plebe dictus, magistrū equitū, item de plebe C. Plautium dixit. Id vero Patribus indignū videri, etiam dictaturam iam in promiscuo esse; omniq; ope impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur, pararetúrve. eo prom-

Dictatoris ad milites adhortatio.

Galli vincuntur.

Tarquinienses 307. milites Romanos immolant.

Priuernates vincuntur.

* 100. coron.

Faliscos & Tarquinienses Romani vincunt.

eo promptius cuncta, ferente dictatore, populus iussit. profectus ab vrbe vtraque parte Tiberis, ratibus exercitu quocumque fama hostium ducebat traiecto: multos populatores agrorum vagos, palantes oppressit: castra quoque nec opinato aggressus cepit: & octo millibus hostium captis, ceteris aut cæsis, aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate Patrum populi iussu triumphauit. Quia nec per dictatorem plebeium, nec per consulem, comitia consularia haberi volebant: & alter consul Fabius bello retinebatur: res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. Seruilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sulpicius, L. Æmilius, Q. Seruilius, M. Fabius Ambustus. In secundo interregno orta contentio est, quod duo patricij consules creabantur: intercedentibusque tribunis, interrex Fabius aiebat in duodecim tabulis legem esse, vt quodcumque postremum populus iussisset; id ius ratumque esset, iussum populi & suffragia esse. Quumque intercedendo tribuni nihil aliud, quam vt differrẽt comitia, valuissent: duo patricij consules creati sunt, C. Sulpicius Pœticus tertium, M. Valerius Poplicola: eodemque die magistratum inierunt. Quadringentesimo anno, quam vrbs Romana cõdita erat, quinto tricesimo quam à Gallis recepta, ablato post vndecimum annum à plebe consulatu, patricij cõsules ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Pœticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captũ: siue duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, vt scripsere quidam: seu per idem tẽpus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius aduersus Tiburtes legiones duxit. Domi maius certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. fidei iã suæ, non solum virtutis ducebant esse, vt accepissent duo patricij consulatum. ita ambobus patriciis mandare: quin aut toto cedendum esse, si plebeius iam magistratus cõsulatus fiat: aut possidendum totum, quam possessionem integram à Patribus accepissent. Plebs contra fremit: *quid se viuere? quid in parte ciuium censeri: si quod duorum hominum virtute L. Sextii, ac C. Licinij partum sit, id obtinere vniuersi non possint? vel reges, vel decemuiros, vel si quod tristius sit imperii nomen patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant: nec inuicem pareatur, atque imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata plebem nusquam alio natam quam ad seruiendum putet.* Non desunt tribuni auctores turbarum: sed inter concitatos per se omnes, vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descensum quũ esset, multiq; per seditiones acti comitiales dies: postremo victæ perseuerantia consulum plebis eo dolor erupit, vt tribunos *actum esse de libertate* vociferantes, *relinquendumque non campum iam solum, sed etiam vrbem captam atque oppressam regno patriciorum*, mœsta plebs sequeretur. Consules relicti à parte populi per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. creati consules ambo patricij, M. Fabius Ambustus tertium, T. Quintius. In quibusdam annalibus pro T. Quintio, M. Popillium consulem inuenio. Duo bella eo anno prosperè gesta: cum Tiburtibusque ad deditionem pugnatum: Sassula ex his vrbs capta: ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni vniuersa gens positis armis in fidem consulis venisset. triumphatum de Tiburtibus: alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbè sæuitum, multis mortalibus in acie cæsis: ex ingenti captiuorum numero, trecenti quinquaginta octo delecti nobilissimus quisque, qui Romam mitteretur: vulgus aliud trucidatum. nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior fuit: medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi. id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, vt Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. legatis eorum comiter ab senatu responsum: fœdere in societatem accepti. Non eadẽ domi quæ militiæ fortuna erat plebi Romanæ. nam etsi vnciario fœnore facto leuata vsura erat, sorte ipsa obruebantur inopes, nexumq; inibant. eo nec patricios ambo consules, nec comitiorum curam, publicaue studia præ priuatis incommodis plebs ad animũ admittebat. Consulatus vterque apud patricios manet. Consules creati C. Sulpicius Pœticus quartum, M. Valerius Poplicola iterum. In bellum Etruscum intentam ciuitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos conuertere, nuntiantes *exercitum, conscriptum armatumque iam suis finibus imminere: deinde populandos in agrum Romanum venturos esse.* Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse. vtroque legiones scribi: consulesque sortiri prouincias iussit. Inclinauit deinde pars maior curæ in Etruscum bellum: postquam literis Sulpicij consulis, cui Tarquinij prouincia euenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas Salinas: prædæque partem in Cæritum fines auectam: & haud dubiè iuuentutem eius populi inter prædatores fuisse. Itaque Valerium consulem Volscis oppositum, castraque ad finem Tusculanum habentem, reuocatum inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium Lucij filium dixit. Is, quum sibi magistrum equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus, ex auctoritate Patrum ac populi iussu Cæritibus bellum indixit. Tum primum Cærites tanquam in verbis hostium vis maior ad bellum significandum, quam in suis factis, qui per populationem Romanos lacessierant, esset, etiam verus belli terror inuasit: & quam non suarum virium ea dimicatio esset, cernebant. pœnitebatque populationis, & Tarquinienses execrabantur defectionis auctores; nec arma, aut bellum quisquam apparare, sed pro se quisque

Dictator plebeius. triumphat de Faliscis.

XVIII. (A. V. C. CCCC.)

(A. V. C. CCCCI. XIX.

Tiburtes dedidere Romanis.

(A. V. C. CCCC.)

T. Manlius Cæritibus bellum dixit.

X.

que legatos mitti iubebat ad petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent: à senatu reiecti ad populum, *Deos rogauerunt, quorum sacra bello Gallico accepta ritè procurassent, vt Romanos florentes ea sui misericordia caperet, quæ se rebus adfectis quondam populi Romani cepisset*, conuersique ad delubra Vestæ hospitium Flaminum, Vestaliumque ab se castè ac religiosè cultum inuocabant. *Eane meritos crederet quisquam, hostes repentè sine caussa factos? aut si quid hostiliter fecissent, consilio id magis, quàm furore lapsos fecisse? vt sua vetera beneficia, locata præsertim apud tam gratos, nouis corrumperent maleficiis? florentemque populum Romanum ac felicicissimum bello sibi desumerent hostem, cuius afflicti amicitiam cepissent? ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarquinienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam agrestium populationis eius, quæ sibi crimini detur. omnes. eos, seu dedi placeat, dedere se paratos esse: seu supplicio affici, daturos pœnas. Cære sacrarium populi Romani. diuersorum sacerdotum ac receptaculum Romanorum sacrorum, intactum inuiolatumque crimine belli, hospitio Vestalium cultisque diis darent.* Mouit populum non tam caussa præsens, quàm vetus meritum, vt maleficij quàm beneficij potius immemores essent. itaque pax populo Cęriti data, *induciasque in centum annos factas*, in senatusconsulta referri placuit. In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conuersa est: sed hostes nusquã inuenti. Quum populatione peragrati fines essent, ab oppugnatione vrbium temperatum: legionibusque Romam reductis, reliquum anni muris turribusq; reficiendis consumptum, & ędes Apollinis dedicata est. Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac plebis diremit, tribunis negantibus *passuros comitia haberi, ni secundum Liciniam legem haberentur*; dictatore obstinato tollere potius totum è Republica consulatum, quàm promiscuũ Patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis, quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit. Infestam inde Patribus plebem interreges quum accepissent, ad vndecimum interregem seditionibus certatum est. Legis Liciniæ patrocinium tribuni iactabant: propior dolor plebi fœnoris ingrauescẽtis erat: curæque priuatæ in certaminibus publicis erumpebant. quorum tædio Patres L. Cornelium Scipionem interregem, *concordiæ caussa obseruare legem Liciniam*, comitiis consularibus iussêre. P. Valerio Publicolæ datus è plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatis semel in concordiam animis, noui consules fœnebrẽ quoque rem, quæ distinere vnanimos videbatur, leuare aggressi, solutionem alieni æris in publicam curam verterunt: quinque viris creatis, quos *mensarios* ab dispensatione pecuniæ appellârunt. Meriti æquitate curaque sunt, vt per omnium annalium monumenta celebres nominibus essent. Fuêre autem C. Duilius, P. Decius Mus, M. Papirius, Q. Publilius, & Tib. Æmilius, qui rem difficilimam tractatu, & plerumque parti vtrique, semper certè alteri, grauem, quum alia moderatione, tum impendio magis publico, quàm iactura sustinuerunt. tarda enim nomina, & impeditiora inertia debitorum quàm facultatibus; aut ærarium mensis cum ære in foro positis, dissoluit, vt populo prius caueretur: aut æstimatio æquis rerum preciis liberauit: vt non modò sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis vtriusq; exhausta vis ingens æris alieni fit. Terror inde vanus belli Etrusci, quum coniurasse duodecim populos fama esset, dictatorem dici coegit. dictus in castris (eò enim ad consules missum senatusconsultum est) C. Iulius, cui magister equitum adiectus L. Æmilius. Ceterum fortis tranquilla omnia fuere. Tentatum domi per dictatorem, vt ambo patricij consules crearentur, rem ad interregnum perduxit. duo interreges C. Sulpicius, & Fabius interpositi obtinuêre, quod dictator frustra tetenderat: mitiore iam plebe ob recens meritum leuati æris alieni, vt ambo patricij consules crearentur. creati ipse C. Sulpicius Pęticus, qui prior interregno abiit: & T. Quintius Pennus. quidam *Cæsonem*, alij *Caium* nomen Quintio adiiciunt. Ad bellum ambo profecti, Faliscum Quintius, Sulpicius Tarquiniense. nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quam cum hominibus vrendo populandoque gesserunt bella: cuius lentæ velut tabis senio victa vtriusque pertinacia populi est, vt primũ à cõsulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent. in quadraginta annos impetrauerunt. ita posita duorũ bellorum quæ imminebant, cura. Dum aliqua ab armis quies esset; quia solutio æris alieni multarum rerũ mutauerat dominos, censum agi placuit. ceterum quum censoribus creandis indicta comitia essent: professus se petere censuram C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbauit. quod videbatur quidem tempore alieno fecisse: quia ambo tum f. rte patricij consules erant, qui rationẽ eius se habituros negabant; sed & ipse constãtia inceptum obtinuit, & tribuni omni vi recuperãdo ius consularibus comitiis amissum, adiuuerunt; & quum ipsius viri maiestas nullius honoris fastigium non æquabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebs volebat. Nec variatum comitiis est, quin cum Manlio Cnæo censor Marcius crearetur. Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus obseruaretur. Magister equitum dictatori additus Q. Seruilius. nec tamen dictatura potentiorem eum consensum Patrum cõsularibus comitiis fecit, quam censoris fuerat. M. Popillius Lænas à plebe consul, à Patribus L. Cornelius Scipio datus. Fortuna quoq; illustriorem plebeium consulem fecit. nam quũ ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra posuisse nũciatum esset: Scipione graui morbo

[Margin notes, left column: *[C]æritibus [pax] data.* — V.C. [CCCC]II — XXI. — *A.V.C. CCCCI.)* — *[C]onsulum [a]lter de [pl]ebe creatur.*]

[Margin notes, right column: XXII. — *Falisci & Tarquinienses inducias impetrant.* — XXIII. (*A.V.C.* CCCCV.) — *Galli in agro Latino castra habent:*]

morbo implicito, Gallicum bellum Popilio extra ordinẽ datum. Is impigre exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis ædem conuenire armatos iuniores iussisset, signaq; eodẽ quæstores ex ærario deferre: quatuor expletis legionibus, quod superfuit mi itum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit: auctor Patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos belli euentus subsidiũ Reipublicæ esset. Ipse iã satis omnibus instructis, comparatisque, ad hostem pergit: cuius vt prius nosceret vires quam periculo vltimo tẽtaret; in tumulo, quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere cœpit. Gens ferox, & ingenij auidi ad pugnam, quum procul visis Romanorum signis, vt extemplo prælium initura explicuisset aciem: postquam neq; in æquum demitti agmen vidit, & quum loci altitudine, tum vallo etiã tegi Romanos, perculsos pauore rata, simul opportuniores, quod intenti tum maximè operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis nec opus intermissum, (triarij erant, qui muniebant) & ab hastatis principibusque, qui pro munitoribus intenti armatiq; steterant, prælium initũ. Præter virtutem locus quoque superior adiuuit, vt pila omnia hastæque non tanquã ex æquo missa vana (quod plerumque fit) caderent, sed omnia librata ponderibus figerentur, oneratiq; telis Galli, quib. aut corpora transfixa, aut prægrauata inhærentibus gerebant scuta, quum cursu pene in aduersum subissent, primò incerti restitêre: dein quum ipsa cunctatio & his animos minuisset, & auxisset hosti, impulsi retro ruere alij super alios stragemque inter se cæde ipsa fœdiorẽ dare. adeò præcipiti turba obtriti plures, quam ferro necati. Nec dum certa Romanis victoria erat: alia in campum degressis supererat moles. namq; multitudo Gallorum sensum omnem talis damni exsuperans, velut noua rursus exoriente acie, integrum militem aduersus victorem hostem ciebat. stetitq; suppresso impetu Romanus, & quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, & quod cõsul, dũ inter primores incautus agitat, læuo humero matari propè traiecto, cesserat parumper ex acie. Iamque omissa cunctando victoria erat, quum consul vulnere alligato, reuectus ad prima signa: *Quid stas miles?* inquit, *non cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis socium ex hoste facias. in belluas strinximus ferrum: hauriendus aut dandus est sanguis. pepulistis à castris, supina valle præcipites egistis, stratis corporibus hostiũ superstatis, cõplete eadem strage campos, qua montes replestis. nolite exspectare dum stantes vos fugiãt. inferenda sunt signa, & vadendum in hostem.* His adhortationibus iterum coorti, pellunt loco primos manipulos Gallorũ, cuneis deinde in medium agmẽ perrumpunt. inde barbari dissipati, quibus nec certa imperia, nec duces essent, vertunt impetũ in suos: fusique per campos, & præter castra etiam sua fuga prælati, quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis, arcem Albanam petunt. Consul non vltra castra insecutus, quia & vulnus degrauabat, & subiicere exercitum pugna fessum nouo labori nolebat, à persequẽdo hoste continuit, tumulis ab hoste occupatis. Præda omni castrorum militi data, victorẽ exercitum, opulẽtumq; Gallicis spoliis Romam reduxit. moram triumpho vulnus consulis attulit. eademque caussa dictatoris desiderium senatui fecit, vt esset qui ęgris cõsulib. comitia haberet. Dictator L. Furius Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione, reddidit Patribus possessionẽ pristinam cõsulatus. ipse ob id meritum ingenti Patrũ studio creatus consul, collegã Ap. Claudium Crassum dixit. Priusquam inirent noui consules magistratum, triumphus à Popilio de Gallis actus magno fauore plebis: mussantesq; inter se rogitabant, *num quẽ plebeij cõsulis pœniteret?* simul dictatorẽ increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mercedẽ consulatum priuata cupiditate, quã publica iniuria fœdiorẽ, cepisset, vt se ipse consulem dictator crearet. Annus multis variisq; motibus fuit insignis. Galli ex Albanis montibus, quia hiemis vim pati nequiuerant, per campos maritimaq; loca vagi populabantur. Mare infestum classibus Græcorum erat, oraq; littoris Antiatis, Laurensque tractus, & Tiberis ostia: vt prædones maritimi cũ terrestribus congressi, ancipiti semel prælio decertarint, dubiiq; discesserint in castra Galli, Græci retro ad naues, victos se, an victores putarent. Inter hæc longè maximus extitit terror, cõcilia populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita: responsumq; haud ambiguũ imperantibus milites Romanis datum, *absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent. Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio laturos arma.* Inter duo simul bella externa defectione etiã sociorũ senatus anxius, quum cerneret metu tenẽdos, quos fides non tenuisset: extendere omnes imperij vires consules delectu habendo iussit. ciuili quippe stãdum exercitu esse, quando socialis cœtus desereret. Vndique non vrbana tantum, sed etiã agresti iuuentute decem legiones scriptæ dicuntur, quaternûm milliũ & ducenorum peditum, equitumq; trecenorum: quem nunc nouũ exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contractæ in vnũ haud facilè efficiãt: adeò in quæ laboram⁹ sola creuimus, diuitias, luxuriamq;. Inter cetera tristia eius anni, consul alter Ap. Claudi⁹ in ipso belli apparatu moritur, redierãtq; res ad Camillũ: cui vnico cõsuli, vel ob aliã dignationẽ haud subiiciendã dictaturę, vel ob omen faustũ ad Gallicũ tumultũ cognominis, dictatorẽ arrogari haud satis decorũ visum est Patribus. Consul duab. legionib. vrbi præpositis, octo cũ L. Pinario prætore diuisis, memor paternę virtutis, Gallicũ sibi bellũ extra sortẽ sumit: prętorẽ maritimã oram tutari, Grecosq; arcere littoribus iussit. & quũ in agrũ Pomptinum descendisset, quia neq; in campis con-

Margin notes: XXIV. — Galli vincuntur. — XXV. (A. V. C. CCCCVI.) — Mare infestum classibus Græcorum.

congredi nulla cogente re volebat, & prohibendo populationibus, quos rapto viuere neceſſitas cogeret, ſatis domari credebat hoſtẽ; locum idoneum ſtatiuis delegit. Vbi quum ſtationibus quieti tempus tereret, Gallus proceſſit magnitudine atque armis inſignis: quatienſq; ſcutũ haſta, quum ſilẽtium feciſſet, prouocat per interpretem vnum ex Romanis, qui ſecum ferro decernat. M. erat Valerius tribunus militum, adoleſcens, qui haud indigniorem eo decore ſe quã T. Manlium ratus, prius ſciſcitatus conſulis voluntatẽ, in medium armatus proceſſit. Minus inſigne certamen humanum numine interpoſito Deorum factum. namq; conſerenti iam manũ Romano coruus repente in galea conſedit in hoſtẽ verſus; quod primo vt augurium cœlo miſſum, lætus accepit tribunus: precatus deinde: *ſi diuus, ſi diua eſſet, qui ſibi præpetem miſiſſet, volens propitius adeſſet.* dictu mirabile: tenuit non ſolum ales captam ſemel ſedẽ, ſed quotieſcumque certamen initum eſt, leuans ſe alis, os oculoſq; hoſtis roſtro, & vnguibus appetiit: donec territum prodigij talis viſu, oculiſque ſimul ac mente turbatum, Valerius obtruncat. coruus è conſpectu elatus orientem petit. Hactenus quietæ vtrimq; ſtationes fuere. poſtquam ſpoliare corpus cæſi hoſtis tribunus cœpit; nec Galli ſe ſtatione tenuerunt, & Romanorum curſus ad victorem etiam ocior fuit. ibi circa iacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur. Iam nõ manipulis proximarum ſtationum, ſed legionibus vtrimq; effuſis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni, lętum tam pręſentibus ac ſecundis Diis, ire in prælium iubet, oſtentanſque inſignem ſpoliis tribunum, *Hunc imitare miles:* aiebat, *& circa iacentem ducem ſterne Gallorũ cateruas.* Dii homineſq; illi affuere pugnæ: depugnatumque haud quaquã certamine ambiguo cum Gallis eſt: adeo duorum militum euentum, inter quos pugnatum erat, vtraque acies animis pręceperat. Inter primos, quorum concurſus alios exciuerat, atrox prælium fuit: alia multitudo, priuſquam ad coniectum teli veniret, terga vertit. primo per Volſcos Falernumque agrum diſſipati ſunt: inde Apuliam ac mare inferum petierunt. Conſul concione aduocata, laudatum tribunum, decem bobus aureaque corona donat. ipſe iuſſus ab ſenatu bellum maritimum curare, cum prętore iunxit caſtra. ibi, quia res trahi ſegnitia Græcorum non cõmittentium ſe in aciem videbatur, dictatorem comitiorum cauſſa T. Manlium Torquatum ex auctoritate ſenatus dixit. Dictator magiſtro equitum A. Cornelio Coſſo dicto, conſularia comitia habuit, æmulumque decoris ſui abſentẽ M. Valerium Coruũ (id enim illi deinde cognominis fuit) ſummo fauore populi tres & viginti natum annos conſulem renuntiauit. collega Coruo de plebe M. Popillius L[illegible] quartum conſul futurus datus eſt. Cũ G[illegible] à Ca[illegible]illo nulla memorabilis geſta res [illegible] terra, nec Romanus mari bellator erat. Poſtremo quum littoribus arcerentur, aqua etiã præter cętera neceſſaria vſui deficiente, Italiã reliquere. Cuius populi ea, cuiuſq; gentis claſſis fuerit, nihil certi eſt. maxime Siciliæ fuiſſe tyrannos crediderim, nã vlterior Gręcia ea tẽpeſtate inteſtina feſſa bellis iã Macedonũ opes horrebat. Exercitibus dimiſſis, quum & foris pax, & domi cõcordia ordinum otium eſſet, ne nimis lętæ res eſſent, peſtilentia ciuitatẽ adorta coegit ſenatum imperare decẽuiris, vt libros Sibyllinos inſpicerent: eorumq; monitu lectiſternium fuit. Eodẽ anno Satricum ab Antiatibus colonia deducta, reſtitutaque vrbs, quã Latini diruerant. Et cũ Carthaginenſibus legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiã ac ſocietatem petentes veniſſent. Idẽ ocium domi foriſq; manſit. T. Manlio Torquato, C. Plautio ſecundum cõſulibus ſemunciarium tãtum ex vnciario fœnus factum, & in pẽſiones æquas triennij, ita vt quarta pręſens eſſet, ſolutio æris alieni diſpẽſata eſt. & ſic quoque parte plebis affecta, fides tamẽ publica priuatis difficultatibus potior ad curã ſenatui fuit. leuatæ maximę res, quia tributo ac delectu ſuperſeſſum. Tertio anno poſt Satricum reſtitutum à Volſcis, M. Valerius Coruus ſecũdùm conſul cum C. Pœtelio factus, quum ex Latio nunciatum eſſet, legatos ab Antio circumire populos Latinorum ad concitandum bellum: priuſquã plus hoſtium fieret, Volſcis arma inferre iuſſus, ad Satricum exercitu infeſto pergit. quo quum Antiates aliique Volſci pręparatis iã ante, ſi quid ab Roma moueretur, copiis occurriſſent, nulla mora inter infenſos diutino odio dimicandi facta eſt. Volſci, ferocior ad rebellandum quã ad bellandum gens, certamine victi, fuga effuſa Satrici mœnia petunt. & ne in muris quidẽ ſatis firma ſpe, quum corona militum cincta iã ſcalis caperetur vrbs, ad quatuor millia præter multitudinẽ imbellem, ſeſe dedidêre. oppidum dirutum atq; incenſum: ab æde tantum matris Matutæ abſtinuere ignẽ. pręda omnis militi data. extra prædã quatuor millia deditorum habita. eos vinctos conſul ante currum triumphans egit: vẽditis deinde magnã pecuniam in ærarium redegit. Sunt qui hanc multitudinem captiuam ſeruorum fuiſſe ſcribãt: idque magis veriſimile eſt, quã deditos veniiſſe. Hos conſules ſecuti ſunt M. Fabius Dorſo, Ser. Sulpicius Camerin⁹. Auruncum inde bellum ab repentina populatione cœptum. metuque, ne id factum populi vnius cõſilium omnis nominis Latini eſſet, dictator velut aduerſus armatum iam Latium L. Furius creatus, magiſtrum equitum Cn. Manlium Capitolinum dixit. & quum (ꝗ per magnos tumultus fieri ſolitum erat) iuſtitio indicto, delectus ſine vacationib. habitus eſſet: legiones quantum maturari potuit, in Auruncos ductæ: ibi prædonum magis: quã hoſtium animi inuenti. prima itaque acie debellatum eſt. Dictator tamen, quia & vltro bellum intulerant, & ſine detrectatione ſe certamini offerebant:

XXVI. Bellũ Gallicum.

Valerij cum Gallo duellum.

(A. V. C. [illegible]CCC-[illegible]II.)

[illegible]ec Græcus [te]rra, nec [R]omanus [m]ari, bella[to]r.

XXVII.

Cum Carthaginenſibus fœdus.

(A. V. C. CCCC-VIII.)

(A. V. C. CCCC-IX.)

XXVIII. (A. V. C. CCCCX.)

rebant: Deorum quoque opes adhibendas ratus, inter ipsam dimicationem, ædem Iunoni Monetæ vouit: cuius damnatus voti quum victor Romã reuertisset, dictatura se abdicauit. Senatus duumuiros ad eandem ędem pro amplitudine populi Romani faciendã creari iussit. locus in arce destinatus, quæ area ędium M. Manlij Capitolini fuerat. Consules dictatoris exercitu ad bellum Volscum vsi, Sorã ex hostibus, incautos adorti, ceperunt. Anno postquã vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato secundũ consulibus. Prodigium extẽplo dedicationem secutum, simile vetusto montis Albani prodigio, namq; & lapidib. pluit, & nox interdiu visa intendi. librisq; inspectis, quum plena religione ciuitas esset, senatui placuit, *dictatorẽ feriarũ constituendarum caussa dici.* dictus P. Valerius Publicola, magister equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum supplicatum ire placuit, sed finitimos ẽt populos: ordoq; iis, quo quisq; die supplicarẽt, statutus. Iudicia eo anno populi Romani tristia in fœneratores facta, quibus ab ædilib. dicta dies esset, traduntur. Et res haud vlla insigni ad memoriam caussa ad interregnum rediit. Ex interregno, vt id actũ videri posset, ambo patricii cõsules creati sunt, M. Valerius Coruus tertium A. Cornelius Cossus. Maiora iam hinc bella & virib. hostium, & longinquitate, vel regionũ, vel tẽporum spatio, quib. bellatum est, dicentur. namq; eo anno aduersus Samnites, gentẽ opibus, armisq; validam, mota arma. Samnitium bellum ancipiti Marte gestum. Pyrrhus hostis. Pyrrhũ Pœni secuti. quanta rerum moles? quoties in extrema periculorum ventum, vt in hanc magnitudinẽ, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset? Belli autẽ caussa cum Samnitibus, Romanis, quum societate amicitiaque iuncti essent, extrinsecus venit, nõ orta inter ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus poterant quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum auxilium confugere, Campanis sese coniungunt. Campani magis nomẽ ad præsidium sociorum, quam vires quum attulissent, fluẽtes luxu ab duratis vsu armorum in Sidicinio pulsi agro, in se deinde molem omnẽ belli verterunt. namque Samnites omissis Sidicinis, ipsam arcẽ finitimorum Campanos adorti; vnde æque facilis victoria, prædæ atq; gloriæ plus esset: Tifata imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent: descẽdunt inde quadrato agmine in planitiẽ, quæ Capuam Tifataque interiacet. ibi rursus acie dimicatum: aduersoque prælio Campani intra mœnia compulsi. Quum robore iuuẽtutis suæ acciso, nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis petere auxilium. Legati introducti in senatum, maxime in hanc sentẽtiam locuti sunt. *Populus nos Campanus legatos ad vos Patres conscripti, misit, amicitiam in perpetuum, auxilium præsens à vobis petitum. quam si secundis rebus nostris petissemus, sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo contracta esset. tunc enim, vt qui ex æquo nos venisse in amicitiã meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, subiecti atq; obnoxij vobis minus essemus. nunc misericordia vestra cõciliati, auxilioq; in dubijs rebus defensi, beneficium quoq; acceptũ colamus oportet, ne ingrati, atq; omni ope diuina humanaq; indigni videamur. Neq; hercule, quod Samnites priores amici socijq; vobis facti sunt, ad id valere arbitror, ne nos in amicitiã suscipiamur: sed vt vetustate & gradu honoris nos præstent. neq; enim fœdere Samnitiũ ne qua noua iungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidẽ apud vos semper satis iusta caussa amicitiæ, velle eum vobis amicum esse, qui vos appeteret. Campani, etsi fortuna præsens magnifice loqui prohibet, nõ vrbis amplitudine, nõ agri vbertate vlli populo, præterquam vobis cedentes, haud parua (vt arbitror) accessio bonis rebus vestris, in amicitiã venimus vestrã. Æquis Volscisq; æternis hostibus huius vrbis, quandocunque se mouerint, ab tergo erimus: & quod vos pro salute nostra priores feceritis: id nos pro imperio vestro, & gloria semper faciemus. Subactis ijs gentibus, quæ inter nos vosq; sunt, quod propediẽ futurum spondet, & virtus & fortuna vestra, continens imperium vsq; ad nos habebitis. Acerbum & miserum est ꝙ fateri nos fortuna nostra cogit. Eo ventum est, Patres conscripti, vt aut amicorũ aut inimicorũ Campani simus. si defenditis, vestri: si deseritis, Samnitium erimus. Capuã ergo, & Campaniam omnẽ vestris, an Samnitium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem, Romani, vestram misericordiam, vestrumq; auxilium æquum est patere, ijs tamen maxime, qui eã implorantibus aliis, auxiliũ dum supra vires suas præstant, omnes ipsi in hanc necessitatẽ venerunt. quanquam pugnauimus verbo pro Sidicinis, re pro nobis, quũ videremus finitimum populũ nefario latrocinio Samnitium peti: & vbi conflagrassent Sidicini, ad nos traiecturum illud incendium esse. Nec enim nũc, quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent oblatã sibi esse caussam, oppugnatum nos veniunt. An si vltio iræ hæc, & non occasio cupiditatis explendæ esset, parum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, quã per duas acies fusus sanguis explere non potuerit? Adde huc populationẽ agrorum, prædas hominum atque pecudum actas, incendia villarum, ac ruinas, omnia ferro igniq; vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas explenda est. ea ad oppugnandam Capuam rapit. aut delere vrbem pulcherrimam, aut ipsi possidere volunt. Sed vos potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos habere per maleficium sinatis. Non loquor apud recusantem iusta bella populum: sed tamen si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Vsque ad nos contemptus Samnitium peruenit, supra non ascendit. Itaq; vmbra vestri auxilij, Romani, tegi possumus: quicquid deinde habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existimaturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua vrbs frequentabitur: conditorum, parentum, Deorum immortalium numero nobis eritis. Nulla colonia vestra erit, quæ nos obsequio erga vos fideque superet. Annuite, Patres Conscripti, nutum nomenque vestrum inuictum Campanis, & iubete sperare incolumem Capuam*

Marginal notes: (A. V. C. CCCCXI.) — XXIX. (A. V. C. CCCCXII.) — *Samnitiũ bellum.* — XXX. *Legatorum Campanorum oratio.*

puam futuram. Qua frequentiã omnium generum multitudinis prosequête creditis nos illinc profectos? quam omnia votorum lachrimarumq; plena reliquisse? in qua nunc exspectatione senatum populumque Campanum, coniuges, liberosq; nostros esse? stare omnẽ multitudinem ad portas, viam hinc ferentem prospectãtes, certum habeo, quid illis nos, Patres Conscripti, solicitis ac pendentib. animis renuntiare iubeatis. Alterum responsum salutẽ, victoriam, lucem ac libertatẽ: alterum ominari horreo, quæ ferat. Proinde vt aut de vestris futuris socijs atq; amicis, aut nusquam vllis futuris nobis consulite.

XXXI. Summotis deinde legatis, quũ consultus senatus esset, etsi magnæ parti vrbs maxima opulẽtissimaq; Italiæ vberrimus ager, mariq; propinquus ad varietates annonæ horreũ populi Romani fore videbatur: tamen tanta vtilitate fides antiquior fuit, respõditq; ita ex auctoritate senatus, Consul: *Auxilio vos Cãpani dignos censet senatus: sed ita vobiscum amicitiã institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum fœdere iuncti sunt. itaq; arma, Deos prius, quam homines violatura, aduersus Samnites vobis negamus: legatos sicut fas iusque est ad socios atq; amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.*

Campani se Romanis dedunt.

Ad ea princeps legationis (sic enim domo mãdatũ attulerat.) *Quãdoquidem*, inquit, *nostra tueri aduersus vim atq; iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe defendetis. itaq; populum Cãpanum, vrbemq; Capuã, agros, delubra Deũm, diuina humanaq; omnia in vestram, Patres cõscripti, populiq; Romani ditionem dedimus: quicquid deinde patiemur, dediticij vestri passuri.* Sub hæc dicta omnes manus ad Coss. tendẽtes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ procubuerunt. Commoti Patres vice fortunarum humanarũ, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaq; clarus, à quo paulo ante auxiliũ finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, vt se ipse suaq; omnia potestatis alienę faceret: tum iam fides agi visa, deditos non prodi, nec facturum æqua Samnitium populum cẽsebant, si agrum vrbemq; per deditionẽ factam populi Romani, oppugnarent. legatos itaq; extemplo mitti ad Samnites placuit. data mandata, *vt preces Cãpanorum, responsum senatus amicitiæ Samnitium memor, deditionem postremo factam, Samnitib. exponerent: peterent pro societate amicitiaq;, vt dediticijs suis parcerẽt: neq; in eum agrũ, qui populi Romani factus esset, hostilia arma inferrent. si leniter agendo parum proficerent, denunciarent Samnitib. populi Romani senatusq; verbis, vt Capua vrbe Campanoq; agro abstinerent.* Hæc legatis agentibus in cõcilio Samnitium, adeo est ferociter responsum, vt non solum gesturos se esse dicerent id bellũ, sed magistratus eorũ è curia egressi, stantib. legatis pręfectos cohortiũ vocarent: iisque clara voce imperarent, *vt prædatũ in agrum Campanũ extẽplo proficiscerentur.*

XXXII. Samnitib. bellum indicitur.

Hac legatione Romã relata, positis omnium aliarum rerũ curis, Patres fecialib. ad res repetendas missis. belloq; quia non redderentur solenni more indicto. decreuerunt, vt primo quoq; tẽpore de ea re ad populum ferretur, iussuque populi consules ambo cum duobus ab vrbe exercitibus profecti. Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium: ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitiũ legiones (eo namque omnẽ belli molem inclinaturam censebant) occurrunt. simul in Campanos, stimulabat ira, tã promptos nunc ad ferenda, nunc ad accersenda aduersus se auxilia. Vt vero castra Romana viderũt, ferociter pro se quisq; signum duces poscere, affirmare *eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Cãpanus Sidicino tulerit.*

Valerij Cos. oratio.

Valerius leuibus certaminibus, tentandi hostis caussa haud ita multos moratus dies, signum pugnæ proposuit, paucis suos adhortatus: *Ne nouum bellum eos, nouusq; hostis terreret. quidquid ab vrbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne Sidicinorum Campanorumq; cladibus Samnitium æstimarent virtutem. qualescunq; inter se certauerint, necesse fuisse alteram partẽ vinci. Campanos quidem haud dubio magis nimio luxu fluentibus rebus, mollitiaq; sua, quam virtute hostium victos esse. Quid autem esse, duo prospera in tot seculis bella Samnitium, aduersus tot decora populi Romani, qui triumphos pene plures q̃ annos ab vrbe cõdita numeret? qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat? qui Gallos tot prælijs cæsos, postremo in mare ac naues fuga cõpulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemq; fretos ire in aciẽ debere: tum etiam intueri cuius ductu auspicioq; ineunda pugna sit: vtrum qui audiendus duntaxat magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expers; an qui & ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media in mole pugnæ sciat? Facta mea, non dicta vos milites*, inquit, *sequi volo: nec disciplinam modo, sed exemplum etiam à me petere. Non factionib. modo, nec per cõciones vsitatas nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus summamq; laudẽ peperi. Fuit, quum hoc dici poterat: Patricius enim eras, & à liberatorib. patriæ ortus: & eodem anno familia ista cõsulatum, quo vrbs hæc consulem habuit. Nunc iam nobis Patribus, vobisq; plebeijs promiscuus consulatus patet: nec generis, vt ante, sed virtutis est præmium: proinde summum quodq; spectate milites decus. Non si mihi nouum hoc Corui cognomen Dijs auctoribus homines dedistis, Publicolarũ vetustum familiæ nostræ cognomen memoria excessit. semper ego plebem Romanã militiæ domiq; priuatus, in magistratibus, paruis magnisq; æque tribunus ac consul eodem tenore per oẽs deinceps consulatus colo atq; colui, nunc & instat. Dijs bene iuuantibus, nouũ atq; integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.*

XXXIII. Valerij Cos. laudes.

Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos militũ haud grauate munia obeundo. in ludo pręterea militari, quũ velocitatis viriumque inter se æquales certamina ineunt, comiter facilis, vincere ac vinci vultu eodẽ; nec quemquã aspernari parem qui se offerret: factis benignus pro re, dictis haud min' libertatis alienæ quã suæ dignitatis memor: & quo nihil popularius est; quibus artibus petierat magistratus, iisdẽ gerebat. Itaq; vniuersus exercitus incredibili alacritate adhortationẽ

prosecutus ducis, castris egreditur. Prælium, vt quod maxime vmquam, pari spe, vtrimque æquis viribus cum fiducia sui, sine contemptu hostium, cõmissum est. Samnitibus ferociam augebant nouæ res gestæ, & paucos ante dies geminata victoria. Romanis contra, quadringẽtorum annorum decora, & cõditæ vrbi æqualis victoria. vtrisque tamen nouus hostis curam addebat. pugna indicio fuit, quos gesserint animos. namque ita conflixerunt, vt aliquãdiu in neutram partem inclinaret acies. Tum consul trepidationẽ iniiciendã ratus, quando vi pelli non poterant: equitib. immissis turbare prima signa hostium conatur quos vbi nequiquã tumultuãtes in spatio exiguo voluere turmas vidit, nec posse aperire in hostes viã, reuectus ad antesignanos legionum, quum desiluisset ex equo: *Nostrum*, inquit, *peditũ illud milites est opus: agitedum, vt me videritis quacumque incessero, in aciẽ hostium ferro viam facientem, sic pro se quisque obuios sternite. illa nunc omnia, quæ nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vasta cernetis.* Hæc dicta dederat, quum equites consulis iussu discurrunt in cornua, legionibusque in mediam aciem aperiunt viam. primus omnium cõsul inuadit hostem: & cum quo forte contulit gradum, obtruncat, hoc spectaculo accensi, dextra læuaque ante se quisque memorandũ prælium ciet. stant obnixi Samnites, quamquam plura accipiunt quam inferunt vulnera. Aliquamdiu iam pugnatum erat: atrox cædes circa signa Samnitiũ, fuga ab nulla dum parte erat: adeo morte sola vinci destinauerant animis. Itaque Romani quũ effluere iam lassitudine vires sentirent, & diei haud multũ superesse, accensi ira concitant se in hostẽ. tum primum referri pedem atque inclinari rem in fugã apparuit; tum capi, occidi Samnis. nec superfuissent multi, ni nox victoriam magis quam prælium diremisset. & Romani fatebantur *numquã cum pertinaciore hoste cõflictum.* & Samnites, quum quæreretur *quæ nam prima caussa tam obstinatos mouisset in fugã? oculos sibi Romanorum ardere visos*, aiebant, *vesanosque vultus & furentia ora:* inde plusquã ex alia vlla re terroris ortũ. quem terrorẽ non pugnæ solum euentu, sed nocturna profectione confessi sunt. Postero die vacuis hostium castris Romanus potitur quo se omnis Campanorũ multitudo gratulabunda effudit. Ceterum hoc gaudium magna propè clade in Samnio fœdatum est. nã ab Satricula profectus Cornelius consul exercitum incautè in saltũ caua valle peruiũ, circaque infessum ab hoste induxit: nec prius quam recipi tuto signa non poterant, imminentẽ capiti hostẽ vidit. Dum id moræ Samnitibus est, quoad totum in vallẽ infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militũ conspicit vnũ editum in saltu collẽ, imminentẽ hostium castris, aditu arduũ impedito agmini, expeditis haud difficilem. itaque consuli territo animi: *Videsne tu*, inquit, *A. Corneli, cacumen illud supra hostem? arx illa est spei salutisque nostræ, si eam, quam cæci reliquère Samnites, impigre capimus, nec tum mihi plus quam vnius legionis principes hastatosque dederis: cum quibus vbi euasero in summũ, perge hinc omni liber metu: teque & exercitum serua. neque enim moueri hostis subiectus nobis ad omnes ictus sine sua pernicie poterit. nos deinde aut fortuna populi Romani, aut nostra virtus expediet.* Collaudatus à consule, accepto præsidio vadit occultus per saltus: nec prius ab hoste est visus, quam loco quẽ petebat, appropinquauit. Inde admiratione pauentibus cunctis, quum omniũ in se vertisset oculos: & spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiorẽ locum, & ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt: vtriusque rei omissa occasione: neque insequi consulẽ, nisi per eandem vallẽ, in qua paulo antè subiectum eũ telis suis habuerant, possunt: nec erigere agmẽ in captum super se ab Decio tumulum. sed quũ ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitas loci, atque ipsa paucitas incitat: & nunc circumdare vndique collẽ armatis volunt, vt à consule Decium intercludant: nunc viã patefacere, vt degressos in vallem adoriantur. incertos quid agerẽt, nox oppressit. Decium primũ spes tenuit, cum subeuntibus in aduersum collẽ ex superiore loco se pugnaturum: deinde admiratio incessit, quod nec pugnã inirent, nec si ab eo consilio iniquitate loci deterrerentur; operæ se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis: *quænã illa inscitia belli ac pigritia est? aut quonã modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererũt? huc atque illuc signa moueri, ac modo in vnum cõferri, modo educi videtis. opus quidẽ incipit nemo: cũ iam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorũ simus, si diutius hîc moremur, quam cõmodum sit: agitedum, ite mecũ, vt dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, qua pateat hinc exitus, exploremus.* Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustrauit. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari iubet: vbi secundæ vigiliæ buccina datum signum esset, armati cum silentio ad se venirent. quo vbi, sicut edictum erat, taciti conuenerunt: *Hoc silentiũ milites*, inquit, *omisso militari assensu, in me audiendo seruandum est. vbi sententiam meam vobis peregero, tum quibus eadem placebunt in dextram partem taciti transibitis: quæ pars maior erit, eo stabitur consilio. Nunc quæ mente agitem, audite: Non fuga delatos, nec inertia relictos hic vos circumuenit hostis: virtute cepistis locum: virtute hinc oportet euadatis. veniendo huc, exercitum egregium populi Romani seruastis: erumpendo hinc, vosmet ipsos seruate. digni estis qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egueritis. Cum eo hoste res est, qui hesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam vsus non sit, hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit, quam captum à nobis: nos tam paucos tot ipse millibus hominum nec ascensu arcuerit: nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederit. quem videntem ac vigilantem sic eluseri-*

Marginalia: *Samnites vincuntur.* — XXXIV. — *Decij ad centuriones oratio.* — XXXV. — *Ad milites*

feritis, sopitum oportet fallatis: immo necesse est. in eo enim loco res sunt nostræ, vt ego vobis magis necessitatis vestræ index, quam consilii auctor sim. neq; enim maneatis, an abeatis hinc, deliberari potest; quum, præter arma & animos armorum memores, nihil vobis fortuna reliqui fecerit: fame & siti moriendũ sit, si plus quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo vna est salus, erumpere hinc atq; abire. id aut interdiu, aut nocte faciamus oportet. Ecce hoc aliud minus dubium. quippe si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo perpetuo fossaq; nos septurum hostem? qui nunc corporibus suis subiectis vndiq; cinxerit, vt videtis, collem. Atqui si nox opportuna est eruptione, sicut est; hæc profecto noctis aptissima hora est. signo secundæ vigiliæ conuenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit. per corpora sopita vadetis, vel silentio incautos fallentes, vel sentientibus clamore subito pauorem iniecturi. me modo sequimini, quẽ secuti estis. ego eandem, qua duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agitédum, in dextram partem pedibus transite. Omnes transierunt, vadentemq; per intermissa custodiis loca Deciũ secuti sunt: Iam euaserant media castra, quum superscandens vigilũ strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitũ, quo excitatus vigil, quũ proximum mouisset, erectiq; alios concitaret; ignari ciues, an hostes essent; præsidium erumperet, an consul castra cepisset. Decius, quum nõ fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno, insuper pauore exanimat: quo præpediti, ne arma impigrè capere, nec obsistere, nec insequi poterant. Inter trepidationẽ tumultumque Samnitium, præsidium Romanum, obuiis custodibus cæsis, ad castra consulis peruadit. Aliquantũ supererat noctis: iamq; in tuto videbatur esse, quum Decius: *Macti virtute*, inquit, *milites Romani este. vestrum iter ac reditum omnia secula laudibus ferent. sed ad conspiciendam tantam virtutem, luce ac die opus est: nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces silentium ac nox tegat. hic lucem quieti operiamur.* Dictis obtemperatum. atq; vbi primum illuxit, præmisso nuncio ad consulem, in castra ingenti gaudio concitantur: & tessera data, *incolumes reuerti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent*, pro se quisque obuiam effusi laudant, gratulantur, *singulos vniuersoq; seruatores suos* vocant: Diis laudes gratesq; agunt, Decium in cœlum ferunt. Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis, & omni honore tribunũ consuli æquantibus. Vbi ad prætorium ventum est, consul classico ad concionem conuocat: orsusq; meritas Decii laudes, interfante ipso Decio, distulit concionem: qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in manibus esset, perpulit consulem, *vt hostes & nocturno pauore attonitos, & circa collem castellatim dissipatos, aggrederetur. credere etiam aliquos ad se sequendũ emissos, per saltum vagari.* Iussæ legiones arma capere: egressæq; castris, quum per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur. quem incautum improuiso adortæ, quum palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in vnum, nec arma capere, nec recipere intra vallum se possent, pauentem primum intra castra compellunt: deinde castra ipsa turbatis stationibus capiunt. perfertur circa collem clamor: fugatque ex suis quemque præsidiis. ita magna pars absenti hosti cessit. quos intra vallum egerat pauor (fuêre autem ad triginta millia) omnes cæsi. castra direpta. Ita rebus gestis consul aduocata concione, P. Decii non cœptas solum antè, sed cumulatas noua virtute laudes peragit: & præter militaria alia dona, aurea corona eum, & centũ bobus, eximioque vno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in perpetuum, in præsentia singulis bobus, binisque priuis tunicis donati. Secundùm consulis donationẽ, legiones gramineam coronam obsidionalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt. altera corona eiusdem honoris index à præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus, bouem eximium Marti immolauit, centum boues militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. iisdem militibus legiones libras farris, & sextarios vini contulerunt, omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur. Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus à M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuuentutis domo accito, certamine vltimo fortunam experiri statuit. Ab Suessula nuncii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium consulem opem oratum veniunt. Confestim signa mota: relictisque impedimentis castrorum valido præsidio, raptim agitur agmen: nec procul ab hoste locum exiguum (vt quibus præter equos cæterorum iumentorum calonumque turba abesset) castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud vlla mora pugnæ futura esset, aciem instruit; deinde postquam nemo obuius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit: ibi vt militem in vallo vidit, missiq; ab omni parte exploratum; quod in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem inde hostium colligentes, retulerunt. fremere omnis acies, *complendas esse fossas, scindendumque vallum, & in castra irrumpendum:* transactumque ea temeritate bellum foret, ni duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo sua commeatibus grauis, & prius sedendo ad Suessulam, & tunc certaminis mora, haud procul ab rerum omnium inopia esset, placuit dum inclusus paueret hostis, frumentatum per agros militem duci: interim & Romano, qui expeditus, quantum humeris inter arma geri posset, frumenti secum attulisset, defutura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes, stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus, ad castra oppugnanda ducit. quæ quum primo clamore atque impetu cepisset, plu-

XXXVI. Decius cum suis saluus rediit.

Samnitiũ castra direpta.

XXXVII. Decius donis & laudibus cumulatur.

Samnitiũ exercitus fugatus.

Samnites vincuntur.

pluribus hostium in tentoriis suis, quam in portis valloq; cæsis, signa captiua in vnum locũ conferri iussit, relictisq; duabus legionibus, custodiæ & præsidii caussa, graui edicto monitis, *vt donec ipse reuertisset, præda abstinerent:* profectus agmine instructo, quum præmissus eques velut indagine dissipatos Samnites ageret, cædem ingentem fecit: nam neque quo signo coirent inter se, neq; vtrum castra peterent, an longiorem intenderent fugã, territis constare poterat. tantumque fugæ ac formidinis fuit, vt ad quadraginta millia scutorum, nequaquam tot cæsis, & signa militaria cũ iis, quæ in castris capta erant, ad centum septuaginta ad consulẽ deferrentur. Tum in castra hostium reditum: ibiq; omnis præda militi data.

XXXIIX. Huius certaminis fortuna & Faliscos, quum in induciis essent, fœdus petere ab senatu coegit: & Latinos iam exercitibus comparatis ab Romano in Pelignum vertit bellum. Neq; ita rei gestæ fama Italiæ se finib. tenuit: sed Carthaginenses quoque legatos gratulatum Romam misere, cum coronæ aureæ dono, quæ in Capitolio in Iouis cella poneretur. fuit * pondo viginti quinque.

Carthagi-nienses legatos Romam mittunt.

Val. 2600. coron.

Consules ambo de Samnitibus triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude, donisque: quũ incondito militari ioco haud minus tribuni celebre nomen, quã consulum esset. Campanorũ deinde, Suessanorumq; auditæ legationes: precantibusq; datum, vt præsidium eo in hiberna mitteretur, quo Samnitium excursiones arcerentur. Iam tum minimè salubris militari disciplinæ Capua, instrumento omnium voluptatũ delinitos militum animos auertit à memoria patriæ: inibanturq; consilia in hibernis *eodẽ scelere adimendæ Campanis Capuæ, per quod illi eam antiquis cultoribus ademissent: neq; immerito suum ipsorum exemplum in eos versurum. Cur autem potius Campani agrum Italiæ vberrimũ, dignam agro vrbem, qui nec se, nec sua tutari possint, quam victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde Samnites depulisset? An æquũ esse, dediticios suos illa fertilitate atq; amœnitate perfrui, se militando fessos in pestilenti atque arido circa vrbem solo luctari? aut in vrbe insidentem labem crescentis indies fœnoris pati?*

(*A. V. C.* CCCCXIII.) Hæc agitata occultis coniurationib. nec dum vulgata in omnes consilia, inuenit nouus cõsul C. Marcius Rutilus: cui Campania sorte prouincia euenerat, Q. Seruilio collega ad vrbem relicto. Itaq; quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta haberet, & ætate & vsu doctus (quippe qui iam quartũ consul esset, dictatorq; & censor fuisset) optimum ratus, differendo spem quandocumque vellent consilii exequendi, militarem impetũ frustrari; rumorem dissipat, *in iisdem oppidis & anno post præsidia hibernatura.* diuisa enim erant per Campaniæ vrbes, manauerantq; à Capua consilia in exercitum omnem. Eo laxamento cogitationibus

Milites Romani de occupanda Capua clã ineunt consilia.

XXXIX. dato; quieuit in præsentia seditio. Consul educto in æstiua milite, dum quietos Samnites habebat exercitũ purgare missionibus turbulentorum hominum instituit; aliis emerita dicendo stipendia esse; alios graues iam ætate, aut viribus parum validis. quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde & cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hibernassent. per speciem etiã militarium vsuum quum alii alio mitterentur, magna pars ablegati. quã multitudinem consul alter Romæ, prætorq; alias ex aliis fingendo moras retinebat. Et primo quidem ignari ludificationis, minime inuiti domos reuisebant. postquã neque reuerti ad signa primos, nec ferme aliũ quam qui in Campania hibernassent, præcipueque ex iis seditionis auctores mitti viderunt: primum admiratio, deinde haud dubius timor incessit animos, cõsilia sua emanasse, iam quæstiones, iam iudicia, iam occulta singulorum supplicia, impotensque & crudele consulum ac Patrum in se regnum passuros. Hæc qui in castris erant, occultis sermonibus serunt, neruos coniurationis electos arte consulis cernẽtes. Cohors vna, quum haud procul Anxure esset, ad Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit, ad excipiendos quos consul aliis atque aliis (vt ante dictum est) caussis mittebat. Iam valida admodum numero manus erat, nec quicquam ad iusti exercitus formam, præter ducem, deerat: incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perueniunt, & sub iugo Albæ longæ castra vallo cingunt. perfecto inde opere, reliquum diei *de imperatore sumendo* sententiis decertant, nulli ex præsentibus satis fidentes. *quem autem ab Roma posse acciri? quem Patrum aut plebis esse, qui aut se tanto periculo sciens offerat, aut cui ex iniuria insanientis exercitus caussa recte committatur?* Postero die quũ eadẽ deliberatio teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt, T. Quintium in Tusculano agrum colere, vrbis honorumq; immemorem. patriciæ hic vir gentis erat, cui quũ militiæ magna cum gloria actæ finem pes alter ex vulnere claudus fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit. Nomine audito, extemplo agnouere virum: & *quod bene verteret*, acciri iusserunt. sed parum spei erat, voluntate quicquã facturum: vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silentio noctis, quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intrassent, somno graui Quintium oppressum: nihil medium, aut imperiũ atque honorem, aut vbi restitaret, mortem, ni sequeretur, denunciantes, in castra pertraxerunt. Imperator extemplo aduenienscappellatus: insigniaque honoris exterrito subitæ rei miraculo deferunt, & ad vrbem ducere iubent. Suo magis inde impetu, quam consilio ducis, conuulsis signis, infesto agmine ad lapidem octauum viæ, quæ nunc Appia est, perueniunt: issentque confestim ad vrbem, ni venire contra exercitum, dictatoremque aduersus se M. Valerium, Coruum dictum, audissent, & magistrũ equitum L. Æmilium Mamercinum. Vbi primũ in conspectum ventum est, arma, signaque agnouêre: extemplò omnibus memoria patriæ iras

Coniuratorum exercitus colligitur.

Quintium ducem sibi præficiunt.

iras permulsit, nondũ erant tam fortes ad sanguinem ciuilem: nec præter externa nouerant bella: vltimaque rabies secessio ab suis habebatur. itaq; iam duces, iam milites vtrimque, congressus quærere ad colloquia. Quintius, quem armorum etiã pro patria satietas teneret, nedum aduersus patriam: Coruus omnes caritate ciues, præcipuè milites, & ante alios suum exercitũ complexus, ad colloquiũ processit. cognito ei extemplo haud minor ab aduersariis verecundia, quã ab suis silentium datus: *Deos*, inquit: *immortales, milites, vestros, publicos, meosque ab vrbe proficiscens ita adoraui, veniamq; supplex poposci, vt mihi de vobis concordiæ partæ gloriã non victoriam darent: satis fuit eritq; vnde belli decus pariatur: hinc pax petenda est. quod Deos immortales inter nuncupanda vota expoposci, eius me compotẽ voti vos facere potestis: si meminisse vultis nõ vos in Samnio, nec in Volscis, sed in Romano solo castra habere: si illos colles, quos cernitis, patriæ vestræ esse: si hunc exercitum ciuiũ vestrorum: si me consulem vestrum, cuius ductu auspicioq; priore anno bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego sum M. Valerius Coruus, milites, cuius vos nobilitatem beneficii erga vos, non iniuriis sensistis: nullius superbæ in vos legis, nullius crudelis Senatusconsulti auctor: in omnibus meis imperiis in me seuerior, quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua virtus, si cui etiam maiestas, si cui honores subdere spiritus potuerunt: iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate consulatum adeptus eram, vt potuerim tres & viginti annos natus consul Patribus quoq; ferox esse, nõ solum plebi. Quod meum factum, dictumve consulis grauius, quam tribuni audistis? eodem tenore duos insequentes consulatus gessi: eodem hæc imperiosa dictatura geretur: vt neq; in hos meos & patriæ meæ milites mitior, quam in vos, horreo dicere, hostes. Ergo vos prius in me strinxeritis ferrum, quã in vos ego. istinc signa canent, istinc clamor prius incipiet atq; impetus, si dimicandum est. inducite in animum, quod non induxerunt patres auiq; vestri: non illi, qui in Sacrum montem secesserunt: nõ hi, qui postea Auentinum insederunt. exspectate dum vobis singulis, vt olim Coriolano, matres, coniugesque crinibus passis obuiæ ab vrbe veniant. tum Volscorum legiones, quia Romanũ habebant ducem, quieuerunt: vos Romanus exercitus non destiteritis impio bello? T. Quinti quocunque istic loco seu volens, seu inuitus constitisti, si dimicandum erit, tum tu in nouissimos te recipito: fugeris etiam honestius, tergumque ciui dederis, quam pugnaueris contra patriam. nunc ad pacificandum bene atque honestè inter primos stabis, & colloquii huius salutaris interpres fueris. postulate æqua, & ferte: quamquam vel iniquis standum est potius, quam impias inter nos conseramus manus.*

Dictatoris ad coniuratos oratio.

XLI. *Quintii ad suos oratio.*

T. Quintius plenus lacrimarum, ad suos versus: *Me quoque*, inquit, *milites, si quis vsus mei est, meliorem pacis, quam belli habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Samnis, sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator, milites: cuius auspicia pro vobis experti nolite aduersus vos velle experiri. qui pugnarent vobiscum infestius, & alios duces senatus habuit: qui maximè vobis suis militibus parceret, cui plurimum vos imperatori vestro crederetis, cum elegit. pacem, etiam qui vincere possunt, volunt. quid nos velle oportet? quin omissis ira & spe fallacibus auctoribus, nos ipsos nostraque omnia cognitæ permittimus fidei?* Approbantibus clamore cunctis, T. Quintius ante signa progressus, *in potestate dictatoris milites fore* dixit: orauitq;, *vt caussam miserorum ciuium susciperet: susceptamq; eadem fide, qua Rempublicam administrare solitus esset, tueretur. sibi se priuatim nihil cauere; nolle alibi, quam in innocentia spem habere. militibus cauendum, quod apud Patres semel plebi, iterum legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset.* Quintio collaudato, ceteris bonum animũ habere iussis, dictator equo citato ad vrbem reuectus, auctoribus Patribus tulit ad populum in luco Petilino, *ne cui militũ fraudi secessio esset.* orauit etiam bona venia Quirites, *ne quis eam rem ioco, serioue cuiquã exprobraret.* Lex quoque sacra militaris lata est, *ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso volente deleretur*: additumque legi, *ne quis, vbi tribunus militum fuisset, postea ordinum ductor esset.* id propter P. Salonium postulatũ est ab coniuratis: qui alternis propè annis & tribunus militum, & primus cẽturio erat, quem nunc *primipili* appellant. huic infensi milites erant, quod semper aduersatus nouis consiliis fuisset, nec particeps eorum esset, qui ab Lautulis fugissent. Itaq; quum hoc vnum propter Salonium ab senatu non impetraretur: tum Salonius obtestatus Patres conscriptos, ne suum honorem pluris, quam concordiam ciuitatis æstimarent, perpulit vt id quoque ferretur. Æque impotens postulatum fuit, vt de stipendio equitum (merebant autem triplex ea tempestate) æra demerentur, quod aduersati coniurationi fuissent.

Pacis leges inter Patres & coniuratos.

XLII. Præter hæc inuenio apud quosdam, L. Genucium tribunum plebis tulisse ad populum, *ne fænerare liceret.* item aliis plebiscitis cautum, *ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus vno anno gereret: vtique liceret consules ambos plebeios creari.* quæ si omnia cõcessa sunt plebi, apparet haud paruas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam: neque antequam Romam veniretur, sed Romæ eam multitudinem coniuratorum ad arma consternatam esse: nec in T. Quintii villam, sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum: eumque à coniuratis comprehensum, vt dux fieret: inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedisse: nec ab ducibus mentionem concordiæ ortam, sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam: & permistos dextras iungere, ac complecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosq; consules, quũ viderent auersos à dimicatione militũ animos, retulisse ad Patres de cõcordia reconcilianda. adeò nihil, præterquã seditionẽ fuisse, eamq; compositam, inter antiquos rerum auctores constat. Et huius famæ seditionis, & susceptum cum Samnitibus graue bellum, aliquot populos ab Romana societate auer-

auertit, & præter Latinorum infidum iam diu fœdus, Priuernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

EPITOME LIBRI VIII.

LATINI cum Campanis defecerunt, & missis legatis ad senatum conditionem tulerunt, vt, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent. Qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, vt exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum aduersum Latinos, quamuis prospere, pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis, P. Decius tunc consul cum Manlio, deuouit se pro exercitu: & concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus, morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in vrbem reuerso, nemo ex iuuentute obuiam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis, in oppidum ex iis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellæ colonia deductæ sunt. Veneficium complurium matronarum deprehensum: quarum plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de Veneficio tunc primum constituta. Priuernatibus, quum rebellassent, victis ciuitas data est. Palæpolitani bello & obsidione victi in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat primo, & imperium prolatum. & pro consule decretus triumphus. Plebs nexu liberata est propter Lucii Papirii creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius dictator reuersus in vrbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione rei bene gerendæ inuitatus, contra edictum eius prospere aduersus Samnites pugnauit. ob eam caussam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit: & quum caussa parum proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

I. (*A. V. C.* CCCC-XIV.)

IAM consules erant C. Plautius secundũ, L. Æmilius Mamercus, quum Setini Norbanique Romã, nuncii defectionis Priuernatiũ cum querimoniis acceptæ cladis venerũt. Volscorum item exercitum duce Antiati populo consedisse ad Satricum, allatum est. vtrumq; bellum Plautio sorte euenit. Prius ad Priuernum profectus, extemplo acie conflixit. haud magno certamine deuicti hostes: oppidum captũ, redditumque Priuernatibus, præsidio valido imposito: agri partes duæ ademptæ. Inde victor exercitus Satricũ contra Antiates ductus. Ibi magna vtrimq; cæde atrox prælium fuit, & quũ tempestas eos neutrò inclinata spe dimicantes diremisset. Romani nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prœlium parant. Volscis recensentibus quos viros in acie amisissent, haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit. nocte pro victis Antium agmine trepido, sauciis, ac parte impedimentorum relicta, abierunt. Armorũ magna vis tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inuenta est. *ea Luæ matri dare se* consul dixit; finesque hostium vsque ad oram maritimam est depopulatus. Alteri consuli Æmilio ingresso Sabellum agrum, non castra Samnitium, non legiones vsquam oppositæ. ferro ignique vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt, à quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis ferocibus animis. pacem sibi ab Romanis, bellique ius aduersus Sidicinos petierunt: *quæ se eo iustius petere, quod in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non aduersis, vt Campani venissent: & aduersus Sidicinos sumere arma, suos semper hostes, populi Romani numquam amicos: qui nec, vt Samnites in pace amicitiam, nec, vt Campani, auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani, nec ditione essent.*

Priuernates deuicti.

II Quum de postulatis Samnitium Tib. Æmilius prætor senatum consuluisset, reddendumque his fœdus Patres censuissent, prætor Samnitibus respondit: *Nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per populum Romanum stetisse: nec contradici, quin quoniam ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de integro reconcilietur. Quod ad Sidicinos attinet, nihil intercedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum arbitrium sit.* Fœdere icto quum domum reuertissent, extemplò inde exercitus Romanus ductus, annuo stipendio, & trium mensium frumento accepto, quod pepigerat consul vt tempus induciis daret, quoad legati rediissent. Samnites copiis iisdem, quibus vsi aduersus Romanum bellum fuerunt, contra Sidicinos profecti, haud indubia spe erant maturè vrbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis deditio prius ad Romanos cœpta fieri: deinde postquam Patres vt seram eam, vltimaque tandem necessitate expressam aspernabantur, ad Latinos iam sua sponte in arma motos facta est. ne Campani quidem (adeò iniuriæ Samnitium, quam beneficii Romanorũ memoria præsentior erat) his se armis abstinuêre. Ex his tot populis ingens exercitus duce Latino fines Samnitium ingressus, plus populationibus quã prœliis cladium fecit. & quamquam superiores certaminibus Latini erant, haud inuiti, ne sæpius dimicandũ foret, agro hostium excesêre. Id spatium Samnitibus datum est Romam legatos mittendi. qui quum adiissent senatum, conquesti eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi, precibus infimis petiere, *vt satis ducerent Romani victoriam, quam Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuissent: ne vinci etiam se ab ignauissimis populis sinerent. Latinos Campanosq; si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arcerent Samniti agro, sin*

Fœdus in Samnitibus.

sin imperium abnuerent, armis coercerent. Aduersus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, in potestate sua Latinos iam non esse, timebantq; ne arguendo abalienarent *Campanorum aliam conditionem esse, qui non fœdere, sed per deditionē in fidem venissent, itaq; Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quod bellare cum quibus ipsi velint, prohibeantur,*

III. Quod respōsum, sicut dubios Samnites, quidnam facturum Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienauit: Latinos, velut nihil iam non concedentibus Romanis, ferociores fecit. Itaq; per speciem aduersus Samnites belli parandi, crebra concilia indicentes, omnibus consultationib. inter se principes occultè Romanum coquebant bellum. huic quoq; aduersus seruatores suos bello Campanus aderat. Sed quamquā omnia de industria celabantur, priusque quam mouerentur Romani, tolli ab tergo Samnitē hostem volebant: tamen per quosdam, priuatis hospitiis necessitudinibusq; coniunctos, indicia coniurationis eius Romam emanarunt. iussisq; ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius noui consules aduersus tantam molē belli crearentur: religio incessit ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia haberi. itaq; interregnum initum, duo interreges fuerunt, M. Valerius ac M. Fabius. is creauit consules T. Manliū Torquatum tertiū, P. Decium Murem. Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam classe appulisse constat. quod bellum, si prima satis prospera fuissent, haud dubie ad Romanos peruenisset. Eadem ætas rerum Magni Alexandri est, quem sorore huius ortum, in alio tractu orbis inuictum bellis iuuenem fortuna morbo extinxit. Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisq; Latini haud dubia erat: tamen tamquam de Samnitibus, non de se curam agerent, decem principes Latinorum Romā euocauerunt, quibus imperarent quæ vellent. Prætores tum duos Latini habebant, L. Annium Setinum, & L. Numicium Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis: per quos præter Signiam Velitrasque & ipsas colonias Romanas, Volsci etiam exciti ad arma erant, eos nominatim euocari placuit. haud cuiquam dubium erat super qua re accirentur. itaq; concilio prius habito prætores, quā Romam proficiscerentur, *euocatos se ab senatu docent Romano, & quæ actum iri secum credant, quidnam ad ea responderi placeat, referunt.*

l. V. C. ccxv.

xander ri rex. u Ma- lexan-

IV. Quum aliud alii censerent, tum Annius: *Quamquam ipse ego retuli quid responderi placeret, tamen magis ad summā rerum nostrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam quid loquendum sit. facile erit, explicatis consiliis, accommodare rebus verba. Nam si etiā nunc sub vmbra fœderis æqui seruitutem pati possumus; quid abest, quin proditis Sidicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoq; dicto pareamus? respondeamusq; Romanis, nos, vbi innuerint, posituros arma. Sin autem tandem libertatis desiderium remordet animos; si fœdus est; si societas æquatio iuris est; si consanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc gloriari licet; si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto duplicent vires suas, quem secernere ab se* Coss. *bellis propriis ponendis sumendisq; nolint: cur non omnia æquantur? cur non alter ab Latinis consul datur? vbi pars virium, ibi & imperii pars est? Est quidem nobis hoc per se haud nimis amplum: quippe concidentibus Romā caput Latio esse: sed vt amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui si quando vnquam consociandi imperii, vsurpandæ libertatis tempus optastis: en hoc tempus adest, & virtute vestra, & Deûm benignitate vobis datum. Tentastis patientiā negando militem. quis dubitat exarsisse eos, quum plus ducentorum annorum morem solueremus? pertulerunt tamen hunc dolorem. bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus: qui ne nostrorū quidem finium per nos tuendorum ius antea dabant, nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos ab se ad nos desciisse, exercitus nos parare aduersus Samnites fœderatos suos audierunt: nec mouerunt se ab vrbe. vnde hæc illis tanta modestia, nisi à conscientia virium & nostrarum & suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus de nobis Samnitibus, ita respōsum ab senatu Romano esse, vt facile appareret ne ipsos quidem iam postulare, vt Latium sub Romano imperio sit, vsurpate modo postulando eo; quod illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc dicere metus prohibet, en ego ipse audiente non populo Romano modo senatuque, sed Ioue ipso qui Capitoliū incolit, profiteor me dicturum, vt si nos in fœdere ac societate esse velint, consulem alterum ab nobis senatusq; partem accipiant.* Hæc ferociter non suadenti solum, sed pollicenti, clamore & assensu omnes permiserunt, *vt ageret diceretque, quæ è republica nominis Latini, fideq; sua viderentur.*

nii ad oratio.

V. Vbi est Romam ventum, in Capitolio ei senatus datus est. Ibi quū T. Manlius consul egisset cum eis ex auctoritate Patrū *ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent.* Annius, tamquā victor armis Capitolium cepisset, non legatus, iure gentium tutus, loqueretur: *Tempus erat,* inquit, *T. Manli, vosque Patres conscripti, tandem iam vos nobiscum nihil pro imperio agere, quum florentissimum Deûm benignitate, nunc Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Campanisq; sociis, nunc etiam Volscis adiunctis, videretis: colonias quoq; vestras Latinum Romano prætulisse imperium, sed quoniam vos regno impotenti finē vt imponatis, non inducitis in animum: nos, quamquā armis possumus asserere Latiū in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, vt conditiones pacis feramus æquas vtrisque: quoniam vires quoq; æquari Diis immortalibus placuit. Consulem alterum Roma, alterum ex Latio creari oportet: senatus partem æquā ex vtraq; gente esse: vnum populum, vnam Rempublicā fieri, & vt imperii eadem sedes sit, idemq; omnibus nomen: quoniam ab alterutra parte concedi necesse est: quod vtrisq; bene vertat, sit hæc sane patria potior, & Romani omnes vocemur.*

Consulis Manlii responsio.

Forte ita accidit, vt parem ferociæ huius & Romani Consulem T. Manlium haberent: qui adeò non tenuit iram, *vt si tanta dementia Patres Conscriptos cepisset, vt ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in senatum venturum se esse palam* diceret, *&* quem-

quemcunq; in curia Latinum vidisset, sua manu interempturum, & conuersus ad simulacrum Iouis: *Audi Iupiter hæc scelera*, inquit, *audite ius fasque! Peregrinos Consules, & peregrinum senatum in tuo Iupiter augurato templo captus, atq; ipse oppressus visurus es? hæccine fœdera Tullus Romanus rex cum Albanis Patribus vestris Latini? hæc L. Tarquinius vobiscum postea fecit? non venit in mentem pugna apud Regillum lacum? adeo & cladium vestrarum veterum, & beneficiorum nostrorum erga vos obliti estis?*

VI. Quum consulis vocem subsecuta Patrum indignatio esset, proditur memoriæ, aduersus crebram implorationem Deûm, quos testes fœderum sæpius inuocabāt. Consules vocem Annii spernentis numina Iouis Romani auditam. certe quum commotus ira se ab vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per gradus, capite grauiter offenso, impactus imo ita est saxo, vt sopiretur. Exanimatum auctores quoniam nō omnes sunt, mihi quoque in incerto relictum sit: sicut inter fœderum ruptorum testationem ingenti fragore cœli procellam effusam. nam & vera esse, & apte ad repræsentandam iram Deûm ficta possunt. Torquatus missus a senatu ad dimittendos legatos, quum iacentem Annium vidisset, exclamat, ita, vt populo Patribusque audita vox pariter sit: *Bene habet. Dii pium mouete bellum. est cœleste numen! es magne Iupiter! haud frustra te patrem Deum hominumq; hac sede sacrauimus. Quid cessatis Quirites, vosq; Patres conscripti arma capere diis ducibus! sic stratas legiones Latinorum dabo, quemadmodum legatum iacentem videtis.* Assensu populi excepta vox consulis, tantum ardoris animis fecit, vt legatos proficiscentes cura magistratuum magis, qui iussu cōsulis prosequebantur, quam ius gentium ab ira impetuque hominum tegeret. Consensit & senatus bellum: consulesque duobus scriptis exercitibus per Marsos Pelignosque profecti, adiuncto Samnitium exercitu, ad Capuam, quo iam Latini sociique conuenerant, castra locant. Ibi in quiete vtrique consuli eadem dicitur visa species viri maioris, quam pro humano habitu augustiorisque, dicentis: *Ex vna acie imperatorem, ex altera exercitum diis Manibus matrique Terræ deberi: vtrius exercitus imperator legiones hostium, superque eas se deuouisset, eius populi partisque victoriam fore.* Hos vbi nocturnos visus inter se consules contulerunt, placuit auerruncandæ Deûm iræ victimas cædi: simul vt si extis eadem quæ somno visa fuerant, portenderentur, alteruter consulum fata impleret. Vbi responsa aruspicum insidenti iam animo tacitæ religioni congruerunt, tum adhibitis legatis tribunisque, & Imperiis Deûm propalam expositis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret: comparant inter se, vt ab vtra parte cedere Romanus exercitus cœpisset, inde se consul deuoueret pro populo Romano, Quiritibusque. Agitatū etiam in concilio est, *vt si quando vmquam seuero vllum imperio bellum administratū esset, tunc vti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores.* Curā acuebat, quod aduersus Latinos bellandum erat, lingua, moribus, armorū genere, institutis ante omnia militaribus congruentes: milites militibus, centurionibus centuriones, tribuni tribunis compares, collegæq; iisdem præsidiis, sæpe iisdem manipulis permisti fuerant. per hæc ne quo errore milites caperentur, edicunt consules, *ne quis extra ordinem in hostē pugnaret.*

Consules contra Samnites mittuntur.

Ne quis extraordinem pugnaret, edicitur.

VII. Forte inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratū in omnes partes dimissi erant, T. Manlius Consulis filius super castra hostium cum suis turmalibus euasit, vt vix teli iactu ab statione proxima abesset: ibi Tusculani erant equites, præerat Geminius Metius, vir tum genere inter suos, tum factis, clarus. is vbi Romanos equites insignemq; inter eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, vtique illustres viri noti erant) cognouit: *Vnane*, ait *turma Romani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? quid interea consules, quid duo exercitus consulares agent? Aderunt in tempore*, Manlius inquit, *& cum illis aderit Iupiter ipse fœderum à vobis violatorum testis, qui plus potest pollet que. Si ad Regillum lacum, ad satietatem vestram pugnauimus, hic quoq; efficiemus profecto, ne quid minus quam acies vobis, & collata signa nobiscum cordi sint.* Ad ea Geminius paulalum ab suis equo profectus: *Visne igitur dum dies ista venit, qua magno conatu exercitus moueatis, interea tu ipse congredi mecum, vt nostro duorum iam hinc euentu cernatur, quantū eques Latinus Romano præstet?* Mouet ferocem animū iuuenis seu ira, seu detrectandi certaminis pudor, seu inexsuperabilis vis fati. oblitus itaque imperii patrii, consulumque edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret, an vinceretur, haud multum interesset. equitibus ceteris velut ad spectaculum summotis, spacio quod vacui interiacebat campi, aduersos concitant equos: & quum infestis cuspidibus concurrissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Metii trans ceruicem equi elapsa est. circumactis deinde equis quum prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum inter aures equi fixit. ad cuius vulneris sensum quū equus prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit equitem: quem cuspide parmaque innixum, attollentem se à graui casu, Manlius ab iugulo, ita vt per costas ferrum emineret, terræ affixit; spoliisque lectis ad suos reuectus, cum ouante gaudio turma in castra, atque inde ad prætorium ad patrem tendit: ignarus fati futurique, laus an pœna merita esset, *Vt me omnes*, inquit, *pater tuo sanguine ortū vere ferrent, prouocatus equestria hæc spolia capta ex hoste cæso porto.* Quod vbi audiuit consul, extemplo filium auersatus, concionem classico aduocari iussit. quæ vbi frequens cōuenit: *Quandoquidem*, inquit, *tu T. Manli, neq; imperium consulare, neq; maiestatem patriam veritus, aduersus edictum nostrum extra ordinem in hostem pugnasti: & quantum in te fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana res, soluisti: meq; in eam necessitatem adduxisti, vt aut Reipublicæ mihi, aut mei meorumq; obliuiscendum sit: nos potius nostro delicto plectemur, quam*

Manlii ad filium oratio.

Respu-

Respublica tanto suo damno nostra peccata luat. triste exemplum, sed in posterum salubre iuuentuti erimus. Me quidem quum ingenita caritas liberûm, tum specimen istud virtutis deceptum vana imagine decoris in te mouet: sed quum aut morte tua sancienda sint consulum imperia, aut impunitate in perpetuum abroganda: nec te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare censeam quin disciplinam militarem culpa tua prolapsam, pœna restituas. I lictor, deliga ad palum. Exanimati omnes tam atroci imperio: nec aliter quam in se quisque districtam cernentes securim, metu magis quam modestia quieuere. Itaque velut emerso ab admiratione animo, quum silentio defixi stetissent, repente postquam ceruice cæsa fusus est cruor, tum libero conquestu coortæ voces sunt, vt neque lamentis, neq; execrationibus parceretur: spoliisq; contectum iuuenis corpus, quantum militaribus studiis funus vllum concelebrari potest, structo extra vallum rogo cremaretur: *Manlianaq; imperia* nô in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam tristis in posterū essent. Fecit tamen atrocitas pœnæ obedientiorem duci militem: & preterquam quod custodiæ vigiliæq; & ordo stationum intentioris vbique curæ erant, in vltimo etiam certamine, quum descensum in aciem est, ea seueritas profuit. fuit enim ciuili maximè bello pugna similis. adeò nihil apud Latinos dissonum ab Romana re, preter animos, erat. Clypeis antea Romanis vsi sunt: deinde postquam stipendiarii facti sunt, scuta pro clypeis fecêre: & quod antea phalāges similes Macedonicis, hoc postea manipulatim structa acies cœpit esse. postremo in plures ordines instruebantur. ordo sexagenos milites, duos centuriones, vexillarium vnum habebat. Prima acies hastati erāt, manipuli quindecim, distantes inter se modicum spacium: manipulus leues vicenos milites, aliam turbam scutatorum habebat: *leues* autem, qui hastam tantum gæsaque gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem iuuenum pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas totidem manipulorum, quibus *principibus* est nomen: hos sequebantur scutati omnes, insignibus maxime armis: hoc triginta manipulorum agmen *antepilanos* appellabant, quia sub signis iam alii quindecim ordines locabantur: ex quibus ordo vnusquisque tres partes habebat: earum vnamquamq; *primum pilum* vocabant. tribus ex vexillis constabat. vexillum centum octoginta sex homines erant. primum vexillum triarios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis: secundum rorarios, minus roboris ætate factisque: tertium accensos, minimæ fiduciæ manum, eo & in postremam aciem reiiciebantur. Vbi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi pugnam inibant. si hastati profligare hostem non possent, pede presso eos retrocedentes in interualla ordinum principes recipiebant. tum principum pugna erat; hastati sequebantur. triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto; scuta innixa humeris, hastas sub erecta cuspide in terra fixas, haud secus quam vallo septa inhorreret acies, tenentes. Si apud principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, à prima acie ad triarios sensim referebantur. inde *rem ad triarios redisse*, quum laboratur, prouerbio increbuit. Triarii consurgentes, vbi in interualla ordinum suorum principes & hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut claudebant vias: vnoque continente agmine, iam nulla spe post relicta, in hostem incidebāt: id erat formidolosissimum hosti, quum velut victos insecuti nouam repente aciem exsurgentem, auctam numero cernebant. Scribebantur autem quatuor fere legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones trecenis. alterum tantum ex Latino delectu adiiciebatur, qui ea tēpestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instruxerant aciem: nec vexilla cum vexillis tantum, vniuersi hastati cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum sibi esse sciebat. Duo primipili ex vtraq; acie inter triarios erant: Romanus corpore haud quaquam satis validus, ceterum strenuus vir peritusque militiæ: Latinus viribus ingens, bellatorque primus: notissimi inter se, quia semper pares ordines duxerūt. Romano haud satis fidenti viribus, iam Romæ permissum erat ab consulibus, *vt subcenturionem sibi, quem vellet, legeret, qui tutaretur eum ab vno destinato hoste.* isque iuuenis in acie oblatus, ex centurione Latino victoriam tulit. Pugnatum est haud procul radicibus Vesuuii montis, qua via ad Veserim ferebat.

IX. Romani consules prius quam educerēt in aciem, immolauerunt. Decio caput iecinoris à familiari parte cæsum aruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam Diis hostiam esse: Manlium egregie litasse. *Atqui bene habet*, inquit Decius, *si ab collega prospere litatum est.* Instructis, sicut ante dictum est, ordinibus, processere in aciem. Manlius dextrō, Decius læuo cornu præerat. primo vtrimque æquis viribus, eodem ardore animorum gerebatur res: deinde ab læuo cornu hastati Romani non ferentes impressionem Latinorum, se ad principes recepêre. In hac trepidatione Decius consul M. Valerium magna voce inclamat: *Deorum*, inquit, *ope Valeri opus est. agedum pontifex publicus populi Romani præi verba, quibus me pro legionibus deuoueam.* Pontifex eum togam prætextam sumere iussit, & velato capite manu subter togam ad mentum exerta, super telum subiectum pedibus stantem sic dicere: *Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bellona, Lares, Diui Nouensiles, Dii indigetes, Diui quorum est potestas nostrorum, hostiumque, Diiq; Manes, vos precor, veneror, veniam peto, feroq;, vti populo Romano Quiritium vim victoriamque prosperetis: hostesque populi Romani Quiritium terrore, formidine, morteque afficiatis. Sicut verbis nuncupaui, ita pro Republica*

Manlius filium securi ferire iubet.

VIII.

Latini per similes Romanis.

Ordo militaris.

Decius se pro exercitu deuouet.

blica Quiritium, exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones auxiliaque hoſtium mecum Diis Manibus Tellurię́ deuoueo. Hæc ita precatus, lictores ire ad T. Manlium iubet: maturéque collegæ ſe deuotum pro exercitu nunciare. ipſe incinctus cinctu Gabino, armatus in equum inſiluit, ac ſe in medios hoſtes immiſit. Conſpectus ab vtraque acie aliquanto auguſtior humano viſu, ſicut cœlo miſſus, piaculum omnis Deorum iræ, qui peſtem ab ſuis auerſam in hoſtes ferret. Ita omnis terror, pauorque cum illo latus, ſigna primo Latinorum turbauit: deinde in totam penitus aciem peruaſit. Euidentiſſimum id fuit, quod quacumque equo inuectus eſt, ibi haud ſecus quam peſtifero ſidere icti pauebant: vbi vero corruit obrutus telis, inde iam haud dubie conſternatæ cohortes Latinorum, fugam ac vaſtitatem late fecerunt. Simul & Romani exſolutis religione animis, velut tum primum ſigno dato coorti pugnam integram ediderunt. nam & rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantq; vires haſtatis ac principibus: & triarii genu dextero innixi, nutum conſulis ad cōſurgendum exſpectabant.

X. Procedente deinde certamine, quum aliis partibus multitudo ſuperaret Latinorum, Manlius conſul audito euentu collegę, quum, vt ius faſque erat lacrimis non minus quam laudibus debitis proſecutus tam memorabilem mortem eſſet, pauliſper addubitauit, an conſurgendi iam triariis tempus eſſet: deinde melius ratus integros eos ad vltimum diſcrimen ſeruari, accenſos ab nouiſſima acie ante ſigna procedere iubet. Qui vbi ſubiêre, extemplo Latini, tanquam idem aduerſarii feciſſent, triarios ſuos excitauerūt: qui aliquamdiu pugna atroci quum & ſemetipſi fatigaſſent, & haſtas aut præfregiſſent, aut hebetaſſent, pellerent vi tamen hoſtem, debellatum iam rati, peruentumque ad extremam aciem; tum conſul triariis: *Conſurgite, nunc,* inquit, *integri aduerſus feſſos, memores patriæ parentumq́; & coniugum ac liberorum, memores conſulis pro veſtra victoria morte occumbentis.* Vbi triarii conſurrexerunt integri, refulgentibus armis, noua ex improuiſo exorta acies, receptis in interualla ordinum antepilanis, clamore ſublato principia Latinorum perturbāt: haſtiſque ora fodientes, primo robore virorum cæſo, per alios manipulos velut inermes prope intacti euaſere: tantaque cæde perrupere cuneos, vt vix quartam partem relinquerent hoſtium. Samnites quoque ſub radicibus montis procul inſtructi præbuêre terrorem Latinis. Ceterum inter omnes ciues ſociosq; præcipua laus eius belli penes conſules fuit: quorum alter omnes minas periculaque ab Diis ſuperis inferiſque in ſe vnum vertit: alter ea virtute, eoque conſilio in prælio fuit, vt facile conuenerit, inter Romanos Latinosque, qui eius pugnæ memoriam poſteris tradiderunt, vtrius partis L. Manlius dux fuiſſet, eius futuram haud dubie fuiſſe victoriam. Latini

Latini vincuntur.

ex fuga ſe Minturnas contulerunt. caſtra ſecundum prælium capta, multique mortales ibi viui oppreſſi, maxime Campani. Decii corpus ne eo die inueniretur, nox quærentes oppreſſit: poſtero die inuentum inter maximam hoſtium ſtragem coopertum telis: funuſque par morti, celebrante collega, factum. Illud adiiciendum videtur, licere conſuli, dictatorique, & prætori, quum legiones hoſtium deuoueant, non vtique ſe, ſed quem velit ex legione Romana ſcripta ciuem deuouere, *ſi is homo qui deuotus eſt, moritur, probe factum videri: ni moritur, tum ſignum ſeptem pedes altum, aut maius in terram defodi, & piaculum hoſtia cædi. vbi illud ſignum defoſſum erit, eo magiſtratum Romanum deſcendere fas non eſſe.* ſin autem ſeſe deuouere volet, ſicuti Decius deuouit: *ni moritur, neque ſuum, neque publicum diuinum pure faciet, qui ſeſe deuouerit, Vulcano arma, ſiue cui alii diuo deuouere volet: ſiue hoſtia, ſiue quo alio volet, ius eſto. Telo, ſuper quod ſtans conſul precatus eſt, hoſtem potiri, fas non eſt: ſi potiatur, Marti ſuouetaurilibus piaculum fieri.*

Cæremoniæ quadam in deuouendis hoſtibus.

XI. Hæc etſi omnis diuini humanique moris memoria aboleuit, noua peregrinaque omnia priſcis ac patriis præferendo; haud ab re duxi verbis quoque ipſis, vt tradita nuncupataque ſunt, referre. Romanis poſt prælium demum factum Samnites veniſſe ſubſidio, exſpectato euentu pugnæ, apud quoſdam auctores inuenio. Latinis quoque ab Lauinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum. & cum iam portis prima ſigna, & pars agminis eſſet egreſſa, nuncio allato de clade Latinorum, quum conuerſis ſignis retro in vrbem rediretur, prætorem eorum nomine Millionium dixiſſe ferunt, *pro paullula via magnam mercedem Romanis eſſe ſoluendam.* Qui Latinorum pugnæ ſuperfuerāt, multis itineribus diſſipati, quum ſe in vnum conglobaſſent, Veſcia vrbs eis receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numiſius imperator eorum, affirmando *communem vero Martem belli vtramque aciem pari cæde proſtrauiſſe; victoriæque nomen tantum penes Romanos eſſe; ceteram pro victis fortunam & illos gerere: funeſta duo conſulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum conſulis deuoti cæde: trucidatum exercitum omnem: cæſos haſtatos principesque: ſtragem & ante ſigna & poſt ſigna factam: triarios poſtremo rem reſtituiſſe. Latinorum etſi pariter acciſæ copiæ ſint, tamen ſupplemento vel Latium propius eſſe, vel Volſcos, quam Romam. Itaque ſi videatur eis, ſe ex Latinis & ex Volſcis populis iuuentute propere excita, rediturum infeſto exercitu Capuam eſſe: Romanosq́; nihil tum minus quam prælium exſpectantes, nec opinato aduentu perculſurum.* Fallacibus literis circa Latium nomenque Volſcum miſſis, quia qui non interfuerunt pugnæ, ad credendum temere faciliores erāt, tumultuarius vndique exercitus raptim conſcriptus conuenit. Huic agmini Torquatus conſul ad Triſanum (inter Sinueſſam Minturnasque is locus eſt) occurrit, prius quam caſtris locus caperetur. ſarcinis vtrimque in a-

ceruum

terium coniectis pugnatum debellatumque est. adeo enim accisæ res sunt, vt consuli victorem exercitum ad populandos agros eorum ducenti dederent se omnes Latini: deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Capuaq; agro mulctati. Latinus ager Priuernati addito agro: & Falernus, qui populi Campani fuerat, vsque ad Vulturnum flumen, plebi Romanæ diuiditur. bina in Latino iugera, ita vt dodrantem ex Priuernati complerent, data: terna in Falerno, quadrantibus etiam pro longinquitate adiectis. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes; Campanorumque equites, quia non desciuerant. Cum Laurentibus renouari fœdus iussum: renouaturq; ex eo quotannis post diem decimum Latinarum. equitibus Campanis ciuitas data: monumentoque vt esset, æneam tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. vectigal quoque eis Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuêre autem mille, & sexcenti) denarios nummos * quadringenos quinquagenos. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cuiusque merito persolutis, T. Manlius Romam rediit: cui venienti seniores tantum obuiam exisse constat: *iuuentutem & tunc & omni vita deinde auersatam eum execratamque.* Antiates in agrum Hostiensem, Ardeatem, Solonium incursiones fecerunt. Manlius consul, quia ipse per valetudinem id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum, qui tum forte erat prætor, dixit: ab eo magister equitum L. Papirius Cursor, dictus. Nihil memorabile aduersus Antiates ab dictatore gestum est, quum aliquot menses statiua in agro Antiati habuisset. Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita claro ad memoriam imperio, successere consules Ti. Æmilius Mamercinus, & Q. Publilius Philo: neque in similem materiam rerũ, & ipsi aut suarum rerum, aut partium in Republica magis, quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi rebellantes in campis Fenectanis fuderunt, castrisque exuerunt. Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestæ erant, in deditionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuuentus cæsa erat; Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur Tibur, Prænestinus, Veliternusque populus: venerant & ab Lauinio, Antioque auxilia. Vbi quum præliis quidem superior Romanus esset, ad vrbem ipsam Pedum, castraq; sociorum populorum, quæ vrbi adiuncta erant, integer labor restaret: bello infecto repente omisso, consul, quia collegæ decretum triumphum audiuit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagitator Romam rediit. Qua cupiditate offensis Patribus, negantibusque *nisi Pedo capto aut dedito* triumphum, hinc alienatus ab senatu Æmilius, seditiosis tribunatibus similem deinde consulatum gessit. Nam neque quoad fuit consul, criminari apud populum Patres destitit, collega haud quaquam aduersante: quia & ipse de plebe erat: materiam autem præbebat criminibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebi diuisus. & postquam senatus finire imperium consulibus cupiens, dictatorem aduersus rebellãtes Latinos dici iussit; Æmilius, cuius tum fasces erant, collegam dictatorem dixit: ab eo magister equitum Iunius Brutus dictus. Dictatura popularis, & orationibus in Patres criminosis fuit; & quod tres leges secundissimas plebi, aduersas nobilitati tulit: vnam, *vt plebiscita omnes Quirites tenerent:* alteram, *vt legum, quæ comitiis centuriatis ferrent, ante initum suffragium Patres auctores fierent:* tertiã, *vt alter vtique ex plebe, quum eo ventum sit vt vtrumque plebeium consul. m fieri liceret, censor crearetur.* plus eo anno domi acceptum cladis ab consulibus, ac dictatore, quam ex victoria eorum bellicisque rebus foris auctum imperium Patres credebant. Anno insequenti L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus, quo insignius omissa res Æmilio superioris anni consuli exprobraretur: *Pedum armis, virisque, & omni vi expugnãdum ac delendum* senatus fremit: coactique noui consules omnibus eam rem præuerti, proficiscuntur. Iam Latio is status erat rerũ, vt neque bellum, neque pacem pati possent. ad bellum opes deerant: pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur. mediis consiliis standum videbatur, vt oppidis se tenerent: ne lacessitus Romanus caussam belli haberet: & si cuius oppidi obsidio nunciata esset, vndique ex omnib⁹ populis auxilium obsessis ferretur. Neque tamen nisi admodum à paucis populis Pedani adiuti sunt. Tiburtes, Prænestinique, quorum ager propior erat, Pedum peruenere. Aricinos, Lauiniosque, & Veliternos Antiatibus Volscis se coniungentes ad Asturæ flumẽ, Mænius improuiso adortus fudit. Camillus ad Pedum cum Tiburtibus maxime valido exercitu maiore mole, quamquam æque prospero euentu, pugnat. Tumultum maxime repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit: in quos parte exercitus conuersa Camillus, non compulit solum eos intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde iam maiore conatu animoque ab vnius expugnatione vrbis ad perdomãdum Latium victorem circumducere exercitum: nec quieuere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas vrbes, Latium omne subegere. Præsidiis inde dispositis per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu triumphum decessere. additus triumpho honos, *vt statuæ equestres eis,* rara illa ætate res, *in foro ponerentur.* Prius quam comitiis in sequentem annum consules rogarent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, atq; ita disseruit: *Patres conscripti, quod bello armisque in Latio agendum fuit, id iam Deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia,*

Marginalia: XII. / * al. 45. / [illegible] / (A. V. C. CCCCXVI.) / Tres leges tulit dictator aduersas nobilitati. / XIII. (A. V. C. CCCCXVII.) / Pedum reliquaque Latii oppida expugnantur. / Camilli oratio de rebus Latinis.

mnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem, præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Dii immortales, ita vos potentes huius consilii fecerunt; vt sit Latium deinde, an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel sæuiendo, vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latium: vastas inde solitudines facere, vnde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe vsi estis. Vultis exemplo maiorum augere rem Romanam, victos in ciuitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certe id firmissimum longe imperiū est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est, quicquid statuere placet. tot populos inter spem metumq; suspensos animi habetis: & vestram vtique de eis curam quàm primum absolui, & illorum animos, dum exspectatione stupent, seu pœna, seu beneficio præoccupari oportet. Nostrum enim fuit efficere, vt omnium rerum vobis ad consulendum potestas esset. vestrum est decernere quod optimum vobis, Reique publicæ sit.

XIV. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare: sed quum aliorum caussa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, vt pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis. Relatum igitur de singulis, *decretumque. Lanuuinis ciuitas data: sacraque sua reddita cum eo, vt ædes lucusque Sospitæ Iunonis communis Lanuuinis municipibus cum populo Romano esset. Aricini, Nomentanique, & Pedani eodem iure, quo Lanuuini in ciuitatem accepti.* Tusculanis seruata ciuitas, quam habebant: crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos veteres ciues Romanos, quod toties rebellassent, grauiter sæuitum: & muri deiecti, & senatus inde abductus: iussique *trans Tiberim habitare: vt eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, vsque ad* * *mille pondo clarigatio esset: nec priusquam ære persoluto, is qui cepisset extra vincula captum haberet.* in agrum senatorum coloni missi: quibus adscriptis, speciem antiquę frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium noua colonia missa, cum eo, vt Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. naues inde longæ abactæ: interdictumque mari Antiati populo est, & ciuitas data. Tiburtes, Prænestinique agro mulctati: neque ob recens tantum rebellionis, commune cum aliis Latinis crimen, sed *quod tædio imperii Roman. cum Gallis gente efferata arma quondam consociassent.* Ceteris Latinis populis connubia commerciaque, & concilia inter se ademerunt. *Campanis equitibus honoris caussa, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque, & Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, ciuitas sine suffragio data. Cumanos, Suessulanosque eiusdem iuris conditionisque cuius Capuam esse placuit.* Naues Antiatium, partim in naualia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit: *Rostraque* id templum appellatum.

* 10000. coron.

XV. (A. V. C. CCCC-XVIII.) C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum omnia non opes magis Romanæ, quam beneficiis parta gratia bona pace obtineret, inter Sidicinos, Auruncosque bellum ortum. Aurunci à T. Manlio consule in deditionem accepti, nihil deinde mouerāt: eo petendi auxilii ab Romanis caussa iustior fuit. sed prius quam consules ab vrbe (iusserat enim senatus defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur: *Auruncos metu oppidum deseruisse, profugosque cum coniugibus ac liberis Suessam communisse* (quæ nunc Aurunca appellata) *mœnia antiqua eorum, vrbemq; ab Sidicinis deletam.* Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi socii essent, dictatorem dici iussit, dictus C. Claudius Regillēsis, magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde iniecta de dictatore. & quum augures vitio creatum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt. Eo anno Minutia Vestalis suspecta primo propter mundiorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice seruo; quum decreto eorum iussa esset sacris abstinere, familiamque in potestate habere: facto iudicio viua sub terram, ad portam Collinam dextera via strata defossa Scelerato campo. credo ab incesto id ei loco nomen factum. Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primum de plebe, auersante Sulpicio consule, qui negabat *rationem eius se habiturum,* est factus: senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, manus in prætura intendente.

Minutia Vestalis viua defossa.

XVI. (A. V. C. CCC-XIX.) Insequens annus L. Papirio Crasso, Cæsone Duilio consulibus, Ausonum magis nouo quam magno bello fuit insignis. ea gens Cales vrbem incolebat: Sidicinis finitimis arma coniunxerat: vnoque prælio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitate vrbium & ad fugam pronior, & in fuga ipsa tutior fuit. nec tamē omissa eius belli cura Patribus, quia toties iam Sidicini aut ipsi mouerant bellum, aut mouentibus auxilium tulerant, aut caussa armorum fuerant. Itaque omni ope annixi sunt, vt maximum ea tempestate imperatorem M. Valerium Coruum consulem quartum facerent: collega additus Coruo M. Attilius Regulus. (A. V. C. CCCC-XX.) & ne forte casu erraretur, petitum ab consulibus, *vt extra sortem, Corui ea prouincia esset.* Exercitu victore à superioribus consulibus accepto ad Cales, vnde bellum ortum erat, profectus, quum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pauidos clamore atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est aggressus: & militum quidē is erat ardor, vt iam inde cum scalis succedere ad muros vellent, euasurosque contenderent Coruus, quia id arduum factu erat, labore militum potius, quā periculo peragere incœptum voluit. itaque aggerem & vineas egit, turresque muro admouit: quarum vsum forte oblata opportunitas præuertit. namque M. Fabius captiuus Romanus quum

per

per negligentiam custodum festo die vinculis ruptis per murum inter opera Romanorum religata ad pinnam muri reste suspensus manibus se demisisset; perpulit imperatorem vt vino epulisque sopitos hostes aggrederetur. nec maiore certamine capti cum vrbe Ausones sunt, quam acie fusi erant. præda capta ingens est. præsidioque imposito Calibus reductæ Romam legiones. Consul ex Senatusconsulto triumphauit: & ne Attilius expers gloriæ esset, iussi ambo consules aduersus Sidicinos ducere exercitum: dictatorem ante ex senatusconsulto comitiorum habendorum caussa dixerunt L. Æmilium Mamercinum: is magistrũ equitum Q. Publilium Philonem dixit. Dictatore comitia habente consules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars cum Sidicinis restabat; tamen vt beneficio præuenirent desiderium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt: factoq; senatusconsulto, *vt duo millia quingenti homines eo scriberentur*, triumuiros coloniæ deducendæ, agroque diuidundo creauerunt Cæsonem Duilium, T. Quintium, M. Fabium. Noui deinde consules à veteribus exercitu accepto, ingressi hostium fines populando vsque ad mœnia atque vrbem peruenerunt. Ibi, quia ingenti exercitu comparato Sidicini, & ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, & Samnium fama erat conciri ad bellum: dictator ab consulibus ex auctoritate senatus dictus P. Cornelius Ruffinus: magister equitum M. Antonius. Religio deinde incessit vitio eos creatos: magistratuque se abdicauerunt. & quia pestilentia insecuta est, velut omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit. ab interregno initio per quintum demum interregem M. Valeriũ Coruum creati consules L. Cornelius iterum, & Cn. Domitius. Tranquillis rebus, fama Gallici belli pro tumultu valuit, vt dictatorem dici placeret. Dictus M. Papirius Crassus, & magister equitum P. Valerius Publicola: à quibus dum delectus intentius, quam aduersus finitima bella haberetur, exploratores missi attulerunt *quieta omnia apud Gallos esse*. Samnium quoque iam alterum annum turbari nouis consiliis suspectum erat: eo ex agro Sidicino exercitus Romanus non est deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri Epirensis in Lucanos traxit, qui duo populi aduersus regem excursionem à Pæsto facientem signis collatis pugnauerunt. eo certamine superior Alexander, incertum qua fide culturus, si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit. Eodem anno census actus, nouique ciues censi: tribus propter eos additæ, Metia & Scaptia: censores addiderunt, Publilius Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani lege ab L. Papirio prætore lata, qua ciuitas sine suffragio data. hæc eo anno domi militiæq; gesta. Fœdus insequens annus, seu intemperie cœli, seu humana fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flaccum Potitumque, varie in annalibus cognomen consulis inuenio: ceterum in eo parui refert, quid veri sit: illud peruelim (nec omnes auctores sunt) proditum falso esse venenis absumptos, quorum mors infamem annum pestilentia fecerit. sicut proditur tamen res, ne cui auctorum fidem abrogauerim, exponenda est. Quum primores ciuitatis similibus morbis, eodemque ferme omnes euentu morerentur: ancilla quædam ad Q. Fabium Maximum ædilem curulem *indicaturam se caussam publicæ pestis professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum noxæ indicium.* Fabius confestim rem ad consules; consules ad senatum referunt: consensuque ordinis fides indici data. Tum patefactum, muliebri fraude ciuitatem premi: matronasque ea venena coquere; & si sequi extemplo velint manifesto deprehendi posse. Secuti indicem, & coquentes quasdam medicamenta, & recondita alia inuenerunt. quibus in forum delatis, & viginti matronis apud quas deprehésa erant, per viatorem accitis: duæ ex eis Cornelia ac Sergia, patriciæ vtraque gentis; quum *ea medicamenta salubria esse* contenderent, ab confutante indice *bibere iussæ, vt se falsum commentam arguerent.* spacio ad colloquendum sumpto, quum summoto populo in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent: haud abnuentibus & illis bibere, epoto medicamento suamet ipsæ fraude omnes interierunt. comprehensæ extemplo earum comites, magnum numerum matronarum indicauerunt. ex quibus ad centum septuaginta damnatæ. Neque de veneficiis ante eam diem Romæ quæsitum est. prodigii ea res loco habita, captisque magis mentibus quam consceleratis, similis visa. Itaque memoria ex annalibus repetita, *in secessionibus quondam plebis, clauum ab dictatore fixum, alienatasque discordia mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse*, dictatorem claui figendi caussa creari placuit. creatus Cn. Quintilius magistrum equitum L. Valerium dixit: qui fixo clauo magistratu se abdicarunt. Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius Venno. cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni & Lucani Romam venerunt, orantes *vt in fidem reciperentur: si à Samnitium armis defensi essent, se sub imperio populi Romani fideliter atque obedienter futuros.* Missi tum ab senatu legati: denunciatumque Samnitibus, vt eorum populorum finibus vim abstinerent. valuitque ea legatio, non tam quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati erant ad bellũ. Eodem anno Priuernas bellum initum: cuius socii Fundani, dux etiam Fundanus fuit, Vitruuius Vaccus, vir non domi solum, sed etiam Romæ clarus. ædes fuère in Palatio eius, quæ *Vacciprata* diruto ædificio, publicatoque solo appellata. aduersus hunc vastantem effuse Setinum Norbanumque & Coranum agrum, L. Papirius profectus, haud procul castris eius consedit. Vitruuio, nec vt vallo se teneret aduersus validiorẽ hostem, sana constare mens,

[Margin notes: Cales expugnatur. (A.V.C. CCCCXI.) VII. Pestilentia. (A.V.C. CCCCXII.) (A.V.C. CCCCXIII.) Alexander Epirensis. VIII. (A.V.C. CCCCXIV.) Veneficium matronarum. Dictator claui figendi causa creatus. XIX. (A.V.C. CCCCXXV.) Priuernas bellum.]

nec vt longius à castris dimicaret animus suppetere. vix tota extra portam castrorum explicata acie, fugam magis retro, quam prælium aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia depugnat, & vt leui momento, nec ambigue est victus, ita breuitate ipsa loci, facilique receptu in tam propinqua castra, haud ægre militem à multa cæde est tutatus: nec fere quisquam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum in castra ruerent, cæsi, primisque tenebris Priuernum inde petitum agmine trepido, vt muris potius, quam vallo se tutarentur. A Priuerno Plautius alter consul, peruastatis passim agris, prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum inducit: ingredienti fines senatus Fundanorum occurrit, *negant se pro Vitruuio sectamque eius secutis precatum venisse, sed pro Fundano populo quem extra culpam belli esse, ipsum Vitruuium indicasse, quum receptaculum fugæ Priuernum habuerit, non patriam Fundos. Priuerni igitur hostes populi Romani quærendos persequendosque esse, qui simul à Fundanis ac Romanis vtriusque patriæ immemores defecerint. Fundanis pacem esse, & animos Romanos, & gratam memoriam acceptæ ciuitatis: orare se consulem, vt bellum ab innoxio populo abstineat: agros, vrbem, corpora ipsorum coniugumque ac liberorum suorum, in potestate populi Romani esse, futuraque.* Collaudatis Fundanis consul, literisque Romam missis *in officio Fundanos esse*, ad Priuernum flexit iter. *Prius animaduersum in eos, qui capita coniurationis fuerant à consule.* Scribit Claudius *ad trecentos quinquaginta ex coniuratis vinctos Romam missos: eamque deditionem ab senatu non acceptam; quod egentium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint.*

XX. Priuernum duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter consul comitiorum caussa Romam reuocatus. Carceres eo anno in circo primum statuti. Nondum perfunctos cura Priuernatis belli, tumultus Gallici fama atrox inuasit, haud ferme vnquam neglecta Patribus. Extemplo igitur consules noui L. Æmilius Mamercinus, & C. Plautius eo ipso die Calendis Quintilibus, quo magistratus inierunt, *comparare inter se prouincias iussi*: & Mamercinus, cui Gallicum bellum euenerat, scribere exercitum sine vlla vacationis venia, quin opificum quoque vulgus, & sellularii, minime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur. Veiosque ingens exercitus contractus, vt inde obuiam Gallis iretur: longius discedi, ne alio itinere hostis falleret ad vrbem incedens, non placuit. Paucos deinde post dies satis explorata temporis eius quiete, à Gallis Priuernum omnis conuersa vis. Duplex inde fama est, alii *vi captam vrbem, Vitruuiumque viuum in potestatem venisse: alii priusquam vltima adhiberetur vis, ipsos se in deditionem consulis caduceum præferentes permisisse*, auctores sunt. *Vitruuiumque ab suis traditum.* Senatus de Vitruuio Priuernatibusque consultus, consulem Plautium dirutis Priuerni muris, præsidioque valido imposito, ad

(*A. V. C.* CCCC-XXVI.)

Gallici tumultus fama.

triumphum accersit; Vitruuium in carcerem asseruari iussit, quoad consul redisset, tum verberatum necari: ædes eius quæ essent in Palatio, diruendas, bona Semoni Sango censuerunt consecranda: quodque æris ex eis redactum est, ex eo ænei orbes facti, positi in sacello Sangi versus ædem Quirini. De senatu Priuernate ita decretum, *vt qui senator Priuerni post defectionem ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem qua Veliterni, habitaret.* His ita decretis, vsque ad triumphum Plautii silentium de Priuernatibus fuit: post triumphum consul necato Vitruuio, sociisque eius noxæ, apud satiatos iam suppliciis nocentium, tutam mentionem de Priuernatibus ratus; *Quoniam auctores defectionis*, inquit, *meritas pœnas & ab Diis immortalibus, & à vobis habent, Patres conscripti, quid placet de innoxia multitudine fieri? equidem etsi meæ partes exquirendæ magis sententiæ, quam dandæ sunt: tamen quum videam Priuernates vicinos Samnitibus esse, vnde nunc nobis incertissima pax est, quam minimum irarum inter nos illosque relinqui velim.* Quum ipsa per se res anceps esset: prout cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus: tum incertiora omnia vnus ex Priuernatibus legatis fecit, magis cōditionis in qua natus esset, quam præsentis necessitatis memor; qui interrogatus à quodam tristioris sententiæ auctore, *quam pœnam meritos Priuernates censeret? eam*, inquit, *quam merentur qui se libertate dignos censent.* cuius quum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Priuernatium caussam impugnabant: vt ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret: *Quid, si pœnam*, inquit, *remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis*, inquit, *& fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnā.* Tum vero *minari, nec id ambigue, Priuernatem* quidā, *& illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos.* pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere, *viri, & liberi, vocem auditam: an credi posse vllum populum, aut hominem denique, in ea conditione, cuius eum pœniteat, diutius quam necesse sit mansurum? ibi pacem esse fidam, vbi voluntarii pacati sint: neque eo loco, vbi seruitutem esse velint, fidem sperandam esse.* In hanc sententiam maxime consul ipse inclinauit animos, identidem ad principes sententiam consularis vti exaudiri posset à pluribus dicendo *eos demum qui nihil præterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant.* Itaque & in senatu caussam obtinuere: & ex auctoritate Patrum latum ad populum est, *vt Priuernatibus ciuitas daretur.* Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt: bina iugera agri acceperunt.

XXII. Secutus est annus nulla re belli domiue insignis, P. Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula consulibus; præterquam quod Fregellas (Sidicinorum is ager, deinde Volscorum fuerat) colonia deducta: & populo visceratio data à M. Flauio in funere matris. Erant qui *per speciem honorandæ parentis, meritam mercedem populo solu-*

Priuernatu legati liberius responsum.

XXI.

(*A. V. C.* CCCC XXVII.)

Visceratio data populo.

lo solutam interpretarentur, quod eum die dicta ab ædilibus crimine stupratæ matrisfamiliæ absoluisset. Data visceratio in præteritam iudicii gratiam, honoris etiam ei caussa fuit; tribunatuque plebis proximis comitiis, absens petentibus præfertur. Palæpolis fuit haud procul inde, vbi nunc Neapolis sita est: duabus vrbibus populus idem habitabat. Cumis erant oriundi. Cumani ab Chalcide Euboica originem trahunt. Classe, qua aduecti à domo fuerant, multum in ora maris eius, quod accolunt, potuêre. Primo in insulas Ænariam & Pithecusas egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc ciuitas quum suis viribus, tum Samnitium, infida aduersus Romanos societate freta, siue pestilentiæ, quæ Romanam vrbem adorta nunciabatur, fidens, multa hostilia aduersus Romanos, agrum Campanum Falernumque incolentes fecit. Igitur L. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, fecialibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum esset à Græcis, gente lingua magis strenua quam factis, ferox responsum: ex auctoritate Patrum populus Palæpolitanis bellum fieri iussit. Inter consules prouinciis comparatis, bello Græci persequendi Publilio euenerunt, Cornelius altero exercitu Samnitibus si qua se mouerent, oppositus. fama autem erat, defectioni Campanorũ imminentes admoturos castra. ibi optimum visum Cornelio statiua habere. Ab vtroq; consule exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus. Publilius duo millia Nolanorum militum, & quatuor Samnitium, magis Nolanis cogentibus quam voluntate Græcorum, recepta Palæpoli miserat.

Palæpolis.

(A.V.C. CCCCXXVIII)

XXIII. Romæ compertum est *delectum indictum à magistratibus: vniuersum Samnium erectum, ac vicinos populos Priuernatem Fundanumque & Formianum, haud ambigue solicitari.* Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius ad Samnites, quam bellum fieret, responsum redditur à Samnitibus ferox: vltro incusabant iniurias Romanorum: neque eo negligentius ea quæ ipsis obiicerētur, purgabant. *Haud vllo publico consilio, auxiliove iuuari Græcos: nec Fundanum, Formianumve à se solicitatos. quippe minime pœnitere se virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissimulare ægre pati ciuitatem Samnitium, quod Fregellas, ex Volscis captas dirutasque ab se, restituerit Romanus populus, coloniamque in Samnitium agro imposuerit, quã coloni eorum Fregellas appellent: eam se contumeliam iniuriamque ni sibi ab iis qui fecerint demantur, ipsos omni vi depulsuros esse.* Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad communes socios atque amicos vocaret: *Quid perplexe agimus?* inquit, *nostra certamina, Romani, non verba legatorum, nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus in quo concurrendum est, & arma, & communis Mars belli decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris conferamus: & Samnis Romanus ne imperio Italiam regat, decernamus.* Legati Romanorum quum *se non quo hostis vocasset, sed quò imperatores sui duxissent, ituros esse* respondissent: iam Publilius inter Palæpolim Neapolimque loco opportune capto, diremerat hostibus societatem auxilii mutui: qua vt quisque locus premeretur, inter se vsi fuerant. Itaque quum & comitiorum dies instaret, & Publilium imminentem hostium muris, auocari ab spe capiendę in dies vrbis, haud è Republica esset: actum cum tribunis est, ad populum ferrent *vt quum Publilius Philo consulatu abisset, proconsul rem gereret; quoad debellatum cum Græcis esset,* L. Cornelio (quia ne eum quidem in Samnium iam ingressum reuocari ab impetu belli placebat) literæ missæ, vt dictatorem comitiorum caussa diceret: dixit M. Claudium Marcellum. ab eo magister equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore comitia sunt habita, quia vitióne creatus esset, in disquisitionem venit. consulti augures, *vitiosum videri dictatorem* pronunciauerunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque criminando fecerunt: *nam neque facile fuisse id vitium nosci, quum consul ineunte nocte silentio diceret dictatorem: neque ab consule cuiquam publica priuatimve de ea re scriptum esse: nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audiuisse, quid dicat, quod auspicium dirimeret: neque augures diuinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obuenisset. cui non apparere, quod plebeius dictator sit, id vitium auguribus visum?* Hæc, aliaque ab tribunis nequiquam iactata, tamen ad interregnum res redit: dilatisque alia atque alia de caussa comitiis, quartusdecimus demum interrex Lucius Æmilius consules creat, C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum. Cursorem in aliis annalibus inuenio.

Ad Samnites legati.

(A.V.C. CCCCXXIX.)

XXIV. Eodem anno Alexandriam in Ægypto proditũ conditam: Alexandrumque Epiri regem, ab exule Lucano interfectum, sortes Dodonæi Iouis euentu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam, data dictio erat, *caueret Acherusiam aquam, Pandosiamque vrbem: ibi fatis eius terminum dari.* eoque ocius transmisit in Italiam, vt quam maxime procul abesset vrbe Pandosia in Epiro, & Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum (vt ferme fugiendo in media fata ruitur) quum sæpe Brutias Lucanasq; legiones fudisset: Heracleam Tarẽtinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumq; Brutiorum coloniam Acerinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset vrbes: & trecentas familias illustres in Epirum, quas obsidum numero haberet, misisset: haud procul Pandosia vrbe imminẽtes Lucanis ac Brutiis finibus treis tumulos aliquantum inter se distantes insedit, ex quibus incursiones in omnem partem agri hostilis faceret: & ducentos ferme Lucanorũ exsules circa se pro fidis habebat; vt pleraq; eius generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilẽ gerentes fidem. imbres continui campis omnibus inundantes, quum

Alexãdria in Ægypto conditur.

Lucanorũ mutabilis cum fortuna fides.

interclusissent trifariam exercitum à mutuo inter se auxilio, duo præsidia, quæ sine rege erant, improuiso hostium aduentu opprimuntur: deletisq; eis, ad ipsius obsidionem omnes conuersi. inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuncii missi sunt: pactoque reditu, promissum est, *regem aut viuum, aut mortuum in potestatem daturos.* Ceterum cum delectis ipse egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes, & ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat: contrahensque suos ex fuga palatos, peruenit ad amnem ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. quem quum incerto vado transiret agmẽ, fessus metu ac labore miles, increpãs nomen abominandum fluminis. *Iure Acheros vocaris,* inquit. quod vbi ad aures accidit regis, adiecit extemplo animum fatis suis: substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus minister ex regiis pueris, *quid in tanto discrimine periculi cunctaretur* interrogãs, indicat *Lucanos insidiis quærere locum.* quos vbi respexit rex procul grege

Alexander Epirorum rex occiditur.

facto venientes, stringit gladium, & per medium amnem transmittit equum. iamq; in vadum egressum, eminus veruto Lucanus exul transfigit. lapsum inde cum inhærẽte telo corpus exanime detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. namque præciso medio, partem Consentiam misere: pars ipsis retenta ad ludibrium: quæ quum iaculis saxisque procul incesseretur, mulier vna, vltra humanarum irarum fidem sæuienti turbæ immista, *vt parumper sustineret* precata flens ait *virum sibi liberosq; captos apud hostes esse: sperare, corpore regio vtcumque mulctato, se suos redempturam.* Is finis lacerationi fuit: sepultumque Consentiæ, quod membrorum reliquum fuit, cura mulieris vnius: ossaque Metapontum ad hostes remissa: inde Epirum deuecta ad Cleopatram vxorem, sororemque Olympiadem: quarum mater Magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epirensis tristi euentu, quamquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

XXV.

Eodem anno lectisternium Romæ quinto post conditam vrbem iisdem, quibus ante, placandis habitum est Diis. Noui deinde consules iussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum: & ipsi maiore conatu quam aduersus Græcos cuncta parabant; & alia noua nihil tum animo tale agitantibus accesserunt auxilia.

Lucani & Apuli in amicitiam accepti.

Lucani atque Apuli, quibus gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes. fœdere ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio res prospere gesta, tria oppida in potestatem venerunt, Allifæ, Callifæ, Ruffrium: aliusque ager primo aduẽtu consulum longe lateque est peruastatus. Hoc bello tam prospere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur, iam finis aderat. nam præterquã quod interseptis munimentis hostium pars parti abscissa erat, fœdiora aliquanto intra muros iis, quibus hostis territabat, patiebantur: & velut capti à suismetipsis præsidiis, indigna iam liberis quoque ac coniugibus, & quæ captarum vrbium extrema sunt patiebantur. Itaque quum & à Tarento, & à Samnitibus fama esset, noua auxilia ventura, Samnitium plus quam vellent intra mœnia esse rebantur: Tarentinorum iuuentutẽ Græci, Græcos haud minus per quos Samniti Nolanoque, quam vt Romanis hostibus resisterent, exspectabant. Postremo, leuissimum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus & Nymphius principes ciuitatis, communicato inter se consilio, partes ad rem agendam diuisere, *vt alter ad imperatorem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam opportunam consilio vrbem.* Charilaus fuit, qui ad Philonem venit: & *quod bonum, faustum, felix Palæpolitanis, populoque Romano esset, tradere se ait mœnia statuisse. eo facto, vtrum ab se prodita, an seruata patria videatur, in fide Romana positum esse: sibi priuatim nec pacisci quicquam, nec petere: publice petere quam pacisci magis, vt si successisset inceptum; cogitaret populus Romanus potius cum quanto studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam qua stultitia & temeritate de officio decessum.*

Palæpolitani se dedunt Cos. Romano.

Collaudatus ab imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem vrbis, quam Samnites insidebant, accepit: præsidio ei L. Quintius tribunus militum præpositus.

XXVI

Eodem tempore & Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, *vt quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim, aut in Samnio esset, sineret se classe circumuehi ad Romanum agrum: non oram modo maris, sed ipsi vrbi propinqua loca depopulaturum. sed vt falleret, nocte proficiscendum esse, extemploque naues deducendas.* quod quo maturius fieret, omnis iuuentus Samnitium præter necessarium vrbis præsidium ad littus missa. vbi dum Nymphius in tenebris & multitudine semetipsa impediente, sedulo aliis alia imperia turbans, terit tempus, Charilaus ex composito ab sociis in vrbem receptus; quum summa vrbis Romano milite impleßet, tolli clamorem iussit: ad quem Græci signo accepto à principibus, quieuêre. Nolani per auersam partem vrbis via Nolam ferente effugiunt. Samnitibus exclusis ab vrbe, vt expeditior in præsentia fuga, ita fœdior, postquam periculo euaserunt, visa: quippe qui inermes nulla rerum suarum non relicta inter hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus, spoliati atque egentes domos rediere.

Nolani Samnitesque fraude Palæpoli eiecti.

Haud ignarus opinionis alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur; quum auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est: tum fœdus Neapolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) similius vero facit ipsos in amicitiam rediisse. Publilio triumphus decretus, quod satis credebatur obsidione domitos hostes in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro

viro primum contigere, prorogatio imperii non ante in vllo facta, & acto honore triumphus. Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. namque quum Tarentini rem Palæpolitanam vana spe auxilii aliquamdiu sustinuissent, postquã Romanos vrbe potitos accepere, velut destituti, ac non qui ipsi destituissent, increpare Palæpolitanos, ira atque inuidia in Romanos furere: eo etiã quod Lucanos & Apulos (nam vtraque eo anno societas cœpta est) in fidem populi Romani venisse allatum est. *quippe propemodum peruentum ad se esse: iamq; in eo rem fore, vt Romani aut hostes, aut domini habendi sint. discrimen profecto rerum suarum in bello Samnitium, euentuq; eius verti. eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis validam, quando Lucanus defecerit. quem reuocari adhuc, impelliq; ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars serendis discordiis adhibeatur.* Hæc consilia quum apud cupidos rerum nouandarum valuissent, ex iuuentute quidam Lucanorũ precio asciti, clari magis inter populares quam honesti, inter se mulctati ipsi virgis, quum corpora nuda intulissent in ciuium cœtum, vociferati sunt *se, quod castra Romana ingredi ausi essent, à consule virgis cæsos, ac prope securi percussos esse.* Deformis suapte natura res, quum speciem iniuriæ magis quam doli præ se ferret, concitati homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare: & alii circumstantes concilium, bellum in Romanos poscunt: alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discurrunt: tumultuque, etiam sanos consternante animos, decernitur, *vt societas cum Samnitibus renouetur, legatique ad eam rem mittantur.* Repentina res, quia quam caussam nullã, tam ne fidem quidem habebat; coacti à Samnitibus & obsides dare, & præsidia in loca munita accipere. cæci fraude & ira nihil recusarunt, dilucere deinde breui fraus cepit, postquam criminum falsorum auctores Tarentum commigrauere: sed amissa omni de se potestate, nihil vltra quam vt pœniteret frustra, restabat. Eo anno plebi Romanæ, velut aliud initium libertatis factum est, quod necti desierunt: mutatum autem ius ob vnius fœneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem. L. Papirius is fuit. cui quum se C. Publilius ob æs alienum paternum nexum dedisset: quæ ætas formaque misericordiam elicere poterat, ad libidinem & contumeliam animũ accederunt; & florem ætatis eius fructum aduentitium crediti ratus, primo perlicere adolescentem sermone incesto est conatus: dein postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare, atque identidem admonere fortunæ: postremo quum ingenuitatis magis, quã præsentis conditionis memorem videret, nudari iubet, verberaque afferri. quibus laceratus iuuenis, quum se in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens fœneratoris; ingens vis hominum quum ætatis miseratione atque indignitate iniuriæ accensa, tum suæ conditionis, liberumq; suorum respectu, in forum, atque inde agmine facto ad curiam concurrit. & quum consules tumultu repentino coacti senatum vocarent, introeuntibus in curiam Patribus laceratum iuuenis tergum, procumbentes ad singulorum pedes ostentabant. Victum eo die ob impotentem iniuriam vnius ingens vinculum fidei: iussique consules ferre ad populum, *ne quis, nisi qui noxam meruisset, donec pœnam lueret: in compedibus aut in neruo teneretur: pecuniæ creditæ, bona debitoris, non corpus obnoxium esset.* ita nexi soluti: cautumq; in posterum, *ne necterentur.* Eodem anno quum satis per seipsum Samnitium bellũ, & defectio recens Lucanorum, auctoresq; defectionis Tarentini solicitos haberent Patres; accessit, vt & Vestinus populus Samnitibus sese coniungeret. quæ res, sicut eo anno sermonibus magis passim hominum iactata, quam in publico vllo concilio est: ita insequentis anni consules L. Furio Camillo iterum, Iunio Bruto Scæua, nulla prior potiorq; visa est, de qua ad senatum referrent. & quamquam noua res erat, tamen tanta cura Patres incessit, vt pariter eam susceptam neglectamque timerent: ne aut impunitas eorum lasciuia superbiaque, aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo atque ira conscirent finitimos populos. Et erat genus omne abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique & Marrucini: quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit tamen pars, quæ in præsentia videri potuit maioris animi, quam consilii: sed euentus docuit, *fortes fortunam iuuare.* Bellum ex auctoritate Patrum populus aduersus Vestinos iussit. Prouincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte euenit. Exercitus vtroque ducti, & cura tuendorum finium hostes prohibiti coniungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, cui maior moles rerum imposita erat, morbo graui implicitum fortuna bello subtraxit: iussusque dictatorem dicere rei gerendæ caussa, longe clarissimum bello ea tempestate dixit L. Papirium Cursorem, à quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister equitum est dictus: par nobile rebus in eo magistratu gestis: discordia tamen, qua prope ad vltimum dimicationis ventum est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum, nec vsquam vario euentu gestum est. nam & peruastauit agros, & populando atque vrendo tecta hostium sataque, in aciem inuitos extraxit: & ita prœlio vno accidit Vestinorum res (haudquaquam tamen incruento milite suo) vt non in castra solum refugerent hostes, sed iam ne vallo quidem ac fossis freti, dilaberentur in oppida, situ vrbium mœnibusque se defensuri. Postremo oppida quoque vi expugnare adortus, primo Cutinam ingenti ardore militum aut vulnerum ira, quod haud fere quisquam integer prælio excesserat, scalis cepit: deinde Cingiliam, vtriusq; vrbis prædam militibus, quod eos neque portæ, neque muri hostium

Marginalia: XVII. Tarentini. — [...]ua arte [...]cani à [...]manis [...]ecerint. — XVIII. — Papirii fœneratoris [...]bido. — XXIX. — (A. V. C. CCCCXXX.) — Bellum Vestinum.

XXX. hostium arcuerant, concessit. In Samnium incertis itum auspiciis est: cuius rei vitium non in belli euentum, quod prospere gestum est, sed in rabiem atque iras imperatorum vertit. namque Papirius dictator à pullario monitus, quum ad auspicium repetẽdum Romam proficisceretur, magistro equitum denunciauit, *vt sese loco teneret, neu absente se cum hoste manum consereret.* Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores comperisset, perinde omnia soluta apud hostes, ac si nemo Romanus in Samnio esset: seu ferox adolescens indignitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita esse: seu occasione bene gerendæ rei inductus, exercitu instructo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vocãt locum) acie cum Samnitibus conflixit. ea fortuna pugnæ fuit, vt nihil relictum sit, quo si affuisset dictator, res melius geri potuerit: non dux militi, nõ miles duci defuit. Eques etiam, auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos equis: atque ita concitatos calcaribus permisit, vt sustinere eos nulla vis posset. per arma, per viros late stragem dedêre. Secutus pedes impetum equitũ, turbatis hostibus intulit signa. Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores habeo, *bis cum hoste signa collata dictatore absente, bis rem egregie gestam.* Apud antiquissimos scriptores vna hęc pugna inuenitur: in quibusdam annalibus tota res prætermissa est. Magister equitum, vt ex tanta cæde multis potitus spoliis, congesta in ingentem aceruum hostilia arma subdito igne concremauit: seu votum id Deorum cuipiam fuit: seu credere libet Fabio auctore factum, ne suæ gloriæ fructum dictator caperet, nomenq; ibi scriberet, aut spolia in triumpho ferret. Literæ quoque de re prospere gesta ad senatum, non ad dictatorem missæ; argumentũ fuêre minime cum eo communicantis laudem. Ita certe dictator id factum accepit, vt lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram tristitiamque. Misso itaq; repente senatu, se ex curia proripuit: tum vero *non Samnitium magis legiones, quam maiestatem dictatoriam & disciplinam militarem à magistro equitum victam & euersam,* dictans, *si illi impune spretũ imperium fuisset.* Itaque plenus minarum iræque, profectus in castra quum maximis itineribus isset; non tamen præuenire famam aduentus sui potuit. præcurrerãt enim ab vrbe, qui nunciarent *dictatorem auidum pœnæ venire, alternis pene verbis T. Manlii factum laudantem.* Fabius

XXXI. *Magister equitum milites cõtra vim dictatoris obtestatur.* concione extemplo aduocata, obtestatus milites est, *vt qua virtute Rempub. ab infestissimis hostibus defendissent, eadem se cuius ductu auspicioque vicissent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarẽtur. Venire amentem inuidia, iratum virtuti alienæ felicitatiq́; furere, quod se absente res egregie gesta esset: malle, si mutare fortunam posset, apud Samnites, quam Romanos victoriam esse. Imperium dictitare spretum, tanquam non eadem mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat: & tunc inuidia impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisq́; arma ablaturum fuisse militibus ne se absente moueri possent: & nunc id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio non inermes, non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equitum duxerit, ac non accẽsum dictatoris. Quid illum facturum fuisse, si quod belli casus ferũt, Marsq́; communis, aduersa pugna euenisset: qui sibi deuictis hostibus, Republ. bene gesta, ita vt non ab illo vnico duce melius geri potuerit, suppliciũ magistro equitum, & tunc victori minetur? Neq; illum magistro equitum infestiorem quam tribunis militum, quam centurionibus, quam militibus esse: si possit, in omnes sæuiturum fuisse: quia id nequeat, in vnum sæuire. etiam inuidiam tamquam ignem summa petere, in caput consilii, in ducem incurrere. si se simul cum gloria rei gestæ extinxisset, tunc victorem velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in magistro equitum, in militibus ausurum. proinde adessent in sua caussa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem, qui in prælio fuerit in tuenda victoria videat, & salutem vnius omnibus curæ esse: inclinaturum ad clementiorem sententiam animum. postremo se vitam, fortunasque suas illorum fidei virtutique permittere.* Clamor è tota concio-

XXX ne ortus, vti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum saluis legionibus Romanis. Haud multo post dictator aduenit: classicoque extemplo ad concionem aduocauit. Tum silentio facto, præco Q. Fabium magistrum equitum citauit. qui simul ex inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator: *Quæro,* inquit, *de te Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit, pareantque ei Consules, regia potestas, prætores iisdem auspiciis quibus Consules creati, æquum censeas nécne, magistrum equitum dicto audientem esse? itemque illud interrogo, quum me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, vtrum mihi turbatis religionibus Respub. in discrimen committenda fuerit? an ad auspicia repetenda, ne quid dubiis Diis agerem? Simul illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit esse? Sed quid ego hæc interrogo, quum si ego tacitus abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem mea dirigenda tua sententia fuerit. quin tu respondes, vetuerímne te quicquam rei me absente agere? vetuerímne signa cum hostibus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, turbatis religionibus, aduersus morem militarem, disciplinamque maiorum, & numen Deorum, ausus cum hoste confligere? Ad hæc, quæ interrogatus es, responde: extra ea caue vocem mittas. Accede lictor.* Aduersus quæ singula Q. Fabio quum respondere haud facile esset, & nunc quereretur *eundem accusatorem capitis sui, ac iudicem esse: modo vitam sibi eripi citius, quam gloriam rerum gestarum posse,* vociferaretur: purgaretque se inuicem, atque vltro accusaret: nunc Papirius redintegrata ira, *spoliari magistrum equitum, ac virgas & secures expediri* iussit. Fabius *fidem militum* implorans, lacerãtibus vestem lictoribus ad triarios, tumultum iam in concionem miscentes, sese recepit.

Dictat[oris] interro[ga]tio ad [ma]gistrum [e]quitum

recepit. inde clamor in totam concionem est perlatus: alibi preces, alibi minæ audiebantur. qui proximi forte tribunali steterãt, quia subiecti oculis imperatoris noscitari poterant, orabant vt parceret magistro equitũ, neu cum eo exercitum damnaret. extrema concio, & circa Fabium globus increpabant inclementem dictatorem. nec procul seditione aberãt: ne tribunal quidem satis quietum erat. legati circumstantes sellam, orabant vt rem in posterum diem differret, & iræ suæ spatium, & consilio tempus daret: *satis castigatam adolescentiam Fabii esse: satis deformatam victoriam: ne ad extremum finem supplicii tenderet: neu vnico iuueni, neu patri eius clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam inureret ignominiam.* Quum parum precibus, parum caussa proficerent, *intueri sæuientem concionem iubebant: ita irritatis militum animis subdere ignem, ac materiam seditioni, non esse ætatis, non prudentiæ eius: neminem id Q. Fabio pœnam deprecanti suam vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus ira infestam multitudinem in se prauo certamine mouisset. postremo, ne id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se iusiurandum dare paratos esse: non videri è republica in Q. Fabium eo tempore animaduerti.*

XXXIII. His vocibus quum in se magis incitarẽt dictatorem, quam magistro equitũ placarent, iussi de tribunali descendere legati: & silentio nequiquam per præconem tentato, quum præ strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris, nec apparitorum eius vox audiretur, nox, velut in prælio, certamini finem fecit. Magister equitum iussus postero die adesse, quum omnes affirmarent infestius Papirium exarsurum, agitatum contentione ipsa, exacerbatumq́; clam ex castris Romam profugit: & patre auctore M. Fabio, qui tertium consul dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maxime conquereretur apud Patres vim atque iniuriã dictatoris, repente strepitus ante curiam lictorum submouentium auditur: & ipse infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio est: & prehendi Papirius Fabium iussit. vbi quum deprecãtibus primoribus Patrum, atque vniuerso senatu perstaret in cœpto immitis animus: tum pater M. Fabius: *Quandoquidem,* inquit, *apud te nec auctoritas senatus, nec ætas mea, cui orbitatem paras, nec virtus nobilitasq́; magistri equitum à te ipso nominati valet: nec preces, quæ sæpe hostem mitigauere, quæ Deorum iras placant: tribunos plebis appello, & prouoco ad populũ: eumq́; tibi fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudicium, iudicem fero, qui certe vnus plus quam tua dictatura potest polletq́;. videro cessurusne prouocationi sis, cui Rex Romanus Tullus Hostilius cessit.* Ex curia in concionẽ itur, quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum magister equitum quum ascendisset, deduci eum de rostris Papirius in partem inferiorem iussit. secutus pater: *Bene agis,* inquit, *quum eo nos deduci iussisti, vnde & priuati vocem mittere possemus.* Ibi primo non tam perpetuæ orationes, quam altercatio exaudiebantur. vicit deinde strepitum vox & indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatemque Papirii: *se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec à se quemquam ne plebis quidem hominem, non centurionem, non militem violatum. Papirium tamquam ex hostium ducibus, sic ex Romano imperatore victoriam & triumphum petere. Quantum interesset inter moderationem antiquorum, & nouam superbiam crudelitatemque: dictatorem Quintium Cincinnatum in L. Minutium consulem ex obsidione à se ereptum non vltra sæuisse, quam vt legatum eum ad exercitum pro consule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui contempta sua senectute & auctoritate, fœdissimo cum euentu pugnasset, non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid de collega secus populo, aut senatui scriberet: sed quum reuertisset, potissimum ex tribunis cõsularibus habuisse, quem ex collegis optione ab senatu data socium sibi imperii delegerit. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum esset, ne iram quidem vmquam atrociorem fuisse in eos, qui temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam vt pecunia eos mulctaret: capite anquisitum ob rem bello male gestam, de imperatore nullum ad eam diem esse. Nunc ducibus populi Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas & secures victoribus, & iustissimos meritis triumphos intentari. Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum amisisset? si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo vltra iram violentiamque eius excessuram fuisse, quam vt verberaret, necaretque? Quam conueniens, esse propter Q. Fabii victoriam ciuitatem in lætitia, in supplicationibus, ac gratulationibus esse: eum, propter quem Deûm delubra pateant, aræ sacrificiis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium atque arcem, Deosque ab se duobus præliis haud frustra aduocatos? quo id animo exercitum, qui eius ductu auspiciisque vicisset, laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiam inter hostes fore?* Hæc simul iurgans, querens, Deûm hominumque fidem obtestans, & complexus filium plurimis cum lacrimis agebat.

Fabii senis oratio in dictatoris crudelitatem.

XXXIIII. Stabat cum eo senatus maiestas, fauor populi, tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus. Ex parte altera *imperium inuictum populi Romani, & disciplina rei militaris, & dictatoris edictum pro numine semper obseruatum; & Manliana imperia, & posthabita filii caritas publicæ vtilitati,* iactabantur. *Hoc etiam L. Brutum conditorem Romanæ libertatis antea in duobus liberis fecisse. nunc patres comes, & senes faciles, de alieno imperio spreto, tamquam rei paruæ, disciplinæ militaris euersæ iuuentuti gratiam facere. se tamen perstaturum in incœpto: nec ei, qui aduersus dictum suum turbatis religionibus, ac dubiis auspiciis pugnasset, quicquam ex iusta pœna remissurum. Maiestas imperii perpetua ne esset, non esse in sua potestate, L. Papirium nihil de eius iure diminuturum. optare, ne potestas tribunitia inuiolata ipsa violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus Romanus in se potissimum dictatorem & ius dictaturæ extinguat. Quod si fecisset, non L. Papiriũ,*

sed

ſed tribunos, ſed prauum populi iudicium nequiquam poſteros accuſaturos: quum polluta ſemel militari diſciplina; non miles centurionis; non centurio tribuni, non tribunus legati, non legatus conſuli, nō magiſter equitum dictatoris pareat imperio: nemo hominum, nemo Deorum verecundiam habeat, non edicta imperatorum, non auſpicia obſeruentur: ſine commeatu vagi milites in pacato, in hoſtico errent, immemores ſacramenti, licentia ſola ſe vbi velint, exauctorent: infrequentia deſerant ſigna. neque conueniāt ad edictum; nec diſcernant interdiu nocte, æquo iniquo loco, iuſſu iniuſſu imperatoris pugnent: & non ſigna, nō ordines ſeruent: latrocinii modo cæca, & fortuita, pro ſolenni & ſacrata militia ſit. Horum criminum vos reos in omnia ſecula offerte tribuni plebis: veſtra obnoxia capita pro licentia Q. Fabio obiicite.

XXXV. Stupentes tribunos, & ſuam iam vicem magis anxios, quam eius cui auxilium ab ſe petebatur: liberauit onere conſenſus populi Romani, ad preces & obteſtationem verſus, *vt ſibi pœnam magiſtri equitum dictator remitteret.* tribuni quoq; inclinatam rem in preces ſubſecuti, orare dictatorem inſiſtunt, *vt veniam errori humano, veniam adoleſcentiæ Q. Fabii daret: ſatis eum pœnarum dediſſe.* iam ipſe adoleſcēs, iam pater M. Fabius contentionis obliti, procumbere ad genua, & iram deprecari dictatoris. Tum dictator ſilentio facto: *Bene habet*, inquit, *Quirites. vicit diſciplina militaris: vicit imperii maieſtas: quæ in diſcrimine fuerunt, an vlla poſt hanc diem eſſent. non noxæ eximitur Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnauit: ſed noxæ damnatus, donatur populo Romano, donatur tribunitiæ poteſtati, precarium non iuſtum auxilium ferenti. Viue Q. Fabi, felicior hoc conſenſu ciuitatis ad tuendum te, quam qua paulo ante exultabas victoria; viue id facinus auſus, cuius tibi ne parens quidem, ſi eodem loco fuiſſet, quo fuit L. Papirius, veniam dediſſet. Mecum vt voles, reuerteris in gratiam: populo Romano, cui vitam debes, nihil maius præſtiteris, quam ſi hic tibi dies ſatis documenti dederit, vt bello ac pace pati legitima imperia poſſis.* Quum *ſe nihil morari magiſtrum equitum* pronuntiaſſet, digreſſum eum templo lætus ſenatus, lætior populus, circumfuſi, ac gratulantes hinc magiſtro equitum, hinc dictatori proſecuti ſunt: firmatumq; imperium militare haud minus periculo Q. Fabii, quam ſupplicio miſerabili adoleſcentis Manlii videbatur. Forte ita eo anno euenit, vt, quotieſcunque dictator ab exercitu receſſit, hoſtes in Samnio mouerentur. ceterum in oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui caſtris præerat, ne quam vim hoſtium magis, quam trucem dictatoris iram timeret. Itaq; frumentatores quum circumuēti ex inſidiis cæſi loco iniquo eſſent, creditum vulgo eſt, *ſubueniri eis ab legato potuiſſe, ni triſtia edicta exhorruiſſet.* ea quoque ira alienauit à dictatore militum animos, iam ante infenſos, quod implacabilis Q. Fabio fuiſſet: & quod ſuis precibus negaſſet, eius populo Romano veniam dediſſet.

Dictator populi precibus donat Fabium.

XXXVI. Poſtquam dictator præpoſito in vrbe L. Papirio Craſſo magiſtro equitum, Q. Fabio vetito quicquam pro magiſtratu agere, in caſtra rediit: neque ciuibus ſatis lætus aduentus eius fuit, nec hoſtibus quicquam attulit terroris. namq; poſtero die, ſeu ignari veniſſe dictatorem, ſeu adeſſet, an abeſſet, parui faciētes, inſtructa acie ad caſtra acceſſerunt. Ceterum tantum momenti in vno viro L. Papirio fuit, vt ſi ducis cōſilia fauor ſubſecutus militum foret, debellari eo die cū Samnitibus potuiſſe, pro haud dubio habitum ſit: ita inſtruxit aciem loco, ac ſubſidiis: ita omni arte bellica firmauit. ceſſatum à milite, ac de induſtria, vt obtrectaretur laudibus ducis, impedita victoria eſt. Plures Samnitium cecidere: plures Romani vulnerati ſunt. Senſit peritus dux quæ res victoriæ obſtaret: temperandum ingenium ſuum eſſe, & ſeueritatem miſcendam comitati. itaque adhibitis legatis ipſe circum ſaucios milites inſerens in tentoria caput, ſingulos vt ſeſe haberent rogitans, *curam eorum nominatim legatis, tribuniſq;, & præfectis demandabat:* rem per ſe popularē ita dexter egit: vt medendis corporibus, animi multo prius militum imperatori reconciliarentur: nec quicquam ad ſalubritatem efficacius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta eſt. Refecto exercitu cum hoſte congreſſus, haud dubia ſpe ſua militumque, ita fudit fugauitque Samnites, vt ille vltimus eis dies conferendi ſigna cum dictatore fuerit. Inceſſit deinde qua duxit prædæ ſpes, victor exercitus: perluſtrauitque hoſtium agros, nulla arma, nullam vim nec apertam, nec inſidiis expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem edixerat militibus: nec ira magis publica, quam priuatum compendium in hoſtem acuebat. His cladibus ſubacti Samnites, pacem à dictatore petiêre: cum quo pacti, vt ſingula veſtimenta militibus, & annuum ſtipendium darent: quum ire ad ſenatum iuſſi eſſent, ſecuturos ſe dictatorem reſponderunt, vnius eius fidei virtutique cauſſam ſuam commendantes. ita deductus ex Samnitibus exercitus.

Samnites ad Romanorū caſtra pugnaturi accedunt.

Samnites fuſi.

XXXV[II]. (A. V. CCC XXX.) Dictator triumphans vrbem eſt ingreſſus: & quum ſe dictatura abdicare vellet, iuſſu Patrum prius quam abdicaret, conſules creauit C. Sulpicium Longum iterum, Q. Æmilium Cæretanum. Samnites infecta pace, quia de conditionibus agebatur, inducias annuas ab vrbe retulerunt. nec earum ipſarum ſancta fides fuit: adeo poſtquam Papirium abiſſe magiſtratu nunciatum eſt, arrecti ad bellandum animi ſunt. C. Sulpicio, Quinto Æmilio (Aulium quidam annales habent) conſulibus, ad defectionem Samnitium, Apulum nouum bellum acceſſit. vtroque exercitus miſſi: Sulpicio Samnites, Apuli Æmilio ſorte euenerunt. Sunt qui non ipſis Apulis bellum illatum, ſed ſocios eius gentis populos ab Samnitium vi atque iniuriis defenſos ſcribant. Ceterum fortuna Samnitiū vix à ſeipſis eo tempore propulſantium bellū, propius vt ſit vero facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, ſed cum vtraque ſimul gente bellum

Samnites defecti.

bellum Romanis fuisse. nec tamen res vlla memorabilis acta: ager Apulus, Samniumq; euastatum: hostes nec hic nec illic inuenti. Romæ nocturnus terror ita ex somno trepidam repente ciuitatem exciuit, vt Capitolium atque arx, mœniaq; & portæ plena armatorum fuerint. & quum concursatum conclamatumque *ad arma* omnibus locis esset, prima luce nec auctor, nec caussa terroris comparuit. Eodem anno de Tusculanis Flauia rogatione populi fuit iudicium. M. Flauius Tribunus plebis tulit ad populum, *vt in Tusculanos animaduerteretur: quorum ope ac consilio Veliterni Priuernatesque populo Rom. bellum fecissent.* Populus Tusculanus cum coniugibus ac liberis Romam venit: ea multitudo veste mutata, & specie reorum tribus circuit, genibus se omnium aduoluens. plus itaq; misericordia ad pœnæ veniam impetrandam, quam causa ad crimen purgandum valuit. Tribus omnes, præter Polliam antiquarunt legē. Polliæ sententia fuit, *puberes verberatos necari: coniuges liberosque sub corona lege belli venire*: memoriamque eius iræ Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum ætatem constat: nec quemquam fere ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum. Insequenti anno Q. Fabio, L. Fuluio Consulibus A. Cornelius Aruina dictator, & M. Fabius, Ambustus magister equitum metu grauioris in Samnio belli (conducta enim precio à finitimis iuuentus dicebatur) intentiore delectu habito, egregium exercitum aduersus Samnites duxerunt. castra in hostico incuriose ita posita, tamquam procul abesset hostis: quum subito aduenere Samnitium legiones tanta ferocia, vt vallum vsque ad stationem Romanam inferrēt. nox iam appetebat: id prohibuit munimenta adoriri. nec dissimulabant orta luce postero die facturos. Dictator vbi propiorem spe dimicationem vidit, ne militum virtuti damno locus esset ignibus crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio legiones educit: nec tamen fallere propter propinquitatem castrorum potuit. eques extemplo insecutus, ita institit agmini, vt donec lucesceret, prælio abstineret: nec pedestres quidem copiæ ante lucem castris egressæ. Eques luce demum ausus incursare in hostem, carpendo nouissimos, premendoque iniquis ad transitum locis agmen detinuit. interim pedes equitem assecutus, & totis iam copiis Samnis vrgebat. Tum dictator postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum ipsum, in quo constiterat, locum castris communiri iussit. id vero circumfuso vndique equitatu, vt vallum peteretur, opusque inciperet, fieri non poterat. Itaque vbi neque eundi, neque manendi copiam esse videt, instruit aciem impedimentis ex agmine remotis: instruunt contra & hostes, & animis & viribus pares. auxerat id maxime animos, quod ignari loco iniquo non hosti cessum, velut fugientes ac territos terribiles ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquauit pugnam, iam pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati. At hercule illo die ab hora diei tertia ad octauam ita anceps dicitur certamen stetisse, vt neque clamor, vt primo semel concursu est sublatus, iteratus sit: neque signa promota loco, retrove recepta: neque recursum ab vlla sit parte. in suo quisque gradu obnixi, vrgentes scutis sine respiratione ac respectu pugnabant. fremitus æqualis, tenorque idem pugnæ in defatigationem vltimam, aut noctem spectabat. Iam viris vires, iam ferro sua vis, iam consilia ducibus deerant, quum subito Samnitium equites, cum turma vna longius prouecta, accepissent impedimenta Romanorum, procul ab armatis sine præsidio, sine munimento stare, auiditate prædæ impetum faciunt. Quod vbi dictatori trepidus nuncius attulit: *Sine modo*, inquit, *sese præda præpediant.* alij deinde super alios *diripi passim, ferrique fortunas militum* vociferabantur. Tum magistro equitum accito, *Vides tu*, inquit, *M. Fabi, ab hostium equite omissam pugnam? hærent impediti impedimentis nostris: aggredere (quod inter prædandum omni multitudini euenit) dissipatos: raros equis insidentes, raros quibus ferrum in manu sit, inuenies: equosque dum præda onerant, cæde inermes: cruentamque illis prædam redde: mihi legiones, peditumque pugna curæ erunt: penes te equestre sit decus.* Equitum acies qualis quæ esse instructissima potest, inuecta in dissipatos impeditosque hostes, cæde omnia replet. inter sarcinas omissas repente obiacentes pedibus fugientium, consternatorumque equorum, neque pugnæ, neque fugæ satis potentes cæduntur. Tum deleto propè equitatu hostium, M. Fabius circumductis paulum alis ab tergo pedestrem aciem adoritur clamor inde nouus accidens & Samnitium animos terruit; & dictator, vbi respectantes hostium antesignanos, turbataque, signa, & fluctuantē aciem vidit, tum appellare, tum adhortari milites, tribunos, principesque ordinum nominatim ad iterandam secum pugnam vocare. Nouato clamore signa inferuntur: & quicquid progrediebantur, magis magisque turbatos hostes cernebant. Eques ipse iam primus erat in conspectu: & Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod manu, quod voce poterat, monstrabat: *vexilla se suorum, parmasque cernere equitum.* Quod vbi auditum, simulque visum est, adeo repente laboris per diem pene totum tolerati, vulnerumque obliti sunt, vt haud secus quam si tum integri è castris signum pugnæ accepissent, cōcitauerint se in hostem. nec vltra Samnis tolerare terrorem equitum, peditumque vim potuit: partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt. pedes restantes, ac circumuentos cecidit: ab equite fugientium strages est facta: inter quos & ipse imperator cecidit. Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit: vt omnibus conciliis fremerent, *minime id quidem mirum esse, si impio bello, & contra fœdus susce-*

Nocturnus terror Romæ.

De Tusculanis iudicium populi.

XXVII.

A.V.C. CCCCXXXII.)

Samnites iniquo loco Romanos adoriuntur.

XXXIX.

pto, infestioribus merito Diis quam hominibus, nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna mercede, luendumque esse. id referre tantum, vtrum supplicia noxio paucorum, an omnium innoxio præbeant sanguine: audebantque iam quidam nominare auctores armorum. vnum maxime nomen per consensum clamantium *Brutuli Papij* exaudiebatur. vir nobilis, potensque erat, haud dubie proximarum induciarum ruptor. de eo coacti referre prætores decretum fecerunt, *vt Brutulus Papius Romanis dederetur: & cum eo præda omnis Romana, captiuique vt Romam mitterentur: quæque res per feciales ex fœdere repetitæ essent, secundum ius fasque restituerentur.* Feciales Romam vt censuerunt missi, & corpus Brutuli exanime: ipse morte voluntaria ignominiæ se, ac supplicio subtraxit. placuit cum corpore bona quoque eius dedi: nihil tamen earum rerum præter captiuos, ac siqua cognita ex præda sunt, acceptum est: ceterarum rerum irrita fuit deditio. dictator Senatusconsulto triumphauit. Hoc bellum à Coss. bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse: Fabium etiam in Apuliam processisse, atque inde magnas prædas egisse. nec discrepat, quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit. id ambigitur, *belline gerendi caussa creatus sit, an vt esset qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor graui morbo implicitus erat: signũ mittendis quadrigis daret:* functusque eo haud sane memorandi imperij ministerio, se dictatura abdicaret. nec facile est aut rem rei, aut auctorem auctori præferre. Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor, falsisque imaginum titulis, dum familia ad se quæque famam rerum gestarum, honorumque fallente mendacio trahunt: inde certe & singulorum gesta, & publica monimenta rerum confusa. nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor extat, quo satis certo auctore stetur.

Samnites dedũt Brutulum defectionis auctorem.

XL.

EPITOME LIBRI IX.

TITVS *Veturius & Sp. Postumius apud Caudinas Furcas, deducto in locum iniquum exercitu, quum nulla spes euadendi esset, fœdere cum Samnitibus facto, & sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, vt omnes sub iugum mitterentur. iidemque auctore Sp. Postumio consule qui in senatu suaserat, vt eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur: cum duobus tribunis plebis, & omnibus qui fœdus spoponderant, dediti Samnitibus, non sunt recepti. nec multo post fusis à Papirio Cursore Samnitibus, & sub iugum missis, receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor prioris flagitij abolitus. Tribus duæ adiectæ sunt. Ap. Claudius censor aquam Claudiam perduxit: viam strauit, quæ Appia vocata est: libertinorum filios in senatum legit. ideoque quoniam is ordo videbatur inquinatus indignis, sequentis anni consules in senatu legendo obseruauerunt, quemadmodum ante per proximos censores obseruatum fuerat. Res præterea contra Apulos, Etruscos, Vmbros, Marsos, Pelignos, Æquos & Samnites, quibus fœdus erat restitutum, prospere gestas continet. Flauius Scriba libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem factionem creatus: quæ quum comitia & campum turbaret, & in iis propter nimias vires dominaretur, à Q. Fabio censore in quatuor tribus redacta est. eaque res Fabio Max. nomen dedit. In hoc libro mentio Alexandri Magni, qui temporibus his fuit. & æstimatis populi Romani viribus quæ tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam traiecisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus quas ad Orientem imperio suo subiecerat.*

I. (*A.V.C.* CCCCXXIII.)

SEQVITVR hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax, T. Veturio Caluino, Sp. Postumio cõsulibus. Samnites eo anno imperatorẽ Caium Pontium Herennij filiũ habuerunt, patre longè prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, vbi legati, qui ad dedendas res missi erant, pace infecta redierunt: *Ne nihil actum,* inquit, *hac legatione censeatis, expiatum est quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cœlestium fuit. Satis scio, quibuscunque Diis cordi fuit, subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ à nobis ex fœdere repetitæ fuerant: iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationẽ spretam. Quid enim vltra fieri ad placandos Deos, mitigandosq; homines potuit, quã quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli iure nostræ videbantur, remisimus: auctores belli, quia viuos non potuimus, perfunctos iam fato dedimus: bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portauimus. Quid vltra tibi Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quẽ meorum suppliciorum iudicẽ feram? neminem neq; populum, neq; priuatum fugio. Quod si nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam: & precabor, vt iras suas vertant in eos, quibus nõ suæ redditæ res, nõ alienæ accumulatæ satis sint: quorum sæuitiã non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient: placari nequeant, nisi hauriendũ sanguinem, laniandaque viscera nostra præbuerimus. Iustum est bellum Samnites quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde quum rerum humanarum maximũ momentum sit, quam propitiis rem, quã aduersis agant Diis: pro certo habete, priora bella aduersus Deos magis, quam homines gessisse: hoc, quod instat, ducibus ipsis Diis gesturos.* Hæc non læta magis quam vera vaticinatus, exercitu educto circa Caudium castra quã potest occultissime locat: inde ad Calatiã, vbi iam consules Romanos, castraq; esse audiebat, milites decem pastorum habitu

Caij Pontij oratio.

habitu mittit, pecoraque diuersos alium alibi haud procul Romanis pascere iubet præsidiis: vbi inciderint in prædatores, vt idem omnibus sermo constet, *legiones Samnitium in Apulia esse, Luceriam omnibus copiis circumsedere: nec procul abesse, quin vi capiant.* Iam & is etiam rumor ante de industria vulgatus venerat ad Romanos, sed fidem auxere captiui, eo maxime, quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium, quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis: simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorẽ deficeret. via modò, qua irent consultatio fuit. Duæ ad Luceriam ferebant viæ, altera præter oram superi maris patens apertaque; sed quanto tutior, tanto fere longior: altera per Furculas Caudinas breuior; sed ita natus locus est: saltus duo alti, angusti siluosique sunt, montibus circa se perpetuis inter se iuncti: iacet inter eos satis patens clausus in medio campus, herbidus, aquosusque, per quem medium iter est. sed ante quam venias ad eum, intrandæ primę angustiæ sunt, & aut eadem, qua te insinuaueris, retro via repetenda: aut si ire porro pergas, per alium saltum arctiorem, impeditioremq; euadendum. In eum campum via alia per cauam rupem Romani demisso agmine, quum ad alias angustias protinus pergerent, septas deiectu arborum saxorumque ingentium obiacente mole inuenêre. quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo saltu conspicitur: citati inde retro qua venerant, pergunt repetere viam: eam quoque clausam sua obice, armisque inueniunt. sistunt inde gradum sine vllius imperio, stuporq; omnium animos, ac velut torpor quidam insolitus membra tenet: intuentesque alij alios (quum alterum quisque magis mentis compotem ac consilij ducerent) diu immobiles silent. deinde vbi prætoria consulum erigi videre, & expedire quosdam vtilia operi, quamquam ludibrio fore munientes perditis rebus, ac spe omni adempta cernebant; tamen ne culpam malis adderent, pro se quisque nec hortante vllo, nec imperante ad muniendum versi, castra propter aquam vallo circumdant: sua ipsi opera, laboremque irritum (pręterquam quod hostes superbe increpabant) cum miserabili confessione eludentes. Ad consules mœstos, ne aduocantes quidem in consilium (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati, ac tribuni conueniunt: militesque in prætorium versi, opem, quam vix Dij immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt.

[Furcularũ Caudinarũ descriptio.]

[Interceptus manus exercitus.]

III. Querentes magis, quam consultantes nox oppressit. quum pro ingenio quisque fremerent: alius *per obices viarum*; alius *per aduersa montium, per siluas, qua ferri arma poterant, eamus: modo ad hostem peruenire liceat, quem annos iam prope triginta vincimus; omnia æqua ac plana erunt Romano in perfidum Samnitem pugnanti.* alius, *Quo, aut qua eamus? num montes moliri sede sua paramus? dum hæc immine[...]nt iuga, qua tu ad hostem venies? armati, inermes, fortes, ignaui, pariter omnes capti atque victi sumus. ne ferrum quidem ad bene moriendum oblaturus est hostis: sedens bellum conficiet.* His inuicem sermonibus qua cibi, qua quietis immemor, nox traducta est. Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat rebus. itaque vniuersi Herennium Pontium patrem imperatoris per literas consulendum censent. Iam is grauior annis non militaribus solum, sed ciuilibus quoque abscesserat muneribus: in corpore tamen affecto vigebat vis animi, consiliique. Is vbi accepit ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos exercitus Romanos, consultus ab nuncio filij, *censuit omnes inde quam primum inuiolatos dimittendos.* quæ vbi spreta sententia est, iterumque eodem remeante nuncio consulebatur, *censuit ad vnum omnes interficiendos.* Quæ vbi tam discordia inter se, velut ex ancipiti oraculo, responsa data sunt: quamquam filius ipse in primis iam animum quoque patris consenuisse in affecto corpore rebatur: tamen consensu omnium victus est, vt ipsum in concilium acciret. Nec grauatus senex, plaustro in castra dicitur aduectus: vocatusque in concilium, ita ferme locutus esse, vt nihil sententiæ suæ mutaret; caussas tantum adiiceret. *Priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem, amicitiamque: altero consilio, in multas ætates, quibus amissis duobus exercitibus haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre. tertium nullum consilium esse.* Quum filius aliique principes percunctando exquirerent, *quid si media via consilium caperetur? vt & dimitterentur incolumes, & leges iis iure belli victis imponerentur?* *Ista quidem sententia,* inquit, *ea est, quæ neque amicos parat, neque inimicos tollit. Seruate modo, quos ignominia irritaueritis. ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat: viuet semper in pectoribus illorum quicquid istuc præsens necessitas inusserit: neque eos ante multiplices pœnas expetitas à vobis quiescere sinet.* Neutra sententia accepta. Herennius domum è castris est auectus. Et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent & iam omnium rerum inopia esset, victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent: si pacem non impetrarent, vt prouocarent ad pugnam. Tum Pontius, *debellatum esse* respondit: *& quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub iugum missurum: alias conditiones pacis æquas victis ac victoribus fore: agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis deinde legibus Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum. His conditionibus paratum se esse fœdus cum Consulibus ferire: si quod eorum displiceat, legatos iam redire ad se vetuit:* Hæc quum legatio renunciaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est, tantaque mœstitia incessit, vt non grauius accepturi viderentur, si nunciaretur omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Quum diu silentium

IV.

[Pacis conditiones inter Samnites & Romanum.]

tium fuisset, nec consules aut pro fœdere tam turpi, aut cõtra fœdus tam necessarium hiscere possent: tum L. Lentulus, qui tum princeps legatorum virtute atque honoribus erat: *Patrem meum,* inquit, *consules, sæpe audiui memorantem, se in Capitolio vnum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro à Gallis ciuitatis, quando nec fossa valloque ab ignauissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent: & erumpere si non sine periculo magno, tamen sine certa pernicie possent. Quod si vt illis decurrere ex Capitolio armatis in hostem licuit (quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt) ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantummodo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria præclaram esse fateor: & me vel deuouere pro populo Romano legionibusque, vel in medios me mittere hostes paratus sum. sed hic patriam video: hic quicquid Romanarum legionum est: quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent quod morte sua seruent? tecta vrbis dicat aliquis, & mœnia, & eam turbam, à qua vrbs incolitur. imo hercule produntur magis omnia deleto hoc exercitu, non seruantur. quis enim ea tuebitur? imbellis videlicet atque inermis multitudo: tam hercule, quam à Gallorum impetu defendit. an à Veis exercitum, Camillumque ducem implorabunt? Hic omnes spes opesque sunt: quas seruando, patriam seruamus: dedendo, ad necem, patriam deserimus, ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est. sed ea caritas patriæ est, vt tam ignominia eam, quam morte nostra, si opus sit, seruamus. Subeatur ergo ista quantacumque est indignitas: & pareatur necessitati, quam ne Dij quidem superant. Ite consules, redimite armis ciuitatem, quam auro maiores vestri redemerunt.*

L. Lentuli oratio.

V. Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de fœdere victor agitaret, negarunt *iniussu populi fœdus fieri posse: nec sine fecialibus, cæremoniaque alia solenni:* Itaque non vt vulgo credunt, Claudiusque etiam scribit, fœdere pax Caudina, sed per sponsionem facta est. Quid enim aut sponsoribus in fœdere opus esset aut obsidibus, vbi precatione res trãsigitur? *per quem populum fiat, quo minus legibus dictis stetur, vt eum ita Iupiter feriat, quemadmodum à fecialib. porcus feriatur?* Spopõderunt consules, legati, quæstores, tribuni militum: nominaque omnium, qui spoponderunt, extant: vbi si ex fœdere acta res esset, præterquam duorum fecialium non extarent & propter necessariam fœderis dilationem obsides etiam sexcenti equites imperati: qui capite luerent, si pacto nõ staretur: tempus inde statutum tradendis obsidibus, exercituque inermi mittendo. Redintegrauit luctum in castris consulum aduentus, vt vix ab iis abstinerẽt manus, quorum temeritate in eum locum deducti essent: quorũ ignauia fœdius inde, quam venissent, abituri. *illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse: belluarum modo cæcos in foueã missos.* alii alios intueri, contemplari arma mox tradenda, & inermes futuras dextras, obnoxiaq; corpora hosti. proponere sibimetipsi ante oculos iugum hostile, & ludibria victoris, & vultus superbos, & per armatos inermium iter. inde fœdi agminis miserabilem viam, per sociorum vrbes reditũ in patriam, ac parentes, quo sæpe ipsi, maioresque eorum triumphantes venissent. *Se solos sine vulnere, sine ferro, sine acie victos: sibi non stringere licuisse gladios, nõ manum cum hoste conferre: sibi nequiquam arma, nequiquam vires, nequiquam animos datos.* Hęc frementibus hora fatalis ignominiæ aduenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quæ præceperãt animis. Iam primum cũ singulis vestimentis inermes extra vallum exire iussi: & primi traditi obsides, atq; in custodiã abducti. Tum à consulibus abire lictores iussi, paludamentaq; detracta; tantã inter ipsos, qui paulo ante eos execrantes, dedendos lacerandosq; censuerant, miserationem fecit, vt suæ quisq; conditionis oblitus, ab illa deformatione tantæ maiestatis, velut ab nefando spectaculo, auerteret oculos. Primi consules prope seminudi sub iugum missi: tum vt quisq; gradu proximus erat, ita ignominiæ obiectus: tũ deinceps singulæ legiones. circumstabant armati hostes exprobrantes, eludẽtesq;: gladii etiam plerisq; intentati: & vulnerati quidam, necatique, si vultus eorum indignitate rerum acrior victorem offendisset. ita traducti sub iugũ, & (quod pene grauius erat) per hostium oculos.

Consules cum Pontio de fœdere agitant.

VI. Quum ex saltu euasissent, etsi velut ab inferis extracti tum primum lucem aspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuentibus agmẽ omni morte tristior fuit. Itaq; quum ante noctẽ Capuam peruenire possent, incerti de fide sociorum, & quod pudor præpediebat, circa viam haud procul Capua omnium egena corpora humi prostrauerunt. Quod vbi est Capuã nunciatum, euicit miseratio iusta sociorum, superbiam ingenitã Campanis. confestim insignia sua consulibus, fasces, lictores, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne mittunt: & venientibus Capuam cunctus senatus populusq; obuiã egressus, iustis omnibus hospitalibus, priuatisq; & publicis fungitur officiis: neq; illis sociorum comitas, vultusque benigni, & alloquia non modo sermonem elicere, sed ne vt oculos quidem attollerent, aut consolantes amicos contra intuerentur, efficere poterant. adeo super mœrorem pudor quidam effugere colloquia & cœtus hominũ cogebat. Postero die, quum iuuenes nobiles missi à Capua vt proficiscentes ad finẽ Campanum prosequerentur, reuertissent: vocatiq; in curiã, percunctantibus maioribus natu, multo sibi mœstioris & abiectioris animi visos referrent; adeò silens, ac prope mutum agmen incessisse: *tacere indolem illam Romanam: ablatosque cum armis animos; non reddere salutem, non salutantibus dare responsum, non hiscere quemquam præ metu potuisse, tamquam ferentibus adhuc ceruicibus iugum, sub quod emissi essent. Habere Samnites victoriã non præclaram solum, sed etiam perpetuam: cepisse enim non Romam, sicut ante Gallos: sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem, ferociamque.*

VII. Quum hæc dicerentur, audirentq;, & deplo-

ratum

ratum pene Rom. nomen in concilio sociorum fidelium esset: dicitur Ofilius Calauius Ouij filius, clarus genere factisque, tum etiam ętate verendus, *longe aliter se habere rem* dixisse: *silentium illud obstinatum fixosq; in terram oculos, & surdas ad omnia solatia aures, & pudorem intuendæ lucis, ingentem molem irarum ex alto animo cientis indicia esse. aut se Romana ignorare ingenia: aut silentiũ illud Samnitibus flebiles breui clamores gemitusque excitaturum: Caudinæque pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis tristiorem memoriam fore. quippe suos quemque eorum animos habiturum, vbicumque congressuri sint: saltus Caudinos non vbique Samnitibus fore.* Iam & Romæ sua infamis clades erat. obsessos primũ audierũt: tristior deinde ignominiosæ pacis magis, quam periculi nuncius fuit. Ad famam obsidionis delectus haberi cœptus erat: dimissus deinde auxiliorum apparatus, postquam deditionem tam fœde factam acceperunt. extemploque sine vlla publica auctoritate cõcessum in omnem formam luctus est. tabernæ circa forum clausæ, iustitiumque in foro sua sponte cœptum, prius quam indictum: lati claui, annuli aurei positi, pene mœstior exercitu ipso ciuitas esse: nec ducibus solum atq; auctoribus, sponsoribusq; pacis irasci, sed innoxios etiam milites odisse, & negare vrbe tectisve accipiendos. Quam concitationem animorum fregit aduentus exercitus etiã iratis miserabilis. non enim tanquam in patriam reuertentes ex insperato incolumes, sed captorum habitu vultuque ingressi sero in vrbem, ita se in suis quisq; tectis abdiderunt, vt postero atque insequentibus diebus nemo eorum forum aut publicũ adspicere vellet. Consules in priuato abditi, nihil pro magistratu agere nisi quod expressum senatusconsulto est, vt dictatorem dicerent comitiorum caussa. Q. Fabium Ambustum dixerunt, & P. Ælium Pętum magistrum equitum. quibus vitio creatis suffecti M. Æmilius Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum: nec per eos comitia habita. & quia tædebat populum omniũ magistratuum eius anni, res ad interregnum rediit. interreges Q. Fabius Maximus, M. Valerius Coruus. is consules creauit Q. Publiliũ Philonem, & L. Papirium Cursorem iterum. haud dubio consensu ciuitatis, quod nulli ea tempestate duces clariores essent. Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat Patribus) magistratum inierunt, solennibusq; S. C. perfectis de pace Caudina retulerũt. & Publilius, penes quem fasces erãt: *Dic Spuri Postumi*, inquit. Qui vbi surrexit, eodem illo vultu, quo sub iugum missus erat: *Haud sum ignarus*, inquit, Coss. *ignominiæ, non honoris caussa me primum excitatum, iussumq; dicere, non tanquam senatorem, sed tamquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis. ego tamen, quando neque de noxa nostra, neque de pœna retulistis, omissa defensione, quæ non difficillima esset apud haud ignaros fortunarum humanarum, necessitatumque; sententiã de eo, de quo retulistis, paucis peragam: quæ sententia testis erit, mihine, an legionibus*

Interregnũ. A. V. C. CCCX-XIV.) VIII.

Sp. Postumij oratio.

vestris pepercerim, quum me seu turpi, seu necessaria sponsione obstrinxi: qua tamen, quando iniussu populi facta est, non tenetur populus Romanus: nec quicquam ex ea, præterquam corpora nostra, debentur Samnitibus. Dedamur per feciales nudi vinctique. exsoluamus religione populum, si qua obligauimus; ne quid diuini humanive obstet, quo minus iustum piumque de integro ineatur bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere placet: nec prius ingredi hostium fines, quam omnia iusta in deditionem nostram perfecta erunt. Vos Dij immortales precor, quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere, at vos satis habeatis, vidisse nos sub iugum missos, vidisse sponsione infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos, omnem iram hostium nostris capitibus excipientes. nouos consules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum velitis, vt omnia ante nos Consules bella gesta sunt. Quæ vbi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit homines, vt modo vix crederent illum eundem esse Sp. Postumium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset: modo miserarentur, quod vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium passurus esset, ob iram diremptæ pacis. Quum omnes laudibus modo prosequentes virum in sententiam eius pedibus irent, tentata paulisper intercessio est ab L. Liuio, & Q. Mælio tribunis plebis: qui *neque exsolui religione populum* aiebant *deditione sua, nisi omnia Samnitibus qualia apud Caudium fuissent, restituerentur: neque se pro eo, quod spondendo pacem, seruassent exercitum populi Romani, pœnam vllam meritos esse: neque ad extremum quum sacrosancti essent, dedi hostibus, violarive posse.* Tum Postumius: *Interea dedite*, inquit, *profanos nos, quos salua religione potestis: dedetis deinde & istos sacrosanctos, quũ primum magistratu abierint: sed, si me audiatis, prius quam dedantur, hic in comitio virgis cæsos, hanc iam vt intercalatæ pœnæ vsuram habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolui religione populum, id istos magis ne dedantur, quam quia ita se res habeat, dicere, quis adeo iuris fecialium expers est, qui ignoret? neque ego infitias eo, Patres conscripti, tam sponsiones, quam fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta diuinas religiones fides humana colitur: sed iniussu populi nego quicquam sanciri posse, quod populum teneat. An si eadem superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites, coegissent nos verba legitima dedentium vrbes nuncupare, deditum populum Romanum vos tribuni diceretis? & hãc vrbem, templa, delubra, fines, aquas, Samnitium esse? Omitto deditionem, quoniam de sponsione agitur. quid tandem, si spopondissemus vrbem hanc relicturum populum Romanum? si incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habiturum? si sub regibus futurum? Dij meliora. inquis! atqui non indignitas rerum sponsionis vinculum leuat. Si quid est, in quod obligari populus possit, in omnia potest. & ne illud quidem, quod quosdam forsitan moueat, refert, consul an dictator, an prætor spoponderit. & hoc ipsi etiam Samnites iudicauerunt, quibus non fuit satis Consules spondere, sed legatos, quæstores, tribunos militum*

IX. Postumij aduersus tribunos oratio.

spondere coegerunt. Nec à me nunc quisquam quæsiuerit, quid ita spoponderim: quum id nec consulis ius esset, nec illis spondere pacem, quæ mei non erat arbitrij: nec pro vobis, qui nihil mandaueratis, possem. Nihil ad Caudium, Patres conscripti, humanis consiliis gestum est: Dij immortales & vestris & hostium imperatoribus mentem ademerunt. nec nos in bello satis cauimus: & illi male partam victoriam male perdiderunt: dum vix locis, quibus vicerant, credunt, dum quacunque conditione arma viris in arma natis auferre festinant. An si sana mens fuisset, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum accersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo de pace fœdere agere? tridui iter expeditis erat. interea in induciis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam illis certam, aut pacem afferrent. ea demum sponsio esset, quam populi iussu spopondissemus. sed neque vos tulissetis, nec nos spopondissemus: nec fas fuit alium rerum exitum esse, quam vt & illi velut somnio lætiore, quam quod mentes eorum capere possent, nequiquam eluderentur: & nostrum exercitum eadem quæ impedierat fortuna, expediret. vanam victoriam vanior irritam facere pax: sponsio interponeretur, quæ neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vobiscum Patres conscripti? quid cum populo Romano actum est? quis vos appellare potest? quis se à vobis dicere deceptum? hostis? an ciuis? hosti nihil spopondistis: ciuem neminem spondere pro vobis iussistis. nihil ergo vobis, nec nobiscum est, quibus nihil mandastis: nec cum Samnitibus, cum quibus nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus rei satis locupletes in id, quod nostrum est: in id, quod præstare possumus, corpora nostra, & animos: in hæc sæuiant, in hæc ferrum, in hæc iras acuant. Quod ad tribunos plebis attinet, consulite vtrum præsens deditio eorum fieri possit, an in diem differatur. nos interim T. Veturi, vosque ceteri vilia hæc capita luendæ sponsionis feramus, & nostro supplicio liberemus Romana arma. Mouit Patres conscriptos tum caussa, tum auctor: nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebis, vt se in senatus dicerent fore potestate. magistratu inde se extemplo abdicauerunt: traditique fecialibus cum cæteris Caudium ducendi. Hoc facto senatusconsulto, lux quædam affulsisse ciuitati visa est. Postumius in ore erat: eum laudibus ad cœlum ferebant: deuotioni P. Decii Consulis, aliis claris facinoribus æquabant. *emersisse ciuitatem ex obnoxia pace illius consilio & opera. ipsum se cruciatibus & hostium iræ offerre, piaculaque pro populo dare Roman.* Arma cuncti spectant, & bellum: *en vnquam futurum, vt congredi armatis cum Samnite liceat?* In ciuitate ira odioque ardente, delectus omnium prope voluntariorum fuit: rescriptæ ex eodem milite nouæ legiones, ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi feciales, vbi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus iubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor verecundia maiestatis Postumium laxè vinciret: *Quin tu,* inquit, *adducis lorum vt iusta fiat deditio?* Tum vbi in cœtum Samnitium, & ad tribunal ventum Pontij est, A. Cornelius Aruina fecialis ita verba fecit: *Quandoquidem hice homines iniussu populi Romani Quiritium fœdus ictū iri spoponderunt, atq; ob eam rem noxam nocuerunt: ob eam rem, quo populus Roman. scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.* Hæc dicenti feciali, Postumius genu femur, quanta maxime poterat vi perculit, & clara voce ait, *se Samnitem ciuem esse, illum legatum, fecialem à se contra ius gentium violatum, eo iustius bellum gesturos.* Tum Pontius: *Nec ego istam deditionem accipiam,* inquit, *nec Samnites ratā habebunt, quin tu Spuri Postumi si Deos esse censes, aut omnia irrita facis, aut pacto stas? Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro eis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori cum qua potes fide restituis? populum Romanum appello, quem si sponsionis ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo septæ fuerunt. Nemo quemquam deceperit, omnia pro infecto sint: recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt: redeant in castra sua: quicquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventū, habeant. tum bellū & fortia consilia placeant, tunc sponsio & pax repudietur. ea vero fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionē habuimus, geramus bellum. nec populus Romanus consulum sponsionem, nec nos fidem populi Romani accusemus. Nunquamne caussa deficiet, cur victi pacto nō stetis: obsides Porsenæ dedistis. furto eos subduxistis: auro ciuitatē à Gallis redemistis. inter accipiendum aurum cæsi sunt. pacem nobiscum pepigistis, vt legiones vobis captas restituerimus; eam pacē irritam facitis, & semper aliquam fraudi speciem iuris imponitis. Non probat populus Roman. ignominiosa pace legiones seruatas? pacē sibi habeat, legiones captas victori restituat: hoc fide, hoc fœderibus, hoc fecialibus cæreremoniis dignum erat. vt tu quidē, quod petisti, per pactionem habeas tot ciues incolumes, ego pacem, quam hosti tibi remittendo pactus sum, nō habeam? hoc tu A. Corneli, hoc vos feciales iuris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simulatis, nec accipio, nec dedi arbitror, nec moror, quo minus in ciuitatem obligatam sponsione commissa iratis omnibus Diis, quorum eluditur numen, redeant. gerite bellum, quando Sp. Postumius modo legatum fecialem genu perculit, ita Dij credent Samnitem ciuem Postumium non ciuem Romanum esse, & à Samnite legatum Romanum violatum. eo vobis iustum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre? & vix pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere? I lictor, deme vincla Romanis: moratus sit nemo, quo minus vbi ipsum fuerit, abeant.* Et illi quidem, forsitan & publica, sua certe liberata fide, ab Claudio in castra Romana inuiolati redierunt. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellū, omnia, quæ deinde venerunt, non in animis solum sed proprie in oculis esse: & serò ac nequiquam laudare senis Pontii vtraque consilia, *inter quæ se media lapsos, victoriæ possessionem pace incerta mutasse, & beneficij & maleficij occasione amissa, pugnaturos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos tollere, vel amicos facere:* adeoque nullo dum certamine inclina-

X. *Consules reliquique sponsores Samnitibus deduntur.*

XI. *Pontij responsio.*

XII.

clina-

clinatis viribus post Caudinam pacem animi mutauerant, vt clariorem inter Romanos deditio Postumium, quam Pontium incruenta victoria inter Samnites faceret, & geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent: Samnites simul rebellasse, & vicisse crederent Romanum. Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, & Fregellæ colonia necopinato aduentu Samnitium (fuisse & Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. timor inde mutuus vtrosque vsque ad lucem quietos tenuit: lux pugnæ initium fuit. quam aliquamdiu æquam, & quia pro aris ac focis dimicabatur, & quia ex tectis adiuuabat imbellis multitudo, tamen Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinauit, quod vocē audiri præconis passi sunt, *incolumem abiturum qui arma posuisset.* ea spes remisit à certamine animos, & passim arma iactari cœpta. Pertinacior pars armata per auersam portam erupit, tutiorque eis audacia fuit, quam incautus ad credendum ceteris pauor: quos circumdatos igni, nequiquam Deos fidemque inuocantes, Samnites concremauerunt. Consules inter se partiri prouincias. Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, vbi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur: Publilius in Samnio substitit aduersus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos, quod nec ad Luceriam ire, ne à tergo instaret hostis: nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. optimum visum est committere rem fortunæ, & transigere cum Publilio certamen. itaque in aciem copias ducunt.

Satricani & Samnites deficiunt.

XIII. Aduersus quos Publilius consul quum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus, concionem aduocari iussit. ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursum est, ita præ clamore *poscentium pugnam* nulla adhortatio imperatoris audita est: suus cuique animus memor ignominiæ adhortator aderat. Vadunt igitur in prœlium vrgentes signiferos: & ne mora in concursu pilis emittendis, stringendisque inde gladiis esset; pila velut dato ad id signo abiiciunt, strictisq; gladiis cursu in hostem feruntur. nihil illic imperatoriæ artis ordinibus aut subsidiis locandis fuit: omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris quidem suis fugam impediri ausi, Apuliam dissipati petiere: Luceriam tamen coacto rursus in vnum agmine est peruentum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, & in castra pertulit. ibi plus quam in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars maior ira corrupta. Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis peruenerat Arpos, per omnia pacata, Samnitium magis iniuriis & odio, quam beneficio vllo populi Romani. iam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultu molliore, atque vt euenit, fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur, quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut peruenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interiecta inter Romam & Arpos penuria rerum omnium, exclusos à commeatibus absumsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam iuxta obsidentes obsessosque inopia vexauit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur: ceterum adeo exigue, vt militi occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret, interdum occursu hostium cogeretur abiecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis, prius quam alter Consul victore exercitu aduenit, & commeatus ex montibus Samnitium inuecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia aduentus Publilii fecit, qui obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque quum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos; coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, vndique contractis viribus signa cum Papirio conferre.

Samnites ... XII.

XIV. Per id tempus parantibus vtrisque se ad prœlium, legati Tarentini interueniunt, denunciantes Samnitibus Romanisque, *vt bellum omitterent: per vtros stetisset, quo minus discederetur ab armis, aduersus eos se pro alteris pugnaturos.* Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturū respondit: accitoque eo quum tempus omne in apparatu consumsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnæ proposuit. Agentibus diuina humanaque, quæ assolent quum acie dimicandum est, Consulibus, Tarentini legati occursare, responsum exspectantes. quibus Papirius ait: *Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nunciat. litatum præterea est egregie. auctoribus Diis, vt videtis, ad rem gerendam proficiscimur.* Signa inde ferre iussit, & copias eduxit, vanissimam increpans gentem, *quæ suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret.* Samnites ex parte altera, quū omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, vt Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad pugnam Romanos conspexissent, vociferari *se in auctoritate Tarentinorum manere, nec descendere in aciem, nec extra vallum arma ferre: deceptos potius quodcumque casus ferat passuros, quam vt spreuisse pacis auctores Tarentinos videantur. Accipere se omen* Consules aiunt, *& eam precari mentem hostibus, vt ne vallum quidem defendant:* ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis, & simul vndique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum, atq; in fossas proruerent nec virtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimularet animos, castra inuasere: & pro se quisque, *non hæc Furculas, nec Caudium, nec saltus inuios esse, vbi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam virtutem, quam nec vallum, nec fossæ arcerent,* memorantes: cædunt pariter

Legati Tarentini.

resistentes, fusosque inermes atque armatos, seruos, liberos, puberes, impuberes, homines, iumentaque. nec vllum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent, auidosq; cædis milites è castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ, confestim oratio habita est, vt doceretur miles *minime cuiquam militũ consules odio in hostes cessisse, aut cessuros: quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos: ne desperata venia hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius quam perire, optantes.* Laudare ea milites, lætarique, obuiam itum iræ suæ esse. fateri *omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanæ iuuentutis.*

Samnitium magna strages.

XV. Dimissa concione concilium habitum, omnibusne copiis Luceriam premerent, an altero exercitu & duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publilius consul ad peragrandam profectus Apuliam, aliquot expeditione vna populus aut vi subegit, aut conditionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, breui ad spem euentus respondit. nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subuehebatur, fame domiti Samnites qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misêre ad consulem Romanum *vt receptis equitibus, qui caussa belli essent, absisteret obsidione.* His Papirius ita respondit: *Debuisse eos Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub iugum misissent, consulere quid victis patiendum censeret. ceterum, quoniam ab hostibus in se æqua statui, quam in se ipsi ferre maluerint, nunciare Luceriam iussit, arma, sarcinas, iumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent, militem se cum singulis vestimentis sub iugum missurum, vlciscentem illatam, non nouam inferentem ignominiam.* nihil recusatum. septem millia militum sub iugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta; receptis omnibus signis, armisque quæ ad Caudium amiserant: &, quod omnia superabat gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione subita rerum clarior victoria populi Romani est: siquidem etiam (quod quibusdam in annalibus inuenitur) Pontius Herennii filius, Samnitium imperator, vt expiaret Consulum ignominiam, sub iugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus miror, obscurum esse de hostium duce dedito, missoque sub iugum. id magis mirabile est ambigi. Luciusne Cornelius dictator cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Caudium, atque inde Luceriam gesserit, vltorque vnicus Romanæ ignominiæ, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam ætatem, secundum Furium Camillum triumphauerit, an consulis Papirii præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Æmilio Cerretano iterũ ob rem bene gestam, Luceriæ continuato magistratu consul tertium creatus sit; an L. Papirius Mugillanus; & in cognomine erratum sit.

Septem millia militum Samnitium sub iugum missa.

XVI. Conuenit iam inde per consules reliqua belli perfecta. Æmilius cum Ferentanis vno secundo prælio debellauit: vrbemque ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satricanis, qui ciues Romani post Caudinam cladem ad Samnites defecerant, præsidiumque eorum in vrbem acceperant, rem gessit. nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus, legatisq; missis ad pacem cum precibus petendam, triste responsum ab Consule redditum esset, *nisi præsidio Samnitium interfecto, aut tradito, ne ad se remearent:* plus ea voce, quam armis illatis terroris colonis iniectum. Itaque subinde quũ exequerentur quærendo à consule legati, *quonam se pacto paucos & infirmos crederet, præsidio tam valido & armato vim allaturos?* ab iisdem consilium petere iussi. quibus auctoribus præsidium in vrbem accepissent, discedunt: ægreque impetrato, vt de ea re consuli senatum, responsaque ad se ferri sineret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant: vna, cuius principes erant defectionis à populo Romano auctores; altera, fidelium ciuium. certatum ab vtrisq; tamen est, vt ad reconciliandam pacem consuli opera nauaretur. Pars altera (quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset) nunciare consuli satis habuit, *qua noctis hora, quamq; per portam, & quam in viam egressurus hostis foret.* altera, quibus inuitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam etiam Consuli aperuerunt, armatosq; clam hostes in vrbẽ acceperunt. ita duplici proditione & præsidium Samnitium insessis circa viam siluestribus locis, necopinato oppressum est: & ab vrbe plena hostium clamor sublatus, momentoque vnius horæ Samnis cæsus, Satricanus captus, & omnia in potestate Consulis erant. qui quæstione habita, quorum opera defectio esset facta: quos sontes comperit virgis cæsos securi percussit: præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit. Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem scribunt, qui eo duce Luceriam receptam, Samnitesq; sub iugum missos, auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bellica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus excellens. præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen etiam dedit: victoremq; cursu omnium ætatis suæ fuisse ferunt: & seu virium vi, seu exercitatione multa, cibi viniq; eundem capacissimum: nec cum vllo asperiorem (quia ipse inuicti ad laborem corporis esset) fuisse militiam pediti pariter equitique. Equites etiam aliquando ausos ob eo petere, vt sibi pro re bene gesta laxaret aliquid laboris: quib⁹ ille; *ne nihil remissum dicatis, remitto,* inquit, *ne vtiq; dorsum demulceatis, quũ ex equis descendetis.* & vis

Cos. Ferentanos debellauit.

Satricum obsidet Papirius.

Papir Cursor laus.

vis erat in eo viro imperii ingens pariter in socios ciuesque. Prænestinus prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in primam aciem. quem quum inambulans ante tabernaculum vocari iussisset: lictorem expedire securim iussit; ad quam vocem exanimi stante Prænestino; *Agedum lictor, excide radicem hanc*, inquit, *incommodam ambulantibus*: perfusumque vltimi supplicii metu, multa dicta dimisit. Haud dubie illa ætate, qua nulla virtutum ferocior fuit, nemo vnus erat vir, quo magis innixa res Romana staret: quin eum parem destinarant animis Magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset. Nihil minus quæsitum à principio huius operis videri potest, quam vt plus iusto ab rerum ordine declinarem, varietatibusque distinguendo opere, & legentibus velut diuerticula amœna, & requiem animo meo quærerem: tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutauit animum, eas euocat in medium: vt quærere libeat *quinam euentus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus fuerit.* Plurimum in bello pollere videntur, militum copia & virtus, ingenia imperatorum, fortuna per omnia humana, maxime in res bellicas potens. Ea & singula intuenti, & vniuersa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoq; facile præstant inuictum Romanum imperium. Iam primum, vt ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo egregium ducem fuisse Alexandrum: sed clariorem tamen eum facit, quod vnus fuit, quod adolescens, quod in incremento rerum nondum alteram fortunam expertus decessit. Vt alios reges claros ducesque omittam; magna exempla casuum humanorum: Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium, vertenti præbuit fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos cum quibus consulibus aut dictatoribus Alexandro fuit bellandum: M. Valerium Coruum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum, duos Decios, L. Volumnium, Marcum Curium: deinceps ingentes sequuntur viri: si Punicum Romano præuertisset bellum, seniorque in Italiam traiecisset. Horum in quolibet tum indoles eadem quæ in Alexandro erat animi ingeniique; tum disciplina militaris iam inde ab initiis vrbis tradita per manus, in artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella: ita deinde exactores regum Iunii Valeriiq; ita deinceps Fabii, Quintii, Cornelii: ita Furius Camillus, quem iuuenes duo, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro, (nam ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus, aut Valerius Coruus, insignes ante milites, quam duces? cessissent Decii deuotis corporibus in hostem ruentes? cessisset Papirius Cursor illo corporis robore, illo animi? victus esset consiliis iuuenis vnius, ne singulos nominem, senatus ille, quem qui *ex regibus constare* dixit, vnus veram speciem Romani senatus cepit? Id vero erat periculum, ne solertius quam quiuis vnus ex iis quos nominaui, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaueret, tempus pugnæ eligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret; nō iam cum Dario rem esse dixisset: quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum eneruatum fortunæ suæ apparatibus prædam verius quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus deuicit. Longe alius Italiæ, quam Indiæ, per quam temulento agmine comessabundus incessit, visus illi habitus esset. saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti, & vestigia recentia domesticæ cladis, vbi auunculus eius nuper Epiri rex Alexander absumptus erat. Et loquimur de Alexandro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. qui si ex habitu nouæ fortunæ, nouique, vt ita dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dario magis similis quam Alexandro in Italiam venisset, & exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque iam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam mutationem vestis, & desideratas humi iacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graues, nedum victoribus: & fœda supplicia, & inter vinum & epulas cædes amicorum, & vanitatem ementiendæ stirpis. Quid si vini amor indies fieret acrior? quid si trux ac præferuida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod leuissimi ex Græcis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ fauent, dictitare solent, *ne maiestatem nominis Alexandri* (quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse) *sustinere non potuerit populus Romanus*. & aduersus quem Athenis, in ciuitate fracta Macedonum armis, cernentes tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, concionari libere ausi sint homines (id quod ex monumentis orationum patet) aduersus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus fuerit. Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo, vnius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem annorum felicitate: quam qui eo extollunt, quod populus Romanus etsi nullo bello, multis tamē præliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit: non intelligunt se vnius hominis res gestas, & eius iuuenis, cum populi iam octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si quū ex hac parte secula plura numerentur, quā ex illa anī, plus in tam longo spatio

qu[illegible]

Marginalia: Alexan- Magno [illegible] mana tus resi- [illegible] potu- [illegible] XVII. — Cyrus. — Papiri Cursor laus. — Darius. — XVIII. Alexandri dedecora.

quam in ætate tredecim annorum fortuna variauerit. Quin tu hominis cum homine, & ducis cum duce, fortunam cum fortuna confers: Quot Romanos duces nominem, quibus numquam aduersa fortuna pugnæ fuit: paginas in annalibus magistratuum, fastisque percurrere licet, consulum, dictatorumque, quorum nec virtutis, nec fortunæ vllo die populum Romanum pœnituit. Et quo sint mirabiliores, quam Alexander, aut quisquam alius rex; denos, vicinosque dies quidam dictaturam, nemo plusquam annum consulatum gessit, ab tribunis plebis delectus impediti sunt, post tempus ad bella ierunt: ante tempus, comitiorum caussa reuocati sunt: in ipso conatu rerum circumegit se annus: collegæ nunc temeritas, nunc prauitas, impedimento aut damno fuit: male gestis rebus alterius successum est: tironem, aut mala disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule reges, non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque, trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Inuictus ergo Alexander cum inuictis ducibus bella gessisset, & eadem fortunæ pignora in discrimen detulisset. imo etiam eo plus periculi subisset, quod Macedones vnum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se: Romani multi fuissent Alexandro vel gloria, vel rerum magnitudine pares; quorum suo quisque fato, sine publico discrimine viueret, moreretur que. Restat vt copiæ copiis comparentur vel numero, vel militum genere, vel multitudine auxiliorum. Censebantur eius ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis, vrbano prope delectu decem scribebantur legiones. quaterni, quinique exercitus sæpe per eos annos in Etruria, in Vmbria, Gallis hostibus adiunctis; in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne cum Sabinis, & Volscis, & Æquis, & omni Campania, & parte Vmbriæ Etruriæque & Picentibus, & Marsis, Pelignisque, ac Vestinis atque Apulis, adiunctaque omni ora Græcorum inferi maris à Thuriis Neapolim & Cumas, & inde Antio atque Hostia tenus Samnites, aut socios validos Romanis, aut fractos bello inuenisset hostes. Ipse traiecisset mare cum veteranis Macedonibus, non plus triginta millibus hominum, & quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum: hoc enim roboris erat. Persas, Indos, aliasque si adiunxisset gentes, impedimentum maius quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset: Alexandro (quod postea Annibali accidit) alieno in agro bellanti, exercitus consenuisset. Arma, clypeus, sarissæque illis: Romano scutum, maius corpori tegumentum, & pilum, haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque telum. statarius vterque miles, ordines seruans: sed illa phalanx immobilis, & vnius generis: Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans: facilis partienti quacunque opus esset, facilis iungenti. Iam in opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Vno prælio victus alexander, bello victus esset. Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Næ ille sæpe, etiam si prima prospere euenissent, Persas & Indos, & imbellem Asiam quæsisset, & cum feminis sibi bellum fuisse dixisset: quod Epiri regem Alexandrum mortifero vulnere ictum dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gestorum ab hoc ipso iuuene cum sua conferentem. Equidem quum per annos quatuor & viginti, primo Punico bello classibus certatum cum Pœnis recordor, vix ætatem Alexandri suffecturam fuisse reor ad vnum bellum. & forsitan quum & fœderibus vetustis iuncta Punica res Romanæ esset, & timor par aduersus communem hostem duas potentissimas armis virisque vrbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello esset. Non quidem Alexandro duce, nec integris Macedonum rebus; sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem aduersus Antiochum. Philippum, & Persen, non modo cum clade vlla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit inuidia verbo, & ciuilia bella sileant, numquam ab equite hoste; numquam à pedite; numquam aperta acie; numquam æquis vtique; numquam iniquis locis laborauimus. Equidem, sagittas, saltus impeditos, auia commeatibus loca, grauis armis miles timere potest. mille acies grauiores quam Macedonum atque Alexandri, auertit, auertetque; modo sit perpetuus huius, qua viuimus, pacis amor, & ciuilis cura concordiæ. M. Foslius Flaccinator inde, & L. Plautius Venno consules facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis *de fœdere renouando* legati quum senatum humi strati mouissent, reiecti ad populũ, haud quaquam tam efficaces habebant preces. itaque de fœdere negatum: induciæ biennii, quum per aliquot dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia Theanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio Consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum præfecti Capuæ creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore datis: quum vtrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia intestina petissent. Et duæ Romæ additæ tribus, Vfentina ac Faletina. Inclinatis semel in Apulia rebus, Theates quoque Apuli ad nouos Consules, C. Iunium Bubulcum, Q. Æmilium Barbulam fœdus petitum venerunt. pacis per omnem Apuliam præstandæ populo Romano auctores, id audacter spondendo impetrauerunt, *vt fœdus daretur: neque vt æquo tamen fœdere, sed vt in ditione populi Rom. essent.* Apulia perdomita (nam Acheronto quoque valido oppido Iunius potitus erat) in Lucanos perrectum. inde repentino aduentu Æmilii Consulis Nerulum vi captum. Et postquam res Capu-

[Margin notes: XIX. — XX. (A. [V.] C. CCCXXV — *Duæ tribus Romæ additæ.* — *Apulia perdomita.*]

Capuæ stabilitas Romana disciplina fama per socios vulgauit, Antiatibus quoque, qui *se sine legibus certis, sine magistratibus agere querebantur,* dati ab senatu ad iura statuenda ipsius coloniæ patroni: nec arma modo, sed iura etiam Romana late pollebant.

XI. (V.C. CCXVII.) (V.C. CCXVIII.)

C. Iunius Bubulcus, & Q. Æmilius Barbula Consules exitu anni non Consulibus ab se creatis, Sp. Nautio. & M. Popillio, ceterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum L. Fuluio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus, rebellandi caussam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illatus Romanis. hinc Samnis magno exercitu coacto ad eximendos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra posuit. hinc Satricani magno cum tumultu patefactis repente portis in stationes hostium incurrerunt. Inde pars vtraque spe alieni magis auxilii, quam viribus freta suis, iusto mox prælio inito Romanos vrgent. & quamquam anceps dimicatio erat; tamen vtrimque tutam aciem dictator habuit: quia & locum haud facilem ad circumueniendum cepit, & diuersa statuit signa. infestior tamen in erumpentes incessit: nec magno certamine intra mœnia compulit. tum totã aciem in Samnites obuertit. ibi plus certaminis fuit. Victoria sicut sera, ita nec dubia, nec varia fuit. Fusi in castra Samnites, extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt: & spe abiecta Saticulæ tuendæ, Plistiam ipsi socios Romanorum, vt parem dolorem hosti redderent, circumsidunt.

XII. (V.C. CCXIX.)

Anno circumacto, bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio gestum est; Consules noui, sicut superiores Romæ manserunt: Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum, ad Saticulam cum supplemento venit. neque enim Samnites ad Plistiam manserant: sed accitis ab domo nouis militibus multitudine freti, castra eodem quo ante loco posuerunt: lacessentesque prælio Romanos auertere ab obsidione conabantur. Eo intentius dictator in mœnia hostium versus, id bellum tanti ducere quod vrbem oppugnabat: securior ab Samnitibus agere, stationibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. eo ferocius obequitare Samnites vallo, neque ocium pati. & quum iam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dictatore magister equitum Q. Æmilius Cerretanus magno tumultu cum omnibus turmis equitum euectus, summouit hostem. tum in minime pertinaci genere pugnæ sic fortuna exercuit opes, vt insignis vtrimq; clades, & clara ipsorum ducum ederet funera. Prior Samnitium imperator ægre patiens, quod tam ferociter adequitasset, inde se fundi fugarique, orando hortandoque equites prælium integrauit. in quem insignem inter suos cientem pugnam, magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, vt vno ictu exanimem equo præcipitaret: nec, vt fit, ad ducis casum perculsa magis, quam irritata est multitudo omnis. qui circa erant, in Æmilium temere inuectum per hostium turmas tela coniecerunt, fratrique præcipuum decus vlti Samnitium imperatoris dederunt. is victorem detractum ex equo magistrum equitum plenus mœroris atque iræ trucidauit: nec multum abfuit, quin corpore etiam, quia inter hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. sed extemplo ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites facere. & repentina acies circa corpora ducum pedestre prælium iniit, quo haud dubie superat Romanus: recuperatumque Æmilii corpus mista cum dolore lætitia victores in castra referunt. Samnites duce amisso, & per equestre certamen tentatis viribus, omissa Saticula, quam nequiquam defendi rebantur, ad Plistiæ obsidionem redeunt: intraque paucos dies Saticula Romanus per deditionem, Plistia per vim Samnis potitur.

XXIII.

Mutata inde belli sedes est. ad Soram è Samnio Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat, interfectis colonis Romanorum. quo quum prior Romanus exercitus ad vlciscendam ciuium necem, recuperandamque coloniam magnis itineribus peruenisset, & sparsi per vias speculatores *sequi legiones Samnitium, nec iam procul abesse,* alii super alios nunciarent, obuiam itum hosti, atque ad Lautulas ancipiti prælio dimicatum est. non cædes, non fuga alterius partis, sed nox incertos victi, victoresne essent, diremit. Inuenio apud quosdam aduersam eam pugnam Romanis fuisse, atque in ea cecidisse Q. Æmilium magistrum equitum. Suffectus in locum Æmilii C. Fabius magister equitum cum exercitu nouo ab Roma aduenit: & per præmissos nuncios consulto dictatore, vbi subsisteret, quoue tempore, & qua ex parte hostem aggrederetur, subsistit, occultus ad omnia satis exploratis consiliis.

Dictatoris ad milites oratio.

Dictator quum per aliquot dies post pugnam continuisset suos intra vallum, obsessi magis quam obsidentis modo, signum repente pugnæ proposuit, & efficacius ratus ad accendendos virorum fortium animos, nullam alibi, quam in semetipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum, nouoque exercitu militem celauit; & tanquam nulla, nisi in eruptione spes esset: *Locis*, inquit, *angustis, milites, deprehensi: nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus, statiua nostra munimento satis tuta sunt, sed inopia eadem infesta. nam & circa omnia defecerunt, vnde subuehi commeatus poterant: & si homines iuuare velint, iniqua loca sunt. Itaque non frustrabor ego vos castra hic relinquendo, in quæ infecta victoria, sicut pristino die vos recipiatis. armis munimenta, non munimentis arma tuta esse debent. castra habeant, repetantque quibus operæ est trahere bellum: nos omnium rerum respectum, præterquam victoriæ, nobis abscindamus. ferte signa in hostem: vbi extra vallum agmen excesserit, castra quibus imperatum est, incendant: damna vestra milites omnium circa, qui defecerunt,* popu-

populorum præda sarcientur. Ea oratione dictatoris, quæ necessitatis vltimæ index erat, milites accensi, vadunt in hostem: & respectus ipse ardentium castrorum, quamquam proximis tantum (ita enim iusserat dictator) ignis est subditus, haud paruum fuit irritamentum. Itaque velut vecordes illati signa primo impetu hostium turbant, & in tempore postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id conuenerat signum) hostium terga inuadit. ita circumuenti Samnites. qua potest quisque fugam per diuersa petunt. Ingens multitudo in vnũ metu conglobata, ac semetipsam turba impediens in medio cæsa. capta hostium castra direptaque; quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquã tam victoria lætum, quam quod præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salua inuenit.

Samnites victi.

XXIV. (*A. V. C.* CCCCXL) Ad Soram inde reditum, nouiq; Consules M. Pœtelius, C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna parte veterum militum dimissa; nouisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum quum propter difficilem vrbis sitũ nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, & aut tempore longinqua, aut præceps periculo victoria esset, Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quũ ad vigiles Romanos penetrasset, *duci se extemplo ad consules* iubet: deductusque, *traditurum vrbem promittit.* visus inde (*quum quonam modo id præstaturus esset,* percunctantes doceret) haud vana afferre, perpulit prope adiuncta mœnibus Romana castra, vt sex millia ab oppido remouerentur, fore vt minus intentæ in custodiam vrbis diurnæ stationes, ac nocturnæ vigiliæ essent; ipse insequenti nocte sub oppido siluestribus locis cohortibus insidere iussis, decem milites delectos secum per ardua, ac prope inuia in arcem ducit, pluribus quam pro numero virorum missilibus telis eo collatis. ad hæc saxa erant, & temere iacentia (vt fit) in asperis: & de industria etiam, quo locus tutior esset, ab oppidanis congesta. vbi quum constituisset Romanos, semitamque angustam & arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset: *Hoc quidem ascensu,* inquit, *vel tres armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos & decem numero, & quod plus est, Romani, Romanorumque fortissimi viri estis; & locus pro vobis, & nox erit, quæ omnia ex incerto maiora territis ostentat. ego iam terrore omnia implebo, vos arcem intenti tenete.* decurrit inde quanto maxime poterat cum tumultu, *ad arma, & prô vestram fidem ciues!* clamitans, *Arx ab hostibus capta est, ite, defendite.* hæc incidens principum foribus, hæc obuiis, hæc excurrentibus in publicum pauidis increpat. Acceptum ab vno pauorem plures per vrbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus, quum tela & armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, auertunt animos à spe recuperandæ arcis. fuga cuncta complentur, portæque à semisomnis, ac maxima parte inermibus refringuntur: quarum per vnam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit, & concursantes per viam pauidos cædit. Iam Sora capta erat, quum consules prima luce aduenêre, & quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. ex his ducentos viginti quinque, qui omnium consensu destinabantur, & infandæ colonorum cædis & defectionis auctores, vinctos Romam deducunt. Ceteram multitudinem incolumen præsidio imposito Soræ relinquunt. omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro cæsi, ac securi percussi summo gaudio plebis: cuius maxime intererat, tutam vbique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

Soranus spem capiendæ Soræ facit.

XX[V]. Consules ab Sora profecti, in agros atque vrbes Ausonum bellum intulerunt, mota namque omnia aduentu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant, coniurationesque circa Campaniam passim factæ, nec Capua ipsa crimine caruit: quin Romam quoque & ad principum quosdam inquirendos ventum est. ceterum Ausonum gens proditione vrbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona, & Minturnæ, & Vescia vrbes erant: ex quibus principes iuuentutis duodecim numero in proditionem vrbium suarum coniurati ad consules veniunt: docent, *suos iampridem exoptantes Samnitium aduentum, simul ad Lautulas pugnatum audierunt, pro victis Romanos habuisse, iuuentute & armis Samnites iuuisse. fugatis inde Samnitibus incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne accersant bellum, & obstinatos claudere, si exercitus admoueatur. in ea fluctuatione animorum, opprimi incautos posse.* His auctoribus mota propius castra: missique eodem tempore circa tria oppida milites: partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca: partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis vrbes ingrederentur. ab iis simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, *vt ex insidiis concurrerent.* ita portæ occupatæ, triaque oppida eadem hora, eodemque consilio capta; sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit: deletaque Ausonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecino bello certasset.

Ausoni[...] gens i[...] testat[...] popul[...] man[...] nit.

XXVI. Eodem anno prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta: nec diu proditoribus impunita res fuit. haud procul inde exercitus Romanus erat: cuius primo impetu vrbs sita in plano capitur. Lucerini ac Samnites ad internecionem cæsi. eoque ira processit, vt Romæ quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur, senatus, multi *delendam vrbem censerent.* præter odium, quod execrabile in bis captos erat, longinquitas quoque abhorrere à relegandis tam procul ab domo ciuibus inter tam infestas gentes cogebat. vicit tamen sententia, *vt mitterentur coloni.* duo millia & quingenti missi. Eodem anno, quum omnia infida Roma-

Romanis essent, Capuæ quoque occultæ principum coniurationes patefactæ. de quibus quum ad senatum relatum esset, haud quaquam neglecta res est. quæstiones decretæ. *dictatoremque quæstionibus exercendis dici placuit.* C. Mænius dictus. is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus eius terror. itaque siue timore eius, seu conscientia, Calauios, Ouium Nouiumque (ea capita coniurationis fuerant) prius quam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita, iudicio subtraxit. Deinde vt quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res: *non nominatim, qui Capuæ, sed in vniuersum, qui vsquam coissent, coniurassentuè aduersus Romanum populum, quæri senatum iussisse: & coitiones honorum adipiscendorum caussa factas, aduersus Rempubl. esse*: latiorque & re & personis quæstio fieri: haud abnuente dictatore sine fine vlla quæstionis suæ ius esse: postulabantur ergo nobiles homines. appellantibus tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. inde nobilitas, nec ii modo in quos crimen intendebatur, sed vniuersi simul *negare nobilium id crimen esse, quibus si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum nouorum. ipsos adeo dictatorem magistrumque equitum, reos magis quàm quæsitores idoneos eius criminis esse. intellecturosque ita esse simul magistratu abissent.* Tum enimuero Mænius iam famæ magis quam imperii memor, progressus in concionem, ita verba fecit: *Et omnes anteactæ vitæ vos conscios habeo Quirites; & hic ipse honos delatus ad me, testis est innocentiæ meæ. neque enim quod sæpe alias, quia ita tempora postulabant Reipublicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his concionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles homines (qua de caussa vos existimare, quam me pro magistratu quicquã incompertum dicere melius est) primum ipsas expugnare quæstiones omni ope annisi sunt: dein postquam ad id parum potentes erant, ne caussam dicerent, in præsidia aduersariorum, appellationem & tribunicium auxilium, patricii confugerunt. postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam vt innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, & priuatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit: vt omnes Dii hominesque sciant, ab illis, etiam quæ non possint, tentari, ne rationem vitæ reddant, me obuiam ire crimini, & offerre me inimicis reum, dictatura me abdico. Vos quæso consules si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum & hunc M. Foslium quæstiones exerceatis, vt appareat innocentia nostra nos, non maiestate honoris tutos à criminibus istis esse.* Abdicat inde se dictatura, & post eum confestim Foslius magisterio equitum: primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti aduersus nobilium testimonia egregie absoluuntur. Publilius etiam Philo multiplicatis summis honoribus post res tot domi belloque gestas, ceterum inuisus nobilitati, caussam dixit, absolutusque est. Nec diutius (vt fit) quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, aduersus quas comparata erat, oppressa est.

XXVII. Earum fama rerum magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites in Apuliam versos rursus ad Caudium reuocauit, vt inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. & primo circa saltus, quum vtrimque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt. deinde Samnites per aperta loca breui circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt; ibiq; primum castra in conspectu hostibus data: deinde leuibus prœliis, equitum sæpius quam peditum vtrimq; periculum factum: nec aut euentus eorum Romanum, aut moræ, qua trahebant bellum pœnitebat. Samnitium contra ducibus, & carpi paruis quotidie damnis, & senescere dilatione belli vires suæ videbantur. itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua diuisis: quibus præceptum erat, *intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prælium starent: aciem pediti tutam fore.* Consules Sulpicius in dextro, Pœtelius in læuo cornu consistunt. dextra pars, qua & Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes, aut ne ipsi circumirentur, constiterant, latius patefacta stetit. sinistris, præterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Pœtelii consulis additæ vires: qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnæ casus reseruabantur, in primam aciem extemplo emisit: vniuersisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie Samnitium, eques in pugnam succedit. in hunc transuerso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos: signaque & ordines peditum atque equitum confundit, donec vniuersam ab ea parte auertit aciem. In eo cornu non Pœtelius solus, sed Sulpicius etiam hortator affuerat, auectus ab suis nondum cõserentibus manus, ad clamorem ab sinistra parte prius exortum. vnde haud dubiam victoriam cernens, quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam inuenit. Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in perculsos inferentem. ceterum omnia mutauit repente consulis aduentus. nam & conspectu ducis refectus militum est animus: & maius quam pro numero auxilium aduenerat, fortes viri: & partis alterius victoria audita, mox visa etiam, prœlium restituit. tota deinde iam vincere acie Romanus, & omisso certamine, cædi capique Samnites: nisi qui Maleuentum, cui nunc vrbi Beneuentum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium, proditum memoriæ est.

XXIIX. Consules egregia victoria parta, protinus inde ad Bouianum oppugnandum legiones ducunt. ibique hiberna egerunt, donec ab nouis consulibus L. Papirio

Samnites pugnant aduersus Romanos.

Samnites cæsi aut capti.

(*A.V.C.* CCCC-XLI.) Cursore quintum, C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Pœtelius cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is quum audisset arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Bouiano ad Fregellas pergit. vnde post nocturnam Samnitium fugam, sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum, maxime ad Nolam armis repetendam. eo se intra mœnia sub aduentum dictatoris & Samnitium omnis multitudo, & Nolana agrestis, contulerant. Dictator vrbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (& frequenter ibi habitabatur) circumiecta muris incendit; nec ita multo post, siue à Pœtelio dictatore, siue ab C. Iunio Consule, (nam vtrumque traditur) Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad Consulem trahunt, adiiciunt, Atinam & Calatiam ab eodem captas: Pœtelium autem pestilentia orta claui figendi caussa dictatorem dictum. Suessa, & Pontiæ, eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa, Auruncorum fuerat: Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerant. & in tertiam Cassinum vt deducerentur coloni, senatusconsultum factum est. sed triumuiros creauêre, ac misere colonorum quatuor millia.

Nola capta à Romanis.

XXIX. (*A.V.C.* CCCC-XLII.) Insequentes consules, M. Valerius, P. Decius. Profligato fere Samnitium bello, prius quam ea cura decederet Patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est: nec erat ea tempestate gens alia, cuius secundum Gallicos tumultus arma terribiliora essent, quum propinquitate agri, tum multitudine hominum. Itaque altero consule in Samnio reliquias belli persequête, P. Decius, qui grauiter æger Romæ restiterat, auctore senatu dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit. is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento adigit: arma, quæque alia res poscit, summa industria parat; nec tantis apparatibus elatus, de inferendo bello agitat: quieturus haud dubie, nisi vltro arma Etrusci inferrent. Eadem in comparando cohibendoq; bello consilia & apud Etruscos fuere. neutri finib⁹ egressi. & censura clara eo anno Appii Claudii, & C. Plautii fuit: memoriæ tamen felicioris ad posteros nomen Appii, quod viam muniuit, & aquam in vrbem duxit: eaq; vnus perfecit: quia ob infamem, atque inuidiosam senatus lectionem verecundia victus collega, magistratu se abdicauerat. Appius iam inde antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo, solus censuram obtinuit. Eodem Appio auctore Potitia gens, cuius ad aram Maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, seruos publicos ministerii delegandi caussa solennia eius sacri docuerat. traditur inde dictu mirabile, & quod dimouendis statu suo sacris religionem facere posset, *quum duodecim familiæ ea tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra annum cum stirpe extinctos: nec nomen tantum Potitiorum interiisse, sed censorem etiam Appium memori Deûm ira post aliquot annos luminibus captum.*

XXX. (*A.V.* CCCC-XLIII.) Itaque consules qui eum annum secuti sunt, C. Iunius Bubulcus tertiû & Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni questi apud populum, *deformatum ordinem praua lectione senatus, qua potiores aliquot lectu præteriti essent; negauerunt eam lectionem se, quæ sine recti prauiq; discrimine ad gratiam & libidinem facta esset, obseruaturos.* & senatum extemplo citauerunt eo ordine, qui ante censores Appium Claudium & C. Plautium fuerat. Et duo imperia eo anno dari cœpta per populum, vtraq; pertinentia ad rem militarem: vnum, *vt tribuni militum seni deni in quatuor legiones à populo crearentur,* quæ antea per quam paucis suffragio populi relictis locis, dictatorum & consulum ferme fuerant beneficia. tulere eam rogatione tribuni plebis L. Attilius, C. Marcius: alterum, *vt duumuiros nauales classis ornandæ reficiendæque caussa idem populus iuberet.* lator huius plebisciti fuit M. Decius tribunus plebis. Eiusdem anni rem dictu paruam præterirem, ni ad religionê visa esset pertinere. Tibicines, quia *prohibiti à proximis censoribus erant in æde Iouis vesci,* quod traditum antiquitus erat, ægre passi, Tibur vno agmine abierunt: adeo, vt nemo in vrbe esset, qui sacrificiis præcineret. Eius rei religio tenuit Senatû, legatosq; Tibur miserunt, vt darent operam, vt hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polliciti, primû accitos in curiâ hortati sunt, vt reuerterêtur Romam: postquam perpelli nequibant, consilio haud abhorrente ingeniis hominum, eos aggrediuntur. Die festo alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum caussa inuitant, & vino, cuius auidum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra somno victos coniiciunt, ac Romam deportant: nec prius sentere; quam plaustris in foro relictis plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi factus, impetratoque vt manerent, *datum, vt triduum quotannis ornati cum cantu, atque hac, quæ nunc solennis est, licentia per vrbem vagarentur: restitutumq; in æde vescendi ius iis, qui sacris præcinerent.* Hæc inter duorum ingentium bellorum curâ gerebantur.

Duo imperia per populum cœpta.

Quo [...] tibic[...] Rom[...] deport[...]

XXXI. Consules inter se prouincias partiti; Iunio Samnites, Æmilio nouum bellum Etruria sorte obuenit. In Samnio Cluuiam præsidium Romanum quia nequiuerat vi capi, obsessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusq; fœdum in modû laceratos occiderant deditos. Huic infensus crudelitati Iunius, nihil antiquius oppugnatione Cluuiana ratus, quo die aggressus est mœnia, vi cepit; atque omnes puberes interfecit. Inde victor exercitus Bouianum ductus. caput hoc erat Pentrorum Samnitium longe ditissimum atq; opulentissimum armis virisque. Ibi quia haud tantum irarum erat, spe prædæ milites accensi, oppido potiuntur. minus itaq; sæuitum in hostes est: prædæ plus pene, quam ex omni Samnio vnquam egestum: benigneque omnis militi concessa. Et postquam præpotentem

tentem armis Romanum acies subsistere vllæ, nec castra, nec vrbes poterant; omnium principum in Samnio eo curæ sunt intentæ, vt insidiis quæreretur locus, si qua licentia populando effusus exercitus excipi ac circumueniri posset. Transfugæ agrestes, & captiui quidam, pars forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulum afferentes, quæ & vera erant, *pecoris vim ingentem in saltum auium compulsam esse*, perpulerunt vt prædatum eo expeditæ ducerentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus insederat, & postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente exortus cum clamore ac tumultu incautos inuadit. & primo noua res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas congerunt in medium: dein, postquam vt quisque liberauerat se onere, aptaueratque armis, ad signa vndique coibant, & notis ordinibus in veteri disciplina militiæ, iam sine præcepto vllius sua sponte struebatur acies. consul ad ancipitem maxime pugnam aduectus, desilit ex equo, & *Iouem, Martemque atque alios testatur Deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam militi quærentem, in eum locum deuenisse: neque in se aliud, quam nimiam ditandi ex hoste militis curam reprehendi posse: ab eo se dedecore nullam rem aliam, quam virtutem militum vindicaturam. conniterentur modo vno animo omnes inuadere hostem victum acie, castris exutum, nudatum vrbibus, vltimam spem furto insidiarum tentantem, & loco non armis fretum. Sed quem esse iam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum?* Fregellana arx, Soranaque, & vbicunque iniquo successum erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium immemor difficultatum, vadit aduersus imminentem hostium aciem. vbi paululum laboris fuit, dum in aduersum cliuū erigitur agmen; ceterum postquam prima signa planiciem summam cœperunt, sensitque acies æquo se iam institisse loco, versus extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant: sed loca difficilia hosti quæsita ipsos tum sua fraude impediebant. itaque ergo perpaucis effugium patuit. cæsa ad viginti millia hominum, victorq; Romanus ad oblatam vltro ab hoste prædam pecorum discurrit.

[Ro]manos [ad]oriuntur [Sam]nites.

XXII. Dum hæc geruntur in Samnio, iam omnes Etruriæ populi, præter Aretinos, ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio, quæ vrbs socia Romanis velut claustra Etruriæ erat, ingens orsi bellum. Eo alter consul Æmilius cum exercitu ad liberandos obsidione socios venit. Aduenientibus Romanis Sutrini commeatus benigne in castra ante vrbem posita aduexere. Etrusci diem primum, consultando *maturarent, traherentne bellum*, traduxerunt. Postero die, vbi celeriora quā tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto signum pugnæ propositū est: armatiq; in aciem procedunt. Quod postquam consuli nunciatum est, extemplo tesseram dari iubet, *vt prandeat miles, firmatisque cibo viribus arma capiat*. dicto paretur. Consul vbi armatos paratosq; vidit, signa extra vallum proferri iussit, & haud procul hoste instruxit aciem. Aliquamdiu intenti vtrimque steterunt, exspectantes vt ab aduersariis clamor & pugna inciperet. & prius sol meridie se inclinauit, quam telum hinc aut illinc emissum est. inde, ne infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur, concinuntq; tubæ, & signa inferuntur. Nec segnius à Romanis pugna initur, concurrunt infensis animis. numero hostis, virtute Romanus superat. anceps prœlium multos vtrimque, & fortissimum quemque absumit. nec prius inclinata res est, quam secunda acies Romana ad prima signa, integri fessis successerunt. Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, ante signa circaque omnes ceciderunt. nullo vnquam prœlio fugæ minus, nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos nox texisset: ita, vt victores prius quam victi pugnandi finem facerent. Post occasum solis signum receptui datum est: nocte ab vtroq; in castra reditum. Nec deinde quicquam eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est: quia & ex hostium exercitu prima tota acies deleta vno prœlio fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad castrorum præsidium: & apud Romanos tantum vulnerum fuit, vt plures post prælium saucii decesserint, quam ceciderant in acie.

[S]ut[r]um [Etr]uscum [obsident Etr]uscum.

XXIII. Q. Fabius insequentis anni consul, bellum ad Sutrium excepit. collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est. ceterum & Fabius supplementum ab Roma adduxit: & nouus exercitus domo accitus Etruscis venit. (*A. V. C.* CCCCXLIV.) Permulti iam anni erant; quum inter patricios magistratus, tribunosque plebis nulla certamina fuerant: quum ex ea familia, quæ velut fatalis tum tribunis ac plebi erat, certamen oritur. Ap. Claudius censor circumactis decem & octo mensibus, quod Æmilia lege finitum censuræ spacium temporis erat, quum C. Plautius collega eius magistratu se abdicasset, nulla vi compelli vt abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus plebis, qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem susceperat, non popularem magis quam iustam, nec in vulgus, quam optimo cuique gratiorem. Is quum identidem legem Æmiliam recitaret, auctoremque eius Mamercum Æmilium dictatorem laudibus ferret: qui quinquennalem ante censuram, & longinquitate potestatem dominantem, intra sex mensium & anni coegisset spacium: *Dic agedum*, inquit, *Ap. Claudi, quidnam facturus fueris, si eo tempore quo C. Furius & M. Geganius censores fuerunt, censor fuisses?* Negare Appius *interrogationem tribuni magnopere ad caussam pertinere suam. nam etsi tenuerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu lata esset: quia post illos censores creatos eam legem populus iussisset; quodque postremum iussisset, id ius ratumque esset: non tamen aut se, aut eorum quemquam, qui post eam legem latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse.* Hæc sine vllius assensu

Inter Appium & tribunos plebis certamen.

XXXIV.

Sempronii in Appium oratio.

cauillante Appio, En, inquit, Quirites illius Appii progenies, qui decemuir in annum creatus, altero anno se ipse creauit: tertio, nec ab se, nec ab vllo creatus, priuatus fasces & imperiũ obtinuit: nec ante continuando abstitit magistratu, quam obruerunt eum male parta, male gesta, male retenta imperia. hæc est eadem familia, Quirites, cuius vi atque iniuriis compulsi extorres patria Sacrum montem cepistis: hæc, aduersus quam tribunitium auxilium vobis comparastis; hæc, propter quam duo exercitus Auentinum insedistis: hæc, quæ fœnebres leges: hæc, quæ agrarias semper impugnauit: hæc connubia Patrum & plebis interrupit: hæc plebi ad curules magistratus iter obsepsit: hoc est nomen multo quam Tarquiniorum, infestius vestræ libertati. Itane tandem Appi Claudi, quum centesimus iam annus sit ab Mamerco Æmilio dictatore, tot censores fuerint nobilissimi fortissimiq; viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id ius esse, quod postremo populus iussisset, sciuit? immo vero omnes sciuerunt; ideo Æmiliæ potius legi paruerunt, quam illi antiquæ, qua primum censores creati erant, quia hanc postremum iusserat: & quia vbi duæ contrariæ leges sunt, semper antiquæ obrogat noua. An hoc dicis Appi, non teneri Æmilia lege populum? an populum teneri, te vnum extra legem esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium & M. Geganium, qui, quid iste magistratus in Republica male facere posset, indicarunt: quum ira finitæ potestatis, Mamercum Æmilium principem ætatis suæ belli domique, ærarium fecerunt. tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum spacium, tenet C. Plautium collegam tuum, iisdem auspiciis, eodem iure creatum. An hunc non vt optimo iure censor creatus esset, populus creauit? tu vnus eximius es, in quo hoc præcipuum ac singulare valeat? quẽ tu regem sacrificiorum crees? amplexus regni nomen, vt qui optimo iure rex Romæ creatus sit, creatum se dicet? quem semestri dictatura, quem interregno quinque diebus contentum fore putes? quem claui figendi, aut ludorum caussa dictatorem audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis eos, qui intra vicesimum diem ingentibus rebus gestis dictatura se abdicauerunt? aut qui vitio creati abierunt magistratu? Quid ego antiqua repetam? nuper intra decem annos C. Manius dictator, quia quum quæstiones seuerius, quam quibusdam potentibus tutum erat, exerceret; contagio eius, quod quærebat, ipsi criminis obiectata ab inimicis est; vt priuatus obuiam iret crimini, dictatura se abdicauit. Nolo ego istam in te modestiam: ne degeneraueris à familia imperiosissima & superbissima: non die, non hora citius, quam necesse est, magistratu abieris, modo ne excedas finitum tempus. satis est, aut diem aut mensem censuræ adiicere. Triennium, inquit, & sex menses vltra quam licet Æmilia lege, censuram geram, & solus geram. hoc quidem iam regno simile est. An collegam subrogabis? quem ne in demortui quidem loco subrogari fas est? pænitet enim quod antiquissimum solenne, & solum ab ipso, cui fit, institutum Deo, ab nobilissimis antistitibus eius sacri ad seruorum ministerium religiosus censor deduxisti: gens antiquior originibus vrbis huius, hospitio Deorum immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra annum ab stirpe extincta est: nisi vniuersam Rempub. eo nefario obstrinxeris: quod ominari etiam reformidat animus. Vrbs eo lustro capta est, quo, demortuo collega C. Iulio censore L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Cornelium Maluginensem collegam subrogauit. & quanto modestior illius cupiditas fuit, quam tua Appi? nec solus, nec vltra finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit. tamen neminem inuenit qui se postea auctorem sequeretur. omnes deinceps censores post mortem collegæ se magistratu abdicarunt. Te nec quod dies exiit censuræ, nec quod collega magistratu abiit, nec lex, nec pudor coercet: virtutem in superbia, in audacia, in contemptu Deorum hominumq; ponis. Ego te Appi Claudi, pro istius magistratus maiestate ac verecundia quẽ gessisti non modo manu violatum, sed ne verbo quidem inclementiori à me appellatum vellem: sed & hæc quæ adhuc egi, peruicacia tua & superbia coegit me loqui: & nisi Æmiliæ legi parueris, te in vincula duci iubebo: nec quum ita comparatum à maioribus sit, vt comitiis censoriis, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renunciatio altero comitia differantur; ego te, qui solus censor creari non possis, solum censuram gerere patiar. Hæc taliaque quum dixisset, prehendi censorem, & in vincula duci iussit. Approbantibus sex tribunis actioné collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt: summaque inuidia omnium ordinum solus censuram gessit.

XXV. Sutrium ab Etruscis obsessum.

Dum ea Romæ geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obsidebatur: consuliq; Fabio imis montibus ducenti ad ferendam opem sociis, tentandasque munitiones, si qua posset, acies hostium instructa occurrit, quorum ingentem multitudinem quum ostenderet subiecta late planicies: Consul, vt loco paucitatem suorum adiuuaret, flectit paululum in cliuos agmen: (aspreta erant strata saxis) inde signa in hostem obuertit.

Etrusci Romanos adoriuntur.

Etrusci omnium, præterquam multitudinis suæ, qua sola freti erant, immemores, prœlium ineunt adeò raptim & auide, vt abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent gladios, vadentes in hostem. Romanus contra, nunc tela, nunc saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. igitur scuta, galeæq; ictæ, quum etiam quos non vulnerauerant, turbarent: neq; subire erat facile ad propiorem pugnam: neq; missilia habebant, quibus eminus rem gererent: stantes, & expositos ad ictus, quũ iam satis nihil tegeret; quosdam etiam pedem referentes fluctuantesque: & instabilem acié redintegrato clamore strictis gladiis hastati & principes inuadunt. eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis fuga effusa castra repetunt. Sed equites Romani præuecti per obliqua campi, quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra itinere, montes petunt. Inde inermi pene agmine, ac vexato vulneribus, in siluam Ciminiam penetratum. Romanus multis millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur.

XXVI.

Tum de persequendo hoste agitari cœptum. Silua erat Ciminia magis tum inuia atque horrenda, quam nuper

nuper fuere Germanici saltus: nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. eam intrare haud fere quisquã præter ducem ipsum audebat. aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleuerat. Tum ex iis qui aderant, consulis frater (M. Fabium Cæsonem alii, C. Claudium quidam matre eadem, qua Consulem genitum, tradunt) *speculatum se iturum* professus, *breuiq; omnia certa allaturum.* Cære educatus apud hospites, Etruscis inde literis eruditus erat: linguamque Etruscam probe nouerat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græcis, ita Etruscis literis erudiri solitos. Sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. seruus ei dicitur comes vnus fuisse nutritus vna, eoque haud ignarus linguæ eiusdem. nec quicquam aliud proficiscentes, quam summatim regionis, quæ intranda erat, naturam, ac nomina principum in populis accepere; ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprehendi possent. iere pastorali habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis armati. Sed neque commercium linguæ, nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat à fide, quemquam externum Ciminios saltus intraturum. Vsque ad Camertes Vmbros penetrasse dicuntur. ibi, qui essent, fateri Romanum ausum: introductumq; in senatum, consulis verbis egisse de societate amicitiaque: atque inde comi hospitio acceptum, *nunciare Romanis iussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrasset: iuuentutemque Camertium Vmbrorum in armis paratam imperio futuram.* Hæc quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post impedimenta ire iussis, ipse substitit cum equitatu: & luce orta postero die obequitauit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant, & quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit: portaque altera egressus, ante noctem agmen assequitur. postero die, luce prima, iuga Ciminii montis tenebat: inde contemplatus opulenta Etruriæ arua, milites emittit. Ingenti iam abacta præda, tumultuariæ agrestium Etruscorum cohortes, repente à principibus regionis eius concitatæ, Romanis occurrũt, adeò incompositæ, vt vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, late depopulato agro victor Romanus, opulentusque rerum omnium copia, in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus tribunis plebis venerant, denunciatum Fabio senatus verbis, *ne saltum Ciminiũ transiret.* lætati serius se, quam vt impedire bellum possent, venisse, nuncii victoriæ Romam reuertuntur. Hac expeditione consulis motum latius erat, quam profligatum bellum. vastationem namque sub Ciminii montis radicibus iacens ora senserat: conciueratq; indignatione non Etruriæ modo populos, sed Vmbriæ finitima: itaq; quantus non vnquam antea, exercitus ad Sutrium venit: neq; è siluis tantummodo promota castra, sed etiam auiditate dimicandi quam primũ in campos delata acies: deinde instructa primo suo stare loco, relicto hostibus ad instruendam contra spacio: deinde postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum subeunt. vbi postquam stationes quoque receptas intra munimenta sensere, clamor repente circa duces ortus, vt eo sibi è castris cibaria eius diei deferre iuberent, mansuros se sub armis: & aut nocte, aut certe luce prima castra hostium inuasuros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis continetur. decima erat fere diei hora, quum cibum capere consul milites iubet, præcipit *vt in armis sint, quacumq; diei noctisue hora signum dederit.* paucis milites alloquitur, *Samnitium bella extollit: eleuat Etruscos: nec hostem hosti, nec multitudinem multitudini comparandum esse: præterea telum aliud occultum scituros in tempore; interea taceri opus esse.* His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum multitudine territus restitueretur: & quod sine munimento consederant verisimilius erat quod simulabatur. Curati cibo corpora quieti dant, & quarta fere vigilia sine tumultu excitati arma capiunt. dolabræ calonibus diuiduntur ad vallum proruendum, fossasque implendas. intra munimenta instruitur acies: delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. dato deinde signo paulo ante lucem, quod æstiuis noctibus sopitæ maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies: stratos passim inuadit hostes: alios immobiles, alios semisomnos in cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes, cædes oppressit. paucis armandi se datum spacium est. eos ipsos non signum certum, non ducem sequentes, fundit Romanus, fugatosque persequitur. ad castra, ad siluas diuersi tendebant. siluæ tutius dedere refugium. nam castra in campis sita eodem die capiuntur: aurum argentumque iussum referre ad consulem: cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam trans Ciminiam siluam ad Perusiam pugnatam, quidam auctores sunt: metuq; in magno ciuitatem fuisse, ne interclusus exercitus tam infesto saltu, coortis vndique Tuscis Vmbrisque, opprimeretur. Sed vbicunque pugnatum est, res Romana superior fuit: itaque à Perusia, & Cortona, & Aretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati pacem fœdusque ab Romanis petentes, inducias in triginta annos impetrauerunt. Dum hæc in Etruria geruntur, Consul alter C. Marcius Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. multa alia castella, vicique, aut deleta hostiliter, aut integra in potestatem venere. Per idem tempus & classis Romana à P. Cornelio, quem senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniã acta, quum appulsa Pompeios esset: socii inde nauales ad depopulandum agrum Nucerinum pro-

[Margin notes: *omani ueri literis truscis udieban- tr.* — XXVII. *ruscus ercitus Sutrium gitur.* — XXXIIX.]

profecti, proximis raptim vastatis, vnde reditus tutus ad naues esset, dulcedine (vt fit) prædæ longius progressi, exciuere hostes. palatis per agros nemo obuius fuit, quũ occidione occidi possent: redeuntes agmine incauto haud procul à nauibus assecuti agrestes exuerunt præda, partem etiam occiderunt: quæ superfuit cædi trepida multitudo ad naues compulsa est. Profectio Q. Fabii trans Ciminiam siluam quantum Romæ terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes tulerat: *interclusum Romanum exercitum obsideri: cladisque imaginem Furculas Caudinas memorabant. eadem temeritate auidam vlteriorum semper gentem in saltus inuios deductam, septam non hostium magis armis, quam locorum iniquitatibus esse.* Iam gaudium inuidia quadam miscebatur: quod belli Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos auertisset. itaque armis virisque ad obterendum C. Marcium consulẽ concurrunt: protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos petituri; si Marcius dimicandi potestatem non faciat Obuius iis consul fuit. dimicatum prœlio vtrimque atroci, atque incerto euentu est: & quum anceps cædes fuisset, aduersæ tamen rei fama in Romanos vertit, ob amissos quosdam equestris ordinis, tribunosque militum, atque vnum legatum, & (quod insigne maxime fuit) consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam aucta fama (vt solet) ingens terror Patres inuasit: dictatoremq; dici placebat: nec quin Cursor Papirius diceretur, in quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat: sed nec in Samnium nuncium perferri, omnibus infestis, tuto posse: nec viuere Marcium consulem satis fidebant. Alter consul Fabius infestus priuatim Papirio erat: quæ ne ira obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mittendos ad eum senatus censuit: qui sua quoque eum, non publica solum auctoritate monerent, *vt memoriam simultatum patriæ remitteret.* Profecti legati ad Fabium consulem quũ senatusconsultum tradidissent, adiecissentq; orationem conuenientem mandatis, consul demissis in terram oculis, tacitus ab incertis quidnã esset acturus legatis recessit. nocte deinde silentio (vt mos est) L. Papirium dictatorem dixit, cui quum ob animum egregie victũ legati gratias agerent, obstinatum silentium obtinuit, ac sine responso ac mentione facta sui, legatos dimisit: vt appareret insignẽ dolorem ingenti comprimi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit: atque ei legem curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit, quod Fauciæ curiæ fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ vrbis, & Caudinæ pacis: quod vtroque anno eiusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abominandam eam curiã facit.

Fabius consul Papirium dictatorem, quãuis inimicum dicit.

XXXIX. Dictator postero die auspiciis repetitis pertulit legem, & profectus cum legionibus, ad terrorem traducti siluam Ciminiam exercitus nuper scriptis, ad Longulam peruenit: acceptisq; à Marcio consule veteribus militibus, in aciẽ copias eduxit: nec hostes detrectare visi pugnam. instructos deinde, armatosque (quum ab neutris prœlium inciperetur) nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis diffidẽtes viribus: nec hostem spernentes, statiua in propinquo habuere. nam & cum Vmbrorum exercitu acie depugnatum est, fusi tamen magis quã cæsi hostes, quia cœptam acriter non tolerarunt pugnam, & ad Vadimonis lacum Etrusci lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis nunquam alias ante simul copiis, simul animis dimicarunt. tantoq; irarum certamine res gesta est, vt ab neutra parte emissa sint tela, gladiis pugna cœpit, & acerrime commissa, ipso certamine quod aliquamdiu anceps fuit, accensa est; vt non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua noua gente videretur dimicatio esse. nihil ab vlla parte mouetur fugæ, cadunt antesignani: & ne nudentur propugnatoribus signa, fit ex secunda prima acies. ab vltimis deinde subsidiis cietur miles. adeoq; ad vltimum laboris ac periculi ventum est, vt equites Romani omissis equis ad primos peditum per arma, per corpora euaserint: ea velut noua inter fessos exorta acies, turbauit signa Etruscorum. secuta deinde impetum eorum, vtcumque affecta fuerat, cetera multitudo, tandem perrumpit ordines hostium. Tunc vinci pertinacia cœpta, & auerti manipuli quidam: & vt semel dedere terga, etiam certiorem capessere fugam. Ille primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit opes, cæsum in acie quod roboris fuit, castra eo impetu capta, direptaque.

XL. Pari subinde periculo, gloriæque euentu bellum in Samnitibus erat, qui præter cæteros belli apparat[9], vt acies sua fulgeret nouis armorum insignibus, fecerunt. duo exercitus erant: scuta alterius auro, alterius argento cælauerunt. Forma erat scuti: summum latius qua pectus atq; humeri teguntur, fastigio æquali: ad imum cuneatior, mobilitatis caussa: spongia pectori tegumentum: & sinistrum crus ocrea tectum: galeæ cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. tunicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ. his dextrum cornu datum: illi in sinistro consistunt. Notus iam Romanis apparatus insignium armorum fuerat: doctique à ducibus erant, *horridum militem esse debere, non cælatum auro argentoque, sed ferro & animis fretum. quippe illa prædam verius, quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter sanguinem & vulnera. virtutem esse militis decus, & omnia illa victoriam sequi: & ditem hostem quamuis pauperis victoris præmium esse.* His cursor vocibus instinctos milites in prælium duxit, dextro ipse cornu consistit: sinistro præfecit magistrum equitum. Simul est concursum, ingens fuit cum hoste certamen. non segnius inter dictatorem & magistrum equitum, ab vtra parte victoria inciperet. prior forte Iunius commouit

Cum [...] [...] pugnat.

mouit hostem, læuo dextrum cornu, sacratos morte Samnitium milites, eoque candida veste, & paribus candore armis insignes. *eos se orco mactare Iunius* dictitans, quum intulisset signa, turbauit ordines, & haud dubie impulit aciem. Quod vbi sensit dictator, *Ab læuone cornu victoria incipiet?* inquit: *& dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?* concitat milites. nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus cedunt. M. Valerius à dextro, P. Decius ab læuo cornu ambo consulares, ad equites in cornibus positos euehuntur: adhortatique eos, *vt partem secum capesserent decoris*, in transuersa latera hostium incurrunt. is nouus additus terror, quum ex parte vtraque circumuasisset aciem, & ad terrorem hostium legiones Romanæ redintegrato clamore intulissent gradum. tum fuga à Samnitibus cœpta. Iam strage hominum armorumque insignium campi repleti. ac primo pauidos Samnites castra sua accepêre: deinde ne ea quidem retenta; captis direptisque ante noctem iniectus ignis. Dictator ex Senatusconsulto triumphauit. cuius triumpho longe maximam speciem captiua arma præbuere. tantum magnificentiæ visum in iis, vt aurata scuta dominis argentariorum ad forum ornandum diuiderentur. ind natum initium dicitur *fori ornandi ab ædilibus, quum thensæ ducerentur.* Et Romani quidem ad honorem Deûm insignibus armis hostium vsi sunt: Campani ab superbia & odio Samnitium gladiatores, (quod spectaculum inter epulas erat,) eo ornatu armarunt. *Samnitiumque* nomine appellarunt. Eodem anno cum reliquis Etruscorum ad Perusiam, quę ipsa induciarum fidem ruperat, Fabius Consul nec dubia, nec difficili victoria dimicat. ipsum oppidum (nam ad mœnia victor accessit) cepisset: ni legati dedentes vrbem exissent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ amicitiam petentibus prę se Romam ad senatum missis, Consul, præstantiore etiam quam dictator victoria triumphans, vrbem est inuectus. Quin etiam deuictorum Samnitium decus magna ex parte ad legatos, P. Decium & M. Valerium, est versum: quos populus proximis comitiis ingenti consensu Consulem alterum, alterum prætorem declarauit.

…usa de- …ur.

:LI. …V.C. :CC- …Y.)

Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur consulatus: Decius collega datur. Valerius prętor quartū creatus. Consules partiti prouincias. Etruria Decio, Samnium Fabio euenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam; iam tum pacem petentes, quod vti ea quum daretur noluissent, aspernatus, oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie dimicatum: haud magno certamine hostes victi. neque eius pugnæ memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni, eandē fortunam habuerunt. Decio quoq; alteri consuli secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat frumentum exercitui præbere, atque inducias in quadraginta annos petere: Volsiniensium castella aliquot vi cepit: quædam ex iis diruit, ne receptaculo hostibus essent: circumferendoque passim bello tantum terrorem sui fecit, vt nomen omne Etruscum fœdus à Consule peteret. ac de eo quidem nihil impetratum. induciæ annuæ datæ. stipendium exercitui Romano ab hoste in eum annum pensum, & binæ tunicæ in militem exactæ. ea merces induciarum fuit.

Vmbri à Romanis deficiunt.

Tranquillas res iam Etruscis turbauit repentina defectio Vmbrorum, gentis integræ à cladibus belli, nisi quod transitū exercitus ager senserat: ij concitata omni iuuentute sua, & magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa, tantum exercitum fecerāt, vt relicto post se in Etruria Decio, *ad oppugnandam inde Romam ituros*, magnifice de se, ac contemptim de Romanis loquentes, iactarent. Quod incœptum eorum vbi ad Decium Consulem perlatum est, ad vrbem ex Etruria magnis itineribus pergit: & in agro Pupiniensi ad famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur Vmbrorum bellum: & ipsæ minæ metum fecerant expertis à Gallica clade quam intutam vrbem incolerent. Itaque legati ad Fabium Consulem missi sunt: *vt, si quid laxamenti à bello Samnitium esset, in Vmbriam propere exercitum duceret.* Dicto paruit Consul, magnisque itineribus ad Meuaniam, vbi tum copiæ Vmbrorum erant, perrexit. Repens aduentus consulis, quem procul Vmbria in Samnio bello alio occupatum crediderant, ita exterruit Vmbros, vt alij recedendum ad vrbes munitas, quidam bellum mittendum censerent. plaga vna (Materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis, sed confestim ad certamen egit. castra vallantem Fabium adorti sunt. Quos vbi effusos ruere in munimenta consul vidit, reuocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque patiebatur, ita instruit: cohortatus prædicatione vera qua in Tuscis, qua in Samnio partorum decorum, *exiguam appendicem Etrusci belli conficere iubet: & vocis impiæ pœnas expetere, qua se vrbem Romanam oppugnaturos, minati sint.* Hæc tanta sunt alacritate militum audita, vt clamor sua sponte ortus loquentem interpellauerit ducem, ante imperium deinde concentu tubarum ac cornuū, cursu effuso in hostem feruntur: non tamquam in viros, aut armatos incurrunt, mirabile dictu: signa primo eripi cœpta signiferis: deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri. & sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis geritur res. vmbonibus incussaque ala sternuntur hostes. plus capitur hominum, quam cæditur: atque vna vox *ponere arma* iubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est à primis auctoribus belli. postero insequentibusque diebus & ceteri Vmbrorum

Vmbri se dedunt.

populi deduntur. Ocriculani ſponſione in amicitiam accepti.

XLII. Fabius alienæ ſortis victor belli, in ſuam prouinciam exercitum reduxit. itaque ei ob res tam feliciter geſtas, ſicut priore anno populus continuarat conſulatum: ita ſeruatus in inſequentem annum, quo

(*A.V.C.* CCCCXLVI.)

Ap. Claudius, L. Volumnius Conſules fuerunt, prorogauit, maxime Appio aduerſante, imperium. Appium cenſorem petiſſe conſulatum, comitiaq; eius ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec ſe cenſura abdicauit, in quibuſdam annalibus inuenio. Creatus conſul, quum collegæ nouum bellum Salentini hoſtes decernerentur, Romæ manſit, vt vrbanis artibus opes augeret, quando belli decus penes alios eſſet. Volumnium prouinciæ haud pœnituit. multa ſecunda prœlia fecit: aliquot vrbes hoſtium vi cepit. prædæ erat largitor, & benignitatē per ſe gratā comitate adiuuabat, militemq; iis artibus fecerat & periculi & laboris auidum. Q. Fabius proconſul ad vrbem Allifas cum Samnitium exercitu ſignis collatis confligit. minime ambigua res fuit. Fuſi hoſtes, atque in caſtra compulſi. nec caſtra forent retenta, ni exiguum ſuperfuiſſet diei: ante noctem tamen ſunt circumſeſſa, & nocte cuſtodita, ne quis elabi poſſet. poſtero die vix dum luce certa, deditio fieri cœpta: & pacti, qui Samnitium forent, *vt cum ſingulis veſtimentis emitterentur.* hi omnes ſub iugum miſſi. ſociis Samnitium nihil cautum. ad ſeptem millia ſub corona veniêre. qui ſe ciuem Hernicum dixerat, ſeorſim in cuſtodia habitus. eos omnes Fabius Romam ad ſenatum miſit, & quum quæſitum eſſet, delectu, an voluntarij pro Samnitibus aduerſus Romanos bellaſſent, per Latinos populos cuſtodiendi dantur. iuſſique eam integram rem noui conſules P. Cornelius Aruina, Q. Marcius Tremulus (ij enim iam creati erant) ad ſenatum referre.

(*A.V.C.* CCCCXLVII.)

id ægre paſſi Hernici, concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem *Maritimum* vocant: præter Alatrinatem Ferentinatemque, & Verulanum, omnes Hernici nominis populo Romano bellum indixerunt.

XLIII. In Samnio quoque, quia deceſſerat inde Fabius, noui motus exorti. Galatia & Sora, præſidiaque quæ in iis Romana erant, expugnata: & in captiuorum corpora militum fœde ſæuitum. itaque eo P. Cornelius cum exercitu miſſus. Marcio noui hoſtes (iam enim Anagninis Hernicisque aliis bellum iuſſum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna loca hoſtes inter conſulum caſtra interceperunt, vt peruadere expeditus nuncius non poſſet, & per aliquot dies incerti rerum omnium, ſuſpenſique de ſtatu alterius, vterque conſul ageret, Romamque is metus manaret: adeò, vt omnes iuniores ſacramento adigerentur, atque ad ſubita rerum duo iuſti ſcriberentur exercitus.

Hernici victi.

Ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præſenti terrore ac vetuſtate gentis gloriæ fuit. nihil vſquam dictu dignum auſi, trinis caſtris intra paucos dies exuti, triginta dierum inducias, ita vt ad ſenatum Romam legatos mitterent, pacti ſunt bimeſtri ſtipendio frumentoque, & ſingulis in militem tunicis. Ab ſenatu ad Marcium reiecti: cui Senatuſconſulto permiſſum de Hernicis erat: iſque gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter conſul ſuperior viribus, locis impeditior erat. omnia itinera obſepſerant hoſtes: ſaltuſque peruios ceperant, ne qua ſubuehi commeatus poſſent. neque eos, quum quotidie ſigna in aciem conſul proferret, elicere ad certamen poterat. ſatiſque apparebat neque Samnitem certamen præſens, nec Romanum dilationem belli laturum. Aduentus Marcij, qui Hernicis ſubactis maturauit collegæ venire auxilio, moram certaminis hoſti exemit. nam, vt qui ne alteri quidem exercitui ſe ad certamen credidiſſent pares, cōiungi vtique paſſi duos conſulares exercitus, nihil crederent ſupereſſe ſpei; aduenientem incompoſito agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ ſarcinæ in medium: & prout tempus patiebatur, inſtructa acies. clamor primum in ſtatiua perlatus, deinde conſpectus procul puluis, tumultum apud alterum conſulem in caſtris fecit, iſque confeſtim *arma capere* iuſſis, raptimque eductis in aciem militibus, tranſuerſam hoſtium aciem, atque alio certamine occupatam inuadit: clamitans *ſummum flagitium fore, ſi alterum exercitum vtriuſque victoriæ compotem ſinerent fieri, nec ad ſe ſui belli vindicarent decus.* qua impetum dederat, perrumpit: aciemque per mediam in caſtra hoſtium tendit, & vacua defenſoribus capit atque incendit. Quæ vbi flagrantia Marcianus miles conſpexit, & hoſtes reſpexere, tum paſſim fuga cœpta Samnitium fieri. ſed omnia obtinet cædes: nec in vllam partem tutum perfugium eſt. Iam triginta millibus hoſtium cæſis, ſignum receptui conſules dederant: colligebantque in vnum copias, inuicem inter ſe gratantes: quum repente viſæ procul hoſtium nouæ cohortes, quæ in ſupplementum ſcriptæ fuerant, integrauere cædem. in quas nec iuſſu conſulum, nec ſigno accepto victores vadunt, *malo tyrocinio imbuendum Samnitem* clamitantes. Indulgent Conſules legionum ardori, vt qui probe ſcirent nouum militem hoſtium inter perculſos fuga veteranos, ne tentando quidem ſatis certamini fore. nec eos opinio fefellit.

Samn[...] noua [...] horte[...]

omnes Samnitium copiæ veteres nouæque montes proximos fuga capiunt. eo & Romana erigitur acies: nec quicquam ſatis tuti loci victis eſt: & de iugis, quæ ceperant, funduntur; iamque vna voce omnes pacem petebant. Tum trium menſium frumento imperato, & annuo ſtipendio, ac ſingulis in militem tunicis, ad ſenatum pacis oratores miſſi. Cornelius in Samnio relictus. Marcius de Hernicis triumphans in vrbem rediit: ſtatuaq; equeſtris in foro decreta eſt, quæ ante templum Caſtoris poſita eſt. Hernicorum

tribus

tribus populis, Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam ciuitatem, suæ leges redditæ: connubiumque inter ipsos, quod aliquandiu Hernicorum soli habuerunt, permissum. Anagninis, quiq; arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragij latione data: concilia connubiaq; adempta: & magistratibus, præterquã sacrorum curatione, interdictum. Eodem anno ædes Salutis à C. Iunio Bubulco censore locata est: quam consul bello Samnitium vouerat. ab eodem collegaque eius M. Valerio Maximo vię per agros publica im[p]ensa factæ. Et cum Carthaginensibus eodem anno fœdus tertiò renouatum: legatisq; eorum, qui ad id venerant, comiter munera missa. Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem, cum magistro equitum P. Decio Mure. ab iis, propter quæ creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Tib. Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio & P. Decio suggerit. biennio exempto, quo Claudium Volumniumque, & Cornelium cum Marcio consules factos tradidimus: memoriane fugerit in annalibus digerendis, an consultò binos consules falsos ratus transcenderit, incertum est. Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Samnitium incursiones factæ, itaque ambo consules in Samnium missi. quum diuersas regiones, Tifernum Postumius, Bouianum Minutius petissent: Postumij prius ductu ad Tifernum pugnatum. Alii haud dubie Samnites victos, ac triginta millia inde hominum capta tradunt: alij Marte æquo discessum, & Postumium metum simulantẽ nocturno itinere clam in montes copias abduxisse: hostes secutos duo millia inde locis munitis & ipsos consedisse. Consul, vt statiua tuta, copiosaque (& ita erant) petisse videretur: postquam & munimentis castra firmauit, & omni apparatu rerum vtilium instruit: relicto firmo præsidio vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, & ipsum aduersus alios sedentem, ducit. ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa confert; & quum anceps prœlium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam iam aciem hostium improuiso inuadit. itaque quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occidione occisi hostes: signa vnum & viginta capta: atque inde ad castra Postumij perrectum. ibi duo victores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt fugantque: signa militaria sex & viginti capta, & imperator Samnitium Statius Gellius, multique alii mortales, & castra vtraque capta. & Bauianum, vbi postero die cœptum oppugnari, breui capitur. magnaque gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem cum vulnere graui relatum in castra mortuũ, quidam auctores sunt, & M. Fuluium in locum eius consulem suffectum: & ab eo quum ad exercitum Minucij missus esset, Bolam captam. Eodem anno Sora, Arpinum, Censennia, recepta ab Samnitibus. Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum, dedicatumque. P. Sulpicio Sauerrione, P. Sempronio Sopho consulibus. Samnites, seu finem, seu dilationem belli quærentes, legatos de pace Romam misere. quibus suppliciter agentibus responsum est, *nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione vltro citroque habita, de pace transigi potuisse. nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus standum esse. P. Sempronium consulem cum exercitu breui in Samnio fore: eum ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse: comperta omnia senatui relaturum: decedentem ex Samnio Consulem legati sequerentur.* Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus benigne præbito commeatu peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum. Ad Æquos inde veteres hostes, ceterum permultos annos sub specie infidæ pacis quietos, versa arma Romana: quod incolumi Hernico nomine missitauerant simul cum iis Samniti auxilia; & post Hernicos subactos, vniuersa prope gens, sine dissimulatione consilij publici, ad hostes desciuerat: & postquam icto Romæ cum Samnitibus fœdere, feciales venerãt, res repetitum, *tentationem* aiebant *esse, vt terrore incusso belli Romanos se fieri paterentur. quod quantopere optandum foret, Hernicos docuisse: quum quibus licuerit, suas leges Romanæ ciuitati præoptauerint: quibus legendi quid mallent copia non fuerit, pro pœna necessariam ciuitatem fore.* Ob hæc, vulgo in conciliis iactata, populus Romanus bellum fieri Æquis iussit: consulesq; ambo ad nouum profecti bellum, quatuor millibus à castris hostium consederunt. Æquorum exercitus (vt qui suo nomine permultos annos imbelles egissent) tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio trepidare. alij exeundum in aciem, alij castra tuenda censent: mouet plerosque vastatio futura agrorum, ac deinceps cum leuibus prẹsidiis vrbium relictarum excidia. itaq; postquam inter multas sentẽtias vna, quæ omissa cura communium ad respectum suarum quemque rerum auertisset, audita: vt prima vigilia diuersi è castris ad deportanda omnia, tuendasq; mœnib. in vrbes abirent: cuncti eam sententiam ingenti assensu accepere. Palatis hostibus per agros, prima luce Romani signis prolatis in acie consistunt: & vbi nemo obuius ibat, pleno gradu ad castra hostiũ tendũt. ceterum postquam ibi neq; stationes pro portis, nec quemquam in vallo, nec fremitum consuetum castrorum animaduerterunt; insolito silentio moti, metu insidiarum subsistunt. transgressi deinde vallum, quum deserta omnia inuenissent, pergunt hostem vestigiis sequi: sed vestigia in omnes æque ferentia partes, vt in dilapsis passim, primo errorem faciebant: post per exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas vrbes circumferendo bello, vnum & quadraginta oppida intra

Marginalia: [Cu]m Carthaginensibus fœdus tertio renouatum. | [A]. V. C. [CCCCX]LIIII. [CCCCX]LVIII.) | (A. V. C. CCCCXLIX.) XLV. | Samnites de pace legatos Romam misere. | Æquis bellum indicitur. | Sam[nites] ... [hostes]

intra dies sexaginta omnia oppugnando ceperunt: quorum pleraque diruta, atque incensa, nomenque Æquorum prope ad internecionem deletum. De Æquis triumphatum, exemploq; eorũ clades fuit, vt Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani, mitterent Romam oratores pacis petendæ, amicitiæque. iis populis fœdus petentibus datum.

XLVI. Eodem anno C. Flauius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir & facundus: ædilis curulis fuit. Inuenio in quibusdam annalibus, quum appareret ædilibus, fieriq; se pro tribu ædilem videret, neq; accipi nomẽ, quod scriptum faceret; tabulam posuisse, & iurasse, *se scriptum non facturum.* quem aliquanto antea desiisse scriptum facere arguit Macer Licinius, tribunatu ante gesto, triumuiratibusque; nocturno altero, altero coloniæ deducendæ. Ceterum (id quod haud discrepat) contumacia aduersus contemnentes humilitatem suã nobiles certauit. ciuile ius repositum in penetralibus pontificum euulgauit, fastosq; circa forum in albo proposuit, vt quando lege agi posset sciretur: ædem Concordiæ in area Vulcani summa inuidia nobilium dedicauit; coactusq; consensu populi Cornelius Barbatus Pontifex maximus verba præire, quum more maiorum negaret, *nisi* Consulem *aut imperatorem posse tẽplum dedicare.* Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, *ne quis templum, aramve iniussu senatus, aut tribunorum plebis partis maioris dedicaret.* Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit aduersus superbiam nobilium plebeiæ libertatis, referam. Ad collegam ægrũ visendi caussa Flauius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset, *curulem afferri sellam* eo iussit, ac sede honoris sui anxios inuidia inimicos spectauit. Ceterum Flauium dixerat ædilem forensis factio, Ap. Claudij censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis lectis inquinauerat. & posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat opes vrbanas: humilibus per omnes tribus diuisis, forum & campum corrupit. tantumq; Flauij comitia indignitatis habuerunt, vt pleriq; nobilium annulos aureos & phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit ciuitas: aliud integer populus fautor & cultor bonorum, aliud forensis factio tenebat, donec Q. Fabius & P. Decius censores facti. Fabius simul concordiæ caussa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, *vrbanasq;* eas appellauit; adeoq; eam rem acceptam gratis animis ferunt, vt *Maximi* cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, *vt equites idibus Quintilibus transueherentur.*

Flauij factum aduersus nobilium superbiam.

In duas partes ciuitas discessit.

EPITOME LIBRI X.

COLONIÆ *deductæ sunt Sora ac Alba. Carseoli Marsi in deditionem accepti. Collegium augurum ampliatum est, vt essent nouem, cum antea quaterni fuissent. Lex de prouocatione ad populum, à Valerio consule tunc tertium lata est. Duæ tribus adiectæ sunt, Aniensis & Terentina. Samnitibus bellum indictum. & aduersus eos sæpe prospere pugnatum. Quum aduersus Etruscos, Vmbros, Samnites, Gallos, P. Decio & Q. Fabio ducibus pugnaretur, Romanusque exercitus in maximo esset discrimine, P. Decius, secutus exemplum patris, deuouit se pro exercitu, & morte sua victoriam eius pugnæ populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iureiurando obstrictus, quo maiore constantia virtutis pugnaret in aciem descenderat, fudit. Census actus est. lustrum conditum. censa sunt ciuium capita ducenta sexaginta duo millia, & trecenta viginti duo.*

I. (*A. V. C.* CCCCL) LVCIO Genucio, Ser. Cornelio Consulibus, ab externis ferme bellis ocium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in Æquos sex millia colonorum scripta. Sora agri Volsci fuerat; sed possederant Samnites. eo quatuor millia hominum missa. Eodem anno Arpinatibus, Trebulanisq; ciuitas data. Frusinates tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum: capitaq; coniurationis eius quęstione ab consulib. ex Senatusconsulto habita, virgis cæsi ac securi percussi. Tamen ne prorsus imbellem agerent annum, parua expeditio in Vmbria facta est: quod nunciabatur ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est: & ex eo loco obscuro multa vulnera accepta maximeque lapidum ictu, donec altero specus eius ore (nam peruius erat) inuento, vtræque fauces congestis lignis accensæ: ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum (ruẽtia nouissime in ipsas flammas, dum euadere tendunt) absumpta: M. Liuio Dentre, & Æmilio consulibus redintegratum Æquorum bellum Coloniam ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti, ab ipsis colonis pellũtur. Cæterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, vt tumultus eius caussa dictator diceretur C. Iunius Bubulcus: cum M. Titinio magistro equitum profectus, primo congressu Æquos subegit,

In Vmbria pugnatum est.

(*A. V.* CCCCL...) *Æquorum bellum.*

git, ac die octauo triumphans in vrbem quum rediisset, ædem Salutis, quam Consul vouerat, censor locauerat, dictator dedicauit.

II. Eodem anno classis Græcorum Cleonymo duce Lacedæmonio ad Italiæ litora appulsa, Thurias vrbem in Salentinis cepit. Aduersus hunc hostem Consul Æmilius missus, prælio vno fugatum compulit in naues. Thuriæ redditæ veteri cultori: Salentinoque agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem missum in Salentinos, in quibusdam annalibus inuenio: & Cleonymum prius, quam confligẽdum esset cum Romanis, Italia excessisse. circumuectus inde Brundusii promontoriũ, medioque sinu Hadriatico ventis latus, quum læua importuosa Italiæ littora, dextra Illyrici Liburniq; & Istri, gentes feræ, & magna ex parte latrociniis maritimis infames, terrerent, penitus ad littora Venetorum peruenit: ibi expositis paucis qui loca explorarent, quum audissent *tenue prætentum littus esse, quod transgressis, stagna ab tergo sint irrigua æstibus maritima, agros haud procul proximos campestres cerni: vlteriora colles: inde esse ostium fluminis præalti, quo circumagi naues in stationem tutam vidisset*, (Meduacus amnis erat) eo inuectam classem subire flumine aduerso iussit. Grauissimas nauium non pertulit alueus fluminis. in leuiora nauigia transgressa multitudo armatorum, ad frequentes agros tribus maritimis Patauinorum vicis colentibus eam oram, peruenit. Ibi egressi leui præsidio nauibus relicto, vicos expugnant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt; & dulcedine prędandi longius vsque à nauibus procedunt. Hæc vbi Patauium sunt nunciata (semper autem eos in armis accolæ Galli habebant) in duas partes iuuentutem diuidunt. altera in regionem, qua effuga populatio nunciabatur: altera, ne cui prædonum obuia fieret, altero itinere ad stationem nauium (millia autem quindecim ab oppido aberat) ducta. In naues paruas custodibus interemptis impetus factus: territique nautę coguntur naues in alteram ripam amnis transiicere. & in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium fuerat: refugientibusq; ad stationem Græcis, Veneti obsistunt. Ita in medium circumuenti hostes, cæsique, pars capti, classem indicant, regemque Cleonymum tria inde millia abesse. Ibi captiuis proximo vico in cũstodiam datis, pars fluuiatiles naues ad superanda vada stagnorum apte planis alueis fabricatas, pars captiua nauigia armatis complent. profectique ad classem, immobiles naues, & loca ignota plus quam hostem timentes circumuadunt: fugientesque in altum, ac nusquam repugnantes, vsque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam, incensisque nauibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victores reuertuntur. Cleonymus vix quinta parte nauium incolumi, nulla re ione maris Hadriatici prospere adita, discessit. rostra nauium, spoliaque Laconum in æde Iunonis veteri fixa, multi supersunt qui viderunt. Patauij monimentum naualis pugnę eo die, qua pugnatum est, quotannis solenni certamine nauium in flumine oppidi medio exercetur.

III. Eodem anno Romę cum Vestinis, petentibus amicitiam, ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam rebellare ab Aretinorum seditionibus motu orto nunciabatur: vbi Cilnium genus præpotens, diuitiarum inuidia pelli armis cœptum. simul Marsos agrum vi tueri: in quem colonia Carseoli deducta erat, quatuor millibus hominum scriptis. Itaque propter eos tumultus, dictus M. Valerius Maximus dictator, magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paulum. id magis credo, quam Q. Fabium, ea ætate, atque eis honoribus Valerio subiectum. ceterum ex Maximi cognomine ortum errorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu, prælio vno Marsos fundit. compulsis deinde in vrbes munitas, Milioniam, Plestinam, Fresiliam intra dies paucos cepit: & parte agri mulctatis Marsis, fœdus restituit. Tum in Etruscos versum bellu , & quum dictator auspiciorum repetendorum caussa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum egressus, ex insidiis circumuenitur: signisque aliquot amissis, fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. qui terror non eo tantum à Fabio abhorret, quod si qua alia arte cognomen suum æquauit, tum maxime bellicis laudibus: sed etiam quod memor Papirianæ sæuitiæ numquam, vt dictatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset.

IV. Nunciata ea clades Romam, maiorem quam res erat terrorem exciuit. nam vt exercitu deleto, ita iustitium indictum: custodiæ in portis, vigiliæ vicatim exactæ: arma, tela in muros congesta. Omnibus iunioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum missus, omnia spe tranquilliora, & composita magistri equitum cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quę signa amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas, inuenit: exercitum auidum pugnæ quo maturius ignominia aboleretur. Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promouit. eo & hostes secuti. & quamquam ex bene gesta re, summam & in aperto certamine virium spem habebant: tamen insidiis quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta semiruta, vici per vastationem agrorum deusti, haud procul castris Romanorum aberant. ibi abditis armis, pecus in conspectu præsidij Romani, cui præerat Cn. Fuluius legatus, propulsum. ad quam illecebram quum commoueretur nemo ab Romana statione; pastorum vnus progressus sub ipsas munitiones, inclamat alios cunctanter ab ruinis vici pecus propellentes: *quid cessarent, quũ per media castra Romana tuto agere posset?* Hæc cum legato Cærites quidam interpretarentur, & per omnes manipulos militũ ingens esset indignatio, nec tamen iniussu mouere se aude-

littora … netorum … ßis Græ- … rum.

Etrusci magistrum equitum circumueniunt.

auderent: iubet peritos linguæ attendere animum *pastorum sermo agrestis an vrbano propior esset.* Quum referrent sonum linguæ, & corporum habitum, & nitorem, cultiora quam pastoralia esse: *ite igitur, dicite,* inquit, *detegant nequiquam conditas insidias: omnia scire Romanum: nec magis iam dolo capi, quam armis vinci posse.* Hęc vbi audita sunt, & ad eos qui consederant in insidiis perlata, consurrectum repente ex latebris est, & in patentem ad conspectum vndique campum prolata signa. visa legato maior acies, quam quæ ab suo pręsidio sustineri posset, itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit, interea ipse impetus hostium sustinet.

V. Nuncio allato, dictator signa ferri, ac sequi armatos iubet. sed celeriora prope omnia imperio erant. rapta extemplo signa, armaque, & vix ab impetu & cursu tenebantur. quum ira ab accepta nuper clade stimulabat, tum concitatior accidens clamor ab increscente certamine. vrgent itaque alij alios, hortanturque signiferos, *vt ocius eant*, quo magis festinantes videt dictator, eo impensius rêtentat agmen, ac sensim incedere iubet.

Etrusci Romanū præsidium adoriuntur.

Etrusci contra, principio exciti pugnæ omnibus copiis aderant: & super alios alij nunciant dictatori *omnes legiones Etruscorum capessisse pugnam: nec iam ab suis resisti posse.* & ipse cernit ex superiore loco, in quanto discrimine præsidium esset. ceterum satis fretus esse etiam nunc tolerando certamini legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam maxime vult fatigari hostem, vt integris adoriatur viribus fessos. quamquam lente procedunt, iam tamē ad impetum capiēdum equiti vtiq; modicum erat spacium. prima incedebant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis timeret: sed relinqueret interualla inter ordines peditum, qua satis laxo spacio equi permitti possent. Pariter sustulit clamorem acies: & immissus eques libero cursu in hostem inuehitur: incompositisque aduersus equestrem procellam subitum pauorem offundit.

Etrusci fusi.

Itaque vt prope serum auxilium iam pene circumuentis, ita vniuersa requies data est. integri accepere pugnam: nec ea ipsa longa aut anceps fuit. fusi hostes castra repetunt, inferentibusque iam signa Romanis cedunt, & in vltimam castrorum partem conglobantur. hærent fugientes in angustiis portarum: pars magna aggerem vallumque conscendunt, si aut ex superiore loco tueri se, aut superare aliqua & euadere possent. Forte quodam loco male densatus agger pondere superastantium in fossam procubuit: atque *eà quum Deos pandere viam fugæ* conclamassent, plures inermes quam armati euadunt. Hoc prælio tractæ iterum Etruscorum vires: & pacto annuo stipendio, & duûm mensium frumento, permissum ab dictatore, vt de pace legatos mitterent Romam. pax negata: induciæ biennij datæ. dictator triumphans in vrbem rediit. Habeo auctores, sine vllo memorabili prælio pacatam ab dictatore Etruriam esse; seditionibus tantum Aretinorum compositis, & Cilnio genere cum plebe in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. non petentem, atque adeo etiam absentem creatum credidere quidam: & per interregem ea comitia facta. id vnum non ambigitur, consulatum cum Appuleio Pansa gessisse.

VI. (A.V.C CCCC-LII.) M. Valerio & Q. Appuleio consuli satis pacatæ foris res fuêre. Etruscum aduersę belli res, & inducię quietum tenebant, Samnitem multorum annorum cladibus domitum, haud dum fœderis noui pœnitebat. Romæ quoque plebem quietam & exoneratam deducta in colonias multitudo præstabat. tamen ne vndique tranquillæ res essent, certamen iniectum inter primores ciuitatis, patricios plebeiosque ab tribunis plebis Q. & Cn. Ogulnijs, qui vndique criminandorum Patrum apud plebem occasionibus quæsitis, postquam alia frustra tentata erant, eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accenderent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque plebeios: quorum honoribus nihil, præter sacerdotia, quæ nondum promiscua erant, deesset.

Certame de sacerdotiis cum plebe communicandis.

Rogationem promulgarunt, *vt quum quatuor augures, quatuor pontifices ea tempestate essent: placeretque augeri sacerdotum numerum, quatuor pontifices, quinque augures, de plebe omnes adlegerentur.* Quemadmodum ad quatuor augurum numerum, nisi morte duorum id redigi collegium potuerit, non inuenio: quum inter augures constet, imparem numerum debere esse, vt tres antiquæ tribus, Ramnenses, Titienses, Luceres, suum quæquè augurem habeant: aut si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes multiplicent: sicut multiplicati sunt, quum ad quatuor quinque adiecti nouem numerum, vt terni in singulas essent, expleuerunt. Ceterum quia de plebe adlegebantur, iuxta eam rem ægre passi Patres, quam quum consulatum vulgari viderent. simulabant ad Deos id magis, quam ad se pertinere, *ipsos visuros, ne sacra sua polluantur. id se optare tantum, ne qua in Rempublicam clades veniat.* Minus autem tendêre, assueti iam tali genere certaminum vinci. & cernebant aduersarios non id, quod olim vix sperauerint, affectantes magnos honores, sed omnia iam, in quorum spem dubiam erat certatum, tamen adeptos; multiplices consulatus, censurasque & triumphos.

VII. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege inter Ap. Claudium maxime ferunt, & inter Publium Decium Murem. qui cum eadem ferme de iure Patrū ac plebis, quæ pro lege Licinia quondam, contraque eam dicta erant, cū plebeis consulatus rogabatur, disseruissent, retulisse dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in concione erant, viderant, incinctum Gabino cultu, super telum stantem quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis deuouisset. *tum Publium Decium Cos. purum piumque Diis immortalibus visum, æque ac si*

ac si T. Manlius collega eius deuoueretur. eundem P. Decium, qui sacra publica populi Romani faceret, legi rite non potuisse? id esse periculum, ne suas preces minus audirent Dii, quam Ap. Claudii? castius eum sacra priuata facere, & religiosius Deos colere? quam se? quem pœnitere votorum, quæ pro Republica nuncupauerint tot consules plebeii, tot dictatores, aut ad exercitus euntes, aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum, quibus plebeiorum ductu & auspicio res geri cœptæ sunt: numerarentur triumphi: iam ne nobilitatis quidem suæ plebeios pœnitere. pro certo habere, si quod repens bellum oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in patriciis, quam in plebeiis ducibus. Quod quum ita se habeat, cui Deorum hominumve indignum videri potest, inquit, *eis viris, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica palmata, & toga picta, & corona triumphali, laureaq; honoraueritis: quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias feceritis, pontificialia atque auguralia insignia adiicere? Qui Iouis Optimi Maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem vectus in Capitolium ascenderit: si conspiciatur cum capide ac lituo, capite velato victimam cædat, auguriumve ex arce capiat? cuius imaginis titulo consulatus, censuraq;, & triumphus æquo animo legetur: si auguratum aut pontificatum adieceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace dixerim Deûm) eo nos iam populi Romani beneficio esse spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra honoris, quam acceperimus; & Deorum magis, quam nostra caussa expetamus, vt quos priuatim colimus, publice colamus.*

II. *Quid autem ego sic adhuc egi, tamquam integra sit caussa patriciorum de sacerdotiis? & non iam in possessione vnius amplissimi simus sacerdotii? decemuiros sacris faciundis, carminum Sibyllæ ac fatorum populi huius interpretes, antistites eosdem Apollinaris sacri cæremoniarumq; aliarum plebeios videmus. nec tum patriciis vlla iniuria facta est, quum duumuiris sacris faciundis adiectus est propter plebeios numerus: & nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinq; augurum loca, quatuor pontificum adiecit; in quæ plebeii nominentur: non vt vos, Appii, vestro loco pellant, sed vt adiuuent vos homines plebeii diuinis quoque rebus procurandis; sicut in ceteris humanis pro parte virili adiuuãt. Noli erubescere, Appi, collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in consulatu collegam habere potuisti: cuius tam dictatoris magister equitum, quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum aduenam principem nobilitatis vestræ, seu Ap. Clausum seu Ap. Claudium mauultis, illi antiqui patricii in suum numerum acceperunt. ne fastidieris nos in sacerdotum numerum accipere. multa nobiscum decora afferimus: imo omnia eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de plebe consul est factus. Caius Licinius Stolo primus magister equitum, C. Marcus Rutilus primus & dictator & censor. Q. Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere, vos solos iustum imperium & auspicium domi militiaq;: æque adhuc prosperum plebeium ac patricium fuit, porroque erit. En Romæ vmquam fando audistis patricios primo esse factos, non de cælo demissos, sed qui patrem ciere possent: id est, nihil vltra quam ingenuos? Consulem iam patrem ciere possum, auumque iam poterit filius meus. nihil est aliud in re, Quirites, nisi vt omnia negata adipiscamur. certamen tantum patricii petunt, nec curant quem euentum certaminum habeant. Ego hanc legem, quod bonum, faustum, felixque sit, vobis ac Reipublicæ, vti rogata est, iubendam censeo.*

IX. Vocare tribus extemplo populus iubebat, apparebatque accipi legem. ille tamen dies est intercessione sublatus. postero die deterritis tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur, suasor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus C. Marcius Rutilus, M. Liuius Denter. Quinque augures item de plebe, C. Genutius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fessus, C. Marcius, T. Publilius. Ita octo pontificum, nouem augurum numerus factus. Eodem anno M. Valerius consul *de prouocatione* legem tulit diligentius sanctam. tertio ea tum post reges exactos lata est, semper à familia eadem. caussam renouandæ sæpius haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes, quam libertas plebis, poterant. Porcia tamen lex sola pro tergo ciuium lata videtur. quod graui pœna, si quis verberasset, necassetve ciuem Romanũ sanxit. Valeria lex, quum eum qui prouocasset, virgis cædi, securique necari vetuisset. si quis aduersus ea fecisset, nihil vltra, quam *improbe factum,* adiecit. id (qui tum pudor hominum erat) visum, credo, vinculum satis validum legis. nunc vix seruo ita minetur quisquam. Bellum ab eodem consule haud quaquam memorabile aduersus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul Apuleius in Vmbria Nequinum oppidum circumsedit. locus erat arduus, atque in parte vna præceps, vbi nunc Narnia sita est: nec vi, nec munimento capi poterat. itaque eam infectam rem M. Fuluius Pætus, T. Manlius Torquatus noui consules acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium consulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem fuisse Macer Licinius ac Tubero tradũt differendi sibi consulatus in bellicosiorem annum: *eo anno maiori se vsui Reipublicæ fore, vrbano gesto magistratu:* ita nec dissimulantem quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L. Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior annalium auctor Piso effecit: qui eo anno ædiles curules fuisse tradit C. Domitium Cn. F. Caluinum, & Sp. Caruilium Q. F. Maximum. id credo cognomen errorem in ædilibus fecisse: secutamque fabulam mistam ex ædiliciis & consularibus comitiis, conuenientem errori. Et lustrum eo anno conditum à P. Sempronio Sopho, & P. Sulpicio Sauerrione censoribus: tribusque additæ duæ, Aniensis ac Tarentina. Hæc Romæ gesta.

X. Ceterum ad Nequinum oppidum suum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis, quorum erant ædificia iuncta muro, specu facto ad stationes

Porcia lex.

Valeria lex.

(A. V. C. CCCC-LIII.)

tiones Romanas itinere occulto perueniunt: inde ad conſulem deducti, *præſidium armatum ſe intra mœnia & muros accepturos* confirmant. Nec aſpernanda res viſa, neq; incaute credenda. cum altero eorum (nam alter obſes retentus) duo exploratores per cuniculũ miſſi: per quos ſatis comperta re, trecenti armati transfuga duce in vrbem ingreſſi, nocte portã, quæ proxima erat, cepere. qua refracta, conſul exercitusq; Romanus ſine certamine vrbem inuaſere. ita Nequinum in ditionem populi Romani venit. colonia eo aduerſus Vmbros miſſa, à flumine *Narnia* appellata: exercitus cum magna præda Romam reductus. Eodem anno ab Etruſcis aduerſus inducias paratum bellũ. ſed eos alia molientes Gallorum ingens exercitus fines ingreſſus, pauliſper à propoſito auertit. pecunia deinde, qua multum poterant, freti, ſocios ex hoſtibus facere Gallos conantur, vt ex adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. de ſocietate haud abnuunt barbari: de mercede agitur. qua pacta, acceptaque quum parata cetera ad bellum eſſent, ſequique Etruſcus iuberet, infitias eunt, *mercedem ſe belli Romanis inferendi pactos. quicquid acceperint, accepiſſe ne agrum Etruſcum vaſtarent, armisque laceſſerent cultores. militaturos tamen ſe, ſi vtique Etruſci velint, ſed nulla alia mercede, quam vt in partem agri accipiantur, tandemque aliqua ſede certa conſiſtant.* Multa de eo concilia populorum Etruriæ habita. nec perfici quicquã potuit, non tam, quia imminui agrum, quam quia accolas ſibi quiſque adiungere tam efferatæ gentis homines horrebat. ita dimiſſi Galli, pecuniam ingentem ſine labore ac periculo paratam retulerunt. Romæ terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruſcum adiecti: eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti populo eſt.

Etruſci Gallos ex hoſtibus ſocios ſibi aduerſus Romanos facere conantur.

XI. Manlio conſuli Etruria prouincia ſorte euenit, qui vix dum ingreſſus hoſtium fines, quum exerceretur inter equites, ab rapido curſu circumagendo equo effuſus, extemplo prope exſpirauit. tertius ab eo caſu dies finis vitæ conſulis fuit. Quo velut omine belli accepto, *Deos pro ſe commiſiſſe bellum* memorantes Etruſci ſuſtulere animos. Romæ tum deſiderio viri, tum incommoditate temporis triſtis nuncius fuit: vt Patres ab iubendo dictatore conſulis ſubrogandi comitia ex ſententia principum habita deterruerint. M. Valerium conſulem omnes ſententiæ, centuriæq; dixêre, quem ſenatus dictatorem dici iuſſurus fuerat. tum extemplo in Etruriã ad legiones proficiſci iuſſit. aduentus eius compreſſit Etruſcos, adeo vt nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipſorum obſidioni ſimilis eſſet. neque illos nouus conſul vaſtandis agris vrendisque tectis, quum paſſim non villæ ſolum, ſed frequentes quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamẽ potuit. Quum hoc ſegnius bellum opinione eſſet, alterius belli, quod multis inuicem cladibus haud immerito terribile erat, fama Picentium nouorum ſociorum indicio exorta eſt: *Samnites arma & rebellionem ſpectare, ſeq; ab iis ſolicitatos eſſe.* Picentibus gratiæ actæ, & magna pars curæ Patribus ab Etruria in Samnites verſa eſt. Caritas etiam annonæ ſolicitam ciuitatẽ habuit: ventumque ad inopiæ vltimũ foret, vt ſcripſere quibus ædilem fuiſſe eo anno Fabium Maximũ placet, ni eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempeſtatibus fuerat, talis domi tum in annonæ diſpenſatione pręparando ac conuehendo frumento fuiſſet. Eo anno (nec traditur cauſſa) interregnũ initum. interreges fuere Ap. Claudius, dein P. Sulpicius. is comitia cõſularia habuit. creauit L. Cornelium Scipionẽ, Cn. Fuluium conſules. Principio huius anni oratores Lucanorum ad nouos conſules venerunt queſtum, *quia cõditionibus pellicere ſe nequiuerint ad ſocietatem armorum, Samnites infeſto exercitu ingreſſos fines ſuos vaſtare, belloq; ad bellum cogere. Lucano populo ſatis ſuperq; erratum quondã: nunc ita obſtinatos animos eſſe, vt omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam vt vnquam poſtea nomen Romanum violent. Orare patres, vt & Lucanos in fidẽ accipiant, & vim atq; iniuriam ab ſe Samnitium arceant. Se, quamquam bello cum Samnitibus ſuſcepto neceſſaria iam facta aduerſus Romanos fides ſit, tamen obſides dare paratos eſſe.* Breuis conſultatio ſenatus fuit. ad vnum omnes iungendum fœdus cum Lucanis, resq; repetendas ab Samnitibus cenſent. Benigne reſponſum Lucanis: ictumq; fœdus. Feciales miſſi, qui Samnitẽ decedere agro ſociorum, ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberent. quibus obuiam miſſi ab Samnitibus qui denunciarẽt: *ſi quod adiſſent in Samnio concilium, haud inuiolatos abituros.* Hæc poſtquã audita ſunt Romæ: bellũ Samnitibus & Patres cenſuerunt, & populus iuſſit. Conſules inter ſe prouincias partiti ſunt. Scipioni Etruria, Fuluio Samnites obuenerunt: diuerſiq; ad ſuum quiſque bellum proficiſcuntur. Scipioni ſegne bellũ & ſimile prioris anni militiæ exſpectanti, hoſtes ad Volaterras inſtructo agmine occurrerunt. pugnatũ maiore parte diei, magna vtrimque cæde. nox incertis qua data victoria eſſet, interuenit. lux inſequens victorẽ, victũq; oſtendit. nam Etruſci ſilẽtio noctis caſtra reliquerunt. Romanus egreſſus in aciem, vbi profectione hoſtiũ conceſſam victoriã videt, progreſſus ad caſtra vacuis cũ plurima pręda (nam & ſtatiua trepide deſerta fuerãt) potitur. inde in Faliſcũ agrum copiis reductis, quũ impedimenta Faleriis cũ modico pręſidio reliquiſſet, expedito agmine ad populandos hoſtiũ fines incedit. omnia ferro ignique vaſtantur: prædæ vndiq; actæ: nec ſolũ modo vaſtum hoſti relictũ, ſed caſtellis etiã vicisq; illatus ignis. vrbibus oppugnandis temperatum, in quas timor Etruſcos compulerat. Cn. Fuluii conſulis clara pugna in Samnio ad Bouianũ haudquaquã ambiguæ victorię fuit. Bouianum inde aggreſſus, nec ita multo poſt Aufidenam vi cepit. Eodem anno Carſeolos colonia in agrũ Æquicolarũ deducta. Fuluius conſul de Samnitibus

Samnites rebellionem ſpectant.

(A. V. CCCC LIV.)

Fœdus cum Lucan[is]

Cum [Sa]mnitis felicit[er] pugna[tum].

XII.

trium-

triumphauit. quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos Samnitesq; ingentes cōscribere exercitus. palam omnibus conciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacumq; cōditione traxerint ad bellum. increpari magistratus Samnitium, *quod exercitum aduersus Lucanum hostem comparatum obiecerint Romanis: itaq; suis sociorumq; viribus cōsurgere hostes ad bellum, & haudquaquam pari defungendum esse certamine.* Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent, omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde vt inclinata studia vidit, etiam recusantem conuertit: quid *se iam senem, ac perfunctum laboribus laborumq; præmiis, solicitarent? nec corporis, nec animi vigorem remanere eundem: & fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia iam in se, & constantior quam velint humanæ res, videatur. & se gloriæ seniorum succreuisse; & ad suam gloriam consurgentes alios lætum aspicere. nec honores magnos fortissimis viris Romæ, nec honoribus deesse fortes viros.* Acuebat hac moderatione tam iusta studia, quæ verecundia legum restinguenda ratus, legem recitari iussit, *qua intra decem annos eundem consulem refici non liceret.* vix præ strepitu audita lex est: tribunique plebis nihil id impedimenti futurum aiebant: se ad populum laturos, vti legibus solueretur. & ille quidem in recusando perstabat: *quid ergo attineret leges ferri* rogitans, *quibus per eosdem qui tulissent, fraus fieret? iam regi leges, non regere.* Populus nihilominus suffragia inibat: & vt quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fabium dicebat. Tum demum consensu ciuitatis victus, *Dii approbent*, inquit, *quod agitis, acturique estis, Quirites. ceterum quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega sit mea apud vos gratiæ locus. P. Decium expertum mihi concordi collegio virum, dignum vobis, dignum parēte suo, quæso mecum consulem faciatis.* Iusta suffragatio visa. omnes quæ supererant centuriæ, Q. Fabium, P. Decium consules dixere. Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus: quia plus quam quod lege finitum erat, agri possiderent: nec quisquam ferme est purgatus: vinculumq; ingens immodicæ cupiditatis iniectum est. Consules noui, Q. Fabius Maximus quartū, & P. Decius Mus tertium, quum inter se agitarent, vt alter Samnites hostes, alter Etruscos deligeret: quantæque in hanc aut in illam prouinciā copiæ satis essent, & vter ad vtrum bellum dux idoneus magis esset; ab Sutrio, & Nepete, & Faleriis legati, auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi, totam belli molem in Samnium auerterunt. Profecti consules quo expeditiores commeatus essent, & incertior hostis, quo venturum bellum foret; Fabius per Soranum, Decius per Sidicinum agrum, in Samnium legiones ducunt. Vbi in hostium fines ventum est, vterq; populabundus effuso agmine incedit: explorant tamē latius, quam populantur. Igitur non fefellere ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, qua ingressos Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius impedimentis in locū tutum remotis, præsidioque modico imposito; præmonitis militibus *adesse certamen*, quadrato agmine ad prædictas hostium latebras succedit. Samnites desperātes improuiso tumultu, quādo in apertum semel discrimen euasura esset res, & ipsi acie iusta maluerunt cōcurrere. itaque & in æquū descendunt, ac fortunæ se, maiore animo quā spe, committunt. ceterum siue quia ex omnium Samnitium populis, quodcūque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summę rerū augebat animos, aliquantum aperta quoq; pugna præbuerunt terroris. Fabius, vbi nulla ex parte hostem loco moueri videt, M. Fuluium & M. Valeriū tribunos militum cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites iubet: & adhortari, *vt si quando vmquam equestri ope adiutam Rempublicā meminerint, illo die annitantur, vt ordinis eius gloriam inuictam præstent: peditum certamine immobilem hostem restare: omnem reliquam spem in impetu esse equitum.* & ipsos nominatim iuuenes pari comitate vtrumque nunc laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum quando ne ea quoque tentata vis proficeret, consilio grassandum, si nihil vires iuuarent ratus; *Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie, & ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere* iubet; *inde ascensu abdito à conspectu erigere in montes agmen, auersoque hosti ab tergo repente se ostendere.* Equites ducib[9] tribunis haud multo plus hostibus quam suis, ex improuiso ante signa euecti, præbuerunt tumultus. Aduersus incitatas turmas stetit immota Samnitium acies, nec parte vlla pelli aut perrumpi potuit. Et postquam irritum inceptū erat, recepti post signa prœlio excesserunt. Creuit ex eo hostium animus, nec sustinere frons prima tam longū certamen, increscentemq; fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies iussu consulis in primum successisset. Ibi integræ vires sistunt inuehentem se iam Samnitem: & tempore improuisa ex montibus signa, clamorque sublatus, nō vero tantum metu terruere Samnitium animos. nam & Fabius *Decium collegam appropinquare* exclamauit, & pro se quisq; miles, *adesse alterum consulem, adesse legiones*, gaudio alacres fremunt; terrorq; vtilis Romanis oblatus, fugæ formidinisq; Samnites impleuit, maxime territósne ab altero exercitu integro intactoq; fessi opprimerentur. & quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes, quam pro tāta victoria fuit: tria millia & quadringenti cæsa; capti trecenti ferme & triginta; signa militaria capta tria & viginti. Samnitibus Apuli se ante prœliū coniunxissent, ni P. Decius consul iis ad Maleuentum castra obiecisset, extractosque deinde ad certamē fudisset. ibi quoq; plus fugæ fuit, quā cædis: duo millia Apulorum cæsa: spretoq; eo hoste Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus diuersis vagati partibus, omnia spacio quinq; mensiū euastarunt.

Q 2 quadra-

Marginal notes: Fabius ... [r]ecusat. | V.C. CDLV | IV. | Samnites Romanis summā vi resistunt. | Samnites in fugam dissipati. | XV. | Consulares exercitus omnia in Samnitio vastant.

quadraginta & quinque loca in Samnio fuere, in quibus Decii castra fuerunt: alterius consulis sex & octoginta. nec valli tantum, ac fossarũ vestigia relicta, sed multa illis insigniora monimenta vastitatis circa, regionumq; depopulatarũ. Fabius etiam vrbem Cimetram cepit: ibi capta armatorum duo millia quadringenti; cęsi ferme pugnantes ad quadringentos triginta. Inde comitiorum caussa Romam profectus. maturauit eam rem agere. quum primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriç, Ap. Claudius consularis candidatus, vir acer & ambitiosus, non sui magis honoris caussa, quam vt patricii recuperarent duo cõsularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, vt se cum Q. Fabio consulẽ dicerent. Fabius primo de se eadem fere, quæ priore anno dicẽdo abnuere. circumstare sellam omnis nobilitas, orare *vt ex cœno plebeio cõsulatum extraheret, maiestatemq́ pristinam tum honori, tum patriciis gentibus redderet.* Fabius silentio facto media oratione studia hominũ sedauit. *facturum enim se fuisse* dixit, *vt duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quam se consulem fieri videret, nunc se sui rationem comitiis, quum cõtra leges futurũ sit, pessimo exemplo non habiturum.* Ita Lucius Volumnius de plebe cũ Ap. Claudio consul est factus; priori item consulatu inter se comparati. Nobilitas obiectare Fabio, *fugisse eum Appium Claudium collegam, eloquentia, ciuilibusq́ artibus haud dubie præstantem.* Comitiis perfectis veteres consules iussi bellum in Samnio gerere. prorogato in sex menses imperio. Itaq; insequenti quoq; anno L. Volumnio & Ap. Claudio consulibus, P. Decius, qui consul in Samnio relictus à collega fuerat; proconsul idem populari non destitit agros, donec Samnitium exercitũ nusquam se prælio committentem, postremo expulit finibus. Etruriã pulsi petierunt: & quod legationibus nequiquam sæpe tentauerant, id se tanto agmine armatorum mistis terrore precibus, acturos efficacius rati, postulauerunt principum Etruriæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate dimicent cum Romanis, exponunt. *omnia expertos esse, si suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent: tentasse etiam haud magni momẽti finitimarum gentium auxilia: petisse pacem à populo Romano, quum bellum tolerare non possent: rebellasse, quod pax seruientibus grauior, quã liberis bellum esset. vnam sibi spem reliquam in Etruscis restare: scire gentem Italiæ opulẽtissimam armis, viris, pecunia, esse: habere accolas Gallos inter ferrum & arma natos, feroces quum suopte ingenio, tum aduersus Romanum populum: quem captum à se, auroq́ redemptum haud vana iactantes memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis, qui Porsenæ quondã, maioribusq́ eorum fuerit: quin Romanos omni agro cis Tiberim pulsos dimicare pro salute sua, non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exercitum paratum, instructum armis, stipendio venisse: confestim secuturos, vel si ad ipsam Romanam vrbem oppugnandã ducant.* Hæc eos in Etruria iactantes, molientesque, bellum domi Romanũ vrebat: nam P. Decius vbi comperit per exploratores profectum Samnitium exercitũ, aduocato concilio: *Quid per agros,* inquit, *vagamur, vicatim circumferentes bellum? quin vrbes ac mœnia aggredimur? nullus iã exercitus Samnio præsidet. cessere finibus, ac sibimetipsi exilium consciuere.* Approbantibus cunctis, ad Murgantiam validam vrbem oppugnandũ ducit: tantusq; ardor militum fuit, & caritate ducis, & spe maioris quam ex agrestibus populationibus prædæ, vt vno die vi atq; armis vrbem caperent. ibi duo millia Samnitiũ & centum pugnantes circumuenti, captique: & alia præda ingens capta est. quæ ne impedimentis grauibus agmen oneraret, conuocari milites Decius iubet: *Haccine,* inquit, *victoria sola, aut hac præda contenti estis futuri? vultis vos pro virtute spes gerere? omnes Samnitium vrbes fortunæq́ in vrbibus relictæ, vestræ sunt. quando legiones eorũ tot præliis fusas, postremo finibus expulistis. vendite ista: & illicite lucro mercatorem, vt sequatur agmen. ego subinde suggeram quæ vendatis. Ad Romuleam vrbẽ hinc eamus, vbi vos labor haud magnus, præda maior manet.* Diuendita prẹda, vltro adhortantes imperatorem, ad Romuleam pergunt. Ibi quoq; sine opere, sine tormentis, simul admota sunt signa, nulla vi deterriti à muris, qua cuiq; proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia euasere. captum oppidum ac direptum est, ad duo millia & trecentos occisi; & sex millia hominum capta. & miles ingenti præda potitus; quam vendere, sicut priorem, coactus; Ferentinum inde, quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate ductus. ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit. nã & defensa summa vi mœnia sunt: & locus erat munimẽto, naturaq; tutus: sed euicit omnia assuetus prædæ miles. ad tria millia hostium circa muros cæsa: præda militis fuit. Huius oppugnatarũ vrbium decoris pars maior in quibusdam annalibus ad Maximum trahitur. Murgantiam ab Decio, à Fabio Ferentinum Romuleamq; oppugnatas tradunt: sunt qui nouorum consulum hãc gloriam faciant. Quidam non amborum, sed alterius, P. Volumnii: ei Samnium prouinciam euenisse. Dum ea in Samnio, cuiuscunque ductu auspicioq;, gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis ex gentibus concitur. cuius auctor Gellius Egnatius ex Samnitibus erat. Tusci fere omnes conciuerant bellum: traxerat contagio proximos Vmbriæ populos: & Gallica auxilia mercede solicitabantur. omnis ea multitudo ad castra Samnitium conueniebat. Qui tumultus repens postquam Romam perlatus est, quum iam L. Volumnius consul cum legionibus secũda ac tertia, sociorumq; millibus quindecim profectus in Samnium esset, Ap. Claudium primo quoq; tempore in Etruriam ire placuit. duæ Romanę legiones secutæ, prima & quarta, & sociorum duodecim millia: castra haud procul ab hoste posita. Ceterum magis eo profectum est, quod mature ventum erat, vt quosdã spectantes iam arma

Marginal notes:

XVI. *Samnites finibus pulsi Etruriam petunt.* (A. V. C. CCCCLVI.)

Samnitii præcipua oppida ex pugnant.

Annal. variet.

XVII. *Ingens Hetrusci belli apparatus.*

XVII.

arma in Etruria populos, metus Romani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quicquam ibi satis scite, aut fortunate gestũ sit. Multa prælia locis & temporibus iniquis commissa: spesque indies grauiorem hostem faciebat. & iam prope erat, vt nec duci milites, nec militibus dux satis fideret. Literas ad collegam accersendum ex Samnio missas in trinis annalibus inuenio. piget tamen incertũ ponere, quũ ea ipsa inter consules populi Romani iã iterum eodem honore fungentes discrepatio fuerit: Appio abnuente missas, Volumnio affirmante Appii se literis accitum. Iam Volumnius in Samnio tria castella ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant: dimidiũ fere eius captum. & Lucanorum seditiones, à plebeis & egentibus ducibus ortas, summa optimatium voluntate, per Q. Fabium proconsulem, missum eo cum veteri exercitu, compresserat. Decio populãdos hostium agros relinquit: ipse cum copiis in Etruriam ad collegã pergit: quem aduenientem læti omnes accepere. Appium ex conscientia sua credo animũ habuisse haud immerito iratum, si nihil scripserat: illiberali, & ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem. vix enim salute mutua reddita quum obuiam egressus esset: *Satin' salue*, inquit, *Luci Volumni? vt sese in Samnio res habent? quæ te caussa vt prouincia tua excederes, induxit?* Volumnius in Samnio res prosperas esse ait: literis eius accitum venisse: quæ si falsæ fuerint, nec vsus sui sit in Etruria, extemplo conuersis signis abiturum. *Tu vero abeas*, inquit, *neque te quisquam moratur: etenim minime consentaneũ est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, hic te ad opem ferendam aliis gloriari venisse. Bene Hercules verteret*, dicere Volumnius: *malle frustra operã insumptam, quam quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ vnus consularis exercitus.*

XIX. Digredientes iam consules legati tribuniq; ex Appiano exercitu circumsistunt: pars imperatorem suum orare, *ne collegæ auxilium, quod accipiendum vltro fuerit, sua sponte oblatũ sperneretur*: plures abeunti Volumnio obsistere, atq; obtestari, *ne prauo cum collega certamine Rempublicã prodat. si qua clades incidisset, desertori magis quàm deserto noxiæ fore. eo rem adductam, vt omnis rei bene aut secus gestæ in Etruria decus dedecusq; ad L. Volumnium sit delegatum: neminem quæsiturum quæ verba Appii, sed quæ fortuna exercitus fuerit. dimitti ab Appio eũ, sed à Republica & ab exercitu retineri. experiretur modo voluntatem militum.* Hæc mouendo, obtestandoq; prope restitantes consules in concionem pertraxerunt. ibi orationes longiores habitę in eandem ferme sententiã, in quam inter paucos certatum verbis fuerat: Et quum Volumnius caussa superior, ne infacundus quidẽ aduersus eximiam eloquentiam collegæ visus esset: cauillansq; Appius *sibi acceptum referre diceret debere, quod ex muto atq; elingui, facundum etiam consulem haberent. priore consulatu primis vtiq; mensibus hiscere eum nequisse, nunc iam populares orationes serere. Quam mallem*, inquit Volumnius, *tu à me strenue facere, quam ego ab te scite loqui didicissem. Postremo cõditionem ferre, quæ decretura sit, non orator (neq; enim id desiderare Rempublicã) sed imperator vter sit melior: Etruriam & Samniũ prouincias esse: vtram mallet, eligeret: suo exercitu se vel in Etruria, vel in Samnio rem gesturum.*

argum... respons...

Tum militum clamor ortus, *vt simul ambo bellum Etruscum susciperent.* quo animaduerso consensu Volumnius: *Quoniam in collegæ voluntate interpretanda*, inquit, *errau, nõ committam vt quid vos velitis, obscurum sit. manere, an abire me velitis, clamore significate*, tum vero tantus est clamor exortus, vt hostes è castris exciret. armis arreptis in aciem descendunt. & Volumnius signa canere, ac vexilla afferri è castris iussit. Appium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante, seu quieto se, fore collegæ victoriam: deinde veritum, ne suæ quoque legiones Volumnium sequerentur, & ipsum flagitantibus suis signũ dedisse. Ab neutra parte satis cõmode instructi fuerunt. nam & Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatũ cum cohortib⁹ paucis ierat: suoq; impetu magis milites, quam cuiusquam ductu, aut imperio pugnam capessebãt. & Romani exercitus nec pariter ambo ducti, nec satis temporis ad instruendũ fuit. Prius concurrit Volumnius, quam Appius ad hostẽ perueniret. itaq; fronte inæquali concursum est: & velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci Volumnio, Samnites parumper cunctati, quia dux aberat, Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnæ discrimine ita vt inter prima signa manibus ad cœlum sublatis conspiceretur, ita precatus esse: *Bellona si hodie nobis victoriam duis, ast ego templum tibi voueo.* Hæc precatus velut instigãte Dea, & ipse collegę, & exercitus virtutẽ adæquauit ducis. imperatoria opera exsequitur: & milites, ne ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. ergo fundunt fugantq; hostes, maiorẽ molem haud facile sustinentes, quam cum quã manus conserere assueti fuerant. vrgendo cedentes, insequendoq; effusos compulêre ad castra. ibi interuentu Gellii, cohortiumq; Sabellarum, paulisper recruduit pugna. iis quoq; mox fusis, iam à victoribus castra oppugnabantur. & quũ Volumnius ipse portæ signa inferret, Appius *Bellonam victricem* identidem celebrans, accẽderet militum animos, per vallũ, per fossas irruperũt. castra capta, direptaq;: præda ingens parta, & militi concessa est. septem millia ac trecenti hostiũ occisi, duo millia & centum viginti capti.

In Hetruria fusi hostes: & eorum castra direpta.

XX. Dum ambo consules omnisq; Romana vis in Etruscum bellũ magis inclinat, in Samnio noui exercitus exorti ad depopulãdos imperii Romani fines, per Vescinos in Campaniam Falernumq; agrum transcẽdunt, ingentesq; prædas faciunt. Volumnium magnis itinerib⁹ in Samniũ redeuntem (iam enim Fabio Decioq; prorogati imperii finis aderat) fama de Samnitium exercitu, populationibusque Campani agri ad tuendos socios conuertit. Vt in Calenum agrũ venit, & ipse cernit recentia

cladis vestigia, & Caleni narrant tantum iam prædæ hostes trahere, vt vix explicare agmen possint: itaque iam propalam duces loqui, *extemplo eundum in Samnium esse, vt relicta ibi præda in expeditionē redeant, nec tam oneratum agmen dimicationi committant.* Ea quanquam similia veris erant, certius tamen exploranda ratus, dimittit equites, qui vagos prædatores in agros palantes excipiant: ex quibus inquirendo, cognoscit *ad Vulturnum flumen sedere hostem, inde tertiam vigilia moturum iter in Samnium esse.* His satis exploratis profectus, tanto interuallo ab hostibus consedit, vt nec aduentus suus propinquitate nimia nosci posset, & egredientem è castris hostem opprimeret. aliquanto ante lucem ad castra accessit: gnarosque Oscæ linguæ exploratum quid agatur, mittit. Intermisti hostibus (quod facile erat in nocturna trepidatione) cognoscunt *infrequentia armatis signa egressa, prædam prædæq; custodes exire, ignobile agmen, & sua quemque molientem, nullo inter alios consensu, nec satis certo imperio.* Tempus aggrediendi aptissimum visum est: & iam lux appetebat. itaque signa canere iussit: agmenq; hostium aggreditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars addere gradum, ac præ se agere prædam: pars stare, incerti vtrum progredi, an regredi in castra tutius foret, inter cunctationem opprimuntur. & Romani iam transcenderant vallum: cædesque ac tumultus erat in castris Samnitium agmen præterquam hostili tumultu, captiuorum etiam repentina defectione turbatum erat: qui partim ipsi soluti vinctos soluebant: partim arma in sarcinis deligata rapiebant, tumultumque prælio ipso terribiliorem intermisti agmini præbebant. memorandum deinde edidere facinus: nam Statium Egnatium ducem adeuntem ordines, hortantemque inuadunt: dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumsistunt: insidentemque equo captum ad consulem Romanum rapiunt. Reuocata eo tumultu prima signa Samnitium: præliumque iam profligatum integratum est, nec diutius sustineri potuit: cæsa ad sex millia hominum: duo millia & quingenti capti: in eis tribuni militum quatuor: signa militaria triginta: & quod lætissimum victoribus fuit, captiuorum recepta septem millia & quadringenti, præda ingens sociorum: accitique edicto domini ad res suas noscendas, recipiendasque. præstituta die quarum rerum nō extitit dominus, militi concessæ: coactique vendere prædam, ne alibi quā in armis animum haberent.

Volumnius Samnites aggreditur.

Egnatius dux Samnitium captus.

XXI. Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat; & per eos forte dies ex Etruria allatum erat, *post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma, & Gellium Egnatium Samnitium ducem, & Vmbros ad defectionem vocari, & Gallos pretio ingenti solicitari.* His nunciis senatus conterritus, iustitium indici, delectum omnis generis hominum haberi iussit. nec ingenui modo aut iuniores sacramento adacti sunt, sed seniorum etiam cohortes factę, libertinique centuriati; & defendendæ vrbis consilia agitabantur; summæque rerum prætor P. Sempronius præerat. ceterum parte curæ exonerarunt senatum Lucii Volumnii consulis literæ, quibus cæsos fusosq; populatores Campaniæ cognitum est. Itaque & supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt; iustitiū remittitur quod fuerat per dies decem & octo; supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum. itaq, placuit, *vt duæ coloniæ circa Vescinum & Falernum agrum deducerentur, vna ad ostium Liris fluuii, quæ Minturnæ appellata, altera in saltu Vescino Falernum contingente agrum: vbi Sinope dicitur Græca vrbs fuisse, Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata.* Tribunis plebis negotium datum est, vt plebiscito iuberetur P. Sempronius prætor triumuiros in ea loca colonis deducendis creare. nec qui nomina darent, facile inueniebātur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur. auertit ab eis curis senatum Etruriæ ingrauescens bellum; & crebræ literæ Appii, monentis, *ne regionis eius motum negligerent, quatuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, Vmbros, Gallos: iam castra bifariam facta esse, quia vnus locus capere tantam multitudinem nō possit.* Ob hæc, & iam appetebat tempus, comitiorum causa, L. Volumnius consul Romam reuocatus: qui prius quam ad suffragium centurias vocaret, in concione aduocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit. *iam tum, quum ipse ibi cum collega rem pariter gesserit, fuisse tantum bellum, vt nec duce vno, nec exercitu geri potuerit: accessisse postea dici Vmbros, & ingentem exercitum Gallorum. Aduersus quatuor populos duos consules illo die deligi meminissent. se, nisi confideret eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum.* Nemini dubium erat, quin Q. Fabius omnium consensu destinaretur, eumq; & prærogatiuæ, & primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante: deinde vt vincebatur consensu, versa postremo ad collegā P. Decium poscendum. *id senectuti suæ adminiculum fore: censura, duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nil concordi collegio firmius ad Remp. tuendam esse, nouo imperii socio vix iam assuescere senilem animum posse: cum moribus notis facilius se communicaturum consilia.* Subscripsit orationi eius consul cum meritis P. Decii laudibus, tum *quæ ex concordia consulum bona, quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium euenirent,* memorando, *quam prope ad vltimum discrimen suis & collegæ certaminibus nuper ventum foret:* admonendo *Decium, Fabiumq;, vt vno animo, vna mente viuerent. esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæq; certamina rudes: ea ingenia consularia esse: callidos solertesq;, iuris atque eloquentiæ consultos, qualis Ap.* Claudius

Supplicationes ob rem bene gestam.

Quatuor gentium arma aduersus Romanos.

XXI

Claudius esset, vrbi ac foro præsides habendos, prætoresq́ ad reddenda iura creandos esse. His agendis dies est consumptus. postridie ad præscriptum consulis & consularia & prætoria comitia habita. Consules creati, Q. Fabius & P. Decius: Ap. Claudius prætor: omnes absentes: & L. Volumnio ex senatusconsulto & scito plebis prorogatum in annum imperium est. Eo anno prodigia multa fuerunt: quorum auerruncandorum caussa supplicationes in biduum senatus decreuit. publice vinum ac thus sacrificiis præbitum. supplicatum iere frequentes viri, fœminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitiæ patriciæ, quæ in foro boario est ad ædem rotundam Herculis, inter matronas ortum. Virginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam Volumnio consuli, matronæ, quod è Patribus enupsisset, sacris arcuerant. Breuis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum exarsit. quum *se Virginia & patriciam & pudicam in patriciæ Pudicitiæ templum ingressam, & vni nuptam, ad quem virgo deducta sit: nec se viri, honorumve eius ac rerum gestarum pœnitere* vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit in vico Longo, vbi habitabat, ex parte ædium quod satis esset loci modico sacello, exclusit: aramque ibi posuit. & conuocatis plebeis matronis conquesta iniuriam patriciarum: *Hanc ego aram,* inquit, *Pudicitiæ plebeiæ dedico: vosque hortor, vt quod certamen virtutis viros in hac ciuitate tenet, hoc pudicitiæ inter matronas sit, detisque operam, vt hæc ara quam illa, si quid potest, sanctius, & à castioribus coli dicatur.* Eodem ferme ritu & hæc ara, quo illa antiquior culta est; vt nulla nisi spectatæ pudicitiæ matrona, & quæ vni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet. Vulgata dein religio à pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis fœminis, postremo in obliuionem venit. Eodem anno Cn. & Q. Ogulnii ædiles curules aliquot fœneratoribus diem dixerunt, quorum bonis mulctatis, ex eo quod in publicum redactum est, ænea in Capitolio limina, & trium mensarum argentea vasa in cella Iouis, Iouemque in culmine cum quadrigis, & ad Ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum Vrbis sub vberibus lupæ posuerunt: semitamque saxo quadrato à Capena porta ad Martis strauerunt, & ab ædilibus plebeiis L. Æmilio Pæto, & C. Fuluio Curuo ex mulctaticia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti: pateræque aureæ ad Cereris positæ. Q. inde Fabius quintum, & P. Decius quartum, consulatum ineunt: tribus consulatibus, censuraque collegæ, nec gloria magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter se clari. quæ ne perpetua esset, ordinum magis, quam ipsorum inter se certamen interuenisse reor: patriciis tendentibus, vt Fabius Etruriam extra ordinem prouinciam haberet: plebeiis auctoribus Decio, vt ad sortem reuocaret. Fuit certe contentio in senatu; & postquam ibi Fabius plus poterat, reuocata res ad populum est in concione. vt inter militares viros, & factis potius quam dictis fretos, pauca verba habita. Fabius *quam arborem conseruisset, sub ea legere alium fructum, indignum esse* dicere. *se aperuisse Ciminiam siluam, viamque per deuios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollicitassent, si alio duce bellum gesturi essent? Nimirum aduersarium se, non socium imperii legisse* sensim exprobat: *& inuidisse Decium concordibus collegis tribus.* Postremo *se tendere nihil vltra, quam vt, si se dignum prouincia ducerent, in eam mitterent: in senatus arbitrio se fuisse, & in potestate populi futurum.* P. Decius senatus iniuriam querebatur: *quoad potuerint Patres annisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset: postquam ipsa virtus peruicerit, ne in vllo genere hominum inhonorata esset; quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ, & in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se consules sortitos prouincias esse: nunc extra sortem Fabio senatum prouinciam dare. Si honoris eius caussa: ita eum de se deque Republica meritum esse, vt faueat Q. Fabii gloriæ: quæ modo non sua contumelia splendeat. cui autem dubium esse, vbi vnum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur: quin alter consul pro superuacaneo atque inutili habeatur? gloriari Fabium rebus in Etruria gestis. velle & P. Decium gloriari: & forsitan quem ille obrutum ignem reliquerit, ita vt toties nouum ex improuiso incendium daret, eum se extincturum. Postremo se collegæ honores præmiaq́ concessurum verecundia ætatis eius, maiestatisque: quum periculum, quum dimicatio proposita sit, neque cedere sua sponte, neque cessurum. & si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe laturum, vt quod populi sit, populus iubeat potius, quam Patres gratificentur. Iouem optimum maximum, Deosq́ immortales se precari, vt ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem felicitatemq́ in bello administrando daturi sint. certe id & natura æquum, & exemplo vtile esse, & ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum vtrolibet duce bellum Etruscum geri recte possit.* Fabius nihil aliud precatus populum, quam *vt prius quam intro vocaretur ad suffragium tribus, Ap. Claudii prætoris allatas ex Etruria literas audirent,* comitio abit. nec minore populi consensu, quam senatus, prouincia Etruria extra sortem Fabio decreta est. * Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iuniorum, & pro se quisq; nomina dabant: tanta cupido erat sub eo duce stipendia faciendi. qua circumfusus turba: *Quatuor millia,* inquit, *peditum, & sexcentos equites duntaxat scribere in animo est. hodierno & crastino die qui nomina dederitis, mecum ducam, maiori mihi curæ est, vt omnes locupletes reducam, quam vt multis rem geram militibus.* Profectus apto exercitu, & eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam vnde haud procul hostes erant, ad castra Appii prætoris pergit. paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt, qui vt lictores prægredi viderunt, Fabiumque esse

[Margin notes, left:] :XIII. | ...odigia. | ...tamen ...r ma- ...tas. | ...pudici- ...lebeiæ. | XXII ...rato- ...mulcta- | ...IV. ...V.C. ...CC- ...II.) | ...r Fa- ...& De- ...ii de ...uincia ...ntio.

[Margin notes, right:] Populi consensu prouincia extra sortem Fabio decernitur. | * XXV.

esse consulem accepere, læti atq; alacres Diis populoq; Romano gratias agunt, *quod eum sibi imperatorem misissent.* Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius quo pergerent, respondentibusque, *lignatum se ire: Ain' tandem,* inquit, *num castra vallata non habetis?* ad hoc quum succlamatum esset: duplici quidem vallo, & fossa, & tamen in ingenti metu esse: *Habetis igitur,* inquit, *affatim lignorum: redite, & vellite vallum.* Redeunt in castra, terroremque ibi vellentes vallum, & iis qui in castris remãserunt militibus, & ipsi Appio fecerunt. tum pro se quisq; alii aliis dicere, *Consulis se Q. Fabii facere iussu.* Postero inde die castra mota: & Appius prætor Romam dimissus. inde nusquã statiua Romanis fuere, negabat *vtile esse vno loco sedere exercitum: itineribus, ac mutatione locorũ nobiliorem ac salubriorem esse.* fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat hiems haud dum exacta. Vere inde primo relicta secunda legione ad Clusium, quod Camars olim appellabant: præpositoque castris L. Scipione proprætore, Romam ipse ad consultandum de bello rediit: siue ipse sponte sua, quia bellum ei maius in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat; siue senatusconsulto accitus. nam in vtrumq; auctores sunt. Ab Ap. Claudio prætore retractum quidam videri volunt; quum in senatu, & apud populum (id quod per literas assidue fecerat) terrorem belli Etrusci augeret: *non suffecturum ducem vnum nec exercitum vnum, aduersus quatuor populos. periculosum esse, siue iuncti vnum premant siue id diuersi gerant bellum, ne ad omnia simul obire vnus non possit. duas se ibi legiones Romanas reliquisse: & minus quinq; millia peditum, equitumq; cum Fabio venisse: sibi placere, P. Decium consulem primo quoq; tempore in Etruriam ad collegam proficisci: L. Volumnio Samnium prouinciam dari. si consul malit in suam prouinciam ire: Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu iusto consulari proficisci.* Quum magnam partẽ moueret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, *Vt omnia integra ac libera Q. Fabio seruarentur: donec vel ipse, si per commodum Reip. posset, Romam venisset, vel aliquem ex legatis misisset: à quo disceret senatus, quantum in Etruria belli esset: quantisq; administrandum copiis, & quot per duces esset.*

Fabius Cos. in castra peruenit.

Romam redit.

XXVI. Fabius vt Romam rediit, & in senatu, & productus ad populum, mediam orationẽ habuit, vt nec augere nec minuere videretur belli famam: magisq; in altero assumendo duce aliorum indulgere timori, quam suo aut Reipub. periculo consulere: *Ceterum si sibi adiutorẽ belli, sociumq; imperii darent: quonam modo se obliuisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? neminem omnium secum coniungi malle: & copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore. Sin collega quid aliud malit: at sibi L. Volumnium darent adiutorem:* Omnium rerum arbitrium & à populo, & à senatu, & ab ipso collega Fabio permissum est. & quum Decius se in Samnium, vel in Etruriam proficisci paratũ esse ostendisset, tanta lætitia ac gratulatio fuit, vt præciperetur victoria animis: triumphusq; non bellum decretum consulibus videretur. Inuenio apud quosdam, extemplo consulatu inito, profectos in Etruriam Fabium Deciumq;, sine vlla mẽtione sortis prouinciarum certaminumque inter collegas, quæ exposui. Sunt quibus ne hæc quidem certamina exponere satis fuerit: adiecerint & Appii criminationes de Fabio absente ad populum, & pertinaciã aduersus præsentem consulem prætoris, contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, vt suæ quisq; prouinciæ sortem tueretur. Cõstare res incipit ex eo tẽpore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt. Ceterum antequã consules in Etruriam peruenirent, Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legionem Romanam castraq; oppugnaturi. Scipio qui castris præerat, loco adiuuandam paucitatem suorum militum ratus: in colle qui inter vrbem & castra erat, aciem erexit. Sed, vt in re subita, parum explorato itinere ad iugum perrexit, quod hostes ceperãt parte alia egressi. ita cæsa ab tergo legio: atq; in medio, quum hostis vndiq; vrgeret, circumuenta. Deletam quoque ibi legionem, ita vt nuncius non superesset, quidã auctores sunt: nec ante ad consules, qui iam haud procul à Clusio aberant, famam eius cladis perlatam, quam in cõspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equorum suspensa gestantes capita, & lanceis infixa, ouantesq; moris sui carmine. Sunt qui Vmbros fuisse, non Gallos tradant: nec tantum cladis acceptum: & circumuentis pabulatoribus cũ L. Manlio Torquato legato Scipionẽ proprætorem subsidium è castris tulisse: victoresque Vmbros redintegrato prœlio victos esse: captiuosque eis ac prædam ademptam. Similius vero est à Gallo hoste, quam Vmbro eam cladem acceptam, quod quum sæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus præcipuus terror ciuitatem tenuit. Itaque præterquam quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quatuor legionibus, & magno equitatu Romano, Campanisque mille equitibus delectis ad id bellum missis, & sociorum nominisque Latini maiore exercitu, quam Romani: alii duo exercitus haud procul vrbe Etruriæ oppositi; vnus in Falisco, alter in Vaticano agro. Cn. Fuluius, & L. Postumius Megellus, proprætores ambo statiua in eis locis habere iussi. Consules ad hostes transgresso Appennino in agrum Sentinatem peruenerunt. Ibi quatuor millium ferme interuallo castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ: atque ita conuenit, vt ne vnis castris miscerentur omnes, neve in aciem descenderent simul. Samnitibus Galli, Etruscis Vmbri adiecti. dies indicta pugnæ: Samnitibus Gallisque delegata pugna: inter ipsum certamen Etrusci Vmbrique iussi castra Romana oppugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clusini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi, qui editis hostium consiliis dimissi cum donis; vt subinde, vt quæque res

Deleta Gallis l[egio] Roman[a].

Hostium consilia produntur à transfugis.

res noua decreta esset, exploratam perferret. Consules Fuluio, vt ex Falisco: Postumio, vt ex Vaticano exercitum ad Clusium admoueant, summaque vi fines hostium depopulentur, scribunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro Sentinate ad suos fines tuendos mouit. instare inde consules, vt absentibus iis pugnaretur: per biduum lacessiere prælio hostem. biduo nihil dignum dictu actum. pauci vtrimque cecidêre: magisque irritati sunt ad iustum certamen animi, quam ad discrimen summa rerum adducta. tertio die descensum in campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerua fugiens lupum è montibus exacta per campos inter duas acies decurrit: inde diuersæ feræ, cerua ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via, ceruam Galli cõfixere. Tum ex antesignanis Romanus miles: *Illac fuga,* inquit, *& cædes vertit, vbi sacram Dianæ feram iacentem videtis: hinc victor Martius lupus, integer & intactus, gentis nos Martiæ & conditoris nostri admonuit.* Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. aduersus Samnites Fabius primam ac tertiam legiones pro dextro cornu, aduersus Gallos pro sinistro Decius quintam & sextam instruit. secunda & quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebant bellum. Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, vt, si affuissent Etrusci & Vmbri, aut in acie, aut in castris, quocumque se inclinassent, accipienda clades fuerit.

VIII. Cæterum quamquam communis adhuc Mars belli erat; nec dum discrimen fortuna fecerat, quà datura vires esset. haudquaquam similis pugna, in dextro læuoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis, quam inferebant pugnam: extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen: quia ita persuasum erat duci, *& Samnites & Gallos primo impetu feroces esse, quos sustineri satis sit: longiore certamine sensim residere Samnitium animos: Gallorum quidem etiam corpora intolerantissima laboris atq; æstus fluere, primaq; eorum prælia plusquam virorum, postrema minus quam feminarũ esse.* In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam integerrimas vires militi seruabat. ferocior Decius & ætate & vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit: & quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum in pugnam concitat: & ipse fortissimæ iuuenum turmæ immistus, orat proceres iuuentutis, *vt secum in hostem impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab læuo cornu, & ab equite victoria incipiat.* Bis auertere Gallicum equitatum. iterum longius euectos, & iam inter media equitũ agmina prælium cientes, nouum pugnæ conterruit genus: essedis, carrisque superstans armatus hostis, ingenti sonitu equorum rotarumq; aduenit, & insolitos eius tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus pauor dissipat: sternit inde ruentes equos virosque improuida fuga: turbata hinc etiam signa legionum: multique impetu equorum, ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani: & insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spacium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari Decius, *quo fugerent? quamve in fuga spem haberent?* obsistere cedentibus, ac reuocare fusos. deinde vt nulla vi perculsos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans: *Quid vltra moror,* inquit, *familiare fatum? datum hoc nostro generi est, vt luendis periculis publicis piacula simus. iam ego mecum legiones hostium mactandas Telluri ac Diis Manibus dabo.* Hæc locutus: M. Liuium Pontificem, quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, præire iussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium deuoueret. deuotus inde eadem precatione, eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Veserim bello Latino se iusserat deuoueri. Quum secundum solennes precationes adiecisset, *præ se agere sese formidinem ac fugam, cædemq; ac cruorem: cælestiũ, infernorumq; iras: contacturum funebribus diris signa, tela, arma hostium: locumq; eundem suæ pestis, & Gallorum ac Samnitium fore:* hæc execratus in se, hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum: inferensq; se ipse infestis telis interfectus est.

P. Decius se deuouet.

XXXIX. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani duce amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam, ac nouam de integro velle instaurare pugnam. Galli, & maxime globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente vana incassum iactare tela; torpere quidam, & nec pugnæ meminisse, nec fugæ. At ex parte altera pontifex Liuius, cui lictores Decius tradiderat, iusseratque proprætorem esse; vociferari, *vicisse Romanos, defunctos consulis fato: Gallos Samnitesq; Telluris matris ac Deorum Manium esse: rapere ad se ac vocare Decium deuotam secum aciem: furiarumq; ac formidinis plena omnia ad hostes esse.* Superueniunt deinde his restituentibus pugnam Cornelius Scipio & C. Marcius, cum subsidiis ex nouissima acie, iussu Q. Fabii consulis ad præsidium collegæ missi: ibi auditur P. Decii euentus, ingens hortamen ad omnia pro Republica audenda: itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec facilis pede collato videretur pugna, iussu legatorum collecta humi pila, quæ strata inter duas acies iacebant, atque in testudinem hostium coniecta: quibus plerisque in scuta, plerisque verutis in corpora ipsa fixit, sternitur cuneus: ita, vt magna pars integris corporibus attoniti cõciderent. hæc in sinistro cornu Romanorum fortuna variauerat. Fabius in dextro cornu primo (vt ante dictum est) cunctando extraxerat diem; deinde, postquã nec clamor hostium, nec impetus, nec tela missa eandem vim habere visa: præfectis equitum iussis ad latus Samnitium circumducere alas, vt signo dato in transuersos quanto maximo possent impetu incurrerent, sensim suos signa inferre

Romani sistunt fugã duce amisso.

ferre iussit, & commouere hostem. Postquam non resisti vidit, & haud dubiam lassitudinem esse, tum collectis omnibus subsidiis, quę ad id tempus reseruauerat; & legiones concitauit, & signum ad inuadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt Samnites impetum, praeterque aciem ipsam Gallorum, relictis in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur.

Samnites in castra confugiunt.

Galli testudine facta conferti stabāt. Tum Fabius audita morte collegae, *Campanorū alam, quingentos fere equites excedere acie* iubet: *& circumuectos à tergo Gallicam inuadere aciem: tertiae deinde legionis subsequi principes, & qua turbatum agmen hostium viderent, impetu equitum, instare ac territos caedere.* Ipse aedem Ioui Victori, spoliaq; hostium quum vouisset; ad castra Samnitium perrexit: quo multitudo omnis consternata agebatur sub ipso vallo. quia tantam multitudinem portae non recepere, tentata ab exclusis turba suorum pugna est. ibi Gellius Egnatius imperator Samnitium cecidit. compulsi deinde intra vallum Samnites: paruoque certamine capta castra: & Galli à tergo circumuenti. Caesa eo die hostium viginti quinq; millia, octo capta. nec incruenta victoria fuit. nam ex P. Decii exercitu caesa septem millia; ex Fabii, mille ac ducenti. Fabius dimissis ad quaerēdum collegae corpus, spolia hostium coniecta in aceruum Ioui Victori cremauit: Consulis corpus eo die, quia obrutum superstratis Gallorum cumulis erat, inueniri non potuit. postero die inuentum, relatumque est cum multis militum lacrimis.

Spolia hostium Ioui Victori cremantur.

Intermissa inde omnium aliarum cura, Fabius collegae funus omni honore, laudibusq; meritis celebrat.

XXX. Et in Etruria per eos dies ab Cn. Fuluio propraetore res ex sententia gesta: & praeter ingentem allatam populationibus agrorum hosti cladem, pugnatum etiam egregie est: Perusinorumq; & Clusinorum caesa amplius tria milia: & signa militaria ad viginti capta. Samnitium agmē quum per Pelignum agrum fugeret, circumuentum a Pelignis est. ex millibus quinq; ad mille caesi. Magna ...ius diei, quo in Sentinati agro bellatum fama est, etiam vero stanti. sed superiecere quidam augendo fidem: qui in hostium exercitu peditum quadraginta millia trecentos triginta, equitum sex millia, mille carpentorū scripsere fuisse: scilicet cum Vmbris, Tuscisq;: quos & ipsos pugnae affuisse. & vt Romanorū quoque augerent copias, L. Volumnium proconsulem, consulibus, exercitumque eius legionibus consulum adiiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria victoria est. Volumnius in Samnio interim res gerit, Samnitiumque exercitum in Trifernum montem compulsum, non deterritus iniquitate loci fundit fugatque. Q. Fabius Deciano exercitu relicto in Etruria, suis legionibus deductis ad vrbem, de Gallis, Etruscisq; ac Samnitibus triumphauit. milites triumphantem secuti sunt. celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii, quam mors praeclara P. Decii est: excitataque memoria parentis, aequata euentu publico priuatoque filii laudibus. Data ex praeda militibus *aeris octogeni bini, sagaque & tunica, praemia illa tempestate militiae haudquaquam spernēda.

**Val. 55. solid. circiter.*

XXXI. His ita rebus gestis, nec in Samnitibus adhuc nec in Etruria pax erat. nam & Perusinis auctoribus post deductum ab consule exercitum rebellatum fuerat: & Samnites praedatum in agrum Vescinum Formianumque, & parte alia in Aeserniacum, quae Vulturno adiacent flumini, descendere. Aduersus eos Appius Claudius praetor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quatuor millia & quingētos Perusinorum occidit: cepit ad mille septingentos quadraginta: qui redempti singuli aeris trecentis decem, praeda alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones quū partim Ap. Claudius praetor, partim L. Volumnius proconsul sequeretur, in agrum Stellatem conuenerunt. ibi & Samnitium legiones omnes considunt, & Appius Volumniusq; castra coniungunt. pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante aduersus rebellātes toties; illinc ab vltima iam dimicantibus spe. Caesa ergo Samnitium sexdecim millia trecenti, capta duo millia septingenti. ex Romano exercitu accidêre duo millia septingenti. Felix annus bellicis rebus, pestilentia grauis, prodigiisque solicitus. nam *& terram multifariam pluisse, & in exercitu Appii Claudii plerosque fulminibus ictos,* nunciatum est; librique ob haec aditi. Eo anno Q. Fabius Gurges consulis filius aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia mulctauit, ex quo mulctaticio aere Veneris aedem, quae prope Circum est, faciendam curauit. Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quae continua per quartum iam volumen, annumq; sextum & quadragesimum à M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma intulerunt, agimus: & ne tot annorum clades vtriusque gentis, laboresque actos nunc referam, quibus nequiuerint tamen duriora pectora vinci; proximo anno Samnites in Sentinati agro, Pelignis, ad Trifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, misti alienis, ab quatuor exercitibus quatuor ducibus Romanis caesi fuerant, imperatorem clarissimum gentis suae amiserant: socios belli Etruscos, Vmbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant, nec suis, nec externis viribus iam stare poterant; tamen bello non abstinebant. adeo ne infeliciter quidem defensae libertatis taedebat: & vinci, quam non tentare victoriam, malebant, quinam sit ille, quem non pigeat longinquitatis bellorum scribendo, legendoque, quae gerentes non fatigauerunt?

Epilogus bellorum Samnitibus.

XXXII. (A. V. C. CCCLVIII.) Q. Fabium, P. Decium, L. Postumius Megellus, & M. Atilius Regulus, consules secuti sunt. Samnium ambobus decreta prouincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, vno Etruriam, altero populationem Campaniae repeti, tertium tuendis

endis parari finibus fama erat. Postumium valetudo aduersa Romæ tenuit. Attilius cum exercitu extemplo profectus, vt in Samnio hostes (ita enim placuerat Patribus) nondum egressos opprimeret, velut ex composito ibi obuium habuere hostem: vbi & intrare, nedum vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur: & egredi inde in pacata, sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Romanus toties victor auderet, ausi Samnites sunt; (tantum desperatio vltima temeritatis facit) castra Romana oppugnare. & quamquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei, densa adeo, vt lucis visum eriperet, non prospectu modo extra vallũ adempto, sed propinquo etiam congredientium inter se cõspectu. hac velut latebra insidiarum freti Samnites, vix dum satis certa luce, & eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanã in porta segniter agentem vigilias perueniunt. Improuiso oppressis, nec animi satis ad resistendum, nec virium fuit. ab tergo castrorum decumana porta impetus factus. itaq; captũ quæstorium: quæstorq; ibi L. Opimius Pansa occisus. conclamatum inde *ad arma.*

[Sa]mnites [cas]tra Ro[ma]na op[pug]nant.

XIII. Consul tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Suessanamq;, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium iubet: manipulos legionum principali via inducit. vix dum satis aptatis armis in ordines eunt: & clamore magis quam oculis hostem noscunt: nec quantus numerus sit, æstimari potest. cedunt primo incerti fortunæ suæ, & hostem introrsum in media castra accipiunt. inde quum consul vociferaretur, *expulsi ne extra vallum, castra deinde sua oppugnaturi essent,* rogitans: clamore sublato connixi primo resistunt: deinde inferunt pedem, vrgentque: & impulsos semel terrore eodem agunt, quo cœperunt, expellunt extra portam vallũque, inde pergere, ac persequi (quia turbida lux metum circa insidiarum faciebat) non ausi. liberatis castris contenti, receperunt se intra vallum, trecentis ferme hostiũ occisis. Romanorum stationis primæ, vigiliumq;, & eorũ qui circa quæstorium oppressi periere ad ducentos triginta. Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, & non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari quidẽ per agros suos patiebantur. retro in pacatum Soranum agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumultuosior etiam, quam res erant, perlata Romam, coegit L. Postumium consulem vix dum validum proficisci ex vrbe: prius tamen quam exiret, militibus edicto Soram iussis cõuenire. Ipse ædem Victoriæ, quã ædilis curulis ex mulctaticia pecunia faciendã curauerat, dedicauit. Ita ad exercitum profectus ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit. inde postquam Samnites diffisi duobus exercitibus resisti posse recesserũt: diuersi consules ad vastandos agros, vrbesque oppugnandas discedunt.

XXXIV *Melionian[um] expugnat Postumius*

Postumius Milionian[um] oppugnare adortus vi primo atq; impetu: deinde postquam ea, parum procedebant, opere, ac vineis demum iniunctis muro cepit. ibi capta iam vrbe ab hora quarta diei ad octauã fere horam, omnibus partibus vrbis diu incerto euentu pugnatum est. postremo potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti: capti quatuor millia ducẽti, præter prædam aliam. Inde Ferentinum ductæ legiones. vnde oppidani cum omnibus rebus suis, quæ ferri agique potuerũt, nocte per auersam portam silentio excesserunt. Igitur simul aduenit consul, primo ita cõpositus instructusq; mœnibus successit, tãquam idem, quod ad Milioniam fuerat, certaminis foret: deinde vt silentium vastum in vrbe, nec arma nec viros in turribus ac muris vidit, auidum inuadendi deserta mœnia militem detinet; ne quam occultam in fraudem incautus rueret. duas turmas sociorũ Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare omnia iubet. equites portam vnam alteramque eadem regione in propinquo patentes conspiciunt, itineribusq; iis vestigia nocturnæ hostium fugæ. adequitant deinde sensim portis: vrbemque ex tuto rectis itineribus peruiam conspiciunt: & consuli referunt, *excessum vrbe: solitudine haud dubia perspicuum esse, & recentibus vestigiis fugæ, ac strage rerum in trepidatione nocturna passim relictarũ.* His auditis consul ad eam partem vrbis quam adierant equites, circumducit agmen: constitutisque haud procul porta signis, quinq; equites iubet intrare vrbem: & modicum spacium progressos, tres manere eodem loco si tuta videantur: duos explorata ad se referre. Qui vbi redierunt, retuleruntque *eo se progressos, vnde in omnes partes circumspectus esset, longe lateq; silentium ac solitudinem vidisse:* extemplo consul cohortes expeditas in vrbem induxit: ceteros interim castra communire iussit. Ingressi milites refractis foribus paucos graues ætate, aut inualidos inueniunt, relictaque quæ migratu difficilia essent; ea direpta: & cognitum ex captiuis est, *communi consilio aliquot circa vrbes concessisse fugam, suos prima vigilia profectos: credere eandem in aliis vrbibus solitudinem inuenturos.* Dictis captiuorum fides extitit: desertis oppidis consul potitur.

Ferentin[um] desert[um] ... ingr[editur]

XXXV Alteri consuli M. Attilio nequaquam tam facile bellum fuit, quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obuius fuit. ibi ira vires æquauit: prælium varium & anceps fuit, tristius tamen euentu Romanis; & quia insueti erant vinci; & quia digredientes magis quam in ipso certamine senserunt, quantum in sua parte plus vulnerum ac cædis fuisset. Itaque is terror in castris ortus, qui si pugnantes cepisset, insignis accepta clades foret. tum quoque solicita nox fuit, iam inuasurum castra Samnitem credentibus, aut prima luce cum victoribus conserendas manus. Minus

cladis

cladis (ceterum non plus animorum) ad hostes erat. vbi primum illuxit, abire sine certamine cupiunt. Sed via vna, & ea ipsa præter hostes, erat; quam ingressi, præbuere in speciem recta tendentium ad castra oppugnanda. Consul arma capere milites iubet, & sequi se extra vallum; legatis, tribunis, præfectis sociorum imperat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant, *se quidem omnia facturos, sed militum iacere animos; tota nocte inter vulnera, & gemitus morientium vigilatum esse: si ante lucem ad castra ventum foret, tantum pauoris fuisse, vt relicturi signa fuerint: nunc pudore à fuga cõtineri, alioquin pro victis esse.* Quæ vbi consul accepit, sibimetipsi circumeundos alloquendosq; milites ratus, vt ad quosque venerat, cunctantes arma capere, increpabat; *quid cessarent, tergiuersarenturq́, hostem in castra venturum, nisi illi extra castra exissent: & pro tentoriis suis pugnaturos, si pro vallo nollent. armatis ac dimicantibus, haud dubiam victoriam esse. qui nudus atque inermis hostem maneat, ei aut mortem, aut seruitutem patiendam.* Hæc iurganti increpantique respondebant, *confectos se pugna hesterna esse: nec virium quicquam, nec sanguinis superesse, maiorem multitudinem hostium apparere, quam pridie fuerit.* Inter hæc appropinquabat agmen: & iam breuiore interuallo certiora intuentes, vallum secum portare Samnitem affirmant: nec dubium esse: quin castra circumuallaturi sint. Tunc enimuero consul *indignum facinus esse*, vociferari, *tantam contumeliam ignominiamq́, ab ignauissimo accipi hoste. Etiamne circumsedebimur:* inquit, *in castris, vt fame potius per ignominiã, quam ferro, si necesse est, per virtutem moriamur? Dii bene verterent! facerentque quod se dignum quisq́, ducerent. Consulem M. Attilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum aduersus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumuallari castra Romana videat.* Dicta consulis, legati, tribunique & omnes turmæ equitum, & centuriones primorum ordinũ approbauere. tum pudore victus miles segniter arma capit, segniter è castris egreditur: longo agmine, nec continenti, mœsti ac prope victi procedunt versus hostem, nec spe, nec animo certiorem. itaq; simul conspecta sunt Romana signa, extemplo à primo Samnitiũ agmine ad nouissimum fremitus perfertur: *exire, id quod timuerint, ad impediendum iter Romanos: nullã inde ne fuga quidem patere viam: illo loco aut cadendum esse, aut stratis hostibus per corpora eorum euadendũ.* in medio sarcinas coniiciunt: armati suis quisque ordinibus instruunt aciem.

Attilius militem cunctãtem increpat.

Samnites instruunt aciem.

XXXVI. Iam exiguum inter duas acies erat spatium: & stabant exspectantes dum ab hostibus prius impetus, prius clamor inciperet: neutris animus est ad pugnandum. Diuersique integri atq; intacti abissent, ni cedẽti instaturum alterum timuissent. sua sponte inter inuitos tergiuersantesque segnis pugna, clamore incerto atq; impari, cœpit: nec vestigio quisnã mouebatur. Tum consul Romanus, vt rem excitaret, equitũ paucas turmas extra ordinem immisit: quorum quum pleriq; delapsi ex equis essent, & alii turbati; & ab Samnitium acie ad opprimendos eos qui ceciderãt, & ad suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paululum irritata pugna est, sed aliquanto & impigre magis, & plures procurrerunt Samnites; & turbatus eques sua ipse subsidia territis equis proculcauit. hinc fuga cœpta totam auertit aciem Romanam. Iamq; in terga fugientium Samnites pugnabant, quũ consul equo præuectus ad portam castrorum, ac statione equitum ibi opposita, edictoque, *vt quicumque ad vallum tenderet, siue ille Romanus, siue Samnis esset, pro hoste haberetur:* hæc ipsa minitans, obstitit profuse tendẽtibus suis in castra. *Quo pergis,* inquit, *miles? & hic arma & viros inuenies: nec viuo consule imo nisi victor castra intrabis. proinde elige, cum ciue, an hoste pugnare malis.* Hæc dicente consule, equites infestis cuspidibus circumfunduntur, ac peditem in pugnam redire iubent. Non virtus solum consulem, sed fors etiam adiuuit: quod non institerunt Samnites; spaciumque circum agendi signa, vertendique aciem à castris in hostem fuit. Tum alii alios hortari, *vt repeterent pugnam:* centuriones ab signiferis rapta signa inferre: & ostẽdere suis: *paucos & ordinibus incompositis effuse venire hostes.* Inter hęc consul manus ad cœlum attollens, voce clara ita vt exaudiretur, templum Ioui Statori vouet, si constitisset à fuga Romana acies. redintegratoq; prælio cecidisset vicissetq; legiones Samnitium. omnes vndique annisi ad restituẽdam pugnam, duces, milites, peditum equitumq; vis. numen etiã Deorum respexisse nomen Romanum visum, adeo facile inclinata res, repulsique à castris hostes: mox etiam redacti ad eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi obiacente sarcinarum cumulo, quas coniecerant in medium, hæsere impediti: deinde ne diriperentur res, orbem armatorũ sarcinis circumdant. Tum vero eos à fronte vrgere pedites, ab tergo circumuecti equites. ita in medio cæsi, captique. captiuorũ numerus fuit septẽ millia trecenti, qui omnes nudi sub iugum missi. cæsos retulere ad quatuor millia octingentos. Ne Romanis quidem læta victoria fuit. recensente consule biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus septem millia trecenti. Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare conati, vrbem nõ tenuerunt: agros depopulati quum prædam aliam inde mistam hominum atque pecudum, colonosque captos agerent, in victorem incidunt consulem ab Luceria redeuntem: nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo ac impedito agmine incompositi cæduntur. Consul Interamnam, edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque, reuocatis, & exercitu ibi relicto; comitiorum caussa Romam est profectus. Cui de triumpho agenti negatus honos, & ob amissa tot millia militum, & quod captiuos sine pactione sub iugũ misisset.

Attilius fugientes milites

Samnites cæsi

Attilio triumphus negatur.

Consul

XXVII. Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli deerat, in Etruriam traducto exercitu primum peruastauerat Volsiniensem agrum: deinde cum egressis ad tuendos fines, haud procul mœnibus ipsorum depugnat. duo millia cc. Etruscorum cæsi: cæteros propinquitas vrbis tutata est. In Rosellanum agrum exercitus traductus; ibi non agri tantum vastati, sed oppidum etiam expugnatum; capta amplius duo millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax tamen clarior maiorq; quam bellum in Etruria eo anno fuerat, parta est. tres validissimæ vrbes, Etruriæ capita, Volsinii, Perusia, Arretium, pacem petiere; & vestimentis militum, frumentoq; pacti cum Consule, vt mitti Romam oratores liceret, inducias in quadraginta annos impetrauerunt. mulcta præsens,* quingentûm millium æris in singulas ciuitates imposita. Ob hasce res gestas consul quum triumphum ab senatu moris magis caussa, quam spe impetrandi petisset, videretq; alios quod tardius ab vrbe exisset; alios, quod iniussu senatus ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim collegæ amicos, ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoq; negare triumphum: *Non ita*, inquit, *Patres conscripti vestræ maiestatis meminero, vt me cõsulem esse obliuiscar; eodem iure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio atque Etruria subactis, victoria & pace parta triumphabo.* Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio orta est, pars intercessuros ne nouo exemplo triumpharet, aiebant: pars auxilio se aduersus collegas triumphanti futuros. Iactata res ad populum est: vocatusque eo consul, quum L. Horatium, Marcum Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper patrẽ eius, qui tunc censor esset, nõ ex auctoritate senatus, sed iussu populi triumphasse diceret; adiiciebat, *se quoque laturum fuisse ad populum, ni sciret mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros: voluntatem sibi ac fauorem consentientis populi pro omnibus iussis esse, ac futurã*: posteroq; die auxilio tribunorum plebis trium aduersus intercessionẽ septem tribunorũ, & consensum senatus, celebrante populo diem triumphauit. Et huius ãni parum constans memoria est. Postumium, auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot vrbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luceriam compulsum: ab Attilio in Etruria res gestas; eumq; triumphasse. Fabius ambos Consules in Samnio, & ad Luceriam res gessisse scribit, traductumq; in Etruriam exercitum: sed ab vtro consule non adiecit: & ad Luceriam vtrimque multos occisos: inq; ea pugna Iouis Statoris ædem votam, vt Romulus ante vouerat: sed fanum tantum, id est locus templo effatus, iam sacratus fuerat. cæterum hoc demum anno, vt ædem etiam fieri senatus iuberet, bis eiusdem voti damnata Respubl. in religionem venit. Sequitur hunc annum consul insignis, L. Papirius Cursor, qua paterna gloria, qua sua: & bellum ingens, victoriaq; quantam de Samnitibus nemo ad eam diem, præter L. Papirium patrem consulem pepererat, & forte eodem conatu apparatuq; omni opulentia insignium armorũ bellum adornauerant: & opus Deorum etiam adhibuerant ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus, delectu per omne Samnium habito noua lege: *vt qui iuniorum non conuenisset ad imperatorium edictum, quique iniussu abiisset, caput Ioui sacratum esset.* tum exercitus omnis Aquiloniam est indictus, ad quadraginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, conuenerunt. ibi mediis fere castris locus est conspectus cratibus, pluteisq; & linteis contectus, patens ducentos maxime pedes in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacrificatum, sacerdote Ouio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum petere affirmabat ex vetusta Samnitiũ religione: qua quondam vsi maiores eorum fuissent, quũ adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri iubebat nobilissimum quemque genere factisque. singuli introducebantur. erat quũ alius apparatus sacri, qui perfundere religione animum posset: tum in loco circa omni contecto aræ in medio, victimæq; circa cæsæ, & circumstantes centuriones strictis gladiis. admouebatur altaribus miles, magis vt victima, quam vt sacri particeps: adigebaturq; iureiurando, *quæ visa auditaque in eo loco essent, non enunciaturum.* dein iurare cogebatur diro quodam carmine in execrationem capitis familiæque & stirpis composito, *nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent: & si aut ipse ex acie fugisset, aut si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset.* Id primo quidam abnuentes iuraturos se, obtruncati circa altaria sunt: iacentes deinde inter stragem victimarum, documento ceteris fuere ne abnuerent. Primoribus Samnitiũ ea detestatione obstrictis, decem nominatis ab imperatore, eis dictum, *vt vir virum legerent*, donec sexdecem millium numerum confecissent: ea legio *linteata* ab integumento consepti, quo sacrata nobilitas erat, appellata est. his arma insignia data, & cristatæ galeæ, vt inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium alius exercitus fuit, nec corporũ specie, nec gloria belli, nec apparatu linteatæ legioni dispar. hic hominũ numerus quod roboris erat, ad Aquiloniã consedit.

XXXIX. Consules profecti ab vrbe: prior Sp. Caruilius, cui veteres legiones, quas M. Attilius superioris anni cõsul in agro Interamnati reliquerat, decretæ erant, cum eis in Samnium profectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. cæsa ibi millia hominum duo ferme atq; octingenti: capta quatuor millia ducenti septuaginta. Papirius nouo exercitu (ita decretum erat) scripto, Duroniam vrbem expugnauit: minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit. præda opulenta vtrobiq; est

Postumius ... in Etruria ... (marginal note, partly cut off)

* 5000.

IIX. (A. V. C. ...) (marginal note, partly cut off)

Summo apparatu Samnites bellum adornant.

Papirius Duroniam expugnat.

parta. Inde peruagati Samnium consules maxime depopulato Atinate agro. Caruilius ad Cominium, Papirius ad Aquiloniam (vbi summa rei Samnitium erat) peruenit. ibi aliquandiu nec cessatum ab armis est, neque grauiter pugnatum, lacessendo quietos, resistentibus cedendo: comminandoque magis quam inferendo pugnam dies assumebatur; quod quum inciperetur, remitteretur que, omnium rerum etiam paruarum euentus proferebatur in dies. Altera Romana castra viginti millium spacio aberant: & absentis collegæ consilia omnibus gerendis intererant rebus: intentiorq; Caruilius, quo maiore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam, quam ad Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius iam per omnia ad dimicandum satis paratus, nuncium ad collegam mittit; *sibi in animo esse, postero die, si per auspicia liceret, confligere cum hoste: opus esse & illum quanta maxima vi posset Cominium oppugnare: ne quid laxamenti sit Samnitibus ad subsidia Aquiloniam mittenda.* Diem ad proficiscendum nuncius habuit: nocte rediit, approbare collegam consulta referens. Papirius nuncio misso, extemplo concionem habuit; multa de vniuerso genere belli, multa de præsenti hostium apparatu, vana magis specie, quam efficaci ad euentum disseruit. *Non enim cristas vulnera facere; & per picta atq; aurata scuta transire Romanum pilum: & candore tunicarum fulgentem aciem, vbi res ferro geratur, cruentari. Auream olim atq; argenteam Samnitium aciem à parete suo occidione occisam: spoliaq; ea honestiora victori hosti quam ipsis arma fuisse. Datum hoc forsan nomini familiæq; suæ, vt aduersus maximos conatus Samnitium, opponerentur duces spoliaq; ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis decorandis essent. Deos immortales adesse propter toties petita fœdera, toties rupta: tum si qua coniectura mentis diuinæ sit, nulli vnquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando sacro mista hominum pecudumq; cæde respersus, ancipiti Deûm iræ deuotus, hinc fœderum cum Romanis ictorũ testes Deos, hinc iurisiurandi aduersus fœdera suscepti execrationes horrens, inuitus iurauerit, oderit sacramentum; vno tempore Deos, ciues, hostes metuat.* Hæc comperta perfugarum indicia, quum apud infensos iam sua sponte milites disseruisset: simul diuinæ humanæq; spei pleni, clamore consentienti pugnam poscunt: pœnitet in posterum diem dilatum certamen: moram diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis iam relatis literis à collega Papirius silentio surgit, & pullarium in auspicium mittit. Nullum erat genus hominum castris intactum cupiditate pugnæ: summi infimiq; æque intenti erant. dux militum, miles ducis ardorem spectabat. is ardor omnium etiã ad eos qui auspicio intererant, peruenit. nam quum pulli non pascerentur, pullarius auspicium mentiri ausus, tripudium solistimum consuli nunciauit. *Consul lætus auspicium egregium esse, & Deis auctoribus rem gesturos:* pronunciat; signumq; pugnæ proponit. Exeunti iam in aciem nunciat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ ferme erant) Cominium profectas: quod ne ignoraret collega extemplo nuncium mittit: ipse signa ocius proferri iubet, subsidiaque suis quæq; locis, & præfectos subsidiis attribuerat. Dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem; equitibus legatos alios, C. Cæditium & C. Trebonium præfecit. Sp. Nautium mulos detractis clitellis cum cohortibus alaribus in tumulum conspectum propere circumducere iubet, atq; inde inter ipsam dimicationem quanto maxime posset moto puluere ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio inter pullarios orta de auspicio eius diei, exauditaq; ab equitib. Romanis; qui rem haud spernendam rati, Sp. Papirio fratris filio consulis ambigi de auspicio renunciauerunt. Iuuenis, ante doctrinam Deos spernentem, natus, rem inquisitam ne quid incompertum deferret ad consulem, detulit. cui ille: *Tu quidem macte virtute diligentiaq; esto: ceterum qui auspicio adest, si quid falsi nunciat, in semetipsum religionem recipit: mihi quidem tripudium nunciatum, populo Romano exercituiq; egregium auspicium est:* centurionibus deinde imperauit, vt pullarios inter prima signa constituerent. Promouent & Samnites signa, insequitur acies ornata, armataque, vt hostium quoq; magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor tolleretur, concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit. quod vbi consuli nunciatum est, *Dii in prælio sunt,* inquit, *habet pœnam noxium caput.* Ante consulem hæc dicentem coruus voce clara occinuit; quo lætus augurio consul, affirmans *nunquam humanis rebus magis præsentes interfuisse Deos:* signa canere, & clamorem tolli iussit. Prælium commissum atrox. ceterum longe disparibus animis Romanos ira, spes, ardor certaminis, auidos hostium sanguinis in prælium rapit. Samnitium magnam partem necessitas ac religio inuitos magis resistere, quam inferre pugnam cogit. nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot iam annos vinci assueti, ni potentior alius metus insidens pectoribus à fuga retineret. quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri, & armati sacerdotes, & promiscua hominum pecudumq; strages, & respersæ fando nefandoque sanguine aræ; & dira execratio, ac furiale carmen detestandæ familiæ stirpiq; compositum. his vinculis fugæ obstricti stabant, ciuem magis quã hostem timentes. Instare Romanus à cornu vtroque, à media acie, & cædere Deorum hominumque attonitos metu. repugnatur segniter, vt ab iis quos timor moraretur à fuga. Iam prope ad signa cædes peruenerat, quum ex transuerso puluis, velut ingentis agminis incessu motus apparuit. Sp. Nautius (Octauium Metium quidam eum tradunt) dux alaribus cohortibus erat: puluerem maiorem quã pro numero excitabant insidentes mulis calones; frondosos ramos per terram trahebant: arma signaque per turbidam lucem in primo appa-

Miles alloquitur.

XL.

Altercatio inter pullarios.

Præ... inte... mat... Sam...

XLI.

apparebant: post altior densiorq; puluis equitum speciem cogentium agmen dabat. fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos: & consul affirmauit errorem: clamitans inter prima signa, ita vt vox etiam ad hostes accideret: *captum Cominium; victorem collegam adesse: anniterentur vincere prius quam gloria alterius exercitus fieret.* Hæc insidens equo. inde tribunis, centurionibusq; imperat, vt vias equitibus patefaciant. Ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, vt vbi se cuspidem erectam quatientem vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, vt ex ante præparato, fiunt. panduntur inter ordines viæ: prouolat eques, atque infestis cuspidibus in medium agmē hostium ruit, perrumpitque ordines quacumque impetum dedit. instant Volumnius & Scipio, & perculsos sternunt. Tum iam Deorum hominumque victa vi, funduntur linteatæ cohortes: pariter iurati iniuratiq; fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. Peditum agmen, quod superfuit pugnæ, in castra ad Aquiloniā compulsum est. nobilitas equitesq; Bouianum perfugerunt. equites eques sequitur, peditem pedes, ac diuersa cornua dextrum ad castra Samnitium, læuum ad vrbem tendit. Prior aliquanto Volumnius castra cepit. ad vrbem Scipioni maiore resistitur vi: non quia plus animi victis est, sed melius muri quam vallum armatos arcent. inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pauore, priusquam colligerentur animi, transacta res esset, lentiorem fore munitæ vrbis oppugnationem ratus, interrogat, *Satin æquo animo paterentur ab altero cornu castra capta esse: se victores pelli à portis vrbis?* Reclamantibus vniuersis, primus ipse scuto super caput elato pergit ad portam: secuti alii testudine facta in vrbem perrumpunt: deturbatisq; Samnitibus qui circa portam erant, muros occupauere. penetrare interiora vrbis, quia pauci admodū erant, non audent. Hæc primo ignorare consul, & intentus recipiendo exercitui esse: iam enim præceps in occasum Sol erat: & appetens nox periculosa & suspecta omnia etiam victoribus faciebat. progressus longius ab dextra, castra capta videt: ab læua clamorem in vrbe, mistum pugnantium ac pauentium fremitu esse. & tum fore certamen ad portam erat. aduectus deinde equo propius, vt suos in muris videt: nec iam integri quicquam esse, quoniā temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset: acciri quas receperat copias, signaque in vrbem inferri iussit. ingressi proxima ex parte, quia nox appropinquabat, quieuere. nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo die ad Aquiloniam Samnitiū millia triginta trecenti quadraginta: capta tria millia octingenti & septuaginta: signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, [illegible] ferme alium ducē lætiorem [illegible] opte ingenio seu fid[illegible] eodem robore

Samnites [illegible] verti.

LII. Aquilonia oppugnatur.

animi neque controuerso auspicio reuocari à prælio potuit, & in ipso discrimine quo templa Diis immortalibus voueri mos erat, vouerat Ioui Victori *si legiones hostium fudisset, pocillū mulsi priusquam temetum biberet, sese facturum:* id votum Diis cordi fuit; & auspicia in bonum verterunt. Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit vrbem: subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Iam signum dantem eum nuncius à collega trepidus de viginti cohortium aduentu, & ab impetu moratus est: & partem copiarum reuocare instructam, intentamq; ad oppugnandum; coegit D. Brutum Scæuam legatum cum legione prima, & viginti cohortibus alaribus equitatuque ire aduersus subsidium hostium iussit: quocunq; in loco fuisset obuius, obsisteret ac moraretur; manumque, si forte ita res posceret, conferret: modo ne ad Cominium eæ copiæ admoueri possent. ipse scalas ferri ad muros ab omni parte vrbis iussit, ac testudine ad portas successit. simul & refringebantur portæ, & vis vndique in muros fiebat. Samnites, sicut antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos vrbis aditu hostes: ita postquam iam non ex interuallo; nec missilibus, sed comminus gerebatur res: & qui ægre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparē ex æquo pugnabant: relictis turribus murisq; in forum omnes compulsi, paulisper inde tentauerunt extremā pugnæ fortunam. deinde, abiectis armis, ad quindecim millia hominum & quadringenti in fidem consulis venerunt. cæsa ad quatuor millia ac trecenti octoginta. Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res. Inde medio inter duas vrbes spatio, vbi tertia exspectata erat pugna, hostes non inuenti. septem millia passuum quū abessent à Cominio, reuocati ab suis, neutri prælio occurrerunt. primis ferme tenebris quū in conspectu iam castra, iam Aquiloniam habuissent, clamor eos vtrimq; par accidens sustinuit. deinde è regione castrorū, quæ incensa ab Romanis erant, flamma late fusa certioris cladis indicio progredi longius prohibuit. Eo ipso loco prope temere sub armis strati passim inquietum omne tempus noctis, exspectando timendoque lucem egere. prima luce incerti quam in partem intenderent iter, repente in fugam consternantur conspecti ab equitibus: qui egressos nocte ab oppido Samnites persecuti, viderant multitudinem non vallo, non stationibus firmatam. conspecta & ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat: iamq; etam legionariæ cohortes sequebantur: ceterum nec pedes fugientes persequi potuit: & ab equite nouissimi agminis ducenti ferme & octoginta interfecti. arma multa pauidi, ac signa militaria duodeuiginti reliquere: alio agmine incolumi, vix ex tanta trepidatione Bouianum peruentum est. Lætitiam vtriusque exercitus

XLIII. Cominium oppugnatur.

XLIV.

Romani, auxit & ab altera parte feliciter gesta res. vterq; ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit: exhaustis deinde tectis, ignem iniecit, eodemque die Aquilonia & Cominium deflagrauere: & consules cum gratulatione mutua legionum, suaque, castra coniunxere. In conspectu duorum exercituum & Caruilius suos pro cuiusq; merito laudauit, donauitque; & Papirius, apud quem multiplex in acie circa castra, circa vrbem, fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papiriū fratris filium, & quatuor centuriones, manipulumq; hastatorum, armillis aureisq; coronis donauit: Nautium propter expeditionem, qua magni agminis modo terruerat hostes: iuuenem Papirium, propter nauatam cum equitatu & in prælio operam, & nocte qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit: centuriones, militesque, quia primi portam, murumq; Aquiloniæ cœperant. equites omnes ob insignem multis locis operā, corniculis, armillisq; argenteis donat. Consilium inde habitū. quam iam tempus esset deducendi ab Samnio exercitus aut vtriusque, aut certe alterius, *optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius & infestius agere cetera, & persequi: vt perdomitum Samnium insequentibus consulibus tradi posset. quando iam nullus esset hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur, vnum superesse belli genus, vrbium oppugnationes, quarum per excidia militem locupletare præda, & hostem pro aris ac focis dimicantem conficere possent.* Itaque literis missis ad senatum populumq; Romanum de rebus ab se gestis, diuersi Papirius ad Sepinum, Caruilius ad Volanam oppugnandam, legiones ducunt. Literæ consulum ingenti lætitia & in curia & in concione auditæ. & quatridui supplicatione publicum gaudium priuatis studiis celebratum est. nec populo Romano magna solum, sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio animum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid in Samnio aduersi venisset, quæ coniuratione Samnitium erecta, quoniam ambo consules, omnisque Romana vis auersa in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione rebellandi habuisset. Legationes sociorum à M. Attilio prætore in senatū introductæ, querebantur *vri & vastari agros à finitimis Etruscis, quod desciscere à populo Romano nollent. obtestabanturq; Patres conscriptos, vt se à vi atque iniuria communiū hostiū tutarentur.* Responsum legatis: *curæ senatui futurum, ne socios fidei suæ pœniteret: Etruscorum propediem eandem fortunam, quam Samnitium, fore.* Segnius tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Faliscos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, allatum foret, arma Etruscis iunxisse. Huius propinquitas populi acuit curam Patribus, vt feciales mittendos ad res repetendas censerent, quibus non redditis: ex auctoritate Patrum iussu populi bellum Faliscis indictum est: iussique consules sortiri, *vter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret.* Iam Caruilius Volanam, & Palumbinum, & Herculaneum ex Samnitibus ceperat: Volanam intra paucos dies, Palumbinum eodem quo ad muros accessit. Ad Herculaneum bis etiam signis collatis ancipiti prælio: & cum maiore sua quam hostium iactura, dimicauit. castris deinde positis, mœnibus hostem inclusit: oppugnatum oppidum, captumque. In his tribus vrbibus capta, aut cæsa, ad decem millia hominum: ita, vt pauore admodum plures caperentur. Sortientibus prouincias consulibus, Etruria Caruilio euenit, secundum vota militum, qui vim frigoris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sepinum maior vis hostium restitit. sæpe in acie, sæpe in agmine, sæpe circa ipsam vrbem aduersus eruptiones hostium pugnatum: neque obsidio, neque bellum ex æquo erat: non enim muris magis se Samnites, quam armis ac viris mœnia tutabantur. tandem pugnando in obsidionem iustam coegit hostes: obsidendoque, vi atq; operibus vrbem expugnauit. itaque ab ira plus cædis editum capta vrbe: septem millia quadringenti cæsi: capta minus tria millia hominum: præda, quæ plurima fuit, congestis Samnitium rebus in vrbes paucas, militi concessa est. Niues iam omnia oppleuerant, nec durari extra tecta poterat: itaque consul de Samnio exercitum deduxit. Venienti Romam triumphus omnium consensu est delatus. triūphauit in magistratu, insigni, vt illorum temporum habitus erat, triumpho, pedites equitesq; insignes donis transiere, ac transuecti sunt: multæ ciuicæ coronæ vallaresque ac murales conspectæ. inspectata spolia Samnitium: & decore ac pulchritudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu locorum erant, comparabantur. nobiles aliquot captiui, clari suis patrumque factis, ducti. æris grauis magna vis transuecta. * vicies centum millia & quingenta triginta tria millia: id æs redactum ex captiuis dicebatur. argenti, quod captum ex vrbibus erat, * P. M. c c c x x x. omne æs argentumque in ærarium conditum. militibus nihil datum ex præda est. auctaque ea inuidia est ad plebem, quod tributum etiam in stipendium militum collatum est: quum, si spreta gloria fuisset, captiuæ pecuniæ in ærarium illatæ, & militi tum dari ex præda, & stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem veterem auctorem inuenio: (neque hercule tam exiguo tempore perficere potuisset) ab dictatore patre votam filius consul dedicauit, exornauitque hostium spoliis. quorum tanta multitudo fuit, vt non templum tantum forumq; his ornaretur, sed sociis etiam colonisque finitimis ad templorum locorumque publicorum ornatum diuiderentur. A triumpho exercitum in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Sa-

Coss. suos pro merito laudant donantque.

XLV.

Hetruscos rebellasse nunciatur.

Vrbes in Samnio captæ.

XI[illegible]

Papi[illegible] umph[illegible]

V[illegible] corr[illegible]

V[illegible] corr[illegible]

ab Samnitibus erat, hibernatum duxit. Inter hæc Caruilius consul in Etruria Troilium primum oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia grandi pactos, vt abire inde liceret, dimisit: ceteram multitudinem, oppidumq; ipsum vi cepit. inde quinque castella locis sita munitis expugnauit. Cæsa ibi hostium duo millia quadringenti: minus duo millia capti. & Faliscis pacem petentibus annuas inducias dedit: pactus *centum millia grauis æris, & stipendium eius anni militibus. His rebus actis ad triumphum decessit. vt minus clarum de Samnitibus, quam collegæ triumphus fuerat: ita cumulo Etrusci belli æquatum. æris grauis tulit in ærarium * trecenta nonaginta millia: de reliquo ære ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locauit, prope ædem eidem Deæ ab rege Seruio Tullo dedicatam: & militibus ex præda centenos binos asses: & alterum tantum centurionibus atque equitibus (malignitate collegæ gratius accipientibus munus) diuisit. Fauor consulis tutatus ad populum est L. Postumium legatum eius: qui dicta die à M. Cantio tribuno plebis fugerat in legationem (vt fama ferebat) populi iudicium: iactariq; magis, quam peragi accusatio eius poterat.

Val. 1000. ron.

Val. 3900. ron.

LVII. Exacto iam anno noui tribuni plebis magistratum inierant: iisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii suffecti. Lustrum conditum eo anno est à P. Cornelio Aruina, C. Marcio Rutilo, censoribus: censa capitum millia ducenta sexaginta duo trecenta viginti duo. Censores vicesimi sexti à primis censoribus. lustrum vnde vicesimũ fuit. Eodem anno, coronati primum ob res bello bene gestas ludos Romanos spectauerunt: palmæque, tum primum translato è Græcia more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via à Martis silice ad Bouillas perstrata est. Comitia consularia L. Papirius habuit: creauit consules, Q. Fabium Maximi filium Gurgitem, & D. Iunium Brutum Scæuam. ipse Papirius prætor factus. Multis rebus lætus annus, vix ad solatium vnius mali, pestilentiæ vrentis simul vrbem atque agros, suffecit; portentoq; iam similis clades erat. & libri aditi, quinam finis, aut quod remedium eius mali ab Diis daretur. inuentum in libris, *Æsculapium ab Epidauro Romam accersendum.* neque eo anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re actum: præterquam quod vnum diem Æsculapio supplicatio habita est.

Lustrum conditum.

(A. V. C. CCCC-LX.)

Pestilentia.

EPITOME AB XI. AD XX.

Librum Historiarum ab Vrbe Condita T. Liuii Patauini: quas, vt amissæ Historiæ argumentum extaret, hoc in loco placuit inserere.

EPITOME LIBRI XI.

Qvum Fabius Gurges consul male aduersum Samnites pugnasset, & senatus de remouendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc sibi ignominiam, eo maxime senatum mouit, quod iturum se filio legatum pollicitus est; idq; præstitit. eius consiliis & opera filius consul adiutus, cæsis Samnitibus triumphauit. C. Pontium imperatorem Samnitium ductum in triumpho, securi percussit. Quum ciuitas pestilentia laboraret; missis legatis, vt Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent: anguem, qui se in nauem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportauere: eoq; in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio consecrata est: L. Postumius consularis, quoniam quum exercitui præesset, opera militum in agro suo vsus erat, damnatus est. Cum Samnitibus pacem petentibus fœdus quarto renouatum est. Curius Dentatus consul Samnitibus cæsis, & Sabinis qui rebellauerant victis, & in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphauit. Coloniæ deductæ sunt, Castrum, Sena, Adria. Triumuiri capitales tunc primum creati sunt. Censu acto lustrum conditum est: censa sunt ciuium capita ducenta septuaginta tria millia. Plebs propter æs alienum, & graues & longas seditiones, ad vltimum secessit in Ianiculum, vnde à Q. Hortensio Dictatore deducta est, isq; in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Volsinienses gestas continet: item aduersus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

(A. V. C. CCCC-LXII.)

LIBRI XII.

Qvum legati Romanorum à Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor cum legionibus ab iis cæsus est. Quum à Tarentinis classis Romana direpta esset, duumuiro qui præerat classi occiso, legati ad eos à senatu, vt de iis iniuriis quererentur missi, pulsati sunt. ob id bellum iis indictum est. Samnites defecerunt. Aduersus eos & Lucanos, & Bruttios, & Etruscos aliquot præliis à compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, vt auxilium ferret Tarentinis, in Italiam venit. Cum in præsidium Rheginorum legio Campana cum præfecto Decio Iubellio missa esset, occisis Rheginis Rhegium occupauit.

LIBRI XIII.

(A. V. C. CCCCLXXII.) *VAlerius Læuinus consul parum prospere aduersus Pyrrhum pugnauit: elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post prælium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem inuenit: populabundusq; ad vrbem Romam processit. C. Fabricius missus ad eum à senatu, vt de redimendis captiuis ageret, frustra vt patriam desereret, a rege tentatus est. captiui sine precio remissi sunt. Cyneas legatus à Pyrrho ad senatum missus, petiit, vt componendæ pacis caussa rex in vrbem reciperetur. de qua re quum ad frequentiorem senatum referri placuisset, Ap. Claudius, qui propter valetudinem oculorum iam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam, & sententia sua tenuit, vt id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. censa sunt ciuium capita ducenta septuaginta octo millia ducenta viginti duo. Iterum aduersus Pyrrhum dubio euentu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quarto fœdus renouatum est. Quum C. Fabricio consuli, is qui ad eum à Pyrrho transfugerat, polliceretur se regi venenum daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Etruscos, Lucanos Bruttios & Samnites, prospere gestas continet.* (A. V. C. CCCCLXXIV.)

LIBRI XIV.

(A. V. C. CCCCLXXIIX.) *PYrrhus in Siciliam traiecit. Quum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iouis signum, caput eius per aruspices inuentum est. Curius Denatus, quum delectum haberet; eius qui citatus non responderat, bona primus vendidit. Pyrrhum iterum ex Sicilia in Italiam reuersum vicit, & Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu mouit, quod is decem argenti pondo facti haberet. Lustro à censoribus condito, censa sunt capita ciuium ducenta septuaginta vnum millia ducenta viginti quatuor. Cum Ptolomæo Ægypti rege societas iuncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti, viua defossa est. Coloniæ deductæ sunt, Posidonia, & Cossa. Carthaginiensium classis auxilio Mamertinis venit; quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos, Samnites & Bruttios feliciter gestas, & Pyrrhi regis mortem continet.*

LIBRI XV.

VIctis Tarentinis pax & libertas data est. Legio Campana, quæ Rhegium occupauerat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatium ad senatum missos quidam iuuenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatibus. Picentibus victis pax data: coloniæ deductæ, Ariminum in Piceno: Beneuentum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento vti cœpit. Vmbri & Sallentini victi, in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, vt essent octo.

LIBRI XVI.

ORigo Carthaginiensium, & primordia vrbis referuntur, contra quos & Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum censuit senatus. Quum de ea re inter suadentes, vt id fieret, dissuadentesque contentio fuisset, transgressisque tum primum mare equitibus Romanis, aduersus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum à censoribus conditum. censa sunt ciuium capita ducenta nonaginta duo millia ducenta viginti quatuor, Decimus Iunius Brutus munus gladiatorium in honorem defuncti patris edidit primus. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pœnos & Volscos prospere gestas continet.

LIBRI XVII.

(A. V. C. CCCCXC.) *CN. Cornelius Consul à classe Punica circumuentus, & per fraudem, veluti in colloquium euocatus, captus est. C. Duillius Consul aduersus classem Pœnorum prospere pugnauit, primusque omnium Romanorum ducum naualis victoriæ duxit triumphum, ob quam caussam ei perpetuus honos habitus est, vt reuertenti à cœna tibicine canente funale præferretur. L. Cornelius*

Consul in Sardina & Corsica contra Sardos, & Corsos, & Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnauit. Atilius Calatinus Consul quum in locum iniquum à Pœnis circumsessum temere duxisset exercitum, M. Calpurnij tribuni militum virtute & opera euasit, qui cum trecentis militibus eruptione facta hostes in se conuerterat. Annibal dux Pœnorum, victa classe cui præfuerat, à militibus suis in crucem sublatus est. (A. V. C. CCCCXCI.) (A. V. C. CCCCXCII.)

LIBRI XVIII.

Attilius Regulus Consul victis nauali prœlio Pœnis, in Africam traiecit. & ibi serpentem portentosæ magnitudinis cum magna militum clade occidit, & quum aliquot prælijs bene aduersum Carthaginienses pugnasset, successorq́; ei à senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per literas ad senatum missas questus est: in quibus inter caussas petendi successoris, quod agellus eius à mercenariis esset desertus. Quærente deinde fortuna, vt magnum vtriusq́; casus exemplum in Regulo proderetur, accersito à Carthaginiensibus Xantippo Lacedæmoniorum duce, victus prœlio, & captus est. Res deinde à ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas, deformauere naufragia classium. Tib. Coruncanus primus ex plebe pontifex maximus creatus est. P. Sempronius Sophus, Manius Valerius Maximus censores quum senatum legerent, tredecim senatu mouerunt. lustrum condiderunt, quo censa sunt ciuium capita ducenta nonaginta septem millia, septingenta nonaginta septem. Regulus missus à Carthaginiensibus ad senatum, vt de pace, & si eam non posset impetrare, de captiuis commutandis ageret, iureiurando astrictus est rediturum se Carthaginem, si commutari captiuos non placuisset. vtrumque negandi auctor senatui fuit: & quum fide custodita reuersus esset, supplicio à Carthaginiensibus de eo sumpto, peryt. (A. V. C. CCCCXCIV.) (A. V. C. CCCCVIII.)

LIBRI XIX.

Cæcilius Metellus, rebus aduersus Pœnos prospere gestis, speciosissimum egit triumphum, tredecim ducibus hostium, & centum viginti elephantis in eo ductis. Claudius Pulcer Consul contra auspicia profectus, iussit immergi pullos, qui cibari nolebant; infeliciter aduersus Carthaginienses classe pugnauit: & reuocatus à senatu, iussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis vltimæ hominem: qui coactus abdicare se magistratu, postea ludos prætextatus spectauit. Attilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Cum Pœnis captiuorum commutatio facta est. Coloniæ deductæ sunt, Fregena, & in agro Sallentino Brundusium. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita ducenta quinquaginta vnũ millia ducenta viginti duo. Claudia soror Claudij, qui contẽptis auspiciis male pugnauerat, à ludis reuertens, quum turba premeretur, dixit: Vtinã frater meus viueret, iterumque classem duceret! *ob eam caussam mulcta ei dicta est. Duo prætores tum primum creati sunt. Cæcilius Metellus Pontifex maximus, A Postumium consulem, quoniam idem & flamen Martialis erat, quum is ad bellum geredum proficisci vellet, in vrbe tenuit, nec passus est à sacris recedere. Rebus aduersus Pœnos à pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Luctatius consul, victa ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus Pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adiectæ sunt, Velina, & Quirina. Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti, in deditionem venerunt.* (A. V. C. CCCCXCIX.) (A. V. C. IↃI.) (A. V. C. IↃXXVII.)

LIBRI XX.

Spoletium colonia deducta. Aduersus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi & Corsi, quum rebellassent, subacti sunt, Tutia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter vnum ex legatis, qui ad eos missi erant occisum, indictum est: subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, vt essent quatuor. Galli transalpini qui in Italiam irruperant, cæsi sunt. Eo bello populus Romanus sui, Latinique nominis trecenta millia armatorum habuisse dicitur. Exercitibus Romanis tum primum trans Padum ductis, Galli Insubres aliquot prœliis fusi, in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus consul, occiso Insubrium Gallorum duce Viridomaro, opima spolia retulit. Istri subacti sunt: item Illyrij, cum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum à censoribus conditum est. quo censa sunt ciuiũ capita ducenta septuaginta millia ducẽnta tredecim. Libertini in quatuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi fuissent; Esquilinam, Palatinam, Suburranam, Collinam. C. Flaminius Censor viam Flaminiam muniuit: & circum Flaminium extruxit. Coloniæ deductæ in agro de Gallis capto, Placentia & Cremona. (A. V. C. IↃXXX.)

EPITOME LIBRI XXI.

IN Italia belli Punici secundi acta narrantur: & Annibalis Pœnorum ducis contra fœdus per Iberum amnem transitus, à quo Saguntum sociorum populi Romani ciuitas octauo mense capta est. de quibus iniuriis missi legati ad Carthaginienses, qui quererentur. cũ satis facere nollent, bellum iis indictum est. Annibal superato Pyrenæo saltu, per Gallias fusis Volscis, qui obsistere conati erant, ad Alpes venit: & laborioso per eas transitu (quum montanos quoque Gallos obuios aliquot prælijs repulisset) descendit in Italiam, & ad Ticinum amnem Romanos equestri prælio fudit: in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Annibal Apenninum quoque, per maximam militum vexationem propter vim tempestatum, transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnauit, duce hostium Magone capto.

I. IN parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summę totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime memorabile omnium, quæ vnquam gesta sint, me scripturum; quod Annibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. nam neque validiores opibus vllæ inter se ciuitates gentesq; contulerunt arma: neque his ipsis tantum vmquam virium aut roboris fuit: & haud ignotas belli artes inter se, sed expertas primo Punico conserebant bello. & adeo varia belli fortuna, ancepsque Mars fuit, vt propius periculo fuerint, qui vicêre. odiis etiam prope maioribus certarunt, quam viribus: Romanis indignantibus, quod victoribus victi vltro inferrēt arma: Pœnis, quod superbe auareque crederent imperitatum victis esse. Fama etiam est, Annibalem annorum ferme nouem, pueriliter blandientem patri Amilcari, vt duceretur in Hispaniam, quum perfecto Africo bello exercitũ eo traiecturus sacrificaret, altaribus admotũ, tactis sacris iureiurãdo adactum, *se quum primũ posset, hostem fore populo Romano.* Angebant ingẽtis spiritus virum Sicilia Sardiniaq; amissę: nam & Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam; & Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam superimposito, interceptam.

Annibal annos nouem natus hostem se pop. Rom. fore iureiurando astringit.

II. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit sub recentem Rom. pacem, per quinque annos: ita deinde nouem annis in Hispania augendo Punico imperio gessit, vt appareret maius eum, quam quod gereret, agitare in animo bellum: &, si diutius vixisset, Amilcare duce Pœnos arma Italiæ illaturos fuisse quæ Annibalis ductu intulerunt: Mors Amilcaris peropportuna, & pueritia Annibalis, distulerunt bellum. Medius Asdrubal inter patrem & filium octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis (vti ferunt) primo Amilcari conciliatus: gener inde ob altam indolem profectus animi asc itus: & quia gener erat, factionis Barchinæ opibus, quæ apud milites plebemq; plus quam modicæ erant, haud sane voluntate principum imperio potitus. Is plura consilio quam vi gerens, hospiciis regulorum magis, conciliandisq; per amicitiã principum nouis gentibus, quam bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. Ceterum nihilo ei pax tutior fuit. barbarus eum quidam palam ob iram interfecti ab eo domini obtruncauit, comprehensusq; à circumstantibus, haud alio quam si euasisset vultu, tormentis quoque quũ laceraretur, eo fuit habitu oris, vt superante lætitia dolores, ridẽtis etiam speciem prębuerit. Cum hoc Asdrubale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus, imperioque iungendis suo fuerat, fœdus renouauerat populus Romanus, *vt finis vtriusq; imperij esset amnis Iberus, Saguntinisq; mediis inter imperia duorum populorum libertas seruaretur.*

Asdrubal a barbaro trucatur.

III. In Asdrubalis locum haud dubia res fuit, quin pręrogatiuam militarem, qua extemplo iuuenis Annibal intra prætoriũ delatus, imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appellatus erat, fauor etiam plebis sequeretur. Hunc vix dum puberem Asdrubal literis ad se accersierat: actaq; res in senatu etiam fuerat: Barchinis nitẽtibus, vt assuesceret militiæ Annibal, atq; in paternas succederet opes Hanno alterius factionis princeps: *Et æquum postulare videtur,* inquit, *Asdrubal, & ego tamen non censeo, quod petit, tribuendum.* Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes conuertisset, *Florem ætatis,* inquit, *Asdrubal, quem ipse patri Annibalis fruendum præbuit, iusto iure eum à filio repeti censet. nos tamen minime decet iuuentutem nostrã pro militari rudimento assuefacere libidini imperatorum. An hoc timemus, ne Amilcaris filius nimis sero imperia immodica, & regni paterni speciem videat? & cuius regis genero hereditarij sint relicti exercitus nostri, eius filio parum mature seruiamus? Ego istum iuuenem domi tenendum sub legibus, sub magistratibus docendum, viuere æquo iure cum ceteris censeo; ne quandoq; paruus hic ignis incendium ingens exsuscitet.*

Han[no] Barc[inae] factio[ni] inim[icus].

IIII. Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur: sed (vt plerumq; fit) maior pars meliorem vicit. Missus Annibal in Hispaniam, primo statim aduentu omnem exercitum in se conuertit. Amilcarem viuentem redditum sibi veteres milites credere, eundem vigorem in vultu, vimq; in oculis, habitum oris, lineamentaque intueri. deinde breui effecit, vt patri in se minimum momentum ad fauorem conciliandũ esset. Numquam ingenium idem ad res diuersissimas,

Ann[ibalis] ingen[ium].

...ssimus, parendum atque imperandum, habilius fuit. itaque haud facile discerneres, vtrum imperatori, an exercitui carior esset: neq; Asdrubal alium quemquam præficere malle, vbi quid fortiter ac strenue agendum esset: neque milites alio duce plus confidere, aut audere. plurimũ audaciæ ad pericula capessenda, plurimum consilij inter ipsa pericula erat. nullo labore aut corpus fatigari, aut animus vinci poterat. caloris ac frigoris patiẽtia par. cibi potionisq; desiderio naturali, non voluptate modus finitus: vigiliarum somniq; nec die nec nocte discriminata tempora. id quod gerẽdis rebus superesset, quieti datũ: ea neq; molli strato, neque silentio accersita. multi sępe militari sagulo opertum humi iacentẽ inter custodias, stationesq; militum conspexerunt. vestitus nihil inter ęquales excellens: arma atq; equi cõspiciebantur. equitum peditumq; idem longe primus erat. princeps prælium inibat: vltimus cõserto prælio excedebat. Has tantas viri virtutes ingentia vitia æquabant, inhumana crudelitas, perfidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus Deûm metus, nullum iusiurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum ac vitiorum triennio sub Asdrubale imperatore meruit: nulla re, quæ agenda audendaque magno futuro duci esset, prætermissa.

V. Ceterum ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei prouincia decreta, bellumq; Romanũ mandatum esset, nihil prolatandum ratus; ne se quoque, vt patrem Amilcarem, deinde Asdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit, quibus oppugnandis, quia haud dubie Romana arma mouebantur, in Olcadum fines prius (vltra Iberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, vt non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, iungendoque, tractus ad id bellum videri posset. Carteiam vrbem opulentam caput gentis eius expugnat, diripitque. quo metu perculsæ minores ciuitates, stipendio imposito imperium accepere. victor exercitus opulentusque præda Carthaginem Nouam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo prædam, stipendia præterita cum fide exsoluendo, cunctis ciuium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vacceos promotum bellũ. Hermandica & Arbacala Carteiorum vrbes vi captæ. Arbacala & virtute & multitudine oppidanorum diu defensa. Ab Hermandica profugi exsulibus Olcadũ, priore æstate domitæ gentis, quum se iunxissent, concitant Carpetanos: adortique Annibalem regressum ex Vacceis, haud procul Tago flumine agmen graue præda turbauere. Annibal prętio abstinuit, castrisque super ripam positis, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, agmen vado traiecit: valloque ita producto, vt locum ad transgrediendum hostes haberent, inuadere eos transeuntes statuit. equitibus pręcepit, *vt quum ingressos aquam viderent, adorirentur peditum agmen.* in ripa elephantos ante quadraginta disposuit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadũ Vacceorumq; cẽtũ millia fuêre: inuicta acies, si ęquo dimicaretur campo. itaq; & ingenio feroces, & multitudine freti, & quod metu cessisse credebant hostem: id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato, passim sine vllius imperio, qua cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex parte altera ripæ vis ingens equitũ in flumẽ immissa, medioq; alueo haudquaquã pari certamine concursum; quippe vbi pedes instabilis, ac vix vado fidens, vel inermi equite, equo temere acto peruerti posset: eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusq; rem gereret. Pars magna flumine absumpta: quidam verticoso amni delati in hostes, ab elephantis obtriti sunt. postremi, quibus egressus in suam ripam tutior fuit, ex varia trepidatione quum in vnum colligerentur, prius quam tanto ex pauore reciperent animos, Annibal agmine quadrato amnem ingressus, fugam ex ripa fecit: vastatisq; agris, intra paucos dies Carpetanos quoq; in deditionem accepit.

Annibal ... adum ... ingre...

Carpetanorum cum Annibale prælium.

VI. Et iam omnia trans Iberum præter Saguntinos, Carthaginiensium erant. cum Saguntinis bellum nondum erat: ceterum iam belli caussa certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec certamen iuris, sed vim quęri appareret, legati à Saguntinis Romam missi, auxilium ad bellum iam haud dubie imminens orantes. Consules tunc Romæ erant, P. Cornelius Scipio, & T. Sempronius Longus: qui quum legatis in senatum introductis, de Rep. retulissent, placuissetque *mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas: quibus si videretur digna caussa, & Annibali denuntiarent, vt ab Saguntinis sociis populi Rom. abstineret; & Carthaginẽ in Africam trayicerent, ac sociorum populi Romani querimonias deferrent:* hac legatione decreta, nec dum missa, omnium spe celerius Saguntũ oppugnari allatum est. tunc delata ex integro res ad senatum. Alij *prouincias consulibus Hispaniam atq; Africam decernentes, terra mariq; rem gerendam* censebant. alij *totum in Hispaniam Annibalemq; intendebant bellum.* erant qui *non temere mouendam rem tantam, exspectandosq; ex Hispania legatos censerent.* Hæc sententia, quæ tutissima videbatur, vicit: legatiq; eo maturius missi P. Valerius Flaccus, & Q. Bebius Pamphilus, Saguntũ ad Annibalem, atq; inde Carthaginẽ, *si nõ absisteretur bello, ad ducẽ ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendũ.*

Saguntini Romam legatos mittunt.

(A. V. C. ıↄXXXII.)

VII. Dum ea Romani parant, consultantq; iam Saguntum summa vi oppugnabatur. Ciuitas ea longe opulentissima vltra Iberũ fuit, sita passus mille ferme à mari. oriũdi à Zacyntho insula dicũtur: mistiq; etiam ab Ardea Rutulorum quidam generis. ceterum in tãtas breui creuerant opes, seu maritimis seu terrestribus fructibus, seu multitudinis incremẽto, seu sanctitate disciplinę, qua fidem socialẽ vsq; ad per-

Saguntum oppugnatur ab Annibale.

ad perniciem suam coluerunt. Annibal infesto exercitu ingressus fines, peruastatis passim agris, vrbem tripartito aggreditur. Angulus muri erat in planiorem patentioremq; quam cetera, circa vallem vergens: aduersus eum vineas agere instituit, per quas aries mœnibus admoueri posset. Sed vt locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit: ita haudquaquã prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis succedebat. & turris ingens imminebat: & murus, vt in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat: & iuuentus delecta vbi plurimum periculi ac laboris ostendebatur, ibi vi maiore obsistebant. ac primo missilibus summouere hostem: nec quicquam satis tutum munientibus pati, deinde iam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat. quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures Saguntini cadebant, quam Pœni. Vt vero Annibal ipse, dum murum incautius subit, aduersum femur tragula grauiter ictus cecidit: tanta circa fuga atq; trepidatio fuit, vt non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur.

Annibal ictus tragula.

VIII. Obsidio deinde per paucos dies magis quam oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur. per quod tempus vt quies certaminum erat, ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. itaque acrius de integro obortum est bellum, plurisque partibus vix accipientibus quibusdam opera locis vineæ cœptæ agi, admouerique aries. Abundabat multitudine hominum Pœnus; ad centum enim quinquaginta millia habuisse in armis creditur. Oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multimoda arte distineri cœpti sunt: & non sufficiebant. iam enim feriebantur arietibus muri: quassatæ quoque multæ partes erant. vna continentibus ruinis nudauerat vrbem. tres deinceps turres; quantumque inter eas muri erat, cũ fragore ingenti prociderant: captumq; oppidum ea ruina crediderãt Pœni: qua, velut si pariter vtrosq; murus texisset, ita vtrimque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnæ simile erat, quales in oppugnationibus vrbium per occasionem partis alterius censeri solent: sed iustæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque vrbis modico distantia interuallo constiterant. hinc spes. hinc desperatio animos irritat: Pœno cepisse iam se vrbem, si paululum adnitatur, credente: Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus: nec vllo pedem referente, ne relicto à se loco hostem immitteret. Itaque quo acrius & confertim magis vtrimque pugnabatur, eo plures vulnerabãtur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Falarica erat Saguntinis, missile telum hastili oblongo, & cetera tereti, præterquam ad extremum, vnde ferrum extabat. id, sicut in pilo, quadratum stuppa circumligabant, linebantq; pice, ferrum autem tres in longum habebat pedes, vt cum armis transfigere corpus posset. sed id maxime etiam si hæsisset in scuto, nec penetrasset in corpus, pauorem faciebat: quod quum medium accensum mitteretur, conceptumque ipso motu multo maiorem ignem ferret, armo omitti cogebat, nudumque militẽ ad insequentes ictus præbebat.

Falarica quodnam telum.

IX. Quum ergo diu anceps fuisset certamen, & Saguntinis, quia præter spem resisterent, creuissent animi: Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset: clamorem repente oppidani tollunt, hostemque in ruinas muri expellunt, inde impeditum trepidantemque exturbant: postremo fusum fugatumque in castra redigunt. Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est. quibus obuiam ad mare missi ab Annibale, qui dicerent, *nec tuto eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma: nec Annibali, tanto discrimine rerum, operæ esse legationes audire.* Apparebat, non admissos protinus Carthaginem ituros. literas igitur nunciosque ad principes factionis Barchinæ prẽmittit, vt præpararẽt suorũ animos, ne quid pars altera gratificari pro Romanis posset.

Annib. [legatos] non ad[mit]tit.

X. Itaque præterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio fuit. Hanno vnus aduerso senatu caussam fœderis rupti, magna silentio propter auctoritatem suã, cum assensu audientium egit. *Per Deos fœderum arbitros ac testes monuisse, prædixisse se, ne Amilcaris progeniem ad exercitum mitterent. non manes, non stirpem eius conquiescere viri: nec vmquam, donec sanguinis nominisque Barchini quisquam supersit, quietura Romana fœdera. Iuuenem flagrantem cupidine regni, viamque vnam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque viuat; velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsident exercitus, vnde arcentur fœdere: mox Carthaginem circumsidebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem Diis, per quos priore bello rupta fœdera sunt vlti. vtrum hostem, an vos, an fortunam vtriusque populi ignoratis? Legatos ab sociis, & pro sociis venientes, bonus imperator vester in castra non admisit, ius gentium sustulit. hi tamen, vnde ne hostium quidem legati arcentur, pulsi ad vos veniunt, res ex fœdere repetunt. publica fraus absit: auctorem culpæ, & reum criminis deposcunt. Quo lenius agunt, segnius incipiunt: eo quum cœperint, vereor ne perseuerantius sæuiant. Ægates insulas Erycemque ante oculos proponite, quæ terra marique per quatuor & viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Amilcar, Mars alter, vt isti volunt. sed Tarento tum in Italia non abstinueramus ex fœdere: sicut nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo Dij hominesque, & id de quo verbis ambigebatur, vter populus fœdus rupisset; euentus belli, velut æquus iudex, vnde ius stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Annibal vineas turresq; admouit: Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus vtinam vates sim) nostris capitibus incident: susceptumq; cum Saguntinis bellum, habendũ cum Romanis est. Dedemus ergo Annibalem? dicet aliquis. Scio meam leuem esse in eo auctoritatem; propter paternas inimicitias.*

Ham[nonis] orati[o in] Anni[balem].

sed

sed & Amilcarem eo periisse lætatus sum; quod si ille viueret, bellũ iam cum Romanis haberemus: & hunc iuuenem tamquam furiam facemq́ huius belli odi ac detestor. nec dedendum solum ad piaculum rupti fœderis: sed, si nemo deposcat, deuehendũ in vltimas maris terrarũq́ oras: ablegandũq́ eo vnde nec ad nos nomen famaq́ eius accedere, nec solicitare quietæ ciuitatis statum possit. Ego autem ita censeo: legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant: alios qui Annibali nuntient, vt exercitum ab Sagunto abducat: ipsumq́ Annibalem ex fœdere Romanis dedant. tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno.

XI. Quum Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit. adeo prope omnis senatus Annibalis erat: infestiusq; locutum arguebant Hannonem, quã Flaccum Valerium legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis est, *bellum ortum ab Saguntinis, non ab Annibale esse. populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginiensium societati præponat.* Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Annibal quia fessum militem præliis operibusq; habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad costodiam vinearum aliorumq; operum dispositis. interim animos eorum nũc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit. vt vero pro cõcione *prædam captæ vrbis edixit militum fore*, adeo accensi omnes sunt, vt si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Sagũtini vt à præliis quietem habuerant, nec lacessentes, nec lacessiti per aliquot dies: ita non nocte, non die vmquã cessauerant ab opere, vt nouum murum ab ea parte qua patefactum oppidum ruinis erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior, quam ante, adorta est: nec qua primum, aut potissimum parte ferrent opem (quum omnia variis clamorib. streperent) satis scire poterant. Ipse Annibal, qua turris mobilis omnia munimenta vrbis superans altitudine agebatur, hortator aderat. quæ quum admota, catapultis balistisq; per omnia tabulata dispositis, muros defensoribus nudasset; tũ Annibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendũ ab imo murum mittit. nec erat difficile opus, quod cęmenta non calce durata erãt, sed interlita luto, structuræ antiquæ genere. itaq; ante quam cæderetur, ruebat: perq; patentia ruinis agmina armatorum in vrbẽ vadebant. locum quoq; editum capiunt: collatisq; eo catapultis balistisq;, vt castellum in ipsa vrbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant: & Saguntini murũ interiorem ab nondum capta vrbis parte ducunt. Vtrimque summa vi & muniunt, & pugnant: sed interiora tuendo, minorẽ in dies vrbem Saguntini faciunt. simul crescit inopia omnium longa obsidione, & minuitur exspectatio externæ opis, quum tam procul Romani, vnica spes, circa omnia hostium essent. Paulisper tamen affectos animos recreauit repentina profectio Annibalis in Oretanos, Carpetanosque. qui duo populi delectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus metum defectionis quum præbuissent, oppressi celeritate Annibalis, omiserunt mota arma.

XII. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat Maharbale Himilconis filio, quẽ præfecerat Annibal, ita impigre rem agente, vt ducẽ abesse nec ciues, nec hostes sentirent. Is & prælia aliquot secũda fecit, & tribus arietibus aliquantum muri discussit: strataq; omnia recentibus ruinis aduenienti Annibali ostendit. itaq; ad ipsam arcẽ extemplo ductus exercitus, atroxq; prœlium cum multorũ vtrimq; cæde initum, & pars arcis capta est. Tentata deinde per duos exigua pacis spes, Alconem Saguntinum, & Alorcum Hispanum. Alcon insciis Saguntinis, precibus aliquid moturum ratus, quum ad Annibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimæ mouebant, conditionesq; tristes, vt ab irato victore ferebãtur, transfuga ex oratore factus, apud hostem mansit: *moriturum affirmans, qui sub conditionibus his de pace ageret*; postulabatur autem *redderẽt res Turdetanis: traditoq́ omni auro atq́ argento, egressi vrbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, vbi Pœnus iussisset.* Has pacis leges abnuẽte Alcone accepturos Sagũtinos, Alorcus *vinci animos, vbi alia vincantur*, affirmans, *se pacis eius interpretem fore pollicetur.* erat autem tum miles Annibalis: ceterũ publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta, ad prætorẽ Saguntinum (& ipse ita iubebat) est deductus. quo quũ extẽplo concursus omnis generis hominum esset factus, summota cetera multitudine, senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit:

Alcon Saguntinus de pace agit cũ Annibale.

Alorcus Saguntinus suadet pacem.

XIII. *Si ciuis vester Alcon, sicut ad pacem petendam ad Annibalem venit, ita pacis conditiones ab Annibale ad vos retulisset, superuacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Annibalis, nec transfuga ad vos venissem: quum vero ille aut vestra, aut sua culpa manserit apud hostem: si metum simulauit, sua: vestra, si periculum est apud vos, vera referentibus: ego, ne ignoraretis esse aliquas & salutis & pacis vobis conditiones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem caussa me, nec vllius alterius loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quod neq́ dum vestris viribus restitistis, neq́ dũ auxilia ab Romanis sperastis, pacis vnquam apud vos mẽtionem feci. postquam nec ab Romanis vobis vlla spes est, nec vestra iam aut arma vos, aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam quam æquam. cuius ita aliqua spes est: si eam quemadmodum vt victor fert, Annibal, sic vos vt victi audiatis: si non id quod amittitur in damno (quum omnia victoris sint) sed quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Vrbem vobis, quã ex magna iam parte dirutã, captam fere totã habet, adimit: agros relinquit, locum assignaturus, in quo nouum oppidum ædificetis: aurum argẽtumq́ omne, publicum priuatumq́ ad se iubet deferri: coniugũ vestraq́ corpora, ac liberorum vestrorum seruat inuiolata, si inermes cum binis vestimentis velitis à Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat: hæc quãquam sint grauia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet.*

suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei à vobis facta sit, aliquid ex his rebus remissurum. Sed hæc patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra coniuges ac liberos belli iure sinatis. Ad hæc audienda quum circumfusa paulatim multitudine, permistum senatui esset populi concilium: repente primores secessione facta (priusquam respōsum daretur) argentum aurumque omne ex publico priuatoque in forum collatum, in ignem ad id raptim factum conîicientes, eodem pleriq; semetipsos præcipitauerunt. Quū ex eo pauor ac trepidatio totam vrbem peruasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat: perq; ruinam eius cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, *nudatam stationibus custodiisq; solitis hostium esse vrbem*; non cunctandum in tali occasione ratus Annibal, totis viribus aggressus vrbem, momento cepit: signo dato, *vt omnes puberes interficerentur*. quod imperium crudele, ceterum prope necessarium cognitum in ipso euentu est, cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis domos super seipsos concremauerunt? aut armati nullum ante finem pugnæ quam morientes fecerunt? Captum oppidum est cum ingenti præda. quamquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant; & in cædibus vix vllum discrimen ætatis ira fecerat, & captiui militum præda fuerant: tamen ex precio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat, & multam preciosam supellectilem vestemq; missam Carthaginem. Octauo mense quam cœptum oppugnari, captum Saguntum, quidam scripsere: inde Carthaginem nouam in hiberna Annibalem concessisse: quinto deinde mense, quam à Carthagine profectus sit, in Italiam peruenisse. Quæ si ita sunt, fieri non potuit, vt P. Cornelius, & T. Sempronius consules fuerint; ad quos & in principio oppugnationis legati Saguntini missi sint: & qui in suo magistratu cum Annibale aliter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam pugnauerint. aut omnia breuiora aliquanto fuere: aut Saguntum principio anni, quo P. Cornelius & T. Sempronius consules fuerunt, non cœptum oppugnari est, sed captum. nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Seruilij & Flaminij non potest. quia Flaminius Arimini cōsulatum iniit, creatus ab T. Sempronio consule: qui post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit. Sub idem fere tempus & legati qui redierant à Carthagine, Romam retulerunt omnia hostilia esse, & Sagunti excidium nunciatum est: tantusque simul mœror Patres misericordiaque sociorum peremptorum indigne, & pudor non lati auxilij, & ira in Carthaginienses, metusq; de summa rerum cepit, velut si iam ad portas hostis esset: vt tot vno tempore motibus animi turbati, trepidarent magis quam consultarent. *Nam neq; hostem acriorem bellicosioremq; secum congressum: nec rem Romanam tam desidem vnquam fuisse atq; imbellem: Sardos Corsosque & Histros atque Illyricos lacessisse magis quam exercuisse Romana arma: & cum Gallis tumultuatum magis quam belligeratum. Pœnum hostem veteranum trium & viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, primum Amilcare, deinde Asdrubale, nunc Annibale duce acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ vrbis Iberum transire: trahere secum tot excitos Hispanorum populos: conciturum auidas semper armorum Gallicas gentes. cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia, ac pro mœnibus Romanis esse.* Nominatæ iam antea consulibus prouinciæ erant, tum sortiri iussi: Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia euenit. Sex in eum annum decretæ legiones, & sociorum quantū ipsis videretur, & classis quanta parari posset. quatuor & viginti peditum Romanorum millia sunt scripta, mille & octingenti equites: sociorum quadraginta quatuor peditū, & quatuor equitum millia: naues ducentas viginti quinqueremes, celoces viginti deductæ. Latū inde ad populum, *vellent, iuberent, populo Carthaginiesi bellum indici.* eiusq; belli caussa supplicatio per vrbem habita: atq; adorati Dii, *vt bene ac feliciter eueniret, quod bellum populus Rom. iussisset.* inter consules ita copiæ diuisæ. Sempronio datæ legiones duæ: ea quaterna millia erant peditum, & treceni equites: sociorum sexdecem millia peditum, equites mille octingenti: naues longæ CLX. celoces duodecim. Cum his terrestribus maritimisque copiis T. Sempronius missus in Siciliam, ita in Africam trāsmissurus, si ad arcendum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus copiarum datū, quia L. Manlius prætor, & ipse cum haud inualido præsidio in Galliam mittebatur. Nauium maxime Cornelio numerus diminutus. sexaginta quinqueremes datæ (neque enim mari venturum, aut ea parte belli dimicaturum hostem credebant) & duæ Romanæ legiones cū suo iusto equitatu, & quatuordecim millibus sociorum peditum, equitibus mille ducentis. Duas legiones Romanas, & quatuordecim millia sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos, Gallia prouincia eodem anno versa in Punicum bellum habuit. His ita comparatis, vt omnia iusta ante bellum fierent, legatos maiores natu, Q. Fabium, M. Liuium, L. Æmilium, C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percunctandos Carthaginienses: *publicone consilio Annibal Saguntum oppugnasset? & si, id quod facturi videbantur, faterentur, ac defenderent publico consilio factum, vt indicerent populo Carthaginiensi bellū.* Romani postquam Carthaginem venerunt, quum senatus datus esset, & Q. Fabius nihil vltra quam vnū, quod mandatum erat, percunctatus esset: tum ex Carthaginiensibus vnus princeps: *Vana Romani, inquit, & prior legatio fuit, quum Annibalem tanquam suo consilio Saguntum oppugnantem deposceba-*

XIV. — *Saguntini aurum argentumque in ignem coniiciunt.*

XV. — *Saguntum capitur.*

Romani de rerum summa metuunt.

XVI.

XVI. — *Belli ... parati ... Carthag... ...*

XVII. — *Romani legati ... Carthag...* — *Qui ... spon...*

ſcebatis: ceterum hæc legatio verbis adhuc lenior eſt, re aſperior. tũc enim Annibal & inſimulabatur, & depoſcebatur. nunc à nobis & confeſſio culpæ exprimitur: & vt à confeſſis, res extemplo repetuntur. Ego autem non priuato publicone conſilio Saguntum oppugnatum ſit, quærendum cenſeo: ſed vtrum iure, an iniuria. noſtra enim hæc quæſtio atque animaduerſio in ciuem noſtrum eſt: noſtro, an ſuo fecerit arbitrio. vobiſcum vna diſceptatio eſt: licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam diſcerni placet, quid publico conſilio, quid ſua ſponte imperatores faciãt. nobis vobiſcum fœdus eſt à Luctatio Conſule ictum: in quo cauetur vtrorumq; ſociis. nihil de Saguntinis (necdum enim erant ſocij veſtri) cautum eſt. At enim eo fœdere, quod cum Aſdrubale ictum eſt, Saguntini excipiuntur. aduerſus quod nihil ego dicturus ſum, niſi quod à vobis didici. vos enim quod C. Luctatius Conſul primo nobiſcum fœdus icit, quia neque auctoritate Patrum, nec populi iuſſu ictum erat, negaſtis vos eo teneri. itaque aliud de integro fœdus publico conſilio ictum eſt. Si vos non tenent veſtra fœdera, niſi aut ex auctoritate aut iuſſu veſtro icta: ne nos quidẽ Aſdrubalis fœdus, quod nobis inſciis icit, obligare potuit. Proinde omittite Sagunti atque Iberi mentionem facere, & quod diu parturit animus veſter, aliquando pariat. Tum Romanus ſinu ex toga facto, *Hic*, inquit, *vobis bellum & pacem portamus; vtrum placet, ſumite.* Sub hanc vocem haud minus ferociter, *datum vtrum vellet*, ſucclamatum eſt. & quum is iterum ſinu effuſo *bellum dare* dixiſſet, *accipere* ſe omnes reſpõderunt: *& quibus acciperent animis, iiſdem ſe geſturos.*

[m in... ir ... bagi... ibus.]

IX. Hæc directa percunctatio ac denunciatio belli magis ex dignitate populi Romani viſa eſt, quam de fœderum iure verbis diſceptare; quum ante, tum maxime Sagunto exciſa. nam ſi verborum diſceptationis res eſſet: quod fœdus Aſdrubalis cum Luctatij priore fœdere cõmutatum eſt, comparandum non erat: quum in Luctatij fœdere diſerte additum eſſet, *ita id ratum fore, ſi populus cenſuiſſet*: in Aſdrubalis fœdere, nec exceptum tale quicquam fuerit: & tot annorum ſilentio ita viuo eo comprobatũ ſit fœdus, vt ne mortuo quidem auctore quicquam mutaretur. Quamquam etſi priore fœdere ſtaretur, ſatis cautum erat Saguntinis, *ſociis vtrorumque exceptis*. nam neq; additum erat iis, *qui tunc eſſent*: nec, *ne qui poſtea aſſumerentur*. & quum aſſumere nouos liceret ſocios, quis æquum cenſeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi? aut receptos in fidem non defendi? tantum, ne Carthaginiẽſium ſocij aut ſolicitarentur ad defectionem, aut ſua ſponte deſciſcentes reciperentur. Legati Romani ab Carthagine, ſicut his Romæ imperatum erat, in Hiſpaniam, vt adirent ciuitates, vt in ſocietatem pellicerent, aut auerterent à Pœnis, traiecerunt. Ad Barguſios primum venerunt: à quibus benigne excepti, quia tædebat imperij Punici, multos trans Iberum populos ad cupidinem nouę fortunę erexerunt. Ad Volſcianos inde eſt ventum: quorum celebre per Hiſpaniam reſponſum ceteros populos ab ſocietate Romana auertit. ita enim maximus natu ex iis in conſilio reſpondit: *Quæ verecundia eſt vos Romani poſtulare, vti veſtram Carthaginienſium præponamus amicitiæ? quum, qui id fecerunt, Saguntinos, crudelius quam Pœnus hoſtis perdidit, vos ſocij prodideritis? ibi quæratis ſocios cenſeo, vbi Saguntina clades ignota eſt. Hiſpanis populis ſicut lugubre, ita inſigne documentum Sagunti ruina: ne quis fidei Romanæ, aut ſocietati confidat.* Inde extẽplo abire finibus Volſcianorum iuſſi: ab nullo deinde cõcilio Hiſpaniæ benigniora verba tulere. itaque nequiquam peragrata Hiſpania in Galliam tranſeunt.

[...i Hi... ...po... ...adde... ...ne ſo... ...nt.]

XX. In his noua terribiliſque ſpecies viſa eſt: quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. quum verbis extollentes virtutem gloriamq; populi Romani ac magnitudinem imperij, petiſſent, *ne Pœno bellum Italiæ inferenti, per agros vrbeſq; ſuas tranſitum darent*: tantus cum fremitu riſus dicitur ortus, vt vix à magiſtratibus maioribuſq; natu iuuentus ſedaretur. adeo ſtolida impudenſque poſtulatio viſa eſt: cenſere *ne in Italiam tranſmittant Galli bellum; ipſos id auertere in ſe, agroſque ſuos pro alienis populandos obiicere.* Sedato tandem fremitu: reſponſum legatis eſt: *neq; Romanorum in ſe meritum eſſe, neq; Carthaginienſium iniuriam, ob quæ aut pro Romanis, aut aduerſus Pœnos ſumant arma. Contra ea audire ſeſe, gentis ſuæ homines agris finibuſq; Italiæ pelli à populo Romano, ſtipendiumque pendere, & cetera indigna pati.* Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta auditaq;: nec hoſpitale quicquam, pacatumve ſatis prius auditum, quam Maſſiliam venerunt. ibi omnia ab ſociis inquiſita cum cura ac fide, cognita: *præoccupatos iam ab Annibali Gallorum animos eſſe. ſed ne illi quidem ipſi ſatis mitem gentem fore (adeo ferocia atq; indomita ingenia eſſe) ni ſubinde auro, cuius auidiſſima gens eſt, principum animi conciliarentur.* Ita peragratis Hiſpaniæ & Galliæ populis, legati Romam redeunt. haud ita multo poſt, quã conſules in prouincias profecti erant ciuitatẽ omnem in exſpectationem belli erectam inuenerunt: ſatis conſtante fama, iam Iberum Pœnos tranſiſſe.

Gallorum riſus de legatis Rom.

XXI. Annibal Sagũto capto, Carthaginem nouam in hiberna conceſſerat. ibiq; auditis, quæ Romæ, quæq; Carthagine acta decretaque forent, ſeque non ducem ſolum, ſed etiã cauſſam eſſe belli, partitis diuenditiſque reliquiis prædæ, nihil vltra differendum ratus, Hiſpani generis milites cõuocat: *Credo ego vos,* inquit, *ſocij, & ipſos cernere, pacatis omnibus Hiſpaniæ populis, aut finiendam vobis militiam, exercituſq; dimittendos eſſe: aut in alias terras transferendum bellum. ita enim hæ gentes non pacis ſolum, ſed etiam victoriæ bonis florebunt, ſi ex aliis gentibus prædam & gloriam quæremus. itaq; quum longinqua ab domi inſtet militia, incertumq; ſit, quando domos veſtras & quæ cuiq; ibi cara ſint, viſuri ſitis: ſi quis veſtrum ſuos inuiſere vult, commeatum do. primo vere edico adſitis, vt Dijs bene iuuantibus, bellum ingentis gloriæ prædæq; futurum incipiamus.* Omnibus fere viſendi domos oblata vltro poteſtas grata erat, & iam deſiderantibus ſuos, & longius in futurum prouidentibus deſiderium. Per totum

Annibalis ad Hiſpanos milites oratio.

tempus hiemis quies inter labores aut iam exhaust..s, aut mox exhauriẽdos, renouauit corpora animosq; ad omnia de integro patienda. vere primo ad edictum conuenere. Annibal quum recensuisset omnium auxilia gentium, Gadeis profectus Herculi vota exsoluit. nouisque se obligat votis, *si cetera prospera euenissent.* Inde partiens curas simul inferendi atq; arcẽdi belli; ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda apertaque Romanis Africa ab Sicilia esset, valido præsidio eam firmare statuit. pro eo supplemẽtum ipse ex Africa, maxime iaculatorum leuiũ, armis petiit; vt Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus vterque miles, velut mutuis pignoribus obligati stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites cetratos misit in Africã, & funditores Baleares octingẽtos septuaginta: equites mistos ex multis gentib. mille ducẽtos. has copias partim Carthagini pręsidio esse, partim distribui per Africã iubet. simul cõquisitorib. in ciuitates missis, quatuor millia conscripta delectæ iuuentutis, pręsidiũ eosdem & obsides duci Carthaginem iubet. Neq; Hispaniam negligendã ratus, atq; ideo haud minus, quod haud ignarus erat, circuitã ab Romanis eam legatis ad solicitandos principũ animos. Asdrubali fratri viro impigro eam prouinciam destinat, firmatq; eum Africis maxime præsidiis, peditũ Afrorum vndecim millibus octintis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balearibus quingentis. ad hęc peditum auxilia, additi equites Libyphœnices (mistum Punicum Afris genus) ccc. & Numidæ Mauriq; accolę Oceani ad M. DCCC. & parua Ilergetum manus ex Hispania ducenti equites: & ne quod terrestris deesset auxilij genus, elephanti quatuordecim. classis præterea data est ad tuendã maritimam oram (quia qua parte belli vicerant, ea tum quoq; rem gesturos Romanos credi poterat) quinquaginta quinqueremes, quadriremes duæ, triremes quinq;: sed aptæ instructęq; remigio triginta duæ quinqueremes erant, & triremes quinque. Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit. atque inde profectus præter Etouissam vrbem ad Iberum, maritimamq; oram ducit. Ibi fama est, in quiete visum ab eo iuuenẽ diuina specie qui se ab Ioue diceret ducem in Italiã Annibali missum, *proinde sequeretur, neque vsquam à se deflecteret oculos:* pauidum primo nusquam ci cumspicientẽ aut respicientem secutum, deinde, cura humani ingenij, quũ quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitaret animo, temperare oculis nequiuisse: tum vidisse post se serpẽtem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgultorum strage ferri, ac post insequi cum fragore cœli nymbum: tum quæ moles ea, quidve prodigij esset quærentem audisse: *vastitatem Italiæ esse: pergeret porro ire, nec vltra inquireret, sineretque fata in occulto esse.* Hoc visu lętus tripartito Iberum copias traiecit, pręmissis, qui Gallorum animos qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent, Alpiumque transitus specularẽtur. nonaginta millia peditum, duodecim millia equitum Iberum traduxit. Ilergetes inde Bargusioque & Ausetanos & Aquitaniam, quæ subiecta Pyrenæis montibus est, subegit: oræque huic omni præfecit Hannonem, vt fauces, quę Hispanias Galliis iungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad præsidium obtinendæ regionis data, & mille equites. Postquam per Pyrenæum saltum traduci exercitus cœptus est:, rumorque per barbaros manauit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorum peditum iter auerterunt. constabat, non tam bello motos, quam longinquitate viæ, insuperabilique Alpium transitu. Annibal quia reuocare aut vi retineri eos anceps erat; ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, quos & ipse grauari militia senserat; Carpetanos quoque ab se dimissos simulans. Inde ne mora atque ocium animos solicitarent, cum reliquis copiis Pyræneum transgreditur, & ad oppidum Illiberim castra locat. Galli quamquam Italiæ bellum inferri audiebant, tamen quia vi subactos trans Pyrenæum Hispanos fama erat, præsidiaque valida imposita, metu seruitutis ad arma consternati, Ruscinonem aliquot populi conueniunt. quod vbi Annibali nũtiatum est, moram magis quam bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, *colloqui semetipsum velle cum his, & vel illi propius Illiberim accederent, vel se Ruscinonem processurum, vt ex propinquo congressus facilior esset: nam & accepturum eos in castra sua se lætum, nec cunctanter seipsum ad eos venturum. hospitem enim se Galliæ, non hostem aduenisse: nec stricturum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam venisset.* & per nuntios quidem hæc. Vt vero reguli Gallorum castris ad Illiberim extemplo motis, haud grauate ad Pœnum venerunt; capti donis, cum bona pace exercitũ per fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt. In Italiam interim nihil vltra quam Iberũ transisse Annibalem, à Massiliensium legatis Romam perlatum erat: quum perinde, ac si Alpes iam transisset, Boij solicitatis Insubribus defecerunt, nec tam ob veteres in populum Romanum iras, quam quod nuper circa Padũ, Placentiam, Cremonamq; colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur. Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto, tantum terroris ac tumultus fecerunt, vt non agrestis modo multitudo, sed ipsi triumuiri Romani, qui ad agrum venerant assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus, Mutinam confugerint, C. Luctatius, A. Seruilius, T. Annius. Luctatij nomen haud dubium est. pro A. Seruilio, & T. Annio, Q. Acilium, & C. Herennium habent quidam annales: alii P. Cornelium Asinam, & C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati ad ex-

Annibal præsidio Africam firmat.

XXII.

Spectrum in quiete Annibali apparet.

XXIII.

Boij mouent.

ad expostulandum ad Boios missi, violati sint, an in triumuiros agrum metanteis impetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur, & gens ad oppugnandarum vrbium arteis rudis, pigerrima eadē ad militaria opera, segnis intactis assideretur muris, simulari cœptum de pace agi. euocatique ab Gallorum principibus legati ad colloquium, non contra ius modò gētium, sed violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide, comprehenduntur, negantibus Gallis, *nisi obsides sibi redderentur, eos dimissuros.* Quum hæc de legatis nunciata essent, & Mutina præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor ira accensus, effusum agmen ad Mutinam ducit. Siluę tunc circa viam erant, plerisque incultis: ibi inexplorato profectus, in insidias præcipitatus, multaq; cum cæde suorum ægre in apertos campos emersit: ibi castra communita; & quia Gallis ad tentanda ea defuit spes, refecti sunt militum animi, quamquam accisas res satis constabat. iter deinde de integro cœptum: nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, quum apparuit hostis; vbi rursus siluæ intratæ, tum postremos adorti cum magna trepidatione ac pauore omnium, octingentos milites occiderunt, sex signa ademēre. Finis inde & Gallis territandi, & pauendi Romanis fuit, vt ex saltu inuio atque impedito euasere: inde apertis locis facile tutantes agmen Romani Tanetum, vicum propinquum Pado, contendere. ibi se munimento ad tempus, commeatibusque fluminis, & Brixianorum Gallorum auxilio aduersus crescentem indies multitudinem hostium tutabantur. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, & Punicum insuper Gallico bello auctum Patres acceperunt *C. Attilium prætorem cum vna legione Romana, & quinque millibus sociorum delectu nouo à Consule conscriptis, auxilium ferre Manlio iubent:* qui sine vllo certamine (abscesserant enim metu hostes) Cannetum peruenit. Et P. Cornelius in locum eius, quæ missa cum prætore fuerat transcripta legione noua, profectus ab vrbe sexaginta longis nauibus pręter oram Etruriæ Ligurumque, & inde Salyum mox peruenit Massiliam, & ad proximum ostium Rhodani (pluribus enim diuisus amnis in mare decurrit) castra locat; vixdum satis credens Annibalem superasse Pyrenæos montes: quem vt de Rhodani quoque transitu agitare animaduertit, incertus quonam ei loco occurreret, necdum satis refectis ab iactatione maritima militibus: trecentos interim delectos equites, ducibus Massiliensibus & auxiliaribus Gallis, ad exploranda omnia, visendosque ex tuto hostes præmittit. Annibal ceteris metu, aut pretio pacatis, iam in Volcarum peruenerat agrum gentis validæ, colunt autem circa vtramque ripam Rhodani. & diffisi citeriore agro arceri Pœnum posse, vt flumen pro munimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis, vlteriorem ripam amnis obtinebant.

[Margin: ...utina obsidetur. — ...anlij exercitus caeditur. — VI. — Rho-...]

Ceteros accolas fluminis Annibal, & eos ipsos quorum sedes tenuerat, simul perlicit donis ad naues vndique contrahendas, fabricandasque: simul & ipsi traiici exercitum, leuarique quam primum regionem suam tanta vrgente hominum turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis nauium est, lintriumque temere ad vicinalem vsum paratarum: nouasque alias primum Galli inchoantes cauabant ex singulis arboribus: deinde & ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alueos informes (nihil dummodo innare aquæ & capere onera possent curantes) raptim faciebant, quibus se suaque transueherent. Iamque omnibus satis comparatis ad traiiciendum, terrebant ex aduerso hostes, omnem ripam equis virisque obtinentes: quos vt auerteret, Hannonem *Bomilcaris filium vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis, aduerso flumine ire iter vnius diei* iubet: *& vbi primo posset quam occultissime traiecto amni, circumducere agmen. vt quum facto opus sit, adoriatur ab tergo hostem.* ad id dati duces Galli educunt inde millia quinq; & viginti ferme supra paruæ insulæ circumfusum amnem, latiorem vbi diuidebatur; eoque minus alto alueo transitum ostendere. ibi raptim cæsa materia, ratesque fabricatæ, in quibus equi virique, & alia onera traiicerentur. Hispani sine vlla mole in vtres vestimentis coniectis, ipsi cetris suppositis incubantes flumen transnatauere. Et alius exercitus ratibus iunctis traiectus, castris prope flumen positis, nocturno itinere atque operis labore fessus, quiete vnius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. Postero die profecti ex loco, prodito fumo significant se transisse, & haud procul abesse. quod vbi accepit Annibal, ne tempori deesset, dat signum ad traiiciendum. Iam paratas aptatasq; habebat pedes lintres; eques fere præter equos nantes nauium agmen ad excipiendum aduersi impetum fluminis parte superiore transmittens, tranquillitatem infra traiicientibus lintribus præbebat. equorum pars magna nantes loris à pupibus trahebantur; præter eos, quos instructos frenatosque, vt extēplo egresso in ripam equiti vsui essent, imposuerant in naues. Galli occursant in ripam cum variis vlulatibus, cantuque moris sui, quatientes scuta supra capita, vibrantesque dextris tela: quamquam & ex aduerso terrebat tanta vis nauium cum ingenti sono fluminis, & clamore vario nautarum & militum, qui nitebantur perrumpere impetum fluminis, & qui ex altera ripa traiicientes suos hortabantur. Iam satis pauentes aduerso tumultu, terribilior ab tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. mox & ipse aderat, ancepsque terror circumstabat: & è nauibus tanta vis armatorum in terram euadens & à tergo improuisa premebat acies. Galli postquam vim facere conati, vltro pellebantur, qua patēre visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos

[Margin: XXVII. — Annibal Rhodanum traiicit. — XXVIII.]

passim suos diffugiunt. Annibal ceteris copiis per ocium traiectis, spernens iam Gallicos tumultus, castra locat. Elephantorum traiiciendorum varia consilia fuisse credo: certe varia memoria est actæ rei: quidam congregatis ad ripam elephantis, tradunt ferocissimum ex iis irritatum à rectore suo, quum refugientem eum in aquam natantem sequeretur, traxisse gregem, vt quemque timentem altitudinem destituerat vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Cæterum magis constat, ratibus traiectos, id, vt tutius consilium ante rem foret: ita actare, ad fidem pronius est. Ratem vnam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, à terra in amnem porrexerunt: quam, ne secunda aqua deferretur, pluribus retinaculis validis parte superiore ripæ religatam, pontis in modum humo iniecta constrauerunt, vt belluæ audacter velut per solum ingrederentur. altera ratis æque lata, longa pedes centum, ad traiiciendum flumen apta, huic copulata est: & quum elephanti per stabilem ratem, tamquam viam, prægredientibus feminis, acti, in minorē applicatam transgressi sunt: ea extemplò resolutis, quibus leuiter annexa erat vinculis, ab actuariis aliquot nauibus ad alteram ripam pertrahitur: ita primis expositis, alii deinde repetiti ac traiecti sunt. nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte agerentur: primus erat pauor, quum soluta ab ceteris rate in altum raperentur: ibi vrgentes inter se, cedentibus extremis ab aqua, trepidationem aliquantum edebant; donec quietem ipse timor circumspicientibus aquam fecisset. excidere etiam sæuientes quidā in flumen sed pondere ipso stabiles, deiectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis in terram euasere.

Elephanti quonam modo traiecti.

XXIX. Dum elephanti traiiciuntur, interim Annibal Numidas equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, *vbi & quanta copiæ essent, & quid pararent.* huic alæ equitum missi, vt ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romanorum equites occurrunt. prælium atrocius quā pro numero pugnantium editur. nam præter multa vulnera cædes etiam prope par vtrimque fuit: fugaque & pauor Numidarum Romanis iam admodum fessis victoriam dedit. victores ad centum sexaginta; nec omnes Romani, sed pars Gallorum: victi amplius ducentis ceciderunt. Hoc principium, simulque omen belli, vt summæ rerum prosperum euentum, ita haud sane incruentam, ancipitisq; certaminis victoriam Romanis portendit. Re ita gesta, ad vtrumque ducem sui redierunt. Nec Scipioni stare sententia poterat, nisi vt ex consiliis cœptisque hostis & ipse conatus caperet: & Annibalem incertum, vtrum cœptum in Italiam intenderet iter, an cum eo, qui primus se obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, auerterat à præsenti certamine Boiorum legatorum, regulique Matali aduentus, qui *sedes itinerum, socios periculi fore*; affirmantes, *integro bello, nusquam ante libatis viribus, Italiam aggrediendam censent.* Multitudo timebat quidem hostes, nondum obliterata memoria superioris belli: sed magis iter immensum Alpesque, rem fama vtique inexpertis horrendam, metuebat.

Prælīu inter exploratores.

XXX. Itaque Annibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire, atque Italiam petere, aduocata concione, varie militum versat animos, castigando adhortandoque. *Mirari se quinam pectora semper impauida repens terror inuaserit. per tot annos vincentes eos stipendia facere, neque ante Hispania excessisse, quam omnes gentesq; & terræ eæ, quas duo diuersa maria amplectantur, Carthaginiensium essent. indignatos deinde, quod quicumq; Saguntum obsedissent, velut ob noxam sibi dedi postularet populus Romanus, Iberum traiecisse ad delendum nomen Romanorum, liberandumq; orbem terrarum. Tum nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad ortum intenderent iter. hunc postquam multo maiorem partem itineris emensam cernant, Pyrenæum saltum inter ferocissimas gentes superatum: Rhodanum tantum amnem, tot millibus Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi, traiectum; in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus Italiæ sit: in ipsis portis hostium fatigatos subsistere: quid aliud Alpes esse credentes, quam montium altitudines? fingerent altiores Pyrenæis iugis. nullas profecto terras cælum contingere, nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes quidem habitari, coli, gignere atq; alere animantes. peruias paucis esse. exercitibus inuias? eos ipsos quos cernant, legatos non pennis sublime elatos Alpes transgressos: nec maiores quidem eorum indigenas, sed aduenas Italiæ cultores, has ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus cū liberis ac coniugibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Militi quidem armato, nihil secum præter instrumenta belli portāti, quid inuium aut inexsuperabile esse? Saguntum vt caperetur quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse? Romam orbis terrarum caput petentibus, quicquam adeo asperum atq; arduum videri, quod inceptū moretur? Cepisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet. proinde aut cederent animo atq; virtute genti per eos dies toties ab se victæ; aut itineris finem sperent campū interiaceutum Tiberi ac mœnibus Romanis.* His adhortationibus incitatos corpora curare, atq; ad iter se parare iubet.

Annibal suos hortatur.

Alpes.

XXXI. Postero die profectus aduersa ripa Rhodani, mediterranea Galliæ petit: nō quia rectior ad Alpes via esset, sed quātum à mari recessisset, minus obuiam fore Romanū credens: cum quo, priusq̃ in Italiam ventum foret, nō erat in animo manus conserere. Quartis castris ad Insulā peruenit: ibi Arar, Rhodanusq; amnes diuersi ex Alpibus decurrentes, agri aliquantulū amplexi confluunt in vnū. mediis campis Insulæ nomē inditū. accolunt prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica gente opibus aut fama inferior: tū discors erat. regni certamine ambigebant fratres. maior, & qui prius imperitarat, Brācus nomine, minore à fratre & cœtu iuniorum, qui iure minus, vi plus poterat, pellebatur. Hui⁹ seditionis peropportuna disceptatio quum

Allobroges.

quum ad Annibalem reiecta eſſet, arbiter regni factus, quod erat ſenatus principumq; ſententia futurum, imperium maiori reſtituit. ob id meritum commeatu copiaque rerum omnium & veſtimentis eſt adiutus, quæ infames frigoribus Alpes præparare cogebant. Sedatis certaminibus Allobrogum, quum iam Alpes peteret, non recta regione iter inſtituit; ſed ad læuam in Tricaſtinos flexit: inde per extremam oram Vocontiorum agri tetendit in Tricorios: haud vſquam impedita via, priuſquam ad Druentiam flumen peruenit. Is & ipſe Alpinus amnis, longe omnium Galliæ fluminum difficilimus tranſitu eſt. nam quum aquæ vim vehat ingentem, non tamen nauium patiens eſt: quia nullis coercitus ripis, pluribus ſimul, neque iiſdem alueis fluens, noua ſemper vada nouoſque gurgites faciens, (& ob eadem pediti quoque incerta via eſt) ad hæc ſaxa glomeroſa voluens, nihil ſtabilis, nec tuti ingredienti præbet; & tum forte imbribus auctus, ingentem tranſgredientibus tumultum fecit, quum ſuper cetera trepidatione ipſi ſua; atque incertis clamoribus turbarentur.

Tricaſtini.

XXII. P. Cornelius conſul triduo forte, poſtquam Annibal ab ripa Rhodani mouit, quadrato agmine ad caſtra hoſtium venerat, nullam dimicandi moram facturus. ceterum vbi deſerta munimenta, nec facile ſe tantum progreſſos aſſecuturum videt, ad mare ad naues rediit, tutius faciliuſque ita deſcendenti ab Alpibus Annibali occurſurus. ne tamen nuda auxiliis Romanis Hiſpania eſſet, quam prouinciam ſortitus erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum aduerſus Aſdrubalem miſit: non ad tutandos tantummodo veteres ſocios, conciliandoſque nouos, ſed etiam ad pellendum Hiſpania Aſdrubalem ipſe cum admodum exiguis copiis Genuam repetit, eo qui circa Padum erat, exercitu Italiam defenſurus. Annibal ab Druentia campeſtri maxime itinere cum bona pace ad Alpes incolentium ea loca Gallorũ peruenit. Tum, quãquam fama prius (qua quidem incerta in maius vero ferri ſolent) percepta res erat; tamen ex propinquo viſa montium altitudo, niueſq; cœlo prope immiſtæ, tecta informia impoſita rupibus, pecora iumentaq; torrida frigore, homines intonſi & inculti, animalia inanimaque omnia rigentia gelu, cetera viſu quam dictu fœdiora, terrorem renouauere. Erigentibus in primos agmen cliuos apparuerunt imminẽtes tumulos inſidentes montani: qui ſi valles occultiores inſediſſent, coorti in pugnam repente, ingentem fugam ſtragemq; dediſſent. Annibal *conſiſtere ſigna* iubet: Galliſque ad viſenda loca præmiſſis, poſtquam comperit tranſitum ea non eſſe, caſtra inter confragoſa omnia, prçruptaq;, quam extenſiſſima poteſt valle locat. Tum per eoſdem Gallos, haud ſane multum lingua moribuſque abhorrentes, quum ſe immiſcuiſſent colloquiis montanorum, edoctus *interdiu tantum obſideri ſaltum, nocte in ſua quemq; dilabi tecta:* luce prima ſubiit tumulos, vt ex aperto atque interdiu viam per anguſtias facturus. die deinde ſimulando aliud, quam quod parabatur, conſumpto, quum eodem quo conſtiterat, loco caſtra communiſſet, vbi primum degreſſos tumulis montanos, laxataſq; ſenſit cuſtodias, pluribus ignibus quam pro numero manentium in ſpeciem factis, impedimentiſq; cum equite relictis, & maxima parte peditum, ipſe cum expeditis acerrimo quoque viro raptim anguſtias euadit: iiſq; ipſis tumulis, quos hoſtes tenuerant, conſedit.

Alpium iam diffi... transitus.

XXXIII. Prima deinde luce caſtra mota, & agmen reliquum incedere cœpit. Iam montani ſigno dato ex caſtellis ad ſtationem ſolitam conueniebant; quum repente conſpiciunt alios arce occupata ſua ſuper caput imminentes, alios via tranſire hoſtes. vtraque ſimul obiecta res oculis, animis immobiles parumper eos defixit. deinde vt trepidationem in anguſtiis, ſuoq; ipſo tumultu Annibalis miſceri agmen videre, equis maxime conſternatis, quicquid adieciſſent ipſi terroris, ſatis ad perniciem fore rati, peruerſis rupibus, iuxta inuia ac deuia, aſſueti diſcurrunt. Tum vero ſimul ab hoſtibus, ſimul ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur; pluſque inter ipſos, (ſibi cuique tendenti vt periculo prius euaderet) quam cum hoſtibus certaminis erat. equi maxime infeſtum agmen faciebant, qui & clamoribus diſſonis, quos nemora etiam repercuſſæque valles augebant, territi trepidabant; & icti forte aut vulnerati, adeo conſternati ſunt, vt ſtragem ingentem ſimul hominum ac ſarcinarum omnis generis facerent: multoſque turba, quum præcipites deruptęque vtrimq; anguſtiæ eſſent, in immenſum altitudinis deiecit; quoſdam & armatos. inde ruinæ maximæ modo iumenta cum oneribus deuoluebantur. Quæ quamquam fœda viſu erant, ſtetit parumper tamen Annibal, ac ſuos continuit, ne tumultum ad trepidationem augeret. deinde, poſtquam interrumpi agmen vidit, periculumq; eſſe, ne exutum impedimentis exercitum nequiquam incolumẽ traduxiſſet, decurrit ex ſuperiore loco; & quũ impetu ipſo fudiſſet hoſtem, ſuis tumultum auxit. ſed is tumultus momento temporis, poſtquam liberata itinera fuga montanorum erant, ſedatur: nec per otium modo, ſed prope ſilentio mox omnes traducti. caſtellum inde, quod caput eius regionis erat, vicoſq; circumiectos capit, & captiuorum pecoribus per triduum exercitum aluit. & quia nec montanis primo perculſis, nec loco magnopere impediebantur, aliquantum eo triduo viæ confecit.

Galli Alpiũ incolæ Annibalẽ oppugnant.

XXXIIII. Peruentum inde ad frequentem cultoribus alium, vt inter montana, populum: ibi non bello aperto, ſed ſuis artibus, fraude, deinde inſidiis eſt prope circumuentus. Magno natu principes caſtellorum oratores ad Pœnum veniunt: *alienis malis, vtili exemplo doctos,* memorantes: *amicitiam malle, quam vim experiri Pœnorum: itaq; obedienter imperata facturos, com-*

meatum,

meatum, itinerisq; duces, & ad fidem promissorum obsides acciperet. Annibal nec temere credendo, nec aspernãdo, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne quum respondisset: obsidibus quos dabant acceptis, & commeatu, quem in viam ipsi detulerant, vsus: nequaquam, vt inter pacatos incomposito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen elephanti & equites erant: ipse post cum robore peditũ circumspectans solicitus omnia, incedebat. Vbi in angustiorem viã ex parte altera subiectam iugo insuper imminenti ventum est, vndiq; ex insidiis barbari à fronte & à tergo coorti, cominus eminusq; petunt, saxa ingentia in agmen deuoluunt, maxima ab tergo vis hominum vrgebat. in eos versa peditum acies haud dubium fecit, quin nisi firmata extrema agmina fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit. Tunc quoq; ad extremum periculi, ac prope pernicẽ ventum est, nam dum cunctaretur Annibal dimittere in angustias agmen: quia non, vt ipse equitibus prędio erat, ita peditibus quicquam ab tergo auxilij reliquerat: occursantes per obliqua montani perrupto medio agmine viã insedere. noxq; vna Annibali sine equitibus ac impedimentis acta est.

Galli ex insidiis Annibalem adoriuntur.

XXXV. Postero die iã segnius intercursantibus barbaris, iunctæ copiæ, saltusq; haud sine clade (maiore tamen iumentorum quam hominum pernicie) superatus. inde montani pauciores iam, & latrocinij magis quam belli more concursabant, modo in primum, modo in nouissimum agmen, vt cuique aut locus opportunitatem daret, aut progressi moratiue aliquam occasionem fecissent. Elephanti sicut præcipites per arctas vias magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus quacumque incederent (quia insuetis adeundi propius metus erat) agmen præbebant. Nono die in iugum Alpium peruentum est per inuia pleraque & errores, quos aut ducentium fraus, aut, vbi fides iis non esset, temere initæ valles à coniectantibus iter, faciebant. Biduum in iugis statiua habita: fessis labore ac pugnando quies data militibus: iumentaque aliquot, quæ prolapsa in rupibus erat, sequendo vestigia agminis, in castra peruenere. Fessis tædio tot malorum, nimis etiam casus, occidente iam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit. Per omnia niue oppleta quum signis prima luce motis segniter agmen incederet, pigritiaque & despertatio in omnium vultu emineret: prægressus signa Annibal in promontorio quodam, vnde longe ac late prospectus erat, consistere iussis militibus, *Italiam ostentat, subiectosque Alpinis montibus circum Padanos campos: mœniaque* eos tum transcendere non Italiæ modo, sed etiam vrbis Romæ: cetera plana, procliuia fore: vno, aut ad summum altero prælio arcem & caput Italiæ in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmen cepit: iam nihil ne hostibus quidem, præter parua furta per occasionem tentantibus. Ceterum iter multo, quam in ascensu fuerat (vt pleraque Alpium ab Italia sicut breuiora, ita arctiora sunt) difficilius fuit. omnis enim ferme via præceps, augusta, lubrica erat, vt neque sustinere se à lapsu possent: nec, si qui paulum titubassent, hęrere afflicti vestigio suo; aliique super alios & iumenta & homines occiderent.

Annibal suos cohortatur.

XXXVI. Ventum deinde ad multo angustiorem rupem, atque ita rectis saxis, vt ægre expeditus miles tentabundus, manibusque retinens virgulta ac stirpes circa eminentes, demittere sese posset. Natura locus iã ante præceps, recenti terræ lapsu in pedum mille admodum alitudinẽ, abruptus erat. Ibi quum velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Annibali quę res moraretur agmen, nunciatur rupẽ inuiam esse. digressus deinde ipse ad locum visendum: haud dubia res visa, quin per inuia circa, nec trita antea, quamuis longo ambitu circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit. nam quum super veterẽ niuem intactam noua modicæ altitudinis esset: molli, nec præaltæ niui facile pedes ingredientium insistebant. vt vero tot hominum iumentorumque incessu dilapsa est, per nudam infra glaciem, fluentemque labem liquescentis niuis ingrediebãtur. tertia ibi luctatio erat, vt à lubrica glacie non recipiẽte vestigium, & in prono citius pede se fallente: & seu manibus in assurgendo, seu genu se adiuuissent, ipsis adminiculis prolapsi, si iterum corruissent, nec stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam eniti posset, erant. itaque in leui tantum glacie tabidaque niue voluta bantur iumenta: secabant interdum, etiam tum infimam ingredientia niuem, & prolapsa iactandis grauius in continendo vngulis, penitus perfringebant: vt pleraque velut pedica capta hærerent indurata, & alta concreta glacie.

Rupes quædam inu...

XXXVII. Tandem nequiquam iumentis atque hominibus fatigatis, castra in iugo posita, ęgerrime ad idipsum loco purgato: tantũ niuis fodiendum atque egerendum fuit. inde ad rupem muniẽdam, per quam via vna esse poterat, milites ducti. quum cędendum esset saxum, arboribus circa immanibus deiectis detruncatisque, struẽ ingentem lignorum faciunt: eamq; (quum & vis venti apta faciendo igni coorta esset) succendunt, ardentiaque saxa infuso aceto putrefaciunt. ita torridam incendio rupem ferro pandunt, molliuntque anfractibus modicis cliuos, vt non iumenta solum, sed elephanti etiam deduci possent. Quatriduum circa rupem consumptum; iumenta prope fame absumebantur. nuda enim fere cacumina sunt: & si quid est pabuli, obruunt niues. Interiores valles apricos quosdam colles habent, riuosque prope siluas: etiam humano cultu digniora loca. ibi iumenta in pabulum missa, & quies muniendo fessis hominibus, data triduo. inde ad planum descensum est etiam locis mollioribus, & accolarum ingeniis.

XXXVIII. Hoc maxime modo peruentum est in Italiam quinto mense à Carthagine noua, (vt quidam

uantæ copiæ Annibalis in Italiam transgressi.

quidam auctores sunt) quinto decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiæ transgresso in Italiam Annibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitũ fuisse scribunt. qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Annibale scribit, maximus auctor, moueret me, nisi confunderet numerum, Gallis Liguribusq; additis. cum his scribit octoginta millia peditum, decem equitum, adducta in Italiam; magis affluxisse verisimile est, & ita quidam auctores sunt: ex ipso autem audisse Annibale, *postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum, ingentemq; numerum equorum, & aliorum iumentorum amisisse in Taurinis*, quæ Gallis proxima gens erat in Italiã digresso. Id quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quanam Alpes transierit: & vulgo credere Pœnino atque inde nomen & iugo Alpium inditum, *transgressum*. Cœlius per Cremonis iugum dicit transisse: qui ambo saltus eum non in Taurinos, sed per Salassos montanos ad Libuos Gallos deduxissent. Nec verisimile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera: vtiq; quum quæ ad Pœninum ferant, obsepto gentibus Semigermanis fuissent. neque hercule montibus his (si quem forte id mouit) ab transitu Pœnorum vllo Veragri, incolæ iugi eius norunt nomen inditum: sed ab eo, quem in summo sacratum vertice Penninum montani appellant.

...nam ...es transit Anni...

XIX. Peropportune ad principia rerum Taurinis proximæ genti aduersus Insubres motum bellum erat. sed armare exercitum Annibal, vt parti alteri auxilio esset (in reficiendo maxime sentientem contracta ante mala) non poterat. ocium etenim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuuie tabeque, squalida & prope efferata corpora varie mouebant. Ea P. Cornelio Consuli caussa fuit, quum Pisas nauibus venisset, exercitu à Manlio Attilioque accepto tyrone, & in nouis ignominiis trepido, ad Padum festinandi: vt cum hoste nondum refecto manum consereret. sed quum Placentiã Consul venit, iam ex statiuis mouerat Annibal: Taurinorumq; vnam vrbem caput gentis eius, quia volens in amicitiam non veniebat, vi expugnarat: iunxissetque sibi non metu solum, sed etiam voluntate Gallos Padi, ni eos circumspectantes defectionis tempus subito aduentus Consulis oppressisset. Et Annibal mouit ex Taurinis, incertos quæ pars sequenda esset Gallos præsentem se secuturos ratus. Iam prope in conspectu erant exercitus, conueneranque duces: sicut vterque inter se nondum satis noti, ita iam imbutus vterq; quadam admiratione alterius. nam Annibalis & apud Romanos iam ante Sagunti excidium celeberrimum nomen erat: & Scipionem Annibal eo ipso, quod aduersus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat. & auxerant inter se opinionem: Scipio, quod relictus in Gallia, obuius fuerat in Italiam transgresso Annibali: Annibal, conatu tam audaci traiiciendarum Alpium, & effectu. Occupauit tamẽ Scipio Padum traiicere, & ad Ticinũ amnem motis castris, prius quam educeret in aciem, adhortandorum militũ caussa talem orationẽ exorsus est:

...ibal & ...io cla... ...ni du...

XL. *Scipionis ad suos oratio.*

Si eum exercitum milites educerem in aciem, quem in Gallia mecũ habui, supersedissem loqui apud vos. quid enim adhortari referret: aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus, confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? nunc quia ille exercitus Hispaniæ prouinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, vbi eum gerere senatus populusque Romanus voluit: ego, vt Consulem ducem aduersus Annibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtulit. Nouo imperatori apud nouos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli: neue hostem ignoretis: cum iis est vobis, milites pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis: à quibus stipendium per viginti annos exegistis: à quibus capta belli præmia, Siciliam ac Sardiniam habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque animus, qui victoribus & victis esse solet. Nec nunc illi, quia audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt: nisi creditis, qui exercitu incolumi pugnam detrectauere, eos duabus partibus peditum equitumque in transitu Alpium amissis (qui plures pene perierint quam supersint) plus spei nactos esse. At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque, quorum robora ac vires vix sustinere vis vlla posset. effigies, imo vmbræ hominum, fame, frigore, illuuie, squalore enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque: ad hæc, perusti artus, niue rigentes nerui, membra torrida gelu, quassata confractaque arma: claudi ac debiles equi. cum hoc equite, cum hoc pedite pugnaturi estis: reliquias extremas hostium, non hostes habebitis. ac nihil magis vereor, quam ne antequam vos cum hoste pugnaueritis, Alpes vicisse Annibalem videantur. Sed ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo Deos ipsos, sine vlla humana ope, committere ac profligare bellũ: nos autem, qui secundum Deos violati sumus, commissum ac profligatum conficere.

XLI. *Non vereor, ne quis me hoc vestri adhortandi caussa magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo affectum esse. Licuit mihi in Hispaniam prouinciam meam ire, quo iam profectus eram cum exercitu meo, vbi & fratrem consilii participem ac periculi socium haberem. & Asdrubalem potius quam Annibalem hostem, & minorem haud dubie molem belli: tamen quum præterueherer nauibus Galliæ oram, ad famam huius hostis in terram egressus, præmisso equitatu, ad Rhodanum moui castra. equestri prælio, qua parte copiarum conferendi manum fortuna data est, hostem fudi, peditum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia assequi terra non poteram, neque egressus ad naues erat, quanta maxime celeritate potui, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus Alpium obuius fui. Huic timendo hosti vtrum quum declinarem certamen, improuisus videor incidisse, an occurrere in vestigiis eius? lacessere ac trahere ad decernendum? experiri iuuat, vtrum alios certe repente*

Carthaginienses per viginti annos terra ediderit: an iidem sint, qui ad Ægates pugnauerere insulas, & quos ab Erice duodeuicenis denariis æstimatos emisistis, & vtrum Annibal hic sit æmulus itinerum Herculis, vt ipse fert, an vectigalis stipendiariusque & seruus populi Romani à patre relictus: quem nisi Saguntinum scelus agitaret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe, pacemque & fœdera Amilcaris scripta manu: qui iussus à Consule nostro, præsidium deduxit ab Eryce: qui graues impositas victis Carthaginiensibus leges fremens mœrensque accepit: qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano dare pactus est. Itaque vos ego milites, non eo solum animo, quo aduersus alios hostes soletis, pugnare velim: sed cum indignatione quadam atque ira, velut si seruos videatis vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit, si voluissemus, ad Erycem clausos, vltimo supplicio humanorum, fame interficere. licuit classem victricem in Africam traiicere, atque intra paucos dies sine vllo certamine Carthaginem delere. Veniam dedimus precantibus: emisimus ex obsidione: pacem cum victis fecimus: tutelæ nostræ deinde duximus: quum Africo bello vrgerentur. Pro his impertitis furiosum iuuenem sequentes, oppugnatum patriam nostram veniunt. Atque vtinam pro decore nobis hoc tantum, & non pro salute esset certamen. non de possessione Siciliæ ac Sardiniæ, de quibus quondam agebatur, sed pro Italia nobis est pugnandum: nec est alius ab tergo exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat, nec Alpes aliæ sunt, quas dum superat, comparari noua possint præsidia. hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia pugnemus. Vnusquisque se non corpus suum, sed coniugem ac liberos paruos armis protegere putet: nec domesticas solum agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc intueri manus senatum populumque Romanum: qualis nostra vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius vrbis ac Romani imperii fore.* Hæc apud Romanos consul. Annibal rebus prius, quam verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculũ exercitu, captiuos montanos vinctos in medio constituit, armisque Gallicis ante eorum pedes proiectis, interrogare interpretem iussit, *quis, si vinculis leuaretur, armaque & equum victor acciperet, decertare ferro vellet?* Quum ad vnum omnes ferrum pugnamque poscerent, & deiecta esset in id sors, se quisque eum optabat, quem fortuna in id certamen eligeret. Vt cuiusque sors ceciderat, alacer, inter gratulantes gaudio exultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat: vbi vero dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo conditionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, vt non vincentium magis, quam bene morientium fortuna laudaretur. Dum sic aliquot spectatis paribus affectos dimisisset, concione inde aduocata, ita apud eos locutus fertur: *Si quem animum in alienæ sortis exemplo paulo ante habuistis, eundem mox in æstimanda fortuna vestra, habueritis, vicimus milites: neque enim spectaculum modo illud, sed quædam velut imago vestræ conditionis erat: ac nescio an maiora vincula, maioresque necessitates vobis quam captiuis vestris fortuna circumdederit. dextra læuaque duo maria claudunt, nullam ne ad effugium quidem nauem habentibus, circa Padus amnis, maior ac violentior Rhodano, à tergo Alpes vrgent, vix integris vobis, ac vigentibus transitæ. Hic vobis vincendum, aut moriendum milites, est, vbi primum hosti occurristis; & eadem fortuna, quæ necessitatem pugnandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus ampliora homines ne à Diis quidem immortalibus optare solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus nostris ereptas nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla pretia essent. quicquid Romani tot triumphis partum congestumque possident, id omne nostrum cum ipsis dominis futurum est. In hanc tam opimam mercedem agite, cum Diis bene iuuantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitaniæ Celtiberiæque montibus pecora consectando; nullum emolumentum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis: tempus est iam, opulenta vos ac ditia stipendia facere, & magna operæ pretia mereri; tantum itineris per tot montes fluminaque, & tot armatas gentes emensos. hic vobis terminum laborum fortuna dedit, hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit. Nec quam magni nominis bellum est, tam difficilem existimaueritis victoriam fore. sæpe & contemptus hostis cruentum certamen edidit, & incliti populi regesque perleui momento victi sunt. Nam dempto hoc vno fulgore nominis Romani, quid est, quod illi vobis comparandi sint? Vt viginti annorum militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam, ab Herculis columnis, ab Oceano terminisque vltimis terrarum, per tot ferocissimos Hispaniæ & Galliæ populos vincentes huc peruenistis: pugnabitis cum exercitu tyrone, hac ipsa æstate cæso, victo, circumsesso à Gallis, ignoto adhuc duci suo, ignoranteque ducem. An me in prætorio patris clarissimi imperatoris prope natum, certe educatum, domitorem Hispaniæ Galliæque victorem eundem non Alpinarum modo gentium, sed ipsarum, quod multo maius est, Alpium, cum semestri hoc conferam duce, desertore exercitus sui? cui si quis demptis signis pœnos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum certum habeo, vtrius exercitus sit Consul. Non ego illud parui æstimo milites quod nemo vestrum est, cuius non ante oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus, cui non idem ego virtutis spectator ac testis, notata temporibus locisque referre sua possim decora: tum laudatis me milites, donastis. Alumnus prius omnium vestrûm, quam imperator: procedam acie aduersus ignotos inter se, ignorantesque. Quocumque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac roboris: veteranum peditem, generosissimarum gentium equites frenatos & infrenatos, vos socios fidelissimos fortissimosque, vos Carthaginienses, tum ob patriam, tum ob iram iustissimam pugnaturos. Inferimus bellum, infestisque signis descendimus in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi, quanto maior spes maiorque animus inferentis est vim, quam arcentis. Accendit præterea animos & stimulat dolor, iniuria, indignitas. ad supplicium depoposcere me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis, deditos vltimis cruciatibus affecturi fuere. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit. cum*

quibus

Marginal notes:

*Val. duob. coronatis minus 10. solid. Turonens. vel circiter.

XLII. Miro spectaculo suos Annibal ad pugnam stimulat.

XLIII. Annibalis concio.

Padus.

XLIV.

quibus bellum; cum quibus pacem habeamus, se modum imponere æquum censet: circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque quos ne excedamus: neque eos, quos statuit, terminos obseruat. Ne transieris Iberum: ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. ad Iberum est Saguntum: nusquam te vestigio moueris. Parum est, quod veterrimas prouincias nostras Siciliam ac Sardiniam ademit, nisi adimat etiam Hispaniam: & si inde cessero, in Africam transcendet. transcendet autem dico? duos Consules huius anni, vnum in Africam, alterum in Hispaniam misere. nihil vsquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicauerimus. Illis timidis & ignauis licet esse, qui receptũ habent, quos suus ager, sua terra per tuta ac pacata itinera fugientes accipient: vobis necesse est fortibus viris esse, & omnibus inter victoriam mortemue certa desperatione abruptis; aut vincere, aut si fortuna dubitabit, in prælio potius, quam in fuga, mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus, destinatumque in animo est, iterum dicam, Vicistis: nullum incitamentum ad vincendum homini à Diis immortalibus acrius datum est.

XLV. His adhortationibus quum vtrimque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt, tutandique pontis caussa castellum superimponunt. Pœnus opere occupatis hostibus, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit. Gallis parci quam maxime iubet, principumque animos solicitare ad defectionẽ. Ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium, quinq; millia passuum à Victumuiis consedit. Ibi Annibal castra habebat, reuocatoq; propere Maharbale, atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil vnquam satis dictum præmonitumq; ad cohortandos milites ratus, vocatis ad concionem, *certa præmia pronunciat, in quorum spem pugnarent. agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, vbi quisque velit, immunem ipsi qui accepisset, liberisque. qui pecuniam quam agrũ maluisset, ei se argento satisfacturum: qui sociorum ciues Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum: qui domos redire mallent, daturum se operam, ne cuius suorum popularium mutatam secum fortunam esse vellent: seruis quoq; dominos prosecutis libertatem promittit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum.* Eaque vt rata scirent fore, agnum læua manu, dextera silicem retinens, *si falleret Iouem ceterosq; precatus Deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset:* secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero omnes, velut Diis auctoribus, in spem suam quisque acceptis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad potienda sperata rati, prælium vno animo & voce vna poscunt.

XLVI. Apud Romanos haud quaquã tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis. nam & lupus intrauerat castra, laniatisq; obuiis, ipse intactus euaserat; & examẽ apum in arbore prætorio imminente consederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu iaculatoribusq; expeditis profectus ad castra hostium, exq; propinquo copias, quantæ, & cuius generis essent, speculandas, obuius fit Annibali, & ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. neutri alteros primo cernebant: densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens puluis signum propinquantium hostium fuit. Constitit vtrimq; agmen, & prælio sese expediebant. Scipio iaculatores & Gallos equites in fronte locat, Romanos sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Añibal frenatos equites in mediũ accipit, cornua Numidis firmat. Vix dum clamore sublato, iaculatores fugere inter subsidia ad secundam aciem: inde equitũ certamẽ erat aliquamdiu anceps: deinde quia turbabant equos pedites intermisti, multis labentibus ex equis, aut desilientibus, vbi suos premi circumuentos vidissent, iam magna ex parte anceps pugna erat; donec Numidæ, qui in cornibus erant, circumuecti paululum ab targo se ostendere. Is pauor perculit Romanos: auxitq; pauorem consulis vulnus, periculumq; intercursu tum primum pubescentis filii propulsatum. Hic erat iuuenis, penes quem perfecti huiusce belli laus est, Africanus ob egregiã victoriam de Annibale & de Pœnis appellatus. Fuga tamen effusa iaculatorum maxime fuit, quos primos Numidæ inuaserunt. Alius confertus equitatus consulem in mediũ acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis protegens, in castra nusquam trepide neq; effuse cedendo, reduxit. Seruati consulis decus Cœlius ad seruum natione Ligurem delegat. malim equidem de filio verũ esse, quod & plures tradidere auctores, sed & fama obtinuit.

XLVII. Hoc primum cum Annibale prælium fuit; quo facile apparuit, & equitatu meliorem Pœnum esse, & ob id campos patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo Romanis aptos non esse. Itaq; proxima nocte iussis militibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota, festinatumque ad Padum est, vt ratibus, quibus iunxerat flumen, nondum resolutis, sine tumultu atque insectatione hostis, copias traiiceret. Prius Placentiam peruenere, quam satis sciret Annibal ab Ticeno profectos: tamen aliquot moratorum in citeriore ripa segniter ratem soluentes cepit. transire non potuit pontem, vt extrema resoluta erant, tota rate in secundam aquam labente. Cœlius auctor est, Magonem cum equitatu, & Hispanis peditibus flumen extemplo transnatasse, ipsum Annibalem per superiora Padi vada exercitum traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum fluminis oppositis. Ea periti amnis eius vix fecerint. nam neque equites armis equisque saluis tantam vim fluminis superasse, verisimile est; vt iam Hispanos omnes inflati transuexerint vtres. & multorum dierum circuitu Padi vada petenda fuerant: qua exercitus grauis impedimẽtis traduci posset. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locũ rate iungendo flumini inuentũ tradunt; ea cum Magone equi-

Marginalia: [Ma]harbal [Romanor]um P. [ag]ros depopulatur. — [An]nibal [pr]æmia suis [pro]nunciat. — [Rom]ani [terr]entur [prod]igiis. — Prælium inter Scipionem & Annibalem. — Pœnus equitatu melior Romanis. — Romani Placentiam perueniunt.

equites Hispanorũ expeditos præmissos, dum Annibal citra flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, traiicit grauius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu fluminis diei vnius itinere Placentiam ad hostes contendunt. Annibal paucis post diebus sex millia à Placentia castra communiuit, & postero die in conspectu hostium acie directa, potestatem pugnæ fecit. XLVIII. Insequenti nocte cædes castris Romanis, tumultu tamen quam re maior, ab auxiliaribus Gallis facta est. ad duo millia peditum, & ducenti equites vigilibus ad portas trucidatis, ad Annibalem transfugiunt: quos Pœnus benigne allocutus, & spe ingentium donorum accensos, in ciuitates quemq; suas ad solicitandos popularium animos dimisit. Scipio cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus, contactosque eo scelere, velut iniecta rabie ad arma ituros, quamquam grauis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia noctis insequentis tacito agmine profectus ad Trebiam fluuium in loca altiora, collesq; impeditiores equiti castra mouet. *Scipio ad Trebiam fluuium proficiscitur.* Minus quam ad Ticinum fefellit: missisq; Annibal primum Numidis, deinde omni equitatu, turbasset vtique nouissimum agmen, ni auiditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ diuertissent. Ibi dum perscrutantes loca omnia castrorum, nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis de manibus est: & quum iam transgressos Trebiam Romanos, metantesq; castra conspexissent, paucos moratorum occiderunt circa flumen interceptos. Scipio nec vexationem vulneris in via iactantis vltra patiens, & collegam (iam enim reuocatum ex Sicilia audierat) ratus exspectandum, locum, qui prope flumen tutissimus statiuis est visus, delectum communiuit. Nec procul inde Annibal quum consedisset, quantum victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per hostium agros euntẽ nusquam præparatis commeatibus maior indies, excipiebat, ad Clastidium vicum, quo magnũ frumenti numerum congesserant Romani, mittit. ibi quum vim pararent, spes facta proditionis: nec sane magno pretio * nummis aureis quadringentis datis P. B. undusino præfecto præsidii corrupto, traditur Annibali Clastidium. ** Val. 1000. coron.* id horreum fuit Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captiuos ex tradito præsidio, vt fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sæuitum est. XLIX. Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasq; Italiæ imminentes, & à Sempronio consule, & ante aduentum eius terra marique res gestæ viginti quinqueremes cum mille armatis ad populandam oram Italiæ à Carthaginiensibus missæ, nouem Liparas, octo insulã Vulcani tenuerunt, tres in fretum auertit æstus. *Carthaginiensium classis.* Ad eas conspectas à Messana duodecim naues ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum forte Messanæ erat, consulem Romanum opperiens, nullo repugnante naues Messanam in portum deduxerunt. Cognitum ex captiuis, præter viginti naues, cuius ipsi classis essent in Italiam missas, quinque & triginta alias quinqueremes Siciliam petere, ad solicitandos veteres socios. Lilybæi occupandi præcipuam curam esse credere; eadem tempestate, qua ipsi disiecti forent, eam quoque classem ad Ægateis insulam deiectam. Hæc sicut audita erant, rex Messanæ Æmilio prætori, cuius Sicilia erat prouincia, perscribit; monetque, Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo & circa prætorem ad ciuitates missi legati tribunique, qui suos ad curam custodiæ intenderent. ante omnia Lilybæum teneri ad apparatum belli: edicto proposito, *vt socii nauales decem dierum cocta cibaria ad naues deferrent: vbi signum datum esset, ne quis moram conscendendi faceret: perq; omnem oram qui erant ex speculis conspicerent aduentantem hostium classem.* Simul itaque, quamquam de industria morati cursum nauium erant Carthaginienses, vt ante lucem accederent Lilybæum: præsensum tamen est, quia & luna pernox erat, & sublatis armamentis veniebant: extemplo datum è speculis signum, & in oppido ad arma conclamatum est, & in naues conscensum; pars militum in muris portarumque stationibus, pars in nauibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud cum imparatis cernebant, vsq; ad lucem portu se abstinuerunt. demendis armamẽtis eo tempore, aptandaq; ad pugnam classe absumpto. Vbi illuxit, recepere classem in altum, vt spacium pugnæ esset, exitumque liberum è portu naues hostium haberent. *Naualis pugna inter Pœnos & Romanos.* Nec Romani detrectauere pugnam, & memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti, & militum multitudine, ac virtute. Vbi in altũ euecti sunt, Romanus conserere pugnã, & ex propinquo vires conferre velle: contra eludere Pœnus, & atte, nõ vi rem gerere, nauiumq; quam virorum aut armorum malle certamen facere. nam vt sociis naualibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebat: & sicubi conserta manus esset, haudquaqam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod vbi animaduersum est, & Romanis multitudo sua auxit animum, & paucitas illis minuit. Extemplo septem naues Punicæ circumuentæ, fugam cæteræ ceperunt. mille & septingenti fuere in nauibus capti, milites nautæque, in iis tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, vna tantum perforata naue, sed ea quoque ipsa reduce, in portum rediit. Secundum hanc pugnam nondum gnaris eis qui Messanæ erant, T. Sempronius consul Messanam venit, & fretum intranti rex Hiero classem ornatam obuiam duxit: transgressusque ex regia in prætoriam nauem, gratulatus sospitem cum exercitu & nauibus aduenisse, precatusq; prosperum ac felicem in Siciliam transitum. statum deinde insulæ & Carthaginiensium conata exposuit: pollicitusq; est, *quo animo priore bello populum Romanum iuuenis adiuuisset, eo senem adiuturum: frumenta*

menta vestimentaq́ se legionibus consulis sociisq́ naualibus gratis præbiturum. grande periculum Lilybæorum maritimisq́ ciuitatibus esse, quibusdam volentibus nouas res fore. Ob hoc Consuli nihil cunctandum visum, quin Lilybæum classe peteret: & rex regiaq; classis vna profecti. nauigantes inde, pugnatum ad Lilybæum, fusasque & captas hostiũ naues accepere.

LI. A Lilybæo consul, Hierone cum classe regia dimisso, relictoq; prætore ad tuendam Siciliæ oram, ipse in insulam Melitam, quæ à Carthaginiensibus tenebatur, traiecit. Aduenienti Amilcar, Gisgonis filius, præfectus præsidii cum paulo minus duobus millibus militum, oppidumq; cum insula traditur: inde post paucos dies reditum Lilybæum, captiuiq; & à consule & à prætore præter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt. Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul, ad insulas Vulcani, (quia fama erat stare ibi Punicam classem) traiecit. nec quisquam hostium circa eas insulas inuentus. iam forte transmiserant ad vastandam Italiæ oram: depopulatoque Vibonensi agro, vrbem etiã terrebant. Repetenti Siciliam consuli, *excursio hostium in agrum Vibonensem facta* nunciatur: literæq; à senatu de transitu in Italiam Annibalis, & *vt primo quoq́ tempore collegæ ferret auxilium,* missæ traduntur. Multis simul anxius curis exercitum extemplo in naues impositum, Ariminum supero mari misit: Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis nauibus Vibonensem agrum maritimamque oram Italiæ tuendã attribuit: M. Æmilio prætor, quinquaginta nauium classem expleuit: ipse compositis Siciliæ rebus, decem nauibus oram Italiæ legens, Ariminum peruenit: inde cum exercitu suo profectus ad Trebiam flumen, collegæ coniungitur.

LII. *Duo Coss. Annibali oppositi.* Iam ambo consules, & quicquid Romanarũ virium erat, Annibali oppositum; aut illis copiis defendi posse Romanum imperium, aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Tamen consul alter equestri prælio vno, & vulnere suo minutus, trahi rem malebat; recentis animi alter, eoq; ferocior, nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trepiam Padumq; agri est, Galli tum incolebant; in duorum præpotentium populorum certamine, per ambiguum fauorem haud dubie gratiam victoris spectantes. Id Romani, ne quid modo mouerent, æquo satis, Pœnus periniquo animo ferebat: *à Gallis accitum se venisse ad liberandum eos* dictitans. Ob eam iram, simul vt præda militem aleret, duo millia peditum & mille equites, Numidas plerosq;, mistos quosdam & Gallos, populari omnem deinceps agrum vsque ad Padi ripas iussit. Egentes ope Galli, quum ad id dubios seruassent animos, coacti ab auctoribus iniuriæ, ad vindices futuros declinant: legatisque ad consulem missis, *auxilium Romanorum terræ ob nimiam cultorum fidem in Romanos laboranti,* orant. Cornelio nec caussa, nec tempus agendæ rei placebat: suspectaq; ei gens erat, tum ob infida multa facinora: tum, vt alia vetustate obsoleuissent, ob recentem Boiorum perfidiam. Sempronius contra, *continendis in fide sociis maximũ vinculum esse, primos qui coissent, ope defensos,* censebat. Tum collega cunctante, equitatum suũ, mille peditum iaculatoribus ferme admistis, ad defendendum Gallicum agrũ trans Trebiã mittit. Ii sparsos & incompositos oneratosque præda plerosque, quũ inopinantes inuasissent, ingentem terrorem cædemq; ac fugam vsq; ad castra stationesq; hostium fecere: vnde multitudine effusa pulsi, rursus subsidio suorũ prælium restituere. varia inde pugna sequentes, quamquã ad extremum æquassent certamen, maior tamen hostium Romanis fama victoriæ fuit.

LIII. Ceterum nemini omnium maior iustiorque quam ipsi consuli videri, gaudio efferri; *qua parte copiarum alter consul victus foret, ea se vicisse. restitutos ac refectos militum animos: nec quemquam esse præter collegam, qui dilatam dimicationem vellet, eum animo magis quam corpore ægrum, memoria vulneris aciem ac tela horrere. sed non esse cum ægro senescendũ. quid enim vltra differri ac teri tempus? quem tertium consulem, quem alium exercitum exspectari? castra Carthaginiensium in Italia, ac prope in conspectu vrbis esse. non Siciliam ac Sardiniam victis ademptas, nec cis Iberum Hispaniam peti, sed solo patrio terraq́ in qua geniti forent, pelli Romanos. Quantum ingemiscant,* inquit, *patres nostre circa mœnia Carthaginis bellare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules consularesque exercitus in media Italia pauentes intra castra? Pœnum quod inter Alpes Apenninumqui agri sit, suæ ditionis fecisse?* Hæc assidens ægro collegæ, hæc in prætorio prope concionabundus agere. *Sempronius dissentiente collega ad certamen milites parat.* Stimulabat, & tempus propinquum comitiorum, ne in nouos consules bellum differretur: & occasio in se vnum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque nequiquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites iubet. Annibal quum quid optimum foret hosti, cerneret, vix vllam spem habebat, temere atque improuide quicquã consules acturos. sed quũ alterius ingenium fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse: ferociusque factum ex prospero cum prædatoribus suis certamine crederet: adesse gerendæ rei fortunam haud diffidebat. cuius ne quod prætermitteret tempus, solicitusq; & intentus erat, dum tyro hostium esset miles, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret, dum Gallorum animi vigerent: quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturã, quanto longius ab domo traheretur. Quum ob hæc taliaq; speraret propinquũ certamen, & facere, si cessaretur, cuperet: speculatoresq; Galli ad ea exploranda quæ vellet, tutiores, quia in vtrisque castris militabant, paratos pugnæ esse Romanos retulissent: locum insidiis circumspectare Pœnus cœpit.

LIV. *Insidiæ Annibalis.* Erat in medio riuus, præaltis vtrimque clausus ripis, & circa obsitus palustrib. herbis, & quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusq;. quẽ vbi ad equites quo-

quoque tegendos satis latebrosum locum circumuectus ipse oculis perlustrauit; *Hic erit locus*, Magoni fratri ait, *quem teneas. delige centenos viros ex omni pedite atque equite: cum quibus ad me vigilia prima venias. nunc corpora curare tempus est.* Ita præconium missum. mox cum delectis Mago aderat. *Robora virorum cerno*, inquit Annibal. *sed vt & numero etiam, non animis modo valeatis, singulis vobis nouenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite: Mago locum monstrabit, quem insideatis. hostem cæcum ad has belli artes habebitis.* Ita mille equitibus Magoni, mille peditibus dimissis, Annibal prima luce Numidas equites transgressos Trebiam flumen, obequitare iubet hostium portis, iaculandoque in stationes elicere ad pugnā hostem: iniecto deinde certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc mandata Numidis. ceteris ducibus peditum equitumq; præceptum, *vt prandere omnes iuberent: armatos deinde instratisq; equis, signum exspectare.*

Sempronius ad pugnam elicitur.

Sempronius ad tumultum Numidarum primū omnem equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias ad destinatum locū iam ante consilio, auidus certaminis eduxit. Erat forte brumæ tempus, & niualis dies in locis Alpibus Apenninoque interiectis: propinquitate etiam fluminum ac paludum prægelidis, ad hæc raptim eductis hominibus atq; equis, non capto ante cibo, non ope vlla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat: & quicquid auræ fluminis appropinquabat, afflabat acrior frigoris vis. vt vero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt (& erat pectoribus tenus aucta nocturno imbri) tum vtique egressis rigere omnibus corpora, vt vix armorum tenendorū potentia essent, & simul procedente iam die, fame etiam deficere.

LV.

Annibalis interim miles ignibus ante tentoria factis, oleoque per manipulos vt mollirent artus misso, & cibo per ocium capto, vbi transgressos flumen nunciatū est hostes: alacer animis corporibusque arma capit, atq; in aciem procedit. Baleares locat ante signa, leuem armaturam, octo ferme millia hominum; deinde grauiorem armis peditem. quod virium, quod roboris erat, in cornibus circumfudit, dece[m] millia equitum: & ab cornibus in vtramque partem diuisos elephantos statuit.

Prœlium inter Romanos & Pœnos.

Consul effusos sequentes equites, quum ab resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato, reuocatos circumdedit peditibus. Duodeuiginti millia Romanorū erant, sociûm nominisque Latini viginti; auxilia præterea Cenomanorum. ea sola in fide manserat Gallica gens. his copiis concursum est. Prœlium à Balearibus ort[u]m est, quibus quum maiore robore legiones obsisterent, deductæ propere in cornua leues armaturæ sunt. quæ res effecit, vt equitatus Romanus extemplo vr[g]eretur. nam quum v[i]x iam per se resisterent decem millibus equit[u]m quatuor millia, & fessi Romani plerique integris Pœnis, obruti sunt insuper velut nube iaculorum à Balearibus coniecta, ad hoc elephanti eminentes ab extremis cornibus (equis maxime non viso modo, sed odore insolito territis) fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis quam viribus erat, quas recens Pœnus paulo ante curatis corporibus in prælium attulerat: contra, ieiuna fessaque corpora Romanis, & rigentia gelu torpebant. restitissent tamē animis, si cum pedite solū foret pugnatum. sed & Baleares pulso equite iaculabantur in latera, & elephanti iam in mediam peditum aciē sese tulerant: & Mago Numidæque, simul latebras eorum improuida præterlata acies est, exorti à tergo ingentem tumultū ac terrorem fecere. Tamen in tot circumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, maxime præter spem omniū aduersus elephantos. eos pedites ad id ipsum locati verutis coniectis & auertere, & insecuti auersos sub caudis, qua maxime molli cute, vulnera accipiunt, fodiebant.

LV

Trepidantes propeque iam in suos consternatos media acie in extremam, ad sinistrū cornu aduersus Gallos auxiliares agi iussit Anibal. extemplo haud dubiam fecere fugam. additus quoque nouus terror Romanis, vt fusa auxilia sua viderunt.

Vincu[ntur] Roma[ni].

Itaque quum iam in orbem vtrimque pugnarent, decem millia ferme hominum quum alias euadere nequiuissent, media Afrorum acie, quæ Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti cæde hostium perrupere. & quum neque in castra reditus esset, flumine interclusis: neque præ imbri satis discernere possent, qua suis opē ferrent, Placentiam recto itinere perrexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ: & qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt, aut inter cunctationē ingrediendi ab hostibus oppressi. qui passim per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis, Placentiam contendere. aliis timor hostium audaciam ingrediendi flumen fecit, transgressique in castra peruenere. Imber niue mistus, & intoleranda vis frigoris, & homines multos & iumenta & elephantos prope omnes consumpsit. Finis insequendi hostis Pœnis flumen Trebia fuit: & ita torpentes gelu, in castra rediere, vt vix lætitiam victoriæ sentirent. itaque nocte insequenti, quum præsidium Romanorum castrorum, & quod reliquum ex magna parte militum erat; ratibus Trebiam traiicerent; aut nihil sensere Pœni obstrepente pluuia: aut quia iā moueri præ lassitudine nequibant ac vulneribus, sentire sese dissimulauerunt: quietisq; Pœnis, tacito agmine ab Scipione consule exercitus Placentiam est perductus: inde Pado traiectus Cremonam; ne duorum exercituum hibernis vna colonia premeretur.

XII.

Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, vt iam ad vrbem Romam crederent infestis signis hostem venturum; nec quicquā spei aut auxilii esse, quo portis mœnibusq; vim arcerent. *Vno consule ad Ticinum victo, altero ex Sicilia reuocato? duobus consulibus, duobus consularibus*

ribus exercitibus victis, quos alios duces, quas alias legiones esse quæ accerseretur? Ita territis Sempronius consul aduenit: ingenti periculo per effusos passim ad prædādum hostium equites (audacia magis quam consilio aut spe fallendi resistendive, si nō falleret) transgressus. Id quod vnum maximè in præsentia desiderabatur: comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit. Creati consules Cn. Seruilius, & C. Flaminius. Ceterum ne hiberna quidem Romanis quieta erant, vagantibus passim Numidis equitib[9], & quæ his impeditiora erant, Celtiberis, Lusitanisq;. Omnes igitur clausi vndiq; commeatus erant, nisi quos Pado naues subueherent. Emporium prope Placentiā fuit, & opere valido & magno munitum præsidio. eius castelli oppugnādi spe cum equitibus ac leui armatura profectus Annibal, quum plurimum in celando incœpto ad effectū spei habuisset, nocte adortus nō fefellit vigiles: tantus repentè clamor est sublatus, vt Placentiæ quoque audiretur. Itaq; sub lucem cum equitatu consul aderat, iussis quadrato agmine legionibus sequi. Equestre prælīū interim commissum: in quo, quia Annibal saucius pugna excessit, pauore hostibus iniecto, defensum egregiè præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta, & vixdū satis percurato vulnere, ad Victumvias ire pergit oppugnādas. Id emporium à Romanis Gallico bello fuerat munitum. inde locum frequentauerant accolæ misti vndiq; ex finitimis populis; & tum terror populationū eò plerosq; ex agris compulerat. Huius generis multitudo, fama impigrè defensi ad Placentiā pręsidii accensa, armis arreptis obuiam Annibali procedit. Magis agmine quam acie in via concurrerunt; & quum ex altera parte nihil, præter inconditam turbam esset: in altera & dux militi, & duci fidens miles, ad triginta quinque millia hominum à paucis fusa. Postero die deditione facta, præsidium intra mœnia accepere: iussiq; *arma tradere*, quum dicto paruissent, signum repente victoribus datur, vt tamquam vi captam vrbem diriperent. neq; vlla quæ in tali re memorabilis scribentibus videri solet, prætermissa clades est: adeò omnis libidinis, crudelitatisq;, & inhumanæ superbiæ editum in miseros est exemplum. Hæ fuere hibernæ expeditiones Annibalis. Haud longis inde tēporibus, dum intolerabilia frigora erant, quies militi data est: & ad prima ac dubia signa veris profectus ex hibernis, in Etruriam ducit: eam quoq; gentem, sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adiuncturus. Transeuntem autem Apenninum adeò atrox tempestas adorta est, vt Alpium fœditatem propè superauerit. Vento mistus imber quum ferretur in ipsa ora: primùm, quia aut arma ommittenda erant, aut contrà enitentes vortice intorti affligebātur, constitere: deinde quum iam spiritum intercluderet, nec reciprocare animam sineret, auersi à vento parumper consedere. Tum verò ingenti sono cælum strepere, & inter horrendos fragores micare ignes. capti auribus & oculis, metu omnes torpere. Tandem effuso imbre, quum eò magis accensa vis venti esset; ipso illo, quò deprehensi erant, loco castra ponere necessarium visum est. Id vero laboris vel de integro initiū fuit. nam nec explicare quicquam, nec statuere poterant: nec quod statutum esset, manebat: omnia perscindente vento, & rapiēte: & mox aqua leuata vento, quum super gelida montium cacumina concreta esset, tantum niuosæ grandinis deiecit, vt omnibus omissis procumberent homines, tegminibus suis magis obruti quam tecti. tantaque vis frigoris insecuta est, vt ex illa miserabili hominum iumentorumque strage, quum se quisque attollere ac leuare vellet, diu nequiret; quia torpentibus rigore neruis vix flectere artus poterant. deinde vt tandem agitando sese mouere ac recepere animos, & raris locis ignis fieri est cœptus: ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo loco velut obsessi mansere. multi homines, multa iumenta, elephanti quoque ex his, qui prælio ad Trebiam facto superfuerāt septem absumpti. Digressus Apennino retrò ad Placentiam castra mouit, & ad decem millia progressus consedit. postero die duodecim millia peditum, quinque equitum aduersus hostem ducit. Nec Sempronius consul (iam enim redierat ab Roma) detrectauit certamen. atque eo die tria millia passuum inter bina castra fuere. postero die ingentibus animis, vario euentu pugnatum est. primo cōcursu adeo res Romana superior fuit, vt non acie vincerent solum, sed perculsos hostes in castra persequerentur, mox castra quoq; oppugnarent. Annibal paucis propugnatoribus in vallo portisque positis, ceteros confertos in media castra recepit: intentosque signum ad erumpendum spectare iubet. Iam nona fermè diei hora erat, quum Romanus nequiquā fatigato milite, postquam nulla spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod vbi Annibal accepit, laxatamque pugnam & recessum à castris vidit, extemplò equitibus dextra læuaq; emissis in hostē, ipse cū peditū roborē de his castris erupit. pugna rarò vlla magis sæua: & cū vtriusq; partis pernicie clarior fuisset, si extendi à die in longū spaciū quiuisset. nox accensum ingentibus animis prælium diremit. itaq; acrior cōcursus fuit quam cædes: & sicut æquata fermè pugna erat, ita clade pari discessum est. ab vtraq; parte sexcētis plus peditib[9], & dimidiū eius equitū cecidit. Sed maior Romanis quàm pro numero iactura fuit. quia equestris ordinis aliquot, & tribuni militū quinque, & præfecti sociorū tres sunt interfecti. Secundum eam pugnā Annibal in Ligures, Sempronius Lucā cōcessit. Venienti in Ligures Annibali, per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Fuluius & L. Lucretius cū duob[9] tribunis militū; & quinq; equestris ordinis senatorum fermè liberis, quo magis ratam fore cū his pacem societatemq; crederet, traduntur.

Sempronius ad comitia Romam venit.

Annibal sauciatur.

LIII.

Apennini frigora.

LIX. Annibal Romanos adoritur.

LX. *Cn. Scipio cum exercitu in Hispaniam proficiscitur.*

Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Scipio in Hispaniam cum classe & exercitu missus. quum ab ostio Rhodani profectus, Pyrenæosq; montes circumuectus, Emporiis appulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus à Lacetanis omnem oram vsque ad Iberum flumen, partim renouandis societatibus, partim nouis instituendis, Romanæ ditionis fecit. Inde conciliata clementiæ fama, non ad maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoq; ac montanis ad ferociores iam gentes valuit: nec pax modò apud eos, sed societas etiam armorum parata est: validæque aliquot auxiliorum cohortes ex iis conscriptæ sunt. Hannoni cis Iberum prouincia erat: eum reliquerat Annibal ad regionis eius præsidium: itaq; priusquam alienarentur omnia, obuiam eundũ ratus, castris in conspectu hostium positis, in aciem eduxit. nec Romano differendum certamen visum: quippe qui sciret cum Hannone & Asdrubale sibi dimicandum esse; malletq; aduersus singulos separatim, quàm aduersus duos simul rem gerere. nec magni certaminis ea dimicatio fuit. sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum. nam & castra expugnata sunt, atque ipse dux militum cum aliquot præsidiis capitur: & Scissum propinquum castris oppidum, expugnatur. ceterùm præda oppidi parui precii rerum fuit, supellex barbarica, ac vilium mancipiorum. castra militem ditauere, non eius modò exercitus, qui victus erat, sed & eius, qui cum Annibale in Italia militabat, omnibus ferè caris rebus (ne grauia impedimenta ferentibus essent) circa Pyrenæum relictis.

Hannone capto castra Pœnorum expugnantur.

LXI. *Asdrubal palantes Romanos intercipit.*

Priusquam certa huius cladis fama accideret, transgressus Iberum Asdrubal cum octo millibus peditum, mille equitibus, tãquam ad primum aduentum Romanorum occursurus, postquam perditas res amissaq; castra accepit, iter ad mare conuertit. Haud procul Tarracone classicos milites naualesque socios vagos palantesque per agros (quòd fermè fit, vt secundæ res negligentiam creent) equite passim dimisso, cum magna cæde, maiore fuga ad naues compellit. nec diutius circa ea loca morari ausus, ne à Scipione opprimeretur, trans Iberum sese recepit. Et Scipio, raptim ad famam nouorum hostium agmine acto, quum in paucos præfectos paululum animaduertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vix dum digresso eo, Asdrubal aderat: & Illergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum iuuentute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hibernis, toto cis Iberum rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Illergetum gentem, quum infesto exercitu inuasisset, compulsis omnibus, Athanagiam vrbem (quæ caput eius populi erat) circumsedit: intraque dies paucos pluribus quàm ante obsidibus imperatis, Illergetes pecunia etiam mulctatos, in ius ditionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Iberũ, socios & ipsos Pœnorum, procedit: atque vrbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul iam vrbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. cæsa ad duodecim millia, exuti penè omnes armis, domos passim palantes per agros diffugere. nec obsessos alia vlla res, quàm iniqua oppugnantibus hiems tutabatur. triginta dies obsidio fuit: per quos raro vmquam nix minus quatuor pedes alta iacuit: adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, vt ea sola ignibus aliquoties coniectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo quum Amusitus princeps eorum ad Asdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

Ausetani Romanis deduntur

LXII. Romæ autem & circa vrbem multa ea hieme prodigia facta: aut (quod euenire solet, motis semel in religionem animis) multa nunciata, & temere credita sunt: in queis, *ingenuum infantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse: & foro boario bouem in tertiam contignationem sua sponte scandisse, atque inde tumultu habitatorum territum sese deiecisse, & nauium speciem de cœlo affulsisse: & ædem Spei quæ in foro olitorio est, fulmine ictam: & Lanuuii hastam se commouisse, & coruum in ædem Iunonis deuolasse, atque in ipso puluinario cõsedisse, & in agro Amiternino multis locis hominum species procul candida veste visas, nec tamen cum vllo congressos; & in Piceno lapidibus pluisse; & Cære sortes extenuatas; & in Gallia lupum vigili gladium è vagina raptum abstulisse.* Ob cetera prodigia *libros adire decemuiri iussi.* quod autem lapidibus pluisset in Piceno, *nouendiale sacrum edictum,* & subinde aliis procurandis propè tota ciuitas operata fuit. Iam primum omnium vrbs lustrata est, hostiæque maiores, quibus edictum est, Diis cæsæ, & donum ex * auri pondo quadraginta, Lanuuium Iunoni portatum est, & signũ æneum matronæ Iunoni in Auentino ædificauerunt, & lectisternium Cære, vbi sortes extenuatæ erant, imperatum; & supplicatio Fortunę in Algido: Romæ quoque, & lectisternium Iuuentæ, & supplicatio ad ædem Herculis, nominatim deinde vniuerso populo circa omnia puluinaria indicta: & Genio maiores hostiæ cæsæ quinq;, & C. Attilius Seranus prætor vota suscipere iussus, si in decẽ annos Respublica eodẽ stetisset statu. Hæc procurata votaque ex libris Sibyllinis magna ex parte leuauerant animum religione.

*V. cor.

LXIII. Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones, quæ Placentiæ hibernabant, sorte euenerant: edictum & literas ad consulem misit, *vt is exercitus idibus Martiis Arimini esset in castris.* Huic in prouincia consulatum inire consilium erat: memori veterum certaminũ cum Patribus: quæ tribunus plebis, & quæ postea consul, prius de consulatu qui abrogatur, deinde triumpho habuerat: inuisus etiam senatui ob nouam legem, quam inique Q. Claudius tribunus plebis aduersus senatum, vno Patrum adiuuante C. Flaminio, tulerat; *ne quis senator, quive senatoris pater fuisset, maritimam nauem, quæ plus quàm trecentarum amphorarum esset,*

esset, haberet. id satis habitum ad fructus ex agris vectandos. quæstus omnis Patribus indecorus visus est. Res per summam cõtentionem acta, inuidiam apud nobilitatẽ suasori legis, Flaminio fauorẽ apud plebem, alterumq; inde consulatum peperit. Ob hæc ratus auspiciis ementiendis, Latinarumq; feriarũ mora, & consularibus aliis impedimẽtis, retenturos se in vrbe, simulato itinere priuatus, clam in prouinciam abiit. Ea res vbi palam facta est, nouam insuper iram infestis iam ante Patribus mouit: *Non cum senatu modò, sed cum Diis immortalibus C. Flaminiũ bellum gerere, consulem antè inauspicato factum, reuocantibus ex ipsa acie Diis atq; hominibus, nõ paruisse; & nunc conscientia præteritorum & Capitoliũ & solennem votorum nuncupationẽ fugisse: ne die initi magistratus Iouis optimi maximi templum adiret: ne senatum inuisus ipse, & sibi vni inuisum, videret cõsuleretq;: ne Latinas indiceret, Iouiq; Latiali solenne sacrum in monte Albano faceret: ne auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncupãda, paludatus inde ad prouinciam iret. lixæ modo, sine insignibus, sine lictoribus, profectum clam, furtim, haud aliter quàm si exilii caussa solum vertisset: magis pro maiestate videlicet imperii Arimini, Romæ magistratum inituru, & in diuersorio hospitali quàm apud penates suos prætextam sumpturum. reuocãdum vniuersi retrahendumq; censuerunt; & cogẽdum omnibus prius præsentem in Deos hominesq; fungi officiis, quàm ad exercitum & in prouinciam iret.* In eam legationem (legatos enim mitti placuit) Q. Terentius & M. Antistius profecti, nihilo magis eum mouere, quàm priori consulatu literæ mouerant à senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit: immolantique ei vitulus iam ictus è manibus sacrificantium sese quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit. Fuga procul etiam maior, apud ignaros quid trepidaretur, & concursatio fuit. id à plerisque *in omen magni terroris acceptum*. Legionibus inde duabus à Sempronio prioris anni consule, duabus à C. Attilio prætore acceptis, in Etruriam iam per Apennini tramites exercitus duci est cœptus.

Flaminius reuocanti senatui non paret.

EPITOME LIBRI XXII.

Annibal, per continuas vigilias in paludibus oculo amisso, venit in Etruriam: per quas paludes quatriduo, & tribus noctibus sine vlla requie iter fecit. C. Flaminius consul homo temerarius contra auspicia profectus, signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, & ab equo quem conscenderat, per caput deuolutus, insidiis ab Annibale circumuentus, ad Trasimenum lacum cum exercitu cæsus est. Sex millia quæ eruperant, fide ab Maharbale data, perfidia Annibalis vincta sunt. Quum ad nuncium cladis Romæ luctus esset, duæ matres insperato receptis filiis gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator aduersus Annibalem missus nollet acie cum eo confligere, ne contra ferocem tot victoriis hostem territum aduersis præliis militem pugnæ committeret, & opponendo se tantummodo, conatus Annibalis impediret: M. Minucius magister equitum, ferox & temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem, & timidum; effecit, vt populi iussu ei imperium cum dictatore æquaretur: diuisoq; exercitu, quum in iniquo loco conflixisset, & in maximo discrimine legiones eius essent; superueniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. quo beneficio victus castra cum eo iunxit, & patrem eum salutauit: idemque facere milites iussit. Annibal vastata Campania inter Casilinum oppidum & Calliculam montem, à Fabio clausus sarmentis ad cornua boum ligatis & incensis, præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugauit: & sic transgressus est saltum. idemq; Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita vreret, agro pepercit, vt illum tanquam proditorem suspectum faceret. AEmilio deinde Paullo & Terentio Varrone consulibus & ducibus cum maxima clade aduersus Annibalem ad Cannas pugnatum est: cæsaque eo prælio Romanorum quadraginta quinque millia cum Paullo consule & senatoribus octoginta, consularibus atque prætoriis aut ædilitiis triginta. Post quam cladem quum à nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui postea Africanus nuncupatus est, stricto super capita deliberantium ferro, iurauit se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non iurasset: effecitq; vt omnes minimè relictum iri à se Italiam iureiurando astringerentur. Præterea trepidationem vrbis & luctum, & res in Hispania meliore euentu gestas continet. Opimia & Floronia Vestales virgines incesti damnatæ. Propter paucitatem verò militum, seruorum octo millia armata sunt. captiui quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Varroni obuiam itum est, & gratiæ actæ, quod de Republ. non desperasset.

I. Gallis inuisum esse Annibalem.

IAM ver appetebat, quum Annibal ex hibernis mouit, & nequiquam ante conatus transcendere Apenninũ intolerandis frigoribus, & cũ ingenti periculo moratus, ac metu. Galli, quos prædæ populationumq; cõsciuerat spes: postquã pro eo, vt ipsi ex alieno agro raperent, agerẽtque, suas terras sedem belli esse, premique vtriusq; partis exercitum viderent hibernis: verterũt retrò ad Annibalem ab Romanis odia; petitusq; sæpe principũ insidiis, ipsorumque inter se fraude (eadẽ leuitate qua consenserant, consensum indicantiũ) seruatus erat; & mutando nunc vestem, nunc tegumenta capitis, errore etiã sese ab insidiis munierat. Ceterum hic quoque ei timor caussa fuit maturius mouendi ex hibernis. Per idẽ tempus Cn. Seruilius Romæ Idibus Martiis magistratũ iniit. Ibi quum de Republica retulisset, redintegrata in C. Flaminium inuidia est. *Duos se consules creasse, vnum habere. quod enim illi iustum imperiũ,*

(A. V. C. IↃXXXIII.)

quod auspicium esse? magistratus id à domo, publicis priuatisq́; penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre: nec priuatum auspicia sequi: nec sine auspiciis profectum, in externo ea solo noua atque integra concipere posse. Augebant metū prodigia ex pluribus simul locis nunciata: *in Sicilia militibus aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti equiti, scipionem quē manu tenuerat, arsisse; & littora crebris ignibus fulsisse; & scuta duo sanguinem sudasse: & milites quosdam ictos fulminibus; & Solis orbem minui visum: & Præneste ardentes lapides cœlo cecidisse, & Arpis palmas in cœlo visas, pugnantéq́; cum Luna Solem: & Capenæ duas interdiu lunas ortas; & aquas Cærete sanguine mistas fluxisse; fontemque ipsum Herculis cruentis manasse sparsum maculis; & in Antii agro metentibus cruentas in corbem spicas cecidisse: & Faleriis cœlum findi visum velut magno hiatu, quáq́; patuerit, ingens lumen effulsisse: sortes sua spōte attenuatas, vnamq́; excidisse, ita scriptam:* MAVORS TELVM SVVM CONCVTIT, *& per idem tempus Romæ signum Martis Appia via ad simulacra luporum sudasse; & Capuæ speciem cœli ardentis fuisse, lunæq́; inter imbrem candentis.* Inde, minoribus etiam dictu prodigiis fides habita: *Capras lanatas quibusdā factas, & gallinam in marem, gallum in fœminam sese vertisse.* His sicut erant nunciata expositis, auctoribusq; in curiā introductis, consul de religione Patres consuluit. Decretum, *vt ea prodigia partim maioribus hostiis, partim lactentibus procurarentur: & vti supplicatio per triduum ad omnia puluinaria haberetur. Cetera, quum decemuiri libros inspexissent, vt ita fierent, quemadmodū cordi esse Diis carminibus præfarentur.* id decemuirorum monitu decretum est: *Ioui primùm donum fulmē aureum pondo quinquaginta fieret; Iunoni Mineruæq́; ex argento. & Iunoni reginæ in Auentino, Iunonique Sospitæ Lanuuii maioribus hostiis sacrificaretur, matronæque pecunia collata, quantū conferre cuiq́; commodum esset, donū Iunoni Reginæ in Auentinum ferrēt, lectisterniumq́; fieret: quin & libertinæ & ipsæ, vnde Feroniæ donū daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent.* Hæc vbi facta, decemuiri Ardeæ in foro maioribus hostiis sacrificarunt. postremo ex libris Decembri iam mense in ædem Saturni Romę immolatum est, lectisterniumq; impetratū (& eum lectum senatores strauerunt) & conuiuiū publicum, ac per vrbem *Saturnalia* die ac nocte clamatum, populusq; *eum diem festum habere, ac seruare in perpetuum iussus.*

Prodigia varia.

II. *Annibal ex hibernis mouet.*

Dum consul placandis Romæ Diis, habendoq; delectu dat operā, Annibal profectus ex hibernis, quia iam Flaminium consulem Arretium peruenisse fama erat, quum aliud lōgius, ceterum commodius ostenderetur iter, propiorem viam per paludē petit, qua fluuius Arnus per eos dies solito magis inundauerat. Hispanos & Afros, & omne quod veterani erat robur exercitus, admistis ipsorum impedimentis, necubi consistere coactis necessaria ad vsus deessent, *primos ire iussit: sequi Gallos, vt id agminis medium esset; nouissimos ire equites. Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime Gallos, si tædio laboris longæq́; viæ (vt est mollis ad talia gens) dilaberentur aut subsisterent, cohibentem.* Primi, qua modo præirent duces, per præaltas fluuii, ac profundas vora gines hausti penè limo, immergentesq; se, tamen signa sequebantur. Galli neq; sustinere se prolapsi, neq; assurgere ex voraginibus poterant, aut corpora animis, aut animos spe sustinebant; alii fessa ægrè trahentes membra; alii vbi semel victis tædio animis procubuissent, inter iumenta & ipsa iacentia passim morientes; maximeque omnium vigiliæ conficiebant per quatriduum iam & tres noctes toleratæ. Quum omnia obtinentibus aquis, nihil, vbi in sicco fessa sternerent corpora, inueniri posset, cumulatis in aquas sarcinis insuper incumbebant. iumentorū itinere toto prostratorū passim acerui, tantum, quod extaret aqua, quærētibus ad quietem, parui temporis necessarium cubile dabāt. Ipse Annibal æger oculis ex verna primum intemperie variante calores frigoraque, elephanto qui vnus superfuerat, quod altius ab aqua extaret, vectus: vigiliis tamen & nocturno humore, palustrique cœlo grauante caput, & quia medendi nec locus nec tempus erat, altero oculo capitur.

Altero oculo capitur.

III

Multis hominibus iumentisq; fœdè amissis, quum tandem de paludibus emersisset, vbi primū in sicco potuit, castra locat: certumq; per præmissos exploratores habuit, exercitum Romanū circa Arretii mœnia esse. consulis deinde consilia atq; animum, & situm regionū, itineráq; & copias, atque commeatus expediendos, & cetera, quæ cognoscenda in re erant, summa omnia cū cura inquirēdo, exsequebatur. Regio erat in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæsulas inter Arretiumq; iacent: frumenti ac pecoris, & omnium copia rerū opulenti. Consul ferox ab consulatu priore, & nō modo legum ac Patrum maiestatis, sed ne Deorum quidem satis metuens erat. hanc insitam ingenio eius temeritatē fortuna prospero ciuilibus bellicisq; rebus successu aluerat. itaq; satis apparebat, nec Deos nec homines cōsulentē, ferociter omnia ac prępropere acturum. quoq; pronior esset in vitia sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat: & læua relicto hoste, Fæsulas petens, Etruriæ agros prædatū profectus, quantā maximā vastitatem potest, cædibus incendiisq; consuli procul ostēdit. Flaminius, qui ne quieto quidē hoste ipse quieturus erat, tum verò, posteaquā res sociorū ante oculos propè suos ferri agiq; vidit; suū id dedecus ratus, per mediā iam Italiam vagari Pœnū: atq; obsistente nullo ad ipsa Romana mœnia ire oppugnāda: ceteris omnibus in cōcilio salutaria magis, quā speciosa suadentibus, *collegā exspectandū, vt coniunctis exercitibus, cōmuni animo consilioq́; rem gererēt: interim equitatu auxiliisq́; leuiū armorum ab effusa prædandi licentia hostem cohibēdum:* iratus se ex consilio proripuit, signūq; simul itineris pugnæq; proposuit. *Quinimo Arretii ante mœnia sedeamus,* inquit, *hic enim patria & penates sunt: Annibal emissus è manibus perpopuletur Italiā, vastandoq́; & vrēdo omnia, ad Romana mœnia perueniat; nec ante nos*

Flaminii Cos. vitia & mores.

hinc

hinc mouerimus, quàm sicut olim Camillum ab Veiis, C. Flaminium ab Arretio Patres acciuerint. Hæc simul increpans; quum ocius signa conuelli iuberet, & ipse in equum insiluisset, equus repẽtè corruit, consulemq; lapsum super caput effudit. Territis omnibus qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ rei; insuper nunciatur, signum omni vi moliẽte signifero conuelli nequire. conuersus ad nuntium: *Num literas quoque,* inquit, *ab senatu affers, quæ me rem gerere vetent? abi, nuncia, signum effodiant: si ad conuellendum manus præ metu obtorpuerint.* Incedere inde agmen cœpit: primoribus, super quam quòd dissenserant à consilio, territis etiam duplici prodigio: milite in vulgus læto ferocia ducis, quum spẽ magis ipsam quàm caussam spei intueretur.

IV. Annibal quod agri est inter Cortonam vrbem Trasimenumq; lacum, omni clade belli peruastat; quò magis iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat. Et iam peruenerant ad loca insidiis nata, vbi maxime montes Cortonenses Trasimenus subit. via tantum interest perangusta, veluti ad idipsum de industria relicto spatio: deinde paulò latior patescit cãpus, inde colles assurgunt. Ibi castra in aperto locat, vbi ipse cum Afris modò Hispanisque consideret. Baleares, ceteramq; leuem armaturam post montes circumducit: equites ad ipsas fauces saltus, tumulis aptè tegentibus, locat; vt vbi intrassent Romani, obiecto equitatu clausa omnia lacu ac mõtibus essent. Flaminius quum pridie solis occasu ad lacũ peruenisset, inexplorato postero die, vix dum satis certa luce angustiis superatis, postquam in patentiorem campũ pandi agmen cœpit, id tantum hostium, quod ex aduerso erat, aspexit: à tergo ac super caput detectæ insidiæ. Pœnus vbi id quod petierat, clausum lacu montibusque, & circumfusum suis copiis habuit hostẽ, signum omnibus dat inuadendi. qui vbi quacuique proximũ fuit, decurrêre; eo magis Romanis subita atq; improuisa res fuit, quod orta ex lacu nebula, campo quàm montibus densior sederat, agminaq; hostiũ ex pluribus vallibus ipsa inter se satis conspecta, eoq; magis pariter decurrerũt. Romanus, clamore prius vndique orto quàm satis cerneret, se circumuentum esse sensit; & ante in frontem lateraq; pugnari cœptũ est, quàm satis instrueretur acies, aut expediri arma stringique gladii possent.

V. Consul perculsis omnibus, ipse satis, vt in trepida re, impauidus, turbatos ordines, vertentesq; se quoq; ad dissonos clamores, instruit, vt tempus locusq; patitur; & quacunque potest, adhortatur, ac stare & pugnare iubet: *nec enim inde votis, aut imploratione Deûm, sed vi ac virtute euadendum esse. per medias acies ferro viam fieri: & quo timoris minus sit, eò minus fermè periculi esse.* Ceterum præ strepitu ac tumultu, nec consilium, nec imperium accipi poterat. tantumq; aberat, vt sua signa atq; ordinem & locum nosceret miles, vt vix ad arma capienda aptandaque pugnæ competeret animus: opprimerenturq; quidam onerati magis his quam tecti, & erat in tanta caligine maior vsus aurium quàm oculorum. ad gemitus vulnerum ictusq; corporum aut armorum, & mistos strepẽtium pauentiumq; clamores circumferebant ora oculosq;. Alii fugientes, pugnantium globo illati hærebant: alios redeuntes in pugnã, auertebat fugientium agmen. Deinde vbi in omnes partes nequiquam impetus facti, & ab lateribus montes ac lacus, à fronte & à tergo hostium acies claudebat, apparuitq; nullã, nisi in dextra, ferroq; salutis spem esse: tum sibi vnusquisque dux adhortatorq; factus ad rem gerendam, & noua de integro pugna exorta est; non illa ordinata per principes hastatosq; ac triarios: nec vt pro signis antesignanus: post signa alia pugnaret acies; vt in sua legione miles, aut cohorte aut manipulo esset. sors conglobabat, & animus suus cuiq; ante & post pugnandi ordinem dabat: tantusq; fuit ardor animorũ, adeo intẽtus pugnæ animus, vt eum terræ motum (qui multarũ vrbium Italiæ magnas partes prostrauit, auertitq; cursu rapido amnes, mare fluminibus inuexit, montes lapsu ingẽti proruit) nemo pugnantium senserit.

VI. Tres ferme horas pugnatũ est, & vbique acriter. circa consulem tamen acrior infestiorq; pugna erat. eum & robora virorũ sequebantur; & ipse quacunque in parte premi ac laborare senserat suos, impigrè ferebat opem, insignisq; armis, & hostẽ summa vi petebat, & tuebatur suos ciues: donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans: *Consul,* inquit, *hic est,* popularib⁹ suis, *qui legiones nostras cecidit, agrosq́, & vrbem est depopulatus. iam ego hanc victimã manibus peremptorum fœdè ciuium dabo:* subditisq; calcarib⁹ equo, per confertissimam hostium turbam impetum facit. obtruncatoq; prius armigero, qui se infesto venienti obuiam obiecerat, consulem lancea transfixit. spoliare cupientem, triarii obiectis scutis arcuêre. Magnę partis fuga inde primum cœpit: & iam nec lacus, nec montes obstabant pauori: per omnia arcta præruptaque veluti cæci euadunt: armaq; & viri super alium alii præcipitantur. pars magna, vbi locus fugæ deest, per prima vada paludis in aquã progressi, quoad capitibus humerisq; extare possunt, sese immergunt. fuêre quos inconsultus pauor nando etiam capessere fugam impulerit. quæ vbi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebãtur gurgitibus, aut vbi nequiquam festinauerant, retrò ægerrimè terram repetebant, atq; ibi ab ingressis aquam hostiũ equitibus passim trucidabãtur. Sex millia fermè primi agminis per aduersos hostes eruptione impigrè facta, ignari omnium quæ post se agerentur, ex saltu euasere. & quum in tumulo quodã constitissent, clamorem modo ac sonũ armorũ audiẽtes, quę fortuna pugnæ esset, neque scire, nec perspicere præ caligine poterãt. Inclinata ad iniqua re, quũ calescente sole depulsa nebula aperuisset diẽ, tum liquida iã luce mõtes campiq; perditas res, stratãq; ostendere

Flaminius deuolutur.

Trasimenus lacus.

Romani consilio inuentur.

Romani in fugam vertuntur.

dere fœdè Romanam aciem. itaque ne in conspectos procul immitteretur eques, sublatis raptim signis, quàm citatissimo poterant agmine, sese abripuerunt. postero die quum super cetera, extrema fames etiam instaret: fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, *si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passuros*, sese dediderũt, quæ Punica religione seruata fides ab Annibale est, atque in vincula omnes coniecti.

Punica religio.

VII. Hæc est nobilis ad Trasimenum pugna, atque inter paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia Romanorum in acie cæsa sunt: decem millia sparsa fuga per omnem Etruriam, diuersis itineribus Romam petiere. Mille & quingenti hostiũ in acie, multi postea vtrimque ex vulneribus periere. Multiplex cædes vtrimque facta traditur ab aliis. Ego pręterquam quod nihil haustum ex vano velim, quo nimis inclinant fermè scribentium animi: Fabium æqualem temporibus huiusce belli potissimum auctorẽ habui. Annibal captiuorum qui Latini nominis essent, sine precio dimissis, Romanis in vincula datis, segregata ex hostium coaceruatorum cumulis corpora suorum quum sepeliri iussisset, Flaminii quoq; corpus funeris caussa magna cum cura inquisitum, non inuenit. Romæ ad primum nuncium cladis eius cum ingenti terrore ac tumultu concursus in forum populi est factus. Matronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata, quæve fortuna exercitus esset, obuios percunctantur. & quum frequẽtis concionis modo turba in comitium & curiam versa magistratus vocaret, tandem haud multo ante solis occasum Manius Pomponius Prætor: *Pugna*, inquit, *magna victi sumus*: & quanquam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio impleti rumoribus domos referunt: *Consulem cum magna parte copiarum cæsum: superesse paucos, aut fuga passim per Etruriam sparsos, aut captos ab hoste.* Quot casus exercitus victi fuerant, tot in curas dispertiti eorum animi erãt, quorum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant: ignorantium quæ cuiusq; suorum fortuna esset. nec quisquam satis certum habet, quid aut speret, aut timeat. Postero, ac deinceps aliquot diebus ad portas maior propè mulierum quam virorum multitudo stetit, aut suorum aliquem, aut nuncios de his operiens: circumfundebanturq; obuiis sciscitantes. neque auelli vtique à notis, prius quàm ordine omnia inquisissent, poterant. inde varios vultus digredientium ab nunciis cerneres, vt cuique aut læta aut tristia nuntiabantur: gratulantesque aut consolantes, redeuntibus domos circumfusos. Feminarum præcipuè & gaudia insignia erant, & luctus. Vnam in ipsa porta, sospite filio repente oblato, in conspectu eius exspirasse ferũt; alteram, cui mors filii falso nunciata erat, mœstam sedentem domi, ad primũ conspectum redeuntis filii gaudio nimio exanimatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto vsq; ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam duce, aut quib⁹ copiis, resisti victoribus Pœnis posset.

Quot millia Romanorum in acie cæsa.

Magnus terror Romæ.

Duæ matres gaudio exanimantur.

VIII. Priusquã satis certa consilia essent, repens alia nunciatur clades: quatuor millia equitum cum C. Centenio proprætore missa ad collegã à Seruilio consule in Vmbria, quò post pugnam ad Trasimenum auditam auerterat iter, ab Annibale circumuenta. Eius rei fama variè homines affecit. pars occupatis maiore ægritudine animis, leuem, ex comparatione priorum ducere recentem equitum iacturam. pars *non id quod acciderat, per se æstimare, sed vt in affecto corpore quamuis leuis caussa magis quàm valido grauior sentiretur: ita quum ægre & affectæ ciuitati quodcũque aduersi inciderit, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ nihil quod aggrauaret, pati possent, æstimãdum esse.* Itaque ad remedium iam diu desideratum, nec adhibitum, dictatorem dicendum ciuitas confugit: & quia & consul aberat, à quo vno dici posse videbatur; nec per occupatam armis Punicis Italiam facile erat aut nuncium, aut literas mitti: nec dictatorem populus creare poterat; quod numquam ante eam diem factum erat, Prodictatorem populus creauit Q. Fabium Maximum, & magistrũ equitum M. Minucium Rufum, hisque negotium ab senatu datum, *vt muros turresq; vrbis firmarent, & præsidia disponerent, quibus locis videretur, pontesq; rescinderent fluminum: cum Pœnis pro vrbe dimicandum esse, quando Italiam tueri nequiuissent.*

Quatuo[r] equitũ [mil]lia ab A[n]nibale [cir]cumuen[ta].

Q. Fa[bius] Max[imus] prodi[ctator].

IX. Annibal interim recto itinere per Vmbriam vsq; ad Spoletum venit. inde quum perpopulato agro vrbem oppugnare adortus esset, cum magna cæde suorum repulsus, coniectans ex vnius coloniæ haud nimis prosperè tentatæ viribus, quanta moles Romanæ vrbis esset: in agrum Picenum auertit iter, non copia solum omnis generis frugum abundãtem, sed refertum præda, quam effuse auidi atque egentes rapiebant. ibi per dies aliquot statiua habita: refectusque miles, hibernis itineribus ac palustri via, prælioque magis ad euentum secundo quam leui aut facili affectus. Vbi satis quieti datum, pręda ac populationibus magis quàm ocio aut requie gaudentibus: profectus, Prætutianum Hadrianumque agrũ, Marsos inde Marrucinosque & Pelignos deuastat, circaque Arpos & Luceriam proximam Apuliæ regionẽ. Cn. Seruilius consul leuibus præliis cum Gallis actis, & vno oppido ignobili expugnato, postquam de collegæ exercitusque cæde audiuit, iam mœnibus patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad vrbem iter intendit. Q. Fabius Maximus dictator quo die magistratum iniit, vocato senatu ab Diis orsus, quum edocuisset Patres, *plus negligentia cæremoniarum auspiciorumq;, quàm temeritate atq; inscitia peccatum à C. Flaminio consule esse; quæque piacula iræ Deum essent, ipsos Deos consulendos esse*: peruicit, vt quod non fermè decernitur, nisi quum tetra prodigia nunciatæ sunt, decemuiri libros Sibyllinos adire iuberentur. qui inspectis

Ann[ibal] gras[satur]... deua[stat].

Cæ[remo]nia ... negle[cta].

ſpectis fatalibus libris,retulerũt Patribus,*quod eius belli cauſſa votum Marti foret; id non ritè factum,de integro atque amplius faciendum eſſe:& Ioui ludos magnos, & ædes Veneri Erycinæ ac Menti vouendas eſſe,& ſupplicationem lectiſterniumq́; habendum,& ver ſacrum vouendum; ſi bellatum proſpere eſſet, resque publica in eodem, quo ante bellum fuiſſet, ſtatu permanſiſſet.* Senatus, quoniam Fabium belli cura occupatura eſſet, M. Æmiliũ Prætorem ex collegii pontificum ſententia,omnia ea vt maturè fiant,curare iubet. X. His ſenatuſconſultis perfectis, L. Cornelius Lentulus pontifex Maximus conſulente collegium prætore, *omnium primum populum conſulendum de vere ſacro cenſet:iniuſſu populi voueri non poſſe.* Rogatus in hæc verba populus: *Velitis iubeatisne hoc ſic fieri? ſi res populi Romani Quiritium ad quinquennium proximum, ſicut velim eam, ſalua ſeruata erit hiſce duellis, datum donum duit populus Romanus Quiritium, quod duellum populo Romano cum Carthaginienſi eſt? quæque duella cum Gallis ſunt,qui cis Alpes ſunt: quod ver attulerit ex ſuillo, ouillo,caprino grege,quæque profana erunt,Ioui fieri, ex qua die ſenatus populusque iuſſerit.qui faciet,quãdo volet, quaque lege volet facito: quo modo faxit, probe factum eſto. ſi id moritur, quod fieri oportebit, profanum eſto,neque ſcelus eſto: ſi quis rumpet occidetve inſciens,ne fraus eſto. ſi quis clepſit, ne populo ſcelus eſto, néve cui cleptum erit. ſi atro die faxit inſciens,probe factum eſto. ſi nocte ſiue luce, ſiue ſeruus ſiue liber faxit, probè factum eſto. ſi ante id ea ſenatus populusque iuſſerit fieri ac faxit, eo populus ſolutus,liber eſto.*Eiuſdem rei cauſſa ludi magni voti,* æris trecentis triginta tribus millibus, triente: præterea bubus Ioui trecentis,multis aliis Diuis bubus albis,atq; ceteris hoſtiis. Votis rite nuncupatis,ſupplicatio edicta. ſupplicatumque iit cum coniugibus ac liberis, non vrbana multitudo tantum,ſed agreſtium etiã; quos in aliqua ſua fortuna publica quoq; contingebat. Curatum lectiſternium, & per triduum habitum, decemuiris ſacrorum curantibus,& puluinaria in conſpectu fuere: Ioui & Iunoni vnum, alterum Neptuno ac Mineruæ, tertium Marti & Veneri,quartum Apollini ac Dianæ, quintum Vulcano ac Veſtæ, ſextum Mercurio ac Cereri. Tum ædes votæ. Veneri Erycinæ ædem Q.Fabius Max. dictator vouit: quia ita ex fatalibus libris editum erat: *vt is voueret,cuius maximum imperium in ciuitate eſſet.* XI. Menti ædem Otacilius prætor vouit. Ita rebus diuinis peractis, tum de bello, reque publica dictator retulit: *quibus quotve legionibus victori hoſti obuiam eundum eſſe, Patres cenſerent.* Decretum,*vt ab Cn. Seruilio conſule exercitum acciperet: ſcriberet præterea ex ciuibus ſociisque,quantum equitum ac peditum videretur: cetera omnia ageret faceretq́; vt è Republica duceret.* Fabius duas ſe legiones adiecturum ad Seruilianum exercitum dixit. his per magiſtrum equitum ſcriptis,Tibur diem ad conueniendum edixit. edictoque propoſito, *vt quibus oppida caſtellaque immunita eſſent,in loca tuta commigrarent.ex agris quoque vti demigrarent omnes regiones eius, quà iturus Annibal eſſet: tectis prius incenſis ac frugibus corruptis,ne cuius rei copia eſſet:* ipſe via Flaminia profectus,obuiam conſuli exercituiq;, quum ad Tiberim circa Otriculum proſpexiſſet agmen,conſulemque cum equitibus ad ſe progredientem, viatorem miſit, qui conſuli nunciaret,*vt ſine lictoribus ad dictatorẽ veniret.* Qui quum dicto paruiſſet, congreſſusque eorum ingentem ſpeciem dictaturæ apud ciues ſociosque, vetuſtate iam propè oblitos eius imperii,feciſſet; literæ ab vrbe allatæ ſunt: *naues onerarias commeatum ab Hoſtia in Hiſpaniã ad exercitum portantes,à claſſe Punica circa portum Coſſanum captas eſſe.* Itaque extemplo conſul Hoſtiã proficiſci iuſſus, nauibus quæ ad vrbem Romanam aut Hoſtiæ eſſent,completis milite ac naualibus ſociis, perſequi hoſtium claſſem, ac littora Italiæ tutari. Magna vis hominum conſcripta Romæ erat. libertini etiam, quibus liberi eſſent, & ætas militaris, in verba iurauerant. Ex hoc vrbano exercitu, qui minores quinque & triginta annis erant, in naues impoſiti:alii vt vrbi præſiderent, relicti. XII. Dictator exercitu conſulis accepto à Fuluio Flacco legato,per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad conueniendum edixerat nouis militibus venit: inde Præneſte tranſuerſis tramitibus in viam Latinam eſt regreſſus, vnde itineribus ſumma cum cura exploratis ad hoſtem ducit; nullo loco, niſi quantum neceſſitas cogeret, fortunæ ſe cõmiſſurus. Quo primum die haud procul Arpis in conſpectu hoſtium,poſuit caſtra;nulla mora facta,quin Pœnus educeret in aciem, copiamque pugnandi faceret: ſed vbi quieta omnia apud hoſtes, nec caſtra vllo tumultu mota videt; increpans quidẽ *victos tandem Martios animos Romanorum: debellatumque, & conceſſum eis propalam de virtute ac gloria eſſe,*in caſtra rediit. ceterum tacita cura animum incenſus,quòd cum duce,haudquaquam Flaminio Sempronioque ſimili, futura ſibi res eſſet: ac tum demum edocti malis Romani parem Annibali ducem quæſiſſent;& prudentiã quidem, nõ vim dictatoris extemplo timuit. conſtantiamque eius haud dum expertus, agitare ac tentare animum mouendo crebro caſtra, populandoque in oculis eius agros ſociorum, cœpit;& modò citato agmine è conſpectu abibat,modo repente in aliquo flexu viæ,ſi excipere digreſſum in æquum poſſet,occultus ſubſiſtebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, modico ab hoſte interuallo,vt neque omitteret eum, neque congrederetur. caſtris, niſi quantum vſus neceſſario cogeret, tenebatur miles. pabulum & ligna nec pauci petebant, nec paſſim.equitum leuiſque armaturæ ſtatio compoſita inſtructaque in ſubitos tumultus, & ſuo militi tuta omnia, & infeſta effuſis hoſtium populatoribus præbebat.neque vniuerſo periculo ſumma rerum committebatur: & parua momenta leuium certaminum ex tuto cœptorum, finitimorum receptu, aſſuefacie-

[Margin notes:]
Ver ſacrũ vouetur.
al. 3330 m.
Conſul ad dictatorem ſine lictoribus venit.
Annibal nõ vim dictatoris timet, ſed prudentiam.

bant territum pristinis cladibus militem, minus iam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ. Sed non Annibalem magis infestũ tam sanis consiliis habebat, quam magistrum equitum; qui nihil aliud, quàm quod non imperabat, moræ ad Rempublic. præcipitandam habebat, ferox rapidusque in consiliis, ac linguis immodicus, primò inter paucos, dein propalam in vulgus *pro cunctatore segnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia, compellabat:* premendorumque superiorum arte (quę pessima ars nimis prosperis multorum successibus creuit) sese extollebat.

Magister equitum Fabii cunctationem incusat.

XIII. Annibal ex Arpis in Samnium transit, Beneuentanum depopulatur agrum. Telesiam vrbem capit: irritat etiam de industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus cladibusque sociorum, trahere ad æquum certamen possit. Inter multitudinem sociorum Italici generis qui ad Trasimenum capti ab Annibale, dimissiq; fuerant, tres Campani equites erant, multis iam tum illecti donis promissisque Annibalis, ad conciliandos popularium animos. hi nunciantes, *si in Campaniam exercitum admouisset, Capuæ potiendæ copiam fore:* quum res maior quam auctores esset, dubium Annibalem, alternisque fidentem ac diffidentem; tamen vt Campanos ex Samnio peteret, mouerunt: monitos vt etiam atque etiam promissa rebus confirmarent, iussosque cum popularibus & aliquibus principum redire ad se, dimisit. ipse imperat duci, *vt se in agrum Casinatem ducat:* edoctus à peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurũ. Sed Punicum abhorrens ab Latino nomen, *Casilinum* pro *Casino* accipere ducem fecit: auersusque ab itinere, per Alifanũ, Calatinumque, & Calenum agrum; in campum Stellatem descendit: vbi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percunctatur, *vbi terrarum esset?* quum is *Casilini eo die mansurum eum* dixisset, tum demum cognitus est error, & Casinum longe inde alia regione esse, virgisque cæso duce, & ad reliquorum terrorem, in crucem sublato, castris communitis Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Vsque ad aquas Sinuessanas populatio ea peruenit. ingentem cladem, fugam tamen, terroremq; latius, Numidæ fecerunt. nec tamen is terror, quum omnia bello flagrarent, fide socios dimouit: videlicet quia iusto & moderato regebantur imperio; nec abnuebant, quod vnum vinculum fidei est, melioribus parere.

XIV. Vt verò ad Vulturnum flumen castra sunt posita, exurebaturque amœnissimus Italiæ ager, villæq; passim incendiis fumabant, per iuga Massici montis Fabio ducente, prope de integro est orta seditio; ac duces seditionis accẽsi quidam; fuerat enim silentium per paucos dies. quia quum celerius solito ductum agmen fuisset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. vt vero in extrema iuga Massici montis ventum est, hostesque sub oculis erant, Falerni agri, colonorumque Sinuessæ tecta vrentes, nec vlla erat mentio pugnæ: *Spectatumne huc,* inquit Minucius, *ad rem fruendam oculis, sociorum cædes, & incendia venimus? nec si nullius alterius nos, ne ciuium quidem horum pudet? quos in Sinuessam colonos patres nostri miserunt, vt ab Samnite hoste tuta hæc ora esset, quã nunc non vicinus Samnis vrit, sed Pœnus aduena, ab extremis orbis terrarum terminis, nostra cunctatione & socordia iam huc progressus. Tantum (pro dolor) degeneramus à parentibus nostris, vt, præter quam oram illi Punicas vagari classes, dedecus esse imperii sui duxerint, eam nos nunc plenam Numidarum hostium ac Maurorum iam factam videamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando non homines tantum, sed fœdera, & Deos ciebamus, tendẽtem ad mœnia Romanæ coloniæ Annibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumq; in oculos atque ora venit, strepunt aures clamoribus plorantium sociorum; sæpius nos, quam Deorum inuocantium opem. nos hic pecorum more per æstiuos saltus, deuiasq; colles exercitum ducimus, conditi nubibus, siluisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque Furius recipere à Gallis vrbem voluisset, quo hic nouus Camillus (nobis dictator vnicus in rebus afflictis quæsitus) Italiam ab Annibale recuperare parat; Gallorum Roma esset: quam vereor ne sic cunctantibus nobis, Annibali ac Pœnis toties seruauerint maiores nostri. sed vir, ac vere Romanus, quo die dictatorem eum ex auctoritate Patrum, iussuque populi dictum, Veios allatus est nuncius, quum esset satis altum Ianiculum, vbi sedẽs prospectaret hostem, descendit in æquum: atque illo ipso die media in vrbe, quà nunc busta Gallica sunt, & postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos, quum ad furcas Caudinas ab Samnite hoste sub iugum missi sumus; vtrum tandem Lucius Papirius Cursor iuga Samnii perlustrando, an Luceriam premendo obsidendoque & lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis ceruicibus iugum superbo Samniti imposuit? Modo consuli Luctatio quæ alia res, quàm celeritas victoriam dedit? quod postero die quàm hostem vidit, classem grauem commeatibus, impeditam suo ipsam instrumento atque apparatu, oppressit. Stultitia est, sedendo aut votis debellari credere posse: armari copias oportet, deducendas in æquum, vt vir cum viro congrediaris. Audendo, agendoque res Romana creuit, non his segnibus consiliis, quæ timidi cauta vocant.* Hæc velut concionanti Minucio, circumfundebatur tribunorum, equitumque Romanorum multitudo, & ad aures quoque militum dicta ferocia voluebantur: ac, si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci prælaturos.

Magistri equitum oratio.

XV. Fabius pariter in suos haud minus, quam in hostes intentus, prius ab aliis inuictum animum præstans, quaquam probè scit, non in castris modo suis, sed etiam Romæ suam cunctationem infamem esse, obstinatus tamẽ eodem consiliorum tenore æstatis reliquum extraxit: vt Annibal destitutus ab spe summa appetiti certaminis iam hibernis locum circumspectaret;

Fabii cunctatio (?) mis.

ret: quia ea regio præsentis erat copiæ nō perpetuæ; arbusta vineæq;, & consita omnia magis amœnis quàm necessariis fructibus. Hac per exploratores relata fama Fabio, quum satis sciret per easdem angustias, quibus intrauerat Falernum agrum, rediturum: Calliculam montem & Casilinum occupat modicis præsidiis, quæ vrbs Vulturno flumine dirempta, Falernum à Campano agro diuidit: & ipse iugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis equitibus sociorum L. Hostilio Mancino: qui ex turba iuuenum audientium sępe ferociter concionantem magistrum equitum, progressus primò exploratoris modo, vt ex tuto specularetur hostem; vbi vagos passim per vicos Numidas vidit, per occasionem etiam paucos occidit: extemplo occupatus certamine est animus, exciderùntque pręcepta dictatoris: *qui quàm tuto posset progressum prius recipere sese* iusserat, *quàm in conspectum hostium veniret.* Numidę alii atque alii occursantes, refugientesque, ad castra propè ipsum cum fatigatione equorum atque hominum pertraxere. inde Cartalo, penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis inuectus, quum prius quàm ad coniectum teli veniret, auertisset hostem, quinque millia fermè continenti cursu secutus est fugientes. Mancinus postquam nec hostem desistere sequi, nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prælium rediit, omni parte virium impar. itaque ipse, & delecti equitum circumuēti occiduntur. ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde propè inuiis callibus ad dictatorem perfugerunt. Eo forte die Minucius se cōiunxerat Fabio, missus ad firmandum pręsidio saltum, qui super Tarracinam in arctā coactus fauces imminet mari, ne immunito Appiæ limite, Pœnus peruenire in agrum Romanum posset. Coniūctis exercitibus, dictator ac magister equitum castra in viam deferunt qua Annibal ducturus erat, duo inde millia hostes aberant.

Mancinus orator litur.

XVI. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, agmine compleuere. Quum Romani sub ipso constitissent vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibus, atque ad lacessendū hostem raptim & procursando, recipiendoq; sese, pugnauere. restitit suo loco Romana acies, lenta pugna, & ex dictatoris magis, quam Annibalis fuit voluntate: ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere. Inclusus inde videri Annibal, & ad Casilinum obsessus: quum Capua & Samnium, & tantum ab tergo diuitum sociorum Romanis commeatus subueheret: Pœnus contra, intra Formiana saxa, ac Linterni arenas, stagnaque perhorrida situ, hibernaturus esset. Nec Annibalem fefellit, suis se artibus peti. itaque quum per Casilinum euadere non posset, petendique montes, & iugum Calliculæ superandum esset: nec vbi Romanus inclusum vallibus agmen aggrederetur; ludibrium oculorum, specie terribile, ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. fallacis consilii talis apparatus fuit. Faces vndique ex agris collectæ, fascesque virgarum, atq; arida sarmenta, prælig㠪tur cornibus boum, quos domitos, indomitosque multos inter ceteram agrestem prædam agebat. ad duo millia fermè boum effecta: Asdrubaliq; negotium datum, *vt primis tenebris noctis id armentum accensis cornibus ad montes ageret: maximè, si posset, super saltus ab hoste insessos.*

eludit ... anos Annibal.

XVII. Primis tenebris silentio mota castra, boues aliquanto ante signa acti vbi ad radices montium, viasque angustas, ventum est, signum extemplò datur, vt accensis cornibus armenta in aduersos concitentur montes, & metus ipse relucentis flammæ ex capite: calorque iam ad viuum, ad imaque cornuum adueniens, velut stimulatos furore agebat boues. quo repente discursu haud secus, quàm siluis montibusq; accensis, omnia circum virgulta ardere: capitumq; inquietatio excitans flammam, hominum passim discurrentiū speciem præbebat. Qui ad transitus saltus insidendos locati erant, vbi in summis montibus ac super se quosdam ignes conspexerunt, circumuentos se esse rati, præsidio excessere: qua ingens emicabat flamma, velut tutissimū iter, petentes summa montium iuga. tum in quosdam boues palantes à suis gregibus incidērunt: & primò quum procul cernerent, veluti flammas spirantium miraculo attoniti constiterunt: deinde vt humana apparuit fraus, tum verò insidias rati esse, cum multo maximoque strepitu concitant se in fugam, leuique armaturæ hostium incurrere. ceterum nox æquato timore, neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit. Interea toto agmine Annibal traducto per saltum, & quibusdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Alifano posuit castra.

XVIII. Hunc tumultum sensit Fabius: ceterum & insidias esse ratus, & ab nocturno vtique abhorrens certamine, suos munimentis tenuit. Luce prima sub iugo montis prælium fuit, quo interclusam ab suis leuem armaturā facile (etenim numero aliquantum præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum cohors ad idipsum remissa ab Annibale peruenisset. ea assuetior montibus, & ad concursandum inter saxa rupesque aptior ac leuior, quum velocitate corporum, tum armorum habitu campestrem hostem, grauem armis statariumque, pugnæ genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi, Hispani ferè omnes incolumes, Romani aliquot suis amissis, in castra cōtenderunt. Fabius quoque mouit castra: transgressusque saltū super Alifas loco alto ac munito consedit. Tum per Samnium Romam se petere simulans Annibal, vsque in Pelignos populabundus rediit. Fabius mediis inter hostium agmen, vrbemque Romam iugis ducebat, nec absistens nec cōgrediens. Ex Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens Gerionem peruenit, vrbē metu, quia collapsa ruinis

Hispani ad concursandum inter saxa rupesque apti.

Fabius sacrorū causa Romam reuocatur.

ruinis pars mœnium erat, ab suis desertam. Dictator in Larinate agro castra communiit. inde sacrorum caussa Romam reuocatus, nō imperio modo, sed consilio etiam, ac prope precibus agens cum magistro equitum, *vt plus cōsilio quàm fortunæ confidat: & se potius ducem, quam Sempronium Flaminiumq; imitetur. ne nihil actum censeret, exacta prope æstate per ludificationem hostis: medicos quoque plus interdum quiete, quam mouendo atque agendo proficere. haud paruam rem esse, ab toties victore hoste vinci desisse, & ab continuis cladibus respirasse.* Hæc nequiquam præmonito magistro equitū, Romam est profectus. Principio æstatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quoque terra marique cœptum bellum est.

XIX. Asdrubal ad eum nauium numerum, quem à fratre instructum paratumque acceperat, decem adiecit; quadraginta nauium classem Hilconi tradidit, atque ita Carthagine profectus nauibus propè terram, exercitum in littore ducebat: paratus confligere quacumque parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipioni postquam mouisse ex hibernis hostem audiuit, primo idem consilii fuit: deinde minus terra propter ingentem famam nouorum auxiliorum concurrere ausus, delecto milite in naues imposito, quinque & triginta nauium classe ire obuiam hosti pergit.

Cn. Scipio Asdrubalem nauali certamine adoritur.

Altero ab Tarracone die ad stationem decem millia passuum distantem ab ostio Iberi amnis peruenit. inde duæ Massiliensium speculatoriæ præmissæ retulerunt, *classem Punicam stare in ostio fluminis, castraq; in ripa posita.* Itaque vt improuidos incautosq; vniuerso simul effuso terrore opprimeret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas & locis aliis positas turres Hispania habet, quibus & speculis & propugnaculis aduersus latrones vtuntur. inde primo conspectis hostium nauibus, datum signum Asdrubali est; tumultusq; prius in terra & castris, quam ad mare & ad naues est ortus; nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico exaudito, aut aperiētibus classem promontoriis: quum repente eques alius super alium ab Asdrubale missus, *vagos in littore, quietosque in tentoriis suis, nihil minus quàm hostē aut prælium eo die exspectantes, conscendere naues properè, atq; arma capere* iubet. classem Romanam iam haud procul à portu esse. Hæc equites dimissi passim imperabant. mox Asdrubal ipse cum omni exercitu aderat: varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naues simul remigibus militibusque, fugientiū magis à terra, quam in pugnam euntium modo. Vixdum omnes conscenderant, quum alii resoluunt oras, aut ancorā vellunt: alii, ne quid teneat ancoralia incidūt: raptimq; omnia prępropere agēdo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere & aptare arma miles prohibetur. Et iā Romanus non appropinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam & naues. itaque non ab hoste & prælio magis Pœni, quam suomet ipsi tumultu turbabantur. tentata verius pugna, quam inita, in fugam auerterunt classem: & quum auersi, ac diuerso late agmine à tam multis simul venientibus haud sane impetrabiles essent, in littus passim naues egerunt: atque alii vadis, alii sicco littore excepti, partim armati, partim inermes ad instructam per littus aciem suorum perfugere.

Pœni in fugam auertunt classem.

Duæ tamē primo concursu captæ erant Punicæ naues, quatuor suppressæ.

XXI. Romani quāquam terra hostium erat, armatamque aciem toto prætentā in littore cernebant, haud cunctanter tamen insecuti trepidam hostium classem, naues omnes quæ non aut perfregerant proras littore illisas, aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere. ad quinque & viginti naues ex triginta cepere. Neque id pulcherrimum eius victorię fuit, sed quod vna leui pugna toto eius oræ mari potiti erant. itaque ad Honoscam classe profecti, excensu è nauibus in terram facto, quum vrbem vi cepissent, captamque diripuissent, Carthaginem inde petunt: atque omnem agrum circa depopulati, postremo tecta quoque coniuncta muro, portisq; incenderunt. Inde iam præda grauis ad Longunticam peruenit classis: vbi vis magna sparti fuit, ad rem nauticā congesta ab Asdrubale. quod satis in vsum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modo proiectas oras prætervecta, sed in Ebusum insulam transmissum. vbi vrbe, quæ caput insulæ est, biduum nequiquam summo labore oppugnata, vbi in spem irritam frustra teri tempus animaduersum est, ad populationem agri versi, direptis aliquot incensisque vicis, maiore quàm ex continenti præda parta. quum in naues sese recepissent, ex Balearibus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt.

Ex vi... Hisp. legat... Scipi... veni...

Inde flexa retro classis, reditumque in citeriora prouinciæ: quo omnium populorum, qui Iberum incolunt, multorum & vltimæ Hispaniæ legati concurrerunt. Sed qui verè ditionis imperiique Romani facti sunt, obsidibus datis, populi amplius fuerunt centumuiginti. Igitur terrestribus quoque copiis latis fidens Romanus, vsque ad saltum Castulonensem est progressus. Asdrubal in Lusitaniam, ac propius Oceanum concessit.

XXII. Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, fuissetq; propè per Pœnum hostem: sed præterquam quòd ipsorum Hispanorum inquieta auidaq; in nouas res sunt ingenia, Mandonius vir nobilis, qui antea Illergetum regulus fuerat, postquā Romani ab saltu recessere ad maritimā oram, concitis popularibus in agrum pacatū Romanorum sociorum ad populandum venit. Aduersus eos tribus millibus cum expeditis auxiliis à Scipione missis, leui certamine, vt tumultuariam manū, fudere, multis occisis, quibusdam captis; magnaque parte armis exuta. Hic tamen tumultus, cedentem ad Oceanum Asdrubalem cis Iberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilercaonensium, castra Romana ad nouam classem erāt; quum

fama

fama repens aliò vertit bellum. Celtiberi principes, qui regionis suæ legatos, obsidesque dederant Romanis, nuncio misso à Scipioni exciti arma capiunt, prouinciamque Carthaginiensium valido exercitu inuadunt: tria oppida vi expugnant. inde cũ ipso Asdrubale duobus prœliis egregiè pugnãtes, quindecim millia hostium occiderunt: quatuor millia cum multis militaribus signis capiunt. Hoc statu rerum in Hispania, P. Scipio in prouinciam venit, prorogato post consulatum imperio, ab senatu missus cum viginti lõgis nauibus, & octo millibus militum, magnoque commeatu aduecto. Ea classis ingens agmine onerariarum procul visa, cum magna lætitia ciuium sociorumque, portum Tarraconis ex alto tenuit. ibi milite exposito, profectus Scipio fratri coniũgitur: ac deinde communi animo, consilioque gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Celtiberico bello, haud cunctanter Iberum transgrediuntur: nec vllo viso hoste Saguntum pergunt ire, quòd ibi obsides totius Hispaniæ custodiæ traditos ab Annibale, fama erat modico in arce custodiri præsidio. id vnum pignus, inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorũ animos morabatur, ne sanguine liberorum suorum culpa defectionis, lueretur. Eo vinculo Hispaniã vir vnus, solerti magis quam fideli consilio, exsoluit. Abelox erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus antè Pœnis: tum (qualia pleraque sunt barbarorum ingenia) cum fortuna mutauerat fidem. ceterùm transfugam sine magnæ rei proditione venientem ad hostes nihil aliud quam vnum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat vt quàm maximum emolumentum nouis sociis esset. circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis eius poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animũ adiecit: eam vnam rem maximè ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ amicitiam. Sed quum iniussu Bostaris præfecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte aggreditur. Castra extra vrbem in ipso littore habebat Bostar, vt aditum ex portu intercluderet Romanis. ibi eum in secretum abductum, velut ignorãtem, monet in quo statu sit res. *Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent: nunc cis Iberum castra Romana esse, arcem tutam, perfugiumq́ nouas volentibus res. itaque quos metus non teneat, beneficio & gratia deuinciendos esse.* Miranti Bostari, percunctantique, quodnam id subitum tantæ rei donum possit esse: *Obsides*, inquit, *in ciuitates remitte. id priuatim parentibus, quorum maximum nomen in ciuitatibus est suis, & publicè populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, & habita fides ipsam plerumque obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet deposco ipse, vt opera quoque impensa consilium adiuuem meum, & rei suapte natura gratæ, quãtam insuper gratiam possim, adiiciam.* Homini non ad cetera Punica ingenia callido vt persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conuentis quibusdã auxiliaribus Hispanis, & ab iis ad Scipionẽ perductus, quid afferret expromit. Fide accepta dataq; ac loco & tempore constituto ad obsides tradẽdos, Saguntum redit; diem insequẽtem absumpsit, cum Bostare, mandatis ad rem agendam accipiendis. dimissus, quum se nocte iturum, vt custodias hostium falleret, constituisset, ad compositã cum iis horam excitatis custodibus puerorũ profectus, veluti ignarus in præparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti, cetera omnia de reddendis obsidibus, sicut cum Bostare cõstitutum erat, acta per eundem ordinem, quasi Carthaginiensium nomine sic agerentur. Maior aliquãto Romanorum gratia fuit in re pari, quàm quanta futura Carthaginiensium fuerat. illos enim graues superbosq; in rebus secundis expertos, fortuna & timor mitigasse videri poterat. Romanus primò aduentu, incognitus ante, ab re clementi liberalique initium fecerat: & Abelox vir prudens haud frustra videbatur socios mutasse. itaque ingenti consensu ad defectionẽ omnes spectare: armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque & Carthaginienses cõcedere in tecta coegit, interuenisset. Hæc in Hispania quoque secunda æstate Punici belli gesta, quum in Italia paululum interualli cladibus Romanis solers cunctatio Fabii fecisset: quæ vt Annibalem non mediocri solicitũ cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernẽtem, qui bellum ratione, non fortuna gereret: ita contempta erat inter ciues armatos pariter togatosq;, vtiq; postquam absente eo, temeritate magistri equitum læto, vt verius dixerim, quam prospero euentu, pugnatum fuerat. Accesserant duæ res ad augendam inuidiam dictatoris: vna fraude ac dolo Annibalis: quòd quum à perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab vno eo ferrum ignemque & vim omnem hostium abstineri iussit, vt occulti alicuius pacti ea merces videri posset: altera ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non expectata in eo senatus auctoritas est: ad extremum haud ambiguè in maximam laudẽ verso, in permutandis captiuis: quod sicut primo Punico bello factum erat, conuenerat inter duces Romanos, Pœnumque, *vt quæ pars plus reciperet quàm daret,* argenti pondo bina & selibras in militem præstaret*, ducentos quadraginta septẽ quum plures Romanus quàm Pœnus recepisset, argentumque pro eis debitum, sæpe iactata in senatu re, quoniam non consuluisset Patres, tardius rogaretur: inuiolatum ab hoste agrum misso Romam filio vendidit, fidemque publicam impendio priuato exsoluit. Annibal pro Gerionis mœnibus, cuius vrbis captæ atq; incensę ab se, in vsum horreorũ pauca reliquerat tecta, statiua habebat. inde frumentatum duas exercitus partes mittebat: cũ tertia ipse expedita in statione erat, simul castris præsidio,

XXII. Scipio in Hispaniam venit.

Abelox obsides totius Hispaniæ liberat.

Hispaniæ populi ad defectionẽ spectant.

XXIII.

Annibalis dolus.

*Val. 25. coron.

dio, & circumspectãs nec vnde impetus in frumentatores fieret. XXIV. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat. præerat Minucius magister equitum, profecto, sicut ante dictũ est, ad vrbem dictatore. Cæterum castra, quæ in mõte alto ac tuto loco posita fuerant, iam in planum deferuntur: agitabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, vt impetus aut in frumentatores palantes, aut in castra relicta cum leui manu præsidioq; fieret. Nec Annibalem fefellit, cum duce mutatam esse belli rationẽ, & ferocius, quàm consultius, rem hostes gesturos. Ipse autem (quòd minimè quis crederet) quum hostis propius esset, tertiam partem militum frumentatum, duobus in castris retẽtis, dimisit: deinde castra ipsa propius hostem mouit, duo fermè à Gerione millia, in tumulũ hostium in conspectu: vt intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tutandos. Propior inde ei, atq; ipsis imminens Romanorum castris tumulus apparuit: ad quem capiẽdum, si luce palam iretur, quia haud dubie hostibus breuiore via præuẽtus esset, nocte clam missi Numidæ ceperunt. quos tenentes locum contempta paucitate Romani postero die quũ eiecissent, ipsi eò transferunt castra. Tum itaque vt exiguum spatii vallum à vallo aberat, & id ipsum totum propè compleuerat Romana acies, simul & per auersa castra à castris Annibalis equitatus cum leui armatura emissus in frumentatores latè cædem fugamq; hostium palatorum fecit. nec acie certare Annibal ausus: quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur, tutari poterat. iamq; artibus Fabii pars exercitus aberat, iam fermè sedendo & cunctando bellum gerebat, receperatque suos in priora castra, quę pro Gerionis mœnibus erãt. Iusta quoque acie, & collatis signis dimicatũ, quidam auctores sunt. primo cõcursu Pœnum vsque ad castra fusum, inde eruptione facta repente versum terrorem in Romanos: Numerii Decimi Samnitis deinde aduentu prælium restitutum. hunc principem genere ac diuitiis non Boviani modo, vnde erat, sed toto Samio, iussu dictatoris octo millia peditum, & equites ducentos adducẽtem in castra, ab tergo quum apparuisset Annibali, spem parti vtrique præbuisse noui subsidii: tumque Fabio ab Roma veniente, Annibalem insidiarum quoque aliquid timentem recepisse suos: Romanum insecutum, adiuuante Samnite duo castella eo die expugnasse: sex millia hostium cæsa, quinque admodum Romanorũ. tamen in tam pari propè clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus litteris magistri equitum Romã perlatam. XXV. De his rebus persæpe & in senatu & in concione actum est. Quum læta ciuitate dictator vnus nihil nec famæ, nec litteris crederet, *vt si vera omnia essent, secunda se magis quàm aduersa timere diceret:* tum M. Metilius tribunus plebis, id *vnum enimuerò ferẽdum esse* negat: *non præsentem solum dictatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentẽ etiam gestæ obstare: & in ducendo bello sedulo tempus terere, quò diutius in magistratu sit, solusque & Romæ & in exercitu imperium habeat. quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie classis Punicæ persequendæ procul ab Italia ablegatum. duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos, quorum neutra hoc tempore prouincia prætore egeat. M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, propè in custodia habitum. Itaque hercule non Samnium modò, quo iam tanquam trans Iberum agros Pœnis concessum sit, sed Campanum, Calenumque, & Falernum agrum peruastatos esse; sedente Casilini dictatore, & legionibus populi Romani agrum suum tutante. exercitum cupientem pugnare, & magistrum equitum, clausos propè intra vallum retentos, tamquam hostibus captiuis arma adempta. tandem vt abscesserit inde dictator, vt obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse, ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebi Romanæ esset, audacter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio: nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum & dictatoris iure: nec tamen ne ita quidem prius dimittendum ad exercitum Q. Fabium, quàm consulem in locum C. Flaminii suffecisset.* Dictator concionibus se abstinuit, in actione minimè popularis; ne in senatu quidem satis ęquis auribus audiebatur, tunc quum hostem verbis extolleret, bienniique clades per temeritatem atque inscitiam ducum acceptas referret: *magistróque equitum quòd contra edictum suum pugnasset, rationem* diceret *reddendam esse, si penes se summa imperii consiliiq; sit. propediem effecturum, vt sciant homines, bono imperatori haud magni fortunam momenti esse: mentem, rationemq; dominari. se sæuo tempore, & sine ignominia seruasse exercitum, quam multa millia hostium occidisse, ducere maiorem gloriam esse.* Huius generis orationibus frustra habitis, & consule creato M. Attilio Regulo, ne præsens de iure imperii dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta, quum plebis concilium esset, magis tacita inuidia dictatoris, fauorque magistri equitum animos versabat, quàm satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodere: & fauore superante, auctoritas tamen rogationi deerat. Vnus inuentus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido ortus. patrem lanium fuisse ferunt, ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in seruili eius artis ministerio vsum. XXVI. Is iuuenis vbi ex eo genere quæstus pecunia à patre relicta, animum ad spem liberalioris fortunæ adiecit, togaq; & forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus caussisque aduersus rem & famam bonorum, primùm in notitiam populi, deinde ad honorem peruenit. quęstura quoq; & duabus ædilitatibus plebeia & curuli, postremò & prætura perfunctus. iam ad consulatus spem quum attolleret animos, haud parum callidè auram fauorabilis populi ex dictatoria inuidia petiit, sicque plebis vnus gratiam

Magistere-quitum in planum castra defert.

Metilii in dictatorem concio.

Fabius actione minimè popularis.

quatur imperium magistro equitum cũ dictatore. gratiam tulit. Omnes eam rogationem, quique Romæ, quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorem, in contumeliam eius latam acceperunt. ipse qua grauitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem & populi in se sæuientis iniuriam tulit: acceptisque in ipso itinere literis senatusconsulti *de æquato imperio*; satis fidens haud quaquam cum imperij iure, artem imperandi æquatam, cumque inuicto à ciuibus, hostibusque animo ad exercitum rediit.

XXVII. Minucius verò quum iam antè vix tolerabilis fuisset, secundis rebus ac fauore vulgi: tum vtique immodicè immodesteque, non Annibale magis victo ab se quam Fabio gloriari; *Illum in rebus asperis vnicum ac parem ducem quæsitum Annibali, maiorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, iussu populi æquatum in eadem ciuitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atq; horrere soliti sunt. in tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. ergo secuturum se fortunam suam, si dictatoris cunctatio in segnitie, Deorum hominumque iudicio damnata, perstaret.* Itaque quo die primùm congressus est cum Fabio, *statuendum omnium primum* ait *esse, quemadmodum imperio adæquato vtantur. se optimum ducere, aut diebus alternis, aut si maiora interualla placerent, partitis temporibus alternis summum ius imperiumque esse, vt par hosti non solum consilio, sed viribus etiam esset, si quam occasionem rei gerendæ habuisset.* Q. Fabio haudquaquam id placere: *omnia enim fortunam habituram, quæcumque temeritas collegæ habuisset; sibi communicatum cum illo, non ademptum imperium esse. itaque se numquam volentem parte qua posset, rerum consilio gerendarum cessurum: nec se tempora, aut dies imperij cum eo, sed exercitus diuisurum: suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quæ posset, seruaturum.* Ita obtinuit vt legiones, sicut consulibus mos esset, inter se diuiderent. prima & quarta Minucio, secunda & tertia Fabio euenerunt. item equites pari numero, sociûmque & Latini nominis auxilia diuiserunt. castris se quoq; separari magister equitum voluit.

XXVIII. Duplex inde Annibali gaudium fuit: neque enim quicquam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat; & perfugis multa indicantibus, & per suos explorantem. nam & liberam Minucij temeritatem se suo modo capturum, & solertiæ Fabij dimidium virium decessisse. Tumulus erat inter castra Minucij, Pœnorumque. eum qui occupasset, haud dubiè iniquiorem erat hosti locum facturus. eum non tam capere sine certamine volebat Annibal (quãquam id operæpretium erat) quàm caussam certaminis cum Minucio, quem semper occursurum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager omnis medius erat, prima specie inutilis insidiatori, quia non modò siluestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum habebat: re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quòd in nuda valle nulla talis fraus timeri poterat, & erant in anfractibus cauæ rupes, vt quædam earum ducenos armatos possent capere. In has latebras, quot quemque locum aptè insidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitumque. necubi tamen aut motus alicuius temerè egressi, aut fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis paucis prima luce ad capiendũ, quem ante diximus tumulum, auertit oculos hostium. *Annibal prolicit magistrum equitum.* Primo statim conspectu contempta paucitas; ac sibi quisq; deposcere pellendos inde hostes. ad locum capiendum dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque *ad arma* vocat, & vanis animis & minis increpat hostem. Principiò leuem armaturam demittit, deinde conferto agmine mittit equites: postremò quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instructis legionibus procedit. Et Annibal laborantibus suis, alia atque alia crescente certamine, mittens auxilia peditum equitumque, iam iustam expleuerat aciẽ, ac totis vtrimque viribus certabatur. Prima leuis armatura Romanorũ præoccupatum inferiore loco succedens tumulum, pulsa detrusaq; terrorem in succedentem intulit equitem, & ad signa legionum refugit. peditum acies inter perculsos impauida sola erat; videbaturque, si iusta, aut si recta pugna esset, haudquaquam impar futura: tantum animorum fecerat prosperè ante paucos dies res gesta. sed exorti repentè insidiatores, eum tumultum terroremq; in latera vtrimque, ab tergoque incursantes fecerunt, vt neque animus ad pugnam, neq; ad fugam spes cuiquam superesset.

XXIX. *Fabius magistro equitum fert suppetias.* Tunc Fabius primo clamore pauentium audito, dein conspecta procul turbata acie: *Ita est*, inquit, *non celerius quàm timui, deprehendit fortuna temeritatem. Fabio æquatus imperio, Annibalem & virtute & fortuna superiorem videt: sed aliud iurgandi succensendiq; tempus erit: nunc signa extra vallum proferte: victoriam hosti extorqueamus: confessionem erroris ciuibus.* Iam magna ex parte cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam: Fabiana se acies repentè velut cœlo demissa ad auxilium ostendit; itaq; priusquam ad coniectum teli veniret, aut manum consereret, & suos à fuga effusa, & à feroci pugna hostes continuit. Qui solutis ordinibus vagè dissipati erant, vndique confugerant ad integram aciem, qui plures simul terga dederant, conuersi in hostem, voluentesq; orbem, nunc sensim referre pedem, nunc conglobati restare. ac iam propè vna acies facta erat victi atque integri exercitus, inferebantq; signa in hostẽ: quum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Annibale, *ab se Minucium, se à Fabio victum.* Ita per variam fortunã diei maiore parte exacta, quum in castra reditum esset, Minucius cõuocatis militibus: *Sæpè ego*, inquit, *audiui milites, eũ primum esse virum, qui ipse consulat quid in rem sit: secundum eum, qui benè monenti obediat: qui nec ipse consulere, nec alteri parêre scit, eum extremi ingenij esse. Nobis quoniam prima animi ingenijq; negata sors est, secundam ac mediam teneamus: & dum imperare discimus, parêre prudenti in animum inducamus.* Ca-

stra

stra cum Fabio iungamus: ad prætorium eius signa quùm tulerimus, vbi ego eum parentem appellauero, quod beneficio eius erga nos, ac maiestate eius dignum est: vos milites eos, quorum vos modo arma dexteræq; texerunt, Patronos salutabitis: & si nihil aliud, gratorum certè nobis animorum gloriam dies hæc dederit.

XXX. Signo dato, conclamatur inde, vt colligantur vasa; profecti agmine incedentes ad dictatoris castra, in admiratione & ipsum, & omnes qui circa erant, conuerterunt. Vt constituta sunt antè tribunal signa, progressus ante alios magister equitũ, quùm patrem Fabium appellasset, circumfusosq; militum eius totum agmen patronos consalutasset: *Parentibus*, inquit, *meis dictator (quibus te modò nomine, quo fando possum, æquaui) vitam tantum debeo: tibi quùm meam salutẽ, tum omnium horum. itaque plebiscitum, quo oneratus magis, quàm honoratus sum, primus antiquo, abrogoque: & quod tibi mihiq;, quod meo exercitui tuoque, conseruato ac conseruatori sit felix, sub imperium auspiciumq; tuum redeo, & signa hæc legionesq; restituo. tu quæso placatus me magistrum equitũ, hos ordinibus suis quemq; teneri iubeas.* Tum dextræ interiunctæ, militesq; cõcione dimissa à notis ignotisq; benignè atq; hospitaliter inuitati: lætusq; dies ex admodum tristi paulò ante, ac propè execrabili factus. Romę vt est perlata fama rei gestæ, dein literis non magis ipsorum imperatorum, quàm vulgo militum ex vtroq; exercitu affirmata, pro se quisq; Maximum laudibus ad cælum ferre. par gloria apud Annibalem, hostesq; Pœnos erat: ac tum demum sentire, cum Romanis, atq; in Italia bellum esse. nam biennio antè adeò & duces Romanos, & milites spreuerant, vt vix cum eadem gente bellum esse crederent, cuius terribilem eam famam à patribus accepissent. Annibalem quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, *tandem eam nubem, quæ sederet in iugis montium, solicitatam procella imbrem dedisse.*

Magister equitum sibi imperium abrogat.

Annib. de Fabij virtute testimonium.

XXXI. Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Seruilius Geminus consul cum classe nauium circumuectus Sardiniæ & Corsicæ oram, & obsidibus vtrimq; acceptis, in Africam transmisit: & priusquã in continentem descensiones faceret, Meninge insula vastata, & ab incolentibus Cercinã, ne & ipsorum vreretur diripereturque ager, * decem talentis argenti acceptis, ad littora Africę accessit, copiasq; exposuit. Inde ad populandum agrum ducti milites, naualesque socij iuxta effusi, ac si insulas cultorum egentes prædarentur. itaque in insidias temerè illati, quùm à frequentibus palantes, & locorum ignari circumuenirentur cum multa cæde, ac fœda fuga retro ad naues compulsi sunt. Ad mille hominũ, cum his Sempronio Blæso quæstore amisso, classis à littoribus hostium plenis trepidè soluta in Siciliam cursum tenuit: traditaq; Lilybæi, T. Otacilio prætori, vt ab legato eius P. Sura Romam reduceretur. ipse per Siciliam pedibus profectus, freto in Italiam traiecit: literisq; Fabij accitus & ipse, & collega eius M. Attilius, *vt exercitum ab se exacto iam propè semestri imperio acciperent.* Omnium propè annales Fabium dictatorem aduersus Annibalẽ rem gessisse tradunt. Cœlius etiam eum à populo creatum dictatorẽ scribit. Sed & Cœlium & ceteros fugit, vni consuli Cn. Seruilio, qui tunc procul in Gallia prouincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris: quam morã quia exspectare territa iam clade ciuitas nõ poterat, eò decursum esse, vt à populo crearetur qui pro dictatore esset: res inde gestas, gloriamq; insignem ducis, & augendę titulum imaginis posteris, vt *dictator* pro *prodictatore* diceretur, facilè obtinuisse.

**Val. 6000. coron.*

In Africa male gesta res à Seruilio Cos.

XXXII. Consules, M. Atilius Fabiano, Geminus Seruilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis maturè cõmunitis (tum enim autumni erat tẽpus) Fabij artibus cum summa inter se concordia bellũ gesserunt. Frumentatum exeunti Annibali diuersis locis opportunè aderant, carpentes agmen, palantesq; excipientes. in casum vniuersæ dimicationis, quã omnibus artibus petebat hostis, non veniebant, adeoq; inopia est coactus Annibal, vt nisi tum fugę speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit: nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequẽtes consules eisdem artibus bellum gererent. Quum ad Gerionem iam hieme impendente constitisset bellum, Neapolitani legati Romã venêre. ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ, atq; ita verba facta, vt dicerent: *Scire se Romani populi ærariũ bello exhauriri: & quùm iuxtà pro vrbibus agrisque sociorum, ac pro capite atq; arce Italiæ vrbe Romana atque imperio geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quùm ad ipsorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ à maioribus relictum foret, eo iuuare populũ Romanum: si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturos. gratum sibi Patres Romanos populumq; facturum, si omnes res Neapolitanorum suas duxissent: dignosq; iudicauerint, à quibus donũ animo ac voluntate eorũ, qui libentes darent, quàm re maius ampliusq;, acciperent.* Legatis gratiæ actæ pro munificentia, curaq; patera, quę ponderis minimi fuit, accepta.

Fabius dictatura abdicat.

Neapolitani Legati Romam veniunt.

XXXIII. Per eosdem dies speculator Carthaginiensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprehensus, præcisisque manibus dimissus: & serui quinq; & viginti in crucẽ acti, quod in campo Martio coniurassent. indici data libertas, & *æris grauis viginti millia. Legati & ad Philippum Macedonum regem missi, ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset: alij in Ligures, ad expostulandum quod Pœnum opibus auxiliisq; suis iuuissent: simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad Pineum quoque regem in Illyricos legati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum, aut si diem proferre vellet, obsides accipiendos, adeò, etsi bellum ingens in ceruicibus erat, nullius vsquam terrarum rei cura Romanos, ne longinqua quidem, effugiebat. In religionẽ etiam venit, ędem Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio antè L. Manlius prætor in Gallia vouisset. loca-

**Val. 200 coron.*

Romani bello arduum rerum curam posuit.

locatam ad id tempus non esse: itaq; duumuiri ad eam rẽ creati ab Æmilio prętore vrbis, Cn. Pupius & Cæso Quintius Flaminius, ædem in arce faciendam locauerunt. Ab eodem prętore ex senatusconsulto literæ ad consules missæ: *vt si ijs videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret. se in eam diem, qua iussissent, comitia edicturum.* Ad hæc à consulibus rescriptum, *sine detrimento Reipublicæ abscedi non posse ab hoste. itaq; per interregem comitia habenda esse potius, quàm consulũ alter à bello auocaretur.* Patribus rectius visum est, *dictatorem à Consule dici comitiorum habendorum caussa.* dictus L. Veturius Philo, Manium Pomponium Mathonẽ magistrũ equitum dixit. His vitio creatis, iussisq; die quartodecimo se magistratu abdicare, ad interregnum res rediit. Consulibus prorogatum in annum imperium. interreges proditi à patribus, Cn. Claudius, Appij filius, Cento: inde P. Cornelius Asina. in eius interregno comitia habita, magno certamine Patrum ac plebis. C. Terentium Varronem, sui generis hominem, plebi insectatione principum, popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabij opibus & dictatorio imperio concussis, aliena inuidia splendentem, vulgus etiam extrahere ad consulatum nitebatur. Patres summa ope obstabant, ne se insectando, sibi æquari assuescerent homines. Bibius Herennius tribunus plebis, cognatus C. Terentij, criminando non senatum modò, sed etiam augures, quòd dictatorem prohibuissent comitia perficere, per inuidiam eorum fauorem candidato suo conciliabat. *Ab hominibus nobilibus, per multos annos bellum quærentibus, Annibalem in Italiam adductũ: ab ijsdem, quum debellari possit, fraude id bellum trahi. quum quatuor militum legionibus vniuersis pugnari posse apparuisset, ac eò quòd M. Minutius absente Fabio prosperè pugnasset, duas legiones hosti ad cædem obiectas: deinde ex ipsa cæde ereptus; vt pater patronusq; appellaretur, qui prius vincere prohibuisset Romanos quàm vinci. Consules deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse. Id fœdus inter omnes nobiles ictum: nec finem antè belli habituros, quàm consulemq; verè plebeium, id est, hominem nouum fecissent. nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris, & contemnere plebem, ex quo contemni desierint à Patribus, cœpisse. Cui non id apparet? id actum & quæsitum esse, vt interregnum iniretur: vt in Patrum potestate comitia essent. id consules ambos ad exercitum morando quæsisse, id postea, quia inuitis ijs dictator esset dictus comitiorum caussa, expugnatum esse, vt vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur interregnum eos: consulatum vnum certè plebis Romanæ esse: populum liberius habiturum, ac daturum ei, qui magis vincere quàm diu imperare malit.* Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Volsone, M. Æmilio Lepido, duobus nobilibus iam familiarium plebi, C. Attilio Serrano, & Q. Ælio Pæto, quorum alter Pontifex, alter augur erat, C. Terentius consul vnus creatur, vt in manu eius essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobilitas, parum fuisse virium in competitoribus eius, L. Æmilium Paullum, qui cum M. Liuio consul fuerat, & damnatione collegæ, & sua propè ambustus euaserat, infestum plebi, diu ac multũ recusantem ad petitionem compellit. is proximo comitiali die, concedentibus omnibus qui cum Varrone certauerant, parque magis in aduersando, quam collega, datur cõsuli. Inde prętoria comitia habita, creati Manius Põponius Matho, & P. Furius Philus. Romę iuris dicundi vrbana sors Põponio, inter ciues & peregrinos P. Furio Philo euenit. Additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Siciliam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes creati sunt, nec cuiquam eorum præter Terentium consulem, erat mandatus honos, quem iam non antea gessisset; præteritis aliquot fortibus ac strenuis viris: quia in tali tempore nullus nouis magistratus videbatur mandandus. Exercitus quoque multiplicati sunt. Quantæ autem peditum equitumque additæ sint copiæ, adeò & numero, & genere copiarũ variant auctores, vt vix quicquam satis certum affirmare ausim. Decem millia nouorum militum alij scripta in supplementum: alij nouas quatuor legiones quinque legionibus additas, vt nouem legionibus rem gererent. numero quoque peditum equitumque legiones auctas, millibus peditum, & centenis equitibus in singulas adiectis, vt quina millia peditum, treceni equites essent: socij duplicem numerum equitum darent, pedites æquarent. Septẽ & octoginta millia armatorum, & ducentos in castris Romanis, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auctores sunt. Illud haudquaquam discrepat, maiore conatu atque impetu rem actam, quam prioribus annis; quia spẽ posse vinci hostem dictator præbuerat. Cæterùm prius quam signa ab vrbe nouæ legiones mouerent, decemuiri libros adire atq; inspicere iussi, propter territos vulgò homines nouis prodigiis: nam & Romæ in Auentino, & Ariciæ nunciatum erat, *sub idem tempus lapidibus pluisse; & multo cruore signa in Sabinis cædis, aquas è fonte calidas manasse.* id quidem & quòd sæpius acciderat, magis terrebat. & in via Fornicata, quæ ad campum erat, aliquot homines de cœlo tacti, exanimatiq; fuerant. Et prodigia ex libris procurata. Legati à Pesto pateras aureas Romam attulerunt. iis sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum non acceptum. Per eosdem dies ab Hierone classis Hostiam cum magno cõmeatu accessit. Legati Syracusani in senatum introducti nunciarunt, *cædem C. Flaminij consulis exercitusque allatam adeo ægrè tulisse regem Hieronem: vt nulla sui propria, regniq; sui clade moueri magis potuerit. itaq;, quamquam probe sciat magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope aduersis rebus, quam secundis esse; missa tamen à se omnia, quibus à bonis fidelibusque sociis bella iuuari soleant. quæ ne accipere abnuant magnopere se Patres conscriptos orare. Iam omnium primum, ominis caussa Victoriam aureã*

XXIV. Interregnũ.

XV. C. Terentius Varro Cõsul creatur.

XXXVI. Exercitus multiplicant Romani.

XXXVII. Classis ab Hierone cũ commeatu Romam missa.

* Val. 35840. coron.

*auream * pondo trecentum viginti afferre sese: acciperent eam tenerentq; & haberent propriam & perpetuam. aduexisse etiam trecenta millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus deessent. & quantum praeterea opus esset, & quo iussissent, subuecturos. Milite atque equite scire nisi Romano Latinique nominis non vti populum Romanum: leuium armatorum auxilia etiam externa vidisse in castris Romanis. itaq; misisse mille sagittariorum ac funditorum aptam manum aduersus Baleares ac Mauros, pugnacesque alias missili telo gentes.* Ad ea dona consilium quoq; addebant, *vt praetor, cui prouincia Sicilia euenisset, classem in Africam trajceret, vt & hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti daretur ijs ad auxilia Annibali submittenda.* Ab senatu ita responsum regi est: *Virum bonum, egregiumq; socium Hieronem esse, atq; vno tenore, ex quo in amicitiam populi Romani venerit, fidem coluisse, ac rem Romanam omni tempore ac loco munifice adiuuisse: id perinde ac deberet, pergratum populo Romano esse. Aurum & à ciuitatibus quibusdam allatum; gratia rei accepta, non accepisse populum Romanum: Victoriam, omenque accipere: sedemque ei se Diuæ dare, dicare Capitolium, templum Iouis Optimi Maximi. in ea arce vrbis Romæ sacrata, volentem propitiamque, firmam ac stabilem fore populo Romano.* Funditores, sagittariique, & frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad nauium classem, quæ cum T. Otacilio proprætore in Sicilia erant, quinque & viginti additæ, permissumque est, *vt si è Republ. censeret esse, in Africam traiiceret.*

XXXVIII Delectu perfecto, cōsules paucos morati dies, dum socij ab nomine Latino venirent. Milites tunc, quod numquam antea factum erat, iureiurando à tribunis militum adacti, *iussu consulum conuenturos, neque iniussu abituros.* nam ad eam diem nil præter sacramentum fuerat: & vbi ad decuriatum aut centuriatum conuenissent, sua voluntate ipsi inter se equites decuriati, centuriati pedites coniurabant, *sese fugæ atque formidinis ergò non abituros, neque ex ordine recessuros, nisi teli sumendi, aut petendi, aut hostis feriendi, aut ciuis seruandi caussa.* id ex voluntario inter ipsos fœdere à tribunis ad legitimā iurisiurandi adactionem translatum. Conciones prius quam vrbe signa mouerentur, consulis Varronis multæ ac feroces fuêre, denunciantes, *bellum accersitum in Italiam ab nobilibus, mansurumque in visceribus Reipublicæ, si plures Fabios imperatores haberet. se quo die hostem vidisset, profligaturum.* Collegæ eius Paulli vna, pridie quam ex vrbe proficiscerentur, concio fuit verior, quàm gratior populo, qua nihil inclemēter in Varronem dictum, nisi id modò; *Mirari se, quomodo quis dux, prius quam aut suum, aut hostium exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset: iam nunc locatus in vrbe sciret, quæ sibi agenda armato forent; & diem quoque prædicere posset, qua cum hoste signis collatis esset dimicaturus. Se quæ consilia magis res dent hominibus, quam homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum. optare, vt quæ cautè atque consulte gesta essent, satis prospere euenirent. temeritatem præterquam quod stulta sit,*

Varronis conciones feroces.

infelicem etiam ad id locorum fuisse. Eum sua sponte apparebat tuta celeribus consiliis præpositurum: & quo id constantius perseueraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allocutus fertur: *Si aut collegam (id quod mallem) tui similem L. Æmili haberes, aut tu collegæ tui similis esses, superuacanea esset oratio mea. nam & duo boni cōsules etiā me tacente omnia è Republica fide vestra faceretis: & mali, nec mea verba auribus vestris, nec cōsilia animis reciperetis. nunc & collegam tuum, & te talem virum intuenti mihi, tecum omnis oratio est: quem video nequiquam & virum bonum, & ciuem fore, si altera parte claudicet Respublica. malis consiliis idē ac bonis iuris & potestatis erit. Erras enim L. Paulle, si tibi minus certaminis cum C. Terentio, quàm cū Annibale futurū censes. nescio an infestior hic aduersarius, quam ille hostis maneat: & cum illo in acie tantùm, cum hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es: & aduersum Annibalem legionesq; eius tuis equitibus ac peditibus pugnandum tibi est: Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus. Ominis etiā tibi caussa absit C. Flaminij memoria. tamen ille consul demum, & in prouincia, & ad exercitū cœpit furere: hic prius quàm peteret consulatum, deinde in petendo consulatu: nūc quoq; consul, prius quàm castra videat, aut hostem, insanit. & qui tantas iam nunc procellas, prælia atq; acies iactando inter togatos ciet, quid inter armatam iuuentutē censes facturum? & vbi extemplo verba res sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, extemplò pugnauerit: aut ego rem militarē, belli hoc genus, hostē hunc ignoro, aut nobilior alius Thrasymeno locus nostris cladibus erit. Nec gloriandi tempus aduersus vnū est: vt ego cōtemnendo potius quàm appetendo gloriā, modum excesserim. sed ita res habet. vna ratio belli gerendi aduersus Annibalem est, qua ego gessi, nec euentus modo hoc docet; stultorum iste magister est: sed eadem ratio quæ fuit, futuraq;, donec eædem res manebunt: immutabilis est. In Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro. omnia circa plena ciuium ac sociorum sunt. armis, viris, equis, commeatibus iuuant; iuuabuntq;: id iam fidei documentum in aduersis rebus nostris dederunt, meliores, prudentiores, constantiores nos tempus diesque facit. Annibal contrà, in aliena, in hostili est terra, inter omnia inimica infestaq;, procul à domo, procul à patria. neque illi terra, neque mari est pax: nullæ eum vrbes accipiunt, nulla mœnia: nihil vsquā sui videt, in diem rapto viuit. partem vix tertiam exercitus eius habet, quo Iberum amnem traiecit. plures fames, quàm ferrum assumpsit: nec his paucis iam victum suppeditat. Dubitas ergo quin eum sedendo superaturi simus, qui senescat indies? non commeatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quàm diu pro Gerionis, castelli Apuliæ inopis, tamquam pro Carthaginis mœnibus pugnatū est? Sed ne aduersus te quidē ego gloriabor. Cn. Seruilius, atq; Attilius proximi consules, vide quēadmodum eum ludificati sint. Hæc vna salutis est via, L. Paulle, quàm difficilē infestamq; ciues sibi magis quàm hostes facient. idē enim tui, quod hostium milites, volent: idē Varro consul Romanus quod Annibal Pœnus imperator, cupiet. duobus ducib. vnus resistas oportet: resistes autem, aduersus famam rumoresq; hominum, si satis firmus steteris: si te neque collegæ vana gloria*

Q. Fabii ad L. Æmilium oratio XXXX.

neque

neque tua falsa infamia mouerit à veritate. Laborare nimis ius sæpe aiunt, extingui numquam. Gloriam qui spreuerit, veram habebit. Sine timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro perito belli vocent. malo te sapiens hostis metuat, quàm stulti ciues laudent. Omnia audentem contemnet Annibal: nil temerè agentem metuet. Nec ego, vt nihil agatur, moneo, sed vt agētem te ratio ducat, non fortuna: tuæ potestatis semper, tuaq; omnia sint. armatus intentusq; sis, neq; occasioni tuæ desis, neq; suam occasionem hosti des. omnia non properanti clara, certaque erunt. festinatio improuida est, & cæca.

XL.

Aduersus ea oratio consulis haud sanè læta fuit. magis fatentis *ea quæ diceret, vera, quàm facilia factu esse. Dictatori magistrum equitum intolerabilem fuisse, quid consilij aduersus collegam seditiosum ac temerarium virum, atque auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu semiustum effugisse: optare vt omnia prosperè euenerint. at si quid aduersi caderet, hostium se telis potius, quàm suffragiis iratorum ciuium caput obiecturum.* Ab hoc sermone profectum Paullum tradunt, prosequentibus primoribus Patrum. Plebeium consulē sua plebs prosecuta, turba quàm dignitate conspectior. vt in castra venerunt, permisto nouo exercitu ac vetere, castris bifariam factis, vt noua minora essent propius Annibali, in veteribus maior pars, & omne robur viriū esset: tum anni prioris consulem M. Attilium, ætatem excusantem, Romam miserunt: Cn. Seruilium in minoribus castris legioni Romanæ, & socium peditū equitumq; duobus millibus præficiunt. Annibal quamquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat, tamen aduētu consulum mirè gaudere. non solùm enim nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne vnde raperet quidem, quicquam reliqui erat: omni vndiq; frumento, posteaquam ager parum tutus erat, in vrbes munitas conuecto: vt vix decem dierum (quod compertum postea est) frumentum superesset. Hispanorumq; ob inopiā transitio parata fuerit, si maturitas temporum exspectata foret.

[Ann]ibalis virtus [ma]tria.

XLI.

Ceterum temeritati consulis, ac præpropero ingenio materiam etiam fortuna dedit: quòd in prohibendis prædatoribus tumultuario prælio, ac procursu magis militum quàm ex præparato, aut iussu imperatorum orto, haudquaquam par Pœnis dimicatio fuit. ad mille & septingentos cæsi: non plus centum Romanorum, sociorumq; occisis. ceterùm victoribus effuse sequentibus, metu insidiarum obstitit Paullus consul: cuius eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat: Varrone indignante ac vociferante, *emissum hostem è manibus: debellarique, ni cessatatum foret, potuisse.* Annibal id damnū haud ęgerrimè pati: quin potius credere, velut inescatam temeritatem ferocioris cōsulis, ac nouorum maximè militum esse: & omnia ei hostium haud secus quàm sua, nota erāt: *dissimiles discordesq; imperitare, duas propè partes tyronum militum in exercitu esse.* itaque locum & tempus insidiis aptum se habere ratus, nocte proxima nihil præter arma ferentes secum milites ducens, castra plena omnis fortunæ publicæ priuatęq; relinquit, transq; proximos montes læua pedites instructos condit, dextra equites, impedimenta per cornua in medium agmen traducit: vt diripiendis velut desertis fuga dominorū castris occupatum, impeditumq; hostem opprimeret. Crebri relicti in castris ignes: vt fides fieret, dū ipse longius spatium fuga prę riperet, falsa imagine castrorum (sicut Fabium priore anno frustratus esset) tenere in locis consules voluisse.

[Anni]bal [i]n fi[...]t.

XLII.

Vbi illuxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeuntibus, insolitum silentiū admirationem fecit. Iam satis comperta solitudine in castris concursus fit ad prætoria Consulum nunciantium *fugam hostium adeò trepidam, vt tabernaculis stantibus, castra reliquerint: quoq; fuga obscurior esset, crebros etiam relictos ignes.* Clamor inde ortus, *vt signa proferri iuberent, ducerentq; ad persequendos hostes, ac protinus castra diripienda.* Et Cōsul alter velut vnus turbæ militaris erat. Paullus etiam atque etiam dicere, *prouidendum præcauendumq; esse.* postremò, quum aliter neq; seditionem neque ducem seditionis sustinere posset: M. Statilium pręfectum cum turma Lucanorum exploratum mittit. qui vbi adequitauit portis, subsistere extra munimenta ceteris iussis, ipse cum duobus equitibus vallum intrauit: speculatusque omnia cum cura; renunciat *insidias profecto esse: ignes in parte castrorum, quæ vergat in hostē, relictos: tabernacula aperta, & omnia cara in promptu relicta: argentum quibusdam locis temere per vias, velut obiectum ad prædam, vidisse.* Quæ ad detinendos à cupiditate animos nunciata erant, ea accenderunt: & clamore sublato à militibus, *nisi signum detur, sine ducibus ituros,* haudquaquam dux defuit. nam extemplò Varro signum dedit proficiscendi. Paullus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoq; auspicio non addixissent, *obnunciari iam efferenti porta signa collegæ* iussit. quod quamquam Varro ægrè est passus, Flaminij tamen recens casus, Claudiique Consulis primo Punico bello memorata naualis clades, religionem animo incussit. Dij prope ipsi eo die magis distulelere, quam prohibuere imminentē pestem Romanis. nam forte ita euenit, vt quum referri signa in castra iubenti Consuli milites non parerent, serui duo, Formiani vnus, alter Sidicini equitis, qui Seruilio atque Attilio Consulibus inter pabulatores excepti à Numidis fuerant, profugerēt eo die ad dominos: qui deducti ad Consules denunciant, omnem exercitum Annibalis trās proximos mōtes sedere in insidiis. Horum opportunus aduētus, Consules imperij potentes fecit, quum ambitio alterius suam primum apud eos parua indulgētia maiestatē soluisset.

Annibalis insidiæ deteguntur.

XLIII.

Annibal posteaquam motos magis inconsulte Romanos quàm ad vltimū temere euectos vidit: nequiquam detecta fraude in castra rediit. ibi plures dies propter inopiā frumēti manere nequibat, nouaq; consilia indies non apud milites solum, mistos ex colluuione

omnium gentium, ſed etiam apud ipſum ducem oriebantur. nam quum initiò fremitus, deinde aperta vociferatio fuiſſet expoſcentiũ ſtipendium debitum, querentiumq; annonam primò, poſtremò famem: & mercenarios milites, maximè Hiſpani generis de tranſitione cepiſſe cõſilium fama eſſet: ipſe etiam interdum Annibal de fuga in Galliam dicitur agitaſſe, ita vt relicto peditatu omni, cum equitatu ſe proriperet. Quum hæc conſilia atq; hic habitus animorũ eſſet in caſtris, mouere inde ſtatuit in calidiora, atq; eo maturiora meſſibus Apuliæ loca; ſimul vt quo longius ab hoſte receſſiſſet, trãsfugia impeditiora leuibus ingeniis eſſent. Profectus eſt nocte, ignibus ſimiliter factis, tabernaculiſq; paucis in ſpeciem relictis, vt inſidiarum par priori metus contineret Romanos.

Annibal ad Cannas caſtra ponit.

Sed per eundem Lucanum Statilium omnibus vltra caſtra, tranſque montes exploratis, quum relatum eſſet, *viſum procul hoſtium agmen*, tum die ſequenti eius inſequendi conſilia agitari cœpta.

XLIV.

Quum vtriuſque conſulis eadem, quæ ſemper antè fuiſſet, ſententia: ceterũ Varroni fere omnes; Paullo nemo, præter Seruiliũ prioris anni conſulem aſſentiretur, maioris partis ſententia ad nobilitandas clade Romana Cannas vrgente fato profecti ſunt.

Conſules Annibalem inſequuntur.

Prope eum vicũ Annibal caſtra poſuerat auerſa Vulturno vento, qui campis torridis ſiccitate nubes pulueris vehit. id quum ipſis caſtris percommodum fuit: tum ſalutare præcipue futurum erat, quum aciẽ dirigerent, ipſi auerſi terga tantum afflante vento, in obcæcatum puluere effuſo hoſtem pugnaturi. Conſules ſatis exploratis itineribus ſequentes Pœnum, vt vẽtum ad Cannas eſt, vbi in conſpectu Pœnum habebant, bina caſtra cõmuniunt, eodem ferme interuallo quo ad Gerionem, ſicut ante, copiis diuiſis. Aufidus amnis vtriſq; caſtris affluens, aditum aquatoribus ex ſua cuiuſq; opportunitate haud ſine certamine dabat. ex minoribus tamen caſtris, quæ poſita trans Aufidum erant, liberis aquabantur Romani, quia ripa vlterior nulla habebat hoſtium præſidiũ. Annibal ſpem nactus loci ad equeſtrem pugnam, qua parte virium inuictus erat, facturus copiam pugnandi cõſulibus, dirigit aciem, laceſſitque Numidarũ procurſatione hoſtes. Inde rurſus ſolicitati ſeditione militari, ac diſcordia conſulum Romana caſtra: quum Paullus Sempronij & Flaminij temeritatem Varroni, Varro ſpecioſum timidis ac ſegnibus ducibus exemplũ Fabij obiiceret: *teſtareturq; Deos & homines*, hic, *nullã penes ſe culpam eſſe, quod Annibal iam velut ſuam cepiſſet Italiam. ſe conſtrictum à collega teneri. ferrum atq; arma iratis & pugnare cupientibus adimi militibus*: ille, *ſi quid proiectis ac proditis ad inconſultam atq; improuidam pugnam legionibus accideret ſe omnis culpæ exortem, omnis tamen euentus participẽ fore* diceret. *videret, vt quibus lingua prompta ac temeraria eſſet, æquè in pugnã vigerent manus.*

Conſulum diſcordia.

XLV.

Dum altercationibus magis quam cõſiliis tempus teritur, Annibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat inſtructam, quũ in caſtra ceteras reciperet copias, Numidas ad inuadẽdos ex minoribus caſtris Romanorum aquatores trans flumen mittit. quam inconditam turbam quum vix dum in ripam egreſſi, clamore ac tumultu fugaſſent, in ſtationem quoq; pro vallo locatam, atq; ipſas propè portas euecti ſunt. Id verò indignum viſum, *ab tumultuario auxilio iam etiam caſtra Romana terreri*, vt ea modò vna cauſſa, ne extemplò tranſirent flumẽ, dirigerentq; aciem, tenuerit Romanos, quòd ſũma imperij eo die penes Paullum fuerit.

Varro cũ Annibale adoritur.

Itaq; Varro poſtero die, cui ſors eius diei imperij erat, nihil cõſulto collega, ſignum pugnæ propoſuit, inſtructiſque copiis flumen tranſiuit, ſequente Paullo: quia magis nõ probare, quam non adiuuare conſilium poterat. Tranſgreſſi flumẽ eas quoq; quas in caſtris minoribus habuerant copias, ſuis adiungunt: atq; ita inſtructa acie, in dextro cornu (id erat flumini propius) Romanos equites locant, deinde pedites. læuum cornu extremi equites ſociorum, intra pedites, ad medium iuncti legionibus Romanis tenuerunt iaculatores. ex ceteris leuium armorum auxiliis prima acies facta, Conſules cornua tenent: Terentius læuum, Æmilius dexterum. Cn. Seruilio media pugna tuẽda data.

XLV

Annibal aciem inſtruit.

Annibal luce prima Balearibus, leuique alia armatura præmiſſa, tranſgreſſus flumen, vt quoſque traduxerat, ita in acie locabat. Gallos Hiſpanoſque prope ripam læuo in cornu aduerſus Romanũ equitatum: dextrum cornu Numidis equitibus datũ, media acie peditibus firmata: ita, vt Afrorũ vtraque cornua eſſent, interponerentur his medii Galli atque Hiſpani. Afros Romanã magna ex parte crederes aciẽ, ita armati erant, armis & ad Trebiã, ceterum magna ex parte ad Thraſimenum, captis. Gallis Hiſpaniſq; ſcuta eiuſdem formę ferè erãt: diſpares ac diſſimiles gladij: Gallis prælõgi, ac ſine mucronibus: Hiſpano punctim magis quam cæſim aſſueto petere hoſtẽ, breuitate habiles, & cum mucronibus. ante ceteros habitus gentium harum tum magnitudine corporũ, tum ſpecie terribilis erat. Galli ſuper vmbilicum erãt nudi: Hiſpani linteis prætextis purpura tunicis candore miro fulgentibus conſtiterant. Numerum omnium, qui tum peditum equitumque in acie ſtetere, illum ferunt: videlicet quadraginta peditum millia, decem equitum. Duces cornibus præerant: ſiniſtrũ Aſdrubal, dextrum regebat Maharbal: mediam aciẽ Annibal ipſe cum fratre Magone tenuit. Sol, ſeu de induſtria ita locatis, ſeu fortè ita ſtando, peropportunè vtrique parti obliquus erat. Romanis in meridiẽ, Pœnis in ſeptentrionẽ verſis. ventus, quem *Vulturnum* incolæ regionis vocant, aduerſus Romanos coortus, multo puluere in ipſa ora voluendo proſpectũ ademit.

Cannenſe prœlium. XLVI.

Clamore ſublato, procurſum ab auxiliis, & pugna leuibus primum armis commiſſa: deinde equitum Gallorũ Hiſpanorumq; lęuum cornu cũ dextro Romano concur-

concurrit, minimè equestris more pugnæ: frõtibus enim aduersis concurrendum erat: quia nullo circa ad euagandum relicto spatio, hinc amnis, hinc peditum acies claudebant, in directum vtrimq; nitentes. stantibus ac confertis, postremo turbatis equis, vir virū amplexus detrahebat equo. pedestre magna iam ex parte certamen factum erat, acrius tamen quam diutius pugnatum est, pulsiq; Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem certaminis coorta est peditum pugna, primò & viribus & animis pares cónstabant ordines Gallis, Hispanisque: tandem Romani diu ac sæpe connisi, æqua fronte acieque densa impulere hostium cuneum nimis tenuem, eoque parum validum, à cetera prominentem acie. impulsis deinde ac trepidè referentibus pedem insistere. ac tenore vno per præceps pauore fugientium agmen in mediam primum aciem illati; postremò nullo resistente ad subsidia Afrorum peruenerunt: qui vtrimque reductis alis constiterant, mediique Galli Hispanique steterunt, aliquantum prominente acie: qui cuneus vt pulsus æquauit frontem primum, deinde nitendo etiam sinum in medio dedit, Afri circa; iam cornua fecerant, irruentibusque incautè in medium Romanis, circumdedere alas: mox cornua extendendo, clausere & ab tergo hostes. Hinc Romani defuncti nequiquam prœlio vno, omissis Gallis Hispanisque, quorum terga ceciderant, etiam aduersus Afros integram pugnam ineunt; non tantum eo iniquam, quod inclusi aduersus circumfusos, sed etiam quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant. VIII. Iam & in sinistro cornu Romano, vbi sociorum equites aduersus Numidas steterant, consertum prœlium erat: segne primò, & à Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ præter consueta arma telaq; gladios occultos sub loricis habentes, specie transfugarum cum ab suis parmas post terga habentes, adequitassent, repente ex equis desiliunt, parmisque & iaculis ante pedes hostium proiectis, in mediam aciem accepti, ductique ad vltimos, considere ab tergo iubentur. ac dum prœlium ab omni parte conseritur, quieti manserunt. postquam omnium animos oculosque occupauerat certamen; tum arreptis scutis, quæ passim inter aceruos cæsorum corporum strata erant, auersam adoriuntur Romanam aciem; tergaque ferientes, ac poplites cædentes, stragem ingentem dederunt, ac maiorem aliquanto pauorem ac tumultum fecerunt. Quum alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe prœlium esset: Asdrucal, qui ea parte præerat, subductos ex media acie Numidas, quia segnis eorum cum aduersis pugna erat, ad persequendos passim fugientes mittit: Hispanos & Gallos pedites iam Afris prope fessis cæde magis quam pugna, adiungit. IX. Parte altera pugnæ Paullus, quamquā primo statim prœlio funda grauiter ictus fuerat; tamen & occurrit sæpe cum confertis Annibali, & aliquot locis prœlium restituit, protegentibus eum equitibus Romanis. omissis postremo equis, quia consulem ad regendum equum vires deficiebant. tum denuntianti cuidam, iussisse consulem *ad pedes descendere equites:* dixisse Annibalem ferunt: *Quàm mallem vinctos mihi traderet.* Equitū pedestre prœlium, quale iam haud dubia hostium victoria fuit, quum victi mori in vestigio mallent, quam fugere: victores morantibus victoriam irati, trucidarent quos pellere non poterant. pepulerunt tamen iam paucos superatos, & labore ac vulneribus fessos. inde dissipati omnes sunt: equosque ad fugam, qui poterant, repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum quum prætervehens equo sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidisset: *L. Æmili*, inquit, *quem vnum insontem culpæ cladis hodiernæ Dii respicere debent, cape hunc equum, dum & tibi virium aliquid superest: comes ego te tollere possum ac protegere, ne funestam hanc pugnam morte consulis feceris. etiam sin hoc lacrimarum satis luctusque est.* Ad ea consul: *Tu quidem Cn. Coneli, macte virtute esto! Sed caue frustra miserando exiguum tempus è manibus hostium euadendi absumas. Abi, nuncia publice Patribus, vrbem Romam muniant: ac prius quàm hostis victor adueniat, præsidiis firment: priuatimq; Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum eius memorem extitisse, & vixisse, & ad huc mori, tu me & in hac strage militum meorū patere exspirare, ne vt reus intercam: caussaq; consulatus accusator collegæ existam, vt alieno crimine innocentiam meam protegam.* hæc exigenteis, prius turba fugientium ciuium, deinde hostes oppressere consulē, ignorantes quis esset, obrueruntq; telis. Lentulum abripuit equus. tum inde effuse fugiunt. Septem millia hominum in minora castra, decem in maiora, duo fermè in vicum ipsum Cannas perfugerunt: qui extemplo à Cartalone atq; equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumuenti sunt, consul alter, seu fortè, seu consilio, nihil fugientium infestus agmini, cum quinquaginta ferè equitibus Venusiam profugit. Quadraginta millia peditum, duo millia septingenti equites, & tanta prope ciuium sociorumque pars cæsi dicuntur; in his alter consulum, quæstores L. Attilius, & Furius Bibaculus: vnus & viginti Tribuni militum; consulares quidam prætoriique, & ædilitii: inter eos Cn. Seruilius, & C. Minucius, qui magister equitum priore anno aliquot diebus antè fuerat: octoginta præterea senatores, aut qui eos magistratus gessissent, vnde in senatum legi deberent; quum sua voluntate milites in legionibus facti essent. Capta eo prœlio tria millia peditum, & equites trecenti dicuntur. L. Hæc est pugna *Cannensi clade* nobilitata, par Alliensi. vtq; hæc illa iis, quæ post pugnam accidere, leuior, quia ab hoste cessatum est; sic strage exercitus grauior fœdiorque fuit fuga. namq; ad Alliam fuga sicut vrbem prodidit, ita exercitum seruauit: ad Cannas fugientem consulem vix quinquaginta secuti sunt: alterius morientis, propè totus exer-

Paulli Cos. morituri ad Cornelium oratio.

exercitus fugit. Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset: nuncium, qui maioribus praeerant, mittunt: *dum praelio, deinde ex laetitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, vt ad se transirent: vno agmine Canusium abituros esse.* Eam sententiam alii totam aspernari. *cur enim illos, qui se accersant, ipsos non venire, quum aequè coniungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent: & aliorum, quam sua corpora tanto periculo mallent obiicere.* Aliis non tam sententia displicere, quam animis deesse. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum: *Capi ergo mauultis,* inquit, *ab auarissimo & crudelissimo hoste: aestimariq; capita vestra & exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus ciuis sis, an Latinus socius? vt ex tua contumelia & miseria alteri honos quaeratur? Non: si quidem vos L. Aemilii, qui se bene mori, quam turpiter viuere maluit: & tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumulati iacent, ciues estis. Sed antequam opprimat lux, maioraque hostium agmina obsepiant iter, per hos, qui inordinati atque incompositi obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit, quamuis per confertos hostes. cuneo quidem hoc laxū atque solutum agmen, ac si nihil obstet, transibimus. itaque ite mecum, qui & vosmetipsos & Rempublicā saluam vultis.* Haec vbi dicta dedit, stringit gladium, cuneoq; facto per medios vadit hostes. & quum in latus dextrum, quod patebat, Numidae iacularentur: translatis in dexterā partem scutis, in maiora castra ad sexcentos euaserunt: atq; inde protinus, alio magno agmine adiuncto, Canusium incolumes perueniunt. Haec apud victos magis impetu animorū quē ingenium suum cuiq;, aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum, aut imperio cuiusquam agebantur.

P. Sempronii oratio.

LI. Annibali victori quū ceteri circumfusi gratularentur, suaderentque, *vt tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset, noctisque insequentis, quietem & ipse sibi sumeret, & fessis daret militibus:* Maharbal praefectus equitum minimè cessandum ratus: *Imò, vt quid hac pugna sit actum scias: die quinto,* inquit, *victor in Capitolio epulaberis: sequere cum equite, vt prius te venisse, quam venturum sciant. Praecedant,* Annibal inquit, *nuncii: laeta res est, sed via maior, quam vt eam statim capere animo possim. itaq; voluntatem se laudare Maharbatis,* ait: *ad consilium pensandum tempus opus esse.* Tum Maharbal: *Non omnia nimirum eidem Dii dedere. vincere scis Annibal, victoria vti nescis.* Mora eius diei satis creditur saluti fuisse vrbi atq; imperio. Postero die vbi primum illuxit, ad spolia legenda, foedamque etiam hostibus spectandam stragem insistunt. Iacebant tot Romanorum millia, pedites passim equitesque, vt quem cuique fors, aut pugna iunxerat, aut fuga. assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitauerant vulnera, ab hoste oppressi sunt. Quosdam & iacentes viuos succisis foeminibus poplitibusque inuenerunt, nudantes ceruicem iugulumque, & reliquum sanguinem inuitantes haurire. Inuenti sunt quidam mersis in effossam terram capitibus, quos sibi ipsos fecisse foueas, obruentesque ora subiecta super humo iniecta, interclusisse spiritum apparebat. Praecipuè conuertit omnes substratus. Numida mortuo super incumbenti Romano viuus, naso auribusq; laceratis: quum manibus ad capiendū telum inutilibus, in rabiem ira versus, laniando dentibus hostem exspirasset.

Maharbal suadet Annibali, vt quam primum Romam adeat.

LII. Spoliis ad multum diei lectis, Annibal ad minora ducit castra oppugnanda: & omnium primum brachio fluminis obiecto, eos excludit. Ceterum ob omnibus, labore, vigiliis, vulneribus etiam fessis, maturior ipsius spe deditio est facta. pacti vt *arma atque equos traderent, in capita Romana* * *trecenis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in seruos centenis: & vt eo precio persoluto, cum singulis abirent vestimentis,* in castra hostes acceperunt, traditique in custodiam omnes sunt, sed seorsum ciues sociique. Dum ibi tempus teritur, interea quum ex maioribus castris, quibus satis virium aut animi fuit, ad quatuor millia hominum, & bis centum equites, alii agmine, alii palantes passim per agros, quod haud minus tutum erat, Canusium profugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque eadem conditione, qua altera, tradita hosti. Praeda ingens parta est: & praeter equos virosque, & aliquid argenti, quod plurimum in phaleris equorum erat: nam ad vescendum facto perexiguo, vtiq; militantes, vtebantur. omnia cetera praeda diripienda data est. Tum sepeliendi caussa conferri in vnum corpora suorum iussit. Ad octo millia fuisse dicuntur fortissimorum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum, sepultumque, quidam auctores sunt. Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula, nomine Busa, genere clara ac diuitiis, moenibus tantum tectisque à Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam iuuit. pro qua ei munificentia postea bello perfecto ab senatu honores habiti sunt.

Castra b[illegible] hosti de[illegible]ta.

** Val. [illegible] Coron. circiter*

Poeno [illegible] caesa [illegible] milli[illegible]

L[illegible] Ceterum quum ibi tribuni militum quatuor essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore anno dictator fuerat: & de legione secunda L. Publicius Bibulus, & P. Cornelius Scipio: & de legione tertia Ap. Claudius Pulcher, qui proximè aedilis fuerat: omnium consensu ad P. Scipionem admodum adolescentem, & ad Ap. Claudium summa imperii delata est. quibus consultantibus inter paucos de summa rerum, nunciat P. Furius Philus consularis viri filius, *nequiquam eos consultare: perditam spem fouere: desperatam comploratamque rem esse publicam. nobiles iuuenes quosdam, quorum principem L. Caecilium Metellum, mare ac naues spectare, vt deserta Italia, ad regum aliquem transfugiant.* quod malum, praeterquam quod atrox super tot clades, etiā nouum cum stupore ac miraculo torpidos defixisset: & qui aderant, concilium aduocandum de eo censerent: negat concilii rem esse Scipio, iuuenis fatalis dux huiusce belli, *audendum atque agendum, non consultandum* ait *in tanto malo esse, irent secum extemplo armati, qui Rempubl. saluam vellent. nusquā verius, quā vbi ea cogitentur, hosti-*

Metell[illegible] mido[illegible]

hostium castra esse. Pergit deinde ire sequentibus paucis in hospitium Metelli. & quũ concilium ibi iuuenum, de quibus allatum erat, inuenisset: stricto super capita consultantium gladio. *Ex mei animi sententia,* inquit, *iuro vt ego Rempublicam non deseram, neq; alium ciuem Romanum deserere patiar. Si sciens fallo, tum me Iupiter Opt. Max. domum, familiam, remq; meam pessimo leto afficias! In hæc verba L. Cæcili iures expostulo, ceteriq; qui adestis: qui non iurauerit, in se hunc gladium strictum esse sciat.* Haud secus pauidi, quam si victorem Annibalem cernerent, iurant omnes: custodiendosque semetipsos contra Annibalem Scipioni tradunt.

Scipionis animositas.

LIV. Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam ad Consulem ad quatuor millia peditum equitumque, qui sparsi fuga per agros fuerant, peruenere. Eos omnes Venusini per familias benignè accipiendos curandosque, quum diuisissent, in singulos equites togas & tunicas, & quadrigatos nummos * quinos vicenos: & peditibus denos, & arma quibus deerant, dederunt. ceteraq; publicè ac priuatim hospitaliter facta, certatumque, ne à muliere Canusina populus Venusinus officiis vinceretur. Sed Canusii grauius onus Busæ, multitudo faciebat, & iam ad decem millia hominum erant. Appiusq; & Scipio postquam incolumen esse alterum Consulem acceperunt, nuncium extemplò mittunt, quantæ secum peditum equitumq; copiæ essent: sciscitatumque simul, *vtrum Venusiam adduci exercitum, an maneret iubere Canusii?* Varro ipse Canusium copias traduxit. & iam aliqua species cõsularis exercitus erat: mœnibusque se certè, si non armis ab hoste videbantur defensuri. Romam ne has quidem reliquias superesse ciuium sociorumque, sed *occidione occisum cum duobus exercitibus consules*; *deletasque omnes copias* allatum fuerat. Numquam salua vrbe tantum pauoris tumultusq; intra mœnia Romana fuit. itaque succumbam oneri, neq; aggrediar narrare, quæ disserendo minora vero facio. Consule exercituque ad Thrasimenum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus consulares exercitus amissi nunciabãtur: nec vlla iam castra Romana, nec ducem, nec militem esse: Annibalis Apuliam, Samnium, ac iam propè totam Italiã factam. Nulla profectò alia gens tanta mole cladis non obruta esset. Comparem cladem ad Ægateis insulas Carthaginensium prœlio nauali acceptam. qua fracti, Sicilia ac Sardinia cessêre: hinc vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt. aut pugnam aduersam in Africa? cui postea hic ipse Annibal succubuit: nulla ex parte comparandæ sunt: nisi quod minore animo latæ sunt.

[...]f. num[...] valent [...]b. coron. [...]n ali[...] [...]t solid.

LV. P. Furius Philus, & M. Pomponius Prætores, senatum in curiam Hostiliã vocauerunt, *vt de vrbis custodia consulerent*, neq; enim dubitabant, deletis exercitibus, hostem ad pugnandam Romã quod vnũ opus belli restaret, venturum. Quum malis sicut ingentibus, ita ignotis, nec consilium quidem satis expedirent, obstreperetq; lamentãtium mulierũ; & nondum palã facti viui mortuiq; per omnes penè domos promiscuè complorarentur: tũ Fabius Maximus censuit *equites expeditos & Appia & Latina via mittendos, qui obuiam euntes percunctarentur aliquos profectos ex fuga, passim dissipatos: si fortè referant, quæ fortuna consulum atq; exercituum sit; & si quid Dii immortales miseri imperii reliquum Romano nomini fecerint, vbi eæ copiæ sint, quo se Annibal post prælium contulerit, quid paret, quid agat, acturusq; sit. Hæc exploranda noscendaq; per impigros iuuenes esse. Illud per Patres ipsos agendum: quoniam magistratuum parum sit, vt tumultum ac trepidationem in vrbe tollant, matronas publico arceant, continerique intra suum quamq; limen cogant: comploratus familiarum coerceant, silentium per vrbem faciant: nuncios rerum omnium ad prætores deducendos curent, suæ quisq; fortunæ domi auctorem exspectet: custodes præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi vrbem: cognantq; homines nullam, si vrbe ac mœnibus saluis, salutem sperare. vbi conticuerit tumultus, rectè tum in curiam Patres reuocandos, consulendumque de vrbis custodia esse.*

Fabii Maximi consilium.

LVI. Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, summotaque foro per magistratus turba, Patres diuersi ad sedãdos tumultus discessissent: tum demum literæ à Terentio consule allatæ sunt; *L. Æmilium consulem exercitumq; cæsum: Canusiiq; se esse, reliquias tantæ cladis velut ex naufragio colligentem: ad decem millia militum fermè esse incompositorum, inordinatorumque. sed Annibalem nunc sedere ad Cannas, in captiuorum preciis, prædaque alia: victoriam nec victoris animo, nec magni ducis more metientem.* Tum priuatæ quoq; per domos clades vulgatæ sunt; adeoq; totam vrbem oppleuit luctus, vt sacrum anniuersarium Cereris intermissum sit; quia nec lugentibus id facere est fas, nec vlla in illa tempestate matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem caussam alia quoque sacra aut priuata desererentur. senatusconsulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum quum sedato vrbis tumultu, reuocati in curiã Patres essent, aliæ insuper ex Sicilia literæ allatæ sunt ab T. Otacilio proprætore, *regnũ Hieronis classe Punica vastari, cui quum opem implorantiferre vellet, nunciatum sibi esse, aliam classem ad Ægateis insulas stare paratam instructamque, vt vbi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensissent, Lilibæum extemplo prouinciamque aliam Romanam aggrederentur. itaque classe opus esse, si regem socium Siciliamque tueri vellent.*

Literæ à Cons. Romã missæ.

Hieronis regnum classe Pœnus vastat.

LVII. Literis consulis proprætorisq; lectis, M. Claudium, qui classi ad Ostiã stanti præesset, Canusium ad exercitum mittendum, scribendumq; consuli, vt quum prætori exercitum tradidisset, primo quoq; tempore, quantum per commodum Reipubl. fieri posset, Romam veniret. Territi etiã super tantas clades, quũ ceteris prodigiis, tum quod duę Vestales eo ãno Opimia & Floronia, stupri cõpertæ: & altera sub terram, vt mos est ad portã Collinã necata fuerat; altera sibimetipsa mortem consciuerat. L. Cantilius scriba pontificũ, quos

Duæ Vestales stupri compertæ.

quos nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, à Pontifice maximo eousq; virgis in comitio cæsus erat, vt inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, vt fit, clades in prodigium versum esset, decemuiri libros adire iussi sunt. Et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, *quibus precibus suppliciisq́; Deos possent placare. & quænam futura finis tantis cladibus foret.* Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta; inter quæ Gallus & Galla, Græcus & Græca, in foro Boario sub terra viui demissi sunt in locum saxo conseptum, ibi antè hostiis humanis, minimè Romano sacro, imbutum. Placatis satis vt rebantur, Deis, M. Claudius Marcellus ab Ostia mille, & quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romã, vt vrbi præsidio essent, mittit; ipse legione classis (ea tertia legio erat) cum tribuno militum, Theano Sidicino præmissa: classe tradita P. Furio collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Dictator ex auctoritate Patrum dictus M. Iunius, & T. Sempronius magister equitum, delectu edicto iuniores ab annis septemdecim ad quosdam prætextatos scribunt. quatuor ex his legiones, & mille equites effecti. item ad socios Latinumq; nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt, arma, tela, alia parari iubent: & vetera hostium spolia detrahunt templis porticibusque. Et aliam formã noui delectus inopia liberorum capitũ ac necessitas dedit: octo millia iuuenũ validorum ex seruitiis, prius sciscitantes singulos *vellentne militare?* empta publice armauerunt. Hic miles magis placuit, quum precio minore redimendi captiuos copia fieret.

Delphicum oraculum.

P. Iunius dictator.

LVIII. Namque Annibal secundum tam prosperam ad Cannas pugnam victoris magis quàm bellum gerentis intentus curis, quum captiuis productis segregatisq; sociis, eos, sicut ante ad Trebiam Trasimenumq; lacum, benignè allocutus, sine precio dimisisset: Romanos quoq; vocatos (quod nunquã aliàs anteà) satis miti sermone alloquitur: *Non interneciuum sibi esse cum Romanis bellum: de dignitate atq́; imperio certare: & Patres virtuti Romanæ cessisse: & sibi id adniti, vt suæ inuicem simul felicitati & virtuti cedatur. itaq́; redimendi se captiuis copiam facere, precium fore in capita, equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, seruo centum.* Quamquã aliquantum adiiciebatur equitib. ad id precium, quod pepigerant dedentes se: læti tamen quamcunque conditionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio eorum decem deligi, qui Romam ad senatum irent. nec pignus aliud fidei, quam vt iurarent se redituros, acceptum. Missus cum his Carthalo nobilis Carthaginiensis: qui, si forte ad pacem inclinarent animos, conditiones ferret. Quùm egressi castris essent, vnus ex iis minimè Romani ingenii homo, velut aliquid oblitus, iurisiurandi soluendi caussa quum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Vbi eos Romam venire nunciatum est, Carthaloni obuiã lictor missus, qui dictaris verbis nunciaret, vt ante noctem excederet finibus Romanis. Legatis captiuorum senatus ab dictatore datus est. Quorum princeps M. Iunius: *Patres conscripti*, inquit, *nemo vestrûm ignorat, nulli vnquam ciuitati viliores fuisse captiuos, quàm nostræ. ceterum nisi nobis plus iusto nostra placet caussa, non alii vnquam minus negligendi vobis, quàm nos, in hostium potestatem venerunt. nõ enim in acie per timorem arma tradidimus, sed quùm propè ad noctem superstantes, cumulis cæsorum corporum præliũ extraxissemus, in castra recepimus nos. diei reliquum, ad noctem insequentem fessi labore ac vulneribus vallum sumus tutati. postero die quũ circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec vlla alia iam per confertos hostes erumpendi spes esset; nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominũ ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare: tum demũ pacti sumus preciũ quo redempti dimitteremur: arma, in quibus nihil iã auxilii erat, hosti tradidimus. Maiores nostros quoq́; acceperamus se à Gallis auro redemisse: & patres nostros, asperrimos illos ad conditionem pacis, legatos tamen captiuorum redimendorum gratia Tarentum misisse, atq́; in Italia cum Gallis, & ad Heracleam cum Pyrrho, vtraq́; non tam clade infamis, quàm pauore & fuga, pugna fuit. Cannenses campos acerui Romanorum corporum tegunt: nec superfumus pugnæ, nisi in quibus trucidandis & ferrum & vires hostem defecerunt. Sunt etiam de nostris quidam, qui nec in acie quidem refugerunt: sed præsidio castris relicti, quùm castra traderentur, in potestatem hostium venerunt. Haud equidem vllius ciuis, aut commilitonis fortunæ aut conditioni inuideo, nec premendo alium me extulisse velim videri: ne illi quidem (nisi pernicitatis pedum, & cursus aliquod præmium est) qui plerię inermes ex acie fugientes nõ prius, quàm venusiæ aut Canusii constiterunt, se nobis merito prætulerint: gloriatiq́; sint, in se plus quam in nobis præsidii Reipub. esse. sed illis vt bonis ac foribus viris militibusq́; vtemini: & nobis iam promptioribus pro patria, quod beneficio vestro redempti, atq́; in patriã restituti fuerimus. Delectum ex omni ætate & fortuna habetis: octo millia seruorum audio armari: non minor numerus noster est, nec maiori precio redimi possumus, quam hi emuntur: nam si conferam nos cum illis, iniuriã nomini Romano faciam. Illud etiam in tali consilio animaduertendum vobis censeã Patres conscripti, si tam duri oris esse velitis, quod nullo nostro merito faciatis, cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho videlicet? qui nos hospitum numero habuit captiuos: an barbaro, ac Pœno? qui vtrũ auarior, an crudelior sit, vix existimari potest. Si videatis catenas, squalorem deformitatemq́; ciuiũ vestrorum, nõ minus profecto vos ea species moueat, quã si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones vestras. Intueri potestis solicitudinem & lacrimas in vestibulo curiæ stantiũ cognatorum nostrorum, exspectantiumq́; responsum vestrum. quũ ii pro nobis, proque iis qui absunt, ita suspensi ac solíciti sint, quem censetis animum ipsorum esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si medius fidius ipse in nos mitis Annibal contra naturam suã esse velit, nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, quum indigni vt* à vo-

De captiuis redimendis legati.

LIX. M. Iunii captiuis redimendi oratio.

a vobis redimeremur, visi sumus. Rediére Romā quondam remissi à Pyrrho sine precio capti: sed rediére cum legatis, primoribus ciuitatis ad redimendos sese missis. Redeam ego in patriam trecentis nummis nō æstimatus ciuis? Suum quisque habet animū Patres conscripti, scio in discrimine esse vitam corpusque meum. magis me famæ periculum mouet, ne à vobis damnati ac repulsi habeamur. neque enim vos precio pepercisse homines credent. Vbi is finem fecit, extemplò ab ea turba, quæ in comitio erat, clamor flebilis est sublatus, manusq; ad curiam tendebant orantes, *vt sibi liberos, fratres, cognatos, redderent.* Feminas quoq; metus ac necessitas turbæ huic virorum in foro immiscuerat. Senatus summotis arbitris consuli cœptus. Ibi quum sententiis variaretur: & alii, *redimendos de publico*: alii, *nullam publicam impensam faciendam, nec prohibendos ex priuato redimi: si quibus argentum in præsentia deesset, dandam ex ærario pecuniam mutuam, prædibusque ac prædiis cauendū populo*, censerent: tum T. Manlius Torquatus prisce ac nimis duræ, vt plerisq; videbatur, seueritatis, interrogatus sententiam, ita locutus fertur: *Si tantummodo postulassent legati pro iis qui in hostium potestate sunt, vt redimerentur, sine vllius insectatione, eorum breui sententiā peregissem. quid enim aliud quam admonendi essetis, vt morem traditum à Patribus necessariò ad rem militarē exemplo seruaretis? nunc autem cum propè gloriati sint, quod se hostibus dediderint, præferrique non captis modò in acie ab hostibus, sed etiam iis qui Venusiam Canusiumque peruenerunt, atque ipsi C. Terentio consuli æquum censuerint: nihil vos eorum Patres conscripti, quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque vtinā hæc quæ apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exercitum agerem, optimum testem ignauiæ cuiusque & virtutis: aut vnus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti ducem secuti essent milites, hodie in castris Romanis, non captiui in hostiū potestate essent, & quū fessis pugnādo hostibus, tum victoria lætis, & ipsis plerisque regressis in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, & septena armatorum hominū millia erumpere etiam inter confertos hostes potuissent, neque enim per se ipsi id facere conati sunt, neque alium sequi voluerunt. Nocte propè tota P. Sempronius Tuditanus non destitit admonere, adhortarique eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox incœptum tegeret, se ducem sequerentur: ante lucem peruenire in tuta loca, in sociorum vrbes posse. Sicut auorum memoria P. Decius Tribunus militum in Samnio, sicut nobis adolescentibus priori Punico bello. Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumulū eos capiendum, situm inter medios hostes, duceret, dixit,* Moriamur milites, & morte nostra eripiamus ex obsidione circumuentas legiones. *Si hoc P. Sempronius diceret: nec viros quidem, nec Romanos vos duceret, si nemo tantæ virtutis existeret comes. Viam non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat: ducem se in patriam, ad parentes, ad coniuges ac liberos facit. vt seruemini, deest vobis animus? quid, si moriendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia ciuium sociorumque circa vos eo ipso die cæsa iacent: si tot exempla virtutis non mouent, nihil vmquam mouebit. si tanta clades vobis vilem vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam: imò desiderate, dum patria est, dum ciues eius estis. sero nunc desideratis diminuti capite, abalienati iure ciuium, serui Carthaginensium facti. Precio redituri estis eò, vnde ignauia ac nequitia abistis? Publium Sempronium ciuem vestrum non audistis, arma capere, ac se iubentem sequi: Annibalem paullo post audistis, castra prodi, & arma tradi iubentem. Quam ego ignauiam istorum accuso, quum scelus possim accusare? nō enim modo sequi recusarunt bene monentem, sed subsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summouissent. prius, inquam, Publio Sempronio per ciuium agmen, quam per hostium fuit erumpendum. Hos ciues patria desideret? quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis qui ad Cannas pugnauerunt, ciuem haberet. Ex millibus septem armatorum sexcenti extiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent. neque iis quadraginta millia hostium obstitere: quam tutum iter duarum propè legionū agmini futurum censetis fuisse? haberetis hodiè viginti millia armatorum Canusii, fortia, fidelia, P. C. Nunc autem quemadmodum hi boni, fidelesque (nam fortes ne ipsi quidem dixerint) ciues esse possunt? nisi quis credere potest fuisse, qui erumpentibus quin erumperent, obsistere conati sunt: aut non inuidere eos quum incolumitati, tum gloriæ illorū per virtutem partæ, quum sibi timorem ignauiamque seruitutis ignominiosæ caussam esse sciant. Maluerunt in tentoriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At enim ad erumpendum è castris defuit animus: ad tutanda fortiter castra animū habuerunt. dies noctesque aliquot obsessi, armati se ipsi tutati vallo sunt: tandem vltima ausi passique, quum omnia subsidia vitæ deessent, affectisque fame, viribus arma iam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis quā armis victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit. ante secundam horam nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac seipsos. Hæc vobis ipsorum per biduum militia fuit. quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt: quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie, neque in castris vtiles. Vos redimam? quū erūpere castris oportet, cunctamini, ac manetis, quum manere & castra tutari armis necesse est, & castra & arma & vos ipsos traditis hosti. Ego non magis istos redimendos P. C. censeo, quā illos dedendos Annibali, qui per medios hostes è castris eruperunt ac per summā virtutem se patriæ restituerunt.* Postea quam Manlius dixit, quamquam, Patrum quoq; plerosque captiui cognatione attingebant, præter exemplum ciuitatis minimè in captiuos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines mouit: quia nec ærarium exhaurire magna iam summa erogata in seruos ad militiā emendos armandosque, nec Annibalem maximè huiusce rei, vt fama erat, egentem locupletari volebant. Quum triste responsum, *non redimi captiuos* redditum esset, nouusque super veterem luctus tot iactura ciuium reiectus esset, cum magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt. Vnus ex iis domū abiit, quod fallaci reditu in castra

LX.

Manlii Torquati sententia.

LXI.

De legatis captiuorum variæ opiniones.

castra iureiurando se exsoluisset. quod vbi innotuit, relatum ad senatum est. omnes censuerunt *comprehendendum, & custodibus publicè datis deducendum ad Annibalem esse*. Est & alia de captiuis fama decem primos venisse. de eis quum dubitatum in senatu esset. admitterentur in vrbem, necne: ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur. morantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos venisse, L. Scribonium, & C. Calpurnium, & L. Manlium. tum demum ab cognato Scribonii Tribuno plebis de redimendis captiuis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum: & nouos legatos tres ad Annibalem reuertisse; decem veteres remansisse; quod per caussam recognoscendi nomina captiuorum ad Annibalem ex itinere regressi religione sese exsoluissent. de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse: victosq; paucis sententiis, qui dedendos censuerint. ceterùm proximis censoribus adeò omnibus notis ignominiisq; confectos esse, vt quidam eorum mortem sibiipsi extemplò consciuerint: ceteri non foro solùm, omni deinde vita, sed propè luce ac publico caruerint. Mirari magis, adeò discrepare inter auctores, quàm quid veri sit discernere queas. Quanto autem maior hæc clades superioribus cladibus fuerit, vel ea res indicio est; quòd qui sociorum ad eam diem firmi steterant, tum labare cœperunt: nulla profectò alia de re, quàm quod desperare cœperant de imperio. Defecere autem ad Pœnos hi populi: Attelani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars, Samnites, præter Pentros; Bruttii omnes, Lucani: præter hos Surrentini, & Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metapontini, Crotonienses, Locrique, & Cisalpini omnes Galli. Nec tamen hæ clades defectionesq; sociorum mouerunt, vt pacis vmquam mentio apud Romanos fieret; neq; ante Consulis Romani aduentum, nec postquā is rediit renouauitq; memoriam acceptæ cladis. quo in tempore ipso, adeo magno animo ciuitas fuit, vt consuli ex tanta clade, cuius ipse magna caussa fuisset, redeunti, & obuiā itum frequenter ab omnibus ordinibus sit; & gratiæ actæ, *quod de Republica non desperasset*: cui, si Carthaginiensiū ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.

EPITOME LIBRI XXIII.

Campani ad Annibalem defecere. Nuncius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus, annulos aureos à digitis occisorum Romanorum detractos, in vestibulo curiæ effudit: quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuncium Hanno, ex Pœnis nobilissimus, suadebat senatui Carthaginiensium, vt pacem à populo Romano peterent: nec tenuit, obstrepente Barchina factione. Cl. Marcellus prætor ad Nolam eruptione aduersus Annibalem ex oppido facta prosperè pugnauit. Exercitus Annibalis per hiberna Capuæ ita luxuriatus est, vt corporum viribus atq; animorum eneruaretur. Casilinum à Pœnis obsessum: ita fame vexatum est, vt lora & pelles scutis detractas, & mures inclusi essent: nucibus per Vulturnum amnem à Romanis missis vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus centum nonaginta septem suppletus est. L. Postumius prætor à Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. & P. Scipiones in Hispania Asdrubalem vicerunt, & Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt: ne recederent inde, nisi finito bello. Inter Philippum Macedonum regem & Annibalem societas iuncta est. Sempronius Gracchus consul Campanos cecîdit. Præterea in Sardinia feliciter à T. Manlio prætore aduersus Pœnos Sardosque res gestas continet. à quo Asdrubal dux, & Mago & Hanno capti: Claudius Marcellus prætor, Annibalis exercitum ad Nolam prælio fudit, & vicit: primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit.

I. *Compsa Pœno tradita.*

ANNIBAL post Cannensem pugnā castra capta ac direpta, cōfestim ex Apulia in Samnium mouerat: accitus in Hirpinos à Statio, pollicente *se Compsam traditurū*. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos: sed premebat eū Compsanorum factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. post famā Cannensis pugnæ, vulgatumq; Trebii sermonibus aduentū Annibalis, quum Compsani vrbe excessissent; sine certamine tradita vrbs Pœno, præsidiumq; acceptum est. Ibi præda omni atq; impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem regionis eius vrbes aut deficientes ab Romanis accipere, aut detrectantes cogere ad defectionē iubet. ipse, per agrum Campanum, mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, vt vrbem maritimam haberet. Vbi fines Neapolitanorum intrauit, Numidas partim in insidiis (& pleræque cauæ sunt viæ, sinusque occulti) quacunque arte poterat disposuit; alios præ se actam prædam ex agris ostentantes obequitare portis iussit: in quos, quia nec multi & incompositi videbantur, quum turma equitū erupisset, à cedentibus consultò tracta in insidias, circumuenta est: nec euasisset quisquam, nisi mare propinquum, & haud procul littore naues piscatoriæ pleræq; conspectæ, peritis nandi dedissent effugium. aliquot tamen eo prælio nobiles iuuenes cæsi sunt: inter quos & Hegeas præfectus equitum intemperantius cedentes secutus, cecidit. Ab vrbe oppugnanda Pœnum abstinuere conspecta mœnia, haud quaquam prompta oppugnanti. Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate atque indulgentia fortunæ. maximè tamen inter corrupta omnia, licentia plebis sine modo libertatem exer-

Neapolis conspecta mœnia Annibalem eius oppugnatione abstinere.

exercentis. Senatum & sibi & plebi obnoxium Pacuuius Calauius fecerat, nobilis item ac popularis homo, ceterum malis artibus nactus opes. is quum eo forte anno, quo res male gesta ad Thrasimenum est, in summo magistratu esset, iam diu infestam senatui plebem ratus per occasionem nauandi res, magnum ausurã facinus, vt si in ea loca Annibal cum victore exercitu venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis: improbus homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi, quã euersa Republica dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua & senatum seruaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, *quum sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset*, præfatus esset: *quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Liuio dedisset: ceterum maiorem multò rem magisq; timendam instare. non enim per defectionem ad tollendum ex ciuitate senatum plebem spectare: sed per cædem senatus vacuam Rempublicam tradere Annibali ac Pœnis velle. eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & certaminũ in Republ. obliti credant.* Quum omnes victi metu permitterent: *claudam in curia vos*, inquit, *& tamquã & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia, quibus nequiquam aduersarer, viam saluti vestræ inueniam. in hoc fidem quam vultis ipsi, accipite.* Fide data egressus, claudi curiam iubet; præsidiumque in vestibulo reliquit, ne quis adire curiam iniussu suo, neue inde egredi possit.

II. Tunc vocato ad concionem populo: *Quod sæpè*, inquit, *optastis Campani, vt supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc, non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas præsidiis clientium seruorumque tuentur, cum summo vestro periculo: sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite, solos, inermes: nec quicquam raptim, aut fortè temere egeritis. de singulorum capite vobis ius sententiæ dicendæ faciam, vt quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, vt potiorem ira salutem atque vtilitatem vestram habeatis. Etenim hos (vt opinor) odistis senatores. nam senatum omnino non habere non vultis. quippe aut rex (quod abominandum) aut quod vnum liberæ ciuitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, vt & veterem senatum tollatis, & nouum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo, de quorum capite vos consulam: quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in eius locum virum fortem ac strenuum nouum senatorem cooptabitis, quàm de noxio supplicium sumatur.* Inde consedit, & nominibus in vrnam coniectis citari quod primum forte nomen excidit, ipsumque è curia produci iussit. Vbi auditum est nomen, *malum & improbum* pro se quisque clamare, & *supplicio dignum*. Tunc Pacuuius: *Video quæ sententia de hoc sit data. eiicitur pro malo atque improbo. bonum senatorem & iustum eligite.* Primò silentium erat, inopia potioris subiiciendi: deinde quũ aliquis omissa verecundia quempiam nominasset, multò maior extemplò clamor oriebatur, quum alii negarent *nosse*, alii *nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæstus genus* obiicerent. Hoc multò magis in secundo ac tertio senatore factum est: vt ipsius pœnitere homines appareret: quem autem in eius substituerent locum, deesse. quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, & multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, *notissimum quodque malum maxime tolerabile*, dicentes esse, iubentesq; senatum ex custodia dimitti.

IV. Hoc modo Pacuuius, quum obnoxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis quam plebi fecisset; sine armis iam omnibus concedentibus dominabatur. Hinc senatores, omissa dignitatis libertatisque memoria, plebem affari, salutare, benigne inuitare: apparatis accipere epulis: eius caussas suscipere, ei semper parati adesse: secundum eam in litem iudicem dare, qui magis popularis aptiorque in vulgus fauori conciliando esset. iam vero nihil in senatu actum aliter, quam si plebis ibi esset concilium.

Capuæ perditi mores.

Prona semper ciuitas in luxuriam, non ingeniorum modo vitio, sed affluenti copia voluptatum, & illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestrisque: tum vero ita obsequio principum, & licentia plebis lasciuire; vt nec libidini, nec sumptibus modus esset. ad contemptum legum, magistratuum, senatusque, accessit tum post Cannensem cladem, vt, cuius aliqua erat verecundia, Romanum quoque imperium spernerent. id modò erat in mora, ne id extemplo efficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat: & quod, quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant, trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum vrbium delecti ab Romanis ac missi. Horum parentes cognatiq; ægre peruicerunt, vt legati ad consulem Romanum mitterentur. Ii nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem inuenerunt: quam poterat maximè miserabilem bonis sociis; superbis atque infidelibus, vt erant Campani, spernendum.

Varronis Cos. oratio ad legatos Campanos.

& auxit rerum suarum suique contemptum Consul nimis detegendo cladem, nudandoque. nam quum legati *ægre ferre senatum populumque Campanum, aduersi quicquam euenisse Romanis nunciassent, pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent*: *Morem*, inquit, *magis loquendi cum sociis seruastis Campani, iubentes quæ opus essent, ad bellum, imperare, quam conuenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. quid enim nobis ad Cannas relictum est; vt quasi aliquid habeamus, id quod deest, expleri ab sociis velimus? pedites vobis imperemus: tamquam equites habeamus? pecuniam deesse dicamus, tamquam ea tantum desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna, legiones, equitatus, arma, signa, equi*

virique, pecunia, commeatus, aut in acie, aut in ruinis postero die amissis castris perierunt. Itaque non inuentis nos in bello oportet Campani, sed cum Pœnis bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, vt trepidos quondam maiores vestros intra mœnia compulsos, nec Samnitem modo hostem, sed etiam Sidicinum pauentes, receptos in fidem apud Satriculam defenderimus, cœptumque propter vos cum Samnitibus bellum per centum propè annos, variante fortuna euentum, tulerimus. Adiicite ad hæc, quod fœdus æquum dedimus, quod leges nostras, quod ad extremum (id quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit) ciuitatem nostram magnæ parti vestrum dedimus, communicauimusque vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta est, credere Campani oportet, communem patriam tuendam arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, vt quod à nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat. Pœnus hostis, ne Africæ quidem indigenam, ab vltimis terrarum oris, freto Oceani, Herculisque columnis, expertem omnis iuris & conditionis, & linguæ propè humanæ, militem trahit. Hunc natura & moribus immitem ferumque, insuper dux ipse efferauit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue faciendis, & (quod proloqui etiam piget) vesci humanis corporibus docendo. hos infandis pastos epulis, quos contingere etiam nefas sit, videre atque habere dominos, & ex Africa & à Carthagine iura petere, & Italiam Numidarum ac Maurorum pati prouinciam esse, cui non, genito modo in Italia, detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsum clade Romanum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac recuperantum esse. Triginta millia peditum, quatuor equitum arbitror ex Campania vos scripsisse: iam pecuniæ affatim est, frumentique. qui si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec Annibal se vicisse sentiet, nec Romani se victos esse. Hac oratione consul dimissis redeuntibusque domum legatis, vnus ex iis, Sabius Virius, *tempus venisse*, ait, *quo Campani non agrum solum ab Romanis quondam per iniuriam ademptum recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint. fœdus enim cum Annibale quibus velint legibus facturos. neque controuersiam fore, quin ipse confecto bello Annibal victor in Africam hinc decedat, exercitumque deportet: Italiæ imperium Campanis relinquatur.* Hæc Virio loquenti assensi omnes. ita renunciant legationem, vti deletum omnibus videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem, ac pars maxima senatus spectare. extracta tamen auctoritatibus seniorum per paucos dies est res: postremò vicit sententia plurium, *vt iidem legati qui ad consulem Romanum ierant, ad Annibalem mitterentur.* Quo prius quam iretur, certumque defectionis consilium esset, Romam legatos missos à Campanis, in quibusdam annalibus inuenio, postulantes, *vt alter Consul Campanus fieret, si rem Romanam adiuuari vellent.* indignatione orta, summoueri à curia iussos esse: missumque lictorem, qui ex vrbe educeret eos, atque eo die manere extra fines Romanos iuberet. Quia nimis compar Latinorum quondam postulationi erat, Cœliusque & alii id haud sine caussa prætermiserant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

VI. Campani de occupanda Italia cogitant.

VII. Pacis leges inter Campanos & Annibalem.

Legati ad Annibalem venerunt, pacemque cum eo his conditionibus fecerunt: *Ne quis imperator magistratusue Pœnorum ius vllum in ciuem Campanum haberet, neue ciuis Campanus inuitus militaret, munusue faceret: vt suæ leges, sui magistratus Campanis essent: vt trecentos ex Romanis captiuos Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent, cum quibus equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, permutatio fieret.* Hæc pacta. Alia insuper, quam quæ pacta erant, facinora Campani ediderunt. nam præfectos sociûm ciuesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occupatos, partim priuatis negociis implicitos, plebs repente omnes comprehensos, velut custodiæ suæ caussa, balneis includi iussit: vbi feruore atque æstu anima interclusa, fœdum in modum exspirarent. Ea ne fierent, neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa ope Decius Magius, vir cui ad summam auctoritatem nihil præter sanam ciuium mentem defuit, restiterat. vt vero præsidium mitti ab Annibale audiuit, Pyrrhi superbam dominationem, miserabilemque Tarentinorum seruitutem, exempla referens, primò *ne reciperetur præsidium*, palam vociferatus est: deinde *vt receptum, aut eiiceretur, aut, si malum facinus, quod à vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti ac memorabili facinore purgare vellent, vt interfecto Punico præsidio restituerent se Romanis.* Hæc (neque enim occulte agebantur) quum relata Annibali essent, primò misit, qui vocarent Magium ad sese in castra. deinde quum is ferociter negasset *se iterum* (*nec enim Annibali ius esse in ciuem Campanum*) concitatus ira Pœnus, comprehendi hominem, vinctumque attrahi ad se iussit. veritus deinde, ne quid inter vim tumultus, atque ex concitatione animorum inconsulti certaminis orir etur, ipse, præmisso nuncio ad Marium Blosium Prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, proficiscitur è castris cum modico præsidio. Marius concione aduocata edicit, *vt frequentes cum coniugibus ac liberis obuiam irent Annibali.* Ab vniuersis id non obedienter modo, sed enixe, fauore etiam vulgi, & studio visendi tot iam victoriis clarum imperatorem factum est. Decius Magius nec obuiam egressus est: nec, quo timorem aliquem ex conscientia significare posset, priuatim se tenuit: in foro cum filio clientibusq; paucis ociose inambulauit trepidante tota ciuitate ad excipiendum Pœnum, visendumque. Annibal ingressus vrbem, senatum extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum *ne quid eo die ferè gereret: diemq; vt ipse aduentu suo festum lætus ac libens celebraret:* quamquam præceps ingenio in iram erat, tamen ne quid in principio negaret: visendo vrbem, magnã diei partẽ consumpsit. Diuersatus est apud Minios Celeres,

Decii generosa audacia.

VIII.

Ste-

Stenium Pacullumque, inclitos nobilitate ac diuitiis: Eò Pacuuius Calauius, de quo antè dictum est, princeps factionis eius quæ attraxerat rem ad Pœnos, filium iuuenem adduxit: *abstractumque ab se à Decii* ait *latere, cum quo ferocissimè pro Romana societate aduersus Punicum fœdus steterat:* nec eum aut inclinata in partem alteram ciuitas, aut patria maiestas sententia depulerat. Huic dum pater iuueni Annibalem deprecando magis quam purgando placauit, victusq; patris precibus lacrimisque, etiam ad cœnam eum cum patre vocari iussit: cui conuiuio neminem Campanum, præter quam hospites, Iubelliumque Tauream insignem bello virum, adhibiturus erat. Cœperunt epulari de die, & conuiuium non ex more Punico, aut militari disciplina esse: sed vt in ciuitate, atq; etiam domo diu ad varias omnium voluptatum illecebras instructum. Vnus nec dominorum inuitatione, nec ipsius interdum Annibalis, Calauii filius Perolla vinci potuit: ipsique valetudinem excusans patri, animi quoque eius mirabilem interturbationem quum quæreret: antè solis fermè occasum patrem Calauium ex conuiuio egressum, secutus filius, vbi in secretum (hortus erat posticis ædium) peruenerunt: *Consilium,* inquit, *affero pater, quo non veniam solum peccati, quo defecimus ad Annibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multò maiore dignitate & gratia simus Campani, quàm vnquam fuimus.* Quum mirabundus pater, *quidnam esset consilii,* quæreret: toga reiecta ab humero, latus succinctum gladio nudat: *Iam ego,* inquit, *sanguine Annibalis sanciam Romanum fœdus. te id prius scire volui, si fortè abesse, dum facinus patratur, malles.* Quæ vbi vidit audiuitque senex, velut si iam agendis, quæ audiebat, interesset, cum metu: *Per ego te,* inquit, *fili, quæcumque iura liberos iungunt parentibus, precor, quæsoque, ne ante oculos patris facere & pati omnia infanda velis. paucæ horæ sunt, intra quas iurantes per quicquid Deorum est, dextras dextræ iungentes fidem obstrinximus, vt sacratis de mensis essemus: digressi à colloquio extemplo in eum armamur? surgis ab hospitali mensa, ad quam tertius Campanorum adhibitus ab Annibale es: eã ipsam mensam cruentare vis hospitis sanguine? Annibalem modo pater filio meo potui placare, filium Annibali non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas: audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere afferunt. Vnus aggressurus es Annibalem? quid illa turba tot liberorum, seruorumque? quid in vnum intenti omnium oculi? quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? vultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis? & si alia auxilia desint, meipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Annibalis, sustinebis? atqui per meum pectus petendus ille tibi, transfigendusque est. deterreri hic sine te potius, quam illic vinci. valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie valuerunt.* Lacrimantem inde iuuenem cernens, medium complectitur, atque osculo hærens non antè precibus abstitit, quam peruicit, vt gladium poneret, fidemque daret, nihil facturum tale. Tum iuuenis: *Ego quidem,* inquit, *quam patriæ debeo pietatem, exsoluam patri. tuam doleo vicem, cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen: semel, quum defectionem inisti ab Romanis, iterum, quum pacis cum Annibale fuisti auctor; tertio hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ mora atque impedimentum tu es. O patria, ferrum, quo pro te armatus hanc arcem defendere volebam, hosti minimè parcens; quando parens extorquet, recipe.* Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans maceriam horti abiecit: & quo minus res suspecta esset, se ipse conuiuio reddidit.

[Margin: Perolla, iuuenis, filius de interficiendo Annibale. — K.]

Postero die senatus frequens datus Annibali. vbi prima eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua *gratias egit Campanis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent: & inter cetera magnifica promissa pollicitus, breui caput Italiæ omnis Capuam fore: iuraque inde cum ceteris populum Romanum etiam petiturum. Vnum esse exortem Punicæ amicitiæ fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum, neque dici debere; Magium Decium. eum postulare, vt sibi dedatur, ac se præsente de eo referatur, senatusque consultum fiat.* omnes in eam sententiam ierunt: quamquam magnæ parti, & vir indignus ea calamitate, & haud paruo initio minui videbatur ius libertatis. Egressus curia, in templo magistratus consedit: comprehendique Decium Magium, atque ante pedes destitutum, caussam dicere iussit. Qui quum manente ferocia animi, negaret *lege fœderis id cogi posse:* tum iniectæ catenæ, ducique ante lictorem in castra est iussus. Quoad capite aperto est ductus, concionabundus incessit, ad circumfusam vndique multitudinem vociferans: *Habetis eam libertatem Campani, quam petistis, foro medio, luce clara, videntibus vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior. quid violentius Capua capta fieret? ite obuiam Annibali, exornate vrbem, diemque aduentus eius consecrate, vt hunc triumphum de ciue vestro spectetis.* Hæc eo vociferante quum moueri vulgus videretur, obuolutum caput est, ociusque rapi extra portam iussus. ita in castra perducitur, extemploque impositus in nauim, & Carthaginem missus, ne motu aliquo Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pœniteret dediti principis: & legatione missa ad repetendum eum, ne aut negando rem, quam primum peterent, offendendi sibi noui socii, aut tribuendo habendus Capuæ esset seditionis ac turbarum auctor. Nauem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum in ditione regum erant. ibi quum Magius ad statuam Ptolemæi regis confugisset, deportatus à custodibus Alexandriam ad Ptolemæum, dum eum docuisset, *contra ius fœderis vinctum se ab Annibale esse,* vinculis liberatur: permissumque vt rediret, seu Romam, seu Capuam mallet. *Nec* Magius *Capuam sibi tutam dicere: & Romam eo tempore, quo inter Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis quam hospitis fore domicilium. nusquam malle, quam in regno eius viuere, quem vindicem atque auctorem habeat liber-*

[Margin: X. Annibalis in senatu oratio. — Magius vinctus.]

XI.

Q. Fabius legatus à Delphis Romã rediit.

libertatis. Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor à Delphis Romam rediit, responsumque ex scripto recitauit: Diui quoque in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur. *Tum si ita faxitis Romani, vestræ res meliores felicioresq; erunt: magis ex sententia Respub. vestra vobis procedet, victoriaque duelli populi Romani erit, Pythio Apollini, Repub. vestra bene gesta seruataque, lucris meritis donum mittitote, deque præda, manubiis spoliisque honorem habetote.* Hæc vbi ex Græco carmine interpretata recitauit, tum dixit, *se oraculo egressum extemplo his omnibus Diis rem diuinam thure ac vino fecisse: iussumq; ab antistite, sicut coronatus laurea corona & oraculum adisset, & rem diuinam fecisset: ita coronatum nauim ascendere, nec antè deponere eam, quàm Romam peruenisset. se quæcumq; imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum, coronam Romæ in ara Apollinis deposuisse.* Senatus decreuit, vt eæ res diuinæ, supplicationesque primo quoque tempore cum cura fierent. Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuncius victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago Amilcaris filius, non ex ipsa acie à fratre missus, sed retentus aliquot dies in recipiendis ciuitatibus Brutiorum, quæ deficiebant. Is quum ei senatus datus esset, res gestas in Italia à fratre exposuit. *Cum sex imperatoribus eum, quorum quatuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint: cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse: occidisse supra ducenta millia hostium: supra quinquaginta millia cepisse. ex quatuor consulibus duos occidisse, ex duobus saucium alterum, alterum toto exercitu amisso vix cum quinquaginta hominibus effugisse. magistrum equitum qui consularis potestatis sit, fusum fugatumque: dictatorem, quia se in aciem nunquam commiserit, vnicum haberi imperatorem. Brutios Apulosque, partem Samnitum ac Lucanorum defecisse ad Pœnos. Capuam, quod caput, non Campaniæ modo, sed post afflictam rem Romanam Cannensi pugna, Italiæ sit, Annibali se tradidisse. Pro his tantis totq; victoriis verum, sacrum diis immortalibus agi haberique.*

Mago res in Italia gestas Carthaginiensibus exponit.

XII.

Ad fidem deinde tam lætarum rerum, effundi in vestibulo curiæ iussit annulos aureos, qui tantus aceruus fuit, vt metientibus *dimidium super treis modios explesse*, sint quidam auctores. Fama tenuit, quæ propior vero est, haud plus fuisse modio. Adiecit deinde verbis, quo maioris cladis indicium esset, *neminem nisi equitem atq; eorum ipsorum primores id gerere insigne.* Summa fuit orationis, *quo propius spes belli perficiendi sit, eo magis omni ope iuuandi Annibali esse. procul enim ab domo militiam esse, in media hostium terra, magnam vim frumenti pecuniæq; absumi: & tot acies, vt hostium exercitus delesse, ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse. mittendum igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam, frumentumq; tam benemeritis de nomine Punico militibus.* Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco vir factionis Barchinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus: *Quid est Hanno?* inquit, *etiam nunc te pœnitet belli suscepti ad versus Romanos? iube dedi Annibalē: veta in tam prosperis rebus gratias Diis immortalibus agi. audiamus Romanum senatorem in Carthaginiensium curia.* Tum Hanno: *Tacuissem hodie, Patres conscripti, ne quid in communi gaudio, minus lætum quod esset vobis, loquerer. nunc interroganti senatori, pœniteatne me adhuc suscepti aduersus Romanos belli? si reticeam, aut superbus aut obnoxius videar. quorum alterū est hominis alienæ libertatis obliti, alterum suæ. Respondeam igitur Himilconi, non desisse pœnitere me belli, neq; desiturum ante inuictum nostrum imperatorem incusare quam finitum aliqua tolerabili conditione bellum videro: nec mihi pacis antiquæ desiderium vlla alia res quam pax noua finiet. Itaque ista quæ modo Mago iactauit, Himilconi ceterisq; Annibalis satellitibus iam læta sunt; mihi possunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si volumus fortuna vti, pacem nobis æquiorem dabunt. nam si prætermittimus hoc tempus, quo magis dare quam accipere possumus videri pacem, vereor ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis, ac vana euadat. quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi exercitus hostium: mittite milites mihi. quid aliud rogares, si esses victus? Hostium cepi bina castra, prædæ videlicet plena: & commeatum, frumentum, & pecuniam date. quid aliud, inquam, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et ne omnia ipse mirer: (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare ius fasque est) velim seu Himilco, seu Mago respondeat: quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse, primum ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos? deinde ecquis homo ex quinq; & triginta tribubus ad Annibalem transfugerit?* Quum vtrumque Mago negasset: *Hostium quidem ergo,* inquit, *adhuc multum superest. sed multitudo ea quid animorum, quidve spei habeat, scire velim.* Quum, id nescire se, Mago diceret: *Nihil facilius scitu est,* inquit, *ecquos legatos ad Annibalem Romani miserunt de pace? ecquam denique mentionem pacis Romæ factam esse, allatum ad vos est?* Quum id quoque negasset: *Bellum igitur,* inquit, *tam integrum habemus, quam habuimus, qua die Annibal in Italiam est ingressus. Quam varia priore Punico bello fuerit, plerique qui meminerimus, superfumus. numquam terra marique magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quàm ante consules C. Luctatium & A. Postumium fuerunt. Luctatio & Postumio Consulibus deuicti ad Ægateis insulas sumus. Quod si (id quod Dii omen auertant) nunc quoque fortuna aliquid variauerit, tum pacem speratis quum vincimur: quam nunc, quum vicimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet, seu deferenda hostibus, seu accipienda, habeo quid sententiæ dicam, si de iis quæ Mago postulat, refertis; nec victoribus mitti attinere puto, & frustrantibus nos falsa atq; inani victoria multo minus censeo mittenda esse.* Haud multos mouit Hannonis oratio. nam & simultas cum familia Barchina leuiorem auctorem faciebat: & occupati animi præsenti lætitia, nihil quo vanius fieret gaudiū suum, auribus admittebant: debellatumq; mox fore, si adniti paululum voluissent, rebantur. Itaq; ingenti consensu fit S. C. *vt Annibali quadraginta Numidarū millia in supplementum mitterentur: & quadraginta elephanti: & argenti multa talenta.* Dictatorq; cū

Himilco Hannonem increpat.

Mago-

Magone in Hispaniam præmissus est ad conducenda viginti millia peditum, quatuor equitum, quibus exercitus qui in Italia quique in Hispania erant, supplerentur. Ceterum hæc, vt in secundis rebus, segniter ocioseque gesta sunt. Romanos præter insitam industriam animis, fortuna etiam cunctari prohibebat. nam nec consul vlli rei, quæ per eum agenda esset, deerat: & dictator M. Iunius rebus diuinis perfectis, latoque, vt solet, ad populum *vt equum ascendere liceret*, præter duas vrbanas legiones, quæ principio anni à consulibus conscriptæ fuerant, & seruoru[m] delectum, cohortesque ex agro Piceno & Gallico collectas, ad vltimum propè desperatæ Reipublicæ auxilium, quum honesta vtilibus cedunt, descendit equo, dixitque: *Qui capitalem fraudem ausi, quiq[ue] pecuniæ iudicati in vinculis essent: qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque se exsolui iussurum:* & sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. Flaminii translata erant, armauit. itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab vrbe proficiscitur. Annibal Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum animos partim spe, partim metu nequiquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit: & vt non hostiliter statim, quia non desperabat voluntariam deditionem; ita si morarentur spem, nihil eorum quæ pati aut timere possent, prætermissurus. Senatus, ac maximè primores eius in societate Romana cum fide præstare; plebs nouarum, vt solet rerum, atq; Annibalis tota esse: metumque agrorum populationis, & patienda in obsidione multa grauia indignaque proponere animo. neq; auctores defectionis deerant. Itaque vbi senatum metus cepit, si palam contra tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse; clam simulando dilationem mali inueniunt. placere enim sibi defectionem ad Annibalem simulant: quibus autem conditionibus in fœdus amicitiamque nouam transeant, parum constare. Ita spatio sumpto, legatos properè ad prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt: docentque *quanto in discrimine sit Nolana res. agrum Annibalis esse, & Pœnorum vrbem extemplo futuram, ni subueniatur. concedendo plebi senatum, vbi velint, defecturos se: ne deficere præfestinarent, effecisse.* Marcellus collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum aduentum iussit, interim celari quæ secum acta essent, spemque omnem auxilii Romani. Ipse à Casilino Calatiam petit: atque inde Vulturno amne traiecto, perque agrum Saticulanum, Trebulanumq; super Suessulam per montes Nolam peruenit. Sub aduentum prætoris Romani, Pœnus agro Nolano excessit: & ad mare proximè Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quò cursus nauibus tutus ex Africa esset. Ceterum posteaquam Neapolim à præfecto Romano teneri accepit (M. Iunius Syllanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus) Neapolim quoq; sicut Nolam; non admissus, petit Nuceriam. eam quum aliquandiu circumsedisset; sæpe vi, sæpe solicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit: pactus *vt inermes cum singulis abirent vestimentis:* deinde, vt qui à principio mitis omnibus Italicis, præter Romanos, videri vellet; *præmia atque honores iis qui remansissent, ac militare vellent secum*, proposuit. nec ea spes quemquam tenuit. dilapsi omnes quocumque hospitia, aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ vrbes maximè Nolam Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque Capuam petissent, exclusi inde, quod portas Annibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, vrbs direpta atque incensa. Nolam Marcellus non sui magis fiducia præsidii, quam voluntate principum habebat. plebs timebatur, & ante omnes L. Bantius, quem conscensus attentatæ defectionis, ac metus à prætore Romano, nunc ad proditionem patriæ nunc si ea die fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat iuuenis acer, & sociorum ea tempestate nobilissimus eques. seminecem eum ad Cannas in aceruo cæsorũ corporum inuentum, curatumq; benigne, etiam cum donis Annibal domum remiserat: ob eius gratiam meriti rem Nolanam in ius ditionemque dare voluerat Pœno: anxiumque eum & solicitum cura nouandi res prætor cernebat. Ceterum quum aut pœna cohibendus esset, aut beneficio conciliandus; sibi assumpsisse, quam hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium, accitumq; ad se benigne appellat: *Multos eum inuidos inter populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo ciuis Nolanus sibi indicauerit, quam multa eius egregia facinora militaria essent. sed qui in Romanis militauerit castris, non posse obscuram eius virtutem esse. multos sibi qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille: quæque & quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset: vtique Cannensi pugna non prius prœlio abstiterit, quam prope exsanguis ruina superincidentium virorum, equorum, armorumq[ue] sit oppressus. Itaque macte virtute esto*, inquit, *apud me tibi omnis honos atque omne præmium erit: & quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atq[ue] emolumento esse.* lætoque iuueni promissis, equum eximium dono dat, * bigatosque quingentos quæstorem numerare iubet. lictoribus imperat, *vt eum se adire, quoties velit, patiantur.* Hac comitate Marcelli ferocis iuuenis animus adeo est mollitus, vt nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius iuuerit. Quum Annibal ad portas esset, (Nolam enim rursus à Nuceria mouerat castra) plebsq; Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus sub aduentum hostium intra muros se recepit, non castris metuens, sed ne prodendæ vrbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui deinde vtrimque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nolæ, Pœnorum

Margin notes: XIV. *[...]inius dictator et [...]m scelestos ar[...]at.* — *[Marc]ellus [...]nis [...]rrit.* — XV. — *Nuceria deditur Annibali.* — *L. Bantium sibi conciliat prætor.* — * *Val. 43. coron. cum dimidio, vel centur.* — XVI. *Nolam oppugnat Annibal.*

rum ante castra sua. prœlia hinc parua inter vrbem castraque, & vario euentu fiebant: quia duces nec prohibere paucos temere roganteis, nec dare signum vniuersæ pugnæ volebant. In hac continua iam duorum exercituum statione, principes Nolanorum nunciant Marcello: *nocturna colloquia inter plebem ac Pœnos fieri: statutumque esse, vt quum Romana acies egressa portis iret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent: clauderentque deinde portas, murosque occuparent, vt potientes rerum suarum atque vrbis, Pœnum inde pro Romano acciperent.* Hæc vbi nunciata sunt Marcello, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliquis motus intus oriretur, fortunam pugnæ experiri statuit. Ad treis portas in hostes versas tripartitò exercitum instruxit, impedimenta subsequi iussit: calones lixasq; & inualidos milites vallum ferre. media porta robora legionum & Romanos equites, duabus circa portis nouos milites, leuemque armaturam ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti; subsidiaque destinata impedimentis data, ne occupatis prœlio legionibus in ea impetus fieret. ita instructi intra portas stabant. Annibali sub signis (id quod per aliquot dies fecerat) ad multum diei in acie stanti, primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur, nec armatus quisquam in muris esset. ratus deinde prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit, iussos properè apparatum omnem oppugnandæ vrbis in primam aciem afferre: satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum aliquem in vrbe plebem moturam. Moxq; dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa, succeditque ad muros acies, patefacta repentè porta, Marcellus *signa canere, clamoremque tolli, ac pedites primum, deinde equites quanto maximo possent impetu, in hostem erumpere* iubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus & C. Aurelius legati in cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque, & alia turba custodiæ impedimentorum apposita, vt paucitatem maximè spernentibus Pœnis, ingentis repente exercitus speciem fecerint. Vix equidem ausim affirmare; quod quidam auctores sunt, duo millia & trecentos hostium cæsos: non plus vno Romanos amisisse. siue tanta, siue minor victoria fuit; ingens eo die res, ac nescio an maxima illo bello gesta sit. non vinci enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere.

Marcellus in Annibalem educit.

Duo millia & trecenti Pœnorum cæsi, vnus tantum Romanorum.

XVII. Annibal spe potiundæ Nolæ adempta, quum Acerras recessisset: Marcellus extemplo clausis portis, custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionē in foro de iis qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit: supra septuaginta damnatos proditionis securi percussit, bonaque eorum iussit publica esse: & summa rerum senatui tradita, cum exercitu omni profectus supra Suessulam, castris positis consedit: Pœnus Acerras primum ad voluntariam deditionem conatus perlicere, posteaquam obstinatos vidit, obsidere inde atq; oppugnare parat. ceterum Acerranis plus animi quam virium erat. itaq; desperata tutela vrbis, vt circumuallari mœnia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta, neglectasque custodias, silentio noctis dilapsi, per vias inuiaque, qua quemque aut consilium, aut terror tulit, in vrbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt. Annibal Acerris direptis atq; incensis, quum à Casilino dictatorem Romanum legionesq; eminus aspici nunciassent, ne quis tam propinquis hostium castris Capuam quoque recurrat, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore quingenti Prænestini habebāt cum paucis Romanis Latiniq; nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. hi non confecto Præneste ad diem delectu, serius profecti domo, quum Casilinū ante aduersæ pugnæ famam venissent, & aliis aggregarent sese Romanis sociisque, profecti à Casilino quum satis magno agmine irent: auertit eos retro Casilinum nuncius Cannensis pugnæ. ibi quum dies aliquot suspecti Campanis, timentesq; cauendis ac struendis inuicem insidiis traduxissent, iamque de Capuæ defectione agi accipique Annibalem satis pro certo habuere: interfectis nocte oppidanis, partem vrbis quæ citra Vulturnum est, (eo enim diuiditur amni) occupauêre. idque præsidium Casilini habebant Romani. additur & Perusina cohors, homines quadringenti & sexaginta eodem nuncio, quo Prænestini paucos ante dies Casilinum compulsi. & satis fermè armatorum ad tam exigua mœnia, & flumine altera parte cincta; tuenda erat. penuria frumenti, nimium etiam vt videretur hominum, efficiebat.

Acerræ captæ & incensa.

Prænestini Casilinum occupant.

XV. Annibal quum iam inde haud procul esset, Getulos cum præfecto nomine Isalca præmittit: primò, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiendas præsidiumque accipiendum perlicere iubet: sin in pertinacia persistent, rem genere ac tentare, si qua parte inuadere vrbem possit. Vbi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa, metuque concessum barbarus ratus, moliri portas & seras claustraque effringere parat. quum patefactis repēte portis cohortes duæ ad idipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt, stragemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal cum maiore robore virorum missus, nec ipse eruptionem cohortium sustinuit. postremo Annibal castris ante ipsa mœnia oppositis, paruam vrbem paruumque præsidium summa vi atque omnibus copiis oppugnare parat. ac dum instat lacessitque corona vndiq; circumdatis mœnibus, aliquot milites & promptissimum quemq; è muro turribusq; ictos amisit. Semel vltro erumpentes agmine elephantorum opposito propè interclusit, trepidosque compulit in vrbem: satis multis, vt ex

Anni. oppug.

vt ex tanta paucitate, interfectis plures cecidissent, ni nox prœlio interuenisset. Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur; vtique postea quam corona aurea muralis proposita est, atque ipse dux, *castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat: Cannarum Thrasimenique & Trebiæ singulos admonens, vniuersosque.* inde vineæ quoque cœptæ agi, cuniculique: nec ad varios conatus hostiū aut vis vlla, aut ars deerat. Socij Romani propugnacula aduersus vineas statuere, transuersis cuniculis hostium cuniculos excipere, & palam & clam cœptis obuiam ire, donec pudor etiam Annibalem ab incæpto auertit: castrisque communitis ac præsidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit. ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, aduersus omnia humana mala sæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque insuetum. itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidere nimia bona ac voluptates immodicæ: & eo impensius, quo auidius ex insolentia in eas se immerserant. somnus enim & vinum, & epulæ, & scorta, balneaque, & ocium cōsuetudine indies blandius, ita eneruauerunt corpora animosque, vt magis deinde prçteritæ eos victoriæ quam prçsentes tutarentur vires. maiusque id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quod non ex Cannensi acie protinus ad vrbem Romam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modò victoriam videri potuit: hic error vires ademisse ad vincendum. itaque hercule, velut si cum alio exercitu à Capua exiret, nihil vsquam pristinç disciplinæ tenuit. nam & redierunt plerique scortis impliciti: & vbi primum sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque & alius militaris labor excepit, tyronum modo corporibus animisque deficiebant: & deinde per omne æstiuorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neque aliæ latebræ, quàm Capua desertoribus erant.

[*Marginal note:* ...balis ...itum ...ana ...æ e... ...runt.]

IX. Ceterum mitescente iam hieme, ducto ex hibernis milite, Casilinum redit. vbi quamquam ab oppugnatione cessatum erat, obsidio tamen continuata oppidanos præsidiumque ad vltimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis T. Sempronius præerat, dictatore auspiciorū repetendorum caussa profecto Romam. Marcellum & ipsum cupientem ferre auxilium obsessis, Vulturnus amnis inflatus aquis, & preces Nolanorum atque Acerranorum tenebant; Campanos timentium, si præsidium Romanū abscessisset. Gracchus assistens tantum Casilino, quia edictum erat dictatoris, *ne quid absente eo rei gereret*; nihil mouebat: quamquam quæ facile omnem patientiam vincerent, nunciabantur à Casilino. nā & præcipitasse se quosdam non tolerantes famem, constabat: & stare inermes in muris, nuda corpora ad missiliū telorum ictus præbētes. Ea ægrè patiens Gracchus, quum neque pugnam conserere dictatoris iniussu auderet: pugnandum autem esse, si palam frumentum importare vellet, videret; neque clam importandi spes esset: farre ex agris circa vndique conuecto; quum complura dolia complesset, nuncium ad magistratum Casilinum misit, *vt exciperent dolia, quæ amnis deferret.* Insequenti nocte intentis omnibus in flumen, ac spem ab nuncio Romano factā, dolia medio missa amni defluxerunt: æqualiter inter omnes frumentum diuisum. id postero quoque die, ac tertio factum est. nocte & mittebantur & perueniebant, eo custodias hostium fallebant. Imbribus deinde continuis citatior solito amnis, transuerso vortice dolia impulit ad ripam, quam hostes seruabant. ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur: nunciatumque Annibali est, & deinde intentiore custodia cautū, *ne quid falleret Vulturno ad vrbē missum.* Nuces inde fusæ ab Romanis castris: quum medio amni ad Casilinum defluerent, cratibus excipiebantur. Postremò ad id ventum inopiæ est, vt lora detractasque scutis pelles, vbi feruida mollissent aqua, mādere conarentur: nec murib. aliove animali abstinerent: & omne herbarum radicumque genus aggeribus infimi muri eruerent: & quum hostes obarassent quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen iniecerunt, vt Annibal, *Eone vsque dum ea nascantur, ad Casilinum sessurus sum?* exclamaret: & qui nullam antea pactionē auribus admiserat, tum demum agi secum est passus de redemptione liberorum capitum.* Septunces auri in singulos precium conuenit. fide accepta, sese tradiderūt: donec omne aurum persolutum est in vinculis habiti: tum remissi Cumas cum fide. Id verius est, quàm ab equite in abeūtes immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuêre. ex quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidiū, ferrum famesque absumpsit: ceteri incolumes Præneste cum prætore suo Manicio (scriba is antea fuerat) redierūt. Statua eius indicio fuit Præneste in foro statuta, loricata amicta toga, velato capite: & tria signa cum titulo laminæ æneæ inscripto, *Manicium pro militibus qui Casilini in præsidio fuerint, votum vouisse.* Idem titulus tribus signis in æde Fortunæ positis fuit subiectus.

[*Marginal notes:* Casilinorū fames. — * Val. 6, 3. — coron. — Annibali deditur.]

XX. Casilinum oppidum redditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de exercitu Annibalis præsidio: ne vbi Pœnus inde abscessisset, Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus duplex stipendium, & quinquennij militiæ vacationem decreuit. ciuitate quū donarentur ob virtutē, non mutauerunt. Perusinorū casus obscurior fama est, quia nec ipsorum monumēto vllo est illustratus, nec decreto Romanorum. Eodem tempore Petellinos, qui vni ex Brutiis manserant in amicitia Romana: non Carthaginiēses modò, qui regionē obtinebant, sed Brutij quoque ceteri ob separata ab se consilia oppugnabant: quū obsistere malis nequirent Petellini, legatos Romam ad prçsidium petendum miserunt. Quorum preces lacrimæque (in questus

[*Marginal note:* Petellini soli ex Brutiis manserunt in Romana amicitia.]

enim flebiles, quum sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in vestibulo curiæ profuderunt) ingentem misericordiã Patribus ac populo mouerunt. consultiq; iterum à M. Æmilio Prætore patres, circumspectis omnibus imperij viribus, fateri coacti, *nihil iam longinquis sociis in se præsidij esse: redire domum, fideq; ad vltimum expleta, consulere sibimetipsos in præsenti fortuna iusserunt.* Hæc posteaquam renunciata legatio Petellinis est, tantus repente mœror pauorq; senatũ eorum cepit, vt pars profugiendi qua quisque posset, ac deserendę vrbis auctores essent: pars quando deserti à veteribus sociis essent, adiũgẽdi se ceteris Brutijs, ac per eos dedendi Annibali. Vicit tamen ea pars quæ nihil raptim, nec temere agendum consulendumque de integro censuit: Relaxata postero die per minorem trepidationem retinuerunt optimates, vt conuectis omnibus ex agris, vrbem ac muros firmarent. Per idem ferè tempus literæ ex Sicilia Sardiniaq; Romam allatæ. Priores ex Sicilia Otacilii Proprætoris in senatu recitatæ sunt: L. Furium Prætorem cum classe ex Africa Lilybæum venisse. ipsum grauiter saucium in discrimine vltimo vitę esse. militi & naualibus sociis neque stipendium neq; frumentum ad diem dari, neque vnde detur, esse. magnopere suadere, vt quam primum ea mittantur: sibiq; si ita videatur, ex nouis prætoribus successorẽ mittant. Eademq; fermè de stipendio frumentoque ab A. Cornelio Mammula Proprætore ex Sardinia scripta. Responsum vtrisque, *non esse vnde mitteretur.* iussique ipsi *classibus atq; exercitibus suis consulerent.* Otacilius, ad vnicum subsidium populi Romani Hieronem legatos quum misisset, in stipendium quantum argenti opus fuit, & sex mensium frumentum accepit. Cornelio in Sardinia ciuitates sociæ benignè contulerunt. Et Romæ quoq; propter penuriam argenti, triumuiri mensarij rogatione Minucii trib. pleb. facti, L. Æmilius, qui consul censorque fuerat: & M. Attilius Regulus, qui bis consul fuerat: & L. Scribonius Libo, qui tum tribunus pleb. erat. Et duumuiri creati, M. & C. Attilij, ædem Concordiæ, quam L. Manlius Pretor vouerat, dedicauerunt. Et tres pontifices creati, Q. Cęcilius Metellus, Q. Fabius Maximus, & Q. Fuluius Flaccus, in locũ P. Scantinij demortui, & L. Æmilii Paulli Cõsulis, & Q. Ælii Pęti, qui ceciderant in pugna Cãnensi. Quũ cetera quæ continuis cladibus fortuna minuerat, quantum consiliis humanis assequi poterant, patres explessent, tandem se quoque & solitudinem curiæ, paucitatemque conuenientum ad publicum concilium respexerunt. neq; enim post L. Æmilium & C. Flaminium censores senatus lectus fuerat, quum tantum senatorum aduersæ pugnæ, ad hoc sui quemq; casus per quinquennium absumpsissent. Quum de ea re M. Æmilius Pretor dictatore post Casilinium amissum profecto iam ad exercitum, exposcentibus cũctis retulisset: tum Sp. Caruilius, quum longa oratione non solum inopiam, sed paucitatem etiam ciuium, ex quibus in Patres legerentur, conquestus esset: *explendi senatus caussa, & iungendi arctius Latini nominis, pro magna re suadere* dixit, *vt ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, si Patres Romani censuissent, ciuitas daretur: atq; in demortuorum locum in senatum legerentur.* Eam sententiã haud æquioribus animis, quam ipsorum quondam postulatum Latinorum Patres audierunt: & quùm fremitus indignantium tota curia esset; & præcipuè Manlius, *esse etiam nunc stirpis eius virum,* diceret, *ex qua quondam in Capitolio Consul minatus esset, quem Latinum in curia vidisset, eũ sua manu se interfecturum:* Q. Fabius Maximus, *numquã rei vllius alieniore tempore mentionem factam in senatu,* dixit, *quàm inter tam suspensos sociorum animos, incertamq; fidem. id tactum, quòd insuper solicitaret eos, eam vnius hominis temerariam vocem silentio omnium extinguendam esse: & si quid vmquam arcani sanctive ad silentium in curia fuerit, id omnium maximè tegendum, occulendum, obliuiscendum, pro non dicto habendum esse.* ita eius rei oppressa mentio est. Dictatorẽ qui censor antè fuisset, vetustissimusque ex eis qui viuerent censoriis esset, creari placuit, qui senatum legeret: acciriq; C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum iusserunt. qui quùm ex Apulia, relicto ibi præsidio, magnis itineribus Romã redisset, nocte proxima, vt mos erat, M. Fabium Buteonem ex S.C. sine magistro equitum dictatorem in sex menses dixit. Is, vbi cum lictoribus in Rostra ascendit, *neq; duos dictatores tempore vno, quod numquam antea factum esset, probare se* dixit: *neq; dictatorem se sine magistro equitum: nec censoriam vim permissam vni & eidem iterum: nec dictatori, nisi rei gerendæ caussa creato, in sex menses datum imperium. quæ immoderata fors, tempus ac necessitas fecerint, iis se modum impositurum. nam neq; senatu quemquam moturũ ex iis quos C. Flaminius, L. Aemilius censores in senatũ legissent, transcribi tantum recitariq; eos iussurum, ne penes vnum hominem iudicium arbitriumq; de fama ac moribus senatoris fuerit: & ita in demortuorum locum sublecturum, vt ordo ordini, non homo homini prælatus videretur.* Recitato vetere senatu, inde primum in demortuorum locum legit, qui post L. Æmilium & C. Flaminium censores curulem magistratum cepissent, necdum in senatũ lecti essent: vt quisq; eorum primus creatus erat: tũ legit qui ædiles, tribuni plebei, quæstoresve fuerant; tum ex iis qui spolia ex Romano hoste fixa domi haberent, aut ciuicam coronam accepissent. Ita centũ septuaginta septẽ cum ingenti approbatione omniũ in senatum lectis, extemplo se magistratu abdicauit, priuatusq; de Rostris descẽdit, lictoribus abire iussis; turbęq; se immiscuit priuatas agentium res, tẽpus hoc sedulò terens, ne deducendi sui caussa populum de foro abduceret. neq; tamẽ elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitũ rediit, nõ facto certiore senatu, ne comitiorũ caussa in vrbe retineretur. Postero

Marginal notes: XXI. — *Triumuiri mensarij ob argenti penuriam.* — XXII. — *Magna solitudo curiæ.* — XXI[II]. — *Quo[s] in sen[atum] legeri[t dic]tato[r].*

XXIV. stero die consultus à M. Pomponio prætore senatus decreuit dictatori scribendum, *uti si è Republica censeret esse, ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum, & prætore M. Marcello, vt ex iis præsentibus noscere Patres possent, quo statu Respublica esset, consiliaq; ex rebus caperent.* Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis qui legionib. præessent. Dictator de se pauca ac modicè locutus in magistrum equitū T. Sempronium Gracchum magnam partem gloriæ vertit: comitiaq; edixit, quibus L. Postumius tertium absens, qui tum Galliam prouinciam obtinebat; & T. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitū eò accurrerat, consules crearentur. Prætores inde creati, M. Valerius Læuinus, Ap. Claudius Pulcher, Q. Fuluius Flaccus, Q. Mucius Scæuola. Dictator creatis magistratibus, Theanum in hiberna ad exercitū rediit, relicto magistro equitum Romæ: qui quum post paucos dies magistratum initurus esset, de exercitibus scribendis comparandisq; in annū, Patres consuleret. Quùm eæ res maximè agerentur, noua clades nunciata: alia super alia cumulante in eum annum fortuna: *L. Postumium consulem designatum, in Gallia ipsum atq; exercitum deletos.* Silua erat vasta (Litanam Galli vocant) qua exercitū traducturus erat. eius siluæ dextra leuaq; circa viam Galli arbores ita inciderant, vt immotæ starent, momento leui impulsæ occiderent. Legiones duas Romanas habebat Postumius, sociûmq; ab supero mari tantum conscripserat, vt viginti quinq; millia armatorum in agros hostium induxisset. Galli oras extremæ siluæ quum circumsedissent, vbi intrauit agmen saltum, tum extremas arborū succisarum impellunt. quæ alia in aliam instabilem per se ac malè hærentē incidentes, ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, vt vix decem homines effugerent. nam quùm exanimati pleriq; essent arborum truncis, fragmentisq; ramorum, ceteram quoq; multitudinem inopinato malo trepidam, Galli saltum omnē armati circumsidentes interfecerunt: paucis è tanto numero captis, qui pontē fluminis petentes, obsesso antè ab hostibus ponte interclusi sunt. Ibi Postumius omni vi ne caperetur obnixus, occubuit. spolia corporis caputq; ducis præcisum Boij ouantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere: purgato inde capite; vt mos iis est, caluam auro cælauere idq; sacrū vas iis erat, quo solennibus libarent: poculumq; idē sacerdoti esse, ac tēpli antistitibus. Prçda quoq; haud minor Gallis q̃ victoria fuit. nam etsi magna pars animalium strage siluæ oppressa erat, tamē cçteræ res, quia nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem iacentis agminis ordinem inuentæ sunt.

XXV. Hac nunciata clade, quum per dies multos in tanto pauore fuisset ciuitas, vt tabernis clausis, velut nocturna solitudine per vrbem acta, senatus ædilibus negotium daret, *vt vrbem circumirent, aperirique tabernas, & mœsticiæ publicæ speciem vrbi demi iuberent:* tum T. Sempronius senatum habuit, consolatusq; Patres est & adhortatus, *ne qui Cannensi ruinæ non succubuissent, ad minores calamitates animos summitterent. quod ad Carthaginiēses hostes Annibalemq; attinet, prospera modo esset, sicut speraret, fortuna: Gallicum bellum & omitti tuto & differri posse: vltionemque eam fraudis in Deorum ac populi Romani potestate fore. de hoste Pœno exercitibusq;, per quos id bellum gereretur, consultandum atq; agitandum.* Ipse primum quid peditum equitumq;, quid ciuium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris, disseruit. Tū Marcellus suarum copiarum summam exposuit. Quid in Apuli cum C. Terentio consule esset, à peritis quæsitum est: duone consulares exercitus satis firmati tanto bello sufficerent, inibatur ratio. itaq; Galliam, quamquam stimulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. Exercitus dictatoris Consuli decretus est. *De exercitu Marcelli, qui ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci, atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. eodem ex dictatoris legionibus reijci militem minimi quemque roboris: nullo præstituto militiæ tēpore, nisi quod stipendiorum legitimorum esset. Duæ legiones vrbanæ alteri Consuli, qui in locum L. Postumij suffectus esset, decretæ sunt: eumq; quum primum saluis auspiciis posset, creari placuit. legiones prætereà duas primo quoq; tempore ex Sicilia acciri: atque inde consul, cui legiones vrbanæ euenissent, militum sumeret quantum opus esset. C. Terentio Consuli prorogari in annum imperium: neq; de eo exercitu quē ad præsidium Apuliæ haberet, quicquam minui.*

XXVI. Dum hæc in Italia geruntur, apparanturque, nihilo segnius in Hispania bellum erat, sed ad eam diem magis prosperum Romanis. P. & Cn. Scipiones inter se partiti copias, vt Cn. terra, P. mari, nauibusq; rem gereret. Asdrubal Pœnorum imperator neutri parti virium satis fidens, procul ab hoste interuallo, ac locis tutis tenebat se: cui multum ac diu obtestanti quatuor millia peditum, & quingenti equites in supplementum missi ex Africa sunt. tum refecta tandem spe, castra propius hostem mouit: classemque & ipse instrui parari que iubet, ad insulas maritimamq; oram tutandam In ipso impetu mouendarū de integro rerum, perculit eum præfectorum nauium transitio: qui post classem ad Iberum per pauorem desertam grauiter increpiti, numquam deinde satis fidi aut duci, aut Carthaginiensium rebus fuerant. Fecerant ij transfugæ motum in Carpesiorum gente, desciuerantque iis auctoribus vrbes aliquot: vna etiam ab ipsis vi capta fuerat. In eam gentem versum ab Romanis bellum est: infestoq; exercitu Asdrubal ingressus agrum hostium, pro captæ ante dies paucos vrbis mœnibus, Galbū nobilem Carpesiorum ducem, cum valido exercitu castris se detinentem, aggredi statuit. Prçmissa igitur leui armatura, q̃ eliceret hostes ad pugnam, peditum partē ad depopulandum per agros passim dimisit, vt palantes exciperēt. simul & ad castra tumultus erat, & per agros fugaq, & cçdes, deinde vndiq; diuersis itineribus quum in castra se recepissent, adeò repente

Marginal notes: ostu- cum itu u. — T. Sempro- ni in se- — ne natu patres consolatur. — In Hispania prospere pugnatum a Scipionibus.

pente decessit animis pauor, vt non ad munimenta modò defendenda satis animorũ esset, sed etiã ad lacessendũ hostem prœlio. Erumpunt igitur agmine è castris tripudiantes more suo: repentinaq; eorum audacia terrorem hosti paulò antè vltro lacessenti incussit. itaq; & ipse Asdrubali collem satis arduum, tutumq; flumine etiam obiecto tum copias subducit, & præmissam leuem armaturam equitesq; palatos eodem recepit: nec aut colli aut flumini satis fidens, vallo castra permunit. In hoc alterno pauore certamina aliquot sunt contracta. nec Numida Hispano eques par fuit: nec iaculator Maurus cetrato, velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum præstanti.

XXVII. Posteaquam neque elicere Pœnum ad certamen obuersati castris poterãt, neq; castrorũ oppugnatio facilis erat: vrbẽ Ascnam, quo fines hostiũ ingrediens Asdrubal frumentum cõmeatusq; alios conuexerat, vi capiunt. omniq; circa agro potiuntur. nec iam aut in agmine, aut in castris vllo imperio cõtineri. Quam vbi negligentiam ex re (vt fit) bene gesta oriri senserat Asdrubal, cohortatus milites *vt palantes sine signis hostes aggrederẽtur*, degressus colle, pergit ire acie instructa ad castra. quem vt adesse tumultuosi nuncij refugientes ex speculis stationibusque attulere, *ad arma* conclamatum est. Vt quisque arma ceperat, sine imperio, sine signo, incompositi inordinati in prælиũ ruunt. Iam primi conseruerant manus, quum alij cateruatim currerent, alij nondum è castris exissent. tum primò ipsa audacia terruere hostem. deinde rari in confertos illati: quum paucitas parum tuta esset, respicere alii alios, & vndiq; pulsi coire in orbem; & dum corporibus applicantur, armaque armis iungunt, in arctum cõpulsi, quum vix mouendis armis satis spacii esset, corona hostium cincti, ad multum diei cæduntur. Exigua pars eruptione facta, siluas ac montes petit: pariq; terrore & castra sunt deserta, & vniuersa gens postero die in deditionem venit. nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatũ est, *vt Asdrubal primo quoq; tempore in Italiam exercitum duceret.* quę vulgata res per Hispaniam, omnium ferme animos ad Romanos auertit. Itaque Asdrubal extemplo literas Carthaginẽ mittit, indicans, *quanto fama profectionis suæ damno fuisset. si verò inde pergeret, priusquam Iberum transiret, Romanorum Hispaniam fore. nam præterquam quod nec præsidium, nec ducem haberet, quem relinqueret pro se: imperatores esse Romanos quibus vix æquis viribus resisti posset. itaque si vlla Hispaniæ cura esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent: cui si omnia prosperè euenirent, non tamen ociosam prouinciam fore.*

Asdrubal iussus in Italiã exercitũ ducere.

XXVIII. Hæ literæ quamquam primo admodum mouerunt senatũ, tamen quia Italię cura prior potiorque erat: nihil de Asdrubale, neque de copiis eius mutatum. Himilco cum exercitu iusto, & aucta classe ad retinendam terra marique, ac tuendam Hispaniam est missus, qui vt pedestres naualesque copias traiecit, castris communitis, nauibusq; subductis, & vallo circumdatis, cũ equitibus delectis ipse quantum maximè accelerare poterat, per dubios infestosque populos iuxta intentus ad Asdrubalem peruenit. Quum decreta senatus mandataque exposuisset, atq; edidicisset ipse inuicem, quemadmodum tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra rediit, nulla re quàm celeritate tutior, quod vndique abierat, antequam populi consentirent. Asdrubal priusquam moueret castra, pecunias imperat populis omnibus suæ ditionis, satis gnarus Annibalem transitus quosdam precio mercatum: nec auxilia Gallica aliter quàm conducta habuisse; inopem tantum iter ingressum, vix penetraturum ad Alpes fuisse. pecuniis igitur raptim exactis, ad Iberum descendit. Decreta ad Carthaginiensium & Asdrubalis iter vbi ad Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces iunctis copiis ire obuiam cœptis, atque obsistere parant: rati si Annibali vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Asdrubal dux atq; Hispaniensis exercitus esset iunctus, illico Romani finem imperii fore. His anxij curis ad Iberu[m] contrahunt copias, & transito amne quum diu consultassent, *vtrum castra castris conferrent, an satis haberent, sociis Carthaginiensium oppugnandis morari ab itinere proposito hostem:* vrbem è propinquo flumine Iberam appellatam, opulentissimam ea tempestate regionis eius, oppugnare parant. quod vbi sensit Asdrubal, pro ope ferenda sociis, pergit ipse ire ad vrbem deditam nuper in fidem Romanam oppugnandam. ita iam cœpta obsidio omissa ab Romanis est, & in ipsum Asdrubalẽ versum bellum. Quinque millium interuallo castra distantia habuere paucos dies: nec sine leuibus præliis, nec vt in aciem exirent. tandẽ vno eodemque die velut ex composito vtrinque signum pugnæ propositum est, atque omnibus copiis in campum descensum est. Triplex stetit Romana acies peditum pars ante signa locata, pars post signa accepta, equites cornua cinxere. Asdrubal mediam aciem Hispanis firmat: in cornibus, dextro Pœnos locat, læuo Afros: mercenariorumq; auxilia equitum, Numidas Pœnorum peditibus; ceteros Afros pro cornibus opponit. nec omnes Numidæ in dextro locati cornu, sed quibus desultorum in modum, binos trahentibus equos inter acerrimam sæpe pugnam in recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat: tanta velocitas ipsis, tamque docile equorum genus est. Quum hoc modo instructi starent, imperatorum vtriusque partis haud ferme dispares spes erant. nam ne multum quidem aut numero, aut genere militum, hi aut illi præstabant: militibus longe dispar animus erat. Romanis enim, quamquam procul à patria pugnarent, facile persuaserant duces pro Italia, atq; vrbe Roma eos pugnare. itaque velut quibus reditus in patriã eo discrimine pugnæ verteretur, obstinauerant animis vincere aut mori. Minus perti-

Duo Sc[i]piones [ob]sistere [pa]rant [As]drubali.

pertinaces viros habebat altera acies. nam maxima pars Hispani erant: qui vinci in Hispania, quam victores in Italiam trahi, malebant. Primo igitur concursu quum vix pila coniecta essent, retulit pedem media acies, inferentibusque sese magno impetu Romanis terga vertit. Nihilo segnius in cornibus prælium fuit. hinc Pœnus, hinc Afer vrget: & velut in circumuẽtos prœlio ancipiti pugnant. sed quum in medium tota iam coisset Romana acies, satis viriũ ad dimouenda hostium cornua habuit. itaque duo diuersa prœlia erãt: vtroq; Romani, vt qui pulsis tandem mediis, & numero & robore virorum prę̨starent, haud dubiè superarunt. Magna vis hominum ibi occisa. & nisi Hispani vix dum cõferto prœlio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit. quia simul inclinatã mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplò fuga effusa nuda cornua, elephantis quoq; præ se actis deseruere. Et Asdrubal vsq; ad vltimum euentum pugnæ moratus, è media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere, atq; inde diripuere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adiunxit: Asdrubalique non modò in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spem reliquit. Quæ posteaquam literis Scipionum Romę̨ vulgata sunt: non tam victoria, quam prohibito Asdrubalis in Italiam transitu lætabantur. Dum hæc in Hispania geruntur, Petellia in Brutiis aliquot post mensibus quam cœpta oppugnari erat, ab Himilcone præfecto Annibalis expugnata est. multorumq; sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit: nec vlla magis vis obsessos, quàm fames expugnauit. absumptis enim frugum alimentis, carnisq; omnis generis quadrupedũ, sutrinæ postremò coriis, herbisq; & radicibus, & corticibus teneris, strictisque rubis vixere: nec antequam vires ad standum in muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Recepta Petellia, Pœnus ad Consentiam copias traducit, quam minus pertinaciter defensam, intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem fermè diebus & Brutiorum exercitus Crotonem Græcam vrbem circumsedit, opulentã quondam armis virisque: tum iam adeò multis magnisque cladibus afflictam, vt omnis ætatis minus viginti millia ciuium superessent. itaque vrbe defensoribus vacua, facile potiti sunt hostes: arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ vrbis è media cæde quidam effugere. Et Locrenses desciuere ad Brutios Pœnosque, prodita multitudine à principibus. Rhegini tantummodo regionis eius & in fide erga Romanos, & potestatis suæ ad vltimum manserunt. In Siciliam quoq; eadem inclinatio animorum peruenit: & ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. namq; Gelo maximus stirpis, cõtempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit: mouissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, vt patrem quoq; suspicione adspergeret, armantem eum multitudinem, solicitantẽ socios, absumpsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario euentu acta. Exitu anni Q. Fabius Maximus à senatu postulauit, *vt ædẽ Veneris Erycinæ, quam dictator vouisset, dedicari liceret.* Senatus decreuit, *vt T. Sempronius Consul designatus, quum primùm magistratum iniisset, ad populum ferret, vt duũuiros esse iuberent ædis dedicandæ caussa.* Et M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurq; fuerat, filij tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum, & gladiatorũ paria duo & viginti per triduum in foro dederunt. Ædiles curules C. Letorius, & Tib. Sempronius Gracchus Consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduũ instaurati sunt. Plebeii ludi à M. Aurelio Cotta, & M. Claudio Marcello ter instaurati sunt. Circumacto tertio anno Punici belli, Tib. Sempronius Cõsul Idibus Martiis magistratum iniit. Prætores Q. Fuluius Flaccus, qui antea consul censorq; fuerat, vrbanam: M. Valerius Læuinus peregrinam sortè in iurisdictione habuit. Ap. Claudius Pulcher Siciliã, Q. Mucius Scæuola Sardiniam sortiti sunt. M. Marcello Proconsuli imperium esse populus iussit, quòd post Cannensem cladem vnus Romanorum imperatorum in Italia prosperè rem gessisset. Senatus quo die primum est in Capitolio consultus, decreuit, *vt eo anno duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam qui milites ad Cannas fuissent.* Inde de exercitibus ita decretum est, *vt duabus legionibus vrbanis Tib. Sempronius* Consul *Cales ad conueniendum diem ediceret. inde sex legiones in castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. quæ ibi legiones essent,* (erant autem Cannensis maximè exercitus) *eas Ap. Claudius Pulcher Prætor in Siciliam traiiceret: quæque in Sicilia essent, Romam deportarentur.* Ad exercitum, cui ad conueniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius Marcellus missus: isque iussus in castra Claudiana deducere vrbanas legiones. Ad veterem exercitum decipiendum, ducendumque in Siciliã, T. Metilius Croto legatus ab Ap. Claudio est missus: Taciti primo exspectauerant homines, vti consul comitia collegæ creando haberet. deinde vbi ablegatũ, velut de industria, M. Marcellum viderunt, quem maximè consulẽ in eum annum ob egregie in prę̨tura res gestas creari volebant, fremitus in curia est ortus. Quod vbi sensit consul: *Vtrumq;*, inquit, *è Republica fuit, Patres conscripti, & M. Claudiũ ad permutandos exercitus in Campaniam proficisci, & comitia non prius edici, quàm is inde confecto quod mandatũ est negotio, reuertisset: vt vos consulẽ, quẽ tempus Reipublicæ postularet, quẽq; maxime vultis, haberetis.* Ita de comitiis, donec rediit Marcellus silentium fuit. Interea duũuiri creati sunt Q. Fabius Maximus & T. Otacilius Crassus, ædibus dedicandis:

Asdrubalis ... superatus.

X.

(A. V. C. Iↄxxxv.)

XXXI.

Duplex tributum Romanor.

Aedes Menti & Veneri Erycinæ.

dis: Menti Otacilius, Fabius Veneri Erycinæ. Vtraque in Capitolio est, canali vno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, delatum ad populum, *vt ciues Romani essent: item, vti municipes Cumani essent, pridie quã populus Campanus à populo Romano defecisset.* Maximè vt hoc ferretur, mouerat: quòd quorũ hominum essent, scire se ipsi negabant: vetere patria relicta, in eam in quam redierant, nondum adsciti. Posteaquam Marcellus ab exercitu rediit, comitia vni consuli rogando in locum L. Postumij edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, qui extemplò magistratum occiperet. cui ineunti consulatum quum tonuisset, vocati augures *vitio creatum videri* pronunciauerunt: vulgoq; patres ita fama ferebant, *quod tum primum duo plebeij consules facti essent, id Deis cordi non esse.* In locum Marcelli, vbi is se magistratu abdicauit, suffectus Fabius Maximus tertium. Mare arsit eo anno: ad Sinuessam bos equuleum peperit: signa Lanuuij ad Iunonis Sospitæ cruore manauere, lapidibusq; circa id templum pluit. ob quem imbrẽ nouemdiale, vt assolet, sacrum fuit: ceteraque prodigia cum cura expiata. Consules exercitus inter se diuiserunt. Fabio exercitus, cui M. Iunius dictator præfuerat, euenit. Sempronio colonũ quod fuerat, & sociorum vigintiquinque millia. M. Valerio prætori legiones quæ ex Sicilia redissent, decretæ. M. Claudius procõsul ad eum exercitum, qui supra Suessulã Nolę præsideret, missus. Prętores in Siciliam ac Sardiniam profecti. Consules edixerunt, *quoties senatum vocassent, vti senatores, quibusq; in senatu dicere sententiam liceret, ad portam Capenam conuenirent.* Pretores quorum iurisdictio erat, tribunalia ad Piscinam publicã posuerunt. eò vadimonia fieri iusserunt: ibiq; eo anno ius dictum est. Interim Carthaginẽ, vnde Mago frater Annibalis duodecim millia peditũ, & mille quingentos equites, viginti elephantos, * mille argenti talenta in Italiam transmissurus erat cũ præsidio sexaginta nauium longarum: nuncius affertur, *in Hispania rem malè gestam, omnesq; fermè eius prouinciæ populos ad Romanos defecisse.* erant qui Magonem cum classe ea, copiisq; omissa Italia, in Hispaniam auerterent, quum Sardinię recipiendæ repentina spes auulsit. *Paruum ibi exercitum Romanum esse: veterem prætorem inde Cornelium prouinciæ peritum decedere, nouũ exspectari. ad hoc, fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate imperij: & proximo ijs anno acerbe atq; auarè imperatum: graui tributo & collatione iniqua frumẽti oppressos. nihil deesse aliud quàm auctorẽ, ad quem deficerent.* Hæc clandestina legatio per principes missa erat: maximè eam rem moliẽte Harsicora, qui tum auctoritate atq; opibus longè primus erat. His nunciis propè vno tẽpore turbati, erectiq;, Magonem cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt. in Sardiniã Asdrubalem cognomento Clauum deligunt ducem: & tantum fermè copiarum, quantum Magoni,

XXXII.

** Va. 60000 coron.*

Sardorum clandestina legatio ad Pœnos.

decernunt. Et Romæ consules transactis rebus, quæ in vrbe agendæ erant, mouebant iam sese ad bellum. T. Sempronius militibus Sinuessam diem ad conueniendum edixit. & Q. Fabius consulto prius senatu, *vt frumenta omnes ex agris ante Calendas Iulias primas in vrbes munitas conueherent. qui non inuexissent, eorum se agrum populaturum: seruos sub hasta venditurum, villas incensurum.* Ne prætoribus quidem, qui ad ius dicendũ creati erant, vacatio à belli administratione data est. Valerium prætorẽ in Apuliam ire placuit ad exercitum à Terentio accipiendum. quum ex Sicilia legiones venissent, iis potissimum vti ad regionis eius præsidiũ: Terentianum mitti cum aliquo legatorũ. Et viginti quinq; naues M. Valerio datæ sunt, quibus orã maritimam inter Brundusium ac Tarẽtum tutari posset. Par nauiũ numerus Q. Fuluio prætori vrbano decretus ad suburbana littora tutanda. C. Terentio proconsuli negotium datũ, vt in Piceno agro conquisitionẽ militum haberet, locisque iis præsidio esset. Et T. Otacilius Crassus posteaquam ædẽ Mentis in Capitolio dedicauit, in Siciliam cum imperio, qui classi præesset, missus. In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris populorum, omnes reges gentesq; animos intenderant. inter quos Philippus Macedonum rex eo magis, quòd propior Italiæ ac mari tantum Ionio discretus erat. Is vbi primùm fama accepit, Annibalem Alpes transgressum; vt bello inter Romanum Pœnumq; orto lætatus erat: ita vtrius populi mallet victoriã esse, incertis adhuc viribus fluctuatus animo fuerat. posteaquã tertia iam pugna, tertia victoria cum Annibale & Pœnis erat; ad fortunam inclinauit, legatosq; ad Annibalẽ misit: qui vitãtes portus Brundusinum Tarentinumq;, quia custodiis nauium Romanarũ tenebantur: ad Laciniæ Iunonis in terram egressi sunt. inde per Apuliam petẽtes Capuã, media in præsidia Romana illati sunt: deductiq; ad M. Valerium Læuinum prætorẽ, circa Numeriam castra habentem. Ibi intrepidè Xenophanes legationis princeps *à Philippo rege se missum* ait, *ad amicitiam societatemq; iungendam cum populo Romano. mandata habere ad consules, ac senatum populumq; Romanũ.* Inter defectiones veterum sociorum Valerius noua societate tàm clari regis lætus admodum, hostem pro hospite comiter accepit. dat qui prosequantur, itineraque cum cura demonstrent, quę loca, quosq; saltus, aut Romani, aut hostes tenerent. Xenophanes per præsidia Romana in Cãpaniam, inde qua proximum fuit, in castra Annibalis peruenit, fœdusque cum eo atque amicitiam iungit legibus his: *Philippus rex quàm maxima classe (ducentas autem naues videbatur effecturus) in Italiam trayceret, & vastaret maritimam oram, bellum pro parte sua terra mariq; gereret. vbi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa vrbe Roma Carthaginiensium atq; Annibalis esset, prædaq; omnis Annibali cederet. perdomita Italia, nauigarẽt in Græciam, bellumq; cum quibus regibus placeret, gererent.*

XXXIII.

Philippi Macedonis legati ad Ann.

Xenophanes

Fœdera Ann. lem Philippi reges.

quæ

quæ ciuitates continentis, quæ insulæ ad Macedoniam XIV. *vergunt, eæ Philippi regniq; eius essent.* In has ferme leges inter Pœnum ducem, legatosq; Macedonum ictum fœdus, missique cum iis ad regis ipsius firmādam fidem legati, Gisgo, & Bostar, & Mago; eodem ad Iunonis Laciniæ, vbi nauis occulta in statione erat, perueniunt: inde prouecti quum iam altum tenerent, conspecti à classe Romana sunt, quæ præsidio erat Calabriæ littoribus. Q. Valerius Flaccus Corcyreos ad persequendam retrahendamq; nauem quum misisset, primò fugere regii conati: deinde vbi celeritate victi cesserunt, tradunt se Romanis: & ad præfectum classis adducti, quum quæreret, *qui, & vnde, & quo tenderent cursum:* Xenophanes primò satis iam semel felix mendacium struere, *à Philippo se ad Romanos missum, ad M. Valerium, ad quem vnum iter tutum fuerit, peruenisse: Campaniam superare nequisse, septam hostium præsidiis.* deinde vt Punicus cultus, habitusque suspectos legatos fecit Annibalis, interrogatosque sermo prodidit: tum comitibus eorum seductis, ac metu territis, literæ quoque ab Annibale ad Philippum inuentæ de pace inter regem Macedonum, Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis, optimum visum est, captiuos, comitesq; eorum Romam ad senatum, aut ad consules, vbicumq; essent, quam primum deportare. ad id celerrimæ quinque naues delectæ: ac L. Valerius Antias, qui præesset, missus: eique mandatum, vt in omnes naues legatos separatim custodiendos diuideret: daretque operam, ne quod iis colloquium inter se, neve communicatio consilii esset. Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula ex Sardinia prouincia decedens retulisset, qui status rerum in insula esset, ad bellum ac defectionem omnes spectare: Q. Mucium, qui successisset sibi, grauitate cœli aquarumque aduenientem exceptum, non tam in periculosum, quàm longum morbum implicitum, diu ad belli vim sustinendam inutilem fore, exercitumque ibi vt satis firmum pacatæ prouinciæ præsidem esse, ita parum bello, quod motum iri videretur: decreuerunt Patres, *vt Q. Fuluius Flaccus quinque millia peditum, quadringentos equites scriberet, eamque legionem primo quoque tempore in Sardiniam traiiciendam curaret, mitteretque cum imperio quem ipsi videretur, qui rem gereret quoad Mutius conualuisset.* Ad eam rem missus est T. Manlius Torquatus, qui bis consul, censorque fuerat, subegeratque in consulatu Sardos. Sub idē ferè tempus & à Carthagine in Sardiniam classis missa duce Asdrubale, cui Caluo cognomen erat, fœda tempestate vexata ad Baleares insulas eiicitur. ibique (adeò non armamenta modò, sed etiam aluei nauium quassati erant) subductæ naues dum reficiuntur, aliquantum temporis triuerunt. XV. In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset; Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ ditionis facere; primò solicitantes, vt ab Romanis deficerent. vbi id parum processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis omnibus statum sacrificium ad Hamas. eò senatum Campanum venturum certiores Cumanos fecerunt. petieruntque, vt & Cumanus eò senatus veniret ad consultandum communiter; vt eosdem vterque populus socios hostesque haberet. præsidium ibi armatum sese habituros, ne quid ab Romanis, noui periculi esset. Cumani (quāquam suspecta fraus erat) nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse rati. Interim T. Sempronius consul Romanus Sinuessæ, quò ad conueniendum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturnum flumen, circa Linternum castra posuit. Ibi, quia ociosa statiua erant, crebro decurrere milites cogebat, vt tyrones (ea maxima pars volonum erat) assuescerent signa sequi, & in acie agnoscere ordines suos. inter quæ concordiæ maxima erat cura duci. itaque legatis tribunisque præceperat, *ne quam exprobratio cuiquam veteris fortunæ discordiam inter ordines sereret: vetus miles tyroni, liber voloni sese exæquari sineret. omnes satis honestos, generososque ducerent, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset. quæ fortuna coegisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.* Ea non maiore cura præcepta à ducibus sunt, quam à militibus obseruata, breuique tanta concordia coaluerant omnium animi, vt propè in obliuionem venirent, qua ex conditione quisque esset miles factus. Hæc agenti Graccho legati Cumani nunciarunt, quæ à Campanis legatio paucos ante dies venisset, & quid iis ipsi respondissent: *Triduum post eum diem festum esse: non senatum solum omnem ibi futurum, sed castra etiam & exercitum Campanum.* Campanos opprimit Gracchus. Gracchus iussis Cumanis omnia ex agris in vrbem conuehere & manere intra muros: ipse pridie quàm statutum sacrificium Campanis esset, Cumas mouet castra: Hamæ inde tria millia passuum absunt. Iam Campani eo frequentes ex composito conuenerant: nec procul inde in occulto Marius Alfius, qui summus magistratus erat Campanis, cum quatuordecim millibus militum habebat castra. In sacrificio apparando, & inter id instruendæ fraudi aliquāto intentior, quàm muniendis castris, aut vlli militari operi fuit. Triduum sacrificatum ad Hamas, nocturnum erat sacrum, ita vt ante mediam noctem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus, custodibus ad portas positis, ne quis enunciare posset, à sexta ad decimam diei horam coactis militibus corpora curare, somnoque operam dare, vt primis tenebris conuenire ad signum possent. vigilia fermè prima tolli iussit signa, silentique profectus agmine, quum ad Hamas media nocte peruenisset, castra Campana, vt in peruigilio neglecta, simul omnibus portis inuadit; alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes redeuntes, obtruncat. hominum eo tumultu nocturno cæsa

plus duo millia, cum ipso duce Mario Alfio: capta sunt signa militaria quatuor & triginta. XXXVI. Gracchus minus centum militum iactura castris hostium potitus, Cumas se properè recepit; ab Annibale metuens, qui super Capuam ac Tifata habebat castra. nec eum prouida viri fefellit opinio. nam simul Capuam ea clades est nunciata, ratus Annibal ab re bene gesta insolenter lætum exercitum tyronum magna ex parte seruorumque spoliantem victos, prædasque agentem ad Hamas se inuenturum; citatum agmen præter Capuam rapit: obuiosq; ex fuga Campanorum per duo præsidia Capuam duci, saucios vehiculis tolli, portarique iubet. ipse ad Hamas vacua ab hostibus castra, nec quicquam præter recentis vestigia cædis, strataque passim corpora sociorum inuenit. Auctores erant quidam, *vt protinus inde Cumas duceret, vrbemque oppugnaret*. Id quamquã haud modicè Annibal cupiebat, vt quia Neapolim, non potuerat, Cumas saltem maritimam vrbem haberet: tamen quia præter arma nihil secum miles raptim acto agmine extulerat, retrò in castra super Tifata se recepit. Inde fatigatus Campanorũ precibus, sequenti die cum omni apparatu oppugnandæ vrbis, Cumas redit: populatoque agro Cumano, mille passus ab vrbe castra locat. Tum Gracchus, magis verecundia in tali necessitate deserendi socios, implorantes fidem suam populique Romani substitit, quàm satis fidẽs exercitui. Nec alter consul Fabius, qui ad Cales castra habebat, Vulturnum traducere audebat exercitũ: occupatus primo auspiciis repetentis Romæ: dein prodigiis, quæ alia super alia nunciabantur, expiantique ea haud facile litari aruspices XXXVII. respondebant. Hæ caussæ quum Fabium tenerent, Sempronius in obsidione erat; & iam operibus oppugnabatur. aduersus ligneam ingentem turrim admotam vrbi, aliam turrim ex ipso muro excitauit consul Romanus aliquanto altiorem: quia muro satis per se alto subiectis validis sublicis pro solo vsus erat. inde primùm saxis, sudibusque, & ceteris missilibus propugnatores vrbem ac mœnia tuebantur: postremò vbi promouendo adiunctam muro viderũt turrim, facibus ardentibus plurimum simul ignem coniecerunt, quo incendio trepida armatorum multitudo quum de turri sese præcipitaret, eruptio ex oppido simul duabus portis facta, stationes hostium fudit, fugauitq; in castra, vt eo die obsesso, quàm obsidenti similior esset Pœnus. Ad mille quadringentos Carthaginiensium cæsi: vndequadraginta viui capti, qui circa muros & in stationibus solutè ac negligenter agentes, quum nihil minus quàm eruptionem timuissent, ex improuiso oppressi sunt. Gracchus, priusquam se hostes ab repentino pauore colligerent, receptui signum dedit, ac suos intra muros recepit. Postero die Annibal elatum secunda re consulem iusto prœlio ratus certaturũ, aciem inter castra atque vrbem instruxit. ceterum posteaquam neminem moueri ab solita custodia vrbis vidit, nec committi quicquam temerariæ spei, ad Tifata redit infecta re. Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus & in Lucanis ad Grumentum T. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prosperè pugnat. supra duo millia hominum occidit: & ducentos octoginta milites amisit. signa militaria ad quadraginta vnum cepit. Pulsis finibus Lucanis Hanno, retro in Brutios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ à populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem. Vercellius, Siciliusque auctores defectionis securi percussi. supra mille captiuorum sub hasta venierunt. præda alia militi concessa, exercitusque Cumas reductus. Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naues, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, à supero mari ad inferum circumuectæ, propè omnem Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur, neque hostium an sociorum essent, satis sciretur, Gracchus obuiam ex classe sua naues misit. cum percunctando inuicem cognitum esset, consulem Cumis esse, naues Cumas appulsæ, captiuique ad consulem deducti & literæ datæ. Consul literis Philippi atque Annibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit: nauibus deuehi legatos iussit. Quum eodem ferè die literæ legatique Romam venissent, & percunctatione facta, dicta cum scriptis congruerent, primò grauis cura Patres incessit, cernentes, quanta, vix tolerantibus Punicum bellum, Macedonici belli moles instaret. cui tamen adeo non succubuerunt, vt extemplo agitaretur, quemadmodum vltro inferendo bello auerterent ab Italia hostem. Captiuis in vincula conditis, comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naues vigintiquinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti paratas alias decernunt. His comparatis deductisque, & additis quinque nauibus, quæ aduexerant captiuos legatos, quinquaginta naues ab Ostia Tarentum profectæ: iussusque Q. Fuluius militibus Varronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naues impositis, quinquaginta nauium classe non tueri modo Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello. si congruentia literis, legatorumque indiciis Philippi consilia essent, vt M. Valerium prætorem literis, certiorem faceret: isque L. Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret: daretque operam, vt Philippum in regno contineret. Pecunia ad classem tuendam bellumq; Macedonicum ei decreta est, quæ Ap. Claudio in Siciliam missa erat, vt redderetur Hieroni regi: & hæc per L. Apustium legatum Tarentum est deuecta. simul ab Hierone missa ducenta millia modiûm tritici,

Annibal ad Hamas venit.

Cumas oppugnat.

Hanno à Sempronio fusus.

XX

De M. ... co Pa...

XXXIX. tritici, & hordei centum. Dum hæc Romani parant, aguntque; ad Philippum captiua nauis vna ex iis, quæ Romam missæ erant, ex cursu fugit: inde scitum, legatos cum literis captos. itaque ignarus de iis quæ cum Annibale legatis suis conuenissent, quæque legati eius ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdẽ mandatis mittit. Legati ad Annibalem missi, Heraclitus, cui Scotino cognomẽ erat. & Crito Berræus: & Sositheus Magnes: hi prosperè tulerunt ac retulerunt mandata. sed prius se æstas circumegit, quàm mouere ac moliri quicquam rex posset. tantum nauis vna capta cum legatis momenti fecit, ad dilationem imminentis Romani belli. Et circa Capuã, transgresso Vulturnum Fabio, post expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Combulteriam, & Trebulam, & Saticulam vrbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit; præsidiaq; in iis Annibalis, Campani permulti capti. & Nolæ, sicut priore anno, senatus Romanorum, plebs Annibalis erat: consiliaq; occulta de cæde principum, & proditione vrbis inibantur. Quibus ne incepta procederent, inter Capuam castraq; Annibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu, Fabius super Vesuuium in castris Claudianis consedit. inde M. Marcellum proconsulẽ cum iis copiis quas habebat, Nolam in præsidium misit. XL. Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem administrari cœptæ, quæ omissæ erant, postea quam Q. Mucius prætor graui morbo est implicitus. Manlius nauibus longis ad Caraleis subductis, naualibusque sociis armatis, vt terra rem gereret, & à prætore exercitu accepto, duo & viginti millia peditum, mille & ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium, haud procul ab Harsicoræ castris castra posuit. Harsicora tum forte profectus erat in Pellidos Sardos ad iuuentutem armandam, qua copias augeret. Filius eius nomine Hiostus castris præerat. is adolescentia ferox, temerè prœlio inito fusus, fugatusque. ad tria millia Sardorum eo prœlio cæsa, trecenti fermè viui capti. Alius exercitus primò per agros siluasque fuga palatus: dein, quo ducem fugisse fama erat, ad vrbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit. debellatumque eo prœlio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Asdrubale, quæ tempestate deiecta ad Baleares erat, in tempore ad spem rebellandi aduenisset. Manlius post famam appulsæ Punicæ classis, Caraleis se recepit. ea occasio Harsicoræ data, Pœno se iungendi. Asdrubal copiis in terram expositis, & classe remissa Carthaginem, duce Harsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Caraleis peruenturus erat, ni Manlius obuio exercitu ab effusa eum populatione continuisset. Primò castra castris modico interuallo sunt obiecta, deinceps procursationes leuiaq; certamina vario euentu inita: postremo descensum in aciem, signisque collatis iusto prœlio per quatuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pœni, Sardis facilè vinci assuetis, fecerunt: postremò & ipsi, quum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent, fusi. ceterùm terga dãtes circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus: cædes inde magis, quàm pugna fuit. Duodecim millia hostium cæsa, Sardorum simul, Pœnorumque fermè tria millia, & sexcenti capti, & signa militaria septem & viginti. Ante omnia claram & memorabilem pugnam fecit Asdrubal imperator captus, & Hanno, & Mago, nobiles Carthaginienses: Mago ex gente Barchina, propinqua cognatione Annibali iunctus: Hanno auctor rebellionis Sardis, belliq; eius haud dubie concitator. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt. nam & filius Harsicoræ Hiostus in acie cecidit: & Harsicora cum paucis equitibus fugiens, vt super afflictas res necem quoque filii audiuit; nocte, ne cuiusquam interuentus cœptum impediret, mortem sibi consciuit. Ceteris vrbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ receptaculum fuit. quam Manlius victore exercitu aggressus, intra paucos dies recepit. Deinde aliæ quoque ciuitates, quæ ad Harsicoram Pœnosque defecerant, obsidibus datis, dediderunt sese. quibus stipendio frumentoq; imperato pro cuiusque aut viribus aut delicto, Caraleis exercitum reduxit. ibi nauibus longis deductis, impositoque quem secum aduexerat milite, Romam nauigat, Sardiniamque perdomitam nunciat Patribus: & stipendium quæstoribus, & frumentũ ædilibus, captiuosq; Fuluio prætori tradidit. Per idem tempus T. Otacilius prætor quinquaginta nauium ab Lilybæo classe in Africam transuectus, depopulatusque agrum Carthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Asdrubalem à Balearibus nuper traiecisse, classi Africã repetenti occurrit, leuique armatura certamine in alto commisso, septem inde naues cum sociis naualibus cepit: ceteras metus haud secus, quàm tempestas passim disiecit. Per eosdẽ forte dies & Bomilcar cum militibus ad supplementum Carthagine missis, quadragintaq; elephantis, & commeatu, Locros accessit. quẽ vt incautum opprimeret Ap. Claudius per simulationem prouinciæ circumeundæ Messanam raptim exercitu ducto, æstu secundo Locros traiecit. Iam inde Bomilcar ad Hannonẽ in Brutios profectus erat, & Locrenses portas Romanis clauserunt. Appius magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit. Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obtinebat, crebras excursiones in agrum Hirpinum, & Samnites Caudinos fecit. adeoque omnia ferro atq; igni vastauit, vt antiquarum cladiũ Samnio memoriam renouaret. itaque extemplò legati ad Annibalem missi simul ex vtraq; gente, ita Pœnum allocuti sunt: *Hostes populi Romani, Annibal, fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra*

Sardi debellantur.

XLII. Legatorum Samnitiũ ad Annibalem oratio.

nostra arma, nostræ vires nos tutari poterant. posteaquam iis parum fidebamus, Pyrrho regi nos adiunximus: à quo relicti, pacem necessariam accepimus, fuimusque in ea per annos propè quinquaginta, ad id tempus quo in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus fortunaque, quàm vnica comitas ac benignitas erga ciues nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliauit tibi, vt te saluo atque incolumi amico, non modo populum Romanum, sed ne Deos quidem iratos (si dici fas est) timeremus. At Hercule non solum incolumi & victore, sed præsente te, quum ploratum prope coniugum ac liberorum nostrorum exaudire, & flagrantia tecta posses conspicere: ita sumus aliquoties hac æstate deuastati, vt M. Marcellus, non Annibal vicisse ad Cannas videatur: glorienturque Romani, te ad vnum modò ictum vigentem, velut iaculo emisso torpere. Per centum propè annos cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo adiuti nec duce, nec exercitu: nisi quòd per bienniũ Pyrrhus nostro magis milite suas auxit vires, quàm suis viribus nos defendit. Non ergo secundis rebus nostris gloriabimur: duos consules, ac duos consulares exercitus à nobis sub iugum missos, & si qua alia aut læta aut gloriosa nobis euenerunt, quæ aspera aduersaque tunc acciderunt, minore indignatione referre possumus, quàm quæ hodie eueniunt. Magni dictatores cum magistris equitum, bini consules cum binis consularibus exercitibus ingrediebantur fines nostros ante explorato & subsidiis positis, & sub signis ad populandum ducebant. nunc propè vnius & parui ad tuendam Nolam præsidii præda sumus. iam, ne manipulatim quidem, sed latronum modo percursant totis finibus nostris negligentius, quàm si in Romano vagarentur agro. Caussa autem hæc est, quòd neque tu defendis: & nostra iuuentus, quæ si domi esset, tutaretur, omnis sub signis militat tuis. Nec te, nec exercitum tuum norim: nisi à quo tot Romanas acies fusas stratasque esse sciam, ei facile esse ducam opprimere populatores nostros vagos, sine signis, palatos, quo quemque trahit, quamuis vana, prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, præsidiumque missum nobis erit, & Nolæ ademeris: si modò quos vt socios habere dignos duxisti, haud indignos iudicas quos in fidem receptos tuearis.

XLIII. *Annibalis responsio.*

Ad ea Annibal respondit: *Omnia simul facere Hirpinos, Samnitesque: & indicare clades suas, & petere præsidium, & queri indefensos se, neglectosque. indicandum autem fuisse primùm, deinde petendum præsidium: postremo ni impetraretur, tum denique querendum frustra opem imploratam. Exercitum se non in agrum Hirpinum, Samnitémve, ne & ipse oneri esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adducturum: iis populandis & militem suum repleturum se, & metu procul ab iis summoturum hosteis. Quod ad bellum Romanum attineret, si Trasimeni quàm Trebiæ, si Cannarum quàm Trasimeni pugna nobilior esset; Cannarum se quoque memoriam obscuram maiore & clariore victoria facturum.* Cum hoc responso, muneribusque amplis legatos dimisit. ipse præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cum cetero exercitu ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Brutiis cum supplemento Carthagine aduecto atque elephantis

Nolam oppugnaturus accessit.

venit. ibi castris haud procul positis, longè alia omnia inquirenti comperta sunt, quàm quæ à legatis sociorum audierat. nihil enim Marcellus ita gerebat, vt aut fortunæ, aut temerè hosti commissum dici posset. exploratò, cum firmisque præsidiis tuto receptu prædatum ierat: omniaque velut aduersus præsentem Annibalem cauta prouisaq; fuerunt. tum vbi sensit hostem aduentare, copias intra mœnia tenuit: per muros inambulare senatores Nolanos iussit, & omnia circa explorare, quæ apud hostes fierent. Ex iis Hanno, quum ad murũ successisset, Herennium Bassum, & Herium Petrium ad colloquium euocatos, permissuque Marcelli egressos, per interpretem alloquitur. Annibalis virtutem, fortunamque extollit: populi Romani obterit senescentem cum viribus maiestatem, *quæ si plura essent, vt quondam fuissent, tamen expertis quàm graue Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Annibalis etiam in captiuos omnes Italici nominis fuisset: Punicam Romanæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen non magis pares Annibali futuros, quam ad Cannas fuissent: nedum prætor vnus cum paucis & nouis militibus Nolam tutari possit. Ipsorum magis, quàm Annibalis interesse, capta an tradita Nola potiretur. potiturum enim, vt Capua Nuceriaque potitus esset: sed quid inter Capuæ Nuceriæque fortunam interesset, ipsos propè in medio sitos Nolanos scire. Nolle ominari quæ captæ vrbi cessura forent: sed potius spondere, si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem alium quàm ipsos, legem qua in societatem amicitiamque Annibalis venirent, dicturum.*

Hanno cum N... nis coll... quium.

XLI. Ad ea Herennius Bassus respondit: *Multos annos iam inter Romanum Nolanumque populum amicitiam esse, cuius neutros ad eam diem pœniteret: & sibi si cum fortuna mutanda fides fuerat: sero iam esse mutare eam. dedituris se Annibali, non fuisse accersendum Romanum præsidium: cùm iis qui ad se tuendos venissent, omnia sibi & esse consociata, & ad vltimum fore.* Hoc colloquium abstulit spem Annibali per proditionem recipiendæ Nolæ. itaque oppidum corona circumdedit, vt simul ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem vt successisse muris Marcellus vidit, instructa intra portam acie, cum magno tumultu erupit: aliquot primo impetu perculsi, cæsique sunt, deinde concursu ad pugnam facto, æquatisque viribus, atrox cœpit esse pugna. memorabilisque inter paucas fuisset, ni ingentibus procellis effusus imber diremisset pugnãtes. Eo die commisso modico certamine, atque irritatis animis, in vrbem Romani, Pœni in castra sese receperunt. tamen Pœnorum prima eruptione perculsi ceciderunt, haud plus quàm triginta: Romanorum nullus. Imber continens per noctem totam vsque ad horam tertiam diei insequentis tenuit: itaque quamquam vtraque pars auida certaminis erat, eo die tamen tenuerunt se munimentis. tertio die Annibal partem copiarum

Ann... Nol... pugn...

præda-

prædatum in agrum Nolanum misit. Quod vbi animaduertit Marcellus, extemplò in aciē copias eduxit: neq; Annibal detrectauit. Mille ferè passuum inter vrbem erant, castraque. eo spacio (& sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt. Clamor ex parte vtraque sublatus, proximos ex cohortibus iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prælium iam commissum reuocauit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt, quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare, & saucios ex acie efferre iussit, pugna abstinerent, nisi ab se signum accepissent. Prælium erat anceps: summa vi & duces adhortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies à Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare iubet. *Non omnes esse in acie, prædantes vagari in agro, sed qui pugnant, marcere Campana luxuria, vino, scortis, omnibusque lustris per totam hyemem confectos. abisse illam vim, vigoremque: delapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi, Alpiumque superata sint iuga. reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes pugnare. Capuam Annibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri extinctam.* Quum hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret, Annibal multo grauioribus probris increpabat: *Arma signaq;* eadem se aiebat *noscere, quæ ad Trebiam Trasimenumque, postremò ad Cannas viderit, habueritque, militem alium profectò se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Legatumne Romanum, & legionis vnius atque alæ, magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies consulares numquam sustinuerunt? Marcellus tyrone milite, ac Nolanis subsidiis fultus, nos iam iterum lacessit? Vbi ille meus miles est, qui erepto ex equo C. Flaminio consuli caput abstulit? vbi, qui L. Paullum ad Cannas occidit? ferrúmne habet? an dexteræ torpent? an quid prodigii est aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures vix restatis. Romam vos expugnaturos si quis duceret, fortes lingua iactabatis. en nunc minor est res. hic experiri vim, virtutemque volo. expugnate Nolam. campestrem vrbem, non flumine, non mari septam. hinc vos ex tam opulenta vrbe præda spoliisq; onustos, vel ducam quò voletis, vel sequar.* Nec bene, nec male dicta profuerunt ad confirmandos animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque crescerent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per clamorem fauoris indicem accedentibus ad ardorem pugnæ, terga Pœni dederunt, atq; in castra compulsi sunt. quæ oppugnare cupientes milites Romanos, Marcellus Nolam reducit cum magno gaudio, & gratulatione etiam plebis, quæ ante inclinatior ad Pœnos fuerat. Hostium plus mille cæsi eo die, capti mille sexcenti, & signa militaria vndeuiginti, & duo elephanti, quatuor in acie occisi. Romanorum minus mille interfecti. Posterum diem, induciis tacitis, sepeliendo vtrimque cæsos in acie, consumpserunt. Spolia hostium Marcellus, Vulcano votum, cremauit. Tertio post die (ob irā credo aliquam, aut spem liberalioris militiæ) mille ducenti septuaginta duo equites, mixti Numidæ Hispanique ad Marcellum transfugerunt. eorum forti fidelique opera in eo bello vsi sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania, Numidis in Africa post bellum virtutis caussa latus, datus est. Annibal ab Nola remisso in Brutios Hannone, cum quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit, circaque Arpos consedit. Q. Fabius vt profectum in Apuliam Annibalem audiuit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra conuecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis & præsidio quod per hiberna ad tutandum locum satis esset relicto, ipse Capuam propius mouit castra, agrumque Campanum ferro ignique est depopulatus, donec coacti sunt Campani nihil admodum viribus suis fidentes egredi portis, & castra ante vrbem in aperto communire. Sex millia armatorum habebant, peditem imbellem, equitatu plus poterant. itaque equestribus præliis lacesserent hostem. Inter multos nobiles equites Campanos acerrimus erat Iubellius, cognomine Taurea: ciuis indidem erat, longe omnium Campanorū fortissimus eques: adeo, vt quum apud Romanos militaret, vnus eum Romanus, Claudius Asellus, gloria equestri æquaret. Hunc Taurea quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium turmis, tandem facto silentio, *vbi esset Claudius Asellus?* quæsiuit. *& quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus esset, cur non ferro decerneret? daretque opima spolia victus? aut victor caperet?* Hæc vbi Asello nunciata sunt in castra, id modo moratus, vt consulem percunctaretur, *liceretne extra ordinem in prouocantem hostem pugnare?* permissu eius arma extemplò cepit: prouectusque ante stationes equo, *Tauream* nomine compellauit, congredique vbi vellet, iussit. Iam Romani ad spectaculum pugnæ eius frequentes exierant: & Campani non vallum modo castrorum, sed mœnia etiam vrbis prospectantes repleuerant. Quum iam ante ferocibus dictis rem nobilitassent, infestis hastis concitarunt equos, dein libero spatio inter se ludificantes, sine vulnere pugnam extrahebant. Tum Campanus Romano, *equorum*, inquit, *hoc, non equitum erit certamen, nisi è campo in cauam hanc viam demittimus equos: ibi nullo ad euagandum spatio cominus conserentur manus.* Dicto propè citius equum in viam Claudius egit. Taurea verbis ferocior quam re, *Minime sis*, inquit, *canterium in fossa:* quæ vox in rusticum inde prouerbium prodita. Claudius quum ex via longè perequitasset, nullo obuio hoste, in campum rursum euectus, increpans ignauiam hostis, cum magno gaudio & gratulatione victor in castra redit. Huic pugnæ equestri rem (quam satis certam, communis existimatio est) mirabilem certè, adiici-

Campanū agrum Fabius depopulatur.

Iubellii Campani & Cl. Aselli Romani duellum.

adiiciunt quidam annales: quum refugientem ad vrbem Tauream Claudius sequeretur, patenti hostium portæ inuectum, per alteram stupentibus miraculo hostibus intactum euasisse. XLVIII. Quieta inde statiua fuere, ac retro etiã consul mouit castra, vt sementem Campani facerent: nec ante violauit agrum Campanũ, quam iam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. id conuexit in Claudiana castra super Suessulam, ibique hiberna ædificauit. M. Claudio proconsuli imperauit, *vt retento Nolæ necessario ad tuendam vrbem præsidio, ceteros milites demitteret Romam, ne oneri sociis, & sumptui Reipublicæ essent.* Et T. Gracchus à Cumis Luceriam in Apuliam legiones dum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundusium cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu misit, tueriq; oram agri Salentini, & prouidere quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, iussit. Exitu æstatis eius, qua hæc gesta perscripsimus, literæ à P. & Cn. Scipionibus venerunt, *quantas, quamque prosperas in Hispania res gessissent: sed pecuniam in stipendium, vestimentaq;, & frumentum exercitui, & sociis naualibus, omnia deesse. quod ad stipendium attineat, si ærarium inops esset, se aliquam rationem inituros, quo modo ab Hispanis sumant: cetera vtique ab Roma mittenda esse: nec aliter aut exercitum, aut prouinciam retineri posse.* Literis recitatis, nemo omnium erat, qui non & vera scribi, & postulari æqua fateretur: sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres, naualesque tuerentur, quantaque noua classis mox paranda esset, si bellum Macedonicum moueretur. *Siciliam & Sardiniã, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsides prouinciarum exercitus alere: tributo sumptus suppeditari. verùm quum ipsum tributum conferẽtium numerum tantis exercituum stragibus, & ad Trasimenum lacum, & ad Cannas, imminutum: tum qui superessent pauci, si multiplici grauarentur stipendio, alia perituros peste. itaque nisi fide staret Respublica, opibus non staturam. Prodeundum in concionem Fuluio prætori esse, indicandasque populo publicas necessitates, exhortandosq;, qui redempturis auxissent patrimonia, vt Reipublicæ ex qua creuissent, ad tempus commodarent: conducerentque ex lege præbenda, quæ ad exercitum Hispaniensem opus essent: vt quum pecunia in ærario esset, iis primis solueretur.* Hæc prætor in concione edixit, *qua die vestimenta, frumentum, Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent naualibus sociis, esset locaturus.* Vbi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum vndeuiginti, quorum duo postulata fuere: vnum, *ne alii triennio eo publicani essent:* alterum, *vt quæ in naues imposuissent, ab hostium tempestatisque vi, publico periculo essent.* Vtroque impetrato, conduxerunt: priuataque pecunia Respublica administrata est. Hi mores, eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore vno pertinebat. XLIX Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa fide præbita: nec quicquam desideratum, ac si ex opulento ærario, vt quondam, alerentur. Quum hi commeatus venerunt, Illiturgi oppidum ab Asdrubale ac Magone, & Amilcare Bomilcaris filio, ob defectionem ad Romanos, oppugnabatur. Inter hæc terna castra hostium Scipiones, quum in vrbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium peruenissent, frumentum, cuius inopia erat, aduexerunt. cohortatique oppidanos, vt eodem animo mœnia tutarẽtur, quo pro se pugnantem Romanum exercitum vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Asdrubal præerat, ducunt. Eodem & duo duces, & duo exercitus Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, conuenerunt. itaque eruptione è castris pugnatum est. sexaginta hostium millia eo die in pugna fuerunt, sexdecim circiter Romanis. tamen adeo haud dubia victoria fuit, vt plures numero, quam ipsi erant Romani, hostium occiderint, ceperinr amplius tria millia hominum, paulominus mille equorum, vndesexaginta militaria signa, elephantis quinque in prœlio occisis. ternisq; castris eo die potiti sunt. Illiturgi obsidione liberato, ad Incibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex prouincia, vt quæ maximè omnium belli auida, modo præda aut merces esset, & tum iuuentute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna vtriusq; partis pugnatum. supra tredecim millia hostium cæsa, supraque tria capta, cum signis duobus & quadraginta, & nouem elephantis. Tum verò omnes propè Hispaniæ populi ad Romanos defecerunt: multoque maiores ea æstate in Hispania quàm in Italia res gestæ.

Literæ à Scipionibus ex Hispania.

Illitur oppidu Pœnis detur.

Scipi prosp pugn.

EPITOME LIBRI XXIV.

Hieronymus, Syracusanorum rex, cuius auus Hiero amicus populo Romano fuerat, ad Carthaginienses defecit: & propter crudelitatem superbiamq;, à suis interfectus est: T. Sempronius Gracchus proconsul prosperè aduersus Pœnos & Hannonem ducem ad Beneuentum pugnauit, seruorũ maximè opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus consul in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit. Philippo Macedonũ regi bellum indictum est. qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus, fugatusq;, in Macedoniam cùm prope inermi exercitu perfugit. ad id bellum gerendum Valerius Prætor missus. Res præterea in Hispania a P. & Cn. Scipionibus aduersus Carthaginienses gestas continet. Syphax rex Numidarum in amicitiam ascitus, & à Masanissa rege Massiliorum pro Carthaginiensibus pugnante, victus, in Hispaniam ad Scipionem cum maxima manu transit contra Gades. vbi angusto freto Africa & Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti. quorum auxiliis ascitis, tunc primùm mercenarium militem Romana castra habuerunt.

I. Vt ex Campania in Brutios reditum est, Hanno adiutoribus & ducibus Brutiis Græcas vrbes tentauit, eò facilius in societate manentes Romana, quod Brutios, quos & oderant, & metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Rhegium primum tentatum est, diesque aliquot ibi nequiquam absumti. Interim Locrenses frumentum, lignaque, & cetera necessaria vsibus ex agris in vrbem rapere: etiam ne quid relictum prædæ hostibus esset: & in dies maior omnibus portis multitudo effundi. postremo ii modò relicti in vrbe erant, qui reficere muros ac portas, telaque in propugnacula congerere cogebantur. In permistam omnium ætatum ordinumque multitudinem, & vagātem in agris magna ex parte inermem, Amilcar Pœnus equites emisit, qui *violare quēquam vetiti, tantùm vt excluderent ab vrbe fuga dissipatos*, turmas obiecere. Dux ipse loco superiore castra ponit, vnde agros vrbemq; posset conspicere. Brutiorum cohortem adire muros, atque euocare principes Locrensium ad colloquium iussit, & pollicentes amicitiam Annibalis, adhortari ad vrbem tradendā. Brutiis in colloquio nullius rei primò fides: deinde vt Pœnus apparuit in collibus, & refugientes pauci *aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse* afferebant, tum metu victi, consulturos se populum responderunt. aduocataque extemplò concione, quum & leuissimus quisque nouas res, nouamque societatem mallet: & quorum propinqui extra vrbem interclusi ab hostibus erāt, velut obsidibus datis, pignoratos haberent animos: pauci magis taciti probarent constantem fidem, quam probatam tueri auderent: haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio. L. Attilio præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clàm in portum deductis, atque impositis in naues, vt Rhegium deueherētur. Amilcarem, Pœnosque ea conditione, vt fœdus extemplò æquis legibus fieret, in vrbem acceperunt. cuius rei propè nō seruata fides deditis est, quum Pœnus dolo *dimissum Romanum* incusaret: Locrenses *profugisse ipsum* caussarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari, aut deferre naues in terram posset. & eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti. alias à Messana traiicientes freto Rhegium naues conspexerunt. milites erant Romani à Claudio prætore missi ad obtinendam vrbem præsidio. itaque Rhegio extemplò abscessum est. Locrensibus iussu Annibalis data pax, *vt liberi suis legibus viuerent: vrbs pariter & portus in potestate Locrensium esset: societas eo iure staret, vt Pœnus Locrensem, Locrensisq; Pœnum pace ac bello iuuaret.* Sic à freto Pœni reducti, frementibus Brutiis, quod Rhegium ac Locros, quas vrbes direpturos se destinauerant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi conscriptis armatisque iuuentutis suæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam & ipsam vrbem, & maritimam: plurimum accessurum opibus, si in ora maris portum ac vrbem mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura angebat, quod neque non accersere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur: & si Pœnus rursus magis arbiter pacis quàm adiutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut antè Locrorum, frustra pugnaretur. itaque optimum visum est, ad Annibalem mitti legatos: caueriq; ab eo, *vt receptus Croto Brutiorum esset.* Annibal quum *præsentium eam consultationem esse* respondisset, & ad Hannonem eos reiecisset, ab Hannone nihil certi allatum. nec enim diripi volebant nobilem atque opulentam vrbem: & sperabat, quum Brutius oppugnaret, Pœnos nec probare, nec iuuare eam oppugnationem appareret, eò maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium vnum inter populares nec voluntas erat. vnus velut morbus inuaserat omnes Italiæ ciuitates, vt plebes ab optimatibus dissentiret: senatus Romanis faueret, plebs ad Pœnos rem traheret. eam dissensionem in vrbe perfuga nunciat Brutiis, *Aristomachum esse principem plebis, tradendæq́ auctorem vrbis: & in vasta vrbe, lateq́ omnibus disiectis mœnibus partitas stationes custodiasq́ senatorum ac plebis esse. quacumque custodiant plebis homines, eà patere aditum.* Auctore ac duce perfuga Brutii corona cinxerunt vrbem: acceptique à plebe, primo impetu locos omnes, præter arcem, cepere. Arcem optimates tenebant, præparato iam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit, tamquam Pœnis, non Brutiis auctor vrbis tradendæ fuisset. Vrbs Croto murum in circuitu patētem duodecim millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam aduentum. post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur. flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat muros, procul iis quæ inhabitabantur. sex millia aberat ab vrbe nobile templum, ipsa vrbe nobilius, Laciniæ Iunonis, sanctum omnibus circa populis. lucus ibi frequenti silua, & proceris abietis arboribus septus. læta in medio pascua habuit, vbi omnis generis sacrum Deæ pascebatur pecus sine vllo pastore: separatimque egressi cuiusque generis greges, nocte remeabant ad stabula, numquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. magni igitur fructus ex eo pecore capti: columnaque inde aurea solida facta, & sacrata est: inclitumque templum diuitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affinguntur plerumq; tam insignibus locis. Fama est, *aram esse in vestibulo templi, cuius cinerem nullus vnquā moueat ventus.* Et arx Crotonis vna parte imminet mari, altera vergente in agrum, situ tantum naturali quondam munita, postea & muro cincta, qua per auersas rupes ab Dionysio Siciliæ tyranno per dolum fuerat capta. Eam tum arcem satis, vt videbatur, tutam Crotoniatum

pugnare statuunt.

III. *Crotonis ambitus.*

Laciniæ Iunonis templum.

niatum optimates tenebant, circumſedente cum Brutiis eos etiam plebe ſua. Poſtremò Brutii, quum ſuis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti neceſſitate Hannonis auxilium implorant. Is conditionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, vt coloniam Brutiorum eò deduci, antiquamque frequentiam eorum recipere vaſtam ac deſertam bellis vrbem paterentur, omnium neminem præter Ariſtomachum mouit. *morituros ſe affirmabant citius, quàm immiſti Brutiis in alienos ritus, mores, legesque, ac mox linguam etiam verterentur.* Ariſtomachus vnus, quando nec ſuadendo ad deditionem ſatis valebat: nec ſicut vrbem prodiderat, locum prodendæ arcis inueniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenſes breui poſt legati quum permiſſu Hannonis arcem intraſſent, perſuadent, vt traduci ſe in Locros paterentur, nec vltima experiri vellent. iam hoc vt ſibi liceret, impetrauerant & Annibale, miſſis ad idipſum tum legatis. ita Crotone exceſſum eſt: deductique Crotoniatæ ad mare, naues conſcendunt. Locros omnis multitudo abeunt. In Apulia ne hiems quidẽ quieta inter Romanos atque Annibalem erat. Luceriæ Sempronius conſul, Annibal haud procul Arpis hibernabat. Inter eos leuia prælia ex occaſione, aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur: meliorque eis Romanus, & indies cautior, tutiorque ab inſidiis fiebat.

Crotoniatæ in Locros traducuntur.

IV. *Hieronymus rex in Sicilia omnia turbat.*

In Sicilia Romanis omnia mutauerat mors Hieronis, regnumque ad Hieronymum nepotem eius translatum, puerum vixdum libertatem, nedum dominationem modicè laturum. Lætè id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt: quæ ita futura cernens Hiero, vltima ſenecta *voluiſſe dicitur liberas Syracuſas relinquere, ne ſub dominatu puerili, per ludibrium bonis artibus partum firmatumq; interiret regnum.* Huic conſilio eius ſumma ope obſiſtere filiæ: nomen regium penes puerum futurum ratæ, regimen rerum omnium penes ſe, virosque ſuos, Andronodorum, & Zoilum: nam ii tutorum primi relinquebantur. Non facile erat nonageſimum iam agenti annum, circumſeſſo dies noctesq; muliebribus blandiciis liberare animum, & conuertere ad publicam priuatamque curam. Itaque tutores numero quindecim puero reliquit. quos precatus eſt moriens, *vt fidem erga populum Romanum, quinquaginta annos ab ſe cultam inuiolatam ſeruarent, iuuenemq; ſuis potiſſimum veſtigiis inſiſtere vellent: diſciplinæque, in qua edoctus eſſet.* Poſt hæc mandata quum exſpiraſſet, tutores prodeunt: teſtamento prolato, pueroq; in concionem producto, (erat autem quindecim tunc fermè annorum) paucis, qui per concionem ad excitandos clamores diſpoſiti erãt, approbantibus teſtamentum, ceteris velut patre amiſſo in orba ciuitate omnia timentibus: funus fit regium magis amore ciuium & caritate, quàm cura ſuorum celebre. Deinde ceteros tutores ſummouet Andronodorus: *iuuenem iam eſſe* dictitans *Hieronymum, ac regni potentem:* deponendoq; tutelam, quæ ipſi cum pluribus communis erat, in ſe vnum omnium vires conuertit.

V. *Hieron[ymi] tyranni mores.*

Vix quidem vlli bono, moderatoque regi facilis erat fauor apud Syracuſanos, ſuccedẽti tanta caritate Hieronis. verùm enimuero Hieronymus, velut ſuis vitiis deſiderabilem efficere vellet auum, primo ſtatim conſpectu omnia quàm diſparia eſſent, oſtendit. nam qui per tot annos Hieronem, filiumque eius Gelonem, nec veſtis habitu, nec alio vllo inſigni differentes à ceteris ciuibus vidiſſent, conſpexere purpuram, ac diadema, ac ſatellites armatos: quadrigisque etiam alborum equorum interdũ ex regia procedentem, more Dioniſii tyranni. Hunc tam ſuperbum apparatum, habitumque conuenientes ſequebantur mores: contemptus omnium hominũ, ſuperbæ aures, contumelioſa dicta: aditus non alienis modo, ſed tutoribus etiam difficiles: libidines nouæ, inhumana crudelitas. itaq; tantus omnes terror inuaſerat, vt quidam ex tutoribus aut morte voluntaria, aut fuga præuerterent metum ſuppliciorum. Tres ex iis, quibus ſolis aditus in domum familiarior erat, Andronodorus & Zoilus, generi Hieronis, & Thraſo quidam. de aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur. tendendo autẽ duo ad Carthaginienſes, Thraſo ad ſocietatem Romanam, certamine ac ſtudiis interdum in ſe conuertebant animum adoleſcentis.

Con[iuratio] in H[iero]nym[um].

Coniuratio in tyranni caput facta, indicatur per Calonem quendam æqualem Hieronymi, & iam inde à puero in omnia familiaria iura aſſuetũ. Index vnum ex coniuratis Theodorum, à quo ipſe appellat[9] erat, nominare potuit. qui comprehenſus extemplo, traditusque Andronodoro torquendus. de ſe ipſe haud cunctanter faſſus, conſcios celabat. poſtremo quum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruciatibus laceraretur, victum malis ſe ſimulans, auertit ab conſciis in inſontes indicium. *Thraſonem eſſe auctorem conſilii* mentitus. *nec niſi tam potenti duce confiſos, rem tantam auſuros.* ab latere inde eos nominat tyranni, quorum capita viliſſima fingenti inter dolores gemitusque occurrere. Maximè animo tyranni credibile indicium Thraſo nominatus fecit: itaque extemplo traditur ad ſupplicium. adiectique pœnæ ceteri iuxta inſontes. Conſciorum nemo, quũ diu ſocius conſilii torqueretur, aut latuit, aut fugit: tantum illis in virtute ac fide Theodori fiduciæ fuit: tantumque ipſi Theodoro virium ad arcana occultanda.

V[I]. *Hie[ronymus] ... à R[omanis] ...*

Itaque quod vnum vinculum cum Romanis ſocietatis erat, Thraſone ſublato è medio, extemplo haud dubiè ad defectionem res ſpectabat. legatiq; ad Annibalem miſſi; ac remiſſi ab eodem, cum Annibale nobili adoleſcentulo, Hippocrates & Epicides nati Carthagine, ſed oriundi ab Syracuſis exule auo, Pœni ipſi materno genere. per hos iuncta ſocietas Annibali ac Syracuſano tyranno. nec inuito Annibale apud tyrannum manſe-

manserunt. Appius Claudius prætor, cuius Sicilia prouincia erat, vbi ea accepit, extemplò legatos ad Hieronymum misit: qui quum sese ad renouādam societatem, quæ cum auo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi, dimissique sunt, ab quærente per iocum Hieronymo, *quæ fortuna eis pugnæ ad Cannas fuisset? vix credibilia enim legatos Annibalis narrare. velle quid veri sit scire, vt ex eo vtram spem sequatur, consiliū capiat.* Romani, *quum serio legationes audire cœpisset, redituros se ad eum* dicentes esse: monito magis eo, quàm rogato, *ne fidem temere mutaret,* proficiscuntur. Hieronymus legatos Carthaginem misit, ad fœdus ex societate cum Annibale faciendum. Pacto conuenit, vt quum Romanos Sicilia expulissent (id autem breui fore, si naues atque exercitum misissent) Himera amnis, qui fermè insulam diuidit, finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum, sed Pyrrhi etiam regis materni aui iubebant meminisse, legationem misit: quia æquum censebat, *Siciliam sibi omnem cedi: Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo.* Hanc leuitatem ac iactationem animi neque mirabantur in iuuene furioso neque arguebant, dummodo auerterent eum ab Romanis.

II. Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. nam quum præmissis Hippocrate atque Epicide cum binis millibus armatorum ad tentandas vrbes, quæ præsidiis tenebantur Romanis; & ipse in Leontinos cū cetero omni exercitu (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) profectus esset: liberas ædes coniurati (& omnes fortè militabant) imminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat, sumpserunt. ibi, quum instructi armatique ceteri transitum exspectantes starent, vni ex eis (Indigemini fuit nomen) quia custos corporis erat, partes datæ sunt, vt quum appropinquaret ianuę rex, per caussam aliquam in angustiis sustineret ab tergo agmen. Ita vt conuenerat, factum est. tanquam laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Indigemines, tantum interualli fecit, vt quum in prætereuntem sine armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius vulneribus, quam succurri posset. Clamore & tumultu audito, in Indigeminem iam haud dubiè obstantem tela coniiciuntur: per quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, euasit. fuga satellitium, vt iacentem videre regem, facta est. interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt, ad præoccupanda Andronodori, regiorumque aliorum consilia. Incerto rerum statu, Ap. Claudius bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum litteris certiorem fecit, Siciliam Carthaginiensi populo, & Annibali conciliari: ipse aduersus Syracusana consilia, prouinciam, regnique fines omnia conuertit præsidia. Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit, præsidiumque imposuit. inde Romam comitiorum caussa veniens, in eum quem primum diem comitialem habuit, comitia edixit. atque ex itinere præter vrbem in campum descendit. Eo die quum sors prærogatiuæ ante iuniorum exisset, eaque T. Otacilium, & M. Æmilium Regillum consules diceret, tum Q. Fabius silentio facto, tali oratione est vsus:

VIII. Q. Fabii oratio de creandis consulibus.

Si aut pacem in Italia aut bellum cum eo hoste haberemus, in quo negligentiæ aut errori locus esset, qui vestris studiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis honores affertis, moram vllam offerret, is mihi parum meminisse videretur vestræ libertatis: sed quum in hoc bello, in hoc hoste, numquam ab vllo duce sine ingenti nostra clade erratum sit? eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet, & sibi sic quemque dicere, Annibali imperatori parem consulem nomino. *Hoc anno ad Capuam Iubellio Taureæ Campano summo equiti prouocanti, summus Romanus eques Asellus Claudius oppositus. Aduersus Gallum quondam prouocantem in ponte Anienis, Manlium fidentem & animo & viribus misere maiores nostri. Ob eandem caussam haud multis annis post fuisse non negauerim, cur M. Valerio non diffideretur, aduersus similiter prouocantem arma capientā Gallum ad certamen. Quemadmodum pedites equitesq́ optamus vt validiores; si minus, vt pares hosti habeamus: ita duci hostium parem imperatorem quæramus. Quum qui est summus in ciuitate dux, eum legerimus: tum repente lectus, in annum creatus aduersus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis, neque iuris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat, administretq́, vt tempora postulabunt belli. nobis autem in apparatu ipso, ac tantum inchoantibus res, annus circumagitur. Quoniam quales viros creare vos consules deceat, satis est dictum: restat vt pauca de eis, in quos prærogatiuæ fauor inclinauit, dicam. M. Æmilius Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere à sacris, neque retinere possumus: vt non Deum, aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam vxorem, atque ex ea liberos habet. ceterùm non ea vestra in me, maioresque meos merita sunt, vt non potiorem priuatis necessitudinibus Rempublicam habeam. Quilibet nautarum vectorumque tranquillo mari gubernare potest: vbi sæua orta tempestas est, ac turbato mari rapitur vento nauis, tum viro & gubernatore opus est. Non tranquillo nauigamus: sed iam aliquot procellis submersi penè sumus. itaq; quis ad gubernacula sedeat, summa cura prouidendum, ac præcauendum nobis est. In minore re experti, T. Otacili, operam tuam sumus, haud sanè, cur ad maiora tibi fidamus, documenti quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum caussa parauimus: vt Africæ oram popularetur: vt tuta nobis Italiæ littora essent: ante omnia, ne supplementum cum stipendio commeatuque ab Carthagine Annibali transportaretur. Create consulem T. Otacilium: non dico si omnia hæc, sed si aliquid eorum Reipublicæ præstitit. Sin autem te classem obtinente, etiam velut pacato mari quælibet Annibali tuta at-*

que

que integra ab domo venerunt: si ora Italiæ infestior hoc anno, quam Africæ fuit: quid dicere potes, cur te potissimùm ducem Annibali hosti opponant? Si consul esses, dictatorem dicendum exemplo maiorum nostrorum censeremus. nec tu id indignari posses, aliquem in ciuitate Romana meliorē bello haberi, quam te. magis nullius interest, quàm tua T. Otacili, non imponi ceruicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magnopere suadeo, eodem animo, quo, si stantibus vobis in aciem armatis repentè delegendi duo imperatores essent, quorum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules creetis: quibus sacramenta liberi nostri dicant, ad quorum edictum conueniant, sub quorum tutela atque cura militent. Lacus Trasimenus, & Cannæ, triste ad recordationem exemplar: at ad præcauendum simile, vtiles documento sunt.

IX. Prærogatiua iuniorum in suffragium reuocata, quum T. Otacilius ferociter *eum continuare consulatum velle* vociferaretur, atque obstreperet, lictores ad eum accedere consul iussit. & quia in vrbem nō inierat, protinus in campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi fasces præferri. Interim prærogatiua suffragium init; creatique in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Marcellus tertiū. eosdem consules ceteræ centuriæ sine variatione vlla dixerunt. & prætor vnus refectus, Q. Fuluius Flaccus. noui alii creati: T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius consulis filius, qui tum ædilis curulis erat: P. Cornelius Lentulus. Comitiis prætorum perfectis, senatusconsultum factum est, vt *Q. Fuluio extra ordinem vrbana prouincia esset: isq; potissimum consulibus ad bellum profectis, vrbi præesset.* Aquæ magnæ, & niues eo anno fuerunt: Tiberisq; agros inundauit cum magna strage tectorum, pecorumque & hominum pernicie. Quinto anno secūdi Punici belli, Q. Fabius Maximus quartum, M. Claudius Marcellus tertium, consulatum ineuntes, plus solito conuerterant in se ciuitatis animos. multis enim annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes: sic Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic postea Papirium & Caruilium aduersus Samnites, Brutiosque, & Lucanum cum Tarentino populum, consules declaratos. Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset: præsenti Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus continuatus. Tēpus ac necessitas belli, ac discrimē summæ rerum faciebant, ne quis aut in exemplum exquireret, aut suspectū cupiditatis imperii consulem haberet. quin *laudabant potius magnitudinem animi, quòd quum summo imperatore esse opus Reipublicæ sciret; seque eum haud dubiè esse; minoris inuidiam suam, si qua ex re oriretur, quam vtilitatem Reipublicæ fecisset.*

Q. Fabius & M. Marcellus consules designantur.

(*A. V. C.* IↃXXXVI.)

X. Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus decretumque omnium primum, *vt consules sortirentur, compararent ve inter se, vter censoribus creandis comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur.* Prorogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant; iussique in prouinciis manere. Ti. Gracchus Luceriæ, vbi cum volonum exercitu erat, T. Terentius Varro in agro Piceno, Manius Pomponius in Gallico. ex prætoribus prioris anni proprætor Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad Brundusium oræ maritimæ, intentus aduersus omnes motus Philippi Macedonum regis præesset. P. Cornelio Lentulo prætori Sicilia decreta prouincia. T. Otacilio classis eadem, quam aduersus Carthaginienses priore anno habuisset. Prodigia eo anno multa nunciata sunt, quæ quo magis credebant simplices ac religiosi homines, eo etiam plura nunciabantur: *Lanuuii in æde intus Sospitæ Iunonis coruos nidum fecisse. In Apulia palmam viridem arsisse. Mantuæ stagnum effusum Mincio amni, cruentum visum. Et Calibus creta, & Romæ in foro Boario sanguine pluisse. Et in vico Istrico fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, vt serias doliaq; quæ in eo loco erant, prouoluta velut impetus torrentis tulerit. Tacta de cœlo, atrium publicum in Capitolio, ædem in campo Vulcani, nucem in Sabinis, publicamq; viam, murum ac portam Gabiis.* Iam alia vulgata miracula erant: *hastam Martis Præneste sua sponte promotam, bouem in Sicilia locutum: infantem in vtero matris in Marrucinis,* Io triumphe! *clamasse: ex muliere Spoleti virum factum: Hadriæ aram in cœlo, speciesq; hominum circum eam cum candida veste visas esse. Quin Romæ quoque in ipsa vrbe secundum apum examen in foro visum.* Affirmātes quidam *legiones se armatas in Ianiculo videre,* concitauerunt ciuitatem ad arma: qui quum in Ianiculum iissent, negarunt quemquam ibi, præter assuetos collis eius cultores, apparuisse. Hæc prodigia hostiis maioribus procurata sunt, ex aruspicum responso: & supplicatio omnibus Diis, quorum puluinaria Romæ sint, indicta est. Perpetratis, quæ ad pacem Deûm pertinebant, *de Republica belloq; gerendo, & quantum copiarum, & vbi quæque essent,* consules ad senatum retulerunt. *Duodeuiginti legionibus bellum geri placuit: binas consules sibi sumere: binis Galliam Siciliamq; ac Sardiniam obtineri: duabusq; Q. Fabiū prætorem Apuliæ, duabus volonum T. Gracchum circa Luceriam præesse: singulas C. Terentio proconsulem ad Picenū, & M. Valerio ad classem circa Brundusium: & duas vrbi præsidium relinqui.* Hic vt numerus legionum expleretur, sex nouæ legiones erant scribendæ. eas primo quoq; tempore consules scribere iussi, & classem parare, vt cum eis nauibus quæ pro Calabriæ littoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum nauium classis eo anno expleretur. Delectu habito, & nauibus nouis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit. creati M. Attilius Regulus, & P. Furius Philus. Quum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. Otacilius eò cum classe proficisci iussus est. Quum deessent nautæ, consules ex senatusconsulto edixerunt, *vt qui L. Æmilio, C. Flaminio censoribus,* millibus æris quinquaginta ipse, aut pater eius census fuisset vsq; ad* centum millia; aut cui postea res tanta esset facta, nautam vnum*

Prodigi[a]

Duo[deui]gint[i legio]nibu[s] Ro[m.]

* V[el] co[ss.] * V[el] cor[...]

cum

*cum sex mensium stipendio daret. qui supra centum millia vsque ad *trecenta millia, tres nautas cum stipendio annuo: qui supra trecenta millia vsque ad *decies æris, quinque nautas: qui supra decies, septem: senatores octo nautas cum annuo stipēdio darent.* Ex hoc edicto dati nautæ armati instructiq; ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naues conscenderunt. Tum primum est factum, vt classis Romana sociis naualibus priuata impēsa paratis compleretur.

*Val. 3000. ron.

*Val 10000 ron.

XII. Hic maior solito apparatus præcipuè conterruit Campanos, ne ab obsidione Capuæ bellum eius anni Romani inciperent. itaq; legatos ad Annibalem oratum miserunt, *vt Capuam exercitum admoueret. ad eam oppugnandam nouos exercitus scribi Romæ; nec vllius vrbis defectioni magis infensos eorum animos esse.* Id quia tam trepidi nunciabant, maturandum Annibal ratus, ne præuenirent Romani, profectus Arpis ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. inde Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorum, simul Capuæ relictis, cum cetero exercitu ad lacum Auerni, (per speciem sacrificandi; res ipsa, vt tentaret Puteolos, quique ibi præsidio erant) descendit. Maximus postquam Annibalem Arpis profectum, & regredi in Campaniam, allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere, ad exercitū redit: & Ti. Gracchum ab Luceria Beneuentum copias admouere, Q. Fabium Prætorē (is filius consulis erat) Luceriam Graccho succedere iubet. In Siciliam eodem tēpore duo prætores profecti, P. Cornelius ad exercitum: Otacilius, qui maritimę orę reique nauali præesset; & ceteri in suas quisq; prouincias profecti. & quibus prorogatum imperium erat, easdem quas priore anno regiones obtinuerunt. Ad Annibalem, quum ad lacum Auerni esset, quinque nobiles iuuenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasimenum lacum, partim ad Cannas capti; dimissique domos cum eadem comitate, qua vsus aduersus omnes Romanorū socios Pœnus fuerat. Ii memores beneficiorum eius, *perpulisse magnā partem se iuuentutis Tarentinæ,* referunt, *vt Annibalis amicitiam ac societatē, quam populi Romani mallent, legatosque ab suis missos rogare Annibalem, vt exercitum propius Tarentum admoueat. si signa eius, si castra conspecta à Tarento sint, haud vllam intercessuram moram, quin vrbs dedatur. in potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse.* Annibal collaudatos eos, oneratosque ingentibus promissis, domum ad cœpta maturanda redire iubet: *se in tempore affuturum esse.* Hac cum spe dimissi Tarentini: ipsum ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. vrbem esse videbat quum opulentam nobilemque, tum maritimam, & in Macedoniā opportunè versam: regemque Philippum hunc portū, si transiret in Italiam, quum Brundusium Romani haberent, petiturum. Sacro inde perpetrato ad quod venerat, & dum ibi moratur, peruastato agro Cumano vsque ad Miseni promontorium, Puteolos repente agmen conuertit ad opprimendum præsidium Romanum. Sex millia hominum erant; & locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio: deinde vt nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanū, magis ira quam potiundæ vrbis spes processit.

Puteolos

Oppugnat Annibal.

Aduentu eius in propinquum agrum Nolana mota est plebs, iamdiu auersa ab Romanis, & infesta senatui suo. itaq; legati ad accersendum Annibalem cum haud dubio promisso tradēdæ vrbis venerunt. Præuenit incœptum eorum Marcellus consul à primoribus accitus. die vno Suessulam à Calibus, quum Vulturus amnis traiicientem moratus esset, contenderat. inde proxima nocte sex millia peditum, equitesque trecentos qui præsidio senatui essent, Nolam intromisit: & vti à consule omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam: ita Annibal tempus terebat, bis iam ante nequiquam tentata re, segnior ad credendum Nolanis factus.

Nolanæ plebis defectionis ad Annibalem cupida.

XIV. Iisdem diebus & Q. Fabius consul ad Casilinum tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit. Et ad Beneuentum, velut ex cōposito, parte altera Hanno ex Brutiis cum magna peditum equitumque manu: altera Ti. Gracchus ab Luceria accessit, qui primo oppidum intrauit. deinde, vt Hannonem tria millia fermè ab vrbe ad Calorem fluuium castra posuisse, & inde agrum populari audiuit: & ipse egressus mœnibus, mille ferme passus ab hoste castra locat: ibique concionem militum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite mereri, quàm postulare palàm maluerant. senserat tamē hibernis egrediens murmur in agmine esse querentium, *numquamne liberi militaturi essent?* scripseratque senatui, non tam quid desiderarent, quàm quid meruissent, *bona fortique opera eorum se ad eam diem vsum: neque ad exemplum iusti militis quicquam eis, præter libertatem, deesse.* De eo permissum ipsi erat, faceret quòd è Republica duceret esse. Itaque prius quàm cum hoste manum consereret, pronunciat; *tempus venisse eius libertatis, quam diu sperassent, potiundæ. postero die signis collatis dimicaturum puro ac patenti campo, vbi sine vllo insidiarum metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis retulisset, eum se extemplò liberum iussurum esse: qui loco cessisset, in eum seruili supplicio animaduersurum. Suā cuique fortunam in manu esse, libertatis auctorem eis non se fore solùm, sed consulem M. Marcellum, & vniuersos Patres, qui consulti ab se de libertate eorum sibi permisissent.* Literas inde consulis ac senatusconsultum recitauit. Ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus: pugnam poscebant, signumque vt daret extemplò, ferociter instabant. Gracchus prœlio in posterum diem pronunciato, concionem dimisit. Milites læti, præcipuè quibus merces nauatæ in vnum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis quod reliquum diei fuit, consumpserunt.

Volonibus libertatem promittit Gracchus, qui caput hostis è prœlio retulisset.

Acris pugna inter Gracchum & Hannonem.

XV. Postero die vbi signa cœperunt

canere,

canere, primi omnium parati instructique ad prætorium conueniunt. sole orto, Gracchus in aciem copias eduxit. nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem & septem millia peditum erant, maxima ex parte Brutii ac Lucani, equites mille ducenti, inter quos pauci admodum Italici, ceteri Numidæ ferè omnes, Maurique. Pugnatum est & acriter, & diu. quatuor horis neutrò inclinata est pugna: nec alia magis Romanū impediebat res, quàm capita hostium precia libertati facta. nam vt quisq; hostem impigre occiderat, primum capita ægrè inter turbam tumultumq; abscindendo tempus terebat: deinde occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desierat: segnibus ac timidis tradita pugna erat. quod vbi tribuni militum Graccho nunciauerunt, *neminem stantem iam vulnerari hostem, carnificari iacentes, & in dextris militum pro gladiis humana capita esse*; signum dare properè iussit: *proiicerent capita, inuaderentque hostem. claram satis & insignem virtutem esse: nec dubiam libertatem futuram strenuis viris.* Tum redintegrata pugna est, & eques etiam in hostem emissus. Quibus quum impigrè Numidæ cōcurrissent, nec segnior equitum quam peditum pugna esset, iterum in dubium adducta res: quum vtrimque duces Romanus Brutium Lucanumque *toties à maioribus suis victos subactosq́;* Pœnus *mancipia Romana, & ex ergastulo militem* verbis obtereret. Postremò pronunciat Gracchus, *esse nihil quod de libertate sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent.*

XVI. Ea demum vox ita animos accendit, atque renouato clamore, velut alii repentè facti, tanta vi se in hostem intulerunt, vt sustineri vltra non possent. Primò antesignani Pœnorum, deinde signa perturbata, postremò tota impulsa acies: inde haud dubiè terga data, ruuntque fugientes in castra; adeo pauidi trepidique, vt ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit: ac propè continenti agmine Romani insecuti, nouum de integro prœlium inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in angustiis, ita cædes atrocior fuit: & adiuuere captiui, qui rapto inter tumultum ferro conglobati, & à tergo ceciderunt Pœnos, & fugam impedierunt: itaque minus duo millia hominum ex tanto exercitu, & ea maior pars equitum, cum ipso duce effugerunt: alii omnes cæsi, aut capti. capta & signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia fermè cecidere. præda omnis (præterquam hominum captorum) militi cōcessa est. & pecus exceptum est, quod intra dies triginta domini cognouissent. Quum præda onusti in castra redissent, quatuor millia fermè volonum militum, qui pugnauerant segnius, nec in castra irruperant simul; metu pœnæ collem haud procul castris ceperunt. postero die per Tribunum militum inde deducti, cōcione militum aduocata à Graccho, superueniunt. Vbi quum proconsul veteres milites primum, prout cuiusque virtus atq; opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset; tunc quod ad volones attineret, *omnes ait malle laudatos à se, dignos indignosque, quàm quemquam eo die castigatum esse. quod bonum, faustum, felixque Reipublicæ ipsisque esset, omnes eos liberos esse iubere.* Ad quam vocem quum clamor ingenti alacritate sublatus esset: ac nunc complexi inter se gratulantesque, nunc manus ad cœlum tollentes, bona omnia populo Romano Gracchoque ipsi precarentur; tum Gracchus: *Prius quàm omnes iure libertatis æquassem*, inquit, *neminem nota strenui aut ignaui militis notasse volui: nunc exsoluta iam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignauiæque pereat, nomina eorum, qui detrectata pugna memores secessionem paulò antè fecerunt, referri ad me iubebo: citatosque singulos iureiurando adigam, nisi quibus morbus caussa erit, non aliter, quàm stantes cibum potumque, quoad stipendia facient, capturos esse. Hanc mulctam ita æquo animo feretis, si reputabitis, nulla ignauiæ nota leuiore vos designari potuisse.* Signum deinde colligendi vasa dedit; militesque prædam portantes agentesque, per lasciuiam ac iocum ita ludibundi Beneuentum rediere; vt ab epulis per celebrem festumque diem actis, non ex acie reuerti viderentur. Beneuentani omnes turba effusa quum obuiam ad portas exissent, complecti milites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata conuiuia omnibus in propatulo ædium fuerant: ad ea inuitabant, Gracchumque orabant, *vt epulari permitteret militibus.* Et Gracchus ita permisit, in publico epularentur omnes. Ante suas quibusque fores prolata omnia. pileati, aut lana alba velatis capitibus volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes; qui simul ministrabant, vescebanturque. Digna res visa, vt simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam Romam rediit, pingi iuberet in æde Libertatis, quam pater eius in Auentino ex multaticia pecunia faciendam curauit, dedicauitque.

XV. Dum hæc ad Beneuentum geruntur, Annibal depopulatus agrum Neapolitanum, ad Nolam castra mouet. quem vbi aduentare consul sensit, Pomponio proprætore cum eo exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire obuiam hosti parat, nec moram dimicandi faceret. Claudium Neronem cum robore equitum, silentio noctis per auersam maximè ab hoste portam emittit: circumuectumque occultè subsequi sensim agmen hostium iubet: & quum coortum prœlium videret, ab tergo se obiicere. Id errore viarum, an exiguitate temporis; Nero exsequi nō potuerit, incertum est. Absente eo quum prœlium commissum esset, superior quidem haud dubie Romanus erat: sed quia equites non affuere in tempore, ratio compositæ rei turbata est. non ausus insequi cedentes Marcellus, vincentibus suis signum receptui dedit. plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur: Romanorum minus quadringentis. Solis ferè occasu Nero diem noctemque nequiquam fatigatis equis hominibusque, ne viso quidem

Hannonis exercitus fusus.

Libertate donantur serui à Graccho.

Marcellus aduersus Annibalis copias pugnat... cit.

quidem hoste rediens, adeo grauiter est ab consule increpatus, *vt per eum stetisse* diceret, *quo minus accepta ad Cannas redderetur hosti clades.* Postero die Romanus in aciem descendit: Pœnus tacita etiam confessione victus, castris se tenuit. Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolæ potiundæ, rei numquam prosperè tentatæ, Tarentum ad certiorem spem proditionis proficiscitur. Nec minore animo res Romanæ domi, quam militiæ gerebantur. Censores vacui ab operum locandorum cura, propter inopiam ærarii, ad mores hominum ad uerterunt, castigandaque vitia, quæ velut diutinis morbis ægra corpora ex sese gignunt, nata bello erant. Primum eos citauerunt, qui post Cannensem pugnam Rempublicam deseruisse, Italiaque excessisse velle dicebantur. princeps eorum L. Cæcilius Metellus, qui quæstor tum fortè erat: iussu deinde eo, cæterisq; eiusdem noxæ reis caussam dicere, quum purgari nequissent, pronunciarunt, *verba orationemque eos aduersus Rempublicam habuisse, quo coniuratio deserendæ Italiæ caussa fieret.* Secundum eos citati nimis callidi exsoluendi iurisiurandi interpretes: qui captiuorum ex itinere regressi clam in castra Annibalis, solutum quod iurauerunt redituros, rebantur. His superioribusque illis equi adempti, qui publicum equum habebant: tribuq; moti, ærarii omnes facti. Neque senatu modo, aut equestri ordine regendo cura se censorum tenuit. nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt, qui quadriennio non militassent: quibus neque vacatio iusta militiæ, neque morbus caussa fuisset. & ea supra duo millia nominum in ærarios relata, tribuque omnes moti. additumq; inerti censoriæ notæ triste senatusconsultum: *vt ii omnes, quos censores notassent, pedibus mererent, mitterenturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias.* cui militum generi non prius quam pulsus Italia hostis esset, finitum stipendiorum tempus erat. Quum censores, ob inopiā ærarii se iam locationibus abstinerent ædium sacrarum tuendarum, curulium que equorum præbendorum, ac similium his rerum: conuenere ad eos frequentes, qui hastæ huius generis assueuerant: hortatique censores, *vt omnia perinde agerent locarentque, ac si pecunia in ærario esset: neminem nisi bello confecto, pecuniam ab ærario petiturum esse.* Conuenere deinde domini eorum, quos T. Sempronius ad Beneuentū manu emiserat: *accersitosq; se ab triumuiris mensariis esse* dixerunt, *vt precia seruorum acciperent; ceterum non ante quam bello confecto accepturos esse.* Quum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam inopiam ærarii fieret, pecuniæ quoque pupillares primo, deinde viduarum cœptæ conferri: nusquam eas tutius sanctiusq; deponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide. inde si quid emptū paratumque pupillis ac viduis foret, à quæstore perscribebatur. Manauit ea priuatorum be nignitas ex vrbe etiam in castra, vt non eques, non Centurio stipendium acciperent, *mercenariumque* increpantes vocarent, qui accepisset.

XVIII. *[...]orum [...]ia.*

[...]um [...]litas [...]inen[...]trii

XIX. *Q. Fabius Casilinum oppugnat.*

Q. Fabius Consul ad Casilinum castra habebat, quod duûm millium Campanorum, & septingentorum militum Annibalis tenebatur præsidio. Præerat Statius Metius missus ab Cn. Magio Attelano: qui eo anno Medixtutichicus erat, seruitiaq; & plebem promiscue armabat, vt castra Romana inuaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit, *altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui Campanis opponatur. vel ipse relicto Nolæ præsidio modico veniret: vel si eum Nola teneret, & nec dum securæ res ab Annibale essent, T. Gracchum proconsulem à Beneuento accitu- rum.* Hoc nuncio Marcellus duobus militum millibus Nolæ in præsidio relictis, cum cætero exercitu Casilinum venit, aduentuque eius Campani iam mouentes sese quieuerunt. ita à duobus consulibus Casilinum oppugnari cœptum: vbi quum multa succedentes temerè mœnibus Romani milites acciperent vulnera, neque satis inceptis succederet, Fabius *omittendam rem paruam, ac iuxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat, quum res maiores instarent.* Marcellus, *multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse* dicendo, *quia magna famæ momenta in vtramque partem fierent*, tenuit ne incepto abiretur. Vineæ inde, omniaque alia operum machinationumque genera quum admouerentur, Campanique Fabium orarent, *vt abire Capuam tutò liceret*; paucis egressis, Marcellus portam, qua egrediebantur, occupauit, cædesque promiscuè omnium circa portam primò, deinde irruptione facta, etiam in vrbe fieri cœpta est. Quinquaginta ferè primo egressi Campanorum, quum ad Fabium confugissent, præsidio eius Capuam peruenerunt. Casilinū inter colloquia, cunctationemq; petentium fidem, per occasionem captū est. captiui, quiq; Campanorum, quique Annibalis militum erant, Romam missi, atq; ibi in carcere inclusi sunt: oppidanorum turba per finitimos populos in custodiam diuisa.

Casilinum captum.

XX.

Quibus diebus à Casilino re bene gesta recessum est, eis Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione conscriptas cum præfecto sociorum in agros hostium prædatum misit. eos effuse palatos Hanno adortus, haud multo minorem quam à Beneuento acceperat, reddidit hosti cladem; atque in Brutios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Consul Marcellus retrò vnde venerat, Nolam redit. Fabius in Samnium ad populandos agros, recipiendasque armis quæ defecerant, vrbes processit. Caudinus Samnis grauius deuastatus: perusti populatique latè agri, prædæ pecudum hominumque actæ. oppida vi capta, Compulteria, Thelesia, Compsa, Melæ, Fulfulæ & Orbitanium. ex Lucanis Blandæ: Apulorum Ancæ oppugnatæ. Millia hostium in his vrbibus viginti quinque

Quas vrbes cepit Fabius in Samnio.

capta, aut occisa: & recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos quum Romam misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes, ac de saxo deiecti. Hæc à Q. Fabio intra paucos dies gesta. Marcellum ab gerendis rebus valetudo aduersa Nolæ tenuit. Et à prætore Q. Fabio, cui circa Lucceriam prouincia erat, Accua oppidum per eos dies vi captum: statiuaque ad Ardoneas communita. Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum peruenerat Annibal, cum maxima omnium quacumque ierat, clade. in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen cœpit. nihil ibi violatum, neque vsquam via excessum est: apparebatque non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos fieri. Ceterum quum prope iam mœnibus accessisset, nullo ad conspectum primi agminis, vt rebatur, motu facto, castra ab vrbe fermè passus mille locat. Tarentum triduo antequam Annibal ad mœnia accederet, à M. Valerio proprætore, qui classi ad Brundusium præerat, T. Valerius legatus missus. Is primorum iuuentute conscripta, dispositisque ad omnes portas, circaque muros qua res postulabat, stationibus: die ac nocte plurimum intentus, neque hostibus, neque dubiis sociis loci quicquam præbuit ad tentandum. Sicque diebus aliquot frustra ibi absumptis, Annibal, quum eorum nemo, qui ad lacum Auerni adissent, aut ipsi venirent, aut nuncium literasve mitterent, vana promissa se temere secutum cernens, castra inde mouit. Tum quoque intacto agro Tarentino (quamquam simulata leuitas nondum profuerat: tamen spe labefactandæ fidei haud absistens) Salapiā tendit: eoque frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi (iam media æstas exacta erat, & hibernis placebat locus) comportat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Salentinum agrum, proximosque Apuliæ saltus dimissi: vnde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maximè abacti: è quibus ad quatuor millia domanda equitibus diuisa.

Tarentum venit Annibal.

XXI. Romani quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oriretur: morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis, quam caussam aut animos mutasset: M. Marcello alteri consulum eam prouinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat, vociferatumque ferociter: *parentandum regi sanguine coniuratorum esse.* Deinde *libertatis restitutæ* dulce auditum nomen, crebro vsurpatum, spe facta ex pecunia regia largitionis militi: atque fungendi potioribus ducibus: & relata tyranni fœda scelera, fœdioresque libidines; adeò mutauere animos, vt insepultum iacere corpus paulò ante desiderati regis paterentur. Quum ceteri ex coniuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodorus & Sosis regiis equis quanto maximo cursu poterant, vt ignaros omniū regios opprimerent, Syracusas contendunt. ceterum præuenerat non fama solum (qua nihil in talibus rebus est celerius) sed nuncius etiam ex regiis seruis. Itaque Andronodorus & insulam & arcem, & alia quæ poterat, quæq; opportuna erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodorus ac Sosis post solis occasum iam obscura luce inuecti, quum cruentam regiam vestem, atque insigne capitis ostentarent, transuecti per Tycham, simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in Acradinam conuenire iubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in ædium vestibulis stat: pars ex tectis fenestrisque prospectant, & quid rei sit rogitant. omnia luminibus collucent, strepituq; vario complentur. armati locis patentibus congregantur. inermes ex Olympii Iouis templo spolia Gallorum Illyriorumque, dono data Hieroni à populo Romano fixaque ab eo, detrahunt, precantes Iouem, *vt volens propitius præbeat sacra arma, pro patria, pro Deum delubris, pro libertate sese armantibus.* Hæc quoque multitudo stationibus per principes regionum vrbis dispositis adiungitur. In insula inter cetera Andronodorus præsidiis firmat horrea publica. Locus saxo quadrato septus, atque arcis in modum emunitus capitur ab iuuentute, quæ præsidio eius loci attributa erat: mittuntque nuncios in Acradinam: horrea frumentumque in senatus potestate esse. Luce prima populus omnis armatus inermisque in Acradinam ad curiam conuenit ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus vnus nomine Polyneus concionem & liberam & moderatam habuit: *Seruitudinis indignitatisque homines expertos, aduersus notum malum irritatos esse. Discordia ciuilis quas importet clades, audisse magis à patribus Syracusanos, quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare: magis laudaturum, si non vtantur, nisi vltima necessitate coacti. in præsentia legatos ad Andronodorum mitti placere, qui denuncient, vt in potestate senatus ac populi sit: portæ Insulæ pateant, reddat præsidium. si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, eundem se censere: multò acrius ab Andronodoro, quàm ab Hieronymo repeti libertatem.* Ab hac concione legati missi sunt. senatus inde haberi cœptus est. quod sicut regnante Hierone manserat publicum concilium, ita post mortem eius ante eam diem nulla de re, neque conuocati, neque consulti fuerant. Vt ventum ad Andronodorum est, ipsum quidem mouebat & ciuium consensus & quum aliæ occupatæ vrbis partes, tum pars Insulæ, velut munitissima prodita atque alienata: sed euocatum eum ab legatis Demarata vxor, filia Hieronis, inflata adhuc regiis animis, ac muliebri spiritu, admonet sæpe vsurpatæ Dionysii tyranni vocis: *qua pedibus tractum, non insidentem equo relinquere tyrannidē dixerit debere. facile esse momento quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ: facere & parare eam, difficile atq; arduum esse, paululum sumeret spatii ad consultandū ab legatis. eo vteretur ad accersendos ex Leontinis milites: quibus si pecuniā regiam polli-*

Quid in Sicilia gestum post Hieronymi cædem.

XXII. *Polyneus concionem hortatur.*

Demarata Andronodorum tyrannidem retinendam stimulat.

pollicitus esset, omnia in potestate eius futura. Hæc muliebria consilia Andronodorus neque tota aspernatus est, neque extemplo accepit: tutiorem ad opes affectandas ratus esse viam, si in præsentia tempori cessisset. itaque legatos renunciare iussit, *futurum se in senatus ac populi potestate.* Posterò die luce prima patefactis insulæ portis, in forum Acradinæ venit. ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyneus concionatus erat, ascendit: orationemque eam orsus est, qua primum cunctationis suæ veniam petiuit. *Se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res à publicis, sed strictis semel gladiis timentem, qui finis cædibus esset futurus: vtrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an quicumque aut propinquitate, aut affinitate, aut aliquibus ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ trucidarentur. post quam animaduertit, eos qui liberassent patriam, seruare etiam liberatam velle, atque vndique consuli in medium: non dubitasse, quin & corpus suum, & cetera omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quando eum, qui mandasset, suus furor absumpsisset, patriæ restitueret.* Conuersus deinde ad interfectores tyranni, ac nomine appellans Theodorum ac Sosim: *Facinus*, inquit, *memorabile fecistis: sed mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta est: periculumque ingens manet, nisi communi concordiæ consulitis, ne libera efferatur Respublica.* Post hanc orationem claues portarum pecuniæq; regiæ ante pedes eorum posuit. atque illo quidem die dimissi ex concione læti, circa omnia fana Deum supplicauerunt cum coniugibus ac liberis. postero die comitia Prætoribus creandis habita. creatus in primis Andronodorus, ceteri magna ex parte interfectores tyranni: duos etiam absentes, Sopatrum ac Deomenem fecerunt. Qui auditis iis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas deuectam quæstoribus ad idipsum creatis tradiderunt, & ea quæ in insula erat, & Acradina tradita est, murique ea pars, quæ ab cætera vrbe nimis firmo munimento intersepiebat insulam, consensu omnium deiecta est. secutæ & ceteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem. Hippocrates atque Epicides audita morte tyranni, quam Hippocrates etiam nuncio interfecto celare voluerat, deserti à militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas rediere. vbi ne suspecti obseruarentur, tamquã nouandi res aliquam occasionem quærentes, prætores primum, deinde per eos senatum adeunt: *Ab Annibale se missos* prædicant *ad Hieronymum, tamquam amicum ac socium, paruisse imperio eius, cuius imperator suus voluerit. velle ad Annibalem redire. ceterum quum iter tutum non sit, vagantibus passim per totam Siciliam Romanis armis, petere vt præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur: gratiam magnam eos parua opera apud Annibalem inituros.* Facile res impetrata: abire enim duces regios, quum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces cupiebant: sed quod volebant, non quam maturatò opus erat, nauiter expediebant. interim iuuenes militares, & assueti militibus, nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex naualibus sociis Romanorum erat: nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina serebant in senatum optimatesque: *moliri clam eos atque struere, vt Syracusæ per speciem reconciliandæ societatis in deditione Romanorum sint: dein factio, & pauci auctores fœderis renouati dominentur.* His audiendis credendisque opportuna multitudo maior indies Syracusas confluebat: nec Hippocrati & Epicidi solum spem nouandarum rerum, sed Andronodoro etiã præbebat. Qui fessus tandem vxoris vocibus monentis, *nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia noua atque incognita libertate essent, dum regiis stipendiis pastus obuersaretur miles: dum ab Annibale missi duces assueti militibus iuuare possent incœpta:* cum Themistio, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana committere assueuerat, incautè aperit. Huic & genus & fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat. itaq; fidem potiorem ratus, quam patriæ debebat, indicium ad Prætores defert. Qui vbi rem haud vanam esse certis indiciis compererunt, consultis senioribus, & auctoritate eorum præsidio ad fores posito, ingressos curiam Themistium atq; Andronodorum interfecerunt, & quum tumultus ab re in speciem atrociore, caussam aliis ignorantibus, ortus esset; silentio tandem facto, indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia edocuisset, & *principium coniurationis factum ab Harmoniæ Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themistio iuncta esset: Afrorum Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem, Prætorum principumque aliorum: bonaque eorum prædæ futura interfectoribus pronunciatum: iam mercenariorum manum assuetam imperiis Andronodori paratum fuisse ad insulam rursus occupandam: singula deinde, quæ, per quosque agerentur, totamque viris armisque instructam coniurationem ante oculos posuisset*, senatui quidem tam iure cæsi, quam Hieronymus, videbantur. Ante curiam variæ atque incertæ rerum multitudinis clamor erat. quam ferociter minitantẽ, in vestibulo curiæ corpora coniuratorum eo metu compressere unt, vt silentes integram plebem in concionem sequerentur. Sopatro mandatum ab senatu, & ab collegis, vt verba faceret. Is (tamquam reos agebat) ab antè acta vita orsus, quæcumque post Hieronis mortem sceleste atq; impie facta essent, Andronodorum ac Themistium arguit fecisse. *Quid enim sua sponte fecisse Hieronymum puerum, ac vix dum pubescenten facere potuisse? tutores ac magistratus eius sub aliena inuidia regnasse. itaque aut ante Hieronymum, aut certè cum Hieronymo perire eos debuisse. At illos debitos iam morti destinatosque, alia noua scelera post mortem tyranni molitos: palam primo, cum clausis Andronodorus insulæ portis hereditatem regni creuerit, quæq; procurator tenuerat,*

Margin notes: III. — Causam ... es ... ur. — XXIV. — Andronodorus interficitur. — XXV. — Sopatri oratio de Andronodori & Themistii cade.

rat, pro domino possederit: proditus deinde ab eis, qui in insula erant, circumsessus ab vniuersa ciuitate, quæ Acradinam tenuerit nequiquam palam atque aperte petitum regnum, clam & dolo affectare conatus sit, & ne beneficio quidem atq; honore potuerit vinci, quum inter liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset Prætor. Sed animos eis regios regias coniuges fecisse: alteri Hieronis, alteri Gelonis, filias nuptas. Sub hanc vocem ex omnibus partibus concionis clamor oritur, *nullam earum viuere debere, nec quemquam superesse tyrannorum stirpis.* Hæc natura multitudinis est: aut seruit humiliter, aut superbe dominatur: libertatem, quæ media est, nec spernere modice, nec habere sciunt: & non ferme desunt irarum indulgentes ministri, qui auidos atq; intemperantes plebeiorum animos ad sanguinem & cædes irritent: sicut tum extemplo Prætores rogationem promulgarunt. acceptaque penè priusquam promulgata est, *vt omnis regia stirps interficeretur.* missique à Prætoribus Demaratam Hieronis, & Harmoniam Gelonis filias, coniuges Andronodori & Themistii, interfecerunt.

Stirps regia interficitur.

XXVI. Heraclea erat filia Hieronis, vxor Sosippi, qui legatus ab Hieronymo ad regem Ptolemæum missus, voluntarium consciuerat exilium. Ea quum ad se quoque venire præscisset, in sacrarium ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus, resolutis crinibus, miserabilique alio habitu: & ad ea addidit preces *nunc per memoriam Hieronis patris, Gelonisque fratris, ne se innoxiam inuidia Hieronymi conflagrare sinerent. nihil se ex regno illius, præter exilium viri, habere: neque fortunam suam eandem viuo Hieronymo fuisse, quàm sororis; neque interfecto eo caussam eandem esse. Quid? quod si Andronodoro consilia processissent illa cum viro fuerit regnatura: sibi cum ceteris seruiendum. Si quis Sosippo nunciet, interfectum Hieronymum, ac liberatas Syracusas: cui dubium esse, quin extemplo conscensurus sit nauim, atque in patriam rediturus? Quantum spes hominum fallit! in liberata patria coniugem eius, ac liberos de vita dimicare. quid obstantes libertati, aut legibus? quod ab se cuiquam periculum, à sola ac prope vidua, & puellis in orbitate degentibus esse? At enim periculi quidem nihil ab se timeri: inuisam tantum regiam stirpem esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis, Siciliaque, & asportari Alexandriam iuberent, ad virum vxorem, ad patrem filias.* Auersis auribus animisque, cassè ne tempus tereretur, (ferrum enim quosdam expedientes cernebat) tum omissis pro se precibus, *puellis vt saltem parcerent,* orare instituit: *à qua ætate etiam hostes irati abstinerent, ne tyrannos vlciscendo, quæ odissent scelera, ipsi imitarentur.* Inter hæc abstractam à penetralibus iugulant: in virgines deinde respersas matris cruore impetum faciunt. quæ alienata mente simul luctu metuque, velut captæ furore, eo cursu se ex sacrario proripuerunt; vt si effugium patuisset in publicum, impleturæ vrbem tumultu fuerint. tum quoque haud magno ædium spatio inter medios tot armatos aliquoties integro corpore euaserunt: tenentibusque quum tot ac tam validæ eluctandæ manus essent, sese eripuerunt, tandem vulneribus confectæ, quum omnia replessent sanguine, exanimes corruerunt. cædemque per se miserabilem miserabiliorem casus fecit: quòd paulò post nuncius venit, mutatis repentè ad misericordiam animis, *ne interficerentur.* ira deinde ex misericordia orta, quod adeo festinatum ad supplicium, neque locus pœnitendi, aut regressus ab ira relictus esset. itaque fremere multitudo, & in locum Andronodori ac Themistii (nam ambo prætores fuerunt) comitia poscere: quæ nequaquam ex sententia prætorum futura essent.

Crudele mortis exemplum.

XXVII. Statutus est comitiis dies: quo nec opinantibus omnibus vnus ex vltima turba Epicidem nominauit, tum inde alius Hippocratem: crebriores deinde eæ voces, & cum haud dubio assensu multitudinis esse. Et erat confusa concio: non populari modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam perfugis, qui omnia nouare cupiebant, permistis. Prætores dissimulare primo: *& trahendam rem esse* postremò victi consensu, & seditionem metuentes, pronunciant eos prætores. Nec illi primo statim creati nudare quid vellent: quamquam ægrè ferebant, & de induciis dierum decem legatos isse ad Appium Claudium: & impetratis eis alios, qui de fœdere antiquo renouando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem nauium centum Romanus habebat, quo euaderent motus ex cædibus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret noua atque insolita libertas, operiens. Per eosdem dies quum ad Marcellum venientem in Siciliam, legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis conditionibus pacis: Marcellus posse rem conuenire ratus, & ipse legatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renouando fœdere agerent, misit. Etiam ibi nequaquam eadem quies & tranquillitas erat. postquam Punicam classem accessisse Pachynum allatum est, demto timore Hippocrates & Epicides, nunc apud mercenarios milites: nunc apud transfugas, *prodi Romanis Syracusas* criminabantur. At verò Appius naues ad ostium portus, quid aliæ partis hominibus animi accederet operiens. in statione haberi cœpit. Ingens in speciem criminibus vanis accesserat fides: ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo ad prohibendos, si in terram egrederentur.

XXVIII. In hac turbatione rerum in concionem vocari placuit. vbi quum alii aliò tenderent, nec procul à seditione res esset, Apollonides principum vnus orationem salutarem, vt in tali tempore habuit: *Nec spē salutis, nec perniciem propiorem vnquam ciuitati vlli fuisse, si enim vno animo omnes, vel ad Romanos, vel ad Carthaginienses inclinent, nullius ciuitatis statum fortunatiorem, gratioremue fore. si alia aliò trahat res, non inter Pœnos Romanosq; bellum atrocius fore, quā inter ipsos Syracusanos; quum intra eosdem muros pars vnaquaq; suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. itaq; vt omnes*

omnes idem sentiant, summa vi agendum esse: vtra societas sit vtilior, longe minoris adeò rem momenti consultatione esse. tamen Hieronis potius quàm Hieronymi auctoritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli præferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, quo Carthaginiensibus ita pax negari possit, vt non vtique in præsentia bellum cum eis geratur: cum Romanis extemplo aut pacem, aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac studii visa est oratio habere, eò plus auctoritatis habuit. Adiectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium, iussi & duces ordinum præfectique auxiliorum simul consulere. Quum sæpe acta res esset mediis certaminibus, postremò quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit. mittique cum eis legatos ad rem confirmandam.

.IX. Dies haud ita multi intercesserant, quum ex Leontinis legati præsidium finibus suis orantes venerunt. Legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam duceisque eius ablegandos. Hippocrates prætor ducere eos transfugas iussus: secuti multi ex auxiliis mercenariis, quatuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus & missis ea læta expeditio fuit. nam & illis, quod iam diu cupiebant, nouandi res occasio data est, & hi sentinam quandam vrbis rati exhaustam, lætabantur. ceterum leuauerunt modò in præsentia velut corpus ægrum, quo mox in grauiorem morbum recideret. Hippocrates enim finitima prouinciæ Romanæ primò furtiuis excursionibus vastare cœpit: deinde quũ ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum cæde multorum fecit. Quæ quum essent nunciata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui *pacis fidem ruptam esse* dicerent: *nec belli futuram vnquam caussam, nisi Hippocrates atq; Epicides non ab Syracusis modo, sed tota procul Sicilia ablegarentur.* Epicides ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset, aut deesset pro parte sua cõcitando bello; profectus & ipse in Leontinos. quia satis eos aduersus populum Romanum concitatos cernebat: auertere etiam ab Syracusis cœpit. *Nam ita eos pacẽ pepigisse cum Romanis, vt quicumq; populi sub regibus fuissent, & suæ ditionis essent, nec iã libertate contentos esse, nisi etiam regent ac dominentur. Renunciandum igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos esse: vel quod in solo vrbis suæ tyrannus ceciderit: vel quod ibi primum conclamatum ad libertatem relictisque regiis ducibus Syracusas sit concursum. Itaque aut eximendum id de fœdere esse, aut legem eam fœderis non accipiendam.* Facilè multitudini persuasum: legatisque Syracusanorum & de cæde stationis Romanæ querentibus, & Hippocratem atque Epicidem, seu abire, seu Locros, seu quo aliò mallent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus; ferociter responsum est: *Neque mandasse sese Syracusanis, vt pacem pro se cum Romanis facerent: neque teneri alienis fœderibus.* Hæc ad Romanos Syracusani detulerunt, abnuentes Leontinos in sua potestate esse. *itaque integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos, neque sese defuturos ei bello: ita, vt in potestatem redacti, suæ rursus ditionis essent, sicut pax conuenisset.*

XXX. *Marcellus Leontinos expugnat.* Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, Appio quoque accito, vt altera parte aggrederetur: tanto ardore militum est vsus ob iram inter conditiones pacis interfectæ stationis, vt primo impetu vrbem expugnarent. Hippocrates atque Epicides, posteaquem capi muros, refringique portas viderunt in arcem sese cum paucis recepere. inde clam nocte Herbesum perfugiunt. Syracusanis octo millium armatorum agmine profectis domo, ad Mylam flumẽ nuncius occurrit, *captam vrbem esse*, cetera falsa mista veris ferens: *cædem promiscuam militum atque oppidanorum factam, nec quemquam puberem arbitrari superesse: direptam vrbem, bona locupletum donata.* Ad nuncium tam atrocem constitit agmen: concitatisque omnibus, duces (erant autem Sosis ac Dinomenes) quid agerent consultabant, Erroris speciem haud vnam mendacio præbuerant, verberati ac securi percussi transfugæ ad duo milia hominum. ceterum Leontinorum militumq; aliorum nemo post captam vrbem violatus fuerat: suaque omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ vrbis absumpserat, restituebantur. Nec vt in Leontinos irent, *proditos ad cædem commilitones* querentes, perpelli potuere, nec vt eodem loco certiorem nuncium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos animos cernerent Prætores, sed eum motum haud diuturnum fore, si duces amentiæ sublati essent, exercitum ducunt Megaram. ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur: spe territis omnibus per proditionem vrbis potiundæ. quod vbi frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati, postero die Megaris castra mouent, vt Herbesum omnibus copiis oppugnarent. Hippocrates & Epicides nõ tam tutum prima specie, quam vnum spe vndiq; abscissa consilium esse rati, vt se militibus permitterẽt, & assuetis magna ex parte sibi, & tum fama cædis commilitonum accensis, obuiam agmini procedunt. Prima forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hieronymum meruerant sub eis, & Annibalis beneficium habebant, capti ad Thrasimenum inter Romana auxilia, dimissique. quos vbi ex signis armatorumque habitu cognouere Hippocrates atque Epicides, ramos oleæ ac velamenta alia supplicum porrigentes, orare, *vt reciperent sese, receptosq; tutarentur neu proderent Syracusanis: à quibus mox ipsi trucidandi populo Romano dederentur.* Enimuero conclamant, *bonum vt animum haberent: omnem secum illis fortunam subituros.*

XXXI. Inter hoc colloquium signa constiterant, tenebaturq; agmen: necdum quæ moræ caussa foret, peruenerat ad duces. Postquam Hippocratem atque Epicidem adesse peruasit

rumor,

rumor, fremitusq; toto agmine erat haud dubiè approbantium aduentum eorum: extemplo Prætores ciuitatis equis ad prima signa perrexerunt, *qui mos ille? quæ licentia Cretensium esset?* rogitantes, colloquia serendi cum hoste, iniussuq; prætorum miscendi eos agmini suo: comprendi vincirique catenis iusserunt Hippocratem. ad quam vocem tantus extemplo primum à Cretensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, vt facilè, si vltra tenderent, appareret eis timendum esse. Soliciti incertique rerum suarum Megaram, vnde profecti erant, referri signa iubent, nunciosque de statu præsenti Syracusas mittunt. Fraudem quoque Hippocrates addit, inclinatis ad omnem suspicionem animis: & Cretensium quibusdam ad itinera insidenda missis, velut interceptas literas, quas ipse composuerat, recitat: *Prætores Syracusani Marcello suo S.* secundum salutem, vt assolet, scriptum erat: *Rectè eum atque ordine fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset. Sed omnium mercenariorum militũ eandem esse caussam, nec vmquam Syracusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut in vrbe, aut in exercitu suo esset. itaque daret operam, vt eos qui cum suis prætoribus castra ad Megaram haberent, in suam potestatem redigeret, ac supplicio eorum liberaret tandem Syracusas.* Hæc quum recitata essent, tanto clamore ad arma discursum est, vt prætores inter tumultum pauidi obequitauerint Syracusas; & ne fuga quidem eorum seditio compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebat. nec ab vllo temperatum foret, ni Epicides atque Hippocrates iræ multitudinis obuiam issent: non à misericodia, aut humano consilio, sed ne spem reditus præciderent sibi, & quum ipsos simul milites fidos haberent, simul obsides: tum cognatos quoque eorum, atque amicos tanto merito primum, dein pignore sibi conciliarent: expertique quam vana, aut leui aura mobile vulgus esset, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis circumsessi erant, subornant; vt Syracusas perferret nuncium conuenientem eis, quæ ad Mylam falso nunciata erant: auctoremq; se exhibendo, ac velut visa quæ dubia erant, narrando, concitaret iras hominum.

Epistola ficta.

XXXII. Huic non apud vulgum modo fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus mouit, vt vani quidam homines palam ferrent, *per bene detectam in Leontinis esse auaritiam & crudelitatem Romanorum. eadem si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo maius ibi auaritiæ præmium esset, facturos fuisse.* Itaq; *claudendas cuncti portas, & custodiendam vrbem* censere. *sed non ab eisdem omnes timere, nec eosdem odisse. apud militares penè omnes, partemque magnam plebis inuisum esse nomen Romanum.* prætores optimatumque pauci quamquam inflati vano nuncio erant, tamen ad propius præsentiusq; malum cautiores esse. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atq; Epicides: ferebanturq; colloquia per propinquos popularium, qui in exercitu erant, vt portas aperirent, sinerentque communem patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam vnis foribus Hexaphyli apertis, cœpti erant recipi, quum Prætores interuenerunt. & primo imperio minisque, deinde auctoritate, deterrendo: postremò, vt omnia vana erant, obliti maiestatis precibus agebant, *ne proderent patriã tyranni ante satellitibus, & tum corruptoribus exercitus.* Sed surdæ adeo omnium aures concitatæ multitudinis erant, quod non minore intus vi, quam foris portæ effringerentur, effractisque omnibus tuto in Hexapylo agmen receptum est. Prætores in Acradinam cum iuuentute populariũ confugiunt. mercenarii milites perfugæque, & quicquid regiorum militum Syracusis erat, agmen hostium augent, ita Acradina quoque primo impetu capitur, prætoresque (nisi qui inter tumultum effugerunt) omnes interficiuntur. nox cædibus finem fecit. Postero die serui ad pileum vocati, & carcere vincti emissi: confusaque omnis multitudo Hippocratem atq; Epicidem creant prætores, Syracusæque, quum breue tempus libertas affulsisset, in antiquam seruitutem reciderunt.

Syracusanorum seditio.

XXXIII. Hæc nunciata quum essent Romanis, ex Leontinis mota sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per portum missi fortè in quinqueremi erant. præmissa quadriremis, quum intrasset fauces portus, capitur: legati ægrè effugerunt. Etiam non modo pacis, sed ne belli quidem iura relicta erant: quum Romanus exercitus ad Olympium (Iouis id templum est) mille & quingentis passibus ab vrbe castra posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit: quibus ne intrarent vrbem, extra portam Hippocrates atque Epicides obuiã cum suis processerunt. Romanus orator *nõ bellum se Syracusanis, sed opem auxiliumq; afferre,* ait: *& iis qui ex media cæde elapsi perfugerint ad se, & eis qui metu oppressi fœdiorem non exilio solum, sed etiam morte seruitutẽ patiantur. Nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos passuros: Itaque si eis qui ad se perfugerunt, tutus in patriam reditus pateret, ac cædis auctores dedantur, & libertas legesque Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse. si ea non fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos.* Ad ea Epicides, *si qua ad se mandata haberent, responsum eis,* ait, *se daturos fuisse: quum in eorum ad quos venerint manu, res Syracusana esset, tum reuerterentur. Si bello lacessant, ipsa re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos oppugnare.* Ita legatis relictis portas clausit. Inde terra, mariq; simul cœptæ oppugnari Syracusæ: terra ab Hexapylo, mari ab Acradina, cuius murus fluctu alluitur. & quia sicut Leontinos terrore ac primo impetu cœperant, nõ diffidebant vastã disiectamq; spatio vrbem parte aliqua se inuasuros, omnẽ apparatũ oppugnandarum vrbiũ muris admouerunt.

Legati Rom. ad Syracusanos.

XXXIIII. Et habuisset tanto impetu cœpta res fortunam, nisi vnus homo Syracusis ea tempestate fuisset. Archimedes is erat, vnicus spectator cœli siderumq;: mirabilior tamẽ inuentor ac machinator bellicorũ tormentorũ, operumq;, quibus ea quæ

Archimedes.

hostes

hostes ingenti mole agerent, ipse per leui momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum colles, pleraq; alta & difficilia aditu, summissa quædam, & quæ planis vallibus adire possent, vt cuiq; aptum visum est loco, ita omni genere tormentorum instruxit. Acradinę murum, qui vt ante dictum est, mari alluitur, ex quinqueremibus Marcellus oppugnabat. ex ceteris nauibus sagittarij funditoresq; & velites etiam, quorum telum inhabile ad remittẽdum imperitis est, vix quemquā sine vulnere consistere in muro patiebantur. Hi, quia spacio missilibus opus est, procul muro tenebant naues. iunctæ aliæ binæ ad quinqueremes, dẽptis interioribus remis, vt latus lateri applicaretur: quum exteriore ordine remorum velut naues agerentur, turres contabulatas, machinamentaq; alia quatiendis muris portabant. Aduersus hūc naualem apparatum Archimedes varię magnitudinis tormenta in muris disposuit. in eas quæ procul erant naues saxa ingẽti pondere emittebat. propiores leuioribus, eoq; magis crebris petebat telis. postremò vt sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum ab imo ad summū crebris cubitalibus fere cauis aperuit, per quæ caua pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex occulto petebant hostem. Quæ propius quidem subibant naues, quo interiores ictibus tormentorum essent; in eas tollendas desuper murum eminentem ferrea manus firmæ catenæ illigata quum iniecta prorę esset, grauiq; libramento plumbi recelleret ad solum; suspensa prora, nauim in pupim statuebat: dein remissa subitò, velut ex muro cadentem nauim cum ingenti trepidatione nautarum ita vndę affligebant, vt etiam si recta recideret, aliquantum aquæ acciperet. ita maritima oppugnatio est elusa, omnisq; vis est auersa, vt totis viribus terra aggrederentur. Sed ea quoque pars eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis impensis curaq; per multos annos, Archimedis vnica arte. natura etiam adiuuabat loci: quod saxū, cui imposita muri fundamenta sunt, magna ex parte ita procliue est, vt non solum missa tormenta, sed etiam quæ pondere suo peruoluta essent grauiter in hostem inciderent. eadem caussa ad subeundum arduum aditum instabilemque ingressum præbebant. Ita consilio habito, quum omnis conatus ludibrio esset, *absistere oppugnatione, atque obsidendo, tantum arcere terra mariq; commeatib. hostem* placuit. Interim

XV. Marcellus cum tertia ferè parte exercitus ad recipiendas vrbes profectus, quæ in motu rerum ad Carthaginienses defecerant, Pelorum atq; Herbesum dedentibus ipsis recepit. Megaram vi captam diruit ac diripuit, ad reliquorum, ac maximè Syracusanorum terrorem. Per idem ferè tempus & Himilco, qui ad Pachyni promontorium, classem diu tenuerat, ad Heracleam, quam vocant *Minoam*, quinque & viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos exposuit. Nequaquam cum tantis copiis ante renuerat ad Pachynum classem: sed postquam ab Hippocrate occupatæ Syracusæ erant: profectus Carthaginem, accitusque ibi & ab legatis Hippocratis, & literis Annibalis, qui venisse tempus aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ: & ipse haud vanus præsens monitor facilè perpulerat, vt quantæ maximæ possent, peditum equitumque copiæ in Siciliam traiicerentur. Adueniens Heracleam, intra paucos dies inde Agrigentum recipit: aliarum que ciuitatum, quæ partis Carthaginiensium erant, adeò accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos, vt postremo etiam qui obsidebantur, Syracusis animos sustulerint: & parte copiarum satis defendi vrbem posse rati, ita inter se munera belli partiti sint: vt Epicides præesset custodiæ vrbis, Hippocrates Himilconi coniunctus, bellum aduersus Consulē Romanum gereret. Cū decem millibus peditum, quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca profectus, castra circa Acrillas vrbem ponebat. Munientibus superuenit Marcellus, ab Agrigẽto iam occupato, quum frustra eò præuenire hostem festinans tetẽdisset. rediens, nihil minus ratus, quā illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum obuiam fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumq; (vt quib. nequaquam eis copiis quas habebat, par esset) quam poterat maximè intentus, atque agmine ad omnes casus composito ibat. Forte ea cura, quæ erat aduersus Pœnos præparata, aduersus Siculos vsui fuit. castris ponendis incompositos ac dispersos nactus eos & plerosque inermes, quod peditum fuit, circūuenit. eques leui certamine inito, cum Hippocrate Acras perfugit. Ea pugna deficiẽtes ab Romanis quum cohibuisset Siculos, Marcellus Syracusas rediit: & post paucos dies Himilco adiuncto Hippocrate ad flumen Anapum, octo fermè inde millia castra posuit. Sub idem ferè tempus & naues longæ quinq; & quinquaginta Carthaginiensium cū Bomilcare classis pręfecto in magnum portum Syracusas ex alto decurrere, & Romana item classis, triginta quinqueremes, legionem primam Panormi exposuere: versumq; ab Italia bellum, adeò vterq; populus in Siciliam intentus fuisse videri poterat. Legionē Romanam, quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas prædæ haud dubiè sibi futuram Himilco ratus, via decipitur. mediterraneo namq; Pœnus itinere duxit: legio, maritimis locis classe prosequente, ad Appium Claudium Pachynū cum parte copiarum obuiam progressum, peruenit. Nec diutius Pœni Syracusis morati sunt, & Bomilcar simul parum fidens nauibus suis, duplici facile numero classe aduentantibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopia aggrauari socios, velis in altum datis in Africam transmisit. Et Himilco secutus nequiquam Marcellum Syracusas, si qua prius quam maioribus copiis iungeretur, occasio pugnandi esset; postquam ea nulla conti-

Carthaginiensium classis ad Heracleā.

XXXVI.

Pœni Syracusis abscedunt.

contigerat, tutumque ad Syracusas & munimento & viribus hostem cernebat: ne frustra assidendo spectandoq; obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde mouit, vt quocumque vocasset defectionis ab Romanis spes, admoueret exercitum, ac præsens suas res fouentibus adderet animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis præsidio Romano, recepit: vbi frumenti magna vis commeatusque omnis generis conuecti erant à Romanis. Ad hanc defectionem erecti sunt & aliarum ciuitatum animi: præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus, aut prodita per fraudem opprimebantur. Enna in excelso loco ac prærupto vndique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum; præfectumq; præsidii haud sane opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat vir acer, & qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorũ reponeret. & tum intenderant eum ad cauendum omni cura tot auditæ proditiones, defectionesq; vrbium, & clades præsidiorum. itaq; nocte dieque iuxta parata instructaq; omnia custodiis ac vigiliis erant: nec ab armis, aut loco suo miles abscedebat. Quod vbi Ennensium principes iam pacti cum Himilcone de proditione pręsidii animaduerterunt, nulli occasioni fraudis Romanum patere, aperte ac propalam placuerat agendum. *Vrbem arcemque suæ potestatis*, aiunt, *debere esse, si liberi in societatem, non serui in custodiã traditi essent Romanis. itaq; claues portarum reddi sibi æquum censent. bonis sociis fidem suam maximũ vinculum esse. & ita sibi populum Romanum senatumq; gratias habiturum, si volentes, ac non coacti mansissent in amicitia.* Ad ea Romanus: *se in præsidio impositum esse dicere, ab imperatore suo: clauesque portarum & custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo, nec Ennensium arbitrio haberet, sed eius qui commisisset: præsidio decedere apud Romanos capitale esse: & nece liberorum etiam suorum eam legem parentes sanxisse. consulem Marcellum haud procul esse: ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrij esset.* Se verò negare illi missuros: testarique, *si verbis nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsituros.* Tum Pinarius ait illis: *si ad consulem grauarentur mittere, sibi saltem darent populi consilium: vt sciretur, vtrum paucorum ea denunciata, an vniuersæ ciuitatis essent.* Consensu in posterum diem concio edicitur. Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, conuocatis militibus: *Credo ego vos audisse milites*, inquit, *quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumuenta & oppressa sint per hos dies. eam vos fraudẽ Deûm primo benignitate, dein vestra ipsi virtute dies noctesque perstando ac peruigilando in armis, vitastis. vtinam reliquum tempus nec patiendo infanda, nec faciendo traduci possit. Hæc occulta fraude cautio est: quæ, quia adhuc minus cuiquam successit, aperte ac propalam claues portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginiensium extemplo Enna erit, fœdiusque hic trucidabimur, quàm Murgantiæ præsidium interfectum est. noctem vnam ægrè ad consultandum sumpsi, qua vos certiores periculi instantis facerem. Orta luce concionem habituri sunt ad criminandum me, concitandumque in vos populum. itaque crastino die, aut vestro, aut Ennensium sanguine Enna inundabitur. nec præoccupati, peculij, nec occupantes, periculi quicquam habebitis. qui prior strinxerit ferrum, eius victoria erit. Intenti ergo omnes, armatiq; signũ exspectabitis. ego in concione ero: & tẽpus quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoq; traham. quùm toga signum dedero, tum mihi vndiq; clamore sublato turbam inuadite, ac sternite omnia ferro: & cauete, ne quisquam ex iis supersit, à quibus aut vis aut fraus timeri possit. Vos Ceres mater ac Proserpina precor, ceteri superni, infernią; Dij, qui hanc vrbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, vt ita nobis volentes propitij adsitis, si vitandæ, non inferendæ fraudis caussa hoc consilij capimus. Pluribus vos milites hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset. inermes incautos ad satietatem trucidabitis. Et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone & Carthaginiensibus timeri possit.* Ab hac adhortatione dimissi, corpora curant. Postero die alii aliis locis ad obsidenda itinera, claudendosque oppidanis exitus, pars maxima super theatrum circaq;, assueti & antè spectaculis concionum, consistunt. Productus ad populum à magistratibus præfectus Romanus, quum *consulis ea de re ius ac potestatem esse, non suam*, & pleraque eadem, quæ pridie prius dixisset: primò sensim ac plures, *reddere claues*, dein iã vna voce id *omnes iuberent*: cunctantiq; ac differenti ferociter minitarẽtur, nec viderentur vltra vim vltimam dilaturi: tum præfectus toga signum, vt conuenerat, dedit. militesque intenti dudum ac parati, alii supernè in aduersam concionem clamore sublato decurrunt, alij ad exitus theatri cõferti obsistunt. Cęduntur Ennenses cauea inclusi: coaceruanturq; non cæde solum, sed etiam fuga, quum alij super aliorum capita ruerent, atque integri sauciis, viui mortuis incidentes cumularentur. Inde passim discurritur, & vrbis captæ modo, fugaq; & cædes omnia tenet: nihilo remissiore militum ira, quòd iure turbam inermem cædebant, quam si periculum par & ardor certaminis eos irritaret. Ita Enna, aut malo, aut necessario facinore retenta. Marcellus nec factum improbauit, & prædam Ennensium militibus cõcessit: ratus timore deterritos temperaturos proditionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, vt vrbis in media Sicilia sitæ, claræque vel ob insignem munimento naturali locum, vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondã Proserpinæ, propè vno die omnem Siciliam peruasit. Et quia cæde infanda rebantur non hominum tantum, sed etiam Deorum sedem violatam esse, tum verò qui etiã antè dubij fuerãt, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco Agrigentũ sese recepit: quũ acciti à proditoribus nequiquam ad Ennam exercitum admouissent. Marcellus retro in Leontinos redit: frumentoque & commeatibus aliis in castra conuectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit, inde Appio

XXXVII. [margin]

Ennenses defectionis cupidi. [margin]

XXXVIII [margin]

Pinarij ad suos oratio. [margin]

XXX [margin]

Ennen[ses] cædun[tur] [margin]

Appio Claudio Romam ad consulatum petendum misso, T. Quintium Crispinum in eius locum classi castrisque præfecit veteribus. ipse hibernacula quinque millia passuum ab Hexapylo (Leontiam vocant locum) communiuit, ædificauitque. Hæc in Sicilia vsq; ad principium hiemis gesta.

XL.

Bellum cum Philippo Macedonum motum.

Eadem æstate & cum Philippo rege, quod iam antè suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad M. Valerium Prætorem venerunt, præsidentem classi Brundusio, Calabriæq; circa littoribus, nunciantes, *Philippum primùm Apolloniam tentasse, leuibus biremibus centum viginti flumine aduerso subuectum: deinde, vt ea res tardior spe fuerit, ad Oricum clam nocte exercitum admouisse: eamque vrbem sitam in plano, neque mœnibus, neque viris, neq; armis validam primo impetu oppressam esse.* Hæc nunciantes orabant, *vt opem ferret, hostemque haud dubium Romanis terra, aut maritimis viribus arceret, qui ob nullam aliam caussam, nisi quod imminerent Italiæ peterentur.* M. Valerius præsidio loci eius relicto T. Valerio legato, cum classe instructa parataq;, & quot longæ naues militum capere nō poterant, in onerarias impositis, altera die Oricum peruenit: vrbemque eam leui tenente prǽsidio, quod recedens inde reliquerat Philippus, haud magno certamine recepit. Legati eò ab Apollonia venerunt, nunciantes *in obsidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse: neq; sustinere vltra vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se, quæ vellent,* pollicitus, mille delectorum militum nauibus longis mittit ad ostium fluminis, cum præfecto sociûm Næuio Crispo, viro impigro & perito militiæ. Is expositis in terram militibus nauibusque Oricum retro vnde venerat ad ceteram classem remissis, milites procul à flumine per viam minimè ab regiis obsessam duxit: & nocte (ita vt nemo hostium sentiret) vrbem ingressus. Die insequenti quieuère, dū præfectus iuuentutem Apolliniatum, armaq; & vrbis vires inspiceret. vbi ea visa inspectaq; satis animorum fecere: simulq; ab exploratoribus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes esset: silentio noctis ab vrbe sine vllo tumultu egressus, castra hostium adeò neglecta atque aperta intrauit, vt satis constaret prius plus mille hominum vallum intrasse, quā quisquam sentiret: ac si cæde abstinuissent peruenire ad tabernaculum regium potuisse. Cędes proximorum portæ excitauit hostes. inde tantus terror pauorque omnes occupauit, vt non modò alius quisquam arma caperet, aut castris pellere hostem conaretur: sed etiā ipse rex, sicut somno excitus erat, propè seminudus fugiens, militi quoque, nedum regi vix decoro habitu, ad flumen nauesque perfugerit. eodem & alia turba effusa est. Paulò minus tria millia militum in castris aut capta, aut occisa. plus tamen hostium aliquantum captum, quā cæsum est. Castris direptis, Apolloniatæ catapultas, balistas, tormentaq; alia, quę oppugnādæ vrbi comparata erant, ad tuenda mœnia, si quando similis fortuna venisset, Apolloniam deuexere. cetera omnis præda castrorum Romanis concessa est. Hæc quum Oricum essent nunciata M. Valerius classem extemplò ad ostium fluminis duxit, ne nauib. capessere fugā rex posset. Itaque Philippus neq; terrestri, neque nauali certamine satis fore parē se fidens, subductis aut incensis nauibus, terra Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu, spoliatoque. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernauit.

XLI.

Res in Hispania gestæ.

Eodem anno in Hispania variè res gestæ. nam prius quum Romani amnem Iberum transirent, ingentes copias Hispanorum Mago & Asdrubal fūderunt. defecissetque ab Romanis vlterior Hispania, ni P. Cornelius raptim traducto exercitu Iberum, dubiis sociorum animis in tempore aduenisset. Primo ad castrum Altum (locus est insignis cæde magni Amilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, & conuexerant ante frumentū. tamen quia omnia circa hostium plena erant: agmenq; Romanum impune incursatum ab equitibus hostiū fuerat: & ad duo millia, aut moratorum, aut palantium per agros interfecta: cessere inde Romani propius pacata loca, & ad montem Victoriæ castra communiuere. Eò Cn. Scipio cum omnibus copiis, & Asdrubal Gisgonis filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto aduenit: cōtraq; castra Romana trans fluuiū omnes consedere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa visenda, haud fefellit hostes: oppressissentq; eum in patentibus campis, ni tumulū in propinquo cepisset. ibi quoq; circumsessus aduentu fratris, obsidione eximitur. Castulo vrbs Hispaniæ valida ac nobilis, & adeo coniuncta societate Pœnis, vt vxor inde Annibali esset, ad Romanos defecit. Carthaginienses Illiturgum oppugnare adorti, quia prǽsidiū ibi Romanum erat: videbanturq; inopia eum locum maximè expugnaturi. Cn. Scipio, vt sociis præsidioq; ferret opem, cum legione expedita profectus, intra bina castra cum magna cæde hostium vrbem est ingressus; & postero die eruptione ęquè felici pugnauit, supra duodecim millia hominum cæsa duobus prœliis: plus decem millia capta, cum sex & triginta militaribus signis. ita ab Illiturgi recessum est obsidione. Bigerra inde vrbs (socia & hæc Romanorum erat) à Carthaginiensibus oppugnari cœpta est. Eam obsidionem sine certamine aduenienS Cn. Scipio soluit.

XLII.

Ad Mundam exinde castra Punica mota: Et Romani eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per quator ferme horas, egregieque vincentibus Romanis signum receptui est datū, quod Cn. Scipionis femur tragula cōfixum erat: pauorq; circa eum ceperat milites, ne mortiferū esset vulnus. ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora interuenisset, castra eo die Punica capi potuerint. iam enim non milites solum, sed elephanti etiam vsq; ad vallum acti erant, superque ipso nouem & triginta elephanti

Cn Scipionis femur tragula confixum.

pilis

pilis confixi. Hoc quoq; prœlio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, prope tria millia capta, cum signis militaribus septē & quinquaginta. Ad Auringen inde vrbem Pœni recessere: & vt territis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit, nec dubia victoria fuit: minus tamen dimidio hostium, quam antea, quia pauciores superfuerant, qui pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisq; bellis, Magone ad cōquisitionem militum fratre misso, breui repleuit exercitum, animosq; ad tentandam de integro certamen fecit. Alij pleriq; milites, sicut pro parte toties intra paucos dies victa, eisdem animis quibus prius, eodemq; euentu pugnauere. plus octo millia hominum cæsa: haud multo minus quam mille capta, & signa militaria quinquaginta octo, & spolia plurima Gallica fuere: annuli aurei, torques armillæq; magnus numerus. duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœnicapto & Ciuismaro nomina erant) eo prœlio ceciderunt, octo elephanti capti, tres occisi. Quum iam res prosperæ in Hispania essent, verecundia Romanos tandē cepit, Saguntum oppidum, quod caussa belli esset, octauum iam annum sub hostium potestate esse. itaque id oppidum vi pulso præsidio Punico receperunt: cultoribusque antiquis quos vis reliquerat belli, restituerunt: & Turdetanos qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt, vrbemque eorum deleuere. Hæc in Hispania Q. Fabio, M. Claudio Consulibus gesta. Romæ quum tribuni plebis noui magistratum inissent, extemplo censoribus P. Furio & M. Attilio, à L. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. questorem eum proximo anno adempto equo tribu mouerāt, atque ærarium fecerant, propter coniurationem deserendæ Italiæ ad Aannas factam. sed nouem tribunorum auxilio vetiti caussam in magistratu dicere, dimissique fuerant. Ne lustrum perficerent mors prohibuit P. Furij. M. Attilius magistratu se abdicauit. Consularia comitia habita à Q. Fabio Maximo consule. creati consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus consulis filius, & T. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt M. Attilius, & qui tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus, & Cn. Fuluius Centumalus, & M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quatriduum eo anno primum factos ab curulibus ædilibus, memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic erat, qui ad Cannas, pauore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes erupit. Comitiis perfectis ab Q. Fabio consule designati consules Romam accersiti magistratum inierunt: senatumque de bello ac prouinciis suis prætorumque, & de exercitibus quibus quique præessent consuluerunt. Itaque prouinciæ atque exercitus diuisi. Bellum vndecumque cum Annibale consulibus mandatū, & exercitus vnus,

Saguntum recipiunt Romani.

XLIII.

(*A. V. C.* IↃXXXVII.)

XLIV. *Prouinciæ*

quem ipse Sempronius habuerat, alter quem Fabius Consul; eæ binæ erant legiones. M. Æmilius Prætor cuius peregrina sors erat, iurisdictionem Attilio collegæ prętori vrbano mādarat, vt Luceriam prouinciam haberet, legionesq; duas, quibus Q. Fabius qui tum consul erat, prætor præfuerat. prætori Sempronio prouincia Ariminum, Cn. Fuluio Suessula, cum binis item legionibus euenerunt: vt Fuluis vrbanas legiones duceret, Tuditanus à M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia prouinciæque, M. Claudio Sicilia, finibus eis quibus regnum Hieronis fuisset. Lentulo Proprętori prouincia vetus: T. Otacilio classis; exercitus nulli additi noui: M. Valerio Græcia Macedoniaque, cum legione & classe, quam haberet: Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia: C. Terentio cum legione vna cui iam diu præerat, Picenum. Scribi præterea duæ legiones vrbanæ iussæ, & viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis aduersus multa simul, aut mota aut suspecta bella, munierunt Romanum imperium. Consules duabus vrbanis legionibus scriptis, supplementoq; in alias lecto, priusquam ab vrbe mouerent, prodigia procurarunt, quæ nunciata erant. Murus ac portæ tactę, & Ariciæ etiam Iouis ædes de cœlo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumq; credita pro veris. nauium longarum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ. & in Iouis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma cōcrepuisse: & flumen Amiterni cruentum fluxisse. His procuratis ex decreto pontificum, profecti consules, Sempronius in Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Suessulam in castra venit. quum obuiam filius progrederetur, lictoresque verecundia maiestatis eius taciti anteirent, non summouentes patrē; præter vndecim fasces equo præuectus senex: vt consul *animaduertere proximum lictorem* iussit. & is, *vt descenderet ex equo*, inclamauit: tum demum desiliens, *Experiri* (inquit) *volui fili, satin' scires consulem te esse.* In ea castra Cassius Altinius Arpinas clam nocte cum tribus seruis venit, promittens, *si sibi præmio foret, se Arpos proditurum esse.* Quum eam tunc rē ad concilium retulisset Fabius, aliis *pro transfuga verberandus necandusq; videri, ancipitis animi communis hostis, qui post Cannensem cladem, tamquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Annibalem discessisset, traxissetque ad defectionem Arpos: tum postea quàm res Romana contra spem votaque eius velut resurgeret, turpius videatur nouam referre proditionem:* vt *proditio pro septemuirali iudicio esset, semperq; aliud sentiret: infidus socius, vanus hostis, ad Faleriorum, Pyrrhive proditorem tertium transfugis documentum esset.* Contra ea consulis pater Fabius, *temporum oblitos homines: in medio ardore belli tamquam in pace libera de quoq; arbitria agere*, aiebat: *Quum illud potius agendum atq; eis cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui socij à populo Romano desciscant, & non vocitent. documentum autem ducant statui oportere,*

rum a exerci Rom. ... sio.

Proc

X

Dep re A vari tent

tere, quis resipiscat, & antiquam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat, redire ad eos non liceat, cui dubium esse, quin breui deserta ab sociis Romana res fœderibus Punicis omnia in Italia iuncta visura sit? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quicquam censeat habendum, sed mediam consecuturum consilij viam. neq; eum pro hoste, neq; pro socio in præsentia habitum, libera custodia haud procul à castris placere in aliqua fida ciuitate seruari per belli tẽpus: perpetrato bello, tum consultandum, vtrum defectio prior plus merita sit pœnæ, an hic reditus veniæ. Fabio assensum est. catenisq; ligatus, traditur & ipse & comites: & auri satis magnũ pondus, quod secum tum attulerat, ei seruari iussum. Calibus eum interdiu solutũ custodes sequebantur, nocte clausum asseruabant. Arpis domi primum desiderari quęriq; est cœptus: dein fama per totam vrbem vulgata, tumultum pro principe amisso fecit: metuq; rerum nouarum extemplò nuncij ad Annibalem missi. Quibus nequaquam offensus Pœnus, quia & ipsum, vt ambiguæ fidei virum suspectum iam pridem habebat, & caussam nactus erat tam ditis hominis bona possidendi, vendendique, ceterùm vt iræ magis, quam auaritiæ datum crederent homines, crudelitati quoque grauitatem addidit: coniugemque eius ac liberos in castra accitos, quęstione prius habita, primum de fuga, deinde quantum auri argentiq; domi relictum esset: satis cognitis omnibus, viuos combussit. Fabius ab Suessula profectus, Arpos primum instituit oppugnare. vbi quum à mille ferè passibus castra posuisset, contemplatus ex propinquo situm vrbis mœniaque: quæ pars tutissima mœnibus erat, qua maximè neglectam custodia vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ ad vrbes oppugnandas vsui sunt, centurionum robora ex toto exercitu delegit, tribunosq; viros fortes eis pręfecit: & milites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit: eosque, vbi quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas iussit ferre. Porta ibi humilis & angusta erat, via infrequenti per desertam partem vrbis: *eã portam scalis prius transgressos, ad murum pergere, & ex interiore parte claustra refringere* iubet: *& tenentes partem vrbis, cornu signum dare, vt ceteræ copiæ admouerentur. parata omnia atque instructa sese habiturum.* Ea impigrè facta: & quod impedimentum agentibus fore videbatur, id maximè ad fallendum iuuit. imber à nocte media coortus, custodes, vigilesque dilapsos è stationibus suffugere in tecta coegit: sonituque primo largioris procellæ strepitum demolientium portam, exaudiri prohibuit: lentior deinde æqualiorq; accidens auribus, magnam partem hominum sopiuit. Posteaquam partẽ tenuerunt, cornicines in via paribus interuallis dispositos canere iubent, vt consulem excirent. Id vbi factum ex composito est, signa efferri consul iubet: ac paulò ante lucem per effractam portam vrbem ingreditur. Tum demum hostes excitati sunt, iam & imbre conquiescente, & propinqua luce Præsidium in vrbe erat, Annibalis, quinque millia fermè armatorum: & ipsi Arpini tria millia hominum armabant. eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset, hosti opposuerunt. Pugnatum primò in tenebris angustisque viis est: quum Romani non vias tantùm, sed tecta etiam proxima portæ occupassent, ne peti superne ac vulnerari possent. Cogniti inter se quidam Arpinique & Romani, atq; inde colloquia cœpta fieri; percunctantibus Romanis *quid sibi vellent Arpini? quam ob noxam Romanorum, quod ob meritum Pœnorum, pro alienigenis ac barbaris Italici aduersus veteres socios Romanos bellum gererent, & vectigalem ac stipendiariam Italiam Africæ facerent?* Arpinis purgantibus, *ignaros omnium se venum à principibus datos, penè captos oppressosq; à paucis esse,* Initio orto plures cũ plurib. colloqui. postremo prætor Arpinus ab suis ad consulẽ deductus; fideq; data inter signa aciesque Arpini repentè pro Romanis aduersus Carthaginienses arma verterunt. Hispani quoque paulò minus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quam *vt sine fraude Punicum emitteretur præsidium,* ad consulem transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactę, emissique cum fide incolumes ad Annibalem, Salapiam venerunt. Arpi sine clade vllius, præterquam vnius veteris proditoris, noui perfugæ, restituti Romanis. Hispanis duplicia cibaria dari iussa, operaque eorum forti ac fideli persæpè Respublica vsa est. Quum consulum alter in Apulia, alter in Lucanis esset: equites centum ac duodecim nobiles Campani, per speciem prædandi ex hostium agro, permissu magistratuum ab Capua profecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, venerunt. stationi militum qui essent, dixerunt, colloqui se cum prætore velle. Cn. Fuluius castris præerat. cui vbi nunciatum est, decem ex eo numero iussis inermibus deduci ad se; vbi quæ postularent, audiuit: nihil autem aliud petebant, quam vt Capua recepta bona sibi restituerentur;) in fidem omnes accepti. Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Aternum expugnatum. amplius septem millia hominum capta, & æris argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per duas noctes ac diem vnum tenuit, solo æquata omnia inter Salinas ac portam Carmentalem cum Æquimelio lugarioque vico: in templis Fortunæ ac matris Matutę & Spei extra portam, latè vagatus ignis sacra profanaq; multa absumpsit. Eodem anno P. & Cn. Cornelij, quũ in Hispania res prospere essent, multosq; & veteres reciperent socios, & nouos adiicerent, in Africam quoq; spem extenderunt. Syphax erat rex Numidarum, subitò Carthaginiensibus hostis factus: ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amicitiã societatemq; facerent: & pollicerentur, *si perseueraret vrgere bello Carthaginienses, gratã eam rem fore senatui populoq; Romano, & adnixuros, vt in tempore, & bene cumulatam*

Roma incendium.

XLVIII.

Syphax rex.

latam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit: collocutusq; cum legatis de ratione belli gerendi; vt veterum militum verba audiuit, quam multarum rerum ipse ignarus esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ animaduertit. Tum primùm, vt pro bonis ac fidelibus sociis facerent, orauit, *vt duo legationem referrent ad imperatores suos: vnus apud sese magister rei militaris remaneret. rudem ad pedestria bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem. Ita iam inde à principiis gentis maiores suos bella gessisse: ita se à pueris insuetos: sed habere hostem pedestri fidentem marte, cui si æquari robore virium velit, & sibi pedites comparandos esse. & ad id multitudine hominum regnum abundare: sed armandi ordinandiq; & instruendi eos, artem ignorare. omnis, velut forte congregata turba sua inscia, ac temeraria esset. Facturos se in præsentia quod vellet,* legati responderũt, fide accepta, vt remitteret extemplò eum, si imperatores sui non comprobassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui apud regẽ remansit. Cum duobus Romanis relata; Numidasque legatos in Hispaniam misit ad accipiendã fidem ab imperatoribus Romanis. iisdem mandauit *vt protinus Numidas, qui intra portas, seu præsidia Carthaginiensium auxiliares essent, ad transitionem perlicerent.* Et Statorius ex multa iuuentute regi pedites conscripsit: ordinatosq; proximè morem Romanum, instruendo & decurrendo signa sequi, & seruare ordines docuit: & operi, aliisque institutis militaribus ita assuefecit, vt breui rex non equiti magis fideret, quàm pediti: collatisque æquo campo signis, iusto prœlio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis aduentus magno emolumẽto fuit. namque ad famam eorum transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri. Ita cum Syphace Romanis iuncta amicitia est. Quod vbi Carthaginienses acceperũt, extemplò Galam in parte altera Numidiæ (Massyla ea gens vocatur) regnantem legatos mittunt. Filium Gala Masanissam habebat, septem & decem annos natũ, ceterum iuuenem ea indole, vt iam tum appareret, eius regnum opulentius quàm quod accepisset, facturum. Legati quoniã Syphax se Romanis iunxisset, vt potentior societate eorum aduersus reges populosque Africæ esset, docent: *melius fore Galæ quoq; Carthaginiensibus iungi quamprimum, antequam Syphax in Hispaniam, aut Romani in Africam transeant: opprimi Syphacem, nihil dum præter nomen ex fœdere Romano habentem, posse.* Facile persuasum Galæ, filiò deposcente id bellum, vt exercitum mitteret: qui Carthaginiensium legionibus coniunctis, magno prælio Syphacem deuicit. triginta millia eo prœlio hominum cæsa dicuntur. Syphax cũ paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum aduersus Gadeis colunt) refugit: affluentibusq; ad famam eius vndique barbaris, ingentes breui copias armauit. cum quibus antequam in Hispaniam angusto diremptam freto traiiceret, Masanissa cum victore exercitu aduenit. isq; ibi cum Syphace ingenti gloria per se, sine vllis Carthaginiensium opibus, gessit bellum. In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quòd Celtiberum iuuentutem eadẽ mercede, quæ pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt: & nobilissimos Hispanos supra trecentos. inde in Italiam ad solicitandos populares, qui inter auxilia Annibalis erant, miserunt. Id modò eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem antè, quàm tum Celtiberos, Romani habuerunt.

Numidæ ad pedestria bella rudes.

XLIX *Masan. regis Galæ filius.*

Syph. Masa. victus.

Celtiberorum iuuentus stipendio Romanorum.

EPITOME LIBRI XXV.

I. *P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos ædilis factus est. Annibal vrbem Tarentum præter arcem per Tarentinos iuuenes, qui se noctu venatum ire simulauerant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcij carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A. Q. Fuluio & Ap. Claudio consulibus aduersus Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est. T. Sempronius Gracchus proconsul ab hospite suo Lucano in insidias deductus, à Magone interemptus est. Centenius Penula, qui centurio militauerat, quum petisset à senatu, vt sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si hoc impetrasset, de Annibale victoriam: octo millibus acceptis militum dux factus, conflixit acie cum Annibale, & cum exercitu cæsus est. Cn. Fuluius prætor malè aduersus Annibalem pugnauit: in quo prœlio hominum sexdecim millia ceciderunt: ipse cum equitibus ducentis effugit. Capua obsessa est à Q. Fuluio, & Ap. Claudio Consulibus. Claudius Marcellus Syracusas expugnauit anno tertio, & ingentem se virum gessit. in eo tumultu vrbis captæ, Archimedes intentus formis quas in puluere descripserat, interfectus est. P. & Cn. Scipiones in Hispania tot tantarumq; rerum feliciter gestarum triste exitium tulerunt, propè cum totis exercitibus cæsi. anno octauo, quam in Hispaniam iuerant. amissaq; prouinciæ possessio foret, nisi L. Marcij equitis Romani virtute, & industria, contractis exercituum reliquiis, eiusdem hortatu, bina castra hostium expugnata essent. ad triginta septem millia cæsa, ex mille oci ingentis præda ingens capta. dux Marcius appellatus est.*

DVM hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Annibal in agro Tarentino æstatem consumpsit, spe per proditionem vrbis Tarentinorum potiundæ. ipsorum interim Salentinorum ignobiles vrbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Brutiis ex duodecim populis, qui anno priore ad Pœnos desciuerant, Consentini & Thurini in fidem populi Romani redierunt. & plures rediis-

rediissent, ni L. Pomponius Veientanus præfectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro Brutio iusti ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Hannone cõflixisset. Magna ibi vis hominum, sed incinditæ turbæ agrestium seruorumque cæsa aut capta est: minimumque iacturæ fuit, quòd præfectus inter ceteros est captus, & tum temerariæ pugnæ auctor, & antè publicanus, omnibus malis artibus & Reipub. & societatibus infidus, damnosusque. Sempronius Consul in Lucanis multa prœlia parua, haud vllum dignum memoratu fecit: & ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnauit. Quo diutius trahebatur bellum, & variabant secundæ aduersæq; res, non fortunam magis quàm animos hominum: tanta religio, & ea magna ex parte externa, ciuitatem incessit, vt aut homines, aut Dij repente alij viderentur facti. nec iam in secreto modò atque intra parietes ac postes contemnebantur Romani ritus: sed in publico etiã ac foro Capitolioq; mulierum turba erat, nec sacrificantium nec precantium Deos patrio more. Sacrificuli ac vates ceperant hominum mẽtes; quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate & metu in vrbem compulsa: & quęstus ex alieno errore facilis, quem velut ex concessæ artis vsu exercebant. Primò secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam, & ad publicam querimoniam, excessit res. Incusati grauiter ab senatu ædiles triumuirique capitales, *quod non prohiberent.* quum euomere eam multitudinem è foro, ac disiicere apparatus sacrorum conati essent, haud procul abfuit quin violarentur. Vbi potentius iam esse id malum apparuit, quam vt minores per magistratus sedaretur, M. Æmilio Prætori vrbis negotium ab senatu datum est, vt his religionibus populum liberaret. Is & in concione senatusconsultum recitauit, & edixit, *vt quicumque libros vaticinos precationesve, aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasq; ad se ante Calendas Aprilis deferret: neu quis in publico sacrove loco, nouo aut externo ritu sacrificaret.* Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus & C. Papirius C. F. Masso pontifex, & P. Furius Philus augur, & C. Papirius, Lucii filius Masso decemuir sacrorum. In Lentuli locum Marcus Cornelius Cethegus, in Papirij Cn. Seruilius Cæpio, pontifices suffecti sunt. augur creatus L. Quintus Flaminius, decẽuir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium iam appetebat tempus, sed quia consules à bello intentos auocare non placebat, T. Sempronius consul comitiorum caussa dictatorem dixit C. Claudium Centonem, ab eo magister equitum est dictus Q. Fuluius Flaccus. Dictator primo comitiali die creauit consules, Q. Fuluium Flaccum magistrum equitum, & Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia prouincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fuluius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Iunius Sillanus, P. Cornelius Sulla. Comitiis perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio Cethego, P. Cornelius Scipio, cui post Africanus fuit cognomen. huic petenti ædilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes *rationem eius habendam esse, quod nondum ad petẽdum legitima ætas esset: Si me,* inquit, *omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorũ habeo.* Tanto inde fauore ad suffragium ferendum in tribus discursum est, vt tribuni repente incœpto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit. Ludi Romani pro temporis illius copiis magnifice facti, & diem vnum instaurati, & congij olei in vicos singulos, dati. L. Villius Tappulus & M. Fundanius Fũdulus ędiles plebeij aliquot matronas apud populum probri accusarũt: quasdam ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebeii per biduum instaurati. & Iouis epulum fuit ludorum caussa. Q. Fuluius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prętores prouincias sortiti sunt; P. Cornelius Sulla vrbanam & peregrinam, quæ duorum antè sors fuerat: Cn. Fuluius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M. Iunius Sillanus Tuscos. Consulibus bellum cum Annibale & binæ legiones decretæ: alter à Q. Fabio superioris anni consule, alter à Fuluio Centumalo acciperet: Prętorum, Fuluii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore: Neronis Claudij, quę in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Iunio in Tuscos legiones vrbanæ prioris anni datæ. T. Sempronio Graccho & P. Sẽpronio Tuditano imperium prouinciæq; Lucani & Galliæ cum suis exercitibus prorogatę: item Publio Lentulo, qua vetus prouincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusæ, & qua Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mutio Scæuolæ: Hispaniæ P. & Cn. Corneliis. Ad veteres exercitus duæ vrbanæ legiones à consulibus scriptæ, summaq; trium & viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumij Pyrgensis cum magno propè motu rerũ factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude auaritiaque neminem in ciuitate habuerat, præter L. Pomponium Veientanum, quem populantem temerè agros in Lucanis, ductu Hannonis priore anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum erat à vi tempestatis in iis quæ portarentur ad exercitus; & ementiti erant facta naufragia, & ea ipsa quæ vera renunciauerant, fraude ipsorum facta erant, non casu: in veteres quassatasque naues paucis, & parui precii rebus impositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, *multiplices fuisse merces* ementiebantur. Ea fraus indicata M. Æmilio Prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen vllo senatusconsulto notata: quia Patres ordinem publi-

Scipio ante ætatẽ ædilis.

III. (*A. V. C.* IↃXXXVIII.)

Prouinciæ & exercitus diuisi.

Postumij publicani fraus scelerata.

publicanorum in tali tempore offensum nolebant. populus seuerior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. & L. Caruilij, quum rem inuisam infamemque cernerent,* ducentum millia æris multam M. Postumio dixerunt. cuius certandæ quũ dies aduenisset, conciliumq; tam frequens plebis adesset vt multitudinem area Capitolij vix caperet: perorata caussa, spes vna videbatur esse, si C. Seruilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusq; Postumio erat, prius quã ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum summouerunt: sitellaque allata est, vt sortirentur, vbi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascæ instare *vt concilio diem eximeret.* populus reclamare: & fortè in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorq; animum versabat. Quum in eo parum præsidij esset, turbãdæ rei caussæ publicani per vacuum vi summo occupato loco, in eos irruperunt, iurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fuluius consul tribunis, *Nonne videtis,* inquit, *vos in ordinem coactos esse? & rem ad seditionem spectare? ni properè dimittitis plebis concilium?* Plebe dimissa, senatus vocatur, & consules referunt de concilio plebis turbato, vi atque audacia publicanorũ. *M. Furium Camillum, cuius exilium ruina vrbis secuta fuerit, damnari se ab ingratis ciuibus passum esse. Decemuiros ante eum, quorum legibus ad eam diẽ viuerent: multos postea principes ciuitatis iudicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo per vim extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coegisse, contra populum Romanum aciem introduxisse, locum occupasse, vt tribunos à plebe intercluderet: tribus in suffragium vocari prohiberet. nihil aliud à cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratuum, quod cesserint in præsentia furori atq; audaciæ paucorum: vinciq; se ac populum Romanum passi sint: & comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne caussa quærentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint.* Hęc quùm ab optimo quoq; pro atrocitate rei acta essent, vimq; eam contra Rempublicam pernicioso exemplo factam, senatus decerneret: confestim Caruilij tribuni plebis omissa multa certatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt: ac *ni vades daret, prehendi à viatore, atq; in carcerem duci* iusserunt. Postumius vadibus datis non affuit. Tribuni vocauerunt plebem, quæ ita sciuit, *Si M. Postumius ante Calendas Maias non prodisset, citatusq; eo die non respondisset, neq; excusatus esset, videri eum in exilio esse: bonaq; eius venire, ipsi aqua & igni placere interdici.* Singulis deinde eorum qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere, ac vades poscere cœperunt. primò non dantes, deinde etiam eos qui dare possent, in carcerem coniiciebant: cuius rei periculum vitantes, pleriq; in exilium abierunt. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudẽ audacia protegens, exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando sunt habita. Et comitia nouus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit. Tres ingenti certamine petierunt: Q. Fuluius Flaccus consul, qui & ante bis consul & censor fuerat: & T. Manlius Torquatus, & ipse duobus consulatibus & censura insignis: & P. Licinius Crassus, qui & ædilitatem curulẽ petiturus erat. hic senes honoratosq; iuuenis in eo certamine deuicit. Ante hunc intra centũ annos & viginti nemo præter P. Cornelium Calussam pontifex maximus creatus fuerat qui sella curuli non sedisset. Consules quum ægrè delectũ conficerent, quod inopia iuniorum non facilè in vtrumq;, vt & nouæ vrbanæ legiones, & supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat: senatus absistere eos incœpto vetuit, *& triumuiros binos creari iussit: alteros qui citra, alteros qui vltra quinquagesimum lapidem in plateis forisq;, & in conciliabulis omnẽ copiam ingenuorum inspicerẽt: & si qui roboris satis ad ferenda arma habere viderẽtur, etiãsi nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent: vt qui minores septem & decem annis sacramẽto dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem & decem annorum, aut maiores, milites facti essẽt.* Ex hoc senatuscõsulto creati triumuiri bini cõquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literę M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu recitatę sunt. Cannensis reliquiæ cladis, is exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici belli finẽ in Italiã reportaretur. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumq;, & robora ex legionibus peditũ legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, è quibus vnus potestate dicendi facta, *Consulem,* inquit, *te M. Marcelle in Italiam adissemus, quùm primum de nobis, etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum factum est: nisi hoc sperassemus in prouinciam nos morte regum turbatam ad graue bellum aduersus Siculos simul Pœnosque mitti: & sanguine nostro vulneribusque magistratibus satisfacturos esse: sicut patrum memoria qui capti à Pyrrho ad Heracleam erãt, aduersus Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. quamquam quod ob meritum nostrum succensuistis, Patres conscripti nobis, aut succensetis? Ambos mihi consules, & vniuersum senatum intueri videor, quùm te M. Marcelle intueor; quem si ad Cannas consulẽ habuissemus: melior & Reipublicæ & nostra fortuna esset. Sine quæso priusquam de conditione nostra queror, noxam cuius arguimur, nos purgare. Si non Deûm ira nec fato, cuius lege immobilis rerum humanarũ ordo seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa fuit? militum, an imperatorum? Equidem, miles nihil vmquam dicam de imperatore eo, cui præsertim gratias sciam ab senatu actas, quod non desperauerit de Republica: cui post fugam actam sit per omnes annos prorogatum imperiũ. Ceteros item ex reliquiis cladis eius, quos tribunos militum habuimus, honores petere & gerere, prouincias obtinere audiuimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, Patres conscripti, in hæc vilia capita sæuitis? & consuli primo-

Marginalia: *Val. 2000 coron. — IV. — V. — Inopia iuniorum ægrè delectus. — Oratio militum Siciliæ legatorum.

primoribusque aliis ciuitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe non fuit; milites vtique morituros in aciem misistis? Ad Alliam propè omnis exercitus fugit: ad Furcas Caudinas ne expertus quidē certamen, arma tradidit hosti (vt alias pudendas clades exercituum taceam) tamen tantum abfuit ab eo, vt vlla ignominia iis exercitib. quæreretur, vt & vrbs Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios transfugerat, recuperaretur, & Caudinæ legiones quæ sine armis redierant Romam, armatæ remissæ in Samnium, eumdem illum hostem sub iugū miserint, qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem verò quisquam exercitum fugæ, aut pauoris insimulare potest? vbi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt? vnde consul cum equitibus quinquaginta fugit? vnde nemo superest, nisi quem hostis cædendo fessus reliquit? Quum captiuis redemtio negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod Reipublicæ nos seruassemus: quod ad Cōsulem Venusiam redissemus, & speciem iusti exercitus fecissemus. Nunc deteriore conditione sumus, quàm apud patres nostros fuerant captiui, quippe illis arma tantum atque ordo militandi, locusque in quo tenderent, in castris est mutatus: quæ tamen semel nauata Reipublicæ opera, & vno felici prœlio recuperarunt. nemo eorum relegatus in exiliū est: nemini spes emerendi stipendia adempta. hostis denique est datus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut ignominiam finirent. Nos, quibus (nisi quod commisimus, vt quisquā ex Cannensi acie miles Romanus superesset) nihil obiici potest: non solùm à patria procul Italiaque, sed ab hoste etiam relegati sumus: vbi senescamus in exilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiæ, ne qua placandæ ciuium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neq; ignominiæ finem, nec virtutis præmium petimus: modò experiri animum, & virtutem exercere liceat. laborem & periculum petimus, vt virorum, vt militum officio fungamur. Bellum in Sicilia iam alterum annum ingenti dimicatione geritur, vrbes alias Pœnus, alias Romanus expugnat: peditum & equitum acies concurrunt: ad Syracusas terra marique res geritur: clamorem pugnantium, crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac segnes, tanquam nec manus, nec arma habeamus. Seruorum legionibus T. Sempronius Consul toties iam cum hoste signis collatis pugnauit: operæ precium habent, libertatem, ciuitatemque pro seruis saltem ad hoc bellum emptis. nobis simul congredi cum hoste liceat, & oppugnando quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis vrbibus oppugnandis experiri virtutem? asperrima quæque ad laborem periculumque deposcimus vt quod ad Cannas faciendum fuit, quamprimum fiat. quoniam quicquid postea viximus, id omne destinatū ignominiæ est. Sub hęc dicta ad genua Marcelli procubuerūt. Marcellus *id nec iuris, nec potestatis suæ esse* dixit; *senatui scripturū se, omniaq; de sententia patrū facturum esse.* Hę literę ad nouos cōsules allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt, consultusq; de his literis ita decreuit senatus: *Militibus qui ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent, senatui nihil videri Rempublicam committendam esse. si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret quod è Republica fideque sua duceret: dum ne quis eorum munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo donaretur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis intra Italiam esset.* Comitia deinde à prætore vrbano de senatus sententia, plebisque scito sunt habita: quibus creati sunt quinque viri muris turribusq; reficiendis: & triumuiri bini, vni sacris conquirendis, donisq; persignandis: alteri reficiendis ædibus Fortunæ & matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed & Spei erat extra portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant. Tempestates fœdæ fuere. In Albano monte biduum continenter lapidibus pluit. tacta de cœlo multa: duæ in Capitolio ædes: vallum in castris, multis locis supra Suessulam, & duo vigiles exanimati: murus turresque quædam Cumis non ictæ modò fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens visum volitare: sed rubere solito magis, sanguineoque similis. Horum prodigiorum causa diem vnum supplicatio fuit, & per aliquot dies consules rebus diuinis operam dederunt: & per eosdem dies sacrum nouendiale fuit. Quum Tarentinorum defectio iam diu & in spe Annibali, & in suspicione Romanis esset, caussa forte extrinsecus maturandæ eius interuenit. Phileas Tarentinus diu iam per speciem legationis Romæ quum esset, vir inquieti animi & minimè ocium, quo tum diuturno senescere videbatur, patiens, aditum sibi ad obsides Tarentinos inuenit. custodiebantur in atrio Libertatis minore cura: quia nec ipsis, nec ciuitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris colloquiis solicitatos, corruptis ædituis duobus, quum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus profugit. Luce prima vulgata per vrbem fuga est: emissique qui sequerentur. à Tarracina comprehēsos omnes retraxerunt, deducti in comitio, virgisque approbante populo cæsi, de saxo deiiciuntur. Huius atrocitas pœnę duarum nobilissimarum in Italia Græcarum ciuitatum animos irritauit, tum publicè, tum etiam singulos priuatim, vt quisque tam fœdè interemptos aut propinquitate, aut amicitia contingebat. Ex iis tredecim ferè nobiles Tarentini coniurauerunt, quorum Principes Nico & Philomenes erant. hi prius quàm aliquid mouerent, colloquendum cum Annibale rati, nocte per speciem venandi vrbe egressi, ad eum proficiscuntur. & quùm haud procul castris abessent. ceteri silua propè viam sese occuluerunt: Nico & Philomenes progressi ad stationes, comprehensique, vltro id petentes, ad Annibalem deducti sunt. Qui quum & caussas consilij sui, & quid pararent, exposuissent: collaudati, oneratique promissis iubentur, vt fidem popularibus facerent, prædandi caussa se vrbe egressos: pecora Carthaginiensium, quæ pastum propulsa essent, ad vrbem agere tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda iuuenum est: minusq; iterum ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cū Annibale, rursus fide sanxerunt

Prodigia.

Obsides Tarentini custodia exempti.

VIII. *Punitio.*

Ob id coniuratio proditio Tarenti.

liberos Tarentinos leges suaq. omnia habituros, neque vllum vectigal pœno pensuros, præsidiumve inuitos recepturos: prodita præsidia Carthaginiensium fore. Hæc vbi conuenerunt, tunc vero Philomenes consuetudinem nocte egrediundi redeundiq; in vrbem frequentiorem facere (& erat venādi studio insignis) canesq; & alios apparatus sequebatur; captumq; fermè aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum. nocte maximè commeare, propter metum hostiū credebant. Vbi iam eò consuetudinis adducta res est, vt quocumq; noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur: tempus agendæ rei Annibali visum est. Tridui via aberat: vbi, quo minus mirum esset vno, eodemq; loco statiua eum tamdiu habere, ægrum simulabat. Romanis quoq;, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse iam segnis mora eius desierat.

IX. *Annibal Tarentum proficiscitur.*

Ceterùm posteaquam Tarentium ire constituit, decem millibus peditum atq; equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac leuitate armorum aptissimos esse ratus est, electis, quarta vigilia noctis signa mouit. præmissisque octoginta ferè Numidis equitibus præcepit, *vt discurrerēt circa vias, perlustrarētq. omnia oculis, ne quis agrestiū procul spectator agminis falleret: progressos retraherent, obuios occiderēt, vt prædonū magis q. exercitus accolis species esset.* ipse raptim agmine facto quindecim ferme millium spacio castra ab Tarento posuit, & ne ibi quidem nunciato quò pergerent; tantum conuocatos milites monuit, *via omnes irent, ne diuerti quemquam aut excedere ordinem agminis paterentur, & in primis intenti ad imperia accipienda essent: neu quid nisi ducum iussu facerent: se in tempore editurum, quæ vellet agi.* Eadem fermè hora Tarentū fama peruenerat, *Numidas equites paucos populari agros, terroremq. latè agrestibus iniecisse.* Ad quem nuncium nihil vltra motus præfectus Romanus, quam vt partem equitum postero die luce prima iuberet exire ad arcendum populationibus hostem. interea adeò nihil obedienter curatum est, vt contrà pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Annibalem exercitumq; castris non mouisse. Annibal concubia nocte mouit. dux Philomenes erat cum solito captæ venationis onere. ceteri proditores ea quę composita erant, exspectabant. conuenerat autem, vt Philomenes portula assueta venationem inferēs, armatos induceret: parte alia portam Teminida adiret Annibal. Ea mediterranea regione orientē spectabat, aliquantum intra mœnia includitur. Quum portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Annibale est, refulsitq;. idem redditum ab Nicone signum: extinctæ deinde vtrimq; flammę sunt. Annibal silentio ducebat ad portam. Nico ex improuiso ad portas sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamq; aperit. Annibal cum peditum agmine ingreditur, equites subsistere iubet: vt quò res postulet, occurrere libero campo possent. Et Philomenes portulæ parte alia qua commeare assuerat, appropinquabat. nota vox eius, & familiare iam signum quum excitasset vigilem, dicentis, *vix sustinere grandis bestiæ onus*, portula aperitur. inferentes aprum duos iuuenes secutus ipse cū expedito venatore, vigilem incautius miraculo magnitudinis in eos qui ferebant versum, venabulo traiicit. ingressi deinde triginta ferè armati, ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam maximam: & agmen sub signis cōfestim irrupit. inde cum silentio in forum ducti, Annibali sese coniunxerunt. Tum duo millia Gallorū Pœnus in tres diuisa partes per vrbem dimittit. Tarentinos & Afros quam maximè frequentia occupare iubet, tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci. sed vt fieri id posset, præcipit iuuenibus Tarentinis, *vt vbi quem suorum procul vidissent, quiescere & silere, ac bono animo esse iuberent.* Iam tumultus erat, clamorque, qualis esse in capta vrbe solet: sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam vrbē credere coortos: Romanis seditio aliqua cū fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu, in portum effugit, inde acceptus scapha, in arcē confugit. Terrorem & tuba audita ex theatro faciebat. nam & Romana erat, à proditorib. ad hoc ipsum præparata; & inscienter à Græco inflata, quis aut quib. signum daret, incertū efficiebat. Vbi illuxit, & Romanis Punica & Gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt; & Græci Romanos passim cæde stratos cernētes, ab Annibale captam vrbē senserunt. Posteaquam lux certior erat, & Romani qui cædibus superfuerant, in arcē confugerant, conticescebatq; paulatim tumultus: tum Annibal Tarentinos sine armis conuocare iubet. Conuenēre omnes, præterquā qui cedentes in arcem Romanos ad omnē adeundam simul fortunam prosecuti fuerant. Ibi Annibal benigne allocutus Tarentinos, testatusque, *quæ præstitisset ciuibus eorum, quos ad Thrasimenum aut ad Cannas cepisset:* simul *in dominationem superbā Romanorum inuectus, recipere se in domos suas quemq. iussit, & foribus nomen suum inscribere, se domos eas quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi iussurum. si quis in hospitio ciuis Romani* (vacuas autē tenebat domos) *nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum.* Concione dimissa, quū titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia Romana passim discursum est, & fuit prædæ aliquantum. Postero die ad oppugnandam arcem ducit: quā quum & mari, quo in peninsulæ modum pars maior circūluitur, & prælatis rupibus, & ab ipsa vrbe muro & fossa ingenti septam videret: eoque nec vi, nec operibus expugnabilē esse, ne aut seipsum cura tuendi Tarētinos à maioribus rebus moraretur: aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex arce quum vellent, Romani facerēt: vallo vrbem ab arce intersepire statuit, non sine vlla ēt spe, cum prohibentibus opus

Romani caeduntur pro Tar...

X.

Annibal benigne alloquitur Tarent.

XI. *Arx Tarentina.*

opus Romanis manum posse conseri: & si feroci⁹ procucurrisset, magna cęde ita attenuari præsidij vires, vt facilè per se ipsi Tarentini vrbem ab iis tueri possent. Vbi cœptum opus est, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani: pelliq; se statio passa est quę pro opere erat, vt successu cresceret audacia, pluresque & longius pulsos prosequerentur. Tum signo dato coorti vndique Pœni sunt, quos instructos ad hoc Annibal tenuerat: nec sustinuere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiæ eos, impedimentaq; alia opere iam cœpto, alia apparatu operis, morabantur. plurimi in fossam præcipitati, occisiq; sunt, plures in fuga quam in pugna. Inde & opus nullo prohibente fieri cœptum. fossa ingēs ducta, & vallum intra eam erigitur: modicoq; post interuallo murum etiam eadem regione addere parat, vt vel sine præsidio tueri se aduersus Romanos possent. reliquit tamen modicum præsidium, vt simul in faciendo muro adiuuaret. ipse profectus cum ceteris copiis ad Galesum flumen (quinq; millia ab vrbe abest) posuit castra. Ex iis statiuis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione eius celerius creuerat) spem cepit etiam arcem expugnari posse. Et est non altitudine, vt cetera tuta, sed loco plano posita, & ab vrbe muro tātum ac fossa diuisa. Quum iam machinationum omni genere & operibus oppugnaretur, missum à Metaponto præsidium Romanis fecit animum, vt nocte ex improuiso opera hostium inuaderent. alia disiecerūt, alia igni corruperunt. isque finis Annibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax; quia arcem tenentes, qua in peninsula posita imminet faucibus portus mare liberū habebant: vrbs contra exclusa maritimis commeatibus. propiusque inopiam erant obsidentes, quàm obsessi. Annibal conuocatis principibus Tarentinis, omnes pręsentes difficultates exposuit: *neq; arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neq; in obsidione quicquam habere spei, donec mari potiantur hostes, quod si naues sint quibus commeatus inuehi prohibeant, extemplò aut abscessuros, aut dedituros se hostes.* Assentiebantur Tarentini, ceterum *ei qui consilium afferret, opem quoq; in eam rem afferendam esse*, censebant. *Punicas enim naues ex Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo interclusæ essent, quum claustra portus hostis haberet, quemadmodum inde in apertū mare euasuras? Euadent,* inquit Annibal, *Multa, quæ impedita natura sunt, consilio expediuntur. vrbē enim in campo sitam habetis. planæ & satis latæ viæ patent in omnes partes. via quæ in portum per mediā vrbem ad mare transmissa est, plaustris transuehabam naues haud magna mole. & mare nostrū erit, quo nunc hostes potiuntur: & illinc mari, hinc terra circumsidebimus arcem; imò breui, aut relictam ab hostibus, aut cum hostibus capiemus.* Hæc oratio non spem modò effectus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta extemplò vndique plaustra iunctaque inter se: & machinę ad subducendas naues admotę, munitumq; iter: quo faciliora plaustra minorq; moles in transitu esset. iumenta inde & homines contracti, & opus impigrè cœptum: paucosque post dies classis instructa ac parata circumuehitur arcē, & ante ipsum portum anchoras iacit. Hunc statum rerum Annibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Ceterum defectio Tarentinorum vtrum priore anno, an hoc facta sit, in diuersum auctores trahunt. plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factum. Romæ consules prætoresque vsque ante diem quintum Calendas Maias Latinæ tenuerunt. eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisq; prouincias proficiscuntur. Religio deinde noua obiecta est ex carminib. Marcianis. Vates hic Marcius illustris fuerat, & quū inquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Æmilij prætoris vrbis, qui eam rem agebat, manus venerat. is protinus nouo prętori Sullæ tradiderat. Ex huius Marcii duobus carminibus, alterius postea aucta declarato auctoritas euentu, alteri quoque cuius nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prędicta clades in hæc ferme verba erat: *Amnem Troiugena Cannā Romane fuge, ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus. sed neq; credes tu mihi, donec compleris sanguine campum: multaq; millia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera, piscibus atque auibus ferisq;, quæ incolunt terras, iis fiat esca caro tua. nam mihi ita Iupiter fatus est.* Et Diomedis Archiui campos, & Cannam flumen, qui militauerant in iis locis, iuxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere. *Hostem Romani si expellere vultis, vomicamq; quæ gentium venit longè, Apollini vouendos censeo ludos: qui quotannis comiter Apollini fiant, quum populus dederit ex publico partem: priuati vti conferant pro se, suisq; iis ludis faciendis præerit prætor iis, qui ius populo plebiq; dabit summum. decemuiri Græco ritu hostiis sacra faciant. hæc si rectè faxitis, gaudebitis semper, fietq; res vestra melior. nam is Diuus extinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascunt placidè.* Ad id carmen explanandum diem vnum sumpserunt. postero die S C. factum est, *vt decem viri libros de ludis Apollini reque diuina facienda inspiceret.* Ea quum inspecta relataq; ad senatum essent, cēsuerunt Patres: *Apollini ludos vouēdos faciendosq;: & quādo ludi facti essent,* * *duodecim millia æris prætori ad rem diuinam & duas hostias maiores dandas.* Alterum senatusconsultum factum est, *vt decemuiri sacra Græco ritu facerent, iisq; hostiis. Apollini boue aurato & capris duabus albis auratis, Latonæ boue femina aurata.* Ludos prætor in circo maximo quum facturus esset, edixit, *vt populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret.* Hæc est origo ludorum Apollinarium, victoriæ, non valetudinis ergo, vt pleriq; rentur, votorum. factosq; populus coronatus spectauit:

[Marginal notes: * Ta-|am|nat|al. — alis|ria. — * XII. — Marciana carmina. — Ludorum Apollinariū origo. — * Val. 120. coron.]

ctauit: matronæ supplicauere: vulgo apertis ianuis in propatulo epulati sunt: celeberq; dies omni ceremoniarum genere fuit. XIII. Quum Annibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur: quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, iam famem Campani sentiebant; quia sementē facere prohibuerant eos Romani exercitus. itaq; legatos ad Annibalem miserunt, orantes, *vt prius quàm consules in agros suos educerēt legiones, viæq; omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis conuehi iuberet Capuam.* Annibal *Hannonem ex Brutiis cum exercitu in Campaniam transire, & dare operam, vt frumenti copia fieret Cāpanis,* iussit. Hanno ex Brutiis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostiū, consulesq;, qui in Samnio erant, quum Beneuento iam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa vrbe loco edito castra posuit. inde ex sociis circa populis, quò æstate comportatū erat, deuehi frumentū in castra iussit; præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuncium misit qua die ad accipiendum frumentum præstò essent. omni vndiq; genere vehiculorum, iumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera secordia negligentiaque à Campanis actum. paulò plus quadraginta vehicula missa, & pauca præterea iumenta. ob id castigatis ab Hannone, *quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorū stimulare posset,* alia producta dies ad frumentum maiore apparatu petendū. Ea omnia, sicut acta erant, quum enunciata Beneuentanis esset, legatos decem extēplò ad consules (circa Bouianum castra Romanorū erant) miserunt. Qui quum auditis quę ad Capuam agerentur, inter se comparassent, vt alter in Campaniam exercitum duceret: Fuluius, cui ea prouincia euenerat, profectus nocte Beneuētum, mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit *Hannonē cum exercitus parte profectum frumentatū: duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam aduenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumq; formam, & militarem ordinem, immistis agrestibus iis ex terris, sublatum.* His satis cōpertis, consul militibus edicit, signa tantum armaq; in proximam noctem expedirent: castra Punica oppugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus, impedimentisque Beneuenti relictis, paulò ante lucem quum ad castra peruenissent, tantū pauoris iniecerunt, vt si in plano castra posita essent, haud dubiè primo impetu capi potuerint. altitudo loci, & munimenta defenderunt: quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu poterant. Luce prima prœlium ingens accensum est: nec vallum modò tutantur Pœni, sed vt quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus: & aliquot simul partibus ad vallum ac fossas peruentum est: sed cum multis vulneribus, ac militum pernicie. Itaque conuocatis tribunis militum, consul absistendum temerario incœpto ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneuentum: dein postero castris se hostiū iungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. id quo facilius obtineatur, collegam quoq;, & exercitum eius se acciturum, totumque eo versurum bellum.* hæc consilia ducis, quum iam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium disiecit. Proxima portæ hostium erat cohors Peligna: cuius præfectus Vibius ereptum vexillum trans vallum hostium traiecit: *execratus inde seque & cohortem, si eius vexilli hostes potiti essent,* princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Iamque intra vallum Peligni pugnabant, quum altera parte Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignauiam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius princeps, primus centurio, quum signifero signū ademisset: *Iam hoc signum, & hic centurio,* inquit, *intra vallum hostium erit: sequantur, qui capi signum ab hoste prohibituri sunt.* manipulares sui primum transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Iam & consul ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab reuocandis ad incitādos hortandosque versus milites, ostendere in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum & ciuium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, quum vndique tela coniicerentur, armaq; & corpora hostes obiicerent, peruadunt, irrūpuntq;. multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque desereret, vt intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano sita, nec permunita castra. Cędes inde, non iam pugna erat, omnibus intra vallum permistis. supra sex millia hostium cæsa, supra septem millia capiuntur, cum frumentatoribus Campanis, omnique plaustrorum & iumentorum apparatu. capta & alia ingens præda fuit, quam Hanno populabundus passim quum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. inde deiectis hostium castris, Beneuentum reditum est. prædamq; ibi ambo cōsules (nam & Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt, diuiseruntque. & donati, quorum opera castra hostiū capta erant: ante alios Vibius Pelignus, & T. Pedanius princeps tertiæ legionis. Hanno ab Cominio Cerito, quo nunciata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos fortè secum habuerat, fugæ magis quam itineris modo in Brutios rediit. Et Campani audita sua pariter sociorumq; clade, legatos ad Annibalem miserunt, qui nunciarent, *duos consules ad Beneuentum esse, diei iter à Capua: tantum non ad portas & muros bellum esse. ni properè subueniat, celerius Capuam quam Arpos, in potestatem hostium venturam. ne Tarentum quidē, non modo arcē, tanti debere esse, vt Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat.* Annibal *curæ sibi fore rem Campanam pollicitus,* in præsentia duo millia equitum cum

lega-

Camponorum secordia.

Fuluius oppugnat Hannonis castra.

Cap[...]

Han[...] Brut. redit

legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ, præsidiique quod ibi obsideretur, curæ esse. C. Seruilius legatus ex auctoritate Patrum à P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coëmendum missus, cum aliquot nauibus onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias peruenit. Cuius aduentu, qui ante in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant: vltro ad transeundum hostes vocabant, solicitabantque. & erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaq; Metapontini extemplo metu quo tenebantur liberati, ad Annibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris & Thurini fecerunt: mouit eos non Tarentinorum magis defectio, Metapontinorumque, quibus indidem ex Achaia oriundi etiam cognatione iuncti erant, quàm ira in Romanos propter obsides nuper interfectos. Eorum amici, cognatiq; literas ac nuncios ad Hannonem Magonemque qui in propinquo in Brutiis erant, miserunt, *si exercitum ad mœnia admouissent, se in potestatem eorum vrbem tradituros esse.* M. Atinius Thoriis cum modico præsidio præerat. quem facilè elici ad certamen temere ineundum rebantur posse, non tam militum, quos perpaucos habebat, fiducia, quam iuuentutis Thurinæ: eam ex industria centuriauerat, armaueratque ad tales casus. Diuisis copiis inter se duces Pœni quum agrum Thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad vrbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus, ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, & fraudes intestinæ, & hostium insidiarum ignarus. Pedestre prœlium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis exspectantibus magis quam adiuuantibus euentum: & Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, vt ad terga collis ab equite suo insessi hostem incautum partraheret. Quo vbi ventum est, coorti cum clamore equites properè inconditam Thurinorum turbam, nec satis fido animo vnde pugnabat stantem, extemplo in fugam auerterunt. Romani, quanquam circumuentos hinc pedes, hinc eques vrgebat, tamen aliquamdiu pugnã traxere. postremò & ipsi terga vertunt, atque ad vrbem fugiunt. Ibi proditores conglobari, quum popularium agmen patentibus portis accepissent: vbi Romanos ad fusos vrbem ferri viderunt, conclamãt, *instare Pœnum: permistosq; hostes vrbem inuasuros, ni properè portas claudant.* ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem. Atinius tamẽ cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit, quum alii *vrbem tuendam*, inde alii *cedendum fortunæ, & tradendam vrbem victoribus censerent*, ceterum, vt plerumque, fortuna, & consilia mala vicerunt;

Metapontini Pœnos sequuntur.

Atinio cum suis ad mare ac naues deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mite ac iustum consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in vrbem accipiunt. Consules à Beneuento in Campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modò, quæ iam in hibernis erant, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ vrbis excidio rati facturos: simul & ingens flagitium imperiò dempturos, quod vrbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio esset. Ceterum nè Beneuentum sine præsidio esset: & vt ad subita belli, si Annibal, (quod facturum haud dubitabant) opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, T. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac leui armatura Beneuentum venire iubent: legionibus statiuisque ad obtinendas res in Lucanis aliquem præficeret. Graccho, priusquam ex Lucanis moueret, sacrificanti triste prodigium factum est. ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edere iecur, conspectique repentè ex oculis abierunt. id quum aruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta reseruata seruarentur: iterum ac tertium venisse tradunt, libatoq; iecinore intactos angues abiisse. Quũ aruspices *ad imperatorem id pertinere prodigium* præmonuissent, *& ab occultis cauendum hominibus, consiliisque*, nulla tamen prouidentia fatum imminens moueri potuit. Flauius Lucanus fuit, caput partis eius Lucanorum, quum pars ad Annibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat, & iam anno in magistratu erat, ab eisdem illis creatus prætor. Is mutata repentè voluntate locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neq; trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris, & eiusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset, ad Magonem, qui in Brutiis præerat, clam in colloquiũ venit: fideque ab eo accepta, *si Romanum imperatorem sibi tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos*, deducit Pœnum, in locũ pacis Gracchum adducturus. Magonem ibi pedites equitesq; armare, & capere eas latebras, vbi ingentem numerum occuleret, iubet. Loco satis inspecto, atque vndique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flauius ad Romanum imperatorem venit: *Rem se*, ait, *magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esset, omnium populorum prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, persuasisse, vt redirent in amicitiam Romanorum: quando res quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset, indies melior atq; auctior fieret: Annibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. veteri delicto haud implacabiles fore Romanos: nullam vnquam gentem magis exorabilem promptioremque veniæ dandæ fuisse. quoties rebellioni etiam maiorum suorum ignotum? Hæc ab se*, ait, *dicta: ceterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque*

Thurinum Pœnis deditur.

XVI. *Prodigium.*

Flauii Lucani proditio aduersus Gracchum.

contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consiliis edixisse à conspectu amotum, haud procul à castris Romanis. ibi paucis verbis transigi rem posse, vt omne nomen Lucanum in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem & sermoni & rei abesse ratus, ac similitudine veri captus, cum lictoribus ac turma equitum è castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatus. Hostes subito exorti: & ne dubia proditio esset, Flauius his se adiungit. tela vndique in Gracchum atque equites coniiciuntur. Gracchus ex equo desiliit, idem ceteros facere iubet: hortaturque, *vt quod vnum reliquum fortuna fecerit, id honestent virtute. reliquum autem quid esset, paucis à multitudine in valle silua ac montibus septa circumuentis, præter mortem? id referre, vtrum præsenti torpore pecorum modo inulti trucidentur, an toto animo à patiendo exspectandoque euentu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore inter exspirantium inimicorum cumulata armaque & corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. qui eam victimam præ se ad inferos misisset, eum decus eximium, egregiumque solatium suæ morti inuenturum.* inter hæc dicta paludamēto circum læuum brachium intorto (nam ne scuta quidem secum extulerant) in hostes impetum fecit. Maior quam pro numero hominum editur pugna. iaculis maxime aperta corpora Romanorum: & quū vndique ex altioribus locis in cauam vallem coniectus esset, transfiguntur. Gracchum iam nudatum præsidio viuum capere Pœni nituntur: ceterum ille conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeò infestus confertos inuasit, vt parci ei sine multorum pernicie non posset. Exanimem eum Mago extemplo ad Annibalem misit, ponique cum captis simul fascibus ante tribunal imperatoris iussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocant, periit. Sunt qui in agro Beneuentano prope Calorem fluuium ostendant à castris cum lictoribus ac tribus seruis lauandi caussa progressum, quum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudū atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt qui aruspicum monitu quingentos passus à castris progressum, vti loco puro, ea quæ ante dicta prodigia sunt, procuraret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumuentum scribant. adeò nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro & insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia fama est. Alii in castris Romanis sepultum ab suis, alii ab Annibale (& ea vulgatior fama est) tradunt in vestibulo Punicorum castrorum rogum extructum esse, armatum exercitum decurrisse cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum & corporum suæ cuiq; genti assuetis, ipso Annibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. Hæc tradunt qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis qui ad Calorem fluuium interfectum memorant, credere velis, capitis tantū Gracchi hostes potiti sunt. eo delato ad Annibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad C. Cornelium quæstorem deferret. is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneuentanis, fecit.

Gracchus occiditur.

XVII.

XVI. *Coss. a... Camp... popul...*

Consules agrum Campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum & Magonis cum equitatu territi, ac trepidi ad signa milites palatos passim reuocarunt: & vix dum instructa acie fusi, supra mille & quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti creuit: multisque prœliis lacessebant Romanos: sed intentiores ad cauendum consules vna pugna fecerat, incaute atq; inconsultè inita. Restituit tamen his animos, & illis minuit audaciam parua vna res. sed in bello nihil tam leue est, quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quintio Crispino Badius Campanus hospes erat perfamiliari hospitio iunctus. creuerat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, euocari Crispinum iussit. quod vbi est Crispino nunciatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria etiam in dissidio publicorum fœderum priuati iuris, paullum à ceteris processit. Postquam in conspectum venere, *Prouoco te*, inquit, *ad pugnam Crispine*, Badius: *conscendamus equos, summotisque aliis, vter bello melior sit, decernamus.* Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi ait hostes deesse, in quibus virtutem ostendant: se ab eo, etiam si acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet.* conuersusque abibat. Enimuero ferocius tum Campanus *increpare mollitiem, ignauiamque*, & se digna probra in insontem iacere, *hospitalem hostem* appellans, *simulantemq; parcere, cui sciat parem se non esse. si parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul & priuata iura esse putet, Badium Campanum, T. Quintio Crispino Romano palam omnibus (duobus exercitibus audientibus) renunciare hospitium. nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hospiti cum hoste, cuius patriam ac penates publicos priuatosque oppugnatum venisset. si vir esset, congrederetur.* Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. itaq; tantum moratus, dum imperatores consuleret, *permitterentne sibi extra ordinem in prouocantem hostem pugnare*: permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, & *Badium* nomine compellans, ad pugnam euocauit. Nulla mora à Campano facta est. infestis equis concurrere. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit: superque delapsum cum vulnere ex equo desiliit, vt pedes iacentem conficeret. Badius priusquam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus equum, armaque capta, cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude & gratulatione militum ad consu-

Bad... par... Cri... Ro... du...

consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, & donis donatus. Annibal ex agro Beneuentano castra ad Capuam quum mouisset, tertio post die quam venit, copias in aciem eduxit: haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante dies secunda fuisset pugna; quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Cæterum postea quàm pugnari cœptum est, equitum maximè incursu quum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies: donec signum equitibus datum est, vt in hostem admitterent equos. itaque equestre prœlium erat, quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, vtrique parti parem metum præbuit, ne hostes noui aduentarent. velut ex composito vtrimque signum receptui datum: reductique in castra propè æquo Marte discesserunt. plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, vt auerterent Capua Annibalem, nocte quæ secuta est diuersi, Fuluius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos, abierunt. Postero die, quum vacua castra Romanorum nunciatum Annibali esset, & duobus agminibus diuersos abiisse: incertus primò vtrum sequeretur, Appum instititit sequi. Ille circumducto hoste qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Annibali alia in aliis locis bene gerendæ rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primipili centuriones, & magnitudine corporis & animi. is perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in senatum introductus, petit à patribus, *vti sibi quinque millia militum darentur: se peritum & hostis & regionum, breui operæpretium facturum: & quibus artibus ad id locorum nostri & duces, & exercitus capti forent, iis aduersus inuentorem vsurum.* Id non promissum magis stolidè quàm stolidè creditum: tanquã eædẽ militares & imperatoriæ artes essent. data pro quinq; octo millia militum, pars dimidia ciues, pars socii, & ipse aliquantum voluntariorũ itinere in agris conciuit: ac propè duplicato exercitu in Lucanos peruenit, vbi Annibal nequiquam secutus Claudium substiterat. Haud dubia res est: quippe inter Annibalem ducem, & centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum nouum totum, & magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Vt conspecta inter se agmina sunt, & neutra pars detrectauit pugnam, extemplo instructæ acies, pugnatum tamen, vt in nulla pari re duabus amplius horis; concitata etiam, donec dux stetisset, Romana acie. postea quam is non pro vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractæ cladi superesset, obiectans se hostium telis cecidit: fusa extemplò est Romana acies. sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite infessis, vt ex tanta multitudine vix mille euaserint. ceteri passim, alii alia peste absumpti sunt. Capua à consulibus interim summa vi obsideri cœpta est: quæque in eam rem opus erant comportabantur, parabanturque. Casilinum frumentum conuectum, ad Vulturni ostium, vbi nunc vrbs est, castellum communitum: (antè Fabius Maximus munierat) præsidium impositum, vt & mare proximum, & flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque Mucius prætor ex Etruria coemerat, ab Ostia conuectum est, vbi exercitui per hiemem copia esset. Ceterum super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, Volonum quoque exercitus, qui viuo Graccho summa fide stipendia fecerat (velut exauctoratus morte ducis) ab signis decessit. Annibal non Capuam neglectam, neque in tanto discrimine desertos volebat socios: sed prospero ex temeritate vnius Romani ducis successu, in alterius ducis exercitusq; opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fuluium prætorem Apuli legati nunciabant, *primo dum vrbes quasdam Apulorum quæ ad Annibalem desciuissent oppugnaret, intentius rem egisse: postea nimio successu & ipsum & milites præda impletos in tantam licentiam secordiamque effusos, vt nulla disciplina militiæ esset.* Annibal quum sæpe alias, tum paucis diebus antè expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apuliã castra mouit. Circa Herdoniam Romanæ legiones & prætor Fuluius erant. quò vbi allatum est, hostes aduentare, propè est factum, vt iniussu prætoris signis conuulsis in aciem exirent. nec res vlla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo arbitrio, vbi vellent, acturos. Nocte insequenti Annibal quum tumultuatum in castris, & plerosque ferociter signum vt daret instituisse duci ad arma vocantes sciret: haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari: tria millia expeditorum militum in villis circa, vepribusque & siluis disponit, qui signo dato simul omnes è latebris exilirent: & Magonem, ac duo fermè millia equitum, quà fugam inclinaturã credebat, omnia itinera insidere iubet. his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fuluius est cunctatus, non tam sua vlla spe, quàm militum impetu fortuito tractus. itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum fortè procurrentium, consistentiumque quo loco ipsorum tulisset animus: deinde per libidinem aut metum deserentium locum, prima legio, & sinistra ala primò instructæ, & in longitudinem porrectæ acies: clamantibus tribunis, *nihil introrsus roboris ac virium esse: & quacumque impetum fecissent, hostes perrupturos:* nil, quod salutare esset, non modò ad animum, sed ne ad aures quidem admittebant. Et Annibal quidem haud quaquàm simili exercitu, neque ita instructo aderat. ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuere. Dux stultitia & temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, vbi rem inclinatam ac trepidantes

XX. Rursum inter Consules & Annibalem. [marginal, partly cut]

Centenii exercitus cæsus. [marginal, partly cut]

Capua à Coss. obsessa.

Volonum exercitus à signis decessit.

XXI.

Fuluii exercitus ab Annibale fusus.

dantes suos vidit, equo arrepto cum ducentis fermè equitibus effugit: cetera à fronte pulsa, à tergo atque alis circumuenta acies, eo vsque est cæsa, vt ex duodeuiginti millibus hominum duo millia haud amplius euaserint. castris hostes potiti sunt. Hæc clades super aliam alia Romam quum essent nunciatæ, ingens quidem & luctus & pauor ciuitatem cepit. sed tamen quia consules, vbi summa rerum esset, ad id locorum prosperè gererent, minus his cladibus commouebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Mitilium, qui nunciarent, *vt reliquias duorum exercituum cum cura colligerent: darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent (id quod post Cannensem accidisset cladem) & vt desertores de exercitu volonum conquirerent.* Idem negotii P. Cornelio datum. cui & delectus mandatus erat. isq; per fora conciliabulaque edixit, *vt conquisitio volonum fieret, iique ad signa reducerentur.* Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul D. Iunio ad ostium Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui vt quæque naues ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent frumentum: ipse ad Capuam regressus, Q. Fuluium collegam inuenit Casilino omnia importantem, molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo consules circumsederunt vrbem, & Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis castris exciuerunt. Is quoque modico ibi præsidio ad tuendum locum relicto, ceteris cum omnibus copiis ad Capuam descendit. ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres exercitus diuersis partibus opus aggressi, fossa, valloque circumdare vrbem parant: & castella excitant modicis interuallis. multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo euentu pugnant, vt postremò portis, muroque se contineret Campanus. Prius tamen quam hæc continuarentur opera, legati ad Annibalem missi: qui quererentur, *desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis: obtestarenturque, vt tunc saltem opem non circumsessis modò, sed etiam circumuallatis ferret.* Consulibus literæ à P. Cornelio prætore missæ, *vt priusquam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis faceret, vt qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. liberos fore suaq; omnia habituros, qui ante Idus Martias exissent: post eam diem quiq; exissent, quiq; ibi mansissent, hostium futuros numero.* ea pronunciata Campanis, atque ita spreta, vt vltro dicerent contumelias, minarenturque. Annibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones, spe aut vi, aut dolo arcis Tarentinæ potiundæ. quod vbi parum processit, ad Brundusium flectit iter: prodi id oppidum ratus. ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Campani ad eum venerunt, querentes simul, orantesque. quibus Annibal magnificè respondit: *& antea soluisse obsidionem, & nunc aduentum suum consules non laturos.* cum hac spe dimissi legati, vix regredi Capuam, iam duplici fossa valloq; cinctam potuerunt. Quum maximè Capua circumuallaretur, Syracusarum quoque oppugnatio ad finem venit. præterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam proditione adiuta. namque Marcellus initio veris incertus, vtrum Agrigentum ad Himilconem & Hippocratem verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret: quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ vrbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent: tamen ne quid inexpertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, qui ab nouis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare hominum animos iussit: & fidem dare *si traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros esse.* Non erat colloquii copia: quia multorum animi suspecti omnium curam oculosque conuerterant, ne quid falleret tale admissum. Seruus vnus exulum pro transfuga intromissus in vrbem, conuentis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. deinde in piscatoria quidam naui retibus operti, circumuectique ita ad castra Romana, collocutique cum transfugis. & idem sæpius eodem modo alii atque alii. postremo ad octuaginta facti. & quum iam composita omnia ad proditionem essent, indicio delato ad Epicidem per Attalum quendam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes, & cruciati sunt. Alia subinde spes, postquam hæc vana euaserat, excidit. Damasippus quidam Lacedæmonius missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab Romanis nauibus erat. huius vtique redimendi & Epicidæ cura erat ingens: nec abnuit Marcellus, iam tum Ætolorum, cuius gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. ad colloquium de redemptione eius missis medius maximè, atque vtrisque oportunis locus ad portam Trogiliorum, propter turrim, quam vocant Galeagram, est visus. quo quum sæpius commearent, vnus ex Romanis ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides, æstimandoque ipse secum qui in fronte paterent: simul altitudinem muri, quantum proximè coniectura poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristina opinione sua & ceterorum omnium ratus esse, & vel mediocribus scalis superabilem: ad Marcellum rem refert. Haud spernenda res visa, sed quum adiri locus, qui ob idipsum intentius custodiebatur, nō posset, occasio quærebatur. quam obtulit transfuga, nuncians, *diem festum Dianæ per triduum agi, & quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari, & ab Epicide præbito vniuerso plebi, & per tribus à principibus diuiso.* Id vbi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque, idoneis centurionibus militibusque, & scalis in occulto comparatis, ceteris signum

XXII. [margin]

Capua oppugnatur. [margin]

XXI [margin]

Syracu[sæ]...res. [margin]

Da[ma]s[i]pus ... [margin]

signum dari iubet, *vt mature corpora curarent, quietique darent: nocte in expeditionem eundum esse.* Inde vbi temporis visum, quo de die epulatis iam vini satias, principiumq; somni esset, signi vnius milites ferre scalas iussit, & ad mille ferè armati tenui agmine per silentium eò deducti. Vbi sine strepitu ac tumultu primi euaserunt in murum, secuti ordine alii; quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret. Iam mille armatorum ceperant partem, quum cæteræ admotæ, pluribusque scalis in murum euadebant, signo ab Hexapylo dato: quo per ingentem solitudinem erat peruentum, quia magna pars in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraues potabant. paucos tamen eorum comprehensos in cubilibus interfecerunt. Propè Hexapylon est portula, ea magna vi refringi cœpta: & è muro ex composito tuba datum signum erat: & iam vndique nec furtim, sed vi apertè gerebatur res; quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum, peruentum erat: terrendique magis hostes erant, quam fallendi: sicut territi sunt. nam simul ac tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros, partemque vrbis: omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turba pauentium. magna pars tamen ignara tanti mali erat. & grauatis omnibus vino somnoque, & in vastæ magnitudinis vrbe partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis vrbem ingressus, excitauit conuertitq; omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, iam captæ propè vrbi ferendam. Epicides ab Insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine: haud dubius quin paucos per negligentiam custodum transgressuros murum expulsurus foret, occurrentibus pauidis *tumultum augere eos* dictitans, *& maiora ac terribiliora vero afferre:* postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus retro in Acradinam agmē conuertit: non tam vim, multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Acradinæ atque Insulæ inueniret portas. Marcellus vt mœnia ingressus, ex superioribus locis vrbem, omnium fermè illa tempestate pulcherrimam, subiectam oculis vidit, illacrimasse dicitur: partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria vrbis. Atheniensium classes demersæ, & duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti, occurrebant: & tot bella cum Carthaginiensibus tanto cum discrimine gesta, tot ac tam opulenti tyranni regesque. præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum Romanum insignis, ea quum vniuersa occurrerent animo, subiretq; cogitatio, iam illa momento horæ arsura omnia, & ad cineres reditura: priusquam signa Acradinæ admoueret præmittit Syracusanos, qui inter præsidia Romana, vt ante dictum est, fuerant, vt alloquio leni perlicerent hostes ad dedendum vrbem. Tenebant Acradinæ portas, murosque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes: ii nec adire muros, nec alloqui quemquam passi. itaque Marcellus postquam id incœptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit. tumulus est in extrema parte vrbis versus à mari, viæque imminens ferenti in agros, mediterraneæque insulæ, percommodus ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philodemus Argiuus ab Epicide impositus, ad quem missus à Marcello Sosis, vnus ex interfectoribus tyranni. quum longo sermone habito dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello *tempus eum ad deliberandum sumpsisse.* Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admouerent castra, legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri Romanum exercitum inclusum muris posse: Marcellus vt Euryalum neq; tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim & Tycham (nomina partium vrbis, & instar vrbium sunt) posuit castra: timens ne, si frequentia intrasset loca, contineri à discursu miles auidus prædæ non posset. Legati ab Tycha & Neapoli cum infulis, & velamentis venerunt, precantes, *vt à cædibus & ab incendiis parceretur.* De quorum precibus quam postulatis magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret, cetera præda futura*; castraque tectis parietum pro muro septa, portis regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt: refractisque foribus quum omnia terrore ac tumultu streperent, à cædibus tamen temperatum est. rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide accepta *vt inuiolatus ad Epicidem rediret*, reducto præsidio tradidit tumulum Romanis. Auersis omnibus ad tumulum ex parte captæ vrbis, Bomilcar noctem eam nactus, qua propter vim tempestatis stare ad anchoram in salo Romana classis non posset, cum triginta quinque nauibus ex portu Syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque & quinquaginta nauibus Epicide & Syracusanis relictis. edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracusana discrimine esset, cum centum nauibus post paucos dies redit, multis (vt fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicide donatus. Marcellus Euryalo recepto, præsidioque addito, vna cura erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta, inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Acradinam inde ternis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclu-

XXV.

Philodemus tradito Romanis Euryalo ad Epicidem redit.

XXVI.

clusos redacturum se, circumsedit. Quum per aliquot dies quietæ stationes vtrimq; fuissent, repente aduentus Hippocratis & Himilconis, vt vltro vndique oppugnarentur Romani, fecit. nam & Hippocrates castris ad magnum portum communitis, signoque iis dato qui Acradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat: & Epicides eruptionem in stationes Marcelli fecit. & classis Punica littori, quod inter vrbem & castra Romana erat, appulsa est, ne quid præsidii Crispino submitti à Marcello posset. Tumultum tamen maiorem hostes præbuerunt, quam certamen. nam & Crispinus Hippocratem non repulit tantum à munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem: & Epicidem Marcellus in vrbem compulit. satisque iam etiam in posterum videbatur prouisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit & pestilentia, commune malum, quod facile vtrorumque animos auerteret à belli consiliis. nam tempore autumni, & locis natura grauibus, multo tamen magis extra vrbem, quam in vrbe intoleranda vis æstus per vtraq; castra omnium ferme corpora mouit. & primo temporis ac loci vitio & ægri erant, & moriebantur. postea curatio ipsa, & contactus ægrorum vulgabat morbos: vt aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur: aut assidentes curanteisq; eadem vi morbi repletos secum traherent: quotidianaque funera, & mors ob omnium oculos esset, & vndique dies noctesque ploratus audirentur. postremo ita assuetudine mali efferauerant animos; vt non modo non lacrimis, iustoq; comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent: iacerentque strata exanima corpora in conspectu similem quoque mortem exspectantium: mortuique ægros ægri validos cum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent, & vt ferro potius morerentur, ferro quidam inuadebant soli hostium stationes. Multo tamen maior vis pestis Pœnorum castra quam Romana, diu circumsedendo Syracusas cæde aquisque affecerat magis. Ex hostium exercitu Siculi vt primum videre ex grauitate loci vulgari morbos, in suas quisque propinquas vrbes dilapsi sunt. at Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, vt tanta vis ingruebat mali, adduxerat in vrbem suos: infirmaque corpora tecta & vmbræ recreauerant. multi tamen ex Romano exercitu eadem peste absumti sunt. Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, haud in magna oppida, ceterum & situ & munimentis tuta: tria millia alterum ab Syracusis, alterum quindecim ab ostio, & commeatus, è ciuitatibus suis comportabant, & auxilia accersebant. Interea Bomilcar iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, vt spem faceret, *non ipsis modò salutarem opem ferri posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo vrbe capi:* perpulit vt onerarias naues quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent, classemq; suam augerent. Igitur centum triginta nauibus longis & septuaginta onerariis profectus à Carthagine, prosperos satis ventos ad traiiciendum in Siciliam habuit. sed iidem venti superare eum Pachynum prohibebant. Bomilcaris aduentus fama primò, dein præter spem mora, quum gaudium & metum inuicem Romanis Syracusanisque præbuisset: Epicides metuens, ne, si pergerent iidem qui tum tenebant ab ortu solis flare per dies plures venti, classis Punica Africam repeteret: tradita Acradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem nauigat, classem in statione versa in Africã habentem, atq; timentem nauale prœlium, non tam quod impar viribus aut numero nauium esset (quippe etiam plures habebat) quã quod venti aptiores Romanæ quam suæ classi flarent: perpulit tandem, vt fortunam naualis certaminis experiri vellet. Et Marcellus quum & Siculum exercitum ab tota insula conciri videret, & cum ingẽti commeatu classem Punicam aduentare, ne simul terra marique inclusus vrbe hostium vrgeretur, quanquam impar numero nauium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa promontorium Pachynum stabant, vbi primum tranquillitas maris in altum euexisset, concursuræ. Itaque cadente iam Euro, qui per dies aliquot sæuierat, prior Bomilcar mouit: cuius prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. ceterum postquã tendere ad se Romanas naues vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nunciis Heracleam, qui onerarias naues retrò in Africam repetere iuberent, ipse Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicides à tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ vrbis rediret, Agrigentum nauigat, exspectaturus magis euentum, quam inde quicquam moturus. Quæ vbi in castra Siculorum sunt nunciata, *Epicidem Syracusis excessisse, à Carthaginiensibus relictam insulam, & prope iterum Romanis traditam,* legatos de conditionibus dedendæ vrbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud fermè discreparet, quin *quæ vbique regum fuissent, Romanorum essent: Siculis cetera cum libertate ac legibus suis seruarentur:* euocatis ad colloquium his, quibus ab Epicide credita res erat, *missos se simul ad Marcellum, simul ab eo ad exercitum Siculorum,* aiunt, *vt vna omnium qui obsiderentur, quique extra obsidionem essent, fortuna esset: neue alteri proprie sibi paciscerentur quicquam.* Recepti deinde ab iis, vt necessarios hospitesq; alloquerentur, expositis quæ pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulêre eos, vt secum præfectos

Marginal notes: *Pestilentia.* (left); XXVII. (left); *Bomilcaris classis.*; XXX. *De conditionibus dedendæ Syracusarum.*; XXXI.

ctos Epicidis, Polycletum & Philistionem & Epicidem cui Sydon cognomen erat, aggrederentur. interfectis iis,& multitudine ad concionem conuocata: & inopiam, qua ipsi inter se fremere occultè soliti erant conquesti: & quamquam tot mala vrgerent,negarunt *fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate, quamdiu ea paterentur. Romanis caussam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium:nam vt occupatas res ab satellitibus Annibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicide audierint,tum bellum mouisse,& obsidere vrbem cœpisse: vt crudeles tyrannos eius,non vt ipsam vrbem expugnarent. Hippocrate vero interempto,Epicide interclușo ab Syracusis, & præfectis eius occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terra mariq; pulsis, quam superesse caussam Romanis, cur non perinde ac si Hiero ipse viueret, vnicus Romanæ amicitiæ cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaq; nec vrbi nec hominibus aliud periculi, quam ab semetipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romano prætermisissent. eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, si simul libertas ab impotentibus tyrannis apparuisset.* Omnium ingenti assensu oratio audita est. Prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit. ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum,quorum Princeps: *Neque primò*,inquit,*Syracusani à vobis defecimus; sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quàm in nos: nec postea pacem tyranni cæde compositam Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicides,oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbauerunt. nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse,quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certè cæde eorum qui oppressas tenebant Syracusas, quum primum arbitrii nostri esse cœpimus,extemplò venimus ad tradenda arma: dedendos nos, vrbem; mœnia: nullam recusandam fortunam,quæ imposita à vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque vrbis Græcarum Dii tibi dederunt, Marcelle, quicquid vmquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphi titulo accedit. Famæne credi malis, quanta vrbs à te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse. quo quisquis terra, quisquis mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque trophæa, nunc tua de nobis ostendat, incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum, tutelaque habendas tradas. ne plus apud vos Hieronymi quàm Hieronis memoria momenti faciat. diutius ille multo amicus fuit,quàm hic hostis: & illius etiam benefacta persensistis, huius amentia ad perniciem tantùm ipsius valuit.* Omnia & impetrabilia & tuta erant apud Romanos. inter ipsos plus belli ac periculi erat. namque transfugæ tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum arreptisq; armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt: quosque fors obtulit, irati interfecerunt, atque omnia quæ in promptu erant, diripuere. tū ne sine ducibus essent, sex præfectos creauere, vt terni Acradinæ ac Nasso præessent. Sedato tandem tumultu exsequentibus sciscitando mercenariis, *quæ acta cum Romanis essent*, dilucere id quod erat, cœpit: aliam suam, ac transfugarum caussam esse. In tempore legati à Marcello redierunt, *falsa eos suspicione incitatos* memorantes: *nec caussam expetendæ pœnæ eorum vllam Romanis esse.*

XXX.

Erat ex tribus Acradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. ad eum inter comites legatorum de industria vnus ex Hispanorum auxiliaribus est missus: qui sine arbitris Mericum nactus,primum quo in statu reliquisset Hispaniam, (& nuper inde venerat) exponit. *omnia Romanis ibi obtineri armis. posse eum, si operæ precium faciat, principem popularium esse: seu militare cum Romanis, seu in patriam reuerti libeat. contrà, si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique clauso?* Motus hic Mericus, quum legatos ad Marcellum mitti placuisset, fratrem inter eos mittit: qui per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus quum fidem accepisset, composuissetque agendæ rei ordinem, Acradinam redit. Tum Mericus, vt ab suspicione proditionis auerteret omnium animos, negat *sibi placere legatos commeare vltro citroque, neque recipiendum quemquam, neque mittendum:& quo intentius custodiæ seruentur,opportuna loca diuidenda præfectis esse, vt suæ quisque partis tutandæ reus sit.* Omnes assensi sunt partibus diuidendis: ipsi regio euenit ab Arethusa fonte vsque ad ostium magni portus: id vt scirent Romani, fecit. Itaque Marcellus nocte nauim onerariam cum armatis remulco quadriremis trahi ad Acradinam iussit: exponitque milites regione portæ, quæ propè fontē Arethusam est. Hoc quum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta vt conuenerat, recepisset Mericus: luce prima Marcellus omnibus copiis mœnia Acradinæ aggreditur, ita vt non eos solum, qui Acradinam tenebant, in se conuerteret, sed ab Nasso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim & impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naues instructæ iam ante, circumuectæque, ad Nassum armatos exponunt, qui improuiso adorti semiplenas stationes, & adapertas fores portæ qui paulò ante excurrerant armati, haud magno certamine Nassum cepere, desertam trepidatione & fuga custodum: neq; vllis minus præsidii,aut pertinaciæ ad manēdum quam transfugis fuit: quia ne suis quidem satis credentes se,medio certamine effugerunt. Marcellus vt captam esse Nassum didicit, & Arcadinæ regionem vnam teneri, Mericumque cum præsidio suis adiunctum,receptui cecinit:ne regiæ opes,quarum fama maior quam res erat, diriperentur.

Mericus Hispanus prodidit Acradinam.

Nassus capitur.

XXXI.

Suppresso impetu militum,& iis qui in Acradina erant transfugis, spacium locusque fugæ datus est: & Syracusani tandē liberi metu, portis Acradinæ apertis, oratores ad Marcel-

Marcellum mittunt: *nihil petentes aliud, quàm incolumitatem, sibi, liberisq́; suis.* Marcellus concilio aduocato, & adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsi ab domo inter præsidia Romana fuerant, respondit: *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis quàm paucis his annis maleficia eorum qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum esse; sed pleraque eorum quò debuerint, recidisse: fœderumque ruptorum ipsis ab se grauiores multò, quàm populus Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas non vt populus Romanus seruam ciuitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam & oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse qui intra præsidia Romana fuerint: vel Hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum nequaquam tantum fructum esse, quam capere Syracusas potuisse.* Inde quæstor cum præsidio ad Nassum, ad accipiendam pecuniam regiam, custodiendamque missus: diripiendaque vrbs militi data est, custodibusque diuisis per domos eorum, qui intra præsidia Romana fuerunt. Quum multa iræ, multa auaritiæ, fœda exempla ederentur; *Archimedem* memoriæ proditum est, *in tanto tumultu, quantum capta vrbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in puluere descripserat, ab ignaro milite quis esset, interfectum. ægrè id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam, & propinquis etiam inquisitis, honori præsidioque nomen ac memoriam eius fuisse.* Hoc maximè modo Syracusæ captæ. in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cū qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus, quàm Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Vticam ab Lilybæo transmisit. & quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit: egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Vticam, prædamque omnis generis retro ad naues egit. Lilybæum tertio die, quàm inde profectus erat, cum cētum triginta onerariis nauibus frumento prædaq; onustis rediit: idque frumentum extemplò Syracusas misit. quod ni tam in tempore subuenisset, victoribus victisque pariter perniciosa fames instabat.

Syracusæ diripiendæ militi Romano datæ.

XXXII. *Quæ in Hispania gesta sunt.*

Eadem æstate in Hispania, cum biennio fermè nihil admodum memorabile factum esset, consiliisq; magis quàm armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis copias coniunxerunt. ibi concilium aduocatum, omniumq; in vnum congruerunt sententiæ: *quando ad id locorum id modo actum esset, vt Asdrubalem tendentem in Italiam retinerent: tempus esse id iam agi, vt bellum in Hispania finiretur:* & satis ad id virium credebant accessisse, triginta millia Celtiberorum ea hieme ad arma excitata. Tres exercitus erant. Asdrubal Gisgonis filius, & Mago coniunctis castris quinque fermè dierum iter ab Romanis aberat. Propior erat Amilcaris filius Asdrubal, vetus in Hispania imperator. ad vrbem nomine Anitorgin exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani, & spes erat satis superque ad id virium esse: illa restabat cura, ne fuso eo perculsi, alter Asdrubal & Mago, in auios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent. Optimum igitur rati diuisis bifariam copiis totius simul Hispaniæ amplecti bellum. ita inter se diuiserunt: vt P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque aduersus Magonem duceret, atque Asdrubalem: Cn. Cornelius cū tertia parte veteris exercitus Celtiberis adiunctis cum Asdrubale Barchino bellum gereret. Vna profecti ambo duces exercitusque Celtiberis prægredientibus, ad vrbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amne, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum est copiis substitit, & P. Scipio profectus ad destinatam belli partem.

Scipiones exercitum partiuntur.

XXXIII. *Celtiberorum [perfi]dia.*

Asdrubal postquam animaduertit exiguum Romanum exercitum in castris, & spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse: peritus omnis barbaricæ, & præcipuè omnium earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ commercio: quum vtraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, *vt copias inde abducant.* Nec atrox visum facinus: non enim vt in Romanos verterent arma agebatur: & merces, quanta vel pro bello satis essent, dabatur, ne bellum gererent: & quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. itaque non ducibus facilius quam multitudini persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, se ne retinerent. Id quidem cauendum semper Romanis ducibus erit, exemplaque hæc vere pro documentis habenda; *ne ita externis credant auxiliis, vt non plus sui roboris, suarumque propriè virium in castris habeant.* Signis repentè sublatis Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus caussam, obtestantibusque vt manerent, Romanis respondentes, quam *domestico se auocari bello.* Scipio postquam socii nec precibus nec vi retineri poterant: nec se aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus coniungi vidit posse: nec vllum aliud salutare cōsilium in promptu esse: retro quantum posset, cedere statuit, in id omni cura intentus, nec vbi hosti æquo se committeret loco: qui transgressus flumen propè vestigiis abeuntium insistebat.

XXXI[III]. *Ma[sanissa] soci[us] Ca[r]thagi[niensium]*

Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum maius ab nouo hoste vrgebat. Masanissa erat iuuenis, qui eo tempore erat socius Carthaginiensium; quem deinde clarum potentemque Romana fecit amicitia. is tum cum suo equitatu Numidarum & aduenienti P. Scipioni occurrit; & deinde assiduè dies noctesque infestus aderat. vt non vagos tantum, procul

procul à castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, inuectusque in medias sæpe stationes, omnia ingenti tumultu turbaret. noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est: nec aut locus, aut tempus vllum vacuum à metu ac solicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, adempto rerum omnium vsu, quum propè iusta obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem millibus & quingentis Suessetanorum aduentare fama erat, Pœnis coniunxisset. dux cautus & prudens Scipio, victus necessitatibus temerarium capit consilium, vt nocte Indibili obuiam iret: & quocumque occurrisset loco, prœlium consereret. Relicto igitur modico præsidio in castris, præpositoque T. Fonteio legato, media nocte profectus cum obuiis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies pugnabant, superior tamen, vt in tumultuaria pugna, Romanus erat. ceterum & equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab lateribus circumfusi magnum terrorem intulere. Contracto aduersus Numidas certamine nouo, tertius insuper aduenit hostis. duces Pœni assecuti ab tergo iam pugnātes, ancepsque prœlium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori & offerenti se vbi plurimus labor erat, latus dexterum lancea traiicitur cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, vt exanimem labentemque ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nunciantes discurrunt, *imperatorem Romanum cecidisse*. Hæc peruagata passim vox, vt & hostes haud dubie pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie duce amisso fieri cœpta est. ceterum vt ad erumpendum inter Numidas, aliaque leuium armatorum auxilia haud difficilis res erat: ita effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum, vix poterant: cæsique propè plures in fuga, quam in pugna sunt. nec superfuisset quisquam ni præcipiti iam ad vesperum die nox interuenisset. Haud segniter inde duces Pœni fortuna vsi, confestim è prœlio, vix necessaria quiete data militibus, ad Asdrubalem Amilcaris citatum agmen rapiunt: non dubia spe quum copias coniunxissent, debellari posse. Quo vbi est ventum, inter exercitus ducesque victoria recenti lætos gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, & alteram pro haud dubio parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis peruenerat, sed tamen mœstum quoddam silentium erat, & tacita diuinatio: qualis iam præsagientibus animis imminentis mali esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, coniectura etiam & ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quam ad vllam bonam spem pronior erat. *Quonam modo enim Asdrubalem ac Magonem nisi defuncto fratre suo bello: sine certamine adducere exercitum potuisse? quomodo autem non obstitisse? aut ab tergo non secutum fratrem? vt si prohibere quo minus in vnum coirent & duces, & exercitus hostium non posset, ipse certè cum fratre coniungeret copias.* His anxius curis, id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde quantum posset, & inde vna nocte ignaris hostibus & ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, vt senserunt, profectos hostes, præmissis Numidis, quam poterant maximè citato agmine sequi cœperunt: ante noctem assecuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera concursantes. Consistere cœperunt, ac tutari agmen quantum possent: tamen tuto vt simul pugnarent, procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pedestres copiæ assequerentur. XXXVII. Ceterùm nunc agendo nunc sustinendo agmen, quum aliquandiu haud multum procederetur, & nox iam instaret, reuocat è prœlio suos Scipio: & collectos in tumulum quendam, non quidem satis tutum (præsertim agmini perculso) editiorem tamen, quam cetera circa erant, subducit. Ibi primo impedimentis, & equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant, dein postquam toto agmine tres imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant, apparebatque parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse: circumspectare atque cogitare dux cœpit, si quo modo posset vallum circum iniicere. sed erat adeo nudus tumulus & asperi soli, vt nec virgulta vallo cædendo, nec terra cespiti faciendo, aut ducendæ fossæ aliive vlli operi apta inueniri posset: nec fermè quicquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem præberet: omnia fastigio leni subuexa. Vt tamen aliquam imaginem valli obiicerent: clitellas illigatas oneribus velut struentes ad altitudinem solitam circumdabant: cumulo sarcinarum omnis generis obiecto, vbi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam aduenere, in tumulum quidem perfacilè agmen erexere, munitionis vero facies noua primò eos velut miraculo quodam tenuit: quum duces vndique vociferarentur, *quid starent? & non ludibrium illud vix fæminis puerisve morandis satis validum distraherent, diriperentque? captum hostem teneri latentem post sarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant: ceterum neque transilire, neque moliri onera obiecta: nec cædere stipatas clitellas, ipsisque obrutas sarcinis, facilè erat. Tardatis diu quum amolita obiecta onera, armatis dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta iam vndique castra erant: pauci ab multis, perculsiq; à victoribus passim cædebantur.

Cn. Scipionis exercitus funditur.

Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugisset siluas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. *Cn. Scipionem* alii *in tumulo primo impetu hostium cæsum tradunt:* alii *cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse. hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi, captam: omnesq; intus cum ipso imperatore occisos.* Anno septimo postquam in Hispaniam venerat Cn. Scipio, vndetrigesimo die post fratris mortem est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ maior quam per totam Hispaniam fuit. Quin apud ciues partem doloris & exercitus amissi, & alienata prouincia, & publica trahebat clades. Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces: Cneum tamen magis quod diutius præfuerat iis, priorque & fauorem occupauerat, & specimen iustitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

XXXVII. Quum deletus exercitus, amissæque Hispaniæ viderentur, vir vnus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius Septimi filius, eques Romanus, impiger iuuenis animique & ingenii aliquanto quam pro fortuna, in qua erat natus, maioris. ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina: sub qua per tot annos omneis militiæ arteis edoctus fuerat. Hic & ex fuga collectis militibus, & quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, iunxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore, vt castris citra Iberum communitis: quum ducem exercituum comitiis militaribus creari placuisset: subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum fuit) muniendis castris, conuehendisque commeatibus consumptum: & omnia imperia milites quum impigrè, tum haud quaquam abiecto animo exsequebantur. Ceterum postquam Asdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Iberum, & appropinquare allatum est, signumque pugnæ propositum ab nouo duce milites viderunt: recordati quos paulò ante imperatores habuissent, quibusque & ducibus & copiis freti prodire ad pugnam soliti essent: flere omnes repentè, & offensare capita: & alii manus ad cœlum tendere, Deos incusantes: alii strati humi suum quisque nominatim ducem implorare. neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, & ipso minitante & increpante Marcio, *quod in muliebres & inutiles se proiecissent fletus, potius quàm ad tutandos semetipsos & Rempublicam secum acuerent animos, & ne inultos imperatores suos iacere sinerent:* quum subito clamor turbarumq; sonus (iam enim propè vallum hostes erant) exauditur. inde verso repentè in iram luctu, discurrunt ad arma: ac velut accensi rabie discurrunt ad portas, & in hostem negligenter atque incompositè venientem incurrunt. Extemplò improuisa res pauorem incutit Pœnis: mirabundique *vnde tot hostes tam subito exorti propè deleto exercitu forent? vnde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis? quis imperator duobus Scipionibus cæsis extitisset? quis castris præesset: quis signum dedisset pugnæ?* ad hæc tot iam nec opinata, primò omnium incerti, stupentesque referunt pedem: dein valida impressione pulsi, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius properè receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam & ipse retinens, concitatam repressisset aciem. inde in castra auidos adhuc cædisque & sanguinis reduxit. Carthaginienses trepidè primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus & sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit, nam etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum, succurrebat. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium prima specie temerarium magis quàm audax animum adiecit, vt vltro castra hostium oppugnaret, *simul facilius esse ratus vnius Asdrubalis expugnari castra, quam si se rursus tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua defendi: simul aut si successisset cœptis, recepturum se afflictas res: aut si pulsus esset, tamen vltro inferendo arma contemptum sui dempturum.*

XX[XVIII.] Ne tamen subita res, & nocturnus terror etiam non suæ fortunæ consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione aduocata ita disseruit: *Vel mea erga imperatores nostros viuos mortuosque pietas, vel præsens omnium nostrum, milites fortuna fidem cuiuis facere potest, mihi hoc imperiũ, vt amplum iudicio vestro, ita re ipsa graue ac sollicitum esse. quo enim tempore, nisi metus mærorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, vt aliqua solatia inuenire ægro animo possem: cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) vnus consulere. & ne tum quidem, vbi quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conseruare possim, cogitandum est; auertere animum ab assiduo mærore libet. præsto est enim acerba memoria: & Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant, & excitant sæpe somno, neu se, neu inuictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu Rempublicam patiar inultam: & suam disciplinam suaq; instituta sequi iubent. Et vt imperiis viuorum nemo obedientior me vno fuerit, ita post mortem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse maximè censeam: id optimum ducere vos quoque velim milites: non lamentis lacrimisque tanquam extinctos prosequi, (viuunt enim vigentque fama rerum gestarum) sed quotiescunque occurret memoria illorum, velut si adhortanteis signumque dantes videatis eos, ita prælia inire. Nec alia*

profectò

L. Marcius res Hispaniæ perditas restituit.

Asdrubal reliquias exercitus Scipionum aggreditur.

Asdru[bal] exerci[tus] repelli[tur]

Ma[rcius] mil[ites] rati[onem]

profecto species hesterno die oculis animisque vestris oblata, memorabile illud edidit prœlium: quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipionibus extinctum esse nomen Romanum: & cuius populi vis atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto sæuitia fortunæ emersuram esse. Nunc, qui tantum ausi estis sponte vestra, experiri libet quantum audeatis duce vestro auctore. non enim hesterno die quum signum receptui dedi, sequētibus effuse vobis turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed differre in maiorem gloriam atque opportunitatem volui: vt postmodum præparati incautos, armati inermes, atq; etiam sopitos, per occasionem aggredi possetis. Nec huius occasionis spem milites fortè temerè, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis quoq; profecto si quis quærat, quonam modo pauci à multis, victi à victoribus castra tutati sitis: nihil aliud respondeatis, quàm idipsum timentes vos, omnia & operibus firmata habuisse, & ipsos paratos instructosq; fuisse. Et ita se res habet. ad id, quod ne timeatur fortuna facit, minimè tuti sunt homines: quia quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quàm ne obsessi modo ipsi atque oppugnati, castra sua vltro oppugnemus. Audeamus, quod credi non potest ausuros nos: eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum erit. tertia vigilia noctis silenti agmine ducam vos. exploratum habeo, non vigiliarum ordinem, non stationes iustas esse. clamor in portis auditus, & primus impetus castra ceperit. tum inter torpidos somno, pauenteisq; ad nec opinatum tumultum, & inermes in cubilibus suis oppressos, illa cædes edatur, à qua vos hesterno die reuocatos ægrè ferebatis. Scio audax videri consilium: sed in rebus asperis & tenui spe fortissima quæq; consilia tutissima sunt. quia si in occasionis momento, cuius præteruolat opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequiquam mox omissam quæraris. Vnus exercitus in propinquo est: duo haud procul absunt. nunc aggredientibus par aliqua opportunitas est: & iam tentastis vestras atque illorum vires. si diem proferimus, & hesternæ eruptionis fama contenti desierimus; periculū est, ne omnes duces omnesq; copiæ conueniant. tres deinde duces, tres exercitus sustinebimus hostium: quos Cn. Scipio incolumi exercitu non sustinuit? Vt diuidendo copias periere duces nostri, ita separati ac diuisi opprimi possunt hostes. alia belli gerendi via nulla est. proinde nihil præter noctis proximæ opportunitatem exspectemus. Ite Diis bene iuuantibus, corpora curate, vt integri vigentesq; eodem animo in castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis.

X. Læti & audiere ab nouo duce nouum consilium, & quo audacius erat, magis placebat. reliquum diei expediendis armis, & curatione corporum consumptum: & maior pars noctis quieti data est. quarta vigilia mouere. Erant vltra proxima castra sex millium interuallo distātes aliæ copiæ Pœnorum. Vallis caua intererat, condensa arboribus. in huius siluæ medio fermè stadio cohors Romana arte Punica abditur, & equites. Ita medio itinere intercepto, ceteræ copiæ silenti agmine ad proximos hostes ductæ. & quum statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent: velut in sua castra, nullo vsquam obsistente, penetrauere. inde signa canunt, & tollitur clamor. pars semisopitos hostes cædunt, pars ignis escas, stamenta arida tectis iniiciunt. pars portas occupant, vt fugam intercludant. hosteis simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec prouidere quicquam sinunt. incidunt inermes inter cateruas armatorum, alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliunt: & vt quisque euaserat protinus ad castra altera fugiunt: vbi à cohorte & equitibus ex occulto prorumpentibus circumuenti, cæsique ad vnum omnes sunt. quamquam etiam, si quis ex ea cæde effugisset, adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, vt præuenire nuncius cladis non posset. Ibi verò longius ab hoste aberant, & quia sub lucem pabulatum, lignatum & prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta inuenere: arma tantum in stationibus posita: milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani calentes adhuc ab recenti pugna, ferocesque victoria prœlium ineunt. itaque nequaquam resisti in portis potuit. intra portas concursu ex totis castris ad primum clamorem, ex tumultu facto, atrox prœlium oritur: diuque tenuisset, ni cruentia scuta Romanorū visa indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pauorem iniecissent. hic terror in fugam auertit omnes: effusique qua iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Latinum sermonem vertit: captos ad mille octingentos triginta, prædam ingentem partam: in ea fuisse clypeum argenteum * pondo centum triginta octo, cum imagine Barchini Aldrubalis. Valerius Antias vna castra Magonis capta tradit, septem millia cæsi hostium: altero prœlio eruptione pugnatum cum Asdrubale, decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effuse sequeretur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est. & veræ gloriæ eius etiam miracula addunt: *flammam ei concionanti fusam è capite sine ipsius sensu, cum magno pauore circumstantium militum: monumentumque victoriæ eius de Pœnis, vsque ad incensum Capitolium fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Asdrubalis.* Quietæ deinde aliquamdiu in Hispania res fuere, vtrisque, post tantas acceptas inuicem illatasque clades, cunctantibus periculum summæ rerum facere.

XI. Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus captis Syracusis, quum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, vt non modo suam

Altera castra primo... apud Marcus. [margin, partly illegible]

* Val. 138. coron.

Marcii gloria.

Syracusana spolia.

suam gloriam, sed etiam maiestatem populi Romani augeret: ornamenta vrbis, signa tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam deuexit. hostium quidem illa spolia, & parta belli iure: ceterum inde primum initium mirandi Græcarum artium opera, licentiæq; hinc sacra profanaque omnia vulgo spoliandi, factum est. quæ postremo in Romanos Deos, templum idipsum primum, quod à Marcello eximie ornatum est, vertit. videbantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata à Marcello templa: propter excellentia eius generis ornamenta, quorum perexigua pars comparet. Legationes omnium fermè ciuitatum Siciliæ ad eum conueniebant. dispar vt caussa earum, ita conditio erat. qui ante captas Syracusas aut non desciuerant, aut redierant in amicitiam, vt socii fideles accepti, cultiq;: quos metus post captas Syracusas dediderat, vt victi à victore leges acceperunt. Erant tamen haud paruæ reliquiæ belli circa Agrigentum Romanis: Epicides & Hanno, duces reliqui prioris belli, & tertius nouus ab Annibale in locum Hippocratis missus, Libyphœnicum generis Hipponiates, (Mutinem populares vocabant) vir impiger, & sub Annibale magistro omneis belli artes edoctus. Huic ab Epicide & Hannone Numidæ dati auxiliares, cum quibus ita peruagatus est hostium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum, ferendumque in tempore cuiq; auxilium, adiit: vt breui tempore totam Siciliam impleret nominis sui: nec spes alia maior apud fauentes rebus Carthaginiensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanusque, non consilio Mutinis, quam fiducia magis, ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod vbi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias mouit: & ab hoste quatuor fermè millium interuallo consedit, quid agerent pararentve exspectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit Mutines, transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingēti terrore ac tumultu inuectus. Postero die prope iusto prœlio compulit hostem intra munimēta. inde reuocatus seditionē Numidarum in castris facta, quum trecenti fermè eorum Heracleam Minoam concessissent, ad mitigandos reuocandosq; eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur: *ne absente se cum hoste manus consererent.* Id ambo ægrè passi duces, magis Hanno, iam ante anxius gloria eius: *Mutinem sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Carthaginiensi misso ab senatu populoq.* Is perpulit cunctantem Epicidem, vt transgressi flumen in aciem exirent. nam si Mutinem opperirentur, & secunda pugnæ fortuna euenisset, haud dubiè Mutinis gloriam fore. Enimuero indignum ratus Marcellus se, qui Annibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma properè capere milites, & efferri signa iubet. Ad instruentem exercitum decem effusis equis aduolant ex hostium acie Numidæ, nunciantes, *populares suos primum ea seditione motos: qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam: dein quòd præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ eius sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos in pugna.* Gens fallax promissi, fidem præstitit. itaque & Romanis creuit animus, nuncio celeri per ordinem misso, *destitutum ab equite hostem esse,* quem maximè timuerant; & territi hostes, præterquam quod maxima parte virium suarum non iuuabantur, timore etiam incusso, ne à suo & ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magna vis certaminis fuit. Primus clamor atq; impetus rem decreuit. Numidæ quum in concursu quieti stetissent in cornibus, vt terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti. postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in ciuitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque, & octo elephanti. Hæc vltima in Sicilia Marcelli pugna fuit. victor inde Syracusas rediit. Iam fermè in exitu annus erat. itaque senatus Romæ decreuit, vt P. Cornel. Prætor literas Capuam ad consules mitteret: dum Annibal procul abesset, nec vlla magni discriminis res ad Capuam gereretur: alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules compararunt, vt Claudius comitia perficeret, Fuluius ad Capuam maneret. Consules Claudius creauit, Cn. Fuluium Centimalum, & P. Sulpicium Seruii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni iurisdictio vrbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia euenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

Hipponiates ab Annibale in Siciliam.

XLI.

Marc. Hann. & Epi. demf.

EPITOME LIBRI XXVI.

Annibal ad tertium ab vrbe Roma lapidem super Anienem castra posuit. ipse verò cum duobus millibus equitum vsque ad ipsam Capenam portam, vt vrbis situm exploraret, obequitauit. & quum per triduum in aciem vtrimque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit; nam quum in castra rediissent, statim serenitas erat. Capua capta est à Q. Fuluio & Ap. Claudio Coss. Principes Campanorum veneno sibi consciuerunt mortem. Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, vt securi feriretur: literas à senatu missas Q. Fuluius consul quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit, & lege agi iussit, & supplicium peregit. Quum in comitiis apud populum quærere-

quæreretur, cui mandaretur Hiſpaniarum imperium, nullo id volente ſuſcipere, P. Scipio, P. filius qui in Hiſpania ceciderat, profeſſus eſt ſe iturum, & ſuffragio populi conſenſuq́ omnium miſſus, Nouam Carthaginem vno die expugnauit, quum ageret vigeſimum quartum annum; videreturq́ diuina ſtirpe creatus: quoniam & ipſe poſteaquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat: & in cubiculo matris eius anguis ſæpenumero videbatur. Res præterea in Sicilia geſtas continet; & amicitiam cum Ætolis iunctam, bellumque geſtum aduerſum Acarnanas, & Philippum Macedoniæ regem.

CN. Fuluius Centumalus, P. Sulpicius Galba conſules, quum idibus Martiis magiſtratum iniſſent, ſenatu in Capitoliũ vocato, de Republica, de adminiſtratione belli, de prouinciis exercitibusque Patres conſuluerunt. Q. Fuluio, & Appio Claudio prioris anni conſulibus, prorogatum imperium eſt: atque exercitus, quos habebant, decreti. adiectumque, *ne à Capua, quam obſidebant, abſcederent, priuſquam expugnaſſent.* Ea tum cura maximè intentos habebat Romanos: non tam ab ira, quæ in nullam vmquam ciuitatẽ iuſtior fuit; quam quòd vrbs tam nobilis ac potens, ſicut defectione ſua traxerat aliquos populos, ita recepta inclinatura rurſus animos videbatur ad veteris imperii reſpectum. Et prætoribus prioris anni, M. Iunio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus, quas habuerant, prorogatum eſt imperium. prorogatum & M. Marcello, *vt proconſul in Sicilia reliquias belli perficeret eo exercitu, quem haberet. ſi ſupplemento opus eſſet, ſuppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Sicilia præeſſet, dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus ſenatus miſſionem reditumq́ in patriam negaſſet ante belli finem.* C. Sulpicio, cui Sicilia euenerat, duæ legiones, quas P. Cornelius habuiſſet, decretæ: & ſupplementum de exercitu Cn. Fuluii, qui priore anno in Apulia fœde cæſus fugatusque erat. Huic generi militum ſenatus eundem, quem Cannenſibus, finem ſtatuerat militiæ, additum etiam vtrorumque ignominiæ eſt, *ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius vllam vrbem decem millibus paſſuum ædificarent.* L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius prȩfuerat. ſupplementum, ſi opus eſſet, conſules ſcribere iuſſi. T. Otacilio, & M. Valerio, Siciliæ Græciæque ora cum legionibus claſſibusque, quibus præerant, decreta. Quinquaginta Græci cum legione vna, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naues, Tribus & viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique eſt geſtum. Principio eius anni quum de literis L. Marcii referretur, res geſtæ magnificæ ſenatui viſæ: titulos honoris (quòd imperio, nõ populi iuſſu, non ex auctoritate Patrum dato, *Proprætor ſenatui* ſcripſerat) magnam partẽ hominum offendebat. *Rem mali exempli eſſe, imperatores legi ab exercitibus: & ſolenne auſpicatorum comitiorum in caſtra & prouincias, procul ab legibus magiſtratibusq́ ad militarem temeritatem transferri.* & quum quidam referendum ad ſenatum cenſerent, melius viſum differri eam conſultationem, donec proficiſcerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Reſcribi de frumento & veſtimentis exercitus placuit: *vtramque rem eam curæ fore ſenatui.* adſcribi autẽ, *Proprætori L. Marcio,* non placuit: ne idipſum, quod conſultationi reliquerãt, pro præiudicato ferrent. Dimiſſis equitibus, de nulla re prius conſules retulerunt, omniumque in vnum ſentẽtiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis eſſe: *primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hiſpaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuiſſet.* Ea res cum tribunis acta, promulgataque eſt. Sed aliud certamen occupauerat animos. C. Sempronius Blæſus die dicta Cn. Fuluium ob exercitum in Apulia amiſſum in concionibus vexabat: multa imperatorem temeritate atq; inſcitia exercitum in locum præcipitem perduxiſſe dictitans. *Neminem, præter Cn. Fuluium: ante corrupiſſe omnibus vitiis legiones ſuas, quàm proderet. itaque verè dici poſſe, prius eos periſſe, quàm viderent hoſtem: nec ab Annibale, ſed ab imperatore ſuo victos eſſe. Neminem, quum ſuffragium ineat, ſatis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuiſſe inter Ti. Sempronium? Quum ei ſeruorum exercitus datus eſſet, breui effeciſſe diſciplina atque imperio, vt nemo eorum generis ac ſanguinis ſui memor in acie eſſet, præſidio ſociis, hoſtibus terrori eſſent. Quum ad Beneuentum aliasque vrbes eos velut è faucibus Annibalis ereptos populo Romano reſtituiſſet, Cn. Fuluium Quiritium Romanorum exercitum, honeſte genitos, liberaliter educatos, ſeruilibus vitiis imbuiſſe. ergo effeciſſe, vt feroces & inquieti inter ſocios; ignaui, & imbelles inter hoſtes eſſent, nec impetum modò Pœnorum, ſed ne clamorem quidem ſuſtinere poſſent. Nec hercule mirum eſſe, milites in acie non ſtetiſſe, quum primus omnium imperator fugeret. magis mirari ſe, aliquos ſtantes cecidiſſe, & non omnes comites Cn. Fuluii fuiſſe pauoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paullum, L. Poſtumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluiſſe, quàm deſerere circumuentos hoſtibus ſuos exercitus. Cn. Fuluiũ propè vnum nuncium deleti exercitus Romam rediſſe. Facinus indignum eſſe, Cannenſem exercitũ, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quàm hoſtis ex Italia deceſſerit: & hoc idem in Cn. Fuluii legionibus nuper decretum: Cn. Fuluio fugam ex prælio, ipſius temeritate commiſſo, impunitam eſſe: & eum in ganea luſtrisq́, vbi iuuentam egerit, ſenectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccauerint, quàm quod imperatoris ſimiles fuerint, relegatos propè in exilium, ignominioſam pati militiam. adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato eſſe.* Reus ab ſe culpam in milites transferebat: *Eos ferociter pugnam poſcenteis productos in aciem, non eo quo voluerint (quia ſerum diei fuerit) ſed poſtero die & tẽ-*

Cn. Fuluiũ amiſſi in Apulia exercitus reũ agit Cn. Sempronius.

Fuluii rei defenſio.

pore & loco æquo instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. quum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum; vt Varronem Cannensi pugna, vt multos alios imperatores. Quid autem solum se restantem prodesse Reipublicæ potuisse? nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esse potuisset. Nō se inopia commeatus, non in loca iniqua incautè deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumuentum. vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse. suum cuique ingenium audaciam aut pauorem facere. Bis est accusatus; pecuniaque anquisitum. tertio testibus datis, quum præterquam quod omnibus probris onerabatur, iurati permulti dicerent, *fugæ pauorisq; initium à prætore ortum: ab eo desertos milites. quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse*: tanta ira accensa est, vt capite acquirendum concio succlamaret. De eo quoq; nouum certamen ortum. nam quum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret: tribuni plebis appellati. quum collegæ *negarent se in mora esse, quo minus, quod ei more maiorem permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret: quoad vel capitis vel pecuniæ iudicasset priuato:* tum Sempronius *perduellionis se iudicare Cn. Fuluio* dixit, *diemq; comitiis ab C. Calpurnio prætore urbis* petit. Inde alia spes ab reo tentata est: si adesse iudicio Q. Fuluius frater posset. florens tum & fama rerum gestarū, & propinqua spe Capuæ potiundæ. Id quum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fuluius. negassentq; Patres *è Republica esse, abscedi à Capua*, priusquam dies comitiorum aderat: C. Fuluius exulatum Tarquinios abiit. *id ei iustum exilium esse* sciuit plebs.

IV. *Capua obsessa acrius quàm oppugnata.*

Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat. obsidebatur tamen acrius quam oppugnabatur. nec aut famē tolerare seruitia ac plebs poterant, aut mittere nuncios ad Annibalem per custodias tam arctas. Inuentus est tandem quidam Numida, qui acceptis literis euasurū se professus, vt promissum præstaret, per media Romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Ceteeum in multis certaminibus equestria prœlia ferme prospera faciebant: pedites superabantur. sed nequaquam tam lætum vincere, quam triste vinci vlla parte erat, ab obsesso & propè expugnato hoste. Inita tandem ratio est, vt quod viribus deerat, arte æquaretur. ex omnibus legionibus electi sunt iuuenes maximè vigore ac leuitate corporum veloces: eis parmæ breuiores. quam equestres, & septena iacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest. eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, & vehi post sese, & desilire perniciter, vbi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepidè visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, aduersus instructos Campanorum equites processerunt, vbi ad coniectum teli ventū est, signo dato velites desiliunt. pedestris inde acies ex equitatu repentè in hostium equites incurrit: iaculaque cum impetu alia super alia emittunt. quibus plurimis in equos virosque passim coniectis permultos vulnerauerūt. pauoris tamen plus ex re noua atque inopinata iniectum est. & in perculsum hostem equites inuecti, fugam stragemque eorum vsq; ad portas fecerunt. Inde equitatu quoque superior Romana acies fuit. Institutum, *vt velites in legionibus essent.* Auctorem peditum equiti immiscendorum, centurionem Q. Nauium ferunt: honorique id ei apud imperatorem fuisse.

V. *Q. Nau...*

Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Annibalem in diuersum Tarentinæ arcis potiundæ, Capuæque retinendæ trahebant curæ. vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium sociorum hostiumque conuersos videbat animos: documento futuræ qualemcūque euentum defectio ab Romanis habuisset. Igitur magna parte impedimentorum relicta in Brutiis, & omni grauiore armatura, cum delectis peditum equitumque quàm poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit. secuti tamen tam raptim euntem tres & triginta elephanti. in valle occulta post Tifata montem imminentem Capuæ consedit.

Annib... Camp... conte...

Aduenies quum castellum Galatiam, præsidio inde vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit: præmissis ante nunciis Capuam, *quo tempore castra Romana aggressurus esset, vt eodem & illi ad eruptionem parati portis omnibus sese effunderent.* Res nec explorata Romanis, ingentem præbuit terrorem. nam alia parte ipse adortus est, alia Campani, omnes pedites equitesque, & cum iis Punicū præsidium, cui Bostar & Hanno præerant, erupit. Romani vt in re trepida, ne ad vnam concurrēdo partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt. Appius Claudius Campanis, Fuluius Annibali est oppositus. Claudius Nero proprætor cum equitib⁹ sextæ legionis via, quæ Suessulam fert: Caius Fuluius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit è regione Vulturni amnis. Prœlium nō solito modo clamore ac tumultu est cœptum, sed alium virorum, equorum, armorumque sonum, disposita in muris Campanorū imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, vt auerteret etiam pugnantium animos. Campanos facilè in vallo Appius arcebat. Maior vis ab altera parte; Fuluium, Annibal & Pœni vrgebant. legio ibi sexta loco cessit, qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis vsque ad vallum peruasit. ruperatque mediam aciem Romanorum, & in ancipiti spe & periculo erat, vtrum in castra perrumperet, an intercluderetur à suis. Quem pauorem legionis, periculumque castrorum Fuluius vbi vidit, Q. Nauium primoresq; alios centurionum hortatur, *vt cohortem hostium sub vallo pugnantem inuadant ac trucident. in summo discrimine rem verti:*

aut viam dandam iis esse, & minorẽ conatu, quã condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos: aut conficiendos sub vallo esse. nec magni certaminis rem fore: paucos esse, & ab suis interclusos, & quæ dum paueat, Romanis interrupta acies videatur: etiam si se vtrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumuenturam. Nauius vbi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptũ signifero in hostes infert, iacturum in medios eos minitans, ni se properè sequantur milites & partem capessant pugnæ. Ingens corpus erat, & arma honestabant: & sublatum alte signum conuerterat ad spectaculum ciues hostesque. ceterùm postquam iam ad signa peruenerat Hispanorum, tum vndique in eum tragulæ coniectæ, & propè tota in vnum acies versa. sed neque hostium multitudo, neq; telorum vis arcere impetum eius viri potuerũt.

[Margin: Nauii virtus bellica.]

[Margin: VI.]

Et M. Attilius legatus primi principis ex eadẽ legione signum inferri in cohortem Hispanorum coegit. Et qui castris præerant, L. Porcius Licinus, & T. Popilius legati pro vallo acriter pugnant. elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt: quorũ corporibus quum oppleta esset fossa, velut aggere, aut ponte iniecto, transitum hostibus dedit. ibi per stragem iacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum iam pulsi erãt Campani, Punicumque præsidium: & sub ipsa porta Capuæ, quæ ad Vulturnum fert, pugnabatur: neque tam armati irrumpentibus Romanis resistebant, quàm quod porta balistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat: & suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Appii Claudii: cui suos ante prima signa adhortanti, sub læuo humero summum pectus gæso ictum est. magna tamen vis hostium ante portam est cæsa: ceteri trepidi in vrbẽ compulsi.

[Margin: Claudius vulneratur.]

Et Annibal posteaquam cohortis Hispanorũ stragem vidit, summaque vi castra hostiũ defendi: omissa oppugnatione recipere signa, & conuertere agmen retro peditum, obiecto à tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit: sed Flaccus receptui cani iussit, satis ad vtrumque profectũ ratus: vt & Campani quàm haud multum in Annibale præsidii esset, & ipse Annibal sentiret. Cæsa eo die, qui huius pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de Annibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt: signaque Carthaginiensibus quindecim adempta, duodeuiginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ inuenio; plusque pauoris quàm certaminis fuisse, quum inopinato in castra Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent: elephanti per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fuga abrumpentium vincula iumentorum facerent. fraudem quoq; super tumultum adiectam, immissis ab Annibale, qui (habuit aliquot) gnari Latinæ linguæ iuberent consulum verbis: *quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere.* sed eam celeriter cognitam fraudem, oppressam que magna cæde hostium: elephantos igni è castris exactos. Hoc vltimum (vtcumque initum finitumque est) ante deditionem Capuæ prœliũ fuit. Medixtutichus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro, tenuiq; fortuna ortus. Matrem eius quondam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum respondisset aruspex: *summum quod esset imperium Capuæ, peruenturum ad eum puerum:* nihil ad eam spem agnoscentem, dixisse ferunt: *næ tu perditas res Campanorum narras, vbi summus honos ad filium meum perueniet!* Ea ludificatio veri, & ipsa in verum vertit. nam quum fame ferroque vrgerentur, nec spes vlla superesset, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus; Lesius querendo *desertam ac proditam à primoribus Capuam*, summum magistratum vltimus omnium Campanorum cepit.

[Margin: Seppius Lesius.]

[Margin: VII. Annibal Romam tendit.]

Ceterùm Annibal vt nec hostes elici amplius ad pugnã vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse: ne suos quoque commeatus intercluderent noui consules, abscedere irrito incœpto, & mouere à Capua statuit castra. multa secum quò iam inde ire pergeret voluenti, subiit animum impetus, caput ipsum belli Romam petendi: cuius rei semper cupitæ prætermissam occasionẽ post Cannensem pugnam, & alii vulgo fremebant, & ipse non dissimulabat, *nec opinato pauore ac tumultu, non esse desperandum aliquam partem vrbis occupari posse. Eo si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo omissuros aut ambos imperatores Romanos, aut alterum ex iis. qui si diuisissent copias, vtrumque infirmiorem factum, aut sibi, aut Campanis bene gerẽdæ rei fortunam daturos esse.* Vna ea cura angebat, ne vbi abscessisset, extemplò dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, vt literis acceptis, specie transfugæ castra Romana ingressus, altera parte Capuam clam peruadat. Literæ autem erant adhortationis plenæ. *Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnandam Capua duces atque exercitus Romanos: ne desponderent animos: tolerando paucos dies, totam soluturos obsidionem.* Inde naues in flumine Vulturno comprehensas duci ad id, quod iam ante præsidii caussa fecerat castellum, iussit: quarum vbi tantam copiam esse, vt vna nocte traiici posset exercitus, allatum est: cibariis decẽ dierum pręparatis, deductas nocte ad fluuium legiones ante lucem traiecit.

[Margin: VIII.]

Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis, Fuluius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, variè hominum animi pro cuiusque ingenio affecti sunt. Vt in re tam trepida, senatu extemplò vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque vllius alterius rei memor, ad vrbis præsidium reuocabat. Fabius Maximus abscedi à Capua, terrerique & circum-

circumagi ad nutus comminationesq; Annibalis, flagitiosum ducebat. *Qui ad Cannas victor, ire tamen ad vrbem ausus non esset, eum à Capua repulsum spem potiundæ vrbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuam liberandam obsidione ire Romã, cum eo exercitu, qui ad vrbem esset, Iouem fœderum ruptorum ab Annibale testem, Deosque alios defensuros esse.* Has diuersas sententias media sententia P. Valerii Flacci vicit, qui vtriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, *quid ad vrbem præsidii esset. quantas autem Annibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. si & Romam è ducibus alter, & exercitus pars mitti posset, vt ab reliquo & duce & exercitu Capua rectè obsideretur: inter se compararent Claudius Fuluiusque, vtri obsidenda Capua, vtri ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniendum esset.* Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fuluius proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, eundum Romam erat: è tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, mille equites, Vulturnum traducit. inde quum Annibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuuium præmisit, vt commeatus paratos & in vrbibus haberent, & ex agris deuiis in viam proferrent: præsidiaque in vrbes contraherent, vt sua cuique Respublica in manu esset. Annibal quo die Vulturnũ est transgressus, haud procul à flumine castra posuit. postero die præter Cales in agrum Sidicinum peruenit. ibi diem vnum populando moratus, per Suessulam Allifanumque & Casinatem agrum via Latina ducit. sub Casinum biduo statiua habita, & passim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluuium ventum. vbi intercisum pontem à Fregellanis morandi itineris caussa inuenit. Et Fuluium Vulturnus tenuerat amnis, nauibus ab Annibale incensis, rates ad traiiciendum exercitum in magna inopia materiæ ægrè comparantem. traiecto ratibus exercitu, reliquum Fuluio expeditum iter, non per vrbes modo, sed circa viam expositis benignè commeatibus, erat: alacresq; milites alius alium, *vt adderet gradum memor ad defendendam ire patriam*, hortabantur. Romam Fregellanus nuncius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem, tumultuosius, quam allatum erat, cursus hominum affingentium vana auditis, totam vrbem concitierat. ploratus mulierum non ex priuatis solum domibus exaudiebatur: sed vndique matronæ in publicum effusæ circa Deûm delubra discurrunt, crinibus passim aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cœlum ac Deos tendentes, orantesque, *vt vrbem Romam è manibus hostium eriperent: matresq; Romanas, & liberos paruos inuiolatos seruarent.* Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. alii accipiunt imperia, discceduntque ad suas quisq; officiorum partes. alii offerunt se si quo vsus operæ sit. præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa vrbem, in monte etiam Albano atque arce Tusculana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fuluium proconsulem profectum cum exercitu à Capua affertur, cui ne *minueretur imperium, si in vrbem venisset*, decreuit senatus, *vt Q. Fuluio par cum consulibus imperiũ esset.* Annibal infestius perpopulato agro Fregellano propter intercisos pontes, per Frusinatem Ferentinatemq; & Anagninum agrũ in Labicanum venit. inde Algido Tusculum petiit: nec receptus mœnibus, infra Tusculum dextrorsum Gabios descendit. inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum à Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo maior cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis: pluresq; omnium generum atque ætatũ capiebantur. In hoc tumultu Fuluius Flaccus porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media vrbe per Carinas Exquilias contẽdit. inde egressus inter Exquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eò comportarunt. Consules senatusq; in castra venerunt. ibi de summa Reipublicæ consultatum. Placuit consulibus *circa portas Collinam Exquilinamq; ponere castra: C. Calpurnium prætorem vrbanum Capitolio atq; arci præesse: & senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset.* Inter hæc Annibal ad Anienem fluuium, tria millia passuum ab vrbe castra admouit. ibi statiuis positis, ipse cum duobus millibus equitũ ad portam Collinam vsque ad Herculis templum est progressus: atque vnde proximè poterat, mœnia situmque vrbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque ociose facere, Flacco indignum visum est: itaque immisit equites, submouerique atque in castra redigi hostium equitatum iussit. Quum commissum prœliũ esset, consules transfugas Numidarum, qui tum in Auentino ad mille & ducentos erãt, media vrbe transire Exquilias iusserunt: nullos aptiores inter conualles tectaq; hortorum & sepulchra & cauas vndique vias ad pugnandum futuros rati. quos quum ex arce Capitolioque cliuo publico in equis decurrentes quidam vidissent, *captum Auentinum* cõclamauerunt. Ea res tantum tumultum ac fugam prębuit, vt nisi castra Punica extra vrbem fuissent, effusura se omnis pauida multitudo fuerit. tunc in domos atque in tecta refugiebant: vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisq; incessebant. nec comprimi tumultus, aperirique error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ repentinus pauor in vrbem compulerat. Equestre prœlium secundum fuit, summotique hostes sunt: & quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temerè oriebãtur: placuit, *omnes qui dictatores, consules censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset à muris hostis.* Et diei quod reliquum fuit, & nocte insequenti, multi temerè

Q. Fuluius Romam contendit.

IX.

Terror mulierum Romanarum.

Annib. octo mill. passuum à Roma.

X.

temerè excitati tumultus sunt, compressique. Postero die transgressus Anienem Annibal, in aciem omnes copias eduxit: nec Flaccus consulesque certamen detrectauere. Instructis vtrimque exercitibus in eius pugnæ casum, in qua vrbs Roma victori præmium esset, imber ingens grandine mistus ita vtramque aciem turbauit, vt vix armis retentis in castra sese receperint: nullius rei minore quam hostiū metu. & postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. vbi recepissent se in castra, mira serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est: auditaque vox Annibalis fertur: *potiundæ sibi vrbis Romæ, modo mentem non dari, modo fortunam.* Minuere etiam spem eius & aliæ paruæ magnæque res. magna illa, quod quum ipse ad mœnia vrbis Romæ armatus sederet, *milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos* audiuit. parua autem, *quod per eos dies eum fortè agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id diminuto precio*, cognitum ex quodam captiuo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, eius soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inuentum Romæ emptorem: vt extemplo vocato præcone, *tabernas argentarias, quæ circa forum Romanum tunc essent,* iusserit venire. His motus ad Tutiam fluuium castra retulit, sex millia passuum ab vrbe. inde ad lucum Færoniæ pergit ire, templū ea tempestate inclitum diuitiis. Capenates aliqui accolæ eius erant, primitias frugum eo, donaque alia pro copia portantes, multo auro argentoque id exornatum habebant. His omnibus donis tum spoliatū templum, æris acerui (quum rudera milites religione inducti iacerent) post profectionem Annibalis magni inuenti. Huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cœlius, Romam euntem ab Ereto diuertisse eo Annibalem tradit: iterque eius ab Reate, Cutiliisque, & ab Amiterno orditur ex Campania in Samnium, inde in Pelignos peruenisse: præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse: inde Albensi agro in Marsos: hinc Amiternum, Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam breuis æui memoriam potuerint confundi. isse enim ea constat. tantum id interest: veneritne eo itinere ad vrbem, an ab vrbe in Campaniam redierit. Ceterùm non quantum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantū ad defendendam Annibali. namque ex Lucanis in Brutium agrum, ad fretum verò ac Rhegium eo cursu contendit, vt propè repentino aduentu incautos oppresserit. Capua etsi nihil segnius oppressa per eos dies fuerat, tamen aduentum Flacci sensit. & admiratio orta est, non simul regressum Annibalem. inde per colloquia intellexerunt, *relictos se desertosque, & spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse.* Accessit edictum proconsulis ex senatusconsulto propositum, vulgatumque apud hostes: *vt qui ciuis Campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset.* nec vlla facta est transitio, metu magis eos, quam fide continente: quia maiora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. ceterùm quemadmodum nemo priuato consilio ad hostem transibat; ita nihil salutare in medium consulebatur. Nobilitas Rempublicam deseruerat; neque in senatum cogi poterat. in magistratu autem erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua vim ac ius magistratui, quem gerebat, dempsisset. iam ne in foro quidem, aut publico loco principum quisquam apparebat, domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio indies exspectabant. summa curæ omnis in Bostarem Hannonemque præfectos præsidii Punici versa erat: suo, non sociorum periculo solicitos. Hi conscriptis ad Annibalem literis, non libere modo, sed etiam aspere, quibus, *non Capuam solum traditam in manum hostibus, sed se quoque & præsidium in omnes cruciatus proditos* incusabant: *abiisse eum in Brutios, velut auertentem sese, ne Capua in oculis eius caperetur. at hercule Romanos ne oppugnatione quidem vrbis Romæ abstrahi à Capua obsidenda potuisse: tanto constantiorem inimicum Romanum, quàm amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam, bellumque omne eò vertat: & se, & Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes. vbi Romanæ legiones sint, ibi & Carthaginiensium exercitus debere esse. sic ad Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam; coeundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando.* In hanc sententiam literæ conscriptæ Numidis (proposita mercede iam professis operam) dantur. hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, vt inde tempore captato abirent: famesque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem caussam transitionis faceret, mulier repentè Campana in castra venit, scortum transfugarum vnius: indicatque imperatori Romano *Numidas fraude composita transisse, literasque ad Annibalem ferre. id vnum ex iis qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratum esse.* Productus primo, satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paulatim deinde conuictus veris, quum tormenta posci & parari videret: fassus id ita esse, literæque prolatæ: & additum etiam indicio, quod celabatur, & alios specie transfugarum Numidas vagari in castris Romanis. hi supra septuaginta comprehensi, & cum transfugis nouis mulctati virgis, manibusque præcisis, Capuam rediguntur. Conspectum tam tristre supplicium fregit animos Campanorum. Concursus ad curiam populi factus, coegit Lesium senatum vocare: & primoribus, qui iam diu publicis consiliis aberant, propalam minabantur, *nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, & in publicum omnes vi extracturos esse.* Is timor frequentem senatum magistratui præbuit. Ibi quum ceteri de legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent: Vibius

Margin notes: XI. Instructas Annibalis & Romanorum acies tempestas diremit. — Bostaris & Hannonis literæ ad Annibalem. — Transfugæ falsi. — XIII.

Vibii Virii oratio.

Vibius Virius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, *negat eos qui de legatis, & de pace ac deditione loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent: nec quid ipsis patiendum sit. Quid vos,* inquit, *eam deditionem fore censetis, qua quondum, vt aduersus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Iam è memoria excessit quo tempore, & in qua fortuna à populo Romano defecerimus? iam quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum & ad contumeliam, necauerimus? quoties in obsidentes, quam inimici eruperimus? castra oppugnauerimus? Annibalem vocauerimus ad opprimendos eos. hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, quæ illi infestè in nos fecerint repetite: vt ex eo quid speretis habeatis. Quum hostis alienigena in Italia esset, & Annibal hostis, & cuncta bello arderent, omissis omnibus, omisso ipso Annibale ambos consules & duos consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. alterum annum circumuallatos inclusosq́, nos fame macerant: & ipsi nobiscum vltima pericula, grauissimos labores perpessi: circa vallum ac fossas sæpe trucidati, & prope ad extremum castris exuti. Sed omitto hæc, vetus atque vsitata res est, in oppugnanda hostium vrbe labores ac pericula pati. illud iræ atque odii execrabilis indicium est. Annibal ingentibus copiis, peditum equitumque castra oppugnauit, & ex parte cepit: tanto periculo nihil moti sunt ab obsidione. profectus trans Vulturnum, perussit Calinum agrum: nihil tanta sociorum clade auocati sunt. ad ipsam vrbem Romam infesta signa ferri iussit: eam quoque tempestatem imminentem spreuerũt. transgressus Anienem, tria millia passuum ab vrbe castra posuit: postremo ad mœnia ipsa & ad portas accessit: Romam se adempturum eis, nisi omitterent Capuam ostendit, & non omiserunt. Feras bestias cæco impetu ac rabie concitatas, si ad cubilia & catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam auertas. Romanos Roma circumsessa, coniuges, liberi, quorum ploratus hic quoq́ propè exaudiebantur: aræ, foci, Deûm delubra, sepulchra maiorum temerata ac violata, à Capua non auerterunt. tanta auiditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri hauriendi est sitis. nec iniuria forsitan. nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quando aliter Diis immortalibus visum est, quum mortem ne recusare quidem debeam: cruciatus contumeliasque quas sperat hostis, dum liber, dum mei potens sum, effugere mortem præterquam honesta, etiam leni possum. non videbo Ap. Claudium & Q. Fuluium, victoria insolenti subnixos: neque vinctus per vrbem Romam triumphi spectaculum trahar: vt deinde in carcere, aut ad palum deligatus, lacerato virgis tergo, ceruicem securi Romanæ subiiciam: nec dirui incendiq́ patriam videbo: nec rapi ad stuprum matres Campanas, virginesque, & ingenuos pueros. Albam, vnde ipsi oriundi erant, à fundamentis proruerunt, ne stirpis, ne memoria originum suarum extaret: nedum eos Capuæ parsuros credam, cui infestiores quam Carthagini sunt. Itaque quibus vestrûm ante fato cedere, quam hæc tot & tam acerba videant, in animo est: iis apud me hodie epulæ instructæ parat æque sunt: satiatis vino ciboq́ poculum idem, quod mihi datum fuerit, circumferetur: ea potio corpus à cruciatu, animum à contumeliis, oculos, aures, à videndis audiendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos, vindicabit. parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium accenso corpora exanima iniiciant. Hæc vna via & honesta & libera ad mortem. & ipsi virtutem mirabuntur hostes, & Annibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.*

XIV.

Hanc orationem viri plures audierunt cum assensu, quàm forti animo id quod probabant exsequi potuerunt. Maior pars senatus, multis sæpe bellis expertam populi Romani clementiam, haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dedendam Romanis Capuam decreuerũt, miseruntque. Vibium Virium septem & viginti fermè senatores domum secuti sunt, epulatique cum eo, &, quantum facere potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali, venenum omnes sumpserunt. inde misso conuiuio, dextris inter se datis, vltimoq; complexu, collacrimantes suum, patrięque casum, alii vt eodem rogo cremarentur, manserunt, alii domos digressi sunt. Impletæ cibis vinoque venæ, minus efficacem in maturãda morte vim veneni fecerunt. itaque noctem totam pleriq; eorum, & diei insequentis partem quũ animam egissent: omnes tamen priusquam aperirentur hostibus portæ exspirarunt. Postero die porta Iouis, quæ aduersus castra Romana erat, iussu proconsulis aperta est. ea intromissa legio vna, & duæ alæ cum C. Fuluio legato. Is quum omnium primùm arma telaque quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium Punicum comprehendit: *senatum Campanum ire in castra ad imperatores Romanos* iussit. quo quum venissent, extemplò his omnibus catenæ iniectæ, iussitque ad quæstores deferre quod auri argentique haberent. * auri pondo septuaginta fuit: * argenti tria millia pondo. & ducenta senatores quinque & viginti Cales in custodiã, duodetriginta Theanum missi: quorũ de sententia maximè descitum ab Romanis constabat. De supplicio Campani senatus haud quaquam inter Fuluium Claudiumque conueniebat. facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fuluii durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei totum reiiciebat: percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri Patribus, *num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorum: & num ope eorum in bello forent, & municipiorum adiuti. Id vero minimè committendum esse,* Fuluius dicere, *vt solicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi: & subiicerentur indicibus, queis neque quid facerent, neque quid dicerent, quicquam vnquam pensi fuisset. itaque se eam quæstionem oppressurum, extincturumque.* Ab hoc sermone quum digressi essent: & Appius quamuis ferociter loquentem collegam,

Vibius 27. senatoribus venenum sumpsit

Capua dedita Romanis

*Va cor *Va cor

non

non dubitaret tamen literas super tanta re ab Roma exſpectaturum: Fuluius ne id ipſum impedimentum incœpto foret, dimittens prętorium, tribunis militum ac præfectis ſociorum imperauit, *uti duo millia equitum delectis denunciarent, vt ad tertiam buccinam præſto eſſent.* Cum hoc equitatu nocte Theanum profectus, prima luce portam intrauit, atque in forum perrexit: concurſuq; ad primum equitum ingreſſum facto, magiſtratum Sidicium citari iuſſit: imperauitque vt produceret Campanos, quos in cuſtodia haberet. producti omnes, virgisq; cæſi, ac ſecuri percuſſi. Inde citato equo Cales percurrit: vbi quum in tribunali conſediſſet, productiq; Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit: literaſq; à C. Calpurnio Prætore Fuluio quum tradidiſſet, murmur à tribunali totam concionem peruaſit, *deferri rem integrā ad Patres de Campanis.* & Fuluius id ita eſſe ratus, acceptas literas, neque reſolutas quum in gremio repoſuiſſet, pręconi imperauit, *vt lictorem lege agere iuberet.* Ita de iis quoque qui Calibus erant, ſumptum ſupplicium. tum literæ lectæ ſenatuſque conſultum, ſerum ad impediendam rem actam: quæ ſumma ope approperata erat, ne impediri poſſet. Conſurgentem iam Fuluium Taurea Iubellius Campanus per mediam vadens vrbem turbamque nomine inclamauit: & quum mirabūdus *quidnam ſeſe vellet?* inquireret, reſidens Flaccus: *Me quoq;,* inquit, *iube occidi, vt gloriari poſſis, multo fortiorem quam ipſe es virum ab te occiſum eſſe.* Quum Flaccus negaret *profecto ſatis compotem mentis eſſe: modo prohiberi etiam ſe ſi id vellet, Senatuſconſulto* diceret: tum Iubellius, *Quandoquidē,* inquit, *capta patria, propinquis amicisque amiſſis, quum ipſe manu mea coniugem liberoſq; interfecerim, ne quid indigni paterentur: mihi ne mortis quidem copia eadem eſt, quæ his ciuibus meis: petatur à virtute inuiſæ huius vitæ vindicta.* atque ita gladio, quem veſte texerat, per aduerſum pectus transfixus, ante pedes imperatoris moribundus procubuit. Quia & quod ad ſupplicium attinet Campanorum, & pleraq; alia de Flacci vnius ſententia acta erant: mortuum Appium Claudium ſub deditionem Capuæ quidam tradunt: hunc quoq; ipſum Tauream neque ſua ſponte veniſſe Cales, neq; ſua manu interfectum: ſed dum inter ceteros ad palum deligatur, quia parum inter ſtrepitus exaudiri poſſent quæ vociferabatur, ſilentiū fieri Flaccum iuſſiſſe: tum Tauream illa quæ antè memorata ſunt, dixiſſe: *virum ſe fortiſſimum à nequaquam pari ad virtutem occidi.* ſub hæc dicta, iuſſu proconſulis præconē ita pronunciaſſe: *Lictor viro forti adde virgas, & in eum primum lege age.* Lectum quoque ſenatuſconſultum, priuſquam ſecuri feriret, quidam auctores ſunt. ſed quia adſcriptum in ſenatuſconſulto fuerit, *ſi ei videretur, integram rem ad ſenatum reijceret,* interpretatum eſſe, quid magis è Rep. duceret, æſtimationem ſibi permiſſam. Capuam à Calibus reditum eſt. Atellaque & Calatia in deditionem acceptæ. ibi quoque in eos qui capita rerum erant, animaduerſum. ita ad octoginta principes ſenatus interfecti, trecenti fermè nobiles Campani in carcerem conditi. alii per ſociorum Latini nominis vrbes in cuſtodias dati, variis caſib. interierunt, multitudo alia ciuium Campanorum venundata.

Multitudo Campanorum venū-data.

De vrbe quoque reliqua conſultatio fuit: quibuſdam *delendam cenſentibus prævalidam, propinquam, inimicam.* ceterùm præſens vtilitas vicit. nam propter agrum, quē omni fertilitate terrę ſatis conſtabat primū in Italia eſſe, vrbs ſeruata eſt, vt eſſet aliqua aratorum ſedes. vrbi frequētandæ multitudo incolarum libertinorumq; & inſtitorum opificumq; retenta: ager omnis & tecta publica, populi Romani facta. Ceterū *habitari tantum, tanquam vrbem, Capuam, frequentariq; placuit: corpus nullum ciuitatis, nec ſenatus, nec plebis concilium, nec magiſtratus eſſe. ſine conſilio publico, ſine imperio multitudinem, nullius rei inter ſe ſociam, ad conſenſum inhabilem fore. præfectū ad iura reddenda ab Roma quotannis miſſuros.* Ita ad Capuam res compoſitæ cōſilio ab omni parte laudabili, ſeuerè & celeriter in maximè noxios animaduerſum: multitudo ciuium diſſipata in nullam ſpem reditus: non ſæuitum incendiis ruiniſq; in tecta innoxia, muroſq;: & cum emolumento quæſita etiam apud ſocios lenitatis ſpecies, incolumitate vrbis nobiliſſimæ opulētiſſimæque, cuius ruinis omnis Campania, omnis qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuiſſent, confeſſio expreſſa hoſti, *quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus ſociis, & quam nihil in Annibale auxilij ad receptos in fidē tuendos eſſet.*

XVII.

Claudius Nero in Hiſpaniam mittitur.

Romani proconſules perfuncti, quod ad Capuam attinebat cura, Claudio Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat, ſex millia peditum, & trecentos equites quos ipſe legiſſet, & ſociûm Latini nominis peditum numerum parē, & octingentos equites decernunt. eum exercitum Puteolis in naues impoſitum Nero in Hiſpaniam tranſportauit. Quum Tarraconē nauibus veniſſet, expoſitiſque ibi copiis, & nauibus ſubductis, ſocios quoque nauales multitudinis augendæ cauſſa armaſſet: profectus ad Iberum flumen, exercitum ab T. Fonteio & L. Marcio accepit. inde pergit ad hoſtes ire. Aſdrubal Amilcaris ad Lapides atros caſtra habebat in Auſetanis. is locus eſt inter oppida Illiturgi & Mentiſſam. huius ſaltus fauces Nero occupauit. Aſdrubal ne in arcto res eſſet, caduceatorē miſit, qui promitteret, *ſi inde miſſus foret, ſe omnē exercitum ex Hiſpania deportaturum.* Quam rem quum læto animo Romanus accepiſſet, diem poſterum Aſdrubal colloquio petiuit, *vt Romani leges conſcriberent de tradendis arcibus vrbium, dieq; ſtatuenda, ad quam præſidia deducerentur, ſuaq; omnia ſine fraude Pœni deportarent.*

Aſdrubalis fides Punica.

Quod vbi impetrauit, extemplò primis tenebris, atq; inde tota nocte, quod grauiſſimum exercitus erat, Aſdrubal quacumq; poſſet, euadere è ſaltu iuſſit. data ſedulo opera eſt, ne multi ea nocte exirent, vt ipſa paucitas, tum ad hoſtem ſilentio fallen-

fallendum aptior, tum ad euadendum per arctas semitas ac difficiles esset. Ventũ insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoq; dedita opera, quæ in rem non essent, die consumpto, in posterum dilatum est. addita insequens nox spacium dedit & alios emittendi: nec postero die res finem inuenit. ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesq; emittendis clam è castris Carthaginiensibus absumptæ. & posteaquã maior pars emissa exercitus erat, iam ne iis quidem quæ vltro dicta erant stabatur: minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) cõuenie bat. Iam fermè pedestres omnes copiæ euaserant è saltu: quũ prima luce densa nebula saltum omnem campósque circa intexuit. quod vbi sensit Asdrubal, mittit ad Neronem qui in posterum diem colloquium differret. *illum diẽ religiosum Carthaginiensibus ad agendum quicquam rei feriatum esse.* ne tum quidem suspecta fraus. quum data esset venia eius diei, extemplò Asdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus, sine vllo tumultu in tutum euasit. Hora fermè quarta depulsa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoscens, vt se dolo captum sensit, proficiscentem instititit sequi, paratus confligere acie: sed hostis detrectabat pugnam. leuia tamen prœlia inter extremum Pun cum agmen, præcursoresque Romanorum fiebant.

Nero Asdrubalem persequitur.

XVIII. Inter hæc Hispaniæ populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec vlli noui deficiebant. Et Romæ senatui populoque post receptam Capuam non Italiæ iam maior, quam Hispaniæ cura erat. & exercitum augeri & imperatorem mitti placebat. nec tamen quem mitterent, satis constabat: quoniam illuc, vbi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraordinaria cura deligendus esset. Quum alij alium nominarẽt; postremum eo decursum est, *vt populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet.* diemque comitiis consules edixerunt. Primo exspectauerant, vt qui se tanto imperio dignos crederent nomina profiterentur. quæ vt destituta exspectatio est: redintegratus luctus acceptæ cladis, desideriumque imperatorum admissorum. Mœsta itaque ciuitas propè inops consilij, comitiorum die tamen in campum descendit: atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, *adeò perditas res, desperatumque de Republica esse, vt nemo audeat in Hispaniam imperium accipere.* Quum subito P. Cornelius, illius qui in Hispania ceciderat filius, quatuor & viginti fermè annos natus, *professus se petere,* in superiore vnde conspici posset loco constitit. In quem postquam omnium ora conuersa sunt, clamore ac fauore ominati extemplò sunt felix faustumque imperium. iussi deinde inire suffragium, ad vnum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines, *Scipioni imperium esse in Hispaniam iusserunt.* Ceterum post rem actam, vt iam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum & tacita cogitatio, *quidnam egissent noui,* quod fauor plus valuisset, quàm ratio, ætatis maximè pœnitebat: quidam fortunam etiam domus horrebant, nomenque, ex funestis duabus familiis in eas prouincias, vbi inter sepulchra patris patruique res gerendæ essent, proficiscentis.

P. Scipio Hispaniam petit.

XIX. Quam vbi ab re tanto impetu acta solicitudinem curamq; hominum animaduertit, aduocata concione ita de ætate sua imperioq; mandato & bello quod gerendum esset, magno, elatoque animo disseruit: vt ardorem eum qui resederat, excitaret rursus, innouaretque: & impleret homines certioris spei, quàm quantam fides promissi humani, aut ratio ex fiducia rerum subiicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab iuuenta in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas visa species, aut velut diuinitus, mente monita, agens: siue & ipse capti quadam superstitione animi, siue vt imperia consiliaque velut sorte oraculi missa, sine cunctatione assequeretur. Ad hæc iam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die prius vllam publicam priuatamque rem egit, quàm in Capitolium iret, ingressusque ædem consideret: & plerumque tempus solus in secreto ibi tereret. Hic mos, qui per omnem vitam seruabatur, seu consultò, seu temerè, vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, *stirpis eum diuinæ virum esse,* retulitque famam (in Alexandro Magno prius vulgatam, & vanitate & fabula parem) *anguis immanis concubitu conceptum, & in cubiculo matris eius persæpe visam prodigij eius speciem, interuentuque hominum euolutam repentè, atque ex oculis elapsam.* His miraculis numquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quicquam, nec palam affirmandi. Multa alia eiusdem generis, alia vera, alia assimulata, admirationis humanæ in eo iuuene excesserant modum: quibus freta tunc ciuitas, ętati haudquaquam maturę tantam molem rerum, tantumque imperium permisit. Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque à Puteolis cum Claudio Nerone traiectæ erant, decem millia peditum, & mille equites adduntur. & M. Iunius Sillanus proprætor adiutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta nauium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis profectus præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum sinum, & deinde Pyrenes circumuectus promontorium, Emporiis vrbe Græca (oriundi & ipsi à Phocæa sunt) copias exposuit: inde sequi nauibus iussis, Tarraconẽ pedibus profectus, conuentum omnium sociorum (etenim legationes ad famã aduentus eius ex omni se prouincia effuderant) habuit, naues

Scipio virtu

naues ibi subduci iussit: remissis quatuor triremibus Massiliensium, quæ officii caussa ab domo prosecutæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cœpit: ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, vt nullum ferox verbum excideret: ingensq; omnibus quæ dixerat, quùm maiestas inesset, tum fides. Profectus ab Tarracone, & ciuitates sociorum & hiberna exercitus adiit: collaudauitq; milites, *quod duabus tantis cladibus deinceps icti prouinciam obtinuissent: nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosq; cum fide tutati essent.* Marcium secum habebat cum tanto honore, vt facilè appareret, nihil minus eum vereri, quam ne quis obstaret gloriæ suę. Successit inde Neroni Sillanus, & in hiberna noui milites deducti. Scipio omnibus quæ adeunda agendaque erant, maturè aditis peractisq;, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud ciues sociosque: & diuinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat, eo opportunè maiorem inferens metum. In hiberna diuersi concesserant: Asdrubal Gisgonis vsque ad Oceanum & Gades; Mago in mediterranea maximè supra Castulonensem saltum. Asdrubal Amilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernauit. Æstatis eius extremo, quo capta est Capua, & Scipio in Hispaniam venit: Punica classis ex Sicilia Tarentum accita, ad arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina erat; clauserat quidem omnes ad arcem à mari aditus: sed assidendo diutius arctiorem annonam sociis quam hosti faciebat. non enim tantum subuehi oppidanis per pacata littora, apertosque portus præsidio nauium Punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba nauali mista ex omni genere hominum absumebat: vt arcis præsidium etiam sine inuecto (quia ibi pauci erant) ex ante præparato sustentari posset: Tarentinis classique ne inuectum quidem sufficeret. tandem maiore gratia quàm venerat, classis dimissa est, annona haud multum laxauerat: quia remoto maritimo præsidio, subuehi frumentum non poterat. Eiusdem ęstatis exitu M. Marcellus ex Sicilia prouincia quùm ad vrbem venisset, à C. Calpurnio Prætore senatus ei ad ędem Bellonæ datus est. ibi quùm de rebus à se gestis disseruisset, questus leniter *non suam magis quàm militum vicem, quod prouincia confecta exercitum deportare non licuisset*, postulauit, *vt triumphanti vrbem inire liceret.* id non impetrauit. Quum multis verbis actum esset, *vtrùm minus conueniret, cuius nomine absentis ob res prosperè ductu eius gestas supplicatio decreta foret, & Diis immortalibus habitus honos, ei præsenti negare triumphum? an quem tradere exercitum successori iussissent, (quod nisi manente in prouincia bello non decerneretur) eum quasi debellato, triumphare: quùm exercitus testis meriti atque immeriti triumphi abesset?* medium visum *vt ouans vrbem iniret.* Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, *vt M. Marcello, quo die vrbem ouans iniret, imperium esset.* Pridie quàm vrbem iniret, in monte Albano triumphauit. inde ouans multam præ se prædam in vrbem intulit. Cum simulachro captarum Syracusarum catapultæ balistæque, & alia omnia instrumenta belli lata, & pacis diuturnæ regiæque opulentiæ ornamenta, argenti ærisque fabrè facta vasa: & alia supellex, preciosaque vestis, & multa nobilia signa, quibus inter primas Græciæ vrbes Syracusæ ornatæ fuerant. Punicæ quoque victoriæ signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis præcedentes Sosis Syracusanus, & Mericus Hispanus: quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat: alter Nassum, quodque ibi præsidii erat, prodiderat. His ambobus ciuitas data, & quingenta iugera agri. Sosidi in agro Syracusano, qui aut regius, aut hostium populi Romani fuisset: & ædes Syracusis cuius vellet eorum, in quos belli iure animaduersum esset. Merico, Hispanisque, qui cum eo transierant, vrbs agerque in Sicilia, ex iis, qui à populo Romano defecissent, iussa dari. id M. Cornelio mandatum, *vt vbi ei videretur, vrbem agrumque eis assignaret.* in eodem agro Belligeni, per quem illectus ad transitionem Mericus erat, quadringenta iugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli, Punica classis, octo millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos Murgantinæ desciuerunt terræ. secutę defectionem earum Hybla & Macella sunt, & ignobiliores quædam aliæ. Et Numidæ præfecto Mutine vagi per totam Siciliam sociorum populi Romani agros vrebant. Super hęc exercitus Romanus iratus, partim quòd cũ imperatore nõ deuectus ex prouincia esset: partim quòd in oppidis hibernare veriti erant, segni fungebantur militia: magisq; eis auctor ad seditionẽ, quàm animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor, & militum animos nunc consolando, nunc castigando sedauit, & ciuitates omnes quæ defecerant, in deditionem redegit: atq; ex his Murgantiam Hispanis, quibus vrbs agerque debebatur, ex Senatusconsulto tribuit. Consules quum ambo Apuliam prouinciam haberent, minusque iam terroris à Pœnis & Annibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque prouincias: Sulpicio Macedonia euenit, isque Leuino successit. Fuluius Romam comitiorum caussa accersitus, quum comitia consulibus rogandis haberet, prærogatiua centuria iuniorum declarauit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. Manlius qui præsens erat, gratulandi caussa quum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit: petitque *vt pauca sua verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, reuocari iuberet.* Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusa-

Marginalia: XX. — Marcius ... (partly cut off) — Ouans vrbem iniit. — Numidæ populantur in Sicilia. — XXII. — T. Manlius consulatũ recusat.

cusauit. *Impudentem & gubernatorem & imperatorem esse, qui quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. proinde si videretur, & redire in suffragium centuriam iuniorum iuberet, & meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque Reipublicæ. Vix dum requiescere aures a strepitu & tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope mœnia Romana.* Post hæc quum centuria frequens succlamasset; *nihil se mutare sententiæ; eosdemque consules dicturos esse:* tum Torquatus: *Neque vestros,* inquit, *mores consul ferre potero, neque vos imperium meum. redite in suffragium, & cogitate bellum Punicum in Italia, & hostium ducem Annibalem esse.* Tum centuria & auctoritate mota viri, & admirantium circa fremitu, petit à consule, *vt centuriam seniorum citaret. velle sese cum maioribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum consules dicere.* Citatis centuriæ senioribus, datum secreto in Ouili cum his colloquendi tempus. Seniores *de tribus consulendum,* dixerunt esse, *duobus iam plenis honorum, Q. Fabio, & M. Marcello, & si vtique nouum aliquem aduersus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerium Læuinum egregie aduersus Philippum regem terra marique res gessisse.* Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis iuniores suffragium ineunt, M. Claudium Marcellum fulgentem tum Sicilia domita, & M. Valerium absentem consules dixerunt. auctoritatem prærogatiuæ omnes cēturiæ secutę sunt. Eludant nunc, antiqua admirantes, non equidē si qua sit sapientium ciuitas (quam docti fingunt magis quam norunt) aut principes grauiores temperantioresq; à cupidine imperii; aut multitudinē melius moratam censeam fieri posse. Centuriam verò iuniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret; vix vt verisimile sit, parentum quoque hoc seculo vilis leuisque apud liberos auctoritas fecit.

(*A.V.C.* IↃXL.)

XXIII. Prætoria inde comitia habita, P. Manlius Volso, & L. Manlius Acidinus, & C. Lætorius, & L. Cincius Alimentus creati sunt. Fortè ita incidit, vt comitiis perfectis nunciaretur, T. Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus; mortuum in Sicilia esse.

Apollinares ludi.

Ludi Apollinares & priore anno fuerant, *& eo anno vt fierent,* referente C. Calpurnio Prætore, senatus decreuit, *vt in perpetuum vouerentur.*

Prodigia.

Eodem anno prodigia aliquot visa nunciataque sunt. In æde Concordiæ Victoria quę in culmine erat, fulmine icta decussaque ad Victorias quæ in antefixis erant, hæsit, neque inde procidit. Et Anagniæ & Fregellis nunciatum est, *murum portasque de cælo tactas. & in foro Sudortano sanguinis riuos per diem totum fluxisse, & Ereti lapidibus pluisse, & Reate mulam peperisse.* Et prodigia hostiis maioribus sunt procurata, & obsecratio in vnum diem populo indicta, & nouendiale sacrum. Sacerdotes publici aliquanti eo anno mortui sunt, nouique suffecti: in locum M. Æmilii Numidæ decemuiri sacrorum, M. Æmilius Lepidus: in locum M. Pomponij Mathonis pontificis, C. Liuius: in locum Sp. Caruilij maximi auguris, M. Seruilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quòd exta perperam dederat, flamino abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Læuinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis ad indictum antè ad ipsum id concilium Ætolorum classe expedita venit. Vbi quum Syracusas Capuamque captas in fidem, in Italiaque rerum secundarum successum ostentasset: adiecissetque *iam inde à maioribus traditum morem Romanis colendi socios: ex quibus alios in ciuitatem, atque æquum secum ius accepissent: alios in ea fortuna haberent, vt socij esse quam ciues mallent: Aetolos eo in maiore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis & Macedonas graues accolas esse, quorum se vim ac spiritus etiam fregisse: & eo redactos esse, vt non his modo vrbibus quas per vim ademissent Aetolis, excedant: sed ipsam Macedoniam infestam habeant. Et Acarnanas, quos ægrè ferrent Ætoli à corpore suo diremptos, restituturum se in antiquam formulam iurisque ac ditionis eorum.* Hæc dicta promissaque ab Romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, & Dorimachus princeps Ætolorum affirmauerunt auctoritate sua; minore cum verecundia & maiore cum fide vim maiestatemque populi Romani extollentes. maximè tamen spes potiundæ mouebat Acarnaniæ.

Ætol cum Rom. societ condi nes.

Igitur conscriptæ conditiones quibus in amicitiā societatemque populi Romani venirent: additumque, *vt si placeret, vellentque eodem iure amicitiæ Elei, Lacedæmonijq;, & Attalus & Pleuratus Scerdiletus essent.* (Asię Attalus, hi Illyriorum reges.) *Bellum vt extemplò Ætoli cum Philippo terra gererent. Nauibus ne minus viginti quinqueremibus adiuuaret Romanus. Vrbium Corcyra tenus ab Ætolia incipienti solum tectaq; & muri cum agris, AEtolorum: alia omnis præda populi Romani esset. Darentq; operam Romani, vt Acarnaniam AEtoli haberent. Si AEtoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adscriberent: ita ratam eorum pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque quique eorum ditionis essent, abstinuisset. Item si populus Romanus fœdere iungeretur regi, vt caueret ne ius ei belli inferendi AEtolis sociisque eorum esset.* Hæc conuenerunt, conscriptaque biennio post, Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, vt testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Morę caussa fuerant retenti Romæ diutius Legati Ætolorum. Nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. & Ætoli extemplò mouerunt aduersus Philippum bellum, & Læuinus Zazynthum (parua insula est propinqua Ætoliæ: vrbem vnam eodem quo ipsa est nomine habet) eam pręter arcem vi cepit, & Oeniada Naxumque Arcanum captas Ætolis contribuit. Philippū quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque & pacta cum Annibale

pollet

possit respicere; Corcyram ipse se recepit. XV. Philippo Ætolorum defectio Pellę hibernanti allata est. itaque quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimasque ei vrbes alieno metu quietas vt Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatum fines fecit: egressosq; Apolloniatas cum magno terrore atque pauore compulit intra muros. vastatis proximis Illyriis, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum vrbem sitam in Macedonia, transitu Dardanis facturã, cepit. His raptim actis, memor Ætolici iunctiq; cum eo Romani belli, per Pelagoniam & Nymphæum & Boleam in Thessaliam descendit. ad bellum secum aduersus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat: & relicto ad fauces Thessalię Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse priusquam maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in Thraciam exercitum ad Medos eduxit. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat, vbi regem occupatũ externo bello, ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, & vrbem Iamphorinam, caput arcemque Medicæ oppugnare cœpit. Scopas vbi profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bello audiuit, armata omni iuuentute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Aduersus quos Acarnanum gens & viribus impar, & iam mœnia Oeniadon Naxumque amissa cernens, Romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit quam consilio bellum. coniugibus liberisq; & senioribus supra sexaginta annos in ꝑpinquam Epirũ missis, ab quindecim ad sexaginta annos cõiurant, *nisi victores, se non redituros, qui victus acie excessisset, eum ne quis vrbe, tecto, mensa, lare reciperet*; dirã execratione in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt, aduersus hospites composuerunt, precatique simul Epirotas sunt, *vt qui suorum in acie cecidissent, eos vno tumulo contegerent, adhiberentque humatis titulum: Hic siti sunt Acarnanes, qui aduersus vim atque iniuriam Ætolorum pro patria pugnantes, mortem oppetierunt.* Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus suis obuiam hosti posuerunt. nunciis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum id, quod in manibus erat, coegerunt bellum; Iamphorina per deditionem recepta, & prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardauerat primò coniurationis fama Acarnanicæ: deinde auditus Philippi aduentus, regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus quamquam ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat: vltra Clinen est progressus, inde quùm audisset reditum Ætolorum ex Acarnania, & ipse Pellam rediit. XXI. Læuinus veris principio à Corcyra profectus nauibus; superato Leucate promontorio, quum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, vt præsto ibi Scopas Ætolique essent. Sita Anticyra est in Locride læua parte sinum Corinthiacum intrantibus. breue terra iter eò, breuis nauigatio ab Naupacto est. Tertio fermè post die vtrimque oppugnari cœpta est, grauior à mari oppugnatio erat: quia & tormenta machinæque omnis generis in nauibus erant, & Romani inde oppugnabant. itaque intra paucos dies recepta vrbs per deditionem, Ætolis traditur. prẹda ex pacto Romanis cessit. Literæ Læuino redditæ, consulem eum absentem declaratum, & successorem venire P. Sulpicium ceterum diuturno ibi morbo implicitus serius spe omnium Romam venit. M. Marcellus quum Idibus Martiis consulatum iniisset, senatum eo die, moris modò caussa, habuit: professus *nihil se absente collega, neque de Republica neque de prouinciis acturum. Scire se frequentes Siculos prope vrbem in villis obtrectatorum suorum esse. quibus tantum abesse, vt per se non liceat palàm Romæ crimina edita fictaque ab inimicis vulgare, vt ni simularent aliquem sibi timorem absente collega dicendi de consule esse, ipse eis extemplò daturus senatum fuerit: vbi quidem collega venisset, non passurum quicquam prius agi, quàm Siculi in senatum introducantur. delectum propè à M. Cornelio per totam Siciliam habitum, vt quamplurimi questum de se Romam venirent. eundem literis falsis vrbem impleße, bellum in Sicilia esse, vt suam laudem minuat.* Moderati animi gloriam eo die adeptus consul senatum dimisit, ac propè iustitium omniũ rerum futurum videbatur, donec alter consul ad vrbem venisset. Ocium, vt solet, excitauit plebis tumores: *belli diuturnitate & vastatos agros circa vrbem, quà infesto agmine isset Annibal: & exhaustam delectibus Italiam, & pro republica Cannis exercitus cæsos querebantur: & consules bellicosos ambos, viros acres nimis & feroces creatos: qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare ciuitatem forent passuri.* XXVII. Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque: & argentariæ, quæ nunc nouæ appellantur, arsere. comprehensa postea priuata ædificia: neque enim tum basilicæ erant. comprehensæ latumiæ, forumque piscatorium, & atrium regium. ędes Vestæ vix defensa est tredecim maximè seruorum opera, qui in publicum redempti, ac manumissi sunt. nocte ac die continuatum incendium fuit. nec vlli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod plurimis simul locis, & iis diuersis ignes coorti essent. Ita consul ex auctoritate senatus pro concione edixit, *qui quorum opera id conflatũ incendium profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, seruo libertatem.* Eo præmio inductus Campanorum Calauiorum seruus (Mannus ei nomen erat) indicauit, *dominos, & quinque præterea iuuenes nobiles Campanos, quorum parentes à Q. Fuluio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi,

Expeditione Philip.

[illegible] anũ [illegible] tio.

Incendium Romæ.

Incẽdij auctores comprehensi.

hensi, familięque eorum, & primò eleuabatur index, indiciumque: *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac leuitatem ex re fortuita crimen commentum.* ceterum vt coram coarguebantur, & quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos seruosq; conscios animaduersum est. indici libertas data, & * viginti millia ęris. Consuli Lęuino Capuam prętereunti circumfusa multitudo Campanorum est obsecrantium cum lacrimis, *vt sibi Romam ad senatum ire liceret oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad vltimum perditum irent, nomenq́; Campanorum à Q. Flacco deleri sinerent.* Flaccus *sibi priuatam simultatem cum Campanis negare vllam esse: publicas inimicitias & hostiles esse, & futuras, quoad eo animo in populum Romanum esse sciret. nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiorem populum nomini Romano. ideo se mœnibus inclusos tenere eos: quia si qui euasissent aliqua, velut feras bestias per agros vagari, & laniare & trucidare quodcumque obuium detur. alios ad Annibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. inuenturum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem etiam, & æternos ignes, & conditum in penetrali fatale pignus imperij Romani. Se minime censere tutum esse, Campanis potestatem intrandi Romana mœnia fieri.* Læuinus Campanos iureiurãdo à Flacco adactos quinto die quam à senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romàm iussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obuiam egressis, Siculisque Romam præbuit: clarissimarum vrbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in vrbem adducens. De Republica tamen primum ac de prouinciis ambo consules ad senatum retulere.

* Val. 200 coron.

Campani & Siculi Romã introducti, vt de Flacco & Marcello colloquerentur.

XXVIII. Ibi Læuinus quo in statu Macedonia, Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, qualque ibi res ipse egisset terra marique exposuit. *Philippum inferentem bellum AEtolis in Macedoniam retrò ab se compulsum, ad intima penitus regni abijsse, legionemque inde deduci posse. classem satis esse ad arcendum Italia regem.* Hæc de se, deque prouincia cui præfuerat. Consulum de prouinciis communis relatio fuit. decreuere Patres, *vt alteri consulum Italia bellumque cum Annibale, prouincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque prouinciam cum L. Cincio prætore obtineret.* Exercitus eis duo decreti, quæ in Etruria Galliaque essent: eæ quatuor erant legiones. vrbanæ duæ superioris anni Etruriam: duæ quibus Sulpicius consul pręfuisset, in Galliam mitterentur. Galliæ & legionibus præesset, quẽ consul, cuius Italia prouincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius post præturã, prorogato in annum imperio, missus: & Q. Fuluio Capua prouincia decreta, prorogatumque in annum imperium. Exercitus ciuium sociorumque minui iussus, *vt ex duabus legionibus vna legio, quinque millia peditum, & trecenti equites essent:* dimissis qui plurima stipendia haberent: & sociorum septem millia peditum, & trecenti equites relinquerentur: eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fuluio Consuli superioris anni, nec de prouincia Apulia, nec de exercitu quem habuerat, quicquam mutatum: tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega eius omnem exercitum, præter socios nauales, iussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præesset: vbi consul in prouinciam venisset, dimitti iussus. L. Cincio Prætori ad obtinendam Siciliam, Cannenses milites dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Volsoni Prætori decretæ: quibus L. Cornelius in eadem prouincia priore anno præfuerat. Vrbanas legiones ita scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Claudij, M. Valerij, Fuluijque fuissent: neve eo anno plures quam vna & viginti Romanæ legiones essent. His senatusconsultis perfectis, sortiti prouincias consules. Sicilia & classis Marcello, Italia cum bello aduersus Annibalem Læuino euenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimauit Siculos exspectatione sortis in consulum conspectu stantes, vt comploratio eorum flebilesque voces, & extemplo oculos hominum conuerterent, & postmodũ sermones præbuerint. Circumibant enim senatum cum veste sordida, affirmantes *se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? obrui AEtnæ ignibus, aut mergi freto, satius illi insulæ esse, quam velut dedi noxæ inimico.* Hę Siculorum querelæ, per domos primum nobilium circumlatæ, celebratæque sermonibus (quos partim misericordia Siculorum, partim inuidia Marcelli excitabat) in senatum etiam peruenerunt. Postulatum à consulibus est, *vt de permutandis prouinciis senatum consulerent.* Marcellus, *si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futuram fuisse sententiam suam*, dicere. *nunc ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cuius potestate mox futuri sint: si collegæ nihil intersit, mutare se prouinciam paratum esse.* Deprecari senatus pręiudicium. *nam quum extra sortem collegæ optionem dare prouinciæ iniquum fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo contumeliam esse,* * *sortem suam ad eum transferri?* Ita senatus, quum quid placeret, magis ostendisset, quam decreuisset, dimittitur. inter ipsos consules permutatio prouinciarum, rapiente fato Marcellum ad Annibalem, facta est, vt ex quo primus aduersæ pugnæ gloriam ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maximè bellicis rebus, caderet. Permutatis prouinciis, Siculi in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam auertẽtes. *Hieronymum ac postea Hip-*

XXI

Siculorum comploratio.

XX

Sicu orati Mar

Hippocratem & Epicidem tyrannos, quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Annibalem, inuisos fuisse sibi. ob eam caussam & Hieronymum à principibus iuuentutis propè publico consilio interfectum: & in Epicidis Hippocratisq́; cædem septuaginta nobilissimorum iuuenum coniurationem factam: quos Marcelli mora destitutos, quia ad prædictũ tempus exercitum ad Syracusas non admouisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicidis tyrannidem, Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire: pollicerique, se vrbem, quum vellet, ei tradituros: sed eum primo vi capere maluisse: dein quum id neq; terra, neq; mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosin & Mericum Hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequiquam vltro offerentes, præoptasse: quo scilicet iustiore de caussa vetustissimos socios populi Romani trucidaret, ac diriperet. Si non Hieronymus ad Annibalem defecisset, sed populus Syracusanus & senatus: si portas Marcello Syracusani publice, & non oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates & Epicides, clausissent: si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent: quid vltra quam quod fecerit, nisi vt deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certè præter mœnia & tecta exhausta vrbis, & refracta Deum delubra, Diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse: bona quoque multis adempta: ita vt ne nudo quidem solo, reliquiis dereptæ fortunæ, alere sese ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, vt si nequeant omnia, saltem quæ compareant cognoscique possint, restitui dominis iubeant. Talia conquestos quum excedere templo, vt de postulatis eorum Patres consuli possent, Læuinus iussisset: *Imo maneant,* inquit Marcellus, *vt coram his respondeam: quando ea conditione pro vobis, Patres conscripti, bella gerimus, vt victos armis accusatores habeamus. duæ captæ hoc anno vrbes Capua Fuluium reum, Marcellum Syracusæ habeant.* Reductis in curiam legatis, tum consul: *Non adeo maiestatis,* inquit, *populi Romani imperiique huius oblitus sum, Patres conscripti, vt si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus caussam, accusantibus Græcis, fuerim. sed non quid ego fecerim, in disquisitionem venit (quem quicquid in hostibus feci, ius belli defendit) sed quid isti pati debuerint. qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc, an viuo Hierone Syracusas violauerim: sin autem desciuerunt, legatos nostros ferro atque armis petierunt, vrbem ac mœnia clauserunt, exercitumq; Carthaginiensium aduersus nos tutati sunt: quis passos esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes vrbem principes Syracusanorum auersatus sum: Sosin, & Mericum Hispanum, quibus tantam rem crederem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem obiiciatis quis est vestrûm, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in vrbem accepturum promiserit? Odistis, & execramini eos qui fecerunt: & ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum abest, vt & ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti obiiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui nauatam operam Reipublicæ nostræ velit, auersatum esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentaui pacem: & posteaquam neque legatos violandi verecundia erat: nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur: multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Annibalem & Carthaginienses, victosq; iustius quam apud victoris populi Romani senatum quererentur. Ego, Patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, numquam spoliis earum vrbem Romam exornarem. quæ autem singulis victor aut ademi aut dedi, quum belli iure, tum ex cuiusque merito, satis scio me fecisse: ea vos rata habeatis Patres conscripti, nec ne, magis Reipublicæ interest, quã mea. mea quippe fides exsoluta est: ad Rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo, alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram, & Siculorum, & mea verba audistis Patres conscripti, simul templo excedemus, vt me absente liberius consuli senatus possit.* Ita dimissis Siculis, & ipse in Capitolium ad delectum discessit.

XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad Patres retulit. Ibi quum diu de sententiis certatum esset, & magna pars senatus, principe eius sententiæ T. Manlio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostibus & Syracusanorum & populi Romani: & vrbem recipi, non capi: & receptam legibus antiquis & libertate stabiliri, non fessam miseranda seruitute bello affligi: inter tyrannorum & ducis Romani certamina, præmium victoris in medio positam vrbem pulcherrimã ac nobilissimam periisse, horreum atq; ærarium quondam populi Romani: cuius munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello adiuta ornataque Respublica esset. Si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas, aut Romam ei ostendi posse? quũ vbi semirutam ac spoliatã patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo vrbis, prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit?* Hæc taliaq; quum ad inuidiam consulis miserationemq; Siculorum dicerentur, mitius tamen decreuerunt Patres caussa Marcelli. *Quæ is gerens bellum victorque egisset rata habenda esse. in reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandaturosq; consuli Læuino, quoad sine iactura Reipublicæ fieri posset, fortunis eius ciuitatis consuleret.* Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, vti rediret in curiam: & introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est. legatiq; benigne appellati ac dimissi, ad genua se Marcelli consulis proiecerunt, obsecrantes, *vt quæ deplorãdæ ac leuandæ calamitatis caussa dixissent, veniã eis daret, & in fidẽ, & clientelam se vrbemq; Syracusas acciperet.* post hæc consul clementer appellatos eos dimisit.

Senatusc. factum de rebus Syracusanis.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio miserabilior, caussa durior erat. neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, credebant. *Paucos nobiliũ super-*

Campanis datur senatus.

superstites esse, quos nec sua conscientia, vt quicquam de se grauius consulerent, impulerit: nec victoris ira capitis damnauerit, eos libertatem sibi suisque, & bonorum aliquam partem orare ciues Romanos; affinitatibus plerosq; & propinquis iam cognationibus connubio vetusto iunctos. Summotis deinde è templo, paulisper dubitatum, *an accersendus à Capua Q. Fabius esset.* (mortuus enim post captã Claudius consul erat) *vt coram imperatore qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum fuerat, disceptaretur:* dein quum M. Attilium, C. Fuluiũ fratrem Flacci, legatos eius, ac Q. Minucium & L. Veturium Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus affuerant, in senatu viderent: nec Fuluium auocari à Capua, nec differri Campanos vellent: interrogatus sententiam M. Attilius Regulus, cuius ex iis qui ad Capuam fuerant maxima auctoritas erat: *In consilio,* inquit, *arbitror me fuisse consulibus Capua capta. quum quæreretur, ecquis Campanorum de Republica nostra bene meritus esset? duas mulieres compertum est. Vestiam Oppiam Attellanam Capuæ habitantem, & Fauculam Cluuiam, quæ quondam quæstum corpore fecisset: illam quotidie sacrificasse pro salute & victoria populi Romani: hanc captiuis egentibus alimenta clam suppeditasse: ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animũ, quem Carthaginiensium, fuisse: securique percussos à Q. Fuluio fuisse magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat. Per senatum agi de Campanis, qui ciues Romani sunt, iniussu populi non video posse. idque & apud maiores nostros in Sutrianis factum est, quum defecissent: vt M. Antistius tribunus plebis prius rogationem ferret: sciretq; plebs, vti senatui de Sutrianis sententiæ dicendæ ius esset. Itaq; censeo cum tribunis plebis agendum esse. vt eorum vnus pluresve rogationem ferant ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis ius fiat.* L. Attilius tribunus plebis ex auctoritate senatus plebem in hæc verba rogauit: *Omnes Campani, Attellani, Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium ditionemque populi Romani Fuluio proconsule, quæque vna secum dediderunt, agrum vrbemque, diuina humanaque, vtensiliaque, siue quid aliud dediderunt: de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.* Plebs sic iussit, *Quod senatus maxima pars censeat, qui assidetis id volumus iubemusque.*

M. Attilii sententia de Campanis.

XXXIV. Ex hoc plebiscito senatusconsultus, *Oppiæ Cluuiæque primum bona ac libertatem restituit. si qua alia præmia petere à senatu vellent, venire eas Romam.* Campanis in familias sin ulas decreta facta, quæ non operæ precium est omnia enumerare. *Aliorum bona publicanda, ipsos liberosque eorum & coniuges vendendas, extra filias quæ nupsissent prius quam in populi Romani potestatem venirent. alios in vincula cõdendos, ac de his posterius consulendum.* Aliorum Campanorum summã etiam censũs distinxerunt, publicanda necne bona essent, *pecua captiua, præter equos & mancipia, præter puberes virilis sexus, & omnia, quæ solo nõ continerentur, restituenda censuerunt dominis. Campanos omnes, Attellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quã qui eorum aut ipsi, aut parentes eorũ apud hostes essent, liberos esse iusserunt: ita vt nemo eorum ciuis Romanus, aut Latini nominis esset. neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in vrbe agrove Campano intra certam diem maneret. locus vbi habitarent, trans Tiberim, qui non contingeret Tiberim, daretur. qui nec Capuæ, nec in vrbe Campana, quæ à populo Romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus. qui ad Romanos transissent prius, quam Annibal Capuam veniret, cis Vulturnum emouendos censuerunt. ne quis eorum propius mare quindecim millibus passuum agrum ædificiumve haberet. qui eorum trans Tiberim moti essent, ne ipsi posterive eorum vspiam pararent, haberentve, nisi in Veiente, aut Sutrino Nepesinove agro: dum ne cui maior, quam quinquaginta iugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Attellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ* iusserunt. *libera corpora quæ venundari* placuerat, *Romam mitti, ac Romæ venire. Signa, statuas æneas quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium* reiecerunt. Ob hæc decreta mœstiores aliquanto quam Romam venerant, Campanos dimiserunt. nec iam Q. Fuluii sæuitiam in sese sed iniquitatem Deũm: atq; execrabilem fortunam suam incusabant.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus. scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi cœptum. in quàm rem quum neque hominum satis, nec ex qua pararentur stipendiumq; acciperent pecuniæ quicquã ea tempestate in publico esset: dixerunt consules *vt priuati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisq; dierum triginta.* Ad id edictum tantus fremitus hominum, tantaque indignatio fuit, vt magis dux, quam materia seditioni deesset: *Secundum Siculos Campanosq; plebem Romanam perdendam, lacerandamq; sibi consules sumpsisse. per tot annos tributo exhaustos, nil reliqui, præter terram nudam ac vastam, habere. tecta hostes incendisse, seruos agricultores Rempublicam abduxisse: nunc ad militiam paruo ære emendo, nunc remiges imperando. si quid cui argenti ærisue fuerit, stipendio remigum, & tributis annuis ablatum. se vt dent quod non habent, nulla vi, nullo imperio cogi posse. bona sua venderent: in corpora quæ reliqua essent, sæuirent. ne vnde redimantur quidem quicquã superesse.* Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules nunc castigando, nunc consolando poterant. *Spacium deinde his tribuere se, dareq; ad cogitandum* dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam expediendamque vsi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento: vbi quum multa disseruissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, vt dicerent: *priuatis id, seu æquum, seu iniquum onus iniungendum esse. nam vnde, quum pecunia in ærario non esset, paraturos nauales socios? quomodo autem sine classibus, aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse? aut tuta Italiæ littora esse?*

Fremitus exhausti vrbis

XXXVI. Quum in hac difficultate rerum consilium hæreret, ac propè torpor quidam occupasset hominum mentes,

Læuini consulis

tum

iinus consul. *Magistratus senatui, & senato, si[illegible]t honore præstet, ita ad omnia quæ du[illegible] [illegible]essent, subeunda ducem debere esse. si [illegible] iniungere inferiori velis, id prius in te ac tuos [illegible] ipse iuris statueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impensa grauis est, quum ex ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere principum vident. Itaque vt classem habeat quam ornare volumus, populus Romanus, priuatos sine recusatione remiges dare nobismet ipsis primum imperemus. aurum, argentum, æs signatum omnes senatores crastina die in publicum conferamus: ita vt annulos sibi quisque, & coniugi, & liberis, & filio bullam, & quibus vxor filiæve sunt singulas * vncias auri, pondo relinquant argenti: qui curuli sella sederunt, equi ornamenta & libras pondo, vt salinum patellamque Deorum caussa habere possint. ceteri senatores * libram argenti tantum, * æris signati quina millia in singulos patres familiæ relinquamus. Ceterum omne aurum, argentum, æs signatum, ad triumuiros mensarios extemplo deferamus, nullo ante senatusconsulto facto: vt voluntaria collatio, & certamen adiuuandæ Reipublicæ excitet ad æmulandum animos primum equestris ordinis, dein, reliquæ plebis. hanc vnam viam, multa inter nos collocuti, consules inuenimus. Ingredimini Diis bene iuuantibus: Respublica incolumis & priuatas res facilè saluas præstat. publica prodendo, tua nequicquam serues.* In hæc tanto animo consensum est, vt gratiæ vltro consulibus agerentur. senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum & res in publicum conferunt: tanto certamine iniecto, vt prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse; vt nec triumuiri accipiendo, nec scribæ referedo sufficerent. Hunc consensum senatus equester ordo est secutus, equestris ordinis plebs. ita sine edicto, sine cohortatione magistratus, nec remige in supplementum, nec stipendio Respublica eguit: paratisque omnibus ad bellum, consules in prouincias profecti sunt.

XII. Neque aliud magis tempus belli fuit, quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus immistis, magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis & prouinciis, hinc in Hispania aduersæ res, hinc prosperæ in Sicilia, luctum & læticiam miscuerant: & in Italia, quum Tarentum amissum damno & dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem gaudio fuit: & terrorem subitum pauoremque vrbis Romæ obsessæ & oppugnatæ. Capua post dies paucos capta in læticiam vertit. Transmarinæ quoque res quadam vice pensatæ. Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus: Ætoli noui adsciti socii, Attalusque Asiæ rex, iam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienses quoque Capuam amissam, & Tarentum captum æquabant: & vt ad mœnia vrbis Romæ nullo prohibente se peruenisse in gloria ponebant, ita pigebat irriti incœpti: putebatque adeo se spretos, vt sedentibus ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis, debellatum ibi, ac pulsos inde Romanos esse: eo plus ab L. Marcio tumultario duce ad vanum & irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebant. Ita æquante fortuna, suspensa omnia vtrimque erant: integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

XXXVIII. Annibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos auerterat: quos neque omnes tenere præsidiis, nisi vellet in multas paruasque partes carpere exercitum, quod minimè tum expediebat, poterat: nec deductis præsidiis spei liberam, vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in auaritiam & crudelitatem animus ad spolianda, quæ tueri nequibat, vt vastata hosti relinquerentur, inclinauit. Id fœdum consilium quum incœpto, tunc etiam exitu fuit. neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam: quippe ad plures exemplum, quam calamitas, pertinebat. Nec consul Romanus tentandis vrbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant, Dasius & Blasius: Dasius Annibali amicus, Blasius quantum ex tuto poterat, rem Romanam fouebat: & per occultos nuncios spem proditionis fecerat Marcello, sed sine adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, & tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat. at ille quum ab re aduersus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Annibali aperit. Accersito vtroque, Annibal quum pro tribunali quædam ageret, mox de Blasio cogniturus, starentque summoto populo accusator & reus: Blasius de proditione Dasium appellabat. Enimuero ille velut in manifesta re exclamat, *sub oculis Annibalis secum de proditione agi.* Annibal atque eis qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est. *æmulationem profecto atque odium esse: & id crimen afferri, quod, quia testem habere non potuisset, liberius fingeretur.* Ita deinde dimissi sunt. nec Blasius ante abstitit tam audaci incœpto, quam idem obtundendo, docendoque *quàm ea res ipsis patriæque salutaris esset,* peruicit, vt præsidium Punicum, (hi autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello.

Salapia traditur Marcello.

Nec sine cæde multa tradi potuit. longè fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. itaque quanquam improuisa res fuit, nec vsus equorum in vrbe erat: tamē armis inter tumultum captis, & eruptionem tentauerunt; & quum euadere nequirent, pugnantes ad vltimum occubuerunt. nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium viui venerūt. plusque aliquanto damni hæc ala equitum amissa Annibali, quam Salapia fuit: nec deinde vmquam Pœnus (quo longè plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

XXIX. Per idem tempus quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spē omnem, præsidium quod ibi erat Romanū, præfectus-

ctusque præsidii atque arcis M. Liuius, in commeatibus ab Sicilia missis habebant. qui vt tuto præterueherentur oram Italiæ, classis viginti fermè nauium Rhegii stabat. Præerat classi commeatibusque D. Quintius obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis gloria militari illustris. primo quinque naues, quarum maximæ duæ triremes à Marcello ei traditæ erant, habuit: postea rem impigrè sæpe gerenti tres additæ quinqueremes: postremò ipse à sociis, Rheginisque, & à Valia & à Pesto, debitas ex fœdere exigendo, classem viginti nauium, sicut antè dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi, Democrates cum pari classe nauium Tarentinarum numero, quindecim millia fermè ab vrbe ad Sacriportum obuius fuit. Velis tum fortè improuidus futuri certaminis Romanus veniebat: sed circa Crotonem Sibarimque suppleuerat remigio naues: instructamque & armatam egregiè pro magnitudine nauium classem habebat. & tum fortè sub idem ferè tempus & venti vis omnis cecidit, & hostes in conspectu fuere: vt ad componenda armamenta, expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raro alias tantis animis iustæ concurrerunt classes: quippe quum in maioris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent. Tarentini *vt recuperata vrbe ab Romanis post centesimum propè annum, arcem etiam liberarent: spem commeatus quoq. hostibus, si nauali prælio possessionem maris ademissent, intercluduri:* Romani *vt retenta possessione arcis ostenderent, non vi aut virtute, sed proditione ac furto Tarentum amissum.* Itaque ex vtraque parte signo dato quum rostris concurrissent, neque retro nauem inhiberent, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus nauem erat, ferrea iniecta manu: ita conserebant ex propinquo pugnam, vt non missilibus tantum, sed gladiis etiam propè collato pede prœliarentur. proræ inter se iunctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur. ita in arcto stipatæ erant naues, vt vix vllum telum in mari vanum incideret. frontibus velut pedestris acies vrgebant: peruiæque naues pugnantibus erant. Insignis tamen inter ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. in Romana naue ipse Quintius erat, in Tarentina Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed priuato etiam odio inuisus atque infestus Romanis: quod eius factionis erat, quæ Tarentum Annibali prodiderat. Hic Quintium simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit. ille simul atque præceps cum armis procidit ante proram, victor Tarentinus in turbatam duce amisso nauem impigrè transgressus, quum summouisset hostes, & prora iam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani: repentè & alia à puppi triremis hostium apparuit. ita in medio circumuenta Romana nauis capitur. hinc ceteris terror iniectus, vt prætoriam nauem captam videre: fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ, mox prædæ fuere. Thurinis Metapontinisque ex onerariis, quæ cum commeatu sequebantur, perpaucæ in potestatem hostium venere: aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela: in alium euectæ sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa, quum in agris passim vagarentur: Liuius, qui arci præsidioque Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium impigrum virum cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. qui vage effusos per agros, palatosq; adortus, quum diu passim cecidisset, paucos ex multis trepida fuga incidētes semiapertis portarum foribus, in vrbem compulit: ne vrbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum: Romanis victoribus terra, Tarentinis mari: frumenti spes quæ in oculis fuerat, vtrosque frustrata pariter. Per idem tempus Læuinus Consul iam magna parte anni circumacta, in Sicilia veteribus nouisque sociis exspectans, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusanis noua pace incondita scomponere res. Agrigentum inde, (quod belli reliquum erat, tenebaturq; à Carthaginiensium valido præsidio) duxit legiones. affuit fortuna incœpto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisq; spem repositam habebat per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neq; intercludi ab Agrigento vi aut arte vlla, nec quin erumperet vbi vellet, prohiberi poterat. hæc eius gloria quia iam imperatoris quoq; famæ officiebat, postremò in inuidiam vertit: vt ne benè gestæ quidem res iam Hannoni propter auctorem satis lætæ essent propter quæ postremò præfecturam eius filio suo dedit, ratus *cum imperio auctoritatem quoq. ei inter Numidas erepturum.* quod longè aliter euenit. nam veterem fauorem eius sua insuper inuidia auxit; neque ille indignitatem iniuriæ tulit: confestimque ad Læuinum occultos nuncios misit de tradendo Agrigento. per quos vt est facta fides, compositusq; rei gerendæ modus; portam ad mare ferentem Numidæ quum occupassent, pulsis inde custodibus, aut cæsis, Romanos ad idipsum missos in vrbem acceperunt; & quum agmine iam in media vrbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno nō aliud quam tumultum ac secessionem (id quod & antè acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. atque ille, quum ei multitudo maior, quam Numidarum procul visa, & clamor Romanus haud quaquā ignotus ad aures accidisset; prius quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. per auersam portam emissus, assumpto comite Epicide, cum paucis ad mare peruenit: nactiq; opportune paruum nauigium, relicta hostibus Sicilia (de qua per tot annos certatum erat) in Africam

Naualis pugna inter Romanos & Tarentinos.

Romani vincuntur.

Agrigentum nus gnat

Proc

cam tradiderunt. alia multitudo Pœnorum Siculorumque ne tentato quidem certamine, quum cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas cæsa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæsos securi percussit: ceteros, prædamq; vendidit, omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentinorum cladis Siciliam quum peruasisset, omnia repentè ad Romanos inclinauerunt. Prodita breui sunt viginti oppida, sex vi capta, voluntaria deditione in fidem venerũt. ad quadraginta. quarum ciuitatum principibus quum pro cuiusque merito consul præmia pœnasq; exsoluisset, coegissetq; Siculos positis tandem armis, ad agrum colendum animos conuertere: vt esset non incolarum modò alimentis frugifera insula, sed vrbis Romæ, atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam leuaret. Ab Agatirna inconditam multitudinem secum in Italiam transuexit. quatuor millia hominum erant, misti ex omni colluuione exules, obærati, capitalia ausi plerique, & quum in ciuitatibus suis ac sub legibus vixerant; & postquam eos ex variis caussis fortuna similis conglobauerat, Agatirnæ per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. hos neque relinquere Lævinus in Insula, tum primum noua pace coalescente, velut materiam nouandis rebus, satis tutum ratus est: & Rheginis vsui futuri erant ad populandum Brutium agrum, assuetam latrociniis quærentibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est. In Hispania principio veris P. Scipio nauibus deductis, euocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere iubet. eodem legiones ex hibernis conuenire quum iussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est, quò quum venisset, alloquendos maximè veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione aduocata ita disseruit: *Nemo ante me nouus imperator militibus suis, prius quàm opera eorum vsus esset, gratias agere iure ac meritò potuit. me vobis, priusquam prouinciam aut castra viderem, obligauit fortuna: primum, quod ea pietate erga patrem patruumque meum viuos mortuosque fuistis: deinde, quod amissam tanta clade prouinciæ possessionem integram & populo Romano, & successori mihi virtute vestra obtinuistis. Sed quum iam benignitate Deûm id paremus atque agamus, non vt ipsi maneamus in Hispania, sed ne Pœni maneant: nec vt pro ripa Iberi stantes arceamus transitum hostis, sed vi vltro transeamus, transferamusq; bellum: vereor ne cui vestrûm maius id, audaciusq; consilium, quàm aut pro memoria cladium nuper acceptarum, aut pro ætate mea videatur. Aduersæ pugnæ in Hispania nullius in animo, quam meo, minus obliterari possunt. quippe cui pater & patruus intra triginta dierum spacium, vt aliud super aliud cumularetur familiæ nostræ funus, interfecti sunt. sed vt familiaris penè orbitas ac solitudo frangit animum: ita publica quum fortuna tum virtus desperare de summa rerum prohibet, eo fato, quo donata nobis sors est, vt magnis omnibus bellis victi vicerimus. Vetera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites: à Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exercitus priore bello amissi sunt? iam quid hoc de bello memorem? omnibus aut ipse affui cladibus: aut quibus abfui, maximè vnus omnium eas sensi. Trebia, Thrasimenus, Cannæ, quid aliud sunt, quam monumenta occisorum exercituum, consulumque Romanorum? adde defectionem Italiæ, Siciliæ, maioris partis Sardiniæ: adde vltimum terrorem ac pauorem, castra Punica inter Anienem & mœnia Romana posita. & visum propè in portis victorem Annibalem. in hac ruina rerum stetit vna integra atque immobilis virtus populi Romani. hæc omnia strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi milites post Cannensem cladem vadenti Asdrubali ad Alpes Italiamque, qui si se cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis. & hæ secundæ res illas aduersas sustinuerunt. Nunc benignitate Deûm omnia secunda, prospera, indies lætiora ac meliora in Italia, Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusæ, Agrigentumque captum; pulsi tota insula hostes, receptaq; prouincia in ditionem populi Romani est. In Italia Arpi recepti, Capua capta. Iter omne ab vrbe Roma trepida fuga emensus Annibal, in extremum angulum agri Brutii compulsus, nihil iam maius precatur Deos, quam vt incolumi cedere atque abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conueniat milites, quàm quùm aliæ super alias clades cumularentur, ac Dii propè ipsi cum Annibale starent, vos hic cum parentibus meis (æquentur enim ipsi etiam honore nominis) sustinuisse labentem fortunam populi Romani: nunc eosdem, quia illic omnia secunda lætaq; sunt, animis deficere? Nuper quoq; quæ acciderunt, vtinam tam sine meo luctu, quã vestro transissent! Nunc Dii immortales imperii Romani præsides, qui centuriis omnibus, vt mihi imperium iuberent dari, fuere auctores, iidem auguriis auspiciisque, & per nocturnos etiam visus omnia læta ac prospera portendunt. animus quoque meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, præsagit, nostram Hispaniam esse: breui extorre hinc omne Punicum nomen, maria terrasque fœda fuga impleturum. Quod mens sua sponte diuinat, idem subiicit ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos implorãt. duces discrepantes, propè vt defecerint alii ab aliis, trifariam exercitum in diuersissimas regiones distraxere. Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos affixit. nam & deseruntur à sociis, vt prius ab Celtiberis nos: & diduxêre exercitus, quæ patri, patruoq; meo caussa exitii fuit. nec discordia intestina coire eos in vnum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt. Vos modò milites fauete nomini Scipionum, soboli imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stirpibus. agite milites veteres, nouum exercitum, nouumque ducem traducite Iberum, traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe à vobis peragratas. Breui faciã, vt quemadmodum nunc noscitatis in me patris patruiq; similitudinem oris vultusque, & lineamenta corporis; ita ingenii, fidei, virtutisque exemplum, expressam ad effigiem vobis reddam; vt reuixisse, aut renatum sibi quisq; Scipionem imperatorem dicat.* Hac ratione accensis militum animis, reli-

XLII.

relicto ad præsidium regionis eius M. Sillano cum tribus millibus peditum, & trecentis equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia & quingenti equites) Iberum traiecit. Ibi quibusdam suadentibus, vt, quoniam in tres tam diuersas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggrederetur: periculum esse ratus, ne eo facto in vnum omnes contraheret, nec par esset vnus tot exercitibus, Carthaginem Nouã interim oppugnare statuit: vrbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam. ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant. sitam præterea quum opportune ad traiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantæuis classi, & nescio an vnum in Hispaniæ ora, qua nostro adiacet mari. Nemo omnium quo iretur sciebat, præter C. Lælium. Is classe circummissus, ita moderari cursum nauium iussus erat, vt eodem tempore Scipio ab terra exercitum ostenderet, classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est. simul terra marique castra ab regione vrbis, qua in Septentrionem versa est, posita, ab his tergo (nã frons natura tuta erat) vallum obiectum. Ceterum sita Carthago sic est: Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppositus, & quingentos passus introrsus retractus, paululo plus passuum in latitudinem patens. huius in ostio sinus parua Insula obiecta ab alto, portum ab omnibus ventis præterquam Africo, tutum facit. ab intimo sinu peninsula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita vrbs est: ab ortu solis & à meridie cincta mari: ab occasu stagnũ claudit, paulum & ad septentrionem fusum, incertæ altitudinis vtcumque exæstuat aut deficit mare, continenti vrbem iugum ducentos fere & quinquaginta passus patens coniungit. Vnde quum tam parui operis munitio esset, non obiecit vallum imperator Romanus: seu fiduciam hosti superbe ostentans, siue vt subeunti sæpe ad mœnia vrbis recursus pateret.

Carthaginem Nouam oppugnat Scipio.

Carthaginis Nouæ situs.

XLIII. Cetera, quæ munienda erant, quum perfecisset, naues etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit: circumuectusque classem, cum monuisset præfectos nauium, vt vigilias nocturnas intenti seruarent *(omnia vbique primò obsessum hostem conari)* regressus in castra, vt consilii sui rationem, quod ab vrbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet, & spem potiundæ cohortando faceret, concione aduocata ita disseruit: *Ad vrbem vnam oppugnandum, si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quam emolumenti rationem exactam, milites, habet. oppugnabitis enim verè mœnia vnius vrbis, sed in vna vrbe vniuersam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia quæ nunc sub Carthaginiensibus sunt, in deditionem tradent. hic pecunia omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt: quippe qui mercenarios exercitus alunt: & quæ nobis maximo vsui ad conciliandos animos barbarorum erit. hic tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est; qui simul & vos instruet, & hostes nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrima opulentissimaque vrbe, tum opportunissima portu egregio: vnde terra marique, quæ belli vsus poscunt, suppeditentur. quæ quũ magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus multo maiora. hæc illis arx, hoc horreum, ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est. huc rectus ex Africa cursus est, hæc vna inter Pyrenæum & Gades statio, hinc omnis Hispania imminet Africæ. Sed quoniam vos instructos & ordinatos cognosco, ad Carthaginem nouam oppugnandam totis viribus & bono animo transeamus.*

Scipionis ad milites oratio.

Quumque omnes vna voce *hoc faciendum*. succlamarent, eos Carthaginem duxit. cum terra marique eam oppugnari iubet. Contra Mago Pœnorum dux, quum terra marique instrui oppugnationem videret, & ipse copias ita disponit: Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, opponit: quingentis militibus arcem insedit: quingentos tumulo vrbis in orientem verso imponit: multitudinem aliam quò clamor, quò subita vis aduocasset, resistentem ad omnia occurrere iubet. Patefacta deinde porta, eos quos in via ferente ad castra stostiũ instruxerat, mittit. Romani duce ipso præcipiente parumper cessere, vt propiores subsidiis in certamine ipso submittendis essent. Et primò haud impari stetere acie: subsidia deinde identidem summissa, è castris non auerterunt solum in fugam hostes, sed adeò effusis institerunt, vt nisi receptui cecinisset, permisti fugientibus irrupturi fuisse in vrbem viderentur. Trepidatio verò non prœlio maior, quàm tota vrbe fuit, multæ stationes pauore atque loca deserta sunt, relictique muri, quum qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod vbi versus Scipio in tumulum, quem *Mercurium Teutatem* appellant, aduertit, multis partibus nudata defensoribus mœnia esse, omnes è castris excitos *ire ad oppugnãdum vrbem, & ferre scalas* iubet. ipse trium præ se iuuenum validorum scutis oppositis (ingens enim iam vis omnis generis telorum è muris volabat) ad vrbem succedit, hortatur, imperat quæ in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignauiæ cuiusque adest. itaque in vulnera ac tela ruunt, neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim ascendant. Et ab nauibus eodem tempore ea quæ mari alluitur, pars vrbis oppugnari cœpta est: ceterum tumultus inde maior quã vis, videri poterat: dum applicant, dum partim exponunt scalas milites que. dum qua cuique proximum est, in terram euadere properant: ipsa festinatione & certamine alii alios impediunt. Inter hæc repleuerat iam Pœnus armatis muros, & vis magna & ingens copia congesta telorum suppeditabat. Sed neque viri, nec tela, nec quicquam aliud æque quam mœnia

XL. Mago ... tuetur.

Ca... nu... g...

nia ipsa sese defendebant. raræ enim scalæ altitudini æquari poterant: & quo quæq; altiores: eo infirmiores erant. itaq; quum summus quisq; euadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. quidam stantib⁹ scalis, quum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim homines, scalæq; ruerent; & ipso successu audacia atq; alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non præsentis modò ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, *scalis & corona capi vrbem non posse: opera & difficilia esse, & tempus datura ad ferendam opem imperatoribus suis.* Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defessis iam vulneratisq; recentes integrosque alios accipere scalas iubet; & vi maiore aggredi vrbem. Ipse, vt ei nunciatum est *æstum decedere:* quod per piscatores Tarraconenses, nunc leuibus cymbis, nunc, vbi eæ sederent, vadis peruagatos per stagnum, compertū habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari: eo armatos duxit. Medium fermè diei erat: & ad id quod sua sponte cedēte in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam Septentrio ortus inclinatum stagnum eodem quò æstus ferebat: & adeò nudauerat vada, vt alibi vmbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc cura accuratiore compertum in prodigiū ac Deos vertens Scipio, *qui ad transitū Romanis mare verterent, & signa auferrent, viasq; antè numquam initas humano vestigio aperirent: Neptunum* iubebat *ducem itineris sequi, ac medio stagno euadere ad mœnia.* Ab terra ingens labor succedentibus erat: nec altitudine tantum mœnium impediebantur, sed quòd euntes ad ancipites vtrimque ictus subiectos habebant Romanos, vt latera infestiora subeuntibus, quàm aduersa corpora, essent. At parte in alia quietus, & per stagnum facilis transitus, & in murum ascensus inde fuit. nam neque opere emunitus erat, vt vbi ipsius loci ac stagni præsidio satis creditum foret: nec vlla armatorum statio, aut custodia opposita; intentis omnibus ad opem eò ferendam, vnde periculum ostendebatur. Vbi vrbem sine certamine intrauere, pergunt inde quanto maximo cursu poterant, ad eam portam circa quam omne contractum certamen erat. in quod ad eò intenti omnium non animi solum fuerant, sed etiam oculi, auresque pugnantium, spectantiumque, & adhortantium pugnantes: vt nemo ante ab tergo senserit captam vrbem, quam tela in auersos inciderunt, & vtrimque ancipitem hostem habebant. tunc turbatis defensoribus metu & mœnia capta, & porta intus forisque pariter refringi cœpit: & mox cædendo confractis, ne iter impediretur foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo & muros transcendebat, sed hi passim ad cædem oppidanorum versi. illa, quæ portam ingressa erat, iusta acies cum ducibus, cum ordinibus media vrbe in forum processit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio: alios in arcem, in quam & ipse Mago cum omnibus ferè armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat: partem copiarum ad tumultum expugnandum mittit. ipse ad arcem ducit, & tumulus primo impetu est captus. & Mago arcem conatus defendere, quum omnia hostium plena videret, neque spem vllam esse, se arcemque & præsidium dedit. Quoad dedita arx est, cædes tota vrbe passim factæ: nec vlli puberum, qui obuius fuit, parcebatur. tum signo dato cædibus finis factus. ad prædam victores versi, quæ ingens omnis generis fuit. Liberorum capitum virilis sexus ad decem millia capta. inde qui ciues Nouæ Carthaginis erant, dimisit: vrbemque, & sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant, *eos publicos fore populi Romani* edixit, *cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enixè operam nauassent.* ceterùm multitudinem incolarum iuuenum, ac validorum seruorum, in classem ad supplemētum remigum dedit. & auxerat nauibus octo captiuis classem. Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant: quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus & apparatus ingens belli, catapultæ maximæ fermè centum viginti, minores ducentæ octoginta vnum: balistæ maiores viginti tres, minores quinquaginta duo: scorpionum maiorum minorumque, & armorum telorumque ingens numerus: signa militaria septuaginta quatuor. Et auri argentiq; relata ad imperatorem magna vis: pateræ aureæ fuerunt CCLXXVI. *librales ferme omnes pondo: argenti facti, signatiq; *decem & octo millia & CCC. pondo: vasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa adnumerataque sunt. tritici quadraginta millia modiorum, hordei ducenta septuaginta. Naues onerariæ CXIII. in portu expugnatæ, captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea, ferroque, & linteis; & sparto, & nauali alia materia ad classem ædificandam: vt minimum omnium, inter tantas opes belli captas, Carthago ipsa fuerit. Eo die Scipio C. Lælio cum sociis naualibus vrbem custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit: fessosque milites omnibus vno die belli operibus (quippe qui & acie dimicassent, & in capienda vrbe tantum laboris periculique adissent: & capta, cum iis qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora iussit. Postero die militibus, naualibusque sociis conuocatis, *primum Diis immortalibus laudes, gratiasque egit, qui se non vrbis solum opulentissimæ omnium in Hispania vno die compotem fecissent, sed ante eò congessissent omnis pene Africæ atque Hispaniæ opes; vt neque hostibus quicquam relinqueretur, & sibi ac suis omnia superessent.* Militum deinde virtutem collaudauit, *quòd eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata pa-*

XLVI.

XLVII.

qui vada, non castellum in alto tumulo situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. Itaque quamquam omnibus omnia deberet, praecipuum tamen muralis coronae decus eius esse, qui primus murum ascendisset, profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt. Q. Trebellius centurio legionis quartae, & Sex. Digitius socius naualis. nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitauerant vterque sui corporis hominum. Sociis, C. Laelius praefectus classis: legionariis, M. Sempronius Tutidanus aderat. Ea contentio quum prope seditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum se daturum pronunciasset: qui cognita caussa, testibusque auditis iudicarent, *vter prior in oppidum transcendisset:* C. Laelio, & M. Sempronio aduocatis partis vtriusque, P. Cornelium Caudinum de medio adiecit: eosque tres recuperatores considere, & caussam cognoscere iussit. Quum res eo maiore ageretur certamine, quod admoti tantae dignitatis non tam aduocati, quam moderatores studiorum fuerant: C. Laelius relicto concilio, ad tribunal ad Scipionē accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestia agi: ac propè esse, vt manus inter se conserant: ceterum etiam si vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi: quippe vbi fraude ac periurio decus petatur virtutis. Stare hic legionarios milites, hinc classicos, per omnes Deos paratos iurare magis quae velint, quam quae sciant vera esse, & obstringere periurio non se solum, sumumque caput, sed signa militaria & aquilas, sacramentique religionem. Haec se ad eum de sententia P. Cornelii, & M. Sempronii deferre.* Scipio collaudato Laelio, ad concionem vocauit, pronunciauitque: *se satis compertum habere, Q. Trebellium & Sext. Digitium pariter in murum ascendisse: seque eos ambos virtutis caussa coronis muralibus donare.* tum reliquos, prout cuiusque meritum virtusque erat, donauit. ante omnes C. Laelium praefectum classis, & omni genere laudis sibimet ipsi aequauit. & corona aurea ac triginta bobus donauit.

Contentio pro murali corona.

LXIX. Tum obsides ciuitatum Hispaniae vocari iussit: quorum quantus numerus fuerit, piget scribere. quippe quum alibi trecētos fermè, alibi septingentos quinq; fuisse inueniam. Æq; & alia inter auctores discrepant. Praesidiū Punicum alius decem alius septem, alius haud plus quā duûm millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque & viginti inuenio. Scorpiones maiores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem Graecum sequar Silenum. si Valerium Antiatem, maiorum scorpionum sex millia, minorum tredecim: adeo nullus mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem conuenit. plerique Laelium praefuisse classi. sunt qui M. Iunium Sullanum dicant. Armen praefuisse Punico praesidio, deditumque Romanis, Antias Valerius: Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero nauium captarum, non de pondere auri atque argenti, & redacta pecunia conuenit. Si aliquibus assentiri necesse est, media similia veri sunt. Ceterum Scipio vocatis obsidibus, primum *vniuersos bonum animum habere iussit: venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio quam metu obligare homines malit: exterasque gentes fide ac societate iunctas habere, quam tristi subiectas seruitio.* deinde acceptis nominibus ciuitatum, recensuit captiuos; quot cuiusque populi essent: & nuncios domum misit. vt ad suos quisque recipiendos veniret. si quarum forte ciuitatum legati aderant, eis praesentibus suos restituit: ceterorum curam benignè tuendorum C. Flaminio quaestori attribuit. Inter haec è media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii vxor qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique coepit: *vt curam cultumque foeminarum impensius custodibus commendaret.* quum Scipio *nihil profecto defuturum iis* diceret: tum rursus mulier: *Haud magni ista facimus,* inquit, *quid enim huic fortunae non satis est? alia me angit cura, aetatem harum intuentem: nam ipsa iam extra periculum iniuriae muliebris sum.* tum vt aetate & forma florentes circa eam Indibilis filiae erant: aliaeque nobilitate pari, quae omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio: *Meae, populique Romani disciplinae caussa facerem,* inquit, *ne quid, quod sanctum vsquam esset, apud nos violaretur. nunc vt id curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit: quae nec in malis quidem oblitae decoris matronalis estis.* Spectatae deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecundè ac modestè, quàm hospitum coniuges ac matres iussit.

Scipion. obsides munita

Captiua deinde à militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, vt quacunque incedebat, conuerteret omnium oculos. Scipio percunctatus patriam, parentesque: inter cetera accepit, *desponsatam eam principi Celtiberorum adolescenti, cui Allucio nomen erat.* Extemplo igitur parentibus, sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret deperire eum sponsae amore: vbi primum venit, accuratiore eum sermone quam parentes alloquitur. *Iuuenis,* inquit, *iuuenem appello: quo minus sit inter nos huius sermonis verecundia. Ego, quum sponsa tua capta à militibus nostris ad me deducta esset, audiremque eam tibi cordi esse, & forma faceret fidem: quia ipse, si frui liceret ludo aetatis (praesertim recto & legitimo amore) & non Respublica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem: tuo, cuius possum, amori faueo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos verecundia: seruata tibi est, vt inuiolatum & dignum me teque dari tibi donum posset. hanc mercedem vnam pro eo munere paciscor, amicus populo Romano sis: & si me virum bonum credis esse, quales patrem, patruumque meum iam ante hae gentes norant, scias multos nostri similes in ciuitate Romana esse: nec vllum in terris populum hodie dici posse, quem minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum malis.* Cum adolescens simul pudore, gaudioque perfusus, dextram Scipionis tenens,

Deos

Deos omnes inuocaret ad gratiam illi pro se referendam: quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo, atque illius erga se merito, esset. Parentes inde, cognatique virginis appellati. qui quoniam gratis sibi redderetur virgo; ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus: orare Scipionem, *vt id ab se donum acciperet,* cœperunt: *haud minorem eius rei apud se gratiam fore* affirmantes, *quam redditæ inuiolatæ foret virginis.* Scipio, *quando tanto opere peterent, accepturum se* pollicitus, poni ante pedes iussit: vocatoque ad se Allucio: *Super dotem,* inquit, *quam accepturus à socero es, hæc tibi à me dotalia dona accedent,* aurumque tollere, ac sibi habere iussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum, impleuit populares laudibus & meritis Scipionis: *Venisse Diis simillimum iuuenem, vincentem omnia quũ armis, tum benignitate ac beneficiis.* Itaque delectu clientium habito, cum delectis mille & quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem rediit. Scipio retentum secum Lælium, dum captiuos obsidesque & prædam ex consilio eius disponeret; rebus omnibus compositis, data quinquereme, captiuis cum Magone, & quindecim ferè senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in naue impositis, nuncium victoriæ Romã mittit. ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis naualibus pedestribusq; copiis absumpsit. Primo die legiones in armis quatuor millium spacio decurrerunt. secundo die arma curare & tergere ante tentoria iussit. tertio die sudibus inter se in modum iustæ pugnæ concurrerunt: præpilatisque missilibus iaculati sunt. quarto die quies data. quinto iterum in armis concursum est. Hunc ordinem laboris, quietisque, quoad Carthagine morati sunt, seruauerunt. Remigio classici milites tranquillo in altum euecti, agilitatem nauium simulacris naualis pugnæ experiebantur. Hæc extra vrbem terra marique, corpora simul, animosque ad bellum acuebant. vrbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. dux cuncta pari cura obibat: nunc in classe ac nauali erat: nunc cum legionibus decurrebat: nunc operibus aspiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac naualibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisque quos quassauerat muris, dispositisque præsidiis ad custodiam vrbis; Tarraconem est profectus, à multis legationibus protinus in via aditus. quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem, quo omnibus nouis veteribusque sociis, edixerat conuentum. Et cuncti ferè, qui cis Iberum incolunt populi, multique etiam vlterioris Hispaniæ conuenerunt. Carthaginiensium duces, primo ex industria famam captæ Carthaginis compresserant: deinde vt clarior res erat, quàm vt tegi ac dissimulari posset, eleuabant verbis. *Nec opinato aduentu ac prope furto vnius diei vrbem vnam Hispaniæ interceptam. cuius rei tam paruæ præmio, elatũ insolentem iuuenem, immodico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse. at vbi appropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam* hæc in vulgus iactabant, haud quaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium Carthagine amissa decessisset.

Munus liberalitatis.

EPITOME LIBRI XXVII.

CN. Fuluius Proconsul cum exercitu ab Annibale ad Herdoneam cæsus est. Meliore euentu à Cl. Marcello consule aduersus eundem ad Numistronem pugnatum est. inde Annibal noctu recessit. Marcellus insecutus est, & subinde cedentem pressit, donec confligeret. priore pugna Annibal superior fuit, Marcellus insequenti, Fabius Maximus pater consul Tarentinos per proditionem recepit. In Hispania ad Betulam Scipio cum Asdrubale Amilcaris conflixit & vicit. inter alia captum puerum regalem eximiæ formæ ad auunculum Masanissam cum donis dimisit. Claudius Marcellus T. Quintius Crispinus consules speculandi caussa egressi è castris, insidiis ab Annibale circumuenti sunt. Marcellus occisus fuit, Crispinus fugit. Res præterea à P. Sulpicio Prætore aduersus Philippum & Achæos gestas continet. Lustrum à censoribus conditum est: censa sunt ciuium capita centum triginta septem millia centum & octo: ex quo numero apparuit quantum hominum tot præliorum aduersa fortuna populo Romano abstulisset, Asdrubal, qui cum exercitu nouo transcenderat Alpes, vt se Annibali coniungeret, cum millibus hominum quinquaginta sex cæsus est, M. Liuii consulis ductu: sed non minore opera Claudii Neronis consulis: qui quum Annibali oppositus esset, relictis castris, ita vt hostem falleret, electa manu profectus, Asdrubalem circumuenit.

HIc status rerum Hispaniæ erat. In Italia consul Marcellus, Salapia per proditionem recepta, Maroneam & Meles de Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Annibalis, quæ præsidii caussa relicta erant, oppressa. prædæ aliquantum eius militi fuit concessum. tritici quoque ducenta quadraginta millia modium, & centum decem millia hordei inuenta. Ceterum nequaquam inde tantum gaudii fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est, haud procul ab Herdonea vrbe. Castra ibi Cn. Fuluius proconsul habebat, spe recipiundæ Herdoneæ: quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidiis firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis

aduersus Pœnum fidem senserat. Postquam Salapia amissa excessisse his locis Annibalem in Brutios auditum est, ab Herdonea ea omnia per occultos nuncios delata Annibali, simul curam sociæ retinendæ vrbis, & spem fecere incautum hostem aggrediendi. exercitu expedito (ita vt famam prope præueniret) magnis itineribus ad Herdoneam contendit. & quo plus terroris hosti obiiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanus, consilio & viribus impar, copiis raptim eductis cõflixit. quinta legio & sinistra ala acriter pugnam ineunt. Ceterum Annibal signo equitibus dato, *vt quũ pedestres acies occupassent præsenti certamine oculos animosque, circumuecti, pars castra hostium, pars terga pugnantium inuaderent*: ipse Cn. Fului similitudinem nominis, quod Cn. Fuluium prætorem biennio ante in iisdem deuicerat locis, increpans, *similem euentum pugnæ fore* affirmabat. neque ea spes vana fuit. nam quum cominus acie & peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris à tergo tumultus, simul à castris clamor hostilis auditus, sextã ante legionem, quæ in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est: quintam deinde, atq; eos qui ad prima signa erant, auertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi: vbi & ipse Cn. Fuluius cum duodecim tribunis militum cecidit, Romanorum sociorumq; quot cæsa in eo prælio millia sint, quis pro certo affirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud plus quã septem inueniã? Castris, prædaq; victor potitur. Herdoneam, quia & defecturam fuisse ad Romanos comperit: nec mansurã in fide, si inde abscessisset: multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit, occiditque principes, qui cum Fuluio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade euaserant, diuersis itineribus semiermes ad Marcellum cõsulem in Samnium confugerunt. Marcellus nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad Senatum de duce & exercitu ad Herdoneam amisso scribit. ceterum *eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem victoria Annibalem contudisset, ire aduersus eum, breuem illi lætitiam qua exsultet facturum.* Et Romæ quidem quũ luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronem in conspectu Annibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra. addit & aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit. nec detrectauit Annibal, vt signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, vt Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio & dextera ala, ab Annibale Hispani milites & funditores Baleares, elephanti quoque, commisso iam certamine, in prœlium acti. Diu pugna neutro inclinata stetit. Primæ

Annibal Cn. Fuluium cum exercitu fudit.

Herdonea incenditur ab Annibale.

II.

Marcelli cum Hannibale pugna.

legioni tertia, dexteræ alæ sinistra subiit, & apud hostes integri à fessis pugnam accepere. Nouum atque atrox prœlium ex tam segni repentè exarsit, recentibus animis corporibusque: sed nox incerta victoria diremit pugnantes. Postero die Romani ab sole orto in multum diem stetere in acie: vbi nemo hostium aduersus prodit, spolia per ocium legere, & congestos in vnum locũ cremauere suos. Nocte insequenti Annibal silentio mouit castra, & in Apuliam abiit: Marcellus vbi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis, præpositoq; his L. Furio Purpurione tribuno militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum est. Ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur, mista equitum peditumq; tumultuosa magis prœlia quã magna, & fermè omnia Romanis secunda fuerunt. inde per Apuliam ducti exercitus, sine vllo memorando certamine; quum Annibal nocte signa moueret, locũ insidiis quærens: Marcellus nisi certa luce, & explorato ante, nõ sequeretur. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis, agro, qui publicatus fuerat, locando (locauit autem omnem frumento) tempus terit: ne deesset materia in Campanos sæuiendi, nouũ in occulto glicens per indicium protractum est facinus, milites ædificiis emotos, simul vt cum agro tecta vrbis fruenda locarentur: simul metuens, ne suum quoq; exercitum, sicut Annibalis, nimia vrbis amœnitas emolliret: in portis murisque sibimetipsos tecta militariter coegerat ædificare, erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria, alimentis ignis. Hæc noctis vna hora vt omnia incenderent, centum septuaginta Capuani, principibus fratrib⁹ Blosiis, coniurauerant. indicio eius rei ex familia Blosiorum facto, portis repentè iussu proconsulis clausis, quũ ad arma signo dato milites concurrissent, comprehensi omnes qui in noxa erant, & quæstione acriter habita, damnati necatique. indicibus libertas, & * æris dena millia data. Nucerinos, & Acerranos querentes *vbi habitarent nõ esse*, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fuluius ad senatũ misit. Acerranis permissum, vt ædificarent quæ incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant (Attellanis Calatiam migrare iussis) traducti. Inter multas magnasq; res, quæ nunc secundæ, nunc aduersæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius, & P. Aquilius in Ætoliam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentũ portaretur, profecti: & mille milites de exercitu vrbano, par numerus Romanorum, sociorumque eodem in præsidium cum frumento missi sunt. Iam æstas in exitu erat, comitiorumque consularium instabat tempus. sed litteræ Marcelli negantis *è Republica esse, vestigium abscedi ab Annibale, cui cedenti, certamenque abnuenti*

gra-

Annibal silentio castra mouit.

II

Capuæ principum vendi...

Capuæ incendium conjurati...

y ...

V.

grauius ipse instaret: curam iniecerant, ne aut consulem tum maximè res agentem à bello auocarent, aut in annum consules deessent. optimum visum est, quamquam extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia reuocari. Ad eum literæ iussu senatus ab L. Manlio prætore vrbis missæ, cum literis consulis M. Marcelli: vt ex iis nosceret, quæ caussa patribus eum potius quàm collegam reuocandi ex prouincia esset. Eo ferè tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is prospera prœlia rex cum Carthaginiensibus fecisset, memorantes. *Regem nec inimiciorem vlli populo quàm Carthaginiensi, nec amiciorem quàm Romano,* affirmabant *esse. misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. & P. Cornelios imperatores Romanos. nunc ab ipso velut fonte petere Romanorum amicitiam voluisse.* Senatus non legatis modò benignè respondit, sed & ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genutium, P. Petellium, P. Popilium. Dona tulere, togam, & tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram auream ex * quinque pondo factam. Protinus & alios Africæ regulos iussit adire. iis quoque quæ darentur, portata, to[g]æ prætextæ, & ternum pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges M. Attilius, & Manius Acilius legati, *ad commemorandam renouandamque amicitiam missi,* dona tulere: Regi togam, & tunicam purpuream cum sella eburnea: Reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis vrbibus agrisque nunciata sunt prodigia. *Tusculi agnum cum vbere lactanti natum: Iouis ædis culmen fulmine ictum, ac prope omni tecto nudatum. Iisdem fermè diebus Anagniæ terram ante portam ictam, diem ac noctem sine vllo ignis alimento arsisse: & aues ad compitum Anagninum luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse. Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ lasciuientium piscium more exultasse. Tarquiniis porcum cum ore humano genitum. Et in agro Capenate ad ludum Feroniæ quatuor signa sanguine multo diem ac noctem sudasse.* Hæc prodigia hostiis maioribus procurata decreto pontificum: & supplicatio diem vnum Romæ ad omnia puluinaria: alterum in Capenate agro ad Feroniæ lucum indicta. M. Valerius consul literis excitus, prouincia exercituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messala præfecto classis, cum parte nauium in Africam prædatum simul, speculatumque, quæ populus Carthaginiensis ageret pararetque, misso: ipse decem nauibus Romam profectus quum prospere peruenisset, senatum extemplo habuit, ibi de suis rebus gestis commemorauit. *Quum annos prope sexaginta in Sicilia terra mariq́ sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam prouinciam confecisse. neminem Carthaginiensem in Sicilia esse: neminem Siculum, qui metu inde fugati abfuerint, non esse: omnes in vrbes agrosq́ suos reductos, arare, serere: desertam recoli tandem terram, frugiferam ipsis cultoribus, populoque Romano pace ac bello fidelissimum annonæ subsidium.* Exin Mutine, & si quorum aliorum merita erga populum Romanũ erant, in senatum introductis; honores omnibus, ad exsoluendam fidem consulis habiti. Mutines etiam ciuis Romanus factus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad plebem lata. Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius Messala quinquaginta nauibus quum antè lucem ad Africam accessisset, improuiso in agrũ Vticensem excursionem fecit: eumque latè depopulatus, multis mortalibus cũ alia omnis generis præda captis, ad naues rediit, atque in Siciliam transmisit: tertiodecimo die, quàm profectus inde erat, Lilybæum reuectus. Ex captiuis, quæstione habita, comperta consulique Læuino omnia ordine perscripta, vt sciret in quo statu res Africæ essent. *Quinque millia Numidarum cum Masanissa Calæ filio acerrimo iuuene Carthagine esse: & alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Asdrubalem traiicerentur, vt is quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, iungeret se Annibali. in eo positam victoriam credere Carthaginienses. classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamq́ se credere breui traiecturam.* Hæc recitata à consule, ita mouere senatum, vt non exspectanda comitia consulis censeret, sed dictatore comitiorum habendorum caussa dicto, extemplo in prouinciam redeundum. illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messalam, qui tum classi præesset, dictatorem dicturum esse aiebat: Patres extra Romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabãt dictatorem dici posse, M. Lucretius tribunus plebis, quum de ea re consuleret, ita decreuit senatus, *vt consul prius quam ab vrbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret: eumque quem populus iussisset, dictatorem diceret. si consul noluisset, prætor vrbanus populum rogaret: si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.* Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare: tribuni plebis rogarunt, plebesque sciuit, *vt Q. Fuluius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur.* sed quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit, destitutique Patres literas ad Marcellum mittendas censuerunt, vt desertæ à collega Reipublicæ subueniret, diceretque, quem populus iussisset, dictatorẽ. Ita à Marcello consule Q. Fuluius dictator dictus, & ex eodem plebiscito à Q. Fuluio dictatore P. Licinius Crassus Pontifex maximus magister equitum dictus. Dictator posteaquam Romam venit, Cn. Sempronium Elæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam prouinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris: quem, vt Capuæ exercituique suo præesset literis exciuit, ipsi comitia in quem diem primum potuit, edixit: quæ certamine inter tribunos dictatoremque iniecto, perfici non potuerant. Galeria iuniorum, quæ sorte prærogatiua erat, Q. Ful-

Legati ab Rege Syphace Romam veniunt.

De dictatore comitiata tio.

VI.

Certamen inter dictatorẽ & tribunos plebis.

Fuluium & Q. Fabium consules dixerat. eodemq; iure vocatæ reliquæ inclinassent, ni tribuni plebis C. & L. Arennii se interposuissent: qui *neq; magistratum continuari satis ciuile esse* aiebant: *& multo fœdioris exempli, eum ipsum creari qui comitia haberet. itaq; si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros: si aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere.* Dictator caussam comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplisque tutabatur. *nam Cn. Seruilio consule quum Flaminius alter consul ad Thrasimenum cecidisset: ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemq; sciuisse, vt quoad bellum in Italia esset, ex iis qui consules fuissent, quos & quoties vellet reficiendi consules populo ius esset. exemplaq; ea in re se habere: vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis quæ ipse habuisset, consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset: recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto numquam siuisset.* His orationibus quũ diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos conuenit, *vt eo quod censuisset senatus, staretur.* Patribus id tempus Reipublicæ visum est, vt per veteres, & expertos, belliq; peritos imperatores Respublica gereretur. itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita. Declarati consules Q. Fabius Maximus quintũ. Q. Fuluius Flaccus tertium. Prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quintius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fuluius dictatura se abdicauit. Extremo æstatis huius, classis Punica nauium quadraginta cum præfecto Amilcare in Sardiniam traiecta, Olbiensem primo, dein postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum Insulæ latus, Caralitanum agrum vastauit: & cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. C. Seruilius Pontifex factus in locum T. Otacili Crassi. Decemuir item sacris faciundis in locum Tib. Sempronii C. F. Longi, Tib. Sempronius Tib. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est: & M. Æmilius Papus maximus curio: neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem, & P. Licinium Crassum, pontificem maximum. Crassus Licinius nec consul, nec prætor antè fuerat, quam censor est factus. ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neq; senatum legerunt, nec quicquã publicæ rei egerunt, mors diremit L. Veturii. inde & Licinius censura se abdicauit. Æ diles curules L. Veturius, & P. Licinius Varus, ludos Romanos diem vnum instaurarunt. Æ diles plebis Q. Catius, & L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa ænea ad Cereris dedere: & ludos pro temporis eius copia magnifici apparatus fecerunt.

Classis Punica in Sardiniam traiecta.

Censores.

VII. *Lælius cum captiuis Romam venit.*

Exitu anni huius, die quarta & trigesima quam ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romam venit. isque cum agmine captiuorum ingressus vrbem, magnum concursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, *captam Carthaginem, caput Hispaniæ, vno die, receptasq; aliquot vrbes, quæ defecissent: nouasq; in societatem ascitas,* exposuit. Ex captiuis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii Messalæ. Maxime mouit Patres Asdrubalis transitus in Italiam, vix Annibali atq; eius armis obsistentem. Productus in concionem Lælius eadem disseruit. Senatus ob res feliciter à P. Scipione gestas, supplicationem in vnum diem decreuit. C. Lælium primo quoq; tempore cum quibus venerat nauibus, redire in Hispaniam iussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus: haud nescius quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint. Sed mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionẽ nihil gerendo in Hispania consumpsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fuluio Flacco tertiũ consulibus, Idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus prouincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fuluius in Lucanis ac Brutiis rem gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti prouincias: L. Veturius Philo vrbanam: C. Hostilius Tubulus peregrinã cum Gallia: T. Quintius Crispinus Capuam: C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per prouincias diuisi. Fuluio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Læuinus haberet: Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuisset. Exercitus vrbanus vt in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset prouinciæ, Capuam exercitumque quem Q. Fuluius habuisset. T. Quintius obtineret. C. Hostilius ab C. Lætorio proprætore prouinciam, exercitumque, qui tum iam Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decretæ: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est in annum prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus, eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fuluii superessent, iussi. Conquisitos eos, consules in Siciliam miserunt: additaque eadem militiæ ignominia, sub qua Cannenses militabant: quique ex prætoris Cn. Fuluii exercitu ob similis iram fugæ missi eò ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eædem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam prouinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio eadem legione, eademque classe Macedoniam obtinere iusso, prorogatum in annum imperium. triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussæ: cetera classe placere prædatum in Africam, aut ipsum M. Valerium Læuinum traiicere; aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messalam, vellet. Nec de Hispaniam quicquã mutatum, nisi quod nõ in annum Scipioni Silanoque, sed donec reuocati ab senatu forent, pro-

(A. ...)

protogatum imperium est. ita prouinciæ exercitusque in eum annum partita imperia. In- ter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, quum in locum M. Æmilij sacerdos crearetur, vetus excitauerunt certamen; patriciis negantibus *C. Mamilij Vituli, qui vnus ex plebe petebat, habendam rationem esse: quia nemo ante eum, nisi ex Patribus id sacerdotium habuisset.* Tribuni appellati, ad senatum reiecerunt. Senatus populo potestatem fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus. Et flaminem dialem inuitum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. decemuir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucij Sceuolæ demortui, C. Lætorius. Caussam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem, luxuriosamque C. Flaccus flamen captus à P. Licinio pontifice maximo, erat, L. Flacco fratri germano, cognatisque aliis ob eadem vitia inuisus. Is, vt animum eius cura sacrorum & cæremoniarum cepit, ita repentè exuit antiquos mores, vt nemo tota iuuentute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter, alienisque esset. Huius famæ consensu elatus ad iustam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob dignitatem flaminum priorum repetiuit, vt in senatum introiret. Ingressum eum curiam quùm L. Licinius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellauit flamen. *Vetustum ius sacerdotij repetebat: datum id cum toga prætexta, & sella curuli & flaminio.* Prætor, *non exoletis vetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimæ cuiusque consuetudinis vsu volebat: nec patrum, nec auorum memoria Dialem quemquam id ius vsurpasse.* Tribuni *rem inertia flaminum obliteratam, ipsis, non sacerdotio damno fuisse,* quum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno assensu Patrum, plebisque, flaminem in senatum introduxerunt: omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quàm sacerdotij iure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius quàm in prouincias irent, duas vrbanas legiones in supplementum, quantum opus erat cæteris exercitibus, militum scripserunt. Vrbanum veterem exercitum Fuluius consul C. Fuluio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum: & legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fuluiani conquisitas (fuerunt autem ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit: atque ab eo duas legiones, & triginta quinqueremes accipere. Nihil hæ eductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus, nec specie eius prouinciæ præsidium. nam quum præter egregiè suppletas duas veteres legiones transfugarum, etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet. Siculos quoq; qui in exercitu Epicidis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adiunxisset, duorum speciem exercituū seruauit: altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, tueri iussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur, diuisam quondam Romani Punicique imperii finibus. Classis quoque nauium septuaginta parata, vt omni ambitu littorum præsidio oræ maritimæ essent. Ipse cum Mutinis equitatu prouinciam peragrabat; vt viseret agros, cultaque ab incultis notaret: & perinde dominos laudaret, castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti prouenit, vt & Romam mitteret, & Catanam conueheret, vnde exercitui, qui ad Tarentum æstiua acturus esset, posset præberi. Ceterum transportati milites in Siciliam (& erat maior pars Latini nominis, sociorumque) propè magni motus caussa fuère: adeò ex paruis sæpe magnarum momenta rerum pendent. fremitus enim inter Latinos, sociosque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus & stipendiis exhaustos esse: quotannis fermè clade magna pugnare: alios in acie occidi, alios morbo absumi: magis perire sibi ciuem, qui ab Romano miles lectus sit, quàm qui à Pœno captus. quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exilium verius, quàm in militiam ablegari. Octauum iam ibi annum senescere Cannensem militem, moriturum antequam Italia hostis (quippe nunc quùm maximè florens viribus) excedat. si veteres milites non redeant in patriam, noui legantur, breui neminem superfuturum. Itaque quod propediem res ipsa negatura sit, prius quàm ad vltimam solitudinem atque egestatem perueniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profectò de pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitaturos. aliter numquam viuo Annibale sine bello Italiam fore.* Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant, ex iis duodecim quum omnium legationes Romæ essent, negauerunt consulibus esse, vnde milites pecuniamque darent. Eę fuere Ardea, Nepet, Sutrium, Circeii, Alba, Carseoli, Suessa, Sora, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Noua re consules icti, quum absterrere eos à tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, *eos ausos esse consulibus dicere,* aiebant, *quòd consules in senatu vt pronunciarent, in animum inducere non possent, non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem à populo Romano esse. Redirent itaque properè in colonias, & tamquam integra re locuti magis quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent; admonerent, non Campanos, neque Tarentinos eos esse, sed Romanos: inde oriundos, inde in colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ caussa missos: quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si vlla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro. nam tum quidem quæ temere agitassent, ea prodendi imperij Romani, tradendæ Annibali victoriæ esse.* Quum alternis hęc consules diu iactassent,

III. *Maximi curionis comitia.*

XI.

Latinorum sociorumque fremitus in pop. Rom.

Coloniarum nomina quæ milites pecuniamque negabant Romanis.

ſent, nihil moti legati, *neque ſe quod domum renunciarent, habere dixerunt, neque ſenatum ſuum quid noui conſuleret, vbi nec miles qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in ſtipendiũ eſſet.* Quum obſtinatos eos viderent conſules, rem ad ſenatum detulerunt. vbi tantus pauor animis hominum eſt iniectus, vt magna pars, actum de imperio diceret. *idem alias colonias facturas: idem ſocios conſenſiſſe omnes, ad prodendam Annibali vrbem Romam.* Conſules hortari & conſolari ſenatum, & dicere, *alias colonias in fide atque officio priſtino fore, eas quoque ipſas quæ ab officio deceſſerint, ſi legati circa eas colonias mittantur, qui caſtigent, non qui precentur, verecundiam imperij habituras eſſe.* Permiſſum ab ſenatu iis quùm eſſet, agerent, facerentque, vt è Republica ducerent: pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citauerunt legatos: quæſiueruntque ab iis. *ecquid milites ex formula paratos haberent?* Pro duodeuiginti coloniis M. Sextilius Fregellanus reſpondit: *& milites ex formula paratos eſſe: & ſi pluribus opus eſſet, plures daturos: & quicquid aliud imperaret, velletque populus Romanus, enixè facturos. ad id ſibi neque opes deeſſe, animum etiam ſupereſſe.* Conſules, *ſibi parum videri* præfati *pro merito eorum, ſua voce collaudari eos, niſi vniuerſi Patres in curia gratias egiſſent*, ſequi in ſenatum iuſſerunt. Senatus quàm poterat honoratiſſimo decreto allocutus eos, mandat conſulibus, vt ad populum quoque eos producerent: & inter multa alia præclara, quæ ipſis maioribuſque ſuis præſtitiſſent, recens etiam meritum eorum in Rempublicam commemorarent. Ne nunc quidẽ poſt tot ſecula ſileantur, fraudenturve laude ſua, Signini fuere, & Nolani, & Norbani. Saticulanique, & Brunduſini, & Fregellani, & Lucerini, & Venuſini, & Adriani, & Firmani, & Ariminenſes: & ab altero mari: Pontiani, & Pæſtani, & Coſani: & mediterranei, Beneuentani, & Æſernini, & Spoletani, & Placentini, & Cremonenſes. Harum coloniarum ſubſidio tum imperium populi Romani ſtetit: iiſque gratiæ & in ſenatu, & apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectauerunt imperium, mentionem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari à conſulibus, ea tacita caſtigatio maximè ex dignitate populi Romani viſa eſt. Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, conſulibus, *aurum viceſimarium, quod in ſanctiore ærario ad vltimos caſus ſeruaretur, promi placuit.* prompta ad * quatuor millia pondo auri. Inde * quingena pondo data conſulibus, & M. Marcello, & P. Sulpicio proconſulibus & T. Veturio prætori, qui Galliam prouinciam ſortitus erat; additumq; Fabio Conſuli * centum pondo auri præcipuum, quod in arcẽ Tarentinam portaretur: cetero auro vſi ſunt ad veſtimenta præſenti pecunia locanda exercitui, qui in Hiſpania bellum ſecunda ſua fama, ducíſque gerebat. Prodigia quoque, prius quàm ab vrbe Conſules proficiſcerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cœlo erant, ſignum Iouis, arborque templo propinqua, & Hoſtiæ lacus, & Capuæ murus, Fortunæque ædes, & Sinueſſæ murus portaque. hæc de cœlo tacta. *Cruentam etiam fluxiſſe aquam Albanam*, quidem auctores erant: *& Romæ intra cellam ædis Fortis Fortunæ de capite ſignum, quod in corona erat, in manus ſponte ſua prolapſum.* Et Priuerni ſatis conſtabat *bouem locutum, volturiumq; frequenti foro in tabernam deuolaſſe, & Sinueſſæ natum ambiguo inter marem ac feminam ſexu infantem: quos androgynos vulgus (vt pleraq; faciliore ad duplicanda verba Græco ſermone) appellat, & lacte pluiſſe, & cum elephanti capite puerum natum.* Et prodigia hoſtiis maioribus procurata, & ſupplicatio circa omnia puluinaria, & obſecratio in vnum diẽ indicta: & decretũ, vt C. Hoſtilius prætor ludos Apollinis, ſicut his annis voti factique erant, voueret faceretque. Per eos dies & cenſoribus creandis Q. Fuluius conſul comitia habuit. Creati cenſores, ambo qui nondum conſules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi cenſores, *vt agrum Campanum fruendum locarent*, ex auctoritate Patrum latum ad plebem eſt, plebeſque ſciuit. Senatus lectionem, contentio inter cenſores de principe legendo, tenuit. Sempronii lectio erat, Ceterum Cornelius *morem traditum à patribus ſequendum* aiebat. *vt qui primus cenſor ex iis qui viuerent, fuiſſet, eum principem legerent:* is Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui Dij ſortem legendi dediſſent ei ius liberum eoſdem dediſſe Deos: ſe id ſuo arbitrio facturum: lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ ciuitatis eſſe vel Annibale iudice dicturus eſſet.* Quum diu certatum eſſet verbis, concedente collega, lectus à Sempronio princeps in ſenatu Q. Fabius Maximus Conſul: inde alius lectus ſenatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat. infamis auctor deſerendę Italię poſt Cannenſem cladem. In equeſtribus quoque notis eadem ſeruata cauſſa. ſed erant perpauci, quos ea infamia attingeret. Illis omnibus (& multi erant) adempti equi, qui Cannenſium legionum equites in Sicilia erant. addiderunt acerbitati etiam tempus, *ne præterita ſtipendia procederent iis, qui equo publico meruerant, ſed dena ſtipendia equis priuatis facerent.* Magnum præterea numerum eorum conquiſiuerunt, qui equo merere deberent: atque ex iis qui principio eius belli ſeptemdecim annos nati fuerant, neque militauerant, omnes ærarios fecerunt. Locauerunt inde reficienda quæ circa forum incendio conſumpta erant, ſeptem tabernas, macellum, atrium regium. Tranſactis omnibus quæ Romæ agenda erant, conſules ad bellum profecti: prior Fuluius prægreſſus Capuam. poſt paucos dies conſecutus Fabius, qui & collegam coram obteſtatus, & per literas Marcellum, *vt quàm acerrimo bello detineret Annibalem, dum ipſe Tarentum oppugnaret: ea vrbe adempta hoſti; vndiq; pulſo, nec vbi conſiſteret, nec quid fidum reſpiceret habenti, nec morandi quidem*

XII.

Aurum viceſimariũ.

* Valen. 448000. coron.

* Valet 56000. coron.

* Valet 11200. coron.

Prodigia.

XIII.

Andro[gyni]

Cenſ[ores] creat[i]

XV.

quidem caussam in Italia fore. Rhegium etiam nuncium mittit ad præfectum præsidii; quod ab Læuino Consule aduersus Brutios ibi locatum erat, octo millia hominum: pars maxima ab Agatirna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, & rapto viuere hominum assuetorũ. additi erant Brutiorum indidem perfugæ, & audacia & audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Brutium primum agrum depopulãdum duci iussit, inde ad Cauloniam vrbem oppugnandam. Imperata non impigrè solùm, sed etiam auidè exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi vrbem oppugnabant. Marcellus consulis literis excitatus, & quia ita in animum induxerat, *neminem ducem Romanum tam parem Annibali quam se esse:* vbi primum in agris pabuli copia fuit, ex hiber nis profectus, ad Cannusium Annibali occurrit. Solicitabat ad defectionem Cannusinos Pœnus. ceterum vt appropinquare Marcellum audiuit, castra inde mouit. Aperta erat regio sine vllis ad insidias latebris: itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat: & opere perfecto, extemplò in aciem legiones educebat. Annibal turmatim per equites, peditumque iaculatores leuia certamina serens, casum vniuersæ pugnæ non necessarium ducebat. tractus est tamen ad id quod vitabat certamen. Nocte prægressum eum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus: castra inde ponentem, pugnando vndique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis: & quum iam nox instaret, Marte æquo discessum est. castra exiguo distantia spacio raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit. nec Annibal detrectauit certamen, multis verbis adhortatus milites, *vt memores Thrasimeni Cannarumque contunderet ferociam hostis. vrgere atque instare eum: non iter quietos facere, non castra ponere pati, nõ respirare aut circumspicere: quotidie simul orientem solem, & Romanam aciem in campis videndam esse. si vno prœlio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum.* His irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidiè instantium lacessentiumque, acriter prœlium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. cetere inde ab Romanis dextera ala, & extraordinarij cœpere. quod vbi Marcellus vidit, duodeuicesimam legionem in primam aciem inducit. dum alii trepidè cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est: dein prorsus fusa, & vincente pudorem metu, terga dabant. ceciderequе in pugna fugaque ad duo millia & septingenti ciuium, sociorumque: in his quatuor Romani centuriones fuere: duo tribuni militum, M. Licinius & M. Fuluius. signa militaria quatuor de ala prima, quæ fugit; duo de legione quæ cedentibus sociis successerat, amissa. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeò sæuam atque acerbam apud milites habuit, vt prœlio per diem totam infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. *Diis immortalibus vt in tali re laudes gratesque,* inquit, *ago, quod victor hostis cum tanto pauore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus. deseruissetis profectò eodem terrore castra, quo omisistis pugnam. Qui pauor hic? qui terror? quæ repente, qui, & cum quibus pugnaretis, obliuio animos inuasit? nempe iidem sunt ij hostes, quos vincendo & victos sequendo priorem æstatem absumpsistis: quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis: quos leuibus prœliis fugastis, quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea quibus gloriari potestis: cuius & ipsius pudere ac pœnitere vos oportet, nempe æquis manibus hesterna die diremistis pugnã. quid hæc nox, quid hæc dies abstulit? vestræ his copiæ imminutæ sunt an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum Romanis militibus. corpora tantum atque arma eadem sunt. an si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo, aut cohorti abstulisset? Non adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur; vos illi hodierno die primum fugati exercitus dedistis decus.* Clamor inde ortus, vt veniam eius dici daret; vbi vellet deinde experiretur militum suorum animos. *Ego vero experiar,* inquit, *milites: & vos crastina die in aciem educam, vt victores potius quàm victi veniam impetretis quam petitis.* Cohortibus quæ signa amiserant, hordeum dari iussit: centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis discinctos destituit: & vt postero die omnes pedites equitesque armati adessent, edixit. Ita concio dimissa fatentium *iure ac meritò sese increpitos: neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse, præter vnum ducem, cui aut morte satisfaciendum, aut egregia victoria esset.* Postero die armati ornatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat: pronunciatque, *à quibus orta pridie fuga esset, cohortesque quæ signa amisissent, se in primam aciem inducturum: edicere iam sese, omnibus pugnandum ac vincendum esse: & adnitendum singulis vniuersisque, ne prius hesternæ fugæ quàm hodiernæ victoriæ fama Romam perueniat.* Inde cibo corpora firmare iussit, vt si longior esset pugna, viribus sufficerent. Vbi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt. Quòd vbi Annibali nunciatum est: *Cum eo nimirum,* inquit *hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam potest. seu vicit, ferociter instat victis: seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.* Signa inde canere iussit, & copias educit. Pugnatum vtrimque aliquanto quam pridiè acrius est: Pœnis ad obtinendum hesternũ decus adnitentibus: Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis, & cohortes quæ amiserant signa, in prima acie pugnabãt, & legio vicesima à dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus, & C. Claudius Nero legati cornibus præerant: Marcellus mediam aciem hortator testisq; præsens firmabat. Ab Annibale

grauis oratio in milites.

XVI. *De Marcello Annibalis iudiciũ.*

bale Hiſpani primam obtinebant frontem, & id roboris in omni exercitu erat. Quùm anceps diu pugna eſſet, Annibal elephantos in primam aciem induci iuſſit: ſi quem iniicere ea res tumultum ac pauorem poſſet. Et primò turbarunt ſigna, ordineſque, & partim occulcatis, partim diſſipatis terrore qui circa erant, nudauerant vna parte aciem; latiuſq; fuga manaſſet, ni C. Decimius Flauus tribunus militum, ſigno arrepto primi haſtati manipulum eius ſigni ſe ſequi iuſſiſſet. duxit vbi maximè tumultum conglobatæ belluæ faciebant: pilaq; in eas coniici iuſſit. Hæſere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu, & tam conferta turba. ſed vt non omnes vulnerati ſunt: ita in quorum tergis infixa ſtetere pila, (vt eſt genus anceps) in fugam verſi etiam integros auertere. Tum iam non vnus manipulus, ſed pro ſe quiſque miles, qui modò aſſequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila coniicere: eo magis ruere in ſuos belluæ: tantoque maiorem ſtragem edere, quàm inter hoſtes ediderant, quanto acrius pauor conſternatas agit quam inſidentis magiſtri imperio reguntur. In perturbatam tranſcurſu belluarum aciem ſigna inferunt Romani pedites: & haud magno certamine diſſipatos, trepidanteſque auertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis ſequendi eſt factus, quam in caſtra pauentes cōpulſi ſunt. nam ſuper alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephanti fortè duo in ipſa porta corruerant, coactique erant milites per foſſam, vallumque ruere in caſtra. ibi maxima hoſtium cędes facta, cæſa ad octo millia hominum, quinque elephanti. Nec Romanis incruenta victoria fuit, mille fermè, & ſeptingenti de duabus legionibus, & ſociorum ſupra mille & trecentos occiſi: vulnerati permulti ciuium, ſociorumq;. Annibal nocte proxima caſtra mouit. Cupientem inſequi Marcellum prohibuit multitudo ſauciorum. Speculatores, qui ſequerentur agmen miſſi, poſtero die retulerunt, *Bruttios Annibalem petere.*

Marcellus fugat Annibalem.

Annibal nocte caſtra mouit.

XVII. Iiſdem ferè diebus & ad Q. Fuluium conſulem Hirpini & Lucani, & Volſcentes, traditis præſidiis Annibalis, quæ in vrbibus habebant, dediderunt ſeſe, clementerque à conſule cum verborum tantum caſtigatione, ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttiis ſimilis ſpes veniæ facta eſt, quum ab iis Vibius & Pactius fratres, longè nobiliſſimi gentis eius, eandem quę data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes veniſſent. Q. Fabius conſul oppidum in Salentinis Manduriam vi cepit. ibi ad quatuor millia hominum capta: & ceteræ prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus, in ipſis faucibus portus poſuit caſtra. naues, quas Liuius tutandis commeatibus habuerat, partim machinationibus onerat, apparatuque mœnium oppugnandorum; partim tormentis & ſaxis, omnique miſſilium telorum genere inſtruit: onerarias quoque, non eas ſolum quæ remis agerentur; vt alii machinas ſcalaſque ad muros ferrent, alii procul ex nauibus vulnerarent mœnium propugnatores. Eæ naues ab aperto mari, vt vrbem aggrederentur, inſtructę parat æque ſunt. Et erat liberum mare claſſe Punica, quum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram tranſmiſſa. In Bruttiis interim, Cauloniæ impugnatores, ſub aduentum Annibalis, ne opprimerentur, in tumulum à præſenti impetu tutum, ad cætera inopem, conceſſere. Fabium Tarentum obſidentem leue dictu momentum ad rem ingentem potiundam adiuuit. Pręſidium Bruttiorum datum ab Annibale Tarentini habebant. eius præſidii præfectus deperibat amore muliérculæ, cuius frater in exercitu Fabii conſulis erat. Is certior literis ſororis factus de noua conſuetudine aduenę locupletis, atq; inter populares tam honorati, ſpem nactus per ſororem quolibet impelli amantem poſſe; quid ſperaret, ad conſulem dedit. quæ quum haud vana cogitatio viſa eſſet, perfuga iuſſus Tarentum tranſire, ac per ſororem præfecto conciliatus, primò occultè animum eius tentando, dein ſatis explorata leuitate, blandiciis mulieribus perpulit eum ad proditionem cuſtodiæ loci, cui præpoſitus erat. Vbi & ratio agendæ rei, & tempus conuenit, miles nocte per interualla ſtationū clam ex vrbe emiſſus, ea quæ acta erant, quæque, vt agerentur, conuenerant, ad conſulē refert Fabius vigilia prima, dato ſigno iis qui in arce erant, quique cuſtodiam portus habebant, ipſe circuito portu ab regione vrbis in orientem verſa occultus conſedit. Canere inde tubę ſimul ab arce, & à portu, & à nauibus, quę aperto mari appulſæ erant; clamorque vndiq; cum ingenti tumultu, vnde minimum periculi erat, de induſtria ortus. Conſul interim ſilentio continebat ſuos. Igitur Democrates, qui præfectus antea claſſis fuerat, forte illi loco præpoſitus, poſtquam quieta omnia circa ſe vidit, alias partes eo tumultu perſonare, vt captæ vrbis interdum excitaretur clamor; veritus ne inter cunctationem ſuam conſul aliquam vim faceret, ac ſigna inferret; præſidium ad arcem, vnde maximè terribilis accidebat ſonus, traducit. Fabius, quum ex temporis ſpacio & ex ſilētio ipſo (quod vbi paulo antè ſtrepebant excitantes vocanteſque *ad arma*, inde nulla accidebat vox) deductas cuſtodias ſenſiſſet: ferri ſcalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præſidium agitare proditionis conciliator nunciauerat, iubet. Ea primum eſt captus murus, adiuuantibus recipientibuſq; Bruttiis: & tranſcenſum in vrbem eſt. deinde proxima refracta porta, vt frequenti agmine ſigna inferrentur. Tum clamore ſublato, ſub ortum fermè lucis nullo obuio armato in forum perueniunt: omneſque vndique, qui ad arcem portumque pugnabant, in ſe conuerterunt. Prælium in aditu fori maiore impetu, quam perſeuerantia commiſſum eſt. non animo, non armis, non arte belli, non vigo-

Fabius obſidet Tarentum.

Ta[illegible] pr[illegible]tion[illegible] captum.

XIIII.

vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur pilis tantum coniectis, prius penè quam consererent manus, terga dederunt, dilapsiq; per nota vrbis itinera in suas amicorumque domos. Duo ex ducibus Nico & Democrates, fortiter pugnantes cecidere. Philomenes; qui proditionis ad Annibalē auctor fuerat, quum citato equo ex prœlio euectus esset, vacuus paulo post equus erransque per vrbem cognitus: corpus nusquam inuentum est. creditum vulgo est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Carthalonem autem præfectum Punici præsidij cum commemoratione paterni hospitii positis armis venientem ad consulem, miles obuius obtruncat. Alij alios passim sine discrimine armatos inermesque cædunt, Carthaginienses Tarentinosque pariter. Brutij quoque multi interfecti, seu per errorem, seu vetere in eos insito odio: seu ad proditionis famam (vt vi potius atque armis captum Tarentum videretur) extinguendam. Tum à cæde ad diripiendam vrbem discursum. Triginta millia seruilium capitum dicuntur capta, ingens argenti vis facti signatique, * auri octoginta septem millia pondo, signa tabulæque, propè vt Syracusarum ornamenta æquarent. Sed maiore animo generis eius præda abstinuit Fabius quā Marcellus: qui interroganti scribæ, *quid fieri de signis vellet* (ingentis magnitudinis Dij sunt, suo quisque habitu in modum pugnantium formati) *Deos iratos Tarentinis relinqui iussit.* Murus inde, qui vrbem ab arce dirimebat dirutus est ac disiectus. Dum hæc Tarenti aguntur, Annibal iis qui Cauloniam obsidebant, in deditionem acceptis: audita oppugnatione Tarenti, dies noctesque cursim agmine acto quum festinans ad opem ferendam, captam vrbem audisset: *Et Romani,* inquit, *suum Annibalem habent. eadē, qua ceperamus, arte Tarentum amisimus.* Ne tamen fugientis modo conuertisse agmen videretur, quo constiterat loco, quinque millia fermè ab vrbe posuit castra. ibi paucos moratus dies, Metapontum sese recepit. inde duos Metapontinos cum literis principum eius ciuitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accepturos, *impunita priora fore, si Metapontum ei cum præsidio Punico prodidissent.* Fabius vera quæ afferrent esse, ratus, diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit: literasque ad principes dedit, quæ ad Annibalem delatæ sunt. Enimuero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo inuictus esset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti, priusquam egrederetur ab Tarento, aues semel atque iterum non addixerunt. hostia quoque cæsa consulenti deos, aruspex *cauendum à fraude hostili, & ab insidiis,* prædixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi vt cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu grauioris quæstionis detegunt insidias. Æstatis eius principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in Hispania quum hiemem totam reconciliandis barbarorū animis, partim donis, partim remissione obsidum captiuorumq; absumpsisset: Edesco ad eum clarus inter duces Hispanos venit. Erant coniux liberique eius apud Romanos. sed præter eam caussam etiam, velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hispaniam omnem auerterat ad Romanum à Punico imperio, traxit eum. Eadē caussa Indibili Mandonioque fuit (haud dubiè omnis Hispaniæ principibus) cum omni popularium manu relicto Asdrubale, secedendi in imminentes castris eius tumulos, vnde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset. Asdrubal quum hostium res tacitis augescere incrementis cerneret, suas imminui: ac fore, vt nisi audendo aliquid moueret, qua cœpissent ruerent: dimicare quam primum statuit. Scipio auidior etiam certaminis erat, quum à spe, quam successus rerum augebat: tum quod prius quam iungerentur hostium exercitus, cum vno dimicare duce, exercituque, quam simul cum vniuersis malebat. Ceterùm etiam si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. nam quum videret nullum esse nauium vsum, quia vacua omnis Hispaniæ ora classibus Punicis erat, subductis nauibus Tarraconem, nauales socios terrestribus copiis addit. & armorum affatim erat captorum Carthagine: & quæ post captam eam fecerat, tanto opificum numero incluso. Cum iis Scipio veris principio ab Tarracone egressu (iam enim & Lælius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum volebat) ducere ad hostem pergit. Per omnia pacata eunti, vt cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis & Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro vtroque locutus, haudquaquam vt barbarus stolidè incauteque, sed potius cum verecunda grauitate: propiorque excusanti transitionem vt necessariam, quam glorianti ea velut ad primam occasionem raptā. *Scire enim se, transfugæ nomen execrabile veteribus sociis, nouis suspectum esse. neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium caussa non nomen faciat. Merita inde sua in duces Carthaginienses* commemorauit, *auaritiam contra eorum, superbiamque, & omnis generis iniurias in se atque populares. Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus apud eos fuisse: animum iam pridem ibi esse, vbi ius ac fas crederet coli. ad Deos quoq; confugere supplices, qui nequeant hominum vim atque iniurias pati. se id Scipionem orare, vt transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. quales ex ea die experiundo cognouerit, perinde operæ eorum preciū faciat.* Ita prorsus respondet facturum Romanus: *nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, vbi nec diuini quicquam nec humani sanctum esset.* Productæ deinde in conspectum eius coniuges, liberique, lacrimantibus gaudio reddūntur, atque eo die in hospitium abducti. Postero die fœdere accepta fides, dimissique ad copias

Indibilis ad Scipionem oratio.

pias

pias adducendas. Iisdem deinde in castris tendebant, donec ducibus iis ad hostem peruentum est. Proximus Carthaginiensium exercitus Asdrubalis prope vrbem Bætulam erat.

XX. *Scipio Asdrubalem adoritur.*

pro castris equitum stationes habebat. In eas velites antesignanique, & qui primi agminis erant: aduenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo contemptim impetum fecerunt, vt facile appareret, quid vtrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt: signaque Romana portis prope ipsis illata. Atque illo quidem die irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Asdrubal in tumulum copias recepit, plano campo in summo patentem: fluuius ab tergo, ante circaque velut ripa præceps oram eius omnem cingebat. suberat & altera inferior summissa fastigio planities. eam quoque altera crepido haud facilior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Asdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas, leuiumque armorum Baleares, & Afros demisit. Scipio circumuectus ordines signaque, ostendebat hostem, *prædamnata spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis aut armorum, stare in conspectu. sed altiora mœnia habuisse Carthaginem quæ transcendisset miles Romanus. nec tumulos, nec arcem, nec mare quidem armis obstitisse suis. ad id fore altitudines, quas cepissent, hostibus vt per præcipitia & præruptam salientes fugerent. eam quoque se illis fugam clausurum.*

Scipio suos hortatur.

Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam defertur amnis, iubet: alteram viam insidere, quæ ab vrbe per tumuli obliqua in agros ferret. ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad leuem armaturam infimo stanté supercilio ducit. Per aspreta primum, nihil aliud quam via impediti iere. deinde vt sub iactum venerunt telorum, primò omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa quæ locus strata passim omnia fermè missilia præbet, ingerere: non milites solum, sed etiam turba calonum immista armatis. Ceterum quamquam ascensus difficilis erat, & propè obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros, & pertinacia animi, subierunt primi. Qui simul cepere aliquid æqui loci, vbi firmo consisterent gradu, leuem & concursatoré hostem, atq; interuallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus conserendas manus, expulerunt loco: & cæde magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. Inde Scipio iussis aduersus mediam euadere aciem victoribus, ceteras copias cum Lælio diuidit: atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inueniret, iubet: ipse ab læua circuitu haud magno in transuersos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonãtem vndique clamorem flectere cornua & obuertere ordines volunt. Hoc tumultu & Lælius subiit. & dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima acies, locusq; ad euadendum & mediis datus est: qui per tam iniquum locum stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam euasissent. Quum ab omni parte cędes fierent, Scipio, qui læuo cornu in dextrum incurrerat, maximè in nuda hostium latera pugnabat. Et iam ne fugę quidem patebat locus. nam & stationes vtrimque Romanæ dextra lęuaque insederant vias: & portam castrorum ducis principumque fuga clauserat, addita trepidatione elephantorum, quos territos æquè atq; hostes timebant. Cæsa igitur ad octo millia hominum. Asdrubal iam antequam dimicaret, pecunia rapta, elephantisque præmissis, quam plurimos poterat de fuga excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio castris hostium potitus, quum pręter libera capita omnẽ prædam militibus concessisset; in recensendis captiuis decem millia peditum, duo millia equitum inuenit. ex iis Hispanos sine precio omnes domum dimisit. Afros vendere quęstoré iussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum & ante deditorum, & pridie captorum, *regem* cum ingenti consensu appellauit. Tum Scipio silentio per præconem facto, *sibi maximum nomen imperatoris esse* dixit, *quo se milites sui appellassent. regium nomen alibi magnum, Romæ intolerandum esse. regalem animũ in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacitè iudicarent; vocis vsurpatione abstinerent.* Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum diuisa, & ex magna copia captorum equorum trecentos quos vellet, eligere Indibilem iussit. Quũm Afros venderet iussu imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni, quùm audisset regii generis esse, ad Scipionem misit, quem quũ percunctaretur Scipio, *quis, & cuiás, & cur id ætatis in castris fuisset*: *Numidam se lacrymans esse* ait. *Massiuam populares vocare. orbum à patre factum, apud maternum auum Galam regem Numidarum educatum: cum auunculo Masanissa, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam traiecisse. prohibitum propter ætatem à Masanissa: nunquam ante prœlium iniisse. eo die se, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio auunculo clam armis equoque sumpto in aciem exisse: ibi prolapso equo effusum in præceps, captum ab Romanis esse.* Scipio quum asseruari Numidam iussisset, quæ pro tribunali agenda erant, peragit. inde quum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Massanissam reuerti?* quum effusis gaudio lacrimis, *cupere vero*, diceret: tum puero annulum aureum, tunicam lato clauo cum Hispano sagulo, & aurea fibula, equumque ornatum donat, iussisque prosequi quoad vellet equitibus dimisit. De bello inde consilium habitum. & auctoribus quibusdam *vt confestim Asdru-*

X. *Asdrubal in fugam versus.*

Scipio imperator appellatur.

Scipio Massiuam Masanissæ nepotem dimittit.

XXI.

Asdrubale persequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Asdrubal cum eo iungerent copias, præsidio tantùm ad insidendũ Pyrenęum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis assumpsit. Paucis post prœlium factum ad Bætulam diebus, quum Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset: Asdrubal Gisgonis filius & Mago imperatores ex vlteriore Hispania ad Asdrubalem venere: serum post male gestam rem auxilium: consilio in cætera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi cõferentibus, quid in cuiusque prouinciæ regione animorum Hispanis esset, vnus Asdrubal Gisgonis *vltimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum & Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginiensibus satis fidam* censebat. Inter Asdrubalem alterum, & Magonem constabat, *beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publicè priuatimq; esse: nec transitionis finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in vltima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque etiam si senatus Carthaginiensium non censuisset, eundum tamen Asdrubali fuisse in Italiam, vbi belli caput & rerum summa esset: simul vt Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret. exercitum eius quum transitionibus, tum aduerso prœlio imminutum, Hispaniæ repleri militibus. Et Magonem, Asdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baleares traiicere. Asdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire: nec cum Romano manus conserere. Masanissæ ex omni equitatu quod roboris esset, tria millia equitum expleri: eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari.* his decretis, ad exsequenda quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta. Romæ fama Scipionis indies crescere; Fabio Tarentum captum astu magis quàm virtute, gloriæ tamen esse. Fuluii senescere fama. Marcellus etiam aduerso rumore esse, super quàm quòd primo male pugnauerat, quia vagante per Italiam Annibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is iam à prima pugna quæ aduersa fuerat, assiduis concionibus infamem inuisumque plebi Claudium fecerat, & iam de imperio abrogando eius agebat: quum tamen necessarii Claudii obtinuerunt, *vt relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam veniret ad purganda ea, quæ inimici obiicerent: nec de imperio eius abrogando absente ipso ageretur.* Fortè sub idẽ tempus & Marcellus ad deprecandam ignominiam, & Q. Fuluius consul comitiorũ causa Romam venit. Actum de imperio Marcelli in circo Flaminio est, ingenti concursu plebisque & omnium ordinum. Accusauit tribunus plebis non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum, & cunctatione fieri, vt Annibal decimum iam annum Italiam prouinciam habeat, diutius ibi quam Carthagine vixerit: habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum, bis cæsum exercitum eius, æstiua Venusiæ sub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione rerum suarũ, vt non rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eũ ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quintius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Diues, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Iulius Cæsar, Q. Claudius Flamen comitiorum ipsorum diebus solicita ciuitas de Etruriæ defectione fuit. Principium eius rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam prouinciam proprętor obtinebat. Itaq; confestim eo missus Marcellus consul designatus, qui rem inspiceret; ac si digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieuerunt. Tarentinorum legatis pacẽ petentibus cum libertate ac legibus suis, responsum ab senatu est, *vt redirent quum Fabius consul Romam venisset.* Ludi & Romani & plebeii eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus, & Seruius Sulpicius Galba: plebeii, C. Seruilius, & Q. Cæcilius Metellus. *Seruiliũ* negabant *iure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse; quod patrẽ eius, quem triumuirum agrarium occisum à Boiis circa Mutinam esse, opinio per decem annos fuerat, viuere, atq; in hostium potestate esse satis constabat.* Vndecimo anno Punici belli consulatum inierũt M. Marcellus quintum (vt numeretur consulatus, quẽ vitio creatus non gessit) & T. Quintius Crispinus. Vtrique consulum Italia decreta prouincia est, & duo consulum prioris anni exercitus: tertius tũ erat Venusiæ cui M. Marcellus præfuerat: ita vt ex tribus eligerẽt duos quos vellent, tertius ei traderetur, cui Tarentum & Salentini prouincia euenisset. Cæteræ prouinciæ ita diuisę prætoribus. P. Licinio Varo vrbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, & quo senatus censuisset: Sex. Iulio Cæsari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annũ est Q. Fuluio Flacco, vt prouinciam Capuam, quæ T. Quintii prætoris fuerat, cum vna legione obtineret: prorogatum & C. Hostilio Tubulo est, vt propraetor in Etruriam ad suas legiones succederet C. Calpurnio. Prorogatum & L. Veturio Philoni est, vt proprætor Galliam eandẽ prouinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinuisset. Quòd in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretũ ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam prouinciã cum duabus legionibus obtinuerat. additæ ei ad præsidium prouinciæ quinquaginta longæ naues, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni, & M. Sillano suæ Hispaniæ, suiq; exercitus in annum decreti. Scipio, ex octuaginta nauibus, quas aut secum ex Italia adductas, aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere iussus: quia fama

Etruria deficit.

XXIV. (A. V. C. IↃXLII.)

Prouinciarum diuisio.

erat, magnum naualem apparatum eo anno Carthagine esse: ducentis nauibus omnem oram Italiæ, Siciliæque ac Sardiniæ impleturos. Et in Sicilia ita diuisa res est. Sex. Cæsari exercitus Cannensis est datus. M. Valerius Læuinus (ei quoq; enim in annum prorogatum imperium est) classem quæ ad Siciliam erat nauium septuaginta obtineret. adderet eo triginta naues quæ ad Tarentũ priore anno fuerant. cum ea centum nauium classe, si videretur ei, prædatum in Africam traiiceret. Et P. Sulpicio, vt eadem classe Macedoniam Græciamque prouinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus quæ ad vrbem Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, quo opus esset, vt scriberent, consulibus permissum. Vna & viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est. Et P. Licinio Varo prætori vrbis negotium datum, *vt nauas longas triginta veteres reficeret, quæ Hostiæ erant, & viginti nouas naues sociis naualibus compleret, vt quinquaginta nauium classe oram maris vicinam vrbis Romæ tueri posset.* C. Calpurnius vetitus ab Arretio mouere exercitum nisi cùm successor venisset. Idem & Tubulo imperatum, *vt inde præcipue caueret, ne qua noua consilia orirentur.* Prætores in prouincias profecti. Consules religio tenebat, quod prodigiis aliquot nunciatis, non facile litabant. Ex Campania nunciata erant *Capuæ duas ædes, Fortunæ, & Martis, & sepulchra aliquot de cælo tacta: Cumis* (adeo mininis etiam rebus praua religio inserit Deos) *mures in æde Iouis aurum rosisse. Cassini examen apum ingens in foro consedisse. Et Ostiæ murum, portamque de cælo tactam. Cære vulturium volasse in ædem Iouis. Vulsiniis sanguine lacum manasse.* Horum prodigiorum caussa diem vnum supplicatio fuit. Per dies aliquot hostiæ maiores sine litatione cæsę, diuque non impetrata pax Deum, in capita consulum, Republica incolumi, exitiabilis prodigiorũ euentus vertit. Ludi Appollinares Q. Fuluio, Ap. Claudio consulibus à P. Cornelio Sulla prætore vrbis primum facti erant. inde omnes deinceps prætores vrbani fecerant: sed in vnum annum vouebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia grauis incidit in vrbem, agrosque: quæ tamen magis in longos morbos quam in perniciales euasit. Eius pestilentiæ caussa, & supplicatum, per compita tota vrbe est, & P. Licinius Varus prætor vrbis legẽ ferre ad populum iussus, *vt hi ludi in perpetuum in statam diem vouerentur.* Itaque ipse primus ita vouit, fecitq; ante diem tertium Nonas Quintiles, is dies deinde solennis seruatus. De Aretinis, & fama indies grauior, & cura crescere Patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est *ne differret obsides ab Arretinis accipere:* cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus. qui vt aduenit, extemplo Hostilius legionem vnam, quæ ante vrbem castra habebat, signa in vrbem ferre iussit, præsidiaque locis idoneis disposuit, tum in foro citatis senatoribus obsides imperauit. Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, *aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturũ,* edixit, inde portas custodire iussit tribunos militum, præfectosque socium & centuriones, ne quis nocte vrbe exiret. Id segnius, negligentiusque factũ. septem principes senatus, prius quam custodię in portis locarentur, ante noctem cum liberis euaserunt. Postero die luce prima quum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. à ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorũ accepti, traditiq; C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quàm ante fuerant, in senatu fecit. itaque tamquam imminente Etrusco tumultu, legionem alteram ex vrbanis Arretium ducere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio vrbis. C. Hostilium cũ cetero exercitu placuit totam prouinciam peragrare, & cauere *ne qua occasio nouare cupientibus res daretur.* C. Terentius vt Arretium cum legione venit, claues portarum quum magistratus poposcisset, negãtibus iis comparere: fraude amotas magis ratus, quam negligẽtia intercidisse; ipse alias claues omnibus portis imposuit: cauitque cum cura, vt omnia in potestate sua essent. Hostilium intentius monuit, *vt in eo spem non moturos quicquam Etruscos poneret, si ne quid mouere possent, præcauisset.* De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso quos ceperat armis, aliis infensis, & plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ, pœnæq;. Senatusconsultum in sententiam M. Acilii factum est, *vt oppidum præsidio custodiretur: Tarentiniq́; omnes intra mœnia continerentur: res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiæ esset.* Et de M. Liuio præfecto arcis Tarentinæ haud minore certamine actum est, aliis sententiis notantibus præfectum, *quòd eius socordia Tarentum proditũ hosti esset:* aliis præmia decernentibus, *quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeq́; vnius eius opera receptum Tarentum foret:* mediis *ad censores, non ad senatum cognitionem de eo pertinere dicentibus.* cuius sententiæ & Fabius fuit. adiecit tamen, *fateri se, opera Liuii Tarentum receptum (quod amici eius vulgo in senatu iactassent) neque enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quintius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fuluius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ obiectæ animo religiones tenebant. in quibus quod quum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori & Virtuti vouisset, dedicatio eius à pontificibus impediebatur: quòd negabant *vnam cellam amplius quàm vni Deo ritè dedicari. quia si de cælo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret: quod vtri Deo diuina res fieret, sciri non posset. neque enim duobus, nisi certis Deis ritè vna hostia fieri.* ita addita Virtutis ædes approperato opere: neque tamen ab ipso

Marginalia: Prodigia. XXV. Appollinares ludi. Pestilentia. XXVI. XX De Tarentinis. Virtutis ædes.

ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Brutiis Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum ferebatur, omne genus tormentorũ, machinarumque ex Sicilia accersierat: & naues indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem vrbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium Annibal admouerat copias: & collegam eduxisse iam à Venusia exercitum fama erat, cui coniungi volebat. Itaque in Apuliam ex Brutiis reditum, & inter Venusiam Bantiamq; , minus trium millium passuum interuallo, consules binis castris consederant. In eandem regionem & Annibal rediit, auerso ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces propè quotidie milites in aciem excire, haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse. II. Annibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat, victusque erat: vt cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex vano haberet: ita duobus consulibus haud quaquam sese parem futurum credebat. itaque totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Leuia tamen prœlia inter bina castra vario euentu fiebant: quibus quum extrahi æstatem posse consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, vt ex Sicilia Locros cum classe traiiceret, scribunt. Et vt ab terra quoque oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in præsidio erat, duci eò iusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos comperta Annibali quum essent, mittit ad insidendam à Tarento viam. ibi sub tumulo Peteliæ equitum duo, peditum tria millia in occulto locata: in quæ inexplorato euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, & mille ducenti fermè viui capti. alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediêre. Tumulus erat siluestris inter Punica & Romana castra, ab neutris primò occupatus: quia Romani qualis pars eius, quæ vergeret in hostium castra, esset, ignorabant. Annibal insidiis, quam castris aptiorem eum crediderat, itaque nocte ad id missus aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione mouebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, *occupandum eum tumulum esse, & castello firmandum: ne, si occupatus ab Annibale foret, velut in ceruicibus haberent hostem.* Mouit ea res Marcellum, & collegæ, *Quin imus*, inquit, *ipsi cum equitibus paucis exploratum? subiecta res oculis, certius dabit consilium.* Adsentiente Crispino, cum equitibus ducentis & viginti, ex quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur. Secuti M. Marcellus consulis filius, & A. Manlius, tribuni militum: simul & duo præfecti sociûm, L. Arennius, & M. Aulius. Immolasse eo die quidam memoriæ prodidere consulem Marcellum, & prima hostia cæsa, iecur sine capite inuentum, in secunda omnia comparuisse, quæ assolet. auctum etiam visum in capite: nec id sane aruspici placuisse, quod secundum trunca & turpia exta, nimis læta apparuissent. XXIX. Ceterùm consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Annibale, vt numquam satis castra castris collata duceret. tum quoque vallo egrediens signum dedit, vt ad locum miles esset paratus: si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent, ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat, inde in collem aperta vndique, & conspecta ferebat via. Numidis speculator nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum caussa longius à castris progressos possent excipere, signum dat vt pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante apparuere, quibus obuiis ab iugo ipso consurgendum erat, quam circumiere qui à tergo includerent viam. Tum vndique omnes exorti, & clamore sublato impetum fecêre. Quum in ea valle consules essent, vt neque euaderent in iugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumuenti haberent: extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pauorem ceteris iniecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando, ipsiq; ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambos consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum & ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus iaculis icto, & Marcello adolescente saucio & ipso, effugerunt. *Marcellus consul lancea transfixus.* Interfectus A. Manlius tribunus militum, & ex duobus præfectis sociûm M. Aulius occisus, L. Arennius captus. & lictores consulum quinque viui in hostium potestatem venerunt. ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt. equites tres & quadraginta aut in prœlio, aut in fuga ceciderunt: duodeuiginti viui capti. Tumultuatum & in castris fuerat, vt consulibus irent subsidio: quũ consulem, & filium alterius consulis saucios, exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernũt. Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit: tum quòd nec pro ætate, (maior iam enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis, tam improuidè se collegamque, & prope totam Rempublicam in præceps dederat. Multos circa vnam rem ambitus fecerim, si quæ de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Vt omittam alios, L. Cælius triplicem rei gestæ ordinem edit: vnam traditam fama: alteram scripta laudatione filii, qui rei gestæ interfuerit: tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Ceterùm ita fama variat, vt tamen plerique *loci speculandi caussa castris egressum*; omnes, *insidiis circumuentum*

XXX. tradant. Annibal magnum terrorem hostibus morte consulis vnius, vulnere alterius, iniectum esse ratus, ne cui deesset occasioni, castra in tumulum, in quo pugnatū erat, extemplò transfert: ibi inuentum Marcelli corpus sepelit. Crispinus & morte collegæ, & suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes in iis loco alto & tuto vndique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt, alter ad inferendā, alter ad cauendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Annibal potitus erat. eius signi errore ne qui dolus necteretur à Pœno, metuens Crispinus, circa ciuitates proximas miserat nuncios: *occisum collegam esse, annuloque eius hostem potitum: ne quibus literis crederet nomine Marcelli compositis.* Paulò ante hic nuncius consulis Salapiam venerat, quum literæ ab Annibale allatæ sunt, Marcelli nomine cōpositæ: se nocte, quæ diem illum secutura esset, *Salapiam venturum, parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo opera eorum opus esset.* Sensere Salapiani fraudem: & ab ira non defectionis modo, sed etiam equitum interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro nuncio, (perfuga autem Romanus erat) vt sine arbitro milites quæ vellent, agerent, oppidanos per muros vrbisque opportuna loca in stationibus disponunt: custodias, vigiliasque in eam noctem intentius instruunt. circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Annibal quarta vigilia fermè ad vrbē accessit. Primi agminis erant perfugæ Romanorum, & arma Romana habebant. ii, vbi ad portam est ventum, Latinè omnes loquentes excitant vigiles: *aperirique portam iubent: consulem adesse.* Vigiles velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri. porta cataracta deiecta clausa erat. eam partim vectibus leuant: partim funibus subducunt in tantum altitudinis, vt subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum perfugæ certatim ruunt per portam: & quum sexcenti fermè intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapiani, alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, vt inter pacatos, gerentes arma inuadūt: alii è turribus portæ murisque saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. Ita inde Annibal suamet ipse fraude captus abiit: profectusque ad Locrorum soluendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia aduecto oppugnabat. Magoni iam haud fermè fidenti, retenturum defensurumque se vrbem, prima spes morte nunciata Marcelli affulsit, secutus inde nuncius, *Annibalem Numidarum equitatu præmissos ipsum quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi.* Itaque vbi primùm Numidas edito è speculis signo aduentare sensit, & ipse patefacta repente porta ferox in hostes erumpit. Et primò, magis, quia improuiso id fecerat, quàm quod par viribus esset, anceps certamen erat. deinde vt superuenere Numidæ, tantus pauor Romanis est iniectus, vt passim ad mare ac naues fugerent, relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita aduentu Annibalis soluta Locrorum obsidio est.

Annuli abusus.

Salapiani fraudem Annibalis eludunt.

Annibal Locrorum obsidionem soluit.

XXXI. Crispinus postquam in Brutios profectum Annibalem sensit, exercitum cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum militū Venusiam adducere iussit. ipse cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ grauitate vulnerū patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, *quantoque ipse in discrimine esset. se comitiorum caussa non posse Romam venire: quia nec viæ laborem passurus videretur, & de Tarento solicitus esset, ne in Brutiis Annibal eò conuerteret agmen. legatos opus esse ad se mitti viros prudentes, cum quibus, quæ vellet, de Republica loqueretur.* Hæ literæ recitatæ, & magnum luctum alterius consulis, & metum de altero fecerunt. Itaque & Q. Fabium filium ad exercitum Venusianum miserunt: & ad consulem tres legati missi, Sex. Iulius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nunciare consuli iussi, *vt si ad comitia ipse Romam venire non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum caussa, si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere, legiones, in qua plurimas sociorum vrbes tueri posset.* Eadem æstate M. Valerius cum classe centum nauium ex Sicilia in Africam transmisit: & ad Clupeam vrbem exscensione facta, agrum latè nullo fermè obuio armato vastabat. inde ad naues raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit, classem Punicam aduentare. octoginta erant & tres naues. Cum iis haud procul Clupea prosperè pugnat Romanus. decem & octo nauibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri naualique præda Lilybæum rediit. Eadem æstate & Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit. quos & Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum finitimo bello vrebat: & Ætoli nauibus per fretum, quod Naupactum & Patras interfluit (Rhion incolæ vocant) exercitu traiecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam traiecturum.

Crispini Cos. literæ ad senatū.

Naualis pugna Romani vincunt.

XXXII. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam vrbem, Ætoli duce Physia qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant & ab Attalo auxilia secum: & mille fermè ex Romana classe à P. Sulpicio missos. Aduersus hunc ducem, atque has copias Philippus bis prospero euentu pugnauit: multos admodum hostium vtraque pugna occidit. inde quum Ætoli metu compulsi Lamiæ vrbis mœnibus tenerent sese. Philippus ad Phaleram exercitum reduxit. in Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum, tutasque circa stationes,

tiones, & aliam opportunitatem maritimam, terrestrémque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo, Rhodiisque, & Atheniensibus & Chiis venerunt, ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum. Adhibitus ab Ætolis ex finitimis pacificator Aminander rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioris quam pro ingeniis Græcorum gentis: quàm ne Philippus regnumque eius, graue libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum; concilioque ei & locus, & dies certa indicta. interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, vt Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portubus & littorum appulsu arceret. Inde præsidio relicto aduersus Attalum, si forte interim traiecisset, profectus, ipse cum paucis equitum, leuisque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione Hereorũ, Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia *se Macedonum reges ex ea ciuitate oriundos referunt:* Hereis peractis, ab ipso ludicro extemplo Rhium profectus est, ad indictum multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiendo bello actum, ne caussa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam esset. Sed ea omnia vixdum induciarum tempore circumacto, Ætoli turbauere: postquam & Attalum Æginam venisse, & Romanam classem stare ad Naupactũ audiuere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eædem legationes erant, quæ ad Phaleram egerãt de pace, primum questi sunt *quædam contra fidem conuentionis tempore induciarum facta:* postremò negarunt *dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi Pylum redderent. Sationis restitueretur Athamanis, Scerdileto & Pleurato Parthini.* id verò indignum ratus Philippus, victos victori sibi vltro conditiones ferre: *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse,* dixit, *spem vllam habentem quieturos Ætolos; sed vt omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli caussam quæsisse.* ita infecta pace concilium dimisit, quatuor millibus armatorum relictis ad præsidium Achæorum, & quinque longis nauibus acceptis. quas si adiecisset missæ nuper ad se classi Carthaginiensium, & ex Bithynia ab rege Prusia venientibus nauibus, statuerat nauali prœlio lacessere Romanos, iam diu in ea regione potentes maris. ipse ab eo concilio Argos regressus: iam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præsentia sua. Occupato rege apparatu

XXXII. ludorum, & per dies festos licentius quàm inter belli tempora remittente animum, P. Sulpicius ab Naupacto profectus, classem appulit inter Sicyonem & Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effuse vastauit. Fama eius rei Philippum ab ludis exciuit: raptimque cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim per agros, grauesq; præda (vt qui nihil tale metuerent) adortus Romanos compulit ad naues. Classis Romana haudquaquam læta præda Naupactum rediit. Philippus quoque ludorum qui reliqui erant, celebritate quantæcumque de Romanis tum victoriæ partæ famam auxerat, lætitiaque ingenti celebrati festi dies: eo magis etiam, quod populariter dempto capitis insigni, purpura atque alio regio habitu æquauerat ceteris se in speciem: quo nihil gratius est ciuitatibus liberis. Præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. vagabatur enim cum vno aut altero comite per maritimas domos dies noctesque: & submittendo se in priuatum fastigium, quo minus suspectus, eo solutior erat: & libertatem quum aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat: periculosumque & viris & parentibus erat, moram incommoda seueritate libidini regiæ fecisse. vni etiam principi Achæorum Arato adempta vxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat. Per hæc flagitia solenni Nemeorum peracto, paucisque additis diebus, Dymas est profectus ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in vrbem erat, eiiciendum. Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymas regi occurrere: & Eleorum accensi odio, quod à cæteris Achæis dissentirent: & infensi Ætolis, quos Romanum quoq; aduersus se mouisse bellum credebant. Profecti à Dymis coniuncto exercitu transeunt Larissum amnem, qui Eleum agrum ab Dymeo dirimit. Primum diem, quo

XXXIV. fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt. Postero die acie instructa ad vrbem accesserunt, præmissis equitibus, qui obequitando portis promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant Sulpicium cum quindecim nauibus ab Naupacto Cyllenen traiecisse: & expositis in terram quatuor millibus armatorum silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improuisa res ingentem iniecit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque Romana signa atque arma cognouere. Et primò recipere suos voluerat rex: dein contracto iam inter Ætolos & Trallos (Illyriorum id est genus) certamine, quum vrgeri videret suos, & ipse rex cum equitatu in cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo traiectus, quum prolapsum per caput regem effudisset, atrox pugna vtrimque accensa est: & ab Romanis impetu in regem facto, & protegentibus regiis. insignis & ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset prœliũ inire. deinde quum iam impar certamen esset, caderentque circa eum multi, & vulnerarentur, raptus ab suis, atque alteri equo iniectus fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab vrbe Eleorum posuit. postero die omnes copias ad propin-

Philippi libidines.

Philippus Eleum agrum populatur.

quum Eleorum caſtellum (Pyrgum vocant) duxit: quò agreſtium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulſam audierat. eam inconditam inermemque multitudinem primo ſtatim terrore adueniens cepit: compenſaueratque ea præda, quod ignominiæ ad Elim acceptũ fuerat. Diuidenti prædam, captiuosque (fuerãt autem quatuor millia hominum, pecorumque omnis generis ad viginti millia) nuncius ex Macedonia venit: *Eropum quendam corrupto arcis præſidiiq́; præfecto, Lychnidum cepiſſe, tenere & Daſſaretiorum quoſdam vicos, & Dardanos etiam concire.* Omiſſo igitur Achaico atque Ætolico bello, relictis tamen duobus millibus & quingentis omnis generis armatorum, cum Menippo & Polyphante ducibus ad præſidium ſociorũ, profectus ab Dymis per Achaiam Bœotiamque & Bebœidem, decimis caſtris Demetriadem in Theſſaliam peruenit.

Philippus ab Ætolico bello reuocatur ob domeſticas ſeditiones.

XXXV.

Ibi alii maiorem afferentes tumultum nuncii occurrunt: *Dardanos in Macedoniam effuſos, Oreſtidem iã tenere, ac deſcendiſſe in Æſtræũ campum: famamq́; inter barbaros celebrem eſſe, Philippum occiſum.* Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sycionem pugnauit: in arborem illatus impetu equi ad eminentem ramũ, cornu alterum galeæ perfregit. id inuentum ab Ætolo quodam, perlatumque in Ætoliam ad Scerdiletum, cui notum erat inſigne galeæ; famam interfecti regis vulgauit. Poſt profectionem ex Achaia Philippi, Sulpicius Æginã claſſe profectus cum Attalo ſeſe coniunxit. Achæi cum Ætolis, Eleisq; haud procul Meſſene proſperam pugnam fecerũt. Attalus rex, & P. Sulpicius Æginæ hibernarunt. Exitu huius anni T. Quintius Criſpinus conſul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum cauſſa dicto L. Manlio Torquato, ex vulnere moritur. alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat: duo conſules ſine memorando prœlio interfecti, velut orbam Rempubl. reliquerant. Dictator Manlius magiſtrũ equitum Cn. Seruilium (qui tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus quo die primùm eſt habitus, ludos magnos facere dictatorẽ iuſſit, quos M. Æmilius prætor vrbis, C. Flaminio, Cn. Seruilio conſulibus fecerat: & in quinquennium vouerat. Tum dictator & ludos fecit, & in ſequens luſtrum vouit.

Ludi magni.

Ceterùm quum duo conſulares exercitus tam prope hoſtem ſine ducibus eſſent, omnibus aliis omiſſis, vna præcipua cura Patres populumque inceſſit, conſules primo quoq; tempore creandi: & vt potiſſimum crearent, quorum virtus ſatis tuta à fraude Punica eſſet; *quum toto eo bello damnoſa, præpropera ac feruida ingenia imperatorum fuiſſe: tum eo ipſo anno conſules nimia cupiditate conſerendi cum hoſte manum, in nec opinatam fraudem lapſos eſſe. ceterùm Deos immortales miſertos nominis Romani, pepercisse innoxiis exercitibus: temeritatem conſulum ipſorum capitibus damnaſſe.*

XXXVI.

Quum circumſpicerent Patres, quoſnam conſules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. ei collega quærebatur. & virum quidem eum egregium ducebant: ſed promptiorem acrioremque quam tempora belli poſtularent, aut hoſtis Annibal: temperandum acre eius ingenium moderato & prudenti viro adiuncto collega cenſebant. M. Liuius erat multis ante annis ex conſulatu populi iudicio damnatus. quam ignominiam adeò ægrè tulerat, vt & rus migrarit: & per multos annos & vrbe, & omni cœtu caruerit hominum. octauo fermè poſt damnationem anno M. Claudius Marcellus, & M. Valerius Læuinus conſules reduxerant eum in vrbem, ſed erat veſte obſoleta, capilloque & barba promiſſa, præferens in vultu habituque inſignem memoriam ignominiæ acceptæ. L. Veturius, & P. Licinius cenſores eum tondere, & ſqualorem deponere, & in ſenatum venire, fungique aliis publicis muneribus coegerunt. ſed tum quoque aut verbo aſſentiebatur, aut pedibus in ſententiam ibat, donec cognati hominis eum cauſſa M. Liuii Macati, quum de fama eius ageretur, ſtantẽ coegit in ſenatu ſententiam dicere. Tum ex tanto interuallo auditus conuertit ora hominum in ſe, cauſſamq; ſermonibus præbuit, *indigno iniuriam à populo factam, magnoq́; id damno fuiſſe, quod tam graui bello nec opera nec conſilio talis viri vſa Reſpublica eſſet. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Læuinum dari collegas poſſe, quia duos patricios creari non liceret. eandem cauſſam in T. Manlio eſſe, præterquam quod recuſaſſet delatum conſulatum, recuſaturusq́; eſſet. egregium par conſulum fore, ſi M. Liuium C. Claudio collegam adiunxiſſent.* Nec populus mentionẽ eius rei ortam à Patribus eſt aſpernatus.

M.L conſ crea

Vnus eam rem in ciuitate, is cui deferebatur, honos, abnuebat: *leuitatem ciuitatis accuſans: Sordidati rei non miſertos, candidam togam inuito offerre: eodem honores, pœnasq́; congeri. ſi bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnaſſent? ſi noxium comperiſſent, quid ita malè credito priore conſulatu, alterum crederent?* Hæc taliaque arguentem & querentem, caſtigabant Patres; *& M. Furium memorantes reuocatum de exilio, patria pulſum ſede ſua reſtituiſſe. vt parentum ſæuitiã, ſic patriæ, patiendo ac ferendo leniendam eſſe.* adnixi omnes cum C. Claudio M. Liuium conſulem fecerunt.

X

Poſt diem tertium eius diei prætorum comitia habita. Prętores creati L. Porcius Licinus, C. Manlius, A. & C. Hoſtilii Catones. Comitiis perfectis, ludisque factis, dictator & magiſter equitum magiſtratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor miſſus, vt ex ea prouincia C. Hoſtilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius conſul habuerat. & L. Manlius trans mare legatus iret, viſeretque quæ res ibi gererentur: ſimul, quod Olympiæ ludicrum ea æſtate futurum erat, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur: vt ſi tuto per hoſtem poſſet, adiret id concilium: vt qui Siculi bello ibi profugi, aut Tarentini ciues relegati ab Annibale eſſent domos redirent: ſcirentque *ſua omnia, quæ ante bellum habuiſſent,*

sent, reddere populum Romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neq; consules in Republica erant: in consules designatos omnes versi; quamprimum eos sortiri prouincias, & præsciscere quam quisque eorum prouinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto à Q. Fabio Maximo, inimicitiæ ante nobiles inter eos erant, & acerbiores eas, indignioresque Liuio sua calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat. itaque is magis implacabilis erat: & *nihil opus esse reconciliatione* aiebat: *acrius & intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.* Vicit tamen auctoritas senatus, vt positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent Rempublicam. Prouinciæ iis non permistæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diuersæ extremis Italiæ finibus: alteri aduersus Annibalē Bruttii, Lucani; alteri Galliæ aduersus Asdrubalem (quem iam Alpibus appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia, quique in Etruria essent, addito vrbano, *eligeret quam mallet*, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii prouincia euenisset, nouis legionibus vrbanis scriptis, vtrius mallet consulum prioris anni exercitum sumeret. Relictum à consule exercitum Q. Fuluius proconsul acciperet: eique in annum imperium esset. & C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutauerant prouinciam, pro Tarento Capuam mutauerunt. legio vna data, cui Fuluius proximo anno præfuerat. De Asdrubalis aduentu in Italiam cura indies crescebat. Massiliensium primùm legati nunciauerant, *eum in Galliam transgressum: erectosq; aduentu eius, quia magnum pondus auri attulisse diceretur, ad mercede auxilia conducenda Gallorum animos.* missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius & M. Retius ad rem inspiciendam, retulerant, *misisse se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum principes Gallorum omnia explorata referrent. pro comperto habere, Asdrubalem ingenti iam coacto exercitu proximo vere Alpes traiecturum: nec tum cum quicquam aliud morari, nisi quod clausæ hieme Alpes essent.* In locum M. Marcelli L. Aquilius Pætus augur creatus, inauguratusque. & Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno & lustrum conditū est à censoribus P. Sempronio Tuditano, & M. Cornelio Cethego. Censa ciuium capita centum triginta septem millia centum & octo: minor aliquantò numerus quam qui ante bellum fuerat. Eo anno primum, ex quo Annibal in Italiam venisset, comitium tectum esse, memoriæ proditum est, & ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello, & C. Seruilio. & plebeiis ludis biduum instauratum ab Q. Mamilio, & M. Cæcilio Metello ædilibus plebis. & tria signa ad Cereris ædem dederunt. & Iouis epulum fuit ludorum caussa. Consulatum inde incunt C. Claudius Nero, & M. Liuius iterum. qui, quia iam designati prouincias sortiti erant, prætores sortiri iusserunt. C. Hostilio vrbana iurisdictio euenit: addita & peregrina, vt tres in prouincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Manlio Sicilia, L. Porcio Gallia euenit. Summa legionum trium & viginti; ita per prouincias diuisa, vt binæ consulum essent, quatuor Hispania haberet: tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia & Gallia: duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fuluius in Bruttiis: duas Q. Claudius circa Tarentum & Salentinos; vnam C. Hostilius Tubulus Capuæ: duæ vrbanæ vt scriberentur. primis quatuor legionibus populus tribunos creauit. in ceteras consules miserunt.

(A. V. C. 545 ...)

XXXIX. Priusquam consules proficiscerentur, nouendiale sacrum fuit: quia Veiis de cœlo lapidauerat. Sub vnius prodigii (vt fit) mentionem alia quoque nunciata, *Minturnis ædem Iouis, & lucum Maricæ, item Atellæ murum, & portam de cœlo tactam.* Minturnenses terribilius quod esset, adiiciebant *sanguinis riuum in porta fluxisse.* & Capuæ lupus nocte portam ingressus, vigilem laniauerat. Hæc procurata hostiis maioribus prodigia, & supplicatio diem vnum fuit, ex decreto pontificum. inde iterum nouendiale instauratū, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbauit rursus nunciatum, *Frusinone infantem natum esse quadrimo parem: nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, vt Sinuessæ biennio ante, incertus mas an femina esset, natus erat.* Id verò aruspices ex Etruria acciti *fœdum ac turpe prodigium dicere: extorrem agro Romano procul terræ contactu alto mergendū.* viuum in arcam condidere, prouectumque in mare proiecerunt. Decreuere item pontifices, *vt virgines ter nouenæ per vrbem euntes carmen canerent.* Id quum in Iouis Statoris æde discerēt conditum ab Liuio poeta carmen. Tacta de cœlo ædes in Auentino Iunonis Reginæ. prodigiumq; id ad matronas pertinere aruspices quum respondissent, donoq; Diuam placandam esse, ædilium curulium edicto in Capitolium conuocatæ, quibus in vrbe Roma, intraque decimum lapidem ab vrbe domicilia essent. ipsæ inter se quinque & viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent. inde donum peluis aurea facta, lataque in Auentinum, pureque & caste à matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem Diuæ ab decemuiris edicta dies, cuius ordo talis fuit: Ab æde Apollinis boues feminæ albæ duæ porta Carmentali in vrbem ductæ. post eas duo signa cupressea Iunonis reginæ portabantur. tum septem & viginti virgines longam indutæ vestem, carmen in Iunonem reginam canentes ibant: illa tempestate forsitan laudabile rudibus ingeniis: nunc abhorrens & inconditum, si referatur. virginum ordinem sequebātur decemuiri coronati laurea, prætextatique. à porta Iugario vico in forum venere. in foro pompa cōstitit: & per ma-

nus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. inde vico Tusco, Velabroque per Boarium forum in cliuum publicum, atque ædem Iunonis reginæ perrectum. ibi duæ hostiæ ab decemuiris immolatę, & simulacra cupressea in ædem illata. Diis ritè placatis delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum. nam & belli terror duplicatus noui hostis in Italiam aduentu: & minus iuuentutis erat, vnde scriberent milites. itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cogebant. quibus recusantibus, edixere in diem certam, *vt quo quisque iure vacationem haberet, ad senatum deferret.* Ea die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus, & à supero mari Senensis. Quum vacationes suas quisque populus recitaret; nullius, quum in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio obseruata est, & earum coloniarum iuniores iureiurando adacti, *supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset.* Quum omnes censerent, primo quoq; tempore consulibus eundum ad bellum *(nam & Asdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam erectam in spem rerum nouarum solicitaret: & Annibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Bruttiis atq; obuiam fratri ire posset)* Liuius cunctabatur, parum fidens suarum prouinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus, & tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere. intuleratque mentionem de volonibus reuocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, & supplendi vnde vellent, & eligendi de omnibus exercitibus quos vellent, permutandique: & ex prouinciis, quos è Republica censerent esse, traducendi. Ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in vndeuicesimam & vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque à P. Scipione Liuio missa, quidam ad id bellum auctores sunt: octo millia Hispanorum Gallorumque, & duo millia de legionibus militum, equitum ad mille octingentos, mistos Numidas Hispanosque. M. Lucretium has copias nauibus aduexisse: & sagittariorum, funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Manlium misisse. Auxerunt Romæ tumultū literæ ex Gallia missæ ab L. Porcio prætore: *Asdrubalem mouisse ex hibernis, & iam Alpes transire: octo millia Ligurum conscripta, armataq;, coniunctaq; se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures qui eos bello occuparet. se cum inualido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.* Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturius quàm constituerant, exire in prouincias coegerunt: ea mente, vt vterq; hostem in sua prouincia contineret, neque coniungi, aut conferre in vnum vires pateretur.

XL. *Sacrosancta vacatio.*

XLI. *Asdrubal Alpes trāsire nunciatur.*

Plurimum in eam rem adiuuit opinio Annibalis: quod etsi ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium cum hominibus locisque pugnando per quinq; menses exhausisset, haudquaquam tam facilē maturumque transitum exspectabat. ea tardius mouendi ex hibernis caussa fuit. Ceterùm Asdrubali & sua, & aliorum spe omnia celeriora, atque expeditiora fuere. non enim receperunt modo Aruerni eum, deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinæ gentes, sed etiam secutę sunt ad bellum. & quum per munita pleraq; transitu fratris, quæ antea inuia fuerant, ducebat: tum etiam duodecim annorum assuetudine peruiis Alpibus factis, inter mitiora iam hominum transibat ingenia. Insuitati namque antea alienigenis, nec videre ipsi aduenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant: & primo ignari quo Pœnus pergeret, suas rupes suaque castella, & pecorum hominumque prædam peti crediderant: fama deinde Punici belli, quod duodecimum annum Italia vrebatur, satis edocuerat, *viam tantum Alpes esse: duas prævalidas vrbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio & opibus certare.* hæ caussæ aperuerant Alpes Asdrubali. Ceterùm quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet, magis, quam oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse: & nobilitas coloniæ induxerat eum, *magnū se excidio eius vrbis terrorē ceteris iniecturum.* Non ipse se solum ea oppugnatione impediit: sed Annibalem post famam transitus eius tanto spe sua celeriorem, iam mouentem ex hibernis, continuerat. quippe reputantem non solum quam lenta vrbium oppugnatio esset: sed etiam quam ipse frustra eandem illam coloniā ab Trebia victor regressus tentasset. Consules diuersis itineribus profecti ab vrbe, velut in duo pariter bella, distenderant curas hominem: simul recordantium, *quas primus aduentus Annibalis intulisset Italiæ clades:* simul quum illa angeret cura, *quos tam propitios vrbi atq; imperio fore Deos, vt eodem tempore vtrobiq; Respublica prospere gereretur. aduersa secundis pensando, rem ad id tempus extractam esse. quum in Italia ad Trasimenum & Cannas præcipitasset Romana Respublica, prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. postea quum in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, secunda in Italia Siciliaq; gesta quassatam Rempublicam excepisse: & ipsum interuallum loci, quod in vltimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. nunc duo bella in Italiam accepta, duos celeberrimi nominis duces circumstare vrbem Romam, & vnum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero iuncturum.* terrebat & proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines, digredientes in prouincias consules prosecuti sunt.

Placentiam obsidet Asdrubal.

XLII. *Romanorum timor.*

sunt. Memoriæ proditum est, plenum adhuc ira in ciues M. Liuium ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, *ne priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret*, respondisse: *vbi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum.* quum quæreretur, *quæ caussa festinandi esset? Aut ex hoste egregiã gloriam*, inquit, *aut ex ciuibus victis gaudium, meritum certè, etsi non honestum capiam.* Priusquam Claudius consul in prouinciam perueniret, per extremum finem agri Larinatis ducentem in Salentinos exercitum Annibalem cum expeditis cohortib[9] adortus C. Hostilius Tubulus, incõposito agmini terribilem tumultũ intulit. ad quatuor millia hominũ occidit, nouem signa militaria cœpit. Mouerat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius qui per vrbes agri Salentini castra disposita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus simul confligeret Annibal, nocte castra ex agro Tarentino mouit, atque in Brutios concessit. Claudius in Salentinos agmen conuertit. Hostilius Capuam petens, obuius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex vtroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia & quingẽti equites, quibus consul aduersus Annibalem res gereret. reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, vt Q. Fuluio proconsuli traderet. Annibal vndiq; contracto exercitu, quem in hibernis, aut in præsidiis agri Brutii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. eodem à Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, & mille ferè & quingentos passus castra ab hoste locat. Grumenti mœnibus propè iunctum videbatur Pœnorum vallum. quingenti passus erant intra castra Punica, ac Romana. interiacebat campus, colles imminebant nudi, sinistro lateri Carthaginiensium dextro Romanorum, neutris suspecti: quod nihil siluæ, neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes, certamina haud satis digna dictu serebant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur. Annibal inde euadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consul ingenio hostis vsus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ poterant: quinque cohortes additis quinque manipulis, nocte iugum superare, & in auersis vallibus considere iubet: tempus exsurgendi ex insidiis, & aggrediendi hostem, T. Claudium Asellum tribunum militum, & P. Claudium præfectum sociũm edocet quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum, equitumque in aciem eduxit. Paulo post & ab Annibale signum pugnæ propositum est: clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus. inde eques, pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes. Quos vbi effusos consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, *vt equites legionis quanto maximo impetu possit, in hostem emittat: ita pecorum modo, incompositos toto passim campo se fudisse, vt sterni opprimiq; prius quam instruantur possint.* Nondum Annibal è castris exierat, quum pugnantium clamorem audiuit. itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. Iam primos occupauerat equestris terror. peditum etiam prima legio, & dextra ala prœlium inibant. incompositi hostes vt quemq; aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. crescit pugna subsidiis: & procurrentium ad certamen numero augetur, pugnantesque (quod nisi in veteri exercitu, & duce vetere haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Annibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentiũ per colles clamor ab tergo auditus metum, ne intercluderentur à castris, iniecisset. Inde pauor incussus: & fuga passim fieri cœpta est. minorque cædes fuit, quia propinquitas castrorum breuiorem fugam perculsis fecit. equites enim in tergo inhærebant: in transuersa latera inuaserant cohortes secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. tamen supra octo millia hominum occisa: supra septingentos capti: signa militaria nouem adempta: elephanti etiã, quorum nullus vsus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti. Romanorum sociorumq; ducenti ceciderũt. postero die Pœnus quieuit. Romanus in aciẽ copiis eductis, posteaquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, & suorũ corpora collata in vnum sepeliri iussit. inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, vt propè inferre signa videretur: donec Annibal tertia vigilia crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes vergebat, & Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit. Vbi illuxit, successit vallo Romana acies. & Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque ostentauere: frustratiq; aliquandiu hostem, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul vbi silentium in castris, & ne paucos quidẽ qui prima luce obambulauerant, parte vlla cernebat: duobus equitibus speculatũ in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa iussit. tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt. receptui deinde cecinit: multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam & vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit. supra duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis, montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit. Hanno inde (is enim præsidio eius loci præfuerat) in Brutios cum paucis ad exercitum nouum comparandum missus. Annibal copiis eius ad suas additis, Venusiam retro quibus venerat itineribus repetit: atque inde Canusium procedit. Nunquam Nero vestigiis hostis abstiterat: & Q. Ful-

XLIV.

Pœnorum fuga & cædes.

Annibal relictis castris Apuliam petit.

Q. Fuluium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præsidio esset, accersierat. Inter hæc ab Asdrubale, postquam à Placentiæ obsidione abscessit, quatuor Galli equites, duo Numidæ cum literis ad Annibalem missi, quum per medios hostes totam fermè longitudinē Italię emensi essent, dum Metapontum cedentem Annibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, à vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium proprętorem deducuntur. Eum primò incertis implicantes responsis, vt metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, *literas se ab Asdrubale ad Annibalem ferre.* Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. duæ simul turmæ Samnitium præsidii caussæ missæ. qui vbi ad consulē peruenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, & ex captiuis percunctatio facta: tum Claudius non id tempus esse Reipublicæ ratus, *quo consiliis ordinariis prouinciæ suæ quisque finibus per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu, bellum gereret. audendum ac nouandum aliquid improuisum, inopinatum, quod cœptum non minorem apud ciues, quam hosteis, terrorem faceret; perpetratum in magnam lætitiam ex magno metu verteret:* literis Asdrubalis Romam ad senatum missis, simul & ipse Patres conscriptos quid paret, edocet, *vt quum in Vmbria se occursurum Asdrubal fratri scribat, legionem à Capua Romam accersant, delectum Romæ habeant, exercitum vrbanum ad Narniam hosti opponant.* hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Præcutianum, qua exercitum ducturus erat, vt omnes ex agris vrbibusque commeatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos iumentaq; alia producerent, vt vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu ciuium, sociorumque quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites: pronuntiat, *occupare se in Lucanis proximam vrbem, Punicumque in ea præsidium velle, vt ad iter parati omnes essent.* Profectus nocte flexit in Picenum. Et consul quidem quantis maximis poterat itineribus, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset. Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, quum castra Punica obiecta Romanis mœnibus portisque fuerant. neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. apparebat (quo nihil iniquius est) ex euentu famam habiturum. *Castra propè Annibalem hostem relicta sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne quod roboris, quod floris fuerit: & consulem in Lucanos ostendisse iter, quum Picenum & Galliam peteret: castra relinquentem nulla alia re tutiora, quàm errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abisse ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat? & aut insequi Neronem cum sex millibus armatorum profectum, Annibal toto exercitu velit? aut castra inuadere, prædæ relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. & eo omnia accidisse, quum vnus imperator, vnus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos propè Annibales in Italia esse: quippe & Asdrubalem patre eodem Amilcare genitum, æquè impigrum ducem, per tot in Hispania annos Romano exercitum bello, gemina victoria insignem, duobus exercitibus cum clarissimis ducibus deletis: nam itineris quidem celeritate ex Hispania & concitatis ad arma Gallicis gentibus, multo magis quam Annibalem ipsum gloriari posse. quippe in iis locis hūc coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem militum fame, ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset.* Adiiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, *haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum: sed quem in saltu impedito deprehensus fortè, haud secus quam puerum, cōscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset.* Omnia maiora etiam vero, præsidia hostium, minora sua, metu interprete semper in deteriora inclinato, ducebant. Nero postquam iam tantum interualli ab hoste fecerat, vt detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. *Negat vllius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere. quippe ad quod bellum collega non, antequam ad satietatem ipsius peditum atq; equitum datæ ab senatu copiæ fuissent, maiores, instructioresq; quam si aduersus ipsum Annibalem iret, profectus sit; eo ipsos, quantumcunq; virium momentum addiderint, rem omnem inclinaturos: auditum modo in acie (nam ne ante audiatur, daturum operam) alterum consulem, & alterum exercitum aduenisse, haud dubium victoriam facturum. Famam bellum conficere, & parua momenta in spem metumq; impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructū propè omnem ipsos laturos. Semper quod postremum adiectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo fauore hominum iter suum celebretur.* Et hercule per instructa omnia ordinibus virorum mulierumq; vndique ex agris effusorum, inter vota ac preces & laudes ibant: *illos præsidia Reipublicæ, vindices vrbis Romæ imperiique* appellabant, *in illorum armis dextrisq; suam liberorumq; suorum salutem ac libertatem repositam esse:* Deos omnes Deasque precabantur, *vt illis faustū iter felixq; pugna, matura ex hostibus victoria esset: damnarenturque ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent: vt quemadmodum nunc soliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ouantibus victoria obuiam irent.* Inuitare inde pro se quisque, & offerre & fatigare precibus, *vt quæ ipsis iumentisque vsui essent, ab se potissimum sumerent, benigne omnia cumulata dare.* Modestia certare milites, ne quid vltra vsum necessarium sumerent, nihil morari, nec ab signis abscistere cibum capientes; diem ac noctem ire, vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nuntiarent aduentum, percunctarenturque, *clam an palam, interdiu an noctu venire sese vellet, iisdem an aliis considere castris.* Nocte

[Margin notes: XLV. *Asdrubalis literæ interceptæ.* — *Nero relicto Annibale aduersus Asdrubalem properat.* — XLVI. — XLVII. *Nero Cos. milites*]

LVIII. cte clam ingredi melius visum est. Tessera per castra ab Liuio consule data erat, *vt tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis aduentum alterius consulis sentiret:* & coartatio plurium in angusto tendentium facilior futura erat, quod Claudianus exercitus nihil fermè, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Ceterùm in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat, offerentibus sese vltro & veteribus militibus perfunctis iam militia: & iuuenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species, roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant: & quingentos inde fermè passus Asdrubal aberat. Itaque quum iam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne ante noctē, castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab sui quisq; ordinis hominibus in tentoria adducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die concilium habitum, cui & L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra iuncta consulum castris habebat: & ante aduentum eorum, per loca alta ducendo exercitum, quum modo insideret angustos saltus, vt transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artib9 belli fuerat. is tum in concilio aderat. Multorū eo inclinabant sententiæ, *vt dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero: simul & ad noscendū hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnandi differretur.* Nero non suadere modo, sed summa ope orare institit, *ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem Annibalem, nec castra sua sine duce relicta aggredi, nec ad sequendum se iter intendisse: antequam se moueat, delere exercitum Asdrubalis posse, redireq; in Apuliam. Qui prolatando spacium hosti det, eum & illa castra prodere Annibali, & aperire in Galliam iter, vt per ocium vbi velit, Asdrubali coniungatur. Extemplo signum dandum, & exeundum in aciem: abutendumque errore hostium absentium, præsentiumq;: dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus & validioribus rem esse.* Concilio dimisso, signum pugnæ proponitur, confestimq; in aciem procedunt. Iam hostes ante castra instructi stabant. moram pugnæ attulit, quod Asdrubal profectus ante signa cū paucis equitibus, scuta vetera hostium notauit, quæ ante non viderat, & strigosiores equos. multitudo quoq; maior solito visa est. Suspicatus, id quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, vnde aquabātur: vbi & excipi aliqui possent, & notari oculis, si qui fortè adustioris coloris, vt ex recenti via, essent. simul circumuehi procul castra iubet, specularique, *num auctū aliqua parte sit vallum:* & attendant, *semel bisne signum canat in castris.* Et quum ordine omnia relata essent: castra nihil aucta errorem faciebāt. Bina erant, sicut ante aduentum consulis alterius fuerant: vna M. Liuii, altera L. Porcii, neutris quicquam quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano hosti mouit: quod semel in prætoriis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse: *duos profectò consules esse, & quonam modo alter ab Annibale abscessisset*, cura angebat. minimè id quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Annibalem elusum: vt vbi dux, vbi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret. *Profectò haud mediocri clade absterritum insequi non ausum. magnoperè vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset: Romanisq; eadem iam fortuna in Italia: quæ in Hispania esset.* interdum, *literas suas ad eum non peruenisse, credere: interceptisq; iis, consulem ad sese opprimendum accelerasse.* His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato signo, vt taciti vasa colligerent, signa ferri iussit. In trepidatione & nocturno tumultu duces, parum intentè asseruati, alter in destinatis iam inde ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumē tranauit: ita desertum à ducibus agmen primo per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia relinquunt signa. Asdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis signa ferri iubet. & per tortuosi amnis sinus flexusque quum errore voluens haud multū processisset; vbi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus erat. sed quum, quantum à mari abscedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inueniret vada: diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti. Nero primū cum omni equitatu aduenit. Porcius deinde assecutus cū leui armatura. Qui quum fessum agmen carperent ab omni parte, incursarentque, & iā omisso itinere, quod fugæ simile erat, castrametari Pœnus in tumulo super fluminis ripam vellet: aduenit Liuius peditū omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conferendum extemplo prœlium instructis, armatisque. Sed vbi omnes copias coniunxerūt, directaq; acies est, Claudius dextro in cornu, Liuius ab sinistro pugnam instruit, media acies prætori tuenda datur. Asdrubal omissa munitione castrorum, postquā pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos locat. circa eos læuo in cornu aduersus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat. ipse dextrum cornu aduersus M. Liuium sibi, atque Hispanis (& ibi maximè in vetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi, sed longior quam latior acies erat. Gallos prominens collis tegebat. Ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrit. dextra omnis acies extra prœliū eminēs cessabat. collis oppositus arcebat, ne aut à fronte, aut ab latere aggrederetur. Inter Liuiū, Asdrubalemq; ingens contractum certamen erat, atroxq; cædes vtrimque edebatur. ibi duces ambo, ibi pars maior peditum, equitumque Romanorū: ibi

Consules Asdrubalē assequuntur.

Asdrubalē adoriuntur.

ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, & Ligures, durum in armis genus. eodem versi elephanti, qui primo impetu turbauerant antesignanos, & iam signa mouerāt loco: deinde crescēte certamine & clamore, impotentius iam regi, & inter duas acies versari, velut incerti quorum essent, haud dissimiliter nauibus sine gubernaculo vagis. Claudius, *Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus?* clamitans militibus, quum in aduersum collem frustra signa erigere conat⁹ esset; postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse, cohortes aliquot subductas è dextro cornu, vbi stationem magis segnem quam pugnam futurā cernebat, post aciem circumducit: & non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus in sinistrum hostium latus incurrit: tantaque celeritas fuit, vt quum ostendissent se in latere, mox in terga iam pugnarent. Ita vt omnibus partibus ab fronte, ab latere, ab tergo trucidarentur Hispani, Liguresque: & ad Gallos iam cædes peruenerat. Ibi minimū certaminis fuit. nam & pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi, stratique somno passim per agros: & qui aderant, itinere ac vigiliis fessi intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gerebant. Etiam diei medium erat, sitisque & calor hianteis cædendos, capiendosque affatim præbebat.

LI. Elephanti plures ab ipsis rectoribus quàm ab hoste interfecti. fabrile scalprum cum malleo habebant, id, vbi sæuire belluę ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum ipsa in compage qua iungitur capiti ceruix, quanto maximo poterat, ictu adigebat. ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inuenta erat, vbi regendi spem vi vicisset. primusque id Asdrubal instituerat, dux quum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipuè pugna. ille pugnantes hortando, pariterq; obeundo pericula, sustinuit: ille fessos, abnuenteisque tædio & labore, nunc precando nunc castigando accendit: ille fugientes reuocauit omissamq; pugnam aliquot locis restituit. postremò quum haud dubia fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen secuto, concitato equo se in cohortem Romanam immisit. ibi vt patre Amilcare & Annibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Numquam eo bello vna acie tantum hostium interfectum est, *redditaq; æqua Cannensi clades, vel ducis vel exercitus interitu videbatur.* quinquaginta sex millia hostium occisa: capta quinque millia & quadringenti. præda alia magna tum omnis generis, tum auri etiam argentique. ciuium etiam Romanorum, qui capti apud hostes erāt, supra quatuor millia capitum recepta. id solatii fuit pro amissis eo prœlio militibus. nam haudquaquam incruenta victoria fuit: octo fermè millia Romanorum, sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas, vt postero die, quum esset nunciatum Liuio consuli: *Gallos Cisalpinos, Liguresq; qui ante prœlio non affuissent, aut inter cædem effugissent, vno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine vllo aut imperio; posse, si vna equitum ala mittatur, omnes deleri: Supersint,* inquit, *aliqui nuncii, & hostium cladis, & nostræ virtutis.*

Pœnorum & sociorum occisa 50000 capta 5400.

LII. *Nero ad statiua redit.*

Nero ea nocte quæ secuta est pugnam, citatiore quàm inde venerat agmine, die sexto ad statiua sua atque ad hostem peruenit. Iter eius frequentiā minore, nemo enim præcesserat nuncius, lætitia vero tanta, vix vt compotes mentium gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter animi habitus satis dici, narrarique potest: nec quo incerta exspectatione euētus ciuitas fuerit, nec quo victoriæ famam acceperit. Numquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab ortu sole ad occidentem, aut senator quisquam à curia, atque à magistratibus abscessit, aut populus è foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ suppliciis votisq; fatigauere Deos. Tam solicitæ ac suspensæ ciuitati, fama incerta primò accidit: duos Narnienses equites in castra, quæ in faucibus Vmbriæ opposita erant, venisse ex prœlio nunciantes, *cæsos hostes.* Et primo magis auribus quàm animis id acceptum erat, vt maius, lætiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent: & ipsa celeritas fidem impediebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. literę deinde ab L. Manlio Æcidino missæ ex castris afferūtur de Narniensium equitum aduentu. Eæ literæ per forum ad tribunal Prætoris latæ, senatum curia exciuerunt: tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursum est, vt adire nuncius non posset præ cunctantibus, vociferantibusque, *vt in rostris, priusquam in senatu literæ recitarentur.* tandem summoti, & coerciti à magistratibus: dispensarique lætitia inter impotentes eius animos potuit. In senatu primum, deinde in concione literæ recitatæ sunt: & pro cuiusque ingenio aliis *iam certum gaudium,* aliis *nulla ante futura fides erat, quàm legatos consulum, vel literas audissent.* Ipsos deinde appropinquare legatos allatum. tum enimuero omnis ætas currere obuiam, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium cupientes. ad Miluium vsque pontem continens agmen peruenit. Legati erant, L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus. circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum peruenerunt, quum alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta sint, percunctarentur, & vt quisque audierat, *exercitum hostium, imperatoremque occisum, legiones Romanas incolumes, saluos consules esse;* extemplò aliis porrò impertiebant gaudium suum. Quum ægrè in curiam peruentum esset, multo ægrius summota turba, ne Patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt. inde traducti in concionem legati. L. Veturius literis recitatis, ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit, cum ingenti

assensu: postremo etiam clamore vniuersæ cōcionis, quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde, ab aliis circa templa Deûm, vt grates agerent: ab aliis domos, vt coniugib⁹ liberisq; tam lætum nuncium impertirent. Senatus, *quod M. Liuius, & C. Claudius consules incolumi exercitu, ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decreuit.* eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit; celebrataque à viris fœminisq; est. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere, quum matronæ amplissima veste cū liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, Deis immortalibus grates agerent. Statum quoque ciuitatis ea victoria mouit: vt iam inde haud secus quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum soluendo, auderent. C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Asdrubalis, quod seruatū cum cura attulerat, proiici ante hostium stationes, captiuosq; Afros vinctos vt erant, ostēdi. duos etiam ex iis solutos ire ad Annibalem, & expromere quæ acta essent, iussit. Annibal tanto simul publico familiariq; ictus luctu, *agnoscere se fortunam Carthaginis*, fertur dixisse: castrisque inde motis, vt omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non potuerat, in extremum Italiæ angulum Brutios, contraheret: & Metapontinos, ciuitatem vniuersam, excitos sedibus suis, & Lucanorum qui suæ ditionis erant, in Brutium agrum traduxit.

[Margin: ...atio ...trium.]

EPITOME LIBRI XXVIII.

Res in Hispania prospere gestæ à Sullano Scipionis legato, & ab L. Scipione fratre aduersus Pœnos: à Sulpitio Proconsule, & ab Attalo Rege Asiæ aduersus Philippum regem Macedonum pro Ætolis referuntur. Quum M. Liuio, & Claudio Neroni consulibus triumphus decretus esset: Liuius, qui in prouincia sua rem gesserat, quadrigis inuectus est; Nero qui in collegæ prouinciam, vt victoriam eius adiuuaret, venerat, equo est secutus: & in hoc habitu plus gloriæ reuerentiæq; habuit: nam & plus in bello, quam collega, fecerat. Ignis in æde Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, extinctus est, virgo cæsa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellauit, decimoquinto anno eius belli, anno quinto postquā ierat: exclusisq; in totum possessione eius hostibus, Hispaniam recepit: & à Tarracone in Africam ad Syphacem regem Masæsylorum duobus nauigiis transuectus, fœdus iunxit. Asdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto accubuit. Munus gladiatorium in honorem patris, patruique Carthagini Nouæ dedit: non ex gladiatoribus, sed ex iis qui aut in honorem ducis, aut ex prouocatione in certamen descendebant: in quo Reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Astapa vrbs ab Romanis oppugnaretur, oppidani liberos & coniuges rogo extructo occiderunt, & se insuper præcipitauerunt. Ipse Scipio dum graui morbo implicitus esset, seditionem in parte exercitus motam, confirmatus discussit, rebellantesque Hispaniæ populos coegit in deditionem venire. Et amicitia facta est cum Masanissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui ex Carthagine scriptum erat, vt in Italiam traiiceret. Romam reuersus, consulque creatus. Africam prouinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est: permissumque vt in Africam traiiceret. si ex Republica esse censeret. Mago Amilcaris filius à minore Baleari insula, vbi hiemarat, in Italiam traiecit.

Qvum transitu Asdrubalis, quantum in Italiam inclinauerat belli, tantum leuatæ Hispaniæ videretur, renatum ibi subitò par priori bellum est. Et Hispanias ea tempestate sic habebant Romani, Pœnique. Asdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus, Gadeisq; concesserat. Nostri maris ora, omnisque fermè Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac Romanæ ditionis erat Nouus imperator. Hanno in locum Barchini Asdrubalis nouo cum exercitu ex Africa transgressus, Magonique iunctus, quum in Celtiberia quæ media inter duo maria est, breui magnū hominum numerū armasset; Scipio aduersus eum M. Sullanum cum decem millibus peditum, equitibus quingentis misit. Sullanus quantis maximis potuit itineribus, (impediebant autem & asperitates viarum, & angustæ saltibus crebris, vt pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ) tamen nō solum nuncios, sed etiam famam aduentus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem peruenit. Eisdem auctoribus compertum est quum decem circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam qua irent, esse: læua Celtiberos, nouum exercitum supra nouem millia hominum, dextra Punica tenere castra. hæc stationibus, vigiliis, omni iusta militari custodia tuta & firma esse: illa altera soluta neglectaque, vt barbarorum & tyronum, & minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Sullanus, signa quam maxime ad læuam iubebat ferri, nec vnde ab stationibus Punicis conspiceretur. ipse præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit. Tria millia fermè aberat, quum haud dum quisquam hostium senserat, confragosa loca, & obsita virgultis tenebant colles. ibi in caua valle, atque ob id occulta, considere militem, & cibum capere iubet. interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum sarcinis in medium coniectis, arma Romani capiunt: acieque iusta in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente [Margin: II.]

cœptum. Mago ex castris citato equo ad primum clamorem & tumultũ aduehitur. Erant autem in Celtiberorum exercitu quatuor millia scutatorum & ducenti equites. hanc iustã legionem (& id fermè roboris erat) in prima acie locat: ceteros, leuem armaturam, in subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos valle Romani pila cõiecerunt. Subsidunt Hispani aduersus emissa tela ab hoste, inde ad remittenda ipsi consurgunt: quæ quum Romani conferti, vt solent, densatis excepissent scutis; tum pes cum pede collatus, & gladiis geri res cœpta est. Cæterum asperitas locorum & Celtiberis, quibus in prœlio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat: & haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnæ assuetis, nisi quod angustię & internata virgulta ordines dirimebant: & singuli binique velut cum paribus conserere, pugnam cogebantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad cædem eos, velut vinctos, præbebat. Etiam fermè omnibus scutariis Celtiberorum interfectis leuis armaturæ, & Carthaginienses qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. duo haud amplius millia peditum, & equitatus omnis, vix inito prælio, cum Magone effugerũt. Hanno alter imperator cum eis qui postremi iam profligato prœlio aduenerant, viuus capitur. Magonem fugientem equitatus fermè omnis, & quod veterum peditum erat secuti, decimo die in Gaditanam prouinciam ad Asdrubalẽ peruenerunt. Celtiberi nouus miles, in proximas dilapsi siluas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum iam conflatum bellum, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, & alios ad arma solicitare populos) oppresserat. itaque collaudato benignè Sullano, Scipio spem debellandi, si nihil etiam ipse cunctando moratus esset, nactus ad id, quod reliquum belli erat, in vltimam Hispaniam aduersus Asdrubalem pergit. Pœnus quũ castra sua fortè ad sociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugæ magis quam itineris modo, penitus ad Oceanum & Gadeis ducit. Ceterum quoad continuisset exercitum, propositum bello se fore ratus; antequam freto Gades traiiceret, exercitum omnem passim in ciuitates dimisit, vt & muris seipsi, & armis muros tutarentur.

Mago in fugam vertitur.

Scipio aduersus Asdrubalem pergit.

III. Scipio vbi animaduertit, dissipatũ passim bellum, & circumferre ad singulas vrbes arma, diutini magis quam magni esse operis, retrò vertit iter. ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum, & mille equitum ad oppugnandam opulentissimam in iis locis vrbem, quam Oringin barbari appellabant, mittit. sita in Melessum finibus est, Hispaniæ gentis, ager frugifer, argentum etiam incolæ fodiunt. ea arx fuit Asdrubali: ad excursiones circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio castris propè vrbem positis, prius quã circumuallaret vrbẽ, misit ad portas qui ex propinquo alloquio animos tentarent, suaderentque, *vt amicitiam potius quam vim experirentur Romanorum.* Vbi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata vrbe, in treis parteis exercitum diuidit: vt vna semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars cum adorta oppugnare est, atrox sane & anceps prœlium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros præ incidentibus telis facile erat. & iam qui erexerant ad murum scalas, alii furcis ad idipsum factis detrudebantur, in alios lupi supernè ferrei iniecti, vt in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. quod vbi animaduertit Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse: & iam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret: duabus simul partibus, prima recepta, vrbem est aggressus. quæ res tantum pauoris iniecit fessis iam cum primis pugnando, vt & oppidani mœnia repẽtina fuga desererent: & Punicum præsidium metu, ne prodita vrbs esset, relictis stationibus in vnum locum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis vrbem intrasset, sine discrimine, Pœnus an Hispanus esset, obuii passim cæderentur. itaque patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese eiecerunt: scuta præ se tenentes ne tela procul coniicerentur: dextras nudas ostentantes, vt gladios abiecisse appareret. id vtrum parum ex interuallo sit conspectum, an duobus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. impetus hostilis in transfugas factus: nec secus, quam aduersa acies, cæsi: eademque porta signa infesta vrbi illata. & aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur & refringebantur portæ, & vt quisque intrauerat eques, ad forum occupandum (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. additum erat & triariorum equiti præsidium. legionarii ceteram partem vrbis peruadunt direptione & cæde obuiorum, nisi qui armis se tuebantur. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti fermè, qui clauserant portas. ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in vrbis eius oppugnatione hostium duo millia fermè, Romanorum haud plus nonaginta. Læta & ipsis qui rem gessere vrbis eius expugnatio fuit: & imperatori ceteroque exercitui speciosum aduentum suum, ingentem turbam captiuorum præ se agentes, fecerunt. Scipio collaudato fratre, quum quanto poterat verborum honore Carthagini ab se captæ, captam ab eo Oringin æquasset, quia & hiems instabat, vt nec tentare Gades, nec disiectum passim per prouinciam exercitum Asdrubalis consectari posset, in citeriorem Hispaniam recipit exercitum: dimissisq; in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso, & Hannone hostium imperatore, ceterisq; nobilibus captiuis, ipse Tarraconem concessit. Eodem añoclassis Romana cum M. Va-

Oringin oppugnat.

Oringin capitur.

M. Valerio Læuino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa in Vticensi Carthaginiensique agro latè populationes fecit. extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa mœnia Vticæ, prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naues) occurrit. decem & septem naues ex iis captæ sunt. quatuor in alto mersæ. cætera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Toto inde mari pulsis hostium nauibus, magni commeatus frumenti Romam subuecti. Principio æstatis eius, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius procõsul, & Attalus rex quum Æginæ (sicut antè dictum est) hibernassent, Lemnum inde classe iuncta Romanæ quinque & viginti quinqueremes, regiæ quinque & triginta transmiserunt. Et Philippus, vt, seu terra seu mari obuiam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conueniendum exercitui edixit. Vndique ab sociis legationes Demetriadem ad famam regis conuenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, quum ab Romana societate, tum post Attali aduentum: finitimosque depopulabantur. nec Acarnanes solum Bœotique, & qui Eubœam incolunt, in magno metu erãt, sed Achæi quoque; quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam Lacedæmonius tyrannus haud procul Argiuorum fine positis castris terrebat. hi omnes suis quisque vrbibus quæ pericula terra mariq; portenderentur, memorantes, auxilia regem orabant. Nec ex regno quidem ipsius tranquillæ nunciabantur res. *& Scerdiletum, Pleuratumq; motos esse, & Thracum maximè Medos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniæ incursuros.* Bœoti quidem ipsi, & interiores Græciæ populi, Thermopylarum saltum, vbi angustæ fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Ætolis nunciarant, ne transitum ad sociorum vrbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit: pollicitus *prout tempus ac res se daret, omnibus laturum auxilium. in præsentia quæ maximè vrgebant, res pararent.* Tum præsidium vrbi mitti, vnde allatum erat, *Attalum ab Lemno classe transmissa omnem circa vrbem agrum depopulatum.* Polyphantum cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quendam ex regiis ducibus cum mille peltatis (pelta cetræ haud dissimilis est) Chaldicem mittit. additi quingenti Ænianum: vt omnes Insulæ partes tueri possent. ipse Scotusam est profectus: eodemq; ab Larissa Macedonum copias traduci iussit. Eo nunciatum est, *concilium Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum ad consultandum de summa belli venturũ.* Hunc conuentum vt turbaret subito aduentu, magnis itineribus Heracleam duxit. & concilio quidem dimisso iam venit: segetibus tamen, quæ iam prope maturitatem erant, maximè in sinu Æniano euastatis, Scotusam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Demetriadem sese recipit. Inde vt ad omnes hostium motus posset occurrere, etiam in Phocidem, atque Eubœam, & Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, vnde editi ignes apparerent. ipse in Cissæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit: vt ignibus procul sublatis signũ, vbi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet. Romanos imperator, & Attalus rex à Peparethô Niceã traiecerunt. inde classem in Eubœam ad vrbem Oreum transmittunt: quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem & Euripum petenti ad læuam prima vrbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium conuenit, *vt Romani à mari, regii à terra oppugnarent.* Quatriduo postquã appulsa classis est, vrbem aggressi sunt. id tempus occultis cum Platore qui à Philippo præpositus vrbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces vrbs habet, vnam imminentem mari, altera vrbis medio est: cuniculo inde via ad mare ducit, quam à mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, & turre instructa omni genere telorum, & tormentis, machinisque ad oppugnandam eam ex nauib⁹ expositis. Quum omnium animos, oculosque id certamen auertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoq; arx occupata est. Oppidani pulsi inde in mediam vrbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi erant, qui fores portæ obiicerent. ita exclusi in medio cæduntur, capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit, nec fuga effusè petita, nec pertinaciter prælio inito. Eos Plator venia à Sulpicio impetrata in naues impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protin⁹ victrici classe petit. vbi haud quaquam ad spem euentus respondit. Ex patenti vtrimq; coactum in angustias mare, speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi præbuerit: sed haud facilè alia infestior classi statio est. nam & venti ab vtriusq; terræ præaltis montib. subiti ac procellosi decidunt, & fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocat: sed temere in modũ venti nunc huc nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti deuolutus torrens rapitur. ita nec nocte nec die quies nauib. datur. Quũ classem tam infesta statio accepit, tum & oppidum alia parte clausum mari, alia à terra egregiè munitũ, præsidioq; valido firmatum, & præcipuè fide præfectorũ principumque, quæ fluxa & vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, vt in temere suscepta re, Romanis fecit, quod circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incœpto, classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est Opuntiorum) vrbis mille passuum à mari sitæ, traie-

Romana [cl]assis Carthaginiensem populatur.

[Ætoli] ... [bell]um.

Oreum oppugnatur à Romanis & Attalo.

VI.

VII. traiecit. Philippum & ignes ab Oreo editi monuerant, sed serius Platoris fraude è specula elati: & impari maritimis viribus, haud facilis erat in Insulā classi accessus. ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium vbi signum accepit, impigre est motus. nam & ipsa Chalcis, quanquam eiusdem Insulæ vrbs est, tamen adeo arcto interscinditur freto, vt ponte continenti iungatur, terra aditum faciliorem quam mari habeat. igitur Philippus deiecto præsidio, fusis Ætolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, quū ab Demetriade Scotusam, inde tertia vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse vno die Phocidis Elatiā millia amplius sexaginta contendit. Eodem fermè die ab Attalo rege Opuntiorum vrbs capta diripiebatur. concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos antè dies ab Romano milite, expertibus regiis, direptum fuerat. Romana classis Oreum sese receperat, & Attalus ignarus aduentus Philippi, pecuniis à principib⁹ exigendis terebat tempus. adeoq; improuisa res fuit, vt nisi Cretensium quidam fortè pabulatum ab vrbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus, cursu effuso mare ac naues petit. & molientibus ab terra naues Philippus aduenit, metumque etiam ex terra nauticis præbuit. inde Opuntem rediit, *Deos hominesque accusans, quod tantæ rei fortunam ex oculis propè raptam amisisset.* Opuntii quoq; ab eadem ira increpiti, quod *quum trahere obsidionem in aduentum suum potuissent, viso statim hoste propè in voluntariā deditionem concessissent.* Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus. Et Attalus primò Oreum se recepit. inde quum fama accidisset, *Prusiam Bithyniæ regem in fines regni sui transgressum*, omissis Romanis rebus, atque Ætolico bello, in Asiam traiecit. Et Sulpicius Æginam classem recipit, vnde initio veris profectus erat. Haud maiore certamine quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronen cepit. Incolebant vrbem eam profugi ab Thebis Phthioticis. vrbe sua capta à Philippo; quum in fidem Ætolorum peruenissent, sedem eis Ætoli eam dederant, vrbis vastæ ac desertæ priore quidem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paulo antè dictū est, recepta profectus, Tritonon, & Drymas, Doridis parua atque ignobilia oppida cepit. inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit. quum de finiendo Ætolico bello ageretur (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio Romanorum, Ætolorumque) nuncius affertur, Machanidam, Olympiorum solenne ludicrum paranteis Eleos, aggredi statuisse. Præuertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neq; caussam eius belli fuisse: nec moram (si modo æqua & honesta conditione liceat) paci facturum:* cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megaram, atque inde Corinthum descendit. vnde commeatibus sumptis, Phiunta Pheneumque petit. Etiam cū Eream venisset, audito *Machanidam fama aduentus sui territum refugisse Lacedæmonem*, Ægium se ad concilium Achæorum recepit: simul classem Punicam, vt mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inuenturum. Paucis antè diebus in Phoceas traiecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosq; audissent, veriti ne in se iretur, & intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) opprimerentur. Philippus mœrebat quidem & angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisse, & rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio tamen dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit: *testatus Deos hominesque, se nulli loco, nec tempori defuisse, quin vbi hostium arma concrepuissent, eo quanta maxima posset celeritate contenderet: sed vix rationem iniri posse, vtrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum, sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium à Chalcide, sic ipsis diebus Machanidam è manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hoste sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquā pares esse eos: breui & victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore euentu eos secum quam spe pugnaturos.* Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis Eream, & Triphyliam. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum ius esse finium satis probabant, restituit. inde nauib⁹ acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes, & biremes totidem) Anticyrā traiecit. inde quinqueremib. septem, & lembis viginti amplius, quos vt adiungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorum, quæ propè Eupalium sunt, exscensionem fecit. Haud fefellit Ætolos: nam hominū quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ ac Apolloniæ fuit, in siluas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequiuerant, sunt direpta, & in naues cōpulsa. Cum his, ceteraq; præda Nicia prætore Achæorum Ægium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci iussit. ipse à Cenchreis præter Atticen super Sunium nauigans, inter medias propè hostium classes, Chalcidem peruenit. inde *collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neq; spes flexissent eorum animos, hortatusque in posterum, vt eadem constantia permanerent in societate, si suam quam Oritanorum atque Opontiorum fortunam mallent,* ab Chalcide Oreum nauigat, principumque iis, qui fugere capta vrbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum & custodia vrbis permissa: ipse Demetriadem ab Eubœa, vnde primò ad opem ferendam sociis profectus erat, traiecit. Cassandreæ deinde centum nauium longarum carinis positis, contractaque ad effectum eius operis & multitudine fabrorum naualium, quia res in Græ-

Opuntiorum vrbs diripitur.

VII *Philippi socios oratio.*

Græcia tranquillas & profectio Attali fecerat, & in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, vt Dardanis bellum inferret. Extremo æstatis eius, qua hæc in Græcia sunt gesta, quum Q. Fabius Maximus pater legatus ab M. Liuio consule Romam ad senatum missus nunciasset, *consulem satis præsidii Galliæ prouinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse. decedere se inde, ac deduci exercitum consularem posse:* Patres non M. Liuium tantum redire ad vrbem, sed collegam quoq; eius C. Claudium iusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Liuii exercitum reduci, Neronis legiones Annibali oppositas manere in prouincia iusserunt. Inter consules ita per literas conuenit, *vt quemadmodum vno animo rem gessissent: ita, quamquam ex diuersis regionibus conuenirent, vno tempore ad vrbem accederent. Præneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri iussus.* Forte ita euenit, vt eodem die ambo Præneste venirent. inde præmisso edicto, *vt triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset*, omni multitudine obuiam effusa, ad vrbem accessere. Non salutabant modo vniuersi circumfusi, sed contingere pro se quisq; victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur: alii gratias agebant, *quod eorum opera incolumis Respublica esset.* In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis, postulassent, *vt pro Republica fortiter fideliterq; administrata: & Diis immortalibus haberetur honos, & ipsis triumphantibus vrbem inire liceret. Se vero ea quæ postularent, decernere Patres merito Deorū primum, dein secundum Deos, consulum* responderunt, & supplicatione amborum nomine, & triumpho vtrique decreto. Inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita conuenit: *quoniam in prouincia M. Liuii res gesta esset, & eo die, quo pugnatum foret, eius forte auspicium fuisset: exercitus Liuianus deductus Romā venisset, Neronis de prouincia deduci non potuisset: vt M. Liuium quadrigis vrbem ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus inueheretur.* Ita consociatus triumphus, quum vtrique, tum magis ei, qui quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriā auxit: *illum equitem* aiebant *sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiæ: & eo die cum Asdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra aduersus sese in Apulia posita habere Annibal credidisset. ita vnum consulem pro vtraque parte Italiæ aduersus duos duces, duos imperatores, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Annibalem: Asdrubalem vero qua alia re, quam aduentu eius obrutum, atque exstinctum esse? Itaq; iret alter consul sublimis curru multiiugis, si vellet, equis, vno equo per vrbem verum triumphum vehi: Neronemq; etiam si pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore.* Hi sermones spectantium Neronem vsque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium tulerunt * sestertium tricies * octoginta millia æris. militibus M. Liuius *quinquagenos senos asses diuisit. tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum ea die plura carmina militaribus locis in C. Claudium, quam in consulem suum iactata. equites L. Veturium, & Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus: hortatosque esse plebem, *vt eos consules in proximum annum crearent.* adiecisse equitum prærogatiuæ auctoritatem consules; Postero die in concione, quam forti fideliq; duorum præcipue legatorum opera vsi essent, commemorantes. Quum comitiorum tempus appeteret, & per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Liuium collegam dictatorem dixit: Liuius Quintum Cæcilium magistrum equitum. A. M. Liuio dictatore creati consules L. Veturius, Quintus Cæcilius. is ipse qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita. creati C. Seruilius, M. Cæcilius Metellus, T. Claudius Asellus, Quintus Mamilius Turrinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitiis perfectis, dictator magistratu abdicato, dimissoque exercitu, in Etruriam prouinciam ex senatusconsulto est profectus, ad quæstiones habendas, *qui Etruscorum Vmbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Asdrubalem sub aduentum eius consilia agitassent, quiq; eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua iuuissent.* Hæc eo anno domi, militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Seruilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebeii semel toti instaurati ab ædilibus plebis Manio Pomponio Mathone, & Quinto Mamilio Turrino. Tertiodecimo anno Punici belli, L. Veturio Philone, & Quinto Cæcilio Metello consulibus, Bruttii, ambobus, vt cum Annibale bellū gererent, prouincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt: M. Cæcilius Metellus vrbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Seruilius Siciliā, T. Claudius Sardiniam. Exercitus ita diuisi: consulum alteri quem C. Claudius prioris anni consul: alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ legiones erant) habuisset exercitum. in Etruria duas volonū legiones à C. Terentio proprætore M. Liuius procōsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet. & Q. Manlio, vt collegæ iurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius proprætor præfuerat, obtineret, decretum est: iussusque *populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub aduentum Asdrubalis defecissent.* C. Seruilio cum Cannensibus duabus legionibus, sicut P. Manlius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus. nouam legionem, quam T. Claudius traiiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, vt Tarentum: C. Hostilio Tubulo, vt Capuam prouinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta nauibus C. Seruilio traditis, cum cetera omni classe redire ad vrbem iussus.

x. *Consules in vrbem redeunt.*

x.

Ludi Romani & plebeii.

(A. V. C. IↃXLIV.)

Exercituum diuisio.

XI. *Prodigia.* In ciuitate tanto discrimine belli solicita, quũ omnium secundorum aduersorumq; caussas in Deos verterent, multa prodigia nunciabantur; *Tarracinæ Iouis ædem, Satrici matris Matutæ de cœlo tactam.* Satricanos haud minus terrebant in ædem Iouis forib⁹ ipsis duo prolapsi angues. Ab Antio nunciatum est, *cruentas spicas metentibus visas esse. Cære porcus biceps, & agnus mas idemq; femina natus erat. Et Albæ duos soles visos* referebant: *& nocte Fregellis lucem obortam. Et bos in agro Romano locutus; & ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flaminio* dicebatur: & ædes Cereris, Salutis, Quirini de cœlo tactæ. Prodigia consules hostiis maioribus procurare iussi, & supplicationẽ vna die habere. & ex senatuscõsulto facta. *Ignis Vestæ extinctus.* Plus omnibus aut nuntiatis peregrè, aut visis domi prodigiis, terruit animos hominum, ignis in æde Vestæ exstinctus. ob quam caussam cæsa flagro est Vestalis, cuius custodia noctis eius fuerat, iussu P. Licinii pontificis. Id quamquam nihil portendentibus Deis, ceterum negligentia humana acciderat, tamen & hostiis maioribus procurari, & supplicationem ad Vestæ haberi placuit. *In agros plebs reducitur.* Priusquam proficiscerentur consules ad bellum, admoniti ab senatu sunt, *vt in agros reducendæ plebis curam haberent: Deum benignitate summotum bellum ab vrbe Roma, & Latio esse, & posse sine metu in agris habitari. minimè conuenire, Siciliæ, quã Italiæ colendæ maiorem curam esse.* Sed res haudquaquam erat populo facilis, & liberis cultoribus bello absumptis, & inopia seruitiorum, & pecore direpto, villisq; dirutis aut incensis. magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigrauit. Mouerant autem huiusce rei mentionem Placentinorum & Cremonensium legati, querentes *agrum suum ab accolis Gallis incursari, ac vastari: magnamq; partem colonorum suorum dilapsum esse: & infrequentes se vrbes, agrum vastum ac desertũ habere.* Mamilio prætori mandatum, *vt colonias ab hoste tueretur.* Consules ex senatusconsulto edixerunt, *vt qui ciues Cremonenses atq; Placentini essent, ante certam diem in colonias reuerterentur.* principio deinde veris & ipsi ad bellũ profecti sunt. Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætore accepit, nouisque militibus quos ipse conscripserat, suppleuit. In Consentinum agrũ consules exercitum duxerunt, passimq; depopulati: quum agmen iam graue præda esset, in saltu angusto à Brutiis, iaculatoribusq; Numidis turbati sunt, ita vt non præda tantum, sed armati quoq; in periculo fuerint: maior tamen tumultus, quam pugna fuit. & præmissa præda, incolumes legiones in loca tuta euasere. inde in Lucanos profecti. ea sine certamine tota gens in ditionẽ populi Romani rediit.

XII. *Annibalis laudes.* Cum Annibale nihil eo anno rei gestum est. nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico priuatoque, neque lacessierunt quietum Romani. *tantam inesse vim, & si omnia alia circa eũ ruerent, in illo duce* censebant. Ac nescio an mirabilior fuerit aduersis, quam secundis rebus. quippe qui, quum & in hostium terra per años tredecim, iam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo ciuili, sed misto ex colluuione omniũ gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis: alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dii essent: ita quondam vno vinculo copulauerit eos, vt nulla nec inter ipsos, nec aduersus ducem seditio extiterit: quum & pecunia sæpe in stipendium, & commeatus in hostium agro deessent: quorũ inopia, priore Punico bello multa infanda inter duces, militesque commissa fuerãt. Post Asdrubalis verò exercitum cum duce in quib. spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cedendoq; in angulũ Brutiũ cetera Italia concessum: cui non videatur mirabile, nullum motũ in castris factum? nam ad cetera id quoq; accesserat, vt ne alendi quidẽ exercitus, nisi ex Brutio agro spes esset; qui vt omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat: tum magnam partem iuuentutis abstractam à cultu agrorũ bellum occupauerat, & mos vitio etiam insitus genti inter latrocinia militiã exercendi. nec ab domo quicquã mittebatur, de Hispania retinenda solicitis, tamquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex parte eandẽ fortunam, quadam longè disparem habebant: eandem, quod prœlio victi Carthaginienses duce amisso in vltimam Hispaniæ oram vsq; ad Oceanum compulsi erant: disparem autem, quod Hispania non quã Italia modo, sed quam vlla pars terrarum bello reparando aptior erat, locorum hominumq; ingeniis. itaq; ergo prima Romanis inita prouinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris perdomita est. *Punica in Hisp.* Ibi tum Asdrubal Gisgonis filius, maximus clarissimusque eo bello secundum Barchinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adiuuante Magone Amilcaris filio, delectibus per vlteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, & quatuor millia & quingentos equites armauit. De equestribus copiis fermè inter auctores conuenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpiam vrbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus, vt non in speciem saltem opponerentur barbarorum auxilia: neq; in iis tamen tantum virium ponendum, vt mutando fidem, quæ cladis caussa fuisset patri patruoque, magnum momentum facerent: præmisso Sullano ad Colcam duodetrigenta oppidis regnantem, vt equites peditesq; ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet: ipse à Tarracone profectus, protinus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem peruenit. Eò adducta ab Sullano auxi-

Romanus exercitus in Hispania.

auxilia, tria millia peditum, & quingenti equites. inde ad Betulam vrbem processum cum omni exercitu ciuium, sociorum, peditum equitumque quinque & quadraginta millibus. Castra ponenteis eos Mago & Masanissa cũ omni equitatu aggressi sunt. turbassentque munientes, ni abditi post tumulum opportunè ad id positi ab Scipione equites, improuiso in effusos incurrissent. hi promptissimum quemque, & proximè vallum, atq; in ipsos munitores primum inuectum, vixdum prœlio inito fuderunt: cum ceteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior & diu ambigua pugna fuit. sed quum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere iussi plures, & vsq; integri fessis subirent, magnumq; iam agmen armatorum à castris in prœlium rueret, terga haud dubiè vertunt Pœni Numidæque. Et primùm turmatim abibant, nihil propter pauorem, festinationemve confusis ordinibus: dein postquam acrius vltimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat: nihil iam ordinum memores, passim qua cuiq; proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quamquam eo prœlio aliquantum & Romanis aucti, & diminuti hostibus animi erant, tamen numquam per aliquot insequentes dies ab excursionibus equitum leuisque armaturæ cessatum est. Vbi satis tentatæ per hæc leuia certamina vires sunt: prior Asdrubal in aciem copias eduxit: deinde & Romani processere. sed vtraque acies pro vallo stetit instructa. & quum à neutris pugna cœpta esset, iam die ad occasum inclinante, à Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factũ. prior semper Pœnus copias castris educebat. prior fessis stando signum receptui dabat. ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox vlla orta. mediam aciem hinc Romani, illinc Carthaginiẽses misti Afris, cornua socii tenebant. erant autem vtrimque Hispani pro cornibus. ante Punicam aciem elephanti castellorũ procul speciem præbebant. Iam hoc in vtrisque castris sermonis erat, *ita vt instructi stetissent, pugnaturos. medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli caussa esset, pari robore animorum armorumque concursuras.* Scipio vbi hæc obstinate credita animaduertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutauit. Tesseram vesperi per castra dedit, *vt ante lucem viri equique pransi essent; armatus eques frenatos stratosque teneret equos.* Vixdum satis certa luce, equitatum omnem cum leui armatura in stationes Punicas immisit, inde confestim ipse cum graui agmine legionum procedit. præter opinionem destinatam sociorum hostiumque, Romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Asdrubal clamore equitum excitatus, vt ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum, & trepidationem suorum, & procul signa legionum fulgentia, plenosque hostium campos vidit; equitatum omnem extemplò in equites immittit. ipse cum peditum agmine castris egreditur: nec ex ordine solito quicquam acie instruenda mutat. Equitum iam diu anceps pugna erat: nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsis (quod propè inuicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. sed vbi iam haud plus quingentos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisq; ordinibus, equitatum omnem leuemque armaturam in medium acceptam diuisãque in partes duas in subsidiis post cornua locat. Inde vbi incipiendæ iam pugnæ tempus erat. Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere iubet. ipse è dextro cornu (ibi nãque præerat) nuncium ad Sullanum & Marcium mittit, *vt cornu extenderent in sinistra parte, quemadmodum se tendentem à dextra vidissent: & cum expeditis peditum equitumq; prius pugnam consererent cũ hoste, quàm coire inter se mediæ acies possent.* Ita diductis cornibus cum ternis peditum cohortibus, ternisque equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis. Sinus in medio erat, quia segnius Hispanorum signa incedebant, & iam conflixerant cornua: quùm, quod roboris in acie hostium erat, Pœni veterani, Afriq; nondum ad teli coniectum venissent, neque in cornua, vt adiuuarent pugnantes, discurrere auderent. ne aperirẽt mediam aciem venienti ex aduerso hosti. Cornua ancipiti prœlio vrgebantur: eques, leuisq; armatura, & velites circumductis alis in latera incurrebãt; cohortes à fronte vrgebant, vt abrumperent cornua à cetera acie. Et tum ab omni parte haudquaquam par pugna erat, tum quod turba Balearium, tyronumq; Hispanorum Romano Latinoq; militi obiecta erat, & procedente iam die vires etiam deficere Asdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino tumultu, coactosq; priusquam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diẽ extraxerat Scipio, vt sera pugna esset. nã ab septima demum hora peditum signa cornibus concurrerunt. ad medias acies aliquãto serius peruenit pugna: ita vt prius æstus à meridiano sole, laborq; standi sub armis, & simul fames sitisq; corpora afficeret, quam manus cum hoste cõsererent. itaq; steterunt scutis innixi. nam super cetera elephanti etiam, tumultuoso genere pugnæ equitum velitumq; & leuis armaturę consternati, è cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisq; retulêre pedem: ordines tamẽ seruantes, haud secus, quàm si imperio ducis cederet integra acies. Sed quum eo ipso acrius, vbi inclinatam sensere, victores se vndiq; inueherent; nec facilè impetus sustineri posset: quamquam retinebat, obsistebatq; cedentib. Asdrubal, *ab tergo esse colleis tutumq; receptum, modicè se reciperent,* clamitans: tamen vincente verecundiã metu (quum proximus quisq; hostem cederet) terga extẽplò data, atq; in fugã sese omnes effuderunt.

XV.

runt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac reuocare in ordines militum ceperant, cunctantibus in aduersum collem erigere aciem Romanis. deinde vt inferri impigrè signa viderunt, integrata fuga, in castra pauidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat; cepissetq; tanto impetu castra, nisi ex vehementi sole, quales inter graues imbre nubes effulget, tanta vis aquæ deiecta esset, vt vix in castra sua receperit se victor. quosdam etiam religio ceperat, vlterius quicquam eo die conandi. Carthaginienses, quamquam fessos labore ac vulneribus, nox imberque ad necessariam quietem vocabat: tamen quia metus & periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus castra, saxis vndique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quãdo in armis parum præsidii foret, defensuri. Sed transitio sociorum, fuga vt tutior mora videretur, fecit. principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est. is cum magna popularium manu transfugit. inde duo munita oppida cum præsidiis tradita à præfectis Romano. Et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis serperet res, silentio proximæ noctis Asdrubal castra mouet. Scipio, vt prima luce qui in stationibus erant, retulerunt, *profectos hostes*, præmisso equitatu signa ferri iubet. adeoque citato agmine ducti sunt, vt si via recta vestigia sequentes issent, haud dubiè assecuturi fuerint. ducibus est creditũ, breuius aliud esse iter ad Bętim fluuium, vt transeuntes aggrederentur. Asdrubal clauso transitu fluminis ad Oceanum flectit. & iam inde fugientium modo effusi abibant: idque aliquantum ab legionibus Romanis interualli fecit. Eques, leuisq; armatura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo, fatigabat morabaturque: sed quùm ad crebros tumultus signa consisterẽt, & nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisq; peditum prœlia consererent, superuenerunt legiones. Inde non iam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux fugæ auctor in proximos colles cum septem millibus fermè semiermium euasit. ceteri cæsi captiq;. castra tumultuaria raptim Pœni tumulo editissimo communierunt: atq; inde, quùm hostes nequiquam subire iniquo ascẽsu conati essent, haud difficulter sese tutati sunt. sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat. itaque transitiones ad hostes fiebant. Postremò ipse dux nauibus acceptis (nec procul inde aberat mare) nocte relicto exercitu Gadeis perfugit. Scipio fuga ducis hostium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Sullano ad castrorum obsidionem. ipse cum ceteris copiis, septuagesimis castris, protinus caussis regulorum ciuitatumq; cognoscẽdis, vt pręmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarracone rediit. Post profectionem eius, Masanissa cum Sullano clã congressus, vt ad noua consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam traiecit: non tam euidenti eo tempore subitæ mutationis caussa, quam documento post id tempus constantissimę ad vltimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili caussa fecisse. Mago inde remissis ab Asdrubale nauibus Gades petit. Ceteri deserti ab ducibus pars trãsitione, pars fuga dissipati per proximas ciuitates sunt. nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis pulsi Hispania Carthaginienses sunt, tertiodecimo anno post bellum initum, quinto postquam P. Scipio prouinciam & exercitum accepit. Haud multo post Sullanus *debellatum* referens, Tarraconem ad Scipionem rediit. L. Scipio cum multis nobilibus captiuis nuncius receptæ Hispaniæ Romam est missus. & quum ceteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, vnus qui gesserat, inexplebilis virtutis veræq; laudis, paruum instar eorum quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat. iam Africam, magnamque Carthaginem, & in suum decus nomenq; velut consummatam eius belli gloriam spectabat. Itaque præmoliendas ibi ratus iam res, conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare, Masæsylorum is rex erat. Masæsyli gens affinis Mauris, regionem Hispaniæ, maximè quà sita Noua Carthago est spectant. Fœdus ea tempestate regi cum Carthaginiensibus erat, quod haud grauius ei sanctiusque, quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore; oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus barbarus lætus, & quia res tam prosperæ vbique Romanis, Pœnis in Italia aduersæ, in Hispania nullæ iam erant, *amicitiam se Romani accipere annuit, firmandæ eius fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce Romano.* Ita Lælius, in id modò fide ab rege accepta, *tutum aduentum fore*, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Africæ erat, opulentissimus eius terræ rex, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus etiam regni aptè ad Hispaniã, quòd freto exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaq; rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur: L. Marcio Tarracone, M. Sullano Carthagine Noua, quo pedib. ab Tarracone itineribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis: ipse cum C. Lælio duabus quinqueremibus ab Carthagine profectus trãquillo mari plurimum remis, interdum & leni iuuante vento in Africam traiecit. Fortè ita incidit, vt eo ipso tempore Asdrubal pulsus Hispania septem triremibus portum inuectus, anchoris positis terræ applicaret naues: quum conspectæ duæ quinqueremes haud cuiquam dubio, quin hostiũ essent, opprimiq; à pluribus priusquam portum intrarent, possent, nihil aliud quam tumultum ac trepidationẽ simul militum ac nautarum, nequiquam armaq; & naues

Pœni in fugam versi.

Asdrubal noctu castra mouet.

XVI.

Asdrubal relicto exercitu Gadeis perfugit.

XVI

Masæsylorum Syph[ax]

naues expedientium, fecerunt. percussa enim ex alto vela paulo acriori vento, prius in portum intulerunt quinqueremes quam Pœni anchoras molirentur. nec vltra tumultum agere quis quicquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Asdrubal, mox Scipio & Lęlius egressi, ad regem pergunt. XVII. Magnificumq; id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate duces populorum vno die suam pacem amicitiamq; petenteis venisse. vtrumque in hospitium inuitat; & quoniam fors eos sub vno tecto esse, atque ad eosdem penates voluisset, contrahere in colloquium dirimēdarum simultatum caussa est conatus: Scipione abnuente, *aut priuatim sibi vllum cum Pœno odium esse, quod colloquendo finiret: aut de Republica se quicquam cum hoste agere iniussu senatus posse.* Illud magnoperè contendente rege, *ne alter hospitum exclusus mensa videretur, vt in animum induceret ad easdem venire epulas,* haud abnuit. cœnatumque simul apud regem est: eodem etiam lecto Scipio atque Asdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, vt non Syphacem modò barbarum, insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam infestissimum, facundè alloquendo sibi conciliarit, *mirabilioremque sibi eum congresso coram visum præ se ferebat, quàm bello rebus gestis. nec dubitare, quin Syphax, regnumq; eius in Romana esset potestate: eam artem illi viro ad conciliandos animos esse. Itaque non quomodo Hispania amissa sit, quærendum magis Carthaginiensibus esse, quam quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem Romanum, relicta prouincia nouæ ditionis, relictis exercitibus: duabus nauibus in Africam traiecisse, & commisisse sese in hostilem terram, in potestatem regiam, in fidem inexpertam: sed potiundæ Africæ spem affectantem. hoc eum iam pridem volutare in animo, hoc palàm fremere, quòd non quemadmodum Annibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret.* Scipio fœdere icto cum Syphace profectus ex Africa dubiisque & plerumque sæuis in alto iactatus ventis, die quarto Nouæ Carthaginis portum tenuit. Hispaniæ sicut à bello Punico quietæ erant, ita quasdam ciuitates, propter conscientiam culpæ, metu magis quàm fide quietas esse apparebat: quarum maximè insignes & magnitudine & noxa, Illiturgi & Castulo erant. Castulonenses quum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones, defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis, qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendisque, scelus etiam defectioni addiderant. In eos populos primo aduentu, quum dubiæ Hispaniæ essent, merito magis quàm vtiliter sæuitum foret; tunc iam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandū mittit: ipse cum cetero exercitu quintis fermè ad Illiturgim castris peruenit. Clausæ erant portæ, omniaque instructa & parata ad oppugnationem arcendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent, pro indicto eis bello fuerat. hinc exhortari milites Scipio orsus est. *Ipsos claudēdo portas indicasse Hispanos, quid vt timerent meriti essent. itaq; multo infestioribus animis cum eis, quàm cum Carthaginiensibus bellum gerendum esse. quippe cum illis propè sine ira de imperio & gloria certari: ab iis perfidiæ & crudelitatis & sceleris pœnas expetendas esse. venisse tempus, quo & nefandam cōmilitonum necem, & in semetipsos, si eodem fuga delati forent, instructam fraudem vlciscerentur: & in omne tempus graui documēto sancirent, ne quis vnquam Romanum ciuem, militem ve in vlla fortuna oportunum iniuriæ duceret.* Ab hac exhortatione ducis incitati, scalas electis per manipulos viris diuidūt: partito exercitu, ita vt parti alteri Lælius præesset legatus, duobus simul locis ancipiti terrore vrbē aggrediuntur. Non dux vnus, aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendēdam impigrè vrbem hortatur, & meminerant, & admonebant alij alios *supplicium ex se, non victoriam peti: vbi quisq; mortem oppeteret, id referre, vtrùm in pugna & in acie, vbi Mars communis & victum sæpè erigeret, & affligeret victorem: an postmodum cremata & diruta vrbe, ante ora captarum coniugum liberorumque, inter verbera & vincula, omnia fœda atq; indigna passi exspiraret.* Igitur non militaris modò ætas, aut viri tantū, sed feminę quoque pueriq; supra animi corporisque vires adsunt: propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. non libertas solum agebatur, quę virorum fortium tantum pectora acuit: sed vltima omnibus supplicia, & fœda mors ob oculos erat. accendebantur animi & certamine laboris ac periculi, atque ipso inter se conspectu. itaq; tanto ardore certamen initum est. vt domitor ille totius Hispaniæ exercitus ab vnius oppidi iuuentute sæpe repuls⁹ à muris, haud satis decoro prœlio trepidarit. Id vbi vidit Scipio, veritus ne vanis tot conatibus suorum, hostibus cresceret animus, & segnior miles fieret; sibimet conandum ad partem periculi capessendum esse ratus; increpita ignauia militum, ferri scalas iubet: *seipsum, si ceteri cunctentur, ascensurum minatur.* Iam subierat haud mediocri periculo mœnia, quū clamor vndique ab solicitis vicem imperatoris militibus sublatus: scalæq; multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius institit. Tum victa oppidanorum vis, deiectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est. XX. Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, & oppidanis in ea tuenda, vnde periculū videbatur, versis, & Romanis subeuntibus qua adire poterant, conspexerunt editissimam vrbis partem, quia rupe præalta tegebatur, neq; opere vllo munitam, & ab defensoribus vacuā leuium corporū homines, & multa exercitatione pernicium, clauos

Illiturgim oppugnabat Scipio.

Capit, & solo æquat.

clauos secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt. sicubi nimis arduum & leue saxum occurrebat, clauos per modica interualla figentes, quum velut gradus fecissent: primi insequentes extrahentes manu, postremi subleuantes eos qui præ se irent, in summum euadunt. inde decurrũt cum clamore in vrbem iam captam ab Romanis. Tum verò apparuit, ab ira & ab odio vrbem oppugnatam esse, nemo capiendi viuos, nemo patẽtibus ad direptionem omnibus, prędę memor est: trucidant inermes iuxta atq; armatos, feminas pariter ac viros: vsq; ad infantium cædẽ ita crudelis peruenit. ignem deinde tectis iniiciunt, ac diruunt quæ incendio absumi nequeant: adeo vestigia quoque vrbis exstinguere, ac delere memoriam hostiũ sedis cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit. quam vrbem non Hispani modò conuenæ, sed Punici etiam exercitus è dissipata passim fuga reliquiæ tutabantur. sed aduentum Scipionis præuenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorq; inde ac desperatio inuaserat omnes; & in diuersis caussis quum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam deditionis auctor. Himilco Punicis auxiliaribus prærat: quos vrbemq; clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit. nec tantundem noxæ admissum erat, & aliquantũ iræ lenierat voluntaria deditio. Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant, sub ius, ditionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem ad vota soluenda Diis, munusq; gladiatorium, quod mortis caussa patris patruiq; parauerat, edendum rediit. Gladiatorium spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis cõparare mos est, seruorum delectu ac libertorum, qui venalem sanguinem habent. voluntaria omnis & gratuita opera pugnantium fuit. nam alij missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti virtutis ostendendum: alij ipsi professi, *se pugnaturos in gratiam ducis:* alios æmulatio & certamen, vt prouocarent, prouocatiq; haud abnuerent, traxit. quidam quas disceptando controuersias finire nequierant, aut noluerant, pacto inter se, *vt victorem res sequeretur,* ferro decreuerunt. Neq; obscuri generis homines, sed clari illustresq;, Corbis & Orsua patrueles fratres, *de principatu ciuitatis quam Ibem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt.* Corbis maior erat ætate. Orsuæ pater princeps proximè fuerat, à fratre maiore post mortem eius principatu accepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras; *negatum id* ambo dicere *communibus cognatis: nec alium deorum hominũve, quàm Martem se iudicem habituros esse.* Robore maior, minor flore ętatis ferox, mortem in certamine, quam vt alter alterius imperio subiiceretur, præoptantes, quòd ab tanta rabie dirimi nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuêre, documentumque, *quantum cupiditas imperij malum inter mortales esset.* Maior vsu armorum & astu facilè stolidas vires minoris superauit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia, & prouinciali & castrensi apparatu. Res interim nihilominus ab legatis gerebantur. Marcius superato Bæte amni, quem incolæ Cirtium appellãt, duas opulentas ciuitates sine certamine in deditionem accipit. Astapa vrbs erat, Carthaginiensium semper partis: neq; id tam dignum ira erat, quã quòd, extra necessitates belli, præcipuum in Romanos gerebant odium. nec vrbem aut situ, aut munimento tutam habebant, quæ ferociores iis animos faceret: sed ingenia incolarũ latrocinio læta, vt excursiones in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impulerant, & vagos milites Romanos, lixasq; aut mercatores exciperent. magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines positis insidiis circumuentũ iniquo loco interfecerant. Ad hanc vrbem oppugnandam quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum, quia nec deditio tuta ad tã infestos videbatur: nec spes mœnibus aut armis tuendæ salutis erat; facinus in se ac suos fœdum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quò preciosissima rerum suarum cogerent. super eum cumulum cõiuges ac liberos considere quum iussissent, ligna circa extruunt, fascesque virgultorum coniiciunt. Quinquaginta deinde armatis iuuenibus præcipiunt, *vt donec incertus euentus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum, corporumq;, quæ cariora fortunis essent, seruarent. si rem inclinatam viderent, atq; in eo iam esse vt vrbs caperetur, scirent, omnes, quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. illos se per Deos superos inferosq; orare, vt memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut seruitute infami finienda esset, nihil relinquerent, in quod sæuire iratus hostis posset. ferrum ignemq; in manibus esse. amicæ ac fideles potius ea quæ peritura forent, ac sumerent manus, quàm insultarent superbo ludibrio hostes.* His adhortationibus execratio dira adiecta, si quem à proposito spes mollitiave animi flexisset. inde concitato agmine patentibus portis ingenti cum tumultu erumpunt. Neque erat vlla satis firma statio opposita: quia nil minus quàm egredi mœnibus auderent, timeri poterat perpaucæ equitum turmæ, leuisq; armatura repentè è castris ad idipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compositior ordine vllo pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primum hosti se obtulerat, terrorem intulit leui armaturæ. pugnatumq; sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trepidatum parumper circa signa est, quum cęci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. diu vetus miles aduersus temerarios impetus pertinax, cæde primorum

Castulonē Scipio deditione accipit.

Munus gladiatorium Scipionis.

XXI.

Inter patrueles de principatu duellum.

XXI

Astapa pugna

morum insequentes suppressit. conatus paulò pòst vltrò inferre pedem, vt neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemq; suo vidit: patefacta acie (quod vt facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad vnum omnes occidit. Atq; hæc tamen hostium iratorum, ac tum maximè dimicantiū iure belli in armatos, repugnantesq; edebātur. fœdior alia in vrbe trucidatio erat; quū turbā feminarum puerumq; imbellem, inermemq; ciues sui cæderent, & in succensum rogum semianima pleraq; iniicerent corpora, riuiq; sanguinis flammam orientē restinguerent: postremò ipsi cæde miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio iniecerunt. Iam cædi perpetratæ victores Romani superuenerūt. ac primo conspectu tam fœdę rei mirabundi parumper obstupuerunt. dein quum aurū argentumq; cumulo rerum aliarum interfulgens auiditate ingenii humani rapere ex igne vellēt, correpti alii flāma sunt, alii ambusti afflatu vaporis: quum receptus primis, vrgente ab tergo ingenti turba, non esset. Ita Astapa sine præda militum ferro igniq; absumpta est. Marcius ceteris eius regionis metu in deditionē acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ à Gadibus venerūt, *pollicentes, vrbem, Punicumq. præsidium, quod in ea esset, & imperatorem præsidij cum classe prodituros esse.* Mago ibi ex fuga substiterat: nauibusq; in Oceano collectis, aliquantū auxiliorum & trans fretum Africæ orę, & ex proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coegerat. Fide accepta dataque perfugis, & Marcius eò cū expeditis cohortibus, & Lęlius cum septē triremibus, & quinqueremi vna est missus, vt terra mariq; communi consilio rem gererent. Scipio ipse graui morbo implicitus, grauiore tamen fama, quùm ad id quisq; quod audierat (insita hominibus libidine alendi de industria rumores) adiiceret aliquid, prouinciam omnē ac maximè longinqua eius turbauit: apparuitque, quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus rumor tantas procellas exciuisset. non socii in fide, nō exercitus in officio mansit. Mandonius & Indibilis, quibus (quia regnum sibi Hispaniæ pulsis inde Carthaginiensibus, destinârant animis) nihil pro spe cōtigerat, concitatis popularibus (Lacetani autem erant) & iuuentute Celtiberorum excitata, agrum Suessitanum Sedetanumq; sociorum populi Romani hostiliter depopulati sunt. Ciuilis alius furor in castris ad Sucronē ortus. Octo ibi millia militum erant, præsidium gentibus quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt, nō tum quum primùm de vita imperatoris dubij rumores allati sunt: sed iam antè, licētia ex diuturno, vt fit, ocio collecta, & nō nihil, quod in hostico laxius rapto suetis viuere, arctiores in pace res erant. Ac primò sermones tantum occulti serebantur, *si bellum in prouincia esset, quid sese inter pacatos facere, si debellatum iam & confecta prouincia esset, cur in Italiam non reuehi?* Flagitatū quoq; stipendium procacius, quam ex more & modestia militari erat: & à custodibus probra in circumeuntes vigilias tribunos iacta: & noctu quidā prædatum in agrum circa pacatum ierant: postremò interdiu, ac propalam sine commeatu ab signis abibant. omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiæ, aut imperio eorum qui pręerant, gerebatur. forma tamen Romanorum castrorum constabat vna ex spe, quod tribunos contagione furoris haud expertes seditionis defectionisq; rati fore, & iura reddere in principiis sinebant, & signū ab eis petebant, & in stationes ac vigilias ordine ibant: & vt vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium vltrò ipsi imperantes seruabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea quæ fierent, & conari obuiam ire, & propalam abnuere furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaq; ex principiis, ac paulo post è castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum, & Atrium Vmbrum, delatum omniū consensu imperium est. qui nequaquā tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securesq. attrectare ausi: neq; iis venit in mētem, suis tergis, suis ceruicibus virgas illas securesque imminere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falso credita occæcabat animos: sub cuius vulgatam iam famam non dubitabant *totam Hispaniam arsuram bello. in eo tumultu & sociis pecunias imperari, & diripi propinquas vrbes posse. & turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia fore quæ ipsi fecissent.* Quum alios subinde recentes nuncios non mortis modò, sed etiam funeris expectarent, neq; superueniret quisquam, euanesceretq; temerè ortus rumor: tum primi auctores requiri cœpti. & subtrahentes se quoque, vt credidisse potius temerè, quam finxisse rem talem videri possent; destituti duces iam sua ipsi insignia: & pro vana imagine imperii quod gererent, veram iustamque mox in se versuram potestatem exhorrebant. Stupenti ita seditioni, quum *viuere* primo, mox etiam *valere Scipionem*, certi auctores afferrent, tribuni militum septem, ab ipso Scipione missi superuenerunt. Ad quorum primum aduentum exasperari animi: mox ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. circumeuntes enim tentoria primo, deinde in principiis prætorioque, vbi sermones inter se serentium circulos vidissent, alloquebantur: percunctantes magis, *quæ caussa iræ consternationisque subitæ foret,* quam factum accusantes. Vulgo stipendium non datum ad diem iactabatur: *& quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanum extitisset, post duorum imperatorū duorumq. exercituum stragem, sua virtute defensum nomen Romanum, ac retenta prouincia esset: Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere,*

Marginal notes: XXII. — *Auctores seditionis.* — XXV. — *Septem tribuni militum ad cōpescendam seditionem missi.*

habere, suis factis gratiam qui exsoluat non esse. Talia querentes *aequa orare, seque ea relaturos ad imperatorem* respōdebant. *laetari, quod nihil tristius, nec insanabilius esset: & P. Scipionem, Deûm benignitate, & Rempublicam, esse gratiae referendae.* Scipionem bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem, solicitum habebat res, ne aut exercitus peccando aut ipse puniēdo modum excederet. in praesentia vt coepisset, leniter agi placuit, & missis circa stipendiarias ciuitates exactoribus, stipendii spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, *vt ad stipendium petendum conuenirent Carthaginem, seu carptim partes, seu vniuersi mallent.* Tranquillam seditionem iam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. redierant enim in fines omisso incoepto Mandonius & Indibilis, postquam viuere Scipionem allatum est: nec iam erat aut ciuis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. omnia circumspectantes consilia, nihil reliqui habebant, praeter vulgatissimum à malis consiliis receptum. *vt imperatoris vel iustae irae, vel non desperandae clementiae sese committerent. etiam hostibus eum ignouisse, cum quibus ferro dimicasset. suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse: nec ipsam atrocem, nec atroci poena dignam:* vt ingenia humana sunt ad suam cuique leuandam culpam nimio plus facūda. Illa dubitatio erat, *singulae ne cohortes, an vniuersi ad stipendium petendum irent.* inclinauit eo sententia, quod tutius censebant, *vniuersos ire.* Per eosdem dies, quibus haec illi consultabant, consilium de iis Cartagine erat: certabantq; sententiis, *vtrū in auctores tantum seditionis* (erant autem hi numero haud plus quam quinque & triginta) *animaduerteretur, an plurium supplicio vindicanda tam foedi exempli defectio magis quam seditio esset.* Vicit sententia lenior, *vt vnde orta culpa esset, ibi poena consisteret: ad multitudinem castigationem satis esse.* Concilio dimisso, vti actum videretur, expeditio aduersus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui Carthagine erat, & cibaria dierum aliquot parare iubentur. tribunis septem, qui & antea Sacronem ad leniendam seditionem ierant, obuiam exercitui missis, quina nomina principū seditionis edita sunt. vt eos per idoneos homines, benigno vultu ac sermone in hospitium inuitatos, sopitosque vino vincirent. Haud procul iam Carthagine aberant, quum ex obuiis auditum, *postero die omnem exercitum cum M. Sullano in Lacetanos proficisci,* non metu modo omni, qui tacitus incidebat animis, liberauit eos, sed laetitiam ingentem fecit: quod magis habituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in potestate eius essent. Sub occasum solis vrbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. excepti sermonibus de industria compositis, *laetum opportunumq; aduentum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent:* corpora curātà tribunis sine vllo tumultu auctores seditionis per idoneos homines inducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta impedimenta exercitus, cui simulabatur iter, proficisci coepere. sub lucem signa mota, & ad portam retentum agmen: custodesque circa omnes portas missi, ne quis vrbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, vt vltro territuri succlamationibus concurrunt. Simul & imperator in tribunal conscendit: & reducti armati à portis inermi se concioni ab tergo circumfuderunt. tum omnis ferocia concidit, vt postea fatebantur, *nihil aequè eos terruit, quam praeter spem robur & color imperatoris, quem affectū visuros crediderant, vultusque qualem ne in acie quidem aiebant meminisse.* Sedit tacitus paulisper, donec nunciatum est, deductos in forum auctores seditionis, & parata iā omnia esse. Tum silentio per praeconem facto, ita coepit: *Nunquam mihi defuturam orationem, qua exercitum meum alloquerer, credidi: non quod verba vnquam potius quam res exercuerim; sed quia propè à pueritia in castris habitus, assueueram militaribus ingeniis: apud vos quemadmodum loquar, nec consilium, nec oratio suppeditat: quos nec quo nomine quidem appellare debeam, scio: ciues? qui à patria vestra desciuistis. an milites? qui imperium auspiciumq; abnuistis, sacramenti religionem rupistis. hostes? corpora, ora, vestitū, habitum ciuium agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Illergetes & Lacetani, aut optastis aliud aut sperastis? & illi tamen Mandonium, atq; Indibilem, regiae nobilitatis viros, duces furoris secuti sunt: vos auspicium & imperium ad Vmbrum Atrium, & Calenum Albium detulistis. Negate vos id omnes fecisse, aut factum voluisse milites: paucorum eum furorem atq; amentiam esse. libenter credam negantibus. nec enim ea sunt commissa, quae vulgata in omnem exercitum sine piaculis ingentibus expiari possunt. inuitus ea, tanquam vulnera attingo. sed nisi tacta, tractataque sanari non possunt. Et quidem pulsis Hispania Carthaginiensibus, nullum locum in tota prouincia, nullos homines credebam esse, vbi vita inuisa esset mea: sic me non solùm aduersus socios gesseram, sed etiam aduersus hostes. In castris meis (en quantum me opinio fefellit!) fama mortis meae nō accepta solùm, sed etiam exspectata est. non quod ego vulgari facinus per omnes velim. equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem; hic statim antè oculos vestros morerer: nec me vita iuuaret, inuisa ciuibus & militibus meis. sed multitudo omnis, sicut natura maris, per se immobilis est: vt vēti & aurae cient, aut tranquilli, aut procellosi: & caussa in vobis atque origo omnis furoris penes auctores est, vos contagione insanistis. Quin mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiae progressi sitis: quid facinoris in me, quid in patriam, parentesq; ac liberos vestros, quid in Deos sacramenti testes, quid aduersus auspicia, sub quibus militastis, quid aduersus morem militiae disciplinamque maiorum, quid aduersus summi imperij maiestatem ausi sitis. De me ipso taceo. temerè potius, quā auide credideritis: is deniq; ego sum, cuius imperij taedere exercitum, minimè mirandum sit. patria quid de vobis meruerat, quam cum Mandonio & Indi-*

Marginal notes: *Seditiosi ad stipendium conuenire Carthaginem iubentur.* — XXVI. — *Auctores seditionis comprehensi.* — XXV. — *Scipio ad seditiosos or.*

& Indibili consociando consilia prodebatis? quid populus Romanus? quum imperiũ ablatum ab tribunis suffragio populi creatis, ad homines priuatos detulistis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus seruus, cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis. In prætorio tetenderunt Albius & Atrius: classicum apud eos cecinit: signum ab iis petitum est: sederunt in tribunali proconsulis Scipionis: lictor apparuit: submouente eo incesserunt: fasces & secures prælatæ sunt. Lapides pluere, & fulmina iaci de cœlo, & insuetos fœtus animalia edere, vos portenta esse putatis? hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis supplicationibus sine sanguine eorũ, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.

XVIII. *Atq; ego (quanquam nullum scelus rationem habet) tamen vt in re nefaria, quæ mens, quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegium quondã in præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus ciuitatis, vrbem opulentam per decem annos tenuit. propter quod facinus tota legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi percussi sunt. Sed illi primùm non Atrium Vmbrum semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed Decium Iubellium tribunum militum secuti sunt: nec cum Pyrrho, nec Samnitibus aut Lucanis, hostibus populi Romani se coniunxerant. vos cum Mandonio & Indibili consilia communicastis, & arma consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam Tuscis veteribus cultoribus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanen, sic Rhegium habituri perpetuam sedem erant: nec populum Romanum, nec socios populi Romani vltro lacessituri bello. Sucronemne vos domicilium habituri eratis? vbi si vos decedens confecta prouincia imperator relinquerem, Deûm hominumque fidem implorare debebatis, quod non rediretis ad coniuges liberosque vestros. sed horum quoque memoriam, sicut patriæ meiq; eieceratis ex animis vestris. Viam consilij scelerati, sed non ad vltimum dementis, exequi volo. Mene viuo, & cetero incolumi exercitu, cum quo ego die vna Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperatores, quatuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugaui, Hispania expuli, vos octo millia hominũ, maioris certè omnes precij, quam Albius & Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispaniam prouinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior & amoueo nomen meum, nihil vltra facile creditam mortẽ meam à vobis violatus sim. quid? si ego morerer, mecum exspiratura Respublica, mecum casurum imperium populi Romani erat? ne istuc Iupiter Optimus Maximus sierit, vrbem auspicato Diis auctoribus in æternũ conditam fragili huic & mortali corpori æqualem esse. Flaminio, Paullo, Graccho, Postumio Albino, M. Marcello, T. Quintio Crispino, C. Fuluio, Scipionibus meis, tot tam claris imperatoribus vno bello absumptis. superstes est populus Romanus, eritque mille aliis nunc ferro nunc morbo morientibus: meo vnius funere elata populi Romani esset Respublica? Vos ipsi hic in Hispania patre & patruo meo, duobus imperatoribus interfectis, Septimum Martium ducem vobis aduersus exultantes recenti victoria Pœnos delegistis. & sic loquor, tanquam sine duce Hispaniæ futuræ fuerint. M. Sullanus eodem iure, eodem imperio mecum in prouinciam missus, L. Scipio frater meus, C. Lælius legati, vindices maiestatis imperij deessent? vtrum exercitus exercitui, an duces ducibus, an dignitas, an caussa comparari poterat? quibus si omnibus superiores essetis, arma tamen Pœnis contra patriam, contra ciues vestros ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem vrbi Romæ imperare velletis? quam ob noxam patriæ?*

XXIX. *Coriolanum quondam damnatio iniusta, miserum & indignum exilium, vt iret ad oppugnandam patriam, impulit: reuocauit tamen à publico parricidio priuata pietas. vos qui dolor, quæ ira incitauit? stipendium ne diebus paucis imperatore ægro serius numeratum, satis digna caussa fuit, cur patriæ indiceretis bellum? cur ad Ilergetes desciseretis à populo Romano? cur nihil diuinarum humanarumve rerum inuiolatum vobis esset? insanistis profecto milites: nec maior in corpus meum vis morbi, quam in vestras mentes inuasit. Horret animus referre, quid crediderint homines, quid sperauerint, quid optauerint. auferat omnia irrita obliuio, si potest: si non, vtcumq; silentium tegat. Non negauerim, tristem atrocemq; vobis visam orationem. quanto creditis facta vestra atrociora esse, quam dicta mea? & me ea quæ fecistis, pati æquum censetis: vos ne dici quidem omnia æquo animo ferretis? sed ne ea quidem ipsa vltra exprobrabuntur. vtinam tam facilè vos obliuiscamini eorum, quam ego obliuiscar. Itaque quod ad vos vniuersos attinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum habeo. Albius Calenus, & Atrius Vmber, & ceteri nefariæ seditionis auctores sanguine luent quod admiserunt. vobis supplicij eorum spectaculum non modo non acerbum, sed lætum etiam, si sana mens redijt, debet esse: de nullis enim quã de vobis infestius, aut iniquius consuluerunt.* Vix finem dicendi fecerat, quũ ex præparato simul omnium rerum terror oculis auribusq; est offusus. Exercitus, qui corona concionem circũdederat, gladiis ad scuta concrepuit. præconis audita vox citantis nomina damnatorum in concilio. nudi in medium protrahebantur. & simul omnis apparat⁹ supplicii expromebatur. deligati ad palũ, virgisq; cęsi, & securi percussi: adeo torpentibus metu qui aderant, vt nõ modo ferocior vox aduersus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidẽ exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoq; loco, citati milites nominatim apud tribunos militũ in verba P. Scipionis iurarunt, stipendiumq; ad nomen singulis pe. solutum. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

XXX. *Hanno à Marcio in fugam versus.*

Per idem tempus ad Bætim fluuium Hanno præfectus à Magone, missus à Gadibus, cum parua manu Afrorum, mercede Hispanos solicitando ad quatuor millia iuuenum armauit. castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis palatos, persequente equite, cum paucis ipse effugit. Quum hæc ad Bætim fluuium geruntur, Lęlius interim freto in Oceanũ euect⁹, ad Carteiã classe accessit. Vrbs ea in ora Oceani sita est, vbi primum è faucibus an.ustis panditur mare. Gadeis sine certamine proditione recipiendi, vltro qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes, sicut antè

dictum est, fuerat. sed patefacta immatura proditio est, cōprehensosq; omnes, Mago Adherbali prætori Carthaginem deuehendos tradit. Adherbal coniuratis in quinqueremem impositis, præmissaque ea, quia tardior quā triremis erat, ipse cū octo triremib. modico interuallo sequitur. Iam fretum intrabat quinqueremis, quum Lælius & ipse in quinqueremi è portu Carteiæ sequentibus septem triremibus euectus, in Adherbalem ac triremes inuehitur, quinqueremē satis credens deprehensam rapido in freto in aduersum ęstū reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidauit, vtrum quinqueremē sequeretur, an in hostes rostra conuerteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit. iā enim sub ictu teli erant, & vndique instabant hostes. æstus quoq; arbitrium moderandi naues ademerat. neque erat nauali pugna similis: quippe vbi nihil voluntarium, nihil artis aut consilij esset. vna natura freti, æstusq; totius certaminis potens suis alienis nauibus nequiquam remigio in contrarium tendentes inuehebat, vt fugientem videres retro vertice intortam victricibus illatam: & sequentem, si in contrariū tractum incidisset maris, fugientis modo sese auertentem. Iam in ipsa pugna hæc quum infesto rostro peteret hostium nauem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat: illa quū transuersa obiiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Quū inter triremes fortuna regente anceps prœliū misceretur, quinqueremis Romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindētibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes suppressit, vnius pręlata impetu lateris alterius remos detersit. ceterasque, quas indepta esset, mulctasset, ni cum reliquis quinq; nauibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

Adherbalis & Lælij naualis pugna.

XXXI. Lælius victor Carteiam reuectus, auditis quę acta Gadibus erant: patefactam proditionem, cōiuratosq; missos Carthaginem, spe in irritum redacta, qua venissent, nunciis ad L. Marcium missis, *nisi terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse:* assentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respirauit modo Mago, quum terra mariq; ancipiti metu vrgeretur: sed etiam audita rebellione Illergetum, spem recuperandę Hispanię nactus, nuncios Carthaginē mittit ad senatum: qui simul seditionem ciuilem in castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius verbis extollentes, hortarentur, *vt auxilia mitterent, quibus traditum à patribus imperium Hispaniæ repeti posset.* Mandonius & Indibilis in fines regressi, paulisper, dum quidnā de seditione statueretur, scirent, suspensi quieuerunt: *si ciuium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoq; ignosci posse:* postquā vulgata est atrocitas supplicij, *suam quoq; noxam pari pœna æstimatam rati,* vocatis rursus ad arma popularibus, contractisq; quæ ante habuerant auxiliis, in Sedetanū agrum, vbi principio defectionis statiua habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum quingentis transcenderunt.

Mandonius & Indibilis à Romanis deficiunt.

XXXII. Scipio cū fide soluendi pariter omnibus noxiis innoxiisq; stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato, facilè reconciliatis militum animis, priusquā castra à Carthagine moueret, concione aduocata, multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum inuectus, *nequaquaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo ciuilem errorem nuper sanauerit. Tum se haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu & lacrimis triginta hominum capitibus expiasse octo millium seu imprudentiam, seu noxam: nunc læto & erecto animo ad cædem Illergetum ire. non enim eos neq; natos in eadē terra nec vlla secum societate iunctos esse. eam, quæ sola fuerit, fidem, atq; amicitiā ipsos per scelus rupisse. in exercitu suo se, præterquā quod omnes ciues, aut socios, Latiniq; nominis videat, etiam eo moueri: quod nemo fere sit miles, qui non aut à patruo suo Cn. Scipione, qui primus Romani nominis in eam prouinciam venerit, aut à patre consule, aut à se sit ex Italia aduectus. Scipionum nomini auspiciisq; omnes assuetos, quos secum in Patria ad meritū triumphum deducere velit: quos consulatum petenti, velut si omnium cōmunis agatur honos, affuturos speret. Quod ad expeditionē eam attineat, quæ instet, immemorē esse rerum suarum gestarum, qui id bellū ducat. Magonis herculè sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit nauibus, maiorem curam esse, quam Illergetum. quippe illic & ducē Carthaginiensem, & quantumcunq; Punicum præsidium esse: hic latrones, latronumq; duces: quibus vt ad populandos finitimorum agros, tectaq; vrenda, & rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse. magis velocitate ad fugā, quā armis fretos, pugnaturos esse. Itaq; non quod vllum inde periculum, aut semē maiorū belli videat, ideo se priusquam prouincia decedat, opprimendos Illergetes duxisse: sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset: deinde, ne quis in prouincia simul virtute tanta & felicitate perdomita relictus hostis dici posset. Proinde Deis bene iuuantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum (neq; enim cū pari hoste certamen esse) quā ad expetendas ab hominibus scelestis pœnas:*

Scipionis ad milites oratio.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos, ad iter comparare in diē posterum iubet, profectusq; decimis castris peruenit ad Iberū flumen. inde superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra. Campus autem montibus circumseptus erat, in eam vallē Scipio quum pecora, rapta pleraq; ex ipsorum hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorū iussisset, velites subsidio misit à quibus vbi per procursationem cōmissa pugna esset. Lęlium cum equitatu impetum ex occulto facere iubet. mons opportunè prominēs equitū insidias texit. nec vlla mora pugnæ facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. primo missilib. territauere: deinde missis leuibus telis, quæ irritari magis quam decernere pugnā poterant, gladios nudant, & collato pede res cœpta geri est: ancepsq; pedestre certamē erat nisi

nisi equites superuenissent. neque ex aduerso tantum illati obuios obtriuere, sed circumuecti etiam quidam per infima cliui ab tergo se, vt plerosq; intercluderent, obiecere. maiorq; cædes fuit, quàm quantam edere leuia per excursiones prœlia solēt. Ira magis accensa aduerso prœlio barbaris est, quàm imminuti animi. itaque ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut antè dictum est, vallis: duæ fermè peditum partes, & omnis equitatus in aciem descendit. quod reliquum peditum erat, obliquo constiterunt colle. Scipio pro se esse loci angustias ratus, & quod in arcto pugna Romano aptior quam Hispano militi futura videbatur: & quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnē multitudinem eorum caperet: nouo etiā consilio adiecit animum: *equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio: & hosti, quē cum pedite eduxisset, inutilem fore.* itaque imperat Lælio, *vt per colles quam occultißimo itinere circumducat equites. segregetque, quantum posit, equestrem à pedestri pugna.* ipse omnia signa peditum in hostes vertit: quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat. moram pugnandi nullam fecit, vt ipso certamine auerteret à conspectu transeuntium per colles equitum. nec ante circumductos sensere, quàm tumultum equestris pugnæ ab tergo accepere. Ita duo diuersa prœlia erant. duæ peditum acies, duo equitatus per longitudinem campi (quia misceri ex genere vtroque prœlium angustiæ non patiebantur) pugnabant. Hispanorum, quum neque pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset: pedes fiducia equitis temerè commissus campo cæderetur, eques circumuētus nec peditem à fronte (iam enim stratæ pedestres copiæ erant) nec ab tergo equitem sustineret: & ipsi quum diu in orbem sese stantibus equis defendissent, ad vnum omnes cęsi sunt: nec quisquam peditum equitumve superfuit, qui in valle pugnauerūt. Tertia pars, quæ in colle ad spectaculum magis tutum quam ad partem pugnæ capessendā steterat, & locum & tempus ad fugiendum habuit. inter eos & reguli ipsi fugerunt, priusquā tota circumueniretur acies, inter tumultum elapsi. Castra eadem die Hispanorum pręter cæteram prædam cum tribus fermè millibus hominum capiuntur. Romani sociiq; ad mille ducētos eo prœlio ceciderunt, vulnerata amplius tria millia hominum. minus cruenta victoria fuisset, si patentiore campo, & ad fugam capessendam facili foret pugnatum. Indibilis abiectis belli consiliis, nihil tutius afflictis rebus experta fide & clementia Scipionis ratus, Mandonium fratrem ad eum mittit: qui aduolutus genibus *fatalem rabiem temporis eius accusat, quum velut contagione quadam pestifera, non Ilergetes modò & Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. suam quidem & fratris, & reliquorum popularium eam conditionem esse: vt aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut seruati bis vni debitam vitam pro eo in perpetuum deuoueant. antea in caussa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia eius: nunc contrà, nullam in caussa, omnem in misericordia victoris spem repositam habere.* Mos vetustus erat Romanis, cum quo nec fœdere nec æquis legibus iungerentur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum vti, quam omnia diuina humanaq; dedisset: obsides accepti, arma adempta, præsidia viribus imposita forent. Scipio multis inuectus in præsentem Mandonium, absentemq; Indibilem verbis, *illos quidem meritò perituros fuisse ipsorum maleficio,* ait: *victuros suo atq; populi Romani beneficio. ceterum se neq; arma iis ademturum (quippe ea pignora timentium rebellionem esse) sed libera arma relinquere, solutosq; metu animos. neq; se in obsides innoxios, sed in ipsos si defecerint sæuiturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste pœnas expetiturum. vtramque fortunam expertis permittere sese, vtrum propitios, an iratos habere Romanos mallent.* Ita dimissus Mandonius, pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi pręstari posset: ipse Marcio in vlteriorem Hispaniam præmisso, Sillanum Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniā Illergetes pernumerarent, cum expeditis Marcium iam appropinquantem Oceano assequitur. Inchoata res iam ante de Masanissa aliis atq; aliis de caussis dilata erat, quod Numida cum ipso vtiq; congredi Scipione volebat, atque eius dextra fidem sancire. ea tum itineris tam longi, ac tam deuij caussa Scipioni fuit. Masanissa quum Gadibus esset, certior aduentare eum à Marcio factus, caussando *corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum & facere ceteris, & ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia;* Magonem perpulit, vt se traiicere in continentem ad depopulandos proximos Hispanos agros pateretur. Trāsgressus tres principes Numidarum præmittit ad tempus locumq; colloquio statuendū: duos pro obsidibus retineri à Scipione iubet. remisso tertio, qui quò iussus erat adduceret Masanissam; cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri: substitueratq; animo *speciem quoq; corporis amplam ac magnificam.* ceterum maior præsentis veneratio cepit; & præterquam quod suapte natura multa maiestas inerat, adornabat promissa cæsaries, habitusq; corporis nō cultus munditiis, sed virilis ac verè militaris: & ætas erat in medio virium robore, quod plenius nitidiusq; ex morbo velut renouatus flos iuuentæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida, *gratias de fratris filio remisso ait. Ex eo tempore affirmat eam se quæsisse occasionem. quam tandem oblatam Deûm immortaliū beneficio non omiserit. cupere se illi, populoq; Romano operam nauare: ita, vt nemo vnus externus magis enixè adiuuerit rem Romanam. id se, etiamsi iamprìdem vellet, minus præstare in Hispania, terra aliena atq; ignota potuisse: in qua autem genitus educatusq;* in spem

XXXV. *Scipionis & Masanissæ colloquium.*

Masanissæ oratio.

in spem paterni regni esset, facile præstaturum. si quidem eundem Scipionem ducem in Africam mittant Romani, satis sperare perbreuis æui Carthaginem esse. Lætus eum Scipio vidit, audiuitque, quum caput rerum in omni hostium equitatu Masanissam fuisse sciret, & ipse iuuenis specimē animi præ se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est. Masanissa permissu Romanorum ne sine caussa traiecisse in continentem videretur: populatus proximos agros, Gades rediit. Magoni desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti traiicere in Africam, nunciatum ab Carthagine est, *iubere senatum, vt classem quam Gadibus haberent, in Italiam traiiceret: conductaque ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuuentute, coniungeret se Annibali: neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna cœptum sineret.* Ad eam rem & à Carthagine pecunia Magoni aduecta est: & ipse quantam potuit, à Gaditanis exegit: non ærario modò eorum, sed etiam templis spoliatis, & priuatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre. Quùm præterueheretur Hispaniæ oram, haud procul Carthagine Noua expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad vrbem classem appulit. ibi quum interdiu milites in nauibus tenuisset, nocte in littus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit: *nec præsidio satis valido vrbem teneri ratus, & aliquos oppidanorum ad spem nouandi res aliquid moturos.* Cæterum nuncii ex agris trepidi simul populationem agrestiumq; fugam & hostium aduentum attulerant: & visa interdiu classis erat, nec sine caussa electam ante vrbem stationem apparebat. itaque instructi armatique intra portam ad stagnum ac mare versam continebantur. Vbi effusi hostes, mista inter milites nauali turba, ad muros tumultu maiore quàm vi subierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt: turbatosq; hostes, & ad primum incursum coniectumque telorum auersos, vsq; ad littus cum multa cæde persequuntur. nec nisi naues littori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset fugæ ac pugnæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum nauibus est, dum ne hostes cum suis simul erumperent, trahunt scalas orasque: & anchoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt. multique adnātes nauibus incerti præ tenebris quid aut peterent, aut vitarent, fœde interierunt. Postero die quum classis inde retro ad Oceanum, vnde venerat, fugisset, ad octingentos homines cæsi: inter murum littusq; ad duo millia armorum inuenta. Mago quum Gadeis repetisset, exclusus inde ad Cimbim (haud procul Gadibus is locus abest) classe appulsa, mittendis legatis, querendoq; *quòd portæ sibi socio atque amico clausæ forent:* purgantibus iis *multitudinis concursu factum, infestæ ob direpta quædam ab conscendentibus naues militibus,* ad colloquium Suffetes eorum, qui summus Pœnus est magistratus, cum quæstore elicuit, laceratosq; verberibus cruci affigi iussit: inde nauibus ad Pityusam insulam, cētum millia fermè à continenti (Pœni tum eā incolebant) traiecit: itaq; classis bona cum pace accepta est, nec cōmeatus modò benignè præbiti, sed in supplementum classis iuuentus armaq; data. quorum fiducia Pœnus in Baleares insulas (quinquaginta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baleares, maior altera atque opulentior armis virisq;: & portum habet, vbi commode hibernaturum se (& iam extremum autumni erat) censebat. ceterum haud secus quàm si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classo occursum est. fundis vt nunc plurimum, ita tunc solo eo telo vtebantur. nec quisquam alterius gentis vnus tantum ea arte, quātum inter alios omnes Baleares excellunt. itaq; tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem iam terræ classem effusa est, vt intrare portum non ausi, auerterent in altum naues. In minorem inde Balearium insulam traiecerunt, fertilem agro; viris, armisq; haud æquè validam. itaq; egressi nauibus, supra portum loco munito castra locant: ac sine certamine vrbe agroq; potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis, missique Carthaginem ad hibernandum, naues subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis dedūtur. Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta. Ipse L. Lentulo & L. Manlio Acidino prouincia tradita, decē nauibus Romam rediit. & senatu extra vrbem dato in æde Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit: *quoties signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi Romani redegisset. aduersus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam iuisse, neminem Carthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quā petita pertinaciter: quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso, vrbem est ingressus, argentiq; præ se in ærarium tulit * quatuordecim millia pondo CCCXLII. & signati argenti magnum numerū. Comitia inde creandis consulibus habuit. L. Veturius Philo: cēturiæque omnes ingenti fauore P. Scipionem consulem dixerunt. collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Ceterùm comitia maiore quā vlla per id bellum celebrata frequentia, proditū memoriæ est. conuenerāt vndiq; non suffragandi modò, sed etiā spectandi caussa P. Scipionis: concurrebantq; & domū frequentes, & in Capitolium ad immolantem eum, quum centū bobus votis in Hispania Ioui sacrificaret: *despondebantq; animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset, ita id quod instaret P. Cornelium finiturum: atq; vt Hispania omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsurum esse: Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, prouinciam destinabāt.* Prætoria inde comitia habita. creati duo,

XXXVI. *Mago in Italiam traiicit.*

XXXVII. *Gaditani portas claudunt Magoni.*

Pityusa.

Baleares insulæ.

Gadi[tani] Roma[nis] dedu[ntur]

XXX[VIII]

* *V[el]* 143 ... *coro*

duo, qui tum ędiles plebis erant, Sp. Lucretius & Cn. Octauius, & ex priuatis Cn. Seruilius Cæpio & L. Æmilius Papus. Quartodecimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio & P. Licinius Crassus consulatum inierunt. nominatę consulibus prouinciæ sunt Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia cura sacrorum pontificem maximum in Italia retinebat. Bruttii Crasso. Tum prætoriæ prouinciæ in sortem coniectæ. vrbana Cn. Seruilio obtigit: Ariminum (ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio; Sicilia L. Æmilio: Cn. Octauio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. ita referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, *vt quos ludos inter seditionẽ militarem in Hispania vouisset, ex ea pecunia quàm ipse in ærarium detulisset, faceret.* Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. ex eis maximus natu: *Etsi nihil vltra malorum est, Patres conscripti, quàm quod passi sumus, vt ad vltimum fidem vobis præstaremus: tamen ea vestra merita, imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, vt nos cladium nostrarum non pœniteat. Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, vt sæpe ad vltimum discrimen & ipsi veneritis, & populũ Carthaginiensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum & Annibalem hostem haberetis, consules cum exercitu in Hispaniam, velut ad colligendas reliquias naufragij nostri misistis. P. & Cn. Cornelij, ex quo in prouinciam venerunt, nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda quæq; aduersa hostibus nostris essent, facere. iam omnium primum oppidum nobis restituerunt: per omnem Hispaniam ciues nostros venundatos, dimissis qui conquirerent, ex seruitute in libertatem restituerunt. Quum iam prope esset, vt optabilem ex miserrima fortunam haberemus: P. & Cn. Cornelij imperatores vestri luctuosius nobis propè quàm vobis perierunt. tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedẽ antiquam videbamur, vt iterum periremus, & alterum excidium patriæ videremus; nec ad perniciem nostram Carthaginiensi vtique aut duce aut exercitu opus esse: ab Turdetanis veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidij caussa nobis fuerant, exstingui posse: quùm ex insperato repentè misistis nobis P. hunc Scipionem: quem, fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia cõsulem declaratum vidimus, ac vidisse nos ciuibus nostris renũciaturi sumus, spem, opem, salutem nostram. qui quùm plurimas hostium vestrorum cepisset in Hispania vrbes, vbiq; ex captiuorum numero excerptos Saguntinos in patriam remisit. postremò Turdetaniã, adeo infestam nobis, vt illa gente incolumi stare Saguntum non posset, ita bello afflixit, vt non modo nobis, (absit verbo inuidia) sed ne posteris quidem timẽda nostris esset. deletam vrbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum deleuerat Annibal. vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis non fructu iucundius est, quàm vltione. Ob hæc quibus maiora neque sperare neq; optare ab Diis immortalibus poteramus: gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus populusq; ad vos misit: simul gratulatum, quod ita res per hos annos in Italia atque Hispania gessistis, vt Hispaniam non Ibero amne tenus, sed qua terrarũ vltimus finis Oceanus, domitam armis habeatis: Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Ioui Optimo Maximo præsidi Capitolinæ arcis non grates tantum ob hæc agere iussi sumus, sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium victoriæ ergò ferre: Id vti permittatis, quæsumus: vtiq; si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores vestri commoda tribuerunt, ea rata atq; perpetua auctoritate vestra faciatis.* Senatus legatis Saguntinis respondit: *& dirutum & restitutum Saguntum fidei socialis vtrimque seruatæ documentum omnibus gentibus fore. suos imperatores rectè & ordine, & ex voluntate senatus fecisse, quòd Saguntum restituerint, ciuesque Saguntinos seruitio exemerint, quæque alia eis benignè fecerint, ea senatum ita voluisse fieri. donum permittere vt in Capitolio ponerent.* Locus inde lautiaque legatis præberi iussa, & muneris ergò in singulos dari ne min⁹* dena millia æris. Legationes deinde ceteræ in senatum introductæ, auditæque. Et petentibus Saguntinis, *vt quatenus tutò possent, Italiam spectatum irent:* duces dati, literæque per oppida missæ, *vt Hispanos comiter acciperent.* Tũ de Republica de exercitibus scribendis, de prouinciis relatum. Quùm Africam nouam prouinciam extra sortem P. Scipioni destinari, homines fama ferrent: & ipse nulla iam modica gloria contentus *non ad gerendum modò bellum, sed ad finiendum diceret se consulem declaratum esse: neq; aliter finiri id posse, quàm si ipse in Africam exercitum transportasset: & acturum se id per populum apertè ferret, si senatus aduersaretur:* idque consilium haudquaquam primoribus Patrum placeret: ceterique per metum aut ambitionem mussarent: Q. Fabius Maximus rogatus sententiam: *Scio,* inquit, *multis vestrûm videri, Patres conscripti, rem actam hodierno die agi, & frustra habiturum orationem qui tamquam de integra re, de Africa prouincia sententiam dixerit. Ego autem primùm illud ignoro, quemadmodum iam certa prouincia Africa consulis viri fortis ac strenui sit, quã nec senatus censuit in hunc annum prouinciam esse, nec populus iussit. deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de re transacta simulando se referre, senatum ludibrio habet: non senatorem, qui de quo consulitur, suo loco dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissententi mihi ab ista festinatione in Africam trayciendi, duarum rerum subeundam opinionem esse; vnius, insitæ ingenio meo cunctationis; quam metum pigritiamque homines adolescentes sanè appellent; dum me non pœniteat, adhuc aliorum speciosiora primo adspectu consilia semper visa, mea vsu meliora. alterius obtrectationis atq; inuidiæ aduersus crescentem indies gloriam fortissimi consulis. A qua suspicione, si me neq; vita acta & mores mei, neq; dictatura cum quinque consulatibus, tantumq; gloriæ belli domique partæ vindicat, vt propius fastidium eius sim, quam desiderium: ætas saltẽ liberat. quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidẽ meo æqualis sit? Me dictatorem, quùm vigerem adhuc viribus & in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in senatu, aut ad populum audiuit, quo minus insectanti me magistro equitum, quod fando num-*

(AV. C. 550 LV.)

Prouinciarum diuisio.

IX. Saguntinorum legatio

*Val. 100. coron.

XI.

Q. Fabij Maximi oratio.

quam ante auditum erat, imperium mecum æquaretur. rebus quam verbis assequi malui, vt qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, sua mox confessione me sibi præferret. nedum ego perfunctus honoribus certamina mihi atque æmulationes, cum adolescente florentissimo proponam: videlicet vt mihi iam viuendo, non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa prouincia decernatur. cum ea gloria quæ parta est, viuendum atque moriendum est. Vincere ego prohibui Annibalem, vt à vobis, quorum vigent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. *Illud te mihi ignoscere P. Corneli æquum erit, si quum in me ipso numquam pluris famam hominum quàm Rempublicam fecerim: ne tuam quidem gloriam bono publico præponam. quamquam si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur: qui te in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam gloriæ tuæ ire ereptum videri posset. Quum vero Annibal hostis incolumi exercitu decimum quartum annum Italiam obsideat, pœnitebit te P. Corneli gloriæ tuæ, si hostem eum, qui tot funerum, tot cladium nobis caussa fuit, tu consul Italia expuleris? & sicut penes C. Luctatium prioris Punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? nisi aut Amilcar Annibali dux est præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa maior clariorque, quā hæc (modo contingat vt te consule vincamus) futura est. Ab Drepano atque Eryce detraxisse Amilcarem, quàm Italia expulisse Pœnos atque Annibalem malis? Ne tu quidem, etsi magis partam quàm speratam gloriam amplecteris, Hispania potius quam Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est Annibal, quem non magis timuisse videatur, quàm contempsisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris? nec per istos circuitus, vt quùm in Africam traieceris, secuturum te illuc Annibalem speres, potius quàm recto hinc itinere, vbi Annibal est, eo bellum intendis? Egregiam istam palmam belli Punici patrati petis? & natura prius est, tua quùm defenderis, aliena ire oppugnatum. pax ante in Italia quàm bellum in Africa sit: & nobis prius decedat timor, quam vltro aliis inferatur. si vtrumque tuo ductu auspicioque fieri potest: Annibale hic victo, illic Carthaginem expugna, si alterutra victoria nouis consulibus relinquenda est: prior quùm maior clariorque, tum caussa etiam insequentis fuerit. Nam nunc quidem, præterquam quod & in Italia & in Africa duos diuersos exercitus alere ærarium non potest; præterquam quòd vnde classes tueamur, vnde commeatibus præbendis sufficiamus, nihil reliqui est; periculi tandem, quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum in Africa geret. Quid? si (quod omnes Dii omen auertant, & dicere etiam reformidat animus, sed quæ acciderunt, accidere possunt) victor Annibal ire ad vrbem pergat: tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fuluium à Capua, accersemus? Quid? quòd in Africa quoque Mars communis pars belli erit. Domus tibi tua, pater patruusque intra triginta dies cùm exercitibus cæsi, documento sint, vbi per aliquot annos maximis rebus terra marique gerendis amplissimum nomen apud exteras gentes populi Romani vestræque familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges, imperatoresque temerè in hostium terras transgressos cum maximis cladibus suis exercituumque suorum, enumerare velim. Athenienses, prudentissima ciuitas, bello domi relicto, auctore æquè impigro ac nobili iuuene, magna classe in Siciliam transmissa; vna pugna nauali florentem Rempublicam suam in perpetuum afflixerunt. Externa & nimis antiqua repeto.*

XL *Africa eadem ista, & M. Attilius insigne vtriusque fortunæ exemplum, nobis documento sint. Næ tibi, P. Corneli, quùm ex alto Africam conspexeris, ludus & iocus fuisse Hispania tua videbuntur. quid enim simile? Pacato mari præter oram Italiæ, Galliæque vectus Emporias in vrbem sociorum classem appulisti: expositos milites per tutissima omnia ad socios & amicos populi Romani, Tarraconem duxisti: ab Tarracone deinde iter per præsidia Romana: circa Iberum exercitus patris patruique tui, post amissos imperatores feroces calamitate ipsa facti: & dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, & militari suffragio ad tempus electus, ceterùm si nobilitas ac iusti honores adornarent, claris imperatoribus qualibet arte belli par: oppugnata per summum ocium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum socios defendente. Cetera, neque ea eleuo, nullo tamen modo Africo bello comparanda; vbi non portus vllus classi nostræ apertus, non ager pacatus, non ciuitas socia, non rex amicus, non consistendi vsquam locus, non procedendi. quacumque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci Numidisque credis? satis sit semel creditum. non semper temeritas est felix: & fraus fidē in paruis sibi præstruit, vt quùm operæ precium sit, cum mercede magna fallat. Non hostes patrē patruumque tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude circumuenerunt, nec tibi ipsi à Magone & Asdrubale hostium ducibus, quantū ab Indibili & Mandonio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax & Masanissa, se, quàm Carthaginienses, malunt potentissimos in Africa esse: Carthaginienses, q̄ quemquam alium. nunc illos æmulatio inter sese, & omnes caussæ certaminum acuunt, quia procul externus metus est. ostende illis Romana arma, & exercitum alienigenam: iam veluti ad commune restinguendum incendium concurrent. Aliter iidem illi Carthaginienses Hispaniam defenderūt, aliter mœnia patriæ, templa Deûm, aras, focos, defendent: quum euntes in prælium pauida prosequetur coniunx, & parui liberi occursabunt. Quid porrò? si satis confisi Carthaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus suis, quum tuo exercitusque tui præsidio nudatam Italiam viderint: ipsi vltro nouum exercitum in Italiam aut ex Africa miserint: aut Magonem, quem à Balearibus classe transmissa iam præter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Annibali se coniungere iusserint? nempe in eodem terrore erimus, in quo nuper fuimus, quum Asdrubal in Italiam transcendit: quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam exercitu tuo es clausurus, è manibus tuis in Italiam emisisti. Victum à te dices: eo quidem minus vellem & id tua, non Reipublicæ solùm caussa, iter datum victo in Italiam esse. Patere nos omnia quæ prospera tibi ac Reipublicæ in imperio euenere, tuo consilio assignare: aduersa casibus incertis belli & fortunæ legare. quo melior fortiorque es, eo magis*

magis talem præsidem sibi patria atq; vniuersa Italia retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, vbi Annibal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse. quippe qui præ te feras, eam tibi caussam traiiciendi in Africam esse: vt Annibalem eò trahas. Siue igitur hic, siue illic, cum Annibale est tibi futura res. vtrum ergo tandem firmior eris in Africa solus, an hic tuo collegæque exercitu coniuncto? ne Claudius quidem & Liuius Consules tam recenti exemplo, quantum id intersit, documento sunt? Quid? Annibalem, vtrum tandem extremus angulus agri Brutii frustra iam diu poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago, & tota socia Africa potentiorem armis virisque faciet? Quod istuc consilium est, ibi malle decernere, vbi tuæ dimidio minores copiæ sint, hostium multo maiores: quàm vbi duobus exercitibus aduersus vnum tot prœliis & tam diuturna & graui militia fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium tuum parentis tui consilio sit, reputa. ille consul profectus in Hispaniam, vt Annibali ab Alpibus descendenti occurreret, in Italiam ex prouincia rediit: tu, quũ Annibal in Italia sit, relinquere Italiã paras: non quia Reipublicæ id vtile, sed quia id amplũ & gloriosum censes esse. sicut quum prouincia & exercitu relicto sine lege, sine senatusconsulto, duabus nauibus populi Romani imperator fortunam publicam & maiestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cornelium, Patres conscripti, Reipublicæ nobisque, non sibi ipsi priuatim creatum consulem existimo: exercitusque ad custodiam vobis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, traiiciant.

I. Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate & inueterata prudentiæ fama magnam partem senatus, & seniores maximè mouisset: pluresque consilium senis quàm animum adolescentis ferocem laudarent, Scipio ita locutus fertur: *Et ipse Q. Fabius principio orationis P. C. cõmemorauit, in sententia sua posse obtrectationem suspectam esse. cuius ego rei non tam ipse ausim tantum virum insimulare, quam quod ea suspicio, vitio orationis an rei, haud sane purgata est. si enim honores suos & famam rerum gestarum extulit verbis, ad extinguendum inuidiæ crimen, tamquam mihi ab infimo quoq; periculum sit, ne mecum æmuletur: & non ab eo qui, quia super ceteros excellat, quò me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari nolit. sic senem se perfunctum, & me infra ætatem filii sui posuit; tanquam non longius quam quantum vitæ humanæ spacium est, cupiditas gloriæ extendatur: maximaque pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, vt se non cum præsentibus modo, sed cum omnis æui claris viris comparet. Equidem haud dissimulo, me tuas Q. Fabi laudes non assequi solum velle, sed (bona venia tua dixerim!) si possim, etiam exsuperare. Illud nec tibi in me, nec mihi in minores natu animi sit, vt nolimus quemquam nostri similem euadere ciuem. id enim non eorum modo quibus inuiderimus, sed Reipublicæ, & pene omnis generis humani detrimentum sit. Commemorauit quantum essem periculi aditurus, si in Africam traiicerem: vt meam quoque non solum Reipublicæ & exercitus vicem videretur solicitus. Vnde hæc repente de me cura exorta? quum pater patruusq; meus interfecti: quum duo exercitus eorum prope occidione occisi essent: quum amissæ Hispaniæ, quum quatuor exercitus Pœnorum, quatuor duces omnia metu armisque tenerent: quum præsitus ad id bellum imperator nemo se ostenderet, præter me: nemo profiteri nomen ausus esset. quũ mihi quatuor & viginti annos nato detulisset imperium populus Romanus, quid ita tum nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris patruique recentem cladem commemorabat? vtrum maior aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in Hispania erat? an maiores nunc sunt exercitus in Africa, duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt? ac ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania, quam in Africa bellum geri aptius est? Facile est post fusos fugatosque quatuor exercitus Punicos, post tot vrbes vi captas, aut metu subactas in ditionem, post perdomita omnia vsque ad Oceanum, tot regulos, tot sæuas gentes, post receptam totam Hispaniam, ita vt vestigium nullum belli reliquum sit, eleuare meas res gestas: tam hercule quam si victor ex Africa redierim, ea ipsa eleuare, quæ nunc retinendi mei caussa, vt terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum esse in Africam, negat vllos patere portus. M. Attilium captum in Africa commemorat, tamquam M. Attilius primo accessu ad Africam offenderit: neque recordatur, illi ipsi tam infelici imperatori patuisse tamen portus Africæ, & res egregias primo anno gessisse: & quãtum ad Carthaginienses duces attinet, inuictũ ad vltimum permansisse: Nihil igitur me isto exemplo terrueris: si hoc bello, non priore: si nuper, non annis ante quadraginta ista clades accepta foret: quei ego minus in Africam Regulo capto, quam Scipionibus occisis in Hispaniam, traiicerem: nec felicius Xantippum Lacedæmonium Carthagini, quam me patriæ meæ sinerem natum esse: cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis vnius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temerè in Siciliam, omisso domi bello transgressi. Cur ego, quoniam Græcas fabulas narrare vacat, non Agathoclem potius Syracusanum regem, quum diu Sicilia Punico bello vreretur, transgressum in hanc eandem Africam, auertisse eo bellum vnde venerat, refers?* XLIV. *Sed quid vltro metum inferre hosti, & ab se remoto periculo alium in discrimine adducere, quale sit, veteribus externisque exemplis admonere opus est? maius præsentiusve vllum exemplum esse quã Annibal potest? multum interest, alienos populere fines, an tuos vri exscindiq; videas. plus animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad hoc maior ignotarum rerum est terror. bona malaq; hostium ex propinquo ingressus fines aspicias. Non sperauerat Annibal fore, vt tot in Italia populi ad se deficerent, quot defecerunt post Cannensem cladem: quanto minus quicquam in Africa Carthaginensibus firmum ac stabile est, infidis sociis, grauibus ac superbis dominis? Ad hæc nos etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano stetimus. Carthagine nihil ciuilis roboris est, mercede paratos milites habent, Afros, Numidasque, leuissima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil moræ sit, vna & traiecisse me audietis, & ardere bello Africã, & molientem hinc*

Annibalem, & obsideri Carthaginem. lætiores, & frequentiores ex Africa exspectate nuncios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subiicit fortuna populi Romani, Dii fœderis ab hoste violati testes: Syphax & Masanissa reges: quorum ego fidei ita innitar, vt veriturus perfidiam sim. Multa quæ nunc ex interuallo non apparent, bellum aperiet. & id est viri & ducis, non deesse fortunæ præbenti se, & oblata casu flectere ad consilium. Habebo Q. Fabi, parem quidem Annibalem: sed illum potius ego traham, quam ille me retineat. in sua terra cogam pugnare eum: & Carthago potius præmium victoriæ erit, quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum traiicio, dum expono exercitum in Africam, dum castra ad Carthaginem promoueo, Respublica hic detrimenti capiat; quod tu Q. Fabi, quum victor tota Italia volitaret Annibal, potuisti præstare: hoc vide ne contumeliosum sit concusso iam, & penè fracto Annibale negare, posse P. Licinium consulem virum fortissimum præstare. qui ne à sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ prouinciæ non venit. Si hercule nihilo maturius hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum: tamen ad dignitatem populi Romani, famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma, videri nobis animum esse: nec hoc credi vulgarique: quod Annibal ausus sit, neminem ducem Romanorum audere: & priore Punico bello, tum quum de Sicilia certaretur, toties Africam nostris exercitibus & classibus oppugnatam: nunc quum de Italia certatur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata diu Italia; vratur, populeturque inuicem Africa. castra Romana potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quatuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad Rempublicam pertinent, & bellum quod instat, & prouincias de quibus agitur, dixisse satis est. Illa longa oratio, nec ad vos pertinens sit: si quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania eleuauit, sic & ego contra gloriam eius eludere, & meam verbis extollere velim: neutrum faciam, Patres conscripti; &, si nulla alia re, modestia certè & temperamento linguæ adolescens senem vicero. Ita & vixi, & res gessi, vt tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facilè contentus essem.

XLV. Minus æquis animis auditus est Scipio quia vulgatum erat, *si apud senatum non obtinuisset, vt prouincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo latum.* itaque Q. Fuluius qui consul quater, & censor fuerat, postulauit à consule, vt palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, vt de prouinciis decernerent: staturusque eo esset quod censuissent, an ad populum laturus?* Quum Scipio respondisset, *se quod è Republica esset facturum:* tum Fuluius: *Non ego ignarus quid responsuris facturusve esses, quæsiui: quippe quum præ te feras tentare magis, quam consulere senatum: & ni prouinciam tibi quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque à vobis, tribuni plebis postulo,* inquit, *vt sententiam mihi ideo non dicenti, quod si in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis.* Inde altercatio orta, quum consul *negaret æquum esse tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco senator rogatus sententiam diceret.* Tribuni ita decreuerunt: *Si consul senatui de prouinciis permittit, stari eo quod senatus censuerit, placet: nec de ea referre ad populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus.* Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Prouinciæ ita decretæ: alteri consuli Sicilia, & triginta rostratæ naues, quas C. Seruilius superiore anno habuisset: permissumque *vt in Africam, si id è Republica esse censeret,* traiiceret. alteri Bruttii, & bellum cum Annibale cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius habuit: & vt L. Veturius & Q. Cæcilius sortirentur inter se, compararentve, vter in Bruttiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret: imperiumque in annum ei prorogaretur, cui ea prouincia euenisset. & ceteris prætoribus consulibusque, qui exercitibus prouinciisque præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte euenit, vt cum consule in Bruttiis aduersus Annibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia & fauore spectantiū celebrati. Legati Delphos ad donū ex præda Asdrubalis portandū missi, M. Pomponius Matho, & Q. Catius, tulerunt coronā auream * cc. pondo, & simulacra spoliorum, ex * mille pondo argenti facta. Scipio, quum vt delectū haberet, neque impetrasset, neq; magnopere tetendisset: vt voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit: & quia impensæ negauerat Reipublicæ futurā classem, vt quæ à sociis darentur ad nouas fabricandas naues, acciperet. Etruriæ primum populi pro suis quisque facultatibus consulem adiuturos polliciti. *Cærites frumentum sociis naualibus, commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela. Volaterrani armamenta nauium & frumentum: Arretini triginta millia scutorum, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cuiusque generis numero expleturos: secures, rutra, falces, alueolos, molas quantum in quadraginta longas naues opus esset: tritici centum & viginti millia modium, & in viaticum decurionibus remigibusq; collaturos. Perusini, Clusini, Rusellani, abietem in fabricandas naues, & frumenti magnū numerum.* abiete ex publicis siluis est vsus. Vmbriæ populi Nursiniq; & Reatini, Amiternini, Sabinusque omnis ager, milites polliciti. Marsi, Peligni, Marrucinique multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes quum æquo fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta nauium carinæ, viginti quinqueremes, decem quadriremes quum essent positæ, ipse ita institit operi, vt die quadragesimo quinto, quam ex siluis detracta materia erat, naues instructæ armatæque in aquam deductæ sint. Profectus in Siciliam est triginta naui-

Senat- consu m de pro n- ciis.

Sci ... lud

* 1 let 22 pon co

* let 10. co l.

...pio in ...iliam p...ficiscitur.

XLVI.

nauibus longis, voluntariorum septem fermè millibus in naues impositis. Et P. Licinius in Brutios ad duos exercitus consulares venit, ex eis eum sibi sumpsit quem L. Veturius consul habuerat. Metello, quibus præfuisset, legionibus iis præesset (facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus) permisit. Et prætores diuersi in prouincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani regionem, à fossa Græca ad mare versam, vendere quæstores iussi, indicio quoque permisso, qui ager ciuis Campani fuisset, vt is publicus populi Romani esset: indici præmium constitutum, quantæ pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et C. Seruilio Prætori vrbis negotium datum, *vt Campani ciues vbi cuique ex senatusconsulto liceret, habitarent: animaduerteretque in eos, qui alibi habitarent.* Eadem æstate Mago Amilcaris filius ex minore Balearium Insula, vbi hibernarat, iuuentute lecta in classem imposita in Italiam triginta fermè rostratis nauibus & multis onerariis, duodecim millia peditum, duo fermè equitum traiecit: Genuamque, nullis præsidiis maritimam oram tutantibus, repentino aduentu cepit: inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis. Igitur Pœnus Sauone oppido Alpino præda deposita, & decem longis nauibus in statione ad præsidium relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam oram; quia fama erat, *Scipionem traiecturum esse:* ipse societate cum Ingaunis, quorum gratiam mallebat, composita, montanos instititit oppugnare. Et crescebat exercitus indies, ad famam nominis eius Gallis vndique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra Asdrubale cum exercitu deleto biennio antè forent lætati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque & M. Liuium Proconsulem ex Etruria volonum exercitum admouere Ariminum iusserunt, & Cn. Seruilio prætori negotium datum, *vt si è Republica censeret esse, duas vrbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex vrbe duci iuberet.* M. Valerius Læuinus Aretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naues onerariæ Pœnorum ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octauio, qui prouinciæ præerat, captæ. Eas Cælius, frumento misso ad Annibalem, commeatuque onustas: Valerius, prædam Etruscã Ligurumq; montanorum captiuos, Carthaginem portantes, captas tradit. In Bruttiis nihil ferme anno eo memorabile gestum est. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosq;, nisi quod Punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter Iunonis Laciniæ templum æstatem Annibal egit: ibique aram condidit, dedicauitque cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, Punicis Græcisq; literis insculpto.

Pœnorum naues onerariæ captæ.

Pestilentia.

EPITOME LIBRI XXIX.

EX Sicilia C. Lælius in Africam à Scipione missus, ingentem prædam reportauit: & mandata Masanissæ Scipioni exponit, conquerentis quod nondum exercitum in Africam traiecisset. Bellum in Hispania finitum, victore Romano, quod Indibilis excitauerat ipse in acie occisus: Mandonius exposcentibus Romanis à suis deditus est. Magoni, qui in Gallia & in Liguribus erat, ex Africa & militum ampla manus missa, & pecuniæ quibus auxilia conduceret: præceptumque, vt se Annibali iungeret. Scipio à Syracusis in Brutios traiecit, & Locros, pulso Punico præsidio, fugatoque Annibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Idæa mater deportata est Romam à Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis inuento, pelli Italia alienigenam hostem posse si mater Idæa deportata Romam esset. *tradita autem est Romanis per Attalum regem Asiæ. Lapis erat, quem Matrem Deum incolæ dicebant. excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, eius qui in Hispania perierat, vir optimus à senatu iudicatus, adolescens nondum quæstorius: quoniam ita responsum habebat:* vt numen id ab optimo viro reciperetur, consecraretur que. *Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impotentia Q. Pleminii legati quererentur, quod pecuniam Proserpinæ abstulerat, & liberos eorum ac coniuges stuprauerat. Pleminius in catenis Romam perductus, in carcere mortuus est. Quum falsus rumor de P. Scipione proconsule qui in Sicilia erat, in vrbem perlatus esset, tamquam is luxuriaretur: missis ob hoc legatis à senatu, qui explorarent, an ea vera essent; purgatus infamia Scipio in Africam traiecit senatus permissu. Syphax accepta in matrimonium filia Asdrubalis Gisgonis, amicitiæ quam cum Scipione ipse iunxerat, renunciauit. Masanissa rex Masæsylorum, dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala, de regno exciderat. quo per bellum sæpe repetito, aliquot prœliis à Syphace rege Numidarum victus, in totum priuatus est: & cum ducentis equitibus exul Scipioni se iunxit: & cum eo primo statim bello Hannonem Amilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio aduentu Asdrubalis & Syphacis, qui propè cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Vticæ depulsus, hiberna communiuit. Sempronius consul in agro Crotoniensi prospere aduersus Annibalem pugnauit. Lustrum à censoribus conditum est. censa sunt ciuium capita ducenta quindecim millia. Inter censores Marcum Liuium & Claudium Neronem notabilis discordia fuit. nam & Claudius Liuio collegæ equum ademit, quod à populo damnatus, actusque in exilium fuerat: & Liuius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset: & quod non bona fide secum in gratiam rediisset. idem omnes tribus, extra vnam, ærarias reliquit, quod & innocentem se damnassent, & postea consulem censoremque fecissent.*

Scipio

I. *Scipionis industria.*

Scipio posteaquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordinauit, centuriauitq;: ex iis trecentos iuuenes florentes ætate, & virium robore insignes circa se habebat, ignorantes quem ad vsum neq; centuriati, neq; armati seruarentur. tum ex totius Siciliæ iuniorum numero principes genere & fortuna trecentos equites, qui secum in Africam traiicerent, legit: diemq; iis qua equis armisq; instructi atq; ornati adessent, edixit. Grauis ea militia. procul domo, terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur: neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat. Vbi dies quæ dicta erat, aduenit, arma equosque ostenderunt. tum Scipio, *renuntiari sibi* dixit, *quosdam equites Siculorum tamquam grauem & duram horrere eam militiam: si qui ita animati essent, malle eos sibi iam tunc fateri, quam postmodum querentes, segnes atque inutiles milites Reipublicæ esse. expromerent quid sentirent, cum bona venia se auditurum.* Vbi ex his vnus ausus est dicere, se prorsus, *si sibi vtrum vellet, liberum esset, nolle militare*, tum Scipio ei. *Quando igitur adolescens quid sentires non dissimulasti, vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque & cetera instrumenta militiæ tradas, & tecum hinc extemplo domum ducas, exerceas: docendum cures equo armisque.* Læto conditionem accipienti, vnum ex trecētis quos inermes habebat, tradit. vbi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia imperatoris ceteri viderunt: se quisq; excusare, & vicarium accipere. ita trecentis Siculis Romani equites substituti, sine publica impensa. docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt: quia edictū imperatoris erat, *ipsum militaturum qui ita non fecisset.* Egregiam hanc alam equitum euasisse ferunt, multisque prœliis Rempublicam adiuuisse.

Marcelli milites.

Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites delegit, maximè qui sub duce Marcello militauerant: quos quum optima disciplina institutos credebat: tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse vrbium oppugnandarum. nihil enim paruū, sed Carthaginis iam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispertit: frumentum Siculorum ciuitatibus imperat: ex Italia aduecto parcit; veteres naues reficit, & cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit. nouas Panormi subducit, quia ex viridi materia raptim factæ erāt, vt in sicco hibernarent. Præparatis omnibꝰ ad bellum, Syracusas nondum ex magnis belli motibus satis tranquillas venit. Græci res, à quibusdam Italici generis eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, cōcessas sibi ab senatu repetebant. Omnium primum ratus, tueri publicam fidem, partim edicto, partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis, suas res Syracusanis restituit. nō ipsis tantum ea res sed omnibus Siciliæ populis grata fuit; eoq; enixius bellum adiuuerunt.

Indibilis deficit.

Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Illergete Indibili, nulla alia de caussa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorū aliorum orto. *eum superesse vnū ducem Romanis, ceteris ab Annibale interfectis, rebantur. eo nec in Hispaniam cæsis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse: & posteaquam in Italia grauius bellum vrgeret, aduersus Annibalem eum accersitum, præterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. trepida omnia & inconditam turbam tyronum esse. numquā talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. seruitum ad eam diem aut Carthaginiensibus, aut Romanis: nec inuicem his, aut illis, sed interdum vtrisq; simul. pulsos ab Romanis Carthaginienses: ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse: vt ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque.* Hæc taliaque dicendo, non populares modo, sed Ausetanos quoq; vicinam gentem concitat, & alios finitimos sibi atque illis populos. itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor fermè equitum in Sedetanum agrum, quo edictum erat, conuenerunt. Romani quoque imperatores, L. Lentulus & L. Manlius Acidinus, ne glisceret, prima negligendo, bellum: iunctis & ipsi exercitibus per agrū Ausetanum hostico, tamquam pacato clementer ductis militibus, ad sedem hostium peruenere. trium millium spatio procul à castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequiquam est tentatum, vt discederetur ab armis. deinde quum in pabulatores Romanos impetus repentè ab equitibus Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu prœlium equestre fuit, haud sane memorando in partem vllam euentu. Sole oriente postero die armati instructique omnes mille fermè passus procul à castris Romanis aciem ostēdere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Illergetes, læuum ignobiles tenebant Hispani populi, inter cornua & mediam aciem interualla patentia satis latè fecerunt: qua equitatum, vbi tempus esset, emitterent. Et Romani more suo exercitum quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, vt inter legiones & ipsi patentes equiti relinquerent vias. Cæterùm Lentulus ei parti vsum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem interuallis hostium aciem equites immisisset: Ser. Cornelio tribuno militum imperat, *equites per patentes in hostium acie vias permittere equos iubeat:* ipse cœpta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in læuo cornu aduersus Illergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmamentum ducit. posteaquam æquata ibi pugna est ad L. Manlium inter prima signa hortantem, ad subsidia quibus res postulabat locis inducentem, venit. indicat *tuta ab læuo cornu esse iam missum ab se Ser. Cornelium, procella equestri hostes circumfusurum.* Vix hæc dicta dederat, quum

Romani equites in medios inuecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitib9 Hispanorum viam immittendi equos clauserũt. itaq; omissa pugna equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores vt turbatos hostium ordines, & trepidationem pauoremq; & fluctuantia viderunt signa, hortantur, orant milites, *vt perculsos inuadant, neu restitui aciem patiantur.* non sustinuissent tam infestum impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis, cum equitibus ad pedes degressis, ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi aliquandiu atrox pugna stetit. tandem postquam ii qui circa regem seminecem restantem, deinde pilo terræ affixum pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim cœpta: plures cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, & quia perculsis acriter institerunt Romani. nec antè abscessum est, quam castris quoq; exuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa eo die, octingenti fermè capti. Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maximè in læuo cornu ceciderunt. Pulsi castris Hispani aut qui ex prœlio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisq; ciuitates redierunt. Tum à Mandonio euocati in conciliũ, conquestiq; ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, *legatos mittendos ad arma tradenda, deditionemq; faciendam censuerunt.* Quibus, culpam in auctores belli, Indibilem ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma & dedentibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosq; belli concitatores tradidissent viuos: sin minus, exercitus se in agrum Illergetum Ausetanorumque & deinceps aliorum populorum ducturos.* hæc dicta legatis, renunciataq; in concilium. Ibi Mandonius, ceterique principes comprehensi, traditi ad supplicium. Hispanis populis reddita pax: stipendium eius anni duplex, & frumentum sex mensium imperatum, sagaque & togæ exercitui: & obsides ab triginta fermè populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu haud magno motu intra paucos dies concito & compresso, in Africam omnis terror versus. C. Lælius nocte ad Hipponem Rhegium quum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites, sociosque nauales duxit. Omnibus, pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata: nunciique trepidi Carthaginem terrore ingenti compleuere, *classem Romanam, Scipionemque imperatorem* (& fama fuerat iam in Siciliam transgressum) *aduenisse.* nec quot naues vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in maius metu augente, accipiebant. itaque primo terror pauorque. deinde mœstitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, vt qui modo ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratis tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent: ii verso Marte, Africæ populationes, & obsidionem Carthaginis visuri forent: nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Romanam plebem, illis Latium iuuentutem præbuisse, maiorem semper, frequentioremq; pro tot cæsis exercitibus subolescentem: ceterum suam plebem imbellem in vrbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atq; infida. iam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum: Masanissam aperta defectione infestissimum hostem, nihil vsquam spei, nihil auxilii esse. nec Magonem ex Gallia mouere tumultus quicquam, nec coniungere se Annibali: & Annibalem ipsum iam & fama senescere, & viribus.*

IV. In hæc deflenda prolapsos ab recenti nuncio animos, rursus terror instans reuocauit ad cõsultandum, *quonam modo obuiam præsentibus periculis iretur.* Delectus raptim in vrbe agrisq; haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire vrbem, frumentum conuehere, tela, arma parare, instruere naues, ac mittere ad Hipponem aduersus Romanam classem. Iam hæc agentibus nuncius tandem venit, *Lælium non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transuectas: summam belli molem adhuc in Sicilia esse.* Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes, aliosq; regulos firmandæ societatis caussa cœptæ. Ad Philippum quoq; missi, qui * ducenta argenti talenta pollicerentur, vt in Siciliam aut Italiam traiiceret. Missi & ad suos imperatores in Italiam, vt omni terrore Scipionẽ retinerent, ad Magonẽ non legati modo, sed vigintiquinq; naues longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, adhæc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius vrbem Romã exercitum admoueret coniungeretq; se Annibali. Hæc Carthagine parabant, agitabantque, quum ad Lælium prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agẽtem, Masanissa fama Romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. *Is segniter rem agi à Scipione questus, quòd non iam exercitum in Africam traiecisset, perculsis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem certum haberet, si spatium ad sua vt velit componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur, ac stimularet Scipionem ne cessaret. se, quamquã regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque. nec ipsi Lælio morandum in Africa esse, classem credere profectam à Carthagine, cum qua absente Scipione non satis tutũ esset contrahi certamen.*

* Valet 120000. coron.

Masanissa ad Lælium venit.

V. Ab hoc sermone dimisso Masanissa, Lælius postero die naues præda onustas ab Hippone soluit, reuectusque in Siciliam, mandata Masanissæ Scipioni exposuit. Eisdem fermè diebus naues, quæ ab Carthagine ad Magonem missæ erant; inter Albingaunos, Ligures Genuamq; accesserunt. In iis locis tum fortè Mago tenebat classem, qui legatorum auditis verbis, iubentium *exercitus quam maximos comparare,* extemplo Gallorum & Ligurum (namq; vtriusq; gentis ingens ibi multitudo erat) conciliũ habuit. *& missum se ad eos vindicandos in libertatem* ait: *& vt ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia: sed* quan-

Mago Gallos & Ligures aduocat.

quantis viribus, quanto exercitu id bellum gereretur, in eorum potestate esse. duos exercitus Romanos, vnum in Gallia, alterum in Etruria esse, satis scire: Sp. Lucretium se cum M. Liuio iuncturum. multa millia ipsis etiam armanda esse, vt duobus ducibus, duobus exercitibus Romanis resistatur. Galli *summam ad id suam voluntatem esse* dicere, *sed quum vna castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria propè in conspectu habeant, si palam fiat auxiliis adiutum ab sese Pœnum, exemplo infestos vtrimq; exercitus in agrum suum incursuros. ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adiuuari posset. Liguribus, quod procul agro, vrbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse, illos armare iuuentutem, & capessere pro parte bellum, æquum esse.* Ligures haud abnuere, tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clàm per agros eorum mercede conducere. commeatus quoque omnis generis occultè ad eum à Gallicis populis mittebantur. M. Liuius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit: iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius vrbem moueat, obuiam ire parat. si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, & ipse in eadē statione circa Ariminium Italiæ præsidio futurus.

VI. Post reditum ex Africa C. Lælii, & Scipione stimulato Masanissæ adhortationibus, & militibus prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiiciendum quam primum, interuenit maiori minor cogitatio Locros vrbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciuerat & ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ eius rei ex minima re affulsit: quod latrociniis magis quam iusto bello in Brutiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, & Brutiis non societate magis Punica, quam suopte ingenio promptis in eum morem. postremò Romani quoque milites iam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam vrbe Locrenses circumuenti, Rhegiumque abstracti fuerant. in eo captiuorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. ii cogniti ab Locrensium principibus, qui exulabant Rhegii pulsi ab aduersa factione, quæ Annibali Locros tradiderat: quum cetera percunctantibus (vt mos est iis qui diu absunt) quæ domi agerentur, exposuissent: spem fecerunt, *si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. ibi se habitare, fidemq; sibi rerum omnium inter Carthaginienses esse.* Itaque vt qui simul desiderio patriæ agerentur, simul cupiditate inimicos vlciscēdi arderent, redemtis extemplò iis, remissisque, quum ordinem agendæ rei cōposuissent, signaq; quæ procul edita obseruarent. ipsi ad Scipione Syracusas profecti, apud quem pars exulum erat. referentes ibi promissa captiuorum, quū spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent: tribuni militum cum iis M. Sergius & P. Matienus missi iussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere, & Q. Pleminio proprætori scriptum, *vt rei agendæ adesset.* Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media fermè nocte ex eo loco, vnde conuenerat, signum dedere proditoribus arcis, qui parati intentique, & ipsi scalas ad idipsum factas quum demisissent, pluribusq; simul locis scandentes accepissent, priusquam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, vt in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. quorū gemitus primò morientium exauditus: deinde subita consternatio ex somno, & tumultus, quum caussa ignoraretur, postremò certior res aliis excitantibus alios. iamq; *ad arma* pro se quisq; vocabat, *hostes in arce esse, & cædi vigiles.* oppressiq; forent Romani, nequaquā numero plures, ni clamor ab iis qui extra arcem erant sublatus, incertus vnde accidisset (omnia vana augente nocturno tumultu) fecisset. Itaq; velut plena iam hostium arce territi Pœni, omisso certamine in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani vrbem habebant, victoribus præmiū in medio positam. Ex arcibus duabus prœliis quotidie leuibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Amilcar Punico præsidio præerat: & accersentes ex propinquis locis subsidia, copias augebat. Ipse postremò veniebat Annibal. nec sustinuissent Romani, nisi Locrensiū multitudo exacerbata superbia atq; auaritia Pœnorum ad Romanos inclinassent. Scipioni vt nunciatum est, *in maiore discrimine Locris rem verti, ipsumq; Annibalem aduentare:* ne præsidium etiam periclitaretur haud facili inde receptu; & ipse à Messana, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto quum primum æstu fretum inclinatū est: naues mari secundo transmisit. Et Aňibal à Butroto amni (haud procul is ab vrbe Locris abest) nuncio præmisso, *vt sui luce prima summa vi prœlium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, auersis omnibus, in eum tumultū ab tergo vrbem incautam aggrederetur:* vbi luce cœptam inuenit pugnam, ipse nec in arcem se includere, turba locū arctum impediturus, voluit: neq; scalas, quibus scanderent muros, attulerant. sarcinis in aceruum coniectis, quū haud procul muris ad terrorem hostiū aciem ostendisset, cum equitib' Numidis circumequitabat vrbem, dum scalæ, quæq; alia ad oppugnandū opus erant, parantur, ad visendum qua maximè parte aggrederetur. progressus ad murum, scorpione ictus, qui proximus eum fortè steterat. territus inde tam periculoso casu, receptui canere quū iussisset, castra procul ab ictu teli cōmuniit. Classis Romana à Messana Locros multa die superāte accessit: expositis omnes nauibus, & ante occasum solis vrbem ingressi sunt. Postero die cœpta ex arce à Pœnis pugna. & Annibal iam scalis, aliisq; omnib. ad oppugnationē paratis, subibat muros: quum repente in eum nihil minus quam tale quicquam timentem, patefacta porta erumpunt Romani, ad ducentos improuidos

Locrorū arx cap à Roma

Am Loc ten

uidos quum inuasissent,occidunt.ceteros Annibal,vt consulem adesse sensit, in castra recipit:nuncioque misso ad eos, qui in arce erant, *vt sibimetipsis consulerent*,nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant igni iniecto tectis quæ tenebant, vt is tumultus hostem moraretur, agmen suorum,fugæ simili cursu,ante noctem assecuti sunt.

VII. Scipio vt & arcem relictam ab hostibus,& vacua vidit castra,vocatos ad concionem Locrenses, grauiter ob defectioně incusauit:de auctoribus supplicium sumpsit,bonaque eorum alterius factionis principibus ob egregiam fidem aduersus Romanos concessit: *publice nec dare, nec eripere se quicquã Locrensibus*, dixit: *Romam mitterent legatos:quam senatus æquũ censuisset,eam fortunam habituros.illud satis scire, etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quàm sub amicis Carthaginiensibus fuerint*.Ipse Q.Pleminio legato præsidioq; quod arcem ceperat ad tuendã vrbem relicto, cũ quibus venerat copiis, Messanam traiecit. Ita superbè crudeliterque habiti Locrenses à Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, vt modicas iniurias non æquo modò animo pati, sed propè libenti videri possent. verum enimuerò tantũ Pleminius Amilcarem præsidii præfectũ, tantum præsidiarii milites Romani Pœnos scelere atque auaritia superauerunt, vt non armis, sed vitiis videretur certari. nihil omnium quæ inopi inuisas opes potentioris faciunt,prætermissum in oppidanos est ab duce, aut à militibus.in corpora ipsorum,in liberos,in coniuges infandæ contumeliæ editæ.Iam auaritia ne sacrorum quidem spoliatione abstinuit: nec alia modò templa violata, sed Proserpinæ etiam, intacti omni ætate thesauri;prẹterquam quòd *à Pyrrho,qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit*; *spoliati* dicebantur. Ergo sicut antè regiæ naues laceratæ naufragiis nihil in terrã integri, præter sacram pecuniam Deæ, quam asportauerant,extulerunt: tum quoq; alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorě obiecit:atq; inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit. Summæ rei Pleminius præerat: militũ pars sub eo quam ipse ab Rhegio adduxerat, pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens,sequẽtibus quorum erat,obuius forte Sergio & Matieno tribunis militum fuit. cui quum iussu tribunorum ademptum poculum esset; iurgium inde & clamor,pugna postremò orta inter Pleminii milites,tribunorũque,vt suis quisq; opportunus aduenerat,multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites,quum ad Pleminium cruorem& vulnera ostentantes nõ sine vociferatione atque indignatione cõcurrissent, probra in eum ipsum iactata in iurgiis referẽtes: accensus ira, domo se proripuit,vocatosq; tribunos nudari, ac virgas expediri iubet. Dum spoliãdis iis (repugnabant enim,*militumq; fidem* implorabant) tempus teritur,repentè frequentes milites feroces recenti victoria ex omnibus locis, velut aduersus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt.& quum violata iam virgis corpora tribunorum vidissent,tum verò in multo impotentiorem subito rabiem accensi,sine respectu non maiestatis modo, sed etiam humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulctatis, faciunt. tum ipsum ab suis interceptum & seclusum hostiliter lacerant, & propè exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nunciatis, Scipio post paucos dies Locros hexeri aduectus, quum caussam Pleminii & tribunorum audisset,Pleminio noxa liberato,relictoq; in eiusdem loci præsidio, tribunis sontibus iudicatis, & in vincula coniectis, vt Romam ad senatum mitterentur, Messanam atque inde Syracusas redit. Pleminius impotens iræ, *neglectam ab Scipione & nimis leuiter latam suam iniuriam* ratus: *nec quemquam æstimare aliũ eam litem posse, nisi qui atrocitatem eius patiendo sensisset*, tribunos attrahi ad se iussit: laceratosque omnibus, quæ pati corpus vllum potest, suppliciis interfecit:nec satiatus viuorum pœna,insepultos proiecit.Simili crudelitate & in Locrensium principes est vsus, quos ad conquerẽdas iniurias ad Scipionem profectos audiuit. & quæ antea per libidinem atque auaritiam fœda exempla in socios ediderat,tunc ab ira multiplicia edere: infamiæ atque inuidiæ non sibi modò,sed etiam imperatori esse.

X. Iam comitiorum appetebat tempus, quum à P.Licinio consule literæ Romam allatæ sunt: *se,exercitumque suum graui morbo afflictari: nec subsisti potuisse,nisi eadem vis mali,aut grauior etiam,in hostes ingruisset. itaque quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita Patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum caussa dicturum: exercitum Q. Cæcilii dimitti,è Republica esse.nam neque vsum eius vllum in præsentia esse,quum Annibal iam in hiberna suos receperit: & tantam incessisse in ea castra vim morbi,vt nisi maturè dimittantur,nemo omnium superfuturus videatur*. ea consuli à Patribus facienda, vt è Republica fideque sua duceret,permissa. Ciuitatem eo tempore recens religio inuaserat, inuento carmine in libris Sybillinis, propter crebrius eo anno de cœlo lapidatum,inspectis. *Quandocumq; hostis alienigena terræ Italiæ bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater Idæa Pessinunte Romam aduecta esset*. Id carmen ab decemuiris inuentum eo magis Patres mouit, quòd & legati,qui donum Delphos portauerant,referebant: & sacrificantibus ipsis Pythio Apollini, omnia læta exta fuisse, & responsum oraculo editum, *maiorem multo victoriam, quam cuius ex spoliis dona portarent,adesse populo Romano*.In eiusdem spei summam conferebant P. Scipionis velut præsagiẽtem animum de fine belli,quòd depoposcisset prouinciam Africam. Itaq; quo maturius fatis omnibus oraculisque portendentis sese victoriæ compotes fierent, id cogitare,

Talio.

Pleminii crudelitas.

Idæa mater.

gitare, *quæ ratio transportandæ Romam Deæ esset.*

XI. Nullas tum in Asia ciuitates socias habebat populus Romanus: tamen memores, Æsculapium quoque ex Græcia quondam haud dum vllo fœdere sociata valetudinis populi caussa accersitum: & iam cum Attalo rege propter commune aduersus Philippum bellum cœptam amicitiam esse, facturum eum quæ posset, populi Romani caussa: legatos ad eum decernunt, M. Valerium Læuinum: qui bis consul fuerat, ac res in Græcia gesserat: M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpiciū Galbam ædilitium; duos quæstorios, C. Tremelium Flaccum, & M. Valerium Falconem. His quinque naues quinqueremes, *vt ex dignitate populi Romani adirent eas terras, ad quas conciliandamaiestas nomini Romano esset,* decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos quum exscendissent, oraculum adierunt, consulentes, *ad quod negotium domo missi essent, perficiendæ eius quam sibi spem, populoque Romano portenderet.* Responsum esse ferunt, *per Attalum regem compotes eius fore quod peterent. quum Romam Deam deuexissent, tum curarent, vt eam qui vir optimus Romæ esset, hospitio acciperet.* Pergamum ad regem venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit: sacrumque iis lapidem, quem matrem Deûm, incolæ esse dicebant, tradidit, ac deportare Romam iussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falco, nunciauit *Deam apportari, quærendum virum optimum in ciuitate esse, qui eam ritè hospitio acciperet.* Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Brutiis comitiorum caussa dictus, exercitusque eius dimissus; magister equitum L. Veturius Philo. Comitia per dictatorem habita. Cōsules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, quum prouinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, T. Claudius Nero, M. Martius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitiis perfectis dictator sese magistratu abdicauit. Ludi Romani ter, plebeii septies instaurati. Curules erant ædiles Cn. & L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam prouinciam habebat; absens creatus, absens eum honorem gessit. T. Claudius Asellus, & M. Iunius Pennus Plebeii ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicauit, septimodecimo anno postquam à patre eius primo consulatu vota in Gallia ad Clastidiū fuerat. Et flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.

Legati ad aduehendū matrem Idæam.

Delphicum oraculum.

XII. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. itaque Philippus Ætolos desertos ab Romanis, cui vni fidebant auxilio, quibus voluit conditionibus ad petendam & paciscendam subegit pacem. quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperii missus Sulpicio, cum decem millibus peditū, & mille equitibus, & triginta quinque rostratis nauibus (haud paruum momentum ad opem ferendam sociis) oppressisset. Vixdum pace facta nuncius regi venit, *Romanos Dyrrhachium venisse: Parthinosque & propinquas alias gentes motas esse ad spem nouandi res: Dimallumque oppugnari.* eò se auerterant Romani ab Ætolorum, quo missi erant, auxilio: irati, quod sine auctoritate sua aduersus fœdus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus maior in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit: quo Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum, & quindecim nauibus in Ætoliam, ad visendas res, pacemque si posset, turbandam. Philippus agros Apolloniatum vastauit, & ad vrbem admotis copiis, potestatem pugnæ Romano fecit. quem posteaquam quietū muros tantummodo tueri vidit: nec satis fidens viribus vt vrbē oppugnaret, & cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere: nihil vltra irritatis nouo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communi ad Philippum misere, *satis confidere conuenturam eam affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore Romano venisset.* Facile impetratum (neque enim nec ipsius quidem regis abhorrebat animus) vt in Epirū transiret. Phœnice vrbs est Epiri: ibi prius collocutus rex cum Eropo, & Darda, & Philippo Epirotarū prætoribus, postea cum P. Sempronio congreditur. Affuit colloquio & Aminander Athamanum rex. & magistratus alii Epirotarum, & Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, & petiit simul ab rege, & ab imperatore Romano, *vt finem belli facerēt, darentq́; eam Epirotis veniam.* P. Sempronius conditiones pacis dixit, *vt Parthini, & Dimallum, & Bargulum, & Eugenium, Romanorum essent. Atintanas, missis Romam legatis ab senatu impetrasse, vt Macedoni accederent.* In eas conditiones quum pax conuenisset, ab rege fœderi adscripti, Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotę: ab Romanis, Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorū tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataq; sunt, & in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterētur legati, *vt populus in has conditiones pacem iuberet.* iusseruntq; omnes tribus. quia verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia leuari bellis volebāt. P. Sempronius pace facta ad consulatum Romam decessit.

Philippus cum Ætolis pacem facit.

Epiro[tæ le]gati Phili[ppum]

XIII. M. Cornelio, P. Sempronio consulibus (quintusdecimus is annus Punici belli erat) prouinciæ, Cornelio Etruria cū vetere exercitu: Sempronio Brutii, vt nouas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio vrbana, L. Scribonio Liboni peregrina, & eidem Gallia. M. Pomponio Mathoni Sicilia. T. Claudio Neroni Sardinia euenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cumque ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est. item P. Licinio, vt Bruttios, cum duabus legionibus

nibus obtineret, quoad eum in prouincia cum imperio morari consuli è Republica visum esset. Et M. Liuio, & Sp. Lucretio cum binis legionibus, quibus aduersus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octauio, vt cùm Sardiniam, legionemque T. Claudio tradidisset, ipse nauibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Cannensis exercitus duę legiones decretæ. T. Quintius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, proprætores, sicut priore anno, cum vetere vterque præsidio obtineret. De Hispaniæ imperio, quos in eam prouinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum proconsules, sicut priore anno tenuissent, obtinere eas prouincias iusserunt. Consules delectum habere instituerunt, & ad nouas scribendas in Brutios legiones, & ceterorum (ita enim iussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

V. Quamquam nondum apertè Africa prouincia decreta erat (occultantibus id credo, Patribus, ne præscirent Carthaginienses) tamen in eam spem erecta ciuitas erat, *in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello Punico adesse.* Impleuerat ea res superstitione animos: pronique & ad nuncianda, & ad credenda prodigia erant, eo plura vulgabantur, *duos soles visos: & nocte interluxisse: & facem Setiæ ab ortu Solis in occidentem porrigi visam. Tarracinæ portam, Anagninæ & portam, & multis locis murum de cœlo tactum. in æde Iunonis Sospitæ Lanuuii cum horrido fragore strepitum editum.* Eorum procurandorum caussa diem vnum supplicatio fuit: & nouendiale sacrum, quod de cœlo lapidatum esset, factum. Eò accessit consultatio de matre Idæa accipienda. quam præterquam quòd M. Valerius vnus ex legatis prægressus, actutum in Italia fore nunciauerat, recens nuncius aderat, Tarracinæ iã esse. Haud paruæ rei iudicium senatum tenebat, *qui vir optimus in ciuitate esset. veram certè victoriam eius rei sibi quisque mallet, quam vlla imperia, honoresve in suffragio seu Patrum, seu plebis delatos.* P. Scipionem, Cn. filium, eius qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, iudicauerunt in tota ciuitate virum optimum esse. id quibus virtutibus inducti ita iudicauerint, sicut proditum memoriæ à proximis temporum illorum scriptoribus libens posteris tradiderim: ita meas opiniones, coniectando rem vetustate obrutã, non interponam. *P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam obuiam ire Deæ iussus: isque eam de naue accipere, & in terram elatam tradere ferendam matronis.* Postquam nauis ad ostium amnis Tiberini accessisset, sicut erat iussus, in salum naue euectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronæ primores ciuitatis, inter quas vnius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accepere: cui dubia (vt traditur) ante fama, clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes deinceps aliæ aliis, omni effusa ciuitate obuiam, thuribulis ante ianuas positis, quà præferebatur, atque incenso thure, precantibus, *vt volens propitiaque vrbem Romam iniret,* in ædem Victoriæ, quæ est in palatio, pertulere Deam pridie idus Aprilis. isque dies festus fuit. populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectisterniumque & ludi fuere, Megalesia appellata.

Idæa mater in ædem Victoriæ delata.

Quum de supplemento legionum, quæ in prouinciis erant, ageretur, *tempus esse,* à quibusdam senatoribus subiectum est, *quæ dubiis in rebus vtcumque tolerata essent, ea dempto iam tandem Deûm benignitate metu, non vltrà pati.* Erectis expectatione Patribus, subiecerunt: *colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio & Q. Fuluio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris & beneficii caussa habere: quum interim boni, obedientesque socii pro fide atque obsequio imperii Romani continuis omnium annorum delectibus exhausti essent.* Sub hanc vocem non memoria magis Patribus renouata rei propè iam obliteratæ, quàm ira irritata est. itaque nihil prius referre consules passi, decreuerunt, *vt consules magistratus, denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeis, Narnia, Interamna,* (eæ namque coloniæ in ea caussa erant) *Romam excirent: iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret, & equites centenos vicenos. si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite vno tres pedites liceret dare: pedites, equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, vbicumque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri eius coloniæ magistratus, legatosque placere: neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata fecissent. stipendium præterea iis coloniis tria millia æris, asses singulos, imperari, exigique quotannis: censumque in iis coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data. dari autem placere eandem, quam populo Romano: deferrique Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu abirent.*

S.C. in duodecim colonias Latinas.

Ex hoc senatusconsulto accitis Romam magistratibus, primoribusque earum coloniarum, consules quum milites stipendium imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare. *negare tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enixuros. orare, atque obsecrare, vt sibi senatum adire ac deprecari liceret. nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi Romani, vt plus militum darent, quam haberent, posse efficere.* Consules obstinati manere legatos Romæ iubent, *magistratus ire domos ad delectus habendos. nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum.* Ita præcisa spe senatum adeundi, deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacatio-

vacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus. Altera itidem res, prope æque longo neglecta silentio. relata à M. Valerio Læuino est. qui priuatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consule, reddi tandem æquum esse dixit, *nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse: nam præterquam quod aliquid propriè ad consulem eius anni, quo collata pecuniæ esset, pertineret: etiam se auctorem ita conferendi fuisse inopi ærario, nec plebe ad tributum sufficiente*. Grata ea Patribus admonitio fuit. iussisq; referre consulibus, decreuerunt: *vt tribus pensionibus ea pecunia solueretur: primam præsentem ij qui tum essent, duas tertii & quinti consules numerarent.* Omnes deinde alias curas vna occupauit, postquam Locrensium clades, quæ ignotæ ad eam diem fuerant, legatorum aduentu vulgatæ sunt. nec tam Q. Pleminii scelus, quam Scipionis in eo aut ambitio, aut negligentia iras hominum irritauit. Decem legati Locrensium obsiti squallore & sordibus, in comitio sedentibus consulibus, velamenta supplicum ramos oleæ (vt Græcis mos est) porrigētes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerūt. Querentibus consulibus *Locrenses se* dixerunt *esse, ea passos à Q. Pleminio legato, Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem velit populus Romanus: orare, vti sibi Patres adeundi, deplorandique ærumnas suas potestatem facerent.* Senatu dato, maximus natu ex iis: *Scio*, inquit, *quanti æstimentur nostræ apud vos querelæ, Patres conscripti, plurimum in eo momenti esse, si probè sciatis, & quomodo proditi Locri Annibali sint: & quomodo pulso Annibalis præsidio, restituti in ditionem vestram. quippe si & culpa defectionis procul à publico consilio absit, & reditum in vestram ditionem appareat, non voluntate solum, sed ope etiam ac virtute nostra; magis indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque indignas iniurias ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego caussam vtriusque defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror esse, duarum rerum gratia: vnius, vt coram P. Scipione, qui Locros recepit, quique omniū nobis rectè perperamque factorum est testis, agatur: alterius, quod qualescumque sumus, tamen hæc quæ passi sumus, pati non debuimus. Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos, quum præsidium Punicum in arce nostra haberemus, multa fœda, indigna & à præfecto præsidii Amilcare, & ab Numidis Afrisque passos esse. sed quid illa sunt, collata cum iis quæ hodie patimur? Cum bona venia quæso audiatis, Patres conscripti, id quod inuitus eloquar. In discrimine est nunc humanum omne genus, vtrum vos, an Carthaginienses principes orbis terrarum videat. sed si ex iis quæ Locrenses aut ab illis passi sumus, aut à vestro præsidio nunc quum maximè patimur, æstimandum Romanum ac Punicum imperium sit: nemo non illos sibi quam vos dominos praoptet. Et tamen videte quemadmodum Locrenses in vos animati sint. Quum à Carthaginiensibus iniurias multo minores acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus: quum à vestro præsidio plusquam hostilia patiamur; nusquam alio quam ad vos querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas res nostras, Patres conscripti; aut ne ab Diis quidem immortalibus quod precemur, quicquā superest. Q. Pleminius legatus missus est cum præsidio ad recuperandos à Carthaginiensibus Locros, & cum eodem ibi relictus est præsidio. in hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum liberè vltimæ miseriæ) nec hominis quicquam est, Patres conscripti, præter figuram & speciem, neque Romani ciuis, præter habitum & sonum Latinæ linguæ pestis, ac bellua immanis, qualem fretum quondam, quo ab Sicilia diuidimur, ad perniciem nauigantium circumsedisse fabulæ ferunt. At si scelus, libidinem, & auaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, vnam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque improbitatem esse voluit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt. constuprāt matronas, virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum. quotidie capitur vrbs nostra, quotidie diripitur: dies noctesque omnia passim mulierum puerorumque qui rapiuntur atque asportantur, ploratibus sonant. Miretur qui nesciat, quomodo aut nos ad patiendum sufficiamus: aut illos qui faciunt, nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi possum, nec vobis operæ est audire singula, quæ passi sumus. communiter omnia complectar. Nego domum vllam Locris, nego quemquam hominem expertem iniuriæ esse: nego vllum genus sceleris, libidinis, auaritiæ superesse, quod in vllo, qui pati potuerit, prætermissum sit. Vix ratio iniri potest, vter casus ciuitatis sit detestabilior: quum hostes bello vrbem cepere: an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit. omnia, quæ captæ vrbes patiuntur, passi sumus, & nunc quum maximè patimur, Patres conscripti, omnia quæ crudelissimi atque importunissimi tyranni scelera in oppressos ciues edunt, Pleminius in nos, liberosque nostros, & coniuges, edidit. Vnum est, de quo nominatim & nos queri religio infixa animis cogat: & vos audire & exsoluere Rempublicam vestram religione, si ita vobis videbitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim cum quanta cæremonia non vestros solum colatis Deos, sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos Proserpinæ, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam ad vos peruenisse Pyrrhi bello: qui quum ex Sicilia rediens Locros classe præterueheretur, inter alia fœda, quæ propter fidem nostram erga vos in ciuitatem nostram facinora edidit, thesauros quoq; Proserpinæ intactos ad eam diem spoliauit: atq; ita pecunia in naues imposita, ipse terra est profectus. Quid ergo euenit, Patres cōscripti? Classis postero die fœdissima tempestate lacerata: omnesq; naues, quæ sacram pecuniam habebant, in littora nostra eiectæ sunt. qua tanta clade edoctus tandem Deos esse superbissimus rex, pecuniam omnem conquisitam in thesauros Proserpinæ referri iussit. nec tamen illi vnquam postea prosperè quicquam euenit: pulsusque Italia, ignobili atque inhonesta morte temerè nocte ingressus Argos occubuit. Hæc quum audisset legatus vester, tribunique militum, & mille alia, quæ non

Marginal notes: XVI. — *S. C. de reddendis pecuniis, quas priuati pro Rep. contulissent.* — XVII. — *Locrensium oratio de Pleminii crudelitate.* — X

non augendæ religionis caussa, sed præsentis Deæ numine sæpe comperta nobis maioribusque nostris, referebantur: ausi sunt nihilominus sacrilegas admouere manus intactis illis thesauris: & nefanda præda seipsos, ac domos contaminare suas, & milites vestros, quibus per vos fidemque vestram P.C. priusquam eorum scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quicquam rei gesseritis. ne quod piaculi commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam publica clade luant. Quamquam ne nunc quidem P.C. aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira Deæ. aliquoties iam inter se signis collatis concurrunt. dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni militum erant: non acrius cum Carthaginiensibus, quam ipsi inter se ferro dimicauerunt. præbuissentque occasionem furore suo Locros recipiendi Annibali: ni accitus à nobis Scipio interuenisset. At hercule milites contactos sacrilegio furor agitat, in ducibus ipsis puniendis nullum Deæ numen apparuit. imo ibi præsens maximè fuit. virgis cæsi tribuni ab legato sunt. Legatus deinde insidiis tribunorum interceptus præterquam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque decisis exsanguis est relictus, recreatus deinde legatus ex vulneribus, tribunos militū in vincula coniectos, dein verberatos, seruilibusque omnibus suppliciis cruciatos occidit: mortuos deinde prohibuit sepeliri. Has Dea pœnas à templi sui spoliatoribus habet. nec ante desinet omnibus eos agitare furiis, quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Maiores quondam nostri graui Crotoniensium bello, quia extra vrbem templum est, transferre in vrbem eam pecuniam voluerunt. nocte audita ex delubro vox est, abstinerent manus: Deam sua templa defensuram. *quia mouendi inde thesauros incussa erat religio, muro circumdare templum voluerunt. ad aliquantum iam altitudinis excitata erant mœnia, quum subito collapsa ruina sunt. Sed & nunc, & sæpe alias Dea suam sedem, suumque templum aut tutata est, aut à violatoribus grauia piacula exegit. nostras iniurias nec potest nec possit alius vlcisci, quam vos Patres conscripti. ad vos, vestramque fidem supplices confugimus: nihil nostra interest, vtrum sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis, an irato Annibali & Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus vt extemplo nobis, vt de absente, vt indicta caussa credatis. veniat, coram ipse audiat, ipse diluat, si quicquam sceleris, quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit: non recusamus quin & nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur, & ille omni diuino humanoque liberetur scelere.* Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem, responderunt: *missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse: & in Africam aut iam traiecisse, aut intra paucos dies traiecturum. & legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse: quum inter eum & tribunos cognita caussa, tribunos in vincula coniecerit: legatum æquè sontem, aut magis etiam, in ea potestate reliquerit.* Iussis excedere è templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio principum orationibus lacerari. ante omnes Q. Fabius *natum ad corrumpendam disciplinam militarem* arguere. *sic & in Hispania plus propè per seditionem militum, quam bellum amissum. externo & regio more & indulgere licentiæ militum, & sæuire in eos.* Sententiam deinde trucem orationi adiecit. *Pleminiū legatum vinctum Romam deportari placere, & ex vinculis caussam dicere: at si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque eius publicari. P. Scipionem, quod de prouincia decessisset iniussu senatus, reuocari: agique cum tribunis plebis, vt de imperio eius abrogando ferrent ad populum. Locrensibus coram senatum respondere: quas iniurias sibi factas quererentur, neque senatum neque populum Romanum factas velle. viros bonos, sociosque & amicos eos appellari. liberos, coniuges, quæque alia erepta essent, restitui. pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, conquiri: duplamque pecuniam in thesauris reponi: & sacrum piaculare fieri, ita vt prius ad collegium pontificum referretur: quod sacri thesauri moti, aperti, violatique essent, quæ piacula quibus Diis, quibus hostiis, fieri placeret. milites qui Locris essent omnes in Siciliam transportari. quatuor cohortes sociorum Latini nominis in præsidium Locros adduci.* Perrogari eo die sententiæ accensis studiis pro Scipione & aduersus Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus, Locrensiumq; cladem, ipsius etiam imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem cultus iactabatur, *cum pallio crepidisque inambulare in gymnasio, libellis etiam palæstræque operam dare: æquè segniter molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui: Carthaginem atque Annibalem excidisse de memoria: exercitum omnem licentia corruptum, qualis Sucroni in Hispania fuerit, qualis nunc Locris, sociis magis quā hosti metuendas.*

XX. Q. Metelli de Scipione sententia.

Hæc quanquam partim vera, partim mista, eoque similia veris iactabantur, vicit tamen Q. Metelli sententia: qui de ceteris Maximo assensus, de Scipionis caussa dissensit. *Qui enim conuenire, quem modo ciuitas iuuenem admodum, vnum recuperandæ Hispaniæ delegerit ducem, quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendum Punico bello finem creauerit consulem, spe æstimauerit Annibalem ex Italia detracturum, Africam subacturum: eum repentè, tanquam Q. Pleminium, indicta caussa propè damnatum ex prouincia reuocari? quum ea, quæ in se nefariè facta Locrenses quererentur, ne præsente quidem Scipione facta dicerent, neque aliud quam patientia, aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia prouincia sorte euenisset, triduo proximo in prouinciam proficisci: consules, decem legatos, quos iis videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, & duos tribunos plebis, atque ædilem. cum eo concilio prætorem cognoscere, si ea quæ Locrenses facta quererentur, iussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, vt eum de prouincia decedere iuberent. Si P. Scipio iam in Africam traiecisset, tribuni plebis, atque ædilis, cum duobus legatis, quos maximè prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem: legati, qui exercitui præessent, donec nouus imperator ad eum exercitum venisset. sin M. Pomponius, & decem legati compe-*

comperissent, neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, vt in exercitu Scipio maneret, bellumque vt proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto cum tribunis plebis actū est, *aut compararent inter se, aut sorte legerent, qui duo cum prætore ac legatis irent.* Ad collegium pontificum relatum *de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata, elataq; inde essent.* Tribuni plebis cum prætore & decem legatis profecti, M. Claudius Marcellus, & M. Cincius Alimentus, iisque ædilis plebis datus est: quem si aut in Sicilia prætoris dicto audiens non esset Scipio, aut iam in Africam traiecisset, comprehēdere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctæ potestatis reducerent.

XXI. Prius Locros ire, quam Messanam consilium erat. Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. alii, auditis quæ Romæ acta essent in exilium Neapolim euntem, forte in Q. Metellum vnum ex legatis incidisse, & ab eo Rhegium vi retractum. alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas, & cum eo seditionis principes conficerent. Ii omnes, seu ante Scipionis, seu cum prætoris iussu traditi in custodiam Rheginis sunt. Prætor legatique Locros profecti, primum, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. omnem enim sacram pecuniā, quæque apud Pleminium quæque apud milites erat, conquisitam cum ea quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt. tum vocatos in concionem milites: prætor signa extra vrbem efferre iubet, castraque in campo locat, *cum graui edicto, si quis miles aut in vrbe restitisset, aut secum extulisset quod suum non esset: Locrensibus se permittere, vt quod suum quisque cognosceret, prehenderet. si quid non compareret, repeteret. ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui: non leui defuncturum pœna, qui non restituisset.* Locrensium deinde concionem habuit, atque *iis libertatem legesq; suas populum Romanum senatumq; restituere* dixit. *si qui Pleminium, aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. si de P. Scipione publicè queri vellent, ea quæ Locris nefariè in Deos hominesque facta essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanam, ibi se cum consilio cogniturum,* Locrenses prætori legatisque, & senatui ac populo Romano gratias egere: *se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quamquam parum iniuriis ciuitatis suæ doluerit, eum esse virum, quem amicum sibi quam inimicum malint esse. pro certo se habere, neque iussu neque voluntate P. Scipionis tot iam nefanda commissa: sed aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Natura insitum quibusdam esse, vt magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.* Et prætori & consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium, & ad duos & triginta homines cum eo damnauerunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, vt ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant, de

Locrensibus libertas restituitur.

cultu ac desidia imperatoris, solutaque militiæ disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum se parauit. exercitum omnem eo conuenire, classem expediri iussit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter accepti postero die terrestrem naualemque exercitus non instructos modo, sed hos decurrentes, classem in portu simulacrum & ipsam edentem naualis pugnæ ostendit: tum circa armamentaria & horrea aliumque belli apparatum visendum prætor legatique ducti. tantaq; admiratio singularum vniuersarumque rerum incussa, vt satis crederent, *aut illo duce atque exercitu vinci Carthaginiensem populum, aut nullo alio posse:* iuberentque, *quod Dii bene verterent, traiiceret, & spei conceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem consulem dixissent, primo quoque tempore compotem populum Romanum faceret:* adeoque lætis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatum nunciaturi Romam essent. Pleminius, quique in eadem caussa erant, postquam Romam est ventum, extemplò in carcerem conditi. ac primo producti ad populum ab tribunis apud præoccupatos Locrēsium clade animos, nullum misericordiæ locum habuerunt. postea quum sæpius producerentur, iam senescente inuidia molliebatur ira: & ipsa deformitas Pleminii, memoriaque absentis Scipionis, fauorem ad vulgum conciliabat. mortuus tamen prius in vinculis est, quā iudicium de eo perficeretur. Hunc Pleminiū Clodius Licinius in libro tertio rerum Romanarum refert, *ludis votiuis, quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam quos precio corruperat, aliquot locis vrbem incendere, vt frangendi carceris fugiendique haberet occasionem: patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum ex S.C. De Scipione nusquam, nisi in senatu actum. vbi omnes legatique & tribuni classem, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, vt senatus censeret primo quoque tempore in Africam traiiciendum: Scipionique permitteretur, vt ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africam secum traiiceret, quos prouinciæ relinqueret præsidio.*

Plemi[nius] in vi[nculis] moritur.

XXIII. Dum hæc apud Romanos gerūtur, Carthaginienses quoque quum speculis per promontoria omnia positis, percunctantes pauentesque ad singulos nuncios solicitam hiemem egissent, haud paruum & ipsi tuendæ Africæ momentum adiecerunt societate Syphacis regis, cuius maximè fiducia traiecturum in Africam Romani crediderunt. Erat Asdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Asdrubal conuenerunt: sed mentio quoque inchoatæ affinitatis, vt rex duceret filiam Asdrubalis. Ad eam rem consummandam, tempusque nuptiis statuendum (iam enim nubilis erat virgo) profectus Asdrubal, vt accensum cupiditate (& [Numidæ]

Sy[phax] dr[...]

sunt

sunt ante omnes barbaros Numidæ effusi in Venerem) sensit, virginem ab Carthagine accersit, maturatque nuptias: & inter aliam gratulationem, vt publicum quoq; fœdus priuato adiiceretur, societas inter populum Carthaginiensem regemque, *data vltro citroq; fide, eosdem amicos inimicosq; habituros,* iureiurando affirmatur. Ceterum Asdrubal memor & cum Scipione initæ regi societatis, & quam vana & mutabilia barbarorum ingenia essent: veritus, ne si traiiceret in Africam Scipio, paruum vinculum eæ nuptiæ essent: dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blandiciis quoque puellæ adhibitis, vt legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, *ne prioribus suis promissis fretus in Africam traiiciat. se & nuptiis, ciuis Carthaginiensis filiæ Asdrubali, quem viderit apud se in hospitio, & publico etiam fœdere cum populo Carthaginiensi iunctum. hortari primum, vt procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellū Romani cum Carthaginiensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum, armaque aut hæc, aut illa abnuentem alteram societatem sequi necesse sit. si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoueat, sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria coniugis suæ, proque parente ac penatibus dimicare.* Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi, Syracusis eum conuenerunt. Scipio quanquā magno momento rerum in Africa gerendarum, magnaq; spe destitutus erat, legatis properè, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat ad regem: quibus etiam atque etiam monet eum, *ne iura hospitii secum, neu cum populo Romano initæ societatis, neu fas, fidem, dextras, Deos testes atq; arbitros conuētorum, fallat.* Ceterùm quando neque celari aduentus Numidarum poterat (vagati enim in vrbe, obuersatiq; prætorio erant) &, si sileretur, quid petētes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso quod celarentur, sua sponte magis emanarent: timorque in exercitum incideret, ne simul cū rege & Carthaginiensibus foret bellandum: auertit à vero falsis præoccupādo mentes hominum. Et vocatis ad concionem militibus, *non vltra esse cunctandum* ait: *instare, vt in Africam quam primùm traiiciat, socios reges. Masanissam prius ipsum ad Lælium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur. nunc Syphacem mittere legatos idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit caussa: postulantemque, vt aut traiiciatur tandem in Africam exercitus: aut, si mutata consilia sint, certior fiat, vt & ipse sibi ac regno possit consulere. Itaque iam satis omnibus instructis apparatisque, & re iam non vltra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe traducta, eodemq; omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum nauibus daret, Deis bene iuuantibus in Africam traiicere.* Literas ad M. Pomponiū mittit, *vt si ei videretur, Lilybæum veniret: vt communiter consulerent, quas legiones potissimum, & quantum militum numerum in Africam traiiceret.* item circum oram omnem maritimam misit, *vt naues onerariæ comprehēsæ, Lilybæum omnes traherentur.* Quicquid militum nauiumque in Sicilia erat, quum Lilybæum cōuenissent, & nec vrbs multitudinem hominum, nec portus naues caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiiciendi, vt nō ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. præcipue qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce credebant nauata Reipublicæ opera finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum aspernabatur, vt qui neque ad Cannas ignauia eorum cladem acceptam sciret, neq; vllos æquè veteres milites in exercitu Romano esse, expertosq; non variis prœliis modo, sed vrbibus etiam oppugnandis. Quinta & sexta Cannenses erant legiones. eas se traiecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit: relictosq; quos nō idoneos credebat, in locum eorum subiecit, quos secum ex Italia adduxerat: suppleuitq; ita eas legiones, vt singulę sena millia & ducenos pedites, trecenos haberet equites. sociorum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Cannensi legit.

Cannenses legiones.

Quantum militum in Africam transportatum sit, nō paruo numero inter auctores discrepat. alibi decem millia peditū, duo millia & ducentos equites: alibi quindecim millia peditū, mille & quingentos equites: alibi parte plus dimidia rem auctam. quinq; & triginta millia peditum equitūq; in naues imposita inuenio. quidam non adiecêre numerum, inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cœlius vt abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciē auget; volucres ad terram delapsas clamore militum ait: tantamq; multitudinem conscēdisse naues, vt nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. Milites vt in naues ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam sumpsit. nauticos C. Lælius, qui classis præfectus erat, nauibus ante conscendere coactos continuit. commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data, quinque & quadraginta dierum cibaria, è quibus quindecim dierum cocta, imposita. Vt omnes iam in nauibus erant, scaphas circummisit, vt ex omnibus nauibus gubernatoresq; & magistri nauium, & bini milites in forum conuenirent ad imperia accipienda. Posteaquam conuenerunt, primum ab iis quæsiuit, *si aquam hominibus, iumentisque in totidem dies, quot frumentum, imposuissent.* Vbi responsum est, *aquā dierum quinque & quadraginta in nauibus esse:* tum edixit militibus, *vt silentium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequēda bene obedientes præstarent. cum viginti rostratis se ac L. Scipionem ab dextro cornu, ab læuo totidem rostratis C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone* (quæstor tum is erat) *onerariis futurum præsidio. lumina in nauibus singula rostratæ, bina onerariæ haberent: in prætoria naue insigne nocturnum trium luminum fore.* Emporia vt peterent, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundās omnium

XXVI.

Emporia.

omnium copia rerum eſt regio, & imbelles (quod plerumq; in vbere agro euenit) barbari ſunt: priuſque quam Carthagine ſubueniretur, opprimi videbantur poſſe. Iis editis impetiis, redire ad naues iuſſi: & poſtero die Diis bene iuuãtibus ſigno dato ſoluere naues.

XXVI.

Multæ claſſes Romanæ è Sicilia, atq; ipſo illo portu profectæ erant: ceterùm nõ eo bello ſolùm (nec id mirum; prædatum enim tantummodo pleræque claſſes ierant) ſed ne priore quidem vlla profectio tanti ſpectaculi fuit. quanquam ſi magnitudine claſſes æſtimares, & bini conſules cum binis exercitibus ante traiecerant: & prope totidem roſtratæ in illis claſſibus fuerant, quot onerariis Scipio tum traiiciebat. nam præter quinquaginta longas naues, quadringentis fermè onerariis exercitum tranſuexit. ſed & bellum bello, ſecundum priore vt atrocius Romanis videretur, quum quòd in Italia bellabatur, tum ingentes ſtrages tot exercituũ ſimul cæſis ducibus effecerant. & Scipio dux partim factis fortibus, partim ſuapte fortuna quadam ingenti, ad incrementa gloriæ celebratus conuerterat animos: ſimul & mens ipſa traiiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod *ad Annibalem detrahendum ex Italia, transferendumque & finiendum in Africa bellum, ſe tranſire* vulgauerat. Concurrerat ad ſpectaculum in portum omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, ſed legationum omnium ex Sicilia: quæ & ad proſequendum Scipionem officii cauſſa conuenerat, & prætorem prouinciæ M. Pomponium ſecutæ fuerant. ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad proſequendos commilitones proceſſerant, nec claſſis modo proſpectantibus è terra, ſed terra etiam omnis circa referta turba ſpectaculo nauigantibus erat.

XXVII. *Scipionis precatio.*

Vbi illuxit, Scipio è prætoria naue, ſilentio per præconem facto: *Diui Diuæque*, inquit, *qui maria terrasque colitis, vos precor quæſoque: quæ in meo imperio geſta ſunt, geruntur, poſtque gerentur, ea mihi, populo plebique Romanæ, ſociis nominique Latino, qui populi Romani, quique meam ſectam, imperium auſpiciumque terra, mari, amnibusque ſequuntur, bene verruncent: eaque vos omnia bene iuuetis: bonis auctibus auxitis: ſaluos incolumesque victis perduellibus victores ſpoliis decoratos, præda onuſtos triumphantesque mecum domos reduces ſiſtatis: inimicorum hoſtiumque vlciſcendorum copiam faxitis: quæque populus Carthaginienſis in ciuitatem noſtram facere molitus eſt, ea vt mihi populoque Romano in ciuitatem Carthaginienſium exempla edendi facultatem detis.* Secundum eas preces cruda exta cæſa victima (vti mos) in mare porricit, tubaq; ſignum dedit proficiſcẽdi. Vento ſecundo vehementi ſatis profecti, celeriter conſpectu terræ ablati ſunt, & à meridie nebula occepit, ita vt vix concurſus nauium inter ſe vitarent, lenior ventus in alto factus. noctem inſequentem eadem caligo obtinuit: ſole orto eſt diſcuſſa, & addita vis vento. Iam terram cernebant, haud ita multo poſt gubernator Scipioni ait: *non plus quinque millia paſſuum Africam abeſſe, Mercurii promontorium ſe cernere, ſi iubeat eo dirigi, iam in portu fore omnem claſſem.* Scipio vt in conſpectu terra fuit, *precatus Deos, vti bono Reipublicæ ſuoque Africam viderit, dare vela, & alium infra nauibus acceſſum petere iubet.* vento eodem ferebantur, ceterum nebula ſub idem ferme tempus, quo pridie, exorta conſpectum terræ ademit, & ventus premente nebula cecidit. nox deinde incertiora omnia fecit, itaque anchoras, ne aut inter ſe concurrerent naues, aut terræ inferrentur, iecere. vbi illuxit, ventus idem coortus, nebula diſiecta, aperuit omnia Africæ littora. Scipio *quod eſſet proximum promontorium* percunctatus, quum *Pulchri promontorium* id vocari audiſſet: *Placet omen*, inquit, *huc dirigite naues.* eo claſſis decurrit: copiæ omnes in terram expoſitæ ſunt. Proſperam nauigationem ſine terrore ac tumultu fuiſſe, permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi: Cœlius vnus, *præterquam quod non merſas fluctibus naues, ceteros omnes cœleſtes maritimosque terrores, poſtremo abreptam tempeſtate ab Africa claſſem ad inſulam AEgimurum; inde ægrè correctũ curſum exponit: & prope obrutis nauibus iniuſſu imperatoris ſcaphis haud ſecus quam naufragos milites ſine armis cum ingenti tumultu in terram euaſiſſe.*

XX

Expoſitis copiis Romani caſtra in proximis tumulis metantur. Iam non in maritimos modo agros conſpectu primum claſſis, dein tumultu egredientium in terram pauor terrorque peruenerat, ſed in ipſas vrbes. neque enim hominum modo turba mulierum puerorumque agminibus immiſta, omnes paſſim compleuerat vias, ſed pecora quoque præ ſe agreſtes agebant, vt relinqui ſubito Africam diceres. vrbibus vero ipſis maiorem quam quem ſecum attulerant, terrorem inferebant. præcipue Carthagini prope vt captæ tumultus fuit. nam poſt M. Attilium Regulũ & L. Manlium conſules annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum viderant, præter prædatorias claſſes, quibus exſcenſiones in agros maritimos factæ erant: raptisque quæ obuia fors fecerat, prius recurſum ſemper ad naues, quam clamor agreſtes conciret, fuerat. eo maior tum fuga pauorque in vrbe fuit. Et hercule neque exercitus domi validus, neque dux quem opponerent, erat. Aſdrubal Giſgonis filius, genere, fama, diuitiis, regia tum etiam affinitate longe primus ciuitatis erat: *ſed eum ab illo ipſo Scipione aliquot præliis fuſum, pulſumque in Hiſpania meminerant: nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum ſuum Romano exercitui eſſe.* itaque velut ſi vrbem extemplo aggreſſurus Scipio foret, ita *ad arma* eſt conclamatum: portæque raptim clauſæ, & armati in muris, vigiliæque & ſtationes diſpoſitæ, ac nocte inſequenti vigilatum eſt. Poſtero die quingẽti equites ſpeculatum ad mare turbandosque egredientes ex nauibus miſſi, in ſtationes Romanorum inciderunt. iam enim Scipio claſſe Vticam miſſa, ipſe haud ita

multum progressus à mari, tumulos proximos ceperat, & equites in stationibus locis idoneis posuerat, & per agros miserat prædatum. Ii cum Carthaginiensi equitatu prœlium quum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti, in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem iuuenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa vastauit, sed vrbem etiam proximam Afrorum satis opulentam cepit. vbi præter cetera quæ extemplo in naues onerarias imposita, missaque in Siciliam erant, octo millia liberorum capitum seruorumque sunt capta. Lætissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum aduentus Masanissæ fuit. quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse. Ceterum quum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem Romanam iuuerit: operæ precium videtur excedere paululum ad enarrandum quam varia fortuna vsus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militante eo pro Carthaginiensibus in Hispania, pater eius moritur: (Galæ nomen erat.) regnum ad fratrem regis Desalcem pergrandem natu (mos ita apud Numidas est) peruenit. haud multo post Desalce quoque mortuo maior ex duobus filiis eius Capusa, puero admodum altero, paternum imperiũ accepit. cæterum quum magis iure gentis auctoritate inter suos quàm viribus obtineret regnum: extitit quidam Mezetulus nomine, non alienus sanguine regibus familiæ semper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum iis qui tum obtinebant, certantis. Is concitatis popularibus, apud quos inuidia regum magnæ auctoritatis erat, castris palàm positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coegit. in eo prœlio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massyliorum omnis in deditionem imperiumque Mezetuli concessit. regio tamen nomine abstinuit: contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiæ supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Annibalis, quæ proximè Desalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit, spe Carthaginiensium societatis: & cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renouat, omnia ea auxilia præparans aduersus Masanissam. Et Masanissa audita morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bochar ea tempestate rex Maurorum erat) traiicit. ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetrauit. Cum iis, præmisso nuncio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni peruenisset, quingenti fermè Numidæ ad eum conuenerunt. Igitur Mauris inde, sicut conuenerat, retrò ad regem remissis, quamquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conueniret: ratus agendò ac moliendò, vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem, Lacumaci regulò ad Thapsum occurrit. trepidum agmen quum in vrbem refugisset, & vrbem Masanissa primo impetu capit, & ex regiis alios tradentes se recepit, alios vim parantes occidit. pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, peruenerunt. Fama huius modicæ rei in principio rerum prospere actæ, conuertit ad Masanissam Numidas. affluebantque vndique ex agris vicisque veteres milites Galæ, & incitabant iuuenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat. nam & ipse eum exercitum quo Capusam vicerat, & ex receptis post cædem regis aliquot habebat: & puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat, quindecim millia peditum. Mezetulo decem millia equitum erant. quibuscum Masanissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. vicit tamen & veterum militum virtus, & prudentia inter Romana & Punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore & exigua Masæsylorum manu in Carthaginiensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno Masanissa. quia sibi cum Syphace haud paulò maiorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis qui & puero spem facerent: *si in fidem Masanissæ sese permisisset, futurum in eodem honore quo apud Galam & Desalces quondam fuisset: & qui Mezetulo, præter impunitatem, sua omnia cum fide restitui spponderent:* ambos præoptantes exilio modicam domi fortunã (omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus) ad sesè perduxit. Asdrubal tum forte quum hæc gerebantur, apud Syphacem erat. qui Numidæ haud sane multum ad se pertinere credenti, vtrum penes Lacumacen, an Masanissam regnum Massyliorum esset; *falli eum magnopere,* ait, *si Masanissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum eius Desalcem, credat. multo maiorem indolem in eo animi ingeniique esse, quàm in vllo gentis eius vmquam fuisset. sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis speciem dedisse sociis pariter hostibusque: & Syphacem & Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox incendio, cùm iam nullam opem ferrè possent, arsuros. adhuc teneras & fragiles eius vires esse: vixdum coalescere fouenti regnum.* Instandò stimulandoque peruicit, vt exercitum ad fines Massyliorum admoueat: atque in agro, dè quo sæpe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tamquam haud dubie iuris sui, castra locet: si quis arceat, quod maximè opus sit, acie dimicaturum. sin per metum agro cedatur, in mediam regni eundum. aut sine certamine concessuros in ditionem eius Massylios, aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus incita-

Masanissa Thapsum capit.

XXXI.

Syphax aduersus Masanissam bellat.

Masanissa victus.

incitatus Syphax, Masanissæ bellum infert: & primo certamine Massylios fundit, fugatque. Masanissa cũ paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit. familiæ aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persecuti sunt regem. cetera Massyliorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exules montem, herbidus aquosusque est: & quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque carne ac lacte vescentium abunde sufficiebat alimẽtis. Inde nocturnis primo ac furtiuis incursionibus, deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse: maximè vri Carthaginiensis ager, quia & plus prædæ quam inter Numidas & latrocinium tutius erat. iamque adeo licenter eludebant, vt ad mare deuectam prædam vẽderent mercatoribus, appellentibus naues in idipsum; pluresque quàm iusto sæpe in bello Carthaginiensium cæderentur, caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque & ipsum ad relliquias belli persequendas instigabant. sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consectari.

XXXII. Bocchar ex præfectis regiis, vir acer & impiger ad id delectus. ei data quatuor millia peditum, duo equitum: præmiorumque ingentium spe oneratus, *si caput Masanissæ retulisset, aut viuum (id vero inæstimabile gaudium fore) cepisset.* Palatos incurioseque agentes improuiso adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine à præsidio armatorum exclusa, Masanissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope vt iam debellato, nec prẹda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, vt aliquanto maioribus quàm pro reliquiis belli, remissis, cum quingentis haud amplius peditibus, ducentisque equitibus digressum iugis Masanissam persecutus in valle arcta, faucibus vtrimque obsessis, inclusit. ibi ingens cædes Massyliorum facta. Masanissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit.

Masanissa cum solis quatuor effugit.

Tenuit tamen vestigia Bocchar: adeptusque eum patentibus prope Clupeam vrbem campis, ita circumdedit, vt præter quatuor equites, omnes ad vnum interfecerit. cum iis ipsum quoque Masanissam saucium propè è manibus inter tumultum amisit. In conspectu erant fugientis alæ equitum dispersæ lato campo; quibusdam vt occurrerent per obliqua tendentibus, quacumque hostis flectebat. amnis ingens fugientes accepit (neque enim cunctanter, vt quos maior metus vrgeret, immiserant equos) raptique gurgite, & in obliquum relati. duobus in conspectu hostiũ in præruptum gurgitem haustis, ipse periisse creditus. duo reliqui equites cum eo virgulta interioris ripæ tenuerunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credẽti se iam quem sequeretur. inde *vanus auctor absumpti Masanissæ* ad regem redit: missique qui Carthaginem gaudium ingens nunciarẽt: totaque Africa fama mortis Masanissæ repleta, varie animos affecit.

Eius mors falso creta.

Masanissa in spelunca occulta quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. vbi primum ducta cicatrix, patique posse visus est iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum atq; in ipso itinere, haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Massylios palam iam quis esset ferens venisset, tantum motum quum fauore pristino, tum gaudio insperato, quod quẽ periisse crediderant, incolumen cernebant, fecit, vt intra paucos dies sex millia peditum armatorum quatuor equitum ad eum conuenirẽt: atque non in possessione modò paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiẽsium populos, Masæsylorumq; fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. irritato ad bellum Syphace, inter Cirtham Hipponemque in iugis opportuniorum ad omnia montium consedit.

XXXIII. *Syphax agros vastat.*

Maiorem igitur eam rem Syphax ratus, quàm vt per præfectos ageret, cum filio iuuene (nomẽ Verminæ erat) parte exercitus missa, illũ circumducto agmine, in se intentum hostem, ab tergo inuadere iubet. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat: Syphax autem interdiu aperto itinere, vt qui signis collatis acie dimicaturus esset, mouit castra. Vbi tempus visum est; quo peruenisse iam circummissi videri poterant: & ipse leui cliuo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum præparatis à tergo insidiis, per aduersum montem erectam aciem ducit. Masanissa fiducia maximè loci, quo multo æquiore pugnaturus erat, & ipse dirigit suos. Atrox prœlium & diu anceps fuit; loco & virtute militum Masanissam, multitudine quæ nimio maior erat, Syphacem iuuante. Ea multitudo diuisa, quum pars à fronte vrgeret, pars à tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit: & ne effugium quidem patebat, hinc à fronte, hinc à tergo inclusis. itaque ceteri pedites, equitesq; cæsi, aut capti. ducentos fermè equites Masanissa circa se conglobatos, diuisosque turmatim in tres partes erumpere iubet, loco prædicto in quem ex dissipata conuenirent fuga. ipse qua intenderat, inter media tela hostium euasit. duæ turmæ hæsere. altera metu dedita hosti; altera pertinacior in repugnando, telis obruta & confixa est. Verminam prope vestigiis instantem in alia atq; alia flectendo itinera eludens, tædio & desperatione tandem fessum, absistere sequendo coegit. ipse cum octoginta equitibus ad minorem Syrtim peruenit. ibi cum conscientia egregiè sæpe repetiti regni paterni, inter Punica emporia, gẽtemq; Garamantum omne tempus, vsq; ad C. Lælii, classisque Romanæ aduentũ in Africam consumpsit.

Ma... ad Sy... pergit.

Hæc animum inclinant, vt cũ modico potius, quam cum magno præsidio equitum ad Scipionem quoq; postea venisse Masanissam credam: quippe illa regnãti multitudo, hæc

hæc paucitas exulis fortunæ conueniens est.

XXIV. Carthaginienses ala equitum cum præfecto amissa, alioque equitatu per nouum delectum comparato, Hannonem Amilcaris filium præficiunt. Asdrubalem subinde ac Syphacem per literas nunciosque, postremò etiam per legatos, accersunt; *Asdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ iubet: Syphacem orant, vt Carthagini & vniuersæ Africæ subueniat.* Ad Vticam tum castra Scipio, fermè mille passus ab vrbe, habebat: translata à mari, vbi paucos dies statiua coniuncta classi fuerant. Hanno nequaquam satis valido, non modo ad lacessendum hostē, sed ne ad tuendos quidem à populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, vt per conquisitionem numerum equitum augeret. nec aliarum gentium aspernatus, maximè tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Iam ad quatuor millia equitum habebat, quum Saleram nomine vrbem occupauit, quindecim fermè millia ab Romanis castris. Quod vbi Scipioni relatum est, *æstiua sub tectis agere equitatus: Sint,* inquit, *vel plures, dum talem ducem habeant.* eoque minus cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent: *Masanissam cum equitatu præmissum portis obequitare, atque hostem ad pugnam elicere* iubet. *vbi omnis multitudo se effudisset, grauiorque iam in certamine esset, quàm vt facile sustineri posset, cedere paulatim: se in tempore pugnæ venturum.* Tantum moratus, quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes, cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumulis, qui opportunè circa viæ flexus oppositi erāt, occultus processit. Masanissa ex composito nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obequitabat portis, aut cedendo cum timoris simulati specie audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur: alios vino & somno graues arma capere: & frenare equos cogendo: aliis, ne sparsi inconditi sine ordine, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. primò incautè se inuehentes Masanissa excipiebat: mox plures simul conferti porta effusi, æquauerant certamē: postremò iam omnis equitatus prœlio quum adesset, sustineri vltra nequiuêre. Non tamen effusa fuga Masanissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat: donec ad tumulos tegentes Romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites, & ipsi integris viribus, & recentibus equis, Hannoni Afrisq; pugnando ac sequendo fessis se circumfundere: & Masanissa flexis subito equis in pugnam rediit. Mille fermè qui primi agminis fuerant, vt quibus haud facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atq; interfecti sunt. ceteros, ducis præcipuè territos cæde, effuse fugientes per tria millia passuum victores secuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. inter eos satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, & diuitiis quosdam & genere illustres.

XXXV. Eodem ferè quo hæc gesta sunt die, naues quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediêre: velut ominatæ ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem numero Carthaginiensium duces duobus equestribus prœliis interfectos, nō omnes auctores sunt: veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Cœlius quidem & Valerius captum Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, & ante omnes Masanissam, insignibus donis donat. & firmo præsidio Saleræ imposito, ipse cum cetero exercitu profectus, non agris modò quacumque incedebat populatis, sed vrbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die quàm profectus erat, magnam vim hominum, & pecoris, & omnis generis prædæ trahens, in castra redit: grauesque iterum hostium spoliis naues dimittit. Inde, omissis expeditionibus paruis populationibusque, ad oppugnandam Vticam omnes belli vires conuertit: eam deinde si cepisset, sedem ad cetera exsequenda habiturus. Simul & à classe nauales socii, qua ex parte vrbs mari alluitur: simul & terrestris exercitus, ab imminente propè ipsis mœnibus tumulo, est admotus. tormenta machinasque & aduexerat secum, & ex Sicilia cum commeatu missæ erant: & nouæ in armamentario multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Vticensibus tanta vndique mole circumsessis in Carthaginiensi populo; Carthaginiensibus in Asdrubale, ita si is mouisset Syphacem, spes omnis erat. sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta mouebantur. Asdrubal intentissima inquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum effecisset; non tamen ante aduentum Syphacis castra propius hostem mouere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem equitum aduenit: confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Vtica munitionibusque Romanis consedit. Quorum aduentus hoc tamen momenti fecit, vt Scipio, quum quadraginta fermè dies nequiquam omnia experiens obsedisset Vticam, absceeret inde irrito incœpto. iam enim hiems instabat. castra hiberna in promontorio, quod tenui iugo continenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur, communit: vno vallo & naualia castra amplectitur. iugo medio legionum castris impositis, littus ad septentrionem versum subductæ naues, naualesque socii tenebant; meridianam vallem ad alterum littus deuexam equitatus.

Scipio abscedit Vtica.

XXXVI. Hæc in Africa vsque ad extremum autumni gesta. Præter conuectum vndique ex populatis agris circa frumentum, commeatusque ex Sicilia atque Italia aduectos, Cn. Octauius proprætor ex Sardinia ab T. Claudio,

dio prætore cuius ea prouincia erat, ingentem vim frumenti aduexit: horreaq; non solum ea quæ iam facta erant, repleta, sed noua ædificata. Vestimenta exercitui deerant: id mandatum Octauio, *vt cum prætore ageret, si quid ex ea prouincia comparari ac mitti posset.* ea quoq; haud segniter curata res. mille ducentæ togæ breui spatio, duodecim millia tunicarum missa. Æstate ea qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul cui Brutii prouincia erat, in agro Crotoniensi cum Annibale in ipso itinere tumultuario prœlio conflixit. agminibus magis quam acie pugnatum est. Romani pulsi, & tumultu verius quam pugna, ad mille & ducentos de exercitu consulis interfectis, in castra trepidi rediere: neque oppugnare tamē ea hostes ausi. ceterùm silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuncio ad P. Licinium proconsulem, vt suas legiones admoueret, copias coniunxit. ita duo duces, duo exercitus ad Annibalem redierunt. nec mora dimicandi facta est; quum consuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria animos faceret. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit: in subsidiis locatæ P. Licinii legiones. Consul principio pugnæ ædem Fortunæ Primigeniæ vouit, si eo die hostes fudisset: composque eius voti fuit: fusi ac fugati Pœni. supra quatuor millia armatorum cæsa: paulo minus trecenti viui capti, equi quadraginta, & vndecim militaria signa. Perculsus aduerso prœlio Annibal, Crotonem exercitum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul altera parte Italiæ, non tam armis quam iudiciorum terrore Etruriam continuit, totam fermè ad Magonem, ac per eum ad spem nouandi res versam. Eas quæstiones ex senatusconsulto minime ambitiose habuit. multique nobiles Etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum defectione primo præsentes condemnati: postea conscientia sibimetipsi exilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum quæ publicari poterant, pignoranda pœnæ præbebant.

Sempronius cum Annibale confligit.

Pœnos fundit fugatq;.

XXXVII. Dum hæc consules diuersis regionibus agunt, censores interim Romæ M. Liuius & C. Claudius senatum recitarunt. princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus. notati septem, nemo tamen qui sella curuli sedisset. sarta tecta acriter, & cum summa fide exegerunt. viam è foro Boario ad Veneris, & circa foros publicos, & ædem Martis magnæ in Palatio faciendam locauerunt. vectigal etiam nouum ex salaria annona statuerunt. sextante sal & Romæ, & per totam Italiam erat. Romæ precio eodem, pluris in foris & conciliabulis, & alio alibi precio præbendum locauerunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quòd iniquo iudicio quondam damnatus esset: & in precio salis maximè oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant. inde *Salinatori* Liuio inditum cognomen. Lustrum conditum serius, quia per prouincias dimiserunt censores, vt ciuium Romanorū in exercitibus, quantus vbique esset & referretur numerus. censa cum iis ducenta sexaginta quinque millia hominum. condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum (quod numquam antea factum erat) deferentibus censoribus, censum receperunt: vt quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta extarent. Equitum deinde census agi cœptus est: & ambo forte censores equum publicum habebant. quum ad tribum Polliam ventum est, in qua M. Liuii nomen erat, & præco cunctaretur citare ipsum censorem: *Cita,* inquit Nero, *M. Liuium.* & siue ex residua & vetere simultate, siue intempestiua iactatione seueritatis inflatus; *Liuium quia populi iudicio esset condemnatus, equum vendere iussit.* item M. Liuius quum ad tribum Arniensem & nomen collegæ ventum est, *vendere equum C. Claudium iussit, duarum rerum caussa: vnius, quod falsum aduersus se testimonium dixisset: alterius, quod non sincera fide secum in gratiam redisset.* itaque ibi fœdum certamen, inquinandi famam alterius cum suæ famæ damno, factum est. Exitu censuræ quum in leges iurasset C. Claudius, & in ærarium ascendisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M. Liuius in ærariū venit, & præter Mæciam tribum, quæ se nec condemnasset, neque condemnatum consulem aut censorem fecisset; *populum Romanum omnem, quatuor & triginta tribus, ærarios reliquit: quod & innocentem se condemnassent, & condemnatum consulem & censorem fecissent: neque infitiari possent, aut iudicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse. inter quatuor & triginta tribus, & C. Claudium ærarium fore. quod si exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse relicturum.* Prauum certamen notarum inter censores. castigatio inconstantiæ populi, censoria grauitate temporum illorum digna. In inuidia censores quum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem, Cn. Bæbius tribunus plebis diem ad populum vtrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset. Eadem æstate in Brutiis iam Petelia à consule vi capta; Consentia & Pandosia, & ignobiles aliæ ciuitates voluntate in deditionem venerunt. Et quum comitiorum iam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, vbi nihil belli erat, Romam acciri placuit. Is consules Cn. Seruilium Cæpionem, & C. Seruilium Geminum creauit. inde prætoria comitia habita. creati P. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus. Hi duo quum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui, atque in locum eorum suffecti,

Vectigal ex salaria annona.

Lustrum conditum.

Certamen inter censores.

ſuffecti, Tib. Veturius Philo flamen Martialis, in locum M. Æmilii Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratuſque: & in M. Pomponii Mathonis auguris & decemuiri locum creati, decemuir M. Aurelius Cotta, augur Tib. Sempronius Gracchus admodum adoleſcens, quod tunc perrarum in mandandis ſacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio poſitæ ab ædilibus curulibus, C. Liuio, & M. Seruilio Gemino. Et ludi Romani biduum inſtaurati. item per biduum plebeii, ab ædilibus P. Ælio, P. Villio. & Iouis epulum fuit, ludorum cauſſa.

TITI LIVII PATAVINI HISTORIARVM AB VRBE CONDITA DECADIS TERTIÆ

Liber Trigeſimus.

EPITOME LIBRI XXX.

In Africa Scipio Carthaginienſes & eundem Syphacem Numidarum regem, Aſdrubalemque pluribus prœliis vicit, adiuuante Maſaniſſa, binaque hoſtium caſtra expugnauit, in quibus quadraginta millia hominum ferro igniq; conſumpta ſunt. Syphacem per C. Lælium & Maſaniſſam cepit. Maſaniſſa Sophonisbam vxorem Syphacis, filiam Aſdrubalis captam, ſtatim adamat, & nuptiis factis vxorem habuit: caſtigatuſque à Scipione, venenum ei miſit: quo hauſto illa deceſſit. Effectumque eſt multis Scipionis victoriis, vt Carthaginienſes in deſperationem acti, in auxilium publicæ ſalutis Annibalem ex Italia reuocarent. iſque anno decimoſexto Italia diſcedens, in Africam traiecit, tentauitque per colloquium pacem cum Scipione componere: & quum de conditionibus pacis non conueniſſet, acie victus eſt. Pax Carthaginienſibus data eſt petentibus. Annibal Giſgonem pacem diſſuadentem manu ſua detraxit: excuſata deinde temeritate facti, ipſe pacem ſuaſit. Mago, qui bello in agro Inſubrium cum Romanis conflixerat, vulneratus, dum in Africam per legatos reuocatus reuerteretur, ex vulnere mortuus eſt. Maſaniſſæ regnum reſtitutum eſt. Reuerſus in vrbem Scipio, ampliſſimum nobiliſſimumq; egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo ſenator pileatus ſecutus eſt. Scipio Africanus (incertum militari prius fauore, an populari aura ita cognominatus) primus certè hic imperator victæ à ſe nomine gentis nobilitatus eſt.

Cn. Seruilius Cæpio, & C. Seruilius Geminus Conſules (ſextuſdecimus is annus belli Punici erat) quum de Republica belloq; & prouinciis ad ſenatum retuliſſent, cenſuerunt Patres, vt conſules inter ſe compararent, ſortirenturve, vter Brutios aduerſus Annibalem, vter Etruriam ac Ligures prouinciam haberet. cui Brutij eueniſſent, exercitum à P. Sempronio Conſule acciperet. P. Sempronius (ei quoque enim proconſuli imperium in annum prorogabatur) P. Licinio ſuccederet: is Romam reuerteretur. bello quoque bonus habitus. ad cetera (quibus nemo ea tempeſtate inſtructior ciues habebatur, congeſtis omnibus humanis à natura fortunaque bonis) nobilis idem ac diues erat, forma viribuſq; corporis excellebat. facundiſſimus habebatur, ſeu cauſſa oranda, ſeu in ſenatu & ad populum ſuadēdi ac diſſuadendi locus eſſet; iuris pontificii peritiſſimus. ſuper hæc, bellicæ quoq; laudis conſulatus cō potem fecerat. Quod in Brutiis prouincia, idem in Etruria ac Liguribus decretū. M. Cornelius nouo conſuli tradere exercitum iuſſus: ipſe prorogato imperio Galliam prouinciam obtineret cum legionibus iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuiſſet. Sortiti deinde prouincias: Cępioni Bruttij, Seruilio Gemino Etruria euenit. Tum prætorum prouinciæ in ſortem coniectæ. Iuriſdictionem vrbanam P. Ælius, Sardiniam P. Lentulus, Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (ſub Spurio Lucretio eæ fuerant) Quintilius Varus eſt ſortitus. Et Lucretio prorogatum imperium, vt Genuam oppidum à Magone Pœno dirutum exædificaret. P. Scipioni non temporis, ſed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret, prorogatū imperium eſt: decretumq; *vt ſupplicatio fieret, quod is in Africam prouinciam traieciſſet, vt ea res ſalutaris populo Romano, ipſiq; duci atq; exercitui eſſet.* In Siciliam tria millia militū ſunt ſcripta. &, quia quod roboris ea prouincia habuerat, in Africam tranſuectum fuerat, ne qua claſſis ex Africa traiiceret, quadraginta nauibus cuſtodiri placuerat Siciliæ maritimam oram. Tredecim nouas naues Villius ſecum in Siciliam duxit: ceteræ in Sicilia veteres refectæ. Huic claſſi M. Pomponius prioris anni prætor prorogato imperio prępoſitus, nouos milites ex Italia aduectos in naues impoſuit. Parem nauium numerum Cn. Octauio

II. *uin a- ſortio.*

uio Prętori item prioris anni cum pari iure imperij ad tuendam Sardiniæ oram Patres decreuerunt. Lentulus prætori duo millia militum dare in naues iuſſus. Et Italiæ ora, quia incertum erat, quo miſſuri claſſem Carthaginienſes forent (videbantur autem quicquid nudatum præſidiis eſſet petituri) M. Marcio Prætori prioris anni cum totidem nauibus tuenda data eſt: tria millia militum in eam claſſem ex decreto Patrum conſules ſcripſerunt, & duas legiones vrbanas ad incerta belli. Hiſpaniæ cum exercitibus imperioq; veteribus imperatoribus, Lentulo & L. Manlio Acidino decretæ. Viginti omnino legionibus, & centū ſexaginta nauibus longis res Romana eo anno geſta. Prętores in prouincias ire iuſſi. Conſulibus imperatum, *vt priuſquam ab vrbe proficiſcerentur, ludos magnos facerēt, quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum vouiſſet, ſi eodem ſtatu Reſpublica ſtaret.* Et nouas religiones excitabant in animis hominū prodigia ex pluribus locis nunciata. Aurum in Capitolio corui non laceraſſe tantum roſtris crediti, ſed etiam ediſſe. Mures Antij coronam auream arroſerunt. Circa Capuam omnem agrum locuſtarum vis ingēs, ita vt vnde adueniſſent, parum cōſtaret, compleuit. Equuleus Reate cum quinq; pedibus natus, Anagniæ ſparſi primum ignes cœlo, dein fax ingens arſit. Fruſinone arcus ſolem tenui linea amplexus: circulum deinde ipſum maior ſolis orbis extrinſecus incluſit. Arpini terra cāpeſtri agro in ingentem ſinum conſedit. Conſulum alteri primam hoſtiā immolanti, caput iecinori defuit. Ea prodigia maioribus hoſtiis procurata. editi à collegio pontificum Dij quibus ſacrificaretur. Iis tranſactis, conſules prętoreſq; in prouincias profecti. omnibus tamen (velut eā ſortitis) Africæ cura erat, ſeu quia ibi ſummam rerum belliq; verti cernebant: ſeu vt Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis verſa ciuitas erat. itaq; non ex Sardinia tantū, (ſicut ante dictum) ſed ex Sicilia quoq; & Hiſpania veſtimenta, frumentumq;, & arma etiā ex Sicilia & omne genus commeatus eo portabantur. Nec Scipio vllo tempore hiemis belli opera remiſerat, quæ multa ſimul vndiq; eum circumſtabant. Vticū obſidebat. caſtra in conſpectu Aſdrubalis erant. Carthaginienſes deduxerant naues. claſſem paratam inſtructamque ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo dimiſerat: ſi fortè iam ſatias amoris in vxorem ex multa copia eum cepiſſet. Ab Syphace magis pacis cum Carthaginienſibus conditiones, vt Romani Africa, Pœni Italia excederent, quā ſi bellaretur, ſpes vlla deſciturum afferebatur. Hæc per nuncios magis equidē acta crediderim (& ita pars maior auctores ſunt) quam ipſum Syphacem, vt Antias Valerius prodit, in caſtra Romana ad colloquium veniſſe. Primo eas conditiones imperator Romanus vix auribus admiſit. poſtea vt cauſa probabilis ſuis commeandi foret in caſtra hoſtium, mollius eadem illa abnuere: ac ſpem facere, *ſæpius vltro citroque agitantibus rem conuenturam.* Hibernacula Carthaginienſium, congeſta temerè ex agris materia exædificata, lignea fermè tota erant. Numidæ præcipuè arundine textis ſtoreaque pars maxima tectis, paſſim nullo ordine. quidam, vt ſine imperio occupatis locis, extra foſſam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni ſpē fecerant, caſtra hoſtium per occaſionem incendendi. Cum legatis quos mitteret ad Syphacem, calonum loco primos ordinis ſpectatæ virtutis atq; prudentiæ ſeruili habitu mittebat: qui dū in colloquio legati eſſent, vagi per caſtra alius alia, aditus exituſq; omnes, ſitum formamque & vniuerſorum caſtrorū, & partium, qua Pœni, qua Numidæ haberent, quantum interualli inter Aſdrubalis ac regia caſtra eſſet, ſpecularentur: moremque ſimul noſcerent ſtationum, vigiliarumque: nocte, an interdiu opportuniores inſidiantibus eſſent. & inter crebra colloquia alij atq; alii de induſtria, quo pluribus omnia nota eſſent, mittebantur. Quum ſępius agitata res certiorem ſpem pacis indies & Syphaci & Carthaginienſibus per eum faceret: legati Romani *vetitos ſe reuerti ab imperatore* aiunt, *niſi certum reſponſum detur. proinde ſeu ipſi ſtaret iam ſentētia, ſeu conſulendus Aſdrubal & Carthaginienſes eſſent, conſuleret. tempus eſſe, aut pacem componi, aut bellum nauiter geri.* Dum conſulitur Aſdrubal ab Syphace, ab Aſdrubale Carthaginienſes: & ſpeculatores omnia viſendi, & Scipio ad comparanda quæ in rem opus erant, tempus habuit: & ex mentione ac ſpe pacis negligentia, vt fit, apud Pœnos Numidaſque orta cauendi, nequid hoſtile interim paterentur. Tandem relatum reſpōſum, quibuſdam (quia nimis cupere Romanus pacem videbatur) iniquis per occaſionē adiectis: quę peropportune cupienti tollere inducias Scipioni cauſſā præbuere. ac nuncio regis, quum relaturum ſe ad conſilium dixiſſet, poſtero die reſpondit: *ſe vno fruſtra tendēte, nulli alij pacem placuiſſe. renunciaret igitur, nullam aliam ſpem pacis, quam relictis Carthaginienſibus, Syphaci cum Romanis eſſe.* ita tollit inducias, vt libera fide incepta exſequeretur. deductiſq; nauibus (& iam veris principium erat) machinas tormētaq;, velut à mari aggreſſurus Vticam, imponit. duo millia militum ad capiendum quem antea tenuerat, tumulum ſuper Vticam mittit: ſimul vt ab eo quod parabat, in alterius rei curam conuerteret hoſtiū animos: ſimul ne qua, quum ipſe ad Syphacem Aſdrubalemque profectus eſſet, eruptio ex vrbe & impetus in caſtra ſua relicta cū leui præſidio fieret. His præparatis, conuocatoque concilio, & dicere exploratoribus iuſſis, quæ cōperta afferrent, Maſaniſſaq; cui omnia hoſtium nota erāt: poſtremo quid ipſe pararet in proximam noctē, proponit. tribunis edicit, *vt vbi prætorio dimiſſo ſigna cōcinuiſſent, extemplo educerēt è caſtris legiones.* Ita, vt imperauerat ſigna ſub occaſum ſolis efferri ſunt cœpta. ad primā fermè

Ludi magni.

Prodigia.

III.

IV

Calon loco l ad Sy cem.

fermè vigiliam agmen explicauerunt: media nocte (septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra hostium peruentum. Ibi Scipio partem copiarum Lælio, Masanissamque ac Numidas attribuit: & *castra Syphacis inuadere, ignesque coniicere* iubet. singulos deinde separatim, Lælium ac Masanissam seductos obtestatur, *vt quantum nox prouidentiæ adimat, tantum diligentia expleant, curaque: se Asdrubalem Punicaque castra aggressurum. ceterum non antè cæpturum, quam ignem in regis castris conspexisset.* Neq; ea res morata diu est. nam vt proximis castris iniectus ignis hæsit, extemplo proxima quæq;, & deinceps continua amplexus, totis se passim dissipauit castris. & trepidatio quidem, quanta necesse erat nocturno effuso tam latè incēdio, orta est. ceterùm fortuitum, non hostilem ac bellicum ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium effusi, in armatos inciderunt hostes, maximè Numidas, ab Masanissa notitia regiorum castrorum ad exitus itinerum idoneis locis dispositos. Multos in ipsis cubilibus semisomnes hausit flamma: multi in præcipiti fuga, ruentes super alios alij in angustiis portarum obtriti sunt. Relucentem flammam primo vigiles Carthaginiensium, deinde excitati alij nocturno tumultu quum conspexissent, ab eodem errore *credere & ipsi sua sponte incendium ortum.* & clamor inter cędem ad vulnera sublatus, an ex trepidatione nocturna esset, confusus, sensum veri adimebat. Igitur pro se quisque inermes, vt quibus nihil hostile suspectum esset, omnibus portis, qua cuiq; proximum erat, ea modo quæ restinguendo igni forent portantes, in agmen Romanum ruebāt. Quibus cæsis omnibus, præterquam hostili odio, etiam ne quis nūcius effugeret, extemplo Scipio neglectas, vt in tali tumultu, portas inuadit, ignibusq; in proxima tecta coniectis, effusa flamma primo veluti sparsa pluribus locis reluxit. dein per continua serpens, vno repentè omnia incendio hausit. Ambusti homines iumentaq; fœda primum fuga, dein strage obruerant itinera portarum. quos nō oppresserat ignis, ferro absumpti. binaq; castra vna die deleta, duces tamen ambo, & ex tot millibus armatorum duo millia peditum, & quingenti equites semiermes, magna pars saucij, afflatiq; incendio effugerunt. Cæsa, aut hausta flammis ad quadraginta millia hominū sunt, capti sex millia: multi Carthaginiensium nobiles, vndecim senatores, signa militaria centum septuaginta octo; equi Numidici, supra duo millia septingenti: elephāti sex capti: octo flamma ferroque absumpti, magnaq; vis armorum capta. ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit. Asdrubal ex fuga cum paucis Afrorum vrbem proximam petierat: eoque omnes qui supererant, vestigia ducis sequentes, se contulerant. metu deinde, ne dederetur Scipioni, vrbe excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti, nec quicquam hostile, quia voluntate concesserant in deditionem, factum. duæ subinde vrbes captæ direptæque. ea præda, & quæ castris incensis ex igne rapta erat, militi concessa est. Syphax octo millium fermè inde spatio loco munito consedit. Asdrubal Carthaginem contendit, ne quid per metum ex recenti clade mollius consuleretur. quo tantus primo terror est allatus, vt omissa Vtica Carthaginem crederent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque Suffetes (quod velut consulare imperium apud eos erat) vocauerunt. ibi tribus dictis sententiis, vna *de pace legatos ad Scipionem decernebat:* altera *Annibalem ad tuendam ab exitiali bello patriam reuocabat:* tertia *Romanæ in aduersis rebus constantiæ exemplo reparandum exercitum, Syphacemque orandum, ne bello absisteret, censebat.* Hæc sententia, quia Asdrubal præsens, Barchinęque omnes factionis bellum malebant, vicit. Inde delectus in vrbe agrisque haberi cœptus, & ad Syphacem legati missi, summa ope & ipsum reparātem bellum: quum vxor iam non vt antè blandiciis satis potentibus ad animum amantis, sed precibus & misericordia valuisset; plena lacrimarum obtestans, *ne patrem suum patriamque proderet: iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, absumi sineret.* Spem quoque opportunè oblatam afferebant legati: *quatuor millia Celtiberorum circa vrbem nomine Olbam ab conquisitoribus suis conducta in Hispania, egregiæ iuuentutis sibi occurrisse: & Asdrubalem propediem affore cū manu haudquaquam contemnenda.* Is non benignè modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem Numidarum agrestium, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, & omnem iuuentutem affirmat exciturum ex regno. *scire incendio, non prœlio cladem acceptam. eum bello inferiorem esse, qui armis vincatur.* Hęc legatis responsa. Et post dies paucos rursus Asdrubal & Syphax copias iunxerunt. is omnis exercitus fuit triginta fermè millium armatorum.

Varia in senatu Carthag. sententiæ.

Asdrubal & Syphax reparant exercitum.

VIII.

Scipionem velut debellato iam, quod ad Syphacem Carthaginiensesque attineret, Vticæ oppugnandæ intentum, iamque machinas admouentem muris, auertit fama redintegrati belli. modicisque præsidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. Primo in tumulo quatuor fermè millia distante ab castris regis consedit. postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos subiectos ei tumulo degressus, succedendo ad stationem hostium, lacessendoq; leuibus prœliis, diem absumpsit: & per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus inuicem, nihil dictu satis dignum fecerunt. quarto die vtrimque in aciem descensum est. Romanus principes post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios cōstituit: equitatum Italicum ab dextro cornu, ab læuo Numidas Masanissamque opposuit. Syphax Asdrubalq; Numidis aduersus Italicum equitatum, Carthaginiensibus contra Masanissam locatis; Celtiberos in mediam aciem in aduersa signa legionum acce-

pere. ita instructi concurrunt. Primo impetu simul vtraque cornua, & Numidæ & Carthaginienses pulsi. nam neque Numidæ, maxima pars agrestis, Romanum equitatum: neq; Carthaginienses, & ipse nouus miles, Masanissam recenti super cetera victoria terribilem, sustinuere. Nudata vtrimque cornibus Celtiberorum acies stabat: quod nec in fuga salus vlla ostendebatur locis ignotis: neque spes veniæ ab Scipione erat, quem benemeritum de se & gente sua, mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur circumfusis vndique hostibus, alij super alios cadêtes obstinati moriebantur. omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax & Asdrubal præceperunt. fatigatos cæde diutius quam pugna, victores nox oppressit.

In fugam versi.

IX. Postero die Scipio Lælium Masanissamque cum omni Romano & Numidico equitatu expeditissimisq; militum ad persequendos Syphacem atq; Asdrubalem mittit. ipse cum robore exercitus, vrbes circa omnes quæ Carthaginiensium ditionis erant, partim vi, partim metu subegit. Carthagini quidem erat ingens terror, & circumferentem arma Scipionem omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginem repentè aggressurum credebant. itaq; & muri reficiebantur propugnaculisque armabantur: & pro se quisque, quæ diutinæ obsidioni tolerandæ sunt, ex agris conuehebat. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Annibalem accersendum mittendorum. pars maxima classem, quæ ad commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad opprimendam stationem nauium, ad Vticam incaute agentem: *forsitan etiam naualia castra relicta cum leui præsidio oppressuros.* In hoc consilium maximè inclinant: legatos tamen ad Annibalem mittendos censent. *quippe classe vt felicißimè geratur res, parte aliqua leuari Vticæ obsidionem: Carthaginem ipsam qui tueantur, neq; imperatorem alium quàm Annibalem, neq; exercitum alium quàm Annibalis superesse.* Deductæ ergo postero die naues, simul & legati in Italiam profecti, raptimq; omnia stimulante fortuna agebantur: *& in quo quisque cessasset prodi ab se salutem omnium* rebatur. Scipio grauem iam spoliis multarum vrbium exercitum trahens, captiuis aliaque præda in vetera castra ad Vticam missis, iam in Carthaginem intentus, occupat relictum fuga custodum Tuneta (abest ab Carthagine duodecim millia fermè passuum) locus quũ operibus, tum suapte natura tutus, & qui ab Carthagine conspici, & præberè ipse prospectum quum ad vrbẽ, tum ad circumfusum mare vrbi posset.

Carthaginiensium terror.

Legati ad Annibalem reuocandũ.

X. Inde quum maximè vallum Romani iacerent, conspecta classis hostium est, Vticam Carthagine petens. Igitur omisso opere, pronunciatũ iter, signaque raptim ferri sunt cœpta, ne naues in terram & obsidionem versæ, ac minime nauali prœlio aptæ opprimerentur, *qui enim restitissent agili & nautico instrumento aptæ & armatæ classi, naues tormenta machinasque portantes: & aut in onerarium vsum versæ: aut ita appulsæ muris, vt pro aggere ac pontibus præbere ascensum possent.* Itaque Scipio, postquam eò ventum est, vt in nauali certamine solet, rostratis quæ præsidio aliis esse poterant, in postremam aciem receptis propè terram; onerariarum quadruplicem ordinem pro muro aduersus hostem opposuit: easque ipsas, ne in tumultu pugnæ turbari ordines possent, malis antennisq; de naue in nauẽ traiectis, ac validis funibus velut vno inter se vinculo illigatis, comprehendit: tabulasque superstrauit, vt peruius in totum nauium ordo esset: & sub ipsis pontibus interualla fecit, qua procurrere speculatoriæ naues in hostẽ, ac tuto recipi possent. His raptim pro tẽpore instructis, mille fermè delecti propugnatores onerariis imponũtur: telorum maximè missilium, vt quamuis longo certamine sufficerẽt, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti hostium aduentum operiebantur. Carthaginienses, qui, si maturassent, omnia permista turba trepidantium primo impetu deprehendissent: perculsi terrestribus cladibus, atque inde ne in mari quidem vbi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni nauigatione absumpto, sub occasum solis in portum (Ruscinona Afri vocant) classem appulere. postero die sub ortum solis instruxere ab alto naues, veluti ad iustum prœlium nauale, tanquam exituris cõtra Romanis. Quum diu stetissent, postquam nihil moueri ab hostibus viderunt, tum demum onerarias aggrediuntur. Erat res minimè certamini nauali similis proximè specimen muros oppugnantium nauium, altitudine aliquantum onerariæ superabant. ex rostratis Pœni vana pleraque (vtpote supino iactu) tela in superiorem locum mittebant. grauior ac pondere ipso libratior superne ex onerariis ictus erat. speculatoriæ naues ac leuia ipsa nauigia, quæ sub constratis pontium per interualla excurrebant, primo ipso tantum impetu ac magnitudine rostratarum obruebantur. deinde & propugnatoribus quoq; incommodę erant, quòd permistæ cum hostium nauibus inhibere sæpe tela cogebant, metu ne ambiguo ictu suis inciderent: postremò asseres ferreo vnco præfixi (*harpagones* vocant milites) ex Punicis nauibus inijci in Romanas cœpti. quos quum neq; ipsos neq; catenas quibus suspensi iniiciebantur, incidere possent: vt quæq; retrò inhibita rostrata onerariã hærentẽ vnco traheret, scindi videres vincula, quib. aliis innexa erat: seriemque aliam simul plurium nauium trahi. Hoc maximè modo lacerati quidẽ omnes põtes, & vix transiliendi secundum ordinem nauium spatiũ propugnatoribus datũ est. Sex fermè onerariæ puppibus abstractæ Carthaginẽ sũt. maior q̃ pro re lætitia, sed eò gratior, quod inter assiduas clades ac lacrimas vnũ quantũcunq; ex insperatò gaudiũ affulserat; cũ eo, vt appareret haud procul exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum à præfectis suarum nauiũ foret, & Scipio in tempore subuenisset. Per

Carthag. classis oppugnat.

eosdem

eoſdem fortè dies quùm Lælius & Maſaniſſa quintodecimo fermè die in Numidiam peruenissent; Maſſylii regnum paternum Maſaniſſæ læti, vt ad regem diu deſideratum, conceſſere. Syphax, pulſis inde præfectis præſidiiſque ſuis, vetere ſe continebat regno, neutiquam quieturus. Stimulabant ægrum amore, vxor ſocerque: & ita viris equiſq; abundabat, vt ſubiectæ oculis regni per multos florẽtis annos vires, etiam minus barbaro atq; impotenti animo ſpiritus poſſent facere. Igitur omnibus, qui bello apti erant, in vnum coactis, equos, arma, tela diuidit: equites in turmas, pedites in cohortes, ſicut quondam à Romanis centurionibus didicerat, diſtribuit. Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum omni propè nouo atque incondito, ire ad hoſtes pergit. Et caſtris in propinquo poſitis, primò pauci equites ex tuto ſpeculantes ab ſtationibus progredi, inde iaculis ſummoti recurrere ad ſuos: inde excurſiones inuicem fieri, & quum pulſos indignatio accenderet, plures ſubire: quod irritamentum certaminũ equeſtrium eſt, quùm aut vincentibus ſpes, aut pulſis aggregat ſuos. Ita tum à paucis prælio accẽſo, omnem vtrimque poſtremo exercitum certaminis ſtudium effudit. ac dum equeſtre prælium erat, multitudo Maſæſylorum, ingentia agmina Syphace emittente, ſuſtineri vix poterat: deinde vt pedes Romanus repentino per turmas ſuas viam dantes intercurſu ſtabilem aciem fecit, abſterruitque effuſe inuehentem ſeſe hoſtem: primò barbari ſegnius permittere equos, deinde ſtare ac propè turbari nouo genere pugnæ: poſtremò non pediti ſolum cedere, ſed ne equitem quidem ſuſtinere peditis præſidio audentem. Iam ſigna quoq; legionum appropinquabant; tum verò Maſæſyli non modo primum impetum, ſed ne conſpectum quidem ſignorũ atq; armorum tulerunt. tantum ſeu memoria priorum cladium, ſeu præſens terror valuit. Ibi Syphax, dum obequitat hoſtium turmis: ſi pudore, ſi periculo ſuo fugam ſiſtere poſſet, equo grauiter icto effuſus opprimitur, capiturque: & viuus (lætum ante omnes Maſaniſſæ prębiturus ſpectaculum) ad Lęlium attrahitur. Cirtha caput regni Syphacis erat: eoq; ſe ingẽs vis hominum ex fuga contulerat. Cædes in eo prœlio minor quam victoria fuit, quia equeſtri tantummodo prœlio certatum fuerat. nõ plus quinq; millia occiſa, minus dimidium eius hominum captum eſt. impetu in caſtra facto; quò perculſa rege amiſſo multitudo ſe contulerat. Maſaniſſa Lælio dicere, *ſibi quidem nihil eſſe in præſentia pulchrius, quam victorem, recuperatum tanto poſt interuallo, inuiſere receptum patrium regnum: ſed tàm ſecundis, quam aduerſis rebus non dari ſpacium ad ceſſandum, ſi ſe Lælius cum equitatu victoque Syphace Cirtham præcedere ſinat; trepida omnia metu ſe oppreſſurum, Lælium cum peditibus ſubſequi modicis itineribus poſſe.* Aſſentiente Lælio prægreſſus Cirtha, euocari ad colloquiũ principes Cirthenſium iubet. ſed apud ignaros regis caſus, neque quæ acta eſſent promendo, nec minis, nec ſuadendo antè valuit, quam rex vinctus in conſpectum datus eſt. Tum ad ſpectaculum tam fœdũ comploratio orta: & partim pauore mœnia ſunt deſerta, partim repentino conſenſu gratiam apud victorem quærentium patefactæ portæ. Et Maſaniſſa præſidio circa portas opportunaq; mœnium dimiſſo, ne cui fugæ pateret exitus, ad regiam occupandam citato vadit equo. intranti veſtibulum in ipſo limine Sophoniſba vxor Syphacis, filia Aſdrubalis Pœni occurrit: & quum in medio agmine armatorum Maſaniſſam inſignem quũ armis, tum cetero habitu conſpexiſſet, regem eſſe (id quod erat) rata, genibus aduoluta eius: *Omnia quidem,* inquit, *vt poſſes in nos, Dÿ tibi dederunt, virtuſq; & felicitas tua: ſed ſi captiuæ apud dominum vitæ neciſq; ſuæ vocem ſupplicem mittere licet, ſi genua, ſi victricem attingere dextram, precor quæſoq; per maieſtatem regiam, in qua paulo ante nos quoq; fuimus: perq; gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune fuit: per huiuſce regiæ Deos, qui te melioribus ominibus accipiant, quàm Syphacem hinc miſerunt: hanc veniam ſupplici des, vt ipſe quodcumque fert animus, de captiua ſtatuas, neq; in cuiuſquam Romani ſuperbum ac crudele arbitrium venire ſinas. Si nihil aliud quàm Syphacis vxor fuiſſem, tamen Numidæ atque in eadem mecum Africa geniti, quàm alienigenæ & externi fidem experiri mallem. quid Carthaginienſi ab Romano, quid filiæ Aſdrubalis timendum ſit, vides. ſi nulla alia re potes, morte me vindices ab Romanorum arbitrio, oro obteſtorque.* Forma erat inſignis & florentiſſima ætas. itaque quum modò dextram amplectens, in id, ne cui Romano traderetur, fidem expoſceret, propiuſque iam blandicias oratio eſſet, quàm preces: non in miſericordiam modò prolapſus eſt animus victoris, ſed (vt eſt genus Numidarum in Venerem præceps) amore captiuæ victor captus, data dextera in id quod petebatur obligandæ fidei, in regiam concedit. Inſtitit deinde reputare ſecum ipſe, quemadmodum promiſſi fidem præſtaret. quod quum expedire non poſſet: ab amore temerarium atq; impudens mutuatur conſilium, nuptias in eum ipſum diem repentè parari iubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio, aut ipſi Scipioni conſulendi velut in captiuam, quæ Maſaniſſæ iam nupta foret. Factis nuptiis ſuperuenit Lælius: & adeò non diſſimulauit improbare factũ, vt primo etiam cum Syphace & ceteris captiuis detractam eam toro geniali mittere ad Scipionẽ conatus ſit. victus deinde precibus Maſaniſſæ orantis, *vt arbitrium, vtrius regum duorum fortunæ acceſſio Sophonisba eſſet, ad Scipionem reÿceret:* miſſo Syphace & ceteris captiuis, ceteras vrbes Numidæ, quæ pręſidiis regiis tenebantur, adiuuante Maſaniſſa recepit. *Syphacem in caſtra adduci,* quũ eſſet nunciatum, omnis velut ad ſpectaculum triũphi multitudo effuſa eſt. præcedebat is vinctus, ſequebatur grex nobilium Numidarum, tum quantum quiſq; plurimum poſſet, magnitudini Syphacis famę-

Sophonisba ad Maſaniſſam oratio.

Maſaniſſa ducit Sophonisbam.

XIII.

que gentis victoriam suam augendo, addebat: *illum esse regem cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisq;, vt Scipio imperator suus ad amicitiam eius petendam, relicta prouincia Hispania exercituq;, duabus quinqueremibus in Africam nauigarit: Asdrubal Pœnorum imperator nō ipse modò ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. habuisse eum tempore vno in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. sicut ab Diis immortalibus pars vtraque hostiis mactandis pacem petisset, ita ab eo vtrimque pariter amicitiam petitam. iam tantas habuisse opes, vt Masanissam regno pulsum eò redegerit, vt vita eius, fama mortis, & latebris, ferarum modo in siluis rapto viuentis, tegeretur.* His sermonibus circumstantium celebratus rex, in prætorium ad Scipionem est perductus. Mouit & Scipionem quum fortuna pristina viri præsenti fortunæ collata: tum recordatio hospitii dextræque datæ, & fœderis publicè ac priuatim iuncti. Eadem hæc & Syphaci animum dederunt in alloquendo victore. nam quum Scipio *quid sibi voluisset*, quæreret, *qui non societatem solum abnuisset Romanā, sed vltro bellum intulisset*: tum ille *peccasse quidem sese, atq; insanisse fatebatur. sed tum demum, quùm arma aduersus populum Romanum cepisset. exitum sui furoris fuisse, non principium: tunc se insanisse, quùm hospitia priuati & publica fœdera omnia ex animo eiecisset: quùm Carthaginiensem matronam domum acceperit: illis nuptialibus facibus regiam conflagrasse suam: illam furiam pestemq; omnibus delinimentis animum suum auertisse atq; alienasse: nec quieuisse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma aduersus hospitem atq; amicum induerit, perdito tamē atq; afflicto sibi hoc in miseriis solatij esse, quòd in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse videat. neq; prudentiorem, neq; constantiorem Masanissam quam Syphacē esse, etiam ab iuuenta incautiorem. certè stultius illum atq; intemperantius eam quàm se duxisse.*

Syphacis ad Scipionem oratio.

XIV. Hæc non hostili modò odio, sed amoris etiam stimulis, amatam apud æmulum cernēs, quùm dixisset, non mediocri cura Scipionis animum pepulit. & fidem criminibus, factæ prope inter arma nuptiæ, neq; cōsulto neq; exspectato Lælio, faciebant: iamq; præceps festinatio, vt quo die captam reginam vidisset, eodem matrimonio iunctam acciperet, & apud penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret. & eo fœdiora hæc videbātur Scipioni, quod ipsum in Hispania iuuenem nullius forma pepulerat captiuæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masanissa superuenerunt; quos quum pariter ambos & benigno vultu excepisset, & egregiis laudib. frequenti prætorio celebrasset; adductum in secretum Masanissā sic alloquitur: *Aliqua te existimo, Masanissa, intuentem in me bona, & principio in Hispaniam ad iungendam mecum amicitiam venisse, & postea in Africa teipsum, spesq; omnes tuas in fidē meam commisisse. atq; nulla earum virtus est, propter quas appetēdus tibi visus sim, qua ego æquè atq; temperantia & continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoq; ad ceteras tuas eximias virtutes Masanissa adiecisse velim. nam non est (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculi, quantum ab circumfusis vndique voluptatibus. qui eas sua temperantia frenauit ac domuit, multo maius decus, maiorē victoriam sibi peperit, quam nos Syphace victo habemus. Quæ me absente strenuè ac fortiter fecisti, libenter & commemoraui, & memini; cetera teipsum reputare tecum, quàm me dicente erubescere malo. Syphax populi Romani auspiciis victusque captusque est: itaque ipse, coniunx, regnum, ager, oppida, homines qui incolunt, quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani est: & regem, coniugemque eius, etiamsi non ciuis Carthaginiensis esset, etiamsi non patrem eius imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populique Romani de ea iudicium atque arbitrium esse: quæ regem nobis socium alienasse. atque in arma coegisse præcipitem dicatur. Vince animum, caue deformes multa bona vno vitio, & tot meritorum gratiam maiore culpa, quam caussa culpæ est, corrumpas.*

Scipio Masanissā reprehendit.

XV. Masanissæ hæc audienti non rubor solum suffusus, sed lacrimæ etiam obortæ: & quum *se quidem in potestate futurum imperatoris* dixisset, orassetque eum, *vt quantum res sineret, fidei suæ temerè obstrictæ consuleret: promisisse enim, sese in nullius potestatem eam traditurum*; ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi arbitris remotis quum crebro suspirio, & gemitu, quod facile à circumstantibus tabernaculū exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset, ingenti ad postremum edito gemitu, fido ex seruis vno accito, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, ei mistum in poculo ferre ad Sophonisbā iubet, ac simul nunciare: *Masanissam libenter primam ei fidem præstaturum fuisse, quam vir vxori debuerit. quoniam arbitrium eius, qui possint, adimant. secundam fidem præstare, ne viua in potestatem Romanorum veniat: memor patris imperatoris, patriæque, & duorum regum, quibus nupta fuisset: sibi ipsa consuleret.* Hunc nuncium, ac simul venenum ferens, minister, quum ad Sophonisbam venisset: *Accipio*, inquit, *nuptiale munus, nec ingratum: si nihil maius vir vxori præstare potuit. hoc tamen nuncia: melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.* nec locuta est ferocius, quam acceptū poculum nullo trepidationis signo dato impauidè hausit. Quod vbi nunciatum est Scipioni: ne quid æger animo ferox iuuenis grauius consuleret, accitum eum extemplò nunc solatur; nunc *quod temeritatem temeritate alia luerit, tristioremque rem quam necesse fuit, fecerit*, leniter castigat. Postero die, vt à præsenti motu auerteret animum eius, in tribunal ascendit: & concionem aduocari iussit. ibi Masanissam primùm *regem appellatum, eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli, & scipione ebureno, toga picta, & palmata tunica donat.* addit verbis honorem: *neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo vnum omnium externorum dignum Masanissam populus Romanus ducat.* Lælium deinde & ipsum collaudatum

datum aurea corona donat. & alii militares viri, prout à quoq; nauata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis animus, erectusq; in spem propinquam, sublato Syphace omnis Numidiæ potiundæ.

XI. Scipio C. Lælio cum Syphace aliisque captiuis Romam misso, cum quibus & Masanissæ legati profecti sunt, ipse ad Tuneta rursum castra refert: & quæ munimenta inchoauerat, permuniit.

Carthaginienses pacem petunt.

Carthaginienses non breui solum, sed propè vano gaudio ab satis prospera in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus propè, quam in Asdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, iam nullo auctore belli vltra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes. id erat sanctius apud illos consilium, maximaq; ad ipsum senatum regendum vis. Qui vbi in castra Romana & prætorium peruenerunt, more adorantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua oriundi erant) procubuerunt. Conueniens oratio tam humili adorationi fuit, *non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiæque eius fautores. veniam ciuitati petebant, ciuium temeritate bis iam ante euersæ, incolumi futuræ iterum hostium beneficio. imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem petere. paratis obedienter seruire: quæ vellet, imperaret.* Scipio *& venisse ea spe in Africam se* ait, *& spem suam prospero belli euentu auctam, victoriam se, non pacem domum reportaturū esse: tamen quum victoriam propè in manibus habeat pacem nō abnuere; vt omnes gentes sciant, populum Romanum & suscipere iuste bella, & finire. Leges pacis se has dicere. Captiuos & perfugas, & fugitiuos restituant. exercitus ex Italia & Gallia deducant. Hispania abstineant. insulis omnibus, quæ inter Italiam & Africam sunt, decedant. naues longas, præter viginti, omnes tradant; tritici quingenta, hordei trecenta millia modium.* Pecuniæ summā quantam imperauerit, parum conuenit, alibi * quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militibus imperatum inuenio. *His conditionibus*, inquit, *placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. si placuerit, mecum inducias facite, Romam ad senatum mittite legatos.* Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas conditiones pacis quum censuissent (quippe qui moram temporis quærerent, dum Annibal in Africam traiiceret) legatos alios ad Scipionē, vt inducias facerent: alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captiuos, perfugasq; & fugitiuos, quo impetrabilior pax esset.

VI. Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribusque Numidarum captiuis Romam venit: quæque in Africa gesta essent, omnia exposuit ordine Patribus, ingenti omnium & in præsens lætitia, & in futurum spe. Consulti inde Patres. *regem in custodiam Albam mittendum censuerunt: Lælium retinendum, donec legati Carthaginienses venirent.* Supplicatio in quadriduum decreta est. P. Ælius prætor senatu misso, & concione inde aduocata, cum C. Lælio in Rostra ascendit. Ibi vero audientes *fusos Carthaginiensium exercitus, deuictum & captum ingentis nominis regem, Numidiam omnē egregia victoria peragratam*: tacitum continere gaudium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, lætitiam immodicam significarent. Itaque prætor extemplò edixit; *vti æditui ædes sacras omnes tota vrbe aperirent, circumeundi, salutandique Deos, agendique gratias per totum diem populo potestas fieret.*

Masanissæ legati in senatum introducti.

Postero die legatos Masanissæ in senatū introduxit. *Gratulati primum senatui sunt, quod P. Scipio prosperè res in Africa gessisset: deinde gratias egerunt, quod Masanissam non appellasset modo regem, sed fecisset, restituendo in paternum regnum: in quo post Syphacem sublatum, si ita Patribus visum esset, sine metu & certamine esset regnaturus. deinde, quod collaudatum pro concione amplissimis decorasset donis: quibus ne indignus esset, & dedisse operam Masanissam, & porrò daturum esse. petere, vt regium nomen, ceteraq; Scipionis beneficia & munera senatus decreto confirmaret: &, nisi molestum esset, illud quoque petere Masanissam, vt Numidas captiuos, qui Romæ in custodia essent, remitterent. id sibi amplum apud populares futurū esse.* Ad ea responsum legatis: *Rerum gestarum in Africa prospere communem sibi cum rege gratulationem esse. Scipionem rectè atque ordine videri fecisse, quod eum regem appellasset: & quicquid aliud fecisset, quod honori foret Masanissæ, ea patres comprobare atque laudare. Munera, quæ legati ferrent regi, decreuerunt: sagula purpurea duo cum fibulis aureis singulis, & lato clauo tunicis: & equos duos phaleratos, bina equestria arma cum loricis: & tabernacula, militaremque supellectilem, qualem præberi consuli mos est.* Hæc regi prætor mittere iussus. *legatis in singulos dona ne minus * quinûm millium, comitibus eorum * millibus æris: & vestimenta bina legatis, singula comitibus, Numidisque; qui ex custodia missi redderentur regi. ad hoc ædes, libera loca, lautia legatis decreta.*

* Val. 50. coron.

* Val. 10. coron.

XVIII. *Prælium cum Magone in Insubria.*

Eadem æstate, qua hæc decreta Romæ, & in Africa gesta sunt, P. Quintilius Varus prætor, & M. Cornelius proconsul in agro Insubrium Gallorum cum Magone Pœno signis collatis pugnauerunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt: Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo aduectus: proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. posteaquam nihil commouebant, tum Cornelio Quintilius: *Lentior, vt vides, fit pugna*, inquit: *& induratus præter spem resistendo hostium timor: ac ne vertat in audaciam periculum est. equestrem procellam excitemus oportet, si turbare ac statu mouere volumus, itaque vel tu, ad prima signa prælium sustine, ego inducam in pugnam equites: vel ego hic in prima acie rem geram, tu quatuor legionum equites in hostem emittito.* Vtram vellet prætor muneris partē proconsule accipiente, Quintilius prætor cum filio, cui Marco prænomē erat, impigro iuuene, ad equites pergit; iussosque ascendere in equos, repente in hostem emittit.

Tumultum equestrem auxit clamor ab legionibus additus: nec stetisset hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos elephantos extemplò in prœlium induxisset. ad quorum stridorem odoremq; & adspectum territi equi, vanū equestre auxilium fecerunt. & vt permixtus, vbi cuspide vti & cominus gladio posset, roboris maioris Romanus eques erat: ita in ablatum pauentibus procul equis melius ex interuallo Numidæ iaculabantur. simul & peditum legio duodecima magna ex parte cœsa, pudore magis quā viribus tenebat locū: nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis XIII. legio in primam aciem inducta, prœlium dubium excepisset, Magoque ex subsidiis Gallos integræ legioni opposuisset. quibus haud magno certamine fusis, hastati legionis vndecimæ conglobant sese, atq; elephantos iam etiā peditum aciem turbantes inuadunt. in quos quum pila confertos coniecissent, nullo fermè frustra emisso, omnes retrò in aciem suorum auerterunt. quatuor grauati vulneribus corruerunt. Tum prima commota hostium acies, simul omnibus peditibus, vt auersos videre elephantos, ad augēdum pauorem ac tumultum effusis. sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referētes ordines tenorem pugnæ seruabant: posteaquam femore transfixo cadentem, auferriq; ex prœlio propè exsanguinem videre; extemplò in fugam omnes conuersi. Ad quinq; millia hostium eo die cæsa, & signa militaria duodeuiginti capta. nec Romanis incruenta victoria fuit: duo millia & trecēti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione duodecima amissa, inde & tribuni militū duo, M. Cosconius, & M. Mænius: tertiædecimæ quoq; legionis, quæ postremo prœlio affuerat, Cn. Heluius tribunus militum in restituenda pugna cecidit, & duodeuiginti fermè equites illustres obtriti ab elephantis cum centurionibus aliquot perierūt. & longius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria esset.

Mago læsus.

XIX. *Mago in Liguriam perfugit.*

Mago proximæ noctis silentio profectus, quantum pati viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures Ingaunos peruenit. ibi eū legati ab Carthagine paucis ante diebus in sinum Gallicum appulsis nauibus adierunt, iubentes *primo quoq; tempore in Africam traiicere, idem & fratrem eius Annibalem* (nam ad eum quoq; isse legatos eadem iubentes) *facturum. non in eo esse Carthaginiensium res, vt Galliam atq; Italiā armis obtineant.* Mago non imperio modo senatus periculoq; patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis morāti instaret: Liguresq; ipsi relinqui Italiam à Pœnis cernētes, ad eos quorum mox in potestate futuri essent, deficerent: simul sperans leniorem in nauigatione quā in via iactationem vulneris fore, & curationi omnia commodiora: impositis copiis in naues profectus, vixdum superata Sardinia ex vulnere moritur. naues quoque aliquot Pœnorum disiectæ in alto à classe Romana, quæ circa Sardiniā erat, capiuntur. Hæc terra mariq; in parte Italiæ, quæ iacet ad Alpes gesta. Consul C. Seruilius nulla memorabili re in prouincia Etruria, & Gallia (nam eo quoq; processerat) gesta, patre C. Seruilio, & C. Lutatio patruo ex seruitute post decimum sextū annū receptis, qui ad vicum Tanetum à Boiis capti fuerant: hinc patre, hinc patruo latera circumdantibus, priuato magis quam publico decore insignis Romam rediit. Latum ad populum est, *ne C. Seruilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, viuo, quum id ignoraret, tribunus plebis atq; ædilis plebis fuisset, contra quam sancitum legibus erat.* Hac rogatione perlata, in prouinciam rediit. Ad C. Seruilium consulem, qui in Bruttiis erat, Consentia, Vffugum, Vergæ, Besidiæ, Hetriculum, Sypheum, Argentanum, Clampetia, multiq; alii ignobiles populi, senescere Punicum bellum cernentes, defecere.

Ex vulnere moritur.

Brutiae vrbes deficiunt.

Idem consul cum Annibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura eius pugnæ fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait. quæ tanta res est, vt aut impudenter ficta sit, aut negligēter prætermissa. Nihil certe vltra rei in Italia ab Annibale gestum. nam ad eum quoque legati ab Carthagine vocantes in Africam iis fortè diebus, quibus ad Magonem, venerunt.

XX

Frendens gemensque ac vix lacrimis temperans, dicitur legatorum verba audisse. posteaquam edita sunt mandata: *Iam non perplexè,* inquit, *sed palam reuocant, qui, vetando supplementum & pecuniam mitti, iampridem retrahebant. Vicit ergo Annibalem non populus Romanus toties cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginiensis obtrectatione, atque inuidia. neque hac deformitate reditus mei tam. P. Scipio exsultabit atque efferret sese, quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit.* Iam hoc ipsum præsagiens animo, præparauerat ante naues. itaque inutili militum turba præsidii specie in oppida Brutii agri, quæ pauca magis metu, quam fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transuexit: multis Italici generis (quia in Africam secuturos abnuentes concesserant in Iunonis Laciniæ delubrum, inuiolatum ad eā diem) in templo ipso fœdè interfectis. Raro quemquam alium patriam exilii caussa relinquentem, magis mœstum abisse ferunt, quam Annibalem hostium terra excedentem. respexisse sæpe Italiæ littora, & Deos hominesque accusantem: *se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, quod non cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non vidisset: se centum millibus armatorum ad Trasimenum & Cannas cæsis, circa Casilinum, Cumas, Nolamque consenuisse.* Hæc accusans, querensque, ex diutina possessione Italiæ est detractus.

Annibal in Africam traiicit.

XXI

Romam per eosdem dies, & Magonem & Annibalem profectos allatum est. cuius duplicis gratulationis minuit lætitiam, & quod parum duces in retinendis iis (quum id mandatum ab senatu esset) aut animi, aut virium habuisse videban-

bantur: & quod soliciti erant, omni belli mole in vnum ducē exercitumq; inclinata, quo euasura esset res. Per eosdem dies legati Saguntini venerunt. comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginienses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam traiecissent. * ducenta & quinquaginta auri, * octingenta pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt. Hominibus acceptis, & in carcerem conditis, auro argentoque reddito, gratiæ legatis actæ: atque insuper munera data, ac naues, quibus in Hispaniam reuerterentur. Mentio deinde ab senioribus facta est; *segnius homines bona quam mala sentire. transitus Annibalis in Italiam quantum terroris pauorisq; iniecisset sese meminisse. quas deinde clades, quos luctus incidisse? visa castra hostium è muris vrbis: quæ vota singulorum, vniuersorumque fuisse? quoties in conciliis voces, manus ad cælum porrigentium auditas? en vmquam ille dies futurus esset, quo vacuam hostibus Italiam bona pace florentem visuri essent? dedisse tandem id Deos sexto decimo demum post anno: nec esse qui Dîis gratias agendas censeat, adeo ne aduenientem quidem gratiam homines benignè accipere, nedum vt præteritæ satis memores sint.* Conclamatum deinde ex omni parte curiæ est, vti referret P. Ælius prætor: decretūque, *vt quinque dies circa omnia puluinaria supplicaretur, victimæq; maiores immolarentur centum viginti.* Iam dimisso Lælio, legatisque Masanissæ, quum Carthaginiensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis visos, inde terra venturos allatum esset: reuocari C. Lælium placuit, vt coram eo de pace ageretur. Q. Fuluius Cillo legatus Scipionis Carthaginienses Romam adduxit: quibus vetitis ingredi vrbē, hospitium in villa publica, senatus ad ædem Bellonæ datus est. Orationem eandem fermè, quam apud Scipionem, habuerunt, *culpam omnem belli à publico consilio in Annibalem vertentes. Eum iniussu senatus non Alpes modo, sed Iberum quoque transgressum: nec Romanis solum, sed ante etiam Saguntinis, priuato consilio bellum intulisse. Senatui ac populo Carthaginiensi, si quis vera æstimet, fœdus ad eum diem inuiolatum esse cum Romanis. itaq; nihil aliud sibi mandatum esse vti peterent, quam vt in ea pace, quæ postremo cum consule Lutatio facta esset, manere liceret.* Quum more tradito a Patribus potestatem interrogandi, si quis quid vellet, legatis prætor fecisset: senioresque qui fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse se per ætatem (etenim omnes fermè iuuenes erant) dicerent legati: conclamatum ex omni parte curiæ est. *Punica fraude electos, qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.* Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. Liuius C. Seruilium consulem qui propior esset, accersendū, vt coram eo de pace ageretur, censebat. quum de re maiore quam quanta esset, consultatio incidere non posset: *non videri sibi absente consulum altero, ambobusve eam rem agi, satis ex dignitate populi Romani esse.* Q. Metellus, qui triennio antè consul, dictatorque fuerat: Quum *P. Scipio cædendo exercitus, agros populando, in eam necessitatem compulisset hostes, vt supplices pacem peterent: & nemo omnium verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam is qui ante portas Carthaginis bellum gereret: nullius alterius consilio, quam Scipionis accipiendam, abnuendamque pacem esse.* M. Valerius Læuinus, qui bis consul fuerat, *speculatores, non legatos venisse arguerat: iubendosq; eos Italia excedere, & custodes cum iis vsq; ad naues mittendos: Scipioniq; scribendum, ne bellum remitteret.* Lælius Fuluiusq; adiecerunt: *& Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Annibal & Mago Italia non reuocarentur: ceterum omnia simulaturos Carthaginienses, duces eos exercitusq; exspectantes: deinde, quāuis recentium fœderum & Deorum omnium oblitos, bellum gesturos.* Eo magis in Læuini sententiam discessum. Legati pace infecta, ac propè sine responso dimissi.

XXIV. Per eos dies C. Seruilius consul, haud dubius quin pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Annibalem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus, traiecit. Quod vbi Romæ vulgatum est, primo censuerunt Patres, vt prætor scriberet consuli, *senatum æquum censere in Italiam reuerti eum:* deinde quum prætor *spreturum eum literas suas* diceret, dictator ad idipsum creatus P. Sulpicius, pro iure maioris imperii consulem in Italiam reuocauit. reliquum anni cum M. Seruilio magistro equitum circumeundis in Italia vrbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisq; singularū caussis consumpsit. Per induciarum tempus, & ex Sardinia ab Lentulo prætore centū onerariæ naues cum commeatu, & viginti rostratarum præsidio, & ab hoste, & ab tempestatibus mari tuto in Africam transmiserunt. Cn. Octauio ducentis onerariis, triginta longis nauibus ex Sicilia traiicienti, non eadem fortuna fuit. In conspectū fermè Africæ prospero cursu vectum, primo destituit ventus, dein versus in Africam turbauit, ac passim naues disiecit. ipse cum rostratis, per aduersos fluctus ingenti remigum labore enixus. Apollinis promontorium tenuit. onerariæ pars maxima ad Ægimurum Insulam (ea sinum ab alto claudit, in quo sita Carthago est) triginta fermè millia ab vrbe; alia aduersus vrbem ipsam ad Calidas Aquas delatæ sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. itaque ex tota vrbe in forum concursum est. magistratus Senatum vocare, populus in curiæ vestibulo fremere, ne tanta ex oculis manibusque amitteretur præda. Quum quidam pacis petitæ, alii induciarum (nedum enim dies exierat) fidem opponerent: postremo permisto pene senatus populique concilio, consensum est, vt classe quinquaginta nauium Asdrubal Ægimurum traiiceret: inde per littora portusque dispersas Romanas naues colligeret. Desertæ fuga nautarum, primum ab Ægimuro, dein ab Aquis onerariæ Carthaginem puppibus tractæ sunt.

XXV. Nondum reuerterant ab Roma legati, neq; sciebatur quæ senatus Romani de bello, aut pace sententia esset: nec dum induciarum dies

Legati Rō à Carthaginiensibus prope violati.

dies exierat, eo indigniorem iniuriam ratus Scipio, ab iis qui petiissent pacem & inducias, spem pacis & fidem induciarum violatam esse; legatos Carthaginem, M. Bæbium, L. Seruilium, L. Fabium extemplo misit. qui quum multitudinis concursu propè violati essent, nec reditum tutiorem futurum cernerent: petierunt à magistratibus, quorum auxilio vis prohibita erat, *vt naues mitterent, quæ se prosequerentur.* datæ triremes duæ quum ad Bagradam flumen peruenissent, vnde castra Romana conspiciebantur, Carthaginem rediere. Classis Punica ad Vticam stationem habebat: ex ea tres quadriremes, seu clam misso à Carthagine nuncio vti fieret, seu Asdrubale qui classi præerat, sine publica fraude auso facinus, quinqueremem Romanam superantem promontorium ex alto repentè aggressæ sunt. sed neq; rostro ferire celeritate subterlabentem poterant, neq; transilire armati ex humilioribus in altiorē nauem. & defendebatur egregiè, quoad tela suppeditarunt. quibus deficientibus, quum iam nulla alia res eam, quam propinquitas terræ, multitudoq; à castris in littus effusa, tueri potuisset, concitatam remis quanto maximo impetu poterant, in terram quum immisissent, nauis tantum iactura facta; incolumes ipsi euaserunt. Ita alio super aliud scelere quū haud dubie induciæ ruptæ essent, Lælius Fuluiusq; ab Roma cum legatis Carthaginiensib. superuenerunt. quibus Scipio, *etsi non induciarum modo fides à Carthaginiensibus, sed etiā ius gentium in legatis suis violatum esset; tamen se nihil nec institutis populi Romani nec suis moribus indignum in iis facturum esse, quum dixisset,* legatis dimissis, bellū parabat.

Annibal in Africam venit.

Annibale iam terræ appropinquante, iussus è nautis vnus ascendere in malum, vt specularetur quam tenerēt regionem, quum dixisset *sepulchrum dirutum proram spectare,* abominatus, præteruehi iusso gubernatore, ad Leptim appulit classem, atq; ibi copias exposuit.

XXVI.

Hæc eo anno in Africa gesta. Insequentia excedunt in eum annum, quo M. Seruilius Geminus, qui tum magister equitū erat, & Tib. Claudius Nero consules facti sunt. Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum vrbium ex Græcia questi essent, *vastatos agros ab regiis præsidiis, missosque in Macedoniam legatos ad res repetendas, nō admisso ad Philippum regem:* simul nunciassent, quatuor millia *militum cum Sopatro duce traiecta in Africam duci, vt essent Carthaginiensibus præsidio, & pecuniæ aliquantum vna missum: legatos ad regē, qui hæc aduersus fœdus facta videri Patribus nunciarent,* mittendos censuit senatus.

Legati Romani ad Philippum.

Missi C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius. iis tres quinqueremes datæ. Annus insignis incendio ingenti (quo cliuus publicus ad solum exustus est) & aquarum magnitudine, & annonæ vilitate fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, etiā quod magnam vim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto, & M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt.

Q. Fabi Maxim moritur

Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis; si quidem verum est, augurem duos & sexaginta annos fuisse, quod quidam auctores sunt. Vir certè fuit dignus tanto cognomine, vel si nouum ab eo inciperet. superauit paternos honores, auitos æquauit. Pluribus victoriis, & maioribus prœliis auus insignis Rullus, sed omnia æquare vnus hostis Annibal potest. cautior tamen quam promptior hic habitus fuit. & sicut dubites, vtrum ingenio cunctatior fuerit, an quia ita bello propriè, quod tum gerebatur, aptum erat: sic nihil certius est, quam *vnum hominem nobis cunctando rem restituisse,* sicut Ennius ait. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus, filius. in eiusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba. Ludi Romani diem vnum, plebeii ter toti instaurati ab ædilibus, M. Sextio Sabino, & C. Tremellio Flacco. ii ambo prætores facti, & cum iis C. Liuius Salinator, & C. Aurelius Cotta. Comitia eius anni vtrum C. Seruilius consul habuerit, an, quia eum res in Etruria retinuerit, quæstiones ex senatusconsulto de coniurationibus principū habentem, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum diuersi auctores faciunt.

XXVII.

Prouinciarum sortitio.

Principio insequentis anni M. Seruilius, Tib. Claudius senatu in Capitolium vocato de prouinciis retulerunt. Italiam atq; Africam in sortem coniici, Africam ambo cupientes, volebant. ceterum Q. Metello maximè annitente, neque data, neque negata est Africa. Consules iussi cum tribunis plebis agere, *vt si iis videretur, populum rogarent, quem vellet in Africa bellum gerere.* omnes tribus P. Scipionem iusserunt. nihilominus consules prouinciam Africam (ita enim senatus decreuerat) in sortem coniecerunt. T. Claudio Africa euenit, vt quinquaginta nauium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiiceret, parique imperio cum Scipione imperator esset. M. Seruilius Etruriam sortitus. in eadem prouincia & C. Seruilio prorogatum imperium, si consulem remorari ad vrbem senatui placuisset. Prætores, M. Sextius Galliam est sortitus, vt duas legiones, prouinciamque traderet ei P. Quintilius Varus; C. Liuius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat: Cn. Tremellius Siciliam, vt ab P. Villio Tappulo Prætore prioris anni prouinciam & duas legiones acciperet. Villius proprætor cum viginti nauibus longis, militibus mille oram Siciliæ tutaretur: inde M. Pomponius viginti nauibus reliquis mille & quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ vrbana euenit. ceteris ita, vti quisque obtinebant prouincias, exercitusque, prorogata imperia. Sexdecim non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et vt placatis Diis omnia inciperent, agerentque, quos ludos M. Claudio Marcello T. Quintio Consulibus, T. Manlius dictator, quasque hostias maiores vouerat, *si per quinquennium illud Respublica*

eodem

eodem statu fuisset, vt eos consules priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo per quatriduum facti: hostiæq; quibus votæ erant Diis, cæsæ. Inter hæc simul spes, simul cura indies crescebat: nec satis certum constare apud animos poterat, *vtrum gaudio dignius esset, Annibalem post sextum decimū annum ex Italia decedentem, vacuā possessionem eius reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam traiecisset. Locum nimirum, non periculum mutatum, cuius tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, grauiorem in sua terra futurum hostem Annibalem, quam in aliena fuisset. nec Scipioni aut cum Syphace, inconditæ barbariæ rege, qui statarios semilixas ducere exercitus solitus sit, aut cum socero eius Asdrubale, fugacissimo duce rem futuram, aut tumultuariis exercitibus ex agrestium semiermi turba subito collectis: sed cum Annibale, propè nato in prætorio patris fortissimi ducis alito atq; educato inter arma, puero quondam milite, vixdum iuuene imperatore: qui senex vincendo factus, Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis ingentiū rerum complesset, ducere exercitū æqualem stipendiis suis, duratū omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos: perfusum millies cruore Romano; exuuias non militum modo, sed etiā imperatorum portantem. multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui consules Romanos sua manu occidissent, muralibus vallaribusque insignes coronis. peruagatos capta castra, captas vrbes Romanas. nō esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præ se ferre posset Annibal.* Has formidines agitando animis, ipsi curas & metus augebant etiam, quod quum assuessent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lenta spe, in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omniū animos Scipio & Annibal, velut ad supremum certamen comparati duces. ii quoque, quib⁹ ingens erat in Scipione fiducia, & victoriæ spes, quo magis in propinquā eam imminebant animis, eo curæ intentiores erant. Haud dispar habitus animorū Carthaginiensibus erat. *quos modo petisse pacem, intuentes Annibalem ac rerum gestarū eius magnitudinem, pœnitebat: modo, quū respiceret, bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia vnius virtute & consilio Scipionis facta, velut fatalem eū ducem in exitium suū natum horrebant.* Iam Adrumetum peruenerat Annibal. vnde ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis dieb⁹ sumptis, excitus pauidis nunciis, *omnia circa Carthaginem obtineri armis* afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quinq; dierum iter ab Carthagine abest. inde præmissi speculatores, quum excepti à custodibus Romanis deducti ad Scipionem essent: traditos eos tribunis militum, iussosq; omisso metu visere omnia, per castra, qua vellent circumduci iussit: percunctatusque. *satin' percommode omnia explorassent?* datis qui prosequerentur, retro ad Annibalem dimisit. Annibal nihil quidem eorum quæ nunciabantur (*nam & Masanissam cum sex millibus peditum, quatuor equitū venisse eo ipso fortè die afferebant*) læto animo audiuit: maximè hostis fiducia, quæ non de nihilo profecto concepta est, perculsus. itaq; quamquā & ipse caussa belli eius erat, & aduentu suo turbauerat pactas inducias, & spem fœderum: tamen, si integer, quam si victus peteret pacem, æquiorem impetrari posse ratus, nuncium ad Scipionem misit, *vt colloquendi secum potestatem faceret.* Id vtrū sua sponte fecerit, an publico consilio, neutrum cur affirmen habeo. Valerius Antias primo prœlio victum eum à Scipione, quo duodecim millia armatorū in acie sunt cæsa, mille & septingenti capti, legatum cum aliis decē legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterùm Scipio quū colloquium haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerūt, vt coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Nadagara vrbe, tum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli coniectū erat, consedit. Annibal tumulum à quatuor millib⁹ inde, tutum commodumq; alioqui, nisi quod longinquæ aquationis erat, cepit. ibi in medio locus conspectus vndique, ne quid insidiarum esset, delectus. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus congressi sunt, non suæ modo ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paulisper alter alterius conspectu, admiratione mutua prope attoniti cōticuere. Tum Annibal prior: *Si hoc ita fato datum erat, vt qui primus bellum intuli populo Romano, quiq; toties prope in manibus victoriam habui, is vltro ad pacem petendam venirem: lætor te mihi potissimū datum, à quo peterem. Tibi quoq; inter multa egregia non in vltimis laudum hoc fuerit, Annibalem, cui de tot Romanis ducibus victoriam Dii dedissent, tibi cessisse: teq; huic bello vestra prius quam nostris cladibus insignem finem imposuisse. hoc quoq; ludibriū fortunæ casus ediderit, vt cum patre tuo consule ceperim arma, cum eodem primum Romano imperatore signa contulerim, ad filium eius inermis ad pacem petendam veniam. Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam ab Diis esse, vt & vos Italiæ, & nos Africæ imperio contenti essemus: neque enim ne vobis quidem Sicilia atq; Sardinia satis digna precia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot tamq; egregiis amissis ducibus. Sed præterita magis reprehendi possunt, quam corrigi. Ita aliena appetiuimus, vt de nostris dimicaremus. nec in Italia solum vobis bellum, nobis in Africa est: sed & vos in portis vestris prope, ac mœnibus signa armaque hostium vidistis: & nos ab Carthagine fremitum castrorum Romanorum exaudiuimus. Quod igitur nos maximè abominaremur, vos ante omnia optaretis, in meliore vestra fortuna de pace agitur: agimusque ii, quorum & maximè interest pacem esse, & qui quodcumque egerimus, ratum ciuitates nostræ habituræ sint. animo tantum nobis opus est non abhorrente à quietis consiliis. Quod ad me attinet: iam ætas, senem in patriam reuertententem vnde puer profectus sum: iam secundæ, iam aduersæ res, ita erudierunt, vt rationem sequi* quam

XXVII.

XXX. *Scipionis & Annibalis congressus.*

Annibalis oratio.

quam fortunam malim. tuam & adolescentiam, & perpetuam felicitatem, ferociora vtraque quam quietis opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat, quem fortuna numquam decepit. Quod ego fui ad Thrasimenum, ad Cannas, id tu hodie es. vix dum militari ætate imperio accepto omnia audacissimè incipientem nusquā fefellit fortuna. patris & patrui persecutus mortē: & calamitate vestræ domus decus insigne virtutis pietatisq; eximiæ cepisti: amissas Hispanias recuperasti, quatuor inde Punicis exercitibus pulsis consul creatus, quum ceteris ad tutandam Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensisq; castris, Syphace potentissimo rege capto, tot vrbibus regni eius, tot nostri imperii ereptis, me sextumdecimum iam annum hærentem possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriam malle, quam pacem animus. Noui vobis spiritus magnos magis, quam vtiles. & mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si in secundis rebus bonam quoq; mentem darent Dii, non ea solum quæ euenissent, sed etiam ea, qu euenire possent, reputaremus. Vt omnium obliuiscaris aliorum, satis ego documenti in omnes casus sum. quem modo castris inter Anienem atq; vrbem vestram positis, ac iam propè scandentem mœnia Romæ videras; hic cernis, duobus fortissimis viris fratribus clarissimis imperatoribus orbatum, ante mœnia propè obsessæ patriæ, quibus terrui vestram vrbem, ea pro mea deprecantem. Maximæ cuique fortunæ minime credendum est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, tibi ampla ac speciosa danti est pax: nobis petentibus magis necessaria, quam honesta. Melior tutiorq; est certa pax, quam sperata victoria. hæc in tua, illa in Deorum manu est. Ne tot annorum felicitatem in vnius horæ dederis discrimen. quum tuas vires, tum vim fortunæ, Martemque belli communem, propone animo. vtrimque ferrum, corpora humana erunt. nusquam minus quam in bello euentus respondent. Non tantum ad id quod data pace iam habere potes, si prœlio vincas, gloriæ adieceris: quantum ademeris, si quid aduersi eueniat. simul parta ac sperata decora, vnius horæ fortuna euertere potest. omnia in pace iungenda tuæ potestatis sunt P. Corneli. tunc ea habenda fortuna erit, quam Dii dederint. Inter pauca felicitatis virtutisque exempla M. Attilius quondam in hac eadem terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus nostris: sed non statuendo tandem felicitati modum, nec cohibendo efferentem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corruit. Est quidem eius, qui dat, non qui petit, conditiones dicere pacis: sed forsitan non indigni simus, qui nobismetipsis mulctam irrogemus. non recusamus quin omnia propter quæ bellum initum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania, quicquid insularum toto inter Africam Italiamq; continetur mari. Carthaginienses inclusi Africæ littoribus, vos (quando ita Diis placuit) externa etiam terra marique videamus regentes imperia. Haud negauerim, propter non nimis sincere petitam aut exspectatā nuper pacem, suspectā esse vobis Punicam fidem. multum per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis pertinet Scipio. vestri quoq; (vt audio) patres nonnihil etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, negauerunt pacem. Annibal peto pacem: qui neq; peterem nisi vtilem crederem: & propter eandem vtilitatem tuebor eam, propter quā petii. & quemadmodum, quia à me bellum cœptum est, ne quem eius pœniteret, quoad ipsi inuidere Dei, præstiti: ita annitar, ne quem pacis per me partæ pœniteat. Aduersus hæc imperator Romanus in hanc ferè sententiam respondit.

XXX Scipion... respon...

Non me fallebat Annibal, aduentus tui spe Carthaginienses & præsentem induciarum fidem, & spem pacis turbasse. neque tu id sane dissimulas, qui de conditionibus superioribus pacis omnia subtrahas, præter ea quæ iampridem in nostra potestate sunt. ceterum sicut tibi curæ est, sentire ciues tuos, quanto per te onere leuentur: sic mihi laborandum est, ne quæ tunc pepegerunt, hodie subtracta ex conditionibus pacis præmia perfidiæ habeant. indigni quibus eadem pateat conditio, vt etiam prosit vobis fraus petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia, neq; nos de Hispania fecimus bellum. & tunc Mamertinorum sociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta induerunt arma. vos lacessisse, & tu ipse fateris, & Dii testes sunt: qui & illius belli exitum secundum ius fasque dederunt; & huius dant & dabunt. Quod ad me attinet, & humanæ infirmitatis memini, & vim fortunæ reputo, & omnia quæcumq; agimus, subiecta esse mille casibus scio. ceterum quemadmodum superbè, & violenter me faterer facere, si priusquam in Africam traiecissem, te tua voluntate cedentem Italia & imposito in naues exercitu ipsum venientem ad pacem petendam aspernarer: sic nunc, quum propè manu conserta restitantem ac tergiuersantem in Africam attraxerim, nulla sum tibi verecundia obstrictus. proinde si quid ad ea, in quæ tum pax conuentura videbatur (quæ sunt, nosti: mulctæ nauium cum commeatu per inducias expugnatarum, legatorumque violatorum) adiicitur, est quod referā ad concilium. sin illa quoque grauia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati non potuistis. Ita infecta pace ex colloquio ad suos quum se recepissent, frustra verbis tentatam rem, nunciant: armis decernendum esse, habendamq; eam fortunam quam Dii dedissent.

X ...

In castra vt est ventum, pronunciant ambo, arma expedirent milites, animosq; ad supremum certamen, non in vnum diem, sed in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Carthago iura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros. neque enim Africam, aut Italiam sed orbem terrarum victoriæ præmium fore, par periculum præmio; quibus aduersæ pugnæ fortuna fuisset. nam neque Romanis effugium vllum patebat in aliena ignotaque terra: & Carthagini supremo auxilio effuso adesse videbatur præsens excidium. Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opulentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo fortissimi exercitus; multa ante parta decora aut cumulaturi eo die, aut euersuri. Anceps igitur spes & metus miscebāt animos: contemplantibusq; modo suam, modo hostium aciem, quum oculis magis quam ratione pensarēt vires, simul læta, simul tristia obuersabantur. quæ ipsis sua sponte non succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subiiciunt. Pœnus sedecim annorum in terra Italia res gestas, tot duces Romanos, tot exercitus occi-

dione

dione occisos: & sua cuiq; decora, vbi ad insignem alicuius pugnæ memoria militem venerat, referebat. Scipio *Hispanias, & recentia in Africa prælia, & confessionem hostium, quod neque non petere pacem propter metum, neque manere in ea præ insita animis perfidia potuissent. ad hoc, colloquium Annibalis in secreto habitum,* ac liberum fingenti, qua velit flecti: *ominatur (quibus quondam auspiciis patres eorum pugnauerint ad Ægateis insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse Deos) adesse finem belli, ac laboris: in manibus esse prædam Carthaginis, reditum domũ in patriam, ad parentes, liberos, coniuges, penatesq; Deos.* adeo celsus hæc corpore, vultuq; ita læto, vt vicisse iam crederes, dicebat. Instruit deinde primos hastatos post eos principes: triariis postremã aciem clausit. nõ confertas autem cohortes ante sua quemque signa instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, vt esset spatium, quo elephanti hostium accepti nihil ordines turbarent. Lælium (cuius ante legati, eo anno quæstoris extra sortem ex Senatusconsulto opera vtebatur) cum Italico equitatu ab sinistro cornu, Masanissam Numidasque ab dextro opposuit. vias patentes inter manipulos antesignanorum velitibus (ea tunc leuis armatura erat) compleuit: dato præcepto, *vt ad impetum elephantorum aut post rectos refugerent ordines, aut in dextram leuamq; discursu applicantes se antesignanis, viam qua irruerent in ancipitia tela, belluis darent.* Annibal ad terrorem primum elephantos (octoginta autem erant, quot nulla vmquam in acie ante habuerat) instruxit: deinde auxilia Ligurum, Gallorumque, Balearibus, Maurisq; admistis: in secunda acie Carthaginienses Afrosque, & Macedonum legionẽ: modico deinde interuallo relicto subsidiariam aciem Italicorũ militum (Brutii plerique erant, vi ac necessitate plures quam sua voluntate decedentem ex Italia secuti) instruxit. equitatum etiam ipsum circumdedit cornibus; dextrum Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhortatio erat in exercitu inter tot homines, quibus nõ lingua, non mores, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non caussa militandi eadem esset. *auxiliaribus & præsens, & multiplicata merces ex præda ostentatur. Galli proprio atq; insito in Romanos odio accenduntur. Liguribus campi vberes Italiæ, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ ostentantur. Mauros Numidasq; impotenti Masanissæ futuro dominatu terret. aliis aliæ spes ac metus iactantur. Carthaginiensibus mœnia patriæ, Dii penates, sepulchra maiorum, liberi cum parentibus coniugesque pauidæ, aut excidium seruitiumque, aut imperium orbis terrarum; nihil aut in metum, aut in spem medium ostẽtatur.* Quum maximè hæc imperator apud Carthaginienses duces suarum gentium, inter populares pleraq; per interpretes intermistos alienigenis, ageret, tubę cornuaq; ab Romanis cecinerunt: tantusq; clamor ortus, vt elephanti in suos, sinistro maximè cornu, verterentur, Mauros ac Numidas. addidit facile Masanissa perculsis terrorem, nudauitq; ab ea parte aciẽ equestri auxilio. paucæ tamẽ bestiarum intrepidæ in hostem actæ, inter velitum ordines cũ multis suis vulneribus ingentem stragem edebant. resilientes enim ad manipulos velites, quum viam elephantis ne obtererentur, fecissent, in ancipites ad ictum vtrimque coniiciebant hastas: nec pila ab antesignanis cessabant: donec vndique incidentibus telis exacti ex Romana acie, hi quoque in suo dextro cornu ipsos Carthaginiensium equites in fugam verterunt. Lælius, vt turbatos vidit hostes, addit perculsis terrorem. Vtrimq; equite nudata erat Punica acies, quum pedes concurrit nec spe, nec virib⁹ iam par. ad hoc, dictu parua, sed magni eadem in re gerenda momẽti res: congruens clamor à Romanis eoq; maior & terribilior: dissonæ illis, vt gentium multarum discrepantibus linguis, voces. pugna Romana stabilis, & suo & armorũ pondere incumbentium in hostem: concursatio & velocitas illinc maior, quã vis. Igitur primo impetu extemplo mouere loco hostium aciem Romani: ala deinde, & vmbonibus pulsantes, in summotos gradu illato, aliquantum spacii, velut nullo resistente, incessere: vrgentibus & nouissimis primos, vt semel morã aciem sensere; quod ipsum vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hosteis auxiliareis cedenteis secunda acies Afri & Carthaginienses adeò non sustinebant, vt contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædẽdo ad se perueniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repentè: & in suos versi, partim refugere in secundam aciem: partim non recipientes cædere: vti paulo antè non adiuti, & tunc exclusi. Et propè duo iam permista prœlia erant, quum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cũ suis cogerentur conserere manus. non tamen ita perculsos iratosque in aciem accepere; sed densatis ordinibus, in cornua, vacuumque circa campum extra prœliũ eiecere, ne pauidos fuga, vulneribusque milites in certam & integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum, armorumq; locum, in quo steterãt paulò antè auxiliares compleuerat: vt propè difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat: itaq; qui primi erant hastati, per cumulos corporum armatorumque, & labem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem & signa, & ordines confuderunt. principum quoque signa fluctuare cœperant, vagam ante se cernentes aciem. Quod Scipio vbi vidit, receptui propè canere hastatis iussit: & sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosq; in cornua inducit, quo tutior firmiorque media hastatorũ acies esset. Ita nouum de integro prœlium ortum est: quippe ad veros hostes peruentum erat, & armorum genero, & vsu militiæ, & fama rerum gestarum, & magnitudine vel spei vel periculi pares: sed & numero Romanus superior erat, & animo: quod iam equites, iam elephãtos fuderat: iam prima acie pulsa, in secundam pugnabat. In-

XXXIII. XXXIV. XXXV.

tempore Lælius ac Masanissa pulso per aliquantum spacii secuti equites, reuertentes in auersam hostium faciem incurrere. Is demum impetus perculit hostem. multi circumuenti in acie cæsi: multi per patentem circa campum fuga sparsi; tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginiensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti. par ferme numerus captus est, cum signis militaribus centũ triginta tribus, elephantis vndecim. Victores ad duo millia cecidere. Annibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus, Adrumetum perfugit: omnia & prœlio, & ante aciem, priusquam excederet pugna, expertus: & confessione etiam Scipionis, omniumque peritorum militiæ, illam laudem adeptus *singulari arte aciem eo die instruxisse: elephantos in prima fronte: quorum fortuitus impetus atq; intolerabilis vis signa sequi, & seruare ordines (in quo plurimum spei ponerent) Romanos prohiberet. deinde auxiliares ante Carthaginiensium aciem, ne homines misti colluuione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent: simul primum ardorem atq; impetum hostium excipientes fatigarent; ac si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostile hebetarent. tum vbi omnis spes esset, milites Carthaginienses, Afrosque, vt omnibus rebus aliis pares, eo quod integri cum fessis ac sauciis pugnarẽt, superiores essent. Italicos interuallo quoque diremptos, incertos socii an hostes essent, in postremã aciem summotos.* Hoc edito velut vltimo virtutis opere, Annibal quum Adrumetũ refugisset, accitusq; inde Carthaginem sexto ac trigesimo post año, quam puer inde profectus erat, redisset: fassus in curia est, *non prœlio modo se, sed bello victum: nec spem salutis alibi quam in pace impetranda esse.*

Pœni funduntur.

Annibal Adrumetum perfugit.

XXXVI. Scipio confestim à prælio expugnatis hostium castris, direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naues rediit, nuncio allato: *P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, omni genere commeatus, ad Vticam accessisse.* Admouendum igitur vndique terrorem perculsæ Carthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuncio, Cn. Octauiũ terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet. ipse ad suam veterem noua Lentuli classe adiuncta, profectus ab Vtica, portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisq; oleæ Carthaginiensium occurrit nauis. decem legati erant principes ciuitatis, auctore Annibale missi ad petendam pacem. qui cum ad puppim prætoriæ nauis accessissent; velamenta supplicum porrigentes, orantes, implorantesq; fidem & misericordiam Scipionis; nullum iis aliud responsum datum, quam *vt Tunetem venirent: eò se moturum castra.* ipse ab contemplato situ Carthaginis, non tam noscendi in præsentia, quam terrendi hostis caussa, Vticam, eodem & Octauio reuocato, rediit. Inde procedentibus ad Tunetem nuncius allatus; *Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus, quàm peditibus, venire Carthaginiensibus auxilio.* pars exercitus cum omni equitatu missa, turmalib[9] primum agmẽ aggressa, Numidas leui certamine fudit. exitu quoq; fugæ interclusi à parte omni circumdatis equitibus quinquaginta millia hominũ cæsa, mille & ducenti viui capti sunt, & equi Numidici mille & quingenti: signa militaria septuaginta duo. Regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tunetem eodem, quo antea, loco castra posita, legatiq; triginta Carthagine ad Scipionem venerũt: & illi quidem multo miserabilius quã antè (quo magis cogebat fortuna) egerũt: sed aliquanto minore cum misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In concilio, quamquam iusta ira omneis ad delendam stimulabat Carthaginem; tamen quũ & quanta res esset, & quã longi temporis obsidio tã munitæ & validæ vrbis, reputarent: & ipsum Scipionẽ exspectatio successoris, venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famã solicitaret, ad pacem omnium animi versi sunt.

Vermina deleto exercitu suo fugit.

XXXV[II]. Postero die reuocatis legatis, & cum multa castigatione perfidiæ monitis, *vt tot cladibus edocti, tandem Deos & iusiurandum esse crederent,* conditiones pacis dictæ: *Vt liberi legibus suis viuerent. quas vrbes, quosq; agros, quibusq; finibus ante bellum tenuissent, tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret. perfugas, fugitiuosque, & captiuos omneis, & naues rostratas, præter decem triremes, traderent: elephantosque, quos haberent domitos: neque domarent alios. bellum neve in Africa, neve extra Africam iniussu populi Romani gererent. Masanissæ res redderent, fœdusq; cum eo facerent. frumentũ, stipendiumq; auxiliis, donec ab Roma legati redissent, præstarent. decem millia talentũm argenti descripta pensionibus æquis in annos quinquaginta soluerent. obsides centũ arbitratu Scipionis darent: ne minores quatuordecim annis, neu triginta maiores. inducias ita se daturũ, si per priores inducias naues onerariæ captæ, quæq; fuissent in nauibus, restituerentur. aliter nec inducias, nec spem pacis vllã esse.* Has cõditiones legati cum domum ferre iussi in concione ederent, & Gisgo ad dissuadendã pacem processisset, audireturq; à multitudine inquieta eadẽ & imbelli; indignatus Annibal, dici ea in tali tempore, audirique: arreptũ Gisgonẽ manu sua ex superiore loco detraxit, quę insueta liberæ ciuitati species, quũ fremitũ populi mouisset, perturbatus militaris vir vrbana libertate: *Nouem,* inquit, *annorũ à vobis profectus, post trigesimum sextum annum redii. militares artes (quas me à puero fortuna nunc priuata nunc publica docuit) probe videor scire: vrbis ac fori iura, leges, mores vos me oportet doceatis.* Excusata imprudentia, de pace multis verbis disseruit, *quàm nec iniqua, & necessaria esset.* Id omnium maximè difficile erat, quod ex nauibus per inducias captis nihil, præter ipsas comparebat naues: neq; inquisitio erat facilis. Quum aduersantes paci arguerentur; *placuit naues reddi, & homines vtiq; inquiri: cetera, quæ abessent, æstimanda Scipioni permitti: atque ita pecunia luere Carthaginienses.* Sunt qui Annibalem ex acie ad mare peruenisse, inde præparata naue ad regem Antiochũ extemplo profectũ tradant: postulantiq; ante omnia

Pacis conditiones Carthaginiensi[bus]

Sci-

Scipioni, *vt Annibal sibi traderetur*: responsum esse, *Annibalem in Africa non esse*. Posteaquam redierunt ad Scipionem legati: quæ publica in nauibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores, quæ priuata profiteri domini iussi: pro ea summa pecuniæ * viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta. induciæq; Carthaginiensibus datæ in tres menses. additum, ne per induciarũ tempus aliò vsquã quam Romam mitterent legatos: & quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante dimitterent eos, quã Romanum imperatorem, qui, & quæ petentes venissent, certiorẽ facerent. Cum legatis Carthaginiensibus Romam missi L. Veturius Philo, & M. Marcius Ralla, & L. Scipio imperatoris frater. Post eos dies, commeatus ex Sicilia Sardiniaque tantam vilitatem annonæ effecerunt, vt pro vectura frumentum mercator nautis relinqueret. Romæ ad nuncium primum rebellionis Carthaginiensium trepidatum fuerat: iussusque erat Tib. Claudius maturè in Siciliam classem ducere, atque inde in Africam traiicere: & alter consul M. Seruilius ad vrbem morari, donec quo statu res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda deducendaq; classe pro Tib. Claudio consule facta erant, quod Patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus daretur, quam consulis censuerant. Prodigia quoq; nunciata sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant. Cumis solis orbis minui visus & pluit lapideo imbri. & in Veliterno agro terra ingentibus cauernis consedit, arboresque in profundum haustæ. Ariciæ forum, & circa tabernæ, Frusinone murus aliquot locis, & porta, de cœlo tacta: & in palatio lapidibus pluit. Id prodigium more patrio nouendiali sacro, cetera hostiis maioribus expiata. inter quæ etiam aquarum insolita magnitudo in religionem versa. nam ita abundauit Tiberis, vt ludi Appollinares, circo inundato, extra portam Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. ceterum ludorum ipso die, serenitate subita orta, pompa duci cœpta ad portam Collinam, reuocata deductaq; in circum est, quum *decessisse inde aquam*, nunciatum esset: lætitiamque populo & ludis celebritatem addidit sedes sua solenni spectaculo reddita. Claudium Consulem profectum tandem ab vrbe inter portus Cossanum Lauretanumq; atrox vis tempestatis adorta, in metum ingentem adduxit. Populonios inde quum peruenisset, stetissetq; ibi dum reliquum tempestatis exsæuiret: Illuam Insulam. & ab Illua Corsicam, à Corsica in Sardiniam traiecit. ibi superantem Insanos montes, multo & sæuior & infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. multæ quassatæ, armamentisq; spoliatæ naues: quædam fractæ. ita vexata ac lacerata classis Carales tenuit. vbi dum subductæ reficiuntur naues, hiems oppressit: circumactumq; anni tempus: & nullo prorogante imperium priuatus Tib. Claudius classem Romã reduxit. M. Seruilius, ne comitiorum caussa ad vrbem reuocaretur: dictatore dicto C. Seruilio Gemino, in prouinciam est profectus. Dictator magistrum equitum P. Ælium Pætum dixit. Sæpè comitia indicta perfici tempestates prohibuerunt. itaq; quũ præter Idus Martias veteres magistratus abissent, noui suffecti nõ essent, Respublica sine curulibus magistratibus erat. L. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus; in locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio Lucullo, & Q. Fuluio ædilibus curulibus ludi Romani tertio instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ, viatoresque ædilitii clam egessisse per indicem comperti, damnati sunt, non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero, & L. Lætorius ædiles plebis vitio creati, magistratu se abdicarunt, quum ludos ludorumq; caussa epulum Ioui fecissent, & signa tria ex mulctaticio argento facta in Capitolio posuissent. Cereales ludos dictator, & magister equitum ex senatusconsulto fecerunt. Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque quum venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est. vbi quũ L. Veturius Philo *pugnatum cum Annibale esse suprema Carthaginiensibus pugna, finemq; tandem lugubri bello impositum*: ingenti lætitia Patrum exposuisset, adiecit: *Verminam etiam Syphacis filium, quæ non parua bene gestæ rei accessio erat, deuictum*. in concionem inde prodire iussus, gaudiumq; id populo impertire. Tum patefacta gratulatione omnia in vrbe templa, supplicationesque in triduum decretæ. Legatis Carthaginiensium & Philippi regis (nam ii quoque venerant) petentibus, *vt senatus sibi daretur*, responsum iussu Patrum à dictatore est, *consules nouos eis senatum daturos esse*. Comitia inde habita: creati consules Cn. Cornelius Lentulus, P. Ælius Pætus: Prætores M. Iunius Pennus, cui sors vrbana euenit. M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliã est sortitus. De prouinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Philippi regis & Carthaginiensium auditi essent. belli finem alterius, principum alterius prospiciebant animis. Cn. Lentulus consul cupiditate flagrabat prouinciæ Africæ: *seu bellum foret, facilem victoriam; seu iam finiretur, finiti tanti belli se consule gloriã petens. negare itaq; prius quicquam agi passurum, quam sibi Africa decreta esset*; concedente collega, moderato viro & prudenti: qui gloriæ eius certamẽ cum Scipione præterquam quod iniquum esset, etiam impar futurum cernebat. Q. Minucius Thermus & Manius Glabrio tribuni plebis rem priore anno nequiquam tentatam ab Tib. Claudio consule, Cn. Cornelium tentare aiebant. *ex auctoritate Patrum latum ad populum esse, cuius vellent imperium in Africa esse: omnes quinq; & triginta tribus P. Scipioni id imperium decreuisse*. Multis contentionibus & in senatu, & ad populum acta res, postremò eò deducta est, vt senatus permitterent. Patres igitur iurati (ita conuenerat) censuerunt, *vti consules prouincias*

[Marginal notes: XXVIII. — * V. et 250 00. — Legati Carthag. Romam missi. — Cereales ludi. — L. — (A. V. C. IϽXLIX.) — De prouinciis certamen. — XI.]

uincias inter se compararent, sortirenturve, vter Italiam, vter classem nauium quinquaginta haberet, cui classis obuenisset, in Siciliam nauigaret. si pax cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam traiceret: consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperii terra rem gereret. si conditiones conuenirẽt pacis, tribuni plebis populum rogarent, vtrum consulem, an P. Scipionem iuberent pacem dare: & quem, si deportandus exercitus victor ex Africa esset, deportare, si pacẽ per P. Scipionem dari; atque ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia in Africam traiiceret. alter consul, cui Italia euenisset, duas legiones à M. Sextio Prætore acciperet.

XLI. P. Scipioni cum exercitibus, quos haberet, in prouincia Africa prorogatũ imperium. Prætori M. Valerio Faltoni duæ legiones in Bruttiis, quibus C. Liuius priore anno præfuerat decretæ, P. Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acciperet. Legio vna M Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus proprætor habuisset, decernitur. M. Seruilio prioris anni consuli cum suis duabus item legionibus in Etruriam prorogatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot iam annos ibi L. Cornelium Lentulum, & L. Manlium Acidinum esse. vt ii consules cum tribunis agerent, si eis videretur, vt plebem rogarent. cui iuberent in Hispania imperium esse, is ex duobus exercitibus in vnam legionem conscriberet Romanos milites, & in quindecim cohortes socios Latini nominis, quibus prouinciam obtineret: veteres milites L. Cornelius, & L. Manlius in Italiam deportarent. Cornelio consuli quinquaginta nauium classis ex duabus classibus, Cn. Octauii, quæ in Africa esset, P. Villii, quæ Siciliæ orã tuebatur, decreta: vt quas naues vellet, deligeret. P. Scipio quinquaginta longas naues haberet, quas habuisset, quibus si Cn. Octauium, sicut præfuisset, præesse vellet, Octauio proprætori in eũ annum imperium esset: si Lælium præficeret, Octauius Romam decederet: reduceretq; naues, quibus proconsul vsus nõ esset. Et M. Fabio in Sardiniam decem longæ naues decretæ. Et consules duas legiones vrbanas scribere iussi, vt quatuordecim legionibus eo anno, centum nauibus longis Respublica administraretur.

XLII. *Macedones legati in senatum introducti.* Tum de legatis Philippi, & Carthaginiensium actum. priores Macedonas introduci placuit. quorum varia oratio fuit: partim *purgantium, quæ questi erant missi ad regem à Roma legati de populatione sociorum*: partim *vltro accusantium quidẽ & socios populi Romani, sed multo infestius M. Aurelium: quem ex tribus ad se missis legatis delectu habito substitisse, & se bello lacessisse contra fœdus, & sæpe cum præfectis suis signis collatis pugnasse*: partim *postulantium, vt Macedones, duxq; eorum Sopater, qui apud Annibalem mercede militassent, captiq; in vinculis essent, sibi restituerentur.* Aduersus ea M. Furius, missus ad idipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, *Aurelium relictum, ne socii populi Romani fessi populationibus atque iniuria ad regem deficerent, finibus sociorum non excessisse: dedisse operam, ne impune in agros eorum transcenderent populatores. Sopatrum ex purpuratis & propinquis regis esse: eum cum quatuor millibus Macedonum & pecunia missum nuper in Africam esse, Annibali Carthaginiensibusque auxilio.* De his rebus interrogati Macedones, quum perplexè responderent, ipsi antè responsum tulerunt: *Bellum quærere regem, & si pergat, propediem inuenturum. dupliciter ab eo fœdus violatum: & quod sociis populi Romani iniurias fecerit, bello armisque lacessiuerit: & quod hostes auxiliis & pecunia iuuerit. & P. Scipionem rectè atque ordine videri fecisse, & facere, quod eos qui arma contra populum Romanum ferentes capti sunt, hostium numero in vinculis habeat. & M. Aurelium e Republica facere, gratumq; id senatui esse, quod socios populi Romani quando iure fœderis non posset, armis tueatur.*

Carth. nienses, gati in natum cati. Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati: quorum ætatibus dignitatibusque conspectis (nam longè primi ciuitatis erant) tum pro se quisque dicere, *verè de paci agi.* Insignis tamen inter ceteros Asdrubal erat (Hædum populares cognomine appellabant) pacis semper auctor, aduersusq; factioni Barchinæ. eo tum plus illi auctoritatis fuit, *belli culpam in paucorum cupiditatem à Republica transferenti.* qui quum varia oratione vsus esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantib⁹ difficilior venia esset: nunc monendo etiã Patres conscriptos, vt rebus secundis modestè ac moderatè vterentur: *Si se atq; Hannonẽ audissent Carthaginienses, & tempore vti voluissent, daturos fuisse pacis conditiones quas tunc peterent. Raro simul hominibus bonam fortunã, bonamq; mentem dari. populum Romanum eo inuictum esse, quod in secundis rebus sapere, & consulere meminerit. & hercule mirandum fuisse, si aliter facerent. ex insolentia, quibus noua bona fortuna sit, impotentes lætitiæ insanire: populo Romano vsitata, ac propè iam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus penè parcendo victis, quam vincendo imperium auxisse.* Ceterorum miserabilior oratio fuit, cõmemorantium, *ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res. nihil eis qui modo orbem propè terrarũ obtinuissent armis, superesse, præter Carthaginis mœnia. iis inclusos, non terra, non mari quicquam sui iuris cernere: vrbem quoq; ipsam, ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil vlterius sit, sæuire populus Romanus velit.* Quum flecti misericordia Patres appareret, senatorum vnum infestum perfidiæ Carthaginiensium succlamasse ferunt: *per quos Deos fœdus icturi essent, quum eos, per quos antè ictum esset, fefellissent? Per eosdem,* inquit Asdrubal, *qui tam infesti sunt fœdera violantibus.* Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, cui classis prouincia erat, Senatusconsulto intercessit. Tum M. Attilius & Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt: *vellent, iuberentne senatum decernere, vt cum Carthaginiensibus pax fieret. & quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitus deportare iuberent?* De pace vti rogatæ omnes tribus erant, *iusserunt, pacem dare P. Scipionem, eundem exercitus deportare.* Ex hac rogatione senatus decreuit, *vt P. Scipio ex decem lega-*

legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensi, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde Patribus egere Carthaginienses, petieruntque, *vt sibi in vrbem introire, & colloqui cum ciuibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent. esse in iis partim propinquos, amicosq; suos, nobiles homines; partim ad quos mandata à propinquis haberēt.* Quibus conuentis quum rursus peterent, *vt sibi quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret*, iussi nomina edere. & quum ducentos fermè ederent, Senatusconsultum factum est, *vt legati Romani ducentos ex captiuis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium Scipionem in Africam deportarent: nunciarentque ei, vt si pax conuenisset, sine precio eos Carthaginiensibus redderet.* Feciales quum in Africam ad fœdus feriendum ire iuberentur; ipsis postulantibus, Senatusconsultum in hæc verba factum est: *Vt priuos lapides silices, priuasq; verbenas secum ferrent: vti prætor Romanus his imperaret, vt fœdus ferirent, illi prætorem sagmina poscerent.* herbæ id genus ex arce sumptum dari fecialibus solet. Ita dimissi ab Roma Carthaginienses, quum in Africa venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem fecerunt. Naues longas, elephantos, perfugas, fugitiuos, captiuorū quatuor millia tradiderunt. inter quos Q. Terentius Culleo senator fuit. Naues prouectas in altum incendi iussit, quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt: quarum conspectum repentè incendium tam lugubre fuisse pœnis, quam si ipsa Carthago arderet. De perfugis grauius, quā de fugitiuis consultum, nominis Latini qui erant, securi percussi. Romani in crucem sublati. Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensib⁹ postremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. bellum initum annis post tribus & viginti P. Cornelio, T. Sempronio consulibus. Finitum est, octauodecimo anō Cn. Cornelio, P. Ælio Pæto consulibus. Sæpe postea ferunt Scipionem dixisse: *T. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Cornelii, fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Carthaginis finiret.* Carthaginiensibus quum prima collatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis videretur, mœstitiaq; & fletus in curia esset, ridentem Annibalem ferunt conspectum. cuius quum Asdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, quū ipse lacrimarum caussa esset: *Si quemadmodū oris habitus cernitur oculis*, inquit, *sit & animus intus cerni posset, facile vobis appareret, nō læti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse, qui tamen nequaquam adeo est intempestiuus, quam vestræ istæ absurdæ atq; abhorrentes lacrimæ sunt. tūnc flesse decuit, quum adempta nobis arma, incensæ naues, interdictā externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos odio vestro consultū ab Romanis credatis. Nulla magna ciuitas diu quiescere potest; si foris hostem non habet, domi inuenit: vt prævalida corpora ab externis caussis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad priuatas res pertinet: nec in eis quicquā acrius, quam pecuniæ damnum stimulat. Itaque quum spolia victæ Carthagini detrahebantur, quum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc quia tributum ex priuato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis. quam vereor, ne propediem sentiatis leuissimo in malo vos hodie lacrimasse.* Hæc Annibal apud Carthaginienses. Scipio concione aduocata Masanissam ad regnum paternum, Cirtha oppido, & ceteris vrbibus agrisque, quę ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adiectis donauit. Cn. Octauiū classem in Siciliam ductam Cn. Cornelio consuli tradere iussit. legatos Carthaginiensium Romam proficisci, vt quæ ab se ex decem legatorū sententia pacta essent, ea Patrum auctoritate, populiq; iussu confirmarentur. Pace terra marique parta, exercitu in naues imposito, in Siciliam Lilybæum traiecit. inde magna parte militum in nauibus missa, ipse per lætam pace non minus quam victoria Italiam, effusis non vrbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam peruenit; triumphoq; omnium clarissimo vrbem est inuectus. Argenti tulit in ærarium * pondo centum millia triginta tria. militib⁹ ex præda * quadragenos æris diuisit. Morte subtractus spectaculo magis hominum, quam triumphantis gloriæ Syphax est. Tybure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. conspecta mors tamē eius fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haud quaquam spernēdus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo, omnique deinde vita, vt dignum erat, libertatis auctorem coluit. *Africanum* cognomen militaris prius fauor, an popularis aura celebrauerit: an sicuti *Felicis* Sullæ, *Magni*q; Pompeii patrum memoria cœptum ab assentatione familiari sit, parum compertū habeo. primus certe hic imperator nomine victæ ab se gentis est nobilitatus: extemplo deinde huius, nequaquam victoria pares insignes imaginum titulos, claraque cognomina familiæ fecere.

Scipio triumphat.

XLV.

* *Valet 1230000. coron.*

* *Alias quadringenos, qui faciunt coronatos 4.*

EPITOME LIBRI XXXI.

Belli aduersus Philippum Macedoniæ regem quod intermissum erat, repetiti caussæ feruntur hæ: Tempore initiorum duo iuuenes Acarnanes, qui non initiati erant, Athenas venerunt, & in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intrauerunt. ob hoc, tamquā nefas summum commisissent, ab Atheniensibus cæsi sunt. Acarnanes mortibus suorum commoti, ad vindicandos illos auxilium à

Philippo petierunt. Paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam, quingentesimo quadragesimo anno ab vrbe condita, cum Atheniensium, qui obsidebantur à Philippo, legati auxilium a senatu petissent, & senatus id censuisset ferendum, plebe, quod tot bellorum continuus labor grauis erat, dissentiente, tenuit auctoritas Patrum, vt sociæ ciuitati ferri opem populus iuberet. Bellum id P. Sulpicio consuli mandatum est: qui exercitu in Macedoniam ducto, equestribus prœliis cum Philippo prospere pugnauit. Abydeni à Philippo obsessi ad exemplum Saguntinorum, suos seque occiderunt. L. Furius prætor Gallos Insubres rebellantes, & Amilcarem Pœnum bellum in ea parte molientem acie vicit. Almicar eo bello occisus est, & millia hominum triginta quinque. Præterea expeditiones Philippi regis, & Sulpicii consulis, expugnationesque vrbium ab vtroque factas continet. Sulpicius consul adiuuantibus rege Attilo, & Rhodiis, bellum gerebat. Triumphauit de Gallis L. Furius prætor.

I. ME quoque iuuat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici peruenisse. nam etsi profiteri ausum, *perscripturum res omneis Romanas*, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conuenit: tamen quum in mentem venit, tres & sexaginta annos (tot enim sunt à primo Punico ad secundum bellum finitum) æquè multa volumina occupasse mihi, quam occuparint quadringenti octoginta octo anni à condita vrbe ad Appium Claudium consulem, qui primus bellum Carthaginiensibus intulit: iam prouideo animo, velut quæ proximis littori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quicquid progredior, in vastiore me altitudinem, ac velut profundum inuehi, & crescere pene opus, quod prima quæque perficiendo minui videbatur. Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit, periculo haud quaquam comparandum, aut virtute ducis, aut militum robore: claritate regum antiquorum, vetustæque fama gentis, & magnitudine imperii, quo multa quondam Europæ, maioremque partem Asiæ obtinuerant armis, propè nobilius. Ceterùm cœptum bellum aduersus Philippum decem fermè antè annis, triennio prius depositum erat, quum Ætoli & belli & pacis fuissent caussæ. vacuos deinde pace Punica iam Romanos, & infensos Philippo: quum ob infidam aduersus Ætolos, aliosque regionis eiusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia nuper in Africam missa Annibali, Pœnisque: preces Atheniensium, quos agro peruastato in vrbem compulerat, excitauerunt ad renouandum bellum. Sub idem ferè tempus & ab Attalo rege, & Rhodiis legati venerunt, nunciantes, *Asiæ quoque ciuitates sollicitari.* His legationibus responsum est: *curæ Asianam rem senatui fore.* Consultatio de Macedonico bello integra ad consules, qui tunc in prœlio cum Boiis erant, reiecta est. Interim ad Ptolomæum Ægypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M. Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus: vt & annunciarent victum Annibalem, Pœnosque: & gratias agerent regi, *quod in rebus dubiis, quum finitimi etiam socii Romanos desererent, in fide mansisset:* & peterent, *vt si coacti iniuriis bellum aduersus Philippum suscepissent, pristinum animum erga populum Romanum conseruaret.* Eodem ferè tempore P. Ælius consul in Gallia, quum audisset à Boiis ante suum aduentum incursiones in agros sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus eius caussa scriptis, additisque ad eas quatuor cohortibus de exercitu suo, C. Appium præfectum sociûm hac tumultuaria manu per Vmbriam (quam tribum Sappiniam vocant) agrum Boiorum inuadere iussit. ipse eodem aperto itinere per medios montes duxit. Appius ingressus hostium fines, primo populationes satis prosperè, ac tuto fecit. delecto deinde ad castrum Mutilum satis idoneo loco ad demetenda frumenta (iam enim maturæ erant segetes) profectus, neque explorato circa, nec stationibus satis firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur, positis, improuiso impetu Gallorum cum frumentatoribus est circumuentus, inde pauor fugaque etiam armatos cepit. ad septem millia hominum palata per segetes sunt cæsa: inter quos ipse C. Appius præfectus. ceteri in castra metu compulsi, inde sine certo duce consensu militari proxima nocte, relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus propè inuios peruenere. qui, nisi quod populatus est Boiorum fines, & cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod esset memorabile, aliud in prouincia quum gessisset, Romam rediit. Quum primum senatum habuit, vniuersis postulantibus, *ne quam prius rem quam de Philippo sociorumque querelis ageret*, relatum extemplo est: decreuitque frequens senatus, *vt P. Ælius consul quem videretur ei, cum imperio mitteret, qui classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octauius reduceret, in Macedoniam traiiceret.* M. Valerius Læuinus proprætor missus, circa Vibonem duodequadraginta nauibus ab Cn. Octauio acceptis in Macedoniam transmisit. ad quem quum M. Aurelius legatus venisset, *edocuissetque eum quantos exercitus, quantum nauium numerum comparasset rex: & quemadmodum circa omnes non continentis modo vrbes, sed etiam insulas, partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad arma: maiore conatu Romanis id capessendum bellum esse, nec cunctantibus iis auderet Philippus, quod Pyrrhus prius ausus ex aliquanto minore regno esset:* hæc eadem scribere Aurelium consulibus & senatui placuit. Exitu huius anni quum de agris veterum militum relatum esset, qui ductu atque auspicio proconsulis Scipionis in Africa bellum perfecissent: decreuerunt Patres, *vt M. Iunius*

Macedonici belli caussa.

Romani legati ad Ægypti regē.

App Gal diti

De uer lipp

nius prætor vrbis, si ei videretur, decemuiros agro Samniti Apuloque, quod eius publicum populi Romani esset, metiendo diuidendoque crearet. Creati P. Seruilius, Q. Cæcilius Metellus, C. & M. Seruilii (Geminis ambobus cognomen erat) L. & A. Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fuluius Flaccus, P. Ælius Pætus, Q. Flaminius. Per eos dies P. Ælio consulum comitia habente, creati consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores exinde facti, Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpureo, Q. Fuluius Gillo, Cn. Sergius Plancus. Ludi Romani scenici eo anno magnifice apparateque facti ab ædilibus curulibus, L. Valerio Flacco, & T. Quintio Flaminio, biduum instaurati sunt: frumentique vim ingentem, quod ex Africa proconsul Scipio miserat, quaternis æris populo cum summa fide & gratia diuiserunt. Et plebeii ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebis, L. Apustio Fullone, & Q. Minucio Rufo: qui ex ædilitate prætor creatus erat. & Iouis epulum fuit ludorum caussa. Anno quingentesimo quinquagesimo ab vrbe condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus bellum cum rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Carthaginiensibus datam. Omnium primum eam rem Idibus Marciis, quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit: senatusque decreuit, *vti consules maioribus hostiis rem diuinam facerent, quibus Diis ipsis videretur* cum precatione ea: *Quam rem senatus populusque Romanus de Republica, deque ineundo nouo bello in animo haberet: ea res vti populo Romano, sociisque, ac nomini Latino bene ac feliciter eueniret.* secûdum rem diuinam, precationemque, vt de Republica, deque prouinciis senatum consulerent. Per eos dies opportunè irritandis ad bellum animis, & literæ à M. Aurelio legato, & M. Valerio Læuino proprætore allatæ: & Atheniensium noua legatio venit, quæ *regem appropinquare finibus suis nunciaret: breuique non agros modo, sed vrbem etiam in ditionem eius futuram, nisi quid in Romanis auxilij foret.* Quum pronunciassent consules, *rem diuinam ritè perfectam esse, & precationi annuisse Deos*, aruspices respondere: *lætaque exta fuisse, & prolationem finium, victoriamque, & triumphum portendi*; tum literæ Valerij, Aureliique lectæ, & legati Atheniensium auditi. Senatus inde consultum factum est: *vt sociis gratiæ agerentur, quod diu sollicitati, ne obsidionis quidem metu fide decessissent.* de auxilio mittendo tum respondere placere, quum consules prouincias sortiti essent: atque is consul cui Macedonia prouincia euenisset, ad populum tulisset, vt Philippo regi Macedonum indiceretur bellum. P. Sulpicio prouincia Macedonia sorte euenit, isque rogationem promulgauit: *vellent, iuberent Philippo regi Macedonibusque, qui sub regno eius essent, ob iniurias, armaque illata sociis populi Romani bellum indici.* alteri consuli Aurelio Italia prouincia obtigit. Prouincias prætores exinde sortiti sunt, Cn. Sergius Plancus vrbanam, Q. Fuluius Gillo Siciliam: Q. Minucius Rufus Bruttios, L. Furius Purpureo Galliam. Rogatio de bello Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme cẽturiis antiquata est. id quum fessi diuturnitate & grauitate belli sua spontè homines tædio laborum periculorumque fecerant, tum Q. Bæbius tribunus plebis viam antiquam criminandi Patres ingressus, incusauerat *bella ex bellis seri, ne pace vmquam frui plebs posset.* Ægrè eam rem passi Patres, laceratusque probris in senatu tribunus plebis: & consulem pro se quisque hortari, *vt de integro comitia rogationi ferendæ ediceret; castigaretque segnitiem populi: atque doceret quanto damno, dedecorique dilatio ea belli futura esset.* Consul in Campo Martio comitiis habitis, priusquam centurias in suffragium mitteret, concione aduocata. *Ignorare*, inquit, *videmini mihi Quirites, non vtrum bellum an pacem habeatis, vos consuli: (neque enim liberum id vobis permittet Philippus, qui terra marique ingens bellum molitur) sed vtrum in Macedoniam legiones transportetis, an hostem in Italiam accipiatis. hoc quantum intersit, si vmquam antè a sias, Punico certè proximo bello experti estis. Quis enim dubitat: quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram implorantibus impigrè tulissemus opem, sicut patres nostri Mamertinis tulerant: totum in Hispaniam auersuri bellum fuerimus; quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum Philippum pactum iam per legatos, literasque cum Annibale in Italiam traijcere, misso cum classe Læuino, qui vltro ei bellum inferret, in Macedonia continuerimus. & quod tunc fecimus, quum hostem Annibalem in Italia haberemus: id nunc pulso Italia Annibale, victis Carthaginiensibus, cunctamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto expugnando Annibalem passi sumus, segnitiem nostram experiri regem? non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto Annibal, sed quinto inde die, quam ab Corintho soluerit naues, in Italiam perueniet. Ne æquaueritis Annibali Philippum, ne Carthaginiensibus Macedonas; Pyrrho certè æquabitis. dico, quantum vel vir viro, vel gens genti præstat. Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit, & hodie est. Peloponesum totam in ditione Philippus habet, Argosque ipsos, non vetere fama magis, quam morte Pyrrhi nobilitatos. nostra nunc compara. quanto magis florentem Italiam, quanto magis integras res, saluis ducibus, saluis tot exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit: aggressus Pyrrhus tamen concussit, & victor propè ad ipsam vrbem Romam venit. nec Tarentini modo, oraque illa Italiæ, quam maiorem Græciam vocant, vt linguam, vt nomen secutos crederes: sed Lucanus & Brutius, & Samnis à nobis defecerunt. hæc vos, si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in fide creditis? manserunt enim Punico postea bello. numquam isti populi, nisi quum deerit ad quem desciscant, à nobis non deficient. Si piguisset vos in Africam traijcere, hodie in Italia Annibalem & Carthaginienses hostes haberetis. Macedonia potius, quam Italia bellum habeat: hostium vrbes agrique ferro atque igni vastentur. experti iam sumus*

Decemuiri vt veteranis agrum diuiderent.

Ludi Romani.

VI

VII.

Sulpicij oratio de bello Macedonico.

foris nobis, quam domi feliciora, potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene iuuantibus Diis: & quæ Patres censuerunt, vos iubete. Huius verbis sententiæ non consul modo auctor est, sed etiam Dij immortales, qui mihi sacrificanti precantique, vt hoc bellum mihi, senatui, vobisque & sociis ac nomini Latino, classibus exercitibusq. nostris bene ac feliciter eueniret: læta omnia, prosperaq. portendere. Ab hac oratione in suffragium missi, vti rogarat, bellum iusserunt. Supplicatio inde à consulibus in triduum ex Senatusconsulto indicta est, obsecratiq; circa omnia puluinaria Dii, *quod bellum cum Philippo populus iussit, id bene ac feliciter eueniret.* consultique feciales ab consule Sulpicio, bellum quod indiceretur regi Philippo, vtrum ipsi vtique nuntiari iuberent: an satis esset, in finibus regni quod proximum præsidium esset, eo nunciari: feciales decreuerunt, *vtrum eorum fecisset, recte facturum.* Consuli à Patribus permissum, vt quem videretur ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus consulum, prætorumq; actum consules binas legiones scribere iussi: veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui nouum, ac magni nominis bellum decretum erat, permissum: *vt de exercitu, quem procul Scipio ex Africa deportasset, voluntarios quos posset, duceret: inuitum ne quem militem veterē ducendi ius esset. Prætoribus L. Furio Purpurioni, & Q. Minucio Rufo quina millia socium Latini nominis consul daret: quibus ex præsidiis alter Galliam, alter Brutios prouinciam obtineret.* Q. Fuluius Gillo & ipse iussus, ex eo exercitu, quem P. Ælius consul habuisset, vt quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec & ipse quinque millia socium ac nominis Latini, effecisset: id prępsidio Siciliæ prouinciæ esset. M. Valerio Falconi, qui prætor priore anno Campaniam prouinciam habuerat: & prorogatum in annum imperium est, vti proprętor in Sardiniam traiiceret. atque de exercitu, qui ibi esset, quinq; millia socium nominis Latini, qui eorum minime multa stipendia haberet, legeret. Et consules duas vrbanas legiones scribere iussi: quæ si quo res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli societate, iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus Romaniis eo anno vsura Respublica erat. In ipso apparatu belli legati ab rege Ptolemæo venerunt, qui nunciarunt. *Athenienses aduersus Philippum petisse ab rege auxilium. ceterum etsi communes socij sint, tamen nisi ex auctoritate populi Romani, neque classem, neque exercitum defendendi aut oppugnandi cuiusquam caussa regem in Græciam missurum esse: vel quieturum eum in regno, si populo Romano socios defendere liceat; vel Romanos quiescere, si malint, passurum: atque ipsum auxilia, quæ facile aduersus Philippum tueri Athenas possent, missurum* Gratiæ regi ab senatu actæ, responsumque: *tutari socios populo Romano in animo esse: si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi. regnique eius opes scire subsidia firma ac fidelia suæ Reipublicæ esse.* Munera deinde legatis in singulos * quinum millium æris ex Senatusconsulto missa. Quum delectum consules haberent, pararentque quæ ad bellum opus essent: ciuitatis religiosa, in principiis maximè nouorum bellorum, supplicationibus habitis iam, & obsecratione circa omnia puluinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod aliquando factum esset: *ludos Ioui, donumque vouere consulem, cui prouincia Macedonia euenisset, iussit.* Moram voto publico Licinius pontifex maximus attulit, qui *negauit ex incerta pecunia vouere debere. si ea pecunia non posset in bellum vsui esse: reponi statim debere, nec cum alia pecunia misceri. quod nisi factum esset, votum ritè solui non posse.* Quamquam & res, & auctor mouebat: tamen ad collegium pontificum referre consul iussus, si posset recte votum incertę pecuniæ suscipi: *posse, rectiusque etiam esse, pontifices decreuerunt.* Vouit in eadem verba consul pręeunte maximo pontifice, quibus antea quinquennalia vota suscipi solita erant: præterquā quod tanta pecunia, quantam tum, quùm solueretur, senatus censuisset, ludos, donaque facturum vouit. toties ante ludi magni de certa pecunia voti erant: ij primi de incerta. Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repente nihil minus eo tempore timentibus, Gallici tumultus fama exorta est. Insubres, Cœnomanique, & Boij, excitis Sallyis, Iluatibusque, & ceteris Ligustinis populis, Amilcare Pœno duce, qui in iis locis de Asdrubalis exercitu substiterat, Placentiam inuaserant, & direpta vrbe, ac per iram magna ex parte incensa, vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis, traiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ vrbis audita clades, spacium colonis dedit ad claudendas portas, præsidiaque per muros disponenda. vt obsiderentur tamen prius quā expugnarentur: nunciosque mitterent ad populum Romanū. L. Furius Purpureo tum prouinciæ pręerat. cetero ex Senatusconsulto exercitu dimisso, præter quinq; millia sociûm ac Latini nominis. cum iis copiis in proxima regione prouinciæ Ariminum substiterat. is tum senatui scripsit, quo in tumultu prouincia esset. *duarum coloniarum, quæ ingentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari. nec in exercitu suo satis præsidij colonis laborantib. fore, nisi quinque millia socium quadraginta millibus hostium (tot enim in armis esse) trucidanda obijcere velit, & tanta sua clade iam inflatos excidio coloniæ Romanæ augeri hostium animos.* His literis recitatis decreuerunt, vt C. Aurelius consul exercitum, cui in Etruriam ad conueniendum diem edixerat, Arimini eadē die abesse iuberet, & aut ipse, si per commodum Reipublicæ posset, ad opprimendum Gallicum tumultū proficisceretur: aut L. Furio prætori scriberet, vt quum ad eum legiones ex Etruria venissent, missis inuicem earum quinq; millibus sociorum, qui interim Etruriæ pręsidio essent, proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos item

VIII. *Populus bellum aduersus Philippum iubet.*

IX. *Legati Ptolemæi ad pop. Rom.*

* *Val. 50. coron.*

Pla. dire

Cre opp

Legati ad Cartha. & Masanissam.

item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem, eosdem in Numidiam ad Masanissam. Carthaginem, vt nunciarent, *ciuem eorum Amilcarem relictum in Gallia, haud satis scire ex Asdrubalis prius, an ex Magonis postea exercitu, bellum contra fœdus facere. exercitus Gallorum, Ligurumq; exciuisse ad arma contra populum Romanum. eum si pax placeret, reuocandum illis, & dedendum populo Romano esse*: simul nunciare iussi, *perfugas sibi non omnes redditos esse, magnam partem eorum palam Carthagini obuersari dici: quos comprehendi conquirique debere, vt sibi ex fœdere restituantur.* Hæc ad Carthaginienses mandata. Masanissæ *gratulari iussi, quòd non patrium modò recuperasset regnum, sed parte florentissima Syphacis finium adiecta etiam auxisset.* nunciare præterea *iussi, bellum cum rege Philippo susceptum, quòd Carthaginienses auxiliis iuuisset, iniuriasque inferendo sociis populi Romani, flagrante bello Italiæ coegisset classes exercitusque in Græciam mitti; & distinendo copias, caussa imprimis fuisset serius in Africam traijciendi. peterent, vt ad id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum.* Dona ampla data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea, & palmata tunica cum eburneo scipione, & toga prætexta cum curuli sella, iussique polliceri, *si quid ei ad firmandum augendumque regnum opus esse iudicasset, enixè id populum Romanum merito eius præstaturum.* Verminæ quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes *errorem, adolescentiamque, & culpam omnem in fraudem Carthaginiensium auertentes. Et Masanissam Romanis ex hoste amicum factum: Verminam quoq; annixurum, ne officiis in populum Romanum aut à Masanissa, aut ab vllo alio vincatur. petere vt Rex, sociusque, & amicus ab senatu appellaretur.* Responsum legatis est: *& patrem eius Syphacem sine caussa ex socio & amico hostem repentè populi Romani factum: & eum ipsum rudimentum adolescentiæ bello lacessentem Romanos posuisse. itaque pacem illi prius petendam à populo Romano esse, quàm vt rex, sociusque & amicus appelletur. nominis eius honorem pro magnis erga se regum meritis dare populum Romanum consuesse. legatos Romanos in Africa fore: quibus mandaturum senatum, vt Verminæ pacis dent leges: liberum arbitrium eis populo Romano permittente. si quid ad eas addi, demi, mutari ve vellet, rursus ab senatu ei postulandum fore.* Legati cum iis mandatis in Africam missi, C. Terentius Varro, P. Lucretius, Cn. Octauius, quinqueremes singulis datæ. Literæ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Brutij prouincia erat: *pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam: nec ad quos pertineat facinus vestigia vlla extare.* Indignè passus Senatus, non cessari ab sacrilegiis: & ne Pleminium quidē tam clarum recensq; noxę simul ac pœnæ exemplum, hominis deterrere. Cn. Aurelio consuli negotium datum, vt ad prętorē in Brutios scriberet: *senatui placere, quæstionē de expilatis thesauris eodē exemplo haberi, quo M. Pōponius prætor trienio ante habuisset. quæ inuēta pecunia esset, reponi. si quo minus inuentum foret, expleri: ac piacularia, si videretur, sicut ante pontifices censuissent, fieri caussa expiandæ violationis eius templi.* Prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nunciata acciderunt. In Lucanis cœlum arsisse afferebant. *Priuerni sereno per diem totum rubrum solem fuisse. è Lanuuij templo Sospitæ Iunonis nocte strepitum ingentem exortum.* iam animalium obscœni fœtus pluribus locis nunciabantur. in Sabinis incertus infans natus masculus an femina esset. alter sexdecim iam annorum item ambiguo sexu inuentus. Frusinone agnus cum suillo capite, Sinuessæ porcus cum capite humano natus: in Lucanis in agro publico equuleus cum quinque pedibus. Fœda omnia & deformia; errantisque in alienos fœtus naturæ visa. ante omnia abominati semimares, iussique in mare extemplò deportari: sicut proximè C. Claudio, M. Liuio consule deportatus similis prodigii fœtus erat. nihilo minus decemuiros adire libros de portento eo iusserunt. decemuiri ex libris res diuinas easdem, quæ proximè secundum id prodigium factæ essent, imperarunt. carmen præterea ab ter nouenis virginibus cani per vrbem iusserunt, donumq; Iunoni reginæ ferri. Et vti fierent C. Aurelius consul ex decemuirorum responso curauit. carmē sicut patrum memoria Liuius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

Prodigia.

XIII. *Expiantur prodigia.*

Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris sacrilegium peruestigatum à Q. Minutio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauris reposita) quum consules in prouincias proficisci vellent: priuati frequentes, quibus ex pecunia, quam M. Valerio & M. Claudio consulibus mutuum dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum: quia consules, quum ad nouum bellum, quod magna classe magnisq; exercitibus gerendum esset, vix ęrarium sufficeret; negauerāt esse, vnde iis in præsentia soluerentur. Senatus querentes eos non sustinuit: *si in Punicum bellum pecunia data, in Macedonicum quoque bellum vti Respublica vellet: aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quàm publicā pro beneficio tamquam ob noxam suam pecuniam fore?* Quum & priuati æquum postularent: nec tamen soluendo ære alieno Respublica esset, quod medium inter æquum & vtile erat, decreuerunt: *vt, quoniam magna pars eorum agros vulgo venales esse diceret, & sibimet emptis opus esse, agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem esset, copia ijs fieret. consules agrum æstimaturos, & in iugera asses vectigales, testandi caussa publicum agrū esse, imposituros, vt si quis, quum soluere posset populus, pecuniam habere, quàm agrum mallet, restitueret agrum populo.* Læti eam conditionem priuati accepere. Trientius, Tabuliusq; is ager, quia pro tertia parte pecuniæ, datus erat, appellatus.

XIV. *Sulpicius in Macedoniam traijcit.*

Tum P. Sulpicius secundum vota in Capitolio nuncupata paludatus cum lictoribus profectus ab vrbe, Brundusium venit, & veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in regiones descriptis nauibusque ex classe consulis Cornelij lectis:

altera

altera die, quàm à Brundisio soluit, in Macedoniam traiecit. ibi ei pręsto fuere Atheniensium legati, orantes, *vt se obsidione eximeret.* Missus extemplò Athenas est C. Claudius Cento cum viginti longis nauibus, & militum copiis. neq; enim ipse rex Athenas obsidebat. eo maximè tempore Abydum oppugnabat, iam cum Rhodiis & Attalo naualibus certaminibus, neutro feliciter prœlio, vires expertus. sed animos ei faciebat præter ferociam insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege: diuisæq; iam cum eo Ægypti opes; cui morte audita Ptolemæi regis, ambo imminebant. Contraxerant autem cum Philippo bellum Athenienses haudquaquam digna caussa: dum ex vetere fortuna nihil præter animos seruant. Acarnanes duo iuuenes per initiorum dies non initiati, templum Cereris, imprudentes religionis, cum cetera turba ingressi sunt. facilè eos sermo prodidit, absurdè quædam percunctantes: deductique ad antistites templi, quùm palam esset per errorem ingressos; tanquam ob infandum scelus interfecti sunt. Id tam fœdè atque hostiliter factum gens Acarnanum ad Philippum detulit: impetrauitque ab eo, vt datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus pateretur. Hic exercitus primò terram Atticam ferro ignique depopulatus, cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit. & irritatio animorũ ea prima fuit: postea iustum bellum decretis ciuitatis vltro indicendo factum. Attalus enim rex, Rhodiique secuti cedentem in Macedoniam Philippum, quùm Æginam venissent; rex Pyræeum, renouandæ firmandæque cum Atheniensibus societatis caussa traiecit. Ciuitas omnis obuiam effusa cum coniugibus ac liberis, sacerdotes cum insignibus suis intrantem vrbem, ac Dij propè ipsi exciti sedibus suis exceperunt. In concionem extemplo populus vocatus, vt rex quæ vellet coram ageret: deinde *ex dignitate magis visum, scribere eũ, de quibus videretur, quàm præsentem aut referendis suis in ciuitate beneficiis erubescere, aut significationibus acclamationibusque multitudinis, assentatione immodica pudorem onerantis.* In literis autem quæ missæ in cõcionem, recitatæ sunt, *commemoratio erat beneficiorum primùm in ciuitatem sociã: deinde rerum, quas aduersus Philippum gessisset: ad postremum adhortatio: Capessendum bellum, dum se, dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent. nequiquam postea, si tum cessassent, prætermissam occasionem quæsituros.* Rhodij deinde legati auditi sunt, quorum recens erat beneficium, quod naues longas quatuor Atheniensium captas nuper à Macedonibus recuperatasque remiserant. itaque ingenti consensu bellum aduersus Philippum decretum. Honores regi primùm Attalo immodici, deinde & Rhodiis habiti: tùm primùm mentio illata de tribu, quam Attalida appellarent, ad decem veteres tribus addenda: & Rhodiorum populus corona aurea virtutis ergò donatus, ciuitasque Rhodiis data quemadmodum Rhodii prius Atheniensibus dederãt. Secundum hęc rex Attalus Æginam ad classem se recepit. Rhodii Ciam ab Ægina, inde per insulas Rhodum nauigarunt, omnibus, præter Andrum, Parumque, & Cythnum, quæ præsidiis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum Æginæ missi in Ætoliam nuncii, exspectatiq; inde legati aliquamdiu nihil agentem tenuere: & neque illos excire ad arma potuit, gaudentes vtcumq; composita cum Philippo pace. & ipse, Rhodiiq;, si institissent tunc Philippo, egregiũ liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent. patiendo rursus eum in Hellespontum traiicere, occupantemque Gręciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere. gloriamque eius gesti, perfectique Romanis concessere. Philippus magis regio animo est vsus qui quum Attalum Rhodiosque hostes non sustinuisset, ne Romano quidem quod imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis cum duobus millibus peditum, equitibus ducentis ad populandos Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, vt Maroneam peteret: ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus peditum, equitibus ducentis pergit. & Maroneam quidem primo impetu expugnauit. Ænum inde cum magno labore, postremò per proditionem Ganymedis præfecti Ptolemæi cepit. deinceps alia castella, Cypsela, & Doriscon, & Serrheum occupat. inde progressus ad Chersonesum, Elæunta & Alopeconnesum, tradentibus ipsis, recipit. Callipolis quoque & Madytos dedita, & castella quædam ignobilia. Abydeni ne legatis quidẽ admissis, regi portas clauserunt. ea oppugnatio diu Philippum tenuit, eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo & Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præsidium, Rhodii quadriremẽ vnam ex classe, quum ad Tenedum staret, miserunt. eodem postea quum iam vix sustinerent obsidionem, & ipse Attalus quum traiecisset, spem tantum auxilii ex propinquo ostendit, neq; terra neq; mari adiutis sociis. Abydeni primò tormentis per muros dispositis, non terra modò adeuntes aditu arcebant: sed nauium quoq; stationem infestam hosti faciebant. postea quum & muri pars strata ruinis, & ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis iam peruentum esset: legatos ad regem de conditionibus tradendæ vrbis miserunt. Paciscebantur autem, *vt Rhodiam quadriremem cum sociis naualibus, Attaliq; præsidium emitti liceret: atq; ipsis vrbe excedere, cum singulis vestimentis.* quibus quum Philippus nihil pacati, *nisi omnia permittentibus* respõdisset. adeò renũciata hæc legatio ab indignatione simul ac desperatione iram accendit, vt ad Saguntinam rabiem versi, matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos, virginesq;, infantes etiam cum suis nutricibus in gymnasium includi iuberent: aurum & argentum in forum deferri, vestẽ preciosam in naues Rhodiam

Caussa belli Atheniensium cum Philippo.

XV.

Attalo honores immodici habiti.

diam Cyzicenamque, quę in portu erant, conijci: sacerdotes victimasque adduci, & altaria in medio poni. ibi delecti primum, qui vbi cæsam aciem suorum pro diruto muro pugnantē vidissent, extemplo coniuges liberosq; interficerent: aurum, argentum, vestemq; quæ in nauibus esset, in mare deiicerent: tectis publicis, priuatisque quamplurimis locis possent, ignes subiicerēt: & se facinus perpetraturos, pręeuntibus execrabile carmen sacerdotibus iureiurando adacti: tum militaris ætas iurare *neminē viuum, nisi victorem, acie excessurum.* Hi memores Deorum adeò pertinaciter pugnauerunt, vt quum nox prœliū diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes quibus atrocior pars facinoris delegata erat: quum paucos & confectos vulneribus ac lassitudine superesse prœlio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad vrbem dedēdam Philippo mittunt. Ante deditionem ex iis legatis Romanis, qui Alexandriam missi erant, M. Æmilius duorum consensu minimus natu, audita obsidione Abydenorum ad Philippum venit. qui questus *Attalo, Rhodiisq; arma illata, & quòd tum maximè Abydum oppugnaret.* Quum rex *ab Attalo & Rhodiis vltro se bello lacessitum* diceret: *Num Abydeni quoque,* inquit, *vltrò tibi intulerunt arma?* Insueta vera audire, ferocior oratio visa est, quàm quæ habenda apud regem esset. *AEtas,* inquit, *& forma, & super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. ego autē primùm velim vos fœderum memores seruare mecum pacem. si bello lacesseritis, mihi quoque in animo est facere, vt regnum Macedonum, nomenque, haud minus quàm Romanum, nobile bello sentiatis.* Ita dimisso legato, Philippus auro argentoque, quæ coaceruata erant, accepto; hominum prædam omnem amisit. tanta enim rabies multitudinem inuasit, vt repente proditos rati, qui pugnantes mortem occubuissent: periuriumque aliis alii exprobrantes, & sacerdotibus maximè, qui quos ad mortem deuouissent, eorum deditionem viuorum hosti fecissent, repentè omnes ad cædem coniugum liberorumq; discurrerent, seque ipsi per omnes vias lethi interficerent. Obstupefactus eo furore rex, suppressit impetum militum: & *triduum se ad moriendum Abydenis dare dixit:* quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti edidissent victores. nec nisi quem vincula, aut alia necessitas mori prohibuit, quisquam viuus in potestatem venit. Philippus imposito Abydi pręsidio in regnum rediit. Quum velut Saguntí excidium Annibali, sic Philippo Abydenorum clades ad Romanum bellum animos fecisset, nuncii occurrerunt, *consulem iam in Epiro esse, & Apolloniam terrestres copias, nauales Corcyram in hiberna deduxisse.* Inter hęc legatis, qui in Africā missi erant de Amilcare Gallici exercitus duce, responsum à Carthaginiensibus est, *nihil vltrà se facere posse, quàm vt exilio eū mulctarent, bonaq; eius publicarēt. perfugas & fugitiuos, quos inquirendo vestigare potuerint, reddidisse. & de ea re missuros legatos Romam, qui senatui satisfacerent.* Ducenta millia modiûm tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt. Inde in Numidiam ad reges profecti legati. dona data Masanissæ, mandataq; edita. Equites mille Numidæ (quum duo millia daret) accepti; ipse in naues imponendos curauit: & cum ducentis millibus modiûm tritici, ducentis hordei, in Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad primos fines regni legatis obuiam progressus, *vt scriberent ipsi quas vellent pacis conditiones permisit. omnem pacem bonam iustamq; fore sibi cū populo Romano.* datæ leges pacis, iussiq; ad eam confirmandam, mittere legatos Romam.

Vermina pacis conditiones accipit.

XX.

Per idem tempus L. Cornelius Lentulus proconsul ex Hispania rediit, qui quum in senatu res ab se per multos annos fortiter feliciterq; gestas exposuisset, postulassetque vt triumphanti sibi inuehi liceret in vrbē, *res triumpho dignas esse censebat senatus: sed exemplū à maioribus non accepisse: vt qui neq; dictator, neque consul, neq; prætor res gessisset, triumpharet. proconsulem illum Hispaniam prouinciam, non consulem, aut prætorem obtinuisse.* decurrebatur tamen eò, vt ouans vrbem iniret; intercedente T. Sempronio Longo tribuno plebis, qui *nihilo magis id more maiorum, aut vllo exemplo futurū diceret.* postremò victus consensu Patrū tribunus cessit: & ex Senatusconsulto L. Lentulus ouans vrbem est ingressus. Argēti tulit ex præda * quadraginta quatuor millia pondo: * auri duo millia quadringenta, L. militibus ex præda * centum viginti asses diuisit.

* *Valet* 440000. *coron.*

* *Valet* 274400. *coron.*

* *Valet coron. vnum & quintam eius partē.*

XXI.

Iam exercitus consularis ab Aretio Ariminum traductus erat, & quinq; millia sociûm Latini nominis ex Gallia in Etruriam transierant. itaq; L. Furius magnis itinerib. ab Arimino aduersus Gallos Cremonam tum obsidentes profectus, castra mille quingentorum passuū interuallo ab hoste posuit. Occasio egregiè rei gerendæ fuit, si protinus de via ad castra oppugnanda duxisset. palati passim vagabantur per agros, nullo satis firmo relicto pręsidio. lassitudini militum timuit, quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore suorum ex agris reuocati, omissa præda, quę in manibus erat, castra repetiuere; & postero die in aciem progressi. nec Romanus moram pugnandi fecit. sed vix spatium instruēdi fuit. eo cursu hostes in prœlium venerunt.

Galli Romanos ad Cremonā bello lacessunt.

Dextra ala (in alas diuisum sociale exercitū habebat) in prima acie locata est, in subsidiis duę Romanæ legiones. M. Furius dextræ alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus (legati omnes erant) præpositi. Prætor secū duos legatos, Cn. Lætorium, & P. Titiniū habebat, cum quibus circumspicere, & obire ad omnes hostium subitos conatus posset. Primò Galli omni multitudine in vnū locum adnixi, obruere atq; obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperarūt posse. vbi id parum procedebat, circumuenire à cornibus, & amplecti hostium aciē (quod multitudini aduersus paucos facile videbatur) conati sunt. Id vbi vidit prætor

vt &

vt & ipſe dilataret aciem, duas legiones ex ſubſidiis dextra læuaque alæ, quæ in prima acie pugnabatt, circumda: *ædemque Deo Ioui vouit, ſi eo die hoſtes fudiſſet.* L. Valerio imperat, vt altera parte duarum legionum equites, altera ſociorum equitatum in cornu hoſtium emittat, nec circumuenire eos aciem patiatur. ſimul & ipſe, vt extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum vidit, ſigna inferre cõfertos milites, & perrumpere ordines iubet. & cornua ab equitibus, & medii à pedite pulſi. ac repentè, quum omni parte cæde ingenti

Terga vertunt.

ſternerentur, Galli terga vertunt, fugaque effuſa repetunt caſtra. fugientes perſecutus eques, mox & legiones inſecutæ in caſtra impetum fecerunt. Minus ſex millia hominum inde effugerunt. cæſa & capta ſupra quinque & triginta millia cum ſignis militaribus octoginta carpentis Gallicis multa præda oneratis plus ducentis. Amilcar dux Pœnus eo prœlio cecidit, & tres imperatores nobiles Gallorum. Placentini captiui ad duo millia liberorum capitum redditi colonis.

XXII.

Magna victoria, lætaque Romæ fuit. literis allatis, ſupplicatio in triduum decreta eſt. Romanorum, ſociorumque ad duo millia eo prœlio ceciderunt, plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis ingẽs hoſtium illata eſt. Quamquam à prætore propè debellatum erat, conſul quoque C. Aurelius perfectis quæ Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam, victorem exercitum à prætore accepit. Conſul alter, quùm autumno fermè exacto in prouinciam veniſſet, circa Apolloniam hibernabat. ab claſſe, quæ Corcyrę ſubducta erat, C. Claudius, triremeſque Romanæ (ſicut antè dictum eſt) Athenas miſſæ quum Piręeum perueniſſent, deſpondentibus iam animos ſociis ſpem ingentem attulerant. nam & terreſtres ab Corintho, quæ per Megaram incurſiones in agros fieri ſolitæ erant, non fiebant, & prædonum à Chalcide naues, quæ nõ mare ſolum infeſtum, ſed etiam omnes maritimos agros Athenienſibus fecerant, non modò Sunium ſuperare, ſed nec extra fretum Euripi committere aperto mari ſe audebant. Superuenerunt his tres Rhodiæ quadriremes, & erant Atticæ tres apertæ naues ad tuendos maritimos agros comparatæ. Hac claſſe ſi vrbs agrique Athenienſium defenderentur, ſatis in præſentia exiſtimanti Claudio eſſe, maioris etiam rei fortuna oblata eſt.

XXIII.

Chalcis à Romanis capta & direpta.

Exules ab Chalcide regiorum iniuriis pulſi, attulerunt, *occupari Chalcidem ſine certamine vllo poſſe. nam & Macedonas, quia nullus in propinquo ſit hoſtium metus, vagari paſſim, & oppidanos præſidio Macedonum fretos, cuſtodiam vrbis negligere.* His auctoribus profectus, quamquam Sunium ita maturè peruenerat, vt inde prouehi ad primas anguſtias Eubœæ poſſet: ne ſuperato promontorio conſpiceretur, claſſem in ſtatione vſq; ad noctem tenuit. primis tenebris mouit: & trãquillo profectus Chalcidem, paulò ante lucem, qua infrequentiſſima vrbis ſunt, paucis militibus turrim proximam, murumque circa ſcalis cepit: alibi ſopitis cuſtodibus, alibi nullo cuſtodiente, progreſſi inde ad frequentia ædificiis loca, cuſtodibus interfectis, refractaq; porta, ceteram multitudinem armatorum acceperunt. inde in totam vrbem diſcurſum eſt: aucto etiã tumultu, quòd circa forum ignis tectis iniectus erat. conflagrarunt & horrea regia, & armamentarium cum ingenti apparatu machinarum, tormentorumq;. cædes inde paſſim fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta eſt. nec vllo iam, qui militaris ætatis eſſet, non aut cæſo, aut fugato: Sopatro etiam Acarnane præfecto præſidii interfecto, præda omnis primo in forum collata, deinde in naues impoſita. carcer etiam ab Rhodiis refractus: emiſſiq; captiui, quos Philippus tamquam in tutiſſimã cuſtodiam condiderat. ſtatuis inde regis deiectis, truncatiſq;, ſigno receptui dato, conſcenderunt naues: & Piræeũ, vnde profecti erant, redierunt. Quod ſi tantum militum Romanorum fuiſſet, vt & Chalcis teneri, & non deſeri præſidium Athenarum potuiſſet: magna res principio ſtatim belli, Chalcis & Euripus adẽpta regi forent: nam vt terra Thermopylarum anguſtiæ Græciam, ita mari fretum Euripi claudit. Demetriade tum Philippus erat. quo quum eſſet nunciata clades ſocię vrbis, quam quam ſerum auxilium perditis erat, tamen quę proxima auxilio eſt, vltionem petens, cum expeditis quinq; millibus peditum, & trecentis equitibus extemplo profectus, curſu propè Chalcidem contendit, haudquaquam dubius opprimi Romanos poſſe. à qua deſtitutus ſpe, nec quicquam aliud, quam ad deforme ſpectaculum ſemirutæ ac fumantis ſocię vrbis, quum veniſſet; paucis vix qui ſepelirẽt bello abſumptos relictis: æquè raptim ac venerat, tranſgreſſus ponte Euripum, per Bœotiam Athenas ducit, pari incœpto haud diſparem euentum ratus reſponſurum. & reſpondiſſet, ni ſpeculator (*hemerodromos* vocant Græci, ingens die vno curſu emetientes ſpatium) contemplatus regium agmen è ſpecula quadam, prægreſſus nocte media Athenas perueniſſet. idem ibi ſomnus, eademq; negligentia erat; quæ Chalcidem dies ante paucos prodiderat. Excitati nuncio trepido & prætor Athenienſium, & Dioxippus præfectus cohortis mercede militantium auxiliorum, conuocatis in forum militibus, tuba ſignum ex arce dari iubent, vt hoſtes adeſſe omnes ſcirent. ita vndiq; ad portas, ad muros diſcurrunt. Paucas poſt horas Philippus, aliquanto tamen ante lucem appropinquans vrbi, conſpectis luminibus crebris, & fremitu hominum trepidantium (vt in tali tumultu) exaudito, ſuſtinuit ſigna: & conſidere, ac conquieſcere agmen iuſſit: vi aperta propalam vſurus; quando parum dolus profuerat. ad Dipylon acceſſit. porta ea, velut in ore vrbis poſita, maior aliquanto patentiorque, quã ceteræ eſt: & intra eam extraque latæ ſunt viæ, vt & oppidani dirigere aciem à foro ad portam

poſſent:

possent: & extra limes mille fermè passus in Academiæ gymnasium ferens, pediti equitique hostium liberum spacium præberet. Eo limite Athenienses cum Attali præsidio, & cohorte Dioxippi, acie intra portam instructa signa extulerunt. Quod vbi Philippus vidit, habere se hostes in potestate ratus, & diu optata cæde (neque enim vlli Græcarum ciuitatum infestior erat) expleturum, cohortatus milites, *vt se intuentes pugnarent, scirentq́ ibi signa, ibi aciem esse debere, vbi rex esset*, concitat in hostes equũ, non ira tantum, sed etiam gloria elatus: quod ingenti turba completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pugnantem egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus paucis euectus in medios hostes, ingentem quum suis ardorem, tum pauorem hostibus iniecit. plurimos manu sua cominus eminusque vulneratos, compulsosque in portam consecutus & ipse; quum maiorem in angustiis trepidantium edidisset cædem, in temerario incœpto tutum tamen receptũ habuit: quia qui in turribus portæ erant, sustinebant tela, ne in permistos hostibus suos conicerẽt. Intra muros deinde tenentibus milites Atheniensibus, Philippus signo receptui dato, castra ad Cynosarges (templum Herculis, gymnasiumque & lucus erat circumiectus) posuit. sed & Cynosarges, & Lyceum, & quicquid sancti amœnive circa vrbem erat, incensum est: dirutaq; non tecta solum, sed etiam sepulchra: nec diuini humanive iuris quicquam præ impotenti ira est seruatum. Postero die quũ primo clausæ fuissent portæ, deinde subito apertæ: quia præsidium Attali ab Ægina, Romanique ab Piræeo intrauerant vrbem, castra ab vrbe retulit rex tria fermè millia passuum. inde Eleusinem profectus, spe improuiso templi castellique, quod & imminet & circumdatum est templo, capiendi; quum haudquaquam neglectas custodias animaduertisset, & classem a Piræeo subsidio venire: omisso incœpto, Megaram, ac protinus Corinthũ ducit. & quum Argis Achæorum concilium esse audisset, inopinantibus Achæis, cõcioni ipsi superuenit. Cõsultabant de bello aduersus Nabin tyrannum Lacedæmoniorũ: qui translato imperio à Philopœmene ad Cycliadem, nequaquam parem illi ducem, dilapsa cernens Achæorum auxilia, redintegrauerat bellum, agrosq; finitimorum vastabat; & iam vrbibus quoq; erat terribilis. Aduersus hunc hostem quum quantũ ex quaque ciuitatum militum conscriberetur consultarent: Philippus *dempturum se eis curam, quod ad Nabin & Lacedæmonios attineret*, pollicitus: *nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturũ; sed terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo exercitu, translaturum.* hæc oratio quum ingenti hominum assensu acciperetur: *Ita tamen æquum est*, inquit, *me vestra meis armis tutari, ne mea interim nudetur præsidiis. itaq; si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum, & Chalcidem, & Corinthum tuenda satis sint: vt meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferã & Lacedæmoniis.* Non fefellit Achæos, quo spectasset tam benigna pollicitatio, auxiliumque oblatum aduersus Lacedæmonios: id quæri, vt obsidem Achæorum iuuentutem educeret ex Peloponneso, ad illigandam Romano bello gentem. & id quidem coarguere Cycliades prætor Achæorum nihil attinere ratus, id modo quum dixisset, *non licere legibus Achæorum de aliis rebus referre, quam propter quas conuocati essent*, decreto de exercitu parando aduersus Nabin facto, concilium fortiter ac liberè habitum dimisit, inter assentatores regios ante eam diem habitus. Philippus magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum, atq; in Atticam terram rediit.

Achæos tentat Philippus illigare Romano bello.

XXVI. Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles præfectus regius ex Eubœa profectus cum duobus millibus Thracũ Macedonumque ad depopulandos Atheniẽsium fines; è regione Eleusinis saltum Cithæronis transcendit. inde dimidia parte militum ad prędandũ passim per agros dimissa, cũ parte ipse occultus loco ad insidias opportuno consedit, vt si ex castello ab Eleusine in prædantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improuiso adoriretur. Nõ fefellere insidiæ. itaque reuocatis, qui discurrerãt ad prædandum, militibus, instructisq; ad oppugnãdum castellum Eleusinem profectus, cũ multis inde vulneribus recessit; Philippoq; se veniente ex Achaia coniunxit. Tentata & ab ipso rege oppugnatio eius castelli est. sed naues Romanæ Piræeo venientes, intromissumq; præsidium, absistere incœpto coegerunt. Diuiso deinde exercitu rex cum parte Philoclem Athenas mittit; cum parte ipse Piræeum pergit: vt dũ Philocles subeundo muros, & comminãda oppugnatione contineret vrbe Athenienses, ipsi Piræeum leui cum præsidio relictum expugnãdi facultas esset. Ceterùm nihilo ei Piræei, quam Eleusinis facilior, iisdem ferè defendentibus, oppugnatio fuit. A Piræeo Athenas repente duxit. inde eruptione subita peditũ equitumque inter angustias semiruti muri, qui brachiis duobus Piræeũ Athenis iungit, repulsus: omissa oppugnatione vrbis, diuiso cũ Philocle rursus exercitu, ad vastandos agros profectus: quũ priorem populationem sepulchris circa vrbẽ diruendis exercuisset; ne quid inuiolatum relinqueret, templa Deûm, quæ pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi iussit. Exornata eo genera operum eximiè terra Attica, & copia domestici marmoris, & ingeniis artificum, præbuit huic furori materiam. neque enim diruere modo ipsa templa, ac simulacra euertere satis habuit: sed lapides quoq; ne integri cumularent ruinas, frangi iussit. & postea quam non tam ira satiata, quam iræ exercendæ materia hæc deerat, agro hostium in Bœotiam excessit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit.

Philippus Atheniensium agros vastat, templaq; diruit.

XXVII. Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyracchium ad Apsum

flumen habebat castra: quo accersitũ T. Apustium legatum, cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius extrema Macedoniæ populatus Corrhago, & Gerrhunio, & Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatriam, in faucibus augustis sitam vrbem venit: ac primo euocatos principes ad colloquium, vt fidei Romanorum se committerent, perlicere est conatus: deinde vbi magnitudine ac mœnibus, situq; vrbis freti dicta aspernabantur; vi atq; armis adortus, expugnauit, puberibusq; interfectis præda omni militibus concessa, diruit muros, atq; vrbem incẽdit. Hic metus Codrionem, satis validũ & munitum oppidum, sine certamine vt dederetur Romanis, effecit. Presidio ibi relicto, Ilion (nomen propter alteram in Asia vrbem quam oppidum, notius) vi capitur. Reuertentem legatum ad consulẽ cum satis magna præda, Athenagoras quidam regius præfectus in transitu fluminis à nouissimo agmine adortus, postremos turbauit. ad quorum clamorem, & trepidationem quum reuectus equo propere legatus signa conuertisset, coniectisq; in medium sarcinis aciem direxisset, non tulere impetum Romanorum militum regii. multi ex iis occisi, plures capti. Legatus incolumi exercitu reducto ad consulem, remittitur inde extemplo ad classem.

XXVIII. *Principes accolæ Macedonum deficiunt ad Romanos.*

Hæc satis felici expeditione bello commisso, reguli ac principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt, Pleuratus Scerdileti filius, & Aminander Athamanum rex, & ex Dardanis Bato, Longari filius. Bellũ suo nomine Longarus cum Demetrio Philippi patre gesserat. pollicentibus auxilia, respondit consul Dardanorum & Pleurati opera, quum exercitum in Macedoniam induceret, se vsurum. Aminandro Ætolos concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii quoq; per id tempus venerant) mandat, *vt Æginæ rex, vbi hibernabat, classem Romanam opperiretur: qua adiuncta, bello maritimo, sicut antè, Philippum vrgeret.* Ad Rhodios quoque missi legati, *vt capesserent partem belli.* Nec Philippus segnius (iam enim in Macedoniam peruenerat) apparabat bellũ. filium Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui ætatem eius regerent: cum parte copiarum ad obsidendas angustias, quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum, & Peparethum, haud ignobiles vrbes, ne classi hostium prædæ ac præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens inquieta aduentu Romanorum fidem mutaret.

Panætoliũ.

Concilium Ætolorum statuta die, quod *Panætolium* vocant, futurum erat. huic vt occurrerent, & legati regis iter accelerarũt, & ab consule missus L. Furius Purpurio legatus venit. Atheniẽsium quoque legati ad id concilium occurrerunt. Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus erat, auditi sunt. qui *nulla noua re nihil se noui habere, quod afferrent,* dixerunt: *quibus enim de caussis, experta inutili societate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel seruare eos debere.* *An imitari,* inquit vnus ex legatis,

Legatus Philippi Ætolos

Romanorum licentiam, an leuitatem dicam, mauultis? qui quum legatis vestris Romæ responderi ita iussissent: quid ad nos venitis Ætoli, sine quorum auctoritate pacem cum Philippo fecistis? iidem nunc, vt bellum secum aduersus Philippum geratis, postulant: & antea propter vos, & pro vobis arma sumpta aduersus eum simulabant: nunc vos in pace esse cum Philippo prohibent. Messanæ vt auxilio essent, primo in Siciliam conscenderunt: iterum, vt Syracusas oppressas ab Carthaginiensibus in libertatem eximerent. Et Messanam & Syracusas, & totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque prouinciam securibus & fascibus subiecerunt. Scilicet sicut vos Naupacti legibus vestris per magistratus à vobis creatos concilium habetis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac bellum arbitrio habituri vestro: sic Siculorum ciuitatibus Syracusas, aut Messanam, aut Lilybæum indicitur concilium. prætor Romanus conuentus agit: eo imperio euocati conueniunt: excelso in suggestu superba iura reddentem, stipatum lictoribus vident: virgæ tergo, secures ceruicibus imminent: & quotannis alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent, aut possunt: quum Italiæ vrbes, Rhegium, Tarẽtum, Capuam, ne finitimas nominem, quarum ruinis creuit vrbs Roma, eiusdem subiectas videant imperio. Capua quidem sepulchrum ac monumentum Campani populi, elato & extorri eiecto ipso populo, superest vrbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistratibus, prodigium, relicta crudelius habitanda, quam si deleta foret. Furor est, si alienigenæ homines plus lingua & moribus & legibus, quam maris terrarumq́; spatio discreti, hæc tenuerint, sperare quicquam eodem statu mansurum. Philippi regnum officere aliquid videtur libertati vestræ: qui quum merito vestro vobis infestus esset, & nihil à vobis vltra quam pacem petiit, fidemque hodie pacis pactæ desiderat? Assuefacite iis terris legiones externas, & iugũ accipite: sero ac nequiquam, quum dominum Romanum habebitis, socium Philippum quæretis. AEtolos: Acarnanas, Macedonas eiusdem linguæ homines, leues ad tempus ortæ caussæ disiungunt, coniunguntq́;: cum alienis, cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum est, eritque. natura enim, quæ perpetua est, non mutabilibus in diem caussis, hostes sunt. sed vnde cœpit oratio mea, ibi desinet. Hoc eodem loco iidem homines de eiusdem Philippi pace triennio ante decreuistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam & compositam turbare volunt. in qua consultatione nihil fortuna mutauit: cur vos mutetis, non video.

XXIX. *Ath[...] su[...] ad [...]*

Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus iubentibusque, Athenienses, qui fœda passi, iustius in crudelitatem sæuitiamque regis inuehi poterant, introducti sunt. Deplorauerunt vastationem populationemque miserabilem agrorum. *Neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent. esse enim quædam belli iura: quæ vt facere, ita pati sit fas. sata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi; misera magis, quam indigna patienti esse. Verum enimuero id se queri, quod is qui Romanos alienigenas & barbaros vocet, adeo omnia simul diuina*

diuina humanaque iura polluerit, vt priore populatione cum infernis Diis, secunda cum superis bellum nefarium gesserit: omnia sepulchra monumentaq; diruta esse in finibus, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi: delubra sibi fuisse, quæ quondam pagatim habitantes in paruis illis castellis vicisque consecrata, ne in vnam vrbem quidem contributi maiores sui deserta reliquerint. circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes: semiusta & truncata simulacra Deum inter prostratos iacere postes templorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam, opulentamque: talem eum, si liceat, Ætoliam, Græciamque omnem facturum. Vrbis quoque suæ similem deformitatem futuram fuisse, nisi Romani venissent. eodem enim scelere vrbem colentem hos Deos, præsidemque arcis Mineruam petitam, eodem Eleusine Cereris templum, eodem Piræei Iouem Mineruamque, sed ab eorum non templis modo, sed etiam mœnibus vi atque armis repulsum, in ea delubra, quæ sola religione tuta fuerint, sæuisse. Itaque se orare atque obsecrare Ætolos, vt miserti Atheniensium, ducibus Diis immortalibus, deinde Romanis, qui secundum Deos plurimum possint, bellum susciperent. Tum Romanus legatus: Totam orationis meæ formam Macedones primum, deinde Athenienses mutarunt: nam & Macedones, quum ad conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis vrbes venissem, vltro accusando Romanos, defensionem vt accusatione potiorem haberem, effecerunt: & Athenienses in Deos superos inferosque nefanda atque inhumana scelera eius referendo, quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod obiicere vltra possim? Eadem Chios, Abydenos, Æneos, Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larissenses, Messenios: hinc ex Achaia existimate queri grauiora etiam acerbioraq; eos, quibus nocendi maiorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, quæ nobis obiecit: nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Rhegium, & Capuam, & Syracusas nobis obiecit. Rhegium Pyrrhi bello legio à nobis, Rheginis ipsis vt mitteremus orantibus, in præsidium missa, vrbem ad quam defendendã missa erat, per scelus possedit. comprobauimus ergo id facinus? an bello persecuti sceleratam legionem in potestatem nostram redactam, tergo & ceruicibus pœnas sociis pendere quum coegissemus, vrbem, agros, suaque omnia cum libertate, legibusque Rheginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, quo indignius esset, quum tulissemus opem, & fatigati prope per triennium terra mariq; vrbe munitissima oppugnanda essemus: quum iam ipsi Syracusani seruire tyrannis, quam capi à nobis mallent: captam iisdem armis, & liberatam vrbem reddidimus: neque infitias imus, Siciliam prouinciam nostram esse: & ciuitates quæ in parte Carthaginiensium fuerunt, & vno animo cum illis aduersus nos bellum gesserunt, stipendiarias nobis, ac vectigales esse. quin contra, hoc & vos & omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de qua neque ipsi quidem queri possunt, nos pœniteat? Hi homines, quum pro iis bellum aduersus Samnites per annos propè septuaginta, cum magnis nostris cladibus gessissemus: ipsos fœdere primum, deinde connubio, atque inde cognationibus, postremo ciuitate nobis coniunxissemus: tempore nostro aduerso primi omnium Italiæ populorum, præsidio nostro fœdè interfecto, ad Annibalem defecerunt: deinde indignati se obsideri à nobis, Annibalem ad oppugnandam Romam miserunt. Horum si neque vrbs ipsa, neque homo quisquam superesset, quis durius quam pro merito ipsorum statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi conscientia scelerum mortem consciuerunt, quam à nobis supplicio affecti sint. ceteris ita oppidum, ita agros ademimus, vt agrum locumque ad habitandum daremus: vrbem innoxiam stare incolumem pateremur, vt qui hodie videat eam, nullum oppugnatæ captæve ibi vestigium inueniat. Sed quid ego Capuam dico? quum Carthagini victæ pacem ac libertatem dederimus? magis illud est periculum: ne nimis facilè victis ignoscendo, plures ob idipsum ad experiendam aduersus nos fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta sint, hæc aduersus Philippum: cuius domestica parricidia, & cognatorũ amicorumque cædes, & libidinem inhumaniorem propè quam crudelitatem, vos, quo propiores Macedoniæ estis, melius nostis. Quod ad vos attinet Ætoli, nos pro vobis bellum suscepimus aduersus Philippum. vos sine nobis cum eo pacem fecistis. & forsitan dicatis: bello Punico occupatis nobis, coactos metu vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat accepisse: & nos quum alia maiora vrgerent, depositum à vobis bellum, & ipsi omisimus. Nunc & nos Deum benignitate Punico perfecto bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus: & vobis restituendi vos in amicitiam societatemq; nostram fortuna oblata est: nisi perire cum Philippo, quam vincere cum Romanis mauultis.

XXXII. *Damocriti prætoris Ætolorum sententia.*

Hæc dicta ab Romano quum essent, inclinatis omniũ animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia, vt fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti assensus, rem magni discriminis consiliis nullam esse tam inimicam, quam celeritatem, dixit. celerem enim pœnitentiam, sed eandem seram atque inutilem sequi: quum præcipitata raptim consilia neque reuocari, neque in integrum restitui possint. deliberationis autem eius, cuius ipse maturitatem exspectandam putaret, tempus ita iam nunc statui posse, quum legibus cautum esset, ne de pace bellove, nisi in Panætolico, & Pylaico concilio ageretur, decernerent extemplo, vt prætor sine fraude, quum de bello aut de pace agere velit, aduocet concilium, & quod tum referatur decernaturq;, vt perinde ius ratumq; sit, ac si in Panætolico, aut Pylaico concilio actum esset. Dimissis ita suspensa re legatis, egregiè consultũ genti aiebat, nam vtrius partis melior fortuna belli esset, ad eius societatem inclinaturos. Hæc in concilio Ætolorum acta.

XXXIII. *Philippi apparatus.*

Philippus impigrè terra mariq; parabat bellum: nauales copias Demetriadem in Thessalia contrahebat. Attalum, Romanamq; classem principio veris ab Ægina ratus moturos: nauibus maritimæque oræ præfecit Heraclidem, quem & ante præfecerat. ipse terrestres copias comparabat, magna se duo auxilia detraxisse Romanis credens, ex vna parte Ætolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam à filio Perseo interclusis. Ab consule

non parabatur, sed gerebatur iam bellum: per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum quod ex hibernis extulerat, integrū vehens; quod in vsum militi satis esset, præbētibus agris. oppida vicique partim voluntate, partim metu se tradebant: quædam vi expugnata, quædam deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inueniebantur. Ad Lycum statiua posuit prope flumen Beuum: inde frumētatum circa horrea Dassaretiorum mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa, pauoremque ingentem hominum cernebat; sed parum gnarus quam partem petisset consul, alam equitum ad explorandū, quonam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consulem erat. mouisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem petisset ignorans. is quoq; speculatum miserat equites. Hæ duæ alæ ex diuerso, quum diu incertis itineribus vagatæ per Dassaretios essent, tandem in vnum iter conuenerūt. neutros fefellit, vt fremitus procul hominum equorumque exauditus est, hostes appropinquare. itaque prius quā in conspectum venirēt, equos armaque expedierant. nec mora (vbi primum hostem videre) concurrendi facta est. Forte & numero, & virtute, vtpote lecti vtrimque, haud impares, æquis viribus per aliquot horas pugnarunt: fatigatio ipsorum equorumque incerta victoria diremit prœlium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque & triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quicquā, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem, aut hi ad consulē retulerunt. per transfugas cognitum est, quos leuitas ingeniorum ad cognoscendas hostium res in omnibus bellis præbet.

Sulpicius Cos. Dassaretiorum fines populatur.

Romanorū & Philippi exploratores concurrunt.

XXXIV. Philippus aliquid & ad charitatem suorum, & vt promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset: *afferri eos in castra* iussit, *vt conspiceretur ab omnibus funeris honos.* Nihil tam incertum, nec tam inæstimabile est, quam animi multitudinis. quod promptiores ad subeūdam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit. nam qui hastis sagittisque, & rara lanceis vulnera facta vidissent, cum Græcis Illyriisque pugnare assueti: postea quam gladio Hispaniensi detruncata corpora brachiis abscissis, aut tota ceruice desecta, diuisa à corpore capita, patentiaq; viscera, & fœditatem aliam vulnerū viderunt: aduersus quæ tela, quosque viros pugnandum esset, pauidi vulgo cernebant. ipsum quoque regem terror cœpit, nōdum iusto prœlio cum Romanis congressum. itaque reuocato filio, præsidioque quod in Pelagoniæ faucibus erat, vt iis copiis suas augeret; Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse cum viginti millibus peditum, quatuor millibus equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paulo plus ducentis passibus à castris Romanis tumulum propinquum Athaco, fossa ac vallo communiuit: ac subiecta cernens Romana castra, *admiratus esse dicitur, & vniuersam speciem castrorum, & descripta suis quæque partibus, tum tendentium ordine, tum itinerum interuallis: & negasse barbarorum ea castra vlli videri posse.* Biduum consul & rex, alter alterius conatus exspectantes, continuere suos intra vallum. tertio die Romanus omnes copias in aciem eduxit.

Macedonū pauor conspectu suorum vulnerum.

XXXV. Rex verò tam celerem aleam vniuersi certaminis timens, quadringentos Tralleis (Illyricorum id, sicut alio diximus loco, est genus) & Cretenses trecentos, addito iis peditibus pari numero equitum cum duce Athenagora, vno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit. Ab Romanis, quum aberat acies eorum paulo plus quingentos passus, velites & equitum duæ fermè alæ emissæ: vt numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credidere regii genus pugnæ cui assueuerant, fore, vt equites inuicem insequentes refugientesque, nunc telis vterentur, nunc terga darent: Illyriorum velocitas ad excursiones, & impetus subitos vsui esset: Cretenses in inuehentem se effuse hostem sagittas coniicerent. Turbauit hunc ordinem pugnandi nō acrior, quam pertinacior impetus Romanorum. nam haud secus, quam si tota acie dimicarent, & velites emissis hastis cominus gladiis rem gerebant: & equites vt semel in hostem euecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus pugnabant. ita nec eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam; nec pedes concursator, & vagus, & propè seminudus genere armorum veliti Romano, parmam gladiumque habenti, pariterque & ad se tuendum, & ad hostem petendum armato, non tulere itaque dimicationem; nec alia re quam velocitate tutantes se, in castra refugerunt. Vno deinde intermisso die, quum omnibus copiis equitum leuisque armaturæ pugnaturus rex esset, nocte cetratos, quos peltastas vocāt, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat; præceperatque Athenagoræ & equitibus, *vt si aperto prœlio procederet res, vterentur fortuna: si minus, cedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent.* & equitatus quidem cessit. duces cetratæ cohortis, non satis exspectato signo ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendę rei amisere. Romanus & aperto prœlio victor, & tutus à fraude insidiarum, in castra sese recepit. Postero die omnibus copiis consul in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis: quo auxilio tum primùm Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, vsi sunt. vbi latentem intra vallum sensit, *exprobrans metum* successit. Posteaquam ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam propinquis statiuis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites per agros equitibus extemplo inuasuris; octo fermè inde millia interuallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad

Leuis tam ter Phi[...]

Octolo-

Octolophum (id est loco nomē) mouit. Quum in propinquo agro frumentarentur Romani, primò rex intra vallum suos tenuit, vt cresceret simul & negligentia cum audacia hosti. vbi effusos vidit, cum omni equitatu, & Cretensium auxiliaribus quantum equitem velocissimi pedites cursu æquare poterant, citato profectus agmine, inter castra Romana & frumētatores constituit signa. inde copiis diuisis partim ad consectandos vagos frumentatores emisit, dato signo, *ne quem viuum relinquerent:* cū parte ipse substitit, itineraq;, quibus ad castra recursuri videbantur hostes, obsedit. Iam passim cædes ac fuga erat, nec dum quisquam in castra Romana nuncius cladis peruenerat: quia refugientes in regiam stationem incidebant: & plures ab obsidentibus vias, quam ab emissis ad cædem interficiebantur. tandem inter medias hostium stationes elapsi quidā trepidi tumultum magis, quam certum nuncium intulerunt castris. Consul equitibus iussis quà quisque posset, opem ferre laborantibus; ipse legiones è castris educit, & agmine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros quidem aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio existentibus loco. pars obuios habuerunt hostes. pluribus locis simul pugna cœpit. Regia statio atrocissimum prœlium edebat. nam & ipsa multitudine equitum peditumque propè iusta acies erat: & Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in eam inferebantur. eò quoque superiores Macedones erant, quod & rex ipse hortator aderat. & Cretensium auxiliares multos ex improuiso vulnerabant, conferti præparatique in dispersos & effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo habuissent, nō in præsentis modo certaminis gloriam, sed in summam etiam belli profectum foret: nunc auiditate cædis intemperantius insecuti, in prægressas cum tribunis militum cohortes Romanas incidêre. & fugiens eques vt primò signa suorum vidit, conuertit in effusum hostem equos; versaque momento temporis fortuna pugnæ est, terga dātibus qui modò secuti erant. multi cominus congressi, multi fugientes interfecti. nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam coniecti profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in periculo fuit: nam ruente saucio equo præceps ad terram datus, haud multum abfuit, quin iacens opprimeretur. saluti fuit eques, qui raptim ipse desiluit, pauidumq; regem in equum subiecit. ipse quum pedes æquare cursu fugientes non posset equites, ab hostibus ad casum regis concitatis confossus periit. Rex circumuectus paludes peruias inuiasque trepida fuga, in castra tandem, iam desperantibus plerisque incolumem euasurum, peruenit. Ducenti Macedonum equites eo prœlio periere, centum fermè capti, octoginta admodum ornati equi, spoliis simul armorum relatis, abducti. Fuerunt, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiæ accusarêt. *nam & Philippo quiescendum fuisse, quum paucis diebus hostes exhausto circa omni agro ad vltimum inopiæ venturos sciret: & consulem quum equitatum hostium leuemque armaturam fudisset, ac propè regem ipsum cepisset, protinus ad castra hostium ducere debuisse: nec enim mansuros ita perculsos hostes fuisse, debellārique momento temporis potuisse.* Id dictu, quàm re, vt pleraque facilius. nam si omnibus peditum quoque copiis rex congressus fuisset, forsitan inter tumultum, quum omnes victi metuque perculsi ex prœlio intra vallū, protinus inde superuadētem munimenta victorem hostem fugerent, exui castris potuerit rex. quum verò integræ copiæ peditum in castris mansissent, stationes ante portas, præsidiaq; disposita essent, quid, nisi vt temeritatē regis effuse paulò ante secuti perculsos equites imitaretur, profecisset? neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendū foret, si modum prosperæ pugnæ imposuisset. Eò quoque minus est mirum. tentasse eum fortunam: quod fama erat, *Pleuratum, Dardanosq; ingentibus copiis profectos domo, iam in Macedoniam transcendisse:* quibus si vndique circumuentus copiis foret, sedentem Romanum debellaturum, credi poterat. Itaque secundum duas aduersas equestres pugnas multo minus tutam moram in iisdem statiuis fore Philippus ratus, quum abire inde, & fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis ad consulē misso, qui *inducias ad sepeliendos equites* peteret; frustratus hostem secunda vigilia, multis ignibus per tota castra relictis, silenti agmine abiit. Corpus iam curabat consul, quum *venisse caduceatorem, & quid venisset,* nunciatum est. responso tantum dato, *manè postero die fore copiam conueniendi,* id quod quæsitum erat, nox, dieiq; insequentis pars, ad præcipiendum iter Philippo data est. montes, quam viam non ingressurum graui agmine Romanum sciebat, petit. Consul prima luce caduceatore datis induciis dimisso, haud ita multo post abisse hostē quum sensisset, ignarus qua sequeretur, iisdem statiuis frumentando dies aliquot consumpsit. Stuberam deinde petit, atq; ex Pelagonia frumentū, quod in agris erat, conuexit. inde ad Pluuinam est progressus, nondum comperto, quam regionem hostes petissent. Philippus quum primò ad Bruanniam statiua habuisset, profectus inde transuersis limitibus, terrorem præbuit subitum hosti. mouere itaq; ex Pluuina Romani: & ad Osaphagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde & ipse, vallo super ripā amnis ducto (Erigonum incolæ vocant) consedit. inde satis comperto *Erdu&am petituros Romanos,* ad occupandas angustias, ne superare hostes arctis faucibus inclusum aditū possent, præcessit. ibi alia vallo, alia fossa, alia lapidum congerie, vt pro muro essent: alia arboribus obiectis, ita vt locus postulabat, aut materia suppeditabat, opere permuniit; atque (vt ipse rebatur) viam suapte natura difficilem, obiectis

Philippus nocte discedit.

XXXIX.

per omnes transitus operibus inexpugnabilē fecit. Erant pleraque siluestria circa, incommoda phalangi maximè Macedonum: quæ, nisi vbi prælongis hastis velut vallum ante clypeos obiecit; (quod vt fiat, libero campo opus est) nullius admodum vsus est. Thracas quoque romphææ, ingentis & ipsæ longitudinis, inter obiectos vndique ramos impediebant. Cretensium vna cohors non inutilis erat: sed quæ quoque ipsa, vt si quis impetum faceret, in patentem vulneri equum, equitemque sagittas coniicere poterat: ita aduersus scuta Romana nec ad traiiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quicquam erat quod peteret. Itaque id vt vanum teli genus senserunt esse, saxis passim tota valle iacentibus incessebant hostem. ea maiore cum sonitu, quā vulnere vllo, pulsatio scutorum, parumper succedentes Romanos tenuit. Deinde iis quoque spretis, partim testudine facta per aduersos vadunt hostes: partim breui circuitu quum in iugum collis euasissent, trepidos ex præsidiis stationibusque Macedonas deturbant: &, vt in locis impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant.

Romani deturbant ex angustiis Macedones.

X L. Ita angustiæ minore certamine, quam quod animis proposuerant, superatæ: & in Erduæam peruentum; vbi peruastatis passim agris, in Elimeam se recepit. inde impetum in Orestidem fecit: & oppidum Celetrum est aggressus, in peninsula situm. lacus mœnia cingit: angustis faucibus vnum ex continenti iter est. Primo situ ipso freti, clausis portis imperium abnuere: deinde postquam signa ferri, ac testudine succedi ad portam, obsessaque fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Dassaretios processit: vrbemque Pelium vi cepit. seruitia inde cum cetera præda abduxit, & libera capita sine precio dimisit: oppidumque iis reddidit. præsidio valido imposito: nam & sita opportuuè vrbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos. Ita peragratis hostium agris, consul in loca pacata ad Apolloniam, vnde orsus bellum erat, copias reduxit. Philippum auerterant Ætoli, & Athamanes, & Dardani, & tot bella repentè alia ex aliis locis exorta. Aduersus Dardanos iam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoram cum expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussum *instare ab tergo abeuntibus, & carpendo postremum agmen segniores eos ad mouendos domo exercitus efficere.* Ætolos Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad Naupactum auctor fuerat, idem proximo concilio ad arma conciuerat: post famam equestris ad Octolophum pugnæ; Dardanorumque & Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam; ad hæc classis Romanæ aduentum in Oreum; & super circumfusas tot Macedoniæ gentes, maritimam quoque instantem obsidionē.

Celetrum deditur, & Pelium vi capitur.

Ætolos ad arma contra Philippum concitat Damocritus.

XLI. Hæ caussæ Damocritum Ætolosque restituerant Romanis: & Aminandro rege Athamanum adiuncto profecti, Cercinium obsedere. Clauserant portas, incertum vi, an voluntate: quia regium habebant præsidium. ceterùm intra paucos dies captum est Cercinium, atque incensum. qui superfuerant è magna clade, liberi seruique inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes, qui circumcolunt Bœben paludem, relictis vrbibus, montes coegit petere. Ætoli inopia prædæ inde auersi, in Parrœbiam ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt, fœdeque diripiunt: qui Mallœam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti. Ex Perrœbia Gomphos petendi Aminander auctor erat: & imminet Athamania huic vrbi, videbaturque expugnari sine magno certamine posse. Ætoli campos Thessaliæ opimos ad prædā petiere, sequente quanquam non probante, Aminandro, nec effusas populationes Ætolorum, nec castra, quo sors tulisset loco, sine vllo discrimine ac cura muniendi posita. itaque ne temeritas eorum, negligentiaque, sibi ac suis etiam cladis alicuius caussa esset; quum campestribus locis subiicientes eos castra Phecado vrbi videret, ipse paulo plus quingentorum passuum inde tumulum suis, quamuis leui munimento tutum, cepit. Quum Ætoli, nisi quòd populabantur, vix meminisse viderentur se in hostium agro esse: alii palati semiermes vagarentur, alii in castris sine stationibus per somnum vinumq; dies noctibus æquarent. Philippus inopinantibus aduenit. quem quum adesse refugientes ex agris quidam pauidi nunciassent, trepidare Damocritus, ceterique duces: & erat fortè meridianum tempus, quo plerique graues cibo sopiti iacebant. excitare igitur alii alios, iubere *arma capere*, alios dimittere ad reuocandos, qui palati per agros prædabantur. tantaque trepidatio fuit, vt sine gladiis quidam equitum exirent, loricas pleriq; non induerent. ita raptim educti, quum vniuersi sexcentorum ægrè simul equites peditesque numerum explessent, incidūt in regium equitatum, numero, armisque præstantem. itaque primo impetu fusi. vix tentato certamine turpi fuga repetunt castra. cæsi, captique quidā, quos equites ab agmine fugientium interclusere.

X L I I. Philippus suis iam vallo appropinquantibus receptui cani iussit. fatigatos enim equos, virosque non tam prœlio, quàm itineris simul longitudine, simul præpropera celeritate habebat. itaq; turmatim equites, inuicemque *manipulos leuis armaturæ aquatum ire, & prandere iubet*: alios in statione armatos retinet, operiens agmen peditum tardius ductum propter grauitatem armorum. quod vbi aduenit, & ipsis imperatum *vt statutis signis, armisque ante se positis, raptim cibum caperent, binis, ternisve summum ex manipulis aquandi caussa missis*: interim eques cum leui armatura paratus, instructusque stetit, si quid hostis moueret. Ætoli (iam enim & quæ per agros multitudo sparsa fuerat, receperat se in castra) vt defensuri munimenta, circa portas vallumq; armatos dispo-

disponunt, dum quietos hostes ipsi feroces ex tuto spectabant. posteaquam mota signa Macedonum sunt, & succedere ad vallum parati atque instructi cœpere, omnes repentè relictis stationibus, per auersam partem castrorum ad tumulum, ad castra Athamanum perfugiunt. multi in hac quoque tam trepida fuga capti, cæsique sunt Ætolorum. Philippus si satis diei superesset, non dubius quin Athamanes quoque exui castris potuissent, die per prœlium, deinde per direptionem castrorum absumpto, sub tumulo in proxima planicie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus. Sed Ætoli eodem pauore, quo sua castra reliquerant, nocte proxima dispersi fugerunt. Maximè vsui fuit Aminander, quo duce Athamanes itinerum periti summis montibus per colles ignotos sequentibus eos hostibus in Ætoliam perduxerunt. non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonũ equites, quos luce prima Philippus, vt desertum tumulum vidit, ad carpendum hostium agmen misit. Per eos dies & Athenagoras regius præfectus Dardanos recipientes se in fines adeptus, postremum agmen primò turbauit. dein posteaquam Dardani conuersis signis direxere aciẽ, æqua pugna iusto prœlio erat. vbi rursus procedere Dardani cœpissent, equite & leui armatura regii nullum talis auxilii genus habentes, Dardanos, oneratos immobilibus armis vexabant, & loca ipsa adiuuabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temerè ordinibus suis, sed confertim & pugnant & cedunt. Ita damna Romano accepta bello, duabus per opportunas expeditiones coercitis gentibus restituerat Philippus incœpto forti, non prospero solum euentu. Minuit deinde ei, fortè oblata res hostium Ætolorum numerum. Scopas princeps gentis ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus, sex millia peditum, & equites mercede conductos Ægyptũ auexit. nec ex iuuentute Ætolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus, nunc belli quod instaret, nunc futuræ solitudinis admonens, (incertum cura gentis, an vt aduersaretur Scopæ, parum donis cultus) partem iuniorum castigando domi continuisset. Hæc ea æstate ab Romanis, Philippoq; gesta erãt. Classis à Corcyra eiusdem principio æstatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superata, circa Scyllæum agri Hermionici Attalo regi coniuncta est. Tum vero Atheniensium ciuitas, cui odio in Philippum per metum iam diu moderata erat, id omne in auxilii præsentis spẽ effundit. nec vnquam ibi desunt linguæ promptæ ad plebem concitandã, quod genus quum in omnibus liberis ciuitatibus, tum præcipuè Athenis, vbi oratio plurimum pollet, fauore multitudinis alitur. Rogationem extemplo tulerunt, plebsque sciuit, *vt Philippi statuæ, imagines omnes, nominaque earum, item maiorum eius virilis ac muliebris sexus omnium tollerentur, delerenturque: dies festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius maiorumve eius honoris caussa instituti essent, omnia profanarentur. loca quoque in quibus positum aliquid inscriptumve honoris eius caussa fuisset, detestabilia esse, neque in iis quicquam postea poni dedicarique placere, eorum quæ in loco puro poni dedicarique fas esset, sacerdotes publicos, quotiescumque pro populo Atheniensi, sociisque & exercitibus, & classibus eorum precarentur, toties detestari, atque execrari Philippum, liberos eius, regnumque, terrestres naualesq; copias, Macedonum genus omne, nomenque.* additumque decreto: *si quis quid posteà, quod ad notam ignominiamque Philippi pertineret, ferret, id omnem populum Atheniensem iussurum, si quis contra ignominiam, prove honore eius dixisset, fecissetve: qui occidisset eum, iure cæsurum.* postremo inclusum, *vt omnia quæ aduersus Pisistraditas decreta quondam erant, eadem in Philippo seruarentur.* Athenienses quidem literis, verbisque, quibus solis valent, bellum aduersus Philippum gerebant.

XLV. Attalus, Romanique quum Piræeum primò ab Hermione petissent: paucos ibi morati dies, oneratiq; æque immodicis ad honores sociorum, ac quæ in iram aduersus hostem fuerant, Atheniensium decretis, nauigãt à Piræeo Andrum. & quum in portu, quem Gaureleon vocant, constitissent, missis qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere vrbem, quam vim experiri mallent; postquam *præsidio regio arcem teneri, nec se potestatis suæ esse* respondebant; expositis copiis, omnique apparatu vrbium expugnandarum, diuersis partibus rex & legatus Romanus ad vrbem subeunt. Plus aliquanto Græcos Romana signa, armaq; non ante visa, animique militum tam promptè succedentium muro terruere. itaque fuga extemplò in arcem facta est. vrbe hostes potiti. & in arce, quum biduum loci se magis quàm armorum fiducia tenuisset: tertio die, pacti ipsi præsidiumq;, *vt cum singulis vestimentis Delium Bœotiæ transueherentur.* Ea ab Romanis regi Attalo concessa, prædam ornamentaq; vrbis ipsi auexerunt. Attalus ne desertam haberet insulam, & Macedonum ferè omnibus, & quibusdam Andriorum vt manerent, persuasit. postea & ab Delio, qui ex pacto transuecti eo fuerant, promissis regis, quum desiderium quoq; patriæ facilius ad credendũ inclinaret animos, reuocati. Ab Andro Cithnum traiecerunt. ibi dies aliquot oppugnãda vrbe nequiquã absumpti: & quia vix operæpretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticæ is locus est) Issæorum viginti lembi classi Romanorum adiuncti sunt. ii missi ad populandos Carystiorum agros. cetera classis Geræstum, nobilem Eubœæ portum, dum à Carysto Issæi redirent, tenuit. Inde omnes velis in altum datis, maris medio præter Scyrum insulam Icum peruenere. ibi paucos dies sæuiente Borea retenti, vbi prima tranquillitas data est, Sciathum traiecere, vastatam vrbem, direptamque nuper à Philippo. Per agros palati milites frumentum, & si qua alia vsui esse ad vescendum poterant, ad naues

Andros insula capitur à Romanis.

retulere. prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci cur diriperentur. Inde Cassandream petentes, primò ad Mendin, maritimũ ciuitatis eius vicum tenuere. inde quum superato promõtorio ad ipsa mœnia vrbis circumagere classem vellent, sæua coorta tempestate propè obruti fluctibus; dispersi magna ex parte amissis armamentis in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerẽdam fuit. nam collectis in vnum nauibus, expositisque copiis aggressi vrbem, cum multis vulneribus repulsi (& erat validum ibi regium præsidium) irrito incœpto regressi Canastrum Pallenes traiecere. inde superato Toronæ promontorio, nauigantes Acanthum petiere. ibi primò ager vastatus, deinde ipsa vrbs vi capta, ac direpta. nec vltra progressi (iam enim & graues præda naues habebant) retrò, vnde venerant, Sciathum, & ab Sciatho Eubœam repetunt.

Tempestas classem Rom. propè obruit.

XLVI. Ibi relicta classe, decem nauibus expeditis sinum Maliacum intrauere, ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli. Sipyrrhicas Ætolus princeps legationis fuit; qui ad communicanda consilia Heracleam cum rege, & cũ Romano legato venit. Petitum ex fœdere ab Attalo est, vt mille milites pręstaret. tantum enim numerum bellum gerentibus aduersus Philippũ debebat. Id negatum Ætolis: quod illi quoque grauati prius essent ad populãdum Macedoniam exire, quo tempore Philippo circa Pergamum vrente sacra profanaque abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quàm cum auxilio dimissi. Apustius cum Attalo ad classem rediit. inde consultari de Oreo oppugnando cœptũ. Valida ea ciuitas & mœnibus, &, quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Coniunxerant se iis post expugnationem Andri cũ præfecto Agesimbroto, viginti Rhodiæ naues, tectæ omnes: eam classem in stationem ad Zelasium miserunt (Isthmiæ id super Demetriadem promontorium est peropportunè obiectum) vt si quid inde mouerent Macedonum naues in præsidio essent. Heraclides pręfectus regius classem ibi tenebat: magis per occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quàm aperta vi quicquã ausurus. Oreum diuersi Romani, & rex Attalus oppugnabant: Romani à maritima arce, regii aduersus vallem inter duas iacentem arces, qua & muro intersepta vrbs est. & vt loca diuersa, sic dispari modo etiam oppugnabant: Romani testudinibus & vineis, & ariete admouẽdo muris: regii balistis, catapultisque, & alio omni genere tormentorum tela ingerentes, & pondere ingenti saxa iaciebant, & cuniculos, & quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterùm non plures tantum Macedones, quàm ante tuebãtur vrbem, sed etiam præsentioribus animis, & castigationibus regis in admissa culpa, & simul minarum, simul promissionum in futurum memores, ita vt parum in expugnatione celeri spei esset. Interim & aliud agi posse ratus legatus, relictis quod satis videbatur ad opera perficienda, traiicit in proxima continentis: Larissamque (non illam in Thessalia nobilem vrbem, sed alteram, quam Cremasten vocant) subito aduentu, præter arcem, cepit. Attalus quoq; Ægeleon, nihil minus quã tale quicquam in alterius oppugnatione, vrbis timentibus, oppressit. Etiam quum opera in effectu erant circa Oreum: tum præsidiũ quod intus erat, labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque, & vulneribus confectũ. muri quoque pars ariete incusso subruta, multis iã locis prociderat. perque apertũ ruina iter nocte Romani, quodq; super portum est, in arcẽ perruperunt. Attalus luce prima, signo ex arce dato ab Romanis, & ipse vrbem inuasit, stratis magna ex parte muris: præsidium, oppidaniq; in alteram arcem perfugere, vnde biduo post deditio facta. vrbs regi, captiua corpora Romanis cessere.

Romani & Attalus cũ Ætolis de ratione belli gerendi colloquuntur.

Oreum oppugnatur à Romanis & Attalo.

Oreum capitur.

XL[illegible] Iam autumnale æquinoctium instabat: & est sinus Euboicus, quem Cœla vocant, suspectus nautis. itaq; ante hiemales motus euadere cupientes, Piræeum, vnde profecti ad bellum erant, repetunt. Apustius triginta nauibus ibi relictis, super Maleam nauigat Corcyram. regem spacium initiorum Cereris, vt sacris interesset, tenuit. secundum initia & ipse in Asiam se recepit, Agesimbroto & Rhodiis domum remissis. Hæc ea æstate terra marique aduersus Philippum, sociosq; eius à consule & legato Romanis, adiuuantibus rege Attalo & Rhodiis gesta. Consul alter C. Aurelius ad confectum bellũ quum in prouinciam venisset, haud clam tulit iram aduersus prætorẽ, quod absente se rem gessisset. misso igitur eo in Etruriam, ipse in agrum hostiũ legiones induxit: populandoq; cum præda maiore, quam gloria bellum gessit. L. Furius, simul quod in Etruria nihil erat rei quod gereret, simul Gallico triumpho imminens, quem absente consule irato atque inuidente facilius impetrari posse ratus, Romam inopinatò quum venisset, senatum in æde Bellonæ habuit: expositisque rebus gestis, *vt triumphanti sibi in vrbem inuehi liceret*, petit.

X[illegible] Apud magnam partem senatus, & magnitudine rerum gestarũ valebat, & gratia. maiores natu negabãt triumphum: & *quod alieno exercitu rem gessisset, & quod prouinciam reliquisset auiditate rapiendi occasionem triumphi: id vero eum nullo exemplo fecisse.* consulares præcipuè *exspectandum fuisse consulem dicebant. potuisse enim castris prope vrbem positis, tutanda colonia, ita vt acie non decerneret, in aduentum eius rem extrahere. & quod prætor non fecisset, senatui faciendum esse. consulem exspectarent: vbi coram disceptantes consulem & prætorem audissent, verius de caussa existimaturos esse.* Magna pars senatus nihil præter res gestas, & *an in magistratu suisq; auspiciis gessisset, censebant spectare senatum debere. Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohibendos Gallicos tumultus opposita fuissent, quum vna direpta & incensa esset, traiecturumq; id incendium velut ex continentibus*

uentibus tectis in alteram tam propinquam coloniam esset, quid tandem prætori faciendum fuisse? nam si sine consule geri nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum prætori dederit: (potuisse enim, si non cum prætoris, sed consulis exercitu rem geri voluerit: ita finire Senatusconsultum, ne per prætorem, sed per consulem gereretur:) aut consulem, qui nō, quum exercitum ex Etruria transire in Galliam iussisset: ipse Arimini occurrerit, vt bello interesset, quod sine eo geri fas non esset. Non exspectare belli tempora moras, & dilationes imperatorum. & pugnandum esse interdum, non quia velis, sed quia hostis cogat. pugnā ipsam, euentumq; pugnæ spectari oportere. fusos cæsosque hosteis: castra capta ac direpta coloniam liberatā obsidione: alterius coloniæ captiuos recuperatos, restitutosq; suis: debellatum vno prœlio esse. non homines tantum ea victoria lætatos, sed Diis quoq; immortalibus per triduum supplicationes habitas: quod bene ac feliciter, non quod malè ac temere Respublica à L. Furio prætore gesta esset, data fato etiam quodam Furiæ genti Gallica bella. Huius generis orationibus ipsius amicorūque, victa est præsentis gratia prætoris absentis consulis maiestas: triumphumque frequentes L. Furio decreuerunt. Triumphauit de Gallis in magistratu L. Furius prætor. In ærarium tulit * trecenta viginti millia æris, * argenti centum septuaginta millia pondo, neque captiui vlli ante currum ducti; neque spolia prælata, neque milites secuti. omnia præter victoriam, penes consulem esse apparebat. Ludi deinde à P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa vouerat, magno apparatu facti. Et de agris militum eius decretū, *vt quot quisq; eorum annos in Hispania aut in Africa militasset, in singulos annos bina iugera acciperet. eum agrum decemuiri assignarent.* Triumuiri inde creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Annibalis attenuatæ vires eius coloniæ erant: C. Terentius Varro, L. Quintius Flamini⁹, P. Cornelius, Cn. F. Scipio. hi colonos Venusiam adscripserunt. Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hispaniam obtinebat, magnum hostiū exercitum in agro Sedetano fudit. quindecim millia Hispanorum eo prœlio dicuntur cæsa, signa militaria capta octo & septuaginta. C. Aurelius consul, quum ex prouincia Romam comitiorum caussa venisset, non id quod animis præceperant, questus est, *non exspectatum se ab senatu, neq; disceptandi cum prætore consuli potestatem factam: sed ita triumphum decreuisse senatū, vt nullius, nisi eius qui triumphaturus esset, haud eorum qui bello interfuissent, verba audiret. Maiores ideo instituisse vt legati, tribuni militum, centuriones, milites denique triumpho adessent, vt veritas rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur, publice videretur. ecquem ex eo exercitu, qui cum Gallis pugnauerit, si non militem, lixam saltem fuisse; quem percunctari posset senatus, quid veri prætor vanive referret?* Comitiis deinde diem indixit, quibus creati sunt consules L. Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. prætores inde facti L. Quintius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius Tappulus, Cn. Bæbius Tamphilus. Annona quoque eo anno peruilis fuit. frumēti vim magnam ex Africa aduectam ædiles curules M. Claudius Marcellus, & Sex. Ælius Pætus * binis æris in modios populo diuiserūt: & ludos Romanos magno apparatu fecerunt: diem vnum instaurarunt: signa ænea quinque ex mulctaticio argento in ærario posuerunt. Plebeii ludi ab ædilibus L. Terentio Massa & Cn. Bæbio Tamphilo, quem prætorem designauerant, ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatriduū in foro, mortis M. Valerii Læuini caussa à P. & M. filiis eius facti: & munus gladiatorium datum ab iis. paria quinque & viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta decemuir sacrorum mortuus: in eius locum Manius Acilius Glabrio suffectus. Comitiis ædiles curules creati sunt forte ambo, qui statim occipere magistratum non possent. nam C. Cornelius Cethegus absens creatus erat, quum Hispaniā obtineret prouinciam: C. Valerius Flaccus, quem præsentem crearant, quia flamen Dialis erat, iurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, *vt legibus soluerentur*: senatus decreuit, *vt si ædilis qui pro se iuraret, arbitratu consulum daret*: consules *si eis videretur, cum tribunis plebis agerent, vti ad plebem ferrent*. Datus qui iuraret pro fratre, L. Valerius sciuit, *vt perinde esset, ac si ipse ædilis iurasset*. Et de altero ædile plebiscitum est factum, rogantibus tribunis, quos duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, vt C. Cornelius ædilis curulis ad magistratum gerendum veniret, & L. Manlius Acidinus decederet de prouincia multos post annos. plebes Cn. Cornelio Letulo, & L. Stertinio proconsulibus imperium esse in Hispania iussit.

Marginal notes: (A. V. C. 551.) L. * Vno ferè solido Turonensi. Ludi funebres. In leges iurabant magistratū gesturi.

EPITOME LIBRI XXXII.

Complura prodigia ex diuersis regionibus nunciata referuntur: inter quæ, in Macedonia in puppi longæ nauis lauream esse natam. T. Quintius Flamininus consul aduersus Philippum feliciter pugnauit in faucibus Epiri, fugatumq; coegit in regnum reuerti. Ipse Thessaliam, quæ est vicina Macedoniæ, sociis Ætolis & Athamanibus, vexauit. L. Quintius Flamininus consulis frater nauali prœlio, Attalo rege & Rhodiis adiuuantibus, Eubœam & maritimam oram cepit. Achæi in amicitiam recepti sunt. Coniurati seruorum facta de soluendis Carthaginiensibus obsidibus oppressa est. Prætorū numerus ampliatus est, vt seni crearentur. Cornelius Cethegus consul Gallos Insubres prœlio fudit. Cum Lacedæmoniis, & tyranno eorum Nabide amicitia iuncta est. Præterea expugnationes vrbium in Macedonia referuntur.

CONSV-

I. *Prouinciarum sortitio.*

CONSVLES, prætoresq; quum Idibus Martiis magistratum inissent, prouincias sortiti sunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Macedonia: prætoribus, L. Quintio vrbana, Cn. Bæbio Ariminum, L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia euenit. Lentulus consul nouas legiones scribere iussus: Villius à P. Sulpicio exercitum accipere. in supplementum eius quantum militũ videretur, vt scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones, quas C. Aurelius consul habuisset, ita decretæ, vt retineret eas, donec cõsul nouo cum exercitu succederet. in Galliam vbi is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur, præter quinq; millia sociũm. his obtineri circa Ariminum prouinciã satis esse. Prorogato imperio prætoribus prioris anni: Cn. Sergio, vt militibus qui in Hispania, Sicilia, Sardinia stipẽdia per multos annos fecissent, agrum assignandum curaret: Q. Minucio, vt in Brutiis idem de coniurationibus quæstiones, quas prætor cum fide curaque exercuisset, perficeret: & eos, quos sacrilegii cõpertos in vinculis Romã misisset, Locros mitteret ad supplicium: quæq; sublata ex delubro Proserpinæ essent, reponẽda cum piaculis curaret. Feriæ Latinæ Pontificũ decreto instauratæ sunt: quod legati ab Ardea questi in senatu erant, *sibi in monte Albano Latinis carnem, vt assolet, datam non esse.* Abs Suessa nunciatum est,

Prodigia.

duas portas, quodque inter eas muri erat, de cœlo tactum: & Formiani legati, ædem Iouis: item Ostienses, ædem Iouis: & Veliterni, Apollinis & Sangi ædes: & in Herculis æde capillum enatum: & ex Brutiis ab Q. Minucio proprætore scriptum, equuleum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos tres cum ternis pedibus natos esse. inde à P. Sulpicio proconsule ex Macedonia literæ allatæ, in quibus inter cetera scriptum erat, *lauream in puppi nauis longæ enatam.* Priorum prodigiorum caussa senatus censuerat, *vt consul maioribus hostiis quibus Diis videretur, sacrificaret.* ob hoc vnum prodigium aruspices in senatum vocati, atque ex responso eorum supplicatio populo in diem vnum edicta, & ad omnia puluinaria res diuinæ factæ.

Carthaginienses stipendium Romam aduehunt.

Carthaginienses eo anno argentum in stipendium impositum primum Romam aduexerũt. id quia *probum non esse* quæstores renunciauerant, experientibusque pars quarta decocta erat, pecunia Romæ mutua sumpta, intertrimentum argenti suppleuerunt. Petentibus deinde, vt si iam videretur senatui, obsides sibi redderentur, centum redditi obsides. de ceteris, si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui non reddebantur obsides, *vt ab Norba, vbi parum commode essent, alio traducerentur,* concessum vt Signiam & Ferentinum transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præfectus Gadeis mitteretur aduersus, quod iis in fidem populi Romani venientibus, cum L. Marcio Septimo conuenisset. Et Narniensium legatis, querentibus *ad numerum sibi colonos non esse, & immistos quosdam non sui generis pro colonis se gerere,* earum rerum caussa triumuiros creare L. Cornelius consul iussus. creati P. & Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cognomen) & Cornelius Lentulus. quod Narniensibus datum erat, vt colonorum numerus augeretur, id Cossani petentes non impetrauerunt.

III. *Seditio exercitus Romani.*

Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, cõsules in prouincias profecti. P. Villium, in Macedoniam quum venisset, atrox seditio militũ iam ante irritata, nec satis in principio compressa excepit. duo millia ea militum fuere, quæ ex Africa post deuictum Annibalem in Siciliam, inde anno ferè in Macedoniam pro voluntariis transportata erant. id voluntate factum negabant: *ab tribunis recusantes in naues impositos. sed vtcumq; seu inuita, seu suscepta foret militia: & eam exhaustam, & finem aliquem militandi fieri æquum esse. multis annis sese Italiam non vidisse, consenuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia: confectos iam se labore & opere, exsangues tot acceptis vulneribus esse.* Consul *caussam postulandæ missionis probabilem, si modestè peteretur,* videri dixit: *seditionis nec eam, nec vllam aliam satis iustam caussam esse. itaque si manere ad signa, & dicto parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum. modestia facilius quam pertinacia quod velint imperaturos.*

Thaumacos gnauiter oppugnat Philippus.

Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat aggeribus, vineisque: & iam arietem muris admoturus erat. ceterùm incœpto absistere eum coegit subitus Ætolorum aduentus, qui Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia ingressi, nec die nec nocte finem vllum erumpendi, nunc in stationes, nunc in opera Macedonum faciebant. & adiuuabat eos natura ipsa loci. namque Thaumaci à Pylis, sinuque Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt, ipsis faucibus imminentes, quam Cœlen vocant. Thessaliæque transeunti confragosa loca, implicatasque flexibus vallium vias. vbi ventum ad hanc vrbem est, repentè velut maris vasti, sic immensa panditur planities, vt subiectos campos terminare oculis haud facilè queas. ab eo miraculo *Thaumaci* appellati. nec altitudine solum tuta vrbs, sed quod saxo vndique abscisso rupibus imposita est. Hæ difficultates, & quod haud satis dignum tanti laboris periculique precium erat, vt absisteret incœpto Philippus, effecerunt. hiems quoque iam instabat, quum inde abscessit, & in Macedoniã in hiberna copias reduxit.

V. *Philippus ...*

Ibi ceteri quidẽ, data quantacunque quiete temporis, simul animos, corporaque remiserant. Philippum, quantum ab assiduis laboribus itinerũ pugnarumque laxauerat animum, tanto magis intentum in vniuersum euentum belli curæ angunt: non hostes modo timentem, qui terra marique vrgebant, sed nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne & illi ad spem amicitiæ Romanorum deficerent, & Macedonas ipsos cupido nouandi res caperet. itaq; & in

& in Achaiam legatos misit, simul qui iusiurādum (ita enim pepigerant *quotannis iuraturos in verba Philippi*) exigerent: simul qui redderent Achæis Orchomenon, & Heream, & Triphyliam: Illis *Alipheram contendentibus, numquam eam vrbem fuisse ex Triphylia, sed sibi debere restitui: quia vna esset ex iis quæ ad condendam Megalopolim ex concilio Arcadum contributæ forent.* Et cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat. Macedonum animos sibi conciliauit cum Heraclide. nam quum eum maximæ inuidię sibi esse cerneret multis criminibus oneratum, in vincula coniecit, ingenti populariū gaudio. Bellum, si quando vnquam ante alias, cum magna cura apparauit, exercuitque in armis & Macedonas & mercenarios milites: principioque veris cum Athenagora, omnia externa auxilia, quodque leuis armaturæ erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quę ad Antigoniam fauces sunt (Sthena vocant Græci) misit. ipse post paucis diebus grauiore secutus agmine, quum situm omnem regionis adspexisset, maximè idoneum ad muniendum locum credidit esse, præter amnem Aoum. is inter montes, quorum alterum Æropum, alterum Asnaum incolæ vocant, angusta valle fluit, iter exiguum super ripam præbens: Asnaum Athenagoram cum leui armatura tenere ac communire iubet: ipse in Æropo posuit castra. qua abscissæ rupes erant, statio paucorum armatorum tenebat: quæ minus tuta erant, alia fossis, alia vallis, alia turribus muniebat. magna tormentorum etiam vis (vt missilibus procul arcerent hostem) idoneis locis disposita est. tabernaculum regium pro vallo in conspecto maximè tumulo, vt terrorem hostibus, suisque spem ex fiducia faceret, positū. Consul per Charopum Epirotem certior factus, quos saltus cum exercitu insedisset rex, & ipse quum Corcyræ hibernasset, vere primo in continentem tralatus, ad hostem ducere pergit. quinq; millia fermè ab regiis castris quum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus ad speculanda loca, postero die concilium habuit, *vtrum per insessum ab hoste saltum, quamquam labor ingens, periculumq́; proponeretur, transitum tentaret: an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intrauerat, circumduceret copias.* Hoc consilium per multos dies agitanti nuncius venit: *T. Quintium consulem factum, sortitumq́; prouinciam Macedoniam, maturato itinere iam Corcyram traiecisse.* Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequierit, omnibus à rege insessis, secutum vallem, per quam mediam fertur Aous amnis: ponte raptim facto in ripam, in qua erant castra regia transgressum, acie conflixisse: fusum, fugatumque regem, castris exutum: duodecim millia hostium eo prœlio cæsa, capta duo millia & ducentos: & signa militaria centum triginta & duo, equos ducentos triginta. ædem etiam Ioui in prœlio votam, *si res prosperè gesta esset.* Ceteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile à Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quintium accepisse tradunt.

VII. Dum hæc in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribus creandis habuit. multis claris petentibus viris creati censores P. Cornelius Scipio African⁹, & P. Ælius Pætus. hi magna inter se concordia, & senatum sine vllius nota legerūt: & portoria venalium Capuæ, Puteolisque, item castrorum portorium, quo in loco nunc oppidū est, fruēdum locarunt: colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, & sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedēs, prohibitus à M. Porcio Læca tribuno plebis, ne ouans rediret, quum à senatu impetrasset, priuatus vrbem ingrediens * mille ducenta pondo argenti, * triginta pondo fermè auri in ærarium tulit.

*Val. [illegible] coron.
*Val. [illegible] coron.

Eodē anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio consule anni prioris prouinciam Galliam acceperat, temerè ingressus Gallorum Insubrium fines propè cum toto exercitu est circumuentus, supra sex millia & sexcentos milites amisit.

Cn. Bæbius à Gallis circumuentus.

tanta ex eo bello, quod iam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulū consulem ab vrbe exciuit. qui vt in prouinciā venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitū *prouincia decedere, atq; abire Romam iussit.* neque ipse consul memorabile quicquam gessit: comitiorum caussa Romam reuocatus; quæ ipsa per M. Fuluium, & Manium Curium tribunos plebis impediebantur: quod T. Quintium Flamininum consulatum ex quæstura petere nō patiebantur. *Iam ædilitatem, præturamq́; fastidiri: nec, per honorum gradus documentum sui dantes, nobiles homines tendere ad consulatum, sed transcendēdo media, summa imis continuare.* Res ex campestri certamine in senatū venit. Patres censuerunt, *qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi quem velit, potestatem fieri æquum esse.* in auctoritate Patrum fuere tribuni. creati consules Sex. Ælius Pætus, & T. Quintius Flamininus.

(A. V. C. IↃLII.)

Inde Prætorū comitia habita. creati L. Cornelius Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Heluius, qui ædiles plebis fuerant. ab iis ludi plebeii instaurati. & epulum Iouis fuit ludorum caussa. Et ab ædilibus curulibus C. Valerio Flacco flamine Diali, & C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. Sulpicius, & L. Galba pontifices eo anno mortui sunt. in eorum locum M. Æmilius Lepidus, & Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

VIII. Sex. Ælius Pætus, T. Quintius Flamininus consules magistratu inito senatum in Capitolio quum habuissent, decreuerunt Patres, *vt prouincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se, sortirenturve: vtri eorum Macedonia euenisset, in supplemētum legionum tria militum*

Romanorum scriberet, & trecentos equites: item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites. Alteri consuli nouus omnis exercitus decretus. L. Lentulo prioris anni consuli prorogatum imperium est: *vetitusque, aut ipse prouincia decedere prius, aut veterem exercitum deducere, quam cum legionibus nouis consul venisset.*

Prouinciarum sortitio.

Sortiti consules prouincias. Ælio Italia, Quintio Macedonia euenit. Prætores, L. Cornelius Merula vrbanã, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam, C. Heluius Galliam est sortitus. Delectus inde haberi est cœptus. nam preter consulares exercitus pretores quoque iussi scribere milites erant. Marcello in Siciliam quatuor millia peditum socium Latini nominis, & trecentos equites: Catoni in Sardiniam ex eodem genere militũ tria millia peditum, ducentos equites: ita vt prætores ambo quum in prouincias venissent, veteres dimitterent pedites, equitesque.

Attalus auxilium petit aduersus Antiochũ.

Attali deinde regis legatos in senatum consules introduxerunt. *Hi regem classe sua, copiisque omnibus terra marique Romanam rem iuuare, quæque imperarent Romani consules, impigrè atque obedienter ad eam diem fecisse.* quum exposuissent, *vereri dixerunt, ne id præstari ei per Antiochum regem vltra non liceret. vacuum namque præsidiis naualibus, terrestribusque regnum Attali Antiochum inuasisse. itaque Attalum orare Patres conscriptos, si sua classe, suaque opera vti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium ad regnum eius tutandum: si id nollent, ipsum ad sua defendenda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur.* Senatus legatis ita responderi iussit, *Quod rex Attalus classe, copiisque aliis duces Romanos iuuisset, id gratum senatui esse. auxilia nec ipsos missuros Attalo aduersus Antiochum, socium & amicum populi Romani: nec Attali auxilia retenturos vltra quam regi commodum esset. Semper populum Romanum alienis rebus arbitrio alieno vsum: & principium & finem in potestate ipsorum, qui ope sua velint adiutos Romanos esse. Legatos ad Antiochum missuros, qui nuncient, Attali, nauiumque eius & militum opera aduersus Philippum communem hostem vti populum Romanum: gratum eum facturum senatui, si regno Attali abstineat, belloque absistat. æquum esse, socios & amicos populi Romani reges, inter se quoque ipsos pacem seruare.*

IX.

Consulem T. Quintium, ita habito delectu, vt eos fere legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent spectatę virtutis milites, properantem in prouinciam

Prodigia.

prodigia nunciata, atque eorum procuratio, Romæ retinuerunt. De cœlo tacta erant, via publica Veiis, forum & ædes Iouis Lanuuii: Herculis ædes Ardeæ, Capuæ murus & turres, & ædes quæ Alba dicitur. cœlũ ardere visum erat Arretii. terra Velitris trium iugerum spacio cauerna ingenti desederat. Suessę Auruncæ nunciabant agnum cum duobus capitibus natum: & Sinuessæ porcum humano capite. Eorum prodigiorũ caussa supplicatio vnum diem habita. & consules rebus diuinis operam dederũt: placatisque Diis profecti in prouincias sunt: Ælius cum C. Heluio prætore in Galliã; exercitumque ab L. Lentulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit: ipse nouis legionibus, quas secum adduxerat, bellũ gesturus: neque memorabilis rei quicquam gessit. Et T. Quintius alter consul maturius, quam priores soliti erant consules à Brundusio quũ transmisisset, Corcyram tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. à Corcyra in proxima Epiri quinqueremi traiecit: & in castra Romana magnis itineribus contendit, inde Villio dimisso paucos moratus dies dum se copiæ à Corcyra assequerentur. concilium habuit, *vtrum recto itinere per castra hostium viam facere conaretur: an ne tentata quidem re tanti laboris ac periculi, per Dassaretios potius Lycumque tuto circuitu Macedoniam intraret.* vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, quum à mari longius recessisset, misso è manibus hoste, si (quod antea fecerat) solitudinibus siluisque se tutari rex voluisset: sine vllo effectu æstas extraheretur. Vtcumque esset igitur, illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. sed magis fieri id placebat, quam quomodo id fieret, satis expediebat: diesque quadraginta sine vllo conatu sedentes in conspectu hostium absumpserant. Inde spes data Philippo est, per Epirotarũ gentem tentandæ pacis. habitoque concilio delecti ad eam rem agendam, Pausanias prætor, & Alexander magister equitum. consulem & regẽ, vbi in arctissimas ripas Aous cogitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatorum consulis erat, *præsidia ex ciuitatibus rex deduceret: iis, quorum agros, vrbesque populatus esset, redderet res, quæ comparerent: ceterorum æquo arbitrio æstimatio fieret.* Philippus *aliam aliarum ciuitatum conditionem esse respondit, quas ipse cepisset, eas liberaturum. quæ sibi traditæ à maioribus essent, earum hereditaria ac iusta possessione nõ excessurum. si quas quererentur belli clades eæ ciuitates, cum quibus bellatum foret: arbitrio quo vellent populorum, cum quibus pax vtrisque fuisset, se vsurum.* Consul *nihil ad id quidem arbitrio aut iudice opus esse* dicere: *cui enim non apparere, ab eo qui prior arma intulisset, iniuriam ortam? nec Philippum ab vllis bello lacessitum, priorẽ vim omnibus fecisse.* Inde quum ageretur, quæ ciuitates liberãdæ essent, Thessalos primos omnium nominauit consul. ad id vero adeo accensus indignatione est rex, vt exclamaret, *Quid victo grauius imperares T. Quinti?* atque ita se ex colloquio proripuit. & temperatum ægrè est, quin missilibus quia dirempti medio amne fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per excursiones ab stationibus primo in planitie satis ad id patenti multa leuia commissa prœlia sunt: deinde recipientibus se regiis in arcta & confragosa loca, auiditate accensi certaminis eo quoque Romani penetrauere. pro his ordo, & militaris disciplina, & genus armorum erat, aptũ vrgendis regiis: pro hoste loca, & catapultæ balistæque in omnibus propè rupibus, quasi in muris dispositæ. Multis hinc atque illinc vulneribus acceptis, quum etiam, vt in prœlio iusto, aliquot cecidis-

Co Ro Ph coll

It su Pi le li.

cecidissent, nox pugnæ finem fecit. Quum in hoc statu res esset, pastor quidam à Charopo principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. Is *se in eo saltu, qui regiis tunc oneratus castris erat, armentum pascere ait: omnes montium eorum anfractus callesque nosse. Si secum aliquot mittere velit, non iniquo, nec perdifficili aditu supra caput hostium deducturum.* hæc, Charopus renunciari iubet, *ita crederet, vt suæ potius omnia, quàm illius potestatis essent.* Quum magis vellet credere quam auderet consul, mistumque gaudio ac metu animum gereret, auctoritate motus Charopi, experiri spem oblatā statuit: & vt auerteret rem à suspicione, biduo insequenti lacessere hostē, dispositis ab omni parte copiis, succedentibusque integris in locis defessorum, non destitit. quatuor millia inde lecta peditum: & trecentos equites tribuno militum tradit. equites, quoad loca patiantur, ducere iubet: vbi ad inuia equiti ventum sit, in planitie aliqua locari equitatum. pedites qua dux monstraret viam, ire: vbi, vt polliceatur, super caput hostium peruentum sit, fumo dare signum: nec ante clamorem tollere quàm ab se signo accepto pugnam cœptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri iubet (& pernox forte luna erat) interdiu cibi, quietisq; sumeret tempus. ducem promissis ingentibus oneratum, si fides extet, vinctum tamen tribuno tradidit. His copiis ita dimissis, eo intentius Romanus vndique instat capere stationes. Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani cepisse, ac tenere se fumo significarent: tum verò trifariam diuisis copiis consul valle media cum militum robore succedit: cornua dextra læuaque admouet castris. nec segnius hostes obuiā eunt: & dum auiditate certaminis prouecti extra munitiones pugnant, haud paulò superior est Romanus miles & virtute & scientia, & armorum genere. Posteaquam multis vulneratis interfectisque recepere se regii in loca aut munimento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temerè in loca iniqua, nec faciles ad receptum angustias progressos. neq; impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor primum à tergo auditus, dein pugna etiā cœpta, amentes repentino terrore regios fecisset. Pars in fugā effusi sunt: pars quia magis locus fugæ deerat, quā quod animi satis esset ad pugnam, quū substitissent: ab hoste & à fronte & à tergo vrgente circumuenti sunt. Deleri totus exercitus potuit, si fugientes persecuti victores essent: sed equitem angustiæ locorumque asperitas, peditem armorum grauitas impediit. Rex primò effuse ac sine respectu fugit: dein quinque millium spacium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, suspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumulo quodam, dimisitque suos per omnia iuga, vallesque, qui palatos in vnum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis. cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in vnum quum conuenisset, frequenti agmine petunt Thessaliam. Romani quoad tutum fuit insecuti, cædentes, spoliantesque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt: atque ea nocte in suis castris manserunt. Postero die consul per ipsas angustias, qua se inter valles flumen insinuat, hostem sequitur. Rex primo die ad castra Pyrrhi peruenit. locus quem ita vocant, est in Triphylia terra Melotidis. inde postero die ingenti itinere agminis (& metus vrgebat) in montem Lingon perrexit. ipsi mōtes Epiri sunt, interiecti Macedoniæ, Thessaliæque: latus quod vergit in Thessaliam, oriens spectat: septentrio à Macedonia obiicitur. vestiti frequentibus siluis sunt, iuga summa campos patentes aquasque perennes habent. Ibi statiuis rex per aliquot dies habitis, fluctuatus animo est, *vtrum protinus in regnum se reciperet, an reuerti in Thessaliam præstaret.* inclinauit sententia, suum in Thessaliam agmen dimitteret: Triccamque proximis limitibus petit: inde obuias vrbes raptim peragrauit: homines, qui sequi possent, sedibus exciebat: oppida incendebat: rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat: cetera militis præda erat. nec quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam fuit, quam quæ ab sociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, sed è terra mox futura hostium, corpora saltem eripere sociorum volebat. ita euastata sunt oppida, Phacium, Iresiæ, Euhydrium, Eretria, Palæphatus. Pheras quum peteret exclusus: quia res egebat mora, si expugnare vellet, ne tempus erat: omisso incœpto, in Macedoniam transcendit. nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. qui audito prœlio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius euastatis circa Sperchias & Macran (quam vocant) Comē, transgressi inde in Thessaliam Cymines & Angeas primo impetu potiti sunt. à Metropoli dum vastant agros, concursu oppidanorum ad tuenda mœnia facto, repulsi sunt. Callithera inde aggressi similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt: compulsisque intra mœnia qui eruperant. contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Theuma inde, & Calathana vicos expugnant, diripiuntque. Acharras per deditionem receperunt. Xyniæ simili metu à cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus suis extorre agmen in præsidium incidit, quod Athamanum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur: incondita inermisque multitudo, mista imbelli turba, ab armatis cæsa est. Xyniæ desertæ diripiuntur. Cyphara inde Ætoli capiunt, opportunè Dolopiæ imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta. Nec Aminander atque Athamanes post famam prosperæ pugnæ Romanorum quieuerunt. Ceterum Aminãder, quia suo militi parum fidebat, petito ab consule modico præsidio, quum Gomphos peteret oppidum protinus nomine Pheceam, situm

XIII.

Ætoli fines Thessaliæ populantur.

XIV.

Etiam Aminander & Athamanes.

situm iter Gomphos, faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. inde Gomphos adortus, & per aliquot dies summa vi vrbem tuentes, quum scalas ad mœnia erexisset, eodem metu perpulit ad deditionem. Hæc deditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. dedidère deinceps sese, qui Argenta, quique Pherinum, & Thimarum, & Lisinas, & Stimonem, & Lamplum habent, aliaque castella iuxta ignobilia. Dum Athamanes Ætolique summoto Macedonum metu, in aliena victoria suam prædam faciunt: Thessaliaq; à tribus simul exercitibus, incerta quem hostem, quem vè socium crederet, vastatur: consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in regionem Epiri transgressus, etsi probe scit cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ fauissent: tamen quia ab satisfaciendi quoque cura imperata enixè facere videt, ex præsenti eos potius, quam ex præterito æstimat habitu, & ipsa facilitate veniæ animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nunciis Corcyram, vt onerariæ naues in sinum venirent Ambracium: ipse progressus modicis itineribus, quarto die in monte Cercetio posuit castra; eodem Aminandro cum suis auxiliis accito; non tam virium eius egens, quam vt duces in Thessaliam haberet. ab eodem consilio, & plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia accepti.

XV. *Phaleriam expugnat consul.* Primam vrbium Thessaliæ Phaleriam est aggressus. duo millia Macedonum in præsidio habebat. qui primo summa vi restiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant. sed oppugnatio continua non die non nocte remissa; quum consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si primi vim Romanam non sustinuissent, vicit pertinaciam Macedonum. Capta Phaleria, legati à Metropoli & à Piera dedentes vrbes venerunt, venia eisdem petentibus datur. Phaleria incensa ac direpta est. Inde Æginium petit. quem locum quum vel modico præsidio tutum, ac prope inexpugnabilem vidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis, ad Gomphorum regionem agmē vertit. digressusq; in campos Thessaliæ, quum iam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum pepercerat agris: explorato ante, *vtrum Leucadem, ac sinum Ambracium onerariæ tenuissent*; frumentatum Ambraciam inuicem cohortes misit. & est iter à Gomphis Ambraciam, sicut impeditum ac difficile, ita spatio perbreui. intra paucos itaque dies, transuectis à mari commeatibus, repleta omni rerum copia sunt castra. Inde ad Rhagen est profectus. decem ferme millia à Larissa abest. ex Perræbia oriundi sunt: sita est vrbs super Peneum amnem. Nihil trepidauère Thessali ad primū aduentum Romanorum. *Philippi intra Tempe statiua.* Et Philippus sicut in Thessaliam ipse progredi non audebat, ita intra Tempe statiuis positis, vt quisq; locus ab hoste tentabatur, præsidia per occasiones submittebat.

XVI. Sub idem ferè tempus, quo consul aduersus Philippum primum in Epiri faucibus castra posuit, & L. Quintius frater consulis, cui classis cura, maritimæque oræ imperium mandatum ab senatu erat, cum duobus quinqueremibus Corcyram transuectus, postquam profectam inde classem audiuit, nihil morandum ratus, quum ad Zamam Insulam assecutus esset, dimisso L. Apustio, cui successerat: tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque remulco nauibus, quæ cum commeatu sequebantur, peruenit. A Malea, iussis ceteris quantum maximè possent maturatè sequi, ipse tribus quinqueremibus expeditis Piræeum præcepit, accepitque naues ibi relictas ab L. Apustio legato ad præsidium Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asia classes profectæ, vna cum Attalo rege: (eæ quatuor & viginti quinqueremes erat) Rhodia altera viginti nauium tectarum. Agesimbrotus præerat. hæ circa Andrum Insulam classes coniunctæ, Eubœā inde exiguo distantem freto traiecerunt. Carystiorum primum agros vastarunt: deinde vbi Carystus præsidio à Chalcide raptim misso, firma visa est, ad Eretriā accesserunt. Eodem & L. Quintius cum iis nauibus quæ Piræei fuerant, Attali regis aduentu audito venit, iussitque, *vt quæ ex sua classe venissent naues, Eubœam peterent*. Eretria summa vi oppugnabatur: nam & trium iunctarum classium naues omnis generis tormenta, machinasque ad vrbium excidia secum portabant: & agri affatim materiæ præbebant ad noua molienda opera. Oppidani primò haud impigrè tuebantur mœnia: deinde fessi vulneratiq; aliquot, quum & muri partem euersam operibus hostium cernerent, ad deditionē inclinarunt. sed præsidiū erat Macedonum, quos non minus quā Romanos metuebant: & Philocles regius præfectus à Chalcide nuncios mittebat, *se in tempore affuturum, si sustinerent obsidionem.* Hæc mista metu spes vltra quam vellent, aut quam possent, trahere eos tempus cogebat. deinde posteaquam Philoclem repulsum, trepidantemq; refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplò ad Attalum veniam, fidemq; eius petentes miserunt. Dum in spem pacis intenti, segnius munera belli obeunt: & ea modo parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas opponunt: Quintius noctu ab ea parte, quæ minimè suspecta erat, impetu facto, scalis vrbem cepit. oppidanorum omnis multitudo cum coniugibus ac liberis in arcē confugit: deinde in deditionem venit. pecuniæ auriq; & argenti haud sane multum fuit: signa, tabulæ priscæ artis, ornamentaq; eius generis plura, quam pro vrbis magnitudine, aut opib. ceteris inuenta. Carystus inde repetita, vnde priusquam è nauib9 copiæ exponerentur, omnis multitudo vrbe deserta in arcem confugit. inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est: Macedonibus * trecenti nummi in capita statutum est precium: & vt armis traditis abirent.

Hac

Hac summa redempti, in Bœotiam inermes traiecti. Nauales copiæ duabus claris vrbibus Eubœæ intra dies paucos captis, circumuectæ Sunium Atticæ terræ promontorium, Cenchreas Corinthiorum emporium petierunt. Consul interim omnium spe longiorem atrocioremque oppugnationem habuit: & ea, qua minimum credidisset, resistebant hostes. nam *omnem laborem in muro diruendo crediderat fore: si aditum armatis in vrbem patefecisset, fugam inde cædemque hostium fore, qualis captis vrbibus fieri solet.* ceterum posteaquam parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in vrbem armati: illud principium velut noui atque integri laboris fuit. nam Macedones, qui in præsidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & virtute, quàm mœnibus vrbem tuerentur: conferti pluribus introrsus ordinibus acie firmata. quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id consul ægrè passus, *nec eam ignominiam ad vnius modò expugnandæ moram vrbis, sed ad summam vniuersi belli pertinere ratus*, quod *ex momentis paruarum plerumque rerum penderet:* purgato loco, qui strage semiruti muri cumulatus erat, turrim ingentis altitudinis, magnam vim armatorum multiplici tabulato portantem promouit: & cohortes inuicem sub signa, quæ cuneum Macedonum (phalangem ipsi vocant) si possent, vi perrumperent, emittebat. Sed ad loca angusta, haud latè patente interuallo diruti muri, genus armorum pugnæque hosti aptius erat. vbi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones obiecissent, velut in constructam densitate clypeorum testudinem, Romani pilis nequiquam emissis quum strinxissent gladios: neque congredi propius, neque præcidere hastas poterant: & si quam incidissent aut præfregissent, hastile fragmento ipso acuto inter spicula integrarum hastarum velut vallum explebat. ad hoc & muri pars adhuc integra vtraque tuta præstabat latera: nec ex longo spatio aut cedendum, aut impetus faciendus erat: quæ res turbare ordines solet. accessit etiam fortuita res ad animos eorum firmandos. nam quum turris per aggerem parum densati soli ageretur, tota vna in altiorem orbitam depressa ita turrim inclinauit, vt speciem ruentis hostibus trepidationemque insanam superstantibus armatis præbuerit. Quum parum quicquam succederet, consul minimè æquo animo comparationem militum generis armorumque fieri patiebatur: simul nec maturam expugnandi spem, nec rationem procul à mari, & in euastatis belli cladibus locis, hibernandi vllam cernebat. itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque Ætoliæ ora portus erat, qui simul & omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet; & tecta ad hibernandum legionibus præberet; Anticyra in Phocide in Corinthium versa sinum, ad id opportunissime sita visa; quia nec procul Thessalia, hostiumque locis aberant: & ex aduerso Peloponnesum exiguo maris spatio diuisam; ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem & Bœotiam habebant. Phocidis primo impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum in oppugnando præbuit moræ. Ambrysus inde, Hyampolisque receptæ. Daulis, quia in tumulo excelso sita est, nec scalis nec operibus capi poterat. lacessendo missilibus eos quæ in præsidio erant, quum ad excursiones elicuissent, refugiendo inuicem, in sequendoque, & leuib⁹ sine effectu certaminibus, eò negligentiæ & contemptus adduxerunt, vt cum refugientibus in portam permisti impetum Romani facerent. & alia ignobilia castella Phocidis terrore magis, quam armis in potestatem venerunt. Elatia clausit portas: nec nisi vi cogerentur, recepturi mœnib⁹ videbantur aut ducem, aut exercitum Romanum. Elatiam obsidenti consuli rei maioris spes affulsit, Achæorum gentem ab societate regia ad Romanam amicitiam auertendi. Cycliadem, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant. Aristhenus, qui Romanis gentem iungi volebat, prætor erat. Classis Romana cum Attalo & Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppugnare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggrederentur, legatos ad gentem Achæorum mitti, pollicentes, *si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum iis contributuros in antiquum gentis concilium.* Auctore consule legati à fratre eius L. Quintio, & Attalo, & Rhodiis, & Atheniensibus ad Achæos missi. Sicyone datum est concilium. Erat autem non admodum simplex habitus animorũ inter Achæos. terrebat eos Lacedæmonius, grauis & assiduus hostis: horrebant Romana arma: Macedonum beneficiis & veteribus & recentib⁹ obligati erant: regem ipsum suspectum habebant: pro eius crudelitate perfidiaq; ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æstimantes, grauiorem post bellum dominum futurum cernebant. neque solum quid in senatu quisq; ciuitatis suæ, aut in communibus conciliis gentis pro sententia dicerent, ignorabant: sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent, aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos introductis legatis potestas dicẽdi facta est. Romanus primum legatus L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos Rhodii disseruerunt. Philippi deinde legatis dicendi potestas facta est. postremi Athenienses, vt refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. ii ferè atrocissimè in regem, quia nulli nec plura, nec tam acerba passi erant, inuecti sunt. Et illa quidem concio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus die absumpto, dimissa est. Postero die aduocatur concilium, vbi quum per præconem, sicut Græcis mos est, *suadendi, si quis vellet, potestas à magistratibus facta esset*, nec quis-

Consul in Elatia oppugnandis ... robur.

XIX. *Achæi sollicitantur, vt deficiant ad Romanos.*

XX. *Aristheni prætoris A-*

chæorum oratio.

quisquam prodiret: diu silentium aliorum alios intuentium fuit. neque mirum, si quibus sua sponte volutantibus res inter se pugnantes obtorpuerant quodammodo animi: eos orationes quoque insuper turbauerant, vtrimque quæ difficilia essent promendo, admonendoque, per totum diem habitæ. Tandem Aristhenus prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret: *Vbi*, inquit, *illa certamina animorum Achæi sunt, quibus in conuiuiis, & circulis, quum de Philippo & Romanis mentio incidit, vix manibus temperatis? nunc in concilio ad eam rem vnam indicto quum legatorum vtrimque verba audieritis, quum referant magistratus: quum præco ad suadendum vocet, obmutuistis: si non cura communis salutis, ne studia quidem, quæ in hanc aut illam partem animos vestros inclinarunt, vocem cuiquam possunt exprimere? quum præsertim nemo tam hebes sit, qui ignorare possit, dicendi ac suadendi quod quisque aut velit, aut optimum putet, nunc occasionem esse priusquam quicquam decernamus: vbi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus antè displicuerit, pro bono atque vtili fœdere defendendum.* Hæc adhortatio prætoris, non modò quemquam vnum elicuit ad suadendum: sed ne fremitum quidem, aut murmur concionis tantæ, ex tot populis congregatæ, mouit.

XXI. Tum Aristhenus prætor rursus: *Non magis consilium vobis, principes Achæorum, deest, quam lingua: sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. forsitan eo quoque tacerem, si priuatus essem. nunc prætor, video aut non dandum concilium legatis fuisse, aut inde sine responso eos dimittendos non esse. respondere autem nisi ex vestro decreto qui possunt? & quando nemo vestrûm, qui in hoc concilium aduocati estis, pro sententia quicquam dicere vult, aut audet: orationes legatorum hesterno die dictas pro sententiis percenseamus: perinde ac non postulauerint quæ è re sua essent, sed suaserint quæ nobis censerent vtilia esse. Romani Rhodiique, & Attalus societatem amicitiamque nostram petunt: & in bello quod aduersus Philippum gerunt, se à nobis adiuuari æquum censent. Philippus societatis secum admonet, & iurisiurandi: & modo postulat vt secum stemus: modo ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline venit in mentem, cur qui nondum socii sunt, plus petunt, quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi, neque impudentia Romanorum. Achæi portus & dant fiduciam postulantibus, & demunt. Philippi præter legatum videmus nihil. Romana classis ad Cenchreas stat, vrbium Eubœæ spolia præ se ferens: consulem, legionesque eius exiguo maris spacio disiunctas, Phocidem ac Locridem peruagantes videmus. Miramini cur diffidenter Cleomedon legatus Philippi, vt pro rege arma caperemus aduersus Romanos, modo egerit. qui si ex eodem fœdere ac iureiurando, cuius nobis religionem iniiciebat, rogemus eum, vt nos Philippus & ab Nabide ac Lacedæmoniis, & ab Romanis defendat: non modo præsidium, quo nos tueatur, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inuenturus: non hercle magis, quam ipse Philippus priore anno, qui pollicendo se aduersus Nabidem bellum gesturum, quum tentasset nostram iuuentutem hinc in Eubœam extrahere, postea quam nos neque decernere id sibi præsidium, neque velle illigari Romano bello vidit, oblitus societatis eius, quam nunc iactat, vastandos depopulandosque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi quidem minimè conueniens inter se oratio Cleomedontis visa est. Eleuabat Romanum bellum, euentumque eius eundem fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat. Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit potius, quàm præsens nos veteres socios simul ab Nabide ac Romanis tueatur? nos dico? quid ita passus est Eretriam, Carystumque capi? quid ita tot Thessaliæ vrbes? quid ita Locridem, Phocidemque? quid ita nunc Elatiam oppugnari patitur? cur excessit faucibus Epiri, claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem, aut vi, aut metu, aut voluntate? relictoque, quem insidebat, saltu, penitus in regnum abiit? si sua voluntate tot socios reliquit hostibus diripiendos, quid recusare potest, quin & socii sibi consulant? si metu; nobis quoque ignoscat timentibus. si victus armis cessit, Achæi nos arma Romana sustinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones non sustinuistis? An tibi potius credamus, Romanos non maioribus copiis, nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint: potius quam res ipsas intueamur? Ætolos tum classe adiuuerunt: nec duce consulari, nec exercitu bellum gesserunt. sociorum Philippi maritimæ vrbes in terrore ac tumultu erant. mediterranea adeò tuta ab Romanis armis fuerunt, vt Philippus Ætolos nequiquam, opem Romanorum implorantes depopularetur. nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per sexdecim annos velut intra viscera Italiæ tolerauerunt; non præsidium Ætolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli arma terra marique simul Macedoniæ intulerunt. tertius iam consul summa vi gerit bellum. Sulpicius in ipsa Macedonia congressus, fudit fugauitque regem, partem opulentissimam regni eius depopulatus. nunc Quintius tenentem claustra Epiri, natura loci, munimentis, exercituque fretum, castris exuit: fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia, sociasque eius vrbes propè in conspectu regis ipsius expugnauit. Ne sint vera quæ Athenienses modo legati de crudelitate, auaritia, & libidine regis dixerunt: nihil ad nos pertineant, quæ in terra Attica scelera in superos inferosque Deos sint admissa: multo minus, quam quæ Cianii, Abydenique qui procul à nobis absunt, passi sunt: nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, obliuiscamur: cædes direptionesque bonorum Messenæ in media Peloponneso factas, & hospitem Cyparissiæ Garitenem, contra ius omne ac fas, inter epulas propè ipsas occisum: & Aratum patrem filiumque Sicyonios, quum senem infelicem parentem etiam appellare solitus esset, interfectos: filii etiam vxorem libidinis caussa in Macedoniam asportatam: cetera stupra virginum, matronarumque obliuioni dentur. ne sint cum Philippo res, cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes: nam quæ alia tacendi aduocatis in concilium caussa est? cum Antigono mitissimo ac iustissimo rege: & de nobis omnibus optimè merito existimemus disceptationem esse: num id postularet facere nos, quod tum fieri nō posset? Peninsula est Peloponnesus, angustis Isthmi faucibus continenti adhærens, nulli apertior atque opportunior, quàm nauali bello. si centum tecta naues, & quinquaginta leuio-*

leuiores apertæ, & triginta Issaici lembi maritimam oram vastare, & expositas propè in ipsis littoribus vrbes cœperint oppugnare, in mediterraneas scilicet nos vrbes recipiemus? tamquam non intestino, & hærente in ipsis visceribus vtamur bello? quum terra Nabis, & Lacedæmonii, mari Romana classis vrgebunt: vnde regiam societatem, & præsidia Macedonum implorem? an ipsi nostris armis ab hoste Romano tutabimur vrbes, quæ oppugnabuntur? egregie enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum nobis alienæ clades præbent. ne quæramus quemadmodum ceteris exemplo simus. Nolite, quia vltro Romani petunt amicitiam, id quod optandam vobis ac summa ope petendum erat, fastidire. metu enim videlicet compulsi in aliena terra, quia sub vmbra auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiunt, vt portubus vestris recipiantur, vt commeatibus vtantur. Mare in potestate habent, terras quascumq; adeunt, extemplo ditionis suæ faciunt. quod rogant, cogere possunt: quia pepercisse volunt, committere vos cur pereatis non patiuntur. Nam quod Cleomedon modo tamquã mediam, & tutissimam vobis viam consilii, vt quiesceretis, abstineretisque armis ostendebat: ea non media, sed nulla via est. etenim præterquamquod aut accipienda, aut aspernanda vobis Romana societas est: quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui euentum exspectauerimus, vt fortunæ applicaremus nostra consilia, præda victoris erimus? Nolite, si quod omnibus votis petendum erat, vltro offertur, fastidire. non quemadmodum hodie vtrumque vobis licet, sic semper liciturum est. nec sæpe, nec diu eadem occasio erit. Liberare vos à Philippo iamdiu magis votis, quam armis audetis. sine vestro labore & periculo, qui vos in libertatem vindicarent, cum magnis classibus, exercitibusque mare traiecerunt. hos si socios aspernamini, vix sanæ mentis estis: sed aut socios, aut hostes habeatis, oportet. Secundum orationem prætoris murmur ortum aliorum cum assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium. & iam non singuli tantum, sed populi vniuersi inter se altercabantur: tum inter magistratus gentis (Demiurgos vocant, decem numero creantur) certamen nihilo segnius, quam inter multitudinem esse. quinque *relaturos se de societate Romana aiebant, suffragiumque daturos:* quinque *lege cautum testabantur ne quid aduersus Philippi societatem esset, aut referre magistratibus, aut decernere concilio ius esset.* Hic quoque dies iurgiis est consumptus. Supererat vnus iusti concilii dies: (tertiò enim lex iubebat decretum fieri) in quem adeo exarsere studia, vt vix parentes à liberis temperauerint. Rhisiasus Pellenensis erat, filium Demiurgum, nomine Memnonem habebat, partis eius, quæ decretum recitari, perrogarique sententias prohibebat. is diu obtestatus filium, *vt consulere Achæos communi saluti pateretur, neu pertinacia sua gentem vniuersam perditũ iret:* posteaquam parum proficiebant preces, iuratus se eum sua manu interempturum, nec pro filio, sed pro hoste habiturum: minis peruicit, vt postero die coniungeret iis se, qui referebant. qui quum plures facti referrent, omnibus ferè populis haud dubiè approbantib[us] relationem, ac præ se ferentibus, quid decreturi essent: Dymæi, ac Megalopolitani, & quidam Argiuorũ priusquam decretum fieret, consurrexerunt, ac reliquerunt concilium; neq; mirante vllo, neque improbante. *nam Megalopolitanos auorum memoria pulsos ab Lacedæmoniis restituerat in patriam Antigonus: & Dymæis captis nuper, direptisq; ab exercitu Romano, quum redimi eos vbicunq; seruirent, Philippus iussisset, non libertatem modo, sed etiã patriam reddiderat. iam Argiui præterquã quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, priuatis etiam hospitiis, familiariq; amicitia pleriq; illigati Philippo erant.* ob hæc concilio, quod inclinauerat ad Romanã societatem ineundam, excesserunt: veniaque iis huius secessionis fuit, & magnis & recentibus obligatis beneficiis.

XXIII. *Achæi desciunt à Philippo.*

Ceteri populi Achæorum, quum sententiæ perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis præsenti decreto confirmarunt: cum Romanis, quia iniussu populi non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti legati possent, dilata est. in præsentia tres legatos ad L. Quintium mitti placuit, & exercitũ omnem Achæorum ad Corinthum admoueri: captis Cenchreis, iam vrbem ipsam Quintio oppugnante.

Corinthus oppugnatur.

Et ii quidem è regione portæ, quæ fert Sycionem, posuerunt castra: Romani ad Cenchreas versam partem vrbis: Attalus traducto per Isthmum exercitu, ab Lechæo alterius maris portu. oppugnabant primo segnius, sperantes seditionem intus fore inter oppidanos ac regiũ præsidium. posteaquam vno animo omnes, & Macedones tamquã communem patriam tuebantur: & Corinthii ducem præsidii Androsthenem haud secus quam ciuem & suffragio creatum suo imperio iusto patiebantur, omnis inde spes pugnantibus in vi, & armis, & operibus erat: vndique aggeres haud facili aditu ad mœnia admouebantur. Aries ex ea parte, quã Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat. in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrissent, atrox prælium inter eos ac Romanos ortum est ac primo multitudine facilè expellebantur Romani: assumptis deinde Achæorum, Attalique auxiliis, æquabant certamen: nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque facile loco pulsuri fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat: pars ex Annibalis exercitu metu pœnæ à Romanis Philippum secuti, pars nauales socii relictis nuper classibus, ad spem honoratioris militiæ transgressi. hos desperata salus, si Romani vicissent, ad rabiem magis quam audaciam accendebat. Promontorium est aduersus Sicyonem Iunonis, quam vocant Acræam, in altum excurrens: traiectus inde Corinthum, septem millia fermè passuum, eo Philocles regius & ipse præfectus, mille & quingentos milites per Bœotiam duxit. præsto fuere à Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum traiicerent. Auctor erat Attalus, *incensis operibus* omit-

omittendæ extemplo oppugnationis. pertinacius Quintius in incœpto perstabat. is quoque ut pro omnibus portis dispofita vidit præfidia regia, nec facilè erumpentium impetus sustineri posse, in Attali sententiam concessit. ita irrito incœpto, dimissis Achæis, reditum ad naues est. Attalus Piræeum, Romani Corcyrã petierunt.

XXIX. *Elatia oppugnatur.* Dum hæc à nauali exercitu geruntur, Consul in Phocide ad Elatiã castris positis primo colloquiis rem per principes Elatiensium tentauit: postea quam *nihil esse in manu sua, & plures validioresque esse regios quam oppidanos,* respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisq; vrbem est aggressus. Ariete admoto, quantum inter turres muri erat prorutum, quum ingenti fragore ac strepitu nudasset vrbem, simul & cohors Romana per apertum recenti strage iter inuasit: & ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationibus, in eum qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani & ruinas muri superuadebant, & scalas ad stantia mœnia inferebant. & dum in vnam partem oculos animosque hostium certamen auerterat, pluribus locis scalis capitur murus, armatiq; in vrbem transcenderunt. quo tumultu audito, territi hostes relicto, quem conferti tuebantur, loco in arcem omnes metu, inermi quoque sequente turba, confugerunt. ita vrbe potitur consul. qua direpta, missis in arcem, qui vitam regiis, si abire vellent inermes, libertatem Elatiensibus pollicerentur fideq; in hæc data, post paucos dies arcem recepit.

XXV. *Elatia capitur.* Ceterum aduentu in Achaiam Philoclis regii præfecti non Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argiuorum quoq; ciuitas per quosdam principes Philocli prodita est tentatis prius animis plebis. Mos erat, comitiorũ die primo, velut ominis caussa prætores pronunciare Iouem Apollinemque & Herculem: additum legi erat, *vt iis Philippus rex adiiceretur*, cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia præco non adiecit, fremitus primo multitudinis ortus: deinde clamor subiicientium Philippi nomen, iubentium legitimum honorem vsurpare: donec cum ingenti assensu nomẽ recitatum est. Huius fiducia fauoris Philocles accersitus, nocte occupat collem imminentem vrbi (Larissam eam arcem vocãt) positoq; ibi præsidio, quum lucis principio signis infestis ad subiectum arci forum vaderet, instructa acies ex aduerso occurrit. præsidium erat Achæorũ nuper impositum: quingenti fere iuuenes delecti omnium ciuitatum. *Ænesidemi constantia.* Ænesidemus Dymæus præerat. Adhortator à præfecto regio missus, qui excedere vrbe iuberet: (neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem quod Macedones sentirent, nedum adiunctis Macedonibus esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent) primo nihil nec ducem, nec ipsos mouit: post paulo vt Argiuos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casu si pertinacior dux fuisset, videbãtur subituri. Ænesidemus, ne flos Achæorum iuuentutis simul cum vrbe amitteretur, pactus cum Philocle vt abire illis liceret, ipse quo loco steterat, armatus cum paucis clientibus non excessit. missus à Philocle qui quæreret, quid sibi vellet; nihil fatus, tantummodo cum proiecto præ se clypeo staret, *in præsidio creditæ vrbis moriturum se armatum* respondit. tum iussu præfecti à Thracibus coniecta tela, interfectique omnes. Et post pactam inter Achæos & Romanos societatẽ duæ nobilissimæ ciuitates, Argi & Corinthus, in potestate regis erant. Hæc ab Romanis ea æstate in Græcia terra marique gesta. In Gallia nihil sane memorabile ab Sext. Ælio consule gestum, quum duos exercitus in prouincia habuisset. vnum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius Proconsul præfuerat (ipse ei C. Ælium prætorem præfecit) alterum, quem in prouinciam adduxit, totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, vnde belli casibus dissipati erant, consumpsit. *Sex. nihil Gall. mor. gessi.* Quemadmodũ Gallia præter spem quieta eo anno fuit, ita circa vrbem seruilis propè tumultus excitatus est. Obsides Carthaginiensium Setiæ custodiebantur: cum iis, vt principum liberis, magna vis seruorum erat. augebant eorũ numerum, vt ab recenti Africo bello, vt ab ipsis Setinis captiua aliquot nationes eius ex præda empta mancipia. Quum coniurationem fecissent, missis ex eo numero qui in Setino agro, deinde circa Norbam & Circeios seruitia solicitarent: satis iam omnibus præparatis: ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant: Setia per cædem & repentinum tumultũ capta, Norbam & Circeios occupare. Huius rei tam fœdæ indicium Romam ad L. Cornelium Lentulum prætorem vrbis delatum est. *Se. co. dei.* Serui duo ante lucem ad eum venerunt, atque ordine omnia quæ acta futuraq; erant, exposuerunt. quibus domi custodiri iussis: prætor senatu vocato, edoctoq; quæ indices afferrent, proficisci ad eam coniurationem quærendam atque opprimendam iussus. cum quinq; legatis profectus, obuios in agris sacramento rogatos arma capere, & sequi cogebat. hoc tumultuario delectu duobus millibus fermè hominum armatis, Setiam, omnibus quo pergeret ignaris, venit. ibi raptim principibus coniurationis comprehensis, fuga seruorum ex oppido facta est. dimissi deinde per agros, qui vestigarent, Egregia duorum opera seruorum indicum & vnius liberi fuit. ei * centum millia grauis æris dari Patres iusserunt: seruis * vicena quina millia æris, & libertatem precium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post, ex eiusdem coniurationis reliquiis nunciatum est, seruitia Præneste occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus, de quingentis ferè hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore ciuitas fuit. obsi-

obsides captiuosque Pœnorum ea moliri, itaque & Romæ vigiliæ per vicos seruatæ: iussiq; *circumire eas minores magistratus, & triumuiri carceris latomiarum intentiorem custodiam habere* iussi: & circa nomen Latinum à prætore literæ missæ; vt & obsides in priuato seruarentur, neque in publicum prodeundi facultas daretur; & captiui ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia, quam in carceris publici custodia essent. Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream * CCXLVI. pondo in Capitolio posuerunt: gratiasque senatui egerunt *quod Antiochus legatorum Romanorum auctoritatate motus, finibus Attali exercitum deduxisset.* Eadem æstate equites ducenti, & elephanti decem & tritici modium ducenta millia ab rege Masanissa ad exercitum, qui in Græcia erat, peruenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque magni commeatus, & vestimenta exercitui missa. Siciliã M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus & innocens, asperior tamen in fœnore coercendo habitus. fugatique ex insula fœneratores, & sumptus, quos in cultum prætorum socij facere soliti erant, circumcisi, aut sublati. Sext. Ælius Consul ex Gallia comitiorum caussa Romam quũ rediisset, creauit Consules C. Cornelium Cethegum, & Q. Minutium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita. Sex prætores illo anno primum creati: crescentibus iam prouinciis, & latius patescente imperio. creati autem hi: L. Manlius Vulso, Cn. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silius, M. Minutius Rufus, L. Acilius. Sempronius & Heluius ex iis ædiles plebis erãt. ædiles curules, Q. Minutius Thermus, & T. Sempronius Longus. Ludi Romani eo anno quater instaurati. Cn. Cornelio, & Q. Minucio Consulibus omnium primum de prouinciis consulum prętorumq; actum. prius de prætoribus transacta res, quæ transigi sorte poterat. vrbana Sergio, peregrina iurisdictio Minucio obtigit. Sardiniam Acilius, Siciliam Manlius, Hispaniam Sempronius citeriorem, Heluius vlteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque sortiri parantibus, L. Oppius, & Q. Fuluius tribuni plebis impedimento erant, *quod longinqua prouincia Macedonia esset: neque vlla alia res maius bello impedimentum ad eam diem fuisset, quam quod vixdum inchoatis rebus in ipso conatu gerendi belli prior Consul reuocaretur. Quartum iam annum esse ab decreto Macedonico bello. quærendo regem, & exercitum eius, Sulpicium maiorem partem anni absumpsisse. Villium congredientem cum hoste, re infecta reuocatum. Quintium rebus diuinis Romæ maiorem partem anni retentum: ita gessisse tamen res, vt si aut maturius in prouinciam venisset, aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare. nunc propè in hiberna profectum, ita cõparare dici bellum, vt nisi successor impediat, perfecturus æstate proxima videatur.* His orationibus peruicerunt: vt consules in senatus auctoritate fore dicerent se si idem tribuni facerent. Permittentibus vtrisque liberam consultationem, Patres consulibus ambobus Italiam prouinciam decreuerunt. T. Quintio prorogarunt imperium, donec successor ei venisset. Consulibus binæ legiones decretæ: & vt bellum cum Gallis Cisalpinis, qui defecissent à populo Romano, gererent. Quintio in Macedoniam supplemẽtum decretum, peditum quinque millia, & trecenti equites, & sociorum naualiũ tria millia: Præesse idem qui præerat classi, L. Quintius Flamininus iussus. Prætoribus in Hispanias octona millia peditum socium ac Latini nominis data: & quadringenti equites, vt dimitterent veterem ex Hispaniis militem. & terminare iussi, qua vlterior citeriorve prouincia seruaretur, Macedonię legatos P. Sulpicium, & P. Villium, qui Consules in ea prouincia fuerant, adiecerunt. Prius quam Consules prætoresq; in prouincias proficiscerentur, prodigia procurari placuit: quod ædes Vulcani Summanique Romę, quod & Fregellis murus & porta de cœlo tacta erant: & Frusinone inter noctem lux orta: & Asculo agnus biceps cum quinque pedibus natus: & Formiis duo lupi oppidũ ingressi, obuios aliquot laniauerãt: Romę non in vrbem solum, sed in Capitoliũ penetrauerat lupus. C. Acilius Tribunus plebis tulit, *vt quinq; coloniæ in oram maritimam deducerentur: duæ ad ostia fluminum Vulturni Liternique: vna Puteolos, vna ad castrum Salerni.* his Buxentum adiectum. tricenę familiæ in singulas colonias iubebantur mitti. triumuiri deducendis iis, qui per triennium magistratum, haberẽt, creati, M. Seruilius Geminus, Q. Minucius Thermus, T. Sempronius Longus. Delectu rebusque aliis diuinis humanisque, quæ per ipsos agendæ erãt, perfectis, Consules ambo in Galliam profecti. Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant, Cænomanis assumptis. Q. Minucius in læua Italiæ ad inferum mare flexit iter: Genuamque exercitu abducto, ab Liguribus orsus est bellum. Oppida Clastidium & Litubium, vtraque Ligurum, & duæ gentis eiusdem ciuitates, Celelates, Cerdiciatesque sese dediderunt. Et iam omnia cis Padum, præter Gallorum Boios, Iluates Ligurum, sub ditione erant. quindecim oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dediderant. Inde in agrum Boiorum legiones duxit. Boiorum exercitus haud ita multo ante traiecerat Padum, iunxeratque se Insubribus & Cænomanis: quod ita acceperant, coniunctis legionibus Consules rem gesturos, vt & ipsi collatas in vnum vires firmarent. posteaquam fama accidit, *alterum* Consulem *Boiorum vrere agros:* seditio extemplo orta est. postulare Boii, *vt laborantibus opẽ vniuersi ferrẽt.* Insubres negare se sua deserturos. ita diuisę copię. Boiisq; in agrum suum tutandũ profectis, Insubres cum Cænomanis super amnis Mincij ripas consederunt. Infra eũ locũ quinque millia passuũ. & consul Cornelius eidẽ flumini castra applicuit. inde mittẽdo in vicos Cęnomanorum, Brixiamq;, quę caput gentis erat;

Margin notes: XII. Pat si. (left, at "Eodem anno legati"); *pondo* (left, at "Cethegum"); *ia* (left, at "Italiam"); XXIX. *Prodigia.* (right); XXX. (right); *Cos. Cornelius aduersus Insubres prosperè pugnat.* (right)

vt satis comperit,non ex auctoritate seniorum iuuentutem in armis esse,nec publico consilio Insubrium defectioni Cęnomanos se adiunxisse,excitis ad se principibus, id agere ac moliri cœpit,vt desciscerent ab Insubribus Cęnomani,& signis sublatis aut domos redirent, aut ad Romanos transirent. & id quidem impetrari nequiit.in id data fides Consuli est, vt in acie aut quiescerent: aut si qua etiam occasio fuisset,adiuuarent Romanos. Hæc ita conuenisse Insubres ignorabant: suberat tamen quædam suspicio animis,labare fidem sociorum.itaque quum in aciem eduxissent, neutrum iis cornu committere ausi, ne si dolo cessissent, rem totam inclinarent, post signa in subsidiis eos locauerunt. Consul principio pugnæ *vouit ædem Sospitæ Iunoni, si eo die hostes fusi fugatique essent.* à militibus clamor sublatus, compotem voti Consulem se facturos, & impetus in hostes est factus.non tulerunt Insubres primum concursum. Quidam & à Cænomanis terga repentè in ipso certamine aggressis, tumultum ancipitem iniectum auctores sunt, cæsaq; in medio quinque & triginta millia hostium, quinque millia & septingentos viuos captos:in iis Amilcarem Pœnorum imperatorem,qui belli caussa fuisset: signa militaria centum triginta, & carpenta supra ducenta. Oppida, quæ defectionem secuta erant,dediderunt se Romanis.

Amilcar capitur in bello Gallico.

XXXI. Minucius consul primo effusis populationibus peragrauerat fines Boiorum:deinde vt relictis Insubrib.ad sua tuenda recepérant sese,castris se tenuit,acie dimicandũ cum hoste ratus.Nec Boij detrectassent pugnã,nisi fama victos Insubres allata animos fregisset. itaque relicto duce castrisque, dissipati per vicos, sua vt quisq; defenderent: rationẽ gerendi belli hosti mutarunt.omissa enim spe per vnam dimicationẽ rei decernendæ, rursus populari agros & vrere tecta,vicosque expugnare cœpit. Per eosdem dies Clastidium incensum. inde in Ligusticos Illuates, qui soli non parebãt, legiones ductæ. Ea quoq; gens vt Insubres acie victos,Boios,ita vt tentare spem certaminis non auderent,territos audiuit.in deditionem venit. Literę consulum è Gallia de gestis prosperè sub idem tẽpus Romam allatæ,M.Sergius prætor vrbanus in senatu eas, deinde ex auctoritate Patrum ad populum recitauit. supplicatio in quatriduum decreta. Hiems iam eo tempore erat,

XXXII. quum T. Quintius capta Elatia,in Phocide ac Locride hiberna disposita haberet. Opunte seditio orta est.Factio vna Ætolos,qui propiores erant:altera Romanos accersebat. Ætoli, priores venerunt:sed opulentior factio exclusis Ætolis, missoque ad imperatorem Romanum nuncio, vsq; ad aduentum eius tenuit vrbem.arcem regium tenebat præsidium:neque vt discederent inde, aut Opuntiorum minis, aut auctoritate imperantis consulis Romani perpelli potuerunt. Mora cur non extemplo oppugnarentur, ea fuit: quod caduceator ab rege venerat, locum ac tempus petens colloquio. id grauatè concessum regi est. non quin cuperet Quintius per se partim armis, partim conditionibus confectum videri bellum. necdum enim sciebat, vtrum successor sibi alter ex nouis consulibus mitteretur:an,quod summa vi vt tenderent, amicis & propinquis mandauerat,imperium prorogaretur. aptum autẽ fore colloquium credebat, vt sibi liberum esset;vel ad bellum manẽti, vel ad pacem decedenti rem inclinare.In sinu Maliaco propè Nicæam littus elegere. eo rex ab Demetriade cũ quinque lembis & vna naue rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonũ, & Achæorum exul vir insignis Cycliadas. Cum imperatore Romano rex Animander erat, & Dionysodorus Attali legatus, & Agesimbrotus præfectus Rhodię classis,& Phaneas princeps Ætolorum, & Achæi duo, Aristhenus & Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum littus progressus,quum rex in prorã nauis in anchoris stantis processisset: *commodius*, inquit, *si in terram egrediaris, ex propinquo dicamus inuicem, audiamusque.* Quum rex facturum se id negaret: *Quem tandem*, inquit Quintius, *times?* Ad hoc ille superbo & regio animo: *Neminem equidem timeo,præter Deos immortales: non omnium autem credo fidei,quos circa te video,atque omnium minimè AEtolis. Istud quidem,* ait Romanus, *par omnibus periculum est, qui cum hoste ad colloquium congrediuntur, vt nulla fides sit. Non tamen,* inquit rex *T. Quinti, par perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus & Phaneas. neque enim æquè difficulter AEtoli prætorem alium, ac Macedones regem in meũ locũm substituant.* Secundum hæc silentium fuit. Quum Romanus *eum æquum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium:* rex, *eius esse priorem orationem,qui daret pacis leges,non qui acciperet:* tum Romanus, *simplicem suam orationem esse: ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis conditio. Deducenda ex omnibus Græciæ ciuitatibus regi præsidia esse: captiuos & transfugas sociis populi Romani reddendos. restituenda Romanis ea Illyrici loca, quæ post pacem in Epiro factam occupasset. Ptolemæo regi AEgypti reddendas vrbes, quas post Philopatoris Ptolemæi mortem occupasset. Suas populique Romani conditiones has esse: ceterum & sociorum audiri postulata verum esse.* Attali regis legatus *naues captiuosque, quæ ad Cium nauali prælio capta essent: & Nicephorium, Venerisque templum, quæ spoliasset euastassetq;, pro incorruptis restitui:* Rhodii, Peręã (regio est continentis aduersus insulam, vetustæ eorum ditionis) repetebant,postulabantque *præsidia deduci ab Iasso, & Bargyllis, & Euromensium vrbe, & in Hellesponto Sesto atque Abydo, & Panopolim Byzantiis in antiqui formulam iuris restitui, & liberari omnia Asiæ emporia portusque.* Achæi Corinthum & Argos repetebant. Prætor Ætolorum Phaneas quum eadem ferè quę Romani, vt Græcia decederetur, postulasset, *redderenturque AEtolis vrbes, quæ quondam iuris aut ditionis eorum fuissent,* excepit orationem eius princeps Ætolorum Alexander, vir (vt inter Ætolos) facundus. *Iamdudum se reticere,* ait, *non*

Phi... Qu... loq...

Pa... da... tu...

A... Ael... pr...

non quo quicquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella vera virtute vnquam gessisse. in colloquiis insidiari & captare: in bello non congredi æquo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere vrbes, & vincentium præmia victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, vrbibus parcere quantum possent, quo opulentius imperium haberent. nam de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi præter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum vrbes in Thessalia euastasse Philippum, quam omnes qui vnquã hostes Thessaliæ fuerint. ipsis quoq; AEtolis eum plura sociũ, quam hostem ademisse. Lysimachiam pulso prætore & præsidio AEtolorum occupasse eum. Cium item suæ ditionis vrbem funditus euertisse ac delesse. eadem fraude habere eum Thebas, Phthias, Echinum, Larissam & Pharsalum. Motus oratione Alexandri Philippus nauem, vt exaudiretur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere in Ætolos maximè violenter, Phaneas interfatus, *non in verbis rem verti*, ait: *aut bello vincendum, aut melioribus parendum esse. Apparet id quidem*, inquit Philippus *etiam cæco:* iocatus in valetudinem oculorum Phaneę: & erat dicacior natura, quam regem decet: & ne inter seria quidem risu satis temperans. Indignari inde cœpit: *AEtolos, tanquam Romanos decedi Græcia iubere: qui, quibus finibus Græcia sit, dicere non possint. ipsius enim AEtoliæ, Agræos Apodeotasque & Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non esse. An quod à sociis eorum non abstinuerim, iustam querelam habent? quum ipsi pro lege hunc morem antiquitus seruent: vt aduersus socios ipsi suos, publica tantum auctoritate dempta, iuuentutem suam militare sinant: & contrariæ persæpe acies in vtraq; parte AEtolica auxilia habeant? Neque ego Cium expugnaui, sed Prusiam socium & amicum oppugnantem adiuui: & Lysimachiam ab Thracibus vindicaui. sed quia me necessitas ad hoc bellum à custodia eius auertit, Thraces habent. Et AEtolis hæc. Attalo autem Rhodiisque nihil iure debeo. non enim à me, sed ab illis principium belli ortum est. Romanorum autem honoris caussa Peræam Rhodiis, & naues Attalo cum captiuis, qui comparebunt, restituam. nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem attinet: quid ea restitui postulantibus respondeam? nisi quo vno modo luci siluæq; cæsæ restitui possunt, curam impensamque sationis me præstaturum: quoniam hæc inter se reges postulare & respondere placet.* Extrema eius oratio aduersus Achæos fuit: *in qua orsus ab Antigoni primum, suis deinde erga eam gentẽ meritis, recitari decreta eorum iussit, omnes diuinos humanosque honores complexa: atq; ad ea adiecit recens de exercitu, quo ab se desciuisset, inuectusq; grauiter in perfidiam eorũ; Argos tamen se redditurum eis dixit. De Corintho, cum Imperatore Romano deliberaturum esse, quæsiturumq; simul ab eo, vtrum iusne vrbibus decedere se æquum censeat, quas à seipso captas iure belli habeat, an iis etiam, quas à maioribus suis accepisset.* Parantibus Achæis Ætolisque ad ea respondere, quum prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio, Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani sociique in castra redierunt. Quintius postero die ad Nicæam (is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit. Philippi nullus vsquam nec nuncius ab eo per aliquot horas veniebat: & iam desperantibus venturum, repente apparuerunt naues. atque ipse quidem, *quum tam grauia & indigna imperarentur, inopem consilii diem se consumpsisse deliberando* aiebat. Vulgo credebatur de industria rem in serum tractam, ne tempus dari posset Achæis Ætolisq; ad respondendum. & eam opinionem ipse affirmauit, petendo, *vt summotis aliis, ne tempus altercando tereretur, & aliquis finis rei imponi posset, cum Imperatore Romano liceret sibi colloqui.* Id primo non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii: deinde quum haud absisteret petere, ex omnium concilio Romanus Imperator cum Appio Claudio Tribuno militum ceteris summotis, ad extremum littus processit, Rex cum duobus, quos pridie adhibuerat, in terram est egressus. Ibi quum aliquamdiu secreto locuti essent, quæ acta ad suos Philippus retulerit, minus compertum est. Quintius hęc retulit ad socios. *Romanis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere, ac si qui essent captiui. Attalo naues, & cum iis copias nauales socios: Rhodiis regionem, quam Peræam vocant, reddere: Iasso & Bargyliis non cessurum. AEtolis Pharsalum Larissamque reddere. Thebas non reddere. Achæis non Argis modò, sed etiam Corintho cessurum.* Nulli omnium placere partium, quibus cessurus, aut non cessurus esset, destinatio. *plus enim amitti in ijs, quàm acquiri. nec vnquàm, nisi tota deduxisset Græcia præsidia, caussas certaminum deponere.*

Philippus & Romanus exclusis sociis soli colloquuntur.

XXXVI.

Quùm hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata. itaq; à Quintio petit, *vt rem totam in posterum diem differret, profectò aut persuasurum se, aut persuaderi sibi passurum.* Littus ad Throniũ colloquio destinatur, eò maturè conuentum est. Ibi Philippus primò & Quintium, & omnes qui aderant, rogare, *ne spem pacis turbare vellet.* postremò *petere tempus, quo legatos Romam ad senatum mittere posset. aut his conditionibus se pacem impetraturũ, aut quascunq; senatus dedisset, leges pacis accepturum.* Id ceteris haudquaquam placebat. *nec enim aliud, quàm moram & dilationem ad colligendas vires quæri.* Quintius *verum id futurum fuisse*, dicere: *si æstas, & tempus rerum gerendarum esset. nunc hieme instante nihil amitti, dato spatio ad legatos mittendos. nam neque sine auctoritate senatus quicquam eorum ratum fore, quæ cùm rege ipsi pepigissent: & explorari (dum bello necessariam quietem ipsa hiems daret) senatus auctoritatem posse.* In hanc sententiam & ceteri sociorum principes concesserunt: induciisque datis in duos menses, & ipsos mittere singulos legatos ad edocendum senatum, ne fraude regis caperetur, placuit. additum induciarum pacto, *vt regia præsidia Phocide ac Locride extemplò deducerentur.* Et ipse Quintius cum sociorum legatis

Ami-

Legati ad senatum mittuntur.

Aminandrum Athamanum regem; vtque speciem legationis adiiceret, Q. Fabium (vxoris Quintij sororis filius erat) & Q. Fuluium, & XXXVII. Appium Claudium misit. Vt ventum Romam est, prius sociorum legati, quàm regis auditi sunt. cetera eorum oratio conuiciis regis cõsumpta est. mouerunt eò maximè senatum, demonstrando maris terrarumque regionis eius situm: vt omnibus appareret *si Demetriadem in Thessalia, Chalcidè in Eubœa, Corinthum in Achaia rex teneret: non posse liberam Græciam esse: & ipsum Philippum non contumeliosius, quam verius, compedes eas Græciæ appellare.* Legati deinde regis intromissi, quibus longiorem exorsis orationem, breuis interrogatio, *cessurusne iis tribus vrbibus esset?* sermonem incidit: *quum mandatũ sibi de his nominatim negarent quicquam.* Sic infecta pace regij dimissi. Quintio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Quòd vt satis apparuit, non tædere belli senatum: & ipse victoriæ quàm pacis auidior, neque colloquium postea Philippo dedit, neq; legationem aliam, quàm quæ omni Grçcia decedi nunciaret, ad-XXXVIII. missurum dixit. Philippus quùm acie decernendum videret, & vndique ad se contrahendas vires, maximè de Achaiæ vrbibus regionis ab se diuersæ, & magis tamen de Argis, quam de Corintho solicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno, velut fiduciariam dare, vt victori sibi restitueret: si quid aduersi accidisset, ipse haberet. Philocli, qui Corintho Argisq; præerat, scribit, *vt tyrannum ipse conueniret.* Philocles præterquam quòd iam veniebat cum munere, adiicit ad pignus futuræ regi cum tyranno amicitię, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio coniungere velle. Tyrannus primò negare *aliter vrbem eam se accepturum, nisi Argiuorum ipsorum decreto accersitus ad auxilium vrbis esset.* deinde, vt frequenti concione non aspernatos modò, sed abominatos etiam nomen tyranni audiuit, caussam despoliandi eos nactum ratus, *tradere vbi vellet vrbẽ, Philoclem iussit.* Nocte ignaris omnibus acceptus in vrbem est tyrannus. prima luce occupat superiora omnia loca, portæq; clausæ. paucis principum tumultum inter primum elapsis, eorum absentium direptæ fortunæ: præsentibus aurum atque argentum ablatum: pecuniæ imperatæ ingentes, qui non cunctanter contulêre, sine contumelia & laceratione corporum sunt dimissi: quos occulere aut retrahere aliquid suspicio fuit, in seruilem modum lacerati atque extorti. Concione inde aduocata, rogationem promulgauit, vnam de tabulis nouis, alteram de agro viritim diuidendo. duas faces nouantibus res ad plebem XXXIX. in optimates accendendam. Postea quam in postestate Nabidis Argiuorum ciuitas erat, nihil eius memor tyrannus, à quo eam ciuitatem, & quam in conditionem accepisset, legatos Elatiam ad Quintium & Attalum Æginæ hibernantem mittit, qui nunciarent, *Argos in potestate sua esse: eo si veniret Quintius ad colloquiũ, non diffidere sibi omnia cum eo conuentura.* Quintius, vt eo quoq; præsidio Philippum nudaret, quùm annuisset se venturum, mittit ad Attalum, vt ab Ægina Sicyonem sibi occurreret, ipse ab Anticyra decem quinqueremibus, quas iis fortè ipsis diebus L. Quintius frater eius adduxerat ex hibernis Corcyræ, Sicyonem transmisit. Iam ibi Attalis erat, qui quum *tyranno ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum* diceret; in sententiam suam Quintium traduxit, ne in vrbem ipsam Argos iret. Haud procul vrbe Mycenica vocatur. in eo loco vt congrederentur, conuenit. Quintius cum fratre & tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu, Nicostratus Achęorum prætor cum auxiliaribus paucis venit. tyrannum ibi cum omnibus copiis operientem inuenerunt. progressus armatus cum satellitibus est in medium fere interiacentis campi: inermis Quintius cum fratre & duobus Tribunis militum, inermes item regi prætor Achæorum, & vnus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab excusatione tyranni ortum: *quod armatus ipse armatisq; septus, quùm inermes Romanum imperatorem, regemque cerneret, in colloquium venisset. neque enim se illos timere dixit, sed exules Argiuorum.* Inde vbi de conditionibus amicitiæ cœptum agi est, Romanus duas postularet res: vnam, *vt bellum cum Achæis finiret:* alteram, *vt aduersus Philippum mitteret secum auxilia.* Auxilia se missurum dixit. pro pace cum Achæis, induciæ impetratæ, donec bellum cũ Philippo finiretur. De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est nata, quum fraude Philoclis proditam vrbem vi ab eo teneri argueret: ille, ab ipsis Argiuis, vt se defenderet, accitum. Concionem Argiuorum rex postulabat, vt id sciri posset. nec tyrannus abnuere: sed *deductis ex vrbe præsidiis, liberam concionem, non immistis Lacedæmonijs declaraturam quid Argiui vellent, præberi debere* dicebat rex. tyrannus negauit deducturum. Hæc disceptatio sine exitu fuit. de colloquo discessum: sexcentis Cretensibus ab tyranno datis Romano, induciisque inter Nicostratum Prętorem Achęorũ & Lacedæmoniorum tyrannum in quatuor menses factis. Inde Quintius Corinthum est profectus: & ad portam cum Cretensium cohorte accessit, vt Philocli præfecto vrbis appareret tyrannum à Philippo descisse. Philocles & ipse ad imperatorem Romanum in colloquium venit: hortantiq; vt extemplò transiret, vrbemq; traderet, ita respondit: *vt distulisse rem magis, quam negasse videretur.* A Corintho Quintius Anticyram traiecit: inde fratrem ad tentandam Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est profectus. Ibi & ciuitas nouis honoribus veteres regis honores auxit: & rex ad id, quod sacrum Apollinis agrũ grandi quondam pecunia redemerat eis, tum quoq; ne sine aliqua munificentia præteriret ciuitatem sociam atque amicam, decem talenta argenti dono dedit: & decem millia medimnûm

Argiuorũ vrbem Nabidi tradit Philippus.

Nabidis in Argiuos crudelitas.

Nabidis & Quintii colloquium.

mnûm frumenti. atque ita Cenchreas ad naues rediit. Et Nabis firmato præsidio Argis Lacedæmonem regressus, quum ipse viros spoliasset: ad feminas spoliandas vxorem Argos remisit. Ea nunc singulas illustres, nunc simul plures genere inter se iunctas domum accersendo, blandiendoque ac minando, non aurum modò iis, sed postremò vestem quoque, mundumque omnem muliebrem ademit.

Nabis vxor vgi- nas spoliat.

EPITOME LIBRI XXXIII.

TITVS *Quintius Flamininus proconsul cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellauit. L. Quintius Flamininus frater proconsulis, Acarnanes, Leucade vrbe, quod caput Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. C. Sempronius Tuditanus prætor à Celtiberis cum exercitu cæsus est. Attalus à Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus decessit. Pax petenti Philippo, Græciæ libertas data est. L. Purius Purpureo & Claudius Marcellus consules Boios, & Insubres, Gallos subegerunt: Marcellus triumphauit. Annibal frustra in Africa bellum molitus, & ob hoc Romanis per epistolas aduersæ factionis principum delatus, propter metum Romanorum, qui legatos ad Carthaginiensium senatum de eo miserant, profugus ad Antiochum regem Syriæ se contulit, bellum contra Romanos parantem.*

ACEPHALVS.
* *

iis partibus cohærens Acarnaniæ, quingentos fermè passus longę fauces erant; latę haud amplius centum & viginti. in his angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in orientem, & Acarnaniam. ima vrbis plana sunt, iacentia ad mare: quo Leucadia ab Acarnania diuiditur. inde terra mariq; expugnabilis est. nam & vada sunt stagno similiora, quàm mari: & campus terrenus omnis, operiq; facilis. itaque multis simul locis aut subruti, aut ariete decussi ruebant muri. Sed quam vrbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam inexpugnabiles hostium animi. die ac nocte intenti reficere quassata muri, obstruere quæ patefacta ruinis erãt. prœlia impigrè inire, & armis magis muros quam seipsos mœnibus tutari. diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxissent, ni exsules quidam Italici generis Leucade habitantes, ab arce milites accepissent. eos tamen ex superiore loco magno cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa iusto prœlio aliquamdiu Leucadij sustinuerunt. interim & scalis capta multis locis mœnia, & per stragem lapidum ac ruinas transcensum in v. bem. iam que ipse legatus magno agmine circumuenerat pugnantes. pars in medio cæsi, pars armis abiectis dediderunt se victori. Et post dies paucos audito prœlio, quod ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes populi Acarnaniæ in deditionem legati venerunt. Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii quoq; ad vindicandam à Philippo continentem regionem (Peræam vocant) possessam à maioribus suis, Pausistratum prætorem cum octingentis Achæis peditibus mille & nongentis ferè armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt: Galli, & Nisuetæ, & Pisuetæ, Tamiani, & Arei ex Africa, & Laodiceni ex Asia erant. cum his copiis Pausistratus tendebat in Stratonicensi agro locum peropportunum, ignaris regiis qui tenuerãt, occupauit. In tempore & ad idipsum excitum auxilium mille Achæi pedites cum centum equitibus superuenerunt. Theoxenus iis præerat. Dinocrates regius præfectus recuperandi castelli caussa primò castra ad ipsa tendebat, mouit inde ad alterum castellum, item Stratonicensis agri: Astragon vocant. omnibusque ex præsidiis, quæ multifariam disiecta erant, deuocatis, & ab ipsa Stratonicea Thessalorum auxiliaribus, Alabanda, vbi hostes erant, ducere pergit. Nec Rhodij pugnam detrectauerunt. atq; castris, in propinquis collatis, extemplò in aciem descensum est. Dinocrates quingentos Macedonas dextro cornu, læuo Agrianos locat: in medium accipit contractos ex castellorum (Cares maximè erant) præsidiis, equites cornibus circumdat. Cretensium auxiliares Thracumq; Rhodia cohors dextro cornu, sinistro mercenarios milites, lectam peditũ manum habuêre: medios mista ex pluribus gentibus auxilia: equites leuisq; armaturæ quod erat, cornibus circumiectum. Eo die steterunt tantum acies vtræq; super ripam, quæ tenui aqua interfluebat torrentis: paucisque telis emissis, in castra receperunt sese. Postero die eodem ordine instructi, maius aliquanto prœlium quã pro numero edidere pugnantiũ. nec enim plus terna millia peditum fuere, & centeni fermè equites. ceterum non numero tantum, nec armorũ genere, sed animis quoq; paribus, & æqua spe pugnauerunt. Achæi primi torrente superato in Agrianos impetum fecere: deinde tota propè curiu transgressa amnẽ acies est. diu anceps pugna stetit. numero Achæi mille & ipsi quadringentos loco expulere. inclinat dein dextrum omne cornu. Macedones, vsq; dum ordine & velut stipata phalanx consistebat, moueri nequiuerunt. postquam læuo latere nudato circumiacere hastas in venientẽ ex transuerso hostem conati sunt: turbati extemplò, tumultum primò inter se fecerunt: terga deinde vertunt: postremo abiectis armis, in præcipitẽ fugam effusi, Bargyllas petentes fugerunt. Eodẽ & Dino-

Rhodij fundunt Macedonas.

& Dinocrates perfugit. Rhodij quantum diei superfuit secuti, receperunt sese ad castra. Satis constat, *si confestim victores Stratoniceam petissent, recipi eam vrbem sine certamine potuisse.* Prætermissa eius rei occasio est, dum in castellis vicisque Peręæ recipiendis tempus teritur. interim animi eorum, qui Stratoniceam præsidio obtinebant, confirmati sunt. mox & Dinocrates cum iis, qui prœlio supererant, copiis intrauit muros. nequiquam inde obsessa pugnataq; vrbs est: recipi nisi aliquanto post per Antiochum non potuit. Hæc in Thessalia, hæc in Achaia, hæc in Asia per eosdem dies fermè gesta.

III. *Philippus Dardanos opprimit.*

Philippus quùm audisset *Dardanos transgressos fines regni, superiora Macedoniæ euastare*; quanquis toto propè orbe terrarum, vndique se suosque profligante fortuna, vrgebatur: tamen morte tristius ratus Macedoniæ etiam possessione pelli, delectu raptim per vrbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum & quingentis equitibus circa Stobos Pelagoniæ improuiso hostes oppressit. Magna multitudo hominum in prœlio, maior prædandi cupidine palata per agros cæsa est. quibus fuga expeditior fuit, ne tentato quidem casu pugnæ, in fines suos redierunt. Ea vna expeditione non pro reliquo statu fortunæ facta: refectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit. Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul cum Philippo foret bellandum: quàm opportunè iam Antiocho in Syria moliente bellum, Philippus est superatus. nam præterquam quòd facilius cum singulis, quàm si in vnum ambo simul contulissent vires, bellatum est: Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit.

Antiochus molitur bellum aduersus Romanos.

Antiochus quùm priore æstate omnibus quæ in Cœle Syria sunt, ciuitatibus Ptolemęi in suam potestatem redactis, in hiberna Antiochiam concessisset: nihilo quietiores postea res habuit. omnibus enim regni viribus connixus, quùm ingentes copias terrestres maritimasq; comparasset, principio veris præmissis terra cū exercitu filiis duobus Ardue ac Mithridate, iussisque Sardibus se operiri, ipse cum classe centum tectarum nauium, ad hoc leuioribus nauigiis cercurisque ac lembis ducentis proficiscitur: simul per omnem oram Ciliciæque & Cariæ tentaturus vrbes, quę in ditione Ptolemæi essent: simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu nauibusque adiuturus.

IV. *Rhodiorum fides erga pop. Rom.*

Multa egregia Rhodii pro fide erga populum Romanum proq; vniuerso nomine Græcorum, terra marique ausi sunt: nihil magnificentius, quàm quòd ea tempestate non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt: *Nephelida* (promontorium Ciliciæ est, inclitum fœdere antiquo Atheniensium) *si eo non contineret copias suas, se obuiam ituros*: non ab odio vllo, sed ne coniungi cum Philippo paterentur, & impedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium eo tēpore Antiochus operibus oppugnabat: Zephyrio, & Solis, & Aphrodisiade, & Coryco, & superato Anemurio (promontorium id quoq; Ciliciæ est) Selinunte recepto, omnibus his aliisque eius oræ castellis aut metu, aut voluntate sine certamine in deditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. ibi legati Rhodiorum auditi. & quāquam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperauit iræ: & *legatos se Rhodum missurum* respondit: *iisq́; mandaturum, vt renouarent vetusta iura cū ea ciuitate, sua maiorumq́; suorum: & vetarent eos aduentum pertimescere regis, nihil his aut sociis eorum noxæ futurum fraudive. nam Romanorum amicitiam se non violaturum. argumento & suam recentem ad eos legationem esse, & senatus honorifica in se decreta, responsaq́;*. tum fortè legati redierunt ab Roma, comiter auditi, dimissique: vt tempus postulabat. incerto adhuc aduersus Philippum euentu belli. Quum hæc legati regis in concione Rhodiorum agerent, nuncius venit, *debellatum ad Cynoscephalas esse.* Hoc nuntio accepto, Rhodiis, dempto metu à Philoppo omni, erat consilium obuiam eundi classe Antiocho. illam alteram curam non omiserunt, tuendæ libertatis ciuitatum sociarū Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminebat. nam alias auxiliis iuuerunt, alias prouidendo ac præmonendo conatus hostis: caussaque libertatis fuerunt Cauniis, Mindiis, Halicarnassensibus Samiisq;. Non operæ est persequi, vt quæque acta in his locis sint, quùm ad ea quæ propriè Romani belli sunt, vix sufficiā. Eodem tempore & Attalus rex æger Thebis Pergamū aduectus moritur, altero & septuagesimo anno: quum quatuor & quadraginta annos regnasset. Huic viro præter diuitias nihil ad spem regni fortuna dederat. his simul prudenter, simul magnificè vtendo effecit, primum vt sibi, deinde vt aliis non indignus videretur regno. victis deinde prœlio vno Gallis, quæ tum gens recenti aduentu terribilior Asię erat, regium asciuit nomen, cuius magnitudini semper animum æquauit. summa iustitia suos rexit. vnicam fidem sociis præstitit. vxorem, ac liberos quatuor superstites habuit. mitis ac munificus amicus fuit, regnum adeo stabile ac firmum reliquit, vt ad tertiam stirpē possessio eius descenderit. Quum is status rerum in Asia Gręciaq; & Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondū perpetrata, ingens in Hispania vlteriore coortum est bellum. M. Heluius eam prouinciam obtinebat. is literis senatum certiorem fecit, *Colcam & Luscinum regulos in armis esse, cum Colca decem & septem oppida, cum Luscino validas vrbes, Cardonem & Bardonem, & maritimam oram omnē, quæ nondum animos nudauerat, ad finitimorum motus consurrecturam.* His literis à M. Sergio Prętore, cuius iurisdictio inter ciues & peregrinos erat, recitatis, decreuerunt Patres, vt comitiis prætorum perfectis, cui prætori prouincia Hispania obuenisset, is primo quoq; tempore de bello Hispaniæ ad senatum referret. Sub idē

tempus Consules Romam venerunt, quibus in æde Bellonæ senatum habentibus, postulantibusque triumphum ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo, & C. Vrsanius Trib. plebis, *vt separatim de triumpho agerent Consules postularunt, communem se relationem de ea re fieri nõ passuros, ne par honos in dispari merito esset.* Cumque Minucius *vtrãq; prouinciam Italiam obtigisse* diceret, *communi animo consilioq; se & collegam res gessisse*, Cornelius adiiceret: *Boios aduersus se trãsgredientes Padum, vt Insubribus Cænomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum atque agros collega, ad sua tuenda auersos esse:* tribuni *res tantas bello gessisse Cornelium fateri, vt non magis de triumpho eius, quam de honore Diis immortalibus habendo dubitari posset: non tamen nec illum, nec quemquam alium ciuem tantum gratia atque opibus valuisse, vt quum sibimet triumphum impetrasset, collegæ eundem honorem impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus leuia prœlia, vix digna dictu fecisse: in Gallia magnum numerum militum amisisse. nominabant etiam tribunos militum T. Iuuencium, & Cneum Labeonis fratrem, qui aduersa pugna cũ multis aliis viris fortibus ciuibus ac sociis cecidissent. oppidorum paucorum ac vicorum falsas, & in tempus simulatas, sine vllo pignore deditiones factas esse.* Hæc inter consules tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseuerantia tribunorum consules separatim retulerunt. Cn. Cornelio omnium consensu decretus triumphus. & Placentini Cremonensesque addiderunt fauorem consuli, gratias agentes, commemorantesq; *obsidione se esse ab eo liberatos. plerosque etiam, quum apud hostes essent, seruitute exceptos.* Q. Minucius tentata tantum relatione, quum aduersum omnem senatum videret, *in monte Albano se triumphaturum, & iure imperii consularis & multorum clarorum virorum exemplo* dixit. Cn. Cornelius de Insubribus Cænomanisque in magistratu triumphauit. multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captiuis carpentis transuexit. multi nobiles Galli ante currum traducti, inter quos quidam Amilcarem ducem Pœnorum fuisse, auctores sunt. ceterum magis in se conuertit oculos Cremonẽsium Placentinorumque colonorum turba pileatorum, currum sequẽtium. Tulit in triumpho *ducenta triginta septem millia quingentos æris; * argenti bigati septuaginta nouem millia. *septuagenos æris militibus diuisit: duplex equiti, triplex centurioni. Q. Minucius Consul de Liguribus Boiisque Gallis in monte Albano triumphauit. is triumphus vt loco, & fama rerum gestarum, & quod sumptum nõ erogatum ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit: ita signis, carpentisque, & spoliis fermè æquabat. pecuniæ etiam propè par summa fuit, *æris translata ducenta & quinquaginta quatuor millia, * argenti bigati quinquaginta tria millia, & ducenti. militibus centurionibusque & equitibus, item in singulos datum, quod dederat collega. Secundum triumphũ consularia comitia habita. creati Consules L. Furius Purpureo, & M. Claudius Marcellus. Prætores postero die facti, Q. Fabius Buteo, Tib. Sempronius Longus, Q. Minucius Thermus, Mani⁹ Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius. Exitu eius anni literæ à T. Quintio venerunt *se signis collatis cũ rege Philippo in Thessalia pugnasse: hostium exercitum fusum, fugatumque.* Hæ literæ prius in senatu à Sergio prætore, deinde ex auctoritate patrum in concione sunt recitatæ. Ob res prosperè gestas in dies quinq; supplicationes decretæ. Breui post legati & à T. Quintio, & ab rege venerũt. Macedones deducti extra vrbem in villam publicam: ibique iis locus, & lautia præbita: & ad ædem Bellonæ senatus est habitus. haud multa verba facta, quum Macedones *quæcumq; senatus censuisset, id regem facturum esse dicerent.* Decem legati more maiorum, quorum ex consilio L. Quintius imperator leges pacis Philippo daret, decreti, adiectumque, vt in eo numero legatorum P. Sulpicius, & P. Villius essent: qui consules prouinciam Macedoniam obtinuissent. Cosanis eo die postulantibus vt sibi colonorũ numerus augeretur, mille ascribi iussi: *dum ne quis in eorum numero esset, qui post M. Cornelium & T. Sempronium consules hostis fuisset.* Ludi Romani eo anno in circo scenaq; ab ædilibus curulibus, P. Cornelio Scipione, & Cn. Manlio Vulsone, & magnificentius quam alias facti, & lætius, propter res bello bene gestas spectati; totiq; ter instaurati, plebeij septies instaurati. Acilius Glabrio, C. Lælius eos ludos fecerunt. Ex argento mulctaticio tria signa ænea, Cereri Liberoque & Liberæ posuerunt. L. Furius, & M. Claudius Marcellus consulatu inito, quum de prouinciis ageretur, & Italiam vtriq; prouinciam senatus decerneret: vt Macedoniam cum Italia sortirentur, petebant. Marcellus prouinciæ cupidior, *pacem simulatã ac fallacem* dicendo, *& rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, regem*, dubios sententiæ Patres fecerat. & forsitan obtinuissent consules, ni Q. Marcius Rex, & C. Atinius Labeo tribuni plebis *se intercessuros* dixissent: ni prius ipsi ad plebem tulissẽt, *vellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse.* Ea rogatio in Capitolio ad plebem lata est omnes quinque & triginta tribus vti rogatæ iusserunt. Et quo magis pacem ratam esse in Macedonia vulgo lætarentur, tristis ex Hispania nuncius allatus effecit, vulgatæq; literæ, *C. Sempronium Tuditanum* proconsulem, *in citeriore Hispania prœlio victum, exercitum eius fusum fugatumque: & illustres viros in acie cecidisse. Tuditanũ cum graui vulnere latum ex prœlio, haud ita multo post exspirasse.* Consulibus ambo Italia prouincia cum his legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, & vt quatuor legiones nouas scriberent: duas, quæ quo senatus cẽsuisset, mitterentur: & T. Quintius Flamininus cum duab. legionibus prouinciam eodem exercitu obtinere iussus: imperium ei prorogatum satis iam antè videri. Prætores deinde prouincias sortiri, L. Apustius Fullo

Nn

facti sunt ... mediumque coronarum 9. sol. & duob. denar Turo.

*Val. 1540 coron.

*Val. 5310 coron.

X.

Ludi Romani & Plebeij.

(A. V. C. IOLIV.)

Tuditanus in Hispania fusus.

Prouinciarum sortitio.

Fullo vrbanam iurisdictionem, Manius Acilius Glabrio inter ciues & peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam vlteriorem, Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Tib. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni, & Q. Minucio, quibus Hispaniæ prouinciæ euenerant, Consules legiones singulas ex quatuor ab se scriptis quas viderentur, vti darent, decretum est: socium ac nominis Latini quaterna millia peditum, trecenos equites. hiq; primo quoq; tẽpore in prouincias ire iussi. Bellum in Hispania quinto post anno exortum est, quam simul cum Punico bello fuerat finitum.

XI. Priusquam hi prætores ad bellum prope nouum, quia tum primum suo nomine, nullo Punico exercitu aut duce ad arma ierãt, proficiscerentur; aut ipsi consules ab vrbe mouerent: procurare, vt assolet, prodigia, quæ nunciabantur, iussi. L. Iulius Sequestris in Sabinos proficiscens, fulmine ipse equusq; exanimati fuerant. ædes Feroniæ in Capenate de cœlo tacta erat. ad Monetæ duarum hastarum spicula arserant. lupus Esquilina porta ingressus, frequentissima parte vrbis, quum in forum decurrisset, Tusco vico atq; inde Melio, per portam Capenam propè intactus euaserat. Hæc prodigia maioribus hostiis sunt procurata.

XII. Iisdem diebus Cn. Cornelius Lentulus, qui antè Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, quum ex senatusconsulto vrbem esset ingressus, tulit præ se * auri mille & quingenta pondo quindecim, * argenti viginti millia, * signati denarios triginta quatuor millia, & quingentos quinquaginta. L. Stertinius ex vlteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe, * quinquaginta millia pondo argẽti in ærarium tulit: & de manubiis duos fornices in foro Boario ante Fortunæ ædẽ, & matris Matutę, vnum in maximo circo fecit: & his fornicibus signa aurata imposuit.

** Valent 169680. coron.*
** Valent 200000. coron.*
** Valent 3455. cor.*
** Valent 500000. coron.*
Bœotorum perfidia.

XIII. Hæc per hiemem fermè acta. Hibernabat eo tempore Athenis Quintius, à quo quum multa socij peterent, Bœoti petierunt, impetraueruntque *vt hi, qui suæ gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur.* id à Quintio facile impetratum, nõ quia satis dignos eos credebat, sed quia, Antiocho rege iam suspecto, fauor conciliandus nomini Romano apud ciuitates erat. Restitutis, confestim apparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia esset. nam & ad Philippum gratias agentes pro redditis hominibus, perinde atque ab ipso hi, & non à Quintio & Romanis dati essent, miserũt: & comitiis proximis Bœotarchen nullam aliam ob caussam Barcillam quendam, quam quod præfectus Bœotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt; prę teritis Zeusippo, & Pistrato, aliisq; qui Romanæ societatis auctores fuerunt. Id ægrè & in præsentia hi passi, & in futurum etiam metum ceperunt, quum ad portas propè sedente exercitu Romano ea fierent: *quidnam se futurum esset profectis in Italiam Romanis: Philippo ex propinquo socios adiuuante, & infesto his qui partis aduersæ fuissent.*

XIV. Dum Romana arma propinqua habebant, tollere Barcillam principem fautorum regis statuerunt. & tempore ad eam rem capto, quum in publico epulatus reuerteretur domũ temulentus, prosequẽtibus mollibus viris, qui ioci caussa conuiuio celebri interfuerant: ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Ætoli erant, circumuentus occiditur. Fuga comitum, & quiritatio facta & tumultus tota vrbe discurrentium cum luminibus. percussores proxima porta euaserunt. Luce prima concio frequens, velut extante indicio, ad vocem præconis cõuocata in theatro erat. palam ab suo comitatu, & obscœnis illis viris fremebant interfectum: animis autẽ Zeusippum auctorem destinabant cædis, in præsentia placuit comprehendi eos, qui simul fuissent, quæstionemque ex his haberi. qui dum quæruntur, Zeusippus consimili animo auertendi ab se criminis caussa in cõcionem progressus, *errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos semiuiros crederent.* multaque in eam partem probabiliter argumentatus, quibus fidem apud quosdam fecit, *numquam si conscius esset, oblaturum se multitudini, mentionemve cædis nullo lacessente facturũ fuisse.* alii non dubitare; *obuiam eundo impudenter criminis suspicionem auerti.* Torti post paulo insontes, quum scirent ipsi opinionem omnium, ea pro indicio vsi, Zeusippum & Pisistratum nominauerũt: nullo adiecto, cur scire quicquam viderentur, argumento. Zeusippus tamẽ cum Stratonida quodã nocte perfugit Tanagram; suam magis conscientiam, quam indicium hominum nullius rei consciorum metuens. Pisistratus spretis indicibus Thebis mansit. Seruus erat Zeusippo, totius internuncius & minister rei; quem indicem Pisistratus timens, eo ipso timore ad indicium protraxit. literas ad Zeusippum mittit, *seruum conscium tolleret. non tam idoneum ad celandam rem eum videri sibi, quam ad agendam fuerit.* has qui tulit literas, iussit Zeusippo dare quamprimum. is, quia non sibi conueniendi eius copia fuit, ipsi illi seruo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradidit: & adiecit, *à Pisistrato de re magnopere pertinente ad Zeusippum esse.* Conscientia ictus, quum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit. perlectis literis pauidus Thebas refugit. & Zeusippus quidem fuga serui motus, Athenas, tutiorem exilio locum ratus, concessit. De Pisistrato aliquæ quæstiones tormentis habitæ: & sumptum supplicium est. Efferauit ea cędes Thebanos Bœotosque omnes ad execrabile odium Romanorum, *Zeusippum principem gentis id facinus conscisse.* ad rebellandum neque vires, neque ducem habebant. proximum bello quod erat, in latrocinium versi, alios hospites, alios vagos per hiberna milites ad varios commeantes vsus excipiebant. quidam in ipsis itineribus ad notas latebras insidiantibus, pars in deserta per fraudem diuersoria deuecti deductique opprimebantur. postremo non tantum odio, sed etiam auiditate prædæ ea faci-

Th[...] Ba[...] lat[...] ver[...]

faci-

facinora faciebant: quia negociandi fermè caussa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. Quum primo pauci, dein indies plures desiderarentur, infamis esse Bœotia omnis cœpit: & timidius quam in hostico egredi castris miles. tum Quintius legatos ad querendum de latrociniis per ciuitates mittit. Plurimi pedites circa Copaidem paludem inuenti: ibi ex limo eruta, extractaque ex stagno cadauera, saxis aut amphoris, vt pondere traherentur in profundum, annexa. multa facinora Acræphię, & Coroneæ facta inueniebantur. Quintius primo *noxios tradi sibi iussit. & pro quingentis militibus* (tot enim intercepti erant) * *quingenta talenta Bœotos conferre*. quorum neutrum quum fieret, verbis tantum ciuitates excusarent, *nihil publico consilio factum esse*: missis Athenas, & in Achaiam legatis, qui testarentur sociis, *iusto pioque bello se persecuturum Bœotos*: & cum parte copiarum P. Claudio Acræphiam ire iusso, cum parte Coronæam circumsedit: euastatis prius agris, qua ab Elatia duo diuersa agmina iere. Hac perculsi clade Bœoti, quũ omnia terrore ac fuga complessent, legatos mittunt. qui quum in castra non admitterentur, Achæi Athenienseśq; superuenerunt. plus auctoritatis Achęi habuerunt deprecantes: ac ni impetrassent pacem Bœotis, bellum simul gerere decreuerunt. Per Achęos Bœotis copia adeundi alloquendique Romanum facta est, iussisq; tradere noxios, & mulctæ nomine * triginta talenta conferre, pax data: & ab oppugnatione recessum. Post paucos dies decem legati ab Roma venerunt, quorum ex consilio pax data Philippo in has leges est. *Omnes Græcorum ciuitates, quæ in Europa, quæq; in Asia essent, libertatem ac suas leges haberent. quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex his Philippus deduceret: his, quæ in Asia essent, Euromo Padasisq; & Bargyllis, & Iasso, & Myrina, & Abydo & Thasso, & Perintho: eas quoq; enim placere liberas esse. De Cianorum libertate, Quintius Prusiæ Bithyniorum regi scriberet, quid senatui & decem legatis placuisset. captiuos, transfugasque reddere Philippum Romanis, & naues omnes tectas tradere: quin & regiam vnam inhabilis propè magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant: ne plus quingentis armatorum haberet, neve elephantum vllum. bellum extra Macedoniæ fines ne iniussu senatus gereret.* * *mille talentum daret populo Romano: dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorũ.* Valerius Antias, quaternum milliũ pondo argenti vectigal in decẽ annos; triginta quaterna millia pondo, & ducenta, præsens viginti millia pondo. idem nominatim adiectum scribit, *ne cum Eumene Attali filio* (nouus is tum rex erat) *bellum gereret*. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. Adiicit Valerius Antias, *Attalo absenti Æginam insulam elephantosq; dono datos, & Rhodiis Stratoniceam Cariæ, atque alias vrbes, quas Philippus tenuisset: Atheniensibus insulas datas, Paron, Imbrum, Delum, Scyrum.* Omnibus Græciæ ciuitatibus hanc pacem approbantibus, soli Ætoli id decretum decem legatorum clam mussantes carpebant. *literas inanes vana specie libertatis adumbratas esse. cur enim alias Romanis tradi vrbes, nec nominari eas? alias nominari, & sine traditione iubere liberas esse? nisi vt quæ in Asia sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores: quæ in Græcia sint, ne nominatæ intercipiantur, Corinthus, & Chalcis, & Oreum, cum Eretria & Demetriade.* Nec tota ex vano criminatio erat. dubitabatur enim de Corintho, & de Chalcide, & Demetriade, quia in senatusconsulto quo missi decem legati ab vrbe erant, ceteræ Gręciæ atq; Asiæ haud dubiè liberabantur: de his tribus vrbibus legati, quod tempora Reipublicæ postulassent, id è Republica fideque sua facere statuere iussi erant. Antiochus rex erat: quem transgressurum in Europam, quum primum ei res suæ placuissent, non dubitabant. ei tam opportunas ad occupandum patere vrbes nolebant. Ab Elatia Anticyram cum decẽ legatis, inde Corinthum traiecit. ibi consilia decem legatorũ tractabantur. Identidem Quintius: *liberandam omnem Græciam, si AEtolorum linguas retundere: si veram caritatem, maiestatem apud omnes nominis Romani vellent esse: si fidem facere, ad liberanadm Græciam, non ad transferendum à Philippo ad se imperium, se mare traiecisse.* nihil contra ea de libertate vrbium alii dicebant. *ceterum ipsis tutius esse, manere paulisper sub tutela præsidij Romani, quam pro Philippo Antiochum dominum accipi.* Postremo ita decretum est: *Corinthus redderetur Achæis, vt in Acrocorintho tamen præsidium esset: Chalcidem ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.* Isthmiorum statum ludicrum aderat, semper quidem & alias frequens, quum propter spectaculi studium insitum genti, quo certamina omnis generis artium viriumq; ac pernicitatis visuntur: tum quia propter opportunitatem loci per duo diuersa maria omnium Græcorum vndiq; conuentus erat. Sed exspectatione erecti, qui deinde status futurus Gręciæ, quæ sua fortuna esset: alij non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam ferebant. Romani ad spectaculum consederunt. & præco cum tubicine, vt mos est, in mediam arenã, vnde solenni carmine ludicrum indici solet, processit: & tuba silentio facto ita pronunciat: *Senatus populusq; Romanus, & T. Quintius imperator, Philippo rege, Macedonibusq; deuictis, liberos, immunes suis legibus esse iubet Corinthios, Phocenses, Locrensesq; omnes, & insulam Eubœam: & Magnetas, Thessalos, Perrœbos, Achæos, Phthiotas.* percensuerat omnes gentes, quæ sub ditione Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, maius gaudium fuit, quam quod vniuersum homines caperent. vix satis credere se quisque audisse: alii alios intueri mirabundi, velut somnij vanam speciem. quod ad quemq; pertineret, suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant. Reuocatus præco, quum vnusquisque non audire, sed videre libertatis suæ nuncium aueret: iterum pronunciaret eadem. Tum ab certo iam gaudio tãtus cum clamore plau-

XVIII. *Isthmia.*

Isthmiis pronunciatur Græciæ ciuitates liberæ.

plausus est ortus, toties que repetitus, vt facilè appareret, nihil omnium bonorum multitudini gratius, quam libertatem esse. Ludicrum deinde ita raptim peractum est, vt nullius nec animi, nec oculi spectaculo intenti essét. adeo vnum gaudium præoccupauerat omnium aliarum sensum voluptatum.

XIX.

Ludis vero dimissis, cursu propè omnes tendere ad imperatorem Romanum: vt ruente turba in vnum, adire, contingere dextram cupientium, coronas lemniscosq; iacentium, haud procul periculo fuerit. Sed erat triũ fermè & triginta annorum, & quum robur iuuentæ, tum gaudium ex tam insigni gloriæ fructu, vires suppeditabant. nec præsens omnium modo effusa lætitia est, sed per multos dies gratis & cogitationibus & sermonibus reuocata: *Esse aliquam in terris gentem, quæ sua impensa, suo labore ac periculo bella gerat pro libertate aliorum. nec hoc finitimis, aut propinquæ vicinitatis hominibus, aut terris continenti iunctis præstet. maria traijciat, ne quod toto orbe terrarum iniustum imperium sit, & vbiq; ius, fas, lex potentissima sint. vna voce præconis liberatas omnes Græciæ atq; Asiæ vrbes. hoc spe concipere audacis animi fuisse: ad effectum adducere, virtutis & fortunæ ingentis.*

XX.

Legationes regum & gentium audiuntur.

Secundum ista iam Quintius, & decem legati, legationes regum, gentium, ciuitatumq; audiuere. Primi omnium regis Antiochi vocati legati sunt. his eadem quæ ferè Romæ erant verba sine fide rerũ iactantibus, nihil iam perplexè, vt antè, quum dubię res incolumi Philippo erant: sed apertè pronunciatum, *vt excederet Asiæ vrbibus: quæ aut Philippi, aut Ptolemæi regum fuissent: abstineret liberas, omnesq; Græcas. ante omnia* denuntiatum, *ne in Europam aut ipse transiret: aut copias traiiceret.* Dimissis regis legatis, conuentus gentium ciuitatumque est haberi cœptus. eoque maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum ciuitates nominatim pronũciabant. Orestis, (Macedonum ea gens est) *quod primi ab rege defecissent,* suę leges redditæ. Magnetes & Perrœbi, & Dolopes liberi quoque pronunciati. Thessalorum genti præter libertatem concessam, Achæi Phthiotæ dati; Thebis Phthioticis & Pharsalo excepto. Ætolos de Pharsalo & Leucade postulantes vt ex fœdere sibi restituerentur; ad senatum reiecerunt. Phocenses, Locrenses, & quæ sicut antè fuerant adiecta, decreti auctoritate, his contribuerunt. Corinthus & Triphylia & Herea (Peloponnesi & ipsa vrbs est) reddita Achęis. Oreum & Eretriã decem legati Eumeni regi Attali filio dabant: dissentiente Quintio, venit res in arbitrium senatus: senatus libertatẽ his ciuitatibus dedit, Carysto adiecto. Pleuratho, Lycus & Partheni dati: Illyriorum vtraque gens sub ditione Philippi fuerat. Aminandrum tenere iusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo capta ademisset.

XXI.

Dimisso conuentu, decem legati partiti munia inter se, ad liberandas suæ quisque regionis ciuitates discesserunt: P. Lentulus Bargyllas, L. Stertinius Hephæstiam & Thasum & Thraciæ vrbes, P. Villius & L. Terentius ad regem Antiochum, Cn. Cornelius ad Philippum. cui de minoribus rebus editis mãdatis, percunctatus, *si consilium non vtile solum, sed etiam salutare admittere auribus posset?* quum rex *gratias quoque se acturum* diceret, *si quid quod in rem suam esset, expromeret:* magnopere ei suasit, *quoniam pacem impetrasset, ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos: ne si quid Antiochus moueret, exspectasse, & temporum opportunitates captasse ad bellandum videri posset.*

Corn. & Ætol. colloq.

Ad Tempe Thessalica Philippus est conuentus. qui quum se missurum extemplo legatos respondisset Cornelius Thermopylas, vbi frequens Græciæ statis diebus esse solet conuentus (Pylaicum appellant) venit, Ætolos præcipuè monuit, *vt constanter & fideliter in amicitia populi Romani permanerent.* Ætolorum principes alii interquesti sunt, *quod non idem erga suam gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello fuisset:* alii ferocius incusarunt, exprobraruntque: *non modo vinci sine AEtolis Philippum, sed ne transire quidem in Græciam Romanos potuisse.* Aduersus ea respondere (ne in altercationem excederet res) quum supersedisset Romanus: *omnia eos æqua impetraturos, si Romam misissent,* dixit. itaq; ex auctoritate eius decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum Philippo habuit.

X[illegible]

Quum hęc in Græcia Macedoniaque, & Asia gererentur, Etruriam infestam propè coniuratio seruorum fecit. ad quærendam opprimendamque eam Manius Acilius prætor, cui inter ciues peregrinosque iurisdictio obtigerat, cum vna ex duabus legione vrbana missus, alios iam congregatos pugnando vicit. ex his multi occisi, multi capti. alios verberatos crucibus affixit. qui principes coniurationis fuerant. alios dominis restituit. Consules in prouincias profecti sunt. Marcellum Boiorum ingressum fine fatigato per diem totum milite via facienda, castra in tumulo quodam ponentem, Corolamus, regulus Boiorum cũ magna manu adortus, ad tria millia hominum occidit & Illustres viri aliquot in illo tumultuario prœlio ceciderunt: inter quos præfecti sociũ T. Sempronius Gracchus, M. Iunius Sullanus: & tribuni militum de legione secunda, A. Ogulnius & P. Claudius. castra tamen ab Romanis impigrè permunita, retentaque, quum hostes à prospera pugna nequiquam oppugnassent. Statiuis deinde eisdem per dies aliquot sese tenuit. dum & saucios curaret, & tanto terrore animos militum reficeret. Boij, vt est gens minime ob moræ tædium patiens, in castella sua vicosq; dilapsi sunt. Marcellus Pado confestim traiecto in agrum Comensem, vbi Insubres Comensibus ad arma excitis castra habebant, ducit. legiones in ipso itinere prœlium committunt. & primo adeo acriter inuaserunt, vt antesignanos impulerint. quod vbi animaduertit, veritus ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum opposuit: & equitum Latinorum omnes turmas in hostem

hostem emisit. quorum quum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata & reliqua acies Romana restitit primo, deinde signa acriter intulit. nec vltra sustinuerunt certamen Galli, quin terga verterent, atque effuse fugerent. In eo prœlio supra quadraginta millia hominum cęsa, Valerius Antias scribit: *& quingenta septem signa militaria capta, & carpenta quadringenta triginta duo, & aureos torques multos, ex quibus vnum magni ponderis* Claudius *in Capitolio Ioui donum in æde positum* scribit. Castra eo die Gallorum expugnata, direptaque. & Comum oppidum intra dies paucos captum. Castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoq; inter scriptores ambigitur, vtrũ in Boios prius, an Insubres consul exercitum induxerit, aduersamque prospera pugna obliterauerit: an victoria ad Comum parta, deformata clade in Boiis accepta sit. Sub hæc tam varia fortuna gesta, L. Furius Purpureo alter consul per tribum Sappiniam in Boios venit. Iam castro Mutilo appropinquabat, quũ veritus ne intercluderetur simul à Boiis Liguribusque, eadem via qua adduxerat, reduxit, & magno circuitu per aperta, eaque tuta loca ad collegam peruenit. dein iunctis exercitibus primum Boiorum agrum vsque ad Felsinam oppidum populantes peragrauerunt. Ea vrbs ceteraque castella, & Boij ferè omnes, præter iuuentutem, quæ prædandi caussa in armis erat, (tunc in deuias siluas recesserat) in ditionem venerunt. In Ligures deinde traductus exercitus. Boij negligentius coactum agmen Romanorũ, quia ipsi procul abesse viderentur, improuiso aggressuros se rati, per occultos secuti sunt. quos non adepti, Pado repentè nauibus traiecto, Læuos Libuosq; quum peruastassent, redeuntes inde Ligurum extremo fine cum agresti præda in agmen incidunt Romanum. Celerius prœlium acriusq; commissum, quam si tempore locoq; ad certamen destinatis, præparatis animis cõcurrissent. Ibi quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit. nam ita cædis magis quam victoriæ auidi pugnarunt Romani, vt vix nuncium cladis hosti relinquerent. Ob eas res gestas, cõsulum literis Romam allatis, supplicatio in triduũ decreta est. Breui post Marcellus Romam venit, triumphusque ei magno cõsensu Patrum est decretus. Triumphauit in magistratu de Insubribus, Comensibusq;. Boiorum triumphi spem collegæ reliquit: quia ipsi propriè aduersa pugna in ea gente euenerat, collegę secunda. Multa spolia hostium captiuis carpentis traducta: multa militaria signa lata, * ęris trecenta viginti millia, * argenti bigati ducenta triginta quatuor millia. in pedites singulos dati * octingenti æris: triplex equiti, centurionique. Eodem anno Antiochus rex quũm hibernasset Ephesi, omnes Asiæ ciuitates in antiquã imperij formulam redigere est conatus: reliquas quidẽ, aut quia locis planis positæ erant, aut quia parũ mœnibus armisque ac iuuentuti fidebant, haud difficulter iugũ accepturas. Smyrna & Lampsacus libertatem vsurpabant, periculumque erat, ne si concessum his foret, quos metuebat, Smyrnam in Æolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto, aliæ vrbes sequerentur. Igitur & ipse ab Epheso ad Smyrnam obsidendam misit: & quæ Abydi copiæ erant præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandum iussit. nec vi tantum terrebat: sed per legatos leniter alloquendo castigandoq; temeritatem & pertinaciam, spem conabatur facere, *breui quæ peterent habituros. & tum satis & ipsis & omnibus aliis apparere, ab rege impetratam eos libertatem, non per occasionem raptam habere.* Aduersus quæ respondebant, *nihil neq; mirari, neq; succensere Antiochum debere, si spem libertatis differri non satis æquo animo paterẽtur.* Ipse initio veris, nauibus ab Epheso profectus, Hellespontum petit. terrestres copias ad Abydum traiicit. Chersonesi vrbem: terrestri naualem exercitum iunxit. & quia clauserant portas, circumdedit mœnia armatis, & iam opera admouenti, deditio est facta, idem metus tum incolentes alias Chersonesi vrbes in deditionem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul naualibus terrestribusque copiis venit. quam quũm desertam ac stratam propè ruinis inuenisset, (ceperant autem, direptamque incenderant Thraces paucis antè annis) cupido eum restituendi nobilem vrbem, & loco sitam opportuno, cepit. itaque omni cura simul est aggressus, & tecta murosq; restituere, & partim redimere seruientes Lysimachienses, partim fuga sparsos per Hellespontum Chersonesumque conquirere, contrahereq;: partim nouos colonos, spe commodorũ proposita, asscribere, & omni modo frequentare, simul vt Thracum summoueretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulandum proxima Thraciæ est profectus: partem, naualesq; socios omnes reliquit in operibus reficiendæ vrbis. Sub hoc tempus & C. Cornelius, missus ab senatu ad dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina, Selymbriæ substitit: & decem legatorum P. Lentulus à Bargyllis, P. Villius & L. Terentius à Thasso Lysimachiam petierunt. eodẽ & à Selymbria L. Cornelius, & ex Thracia post paucos dies Antiochus conuenerunt. Primus congressus cum legatis, & deinceps inuitatio benigna & hospitalis fuit. vt de mandatis statuque præsenti Asiæ agi cœptũ est, animi exasperati sunt. Romani: *omnia acta eius, ex quo tempore è Syria classe soluisset, displicere senatui non dissimulabant, restituique Ptolemæo ciuitates omnes, quæ ditionis eius fuissent, æquum cẽsebant. nã quod ad eas ciuitates attineret, quas à Philippo possessas Antiochus per occasionẽ, auerso Philippo in Romanum bellum, intercepisset, id vero ferendum non esse; Romanos per tot annos terra mariq; tanta pericula ac labores exhausisse, Antiochum belli præmia habere. Sed vt in Asiam aduentus eius dissimulari ab Romanis, tanquam nihil ad eos pertinens.*

Margin notes: XI. — 320 — XII. — 10. den. Turo. — Antiochus Smyrnam & Lampsacum oppugnat. — Antiochus Lysimachiam restituit. — XXV. — Antiochi & legatorum Roman. conuentus.

tinens, potuerit: quòd iam etiam in Europam omnibus naualibus terrestribusque copiis transierit, quantum à bello aperto Romanis abesse? illum quidem etiam si in Italiam traijciat, negaturum. Ad ea rex,

XXVI. *Antiochi responsio.*

*Satis iam antè videre se, Romanos inquirere, quid Regi Antiocho faciendum: at quousq; terra mariq; progrediendum fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad populum Romanum pertinere: nec magis illis inquirendum esse, quid Antiochus in Asia, quàm Antiocho, quid in Italia populus Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademptas ciuitates querantur: sibi cum Ptolemæo & amicitiam esse: & id agere se, vt breui etiam affinitas iungatur. Nec ex Philippi quidem aduersa fortuna spolia vlla se petisse: aut aduersus Romanos in Europam traiecisse * fuerit, quo victo omnia, quæ illius fuissent, iure belli Seleuci facta sint, existimare suæ ditionis esse. occupatis maioribus suis rerum aliarum alia cura, primò quædã ex his Ptolemæum, deinde & Philippum vsurpando aliena possedisse: sicut quædam ex proxima Thracia, quæ indubitatè Lysimachi fuerint. ad ea facienda in antiquum venisse: & Lysimachiam deletam Thracum impetu, de integro condere, vt Seleucus filius eam sedem regni habeat.*

XXVII.

His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine vllo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, vt nullus exitus imponeretur sermonibus. nam dissimulabat pars vtraque se audisse. & L. Cornelius, cui legatio ad duos reges, Antiochum Ptolemæumq; mandata erat, spacium modici temporis ad conueniendum Ptolemæum petebat; vt prius quã moueretur aliquid in noua possessione regni, perueniret in Ægyptum. & Antiochus suam fore Ægyptum, si tum occasio esset, censebat. itaque dimissis Romanis, relictoque Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, vt instituerat Lysimachiam: ipse omni classe nauigans Ephesum; legatis ad Quintium missis, qui ad fidem de societate agerent, oram Asiæ legens, peruenit in Lyciam. Patarisque cognito viuere Ptolemæum, nauigandi quidem in Ægyptum omissum consilium est. Cyprum nihilominus tendens, quum Chelidonium promontorium superasset, paulisper seditione remigum est retentus in Pamphylia circa Eurymedontem amnem. Inde profectũ eum ad capita (quæ vocant) Sari fluminis, fœda tempestas oborta propè cum omni classe demersit. multæ naues eiectæ: multæ ita haustæ mari, vt nemo in terram enauerit. magna vis hominum ibi interiit, nõ remigum tantum militumq; ignotorum, sed etiam insignium amicorum. Collectis reliquiis naufragii, quum res non in eo esset, vt Cyprum tentaret; minus opulento agmine quam profectus erat, Seleuciam redit. ibi subduci nauibus iussis (iam enim hiems instabat) ipse in hiberna Antiochiã processit. In hoc statu regum erant res.

XXVIII. *Triumuiri Epulones facti.*

Romæ eo primum anno triumuiri epulones facti, C. Licinius Lucullus, T. Romuleius qui legem de creandis his tulerat, & P. Porcius Læca. his triumuiris item, vt pontificibus, lege datum togæ prętextæ habendæ ius. Sed magnum certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus vrbanis, Q. Fabio Labeoni, & L. Aurelio. Pecunia opus erat, quod vltimam pensionem pecuniæ in bellũ collatæ persolueré placuerat priuatis. quæstores ab auguribus, pontificibus, quod stipendium per bellum nõ contulissent, petebant. ab sacerdotibus tribuni nequiquam appellati, omniumque annorum, per quos non dederant, exactum est. Eodem anno duo mortui pontifices, nouique in eorum locum suffecti, M. Marcellus consul in locum T. Sempronii Tuditani, qui prætor in Hispania decesserat: & L. Valerius in locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur mortuus est admodum adolescens, priusquam vllum magistratum caperet: nec eo anno augur in eius locum est suffectus. Comitia inde consularia habita à M. Marcello consule. creati Consules L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato. Prętores inde facti C. Fabricius Luscinus, C. Atinius Labeo, & Manlius Vulso, Ap. Claudius Nero, P. Manlius, P. Porcius Læca. Ædiles curules, M. Fuluius Nobilior, & C. Flaminius, tritici decies centum millia * binis æris populo diuiserunt: id C. Flaminii honoris caussa, ipsius patrisq;, aduexerant Siculi Romam. Flaminius gratiam eius communicauerat cum collega. Ludi Romani & apparati magnificè sunt, & ter toti instaurati. Ædiles plebis Cn. Domitius Ænobarbus, & C. Scribonius curio maximus multos pecuarios ad populi iudiciũ adduxerunt: tres ex his condemnati sunt. ex eorum mulctaticia pecunia ędẽ in insula Fauni fecerunt. Ludi plebis per biduũ instaurati, & epulum fuit ludorum caussa. L. Valerius Flaccus, & M. Porcius, quo die magistratum inierunt, de prouinciis quum ad senatum retulissent, Patres censuerunt, *quùm in Hispania tantum glisceret bellũ, vt iam consulari & duce & exercitu opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem & Italiam prouincias aut comparare inter se, aut sortiri. vtri Hispania prouincia euenisset, eum duas legiones & quinq; millia sociûm Latini nominis & quingentos equites secum portare, & naues longas viginti ducere. alter Consul duas legiones scriberet. his Galliã prouinciam obtineri satis esse, fractis proximo anno Insubriũ & Boiorum animis.* Cato Hispaniã, Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde prouincias sortiri, C. Fabricius Luscinus vrbanam, C. Atinius Labeo peregrinam, Cn. Manlius Vulso Siciliã, Ap. Claudius Nero Hispaniã vlteriorem, P. Porcius Lœca Pisas, vt ab tergo Liguribus esset. P. Manlius in Hispaniã citeriorẽ adiutor consuli datur. T. Quintio, suspectis non solum Antiocho & Ætolis, sed etiã Nabide Lacedęmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperiũ est, duas legiones vt haberet. in eas si quid supplemẽti opus esset, cõsules scribere & mittere in Macedoniã iussit. Ap. Claudio prȩter legionem, quã Q. Fabius habuerat, MM. peditum & CC. equites nouos conscribere permissũ. Par numerus peditũ equitũq; nouorũ P. Manlio in citeriorẽ Hispaniã decretus: & legio

A sacer- dotibus stipendium exactum.

A. 10

* V. do.

Pr rũ

legio eadem quæ fuerat sub Minucio Prætore data. Et P. Porcio Lææ ad Etruriam circa Pisas duo millia peditum & quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Sempronio Longo. Prouinciis ita distributis, consules priusquam ab vrbe proficiscerentur, ver sacrum ex pontificũ iussu fecêre: quod A. Cornelius Mammula Prætor vouerat de senatus sententia, populique iussu, Cn. Seruilio P. Flaminio consulibus annis post vnum ac viginti factum est, quàm votum. Per eosdem dies C. Claudius Ap. filius, Pulcher, augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inauguratusque est. Mirantibus iam vulgo hominibus, quod Hispania mouisset bellum, negligi: literæ à Q. Minucio allatæ sunt, *se ad Turbam oppidum cum Budare & Besaside imperatoribus Hispanis, signis collatis prosperè pugnasse: duodecim millia hostium cæsa: Budarem imperatorem captum: ceteros fusos fugatosque.* His literis lectis, minus terroris ab Hispanis erat, vnde ingens bellum exspectatum fuerat. Omnes curæ post aduentum vtique decem legatorum in Antiochum regem conuersæ. Hi expositis prius quæ cum Philippo acta essent, & quibus legibus data pax, non minorem belli molem restare ab Antiocho docuerunt. *Ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum traiecisse. nisi auertisset vana spes ex vaniore rumore orta, Ægypti inuadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse. neque enim ne Ætolos quidem quieturos, quum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. hærere & aliud in visceribus Græciæ ingens malum, Nabin nunc Lacedæmoniorum, mox si liceat, vniuersæ Græciæ futurum tyrannum, auaritia & crudelitate omneis fama celebratos tyrannos æquantem. cui si Argos velut arcem Peloponnenso impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequiquam liberatam à Philippo Græciam fore: pro rege, si nihil aliud, longinquo, vicinum tyrannum dominum habituram.* Hæc quum iam ab grauibus auctoribus, tum qui omnia per seipsos explorata referrent, audirent maiores; quod ad Antiochum attineret maturanda his, quum rex quacumque de caussa in Syriam concessisset: de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, vtrũ iam caussæ satis videretur, cui decerneretur: an permitterent T. Quintio, quod ad Nabin Lacedæmoniorum attineret, faceret quæ è Republica censeret esse, permiserunt: *eam rem esse rati, quæ maturata dilata ve non tam magni momenti ad summam rem populi Romani esset: magis id animaduertendum esse, quid Annibal & Carthaginienses si cum Antiocho ortum foret bellum, acturi essent.* Aduersæ Annibali factionis homines principibus Romanis, amicis quisque suis, identidem scribebant: *nuncios literasque ab Annibale ad Antiochum missas, & ab rege ad eum clam legatos venisse. vt feras quasdam nunquam mitescere: sic immitem, implacabilem eius viri animum esse, marcescere otio situq; ciuitatem, queri eũ, & inertia operis, nec sine armorũ sonitu excitare posse.* Hæc probabilia memoria prioris belli, per vnum illum non magis gesti, quam moti, faciebat. Irritauerat etiam recenti facto multorum potentium animos. Iudicum ordo Carthagine ea tempestate dominabatur, eo maximè, quod iidem perpetui iudices erant. res, fama, vitaq; omnium in illorum potestate erat: qui vnum eius ordinis, idem omneis aduersos habebat. nec accusator apud iudices infensos deerat. Horum in tam impotenti regno (neque enim ciuiliter nimiis opibus vtebantur) Prætor factus Annibal, vocare ad se quæstorem. idem pro nihilo habuit. nam & aduersæ factionis erat: & quia ex quæstura in iudices, potentissimum ordinem, referebantur, iam pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimuero indignum id ratus Annibal: viatorem ad prehendendum quæstorem misit: subductumque in concionem, non ipsum magis quam ordinem iudicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quicquam essent, nec magistratus, accusauit: & vt secundis auribus accipi orationem animaduertit, & infimorum quoque libertati grauem esse superbiam eorum: legem exemplò promulgauit, pertulitque, *vt in singulos annos iudices legerentur, ne quis biennium continuum iudex esset.* Ceterùm quantam eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis principum offendebat animos. Adiecit aliud, quod bono publico sibi proprias simultates irritauit. Vectigalia publica partim negligentia dilabebantur: partim prædæ ac diuisui principum quibusdam & magistratibus erant: quin & pecunia, quæ in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat: tributumque graue priuatis imminere videbatur. Annibal postquam vectigalia quanta terrestria maritimaque essent, & in quas res erogarentur, animaduertit, & quid eorum ordinarii Reipublicæ vsus consumerent, quantum peculatus auerteret: omnibus residuis pecuniis exactis tributo priuatis remisso, *satis locupletem Rempublicam fore ad vectigal præstandum Romanis*, pronunciauit in concione, & præstitit promissum. Tum vero isti, quos pauerat per aliquot annos, publicus peculatus, velut bonis ereptis, non furto eorum manibus extorto, infensi & irati Romanos in Annibalem, & ipsos caussam odii quærentes, instigabant. Itaque diu repugnante Scipione Africano, quia parum ex populi Romani dignitate esse ducebat, subscribere odiis accusationibusque Annibalis, & factionibus Carthaginensium inserere publicam auctoritatem: nec satis habere bello vicisse Annibalem, nisi velut accusatores calumniam in eum iurarent, ac nomẽ deferrent: tandem peruicerunt, vt legati Carthaginem mitterentur: qui apud senatum eorum arguerent *Annibalem cum Antiocho rege consilia belli faciendi inire.* Legati tres missi, C. Seruilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo, qui quũ venissent, ex consilio inimicorum Annibalis, quærentib. caussam aduentus, dici iusserũt;

XX. *Ver sacrum*

Minucius in Hispania.

XXXII. *Iudicum ordo Carthagine dominatur.*

Annibal eum accusat.

Annibalis de vectigalibus consilium.

XXXIII.

Legati tres à Senatu Carthaginem missi.

venisse ad controuersias, quæ cum Masanissa rege Numidarum Carthaginiensibus essent, dirimendas. id creditum vulgo. Annibalem vnum se peti ab Romanis non fallebat, & ita pacem Carthaginiensibus datam esse, vt inexpiabile bellum aduersus se vnum maneret. itaq; cedere tempori & fortunæ statuit: & præparatis iam omnibus antè ad fugam, obuersatus eo die in foro, auertendæ suspicionis caussa, primis tenebris vestitu forensi ad portam cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus. Quum equi quo in loco iussi erant præsto fuissent, nocte via cita regionem quandam agri Vocani transgressus, postero die mane inter Acillam & Thapsum ad suam turrim peruenit. ibi eum parata, instructaque remigio excepit nauis. ita Africa Annibal excessit, sæpius patriæ quam suorum euentus miseratus. Eo die in Cercinam insulam traiecit. vbi quum in portu naues aliquot Pœni onerarias cum mercibus inuenissent, & ad egressum eum è naue concursus salutantium esset factus: percontantibus, *legatum se Tyrum dici iussit.* veritus tamen ne qua earum nauis nocte profecta Thapsum aut Acyllam nunciaret, se Cercinæ visum: sacrificio apparari iusso, magistros nauium mercatoresque inuitari iussit: & vela cum antennis & nauibus corrogari, vt vmbra (etenim media æstas fortè erat) cœnantibus in littore fieret. quantum res & tempus patiebatur apparatæ celebratæque eius diei epulæ sunt: multoque vino in serum noctis conuiuium productum. Annibal quum primū fallendi eos qui in portu erant, tempus habuit, nauem soluit. ceteri sopiti quum postero die tandem ex somno pleni crapulæ surrexissent, id quod serum erat, aliquot horas remis in naues collocandis & aptandis armamentis, absumpserunt. Carthagine & multitudinis assuetæ domum Annibalis frequentare, concursus ad vestibulum ædium est factus: & vt non comparere eum vulgatum est, in forum turba conuenit, principem ciuitatis quærentiū, & alii *fugam conscisse* (id quod erat) alii *fraude Romanorum interfectum*, idque magis ferebant: variosque vultus cerneres vt in ciuitate aliorum alias partes fouentium factionibus. *visum* deinde *Cercinæ eum*, tandem allatum est.

XXXIV. *Annibal ex Africa discedit.*

Romani legati quum in senatu exposuissent, *compertum Patribus Romanis esse, & Philippum regem antè ab Annibale maximè accensum, bellum populo Romano fecisse, & nunc literas nunciosq; ab eo ad Antiochum regem profectos, haud quieturum antè, quam bellum toto orbe terrarum conscisset: ne his debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo Romano vellent: nihil eorum sua voluntate, nec publico consilio factum esse.* Carthaginienses responderunt, *quicquid æquum censuissent Romani, facturos esse.* Annibal prospero cursu Tyrum peruenit: exceptusque à conditoribus Carthaginis, vt alia patria, vir tam clarus omni genere honorum, paucos moratus dies, Antiochiam nauigat. ibi *profectum iam regem* quum audisset, filium eius solenne ludorum ad Daphnem celebrantem conuenisset: comiter ab eo exceptus, nullam moram nauigandi fecit. Ephesi regem est consecutus, fluctuantem ad huc animo, incertumque de Romano bello. sed haud paruum momentum animo eius ad moliendum, aduentus Annibalis fecit. Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt: quoniam legatos Pharsalum & Leucadem, & quasdam alias ciuitates ex primo fœdere petentes, senatus ad Quintium reiecit.

XXXV. *Romani ... Anniba... queruntur.*

EPITOME LIBRI XXXIV.

LEx Oppia, quam C. Oppius tribunus plebis bello Punico de fingendis cultibus matronarum tulerat, cum maxima contentione abrogata est: quum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is in Hispaniam profectus bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacauit. T. Quintius Flamininus bellum aduersus Lacedæmonios, & tyrannum eorum Nabidem prospere gestum: data iis pace, qualem ipse voluit: liberatisq; Argis, qui sub ditione tyranni erant, finiuit. Senatus tunc primum secretus à populo ludos spectauit: vt id fieret, sex Ælius Pætus, & L. Cornelius Cethegus censores interuenerunt, cum indignatione plebis. Coloniæ plures deductæ sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphauit. Res præterea in Hispania, & aduersus Boios & Insubres Gallos feliciter gestæ referuntur. T. Quintius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem, & Nabidem Lacedæmoniorum tyranuum, vicerat, Græciamq; omnem liberauerat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphauit. Legati Carthaginiensium nunciauerunt, Annibalem qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. tentauerat autem Annibal per Aristonem Tyrium, sine literis Carthaginem missum, ad rebellandum Pœnos concitare.

I. INTER bellorum magnorum, aut vixdum finitorum, aut imminentium curas, intercessit res parua dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius, & L. Valerius tribuni plebis ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat eam C. Oppius tribunus plebis, Q. Fabio, T. Sempronio consulibus in medio ardore Punici belli: *ne qua mulier plus semuncia auri haberet: neu vestimento versicolori vteretur: neu iuncto vehiculo in vrbe oppidove, aut propius inde mille passus nisi sacrorum publicorum caussa, veheretur.* M. & P. Iunii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur. nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuaden-

Lex ... de ... ma... run...

dendumque multi nobiles prodibant. Capitolium turba hominum fauentium aduersantiumque legi complebatur. matronæ nulla nec auctoritate, nec verecundia, nec imperio virorum, contineri limine poterant: omnes vias vrbis, aditusque in forum obsidebant: viros descendentes ad forum orantes, *vt florente Republica, crescente indies priuata omnium fortuna matronis quoq; pristinum ornatum reddi paterentur.* augebatur hæc frequentia mulierum indies. nam etiam ex oppidis conciliabulisque conueniebant. iam & consules prætoresque, & alios magistratus adire & rogare audebant, ceterum minimè exorabilem alterum vtique consulem M. Porcium Catonem habebant, qui pro lege, quæ abrogabatur, ita disseruit: *Si in sua quisque nostrûm matrefamilias Quirites, ius & maiestatem viri retinere instituisset, minus cum vniuersis feminis negotii haberemus. nunc domi victa libertas nostra impotentia muliebri, hic quoque in foro obteritur & calcatur: & quia singulas sustinere non potuimus, vniuersas horremus. Equidem fabulam & fictam rem ducebam esse, virorum omne genus in aliqua Insula coniuratione muliebri à stirpe sublatum esse. Ab nullo genere non æquè summum periculum est, si cœtus & concilia, & secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere apud animum meum possum, vtrum peior ipsa res, an peiore exemplo agatur: quorum alterum ad nos consules, reliquosque magistratus; alterum ad vos Quirites magis pertinet. nam vtrum è Republica sit, necne, id quod ad vos fertur, vestra existimatio est, qui in suffragium ituri estis. Hæc consternatio muliebris, siue sua sponte, siue auctoribus vobis, M. Fundani, & L. Valeri, facta est, haud dubio ad culpam magistratuum pertinens, nescio vobis tribuni, an consulibus magis sit deformis. vobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones iam adduxistis: nobis, si vt plebis quondam, sic nunc mulierum secessione leges accipiendæ sunt. Equidem non sine rubore quodam paulò antè per medium agmen mulierum in forum perueni. quod nisi me verecundia singularum magis maiestatis & pudoris, quàm vniuersarum tenuisset, ne compellatæ à consule viderentur, dixissem: Qui hic mos est in publicum procurrendi & obsidendi vias, & viros alienos appellandi? istud ipsum suos quæque domi rogare non potuistis? an blandiores in publico quàm in priuato, & alienis quàm vestris estis? quamquā ne domi quidē vos, si sui iuris finibus matronas contineret pudor, quæ leges hic rogarentur abrogarenturve, curare decuit. Maiores nostri nullam ne priuatam quidem rem agere feminas sine auctore voluerunt: in manu esse parentum, fratrum, virorum. nos (si Diis placet) iam etiam Rempublicam capessere eas patimur, & foro quoque, & concionibus & comitiis immisceri. quid enim nunc aliud per vias & compita faciunt, quàm quòd aliæ rogationes tribunorum plebis suadent, aliæ legem abrogandam censent? Date frenos impotenti naturæ, & indomito animali, & sperate ipsas modum licentiæ facturas, nisi vos faciatis. Minimum hoc eorum est, quæ iniquo animo feminæ sibi, aut moribus aut legibus iniunctum patiuntur. omnium rerū libertatem, imò licentiam (si vera dicere volumus) desiderant. quid enim si hoc expugnauerint, non tentabunt? Recensete omnia muliebria iura, quibus licentiam earum alligauerint maiores nostri, per quæque subiecerint viris: quibus omnibus constrictas vix tamen continere potestis. quid si carpere singula & extorquere, & exæquari ad extremum viris patiemini, tolerabiles vobis eas fore creditis? extemplò simul pares esse cœperint, superiores erunt. At hercule ne quid nouum in eas rogetur, recusant: non ius, sed iniuriam deprecantur. imò vt quam accepistis, iussistis suffragiis vestris legem, quam vsu tot annorum & experiendo comprobastis, hanc vt abrogetis: id est, vt vnam tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis cōmoda omnibus est: id modo quæritur, si maiori parti, & in summam prodest, si quod cuiquam priuatim officiet ius, id destruat ac demolietur: quid attinebit vniuersos rogare leges, quas mox abrogare, in quos latæ sunt, possint? Volo tamen audire quid sit, propter quod matronæ cōsternatæ procurrāt in publicum: ac vix foro se & concione abstineant. vt captiui ab Annibale redimantur, parentes, viri, liberi, fratres earum? procul abest, absitq; semper talis fortuna Reipublicæ. sed tamen quum fuit, negastis hoc piis precibus earum. At non pietas, nec solicitudo pro suis, sed religio congregauit eas. matrem Idæam Pessinunte ex Phrygia venientem acceptura sunt. Quid honestum dictu saltem seditioni prædenditur muliebri? vt auro & purpura fulgeamus, inquiunt: vt carpentis festis profestisque diebus velut triumphantes de lege victa & abrogata. & captis & ereptis suffragiis vestris, per vrbem vectemur: ne vllus modus sumptibus, nec luxuriæ sit. Sæpè me querentem de feminarum, sæpè de virorum, nec de priuatorum modo sed etiam magistratuum sumptibus audistis, diuersisque duobus vitiis, auaritia & luxuria ciuitatem laborare, quæ pestes omnia magna imperia euerterunt. Hæc ego quo melior lætiorque indies fortuna Reipublicæ est, quo magis imperium crescit: & iam in Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum illecebris repletas, & regias etiam attrectamus gazas: eo plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quam nos illas. Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis, illata sunt huic vrbi. iam nimis multos audio Corinthi & Athenarum ornamenta laudanteis miranteisque, & antefixa fictilia Deorum Romanorum ridenteis. ego hos malo propitios Deos, & ita spero futuros, si in suis manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per legatum Cyneam Pyrrhus nō virorum modo, sed etiā mulierum animos donis tentauit. nondum lex Oppia ad coercendam luxuriā muliebrem lata erat: tamen nulla accepit. quā caussam fuisse censetis? eadem fuit, quæ maioribus nostris, nihil de hac re lege sanciendi: nulla erat luxuria quæ coerceretur. Sicut ante morbos necesse est cognitos esse, quam remedia eorum: sic cupiditates prius natæ sunt quam leges, quæ iis modum facerent. Quid legem Liciniam excitauit de quingentis iugeribus, nisi ingens cupido agros continuandi? quid legem Cinciam de donis & muneribus, nisi quia vectigalis iam & stipendiaria plebs esse senatui cœperat? Itaque minimè mirum est, nec Oppiam, nec aliam vllam tum legem desideratam esse, quæ modum sumptibus mulierum faceret, quum aurum & purpuram data & oblata vltro non accipiebant. Si nunc cum illis donis Cyneas vrbem*

circum-

II. Catonis oratio pro lege Oppia.

III.

IV.

Auaritia & luxuria pestes rerum publicarū.

Cupiditates prius natæ, quam leges.

circumiret, stantes in publico inuenisset quæ acciperet. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne caussam quidem aut rationem inire possum. nam vt quod alii liceat, tibi non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris, aut indignationis habeat: sic æquato omnium cultu, quid vnaquæque vestrum veretur, ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel parsimoniæ, vel paupertatis: sed vtrumque lex vobis demit, quum id quod habere non licet non habetis. Hanc, inquit, ipsam exæquationem non fero, illa locuples cur non insignis auro & purpura conspicior? cur paupertus aliarum sub hac legis specie latet? vt quod habere non possunt, habituræ si liceret, fuisse videantur? Vultis hoc certamen vxoribus vestris inficere Quirites, vt diuites id habere velint, quod nulla alia possit? pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur, supra vires se extendant? Næ simul pudere, quod non oportet cœperit: quod oportet, non pudebit. quæ de suo poterit, parabit: quæ non poterit, virum rogabit. Miserum illum virum, & qui exoratus & qui non exoratus erit! quum quod ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos viros rogant, & quod maius est, legem & suffragia rogant; & à quibusdam impetrant, aduersus te & rem tuam & liberos tuos inexorabile. simul lex modum sumptibus vxoris tuæ facere desierit, tu numquā facies. Nolite eodem loco existimare, Quirites, futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc ferretur. & hominem improbum non accusari tutius est, quam absolui: & luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit nunc, ipsis vinculis, sicut fera bestia, irritata, deinde emissa. Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo. vos quod faxitis, Deos omnes fortunare velim.

V. *Valerii pro abroganda Oppia oratio.*

Post hæc tribuni quoq; plebis, qui se intercessuros professi erant, quum pauca in eandē sententiam adiecissent: tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit: *Si priuati tantummodo ad suadendū dissuadendumq; id quod à nobis rogatur, processissent, ego quoque quum satis dictum pro vtraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra exspectassem. nunc quum vir grauissimus consul M. Porcius, non auctoritate solum, quæ tacita satis momenti habuisset, sed oratione etiam longa & accurata insectatus sit rogationem nostram, necesse est paucis respondere: qui tamen plura verba in castigandis matronis, quam in rogatione nostra dissuadenda consumpsit: & quidem vt in dubio poneret, vtrum id quod reprehenderet, matronæ sua sponte, an nobis auctoribus fecissent: rem defendam, non nos: in quos iecit magis hæc consul verbotenus, quam vt re insimularet. Cœtum & seditiones, & interdum secessionem muliebrem appellauit, quod matronæ in publico vos rogassent, vt legem in se latam per bellum temporibus duris, in pace & florente ac beata Republica abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ caussa conquirantur, & hæc & alia esse scio: & Catonem oratorem non solum grauem, sed interdum etiam trucem esse scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem noui matronæ fecerunt, quod frequentes in caussa ad se pertinente in publicum processerunt? numquam ante hoc tempus in publico apparuerunt? tuas aduersus te Origines reuoluam: accipe quoties id fecerint, & quidem semper bono publico. Iam à principio regnante Romulo, quum Capitolio ab Sabinis capto, medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intercursu matronarum inter acies duas prælium sedatum est? Quid? regibus exactis, quum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta hæc vrbs esset, matronæ auerterunt? Iam vrbe capta à Gallis, quo redempta vrbs est? nempe aurum matronæ consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello (ne antiqua repetam) nonne & quum pecunia opus fuit, viduarum pecuniæ adiuuerunt ærarium? & quum Dii quoq; noui ad opem ferendā dubiis rebus accerserentur, matronæ vniuersæ ad mare profectæ sunt, ad matrem Idæam accipiendam. Dissimiles, inquis, caussæ sunt. nec mihi caussas æquare propositum est. nihic noui factum, purgare satis est. Ceterum, quod in rebus ad omnes pariter viros feminasque pertinentibus fecisse eas nemo miratus est, in caussa propriè ad ipsas pertinente miramur fecisse? quid autem fecerunt? superbas medius fidius aures habemus, si quum domini seruorum non fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur. Venio nunc ad id de quo agitur, in quo duplex consulis oratio fuit. nam & legem vllam omnino abrogari est indignatus: & eam præcipue legem, quæ luxuriæ muliebris coercēdæ caussa lata esset. & illa communis pro legibus, visa consularis oratio est: & hæc aduersus luxuriam, seuerissimis moribus conueniebat. Itaque periculum est, nisi quid in vtraque vani sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim, quemadmodum ex his legibus, quæ nō in tempus aliquod, sed perpetuæ vtilitatis caussa in æternum latæ sunt, nullam abrogari debere fateor; nisi quam aut vsus coarguit, aut status aliquis Reipublicæ inutilem fecit: sic quas tempora aliqua desiderarunt leges, mortales (vt ita dicam) & temporibus ipsis mutabiles esse video. quæ in pace latæ sunt, plerumque bellum abrogat. quæ in bello, pax: vt in nauis administratione alia in secunda, alia in aduersa tempestate vsui sunt. Hæc quum ita natura distincta sint, ex vtro tandem genere ea lex esse videtur, quam abrogamus? an vetus regia lex, simul cum ipsa vrbe nata? an (quod secundum est) à decemuiris ad condenda iura creatis in duodecim tabulis scripta? sine qua quum maiores nostri non existimarint matronale decus seruari posse? nobis quoque verendum sit, ne cum ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus? Quis igitur nescit, nouam istam legem esse, Q. Fabio, T. Sempronio consulibus viginti annis ante latam? sine qua quum per tot annos matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem ne abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? nam si ista lex ideo lata esset, vt finiret libidinem muliebrem, verendum foret, ne abrogata incitaret: cur sit autem lata, ipsum indicauit tempus. Annibal in Italia erat victor ad Cannas: iam Tarentum, iam Arpos, iam Capuam habebat: ad vrbem Romam admoturus exercitum videbatur. defecerant socii: non milites in supplementum, non socios nauales ad classem tuendam, non pecuniam in ærario habebamus: serui, quibus arma darentur, ita vt precium pro iis bello perfecto dominis solueretur, emebantur: in eandem diem frumentum & cetera quæ belli vsus postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant: seruos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio nostro*

stro dabamus: aurum & argentum omne, à senatoribus eius rei initio orto, in publicum conferebamus: viduæ & pupilli pecunias suas in ærarium deferebant. cautum erat, quo ne plus auri & argenti facti, quo ne plus signati argenti & æris domi haberemus. Tali tempore in luxuria & ornatu matronæ occupatæ erant, vt ad eam coercendam lex Oppia desiderata sit: quum, quia Cereris sacrificium lugentibus omnibus matronis intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus iussit. Cui nō apparet, ob inopiam & miseriam ciuitatis, quia omnium priuatorum pecuniæ in vsum publicum vertendæ erant, istam legem scriptā, tamdiu mansurā, quamdiu caussa scribendæ legis mansisset? nam si quæ tunc temporis caussa aut decreuit senatus, aut populus iussit, in perpetuum seruari oportet, cur pecunias reddimus priuatis? cur publica præsenti pecunia locamus? cur serui, qui militent, nō emuntur? cur priuati non damus remiges, sicut tunc dedimus? Omnes alii ordines, omnes homines mutationē in meliorem statum Reipublicæ sentient: ad coniuges tantum nostras pacis & tranquillitatis publicæ fructus non perueniet? Purpura viri vtemur: prætextati in magistratibus, in sacerdotiis: liberi nostri prætextis purpura togis vtentur, magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romæ infimo genere magistris vicorum: togæ prætextæ habendæ ius permittemus: nec id vt viui solum habeant tantum insigne, sed etiam vt cum eo crementur mortui: feminis duntaxat purpuræ vsum interdicemus? & quum tibi viro liceat purpura in veste stragula vti, matrem familias tuam purpureum amiculum habere non sines? & equus tuus speciosius instratus erit, quam vxor vestita? Sed in purpura, quæ teritur, absumitur, iniustam quidem, sed aliquam tamen caussam tenacitatis video: in auro vero, in quo præter manus precium nihil intetrimenti fit, quæ malignitas est? præsidium potius in eo est & ad publicos & ad priuatos vsus, sicuti experti estis. Nullam æmulationem inter se singularum, quando nulla haberet, esse aiebat. At hercule vniuersis dolor & indignatio est, quum sociorum Latini nominis vxoribus vident ea concessa ornamenta, quæ sibi adempta sint: quum insignes eas esse auro & purpura, quum illas vehi per vrbem, se pedibus sequi, tamquam in illarum ciuitatibus, non in sua imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset: quid mulierculaarum censetis, quas etiam parua mouent? Non magistratus, nec sacerdotia, nec triumphi, nec insignia, nec dona aut spolia bellica his contingere possunt: mundiciæ & ornatus, & cultus, hæc fœminarum insignia sunt: his gaudent & gloriantur, hunc mundum muliebrem appellarunt maiores nostri. Quid aliud in luctu, quam purpuram atque aurum deponunt? quid quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque, nisi excellentiorem ornatum adiiciunt? Scilicet si legem Oppiam abrogaueritis, non vestri arbitrii erit, si quid eius vetare volueritis, quod nunc lex vetat. minus filiæ, vxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Numquam saluis suis exuitur seruitus muliebris. & ipsæ libertatem, quam viduitas & orbitas facit detestantur. In vestro arbitrio suum ornatum, quam in legis, malunt esse; & vos in manu & tutela non in seruitio debetis habere eas: & malle patres vos aut viros, quam dominos dici. Inuidiosis nominibus vtebatur modo consul seditionem muliebrem & secessionem appellando. id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Auentinum capiant. Patiendum huic infirmitati est, quodcunque vos censueritis. quo plus potestis, eo moderatius imperio vti debetis. Hæc quum contra legem, proque lege dicta essent, aliquanto maior frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit: vno quo agmine omnes tribunorum ianuas obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant: nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio à tribunis est. Nulla deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. anno vigesimo post abrogata est, quam lata. M. Porcius consul posteaquā abrogata est Oppia lex, extemplo viginti quinque nauibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunæ portum profectus, eodem exercitu conuenire iusso, & edicto per oram maritimam misso, nauibus omnis generis contractis, à Luna proficiscens edixit, *vt ad portum Pyrenæi sequerentur, inde se frequenti classe ad hostes iturum.* Prætervecti Ligustinos montes, sinumque Gallicum, ad diem quam edixerat, conuenerunt. inde Rhodam ventum: & præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi deiectum. ab Rhoda secundo vento Emporias peruentum. ibi copiæ omnes præter socios nauales, in terram expositæ. Iam tunc Emporiæ duo oppida erant muro diuisa. vnum Græci habebant à Phocæa, vnde & Massilienses oriundi: alterum Hispani. sed Græcum oppidum in mare expositum, totum orbem muri minus quadringentos passus patentem habebat: Hispanis retractior à mari trium millium passuum in circuitu murus erat. Tertium genus Romani coloni ab Diuo Cæsare post deuictos Pompeii liberos adiecti. nunc in corpus vnum confusi omnes: Hispanis prius, postremo & Græcis in ciuitatem Romanam ascitis. Miraretur quis, quum cerneret aperto mari ab altera parte, ab altera Hispanis, tam feræ & bellicosæ genti obiectos, quæ res eos tutaretur. disciplina erat custos infirmitatis, quam inter validiores optimè timor continet. Partem muri versam in agros egregiè munitam habebant, vna tantum in eam regionem porta imposita: cuius assiduus custos semper aliquis ex magistratibus erat. nocte pars tertia ciuium in muris excubabat: neque moris tantum aut legis caussa, sed quanta si hostis ad portas esset, obseruabant vigilias, & circumibant cura. Hispanum neminem in vrbem recipiebant. ne ipsi quidem temere vrbe excedebant. at mare patebat omnibus exitus. porta ad Hispanorum oppidum versa nunquam nisi frequentes, pars tertia ferè, cuius proxima nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur, caussa exeundi hæc erat: commercio eorum Hispani imprudentes maris gaudebant: mercarique & ipsi ea quæ externa nauibus inueherentur, & agrorum exhibere fructus vole-

VIII.

Porcius Cato in Hispaniam traiicit.

IX.

Emporia.

volebant. huius mutui vsus desiderium vt Hispana vrbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam eo tutiores, quod sub vmbra Romanæ amicitiæ latebant. quam sicut minoribus viribus, quam Massilienses, ita pari colebant fide. tunc quoque consulem exercitumque comiter ac benignè acceperunt. Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, vbi & quantæ hostium copiæ essent; vt ne mora quidem segnis esset, omne id tempus exercendis militibus consumpsit. id erat fortè tempus anni, vt frumentum in areis Hispani haberent. itaque redemptoribus vetitis frumentum parare, ac Romam dimissis: *Bellum*, inquit, *seipsum alet.* profectus ab Emporiis agros hostium vrit, vastatque: omnia fuga & terrore complet.

X. Eodem tempore M. Heluio decedenti ex vlteriore Hispania cum præsidio sex millium, dato ab Ap. Claudio prætore, Celtiberi agmine ingenti ad oppidum Iliturgi occurrunt. Viginti millia armatorum fuisse, Valerius scribit, duodecim millia ex iis cæsa, oppidum Iliturgi receptum, & puberes omnes interfectos. Inde ad castra Catonis Heluius peruenit. & quia tuta iam ab hostibus regio erat, præsidio in vlteriorem Hispaniam remisso Romam est profect⁹, & ob rem feliciter gestã ouans vrbem est ingressus. Argenti infecti tulit in ærariũ *quatuordecim millia pondo septingenta triginta duo: & signati *bigatorum septemdecim millia viginti tria; & Oscensis argenti viginti millia quadringenta triginta octo. Caussa triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio, & in aliena prouincia, pugnasset. Ceterum biennio post redierat, quum prouincia successori Q. Minucio tradita, annum insequentem retentus ibi longo & graui morbo fuisset. itaq; duobus modo mensibus ante Heluius ouans vrbem est ingressus, quam successor eius Q. Minucius triumpharet. Hic quoque tulit *argenti pondo triginta quatuor millia octingẽta: *bigatorum septuaginta octo millia, & Oscensis argenti *ducenta septuaginta octo millia.

*Coron. 147320.
*Coron. 1702. cum solid. 14. & denariolis. 5
*Valet 348000. coron.
*Valent 7800. coron.
*Valent 278000. coron.

XI. In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra habebat, eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in quibus vnus filius erat, venerunt, querentes *castella sua oppugnari; nec spem vllam esse resistendi, nisi præsidio Romanus miles esset. quina millia militum satis esse: nec hostes si tanta manus venisset, mansuros.* Ad ea consul, *moueri quidem vel periculo eorum vel metu dicere: sed sibi nequaquam tantum copiarum esse, vt quum magna vis hostium haud procul absit, cum qua mox signis collatis dimicandum sibi indies exspectet, diuidendo exercitũ, minuere tuto vires posset.* Legati vbi hæc audiuerunt, flentes ad genua consulis prouoluuntur. *Orant, ne se in rebus tam trepidis deserat. quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? nullos se socios, nihil vsquam in terris aliud spei habere. potuisse se extra id periculũ esse, si decedere fide, si coniurare cum ceteris voluissent. nullis minis, nullis terriculis se motos, sperantes satis opis & auxilii sibi in Romanis esse. id si nullum sit, si sibi à consule negetur, Deos hominesq; se testes facere, inuitos & coactos se, ne eadem quæ Saguntini passi sunt patiantur, defecturos: & cum ceteris, potius Hispanis, quam solos perituros esse.* Et illo quidem die sic sine responso dimissi.

Ilergetum legati ad Catonem missi.

XI. Consulem nocte quæ insecuta est, anceps cura agitare: nolle deserere socios: nolle minuere exercitum: quod aut moram sibi ad dimicandum, aut in dimicando periculum afferre posset. stat sententia, *non minuere copias, ne quid interim hostes inferant ignominiæ: sociis spem pro re ostentandam censet. Sæpè vana pro veris, maximè in bello valuisse: & credentem se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet, ipsa fiducia & sperando atque audendo seruatum.* Postero die legatis respondit: *quamquam vereatur ne suas vires, aliis eas commodando minuat, tamen illorum se temporis ac periculi magis quam sui rationem habere. denunciari militum parti tertiæ ex omnibus cohortibus iubet, vt cibum quem in naues imponant, maturè coquant. nauesque in diem tertium expediri iussit.* duos ex legatis Bilistagi atq; Ilergetibus nunciare ea iubet: filium reguli comiter habendo, & muneribus apud se retinet. Legati non antè profecti, quam impositos in naues milites viderunt: id pro haud dubio iam nunciantes, non suos modo, sed etiam hostes fama Romani auxilii aduentantis impleuerunt. Consul vbi satis quod in speciem fuit, ostentatum est, reuocari ex nauibus milites iubet. ipse quum iam id tempus anni appeteret, quo geri res possent, castra hiberna mille passuum ab Emporiis posuit, inde per occasiones nunc hac parte, nunc illa, modico præsidio castris relicto, prædatũ milites in hostium agros educebat. Nocte fermè proficiscebantur, vt & quam longissimè à castris procederent, & inopinantes opprimerẽt, & exercebat ea res nouos milites, & hostium magna vis excipiebatur: nec iam egredi extra munimenta castellorum audebant. Vbi satis admodum & suorum & hostium animos est expertus, conuocari tribunos præfectosq; & equites omnes & centuriones iussit. *Tempus*, inquit, *quod sæpè optastis, venit: quo vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. adhuc prædonum magis quam bellantium militastis more, nunc iusta pugna hostes cum hostibus conferetis manus. non agros inde populari, sed vrbium opes haurire licebit. Patres nostri, quum in Hispania Carthaginiensium & imperatores ibi & exercitus essent, ipsi nullum imperatorem, nullos in ea milites haberent: tamen addere hoc in fœdere voluerunt. vt imperii sui Iberus fluuius esset finis. nunc quũ duo prætores, quum consul, quum tres exercitus Romani Hispaniam obtineant: Carthaginiensium iam propè decem annis nemo in his prouinciis sit, imperium nobis circa Iberum amissum est. hoc armis & virtute recuperetis oportet: & nationem rebellantem magis temerè, quam constanter bellantem, iugum quo se exuit, accipere rursus cogatis.* In hunc modum maximè adhortatus, pronunciat *se nocte ad castra hostium ducturum.* ita ad corpora curanda dimissi. Media nocte quum auspicio operam dedisset, profectus, vt locum quem vellet, priusquam hostes sentirent, caperet, præter castra hosti-

hostium circumducit; & prima luce acie instructa sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari à tergo apparuisse Romanos, discurrere ipsi ad arma: interim consul apud suos: *Nusquam, nisi in virtute spes est milites*, inquit, *& ego sedulo ne esset feci. inter castra nostra & nos medii hostes. ab tergo hostium ager est. quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in virtute spem positam habere.* Sub hæc cohortes recipi iubet, vt barbaros simulatione fugę eliceret. id quod crediderat, euenit. pertimuisse & cedere rati Romanos, porta erumpunt: & quantum inter castra sua & hostium aciem relictum erat loci armatis complent. Dum trepidant acie instruenda, consul iam paratis ordinatisque omnibus, incompositos aggreditur. equites primos ab vtroque cornu in pugnam induxit. sed in dextro extemplo pulsi, cedentesque trepidi, etiam pediti terrorem intulere. Quod vbi vidit consul duas cohortes delectas ab dextro latere hostium circumduci iubet: & ab tergo se ostendere, prius quam concurrerent peditum acies. is terror obiectus hosti, rem metu Romanorum equitũ inclinatam æquauit. tamen adeo turbati erant dexteræ alæ equites, peditesque, vt quosdam consul manu ipse reprehenderit, & aduersos in hostem verterit. ita & quamdiu missilibus pugnatum est, anceps pugna erat & iam à dextra parte, vnde terror & fuga ceperat, ægre Romanus resistebat. à sinistro cornu, & ab fronte vrgebantur barbari: & cohortes ab tergo instantes pauidi respiciebant. Vt emissis soliferreis falaricisque gladios strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna. non cæcis ictibus procul ex improuiso vulnerabantur: sed pede collato, tota in virtute ac viribus spes erat. Fessos iam suos consul ex secunda acie subsidiariis cohortibus in pugnam inductis, accendit: noua acies facta, integri recentibus telis fatigatos adorti hostes primum acri impetu velut cuneo perculerunt: deinde dissipatos in fugam auerterunt: effusoque per agros cursu, castra repetebantur. Vbi omnia fuga completa vidit Cato, ipse ad secundam legionem quæ in subsidio posita erat, equo reuehitur: & signa præ se ferri, plenoque gradu ad castra hostium oppugnanda succedere iubet. si quis extra ordinem auidius procurrit, & ipse interequitans sparo percutit, & tribunos centurionesq; castigare iubet. Iam castra hostium oppugnabantur: saxisque & sudibus & omni genere telorum summouebantur à vallo Romani. vbi recens admota legio est. tum & oppugnantibus animus creuit, & infensis hostes pro vallo pugnabant. Consul omnia oculis perlustrat, vt qua minima vi resistatur, ea parte irrumpat. ad sinistram portam infrequentes videt: eo secundæ legionis principes hastatosq; inducit. Non sustinuit impetum eorum statio, quæ portæ opposita erat. & cæteri posteaquam intra vallum hostes vident, ipsis castris exuti, signa armaque abiiciunt. cæduntur in portis suomet ipsi agmine in arcto hærentes. secundani terga hostium cædunt, cæteri castra diripiunt. Valerius Antias supra quadraginta millia hostium cæsa eo die scribit. Cato ipse haud sane detrectator laudum suarum, multos cæsos ait, numerum non scribit. Tria eo die laudabilia fecisse putatur. vnũ, quod circumducto exercitu, procul nauibus suis castrisq; vbi spem nisi in virtute haberent, inter medios hosteis prœlium commisit: alterum quod cohortes ab tergo hostibus obiecit: tertiũ, quod secundam legionem, ceteris omnibus effusis ad sequendos hosteis pleno gradu sub signis compositam, instructamque subire ad portam castrorum iussit. Nihil deinde à victoria cessatum: quum receptui signo dato suos spoliis onustos in castra reduxisset paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. effusius, vt sparsis hostibus fuga, prædati sunt. quæ res non minus, quàm pugna pridie aduersa Emporitanos Hispanos; accolasque eorum in deditionem compulit. multi & aliarum ciuitatum, qui Emporias perfugerant, dediderunt se. quos omnes appellatos benignè, vinoque & cibo curatos, domos dimisit. Confestim inde castra mouit: & quacumque incedebat agmen, legati dedentium ciuitates suas occurrebant. & quum Tarraconem venit, iam omnis cis Iberum Hispania perdomita erat; captiuique & Romani & sociũm ac Latini nominis variis casibus in Hispania oppressi, donum consuli à barbaris reducebantur. Fama deinde vulgatur consulem *in Turdetaniam exercitum ducturum: & ad deuios montanos profecturum* etiam falso perlatum est. Ad hunc vanum, & sine auctore vllo rumorem Bergistanorum ciuitatis septem castella defecerunt: eos deducto exercitu consul sine memorando prœlio in potestatem redegit. Haud ita multo post iidem, regresso Tarraconem consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt: iterum subacti: sed non eadem venia victis fuit, sub corona veniêre omnes, ne sæpius pacem solicitarent. Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere à Q. Minucio, cui successerat, accepto, adiuncto & Ap. Claudii Neronis ex vlteriore Hispania vetere item exercitu; in Turdetaniam proficiscitur. Omnium Hispanorum maximè imbelles habentur Turdetani. freti tamen multitudine sua obuiam ierunt agmini Romano. Eques immissus turbauit extemplo aciem eorum. pedestre prœlium nullius fermè certaminis fuit: milites veteres periti hostium bellique, haud dubiam pugnã fecerunt. Nec tamen ea pugna debellatum est. decem millia Celtiberũm mercede Turdetani conducunt, alienisque armis parabant bellum. Consul interim rebellione Bergistanorum ictus, ceteras quoque ciuitates ratus per occasionem idem facturas, arma omnibus cis Iberum Hispanis ademit. quam rem adeo ægrè passi, vt multi mortem sibimetipsi consciscerent: ferox gens *nullam vitam rati sine armis*

XVI.

Hispanorũ plerique in deditionem accepti.

XVII.

mis esse. Quod vbi consuli renunciatum est, senatores omnium ciuitatum ad se vocari iussit atque iis: *Non nostra,* inquit, *magis, quàm vestra refert, vos non rebellare. siquidem id maiore Hispanorum malo, quàm exercitus Romani labore semper adhuc factum est. id vt ne fiat, vno modo arbitror caueri posse, si effectum erit ne possitis rebellare. volo id quam mollissima via consequi. vos quoque in ea re consilio me adiuuate. nullum libentius sequar, quam quod vosmetipsi attuleritis.* Tacentibus, spacium se ad deliberandum dierum paucorum dare dixit. quum reuocati secundo quoque concilio tacuissent; vno die muris omniũ dirutis, ad eos qui nondum parebant profectus, vt in quamq; regionem venerat, omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit. Segesticam tantum, grauem atque opulentam ciuitatem, vineis & pluteis cepit.

Cato muros vrbium Hispaniæ diruit.

XVIII. Eo maiorem habebat difficultatem in subigẽdis hostibus, quam qui primi venerant in Hispaniam: quòd ad illos tædio imperii Carthaginiensium Hispani deficiebant; huic ex vsurpata libertate in seruitutem velut asserendi erant: & ita mota omnia accepit, vt alii in armis essent, alii obsidione ad defectionem cogerentur: nec, nisi in tempore subuentum foret, vltra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi atque ingenii fuit, vt omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret: nec cogitaret modo imperaretq;, quæ in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret: nec in quemquam omnium grauius seueriusque, quàm in semetipsum imperiũ exerceret: parsimonia & vigiliis & labore cum vltimis militum certaret: nec quicquam in exercitu suo præcipui, præter honorem atque imperiũ haberet.

XIX. Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celtiberi, mercede exciti ab hostibus sicut ante dictum est, faciebant. itaque eo consul, accersitus litteris prætoris legiones duxit. Vbi eo venit (castra separatim Celtiberi & Turdetani habebant) cum Turdetanis extemplò leuia prœlia, incursantes in stationes eorum Romani facere: semperq; victores ex quamuis temerè cœpto certamine abire. Ad Celtiberos in colloquium tribunos militum ire consul; atque iis trium conditionum electionem ferre iubet. primam, *si transire ad Romanos velint, & duplex stipendium accipere, quàm quantum à Turdetanis pepigissent:* alteram, *si domos abire, publica fide accepta, nihil eam rem noxæ futuram, quod hostibus se Romanorũ iunxissent:* tertiam, *si vtique bellum placeat, diem locumque constituant, vbi secum armis decernant.* A Celtiberis dies ad consultandum petita. concilium immistis Turdetanis habitum magno cum tumultu: eo minus decerni quicquam potuit. Quum incertum, bellum an pax cum Celtiberis esset, commeatus tamen haud secus quàm in pace, ex agris castellisq; hostium Romani portabant: dein sæpe munimenta eorum, velut communi pacto commercio priuatis induciis ingredientes. Consul vbi hostes ad pugnam elicere nequit, primum prædatũ sub signis aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit: deinde audito, Seguntiæ Celtiberûm omnes sarcinas impedimentaque relicta, eò pergit ducere ad oppugnandum. Posteaquam nulla mouentur re, persoluto stipendio non suis modo, sed etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in castris prætorianis, ipse cum septem cohortibus ad Iberum est regressus.

In Turdetaniam duxit Cato

XX. Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit; defecêre ad eum Sodetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deuiam & siluestrem gentem, quum insita feritas continebat in armis: tum conscientia, dum consul exercitusque Turdullo bello est occupatus, depopulatorum subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorũ oppugnandum consul ducit non Romanas modo cohortes, sed iuuentutem etiam meritò infensorum iis sociorum. Oppidum longum, in latitudinẽ haudquaquam tantundem patens habebant. quadringentos inde fermè passus constituit signa. ibi delectarum cohortium stationem relinquens, præcepit eis, *ne se ex eo loco ante mouerent, quam ipse ad eos venisset.* ceteras copias ad vlteriorem partem vrbis circumducit. maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanæ iuuentutis habebat, eos ad murum oppugnandum subire iubet. Quorum vbi arma signaque Lacetani cognouere, memores, quam sępe in agro eorum impunè persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent, fugassentq;, patefacta repente porta, vniuersi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, ne dum impetum Suessetani tulere: quod posteaquam sicut futurum ratus erat, consul fieri etiam vidit, equo citato subter murum hostium ad cohortes aduehitur: atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, quà silentium ac solitudo erat, in vrbem inducit: priusque omnia cepit, quàm se reciperent Lacetani, mox ipsos nihil præter arma habentes in deditionem accepit. Confestim inde victor ad Vergium castrum ducit. receptaculum id maximè prædonum erat: & inde incursiones in agros pacatos prouinciæ eius fiebant. Transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus: & purgare se ac populares cœpit. *non esse in manu ipsis Rempublicam. prædones receptos totum suæ potestatis id castrum fecisse. Consul eum domum redire, conficta aliqua probabili cur abfuisset caussa iussit. quum se muros subisse cerneret, intentosque prædones ad tuenda mœnia esse; tum vti cum suæ factionis hominibus meminisset arcem occupare.* Id vti præceperat, factum, repentè anceps terror, hinc muros ascendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumuasit. Huius potitus loci consul eos qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis, suaque habere iussit: Vergestanos ceteros quæstori vt venderet imperauit: de prædonibus supplicium sumpsit. Pacata prouincia, vectigalia magna instituit ex ferrariis argentariisque, quibus tum institutis locupletior

Lacet... Cato ...gnat

tior in dies prouincia fuit. Ob has res gestas in Hispania supplicationem in triduum Patres decreuerunt. XI. Eadem æstate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia cum Boiorum manu propter Litanam siluam signis collatis secundo prœlio conflixit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur; ceteri omisso bello in vicos suos atque agros dilapsi. Consul reliquum æstatis circa Padum Placentiæ & Cremonæ exercitum habuit, restituitque quæ in iis oppidis bello diruta fuerant. Quum hic status rerum in Italia Hispaniaque esset, T. Quintio in Græcia ita hibernis actis, vt exceptis Ætolis, quibus nec pro spe victoriæ præmia contigerant, nec diu quies placere poterat, vniuersa Græcia simul pacis libertatisque perfruens bonis, egregiè statu suo gauderet: nec magis in bello virtutē Romani ducis, quàm in victoria temperantiam iustitiamque & moderationem miraretur: senatusconsultum, quo bellum aduersus Nabin Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto Quintius, conuentu Corinthum omnium sociarum ciuitatum legationibus in diem certam edicto, vbi frequentes vndique principes conuenerunt, ita vt ne Ætoli quidem abessent, tali oratione est vsus: *Bellum aduersus Philippum non magis communi animo consilioque Romani & Græci gesserunt, quam vtrique suas caussas belli habuerunt. nam & Romanorum amicitiam, nunc Carthaginienses hostes eorum iuuando, nunc hic sociis nostris oppugnandis violauerat: & in vos talis fuit, vt nobis etiamsi nostrarum obliuisceremur iniuriarum, vestræ iniuriæ satis dignæ caussa belli fuerint. Hodierna consultatio tota ex vobis pendet. refero enim ad vos, vtrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos pati velitis sub ditione eius esse: an æquum censeatis nobilissimam vetustissimamque ciuitatem in media Græcia sitam, repeti in libertatem, & eodem statu, quo ceteras vrbes Peloponnesi & Græciæ esse. Hæc consultatio, vt videtis, tota de re pertinente ad vos est: Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatæ Græciæ vnius ciuitatis seruitus non plenam, nec integram gloriam esse sinit. Ceterùm si vos nec cura eius ciuitatis nec exemplum, nec periculum mouet, ne serpat latius contagio eius mali: nos æqui bonique facimus. de hac re vos consulo, staturus eo quod plures censueritis.* Post orationem Romani imperatoris percenseri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Quum legatus Atheniensium quantū poterat gratiis agendis Romanorum in Græciam merita extulisset, *imploratos auxilium aduersus Philippum tulisse opem: non rogatos vltro aduersus tyrannum Nabin offerre auxilium:* indignatusque esset *hæc tanta merita sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium, quum fateri potius præteritorum gratiam deberent*; apparebat incessi Ætolos. Igitur Alexander princeps gentis inuectus primum in Athenienses, qui *libertatis quondam duces & auctores, assentationis propriæ gratia communem caussam proderent:* questus deinde *Achæos Philippi quondam milites, postremum ab inclinata eius fortuna transfugas, & Corinthum recepisse, & id agere, vt Argos habeant: Ætolos, primos hostes Philippi, semper socios Romanorum, pactos in fœdere suas vrbes agrosque fore deuicto Philippo: fraudari Echino & Pharsalo:* insimulauit fraudis Romanos, *quòd vano titulo libertatis ostentato, Chalcidem & Demetriadem præsidiis tenerent: qui Philippo cunctanti deducere inde præsidia, obiicere semper soliti sunt: numquam, donec Demetrias Chalcisque & Corinthus tenerentur, liberam Græciam fore: postremò, manendi in Græcia retinendique exercitus, Argos & Nabin caussam facerent. Deportarent legiones in Italiam; Ætolos polliceri, aut conditionibus & voluntate sua Nabin præsidium Argis deducturum, aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Græciæ esse.* XXIV. Hæc vaniloquentia primum Aristhenum prætorem Achæorum excitauit. *Aristheni oratio.* *Ne istuc*, inquit, *Iupiter Optimus Maximus siuerit, Iunoque regina: cuius in tutela Argi sunt, vt illa ciuitas inter tyrannum Lacedæmonium & latrones Ætolos primum sit posita in eo discrimine, vt miserius à nobis recipiatur, quàm ab illo capta est. Mare interiectum ab istis prædonibus non tuetur nos, T. Quinti. quid, si in media Peloponneso arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Græcorum habent, sicut speciem hominum. moribus ritibusque efferatioribus quàm vlli barbari, imò quàm rapacissimæ belluæ, vtuntur. itaque vos rogamus, Romani, vt & ab Nabide Argos recuperetis; & ita res Græciæ constituatis, vt à latrocinio quoque Ætolorum satis pacata hæc relinquatis.* Romanus cunctis vndique increpantibus Ætolos, *responsurum se fuisse iis dixit, nisi ita infensos omneis in eos videret, vt sedandi potius, quàm irritandi essent. contentum itaque opinione ea, quæ de Romanis Ætolisque esset, referre se dixit: quid de Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis Argos?* Quum omnes bellum decreuissent, *auxilia vt pro viribus suis quæque ciuitates mitterent*, est hortatus. Ad Ætolos legatum etiam misit, magis vt nudaret animos, id quod euenit, quàm spe impetrari posse. XXV. Tribunis militum *vt exercitum ab Elatia accerserent*, imperauit. Per eosdem dies & Antiochi legatis de societate agentibus respondit, *nihil se absentibus decem legatis sententiæ habere, Romam eundum ad senatum iis esse.* Ipse copias eductas ab Elatia ducere Argos pergit, atque ei circa Cleonas Aristhenus prætor cum decem millibus Achæorum, equitibus mille occurrit. *Quintius Argos oppugnat.* & haud procul inde iunctis exercitibus posuerunt castra. Postero die in campum Argiuorum descenderunt: & quatuor ferè millia ab Argis locum castris capiunt. Præfectus præsidio Laconum erat Pythagoras, gener idem tyranni, & vxoris eius frater: qui sub aduentum Romanorum & vtrasque arces (nam duas habent Argi) & loca alia quæ aut opportuna, aut suspecta erant, validis præsidiis firmauit. sed inter agenda hæc, pauorem iniectum aduentu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat: & ad externum terrorem, intestina etiam seditio accessit. *Damocles cum paucis coniurat.* Damocles erat Argiuus, adolescens maioris animi, quàm consilii: qui primò iureiurando interposito, de præsidio expellendo

cum idoneis collocutus, dum vires adiicere coniurationi studet, incautior fidei æstimator fuit. colloquentum eum cum suis satelles à præfecto missus quum accerseret, sensit proditum consilium esse: hortatusque coniuratos qui aderant, vt potius quàm extorti morerentur, arma secum caperent: atque ita cum paucis in forum ire pergit. clamitans *vt qui saluam Rempublicam vellent, auctorem & ducem se libertatis sequerentur.* Haud sane mouit quemquam, quia nihil vsquam spei propinquæ, nedum satis firmi præsidii cernebant. Hæc vociferantem eum Lacedæmonii circumuentum cum suis interfecerunt. comprehensi deinde quidam & alii: ex iis occisi plures, pauci in custodiam coniecti. multi proxima nocte funibus per murum demissi ad Romanos transfugerunt.

XXVI. Quintius affirmantibus iis, *si ad portas Romanus exercitus fuisset, non sine effectu futurum eum motum fuisse: & si propius castra admouerentur, non quieturos Argiuos:* misit expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabin (gymnasium id est minus trecentos passus ab vrbe) cũ erumpẽtibus à porta Lacedæmoniis prœlium commiserunt, atque eos haud magno certamine compulerunt in vrbem, & castra eo ipso loco, vbi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde vnũ in speculis fuit, si quid noui motus oriretur. posteaquam oppressam metu ciuitatem vidit, aduocat concilium de oppugnandis Argis. Omnium principũ Græciæ, prçter Aristhenum, eadem sententia erat, *quum caussa belli non alia esset, inde potissimum ordiendum bellum.* Quintio id nequaquam placebat, sed Aristhenum contra omnium consensum differentem cum haud dubia approbatione audiuit. & ipse adiecit, *quum pro Argiuis aduersus tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conueniens esse, quàm omisso hoste Argos oppugnari? se verò caput belli Lacedæmonem & tyrannum petiturum.* Et dimisso concilio, frumentatum expeditas cohortes misit. quod maturi erat circa, demessum & conuectum est. viride, ne hostes mox haberent, protritum & corruptũ. castra deinde mouit, & Parthenio monte superato, præter Tegeam tertio die ad Caryas posuit castra. ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum auxilia exspectauit.

Sociorum auxilia ad oppugnandam Lacedæmonem.

Venerunt Macedones à Philippo mille quingenti, & Thessalorum equites quadringenti. nec iam auxilia, quorum affatim erat, sed commeatus finitimis vrbibus imperati morabantur Romanum. Nauales quoq; magnæ copiæ conueniebant. iam ab Leucade L. Quintius cum quadraginta nauibus venerat: iam Rhodiæ decem & octo tectæ naues: iam Eumenes rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis nauibus triginta lembis, mistisq; aliis minoris formæ nauigiis. ipsorum quoque Lacedæmoniorum exules permulti tyrannorum iniuria pulsi, spe recuperandæ patriæ in castra Romana conuenerant. Multi autem erant iam per aliquot ætates, ex quo tyranni tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis pulsi. princeps erat exulũ Agesipolis, cuius iure gentis regnum Lacedæmone erat: pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui primus tyrannus Lacedæmone fuit.

XXVII. *Nabidis apparatus bello in-tus.*

Quum terra mariq; tantum belli circumstaret tyrannũ, & propè nulla spes esset vires suas hostiumque æstimanti, non tamen omisit bellum: sed & à Creta mille delectos iuuentutis eorum exciuit, quum mille iam haberet: & tria millia mercenariorum militum, decem millia populariũ cum castellanis agrestibus in armis habuit: & fossa valloque vrbem communiuit. & ne quid intestini motus oriretur, metu & acerbitate pœnarum tenebat animos. Quoniam vt saluum vellent tyrannum, sperare nõ poterat, quum suspectos quosdam ciuium haberet; eductis in campum omnibus copiis, (Dromon ipsi vocant) positis armis ad concionem vocari iussit Lacedæmonios, atque eorum concioni satellites armatos circumdedit. & pauca præfatus, *cur sibi omnia timẽti cauentiq; ignoscẽdum in tali tempore foret: & ipsorum referre, si quos suspectos status præsens rerum faceret, prohiberi potius ne quid moliri possint, quàm puniri molientes: itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea quæ instet tempestas prætereat. hostibus repulsis (à quibus, si modò proditio intestina satis caueatur, minus periculi esse) extemplò eos emissurum.* Sub hæc citari nomina octoginta fermè principum iuuentutis iussit, atque eos vt quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit: & nocte insequenti omnes interfecit. Ilotarum deinde quidam (hi sunt iam inde antiquitus castellani, agreste genus) transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu nouorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet: & vrbem relinquere tam suspensis & incertis omnium animis metuens.

X: Quintius satis iam omnibus paratis profectus ab statiuis, die altero ad Sellasiam super Oenuntã fluuium peruenit: quo in loco Antigonus, Macedonum rex, cum Cleomene Lacedæmoniorum tyranno, signis collatis dimicasse dicebatur. inde, quum audisset ascensum difficilis & arctæ viæ esse, breui per monteis circuitu præmissis qui munirent viam, lato satis & patenti limite ad Eurotam amnem sub ipsis propè fluentem mœnibus, peruenit. vbi castra metantes Romanos, Quintiumque ipsum cum equitibus atque expeditis prægressum auxiliares tyranni adorti, in terrorem ac tumultum coniecerunt; nihil tale exspectantes: quia nemo his obuius toto itinere fuerat, ac veluti pacato agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se cuique minimum fiduciæ esset, trepidatum est. tandem signa legionum superuenerunt: & quum primi agminis cohortes inductæ in prœlium essent, qui modò terrori fuerant, trepidantes in vrbẽ compulsi sunt. Romani quum

At N. Q. ad tu

tantum

tantum à muro recessissent, vt extra ictum teli essent, acie directa paulisper steterunt. Postea quam nemo hostium contra exibat, redierunt in castra. Postero die Quintius propè flumen præter vrbem sub ipsas Menelaii montis radices ducere copias instructas pergit. primæ legionariæ cohortes ibant: leuis armatura & equites agmen cogebant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, vt ab tergo hostem aggrederetur. postea quam extremum agmen præteriit, tum ab oppido eodem quo pridiè eruperant tumultu, pluribus simul locis erumpunt. Ap. Claudius agmẽ cogebat: qui ad id quod futurum erat, ne inopinatum accideret; præparatis suorum animis; signa extemplò conuertit, totumque in hostem agmen circumegit. itaque velut rectæ acies concurrissent, iustum aliquamdiu prœlium fuit. tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt: quæ minus infida ac trepida fuisset; ni Achæi locorum prudentes institissent. hi & cædem ingentem ediderunt, & dispersos passim fuga plerosque armis exuerunt. Quintius propè Amyclas posuit castra. inde quum perpopulatus omnia circumiecta vrbi frequentis & amœni agri loca esset; nullo iam hostium porta excedente, mouit castra ad flumen Eurotam. inde vallem Taygeto subiectam, agrosque ad mare pertinentes euastat. Eodem ferè tempore L. Quintius maritimæ oræ oppida partim voluntate, partim metu aut vi recepit. certior deinde factus, *Gyttheum oppidum omniũ maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse; nec procul à mari castra Romana abesse:* omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore valida vrbs & multitudine ciuium incolarumque, & omni bellico apparatu instructa. In tempore Quintio rem haud facilem aggredienti, rex Eumenes & classis Rhodiorum superuenerunt. ingens multitudo naualium sociorum è tribus contracta classibus intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem vrbis terra marique munitæ facienda opera erant, effecit. Iam testudinibus admotis murus subruebatur: iam arietibus quatiebatur. itaque vna crebris ictibus euersa est turris; quodq; circa muri erat, casu eius prostratum: & Romani simul à porta, vnde aditus planior erat, vt distenderent ab apertiore loco hostes; simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur. nec multum abfuit, quin qua intenderant, penetrarent. sed tardauit impetum eorum spes obiecta dedendæ vrbis; mox deinde eadem turbata. Dexagoridas & Gorgopas pari imperio præerant vrbi. Dexagoridas miserat nuncium ad legatum Romanum, *traditurum se vrbem.* & quum ad eam rem tempus & ratio cõuenisset, à Gorgopa proditor interficitur: intentiusque ab vno vrbs defendebatur. & difficilior facta oppugnatio erat, ni T. Quintius cum quatuor millibus delectorum militum superuenisset. Is quum supercilio haud procul distantis tumuli ab vrbe instructam aciem ostendisset, & ex altera parte L. Quintius ab operibus suis terra marique instaret: tum verò desperatio Gorgopam quoque coëgit id consilii, quod in altero morte vindicauerat, capere. & pactus *vt abducere inde milites, quos præsidii caussa habebat, liceret,* tradidit Quintio vrbem. Priusquam Gyttheum traderetur, Pythagoras præfectus Argis relictus, tradita custodia vrbis Timocrati Pellenensi, cum mille mercenariis militibus, & duobus millibus Argiuorum Lacedæmonem ad Nabin venit. Nabis sicut primo aduentu Romanæ classis, & traditione oppidorum maritimæ oræ conterritus erat, sic parua spe quum acquieuisset, Gyttheo ab suis retento: postea quam id quoque traditum Romanis audiuit esse; quum ab terra, omnibus circa hostibus, nihil spei esset: à mari quoque toto se interclusum: cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primùm in castra misit ad explorandum, *si paterentur legatos ad se mitti.* qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit, nullis cum aliis mãdatis, quam *vt tyranno colloqui cum imperatore liceat.* Concilio aduocato, quum omnes, *dandum colloquium censuissent,* dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumulos modicis copiis sequentibus quum venissent; relictis ibi in statione conspecta vtrimq; cohortibus, Nabis cum delectis custodibus corporis, Quintius cum fratre & Eumene rege, & Sosilao Rhodio, & Aristheno Achæorum prætore, tribunisque militum paucis descendit. Ibi permisso vt seu dicere prius, seu audire mallet; ita cœpit tyrannus. *Si ipse per me T. Quinti, vosque qui adestis, caussam excogitare, cur mihi aut indixissetis bellum, aut inferretis, possem; tacitus euentum fortunæ meæ exspectassem. nunc imperare animo nequiui; quin priusquam perirem, cur periturus essem scirem. & hercule si tales essetis, quales esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil societatis fides sancti haberet: in me quoque vobis quid faceretis minus pensi esse, non mirarer. nunc vos intueor; Romanos esse video, qui rerum diuinarum fœdera, humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis: quum me ipse respexi, eum esse spero, cui & publicè, sicut ceteris Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit: & meo nomine priuatim amicitia ac societas nuper Philippi bello renouata. At enim ego eam violaui, & euerti; quod Argiuorum ciuitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re, an tempore? Res mihi duplicem defensionem præbet. nam & ipsis vocantibus ac tradentibus vrbem eam accepi, non occupaui; & accepi, quum Philippi partium, non in vestra societate esset. Tempus autem eo me liberat, quod quum iam Argos haberem, societas mihi vobiscum conuenit: & vt vobis mitterem ad bellum auxilia, non vt Argis præsidium deducerem, pepigistis. At hercle in ea controuersia, quæ de Argis est, superior sum, & æquitate rei, quod non vestram vrbem, sed hostium: quod volentem, non vi coactam accepi: & vestra confessione, quod in conditionibus societatis mihi Argos reli[illegible]s. Ceterùm nomen tyranni & facta me premunt, quod seruos*

XXX. Nabidis ad Quintium oratio. XXXI.

uos ad libertatem voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc respondere possum: me qualiscumque sum, eumdem esse, qui fui quum tu ipse mecum T. Quinti societatem pepigisti. tum me regem appellari à vobis memini: nunc tyrannum vocari video. itaque si ego nomen imperii mutassem, mihi meæ inconstantiæ: quum vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est. Quod ad multitudinem seruis liberatis auctam, & egentibus diuisum agrum attinet: possum quidem & in hoc me iure temporis tutari. iam feceram hæc, qualiacumque sunt, quum societatem mecum pepigistis, & auxilia in bello aduersus Philippum accepistis: sed si nunc ea fecissem: non dico, quid in eo vos læsissem, aut vestram amicitiam violassem: sed illud, me more atque instituto maiorum fecisse. Nolite ad vestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedæmone fiunt. nihil comparare singula necesse est. vos à censu equitem, à censu peditem legitis: & paucos excellere opibus, plebem subiectam esse illis vultis, noster legumlator non in paucorum manu Rempublicam esse voluit, quem vos senatum appellatis: nec excellere vnum aut alterum ordinem in ciuitate: sed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, vt multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me ipse egisse, quam pro patriæ sermone breuitatis, fateor: & breuiter peroratum esse potuit: nihil me, posteaquam vobiscum amicitiam institui, cur eius vos pœniteret commisisse.

XXXII. *Quintii responsio.*

Ad hæc imperator Romanus: *Amicitia & societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope rege Lacedæmoniorum iusto ac legitimo facta est. cuius ius tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium (quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupauerant) vsurparunt: sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. nam quid minus conueniret, quam nos qui pro libertate Græciæ aduersus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? & eo tyranno, quam qui vmquam fuit, sæuissimo & violentissimo in suos? Nobis vero, etiam si Argos nec cepisses per fraudem nec teneres: liberantibus omnem Græciam, Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat, atque in leges suas: quarum modo, tamquam æmulus Lycurgi, mentionem fecisti. An vt ab Iasso & Bargillis præsidia Philippi deducantur, curæ erit nobis: Argos & Lacedæmonem, duas clarissimas vrbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus: quæ titulum nobis liberatæ Græciæ seruientes deforment? At enim cum Philippo Argiui senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. satis compertum habemus, duorum, aut summum trium in ea re, non ciuitatis culpam esse: tam hercle, quam in te tuoque præsidio accersendo accipiendoque in arcem, nihil sit publico consilio actum. Thessalos & Phocenses & Locrenses consensu omnium scimus partium Philippi fuisse. tamen quum ceteram liberauerimus Græciam, quid tandem censes in Argiuis, qui insontes publici consilii sint, facturos? Seruorum ad libertatem vocatorum, & egentibus hominibus agri diuisi crimina tibi obiici dicebas: non quidem nec ipsa mediocria: sed quid ista sunt præ iis quæ à te tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur? exhibe liberam concionem vel Argis, vel Lacedæmone, si audire iuuat vera dominationis impotentissimæ crimina. Vt omnia alia vetustiora omittam, quam cædem Argis Pythagoras iste gener tuus penè in oculis meis edidit? quam tu ipse, quum iam propè in finibus Lacedæmoniorum essem? Agedum, quos in concione comprehensos, omnibus audientibus ciuibus tuis, in custodia te habiturum esse pronunciasti: iube vinctos produci, vt miseri parentes, quos falsò lugent, viuere sciant. At enim vt iam ita sint hæc, quid ad vos Romani? hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc iis, qui vt liberare possent, mare traiecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, vestramque amicitiam ac societatem proprie non violaui. Quoties vis te id arguam fecisse? sed nolo pluribus: summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? nempe his maximè duabus, si socios meos pro hostibus habeas: si cum hostibus te coniungas. Vtrumque à te factum est. nam & Messenem vno atque eodem iure fœderis, quo & Lacedæmonem in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis vrbem vi atque armis cepisti: & cum Philippo hoste nostro non societatem solum, sed si Diis placet, affinitatem etiam per Philoclem præfectum eius pepigisti: & bellum aduersum nos gerens mare circa Maleam infestum nauibus piraticis fecisti: & plures propè ciues Romanos, quam Philippus, cepisti atque occidisti: tutiorque Macedoniæ ora, quam promontorium Maleæ commeatus ad exercitus nostros portantibus nauibus fuit. Proinde parce sic fidem ac iura societatis iactare: & omissa populari oratione, tamquam tyrannus & hostis loquere.* Sub hæc Aristhenus, nunc monere Nabin, nunc etiam orare: *vt dum liceret, dum occasio esset, sibi, ac fortunis suis consuleret.* referre deinde nominatim tyrannos ciuitatum finitimarum cœpit: *qui deposito imperio, restitutaque libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter ciues senectutem egissent.* His dictis inuicem, auditisque, nox propè diremit colloquium. postero die Nabis *Argis se cedere ac deducere præsidium, quando ita Romanis placeret: & captiuos & perfugas redditurum dixit. aliud si quid postularent, scriptum vt ederent petiit, vt deliberare cum amicis posset.* Ita & tyranno ad consultandum tempus datum est: & Quintius sociorum etiam principibus adhibitis, habuit cōcilium. Maximæ partis sententia erat, *perseuerandum in bello esse, & tollendum tyrannum: numquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. satius multo fuisse, non moueri bellum aduersus eum, quam omitti motum. & ipsum velut comprobata dominatione firmiorem futurum, auctore iniusti imperii assumpto populo Romano, & exemplo multos in aliis ciuitatibus ad insidiandum libertati ciuium suorum incitaturum.* Ipsius imperatoris animus ad pacem inclinatior erat. videbat enim, compulso intra mœnia hoste, nihil præter obsidionem restare. eam autem fore diuturnam. *non enim Gyttheum, quod ipsum tamen traditum, non expugnatum esset: sed Lacedæmonem validissimam vrbem viris armisque oppugnaturos vnam spem fuisse, si qua admouentibus exercitum dissensio inter ipsos ac seditio excitari posset. quum signa portis propè inferri cernerent, neminem se mouisse.* Adiiciebat

& cum

& cum Antiocho infidam pacem, Villium legatum inde redeuntē nunciare, multo maioribus quam antè, terrestribus naualibusque copiis in Europam eum transisse. si occupasset obsidio Lacedæmonis exercitū, quibus aliis copiis aduersus regem tam validum ac potentem bellum gesturos? Hæc propalam dicebat: illa tacita suberat cura, ne nouus consul Græciam prouinciam sortiretur: & inchoati belli victoria successori tradenda esset. Quum aduersus tendēdo nihil moueret socios: simulando se transire in eorum sententiam, omnes in assensum consilii sui traduxit. *Bene vertat!* inquit, *obsideamus Lacedæmonem, quando ita placet. ceterum quum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio vrbium sit: & obsidentibus prius sæpè quam obsessis tædium afferat: iam nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa Lacedæmonis mœnia esse: quæ mora si laborem tantum, ac periculum haberet, vt & animis & corporibus ad sustinenda ea parati essetis, hortarer vos. nunc impensa quoq; magna eget in opera, in machinatione & tormenta, quibus tanta vrbs oppugnanda est, in commeatus nobis vobisq; in hiememe expediendos. Itaque ne aut repentè trepidetis, aut rem inchoatam turpiter destituatis, scribendum antè vestris ciuitatibus censeo, explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat. Auxiliorum satis superq; habeo: sed quo plures sumus, pluribus rebus egebimus. nihil iam præter nudum solum ager hostium habet: ad hoc hiems accedit, ad comportandum ex longinquo difficilis.* Hæc oratio primum animos omnium ad respicienda cuique domestica mala conuertit: *segnitiem, inuidiam & obtrectationem domi manentium aduersus militantes: libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, malignitatem conferendi ex priuato.* versis itaque subito voluntatibus, *facere quod è Republica populi Romani, sociorumque esse crederet, imperatori permiserunt.* Inde Quintius adhibitis legatis tantum tribunisque militum, conditiones, in quas cum tyranno pax fieret, has conscripsit. *Sex mensium induciæ vt essent Nabidi, Romanisque, & Eumeni regi, & Rhodiis. legatos extemplo mitterent Romam, T. Quintius & Nabis, vt pax ex auctoritate senatus confirmaretur. Ex qua die scriptæ conditiones pacis editæ Nabidi forent, ea dies vt induciarum principium esset: & vt ex ea die intra decimum diem ab Argis ceterisque oppidis, quæ in Argiuorum agris essent, præsidia omnia deducerentur: vacuaque & libera traderentur Romanis: ne quod inde mancipium regium publicumve aut priuatum educeretur; & si qua ante educta forent, dominis rectè restituerentur. Naues quas ciuitatibus maritimis ademisset, redderet: néve ipse nauem vllam, præter duos lembos, qui non plus quam sexdecim remis agerentur, haberet. Perfugas captiuos omnibus sociis populi Romani ciuitatibus redderet, & Messeniis omnia quæ comparerent, quæque domini cognoscerent. Exulibus quoque Lacedæmoniis liberos & coniuges restitueret quæ earum viros sequi voluissent: inuita ne qua exulis comes esset. Mercenariorum militum Nabidis, qui aut in ciuitates suas, aut ad Romanos transissent, iis res suæ omnes rectè redderentur. In Creta insula ne quam vrbem haberet: quas habuisset, redderet Romanis. ne quam societatem cum vlla Cretensium, aut quoquam alio institueret, neu bellum gereret. Ciuitatibus omnibus quas ipse restituisset, quæque se suaque in fidem ac ditionem populi Romani tradidissent, omnia præsidia deduceret: seque ipse, suosque ab his abstineret. Ne quod oppidum, ne quod castellum in suo alienóve agro conderet. Obsides ea ita futura, daret quinque quos imperatori Romano placuisset; filium in his suum: & * talenta centum argenti in præsenti, & * quinquaginta talenta in singulos annos per annos octo.* Hæc conscripta, castris propius vrbem motis, Lacedæmonem mittuntur. nec sanè quicquam eorum satis placebat tyranno: nisi quod præter spem, reducendorum exulum mentio nulla facta erat. maximè autem omnium ea res offendebat, quod & naues & maritimæ ciuitates ademptæ erant. fuerant autem ei magno fructui mare, omnem oram à Malea prædatoriis nauibus infestam habenti. iuuentutem præterea ciuitatum earum ad supplementum longè optimi generis militum habebat. Has conditiones, quamquam ipse in secreto volutauerat cum amicis, vulgo tamen omnes fama ferebant; vanis, vt ad ceteram fidem, sic ad secreta tegenda, satellitum regiorum ingeniis. Non tam omnia vniuersi, quam ea quæ ad quemque pertinerent, singuli carpebant. qui exulum coniuges in matrimonio habebant, aut ex bonis eorum aliquid possederant; tamquam amissuri, non redditur, indignabantur. seruis liberatis à tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo fœdior quam fuisset ante, seruitus, redeuntibus in iratorum dominorum potestatem, ante oculos obuersabatur. mercenarii milites & precia militiæ casura in pace ægre ferebant, & reditum sibi nullum esse in ciuitates videbant, infensas non tyrannis magis, quam satellitibus eorum. Hæc inter se primo in circulis serentes fremere: deinde ad arma subito discurrerunt. quo tumultu quum per se satis irritatam multitudinem cerneret tyrānus, concionem aduocari iussit. ibi quum ea quæ imperarentur à Romanis, exposuisset, & grauiora atque indigniora quædam falso affinxisset, & ad singula nunc ab vniuersis, nunc à partibus concionis acclamaretur, interrogauit: *quid se respondere ad ea, aut quid facere vellent?* prope vna voce omnes, *nihil respondere, bellum geri iusserunt. & pro se quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere, & bene sperare iubentes, fortes fortunam adiuuare, aiebant.* His vocibus incitatus tyrannus, *& Antiochiam Ætolosque adiuturos pronunciat: & sibi ad obsidionem sustinendam copiarum affatim esse.* Exciderat pacis mentio ex omnium animis & in stationes non vltra quieturi discurrunt. Paucorum lacessentium excursio, & emissa iacula extemplò Romanis dubitationem, quin bellandum esset, exemerunt, leuia inde prœlia per

Margin notes: XXXIV. — XXXV. — XXXV. — * Valent 60000. coron. — * Valent 30000. coron. — XXXVI.

per quatriduum primum sine vllo satis certo euentu commissa. quinto die prope iusta pugna adeo pauentes in oppidum Lacedæmonii compulsi sunt, vt quidam milites Romani terga fugientium cædētes per intermissa, vt tunc erant, mœnia vrbem intrarint. Et tunc quidem Quintius satis eo terrore coercitis excursionibus hostium nihil præter ipsius oppugnationem vrbis superesse ratus: missis qui omnes nauales socios à Gyttheo accerserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum vrbis situm mœnia circumuehitur. Fuerat quondam sine muro Sparta. tyranni nuper locis patentibus planisque obiecerant murum: altiora loca, & difficiliora aditu, stationibus armatorum pro munimento obiectis tutabantur. Vbi satis omnia inspexit. corona oppugnādum ratus, omnibus copiis (erant autem Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul terrestriumque ac naualium copiarum ad quinquaginta millia hominum) vrbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia quibus non oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant. iussi clamore sublato subire vndique omnes, vt qua primum occurrerent, quave opem ferrent, ad omnia simul pauentes Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, trifariam diuisum, parte vna à Phœbeo, altera à Dictynneo, tertia ab eo loco quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt) aggredi iubet. Quum tantus vndique terror circumuasisset, primo tyrannus & ad clamores repentinos, & ad nuncios trepidos motus, vt quisq; maximè laboraret locus, aut ipse occurrebat, aut aliquos mittebat. deinde circumfuso vndique pauore, ita obtorpuit, vt nec dicere quod in rem esset, nec audire posset: nec inops modo consilii, sed vix mentis compos esset. Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedæmonii: ternæque acies tempore vno locis diuersis pugnabant. deinde crescente certamine, nequaquam erat prœlium par. missilibus enim Lacedæmonii pugnabant, à quibus se & magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, & quod alii vani, alii leues admodum ictus erant. nam propter angustias loci, confertamque turbam non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spacium habebant: sed ne vt de gradu quidem libero ac stabili conarentur. itaque ex aduerso missa tela nulla in corporibus, rara in scutis hærebant. à circumstantibus ex superioribus locis quidā vulnerati sunt: mox progressos iam etiam ex tectis non tela modo, sed tegulæ quoque inopinantes perculerunt. sublatis deinde supra capita scutis continuatisque ita inter se, vt non modo ad cæcos ictus, sed ne ad inferendum quidem propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta subibant. & primo angustiæ paulisper sua hostiumque refertæ turba tenuerunt. posteaquam in patentiorem viam vrbis paulatim vrgentes hostem processere, non vltra vis eorum atque impetus sustineri poterant. Quum terga vertissent Lacedæmonii & effusa fuga superiora peterent loca: Nabis quidem, vt capta vrbe trepidans, quanam ipse euaderet, circumspectabat. Pythagoras quum ad cetera animo officioque ducis fungebatur: tum vero vnus ne caperetur vrbs, caussa fuit. succendi enim ædificia proxima muro iussit, quæ quū momento temporis arsissent, vt adiuuantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre solent, ruere in Romanos tecta: nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos peruenire, & flamma late fundi, fumus terrorem etiam maiorem quam periculum facere. Itaque & qui extra vrbem erant Romanorum, tum maximè impetus facientes recessere à muro: & qui iam intrauerant, ne incendio à tergo oriente intercluderētur à suis, receperunt sese. & Quintius posteaquam quid rei esset, vidit: receptui canere iussit. ita iam à capta propè vrbe reuocati, redierunt in castra. Quintius plus ex timore hostium quam ex re ipsa spei nactus, per triduum insequens territauit eos, nunc prœliis lacessendo, nunc operibus intersepiendo quædam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus, Pythagoram rursus oratorem misit, quem Quintius primo aspernatus, *excedere castris iussit:* deinde suppliciter orantem, aduolutumque genibus, tandem audiuit. Prima oratio fuit, *omnia permittentis arbitrio Romanorum:* deinde quum ea velut vana & sine effectu nihil proficerent, eo deducta res est, vt his conditionibus, quæ ex scripto paucis ante diebus editæ erant, induciæ fierent pecuniæque & obsides accepti. Dum oppugnatur tyrannus, Argiui nunciis aliis propè super alios efferentibus, *tantum non iam captam Lacedæmonem esse*; erecti & ipsi, simul eo quod Pythagoras cum parte validissima præsidii excesserat, contempta paucitate eorum qui in arce erant, duce Archippo quodam præsidium expulerunt. Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, viuum fide data emiserunt. Huic lætitiæ Quintius superuenit, pace data tyranno, dimissisque ab Lacedæmone Eumene & Rhodiis, & L. Quintio fratre ad classem. Læta ciuitas celeberrimum festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala prætermissum, in aduentu Romani exercitus ducisque indixerunt: præfeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant quæ gaudium cumularent. reducti ciues ab Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras, quosque ante Nabis abduxerunt. redierant, qui post compertam à Pythagora coniurationem, & cæde iam cœpta effugerant libertatem ex longo interuallo; libertatisque auctores Romanos, quibus caussa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. testata quoque ipso Nemeorum die voce præconis *libertas est Argiuorum.*

Achæis

XXXVII. *Sparta Romanis obsidetur.* XXXVIII. XXXIX.

Achæis quantum restituti Argi in communi Achaiæ concilium lætitiæ afferebant: tantum serua Lacedæmon relicta, & lateri adhærens tyrannus, non sincerum gaudium præbebant. Ætoli vero eam rem omnibus conciliis lacerare. *Cum Philippo non ante desitum bellari, quam omnibus excederet Graciæ vrbibus. tyranno relictam Lacedæmonem: regem autem legitimum, qui in Romanis fuerat castris, ceterosque nobilissimos ciues in exilio victuros. Nabidis dominantis satellitem factum populum Romanum.* Quintius ab Argis Elatiam, vnde ad bellum Spartanum profectus erat, copias reduxit. Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse tyrannum tradant, sed castris aduersus Romana castra positis. diuque cunctatum, quum Ætolorum auxilia exspectasset, coactum ad extremum acie confligere, impetu in pabulatores suos ab Romanis facto, eo prœlio victũ, castrisque exutum pacem petisse: quum cecidissent quindecim millia militum, capta plus quatuor millia essent. Eodem fere tempore & à T. Quintio de rebus ad Lacedæmonem gestis, & ab M. Porcio consule, ex Hispania literæ allatæ. vtriusque nomine ternos in dies supplicatio à senatu decreta est. L. Valerius consul quum post fusos circa Litanam siluam Boios, quietam prouinciam habuisset, comitiorum caussa Romam rediit: & creauit consules P. Cornelium Scipionem Africanum iterum, & Ti. Sempronium Longum. Horum Patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Prætoria inde comitia habita. creati P. Cornelius Scipio, & duo Cn. Cornelii, Merenda & Blasio, & Cn. Domitius Ænobarbus, & Sex. Digitius, & T. Iuuencius Thalna. Comitiis perfectis consul in prouinciam rediit. Nouum ius eo anno à Ferentinatibus tentatum, *vt Latini, qui in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues Romani essent.* Puteolos, Salernumque & Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id se pro ciuibus Romanis ferrent, senatus iudicauit, *non esse eos ciues Romanos.* Principio anni quo P. Scipio Africanus iterũ, & T. Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni Romam venerunt duo. his extra vrbem in æde Apollinis senatus datus est. pax, quæ cum T. Quintio conuenisset, vt rata esset petierunt, impetraueruntque. De prouinciis quum relatum esset, senatus frequens in eam sententiam ibat: *vt, quoniam in Hispania & Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus Italia prouincia esset.* Scipio, satis esse Italiæ vnum consulem censebat: alteri decernendam Macedoniam esse. *bellum graue ab Antiocho imminere. iam ipsum sua sponte in Europam transgressum, quid deinde facturum censerent? quum hinc Ætoli haud dubie hostes vocarent ad bellum, illinc Annibal Romanis cladibus insignis imperator stimularet?* Dum de prouinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn. Domitio vrbana iurisdictio, T. Iuuencio peregrina euenit. P. Cornelio Hispania vlterior, Sex. Digitio citerior: duobus Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Macedoniam nouum exercitum transportari non placuit. eum qui esset ibi, reduci in Italiam à Quintio, ac dimitti. item eum exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset. consulibus ambobus Italiam prouinciam esse, & duas vrbanas eos legiones scribere: vt dimissis, quos senatus censuisset, exercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

XLIII. Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio, & L. Valerio consulibus. id quum P. Licinius pontifex *non esse recte factum* collegio primum, deinde ex auctoritate collegii Patribus renunciasset, de integro faciendum arbitratu pontificum censuerunt; ludosque magnos, qui vna voti essent: tanta pecunia, quanta assoleret, faciendos. *Ver sacrũ videri pecus, quod natum esset inter Cal. Martias, & pridie Calendas Maias, P. Cornelio Scipione, & T. Sempronio Longo* consulibus. Censorum inde comitia habita sunt. creati censores Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus, principem senatus P. Scipionem consulem, quem & priores censores legerant, legerunt. treis omnino senatores, neminem curuli honore vsum, præterierunt. gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod ludis Romanis, ædilibus curulibus imperarunt, *vt loca senatoria secernerent à populo.* nam antea in promiscuo spectabant. equitibus quoque perpaucis adempti equi, nec in vllum ordinem sæuitum. atrium Libertatis & villa publica ab eisdem refecta, amplificataque. Ver sacrum, ludiq; votiui, quos vouerat Ser. Sulpicius Galba consul, facti. Quum spectaculo eorum occupati animi omniũ essent, Q. Pleminius, qui propter multa in Deos hominesque scelera Locris admissa, in carcerem coniectus fuerat, comparauerat homines, qui pluribus simul locis vrbis nocte incendia facerent, vt in consternata nocturno tumultu ciuitate refringi carcer posset. ea res indicio consciorum palam facta, delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est, necatusq;.

Senatoria loca in ludis secernuntur.

XLIV. Coloniæ ciuium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum, treceni homines in singulas. Item Salernum, Buxentumque coloniæ ciuium Romanorum deductæ sunt. deduxêre triumuiri, T. Sempronius Longus, qui tum consul erat: M. Seruilius, Q. Minucius Thermus. Ager diuisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item agrum qui Arpinorum fuerat, coloniam ciuium Romanorum alii triumuiri, D. Iunius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M. Heluius deduxerũt. Tempsam item, & Crotonem ciuium Romanorum coloniæ deductæ. Tempsanus ager de Brutiis captus erat. Brutii Græcos expulerant, Crotonem Græci habebant. Triumuiri, Cn. Octauius, L. Æmilius Paullus, C. Pletorius Crotonem: Tempsam L. Cornelius Merula, & C. Salonius deduxerunt. Prodigia quoque alia

Coloniæ ciuium Romanorum.

Prodigia.

que alia visa eo anno Romæ sunt. alia nunciata. in foro & comitio & Capitolio sanguinis guttæ visæ sunt. & terra aliquoties pluit. & caput Vulcani arsit. nunciatum est, Interamnæ lac fluxisse: pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso: & in Piceno agro non manus, non pedes habentem natum. Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, & sacrificium nouendiale factum, quod Adriani nunciauerant, in agro suo lapidibus pluisse. In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanum cum Gallis Insubribus, & Boiis, qui Dorulaco duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis collatis depugnauit. decem millia hostium sunt cæsa. Per eos dies collega eius M. Porcius Cato ex Hispania triumphauit. tulit in eo triumpho* argenti infecti viginti quinque millia pondo, * bigati centum viginti tria millia, Oscensis * quingenta quadraginta: * auri pondo mille quadringenta. militibus ex præda diuisit, in singulos * ducenos septuagenos æris, triplex equiti. T. Sempronius consul in prouinciam profectus, in Boiorum primum agrum legiones duxit. Boiorix tum regulus eorum, cum duobus fratribus tota gente concitata ad rebellandum, castra locis idoneis posuit: vt appareret dimicaturos, si hostis fines intrasset. Consul vbi quantæ copiæ, quanta fiducia esset hosti, sensit: nuncium ad collegam mittit, *vt si videretur ei maturaret venire: se tergiuersando in aduentum eius rem extracturum.* Quæ caussa consuli cunctandi, eadem Gallis, præterquam quod cunctatio hostium animos faciebat, rei maturandæ erat, vt priusquam coniungerentur consulum copiæ, rem transigerent. per biduum tamen nihil aliud, quam steterunt parati ad pugnam si quis contra egrederetur; tertio subire ad vallum castraque ab omni simul parte aggressi sunt. Cõsul extemplo arma capere milites iussit. armatos inde paulisper continuit: vt & stolidam fiduciam hosti augeret; & disponeret copias, quibus quæque portis erumperent. duæ legiones duabus principalibus portis signa efferre iussæ. sed in ipso exitu ita conferri obstitere Galli, vt clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est: nec dextris magis gladiisque gerebatur res, quàm scutis corporibusq; ipsis obnixi vrgebant: Romani, vt signa foràs efferrent: Galli, vt aut ipsi in castra penetrarent, aut exire Romanos prohiberent. nec ante in hanc aut illam partẽ moueri acies potuerunt, quàm Q. Victorius primi pili centurio, & C. Atinius Tribunus militum quartæ hic, ille secundæ legionis (rem in asperis prœliis sæpè tentatam) signa adempta signiferis in hostes iniecerunt. dum repetunt enixè signum, priores secundani se porta eiecêre. Iam hi extra vallum pugnabant, quarta legione in porta hærente, quum alius tumultus ab aduersa parte castrorum est exortus. in portam quæstoriam irruperant Galli: resistentesque pertinacius occiderant L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen: & M. Atinium, & P. Sempronium præfectos sociûm, & ducentos fermè milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors extraordinaria missa à consule ad tuendam quæstoriam portam, & eos qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit castris, & irrumpentibus obstitit. Eodem ferè tempore & quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit. ita simul tria prœlia circa castra locis distantibus erant: clamoresque dissoni ad incertos suorum euentus à præsenti certamine animos pugnãtium auertebant. Vsque ad meridiem æquis viribus, ac propè pari spe pugnatum est. labor & æstus mollia & fluida corpora Gallorum, & minimè patientia sitis, quum decedere pugna coegisset, in paucos restantes impetum Romani fecerunt, fusoque compulerunt in castra. Signum inde receptui à consule datum est. ad quod pars maior receperunt sese: pars certaminis studio, & spe potiundi castris hostium perstitit ad vallum. eorum paucitate contempta, Galli vniuersi ex castris erumpunt fusi inde Romani; quæ imperio consulis noluerant, suo pauore ac terrore castra repetunt. ita varia hinc atque illinc nunc victoria, nunc fuga fuit. Gallorum tamen ad vndecim millia, Romanorum quinque millia, sunt occisa. Galli recepere in intima finiũ sese. Consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii coniuncto exercitu cum collega, Boiorum Ligurumque agros populatum isse, quoad progredi siluæ paludesque passæ sint, scribunt: alii, nulla memorabili re gesta comitiorũ caussa rediisse Romam. Eodem hoc anno T. Quintius Elatiæ, quo in hiberna reduxerat copias, totum hiemis tempus iure dicundo consumpsit: mutandisque iis quæ aut ipsius Philippi, aut præfectorum eius licentia in ciuitatibus facta erant, quum suæ factionis hominum vires augendo, ius ac libertatem aliorum deprimeret. Veris initio Corinthum, conuentu edicto, venit. ibi omnium ciuitatum legationes in concionis modum circumfusas est allocutus, orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum gente, & imperatorum qui ante se in Macedonia fuissent, suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt audita, præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset. *id minime conueniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum reliquisse, non suæ solum patriæ grauem, sed omnibus circa ciuitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissimæ ciuitatis.* Nec ignarus huius habitus animorum Quintius. si sine excidio Lacedæmoniis fieri potuisset, fatebatur *pacis cum tyranno mentionem admittendam auribus non fuisse. nunc quum aliter quàm ruina grauissima ciuitatis opprimi non posset, satius visum esse; tyrannum debilitatum, ac totis propè viribus ad nocendum cuiquam ademptis, relinqui, quã intermori vehementioribus, quam* qua

XLV. | *Catonis ex Hispania triumphus.* | * Coron. 250000. | * Coron. 123200. | * Coron. 5400. | * Coron. 156800. | * Coron. 2. cum solid. Turonen. 34. vel circiter. | *Sempronium Boii adoriuntur.* | XLVI. | X

[illegible] remediis ciuitatem sincre, in ipsa vin-[illegible] perituram. Præteritorum commemorationi subiecit: *proficisci sibi in Italiam, atque omnem exercitum deportare, in animo esse. Demetriadis Chalcidisque præsidia intra decimum diem audituros deducta: Acrocorinthum ipsis extemplò videntibus vacuam Achæis traditurum: vt omnes scirent, vtrum Romanis an AEtolis mentiri mos esset; qui malè commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint, & mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec quid dicerent, nec quid facerent, quicquam vmquam pensi fuisse.* *Reliquas ciuitates monere, vt ex factis, non ex dictis amicos pensent: intelligantque quibus credendum, & à quibus cauendum sit. libertate modicè vtantur. temperatam eam salubrem & singulis & ciuitatibus esse: nimiam & aliis grauem, & ipsis qui habeant effrenatam & præcipitem esse. concordiæ in ciuitatibus principes, & ordines inter se, & in commune omnes ciuitates consulerent. aduersus consentientes nec regem quemquam satis validum, nec tyrannum fore. discordiam & seditionem omnia opportuna insidiantibus facere; quum pars quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quàm ciui cedat. alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent, seruarentque: vt populus Romanus dignis datam libertatem, ac munus suum bene positum sciret.* Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimæ, adeò vt ipsum quoque confunderent dicentem. Paulisper fremitus approbantium dicta fuit: monentiumque aliorum alios, *vt eas voces velut oraculo missas in pectora, animosque demitterent.* silentio deinde facto petiit ab iis, *vt ciues Romanos, si qui apud eos in seruitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam. ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores eius seruire.* Omnes acclamarunt: gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quòd admoniti essent, vt tam pio ac necessario officio fungerentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Annibal, quum à suis non redimerentur, venundederat. Multitudinis eorum argumentum est, quod Polybius scribit * centum talentis eam rem Achæis stetisse: quum * quingenos denarios precium in capita, quod redderetur dominis, statuissent. mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. adiice nunc pro portione quot verisimile sit totam Græciam habuisse. Nondum conuentus dimissus erat, quum respiciunt præsidium ab Acrocorintho descendens protinus, ad portam duci atque abire. Quorum agmen imperator secutus, prosequentibus cunctis, *seruatorem liberatoremque* acclamantibus, salutatis, dimissisque eis, eadē qua venerat via Elatiam rediit. inde cum omnibus copiis Ap. Claudium legatum dimittit. per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum iubet, atque ibi se operiri. inde namque in animo esse, exercitum in Italiam traiicere. & L. Quintio fratri legato & præfecto classis scribit, *vt onerarias ex omni Græciæ ora eodem contraheret.* Ipse Chalcidem profectus, deductis non à Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria præsidiis, conuentum ibi Euboicarum ciuitatum habuit: commonitosque *in quo statu rerum accepisset eos, & in quo relinqueret,* dimisit. Demetriadem inde proficiscitur: deductoque præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi & Chalcide, pergit ire in Thessaliam: vbi non liberandæ modò ciuitates erant, sed ex omni colluuione & confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ. Nec enim temporum modò vitiis, ac violentia, & licentia regia turbati erant: sed inquieto etiam ingenio gentis; nec comitia, nec conuentum, nec concilium vllum, non per seditionem ac tumultum, iam inde à principio ad nostram vsque ætatem traducentes. A censu maximè & senatum & iudices legit: potentioremque eam partem ciuitatum fecit, cui salua tranquilla omnia magis esse expediebat. Ita quum percensuisset Thessaliam, per Epirum in Oricum, vnde erat traiecturus, venit. Ab Orico copiæ omnes Brundusium transportatæ. inde per totam Italiam ad vrbem propè triumphantes non minore agmine rerum captarum, quàm suo præ se acto venerunt. Postea quam Romam ventum est, senatus extra vrbem Quintio ad res gestas edisserendas datus est: triumphusque meritus ab lubentibus decretus. Triduum triumphauit, die primo arma, tela, signaque ærea, & marmorea transtulit: plura Philippo adempta, quàm quæ ex ciuitatibus ceperat. secundo die aurum argentumque, factum infectumque & signatum. infecti argenti fuit * decem & octo millia pondo, & ducenta septuaginta facti: vasa multa omnis generis, cælata plæraque, quædam eximiæ artis: & ex ære multa fabrefacta: ad hoc clypea argentea decem, signati argenti octoginta quatuor millia fuere Atticorum. tetradrachmum vocant: trium ferè denariorum in singulis argenti est pondus. * auri pondo fuit tria millia septingenta quatuordecim, & clypeum vnum ex auro totū: & * Philippei nummi aurei quatuordecim millia, quingenti quatuordecim. tertio die coronæ aureæ, dona ciuitatum, translatæ centum quatuordecim. & hostiæ ductæ: & ante currum multi nobiles captiui, obsidesque, inter quos Demetrius regis Philippi filius fuit, & Armenes Nabidis tyranni filius, Lacedæmonius. ipse deinde Quintius in vrbem est inuectus. milites secuti currum frequentes; vt omni ex prouincia exercitu deportato. his * ducenti quinquageni æris in pedites diuisi: duplex centurioni, triplex equiti. præbuerunt speciem triumpho capitibus rasis secuti, qui seruitute exempti fuerant. Exitu huius anni Q. Ælius Tubero tribunus plebis ex senatusconsulto tulit ad plebem, plebesq; sciuit, *vt Latinæ duæ coloniæ, vna in Bruttios, altera in Thurinum agrum deducerentur.*

L.

LI.

* Valent. 182700. coron.

* Coronat. 415968.

* Coronat. 43542.

* Val. coron. duos & dimidium.

LII.

his deducendis triumuiri creati, quibus in triennium imperiũ esset in Bruttios, Q. Næuius, M. Minucius Rufus, M. Furius Crassipes: in Thurinum agrum A. Manlius, P. Ælius, L. Apustius. ea bina comitia Cn. Domitius prætor vrbanus in Capitolio habuit. Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt: vna Iunonis Sospitæ in foro olitorio; vota locataque quadriennio ante à C. Cornelio consule Gallico bello. censor idem dedicauit: altera Fauni. ædiles eam biennio ante ex mulctaticio argento faciendam locarant. C. Scribonius, & Cn. Domitius; qui prætor vrbanus, eam dedicauit. & ædem Fortunæ Primigeniæ in colle Quirinali dedicauit Q. Marcius Ralla, duumuir ad idipsum creatus. vouerat eam decem annis ante Punico bello P. Sempronius Sophus: locauerat idem censor. & in insula Iouis ædem C. Seruilius duumuir dedicauit. vota erat sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpureone prætore, ab eodem postea consule locata. Hæc eo anno acta.

LIII. (A. V. C. IƆLVII.) P. Scipio ex prouincia Gallia ad consules subrogandos rediit. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius Merula, & Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt prætores L. Cornelius Scipio, M. Fuluius Nobilior, C. Scribonius, M. Valerius Messala, L. Porcius Licinus, & C. Flaminius. Megalesia, ludos scenicos, C. Attilius Serranus, L. Scribonius Libo ædiles curules primi fecerunt. *Megalesia celebrantur.* Horum ædilium ludos Romanos primùm senatus à populo secretus spectauit, præbuitque sermones (sicut omnis nouitas solet) aliis *tandem, quòd multo ante debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini*; aliis *demptum ex dignitate populi, quicquid maiestati Patrum adiectum esset, interpretantibus, & omnia discrimina talia, quibus ordines discernerentur, & concordiæ & libertati æquè minuendæ esse. Ad quingentesimum octauum annum in promiscuo spectatum esse. quid repentè factum, cur immiscere sibi in cauea Patres plebem nollent? cur diues pauperem consessorem fastidiret? nouam & superbam libidinem ab nullius ante gentis senatu neque desideratam, neque institutam.* Postremò ipsum quoq; Africanum quod consul auctor eius rei fuisset, pœnituisse ferunt. adeo nihil motum ex antiquo, probabile est veteribus, nisi quæ vsus euidenter arguit, stari malunt.

LIV. Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules fuerunt, terræmotus ita crebri nunciabantur, vt non rei tantum ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum homines tæderet. nam neque senatus haberi, neque Respublica administrari poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. postremo decemuiris adire libros iussis, ex responso eorum supplicatio per triduum fuit. coronati ad omnia puluinaria supplicauerunt. edictumque est, *vt omnes qui ex vna familia essent, pariter supplicarent.* item ex auctoritate senatus consules edixerunt, *ne quis, quo die terræmotu nunciato feriæ indictæ essent, eo die alium terræmotum nunciaret.* Prouincias deinde consules prius, tum prætores sortiti. *Prouinciarum sortitio.* Cornelius Galliam, Minucius Ligures sortiti sunt. C. Scribonius vrbanam. M. Valerius peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam, C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fuluius Hispaniam vlteriorem.

LV. Nihil belli eo anno exspectantibus consulibus, literæ M. Cincii (præfectus is Pisis erat) allatæ: *Ligurum viginti millia armatorum, coniuratione per omnia conciliabula vniuersæ gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos, Pisanum deinde finem transgressos, omnem oram maris peragrasse.* *Ligures armis.* Itaque Minucius consul, cui Ligures prouincia euenerat, ex auctoritate Patrum in Rostra ascendit: & edixit, *vt legiones duæ vrbanæ, quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem decimum Arretii adessent. in earum locum se duas legiones vrbanas scripturum.* item sociis & Latini nominis magistratibus, legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, *vt in Capitolio se adirent.* ex iis quindecim millia peditum & quingentos equites pro numero cuiusque iuniorum descripsit: & inde è Capitolio protinus ire ad portam; & vt maturaretur res, proficisci ad delectum iussit. Fuluio Flaminioque terna millia Romanorum peditum, & centeni equites in supplementum, & quina millia socium Latini nominis & duceni equites decreti: mandatumque prætoribus, *vt veteres dimitterent milites, quum in prouinciam venissent.* Quum milites qui in legionibus vrbanis erant, frequentes tribunos plebeios adissent, *vti caussas cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia, aut morbus caussæ essent, quo minus militarent:* eam rem literæ T. Sempronii discusserunt, in quibus scriptum erat, *Ligurum quindecim millia in agrum Placentinum venisse: & eum vsque ad ipsa coloniæ mœnia, & Padi ripas cum cædibus & incendiis perpopulatos esse. Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare: ob eas res tumultum esse.* Decreuit senatus, tribunos plebis *non placere caussas militares cognoscere, quo minus ad edictum conueniretur.* adiecerunt etiam, *vt socii nominis Latini, qui in exercitu P. Cornelii, T. Sempronii fuissent; & dimissi ab iis consulibus essent, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset; & in quem locum edixisset Etruriæ, conuenirent: & vt L. Cornelius consul in prouinciam proficiscens in oppidis agrisque, qua iturus esset; si quos ei videretur, milites scriberet, armaretque, & duceret secum: dimittendique ei, quos eorum, quandoque vellet, ius esset.* Posteaquam consules delectu habito profecti sunt in prouincias, tum Q. Quintius postulauit, *vt de his, quæ cum decem legatis ipse statuisset, senatus audiret; eaque, si videretur, auctoritate sua confirmaret. id eos facilius facturos; si legatorum verba, qui ex vniuersa Græcia, & magna parte Asiæ, quique ab regibus venissent, audissent.* Hæ legationes à C. Scribonio prætore vrbano in senatum introductæ sunt; benigneque omnibus responsum. cum Antiocho, quia longior disceptatio erat, decem legatis, quorum pars in Asia aut

aut Lysimachię apud regem fuerant, delegata est. Quintio mandatum, *vt adhibitis ijs legatorum regis verba audiret; responderetq́ ijs, quæ ex dignitate atq́ vtilitate populi Romani responderi possent.* Menippus & Hegesianax principes regiæ legationis erant. ex iis Menippus *ignorare se* dixit, *quidnam perplexi sua legatio haberet, quùm simpliciter ad amicitiam petẽdam, iungendamq́ societatem venissent. Esse autẽ tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur amicitias ciuitates, regesque. vnum, quum bello victis dicerentur leges. vbi enim omnia ei qui armis plus posset, dedita essent, quæ ex iis habere victos, quibus mulctari eos velit. ipsius ius atq́ arbitrium esse. alterum quum pares bello æquo fœdere in pacem atque amicitiam venirent. tunc enim repeti reddiq́ per conuentionem res, & si quarum turbata bello possessio sit, eas aut ex formula iuris antiqui, aut ex partis vtriusque commodo componi. tertium esse genus, quum, qui hostes nunquam fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se iungendam coeant. eos neque dicere, neq́ accipere leges; id enim victoris & victi esse. ex eo genere quum Antiochus esset, mirari se, quod Romani æquum censeant ei leges dicere, quas Asiæ vrbium liberas & immunes, quas stipendiarias esse velint; quas intrare præsidia regia regemq́ vetet, cum Philippo enim hoste pacẽ, non cum Antiocho amico societatis fœdus ita sanciendũ esse.* Ad ea Quintius; *Quoniam vobis distinctè agere libet, & genera iungendarum amicitiarum enumerare, ego quoque duas conditiones ponam, extra quas nullam esse regi nuncietis amicitiæ cum populo Romano iungendæ. vnam, si nos nihil, quòd ad vrbes Asiæ attinet, curare velit, vt & ipse omni Europa abstineat. alteram, si se ille Asiæ finibus non contineat, & in Europam transcendat, vt & Romanis ius sit, Asiæ ciuitatum amicitias & tueri quas habeant, & nouas complecti:* Enimuero, *id auditu etiam* dicere *indignum esse.* Hegesianax, *Thraciæ & Chersonesi vrbibus arceri Antiochum, quæ Selucus proauus eius, Lysimacho rege bello victo, & in acie cæso, per summum decus parta liquerit; pari cum laude eadem ab Thracibus possessa, partim armis receperit Antiochus, partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, & reuocatis cultoribus frequentauerit: & quæ strata ruinis atque incendiis erant, ingentibus impensis ædificauerit. Quid igitur simile esse, ex ea possessione ita parta, ita recuperata deduci Antiochum, & Romanos abstinere Asia, quæ numquam eorum fuerit? Amicitiam Romanorum expetere Antiochum: sed quæ impetrata gloriæ sibi, non pudori sit.* Ad hæc Quintius: *Quandoquidem,* inquit, *honesta pensamus: sic, vt aut sola aut prima certò pensari decet principi orbis terrarum populo, & tanto regi: vtrum tandem videtur honestius, liberas velle omnes quæ vbiq́ sunt Græciæ vrbes, an seruas & vectigales facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas vrbes proauus belli iure habuerit, auus paterque numquam vsurpauerint, pro suis eas repetere in seruitutem: & populus Romanus susceptum patrocinium libertatis Græcorum non deserere fidei constantiæque suæ ducit esse. Sicut a Philippo Græciam liberauit, ita & ab Antiocho Asiæ vrbes, quæ Graij nominis sint, liberare in animo habet. neque enim in AEolidem Ioniamque coloniæ in seruitutem regiam missæ sunt: sed stirpis augendæ caussa, gentisque vetustissimæ per orbem terrarum propagandæ.* Quum hæsitaret Hegesianax, nec infitiari posset, honestiorẽ caussam libertatis quàm seruitutis prætexi titulo: *Quin mittimus ambages,* inquit P. Sulpicius, qui maximus natu ex decem legatis erat, *alteram ex duabus conditionibus, quæ modò disertè à Quintio datæ sunt, legite: aut supersedete de amicitia agere.* *Nos verò,* inquit Menippus, *nec volumus, nec possumus pacisci quicquã, quo regnum Antiochi minuatur.*

LVIII.

Postero die Quintius legationes vniuersas Græciæ Asiæq; quùm in senatum introduxisset, vt scirent quali animo populus Romanus, qualique Antiochus erga ciuitates Græciæ essent: postulata & sua & regis exposuit. *Renunciarent ciuitatibus suis, populum Romanum qua virtute quaque fide libertatem eorum à Philippo vindicauerit, eadem ab Antiocho, nisi decedat Europa vindicaturum.* Tum Menippus deprecari & Quintium & Patres institit, *ne festinarent decernere, quo decreto turbaturi orbem terrarum essent: tempus & sibi sumerent, & regi ad cogitandum darent. cogitaturũ, quùm renunciatæ conditiones essent, & impetraturum aliquid: aut pacis caussa consensurum.* Ita integra dilata res est. legatos mitti ad regem eosdem, qui Lysimachię apud eum fuerant, placuit: P. Sulpicium, P. Villium, P. Æliũ.

An Antiochũ legati.

LIX.

Vixdum ii profecti erant, quùm à Carthagine legati *bellum haud dubiè parare Antiochum Annibale ministro* attulerunt: inieceruntque curam, ne simul & Punicum bellum excitaretur. Annibal patria profugus peruenerat ad Antiochum, sicut ante dictum est: & erat apud regẽ in magno honore, nulla alia arte, nisi quòd volutanti diu consilia de Romano bello, nemo aptior super tali re particeps sermonis esse poterat. Sententia eius vna atque eadem semper erat, *vt in Italia bellum gereretur. Italiam & commeatus & militem præbituram externo hosti. si nihil ibi moueatur, liceatque populo Romano viribus & copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere: neque regem neq́ gentem vllam parem Romanis esse. Sibi centum tectas naues, & decem millia peditum, mille equites deposcebat. ea se classe primum Africam petiturum. magnopere confidere, & Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse. si illi cunctentur, se aliqua parte Italiæ bellum excitaturum Romanis. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere: neque traiicientem, & (quod in speciem famamq́ belli satis sit) paratum traijcere.*

Annibal suadet Antiocho, vt in Italia bellum gerat.

LX.

In hanc sententiam quum adduxisset regem, præparandos sibi ad id popularium animos ratus, literas ne quo casu interceptæ palam facerent conata, scribere non est ausus. Aristonem quendam Tyrum nactus Ephesi, expertusque solertiam leuioribus ministeriis, partim donis, partim spe præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat, Carthaginem cum mandatis mittit: edit nomina eorum, quibus conuentis opus esset, instruit etiam secretis notis, per quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. Hunc Aristonem Carthagine obuersantẽ, non prius amici

quam inimici Annibalis, qua de caussa venisset, cognouerunt & primo in circulis conuiuiisque celebrata sermonibus res est. deinde in senatu quidam *nihil actum esse dicere exilio Annibalis, si absens quoque nouas moliri res, solicitandoque animos hominum turbare statum ciuitatis posset. Aristonem quendam Tyrium aduenam, instructum mandatis ab Annibale & ab Antiocho rege, venisse: certos homines quotidie cum eo secreta colloquia serere, & in occulto colloqui quod mox in omnium perniciem erupturum esset.* Conclamauere omnes, *vocari Aristonem debere, & quæri quid venisset: & nisi expromeret, cum legatis Romam mitti: satis pro temeritate vnius hominis suppliciorum pensum esse. priuatos suo periculo peccaturos. Rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxæ conseruandã esse.* Vocatus Ariston purgare sese, & firmissimo propugnaculo vti, *quod nihil literarum ad quemquã attulisset.* ceterum nec caussam aduentus satis expediebat: & in eo maximè hæsitabat, quod cum Barchinæ solum factionis hominibus collocutum eum arguebant. Orta deinde altercatio est, aliis *pro speculatore comprehendi iam & custodiri iubentibus*, aliis *negantibus tumultuandi caussam esse. mali rem exempli esse, de nihilo hospites corripi. idem Carthaginiensibus & Tyri, & in aliis emporiis in qua frequenter commeent, euenturum.* Dilata eo die res est. Ariston Punico ingenio inter Pœnos vsus, tabellas conscriptas celeberrimo loco supra sedem quotidianã magistratus prima vespera suspẽdit. ipse de tertia vigilia nauem conscẽdit & profugit. postero die quum Suffetes ad ius dicendum consedissent, conspectæ tabellæ, demptæque & lectæ. scriptum erat: *Aristonem priuatim ad neminem, publicè ad seniores* (ita senatum vocabant) *mandata habuisse.* Publicato crimine, minus intẽta de paucis quæstio erat. mitti tamen legatos Romam, qui rem ad consules & senatum deferrent, placuit: simul qui de iniuriis Masanissæ quærerentur. Masanissa posteaquam & infames Carthaginienses, & inter se ipsos discordes sensit, principibus propter colloquia Aristonis senatui, senatu propter indicium eiusdem Aristonis populo suspecto, locum iniuriæ esse ratus, agrum maritimum eorum & depopulatus est, & quasdam vrbes vectigales Carthaginiensium sibi coegit stipendium pẽdere. Emporia vocant eam regionem. ora est minoris Syrtis, & agri vberis. vna ciuitas eius Leptis: ea singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit. Hanc tum regionem & totam infestam Masanissa, & ex quadam parte dubiæ possessionis, sui regni an Carthaginiensium esset, effecerat. & quia simul ad purganda crimina, & questum de se Romam eos ituros comperit, qui & illa onerarent suspicionibus, & de iure vectigalium disceptarent; legatos & ipse Romam misit. Auditi de Tyrio aduena primum Carthaginienses, curam iniecere Patribus, *ne cum Antiocho simul & Pœnis bellandum esset.* maximè ea suspicio crimen vrgebat, quod quem comprehensum Romam mitti placuisset, nec ipsum nec nauem eius custodissent. De agro deinde cum regis legatis disceptari cœptum. Carthaginienses iure finium caussam tutabantur, *quod intra eos terminos esset, quibus P. Scipio victor agrum, qui iuris esset Carthaginiensium finisset: & confessione regis, qui quum Aphirem profugum ex regno suo cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas persequeretur: precario ab se iter per eum ipsum agrum, tamquã haud dubie Carthaginiensium iuris, petisset.* Numidæ *& de terminatione Scipionis mentiri eos arguebant: & si quis veram originem iuris exigere vellet, quem proprium agrum Carthaginiensium in Africa esse? aduenis, quantum secto bouis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad vrbem communiendam precario datum. quicquid Byrsam sedem suam excesserint, vi atque iniuria partum habere. Neque enim de quo agatur, probare eos posse: non modo semper, ex quo cœperint, sed ne diu quidem eos possedisse. per opportunitates nunc illos, nunc reges Numidarum vsurpasse ius: semperque penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset. Cuius conditionis res fuerit, priusquam hostes Romanis Carthaginienses, socius atque amicus, rex Numidarum esset, eius sinerent esse: nec se interponeret, quo minus qui possent, tenerent.* Responderi legatis vtriusque partis placuit *missuros se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem, & regem in re præsenti disceptarent.* Missi P. Scipio Africanus, & C. Cornelius Cethegus, & M. Minucius Rufus: audita inspectaque re, suspensa omnia, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id vtrum sua sponte fecerint an quia mandatum ita fuerit, non tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro certamine eos relinqui: nam ni ita esset, vnus Scipio vel notitia rei, vel auctoritate, ita de vtrisque meritus, finire nutu disceptationem potuisset.

Aristo vocatur in senatũ Carthaginiensem.

LXI. *Pœni legatos Romam mittunt.*

EPITOME LIBRI XXXV.

PVB. *Scipio Africanus legatus ad Antiochum, Ephesi cum Annibale, qui se Antiocho iunxerat, collocutus est: vt, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quæreret, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet: respondit: Alexandrum Macedonum regem, quod parua manu innumerabiles exercitus fudisset: quodque vltimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. quærenti deinde quem secundum poneret, Pyrrhum:*

inquit,

inquit, castra metari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. exequenti quem tertium diceret: semetipsum dixit. ridens Scipio: Quidnam tu diceres, si me, *inquit,* vicisses? tunc vero *inquit,* me & ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante alios posuissem. *Inter cetera prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bouem, Cn. Domitii consulis, locutum,* Roma caue tibi, *refertur. Apparant in Antiochum bellum Romani. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus incitatus ab AEtolis, qui & Philippum, & Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, à populo Romano desciuit: & bello aduersus Philopœmenem Achæorum prætorem gesto, ab AEtolis interfectus est. AEtoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. cum quibus societate iuncta Antiochus Syriæ rex quum bellum Græciæ intulisset, complures vrbes occupauit, inter quas Chalcidem, & totam Eubœam. Res præterea in Liguribus gestas, & apparatum belli ab Antiocho continet.*

PRINCIPIO anni, quo hæc gesta sunt, Sex. Digitius prętor in Hispania citeriore cũ ciuitatib. iis, quę post profectionem M. Catonis permultę rebellauerãt, crebra magis quã digna dictu prœlia fecit: & adeo pleraque aduersa, vt vix dimidium militum, quam quod acceperat, successori tradiderit. nec dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni alter prætor P. Cornelius Cn. F. Scipio, trans Iberum multa secunda prœlia fecisset: quo terrore non minus quinquaginta oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc gesserat Scipio. Idem proprætor Lusitanos peruastata vlteriori prouincia cum ingenti præda domum redeuntes, in ipso itinere aggressus, ab hora tertia diei ad octauam incerto euentu pugnauit, numero militum impar, superior aliis: nam & acie frequenti armatis aduersus longum & impeditum turba pecorum agmen, & recenti milite aduersus fessos longo itinere concurrerat. tertia namque vigilia exierant hostes: huic nocturno itineri tres diurnæ horę accesserãt: nec vlla quiete data, laborem viæ prœlium exceperat: itaque principio pugnæ vigoris aliquid in corporibus animisque fuit & turbauerant primo Romanos: deinde æquata paulisper pugna est. in hoc discrimine *ludos Ioui, si fudisset cecidissetque hostes, proprætor vouit.* tandem gradum acrius intulere Romani, cessitque Lusitanus: deinde prorsus terga dedit, & quum instititissent fugientibus victores, ad duodecim millia hostium sunt cæsa: capti quingenti quadraginta, omnes fermè equites: & signa militaria capta centum triginta quatuor. de exercitu Romano septuaginta & tres amissi. Pugnatũ haud procul Ilipa vrbe est. eo victorem opulentum præda exercitum P. Cornelius reduxit. ea omnis ante vrbem exposita est: potestasque dominis suas res cognoscendi facta. cetera vendenda quæstori data: quod inde effectum, militi diuisum. Nondum ab Roma profectus erat C. Flamininus prętor, quum hęc in Hispania gerebantur. itaque tam aduersę quam secundæ res per ipsum amicosque eius magnis sermonibus celebrabantur: & tentauerat, *quoniam bellum ingens in prouincia exarsisset, & exiguas reliquias exercitus ab Sex Digitio, atque eas ipsas plenas pauoris ac fugæ accepturus esset, vt vnam sibi ex vrbanis legionibus decernerent: ad quam quum militem ab se ipso scriptum ex Senatusconsulto adiecisset, eligeret ex omni numero tria millia & quingentos pedites, & equites trecentos. ea se legione (nam in Sex. Digitij exercitu haud multum spei esse) rem gesturum.* Seniores negare, *ad rumores à priuatis temerè in gratiam magistratuum confictos, senatusconsulta facienda esse. nisi quod aut prætores ex prouinciis scriberent, aut legati renunciarent: nihil ratum haberi debere. si tumultus in Hispania esset, placere, tumultuarios milites extra Italiam scribi à prætore.* Mens ea senatus fuit, vt in Hispania tumultuarij milites legerentur. Valerius Antias & in Siciliam nauigasse delectus caussa C. Flamininum scribit: & ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatũ, vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogasse: his duarum prouinciarum delectibus tertium in Hispania adiecisse. Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas iam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine ad famam belli spemque prædæ, circumsedebant. Minucius Consul, Arretium die, quem edixerat ad conueniendum militibus, venit. inde quadrato agmine ad Pisas duxit, & quum hostes mille passuum ab oppido trans fluuium mouissent castra, consul vrbem haud dubiè seruatam aduentu suo est ingressus. Postero die & ipse trans fluuium quingentos ferè passus ab hoste posuit castra. inde leuibus prœliis à populationibus agrum sociorum tutabatur. in aciem exire non audebat, nouo milite & ex multis generibus hominum collecto, nec dum noto satis inter se, vt fidere aliis possent. Ligures multitudine freti & in aciem exibant, parati de summa rerum decernere: & abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant: & quum coacta vis magna pecorum prædæque esset paratum erat præsidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur. Quum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul alter L. Cornelius Merula per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit, vbi longè alia belli ratio quàm cum Liguribus erat. consul in aciem exibat, hostes pugnam detrectabant: prædatumque vbi nemo obuiam exiret, discurrebant Romani: Boii diripi sua impune, quàm tuendo ea conserere certamen malebant. posteaquam omnia ferro ignique satis euastata erant, consul agro hostium excessit, & ad Mutinam agmine incauto, vt inter pacatos ducebat. Boij vbi egressum è finibus suis hostem sensere, sequebantur

III. Ligures.

IV.

silenti agmine, locum insidiis quærentes. nocte prætergressi castra Romana saltum, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id quum parum occultè fecissent, consul qui multa nocte solitus erat mouere castra, ne nox terrorem in tumultuario prœlio augeret, lucem exspectauit. & quum luce moueret, tamē turmam equitum exploratum misit. Posteaquam relatum est, quantæ copię & in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conici iussit, & triarios vallum circumiicere: cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idē & Galli fecerunt, posteaquam apertas esse insidias, & recto ac iusto prœlio, vbi vera virtus vinceret, dimicandum viderunt. Hora secunda fermè concursum est. sinistra sociorū equitū ala, & extraordinarii prima in acie pugnabant. pręerāt duo cōsulares legati, M. Marcellus, & Tib. Sēpronius prioris anni cōsul. Nouus consul nunc ad prima signa erat, nunc legiones continebat in subsidiis, ne certaminis studio prius concurrerent, quam datum signum esset. equites earum extra aciem in locum patentem Q. & P. Minucios tribunos militum educere iussit. inde quum signum dedisset, impetum ex aperto facerent. Hæc agenti nuncius venit à Tib. Sempronio Longo, *non sustinere extraordinarios impetum Gallorum, & cæsos permultos esse: & qui supersint, partim labore, partim metu remisisse ardorem pugnę. in legionem alteram ex duabus, si videretur, summitteret, priusquam ignominia acciperetur.* Secunda legio missa est, & extraordinarii recepti. tum redintegrata est pugna: quum & recēs miles & frequens ordinibus legio successit: sinistra ala ex prælio subducta est, dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat minimè patientia æstus corpora Gallorum: densis tamen ordinibus nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes, sustinebant impetus Romanorum. Quod vbi animaduertit consul, ad perturbandos ordines eorum C. Liuium Salinatorem, qui præerat alariis equitibus, quam concitatissimos equos immittere iubet: & legionarios equites in subsidiis esse. Hæc procella equestris primo confudit & turbauit, deinde dissipauit aciem Gallorum, non tamen vt terga darent: obstabant duces, hastilibus cædentes terga trepidantium, & redire in ordines cogentes: sed interequitantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites: *vt paullulum adniterentur: victoriam in manibus esse, dum perturbatos & trepidantes viderent, instarent, si restitui ordines siuissent, integro rursus eos prælio & dubio dimicaturos.* Inferre vexillarios iussit signa. omnes connixi tandem auerterunt hostem, postquam terga dabant, & in fugam passim effundebantur: tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quatuordecim millia Boiorum eo die cæsa sunt, viui capti mille nonaginta duo: equites ducenti viginti vnus: tres duces eorum: signa militaria ducenta duodecim, carpenta saxaginta tria. Nec Romanis incruenta victoria fuit. supra quinque millia militum ipsorum aut sociorum sunt amissa: centuriones tres & viginti, præfecti socium quatuor, & M. Genucius, & M. Marcius tribunus militum secundæ legionis. Eodem ferè tempore duorum consulum literæ allatæ sunt; L. Cornelij de prœlio ad Mutinam cum Boiis facto, & Q. Minucii à Pisis. *Comitia suæ sortis esse. ceterum adeo suspensa omnia in Liguribus se habere, vt abscedi inde sine pernicie sociorum & damno Reipublicæ non posset. si ita videretur Patribus, mitterent ad collegam: vt is qui profligatum bellum haberet, ad comitia Romam rediret: si id facere grauaretur, quod non suæ sortis id negocium esset, se quidem facturum quodcumque senatus censuisset: sed etiam atque etiam viderent, si magis è Republica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu relinqui prouinciam.* Senatus C. Scribonio negotium dedit, vt duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium consulem, qui litteras collegæ ad senatum missas deferrent ad eum, & nunciarent, senatum, ni is ad magistratus subrogandos Romam veniret, potius quam Q. Minucius à bello integro auocaretur, interregnum iniri passurum. Missi legati renunciarunt, L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum. De literis L. Cornelii, quas scripserat secundum prœlium cum Boiis factum, disceptio in senatu fuit: quia priuatim plerisque senatoribus legatus M. Claudius scripserat, *fortunæ populi Romani & militum virtuti gratiam habendam quod res bene gesta esset. consulis opera & militum aliquantum amissum: & hostium exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerat, elapsum. milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis, qui laborantibus opem ferrent, successissent. hostes è manibus emissos, quod equitibus legionariis & tardius datum signum esset, & persequi fugientes, non licuisset.* De ea re nihil temerè decerni placuit: ad frequentiores consultatio delata est. instabat enim cura alia, quod ciuitas fœnore laborabat: & quum multis fœnebribus legibus constricta auaritia esset, via fraudis inita erat, vt in socios qui non tenerentur iis legibus, nomina transcriberent: ita libero fœnore obruebant debitores. cuius coercendi quum ratio quæreretur, *diem finiri placuit: Fœneralia quæ proximè fuissent, vt qui post eam diem socij ciuibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur: & ex ea die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, ius creditori diceretur.* Deinde posteaquam professionibus detecta est magnitudo æris alieni per hanc fraudem contracti: M. Sempronius tribunus plebis ex auctoritate Patrum plebem rogauit: plebesque sciuit, *vt cum sociis ac nomine Latino pecuniæ creditæ ius idem, quod cum ciuibus Romanis esset.* Hæc in Italia domi militiæq; acta. In Hispania nequaquam tantum belli fuit quātum auxerat fama. C. Flaminius in citeriori Hispania oppidum Iluciam in Oretanis cepit: deinde in hiberna milites deduxit, & per hiemem prœlia aliquot, nulla memoria digna aduersus latro-

V. *L. Cornelius cum Boiis dimicat.*

VI.

De p... Corn... Boiis ... pugnatu ... senat...

De l...

latronum magis, quam hostium excursiones, vario tamen euentu, nec sine militum iactura, sunt facta. Maiores res gestæ à M. Fuluio. Is apud Toletum oppidum cum Vacceis Vectonibusque & Celtiberis signis collatis dimicauit: exercitum earum gentium fudit, fugauitque: regem Hilermum viuum cepit.

Res gestæ in Hispania à prætoribus.

VI. Dum hęc in Hispania agerentur, comitiorum iam appetebat dies. itaque L. Cornelius consul relicto ad exercitum M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu quum de rebus à se gestis disseruisset, quoque in statu prouincia esset: questus est cum Patribus conscriptis, *quod tanto bello vna secunda pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus Diis immortalibus honos.* postulauit deinde, *vt supplicationē simul triumphumq́ue decernerent.* Prius tamen quam relatio fieret, Q. Metellus, qui consul dictatorque fuerat, *literas eodem tempore* dixit, *& consulis L. Cornelij ad senatum, & M. Marcelli ad magnam partem senatorum, allatas esse inter se pugnantes: eoq́ue dilatam esse consultationem, vt præsentibus auctoribus earum literarum disceptaretur. itaque exspectasse sese, vt consul qui sciret ab legato suo aduersus se scriptum aliquid, quum ipsi veniendum esset, duceret eum secum Romam: quum etiam veritus esset, T. Sempronio imperium habenti tradi exercitum, quam legato nunc videri esse amotum de industria, ne ea quæ scripsisset, præsens diceret, aut argueret coram: & si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum veritas explorata esset. itaque nihil eorum quæ postularet consul decernendum in præsentia censere.* Quum pergeret nihilo segnius referre, *vt supplicatio decerneretur, triumphantiq́ue sibi in vrbem inuehi liceret:* M. & C. Titinii tribuni plebis *se intercessuros, si de ea re fieret Senatusconsultum,* dixerunt. Censores erant priore anno creati Sex. Ælius Pætus, & C. Cornelius Cethegus: Cornelius lustrum condidit. censa sunt ciuium capita centum quadraginta tria millia septingēta quatuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt: & Tiberis loca plana vrbis inundauit, circa portam Flumentanam etiā collapsa quædam ruinis sunt. & porta Cœlimontana fulmine icta est: murusq; circa multis locis de cœlo tactus. & Ariciæ, Lanuuij & in Auentino lapidibus pluit. & à Capua nunciatum est, *examen vesparum ingens in forum aduolasse, & in Martis æde consedisse. eas collectas cum cura, & igni crematas esse.* Horum prodigiorum caussa decemuiri libros adire iussi, & nouendiale sacrum factum, & supplicatio indicta est, atq; vrbs lustrata. Iisdē diebus ædiculam Victoriæ Virginis prope ædē Victoriæ M. Porcius Cato dedicauit, biennio post, quàm vouit. Eodem anno coloniam Latinam in agrum Ferentinum triumuiri deduxerunt, Cn. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo Q. Ælius Tubero, cuius lege deducebatur. tria millia peditum iere, trecenti equites: numerus exiguus pro copia agri. Dari potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites. Apustio auctore tertia pars agri dempta est: quo postea si vellent, nouos colonos asscribere possent. vicina iugera pedites, quadragena equites acceperunt.

X. *Ambitio in consularib. comitiis.*

In exitu iam annus erat, & ambitio magis quam vnquam alias exarserat consularibus comitiis. multi & potentes petebant patricii, plebeiique: P. Cornelius Cn. filius, Scipio, qui ex Hispania prouincia nuper decesserat magnis rebus gestis: & L. Quintius Flamininus, qui classi in Græcia pręfuerat: & Cn Manlius Vulso: hi patricij. plebei autem, C. Lælius, Cn. Domitius, C. Liuius Salinator, Manius Acilius. sed omnium oculi in Quintium, Corneliumque coniecti. nam & in vnum locum petebant ambo patricii, & rei militaris gloria recens vtrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres canditatorum, duo clarissimi ætatis suę imperatores. maior gloria Scipionis: & quo maior, eo propior inuidię. Quintii recētior, vt qui eo anno triumphasset. Accedebat, quod alter decimum iam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat. quæ res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit: consul iterum post deuictum Annibalem, censorque fuerat. in Quintio noua & recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat à populo post triumphum, nec adeptus erat: *Pro fratre germano, non patruele se petere aiebat: pro collega & participe administrati belli, se terra, fratrem mari rem gessisse.* is obtinuit, vt præferretur candidato, quem Africanus fraterque deducebat: quē Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente: quem tantum præiudicium senatus; virum è ciuitate optimum iudicatum, qui matrem Idæam Pessinunte venientem in vrbem acciperet, L. Quintius & Cn. Domitius Ænobarbus consules facti. adeo ne in plebeio quidem consule, quum pro C. Lælio niteretur, Africanus valuit.

(A.V.C. IƆLVIII)

Postero die prætores creati, L. Scribonius Libo, M. Fuluius Centumalus, A. Attilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappus, Q. Salonius Sarra. Ædilitas insignis eo anno fuit M. Æmilii Lepidi, & L. Æmilii Pauli. Multos pecuarios damnarunt: ex ea pecunia clypea inaurata in fastigio Iouis ædis posuerunt. porticum vnam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto: alterā à porta Fontinali ad Martis aram, qua in campum iter esset, perduxerunt.

XI. Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat. Extremo eius anni bis in magnum periculū res adducta est. nam & castra consulis oppugnata, ægre sunt defensa: & non ita multo post per saltum angustum quum duceretur agmen Romanum, ipsas fauces exercitus Ligurum insedit, quā quùm exitus non pateret, conuerso agmine redire institit consul: & à tergo fauces saltus occupatæ à parte hostium erant: Caudinæque cladis memoria non animis modò, sed propè oculis obuersabatur. Numidas octingentos fermè equites inter auxilia habebat. eorum præfectus consuli pollicetur *se parte vtra vellet cum suis erupturum. tantum vti diceret, vtra pars frequentior vicis esset. in eos se impetum facturum:*

& nihil prius quàm flammam tectis iniecturum, vt is pauor cogeret Ligures excedere saltu quem obsiderent, & discurrere ad opem ferendam suis. Collaudatum eum consul spe præmiorum onerat. Numidæ equos conscendunt, & obequitare stationibus hostium neminem lacessentes cœperunt. Nihil primo adspectu contemptius. equi hominesque paululi & graciles: discinctus & inermis eques, præterquam quod iacula secum portat: equi sine frenis, deformis ipse cursus, rigida ceruice & extento capite, currentium. Hunc contemptum de industria augentes, labi ex equis, & per ludibrium spectaculo esse. Itaque qui primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, iam inermes, sedentesque pars maxima spectabant. Numidæ adequitare, dein refugere: sed propius saltum paulatim euehi: velut quos impotentes regendi equi inuitos efferrent. postremò subditis calcaribus per medias stationes hostium erupere: & in agrum latiorem euecti, omnia propinqua viæ tecta incendunt: proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia peruastant. Fumus primò conspectus, deinde clamor trepidantium in vicis auditus, postremò seniores puerique refugientes, tumultum in castris fecerunt: itaque sine consilio, sine imperio pro se quisq; currere ad sua tuenda: momentoque temporis castra relicta erant: & obsidione liberatus consul, quo intenderat, peruenit.

Numidæ equites.

XII. Sed neque Boij, neque Hispani, cum quibus eo anno bellatum erat, tam inimici infestique erant Romanis, quàm Ætolorum gens. Ii post deportatos ex Græcia exercitus, primò in spe fuerant, *& Antiochum in vacuam Europæ possessionem venturum: nec Philippum aut Nabin quieturos.* vbi nihil vsquam moueri viderunt, agitandum aliquid miscendumque rati, ne cunctando senescerent consilia: concilium Naupactum indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum conquestus iniurias Romanorum, statumque Ætoliæ, *quòd omnium Græciæ gentium ciuitatumque inhonoratissimi post eam victoriam essent, cuius caussa ipsi fuissent: legatos censuit circa reges mittendos, qui non solùm tentarent animos eorum, sed suis quemque stimulis mouerent ad Romanum bellum.* Damocritus ad Nabin, Nicander ad Philippum, Dicæarchus frater prætoris ad Antiochum est missus. Tiranno Lacedæmonio Damocritus, *ademptis maritimis ciuitatibus eneruatam tyrannidem dicere: inde militem, inde naues, naualesque socios habuisse: inclusum suis propè muris Achæos videre dominantes in Peloponneso: numquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam quæ tum esset, prætermisisset. nullum exercitum Romanum in Græcia esse: nec propter Gyttheum, aut maritimos alios Laconas dignam caussam existimaturos Romanos, cur legiones in Græciam rursum transmittant.* Hæc ad incitandum animum tyranni dicebantur; vt quum in Græciam Antiochus traiecisset, conscientia violatæ per sociorum iniurias Romanæ amicitiæ, coniungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud dissimili oratione incitabat. erat etiam maior orationi materia, quo ex altiore fastigio rex, quam tyrannus detractus erat; quoque plures ademptæ res. *ad hoc vetusta regum Macedoniæ fama, peragratusque orbis terrarum victoriis eius gentis referebatur. Et tutum vel incœpto vel euentu se consilium afferre. nam neque vt ante se moueat Philippus, quam Antiochus cum exercitu transiret in Græciam, suadere; & qui sine Antiocho aduersus Romanos AEtolosque tamdiu sustinuerit bellum, ei adiuncto Antiocho, sociis AEtolis, qui tum grauiores hostes quàm Romani fuerint, quibus tandem viribus resistere Romanos posse?* Adiiciebat *de duce Annibale, nato aduersus Romanos hoste, qui plures & duces & milites eorum occidisset, quam quot superessent.* Hæc Philippo Nicander. Alia Dicæarchus Antiocho: *& omnium primùm, prædam de Philippo Romanorum esse dicere, victoriam AEtolorum, & aditum in Græciam Romanis nullos alios, quàm AEtolos dedisse. & ad vincendum vires eosdem præbuisse. deinde quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho ad bellum essent: quæ loca terrestribus copiis, quos portus maritimis.* Tum de Philippo & Nabide libero mendacio abutebatur: *paratum vtrumque ad rebellandum esse: & primam quamque occasionem recuperandi ea quæ bello amisissent, arrepturos.* Ita per totum simul orbem terrarum Ætoli Romanis concitabant bellum. reges tamen aut non moti, aut tardius moti sunt.

Ætolorum legatus ad Nabin.

Ad Philippum.

Ad Antiochum.

X. Nabis extemplo circa omnes vicos maritimos dimisit ad seditiones in iis miscendas: & alios principum donis ad suam caussam perduxit. alios pertinaciter in societate Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimorum Laconum tuendorum ab T. Quintio cura mandata erat. itaque extemplò & ad tyrannũ legatos miserunt, qui *admonerent fœderis eum Romani, denunciarentque ne pacem, quam tantoperè petisset, turbaret:* & auxilia ad Gyttheũ, quod iam oppugnabatur à tyranno: & Romam qui ea nunciarent, legatos miserunt.

Nabis defectio.

Antiochus rex ea hieme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo regi Ægypti filia in matrimonium data, quùm Antiochiam se recepisset, per Ciliciam Tauro monte superato, extremo iam hiemis Ephesum peruenit: inde principio veris, Antiocho filio misso in Syriam ad custodiam vltimarum partium regni, ne quid absente se à tergo moueretur: ipse cum omnibus terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Selgam incolunt, oppugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani P. Sulpicius, P. Villius, qui ad Antiochum (sicut ante dictum est) missi erant, iussi prius Eumenem adire, Elæam venere: inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) ascenderunt. Cupidus belli aduersus Antiochum Eumenes erat: *grauem si pax esset, accolam tanto potentiorem regem credens: eundem si motum bellum esset, non magis parẽ Romanis fore quàm Philippus fuisset: & aut funditus sublatum*

Antiochi filiam Ægypto collocat.

Eumenes regis animus.

tum iri: aut si pax victo daretur, multa illi detracta sibi accessura: vt facilè deinde se ab eo sine vllo Romano auxilio tueri posset. etiam si quid aduersi casurum foret, satius esse Romanis sociis quamtumque fortunam subire, quàm solùm aut imperium pati Antiochi: aut abnuentem vi atque armis cogi. Ob hæc quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellū.

XV. Sulpicius æger Pergami substitit. Villius quum Pisidiæ bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, vt cum Annibale, qui tum ibi fortè erat, sæpe congrederetur: vt animum eius & tentaret, si qua posset: & metum demeret periculi ei quicquam ab Romanis esse. His colloquiis aliud quidem actum nihil est: secutum tamen sua sponte est, velut consilio petitum esset, vt vilior ob ea regi Annibal, & suspectior ad omnia fieret. Claudius secutus Græcos Acilianos libros, *P. Africanum in ea fuisse legatione tradit: eumque Ephesi collocutum cum Annibale. & sermonem etiam vnum refert, quo quærenti Africano, quem fuisse maximum imperatorem Annibal crederet? respondisse Alexandrum Macedonum regem: quod parua manu innumerabiles exercitus fudisset: quodque vltimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset: quærenti deinde, quem secundum poneret? Pyrrhum dixisse. castrametari primum docuisse: ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse: artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, vt Italicæ gentes regis externi, quàm populi Romani tamdiu principis in ea terra, imperium esse mallent. exequenti, quem tertium duceret? haud dubiè semetipsum dixisse: tum risum obortum Scipioni, & subiecisse: Quidnam tu diceres, si me vicisses? tum me vero,* inquit, *& ante Alexandrum, & ante Pyrrhum, & ante omnes alios imperatores esse. & perplexum Punico astu responsum, & assentationis genus Scipionem mouisse: quod è grege se imperatorum, velut inæstimabilem, secreuisset.* Villius ab Epheso Apameam processit. eo & Antiochus audito Romanorum legatorum aduentu occurrit. Apameæ congressis disceptatio eadem fermè fuit, quæ Romæ inter Quintium & legatos regis fuerat. mors nunciata Antiochi filii regis, quem missum paulò antè dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit, magnumque eius iuuenis desiderium. id enim iam specimē sui dederat, vt si vita longior contigisset, magni iustique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorque omnibus erat, eo mors eius suspectior fuit, *grauem successorem eum instare senectuti suæ patrem credentem, per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse.* Eam quoque caussam clandestino facinori adiiciebant. *quod quum Seleuco filio Lysimachiam dedisset: Antiocho quā similem daret sedem, vt procul ab se per honorem eum quoque ablegaret, non habuisset.* Magni tamen luctus species per aliquot dies regiam tenuit: legatusq; Romanus, ne alieno tempore incommodus obuersaretur, Pergamum concessit. rex Ephesum, omisso quod inchoauerat bello, rediit. ibi per luctum regia clausa, cum Minione quodam, qui princeps amicorū eius erat, secreta consilia agitauit. Minio ignarus omnium externorum, viresq; æstimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non caussa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil æqui postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti regi disceptationem cum legatis, seu iam experto eam minus prosperam, seu mœrore recenti confuso, professus Minio, se quæ pro caussa essent dicturum, persuasit vt à Pergamo accerserentur legati.

XVI. Iam conualuerat Sulpicius, itaq; ambo Ephesum venerunt. rex à Minione excusatus, & absente eo res agi cœpta est. Ibi præparata oratione Minio: *Specioso titulo,* inquit, *vti vos, Romani, Græcarum ciuitatum liberandarum video: sed facta vestra orationi non conueniunt: & aliud Antiocho iuris statuistis, alio ipsi vtimini. Qui enim magis Smyrnæi Lampsaceniq; Græci sunt, quàm Neapolitani & Rhegini, & Tarentini, a quibus stipendium, à quibus naues ex fœdere exigitis? Cur Syracusas atque in alias Siciliæ Græcas vrbes prætorem quotannis cum imperio & virgis & securibus mittitis? nihil aliud profectò dicatis, quàm armis superatis vos iis has leges imposuisse. Eandem de Smyrna & Lampsaco, ciuitatibusque quæ Ioniæ aut Æolidis sunt, caussam ab Antiocho accipite. bello superatas à maioribus, & stipendiarias ac vectigales factas, in antiquū ius repetit. itaque ad hæc ei responderi velim, si ex æquo disceptatur, & non belli caussa quæritur.*

Minionis pro Antiocho oratio.

Ad ea Sulpicius: *Fecit verecunde,* inquit, *Antiochus, qui, si sponsio alia pro caussa eius non erant, quæ dicerentur, quemlibet ista quàm se dicere maluit. Quid enim simile habet ciuitatum earum, quas comparasti caussa? Ab Rheginis & Neapolitanis & Tarentinis, ex quo in nostram venerunt potestatem, vno & perpetuo tenore iuris semper vsurpato, numquam intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus. Potesne tandem dicere; vt ii populi non per se, non per alium quemquam fœdus mutauerint; sic Asiæ ciuitates, vt semel venerunt in maiorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione regni vestri permansisse? & non alias earum in Philippi, alias in Ptolomæi fuisse potestate? alias per multos annos nullo ambigente libertatem vsurpasse? Nam si, quod aliquando seruierunt temporum iniquitate pressi, ius post tot secula asserendi eos in seruitutem facit: quid abest quin actum nobis nihil sit, quod à Philippo liberauimus Græciam? & repetant posteri eius Corinthum, Chalcidem, Demetriadem, & Thessalorum totam gentem? Sed quid ego caussam ciuitatum ago: quam ipsis agentibus & nos, & regem ipsum cognoscere æquius est?*

Sulpicii responsio.

XVII. Vocari deinde ciuitatum legationes iussit, præparatas iam ante & instructas ab Eumene: qui quantumcunque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas, nunc postulationes inserit, æqua iniquis miscentes, è disceptatione altercationem fecerunt. itaque neque remissa vlla re, neque impetrata, æquè ac venerant omnium incerti legati Romam redierunt. Rex dimissis iis

Antiochi consultatio de bello Romano.

concilium de bello Romano habuit. Ibi alius alio ferocius: quia quo quisque asperius aduersus Romanos locutus esset, eo spes gratiæ maior erat. alius *superbiam postulatorum increpare, tamquam Nabidi victo, sic Antiocho, maximo Asiæ regum, imponentium leges. quamquam Nabidi tamen dominationem in patriam suam, & patriam Lacedæmonem remissam. Antiocho, si Smyrna & Lampsacus imperata faciant, indignum videri.* alii *paruas, & vix dictu dignas belli caussas tanto regi eas ciuitates esse. sed initium semper per ius impetrandi fieri. nisi crederent Persas quum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierunt, gleba terræ & haustu aquæ eguisse. per similem tentationem Romanis de duabus ciuitatibus agi. & alias ciuitates, simul duas iugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas. si non libertas seruitute potior sit, tamen omni præsenti statu spem cuique nouandi res suas blandiorem esse.*

XVIII. Alexander Acarnani in concilio erat, Philippo quondam amicus, nuper relicto eo secutus opulentiorem regiam Antiochi: & tamquam peritus Græciæ, nec ignarus Romanorum, in eum gradum amicitiæ regis, vt consiliis quoque arcanis interesset, acceptus erat. Is tamquam non vtrum bellandum esset, necne, consuleretur: sed vbi & qua ratione bellum gereretur, *victoriam se haud dubiam proponere animo affirmabat; si in Europam transisset rex, & in aliqua Græciæ parte sedem bello cepisset. Iam primum Ætolos, qui vmbilicum Græciæ incolerent, in armis eum inuenturum; antesignanos ad asperrima quæque belli paratos, in duobus velut cornibus Græciæ Nabin à Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argiuorum vrbem, repetentem maritimas ciuitates: quibus eum depulsum Romani Lacedæmonis muris inclusissent. à Macedonia Philippum, vbi primum bellicum cani audisset, arma capturum. nosse se spiritus eius, nosse animum: scire ferarum modo, quæ claustris aut vinculis teneantur, ingentes iamdiu iras eum in pectore voluere. meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes Deos solitus sit, vt Antiochum sibi darent adiutorem. cuius voti si compos nunc fiat, nullum moram rebellandi facturum. tantum non cunctandum, neque cessandum esse. in eo enim victoriam verti, si & loca opportuna, & socii præoccuparentur. Annibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse ad distringendos Romanos.*

XIX. *Annibal suspectus Antiocho reconciliatur.*

Annibal non adhibitus in concilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi, & in nullo postea honore habitus: primò eam contumeliam tacitus tulit; deinde melius esse ratus, & percunctari caussam repentinæ alienationis, & purgare se tempore apto, quæsita simpliciter iracundiæ caussa, auditaque: *Pater Amilcar,* inquit, *Antioche, paruum admodum me, quum sacrificaret, altaribus admotum iureiurando adegit, numquam amicum fore populi Romani: sub hoc sacramento sex & triginta annos militaui: hoc me in pace patria mea extulit: hoc patria extorrem in tuam Regiam adduxit: hoc duce, si tu spem meam destitueris, vbicunque vires, vbi arma esse sciam, inueniam toto orbe terrarum quærens aliquos Romanis hostes. itaque si quibus tuorum meis criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi ex me quærant. odi odioq; sum Romanis: id me verum dicere pater Amilcar, & Dii testes sunt. proinde quum de bello Romano cogitabis, inter primos amicos Annibalem habeto. si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium cum quo deliberes quærito.* Non mouit modò talis oratio regem, sed etiam reconciliauit Annibali. Ex concilio ita discessum est, vt bellum gereretur.

XX. Romæ destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum, sed nihil dum ad id bellum præter animos parabant. *Prouinciarum sortitio.* Consulibus ambobus Italia prouincia decreta est: ita vt inter se compararent, sortirenturve, vter comitiis eius anni præesset. ad vtrum ea non pertineret cura, vt paratus esset, si quò eum extra Italiam opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, vt duas legiones scriberet nouas, & sociûm ac Latini nominis viginti millia, & equites nongentos. Alteri consuli duæ legiones decretæ, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset: & sociûm ac Latini nominis ex eodem exercitu pedites quindecim millia, & equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem in Liguribus habebat, prorogatum imperium. additum in supplementum, vt quatuor millia peditum Romanorum scriberentur, & centum quinquaginta equites: & sociis eodem quinq; millia peditum imperarentur, CCL. equites. Cn. Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, prouincia euenit, L. Quintio Gallia. & comitia prætorũ habita. prætores deinde prouincias sortiti: M. Fuluius Centumalus vrbanam, L. Scribonius Libo peregrinam: L. Valerius Tappus Siciliam, Q. Salonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hispaniam citeriorem, A. Attilius Serranus vlteriorem. Sed his duobus primum Senatusconsulto, deinde plebis etiam scito permutatæ prouinciæ sunt. Attilio classis & Macedonia, Bæbio Brutii decreti. Flaminio Fuluioq; in Hispaniis prorogatũ imperium. Bæbio Tamphilo in Brutios duæ legiones decretæ, quæ priore anno vrbanæ fuissent: vt & sociis eodem millia peditum quindecim imperarentur, & quingenti equites. Attilius triginta naues quinqueremes facere iussus, & ex naualibus veteres deducere, si quæ vtiles essent: & scribere nauales socios. Et consulibus imperatũ, vt ei duo millia sociûm ac Latini nominis, & mille pedites daret Romanos. Hi duo prætores & duo exercitus, terrestris naualisque aduersus Nabin apertè iam oppugnantẽ socios populi Romani dicebantur parari. ceterum legati ad Antiochũ missi exspectabantur: priusquã ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus ab vrbe discedere. Prætoribus Fuluio & Scribonio, quibus vt ius dicerent Romæ prouincia erat, negotium datum, vt præter eam classem, cui Attilius præfuturus erat, centum quinqueremes pararent. Priusquam consul prætoresque in prouincias proficiscerẽtur, supplicatio fuit prodigiorum caussa. *Caprã sex hædos vno fœtu edidisse, ex Piceno nun-*

nunciatum est: & Arretii puerũ natum vnimanum: Amiterni terra pluisse: Formiis portam murumq́ de cœlo tacta: & (quod maximè terrebat) *Consulis Cn. Domitii bouem locutum*: ROMA CAVE TIBI. Ceterorum prodigiorum caussa supplicatum est: bouem cum cura seruari alique aruspices iusserunt. Tiberis infestiore, quam priore impetu illatus vrbi, duos pontes, ædificia multa, maximè circa portam Flumentanam, euertit. saxum ingens, siue imbribus, siue motu terræ leuiore, quàm vt alioqui sentiretur, labefactatum, in vicum Iugariũ ex Capitolio procidit, & multos oppressit. in agris passim inundatis pecua ablata: villarum strages facta est. Priusquam L. Quintius consul in prouinciam perueniret, Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis pugnauit: nouem millia hostium occidit. ceteros fusos fugatosque in castra compulit. ea vsq; in noctem magno certamine oppugnata, defensaq; sunt. nocte clam profecti Ligures: prima luce Romanus vacua castra inuasit. prædæ minus inuentũ est, quod subinde spolia agrorum capta domos mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit. ex agro Pisano in Ligures profectus, castella vicosque eorum igni ferroque peruastauit. ibi præda Etrusca, quæ missa à populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus. Sub idem tempus legati ab regibus Romam reuerterunt. qui quum nihil, quod satis maturam caussam belli haberet, nisi aduersus Lacedæmonium tyrannum attulissent: quem & Achæi legati annunciabant, contra fœdus maritimam oram Laconum oppugnare: Attilius prætor cum classe missus est in Græciam ad socios tuendos. Consules quando nihil ab Antiocho instaret, proficisci ambos in prouincias placuit. Domitius ab Arimino, qua proximum fuit: Quintius per Ligures in Boios venit. Duo consulum agmina diuersa late agrum hostium peruastarunt. primò equites eorum pauci cum præfectis, deinde vniuersus senatus, postremò in quibus aut fortuna aliqua, aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules transfugerunt. Et in vtraque Hispania eo anno res prosperè gestæ. nam & C. Flaminius oppidum Lirabrum munitum opulentumque vineis expugnauit, & nobilem regulum Corribilonem viuum cepit: & M. Fuluius proconsul cum duobus exercitib⁹ hostium duo secunda prœlia fecit: oppida duo Hispanorum, Vesceliam, Holonemque, & castella multa expugnauit, alia voluntate ad eum defecerunt. tum in Oretanos progressus, & ibi duobus potitus oppidis, Noliba & Cusibi, ad Tagum amnem ire pergit. Toletum ibi parua vrbs erat, sed loco munita. eam quum oppugnaret, Vectonum magnus exercitus Toletanis subsidio venit. cum his signis collatis prosperè pugnauit: & fusis Vectonibus, operibus Toletum cepit. Ceterum eo tempore minus ea bella quæ gerebantur, curæ Patribus erant, quam exspectatio nondũ cœpti cum Antiocho belli. nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, tamen rumores temerè sine vllis auctoribus orti multa falsa veris miscebant. inter quæ allatum erat, *quum in Ætoliam venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missurum.* Itaque senatus, etsi prætorẽ Attilium cum classe miserat in Græciam: tamen quia non copiis modo, sed etiam auctoritate opus erat ad tuendos sociorum animos, T. Quintium & C. Octauium, & Cn. Seruilium, & P. Villium legatos in Græciam misit: & vt M. Bœbius ex Brutiis ad Tarentum & Brundusium promoueret legiones, decreuit: vt inde, si res posceret, in Macedoniã traiiceret: & vt M. Fuluius prætor classem nauiũ triginta mitteret ad tuendam Siciliæ oram: & cum imperio esset, qui classem eam duceret: (duxit L. Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebis fuerat) & vt idem prætor L. Valerio collegæ scriberet, *periculum esse, ne classis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam traiiceret: itaq́ placere senatui, ad eum exercitum quem haberet, tumultuariorum militum ad duodecim millia pedites, & quadringentos equites scribere eum: quibus oram maritimam prouinciæ, qua vergeret in Græciam, tueri posset.* Eum delectum prætor non ex Sicilia ipsa tantum, sed etiam ex circumiacentibus Insulis habuit: oppidaq; omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præsidiis firmauit. Addidit alimenta rumoribus aduentus Attali Eumenis fratris, qui nunciauit, *Antiochum regem Hellespontum cum exercitu transisse: Ætolos ita se parare, vt sub aduentum eius in armis essent.* Et Eumeni absenti, & præsenti Attalo gratiæ actæ: & ædes liberæ, locus, lautia decreta, & munera data, equi duo, bina equestria arma, & vasa argentea* centum pondo, & aurea * viginti pondo. Quum alii atque alii nuncii bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoq; tempore creari. itaque Senatusconsultum factum est, vt M. Fuluius prætor literas extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret senatui placere, prouincia exercituq; tradito legatis, Romã reuerti eum: & ex itinere præmittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit his literis cõsul, & præmisso edicto, Romam venit. Eo quoq; anno magna ambitio fuit, ꝙ patricii tres in vnum locum petierunt: P. Cornelius Cn. F. Scipio, qui priore añ o repulsam tulerat: & L. Cornelius Scipio, & Cn. Manlius Volsco. P. Scipioni, vt dilatum viro tali nõ negatũ honorem appareret, consulatus datus est, additꝰ ei de plebe collega, Manius Acilius Glabrio. Postero die prætores creati L. Æmiliꝰ Paullus, M. Æmilius Lepidus, M. Iuniꝰ Brutus, A. Cornelius Mamula, C. Liuius, & L. Oppius, vtriq; eorum Salinator cognomen erat. Oppius is erat, qui classem triginta nauiũ in Siciliam duxerat. Interim dum noui magistratus sortirentur prouincias, M. Bœbius à Brundusio cum omnibus copiis transire in Epirum est iussus, & circa Apolloniam copias continere: & M. Fuluio prætori vrbano negotium datum est,

Attalus Romam venit.

* *Val. 1000. coron.*

XXIV.

* *Valet 2240. coron.*

est, vt quinqueremes nouas quinquaginta faceret.

XXV. Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus Antiochi præparabat. Nabis iam non differebat bellum, sed summa vi Gyttheum oppugnabat: & infestus Achæis, quod miserant obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma reuertissent legati: vt quid senatui placeret, scirent: post reditum legatorū, & Sicyonem concilium edixerunt, & legatos ad T. Quintium miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatæ sententiæ erant: literæ T. Quintii cunctationem iniecerunt, quibus auctor erat, *prætorem classemque Romanam exspectandi.* Quum principum alii in sententia permanerent: alii vtendum eius, quem ipsi consuluissent consilio censerent: multitudo Philopœmenis sententiam exspectabat. Prætor is tum erat, & omnes eo tempore & prudentia & auctoritate anteibat. Is præfatus, *bene comparatum apud Ætolos esse, ne Prætor, quum de bello consuluisset, ipse sententiam diceret: statuere quamprimum ipsos quid vellent, iussit: prætorem decreta eorum cum fide & cura exsecuturum: annixurumque, vt quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pœniteret, nec belli.* Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum habuit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. itaque ingenti consensu bellum decretum est: tempus ratio administrandi eius libera prætori permissa sunt. Philopœmen præterquam quod ita Quintio placeret, & ipse existimabat classem Romanam exspectandam, quæ à mari Gyttheum tueri posset, sed metuens, ne dilationem res non pateretur, & non Gyttheum solum, sed præsidium quoque missum ad tuendam vrbem amitterentur: naues Achæorum deduxit.

Philopœmen aduersus Nabin classem deducit.

XXVI. Comparauerat & tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari summitterentur, præsidia, tres tectas naues, & lembos pristeisque; tradita vetere classe ex fœdere Romanis. harum nouarum nauium agilitatem, vt experiretur: simul vt omnia satis apta ad certamen essent, profectos in altum, quotidie remigem militemque simulacris naualis pugnæ exercebat: in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum, sicut terrestrium certaminum arte, quemuis clarorum imperatorum vel vsu vel ingenio æquabat, ita rudis in re nauali erat: Arcas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta præfectus auxiliorum militauerat, ignarus. Nauis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante: quum Crateri vxorem Nicæam à Naupacto Corinthum veheret. huius fama motus (fuerat enim nobile in classe regia quondam nauigium) deduci ab Ægio putrem iam admodum, & vetustate dilabentem iussit. Hac tum prætoria naue præcedente classem, quum in ea Patrensis Tiso præfectus classis veheretur, occurrerunt è Gyttheo Laconum naues: & primo statim incursu ad nouam & firmam nauem vetus, quæ per se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, diuulsa est: captique omnes, qui in naue erant. cetera classis prætoria naue amissa, quantum quæque remis valuit, fugerunt. ipse Philopœmen in leui speculatoria naue fuit: nec antè fugæ finem, quā Patras ventum sit, fecit. Nihil ea res animum militaris viri, & multos experti casus iminuit: quin contra, si in re nauali, cuius esset ignarus, offendisset: eo plus in ea, quorum vsu calleret, spei nactus, *breue id tyranno gaudium se effecturum affirmabat.*

Philopœmenis ...

XXVII. Nabis quum prospera elatus re, tum spem etiam haud dubiam nactus, nihil iam à mari periculi fore, & terrestres aditus claudere opportunè positis præsidiis voluit. tertia parte copiarum ab obsidione Gytthei abducta, ad Pleias posuit castra. Imminet is locus & Leucis & Acris; qua videbantur hostes exercitum admoturi. Quum ibi statiua essent, & pauci tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundinibus textas fronde, quæ vmbram modo præberet, texissent: priusquam in conspectum hostiū veniret Philopœmen, nec opinantem eum improuiso genere belli aggredi statuit. Nauigia parua in stationem occultam agri Argiui contraxit: in ea expeditos milites, cetratos plerosque, cum fundis & iaculis, & alio leui genere armaturæ imposuit. inde littora legens, quum ad propinquum castris hostium promontorium venisset, egressus callibus notis, nocte Pleias peruenit: & sopitis vigilibus vt in nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum iniecit. Multi prius incendio absumpti sunt, quam hostium aduentum sentirent: & qui senserant, nullam opem ferre potuerunt. ferro flammaque omnia assumpta. perpauci tamen ex tam ancipiti peste ad Gyttheum in maiora castra perfugerunt. Ita perculsis hostibus Philopœmen protinus ad depopulandam Tripolim Laconici agri, qui proximus finem Megapolitarū est, duxit: & magna vi pecorum hominumque inde abrepta, priusquam à Gyttheo tyrannus præsidium agris mitteret, discessit. Idem Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem & Achæis & sociis indicto, in quo & Epirotarum & Acarnanum fuere principes, statuit: quoniam satis & suorum à pudore maritimæ ignominiæ restituti animi, & hostium conterriti essent, ad Lacedæmonem ducere: eo modo vno ratus ab obsidione Gytthei hostem abduci posse. Ad Carias primum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gyttheum expugnatum est, cuius rei ignarus Philopœmen, castra ad Barbosthenem (mons est decem millia passuum ab Lacedæmone) promouit. Et Nabis recepto Gyttheo, cum expedito exercitu inde profectus, quum præter Lacedæmonem raptim duxisset, Pyrrhi (quæ vocant) castra occupauit: quem peti locum ab Achæis, non dubitabat. inde hostibus occurrit. Obtinebant

autem

autem longo agmine propter angustias viæ propè quinq; millia passuum: cogebatur agmē ab equitibus, & maximè à parte auxiliorum: quod existimabat Philopœmen, tyrannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, à tergo suos aggressurum. Duæ res simul inopinatæ perculerunt eum: vna, præoccupatus quem petebat locus: altera, quod primo agmini occurrisse hostem cernebat. vbi quum per loca confragosa iter esset, sine leuis armaturæ præsidio signa ferri non videbat posse. Erat autem Philopœmen præcipuæ in ducendo agmine locisque capiendis solertiæ atque vsus: nec belli tantum temporibus, sed etiam in pace ad id maximè animum exercuerat. vbi iter quopiam faceret, & ad difficilem transitu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam, quum solus erat, secum ipse agitabat animo: quum comites haberet, ab iis quærebat: *si hostis eo loco apparuisset, quid si à fronte, quid si ab latere hoc, aut illo, quid si à tergo adoriretur, capiendum consilii foret? posse instructos recta acie, posse inconditum agmen, & tantummodo aptum viæ, occurrere quem locum ipse capturus esset; cogitando aut quærendo exsequebatur. aut quot armatis, aut quo genere armorum (plurimum enim interesse) vsurus: quo impedimenta, quo sarcinas, quo turbam inermem reiiceret? quanto ea, aut quali præsidio custodiret: & vtrum pergere qua cœpisset ire via, an ea qua venisset repetere melius esset? castris quoque quem locum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua opportuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset: qua postero die castra mouendi tutū maximè iter, quæ forma agminis foret.* His curis cogitationibusque ita ab ineunte ætate animum agitauerat, vt nulla ei noua in tali re cogitatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit: dein Cretenses auxiliares, & quos Tarentinos vocabant, equites binos secum trahentes equos ad prima signa misit: & iussis equitibus subsequi, super torrentem, vnde aquari possent, rupem occupauit: eo impedimenta omnia, & calonum turbam collectam armatis circumdedit: & pro natura loci castra communiuit. tabernacula statuere in asperitis, & inæquabili solo difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. ex eodem riuo vtrimque cum præsidio leuis armaturæ aquati sunt: & priusquam, (qualia in propinquis castris solent) contraheretur certamen, nox interuenit. postero die apparebat pugnandum pro aquatoribus circa riuum esse. nocte in valle à conspectu hostium auersa, quantam multitudinem locus occulere poterat, condidit cetratorum. Luce orta Cretensium leuis armatura & Tarentini equites super torrentem prœlium commiserunt. Letemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas Megalopolitanus præerat. Cretenses & hostium auxiliares, equitumque idem genus Tarentini præsidio aquatoribus erant. aliquandiu dubium prœlium fuit: vt eosdem ex parte vtraque hominum genere, & armis paribus procedente certamine, & numero vicere tyranni auxiliares: & quia ita præceptum à Philopœmene præfectis erat, *vt modico edito prœlio in fugam inclinarent, hostemq; ad insidiarum locum pertraherent.* effuse secuti fugientes per conuallem, plerique & vulnerati, & interfecti sunt, priusquā occultum hostem viderent. Cetrati ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant: vt facile per interualla ordinum fugientes suos acciperent. consurgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi: & in hostes inordinatos, effusos, labore etiam & vulneribus fessos impetum faciunt. nec dubia victoria fuit: extemplo terga dedit tyranni miles: & haud paulo concitatiore cursu, quam secutus erat, fugiens, in castra est compulsus. multi cæsi captique in ea fuga sunt. & in castris quoque foret trepidatum ni Philopœmen receptui cani iussisset: loca magis confragosa, & quacumque temerè processisset, iniqua, quam hostem metuens. Inde & ex fortuna pugnæ & ex ingenio ducis coniectans, in quo tum is pauore esset, vnum de auxiliaribus specie transfugæ mittit ad eum, qui pro comperto afferret: *Achæos statuisse postero die ad Eurotam amnem, qui propè ipsis affluit mœnibus, procedere, vt intercluderent iter: ne aut tyrannus quum vellet, receptum ad vrbem haberet: aut commeatus ab vrbe in castra portarentur. simul etiam tentaturus, si quorum animi solicitari ad defectionem à tyranno possent.* Non tam fidem dictis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi castra caussam probabilem præbuit. Postero die Pythagora cum auxiliaribus & equitatu stationem agere pro vallo iussit. ipse tamquam in aciem cum robore exercitus egressus, signa ocius ferri ad vrbem iussit. Philopœmen posteaquam citatum agmen per angustam & procliuem viam duci raptim vidit, equitatum omnem & Cretensium auxiliares in stationem hostium, quæ pro castris erat, emittit. Illi vbi hostes adesse, & à suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se conati sunt: deinde posteaquam instructa acies tota Achæorū admouebatur, metu ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum agmen aliquantum prægressum insistunt. Extemplo cetrati Achæorum in castra impetum faciunt, & diripiunt: ceteri ad persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Vt vero ad postremos prœlium ortum est, clamorq; terribilis à tergo pauentium ad prima signa est perlatus, pro se quisq; armis abiectis in circumiectas itineri siluas diffugiunt, momentoq; temporis strage armorum septa via est, maximè hastis, quæ pleræque aduersæ cadentes, velut vallo obiecto iter impediebant. Philopœmen vtcumq; possent, instare & persequi auxiliaribus iussis (vtique enim equitibus haud facilem futuram fugam) ipse grauius agmen via patentiore ad Eurotam amnem deduxit. ibi castris sub occasum solis positis, leuem armaturam, quam ad per-

XXX.

Nabidis castra diripiuntur.

persequendum reliquerat hostẽ, operiebatur, qui vbi prima vigilia venerunt, nunciantes, *tyrannum cum paucis ad vrbem penetrasse, ceterã multitudinem inermem toto sparsam vagari saltu*, corpora curare eos iubet, ipse ex cætera copia militum (qui, quia priores in castra venerant, refecti & cibo sumpto & modica quiete erãt) delectos nihil præter gladios secũ ferẽtes extemplo educit, & duarũ portarum itineribus, quæ Pheras, quæque Barbosthenem ferunt, eos instruxit, qua ex fuga recepturos sese hostes credebat. nec eum opinio fefellit. nam Lacedæmonii quoad lucis superfuit quicquam, deuiis callibus medio saltu se recipiebant. primo vespere vt lumina in castris hostium conspexere, è regione eorum occultis semitis se tenuerunt. vbi prætergressi ea sunt, iam tutum rati, in patentes vias descenderunt. ibi excepti ab insidente hoste passim ita multi cæsi captiq; sunt, vt vix quarta pars de toto exercitu euaserit. Philopœmen incluso tyranno in vrbem, insequentes dies prope triginta vastandis agris Laconum absumpsit, debilitatisque ac prope fractis tyranni viribus, domum rediit; æquantibus eum gloria rerum Achæis Imperatori Romano, & quod ad Laconicum bellum attineret, præferentibus etiam.

Philopœmenes Laconicum agrum depopulatur.

XXXI. Dum inter Achæos & tyrannum bellum erat, legati Romanorum circumire sociorum vrbes, soliciti, ne Ætoli partis alicuius animos ad Antiochũ auertissent, minimum operæ in Achæis adeundis consumpserunt; quos, quia Nabidi infesti erãt, ad cetera quoque satis fidos censebant esse. Athenas primũ, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere: allocutique concilio frequenti Thessalos, Demetriadem iter flexere: eo Magnetum concilium indictum est. Accuratior ibi habendi oratio fuit: quod pars principum alienati à Romanis, totique Antiochi & Ætolorum erant: quia *quum reddi filium obsidem Philippo allatum esset, stipendiumque impositum remitti, inter cetera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros Romanos esse.* id ne fieret, Eurylochus princeps Magnetum, factionisq; eius quidam, omnia nouari Ætolorum Antiochique aduentu malebant. Aduersus eos ita disserendum erat: ne timorem vanum iis demendo, spes incisa Philippum abalienaret: in quo plus ad omnia momenti, quam in Magnetibus esset. Illa tantum commemorata, *quum totam Græciam beneficio libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam ciuitatem præcipue. ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse, sed regiam exædificatam; vt præsens semper in oculis habendus esset dominus. ceterum nequiquam ea facta, si Ætoli Antiochum in Philippi regiam adducerent, & nouus & incognitus pro vetere & experto habendus rex esset.* Magnetarchen summum magistratũ vocant. is tum Eurylochus erat, ac potestate ea fretus, negauit dissimulandum sibi & Magnetib⁹ esse, quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret. id ne fieret, omnia & conanda & audenda Magnetibus esse, & in terdicendi conten-

Magnetarches.

tionem inconsultius euectus proiecit, *tum quoque specie liberam Demetriadem esse, re vera omnia ad nutum Romanorum fieri.* Sub hanc vocem fremitus variantis multitudinis fuit, partim assentientium, partim indignantium, dicere id ausum eum. Quintius quidem adeo exarsit ira, vt manus ad cœlum tendens, *Deos testes ingrati ac perfidi animi Magnetum inuocaret.* Hac voce perterritis omnibus, Zeno ex principibus vnus, magnæ tum ob eleganter actam vitam auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubiè partis fuerat, ab Quintio legatisque aliis flens petiit, *ne vnius amentiã, ciuitati assignarent. suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modo, sed omnia quæ hominibus sancta caraque sint, T. Quintio & populo Romano debere, nihil quemquam à Diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent: & in corpora sua citius per furorem sæuituros, quam vt Romanam amicitiam violarent.* Huius orationem subsecutæ multitudinis preces sunt. Eurylochus ex concilio itineribus occultis ad portam, atque inde protinus in Ætoliam profugit. Iam enim, & id magis indies, Ætoli defectionem nudabant: eoque ipso forte tempore Thoas princeps gentis, quẽ miserant ad Antiochum, redierat: indeque Menippum secum adduxerat, regis legatum. qui priusquam concilium iis daretur, impleuerant omnium aures, *terrestres, naualesq; copias* commemorando: *ingentem vim peditum equitumque venire: ex India elephantos accitos: ante omnia* (quo maxime moueri credebant multitudinis animos) *tantum aduehi auri, vt ipsos emere Romanos possit.* Apparebat, quid ea oratio in concilio motura esset: nam & venisse eos, & quæ agerent, omnia Romanis legatis deferebantur. & quanquam propè abscissa res erat, tamen non ab re esse Quintio visum est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent Romanæ societatis Ætolos, qui vocem liberam mittere aduersus regis legatum auderent. Athenienses maximè in eã rem idonei visi sunt, & propter ciuitatis dignitatem, & vetustam societatem cum Ætolis. ab iis Quintius petiit, vt legatos ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo concilio renunciauit legationem. Menippus post eum intromissus: *Optimum fuisse omnibus, qui Græciam, Asiamq; incolerent, ait, integris rebus Philippi potuisse interuenire Antiochum, sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub nutum ditionemq; Romanam peruentura. nunc quoque,* inquit, *si modo vos quæ inchoastis, consilia constanter perducitis ad exitum: poterit Diis iuuantibus, & Ætolis sociis, Antiochus quamuis inclinatas Græciæ res restituere in pristinam dignitatem. ea autem in libertate posita est, quæ suis stat viribus, non ex alieno arbitrio pendet.* Athenienses, quibus primis post regiam legationem dicendi quæ vellent, potestas facta est, mentione omni regis prætermissa, Romanæ societatis Ætolos, meritorumque in vniuersam Græciam T. Quintii, admonuerunt, *ne temere eam celeritate nimia consiliorum euerterent.* Con-

Consilia callida & audacia prima specie læta, tractatu dura, euentu tristia esse. legatos Romanos, & in iis T. Quintium, haud procul inde abesse. dum integra omnia essent, verbis potius de iis quæ ambigerētur disceptarent, quam Asiam Europamq. ad funestum armarent bellum. Multitudo auida nouandi res, Antiochi tota erat: & ne admittendos quidem in concilium Romanos censebant. principum maximè seniores auctoritate obtinuere, vt daretur iis concilium. Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundū in Ætoliam Quintio visum est. *aut enim moturum aliquid, aut omneis homines testes fore, penes Ætolos belli culpam esse: Romanos iusta ac propè necessaria sumpturos arma.* Posteaquam ventum est eo, Quintius in concilio orsus à principio societatis Ætolorum cum Romanis, & quoties ab iis fides mota fœderis esset; pauca de iure ciuitatum, de quibus ambigeretur, disseruit. *Si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius Romam mittere legatos, seu disceptare, seu rogare senatum mallent: quam populum Romanum cum Antiocho lanistis Ætolis, non sine motu magno generis humani & pernicie Græciæ dimicare? nec vllos prius cladem eius belli sensuros, quam qui mouissent.* Hæc nequiquam, velut vaticinatus Romanus: Thoas deinde ceterique factionis eiusdem cum assensu omnium auditi, peruicerunt, *vt ne dilato quidem concilio, & absentibus Romanis, decretum fieret, quo accerseretur Antiochus ad liberandam Græciam, disceptandumque inter Ætolos & Romanos.* Huic tam superbo decreto addidit propriam contumeliam Damocritus prætor eorum. nam quum id ipsum decretum posceret eum Quintius, non veritus maiestatem viri, *aliud in præsentia, quod magis instaret, præuertendum sibi esse* dixit: *decretum responsumque breui in Italia, castris super ripam Tiberis positis, daturum.* tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantusque magistratus eorum cepit. Quintius legatique Corinthum redierunt. inde, vt quæq; de Antiocho, nihil per se ipsi moti, & sedentes exspectare aduentum viderentur regis. concilium quidem vniuersæ gentis post dimissos Romanos non habuerunt, per apocletos autem (ita vocant sanctius concilium, ex delectis constat viris) id agitabant, *quonam modo res in Græcia nouarentur.* Inter omnes constabat, *in ciuitatibus principes, & optimum quemque Romanæ societatis esse, & præsenti statu gaudere: multitudinem, & quorum res non ex sententia ipsorum essent, omnia nouari velle.* Ætoli consilium vno die spei quoque non audacis modo, sed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem, Chalcidem, & Lacedæmonem occupandi. Singuli in singulas missi sunt principes: Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem, Diocles Demetriadem. Hunc exul Eurylochus, de cuius fuga caussaque fugæ antè dictum est, quia reditus in patriam nulla spes alia erat, adiuuit. Literis Eurylochi admoniti propinqui amicique, & qui eiusdem factionis erant, liberos & coniugem eius cum sordida veste tenentes velamenta supplicum concionem frequētem adire iubent, singulos vniuersosque obtestantes, *ne insontem, indemnatum consenescere exilio finerent.* Et simplices homines misericordia, & improbos sed tiosos que immiscendi res tumultu Ætolico spes mouit: pro se quisque reuocare iubebant. His præparatis Diocles cum omni equitatu (& erat tunc præfectus equitum) specie reducentis exulem hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, quum millia sex ab vrbe abesset: luce prima tribus electis turmis, cetera multitudine equitum subsequi iussa, præcessit, posteaquam portæ appropinquabat, desilire omnes ex equis iussit, & loris ducere equos, itineris maximè modo solutis ordinibus: vt comitatus magis præfecti videretur, quam præsidium. Ibi vna ex turmis ad portam relicta, ne excludi subsequens equitatus posset, media vrbe ac per forum manu Eurylochum tenens, multis occurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. mox equitum plena vrbs erat, & loca opportuna occupabātur. tum in domos missi qui principes aduersæ factionis interficerent. Ita Demetrias Ætolorum facta est. Lacedæmone non vrbi vis afferenda, sed tyrannus dolo capiendus erat: quem spoliatum maritimis oppidis à Romanis, tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulsum, qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud Lacedæmonios laturum. Caussam mittendi ad eum habuerunt, quod fatigabat precibus, *vt auxilia sibi, quum illis auctoribus rebellasset, mitterentur.* Mille pedites Alexameno dati sunt, & triginta delecti ex iuuentute equites. Iis à prætore Damocrito in consilio arcano gentis de quo antè dictum est, denunciatum, *ne se ad bellum Achaicum, aut rem vllam, quam sua quisque opinione præcipere posset, crederent missos esse. quicquid Alexamenum res mouisset subiti consilii capere: ad id quamuis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exsequendum parati essent, ac pro eo acciperent, tamquam ad id vnum agendum missos à domo se scirent.* Cum his ita præparatis Alexamenus ad tyrannum venit, quem aduenienens extemplo spei impleuit: *Antiochum iam in Europam transisse, mox in Græcia fore, terras, maria, armis, viris completurum, non cum Philippo rem esse credituros Romanos, numerum iniri peditum equitumque, ac nauium non posse: elephantorum aciem conspectu ipso debellaturam. Ætolos toto suo exercitu paratos esse venire Lacedæmonem, quum res poscat: sed frequentes armatos ostendere aduenienti regi voluisse. Nabidi quoque & ipsi faciendum esse, vt quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere ocio: sed educeret, & in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, & corpora exerceret. consuetudine leuiorem laborem fore: & comitate ac benignitate ducis etiam non iniucundum fieri posse.* Educi inde frequenter ante vrbem in campum ad Eurotam amnem cœpere. Satellites tyranni media ferè in acie consistebant. tyrannus cum tribus summum equitibus inter quos plerunque Alexamenus

XXXV. *Demetriadem occupant Ætoli.*

menus erat ante signa vectabatur, cornua extrema inuisens. in dextro cornu Ætoli erant, & qui ante auxiliares tyranni fuerant: & qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem Alexamenus, nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi, monendiq; eum quæ in rem esse videbantur: nunc in dextrum cornu ad suos adequitãdi: mox inde, velut imperato quod res poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed quem diem patrando facinori statuerat, eò paulisper cum tyranno vectatus, quum ad suos concessisset, cum equitibus à domo secum missis. *Agenda*, inquit, *res est iuuenes, audendaque, quàm me duce impigre exsequi iussi estis, parate animos dextrasque, ne quis in eo quod me viderit facientem, cesset. qui cunctatus fuerit, & suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad penates non esse.* Horror cunctos cepit: & meminerant, cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab læuo cornu veniebat: Ponere hastas equites Alexamenus iubet, & se intueri, colligit & ipse animum confusum tantæ cogitatione rei. posteaquam appropinquabat, impetum facit: & transfixo equo, tyrannum deturbat. iacentem equites confodiunt. multis frustra in loricã ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera peruenerunt: & priusquam à media acie succurreretur, exspirauit. Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam occupandam pergit, Corporis custodes, quum res in oculis gereretur, pauor primo cepit: deinde posteaquã abire Ætolorum agmẽ vidêre, concurrunt ad relictum tyranni corpus: & spectatorum turba ex custodibus vitæ mortisq; vltoribus facta. Nec mouisset se quisquam, si excemplò positis armis vocata in concionem multitudo fuisset, & oratio habita tempori conueniens. frequentes inde retenti in armis Ætoli, sine iniuria cuiusquam. sed, vt oportuit in concilio fraude cœpto, omnia in maturandam perniciem eorum qui fecerant, sunt acta. Dux regia inclusus, diem ac noctem in scrutandis thesauris tyranni consumpsit: Ætoli velut capta vrbe, quam liberasse videri volebant, in prædam versi. Simul indignitas rei, simul contemptus, animos Lacedæmoniis ad coeundum fecit. alii dicere, *exturbãdos Ætolos, & libertatem, quum restitui videretur, interceptam repetendam.* alii, *vt caput agendæ rei esset, regii generis aliquem in speciem assumendum.* Laconicus eius stirpis erat puer admodum, educatus cum liberis tyrañi. eum in equum imponunt, & armis arreptis Ætolos vagos per vrbem cædunt. tum regiam inuadunt: ibi Alexamenum cum paucis resistentem obtruncant. Ætoli circa Chalciœcon (Mineruæ est templum æreum) congregati cæduntur. pauci armis abiectis, pars Tegeam, pars Megalopolim perfugiunt. ibi comprehensi à magistratibus, sub corona venierunt. Philopœmen audita cæde tyranni, profectus Lacedæmonem, quum omnia turbata metu inuenisset; euocatis principibus, & oratione habita, qualis habenda ab Alexameno fuerat, societati Achæorum Lacedæmonios adiunxit: eo etiam facilius, quod ad idem fortè tempus A. Attilius cum quatuor & viginti quinqueremibus ad Gyttheum accessit. iisdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam principem pulsum, opibus eorum qui Romanæ societatis erant, post T. Quintii legatorumque aduentum, & Herodorum Cianum mercatorem, sed potentem Chalcide propter diuitias, præparatis ad proditionem iis qui Euthymidæ factionis erant: nequaquam eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat, habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) Thebas primum, hinc Salganea processit. Herodorus ad Thronium, inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum: & Thoas ducentos equites, onerarias leues ad triginta habebat, eas cum sexcentis peditib[9] Herodorus traiicere in Insulam Atalantam iussus: vt inde, quum pedestres copias appropinquare iam Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem traiiceret. ipse ceteras copias nocturnis maximè itineribus quanta poterat celeritate Chalcidem ducebat. Mictio & Xenoclides, penes quos tum summa rerum, pulso Euthymida, Chalcide erat: seu ipsi per se suspicati, seu indicata re, primò pauidi, nihil vsquam spei, nisi in fuga ponebant. deinde posteaquam resedit terror, & prodi & deseri nõ patriam modò, sed etiam Romanorum societatem cernebant, consilio tali animum adiecerunt: Sacrũ anniuersarium eo fortè tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ erat: quod non popularium modò, sed Carystiorum etiam cœtu celebratur. Eò miserunt qui orarent Eretrienses Carystiosque, *vt & suarum fortunarum in eadem Insula geniti misererentur: & Romanam societatem respicerent: ne sinerent Ætolorum Chalcidem fieri. Eubœam habituros, si Chalcidem habuissent. graues fuisse Macedonas dominos, multo minus tolerabiles futuros Ætolos.* Romanorum maximè respectus ciuitates mouit, & virtutem nuper in bello, & in victoria iustitiam benignitatemque expertas. itaque quod roboris in iuuentute erat, vtraque ciuitas armauit, misitque: His tuenda mœnia Chalcidis oppidani quum tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum, ad Salganea posuerunt castra. inde caduceator primum, deinde legati ad Ætolos missi percunctatum: *quo suo dicto factove socii atque amici ad se oppugnandos venirent?* Respondit Thoas dux Ætolorum, *non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis venire sese. splendidiore nunc eos catena, sed multo grauiore vinctos esse, quàm quum præsidium Macedonum in arce habuissent. Se vero* negare *Chalcidenses aut seruire vlli, aut præsidio cuiusquam egere.* Ita digressi ex colloquio legati ad suos. Thoas & Ætoli, vt qui spem omnem in eo, vt improuiso opprimerent, habuissent: ad iustum bellum oppugnationemque vrbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares, domum rediere. Euthymidas, post-

Nabis interficitur.

XXXVI.

Ætoli Lacedæmonem diripientes interficiuntur.

XXXVII. *Philopœmenes Lacedæmonios Achaia iungit.*

poſteaquam caſtra popularium ad Salganea eſſe, profectoſque Ætolos audiuit, & ipſe à Thebis Athenas rediit. Et Herodorus quum per aliquot dies intentus ab Atalanta ſignum nequiquam exſpectaſſet, miſſa ſpeculatoria naue, vt quid moræ eſſet, ſciret: poſteaquam rem omiſſam à ſociis vidit, Throniũ, vnde venerat, repetit. Quintius quoque his auditis, à Corintho veniens nauibus, in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit, placuit, quingentos milites præſidii cauſſa relinqui Chalcide, ab Eumene rege: ipſum Athenas ire. Quintius quo profectus erat, Demetriadam contendit, ratus Chalcidem liberatam, momenti aliquid apud Magnetas ad repetendam ſocietatem Romanam facturam. & vt præſidii aliquid eſſet ſuæ partis hominibus, Eunomo prætori Theſſalorum ſcripſit, *vt armaret iuuentutem*, & Villium ad Demetriadem præmiſit ad tentandos animos: non aliter, niſi pars aliqua inclinaret ad reſpectum priſtinæ ſocietatis, rem aggreſſurus. Villius quinqueremi naue oſtium portus eſt inuectus. Eo multitudo Magnetum omnis quum ſe effudiſſet, quæſiuit Villius, *vtrum ad amicos, an ad hoſtes ſeſe veniſſe mallent?* Reſpõdit Magnetarches Eurylochus, *ad amicos veniſſe eum: ſed abſtineret portu, & ſineret Magnetas in concordia & libertate eſſe, nec per colloquii ſpeciem multitudinem ſolicitaret.* Altercatio inde, non ſermo fuit: quum Romanus *vt ingratos increparet Magnetas, imminenteſque prædiceret clades:* multitudo obſtreperet, nunc ſenatum, nunc Quintium accuſando. ita irrito incœpto Villius ad Quintium ſeſe recepit. At Quintius nuncio ad Prætorem miſſo, vt reduceret domum copias, ipſe nauibus Corinthum rediit.

XXXIX. Abſtulerunt me velut de ſpacio, Græciæ res immiſtæ Romanis: non quia ipſas operæprecium eſſet perſcribere, ſed quia cauſſæ fuerunt cum Antiocho belli. Conſulibus deſignatis (inde namque diuerteram) L. Quintius, & Cn. Domitius conſules in prouincias profecti ſunt: Quintius in Ligures, Domitius aduerſus Boios. Boii quieuerunt: Atque etiam ſenatus eorum cum liberis, & præfecti cum equitatu (ſumma omnium mille & quingenti) conſuli dediderunt ſeſe. Ab altero conſule ager Ligurum latè eſt vaſtatus; caſtellaque aliquot capta: vnde non præda modò omnis generis cum captiuis parta, ſed recepti quoque aliquot ciues ſociique, qui in hoſtium poteſtate fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta eſt Senatuſconſulto plebiſque ſcito. tria millia & ſeptingenti pedites ierunt, trecenti equites. triumphiri deduxerunt eos, Q. Næuius, M. Minutius, M. Furius Craſſipes. quina dena iugera agri data in ſingulos pedites ſunt: duplex equitibus. Brutiorum proximè fuerat ager: Brutii ceperant de Græcis. Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores, diutinus alter, ſed ſegnior; terra dies duodequadraginta mouit. per totidem dies feriæ in ſolicitudine ac metu fuere. in triduum eius rei cauſſa ſupplicatio habita eſt. alter non pauor vanus, ſed vera multorum clades fuit. incendio à foro Boario orto, diem noctemque ædificia in Tiberim verſa arſere, tabernæque omnes cum magni precii mercibus conflagrauerunt.

XLI. Iam ferè in exitu annus erat: & indies magis fama de Antiochi bello, & cura Patribus creſcebat. itaque de prouinciis magiſtratuum deſignatorum, quo intentiores eſſent omnes, agitari cœptum eſt. Decreuere, vt conſulibus Italia, & quo ſenatus cenſuiſſet, (iam eſſe bellum aduerſus Antiochum regem omnes ſciebant) prouinciæ eſſent. cuius ea ſors eſſet, quatuor millia peditum ciuium Romanorum, & trecenti equites, ſex millia ſociûm Latini nominis, cum quadringentis equitibus ſunt decreta. eorum delectum habere L. Quintius conſul iuſſus: nequid moraretur, quo minus conſul nouus, quo ſenatus cenſuiſſet, extemplo proficiſci poſſet. Item de prouinciis prætorum decretum eſt: prima vt ſors duæ, peregrina vrbanaque, & inter ciues ac peregrinos iuriſdictio eſſet: ſecunda Brutii: tertia claſſis, vt nauigaret, quo ſenatus cenſuiſſet: quarta, Sicilia: quinta, Sardinia: ſexta, Hiſpania vlterior. imperatũ præterea L. Quintio conſuli eſt, vt duas legiones ciuium Romanorum nouas conſcriberet: & ſociûm ac Latini nominis viginti millia peditum, & octingentos equites. eum exercitum prætori, cui Brutii prouincia eueniſſet decreuerunt.

Prouinciarum diſtributio.

Ædes duæ Ioui eo anno in Capitolio dedicatæ ſunt. Vouerat L. Furius Purpureo prætor Gallico bello vnam, alteram conſul. dedicauit Q. Marcius Ralla duumuir. Iudicia in fœneratores eo anno multa ſeuerè ſunt facta, accuſantibus priuatos ædilibus curulibus, M. Tuccio, & P. Iunio Bruto. de mulcta damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio poſitæ in cella Iouis ſupra faſtigium ædiculæ, & duodecim clypea inaurata, & iidem porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecerunt.

XLII. Intentis in apparatum noui belli Romanis, nec ab Antiocho quidem ceſſabatur. Tres eum ciuitates tenebant, Smyrna, & Alexandria Troas, & Lampſacus: quas neque vi expugnare ad eam diem poterat, neque conditionibus in amicitiam perlicere: neque à tergo relinquere traiiciens ipſe in Europam volebat. Tenuit eum & de Annibale deliberatio: & primo naues apertæ, quas cum eo miſſurus in Africam fuerat, moratæ ſunt: deinde an omninò mittendus eſſet, conſultatio mota eſt: maximè à Thoante Ætolo, qui omnibus in Græcia tumultu completis, *Demetriadem afferebat in poteſtate eſſe:* & quibus mendaciis de rege, multiplicando verbis copias eius, erexerat multorum in Græcia animos, iiſdem & regis ſpem inflabat: *omnium votis eum accerſiri; concurſum ad littora futurum, vnde claſſem regiam proſpexiſſent.* Hic idem auſus de Annibale eſt mouere ſententiam propè iam certam regis. nam *neque dimittendam partem nauium*

nium à classe regia censebat: neque si mittendæ naues forent, minus quempiam ei classi, quam Annibalem præficiendum. Exulem illum, & Pœnum esse. cui mille in dies noua consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. & ipsam eam gloriam belli, qua velut dote Annibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse. regem conspici, regem vnum ducem, vnum imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Annibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. si quid prosperè eueniat, Annibalis eam, nō Antiochi gloriam fore. Si vero vniuerso bello vincendi Romanos fortuna detur, quàm spem esse, sub rege victurum Annibalem vni subiectum, qui patriam propè non tulerit? non ita se à iuuenta cum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, vt in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Annibale duce: comite & consiliario eodem ad bellum vti posse. modicum fructum ex ingenio tali neque grauem neque inutilem fore. si summa petantur, & dantem & accipientem prægrauatura.

XLIII. Nulla ingenia tam prona ad inuidiam sunt, quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non æquant: quia virtutem & bonum alienum oderunt. Extemplò consilium mittendi Annibalis, quod vnum in principio belli vtiliter cogitatum erat, abiectum est. Demetriadis maximè defectione ab Romanis ad Ætolos elatus, non vltra differre profectionem in Græciam constituit. Priusquam solueret naues, Ilium à mari ascendit, vt Mineruæ sacrificaret. Inde ad classem regressus, proficiscitur quadraginta tectis nauibus, apertis sexaginta; & ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu, bellicoque alio apparatu sequebantur. Imbrum primò Insulam tenuit: inde Scyathū traiecit. ibi collectis in alto quæ dissipatæ erant nauibus, ad Preleum primum continentis venit. Ibi Eurylochus ei Magnetarches, principesq; Magnetum ab Demetriade occurrerunt. quorum frequentia lætus, die postero in vrbis portum nauibus est inuectus. Copias haud procul inde exposuit, decem millia peditum fuere, & quingenti equites, sex elephanti: vix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum. Ætoli posteaquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est, concilio indicto decretum, quo accerserent eum, fecerunt. Iam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, Phalerā in sinum Maliacum processerat. inde decreto accepto Lamiam venit, exceptus ingenti fauore multitudinis, cum plausibus clamoribusque, & quibus aliis lætitia effusa vulgi significatur.

Antiochi copiæ.

XLIV. *Antiochi oratio.* In concilium vt ventum est, ægrè à Phanea prætore principibusque introductus, facto silentio rex dicere orsus. Prima eius oratio fuit excusantis, *quod tanto minoribus spe atque opinione omnium copiis venisset. Id suæ impensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis vllare, & tempore ad nauigandum immaturo, vocantibus legatis eorum, haud grauatè obsecutus esset: credidissetque, quum se vidissent Ætoli, omnia vel in se vno posita præsidia existimaturos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum exspectatio destituta in præsentia videatur, spem abundè expleturum. nam simul primum anni tempus nauigabile præbuisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis; omnem oram maritimam classibus completurum: nec impensæ, nec labori, nec periculo parsurum: donec depulso ceruicibus eorum imperio Romano, liberam verè Græciam atque in ea principes Ætolos fecisset. cum exercitibus commeatus quoque omnis generis ex Asia venturos. in præsentia curæ esse Ætolis debere, vt copia frumenti suis & annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur.*

XL[V]. In hanc sententiam rex, cum magno omnium assensu locutus, discessit. Post discessum regis inter duos principes Ætolorum, Phaneam & Thoantem, contentio fuit. Phaneas, reconciliatore pacis, & disceptatore de iis, quæ in controuersia cum populo Romano essent, vtendum potius Antiocho censebat, quam duce belli. *Aduentum eius & maiestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim maiorem habituram, quàm arma. Multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quæ bello & armis cogi non possint.* Thoas negare, *paci studere Phaneam: sed discutere apparatum belli velle: vt tædio & impetus elanguescat regis, & Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim æqui ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quintio disceptando, satis expertum esse. nec nisi abscissa omni spe, auxilium Antiochi imploraturos fuisse; quo celerius spe omnium oblato, non esse languescendum: sed orandum potius regem, vt quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ venerit, copias quoque terrestres naualesque accersat. armatum regem aliquid impetraturum: inermem non pro Ætolis modo, sed ne pro se quidem ipso momenti vllius futurum apud Romanos.* Hæc vicit sententia, *imperatoremque regem appellandum* censuerunt, & triginta principes, cum quibus si qua vellet, consultaret, delegerunt. Ita dimisso concilio multitudo omnis in suas ciuitates dilapsa est. Rex postero die cum apocletis eorum, vnde bellum ordiretur, consultabat: *optimum visum est, Chalcidem frustra nuper ab Ætolis tentatam primum aggredi: & celeritate in eam rem magis quam magno conatu & apparatu opus esse.* Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, profectus per Phocidem est. & alio itinere principes Ætoli, iuniorum paucis euocatis, ad Chæroniam occurrerunt: & decem constratis nauibus secuti sunt. Rex ad Salganea castris positis, nauibus ipse cum principibus Ætolorum Euripum traiecit, & quū haud procul portu egressus esset, magistratus quoq; Chalcidensium & principes ante portam processerunt. pauci vtrimque ad colloquium congressi sunt. Ætoli magnoperè suadere, *vt salua Romanorum amicitia, regem quoque assumerent socium atque amicum. Neque enim eum inferendi belli, sed liberandæ Græciæ caussa in Europam traiecisse; & re liberandæ, non verbis & simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem vtilius Græciæ ciuitatibus esse, quam vtramque complecti amicitiam. ita enim*

enim ab vtriusque iniuria tutam alterius semper præsidio & fiducia fore. nam si non recepissent regem, viderent quid patiendum iis extemplo foret: quum Romanorum procul auxiliũ, hostis Antiochus, cui resistere viribus suis nõ possent, ante portas esset. Ad hæc Mictio vnus ex principibus, *mirari se dixit, ad quos liberandos Antiochus, relicto regno suo, in Europã traiecisset. nullam enim ciuitatẽ se in Græcia nosse, quæ aut præsidiũ habeat, aut stipendium Romanis pendat: aut fœdere iniquo alligata, quas nolit, leges patiatur. itaque Chalcidenses neque vindice libertatis vllo indigere, quum liberi sint, neque præsidio, quum pacem eiusdem populi Romani beneficio & libertatem habeant. Amicitiam regis non aspernari, neque ipsorum Ætolorum. id primum eos pro amicis facturos, si Insula excedant, atque abeant. nam ipsis certum esse, non modo non recipere mœnibus, sed ne societatem quidem vllam pacisci, nisi ex auctoritate Romanorum.* Hæc renunciata regi ad naues, vbi restiterat, quum essent: in præsentia, (neque enim iis venerat copiis, vt vi agere quicquam posset) reuerti Demetriadem placuit. ibi, quoniam primum inane cœptum euasisset, consultare cum Ætolis rex, quid deinde fieret. Placuit, Achæos & Aminandrum regem Athamanum tentare. Bœotiorum gentem auersam ab Romanis iam inde à Barcyllæ morte, & quæ secuta eam fuerant, censebant. Achæorum Philopœmenem principem æmulatione gloriæ in bello Laconum, infestum inuisumque esse Quintio credebant. Aminander vxorem Apamiam, filiam Alexandri cuiusdam Megalopolitani habebat: qui se oriundum à Magno Alexandro ferens, filiis duobus Philippum atque Alexandrum, & filiæ Apamiam nomina imposuerat: quam regiis inclitam nuptiis, maior ex fratribus Philippus secutus in Athamaniam fuerat. Hunc forte ingenio vanum Ætoli & Antiochus impulerant in spem, *quòd is verè regum stirpis esset, regni Macedoniæ, si Aminandrum Athamanesque Antiocho coniunxisset.* & ea vanitas promissorum non apud Philippum modò, sed etiam apud Aminandrum valuit. In Achaia lagatis Antiochi Ætolorumq; coram T. Quintio Ægii datum est concilium. Antiochi legatus prior, quam Ætoli est auditus. Is, vt plerique quos opes regiæ alunt, vaniloquus maria terrasque inani sonitu verborum compleuit. *Equitum innumerabilem vim traiici Hellesponto in Europam: partim loricatos, quos cataphractos vocant: partim sagittis ex equo vtentes, & à quo nihil satis tecti sit, auersos refugiente equo certius figentes. His equestribus copiis (quamquam vel totius Europæ exercitus in vnum coacti obrui possent) adiiciebat multiplices copias peditum: & nominibus quoque gentium vix fando auditis terrebat: Dahas, Medos, Elimæosque & Cadusios appellans. Naualium vero copiarum, quas nulli portus capere in Græcia possent, dextrum cornu Sidonios & Tyrios, sinistrum Aradios, & ex Pamphylia Sidetas tenere: quas gentes nullæ vmquam nec arte, nec virtute nauali æquassent. Iam pecuniam, iam alios belli apparatus referre superuacaneum esse. scire ipsos, abundasse semper auro regna Asiæ. Itaque non cum Philippo, nec Annibale rem futuram Romanis: principe altero ciuitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluso? sed cum magno Asiæ totius, partisque Europæ rege. Eum tamen, quamquam ab vltimis orientis terminis ad liberandam Græciam veniat, nihil postulare ab Achæis, in quo fides eorum aduersus Romanos priores socios atque amicos lædatur. non enim vt secum aduersus eos arma capiant: sed vt neutri parti sese coniungant, petere: pacem vtrique parti, quod medios deceat amicos, optent: bello se non interponant.* Idem fermè & Ætolorum legatus Archidamus petiit, *vt quæ facillima & tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresque belli, fortunarum alienarum euentum sine vllo discrimine rerum suarum operirentur.* Prouectus deinde est intemperantia linguæ in maledicta, nunc communiter Romanorum: nunc propriè ipsius Quintii: *ingratos appellans, & exprobrans non victoriam modo de Philippo virtute Aetolorum partam, sed etiam salutem: ipsumque, & exercitum sua opera seruatos. Quo enim illum vnquam imperatoris functum officio esse? auspicantem immolantemque, & vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse, quum ipse corpus suum pro eo telis hostium obiiceret.* Ad ea Quintius: *Coram quibus magis, quàm apud quos verba faceret, dicere Archidamum rationem habuisse. Achæos enim probè scire, Aetolorum omnem ferociam in verbis, non in factis esse: & in conciliis magis concionibusque, quàm in acie apparere. itaque parui Achæorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse: legatis regis, & per eos absenti regi eum se iactasse. Quod si quis antea ignorasset, quæ res Antiochum & Aetolos coniunxisset, ex legatorum sermone potuisset apparere: mentiendo inuicem, iactandoque vires, quas non haberent, inflasse vana spe, atque inflatos esse: dum ii ab se Philippum victum, sua virtute protectos Romanos, & quæ modo audiebatis, narrant: vos, ceterasque ciuitates & gentes, suam sectam esse secuturos: rex contrà peditum equitumque nubes iactat & consternit maria suis classibus. Est autem res simillima cœnæ Chalcidensis hospitis mei, hominis & boni, & sciti conuiuatoris. apud quem solstitiali tempore comiter accepti, quum miraremur, vnde illi eo tempore anni tam multa & varia venatio: homo non quàm isti sunt gloriosus, renidens, condimentis ait varietatem illam, & speciem ferinæ carnis ex mansueto sue factam. Hoc dici aptè in copias regis, quæ paulò antè iactatæ sint, posse. varia enim genera armorum, & multa nomina gentium inauditarum, Dahas, & Medos, & Cadusios, Elimæos; Syros omnes esse: haud paulò mancipiorum melius, propter seruilia ingenia, quàm militum genus. Et vtinam subiicere oculis vestris Achæi possem concursationem regis magni ab Demetriade, nunc Lamiam in concilium Aetolorum, nunc Chalcidem. videretis vix duarum malè plenarum legiuncularum instar in castris regis, videretis regem nunc mendicantem propè frumentum ab Aetolis, quod militi admetiatur: nunc mutuas pecunias fœnore in stipendium quærentem: nunc ad portas Chalcidis stantem: & mox inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Aetoliam redeuntem. Male crediderunt & Antiochus Aetolis, & Aetoli regiæ vanitati, quo minus*

XLIX. Quintius in concilio Achæorum oratio.

nus vos decipi debetis, sed expertæ toties spectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicant, non interponi vos bello: nihil imo tam alienum rebus vestris est. quippe sine gratia, sine dignitate præmium victoris eritis. Nec absurde aduersus vtrosque respondisse visus est: & facilè erat orationem apud fauentes æquis auribus accipi. nulla enim nec disceptatio, nec dubitatio fuit, quin omnes, eosdem genti Achæorum hostes & amicos, quos populus Romanus censuisset, iudicarent: bellumque & Antiocho & Ætolis nunciari iuberent. Auxilia etiam quo censuit Quintius, quingentorũ militum Chalcidem, quingentorum Piræeum extemplo miserunt. Erat enim haud procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem precio multitudinẽ, donec ab iis, qui Romanæ partis erant, Quinti9 est accitus, & accusante Leonte quodam Apollodorus auctor defectionis damnatus, atque in exilium est eiectus. Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad regem rediit. Bœoti nihil certi responderunt, *quum Antiochus in Bœotiam venisset, tum quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse.* Antiochus quum ad Chalcidis præsidium & Achæos & Eumenem regem misisse audisset: maturandum ratus, vt & præuenirent sui: & venientes si possent, exciperent, Menippum cum tribus fermè millibus militum, & cum omni classe Polyxenidam mittit. ipse paucos post dies sex millia suorum militum, & ex ea copia quæ Lamiæ repentè colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit. Achæi quingenti ab Eumene rege modicum auxiliũ missum, duce Xenoclide Chalcidensi, nõdum obsessis itineribus, tuto transgressi Euripum, Chalcidem peruenerunt. Romani milites quingẽti fermè & ipsi, quum iam Menippus castra ante Salganea ad Hermeum, qua transitus ex Bœotia in Eubœam insulam est, haberet, venerunt. Mictio erat cum iis legatus à Chalcide ad Quintium, ad id ipsum præsidium petendum missus. qui posteaquam obsessas ab hostibus fauces vidit, omisso ad Aulidem itinere, Delium conuertit, vt inde in Eubœam transmissurus. Templum est Apollinis Delium, imminens mari: quinque millia passuum à Tanagra abest. minus quatuor millium inde in proxima Eubœæ est mari traiectus. vbi & in fano lucoque, & ea religione & eo iure sancta, quo sunt templa, quæ *asila* Græci appellant: & nondum aut indicto bello, aut ita commisso, vt strictos gladios, aut sanguinem vsquam factum audissent: quum per magnum ocium milites, alii ad spectaculum templi lucique versi, alii in littore inermes vagarentur: magna pars per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset: repentè Menippus palatos passim aggressus eos cecidit, ad quinquaginta viuos cepit. perpauci effugerunt, in quibus Mictio parua oneraria naue exceptus. Ea res Quintio Romanisque, sicuti iactura militum molesta, ita ad ius inferendi Antiocho belli adiecisse aliquantum videbatur. Antiochus admoto ad Aulidem exercitu, quum rursus oratores partim ex suis, partim Ætolos Chalcidem misisset, qui eadem illa quæ nuper cum minis grauioribus agerent, ne quiquam contra Mictione & Xenoclide tendentibus, facilè tenuit, vt portæ sibi aperirentur. Qui Romanæ partis erant, sub aduentum regis vrbe excesserunt. Achæorum & Eumenis milites Salganea tenebant. Et in Euripo castellum Romani milites pauci custodiæ caussa loci communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi oppugnare est adortus. Priores Achæi & Eumenis milites pacti, vt sine fraude liceret abire, præsidio excesserunt. pertinacius Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen quum terra marique obsiderentur, & iam machinas tormentaque comportari viderent, non tulere obsidionem. Quum id quod erat Eubœæ, teneret rex, ne cæteræ quidem eius insulæ vrbes imperium abnuerunt. magnoque principio sibi orsus bellum videbatur: quod tanta insula & tot opportunæ vrbes in suam ditionem venissent.

L. — *Achæi auxilia mittunt.* — LI. *Delium Apollinis templum* — *Ch... dit... tioc...*

EPITOME LIBRI XXXVI.

MAnius Acilius Glabrio consul Antiochum apud Thermopylas, Philippo rege adiuuante, victum, Græcia expulit, idemque Ætolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica consul ædem matris Deûm, quam ipse in Palatium intulerat, vir optimus à senatu iudicatus, dedicauit. idemque Boios Gallos victos in deditionem accepit, & de iis triumphauit. Præterea naualia certamina prospera aduersus præfectos Antiochi regis referuntur.

I. (*A.V.C.* ƆIƆLIX.)

PVBLIVM Cornelium Cn. filium Scipionem, & Manium Acilium Glabrionem consules inito magistratu, Patres priusquam de prouinciis agerent, res diuinas facere maioribus hostiis iusserunt in omnibus fanis, in quibus lectisternium maiorem partem anni fieri solet: precarique, *quod senatus de nouo bello in animo haberet, vt ea res senatui populoque Romano bene ac feliciter eueniret.* Ea omnia sacrificia læta fuerunt: primisque hostiis perlitatum est: & ita aruspices responderunt, *eo bello terminos populi Romani propagari, victoriam ac triumphum ostendi.* Hæc quum renunciata essent, solutis religione animis, Patres rogationem ad populum ferri iusserunt: *vellent iuberentne cum Antiocho rege, quique sectam eius secuti essent, bellum iniri: si ea rogatio perlata esset, tum, si ita videretur consulibus, rem integram ad senatum referrent.*

B... ti A... clu...

P. Cor-

P. Cornelius eam rogationem pertulit, tum senatus decreuit, vt consules Italiam & Græciam prouincias sortirentur: cui Græcia euenisset, vt pręter eum numerum militum, quem L. Quintius in eam prouinciam ex auctoritate senatus scripsisset, imperassetve, eum exercitum acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex senatusconsulto in Macedoniam traiecisset. Et extra Italiam permissum, vt si res postulasset, auxilia ab sociis ne supra quinque millium numerum acciperet. L. Quintiũ superioris anni consulem legari ad id bellum placuit. Alter consul cui Italia prouincia euenisset, quum Boiis iussus bellum gerere, vtro exercitu mallet ex duobus, quos superiores consules habuissent: alterum vt mitteret Romam: eæque vrbanæ legiones essent paratæ, quo senatus censuisset. His ita in senatu ad id, quę cuius prouincia foret, decretis, tum demum sortiri consules placuit. Acilio Græcia, Cornelio Italia euenit. Certa deinde sorte Senatusconsultum factum est: *quod populus Romanus eo tempore duellum iussisset cum rege Antiocho esse: quique sub imperio eius essent, vt eius rei caussa supplicationem imperarent consules: vtiq; Manius Acilius consul ludos magnos Ioui voueret, & dona ad omnia puluinaria.* Id votum in hæc verba præeunte P. Licinio pontifice maximo consul nũcupauit: *Si duellum, quod cum Antiocho rege sumi populus iussit, id ex sententia senatus populique Romani confectum erit: tum tibi Iupiter populus Romanus ludos magnos dies decem continuos faciet: donaq; ad omnia puluinaria dabuntur de pecunia, quantã senatus decreuerit. quisquis magistratus eos ludos quãdo vbique faxit, hi ludi rectè facti, donaq; data rectè sunto.* Supplicatio inde ab duobus consulibus edicta per biduum fuit. Cõsulibus sortitis prouincias, extemplo & prætores sortiti sunt. M. Iunio Bruto iurisdictio vtraq; euenit: A. Cornelio Mammulæ Bruttij, M. Aemilio Lepido Sicilia, L. Oppido Salinatori Sardinia, C. Liuio Salinatori classis, L. Aemilio Paullo Hispania vlterior. His ita exercitus decreti. A. Cornelio noui milites, conscripti priore anno ex Senatusconsulto à L. Quintio consule dati sunt: iussusq; tueri omnem oram circa Tarentũ Brundusiumque. L. Aemilio Paullo in vlteriorem Hispaniam præter eum exercitum, quem à M. Fuluio proprætore accepturus esset, decretũ, *vt nouorum militum tria millia duceret, & trecentos equites: ita vt in iis duæ partes sociũm Latini nominis, tertia ciuium Romanorum esset.* Idẽ supplemẽti ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur, in Hispaniam citeriorem est missum. M. Aemilius Lepidus *à L. Valerio,* cui successurus esset, *simul prouinciam exercitumque accipere iussus: L. Valerium, si ità videretur, proprætorem in prouincia retinere: & prouinciam ita diuidere, vt vna ab Agrigento ad Pachynum esset: altera à Pachyno Tyndarium. eam maritimam oram L. Valerius viginti nauibus longis custodiret.* Eidem prætori mandatum, *vt duas decumas frumenti exigeret: id ad mare comportandum, deuehendumque in Græciam curaret.* Idem L. Oppio de alteris decumis exigendis in Sardinia imperatum. Ceterum *non in Græciam, sed Romam id frumentum portari placere.*

Apparatus belli.

C. Liuius prætor, cui classis euenerat, cum triginta nauibus paratis traiicere in Græciam primo quoq; tempore iussus, & ab Attilio naues accipere: veteres naues quæ in naualibus erant, vt reficeret & armaret, M. Iunio prætori negotium datum est, & in eam classem socios nauales libertinos legeret.

III.

Legati terni in Africam ad Carthaginienses, & in Numidiam ad frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, missi: pro quo precium solueret populus Romanus. Adeoque in apparatum curamque eius belli ciuitas intenta fuit, vt P. Cornelius consul ediceret, *qui senatores essent, quibusque in senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus essent, ne quis eorum longius ab vrbe Roma abiret, quam vnde eo die redire posset: neve vno tempore quinque senatores ab vrbe Roma abessent.* In comparanda impigrè classe, C. Liuium prætorem contentio orta cum colonis maritimis, paulisper tenuit. nam quum cogerentur in classem, tribunos plebis appellarunt. ab iis ad senatum reiecti sunt. senatus ita, vt ad vnum omnes consentirent, decreuit, *vacationem rei naualis his colonis non esse.* Hostia, & Fregena, & Castrum nouum, & Pyrgi, & Antium, & Tarracina, & Minturnæ, & Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certauerunt. Consul deinde Manius Acilius ex Senatuscõsulto ad collegium fecialium retulit: *ipsine vtique regi Antiocho indiceretur bellum, an satis esset ad præsidium aliquod eius nunciare? & num AEtolis quoque separatim indici iuberent bellum: & num prius societas eis & amicitia renuncianda esset, quam bellum indicendum?* Feciales responderunt: *iam antè sese, quum de Philippo consulerentur, decreuisse: nihil referre, ipsi coram, an ad præsidium nunciaretur. amicitiam renunciatam videri, quum legatis toties repetentibus res, nec reddi, nec satis fieri æquum censuissent. AEtolos vltro sibi bellum indixisse, quum Demetriadem sociorum vrbem per vim occupassent: Chalcidem terra marique oppugnatum issent: regem Antiochum in Europam ad bellum populo Romano inferendum traduxissent.* Omnibus iam satis comparatis, Manius Acilius Consul edixit: *vt quos L. Quintius milites conscripsisset, & quos sociis nominique Latino imperasset, quos secum in prouinciam ire oporteret, & tribuni militum legionis primæ & tertiæ, vti omnes Brundusium idibus Maiis conuenirent.* ipse ad quintum nonas Maias paludatus vrbe egressus est. Per eosdem dies & prætores in prouincias profecti sunt.

IV.

Sub idem tempus legati ab duobus regibus, Philippo & Ptolomæo Ægypti rege, Romam venerunt, pollicentes ad bellum auxilia, & pecuniam, & frumentum, ab Ptolomęo etiã * mille pondo auri, * xx. millia pondo argenti allata. Nihil eius acceptum. gratiæ regibus actæ. & quum vterq; se cum omnibus copiis in Ætoliã venturum, belloque interfuturum pollicerentur, Ptolemæo id remissum. Philippi legatis respon-

* Coron. 111000.
* Coron. 200000.

responsum: *gratum eum senatui populoque Romano facturum, si Manio Acilio consuli non defuisset.* Item ab Carthaginiensibus & Masanissa rege legati venerunt. Carthaginienses tritici modium mille, hordei quingenta millia ad exercitum, dimidium eius Romam apportaturos polliciti sunt: *id vt ab se munus Romani acciperent*, petere se, *& classem suorum suo sumptu comparaturos: & stipendium quod pluribus pensionibus in multos annos deberent, præsens omne daturos.* Masanissæ legati quingenta millia modium tritici, trecenta hordei ad exercitum in Græciam: Romam trecenta millia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei, equites quingētos, elephantos viginti regem ad Manium Acilium consulem missurum. De frumento vtrisque responsum: *ita vsurum eo populum Romanum, si precium acciperent.* De classe Carthaginiensibus remissum: præterquam si quid nauium ex fœdere deberent. de pecunia ita responsum: *nullam ante diem accepturos.*

V. Quum hæc Romæ agebantur: Chalcide Antiochus ne cessaret per hibernorum tempus, partim ipse solicitabat ciuitatum animos mittendis legatis, partim vltro ad eum veniebant: sicut Epirotę communi gentis consensu, & Elei è Peloponneso venerunt.

Elei & Epirotæ ad Antiochum legati.

Elei auxiliū aduersus Achæos petebant, quos post bellum non ex sua sententia indictum Antiocho, primum ciuitati suæ arma illaturos credebant. Mille iis pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum legatio erat minimè in partem vllam liberi aut simplicis animi. Apud regem gratiam initam volebant, cum eo vt cauerent ne quid offenderent Romanos: petebant enim, *ne se temere in caussam deduceret, expositos aduersus Italiam pro omni Græcia, & primos impetus Romanorum excepturos: sed si ipse posset terrestribus naualibusque copiis præsidere Epiro, cupidè eum omnes Epirotas & vrbibus & portubus suis accepturos. si id non posset: deprecari, ne se nudos atque inermes Romano bello obiiceret.* Hac legatione id agi apparebat, vt siue (quod magis credebant) abstinuisset Epiro, integra sibi omnia apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem gratia, quod accepturi fuissent venientem: siue venisset, sic quoque spes veniæ ab Romanis foret, quod non expectato longinquo auxilio ab se, præsentis viribus succubuissent. Huic tam perplexæ legationi, quia non satis in promptu erat quid responderet, *legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis quæ ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.*

VI. In Bœotiam ipse profectus est, caussas in speciem iræ aduersus Romanos eas, quas antè dixi, habentem:

Antiochus in Bœotiam proficiscitur.

Barcyllæ necem, & bellum à Quintio Coroneæ propter Romanorum militum cædes illatum: re vera per multa iam secula publicè priuatimque labente egregia quodam disciplina gentis, & multorum eo statu qui diuturnus esse sine mutatione rerum non posset. Obuiam effusis vndique Bœotiæ principibus, Thebas venit. Ibi in concilio gentis; quamquam & ad Delium impetu in præsidium Romanum facto, & ad Chalcidem commiserat, nec à paruis nec dubiis principiis bellum: tamen eandem orationem exorsus, qua in colloquio primo ad Chalcidem, quaque per legatos in concilio Achæorum vsus erat, *vt amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet*; neminem quid ageretur, fallebat. decretum tamen sub leui verborum prætextu pro rege aduersus Romanos factum est. Hac quoque gente adiuncta, Chalcidem egressus, præmissis inde literis, *vt Demetriadem conuenirent principes AEtolorum, cum quibus de summa rerum deliberaret*: nauibus eo ad diem indictam concilio venit. Et Aminander accitus ad consultandum ex Athamania, & Annibal Pœnus iam diu non adhibitus, interfuit ei concilio. Consultatum de Thessalorum gente est, quorum omnibus qui aderant, voluntas tentanda videbatur. in eo modo diuersæ sententiæ erant: quod alii *extemplo agendum*, alii *ex hieme*, quæ tunc fermè media erat, *differendum in veris principium:* & alij *legatos tantummodo mittendos:* alii *cum omnibus copiis eundum* censebant, *terrendosque metu si cunctarentur.* Quum circa hanc ferè consultationem disceptatio omnis verteretur, Annibal nominatim interrogatus sententiam, in vniuersi belli cogitationem regem atque eos qui aderant, tali oratione auertit: *Si ex quo traiecimus in Græciam, adhibitus essem in consilium: quum de Eubœa, de Achæis, de Bœotia agebatur; eam sententiam dixissem, quam hodie quum de Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum & Macedonas in societatem belli quacumque ratione censeo deducendos esse. nam quod ad Eubœam Bœotosque & Thessalos attinet, cui dubium est, quin vt quibus nullæ suæ vires sint, præsentibus adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad impetrandam veniam vtantur? simul ac Romanum exercitum in Græcia viderint, ad consuetum imperium se auertant? nec iis noxæ futurum sit, quod quum Romani procul abessent, vim tuam præsentis, exercitusque tui experiri noluerint? Quanto igitur prius potiusque est Philippum nobis coniungere, quam hos: cui si semel in caussam descenderit, nihil integri futurum sit: quique eas vires afferat, quæ non accessio tantum ad Romanum esse bellum, sed per se ipsæ nuper sustinere potuerint Romanos. Hoc ego adiuncto (absit verbo inuida) qui dubitare de euentu possim? quum, quibus aduersus Philippum valuerint Romani, iis nunc, fore videam vt ipsi oppugnentur. AEtoli, qui Philippum (quod inter omnes constat) vicerunt, cum Philippo aduersus Romanos pugnabunt. Aminander atque Athamanum gens, quorum secundum AEtolos plurima fuit opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum, te quieto, totam molem sustinebat belli: nunc duo maximi reges, Asiæ Europæque viribus aduersus vnum populum (vt meam vtramque fortunam taceam) patrum certè ætate ne vni quidem Epirotarum regi parem, quicquid tandem erit vobiscum comparatus, geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet coniungi nobis Philippum posse? vna, communis vtilitas, quæ societatis maximum vinculum est: altera, auctores* vos

vos AEtoli. vester enim legatus hic Thoas inter cetera, quæ ad exciendum in Græciam Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmauit: fremere Philippum, & ægrè pati, sub specie pacis leges seruitutis sibi impositas. ille quidem feræ bestiæ vinctæ aut clausæ, & refringere claustra cupienti, regis iram verbis æquabat. cuius si talis animus est, soluamus nos eius vincula, & claustra refringamus: vt erumpere diu coercita ira in hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra mouerit: at nos, quoniam nobis eum adiungere non possumus, ne hostibus nostris ille adiungi possit, caueamus. Seleucus filius tuus Lysimachiæ est: qui si eo exercitu quem secum habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari: facilè ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum tuenda auertet. De Philippo meam sententiam habes. De ratione vniuersi belli quid sentirem iam ab initio non ignorasti. quod si tum auditus forem, non in Eubœa Chalcidem captam, & castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurumque & Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere: & qui maximus iis terror est, Annibalem in Italia esse audirent. Nunc quoque accersendas censeo omnes nauales terrestresque copias: sequantur classem onerariæ cum commeatibus. nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia commeatuum. Quum omnes tuas contraxeris vires, diuisa classe partem Corcyræ in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac tutus pateat: partem ad littus Italiæ, quod Sardiniam Africamque spectat, traiicies: ipse cum omnibus terrestribus copiis in Byllinum agrum procedes: inde Græciæ præsidebis, & speciem Romanis traiecturum te præbens, &, si res propoſcerit, traiecturus. Hæc suadeo, qui, vt non omnis peritissimus sim belli; cum Romanis certe bellare bonis malisque meis didici. In quæ consilium dedi, in eadem nec infidelem, nec segnem operam polliceor. Dij approbent eam sententiam, quæ tibi optima visa fuerit. Hæc fermè Annibalis oratio fuit, quam laudarunt magis in præsentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt. nihil enim eorum est factum, nisi quod ad classem copiasque accersendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larissam ad cōcilium Thessalorum sunt missi, & Ætolis Aminandroque dies ad conueniendum exercitui Pheras est indictus: eodem & rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum operiretur Aminandrum atque Aetolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, vbi debellatum erat cum Philippo, misit: siue ab ipso quærente sibi commendationem ad Macedonum gentem & inuidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus: siue ab insita regibus vanitate, ad consilium specie amplum, re inane, animo adiecto. tumulus est in vnum ossibus, quæ passim strata erant, coaceruatis factus: qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum mouit. Itaque qui ad id tempus fortunam esset in consilio habiturus, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem misit, *Antiochum in Thessaliam impetum fecisse si videretur ei moueret ex hibernis, se obuiam processurum, vt quid agendum esset, consultarent.* Antiocho ad Pheras iam castra habenti, vbi coniunxerant ei se Aetoli & Aminander: legati ab Larissa venerunt, quærentes, quod ob factum *dictumve Thessalorum bello lacesseret eos*: simul orantes, *vt remoto exercitu per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret.* eodem tempore quingentos armatos duce Hippolocho Pheras in præsidium miserunt: hi exclusi aditu, iam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larissæorum rex clementer respondit: *non belli faciendi, sed tuendæ & stabiliendæ libertatis Thessalorum caussa se Thessaliam intrasse.* Similia his qui cum Phæreis ageret missus, cui nullo dato responso, Pheræi ipsi suum legatum ad regem, principem ciuitatis Pausaniam miserunt. Qui quum haud dissimilia his, vt in caussa pari, quæ pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius egisset: rex *etiam atq; etiam deliberare eos iussos, ne id consilij caperent, cuius, dum in futurum nimis cauti & prouidi essent, extemplo pœniteret*, dimisit.

IX.

Antiochus Pheras oppugnat.

Hæc renunciata Pheras legatio quum esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos quicquid sors belli tulisset, paterentur. Itaque & hi summa ope parabant se ad vrbem defendendam: & rex ab omni parte simul oppugnare mœnia est aggressus: vt qui satis intelligeret, (neque enim dubium erat) in euentu eius vrbis positum esse, quam primam aggressus esset: aut sperni deinde ab vniuersa gente Thessalorum, aut timeri se: omnem vndique terrorem obsessis iniecit. Primum impetum oppugnationis satis constanter sustinuerunt: deinde quum multi propugnantes caderent, aut vulnerarentur, labare animi cœpere. reuocati deinde castigationibus principum ad perseuerandum in proposito, relicto exteriore circulo muri deficientibus iam copiis, in interiorem partem vrbis concesserunt: cui breuior orbis munitionis circumiectus erat. postremo victi malis quum timerēt, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dediderunt sese. Nihil inde moratus rex, quatuor millia armatorum, dum recens terror esset, Scotussā misit. nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum: qui quod pertinaciter primo abnuerāt, malo domiti tandem fecissent. cum ipsa vrbe Hippolochus Larissæorumq; deditum est pręsidium. Dimissi ab rege inuiolati omnes: quod eam rem magni momenti futuram rex ad conciliandos Larissæorum animos credebat. Intra decimum diem quam Pheras venerat, his perfectis, Cranonem profectus cum toto exercitu primo aduentu cepit. inde Cypæram & Metropolim, & iis circumiecta castella recepit: omniaq; iam regionis eius, præter Atracem & Gyrtonem, in potestate erant. Tum aggredi Larissam constituit: ratus vel terrore ceterarum expugnatarum, vel beneficio pręsidij dimissi, vel exemplo tot ciuitatum dedentium

Pheræi dedunt sese.

X.

Larissam aggreditur Antiochus.

dentium

dentium sese, non vltra in pertinacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris caussa iussis, quadrato agmine ad vrbem incessit: vt incerti fluctuarentur animi magnæ partis Larissæorum inter metum præsentem hostium, & verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Aminander cum Athamanum iuuentute occupat Pellinæum: & Menippus cũ tribus millibus peditum Ætolorum, & ducentis equitibus in Perrœbiam profectus, Malloeam & Cyretias vi cępit, depopulatusq; est agrum Tripolitanum. His raptim peractis, Larissam ad regem redeunt: consultanti *quidnam agendum esset de Larissa*, superuenerunt. Ibi in diuersum sententiæ tendebant: aliis *vim adhibendam, & non differendum censentibus, quin operibus ac machinis simul vndiq; mœnia aggrederentur vrbis sitæ in plano, à parte campestri vndiq; facilis aditus:* aliis *nunc vires vrbis, nequaquam Pheris conferendæ, memorantibus, nunc hiemem & tempus anni nulli bellicæ rei, minimè obsidioni atq; oppugnationi vrbium aptum.* Incerto regi inter spem metumq; legati a Pharsalo, qui ad dedendam vrbem suam fortè venerant, animos auxerunt. M. Bœbius interim cum Philippo in Dassaretis congressus, Ap. Claudium ex communi consilio ad præsidium Larissæ misit, qui per Macedoniam magnis itineribus in iugum montium, quod super Gonnos est, peruenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Larissa abest, in ipsis faucibus saltus, quæ Tempe appellantur, situ. Ibi castrametatus latius quàm pro copiis, & plures quàm quot satis in vsum erant, ignes quum accendisset, speciem quam quæsierat, hosti fecit: *omnem ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse.* Itaq; hiemem instare apud suos caussatus rex, vnum tantum moratus diem ab Larissa recessit, & Demetriadem rediit. Ætoliq; & Athamanes in suos receperunt se fines. Appius etsi, cuius rei caussa missus erat, solutã cernebat obsidionem: tamen Larissam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit: duplexq; lætitia erat, quod & hostes excesserant finibus & intra mœnia præsidium Romanum cernebant. Rex Chalcidem à Demetriade profectus, amore captus virginis Chalcidensis Cleoptolemi filiæ: quum patrẽ, primò ablegando, deinde coram ipse rogando fatigasset, inuitum se grauioris fortunæ conditioni illigantem; tandem impetrata re, tamquam in media pace nuptias celebrat: & reliquum hiemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum & Græciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in cõuiuiis & vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis quàm satietate earum in somno traduxit. eadem omnes præfectos regios (qui vbique ad Bœotiam maximè præpositi hibernis erant) cepit luxuria. in eandem & milites effusi sunt: nec quisquam eorũ aut arma induit, aut stationem aut vigilias seruauit: aut quicquam quod militaris operis aut muneris esset, fecit. Itaq; principio veris quum

Antiochus ab Larissa recedit.

XI. *Chalcidensem virginem ducit.*

per Phocidem & Cheroneam, quo conuenire omnem vndiq; exercitum iusserat, venisset; facile animaduertit, nihilo seueriore disciplina milites quam ducem hibernasse. Alexandrum inde Acarnanem & Menippum Macedonem, Stratum Ætolię copias ducere iussit. ipse Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. concilio principum Ætoliæ habito, via quæ præter Chalcidem & Lysimachiam fert ad Stratum, suis qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. Ibi Mnesilochus princeps Acarnanum multis emptus donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiã prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is quùm Leucadios, quod Acarnaniæ caput est, non facilè ad defectionem posse cerneret impelli, propter metum Romanæ classis, quæ cum Atilio quæve circa Cephaleniam erat, arte eos est aggressus. nam quum in concilio dixisset, *tuenda mediterranea Acarnaniæ esse, & omnibus qui arma ferrent, exeundum ad Medeonem & Tyrrheũ, ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur:* fuere qui dicerent, *nihil attinere omnes tumultuose concitari: satis esse quingentorum hominum præsidium.* eã iuuentutem nactus, trecentis Medeone, ducentis Tyrrhei in præsidio positis, id agebat, vt pro obsidibus futuri venirẽt in potestatem regis. Per eosdem dies legati regis Medeonem venerunt. quibus auditis, quùm in concione quidnam respondendum regi esset, consultaretur: & alii manendum in Romana societate, alii non aspernandam amicitiam regis censerent: media visa est Clyti sententia, eaq; accepta est, vt ad regẽ mitterent legatos, peterentque ab eo, *vt Medeonios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur.* In eam legationem Mnesilochus, & qui eius factionis erant, de industria coniecti. clam missis qui regem admouere copias iuberent, ipsi terebant tempus, itaq; vixdum iis egressis legatis, Antiochus in finibus, & mox ad portas erat, & trepidantibus qui expertes proditionis fuerant, tumultuoseque iuuentutem *ad arma* vocantibus, ab Clyto & Mnesilocho in vrbem est inductus. & alii sua voluntate affluentibus, metu coacti etiam qui dissentiebant, ad regẽ conuenerunt. quos placida oratione territos quùm permulsisset, ad spem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnanię defecerunt. Tyrrheum à Medeone profectus est, Mnesilocho eodem & legatis præmissis. Ceterùm detecta Medeone fraus cautiores, nõ timidiores Tyrrhenses fecit: dato ei haud perplexo responso, *nullam se nouam societatem, nisi ex auctoritate Romanorum Imperatorum accepturos:* portisque clausis, armatos in muris disposuerunt. Et peropportunè ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octauius missus à Quintio, quum præsidium & paucas naues ab A. Postumio, qui ab Attilio legato Cephalenię præpositus fuerat, accepisset, Leucadem venit, impleuitq; spei socios: *M. Acilium Consulem iam cum legionibus mare traiecisse, & in Thessalia castra*

Acar... defic... Ron...

Ty... ob... A...

stra Romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum iam ad nauigandum faciebat, rex præsidio Medeone imposito, & in quibusdam aliis Acarnaniæ oppidis, Tyrrheo abscessit: & per Ætoliæ ac Phocidis vrbes Chalcidem rediit. Sub idem tempus M. Bæbius & Philippus rex iam ante per hiemē in Dassaretis congressi, quum Ap. Claudium, vt obsidione Larissam eximeret, in Thessaliam misissent: quia id tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regressi, principio veris coniunctis copiis in Thessaliam descenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Aduenientes, Philippus Mallœam Perræbiæ, Bæbius Phacium est aggressus. quo primo propè impetu capto, Phestum eadem celeritate capit, inde Atracem cum se recepisset, Chyretias hinc & Fricium occupat: præsidiisque per recepta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Mallœam se coniungit. Sub aduentum Romani exercitus seu ad metum virium, seu ad spem veniæ quùm dedissent sese, ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupauerant, vno agmine ierunt. Erant autem hæc: Æginium, Ericinum, Gomphi, Silana, Tricca, Mœlibea, Phaloria. Inde Pellinæum, vbi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus & equitibus quadraginta in præsidio erat, & circumsidunt, & priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum qui monerent, ne vim vltimam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter respondit. *vel Romanis vel Thessalis se crediturum fuisse: in Philippi se potestatem commissurum non esse.* Posteaquam apparuit vi agendum; quia videbatur & Limnæam eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnæam ire placuit: Bæbius restitit ad Pellinæum oppidum. Per eos fortè dies Manius Acilius consul cum decem millibus peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis mari traiecto, pedestres copias Larissam ducere delectos militum tribunos iussit: ipse cū equitatu Limnæā ad Philippum venit. Aduentu consulis deditio sine cunctatione est facta: traditumque præsidium regium, & cum iis Athamanes. Ab Limnæa Pellinæum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese; deinde & Philippus Megalopolitanus, cui decedenti de præsidio, quum obuius fortè fuisset Philippus rex, ad ludibrium *Regem* eum consalutari iussit; ipse congressus *fratrem*, haud sanè decoro maiestati suę ioco appellauit. deduct[9] inde ad consulem custodiri iussus: & haud ita multo post in vinculis Romam missus. cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præsidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est. fuere autem ad tria millia hominum. Consul Larissam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. in itinere ab Pieria & Metropoli legati tradentes vrbes suas occurrerunt. Philippus Athamanum præcipuè captiuis indulgenter habitis, vt per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamaniæ potiundæ, exercitum eò duxit, præmissis in ciuitates captiuis. & illi magnam auctoritatē apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commemorantes. & Aminander, cuius præsentis maiestas aliquos in fide continuisset, veritus ne traderetur Philippo iam pridem hosti, & Romanis meritò tum propter defectionem infensis, cum coniuge ac liberis regno excessit, Ambraciamque se contulit. ita Athamania omnis in ius deditionemque Philippi concessit. Consul ad reficienda maximè iumenta, quæ & nauigatione & postea itineribus fatigata erant, paucos Larissæ moratus dies, velut renouato modica quiete exercitu, Cranonem est profectus. Venienti Pharsalus, Scotussa, & Pheræ, quæque in eis præsidia Antiochi erant, deduntur. ex iis interrogatis, *qui manere secum vellent*, mille volentes Philippo tradit: ceteros inermes Demetriadem remittit. Proernam inde recepit, & quæ circa eam castella erant. Ducere tum porrò in sinum Maliacum cœpit. Appropinquante faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta vrbe iuuentus omnis armata, siluas & itinera insedit: & in agmen Romanum ex superioribus locis incursauit. Consul primò mittere, qui ex propinquo colloquentes deterrerent eos à tali furore, posteaquam perseuerare in incœpto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circūmisso, interclusit ad vrbem iter armatis, vacuamque eam cepit. tum clamore ab tergo captæ vrbis audito, refugientium vndique ex siluis insidiatorum cædes facta est. A. Thaumacis altero die consul ad Sperchium amnem peruenit: inde Hypatæorum agros vastauit.

Athamania omnis deficit ad Philippum.

Thaumaci capiuntur.

XV.

Quum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus. qui iam tum cernens, nihil se ex Græcia, præter amœna Chalcide hiberna & infames nuptias petisse, *AEtolorum vana promissa incusare, & Thoantem: Annibalem vero non vt prudentem tantum virum, sed propè vatem omnium quæ tum euenirent, admirari.* ne tamen temerè cœpta segnitia, insuper euerteret, nuncios in Ætoliam mittit, vt omni contracta iuuentute conuenirent. Iam & ipse eò decem millia ferè peditum ex iis qui postea venerant ex Asia, expleta, & equites quingentos duxit. Quò quum aliquanto pauciores quàm vmquam antea conuenissent, & principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ij dicerent *omnia sedulò ab se facta, vt quamplurimos ex ciuitatibus suis euocarent: nec auctoritate, nec gratia, nec imperio aduersus detrectantes militiā valuisse*; destitutus vndiq; & ab suis qui morabantur in Asia, & ab sociis, qui ea in quorum spem vocauerant, non præstabant: intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id iugum, sicut Apennini dorso Italia diuiditur, ita mediam Græcia dirimit. ante saltum Thermopylarum septentrionē versus Epirus, & Perræbia, & Magnesia & Thessalia est, & Phthiotę Achæi, & sinus Maliacus intra fauces ad meridiem vergunt, Ætoliæ pars maior,

Thermopylarum saltus.

maior, & Acarnania, & cum Locride Phocis, & Bœotia, adiunctaq; insula Eubœa, & excurrente in altum, velut promontorio, Attica terra sita ab integro & Peloponnesus. Hoc iugū ab Leucade & mari ad occidentem verso per Ætoliam ad alterum mare orienti obiectum tendens, ea aspreta rupesq; interiectas habet, vt non modò exercitus, sed ne expediti quidē facilè vllos ad transitum calles inueniant. extremas ad orientem montes Oetam vocant. quorum quod altissimum est, Callidromon appellatur: in cuius valle ad Maliacum sinum vergēte iter est non latius quàm sexaginta passus, hæc vna militaris via est, qua traduci exercitus, si non prohibeantur, possint ideo Pylæ, & ab aliis, quia calidæ aquæ in ipsis faucibus sunt, Thermopylæ locus appellatur; nobilis Lacedęmoniorum aduersus Persas morte magis memorabili, quàm pugna.

XVI. Haudquaquam pari tum animo Antiochus intra portas loci eius castris positis, munitionib. insuper saltum impediebat, & quùm duplici vallo fossaq;, & muro etiam qua res postulabat, ex multa copia passim iacentium lapidum permunisset omnia; satis fidens numquam ea vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex quatuor millibus (tot enim conuenerrnt) partim ad Heracleam præsidio obtinendam, quæ ante ipsas fauces posita est, partim Hypatā mittit: & Heracleam haud dubius consulem oppugnaturum, & iam multis nunciantibus circa Hypatam omnia euastari. Consul depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrū, inutili vtrobiq; auxilio Ætolorum, in ipsis faucibus propè fontes calidarum aquarum aduersus regem castra posuit.

Acilius aduersus Antiochū castra locat.

Ætolorum vtraq; manus Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui priusquam hostē cerneret, satis omnia permunita & præsidiis obsepta videbantur, timor deinde incessit, ne quos per imminentia iuga calles inueniret ad transitum Romanus. nam & Lacedæmonios quondam ita à Persis circūitos fama erat; & nuper Philippum ab iisdem Romanis. itaque nuncium Heracleam ad Ætolos mittit, *vt hanc saltem sibi operam eo bello præstarent, vt vertices circa montium occuparent, obsiderentq., ne qua transire Romanus posset.* Hoc nuncio audito, dissensio inter Ætolos orta est. pars imperio parendum regis atque eundum censebant: pars subsistendum Heracleę ad vtramque fortunam, vt siue victus à consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam ciuitatibus suis: siue vinceret; vt dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Vtraque pars non mansit modò in sententia sua, sed etiam executa est cōsilium: duo millia Heracleæ substiterunt: duo trifariam diuisa, Callidromum & Rhoduntiā, & Tichiunta (hæc nomina cacuminibus sunt) occupauere.

XVII. Consul posteaquam insessa superiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem & L. Valerium Flaccum consulares legatos cum binis millibus delectorum peditum ad castella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam & Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. ipse priusquam ad hostē copias admoueret, vocatos in concionem milites, paucis est allocutus:

Consulis milites ratio.

Plerosque omnium ordinum milites inter vos esse video, qui in hac eadem prouincia T. Quintij ductu auspicioq. militaueritis. Macedonico bello inexsuperabilis magis saltus ad amnem Aoum fuit, quàm hic. quippe portæ sunt hæ; & vnus inter duo maria clausis omnibus, velut naturalis transitus est. munitiones & locis opportunioribus tunc fuerunt, & validiores impositæ. exercitus hostium ille & numero maior, & militū genere aliquanto melior: quippe illic Macedones Thracesq. & Illyrij erant, ferocissimæ omnes gentes: hic Syri & Asiatici Græci sunt, leuissima genera hominum, & seruituti nata: rex ille bellicosissimus, exercitatus iam inde ab iuuenta finitimis Thracum atque Illyriorum, & circa omnium accolarum bellis: hic vt aliam omnem vitam omittam, is est, qui quùm ad inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quàm quòd amoris caussa ex domo priuata & obscuri etiam inter populares generis vxorem duxit: & nouus maritus velut saginatus nuptialibus cœnis, ad pugnam processit. Summa virium speique eius in AEtolis fuit, gente vanissima, & ingratissima, vt vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur. nam nec conuenerunt frequentes, nec contineri in castris potuerunt, & in seditione ipsi inter se sunt: & quùm Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati, pars refugerunt in iuga montium, pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse confessus nusquam æquo campo non modo cōgredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes: ne ante fauces quidem saltus, vt quondam Lacedæmonios fama est, sed intra penitus retractis castris. quod quantum interest ad timorem ostendendum, an muris alicuius vrbis obsidendum sese incluserit? Sed neq. Antiochum tuebuntur angustiæ: nec AEtolos vertices illi, quos ceperunt. satis vndique prouisum atq. præcautum est, ne quid aduersus vos in pugna præter hostes esset. Illud proponere animo vestro debetis, non vos pro Græciæ libertate tantum dimicare (quamquam is quoq. egregius titulus esset, liberatam à Philippo antè, nunc ab AEtolis & ab Antiocho liberare) neque ea tantùm in præmium vestrum cessura, quæ nunc in regiis castris sunt: sed illum quoq. omnem apparatū, qui indies ab Epheso exspectatur, prædæ futurum: Asiam deinde Syriamque, & omnia vsque ad ortus solis ditissima regna imperio Romano aperturos. Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare rubrum Oceano fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit? & omne humanum genus secundum Deos nomen Romanum veneretur? In hæc tanta præmia dignos parate animos, vt crastino die bene iuuantibus Diis acie decernamus. Ab hac concione dimissi milites, priusquam corpora curarent, arma telaque parant. Luce prima signo pugnæ proposito, instruit aciem consul arcta fronte, ad naturam & angustias loci. Rex posteaquam signa hostium conspexit, & ipse copias eduxit. Leuis arma-

armaturæ partem ante vallum in primo locauit: tum Macedonum robur, quos Sarrissophoros appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones cõstituit. his ab sinistro cornu iaculatorum sagittariorumq; & funditorum manum sub ipsis radicibus posuit, vt ex altiore loco nuda latera hostium incesserent. ab dextro Macedonibus ad ipsum munimentorum finem, qua loca vsque ad mare inuia palustri limo & voraginibus claudunt. elephantos cum assueto præsidio posuit: post eos equites: tum modico interuallo relicto, ceteras copias in secunda acie Macedones pro vallo locati, primò facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus: multum adiuuantibus qui ex loco superiore fundis, velut nimbum, glandes & sagittas simul & iacula ingerebant. deinde, vt maior nec iam toleranda vis hostium inferebat se; pulsi loco intra munimenta subductis ordinibus concesserunt. inde ex vallo propè alterum vallum, hastis præ se obiectis, fecerunt. & ita modica altitudo valli erat, vt & locum superiorem ad pugnandum suis præberet: & propter longitudinem hastarum subiectum haberet hostem. Multi temerè subeuntes vallum transfixi sunt: & aut incœpto irrito recessissent, aut plures cecidissent, ni M. Porcius ab iugo Callidromi, deiectis inde Ætolis, & magna ex parte cæsis, (incautos enim & plerosque sopitos oppresserat) super imminentem castris collem apparuisset. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta & Rhoduntiam, nequiquam subire ad ea castella conato, fuerat. Macedones, quique alii in castris regiis erant, primè, dum procul nihil aliud quàm turba & agmen apparebat; Ætolos credere visa procul pugna subsidio venire. ceterum vt primùm signaque & arma ex propinquo cognita errorẽ aperuerunt, tantus repentè pauor omnes cepit, vt abiectis armis fugerent. Et munimenta sequentes impedierunt, & angustiæ vallis, per quam sequendi erant: & maximè omniũ, quod elephanti nouissimi agminis erant, quos pedes ægrè prætерire, eques nullo poterat modo; timentibus equis, tumultumque inter se maiorem quàm in prœlio edentibus. aliquantum temporis & direptio castrorum tenuit. Scarphiam tamen eo die persecuti sunt hostẽ. Multis in ipso itinere cæsis captisque, non equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non potuerant, interfectis, in castra reuerterunt; quæ tentata eo die inter ipsum pugnæ tempus ab Ætolis Heracleam obtinentibus, præsidio, sine vllo haud parum audacis incœpti effectu fuerant. Consul noctis insequẽtis tertia vigilia præmisso equitatu ad persequendum hostem, signa legionum prima luce mouit. Aliquantum viæ præceperat rex; vt qui non ante quàm Elatiæ ab effuso constiterit cursu: vbi primùm reliquiis pugnæque & fugæ collectis, cum perexigua manu semiermium militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem regem Elatiæ assecutus non est; sed magnam partem agminis aut lassitudine subsistentis, aut errore, vt qui sine ducibus per ignota itinera fugerent: dissipatos oppresserunt. nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit: etiam ex decem millibus militũ, quos Polybio auctore traiecisse secũ regem in Græciam scripsimus, exiguus numerus. (quid si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti? quadraginta inde millia cecidisse? supra quinque millia capta cum signis militaribus ducentis triginta?) Romanorum centum quinquaginta interfecti sunt. Consule per Phocidem & Bœotiam exercitum ducente, consciæ defectionis ciuitates cum velamentis ante portas stabant, metu ne hostiliter diriperentur: ceterùm per omnes dies haud secus quam in pacato agro sine violatione vllius rei agmine processit, donec in agrum Coronensem ventum est. ibi statua regis Antiochi posita in templo Mineruæ Itoneæ iram accendit: permissumq; militi est, vt circumiectum templo agrum popularetur. deinde cogitatio animum subiit, *quum communi decreto Bœotiorum posita esset statua, indignum esse in vnum Coronensem agrum sæuire*, reuocato extemplò milite, finis populandi factus: castigati tantùm verbis Bœoti, ob ingratum in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos. Inter ipsum pugnæ tempus decem naues regiæ cum præfecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. eò grauis vulneribus Alexander Acarnan nuncius aduersæ pugnæ quum perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naues Cenæum Eubœæ petierunt, ibi mortuus sepultusque Alexander. Tres, quæ ex Asia profectæ eundem portum tenuerant naues, audita exercitus clade, Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenæo Demetriadem, si fortè eò deferret fuga regem, traiecit. Per eosdem dies A. Attilius præfectus Romanæ classis magnos regios commeatus iam fretũ, quod ad Andrum insulam est, prætervectos excepit. alias mersit, alias cepit naues. quæ nouissimæ agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Attilius Piræeum, vnde profectus erat, cum agmine captiuarum nauium reuectus, magnã vim frumenti & Atheniensibus, & aliis eiusdem regionis sociis diuisit. Antiochus sub aduentum consulis à Chalcide profectus, Tenum primò tenuit. inde Ephesum transmisit. Consuli Chalcidem venienti portæ patuerũt, quum appropinquante eo Aristoteles præfectus regis vrbe excessisset. & ceteræ vrbes in Eubœa sine certamine traditæ, paucosque per dies omnibus perpacatis, sine vllius noxæ vrbis, exercitus Thermopylas reductus. multò modestia post victoriam, quam ipsa victoria laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quẽ quæ gesta essent, senatus populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is à Creusa (Thespiensium emporium est, in intimo sinu Corinthiaco retractum) Patras

XX. *Bœotiorum ciuitates ad Romanos desciscunt.*

XXI. *Antiochus Ephesum perfugit.*

Achaiæ petit. à Patris Corcyram vsque Ætoliæ atque Acarnaniæ littora legit: atque ita ad Hydruntum Italiæ traiecit. quinto die inde pedestri itinere Romam ingenti cursu peruenit. ante lucem ingressus vrbem, à porta ad prætorem M. Iunium iter intendit. Is prima luce senatum vocauit. quo L. Cornelius Scipio aliquot diebus ante consulem dimissus, quum adueniens audisset prægressum Catonem in senatu esse, superuenit exponenti quæ gesta essent. Duo inde legati iussu senatus in concionem sunt producti: atque ibi eadē, quæ in senatu de rebus in Ætolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est: & vt quadraginta hostiis maioribus prætor, quibus Diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdem dies & M. Fuluius Nobilior, qui biennio ante prætor in vlteriorem Hispaniam erat profectus, ouans vrbem est ingressus: * Argenti bigati præ se tulit centum & triginta millia: & extra numeratum * duodecim millia pondo argenti: * auri pondo centum viginti septem.

** Si tot bigatos denarios intelligas, efficient coron. 13000*

XXII. Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos præmisit, *vt tunc saltem experti regiam vanitatem resipiscerent, traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab senatu, seu furoris sui, seu erroris venia. & ceteras Græciæ ciuitates defecisse eo bello ab optimè de se meritis Romanis: sed quia post fugam regis, cuius fiducia ab officio decessissent, non addidissent pertinaciam culpæ, in fidem receptas esse. Ætolos quoque quamquam non secuti sint regem, sed accersierint: & duces belli, non socii fuerint: si pœnitere possint posse & incolumes esse.* Ad ea quum pacati nihil responderetur, appareretque armis rem gerendam: & rege superato bellum Ætolicum integrum restare, castra ab Thermopylis ad Heracleam mouit: eoque ipso die, vt situm nosceret vrbis, ab omni parte equo mœnia est circumuectus. Sita est Heraclea in radicibus Oetæ montis: ipsa in campo, arcem imminentem loco alto, & vndique præcipiti habet. Contemplatus omnia quæ noscenda erant, quatuor simul locis aggredi vrbem constituit. à flumine Asopo, qua & gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi præposuit: arcem extra muros, quæ frequentius propè quā vrbs habitabatur, T. Sempronio Longo oppugnandam dedit: à sinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbiū: ab altero amniculo, quam Melana vocant aduersus Dianæ templum, Appium Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres arietesque, & alius omnis apparatus oppugnandarum vrbium perficitur. & quum ager Heracliensis paluster omnis, frequensque proceris arboribus, benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat: tum quia refugerant intra mœnia Ætoli, desertaque in vestibulo vrbis erant tecta, in varios vsus non tigna modo & tabulas, sed laterem quoque & cæmenta & saxa variæ magnitudinis præbebant.

** Coron. 120000.*
** Coron. 14124.*
Heracleam oppugnat consul.

XXIII. Et Romani quidem operibus magis quam armis vrbem oppugnabant: Ætoli contra armis se tuebantur. nam quum ariete quaterentur muri, non laqueis, vt solet, exceptos declinabant ictus: sed armati frequentes quidam ignes etiam, quos aggeribus inijcerent, ferebant. fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum: & ipsi, quum pro dirutis reficerēt muros, crebriores eos, vt pluribus erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, & frequentes & impigrè fecerunt: indies deinde pauciores, & segnius. etenim quum multis vrgerentur rebus, nulla eos res æquè ac vigiliæ conficiebant: Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum. Ætolos propter paucitatem eosdem dies noctesq; assiduo labore vrgente, per quatuor & viginti dies. ita vt nullum tempus vacuum dimicatione esset, aduersus quatuor è Patribus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Quum fatigatos iam Ætolos sciret consul, & ex ratione tēporis, & quod ita transfugæ affirmabant, tale consilium iniit; media nocte receptui signum dedit, & ab oppugnatione simul omnes milites deductos vsq; ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit: inde cœpta oppugnatio ad mediam rursus noctem perducta est, intermissa deinde vsque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati caussam esse Ætoli non continuandæ oppugnationis, quę & ipsos affecerat: vbi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque hoc reuocati, pro se quisque ex stationibus decedebant: nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant. Consul quum nocte media intermisisset oppugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi aggressus: ab vna T. Semproniū tenere intentos milites signumque exspectare iussit: ad ea nocturno tumultu, vnde clamor exaudiretur, haud dubiè ratus hostes concursuros. Ætoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno moliebantur: pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas iacentis muri transcēdere conantur: partim scalis ascensus tentant. aduersus quos vndique ad opem ferendam concurrunt Ætoli. Pars vna, in qua ædificia extra vrbem erant, neque defenditur, neque oppugnatur: sed qui oppugnarent, intenti signum exspectabant, defensor nemo aderat. Iam dilucescebat, quum signum consul dedit: & sine vllo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor index capti oppidi est exauditus, vndique Ætoli desertis stationibus in arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt: non tam ab ira, nec ab odio, quam vt miles coercitus in tot receptis ex potestate hostium vrbibus aliquo tandem loco fructum victoriæ sentiret. Reuocatos inde à medio fermè die milites quum in duas diuisisset partes: vnam radicibus montium circumduci ad rupem iussit: quæ fastigio altitudinis

par,

par, media valle velut abrupta ab arce erat: sed adeo propè geminata cacumina eorum montium sunt, vt ex vertice altero coniici tela in arcem possent, cum dimidia militum parte consul ab vrbe ascensurus in arcem, signum ab iis qui ab tergo in rupem euasuri erant, exspectabat. Non tulere qui in arce erant Ætoli primum eorum qui rupem ceperant clamorem, deinde impetum ab vrbe Romanorum, & fractis iam animis, & nulla ibi præparata re ad obsidionem diutius tolerandam: vtpote cōgregatis feminis puerisque, & imbelli alia turba in arcem, quę vix capere, nedum tueri multitudinem tantam posset. itaque ad primum impetum abiectis armis dediderunt sese. Traditus inter ceteros principes Ætolorū & Damocritus est: qui principio belli decretum Ætolorum, quo accersendum Antiochum censuerant, T. Quintio poscenti responderat: *In Italia daturum, quum castra ibi AEtoli posuissent.* ob eam ferociam maius victoribus gaudium traditum fuit. Eodem tempore quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum consule redeunte ex Bœotia, vt victoriam ipsi populoque Romano gratularetur. excusaretque *quod morbo impeditus bello non interfuisset,* congressus. inde diuersi ad duas simul oppugnandas vrbes profecti. intersunt septē millia fermè passuum. & quia Lamia quum posita est in tumulo, tum regionem ea maximè despectat oppidum, qua breue interuallum videtur, & omnia in conspectu sunt: quum enixè velut proposito certamine Romani Macedonesque diem ac noctem, aut in operibus aut in prœliis essent, hoc maior difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere & vineis & omnibus supra terram operibus, subtus Macedones cuniculis oppugnabant: & in asperis locis silex sæpe impenetrabilis ferro occurrebat. & quum parum procederet incœptum, per colloquia principum oppidanos tentabat rex, vt vrbem dederent: haud dubius, quin si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius quam sibi dedituri essent: suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturus esset. nec eum opinio est frustrata: confestim enim ab Heraclea capta nuncius venit, *vt oppugnatione abstineret. æquius esse, Romanos milites, qui acie dimicassent cum AEtolis, præmia victoriæ habere.* Ita recessum ab Lamia est, & propinquæ clade vrbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt. Paucis priusquam Heraclea caperetur diebus, Ætoli concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt: inter quos & Thoas idem, qui & antea, missus est. mandata erant, vt ab rege peterent primum, *vt ipse coactis rursus terrestribus naualibusq́; copiis, in Græciam traiiceret: deinde, si qua ipsum teneret res, vt pecuniam & auxilia mitteret. id quum ad dignitatem eius fidemque pertinere, non prodi socios, tum etiam ad incolumitatem regni, non sinere Romanos omni cura vacuos, quum AEtolorum gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam traiicere.* Vera erant quæ dicebantur: eò magis regem mouerunt. itaque in præsentia pecuniam quæ ad vsus belli necessaria erat, legatis dedit: auxilia terrestria naualiaque affirmauit missurum. Thoantem vnum ex legatis retinuit, & ipsum haud inuitum morantem, vt exactor præsens promissorum adesset. Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorū: & post paucos dies quam ad bellum renouandum, accipiendumque regem in Asiam miserant legatos: abiectis belli consiliis, pacis petendæ oratores, ad consulem miserunt. Quos dicere exorsos consul interfatus, quum *alia sibi prauertenda esse* dixit: redire Hypatam eos datis dierum decem induciis, & L. Valerio Flacco cum iis misso: iussit, ei quæ secum acturi fuissent, exponere: & si qua vellent alia. Hypatam vt est ventum, principes Ætolorū apud Flaccum concilium habuerunt, consultantes *quonam agendum modo apud consulem foret.* Parantibus iis antiqua iura fœderum ordiri, meritaq; in populum Romanum, *absistere iis Flaccus iussit, quæ ipsi violassent: confessionem iis culpæ magis profuturam, & totam in preces orationem versam: nec enim in caussa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis positam esse. & se suppliciter agentibus iis adfuturum, & apud consulem & Romæ in senatu: eo quoque enim mittendos fore legatos.* Hæc vna via omnibus ad salutem visa est, *vt in fidem se permitterent Romanorum. ita enim & illis violandi supplices verecundiam se imposituros: & ipsos nihilominus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.* Posteaquam ad consulem ventum est, Phaneas legationis princeps longam orationem, & variè ad mitigandam iram victoris compositam, ita ad extremum finiuit, vt diceret, *AEtolos se suaque omnia fidei populi Romani permittere.* Id consul vbi audiuit: *Etiam atque etiam videte,* inquit, *AEtoli, vt ita permittatis.* Tum decretum Phaneas, in quo id disertè scriptum erat, ostendit. *Quando ergo,* inquit, *ita permittitis, postulo vt mihi Dicæarchum ciuem vestrum, & Menetam Epirotam,* (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defectionem compulerat) *& Aminandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora dedatis.* Propè dicentem interfatus Romanum Phaneas: *Non in seruitutem,* inquit, *sed in fidem tuam nos tradimus: & certum habeo te imprudentia labi: qui nobis imperes, quæ moris Græcorum non sint.* Ad hæc consul: *Nec hercle,* inquit, *magnopere nunc curo, quid AEtoli satis ex more Græcorum factum esse censeant: dum ego more Romano imperium id habeam in deditos: modo decreto suo, ante armis victos. itaque ni propè fit quod impero, vinciri vos iam iubeo:* afferrique catenas, & circumsistere lictores iussit. Tum fracta Phaneæ ferocia, Ætolisque aliis est: & tandem cuius conditionis essent, sensere. & se quidem Phaneas, & qui adsint Ætolorum, *scire facienda esse quæ imperentur,* dixit: *sed ad decernenda ea concilio AEtolorum opus esse. ad id petere, vt decem dierum inducias daret.* Petente Flacco pro Ætolis,

XXVII.

Ætoli pacem petunt.

XXVIII.

Consulis & Phaneæ altercatio.

lis, induciæ datæ: & Hypatam reditum est. Vbi quum in concilio delectorum, quos Apocletos vocant, Phaneas & quæ imperarentur, & quæ ipsis propè accidissent, exposuisset: ingemuerunt quidem principes conditioni suę, parendum tamen victori censebant, & ex omnibus oppidis conuocandos Ætolos ad concilium.

[margin: ... ualide ... arma re... am consultant.]

[margin: XXIX.]

Posteaquam verò omnis coacta multitudo eadem illa audiuit, adeo sæuitia imperii atq; indignitate exasperati animi sunt, vt si in pace fuissent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat & difficultas eorum quæ imperarentur: *quonam modo enim vtique regem Aminandrum se tradere posse?* & spes fortè oblata, quod Nicander eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens, impleuit exspectatione vana multitudinem: terra marique ingens parari bellum. Is duodecimo die quam conscenderat nauem, in Ætoliam perfecta legatione rediens Phalaram in sinu Maliaco tenuit. inde Lamiam pecuniam quum deuexisset, ipse cum expeditis vespera prima inter Macedonum Romanaque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum: deductusque ad regem est, nondum conuiuio dimisso. Quod vbi nunciatum est, velut hospitis non hostis aduentu motus Philippus, *accumbere eum epularique iussit:* atque inde dimissis aliis solum retentum, *ipsum quidem de se temere quicquam vetuit. AEtolorum praua consilia, atque in ipsorum caput semper recidentia, accusauit. qui primum Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxissent. sed præteritorum, quæ magis reprehendi quam corrigi possint, oblitum se, non facturum, vt insultet aduersis rebus eorum. AEtolos quoq; finire tandem aduersus se odia debere; & Nicandrum priuatim eius diei, quo seruatus à se foret, meminisse.* Ita datis qui in tutum eum prosequerentur, Hypatam Nicander consultantibus de pace Romana superuenit.

[margin: XXX.]

Manius Acilius vendita aut concessa militi circa Heracleam præda, posteaquam nec Hypatæ pacata esse consilia, & Naupactum concurrisse Ætolos, vt inde totum impetum belli sustinerent, audiuit: præmisso Ap. Claudio cum quatuor millibus militum ad occupāda iuga, qua difficiles transitus mōtium erant, ipse Oetam ascendit: Herculique sacrificium fecit in eo loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus eius Dei sit crematum, appellant. inde toto exercitu profectus, reliquū iter satis expedito agmine fecit. Vt ad Coracem est ventum (mons est altissimus inter Callipolin & Naupactum) ibi & iumenta multa ex agmine præcipitata cū ipsis oneribus sunt, & homines vexati. & facile apparebat, quam cum inerti hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo præsidio, vt clauderet transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu, ad Naupactum descendit: & vno castello aduersus arcem posito, ceteras partes vrbis, diuisis copiis pro situ mœnium, circumsedit. nec minus operis laborisque ea oppugnatio, quam Heracleæ habuit.

[margin: Consul Naupactū obsidet.]

[margin: XXXI.]

Eodem tempore & Messene in Peloponneso ab Achæis, quod concilii eorum recusaret esse, oppugnari cœpta est. Etenim duæ ciuitates Messene & Elis extra concilium Achaicum erant, cum Ætolis sentiebant. Elei tamen post fugatum ex Græcia Antiochum legatis Achæorum lenius responderant; *dimisso præsidio regio cogitaturos se quid sibi faciendum esset.* Messenii sine responso dimissis legatis mouerant bellum: trepidique rerum suarum, quum iam ager effuso exercitu passim vreretur, castraque prope vrbem poni viderent: legatos Chalcidem ad T. Quintium auctorem libertatis miserunt, qui nunciarent, *Messenios Romanis, non Achæis, & aperire portas, & dedere vrbem paratos esse.* Auditis legatis extemplo profectus Quintius, Magalopolim ad Diophanem Prætorem Achæorum misit, qui extemplo reducere eum à Messene exercitū, & venire ad se iuberet. Dicto paruit Diophanes: & soluta obsidione expeditus ipse prægressus agmen, circa Andaniam, paruum oppidum inter Megalopolim Messenemque positum, Quintio occurrit. & quum caussas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, *quod tantam rem sine auctoritate sua conatus esset, dimittere exercitum iussit: nec pacem omnium bono partam turbare:* Messeniis imperauit, *vt exules reducerent, & Achæorum concilii essent. si qua haberent, de quibus aut recusare, aut in posterum cauere sibi vellent, Corinthum ad se venirent.* Diophanem concilium Achæorum extemplo sibi præbere iussit. Ibi de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus, postulauit, *vt restitueretur Romanis.* Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat: eam mercedem Aminandro dederat, vt per Athimaniam ducere exercitum in superiorem partem Ætoliæ liceret: qua expeditione fractis animis, Ætolos compulit ad petendam pacem. Aminander Philippum Megalopolitanum insulæ prefecit: postea per bellum, quo se Antiocho aduersus Romanos coniūxit, Philippo ad munia bello reuocato, Hieroclem Agrigentinum successorem misit. Is post fugam ab Thermopylis Antiochi, Aminandrumque Philippo Athamania pulsum, missis vltro ad Diophanem prætorem Achæorum nunciis, pecuniam pactus, insulam Achæis tradidit. Id præmiū belli suum esse, æquum censebant Romani; non enim Manium Acilium consulem legionesq; Romanas Diophani & Achæis ad Thermopylas pugnasse: Diophanes aduersus hæc purgare interdum sese, gentemque: interdum de iure facti disserere. Quidam Achæorū & initio eam se rem aspernatos testabantur, & tunc pertinaciam increpitabant prætoris: auctoribusque iis decretum est, *vt T. Quintio ea res permitteretur.* Erat Quintius sicut aduersantibus asper: ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione vocis vultusque: *Si vtilem,* inquit, *possessionem eius insulæ censerem Achæis esse, auctor essem senatui populoq; Romano, vt eam vos habere sinerent. ceterum*

[margin: Messenii dedunt Roman...]

terum sicut testudinem, vbi collecta in suum tegimen est, tutam ad omnes ictus video esse: vbi exerit partes aliquas, quodcumque nudauit, obnoxium atque infirmum habere: haud dissimiliter vos Achæi clausos vndique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, ea & iungere vobis, & iuncta tueri facile: simul auiditate plura amplectendi hinc excedatis: nuda vobis omnia, quæ extra sint, & exposita ad omnes ictus esse. Assentiente omni consilio, nec Diophane vltra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur. Per idem tempus Philippus rex proficiscentem consulem ad Naupactum percunctatus, *si se interim quæ defecissent ab societate Romana vrbes, recipere vellet*, permittente eo, ad Demetriadem copias admouit, haud ignarus, quanta ibi tum perturbatio esset. Destituti enim ab omni spe: quum desertos se ab Antiocho, spem nullam in Ætolis esse cernerēt: dies noctesque aut Philippi hostis aduentum, aut infestiorem etiam, quo iustius irati erant, Romanorum exspectabant. Turba erat ibi incondita regiorum: qui primo pauci in præsidio relicti, postea plures, plerique inermes ex prœlio aduerso fuga delati, nec virium, nec animi satis ad obsidionem tolerandam habebat. itaque præmissis à Philippo, qui spem impetrabilis veniæ ostendebant: responderunt, *patere portas regi.* Ad primum eius ingressum principum quidam vrbe excesserunt: Eurylochus mortem sibi consciuit. Antiochi milites (sic enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequentibus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti sunt. Erant & paucæ naues Demetriade: quibus præerat Isidorus, eæ quoque cum præfecto suo dimissæ sunt. Inde Dolopiam & Aperantiam & Perræbiæ quasdam ciuitates recepit. Dum hæc à Philippo geruntur, T. Quintius recepta Zacyntho ab Achaico consilio, Naupactum traiecit: quæ iam per duos menses (sed prope excidium erat) oppugnabatur, & si capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad internecionem videbatur venturum. Ceterum quāquam merito iratus erat Ætolis, quod solos obtrectasse gloriæ suæ, quum liberaret Græciam, meminerat, & nihil auctoritate sua motos esse, quum quæ tum maximè acciderant, casura præmonens, à furioso incœpto eos deterreret: tamen, sui maximè operis esse credens, *nullam gentem liberatæ à se Græciæ funditus euerti*, obambulare muris, vt facile nosceretur ab Ætolis cœpit. Confestim à primis stationibus cognitus est, vulgatumque per omnes ordines, *Quintium esse.* itaque concursu facto vndique in muros, manus pro se quisque tendentes, consonante clamore nominatim *Quintium orare, vt opem ferret ac seruaret.* Et tum quidem, quamquam moueretur his vocibus, manu tamen abnuit, quiddam opis in se esse. Ceterum posteaquam ad consulem venit: *Vtrum fallit, inquit, te Mani Acili, quid agatur? an quum satis prouideas, nihil id magnopere ad summam Reipublicæ pertinere censes?* Erexerat exspectatione consulem; &, *Quin expromis*, inquit, *quid rei sit?* Tū Quintius: *Ecquid vides te deuicto Antiocho in duabus vrbibus oppugnandis tempus terere, quum iam propè annus circumactus sit imperii tui. Philippum autem, qui non aciem, non signa hostium vidit, non solum vrbes, sed tot iam gentes, Athamaniam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam sibi adiunxisse? atqui non tantum interest nostra, Ætolorum opes ac vires minui, quantum, non supra modum Philippum crescere, & victoriæ tuæ præmium te militesque tuos nondum duas vrbes, Philippum tot gentes Græciæ habere.* Assentiebatur his consul sed pudor, si irrito incœpto abscederet obsidione, occurrebat: tota inde Quintio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, qua paulo ante vociferati Ætoli fuerant, rediit: ibi quum impensius orarent: vt misereretur gentis Ætolorum, exire aliquos ad se iussit. Phaneas ipse principesq; alii extemplo egressi sunt. quibus prouolutis ad pedes: *Fortuna, inquit, vestra facit, vt & iræ meæ & orationi temperem. euenerunt quæ prædixi euentura. & ne hoc quidem reliqui vobis est, vt indignis accidisse ea videantur. ego tamen sorte quadam nutriendæ Græciæ datus, ne ingratis quidem benefacere absistam. mittite oratores ad Cos. qui inducias tantum temporis petant, vt mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis permittatis. ego apud Cos. deprecator defensorque vobis adero.* Ita vt censuerat Quintius, fecerunt: nec aspernatus est legationem consul. induciisque in diem certam datis, qua legatio renunciari ab Roma posset, soluta obsidio est, & exercitus in Phocidem missus. Consul cum L. Quintio ad Achaicum concilium Ægium traiecit: ibi *de Æleis & exulibus Lacedæmoniorum restituendis actum.* & neutra perfecta res: quia *suæ gratiæ reseruari eam Achæi, Elei per se ipsi, quam per Romanos maluerunt Achaico contribui concilio.* Epirotarum legati ad consulem venerunt: quos non sincera fide in amicitia fuisse constabat, militem tamē nullum Antiocho dederant, pecunia iuuisse eum insimulabantur, legatos ad regem ne ipsi quidem misisse inficiabantur. Iis petentibus, *vt in amicitia pristina esse liceret*, respondit consul, *se, vtrum hostium, an pacatorum eos numero haberet, nondum scire: senatum eius rei iudicem fore, integram se caussam eorum Romam reiicere: ad id dierum nonaginta dare.* Epirotæ Romam missi senatum adierunt. iis magis quæ nō fecissent hostilia referentibus, quam purgantibus ea de quibus arguebātur, responsum datum est, quo *veniam impetrasse, non caussam probasse videri possent.* Et Philippi regis legati sub idem tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria. iis petentibus, *vt sibi sacrificare in Capitolio, donum ex auro liceret ponere in ædem Iouis Optimi Maximi*, permissum ab senatu. centum pondo coronam auream posuerunt. Non responsum solum benignè legatis est: sed Philippi quoque filius Demetrius, qui obses Romæ erat, ad patrem reducendus legatis datus est. Bellum quod cum Antiocho rege in Græcia gestum est à Manio Acilio consule hunc finem

XXXIII.

XXXV.

Epirotæ legati ad Acilium Cos.

Philippi legati ad senatum.

XXXVI. nem habuit. Alter consul P. Cornelius Scipio Galliam prouinciam sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat, proficisceretur, postulauit ab senatu, *vt pecunia sibi decerneretur ad ludos, quos propræter in Hispania inter ipsum discrimen pugnæ vouisset.* Nouum atque iniquum postulare est visus, censuerunt ergo, *quos ludos inconsulto senatu ex sua vnius sententia vouisset, eos vel de manubiis, si quam pecuniam ad id reseruasset, vel sua ipse impensa faceret.* eos ludos per dies decem P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes matris magnæ Idææ dedicata est: quam Deam is P. Cornelius aduectam ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen, P. Licinio consulibus in Palatium à mari detulerat. Locauerant ædem faciendã ex senatusconsulto M. Liuius, C. Claudius censores, M. Cornelio, T. Sempronio cõsulibus, tredecim annis postquam locata erat. dedicauit eam M. Iunius Brutus: ludiq; ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse, Valerius Antias est auctor, Megalesia appellatos. Item Iuuentutis ædem in circo maximo C. Licinius Lucullus duûmuir dedicauit. vouerat eam sexdecim annis ante M. Liuius consul quo die Asdrubalem exercitumq; eius cecidit. idem censor eam faciendam locauit, M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. huius quoq; dedicandæ caussa ludi facti: & eo omnia cũ maiore religione facta, quod nouum cum Antiocho instabat bellũ.

Megalesia.

XXXVII. Principio eius anni, quo hæc iam profecto ad bellum Manio Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio consule agebantur; boues duos domitos in Carinis per scalas peruenisse in tegulas ædificii, proditum memoriæ est. *eos viuos comburi, cineremque eorum deiici in Tiberim*, aruspices iusserunt. Tarracinæ & Amiterni nunciatum est, *aliquoties lapidibus pluisse. Minturnis ædem Iouis, & tabernas circa forum de cœlo tactas esse: Vulturni in ostio fluminis duas naues fulmine ictas conflagrasse.* Eorum prodigiorum caussa libros Sibyllinos ex Senatusconsulto decemuiri quum adissent, renunciarunt, *ieiunium instituendum Cereri esse, & id quinto quoque anno seruandum: & vt nouendiale sacrum fieret, & vnum diem supplicatio esset, coronati supplicarent: & consul P. Cornelius quibus Diis quibusque hostiis edidissent decemuiri, sacrificaret.* Placatis Diis nunc votis ritè soluendis, nunc prodigiis expiandis, in prouinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitiũ proconsulem dimisso exercitu, Romam decedere iussit: ipse in agrum Boiorum legiones induxit.

Prodigia.

XXXVIII. Sub idem ferè tempus Ligures lege sacrata coacto exercitu, nocte improuisa castra Q. Minucii procõsulis aggressi sunt. Minucius vsque ad lucem intra vallum militem instructum tenuit. intentus ne qua transcenderet hostis munimenta: prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. nec primo impetu, quod sperauerat, Ligures pulsi sunt: duas amplius horas dubium certamen sustinuere. postremò quum alia atque alia agmina erumperent, & integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures inter cætera etiam vigiliis cõfecti, terga dederunt. cæsa super quatuor millia hostium. ex Romanis, sociisque minus trecenti perierunt. Duobus ferè post mensibus, P. Cornelius consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregiè pugnauit. Duodetriginta millia hostium cæsa, Antias Valerius scribit: capta tria millia & quadringentos: signa militaria centum viginti quatuor: equos mille ducentos triginta: carpenta ducenta quadraginta septem; ex victoribus mille quadringentos octoginta quatuor cecidisse. Vbi, vt in numere scriptori parum fidei sit (quia in augendo eo non alius intemperantior est. magnam tamen victoriam fuisse apparet, quod & castra capta sunt, & Boii post eam pugnam extemplo dediderunt sese, & quòd supplicatio eius victoriæ causa decreta ab senatu, victimæq; maiores cæsæ.

Consu[l] a[d]uersus Bo[]ios in [] tionem [re]cipit.

XX[XIX]. Per eosdem dies M. Fuluius Nobilior ex vlteriore Hispania ouans vrbem est ingressus, *argenti transtulit decem millia põdo: bigati argenti centum & triginta. * auri cẽtum viginti quinque. P. Cornelius consul primò obsidibus à Boiorum gente acceptis, agri parte ferè dimidia eos mulctauit: quò si vellet, populus Romanus colonias mittere posset. inde Romam, vt ad triumphũ haud dubium, decedens, exercitum dimisit, & adesse Romæ ad diem triumphi iussit. ipse postero die quam venit, senatu in ædem Bellonæ vocato, quum de rebus ab se gestis disseruisset, postulauit, vt sibi triumphanti liceret in vrbem inuehi. P. Sempronius Blæsus tribunus plebis, *non negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphi censebat. Bella Ligurum Gallicis semper iuncta fuisse: eas inter se gentes mutua ex propinquo ferre auxilia. Si P. Scipio deuictis acie Boiis, aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurum transisset, aut partem copiarum Q. Minucio misisset: qui iam tertium ibi annum dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse. Nunc ad triumphum frequentãdum deductos esse milites, qui egregiam nauare operam Reipublicæ potuissent: possent etiam, si senatus, quod festinatione triumphi prætermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. Iuberent consulem cum legionibus redire in prouinciam: dare operam vt Ligures subigantur. nisi illi cogantur in ius ditionemq; populi Romani, ne Boios quidem quieturos. aut pacem, aut bellum vtrobiq; habenda. deuictis Liguribus paucos post menses proconsulem P. Cornelium, multorum exemplo qui in magistratu non triumphauerunt, triumphaturum esse.* Ad ea consul: *neque se Ligures prouinciam sortitum esse, ait, neque cum Liguribus bellum gessisse, neque triumphum de iis postulare. Q. Minucium confidere breui subactis iis meritum triumphum postulaturum atque imperaturum esse. se de Gallis Boiis postulare triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit: quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem, à quibus obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimuero illud multo maius esse, quod tantum numerum Gallorum ceciderit in acie, quod cum tot millibus certè Boio-*

V[]
100[] cor[]
C[]
14[]

te Boiorum nemo ante se imperator pugnauerit: plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus hominum cæsam, multa millia capta: senes puerosque Boiis superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor exercitus, quum hostem in prouincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum militum etsi in alia prouincia opera vti senatus velit: viro tandem modo promptiores ad aliud periculum, nouumque laborem ituros credat, si persoluta iis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit? an si spem pro re ferentes dimittant, iam semel in prima spe deceptos? Nam quod ad se attineat, sibi gloriæ in omnem vitam illo die satis quæsitum esse; quo se virum optimum iudicatum ad accipiendam matrem Idæam misisset senatus. hoc titulo, etsi nec consulatus, nec triumphus addatur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicæ imaginem fore. Vniuersus senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunus plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphauit de Boiis. in eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque & spolia omnis generis transuexit, & vasa ænea Gallica: & cum captiuis nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit: aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta. ad hæc* auri pondo ducenta quadraginta quinque, argenti infecti factique in Gallicis vasis non infabre suo more factis,* duo millia trecenta quadraginta pondo * bigatorū nummorum ducenta triginta tria. militibus, qui currum secuti sunt,* trecentos vicenos quinos asses diuisit: duplex centurioni, triplex equiti. Postero die concione aduocata de rebus ab se gestis, & de iniuria tribuni bello alieno se illigantis, vt suæ victoriæ fructu se defraudaret, quum disseruisset, milites exauctoratos dimisit. Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tamquam non transituris in Asiam Romanis. quam securitatem ei magna pars amicorum aut per errorem, aut assentando faciebat. Annibal vnus, cuius eo tempore maxima apud regem auctoritas erat, *magis mirari se aiebat, quod non iam in Asia essent Romani, quam venturos dubitare. Propius esse in Asiam ex Græcia, quā ex Italia in Græciam traiicere: & multo maiorem caussam Antiochum, quam AEtolos esse: neque enim mari minus, quam terra pollere Romana arma, iampridem classem circa Maleam esse. audire sese nuper nouas naues, nouumque imperatorem rei gerendæ caussa ex Italia venisse. itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere: in Asia, & de ipsa Asia breui terra marique dimicandum ei cum Romanis esse: & aut imperium adimendum orbem terrarum affectantibus, aut ipsi regnum amittendum.* Vnus vera & prouidere & fideliter prædicere visus. itaque ipse rex nauibus, quæ paratæ instructæque erat, Chersonesum petit: vt ea loca, si forte terra venirent Romani, præsidiis firmaret. ceteram classem Polyxenidam parare, & deducere iussit: speculatorias naues ad omnia exploranda circa insulas dimisit. C. Liuius præfectus Romanæ classis cum quinquaginta nauibus tectis profectus, ab Roma Neapolim, quo ab sociis eius oræ conuenire iusserat apertas naues, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit: fretoque Messanam prætervectus, quum sex Punicas naues ad auxilium missas accepisset: ab Rheginis Locrisque, & eiusdem iuris sociis debitas exegisset naues: lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Corcyram, quam primam Græciæ ciuitatem adiit, quum venisset, percunctatus *de statu belli* (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) *& vbi classis Romana esset*, posteaquam audiuit *circa Thermopylarum saltum in statione consulem ac regem esse, classem Piraei stare:* maturandum ratus omnium rerum caussa, pergit protinus nauigare Peloponnesum. Samum Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant esse, protinus depopulatus, Maleam petit: & prospera nauigatione vsus, paucis diebus Piræeum ad veterem classem peruenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus nauibus occurrit, quum Æginæ diu incertus consilii fuisset, vtrum ad tuendum rediret regnum: (audiebat enim Antiochum Ephesi nauales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piræeo A. Attilius traditis successori quinque & viginti nauibus tectis, Romam est profectus. Liuius vna & octoginta rostratis nauibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ rostratæ aut sine rostris speculatoriæ erant, Delum traiecit. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Liuium Deli per aliquot dies (& est ventosissima regio inter Cycladas, fretis alias maioribus, alias minoribus diuisas) aduersi venti tenuerunt. Polyxenidas certior per dispositas speculatorias naues factus, *Deli stare Romanam classem*, nuncios ad regem misit. qui omissis, quæ in Hellesponto agebat, cum rostratis nauibus, quantum accelerare potuit, Ephesum rediit: & consilium extemplo habuit, *faciendúmne periculum naualis certaminis foret.* Polyxenidas *negabat cessandum: & vtique prius confligendum, quam classis Eumenis, & Rhodiæ naues coniungerentur Romanis: ita numero non fermè impares futuros se, ceteris omnibus superiores, & celeritate nauium, & varietate auxiliorum. nam Romanas naues, quum ipsas inscitè factas immobiles esse, tum etiam, vt quæ in terram hostium veniant, oneratas commeatu venire, suas autem, vt pacata omnia circa se relinquentes, nihil præter militem atque arma habituras, multum etiā adiuturam notitiam maris terrarumq; & ventorum, quæ omnia ignaros turbatura hostes essent.* Mouit omnes auctor consilii, qui & re consilium executurus erat. Biduum in apparatu morati: tertio die centum nauibus, quarum septuaginta tectæ, ceteræ apertæ, minoris omnes formæ erant, profecti Phoceam petierunt. inde quum audisset appropinquare iam Romanam classem rex, quia non interfuturus nauali certa-

certamini erat; Magnesiam, quæ ad Sypilũ est, concessit ad terrestres copias comparandas. classis ad Cyssuntem portum Erythræorum (tamquam ibi aptius exspectatura hostem) cõtēdit. Romani, vbi primùm aquilones, (ii namque per aliquot dies tenuerant) cecidere, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægeum mare versum, petunt: inde ad vrbem circumegere naues commeatuque sumpto, Phocæam traiiciunt. Eumenes Elæam ad suam classem profectus, paucis post inde diebus cum quatuor & viginti nauibus tectis, apertis pluribus, paulò à Phocæa ad Romanos parantes instruentesque se ad nauale certamen, rediit. Inde centum quinquaginta tectis nauibus, apertis fermè quinquaginta profecti, primò aquilonibus transuersis quum vrgerentur in terram, cogebantur tenui agmine propè in ordinem singulæ naues ire: deinde vt lenita paulum vis venti est, ad Corycum portum, qui super Cyssuntem est, conati sunt traiicere. Polyxenidas, *vt appropinquare hostes* allatum est, occasione pugnandi lætus, sinistrum ipse cornu in altum extendit, dextrum cornu præfectos nauium ad terram explicare iubet, & æqua fronte ad pugnam procedebat. Quod vbi vidit Romanus, vela contrahit, malosque inclinat, & simul armamenta componens operitur insequentes naues. Iam fermè triginta in fronte erant; quibus vt æquaret læuum cornu, dolonibus erectis altum petere intendit: iussis, qui sequebantur, aduersus dextrum cornu prope terram proras dirigere. Eumenes agmen cogebat. ceterum vt demendis armamentis tumultuari primum cœptum est, & ipse quanta maxima celeritate potest, concitat naues. Iam omnibus in conspectu erant; duæ Punicæ naues antecedebant Romanam classem, quibus obuiæ tres fuerunt regiæ naues, & vt in numero impari, duæ regiæ vnam circumsistunt. & primùm ab vtroque latere remos detergunt: deinde transcendunt armati, & deiectis cæsisque propugnatoribus, nauem capiunt. Vna quæ compari Marte concurrerat, postquam captam alteram nauem vidit, priusquam à tribus simul circumueniretur, retrò ad classem refugit. Liuius indignatione accensus, prætoria naue in hostes tendit. aduersus quam eadem spe duæ, quæ Punicam vnam nauem circumuenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab vtroq; latere remiges stabiliendæ nauis caussa iussit, & in aduenientes hostium naues ferreas manus inicere: & vbi pugnam pedestri similem fecisset, *meminisse Romanæ virtutis, nec pro viris ducere regia mancipia.* Haud paulo facilius, quàm ante duę vnam, tunc vna duas naues expugnauit, cepitque. Et iam classes quoque vndique concurrerant, & passim permistis nauibus pugnabatur. Eumenes, qui extremus commisso certamine aduenerat, vt animaduertit læuum cornu hostium ab Liuio turbatum: dextrum ipse, vbi æqua pugna erat, inuadit. Nec ita multo post, primũ ab læuo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim vt virtute militum haud dubie superari se vidit, sublatis dolonibus effuse fugere intendit: mox idem & qui propè terram cum Eumene contraxerant certamen, fecerunt. Romani & Eumenes, quoad sufficere remiges potuerunt, & in spe erant extremi agminis vexandi, satis pertinaciter secuti sunt. posteaquam celeritate nauium vtpote leuium, suas commeatu onustas eludi frustra tendentes viderunt, tandem substiterunt; tredecim captis nauibus cũ milite ac remige, decem demersit. Romanæ classis vna Punica nauis in primo certamine ab duabus circumuenta periit. Polyxenidas non prius quam in portu Ephesi fugæ finem fecit. Romani eo die, vnde egressa regia classis erat, manserunt: postero die hostem persequi intenderunt. medio ferè in cursu obuiæ fuere iis quinque & viginti tectæ Rhodiæ naues, cũ Pausistrato præfecto classis. Iis adiũctis Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Posteaquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii & Eumenes domos dimissi: Romani Chium petentes Phœnicuntem primum portum Erythreæ terræ præteruecti, nocte anchoris iactis, postero die in insulam ad ipsam vrbem traiecerunt. vbi paucos dies remige maximè reficiendo morati, Phocæam transmittũt. ibi relictis ad præsidium vrbis quatuor quinqueremibus ad Canas classis venit: & quum iam hiems appeteret, fossa valloque circumdatis naues subductæ. Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio, & C. Lælius, intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die prætores creati, M. Tuccius, L. Aurunculeius, C. Fuluius, L. Æmilius, P. Iunius, C. Atinius Labeo.

XLIV. *Naualis pugna inter Romanos & Asianos.*

XLV.

EPITOME LIBRI XXXVII.

LVcius Cornelius Scipio consul legato P. Scipione Africano, qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Græcia & Asia prouincia decerneretur, quum C. Lælio, qui multum in senatu poterat, ea prouincia dari videretur: profectus ad bellum aduersus Antiochum gerendum, in Asiam primus omnium Romanorum ducum traiecit. AEmilius Regillus aduersus regiam classem Antiochi feliciter pugnauit ad Myonnesum, Rhodiis adiuuantibus. Filius Africani ab Antiocho captus, patri remissus est. Manius Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græcia expulerat, & de AEtolis triumphauit. Victo deinde Antiocho à L. Cornelio Scipione, adiuuante Eumene rege Attali Pergameni filio, pax data, ea conditione, vt omnibus prouinciis citra Taurũ montẽ cederet. Eumeni, quo iuuãte Antiochus victus erat, regnũ amplia-

ampliatum, Rhodiis quoque, qui & ipsi iuuerant, quædam ciuitates concessæ. Colonia deducta est Bononia. AEmilius Regillus, qui præfectos Antiochi nauali certamine vicerat, naualem triumphum duxit. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellauerat, cognomine fratri coæquatus, Asiaticus appellatus est.

LVCIO Cornelio Scipione, & C. Lælio consulib⁹, nulla prius, secundum religiones acta in senatu res est, quam de Ætolis, & legati eorum institere, quia breuem induciarum diem habebant: & ab T. Quintio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adiuti sunt Ætoli, vt quibus plus in misericordia senatus, quam in caussa spei esset, suppliciter egerunt, *veteribus benefactis noua pensantes maleficia.* Ceterùm & præsentes interrogationibus vndique senatorum, cõfessionem magis noxæ, quam responsa exprimentium, fatigati sunt: & excedere curia iussi, magnum certamen præbuere. Plus ira, quàm misericordia, in caussa eorum valebat, quia nõ vt hostibus modò, sed tamquam indomitæ & insociabili genti, succensebant. Per aliquot dies quum certatum esset, postremò neque dari, neque negari pacem placuit. duæ conditiones eis latæ sunt: *vel senatui liberum arbitrium de se permitterent; vel * mille talentum darent, eosdemque amicos atque inimicos haberent.* Exprimere cupientibus, *quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent*, nihil certi responsum est. ita infecta pace dimissi, vrbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere iussi. Tum de consulum prouinciis cœptum est agi. Ambo Græciam cupiebant. Multum Lælius in senatu poterat. is quum senatus aut sortiri aut comparare inter se prouincias consules iussisset, *elegantius facturos dixit, si iudicio Patrum, quàm si sorti eam rem permisissent.* Scipio responso ad hoc dato, *cogitaturum quid sibi faciendum esset*, cum fratre vno locutus; iussusque ab eo permittere audacter senatui, renunciat collegæ, *facturum se quod is censeret.* Quum res aut noua, aut vetustate exemplorum memoriæ iam exoletæ, relata exspectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus dixit: *si L. Scipioni fratri suo prouinciam Græciam decreuissent, se legatum iturum.* Hæc vox magno assensu audita, sustulit certamen. Experiri libebat, vtrum plus regi Antiocho in Annibale victo, an in victore Africano consuli legionibusque Romanis auxilii foret: ac propè omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam decreuerũt. Prætores inde prouincias sortiti, L. Aurunculeius vrbanam, Cn. Fuluius peregrinam: L. Æmilius Regillus classem, P. Iunius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam & Bruttios, C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Græcia prouincia decreta erat: ad eum exercitum quem à Manio Acilio (duæ autem legiones erant) accepturus esset: in supplementum addita peditum ciuium Romanorum tria millia, equites centum, & sociûm Latini nominis quinque millia, equites ducenti & adiectũ, *vt quum in prouinciam venisset, si e Republica videretur esse, exercitum in Asiam traiiceret.* Alteri consuli totus nouus exercitus decretus: duæ legiones Romanæ, & sociûm Latini nominis, quindecim millia peditum, equites sexcenti. Exercitũ ex Liguribus Quintius Minucius (*iam enim cõfectam prouinciam scripserat, & Ligurum omne nomen in deditionem venisse*) traducere in Boios, & Publio Cornelio proconsuli tradere iussus. Ex agro quo victos bello mulctauerat Boios, deductæ vrbanæ legiones, quæ priore anno conscriptæ erant, M. Tuccio prætori datæ, & sociûm Latini nominis peditum quindecim millia, equites sexcenti, ad Apuliam Bruttiosque obtinendos. A. Cornelio superioris anni prætori qui Bruttios cum exercitu obtinuerat, imperatum, *si ita consuli videretur, vt legiones in AEtoliam traiectas Manio Acilio traderet: si is manere ibi vellet. si Acilius redire Romam mallet, vt A. Cornelius cum eo exercitu in AEtolia remaneret.* C. Atinium Labeonem prouinciam Siciliam exercitumque à M. Æmilio accipere placuit, & in supplementum scribere ex ipsa prouincia, si vellet, peditũ duo millia, & centum equites. P. Iunius Brutus in Tuscos exercitum nouum, legionem vnam Romanam, & decem millia sociûm Latini nominis scribere, & quadringentos equites: L. Æmilius, cui prouincia maritima erat, viginti naues longas, & socios nauales à M. Iunio prætore superioris anni accipere iussus, & scribere ipse mille nauales socios, duo millia peditum: cum iis nauibus militibusque in Asiam proficisci, & classem à C. Liuio accipere. Duas Hispanias Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est, & iidem exercitus decreti: Siciliæ Sardiniæque binæ ex eo anno decumæ frumenti imperatæ: Siculum omne frumentum in Ætoliam ad exercitũ portari iussum: ex Sardinia pars Romam, pars in Ætoliam, eodem quo Siculum. Priusquam consules in prouincias proficiscerentur, prodigia per pontifices procurari placuit. Romæ Iunonis Lucinæ templum de cœlo tactum erat, ita vt fastigium valuæque deformarentur. Puteolis pluribus locis murus, & porta fulmine icta, & duo homines exanimati. Nursiæ sereno satis constabat nimbum ortum, ibi quoque duos liberos homines exanimatos. *terra apud se pluisse Tusculani nunciabant: & Reatini mulam in agro suo peperisse.* Ea procurata: Latinæque instauratæ, quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non fuerat. Supplicatio quoque earum legionum caussa fuit. quibus Diis decemuiri ex libris fieret, ediderunt. decem ingenui, decem virgines, patrimi omnes matrimique ad id sacrificium adhibiti: & decemuiri nocte latentibus rem diuinam fecerunt. P. Cornelius Scipio Africanus, priusquam proficisceretur, fornicem in Capitolio aduer-

Ligures in deditionem venerunt.

III. Prodigia.

aduersus viam, qua in Capitolium ascenditur cum signis septē auratis, duobus equis, & marmorea duo labra ante fornicem posuit. Per eosdem dies principes Ætolorum tres & quadraginta, inter quos Damocritus & frater eius erant, ab duabus cohortibus missis à Manio Acilio Romam deducti, & in Latomias coniecti sunt. cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius consul iussit: Legati ab Ptolemæo & Cleopatra, regibus Ægypti, gratulantes quod Manius Acilius consul Antiochum regem Græcia expulisset, venerūt: adhortantesque, *vt in Asiam exercitum traducerent; omnia perculsa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria esse. reges AEgypti ad ea quæ censuisset senatus, paratos fore.* Gratiæ regibus actæ: legatis munera dari iussa, in singulos * quaternûm millium æris.

Ætolorum principes in Latomias coniecti.

Legati Ptolemæi ad senatum.

40 coron.

IV. L. consul peractis quæ Romæ agenda erant, pro concione edixit, *vt milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quique in Bruttiis cum A. Cornelio proprætore essent, vt hi omnes Idibus Quintilibus Brundusium conuenirent.* Item treis legatos nominauit: Sex. Digitium, L. Apustiū, C. Fabricium Luscinum, qui ex ora maritima vndique naues Brundusium contraherent: & omnibus iam paratis, paludatus ab vrbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum ex Romanis sociisque, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, præsto fuere exeunti consuli, & nomina dederunt. Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis Apollinaribus, ad quintum Idus Quintiles cœlo sereno interdiu obscurata lux est, quum luna sub orbem solis subisset. Et L. Æmilius Regillus, cui naualis prouincia euenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculeio negotium ab senatu datum est, *vt triginta quinqueremes, viginti triremes faceret:* quia fama erat, Antiochum post prœlium nauale maiorē classem aliquanto reparare, Ætoli priusquam legati ab Roma retulerunt, *nullam spem pacis esse:* quamquam omnis ora maritima eorum quæ in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achæis erat, periculi magis quā damni memores, vt Romanis intercluderent iter, Coracem montem occupauerunt. neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse. Acilio, qui id exspectari sciebat, satius visum est inopinatam aggredi rem, & Lamiam oppugnare. nam & à Philippo propè ad excidium adductos esse. & tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatia primum in hostium terra circa Sperchium amnem posuit castra: inde nocte motis signis,

Lamiam oppugnat Acilius.

V. prima luce corona mœnia est aggressus. Magnus pauor ac tumultus, vt in re improuisa, fuit. constantius tamen, quàm quis facturos crederet, in tam subito periculo, quum viri propugnarent, feminæ tela omnis generis saxaque in muros gererēt, multifariam scalis appositis, vrbem eo die defenderunt. Acilius signo receptui dato, suos in castra medio fermè die reduxit: & tunc cibo & quiete refectis corporibus, priusquam prætorium dimitteret, denunciauit, *vt ante lucem armati paratiq. essent: nisi expugnata vrbe se eos in castra non reducturum.* Eodem tempore quo pridie pluribus locis aggressus, quum oppidanos iam vires, iam tela, iam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas vrbem cepit. Ibi partim diuendita, partim diuisa præda, consilium habitum, *quid deinde faceret.* Nemini ad Naupactum iri placuit, occupato ad Coracem ab Ætolis saltu. ne tamen segnia æstiua essent, & Ætoli nō impetratam pacem ab senatu, nihilominus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit, ab Heraclea per Oetam exercitus eo ductus. Quum ad mœnia castra posuisset, non corona sicut Lamiam, sed operibus oppugnare vrbem est adortus. Pluribus simul locis aries admouebatur: & quū quaterentur muri, nihil aduersus tale machinationis genus parare, aut comminisci oppidani conabantur: omnis spes in armis & audacia erat, eruptionibusq; crebris & stationes hostium, & eos ipsos qui circa opera & machinas erāt, turbabant. Multis tamen locis murus decussus erat, quum allatum est, *successorem Apollonia exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire.* Cum tredecim millibus peditum & quingentis equitibus consul veniebat. Iam in sinū Maliacum venerat. & præmissis Hypatam, qui tradere vrbem iuberent, posteaquam responsum est, *nihil nisi ex communi AEtolorum decreto facturos.* ne teneret oppugnatio Hypatæ nondum Amphyssa recepta: præmisso fratre Africano, Amphissam ducit. Sub aduentum eorū oppidani relicta vrbe (iam enim magna ex parte nudata mœnibus erat) in arce, quam inexpugnabilem habent, omnes armati atque inermes concessere. Consul sex millia fermè passuum inde posuit castra. eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem prægressum agmē (sicut ante dictum est) deinde ad consulem venerunt, deprecantes pro Ætolis. Clementius responsum ab Africano tulerunt, qui caussam relinquendi honestè Ætolici belli quærens, Asiam & regem Antiochum spectabat: *iusseratque Athenienses non Romanis solum, vt pacem bello præferrent, sed etiam AEtolis persuadere.* Celeriter auctoribus Atheniensibus frequens ab Hypata legatio Ætolorum venit. & spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis, *multas gentes populosq. in Hispania prius, deinde in Africa in fidem suam venisse: in omnibus se maiora clementiæ benignitatisque, quam virtutis belliæ monimenta reliquisse.* Perfecta videbatur res, quum aditus consul idem illud responsum retulit, quo fugati ab senatu fuerant. Eo tamquam nouo quum icti Ætoli essent (nihil enim nec legatione Atheniensium, nec placido Africani responso profectum videbant) *referre ad suos dixerunt velle.* Reditum inde Hypatam est, nec consilium expediebatur; nam neq; vnde mille talentum

Lamia expugn...

Amphissa oppugn. Acil.

A... se... te...

talentum daretur, erat: & permisso libero arbitrio, ne in corpora sua sęuiretur, metuebant. redire itaque eosdem legatos ad consulem & Africanum iusserunt, & petere, *vt si dare verè pacem, non tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex summa pecuniæ demerent, aut permissionem extra ciuium corpora fieri iuberent.* Nihil impetratum, vt mutaret consul: & ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti & Athenienses sunt, & princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot repulsis Ætolos, & complorantes inutili lamentatione fortunam gentis, ad spem reuocauit, auctor inducias sex mensium petendi: vt legatos Romam mittere possent. *dilationem nihil ad præsentia mala quæ vltima essent, adiecturā: leuari per multos casus tempore interposito præsentes clades posse.* Auctore Echedemo iidem missi, prius P. Scipione conuento, per eum inducias temporis eius, quod petebant à consule impetrauerunt: & soluta obsidione Amphissæ, M. Acilius tradito consuli exercitu, prouincia decessit. & consul ab Amphissa Thessaliam repetit, vt per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam. Tum Africanus fratri: *Iter, quod insistis, L. Scipio, ego quoque approbo: sed totum id vertitur in voluntate Philippi. qui si imperio nostro fidus est, & iter, & commeatus, & omnia quæ in longo itinere exercitus alunt iuuantque, nobis suppeditabit: si is destituat: nihil per Thraciam satis tutum habebis. itaque prius regis animum explorari placet: optimè explorabitur, si nihil ex præparato agentē opprimet qui mittetur.* T. Sempronius Gracchus longè tum acerrimus iuuenum ad id delectus, per dispositos equos propè incredibili celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio Pellam peruenit. In conuiuio rex erat, & in multum vini processerat: ea ipsa remissio animi, suspicionem dempsit, nouare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus hospes. postero die cōmeatus exercitui paratos benignè, pontes in fluminibus factos, vias, vbi transitu difficiles erant, munitas vidit. Hæc referens eadem, qua ierat celeritate Thaumacis occurrit consuli. Inde certiore & maiore spe lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam peruenit. Venientes regio apparatu accepit, & prosecutus est rex. Multa in eo & dexteritas & humanitas visa, quæ commendabilia apud Africanum erant; virum sicut ad cetera egregium, ita à comitate, quæ sine luxuria esset, nō auersum. Inde non per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam prosequente & præparante omnia Philippo, ad Hellespontum peruentum est. Antiochus post naualem ad Corycum pugnam, quum totam hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset: classi maximè reparandæ, ne tota maris possessione pelleretur, intentus fuerat. Succurrebat *superatum se quum classis abfuisset Rhodiorum: quod si ea quoque (nec commissuros Rhodios, vt iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi nauium numero opus fore, vt viribus & magnitudine classem hostium æquaret.* Itaque & Annibalem in Syriam miserat ad Phœnicum accersendas naues, & Polyxenidam, quo minus prospere gesta res erat, eo enixius & eas quæ erant reficere, & alias parare naues iussit. Ipse in Phrygia hibernauit. vndique auxilia accersens, etiam in Gallogræciam miserat. Bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum exoleta stirpe gentis, seruantes animos. Filium Seleucum in Æolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas vrbes, quas illinc à Pergamo Eumenes, hinc à Phocæa Erythrisque, Romani solicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est, ad Canas hibernabat. Eo media fermè hieme rex Eumenes cum duobus millibus peditum, equitibus centum venit. Is quum *magnam prædam agi posse dixisset ex hostium agro, qui circa Thyatira esset*, hortando perpulit Liuium, vt quinque millia militum secum mitteret. missi ingentem prædam intra paucos dies auerterunt. Inter hæc Phocææ seditio orta, quibusdam ad Antiochum multitudinis animos auocantibus. Grauia hiberna nauium erant, graue tributum, quod togæ quingentæ imperatæ erant cum quingentis tunicis: grauis etiam inopia frumenti, propter quam naues quoque & præsidium Romanum excessit. tum vero liberata metu factio erat, quæ plebem in concionibus ad Antiochum trahebat. senatus & optimates in Romana societate perstandum censebant. defectionis auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis cessatū priore æstate erat, eo maturius æquinoctio verno eūdem Pausistratum classis præfectum cum sex & triginta nauibus miserunt. Iam Liuius à Canis cum triginta nauibus, & septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat, Hellespontum petebat, vt ad transitum exercitus, quem terra venturum opinabatur, præpararet quæ opus essent. In portum, quem vocant Achæorum, classem primum aduertit: inde Ilium ascendit, sacrificioque Mineruæ facto, legationes finitimas ab Eleunte & Dardano & Rhœteo, tradentes in fidem ciuitates suas, benignè audiuit. Inde ad Hellesponti fauces nauigat, & decem nauibus in statione contra Abydum, relictis, cetera classe in Europam ad Seston oppugnandum traiecit. Iam subeuntibus armatis muros, fanatici Galli primum cum solenni habitu ante portam occurrunt. *iussu se matris Deum famulos Deæ venire memorant, ad precandum Romanum, vt parceret mœnibus vrbique.* nemo eorum violatus est: mox vniuersus senatus cum magistratibus ad dedendam vrbem processit. Inde Abydum traiecta classis. vbi quum tentatis per colloquia animis, nihil pacati responderetur, ad oppugnationē sese expediebant. Dum hæc in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius præfectus (erat autem exul Rhodius) quum audisset, profectam ab domo populariū suorum classem, & Pausistratum præfectum

Gallogræci.

IX.

Phocææ seditio.

X.

Polyxenidæ & Pausistrati inimicitiæ.

superbè quædam & contemptim in se concionatum dixisse, præcipuo certamine animi aduersus eum sumpto, nihil aliud dies noctesque agitabat animo, quam vt verba magnifica eius rebus confutaret. Mittit ad eum hominem & illi notum qui diceret: *& se Pausistrato patriæque suæ magno vsui, si liceat, fore: & à Pausistrato se restitui in patriam posse.* Quum *quonam modo ea fieri possent*, mirabundus Pausistratus percunctaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei, aut silentio tegendæ. Tum internuncius aperit, *regiam classem aut totam aut maiorem eius partem Polyxenidam traditurum. ei precium tanti meriti nullum aliud pacisci, quam reditum in patriam.* Magnitudo rei, nec vt crederet, nec vt aspernaretur dicta, effecit. Panormum Samiæ terræ petit, ibique ad explorandam rem, quæ oblata erat, subsistit. Vltro citroq; nuncii cursare: nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuncio eius Polyxenidas sua manu scripsit, *se ea quæ pollicitus esset, facturum:* signoque suo impressa tabellas misit. eo vero pignore velut auctoratum sibi proditorem ratus est. *neque enim eum qui sub rege viueret, commissurum fuisse, vt aduersus semetipsum indicia manu sua testata daret.* inde ratio simulatæ proditionis cōposita. *Omnem se rerum apparatum omissurum*, Polyxenidas dicere, *non remigem, non socios nauales ad classem frequentes habiturum: subducturum per simulationem reficiendi quasdam naues, alias in propinquos portus dimissurum, paucas ante portum Ephesi in salo habiturum: quas, si exire res cogeret, obiecturus certamini foret.* Quam negligentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus audiuit, eam ipse extemplo habuit. partem nauium ad commeatus accersendos Halicarnassum, partem Samum ad vrbem misit, vt paratus esset, quum signum aggrediendi à proditore accepisset. Polyxenidas augere simulando errorem, subducit quasdam naues, alias velut subducturus esset, naualia reficit: remiges ex hibernis non Ephesum accersit, sed Magnesiam occultè cogit. Fortè quidam Antiochi miles, quum Samum rei priuatæ caussa venisset, pro speculatore comprehensus deducitur Panormum ad præfectum. is percunctāti *quid Ephesi ageretur*, incertum metu, an ergà suos haud sincera fide, omnia aperit: classem instructam paratamque in portu stare: remigium omne Magnesiam ad Sipylum missum: perpaucas naues subductas esse, & naualia tegi: numquam intentius rem naualem administratam esse. Hæc ne pro veris audirentur, animus errore & spe vana præoccupatus fecit. Polyxenidas satis omnibus comparatis, nocte remige à Magnesia accersito, deductisque raptim quæ subductę erant nauibus, quum diem non tam in apparatu absumpsisset, quam quod conspici proficiscentem classem nolebat: post solis occasum profectus septuaginta nauibus tectis, vento aduerso ante lucem Pygela portum tenuit. vbi quum interdiu ob eandē caussam quieuisset, nocte in proxima Samiæ terræ traiecit. Hinc Nicandro quodam archipirata cum quinque nauibus tectis Palinurum iusso petere, atque inde armatos, qua proximum per agros iter esset, Panormum ad tergum hostium ducere: ipse interim classe diuisa, vt ex vtraque parte fauces portus teneret, Panormum petit. Pausistratus primo, vt in re nec opinata, turbatus parumper, deinde vetus miles celeriter collecto animo, *terra melius arceri, quam mari hostes posse ratus*, armatos duobus agminibus ad promontoria quæ cornibus obiectis ab alto portum faciunt, ducit: inde facilè telis ancipitibus hostem summoturus. id inceptum eius Nicander à terra missus quum turbasset, repentè mutato consilio naues conscendere omnes iubet. Tum verò ingens pariter militum nautarumque trepidatio orta, & veluti fuga in naues fieri, quum se mari terraque simul cernerent circumuentos. Pausistratus vnam viam salutis esse ratus, si viam facere per fauces portus, atque erumpere in mare apertum posset: posteaquam conscēdisse suos vidit, sequi ceteris iussis, ipse princeps concitata naue remis ad ostium portus tendit. Superantem iam fauces nauem eius Polyxenidas tribus quinqueremibus circumsistit. Nauis rostris icta supprimitur: telis obruuntur propugnatores: inter quos & Pausistratus impigrè pugnans interficitur. Nauium reliquarum ante portum aliæ, aliæ in portu deprehensæ: quædam à Nicandro, dum moliuntur à terra, captæ. quinque tantum Rhodiæ naues, cum duabus Cois effugerunt: terrore flammæ micantis via sibi inter confertas naues facta. contis enim binis à prora prominentibus trullis ferreis multum conceptum ignem præ se portabant. Erythrææ triremes, quum haud procul à Samo Rhodiis nauibus, quibus vt essent præsidio veniebant, obuiæ fugientibus fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum auerterunt. Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam porta vna per custodes aperta, recepit: & Cymæ aliæque eiusdem oræ vrbes ad eum metu defecerunt. Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus quum per aliquot dies obsidionem tolerasset, pręsidio regio tutante mœnia, iam omnibus fessis, Philota quoque præfecto præsidii permittente, magistratus eorum cum Liuio de conditionibus tradendæ vrbis agebant. rem distinebat, quod vtrum armati, an inermes emitterentur regii, parum conueniebat. hæc agētibus quum interuenisset nuncius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res est. metuens enim Liuius, ne successu tantæ rei elatus Polyxenidas, classem quæ ad Canas erat opprimeret: Abydi obsidione custodiamque Hellesponti extemplo relicta, naues, quæ subductæ Canis erant deduxit. Et Eumenes Eleam venit. Liuius omni classe cui adiunxerat triremes duas Mitylenæas, Phocæam petit. quam quum teneri valido regio præsidio audisset, nec procul Seleuci castra esse: depopulatus maritimam oram, & præda maximè hominum

Nicander archipirata.

Rhodiæ naues à præfecto Antiochi captæ.

XI.

hominum raptim in naues imposita, tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur. Samum petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pauorem, simul luctum ingentem fecit. nam præter nauium militumque iacturã, quod floris, quod roboris in iuuentute fuerat, amiserant: multis nobilibus secutis inter cetera auctoritatem Pausistrati, quæ inter suos merito maxima erat. deinde quod fraude capti, quod à ciue potissimũ suo forent, in iram luctus vertit. Decem extemplo naues, & diebus post paucis decem alios præfecto omnium Eudamo miserunt: quem aliis virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem; cautiorem quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani & Eumenes rex in Erithræã primum classem applicauerunt. ibi noctem vnam morati, postero die Corycum Teiorum promontorium tenuerunt, inde quum in proxima Samiæ vellent traiicere, non exspectato solis ortu, ex quo statum cæli notare gubernatores possent, in incertam tempestatem miserunt. medio in cursu aquilone in septentrionem verso, exasperato fluctib[9] mari iactari cœperunt. Polyxenidas Samum petituros ratus hostes, vt se Rhodiæ classi coniungerent, ab Ephesio profectus, primo ad Myonnesum stetit: inde ad Macrin (quam vocant) Insulam traiecit: vt prætervehentis classis, si quas ab errantes ex agmine naues posset, aut postremũ agmen opportune adoriretur. Posteaquã sparsam tempestate classem vidit, occasionem primo aggrediendi ratus, paulo post increbrescẽte vento, & maiores iam voluente fluctus, quia peruenire se ad eos videbat non posse, ad Æthaliam Insulam traiecit: vt inde postero die Samum ex alto petentes naues aggrederetur. Romani pars exigua, primis tenebris portum Samiæ desertum tenuerunt: classis cetera noctem totam in alto iactata, in eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, *hostium naues ad Æthaliam stare:* concilium habitum *vtrum extemplo decernerent, an Rhodiam exspectarent classem.* dilata re (ita enim placuit) Corycum, vnde venerant, traiecerunt. Polyxenidas quoq; quum frustra stetisset, Ephesum rediit. Tum Romanæ naues vacuo ab hostibus mari Samũ traiecerunt. Eodem & Rhodia classis post dies paucos venit. quam vt exspectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum, vt aut decernerent nauali certamine, aut si detrectaret hostis pugnam (quod plurimum intererat ad animos ciuitatũ) timoris confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in frontem nauium acie stetere. posteaquam nemo aduersus ibat, classe diuisa, pars in salo ad ostium portus in anchoris stetit: pars in terram milites exposuit. In eos iam ingentem prædam latè depopulato agro agẽtes Andronicus Macedo qui in præsidio Ephesi erat, iam mœnibus appropinquantes eruptionem fecit, exutosq; magna parte prædæ, ad mare ac naues redegit. Postero die insidiis medio fermè viæ positis, ad eliciendum extra mœnia Macedonem, Romani ad vrbem agmine iere. inde, quum ea ipsa suspicio, ne quis exiret, deterruisset, redierunt ad naues: & terra marique fugientibus certamen hostibus, Samum, vnde venerat, classis repetit. inde duas sociorũ ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto Epicrate Rhodiorum ad fretum Cephaleniæ tuendum prætor misit: infestum id latrocinio Lacedæmonius Hibristas cum iuuentute Cephalenum faciebat: clausumq; iam mare commeatibus Italicis erat. Piræei L. Æmilio Regillo succedenti ad nauale imperiũ Epicrates occurrit. qui audita clade Rhodiorum, quũ ipse duas tantum quinqueremes haberet, Epicratem cum quatuor nauib[9] in Asiam secum reduxit. prosecutæ etiam apertæ Atheniensium naues sunt. Ægeo mari traiecit. Eodẽ Timasicrates Rhodius cum duabus quadriremibus a Samo nocte intempesta venit: deductusq; ad Æmilium, *præsidii caussa se missum ait: quod eam oram maris infestã onerariis regiæ naues excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo facerent.* Traiicienti Æmilio à Chio Samum, duæ Rhodiæ quadriremes missæ obuiam à Liuio, & rex Eumenes cum duabus quinqueremibus occurrit. Samum posteaquam ventum est, accepta a Liuio classe, & sacrificio, vt assoler, ritè facto Æmilius concilium aduocauit. Ibi C. Liuius (is enim est primus rogatus sententiam) *neminem fidelius dare posse consilium* dixit, *quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse si in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse tota classe Ephesum petere, & onerarias ducere multa saburra grauatas, atque eas in faucibus portus supprimere. & eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum, longum & angustum & vadosum ostium portus sit. ita ademturum se maris vsum hostibus fuisse, inutilemq; classem facturum.* Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quæsiuit: *quid tandẽ vbi demersis nauibus frenassent claustra maris? vtrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis terroremq; hostibus præbendum? an nihilo minus tota classe portum obsessuri? siue enim abscedant, cui dubiũ esse quin hostes extracturi demersas moles sint? & minore molimento aperturi portum quã obstruatur? sin autem manendum ibi nihilominus sit, quid attinere claudi portum? Quin contra, illos tutissimo portu, opulentissima vrbe fruentes, omnia Asia præbẽte, quieta æstiua acturos: Romanos aperto in mari fluctibus tempestatibusq; obiectos, omnium inopes in assidua statione futuros: ipsos magis alligatos impeditosque, ne quid eorum quæ agenda sint, possint agere, quam vt hostes clausos habeant.* Eudamus præfectus Rhodiæ classis magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse quid censeret, faciendum dixit. Epicrates Rhodius, omissa in præsentia Ephesо, *mittendam nauium partem in Lyciam censuit: & Patara, caput gentis, in Societatem adiungendam, in duas res magnas id vsui fore. & Rhodios pacatis contra Insulam suam terris, totis viribus incumbere in vnius belli, quod aduersus Antiochum sit, curã posse: & eam classem quæ in Lycia compararetur, intercludi, ne*

XIV.

Æmilius classe accepta concilium aduocat.

Polyxenidæ coniungatur. Hæc maximè mouit sententia, placuit tamen Regillũ tota classe euehi ad portũ Ephesi, ad inferendũ hostib⁹ terrorẽ.

XVI.

C. Liuius cum duabus quinqueremib⁹ Romanis, & quatuor quadriremibus Rhodiis & duabus apertis Smyrnæis in Lyciã est missus; Rhodum prius iussus adire, & omnia cum iis communicare consilia. Ciuitates quas prætereuectus est, Miletus, Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enixè fecerunt. Rhodum vt est ventum, simul & ad quam rem missus esset, iis exposuit, & consuluit eos. Approbantibus cunctis, & ad eam quam habebat classem, assumptis tribus quadriremibus nauigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam vrbem ferebat eos: sperabantque subito terrore aliquid moturos. posteaquam circumagente se vento fluctibus dubiis volui cœptũ est mare, peruicerunt quidem remis, vt tenerent terram: sed neq; circa vrbem tuta statio erat, nec ante hostium portus in salo stare poterant, aspero mari & nocte imminente. prætereuecti mœnia, portũ Phœnicunta minus duum millium spacio inde distantem petiere, nauibus à maritima vi tutum: sed altæ rupes insuper imminebant, quas celeriter oppidani assumptis regiis militibus, quos in præsidio habebãt, ceperunt. aduersus quos Liuius, quamquam erant iniqua ac difficilia ad exitus loca: Isiæos auxiliares, & Smyrneorum expeditos iuuenes misit. I, dum missilibus primo, & aduersus paucos leuibus excursionibus lacessebatur magis quam conserebatur pugna, sustinuerunt certamen. posteaquã plures ab vrbe affluebant, & iam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Liuium, *ne & auxiliares circumuenirentur, & nauibus etiam ab terra periculum esset:* ita non milites solum, sed etiam nauales socios, remigum turbam, quibus quisq; poterat telis, armatos in prælium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit: neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario prælio cecidit. postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii, atque in vrbem compulsi: & Romani cum haud incruenta victoria ad naues redierunt. inde in Thelmessicum profecti sinum, qui latere vno Cariam, altero Lyciam contingit, omissa Patara amplius tentandi spe, Rhodii domum dimissi sunt. Liuius prætereuectus Asiam, in Græciam transmisit, vt conuentis Scipionibus (qui tum circa Thessaliam erant) in Italiam traiiceret.

Liuius in Italiam traiicit.

XVII.

Æmilius posteaquam omissas in Lycia res, & Liuium profectum in Italiam cognouit, quum ipse ab Epheso repulsus tempestate irrito incœpto Samum reuertisset, turpe ratus, tentata frustra Patara esse, proficisci eo tota classe, & summa vi aggredi vrbem statuit. Melitum & ceterã oram sociorum prætereuecti, in Bargylletico sinu excensionem ad Iassum fecerunt. Vrbem regiũ tenebat præsidium: agrum circa Romani hostiliter depopulati sunt. Missis deinde qui per colloquia principum & magistratuum tentarent animos, posteaquam *nihil in potestate sua responderunt esse*, ad vrbem oppugnandam ducit. Erant Iassensium exules cum Romanis: ii frequentes Rhodios orare instituerunt, *ne vrbem & vicinam sibi & cognatam innoxiam perire sinerent. sibi exilii nullam aliam caussam esse, quam fidem erga Romanos. eadem vi regiorum, qua ipsi pulsi sint, teneri eos qui in vrbe maneãt omnium Iassensium vnam mentem esse, vt seruitutem regiam effugere vellent.* Rhodii moti precibus, Eumene etiam rege assumpto, simul suas necessitudines commemorando, simul obsessæ regio præsidio vrbis caussam miserando peruicerunt, vt oppugnatione abstineretur. Profecti inde pacatis ceteris, quũ oram Asiæ legerent, Loryma (portus aduersus Rhodum est) peruenerunt. Ibi in principiis sermo primo inter tribunos militũ secretus oritur, deinde ad aures ipsi⁹ Æmilii peruenit, *abduci classem ab Epheso, ab suo bello, vt ab tergo liber relictus hostis, in tot propinquas sociorum vrbes omnia impunè conari posset.* Mouere ea Æmilium: vocatosque Rhodios quum percunctatus esset, *possetne Pataris vniuersa classis in portu stare?* quum respõdissent, *nõ posse:* caussam nactus omittendæ rei, Samum reducit naues.

Æmil. Iassum pugna

Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, quum per omne hibernorum tempus exercitum in Æolide continuisset, partim sociis ferendo opem, partim quos in societatem pellicere nõ poterat, depopulandis: transire in fines regni Eumenis, dum is procul à domo cum Romanis & Rhodiis Lyciæ maritima oppugnaret, statuit. Ad Elæam primo infestis signis accessit: deinde omissa oppugnatione vrbis, agros hostiliter depopulatus, ad caput arcemq; regni Pergamum ducit oppugnandam. Attalus primo stationibus ante vrbem positis, & excursionibus equitum leuisq; armaturæ, magis lacessebat, quam sustinebat hostem. postremo quum per leuia certamina expertus, nulla parte viriũ se parem esse, intra mœnia se recepisset, obsideri vrbs cœpta est. Eodem ferme tempore & Antiochus ab Apamea profectus, Sardibus primum, deinde haud procul Seleuci castris ad caput Caici amnis statiua habuit, cum magno exercitu misto variis ex gentibus. plurimũ terroris in Gallorum mercede conductis quatuor millib⁹ erat. hos, paucis admistis, ad peruastandum passim Pergamenum agrum misit. Quæ posteaquam Samum sunt nunciata, primo Eumenes auocatus domestico bello cum classe Elæam petit: inde quum præsto fuissent equites peditumq; expediti; præsidio eorum tutus priusquam hostes sentirent aut mouerentur, Pergamum contẽdit. ibi rursus leuia per excursiones prœlia fieri cœpta, Eumene summæ rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos post dies Romana Rhodiaq; classis, vt regi opem ferrent, Elæam ab Samo venerunt. Quos vbi exposuisse copias Elææ, & tot classes in vnum conuenisse portum, Antiocho allatum est: & sub idem tempus audiuit *consulem cum exercitu iam in Macedonia esse pararique quæ ad transitum Hellesponti opus essent,*

Sel. Eu. agr. lat.

tem-

tempus venisse ratus, prius quam terra mariq; simul vrgeretur, agendi de pace, tumulū quendam aduersus Elæam castris cepit. ibi peditum omnibus copiis relictis, cum equitatu (erant autem sex millia equitum) in campos sub ipsa Elææ mœnia descendit: misso caduceatore ad Æmilium, *velle de se pace agere.* Æmilius Eumene à Pergamo accito, adhibitis & Rhodiis, concilium habuit. Rhodii haud aspernari pacem: Eumenes *nec honestum esse dicere, eo tempore de pace agi: nec exitum rei imponi posse. Qui enim,* inquit, *aut honeste inclusi mœnibus & obsessi velut leges pacis accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule, non ex auctoritate senatus, non iussu populi Romani peregerimus? Quæro enim, pace per te facta, rediturusne extemplo in Italiam sis? classem exercitumq; deducturus? aut exspectaturus, quid de ea re consuli placeat? quid senatus censeat? aut populus iubeat? Restat ergo, vt maneas in Asia: & rursus in hiberna copiæ reductæ, omisso bello, exhauriant commeatibus præbendis socios: deinde (si ita visum sit iis penes quos potestas fuerit) instauremus nouū de integro bellum. quod possumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur, ante hiemem Diis volentibus perfecisse.* Hæc sententia vicit, responsumque Antiocho est, *ante consulis aduentum de pace agi nō posse.* Antiochus pace nequiquam tentata, vastatis Elæensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto petit: agrum opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri nobilitatum. neq; alio vllo loco Asiæ maior regiis militib9 parta est præda. Eodem Adramytteum, vt vrbi præsidio essent, nauibus circumuecti Æmilius & Eumenes venerunt. Per eosdem forte dies Elæam ex Achaia mille pedites cum centū equitibus, Diophane omnibus his copiis præposito, accesserunt. quos egressos nauibus obuiā missi ab Attalo, nocte Pergamum deduxerunt. veterani omnes & periti belli erant, & ipse dux, Philopœmenis, summi tum omnium Græcorum imperatoris discipulus. qui biduum simul ad quietem hominum equorumque, & ad visendas hostium stationes, quibus locis temporibusq; accederent, reciperentq; sese, sumpserunt. Ad radices ferè collis, in quo posita est vrbs, regii succedebant: ita libera ab tergo populatio erat, nullo ab vrbe, ne in stationes quidem qui procul iacularetur, excurrente. postquā semel compulsi metu se mœnib9 incluserunt, contēptus eorum, & inde negligentia apud regios oritur: non stratos, non infrenatos magna pars habebant equos: paucis ad arma & ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim campo: pars in iuueniles lusus lasciuiamq; versi, pars vescentes sub vmbra, quidam somno etiam strati. Hæc Diophanes ex alta vrbe Pergamo contemplatus, arma suos capere, & ad portam præsto esse iubet: ipse Attalum adiit, *& in animo sibi esse dixit, hostium stationem tentare.* ægrè id permittente Attalo, quippe qui centum equitibus aduersus trecentos, mille peditibus cum quatuor millibus pugnaturum cerneret. Porta egressus, haud procul statione hostium occasionem operiens consedit. & qui Pergami erant, amentiam magis quàm audaciam credere esse: & hostes paulisper in eos versi, vt nihil moueri viderunt, nec ipsi quicquam ex solita negligentia, insuper etiam eludentes paucitatē, mutarunt. Diophanes quietos aliquamdiu suos, velut ad spectaculum modò eductos, continuit: posteaquam dilapsos ab ordinibus hostes vidit, peditibus quantum accelerare possent, sequi iussis, ipse princeps inter equites cum turma sua quantum potuit effusissimis habenis, clamore ab omni simul peditatu; equitatu sublato, stationem hostium improuiso inuadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, quū vincula abrupissent, trepidationem & tumultum inter suos fecerunt. pauci stabant impauidi equi: eos ipsos non sternere, non infrenare, aut ascendere facilè poterant: multo maiorem quàm pro numero equitū terrorem Achæis inferentibus. Pedites verò ordinati & præparati sparsos per negligentiam, & semisomnes propè adorti sunt: cædes passim fugaque per campos facta est: Diophanes secutus effusos quoad tutum fuit, magno Achæorum genti decore parto (spectauerant enim è mœnibus Pergami non viri modò, sed fœminæ etiam) in præsidium vrbis rediit. Postero die regiæ magis compositæ & ordinatæ stationes, quingentis passibus longius ab vrbe posuerunt castra: & Achæi eodem fermè tempore atque in eundem locum processerunt. Per multas horas intenti vtrimque, velut iam futurum impetum exspectauêre: posteaquam haud procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regiis signis collatis abire agmine ad iter magis quā ad pugnam composito cœpêre. Quieuit Diophanes, dum in conspectu erant. deinde eodem, quo pridie, impetu in postremum agmen incurrit: tantumque rursus pauoris ac tumultus incussit, vt quum terga cæderentur, nemo pugnandi caussa restiterit: trepidantesque, vt vix ordinem agminis seruantes, in castra compulsi sunt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Pergamo mouere castra coegit. Antiochus posteaquam Romanos & Eumenem ad tuendum Adramytteum venisse audiuit, ea quidem vrbe abstinuit: depopulatus agros Peræam inde Coloniam Mitylenæorum expugnauit. Cotton & Corylenus & Aphrodisias & Priene, primo impetu captæ sunt. inde per Thyatira Sardeis rediit. Seleucus in maritima ora permanens, aliis terrori, aliis præsidio erat. Classis Romana cum Eumene Rhodiisq; Mitylenen primò, inde retrò, vnde profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam petentes ad insulam quam Bachium vocant, (imminet vrbi Phocensium) appulerunt, & quibus antè abstinuerant templis, signisq; (egregiè autem exornata insula erat) quum hostiliter diripuissent, ad ipsam vrbem transmiserunt. eam diuisis inter se partibus quum oppugnarent & viderent

Marginal notes: XX. Antiochus de pace agit. — Diophanes regios fundit. — XXI. — Seleucus mouet castra.

derent sine operibus, armis, scalisque capi non posse: missum ab Antiocho præsidium trium millium armatorum, quum intrasset vrbem: extemplò oppugnatione omissa, classis ad insulam se recepit: nihil aliud quàm depopulato circa vrbem hostium agro.

XXII. Inde placuit Eumenem domum dimitti, & *præparare consuli atq. exercitui, quæ ad transitum Hellesponti opus essent: Romanam Rhodiamque classem redire Samum, atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moueret.* Rex Elæam, Romani & Rhodii Samum redierunt. Ibi M. Æmilius frater prætoris decessit. Rhodii, celebratis exsequiis, aduersus classem quam fama erat, ex Syria venire, tredecim suis nauibus & vna Coa quinqueremi, altera Gnidia, Rhodum vt ibi in statione essent, profecti sunt. Biduò antè quàm Eudamus cum classe à Samo veniret, tredecim à Rhodo naues cum Pamphilida præfecto aduersus eandem Syriacam classem missæ, assumptis nauibus quatuor quæ Cariæ præsidio erant, oppugnãtibus regiis Dædala, & quædam alia parua castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim exire placuit. additæ huic quoque sunt ad eam classem, quam habebat, sex apertæ naues. Profectus quum quantum accelerare poterat, maturasset: ad portum quem Megisten vocant, prægressos cõsequitur. inde vno agmine Phaselidem quũ venissent, optimum visum est ibi hostem operiri.

XXIII. In confinio Lyciæ & Pamphyliæ Phaselis est: prominet penitus in altum, conspiciturq; prima terrarum Rhodum à Cilicia petentibus, & procul nauium præbet prospectum: eò maximè vt in obuio classi hostium essent, electus locus est. Ceterum quod non prouiderunt, & loco graui & tempore anni (medium enim æstatis erat) ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgo, maximè in remiges cœperunt. cuius pestilentiæ metu profecti, quũ præteruehere ntur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem amnẽ appulsa classe, audiunt ab Aspendiis ad Sidam iam hostes esse. Tardius nauigauerant regii, aduerso tempore Etesiarum, quod velut statum Fauoniis ventis esset. Rhodiorum duæ & triginta quadriremes, quatuor triremes fuêre. Regia classis septem & triginta maioris formæ nauium erat, in quibus tres hepteres & quatuor hexeres habebat. præter has decem triremes erant. & alii adesse hostes ex specula quadam cognouêre. Vtraque classis postero die luce prima, tamquam eo die pugnatura, è portu mouit: & posteaquam superauêre Rhodii promontorium, quod ab Sida prominet in altum; extemplò & conspecti ab hostibus sunt, & ipsi eos viderunt. Ab regio sinistro cornu, quod ab alto obiectum erat Annibal, dextro Apollonius purpuratorum vnus præerat. & iam in frontem directas habebant naues. Rhodii longo agmine veniebant. prima prætoria nauis Eudami erat: cogebat agmen Chariclitus: Pamphylidas mediæ classi præerat. Eudamus posteaquam hostium aciem instructam & paratam ad concurrendum vidit, & ipse in altum euehitur; & deinceps quæ sequebantur, seruantes ordinem in frontem dirigere iubet.

Naualis pugna inter Rhodios & regios.

Ea res primò tumultum præbuit. nam nec sic in altum euectus erat, vt ordo omnium nauium ad terram explicari posset: & festinans ipse præproperè cum quinque solis nauibus Annibali occurrit. ceteri quia in frontem dirigere iussi erant, non sequebantur. extremo agmine loci nihil ad terram relicti erat: trepidantibusque iis inter se, iam in dextro cornu aduersus Annibalem pugnabatur.

XXIIII. Sed momento temporis & nauium virtus & vsus rei maritimæ terrorem omnem Rhodiis dempsit. nam & in altum celeriter euectæ naues, locum post se quæque venienti ad terram dedêre: & si qua concurrerat rostro cum hostium naui, aut proram lacerabat, aut remos detergebat, aut libero inter ordines discursu præteruecta in puppim impetum dabat. Maximè exterruit hepteris regia à multo minore Rhodia naue vno ictu demersa. itaque iam haud dubiè dexterum cornu hostium in fugam inclinabat. Eudamum in alto multitudine nauium maximè Annibal, ceteris omnibus longè præstantem, vrgebat: & circumuenisset, ni signo sublato ex prætoria naue, (quò dispersam classem in vnum colligi mos erat) omnes quæ in dextro cornu vicerant naues, ad opem ferendam suis concurrissent. tum & Annibal, quæque circa eum erant naues, capessunt fugam: nec insequi Rhodii, ex magna parte ægris, & ob id celerius fessis remigibus, potuerunt. Quum in alto vbi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes claudas mutilasque naues apertis nauibus remulco trahentes, viginti paulò amplius integras abscedentes, è turri prætoriæ nauis silentio facto, *Exsurgite,* inquit, *& egregiũ spectaculum capessite oculis!* Consurrexêre omnes, contemplatique trepidationem fugamque hostium, propè vna voce exclamauere omnes, *vt sequerentur.* Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata nauis erat, Pamphilidam & Chariclitum insequi, quoad putarent tutum, iussit. Aliquamdiu secuti sunt: posteaquam terræ appropinquabat Annibal, veriti ne includerentur vento in hostium ora, ad Eudamum reuecti hepterem captam, quæ primo concursu icta erat, ægrè Phaselidem pertraxerunt. inde Rhodum non tam victoria læti, quam alius alium accusantes, *quod quum potuisset, non omnis summersa aut capta classis hostium foret,* redierunt. Annibal ictus vno prœlio aduerso, ne tum quidem præteruehi Lyciam audebat, quum coniungi veteri regiæ classi quamprimum cuperet. Et id ne ei facere liberum esset, Rhodii Chariclitum cum viginti nauibus rostratis ad Patara & Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem nauibus maximis ex ea classe cui præfuerat, Samum redire ad Romanos iusserunt: vt quantum consilio, quantum auctoritate valeret; compelleret Romanos ad Patara oppugnãda.

Magnam

XXV.

Magnam lætitiam Romanis iam prius nuncius victoriæ, deinde aduentus attulit Rhodiorum. & apparebat, si ea cura Rhodiis dempta esset, vacuos eos tuta eius regionis maria præstaturos. sed profecto Antiocho ab Sardibus, ne opprimerentur vrbes maritimæ, abscedere custodia Ioniæ atque Æolidis prohibuerunt. Pamphilidam cum quatuor nauibus tectis ad eam classem quæ circa Patara erat, miserunt. Antiochus non ciuitatum modò, quæ circa se erant, cōtrahebat præsidia, sed ad Prusiam Bithyniæ regem miserat legatos literasque, quibus transitum in Asiam Romanam increpabat: *venire eos ad omnia regna tollenda, vt nullum vsquā orbis terrarum, nisi Romanum imperium esset. Philippum & Nabin expugnatos, se tertium peti vt quisq; proximus ab oppresso sit, per omneis, velut continens incendium, peruasurum. ab se, gradum in Bithyniam fore, quando Eumenes in voluntariam seruitutē concessisset.* His motum Prusiam literæ Scipionis consulis, sed magis eius fratris Africani, à suspicione tali auerterunt. qui præter consuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum sociorum maiestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. *Regulos se acceptos in fidem in Hispania reges reliquisse: Masanissam non in patrio modò locasse regno, sed in Syphacis à quo antè expulsus fuisset, regnum imposuisse, & esse eum non Africæ modò regum longè opulentissimum, sed toto in orbe terrarum cuiuis regum vel maiestate vel viribus parem. Philippum & Nabin hostes, vt bello superatos ab T. Quintio, tamen in regno relictos: Philippo quidem anno priore etiam stipendium remissum, & filium obsidem redditum: & quasdam ciuitates extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, recepisse eum. In eadem dignitate & Nabin futurum fuisse, nisi eum suus primò furor, deinde fraus Ætolorum absumpsisset.* Maximè confirmatus est animus regis, posteaquam ad eum C. Liuius, qui prætor ante classi præfuerat legatus ab Roma venit; & edocuit *quanto & spes victoriæ certior Romanis quàm Antiocho, & amicitia sanctior firmiorq; apud Romanos futura esset.* Antiochus posteaquam à spe societatis Prusiæ decidit, Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quæ per aliquot menses instructa ac parata fuerat, visendam: magis quia terrestribus copiis exercitum Romanum & duos Scipiones imperatores videbat sustineri non posse, quam quòd res naualis ipsa per se aut tentata sibi vmquā feliciter, aut tunc magnæ & certæ fiduciæ esset. erat tamen momentum in præsentia spei: quod & magnā partem Rhodiæ classis circa Patara esse, & Eumenē regem cum omnibus nauibus suis consuli obuiam in Hellespontum profectū audierat. aliquid etiam inflabat animos classis Rhodia ad Samū per occasionem fraude præparatam absumpta. His fretus, Polyxenida cū classe ad tentandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad Notium ducit: (id oppidum Colophonium mari imminens, abest à vetere Colophone duo fermè millia passuum) & ipsam vrbem suæ esse potestatis volebat, adeò propinquā Epheso, vt nihil terra mariue ageret, quod nō subiectum oculis Colophoniorum, ac per eos notum extemplo Romanis esset: quos audita obsidione non dubitabat ad opem ferendam sociæ vrbi classem à Samo moturos: eam occasionem Polixenidæ ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare vrbē aggressus, & ad mare partibus duabus pariter munitionibus deductis, vtrimq; vineas & aggerem muro iniunxit, & testudinib⁹ arietes admouit. Quibus territi malis Colophonii oratores Samum ad L. Æmilium, *fidem prætoris populique Romani implorantes*, miserunt. Æmilium & Sami segnis diu mora offendebat, nihil minus opinantem quā Polyxenidam bis nequiquam ab se prouocatum, potestatem pugnæ facturum esse: & turpe existimabat, Eumenis classem adiuuare consulem ad traiiciendas in Asiam legiones: se Colophonis obsessæ auxilio incertam finem habituro alligari. Eudamus Rhodius, qui & tenuerat eum Sami cupientem proficisci in Hellespontum, cunctiq; instare & dicere: *quanto satius esse vel socios obsidione eximere, vel victam iam semel classem vincere iterum, totamq; maris possessionem hosti eripere, quàm desertis sociis, tradita Antiocho Asia terra mariq;, in Hellespontum, vbi satis esset Eumenis classis, à sua parte belli discedere.* Profecti à Samo ad petendos commeatus, consumptis iam omnibus, Chium parabant traiicere. id erat horreum Romanis: eoq; omnes ex Italia missæ onerariæ dirigebant cursum. Circumuecti ab vrbe ad auersa insulæ, obiecta aquiloni, ad Chium & Erythras sunt. Quum pararent traiicere, literis certior fit prætor, *frumenti vim magnam Chium ex Italia venisse: vinum portantes naues tempestatibus retentas esse.* simul allatum est, *Teios regiæ classi benigne commeatus præbuisse: quinq; millia vasorum vini esse pollicitos.* Teum ex medio cursu classem repentè auertit: aut volentibus iis vsurus comeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus. Quum direxissent ad terram proras, quindecim fermè eis naues circa Myonnesum apparuerunt. quas primò ex classe regia prætor esse ratus, instituit sequi: apparuit inde *piraticas celoces & lembos esse.* Chiorum maritimam oram depopulati, cum omnis generis præda reuertentes, posteaquam videre ex alto classem, in fugam verterunt. & celeritate superabant leuioribus & ad id fabrefactis nauigiis, & propriores terræ erant. itaq; priusquā appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. vnde se à portu ratus abstracturum naues, ignarus loci sequebatur prætor, Myonnesus promontorium inter Teum Samumque est: ipse collis est in modum metæ, in acutum acumen à fundo satis lato fastigiatus: à continenti arctæ semitæ aditum habet: à mari exesæ fluctibus rupes claudunt; ita vt quibusdam locis superpendentia saxa plus in altum quā quæ in statione sunt naues, promineant. Circa ea appropinquare non ausæ naues, ne sub ictu super-

XXVII.

perstantium in rupibus piratarum essent, diem triuêre. tandem sub noctem vano incœpto quum abstitissent, Teum postere die accessere: & in portu qui à tergo vrbis est (Geræsticū ipsi appellant) nauibus constitutis prætor ad depopulandum circa vrbem agrum milites emisit:

XXIIX. Teii quum in oculis populatio esset, oratores cum infulis & velamentis ad Romanum miserunt. quibus purgantibus ciuitatem omnis facti dictiq; hostilis aduersus Romanos: *& iuuisse eos commeatu classem hostiū arguit, & quantum vini Polyxenidæ promisissent. quæ si eadem classi Romanæ darent, reuocaturum se à populatione militē: sin minus, pro hostibus eos habiturum.* Hoc tam triste responsum, quū retulissent legati, vocatur in concionem à magistratibus populus, vt quid agerent, consultarent. Eò fortè Polixenidas cum regia classe à Colophone profectus, posteaquam mouisse à Samo Romanos audiuit, & ad Myonnesum piratas persecutus, Teorum agrum depopulari, naues in Geræstico portu stare: ipse aduersus Myonnesum in insula (Macrin nautici vocant) anchoras portu occulto iecit. inde ex propinquo explorans quid hostes agerent; primò in magna spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum circumsessis ad exitum faucibus portus expugnasset, sic & Romanā expugnaturum: nec est dissimilis natura loci, promontoriis coeuntibus inter se ita clauditur portus, vt vix duæ simul inde naues possint exire. nocte occupare fauces Polyxenidas in animo habebat, & denis nauibus ad promontoria stantibus, quæ ab vtroq; cornu in latera exeuntium nauium pugnarent: ex cetera classe, sicut ad Panormum fecerat, armatis in littora expositis, terra, mariq; simul hostes opprimere. quod non vanum ei consilium fuisset, ni quū Teii *facturos se imperata* promisissent, ad accipiendos comeatus aptius visum esset Romanis in eum portum qui ante vrbem est, classem transire. Dicitur & Eudamus Rhodius vitium alterius portus ostendisse, quū forte duæ naues in arcto ostio implicitos remos fregissent. & inter alia id quoq; mouit prætorem, vt traduceret classem quod ab terra periculum erat, haud procul inde Antiocho statiua habēte.

XXIX. *Polyxenidæ consilia deteguntur.* Traducta classe ad vrbem, ignaris omnibus egressi milites nautæq; sunt, ad commeatus & vinum maxime diuidendum in naues; quum medio forte diei agrestis quidam ad prætorem adductus nunciat: *alterum iam diem classem stare ad insulam Macrin, & paulo ante visas quasdam moueri tamquā ad profectionem naues.* Re subita perculsus prætor, tubicines canere iubet, vt si qui per agros palati essent, redirent, tribunos in vrbem mittit ad cogendos milites, nautasq; in naues. Haud secus quam in repentino incendio aut capta vrbe trepidatur: aliis in vrbem currentibus ad suos reuocandos, aliis ex vrbe naues cursu repetentibus: incertisq; clamoribus (quibus ipsis tubæ obstreperent) turbatis imperiis, tandem concursum ad naues est. Vix suam quisq; noscere aut adire præ tumultu poterat: trepidatumq; cum periculo & in mari & in terra foret, ni partibus diuisis Æmilius cum prætoria naue primus è portu in altum euectus, excipiens insequenteis suo quamq; ordine in frontem instruxisset: Eudamus Rhodiaque classis substitissent ad terram, vt & sine trepidatione conscenderent, & vt quæque parata esset, exiret nauis. ita & explicuere ordinem primæ in conspectu prætoris, & coactum agmen ab Rhodiis est: instructaq; acies velut cerneret regios, in altum processit. inter Myonnesum & Corycum promontorium erant, quum hostem conspexere. Et regia classis, binis in ordinem nauibus longo agmine veniens, & ipsa aciem aduersam explicuit, tantum læuo euecta cornu, vt amplecti & circumire dexterum cornu Romanorum posset. quod vbi Eudamus qui cogebat agmen, vidit, non posse exæquare ordinem Romanos, & tantum nō iam circumiri à dextro cornu: concitat naues, (& erant Rhodiæ naues longe omniū celerrimæ tota classe) æquatoq; cornu, prætoriæ naui, in qua Polyxenidas erat, suam obiecit. Iam totis classibus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis octoginta naues pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ & viginti erant. Hostium classis vndenonaginta nauiū fuit, & maximæ formæ naues, tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore nauium & virtute militū Romani longe Rhodios præstabant: Rhodiæ naues agilitate & arte gubernatorū & scientia remigum. maximo tamē hostibus terrori fuere, quæ ignes præ se portabant: & quod vnū iis ad Panormum circumuentis saluti fuerat, id tum maximum momentū ad victoriam fuit. nam metu ignis aduersæ regiæ naues, ne prora concurrerent, quū declinassent, neq; ipsæ ferire rostro hostem poterāt, & obliquas se ipsæ ad ictus præbebāt: & si qua concurrerat, obruebatur infuso igni: magisq; ad incendium, quā ad prœlium, trepidabant. Plurimum tamen, quæ solet, militum virtus in bello valuit. mediam namq; aciem hostium Romani quū rupissent, circumuecti ab tergo pugnantibus aduersus Rhodios regiis sese obiicere: momentoq; temporis & media acies Antiochi, & læuo in cornu circumuentæ naues mergebantur. Dextera pars integra, sociorum magis clade quā suo periculo terrebatur? ceterum posteaquam alias circumuentas, prætoriam nauem Polyxenidæ relictis sociis vela dantem videre: sublatis raptim dolonibus (& erat secundus petentibus Ephesum ventus) capessunt fugā: quadraginta duabus nauib. in ea pugna amissis, quarum tredecim captæ in potestatem hostiū venerunt, ceteræ incensæ aut demersæ. Romanorū duæ naues fractæ sunt, vulneratæ aliquot. Rhodia vna capta, memorabili casu. nam quum rostro percussisset Sidoniam nauem, anchora ictu ipso excussa è naue sua, vnde dente velut manu ferrea iniecta, alligauit alterius proram: inde tumultu iniecto quum diuellere se ab hoste cupientes inhiberent Rhodii, tractum anchorale

tale & implicitum remis latus alterum detersit: debilitatam ea ipsa quæ icta cohæserat, nauim cepit hoc maximè modo ad Myonnesum nauali prœlio pugnatam est. Quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus, longinqua tueri diffidebat se posse, præsidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci prauo, vt res ipsa postea docuit, cōsilio iussit. non enim tueri solum Lysimachiam à primo impetu Romanorum facilè erat: sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare, & obsidentes quoque ad vltimam inopiam adducere extrahēdo tempus, & interim spem pacis per occasiones tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post aduersam naualem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit, & Sardeis recepit se: atq; inde in Cappadociam ad Ariarathen, qui auxilia accerserent, & quocumq; alio poterat ad copias contrahendas, in vnum iam consilium vt acie dimicaret, intentus, misit. Regillus Æmilius post victoriam naualē profectus Ephesum, directis ante portum nauibus, quum confessionem cōcessi maris vltimam hosti expressisset, Chium, quo ante nauale prœlium cursum à Samo intenderat, nauigat. ibi naues in prœlio quassatas quum refecisset, L. Æmilium Scaurum cum triginta nauibus Hellespontum ad exercitum traiiciendum misit: Rhodias parte prędæ & spoliis naualibus decoratas domum redire iubet. Rhodij impigrè præuertere, ad traiiciendasque copias consulis iere: atque eo quoq; functi officio, tum demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocæam traiecit. in sinu maris intimo posita hæc vrbs est, oblonga forma, duum millium & quingentorum passuum spacium murus amplectitur: coit deinde ex vtraque parte in arctiorem velut cuneum, Lamptera ipsi appellant. mille & ducentos passus ibi latitudo patet, inde in altum lingua mille passuum excurrens medium ferè sinum velut nota distinguit, vbi cohęret faucibus angustis, duos in vtramque regionem versos portus tutissimos habet. qui in meridiem vergit, Naustathmos ab re appellatur, quia ingentem vim nauium capit: alter prope ipsum Lamptera est. Hos portus tutissimos quum occupasset Romana classis: priusquam aut scalis, aut operibus mœnia aggrederetur, mittendos censuit prætor qui principum magistratuumq; animos tentarent. posteaquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat: templa Deum aliquantum tenebant loci. ea prius ariete admoto, quatere muros turresque cœpit. deinde quum eo multitudo occurreret ad defendendum; altera quoque parte admotus aries, & iam vtrimque sternebantur muri. ad quorum casum quum impetum Romani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis etiam ascensum in muros tentarent, adeo obstinatè restiterunt oppidani, vt facilè appareret plus in armis & virtute, quam in mœnibus auxilij esse. coactus ergo periculo militum prætor, receptui cani iussit, ne obiiceret incautos furentibus desperatione ac rabie. Dirempto prœlio, ne tum quidem ad quietem versi, sed vndique omnes ad munienda & obmolienda quæ ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis superuenit Q. Antonius, à prætore missus: qui castigata pertinacia eorum, *maiorem curam Romanis quam illis ostenderet esse, ne in perniciem vrbis pugnaretur. si absistere furore vellent, potestatem iis dare eadem conditione qua prius C. Liuij in fidem venissent, se tradendi.* Hęc quum audissent, quinque dierum spacio ad deliberandum sumpto, tentata interim spe auxilii ab Antiocho, posteaquam legati missi ad regem *nihil in eo esse præsidij* retulerunt: tum portas aperuerunt, pacti *ne quid hostile paterentur.* Quum signa in vrbem inferrentur, & pronunciasset prætor *parci se deditis velle:* clamor vndiq; est sublatus, *indignum facinus esse, Phocæenses numquam fidos socios, semper infestos hostes, impunè eludere.* ab hac voce (velut signo à prætore dato) ad diripiendam vrbem passim discurrerūt. Æmilius primo resistere & reuocare, dicendo *captas, non deditas diripi vrbes: & in his tamen arbitrium esse imperatoris, non militum.* posteaquam ira & auaritia imperio potentiora erant: præconibus per vrbem missis, *liberos omnes in forum ad se conuenire iubet, ne violarentur:* & in omnibus quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit prætoris. vrbem agrosque & suas leges iis restituit: & quia iam hiems appetebat: Phocææ portus ad hibernandum classi delegit. Per idem ferè tempus consuli transgresso Æniorum Maronitarumque fines nunciatur, *victam regiam classem ad Myonnesum, relictamque à præsidio Lysimachiam esse.* Id multo quam de nauali victoria lætius fuit, vtiq; posteaquā eo venerunt, refertaq; vrbs omnium rerum commeatibus, velut in aduentum exercitus præparatis, eos excepit: vbi inopiam vltimam, laboremq; in obsidenda vrbe sibi proposuerant. Ibi paucos dies statiua habuere, vt impedimenta ægriq; consequerentur, qui passim per omnia Thracię castella fessi morbis ac longitudine viæ relicti erant. Receptis omnibus ingressi rursus iter per Chersonnesum, Hellespontum perueniunt. vbi omnibus cura regis Eumenis ad traiiciendum præparatis, velut in pacata littora nullo prohibente, aliis alio delatis nauibus, sine tumultu traiecere. Ea vero res Romanis auxit animos, concessū sibi transitum cernentibus in Asiam, quam rem magni certaminis futuram crediderant. Statiua deinde ad Hellespontum aliquamdiu habuerūt: quia dies fortè quibus Ancilia mouentur, religiosi ad iter inciderant. iidem dies P. Scipionem propiore etiā religione, quia Salius erat, disiunxerant ab exercitu, caussaque & is ipse moræ erat, dum consequeretur. Per eos fortè dies legatus ab Antiocho in castra venerat, Byzantius Heraclides, de pace afferēs mandata: quam impetrabilem fore magnam ei spem attu-

XXXI. Antiochus Sardeis se recipit.

XXXIII.

XXXVI. *Antiochi legatus ad Scipiones.*

attulit mora & cunctatio Romanorum, quos simul Asiam attigissent, effuso agmine ad castra regia ituros crediderat. statuit tamen non prius adire consulem, quam P. Scipionem: & ita mandatum ab rege erat, in eo maximam spē habebat, præterquam quod & magnitudo animi & satietas gloriæ, placabilem eum maximè faciebat. notumq; erat gentibus, qui victor ille in Hispania, qui deinde in Africa fuisset: etiam quod filius eius captus in potestate regis erat. Is vbi & quando, & quo casu captus sit, sicut pleraq; alia, parum inter auctores constat. alij principio belli à Chalcide Oreum petentem, circumuentum ab regiis nauibus tradūt: alii, posteaquam transitum in Asiam est, cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra, effuso obuiam equitatu quum reciperet sese, in eo tumultu delapso equo cum duobus equitibus oppressum, ita ad regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo Romano maneret, hospitiumque priuatim regi cum Scipionibus esset, neque liberalius neque benignius haberi, coliq; adolescentem, quam cultus est, potuisse. Ob hęc quum aduentum P. Scipionis legatus exspectasset, vbi is venit, consulem adit, petitque vt mandata audiret.

Scipionis filius captus.

XXXV. *Antiochi legati oratio.*

Aduocato frequenti concilio legati verba sunt audita. Is multis antè legationibus nequiquam vltro citroque de pace missis, *eam ipsam fiduciam impetrandi sibi esse dixit, quod priores legati nihil impetrassent. Smyrnam enim & Lampsacum, & Alexandriam, Troadem, & Lysimachiam in Europa, iactatas in illis disceptationibus esse: quarum Lysimachia iam cessisse regem, ne quid in Europa habere eum dicerent: eas quæ in Asia sint, ciuitates tradere paratum esse: & si quas alias Romani quod suarum partium fuerint, vindicare ab imperio regio velint, impensæ quoq; in bellum factæ partem dimidiam regem præstiturum populo Romano.* Hæ conditiones erāt pacis. Reliqua oratio fuit, *vt memores rerum humanarum, & suæ fortunæ moderarentur, & aliam ne vrgerent. finirent Europa imperium, id quoque immensum esse. parari singula acquirendo facilius potuisse, quam vniuersa teneri posse. Quod si Asiæ quoq; partem aliquā abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus finiant: vinci suam temperantiam Romana cupiditate, pacis & concordiæ caussa regem passurum.* Ea quæ legato magna ad pacem impetrandā videbantur, parua Romanis visa. *nam & impensam quæ in bellum facta esset, omnem præstare regem æquum censebant: cuius culpa bellum excitatum esset: & non Ionia modo atq; AEolide deduci debere præsidia regia: sed sicut Græcia omnis liberata esset, ita quæ in Asia sint, omnes liberari vrbes. id aliter fieri nō posse, quam vt cis Taurū montem possessione Asiæ Antiochus cedat.*

XXXVI. Legatus posteaquā nihil æqui in concilio impetrare se censebat: priuatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis tentare animum conatus. *Omnium primum filium ei sine pretio redditurum regē* dixit: deinde ignarus & animi Scipionis & moris Romani, *auri pondus ingens est pollicitus, & nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per eum pacem impetrasset.* Ad ea Scipio: *Quod Romanos omneis, quod me ad quem missus es, ignoras, minus miror: quum te fortunam eius à quo venis, ignorare cernam. Lysimachia tenenda erat, ne Chersonnesum intraremus: aut ad Hellespontum obsistendum, ne in Asiam traiiceremus; si pacem tamquam à solicitis de belli euentu petituri eratis. Concesso vero in Asiam transitu, & non solum frenis, sed etiam iugo accepto, quæ disceptatio ex æquo, quum imperium patiendum sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum filium habebo: aliis, Deos precor, ne vmquam fortuna egeat mea: animus certè non egebit. pro tanto in me munere gratum me esse in se sentiet, si priuatam gratiam pro priuato beneficio desiderabit. publicè nec habebo quicquā ab illo, nec dabo. Quod in præsentia dare possim, fidele consilium est: abi, nuncia meis verbis, bello absistat, pacis conditionem nullam recuset.* Nihil ea mouerunt regem, tutam fore belli aleam ratum, quando perinde ac victo iam sibi leges dicerentur. omissa igitur in præsentia mentione pacis, totam curam in belli apparatum intendit. Consul omnibus pręparatis ad proposita exsequenda, quum ex statiuis mouisset, Dardanum primum, deinde Rhœteum, vtraque ciuitate obuiam effusa, venit. inde Ilium processit, castrisq; in campo qui est subiectus mœnibus, positis, in vrbem arcemq; quū ascendisset, sacrificauit Mineruæ præsidi arcis, & Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos Romanos præferentibus, & Romanis lætis origine sua. inde profecti sextis castris ad caput Caici amnis peruenerunt. Eo & Eumenes rex, conatus primo ab Hellesponto reducere classem in hiberna Eleam, aduersis deinde ventis quum aliquot diebus superare Lecton promontorium non potuisset, in terram egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximū fuit, in castra Romana cum parua manu contendit. Ex castris Pergamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento quibus iusserat consul in eadem statina rediit. inde plurium dierum præparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem priusquam hiems opprimeret. Regia castra circa Thyatira erant: ibi quum audisset Antiochus P. Scipionem ægrum Elęam delatum, legatos qui filium ad eum reducerent, misit. non solum animo patrio gratum munus, sed corpori quoq; salubre gaudium fuit: satiatusq; tandē complexu filij, *Renuntiate* inquit, *gratias regi me agere: referre gratiam aliam nunc non posse, quam vt suadeam, ne antè in aciem descendat, quam vt in castra me redisse audierit.* Quamquam septuaginta millia peditum, plus duodecim millia equitū animos interdū ad spem certaminis faciebant, motus tamen Antiochus tanti auctoritate viri, in quo ad incertos belli euentus omnis fortunæ posuerat subsidia, recepit se transgressus Phrygium amnem: circaque Magnesiam, quæ ad Sipulum est, posuit castra. & ne, si extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarēt, fossam sex cubitis altam, duodecim latam quum duxisset, extra duplex vallum fossæ circumde-

circumdedit, interiore labro murum cum turribus crebris obiecit: vnde facilè arceri transitu fossæ hostis posset. Consul circa Thyatira regem esse ratus, continuis itineribus quinto die ad Hircanum campum descendit. inde quum profectū audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem, quatuor millia ab hoste posuit castra. Eo mille fermè equites, maxima pars Gallogræci erant, & Dahæ quidam, aliarumque gentium sagittarii equites intermisti. tumultuosè amne traiecto, in stationes impetum fecerunt. Primo turbauerunt incompositos. deinde quum longius certamen fieret, Romanorum ex propinquis castris facili subsidio, cresceret numerus, regii fessi iam & plures nō sustinentes recipere se conati, circa ripam amnis priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot interfecti sunt. Biduū deinde silentium fuit, neutris transgredientibus amnem. tertio post die Romani simul omnes transgressi sunt & duo millia fermè & quingentos passus ab hoste posuerunt castra. Metantibus & muniendo occupatis, tria millia delecta equitum peditumque regiorum, magno terrore ac tumultu aduenere. aliquanto pauciores in statione erant, & tamē per se nullo à munimento castrorum milite auocato, & primo æquum prœlium sustinuere, & crescente certamine pepulerunt hostes; cētum ex his occisis, centum fermè captis. Per quatriduum insequens, instructæ vtrimque acies pro vallo stetere. quinto die Romani processere in medium campi. Antiochus nihil promouit signa, ita vt extremi minus mille pedes à vallo abessent.

XXXIX. Consul posteaquam detrectari certamen vidit, postero die in concilium aduocauit, *quid sibi faciendum esset, si Antiochus pugnandi copiam non faceret? instare hiemen: aut sub pellibus habendos milites fore, aut si concedere in hiberna vellent, differendum esse in æstatem bellum.* Nullum vnquam hostem Romani æquè contempserunt. conclamatum vndique est, *duceret extemplo, & vteretur ardore militum,* qui tamquam non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra inuadere parati erant, si in prœlium hostis non exiret. Cn. Domitius ad explorandum iter, & qua parte adiri vallum hostium posset, missus, posteaquam omnia certa retulit, postero die propius castra admoueri placuit. tertio signa in mediū campi prolata, & instrui acies cœpta est. Nec Antiochus vltra tergiuersandum ratus. ne & suorum animos minueret detrectando certamen, & hostium spem augeret & ipse copias eduxit: tantum progressus à castris, vt dimicaturum appareret. Romana acies vnius propè formæ fuit, & hominum & armorum genere. duæ legiones Romanæ, duæ socium ac Latini nominis erant: quina millia & quadringenos singulæ habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt. hastatorum prima signa, deinde principum erant, triarij postremos claudebant. Extra hanc, veluti iustam aciem, à parte dextera consul Achæorum cetratis immistos auxiliares Eumenis tria millia fermè peditum æquata fronte instruxit, vltra eos equitum minus tria millia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti. reliquus omnis equitatus Romanus erat, extremos Tralleis & Cretenses (quingentorum vtriq; numerum explebant) statuit. læuum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen ab ea parte ripæque diruptæ claudebant. quatuor tamen inde turmæ equitum oppositæ. Hæc summa copiarum erat Romanis: & duo millia mistorum Macedonum, Thracumq;, qui voluntate secuti erant, hi prędio relicti sunt castris. sexdecim elephantos post triarios in subsidio locauerunt. nam præterquam quod multitudinem regiorum elephantorum (erant autem quatuor & quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem numero Indicis Africi resistunt, siue quia magnitudine (longe enim illi præstant) siue robore animorum vincuntur.

XL. *Regia acies ex variis gentibus.*

Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine armorum auxiliorumq; erat. decem & sex millia peditum more Macedonum armati fuere, qui *phalangitæ* appellabantur. hæc media acies fuit in fronte in decem partes diuisa. partes eas interpositis binis elephantis distinguebat: à fronte introrsus in duos & triginta ordines armatorum acies patebat. hoc & roboris in regiis copiis erat, & perinde quum alia specie, tum eminentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem præbebat. ingentes ipsi erant, addebant speciem frontalia & cristæ & tergo impositæ turres, turribusque superstantes præter rectorem quaterni armati. Ad latus dexterum phalangitarum mille, & quingentos equites Gallogræcorum opposuit. his tria millia equitum loricatorum (*cataphractos* ipsi appellāt) adiunxit. addita his ala mille fermè equitum, *agema* eā vocabant. Medi erant lecti viri, & eiusdē regionis misti multarum gentium equites. continens his grex sedecim elephantorum est oppositus in subsidiis ab eadem parte paululum producto cornu regia cohors erat: *Argyraspides* à genere armorum appellabantur. Dahæ deinde equites sagittarii mille & ducenti tum leuis armaturæ trium millium, pari fermè numero pars Cretenses, pars Tralles, duo millia & quingenti Mysi, sagittariis adiuncti erant. Extremū cornu claudebant quatuor millia misti Cirtęi funditores, & Elymęi sagittarii. Ab lęuo cornu phalangitis adiuncti erant Gallogræci equites mille & quingenti, & similiter his armati duo millia Cappadocum ab Ariarathe missi rege. inde auxiliares misti omnium generum duo millia & septingenti, & tria millia cataphractorum equitum, & mille alij equites, regia ala leuioribus tegumentis suis equorumque, alio haud dissimili habitu: Syri pleriq; erant Phrygibus & Lydis immisti. ante hunc equitatum falcatę quadrigæ & cameli, quos appellant *dromadas.* his

his insidebant Arabes sagittarij: gladios habentes tenues, longos quaterna cubita, vt ex tanta altitudine contingere hostem possent. inde alia multitudo par ei quæ in dextro cornu erat, primi Tarentini, deinde Gallogræcorum equitum duo millia & quingenti: inde Neocretes mille, & eodem armatu Cares & Cilices mille & quingenti, & totidem Tralles, & tria millia cetratorum: Pisidæ hi erant, & Pamphylij & Lycii. tum Cyrtæorum & Elymæorum paria in dextro cornu locatis auxilia, & sexdecim elephanti modico interuallo distantes. Rex ipse in dextero cornu erat, Seleucum filium & Antipatrum fratris filium in læuo præposuit: media acies tribus permissa, Minioni, & Zeusidi, & Philippo magistro elephantorũ. Nebula matutina crescente die leuata in nubes caliginem dedit. humor inde ab austro velut perfudit omnia. quę nihil admodũ Romanis, eadem per incommoda regiis erant: nam & obscuritas lucis in acie modica Romanis nõ adimebat in omnes partes conspectum, & humor toto ferè graui armatu nihil gladios aut pila hebetabat: regij tam lata acie, ne ex medio quidem cornua sua circumspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur: & humor arcus fundasque, & iaculorum amenta emollierat. falcatæ quoq; quadrigæ, quibus se perturbaturũ hostium aciem Antiochus crediderat, in suos terrorem verterunt. armatæ autẽ in hunc maximè modum erant: cuspides circa temonem ab iugo decem cubita extantes, velut cornua habebãt: quib. quicquid obuium daretur, transfigerent, & in extremis iugis binæ circa eminebant falces, altera ęquata iugo, altera inferior in terrã deuexa: illa, vt quicquid ab latere obiiceretur, abscinderet: hæc, vt prolapsos subeuntesque contingeret. item ab axibus rotarum vtrimque binæ eodem modo diuersę deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia si in extremo aut in medio locatæ forent, per suos agendę erant, in prima acie, vt antè dictum est, locauerat rex. Quod vbi Eumenes vidit, haud ignarus pugnę & quam anceps esset auxilii genus, si quis pauorem magis equis iniiceret, quam iusta adoriretur pugna. Cretenses sagittarios funditoresque & iaculatores equitum non confertos, sed quam maximè possent dispersos excurrere iubet, simul omnibus partibus tela ingerere. Hæc velut procella partim vulneribus missiliũ vndique coniectorum, partim clamoribus dissonis ita consternauit equos, vt repentè velut effrenati passim incerto cursu ferrentur: quorum impetus & leuis armatura, & expediti funditores, & velox Cretensis momento declinabant: & eques insequendo, tumultum ac pauorem equis camelisque & ipsis simul consternatis augebat; clamore & ab alia circumstantium turba multiplici adiecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigæ: amotoque inani ludibrio, tum demum ad iustum prœlium, signo vtrimq; dato, concursum est. Ceterum vana illa res veræ mox cladis caussa fuit. auxilia enim subsidiaria, quæ proxima locata erant, pauore & consternatione quadrigarum territa, & ipsa in fugam versa, nudarunt omnia vsque ad cataphractos equites. ad quos quum dissipatis subsidiis peruenisset equitatus Romanus, ne primum quidem impetũ pars eorum sustinuerunt, alii fusi sunt, alii propter grauitatem tegumentorum armorumque oppressi sunt: totum deinde læuum cornu inclinauit; & turbatis auxiliaribus, qui inter equitem & quos appellant *phalangitas* erant: vsque ad mediam aciem terror peruenit. ibi simul perturbati ordines & impeditus intercursu suorum vsus prælongarum hastarum (*sarissas* Macedones vocant) intulere signa Romanę legiones, & pila in perturbatos coniecere. ne interpositi quidẽ elephanti militem Romanum deterrebant, assuetum iam ab Africis bellis, & vitare impetum belluæ, & ex transuerso aut pilis incessere; aut si propius subire posset, gladio neruos incidere. Iã media acies ferè omnis à fronte prostrata erat, & subsidia circumita à tergo cędebantur: quum in parte alia fugam suorum, & propè iam ad ipsa castra clamorem pauentium accepere. namq; Antiochus à dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret, præter quatuor turmas equitum, & eas dum applicant se suis, ripam nudantes: impetum in eam partem cum auxiliis & cataphracto equitatu facit. nec à fronte tantum instabat, sed circumito à flumine cornu, iam ab latere vrgebat; donec fugati equites, primum, deinde proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt. Præerat castris M. Aemilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post annos paucos põtifex maximus factus est: is qua fugam cernebat suorum, cum præsidio omni occurrit. & stare primo, deinde redire in pugnam iubebat, pauorem & turpẽ fugam increpans. minæ exinde erant: *in perniciem suam cæcos ruere, ni dicto parerent.* postremo dat signum suis, vt primos fugientium cædant: turbam insequentium ferro & vulneribus in hostes redigant. Hic maior timor minorem vicit. ancipiti coacti metu primo constiterunt, deinde & ipsi redierunt in pugnam, & Æmilius cum suo præsidio (erant autem duo millia virorum fortium) effusè sequenti regi acriter restitit: & Attalus Eumenis frater à dextro cornu, à quo læuum hostium primo impetu fugatum fuerat, vt ab sinistro fugam suorum & tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitib. aduenit. Antiochus posteaquam & eos quorum terga modo viderat, repetentes pugnam, & aliã à castris & ex acie affluentem turbam conspexit, in fugam vertit equum. Ita vtroque cornu victores Romani per aceruos corporũ (quos in media maximè acie cumulauerant, vbi & robur fortissimorum virorum & arma grauitate fugam impedierant) pergunt ad castra diripienda. equites primi omniũ Eumenis, deinde & alius equitatus toto passim

XLI. falcatæ quadrigæ. XLII.

passim campo sequuntur hostem, & postremos, vt quosq; adepti sunt, cædunt. cæterum fugientibus maior pestis intermistis quadrigis elephantisque & camelis erat, sua ipsorum turba: quum solutis ordinibus velut cæci super alios alii ruentes, incursu belluarum obtererentur. In castris quoq; ingens & maior prope quã in acie cædes est edita. nam & primorum fuga in castra maxime inclinauit, & huius fiducia multitudinis, qui in præsidio erant pertinacius pro vallo pugnarunt. retenti in portis valloq;, quæ se impetu ipso capturos crediderant Romani, posteaquam tandem perruperũt, ab ira grauiorem ediderunt cædem. Ad quinquaginta millia peditũ cæsa ea die dicuntur: equitum quatuor millia. mille & quadringenti capti, & quindecim cũ rectoribus elephanti. Romanorum aliquot vulnerati sunt. ceciderunt non plus trecenti pedites, quatuor & viginti equites, & de Eumenis exercitu quinque & viginti. Et illo quidem die victores direptis hostium castris cum magna præda in sua reuerterunt. postero die spoliabant cæsorum corpora, & captiuos contrahebant. legati ab Thyatira & à Magnesia ad Sypilum ad dedendas vrbes venerunt. Antiochus cũ paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se, modica manu armatorum media fermè nocte Sardeis concessit: inde quum audisset Seleucum filiũ & quosdam amicorum Apameam prægressos, & ipse quarta vigilia cum coniuge ac filia petit Apameam, Zenoni tradita custodia vrbis. Timone Lydiæ præposito. quibus spretis consensu oppidanorum & militum qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt. Sub idem ferè tẽpus & ab Trallibus & à Magnesia, quæ super Mæandrũ est, & ab Epheso legati ad dedendas vrbes venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas audita pugna, & classe vsq; ad Patara Lyciæ peruectus, metu stationis Rhodiarũ nauiũ quæ ad Megisten erat, in terram egressus, cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiæ ciuitates in fidem consulis ditionemq; populi Romani sese tradebant. Sardibus iam consul erat. eo & P. Scipio ab Elæa, cum primum pati laborem vix potuit, venit. Sub idẽ ferè tempus caduceator ab Antiocho per P. Scipionẽ à consule petiit, impetrauitq;, *vt oratores mittere liceret regi*, paucos post dies Zeuxis, qui præfectus Lydiæ fuerat & Antipater fratris filius, venerũt. hi prius Eumene conuento, quem propter vetera certamina auersũ maximè à pace credebãt esse: & placatiore eo & sua & regis spe inuẽto, tũ P. Scipionẽ, & per eum consulẽ adierunt: petitoq; iis petentib. frequenti concilio ad mandata edenda. *Non tam quid ipsi dicamus, habemus*, inquit Zeuxis, *quã vt à vobis quæramus Romani, quo piaculo expiare errorẽ regis, pacem veniamq; impetrare à victorib. possimus. Maximo semper animo victis regib. populisq; ignouistis, quanto id maiore & placatiore animo decet vos facere in hac victoria quæ vos dominos orbis terrarũ fecit? positis iam aduersus omnes mortales certaminibus, haud secus quàm Deos consulere & parcere vos generi humano oportet.* Iam antequam legati venirent, decretũ erat, quid responderetur. respondere Africanum placuit. is in hunc modum locutus fertur: *Romani ex iis quæ in Deûm immortaliũ potestate erant, ea habemus, quæ Dij dederunt: animos qui nostræ mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus, gerimusque: neque eos secundæ res extulerunt, nec aduersæ minuerunt. eius rei, vt alios omittam, Annibalem vestrum vobis darem testem, nisi vosipsos dare possem. Postea quam Hellespontum traiecimus; priusquam castra regia, priusquam aciem videremus, quùm communis Mars, & incertus belli euentus esset, de pace vobis agentibus, quas pares paribus ferebamus conditiones, easdem nunc victores victis ferimus. Europa abstinete, Asiaq; omni, quæ cis Taurum montem est, decedite. pro impensis deinde in bellum factis* * *quindecim millia talentum Euboicorum dabitis, quingenta præsentia, duo millia & quingenta, quùm Senatus populusq; Romanus, pacem comprobauerint.* * *millia deinde talentûm per duodecim annos. Eumeni quoq; reddi* * *quadringinta talenta, & quod frumenti reliquum ex eo, quod patri debitum eŝt, placet. Hæc quùm pepigerimus, facturos vos vt pro certo habeamus, erit quidem* * *aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabitis: sed nusquam satis liquebit nobis, ibi pacem esse populo Romano, vbi Annibal erit. eum ante omnia deposcimus. Thoantem quoq; AEtolum, concitatorem AEtolici belli, qui & illorum fiducia vos, & vestra illos in nos armauit, dedetis, & cum eo Mnasimachum, Acarnana, & Chalcidenses Philonem & Eubulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quàm facere potuit. si nunc moratus fuerit, sciat, regum maiestatẽ difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi, quàm à mediis ad ima præcipitari.* Cũ his mandatis ab rege missi erant legati, vt omnem pacis conditionem acciperent. itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad Mæandrum & Tralleis Ephesumque diuisit. Ephesum ad consulem pauc[illegible]s post dies obsides ab rege adducti sunt: & legati, qui Romã irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam quo legati regis. secutæ eos sunt legationes omnium Asiæ populorum. Dum hæc in Asia geruntur, duo ferè sub idẽ tempus cum triumphi spe proconsules de prouinciis Romam redierunt, Q. Minucius ex Liguribus, Manius Acilius ex Ætolia. Auditis vtriusq; rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus: isq; triumphans de rege Antiocho & Ætolis vrbem est inuectus. Prælati sunt in triumpho signa militaria ducẽta triginta. & argenti infecti * tria millia pondo; signati * tetradrachmûm Atticûm centum tredecim millia: * cistophorûm ducenta quadraginta octo. vasa argentea cælata multa, magnique ponderis: tulit & suppellectilem regiam argenteam, ac vestem magnificam: coronas aureas, dona sociarum ciuitatum quadraginta quinque: spolia omnis generis. captiuos nobiles, Ætolos, & regios duces sex & triginta duxit. Damocritus Æto-

Marginal notes: V. Tamen. — Pacis cum Antiocho conditiones. — * Coronat. 6000000. Valebat Euboicum tal. 4000. denar. — * Cor. 600000. — * Cor. 240000. — XLVI. — Acilij triumphus. — *Cor 30000 — * Cor. 45200. — * Cor. 19840.

Ætolorum dux paucos ante dies quum è carcere nocte effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt: alioqui magnificus & spectaculo, & fama rerum triumphus fuit. Huius triumphi minuit lætitiã nuncius ex Hispania tristis, *aduersa pugna in Vascetanis, ductu L. AEmilij propratoris apud oppidum Lyconem cum Lusitanis, sex millia de exercitu Romano cecidisse: ceteros pauentes intra vallum compulsos, ægrè castra defendisse, & ad modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos.* hæc ex Hispania nunciata. Ex Gallia legatos Placentinorum, & Cremoniensium L. Aurunculeius prętor in senatum introduxit. iis querentibus inopiam colonorum, aliis belli casibus, aliis morbo absumptis, quosdam tædio accolarum Gallorum reliquisse colonias: decreuit senatus, *vti C. Lælius consul, si ei videretur, sex millia familiarum conscriberet, quæ in eas colonias diuiderentur, & vt L. Aurunculeius prætor triumuiros crearet ad eos colonos deducendos.* Creati M. Attilius Serranus, L. Valerius P. F. Flaccus. L. Valerius C. F. Tappus. Haud ita multò pòst quum iam consularium comitiorum appeteret tempus, C. Lælius consul ex Gallia Romam rediit. is non solùm ex facto absente se Senatusconsulto in supplementum Cremonæ & Placentiæ colonos scripsit, sed *vt nouæ coloniæ duæ in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur* & retulit, & auctore eo Patres censuerunt. Eodem tempore L. Æmilii prætoris literæ allatæ de nauali pugna ad Myonnesum facta, & L. Scipionem consulem exercitum in Asiam traiecisse. Victoriæ naualis ergo in vnum diem supplicatio decreta est: in alterum diem, quod exercitus Romanus tùm primùm in Asia posuisset castra, *vt ea res prospera & læta eueniret:* vicenis maioribus hostiis in singulas supplicationes sacrificare consul est iussus. Inde consularia comitia magna contentione habita. L. Æmilius Lepidus petebat, aduersa fama hominum, quod prouinciam Siciliam petendi caussa, non consulto senatu vt sibi id facere liceret, reliquisset. petebant cum eo M. Fuluius Nobilior, Cn. Manlius Vulso, M. Valerius Messala. Fuluius consul vnus creatur quum ceteri centurias nõ explessent: isque postero die Cn. Manlium, Lepido deiecto (nam Messala tacuit) collegam dixit. Prætores deinde facti, duo Q. Fabii, Labeo & Pictor, (flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat) M. Sempronius Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypseus, L. Bębius Diues. M. Fuluio Nobiliore, & Cn. Manlio Vulsone consulibus, Valerius Antias auctor est, *rumorem celebrem Romæ fuisse, & pene pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis caussa, Consulem L. Scipionem, & cum eo P. Africanũ in colloquium euocatos regis, & ipsos comprehensos esse, & ducibus captis confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, & deletas omnes copias Romanorum esse: ob hæc AEtolos sustulisse animos, & abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam & in Dardanos & in Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos: hæc qui nunciarent Romam, A. Terentium Varronem, & M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio proprætore ex AEtolia missos esse.* Subtexit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in Senatu inter cetera hoc quoque interrogatos esse: *vnde audissent imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho rege, & exercitum deletum esse?* Ætolos respondisse, *ab suis legatis se, qui cum consule fuerint, certiores factos.* Rumoris huius quia neminem alium auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione sit, nec pro vana prætermissa. Ætoli legati in senatum introducti, quum & caussa eos sua & fortuna hortaretur, vt confitendo seu suæ culpæ, seu errori veniam peterent supplices: orsi à beneficiis in populum Romanum, & propè exprobrantes virtutem suam in Philippi bello; & offenderunt aures insolentia sermonis: & eo, vetera & obliterata repetendo, rem adduxerunt, vt haud paulo plurium maleficiorum gentis, quam beneficiorum memoria subiret animos Patrum: & quibus misericordia opus erat, iram & odium irritarent. Interrogati ab vno senatore, *permitterẽtne arbitrium de se populo Romano?* deinde ab altero, *haberentne eosdem, quos populus Romanus, socios & hostes essent?* nihil ad ea respondentes, egredi templo iussi sunt. Conclamatum deinde propè ab vniuerso senatu est, *totos adhuc Antiochi AEtolos esse, & ex vnica ea spe pendere animos eorum. itaque bellum cum haud dubiis hostibus gerendum, perdomandosque feroces animos esse.* Etiam illa res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant. Senatusconsultum in M. Acilij sententiam, qui Antiochum Aetolosque deuicerat, factum est, *vt AEtoli eo die iuberentur proficisci ab vrbe, & intra quintum decimum diem Italia excedere.* A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus: denuntiatumque *si qua deinde legatio ex AEtolis, nisi permissu imperatoris, qui eam prouinciam obtineret, & cum legato Romano venisset Romam, pro hostibus omnes futuros.* Ita dimissi Aetoli. De prouinciis deinde consules retulerunt: sortiri eos Aetoliam & Asiam placuit. qui Asiam sortitus esset, exercitus ei quẽ L. Scipio haberet, est decretus, & in eius supplementum quatuor millia peditum Romanorum, ducenti equites, & sociorum ac Latini nominis octo millia peditum & quadringẽti equites: his copiis vt bellum cum Antiocho gereret. Alteri cõsuli exercitus qui erat in Ætolia, est decretus; & vt in supplementũ scribere permissum, ciuium sociorumque eundem numerum quem collega: naues quoque idem consul quæ priore anno paratæ erant, ornare iussus, ac ducere secum: nec cum Ætolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephaleniam insulam traiicere: Mandatum eidem, *si per commodum Reipublicæ facere posset, vt ad comitia Romam rediret.* nam præterquam quòd magi-

In Hispania infeliciter pugnatum.

XLVII.

Consularia comitia.

XLVIII. (*A. V. C.* IↃLXI.)

Valerius Antias de bello Asiano.

X *Æ. leg. mo len*

Pr ro La ti.

magistratus annui subrogandi essent, censores quoque placere creari. si qua res eum teneret, senatum certiorem faceret, se ad comitiorum tempus occurrere non posse. Ætolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte euenit. Prætores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus vrbanam, & inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor flamen Quirinalis Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypseus Hispaniam citeriorem, L. Bæbius Diues Hispaniam vlteriorem. Siciliæ legio vna, & classis, quæ in ea prouincia erat, decreta. & vt duas decumas frumenti nouus Prætor imperaret Siculis, earum alterā in Asiam, alteram in Ætoliam mitteret. Idem ab Sardis exigi, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari iussum. L. Bæbio supplementum in Hispaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta & sex millia peditum Latini nominis, & ducenti equites. Plautio Hypseo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia sociûm Latini nominis, & ducenti equites. cum his supplementis, vt singulas legiones duæ Hispaniæ haberent. Prioris anni magistratibus, C. Lælio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est. prorogatum & P. Iunio proprętori in Etruria cum eo exercitu qui in prouincia esset; & M. Tuccio prætori in Brutijs & Apulia. Priusquam in Prouincias Prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit, & Q. Fabium Pictorem Flaminē Quirinalem, quale patrū memoria inter L. Metellum & Postumium Albinum fuerat. Consulem illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem, ad sacra retinuerat Metellus pontifex maximus: prætorem hunc, ne in Sardiniā proficisceretur, P. Licinius tenuit & in senatu & ad populum magnis contentionibus certatum est: & imperia inhibita vltro citroque & pignora capta, & mulctæ dictæ, & tribuni appellati, & prouocatum ad populum est. religio ad postremum vicit, & dicto audiens esse flamen pontifici iussus; & mulctæ ex iussu populi remissæ. Ira prouinciæ ereptæ, prætorem magistratu abdicare se conantem, Patres auctoritate sua deterruerūt: & vt ius inter peregrinos diceret, decreuerunt. Delectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, consules prætoresque in prouincias proficiscuntur. Fama deinde de rebus in Asia gestis temere vulgata sine auctore: & post dies paucos nuncii certi, literæque imperatoris Romam allatæ, quæ non tantum gaudium ab recenti metu attulerant (desierant enim victam Ætoliam metuere) quàm auerterunt famam: quod ineuntibus id bellū grauis hostis & suis viribus, & quod Annibalem rectorem militię haberet, visus fuerat. nihil tamen aut de Consule mittendo in Asiam mutandum, aut minuēdas eas copias censuerunt: metu, ne cum Gallis foret bellandum. Haud multò pòst M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, cum Antiochi regis legatis, & Eumenes rex Rhodiique Romam venerunt. Cotta in senatum primum, deinde in concione iussu Patrum, quæ acta in Asia essent, exposuit. supplicatio inde in triduū decreta est, & quadraginta maiores hostiæ immolari iussæ. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is quum breuiter *& egisset gratias Patribus, quod obsidione se ac fratrem exemissent, regnumque ab iniuriis Antiochi vindicassent, & gratulatus esset, quod mari terraque prosperè res gessissent: quodque regem Antiochum fusum fugatumque & exutum castris, prius Europa, post & Asia, quæ cis Taurum montem est, expulissent: sua deinde merita malle eos ex imperatoribus suis legatisque quàm se commemorante, cognoscere, dixit.* Hæc approbantibus cunctis, iubentibusque dicere ipsum, *omissa in id verecundia, quid sibi à Senatu populoque Romano tribui æquum censeret: propensius cumulatiusque, si quo possit, prout eius merita sint, senatum facturum:* ad ea rex: *Si ab aliis sibi præmiorum optio deferretur, libenter data modò facultate consulendi senatum Romanū, consilio amplissimi ordinis vsurum fuisse, ne quid aut immoderatè cupisse, aut petisse parum modestè videri posset: verùm enimuero quum ipsi daturi sint, multò magis munificentiam eorum in se fratresque suos, ipsorum arbitrij debere esse.* Nihil hac oratione eius Patres conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum iuberent. & quùm aliquandiu, hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes inuicem non magis mutua, quam inexplicabili facilitate certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare sententia, *vt absurdum esse diceret, ignorare regem quid sperans aut petens venerit. quæ commoda regno suo sint, ipsum optimè scire: Asiam longè melius, quàm senatum nosse. reuocandum igitur & cogendum quæ vellet, quæque sentiret, expromere.* Reductus à prætore in templum rex, & dicere iussus: *Perseuerassem,* inquit, *tacere, P. C. nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem: & illis auditis, mihi necessitatem fore dicendi. quæ quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sint, vt non solum nihil quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos quidem propriè pertineat, petere videantur. agent enim caussam ciuitatum Græcarum, & liberari eas dicent debere. quo impetrato, cui dubium est, quin & à nobis auersuri sint, non eas modò ciuitates, quæ liberabuntur, sed etiam veteres stipendiarias nostras? ipsi autem tanto obligatos beneficio, verbo socios, re vera subiectos imperio & obnoxios habituri sint? & (si Diis placet) quùm has tantas opes affectabunt, dissimulabunt vlla parte id ad se pertinere: vos modò id decere, & conueniens esse antefactis, dicent. Hæc vos ne decipiat oratio, prouidendum vobis erit: neve non solum inæqualiter alios nimium deprimatis ex sociis vestris, alios præter modum extollatis: sed etiam ne qui aduersus vos arma tulerint, in meliore statu sint, quàm socij & amici vestri. Quod ad me attinet, in aliis rebus cessisse intra finem iuris mei cuilibet videri malim, quàm nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse: in certamine autem amicitiæ vestræ, beneuolentiæ*

Eumenes rex in Senatū introducitur.

LIII. Eumenis ad Patres oratio.

lentiæ erga vos honoris qui à vobis habebitur, minime æquo animo vinci possum. Hanc ego maximam hæreditatem à patre accepi, qui primus omnium Asiã Græciamque incolentium in amicitiam vestram venit, eamque perpetua & constanti fide ad extremum finem vitæ perduxit: nec animum duntaxat vobis bonum ac fidelem præstitit, sed omnibus interfuit bellis, quæ in Græcia gessistis, terrestribus naualibusque: omni genere commeatuum ita, vt nemo sociorum vestrorum æquari vlla parte posset, vos adiuuit. postremò quùm Bœotos ad societatem vestram hortaretur, in ipsa concione intermortuus, haud multò post exspirauit. Huius ego vestigia ingressus, voluntati quidem & studio in colendis vobis adiicere (etenim inexsuperabilia hæc erant) nihil potui: rebus ipsis meritisq; & impensis officiorum vt superare possem, fortuna, tẽpora, Antiochus, & bellum in Asia gestum præbuerunt materiam. Rex Asiæ & partis Europæ Antiochus, filiam suam in matrimonium mihi dabat: restituebat extemplò ciuitates quæ defecerant à nobis: spem magnam in posterũ amplificandi regni faciebat, si secum aduersus vos bellum gessissem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim. illa potius, quæ vetustissima domus nostræ vobiscum amicitia digna sunt, referam. terrestribus naualibusq; copiis, vt nemo vestrorum sociorum me æquiparare posset, imperatores vestros adiuui, commeatus terra mariq; suppeditaui: naualibus prælijs, quæ multis locis factæ sunt, omnibus affui: nec labori meo, nec periculo vsquam peperci. quod miserrimũ est in bello, obsidionẽ passus sum, Pergami inclusus cum discrimine vltimo simul vitæ regnique. liberatus deinde obsidione. cum alia parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent, relictis rebus meis tota classe ad Hellespontum L. Scipioni consuli vestro occurri, vt eum in traiiciendo exercitu adiuuarem. Postquam in Asiam exercitus vester est transgressus, nunquam à consule abscessi: nemo miles Romanus magis assiduus in castris vestris fuit, quàm ego fratresque mei. nulla expeditio, nullum equestre prælium sine me factum est. in acie ibi steti: eam partem sum tutatus, in qua me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus Patres conscripti, quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari potest, ego nulli omnium neque populorum neque regum, quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. Masanissa hostis vobis antè quàm socius fuit: nec incolumi regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copis, cum turma equitum in castra confugit vestra. tamen eum, quia in Africa aduersus Syphacem & Carthaginienses fideliter atque impigrè vobiscum stetit, non in Patrium solum regnum restituistis, sed adiecta opulentissima parte Syphacis regni, præpotentem inter Africæ reges fecistis. Quo tandem igitur nos præmio atq; honore digni apud vos sumus, qui numquam hostes, semper socij fuimus? pater, ego, fratresque mei non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso, in Bœotia, in AEtolia, Philippi, Antiochi, AEtolico bello, terra mariq; pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat aliquis. Ego, Patres conscripti, quoniam dicere vtique volentibus vobis parendum est, si vos ea mente vltra Tauri iuga Antiochum emouistis, vt ipsi teneretis eas terras: nullos accolas, nec finitimos habere, quam vos malo; nec vlla alia re tutius stabiliusque regnum meum futurum spero: sed si vobis decedere inde, atque exercitus deducere in animo est: neminem digniorem esse ex sociis vestris, qui bello à vobis parta possideat, quàm me, dicere ausim. At enim magnificum est liberare ciuitates seruas! ita opinor, si nihil hostile aduersus vos fecerunt: sin autem Antiochi partis fuerunt, quanto est vestra prudentia & æquitate dignius, sociis benemeritis, quàm hostibus vos consulere? Grata oratio regis Patribus fuit, & facile apparebat munificè omnia & propenso animo facturos. Interposita Smyrnæorum breuis legatio est, quia non aderant quidam Rhodiorum. Collaudatis egregiè Smyrnæis, quòd omnia vltima pati, quam se regi tradere maluissent: introducti Rhodii sunt, quorum princeps legationis expositis initiis amicitiæ cum populo Romano meritisque Rhodiorum Philippi prius, deinde Antiochi bello: *Nihil* inquit, *nobis tota nostra actione, Patres conscripti, neque difficilius, neque molestius est, quàm quod cum Eumene nobis disceptatio est, cum quo vno maximè regum, & priuatum singulis, & quod magis nos mouet, publicum ciuitati nostræ hospitium est. ceterum non animo nostri, Patres conscripti nos, sed rerum natura, quæ potentissima est, disiungit: vt nos liberi etiam aliorum libertatis caussam agamus; reges serua omnia, & subiecta imperio suo esse velint. Vtcumq; tamen res se habet, magis verecũdia nostra aduersus regem nobis obstat, quàm ipsa disceptatio aut nobis impedita est, aut vobis perplexam deliberationem præbitura videtur. nam si alter socio, atque amico regi, & benemerito hoc ipso in bello, de cuius præmiis agitur, honos haberi nullus posset, nisi liberas ciuitates ei in seruitutem traderetis esset deliberatio anceps: ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut decederetis, instituto vestro, & gloriam Philippi bello partam nunc seruitute tot ciuitatum deformaretis: sed ab hac necessitate aut gratiæ in amicum minuendæ, aut gloriæ vestræ; egregiè vos fortuna vindicat: est enim Deûm benignitate nõ gloriosa magis, quàm diues victoria vestra: quæ vos facilè isto velut ære alieno exsoluat. nam & Lycaonia & Phrygia vtraq; & Pisidia omnis, & Chersonesus, quæq; circumiacent Europæ, in vestra sunt potestate: quarũ vna qualibet regi adiecta, multiplicare regnum Eumenis potest: omnes verò datæ, maximis eum regibus æquare. Licet ergo vobis & præmiis belli ditare socios, & non decedere instituto vestro: & meminisse, quem titulum prætenderitis prius aduersus Philippum, nunc aduersus Antiochũ belli: quid feceritis Philippo victo, quid nũc à vobis nõ magis quia fecistis, quàm quia id vos facere decet, desideretur atq; exspectetur. alia enim aliis & honesta & probabilis est caussa armorũ. illi agrum, hi vicos, hi oppida, hi portus oramq; aliquã maris vt possideant. vos nec cupistis hæc. antequam haberetis: nec nunc, quum orbis terrarũ in ditione vestra sit cupere potestis. pro dignitate & gloria apud omne genus humanum, quæ vestrum nomen imperiumq; iuxta ac Deos immortales iãpridem intuetur, pugnastis. quæ parare & quærere arduũ fuit, nescio an tueri difficilius sit. gentis vetustissimæ nobilissimæq;, vel fama rerũ gestarum, vel omni commendatione humanitatis doctrinarumq;, tuendam ab serui-*

seruitio regio libertatem suscepistis. hoc patrocinium receptæ in fidē & clientelam vestram vniuersæ gentis perpetuum vos præstare decet. Non quæ in solo modo antiquo sunt, Græcæ magis vrbes sunt, quam coloniæ earum, illinc quondam profectæ in Asiam: nec terra mutata mutauit genus aut mores. certare pio certamine cuiuslibet bonæ artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus quæque ciuitas, & conditoribus suis. Adistis Græciæ, adistis Asiæ vrbes plerique. nisi quod longius à vobis absumus, nulla vincimur alia re, Massilienses, quos, si natura insita velut ingenio terræ vinci posset, iampridem efferassent tot indomitæ circumfusæ gentes, in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos esse, ac si medium vmbilicum Græciæ incolerent. non enim sonum modo linguæ, vestitumque & habitum, sed ante omnia mores & leges & ingeniū sincerum integrumque à contagione accolarum seruarunt. Terminus est nunc imperij vestri mons Taurus. quicquid intra eum cardinem est, nihil longinquum vobis videri debet. quo arma vestra peruenerunt, eodem ius hinc profectum perueniat. Barbari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt, quo gaudent, reges habeant: Græci suam fortunam, vestros animos gerunt. domesticis quondam viribus etiam imperium amplectebantur. nunc imperium vbi est, ibi vt sit perpetuum, optant: libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam suis non possunt. At enim quædam ciuitates cum Antiocho senserunt. & aliæ prius cum Philippo. & cum Pyrrho Tarentini. ne alios populos enumerem, Carthago libera cum suis legibus est. huic vestro exemplo quantum debebatis, videte Patres conscripti. inducetis in animum negare Eumenis cupiditati, quod iustissimæ iræ vestræ negastis. Rhodij & in hoc & in omnibus bellis, quæ in illa ora gessistis, quam forti fidelique opera vos adiuuerimus, vestro iudicio relinquimus. nunc in pace id consilium afferimus, quod si comprobaueritis, magnificentius vos victoria vsos esse, quam vicisse, omnes existimaturi sint. Apta magnitudini Romanæ oratio visa est. Post Rhodios Antiochi legati vocati sunt. ii vulgato petentium veniam more, *errorem fassi regis, obtestati sunt Patres conscriptos, vt suæ potius clementiæ, quam regis culpæ, qui satis superq; pœnarum dedisset, memores consulerent: postremo pacē datam à L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent auctoritate sua.* Et senatus eam pacem seruandam censuit, & paucos post dies populus iussit. fœdus in Capitolio cum Antipatro principe legationis, & eodem fratris filio regis Antiochi est ictum. Auditæ deinde & aliæ legiones ex Asia sunt. quibus omnibus datum est responsum, *decem legatos more maiorum senatum missurum ad res Asiæ disceptandas, componendasque: summam tamen hanc fore, vt cis Taurum montem quæ intra regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur, præter Lyciam Cariamque vsq; ad Mæandrum amnem: ea ciuitatis Rhodiorum essent. ceteræ ciuitates Asiæ, quæ Attali stipendiariæ fuissent, eædem Eumeni vectigal penderent: quæ vectigales Antiochi fuissent, eæ liberæ atque immunes essent.* Decem legatos hos decreuerunt, Q. Minucium Rufum, L. Furium Purpurionē, Q. Minucium Thermum, Ap. Claudium Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Iunium Brutum, L. Aurunculeium, L. Æmilium Paullum, P. Cornelium Lentulum, P. Ælium Tuberonem. his, quæ præsentis disceptationis essent, libera mandata: de summa rerum senatus constituit:

S. natusc. Pa- sultum de summa rerum Asiæ.

LVI.

Lycaoniam omnem & Phrygiam vtramque & Mysiam, regias syluas, & Lydiæ Ioniæque, extra ea oppida quæ libera fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, & nominatim Magnesiam ad Sypilum, & Cariam, quæ Hydrela appellatur, agrumque Hydreletanum ad Phrygiam vergentem, & castella vicosque ad Mæandrum amnem, & oppida, nisi quæ libera ante bellum fuissent: Telmissum item nominatim, & castra Telmissium, præter agrum qui Ptolemæi Telmissii fuisset: hæc omnia, quæ supra scripta sunt, regi Eumeni iussa dari. Rhodiis Lycia data, extra eundem Telmissum, & castra Telmissium, & agrū qui Ptolemæi Telmissii fuisset: hæc & ab Eumene & ab Rhodiis excepta. Ea quoque his pars data Cariæ, quæ propior Rhodum insulam trans Mæandrum amnem est, oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt: nisi quæ eorum oppida in libertate fuissent, pridie quam cum Antiocho rege in Asia pugnatum est. Pro his quum gratias egissent Rhodii, de Solis vrbe, quæ in Cilicia est, egerunt. *Argis & illos, sicut sese, oriundos esse. ab ea germanitate fraternā sibi cum iis caritatem esse. petere hoc extraordinarium munus, & eam ciuitatē ex seruitute regia eximerent.* Vocati sunt regis Antiochi legati, actumque cum iis est: nec quicquam impetratum, testante fœdera Antipatro: aduersus quę ab Rhodiis non Solos, sed Ciliciā peti, & iuga Tauri transcendi. Reuocatis in senatum Rhodiis, quum quantoperè tenderet legatus regius, exposuissent Patres, adiecerunt: *si vtique eam rem ad ciuitatis suæ dignitatem pertinere censerent Rhodij, senatum omni modo expugnaturum pertinaciam legatorum.* Tum vero impensius, quam ante, Rhodii gratias egerunt. *cessurosque se potius arrogantiæ Antipatri, quam caussam turbandæ pacis præbituros,* dixerunt. ita nihil de Solis mutatum est.

LVII.

Ligures Bæbium Pr. circumueniunt.

Per eos dies, quibus hæc gesta sunt, legati Massiliensium nunciauerunt, *L. Bæbium prætorem in prouinciam Hispaniam proficiscentem, ab Liguribus circumuentum, magna parte comitum cæsa, vulneratum ipsum cum paucis sine lictoribus Massiliam perfugisse, & intra triduum exspirasse.* Senatus ea re audita decreuit, vti P. Iunius Brutus, qui proprætor in Etruria esset, prouincia exercituque traditis vni cui videretur ex legatis, ipse in vlteriorem Hispaniam proficisceretur, eaque ei prouincia esset. Hoc Senatusconsulum, literæque à Sp. Postumio prętore in Etruriam missæ sunt. profectusque in Hispaniam est P. Iunius proprætor. in qua prouincia prius aliquāto, quam successor venisset, L. Æmilius Paullus, qui postea regem Persea magna gloria vicit, quum priore anno haud prospere rem gessisset: tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum Lusitanis pugnauit. fusi fugatiq; sunt hostes. cæsa decem & octo millia armatorum, tria millia trecenti capti, & castra expugnata. Huius victoriæ fama tranquilliores

L. Aemilius Paullus Lusitanos fugat.

in Hispania res fecit. Eodem anno ante diem tertium Calendas Ianuarias: Bononiam Latinam coloniam ex Senatusconsulto L. Valerius Flaccus, M. Attilius Serranus, L. Valerius Tappus triumuiri deduxerunt. tria millia hominum sunt deducta, equitibus septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data. ager captus de Gallis Boiis fuerat. Galli Tuscos expulerant. Eodem anno censuram multi & clari viri petierunt. quæ res tanquam in se parum magni certaminis caussam haberet, aliam contentionem multo maiorem excitauit. petebant T. Quintius Flamininus, P. Cornelius Cn. F. Scipio, L. Valerius Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, Manius Acilius Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætolosque deuicerat. in hunc maximè, quod multa congiaria habuerat, quibus magnam partem hominum obligarat, fauor populi se inclinabat. Id quum ægre paterentur tot nobiles, nouum sibi hominem tantum præferri; P. Sempronius Gracchus, & C. Sempronius Rutilus Tribuni plebis ei diem dixerunt, *quod pecuniæ regiæ prædæque aliquantum captæ in Antiochi castris, neque in triumpho tulisset, neque in ærarium detulisset.* Varia testimonia legatorũ tribunorumq; militum erant. M. Cato ante alios testes conspiciebatur: cuius auctoritatem perpetuo tenore vitæ partum, toga candida eleuabat. is testis, *quæ vasa aurea atque argentea captis castris inter aliam prædam regiam vidisset, ea se in triumpho negabat vidisse.* postremo in huius maximè inuidiam *desistere se petitione Glabrio* dixit; *quando quod taciti indignarentur nobiles homines, id æque nouus competitor inæstimabili periurio incesseret.* * centum millium mulcta irrogata erat. bis de ea re certatum est. tertio, quum de petitione destitisset reus, nec populus de mulcta suffragium ferre voluit, & tribuni eo negotio destiterunt.

Inter Censuræ candidatos certamen.

LVIII.

*Val. 1000. Coron.

Censores T. Quintius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati. Per eosdem L. Æmilio Regillo, qui classe præfectum Antiochi regis deuicereat, extra vrbem in æde Apollinis quum senatus datus esset, auditis rebus gestis eius, quantis cum classibus hostium dimicasset, quot inde naues demersisset aut cepisset. magno consensu Patrum triumphus naualis est decretus. Triumphauit Calendis Februariis. in eo triumpho vndequinquaginta coronæ aureæ translatæ sunt, pecunia nequaquam tanta pro specie regii triumphi: * tetradrachma Attica triginta quatuor millia septingẽta. * cistophorum centum triginta vnũ millia trecẽta. Supplicationes deinde fuerunt ex Senatuscõsulto, *quod L. AEmilius Paullus in Hispania prospere rẽ gessisset.* Haud ita multo post L. Scipio ad vrbẽ venit. qui ne cognomine fratri cederet, *Asiaticum* se appellari voluit. & in senatu, & in concione de rebus a se gestis disseruit. Erant qui fama id maius bellum, quam difficultate rei fuisse interpretarentur *vno memorabili prælio debellatum, gloriamque eius victoriæ defloratam ad Thermopylas esse.* Ceterum vere æstimanti, *AEtolicum magis ad Thermopylas bellum, quam regium fuit. quota enim parte virium suarum ibi dimicauit Antiochus? in Asia totius Asiæ steterunt vires, ab vltimis Orientis omnium gentium contractis auxiliis.* Merito ergo & Diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent, & imperatori triumphus est decretus. Triumphauit mense intercalario pridie Calendas Martias. qui triumphus spectaculo oculorum maior, quam Africani fratris eius fuit, recordatione rerum, & æstimatione periculi certaminisque, non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori, aut Antiochum ducem Annibali conferres. Tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quatuor; oppidorum simulacra centum triginta quatuor: eburneos dentes mille ducentos viginti: aureas coronas ducentos viginti quatuor. * argenti pondo centũ triginta septẽ millia & ccccxx: * tetradrachmum Atticorum ducenta viginti quatuor millia: cistophorum trecenta triginti vnum millia, & LXX: * nummos aureos Philippeos CXL. millia: vasorum argenteorum (omnia cælata erant) * mille pondo, & cccccxxiv: aureorum * mille pondo xxiv. & duces regii præfecti, & purpurati duo & triginta ante currum ducti. Militibus * quiniuiceni denarii dati; duplex centurioni; triplex equiti. & stipendium militare, & frumentum duplex post triumphum datum. prœlio in Asia facto duplex dederat. Triumphauit anno fere, posteaquam consulatu abiit. Eodem fere tempore, & Cn. Manlius consul in Asiam, & Q. Fabius Labeo prætor ad classem venit. Ceterum consuli non deerat cum Gallis belli materia. mare pacatum erat, deuicto Antiocho. cogitanti itaque Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne ociosam prouinciam habuisse videri posset; optimum visum est, in Cretam insulam traiicere. Cydoniatæ bellum aduersus Gortynios Gnosiosque gerebant, & captiuorum Romanorum, atque Italici generis magnus numerus in seruitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, quum primum Cretæ littus attigit, nuncios circa ciuitates misit, *vt armis absisterent, captiuosque in suis quæque vrbibus agrisque conquisitos reducerent, & legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret.* Nihil magnopere ea Cretenses mouerunt. captiuos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias ad quatuor millia captiuorũ, quia belli minas timuerũt, ex tota insula reddita scripsit: eamq; caussam Fabio, quum rem nullam aliam gessisset, naualis triumphi impetrandi a senatu fuisse. a Creta Ephesum Fabius rediit: inde tribus nauibus in Thraciæ oram missis, ab Æno & Maronia præsidia Antiochi deduci iussit, vt in libertate eæ ciuitates essent.

L. Æmilius Regillus triumphat.

* Val. cor. 13880.
* Coronatus 1084.

L. Scipio Asiaticus triumphat.

EPITO-

EPITOME LIBRI XXXVIII.

MARCVS *Fuluius consul in Epiro Ambracienses obsessos, per deditionem accepit: Cephaleniam subegit: AEtolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius consul collega eius Gallogræcos, Tholistobogios, Tectesagos, & Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, quum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo, & quando ea loca quæ tenent, occupauerint, referuntur. Exemplum quoq; virtutis & pudicitiæ in femina traditur. quæ cum regis Gallogræcorum vxor fuisset, capta, centurionem qui ei vim intulerat, occidit. Lustrum à censoribus conditũ est. censa sunt ciuium capita* CCLVIII. *millia, &* CCCXXVIII. *Cum Ariarathe rege Cappadociæ amicitia iuncta est. Cn. Manlius, contradicentibus decem legatis, ex quorum consilio fœdus cum Antiocho conscripserat, de Gallogræcis, acta pro se causa in senatu, triumphauit. Scipio Africanus, die ei dicta, vt quidam aiunt, à Q. Petillio tribuno plebis, vt quidam a Næuio, quod præda ex Antiocho capta ærarium fraudasset: posteaquam is dies venit, euocatus in Rostra:* Hac die, *inquit,* Quirites Carthaginem vici: *& prosequente populo, Capitolium ascendit: inde, ne amplius tribunicijs iniurijs vexaretur, in voluntarium exilium Liternum concessit, incertum ibi an Romæ defunctus. nam eius monumentum vtrobiq; fuit. Scipio Asiaticus frater Africani, eodem peculatus crimine accusatus, damnatusq;, quum in vincula & carcerem duceretur: Tib. Sempronius Gracchus, tribunus plebis qui antea Scipionibus inimicus erat, intercessit: & ob id beneficium Africani filiam duxit. Cum prætor quæstores in bona eius publicè possidenda misisset, non modo in iis vllum vestigium pecuniæ regiæ apparuit, sed nequaquam tantum redactum, quantæ summæ erat damnatus: collatam à cognatis & amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit: quæ necessaria ei erant ad cultum, redempta.*

Athamania.

DVM in Asia bellum geritur, ne in Ætolia quidem quietæ res fuerant, principio à gente Athamanum orto. Athamania ea tempestate, pulso Aminandro, sub præfectis Philippi regio tenebatur præsidio: qui superbo atq; immodico imperio desiderium Aminandri fecerant. Exulanti tum Aminandro in Ætolia literis suorum, indicantium statum Athamaniæ; spes recuperandi regni facta est. remissiq; nuncii ab eo ad principes Argitheam, (id enim caput Athamaniæ erat) *si popularium animos satis perspectos haberet, impetrato ab AEtolis auxilio in Athamaniam se venturum cum delectis AEtolorum, quod conciliũ esset gentis, & Nicandro prætore.* quos vbi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, *quo die cũ exercitu Athamaniam ingressus esset.* Quatuor primo fuere coniurati aduersus Macedonum præsidium. hi senos sibi adiutores ad rem gerendam assumserunt. deinde paucitate parum freti, quæ celandæ rei quam agendæ aptior erat, parem priori numerũ adiecerunt. ita duo & quinquaginta facti, quadrifariam se diuiserunt: pars vna Heracleam, altera Tetraphyliam petit, vbi custodia regiæ pecuniæ esse solita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheã. ita inter omnes conuenit, *vt primo quieti, velut ad priuatam rem agendam venissent, in foro obuersarentur: die certa multitudinem omnem conuocarent ad præsidia Macedonum arcibus expellenda.* Vbi ea dies aduenit, & Aminander cum mille Ætolis in finibus erat: ex composito quatuor simul locis præsidia Macedonum expulsa. literæque in alias vrbes passim dimissæ, *vt vindicarent sese ab impotenti dominatione Philippi, & restituerent in patrium ac legitimum regnum.* Vndique Macedones expelluntur. Theium oppidum, literis à Zenone præfecto præsidij interceptis, & arce ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit: deinde id quoque traditum Aminandro est, & omnis Athamania in potestate erat, præter Athenæum castellum, finibus Macedoniæ subiectum. Philippus audita defectione Athamaniæ, cum sex millibus armatorum profectus ingenti celeritate Gomphos peruenit. ibi relicta maiore parte exercitus (neque enim ad tanta itinera suffecissent) cum duobus millibus Athenæum, quod vnum à præsidio suo retentum fuerat peruenit. inde proximis tentatis, quum facilè animaduertisset cetera hostilia esse, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam rediit. Zenonem inde cum mille peditibus præmissum Ethopiam occupare iubet, opportune Argitheæ imminentem, quem vbi teneri à suis locum vidit, ipse circa templum Iouis Acræi posuit castra. ibi vnum diem fœda tempestate retentus, postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo apparuere Athamanes, in tumulos imminentes. ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine pauor & trepidatio erat: & pro se quisque, quidnam futurum esset, cogitare, si in valles subiectas rupibus agmen foret demissum. Hæc tumultuatio regem cupientem, si se sequerentur, raptim euadere angustias, reuocare primos, & eadem qua venerat via referre coegit signa. Athamanes primo ex interuallo quieti sequebantur. posteaquam Ætoli se coniunxerunt, hos, vt ab tergo agmini instarent, reliquerunt. ipsa à lateribus se circumfuderunt. quidam per notos calles breuiore via prægressi, transitus insedere: tantumque tumultus Macedonibus est iniectus, vt fugæ magis effusæ, quam itineris ordinati modo, multis armis virisque relictis, flumen traiecerint. hic

Ath. nia.

II.

finis ſequendi fuit. inde tuto Macedones Gomphos, & à Gomphis in Macedoniam redierũt. Athamanes Ætoliq; Ethopiam, ad Zenonẽ ac mille Macedonas opprimendos, vndiq; concurrerunt. Macedones parum loco freti, ab Ethopia in altiorem diruptioremque vndiq; tumulum conceſſere. quo pluribus locis aditu inuento, expulere eos Athamanes: diſperſoſque & per inuias atque ignotas rupes iter fugæ non expedientes, partim ceperant, partim interfecerunt. multi pauore in derupta præcipitati, perpauci cum Zenone ad regem euaſerunt. poſtero die per inducias ſepeliendi cæſos poteſtas facta eſt.

III. Aminander recuperato regno legatos Romam ad ſenatum, & ad Scipiones in Aſiam, Epheſi poſt magnum cum Antiocho prœlium morantes, mittit. Pacem petebat, excuſabatque ſeſe, *quod per AEtolos recuperaſſet paternum regnum.* Philippum incuſabat.

Ætoli recipiunt Amphilochiam & Aperantiam.

Ætoli ex Athamania in Amphilochos profecti ſunt, & maioris partis voluntate in ius ditionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta (nam fuerat quondam Ætolorum) eadem ſpe in Aperantiam tranſcenderunt. ea quoque magna ex parte ſine certamine in deditionem venit. Dolopes nunquam Ætolorum fuerant: Philippi erant. hi primum ad arma concurrerunt: ceterum poſteaquam Amphilochos cum Ætolis eſſe, fugamque ex Athamania Philippi, & cædem præſidii eius accepere, & ipſi à Philippo ad Ætolos deficiunt. Quibus circumiectis gentibus iam vndique ſe à Macedonibus tutos credentibus eſſe Ætolis, fama affertur, *Antiochum in Aſia victum ab Romanis.* nec ita multo poſt legati ab Roma rediere, ſine ſpe pacis: Fuluiumque conſulem nunciantes iam cum exercitu traieciſſe. His territi, prius ab Rhodo & Athenis legationibus excitis, vt per auctoritatem ciuitatum earum ſuæ preces nuper repudiatæ faciliorem aditum ad ſenatum haberent: principes gentis ad tentandum vltimam ſpem Romam miſerunt, nihil ne bellum haberent, priuſquam pene in conſpectu hoſtis erat, præmeditati. Iam M. Fuluius Apolloniam exercitu traiecto, cum Epirotarum principibus conſultabat, vnde bellum inciperet. Epirotis Ambraciam placebat aggredi: quæ tum contribuerat ſe Ætolis *ſiue ad tuendam eam venirent AEtoli, apertos circa campos ad dimicandum eſſe: ſiue detrectarent certamen, oppugnationem fore haud difficilem. nam & copiam in propinqua materiæ ad aggeres excitandos, & cetera opera eſſe: & Arethontem nauigabilem amnem oportunum ad comportanda quæ vſui ſint, præter ipſa mœnia fluere: & æſtatem aptam rei gerendæ adeſſe.* his perſuaſerunt, vt per Epirum duceret.

IV. *Fuluius Ambraciã oppugnat.*

Conſuli ad Ambraciam aduenienti, magni operis oppugnatio viſa eſt. Ambracia tumulo aſpero ſubiecta, Perranthem incolæ vocant. vrbs qua murus vergit in campos & flumen, occidentem: arx, quæ poſita in tumulo eſt, orientem ſpectat. amnis Arethon ex Acarnania fluens cadit in ſinum maris, ab nomine propinquæ vrbis Ambracium appellatum. præterquam quod hinc amnis munit, hinc tumuli, muro quoque firmo ſepta erat, patente in circuitu paulo amplius tria millia paſſuum. Fuluius bina à campo caſtra modico inter ſe diſtantia interuallo, vnum caſtellum loco edito contra arcem obiecit. ea omnia vallo ac foſſa ita iungere parat, ne exitus incluſis ab vrbe, neue aditus foris ad auxilia intromittenda eſſet. Ad famam oppugnationis Ambraciæ Stratum iam edicto Nicandri Prætoris conuenerant Ætoli. inde primo copiis omnib. ad prohibendam obſidionem venire in animo fuerat. deinde poſteaquam vrbẽ iam magna ex parte operibus ſeptam viderunt, Epirotarum trans flumen loco plano caſtra poſita eſſe: diuidere copias placuit. cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus, per nondum commiſſa inter ſe munimenta vrbem intrauit. Nicandro cum cetera manu primo Epirotarum caſtra nocte aggredi conſilium fuerat; haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen intererat. deinde periculoſum inceptum ratus, ne qua ſentirent Romani & regreſſus inde in tutum non eſſet, deterritus ab hoc conſilio, ad depopulandam Acarnaniam iter conuertit. Conſul iam munimentis, quibus ſepienda vrbs erat; iam operibus, quæ admouere muris parabat, perfectis, quinque ſimul locis mœnia eſt aggreſſus: tria paribus interuallis faciliore aditu à campo aduerſus Pyrrheum, quod vocant, admouit: vnum è regione Æſculapii, vnum aduerſus arcem. arietibus muros quatiebat; aſſeribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo & ad ſpeciem, & ad ictus mœnium cum terribili ſonitu editos, pauor ac trepidatio cepit. deinde vt præter ſpem ſtare muros viderunt: collectis rurſus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut ſaxorum, ſtipiteſve robuſtos incutiebant, falces anchoris ferreis iniectis in interiorem partem muri trahentes aſſerem perfringebant, ad hoc eruptionibus & nocturnis in cuſtodias operum, & diurnis in ſtationes vltro terrorem inferebant. In hoc ſtatu res ad Ambraciam quum eſſent, iam Ætoli à populatione Acarnaniæ Stratum redierant. inde Nicander Prætor ſpem nactus ſoluendæ incepto forti obſidionis, Nicodamum quendam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit. noctem certam, tempuſque etiam noctis conſtituit, quo & illi ab vrbe opera hoſtium, quæ aduerſus Pyrrheum erant, aggrederentur, & ipſe ad caſtra Romana terrorem faceret: *poſſe ratus ancipiti tumultu, nocte augente pauorem, memorabilem rem geri:* Et Nicodamus intempeſta nocte, quum alias cuſtodias fefelliſſet, per alias impetu conſtanti erupiſſet, ſuperato brachio in vrbem penetrat; animique aliquantum ad omnia audenda & ſpei obſeſſis adiecit: & ſimul conſtituta nox venit, ex compoſito

repen-

repente opera est aggressus. Id incœptum conatu, quam effectu grauius fuit. quia nulla ab exteriore parte vis admota est: seu metu deterrito prætore Ætolorum, seu quia potius visum est Amphilochis opem ferre nuper receptis, quos Perseus Philippi filius missus ad Dolopiam Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant, quæ omnia simul, sed nec apparatu, nec vi simili, Ætoli aggressi sunt. alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque & malleolos ferentes, tota collucente flammis acie, aduenere: multos primo impetu custodes oppresserunt. deinde posteaquam clamor tumultusque in castra est perlatus, datumque à consule signum, arma capiunt, & omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. vno in loco ferro ignique gesta res est. à duobus irrito incœpto, quum tentassent magis quam iniissent certamen, Ætoli abscesserunt. atrox pugna in vnum inclinauerat locum. ibi diuersis partibus duo duces Eupolemus & Nicodamus pugnantes hortabantur, & propè certa fouebant spe, *iam Nicandrum ex composito affore, & terga hostium inuasurum.* Hæc res aliquamdiu animos pugnantium sustinuit. ceterum posteaquam nullum ex composito signum à suis accipiebant, & crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare: postremò re omissa, iam vix tuto receptu, fugientes in vrbem compelluntur, parte operum incensa, & pluribus aliquanto, quã ipsi ceciderant, interfectis. quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat expugnari vna vtiq; parte opera cum magna cæde hostium potuisse. Ambracienses, quique intus erant Ætoli, non ab eius solum noctis incœpto recessere, sed in reliquũ quoque tempus, velut proditi à suis, segniores ad pericula erant. iam nemo eruptionibus, vt ante, in stationes hostium, sed dispositi per muros & turres ex tuto pugnabant. Perseus vbi adesse Ætolos audiuit, omissa obsidione vrbis, quàm oppugnabat, depopulatus tantũ agros, Amphilochia excessit, atque in Macedoniam rediit. Et Ætolos inde auocauit populatio maritimæ oræ. Pleuratus Illyriorum rex cum sexaginta lembis Corinthium sinum inuectus, adiunctis Achæorum, quæ Patris erant, nauibus maritima Ætoliæ vastabat. aduersus quos mille Ætoli missi, quacumq; se classis circumegerat, per littorum anfractus breuioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam pluribus locis quatiendo arietibus muros, aliquantum vrbis nudauerant: nec tamen penetrare in vrbem poterant. nam & pari celeritate nouus pro diruto murus obiiciebatur, & armati ruinis superstantes instar munimenti erant. Itaq; quum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum occultum, vineis antè contecto loco, agere instituit. & aliquamdiu, quum dies noctesq; in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum, fefellêre hostem. cumulus repentè terræ eminens, index operis oppidanis fuit. pauidique ne iam subrutis muris facta in vrbem via esset, fossam intra murum è regione eius operis, quod vineis contectum erat, ducere instituunt. cuius vbi ad tantam altitudinem, quantæ esse solum infimum cuniculi poterat, peruenerunt, silentio facto pluribus locis aure admota, sonitum fodientium captabant. quem vbi acceperant, aperiunt rectam in cuniculum viam. nec fuit magni operis. momento enim ad inane, suspenso fulturis ab hostibus muro, peruenerunt. ibi commissis operibus, quum è fossa in cuniculũ pateret iter, primò ipsis ferramentis, quibus in opere vsi erant: dein celeriter armati etiam subeuntes, occultam sub terram ediderunt pugnam. segnior deinde ea facta est, intersepientibus cuniculum, vbi vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim obiectis. Noua etiam haud magni operis aduersus eos qui in cuniculo erant, excogitata res est. dolium à fundo pertusum, qua fistula modica inseri posset, & fistulam ferream operculumq; dolii ferreum, & ipsum pluribus locis perforatum fecerunt. hoc tenui pluma completũ dolium ore in cuniculum verso posuerunt per operculi foramina prælongæ hastæ, quas sarissas vocant, ad summouendos hostes eminebant, scintillam leuem ignis inditam plumæ, folle fabrili ad caput fistulæ imposito, flando accenderunt. inde non solum magna vis fumi, sed acrior etiã fœdo quodam nidore ex adusta pluma quũ totum cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat. Quum in hoc statu res ad Ambraciam esset: legati ab Ætolis Phaneas & Damoteles cum liberis mandatis decreto gentis ad consulem venerunt. nam Prætor eorum quum alia parte Ambraciã oppugnari cerneret, alia infestam oram nauibus hostium esse, alia Amphilochos Dolopiamq; à Macedonib[9] vastari: nec Ætolos simul ad tria diuersa bella occursantes sufficere: conuocato concilio, Ætolos principes, *quid agendum esset,* consuluit. Omnium eò sententiæ decurrerunt, *vt pax, si posset, æquis: si minus, tolerandis conditionibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum. Antiocho terra marique superato, & propè extra orbem terræ vltra iuga Tauri exacto, quã spem esse sustinendi belli? Phaneas & Damoteles, quod è re Ætolorum, vt in tali casu fideque sua esse censerent, agerent. quid enim sibi consilium, aut cuius rei electionem à fortuna relictam?* Cum his mandatis legati missi, *orare consulem, vt parceret vrbi, misereretur gentis quondam sociæ, nolle dicere iniuriis, miseriis certè coactæ insanire. non plus mali meritos Ætolos Antiochi bello, quàm boni antè, quùm aduersus Philippum bellatum sit, fecisse. nec tum largè gratiam relatam sibi, nec nunc immodicè pœnam iniungi debere.* Ad ea consul respondit: *Magis sæpè, quàm verè vmquam Ætolos pacem petere. imitarentur Antiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. non paucis vrbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed omni Asia cis Taurum montem,*

Margin notes: *Perseus Dolopes Amphilochosq; oppugnat.* — VI. — VIII. *Ætoli de pace mittunt.*

*opimo regno excessisse. Ætolos, nisi inermes, de pace agentes non auditurum se. arma illis prius, equosque omnes tradendos esse, deinde * mille talentûm argenti populo Romano dandum: cuius summæ dimidium præsens numeretur, si pacem habere vellent. ad ea adiecturum etiam in fœdus esse vt eosdem, quos populus Romanus amicos atque hostes habeant.* Aduersus quæ legati, & quia grauia erant, & quia suorum animos indomitos ac immutabiles nouerant: nullo reddito responso, domum regressi sunt; vt etiam atque etiam, quid agendum esset, re integra prætorem & principes consulerent. Clamore & iurgio excepti, *quid rem traherent, qualemcunque pacem referri iussi?* quum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis propè viam positis, quibuscum bellum erat, circumuenti, Tyrrheum custodiendi deducuntur. Hæc mora iniecta est paci. Quum iam Atheniensium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro his venerant, apud consulem essent: Aminander quoque Athamanum rex fide accepta venerat in castra Romana, magis pro Ambracia, vbi maiorem partem temporis exsulauerat, quam pro Ætolis solicitus. per hos certior factus consul de casu legatorum, adduci eos à Tyrrheo iussit, quorum post aduentum agi cœptum est de pace. Aminander, quod sui maximè operis erat, impigrè agebat, vt Ambracienses compelleret ad deditionem. id quum per colloquia principum succedens muris parũ proficeret: postremò consulis permissu ingressus vrbem, partim consilio, partim precibus euicit, *vt permitterent se Romanis.* Et Ætolos C. Valerius Læuini filius, qui cum ea gente primùm amiciciam pepigerat, consulis frater, matre genitus eadem, egregiè adiuuit. Ambracienses prius pacti, *vt Ætolorum auxiliares sine fraude emitterent,* aperuerunt portas. dein *vt * quingenta Euboica darent talenta, ex quibus ducenta præsentia, trecenta per annos sex pensionibus æquis: captiuos perfugasque redderent Romanis. vrbem nequam formulæ sui iuris facerent, quæ post id tempus, quo T. Quintius traiecisset in Græciam, aut vi capta ab Romanis esset, aut voluntate in amicitiam venisset. Cephalenia insula vt extra ius fœderis esset.* Hæc quamquam spe ipsorum aliquanto leuiora erant: petentibus Ætolis, *vt ad concilium referrent,* permissum est. Parua disceptatio de vrbibus tenuit. quæ quum sui iuris aliquando fuissent, auelli velut à corpore suo ægre patiebantur. ad vnum tamen omnes *accipi pacem* iusserunt. Ambracienses coronam auream consuli * centum & quinquaginta pondo dederunt, signa ænea marmoreaque; & tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia (quia regia ibi Pyrrhi fuerat) quam ceteræ regionis eius vrbes erant, sublata omnia, auectaque. nihil præterea tactum, violatumve. Profectus ab Ambracia consuli in mediterranea Ætoliæ, ad Argos Amphilochum (viginti duo millia ab Ambracia abest) castra posuit. eò tandem legati Ætoli mirante consule quod morarentur, venerunt. Inde posteaquam *approbasse pacem concilium Ætolorum* accepit, iussis proficisci Romam ad senatum, permissoque, vt & Athenienses & Rhodii deprecatores irent, dato qui simul cum iis proficisceretur, C. Valerio fratre, ipse in Cephaleniam traiecit. Præoccupatas aures animosque principum Romæ criminibus Philippi inuenerunt, qui per legatos, per literas *Dolopas, Amphilochosque, & Athamaniam ereptas sibi querens, præsidiaque sua, postremò etiam filium Persea ex Amphilochis pulsum,* auerterat senatum ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen & Athenienses cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon, Iceſiæ filius, eloquentia etiam dicitur mouisse: qui vulgata similitudine, *mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinem Ætolorum, vsus, quam in fide Romanæ societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos aiebat. posteaquam flare ab Asia Thoas & Dicæarchus, ab Europa Menetas & Damocritus cœpissent: tum illam tempestatem coortam, quæ ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset.* Diu iactati Ætoli, tandem vt conditiones pacis conuenirent, effecerunt. fuerunt autem hæ. *Imperium maiestatemque populi Romani gens Ætolorum conseruato sine dolo malo. ne quem exercitum, qui aduersus socios amicosque eorum ducetur, per fines suos transire sinito: neve vlla ope iuuato. hostes eosdem habeto, quos populus Romanus armaque in eos ferto, bellum pariter gerito. perfugas, fugitiuos captiuosque reddito Romanis sociisque: præterquam si qui capti, quum domos rediissent, iterum capti sunt: aut si qui eo tempore ex iis capti sunt, qui dum hostes erant Romanis, quum inter præsidia Romana Ætoli essent. aliorum qui comparebunt, intra dies centum Corcyræorum magistratibus sine dolo malo tradantur. qui non comparebunt, quando quisque eorum primum inuentus fuerit, reddatur. obsides quadraginta arbitratu consulis Romani dato: ne minores duodecim annorũ, neu maiores quadraginta. obses ne esto prætor, præfectus equitum, scriba publicus: neu quis, qui antè obses fuerit apud Romanos. Cephalenia extra pacis leges esto.* De pecuniæ summa, quam penderent, pensionibusque eius nihil ex eo quod cum consule cõuenerat, mutatum. pro argento si aurum dare mallent, darent, conuenit. dum pro argenteis decem aureus vnus valeret. *Quæ vrbes, qui agri, qui homines Ætolorum iuris aliquando fuerunt: qui eorum L. Quintio, Cn. Domitio consulibus, post ve eos consules armis subacti, aut voluntate in ditionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Ætoli recepisse velint. Oeniadæ cum vrbe agrisque Acarnanum sunto.* His legibus fœdus ictum cum Ætolis est. Eadem non æstate solum, sed etiam iisdem propè diebus, quibus hæc à M. Fuluio consule in Ætolia gesta sunt: consul alter Cn. Manlius in Gallogræcia bellum gessit, quod nunc ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit, acceptisque copiis à L. Scipione, & exercitu lustrato, concionem apud milites habuit. qua, *collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho vno prælio debellassent: adhortatus eos ad nouum cum Gallis suscipiendum bellum, qui & auxiliis Antiochum iuuissent: & adeo indomita haberent ingenia, vt ne-*

Marginalia: *Cor. 60000 — IX. — *Atheniensium Rhodiorumque legati pro Ætolis.* — *Cor. 20000 — *Val. Cor. 16800. — X. — *Legati Atheni[ensis] eloquentia.* — *Pax [cum] Æt[olis].* — XI. — *C. Man[lius] in Gallogræcia bel[lum].*

vt nequiquam Antiochus emotus vltra iuga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum: de se quoque pauca, nec falsa, nec immodica adiecit. Læti cum frequenti assensu consulem audiuerunt, *partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes: rege superato, nullum monumentum in solis per se Gallorum copiis fore.* Eumenem haud tempore abesse (Romæ tunc erat) credere consul, gnarum locorum hominumque, & cuius interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem eius accersit à Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumq; operam, domum ad comparandum copias dimittit. Paucos post dies profecto ab Ephesо consule ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus, equitibus ducentis; Athenæo fratre iusso cum ceteris copiis subsequi: commendata iis custodia Pergami, quos fratri regnoque fidos credebat. consul collaudato iuuene, cum omnibus copiis ad Mæandrum progressus, castra posuit, quia vado superari amnis non poterat; & contrahendæ naues erant ad exercitum traiiciendum. Transgressi Mæandrum, ad Hieram comen peruenerunt. fanum ibi augustum Apollinis, & oraculum: sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur. hic alteris castris ad Harpasum flumen ventum est, quo legati ab Alabandis venerunt, vt castellum quod ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate aut armis cogeret iura antiqua pati. Eodem & Athenæus Eumenis & Attali frater cum Cretensi Leuso, & Corrago Macedone venit. mille pedites mistarum gentium, & trecentos equites secum adduxerunt. Consul tribuno militum misso cum modica manu, castellū vi receptum Alabandensibus reddit. ipse nihil via digressus, ad Antiochiam super Mæandrum amnem posuit castra. Huius amnis fontes Cælenis oriuntur. Celænæ vrbs caput quondam Phrygiæ fuit. migratum inde haud procul veterib' Celænis: nouæque vrbi Apameæ nomen inditum ab Apamea sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis haud procul à Mæandri fontib' oriens, in Mæandrum cadit. famaque ita tenet: Celænis Marsyam cum Apolline tibiarū cantu certasse. Mæander ex arce summa Celænarum ortus, media vrbe decurrens per Caras primū, deinde Ionas, in sinum maris editur, qui inter Prienem & Miletum est. Ad Antiochum in castra consulis Seleucus Antiochi filius ex fœdere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum venit. parua disceptatio de Attali auxiliaribus orta est: quod Romano tantum militi pactum Antiochum: vt daretur frumentum Seleucus dicebat. discussa ea quoque est constantia consulis, qui misso tribuno edixit, *ne Romani milites acciperent, priusquam Attali auxilia accepissent.* inde ad Gordiutichos quos vocant, processum est. ex eo loco ad Tabas tertiis castris peruentum. in finibus Pisidarum posita est vrbs, in ea parte quæ vergit ad Pamphylium mare. integris viribus regionis eius, feroces ad bellandum habebat viros. tum quoque equites, in agmen Romanum eruptione facta, haud modicè primo impetu turbauere. deinde vt apparuit, nec numero se nec virtute pares esse, in vrbem compulsi, veniam erroris petebant, dedere vrbem parati. * quinq; & viginti talenta argenti, & decem millia medimnûm tritici imperata. ita in deditionem accepti. Tertio inde die ad Chaum amnem peruentum: inde profecti Erizā vrbem, primo impetu ceperunt. Ad Thabusion castellum imminens flumini Indo ventum est. cui fecerat nomen Indus ab elephanto deiectus. Haud procul à Cibyra aberant: nec legatio vlla à Moagete tyranno ciuitatis eius homine ad omnia infido atq; importuno, veniebat. ad tentandum eius animum C. Heluium cum quatuor millibus peditum & quingentis equitibus consul præmittit. Huic agmini iam fines ingredienti legati occurrerunt, nunciantes, paratū esse tyrannum imperata facere. orabant, *vt pacatus fines iniret, cohiberetque à populatione agri militem.* & in coronam auream * quindecim talenta afferebant, Heluius integros à populatione agros seruaturum pollicitus, ire ad consulem legatos iussit. quibus eadem referentibus, consul: *Neque Romani*, inquit, *bonæ voluntatis vllum signum erga nos tyranni habemus: & ipsum talem esse inter omnes constat, vt de pœna eius magis quàm de amicitia nobis cogitandum sit.* Perturbati hac voce legati, nihil aliud petere, quàm vt coronam acciperet: veniendique ad eum potestatem tyranno, & copiam loquendi ac purgandi se, faceret. Permissu consulis postero die in castra tyrannus venit, vestitus comitatusq; vix ad priuati modicè locupletis habitum. & oratio fuit summissa & infracta extenuantis opes suas, vbiumque suæ ditionis egestatem querentis. Erant autem sub eo, præter Cibyram, Syleum, & quæ Alimne appellatur. ex his, vt se suosque spoliaret, * quinque & viginti talenta se confecturum, propè vt diffidens pollicebatur. *Enimuero*, inquit consul, *ferri iam ludificatio ista non potest. parum est, nō erubuisse absentem, cum per legatos frustrareris nos, nisi præsens quoque in eadem impudentia persistas? quinque & viginti talenta tyrannidem tuam exhaurient? * quingenta ergo talenta nisi triduo numeras populationem in agris, obsidionem in vrbe exspecta.* Hac denunciatione conterritus: perstare tamen in pertinaci simulatione inopiæ, & paulatim illiberali adiectione, nunc per cauillationem, nunc precibus & simulatis lacrimis, ad * centum talenta est perductus. adiecta decem millia medimnûm frumenti. Hæc omnia intra sex dies acta. A Cibyra per agros Sindensiū exercitus ductus, transgressusq; Calaurē amnem, posuit castra. postero die est præter Caralitin paludem agmē ductum. ad Mandropū manserunt. inde progredientibus ad Lagon proximam vrbem, metu incolæ fugerunt. vacuum hominibus, & refertum rerum omniū copia oppidum diripuerut. inde ab Lysis fluminis fonte, postero die ad Cobu-

*Cor.15000

XIV.

Moagetes tyrannus Cibyræ.

*Cor.9000.

*Cor.15000

*Coron. 300000.

*Cor.6000.

XV.

Cobulatum amnem progressi. Termessenses eo tempore Hyriensium arcem vrbe capta oppugnabant: inclusi quum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad consulem orantes opem miserunt. *cum coniugibus ac liberis in arce inclusos se mortem indies aut ferro aut fame patiendam exspectare.* Volenti consuli caussa in Pamphyliam diuertendi oblata est. adueniens obsidione Hyrienses exemit. Termesso pacem dedit, quinquaginta talentis argenti acceptis: item Aspendiis, ceterisque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia rediens ad flumen Tantum primo die, postero ad Xylinen (quam vocant) comen posuit castra. profectus inde continentibus itineribus, ad Cormasam vrbem peruenit. Darsa proxima vrbs erat. eam metu incolarum desertam, plenam omnium rerum copia inuenit. Progredienti præter paludes, legati ab Lysinoe dedentes ciuitatem venerunt. Inde in agrum Sagalassenum. vberem fertilemque omni genere frugum, ventum est. Colunt Pisidæ, longè optimi bello regionis eius. quum ea res animos facit: tũ agri fœcunditas & multitudo hominum, & situs inter paucas munitæ vrbis. Consul, quia nulla legatio ad fines præsto fuerat, prædatum in agros misit. tum demũ fracta pertinacia est, vt ferri agique res suas viderunt. legatis missis pacti * quinquaginta talentis, & viginti millibus medimnûm tritici, & viginti hordei, pacem impetrauerunt. Progressus inde ad Obrimæ fontes, ad vicũ quem Aporidos comen vocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea postero die venit. Ægros inde & inutilia impedimenta quum Apameam dimisisset, ducibus itinerum à Seleuco acceptis, profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die Dinias Phrygiæ processit. inde Synnada venit: metu omnibus circa oppidis desertis. quorum iam præda graue agmen trahens, vix quinque millium die toto itinere profecto, ad Beudos, quod vetus appellant, peruenit. ad Anaburam inde, & altero die ad Alandri fontes, tertio ad Abbassum posuit castra. ibi plures dies statiua habuit: quia peruentum erat ad Tolistoboiorum fines. Hi Galli, magna hominum vis, seu inopia agri, seu prædæ spe, nullã gentem per quas ituri essent, parem armis rati, Brenno duce in Dardanos peruenerunt. ibi seditio orta, & ad viginti millia hominum cum Lomnorio ac Lutario regulis, secessione facta à Brenno, in Thraciam iter auerterunt. vbi cum resistentibus pugnando, pacem petentibus stipendium imponendo, Byzantium quum peruenissent; aliquamdiu oram Propontidis vectigalem habendo, regionis eius vrbes obtinuerunt. Cupido inde eos in Asiam transeundi, *audientes ex propinquo quãta vbertas terræ eius esset*, cœpit. & Lysimachia fraude capta, Chersonnesoque omni armis possessa, ad Hellespontum descenderunt. ibi verò exiguo diuisis freto cernentibus Asiam, multò magis animi ad transeundum accensi, nunciosque ad Antipatrum præfectum eius oræ de transitu mittebant. quæ res quum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus noua inter regulos orta seditio est. Lomnorius retrò, vnde venerat, cum maiore parte hominum repetit Byzantium: Lutarius Macedonibus per speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis, duas tectas naues, & tres lembos adimit. his alios atq; alios dies noctesque transuehendo, intra paucos dies omnes copias traiecit. Haud ita multò post Lomnorius, adiuuante Nicomede Bithyniæ rege, à Byzantio transmisit, coeunt deinde in vnum rursus Galli, & auxilia Nicomedi dant, aduersus Zybœam, partem tenentem Bythiniæ, gerenti bellum, atque eorum maximè opera deuictus Zybœa est, Bithyniaque omnis in ditionem Nicomedis concessit. Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. non plus ex viginti millibus hominũ quàm decem armata erant, tamen tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus iniecerunt; vt quas adissent, quasque non adissent, pariter vltimæ propinquis imperio parerent. Postremo quum tres essent gentes, Tolistoboii, Trocmi, Tectosagi: in tres partes, qua cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diuiserunt. Trocmis Hellesponti ora data: Tolistoboii Æolida atque Ioniam, Tectosagi mediterranea Asiæ sortiti sunt. & stipendium tota cis Taurum Asia exigebant. sedem autem ipsi circa Halyn flumen ceperunt. tantusque terror eorum nominis erat, multitudine etiam magna sobole aucta, vt Syriæ quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent. Primus Asiam incolentium abnuit Attalus, pater regis Eumenis. audacique incœpto præter omnium opinionem affuit fortuna: & signis collatis superior fuit. non tamen ita infregit animos eorum, vt absisterent imperio. Eisdem opes vsque ad bellum Antiochi cum Romanis manserunt. tum quoque pulso Antiocho, magnam spem habuerunt: *quia procul mari incolerent, Romanum exercitum ad se non peruenturum.* Cum hoc hoste tam terribili omnibus regioni eius, quia bellum gerendum erat, pro concione milites maximè in hunc modum allocutus est consul: *Non me præterit milites, omnium quæ Asiam colunt, gentium, Gallos fama belli præstare. inter mitissimum genus hominum, ferox natio peruagata bello propè orbem terrarum, sedem capit. procera corpora, promissæ & rutilatæ comæ, vasta scuta, prælongi gladii: ad hoc cantus ineuntium prœlium, & vlulatus & tripudia, & quatientium scuta in patrium quendam morem horrendus armorũ crepitus: omnia de industria composita ad terrorem. Sed hæc, quibus insolita atque insueta sunt, Græci & Phryges & Cares timeant: Romanis Gallici tumultus assuetis, etiam vanitates notæ sunt. Semel primo congressu ad Alliam olim fuderunt maiores nostros: ex eo tempore per ducentos iam annos pecorum in modum consternatos cædunt, fugantque: & plures propè de Gallis triumphi, quam de toto orbe terrarum acti sunt. Iam vsu hoc cognitum est: si primum impetum, quem feruido inge-*

Marginalia: *Pisidæ.* — * Cor. 50000 — XVI. *Gallogræcorum origo.*

ingenio & cæca ira effundunt, sustinueris: fluunt sudore & lassitudine membra, labant arma. mollia corpora, molles vbi ira consedit animos, sol, puluis, sitis, vt ferrum non admoueas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum experti sumus, sed vir vnus cum viro congrediendo. T. Manlius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana virtus, docuerunt. iam M. Manlius vnus agmine scandentes in Capitolium Gallos detrusit. & illis maioribus nostris cum haud dubiis Gallis in terra sua genitis res erat. hi iam degeneres sunt, misti, & Gallogræci verè, quod appellantur. Sicut in frugibus pecudibusque, non tantum semina ad seruandam indolem valent, quantum terræ proprietas, cælique sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Ægypto, qui Seleuciam, ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Ægyptios degenerarunt. Massilia inter Gallos sita traxit aliquantum ab accolis animorum: Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida disciplina mansit? Generosius in sua quicque sede gignitur. insitum alienæ terræ in id quo alitur, natura vertente se, degenerat. Phygas igitur Gallicis oneratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores cædetis. Magis id vereor, ne parum inde gloriæ quam ne nimium belli sit. Attalus eos rex sæpe fudit, fugauitque. Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam siluestrem primo seruare: deinde quum diu manibus humanis alantur, mitescere: in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum auique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram, Pæoniam inde & Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus emensi, has terras ceperunt. duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quæ copia rerum omnium saginaret. vberrimo agro, mitissimo cælo, clementibus accolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis mehercule Martis viris cauenda ac fugienda quamprimum amœnitas est Asiæ. tantum hæ peregrinæ voluptates ad extinguendum vigorem animorum possunt, tantum contagio disciplinæ morisque accolarum valet. Hoc tamen feliciter euenit, quod sicut vim aduersus vos nequaquam, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent, cum qua venerunt: bellique gloriam victores eandem inter socios habebitis, quam si seruantes antiquum specimen animorum Gallos vicissetis. Concione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis, qui vnus ex regulis, & in Eumenis amicitia manserat, & negauerat Antiocho aduersus Romanos auxilia, castra mouit. primo die ad Alandrum flumen, postero ad vicum quem vocant Tiscon, ventum. Eo legati Oroandensium quum venissent amicitiam petentes, * ducenta talenta iis sunt imperata: precantibusque vt domum renuntiarent, potestas facta. Ducere inde exercitum consul ad Plitendum, deinde ad Alyattos castra posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, & legati Compulsi reguli orantes *ne Tectosagis bellum inferrent: & ipsum in eam gentem iturum, & Eposognatum: persuasurumque, vt imperata faciant.* Data venia regulo, duci inde exercitus per Axylon (quam vocant) terram, cœptus. ab re nomen habet. non ligni modo quicquam, sed ne spinas quidem, aut vllum aliud alimentum fert ignis: fimo bubulo pro lignis vtuntur. Ad Cuballum Gallogræciæ castellum castra habentibus Romanis, apparuere cum magno tumultu hostiũ equites. nec turbauunt tantũ stationes Romanas repentè inuecti, sed quosdam etiam occiderunt. qui tumultus quũ in castra perlatus esset, effusus repentè omnibus portis equitatus Romanus fudit, fugauitq; Gallos, & aliquot fugientes occidit. Inde consul, vt qui iam ad hostes peruentum cerneret, explorato deinde, & cum cura coacto agmine procedebat & continentibus itineribus quum ad Sangarium flumẽ peruenisset, pontem, quia vado nusquam transitus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per Phrygiã fluens, miscetur ad Bithyniam Tymbreti fluuio. inde maior iam geminatis aquis per Bithyniã fertur, & in Propontidem sese effundit, nõ tamẽ tam magnitudine memorabilis, quã quod piscium accolis ingentem vim præbet. Transgressus ponte perfecto flumen præter ripam euntibus Galli Matris magnæ à Pessinunte occurrere cum insignibus suis, vaticinantes fanatico carmine, *Deam Romanis viam belli & victoriam dare, imperiumq; eius regionis. Accipere se omen* quũ dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. postero die ad Gordium peruenit. Id haud magnum quidem oppidum est, sed plusquam mediterraneum celebre & frequens emporiũ. tria maria pari fermè distantia interuallo habet. Hellespontum ad Sinopen, & alterius oræ littora, qua Cilices maritimi colunt. multarũ magnarumq; præterea gentium fines contingit, quarum commercium in eum maximè locum mutui vsus contraxere. id tum desertum fuga incolarum oppidum, refertum idem copia rerum omnium inuenerunt. Ibi statiua habentib⁹ legati ab Eposognato venerunt, nunciantes *profectum eum ad regulos Gallorum, nihil æqui impetrasse. ex campestribus vicis agrisq; frequentes demigrare, & cum coniugibus ac liberis quæ ferre atq; agere possent, præ se agentes portantesque: Olympum montem petere, vt inde armis locorumq; situ sese tueantur.* Certiora postea Oroandensiũ legati attulerunt, *Tolistoboiorum ciuitatem Olympum montem cepisse diuersos Tectosagos alium montem, qui Magana dicatur, petisse. Trocmos, coniugibus ac liberis apud Tectosagos depositis, armorum agmine Tolistoboiis statuisse auxilium ferre.* Erant autem tunc trium populorũ reguli Orgiago & Combolomarus, & Gaulotus. Iis hæc maximè belli ratio sumendi fuerat, quod quum montes editissimos eius regionis tenerent, conuectis omnibus, quæ ad vsum quamuis longi temporis sufficerent, tædio se fatigaturos hostes censebant. *nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire eos: & si conarentur, vel parua manu prohiberi ac deturbari posse: nec quietos in radicibus gelidorum montium sedentes frigus, aut inopiam laturos.* Et quum ipsa altitudo locorum eos tuta-

Gallorum equites fugantur.

Gordium celebre emporium.

XIX.

Gallogræcorum reges.

tutaretur, fossam quoque & alia munimenta verticibus iis quos insederant, circumiecere. minima apparatus missilium telorum cura fuit: quod saxa affatim præbituram asperitatem ipsam locorum credebant. XX. Consul, quia non cominus pugnam, sed procul, locis oppugnandis futuram præceperat animo, ingentem vim pilorum, velitarium hastarum, sagittarum, glandisq; & modicorum, qui funda mitti possent, lapidum parauerat. instructusque missilium apparatu ad Olympum montem ducit: & à quinque fermè millibus locat castra. *Manlii ad Olympum castra.* Postero die cum quadringentis equitibus, & Attalo progressum eum ad naturam montis, situmq; Gallicorum castrorum visendum, equites hostium, duplex numerus, effusi castris in fugam auerterunt. occisi quoque pauci fugientium, vulnerati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit: tuto circumuectus montem, animaduertit meridiana regione terrenos, & placidè accliuos ad quendam finem colles esse, ad septentrionem arduas & rectas propè rupes. atq; omnibus fermè aliis inuiis, itinera tria esse: vnum medio monte, quà terrena erant: duo difficilia ab hiberno solis ortu, & ab æstiuo occasu. Hæc contemplatus eo die, sub ipsis radicibus posuit castra. postero die sacrificio facto, quum primis hostiis litasset, trifariam exercitum diuisum ducere ad hostem pergit, ipse cũ maxima parte copiarum, quà æquissimum aditum præbebat mons, ascendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad loca patiantur, & tuto possit, subire iubet. si qua periculosa & prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum, neque inexsuperabilibus vim afferre: sed obliquo monte ad se declinare, & suo agmini coniungi. C. Heluium cum tertia parte circumire sensim per infima montis, deinde ab æstiuo occasu erigere agmen. & Attali auxilia trifariam æquo numero diuisit: secum esse ipsum iuuenem iussit. equitatum cum elephantis in proxima tumulis planicie reliquit. edictũ præfectis, *vt intenti quid vbique geratur, animaduertant: opemque ferre, quo postulent res, properent.* XXI. Galli duobus lateribus satis fidentes, inuia esse, ab eà parte, quæ in meridiem vergeret, vt armis clauderent viam, quatuor fermè millia armatorum ad tumulum imminentem viæ, minus mille passuum à castris occupãdum mittunt: eo se rati velut castello iter impedituros. Quod vbi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. antè signa modico interuallo velites eunt, & ab Attalo Cretenses sagittarii, & funditores, & Tralli Thraces: signa peditum vt per arduum leni gradu ducuntur, ita præ se habentium scuta, vt missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pugnaturi. Missilibus ex interuallo loci prœlium commissum est, primo par, Gallos loco adiuuante: Romanos varietate & copia telorum procedente certamine nihil iam æqui erat. scuta longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, & ea ipsa plana malè tegebant Gallos. nec iam tela habebant, præter gladios: quorum, quum manũ hostis non consereret, nullus vsus erat. saxis, nec modicis, vt quæ non præparassent; sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, vt insueti, nec arte, nec viribus adiuuãtes ictum, vtebantur. sagittis, glande, iaculis incauti, ab omni parte configebantur: nec quid agerent, ira & pauore obcæcatis animis, cernebant: & erant deprehensi genere pugnæ, in quo minimè apti sunt, nam quemadmodum cominus, vbi inuicem pati ac inferre vulnera licet, accendit ira animos eorum: ita vbi ex occulto & procul leuibus telis vulnerãtur, nec quo ruant cœco impetu, habent, velut feræ transfixæ in suos temerè incurrunt. Detegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, & sunt fusa & candida corpora, vt quæ numquam nisi in pugna nudentur: ita & plus sanguinis è multa carne fundebatur, & fœdiores patebant plagæ, & candor corporum magis sanguine atro maculabatur: sed non tam patentibus plagis mouentur, interdum insecta cute, vbi latior, quam altior plaga est, etiã gloriosius se pugnare putant. iidem, quum aculeus sagittæ aut glandis abditæ introrsus tenui vulnere in speciem vrit, & scrutantes quæ vellant, telum non sequitur: tum in rabiem & pudorem tam paruæ perimentis pestis versi, prosternunt corpora humi, sic vt passim procumberent. alii ruentes in hostem vndiq; configebantur: & quum cominus venerant, gladiis à velitibus trucidabantur. hic miles tripedalem parmam habet: & in dextera hastas, quibus eminus vtitur, gladio Hispaniensi est cinctus. quod si pede collato pugnandum est, translatis in læuã hastis, stringit gladium. Pauci supererant iam Gallorum. qui posteaquam ab leui armatura superatos se viderunt, & instare legionum signa, effusa fuga castra repetunt, pauoris & tumultus iam plena: vt vbi fœminæ, puerique, & alia imbellis turba permista esset. Romanos victores deserti fuga hostium acceperunt tumuli. Sub idem tempus L. Manlius, & C. Heluius, quum quoad viam colles obliqui dederunt, ascendissent: posteaquam ad inuia ventum est, flexere iter in partem montis, quæ vna habebat iter: & sequi consulis agmen modico vterque interuallo, velut ex composito, cœperunt: quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa compulsi. subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo sæpe vsui fuerunt: vt primis forte deturbatis, secundi & tegant pulsos, & integri pugnã excipiant. Consul, posteaquam ad tumulos ab leui armatura captos prima signa legionum peruenerunt, respirare, & conquiescere paulisper militem iubet: simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat: *& quum leuis armatura tale prælium ediderit, quid ab legionibus, quid ab iustis armis, quid ab animis fortissimorum militum exspectari? castra illis capienda esse, in quæ com-*

compulſus ab leui armatura hoſtis trepidet. præcedere tamen iubet leuem armaturã: quæ, quum ſtaret agmen, colligendis per tumulos telis, vt miſſilia ſufficerent, haud ſegne idipſum tempus conſumpſerat. Iam caſtris appropinquabant & Galli, ne parum ſe munimenta ſua tegerent, armati pro vallo conſtiterant. obruti deinde omni genere telorum, quum quo plures ac denſiores erant, eo minus vani quicquã intercideret teli: intra vallum momento temporis compelluntur, ſtationibus tantum firmis ad ipſos aditus portarum relictis. In multitudinem compulſam in caſtra vis ingens miſſilium telorũ coniiciebatur: & vulnerari multos, clamor permiſtus mulierum atque puerorum ploratibus ſignificabat. In eos qui portas ſtationibus ſuis clauſerant, legionum anteſignani pila coniecerunt. hi vero non vulnerabantur, ſed tranſuerberatis ſcutis plerique inter ſe conſerti hærebant. nec diutius impetum Romanorum ſuſtinuerunt. Patentibus iam portis, priuſquam irrumperent victores, fuga è caſtris Gallorum in omnes partes facta eſt. ruunt cæci per vias, per inuia: nulla præcipitia ſaxa, nullæ rupes obſtant: nihil præter hoſtem metuunt. itaque plerique præcipites per vaſtam altitudinem prolapſi, aut debilitati exanimantur. conſul caſtris captis, direptione prædaque abſtinet. *militem ſequi pro ſe quemque & inſtare, & perculſis pauorem addere* iubet. Superuenit & alterum cum L. Manlio agmẽ, nec eos caſtra intrare ſinit. protinus ad perſequendos hoſtes mittit. & ipſe paulo poſt, tradita captiuorum cuſtodia tribunis militum ſequitur: debellatum ratus, ſi in illo pauore quam plurimi cæſi forent aut capti. Egreſſo conſule, C. Heluius cum tertio agmine aduenit. nec continere ſuos à direptione caſtrorum valuit: prędaque eorum iniquiſſima ſorte, qui pugnæ nõ interfuerant, facta eſt. Equites diu ignari & pugnæ, & victoriæ ſuorum ſteterunt. deinde & ipſi, quantum equi in colles ſubire poterãt, ſparſos fuga Gallos circa radices montis conſectati cecidere, aut cepere. Numerus interfectorum haud facilè iniri potuit, quia late inter omnes anfractus montium fugaque & cædes fuit: & magna pars rupibus inuiis in profundæ altitudinis conualles delapſa eſt, pars in ſiluis vepribuſque occiſa. Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte ſcribit, ad quadraginta millia hominum cæſa auctor eſt. Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo eſſe ſolet, non plus decem millia. Numerus captiuorum, haud dubiè millia quadraginta expleuit: quia omnis generis, ætatiſque turbam ſecum traxerant, demigrantium magis quam in bellum euntium modo. Conſul armis hoſtium in vno concrematis cumulo, ceteram prædam conferre omnes iuſſit, & aut vendidit quod eius in publicum redigendum erat: aut cum cura, vt quam æquiſſima eſſet, per milites diuiſit. Laudati quoque pro concione omnes ſunt, donatique pro merito quiſque. ante omnes Attalus; ſummo ceterorũ aſſenſu: nam ſingularis eius iuuenis quum virtus & induſtria in omnibus laboribus, periculiſque, tum modeſtia etiam fuerat.

XXIV.

Supererat bellum integrum cum Tectoſagis. Ad eos profectus conſul, tertiis caſtris Ancyram, nobilem in illis locis vrbem, peruenit: vnde hoſtes paulo plus decem millia aberant. vbi quum ſtatiua eſſent, facinus memorabile à captiua factũ eſt.

Mulieris pudicæ facinus memorabile.

Orgiagontis reguli vxor forma eximia cuſtodiebatur inter plures captiuos, cui cuſtodiæ centurio præerat, & libidinis & auaritiæ militaris. is primo eius animum tentauit. quem quum abhorrentem à voluntario videret ſtupro, corpori quod ſeruum fortuna erat, vim fecit. deinde ad leniendam indignitatem iniuriæ, ſpem reditus ad ſuos mulieri facit, & ne eam quidem, vt amans, gratuitam; certo auri pondere pactus. ne quem conſcium ſuorum haberet, ipſi permittit, *vt quem vellet, vnum ex captiuis nuncium ad ſuos mitteret.* locum prope flumen conſtituit: quo, duo, nec plus, neceſſarii captiuæ cum auro venirẽt nocte inſequenti, ad eam accipiendam. Forte ipſius mulieris ſeruus inter captiuos eiuſdem cuſtodiæ erat. hunc nuncium primis tenebris extra ſtationes centurio educit. Nocte inſequenti & duo neceſſarii mulieris ad cõſtitutum locum, & centurio cum captiua venit. vbi quum aurum oſtenderet, quod ſummam * talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret: mulier lingua ſua, ſtringerent ferrum, & centurionem prenſantem aurũ occiderent, imperauit. iugulati præciſum caput ipſa inuolutum veſte ferens ad virum Orgiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, peruenit. quem priuſquam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit. mirantique cuiuſnam id caput hominis, aut quod id facinus haudquaquam muliebre eſſet: *& iniuriam corporis & vltionem violatæ per vim pudicitiæ confeſſa viro eſt, aliaque* (vt traditur) *ſanctitate & grauitate vitæ huius matronalis facinoris decus ad vltimum conſeruauit.*

* Coronis 600.

XXV.

Tectoſagũ oratores ad Manlium.

Ad Ancyram in ſtatiua Tectoſagum oratores ad conſulem venerunt, petentes, *ne ante ab Ancyra caſtra moueret, quam collocutus cum ſuis regibus eſſet. nullas conditiones pacis iis non bello fore potiores.* Tempus in poſterum diem cõſtituitur: locuſque qui maxime medius inter caſtra Gallorũ & Ancyram eſt viſus. Quo quum conſul ad tempus cum præſidio quingentorum equitum veniſſet, nec vllo Gallorum ibi viſo, regreſſus in caſtra eſſet: oratores iidem redeunt excuſantes *religione obiecta venire reges non poſſe. principes gentis, per quos æque res tranſigi poſſet, venturos.* Conſul *ſe quoque Attalum miſſurum* dixit. Ad hoc colloquium vtrimq; ventum eſt. trecentos equites Attalus præſidii cauſſa quum adduxiſſet, iactæ ſunt pacis conditiones. Finis rei quia abſentibus ducibus imponi non poterat, conuenit, *vti conſul regeſque eo loco poſtero die congrederentur.* Fruſtratio Gallorum eo ſpectabat: primum vt tererent tempus, donec res

Gallogræcorum perfidia.

ſuas cum quibus periclitari nolebãt,cum coniugibus ac liberis trans Halyn flumen traiicerent: deinde quod ipſi conſuli parum cauto aduerſus colloquii fraudẽ inſidiabantur. Mille ad eam rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerũt equites. & ſucceſſiſſet fraus, ni pro iure gentium, cuius violandi conſilium initum erat, ſtetiſſet fortuna. Pabulatores lignatoreſque Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat,ducti ſunt: tutius id futurum tribunis ratis, quia conſulis præſidiũ & ipſum pro ſtatione habituri erant, hoſti oppoſitum. ſuam tamen alteram ſtationem propius caſtra ſexcentorum equitum poſuerunt. Conſul affirmante Attalo *venturos reges & tranſigi rem poſſe*, profectus è caſtris, quum eodem quo antea præſidio equitum, quinq; millia ferè proceſſiſſet, nec multum à conſtituto loco abeſſet:repentè concitatis equis cum impetu hoſtili videt Gallos venientes. conſtituit agmen,& expedire tela animoſque equitibus iuſſis, primo conſtanter initium pugnæ accepit,nec ceſſit: dein quum prægrauaret multitudo cedere ſenſim, nihil confuſis turmarum ordinibus cœpit. poſtremo quum iam plus in mora periculi quam in ordinibus conſeruandis præſidii eſſet,omnes paſſim in fugam effuſi ſunt.tum vero inſtare diſſipatis Galli,& cædere. magnaque pars oppreſſa foret, ni ſtatio pabulatorũ ſexcenti equites occurriſſent. ii procul clamore pauido ſuorum exaudito, quum tela equoſq; expediſſent: integri profligatam pugnam acceperunt. itaque verſa extemplo fortuna eſt, verſus in victores à victis terror. & primo impetu fuſi Galli ſunt, & ex agris concurrebant pabulatores,& vndique obuius hoſtis Gallis erat: vt ne fugam quidem facilem aut tutam haberẽt; quia recentibus equis Romani feſſos ſequebantur. pauci ergo effugerunt:captus eſt nemo.maior multo pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt. Romani ardentibus ira animis poſtero die omnibus copiis ad hoſtẽ perueniunt.

XXVI. Biduum natura montis per ſeipſum explorãda,ne quid ignoti eſſet,abſumpſit. conſul tertio die quum auſpicio operam dediſſet, deinde immolaſſet, in quatuor partes diuiſas copias educit: duas vt medio monte duceret, duas ab lateribus vt aduerſus cornua Gallorum erigeret. Hoſtium quod roboris erat, Tectoſagi & Trocmi mediam tenebant aciem, millia hominum quinquaginta.equitatum(quia equorum nullus inter inæquales rupes vſus erat) ad pedes deductum,decem millia hominum,ab dextro locauerunt cornu. Ariarathis Cappadoces & Morzi auxiliares in læuo quatuor fermè millium numerum explebant. Conſul,ſicut in Olympo monte,prima in acie locata leui armatura, telorum omnis generis, vt æquè magna vis ad manum eſſet,curauit. Vbi appropinquarunt, omnia eadem vtrimque quæ fuerant in priore prœlio, erant: præter animos & victoribus ab re ſecunda auctos, & hoſtibus fractus, quia & ſi non ipſi victi erant, ſuæ gentis hominum cladem pro ſua ducebant. itaque à paribus initiis cœpta res, eundem exitum habuit. Velut nubes leuium telorum coniecta obruit aciem Gallorum: nec aut procurrere quiſquam ab ordinibus ſuis,ne nudaret vndique corpus ad ictus,audebat: & ſtantes quo denſiores erant, hoc plura,velut deſtinatum petentibus, vulnera accipiebant. Conſul iam per ſe turbatos ſi legionum ſigna oſtendiſſet, verſuros extemplo in fugam omnes ratus,receptis inter ordines velitibus & alia turba auxiliorum, aciem promouit.

XXVII. Galli & memoria Tholiſtoboiorum cladis territi, & inhærentia corporibus gerentes tela,feſſique & ſtando & vulneribus, ne primum quidem impetum & clamorẽ Romanorum tulerunt. Fuga ad caſtra inclinauit: ſed pauci intra munimenta ſe recepere. pars maior dextra læuaque prælati, qua quemque impetus tulit,fugerunt. victores vſque ad caſtra ſecuti,ceciderunt terga. deinde in caſtris cupiditate prædæ hæſerunt, nec ſequebatur quiſquam.In cornibus Galli diutius ſteterunt, quia ſerius ad eos peruentum eſt. ceterùm ne primum quidem coniectum telorum tulerũt. Conſul,qui ingreſſos in caſtra ab direptione abſtrahere non poterat: eos qui in cornibus fuerant, protinus ad ſequendos hoſtes miſit. per aliquantum ſpacium ſecuti, non plus tamen octo millia hominum in fuga(nam pugna nulla fuit) ceciderunt. reliqui flumen Halyn traiecerunt. Romanorum magna pars ea nocte in hoſtium caſtris manſit.ceteros in ſua caſtra conſul reduxit. poſtero die captiuos prædamque recenſuit:quæ tanta fuit, quantam auidiſſima rapiendi gens, quum cis montem Taurum omnia armis per multos tenuiſſet annos, coaceruare potuit. Galli ex diſſipata paſſim fuga, in vnum locum congregati magna pars ſaucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad conſulem miſerunt. eos Manlius Epheſum venire iuſſit. ipſe (iam enim medium autumni erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans, victorem exercitum in hiberna maritimæ oræ reduxit.

XX[VIII]. Dum hæc in Aſia geruntur, in ceteris prouinciis tranquillæ res fuerunt. Cenſores Romæ T. Quintius Flamininꝰ,& M. Claudius Marcellus ſenatum perlegerunt.princeps in ſenatu tertium lectus P. Scipio Africanus. quatuor ſoli præteriti ſunt, nemo curuli vſus honore.& in equitatu recẽſendo mitis admodum cenſura fuit.ſubſtructionem ſuper Æquimelium in Capitolio, & viam ſilice ſternendam à porta Capena ad Martis locauerunt. Campani,vbi cenſerentur,ſenatum conſuluerunt. decretum,vti Romæ cenſerentur.Aquæ ingentes eo anno fuerunt. Tiberis duodecies campum Martium,planaque vrbis inundauit. Ab Cn.Manlio conſule bello in Aſia cũ Gallis perfecto, alter conſul M. Fuluius perdomitis Ætolis,quum traieciſſet in Cephaleniam,circa ciuitates inſulæ miſit percunctatum, *vtrum de[...]*

ſe dede-

Galli [...]gam [...]tunt.

Ga[lli] ora[nt] pac[em].

Ch[...]

se dedere Romanis, an belli fortunam experiri mallent? metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent. obsides inde imperatos pro viribus inopis populi, vicenos Nesiotæ, Cranonii, Pallenses, & Samæi dederunt. Insperata pax Cephaleniæ affulserat: quum repente vna ciuitas, incertum quam ob caussam Samæi desciuerût. *Quia opportuno loco vrbs posita esset, timuisse se* aiebant, *ne demigrare cogerentur ab Romanis.* ceterum ipsi ne sibi eum finxerint metum, & timore vano quietem exuerint: an iactata sermonibus res apud Romanos perlata ad eos sit, nihil comperti est: nisi quod datis iam obsidibus, repente portas clauserunt: & ne suorum quidē precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentum popularium que) desistere ab incepto voluerunt. Oppugnari deinde, posteaquam nihil pacati respondebatur, cœpta vrbs est. apparatum omnem tormentorum machinarumque transuectum ab Ambraicæ oppugnatione habebat: & opera quæ facienda erant, impigre milites perfecerunt. duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros. Nec ab Samæis quicquam, quo aut opera aut hostis arceri posset, prætermissum est. duabus tamen maxime resistebant rebus: vna, interiorem semper iuxta validum pro diruto nouum obstruentes murum: altera, eruptionibus subitis, nunc in opera hostium, nunc in stationes: & plerumque iis prœliis superiores erant. Vna ad coercendos inuenta haud magna memoratu res est. centum funditores ab Ægio & Patris & Dymis acciti. A pueris ii more quodam gentis, saxis globosis, quibus ferme arenæ immistis strata littora sunt, funda mare apertum incessentes, exercebantur. itaque longius certiusque & validiore ictu quàm Balearis funditor, eo telo vsi sunt. & est non simplicis habenæ, vt Baleatica aliarumq; gentium funda: sed triplex scutale crebris suturis duratum, ne fluxa habena voluteteur in iactu glans, sed librata quum sederit, velut neruo missa excutiatur. coronas modici circuli magno ex interuallo loci assueti traiicere, non capita solum hostium vulnerabant: sed quem locum destinassent oris. Eæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro; néve tam audacter erumperēt: adeò vt precarentur ex muris Achæos, *vt parumper abscederent: & se cum Romanis stationibus pugnantes quieti spectarent.* Quatuor menses obsidionem Samæi sustinuerunt. quum ex paucis quotidie aliqui eorum caderent, aut vulnerarentur: & qui superarent, fessi & corporibus & animis essent: Romani nocte per arcē quam Cyatidem vocant (nam vrbs in mare deuexa, in occidentem vergit) muro superato in forum peruenerunt. Samæi posteaquam captam vrbis partem ab hostibus senserunt, cum coniugibus ac liberis in maiorem refugerunt arcem, inde postero die dediti, direpta vrbe, sub corona omnes venierunt. Consul compositis rebus Cephaleniæ, præsidio Samæ imposito, in Peloponnesum, iamdiu accersentibus Ægiensibus maximè ac Lacedæmoniis traiecit. Ægium à principio Achaici concilii semper conuentus gentis indicti sunt, seu dignitati vrbis id, seu loci opportunitati datum est. hunc morem Philopœmeneo primum anno labefactare conatus, legem parabat ferre, vt in omnibus ciuitatibus quæ Achaici concilii essent, inuicem conuentus agerentur. & sub aduentum consulis Damiurgis ciuitatum, qui summus est magistratus, Ægium euocantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conuentū edixit. quò cum appareret omnes ferè conuenturos: consul quoque quamquam Ægiensium fauebat caussæ, Argos venit: vbi quum disceptatio fuisset, & rem inclinatam cerneret, incœpto destitit. Lacedæmonii deinde eum in sua certamina auerterunt. Solicitam eam ciuitatē exules maximè habebant. quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ castellis, quæ omnis adempta erat, habitabant. id ægrè patientes Lacedæmonii, vt aliquem liberum ad mare haberent aditum: si quando Romam, aliove quò mitterent legatos: simulque vt emporium & receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios vsus esset: nocte adorti vicum maritimū, nomine Lan, improuisò occupauêre. Vicani, quique ibi exules habitabant, primò inopinata re territi sunt: deinde sub lucem congregati, leui certamine expulerunt Lacedæmonios. terror tamen omnem maritimam oram peruasit: legatosq; communiter & castella omnia vicique, & exules quibus ibi domicilia erant, ad Achæos miserunt. Philopœmen prætor, iam inde ab initio exulum caussæ amicus; & auctor semper Achæis minuendi opes & auctoritatem Lacedæmoniorum, cōcilium quærentibus dedit. decretumque eo referente factum est, *quum in fidem Achæorum tutelamq; T. Quintius & Romani Laconicæ oræ castella & vicos tradidissent, & quum abstinere his ex fœdere Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus esset, ædesq; ibi facta: qui eius rei auctores affinesq; essent, nisi dederentur Achæis, violatum videri fœdus.* Ad exposcendos eos legati extemplò Lacedæmonē missi sunt. Id imperium adeo superbum & indignum Lacedæmoniis visum est, vt si antiqua ciuitatis fortuna esset, haud dubiè arma extemplò capturi fuerint. maximè autem consternauit eos metus, si semel primis imperiis obediēdo iugum accepissent, ne id quod iamdiu moliretur, Philopœmen exulibus Lacedæmonem traderet. Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua consiliorum aliqua societas Philopœmeni atq; exulibus erat, interfectis, decreuerunt renunciandam societatem Achæis: legatosque extemplo Cephaleniam mittendos, qui consuli M. Fuluio, quique Romanis Lacedæmonem dederent: orarentque eum, *vt veniret in Peloponnesum ad vrbem Lacedæmonem in fidem ditionemque populi Romani accipiendam.* Id vbi legati ad Achæos retulerunt, omnium ciuitatum quę eius concilii

Ægium.

Lacedæmonii ob exules soliciti.

XXXI.

XXXII.

Achæi La-

cedæmoniis bellum indicunt.

concilii erant, consensu, bellum Lacedæmoniis indictũ est. ne extemplo gereretur, hiems impediit. incursionibus tamen paruis, latrocinii magis quam belli modo, non terra tantum, sed etiam nauibus à mari fines eorum vastati. Hic tumultus consulem in Peloponnesum adduxit: iussuque eius Elin concilio indicto, Lacedæmonii ad disceptandum acciti. Magna ibi non disceptatio modo, sed etiam altercatio fuit. cui consul quum alia satis ambitiose partem vtramque fouendo, incerta respondisset: vna denunciatione, *vt bello abstinerẽt, donec Romam legatos ad senatum misissent,* finem imposuit. Vtrimq; legatio missa Romam est. exules quoque Lacedæmoniorum suam caussam legationemq; Achæis iniunxerunt Diophanes & Lycortas Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt. qui diffidentes in Republica tum quoque minimè inter se conuenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui disceptationẽ omnium rerum permittebat, *eos optimè controuersias inter Achæos ac Lacedæmonios finituros esse:* Lycortas ex præceptis Philopœmenis postulabat, *vt Achæis ex fœdere ac legibus suis quæ decreuissent, agere liceret: libertatemq́ sibi illibatam, cuius ipsi auctores essent, præstarent.* Magnæ auctoritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat: nouari tamen nihil de Lacedæmoniis placebat. ceterùm responsum ita perplexum fuit, vt & Achæi sibi de Lacedæmone permissum acciperẽt: & Lacedæmonii non omnia concessa iis interpretarentur. hac potestate immodicè Achæi ac superbè vsi sunt.

Legatos Romam mittunt.

XXXIII. Philopœmeni continuatur magistratus, qui veris initio exercitu indicto castra in finibus Lacedæmoniorum posuit. legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, *& ciuitatem in pace futuram, si id fecissent,* pollicens: *& illos nihil indicta caussa passuros.* Silentiũ prę metu ceterorum fuit. quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt: fide accepta ab legatis, *vim abfuturam, donec caussam dixissent.* ierunt alii etiam illustres viri, & aduocati priuatis: & quia pertinere caussam eorum ad Rempublicam censebant. Numquam aliàs exules Lacedæmoniorum Achæi secum adduxerant in fines: quia nihil æquè alienaturum animos ciuitatis videbatur. tunc exercitus totius propè antesignani exules erant. Ii venientibus Lacedęmoniis ad portam castrorũ agmine facto occurrerunt. & primò lacessere iurgiis: deinde altercatione orta, quum accenderentur iræ, ferocissimi exulum impetum in Lacedæmonios fecerunt. quum illi *Deos & fidem legatorum testarẽtur:* & legati & prætor summoueret turbas, & protegeret Lacedæmonios: vinculaque iam quosdam iniicientes arceret, crescebat tumultus concitata turba. Et Achæi ad spectaculum primò concurrerunt. deinde vociferantibus exulibus quæ passi forent, & orantibus opem, affirmantibusque simul, *numquam talem occasionem habituros, si eam prætermisissent: fœdus, quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis sacratum fuisset, irritum per illos esse: priusquam alio de integro fœdere obligarẽtur, noxios puniendos esse:* accensa his vocibus multitudo ad vocem vnius, qui vt *ferirent,* inclamauit, saxa coniecit: atq; ita septemdecim quibus vincula per tumultum iniecta erant, interfecti sunt. sexaginta tres postero die comprehensi, à quibus prætor vim arcuerat, non quia saluos vellet, sed quia perire caussa indicta nolebat: obiecti multitudini iratæ, quum auersis auribus pauca locuti essent, damnati omnes: & traditi sunt ad supplicium.

XXXIV. Hoc metu iniecto Lacedæmoniis, imperatum primum, *vt muros diruerent:* deinde *vt omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos militassent, terrà Laconica excederent.* tum, *vti quæ seruitia tyranni liberassent* (ea magna multitudo erat) *ante diem certam abirẽt. qui ibi mansissent, eos prehendendi, vendendi, abducendi Achæis ius esset. Lycurgi leges, moresq́ abrogarent. Achæorum assuescerent legibus, institutisque. ita vnius eos corporis fore, & de omnibus rebus facilius consensuros.* Nihil obedientius fecerunt, quàm vt muros diruerẽt: nec ægrius passi sunt quàm exules reduci. Decretum Tegeæ in cõcilio communi Achæorum de restituendis iis factum est. & mentione illata, externos auxiliares dimissos, & Lacedæmoniis asscriptos (ita enim vocabant, qui à tyrannis liberati erant) vrbe excessisse, in agros dilapsos, priusquam dimitteretur exercitus: ire prætorem cum expeditis, & comprehẽdere id genus hominum, & vendere iure prædæ placuit. multi comprehensi venierunt. porticus ex ea pecunia Megalopoli permissu Achæorũ refecta est: quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinatis, quem iniuria tyranni Lacedæmoniorum possederant, restitutus eidem ciuitati, ex decreto vetere Achæorum: quod factum erat Philippo Amyntæ filio regnante. Per hæc velut eneruata ciuitas Lacedæmoniorũ diu Achæis obnoxia fuit. nulla tamen res tanto erat damno, quàm disciplina Lycurgi, cui per septingentos annos assueuerant, sublata.

XXXV. A concilio vbi à puo consulem inter Achæos, Lacedæmoniosque disceptatum est, M. Fuluius, quia iam in exitu annus erat, comitiorum caussa profectus Romam, creauit consules M. Valerium Messalam, & C. Liuium Salinatorem: quum M. Æmilium Lepidum inimicum eo quoque anno petentem deiecisset. prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinius, C. Atinius, P. Claudius Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitiis perfectis, consulem M. Fuluium in prouinciam ad exercitũ redire placuit; eique & collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est. Eo anno in ædem Herculis signũ Dei ipsius ex decemuirorum responso, & seiuges in Capitolio aurati ab C. Cornelio positi. consulem dedisse, inscriptum est. & duodecim clypea ærata ab ædilibus curulibus P. Claudio & Ser. Sulpicio Galba, sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam compressam damnarunt. & ædilis

ædilis plebis Q. Fuluius Flaccus duo signa aurata, vno reo damnato (nam separatim accusauerant) posuit. collega eius A. Cæcilius neminem condemnauit. Ludi Romani ter, Plebeii quinquies toti instaurati. Marcus Valerius Messala inde, & C. Liuius Salinator consulatum idibus Martiis quum inissent, *de Republica deque prouinciis, & exercitibus senatum consuluerunt.* De Ætolia & Asia nihil mutatũ est. Consulibus, alteri Pisæ cum Liguribus, alteri Gallia prouincia decreta est. comparare inter se, aut sortiri iussi: & nouos exercitus, binas legiones scribere: & vt sociis Latini nominis quindecim millia peditum imperarent, & mille ducentos equites. Messalæ Ligures, Salinatori obtigit Gallia. Prætores inde sortiti sunt. Marco Claudio vrbana, Publio Claudio peregrina iurisdictio euenit. Q. Marcius Siciliam, C. Stertinius Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem, C. Catinius vlteriorem est sortitus. De exercitibus ita placuit: *è Gallia legiones, quæ sub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium proprætorem in Bruttios traduci: & qui in Sicilia esset, dimitti exercitum: & classem, quæ ibi esset, Romam reducere M. Sempronium proprætorem.* Hispaniis legiones singulæ, quæ tum in iis prouinciis erāt, decretæ: & vt terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in supplementum sociis imperarent, secumque transportarēt. Priusquam in prouincias noui magistratus proficiscerentur, supplicatio in triduum pro collegio decemuirorum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam fermè & quartam tenebræ obortæ fuerant. & nouendiale sacrificium indictum est, quòd in Auentino lapidibus pluisset. Campani, quum eos ex senatusconsulto quòd priore anno factum erat, censores Romæ censeri coegissent (nam antea incertum fuerat, vbi censerentur) petierunt, *vt sibi ciues Romanas ducere vxores liceret: & si qui prius duxissent, vt habere eas: & ante eā diem nati, vt iusti sibi liberi hæredesque essent.* vtraque res impetrata. De Formianis Fundanisq; municipibus, & Arpinatibus, C. Valerius Tappus tribunus plebis promulgauit: *vt iis suffragii latio* (nam ante sine suffragio habuerant ciuitatem) *esset.* Huic rogationi quatuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur; quum intercederent: edocti, *populi esse, non senatus ius, suffragium quibus velit impartiri,* destiterunt incœpto. Rogatio perlata est, *vt in AEmilia tribu Formiani & Fundani; in Cornelia Arpinates ferrēt.* atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, sorte superato T. Quintio, lustrum condidit, censa ciuium capita ducenta quinquaginta octo millia, treceta octo. Lustro perfecto, consules in prouincias profecti sunt. Hieme ea qua hæc Romæ gesta sunt, ad Cn. Manlium consulem primùm, deinde proconsulem hibernantem in Asia, legationes vndique ex omnibus ciuitatibus gentibusque, quæ cis Taurum montem incolunt, conueniebant: & vt clarior nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit, quàm de Gallis; ita lætior sociis erat de Gallis quàm de Antiocho. Tolerabilior regia seruitus fuerat, quàm feritas immanium barbarorum, incertusque in dies terror; quo velut tempestas eos populantes inferret. itaque vt quibus libertas Antiocho pulso, pax, Gallis domitis, data esset: non gratulatum modo venerāt, sed coronas etiam aureas pro suis quæque facultatibus attulerant. & ab Antiocho legati, & ab ipsis Gallis, vt pacis leges dicerentur: & ab Ariarhate rege Cappadocum venerunt, ad veniam petendā, luendamque pecunia noxam, quod auxiliis Antiochum iuuisset. Ei * ducenta talenta argenti sunt imperata. Gallis responsum, *quum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges.* ciuitatum legationes cum benignis responsis lætiores etiam quàm venerant, dimissæ. Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam, frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere iussi aduehere, eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris lustrato exercitu profectus, die octauo Apameam venit. ibi triduum statiuis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regios conuehere iusserat, peruenit. * mille & quinquaginta talenta argenti accepta Apameam deportantur. frumentum exercitui diuiditur. Inde ad Pergam ducit: quæ vna in iis locis regio tenebatur præsidio. appropinquanti præfectus præsidii obuius fuit, triginta dierū tempus petens, vt regem Antiochum de vrbe tradenda consuleret. dato tempore, ad eam diem præsidio decessum est: à Perga L. Manlio fratre cum quatuor millibus militum Oroanda ad reliquum pecuniæ ex eo quod pepigerāt exigendum misso. Ipse quia Eumenem regem & decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, iussis sequi Antiochi legatis, Apameam exercitum reduxit. Ibi ex decem legatorum sententia fœdus in hæc verba ferè cū Antiocho conscriptum est. *Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus & conditionibus esto. Ne quem exercitum qui cum populo Romano sociisve bellum gesturus erit, rex per fines regni sui, eorumve qui sub ditione eius erūt, transire sinito. neu commeatu, neu qua alia ope iuuato. Idem Romani sociiq; Antiocho, & iis qui sub imperio eius erunt, præstent. Belli gerendi ius Antiocho ne esto cum iis qui insulas colunt; neve in Europam transeundi. Excedito vrbibus, agris, vicis, castellis cis Taurum montem vsq; ad Halym amnem, & à valle Tauri vsque ad iuga qua in Lycaoniam vergit. Ne qua arma efferto ex iis oppidis, agris, castellisque, quibus excedat. si qua extulit, qua quoque oportebit, recte restituito. Ne militem, neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui earum vrbium ciues quæ regno abscedunt, cum rege Antiocho, intraq; fines eius regni sunt, Apameam omnes ante diem certam redeant. Qui ex regno Antiochi apud Romanos sociosq; sunt, iis ius abeundi manendiq; esto. Seruos, seu fugitiuos, seu bello captos, seu qui liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis, sociisque.*

Marginalia: V. C. XII. — XVI. — * Valent 120000. coron. — * Valent 900000. coron. — XXXVIII. Pacis cum Romanis & Antiocho leges.

sociisque. Elephantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito & naues longas armamentaque earum: neve plures quam decem naues actuarias, nulla quarum plus quàm triginta remis agatur, habeto: neve monerem ex belli caussa, quod ipse illaturus erit. neve nauigato citra Calycadnum, neve Sarpedonem, promontoria: extra quam si qua nauis pecuniam, stipendium, aut legatos, aut obsides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quæ sub ditione populi Romani sunt, Antiocho, regi ius ne esto. ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quæ ædes ædificiaque intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve sunto. Si quæ pecuniæ debentur, earum exactio esto. Si quid ablatum est, id conquirendi, cognoscendi, repetendique ius item esto. Si quas vrbes quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, ex iis præsidia deducito: vtique rectè tradantur, curato. Argenti probi duodecim millia Attica talenta dato intra duodecim annos pensionibus æquis. talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat. & tritici quingēta quadraginta millia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta intra quinquennium dato: & pro frumento quod æstimatione fiat, talenta centum viginti septem. Obsides Romanis viginti dato: & pro triennio mutato, ne minores octonum denum annorum neu maiores quinumquadragenum. Si qui sociorum populi Romani vltro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi ius esto: dum ne quam vrbem aut belli iure teneat, aut in amicitiā accipiat. controuersias inter se iure ac iudicio disceptent: aut si vtrisque placebit, bello. De Annibale Pœno, & Ætolo Thoante, & Mnasimacho Acarnane, & Chalcidensibus, Eubulida & Philone dedendis, in hoc quoque fœdere asscriptum est. *& si quid postea addi mutarive placuisset, vt id saluo fœdere fieret.*

XXXIX. Consul iurauit in hoc fœdus: ab rege qui exigerēt iusiurandum, profecti; Q. Minucius Thermus, & L. Manlius qui tum fortè ab Oroandis rediit, & Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat, scripsit, vt Patara extemplo proficisceretur: quæque ibi naues regiæ essent, cōcideret, cremaretque. Profectus ab Epheso quinquaginta tectas naues aut concidit, aut incendit. Telmessum eadem expeditione (territis subito aduentu classis oppidanis) recepit. Ex Lycia protinus, iussis ab Epheso sequi, qui ibi relicti erāt, per insulas in Græciam traiecit. Athenis paucos moratus dies, dum Pyræeum ab Epheso naues venirent, totā inde classem in Italiam reduxit. Cn. Manlius, quum inter cetera, quæ accipienda ab Antiocho erant, elephantos quoque accepisset, donoque Eumeni omnes dedisset; deinde caussas ciuitatum, multis inter nouas res turbatis, cognouit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ imperatæ, Eumenis beneficio, cui desponderat per eos dies filiam, remissa, in amicitiam est acceptus. Ciuitatum autem cognitis caussis, decem legati aliam aliarum fecerunt conditionē. Quæ stipendiariæ regi Antiocho fuerant, & cum populo Romano senserant, iis immunitatem dederunt: quæ partium Antiochi fuerant aut stipēdiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere Eumeni iusserunt. nominatim præterea Colophoniis qui in Notio habitant, & Cymeis & Milesiis immunitatem concesserunt. Clazomeniis super immunitatem & Drymusam insulam dono dederunt. & Milesiis, quem sacrum appellant agrum restituerunt. & Iliensibus Rhœteum & Gergithum addiderunt. non tam ob recentia vlla merita, quam originum memoria. eadem & Dardanum liberandi caussa fuit. Chios quoque & Smyrnæos, & Erythræos, pro singulari fide quam eo bello prēstiterunt, & agro donarunt, & in omni præcipuo honore habuerunt. Phocæensibus & ager quem ante bellum habuerant, redditus: & vt legibus antiquis vterentur, permissum. Rhodiis affirmata, quæ data priore decreto erant: Lycia & Caria datæ vsque ad Mæandrum amnem, præter Thelmessum. Regi Eumeni Chersonnesum in Europa, & Lysimachiam, castella, vicos, agros, quibus finibus tenuerat Antiochus, adiecerunt: in Asia Phrygiam vtramque: alteram ad Hellespontum, maiorem alteram vocant: & Mysiam, quā Prusias rex ademerat ei restituerunt: & Lycaoniam, & Myliada, & Lydiam, & nominatim vrbes, Tralles, atque Ephesum & Thelmessum. De Pamphylia disceptatum inter Eumenem & Antiochi legatos quum esset, quia pars eius citra, pars vltra Taurum est: integra res ad senatum reiicitur.

X. His fœderibus decretisque datis, Manlius cum decem legatis, omnique exercitu ad Hellespontum profectus, euocatis eo regulis Gallorum, leges quibus pacem cum Eumene seruarent, dixit, denunciauitque, *vt morem vagandi cum armis finirent, agrorumque suorum terminis se continerent.* Contractis deinde ex omni ora nauibus, & Eumenis etiam classe per Athenæum fratrem regis ab Elæa adducta copias omnes in Europam traiecit. inde per Chersonnesum modicis itineribus, graue præda omnis generis agmen trahens, Lysimachiæ statiua habuit: vt quam maximè recentibus & integris iumentis Thraciam, per quā iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab Lysimachia die ad amnem Melana, quē vocant: inde postero die Cypsela peruenit. à Cypselis via decem millium fere siluestris, angusta, confragrosa excipiebat. propter cuius difficultatem itineris in duas partes diuisus exercitus, & præcedere vna iussa, altera magno interuallo cogere agmen, media impedimenta interposuit: plaustra cum publica erāt, preciosaque alia præda. Itaque quum per saltum iret, Thracum decem haud amplius millia ex quatuor populis, Astii & Cæni & Maduateni & Cœletæ ad ipsas angustias viam circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi regis Macedonum fraude id factum. *eum scisse, non alia quàm per Thraciam redituros Romanos, & quantam pecuniam secum portarent.* In primo agmine imperator erat, solicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se mouerunt, donec armati

Antiochi naues concisæ aut incensæ.

Ariarathes in amicitiam popul. Roman. recipitur.

Gal[lis] pac[em] dic[it].

Thra[ces] Ma[nlium] [adoriun]tur.

armati transirent. postea quam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum appropinquantes, impedimenta & sarcinas inuadunt. cæsisque custodibus, partim ea quæ in plaustris erant, diripere, partim sub oneribus iumenta abstrahere. Vnde postea quã clamor primum ad eos qui iam ingressi saltum sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, vtrimque in medium concurritur, & inordinatũ simul pluribus locis prœlium conseritur. Thracas præda ipsa impeditos oneribus, & plerosque (vt ad rapiendum manus vacuas haberẽt) inermes ad cædem præbet: Romanos iniquitas locorum barbaris per calles notos incursantibus, & latentibus interdum per cauas valles, prodebat. ipsa etiam onera plaustraque, vt fors tulit, his aut illis incommodè obiecta pugnantibus impedimẽto sunt: alibi prædo, alibi prædæ vindex cadit. prout locum iniquus æquusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus (alii enim pluribus quàm ipsi erant, alii paucioribus occurrerant) variæ pugnæ fortuna est: multi vtrimque cadunt. Iam nox appetebat, quum prœlio excedunt Thraces, nõ fuga vulnerum, aut mortis: sed quia satis prædæ habebãt. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium castra loco aperto posuit. pars altera ad custodiam impedimentorum medio in saltu duplici circumdata vallo mãsit. postero die, prius explorato saltu quàm mouerent, primis se coniungunt. In eo prœlio, quum & impedimentorum pars & calonum, & milites aliquot, quum passim toto propè saltu pugnaretur, cecidissent; plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen peruentum est. inde Æniorum fines præter Apollinis Zerinthum quem vocant incolæ, templum superant. Aliæ angustiæ circa Tempyra excipiunt, (hoc loco nomen est) nec minus confragosæ, quàm priores: sed quia nihil silуestre circa est, ne latebras quidem ad insidiandum præbent. Huc ad eandem spem prædæ Thrausi (gens & ipsa Thracum) conuenẽre: sed quia nudæ valles, procul vt conspicerẽtur angustias obsidẽtes, efficiebant: minus terroris tumultusque fuit apud Romanos. quippe etsi iniquo loco, prœlio tamen iusto, acie aperta, collatis signis dimicandum erat. conferti subeuntes cum clamore impetu facto primum expulẽre loco hostes; deinde auertere. fuga inde cædesque suis ipsos impedientibus angustiis, fieri cœpta est. Romani victores ad vicum Maronitarum (Saren appellant) posuerunt castra. postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit, triduumque ibi frumentum accipientes manserunt, partim ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partim ex nauibus suis, quæ cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab statiuis diei via Apolloniam fuit. hinc per Abderitarum agrũ Neapolim peruentum est. Hoc omne per Græcorum colonias pacatum iter fuit: reliquum inde per medios Thracas dies noctesque, & si non infestum, suspectum tamen, donec in Macedoniam peruenerũt. Mitiores Thracas idem exercitus, quum à Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam caussam, quam quod prædæ minus quod peteretur, fuerat. Quanquam tum quoque Claudius auctor est, *ad quindecim millia Thracum præcedenti ad exploranda loca, agmen Mutini Numidæ occurrisse. quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos. Mutinis filium per medios hostes cum centũ quinquaginta delectis equitibus perrupisse. eundem mox quum iam Mutines in medio elephantis collocatis in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo præbuisse: atque inde turbatos equestri velut procella hostes, ad peditum agmen non accessisse.* Cn. Manlius per Macedoniã in Thessaliam exercitum traduxit. inde per Epirum Apolloniam quum peruenisset: nondum adeo hiberno contempto mari, vt traiicere auderet, Apolloniæ hibernauit. Exitu propè anni M. Valerius consul ex Liguribus ad magistratus subrogandos Romam venit, nulla memorabili in prouincia re gesta; vt ea probabilis moræ caussa esset, quod solito serius ad comitia venisset. Comitia consulibus rogandis fuerunt ante diem duodecimum Calendas Martias. creati M. Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die prætores facti Ap. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius Culleo L. Terentius Massaliota, Q. Fuluius Flaccus, M. Furius Crassipes. Comitiis perfectis, quas prouincias prætoribus esse placeret, retulit ad senatum consul. decreuerũt duas Romæ iuris dicendi caussa, duas extra Italiam, Siciliam & Sardiniam: duas in Italia, Tarentum & Galliam. & extemplo, priusquam inirent magistratum, sortiri iussi. Ser. Sulpicius vrbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus. L. Terentius Siciliam, Q. Fuluius Sardiniam, Ap. Claudius Tarentum, M. Furius Galliam. Eo anno L. Minucius Myrtilus, & L. Manlius, *quod legatos Carthaginienses pulsasse dicebantur, iussu M. Claudii prætoris vrbis per feciales traditi sunt legatis, & Carthaginem auecti.* In Liguribus magni belli, & gliscentis indies magis fama erat. itaque consulibus nouis, quo die de prouinciis & de Republica retulerunt, senatus vtrique Ligures prouinciam decreuit. Huic senatusconsulto Lepidus consul intercedebat, *indignum esse prædicans, consules ambos in valles Ligurum includi. M. Fuluium & Cn. Manlium biennium iam alterum in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque Antiocho substitutos regnare, si exercitus in his terris esse placeat; consules iis potius quam priuatos præesse oportere. Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum indictum non sit, pacem precio venditantes. si eas prouincias exercitibus obtinere opus esset: sicut M. Acilio, L. Scipioni consulibus M. Fuluius & Cn. Manlius successissent consules: ita Fuluio Manlioque C. Liuium, & M. Valerium consules debuisse succedere.*

Manlius in Macedoniam peruenit.

XLIII.

(A. V. C. IↃLXIII)

nunc certè perfecto Ætolico bello, recepta ab Antiocho Asia, deuictis Gallis, Consules ad exercitus consulares mitti, aut reportari legiones inde; reddiq; tandem Reipublicæ debere. Senatus his auditis, in sententia perseuerauit, vt consulibus ambobus Ligures prouincia esset: Manlium Fuluiumq; decedere de prouinciis, & exercitus inde deducere, ac redire Romam placuit.

XLIII. *Ambracienses de M. Fuluio queruntur.*

Inimicitiæ inter M. Fuluium & M. Æmilium consules erant: & super cetera Æmilius *serius biennio se consulem factum M. Fuluii opera* aiebat. itaque ad inuidiam ei faciendam legatos Ambracienses in senatum subornatos criminibus introduxit. *Qui sibi, quum in pace essent, imperataque à prioribus consulibus fecissent, & eadem præstare obedienter M. Fuluio parati essent, bellum illatum questi: agros primum depopulatos, terrorem direptionis & cædis vrbi iniectum, vt eo metu claudere cogerentur portas. obsessos deinde, & oppugnatos se, & omnia exempla belli edita in se, cædibus, incendiis, ruinis, direptione vrbis. coniuges, liberos in seruitium abstractos: bona adempta: &, quod se ante omnia moueat, templa tota vrbe spoliata ornamentis. simulacra Deum, Deos demum ipsos conuulsos ex sedibus suis ablatos esse: parietes postesque nudatos: quos adorent, ad quos precentur & supplicent, Ambraciensibus nō superesse.* Hæc querentes, interrogando criminose ex composito consul ad plura, velut non sua sponte dicenda, eliciebat. Motis Patribus,

Flaminius Fuluii caussam defendit.

alter consul C. Flaminius M. Fuluii caussam excepit: qui *veterem & obsoletam viam ingressos Ambracienses* dixit. *Sic M. Marcellum à Syracusanis, sic Q. Fuluium à Campanis accusatos: quin eadem opera T. Quintium à Philippo rege, M. Acilium & L. Scipionem ab Antiocho, C. Manlium à Gallis, ipsum Fuluium ab Ætolis & Cephaleniæ populis accusari paterentur. Ambraciam oppugnatam & captam, & signa inde ornamentaque ablata, & cetera facta, quæ captis vrbibus soleant, negaturum aut me pro M. Fuluio, aut ipsum M. Fuluium censetis, Patres conscripti? qui ob has res gestas triumphum à vobis postulaturus sit? Ambraciam captam, signaque, quæ ablata criminantur, & cætera spolia eius vrbis ante currum laturus, & fixurus in postibus suis? Nihil est, quod se ab Ætolis separent. eadem Ambraciensium & Ætolorum caussa est. Itaque collega meus, vel in alia caussa inimicitias exerceat: vel si in hac vtique mauult; retineat Ambracienses suos in aduentum M. Fuluii. ego nec de Ambraciensibus, nec de Ætolis decerni quicquam absente M. Fuluio patiar.*

XLIV. Quum Æmilius *callidam malitiam inimici, velut omnibus notam insimularet, & tempus eum morando extracturum diceret, ne consule inimico Romam veniret,* certamine consulum biduum absumptum est. nec præsente Flaminio decerni quicquam videbatur posse. captata occasio est, quum æger forte Flaminius abesset. & referēte Æmilio senatusconsultum factum est, *vt Ambraciensibus omnes suæ res redderentur: in libertate essent, ac legibus suis vterentur portoria, quæ vellent, terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii Latini nominis essent. signa aliaque ornamenta, quæ quererentur ex ædibus sacris sublata esse: de iis quum M. Fuluius Romam reuertisset, placere ad collegium pontificum referri, & quod ii censuissent, fieri.* Neque his contentus consul fuit, sed postea per infrequentiam adiecit senatusconsulto, *Ambraciam non videri vi captam esse.* Supplicatio inde ex decemuirorum decreto pro valetudine populi fuit per triduum: quia grauis pestilentia vrbem atque agros vastabat.

Pestil... graui...

Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus liberati consules & delectu perfecto (nouis enim vterque maluit vti militibus) in prouinciam profecti sunt: veteresque omnes dimiserunt. Post consulum profectionem Cn. Manlius proconsul Romam venit, cui quum ab Ser. Sulpicio prætore senatus ad ædem Bellonæ datus esset: & ipse commemoratis rebus ab se gestis postulasset, *vt ob eas Diis immortalibus honos haberetur, sibique triumphanti vrbem inuehi liceret:* contradixerunt pars maior decem legatorum, qui cum eo fuerant, & ante alios L. Furius Purpureo, & L. Æmilius Paullus

X... *Acc... Ma... que... su... lun... rit*

Legatos sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ caussa, fœderisque & legum, quæ cum L. Scipione inchoatæ fuissent, perficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, vt eam pacem turbaret: & Antiochum, si sui potestatem fecisset, insidiis exciperet: sed illum cognita fraude consulis, quum sæpe colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed conspectum etiam eius vitasse. cupientem transire Taurum, ægrè omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ prædictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet, retentum. admouisse tamen exercitum, & propè ipsis iugis ad diuortia aquarum castra posuisse. quum nullam ibi caussam belli inueniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad Gallogræcos, cui nationi non ex senatus auctoritate: non populi iussu bellum illatum: quod quem vnquam de sua sententia facere ausum? Antiochi, Philippi, Annibalis, & Pœnorum recentissima bella esse. de omnibus his consultum senatum, populum iussisse. sæpè legatos ante missos res repetitas: postremo qui bellum indicerent missos. Quid eorum, Cn. Manli, factum est, vt istud publicū populi Romani bellum, & non tuum priuatum latrocinium dicamus? At eo ipso contentus fuisti, recto itinere duxisti exercitum ad eos, quos tibi hostes desumpseras: an & per omnes anfractus viarum, quum ad biuia consisteres, vt quo flexisset agmen Attalus Eumenis frater, eo consul mercenarius, cum exercitu Romano sequereris, Pisidiæ Lycaoniæq; & Phrygiæ recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem à tyrannis castellanisq; deuiis colligens? quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis æque innoxiis populis? Bellum autem ipsum, cuius nomine triumphū petis, quo modo gessisti? loco æquo, tempore tuo pugnasti? Tu vero recte, vt Diis immortalibus honos habeatur, postulas: primum, quod pro temeritate imperatoris, nullo iure gentium bellum inferentis, pœnas luere exercitum noluerunt: deinde, quod belluas, non hostes nobis obiecerunt.

XVI...

Nolito nomen tantum existimare mistum esse Gallogræcorum, multo ante & corpora & animi misti ac vitiati sunt. an si illi Galli essent,

cum

cum quibus millies vario euentu in Italia pugnatum est, quantum in imperatore nostro fuit, nuncius illinc redisset? bis cum iis pugnatum est, bis loco iniquo subiit, in valle inferiore pedibus pene hostium aciem subiecit, vt si non tela ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda iniicerent, obruere nos potuerint. Quid igitur incidit? magna fortuna populi Romani est, magnum & terribile nomen. recenti ruina Annibalis, Philippi, Antiochi, prope attonitæ erant, tantæ corporum moles. fundis sagittisque in fugam consternatæ sunt. gladius in acie cruentatus non est Gallico bello: velut auium examina, ad crepitum primum missilium auolauere. At hercule nos iidem (admonente fortuna, quid si hostem habuissemus, casurum fuisset) quum redeuntes in latrunculos Thracas incidissemus, cæsi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q. Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum est, quam si Cn. Manlius, cuius temeritate ea clades inciderat perisset, cum multis viris fortibus cecidit. exercitus spolia regis Antiochi referens, trifariam dissipatus: alibi primum, alibi postremum agmen, alibi impedimenta; inter vepres in latebris ferarum noctem vnam delituit. Pro his triumphus petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiæq; foret acceptum, de quibus hostibus triumphum peteres? de iis, vt opinor, quos tibi hostes senatus, aut populus Romanus dedisset. sic huic L. Scipioni, sic illi Manio Acilio de rege Antiocho, sic paulò ante T. Quintio de rege Philippo, sic P. Africano de Annibale & Pœnis & Syphace triumphus datus. & minima illa, quum iam senatus censuisset bellum, quæsita tamen sunt, quibus nunciandum esset: ipsis vtique regibus nunciaretur, an satis esset ad præsidium aliquod nunciari? Vultis ergo hæc omnia pollui & confundi? tolli fecialia iura? nullos esse feciales? fiat (pace Deum dixerim) iactura religionis: obliuio Deorum capiat pectora vestra. num senatum quoque de bello consuli non placet? non ad populum ferri, velint, iubeantne cum Gallis bellum geri? Modo certe consules Græciam atque Asiam volebant. tamen perseuerantibus vobis Ligures prouinciam decernere, dicto audientes fuerunt. merito ergo à vobis prospere bello gesto triumphum petent, quibus auctoribus gesserunt.

Talis oratio Furii & Æmilii fuit. Manlium in hunc maximè modum respódisse accepimus:

Tribuni plebis antea solebant triumphum postulantibus aduersari, Patres conscripti. quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi, seu magnitudini rerum gestarum hoc dederunt, vt non solum silentio comprobarent honorem meum, sed referre etiam, si opus esset, viderentur parati esse. ex decem legatis, si Diis placet, quod concilium dispensandæ cohonestandaque victoriæ imperatoribus maiores dederunt nostri, aduersarios habeo. L. Furius, L. AEmilius currum triumphalem me conscendere prohibent, coronam insignem capiti detrahunt. quos ego, si tribuni me triumphare prohiberent, testes citaturus fui rerum à me gestarum. Nullius equidem inuideo honori, Patres conscripti, vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, impedientes Q. Fabii Labeonis triumphum, auctoritate vestra deterruistis. triumphauit, quem non bellum iniustum gessisse, sed hostem omnino non vidisse, inimici iactabant. ego, qui cum centum millibus ferocissimorum hostium, signis collatis toties pugnaui: qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi, qui bina castra eorum expugnaui, qui citra iuga Tauri omnia pacatiora quam terra Italia est, reliqui: non triumpho modo fraudor, sed caussam apud vos, Patres conscripti, accusantibus meis ipse legatis dico. Duplex eorum, vt animaduertistis, Patres conscripti, accusatio fuit: nam nec gerendum mihi fuisse bellum cum Gallis, & gestum temere atque imprudenter, dixerunt. non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata facientes violasti. Non sum postulaturus à vobis, Patres conscripti, vt quæ communiter de immanitate gentis Gallorum, de infestissimo odio in nomen Romanum scitis: ea de illis quoque, qui Asiam incolunt, existimetis. Gallos, remota vniuersæ gentis infamia atque inuidia, per se ipsos æstimate. Vtinam rex Eumenes, vtinam Asiæ ciuitates omnes adessent, & illos potius querentes, quam me accusantem audiretis! mittite agedum legatos circa omnes Asiæ vrbes, & quærite, vtrum à grauiori seruitute, Antiocho vltra Tauri iuga emoto, an Gallis subactis, liberati sint? quoties agri eorum vastati sint, quoties prædæ abactæ, referant: quum vix redimendi captiuos copia esset, & mactatas humanas hostias immolatosque liberos suis audirent. Stipendium scitote pependisse socios vestros Gallis: & nunc liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si à me foret cessatum. quo longius Antiochus emotus esset, hoc impotentius in Asia Galli dominarentur: & quicquid est terrarum citra Tauri iuga, Gallorum imperio, non vestro adiecissetis. At enim sunt quidem ista vera. etiam Delphos, quondam commune humani generis oraculum, vmbilicum orbis terrarum, Galli spoliauerunt: nec ideo populus Romanus his bellum indixit aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id tempus quo nondum in iure ac ditione vestra Græcia atque Asia erat, ad curandum animaduertendumque quid in his terris fieret: & hoc quo finem imperii Romani Taurum montem statuistis, quo libertatem immunitatemve ciuitatibus datis, quo aliis fines adiicitis. alias agro mulctatis, aliis vectigal imponitis: regna augetis, minuitis, nouatis, adimitis: curæ vestræ censetis esse, vt pacem terra mariq; habeant. An nisi præsidia deduxisset Antiochus, quæ quieta in suis arcibus erant, non putaretis liberatam Asiam? si Gallorum exercitus effusi vagarentur, rata dona vestra, quæ dedistis regi Eumeni, rata libertas ciuitatibus esset? XLVIII.

Sed quid ego hæc ita argumentor? tanquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos? Te L. Scipio appello. cuius ego mihi succedens inuicem imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab Diis immortalibus precatus sum: te P. Scipio, qui legati ius, collegæ maiestatem, & apud fratrem consulem, & apud exercitum habuisti: sciatisne in exercitu Antiochi Gallorum legiones fuisse? videritis in acie eos, in cornu vtroque (id enim roboris esse videbatur) locatos? pugnaueritis, vt cum hostibus iustis? cecideritis? spolia eorum retuleritis? Atqui cum Antiocho, non cum Gallis bellum his senatus decreuerat, & populus iusserat. sed simul, vt opinor, cum his decreuerant iusserantque, qui inter eius præsidia fuissent.

fuissent. ex quibus præter Antiochum, cum quo pacem pepigerat Scipio, & cum quo nominatim fœdus vt fieret, mandaueratis: omnes hostes erant, qui pro Antiocho arma aduersus nos tulerunt. in qua caussa quum Galli ante omnes fuissent, & reguli quidam & tyranni: ego tamen & cum aliis pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua, pacem pepigi: & Gallorum animos, si possent mitigari à feritate insita, tentaui: & posteaquam indomitos atque implacabiles cernebam, tum demum vi atque armis coercendos ratus sum. Nunc quoniam suscepti belli purgatum est crimen; gesti reddenda est ratio. in quo considerem equidem caussæ meæ, etiamsi non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum agerem: vbi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero euentu, prauo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea ciuitate, quæ ideò omnibus rebus incipiendis gerendisque Deos adhibet, quia nullius calumniæ subiicit ea, quæ Dii comprobauerunt; & in solennibus verbis habet, quum supplicationem aut triumphum decernit; Quod bene ac feliciter Rempublicam administrarit: si nollem, si graue ac superbum existimarem virtute gloriari: pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam nationem sine vlla militum iactura deuicimus postularem, vt Diis immortalibus honos haberetur, & ipse triumphans in Capitolium ascenderem, vnde votis ritè nuncupatis profectus sum: negaretis hoc mihi cum Diis immortalibus? Iniquo enim loco dimicaui. Dic igitur, quo æquiore potuerim dimicare? quum montem hostes cepissent? loco munito se tenerent? nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid? si vrbem eo loco haberent? & mœnibus se tenerent? nempe oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquóne loco Manius Acilius cum rege Antiocho pugnauit? Quid? Philippum non eodem modo super Aoum amnem iuga tenentem montium T. Quintius deiecit? Equidem adhuc qualem aut sibi fingant, aut vobis videri velint hostem fuisse, non inuenio. si degenerem & emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi vel iniquo loco subeuntibus fuit? si timendum & feritate animorum & robore corporum, huic ne tantæ victoriæ triumphum negatis? Cæca inuidia est, Patres conscripti, nec quidquam aliud scit, quam detrectare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum. Mihi, quæso, ita ignoscatis, Patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, qui angusti erant, & plana ex arduis, & culta ex siluestribus facere potui? & præstare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces? ne quid sarcinarum raperetur? ne quod iumentum ex tanto agmine abstraheretur? ne quis vulneraretur? ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius moreretur? In hoc casu, quo infeliciter incidit, vt talem ciuem amitteremus, hærent quod saltu iniquo, loco alieno, quum adortus hostis nos esset, duæ simul acies primi & nouissimi agminis hærentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumuenerunt: quod multa millia ipso die, plura multo post dies paucos ciciderunt & ceperunt: hoc si ipsi tacuerint, vos scituros, quum testis orationis meæ totus exercitus sit, non credunt. Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem: tamen Proconsul triumphum in Thracia duobus prœliis merueram. Sed iam dictum satis est, quin pro eo, quod pluribus verbis vos, quam volui, fatigaui, veniam à vobis petitam impetratamque velim, Patres conscripti.

XLIX.

L. Plus crimina eo die, quam defensio, valuissent, ni altercationem in serum perduxissent. dimittitur senatus in ea opinione, vt negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die & cognati amicique Cn. Manlii summis opibus annixi sunt, & auctoritas seniorum valuit, negantium *exemplum proditum memoriæ esse, vt imperator, qui perduellibus deuictis, confecta prouincia, exercitum reportasset, sine curru & laurea priuatus, inhonoratusque vrbem iniret.* hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreuerunt. Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentionis huius, maius, & cum maiore & clariore viro certamen ortum. P. Scipioni Africano (vt Valerius Antius auctor est) duo Q. Petillii diem dixerunt. id, prout cuiusque ingenium erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, sed vniuersam ciuitatem, quæ id pati posset, incusabant. *duas maximas orbis terrarum vrbes ingratas vno prope tempore in principes inuentas, Romam ingratiorem: si quidem victa Carthago victum Annibalem in exilium expulisset; Roma victrix victorem Africanum expellat.* Alii, *neminem vnum ciuem tantum eminere debere, vt legibus interrogari non possit: nihil tam æquandæ libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere caussam. quid autem tuto cuiquam nedum summam Reipub. permitti, si ratio non sit reddenda? qui ius æquum pati non possit, in eum vim haud iniustam esse.* Hæc agitata sermonibus, donec dies dicendæ caussæ venit. nec alius antea quisquam, nec ille ipse Scipio consul censorve maiore omnis generis hominum frequentia, quam reus illo die in forum est deductus. Iussus dicere caussam, sine vlla criminum mentione, orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, vt satis constaret, neminem vmquam neque melius, neque verius laudatum esse. dicebantur enim ab eodem animo ingenioque, à quo gesta erant. & aurium fastidium aberat: quia pro periculo, non in gloriam, referebantur. Tribuni plebis vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hibernorum, & Locris Pleminiarum tumultum: quum ad fidem præsentium criminum retulissent; suspicionibus magis, quam argumentis pecuniæ captæ reum accusarunt. *Filium captum sine pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tamquam in eius vnius manu pax Romana bellumque esset ab Antiocho cultum. dictatorem eum consuli, non legatum in prouincia fuisse: nec ad aliam rem eo profectum, quam vt id quod Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ iampridem persuasum esset, hoc Græciæ Asiæque & omnibus ad Orientem versis regibus gentibusque appareret, vnum hominem caput columenque imperii Romani esse: sub vmbra Scipionis ciuitatem dominam orbis terrarum latere: nutus eius pro decretis Patrũ, pro*

Manl. trium. decern.

Scip. Afri. dies pleb. tur.

pro populi iussis esse. infamia intactum, inuidia qua possunt vrgent. Orationibus in noctem perductis, producta dies est. vbi ea venit, tribuni in Rostris prima luce consederunt. citatus reus magno agmine amicorum clientiumque per mediam concionem ad Rostra subiit. silentioque facto: *Hoc*, inquit, *die tribuni plebis, vosque Quirites, cum Annibale & Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac feliciter pugnaui. itaque quum hodie litibus & iurgiis supersederi aequum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Iouem optimum maximum, Iunonemque & Mineruam, ceterosque Deos, qui Capitolio atque arci praesident, salutandos ibo: hisque gratias agam, quod mihi & hoc ipso die, & saepe alias egregie Reipub. gerendae mentem facultatemq́; dederūt: vestrum quoq́; quibus commodum est, ite mecum Quirites: & orate Deos, vt mei similes principes habeatis: ita, si ab annis septendecim ad senectutem semper vos aetatem meam honoribus vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis praecessi.* Ab Rostris in Capitolium ascendit. simul se vniuersa concio auertit, & secuta Scipionem est: adeo, vt postremo scribae viatoresque tribunos relinquerent: nec cum iis praeter seruilem comitatum, & praeconem, qui reum ex Rostris citabat, quisquam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totā vrbem omnia templa Deum cum populo Romano circumiit. Celebratior is propè dies fauore hominū, & aestimatione verae magnitudinis eius fuit, quā quo triumphans de Syphace rege & Carthaginiensibus vrbem est inuectus. Hic speciosus vltimus dies P. Scipioni illuxit. post quē, quum inuidiam & certamina cum tribunis prospiceret: die longiore producta, in Liternimum concessit, certo consilio ne ad caussam dicendam adesset, maior animus & natura erat, ac maiori fortunae assuetus, quam vt reus esse sciret, & summittere se in humilitatē caussam dicentium. Vbi dies venit, citarique absens est coeptus, L. Scipio *morbum caussae esse cur abesset*, excusabat. quam excusationem quum tribuni qui diem dixerant, non acciperent: *& ab eadem superbia non venire ad caussam dicendam arguerent, qua iudicium & tribunos plebis & concionem reliquisset: & quibus ius de se dicendae sententiae & libertatem ademisset, his comitatus, velut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset: secessionemque eo die in Capitolium à tribunis plebis fecisset: Habetis ergo temeritatis illius mercedem. quo duce & auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relicti estis, & tantum animorum indies nobis decrescit, vt ad quem ante annis septemdecim, exercitum & classem habentem tribunos plebis aedilemq́; in Siciliam mittere ausi sumus: qui prehenderent eum, & Romam reducerent: ad eum priuatum ex villa sua extrahendum ad caussam dicendam mittere non audeamus?* Tribuni plebis appellati ab L. Scipione ita decreuerunt, *si morbi caussa excusaretur, sibi placere accipi eam caussam, diemque à collegis produci.* Tribunus plebis eo tempore Tib. Sempronius Gracchus erat, cui inimicitiae cum P. Scipione intercedebant. is, quum vetuisset nomen suum decreto collegarum ascribi, tristioremque omnes sentētiam exspectarent, ita decreuit: *Quum L. Scipio excuset morbum esse caussae fratri, satis id sibi videri: se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari non passurum. tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum, ne caussam dicat. Ad id fastigium rebus gestis, honoribus populi Romani, P. Scipionem Deorum hominumq́; consensu peruenisse, vt sub Rostris reum stare, & praebere aures adolescentium conuiciis, populo Romano magis deforme, quàm ipsi sit.* Adiecit decreto indignationem: *Sub pedibus vestris stabit, tribuni, domitor ille Africae Scipio? ideò quatuor nobilissimos duces Poenorum in Hispania, quatuor exercitus fudit, fugauitque; ideò Syphacem cepit; Annibalem deuicit; Carthaginem vectigalem nobis fecit; Antiochum (recepit enim fratrem consortem huius gloriae L. Scipio) vltra Tauri iuga emouit, vt duobus Petilliis succumberet? vos de P. Africano palmam peteretis? nullisve meritis suis, nullis vestris honoribus vmquam in arcem tutam, & velut sanctam clari viri peruenient: vbi si non venerabilis, inuiolata saltem senectus eorum considat?* Mouit & decretum, & adiecta oratio non ceteros modò, sed ipsos etiam accusatores: *& deliberaturos se quid sui iuris & officii esset*, dixerunt. Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est coeptus. ibi gratiae ingentes ab vniuerso ordine, praecipuè à consularibus senioribusq; Tib. Graccho actae sunt, *quod Rempublicam priuatis simultatibus potiorem habuisset.* & Petillii vexati sunt probris, quòd splendere aliena inuidia voluissent, & spolia ex Africani triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. vitam Literni egit, sine desiderio vrbis. *Morientem rure eo ipso loco sepeliri se iussisse* ferunt, *monumentumque ibi aedificari, ne funus sibi in ingrata patria fieret.* Vir memorabilis, bellicis tamen quam pacis artibus; memorabilior prima pars vitae, quàm postrema fuit: quia in iuuenta bella assiduè gesta, quum senecta res quoque defloruere; nec praebita est materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiam si censuram adiicias? quid Asiatica legatio & valetudine aduersa inutilis, & filii casu deformata? & post reditum necessitate aut subeundi iudicii, aut simul cum patria deserendi? Punici tamen belli perpetrati, quo nullum neque maius neque periculosius Romani gessere, vnus praecipuam gloriam tulit. Morte Africani creuere inimicorum animi: quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui viuo quoque eo allatrare eius magnitudinem solitus erat. hoc auctore existimantur Petillii & viuo Africano rem ingressi, & mortuo rogationem promulgasse. Fuit autem rogatio talis: *Velitis, iubeatis, quaeratur, quae pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est, quique sub eius imperio fuerunt: quod eius in publicum relatum non est, vti de ea re Ser. Sulpicius praetor vrbanus ad senatum referat? quem eam rem velit senatus quaerere de iis, qui praetores nunc sunt?* Huic rogationi primo Q. & L. Mummii intercedebant. *senatum quaerere de pecunia non*

Gracchi decretum de Scipione.

LIII.

Africanus Literni moritur.

LIV.

M. Porcius Cato Africani inimicus.

non relata in publicum; ita vt antea semper factum esset, æquum censebant. Petillii, *nobilitatem & regnum in senatu Scipionum accusabant.* L. Furius Purpureo consularis, qui in decem legatis in Asia fuerat, *latius rogandum censebat: non quæ ab Antiocho modo pecuniæ captæ forent, sed quæ ab aliis regibus gentibusq́;* Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem magis pro se, quàm aduersus legem dicturum apparebat, dissuasor processit. is *post mortem P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimiq́, eam exortam rogationem est conquestus. parum enim fuisse, non laudari pro Rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur. & Carthaginienses exilio Annibalis contentos esse: populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari: nisi & ipsius fama sepulti laceretur, & frater insuper, accessio inuidiæ, mactetur.* M. Cato suasit rogationem. extat oratio eius de pecunia regis Antiochi: & Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne aduersarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem, omnes tribus vti rogasset, iusserunt.

LV. Ser. Sulpicio deinde referente, *quem rogatione Petillia quærere vellent.* Q. Terentium Culleonem Patres iusserunt. Ad hunc prætorem adeò amicum Corneliæ familiæ, vt qui Romæ mortuum elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse, memoriæ prodiderint: & ad portã Capenam mulsum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captiuos in Africa ex hostibus receptus esset: aut adeo inimicũ eundem, vt propter insignem simultatem ab ea factione quæ aduersa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quæstionem exercendam: ceterùm ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem, reus extemplo factus L. Scipio: simul & delata & recepta nomina legatorum eius, A. & L. Hostiliorum Catonum, & C. Furii Aculeonis quæstoris. &, vt omnia contacta societate peculatus viderentur, scribę quoque duo & accensus. L. Hostilius, & scribæ, & accensus, priusquam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt: Scipio & A. Hostilius legatus, & C. Furius damnati: *quo commodior pax Antiocho daretur, Scipionem * sex millia pondo auri, * quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in ærarium retulerit: A. Hostilium * octoginta pondo auri, * argenti quadringenta tria. Furium quæstorem * auri centum triginta, * argenti ducenta pondo.* Has ego summas auri & argenti relatas apud Antiatem inueni. In L. Scipione malim equidem librarii mendum, quàm mendacium scriptoris esse, in summa auri atque argẽti. similius enim veri est, argenti quàm auri maius pondus fuisse: & * potius quadragies quàm ducenties quadragies litem æstimatam: eo magis, *quòd tantæ summæ rationem etiam ab ipso P. Scipione requisitam esse in senatu tradunt: librumq́; rationis eius quum Lucium fratrem afferre iussisset, inspectante senatu suis ipsum manibus concerpsisse: indignantem quòd quum bis millies in ærarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur.* ab eadem fiducia animi, quum quæstores pecuniam in ærario contra legem promere non auderent; *poposcisse claues, & se aperturum ærarium dixisse: qui vt clauderetur, effecisset.*

L. Scipio peculatus damnatur.

** Valent 672000. coron.*

** 4800. coron.*

** 8960. coron.*

** 4030. coron.*

** 14560. coron.*

** 2000. coron.*

** Quadragies sestertium fac. coron. 100000. Ducenties quadragies fac. coron. 800000.* [Bis mil. sestertium fac. coron. 5000000.]

LVI. Multa alia in Scipionis exitu maxime vitæ, dieque dicta, morte, funere, sepulchro, in diuersum trahunt: vt cui famæ, quibus scriptis assentiar, non habeam. non de accusatore conuenit; alii M. Næuium, alii Petillios diem dixisse scribunt: non de tempore, quo dicta dies sit: nõ de anno, quo mortuus sit: non vbi mortuus: aut elatus sit. alii Romæ, alii Literni & mortuum & sepultũ. vtrobique monumẽta ostenduntur, & statuæ. nam & Literni monumentum, monumentoque statua superimposita fuit: quam tempestate disiectam nuper vidimus ipsi. & Romæ extra portam Capenam in Scipionum monumẽto tres statuæ sunt: quarum duæ P. & L. Scipionum dicuntur esse: tertia poëtæ Q. Ennii. Nec inter scriptores rerum discrepat solum, sed orationes quoque (si modo ipsorum sunt, quæ feruntur, P. Scipionis & Tib. Gracchi) abhorrent inter se. Index orationis P. Scipionis, nomen M. Næuii tribuni plebis habet: ipsa oratio sine nomine est accusatoris: *nebulonem* modo, modo *nugatorem* appellat. Ne Gracchi quidem oratio aut Petilliorum accusatorum Africani, aut diei dictæ Africano vllam mentionem habet. alia tota ferenda fabula est Gracchi orationi conueniens: & illi auctores sequẽdi sunt, qui, quum L. Scipio & accusatus & damnatus sit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Etruria fuisse Africanum tradunt. *quò post famam de fratris casu allatam, relicta legatione cucurrisse eum Romam: & quum à porta recta ad forum se contulisset, quòd in vincula duci fratrem dictum erat, repulisse à corpore eius viatorem, & tribunis retinentibus magis piè quàm ciuiliter vim fecisse.* hæc enim ipse Gracchus queritur, *dissolutam esse à priuato tribuniciam potestatem.* & ad postremum, quum auxilium L. Scipioni polliceretur, adiicit, *tolerabilioris exempli esse à tribuno plebis potius, quam à priuato victam videri & tribuniciam potestatem & Rempublicam esse:* sed ita hanc vnam impotẽtem eius iniuriam inuidia onerat, vt increpando quod degenerarit tantum à se ipse, cumulatas ei veteres laudes moderationis & temperantiæ pro reprehensione præsenti reddat: *castigatum enim quondam ab eo populum,* ait, *quòd eum perpetuum consulem & dictatorem vellet facere. prohibuisse statuas sibi in comitio, in rostris, in curia, in Capitolio, in cella Iouis poni. prohibuisse ne decerneretur, vt imago sua triumphali ornatu è templo Iouis optimi maximi exiret.* Hæc vel in laudatione posita ingentem magnitudinem animi moderandis ad ciuilem habitum honoribus significarent: quæ exprobrando inimicus fatetur. Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam maior P. Cornelio Nasicæ haud dubie à patre collocata erat) nuptam fuisse conuenit. Illud parum constat, vtrum post mortem patris & desponsata sit, & nupserit: an veræ illæ

Var. Afr. mor.

illæ opiniones sint, Gracchum, quum L. Scipio in vincula duceretur, nec quisquam collegarũ auxilio *esset iurasse sibi inimicitias cum Scipionibus, quæ fuissẽt, manere, nec se gratiæ quærẽdæ caussa quicquam facere. sed in quem carcerem reges & imperatores hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem eius duci non passurum.* senatũ eo die forte cœnãtem in Capitolio consurrexisse, & petisse, *vt inter epulas Graccho filiam Africanus despondere*t. quibus ita inter publicum solenne sponsalibus rite factis, quum se domum recepisset, Scipionem Æmiliæ vxori dixisse *filiam se minorem despondisse.* quum illa muliebriter indignabunda nihil de communi filia secum consultatum, adiecisset, *non si Tib. Graccho daret, expertẽ consilii debuisse matrem esse:* lætum Scipionem tã concordi iudicio, *ipsi desponsam* respondisse. hęc de tanto viro, quamquam & opinionibus & monumentis literarum variarent, proponenda erant. Iudiciis à Q. Terentio prætore perfectis, Hostilius & Furius damnati, prædes eodem die quęstoribus vrbanis dederunt. Scipio quum contenderet, omnem quam accepisset pecuniam, in ærario esse: nec se quicquam publici habere, in vincula duci est cœptus. P. Scipio Nasica tribunos appellauit: orationemq; habuit plenam veris decoribus, non communiter modo Corneliæ gentis, sed proprie familiæ suæ. *Parentes suos & P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem duceretur, fuisse Cn. & P. Scipiones, clarissimos viros. eos, quum per aliquot annos in terra Hispania aduersus multos Pœnorum Hispanorumque & duces & exercitus nominis Romani famam auxissent, non bello solum, sed quod Romanæ temperantiæ fideiq́; specimen illis gentibus dedissent, ad extremum ambos pro populo Romano morte occubuisse. quum illorum tueri gloriam posteris satis esset: P. Africanũ tantum paternas superauisse laudes, vt fidem fecerit, non sanguine humano, sed stirpe diuina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur (vt quæ in Hispania, quæ in Africa, quũ legatus fratris esset, gessisset, prætereantur) consulem, & ab senatu dignum visum, cui extra sortẽ Asia prouincia, & bellum cum Antiocho rege decerneretur: & à fratre, cui post duos consulatus censuramq́; & triumphum legatus in Asiam iret; ibi ne magnitudo & splendor legati laudibus consulis officeret: forte ita incidisse, vt quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio Antiochum deuicisset, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot via abesset. non fuisse minorem eum exercitum, quã Annibalis, cum quo in Africa esset pugnatum. Annibalem eundem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator Punici belli fuerit. & bellũ quidem ita gestum esse, vt ne fortunam quidem quisquam criminari possit. in pace crimen quæri: eam dici venisse. hic decem legatos simul argui, quorum ex cõsilio data pax esset. quin extitisse ex decem legatis, qui M. Manlium accusarent: tamen nõ modo ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam accusationem valuisse. At hercule in Scipione ipsas leges pacis, vt nimium accõmodatas Antiocho, suspectas esse. integrum enim ei regnum relictum, omnia possidere eum victum, quæ ante bellum eius fuerint: auri & argenti quum vim magnam habuisset, nihil in publicũ relatum, omne in priuatum versum. An non præter omnium oculos tantum auri argentiq́; in triumpho L. Scipionis, quantum nõ decem aliis triumphis, si omnẽ in vnum conferatur, sit latum? Nam quid de finibus regni dicam? Asiam omnem, & proxima Europæ tenuisse Antiochum: ea quanta regio orbis terrarum sit, à Tauro monte in AEgeum vsque prominens mare: quot non vrbes modo sed gentes amplectatur, omnes scire. hanc regionem dierum plus triginta in longitudinem, decem inter duo maria in latitudinem patentem, vsq; ad Tauri montis iuga Antiocho ademptam, expulso in vltimum angulum orbis terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedæmonem relictam. nec Quintio crimen quæsitum: non enim habuisse eum Africanum fratrem: cuius quum gloria prodesse L. Scipioni debuisset, inuidiam nocuisse. tantum auri argẽtique iudicatum esse in domum L. Scipionis illatum, quantum venditis omnibus bonis redigi non posset. vbi ergo esse regium aurum? vbi tot hæreditates acceptas? in domo, quam sumptus non exhauserint, extare debuisse nouæ fortunæ cumulum. At enim quod ex bonis redigi non possit, ex corpore & tergo per vexationem & contumelias L. Scipionis petituros inimicos: vt in carcerem inter fures nocturnos & latrones vir clarissimus includatur, & in robore & tenebris exspiret: deinde nudus ante carcerem proiiciatur: non id Corneliæ magis familiæ, quam vrbi Romanæ fore erubescendum.* Aduersus ea Terentius prætor rogationem Petilliam, & Senatusconsultũ, & iudicium de L. Scipione factum recitauit: *se, ni referatur pecunia in publicum, quæ iudicata sit, nihil habere quod faciat, nisi vt prehẽdi damnatum, & in vincula duci iubeat.* Tribuni quum in consiliũ secessissent, paulo post C. Fannius ex sua collegarumq; aliorum, præter Gracchum, sententia pronunciauit: *prætori nõ intercedere tribunos, quo minus sua potestate vtatur.* Tib. Gracchus ita decreuit. *Quo minus ex bonis L. Scipionis quod iudicatum sit, redigatur, se non intercedere prætori. L. Scipionem (qui regẽ opulentissimum orbis terrarum deuicerit, imperium populi Romani propagauerit in vltimos terrarum fines: regem Eumenem, Rhodios, alias tot vrbes Asiæ deuinxerit populi Romani beneficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere incluserit;) non passurum inter hostes populi Romani L. Scipionem in carcere & in vinculis esse, mittiq́; eum se iubere.* Tanto assensu auditum est decretum, adeo dimissum L. Scipionẽ læti homines viderunt, vt vix in eadem ciuitate videretur factum iudicium. In bona deinde L. Scipionis possessum publice quęstores prætor misit. neq; in iis nõ modo vestigium vllum comparuit pecuniæ regiæ, sed nec tantum redactum est, quantæ summæ damnatus fuerat. Collata pecunia à cognatis amicisque & clientibus est L. Scipioni; vt si acciperet eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat. nihil accepit. quæ necessaria ad cultum erant, redempta ei à proximis cognatis sunt. verteratque Scipionum inuidia in prætorem, & consilium eius, & accusatores.

Xx EPI-

LIII. LX. Tib. Gracchi decretũ.

EPITOME LIBRI XXXIX.

Aemilivs Consul Liguribus subactis, viam à Placentia vsque Ariminum perductam, Flaminiæ iunxit. Initia luxuriæ introducta ab exercitu Asiatico referuntur. Ligures quicumque citra Apenninum erant subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Græcum, & quidem nocturnum, scelerum omnium seminarium, quum ad ingentis turbæ coniurationem peruenisset: à consule inuestigatum, & multorum pœna sublatum est. A Censoribus L. Valerio Flacco, & M. Porcio Catone, viro & belli & pacis artibus maximo, motus est senatu L. Quintius Flamininus, T. Quintij frater, eò quòd cùm Galliam prouinciam Consul obtinuerat, rogatus à Philippo Pœno, quem amabat, scorto nobili, Gallum quendam sua manu occiderat: siue, vt quidam tradiderunt, vnum damnatorum securi percusserat, rogatus à meretrice Placentina, cuius amore deperibat. Extat in eum M. Catonis oratio. Scipio Literni decessit. Et, tamquam iungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Annibal à Prusia Bithyniæ rege, ad quem victo Antiocho confugerat, quùm dederetur Romanis, qui ad exposcendum illum, T. Quintium Flamininum miserant, veneno sibi mortem consciuit, Philopœmenes quoque, dux Achæorum, vir maximus, à Messeniis interemptus veneno, cùm ab iis bello captus esset. Coloniæ, Potentia & Pisaurum, & Mutina & Parma deductæ sunt. Præterea res aduersum Celtiberos prosperè gestus, & initia caussasq; belli Macedonici continet. cuius origo inde fluxit, quod Philippus ægrè ferebat regnum suum imminui à Romanis, & quòd cogeretur à Thracibus, aliisque locis præsidia deducere.

I. Dvm hęc (si modò hoc anno acta sunt) Romæ aguntur; Consules ambo in Liguribus gerebãt bellum. Is hostis velut natus ad continẽdam inter magnorum interualla bellorum Romanis militarem disciplinam erat: nec alia prouincia militem magis ad virtutem acuebat. nam Asia & amœnitate vrbium, & copia terrestrium maritimarumque rerum, & mollitia hostium, regiisq; opibus ditiores, quam fortiores exercitus faciebat. pręcipuè sub imperio Cn. Manlij solutè ac negligenter habiti sunt. itaque asperius paulò iter in Thracia, & exercitatior hostis magna clade eos castigauit. In Liguribus omnia erant, quæ militem excitarent: loca montana & aspera, quæ & ipsis capere labor est, & ex præoccupatis deiicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis: hostis leuis, & velox, & repentinus, qui nullum vsquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse sineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul, periculosaque: inops regio, quæ parsimonia astringeret milites, prædæ haud multum præberet. Itaque non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil, præter arma & viros omnem spem in armis habentes, erat. nec deerat vmquam cum iis vel materia belli, vel caussa: quia propter domesticam inopiam vicinos agros incursabant: nec tamen in discrimen summæ rerum pugnabatur.

Ligur hostis.

II. C Flaminius Consul cum Frisinatibus Liguribus in agro eorum pluribus prœliis secundis factis, in deditionem gentem accepit, & arma ademit.: & quia non sincera fide tradebant, quum castigarentur, relictis vicis in montem Auginum confugerunt. confestim secutus est consul. Ceterùm effusi rursus, & pars maxima inermes per inuia & rupes diruptas præcipitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset: ita trans Apenninum abierunt. qui castris se tenuerant, circumsessi & expugnati sunt. Inde trans Apenninum ductæ legiones. ibi montis, quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. tum conquisita cum intentiore cura arma, & omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita incursauerant, vt coli non posset. His quoque perdomitis, consul pacem dedit finitimis. & quia à bello quieta vt esset prouincia effecerat: ne in ocio militem haberet, viam à Bononia perduxit Arretium. M. Æmilius alter Consul agros Ligurum, vicosque, qui in campis aut vallibus erant: ipsis montes duos, Ballistam Suismontiumque tenentibus, deussit, depopulatusque est: deinde eos qui in montib. erant adortus, primò leuibus prœliis fatigauit. postremò coactos in aciem descendere, iusto prœlio deuicit: in quo ædem Dianæ vouit. Subactis cis Apenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his & Frisinates Ligures erant, quos non adierat C. Flaminius) omnes AEmilius subegit, armaque ademit, & de montibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, in agrum Gallicum exercitum duxit. viamque ab Placentia, vt Flaminię committeret, Ariminum perduxit. prœlio vltimo, quo cum Liguribus signis collatis conflixit, ædem Iunoni reginæ vouit. hæc in Liguribus eo anno gesta. In Gallia M Furius Prætor insontibus Cænomanis in pace speciem belli quærens, ademerat arma. id Cęnomani conquesti Romæ apud senatum, reiectique ad consulem AEmilium, cui vt cognosceret statueretque senatus permiserat: magno certamine cum Prætore habito, tenuerunt caussam, arma reddita Cęnomanis, decedere è prouincia Prætor iussus. Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto vndique ex

C. Flaminius Ligures in deditionem accepit.

ex Latio frequentes conuenerant, senatus datus est. his querentibus *magnam multitudinem ciuium suorum Romam commigrasse, & ibi censos esse*: Q. Terentio Culleoni prætori negotium datum est, *vt eos conquireret, & quem C. Claudio M. Liuio censoribus post ve eos censores, ipsum, parentemve eius apud se censum esse probassent socij, vt redire eo cogeret, vbi censi essent.* Hac conquisitione duodecim millia Latinorum domos redierunt: iam tum multitudine alienigenarum vrbem onerante. Priusquam Consules redirent Romam, M. Fuluius proconsul, ex Ætolia rediit. itaque ad ædem Apollinis in senatu quùm de rebus in Ætolia Cephaleniaque ab se gestis disseruisset, petiit à Patribus, *vt æquum censerent ob Rempublicam bene ac feliciter gestam, & Diis immortalibus honorem haberi iubere, & sibi triumphum decernere.* M. Aburius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Æmilii consulis aduentum decerneretur, intercessurum se ostendit: *eum contradicere velle, proficiscentemque in prouinciam ita sibi mandasse, vt ea disceptatio integra in aduentum suum seruaretur. Fuluium temporis iacturam facere. senatum etiam præsente consule quod vellet decreturum.* M. Fuluius. *Si aut simultas M. AEmilij, secum ignota hominibus esset, aut quàm is eas inimicitias impotenti ac propè regia ira exerceret; tamen non fuisse ferendum, absentem consulem & Deorum immortalium honori obstare, & meritum debitumque triumphum morari: imperatorem rebus egregiè gestis, victoremq; exercitum cum præda ac captiuis ante portas stare, donec consuli ob hoc ipsum moranti, redire Romam libitum esset. Verùm enimuerò quùm sint notissimæ sibi cum consule inimicitiæ, quid ab eo quemquam posse æqui exspectare? qui per infrequentiam furtim Senatusconsultum factum ad ærarium detulerit: Ambraciam non videri vi captam; quæ aggere ac vineis oppugnata sit; vbi incensis operibus alia de integro facta sint; vbi circa muros supra subterque terram per dies quindecim pugnatum, vbi à prima luce, quùm iam transcendisset muros miles, vsque ad noctem diu anceps prœlium tenuerit; vbi plus tria millia hostium sint cæsa. Iam de Deorum immortalium templis spoliatis in capta vrbe: qualem calumniam ad pontifices attulerit? nisi Syracusarum ceterarumque captarum ciuitatum ornamentis vrbem exornari fas fuerit; in Ambraciam vnam captam non valuerit belli ius. se & Patres conscriptos orare, & à tribunis petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant.* Vndique omnes alii deprecari tribunum, alii castigare. Tib. Gracchi collegæ plurimùm oratio mouit: *Ne suas quidem simultates pro magistratu exercere boni exempli esse: alienarum verò simultatũ tribunum plebis cognitorem fieri, turpe & indignum collegij eius potestate & sacratis legibus esse. suo quemque iudicio & homines odisse, aut diligere, & res probare aut improbare debere: non pendere ex alterius vultu ac nutu, nec alieni momentis animi circumagi, astipularique irato consuli tribunũ plebis, & quid priuatim M. AEmilius mandauerit, meminisse: tribunatum sibi à populo Romano mandatum obliuisci; & mandatum pro auxilio ac libertate priuatorum, non pro consulari regno. ne hoc quidem cernere eum, fore vt memoriæ ac posteritati mandetur, eiusdem collegij alterum è duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse Reipublicæ, alterum alienas & mandatas exercuisse.* His victis castigationibus tribunus, quum templo excessisset, referente Ser. Sulpicio prætore triumphus M. Fuluio est decretus. Is quùm gratias Patribus conscriptis egisset, adiecit *ludos magnos se Ioui optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepisset, vouisse. in eam rem sibi * centum pondo auri à ciuitatibus collatum. petere vt ex ea pecunia quam in triumpho latam in ærario positurus esset, id aurum secerni iuberent.* Senatus pontificum collegium consuli iussit, num omne id aurũ in ludos consumi necessum esset? quum pontifices negassent ad religionem pertinere, quanta impensa in ludos fieret: senatus Fuluio, quantum vellet impenderet, permisit, dum ne summam octoginta milliũ excederet. Triumphare mense Ianuario statuerat, sed quum audisset consulem Æmilium literis Aburii tribuni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsũ ad impediendum triumphum Romam venientem, ægrum in via substitisse, ne plus in triumpho certaminum quam in bello haberet, prætulit triumphi diem. triumphauit ante diem decimũ Calendas Ianuarias de AEtolis, & de Cephalenia. Aureæ coronæ centum duodecim pondo ante currum latæ sunt: * argenti pondo millia octoginta tria: * auri pondo CCXLIII. tetradrachma Attica cẽtum octodecim millia: * Philippei nummi duodecim millia quadringenti viginti duo: signa ænea ducenta octoginta quinque: signa marmorea ducenta triginta: arma, tela, cetera spolia hostiũ, magnus numerus. ad hæc catapultæ, balliſtæ, tormenta omnis generis: duces aut AEtoli & Cephalenes, aut regii ab Antiocho ibi relicti ad septem & viginti. Multos eo die, priusquam in vrbem inueheretur, in circo Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos sociosque donis militaribus donauit: militibus prædæ vicinos quinos denarios diuisit: duplex cẽturioni, triplex equiti. Iam consularium comitiorum appetebat tempus, quibus quia M. AEmilius, cuius sortis ea cura erat, occurrere non potuit, C. Flaminius Romam venit. ab eo creati Consules Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Prætores inde facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M. Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quintius Crispinus. Extremo anni magistratibus iam creatis, ad tertium nouas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam incolunt, triumphauit. serius ei triumphandi caussa fuit, ne Q. Terentio Culleone prætore caussam lege Petillia diceret, & incendio alieni iudicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret: eo infensioribus in se, quam in illum iudicibus, quod disciplinam militarem seuere ab eo conseruatam, successor ipse omni genere licentiæ corruperat. neque ea sola infamiæ erant, quæ in prouincia procul ab oculis facta

Margin notes: * 11200. coron. — *M. Fuluij triumphus.* — * 830000. coron. — * 27216. coron. — * 47200. coron. — * 37266. coron. — VI. — (*A.V.C.* IϽLXIV.) — *Manlius de Gallogræcis triumphat.*

Luxuriæ peregrinæ origo.

narrabantur: ſed etiam magis, quæ in militibus eius quotidie conſpiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Aſiatico inuecta in vrbem eſt. ii primum lectos æratos, veſtem ſtragulā precioſam, plagulas, & alia textilia, & quæ tum magnificæ ſupellectilis habebantur, monopodia & abacos, Romam aduexerunt. tum pſaltriæ ſambuciſtriæque, & conuiualia ludionum oblectamenta addita epulis: epulæ quoque ipſæ & cura, & ſumptu maiore apparari cœptæ, tum coquus, viliſſimum antiquis mancipium, & æſtimatione & vſu, in precio eſſe: & quod miniſterium fuerat, ars haberi cœpta. vix tamen illa, quæ tum conſpiciebantur, ſemina erant futuræ luxuriæ.

VII. In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas cc. duodecim pondo: argenti pondo ccxx. millia: * auri pondo MMCCIII. tetradrachmum Atticûm CXXVII. millia, * ciſtophorum CCI. Philippeorum aureorum nummorū ſedecim millia cccxx. & arma ſpoliaq; multa Gallica, carpentis tranſuecta. duces hoſtium duo & quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios diuiſit, duplex centurioni; & ſtipendiū duplex in pedites dedit, triplex in equites. Multi omnium ordinum donati militaribus donis, currum ſecuti ſunt. carminaque à militibus ea in imperatorem dicta, vt facilè appareret in ducem indulgentem ambitioſumq; ea dici: triumphum eſſe militari magis fauore, quàm populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt, quibus annitentibus Senatuſconſultum factum eſt, *vt ex pecunia, quæ in triumpho tranſlata eſſet, ſtipendium collatum à populo in publicum, quod eis ſolutum antea non eſſet, ſolueretur. vicenoſquinos & ſemiſſes in millia æris quæſtores vrbani cum fide & cura ſoluerunt.* Per idem tēpus Tribuni militum duo ex duabus Hiſpaniis cum literis C. Atinii & L. Manlii, qui eas prouincias obtinebant, venerunt. ex iis literis cognitum eſt, *Celtiberos Luſitanoſque in armis eſſe, & ſociorum agros populari.* de ea re conſultationem integram ſenatus ad nonos magiſtratus reiecit. Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, A. Poſtumius Albinus faciebant, malus in circo inſtabilis in ſignum Pollentiæ procidit, atq; id deiecit. ea religione moti Patres, & diem vnum adiiciendum ludorum celebritati cenſuerunt; & ſigna duo pro vno reponenda; & nouum auratum faciendum. Et plebeii ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæſo, & M. Furio Luſco diem vnum inſtaurati ſunt.

** 2200000. coron.*
** 225344.*
** 50800. coron.*
** Si tot millia ciſtophorum intelligas, fac. 20000. coron.*
** 48960. coron.*

VIII. Inſequens annus Sp. Poſtumium Albinum, & Q. Marcium Philippum Conſules ab exercitu bellorumq; & prouinciarum cura ad inteſtinę coniurationis vindictam auertit. Prętores prouincias ſortiti ſunt. T. Mænius vrbanam, M. Licinius Lucullus inter ciues & peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quintius Criſpinus Hiſpaniam citeriorem, C. Calpurnius Piſo Hiſpaniam vlteriorem. Conſulibus ambobus quæſtio de clandeſtinis coniurationibus decreta eſt. Gręcus ignobilis in Etruriam primum venit, nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis erudiſſima omnium gens inuexit, ſed ſacrificulus & vates: nec is qui aperta religione propalam & quęſtū & diſciplinam profitendo, animos horrore imbueret, ſed occultorum antiſtes ſacrorum initia erant, quæ primò paucis tradita ſunt: deinde vulgari cœpta per viros, mulieresque. additæ voluptates religioni vini & epularum, quo plurium animi illicerentur. quum vinum animos & nox, & miſti feminis mares, ætatis teneræ maioribus, diſcrimen omne pudoris exſtinxiſſent; corruptelę primum omnis generis fieri cœptæ, quum ad id quiſq; quo natura pronioris libidinis eſſe paratam voluptatem haberet. nec vnum genus noxæ; ſtupra promiſcua ingenuorum feminarumq; erant: ſed falſi teſtes, falſa ſigna teſtimoniaq; & iudicia ex eadem officina exibant. venena indidem, inteſtinæq; cædes, ita vt ne copora quidem interdum ad ſepulturā extarent. multa dolo, pleraq; per vim audebantur. occulebat vim, quòd præ vlulatibus tympanorumque & cymbalorum ſtrepitu nulla vox quiritantium inter ſtupra & cædes exaudiri poterat. Huius mali labes ex Etruria Romam, velut contagione morbi, penetrauit. primò vrbis magnitudo capacior, patentiorq; talium malorum ea celauit. tandem indicium hoc maximè modo ad Poſtumium conſulem peruenit. P. Æbutius, cuius pater publico equo ſtipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus, ſub tutela Duronię matris & vitrici T. Sępronij Rutili educatus fuerat, & mater dedita viro erat: & vitricus, quia tutelam ita geſſerat, vt rationem reddere non poſſet; aut tolli pupillum, aut obnoxium ſibi vinculo aliquo fieri cupiebat. via vna corruptelæ Bacchanalium erant. mater adoleſcentulū appellat, *ſe pro ægroto vouiſſe, vbi primùm conualuiſſet, Bacchis eum ſe initiaturam. damnatā voti, Deûm benignitate, exſoluere id velle. decem dierum caſtimonia opus eſſe. decimo die cœnatum, deinde purè lautum in ſacrarium deducturam.* Scortum nobile libertina Hiſpala Fecenia, non digna quæſtu cui ancillula aſſueuerat; etiam poſtquam manumiſſa erat, eodem ſe genere tuebatur. huic conſuetudo iuxta vicinitatem cum Æbutio fuit, minimè adoleſcentis aut rei aut famæ damnoſa. vltro enim amatus appetituſque erat: & malignè omnia præbentibus ſuis, meretriculæ munificentia ſuſtinebatur. quin eò proceſſerat conſuetudine capta, vt poſt patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore à tribunis & prætore petito, quum teſtamentum faceret, vnum Æbutium inſtitueret hæredem. Hæc amoris pignora quum eſſent, nec quicquam ſecretum alter ab altero haberent, per iocum adoleſcens *vetat eam mirari, ſi per aliquot noctes ſecubuiſſet. religionis ſe cauſſa, vt voto pro valetudine ſua facto liberetur, Bacchis initiari velle.* Id vbi mulier audiuit, perturbata

Coni- tione gioni textu

bata

bata, *Dij meliora!* inquit: *mori & sibi & illi satius esse, quàm id faceret, & in caput eorum detestari minas periculaque qui id suasissent.* Admiratus quùm verba, tum perturbationem tantã adolescens, *parcere execrationibus iubet. matrem id sibi assentiente vitrico imperasse. Vitricus ergo,* inquit, *tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem, vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.* Eo magis mirabundo, quærentique quid rei esset, *pacem veniamque precata Deorum Dearumque si coacta caritate eius, silenda enunciasset: ancillam se ait dominæ comitem id sacrarium intrasse, liberam numquam eo accessisse. scire corruptelarum omnis generis eam officinam esse: & iam biennio constare, neminem initiatum ibi maiorem annis viginti. vt quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus. eos deducere in locum, qui circũsonet vlulatibus, cantuq; symphoniæ, & cymbalorum & tympanorum pulsu, ne vox quiritantis, quũ per vim stuprum inferatur, exaudiri possit. Orare deinde atque obsecrare, vt eam rem quocumq; discuteret modo: nec se eo præcipitaret, vbi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent:* neque antè dimisit eum, quam fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum. Posteaquam domum venit, & mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps ceteris quæ ad sacra pertinerent, faciendum esset: *negat eorum se quicquam facturum, nec initiari sibi in animo esse:* aderat sermoni vitricus. confestim mulier exclamat: *Hispalæ concubitu carere eum decem noctes non posse. illius excetræ delinimentis & venenis imbutum, nec vitrici, nec parentis, nec Deorum verecundiam habere:* iurgantes hinc mater, hinc vitricus, cum quatuor eum seruis domo exegerunt. Adolescens inde ad Æbutiam se amitam contulit: caussamque ei, cur esset à matre eiectus, narrauit. deinde ex auctoritate eius postero die ad consulem Postumium, arbitris remotis, rem detulit. Consul post diem tertium ad se iussum redire dimisit. ipse Sulpiciã grauem feminam, socrum suam percunctatus est: *ecquam anum AEbutiam ex Auentino nosset?* quum eam *nosse probam, & antiqui moris feminã,* respondisset: *opus esse sibi ea conuenta* dixit. *mitteret nuncium ad eam, vt veniret.* Æbutia accita ad Sulpiciam venit. & consul paulo post, velut fortè interuenisset, sermonem de Æbutio fratris eius filio infert. Lacrimæ mulieri obortæ, & miserari casum adolescentis cœpit: qui spoliatus fortunis, quibus minimè oporteret, apud se tunc esset, eiectus à matre: quod probus adolescens (Dii propitii essent) obscœnis, vt fama esset, sacris initiari nollet. Satis de Æbutio exploratum ratus consul, non vanum auctorem esse: dimissa Æbutia, socrum rogat, *vt Hispalam indidem ex Auentino libertinam, non ignotam viciniæ, accerseret ad sese. eam quoque esse quæ percunctari vellet.* Ad cuius nuncium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem & grauem feminã ignara caussæ accerseretur: posteaquam lictores in vestibulo turbamque consularem & consulem ipsum conspexit: prope exanimata est. In interiorem partem ædium abductam socru adhibita consul, *si vera dicere inducere in animum posset, negat perturbari debere, fidem vel ab Sulpicia tali femina, vel ab se acciperet. expromeret sibi quæ in luco Similæ Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri.* Hoc vbi audiuit, tantus pauor tremorque omnium membrorum mulierem cepit, vt diu hiscere non posset. tandem confirmata, *puellam admodum se ancillam initiatam cum domina ait. aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil quid ibi fiat, scire.* iam idipsum consul *laudare, quod initiatam se nõ infitiaretur, sed & cetera eadẽ fide expromeret.* neganti *vltra quicquam scire. non eandem* dicere, *si coarguatur ab alio ac per se fatenti, veniam aut gratiam fore eum sibi omnia exposuisse, qui ab illa audisset.* Mulier haud dubiè, id quod erat, Æbutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciæ procidit: & eam primo orare cœpit, *ne mulieris libertinæ cũ amatore sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam verti vellet: terrendi eius caussa, non quod sciret quicquam, ea locutam esse.* Hic Postumius accensus ira, *tum quoque ait eam cum AEbutio se amatore cauillari credere, non in domo grauissimæ feminæ & cum consule loqui.* & Sulpicia attollere pauentem, simul illam adhortari, simul iram generi lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Æbutii, qui optimi in eo ipso meriti talem gratiam retulisset: *magnum sibi metum Deorum, quorum occulta enunciaret, maiorem multo dixit hominum esse, qui se indicem manibus suis discerpturi essent. itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, vt se extra Italiam aliquo amandarent, vbi reliquum vitæ degere tuto posset.* Bono animo *esse iubere eam* consul, *& sibi curæ fore dicere, vt Romæ tuto habitaret.* Tum Hispala originem sacrorum expromit. *Primo sacrarium id feminarum fuisse, nec quemquam virum eo admitti solitum. tres in anno statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur. sacerdotes inuicem matronas creari solitas. Pacullam Miniam Campanam sacerdotem omnia, tamquam Deum monitu, immutasse. nam & viros eam primam suos filios initiasse, Minium & Herennium Cerrinios, & nocturnum sacrum ex diurno: & pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initiorum fecisse. Ex quo in promiscuo sacra sint, & permisti viri feminis, & noctis licentia accesserit; nihil ibi facinoris, nihil flagitij prætermissum. plura virorum inter sese, quam feminarũ esse stupra. si qui minus patientes dedecoris sint, & pigriores ad facinus; pro victimis immolari: nihil nefas ducere. hanc summam inter eos religionem esse. viros velut mente capta cum iactatione fanatica corporis vaticinari: matronas Baccharum habitu crinibus passis cum ardentibus facibus decurrere ad Tiberim: demissasque in aquam faces (quia viuum sulphur cum calce insit) integra flamma efferre. Raptos a Diis homines dici, quos machinæ illigatos ex conspectu in abditos specus abripiant. eos esse, qui aut coniurare, aut sociari facinoribus, aut stuprum pati noluerint. Multitudinem ingentem, alterum iam prope populum esse: in his nobiles quosdam viros, feminasque. biennio proximo institutum esse, ne quis maior viginti annis* initia-

XII. XIII.

initiaretur. captari ætates & erroris & stupri patientes.

XIV.

Peracto indicio, aduoluta rursus genibus, preces easdem, *vt se ablegaret*, repetiuit. Consul rogat socrum, *vt aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hispala immigraret.* cœnaculum super ædes datum est, scalis ferentibus in publicum obseratis, aditu in ædes verso. res omnes Feceniæ extemplo translatæ, & familia accersita: & Æbutius migrare ad consulis clientem iussus. Ita quum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert.

Senatusconsultum de Bacchica coniuratione.

Omnibus ordine expositis, quæ delata primo, quæ deinde ab se inquisita forent, Patres pauor ingens cepit. quum publico nomine, ne quid eæ coniurationes, cœtusque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent: tum priuatim suorum quisque vicem, ne quis affinis ei noxæ esset. Censuit autem senatus *gratias consuli agendas, quod eam rem & cum singulari cura, & sine vllo tumultu inuestigasset.* quæstionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandat: indicibus Æbutio ac Feceniæ ne fraudi ea res sit, curare: & alios indices præmiis inuitare iubet. sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu feminæ essent. non Romæ modo, sed per omnia fora & conciliabula conquiri, vt in consulum potestate essent. edici præterea in vrbe Roma, & per totam Italiā edicta mitti, *ne quis qui Bacchis initiatus esset, coisse aut conuenisse caussa sacrorum velit, neu quid talis rei diuinæ fecisse. ante omnia. vt quæstio de his habeatur, qui coierint, coniurauerintve, quo stuprum flagitiumve inferretur.* Hæc senatus decreuit. Consules ædilibus curulibus imperarunt, *vt sacerdotes eius sacri omnes conquirerent, comprehensosque libero conclaui ad quæstionem seruarent. ædiles plebis videre, ne qua sacra in operto fierent.* triumuiris capitalibus mandatum est, *vt vigilias disponerent per vrbem, seruarentque ne qui nocturni cœtus fierent: vtque ab incendiis caueretur.* adiutores triumuiris quinque viri dati, vt cis Tiberim suæ quisque regionis ædificiis præessent.

XV.

Ad hæc officia dimissis magistratibus, consules in rostra ascenderunt, & concione aduocata, quum solemne carmen precationis, quod præfari priusquam populum alloquantur, magistratus solēt, peregisset consul, ita cœpit:

Postumij oratio.

Nulli vnquam concioni Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria hæc solennis Deorum comprecatio fuit, quæ vos admoneret: hos esse Deos, quos colere, venerari, precarique maiores vestri instituissent: non illos, qui prauis & externis religionibus captas mentes velut furialibus stimulis ad omne scelus & ad omnem libidinem agerent. Equidem nec quid taceam, nec quatenus proloquar, inuenio. si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiæ dem: si omnia nudauero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. quicquit dixero, minus quam pro atrocitate & magnitudine rei dictum scitote esse, vt ad cauendum satis sit, dabitur opera à nobis. Bacchanalia tota iam pridem Italia, & nunc per vrbem etiam multis locis esse, non fama modo accepisse vos. sed crepitibus etiam vlulatibusque nocturnis, qui personant tota vrbe, certum habeo: ceterum quæ ea res sit ignorare: alios Deorum aliquem cultum, alios concessum ludum & lasciuiam esse credere: & qualecumque sit, ad paucos pertinere. quod ad multitudinem eorum attinet, si dixero multa millia hominum esse, ilico necesse est exterreamini, nisi adiunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna pars est, & is fons mali huiusce fuit: deinde simillimi feminis mares stuprati & constupratores, fanatici vigiles, vino, strepitibus clamoribusq. nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires coniuratio: ceterùm incrementum ingens virium habet, quòd indies plures fiunt. Maioris vestri, ne vos quidem, nisi quùm aut vexillo in arce posito comitiorum caussa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad concionem vocasset, fortè temerè coire voluerunt: & vbicumque multitudo esset, ibi & legitimum rectorem multitudinis consebat debere esse. Quales primum nocturnos cœtus, deinde promiscuos mulierum ac virorum esse creditis? si quibus ætatibus initientur mares sciatis: non misereat vos eorum solùm, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos iuuenes milites faciendos censetis Quirites: iis ex obscœno sacrario eductis arma committenda? hi cooperti stupris suis alienisque pro pudicitia coniugum ac liberorum vestrorum ferro decernent? Minus tamen esset, si flagitiis tantùm effeminati forent (ipsorum id magna ex parte dedecus erat) à facinoribus manus, mentem à fraudibus abstinuissent. Numquam tantum malum in Republica fuit, nec ad plures, nec ad plura pertinens. quicquid his annis libidine, quicquid fraude, quicquid scelere peccatum est, ex illo vno sacrario scitote ortum esse. nec dum omnia in quæ coniurauerunt, edita facinora habent. adhuc priuatis noxiis, quia nondū ad Rempublicam opprimendam satis virium est, coniuratio sese impia tenet: crescit & serpit quotidie malum; iam maius est, quàm vt capere id priuata fortuna possit: ad summam Reipublicæ spectat: nisi præcauetis, Quirites: iam huic diurnæ legitimè ab consule vocatæ par nocturna concio esse poterit. nunc illi vos singuli vniuersos cōcionantes timent. iam vbi vos dilapsi domos, & in rura vestra eritis, illi coierint: consultabunt de sua salute simul, ac vestra pernicie. tū singulis vobis vniuersi timendi erunt. Optare igitur vnusquisq. vestrûm debet, vt bona mens suis omnibus fuerit. si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum quibus in omne flagitium & facinus coniurauit, non suum iudicet esse. Ne quis etiam errore labatur vestrûm quoque, non sum securus. nihil enim in speciem fallacius est, quàm praua religio. vbi Deorum numen prætenditur sceleribus, subit animum timor ne fraudibus humanis vindicandis diuini iuris aliquid immistum violemus. Hac vos religione innumerabilia decreta pontificum, Senatusconsulta, aruspicum denique responsa liberant. Quoties hoc patrum auorumque ætate negocium est magistratibus datum, vt sacra externa fieri vetarent? sacrificulos vatesque foro, circo, vrbe prohiberent? vaticinos libros conquirerent, comburerentque omnē disciplinam sacrificandi, præterquam more Romano, abolerent? Indicabant enim prudentissimi viri omnis diuini humanique iuris, nihil æque dissoluendæ religionis esse, quàm vbi non patrio, sed externo

ritu

ritu sacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus sum, ne quia superstitio agitaret animos vestros, quum demolientes nos Bacchanalia, discutientesque nefarios cœtus cerneretis. omnia Diis propitiis, volentibus, ea faciemus: qui quia suum numen sceleribus libidinibusque contaminari indignè ferebant, ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt: nec patefieri vt impunita essent, sed vt vindicarentur & opprimerentur, voluerunt. Senatus quæstionem extra ordinem de ea re mihi collegæque meo mandauit: nos, quæ ipsis nobis agenda sunt, impigre exsequemur: vigiliarum nocturnarum curã, per vrbẽ minoribus magistratibus mandauimus. vos quoq; æquum est quæ vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit, quod imperabitur, impigrè præstare: & dare operam, ne quid fraude noxiorum periculi aut tumultus oriatur. Recitari deinde Senatusconsulta iusserunt, indiciq; præmium proposuerunt: *si quis quem ad se deduxisset, nomenve absentis detulisset, qui nominatus profugisset, diem certam se finituros: ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur. si quis eorum qui tum extra terram Italiam essent, nominaretur, ei laxiorem diem daturos, si venire ad caussam dicendã vellet.* Edixerũt deinde *ne quis quid fugæ caussa vendidisse, neve emisse vellet: ne quis reciperet, celaret, ope vlla iuuaret fugientes.* Concione dimissa, terror magnus vrbe tota fuit. nec mœnibus se tantum vrbis, aut finibus Romanis continuit: sed passim per totam Italiam, literis hospitum de Senatusconsulto, & concione, & edicto consulum acceptis, trepidari cœptum est. Multi ea nocte quæ diem insecuta est, quo in concione res palam facta est, custodiis circa portas positis, fugientes à triumuiris comprehensi & reducti sunt: multorum nomina delata. quidam ex iis viri feminæq; mortem sibi consciuerunt. Coniurasse supra septem millia virorũ ac mulierum dicebantur. capita autem coniurationis constabat esse, M. & L. Catinios de plebe Romana, & Faliscum, L. Opiternium, & Minium Cerrinium Campanum. ab his omnia facinora & flagitia orta, eos maximos sacerdotes conditoresque eius sacri esse. data opera est, vt primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad consules fassiq;, de se nullam moram iudicio fecerunt. Ceterum tanta fuga ex vrbe facta erat, vt quia multis actiones & res peribant, cogerentur prætores T. Mænius & M. Licinius per senatum res in diem trigesimum differre, donec quæstiones à consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non respondebant, nec inueniebantur, quorum nomina delata erant, coegit consules circa fora proficisci, ibique quærere & iudicia exercere. Qui tantum initiati erant, & ex carmine sacro, præeunte verba sacerdote, precationes fecerant, in quibus nefanda coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur: nec earum rerum vllam rem, in quas iureiurando obligati erant, in se aut alios admiserant. eos in vinculis relinquebant; qui stupris aut cædibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis adulterinis, subiectione testamentorum, fraudibus aliis contaminati; eos capitali pœna afficiebant. plures necati, quam in vincula coniecti sunt. magni vis in vtraque caussa virorum mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum manu essent, tradebant: vt ipsi in priuato animaduerterent in eas. si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico animaduertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, *vt omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam diruerent: extra quã si qua ibi vetusta ara, aut signum consecratum esset.* in reliquum deinde Senatusconsulto cautum est, *ne qua Bacchanalia Romæ, neve in Italia essent. si quis tale sacrum solenne & necessarium duceret, nec sine religione & piaculo se id omittere posse apud prætorem vrbanum profiteretur: prætor senatum consuleret, si ei permissum esset, quum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret, dum ne plus quinq; sacrificio interessent; neu qua pecunia communis, neu quis magister sacrorum, aut sacerdos esset.*

Senatusconf. aduersus Bacchanalia.

XIX. Aliud deinde huic coniunctum, referente Q. Marcio consule, Senatusconsultum factum est, *vt de iis quos pro indicibus consules habuissent, integra res ad senatum referretur, quum Sp. Postumius quæstionibus perfectis Romam redisset.* Minium Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt: magistratibusq; Ardeatium prædicendum vt in intentiore eum custodia asseruarent; non solum ne effugeret, sed ne mortis consciscendæ locum haberet; Sp. Postumius aliquanto post Romam venit. eo referente de P. Æbutii & Hispalæ Feceniæ præmio, quod eorũ opera indicata Bacchanalia essent, S. C. factum est, *vt singulis his* * *centena millia æris quæstores vrbani ex ærario darent; vtiq; consul cum tribunis plebis ageret, vt ad plebem primo quoq; tempore ferrent, vt P. Æbutio emerita stipendia essent, ne inuitus militaret, neve censor ei equum publicum assignaret; vtiq; Feceniæ Hispalæ datio, diminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset: quasi ei vir testamento dedisset, vtique ei ingenuo nubere liceret: neu quid ei qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiæve esset: vtique consules prætoresque qui nunc essent, quive postea futuri essent, curarent, ne quid ei mulieri iniuriæ fieret, vtique tutò esset. in senatum velle, & æquum censere, vt ita fieret.* Ea omnia lata ad plebem, factaque sunt ex Senatusconsulto, & de ceterorum indicum impunitate præmiisque consulibus permissum est.

*Coron. 10000.

XX. Et iam Q. Marcius quæstionibus suæ regionis perfectis, in Ligures prouinciam proficisci parabat, tribus millibus peditum Romanorum, centum quinquaginta equitibus, & quinq; millibus Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum acceptis. Eadem prouincia, idem numerus peditum equitumq; & collegæ decretus erat. Exercitus acceperunt, quos priore anno C. Flaminius & M. Æmilius consules habuerũt. duas præterea legiones nouas ex Senatusconsulto scribere iussi sunt. & viginti millia peditum sociis & nomini Latino imperarunt; & equites mille trecentos: & tria millia peditum Romanorum, ducentos equites. totum hunc

exercitum præter legiones in supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat. itaque consules dum ipsi quæstionibus impediebantur, T. Mænium delectui habendo præfecerunt. Perfectis quæstionibus, prior Q. Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus in abditos saltus (quæ latebræ receptaculaque semper illis fuerant) persequitur; in præoccupatis angustiis, loco iniquo est circũuentus. quatuor millia militum amissa, & legionis secundæ signa tria, vndecim vexilla sociûm Latini nominis in potestatem hostium venerunt: & arma multa, quæ quia impedimento fugientibus per siluestres semitas erant, passim iactabantur. prius sequendi Ligures finem quam fugæ Romani fecerunt. Consul vbi primum ex hostium agro euasit, ne quantum diminutæ copiæ forent appareret, in locis pacatis exercitum dimisit. non tamen obliterare famam rei malè gestæ potuit. nam saltus, vnde eum Ligures fugauerant, *Marcius* est appellatus.

XXI. Sub hunc nuncium ex Ligustinis vulgatum, literæ ex Hispania mistam gaudio tristitiam afferentes recitatæ sunt. C. Atinius, qui biennio antè prætor in eam prouinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnauit. ad sex millia hostiũ sunt cæsa: ceteri fusi, fugati, castrisque exuti. Ad oppidum deinde Astam oppugnandam legiones ducit. id quoque haud multo maiore certamine cepit, quam castra; sed dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos moritur. Literis de morte proprætoris recitatis, senatus censuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem consequeretur: nunciaretque *senatum æquum censere, ne sine imperio prouincia esset, maturare eum proficisci.* Quarto die, qui missus erat, Lunam venit. paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore quo C. Atinius in prouinciam ierat, cum Celtiberis acie conflixit. incerta victoria discessum est, nisi quòd Celtiberi castra inde nocte proxima mouerunt: Romanis & suos sepeliendi, & spolia legendi ex hostibus potestas facta est. Paucos post dies coacto maiore exercitu Celtiberi ad Calagurrim oppidum vltro lacessiuerunt prœlio Romanos. nihil traditur, quæ caussa numero aucto infirmiores eos fecerit. superati prœlio sunt. ad duodecim millia hominum cæsa, plus duo capta, & castris Romanus potitus. & nisi successor aduentu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. Noui prætores ambos exercitus in hiberna deduxerunt.

Cum Lusitanis prosperè pugnatum.

Celtiberi superati.

XXII. Per eos dies quibus hæc ex Hispania nunciata sunt, ludi Taurilia per biduum facti religionis caussa. per dies decem apparatos deinde ludos M. Fuluius, quos vouerat Ætolico bello, fecit. Multi artifices ex Græcia venerant honoris eius caussa. athletarum quoque certamen tum primò Romanis spectaculo fuit, & venatio data leonum & pantherarum: & propè huius seculi copia ac varietate ludicrum celebratum est. Nouendiale deinde sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluerat, ignesque cælestes multifariam orti adussisse complurium leui afflatu vestimenta maximè dicebantur. Addita & vnum diem supplicatio est ex decreto pontificum, quod ædes Opis in Capitolio de cœlo tacta erat. hostiis maioribus consules procurarunt, vrbemque lustrauerunt. Sub idem tempus & ex Vmbria nunciatum est: *semimarem duodecim fermè annos natum inuentum.* id prodigium abominantes, arceri Romano agro, necarique quamprimum iusserunt. Eodem anno Galli transalpini transgressi in Venetiam, sine populatione aut bello, haud procul inde, vbi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis de ea re trans Alpes missis, responsum est: *neque profectos ex auctoritate gentis eos: nec quid in Italia facerent, se scire.* L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vouisse sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus ciuitatibusque, per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem & bona vendita, missum in Asiam, ad dirimenda inter Antiochum & Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor. tum collatas ei pecunias, congregatosque per Asiam artifices: & quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationẽ demum in senatu actum. Quum iam in exitu annus esset, Q. Marcius absens magistratu abiturus erat. Sp. Postumius quæstionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. creati sunt consules Ap. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, C. Afranius Stellio, C. Attilius Serranus, L. Postumius Tempsanus, M. Claudius Marcellus. Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renunciauerat, *peragrantem se propter quæstiones vtrumque littus Italiæ desertas colonias Sipontum supero, Buxentum infero mari inuenisse.* triumuiri ad colonos eo scribendos ex Senatusconsulto ab T. Mænio prætore vrbano creati sunt, L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbius Tamphilus. Cum Perseo rege & Macedonibus bellũ quod imminebat, non vnde plerique opinantur: nec ab ipso Perseo caussa cepit, inchoata initia à Philippo sunt. & is ipse, si diutius vixisset id bellum gessisset. Vna eum res, quum victo leges imponerentur, maximè angebat: quod qui Macedonum ab se defecerant in bello, in eos ius sæuiendi ademptum ei ab senatu erat: quũ, quia rem integram Quintius in conditionibus pacis distulerat, nõ desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, diuisis partibus, quum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiã oppugnasset: capta Heraclea quia iussus abscedere à mœnibus Lamiæ erat, Romanisque oppidum deditum est, ægrè eam rem

Prodigi.

L. Sc... ludo...

rem tulerat. permulsit iram eius consul quod ad Naupactum ipse festinans, quo se ex fuga Ætoli contulerant, Philippo permisit, vt Athamaniæ & Aminandro bellum inferret: & vrbes quas Thessalis Ætoli ademerant, regno adiiceret. Haud magno certamine & Aminandrum Athamania expulerat, & vrbes aliquot ceperat. Demetriadem quoque vrbem validam, & ad omnia opportunam, & Magnetum gentem suæ ditionis fecit. inde & in Thracia quasdam vrbes nouæ atque insuetæ libertatis vitio, seditionibus principum turbatas, patribus quæ domestico certamine vincerentur, adiungendo se, cepit. XXV. His sedata in præsentia regis ira in Romanos est. numquam tamen remisit animum à colligendis in pace viribus, quibus quandocumque data fortuna esset, ad bellum vteretur. Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum, portoriisque maritis auxit: sed metalla etiam & vetera intermissa recoluit, & noua multis locis instituit. vt verò antiquã multitudinem hominum, quæ belli cladibus amissa erat, restitueret, non sobolem tantum stirpis parabat, cogendis omnibus procreare atque educare liberos: sed Thracum etiam magnam multitudinem in Macedoniam traduxerat: quietusque aliquamdiu à bellis omni cura in augendas regni opes intẽtus fuerat. Rediere deinde caussæ, quæ de integro iram mouerent in Romanos. Thessalorum & Perræbiorum querelæ de vrbibus suis ab eo possessis, & legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis, traductaque in Macedoniam multitudine, ita auditæ erant, vt eas non negligi satis appareret. Maximè mouerat senatum, quòd iam Æni & Maroneæ affectari possessionem audierant. minus Thessalos curabant. Athamanes quoque legati venerunt, non partis amissæ, non finium iacturam querentes, sed totam Athamaniam sub ius iudiciumque regis venisse. Et Maronitarum exules erant pulsi, quia libertatis caussam defendissent, ab regio præsidio. ii non Maroneam modò, sed etiam Ænum in potestate nunciabant Philippi esse. Venerant & à Philippo legati ad purganda ea: qui *nihil nisi permissu Romanorum imperatorum factum* affirmabant. *Ciuitates Thessalorum & Perræbiorum & Magnetum, & cum Aminandro Athamanum gentem in eadem caussa, qua Ætolos fuisse. Antiocho rege pulso, occupatum oppugnandis Ætolicis vrbibus consulem ad recipiendas eas ciuitates Philippum misisse. armis subactos parere.* Senatus ne quid absente rege statueret, legatos ad eas controuersias disceptandas misit, Q. Cæcilium Metellum, M. Bæbium Tamphilum, T. Sempronium. quorum sub aduentum, ad Thessalica Tempe omnibus iis ciuitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, conciliũ indictum est. Ibi quum Romani legati disceptatorum loco, Thessali Perræbiique & Athamanes haud dubii accusatores, Philippus ad audienda crimina tamquam reus, consedissent: pro ingenio quisque eorum qui principes legationum erant, & gratia cum Philippo aut odio, acerbius leniusve egerunt. in controuersiam autem veniebant, Philippopolis: Tricca, Phaloria, & Eurymene, & cetera circa eas oppida; vtrum Thessalorum iuris, quùm vi ademptæ possessæque ab Ætolis forent (nam Philippum Ætolis ademisse eas constabat) an Ætolica antiquitùs ea oppida fuissent. ita enim Acilium regi concessisse, *si Ætolorum fuissent: & si voluntate, non vi atque armis coacti, cum Ætolis essent.* Eiusdem formulæ disceptatio de Perræbiorum Magnetumque oppidis fuit. omnium enim iura possidendo per occasiones Ætoli miscuerant. Ad hæc quæ disceptationis erant, querelæ Thessalorum adiectæ, *quod ea oppida, si iam redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset. nam præter belli casibus amissos, quingentos principes iuuentutis in Macedoniam abduxisse, & opera eorum in seruilibus abuti ministeriis: & quæ reddiderit coactus Thessalis, inutilia vt redderet, curasse. Thebas Phthias vnum maritimum emporium fuisse, quondam Thessalis quæstuosum & frugiferum. ibi nauibus onerariis comparatis regem, quæ præter Thebas Demetriadem cursum dirigerent; negotiationem maritimam omnem eò auertisse. Iam ne à legatis quidem, qui iure gentium sancti sint, violandis abstinere. insidias positas euntibus ad T. Quintium. itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos coniectos, vt non in ciuitatibus suis, non in communibus gentis conciliis quisquam hiscere audeat. procul enim abesse libertatis auctores Romanos: lateri adhærere grauem dominum, prohibentem vti beneficiis populi Romani: quid autem si vox libera non sit, liberum esse? nunc se fiducia & præsidio legatorum ingemiscere magis quàm loqui. nisi prouideant aliquid Romani, quo & Græcis Macedoniam accolentibus metus, & audacia Philippi minuatur: nequiquam & illum victum, & se liberatos esse. vt equum tenacem non parentem, frenis asperioribus castigandum esse.* Hæc acerbè postremi: quum priores leniter permulsissent iram eius, petentes, *vt ignosceret pro libertate loquentibus: & vt deposita domini acerbitate assuesceret socium atque amicum sese præstare: & imitaretur populum Romanum, qui caritate quàm metu adiungere sibi socios mallet.* Thessalis auditis, Perræbii Connocondylum, quod Philippus Olympiadem appellauerat, Perræbiæ fuisse, & vt sibi restitueretur, agebant. & de Malloea & Ericinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant, & castella Athenæum & Pœtneum. XXVI. Philippus, vt accusatoris potius quàm rei speciem haberet, & ipse à querelis orsus, *Menelaidem in Dolopia, quæ regni sui fuisset, Thessalos vi atque armis expugnasse questus est. item Petram in Pieria ab iisdem Thessalis Perræbisque captam. Xynias quidem haud dubiè Ætolicum oppidum sibi eos contribuisse; & Paracheloida, quæ sub Athamania esset, nullo iure Thessalorum formulæ factam. Nam quæ sibi crimina obiiciantur, de insidiis legatorum, & maritimis portubus frequentatis aut desertis: alterum deridiculum esse, se reddere rationem, quos portus mer-*

Thessalorum querela.

Philippi responsio.

mercatores aut nautici petant: alterum mores suos respuere; tot annos esse, per quos numquam cessauerint legati nunc ad imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de se deferre, quem vmquam verbo violatum esse? semel ad Quintium euntibus insidias dici factas: sed quid iis acciderit, non adiici. quærentium quid falso obiiciant. quum veri nihil habeant, ea crimina esse. insolenter & immodicè abuti Thessalos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis auidè meram haurientes libertatem. ita seruorum modo præter spem repente manumissorum, licentiam vocis & linguæ experiri. & iactare sese insectatione & conuitiis dominorum. Elatus deinde ira adiecit, *nondum omnium dierum solem occidisse.* Id minaciter dictum, non Thessali modò in sese, sed etiam Romani acceperunt. & quum fremitus post eam vocem ortus, & tandem sedatus esset: Perræbiorum inde Athamanumque legatis respondit, *eandem de quibus illi agant, ciuitatum caussam esse. consulem Acilium & Romanos sibi dedisse eas, quum hostium essent. si suum munus qui dedissent, adimere velint, scire se cedendum esse: sed meliori ac fideliori amico, in gratiam leuium & inutilium sociorum iniuriam eos esse facturos. nec enim vllius rei minus diuturnam esse gratiam, quàm libertatis: præsertim apud eos qui male vtendo eam corrupturi sint.* Caussa cognita pronunciauerunt legati, *placere deduci præsidia Macedonum ex iis vrbibus: & antiquis Macedoniæ terminis regnum finiri, de iniuriis quas vltrò citroque illatas querantur; quo modo inter eas gentes & Macedonas disceptetur. formulam iuris exsequendi constituendam esse.*

XXVII. *Eumenis legati de Philippo queruntur.*

Inde grauiter offenso rege, Thessalonicen ad cognoscendum de Thraciæ vrbibus proficiscuntur. ibi legati Eumenis: *Si liberas esse Ænum & Maroneam velint Romani, nihil sui pudoris esse vltra dicere, quam vt admoneant: re, non verbo eos liberos relinquant; nec suum munus intercipi ab illo patiantur. sin autem minor cura sit ciuitatum in Thracia positarum; multo verius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia belli Eumenem quam Philippum habere: vel pro patris Attali meritis bello, quod aduersus Philippum ipsum gesserit populus Romanus: vel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribus periculisque omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem legatorum in eam rem præiudicium. qui quum Chersonnesum Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Ænum profectò dedisse: quæ ipsa propinquitate regionis velut appendices maioris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut merito in populum Romanum, aut iure imperii, quum tam procul à finibus Macedoniæ absint, ciuitatibus his præsidia imposuisse? vocari Maronitas iuberent. ab iis certiora omnia de statu ciuitatum earum scituros.* Legati Maronitarum vocati, *non vno loco tantum vrbis præsidium regium esse, sicut in aliis ciuitatibus,* dixerunt: *sed pluribus simul, & plenum Macedonum Maroneam esse. itaque dominari assentatores regios. his solis loqui & in senatu & in concionibus licere: eos omnes honores & capere ipsos, & dare aliis. optimum quemque, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exulare pulsos patria, aut inhonoratos & deterioribus obnoxios silere.* De iure pauca etiam finium adiecerunt: *Q. Fabium Labeonem, quum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroreiam subeat, nusquam ad mare declinantem: Philippum nouam postea deflexisse viam: qua Maronitarum vrbes agrosque amplectatur.*

XXI. *Philip. defensio.*

Ad ea Philippus longè aliam, quam aduersus Thessalos Perræbiosque nuper, ingressus disserendi viam. *Non cum Maronitis,* inquit, *mihi aut cum Eumene disceptatio est, sed etiam vobiscum Romani, à quibus nihil æqui me impetrare iam diu animaduerto. Ciuitates Macedonum quæ à me inter inducias defecerant, reddi mihi æquum censebam; non quia magna accessio ea regni futura esset (sunt enim & parua oppida, & in finibus extremis posita) sed quia multum ad reliquos Macedonas continendos exemplum pertinebat: negatum est mihi. Bello Ætolico Lamiam oppugnare iussus à consule Manio Acilio, quum diu fatigatus ibi prœliis operibusque essem: transcendentem me iam muros, à capta propè vrbe reuocauit consul, & abducere copias inde coegit. ad huius solatium iniuriæ permissum est, vt Thessaliæ Perræbiæque & Athamanum reciperem quædam castella magis quam vrbes. ea quoque ipsa vos mihi, Q. Cæcili, paucos ante dies ademistis. Pro non dubio paulò antè, si Diis placet, legati Eumenis sumebant, quæ Antiochi fuerunt. Eumenem æquius esse quàm me habere. Id ego aliter longè iudico esse. Eumenes enim non nisi vicissent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo non potuit. itaque ille vestrum meritum habet, non vos illius. mei autem regni tantum aberat vt vlla pars in discrimine fuerit: vt* * *tria millia talentum & quinquaginta tectas naues, & omnes Græciæ ciuitates, quas antea tenuissem, pollicentem vltrò Antiochum in mercedem societatis, sim aspernatus. hostemque ei me esse prius etiam quam Manius Acilius exercitum in Græciam traiiceret, præ me tuli: & cum eo consule belli partem quamcunque mihi delegauit, gessi. & insequenti consule L. Scipioni, quum terra statuisset ducere exercitum ad Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed vias etiam muniui, pontes feci, commeatus præbui: nec per Macedoniam tantum, sed per Thraciam; vbi etiam inter cetera pax quoque præstanda à barbaris erat. Pro hoc studio meo erga vos, ne dicam merito: vtrum adiicere vos Romani aliquid, & amplificare & augere regnum meum munificentia vestra oportebat, an quæ haberem aut meo iure, aut beneficio vestro, eripere? id quod nunc facitis. Macedonum ciuitates quas regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes tanquam ad Antiochum spoliandum me venit, &, si Diis placet, decem legatorum decretum calumniæ impudentissimæ prætendit, quo maximè & refelli & coargui potest. disertissime enim planissimeque in eo scriptum est: Chersonnesum & Lysimachiam Eumeni dari. vbi tandem Ænus & Maronea & Thraciæ ciuitates ascriptæ sunt? quod ab illis ne postulare quidem est ausus. id apud vos tamquam ab illis impetrauerit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis, refert; si tanquam inimicum & hostem insectari propositum est: pergite vt cœpistis, facere. sin aliquis respectus est mei, vt socii atque amici regis: deprecor, ne me tanta iniuria di-*

* C 12.

XXI. *ria dignum iudicetis.* Mouit aliquantum oratio regis legatos. itaque medio responso rem suspenderunt: *Si decem legatorum decreto Eumeni datæ ciuitates eæ essent, nihil se mutare. si Philippus bello cepisset eas. præmium victoriæ iure belli habiturum: si neutrum eorum foret, placere cognitionem senatui reseruari: & vt omnia in integro manerent, præsidia quæ in iis vrbibus sint, deduci.* Hæ caussæ maximè animum Philippi alienauerunt ab Romanis, vt non à Perseo filio eius nouis caussis motum, sed ob has à patre bellum relictum filio videri possit. Romæ nulla belli Macedonici suspicio erat. L. Manlius proconsul ex Hispania redierat. cui postulanti ab senatu in æde Bellonæ triumphum, rerum gestarum magnitudo impetrabilem faciebat: exemplū obstabat, *quod ita comparatum more maiorum erat, ne quis qui exercitum non deportasset, triumpharet, nisi perdomitam pacatamque prouinciam tradidisset successori.* medius tamen honos Manlio habitus, vt ouans vrbem iniret. Tulit coronas aureas quinquaginta duas: *auri præterea pōdo centum viginti duo: *argenti sedecim millia trecenta: & pronunciauit in senatu, *decem millia pondo argenti, & *octoginta auri Q. Fabium quæstorem aduehere. id quoque se in ærarium illaturum. Magnus motus seruilis eo anno in Apulia fuit. Tarentum prouinciam L. Postumius prætor habebat. is de pastorum coniuratione, qui vias latrociniis pascuaque publica infesta habuerant, quæstionem seuerè exercuit. ad septem millia hominum condemnauit, multi inde fugerunt. de multis sumptum est supplicium. Consules diu retenti ad vrbem delectibus, tandē in prouincias profecti sunt. Eodem anno in Hispania prætores C. Calpurnius & L. Quintius, quum primo vere ex hibernis copias eductas in Beturia iunxissent, in Carpetaniam, vbi hostium castra erant, progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere. Haud procul Hippone & Toleto vrbibus, inter pabulatores pugna orta est. quibus dum vtrimq; subuenitur à castris, paulatim omnes copiæ in aciem eductæ sunt. in eo tumultuario certamine, & loca sua & genus pugnæ pro hoste fuere. duo exercitus Romani fusi, atque in castra compulsi sunt. non institere perculsis hostes. Prætores Romani, ne postero die castra oppugnarentur, silentio proximæ noctis tacito signo exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad vallum accesserunt, vacuaque præter spem castra ingressi, quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt: regressique in sua castra, paucos dies quietis statiuis manserunt. Romanorum sociorumque in prœlio fugaque ad quinque millia occisa, quorum se spoliis hostes armarunt. inde ad Tagum flumen profecti sunt. Prætores interim Romani, omne id tempus contrahendis ex ciuitatibus sociis Hispanorum auxiliis, reficiendisque ab terrore aduersæ pugnæ militum animis consumpserunt. vbi satis placuere vires, & iam miles quoque, ad delendam priorem ignominiam, hostem poscebat, duodecim millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. inde tertia vigilia sublatis signis, quadrato agmine principio lucis ad Tagi ripam peruenerunt. Trans fluuium in colle hostium castra erant. extemplo qua duobus locis vada nudabat amnis, dextera parte Calpurnius, læua Quintius exercitū traduxerunt: quieto hoste, dum miratur subitū aduentum, consultatque; qui tumultum iniicere trepidantibus in ipso transitu amnis potuisset. interim Romani impedimentis quoque omnibus traductis contractisque in vnum locum, quia iam moueri videbant hostem, nec spacium erat castra communiendi, aciem instruxerunt. in medio locatæ quinta Calpurnii legio, & octaua Quintii: id robur totius exercitus erat. campum apertum vsque ad hostium castra habebant liberum à metu insidiarū.

Romani Hispanos adoriuntur.

XXXI. Hispani posteaquam in citeriore ripa duo Romanorum agmina conspexerunt, vt priusquam se iungere atque instruere possent, occuparent eos: castris repentè effusi cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prœlium fuit, & Hispanis recenti victoria inflatis, & insueta ignominia milite Romano accenso. acerrimè media acies, duæ fortissimæ legiones dimicabant, quos quum aliter moueri loco non posse hostis cerneret, cuneo institit pugnare: & vsque plures confertioresque, medios vrgebant. Ibi posteaquā laborare aciem Calpurnius prætor vidit, T. Quintilium Varum, L. Iuuentium Thalnā legatos ad singulas legiones adhortandas properè mittit. docere & monere iubet, *in illis spem omnem vincendi & retinendæ Hispaniæ esse. si illi loco cedant, neminem eius exercitus modo Italiam, sed ne Tagi quidem vlteriorem ripam vmquam visurum.* ipse cum equitibus duarum legionum paululum circumuectus, in cuneum, hostium, qui mediam vrgebat aciem, ab latere incurrit. Quintius cum suis equitibus alterum hostium latus inuadit: sed longe acrius Calpurniani equites pugnabant, & Prætos ipse ante alios, nam & primus hostem percussit, & ita se immiscuit mediis, vt vix vtrius partis esset, nosci posset. & equites prætoris eximia virtute, & equitum pedites accensi sunt. pudor mouit primos centuriones, qui inter tela hostium prætorem conspexerunt. itaque vrgere signiferos pro se quisque, iubere *inferre signa,* & confestim militem sequi. renouatur ab omnibus clamor. impetus fit velut ex superiore loco. haud secus ergo quam torrentis modo fundunt, sternuntque perculsos, nec sustinere alii super alios inferentes sese possunt. fugientes in castra equites persecuti sunt, & permisti turbæ hostiū intra vallum penetrauerūt. vbi ab relictis in præsidio castrorum prœliū instauratum: coactiq; sunt Romani equites descendere ex equis. dimicantib⁹ iis legio quinta superuenit: deinde, vt quæq; potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur passim Hispani per tota castra: nec plus quā

qua-

quatuor millia hominum effugerunt. inde tria millia ferè qui arma retinuerãt, montem propinquum ceperunt: mille semiermes maximè per agros palati sunt. supra triginta quinq; millia hostium fuerant, ex quibus tam exigua pars pugnæ superfuit. signa capta centum triginta tria. Romani sociique paulo plus sexcenti, & prouincialium auxiliorum centum quinquaginta fermè ceciderunt. tribuni militum quinque amissi, & pauci equites Romani, cruentæ maximè victoriæ speciem fecerunt. In castris hostium, quia ipsis spacium sua communiendi non fuerat, manserunt. Pro concione postero die laudati, donatique à C. Calpurnio equites, phaleris, pronunciauitq; *eorum maximè opera hostes fusos, castra capta & expugnata esse.* Quintius alter prætor suos equites catellis ac fibulis donauit. donati & centuriones ex vtriusq; exercitu permulti, maximè qui mediam aciem tenuerunt. Consules delectibus aliisque quæ Romæ agenda erant, peractis rebus, in Ligures prouinciam exercitum duxerunt. Sempronius à Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando agros, vrendoque vicos & castella eorum, aperuit saltum vsque ad fluuium Macram & Lunæ portum. Hostes montem antiquã sedem maiorum suorum, ceperunt. & inde, superata locorum iniquitate, prœlio deiecti sunt. Et Ap. Claudius felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquauit secundis aliquot prœliis: sex præterea oppida eorum expugnauit. multa millia hominum in iis cepit. belli auctores tres & quadraginta securi percussit. Iam comitiorum appetebat tempus. prior tamen Claudius quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romã venit; quia P. Claudius frater eius consulatum petebat. Competitoresque habebat patricios L. Æmilium, Q. Fabium Labeonem, Ser. Sulpicium Galbam, veteres candidatos & ab repulsis eo magis debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes. etiam quia plus quam vnum ex patriciis creari non licebat arctior petitio quatuor petentibus erat. Plebeii quoque gratiosi homines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius Pamphilus, & ii repulsi, in spem impetrandi tandem aliquando honoris, dilati. Claudius vnus ex omnibus nouus candidatus erat. Opinione hominum haud dubiè destinabantur Q. Fabius Labeo & L. Porcius Licinus. sed Claudius consul sine lictorib9 cum fratre toto foro volitando, clamantibus aduersariis, & maiore parte senatus, *meminisse eum debere prius se consulem populi Romani, quã fratrem P. Claudii esse: quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum, aut comitiorum tacitum spectatorem se præberet:* coerceri tamen ab effuso studio nequiit. Magnis contentionibus tribunorum quoque plebis, qui aut contra consulem, aut pro studio eius pugnabant, comitia aliquoties turbata: donec peruicit Appius, vt deiecto Fabio fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher, præter spem suam & cæterorum: locum suum tenuit L. Porcius Licinus, quia moderatis studiis, non vi Claudiana, inter pleibeios certatum est. Prætorum inde comitia sunt habita. C. Decimius Flauus, P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Næuius Matho, C. Sempronius Blæsus, A. Terentius Varro, prætores facti. Hæc eo anno quo Ap. Claudius, M. Sempronius consules fuerunt, domi militiæque gesta. Principio insequentis anni, quo P. Claudius, L. Porcius consules erant: quum Q. Cæcilius, M. Bæbius, & T. Sempronius qui ad disceptandum inter Philippum & Eumenem reges, Thessalorumque ciuitates missi erant, legationem renuntiassent: regem quoq; eorum ciuitatumq; legatos in senatum introduxerunt. Eadem vtrimque iterata quæ dicta apud legatos in Græcia erant. Aliam deinde legationem nouam patres, cuius princeps Ap. Claudius fuit, in Macedoniam & in Græciam decreuerunt, ad visendum, redditæ ne ciuitates Rhodiis & Thessalis & Perræbiis essent. Iisdem mandatum, *vt ab Æno & Maronea præsidia deducerentur, maritimaque omnes Thraciæ ora à Philippo & Macedonibus liberaretur.* Peloponnesum quoque adire iussi, vnde prior legatio discesserat incertiore statu rerum, quam si non venissent. nam super cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat Achæorum concilium. de qua re querente grauiter Q. Cæcilio: simul Lacedæmoniis deplorantibus *mœnia diruta, abductam plebem in Achaiam & venundatam: ademptas quibus ad eam diem ciuitas stetisset, Lycurgi leges.* Achæi maximè concilii negati crimen excusabant, recitando legem: quæ *nisi belli pacisve caussa, & quum legati ab senatu cum literis, aut scriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium.* Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus *curæ iis esse debere, vt Romanis legatis semper adeundi concilium gentis potestas fieret: quemadmodum & illis, quoties vellent, senatus daretur.* Dimissis iis legationibus, Philippus à suis certior factus *cedendum ciuitatibus, deducendaque præsidia esse*; infensus omnibus, in Maronitas iram effundit. Onomasto qui præerat maritimæ oræ, mandat, vt partis aduersæ principes interficeret. Ille per Casandrum quendam, vnum ex regiis iam diu habitantem Maroneæ, nocte Thracibus intromissis, velut in bello capta vrbe, cædem fecit. Id apud Romanos legatos querentes, *tam crudeliter aduersus innoxios Maronitas, tam superbè aduersus populum Romanum factum, vt quibus libertatem restituendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur*, abnuebat quicquam eorum ad se, aut quemquam suorum pertinere. *seditione inter ipsos dimicatum, quum alii ad se, alii ad Eumenem ciuitatem traherent. id facilè scituros esse, si percunctarentur ipsos Maronitas:* haud dubius, perculsis omnibus terrore tam recentis cædis, neminem hiscere aduersus se ausurum. Negare Appius, *rem euidentem pro dubia quærendam. si ab se culpam remouere vellet, Onomastum & Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, vt eos senatus percunctari posset.* Primo

Hispani vincuntur.

XXXII. *In Liguria feliciter pugnatum.*

XXIII.

Primo

mo adeo perturbauit ea vox regem, vt non color, non vultus ei constaret. deinde collecto tandem animo, *Casandrum, qui Maroneæ fuisset, si vtique vellent, se missurum dixit. ad Onomastum quidem quid eam rem pertinere? qui non modo Maroneæ, sed ne in regione quidem propinqua fuisset?* Et parcebat magis Onomasto honoratiori amico, & eundem indicem haud paulo plus timebat: quia & ipse sermonem cum eo contulerat, & multorum talium ministrum & conscium habebat. Casander quoque, missis qui per Epirum ad mare prosequerentur eum, ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus. Et legati à Philippi colloquio ita digressi sunt, vt præ se ferrent *nihil eorum sibi placere:* & Philippus minimè quin rebellãdum esset dubius. quia tamẽ immaturæ ad id vires erant, ad moram interponendam Demetrium minorem filium mittere Romam simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam iram senatus statuit: satis credens ipsum etiam iuuenem, quod Romæ obses specimen regiæ indolis dedisset, aliquid momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum iniiciendum profectus, perculsis iis vno prœlio, & Amadoco duce capto, in Macedoniam rediit. missis ad accolas Istri fluminis barbaros, vt in Italiam irrumperent, solicitandos. Et in Peloponneso aduentus Romanorum legatorum, qui ex Macedonia in Achaiam ire iussi erant, exspectabatur: aduersos quos vt præparata consilia haberẽt, Lycortas prætor concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. *Ex hostibus eos accusatores factos. & periculum esse, ne victi magis timendi forent, quam bellantes fuissent. quippe in bello sociis Romanis Achæos vsos: nunc eosdem Romanos æquiores Lacedæmoniis quam Achæis esse: vbi Areus etiam & Alcibiades, ambo exules suo beneficio restituti, legationem Romam aduersus gentem Achæorum ita de ipsis meritam suscepissent, adeoque infesta oratione vsi essent, vt patria pulsi, non restituti in eam viderentur.* Clamor vndique ortus, referri nominatim de iis. & quum omnia ira, non concilio gererentur, capitis damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt, his Clitore in Arcadia datum est concilium. Priusquam agerent quicquam, terror Achæis iniectus erat, & cogitatio, quam non ex æquo disceptatio futura esset: quod Areum & Alcibiadem, capitis ab se in concilio proximo damnatos, cum legatis videbant: nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quæ apud senatum questi erant Lacedæmonii, *displicere senatui ostendit: cædem primum ad conflictum factum eorum, qua à Philopœmene ad caussam dicendam euocati venissent: deinde quum in homines ita sæuitum esset, nec in vlla parte crudelitas eorum cessaret: muros dirutos vrbis nobilissimæ esse, leges vetustissimas abrogatas, inclitamque per gentes Lycurgi disciplinam sublatam.* Hæc quum Appius dixisset, Lycortas & quia prætor, & quia Philopœmenis auctoris omnium quæ Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita respōdit: *Difficilior nobis Ap. Claudi apud vos oratio est, quam Romæ nuper apud senatum fuit. tunc enim Lacedæmoniis accusantibus respondendũ erat: nunc à vobis ipsis accusati sumus, apud quos caussa dicenda est. quam iniquitatem conditionis subimus illa spe, iudicis animo te auditurum esse, posita contentione, qua paulo ante egisti. Ego certe, quum ea, quæ & hic antea apud Q. Cæcilium, & postea Romæ questi sunt Lacedæmonii, à te paulo ante relata sint, non tibi sed illis me apud te respondere credam. Cædem obiicitis eorum, qui à Philopœmene prætore euocati ad caussam dicendam interfecti sunt: hoc ergo crimen non modo non à vobis Romani, sed ne apud vos quidem nobis obiiciendum fuisse arbitror. quid ita? quia in vestro fœdere erat, vt maritimis vrbibus abstinerent Lacedæmonii. Quo tempore armis captis vrbes, à quibus abstinere iussi erant, nocturno impetu occupauerunt, si T. Quintius, si exercitus Romanus, sicut antea in Peloponeso fuisset, eo nimirum capti capti & oppressi confugissent. quum vos procul essetis, quo alio, nisi ad nos socios vestros, quos antea Gyttheo opem ferenteis, quos Lacedæmonem vobiscum simili de caussa oppugnanteis viderant, confugerent? Pro vobis igitur iustum piumque bellum suscepimus. quod quum alii laudent, deprehendere ne Lacedæmonii quidem possint: & Dii quoque ipsi comprobauerint, qui nobis victoriam dederunt: quonam modo ea quæ belli iure acta sunt, in disceptationem veniunt? quorum tamen maxima pars nihil pertinet ad nos. nostrum est, quod euocauimus eos ad caussam dicendam, qui ad arma multitudinem exciuerant, qui expugnauerant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem principum fecerant? quod vero illi venientes in castra interfecti sunt: vestrum est Areu & Alcibiade, qui nunc nos, si Diis placet, accusatis, non nostrum. Exules Lacedæmoniorum, quo in numero ii quoque duo fuerunt, & tunc vobiscum erant, quod domicilio sibi delegerant, maritima oppida, se petitos credentes: in eos quorum opera patria extorres, ne in tuto quidem exilio posse consenescere se indignabantur, impetum fecerunt, Lacedæmonii igitur Lacedæmonios, non Achæi interfecerunt. nec iure, an iniuria cæsi sint, argumentari refert.* XXXVII. *At enim illa certè vestra sunt Achæi, quod leges disciplinamque vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. quæ vtraque ab iisdem obiici qui possunt? quum muri Lacedæmoniis non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissoluendam Lycurgi disciplinam extructi sint? tyranni enim nuper eos arcem & munimentum sibi, non ciuitati parauerunt. & si existat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum; & nunc se patriam & Spartam antiquam agnoscere dicat. Non Philopœmenem exspectare, nec Achæos: sed vos ipsi Lacedæmonii vestra manibus amoliri & diruere omnia tyrannidis vestigia debuistis. vestræ enim illæ deformes veluti cicatrices seruitutis erant, & quum sine muris per octingentos propè annos liberi, aliquando etiam principes Græciæ fuissetis, muris velut compedibus circumdatis vincti per centum annos seruistis. Quod ad leges ademptas attinet, ego antiquas Lacedæmoniis leges tyrannos ademisse arbitror: nos non suas ademisse, quas nō habebant, sed nostras leges dedisse: nec male consuluisse ciuitati, quum concilii nostri eam fecerimus, & nobis miscuerimus: vt corpus vnũ*

& concilium totius Peloponnesi esset, tunc opinor, si aliis ipsi legibus viueremus, alias istis iniunxissemus, queri se iniquo iure esse, & indignari possent. Scio ego Appi Claudi hanc orationem, qua sum adhuc vsus, neq; sociorum apud socios, neq; liberæ gentis esse: sed seruorum verius disceptantium apud dominos. nam si non vana illa vox præconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achæos iussistis: si fœdus ratum est, si societas & amicitia ex æquo obseruatur: cur ego quid Capua capta feceritis Romani, non quæro? vos rationem reposcitis, quid Achæi Lacedæmoniis bello victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt, finge, à nobis. quid? vos senatores Campanos securi non percussistis? muros diruimus. vos non muros tantum, sed vrbem & agros ademistis. Specie inquis, æquum est fœdus apud Achæos: re precaria libertas: apud Romanos etiam imperiũ est. Sentio Appi: & si non oportet, non indignor. sed oro vos, quantumlibet intersit inter Romanos & Achæos, modo ne in æquo hostes vestri, nostriq; apud vos sint, ac nos socii, imo ne meliore iure sint. nam vt in æquo essent, nos fecimus: quum leges iis nostras dedimus: quum vt Achæi concilii essent, effecimus. parum est victis, quod victoribus satis est. plus postulant hostes, quam socii habent. quæ iureiurando, quæ monumentis literarum in lapide insculptis in æternam memoriam sancta atque sacrata sunt, ea cum periurio nostro tollere parant. Veremur quidem vos Romani, & si ita vultis, etiam timemus: sed plus & veremur & timemus Deos immortales. Cum assensu maximæ partis est auditus, & locutum oẽs pro maiestate magistratus, censebant: vt facile appareret, molliter agendo dignitatem suã tenere apud Romanos non posse. Tum Appius, *suadere se magnopere Achæis dixit, vt dum liceret voluntate sua facere, gratiam inirent, ne mox inuiti & coacti facerent.* Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum iniecit imperata recusandi. id modo petierunt, *vt Romani, quæ viderentur, de Lacedæmoniis mutarent, nec Achæos religione obstringerent, irrita ea, quæ iureiurando sanxissent, faciendi.* damnatio tantum Arei & Alcibiadis, quæ nuper facta erat, sublata est.

Appii responsio.

XXXIIX. Romæ principio eius anni quum de prouinciis consulum & prætorum actũ esset, consulibus Ligures, quia bellum nusquam alibi erat, decreti. Prætores C. Decimius Flauus vrbanã, P. Cornelius Cethegus inter ciues & peregrinos sortiti sunt. C. Sempronius Blæsus Siciliã, Q. Næuius Matho Sardiniam, & vt idem de veneficiis quæreret. A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam vlteriorem. De iis duabus prouinciis legati per id ferè tempus L. Iuuenti⁹ Thalna, & T. Quintilius Varus venerunt. qui quantum bellũ iam profligatum in Hispania esset, senatu edocto, postularunt simul, *vt pro rebus tam prospere gestis Diis immortalibus haberetur honos, & vt prætoribus exercitum deportare liceret.* Supplicatio in biduũ decreta est. de legionibus deportandis, quum de consulum prætorumq; exercitib⁹ ageretur, rem integrã referri iusserunt. Paucos post dies consuli in Ligures binæ legiones, quas Appius Claudius & M. Sempronius habuerãt, decretæ sunt. De exercitibus Hispaniensibus magna contentio fuit inter nouos prætores & amicos absentium, Calpurnii Quintiique. vtraq; caussa tribunos plebis, vtraq; consules habebat. ii *se intercessuros Senatusconsulto, si deportandos censerent exercitus* denuntiabant; illi *si hæc intercessio fieret, nullam rem aliã se decerni passuros.* Victa postremo absentium gratia est, & Senatusconsultum factum, *vt prætores quatuor millia peditum Romanorũ scriberent, quadringentos equites: & quinq; millia sociorum peditum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam portarent. quum eas legiones quatuor descripsissent, quod plus quam quina millia peditum, treceni equites in singulis legionibus esset, dimitterent: eos primum, qui emerita stipendia haberent, deinde vt cuiusque fortissima opera Calpurnius & Quintius in prælio vsi essent.*

Contentio de Hispanico exercitu.

XL. Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimii Prætoris morte exorta est. Cn. Sicinius, & L. Puppius, qui ædiles proximo anno fuerant: & C. Valerius Flamen Dialis, & Q. Fuluius Flaccus: is quia ædilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione petebat: certamenq; ei cum flamine erat. & posteaquam primo æquare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare *rationem eius habendã esse, quod duos simul vnus magistratus, præsertim curules, neq; capere posset, nec gerere:* pars *legibus eum solui æquum censere, vt quem vellet, prætorem creandi, populo potestas fieret.* L. Portius cõsul primo in ea sententia esse, *ne nomen eius acciperet.* deinde vt ex auctoritate senatus idem faceret: conuocatis Patribus, referre se ad eos dixit, *quod nec iure vllo, nec exemplo tolerabili liberæ ciuitati ædilis curulis designatus præturam peteret: sibi, nisi quid aliud iis videretur, in animo esse è lege comitia habere.* Patres censuerunt, *vti L. Portius consul cum Q. Fuluio ageret ne impedimento esset, quo minus comitia Prætoris in locum C. Decimii subrogãdi è lege haberentur.* Agenti consuli ex Senatusconsulto, respondit Flaccus: *nihil, quod se indignum esset facturum.* Medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat; cessurũ Patrum auctoritati esse. comitiis acrius etiam quam antè petebat, criminando *extorqueri sibi à consule & senatu populi Romani beneficium, & inuidiam geminati honoris fieri: tanquam non appareret, vbi designatus Prætor esset extemplo ædilitate se abdicaturum.* Consul cum & pertinaciam petentis crescere, & fauorem populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis senatum vocauit. censuerunt frequentes, *quoniam Flaccum auctoritas Patrum nihil mouisset, ad populum cum Flacco agendum.* Concione aduocata quum egisset consul, ne tum quidem de sententia motus, gratias populo Romano egit, *quod tanto studio, quotiescunq; declarandæ voluntatis potestas facta esset, Prætorem se voluisset facere. ea sibi studia ciuium suorum destituere non in animo esse.* Hæc vero tam obstinata vox, tantum ei fauorem accẽdit, vt haud dubius Prætor esset, si consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis & inter se ipsos, & cũ consule fuit donec

De con...

donec senatus à consule est habitus, decretumque: *quoniam prætoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci, & praua studia hominum impedirent, senatum censere satis prætorum esse: P. Cornelius vtramque in vrbe iurisdictionem haberet, Apollinique ludos faceret.* His comitiis prudentia & virtute senatus sublatis, alia maioris certaminis, quo & maiore de re, & inter plures potentioresque viros sunt exorti. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. & L. Scipiones, Cn. Manlius Vulso. L. Furius Purpureo, patricii: plebeii autem, M. Porcius Cato, M. Fuluius Nobilior, T. & M. Sempronii, Longus & Tuditanus. sed omneis patricios plebeiosque nobilissimarum familiarum M. Porcius longè anteibat. in hoc viro tanta vis animi ingeniiq; fuit, vt quocumque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur: nulla ars neque priuatæ, neque publicæ rei gerendæ ei defuit. vrbanas rusticasq; res pariter callebat. ad summos honores alios scientia iuris, alios eloquentia, alios gloria militaris prouexit. huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, vt natum ad id vnum diceres, quodcumque ageret. in bello manu fortissimus, multisque insignibus clarus pugnis: idem posteaquam ad magnos honores peruenit, summus imperator: idem in pace, si ius consuleres, peritissimus: si caussa oranda esset, eloquentissimus: nec is tantum, cuius lingua viuo eo viguerit, monumentum eloquentiæ nullum extet: viuit imo, vigetque eloquentia eius, sacrata scriptis omnis generis. orationes & pro se multæ, & pro aliis, & in alios. nam non solum accusando, sed etiam caussam dicendo fatigauit inimicos. simultates nimio plures & exercuerunt eum, & ipse exercuit eas. nec facilè dixeris, *vtrum magis presserit eum nobilitas, an ille agitauerit nobilitatem.* Asperi proculdubio animi, & linguæ acerbæ, & immodicè liberæ fuit: sed inuicti cupiditatibus animi, & rigidæ innocentiæ, contemptor gratiæ, diuitiarum: in parsimonia, in patientia laboris periculique, ferrei propè corporis, animique: quem ne senectus quidem, quæ soluit omnia, fregerit: qui sextum & octogesimum annum agens caussam dixerit, ipse pro se orauerit, scripseritque, nonagesimo anno Sergium Galbam ad populi adduxerit iudicium. Hunc, sicut omni vita, ita tum petentem premebat nobilitas: coierantque (præter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat) candidati omnes, ad deiiciendum honore eum: non solum vt ipsi potius adipiscerentur: nec quia indignabantur nouum hominem censorem videre, sed etiam quod tristem censuram, periculosamque multorum famæ, & ab læso à plerisque, & lædendi cupido exspectabant. etenim tum quoque minitabundus petebat, *refragari sibi, qui liberam & fortem censuram timerent,* criminando; & simul L. Valerio suffragabatur. *illo vno collega castigare se noua flagitia, & priscos mores reuocare posse.* His accensi homines, aduersa nobilitate non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed etiam collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt. Secundum comitia censorum consules prætoresq; in prouincias profecti sunt, præter Q. Mæuium, quem quatuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quæstiones veneficii, quarum magnã partem extra vrbem per municipia conciliabulaq; habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si Antiati Valerio credere libet, ad duo hominum millia damnauit. Et L. Postumius prætor, cui Tarentum prouincia euenerat, magnas pastorum coniurationes vindicauit, & reliquias Bachanalium quæstionis cum omni executus est cura. multos, qui aut citati non affuerant, aut vades deseruerant, in ea regione Italiæ latentes, partim noxios iudicauit, partim comprehensos Romam ad senatum misit. in carcerem omnes à P. Cornelio coniecti sunt. XLII. In Hispania vlteriore, fractis proximo bello Lusitanis, quietæ res fuerunt. In citeriore A. Terentius, in Suessetanis oppidum Corbionẽ vineis & operibus expugnauit, captiuos vendidit. quieta deinde hiberna & citerior prouincia habuit. Veteres prætores C. Calpurnius Piso, & L. Quintius Romam redierunt: vtriq; magno patrum consensu triumphus est decretus. prior C. Calpurnius de Lusitanis & Celtiberis triumphauit. *Calpurnii & Crispini triumphus.* coronas aureas tulit octoginta tres, & duodecim millia pondo argenti. paucos post dies L. Quintius Crispinus ex iisdem Lusitanis Celtiberisque triumphauit. tantundem auri atque argenti in eo triumpho translatum. Censores, M. Porcius & L. Valerius, metu mista exspectatione senatum legerunt. septem mouerunt senatu: ex quibus vnum insignem & nobilitate & honoribus, L. Quintium Flamininũ consularem. Patrum memoria institutum fertur, vt censores motis senatu asscriberent notas. Catonis & aliæ quidem acerbæ orationes extant in eos, quos aut senatorio loco mouit, aut quibus equos ademit. longè grauissima in L. Quintium oratio est, qua si accusator ante notam, non censor post notam vsus esset, retinere Quintiũ in senatu ne frater quidem T. Quintius, si tum censor esset, potuisset. Inter cetera obiecit ei: *Philippum Pœnum, carum ac nobile scortum, ab Roma in Galliam prouinciam spe ingentium donorum perductum. eum puerum, per lasciuiam quum cauillaretur, exprobrare consuli persæpe solitum, quod sub ipsum spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, vt obsequium amatori venditaret. fortè epulantibus iis, quũ iam vino incaluissent, nunciatum in conuiuio esse, nobilem Boium cum liberis transfugam venisse. conuenire consulem velle, vt ab eo fidem præsens acciperet. introductum in tabernaculum per interpretem alloqui consulẽ cœpisse. inter cuius sermonem Quintius scorto, Vis tu,* inquit, *quoniam gladiatorium spectaculum reliquisti, iam hunc Gallum morientem aspicere? & quum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti consulem stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput primum percussisse, deinde fugienti, fidemq; populi Romani atq;* *L. Quintius Flamininus motus senatu.*

eorum qui aderant imploranti, latus transfodisse.

XLIII. Valerius Antias, vt qui nec Catonis orationem legisset, & fabulæ tantum sine auctore editæ credidisset; aliud argumentum, simile tamen & libidine & crudelitate peragit. *Placentiæ famosam mulierem, cuius amore deperiret, in conuiuium accersitam scribit. ibi iactantem sese scorto inter cetera retulisse, quàm acriter quæstiones exercuisset, & quàm multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. tum illam infra eum accubantem negasse, vmquam vidisse quemquam securi ferientem, & peruelle id videri. hic indulgentem amatorem, vnum ex illis miseris attrahi iussum, securi percussisse.* Facinus siue eo modo quo censor obiecit, siue vt Valerius tradit, commissum est, sæuum atque atrox: inter pocula atque epulas, vbi libare Diis dapes, vbi bene precari mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis recubantis, mactatam humanam victimam esse, & cruore mensam respersam. In extrema oratione Catonis conditio Quintio fertur, *vt si id factum negaret, ceteraque quæ obiecisset, sponsione defenderet sese: sin fateretur, ignominiane sua quemquã doliturum censeret, quum ipse vino & venere amens, sanguine hominis in conuiuio lusisset?*

XLIV. In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiatico ademptus equus. in censibus quoque accipiendis tristis & aspera in omnes ordines censura fuit. ornamenta & vestem muliebrem & vehicula, quæ pluris quam * quindecim millium æris essent, in censum referre viatores iussit. item mancipia minora annis viginti, quæ post proximum lustrum * decẽ millibus æris, aut eo pluris venissent, vti ea quoque decem, tanto pluris quam quanti essent, æstimarentur, & his rebus omnibus terni in millia æris attribuerentur. aquam publicam omnem in priuatum ædificium aut agrum fluentem ademerunt. & quæ in loca publica inædificata, immolitave priuati habebant, intra dies triginta demoliti sunt: opera deinde facienda ex pecunia in eã rem decreta. lacus sternendos lapide, detergendasque qua opus esset cloacas; in Auentino & in aliis partibus qua nondum erant, faciendas locauerunt. & separatim Flaccus molem ad Neptunias aquas, vt iter populo esset, & viam per Formianũ montem. Cato atria duo, Menium & Titium in latomiis, & quatuor tabernas in publicum emit: basilicamq; ibi fecit, quæ Porcia appellata est. & vectigalia summis preciis, vltro tributa infimis locauerũt. Quas locationes quum senatu precibus & lacrimis publicanorum victus induci, & de integro locari iussisset: censores edicto summotis ab hasta, qui ludificati priorẽ locationem erant, omnia eadem paulum imminutis preciis locauerunt. Nobilis censura fuit, simultatumq; plena: quæ M. Porcium (cui acerbitas ea assignabatur) per omnem vitam exercuerunt. Eodem anno coloniæ duæ, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicũ agrum deductæ sunt. sena iugera in singulos data. diuiserunt agrum, coloniasq; deduxerunt iidem

*Cor. 150.

*Cor. 100.

triumuiri, Q. Fabius Labeo, & M. & Q. Fuluii, Flaccus & Nobilior. Consules eius anni nec domi, nec militiæ memorabile quicquam egerunt. In insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonẽ. M. Claudius, Q. Fabius idibus Martiis, quo die consulatum inierunt, de prouinciis suis prætorumq; retulerunt. Prætores creati erant, C. Valerius flamen Dialis, qui & priore anno petierat. & Sp. Postumius Albinus, & P. Cornelius Sisenna, L. Puppius, L. Iulius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius, & M. Porcius habuerant, prouincia decreta est. Hispaniæ extra sortem prioris anni prætoribus cum suis exercitibus seruatæ. Prætores ita sortiri iussi, *vti flamini Diali vtiq; alter iuris dicendi Romæ prouincia esset.* peregrinam est sortitus. Sisennæ Cornelio vrbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Puppio Apulia, L. Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia euenit. L. Iulius proficisci maturè est iussus. Galli transalpini per saltus ignotæ antea viæ (vt ante dictum est) in Italiam transgressi, oppidum in agro, qui nunc Aquileiensis est, ædificabant. eos vt prohiberet, quoad eius sine bello posset, prætori mandatũ est. si armis prohibendi essent, consules certiores faceret, ex his placere alterum aduersus Gallos ducere legiones. Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita erant. in demortui Cn. Cornelii Lentuli locũ creatus erat Sp. Postumius Albinus. Huius principio anni P. Licinius Crassus Pontifex maximus mortuus est: in cuius locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus. Pontifex maximus est creatus C. Seruilius Geminus. P. Licinii funeris caussa visceratio data, & gladiatores centum viginti pugnauerunt: & ludi funebres per triduum facti; post ludos epulum. in quo, quum toto foro strata triclinia essent, tempestas cum magnis procellis coorta coegit plerosq; tabernacula statuere in foro. eadem paulò pòst, quũ vndiq; conserenasset, sublata. defunctosq; vulgo ferebant, quod inter fatalia vates cecinissent, *necesse est tabernacula in foro statui.* Hac religione leuatis altera iniecta, quod sanguine per biduum pluisset in area Vulcani: & per decemuiros supplicatio indicta erat eius prodigii expiandi caussa. Priusquam consules in prouincias proficiscerentur, legationes transmarinas in senatum introduxerunt. nec vmquã antè tantum regionis eius hominum Romæ fuerat. nam ex quo fama per gentes, quæ Macedoniam accolunt, vulgata est, *crimina querimoniasq; de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operæ precium fuisse queri:* pro se quæq; ciuitates gentesque, singuli etiam priuatim (grauis enim accola omnibus erat) Romam aut ad spem leuandæ iniuriæ, aut ad deflendæ solatium venerunt. Et ab Eumene rege legatio cum fratre eius Athenæo venit ad querendum, simul quod non deducerentur ex Thracia præsidia: simul quod in Bithyniam Prusiæ bellum aduersus Eume-

nem

XI.

nem gerenti auxilia missa forent. Respondendum ad omnia iuueni tum admodum Demetrio erat: quum haud facilè esset, aut ea quæ obiicerentur, aut quæ aduersus ea dicenda erant, memoria complecti, nec enim multa solum, sed etiam pleraq; oppidò quã parua erant: de controuersia finium, de hominibus raptis, pecoribusq; abactis, de iure aut dicto per libidinem, aut non dicto; de rebus per vim aut per gratiam iudicatis. nihil horum neq; Demetrium docere dilucide, nec se satis liquido discere ab eo senatus quum cerneret posse: simul & tyrocinio & perturbatione iuuenis moueretur, quæri iussit ab eo, *ecquem de his rebus commẽtarium à patre accepisset?* quum respondisset, *accepisse se:* nihil prius nec potius visum est, quã regis ipsius de singulis responsa accipere. librum extemplò popòscerunt; deinde vt ipse recitaret, permiserunt. Erant autem de rebus singulis in breue coactæ caussæ: *vt alia fecisse se secundum decreta legatorum doceret: alia non per se stetisse, quo minus faceret, sed per eos ipsos qui accusarent.* interposuerat & querelas *de iniquitate decretorum, & quàm non ex æquo disceptatum apud Cæcilium foret: indigneq; sibi, nec vllo suo merito, insultatum ab omnibus esset.* Has notas irritati eius animi collegit senatus; ceterum alia excusanti iuueni, alia recipienti *futura ita, vt maxime vellet senatus,* responderi placuit: *Nihil Patrem eius neque rectius, nec magis quod ex voluntate senatus esset, fecisse: quã quod, vtcumque ea gesta essent, per Demetrium filium satisfieri voluisset Romanis. multa & dissimulare & obliuisci & pati præterita senatum posse, & credere etiam Demetrio credendum esse. obsidem enim se animum eius habere, etsi patri corpus reddiderit: & scire quantum salua in patrem pietate possit, amicum eum populo Romano esse. honorisque eius caussa missuros in Macedoniam legatos: vt si quid minus factum sit quã debuerit, tum quoque sine piaculo rerum prætermissarum fiat. velle etiã sentire Philippum, integra omnia sibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio esse.* Hæc quæ augendæ amplitudinis eius caussa facta erant, extemplo in inuidiam, mox etiam in perniciem adolescenti verterunt. Lacedæmonii deinde introducti sunt. multæ & paruæ disceptationes iactabantur, sed quæ maximè rem continerent, erant: *vtrum restituerentur quos Achæi damnauerant, nec ne: inique an iure occidissent, quos occiderant,* vertebatur & *vtrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonii: an, vt antè fuerat, secretum eius vnius in Peloponneso ciuitatis ius esset. Restitui, iudiciaque facta tolli placuit, Lacedæmonem manere in Achaico concilio: scribiq; id decretum, & consignari à Lacedæmoniis & Achæis.* Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus: iussus idem in Peloponneso sociorum res adspicere. nam ibi quoque & ex veteribus discordiis residui motus erant, & Messenii desciuerant à consilio Achaico. cuius belli & caussam & ordinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo statui non vltra attingere externa, nisi quà Romanis cohærent rebus. Euentus memorabilis est, quod quũ bello superiores essent Achæi, Philopœmen Prætor eorum capitur ad præoccupandam Coronen, profectus, quam hostes petebant: in valle iniqua cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere Thracum Cretensiumque auxilio tradunt. sed pudor relinquendi equites nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit: quib⁹ dum locum ad euadendas angustias cogendo ipse agmen præbet, sustinens impetus hostium; prolapso equo, & suo ipse casu, & onere equi super eum ruentis, haud multum abfuit quin exanimaretur; septuaginta annos iam natus, & diutino morbo ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis, iacentem hostes superfusi oppresserunt. cognitumque primum à verecundia memoriaq; meritorum haud secus quam ducem suum attollunt, reficiuntque, & ex valle deuia in viam portant; vix sibimetipsi præ nec opinato gaudio credentes: pars nuncios Messenem præmittunt *debellatum esse; Philopœmenem captum adduci.* Primum adeo incredibilis visa res, vt non pro vano modo, sed vix pro sano nuncius audiretur. deinde vt super alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides. & priusquam appropinquare vrbi satis scirent, ad spectaculum omnes simul liberi ac serui, pueri quoque cum feminis effunduntur. itaq; clauserat portam turba, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro comperto tantam rem habiturus videretur. Ægrè summouentes obuios intrare portam, qui adducebant Philopœmenem potuerunt, atque turba conferta iter reliquum clauserat. & cum pars maxima exclusa à spectaculo esset, theatrum repentem, quod viæ propinquũ erat, compleuerunt, & vt eò in conspectum populi adduceretur, vna voce omnes exposcebant. Magistratus & principes, veriti ne quem motum misericordia præsentis tanti viri faceret, quum alios verecundia pristinæ maiestatis collata præsenti fortunæ, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, procul in conspectu eum statuerunt. deinde raptim ex oculis hominum abstraxerunt: Prætor Dinocrate dicente, *esse quæ pertinentia ad summã belli percunctari eum magistratus vellent.* inde adducto eo in curiam, & senatu vocato, consultari cœptum. Iam inuesperascebat, & non modo cetera, sed ne in proximã quidem noctem vbi satis tutò custodiretur, expediebant. obstupuerant ad magnitudinem pristinæ eius fortunæ virtutisque: & neq; ipsi domum recipere custodiendum audebant, nec cuiquam vni custodiam eius satis credebant. admonent deinde quidam *esse thesaurum publicum sub terra, saxo quadrato septum:* eò vinctus demittitur, & saxum ingens, quò operitur, machina super impositũ est. ita loco potius quàm homini cuiquam credendam custodiam rati, lucem insequẽtem exspectauerunt. Postero die multitudo quidem integra, memor pristinorum eius in ciuitatem meritorum, parcendum, ac per eũ remedia quærenda esse præ-

Philopœmen à Messeniis captus.

præsentium malorum, censebat: defectionis auctores, quorum in manu Respublica erat, in secreto consultantes omnes ad necẽ eius consentiebant: sed vtrum maturarent, an differrent, ambigebatur. vicit pars auidior pœnæ; missusq; qui venenum ferret. Accepto poculo nihil aliud locutum ferunt, quam quæsisse *si incolumis Lycortas* (is alter imperator Achæorum erat) *equitesq́ euasissent?* postea quam dictum est, *incolumes esse: Bene habet*, inquit, & poculo impauidè exhausto, haud ita multò pòst exspirauit. Nec diuturnum mortis eius gaudium auctoribus crudelitatis fuit. victa namq; Messene bello exposcentibus Achæis noxios dedidit, ossaque reddita Philopœmenis sunt: & sepultus ab vniuerso Achaico concilio: adeò omnibus humanis congestis honoribus, vt ne diuinis quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Græcis Latinisque tantum huic viro tribuitur, vt à quibusdam eorum velut ad insinem notam huius anni memoriæ mandatum sit: *tres claros imperatores eo anno decessisse, Philopœmenem, Annibalem, P. Scipionem:* adeo in æquo eum duarum potentissimarum gentium summis imperatorib⁹ posuerunt.

Philopœmeni venenum porrigitur.

LI. Ad Prusiam regem legatus, T. Quintius Flamininus venit, quem suspectum Romanis & receptis post fugam Antiochi Annibal, & bellum aduersus Eumenem motum faciebat. ibi seu quia à Flaminino inter cetera obiectum Prusiæ erat: *hominem omnium qui viuerent, infestissimum populo Romano apud eum esse, qui patriæ suæ primùm, deinde fractis eius opibus Antiocho regi auctor belli aduersus populum Romanum fuisset:* seu quia ipse Prusias, vt gratificaretur præsenti Flaminino, Romanisque, per se necandi aut tradendi eius in potestatem consiliũ cepit: à primo colloquio Flaminini, milites extemplò ad domum Annibalis custodiendam missi sunt. Semper talem exitum vitæ suæ Annibal prospexerat animo; & Romanorum inexpiabile odium in se cernens, & fidei regum nihil sanè confisus: Prusiæ verò leuitatem etiã expertus erat. Flaminini quoq; aduentum velut fatalem sibi horruerat. ad omnia vndiq; infesta, vt iter semper aliquod præparatum fugæ haberet, septem exitus è domo fecerat: & ex iis quosdam occultos, ne custodia sepirentur. Sed graue imperium regum nihil inexploratũ, quòd inuestigari volunt, efficit. totius circuitum domus ita custodiis complexi sunt, vt nemo inde elabi posset. Annibal, posteaquam est nunciatum *milites regios in vestibulo esse*: postico, quod deuium maximè atq; occultissimi exitus erat, fugere conatus, vt id quoq; occursu militum obseptum sensit, & omnia circa clausa custodiis dispositis esse, venenum (quod multo antè præparatum ad tales habebat casus) poposcit. *Liberemus*, inquit, *diuturna cura populum Romanum; quando mortem senis exspectare longum censent. nec magnã, nec memorabilem ex inermi proditoq́ Flamininus victoriam feret. mores quidem populi Romani quantum mutauerint, vel hic dies argumento erit. horum patres Pyrrho regi hosti armato exercitum in Italia habenti, vt à veneno caueret, prædixerunt. hi legatum consularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis, miserũt.* Execratus deinde in caput regnumque Prusiæ; & hospitales Deos violatæ ab eo fidei testes inuocans, poculum exhausit. Hic vitæ exitus fuit Annibalis.

Annibal hausto veneno moritur.

LI. Scipionem & Polybius & Rutilius hoc anno mortuum scribunt. Ego neque his, neque Valerio assentior: his, quod censoribus M. Porcio, L. Valerio principem senatus ipsum L. Valerium censorem lectum inuenio, quum superioribus duobus lustris Africanus fuisset: quo viuo, nisi vt ille senatu moueretur quã notam nemo memoriæ prodidit, alius princeps in locum eius electus nõ esset. Antiatem auctorem refellit tribunus plebis M. Næuius, aduersus quem oratio inscripta P. Africani est. Hic Næuius in magistratuum libris est tribunus plebis P. Claudio, L. Porcio consulibus: sed iniit tribunatum Appio Claudio, M. Sempronio consulibus, ad quartum idus Decembres: inde tres menses ad idus Martias sunt; quibus P. Claudius, L. Porcius consulatũ inierunt. ita & vixisse in tribunatu Næuii videtur: diesq; ei dici ab eo potuisse; decessisse autem ante L. Valerii & M. Porcii censuram. Trium clarissimorũ suæ cuiusq; gentis virorum non magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse, quàm quod nemo eorũ satis dignum splendore vitæ exitum habuit. iam primum omnes non in patrio solo mortui, nec sepulti sunt. veneno absumpti Annibal & Philopœmen: exul Annibal proditus ab hospite, captus Philopœmen, in carcere & in vinculis exspirauit. Scipio, etsi nõ exul, neq; damnatus, die tamen dicta, ad quam non affuerat, reus absens, citatus, voluntarium nõ sibimetipse solum, sed etiam funeri suo exilium indixit. Dum ea in Peloponneso (à quibus diuertit oratio) geruntur: reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque: aliter aliorum affecerat animos. vulgus Macedonũ, quos belli ab Romanis imminentis metus terruerat, Demetrium vt pacis auctorem cum ingenti fauore conspiciebant: simul & spe haud dubia regnum ei post mortem patris destinabant. *nam etsi minore ætate, quàm Perseus esset, hunc tamen iusta matrefamilias, illum pellice ortum esse: illum, vt ex vulgato corpore genitum, nullam certi patris notam habere, hunc insignem Philippi similitudinem præ se ferre. ad hoc, Romanos Demetrium in paterno solio locaturos: Persei nullam apud eos gratiam esse.* Hæc vulgo loquebantur. itaque & Persea cura angebat, ne parum pro se vna ætas valeret, quum omnibus aliis rebus frater superior esset: & Philippus ipse, vix sui arbitrii fore quẽ hæredem regni relinqueret credens, sibi quoque grauiorem esse quàm vellet, minorem filium censebat. offendebatur interdum concursu Macedonum ad eum: & alteram iam se viuo regiam esse indignabatur. Et ipse iuuenis haud dubiè inflatior redierat, subnixus erga se iudiciis senatus, concessisq; sibi, quæ patri negata essent: & omnis mentio Romanorũ, quantam dignitatem ei apud ceteros Macedonas, tantã inuidiam non apud fratrem modò, sed etiam apud

De Af[ricani] morte

Af[ricani] An[nibalis] & [Philo]pœ[menis] com[para]tio

De [Per]sei [et Demetrii] ...

apud patrē conciliabat: vtiq; posteaquam alij legati Romani venerunt, & cogebatur decedere Thracia, prçsidiaq; deducere, & alia aut ex decreto priorū legatorum, aut ex noua cōstitutione Senatus facere: sed omnia mœrens quidē & gemens. eò magis, quòd filiū frequentiorem propè cum illis, quam secum cernebat: obedienter tamē aduersus Romanos faciebat, ne quā mouendi extemplò belli caussam præberet: auertendos etiā animos à suspicione talium consiliorum ratus, mediam in Thraciam, exercitum in Odrysas & Dētheletas & Bessos duxit. Philippopolin vrbē fuga desertam oppidanorū qui in proxima montium iuga cum familiis receperant sese, cepit: campestresq; barbaros, depopulatus agros eorū, in deditionem accepit. relicto inde ad Philippopolin præsidio, quod haud multo post ab Odrysis expulsum est, oppidū in Deuriopo cōdere instituit. Pęoniæ ea regio est prope Erigonum fluuiū, qui ex Illyrico per Pæonam fluens, in Axium amnem editur. Haud procul Stobis, vetere vrbe, nouā vrbē Perseida, vt his filio maiori haberetur honos, appellari iussit. Dū hæc in Macedonia geruntur, cōsules in prouincias profecti. Marcellus nunciū præmisit ad L. Porcium proconsulē, *vt ad nouum Gallorum oppidum legiones admoueret.* aduenienti consuli Galli sese dediderunt. duodecim millia armatorū erant. pleriq; arma ex agris rapta habebant. ea ægrè patientib. ijs adempta, quæq; alia populantes agros rapuerant, aut secū attulerant. de his reb. qui quererentur, legatos Romā miserunt. Introducti in senatū à C. Valerio prætore exposuerunt; *se, superante in Gallia multitudine, inopia coactos agri & egestate, ad quærendā sedem Alpes transgressos. quæ inculta per solitudines viderēt, ibi sine vllius iniuria cōsedisse. oppidum quoq; ædificare cœpisse: quod indicium esset, nec agro, nec vrbi vlli vim allaturos venisse. nuper M. Claudiū ad se nunciū misisse: bellum se cū iis, ni dederentur, gesturum. se certā, etsi non speciosam pacem, quàm incerta belli præoptantes, dedidisse se prius in fidem, quàm in potestatē populi Romani. post paucos dies iussos & agro & vrbe decedere, sese tacitos abire quo terrarū possent, in animo habuisse. arma deinde sibi, & postremò omnia alia quæ ferrent agerentve adepta. orare se Senatū populumq; Romanum, ne in se innoxios deditos acerbius quàm in hostes sæuirent.* Huic orationi senatus ita responderi iussit: *Neq; illos rectè fecisse, quùm in Italiā venirēt, oppidūq; in alieno agro nullius Romani magistratus, qui ei prouinciæ præesset, permissu ædificare conati sint: neq; senatui placere, deditos spoliari. itaq; se cū iis legatos ad consules missuros: qui, si redeāt, vnde venerint, omnia iis sua reddi iubeant: quiq; protinus eant trans Alpes, & denunciēt Gallicis populis, multitudinē suam domi contineant. Alpes propè inexsuperabilem finē in medio esse. non vtiq; iis melius fore, quam qui eas primi peruias fecissent.* Legati missi L. Furius Purpureo, Q. Minucius, P. Mālius Acidinus. Galli redditis omnibus; quæ sine cuiusquā iniuria habebant, Italia excesserunt. Legatis Romanis transalpini populi benignè respōderunt. seniores eorū *nimiam lenitatē populi Romani castigarunt: quòd eos homines, qui gentis iniussu profecti occupare agrū imperij Romani, & in alieno solo ædificare oppidū conati sunt, impunitos dimiserint: debuisse grauem temeritatis mercedem statui. quòd verò ēt sua reddiderint, vereri ne tāta indulgentia plures ad talia audenda impellātur.* Et exceperunt & prosecuti cū donis legatos sunt. M. Claudius cōsul Gallis ex prouincia exactis, Istricum bellū moliri cœpit: literis ad senatum missis, *vt sibi in Istriam traducere legiones liceret.* Id senatui placuit. Illud agitabāt, *vti colonia Aquileia deduceretur.* nec satis constabat, *vtrū Latinā, an ciuium Romanorū deduci placeret.* postremò Latinā potius coloniam deducendā patres censuerunt. triumuiri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Eodē anno Mutina & Parma coloniæ Romanorū ciuium sunt deductæ. bina millia hominū in agro, qui proximè Boiorū, antè Tuscorū fuerat. octona iugera Parmæ, quina Mutinę acceperunt. deduxerunt triumuiri, M. Æmilius Lepidus, T. Æbutius Carus, L. Quintius Crispinus. Et Saturnia colonia ciuium Romanorū in agrū Caletranū est deducta. deduxerunt triumuiri, Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio, Tib. Sēpronius Gracchus. iugera in singulos data decem. Eodē anno A. Terentius proprętor haud procul flumine Ibero in agro Ausetano, & prœlia secunda cū Celtiberis fecit: & oppida, quæ ibi cōmunierāt, aliquot expugnauit. Vlterior Hispania eo anno in pace fuit: quia & P. Sēpronius proprętor diutino morbo est implicitus: & nullo lacessente, peropportunè quieuerunt Lusitani. Nec in Ligurib. memorabile quicquā à Q. Fabio consule gestū. M. Marcellus ex Istria reuocatus, exercitu dimisso Romā comitiorum caussa rediit. creauit consules Cn. Bębiū Tamphilum, & L. Æmilium Paullum. cū M. Æmilio Lepido hic ędilis curulis fuerat. à quo cōsule quintus annus erat: quum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset. Prætores inde facti, Q. Fuluius Flaccus, M. Valerius Lęuinus, P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Dēter, C. Terentius Istra. Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum caussa: quod sanguine per biduum pluisse in area Cōcordię satis credebant: nunciatumq; erat, *haud procul Sicilia insulam, quæ non ante fuerat, nouam editam è mari esse.* Annibalem hoc anno Antias Valerius decessisse auctor est: legatis ad eam rem ad Prusiam missis, præter Quintium Flamininum (cuius in ea re celebre est nomen) L. Scipione Asiatico, & P. Scipione Nasica.

Alpinis excedūt Italia.

LV.

Mutina & Parma coloniæ.

LVI. *Prœlia secunda cum Celtiberis.*

EPITOME LIBRI XL.

Qvum Philippus liberos eorum, quos in vinculis nobilissimorum hominum habebat, conquiri ad mortem iussisset, Theoxena, pro liberis suis & sororis admodum pueris verita regis libidinem, prolatis in medium gladiis, & poculo, in quo erat venenum, suasit ijs, vt imminens ludibrium morte effugerent: & quum persuasisset, ipsa etiam se interemit. Certamina inter Philippi Macedo-

cedoniæ regis liberos Perseum & Demetrium referuntur: & vt fraude fratris sui Demetrius fictis criminibus, inter quæ accusatione parricidij, & affectati regni, primum petitus: ad vltimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus est. regnumq; Macedoniæ mortuo Philippo ad Perseum deuenit. Item, res in Liguribus & Hispania contra Celtiberos à compluribus feliciter gestas continet. Libri Numæ Pompilij in agro L. Petillij scribæ sub Ianiculo à cultoribus agri in arca lapidea clausi, & Græci & Latini inuenti sunt, in quibus compulura, quæ dissoluendarum religionum, prætor, ad quem delati erant, quum legisset, iurauit Senatui, contra Rempublicam esse, vt legerentur, seruarenturque. & ex Senatusconsulto in comitio exusti sunt. Colonia Aquileia deducta est. Philippus ægritudine animi confectus, quod Demetrium filium falsis alterius filij in eundem delationibus impulsus veneno sustulisset, & de pœna Persei cogitauit, voluitque Antigonum potius amicum suum successorem regni sui relinquere. sed in hac cogitatione morte raptus est: regnum Perseus excepit.

1. PRINCIPIO insequentis anni consules prætoresq; sortiti prouincias sunt. consulibus nulla præter Ligures, quę decerneretur, erat. Iurisdictio vrbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio euenit. Hispaniarum Q. Fuluio Flacco citerior, P. Manlio vlterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istræ Sardinia. Cōsules delectus habere iussi. Q. Fabius ex Liguribus scripserat, *Apuanos ad rebellionem spectare: periculumque esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent.* Et ex Hispaniis *citeriorem in armis esse, & cum Celtiberis bellari sciebant: in vlteriore, quia diu æger Prætor esset, luxuria & ocio solutam disciplinam militarem esse.* Ob ea nouos exercitus conscribi placuit: quatuor legiones in Ligures; vti singulæ quina millia, & ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum iisdem Latini nominis quindecim millia peditum addita, & septingenti equites. hi duo cōsulares exercitus essent. scribere pręterea iussi septem millia peditum sociorum, ac Latini nominis, & sexcentos equites, & mittere ad M. Marcellū in Galliam: cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam etiam vtramque, quæ ducerentur, quatuor millia peditum ciuium Romanorum, & ducenti equites, & sociorum septem millia peditum cum trecentis equitibus scribi iussa. & Q. Fabio Labeoni cum exercitu, quem habebat in Liguribus, prorogatū in annum imperium est.

II. *Prodigia.* Ver procellosum eo anno fuit. pridie Parilia medio fermè die atrox cum vento tēpestas coorta, multis sacris profanisq; locis stragem fecit. signa ænea in Capitolio deiecit: forē ex æde Lunæ, quæ in Auentino est, raptam tulit, & in posticis parietibus Cereris templi affixit: signa alia in circo maximo cum columnis, quibus superstabant, euertit: fastigia aliquot templorum à culminibus abrupta, fœdè dissipauit. itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique aruspices iusserunt. simul procuratum est, quod tripedē mulum Reate natum nunciatum erat: & à Formiis ædem Apollinis ac Caietæ de cœlo tactā. ob ea prodigia viginti hostiis maioribus sacrificatū est, & diem vnū supplicatio fuit. Per eosdē dies ex literis A. Terentij proprętoris cognitū, P. Sēpronium in vlteriore prouincia, quū plus annū æger fuisset, mortuū esse. eo maturius in Hispaniā prætores iussi proficisci. Legationes transmarinę deinde in senatū introductę sunt. prima Eumenis & Pharnacis regū, & Rhodiorum querentium de Sinopensiū clade. Philippi quoq; legati & Achęorū & Lacedęmoniorum sub idē tempus venerunt: iis prius Marcio audito, qui ad res Græciæ Macedonięq; visendas missus erat, responsa data sunt. Aliæ regib. ac Rhodiis responsum est, *legatos ad eas res visendas missurū senatum.* De Philippo auxerat curam Marcius. *nā ita fecisse eū, quæ senatui placuissent, fatebatur, vt facile appareret, nō diutius, q̄ necesse esset, facturum: neq; obscurū erat, rebellaturū, omniaq; quæ tunc ageret diceretq;, eo spectare.* Iam primū omnē fere multitudinē equitū ex maritimis ciuitatibus cū familiis suis in Emathiā, quæ nunc dicitur, quondam appellata Pæonica est, traduxit: Thracibusq; & aliis barbaris vrbes tradidit habitādas: fidiora hæc genera hominū fore ratus in Rom. bello. Ingentē ea res fremitum in tota Macedonia fecit, relinquentesq; penates suos cum coniugib. ac liberis pauci tacitū dolorem continebant: execrationesque in agminibus proficiscentium in regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat. Postremo negare propalam cœpit, *satis tutum sibi quicquam esse: nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in custodia haberet, & tempore alium alio tolleret.* Eam crudelitatem fœdam per se, fœdiorem vnius domus clades fecit. Herodicum principem Thessalorum multis antè annis occiderat: generos quoque eius postea interfecit. in viduitate relictæ filiæ, singulos filios paruos habentes: Theoxena & Archo nomina his mulieribus erant. Theoxena multis petentibus aspernata nuptias est. Archo Poridi cuidam longè principi gentis Æneatum nupsit: & apud eum plures enixa partus, paruis admodum relictis omnibus decessit. Theoxena, vt in suis manibus liberi sororis educarentur, Poridi nupsit: & tamquam omnes ipsa enixa foret, suum sororisque filios in eadem habebat cura. posteaquam regis edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent, accepit: ludibrio futuros, non regis modo, sed custodum etiam libidini rata, ad rem atrocem animum adiecit, ausaque est dicere, *se sua manu potius omnes interfecturam, quam in potestatem Philippi venirent.* Poris abominatus mentionem tam fœdi facinoris, Athenas deportaturū eos ad fidos hospites dixit, comitemq; ipsum fugę futurum esse. Proficiscūtur ab Thessalonica Æneā ad statū sacrificium,

ficium, quod conditori Æneæ cum magna cęremonia quotannis faciunt. ibi die per solennes epulas consumpto, nauem præparatam à Poride sopitis omnibus, de tertia vigilia conscendunt, tamquam redituri in Thessalonicā: sed traiicere in Eubœam erat propositum. ceterum in aduersum ventū nequiquam eos tendentes propè terram lux oppressit: & regij, qui præerant custodiæ portus lembum armatum ad pertrahendam eam nauim miserunt, cum graui edicto, *ne reuerterentur sine ea.* Quum iam appropinquabant, Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat: interdum manus ad cœlum tendens, *opem vt Dij ferrent*, orabat. ferox interim fœmina ad multo antè præcogitatum reuoluta facinus, venenum diluit, ferrumq; promit: & posito in conspectu poculo, strictisque gladiis, *Mors*, inquit, *vna vindicta est. viæ ad mortem hæ sunt: qua quemq; animus fert, effugite superbiam regiam. agite iuuenes mei primum, qui maiores estis, capite ferrum: aut haurite poculum, si segnior mors iuuat.* Et hostes aderant, & auctor mortis instabat. alij alio leto absumpti semianimes è naue præcipitantur. ipsa deinde virum comitem mortis complexa in mare sese deiecit. naue vacua dominis regij potiti sunt. Huius atrocitas facinoris nouam velut flammam regis inuidiæ adiecit, *vt vulgo ipsum liberosq; eius execrarentur*, quæ dirę breui ab omnibus Diis exauditæ, vt sęuiter ipse in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim, quum indies magis cerneret fauorem dignitatemq; Demetrij fratris apud Macedonum multitudinē crescere, & gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse, nisi in scelere ratus, ad id vnum omnes cogitationes intendit. ceterum quùm se ne ad id quidem quod muliebri cogitabat animo, satis per se validū crederet; singulos amicorū patris tentare sermonibus perplexis instititit. & primò quidā ex his, aspernantium tale quicquam speciem prębuerunt, quia plus in Demetrio spei ponebant. deinde crescente indies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope aduersaretur: prospiciētes animo exitum incauti à fraude fraterna iuuenis, adiuuandum quod futurum erat rati, fouendamque spem potentioris, Perseo se adiungunt. cetera in suum quæq; tempus agenda differunt. in præsentia placet, omni ope in Romanos accendi regem, impellique ad consilia belli, ad quę iam sua sponte animum inclinasset. Simul, vt Demetrius indies suspectior esset, ex composito sermones ad spem Romanorum trahebant. ibi quùm alij mores & instituta eorum, alij res gestas, alii speciem ipsius vrbis nondum exornatæ, neque publicis, neq; priuatis locis, alij singulos principum, eluderent: iuuenis incautus & amore nominis Romani, & certamine aduersus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri, & opportunum criminib. faciebat. itaque expertem eum pater omniū de rebus Romanis, consiliorum habebat, totus in Persea versus; cum eo cogitationes eius rei dies ac noctes agitabat. Redierant, quos forte miserat in Bastarnas ad accersenda auxilia, adduxeruntque inde nobiles iuuenes, & regii quosdam generis: quorum vnus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur: erexeratque consociatio gentis eius animum regis. Tum Perseus: *Quid ista prosunt?* inquit, *nequaquam tantùm in externis auxiliis est præsidij, quantum periculi fraude domestica. proditorem nolo dicere. certè speculatorem habemus in sinu: cuius, ex quo obses Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. omnium pene Macedonum in eum ora conuersa sunt, nec regem se alium habituros aiunt, quàm quē Romani dedissent.* His per se ægra mens lenis stimulabatur, & animo magis, quàm vultu, ea crimina accipiebat. Fortè lustrandi exercitus venit tempus cuius solenne est tale: Caput mediæ canis præcisæ, & prior pars ad dexteram cum extis, posterior ad læuam viæ ponitur, inter hanc diuisam hostiam copiæ armatæ traducuntur, præferuntur primo agmini arma insignia omnium ab vltima origine Macedoniæ regum, deinde rex ipse cum liberis sequitur. proxima est regia cohors custodesque corporis: postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. latera regis duo filij iuuenes cingebant, Perseus iam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor: medio iuuentæ robore ille, hic flore: *fortunati patris matura soboles, si mens sana fuisset.* Mos erat lustrationis, sacro peracto exercitum decurrere, & diuisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnæ. regij iuuenes duces ei ludicro certamini dati. ceterum non imago fuit pugnæ, sed tamquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt: multaq; vulnera sudibus facta, nec præter ferrū quicquam defuit ad iustam belli speciem. Pars ea, quæ sub Demetrio erat, longè superior fuit. id ægrè patiente Perseo, lætari prudentes amici eius, eamq; rem ipsam dicere præbituram caussam criminandi iuuenis. Conuiuium eo die sodalium, qui simul decurrerant, vterque habuit: quum vocatus ad cœnā ab Demetrio Perseus negasset, festo die inuitatio benigna, & hilaritas iuuenilis vtrosq; in vinum traxit. cōmemoratio ibi certaminis ludicri, & iocosa dicta in aduersarios; ita vt ne ipsis quidē ducibus abstineretur, iactabantur. ad has accipiendas voces speculator ex conuiuiis Persei missus, quum incautior obuersaretur, exceptus à iuuenib. fortè triclinio egressis, malè mulctatur. Huius rei ignarus Demetrius, *Quin comessatum*, inquit, *ad fratrē imus? & iram eius, si qua ex certamine residet, simplicitate & hilaritate nostra lenimus?* Omnes se ire conclamarunt, præter eos, qui speculatoris ab se pulsati præsentem vltionē metuebant. quum eos quoq; Demetrius traheret: ferrū veste abdiderunt, quò se tutari, si qua vis fieret, possēt. Nihil occulti esse in intestina discordia potest. vtraq, domus speculatorum & proditorum plena erat. pręcurrit index ad Persea, ferro suc-

VI.

VII.

ro succinctos nuncians cum Demetrio quatuor adolescentes venire. etsi caussa apparebat, (nam ab iis pulsatum conuiuam suum audierat) tamen infamandæ rei caussa ianuam obserari iubet: & ex parte superiore ædium, versisque in viam fenestris, comessatores tamquam ad cædem suam venientes aditu ianuæ arcet. Demetrius per viam, quod excluderetur, paulisper vociferatus, in conuiuium redit. totius rei ignarus. Postero die Perseus quum primum conueniendi potestas patris fuit, regiam ingressus perturbato vultu in conspectu patris tacitus procul constitit. cui pater, *Satin' saluè?* & quænam ea mœstitia esset? interrogaret eum: *De lucro pater*, inquit, *viuere me scito. iam non occultis à fratre petimur insidiis. nocte cũ armatis domum ad interficiendum me venit: clausisq; foribus, parietum præsidio me à furore eius sum tutatus.* Quũ pauorem mistum admiratione patri iniecisset: *Atqui si aures præbere potes*, inquit, *manifestam rem teneas faciã.* Enimuero se Philippus dicere auditurum, vocariq; extemplo Demetrium iussit: & seniores duos amicos, expertes inter fratres certaminum, infrequentes iam in regia, Lysimachum & Onomastum accersit, quos in consilio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, multa secum animo volutans inambulauit. postea quam venisse eos nunciatum est, secessit in partem interiorẽ cum duobus amicis, totidem custodibus corporis, filiis vt ternos inermes secum introducerent permisit. Ibi quùm consedisset: *Sedeo*, inquit, *miserrimus pater iudex inter duos filios, accusatorem parricidij, & reum; aut confictí, aut admissi criminis labem apud meos inuenturus. Iampridem quidem hanc procellam imminentem timebam, quùm vultus inter vos minimè fraternos cernerem, quum voces quasdam exaudirem. sed interdum spes animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones posse. etiã hostes armis positis fœdus icisse, & priuatas multorum simultates finitas. subituram vobis aliquando germanitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis cõsuetudinisq; inter vos, meorum deniq; præceptorum: quæ vereor, ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego audientibus vobis, detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos euentus eorum retuli? quibus se stirpemq; suam, domos, regna funditus euertissent? meliora quoque exempla parte altera posui; sociabilem consortionem inter binos Lacedæmoniorũ reges, salutarem per multa secula ipsis patriæque. eandem ciuitatem, postea quam mos sibi cuiq; rapiendi tyrannidem exortus sit, euersam: iam hos Eumenem Attalumq; fratres à quàm exiguis rebus, propè vt puderet regij nominis: mihi, Antiocho, & cuilibet regũ huius ætatis, nulla re magis, quam fraterna vnanimitate regnum æquasse. ne Romanis quidem exemplis abstinui, quæ aut visa, aut audita habebam: T. & L. Quintiorum, qui bellum mecum gesserunt: P. & L. Scipionum: qui Antiochum deuicerunt: patris patruique eorum, quorum perpetuam vitæ concordiam mors quoq; miscuit. neque vos illorum scelus, similisque sceleri euentus deterrere à vecordi discordia potuit: neque horum bona mens, bona fortuna, ad sanitatem flectere. Viuo, & spirante me hereditatem meam ambo & spe & cupiditate improba creuistis, eousque me viuere vultis, donec alterius vestrum superstes, haud ambiguum regem alterum mea morte faciam. nec fratrem, nec patrem potestis pati. nihil cari, nihil sancti est: in omnium vicem regni vnius insatiabilis amor successit. Agite! conscelerate aures paternas? decernite criminibus, mox ferro decreturi: dicite palam, quicquid aut veri potestis, aut comminisci libet: reseratæ aures sunt, quæ posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur.* Hæc furens ira quum dixisset, lacrimæ omnibus obortæ, & diu mœstum silentium tenuit. Tum Perseus: *Aperienda nimirum nocte ianua fuit, & armati comessatores accipiendi, præbendumque ferro iugulũ, quando non creditur, nisi perpetratum facinus; & eadem petitus insidiis audio, quæ latro atque insidiator. non nequiquam isti vnum Demetrium filium te habere, me subditum & pellice genitum appellant. nam si gradum, si caritatem filij apud te haberem: nõ in me querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, sæuires: nec adeo tibi vilis vita esset nostra, vt nec præterito periculo meo mouereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. itaque si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum Deos, vt à me cœptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris. sin autem, quod circumuentis in solitudine natura ipsa subijcit, vt hominum, quos numquam viderint, fidem tamen implorent: mihi quoque ferrum in me strictum cernenti vocem mittere liceat: per te patriumque nomen, quod, vtri nostrum sanctius sit, iampridem sentis, ita me audias, precor; tamquam si voce & comploratione nocturna excitus mihi quiritanti interuenisses: Demetrium cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses. quod tum vociferarer in re præsenti pauidus, hoc nũc postero die queror. Frater, non comessantium in vicem iamdiu viuimus inter nos: regnare vtique vis: huic spei tuæ obstat ætas mea, obstat gentium ius, obstat vetustus Macedoniæ mos, obstat verò etiam patris iudicium. huc transcendere, nisi per meum sanguinem, non potes. omnia moliris & tentas. adhuc seu cura mea, seu fortuna, restitit parricidio tuo. Hesterna die in lustratione & decursu & simulacro ludicro pugnæ, funestum propè prœlium fecisti. nec me aliud à morte vindicauit, quàm quòd me ac meos vinci passus sum. ab hostili prœlio, tamquam fraterno lusu, pertrahere me ad cœnam voluisti. Credis me pater inter inermes conuiuas cœnaturum fuisse, ad quem armati comessatum venerunt? credis nihil à gladiis nocte periculum fuisse, quẽ sudibus te inspectante propè occiderunt? Quid hoc noctis? quid inimicus ad iratum? quid cum ferro succinctis iuuenibus venis? conuiuam me tibi committere ausus non sum, comessatorem te cum armatis venientem recipiã? Si aperta ianua fuisset, funus meum parares hoc tempore pater, quo querentem audis. Nihil ego, tamquam accusator criminosè, nec dubia argumentis colligẽdo ago. quid enim? negat se cum multitudine venisse ad ianuam meam? an ferro succinctos secum fuisse? quos nominauero, accerse. possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt, non tamen audebunt negare. se deprehensos intra limen meum cum ferro ad te deducerem, pro manifesto haberes: fatentes*

VIII. *Perseus fratrem parricidij accusat.*

Philippi ad filios oratio.

IX *Perse[i] [ora]tio.*

tentes pro deprehensis habe. Execrare nunc cupiditatem regni, & furias fraternas concita! sed ne sint cæcæ pater execrationes tuæ, discerne & dispice insidiatorem & petitum insidiis. noxium huic esse caput, qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos Deos: qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patriis misericordia & iustitia habeat. quo enim aliò confugiam, cui non solenne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, non epulæ, non nox ad quietem data naturæ beneficio mortalibus, tuta est? si iero ad fratrem inuitatus, moriendum est: si recepero intra ianuam comessatum fratrem, moriendum est. nec eundo, nec manendo insidias euito. quò me conferam? Nihil præter Deos pater, & te colui. non Romanos habeo, ad quos confugiam. perisse expetunt, quia tuis iniuriis doleo, quia tibi ademptas tot vrbes, tot gentes, modo Thraciæ maritimam oram indignor. nec me, nec te incolumi, Macedoniam suam futuram sperant. si me scelus fratris, te senectus, absumpserit, aut nec ea quidem exspectata fuerit; regem regnumque Macedoniæ sua futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis præsidij est. Vidisti hesterno die impetum in me militum, quid illis defuit, nisi ferrum? quod illis defuit interdiu, conuiuæ fratris noctu assumpserunt. Quid de magna parte principum loquar? qui in Romanis spem omnem dignitatis & fortunæ posuerunt, & in eo, qui omnia apud Romanos potest: neque hercule istum mihi tantum fratri maiori, sed propè est, vt tibi quoque ipsi regi & patri præferant. iste enim est, cuius beneficio pœnam tibi senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam & obnoxiam adolescentiæ suæ esse æquum censet. pro isto Romani stant, pro isto omnes vrbes tuo imperio liberatæ, pro isto Macedones, qui pace Romana gaudent. mihi præter te pater, quid vsquam aut spei, aut præsidij est? Quo spectare illas literas ad te nunc missas T. Quintij credis? quibus bene te consuluisse rebus tuis ait, quod Demetrium Romam miseris: & hortatur, vt iterum & cum pluribus legatis, & primoribus quoque Macedonum remittas eum? T. Quintius nunc est auctor omnium rerum isti, & magister. eum sibi, te abdicato patre, in locum tuum substituit. illinc ante omnia clandestina concocta sunt consilia. quæruntur adiutores consiliis, quum te plures, & principes Macedonum cum isto mittere iubet. qui hinc integri & sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illic & infecti Romanis delinimentis redeunt. Demetrius iis vnus omnia est: eum iam regem viuo patre appellant. Hæc si indignor, audiendum est statim, non ab aliis solum, sed etiam à te pater cupiditatis regni crimen. ego vero, si in medio ponitur, non agnosco. quem enim suo loco moueo, vt ipse in eius locum succedam? vnus ante me pater est: & vt diu sit, Deos rego superstes ei ita sim, si merebor, vt ipse me esse velit. hæreditatem regni si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, & quidem sceleratè cupit, qui transcendere festinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, iuris gentium. Obstat frater maior, ad quem iure, voluntate etiam patris, regnum pertinet. tollatur: nō primus regnum fraterna cæde petiero. pater senex, & filio solus orbatus, de se magis timebit, quàm vt filij necem vlciscatur. Romani lætabuntur, probabunt, defendent factum. Hæ spes incertæ pater, sed non inanes sunt. ita enim res se habet: periculum vitæ propellere à me potes, puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum sumpserunt: si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris.

XII. Demetrij oratio.

Posteaquam dicendi finem Perseus fecit coniecti eorum, qui aderant oculi, in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset. deinde diu silentium fuit. quùm perfusum fletu, appareret omnibus loqui non posse. tandem vicit dolorem ipsa necessitas, quum dicere iuberent: atque ita orsus est: *Omnia, quæ reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupauit accusator. Simulatis lacrimis in alterius perniciem, veras meas lacrimas suspectas tibi fecit. quùm ipse, ex quo ab Roma redij, per occulta cum suis colloquia dies noctesque insidietur vltrò mihi; non insidiatoris modo, sed latronis manifesti & percussoris speciem induit. Periculo suo te exterret, vt innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. perfugium sibi nusquā gentium esse ait, vt ego ne apud te quidem quicquam spei reliquæ habeam. circumuentum, solum, inopem, inuidia gratiæ externæ, quæ obest potius, quàm prodest, onerat. Iam illud quàm accusatoriè? quod noctis huius crimen miscuit cum cetera insectatione vitæ meæ? vt & hoc, quod iam quale sit, scies, suspectum alio vitæ nostræ tenore faceret: & illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum, nocturno hoc ficto & composito argumento fulciret. simul & illud quæsiuit, vt repentina & minimè præparata accusatio videretur: quippe ex noctis huius metu & tumultu repentino exorta. Oportuit autem perseum, si proditor ego patris regniq; eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non exspectatam fabulam noctis huius esse, sed proditionis meæ ante me accusatum: si illa separata ab hac vana accusatio erat, inuidiamque tuam aduersus me magis, quam crimen meum indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti, aut in aliud tempus differri: vt perspiceretur, vtrum ego tibi, an tu mihi nouo quidē & singulari genere odij, insidias fecisses. ego tamen quantum in hac subita perturbatione potero, separabo ea quæ tu confudisti: & noctis huius insidias aut tuas aut meas detegam. Occidendi sui consilium me inisse, videri vult: vt scilicet maiore fratre sublato, cuius iure gentium, more Macedonum, tuo etiam, vt ait, iudicio regnum est futurum: ego minor in eius quem occidissem, succederem locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua Romanos à me cultos ait? atque eorum fiducia in spem regni me venisse? nam si & in Romanis tantum momenti esse credebam, vt quem vellent, imponerent Macedoniæ regem: & meæ tantum apud eos gratiæ confidebam; quid opus parricidio fuit? an vt cruentum fraterna cæde diadema gererem? vt illis ipsis, apud quos aut vere, aut certe simulata probitate partam gratiam habeo, si quam forte habeo, execrabilis & inuisus essem? nisi T. Quintium credis, cuius virtute & consiliis me nunc arguis regi, quum & ipse tali pietate viuat cum fratre, mihi fraternæ cædis fuisse auctorem. Idem non Romanorum solum gratiam, sed Macedonum iudicia, ac pene*

omnium Deorum hominumque consensum collegit, per quæ omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderit: idem tanquam in aliis omnibus rebus infirmior essem, ad sceleris spem vltimam confugisse me insimulat. Vis hanc formulam cognitionis esse: vt vter timuerit, ne alter dignior videretur regno, is consilium opprimendi fratris cepisse iudicetur?

XIII. Exsequamur tamen quocunq; modo conficti ordinem criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est: & omnes insidiarum vias in vnum diem contulit. volui interdiu eum post lustrationem, quum concurrimus, & quidem, si Diis placet, lustrationum die occidere: volui, quum ad cœnam inuitaui, veneno scilicet tollere. volui quùm commessatum gladiis accincti me secuti sunt, ferro interficere. tempora quidem qualia sint ad parricidium electa, vides: lusus, conuiuij, comessationis: quis dies? qualis? quo lustratus exercitus, quo inter diuisam victimam prælatis omnium qui vmquam fuere Macedoniæ regum armis regiis, duo soli tua tegentes latera, pater, præuecti sumus, & secutum est Macedonum agmen. hoc ego, etiam si quid ante admisissem piaculo dignum, lustratus, & expiatus sacro, tum quàm maximè in hostiam itineri nostro circumdatam intuens. parricidiū, venena, gladios in comessationem præparatos volutabam in animo: vt quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentē expiarem? sed cæcus criminandi cupiditate animus, dum omnia suspecta efficere vult, aliud alio confundit. nam si veneno te inter cœnam tollere volui, quid minus aptum fuit, quam pertinaci certamine & concursu iratum te efficere? vt merito, sicut fecisti, inuitatus ad cœnam abnueres? quum autem iratus negasses, vtrùm vt placarem te danda opera fuit, vt aliam quærerem occasionem, quoniam semel venenum paraueram: an ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, vt ferro te, & quidem eo die per speciem comessationis occiderem? quo deinde modo, si te metu mortis credebam cœnam euitasse meam, non ab eodem metu comessationem quoq; euitaturum existimabam?

XIV. Non est res, qua erubescam pater, si die festo inter æquales largiore vino sum vsus: tu quoq; velim inquiras, qua lætitia, quo lusu apud me celebratum hesternum conuiuium sit, illo etiā (prauo forsitan) gaudio prouehente quod in iuuenili armorum certamine pars nostra non inferior fuerat. miseria hæc & metus crapulam facile excesserunt, qui si non interuenissent, insidiatores nos sopiti iaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum, interfecturus eram, non temperassem vino in vnum diem? non milites abstinuissem meos? Et ne ego me solus nimia simplicitate tuear, ipse quoq; minime malus ac suspicax frater, nihil aliud scio, inquit, nihil arguo, nisi quòd cum ferro comessatum venerunt, si quæram, vnde id ipsum scieris: necesse erit te fateri, aut speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos ita aperte sumpsisse ferrum, vt omnes viderent. Et ne quid ipse aut prius inquisisse, aut nunc criminose argumentari videretur, te quærere ex iis quos nominasset, iubebat: an ferrum habuissent? vt tanquam in re dubia quū id quæsisses, quod ipsi fatentur, pro conuictis haberentur. Quin tu illud quæri iubes? num tui occidendi caussa ferrum sumpserint? num me auctore & sciente: hoc enim videri vis, non illud quod fatentur & palam est, & sui se tuendi caussa sumpsisse dicunt. recte an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem reddent. meam caussam quæ nihil eo facto contingitur, ne miscueris: aut explica, vtrum aperte an clam te aggressuri fuerimus. si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur nemo præter eos qui tuum speculatorem pulsarunt? si clam, quis ordo consilij fuit? conuiuio soluto, quum comessator ego discessissem, quatuor substitissent, vt sopitum te aggrederentur? quomodo fefellissent, & alieni, & mei & maximè suspecti? quia paulo ante in rixa fuerant? quomodo autem trucidato te ipsi euasuri fuerint? quatuor gladiis domus tua capi & expugnari potuit.

X[V]. Quin tu omissa ista nocturna fabula, ad id quod doles, quod inuidiam vrit, reuerteris? cur vsquā regni tui mentio fit Demetri? cur dignior patris fortunæ successor quibusdam videris, quam ego? cur spem meam, quæ si tu non esses, certa erat, dubiam & sollicitam facis? Hæc sentit Perseus, etsi non dicit: hæc istum inimicum, hæc accusatorem faciunt: hæc domum, hæc regnum tuum, criminibus & suspicionibus replent. Ego autem, pater, quemadmodum nec nunc sperare regnum, nec ambigere vnquam de eo forsitan debeā, quia minor sum, quia tu me maiori cedere vis: sic illud nec debui facere, nec debeo, vt indignus te patre, indignus omnibus videar. id enim vitiis meis, non cedendo cui ius fasq; est, non modestia consequar. Romanos obiicis mihi: & ea quæ gloriæ esse debent in crimen vertis. ego nec obses Romanis vt traderer, nec vt legatus mitterer Romam, petij. à te missus, ire non recusaui. vtroq; tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti Macedonum essem. itaq; mihi cum Romanis amicitiæ caussa tu fuisti pater. quoad tecum illis pax manebit, mecum quoque gratia erit. si bellum esse cœperit, qui obses, qui legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus ero. Nec hodie vt prosit mihi gratia Romanorum, postulo: ne obsit, tantum deprecor. nec in bello cœpit, nec ad bellum reseruatur. pacis pignus fui, ad pacem retinendam legatus missus sum. neutra res mihi nec gloriæ nec crimini sit. Ego si quid impie in te pater, si quid scelerate in fratrē admisi, nullam deprecor pœnam. si innocens sum, ne inuidia conflagrem. quum crimine non possim, deprecor. Non hodie me primum frater accusat: sed hodie primū aperte, nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te maiorem fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiæ, te errori veniā impetrare: in eo vbi præsidium esse oportebat, ibi exitium est. E conuiuio & comessationibus probe semisomnus raptus sum ad caussam parricidij dicendam. sine aduocatis, sine patronis, ipse pro me dicere cogor. si pro alio dicendum esset, tempus ad meditandum & componendam orationem sumpsissem, quum quid aliud quam ingenij fama periclitarer? ignarus quid accersitus essem, te iratum & iubentem dicere caussam, fratrem accusantem audiui. ille diu ante præparata, meditata in me oratione est vsus: ego id tantum temporis, quo accusatus sum, ad cognoscendum quid ageretur habui. vtrum momento illo horæ accusatorem audirem? an defensionem meditarer? attonitus repentino atq; inopinato malo, vix quid obijceretur, intelligere potui: nedum satis sciam quo modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem iudicem haberem? apud quem etiā si caritate à fratre maiore vincor, misericordia certe reus vinci non debeo.

beo: ego enim vt me mihi tibiq́ serues, precor. ille vt me in securitatem suam occidas, postulat. quid eum quum regnum ei tradideris, facturum credis in me esse, qui iam nunc sanguine meo sibi indulgeri æquum censet. Dicenti hæc lacrimæ simul spiritum & vocem intercluserunt. Philippus summotis iis, paulisper collocutus cum amicis, pronunciauit: *non verbis se nec vnius horæ disceptatione caussam eorum diiudicaturum, sed inquirendo in vtriusque vitam, mores & dicta factaque, in magnis parvisq́ rebus obseruando:* vt omnibus appareret, noctis proximæ crimen facile reuictum; suspectã nimiam cum Romanis Demetrii gratiam esse. Hæc viuo Philippo velut semina iacta sunt Macedonici belli, quod maximè cum Perseo gerẽdum erat. Consules ambo in Ligures, quæ tum vna consularis prouincia erat, proficiscũtur. & quia prosperè ibi res gesserunt, supplicatio in vnum diem decreta est. Ligurũ duo millia ferè ad extremum finem prouinciæ Galliæ, vbi castra Marcellus habebat, venerunt vti reciperentur orantes. Marcellus operiri eodem loco Liguribus iussis, senatum per literas consuluit. senatus rescribere M. Ogulniũ prætorem Marcello iussit: *verius fuisse, consules, quorũ prouincia esset, quam se, quid è Republica esset, decernere. tum quoque non placere sibi, per deditionem Ligures recipi, & receptis arma adimi. atque eos ad consulem mitti senatum æquum censere.* Prætores eodem tempore P. Manlius in vlteriorem Hispaniam, quam & priore prætura prouinciam obtinuerat; Q. Fuluius Flaccus in citeriorem peruenit, exercitumque à Terentio accepit. nam vlterior morte P. Sempronii proprætoris sine imperio fuerat. Fuluium Flaccum oppidum Hispanum Vrbicuam nomine, oppugnantem Celtiberi adorti sunt. dura ibi prœlia aliquot facta: multi Romani milites & vulnerati & interfecti sunt. vicit perseuerantia Fuluius, quod nulla vi abstrahi ab obsidione potuit. Celtiberi fessi prœliis variis abscesserunt. vrbs, amoto auxilio eorum, intra paucos dies capta & direpta est. prædam militibus prætor cõcessit. Fuluius hoc oppido capto, P. Manlius exercitu tantum in vnum coacto, qui dissipatus fuerat; nulla alia memorabili gesta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Hæc ea æstate in Hispania gesta. Terentius, qui ex ea prouincia decesserat ouans vrbem iniit. translatum, * argenti pondo nouẽ millia trecenta viginti. * auri octoginta pondo. & duæ coronę aureæ * põdo sexaginta septem. Eodem anno inter populum Carthaginensem & regem Masanissam in re præsenti disceptatores Romani de agro fuerunt. ceperat enim ab Carthaginiensibus pater Masanissæ Gala, Galam Syphax inde expulerat: postea in gratiam soceri Asdrubalis Carthaginiensibus dono dederat. Carthaginienses eo anno Masanissam expulerat. Haud minore certamine animorum quam quum ferro & acie dimicarunt, res acta apud Romanos. Carthaginienses, *quod primo maiorum suorum fuisset, deinde à Syphace ad se peruenisset, repetebant.* Masanissa *paterni regni agrum se & recepisse, & habere iure gentium aiebat; & caussa & possessione superiorem esse: nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quam ne pudor Romanorum, dum vereantur ne quid socio atque amico regi aduersus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur, damno sit.* Legati possessionis ius non mutarunt. caussam integram Romam ad senatum reiecerunt. In Liguribus nihil postea gestum. recesserant primum in deuios saltus, deinde dimisso exercitu, passim in vicos castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere exercitum voluerunt; ac de ea re Patres consuluerunt. Alterum ex his dimisso exercitu ad magistratus in annum creandos venire Romam iusserunt: alterum cum legionibus suis Pisis hiemare. Fama erat, Gallos transalpinos iuuentutem armare: nec in quam regionem Italiæ effusura se multitudo esset, sciebatur. ita inter se consules compararunt, vt Cn. Bæbius ad comitia iret, quia M. Bæbius frater eius consulatum petebat. Comitia consulibus rogãdis fuere. creati P. Cornelius Lentulus, M. Bæbius Tamphilus. prætores inde facti duo Q. Fabii, Maximus & Buteo, C. Claudius Nero, Q. Petillius Spurinus. M. Pinarius Posca, L. Duronius. his inito magistratu prouinciæ ita sorte euenerũt. Ligures consulibus: prætoribus, Q. Petillio vrbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, C. Claudio Neroni Sicilia, M. Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia: & Istri adiecti, quod Tarentini Brundusinique nunciabant *maritimos agros infestos transmarinarum nauium latrociniis esse.* eadem Massilienses de Ligurum nauibus querebantur. Exercitus inde decreti. quatuor legiones consulibus, quæ quina millia ducenos Romanos pedites, trecentos haberent equites, & quindecim millia sociũm ac Latini nominis, octingentos equites. In Hispaniis prorogatum veteribus prætoribus imperium est, cum exercitibus quos haberent: & in supplementum decreta tria millia ciuium Romanorum, ducenti equites; & sociũm Latini nominis, sex millia peditũ, trecenti equites. Nec rei naualis cura omissa. duũmuiros in eam rẽ consules creare iussi, per quos naues viginti deductæ naualibus sociis ciuibus Romanis, qui seruitutem seruissent, complerẽtur: ingenui tantum in iis præessent. Inter duumuiros ita diuisa tuenda denis nauibus maritima ora, vt promontorium iis Mineruæ velut cardo in medio esset: alter in dexteram partem vsque ad Massiliam, læuam alter vsque ad Barium tueretur. Prodigia multa fœda & Romæ eo anno visa, & nunciata peregrè. In area Vulcani & Concordiæ sanguinem pluit, & pontifices hastas motas nunciauere: & Lanuuii simulacrum Iunonis Sospitæ lacrimasse. & pestilentia in agris forisque & conciliabulis, & in vrbe tanta erat, vt Libitina tunc vix sufficeret. His prodigiis cladibusque anxii Patres decreuerunt, *vt & consules quibus Diis videretur, hostiis maioribus*

XVIII.

Duumuiri præficiuntur rei nauali.

XIX. *Prodigia.*

 sacri-

sacrificarent, & decemuiri libros adirent. eorum decreto supplicatio circa omnia puluinaria Romę in diem vnum indicta est. iisdem auctoribus & senatus censuit, & consules edixerũt, vt per totam Italiam triduum supplicatio & feriæ essent. Pestilentiæ tanta vis erat, vt quũ propter defectionem Corsorum, bellumque ab Iliensibus concitatũ in Sardinia, octo millia peditum ex sociis Latini nominis scribi placuisset, & trecentos equites, quos M. Pinarius prætor secum in Sardiniam traiiceret, tantum hominum demortuum esset, tantum vbique ægrorum consules renunciauerint, vt is numerus effici militum non potuerit. quod deerat militum, sumere à Cn. Bæbio proconsule, qui Pisis hibernabat, iussus prætor, atque inde in Sardiniam traiicere. L. Duronio prætori, cui prouincia Apulia euenerat, adiecta de Bacchanalibus quæstio est, cuius residua quædam velut semina ex prioribus malis iam priore anno apparuerant. sed magis inchoatę apud L. Puppium prætorem quæstiones erãt, quam ad exitum vllum perductæ. id persecare nouum prætorem, ne serperet iterum latius, Patres iusserunt. Et leges de ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt. Legationes deinde in senatum introduxerunt: regum prima Eumenis & Ariarathis Cappadocis, & Pharnacis Pontici. nec vltra quicquã eis responsum est, quam missuros qui de controuersiis eorum cognoscerent, statuerentque. Lacedæmoniorum deinde exulum & Achæorum legati introducti sunt. & spes data exulibus est, scripturum senatum Achæis, vt restituerentur. Achæi de Messene recepta, compositisque ibi rebus cum assensu Patrum exposuerunt. Et à Philippo rege Macedonum duo legati venerunt, Philocles & Apelles, nulla super re quæ ab senatu petenda esset: speculatum magis inquisitumque missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum cum Romanis; maximè cum T. Quintio aduersus fratrem de regno habitorum. Hos tanquam medios, nec in alterius fauorem inclinatos miserat rex. erant autem & hi Persei fraudis in fratrem ministri & participes. Demetrius omnium præterquam fraterni sceleris quod nuper eruperat, ignarus, primo neq; magnam neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse. minus, deinde indies patris animo fidebat, quũ obsideri aures à fratre cerneret. itaque circumspiciens dicta factaq; sua, ne cuius suspiciones augeret, maximè ab omni mentione & contagione Romanorum abstinebat, vt neque scribi sibi vellet; quia hoc præcipuè criminum genere exasperari animum sentiebat. Philippus simul ne ocio miles deterior fieret, simul auertẽdæ suspicionis caussa quicquam à se agitari de Romano bello, Stobos Pæoniæ exercitu indicto, in Mædicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Æmi montis ascendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat, Ponticũ simul & Adriaticum mare, & Istrum amnem, & Alpes conspici posse: subiecta oculis ea haud parui sibi momenti futura ad cogitationẽ Romani belli. percunctatus regionis peritos de ascensu Æmi, quum satis inter omnes constaret, viam exercitui nullam esse, paucis & expeditis per difficillimum aditum: vt sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat nõ ducere secum: primum quærit ab eo, *quum tanta difficultas itineris proponatur, vtrum perseuerandum sit in incœpto? an abstinendum? si pergat tamen ire, non posse obliuisci se in talibus rebus Antigoni: qui sæua tempestate iactatus, quum in eadem naue secum suos omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur, vt & ipsi meminissent, & ita posteris proderent, ne quis cum tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet. memorem ergo se præcepti eius, duos simul filios non commissurum in aleam eius, qui proponeretur, casus. & quoniam maiorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei & custodiam regni remissurum in Macedoniam esse.* Non fallebat Demetrium ablegari se, ne adesset consilio; quum in conspectu locorum consultaret, qua proximè itinera ad mare Adriaticum atque Italiam ducerent, quæque belli ratio esset futura. sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentiendum erat, ne inuitum parêre suspicionem faceret. Vt tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex prætoribus regiis vnus, qui Pæoniæ præerat, iussus est prosequi eum cum modico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud dubium cuiquam esse cœperat, ad quem ita inclinato regis animo hæreditas regni pertineret, inter coniuratos in fratris perniciem habuit. in præsentia dat ei mandata, *vt per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem vsum, vt elicere omnia arcana, specularique abditos eius sensus posset.* Ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, præsidiis. Philippus Mædicam primum, deinde solitudines interiacentes Mædicæ atque Æmo transgressus, septimis demum castris ad radices montis peruenit. ibi vnum moratus diem, ad deligendos quos duceret secum, tertio die iter est ingressus. Modicus primo labor in imis collibus fuit. quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque siluestria & pleraque inuia loca excipiebant. peruenere deinde in opacum iter, vt præ densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum, perspici cælum vix posset. vt vero iugis appropinquabant, quod rarum in aliis locis esset, adeo omnia contecta nebula, vt haud secus quam nocturno itinere impedirentur. tertio demum die ad verticem peruentum. nihil vulgatę opinioni digressi inde detraxerũt: magis credo ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quòd diuersa inter se maria montesque & amnes ex vno loco conspici potuerint. Vexati omnes, & ante alios rex ipse, quo grauior ætate erat, difficultate viæ est. duabus aris ibi, Ioui & Soli sacratis, quum immolasset: qui triduo ascẽderat biduo

Margin notes: *Pestilentia.* — XX. *Legationes in senatum introducta.* — XXI. — *Æmus mons.* — X

biduo est degressus, frigora nocturna maximè metuens, quæ caniculæ ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficultatibus conflictatus, nihilo lætiora in castris inuenit: vbi summa penuria erat, vt in regione quam ab omni parte solitudines clauderent: itaque vnum tantum moratus diem, quietis eorũ caussa quos habuerat secum, itinere inde simili fugæ in Dentheletas transcurrit. Socii erant: sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt. rapiendo enim passim villas primum, dein quosdam vicos etiam euastarunt, non sine magno pudore regis; quum sociorum voces, nequiquam *Deos sociales nomenq; suum implorantes* audiret. Frumento inde sublato, in Mædicam regressus, vrbẽ quã Petram appellant, oppugnare est adortus. ipse à campestri aditu castra posuit. Perseum filiũ cum modica manu circummisit, vt à superioribus locis vrbem aggrederetur. Oppidani, quum terror vndique instaret, obsidibus datis, in præsentia dediderunt sese. iidem, posteaquam exercitus recessit, obliti obsidum, relicta vrbe, in loca munita & montes refugerunt. Philippus omni genere laboris sine vllo effectu fatigatis militibus, & fraude prætoris Didæ auctis in filium suspicionibus, in Macedoniam rediit. Missus hic comes (vt ante dictum est) quum simplicitatem iuuenis incauti, & suis haud immerito succensentis, assentando indignandoque & ipse vicem eius captaret: in omnia vltro suam offerens operam, fide data arcana eius elicuit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur. cui consilio adiutor Deûm beneficio oblatus videbatur Pæoniæ prætor, per cuius prouinciam spem ceperat, elabi tuto posse. Hoc consilium extemplo & fratri proditur, & auctore eo indicatur patri. Literæ primum ad obsidentem Petram allatæ sunt. inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat) in custodiam est coniectus: & Demetrius dissimulanter asseruari iussus. Hæc super cetera tristem aduentum in Macedoniam regi fecerunt. mouebant eum, & præsentia crimina: exspectandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat, censebat. His anxius curis, quum aliquot menses egisset, tandem legati, iam ante præmeditatis in Macedonia, quæ ab Roma renunciarent, veneiunt. qui super cetera scelera falsas etiam literas signo adulterino T. Quintii signatas reddiderunt regi. deprecatio erat in literis: *Si quid adolescens cupiditate regni prolapsus secum egisset, nihil eum aduersus suorum quemquam facturum: neq; eũ sese esse, qui vllius impii consilii auctor futurus videri possit.* Hæ literæ fidem Persei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus extemplo diu excruciatus, sine indicio rei vllius in tormentis moritur. Demetrium iterum ad patrem accusauit Perseus de fuga per Pæoniam præparata. arguebãt eum corrupti quidam, vt comites itineris essent. maximè falsæ literæ T. Quintii vrgebant. nihil tamen palàm grauius pronunciatum de eo est, vt dolo potius interficeretur: nec id cura ipsius, sed ne pœna eius consilia aduersus Romanos nudaret. Ab Thessalonica Demetriadem ipsi quum iter esset, Æstræum Pæoniæ Demetriũ mittit, cum eodem comite Dida: Perseum ad Philippopolin, ad obsides Thracum accipiendos. digredienti ab se Didæ mãdata dedisse dicitur, de filio occidendo. Sacrificium ab Dida seu institutum, seu simulatum est: ad quod celebrandum inuitatus Demetrius ab Æstreo Heracleam venit: in ea cœna dicitur venenum datum. poculo epoto, extemplo sensit. & mox coortis doloribus, relicto conuiuio, quum in cubiculum recepisset sese, *crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris, ac Didæ scelus incusans*, torquebatur. intromissi deinde Thyrsis quidam Stuberæus, & Berrœus Alexander, iniectis tapetibus in caput faucesque, spiritum intercluserũt. ita innoxius adolescens, quum in eo nẽ simplici quidẽ genere mortis contenti inimici fuissent, interficitur.

Demetrius interficitur.

XXV. Dum hæc in Macedonia geruntur, L. Æmilius Paullus prorogato ex consulatu imperio, principio veris in Ligures Ingaunos exercitum introduxit. Vbi primùm in hostium finibus castra posuit: legati ad eum, per speciem pacis petendæ, speculatum venerunt. neganti Paullo, *nisi cum deditis pacisci se pacem*: non tam id recusabant, quàm *tempore opus esse aiebant, vt generi agresti hominum persuaderetur.* ad hoc decem dierum induciæ quum darentur, petierunt *deinde, ne trans montes proximos castris pabulatum lignatumque milites irent. culta ea loca suorum finium esse.* id vbi impetrauere, post eos ipsos montes, vnde auerterant hostem, exercitu omni coacto, repente multitudini ingẽti castra Romanorum oppugnare simul omnibus portis aggressi sunt. Summa vi totum vnũ diem oppugnarunt: ita vt ne efferendi quidem signa Romanis spacium, nec ad explicandam aciem locus esset. conferti in portis obstando magis, quàm pugnando castra tutabantur. sub occasum Solis quum recessissent hostes, duos equites ad M. Bæbium consulem cum literis Pisas mittit, *vt obsesso sibi per inducias quamprimum subsidio veniret.* Bæbius exercitum M. Pinario prætori eunti in Sardiniam tradiderat. ceterum & senatum literis certiorem fecit, *obsideri à Liguribus L. Æmilium*: & Marco Claudio Marcello, cuius proxima inde prouincia erat, scripsit, *vt si videretur ei, exercitum ex Gallia traduceret in Ligures, & L. Æmilium liberaret obsidione.* Hæc sera futura auxilia erant. Ligures postero die ad castra redeunt. Æmilius quum & venturos scisset, & ducere in aciem copias potuisset, intra vallum suos tenuit, vt extraheret rem in id tempus, quo Bæbius cum exercitu venire à Pisis posset.

Ligures castra Romanorum oppugnant.

XXVI. Romæ magnam trepidationem literæ Bæbii fecerunt: eo maiorẽ, quod paucos post dies Marcellus tradito exercitu Fabio Romam quum venisset, spem ademit, eum, qui in Gallia esset, exercitum in Ligures traduci posse, quia bellum cũ Istris esset

prohibentibus coloniam Aquileiam deduci. eo profectum Fabium, neq; inde regredi bello inchoato posse. Vna, & ea ipsa tardior, quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si consules maturassent in prouinciam ire. id vt facerent, pro se quisque Patrum vociferari. Consules, *nisi confecto delectu negare se ituros, nec suam segnitiem, sed vim morbi in caussa esse, quo serius perficeretur:* non tamen potuerũt sustinere consensum senatus, quin paludati exirent, & militibus, quos conscriptos haberent, diem edicerent, quo Pisas conuenirẽt. permissum, vt qua irent, protinus subitarios milites scriberent, ducerentque secum. Et prætoribus, Q. Petillio & Q. Fabio imperatum est, *vt Petillius duas legiones ciuium Romanorum tumultuarias scriberet, & omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret: Fabio vt sociis Latini nominis quindecim millia peditum, octingentos equites imperaret.* Duumuiri nauales creati C. Matienius, & C. Lucretius, nauesq; iis ornatæ sunt: Matienioque cuius ad Gallicum sinum prouincia erat, imperatum, *vt classem primo quoque tempore duceret in Ligurum oram; si quo vsui esse L. Æmilio atque*

XXVII.

eius exercitui posset. Æmilius, posteaquam nihil vsquam auxilii ostendebatur, interceptos credens equites, non vltra differendum ratus, quin per se fortunam tentaret, priusquam hostes venirent, qui iam segnius secordiusq; oppugnabant: ad quatuor portas exercitum instruxit, vt signo dato simul ex omnibus partibus eruptionem facerent. quatuor extraordinariis cohortibus duas adiunxit, præposito M. Valerio legato: erumpere extraordinaria porta iussit. ad dexteram principalem hastatos legionis primæ instruxit: principes ex eadem legione in subsidiis posuit. M. Seruilius & L. Sulpicius tribuni militum his præpositi. tertia legio aduersus principalem sinistram portam instructa est. id tantum mutatum: principes primi, & hastati in subsidiis locati: Sex. Iulius Cæsar & L. Aurelius Cotta, tribuni militum huic legioni præfecti sunt. Q. Fuluius Flaccus legatus cum dextera ala ad quæstoriam portam positus, duæ cohortes & triarii duarum legionum in præsidio castrorũ manere iussi.

Æmilii ad milites oratio.

Omnes portas concionabundus ipse Imperator circumiit: & quibuscumque irritamentis poterat, iras militum acuebat: *nunc fraudem hostium incusans, qui pace petita, induciis datis, per ipsum induciarum tempus contra ius gentium ad castra oppugnanda venissent: nunc quantus pudor esset, edocens, ab Liguribus latronibus verius, quam hostibus iustis Romanum exercitum obsideri. Quo ore quisquam vestrum, si hinc alieno præsidio, nõ vestra virtute euaseritis, occurret, non dico eis militibus, qui Annibalem, qui Philippum, qui Antiochum maximos nostræ ætatis reges ducesque vicerunt: sed iis, qui hos ipsos Ligures aliquoties pecorum modo fugientes, per saltus inuios consectati ceciderunt? quod Hispani, quod Galli, quod Macedones Pœniue non audeant; Ligustinus hostis vallum Romanum subit? obsidet vltro, & oppugnat, quem scrutantes antea deuios saltus, abditum, & latentem vix inueniebamus?* Ad hæc consentiens reddebatur militum clamor, *nullam militum culpam esse: quibus nemo ad erumpendum signum dedisset. daret signum: intellecturum; eosdem, qui antea fuerint, & Romanos & Ligures esse.*

XXVI.

Bina cis montes castra Ligurum erant. ex iis, primis diebus sole orto pariter omnes compositi & instructi procedebant: tum nisi exsatiati cibo vinoque arma non capiebãt. dispersi, inordinati exibant: vt quibus pro spe certum esset, hostes extra vallum signa non elaturos. Aduersus ita incompositos eos venientes, clamore pariter omnium, qui in castris erant, calonum quoque & lixarum sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus adeo improuisa res fuit, vt perinde, ac si insidiis circumuenti forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnæ fuit. fuga deinde effusa, & fugientium passim cædes erat: equitibus dato signo, *vt conscenderent equos, nec effugere quemquam sinerent:* in castra omnes trepida fuga compulsi sunt: deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Ligurum eo die occisa: capta duo millia & quingenti. Triduo post Ligurum Ingaunorum omne nomen obsidibus datis in deditionem venit. gubernatores nautæque conquisiti, qui prædatores fuissent nauibus: atq; omnes in custodiã coniecti. Et à C. Matienio duumuiro naues eius generis in Ligustina ora duæ ac triginta captæ sunt. Hæc, qui nunciarent, literasque ad senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam missi: simulque peterent, *vt L. Æmilio confecta prouincia decedere, & deducere secum milites liceret, atque dimittere.* Vtrumq; permissum ab senatu, & supplicatio ad omnia puluinaria per triduum decreta, iussique prætores, Petillius vrbanas dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere delectum: & vti prætor vrbanus consulibus scriberet, *senatum æquum censere, subitarios milites tumultus caussa conscriptos, primo quoque tempore dimitti.* Colonia Grauiscæ eo anno deducta est in agrum Etruscum, de Tarquiniẽsibus quondam captum: quina iugera agri data. triumuiri deduxerunt, C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher, C. Terentius Istra. Siccitate & inopia frugum insignis annus fuit. *sex menses numquam pluisse,* memoriæ proditum est. Eodem anno in agro L. Petillii scribæ sub Ianiculo, dũ cultores agri altius moliuntur terram, duæ lapideæ arcæ octonos ferme pedes longæ, quaternos latæ inuentæ sunt, operculis plumbo deuinctis. Literis Latinis Græcisque vtraque arca inscripta erat; *in altera Numam Pompilium, Pomponis filium, regem Romanorum sepultum esse: in altera, libros Numæ Pompilii inesse.* Eas arcas quum ex amicorum sententia dominus aperuisset, quæ titulum sepulti regis habuerat, inanis inuenta, sine vllo vestigio corporis humani, aut vllius rei, per tabem tot annorum omnibus absumptis. in altera duo fasces candelis inuoluti, septenos habuere

libros;

libros,non integros modò,sed recētissima specie. septem Latini de iure pontificio erant: septem Græci de disciplina sapientiæ,quæ illius ætatis esse potuit. Adiicit Antias Valerius, *Pythagoricos fuisse:* vulgatæ opinioni,qua creditur Pythagoræ auditorem fuisse Numam,mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis,qui in re præsenti fuerūt,libri lecti. mox pluribus legentibus quum vulgarentur: Q.Petillius prætor vrbanus, studiosus legendi eos libros à L.Petillio sumpsit,& erat familiaris visus,quod scribam eum quæstor Q.Petillius in decuriam legerat. Lectis rerum summis,quum animaduertisset pleraque dissoluendarum religionum esse. L.Petillio dixit, *sese eos libros in ignem coniecturum esse. prius quam id faceret, se ei permittere vti, si quod seu ius, seu auxilium se habere ad eos libros repetendos existimaret, experiretur: id integra sua gratia eum facturum.* Scriba tribunos plebis adit. ab tribunis ad senatum res est reiecta. prætor *se iusiurandum dare paratum esse aiebat, libros eos legi, seruarique non oportere.* Senatus censuit *satis habendum, quod prætor iusiurandum polliceretur. libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse. precium pro libris quantum Q. Petillio prætori maiorique parti tribunorum plebis videretur, domino esse soluendum.* id scriba non accepit. libri in comitio,igne à victimariis facto, in conspectu populi cremati sunt. Magnum bellum ea æstate coortum in Hispania citeriore. ad quinque & triginta millia hominum, quantum nunquam ferme antea, Celtiberi comparauerant. Q. Fuluius Flaccus eam obtinebat prouinciam. is quia armare iuuentutem Celtiberos audierat,& ipse quanta poterat,à sociis auxilia contraxerat; sed nequaquā numero militum hostem æquabat. Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit, & castra locauit ad oppidum Eburam,modico præsidio in vrbe posito. Paucis post diebus Celtiberi millia duo ferme inde sub colle posuerūt castra. quos, vbi adesse prætor Romanus sensit, M. Fuluium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum ad castra hostium speculatum misit, quam proxime succedere ad vallū iussum,vt videret,quanta essent: *pugna abstineret,reciperetque sese,si hostium equitatum exeuntem vidisset.* Ita vt præceptum erat,fecit. per dies aliquot nihil vltra motum, quam vt hæ duæ turmæ ostenderentur: dein subducerentur,vbi equitatus hostium castris procurrisset. Postremo & Celtiberi omnibus simul peditum equitumque copiis castris egressi, acie directa medio fermè spacio inter bina castra constiterunt. Campus erat planus omnis,& aptus pugnæ,ibi stetere Hispani hostem exspectantes. Romanus intra vallum suos cōtinuit per quatriduum continuum, & illi eodem loco aciem instructam tenuerunt. ab Romanis nihil motum. inde quieuere in castris Celtiberi, quia pugnæ copia non fiebat. equites tantum in stationem egrediebantur, vt parati essent,si quid ab hoste moueretur. pone castra vtique pabulatum & lignatum ibant, neutri alteros impedientes. Prætor Romanus, vbi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti,nihil se priorem moturum: L. Acilium cum ala sinistra, & sex millibus prouincialium auxiliorum circumire montem iubet, qui ab tergo hostibus erat: inde vbi clamorem audisset, decurrere ad castra eorum. nocte profecti sunt, ne possent conspici. Flaccus luce prima C.Scribonium prefectum socium ad vallum hostium cum equitib⁹ extraordinariis sinistræ alæ mittit. quos, vbi & propius accedere, & plures, quam soliti erant, Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris: simul & peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, vti præceptum erat, vbi primum fremitum equestrium audiuit, auertit equos,& castra repetit. eo effusius sequi hostes. primo equites,mox & peditum acies aderat,haud dubia spe, castra eo die se oppugnaturos. quingentos passus non plus à vallo aberant. Itaque vbi Flaccus satis abstractos eos à præsidio castrorum suorum ratus est,intra vallum exercitu instructo,tribus partib⁹ simul erumpit: clamore non tantum ad ardorem pugnę excitandum sublato, sed etiam, vt qui in montibus erant,exaudirent. nec morati sunt,quin decurrerent,sicut imperatū erat,ad castra: vbi quingentorum armatorum, non amplius,relictum erat præsidium. quos quum & paucitas sua & multitudo hostium & improuisa res terruisset, propè sine certamine capiuntur castra. castris, quæ pars maximè à pugnantibus conspici poterat,iniecit Acilius ignem. Postrema Celtiberorum,qui in acie erant,primi flammā conspexere. deinde per totam aciem vulgatum est, *castra amissa esse,& tum cum maximè ardere:* vnde illis terror,inde Romanis animus creuit. iam clamor suorum vincentium accidebat, iam ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parumper incertis animis fluctuati sunt. ceterum posteaquam receptus pulsis nullus erat,nec vsquam,nisi in certamine,spes: pertinacius de integro capessunt pugnā. Acie media vrgebātur acriter à quinta legione aduersus læuum cornu,in quo sui generis prouincialia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cū maiore fiducia intulerunt signa. iam propè erat,vt sinistrum cornu pelleretur Romanis, ni septima legio successisset: simul ab oppido Ebura, qui in præsidio relicti erant, in medio ardore pugnæ aduenerunt, & Acilius ab tergo erat. Diu in medio cæsi Celtiberi. qui superarant,in omnes passim partes capessunt fugam. equites bipartito in eos emissi,magnam cædem edidere. ad viginti tria millia hostium eo die cæsa: capta quatuor millia,& octingenti cum equis plus quingentis:& signa militaria nonaginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta fuit. Romani de duabus legionibus milites paulo plus ducentos socium Latini nominis septingentos triginta, externorum auxiliarium duo millia ferme & quadringenti ceciderunt.

XXXI. XXXII.

Celtiberos vincit Flaccus.

ceciderunt. Prætor in castra victorem exercitum reduxit. Acilius manere in castris ab se captis iussus. postero die spolia de hostibus lecta: & pro concione donati, quorum virtus insignis fuerat.

XXXIII. *Contrebia obsidetur.* Sauciis deinde in oppidum Eburam deuectis, per Carpetaniam ad Contrebiam ductæ legiones. ea vrbs circumsessa quum à Celtiberis auxilia accersisset, morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos à domo inexplicabiles cōtinuis imbribus viæ, & inflati amnes tenebant, desperato auxilio suorum in deditionem venit. Flaccus quoque tempestatibus fœdis coactus, exercitum omnem in vrbem introduxit. Celtiberi, qui domo profecti erāt, deditionis ignari, quum tandem superatis, vbi primum remiserūt imbres, *Deditur.* amnibus Contrebiam venissent: posteaquam castra nulla extra mœnia viderunt, aut in alteram partem translata rati, aut recessisse hostes, per negligentiam effusi, ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, & incompositos adorti fuderunt. quæ res ad resistendum eos, & ad capessendam pugnam impediit, quod non vno agmine, nec ad signa frequentes veniebant. eadem magnæ parti ad fugam saluti fuit. sparsi enim toto passim campo se diffuderunt: nec vsquam confertos eos hostis circumuenit. tamen ad duodecim millia sunt cæsa, capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. qui palati è fuga domum se recipiebant, alterum agmen Celtiberorum venientium, deditionem Contrebiæ, & suam cladem narrando, auerterunt. extemplo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus à Contrebia profectus, per Celtiberiam populabundus ducit legiones: multa castella oppugnauit, donec maxima pars Celtiberorum in deditionem venit. Hæc in citeriore Hispania eo anno gesta.

XXXIV. Et in vlteriore Manlius prætor secunda aliquot prœlia cum Lusitanis fecit. Aquileia colonia Latina eodē anno in agro Gallorum est deducta. tria millia peditum, quinquagena iugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt. triumuiri deduxerunt, P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt: vna Veneris Erycinæ ad portam Collinam, dedicauit L. Porcius L. F. Licinus duumuir, vota erat ab cōsule L. Porcio, Ligustino bello: altera in foro *Pietatis statua.* olitorio Pietatis. eam ædem dedicauit Manius Acilius Glabrio duumuir: statuamq; auratam; quæ prima omnium in Italia statuta aurata est, patri Glabrioni posuit. Is erat, qui ipse eam ædem vouerat, quo die cum rege Antiocho ad Thermopylas depugnasset: locaueratq; idem ex senatusconsulto. Per eosdem dies quibus hæ ædes dedicatæ sunt, L. Æmilius Paullus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphauit. Transtulit coronas aureas quinque & viginti. nec præterea quicquam auri argentique in eo triumpho latum. captiui multi principes Ligurum ante currum ducti.* æris trecenos militibus diuisit. *Val. 3. c. Fron.* Auxerunt eius triumphi famam legati Ligurum, pacem perpetuam orantes: *ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla vmquam arma, nisi imperata à populo Romano sumere.* Responsum à Q. Fabio prætore est Liguribus iussu senatus, *orationem eam non nouam Liguribus esse: mens vero vt noua & orationi conueniens esset, ipsorum id plurimum referre. ad consules irent, & quæ ab iis imperata essent, facerent. nulli alii, quam consulibus senatum crediturum esse, sincera fide in pace Ligures esse.* Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugnatum est cum Corsis. ad duo millia eorum M. Pinarius prætor in acie occidit; qua *Corsi obsides* clade compulsi, obsides dederūt, & ceræ centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus: & cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda prœlia facta. Carthaginiensibus eodem anno centum obsides redditi, pacemq; cum iis populus Romanus nō ab se tantum, sed ab rege etiam Masanissa præstitit: qui tum præsidio armato agrū, qui in controuersia erat, obtinebat. Ociosam

XX... (A. ... IO) prouinciam consules habuerunt. M. Bæbius comitiorum caussa Romam reuocatus, consules creauit A. Postumium Albinum Luscum, & C. Calpurnium Pisonem. Prætores exinde facti, Tib. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Tib. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Mænius. ii omnes magistratum Idibus Martiis inierunt. Principio eius anni, quo A. Postumius Albinus, & C. Calpurnius Piso fuerant, ab A. Postumio consule in senatum introducti, qui ex Hispania citeriore venerant à Q. Fuluio Flacco: L. Minucius legatus, & duo Tribuni militum T. Mænius, & L. Massa. hi quum duo secunda prœlia, deditionem Celtiberiæ, confectam prouinciam nunciassent: nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad exercitum in eum annum opus: petierunt ab senatu primum, *vt ob res prospere gestas Diis immortalibus honos haberetur: deinde, vt Q. Fuluio decedenti de prouincia deportare inde exercitum, cuius forti opera & ipse, & multi ante eum prætores vsi essent, liceret. quod fieri, præterquam quod ita deberet, etiam prope necessarium esset. ita enim obstinatos esse milites, vt non vltra retineri posse in prouincia viderentur: iniussuque abituri inde essent si non dimitterentur: aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri.* Consulibus ambobus prouinciam Ligures esse senatus iussit. Prætores inde sortiti sunt: A. Hostilio vrbana, Tib. Minucio peregrina obuenit: P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia. Hispanias sortiti, L. Postumius vlteriorem, Tib. Sempronius citeriorem. Is quia successurus Q. Fuluio erat, ne vetere exercitu prouincia spoliaretur: *Quaro*, inquit, *de te L. Minuci, quum confectam prouinciam nuncies, existimésne Celtiberos perpetuo in fide mansuros? ita vt sine exercitu ea prouincia obtineri possit? si neque de fide barbarorum quidquam recipere, aut affirmare nobis potes: & habendum illic vtique*

tique exercitum censes: vtrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi? vt ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites dimittantur: veteribus militibus tyrones immisceantur? an deductis de prouincia veteribus legionibus nouas conscribendi & mittendi? quum contemptum tyrocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit? dictu, quam re facilius sit, prouinciam ingenio ferocem rebellatricem confecisse. Pauca ciuitates, vt quidem ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in ius ditionemque venerunt, vlteriores in armis sunt. quæ cum ita sint, ego iam hinc prædico, Patres conscripti, me exercitu eo, qui nunc est, Rempublicam administraturum: si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula electurum, neque nouum militem ferocissimo hosti obiecturum. XXXVI. Legatus ad ea, quæ interrogatus erat, respondit: *neque se, neque quemquam alium diuinare posse, quid in animo Celtiberi haberent, aut porro habituri essent. itaque negare non posse, quin rectius sit, etiam ad pacatos barbaros nondum satis assuetos imperio exercitum mitti, nouo autem, an vetere exercitu opus sit, eius esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint: simul & qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in prouincia retineantur. Si ex eo, quod aut inter se loquantur, aut succlamationibus apud concionantem imperatorem significent, quid sentiant, coniectandum sit: palam vociferatos esse, aut imperatorem in prouincia retenturos, aut cum eo in Italiam venturos esse.* Disceptationem inter prætorem legatumque, consulum relatio interrupit: qui suas ornari prouincias, priusquam de prætoris exercitu ageretur, æquum censebāt. Nouus omnis exercitus consulibus est decretus: binæ legiones Romanæ cum suo equitatu, & socium Latini nominis, quantus semper numerus, quindecim millia peditum, & octingenti equites. cum hoc exercitu Apuanis Liguribus vt bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio, & M. Bæbio prorogatum imperium: iussique prouincias obtinere, donec Consules venissent. tum imperatum, vt dimisso, quem haberent exercitu, reuerterentur Romam. de Tib. Sempronii deinde exercitu actum est. nouam legionem ei quinque millium & ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere iussi: & mille præterea peditum Romanorum, quinquaginta equites: & sociis à nomine Latino imperare septem millia peditum, trecentos equites. cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Tib. Sempronium. Q. Fuluio permissum, vt qui milites ante Sp. Postumium & Q. Marcium consules, ciues Romani sociiue in Hispaniam transportati essent: & præterea supplemento adducto, quod amplius duabus legionibus, quam decē millia, & quadringenti pedites, sexcenti equites essent, & socium Latini nominis duodecim millia, sexcenti equites, quorum forti opera duobus aduersus Celtiberos prœliis vsus Q. Fuluius esset, eos, si videretur, secum deportaret. Et supplicationes decretæ, quod is prospere Rempublicam gessisset: & ceteri prætores in prouincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum in Gallia imperium est. Octo legiones præter exercitum veterem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo anno esse placuit. & is ipse exercitus ægre explebatur propter pestilentiam, quæ iam tertium annum vrbem Romanam atque Italiam vastabat.

Pestilentia.

Prætor Tib. Minucius, & haud ita multo post consul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium ordinum illustres viri. postremo, prodigii loco ea clades haberi cœpta est. C. Seruilius pōtifex maximus piacula iræ Deū conquirere iussus, decemuiri libros inspicere: consul Apollini, Æsculapio, Saluti dona vouere, & dare signa inaurata, quæ vouit, deditque. Decemuiri supplicationem in biduum valetudinis caussa in vrbe, & per omnia fora conciliabulaque edixerunt: maiores duodecim annis omnes coronati, & lauream in manu tenentes supplicauerunt. Fraudis quoque humanæ insinuauerat suspicio animis: & veneficii quæstio ex senatusconsulto, quod in vrbe propiusve vrbem decem millibus passuum esset commissum C. Claudio prætori, qui in locum Tib. Minucii erat suffectus: vltra decimum lapidem per fora conciliabulaq; C. Mænio, priusquam in Sardiniam prouinciam traiiceret, decreta.

XXXVII.

Veneficii quæstio decreta.

Suspecta consulis mors maximè. necatus à Quarta Hostilia vxore dicebatur. vt quidem filius eius Q. Fuluius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus: aliquanto magis infamis mors Pisonis cœpit esse: & testes existebant, qui post declaratos consules Albinum & Pisonem, quibus comitiis Flaccus tulerat repulsam, & exprobratum ei à matre diceretur *quòd iam ei tertium negatus consulatus petenti esset*: & adiecisse, *pararet se ad petendum: intra duos menses effecturam, vt consul fieret.* Inter multa alia testimonia ad caussam pertinentia, hæc quoque vox nimis vero euentu comprobata, valuit, cur Hostilia damnaretur. Veris principio huius, dum consules nouos delectus Romæ tenet: mors deinde alterius, & creandi comitia consulis in locum eius omnia tardiora fecerunt: interim P. Cornelius, & M. Bæbius, qui in consulatu nil memorabile gesserant, in Apuanos Ligures exercitum induxerunt.

XXXVIII.

Ligures in Taurasinos traducuntur.

Ligures, qui ante aduentum in prouinciā consulum non exspectassent bellum, improuiso oppressi; ad duodecim millia hominum dediderunt se. Eos, consulto per literas prius senatu, deducere ex montibus in agros campestres procul ab domo, ne reditus spes esset, Cornelius & Bæbius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Samnitibus, qui Taurasinorum fuerat. in eum quum traducere Ligures Apuanos vellent, edixerunt, *Ligures ab Anido montibus descendere cum liberis coniugibusque: sua omnia secum portarent.* Ligures sæpè per legatos deprecati, *ne penates, sedem in qua geniti essent, sepulchra maiorum cogerentur relinquere, arma, ob-*

ma, obsides pollicebantur. postea quàm nihil impetrabant, neque vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt publico sumptu ad quadraginta millia liberorum capitum cum feminis puerisque. *argenti data centum & quinquaginta millia sestertium, vnde in nouas ædes compararent quæ opus essent agro diuidendo dandoque, iidem qui traduxerant, Cornelius & Bæbius præpositi. postulantibus tamen ipsis, quinque viri ab senatu dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re quum veterem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. tantum hostes ducti ante currum: quia nec quid ferretur, neque quid duceretur captum, neque quid militibus daretur, quicquam in triumphis eorum fuerat.

*3750. coron.

XXXIX. Eodem anno in Hispania Fuluius Flaccus Proprætor, quia successor in prouinciam tardius veniebat, educto exercitu ex hibernis, vlteriorem Celtiberiæ agrum, vnde ad deditionem non venerant, instititit vastare: qua re irritauit magis, quàm conterruit animos barbarorum: & clam comparatis copiis saltum Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis sciebant, obsederunt. In Hispaniam vlteriorem eunti L. Postumio Albino collegæ Gracchus mandauerat, vt Q. Fuluium certiorem faceret, Tarraconem exercitum adduceret. ibi dimitti veteranos, supplementumque distribuere, & ordinare omnẽ exercitum sese velle: dies quoque, & ea propinquo edita Flacco est, qua successor esset venturus. Hæc noua allata res, omissis quæ agere instituerat, Flaccũ raptim deducere exercitum ex Celtiberia quum coegisset: barbari caussę ignari, suam defectionẽ, & clam comparata arma sensisse eum, & pertimuisse rati, eò ferocius saltum insederũt. Vbi eum saltum prima luce agmen Romanum intrauit, repentè ex duabus partibus simul exorti hostes Romanos inuaserunt. quod vbi vidit Flaccus, primos tumultus (in agmine per centuriones stare omnes suo quemque loco, & arma expedire iubendo) sedauit: & sarcinis iumentisque in vnum locum coactis, copias omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, vt tempus & locus postulabat, sine vlla trepidatione instruxit: *cum bis deditis rem esse admonens. scelus & perfidiam illis, non virtutem nec animum accessisse. reditum ignobilem in patriam, clarum ac memorabilem eos sibi fecisse: cruentos ex recenti cæde hostium gladios, & manantia sanguine spolia, Romam ad triumphum delaturos.* Plura dici tempus non patiebatur. inuehebant se hostes, & in partibus extremis iam pugnabatur. deinde acies concurrerunt.

Celtiberi Romanos inuadunt.

XL. Atrox vbique prœlium, sed varia fortuna erat: egregie legiones, nec segnius duæ alæ pugnabant: externa auxilia ab simili armatura, meliore aliquantum militum genere vrgebantur, nec locum tueri poterant. Celtiberi vbi ordinata acie, & signis collatis se non esse pares legionibus senserunt, cuneo impressionem fecerũt. quo tantum valent genere pugnæ, vt quacumque parte perculêre impetu suo, sustineri nequeant. tunc quoque turbatæ legiones sunt, prope interrupta acies. Quam trepidationem vbi Flaccus cõspexit, equo aduehitur ad legionarios equites: &, *Ecquid auxilii in vobis est? actum iam de hoc exercitu erit?* quum vndique acclamassent, *quin ederet quid fieri velit, non segniter imperium exsecuturos: Duplicate turmas,* inquit, *duarum legionũ equites, & permittite equos in cuneum hostium, qua nostros vrgent. id cum maiore vi equorum facietis, si effrenatos in eos equos immittitis:* quod sæpe Romanos equites cum magna laude fecisse suæ memoriæ proditum est. Dicto paruerunt, detractisque frenis bis vltro citroque cum magna strage hostium infractis omnibus hastis transcurrerunt. Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare, & propè omissa pugna locum fugæ circumspicere. Et alarii equites, postquam Romanorum equitum tam memorabile facinus videre, & ipsi virtute eorum accensi, sine vllius imperio, in perturbatos iam hostes equos immittunt. Tunc verò Celtiberi omnes in fugam effunduntur, & imperator Romanus auersos hostes contemplatus, *ædem Fortunæ Equestri, Iouiq; optimo maximo ludos vouit:* cæduntur Celtiberi per totum saltum dissipati fuga. Decem & septem millia hostium cęsa eo die traduntur: viui capti plus tria millia, ducentis septuaginta septem cum signis militaribus: equis prope mille centum. nullis castris eo die victor exercitus mansit: victoria non sine iactura militum fuit, quadringenti septuaginta duo milites Romani, sociûm ac Latini nominis mille decem & nouem, cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. ita victor exercitus renouata priore gloria, Tarraconem est perductus. Venienti Fuluio Tib. Sempronius prætor, qui biduo ante venerat, obuiã processit: gratulatusq; est, *quod Rempublicam egregie gessisset*; cum summa concordia quos dimitterent, quosque retinerent milites, composuerunt. Inde Fuluius exauctoratis militibus in naues impositis, Romam est profectus. Sempronius in Celtiberiam legiones duxit. consules ambo in Ligures exercitus induxerunt, diuersis partibus. Postumius prima & tertia legione Balistam Suismontiumq; montes obsedit. & premẽdo præsidiis angustos saltus eorum commeatus interclusit, inopiaque omnium rerum eos perdomuit. Fuluius secũda & quarta legione adortus à Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluuium incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum in naues impositos, præter oram Etrusci maris Neapolim transmisit: inde in Samnium traducti, agerque his inter populares datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineæ cæsæ, frumentaque deusta: donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt. Nauibus inde Postumius ad visendã oram Ingaunorum

Celtiberi fugati.

Ligures domiti.

norum Intemeliorumque Ligurum processit. Priusquam hi consules venirét ad exercitum, qui Pisas inductus erat, præerant A. Postumius, & frater Q. Fuluii M. Fuluius Nobilior. secundæ legionis Fuluius tribunus militũ erat. is mensibus suis dimisit legionem, iureiurando adactis centurionibus, *æs in ærarium ad quæstores esse delaturos.* Hoc vbi Placentiam (nam eo forte erat profectus) Fuluio nunciatum est, cum equitib⁹ expeditis secutus dimissos, quos eorum potuit assequi, deduxit castigatos Pisas. de ceteris consulem certiorem fecit: *eo referente senatusconsultum factum est, vt M. Fuluius in Hispaniam relegaretur vltra nouam Carthaginem.* Literæque ei datæ sunt à consule ad P. Manlium in Hispaniam vlteriorem deferendæ. milites iussi ad signa redire. caussa ignominiæ, *vti semestre stipendium in eum annum esset ei legioni, decretum. qui miles ad exercitum non redisset, eum ipsum bonaque eius vendere consul iussus.*

XLI. Eodem anno L. Duronius, qui prætor anno superiore ex Illyrico cum decem nauibus Brundusium redierat: inde in portu relictis nauibus quum venisset Romam, inter exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubiè in regem Illyriorum Gentium latrocinii omnis maritimi caussam auertit. *ex regno eius omnes naues esse, quæ superi maris oram depopulatæ essent. de his rebus se legatos misisse, nec conueniendi Regis potestatem factam.* Venerant Romam legati à Gentio, qui *quo tempore Romani conueniendi Regis caussa venissent, ægrum forte eum in vltimis partibus fuisse regni dicerent; petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus in se, quæ inimici detulissent.* ad ea Duronius adiecit, *multis ciuibus Romanis & sociis Latini nominis iniurias factas, in regno eius, & ciues Romanos dici Corcyræ retineri.* eos omnes Romam adduci placuit: C. Claudium prætorem cognoscere: neque ante Gentio Regi legatisve eius responsum reddi. Inter multos alios, quos pestilentia eius anni absumpsit, sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus pontifex mortuus est: in eius locum suffectus est Q. Fabius Labeo. P. Manlius, qui nuper ex vlteriore Hispania redierat, triumuir epulo; Q. Fuluius M. F. in locum eius triumuir cooptatus. tum prætextatus erat. de rege sacrifico sufficiendo in locum C. Cornelii Dolabellæ contentio inter C. Seruiliũ Pontificem maximum fuit, & L. Cornelium Dolabellam duumuirum naualem, quem vt inaugararet pontifex, magistratu sese abdicare iubebat. recusantiq; id facere, ob eam rem mulcta duumuiro dicta à pontifice, deque ea quũ prouocasset, certatum ad populũ. quum plures iam tribus intro vocatæ, dicto esse audientem pontifici duumuirum iuberent, mulctamque remitti. si magistratu se abdicasset; vltimum de cœlo, quod comitia turbaret, interuenit. religio inde fuit pontificibus inaugurãdi Dolabellæ. P. Clœlium Siculum inaugurarunt, qui secundo loco inauguratus erat. Exitu anni & C. Seruilius Geminus pontifex Maximus decessit: idem decemuir sacrorum fuit: pontifex in locum eius à collegio cooptatus est, Q. Fuluius Flaccus. at in pontificem maximum Æmilius Lepidus, quum multi clari viri petissent: & decemuir sacrorum Q. Marcius Philippus in eiusdem locum est cooptatus. & augur Sp. Postumius Albinus decessit: in locum eius P. Scipionem filium Africani augures cooptarunt. Cumanis eo anno petentibus permissum, *vt publice Latine loquerentur, & præconibus Latine vendendi ius esset.*

XLIII. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab senatu actæ. triumuiri creati ad eam rem, Q. Fabius Buteo, M. & P. Popillii Lænates. à C. Mænio prętore (cui prouincia Sardinia quum euenisset, additum erat, *vt quæreret de veneficiis longius ab vrbe decem millibus passuum*) literæ allatæ: *se iam tria millia hominum damnasse, & crescere sibi quæstionem indiciis, aut eam sibi esse deserendã, aut prouinciam dimittendam.* Q. Fuluius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum magna fama gestarum rerum. qui quum extra vrbem triumphi caussa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino. & post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat, triumphans vrbem est inuectus.

Q. Fuluius de Celtiberis triumphat. (A. V. C. CIↃLXXI)

Tulit in triumpho coronas aureas centum viginti quatuor: * auri pondo triginta vnum; præterea signati Oscensis nummûm centum septuaginta tria millia ducentos: militibus de præda * quinquagenos denarios dedit: duplex centurionibus, triplex equiti; tantundem sociis Latini nominis: & stipendium omnibus duplex. Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno plebis, *quot annos nati quemque magistratum peterent, caperentque.* inde cognomen familiæ inditum, vt *Annales* appellarentur.

*Coron. 3472.

*50. denarii faciunt coronatos quinque.

XLIV. Prætores quatuor post multos annos lege Bæbia creati, quæ alternis quaternos iubebat creari. hi facti, C. Cornelius Scipio, C. Valerius Læuin⁹, Q. & P. Mucii Scæuolæ. Q. Fuluio, & L. Manlio consulibus eadem prouincia, quæ superioribus. pari numero copiæ peditum, equitum, ciuium, sociorum decretæ. In Hispaniis duabus Tib. Sempronio & L. Postumio cum iisdem exercitibus, quod haberent, prorogatum imperium est. & in supplementum consules scribere iussi ad tria millia peditum Romanorum trecentos equites: quinque millia sociorum Latini nominis, & quadringentos equites. P. Mucius Scæuola vrbanam sortitus prouinciam est: & vt idem quæreret de veneficiis in vrbe, & propius vrbem decem millia passuum. Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q. Mucius Scęuola Siciliam, C. Valerius Læuinus Sardiniam. Q. Fuluius consul prius quam vllam rem publicam ageret, liberare & se, & Rempublicam religione votis soluendis dixit velle. vouisse se, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset, ludos Ioui optimo maximo, & ædem Equestri Fortunæ sese facturum: in eas res sibi pecuniam collatam esse ab Hispanis. Ludi decreti, & vt duumuiri ad ædem locan-

locandam crearentur. de pecunia finitur, *ne maior caussa ludorum consumeretur, quam quanta Fuluio Nobiliori post Ætolicum bellum ludos faciendi decreta esset: neve quid ad eos ludos arcesseret, cogeret, acciperet, faceret. aduersus id senatusconsultum quod L. Æmilio, Cn. Bæbio consulibus de ludis factū esset.* Decreuerat id senatus propter effusos sumptus factos in ludos T. Sempronii ædilis, qui graues non modo Italicæ ac sociis Latini nominis, sed etiam prouinciis externis fuerāt.

XLV. *Hiemis sæuitia.* Hiems eo anno niue sæua & omni tempestatum genere fuit: arbores, quæ obnoxiæ frigoribus sunt, deussit cunctas. & ea tum aliquanto quam alias longior fuit: itaque Latinas mox subito coorta & intolerabilis tempestas in mōte turbauit; instauratæque sunt ex decreto pontificum. Eadem tempestas & in Capitolio aliquot signa constrauit, fulminibusque complura loca deformauit, ædem Iouis Tarracinæ, ædem Albam Capuæ, portamque Romanam: muri pinnas aliquot locis decussit. Hæc inter prodigia, nunciatum & ab Reate, *tripedem natum mulum.* *Prodigia.* Ob ea decemuiri iussi adire libros: edidere quibus Diis, & quot hostiis sacrificaretur: & ob fulminibus complura loca deformata, ad ædem Iouis vt supplicatio diem vnum esset. Ludi deinde votiui Q. Fuluii consulis per dies decem magno apparatu facti. Censorum inde comitia habita, creati M. Æmilius Lepidus pontifex maximus, & M. Fuluius Nobilior, qui ex Ætolis triumphauerat. Inter hos viros nobiles inimicitię erant, sæpe multis in senatu, & ad populum atrocioribus celebratæ certaminibus. Comitiis confectis, vt traditum antiquitus est, censores in campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt; quo repente principes senatorum cum agmine venerunt ciuitatis: inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit.

XLVI. *Q. Metelli oratio.* *Non obliti sumus, censores, vos paulo ante ab vniuerso populo Romano moribus nostris præpositos esse: & nos à vobis & admoneri & regi, non vos à nobis debere. indicandum tamen est, quid omneis bonos in vobis aut offendat, aut certe mutatum malint. Singulos quum intuemur, M. AEmili, M. Fului, neminem hodie in ciuitate habemus, quem si reuocemur in suffragium, velimus vobis prælatum esse. ambo quum simul aspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati sitis, nec tantum Reipublicæ prosit; quod omnibus nobis egregiè placetis: quam quod alter alteri displicetis, noceat. Inimicitias per annos multos vobis ipsis graues & atroces geritis: quæ, periculum est, ne ex hac die nobis & Reipublicæ, quam vobis grauiores fiant. De quibus caussis hoc timeamus, multa succurrunt quæ dicerentur; nisi forte implacabiles vestræ iræ implicauerint animos vestros. Has vt hodie, vt in isto templo finiatis simultates, quæsumus vos vniuersi, & quos coniunxit suffragiis suis populus Romanus, hac etiam reconciliatione gratiæ coniungi à nobis sinatis. vno animo, vno consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum, lustrum condatis. quod omnibus ferè precationibus nuncupabitis verbis: Vt ea res mihi collegæque meo bene & feliciter eueniat: ita vt vere vt ex animo velitis euenire: efficiatisq́; vt quod Deos precati eritis, id vos velle etiam homines credamus. T. Tatius & Romulus, in cuius vrbis medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordes regnarunt. Non modo simultates, sed bella quoque finiuntur. ex infestis hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam ciues fiunt. Albani diruta Alba Romam traducti sunt: Latini Sabini in ciuitatem accepti. Vulgatum illud quia verum erat, in prouerbium venit: Amicitias immortaleis, inimicitias mortaleis debere esse.* Fremitus ortus cum assensu, deinde vniuersorum voces idem petētium confusæ in vnum, orationem interpellarunt. inde Æmilius questus quum alia, tum *bis à M. Fuluio se certo consulatu deiectum.* Fuluius contra queri, *se ab eo semper lacessitum, & in probrū suum sponsionem factam*; tamen ambo significare, *si alter vellet, se in potestate tot principum ciuitatis futuros.* Omnibus instantibus qui aderant, dexteras fidemque dedere, *mittere vere ac finire odium.* deinde collaudantibus cunctis, deducti sunt in Capitolium. & cura super tali re principum, & facilitas censorum egregie comprobata ab senatu, & laudata est. Censoribus deinde postulantibus, *vt pecuniæ summa sibi, qua in opera publica vterentur, attribueretur:* vectigal annuum decretum est. Eodem anno in Hispania L. Postumius & Tib. Sempronius proprætores comparauerūt ita inter se, vt in Vacceos per Lusitaniam iret Albinus, inde in Celtiberiam reuerteretur. Gracchus, quod maius ibi bellum esset, in vltima Celtiberiæ penetrauit. Mundam vrbem primum vi cepit, nocte ex improuiso aggressus. acceptis deinde obsidibus, præsidioque imposito, castella oppugnare, agros vrere, donec ad præualidam aliam vrbem (Certimam appellant Celtiberi) peruenit. vbi quum iam opera admoueret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquæ simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si vires essent. *petierunt enim vt sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda: si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos.* Permittente Graccho ierunt, & post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. Meridianum tempus erat. nihil prius petierunt à prætore, quam *vt bibere sibi iuberet dari.* epotis primis poculis, *iterum poposcerunt,* magno risu circumstantium in tam rudibus, & moris omnis ignaris ingeniis. tum maximus natu ex iis: *Missi sumus,* inquit, *à gente nostra qui sciscitaremur, qua tandem re fretus arma nobis inferres?* Ad hanc percunctationē Gracchus, *exercitu se egregio fidentem venisse,* respondit, *quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse,* tribunisque militum imperat, *vt ornari omneis copias peditum equitumque, & decurrere iubeant armatas.* Ab hoc spectaculo legati missi deterruerunt suos, ab auxilio circumsessæ vrbi ferendo. Oppidani quum ignes nocte turribus nequiquā (quod signum

signum conuenerat) sustulissent, destituti ab vnica spe auxilii,in deditionē venerūt.*sestertium nummûm quater & vicies ab iis est exactum,quadraginta nobilissimi equites:nec obsidum nomine (nam militare iussi sunt) & tamen reipsa vt pignus fidei essent. Inde iam duxit ad Alcen vrbem, vbi castra Celtiberorum erunt,à quibus venerant nuper legati,eos quum per aliquot dies armaturam leuem immittendo in stationes lacessisset paruis prœliis,indies maiora certamina serebat, vt omnes extra munitiones eliceret. vbi quod petebatur, sensit effectum, auxiliorum præfectis imperat,*vt contracto certamine, tamquam multitudine superarentur,repentè tergis datis ad castra effuse fugerent*: ipse intra vallum ad omneis portas instruxit copias. Haud multum temporis intercessit, quum ex composito refugientium suorum agmen, post effuse sequentes barbaros conspexit. instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem. itaque tantum moratus, vt suos refugere in castra libero introitu sineret, clamore sublato simul omnibus portis erupit. Non sustinuere impetum, nec opinatum hostes: qui ad castra oppugnanda venerant,ne sua quidem tueri potuerunt. nam extemplò fusi,fugati,mox intra vallum pauētes compulsi. postremo exuuntur castris. Eo die nouem millia hostium cæsa: capti viui trecenti viginti, equi centum duodecim: signa militaria triginta septem. de exercitu Romano centum nouem ceciderunt. Ab hoc prœlio Gracchus duxit ad populandum Celtiberiam legiones, & quum ferret passim cuncta atque ageret, populique, alii voluntate, alii metu iugum acciperent, centum tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit. præda potitus ingenti est. Conuertit inde agmen retro, vnde venerat, ad Alcen, atque eam vrbem oppugnare institit. Oppidani primum impetum hostium sustinuerunt,deinde quum iam non armis modo, sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi præsidio vrbis, in arcem vniuersi concesserunt. postremo & inde, præmissis oratoribus, *in ditionem se suaque omnia Romanis permiserunt.* Magna inde præda facta est. multi captiui nobiles in potestatem venerunt; inter quos & Thurri filii duo, & filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis qui fidem venienti in castra ad Gracchum peterent,venit. & primum quæsiuit,*ab eóne sibi liceret,ac suis viuere?* quum prætor victurum respondisset: quæsiuit iterum,*si cum Romanis militare liceret?* id quoque Graccho permittente: *Sequar*,inquit,*vos aduersus veteres socios meos, quoniam illos ad me * propiunt suspicere.* Secutus est inde Romanos, fortique ac fideli opera multis locis rem Romanam adiuuit. Ergauia inde nobilis & potens ciuitas, aliorum circa populorum cladibus territa, portas aperuit Romanis.Eam deditionem oppidorum *haud cum fide factam*,quidam auctores sunt. *è qua regione abduxisset legiones, extemplò inde rebellatum; magnoque eum postea prœlio ad montem Caunum cum Celtiberis à prima luce ad sextam horam diei signis collatis pugnasse: multos vtrimque cecidisse: nec aliud magnopere victores fuisse Romanos, nisi quod postero die manentes intra vallum prœlio lacessierint: spolia per totum diem legisse; tertio die prœlio maiore iterum pugnatum; & tunc demum haud dubie victos Celtiberos:castraque eorum capta & direpta esse. viginti duo millia hostium eo die esse cæsa: plus trecentos captos: parem fere equorum numerum: & signa militaria septuaginta duo: inde debellatum, veramque pacem, non fluxa,vt ante, fide Celtiberos fecisse.* Eadem æstate & Postumium in Hispania vlteriore bis cū Vacceis egregiè pugnasse scribunt; ad triginta & quinque millia hominum occidisse, & castra oppugnasse. Propius vero est, serius in prouinciam peruenisse, quam vt ea æstate potuerit res gerere. Censores fideli concordia senatū legerunt. princeps electus est ipse censor M. Æmilius Lepidus pontifex maximus; tres eiecti de senatu. retinuit quosdam Lepidus à collega præteritos. Opera ex pecunia attributa diuisaque inter se,hæc confecerunt. Lepidus molem ad Tarracinam; ingratum opus, quod prædia habebat ibi, priuatamque publicæ rei impensam insuerat. Theatrum & proscenium ad Apollinis, ædem Iouis in Capitolio,columnasque circa poliendas albo locauit.& ab his columnis,quæ incommodè opposita videbantur, signa amouit: clypeaque de columnis,&signa militaria affixa omnis generis dempsit. M.Fuluius plura,& maioris locauit vsus. portum & pilas pontis in Tiberim, quibus pilis fornices post aliquot annos P.Scipio Africanus, & L.Mummius censores locauerunt imponendos; basilicam post argentarias nouas,& forum piscatorium circumdatis tabernis, quas vendidit in priuatum; & forum & porticum extra portam Trigeminam,& aliam post naualia, & ad fanum Herculis, & post Spei ad Tiberim ædem Apollinis Medici. habuere & in promiscuo præterea pecuniam. ex ea communiter locarunt aquam adducendam, fornicesque faciendos. impedimento operi fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est passus. portoria quoque & vectigalia iidem multa instituerūt. complura sacella publica,quæ occupata à priuatis; publicaque sacra vt essent paterentque populo, curarunt. mutarunt suffragia: regionatimque generibus hominum: caussisque & quæstibus, tribus descripserunt. Et alter ex censoribus M. Æmilius petiit ab senatu,*vt sibi dedicationis templorum Reginæ Iunonis & Dianæ, quæ bello Ligustino ante annis octo vouisset,pecunia ad ludos decerneretur.** viginti millia æris decreuerunt. dedicauit eas ædes vtramque in circo Flaminio.ludosque scenicos triduum post dedicationem templi Iunonis,biduum post Dianæ,&

Marginalia: VII. — L. — LI. *Censorum opera publica.* — LII. — *200. coron.*

næ,& singulos dies fecit in circo. Idem dedicauit ædem Larium permarinûm in campo: vouerat eam annis quadraginta ante L. Æmilius Regillus, nauali prœlio aduersus præfectos regis Antiochi. supra valuas templi tabula cum titulo hoc fixa est: *Duello magno regibus dirimendo * caput subigendis * patrandæ pacis * hæc pugna exeunti L. Æmilio M. Æmilii filio, auspicio, imperio, felicitate ductuque eius inter Ephesum Camochumque inspectante Cos. ipso Antiocho exercitu omni, equitatu, elephantisque classis regis Antiochi antea sic victa, fusa contusa fugataque est, ibique eo die naues longæ cum omnibus sociis captæ quadraginta duæ. ea pugna pugnata * rex Antiochus, regnumque eius. Eius rei ergo ædem Laribus permarinis vouit.* Eodem exemplo tabula in æde Iouis in Capitolio supra valuas fixa est. Biduo quo senatum legerunt censores, Q. Fuluius consul profectus in Ligures, per inuios montes vallesque saltus cum exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnauit. neque tantum acie vicit, sed castra quoque eodem die cœpit. tria millia ducenti hostium, omnisque ea regio Ligurum in deditionem venit. Consul deditos in campestres agros deduxit, præsidiaque montibus imposuit. Celeriter & ex prouincia literæ Romam venerunt. supplicationes ob eas res gestas in triduum decretæ sunt. Prætores quadraginta hostiis maioribus per supplicationes rem diuinam fecerunt. Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguribus est gestum. Galli transalpini tria millia hominum in Italiam transgressi, neminem bello lacessentes, agrum à consule & senatu petebant, vt pacati sub imperio populi Romani essent. Eos senatus excedere Italia iussit: & consulem Q. Fuluium quærere & animaduertere in eos, qui principes & auctores transcendendi Alpes fuissent. Eodem anno Philippus rex Macedonum senio & mœrore consumptus, post mortem filii decessit. Demetriade hibernabat, quum desiderio anxius filii, tum pœnitentia crudelitatis suæ. stimulabat animum & alter filius, haud dubiè & sua & aliorum opinione rex; conuersique in eum omnium oculi, & destituta senectus: aliis exspectantibus suam mortem: aliis ne exspectantibus quidem; quo magis angebatur: & cum eo Antigonus Echecratis filius, nomen patrui Antigoni ferens, qui tutor Philippi fuerat; regiæ vir maiestatis, nobili etiam pugna aduersus Cleomenem Lacedæmonium clarus. *Tutorem* eum Græci vt cognomine à ceteris regibus distinguerent appellarunt. Huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis vnus incorruptus permanserat: eique ea fides nequaquam amicum Persea inimicissimum fecerat. is prospiciens animo, quanto cum periculo suo hæreditas regni ventura esset ad Persea: vt primum labare animum regis, & ingemiscere interdū filii desiderio sensit: nunc præbendo aureis, nunc lacessendo etiam mentionem rei temere actæ: sæpe querenti querens & ipse aderat. & quum multā adsoleat veritas præbere vestigia sui, omni ope adiuuabat, quo maturius omnia emanarent. Suspecti & ministri facinoris Apelles maxime & Philocles erant, qui Romam legati fuerant, literasque exitiales Demetrio sub nomine Flaminini attulerant. *eas falsas esse, & à scriba vitiatas, signumque adulterinum*, vulgo in regia fremebant. Ceterum quum suspecta magis, quā manifesta esset res, forte Xychus obuius fit Antigono, comprehensusque ab eo, in regiam est perductus. relicto eo custodibus, Antigonus ad Philippum processit. *Multis*, inquit, *sermonibus intellexisse videor, magno te æstimaturū si scire vera omnia possis de filiis tuis, vter ab vtro petitus fraude & insidiis esset. homo vnus omnium qui nodum huius erroris exsoluere possit, in potestate tua est Xychus. fortè vocatum perductumque in regiam, vocari iuberet.* Adductus, primo, ita negare inconstanter, vt paruo metu admoto, paratum indicem esse appareret. conspectum tortoris verberumq; non sustinuit: ordinemq; omnem facinoris legatorum ministeriique sui exposuit. Extemplo missi qui legatos comprehenderent: Philoclem, qui præsens erat, oppresserunt. Appelles missus ad Chæream quendam persequendum, indicio Xychi audito, in Italiam traiecit. De Philocle nihil certi vulgatum est. alii *primo audacter negantem, postquam in conspectum adductus sit Xychus, nō vltra tetendisse*: alii *tormenta etiam inficiātem perpessum affirmant*. Philippo redintegratus est luctus geminatusque; & infelicitatem suam in liberis grauiorem quod alter periisset, censebat. Perseus certior factus, omnia detecta esse, potentior quidem erat quam vt fugam necessariam duceret: tantum vt procul abesset, curabat. interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Philippus viueret, se defensurus. qui spe potiundi ad pœnam corporis eius amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super impunitatem etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum igitur appellat, cui & palam facti parricidii gratia obnoxius erat; neque pudendum aut pœnitendum eum regem Macedonibus propter recentem patrui Antigoni gloriam fore censebat. *Quando in eam fortunam veni*, inquit, *Antigone, vt orbitas mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse debeat: regnum, quod à patruo tuo forti, non solum fideli tutela eius custoditum & auctum etiam accepi, id tibi tradere in animo est. Te vnum habeo, quem dignum regno iudicem. si neminem haberem, perire & extingui id mallem, quam Perseo scelestæ fraudis præmium esse. Demetrium excitatum ab inferis, restitutumque credam mihi, si te, qui morti innocentis, qui meo infelici errori vnus inlacrimasti, in locum eius substitutum relinquam.* Ab hoc sermone omni genere honoris producere eum non destitit. quum in Thracia Perseus abesset, circumire Macedoniæ vrbes, principibusque Antigonum commendare: & si vita longior suppetisset, haud dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit.

Marginal notes: LIII. *Res bene in Liguria gestæ.* — LIV. *Philippus rex moritur.* — *Antigonus.*

fuerit. Ab Demetriade profectus, Thessalonicæ plurimum temporis moratus fuerat. inde quum Amphipolim venisset, graui morbo est implicitus. sed animo tamen ægrum magis fuisse, quam corpore, constat: curisque & vigiliis (quum identidem species & vmbræ insontis interempti filii eum diris agitarent) exstinctum esse, cum execrationibus alterius. Admoueri tamen potuisset Antigonus, si haud statim palam facta esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, non exspectata morte regis, à primis desperationis notis nuncios prædispositos, ita vt conuenerat, misit ad Perseum: & mortem regis in aduentum eius omnes, qui extra regiam erant, celauit. Oppressit igitur nec opinantes ignarosque omnes Perseus, & regnum scelere partū inuasit. Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem, & ad vires bello contrahendas. nam post paucis diebus gens Bastarnarum diu solicitata, ab suis sedibus magna peditum equitumque manu Istrum traiecit. inde prægressi qui nunciarent regi, Antigonus & Cotto: nobilis is erat Bastarna. de ea re Antigonus sæpe inuitus cum ipso Cottone legatus ad concitandos Bastarnas missus: haud procul Amphipoli famæ incerti nuncii occurrerunt, *mortuum esse regem*: quæ res omnem ordinem consilii turbauit. Compositum autem sic fuerat: transitum per Thraciam tutum, & commeatus Bastarnis vt Philippus præstaret, id vt facere posset, regionum principes donis coluerat: *fide sua obligata, pacato agmine transituros Bastarnas.* Dardanorum gentem delere propositum erat, inque eorum agro sedes dare Bastarnis. duplex inde erat commodum futurum, si & Dardani gens semper infestissima Macedoniæ, temporibusque iniquis regum imminens, tolleretur: & Bastarnæ, relictis in Dardania coniugibus liberisque, ad populandam Italiā possent mitti. per Scordiscos iter esse ad mare Adriaticum, Italiamque. alia via traduci exercitum non posse: facile Bastarnis Scordiscos iter daturos. nec enim aut lingua aut moribus æquales abhorrere. & ipsos adiuncturos se, quum ad prædam opulentissimæ gentis ire vidissent. Inde in omnem euentum consilia commodabantur. siue cæsi ab Romanis forent Bastarnæ, Dardanos tamen sublatos, prædamque ex reliquiis Bastarnarum, & possessionem liberam Dardaniæ, solatio fore: siue prospere gessissent: Romanis auersis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in Græcia quæ amisisset. Hæc Philippi consilia fuerant. Ingressi sunt pacato agmine, fide Cottonis & Antigoni. sed haud multo post famam mortis Philippi, neque Thraces commercio faciles erant, neque Bastarnæ empto contenti esse poterant, aut in agmine contineri, ne decederent via. inde iniuriæ vltro citroque fieri: quarum indies incremento bellum exarsit. Postremo Thraces, quum vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vicis in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) concesserunt. Quo vbi ire Bastarnæ vellent, quali tempestate Gallos spoliantes Delphos fama est peremptos esse, talis tum Bastarnas, nequicquam ad iuga montium appropinquantes, oppressit. neque enim imbre tantum effuso, dein creberrima grandine obruti sunt, cum ingenti fragore cœli tonitribusque & fulguribus præstringentibus aciem oculorum, sed fulmina etiam sic vndique micabant, vt peti viderentur corpora: nec solum milites, sed etiam principes icti caderent. itaq; quum præcipiti fuga per rupes præaltas improuidi sternerentur, ruerentque; instabant quidem perculsis Thraces: sed ipsi Deos auctores fugæ esse, cœlumque in se ruere aiebant. Dissipati procella, quum tamquam ex naufragio plerique semiermes in castra, vnde profecti erant, redissent, consultari quid agerent cœptum: inde orta dissensio, aliis *redeundum*, aliis *penetrandum in Dardaniam censentibus*. Triginta ferme millia hominum (Clondico duce profecti erant) peruenerunt. cetera multitudo retro qua venerat, transdanubianam regionem repetiit. Perseus potitus regno, interfici Antigonum iussit: & dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternā renouandam, petendumque *vt rex ab senatu appellaretur*, misit. Hæc eo āno in Macedonia gesta. Alter consulum, Q. Fuluius ex Liguribus triumphauit. quem triumphum magis gratiæ, quam rerum gestarum magnitudini datum, constat. Armorum hostilium magnam vim transtulit: nullam pecuniam admodum. diuisit tamen in singulos milites tricenos æris: duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod forte euenit, vt eodem die triumpharet, quo priore anno ex prætura triumphauerat. Secundum triumphum comitia edixit, quibus creati consules sunt M. Iunius Brutus, A. Manlius Vulso. Prætorum inde tribus creatis, comitia tempestas diremit. postero die reliqui tres facti, ante diem quartum Idus Martias, M. Titinius Curuus, T. Claudius Nero, T. Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Seruilio Cæpione, Ap. Claudio Centone. propter prodigia quæ euenerant. Terra mouit, in foris publicis, vbi lectisternium erat. Deorum capita, quæ in lectis erant, auerterunt se: lanaque cum integumentis, quæ Ioui opposita fuit, decidit. de mensa oleas quoque prægustasse mures, in prodigium versum est. Ad ea expianda nihil vltra, quam *vt ludi instaurarentur*, actum est.

Bastarnæ opprimuntur.

LIX. *Q. Fuluius de Liguribus triumphat.*

(*A. V. C.* ƆƆLXXII)

Prodigia.

EPITOME LIBRI XLI.

Ignis in æde Vestæ exstinctus est. Tib. Sempronius Gracchus proconsul Celtiberos victos in deditionem accepit: monimentumque operum suorum, Gracchurim oppidum in Hispania constituit. Et à Postumio Albino proconsule, Vaccei ac Lusitani subacti sunt. vterque triumphauit. Antiochus Antiochi filius obses Romanis à patre datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriæ dimissus. Lustrum à censoribus conditum est: Censa sunt ciuium capita ducenta septuaginta tria millia ducenta quadraginta quatuor. Q. Voconius Saxa tribunus plebis legem tulit, ne quis hæredem mulierem institueret: suasit legem M. Cato. extat oratio eius. Præterea res contra Ligures, Istros, Sardos, & Celtiberos à compluribus ducibus prospere gestas: & initia belli Macedonici continet, quod Perseus Philippi filius moliebatur. miserat enim ad Carthaginienses legationem & ab iis nocte audita erat: sed & alias Græciæ ciuitates solicitabat. qui præter religionem, quod quam multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iouis Olympii, & Antiochiæ Capitolini, vilissimum regem egit.

ACEPHALVS.

* *

I. à patre in pace habitam armasse, eoque iuuentuti prædanti cupidæ pergratus esse dicebatur. Consilium de Istrico bello quum haberet consul, alii *gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes possent:* alii *consulendum prius senatum censebant.* Vicit sententia, quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileia consul, castra ad lacum Timaui posuit. imminet mari is lacus. Eodem decem nauibus C. Furius duumuir naualis venit. Aduersus Illyricorũ classem creati duumuiri nauales erant, qui tuendam viginti nauib⁹ mari superiore Anconam, velut cardinem haberent: inde L. Cornelius dextra littora vsq; ad Tarentum, C. Furius læua vsque ad Aquileiam tueretur. Eæ naues ad proximum portum in Istriæ fines cum onerariis & magno commeatu missæ: secutusq; cum legionibus consul, quinq; ferme millia à mari posuit castra. In portu emporiũ breui frequens factum, omniaque hinc in castra supportabantur: & quo id tutius fieret, stationes ab omnib⁹ castrorum partibus circumdatæ sunt: in Istriamque suum præsidium statiuum, repentina cohors Placentina opposita inter mare & castra: & vt idem aquatoribus ad fluuium esset præsidium. M. Æbutius tribunus militum secundæ legionis duos manipulos militum adiicere iussus est. T. & C. Ælii tribuni militum legionem tertiam, quæ pabulatores & lignatores tueretur, via quæ Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum: Carmelus pro regulo erat tribus aut amplius, millibus armatorum.

II. *Carmelus Istrorum regulus.* Istri vt primum ad lacum Timaui castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt: & inde obliquis itineribus agmẽ sequebantur, in omnem occasionem intenti: nec quicquã eos quæ terra mariq; agerentur, fallebat. Postquã stationes inualidas esse pro castris, eorum turba inermis frequens inter castra & mare mercantium, sine vllo terrestri aut maritimo munimento viderunt, duo simul præsidia, Placentinæ cohortis, & manipulorum secundæ legionis aggrediuntur. Nebula matutina texerat inceptum: qua dilabante ad primum teporem solis, perlucens, iam aliquid, incerta tamen, vt solet, lux speciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo maiorem iis quam erat hostium aciem ostendit: qua territi vtriusque stationis milites ingenti tumultu quum in castra confugissent, haud paulo ibi plus, quam quod secum ipsi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere quid fugissent, nec percontantibus reddere responsum poterant: & clamor in portis (vt vbi nulla esset statio, quæ sustineret impetum) audiebatur: & concursatio in obscuro incedentium aliorũ in alios, incertum fecerat, an hostis intra vallum esset. Vna vox audiebatur, *ad mare* vocantium. Id forte temere ab vno exclamatum totis passim personabat castris. Itaque primo velut iussi id facere, pauci armati, maior pars inermes, ad mare decurrunt: dein plures, postremo prope omnes, & ipse consul, quum frustra reuocare fugientes conatus, nec imperio, nec auctoritate, nec precibus ad extremum valuisset. Vnus remansit M. Licinius Strato, tribunus militum tertiæ legionis, cum tribus signis ab legione sua relictus. Hunc in vacua castra impetu facto Istri, quum alius armatus iis nemo obuiam isset, in prætorio instruentem atque adhortantem suos oppresserunt. Prœlium atrocius quam pro paucitate resistentium fuit: nec ante finitum est, quam tribunus militum, quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Prætorio deiecto, direptis quæ ibi fuerant, ad quæstorium forum, quintanamque hostes peruenerunt. Ibi quum omnium rerum paratam expositamq; copiam, & stratos lectos in quæstorio inuenissent, regulus accubans epulari cœpit: mox idem ceteri omnes armorum hostiumq; obliti faciunt: &, vt quib⁹ insuetus liberalior victus esset auidius vino ciboque corpora onerant. Nequaquam eadem est tum rei forma apud Romanos: terra mari trepidatur, nautici tabernacula detendunt, commeatumq; in littore expositũ in naues rapiunt: milites in scaphas & mare territi ruũt: nautæ metu ne compleantur nauigia, alii turbæ obsiunt,

alii

alii ab littore naues in altum expellunt: inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus & cæde inuicem militum nautarumq; oritur, donec iussu consulis procul à terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis cœpit: vix mille & ducenti ex tanta multitudine, qui arma haberent, per pauci equites, qui equos secum eduxissent, inuenti sunt: cetera deformis turba, velut lixarum calonumque, præda verè futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuncius ad tertiam legionem reuocandam, & Gallorum præsidium venit: & simul ex omnibus locis ad castra recipienda, demendamque ignominiam rediri cœptum est. Tribuni militum tertiæ legionis *pabulum lignaque proiicere iubent: centurionibus imperant, vt grauiores ætate milites binos in ea iumenta, ex quibus onera deiecta erant, imponant: equites vt singulos è iuuenibus pedites secum in equos tollant. egregiam gloriam legionis fore, si castra metu secundanorum amissa, sua virtute recipiant: & recipi facile esse, si in præda occupati barbari subito opprimantur: sicut ceperint, posse capi.* Summa militum alacritate adhortatio audita est. Ferunt citati signa, nec signiferos armati morantur: priores tamen consul copiæque, quæ à mari reducebantur ad vallum accesserunt. L. Attius tribunus primus secundæ legionis non hortabatur modo milites, sed docebat etiam: *Si victores Istri quibus armis cepissent castra, iisdem capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem ad mare persecuturos fuisse, deinde stationes certè pro vallo habituros: vino somnoque verisimile esse mersos iacere.* Sub hæc A. Bæculonium signiferum suum, notæ fortitudinis virum, inferre signum iussit. Ille si vnum se sequerentur, quo celerius fieret, facturum dixit: connixusq; quum trans vallum signum traiecisset, primus omniū portam intrauit. E parte alia T. & C. Ælii tribuni militum tertiæ legionis cum equitatu adueniunt: confestim & quos binos oneraria in iumenta imposuerant secuti: & consul cum toto agmine. At Istrorum pauci, qui modice vinosi erant, memores fuerūt fugæ, aliis somno mors continuata est: integraque sua omnia Romani, præterquam quod vini cibique absumptum erat, receperunt. Ægri quoque milites, qui in castris relicti fuerant, postquam intra vallum suos senserunt, armis arreptis cædem ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popilii equitis, Sabello cognomen erat. is pede saucio relictus, longè plurimum hostium occidit. Ad octo millia Istrorum sunt cæsa, captus nemo. quia ira & indignatio immemores prædæ fecit. Rex tamen Istrorum temulentus ex conuiuio raptim à suis in equum impositus fugit. Ex victoribus ducenti triginta septem milites perierunt; plures in matutina fuga, quam in recipiendis castris. Fortè ita euenit, vt Cn. & L. Gauillii, nouelli Aquilienses, cum commeatu venientes, ignari prope in capta castra ab Istris inciderent. Ii quum Aquileiam relictis impedimentis refugissent, omnia terrore ac tumultu, non Aquileiæ modo, sed Romæ quoq; post paucos dies impleuerunt: quo non capta tantum castra ab hostibus, nec fuga quæ vera erat, sed perditas res deletumq; exercitum omnem allatum est. Itaque, quod in tumultu fieri solet. delectus extra ordinem nō in vrbe tantum, sed tota Italia indicti. Duæ legiones ciuium Romanorum conscriptæ, & decem millia peditum cum equitibus quingentis sociis nominis Latini imperata. M. Iunius consul transire in Galliam, & ab ciuitatibus prouinciæ eius quantum quæque posset militum exigere iussus. Simul decretum, *vt T. Claudius prætor militibus legionis quartæ, & socium Latini nominis quinque millibus, equitum ducenti quinquaginta Pisas vt conuenirent ediceret, eamque prouinciam dum consul inde abesset tutaretur. M. Titinius prætor legionem primam, parem numerum sociorum peditum equitumque Arimini conuenire iuberet.* Nero paludatus Pisas in prouinciam est profectus. Titinius C. Cassio tribuno militum Ariminum, qui præesset legioni misso, delectum Romæ habuit. M. Iunius consul ex Liguribus in prouinciam Galliam transgressus, auxiliis, protinus per ciuitates Galliæ militibusque colonis imperatis, Aquileiam peruenit. Ibi certior factus exercitum incolumen esse, scriptis literis Romam ne tumultuarentur, ipse remissis auxiliis quæ Gallis imperauerat, ad collegam est profectus. Romæ magna ex nec opinato lætitia fuit: delectus omissus est. exauctorati, qui sacramento dixerant: & exercitus qui Arimini pestilentia affectus erat, domum dimissus. Istri magnis copiis quum castra haud procul consulis castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu nouo aduenisse audierunt, passim in ciuitates dilapsi sunt; consules Aquileiam in hiberna legiones reduxerunt. Sedato tandem Istrico tumultu Senatusconsultum factum est, vt consules inter se compararent, vter eorum ad comitia habenda Romam rediret. Quum absentem Manlium tribuni plebis A. Licinius Nerua, & C. Papirius Turdus in concionibus lacerarent. rogationemque promulgarent, *ne Manlius post Idus Martias* (prorogatæ namq; consulibus iam in annum prouinciæ erant) *imperium retineret: vti caussam extemplo dicere, quum abiisset magistratu posset:* huic rogationi Q. Ælius collega intercessit, magnisq; contentionib⁹ obtinuit ne perferretur. Per eos dies Tib. Sempronius Gracchus, & L. Postumius Albinus ex Hispania Romam quum reuertissent, senatus iis a M. Titinio Prætore datus in æde Bellonæ, ad disserendas res quas gessissent, postulandosq; honores meritos, vt Diis immortalibus haberetur honos.

VI.

Eodem tempore & in Sardinia magnum tumultū esse, literis T. Æbutii prætoris cognitum est, quas filius eius ad senatum attulerat. Ilienses, adiunctis Balarorum auxiliis, pacatam prouinciam inuaserant: nec eis inualido exercitu, & magna parte pestilentia absumpto resisti poterat. Eadem & Sardorum legati

Tumultus in Sardinia.

nunciabant, orantes vt vrbibus saltē (iam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Hæc legatio totumq; quod ad Sardiniam pertinebat, ad nouos magistratus reiectū est. Æque miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipioni attributi erant, querebantur: *fuisse sub ditione Antiochi: eam regiam seruitutem collatam cum præsenti statu, præclaram libertatem visam. non publico tantum se premi imperio, sed singulos iustum pati seruitium: iuxta se coniuges liberosq; vexari: in corpus, in tergum sæuiri: famam, quod indignū sit, maculari, dehonestarique: & palam res odiosas fieri, iuris etiam vsurpandi caussa: ne pro dubio habeant, nihil inter se & argento parata mancipia interesse.* Motus hic senatus, literas Lyciis ad Rhodios dedit: *nec Lycios Rhodiis nec vllos alicui, quam qui nati liberi sint, in seruitutem dari placere. Lycios ita sub Romanorum simul imperio & tutela esse, vt in ditione populi Romani ciuitates sociæ sint.*

Lycii de Rhodiis queruntur.

VII. *Gracchus Postumius triumphat.*

Triumphi deinde ex Hispania duo continui acti. Prior Sempronius Gracchus de Celtiberis, sociisq; eorum: postero die L. Postumius de Lusitanis, aliisque eiusdem regionis Hispanis triumphauit. quadraginta millia pondo argenti Tib. Gracchus transtulit, viginti millia Albinus. Militibus denarios quinos vicenos, duplex centurioni, triplex equiti ambo diuiserunt, sociis tantundem quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Iunius consul ex Istria comitiorum caussa Romam venit. Et quum in senatu fatigassent interrogationibus tribuni plebis Papirius & Licinius, de his quæ in Istria essent acta, in concionem quoque produxerunt. Ad quæ quum consul, *se dies non plus vndecim in ea prouincia fuisse*, responderet: *quæ se absente acta essent, se quoque vt illos, fama comperta habere:* exsequebantur deinde, quærentes, *quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, vt rationem redderet populo Romano, cur ex Gallia prouincia quam sortitus esset, in Istriam transisset: quando id bellum senatus decreuisset? quando id bellum populus Romanus iussisset? At hercule priuato quidem consilio bellum susceptum esse, sed gestum prudenter, fortiterque. Immo vtrum susceptum sit nequius, an inconsultius gestum, dici non posse. Stationes duas nec opinantes ab Istris oppressas, castra Romana capta: quod peditum quod equitum in castris fuerit. ceteros inermes, fusosque, ante omnes consulem ipsum ad mare ac naues fugisse. priuatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul noluisset.*

VIII. (*A. V. C.* IↃLXIII.)

Comitia deinde habita: consules creati C. Claudius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus: & postero die prætores facti, P. Ælius Tubero iterum, C. Quintius Flamininus, C. Numisius, C. Mummius, C. Cornelius Scipio, P. Valerius Læuinus. Tuberoni vrbana iurisdictio, Quintio peregrina euenit, Numisio Sicilia, Mummio Sardinia: sed ea propter belli magnitudinem prouincia consularis facta. Gracchus eam sortitur; Istriam Claudius, Scipio & Læuinus Galliam in duas diuisam prouincias sortiti sunt. Idibus Martiis, quo die Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum de prouinciis Sardinia Istriaque & vtriusque hostibus fuit, qui in his prouinciis bellum consciuissent. Postremo die legati Sardorum qui ad nouos magistratus delati erant: L. Minucius Thermus, qui legatus Manlii consulis in Istria fuerat, in senatum venit. Ab his edoctus est senatus quantum belli eæ prouinciæ haberent. Mouerunt senatū & legationes sociūm nominis Latini, quæ & censores, & priores consules fatigauerunt, tandem in senatum introductæ. Summa querelarum erat, *ciues suos Romæ censos plerosq; Romam commigrasse. quod si permittatur, perpaucis lustris futurum, vt deserta oppida, deserti agri, nullum militem dare possent. Fregellas quoque millia quatuor familiarium transisse ab se, Samnites Pelignique querebantur: neque eo minus aut hos, aut illos in delectum militum dare.* Genera autem fraudis duo mutandæ viritim ciuitatis inducta erant. Lex sociis ac nominis Latini, qui stirpem ex sese domi relinquerēt, dabat, vt ciues Romani fierent. ea lege male vtendo, alii sociis, alii populo Romano iniuriam faciebant. Nam &, ne stirpem domi relinquerent, liberos suos quibusquibus Romanis in conditionem vt manumitterentur mancipia dabant, libertinique ciues essent: & quibus stirpes deesset quam relinquerent, vt ciues Romani fiebant. Postea his quoque imaginibus iuris spretis, promiscue sine lege, sine stirpe, in ciuitatem Romanam per migrationem & censum transibant. Hæc ne postea fierent, petebant legati, *& vt redire in ciuitates iuberent socios, deinde vt lege cauerent, ne quis quem ciuitatis mutandæ caussa suum faceret, neve alienaret, & quis ita ciuis Romanus factus esset, ciuis non esset.* Hæc impetrata ab senatu. Prouinciæ deinde quæ in bello erant, Sardinia atque Istria decretæ. In Sardiniam duæ legiones scribi iussæ, quina millia in singulas, & ducenti pedites, triceni equites, & duodecim millia peditum sociorum ac Latini nominis, & sexcenti equites, & decem quinqueremes naues, si deducere ex naualibus vellet. Tantundem peditum equitumq; in Istriam, quantum in Sardiniam decretum. Et legionem vnam cum equitibus trecentis, & quinq; milla peditū sociorum, & ducentos quinquaginta mittere equites in Hispaniā consules ad M. Titinium iussi. Priusquā consules prouincias sortirentur, prodigia nunciata sunt: *Lapidem in agro Crustumino in lacum Martis de cælo cecidisse. Puerum trunci corporis in agro Romano natum, & quadrupedem anguem visum: & Capuæ multa in foro ædificia de cælo tacta, & Puteolis duas naues fulminis ictu concrematas esse.* Inter hæc quæ nunciabantur, lupus etiam Romæ interdiu agitatus, quum Collina porta intrasset, per Esquilinam magno consectantium tumultu euasit. Eorum prodigiorum caussa consules maiores hostias immolarunt, & diem vnum circa omnia puluinaria supplicatio fuit. Sacrificiis ritè perfectis, prouincias sortiti sunt: Claudio Istria, Sempronio Sardinia obuenit. Legem deinde sociis

Prodig.

C. Clau-

C. Claudius tulit Senatusconsulto, & edixit: *qui socii ac nominis Latini ipsi maioresve eorum M. Claudio, T. Quintio censoribus, postque ea apud socios nominis Latini censi essent, vt omnes in suam quisque ciuitatem ante Calendas Nouembris redirent.* Quæstio, qui ita non rediissent L. Mummio Prætori decreta est. ad legem & edictum consulis Senatusconsultum adiectum est*: vt dictator, consul, interrex, censor, prætor qui nunc esset apud forum, darent operam, vt qui manumitteretur, in libertatem vindicaretur, iusiurandum daret: qui eum manumitteret, ciuitatis mutandæ caussa manu non mittere: qui id non iuraret, eum manumittendum non censuerunt.* Hæc in posterum caussa iurisq; dictio C. Claudio consuli decreta est. Dum hæc Romæ geruntur, M. Iunius, & A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, quum Apuleiæ hibernassent. principio veris in fines Istrorũ exercitum introduxerunt: vbi quum effuse popularentur, dolor magis & indignatio diripi res suas cernentes Istros, quam certa spes satis sibi viriũ aduersus duos exercitus, exciuit. concursu ex omnibus populis iuuentutis facto, repentinus & tumultuarius exercitus acrius primo impetu quam perseuerantius pugnauit. Ad quatuor millia eorũ in acie cæsa, ceteri omisso bello in ciuitates passim diffugerunt. inde legatos primum ad pacem petendam in castra Romana, deinde obsides imperatos miserunt. Hæc quũ Romæ cognita literis proconsulum essent, C. Claudius consul veritus, ne forte ea res prouinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, nõ paludatis lictoribus, vno omnium certiore facto collega, nocte profectus præceps in prouinciam abiit*:* vbi inconsultus quàm venerat, se gessit. nam quum concione aduocata fugam è castris A. Manlii aduersis auribus militum (quippe qui primi ipsi fuissent) iactasset; ingessissetque probra M. Iunio, quod se dedecoris socium collegæ fecisset*:* ad extremum vtrumque decedere prouincia iussit. Quod quum milites *consulis imperio dicto audientes futuros sese dicerent, quum is more maiorum secundum vota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis profectus ab vrbe esset:* furens ira vocatum qui pro quæstore Manlii erat, catenas poposcit, vinctos se Iunium Manliumque minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium est: & circumfusus exercitus fauens imperatorum caussæ, &, consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremò fatigatus consul & contumeliis singulorum, & multitudinis (nam insuper irridebant) ludibriis, naue eadem qua venerat, Aquileiam rediit. Inde collegæ scripsit, *vt militum nouorum ei parti, quæ scripta in Istriam prouinciam esset, ediceret, Aquileiam vt conueniret: ne quid se Romæ teneret, quo minus votis nuncupatis paludatus ab vrbe exiret.* Hæc collegæ obsequenter facta, breuisque dies ad conueniendum edicta est. Claudius propè consecutus est literas suas. Concione adueniens de Manlio & Iunio habita, non vltra triduum moratus Romæ paludatis lictoribus, votisque in Capitolio nuncupatis, in prouinciam æquè amplius præcipiti celeritate abit. Paucis ante diebus Iunius Manliusque oppidum Nesatium, quò se principes Istrorum & regulus ipse Æpulo receperat, summa vi oppugnant. Eò Claudius duabus legionibus nouis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus dimisso, ipse oppidum circumsedit, & vineis oppugnare intendit: amnemque præterfluentem mœnia, qui & impedimento oppugnantibus erat, & aquationem Istris præbebat, multorum dierum opere exceptum nouo alueo auertit. Ea res barbaros miraculo terruit abscissæ aquæ: & ne tum quidem memores pacis, in cædem coniugum ac liberorum versi; etiam vt spectaculo hostibus tam fœdum facinus esset, palam in muris trucidatos præcipitabant. Inter simul complorationem feminarum puerorumque, simul nefandã cædem, milites transgressi murum, oppidum intrarunt. cuius capti tumultum vt ex pauido clamore fugientium accepit rex, traiecit ferro pectus, ne viuus caperetur: ceteri capti, aut occisi. Duo deinde oppida Mutila & Faueria vi capta, & deleta. Præda, vt in gente inopi spe maior fuit, & omnis militibus concessa est. quinq; millia capitum sexcenta viginti duo sub corona veniere. auctores belli virgis cæsi, & securi percussi. Istria tota trium oppidorum excidio, & morte regis pacata est: omnesque vndique populi obsidibus datis in deditionẽ venerunt. Sub Istrici finem belli, apud Ligures cõcilia de bello haberi cœpta. T. Claudius proconsul, qui Prætor priore anno fuerat, cum præsidio legionis vnius Pisis præerat. cuius literis senatus certior factus, eas ipsas literas ad C. Claudium (nam alter consul iam in Sardiniam traiecerat) deferendas censet: & adiicit decretum, *quoniam Istria prouincia confecta esset, si ei videretur, exercitum traduceret in Ligures.* Simul ex literis consulis, quas de rebus in Istria gestis scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero consule Tib. Sempronio in Sardinia prosperè res gestæ. Exercitum in agrum Sardorum Iliensiũ induxit. Balarorum magna auxilia Iliensibus venerant. Cum vtraq; gente signis collatis conflixit. fusi fugatique hostes, castrisque exuti: duodecim millia armatorum cæsa. postero die arma lecta coniici in aceruum iussit consul, sacrumque id Vulcano cremauit. Victorem exercitum in hiberna sociarum vrbium reduxit. Et C. Claudius literis T. Claudii & Senatusconsulto accepto, ex Istria legiones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumẽ in campos progressi castra habebant hostes. Ibi cum his acie dimicatum, quindecim millia cæsa, plus septingentis in prœlio, aut in castris (nam ea quoque expugnata sunt) capti, & signa militaria vnum & quinquaginta capta. Ligures reliquiæ cædis, in montes refugerunt passim, populantiq; campestres agros consuli nulla vsquam apparuerunt arma. Claudius duarum gentiũ vno anno victor

XI. *Istri coniuges ac liberos trucidant.*

XII. *In Sardinia res feliciter gestæ.*

Ligures expugnantur.

victor, duabus, quod rarò alius, in conſulatu pacatis prouinciis Romam reuertit.

XIII. *Prodigia.*

Prodigia eo año nunciata: *in Cruſtumino auem ſangualem (quam vocant) ſacrum lapidem roſtro cecidiſſe. Bouem in Campania locutum. Vaccam æneã Syracuſis ab agreſti tauro, qui pecore aberraſſet, initam, ac ſemine aſperſam.* In Cruſtumino diem vnum in ipſo loco ſupplicatio fuit. & in Campania bos alenda publicè data: Syracuſanumque prodigium expiatũ, editis ab aruſpicibus Diis, quibus ſupplicaretur. Pontifex eo anno mortuus eſt M. Claudius Marcellus, qui conſul cenſorq; fuerat. in eius locũ ſuffectus eſt pontifex filius eius M. Marcellus. Et Lucam colonia eodem anno duo millia ciuium Romanorum ſunt deducta. Triumuiri deduxerunt P. Ælius, L. Egilius, Cn. Sicinius. quinquagena & ſingula iugera & ſemiſſes agri in ſingulos dati ſunt. de Ligure captus is ager erat. Etruſcorum antè, quã Ligurum fuerat. C. Claudius cõſul ad vrbem venit: cui (quum in ſenatu de rebus in Hiſtria Liguribuſque proſpere geſtis diſſeruiſſet) poſtulanti triumphus eſt decretus. triumphauit in magiſtratu de duabus ſimul gentibus. Tulit in eo triumpho denariûm trecenta ſeptem millia, & victoriatûm octoginta quinq; millia ſeptingenta duo. militibus in ſingulos quindecim denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti: ſociis dimidio minus, quam ciuibus datum. itaq; taciti, vt iratos eſſe ſentires, ſecuti ſunt currum.

XIV.

Dum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures poſtquam ſenſerunt, non conſularem tantum exercitum Romã adductum, ſed legationem ab T. Claudio Piſis dimiſſam. ſoluti metu clam exercitu indicto, per tranſuerſos limites ſuperatis montibus in campos digreſſi, agrum Mutinenſem populati repentino impetu coloniam ipſam ceperunt.

Ligures Mutinam capiunt.

Id vbi Romam allatum eſt, ſenatus *C. Claudium conſulem comitia primo quoq; tempore habere iuſſit, creatiſq; in annum magiſtratibus in prouinciam redire, & coloniam ex hoſtibus eripere.* Ita vti cenſuit ſenatus, comitia habita:

(A. V. C. IↃLXIV.)

Conſules creati, Cn. Cornelius Scipio Hiſpalus, Q. Petillius Spurinus. Prætores inde facti, M. Popillius Lænas, P. Licinius Craſſus, M. Cornelius Scipio, L. Papirius Maſo, M. Aburius, L. Aquilius Gallus, C. Claudio conſuli prorogatum in annũ imperium, & Gallia prouincia: & ne Iſtri quoque idem, quod & Ligures facerẽt, ſocios nominis Latini in Iſtriam mitteret, quos triumphi cauſſa de prouincia deduxiſſet. Cn. Cornelio, & P. Petillio conſulibus quo die magiſtratum inierunt, immolantibus Ioui ſingulis bubus, vti ſolet. in ea hoſtia, qua Q. Petillius ſacrificauit, in iecinore caput non inuentum. id quum ad ſenatum retuliſſet, boue perlitare iuſſus. De prouinciis deinde conſultus ſenatus, Piſas & Ligures prouincias conſulibus decreuit. Cui Piſæ prouincia obueniſſet, quum magiſtratuum creandorum tempus eſſet, ad comitia reuerti iuſſit. additum decreto, *vt binas legiones nouas ſcriberent, & trecentos equites: & dena millia peditum ſociis nominiq; Latino; & ſexcentos imperarent equites.* T. Claudio prorogatum eſt imperiũ in id tempus, quo in prouinciam conſul veniſſet. Dum de his rebus in ſenatu agitur, C. Cornelius euocatus à viatore, quũ templo egreſſus eſſet, paulo poſt rediit confuſo vultu: & expoſuit Patribus conſcriptis *bouis ſeſcenaris, quem immolauiſſet, iecur defluxiſſe: id ſe victimario nuncianti parum credentem, ipſum aquam effundi ex olla vbi exta coquerentur, iuſſiſſe, & vidiſſe ceteram integram partem extorũ, iecur omne inenarrabiliter abſumtum.* Territis eo prodigio Patribus & alter conſul curam adiecit: qui ſe, quod caput iecinori defuiſſet tribus bubus perlitaſſe negauit. Senatus maioribus hoſtiis vſq; ad litationem ſacrificari iuſſit. Ceteris Diis perlitatum ferunt. Saluti Petilliũ perlitaſſe negant. Inde conſules prætoreſque prouincias ſortiti. Piſæ Cn. Cornelio, Ligures Petillio obuenerunt. Prætores L. Papirius Maſo vrbanã, M. Aburius inter peregrinos ſortiti ſunt. M. Cornelius Scipio Maluginenſis Hiſpaniam vlteriorem. L. Aquillius Gallus Siciliam habuit. Duo deprecati ſunt, ne in prouincias irent: M. Popillius in Sardiniam. *Gracchum eam prouinciam pacare, & T. Ebutium prætorem adiutorẽ ab ſenatu datum eſſe. Interrumpi tenorem rerum, in quibus peragendis continuatio ipſa efficaciſſima eſſet, minime conuenire. inter traditionem imperii, nouitatemq; ſucceſſoris, quæ noſcendis prius quam agendis rebus imbuenda ſit, ſæpè benè gerendæ rei occaſiones intercidere.* probata Popillii excuſatio eſt. P. Licinius Craſſus *ſacrificiis ſe impediri ſolennibus excuſabat, ne in prouinciam iret.* citerior Hiſpania obuenerat. Ceterum aut ire iuſſus, aut iurare pro concione, *ſolenni ſacrificio ſe prohiberi.* id vbi in P. Licinio ita ſtatutum eſt; & ab ſe vti iuſiurandũ acciperent, M. Cornelius poſtulauit, ne in Hiſpaniam vlteriorem iret. Prætores ambo in eadem verba iureiurarunt. M. Titinius & T. Fonteius proconſules manere cum eodem imperii iure in Hiſpania iuſſi: & vt in ſupplementum his tria millia ciuium Romanorum cum equitibus ducentis, quinque millia ſocium Latini nominis, & trecenti equites mitterentur. Latinæ feriæ fuere ad diem tertium Nonas Maii, in quibus quia in vna hoſtia magiſtratus Lanuuinus precatus non erat, *populo Romano Quiritum,* religioni fuit. Id quum ad ſenatum relatum eſſet, ſenatuſque ad pontificum collegium reieciſſet: pontificibus, quia non rectè factæ Latinæ eſſent, inſtauratis Latinis, placuit Lanuuinos, quorum opera inſtauratæ eſſent, hoſtias præbere. Acceſſerat ad religionẽ, quod Cn. Cornelius conſul ex monte Albano rediens concidit: & parte membrorum captus, ad Aquas Cumanas profectus, ingraueſcente morbo Cumis deceſſit: ſed inde mortuus Romam allatus, & funere magnifico elatus, ſepultuſq; eſt. Pontifex idem fuerat cõſul Q. Petillius quũ primũ per auſpicia poſſet, collegæ ſubrogãdo, comitia habere iuſſus, & Latinas edicere: comitia in ante diem tertium Nonas ſextiles, Latinas in ante diem tertiũ Idus Sextiles, edixit. Ple-

Plenis religionum animis, prodigia insuper nunciata: *Tusculi facem in cœlo visam: Gabiis ædem Apollinis, & priuata ædificia complura, Grauiscis murum portamq́ de cœlo tacta.* Ea Patres procurari, vti pontifices censuissent, iusserũt. Dum Consules primum religiones, deinde alterum alterius mors & comitia, & Latinarum instaurationes impediunt, interim C. Claudius exercitum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, admouit. Ante triduum quam oppugnare cœperat, receptam ex hostibus, colonis restituit. Octo millia ibi Ligurum intra muros cæsa: literæque Romam extemplò scriptæ, quibus non modò rem exponeret sed etiam gloriaretur: *sua virtute ac felicitate neminem iam cis Alpes hostem populi Romani: agrique aliquantum captum, qui multis millibus hominum diuidi viritim posset.* Et Tib. Sempronius eodem tempore in Sardinia multis secundis prœliis Sardos perdomuit. quindecim millia hostium sunt cæsa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in ditionem redacti. stipendiariis veteribus duplex vectigal imperatum, exactumque: ceteri frumentum contulerunt. Pacata prouincia, obsidibusque ex tota insula ducentis triginta acceptis. legati Romam, qui ea nunciarent, missi: quique ab senatu peterent, *vt ob eas res ductu auspicioque Tib. Sempronij prosperè gestas, Diis immortalibus honos haberetur, ipsique decedenti de prouincia exercitum secum deportare liceret.* Senatus in æde Apollinis legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum decreuit, & quadraginta maioribus hostiis consules sacrificare iussit: Tib. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in prouincia manere. Comitia deinde consulis vnius subrogandi, quæ in ante diem tertium Nonas Sextiles edicta erant, eo ipso die sunt confecta. Q. Petillius consul collegam, qui extemplò magistratũ occiperet, creauit, M. Valerium Læuinum. Is iam diu cupidus prouinciæ, quum opportunæ cupiditati eius literę allatæ essent, *Ligures rebellasse*: Nonis Sextilibus paludatus, literis auditis, tumultus eius caussa legionem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci iussit: & duumuiros nauales cum classe Pisas ire, qui Ligurum orã, maritimum quoq; terrorem admouentes, circumuectarentur. Eodem & Q. Petillius Consul ad conueniendum exercitui diem edixerat. Et C. Claudius proconsul, audita rebellione Ligurũ, præter eas copias quas secum Parmæ habebat, subitariis collectis militibus exercitum ad fines Ligurum admouit. Hostes sub aduentum C. Claudij, à quo duce se meminerant nuper ad Scultennam flumẽ victos, fugatosque, locorum magis præsidio aduersus infeliciter expertam vim, quã armis se defensuri, duos montes Letum & Balistam ceperũt: muroque insuper amplexi, tardius ex agris demigrantes, oppressi ad mille & quingẽtos perierunt. Ceteri montibus se tenebant, & ne in metu quidem feritatis ingenitæ obliti, sęuiunt in prædam, quæ Mutinæ parta erat: captiuos cum fœda laceratione interficiunt: pecora in fanis trucidant verius passim, quàm ritè sacrificant. Satiati cæde animantium, quę inanima erant parietibus affligunt, vasa omnis generis vsui magis quam ornamento in speciem facta. Q. Petillius consul ne absente se debellaretur, literas ad C. Claudium misit, *vt cum exercitu ad se in Galliam veniret: campis Macris se eum exspectaturum.* Literis acceptis Claudius ex Liguribus castra mouit, exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. Eodem paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. Ibi diuisis copiis, priusquam digrederentur, communiter ambo exercitus lustrauerunt. tũ sortiti, quia non ab eadem vtrumque parte aggredi hostẽ placebat, regiones quas peterent. Valerium auspicato sortitum constabat, quod in templo fuisset: in Petillio id vitio factum, postea augures responderunt, quòd extra tẽplum sortem in sitellam in templum latam foris ipse posuerit. Profecti inde in diuersas regiones: Petillius aduersus Balistæ & Leti iugum, quod eos montes perpetuo dorso inter se iungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum pro concione milites, immemorem ambiguitatis verba ominatum ferunt: *se eo die letum capturum esse.* Duabus simul partibus subire in aduersos montes cœpit. Ea pars, in qua ipse erat, impigrè succedebat. Alterã hostes quũm propulissent, vt restitueret rem inclinatam, consul equo aduectus, suos quidem à fuga reuocauit: ipse dum incautius ante signa obuersatur, missili traiectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt: & suorum pauci qui viderant, haud negligenter, vt qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultauere. Alia multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes sine duce cepere. Ad quinq; millia Ligurum occisa: ex Romano exercitu duo & quinquaginta ceciderunt. Super tam euidentem tristis ominis euentum, etiam ex pullario auditum est, *vitium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse.* C. Valerius audita

* *

Periti religionum iurisque publici, quando duo ordinarii consules eius anni, alter morbo alter ferro periisset, suffectum consulem negabant comitia habere posse

* *

deduxit. Cis Apenninũ Garuli & Lapicini, & Hercates, trans Apenninũ Briniates fuerãt. Inter Audenã amnem Q. Mucius cũ iis qui Lunã Pisasq; depopulati erant, bellũ gessit: omnibusque in ditionem redactis, arma ademit. Ob eas res in Gallia Liguribusq; gestas duorũ consulũ ductu auspicioq;, senatus in triduum supplicationes decreuit, & quadraginta hostiis sacrificari iussit. Et tumultus quidẽ Gallicus & Ligustinus, qui in principio ei⁹ anni exortus fuerat, haud magno conatu breui oppressus erat: belli Macedonici subibat iã cura, miscẽte Perseo inter Dardanos Bastarnasq; certamina. & legati, qui

Marginalia: Mutina recipitur. — XII. — Petillius à Liguribus occiditur. — XIX.

qui missi ad res visendas in Macedoniã erant, iam reuerterant Romam, renunciauerantque *bellum in Dardania esse.* Simul venerant & ab rege Perseo oratores qui purgarent, *nec accitos ab eo Bastarnas, nec auctore eo quicquam facere.* Senatus nec liberauit eius culpæ regem, neque arguit: moneri eum tantummodo iussit, *vt etiam atq; etiam curaret, vt sanctum haberet fœdus, quod ei cum Romanis esse videre posset.* Dardani quũ Bastarnas non modò non excedere finibus suis, quod sperauerãt sed grauiores fieri indies cernerent, subnixos Thracum accolarum & Scordiscorum auxiliis: audendum aliquid vel temerè rati, omnes vndique armati ad oppidum quod proximum castris Bastarnarum erat, cõuenerunt. Hiems erat, & id anni tempus elegerant, vt Thraces Scordiscique in fines suos abirent. quod vbi ita factum, & solos iam esse Bastarnas audierunt, bifariam diuidunt copias: pars, vt recto itinere ad lacessendum ex aperto iret: pars deuio saltu circumducta, ab tergo aggrederetur. Ceterùm priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est: victique Dardani compelluntur in vrbem, quę fere duodecim millia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim circumsidunt vrbem, haud dubiè postero die aut metu dedituris se hostibus, aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quę circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine præsidio relicta.

Dardanorum cum Bastarnis bellum.

* *

XX. more sella eburnea posita ius dicebat, disceptabatque controuersias minimarum rerum: adeoque nulli fortunæ adhærebat animus, per omnia genera vitę errans, vti nec sibi, nec aliis, quinam homo esset satis constaret. nõ alloqui amicos, vix notis familiariter arridere. munificentia inæquali sese aliosq; ludificari: quibusdam honoratis magnoque ęstimantibus se, puerilia vt escæ aut lusus, munera dare, alios nihil exspectantes ditare. Itaque *nescire quid sibi vellet* quibusdam videri. quidam *ludere eum simpliciter,* quidam *haud dubiè insanire* aiebant. In duabus tamen magnis honestisque rebus verè regius erat animus, in vrbium donis, & Deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murũ se circumdaturum vrbi est pollicitus, maiorẽque partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificum è marmore facere instituit. Cyzici in Prytaneum, id est penetrale vrbis, vbi publice quibus is honos datus est vescuntur, vasa aurea mensæ vnius posuit. Rhodiis nihil vnum insigne, ita omnis generis, vt quæq; vsus eorum postulauerunt, dona dedit. Magnificentiæ vero in Deos vel Iouis Olympii templum Athenis, vnum in terris inchoatum pro magnitudine Dei, potest testis esse. Sed & Delon maris insignibus, statuarumque copia exornauit. & Antiochiæ Iouis Capitolini magnificum templum non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum; & alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreue tempus regni eius fuit, non perfecit. Spectaculorum õmnis quoque omnis generis magnificentia superiores reges vicit, reliquorum sui moris & copia Græcorum artificum. gladiatorum munus Romanæ consuetudinis, primò maiore cũ terrore hominum insuetorum ad tale spectaculum, quam voluptate dedit: deinde sæpius dando, & modò vulneribus tenus, modo sine missione etiam; & familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, & armorum studium plerisque iuuenum accendit. Itaque qui primò ab Roma magnis præmiis paratos gladiatores accersere solitus erat, iam suo

Antiochi Epiphanis mores.

Idẽ vrbium donis, & deorum cultu magnificus.

* *

XX. L. Cornelius Scipio inter peregrinos. M. Attilio prætori prouincia Sardinia obuenerat: sed cum legione noua, quam consules conscripserant, quinq; millibus peditum, trecentis equitibus in Corsicam iussus est transire. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio prorogatum imperium, vt obtineret Sardiniam. Cn. Seruilio Cępioni in Hispaniam vlteriorem, & P. Furio Philo in citeriorem tria millia peditum Romanorum, equites centum quinquaginta, & socium Latini nominis quinque millia peditum, trecenti equites: Sicilia L. Claudio sine supplemento decreta. Duas præterea legiones Consules scribere iussi, cum iusto numero peditum equitumq;, & decem millia peditum sociis imperare, & sexcentos equites. Delectus consulibus eò difficilior erat, quod pestilentia, quæ priore anno in boues ingruerat, eo verterat in hominum morbos. qui inciderant, haud facilè septimum diẽ superabant: qui superarant, longinquo, maximè quartanę, implicabãtur morbo. Seruitia maximè moriebantur: eorum strages per omnes vias insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina sufficiebat. Cadauera intacta à canibus ac vulturibus tabes absumebat: satisque constabat, nec illo, nec priore anno in tanta strage boum hominumq; vulturium vsquam visum. Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt, Cn. Seruilius Cæpio pontifex pater prætoris, & Tib. Sẽpronius T. F. Longus decemuir sacrorum, & P. Ælius Pætus augur, & Tib. Sempronius Gracchus, & C. Attilius Æmilius curio maximus, & M. Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices suffecti sunt, C. Sulpicius Galba in locum Tuditani. Augures suffectu sunt, in Gracchi locũ T. Veturius Gracchus Sempronius: in P. Ælij, Q. Ælius Pætus. Decemuir sacrorum C. Sempronius Longus, curio maximus, C. Scribonius Curio sufficitur. Quum pestilentiæ finis non fieret: senatus decreuit, *vti Decemuiri libros Sibyllinos adirent.* Ex decreto eorum, diẽ vnum supplicatio fuit. & Q. Marcio Philippo verba præeunte, populus in foro votum concepit: *si morbus pestilentiaq; ex agro Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habiturum.* In Veienti agro biceps natus puer, & Sinuessæ vnimanus, & Oximi puella cum dentibus, & arcus interdiu sereno cœlo super ædẽ Saturni in

Pest.

Fdiq

in foro Romano intentus, & tres simul soles effulserunt: & faces eadē nocte plures per cœlum lapsæ sunt in Lanuuino. Cæritesq; *anguem in oppido suo iubatū aureis maculis sparsum apparuisse* affirmabant & *in agro Campano bouem locutum esse*, satis constabat. Legati Nonis Iulij ex Africa redierunt, qui conuento prius Masanissa rege, Carthaginem ierant: ceterum certius aliquāto quæ Carthagine acta essent ab rege rescierant, quam ab ipsis Carthaginiēsibus. compertum tamen affirmauerunt, *legatos ab rege Perseo venisse, iisq; noctu senatum in æde AEsculapij datum esse.* ab Carthagine legatos in Macedoniā missos, & rex affirmauerat, & ipsi parum constanter negauerant. In Macedoniam quoque mittendos legatos senatus censuit. tres missi sunt, C. Lælius, M. Valerius Messala, Sex. Digitius.

XXII. Perseus per id tempus, quia quidam Dolopum non parebant, & de quibus ambigebatur reb. disceptationem ab rege ad Romanos reuocabāt: cum exercitu profectus, sub ius iudiciumque suum totā coegit gentē. Inde per Oetæos montes transgressus, religionibus quibusdam animo obiectis, oraculum aditurus Delphos ascendit. Quum in media repentè Græcia apparuisset, magnum non finitimis modo vrbibus terrorem præbuit, sed in Asiam quoque ad regem Eumenē nuncius tumultus eius venit. Triduū non plus Delphis moratus, per Phthiotidem Achaiam, Thessaliamq;, sine damno iniuriaq; agrorum per quos iter fecit, in regnum rediit. Nec earum tantum ciuitatum, per quas iturus erat, satis habuit animos sibi conciliare: sed aut legatos, aut literas dimisit, petēs *ne diutius simultatum, quæ cum patre suo fuissent, meminissent: nec enim tam atroces fuisse eas, vt non cum ipso potuerint ac debuerint finiri. secum quidem omnia illis integra esse ad instituendam fideliter amicitiam.* Cum Achæorum maximè gente reconciliandæ gratiæ viam quærebat. Hæc vna ex omni Græcia gens, & Athenienſium ciuitas, eo processerat irarum, *vt finibus interdiceret Macedonibus.* Itaq; seruitiis ex Achaia fugientibus receptaculum Macedonia erat: quia quum finibus suis interdixissent, intrare regni terminos ipsi non audebant. Id quum Perseus animaduertisset, cōprehensis omnibus literas ad Achęos misit, quibus *se, seruos eorū, qui ad se transfugerant, benignè remittere*, illis scripsit. *ceterum ne similis fuga seruorum postea fieret, cogitandum & illis esse.* Recitatis his literis per Xenarchum prætorē, qui priuatæ gratiæ aditum apud regem quęrebat: & plerisque moderatè & benignè scriptas esse censentibus literas, atque his maximè, qui præter spem recepturi essent amissa mancipia: Callicrates ex iis qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Romanis inuiolatum fœdus seruaretur: *Parua*, inquit, *aut mediocris res Achæi quibusdam videtur agi: ego maximè grauissimam omnium, non agiq; tantum arbitror, sed quodammodo actam esse. Nam qui regibus Macedonum, Macedonibusque ipsis, finibus interdixissemus, manereq; id decretum voluimus, scilicet ne legatos, ne nuncios admitteremus regum, per quos aliquorum ex nobis animi solicitarentur: ij concionantem quodammodo absentem audimus regem, & si Diis placet, orationem eius probamus, & quum feræ bestiæ cibum ad fraudem suam positum plerumque aspernentur & refugiant, nos cæci specie parui beneficij inescamur: & seruulorum minimi precij recipiendorum spe, nostram ipsorum libertatem subrui & tentari patimur. Quis enim non videt, viam regiæ societatis quæri, qua Romanorum fœdus, quo nostra omnia continentur, violetur? Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanus cum Perseo esse, & quod viuo Philippo exspectatum, morte eius interpellatum est, id post mortem Philippi futurum. Duos, vt scitis, habuit filios Philippus, Demetrium & Persea. Genere materno, virtute, ingenio, fauore Macedonum, longè præstitit Demetrius. Sed quia in Romanos odij regnum posuerat præmium, Demetrium nullo alio crimine, quam Romanæ amicitiæ initæ, occidit: Persea, quem populus Romanus prius pœnæ quam regni hæredem futurum sciebat regem fecit. Itaque quid hic post mortem patris egit aliud, quam bellum parauit? Bastarnas primum ad terrorem omnium Dardaniam immisit: qui si sedem eam tenuissent, grauiores eos accolas Græcia habuisset, quam Asia Gallos habeat. Ea spe depulsus, non tamen belli consilia omisit: imo si vera volumus dicere, iam inchoauit bellum. Dolopiam armis subegit, nec prouinciis de controuersis ad disceptationem populi Romani reuocantem audiuit. inde transgressus Oetam, vt repente in medio vmbilico Græciæ conspiceretur, Delphos ascendit. Hæc vsurpatio itineris insoliti quo vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragrauit. quod sine vllius eorum quos oderat noxia, hoc magis tentationem metuo. Inde literas ad nos cum muneris specie misit: & cogitare iubet, quomodo in reliquum hoc munere non egeamus: hoc est, vt decretum quo arceantur Peloponneso Macedones, tollamus: rursus legatos regios, & hospitia cum principibus, & mox Macedonum exercitus, ipsum quoque à Delphis (quantum enim interfuit fretum?) traiicientem in Peloponnesum videamus. Immisceamur Macedonibus armantibus se aduersus Romanos. Ego nihil noui censeo decernendum, seruandaque omnia integra donec ad certum dirigantur, vanusne hic timor noster, an verus fuerit. Si pax inuiolata inter Macedonas Romanosque manebit, nobis quoque amicitia & commercium sit: nunc de eo cogitare periculosum & immaturum videtur.*

XXIV. *Arconis oratio superiori respōdens.* Post hunc Arco frater Xenarchi prætoris ita disseruit: *Difficilem orationem Callicrates, & mihi & omnibus qui ab eo dissentimus, fecit, agendo enim Romanæ societatis caussam ipse, tentarique & oppugnari dicendo, quam nemo neque tentat neque oppugnat: effecit vt qui ab se dissentiret, aduersus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium tamquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia populi Romani veniret, aut regum arcanis interesset: omnia scit & nunciat quæ occultè facta sunt: diuinat etiam quæ futura fuerant, si Philippus vixisset. quid ita Perseus regni hæres sit, quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem qui nec ob quam caussam, nec quemadmodū perierat Demetrius, scimus: nec quid Philippus, si vixisset, facturus fuerit:*

ad

ad hæc quæ palam geruntur, consilia nostra accommodare oportet. Ac scimus Persea regno accepto ad legatos Romanos venisse, ac regem Persea à populo Romano appellatum: audimus, legatos Romanos venisse, ac regem, & eos benignè exceptos. Hæc omnia pacis equidē signa esse iudico, non belli: nec Romanos offendi posse, si vt bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoq; pacis auctores sequamur. Cur quidem nos inexpiabile omnium soli bellum aduersus regnum Macedonum geramus, non video. Opportuni propinquitate ipsa Macedoniæ sumus: an infirmissimi omnium, tamquam quos nuper subiecit, Dolopes? imo cōtra ea vel viribus nostris, Deum benignitate vel regionis interuallo tuti. Sed sumus æquè subiecti ac Thessali, AEtoliq; nihilo plus fidei auctoritatisque habemus aduersus Romanos, qui semper socij atq; amici fuimus, quam AEtoli, qui paulo antè hostes fuerunt. Quod AEtolis, quod Thessalis, quod Epirotis, omni deniq; Græciæ, cum Macedonibus iuris est, idem & nobis sit. cur execrabilis ista nobis solis velut desertio iuris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur aduersus eum armatum & bellū gerentem hoc decerneremus: quid Perseus nouus rex, omnis iniuriæ insons, suo beneficio paternas simultates obliterans meruit? cur soli omnium hostes ei sumus: Quamquam & illud dicere poteram, tanta priorum Macedoniæ regum merita erga nos fuisse, vt Philippi vnius iniurias, si quæ fortè fuerunt, obliuisceremur, vtiq; post mortem. quum classis Romana Cenchris staret, Consul cum exercitu Velatiæ esset, triduum in concilio fuimus, consultantes vtrum Romanos an Philippum sequeremur. Nonnihil metus præsens ab Romanis sententias nostras inclinarit: fuit certè tamē aliquid, quod tam longam deliberationem faceret: id quod erat vetusta coniunctio cum Macedonibus, vetera & magna in nos regum merita. Valeant & nunc eadem illa, non vt præcipuè amici, sed ne præcipuè inimici simus. Ne id quod agitur Callicrates simulauerimus: nemo nouæ societatis aut noui fœderis, quo nos temerè illigemus, conscribendi est auctor: sed commercium tantum iuris præbendi repetendiq; sit, ne interdictione finium nostrorum & nos quoque regno arceamus: ne seruis nostris aliquo fugere liceat. Quid hoc aduersus Romana fœdera est? Quid rem paruam & apertam, magnam & suspectam facimus? Quid vanos tumultus ciemus? Quid vt ipsi locum assentandi Romanis habeamus, suspectos alios ac inuisos efficimus? Si bellum erit, ne Perseus quidem dubitat quin Romanos secuturi simus. in pace etiamsi non odia finiuntur, intermittantur. Quum iidem huic orationi, qui literis regis adsentierant, adsentirentur, indignatione principum, quod quam rem ne legatione quidem dignam iudicasset Perseus, literis paucorum versuum imperaret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab rege, quū Megalopoli concilium esset: dataq; opera est ab iis qui offensionem apud Romanos timebant, ne admitterentur. Per hæc tempora AEtolorum in semetipsos versus furor, mutuis cędibus ad internecionem adducturus videbatur gentem. Fessi deinde & Romam vtraque pars miserunt legatos, & inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant: quę nouo facinore discussa res, veteres etiā iras excitauit. Exulibus Hypateis qui factionis Proxeni erant, quum reditus in patriam promissus esset, fidesque data per principem ciuitatis Eupolemum, octoginta illustres homines, quibus redeuntibus inter ceteram multitudinem Eupolemus obuius exierat, quū salutatione benignè excepti essent, dextræq; datæ: ingredientes portā, *fidem datā Deosq; testes* nequiquam inuocantes, interfecti sunt. Inde grauius de integro bellum exarsit. C. Valerius Læuinus, & Appius Claudius Pulcher, & C. Memmius, & M. Popilius, & L. Canuleius missi ab senatu venerant. Apud eos quum Delphis vtriusque partis legati magno certamine agerent, Proxenus maximè quum caussa tum eloquentia prętare visus est: qui paucos post dies ab Orthobula vxore veneno est sublatus: damnataq; eo crimine, in exilium abiit. Idem furor & Cretenses lacerabat. aduentu deinde Q. Minucii legati, qui cum decem nauib. missus ad sedanda eorum certamina erat, in spem pacis venerant: ceterū induciæ & antea sex mensium fuerunt: inde multo grauius bellum exarsit. Lycii quoque per idē tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed externorum inter se bella, quo quæq; modo gesta sunt, persequi non opere est, satis superq; oneris sustinenti res à populo Romano gestas scribere. Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Tib. Graccho dediderant, pacati manserant, M. Titinio Prętore obtinente prouinciam: rebellarunt sub aduentum Ap. Claudii; orsiq; bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum. Prima lux fermè erat, quum vigiles in vallo, quiq; in portarum stationibus erant, quum vidissent procul venientem hostem, *ad arma* conclamauerunt. Ap. Claudius signo proposito pugnę, ac paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit. Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par vtrimque prœlium fuit: quia propter angustias non omnes in faucibus pugnare poterant Romani: vrgentes deinde alii alios secuti euaserunt extra vallum, vt pandere aciem, & exæquari cornibus, hostibus quibus circumibantur, possent: ita repentè eruperunt, vt sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam secundā pulsi sunt: ad quindecim millia cęsa aut capta: signa adempta duo & triginta. castra etiam eo die expugnata. debellatumque: nam qui superfuere prœlio, in oppida sua dilapsi sunt. quieti deinde paruerunt imperio. Censores eo anno creati Q. Fuluius Flaccus, & A. Postumius Albinus legerunt senatū: princeps lectus M. AEmilius Lepidus pontifex maximus. De senatu nouem eiecerunt. insignes notæ fuerunt M. Cornelij Maluginensis, qui biennio ante prætor in Hispania fuerat: & T. Cornelij Scipionis prętoris cuius tum inter ciues & peregrinos iurisdictio erat: & Cn. Fuluij, qui frater germanus, & vt Valerius Antias tradit, consors etiam censoris erat. Consules votis etiam in Capitolio nuncupatis in prouincias profecti sunt. Ex iis M. AEmilio senatus nego-

AEtolorum mutuæ cædes.

XXV.

Cret... bella ... stin...

XXVI.

Cel... reb...

XXVII.

Censura

negotiū dedit, *vt Patauinorum in Venetia seditionem comprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse & ipsorū legati attulerant.* Legati qui in Ætoliam ad similes motus comprimendos ierant, renunciarunt, *coerceri rabiē gentis non posse.* Patauinis saluti fuit aduentus consulis: neq; aliud quod ageret in prouincia quum habuisset, Romam rediit. Censores vias sternendas silice in vrbe, glarea extra vrbem substernendas, marginandasq; primi omnium locauerunt, pontesq; multis locis faciendos: & scænam ædilibus prætoribusq; præbendam: & carceres in circo & oua ad notas curriculis numerandas, & * dam. & metas trans* & caueas ferras pe* intromitterentur * feriis in monte Albano consulibus & cliuum Capitolinum silice sternendum curauerunt, & porticum ab æde Saturni in Capitolium ad senaculum, ac super id curiam. & extra portam Trigeminam emporium lapide strauerunt, stipitibusque sepserunt: & porticum Æmiliam reficiendam curarunt: gradibusque ascensum ab Tiberi in emporium fecerunt. & extra eadem portam in Auentinam porticum silice strauerunt, & eo publico ab æde Veneri fecerunt. Iidē Calatiæ & Auximi muros faciendos locauerunt: venditisq; ibi publicis locis, pecuniam quæ redacta erat, tabernis vtriq; foro circumdandis cōsumpserūt. & alter ex iis Fuluius Flaccus (nam Postumius *nihil nisi senatus Romani populive iussu se locaturum ipsorum pecunia* dicebat) Iouis ædem Pisauri & Fundis, & Pollentiæ etiam aquam adducendam, & Pisauri viam silice sternendā, & Sinuessam aga * auiariæ. In his & cloacam circumducendam & forum porticibus tabernisque claudendum, & Ianos tres faciendos. Hæc ab vno censore opera locata, cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens & seuera censura fuit: multis equi adempti. Exitu propè anni diem vnum supplicatio fuit, ob res prosperè gestas in Hispania, ductu auspicioq; Ap. Claudii proconsulis: & maioribus hostiis viginti sacrificatum: & alterum diem supplicatio ad Cerreis Liberi Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræmotus ingens cum multis ędificiorum ruinis nunciatus erat. Quum Ap. Claudius ex Hispania Romā redisset, decreuit senatus, vt ouans vrbem iniret. Iam consularia comitia appetebant, quibus magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Postumius Albinus, & M. Popillius Lænas. Prætores inde facti Numerius Fabius Buteo, M. Matienius, C. Cicereius. M. Furius Crassipes iterum, A. Attilius Serranus iterum, C. Cluuius Saxula iterū. Comitiis perfectis Ap. Claudius Cēto ex Celtiberis ouans quum in vrbem iniret, decem millia pondo argenti, quinq; millia auri in ęrarium tulit. Flamen dialis inauguratus est C. Cornelius. Eodem anno tabula in ædem matris Matutę cum indice hoc posita est: *Tib. Sempronij Gracchi consulis imperio auspicioq; legio exercitusq; populi Romani Sardiniam subegit. in ea prouincia hostium cæsa aut capta supra octoginta millia. Republica felicissime gesta, atq; liberatis vectigalibus restitutis exercitum saluum atque incolumem plenissimum præda domum reportauit: iterum triumphans in vrbem Romam rediјt: cuius rei ergo hanc tabulam donum Ioui dedit.* Sardiniæ insulæ forma erat, atq; in ea simulacra pugnarum picta. Munera gladiatorum eo anno aliquot parua alia data, vnū ante cetera insigne fuit T. Flaminini, quod mortis caussa patris sui, cum visceratione epuloq; & ludis scenicis quatriduum dedit. magni tamen muneris ea summa fuit, vt per triduum quatuor & septuaginta homines pugnarint:

XXVIII. *Terræ motus in Sabinis.* *Sardinia subacta.* *Munera gladiatorum.*

EPITOME LIBRI XLII.

Q. Fuluius Flaccus censor templum Iunonis Laciniæ tegulis marmoreis spoliauit, vt ædem quam dedicauerat, tegeret. tegulæ ex senatusconsulto reportatæ. Eumenes Asiæ rex in senatu de Perseo Macedoniæ rege questus est. cuius iniuriæ in populum Romanum referuntur. ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus Consul cui Macedonia decreta erat, in Macedoniam transiit, leuibusq; expeditionibus, equestribus prœliis in Thessalia cum Perseo parum felici euentu pugnauit. Inter Masanissam, & Carthaginienses de agro fuit dies ad disceptandum à senatu datus. Legati missi ad ciuitates socias, & reges rogandos, an in fide permaneret, dubitantibus Rhodiis Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita CCLVII *millia* CCXXXI. *Res præterea aduersus Corsos & Ligures prosperè gestas continet.*

LVCIS Postumius Albinus, M. Popillius Lęnas, quum omnium primum de prouinciis exercitibusque ad senatum retulissent, Ligures vtrique decreti sunt: vt nouas ambo quibus eā prouinciam obtinerent legiones (binę singulo decretæ) & socium Latini nominis dena millia peditum, & sexcentos equites, & supplementum Hispaniæ tria millia peditum Romanorum scriberent, & ducentos equites. Ad hoc, mille & quingenti Romani cum centum equitibus scribi iussi; cum quibus prætor cui Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret: interim M. Attilius vetus prætor prouinciam obtineret Sardiniam. Prætores deinde prouincias sortiti sunt: A. Attilius Serranus vrbanam, C. Cluuius Saxula inter ciues & peregrinos, Cn. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienius vlteriorem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam. Priusquam magistratus proficiscerētur, senatui placuit. *L. Postumium Consulem ad agrum publicum à priuato terminandum, in Campaniam ire:* cuius

cuius ingentem modum possidere priuatos, paulatim proferendo fines, constabat. Hic iratus Prænestinis, quòd quum eò priuatus, sacrificii in templo Fortunæ faciundi caussa profectus esset, nihil in se honorificè, neq; publicè, neque priuatim factum à Prænestinis esset: priusquam ab Roma proficisceretur, literas Præneste misit, *vt sibi magistratus obuiam exiret, locum publicè pararet vbi diuerteretur, iumentaque quum exiret inde præsto essent.* Ante hunc consulem nemo vnquam sociis in vlla re oneri aut sumptui fuit. ideò magistratus mulis tabernaculisque, & omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis: priuata hospitia habebant; ea benignè comiterq; colebant: domusque eorum Romæ hospitibus patebant, apud quos ipsis diuerti mos esset. Legati qui repentè aliquò mitterentur, singula iumenta per oppida, iter qua faciendum erat, imperabant: aliam impensam socij in magistratus Romanos non faciebant. Iniuria Consulis etiamsi iusta, non tamen in magistratu exercenda, & silentium nimis aut modestum, aut timidum Prænestinorum, ius, velut probato exemplo, magistratibus fecit grauiorum indies talis generis imperiorum.

Consules nulla in re sociis oneri.

II. Principio huius anni, legati qui in Ætoliam & Macedoniam missi erant, renunciarunt, *sibi conueniendi regis Persei, quùm alij abesse eum, alij ægrū esse, falsò vtrumq; fingerent, potestatem non factam. facilè tamen apparuisse sibi, bellum parari, nec vltrà ad arma ire dilaturum. Item in AEtolia seditionem gliscere indies, neque discordiarum principes auctoritate sua coerceri potuisse.*

Legati ex Ætolia & Macedonia redeunt.

Prodigia.

Quum bellū Macedonicum in exspectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari, pacemq; Deum peti precationibus, quæ editæ ex fatalibus libris essent, placuit. L nuuij classis magnæ species in cœlo visæ dicebantur: & Priuerni lana pulla terra enata: & in Veienti apud Rementē lapidatum: Pomptinum omne velut nubibus locustarum coopertum esse: in Gallico agro qua induceretur aratrum, sub existentibus glebis pisces emersisse. Ob hæc prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decemuiris est, & quibus Diis, quibusque hostiis sacrificaretur, & vt supplicatio prodigiis expiandis fieret: altera quæ priore anno valetudinis populi caussa vota esset, ea vti feriæq; essent. itaque sacrificatum est, vt decemuiri scriptum ediderunt.

III. Eodem anno ædes Iunonis Laciniæ detecta. Q. Fuluius Flaccus censor ædem Fortunæ Equestris, quam in Hispania Prætor bello Celtiberico vouerat, faciebat enixo studio, ne vllum Romæ amplius aut magnificentius templum esset. Magnum ornamentum se templo ratus adiecturum, si tegulæ marmoreæ essent: profectus in Brutios, ædem Iunonis Laciniæ ad partem dimidiam detegit, id satis fore ratus ad tegendum quod ædificaretur. Naues paratæ fuerunt, quæ tollerent atque asportarent, auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegiū prohibere. Postquam censor rediit, tegulæ expositæ de nauibus, ad templum portabantur. quamquam vnde essent silebatur, nō tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus est: ex omnibus partibus postulabatur, *vt consules eam rem ad senatum referrent.* Vt vero accersitus in curiam censor venit, multo infestius singuli vniuersiq; præsentem lacerare: *templum augustissimum regionis eius, quod non Pyrrhus, non Annibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset fœde, ac propè diruisset. Detractum culmen templo, nudatum tectum patere imbribus putrefaciendum. censorem moribus regendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis, & loca tuenda more maiorum traditum esset: eum per sociorum vrbes diruentem templa, nudantemq; tecta ædium sacrarum vagari: & quod si in priuatis sociorum ædificiis faceret, indignum videri posset, id Deum immortalium templa demolientem facere, & obstringere religione populum Romanum, ruinis templorum templa ædificantem: tamquam non ijdem vbique Dij immortales sint, sed spoliis aliorum alij colendi exornandiq;.* Quùm priusquam referretur, appareret quid sentirent Patres, relatione facta in vnam omnes sententiam ierunt, *vt hæ tegulæ reportandæ in templum locarentur, piaculariaq; Iunoni fierent.* Quæ ad religionem pertinent, cum cura facta: tegulas relictas in area templi quia reponendarum nemo artifex inire rationem potuerit, redēptores nunciarunt.

Tegulæ marmoreæ.

Ex prætoribus qui in prouincias ierant, Num. Fabius Massiliæ moritur, quum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque quùm id nunciatum à Massiliensibus legatis esset, senatus decreuit: vt P. Furius & Cn. Seruilius, quibus succedebatur, inter se sortirentur. vter citeriorem Hispaniam prorogato imperio obtineret. Sors opportuna fuit, P. Furius idem, cuius ea prouincia fuerat, remaneret. Eodem anno quum agri Ligustini & Gallici quod bello captum erat, aliquantum vacaret, Senatusconsultum factum, *vt is ager viritim diuideretur.* Decemuiros in eam rem ex senatusconsulto creauit A. Attilius prætor vrbanus, M. Æmilium Lepidum, C. Cassium, T. Æbutiū Carum, C. Tremelium, P. Cornelium Cethegum, Q. & L. Apuleios, M. Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Diuiserunt dena iugera in singulos, sociis nominis Latini terna. Per idem tempus quo hæc agebantur, legati ex Ætolia Romam venerunt, de discordiis seditionibusq; suis: & Thessali legati, nunciantes quæ in Macedonia gererentur.

V. Perseus iam bellum viuo patre cogitatum in animo voluens, omnes non gentes modò Græciæ, sed ciuitates etiam, legationibus mittendis, pollicendo plura quam præstando, sibi conciliabat. Erant tamen magna ex parte hominum ad fauorem eius inclinati animi, & aliquanto quam in Eumenem propēsiores: quùm Eumenis beneficiis muneribusq; omnes Græciæ ciuitates & pleriq; principum obligati essent; & ita se in regno suo gereret, vt quæ sub ditione eius vrbes essēt, nullius liberæ ciuitatis fortunam secū mutatam vellent. contra Persea fama erat post patris mortem vxorē manu

Eumenis munificentia.

Persei ...

manu sua occidisse: Apellem ministrum quondam fraudis in fratre tollendo, atque ob id requisitum à Philippo ad supplicium, exulãtem, accersitum post patris mortem ingentib. promissis ad prĕmia tantæ perpetratæ rei, clam interfecisse. intestinis externisq; præterea multis cædibus infamem, nec vllo commendabilem merito, præferebant vulgo ciuitates, tam pio erga propinquos, tam iusto in ciues, tam munifico erga omnes homines regi: seu fama & maiestate Macedonum regum præoccupati ad spernẽdum originem noui regni: seu mutationis rerum cupidi; seu quia eum obiectum esse Romanis volebant. Erant autem non Ætoli modo in seditionibus propter ingentem vim æris alieni, sed Thessali etiam: ea contagione velut tabes in Perræbiam quoq; id peruaserat malum. Quùm *Thessalos in armis esse* nũciatum est, Ap. Claudium legatum ad eas res aspiciẽdas componendasq; senatus misit. Qui vtriusq; partis principibus castigatis, quùm iniusto fœnore grauatum æs alienum, ipsis magna ex parte concedentibus qui onerarent, leuasset, iusti crediti solutionem in annorũ pensiones distribuit. Per eundem Appium eodemque modo compositæ in Perræbia res. Ætolorum caussas Marcellus Delphis per idem tempus hostilibus actas animis, quas intestino gesserant bello, cognouit. Quum certatũ vtrimq; temeritate atque audacia cerneret, decreto quidem suo neutram partem aut leuare, aut onerare voluit: communiter ab vtrisque petiit, *abstinerent bello, & obliuione præteritorum, discordias finirent.* Huius reconciliationis inter ipsos fides obsidibus vltro citroque datis firmata est. Corinthum, vt ibi deponerentur obsides, conuenitur. A Delphis Ætolico concilio Marcellus in Peloponnesum traiecit, quo Achæis edixerat conuentum. Vbi collaudata gente, *quod constanter vetus decretum de arcendis aditu finium regibus Macedonum tenuissent* insigne aduersus Persea odium Romanorũ fecit: quod vt maturius erumperet, Eumenes rex, commẽtarium ferens secum, quod de apparatibus belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tempus quinq; legati ad regem missi, qui res in Macedonia adspicerent. Alexandriã iidem ad Ptolemæum renouandæ amicitiæ caussa proficisci iussi. Legati erant hi, C. Valerius, Cn. Lutatius Cerco, Q. Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula, M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus legati venerunt: quorum princeps Apollonius in senatum introductus multis iustisq; caussis regem excusauit, *quod stipendium serius quo ad diem præstaret: id se omne aduexisse, ne cuius nisi temporis gratia regi fieret. Donum præterea afferre, vasa aurea quingentũm pondo. Petere regem, vt quæ cum patre suo societas atq; amicitia fuisset, ea secum renouaretur: imperaretq; sibi populus Romanus, quæ bono fidelique socio regi essent imperanda: se nullo vsquam cessaturum officio. Ea merita in se senatus fuisse, quùm Romæ esset, eam comitatẽ iuuentutis, vt pro rege, non pro ob- fide omnibus ordinibus fuerit.* Legatis benignè responsum, & societatem renouare cum Antiocho quę cum patre eius fuerat, A. Attilius prętor vrbanus iussus: Quæstores vrbani stipendium, vasa aurea censores acceperunt: eisque negotium datum est, vt ponerent ea in quibus templis videretur: legatoq; centum millium ęris munus missum, & ædes liberę hospitio datæ, sumptusque decretus, donec in Italia esset. Legati qui in Syria fuerant, renunciauerunt, *in maximo eum honore apud regẽ esse: amicissimumq; populo Romano.*

VII. In prouinciis eo anno hęc. C. Cicereius prętor in Corsica signis collatis pugnauit: septem millia Corsorũ cæsa: capti amplius. Vouerat ex ea pugna prętor ædẽ Iunonis Monetæ. Pax deinde data petentibus Corsis, & exacta ceræ ducena millia pondo. Ex Corsica subacta Cicereius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Statellati pugnatum ad oppidum Carystum. Eò se magnus exercitus Ligurum contulerat. Primo sub aduentum M. Popillij consulis mœnibus sese continebant: deinde postquam oppidum oppugnaturũ Romanum cernebant, progressi ante portas aciẽ struxerunt: nec consul, (vt qui idipsum oppugnatione comminanda quæsisset) moram certamini fecit. Pugnatum est amplius tres horas, ita vt neutrò inclinaret spes. Quod vbi consul vidit, nulla parte moueri Ligurum signa, imperat equitibus vt equos conscendant, ac tribus simul partibus in hostes quanto maximo possent tumultu incurrant. pars magna equitum, mediam traiecit aciem, & ad terga pugnantiũ peruasit. inde terror iniectus Liguribus. diuersi in omnes partes fugerunt, perpauci retro in oppidũ, quia inde se maximè obiecerat eques, & pugna tã peruicax multos absumpserat Ligurum; & in fuga passim cæsi sunt. decẽ millia hominũ cęsa traduntur. amplius septingẽti passim capti: signa militaria relata octoginta duo. nec incruenta victoria fuit, amplius tria millia militum amissa, quum cedentibus neutris ex parte vtraq; primores caderent.

VIII. Post hanc pugnam ex diuersa fuga in vnum collecti Ligures, quum maiorẽ multò partem ciuium amissam quam superesse cernerent (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt sese, nihil quidem illi pacti: sperauerant tamen non atrocius quam superiores imperatores, consulem in se sęuiturum At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaq; eorum vendidit: literasq; senatui de rebus à se gestis misit. Quas quum A. Attilius prætor in curia recitasset (nam consul alter Postumius agris recognoscẽdis in Campania occupatus aberat) atrox visa senatui: *Statellates, quæ vni ex Ligurum gente non tulissent arma aduersus Romanos, tum quoque oppugnatos, non vltro inferentes bellum, deditos in fidem populi Romani, omni vltimæ crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum fidem implorãtia populi Romani, ne quis vmquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse: & distractos passim, iustis quondam hostibus*

Pax data Corsis.

Ligures victi.

Consul deditos vẽdit.

Senatus ōj. de Liguribus.

populo Romano pacatis seruire. Quas ob res Senatusconsultum factum est, *placere senatui, M. Popillium Consulem Ligures pretio emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatē: bonaq. vt iis, quicquid eius recuperari possit, reddantur curare: arma primo quoq. tēpore fieri in ea gēte. consulem de prouincia decedere, quum deditos in sedem suam Ligures restituisset. claram victoriam vincendo oppugnantes, non sæuiendo in afflictos fieri.*

IX. Consul qua ferocia animi vsus erat in Liguribus, eandem ad non parendum senatui habuit: legionibus extemplò Pisas in hibernacula missis, iratus Patribus, infestus prætori Romam rediit: senatuq; extemplo ad ędem Bellonæ vocato, multis verbis inuectus est in prætorem: *qui quū ob bello rem bene gestam, vti Diis immortalib. honos haberetur, referre ad senatum debuisset, aduersus se pro hostibus senatusconsultum fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret. dediq. iis prope consulem prætor iuberet. Itaq. mulctam ei se dicere. à Patribus postulare, vt senatusconsultū in se factum tolli iuberent: supplicationemq., quam absentes ex literis de bene gesta Republica missis decernere debuerint, præsentes honoris Deorum primùm caussa, deinde & sui aliquo tandem respectu decernerent.* Nihilo lenioribus quam absens senatorū aliquot orationibus increpitus, neutra impetrata re in prouinciā redit. Alter Consul Postumius, consumpta æstate in recognoscendis agris, ne visa quidē prouincia sua, comitiorū caussa Romam rediit: Consules C. Popillium Lęnatē, P. Ælium Ligurem creauit. Prætores exinde facti, C. Liciuius Crassus, M. Iunius Pennus, Sp. Lucretius, Sp. Cluuius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.

X. *Lustrum.* Eo anno lustrū conditum est. censores erant Q. Fuluius Flaccus, L. Postumius Albinus. Postumius cōdidit. Censa sunt ciuium Romanorum capita ducēta sexaginta nouē millia & quindecim; minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro concione edixerat, *qui sociûm Latini nominis ex edicto C. Claudij Cōsulis redire in ciuitates suas debuissent, ne quis eorum Romæ, sed omnes in suis ciuitatibus censerentur.* Cōcors & è Republica cēsura fuit: omnes quos senatu mouerunt, quibusque equos ademerunt, ærarios fecerunt, & tribu mouerunt: neq; ab altero notatū alter probauit. Fuluius ædem Fortunæ Equestris, q̃ proconsul in Hispania dimicans cum Celtiberorum legionib. vouerat, annos sex postquā vouerat, dedicauit: & scenicos ludos per quatriduum, vnum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus Decemuir sacrorū eo anno mortuus est: in locum eius suffectus A. Postumius Albinus.

Locustæ. Locustarum tantæ nubes à mari vento repentè in Apuliā illatę sunt, vt examinib. suis agros latè operirent. ad quam pestē frugum tollendam, C. Sicinius Prætor designatus cū imperio in Apuliā missus, ingenti agmine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum tēporis absumpsit.

(*A. V. C.* ƆLXXVIII.) Principium insequentis anni, quo C. Popillius & P. Ælius fuerūt consules residuas cōtētiones ex priore anno habuit. Patres referri de Ligurib. renouariq; senatusconsultum volebant, & consul Ælius referebat. Popillius & collegā & senatum pro fratre deprecabatur: & præ se ferens, si quid decernerent intercessurum, collegam deterruit. Patres eo magis vtriq; pariter consulum infensi, in cœpto perstabant. Itaque quum de prouinciis ageretur, & Macedonia iam imminente Persei bello peteretur, Ligures ambobus consulibus decernuntur. Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popillio referretur. Postulantibus deinde, *vt nouos exercitus scribere, aut supplementum veteribus liceret*, vtrumque negatum est. Pręoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus negatum: M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in vlteriorem. C. Licinius Crassus vrbanam iurisdictionem, Cn. Sicinius inter peregrinos erat sortitus: C. Mūmius Siciliam, Sp. Cluuius Sardiniam. Consules ob ea irati senatui, Latinis feriis in primam quamque diem indictis, in prouinciam abituros se denunciarunt: nec quicquam Reipublicæ acturos, præterquam quod ad prouinciarum administrationem attineret. Attalum regis Eumenis fratrem legatum venisse Romā, Valerius Antias his consulibus scribit, ad deferenda de Perseo crimina indicandosque apparatus belli. Plurium annales, & quibus credidisse malis, ipsum Eumenē venisse tradunt. Eumenes igitur vt Romam venit, exceptus cū tanto honore, quantum non meritis tantum eius, sed beneficiis etiam suis, ingentia quæ in eum congesta erant, existimaret deberi populo Romano, in senatum est introductus. *Caussam veniendi sibi Romam fuisse*, dixit, *præter cupiditatem visendi Deos, hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne optare quidem auderet: etiam vt coram moneret senatum, vt Persei conatis obuiam iret.* Orsus inde à Philippi consiliis, necem Demetrij filii retulit, aduersantis Romano bello; *Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus in Italiam transiret. Hæc eum volutantem in animo, oppressum fato regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. itaque Persea, hæreditarium à patre relictum bellum, & simul cum imperio traditū, iamiam primùm alere ac fouere omnibus consiliis. Florere præterea iuuentute, quam stirpem longa pax ediderit: florere opibus regni, florere etiam ætate. Quæ quum corporis robore ac viribus vigeat, animum esse inueteratum diutina arte atq. vsu belli. iam inde à puero, patris contubernio, Romanis quoque bellis, non finitimis tantùm assuetum, missum à patre in expeditiones multas, variasque. Iam ex quo ipse accepisset regnum, multa quæ non vi, non dolo, Philippus omnia expertus potuisset moliri, admirando rerum successu tenuisse. Accessisse ad vires eam, quæ longo tempore, multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem. Nam apud Græciæ atque Asiæ ciuitates, vereri maiestatem eius omnes. nec pro quibus meritis, pro qua munificentia, tantum ei tribuatur, cernere: nec dicere pro certo posse vtrum felicitate id quadam eius accidat: an, quod ipse vereatur dicere, inuidia aduersus Romanos fauorem illi conciliet. Inter ipsos quoq. reges ingentem aucțori-*

ctoritate, Seleuci filiam duxisse eum non petentem, sed petitum vltro: sororem dedisse Prusiæ precanti ac oranti: celebratas esse vtrasque nuptias gratulatione donisque innumerabilium legationum. & velut auspicibus nobilissimis populis deductas esse. Bœotorum gentem captatam Philippo, numquam ad scribendum amicitiæ fœdus adduci potuisse: tribus nunc locis cum Perseo fœdus incisum literis esse: vno Thebis, altero ad Sidenum, augustissimo & celeberrimo in templo, tertio Delphis. in Achaico concilio verò, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eò rem propè adductam, vt aditus & in Achaiam daretur. At hercule suos honores, cuius merita in eam gentem priuatim an publicè sint maiora, vix dici posset, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublatos esse. Iam Aetolos quem ignorare in seditionibus suis non ab Romanis, sed à Perseo præsidium petiisse? His eum fultum societatibus atque amicitiis, eos domesticos apparatus belli habere, vt externis non egeat. triginta millia peditum, quinque millia equitum: in decem annos frumentum præparare, vt abstinere & suo & hostium agro frumentãdi caussa possit. Iam pecuniam tantam habere, vt decem millia mercenariorum militum præter Macedonum copias, stipendium in totidem annos præparatum habeat: præter annuũ quod ex metallis regiis capiat vectigal. Arma vel tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Iuuentutem, vt iam Macedoniæ deficiat, velut ex perenni fonte vnde hauriat, Thraciam subiectam esse. Reliquum orationis adhortatio fuit. *Non ego hæc*, inquit, *incertis iactata rumoribus, & cupidius credita, quia vera esse de inimico crimina volebã, adfero ad vos Patres conscripti; sed cõperta & explorata, haud secus quàm si speculator missus à vobis subiecta oculis referrem. Neque relicto regno meo, quod amplum & egregiũ vos fecistis, mare tantum traiecissem, vt vana ad vos afferendo fidem abrogarem mihi. Cernebam nobilissimas Asiæ & Græciæ ciuitates indies magis denudantes iudicia sua: mox si permitteretur, eo processuras vnde receptum ad pœnitendum non haberent. Cernebam Persea non continentem se Macedoniæ regno, alia armis occupantem: alia quæ vi subigi non possunt, fauore ac beneuolentia complectentem. Videbam quàm impar esset sors, quum ille vobis bellum, vos ei securam pacem præstaretis: Quamquam mihi quidem non parare, sed gerere penè bellum videbatur. Abrupolim socium atque amicum vestrum regno expulit. Artetarum Illyrium, quia scripta ab eo quædam vobis comperit, socium item atque amicum vestrum interfecit. Euersam & Callicritũ, Thebanos, principes ciuitatis, quia liberius aduersus eum in concilio Bœotorum locuti fuerant, delaturosque ad vos quæ agerentur professi erant, tollendos curauit. Auxilium Byzantiis aduersus fœdus tulit. Dolopiæ bella intulit. Thessaliam & Doridem cum exercitu peruasit, vt in bello intestino deterioris partis auxilio meliorem affligeret. Confudit & miscuit omnia in Thessalia, Perrhæbiaque spe nouarum tabularum, vt manu debitorum obnoxia sibi optimates opprimeret. Hæc quùm vobis quiescentibus & patientibus fecerit, & concessam sibi Græciam esse à vobis videat; pro certo habet, neminem sibi antequam in Italiam traiecerit, armatum occursurum. Hoc quam vobis tutum aut honestum sit, vos videritis: ego certè mihi turpe esse duxi prius Persea ad bellum inferendum, quàm me socium ad prædicendum vt caueretis venire in Italiam. Functus necessario mihi officio, & quodam modo liberata atque exonerata fide mea, quid vltra facere possum, quam vti Deos Deasque precer, vt vos & vestræ Reipublicæ, & nobis sociis atque amicis, qui ex vobis pendemus, consulatis?*

XIV. Hęc oratio mouit Patres conscriptos. ceterum in præsentia nihil, præterquam *fuisse in curia regem*, scire quisquam potuit: eo silentio clausa curia erat. bello denique perfecto, quæque dicta ab rege, quæq; responsa essent, emanauere. Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus est. Ceterùm præoccupatis non auribus magis quam animis ab Eumene rege, omnis & defensio & deprecatio legatorum respuebatur: & exasperauit animos ferocia animi Harpali, qui princeps legationis erat. *Is velle quidem & laborare dixit regem, vt purganti se nihil dixisse aut fecisse fides habeatur, ceterùm si peruicacius caussam belli quæri videat, forti animo defensurum se: Martem communem esse, & euentum incertum belli.* Omnibus ciuitatibus Græciæ atque Asiæ curæ erat, quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset: & propter aduentum eius quem moturum aliquid rebantur, miserant pleræque ciuitates, alia in speciem præferentes, legatos. & legatio Rhodiorum erat, ac Satyrus princeps, haud dubius, quin Eumenes ciuitatem quoque suam Persei criminibus iunxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque disceptandi cum rege locum in senatu quærebat. Quod quum contigisset, libertate intemperantius inuectus in regem, *quod Lyciorum gentem aduersus Rhodios concitasset, grauiorque Asiæ esset, quam Antiochus fuisset:* popularem quidem ac gratam populis Asiæ (nam eo quoque iam fauor Persei venerat) orationem habuit: ceterùm inuisam senatui, inutilemque sibi & ciuitati suæ. Eumeni vero conspiratio aduersus eum, fauorem apud Romanos fecit: ita omnes ei honores habiti, donaq; quam amplissima data, cum sella curuli atque eburneo scipione.

Persei legatis datur senatus.

Rhodiorum legatio.

XV. Legationibus dimissis, quùm Harpalus, quãta eximia celeritate poterat, regressus in Macedoniam, nunciasset regi: *nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed ita infestos, vt facile appareret non dilaturos*: & ipse præterquam quod & ita credebat futurum, iã etiam volebat, in flore virium se credens esse: Eumeni ante omnes infestus erat: à cuius sanguine ordiens bellum, Euandrum Cretensem ducem auxiliorum, & Macedonas tres assuetos ministerijs talium facinorum, ad cædem regis subornat: literasq; eis dat ad Praxo hospitam, principem auctoritate & opibus Delphorum. Satis constabat, Eumenem vt sacrificaret Apollini, Delphos ascensurum. Progressi cum Euandro insidiatores, nihil aliud ad peragendum incœptum, quam loci opportunitatem omnia circumeuntes quærebant. Ascendentibus ad templum à Cirra priusquam peruenire-

Perseus ad Eumenis cædem quosdam subornat.

tur ad frequentia ædificiis loca, maceria erat ab læua semitæ paulum extans à fundamento, qua singuli transirent: dextra pars labe terræ in aliquantum altitudinis diruta erat. post maceriam se abdiderunt, gradibus astructis, vt ex ea, velut è muro tela in prætereuntem conjicerent. Primo à mari circumfusa turba amicorũ ac satellitum procedebat: deinde extenuabant paulatim angustiæ agmen. Vbi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum erat, primus semitam ingressus Pantaleon Ætoliæ princeps, cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti saxa duo ingentia deuoluunt: quorum altero caput ictum est regi, altero humerus sopitus: ex semita procliui in decliue multis super prolapsum iam saxis congestis. & ceteri quidem etiam amicorum & satellitum, postquam cadentem videre diffugiunt: Pantaleon constanter impauidus mansit ad protegendum regem.

Eumenes vulneratur.

XVI. Latrones quum breui circumitu maceriæ decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re in iugum Parnasi refugerunt eo cursu, vt quùm vnus, non facilè sequendo per inuia atq; ardua, moraretur fugam eorum, ne comprehenso indicium emanaret, occiderint comitẽ. Ad corpus regis primò amici, deinde satellites ac serui concurrerunt: tollentes sopitum vulnere, ac nihil sentientem. viuere tamen ex calore & spiritu remanente in præcordiis senserunt: victorum exigua ac propè nulla spes erat. Quidã ex satellitibus secuti latronum vestigia, quùm vsq; ad iugum Parnasi nequiquam fatigati peruenissent; re infecta rediérũt. Aggressi facinus Macedones vt inconsultè, ita audacter cœptũ, nec consultè & timidè reliquerunt. Compotẽ iam sui regem, amici postero die deferunt ad nauem: inde Corinthum: à Corintho per Isthmi iugum nauibus traductis Æginam traiiciunt. Ibi adeo secreta eius curatio fuit, admittentibus neminem, vt fama *mortuum* in Asiam perferret. Attalus quoque celerius quam dignum cõcordia fraterna erat, credidit. nam & cum vxore fratris, & præfecto arci, tanquã iam haud dubius regni heres est locut⁹. Quæ postea non fefellere Eumenem: & quamquam dissimulare & tacitè habere id patique statuerat, tamen in primo congressu non tẽperauit, quin *vxoris petendæ prœmaturam festinationẽ* fratri obiiceret. Romam quoq; fama de morte Eumenis perlata est.

XVII. Sub idẽ tempus C. Valerius ex Græcia, qui legatus ad visendum statum regionis eius, speculandaq; consilia Persei regis missus erat, rediit: congruentiaq; omnia criminibus ab Eumene allatis referebat: simul & adduxerat secũ Praxo à Delphis, cuius domus receptaculum latronum fuerat: & L. Rammium Brundusinũ, qui talis indicii delator erat. Princeps Brundusii Rammius fuit, hospitio quoq; & duces Romanos omnes, & legatos, exterarũ quoq; gentium insignes, præcipuè regios, accipiebat. ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat: literisque spem amicitiæ interioris magnæque inde fortunæ facientibus ad regem profectus; breui perfamiliaris haberi, trahique magis quã vellet in arcanos sermones est cœptus. Promissis enim ingentib. præmiis petere institit ab eo rex, *quoniam duces omnes legatiq; Romani hospitio eius vti assuessent, quibus eorum ipse scripsisset, vt venenum dandum curaret. cuius scire se comparationem plurimum difficultatis, & periculi habere, pluribus consciis comparari: euentu præterea incerto esse, vt aut satis efficacia ad rem peragendam, aut tuta ad rem celandam dentur, se daturum, quod nec in dando, nec datum, vllo signo deprehendi posset.* Rammius veritus ne si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur. nec Brundusium antè redire, quam conuento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, iussu eius Romam simul venit. Introductus in curiam, quæ acta erant exposuit.

Rammius Persei veneficia detegit.

Hæc ad ea quæ ab Eumene delata erant accessere, quo maturius hostis Perseus iudicaretur. quippe quem non iustum modo apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli administratio ad nouos consules reiecta est: in præsentia tamen Cn. Sicinium Prætorem, cuius inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, scribere milites placuit; qui Brundusium ducti primo quoque tempore Apolloniam in Epirum traiicerentur, ad occupandas maritimas vrbes; vbi consul cui prouincia Macedonia obuenisset, classem appellere tuto, & copias per commodum exponere posset. Eumenes aliquandiu Æginæ retentus periculosa & difficile curatione, quum primum tuto potuit profectus Pergamum, præter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante, summa vi parabat bellum. Legati eo ab Roma *gratulantes quod è tanto periculo euasisset*, venerunt.

Perseus hostis iudicatur.

Quum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, ceteris prætoribus iam in prouincias profectis, M. Iunius & Sp. Lucretius, quibus Hispaniæ prouinciæ obuenerant, fatigato sæpe idem petendo senatu, tandem peruicerũt, vt supplementum sibi ad exercitum daretur. tria millia peditum, centum & quinquaginta equites in Romanas legiones, in socialem exercitum quinque millia peditum, & trecenti equites imperare sociis iussi. Hoc copiarum in Hispania cum Prætoribus nouis portatum est. Eodem anno quia per recognitionem Postumij consulis magna pars agri Campani, quem priuati sine discrimine passim posséderant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgauit, *vt agrum Cãpanum censores fruendum locarent*: quod factum tot annis post captam Capuam non fuerat, vt in vacuo vagaretur cupiditas priuatorum. Quum in exspectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen iam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis, puerum filium regis secum

secum adducentes, Romam venerunt. quorum oratio fuit, *regem educandum filium Romam misisse, vt iam inde à puero assuesceret moribus Romanis, hominibusque.* Petere, *vt eum non sub hospitum modo priuatorum custodia, sed publicæ etiam curæ ac velut tutelæ vellent esse.* Ea regis legatio grata senatui fuit. Decreuerunt vt Cn. Sicinius prætor ædes instructas locaret, vbi filius regis comitesque eius habitare possent. Et Thracum legatis, apud se disceptantibus, & societatem amicitiamq; petentibus; & quod petebant datum est, & munera bis denum millium æris summę in singulos missa. Hos vtique populos, quod ab tergo Macedoniæ Thracia esset, assumptos in societatem gaudebant. Sed vt in Asia quoque & insulis explorata omnia essent, T. Claudium Neronem, M. Decimium legatos miserunt. adire eos Cretam & Rhodum iusserũt, simul renouare amicitiam, simul speculari, *num solicitati animi sociorum ab rege Perseo essent.* In suspensa ciuitate ad exspectationem noui belli, nocturna tempestate columna rostrata in Capitolio, bello Punico priore posita à M. Æmilio consule, cui collega Ser. Fuluius fuit, tota ad imũ fulmine discussa est. Ea res prodigii loco habita, ad senatum relata est. Patres ad aruspices referre, & decem viros adire libros iusserunt. decem viri *lustrandum oppidum, supplicationem obsecrationemue habendam, victimis maioribus sacrificandum, & in Capitolio Romæ & in Campania ad Mineruæ promontorium* renuntiarunt. Ludos per decem dies Ioui optimo maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. aruspices *in bonum versurum id prodigium, prolationemque finium, & interitum perduellium portendi* responderunt: *quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quæ tempestas disiecisset.* Accesserunt quæ cumularent religiones animis. *Saturniæ nunciatum erat sanguine per triduum in oppido pluisse: Calatiæ asinum tripedem natum, & taurum cum quinque vaccis vno ictu fulminis exanimatos. Oximi terra pluisse.* Horum quoque prodigiorum caussa res diuinæ factæ, & supplicatio vnum diem feriæque habitæ. Consules ad id tempus in prouincias non exierant: quia neque vti de M. Popillio referrent senatui obsequebantur, & nihil aliud decernere prius, statutum Patribus erat. Aucta etiam inuidia est Popillij literis eius, quibus *iterum cum Statellatibus Liguribus proconsul pugnasse se* scripsit, *ac se decem millia eorum occidisse.* propter cuius iniuriam belli, ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non absens modo Popillius, qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset, & pacatos ad rebellandum incitasset: sed consules, quod non exirent in prouinciam, in senatu increpiti. Hoc consensu Patrum accensi M. Marcius Sermo, & Quintius Marcius Scylla tribuni plebis, *& consulibus mulctam se dicturos, nisi in prouinciam exirent,* denuntiarunt: & rogationem, quam Liguribus deditis promulgare in animo haberent in senatu recitarunt. Sanciebatur *vt qui ex Statellis deditis in libertatem restitutus ante Calendas Sextiles primas non esset, cuius dolo malo is in seruitutem venisset, vt iuratus senatus decerneret, qui eam rem quæreret, animaduerteretque.* Ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiscerentur consules, Caio Cicereio prætori prioris anni ad ædem Bellonæ senatus datus est. Is expositis, quas in Corsica res gessisset, postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod iam in morem venerat vt sine publica auctoritate fieret, triumphauit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes sciuit, iussitque. ex eo plebiscito Caius Licinius prætor consuluit senatum, quem quærere ex rogatione vellet. Patres ipsum eum querere iusserunt. Tum demum consules in prouinciam profecti sunt, exercitumque à M. Popillio ceperunt. Neque tamen Marcus Popillius reuerti Romam audebat, ne caussam diceret aduerso senatu, infestiore populo, apud prætorem qui de quæstione in se posita senatum consuluisset. Huius detrectationi eius, tribunus plebis alterius rogationis denunciatione occurrerunt: *vt si non ante Idus Nouembris Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac iudicaret.* Hoc tractus vinculo quum redisset, ingenti cũ inuidia in senatum venit. Ibi quum laceratus iurgiis multorum esset, senatusconsultum factum est, *vt qui Ligurum post Q. Fuluium, L. Manlium consules hostes non fuissent, vt eos C. Licinius, Cn. Sicinius prætores in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum consul C. Popillius daret.* Multa millia hominum hoc senatusconsulto restituta in libertatem, traductisque Padum ager est assignatus. M. Popillius rogatione Marcia bis apud C. Licinium caussam dixit: tertio prætor gratia consulis absentis & Popillię familię precibus victus, *Idibus Martiis adesse reum iussit,* quo die noui magistratus inituri erant honorem: ne diceret ius qui priuatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est. Legati Carthaginienses eo tempore Romæ erãt, & Gulussa filius Masanissæ: inter eos magnæ contentiones in senatu fuere. Carthaginienses querebantur, *præter agrum, de quo ante legati à Roma qui in re præsenti cognoscerent, missi essent, amplius septuaginta oppida castellaque agri Carthaginiensis biennio proximo Masanissam vi atque armis possedisse, Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse. Carthaginienses fœdere illigatos silere. Prohibere enim extra fines efferre arma. Quamquam sciant in suis finibus si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum: illo haud ambiguo capite fœderis deterreri, quo diserte vetentur cum sociis populi Romani bellum gerere. Sed iam vltra superbiam crudelitatemque & auaritiam eius non pati posse. Carthaginienses missos esse qui orarent senatum, vt trium harum rerum vnam ab se impetrari sinerent: vt vel ex æquo apud socium populum quid cuiusq; esset, disceptarent: vt permitterent Carthaginiensibus, vt aduersus iniusta arma pio iustoq; se tutarentur bello: vel ad extremum,*

XXII. Plebiscitũ de Ligurib.

Senatusconsultum de Liguribus.

XXIII.

Carthaginienses de Masanissa iniuriis.

si gratia plus quam veritas apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno Masanissæ vellent. Modestius certè daturos eos, & scituros quid dedissent: ipsum nullum præterquam suæ libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si nihil impetrarent, & aliquod suum post datam à P. Scipione pacem delictum esset, ipsi potius animaduerterent in se. Tutam seruitutem se sub dominis Romanis, quam libertatem expositam ad iniurias Masanissæ malle. Perire namque semel ipsis satius esse quam sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere. Sub hæc dicta lacrimantes procubuerunt, stratique humi, non sibi magis misericordiam quam regi inuidiam cōcitarunt.

XXIV. *Gulussa Masanissæ filius.*

Interrogari Gulussam placuit, *quid ad ea responderet, aut si prius mallet, expromeret super qua re Romam venisset.* Gulussa *neque sibi facile esse* dixit *de iis rebus agere, de quibus nihil mandati à patre haberet: neque patri facile fuisse mandare, quum Carthaginienses nec de qua re acturi essent, nec omnino ituros se Romam indicauerint. In æde AEsculapij clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, vnde præterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam caussam fuisse patri mittendi se Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam caussam nisi propter constantem fidem erga populum Romanum odissent.* His vtrimque auditis, senatus de postulatis Carthaginiensibus consultus, respondere ita iussit: *Gulussam placere extemplo in Numidiam proficisci, & nunciare patri, vt de iis, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quamprimum ad senatum mittat: denuncietque Carthaginiensibus, vt ad disceptandum veniant. Si aliquid possent Masanissæ honoris caussa & fecisse, & facturos esse: ius gratiæ non dare: agrum qua cuiusq; sit possideri velle: nec nouos statuere fines, sed veteres obseruari, in animo habere. Carthaginiensibus victis se & vrbes & agros concessisse, non vt in pace eriperent per iniuriam, quæ iure belli non ademissent.* Ita regulus Carthaginiensesq; dimissi. Munera ex instituto data vtrisque, aliaq; hospitalia comiter conseruata.

XXV. *Romani legati è Macedonia reuersi.*

Sub idem tempus Cn. Seruilius Cæpio, Ap. Claudius Cento, T. Annius Luscus, legati ad res repetendas in Macedoniam, renunciandamque amicitiam regis missi, redierunt: qui iam sua sponte infestum Persei senatum insuper accēderunt, relatis ordine quæ vidissent, quæq; audissent. *Vidisse se per omnes vrbes Macedonum summa vi parari bellum. quum ad regem peruenissent, per multos dies conueniendi eius potestatem non factam. Postremo quum desperato iam colloquio profecti essēt, tum demum se ex itinere reuocatos, & ad eum introductos esse. Suæ orationis summā fuisse, fœdus cū Philippo ictum, cum ipso eo post mortē patris renouatū: in quo diserte prohiberi eū extra fines arma efferre, prohiberi socios populi Romani lacessere bello.* Exposita deinde ab se ordine, quæ ipsi nuper in senatu Eumenē *vera omnia & comperta referentem audissent. Samothraciæ præterea per multos dies occultum consilium cum legationibus ciuitatū Asiæ regem habuisse. Pro his iniuriis satis fieri senatum æquum censere; reddique sibi res sociisq; suis, quas contra ius fœderis habeat. Regem ad ea primo accensum ira inclementer locutum, auaritiam superbiamq; Romanis, obijcientem frequenter; quod alij super alios legati venirent speculari dicta factaq; sua, quod se ad nutum imperiumque eorum omnia dicere ac facere æquum censerent.* postremo multum ac diu vociferatum, *reuerti postero die iussisse: scriptum se responsum dare velle:* tum ita sibi scriptum traditum esse: *Fœdus cum patre ictum, ad se nihil pertinere. Id se renouari, non quia probaret, sed quia in noua possessione regni patienda omnia essent, passum. Si nouum fœdus secum facere vellent, conuenire prius de conditionibus debere: & si in animum inducerent, vt ex æquo fœdus fieret, & se visurum quid sibi faciendum esset, & illos credere Reipublicæ consulturos. Atque ita se proripuisse, & summoueri è regia omnes cœptos. tum se amicitiam & societatem renunciasse. Qua voce eum accensum restitisse, atq; voce clara denunciasse sibi, vt triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos, nec sibi aut venientibus aut manentib. quicquā hospitaliter aut benigne factum.* Thessali deinde Ætolique legati auditi. Senatui, vt scirent quam primum quibus ducibus vsura Respublica esset, literas mitti consulibus placuit, *vt vter eorum esset, Romam ad magistratus creandos veniret.* Nihil magnopere quod memorari attineat Reipublicæ eo anno consules gesserant. magis è Republica visum erat, comprimi ac sedari exasperatos Ligures; quum Macedonicum bellum exspectaretur. Gentium quoque Illyriorum regem suspectum Issenses legati fecerūt: simul questi *fines suos secundo populatum*, simul nunciantes, *vno animo viuere Macedonum atque Illyriorum regem; communi consilio parare Romanis bellum: & specie legatorum Illyrios speculatores Romæ esse, Perseo auctore missos, vt quid ageretur scirent.* Illyrii vocati in senatum: qui quum *legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issenses deferrent*: quæsitum, *ecquid ita non adissent magistratum, vt ex instituto loca lautia acciperent, sciretur deniq; venisse eos, & super qua re venissent?* Hæsitantibus in responso, *vt curia excederent* dictum: *responsum tanquam legatis, vt qui adire senatum non postulassent, dari non placuit:* mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nunciarent, *qui socij quererentur apud senatum exustum à rege agrum. non æquum eum facere qui ab sociis suis non abstineret iniuriam.* In hanc legationē missi, A. Terentius Varro, C. Plætorius, C. Cicerius. Ex Asia, qui circa socios reges missi erant legati redierunt, qui renuntiarent, *Eumenem in ea, Antiochum in Syria, Ptolemæum in Alexandria sese conuenisse. Omnes solicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque omnia, quæ populus Romanus imperasset præstaturos. & ciuitates socias adesse, ceteras satis fidas: solos Rhodios fluctuantes & imbutos Persei consiliis inuenisse.* Venerant Rhodii legati ad purganda ea quæ vulgo iactari de ciuitate sciebant: ceterum senatum iis dare, quum noui consules magistratum inissent, placuit. Belli apparatum non differendum censuerunt. C. Licinio prætori negotium datur, vt ex veteribus quin-

quinqueremibus in naualibus Romæ subducti, quæ possent vsui esse reficeret, pararetque naues quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum deesset, C. Memmio collegæ in Siciliam scriberet, vt eas quæ in Sicilia naues essent, reficeret atque expediret, vt Brundusium primo quoque tempore mitti possent. Socios nauales libertini ordinis in viginti & quinq; naues ex ciuibus Romanis C. Licinius prætor scribere iussus; in quinq; & viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret: idem Prætor peditum octo millia, trecentos equites à sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundusii acciperet, atque in Macedoniam mitteret, A. Attilius Serranus, qui priore anno prætor fuerat, deligitur: Cn. Sicinius prætor qui exercitum paratum ad traiiciendum haberet. C. Popillio consuli ex auctoritate senatus C. Licinius prætor scribit, *vt & legionem secundam, quæ maxime veterana in Liguribus erat, & socios Latini nominis quatuor millia peditum, ducentos equites Idibus Februariis Brundusii adesse iuberet.* Hac classe & hoc exercitu Cn. Sicinius prouinciam Macedoniam obtinere, donec successor veniret iussus, prorogato in annum imperio. Ea omnia quæ senatus censuit impigrè facta sunt. Duodequadraginta quinqueremes ex naualibus deductæ: qui deduceret eas Brundusium, L. Porcius Licinus præpositus: duodecim ex Sicilia missæ. Ad frumentum classi exercituiq; coemendum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Iuuentius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor paludatus ex vrbe profectus. Brundusium venit. Exitu prope anni C. Popillius consul Romam rediit, aliquanto serius quam senatus censuerat: cui primo quoq; tempore magistratus creare, quum tantum bellum immineret, iussum erat. Itaque non secundis auribus patrum auditus est consul quum in æde Bellonæ de rebus in Liguribus gestis dissereret: succlamationes frequentes erant, interrogationesque, *cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem nō restituisset?* Comitia consularia in quam edicta erāt diem in ante diem Calendas Martias sunt habita. Creati consules P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die prætores facti, C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Diues, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His prætoribus prouinciæ decretæ; duæ iure Romæ dicendo, Hispania, & Sicilia, & Sardinia, vt vni sors integra esset, quo senatus censuisset. Consulibus designatis imperauit senatus, *vt qua die magistratum inissent, hostiis maioribus rite mactatis precarentur, vt quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, vt prosperum eueniret.* Eodem die decreuit senatus, *vt C. Popillius consul ludos per decem dies Ioui Opt. Max. voueret, donaque circa omnia puluinaria dari, si Respublica decem annos in eodem statu fuisset.* Ita vt censuerant, in Capitolio vouit consul ludos fieri, donariaque dari, quanta ex pecunia decresset senatus, quum centum & quinquaginta non minus adessent, præeunte verba Lepido pontifice maximo id votum susceptum est. Eo anno sacerdotes publici mortui, L. Æmilius Pappus decemuir sacrorum, & Q. Fuluius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. hic fœda morte periit. ex duobus filiis eius qui tum in Illyrico militabant, nunciatum *alterum decessisse, alterum graui & periculoso morbo ægrum esse.* obruit animum simul luctus, metusque: mane ingressi cubiculum serui, laqueo dependentem inuenere. Erat opinio, *post censuram minus compotem fuisse sui:* vulgo *Iunonis Laciniæ iram ob spoliatum templum alienasse mentem* ferebant. Suffectus in Æmilii locum decemuir M. Valerius Messala: in Fuluii, pontifex Cn. Domitius Ænobarbus, oppido adolescens sacerdos lectus.

XXIX. P. Licinio, C. Cassio consulibus non vrbs tantum Roma, nec terra Italia, sed omnes reges ciuitatesque quæ in Europa, quæque in Asia erant, conuerterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. *Eumenes.* Eumenem quum vetus odium stimulabat, tum recens ira quod scelere eius prope vt victima mactatus Delphis esset. *Prusias.* Prusias Bithyniæ rex statuerat *abstinere armis, euentumque exspectare. nam neque pro Romanis se æquam censere aduersus fratrem vxoris arma ferre: & apud Persea victorem veniam per sororem impetrabilem fore.* *Ariarathes.* Ariarathes Cappadocum rex, præterquam quod Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est iunctus Eumeni affinitate, in omnia belli pacisque se consociauerat consilia. *Antiochus.* Antiochus imminebat quidem Ægypti regno, & pueritiam regis, & inertiam tutorum spernens, & ambigendo de Cœlesyria caussam belli se habiturum existimabat, gesturumque sine vllo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello, id bellum: tamen omnia & per suos legatos senatui, & ipse legatis eorum eximiè pollicitus erat. *Ptolemæus.* Ptolemæus propter ætatem alieni etiam tum arbitrii erat. tutores & bellum aduersus Antiochum parabant, quo vindicarent Cœlesyriam, & Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. *Masanissa.* Masanissa & frumento iuuabat Romanos, & auxilia cum elephantis, Misagenemque filium mittere ad bellum parabat. consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat: *Si penes Romanos victoria esset, suas quoque in eodem statu mansuras res, neque vltra quidquam mouendum: non enim passuros Romanos vim Carthaginiensibus afferri. Si fractæ essent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore.* *Gentius.* Gentius rex Illyricorum fecerat potius cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat vtram foueret partem; impetuque magis quam consilio iis aut illis se adiuncturus videbatur. *Cotys.* Cotys Thrax Odrysarum rex euidenter Macedonum partis erat.

XXX. Hæc sententia regibus quum esset de bello, in liberis gen-

gentibus populisque plebs vtiq; omnis ferme, vt solet, deterioribus erat ob regem Macedonasque inclinata. principum diuersa cerneres studia. pars ita in Romanos effusi erant, vt auctoritatem immodico fauore corrumperent: pauci ex iis iustitia imperii Romani capti: plures ita, si præcipuam operam nauassent, potentes sese in ciuitatibus suis futuros rati. pars altera regiæ adulationis erat, quos æs alienum & desperatio rerum suarum eodem manente statu, præcipites ad nouanda omnia agebat: quosdam ventosum ingenium, quia Perseus magis auræ popularis erat. tertia pars optima eadem & prudentissima, *si vtique optio domini potioris daretur, sub Romanis quam sub rege malebat esse: si liberum inde arbitrium fortunæ esset, neutram partem volebant potentiorem altera oppressa fieri: sed illibatis potius viribus vtriusque partis, pacem ex eo manere: ita inter vtrosque optimam conditionem ciuitatum fore; protegente altero semper inopem ab alterius iniuria.* Hæc sentientes, certamina fautorum vtriusque partis taciti ex tuto spectabant. Consules quo die magistratum inierunt ex Senatusconsulto, quum circa omnia fana in quibus lectisternium maiorem partem anni esset, maioribus hostiis immolassent, inde preces suas acceptas ab Diis immortalibus ominati, senatui *ritè sacrificatum, precationemque de bello factam* renunciarunt. Aruspices ita responderunt *si quid rei nouæ inciperetur, id maturandum esse. victoriam, triumphum, prorogationem imperii portendi.* Patres: *quod faustum felixque populo Romano esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum consules iusserunt, vt quod Perseus Philippi filius Macedonum rex aduersus fœdus cum patre Philippo ictum, & secum post mortem eius renouatum, sociis populi Romani arma intulisset, agros vastasset, vrbesque occupasset: quodque belli parandi aduersus populum Romanum consilia iniisset, arma, milites, classem eius rei caussa comparasset, vt nisi de iis rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur.* Hæc rogatio ad populum lata est.

Cons. rogatio ad populum de bello Macedonio.

XXXI. Senatusconsultum inde factum est, *vt consules inter se prouincias Italiam & Macedoniam compararent sortirenturve. Cui Macedonia obuenisset, vt is regem Persea, quique eius sectam secuti essent, nisi populo Romano satisfecissent, bello persequeretur.* Legiones quatuor nouas scribi placuit, binas singulis consulibus. Id præcipue prouinciæ Macedoniæ datum, quod quum alterius consulis legionibus quina millia & duceni equites ex vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedoniam sena millia peditum scribi iussa, equites treceni æqualiter in singulas legiones. & in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus: sexdecim millia peditum, octingentos equites (præter eos quos Cn. Sicinius duxisset, sexcentos equites) in Macedoniam traiiceret. Italiæ satis visa duodecim millia sociorum peditum, sexcenti equites. Illud quoque præcipuum datum sorti Macedoniæ, *vt centuriones militesque veteres scriberet, quos vellet consul vsque ad quinquaginta annos.* In tribunis militum nouatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules ex Senatusconsulto ad populum tulerunt *ne Tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed consulum prætorumque in iis faciendis iudicium arbitriumque esset.* Inter prætores ita partita imperia. prætorem cuius sors fuisset vt iret quo senatus censuisset, Brundusium ad classem ire placuit: vtque ibi recognosceret socios nauales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legeret ex libertinis: & daret operam, vt duæ partes ciuium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus classi legionibusque, vt ex Sicilia Sardiniaque subueherentur, prætoribus, qui eas prouincias sortiti essent mandari placuit, *vt alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, vtque id frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur.* Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba vrbanam iurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos, C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors euenit.

XX[illegible] Inter consules magis cauillatio quam magna contentio de prouincia fuit. Cassius *sine sorte se Macedoniam oppugnaturum* dicebat, *nec posse collegam saluo iureiurando secum sortiri. Prætorem eum ne in prouinciam iret, in concione iurasse se stato loco statisque diebus sacrificia habere, quæ absente se rectè fieri non possent: quæ non magis consule, quàm prætore absente rectè fieri posset. Si senatus non quid vellet in consulatu potius, quàm quid in prætura iurauerit P. Licinius, animaduertendum esse censeat: se tamen futurum in senatus potestate.* Consulti Patres; cui consulatum Populus Romanus non negasset, ab se prouinciam negari superbum rati, sortiri consules iusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obuenit. Legiones inde sortiti sunt. prima & tertia in Macedoniam traiicerentur, secunda & quarta vt in Italia remanerent. Delectus consules multo intentiorem quã alias curam habebant. Licinius veteres quoque scribebat milites, centurionesque: & multi voluntate nomina dabant, quia locupletes eos videbant, qui priore Macedonico bello, aut aduersus Antiochum in Asia stipendia fecerant. Quum tribuni militum centuriones, sed primum quemque citarent, tres & viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. Duo ex collegio, M. Fuluius Nobilior, & Claudius Marcellus ad consules reiiciebant: *Eorum cognitionem esse debere, quibus delectus, quibusque bellum mandatum esset. ceteri cognituros se de quo appellati essent, aiebant: & si iniuria fieret, auxilium ciuibus laturos.*

[illegible]XII. Ad subsellia tribunorum res agebatur. eò M. Popillius consularis aduocatus, centuriones, & consul venerunt. consule inde postulanti vt in concione ea res ageretur, populus in concionem aduocatus. Pro centurionibus, M. Popillius, qui biennio ante consul fuerat, ita verba fecit. *Militares homines, & stipendia iusta, & corpora & ætate & assiduis laboribus confecta habere, nihil*

nihil recusare tamen, quo minus operam Reipublicæ dent: id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines quam quos quum militassent, habuissent, attribuerentur. P. Licinius consul Senatusconsultum recitari iussit, primum, quod bellum senatus Perseo iussisset: deinde quod veteres centuriones, quam plurimum ad id bellum scribi censuisset: nec vlli qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse. Deprecatus est deinde, *ne nouo bello, tam propinquo Italiæ, aduersus regem potentissimũ, aut tribunos militum delectum habentes impedirent aut prohiberent consulem quem cuique ordinem assignari è Republica esset, eum assignare. Si quid in ea re dubium esset, ad senatum reiicerent.* Postquam consul quæ voluerat dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero qui tribunos plebis appellauerant, à consule & ab tribunis petiit, vt sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur. *Sp. Ligustinus tribus Crustuminæ ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi iugerum agri reliquit, & paruum tugurium, in quo natus educatusque sum: hodieque ibi habito. Quum primum in ætatem veni, pater mihi vxorem fratris sui filiam dedit: quæ secum nihil attulit præter libertatem, pudicitiamque, & cum his fœcunditatem quanta vel in diti domo satis esset. Sex filii nobis, duæ filiæ sunt, vtræque iam nuptæ. Filii quatuor togas viriles habent, duo prætextati sunt. Miles sum factus, P. Sulpicio, C. Aurelio consulibus. In eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui aduersus Philippum regem: tertio anno virtutis caussa mihi T. Quintius Flamininus decumum ordinem hastatum assignauit. Deuicto Philippo Macedonibusque, quum in Italiam portati ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio consule in Hispaniam sum profectus. Neminem omnium imperatorum qui viuant, acriorem virtutis spectatorem ac iudicem fuisse sciunt, qui & illum & alios duces longa militia experti sunt. hic me imperator dignum iudicauit, cui primum hastatum prioris centuriæ assignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui aduersus Ætolos & Antiochum regem est missus, à Manio Acilio mihi primus princeps prioris centuriæ est assignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Ætolis reportati sumus in Italiam, & deinceps bis quæ annua merebant legiones stipendia feci. Bis deinde in Hispania militaui, semel Q. Fuluio Flacco, iterum Tib. Sempronio Graccho prætore. à Flacco inter cæteros, quos virtutis caussa secum ex prouincia ad triumphum deducebat, deductus sum. à Tib. Graccho rogatus in prouinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi: quater & tricies virtutis caussa donatus ab imperatoribus sum. sex ciuicas coronas accepi: viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo, & maior annus sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent, nec dum ætas vacationem daret, tamen quum quatuor milites pro me vno vobis dare, P. Licini, possem, æquum erat me dimitti. Sed hæc pro caussa mea dicta accipiatis velim: ipse me, quoad quisquam qui exercitus scribit idoneum militem iudicabit, nunquam sum excusaturus. Ordinem quo me dignum iudicent tribuni militum, ipsorum est potestatis: ne quis me virtute in exercitu præstet, dabo operam: vt semper ita fecisse me & imperatores mei, & qui vna stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque æquum est, commilitones, etsi appellationis vobis vsurpatis ius, quum adolescentes nihil aduersus magistratum senatusq; auctoritatem vsquã feceritis, nunc quoque in potestate senatus ac consulum esse, & omnia honesta loca ducere, quibus Rempublicam defensuri sitis.* Hæc vbi dixit, collaudatum multis verbis consul ex concione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus gratiæ actæ, tribuniq; militares in legione prima primũ pilum virtutis caussa ei assignarunt. ceteri centuriones omissa appellatione, ad delectum obedienter responderunt. Quo maturius in prouincias magistratus proficiscerentur, Latinæ Calendis Iuniis fuere: eoque solenni perfecto C. Lucretius prætor omnib⁹ quæ ad classem opus erant præmissis, Brundusiũ est profectus. Præter eos exercitus quos consules comparabant, C. Sulpicio Galbæ prætori negotium datum, *vt quatuor legiones scriberet vrbanas, iusto numero peditum equitumque: iisque quatuor tribunos militum ex senatu legeret qui præessent. Sociis Latini nominis imperaret quindecim millia peditum, mille & ducentos equites. Is exercitus vti paratus esset, quo senatus censuisset.* P. Licinio consuli ad exercitum ciuilem socialemq; petenti addita auxilia. Ligurum duo millia; Cretenses sagittarii; incertus numerus, quantum rogati auxilia Cretenses misissent; Numidæ item equites, elephantique. In eam rem legati ad Masanissam, Carthaginiensesque missi, L. Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decium, A. Licinium Neruam.

XXXV.

XXXVI. *Legati à Perseo Romam missi.*

Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. eos in oppidum intromitti non placuit, quum iam bellum regi eorum & Macedonibus, & senatus decresset, & populus iussisset. in ædem Bellonæ in senatum introducti, ita verba fecerunt. *Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari à senatu posset, vt ii reuocentur, regem de iniuriis, si quas sociis factas quererentur, arbitratu senatus satisfacturum esse.* Sp. Caruilius, ad eam ipsam rem ex Græcia remissus ab Cn. Sicinio, in senatu erat. *is Perrhæbiam expugnatam armis, Thessaliæ aliquot vrbes captas.* cetera quæ aut ageret, aut pararet rex, quum argueret: respondere ad ea legati iussi. postquam hæsitabant, negantes *sibi vltra quicquam mandatum esse*, iussi renunciare regi, *Consulem P. Licinium breui cum exercitu futurum in Macedonia esse. ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos: Romam quod præterea mitteret non esse: neminem eorum per Italiam ire liciturum.* Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra vndecimum diem iuberet eos Italia excedere, & Sp. Caruilium mitteret, qui donec nauem conscendissent custodiret. Hæc Romæ acta nondum profectis in prouinciam consulibus. Iam Cn. Sicinius, qui

qui priusquam magistratu abiret, Brundusium ad classem & ad exercitũ præmissus erat, traiectis in Epirum quinq; millibus peditum, trecentis equitibus ad Nymphæum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum duobus millibus militum, ad occupanda Dassaretiorum & Illyriorum castella, ipsis accersentibus præsidia, vt tutiores à finitimorum impetu Macedonum essent, misit. Paucis post dieb[9] Q. Marcius, A. Attilius, & P. & Ser. Cornelii Lentuli, & L. Decimius, legati in Græciam missi, Corcyram peditum mille secum aduexerunt: ibi inter se & regiones quas obirent, & milites diuiserunt. Decimius missus est ad Gentium regem Illyriorum, quem, si aliquem respectum amicitiæ eum habere cerneret, tẽtaret: aut etiam ad belli societatem pellicere, iussus. Lentuli in Cephaleniam missi, vt in Peloponnesum traiicerent, oramque maris in occidentem versi ante hiemẽ circumirent. Marcio & Attilio Epirus, Ætolia & Thessalia circumeundæ assignantur. Inde Bœotiam atque Eubœam aspicere iussi, tum in Peloponnesum traiicere; ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur à Corcyra, literæ à Perseo allatæ sunt: quibus quærebat, *quæ caussa Romanis aut in Græciam traiiciendi copias, aut vrbes occupandi esset?* Cui rescribi nihil placuit: nuncio ipsius qui literas attulerat dici, *præsidii caussa ipsarum vrbium Romanos facere.* Lentuli circumeuntes Peloponnesi oppida, quum sine discrimine omnes ciuitates adhortarentur, *vt quo animo, qua fide adiuuissent Romanos, Philippi primum deinde Antiochi bello, eodem aduersus Persea iuuarent:* fremitum in concionibus audiebant: Achæis indignantibus *eodem se solo esse (qui omnia à principiis Macedonici belli præstitissent Romanis, & Macedonum Philippi bello hostes fuissent) quo Messenii atque Elii, qui pro Antiocho hoste arma aduersus populum Romanum tulissent: ac nuper in Achaicum contributi concilium, velut præmium belli se victoribus Achæis tradi quererentur.*

XXXVII. *Romani legati in Græciam missi.*

XXXIIX. Marcius & Attilius ad Gittanas Epiri oppidum decem millia ab mari quum ascenderent, concilio Epirotarum habito, cum magno omnium assensu auditi sunt: & quadringentos iuuentutis eorum in Orestas, vt præsidio essent liberatis ab se Macedonibus, miserunt. Inde in Ætoliam progressi, ac paucos ibi morati dies, dum in prætoris mortui locum alius sufficeretur, & Lycisco præfecto, quem Romanorum fauere rebus satis compertum erat, transierunt in Thessaliam. Eò legati Acarnanum & Bœotorum exules venerunt. Acarnanes nunciare iussi, *quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello decepti pollicitationibus regis aduersus Romanum commisissent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti clementiã populi Romani experti essent, bene merendo liberalitatem experirentur.* Bœotis exprobratum, *societatem eos cum Perseo iunxisse.* iis, quum culpam in Ismeniam principem alterius partis conferrent, & quasdam ciuitates dissentientes in caussam deductas; *appariturum id esse,* Marcius respondit: *singulis enim ciuitatibus de seipsis consulendo potestatem facturos.* Thessalorum Larissæ fuit concilium, ibi & Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro libertatis munere fuit: & legatis, quod & Philippi prius & post Antiochi bello enixè adiuti à gente Thessalorum essent. hac mutua commemoratione meritorum, accensi animi multitudinis ad omnia decernenda quæ Romani vellent. Secundum hoc concilium legati à Perseo rege venerunt, priuati maximè hospitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab huius necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati *in colloquium veniendi regi potestatem faceret.* Marcius: *& se ita à patre suo accepisse dixit, amicitiam hospitiumque cum Philippo fuisse: minime immemorem necessitudinis eius legationem eam suscepisse. Colloquium, si satis commode valeret, non fuisse dilaturum: nunc vbi primum posset, ad Peneum flumen, qua transitus ab Omolio Dium esset, præmissis qui nunciarent regi, venturos.* Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recepit se, leui aura spei obiecta, quod Marcius ipsius caussa suscepisse se legationem dixisset. Post dies paucos ad constitutum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, quum amicorum, tum satellitum turba stipante: non minore agmine legati venerunt, & ab Larissa multis prosequentibus, & legationibus ciuitatum, quæ conuenerant Larissam, & renunciare domum certa quæ audissent volebant. Inerat cura insita mortalib[9] videndi congredientes nobilem regem, & populi principis terrarum omnium legatos. Postquam in conspectu steterunt dirimente amne, paulisper internunciando cunctatio fuit, *vtri transgrederentur:* aliquid illi regiæ maiestati, aliquid hi populi Romani nomine; quum præsertim Perseus petisset colloquium, existimabant deberi. ioco etiam Marcius cunctantes mouit, *Minor,* inquit, *ad maiorem, &* (quod Philippo ipsi cognomen erat) *filius ad patrem transeat.* Facile persuasum id regi est. Aliud deinde ambigebatur, *cum quã multis transiret.* Rex *cum omni comitatu transire æquum censebat:* legati *vel cum tribus venire iubebant, vel si tantum agmen traduceret obsides daret, nihil fraudis fore in colloquio.* Hippian & Pataucum, quos & legatos miserat, principes amicorum obsides dedit. nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quàm vt appareret sociis, *nequaquam ex dignitate pari congredi regem cum legatis.* Salutatio non tamquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit, positisque sedibus consederunt. Quum paulisper silentium fuisset: *Exspectari nos,* inquit Marcius, *arbitror, vt respondeamus literis tuis quas Corcyram misisti, in quibus quæris, quid ita legati cum militibus venerimus, & præsidia in singulas vrbes dimittamus? ad hanc interrogationem tuam, & non respondere vereor, ne superbum sit; & vera respondere, ne minis acerbum audienti tibi videatur. Sed quum aut verbis castigandus aut armis sit, qui fœdus rumpit: sicut bellum aduersus*

XXXIX. *Perseus Marcius colloq.*

XL.

uersus te alii quàm mihi mandatum malim, ita orationis acerbitatem aduersus hospitem, vtcumque est, subibo: sicut medici, quum salutis caussa tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, vnam rem te quæ facienda fuerit senatus fecisse censet, quod legatos Romam ad renouandum fœdus miseris, quod tamen ipsum tibi fuisse non renouandum iudicat potius quàm quùm renouatum esset violandum. Abrypolim socium atque amicum populi Romani regno expulisti. Artetari interfectores, vt cæde (ne quid vltra dicam) lætatum appareret, recepisti: qui omnium Illyriorum fidissimum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam & Maliensem agrum cum exercitu contra fœdus Delphos isti. Byzantiis item contra fœdus misisti auxilia. Cum Bœotiis sociis nostris secretam tibi ipsi societatem quam non licebat, iureiurando pepegisti. Thebanos legatos Euersam & Callicritum, venientes à nobis, quærere malo quis interfecerit, quam arguere. In Ætolia bellum intestinum & cædes principum, per quos nisi per tuos factæ videri possunt? Dolopes à te ipso euastati sunt. Eumenes rex ab Roma quum in regnum rediret, prope vt victima Delphis in sacrato loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. Quæ hospes Brundusinus occulta facinora indicet, certum habeo & scripta tibi omnia ab Roma esse, & legatos tuos renuntiasse. Hæc ne dicerentur à me, vno modo vitare potuisti, non quærendo quam ob caussam exercitus in Macedoniam traiicerentur, aut præsidia in sociorum vrbes mitteremus. Quærenti tibi, superbius tacuissemus, quàm vera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faueo orationi tuæ, & opto vt aliquam mihi materiam præbeas agendæ tuæ apud senatum caussæ. Ad ea Rex: Bonam caussam, si apud iudices æquos ageretur, apud eosdem & accusatores & iudices agam. Eorum autem quæ obiecta sunt mihi, partim ea sunt quibus nescio an gloriari debeam, partim quæ fateri non erubescam, partim quæ verbo obiecta verbo negare sit. Quid enim, si legibus vestris hodie reus sim, aut index Brundusinus, aut Eumenes mihi obiiciat, vt accusare potius vere, quam conuiciari videantur? Scilicet nec Eumenes, quum tam multis grauis publice ac priuatim sit, altum quam me inimicum habuit: neque ego potiorem quemquam ad ministeria facinorum, quam Rammium (quem neque vnquam ante videram, nec eram postea visurus) inuenire potui: & Thebanorum, quos naufragio periisse constat, & Artetari cædis mihi reddenda ratio est: in qua tamen nihil vltra obiicitur, quam interfectores eius in regno exulasse meo. cuius conditionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, vt quicumque exules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quæ damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc & vos recusabitis, & omnes aliæ gentes, ego quoque inter ceteros ero. Et hercule quid attinet cuiquam exilium patere, si nusquam exuli futurus locus est? Ego tamen istos, vt primum in Macedonia esse admonitus à vobis comperi, requisitos abire ex regno iussi, & in perpetuum interdixi finibus meis. Et hæc quidem mihi tamquam caussam dicenti reo obiecta sunt: illa tamquam regi, & quæ de fœdere quod mihi est vobiscum, disceptationem habeant. Nam si est in fœdere ita scriptum, vt ne si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat: mihi fatendum est, quod me armis aduersus Abrypolim socium populi Romani defenderim, fœdus violatum esse. Sin autem hoc & ex fœdere licuit, & iure gentium ita comparatum est, vt arma armis propulsentur: quia tandem me facere decuit, quum Abrypolis fines mei regni vsque ad Amphipolim peruastasset, multa libera capita, magnam vim mancipiorum, multa millia pecorum abegisset? Quiescerem & paterer, donec Pellam & in regiam meam armatus peruenisset? At enim bello quidem iusto sum persecutus: sed vinci non oportuit eum, neque ea quæ victis accidunt pati: quorum casum quum ego subierim, qui sum armis lacessitus, qui potest queri sibi accidisse, qui caussa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus, Romani, quod Dolopas armis coërcuerim, quia etsi non merito eorum, iure feci meo: quum mei regni, meæ ditionis essent, vestro decreto patri attributi meo. Nec, si caussa reddenda sit, non vobis, nec fœderatis, sed iis qui ne in seruos quidem sæua atque iniusta imperia probant, plus æquo & bono sæuisse in eos videri possum: quippe Euphranorem præfectum à me impositum ita occiderunt, vt mors pœnarum eius leuissima fuerit. At quum processissem inde ad visendas Larissam & Antrona & Pylleon, quo in propinquo multò ante debita vota persoluerem, Delphos sacrificandi caussa ascendi. Et hic criminis augendi caussa cum exercitu me fuisse adiicitur: scilicet, vt quod nunc vos facere queror, vrbes occuparem, arcibus imponerem præsidia. vocate in concilium Græciæ ciuitates, per quas iter feci: queratur vnusquislibet militis mei iniuriam; non recusabo quin simulato sacrificio aliud petisse videar. Ætolis & Byzantiis præsidia misimus, & cum Bœotis amicitiam fecimus. Hæc qualiacumque sunt, per legatos meos non solum indicata sed etiam excusata sunt sæpe in senatu vestro: vbi aliquos ego disceptatores, non iam æquos quam te Q. Marci paternum amicum & hospitem, habebam. Sed nondum Romam accusator Eumenes venerat, qui calumniando omnia detorquendoque suspecta & inuisa efficeret; & persuadere vobis conaretur, non posse Græciam in libertate esse, & vestro munere frui quoad regnum Macedoniæ incolume esset. Circumagetur hic orbis: erit mox qui arguat, nequaquam Antiochum vltra iuga Tauri remotum: grauiorem multo Asiæ quam Antiochus fuerit, Eumenem esse: nec conquiescere socios vestros posse, quod regia Pergami sit: eam arcem supra capita finitimarum ciuitatum impositam. Ego hæc, Q. Marci & A. Attili, quæ aut à vobis obiecta, aut purgata à me sunt, talia esse scio, vt aures, vt animi audientium sint: nec iam referre, quid ego aut qua mente fecerim, quam quomodo id vos factum accipiatis. Conscius mihi sum, nihil me scientem deliquisse: & si quid fecerim imprudentia lapsum, corrigi me ac emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile, nec quod bello & armis persequendum esse censeatis, commisi: aut frustra clementiæ grauitatisque vestræ fama vulgata per gentes est, si talibus de caussis, quæ vix querela & expostulatione dignæ sunt, arma capitis & regibus sociis bella infertis. Hæc dicenti tum assensus Marcius, auctor fuit mittendi Romam legati, quum

XLII.

XLIII.

quum experienda omnia ad vltimum, nec prætermittendam spem vllam censuisset. reliqua consultatio erat, *quonam modo tutum iter legatis esset.* ad id quum necessaria petitio induciarum videretur, cuperetque Marcius; neque aliud colloquio petisset; grauatè & in magnam gratiam petentis concessit. nihil enim satis paratum ad bellum in præsentia habebant Romani, non exercitum, non ducem: quum Perseus (ni spes vana pacis occæcasset consilia) omnia præparata atq; instructa haberet, & suo maximè tempore atq; alieno hostibus incipere bellum posset. Ab hoc colloquio, fide induciarum interposita, legati Romani in Bœotiam comparati sunt. Ibi iam motus cœperat esse, discedentibus à societate communis concilii Bœotorum quibusdam populis; ex quo renunciatum erat, respondisse legatos, *apparituram quibus populis propriè societatem cum rege iungi displicuisset.* Prima à Chæronia legati, deinde à Thebis in ipso itinere occurrerunt, affirmantes *non interfuisse se quo societas ea decreta esset concilio:* queis legati nullo in præsentia responso dato; *Chalcidem se sequi* iusserunt. Thebis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitiis prætoris Bœotorum victa pars iniuriam persequens, coacta multitudine decretum fecit Thebis, *ne Bœotarchæ vrbibus reciperentur.* Exules Thespias vniuersi concesserunt: inde (recepti enim sine cunctatione erant) Thebas iam mutatis animis reuocati decretum faciunt, *vt duodecim qui priuati cœtum & concilium habuissent, exilio mulctarentur.* Nouus deinde prætor, Ismenias, is erat vir nobilis ac potens, capitalis pœnæ absentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant: inde ad Romanos Larissam profecti, caussam cũ Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex contentione ortum certamen: vtriusq; tamen partis legati ad Romanos venerũt & exules accusatoresq; Ismeniæ, & Ismenias ipse.

Thebanorum seditio.

XLIV. Chalcidem vt ventum est, aliarum ciuitatum principes, id quod maximè gratum erat Romanis suo quique proprio decreto Persei societatem aspernati, Romanis se adiungebant: Ismenias gentẽ Bœotorum in fidem Romanorũ permitti æquum censebat: inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset haud multum abfuit quin ab exulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebæ quoq; ipsæ, quod Bœotiæ caput est, in magno tumultu erant, aliis ad regem trahentib9 ciuitatẽ, aliis ad Romanos: & turba Coronæorũ Haliartiorumq; conuenerat ad defendendũ decretũ regiæ societatis. sed constantia principũ, docentiũ *cladibus Philippi Antiochiq́ quanta esset vis & fortuna imperii Romani,* victa eadẽ multitudo, & vt tolleretur regia societas, decreuit, & eos qui auctores paciscendæ amicitiæ fuerant ad satisfaciendũ legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari ciuitatem iussit. Thebanos Marcius & Attilius læti audierunt, auctoresq; & hi separatim singulis fuerunt ad renouandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exules restitui iusserũt: & auctores regiæ societatis decreto suo damnarunt. Ita, quod maximè volebant, discusso Bœotico concilio. Peloponnesum proficiscuntur. Ser. Cornelio Chalcidem accersito, Argis præbitum est iis concilium: vbi nihil aliud à gente Achæorum petierunt, quã vt mille milites darent. id præsidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam traiiceretur, missum est. Marcius & Attilius, peractis quæ agenda in Græcia erant, principio hiemis Romã redierunt.

Thebani Romanas partes sequuntur.

XL. Inde legatio sub idem tempus in Asiam circum insulas missa. tres erant legati, T. Claudius, P. Postumius, M. Iunius. ii circumeuntes, hortabantur socios *ad suscipiendum aduersus Persea pro Romanis bellum:* & quo quæque opulentior ciuitas erat, eo accuratius agebant: quia minores secuturæ maiorũ auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur: quia non fauere tantum, sed adiuuare etiam viribus suis bellum poterant; quadraginta nauibus auctore Hegesilo comparatis. qui quum in summo magistratu esset (Prytanin ipsi vocant) multis rationib9 peruicerat Rhodios, *vt omissa, quam sæpe vanam experti essent, regum fouendorum spe, Romanam societatem (vnam tum in terris vel viribus, vel fide stabilem) retinerent. Bellum imminere cum Perseo: desideraturos Romanos eundem naualem apparatum, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent: trepidaturos tum repentè paranda classe, quum mittenda esset; nisi reficere naues, nisi instruere naualibus sociis cœpissent. Id eo magis enixè faciendum esse, vt crimina delata ab Eumene, fide rerũ refellerent.* His incitati, quadraginta nauium classem instructam, ornatamque legatis Romanis aduenientibus, vt nõ exspectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt. Et hæc legatio magnum ad conciliandos animos ciuitatum Asiæ momentum fuit. Decimius vnus sine vllo effectu (captatum etiam pecuniarum ab regibus Illyricorum suspicione infamis) Romã rediit.

Romana legatio ad asiaticas insulas.

LVI. Perseus quum à colloquio Romanorũ in Macedoniam recepisset sese, legatos Romam de inchoatis cum Marcio conditionibus pacis misit: & Byzantium & Rhodum literas legatis ferendas dedit. In litteris eadem sententia ad omnes erat: *collocutum se cum Romanorum legatis. quæ audisset quæque dixisset, ita disposita, vt superior fuisse in disceptatione videri posset.* Apud Rhodios legati addiderunt, *confidere pacem futuram, auctoribus enim Marcio atque Attilio, missos Romam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus mouere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, vt reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum ne omnium rerum ius ac potestas ad vnum populum perueniat: quum ceterorum id interesse, tum præcipue Rhodiorum, qui plus inter alias ciuitates dignitate atque opibus excellant: quæ serua atque obnoxia forent, si nullus alio sit quam ad Romanos respectus.* Magis & literæ & verba legatorum benignè sunt audita, quam momentum ad mutandos animos habuerunt:

Persei legati ad Rhodios.

poten-

potentior esse partis melioris auctoritas cœperat. Responsum ex decreto est, *optare pacem Rhodios; si bellum esset, ne quid ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam, multis magnisque meritis pace belloque partam, diiungeret sibi ab Romanis.* Ab Rhodo redeuntes, Bœotiæ quoque ciuitates & Thebas, & Coroneam, & Haliartum adierũt: quibus expressum inuitis existimabatur, vt relicta regia societate Romanis adiungerentur. Thebani nihil moti sunt, quãquam nonnihil & damnatis principibus & restitutis exulibus succensebant Romanis. Coronæi & Haliartii, fauore quodam insito in reges, legatos in Macedoniam miserunt, præsidium petentes, quo se aduersus impotentem superbiam Thebanorum tueri possint. Cui legationi responsum ab rege est, *præsidium se propter inducias cum Romanis factas mittere non posse, tamen suadere ita à Thebanorum iniuriis quà possent, vt se vindicarent, ne Romanis præberent caussam in se sæuiendi.* Marcius & Attilius Romam quum venissent, legationem in Capitolio ita renuntiarunt, *vt nulla re magis gloriarẽtur, quam decepto per inducias & spem pacis rege. Adeo enim apparatibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, vt omnia opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quam exercitus in Græciam traiiceretur. Spatio autem induciarum sumpto, venturum illum nihilo paratiorem; Romanos omnibus instructiores rebus cepturos bellum, Bœotorum quoque se concilium arte distraxisse, ne coniungi amplius vllo consensu Macedonibus possent.* Hæc, vt summa ratione acta, magna pars senatus approbabat: veteres, & moris antiqui memores, *negabant se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non per insidias & nocturna prœlia, nec simulatam fugam improuisosque ad incautum hostem reditus, nec vt astu magis quam vera virtute gloriarentur, bella maiores gessisse. indicere prius quam gerere solitos bella, denunciare etiam; interdum locum finire in quo dimicaturi essent. Eadem fide indicatum Pyrrho regi medicum, vitæ eius insidiantem: eadem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum regis. Hæc Romana esse, non versutiarum Punicarum, neque calliditatis Græcæ: apud quos fallere hostem quam vi superare gloriosius fuerit. Interdum in præsens tempus plus profici dolo, quam virtute: sed eius demum animum in perpetuum vinci, cui confessio expressa sit se neque arte, neque casu, sed collatis cominus viribus iusto ac pio bello esse superatum.* Hæc seniores, quibus noua hæc minus placebat sapientia. vicit tamen ea pars senatus, cui potior vtilis quam honesti cura erat, vt cõprobaretur prior legatio Marcii: & eodem rursus in Græciam cum quinqueremibus remitteretur, iuberetur que cetera, vti è Republica, maxime visum esset, agere. A. quoque Attilium miserunt ad occupandam Larissam in Thessalia, timentes ne si induciarum dies exisset, Perseus præsidio eo misso, caput Thessaliæ in potestate haberet. duo millia peditum Attilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem agendam iussus. & P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, treceni milites Italici generis dati, vt Thebis daret operam, vt in potestate Bœotia esset. His præparatis, quanquam ad bellum consilia erant destinata, senatum tamen prçberi legatis placuit. Eadem fere quç in colloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. Insidiarum Eumeni factarum crimen, & maxima cura, & minime tamen probabiliter (manifesta enim res erat) defensum. Cetera deprecatio erat: sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri aut flecti possent. Denunciatum, *extemplo mœnibus vrbis Romæ, Italia intra trigesimum diem excederent,* P. Licinio deinde consuli, cui Macedonia prouincia obuenerat, denunciatum, *vt exercitui diem primã quamque diceret ad conueniendum.* C. Lucretius prætor, cui classis prouincia erat, cum quadraginta quinqueremibus ab vrbe profectus: nam ex refectis nauibus alias in alium vsum retineri ad vrbem placuit. Præmissus à prætore est frater Lucretius cum quinquereme vna, iussusque ab sociis ex fœdere acceptis nauibus ad Cephaleniam classi occurrere, ab Rheginis triremi vna, ab Locris duabus, ab Vritibus quatuor, præter oram Italiç superuectus Calabriæ extremum promontorium in Ionio mari, Dyrrhachium traiicit. Ibi decem ipsorum Dyrrhachinorum, duodecim Issæorum, quinquaginta quatuor Gentii regis lembos nactus, simulans se credere *eos in vsum Romanorum comparatos esse,* omnibus abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephaleniam traiicit. C. Lucretius prætor ab Neapoli profectus, superato freto die quinto in Cephaleniam transmisit. Ibi stetit classis, simul operiens vt terrestres copiæ traiicerentur, simul vt onerariæ ex agmine suo per altum dissipatæ consequerentur. Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio nuncupatis, paludatus ab vrbe profectus est. Semper quidem ea res, cum magna dignitate ac maiestate geritur: præcipue tamẽ conuertit oculos animosque, quum ad magnum nobilemque aut virtute, aut fortuna hostem, euntem consulem prosequuntur. Contrahit enim nõ officii modo cura, sed etiam studium spectaculi, vt videant ducem suum, cuius imperio consilioque summam Rempublicam tuendam permiserunt. Subit inde cogitatio animum, *qui belli casus, quam incertus fortunæ euentus, communisque Mars belli sit: aduersa, secunda, quæque inscitia & temeritate ducum clades sæpe acciderint: quæ contra bona prudentia & virtus attulerit. Quem scire mortalium, vtrius mentis, vtrius fortunæ consulem ad bellum mittant: triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem Capitolium, ad eosdem Deos à quibus proficiscatur, visuri: an hostibus eam præbituri lætitiam sint.* Perseo autem regi, aduersus quẽ ibatur, famam, & bello clara Macedonum gens, & Philippus pater, inter multa prospere gesta, Romano etiam nobilitatus bello, præbebat: tum ipsius Persei nũquam, ex quo regnum accepisset, desitum, belli exspectatione celebrari nomen. cum his cogitationibus omnium ordinum homines proficiscen-

[Marginal notes: I. — XLVIII. Persei legatis senatus datus. — Romana classis. — XLIX.]

ficiſcentem conſulē proſecuti ſunt. Duo conſulares tribuni militum cum eo miſſi. C. Claudius, Q. Mucius: & tres illuſtres iuuenes, P. Lētulus & duo Manlii Acidini: alter M. Manlii, alter L. Manlii filius erat. Cū iis conſul Brundiſium ad exercitum, atque inde cum omnibus copiis tranſuectus ad Nymphæum in Apolloniati agro poſuit caſtra. Paucos ante dies Perſeus poſtquā legati ab Roma regreſſi præciderant ſpem pacis, concilium habuit. Ibi aliquamdiu diuerſis ſententiis certatū eſt. Erant quibus *vel ſtipendium pendendum, ſi iniungeretur, vel agri parte cedendum ſi mulctarent: quidquid denique aliud pacis cauſſa patiendum eſſet, non recuſandum* videretur: *nec committendum vt in aleam tanti caſus ſe regnumque daret. Si poſſeſſio haud ambigua regni maneret. multa diem tempusque afferre poſſe, quibus non amiſſa modo recuperare, ſed timendus vltro iis eſſe, quos nunc timeret, poſſe.* Ceterum multo maior pars ferocioris ſententiæ erat: *Quicquid ceſſiſſet, cum eo ſimul regno protinus cedendum eſſe* affirmabant. *Neque enim Romanos pecunia aut agro egere: ſed hoc ſcire quum omnia humana, tum maxima quæque & regna & imperia ſub caſibus multis eſſe. Carthaginienſium opes fregiſſe ſeſe, & ceruicibus eorum præpotentem finitimum regem impoſuiſſe: Antiochum progeniemque eius vltra iuga Tauri remotum. Vnum eſſe Macedoniæ regnum, & regione propinquum, & quod ſicubi populus Romanus ſua fortuna labet, antiquos animos regibus ſuis, videatur poſſe facere. Dum integræ res ſint apud animum ſuum Perſea debere ſtatuere: vtrum ſingula concedendo, nudatus ad extremum opibus extorrisque regno, Samothraciam aliamve quam inſulam petere ab Romanis, vbi priuatus ſuperſtes regno ſuo in contemptu atque inopia conſeneſcat, malit: an armatus vindex fortunæ dignitatisq́; ſuæ, ita vt viro forti dignum ſit, patiatur quodcunque caſus belli tulerit: aut victor liberet orbem terrarum ab imperio Romano. non eſſe admirabilius Romanos Græcia pelli, quam Annibalem Italia pulſum eſſe. Neque hercule videre, qui conueniat, fratri affectante per iniuriam regnum, ſumma vi reſtitiſſe; alienigenis bene parto eo cedere. Poſtremo ita bello & pace quæri, vt inter omnes conueniat, nec turpius quicquam eſſe, quā ſine certamine ceſſiſſe regno, nec præclarius quicquam quam pro dignitate ac maieſtate omnem fortunam expertum eſſe.* Pellæ in vetere regia Macedonum hoc conſilium erat, *Geramus ergo*, inquit, *Diis bene iuuantibus, quando ita videtur, bellum:* literisque circa præfectos dimiſſis, Citium (Macedoniæ oppidum eſt) copias omnes contrahit. ipſe centum hoſtiis ſacrificio regaliter Mineruæ, quam vocant Alcidam confecto, cum purpuratorum & ſatellitum manu profectus Citium eſt. eo iam omnes Macedonum externorumque auxiliorum conuenerant copiæ. Caſtra ante vrbem ponit, omnesque armatos in campo ſtruxit. Summa omniū quadraginta millia armata fuere: quorum pars fermè dimidia phalangitæ erant: Hippias Berœæus præerat. delecta deinde & viribus & robore ætatis ex omni cetratorū numero duo

I. Perſei de rerum ſuarum ſumma conſilium.

II.

Perſei exercitus.

erant agemata, hanc ipſi legionem vocabant: præfectos habebāt Leonatum & Thraſippum Eulyeſtas. Ceterorum cetratorum trium fermè millium hominum dux erat Antiphilus Edeſſæus. Pæones, & ex Parorea & Paſtrymonia (ſunt autem ea loca ſubiecta Thraciæ) & Agrianes, admiſtis etiam Thracibus incolis, trium millium fermè & ipſi expleuerunt numerum. Armauerat contraxeratque eos Didas Pæon, qui adoleſcentem Demetrium occiderat. Et armatorum duo millia Gallorum erant, præfecto Aſclepiodoro. Ab Heraclea ex Sintiis tria millia Thracum liberorū ſuum ducem habebant. Cretenſium par pene numerus ſuos duces ſequebatur, Suſum Phalaſarneum & Syllum Gnoſium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex Græcia, miſto generi hominum, præerat. regii is generis ferebatur: exul damnatus frequenti concilio Achæorum, literis ad Perſea deprehenſis. Ætolorum & Bœotorum, qui non explebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus præfectus erat. Ex his miſtis tot populorum, tot gentium auxiliis, duodecim millia armatorum fermè efficiebantur. Equitum ex tota Macedonia contraxerat tria millia. Venerat eodem Cotys Seuthæ filius, rex gentis Odryſarum, cum mille delectis equitibus pari fermè peditum numero. Summa totius exercitus triginta nouem millia peditum erāt, quatuor equitum. Satis conſtabat *ſecundum eum exercitum, quem magnus Alexander in Aſiam traiecit, numquam vllius Macedonum regis copias tantas fuiſſe.* Sextus & viceſimus annus agebatur, ex quo petenti Philippo data pax erat: per id omne tempus quieta Macedonia, & progeniem ediderat, cuius magna pars matura militiæ eſſet, & leuibus bellis Thracum accolarum, quæ exercerent magis quam fatigarent, ſub aſſidua tamen militia fuerat: & diu meditatum Philippo primo, deinde & Perſeo Romanum bellū, omnia vt inſtructa parataque eſſent effecerat. Mota parumper acies, non iuſto decurſu tamen, ne ſtetiſſe tantum in armis viderentur: armatosque, ſicut erant, ad concionem vocauit. ipſe conſtitit in tribunali, circa ſe habens filios duos: quorum maior Philippus natura frater, adoptione filius: minor, quem Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus eſt milites ad bellum, iniuriam populi Romani in patrem ſeque commemorauit: *Illum omnibus indignitatibus, compulſum ad rebellandum, inter apparatum belli fato oppreſſum: ad ſe ſimul legatos, ſimul milites ad occupandas Græciæ vrbes miſſos. Fallaci deinde colloquio per ſpeciem reconciliandæ pacis, extractam hiemem, vt tempus ad comparandum haberent. Conſulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ trecenos equites habeant, & pari fermè numero ſociorum peditum equitumque. Eo vt accedant regum auxilia Eumenis & Maſaniſſæ, non plus ſeptem millia peditum, duo equitum futura. Auditis hoſtium copiis, reſpicerent ſuum ipſi exercitum, quantum numero, quantum genere militum*

militum præstarent tyronibus raptim ad id bellum conscriptis, ipsi à pueris eruditi artibus militiæ, tot subacti atque durati bellis. Auxilia Romanis Lydos, & Phrygas,& Numidas esse: sibi Thracas,Gallosq́, ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quæ sibi quisque parauerit pauper miles: Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris sui cura & impensa facta. Commeatum illis quum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se & pecuniam & frumentum, præter reditus metallorum, in decem annos seposuisse. Omnia quæ Deorum indulgentia, quæ regia cura præparanda fuerant, plena cumulataque habere Macedonas: animum habēdum esse, quem habuerunt maiores eorum: qui Europa omni domita transgressi in Asiam, incognitum fama aperuerint armis orbem terrarum: nec ante vincere desierint, quam rubro mari inclusis, quod vincerent defuerit. At hercule nunc non de vltimis Indiæ oris, sed de ipsius Macedoniæ possessione certamen fortunā indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos, speciosum Græciæ liberandæ tulisse titulum. nunc propalam Macedoniam in seruitutē petere: ne rex vicinus imperio sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absistere bello & facere imperata velint.

III. Quum per omnem orationem satis frequenti assensu succlamatum esset, tum verò ea vociferatio, simul indignantium minitantiumque, partim iubentium *bonum animum habere regem*, exorta est, vt finem dicendi faceret, tantum iussis ad iter parari: iam enim dici *mouere castra ab Nymphæo Romanos.* Concione dimissa, ad audiendas legationes ciuitatum Macedoniæ se contulit. venerant autem ad pecunias, pro facultatibus quæque suis, & frumentum pollicendum ad bellum. Omnibus gratiæ actæ, remissum omnibus; *satis regios apparatus ad ea* dictum *sufficere:* vehicula tantum imperata, vt tormenta, telorumq; missilium ingentem vim præparatam, bellicumque aliud instrumentū veherent. Profectus inde toto exercitu Eordeam petens, ad Begorritem quem vocant lacum, positis castris: postero die in Elimeam ad Haliacmona fluuium processit. Deinde saltu angusto superatis montibus: quos Cambunios vocant, descendit ad (Tripolim vocant) Azorum, Pythoum, & Dolichen incolentes. Hæc tria oppida paulisper cunctata, quia obsides Larisseis dederant: victa tamen præsenti metu, in deditionem concesserunt. Benignè his appellatis, haud dubius Perrhæbos quoque idem facturos, vrbem nihil cunctatis qui incolebāt, primo aduentu recipit. Cyretias oppugnare conatus, primo etiam die, acri concursu ad portas armatorum est repulsus: postero die omnibus copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

IV. Mylæ proximum oppidum, ita munitum, vt inexsuperabilis munimenti spes incolas ferociores faceret: nō portas claudere regi satis habuerunt, sed probris quoque in ipsum Macedonasque procacibus iaculati sunt. quæ res quum infestiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione veniæ ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum ingentibus vtrimque animis & oppugnatæ sunt, & defensæ. Multitudo Macedonum ad subeundum inuicem prœliū haud difficulter succedebat: oppidanos diem noctem eosdem tuentes mœnia, non vulnera modo, sed etiam vigiliæ & continens labor cōficiebat. quarto die quum & scalæ vndique ad muros erigerentur, & porta vi maiore oppugnaretur: oppidani depulsi muris ad portam tuendam concurrunt, eruptionemque repentinam in hostes faciunt. quæ quum iræ magis inconsultæ, quam veræ fiduciæ virium esset, pauci & fessi ab integris pulsi terga dederunt, fugientesque per patentem portam hostes acceperunt. Ita capta vrbs ac direpta est. libera quoque corpora, quæ cædibus superfuerunt, venundata. Diruto magna ex parte & incenso oppido, profectus ad Palannam castra mouit: inde postera die Gyrtonem peruenit. Quo quum T. Minucium Rufum & Hippiam Thessalorum prætores cum præsidio intrasse accepisset, ne tentata quidem oppugnatione prætergressus, Velatias & Connum, perculsis inopinato aduentu oppidanis, recepit. Vtraque oppida in faucibus sunt, quæ Tempe adeunt, magis Connus: itaque & firmiore id præsidio tutum equitum peditumque, ad hoc fossa triplici ac vallo munitum reliquit. Ipse ad Sycurium progressus, operiri ibi hostium aduentum statuit: simul & frumentari passim exercitum iubet in subiecto hostium agro. namque Sycurium est sub radicibus Ossæ montis. qua in meridiem vergit, subiectos habet Thessaliæ campos: ab tergo Macedoniam atq; Magnesiam. ad has opportunitates accedit summa salubritas & copia pluribus circumiectis fontibus perennium aquarum.

LV. *Cos. Romani aduersus Persea festinatio.* Consul Romanus per eosdem dies Thessaliam cum exercitu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit: deinde postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope inuii soli, cum ingenti difficultate paruis itineribus ægrè Gomphos peruenit. cui si vexatis hominibus equisque tyronem exercitum ducenti acie instructa & loco suo & tempore obstitisset rex, ne Romani quidem abnuunt *magna sua cum clade fuisse pugnaturos.* Postquam Gomphos sine certamine ventum est, præter gaudium periculosi saltus superati, contemptus quoque hostium (adeo ignorātium opportunitates suas) accessit. Sacrificio rite perfecto consul, & frumento dato militibus, paucos ad requiem iumentorū hominumque moratus dies: quum audiret *vagari Macedonas effusos per Thessaliam, vastariq́ sociorum agros,* satis iam refectum militem ad Larissam ducit. Inde quum tria millia fermè abesset à Tripoli (Sceam vocant) super Peneum amnem posuit castra. Per idem tempus Eumenes ad Chalcidem nauibus accessit cum Attalo atque Athenæo fratribus, Philetæro fratre relicto Pergami ad tutelam regni. inde cum Attalo & quatuor millibus peditū, mille equi-

tum ad conſulem venit. Chalcide relicta duo millia peditum, quibus Athenæus præpoſitus. Et alia eodem auxilia Romanis ex omnibus vndique Græciæ populis conuenerunt, quorum pleraque (adeo parua erant) in obliuionem adducta. Apolloniatæ trecentos equites, centum pedites miſerunt. Ætolorum alæ vnius inſtar, quantum in tota gente equitum erat, venerant. & Theſſalorum omnis equitatus ſeparatus erat: non plus quam trecenti erant equites in caſtris Romanis. Achæi iuuentutis ſuæ, Cretico maximè armatu, ad mille dederunt.

LVI. Sub idem tempus & C. Lucretius prætor, qui nauibus præerat ad Cephaleniam, M. Lucretio fratre cum claſſe ſuper Maleam Chalcidem iuſſo petere, ipſe triremem conſcendit, ſinum Corinthium petens, ad præoccupandas in Bœotia res: tardior ei nauigatio propter infirmitatem corporis fuit. M. Lucretius Chalcidem adueniens, quum à P. Lentulo Haliartum oppugnari audiſſet, nunciũ prætoris verbis, qui abſcedere eum inde iuberet, miſit. Bœotorum iuuentute, quæ pars cum Romanis ſtabat, eam rem aggreſſus legatus, à mœnibus abſceſſit. Hæc ſoluta obſidio locum alteri nouæ obſidioni dedit. namque extemplo M. Lucretius cum exercitu nauali decem millibus armatorum, ad hoc duobus millibus regiorum qui ſub Athenæo erant, Haliartum circumſedit: parantibusque iam oppugnare, ſuperuenit à Creuſa prætor. Ad idem ferè tempus ab ſociis naues Chalcidem conuenerunt. duæ Punicæ quinqueremes, duæ ab Heraclea ex Ponto triremes, quatuor Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes. Prætor quia nuſquam erat maritimum bellũ, remiſit ſociis. & Q. Marcius Chalcidem nauibus venit. Halope capta, Lariſſa quæ Cremaſte dicitur, oppugnata. Quum hic ſtatus in Bœotia eſſet, Perſeus quum ad Sycurium (ſicut ante dictum eſt) ſtatiua haberet, frumento vndique circa ex agris conuecto, ad vaſtandum agrum Pheræorum miſit: ratus ad iuuandas ſociorum vrbes longius ab caſtris abſtractos deprehendi Romanos poſſe. Quos quum eo tumultu nihil motos animaduertiſſet, prædam quidem, præterquam hominum, pecora autem maxime omnis generis fuere, diuiſit ad epulandum militibus.

LVII. Sub idem deinde tempus concilium & conſul & rex habuerunt, *vnde bellum ordirentur.* Regis creuerunt animi vaſtatione conceſſa ſibi ab hoſte Pheræi agri. itaque *eundum inde ad caſtra, nec dandum vltra ſpatium cunctandi* cenſebat. Et Romani cenſebant, *cunctationem ſuam infamem apud ſocios eſſe, maximo opere indignè ferentes non latam Pheræis opem.* conſultantibus quid agerent (aderant autem Eumenes & Attalus in concilio) trepidus nuncius affert, *hoſtem magno agmine adeſſe.* Concilio dimiſſo, ſignum extemplo datur, *vt arma capiant.* Interim placet ex regiis auxiliis centum equites & parem numerum iaculatorum peditum exire. Perſeus hora fermè diei quarta, quum paulo plus mille paſſus abeſſet à caſtris Romanis, conſiſtere ſigna peditum iuſſit: prægreſſus ipſe cum equitibus ac leui armatura, & Cotys cum eo ducesq; aliorum auxiliorum præceſſerunt. Minus quingentos paſſus ab caſtris aberant, quum in conſpectu fuere hoſtium equites: duæ alæ erant magna ex parte Gallorum, Caſſignatus præerat: & leuis armaturæ centum ferè & quinquaginta, Myſi aut Cretenſes. Conſtitit rex, incertus quantum eſſet hoſtium. Duas inde ex agmine turmas Thracum, duas Macedonum, cum binis Cretenſium cohortibus & Thracum miſit. Prœlium, quum pares numero eſſent, neque ab hac aut illa parte noua auxilia ſubuenirent, incerta victoria finitum eſt. Eumenis fermè triginta interfecti: inter quos Caſſignatus dux Gallorũ cecidit. & tunc quidem Perſeus ad Sycurium copias reduxit: poſtero die circa eandem horam in eundem locum rex copias admouit, plauſtris cum aqua ſequentibus: nam duodecim millium paſſuum via omnis ſine aqua & plurimi pulueris erat, affectosque ſiti, ſi primo in conſpectu dimicaſſent, pugnaturos fuiſſe apparebat. Quum Romani quieſſent, ſtationibus etiam intra vallum reductis, regii quoque in caſtra redeunt. Hoc per aliquot dies fecerunt, ſperantes fore vt Romani equites abeuntium nouiſſimum agmen aggrederentur: inde certamine orto, quum longius à caſtris eos elicuiſſent, facilè vbiubi eſſent, ſe, qui equitatu & leui armatura plus poſſent, conuerſuros aciem.

Inter[...] plorat[...] prælii

LVIII. Poſtquam incœptum non ſuccedebat, caſtra propius hoſtem mouit rex, & à quinq; millibus paſſuum communiit. inde luce prima in eodem quo ſolebat loco peditum acie inſtructa, equitatum omnem leuemque armaturam ad caſtra hoſtium ducit. Viſus & plurium & propior ſolito puluis, trepidationem in caſtris Romanis fecit: & primò vix creditum nuncianti eſt. quia prioribus continuis diebus, nunquam ante horam quartam hoſtis apparuerat. tum ſolis ortus erat. Deinde vt plurium clamore & curſu à portis dubitatio exempta eſt: tumultus ingens oboritur: tribuni præfectique & centuriones in prætorium, miles ad ſua quiſque tentoria diſcurrit. Minus quingentos paſſus à vallo inſtruxerat Perſeus ſuos, circa tumulum quem Calicinum vocant. Læuo cornu Cotys rex præerat cum omnibus ſuæ gentis: equitum ordines leuis armatura interpoſita diſtinguebat. In dextro cornu Macedones erant equites, intermixti turmis eorum Cretenſes. Huic armaturæ Midon Berœæus, equitibus & ſummæ partis eius Meno Antigonenſis præerat. Proximi cornibus conſtiterant regii equites, &, mixtum genus, delecta plurium gentium auxilia: Patrocles Antigonenſis hic, & Pœoniæ præfectus Didas, erant præpoſiti. Medium omnium rex erat: circa eum agema quod vocant, equitumque ſacræ alæ. ante ſe ſtatuit funditores iaculatoreſque:

Pri[...] ci[...] ſtit[...]

quadringentorum manus vtraque numerum expleuerat. Ionem Thessalonicensem & Timanora Dolopem iis præfecit. sic regii constiterant. Consul intra vallum peditum acie instructa,& ipse equitatum omnem cum leui armatura emisit. pro vallo instructi sunt. Dextro cornu præpositus C. Licinius Crassus consulis frater cum omni Italico equitatu,velitibus intermixtis: sinistro M. Valerius Læuinus sociorum ex Græcis populis equites habebat, eiusdem gentis leuem armaturam. Mediam autem aciem cum delectis equitibus extraordinariis tenebat Q. Mucius. ducenti equites Galli ante signa horum instructi,& de auxiliis Eumenis Cyrtiorum gentis trecenti. Thessali quadringenti equites paruo interuallo super læuum cornu locati. Eumenes rex Attalusque cũ omni manu sua ab tergo inter postremam aciem ac vallum steterunt. In hunc modum maximè instructæ acies,par fermè vtrimque numerus equitum ac leuis armaturæ concurrunt, à funditoribus iaculatoribusque,qui præcesserunt prœlio orto. Primi omniũ Thraces, haud secus quamdiu claustris retentæ feræ, concitati cum ingenti clamore in dextrum cornu Italicos equites incurrerũnt,vt vsu belli & ingenio impauida gens turbaretur. gladiis hastas petere pedites, nunc succidere crura equis,nunc ilia suffodere. Perseus in mediam inuectus aciem, Græcos primo impetu auertit: quibus quum grauius ab tergo instaret hostis,Thessalorum equitatus, qui à læuo cornu breui spacio disiunctus in subsidiis fuerat, extra concursum primo spectator certaminis, deinde inclinata re,maximo vsui fuit. Cedentes enim sensim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adiunxerunt, & cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fuga dissipatis dabant: & quum minus conferti hostes instarent, progredi etiam ausi multos fugientium obuios exceperunt. Nec regii sparsi iam ipsi passim sequendo,cum ordinatis&certo incedentibus gradu manus conserere audebant. quum victor equestri prœlio rex partuo momento si adiuuisset, debellatum esset. opportunè adhortanti superuenit phalanx, quam sua sponte, ne audaci cœpto deessent, Hippias & Leonatus raptim adduxerant,postquam prosperè pugnasse equitem acceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantæ rei conandæ, Cretensis Euander,quo ministro Delphis ad insidias Eumenis regis vsus erat, postquam agmen impeditum venientium sub signis vidit, ad regem accurrit, & monere institit, *ne elatus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis honestæ conditionem habiturum,vel plurimos belli socios,qui fortunam sequerentur,si bellare mallet.* In hoc consilium pronior erat animus regis. Itaque collaudato Euandro,signa referri, peditumque agmen redire in castra iubet, equitibus receptui canere. Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo millia haud minus peditum. capti fermè ducenti equites. ex regiis autem viginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam rediere in castra victores, omnes quidem læti; ante alios Thracum insolens lætitia eminebat: cum cantu enim superfixa capita hostium portantes redierunt. Apud Romanos nõ mœstitia tum ex male gesta re, sed pauor etiam erat, ne extemplo castra hostis aggrederetur. Eumenes suadere, *vt trans Peneum transferret castra: vt pro munimẽto amnem haberet*, dum perculsi milites animos colligerent. Consul moueri flagitio timoris fatendi: victus tamen ratione,silentio noctis transductis copiis, castra in vlteriore ripa communit. Rex postero die ad lacessendos prœlio hostes progressus,postquam trans amnem in tuto posita castra animaduertit, *fatebatur quidem peccatum, quod pridie non instituisset victis: sed aliquanto maiorem culpam esse, quod nocte foret cessatum. nam vt neminem alium suorum moueret, leui armatura immissa, trepidantium in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias potuisse.* Romanis quidem præsens pauor demptus erat,in tuto castra habentibus damnũ inter cetera præcipuè famæ mouebat. & in concilio apud consulem pro se quisque in Ætolos conferebant caussam; *ab iis fuga terrorisque principium ortum, secutos pauorem Ætolorum & ceteros socios Græcorum populorum.* Quinque principes Ætolorum primi terga vertentes conspecti dicebantur. Thessali pro concione laudati, ducesque eorum etiam virtutis caussa donati. Ad regem spolia cæsorum hostium referebantur: dona ex his aliis arma insignia, aliis equos, quibusdam captiuos dono dabat. scuta erant supra mille quingena loricæ thoracesque mille amplius summam explebant: galearum gladiorumque & missilium omnis generis maior aliquanto numerus. Hæc per se ampla, pleraque multiplicata verbis regis, quæ ad concionẽ vocato exercitu habuit. *Præiudicatum euentum belli habetis: meliorem partem hostium, equitatum Romanum, quo inuictos se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes iuuentutis, equites seminarium senatus: inde lectos in Patrum numerum consules, inde imperatores creant. horum spolia paulo ante diuisimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis, quæ nocturna fuga vobis subtractæ, naufragiorum trepidatione passim natantium flumen compleuerunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quum illis trepidantibus fuit, transgressique extemplo castra oppugnabimus, quæ hodie cepissemus, ni fugissent. Aut si acie decernere volent, eundem pugnæ pedestris euentum exspectate, qui equitum in certamine fuerit.* Et qui vicerant alacres, spolia cæsorum hostium humeris gerẽtes ante ora sua, audiuere, ex eo quod acciderat spem futuri præcipientes: & pedites aliena gloria accensi, præcipuè qui in Macedonum phalangitis erant, sibi quoque & nauandæ regi operæ, & similem gloriam ex hoste pariendi occasionem optabant. Concione dimissa,

Consul castra noctu mouet.

Persei oratio.

missa, postero die profectus inde ad Mopselum posuit castra: tumultus hic inter Tempe & Larissam medius est. Romani non abscedentes ab ripa Penei, transtulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus & viginti. Per eos dies concilium habenti regi de summa, quum iam consedisset ferocia ab re bene gesta; ausi sunt quidam amicorum consilium dare, *vt secunda fortuna in conditione honestæ pacis vteretur, potius quàm spe vana euectus in casum irreuocabilem se daret. Modum imponere secundis rebus, nec nimis credere serenitati præsentis fortunæ, prudentis hominis & meritò felicis esse. Mitteret ad consulem, qui fœdus in easdem leges renouarent, quibus Philippus pater eius pacem à T. Quintio victore accepisset. neque finire bellum manificentius, quam à tam memorabili pugna: neque spem firmiorem pacis perpetuæ dari, quam quæ perculsos aduerso prœlio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia æqua aspernarentur: Deos hominesque, & moderationis Persei, & illorum peruicacis superbiæ, futuros testes.* Numquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus: itaque plurium assensu comprobata est sententia. Legati ad consulem missi, adhibito frequenti cōcilio auditi sunt. *Pacem petere, vectigal, quantum Philippus pactus esset, daturum Persea Romanis pollicentes: vrbibus agris locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum Perseum.* hæc legati. Summotis his, quum consultarent, Romana constantia vicit in concilio. Ita tum mos erat, *in aduersis vultum secundæ fortunæ gerere, moderari animos in secundis.* Responderi placuit, *ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex, de se deque vniuersa Macedonia statuendi ius.* Hæc quum renunciassent legati, miraculo ignaris moris pertinacia Romanorum esse: & plerique *vetare amplius mentionem pacis facere, vltro mox quæsituros quod oblatum fastidiant.* Perseus hanc ipsam superbiam, quippe ex fiducia virium esse, timere: & summam pecuniæ augens, si precio pacem emere posset, non destitit animum consulis tentare. Postquam nihil ex eo quod primo responderat, mutabat: desperata pace ad Sycurium, vnde profectus erat, rediit, belli casum de integro tentaturus. Fama equestris pugnæ vulgata per Græciam, nudauit voluntates hominum. non enim solum qui partis Macedonum erant, sed plerique ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque experti, læti eam famam accepere: non ob aliam caussam quam prauo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus vtitur, deteriori atque infirmiori fauendo. Eodem tempore in Bœotia summa vi Haliartum Lucretius prætor oppugnarat: & quamquam nec habebant externa auxilia obsessi, præter Coronæorum iuniores, qui prima obsidione mœnia intrauerant, neque sperabant: tamen ipsi animis magis quàm viribus resistebant. nam & eruptiones in opera crebrò faciebant: & arietem admotum, libramento plumbi grauatum ad terram vrgebant: & si quà declinarent qui agebant ictum, pro diruto muro nouum tumultuario opere, raptim ex ipsa strage congestis saxis, extruebant. Quum operibus oppugnatio lentior esset, scalas per manipulos diuidi prætor iussit, vt corona vndique mœnia aggressurus: eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod qua parte palus vrbem cingit, nec attinebat oppugnari, nec poterat. Ipse ab ea parte, qua duæ turres, quodque inter eas muri prorutum fuerat, duo millia militum delectorum admouit; vt eodem tempore, quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu aduersus se oppidanorum facto, scalis vacua defensoribus mœnia capi parte aliqua possent. Haud segniter oppidani vim eius arcere parant. nam super stratum ruinis locum fascibus aridis sarmentorum iniectis, stantes cum ardentibus facibus accensuros ea se sæpe minabantur, vt incendio intersepti ab hoste, spatium ad obiiciendum interiorem murum haberent: quod incœptum eorum sors impediit. nam tantus repentè effusus est imber, vt nec accendi facile pateretur, & extingueret accensa. Itaque & transitus per distracta fumantia virgulta patuit: & in vnius loci præsidium omnibus versis, mœnia quoq; pluribus simul partibus scalis capiuntur. In primo tumultu captæ vrbis seniores impuberesque, quos casus obuios obtulit, passim cæsi: armati in arcem confugerunt. & postero die quum spei nihil superasset, deditione facta, sub corona venierunt. fuerunt autem duo millia fermè & quingenti. ornamenta vrbis, statuæ & tabulæ pictæ, & quicquid preciosæ prædæ fuit, ad naues delatum: vrbs diruta à fundamentis. inde Thebas ductus exercitus: quibus sine certamine receptis, vrbem tradidit exulibus, & qui Romanorum partis erant: aduersæ factionis hominum, fautorumque regis ac Macedonum, familias sub corona vendidit. his gestis in Bœotia; ad mare ac naues rediit. Quum hæc in Bœotia gererentur, Perseus ad Sycurium statiua dierum aliquot habuit. Vbi quum audisset, raptim Romanos circa ex agris demessum frumentum conuehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas fascibus desecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes aceruos per tota castra stramentorum fecisse: ratus incendio opportuna esse, faces tædamque & malleolos stuppæ illitos pice parari iubet: atque ita media nocte profectus, vt prima luce aggressus falleret. nequiquam primæ stationes oppressæ; tumultu ac terrore suo ceteros exciuerunt: signumque datum est arma extemplo capiendi; simulque in vallo, ad portas, miles instructus erat, & intentus propugnationi castrorum. Perseus & extemplo circumegit aciem, & prima impedimenta ire, deinde peditum signa

[Margin notes: LXII. — *Persei de rerū summa concilium.* — *Consulis de pace respōsum.* — LXIII. — *Haliartum oppugnatur à Lucretio.* — *Exp... tur.* — LXIV. — *Pe... in ... gri...*]

gna ferri iussit. ipse cum equitatu & leui armatura substitit ad agmen cogendum: ratus id quod accidit, insecuturos ad extrema ab tergo carpenda hostes. breue certamen leuis armaturæ maximè cum procursatoribus fuit. equites peditesque sine tumultu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Crannonium intactum agrum castra mouent. Ibi quum securi, & propter castrorum longinquitatem, & viæ inopis aquarum difficultatem, quæ inter Sycurium & Crannona est, statiua haberent, repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum leui armatura visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant: peditum agmen sub lucem reliquerant in proxima planicie. Stetit paulisper in tumulis, elici posse ratus ad equestre certamen Romanos: qui postquam nihil mouebant, equitem mittit qui pedites referre ad Sycurium signa iuberet, ipse mox insecutus. Romani equites modico interuallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos inuadere possent: postquam confertos abire signa atque ordines seruantes viderunt, & ipsi in castra redeunt. Inde offensus longinquitate itineris rex, ad Mopselum castra mouit, & Romani demessis Crannonis segetibus, in Phalanneum agrum transeunt. Ibi quum ex transfuga cognouisset rex, *sine vllo armato præsidio passim vagantes per agros Romanos metere*, cum mille equitibus, duobus millibus Thracum & Cretensium profectus, quum quantum accelerare poterat effuso agmine issent, improuiso aggressus est Romanos. iuncta vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur; sexcenti fermè homines. Prædam custodiendam ducendamque in castra trecentis Cretensium dedit. ipse reuocato ab effusa cæde equite, & reliquis peditum, ducit ad proximum præsidium, ratus haud magno certamine opprimi posse. L. Pompeius tribunus militum præerat, qui perculsos milites repentino hostium aduentu in propinquum tumulum recepit, loci se præsidio, quia numero & viribus impar erat, defensurus. Ibi quum in orbem milites coegisset, vt densatis scutis ab iactu sagittarum & iaculorum sese tuerentur: Perseus circumdato armatis tumulo, alios ascensum vndique tentare iubet, & cominus prœlium conserere, alios eminus tela ingerere. Anceps Romanos terror circumstabat: nam neque conferti pugnare, propter eos qui ascendere in tumulum conabantur, poterant: & vbi ordines procursando soluissent, patebant iaculis sagittisve. Maximè cestrosphendonis vulnerabantur: hoc illo bello nouum genus teli inuentum est. bipalme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine digiti: huic duo ad libramen pinnæ tres, velut sagittis solent, circumdabantur: funda media, duo funalia imparia habebat: cum maiori sinu libratum funditor habena rotaret, excussum velut glans emicabat.

Quum & hoc & alio omni genere telorum pars vulnerata militum esset, nec facilè iam arma fessi sustinerent: instare rex vt dederent se, fidem dare, præmia interdum polliceri: nec cuiusquam ad deditionē flectebatur animus; quum ex insperato iam obstinatis mori spes affulsit. Nam quum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra, nunciassent consuli *circumsideri præsidium*: motus periculo tot ciuium (nam octingenti fermè, & omnes Romani erant) cum equitatu ac leui armatura (accesserant noua auxilia Numidæ pedites equitesque & elephanti) castris egreditur: & tribunis militum imperat, *vt legionum signa sequantur*. Ipse velitibus ad firmanda leuium armatorum auxilia adiectis ad tumulum præcedit. consulis latera tegunt, Eumenes, Attalus, & Misagenes regulus Numidarum. Quum in conspectu prima signa suorum circumsessis fuerunt, Romanis quidem ab vltima desperatione recreatus est animus: Perseus, cui primum omnium fuerat, vt contentus fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus, occisisque, non tereret tempus in obsidione præsidii: secundum, ea quoque tentata vtcumque, quum sciret nihil roboris secum esse, dum liceret intacto, abire: & ipse hostium aduentum elatus successu mansit: & qui phalangem accerseret, properè misit. quia & serius quàm res postulabat, & raptim acta, turbati cursu aduersus instructos & præparatos erant aduenturi. Consul ante veniens, extemplo prœlium cōseruit: Primò resistere Macedones: deinde vt nulla re pares erāt, amissis trecenis peditibus, viginti quatuor primoribus equitum ex ala quam Sacram vocant, inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit, abire conantur. Ceterum iter prope ipso prœlio tumultuosius fuit. Phalanx abs trepido nuncio accita, quum raptim duceretur, primo in angustiis captiuorum agmini oblata vehiculisque frumento onustis: iis cæsis ingens ibi vexatio partis vtriusque fuit, nullo exspectante vtcumque explicaretur agmen: sed armatis detrudentibus per præceps impedimenta (neque enim aliter via aperiri poterat) iumentis quum stimularentur in turba sæuientibus. Vix ab incondito agmine captiuorum expedierant sese, quum regio agmini perculsisque equitibus occurrunt. Ibi verò clamor iubentium *referre signa*, ruinæ quoque propè similem trepidationem fecit: vt si hostes introire angustias ausi longius insecuti essent, magna clades accipi poterit. Consul recepto ex tumulo præsidio, contentus modico successu, in castra copias reduxit. Sunt qui eo die magno prœlio pugnatum auctores sint, octo millia hostium cæsa; in his Sopatrum & Antipatrum regios duces: viuos captos circiter bis mille trecentos: signa militaria capta viginti septem. nec incruentā victoriam fuisse: supra quatuor millia & trecentos de exercitu consulis cecidisse: signa sinistræ alæ quinque amissa. Hic dies & Romanis

LXVI.

Prælium inter Cos. & Persea.

LXVII.

manis refecit animos, & Persea perculit: vt dies paucos ad Mopselum moratus, sepulturæ maximè militum amissorum cura, præsidio satis valido ad Gonnum relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex regiis præfectis cum modica manu relinquit ad Philam, iussum Magnetas & propinquos tentare. Quum Pellam venisset exercitu in hiberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam est profectus. Eo fama affertur, *Atlesbium regulum Thracum, & Corragum Eumenis præfectum, in Cotyis fines impetum fecisse: & regionem Marenen (quam vocant) cepisse.* Itaque dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. ducenta talenta, semestre stipendium equitatui numerat, quum primò annuum dare constituisset. Consul postquam profectum Persea audiuit, ad Gonnum castra mouet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm, Macedoniæ claustra tutissima præbet, & in Thessaliam opportunum Macedonibus decursum. Quum & loco & præsidio valido inexpugnabilis res esset, abstitit incœpto. In Perræbiam flexis itineribus, Mallœa primo impetu capta ac direpta. Tripoli, aliaque Perræbia recepta, Larissam rediit. inde Eumene atque Attalo domum remissis, Misagenem Numidasque in hiberna in proximis Thessaliæ vrbibus distribuit, & partem exercitus ita per totam Thessaliam diuisit, vt & hiberna commoda omnes haberent, & præsidio vrbibus essent. Q. Mucium legatum cum duobus millibus ad obtinendam Ambraciam misit. Græcarum ciuitatum socios omnes præter Achæos dimisit. cum exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim; Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit à fundamentis; Antrona voluntate colentium recepit. Ad Larissam deinde exercitum admouit: vrbs deserta erat, in arcem omnis multitudo concesserat: eam oppugnare aggreditur. primi omnium Macedones, regiũ præsidium, metu excesserant; à quibus relicti oppidani, in deditionem extemplo veniunt. Dubitari inde, vtrum Demetrias prius aggredienda foret, an in Bœotio adipiscendæ res, Thebani vexantibus eos Coronæis, in Bœotiam accersebant: ad horum preces, quia hibernis aptior regio quàm Magnesia erat, in Bœotiam duxit.

Vrbes à Romanis captæ.

EPITOME LIBRI XLIII.

Prætores nonnulli, eo quod auarè & crudeliter prouincias administrassent, damnati sunt. P. Licinius Crassus proconsul complures in Græcia vrbes expugnauit, & crudeliter diripuit. ob id captiui, qui ab eo sub corona venierant ex senatusconsulto postea restituti sunt. Item à præfectis classium Romanorum multa impotenter in socios facta. Res præterea à Perseo rege in Thracia prosperè gestas continet: victis Dardanis, & Illyrico, cuius rex erat Gentius. Motus, qui in Pæonia ab Olonico factus erat, ipso interempto consedit, M. Æmilius Lepidus à censoribus princeps in senatu lectus.

1. EADEM æstate, qua in Thessalia equestri pugna vicere Romani, legatus in Illyricum à consule missus, opulenta duo oppida vi atque armis coegit in deditionem; omniaque iis sua concessit, vt opinione clementiæ eos, qui Carnuntem munitam vrbem incolebant, alliceret. postquam nec vt dederent se compellere, neque capere obsidendo poterat, ne duabus oppugnationibus nequiquã fatigatus miles esset, quam prius intactam vrbem reliquerat, diripuit. Alter consul C. Cassius nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quicquam gessit: & per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incœpto est conatus, ingressum hoc iter consulem, senatus ex Aquileiensium legatis cognouit: qui querentes *coloniam suam nouam & infirmam, nec dum satis munitam inter infestas nationes Istrorum & Illyricorum esse,* quum peterent *vt senatus curæ haberet, quomodo ea colonia muniretur:* interrogati *vellentne eam rem C. Cassio consuli mandari?* responderunt, *Cassium Aquileiam indicto exercitu, profectum per Illyricum in Macedoniam esse.* Ea res primo incredibilis visa; & pro se quisque credere, Carnis forsitan aut Istris bellum illatũ. tum Aquileienses, *nihil se vltra scire, nec audere affirmare, quam triginta dierum frumentum militi datum, & duces, qui ex Italia itinera in Macedoniam nossent, conquisitos, abductosque.* Enimuero senatus indignari, *tantum consulem ausum, vt suam prouinciam relinqueret, in alienam transiret, exercitum nouo periculoso itinere inter exteras gentes ducere, viam tot nationibus in Italiam aperire.* Decernunt frequentes, *vt C. Sulpicius prætor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die proficiscantur ex vrbe: & quantum accelerare possent, Cassium consulem vbicumque sit persequantur: nuncient, ne bellum cum vlla gente moueat, nisi cum qua senatus gerendum censuerat.* Legati ii profecti, M. Cornelius Cethegus, M. Fuluius, P. Marcius Rex. Metus de consule atque exercitu, distulit eo tempore muniendæ Aquileiæ curam. Hispaniæ deinde vtriusque legati aliquot populorum in senatum introducti. Ii de magistratuũ Romanorum auaritia superbiaque conquesti, nixi genibus ab senatu petunt, *ne se socios fœdius spoliari vexarique, quam hostes patiantur.* Quum & alia indigna quererentur, manifestum autem esset pecunias captas; L. Canuleio prætori qui Hispaniam sortitus erat, negotium

gotium datum est, *vt in singulos à quibus Hispani pecunias peterent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret, patronosque quos vellent sumendi potestatem faceret.* Vocatis in curiam legatis recitatum est senatusconsultum, iussique nominare patronos: quatuor nominauerũt, M. Porcium Catonem, P. Cornelium, Cn. F. Scipionem, L. Æmilium, L. F. Paullum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui prætor A. Manlio, M. Iunio consulibus in citeriore Hispania fuerat, recuperatores sumpserunt. Bis ampliatus, tertio absolutus est reus. Dissensio inter duarum prouinciarum legatos est orta: citerioris Hispaniæ populi M. Catonem & Scipionem: vlterioris L. Paullum & Gallum Sulpicium patronos sumpserunt. Ad recuperatores adducti à citerioribus populis P. Furius Philus: ab vlterioribus M. Matienius. Ille Sp. Postumio, Q. Mucio consulibus triennio ante, hic biennio prius L. Postumio, M. Popillio cõsulibus prætor fuerat. Grauissimis criminibus accusati ambo ampliatique: quum dicenda de integro caussa esset, excusati *exilii caussa solum vertisse.* Furius Preneste, Matienius Tibur exulatum abierunt. fama erat, *prohiberi à patronis nobiles ac potentes compellare:* auxitque eam suspicionem Canuleius prætor, quod omissa ea re delectum habere instituit. dein repentè in prouinciam abiit, ne plures ab Hispanis vexarentur. Ita præteritis silentio obliteratis, in futurum consultum ab senatu Hispanis, quod impetrarunt *ne frumenti æstimationem magistratus Romanus haberet: néve cogeret vicesimas vendere Hispanos quanti ipse vellet: & ne præfecti in oppida sua ad pecunias cogendas imponerentur.* Et alia noui generis hominum ex Hispania legatio venit. ex militibus Romanis, & ex Hispanis mulieribus, cum quibus connubium non esset, natos se memorantes, supra quatuor millia hominum, orabant, *vt sibi oppidum in quo habitarent, daretur:* senatus decreuit, *vti nomina sua apud L. Canuleium profiterentur: eorumque si quos manumisisset, eos Carteiam ad Oceanum deduci placere. Qui Carteiensium domi manere vellent, potestatem fore, vti numero colonorum essent, agro assignato. Latinam eam coloniam fuisse, libertinorumque appellari.* Eodem tempore ex Africa & Gulussa Masanissæ regis filius legatus patris, & Carthaginienses venerunt. Gulussa prior in senatum introductus, & quæ missa erant ad bellum Macedonicum à patre suo exposuit: & si qua præterea vellent imperare, præstaturum merito populi Romani est pollicitus: & monuit Patres conscriptos, *vt à fraude Carthaginiensium cauerent classis eos magnæ parandæ consilium cepisse, specie pro Romanis, & aduersus Macedonas: vbi ea parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis quem hostem aut socium habeant.*

*   *   *

IV tantum pauorem ingressi castra, ostentantes capita fecerunt, vt si admotus extemplo exercitus foret, capi castra potuerint. Tum quoq; fuga ingens facta est: & erant qui *legatos mittēdos, ad pacem precibus petendam,* censerent: ciuitatesque complures eo nuncio audito, in deditionem venerunt. quibus purgantibus sese, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui se vltro ad pœnam ipsi obtulissent; quum veniam dedisset prætor: profectus extemplo ad alias ciuitates, omnibus imperata facientibus quieto exercitu pacatum agrum, qui paulò ante ingenti tumultu arserat, peragrauit. Hæc lenitas prætoris, qua sine sanguine ferocissimam gentem domuerat, eo gratior plebi Patribusque fuit, quo crudelius auariusque in Græcia bellatum & ab consule Licinio & ab Lucretio prætore erat. Lucretium tribuni plebis absentem concionibus assiduis lacerabant: quum Reipublicæ caussa abesse excusaretur: sed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, vt is eo tempore in agro suo Antiati esset, aquamque ex manubiis Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus centum triginta millibus æris locasse dicitur: tabulis quoque pictis ex præda fanum Æsculapii exornauit. Inuidiam infamiamque ab Lucretio auerterunt in Hortensium successorem eius Abderitæ legati, flentes ante curiam, querentesque *oppidum suum ab Hortensio expugnatum ac direptũ esse. Caussam excidii fuisse vrbi, quod quum centum millia denarium, & tritici quinquaginta millia modium imperaret, spacium petierunt quod de ea re & ad Hostilium consulem, & Romam mitteret legatos: vix dum ad consulem se peruenisse, & audisse oppidum expugnatum, principes securi percussos, sub corona ceteros venisse.* Indigna senatui visa: decreueruntque eadem de Abderitis, quæ de Coronæis decreuerant priore anno: eademque pro concione edicere Q. Mænium prætorem iusserunt. Et legati duo C. Sempronius Blæsus, Sext. Iulius Cæsar ad restituendos in libertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum, vt & Hostilio consuli & Hortensio prætori nunciarent, *senatum, Abderitis iniustum bellum illatum, conquiriq; omnes qui in seruitute sint, & restitui in libertatem, æquum censere.* Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio erat, querelæ ad senatum delatæ sunt: & legati regis Gallorum Cincibili venerunt. Frater eius verba in senatu fecit, questus *Alpinorum populorum agros sociorum suorum depopulatum C. Cassium esse: & inde multa millia hominum in seruitutem abripuisse.* Sub id tempus Carnorum Istrorumque & Iapidum legati venerunt: *Duces sibi ab consule Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exercitum iter monstrarent: pacatum ab se tamquam ad aliud bellum gerendum abisse: inde ex medio regressum itinere, hostiliter peragrasse fines suos: passim rapinasque & incendia facta: nec se ad id locorum scire, propter quam caussam consuli pro hostibus fuerint.* Et regulo Gallorum absenti, & his populis responsum est, *senatum ea quæ facta querantur, neque scisse futura, neque si sint facta, probare. Sed indicta caussa damna-*

Romanorũ crudelitas in Græcia.

V.

Legati Gallorum de Cassio queruntur.

damnari absentem consularem virum, iniurium esse quum is Reipublicæ caussa absit. Vbi ex Macedonia redisset C. Cassius: tum si coram eum arguere vellent, cognita re senatum daturum operam vti satis fiat. Nec responderi tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent quæ Patrum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis millibus æris censuerunt: duobus fratribus regulis hæc præcipua, torques duo ex quinq; pondo auri facti, & vasa argentea quinque ex viginti pondo, & duo equi phalerati cum agasonibus, & equestria arma ac sagula: & comitibus eorum vestimenta liberis seruisque. Hæc missa: illa petentibus data, *vt denorum equorum iis commercium esset, educendique ex Italia potestas fieret.* legati cum Gallis missi trans Alpes, C. Lælius. M. Æmilius Lepidus: ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cornelius Blasio, T. Memmius. Multarum simul Græciæ Asiæque ciuitatum legati Romam conuenerunt. Primi Athenienses introducti: *ii se quod nauium habuerint militumque P. Licinio consuli & C. Lucretio prætori misisse exposuerunt, quibus eos non vsos; frumenti sibi centum millia imperasse: quod quamquam sterilem terram arent, ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent, tamen ne deessent officio, confecisse: & alia quæ imperarentur, præstare paratos esse.* Milesii nihil præstitisse memorantes, *si quid imperare ad bellum senatus vellet, præstare se paratos esse* polliciti sunt. Alabandenses templum vrbis Romæ se fecisse commemorauerunt, ludosque anniuersarios ei Diuæ instituisse: & coronam auream quinquaginta pondo, quam in Capitolio ponerent, donum Ioui optimo maximo attulisse, & scuta equestria trecenta, ea cui iussissent, tradituros. *Donum vt in Capitolio ponere, & sacrificare liceret, petebant.* Hoc Lampsaceni octogintorum pondo coronam afferentes petebant, commemorantes, *discessisse se a Perseo, postquam Romanus exercitus in Macedoniam venisset, quum sub ditione Persei & ante Philippi fuissent. Pro eo, & quod imperatoribus Romanis omnia præstitissent, id se tantum orare, vt in amicitiam populi Romani reciperentur, & si pax cum Perseo fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciperentur.* Ceteris legatis comiter responsum. Lampsacenos in sociorum formulam referre, Q. Mænius prætor iussus. munera omnibus in singulos binum millium æris data. Alabandenses scuta reportare ad A. Hostiliū consulem in Macedoniam iussi. Et ex Africa legati simul Carthaginiensium *tritici decies centum millia & hordei quingenta, indicantes se ad mare deuecta habere, vt quo senatus censuisset, deportarent. Id munus officiumque suum scire minus esse, quam pro meritis populi Romani & voluntate sua: sed sæpe alias bonis in rebus vtriusque populi se gratorum fideliumque socium muneribus functos esse.* Item Masanissæ legati, tritici eandem summam polliciti, *& mille & ducentos equites, duodecim elephantos, & si quid aliud opus esset, vt imperaret senatus: æque propenso animo, ac quæ ipse vltro pollicitus sit, præstaturum esse.* Gratiæ & Carthaginiensibus & regi actæ; rogatique *vt ea quæ pollicerentur ad Hostilium consulem in Macedoniam deportarent.* Legatis in singulos binum millium æris munera missa. Cretensium legatis commemorantibus, se quantum sibi imperatum à P. Licinio consule esset sagittariorum in Macedoniam misisse: quum interrogati non infitiarentur, *apud Persea maiorem numerum sagittariorum quam apud Romanos militare* responsum est: *si Cretenses bene ac gnauiter destinarent potiorem populi Romani quam regis Persei amicitiam habere: senatum quoque Romanum iis tamquam certis sociis responsum daturum esse. Interea nunciarent suis, placere senatui, dare operam Cretenses vt quos milites inter præsidia regis Persei haberent, eos primo quoque tempore domum reuocarent.* Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses vocati: quorum legatio ipso introitu, ob id quod Miccion princeps eorum pedibus captus lectica est introlatus, vltimæ necessitatis exemplo visa res: in qua ita affecto excusatio valetudinis, aut ne ipsi quidem petenda visa foret, aut data petenti non esset. Quum *sibi nihil viui reliquum præterquam linguam ad deplorandas patriæ suæ calamitates* præfatus esset, *exposuit ciuitatis primum suæ benefacta, & vetera, & ea quæ Persei bello præstitissent, ducibus exercitibusque Romanis: tum quæ primo C. Lucretius in populares suos prætor Romanus superbè, auarè, crudeliter fecisset: deinde quæ tum maximè L. Hortensius faceret. Quemadmodum omnia sibi, etiam iis quæ patiantur tristiora, patienda esse ducant, potius quam se dedant Persi. quod ad Lucretiam Hortensiumque attineret: scire, tutius fuisse claudere portas, quam in vrbem eos accipere. Qui exclusissent eos, Emathiam, Amphipolim, Maroneam, Ænum, incolumes esse: apud se templa omnibus ornamentis compilata, spoliataque sacrilegiis: C. Lucretium nauibus Antium deuexisse. libera corpora in seruitutem abrepta. fortunas sociorum populi Romani direptas esse, & quotidie diripi. Nam ex instituto C. Lucretii, Hortensium quoque in tectis hieme pariter atque æstate nauales socios habere, & domos suas plenas turba nautica esse: versari inter se coniuges liberosque suos, quibus nihil neque dicere pensi, neque facere.* Accersere in senatum Lucretium placuit, vt disceptaret coram purgaretque sese. ceterum multo plura præsens audiuit, quam in absentem iacta erant: & grauiores potentioresque accessere accusatores duo Tribuni plebis, M. Iuuencius Talua, & Cn. Aufidius. Ii non in senatu modo eum lacerarunt, sed in concionem etiam pertracto, multis obiectis probris diem dixerunt. Senatus iussu Chalcidensibus Q. Mænius prætor respondit. *quæ bene meritos sese, & ante, & in eo bello quod geratur, de populo Romano dicant, ea & scire vera eos referre senatum, & perinde ac debeant grata esse. Quæ facta à C. Lucretio, fierique ab L. Hortensio prætoribus Romanis querantur, ea neque facta, neque fieri voluntate senatus, quem non posse existimare; qui sciat, bellum Persei & ante Philippo patri eius intulisse populum Romanum pro*

VI. *Legati multarum Græciæ & Asiæ ciuitatum.*

V. *Cretensium legati.*

Chalcidenses ... Lucretium accusant.

pro libertate Græciæ, non vt ea à magistratibus sociis atque amicis paterentur. Literas se ad L. Hortensium prætorem daturos esse, quæ Chalcidenses querantur acta, ea senatui non placere. Si qui in seruitutem liberi venissent, vt eos conquirendos primo quoque tempore restituendosque in libertatem curaret. Sociorum naualium neminem præter magistros in hospitia deduci æquum censere. Hæc Hortensio iussu senatus scripta. Munera binum millium æris legatis missa, & vehicula Miccioni publicè locata, quæ eum Brundusium commodè perueherent. C. Lucretium vbi dies quæ dicta erat venit, tribuni ad populum accusarunt, mulctamque decies centum millium æris dixerunt. Comitiis habitis omnes quinque & triginta tribus eũ condemnarunt. In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. nam nec hostes mouerunt arma, neque consul in agrum eorum legiones induxit: & satis explorata pace eius anni, milites duarum legionum Romanarum, intra dies sexaginta, quam in prouinciam venit, dimisit: sociorum nominis Latini exercitu maturè in hiberna Lunam & Pisas deducto, ipse cũ equitibus Galliæ prouinciæ pleraque oppida adiit. Nusquam alibi quam in Macedonia bellum erat: suspectum tamen & Gentium Illyriorum regem habebant. itaque & octo naues ornatas à Brundusio senatus censuit mittendas ad C. Furium legatum Issam, qui cum præsidio duarum Issensium nauiũ insulæ præerat. duo millia militum in eas naues sunt imposita, quæ Q. Mænius prætor, ex senatusconsulto in ea parte Italiæ, quæ obiecta Illyrico est, conscripsit. & consul Hostilius Ap. Claudium in Illyricum cum quatuor millibus peditum misit, vt accolas Illyrici tutarentur. qui non contentus iis quas adduxerat copiis, auxilia ab sociis corrogando ad octo millia hominum vario genere armauit: peragrataque omni ea regione, ad Lychnidum Dassaretiorũ consedit. Haud procul inde Vscana oppidum finium plerumque Persei erat, decem millia ciuium habebat, & modicum, custodiæ caussa, Cretensium præsidium. Inde nuncii ad Claudium occulti veniebant. *si propius copias admouisset, paratos fore qui proderent vrbem. & operæprecium esse: non se amicosque tantum, sed etiam milites præda expleturum.* Spes cupiditati admota ita occæcauit animum, vt nec ex iis qui venerunt quemquam retineret, nec obsides, pignus futuros furto & fraude agendæ rei, posceret, nec mitteret exploratum, nec fidem acciperet: die tantum statuta profectus à Lychnido, duodecim millia ab vrbe, ad quam tendebat, posuit castra. Quarta inde vigilia signa mouit, mille fermè ad præsidium castrorum relictis: incompositi longo agmine effusi, infrequẽtes, quum nocturnus error dissiparet, ad vrbem peruenerunt. Creuit negligentia, postquam neminem armatum in muris viderunt. Ceterùm vbi primum sub iactu teli fuerunt, duabus simul portis erumpitur; & ad clamorem erumpentium ingens strepitus è muris ortus, [illegible] tium mulierum cum crepitu vndique æris [illegible] incondita multitudo, turba immista seruorum, variis vocibus personabat. Hic tam multiplex vndique obiectus terror effecit, ne sustinere primam procellam eruptionis Romani possent: itaque fugientes plures quam pugnantes interempti sunt: vix duo millia hominum cum ipso legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, eo plures fessos consectandi hostibus copia fuit. Ne moratus quidem in castris Appius, vt suos dissipatos fuga colligeret (quæ res palatis per agros saluti fuisset) ad Lychnidum protinus reliquias cladis reduxit. Hæc & alia haud prosperè in Macedonia gesta, ex Sexto Digitio Tribuno militum, qui sacrificii caussa Romam venerat, sunt audita. Propter quæ veriti Patres, ne quæ maior ignominia acciperetur, legatos in Macedoniam M. Fuluiũ Flaccum & M. Caninium Rebilum miserunt, qui comperta quæ agerentur referrent: & vti A. Hostilius consul comitia consulibus subrogandis ita ediceret, vti mense Ianuario comitia haberi possent, & vt primo quoque tempore in vrbem rediret. Interim M. Recio prætori mandatum, *vt edicto senatores omnes ex tota Italia (nisi qui Reipublicæ caussa abessent) Romam reuocaret: qui Romæ essent, ne quis vltra mille passuum ab Roma abesset.* Ea vti senatus censuit, sunt facta. Comitia cõsularia ante diem quintum Calendas Septembris fuere. Creati consules sunt Q. Marcius Philippus iterum, & Cn. Seruilius Cæpio. post diem tertium prætores sunt facti C. Decimius, M. Claudius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser. Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis prætoribus præter duas vrbanas, quatuor prouinciæ sunt decretæ, Hispania, & Sardinia, & Sicilia, & classis. Legati ex Macedonia exacto admodum mense Februario redierunt. Hi *quas res ea æstate prosperè gessisset rex Perseus, referebant: quantusque timor socios populi Romani cæpisset, tot vrbibus in potestatem regis redactis. Exercitum consulis infrequentem commeatibus vulgo datis per ambitionem esse: culpam eius rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem conferre. Ignominiam Claudii temeritate acceptam, eleuare eos Patres acceperunt, qui perpaucos Italici generis, & magna ex parte tumultuario delectu conscriptos ibi milites amissos referebant.* Consules designati vbi primum magistratum inissent, de Macedonia referre ad senatum iussi: destinatæque prouinciæ iis sunt, Italia & Macedonia. Hoc anno intercalatum est: tertio die post Terminalia Calendæ intercalares fuere. Sacerdotes intra eum annum mortui, L. Flamininus*: pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus, & C. Liuius Salinator. in locum Furii T. Manlium Torquatum, in Liuii M. Seruilium pontifices legerunt. Principio insequentis anni quum consules noui Q. Marcius & Q. Seruilius

XI.

Legati in Macedoniam missi.

(A. V. DLXXXI.)

Calendæ intercalares.

XII.

uilius de prouinciis retuliſſent, primo quoque tempore aut comparare eos inter ſe Italiam & Macedoniam, aut ſortiri placuit. Priuſquam id ſors cerneret, in incertũ, ne quid gratia momenti faceret, in vtramque prouinciam quod res deſideraret ſupplementi decerni. In Macedoniam peditum Romanorum ſex millia, ſociorum nominis Latini ſex millia: equites Romanos ducentos quinquaginta, ſocios trecentos. Veteres milites dimitti, ita vt in ſingulas Romanas legiones, ne plus ſena millia peditum, trecenti equites eſſent. Alteri conſuli nullus certus finitus numerus ciuium Romanorum, quem in ſupplemẽtum legeret: id modo finitum, *vt duas legiones ſcriberet, quæ quina millia peditum & ducenos haberent, equites trecenos.* Peditum Latinorum maior quam collegæ decretus numerus: peditum decem millia & ſexcenti equites. quatuor præterea legiones ſcribi iuſſæ, quæ ſi quo opus eſſet educerentur. Tribunos militum non permiſſum, vt conſules facerent: populus creauit. Sociis nominis Latini ſexdecim millia peditum, & mille equites imperati. Hunc exercitum parari tantum placuit, vt exiret ſi quo res poſceret. Macedonia maximè curam præbebat: in claſſem mille ſocii nauales ciues Romani, libertini ordinis ex Italia ſcribi iuſſi: totidem vt ex Sicilia ſcriberentur: &, cui ea prouincia eueniſſet, mandatum, vt eos in Macedoniam vbicunque claſſis eſſet, deportandos curaret. In Hiſpaniam tria millia peditum Romanorum in ſupplementum, trecenti equites decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, peditum quina millia, trecenti & triginta equites. Et ſociis imperare prætor, cui Hiſpania obueniſſet, iuſſus quatuor millia peditum, & trecentos equites. Non ſum neſcius, ab eadem negligentia qua nihil Deos portendere vulgo nunc credant, neque nunciari admodum nulla prodigia in publicum, neque in annales referri. ceterum & mihi vetuſtas res ſcribenti, neſcio quo pacto antiquus fit animus: & quædam religio tenet, quæ illi prudentiſſimi viri publicè ſuſcipienda cenſuerint, ea pro dignis habere quæ in meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno ſunt nunciata, *facem in cœlo conſpectam, & bouem feminam locutam publicè ali.* Minturnis quoque per eos dies cœli ardentis ſpecies affulſerat. Reate imbri lapidauit, Cumis in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrimauit. in vrbe Romana duo æditui nunciarunt, alter *in æde Fortunæ anguem iubatum à compluribus viſum eſſe:* alter *in æde Primigenæ Fortunæ, quæ in colle eſt, duo diuerſa prodigia: palmam in area enatam, & ſanguine interdiu pluiſſe.* Duo non ſuſcepta prodigia ſunt, alterum quod in priuato loco factum eſſet: *palmam enatam impluuio ſuo T. Marcius Figulus* nunciabat. alterum, quod in loco peregrino: *Fregellis in domo L. Atrei haſta, quam filio militi emerat, interdiu plus duas horas arſiſſe, ita vt nihil eius ambureret ignis,* dicebatur. Publicorum prodigiorum cauſſa libri à decemuiris aditi, quadraginta maioribus hoſtiis, quibus Diis conſules ſacrificarent. & addiderunt vt ſupplicatio fieret, cunctique magiſtratus circa omnia puluinaria victimis maioribus ſacrificarent, populusque coronatus eſſet. Omnia vti decemuiri præierunt, facta. Cenſoribus deinde creandis comitia edicta ſunt. petierunt cenſuram principes ciuitatis C. Valerius Læuinus, L. Poſtumius Albinus, P. Mucius Scæuola, C. Iunius Brutus, C. Claudius Pulcher, Tib. Sempronius Gracchus. Hos duos cenſores creauit populus Romanus. Quum delectus habẽdi maior quàm alias propter Macedonicum bellum cura eſſet, conſules plebem apud ſenatum accuſabant, *quod & iuniores non reſponderent.* Aduerſus quos C. Sulpicius & M. Claudius tribuni plebis cauſſam egerunt. *Non conſulibus, ſed ambitioſis conſulibus delectum difficilem eſſe: neminem inuitum militem ab iis fieri. Id ita vt eſſe ſcirent & Patres conſcripti: prætores, quibus & vis imperii minor & auctoritas eſſet, delectum, ſi ita ſenatui videretur, perfecturos eſſe.* Id prætoribus magna Patrum conſenſione, non ſine ſuggillatione conſulum, mandatum eſt. Cenſores vt eam rem adiuuarent, ita in concione edixerunt: *legem cenſui cenſendo dicturos eſſe, vt præter commune omnium ciuium iuſiurandum hæc adiurarent: Tu minor annis ſex & quadraginta es, tuque ex edicto C. Claudii, Tib. Sempronii cenſorum ad delectum prodito, & quotieſcunque delectus erit, quicumque cenſores magiſtratum habebunt, ſi miles factus non eris, in delectu prodibis.* Item quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus, incertis commeatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abeſſe: edixerunt de militibus P. Ælio, C. Popillio cõſulibus, poſt ve eos conſules in Macedoniã ſcriptis: *vt qui eorum in Italia eſſent, intra dies triginta cenſi prius apud ſeſe in prouinciam redirent. qui in patris aut aui poteſtate eſſent, eorum nomina ad ſe ederentur. Miſſorum quoque cauſſas ſeſe cognituros eſſe: & quorum ante emerita ſtipendia gratioſa miſſio ſibi viſa eſſet, eos milites fieri iuſſuros.* Hoc edicto literisque cenſorum per fora & conciliabula dimiſſis, tãta multitudo iuniorum Romam conuenit, vt grauis vrbi turba inſolita eſſet. Præter delectum eorum, quos in ſupplementum mitti oportebat, quatuor à C. Sulpicio prætore ſcriptæ legiones ſunt, intraque vndecim dies delectus eſt perfectus. Conſules deinde ſortiti prouincias ſunt; nam prætores propter iuriſdictionem maturius ſortiti erant. Vrbana C. Sulpicio, peregrina C. Decimio obtigerat, Hiſpaniam M. Claudius Marcellus, Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Capito, claſſem C. Marcius Figulus erat ſortitus. conſulum Q. Seruilio Italia, Q. Marcio Macedonia obuenit. Latiniſque actis Marcius extemplo eſt profectus. Cepione deinde referẽte ad ſenatum, *quas ex nouis legionibus duas legiones ſecum in Galliam duceret?* decreuêre Patres, *vt C. Sulpicius, M. Claudius prætor ex his*

XIII. *De prodigiis.*

X. *Cenſura.*

his quas scripsissent legionibus, quas videretur consuli darent. Indigne patiente prætorum arbitrio consulem subiectum, dimisso senatu ad tribunal prætorum stans postulauit, *ex Senatusconsulto destinarent sibi duas legiones.* prætores consuli in eligendo arbitrium fecerunt. Senatum deinde censores legerunt: M. Æmilius Lepidus princeps, ab tertiis iam censoribus lectus. Septem è senatu eiecti sunt. In censu accipiendo populi, milites ex Macedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census docuit, in prouinciam cogebant: caussas stipendiis missorum cognoscebant: & cuius nondum iusta missio visa esset, ita iusiurandum adigebant: *Ex tui animi sententia, tu ex edicto C. Claudij, Tib. Sempronij censorum in prouinciam Macedoniam redibis, quod sine dolo malo facere poteris.* In equitibus recensendis tristis admodum eorum atque aspera censura fuit: multis equos ademerunt, in ea re quum equestrem ordinem offendissent, flammam inuidiæ adiecêre, edicto quo edixerunt, *ne quis eorum qui Q. Fuluio, A. Postumio censoribus publica vectigalia aut vltro tributa conduxissent, ad hastam suam accederet, sociusve aut affinis eius conductionis esset.* Sæpe id querendo veteres publicani, quum impetrare nequisset ab senatu, *vt modum potestati censoriæ imponerent.* tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei priuatæ contentione iratum censoribus, patronum caussæ nacti sunt. Clientem libertinum parietem in Sacra via aduersus ædes publicas demoliri iusserunt, quod publico inædificatus esset. appellati à priuato tribuni, quùm præter Rutilium nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt; mulctamque pro concione priuato dixerunt. Hic contentione orta, quùm veteres publicani se ad tribunum contulissent, rogatio repete sub vnius tribuni nomine promulgatur: *Quæ publica vectigalia, vltro tributa, C. Claudius & Tib. Sempronius locassent, ea rata locatio ne esset: de integro locarentur, & vt omnibus redimendi & conducendi promiscue ius esset:* Diem ad eius rogationem concilio tribunus plebis dixit. qui postquam venit, vt censores ad dissuadendum processerunt, Graccho dicente, silentium fuit: quum Claudio obstreperetur, audientiam facere præconem iussit. Eo facto: *auocatam à se concionem* tribunus questus, *& in ordinem se coactum.* ex Capitolio vbi erat concilium, abiit. Postero die ingentes tumultus ciêre. Tib. Gracchi primum bona consecrauit, *quod in mulcta pignoribusque eius qui tribunum appellasset, intercessioni non parendo, se in ordinem coegisset,* C. Claudio diem dixit, *quod concionem ab se auocasset:* & vtrique censori *perduellionem se iudicare* pronunciauit, diemque comitiis à C. Sulpicio prætore vrbano petiit. Non recusantibus censoribus qui minus primo quoque tempore iudicium de se populus faceret in ante dies VIII. & VII. Calend. Octobr. comitiis perduellionis dicta dies. Censores extemplo in atrium Libertatis ascenderunt: & ibi signatis tabellis publicis, clausoque tabulario, & dimissis seruis publicis, negarunt *se prius quidquam publici negotij gesturos, quam iudicium populi de se factum esset.* Prior Claudius caussam dixit. & quum ex duodecim centuriis equitum octo censorem cōdemnassent, multæque aliæ primæ classis: extemplo principes ciuitates in conspectu populi annulis aureis positis, vestem mutarunt, vt supplices plebem circumirent. Maxime tamen sententiam vertisse dicitur Tib. Gracchus, quod quum clamor vndique plebis esset, *periculum Graccho non esse,* conceptis verbis iurauit: *si collega damnatus esset, non exspectato de se iudicio, comitem exilij eius futurum.* Adeò tamen ad extremū spei venit reus, vt octo centuriæ ad damnationem defuerint. Absoluto Claudio tribunus plebis negauit se Gracchum morari. Eo anno postulantibus à senatu Aquileiensium legatis, *vt numerū colonorum augeret,* mille & quingentæ familiæ ex Senatusconsulto scriptæ: triumuirique qui eas deducerent, missi sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Cethegus. Eodem anno C. Popillius & Cn. Octauius legati, qui in Græciam missi erant, Senatusconsultum Thebis primum recitatum, per omnes Peloponnesi vrbes circumtulerunt, *ne quis vllam rem in bellum magistratibus Romanis conferret, præterquam quod senatus censuisset.* Hoc fiduciam in posterum quoque præbuerat, leuatos se oneribus impensisque, quibus alia aliis imperantibus exhauriebantur. Achaico concilio Argis agitato, benigne locuti auditique, egregia spe futuri status fidissima gente relicta in Ætoliam traiecerunt. Ibi nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta, criminumque inter ipsos plena. ob quæ obsidibus postulatis, neque exitu rei imposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Tyrrei concilium legatis Acarnanes dederunt. ibi quoq; inter factiones erat certamen: quidam principum postulare, *vt præsidia in vrbes suas inducerentur, aduersus amentiam eorum qui ad Macedonicam gentem trahebant:* pars recusare, *ne quod bello captis & hostibus mos esset, id pacatæ & sociæ ciuitates ignominiæ acciperent.* Iusta deprecatio hęc visa. Larissam ad Hostilium proconsulem, (ab eo enim missi erant) legati redierunt. Octauium retinuit secum, Popillium cū mille fermè militibus in hiberna Ambraciam misit.

XVII. *S.C. aduersus magistratuum iniurias.*

Acarnanū factiones.

XVIII. *Perseus proximas Illyriorum gentes oppugnat.*

Perseus principio hiemis egredi Macedoniæ finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum irrumperent Romani, sub tempus brumæ, quùm inexsuperabiles ab Thessalia mōtes niuis altitudo facit, occasionem esse ratus, frangendi finitimorum spes animosque, ne quid auerso se in Romanum bellum periculi subesset: quùm à Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione à Romanis præstarent, Dardanos recens domuisset bello: solum infestum esse Macedoniæ latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis; & aditum præbentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentium

quoque regem iam diu dubium in societatem perlici posse: cum decem millibus peditum, quorum pars phalangitę erant, & duobus millibus leuium armatorum, & quingentis equitibus profectus Stuberam venit. Inde frumento complurium dierum sumpto, iussoque apparatu oppugnandarum vrbium sequi, tertio die ad Vscanam (Penestianæ terræ ea maximè vrbs est) posuit castra: prius tamen quam vim admoueret, missis qui tentarent nunc præfectorum præsidij, nunc oppidanorum animos. erant autem ibi cum iuuentute Illyriorum Romanum præsidium. Postquam nihil pacati referebant, oppugnare est adortus, & corona eam capere conatus est. quùm sine intermissione interdiu noctuque alij alijs succedentes, pars scalas muris, ignem portis inferrent, sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores vrbis: quia spes erat, neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, vt posset morari. Ceterùm postquam vineas agi, turresque excitari viderunt, victa pertinacia est. nam præterquam quod aduersus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut vllius alterius rei copia intus erat, vt in necopinata obsidione. Itaque quùm spei nihil ad resistendum esset, C. Caruilius Spoletinus, & C. Afranius à præsidio Romano missi, qui à Perseo peterent: primo *vt armatos suaq. secum ferenteis abire sineret.* dein, si id minus impetrarent, *vitæ tantum libertatisque fidem acciperent.* Promissum id benignius est ab rege, quam præstitum. exire enim sua secum efferentibus iussis, primum arma ademit. his vrbe egressis, & Illyriorum cohors (quingenti erant) & Vscanienses se vrbemque dediderunt.

Perseus Vscanam obsidet.

XIX.

Perseus præsidio Vscanæ imposito, multitudinem omnem deditorum, quæ propè numero exercitum æquabat, Stuberam abducit. Ibi Romanis (quatuor millia autem hominum erant, præter principes) in custodiā ciuitatum diuisis, Vscaniensibus Illyriisq; venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oæneum oppidum in potestatem redigendū, & alioqui opportune situm: & transitus ea est in Labeates, vbi Gentius regnabat. Prætereunti frequens castellum Draudacum nomine, peritorum quidam regiones eius, *nihil Oæneo capto opus esse* ait, *nisi in potestate & Draudacum sit: opportunius enim ad omnia positum esse.* admoto exercitu omnes extemplò dediderunt sese. Qua spe celeriore deditione erectus, postquam animaduertit quantus agminis sui terror esset, vndecim alia castella eodem metu in potestatem redegit. ad perpauca vi opus fuit, cetera voluntate dedita: & in his recepti mille & quingenti dispositi per præsidia milites Romani. Magno vsui Caruilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo, *nihil in ipsos sæuitum.* ad Oæneum peruentum est, quod sine iusta oppugnatione capi non poterat: & maiore aliquanto quàm cetera iuuentute & validum oppidum mœnibus erat, & hinc amnis Artatus nomine, hinc mons præaltus & aditu difficilis cingebat. hæc spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus circumuallato oppido, aggerem à parte superiore ducere instituit, cuius altitudine muros superaret. quod opus dū perficitur, crebris interim prœliis, quibus per excursiones & mœnia sua oppidani tutabantur, & opera hostium impediebant, magna eorum multitudo variis casibus absumpta est: & qui supererant, labore diurno nocturnoque, & vulneribus inutiles erant. Vbi primùm agger iniunctus muro est, & cohors regia, quos *Nicatoras* appellant, transcendit, & scalis multis simul partibus impetus in vrbem est factus: puberes omnes interfecti sunt, coniuges, liberosque eorum in custodiam dedit: prædæ alia militum cessere. Stuberam inde victor reuertens ad Gentium legatos, Pleuratum Illyrium exulantem apud se, & Aputeum Macedonem à Berœa, mittit. his mandat, *vt exponeret æstatis eius hiemisque acta sua aduersus Romanos, Dardanosq.: adijcerent recentia in Illyrico hibernæ expeditionis opera: hortarentur Gentium in amicitiam secum & cum Macedonibus iungendam.* Hi transgressi iugum Scordi montis, per Illyrici solitudines, quas de industria populando Macedones fecerant, ne trāsitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam essent, Scodram labore ingenti tandem peruenerunt. Lissi rex Gentius erat eò acciti legati mandata exponentes, benigne auditi sunt. qui responsum sine effectu tulerunt: *voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis: ceterum ad conandum id quod velit, pecuniam maxime deesse.* Hæc Stuberam retulere regi, tum maximè captiuos ex Illyrico vendenti. Extemplò iidem legati, addito Glaucia ex numero custodum corporis, remittuntur, sine mentione pecuniæ, qua vna barbarus inops impelli ad bellum poterat. Ancyram inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit: firmatisque Vscanæ, & circa eam per omnia castella quæ receperat, præsidiis, in Macedoniam sese recipit. L. Cælius legatus Romanis præerat Illyrico: qui mouere non ausus, quū in iis locis rex esset, post profectionem demum eius conatus in Penestis Vscanam recipere, à præsidio quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus repulsus, Lychnidū copias reduxit. Inde post dies paucos M. Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas misit, ad obsides ab his vrbibus quæ in amicitia cū fide permanserant accipiendos. procedere etiam in Parthinos (ij quoque obsides dare pepigerant) iussit: ab vtraq; gente sine tumultu exigi. Penestarū obsides Apolloniam, Parthinorum Dyrrhachiū (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis erat) missi. Ap. Claudius acceptam in Illyrico ignominiam corrigere cupiens, Phanotem Epiri castellum adortus oppugnare, & auxilia Athamanum Thesprotorumque præter Roma-

Romanum exercitum ad ſex millia hominum ſecum adduxit: neque operæ precium fecit; Cleua qui relictus à Perſeo erat cum valido præſidio defendente. Et Perſeus in Elimeam profectus & circa eam exercitu luſtrato, ad Stratum vocantibus Epirotis ducit. Stratus validiſſima tum vrbs Ætoliæ erat. ſita eſt ſuper Ambracium ſinum, prope amnem Acheloum. Cum decem millibus peditum eò profectus eſt, & equitibus trecentis: quos pauciores propter anguſtias viarũ & aſperitatem duxit: Tertio die quum perueniſſet ad Citium montem, vix tranſgreſſus propter altitudinem niuis, locum quoque caſtris ægrè inuenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, quam quod tolerabilis aut vita, aut tempeſtas eſſet, cum ingenti vexatione præcipuè iumentorũ, altero die ad templum Iouis, quem Nicæum vocant, poſuit caſtra. Ad Arachthum inde flumen itinere ingenti emenſo, retentus altitudine amnis manſit. Quo ſpacio temporis ponte perfecto, traductis copiis diei progreſſus iter, obuium Archidamum principem Ætolorum, per quem ei Stratus tradebatur, habuit. Eo die ad finem agri Ætoli caſtra poſita. Inde altero die ad Stratum peruentum: vbi prope Acheloum amnem caſtris poſitis, quum expectaret effuſos omnibus portis Ætolos in fidem ſuam venturos, clauſas portas, atq; ipſa ea nocte qua venerat receptum Romanum pręſidiũ cum C. Popillio legato, inuenit. Principes qui præſentis Archidami auctoritate compulſi regem acceſſierant, obuium egreſſo Archidamo certiores facti locum aduerſæ factioni dederãt, ad Popillium cum mille peditibus ab Ambracia accerſendum. In tempore & Dinarchus præfectus equitum gentis Ætolorum cũ ſexcentis peditibus, & equitibus centum venit. Satis conſtabat, eum tanquam ad Perſea tendentem Stratum veniſſe: mutato deinde cũ fortuna animo, Romanis ſe, aduerſus quos venerat, iunxiſſe. Nec Popillius ſecurior quam debebat eſſe, inter tã mobilia ingenia erat: claues portarum cuſtodiamq; murorum ſuæ extemplo poteſtatis fecit: Dinarchum Ætoloſq; cum iuuentute Stratiorum in arcem per præſidii ſpeciem amouit. Perſeus ab imminentibus ſuperiori parti vrbis tumulis tentatis colloquiis, quum obſtinatos atque etiam telis procul arcentes videret, quinque millia paſſuum ab vrbe trans Petitarum amnem poſuit caſtra. Ibi concilio aduocato, quum Archidamus Epirotarumq; transfugæ retinerent, *Macedonum principes non pugnandum cum infeſto tempori anni* cenſerent, *nullis præparatis commeatibus: quum inopiam prius obſidentes quam obſeſſi ſenſuri eſſent, maximè quod hoſtium haud procul inde hiberna erãt,* territus in Aperantiam caſtra mouit. Aperantii eum propter Archidami magnam in ea gente gratiam auctoritatemque conſenſu omnium acceperunt: is ipſe cum octingentorum militum præſidio his eſt præpoſitus. Rex cum minore vexatione iumentorum hominumque quam venerat, in Macedoniam rediit. Appiũ tamen ab obſidione Phanotis, fama ducentis ad Stratum Perſei, ſummouit. Cleuas cum pręſidio impigrorum iuuenum inſecutus, ſub radicibus propè inuiis montium ad mille hominum ex agmine impedito occidit, ad ducentos cepit. Appius ſuperatis anguſtiis in campo quem Eleona vocant, ſtatiua dierum paucorũ habuit. Interim Cleuas aſſumpto Philoſtrato qui Epirotarum gentem habebat, in agrum Antigonenſem tranſcendit. Macedones ad depopulationem profecti; Philoſtratus cum cohorte ſua in inſidiis loco obſcuro conſedit. in palatos populatores quum erupiſſent ab Antigonea armati, fugientes eos perſequentes effuſius in vallem inſeſſam ab hoſtibus præcipitant. ibi ad mille occiſis, centum ferme captis, vbique proſpere geſta re, prope ſtatiua Appij caſtra mouent, ne qua vis ſociis ſuis ab Romano exercitu inferri poſſit. Appius nequiquam in his locis terens tempus, dimiſſis Chaonumque, & ſi qui alii Epirotæ erant præſidiis, cum Italicis militibus in Illyricũ regreſſus, per Parthinorum ſocias vrbes in hiberna militibus dimiſſis, ipſe Romam ſacrificii cauſſa rediit. Perſeus ex Peneſtrarum gente mille pedites, ducentos equites reuocatos Caſſandriam præſidio vt eſſent, miſit: Ab Gentio eadem adferẽtes redierunt. nec deinde alios atq; alios mittendo tentare eum deſtitit, quum appareret quantum in eo præſidii eſſet: nec tamen impetrare ab animo poſſet, vt impenſam in rem maximi ad omnia momenti faceret.

Aperantij Perſea accipiunt.

XXIII.

* * * *

EPITOME LIBRI XLIV.

Quintus Marcius Philippus per inuios ſaltus penetrauit in Macedoniam, compluresque vrbes occupauit. Rhodij miſere legatos Romam, minantes, vt Perſeo eſſent auxilio. niſi populus Romanus cum eo pacem atque amicitiam coniungeret. indigne id latum. Quum id bellum L. AEmilio Paullo ſequentis anni conſuli iterum mandatum eſſet, Paullus in concione precatus eſt, vt quicquid diri populo Romano immineret in domum ſuam conuerteretur: & in Macedoniam profectus Perſeum vicit, vniuerſamque Macedoniam in poteſtatem redegit. antequam confligeret, C. Sulpicius Gallus tribunus militum prædixit exercitui, ne miraretur, quod Luna nocte proxima defectura eſſet. Gentius quoque rex Illyriorum, quum rebellaſſet, ab Anicio prætore victus venit in deditionem, & cum vxore & liberis &

propinquis Romam missus. Alexandria legati à Cleopatra & Ptolomæo regibus venerunt, querentes de Antiocho Rege Syriæ, quod eis bellum inferret. Perseus solicitatis in auxilium Eumene rege Pergami, & Gentio rege Illyriorum, quia is pecuniam quam promiserat, non dabat, ab eis relictus est.

I. *Q. Marcius in Macedoniam traijcit.*

PRINCIPIO veris, quod hiemem eam qua hæc gesta sunt insecutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus consul cum quinq; millibus (quod in supplementum legionum secum traiecturus erat) Brundusium peruenit. M. Popillius consularis & alii pari nobilitate adolescentes tribuni militum in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies & C. Marcius Figulus prætor, cui classis prouincia euenerat, Brundusium venit: & simul ex Italia profecti, Corcyram altero die, tertio Actium Acarnaniæ portum tenuerunt. Inde consul ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Prætor superato Leucata Corinthium sinum inuectus, & Creusæ relictis nauibus, terra & ipse per mediam Bœotiam, diei vnius expedito itinere, Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palæpharsalum habebat; sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite, & sociis cum fide cultis, & ab omni genere iniuriæ defensis. Audito successoris aduentu, quùm arma, viros, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obuiam venienti consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac Romani nominis, & in rebus deinde gerendis * Proconsul enim ad exercitum. Paucis post diebus consul concionem apud milites habuit. orsus à parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem: adiecit pòst, *scelere partum regnum, veneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenem, iniurias in populum Romanum, direptiones sociarum vrbium contra fœdus: ea omnia quam Diis quoque inuisa essent, sensurum in exitu rerum suarum. Fauere enim pietati fideiq; Deos, per quæ populus Romanus ad tantum fastigij venerit. Vires deinde populi Romani iam terrarum orbem complectentis cum viribus Macedoniæ, exercitus cum exercitibus comparauit. quanto maiores Philippi Antiochique opes non maioribus copiis fractas esse?*

Q. Marcij oratio.

II. Huius generis adhortatione accensis militum animis, consultare de summa gerendi belli cœpit. Eò & Cn. Marcius Pretor à Chalcide classe accepta venit. Placuit *nõ vltrà morando in Thessalia tempus terere, sed mouere extemplo castra, atque pergere inde in Macedoniam; & prætorem dare operam, vt eodem tempore classis quoq; inuehatur hostium littoribus.* Prætore dimisso, consul menstruum iusso milite secum ferre, profectus decimo post die quam exercitum acceperat, castra mouit: & vnius diei progressus iter, conuocatis itinerum ducibus, quùm exponerent in concilio iussisset, qua quisque docturus esset; summotis iis, qua potissimum peteret, retulit ad concilium. Aliis *per Pythoum placebat via: aliis per Cambunios montes, qua priore anno duxerat Hostilius consul, aliis præter Ascuridem paludem.* Restabat aliquantum viæ communis: itaque in id tempus, quo propè diuortium itinerum castra posituri erant, deliberatio eius rei differtur. in Perræbiam inde ducit, & inter Azorum & Dolichen statiua habuit, ad consulendum rursus, quam potissimum capesseret viã. Per eosdem dies Perseus, quùm appropinquare hostem sciret, quod iter petiturus esset ignarus omnes saltus insidere præsidiis statuit. In iugum Cambuniorum montium (*Volustana* ipsi vocant) decem millia leuis armaturæ iuuenum cum duce Asclepiodoto mittit ad castellum quod super Ascuridem paludem erat (*Lapatus* vocatur locus) Hippias tenere saltum cum duodecim millium Macedonum præsidio iussus. Ipse cum reliquis copiis primo circa Dium statiua habuit. deinde adeo, vt obtorpuisse inops consilii videretur, cum equitibus expeditis littore nunc Heracleam, nunc Philan percurrebat, eodem inde cursu Dium repetens. Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere, vbi propter Octolophum diximus regis castra Philippi fuisse. Præmitti tamen quatuor millia armatorum ad loca opportuna præoccupanda placuit, queis præpositi sunt M. Claudius & Q. Marcius consulis filius: confestim vniuersæ copiæ sequebantur. Ceterum adeo ardua & aspera & confragosa via fuit, vt præmissi expediti biduo quindecim millium passuum ægrè itinere confecto, castra posuerint: turrim Eudieru, quem cœpere locum appellant. Inde postero die septem millia progressi, tumulo haud procul hostium castris capto, nuncium ad consulem remittunt: *peruentum ad hostem esse, loco tuto & ad omnia opportuno consedisse: vt quantum extendere iter posset, consequeretur.* Solicito consuli, & propter itineris difficultatem quod ingressus erat, & eorum vicem quos paucos inter media præsidia hostium præmiserat, nuncius ad Ascuridem paludem occurrit. Addita igitur & ipsi fiducia est, coniunctisque copiis, castra tumulo qui tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat, sunt acclinata. Non hostium modo castra, quæ paulo plus mille passuum aberant, sed omnis regio ad Dium & Philam, oraque maris, late patente ex tam alto iugo prospectu, oculis subiicitur. Quæ res accendit militi animos, postquam summam belli, ac regias omnes copias, terramque hostilem tam è propinquo conspexerunt. Itaque quum alacres, *protinus duceret ad castra hostium*, consulem hortarentur: dies vnus fessis labore viæ ad quietem datus est. tertio die, parte copiarum ad præsidium castrorum relicta, consul ad hostem ducit. Hippias nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat, qui ex quo castra Roma-

Perseus tu... saltus ... ciun...

III.

V. *Hippias...*

Romana in tumulo conſpexit, præparatis ad certamen animis ſuorum, venienti agmine Conſulis obuius fuit: & Romani expediti ad pugnam exierant, & hoſtes. leuis armatura erat promptiſſimum genus ad laceſſendum certamen. Congreſſi igitur extemplo tela coniecerunt: multa vtrimque vulnera temerario incurſu, & accepta & illata: pauci vtriuſque partis ceciderunt. Irritatis in poſterum diem animis, maioribus copiis atque infeſtius concurſum ab illis, ſi loci ſatis ad explicandam aciem fuiſſet: iugum montis in anguſtum dorſum cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit. Itaque paucis pugnantibus, cetera multitudo, præcipuè qui grauiũ armorũ erant, ſpectatores pugnę ſtabant: leuis armatura etiã per anfractus iugi procurrere, & ab lateribus cum leui armatura conſerere, per iniqua atque æqua loca pugnam petere. ac pluribus ea die vulneratis quam interfectis, prœlium nocte diremptum eſt. Tertio die egere conſilio Romanus imperator: nam neque manere in iugo inopi, neque regredi ſine flagitio atque etiam periculo. ſed cedenti ex ſuperioribus locis inſtare hoſtis poterat: *nec aliud reſtabat, quam audacter commiſſum, pertinaci audacia, quæ prudens interdum in exitu eſt, corrigere.* Ventum quidem erat eo, vt ſi hoſtem ſimilem antiquis Macedonum regibus habuiſſet conſul, magna clades accipi potuerit. ſed quum ad Dium per littora cum equitibus vagaretur rex, & ab duodecim millibus propè clamorem & ſtrepitum pugnantium audiret; nec auxit copias integros feſſis ſubmittendo: neque ipſe, quod plurimum intererat, certamini affuit: quum Romanus imperator maior ſexaginta annis, & prægrauis corpore, omnia militaria munera ipſe impigrè obiret: egregiè ad vltimum in audacter commiſſo perſeuerauerit: & Popillo relicto in cuſtodia iugi per inuia tranſgreſſus: præmiſſis qui repurgarent iter, Attalum & Miſagenem, cum ſuæ gentis vtrumque auxiliaribus, præſidio eſſe ſaltum aperientibus, iubet: ipſe equites impedimentaque præ ſe habens, cum legionibus agmen cogit. Inenarrabilis labor deſcendentibus cum ruina iumentorum ſarcinarumq;, progreſſis vix dum quatuor millia paſſuum, nihil optabilius eſſe, quam redire qua venerant, ſi poſſent. Hoſtilem propè tumultum agmini elephanti præbebant: qui vbi ad inuia venerant, deiectis rectoribus, cum horrendo ſtridore pauorem ingentem equis maximè incutiebant; donec traducendi eos ratio inita eſt. Per procliue ſumpto faſtigio, longi duo validi aſſeres ex inferiore parte in terra defigebantur, diſtantes inter ſe paulo plus quam quanta belluæ latitudo eſt: in eos tranſuerſi incumbentes tigni, ad tricenos longi pedes, vt pons eſſet, iniungebantur: humuſq; inſuper iniiciebatur. modico deinde infra interuallo, ſimilis alter pons: inde tertius, & plures ex ordine, qua rupes abſciſſæ erant, fiebant. Solido præcedebat elephas in pontem: cuius priuſquam in extremum procederet, ſuccisis aſſeribus collapſus pons, vſq; alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat: alii elephanti pedibus inſiſtentes, alii clunibus ſubſidentes prolabebantur. vbi planicies altera pontis excepiſſet eos, rurſus ſimili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad æquiorem vallem peruentum eſt. Paulo plus ſeptem millia die Romani proceſſerunt: minimum pedibus itineris confectum: plerumque prouoluentes ſe ſimul cum armis aliiſque oneribus, cũ omni genere vexationis proceſſerunt: adeo vt ne dux quidem & auctor itineris infitiaretur, *parua manu deleri omnem exercitum potuiſſe.* Nocte ad modicam planiciem peruenerunt: neque an infeſtus is locus eſſet, ſeptus vndique, circumſpiciendi ſpatium fuit. vix tandem ex inſperato ſtabilem ad inſiſtendum nactis locum, poſtero quoque die in tam caua valle operiri Popillium ac relictas cum eo copias neceſſe fuit: quos & ipſos quum ab nulla parte hoſtis terruiſſet, locorum aſperitas hoſtiliter vexauit. Tertio die coniunctis copiis eunt per ſaltum, quem incolæ Callipeucen appellant. quarta inde die per æquè inuia, ſed aſſuetudine peritius & meliore cum ſpe, quod nec hoſtis vſquam apparebat, & mari appropinquabant: digreſſi in campos, inter Heracleum & Libethrum poſuerunt caſtra peditum, quorum pars maior tumulos tenebat: ii vallem, campi quoq; partem vbi eques tenderet, amplectabantur. Lauanti regi dicitur nunciatum, *hoſtes adeſſe:* quo nuncio quum pauidus exiluiſſet è ſolio, *victum ſe ſine prœlio* clamitans, proripuit, & ſubinde per alia atq; alia pauida conſilia & imperia trepidans, duobus ex amicis Pellam, alterum, Aſclepiodotum, vbi pecunia depoſita erat, ex præſidiis reuocat: omneſq; aditus aperit bello. Ipſe ab Dio auratis ſtatuis omnibus raptim, ne præda hoſti eſſent, in claſſem congeſtis, ocius demigrare Pydnam cogit: & quę temeritas conſulis videri potuiſſet (quod eo proceſſiſſet, vnde inuito hoſte regredi nequiret) eam non inconſultam audaciam fecit. Duos enim ſaltus, per quos inde euadere poſſent, habebant Romani: vnum per Tempe in Theſſaliam, alterum in Macedoniam præter Dium, quæ vtraq; regiis tenebantur præſidiis. Itaque ſi dux intrepidus decem dies primam ſpeciem appropinquantis terroris ſuſtinuiſſet, neq; receptus Romanis per Tempe in Theſſaliam, neq; commeatibus peruehendis eo patuiſſet iter. Sunt enim Tempe, ſaltus, etiamſi non bello fiat infeſtus, tranſitu difficilis. nam præter anguſtias per quinq; millia, qua exiguum iumento onuſto iter eſt, rupes vtrimq; ita abſciſſæ ſunt, vt deſpici vix ſine vertigine quadam ſimul oculorum animique poſſit. terret & ſonitus & altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis. Hic locus tam ſuapte natura infeſtus, per quatuor diſtãtia loca præſidiis regis fuit inſeſſus. Vnum in

Vt Perſei pauor ob Marcij aduentum.

Tempe.

primo aditu ad Gonnum erat. alterum Condylon castello inexpugnabili: tertium circa Lapathunta, quem Characa appellant: quartum, viæ ipsi, qua & media & angustissima vallis est, impositum: quam vel decem armatis tueri facile est. Intercluso per Tempe simul aditu commeatibus, simul reditu; ipsi montes, per quos descenderant, repetendi erant. quod vt furto fefellerant: ita propalam, tenentibus superiora cacumina hostibus, non poterant: & experta difficultas, spem omnem incidisset. Supererat nihil aliud in temere commisso, quam in Macedoniam ad Dium per medios euadere hostes: quod, nisi Dii mentem regi ademissent, ipsum ingentis difficultatis erat. Nam quum Olympi radices montis, paulo plus quam mille passuum ad mare relinquant spatium, cuius dimidium loci occupat ostium late restagnans Baphyri amnis: partem planiciei aut Iouis templum, aut oppidum tenet; reliquum per exiguum fossa modica valloque claudi poterat, & saxorum ad manum siluestrisque materiæ tantum erat, vt vel murus obiici, turresque excitari potuerint. Quorum nihil quum dispexisset cæcata mens subito terrore, nudatis omnibus præsidiis, patefactisque bello, ad Pydnam refugit. Consul plurimum & præsidii & spei cernens in stultitia & segnitie hostis, remisso nuncio ad Sp. Lucretium Larissam, vt castella relicta ab hoste, circa Tempe occuparet: præmisso Popillio ad explorandos transitus circa Dium, postquam patere omnia in omnes partes animaduertit, secundis castris peruenit ad Dium: metariq; sub ipso templo, ne quid sacro in loco violaretur, iussit. Ipse vrbem ingressus, sicut non magnam, ita exornatam publicis locis & multitudine statuarum: munitamque egregie, vix satis credere *in tantis rebus sine caussa relictis non aliquem subesse dolum.* vnum diem ad exploranda circa omnia moratus, castra mouet: satisque credens paratam frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mytin processit. Postero die progressus, Agassam vrbem tradentibus sese ipsis, recepit: & vt reliquorum Macedonum animos sibi conciliaret, obsidibus contentus, sine præsidio relinquere se eis vrbem, immunesque ac suis legibus victuros est pollicitus. Progressus inde diei iter, ad Abscordum flumen posuit castra: & quantum procederet longius a Thessalia, eo maiorem rerum omnium inopiam sentiens, regressus ad Dium est: dubitatione omnibus exempta, *quid intercluso ab Thessalia patiendum fuisset, cui procul inde abscedere tutum non esset.* Perseus contractis in vnum omnibus copiis ducibusque, increpare præfectos præsidiorum, ante omnes Asclepiodotum atq; Hippiam: *ab his* dicere *claustra Macedoniæ tradita Romanis esse*: cuius culpæ reus nemo iustius quam ipse fuisset. Consuli postquam ex alto conspecta classis spem fecit cum commeatu naues venire (ingens enim caritas annonæ ac prope inopia erat) ab inuectis iam portum audit, onerarias naues Magnesiæ relictas esse. Incerto inde quidnam agendum foret (adeo sine vlla ope hostis quæ aggrauaret, cum ipsa difficultate rerũ pugnandum erat) peropportune literæ a Sp. Lucretio allatæ sunt: *castella se quæ super Tempe essent & circa Philan, tenere omnia, frumentiq; in iis & aliarum in vsum rerũ copiam inuenisse.* His magnopere lætus cõsul, ab Dio ad Philan ducit, simul vt præsidiũ eius firmaret, simul vt militi frumentum, cuius tarda subuectio erat, diuideret. Ea profectio famã haudquaquam secundã habuit: nam alij *metu recessisse eũ ab hoste ferebant, quia manenti imperatori prælio dimicandum foret:* alii *ignarũ belli, quæ indies fortuna nouaret: vt qui offerentibus sese rebus, omisisset e manibus ea quæ mox repeti non possent.* Simul enim cessit possessione Dij, excitauit hostem: vt tunc tandem sentiret recuperãda esse, quæ prius culpa amissa forent. Audita enim profectione cõsulis, regressus Dium quæ disiecta ac vastata ab Romanis erant, reficit, pinnas mœniũ decussas reponit, ab omni parte muros firmat: deinde quinque millia passuum ab vrbe citra ripam Enipei amnis castra ponit, amnem ipsum transitu perdifficilem pro munimento habiturus. Fluit ex valle Olympi montis, æstate exiguus, hibernis idem incitatus pluuiis & supra rupes ingentes gurgitibus facit: & intra prorupta in mare euoluendo terram præaltas voragines, cauatoque medio alueo ripas vtrimque præcipites. Hoc flumine Perseus septum iter hostis credens, extrahere reliquum tempus eius æstatis in animo habebat. Inter hæc consul a Phila Popillium cum duobus millibus armatorum Heracleam mittit. abest a Phila quinque millia fermè passuum, media regione inter Dium Tempeque, in rupe amni imminente positum. Popillius priusquam armatos muris admoueret, misit qui magistratibus principibusque suaderent: *fidem clementiamque Romanorum quam vim experiri mallent.* nihil ea consilia mouerunt, quia ignes ad Enipeum ex regis castris apparebant. Tum terra marique (& classis appulsa ab littore stabat) simul armis, simul operibus machinisque oppugnari cœpit. Iuuenes etiam quidam Romani, ludicro Circensi ad vsum belli verso, partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum nondum hac effusione inducta bestiis omnium gentium Circum complendi, varia spectaculorum conquirere genera: nec semel quadrigis, semel desultore misso vix vnius horæ tempus vtrumque circulum complebat. Inter cetera saxageni fermè iuuenes, interdum plures ab apparitoribus ludi, armati inducebantur. horum inductio in parte simulacrum decurrentis exercitus erat: ex parte elegantioris exercitii quam militaris artis, propiorque gladiatorium armorum vsum. quum alios decursus edidissent motus: quadrato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus primis, secundis summissioribus, tertiis magis & quartis, postremis

Marginalia: *Olympi radices.* — VII. *Perseus ad Pydnam refugit.* — VIII. — *Heraclea oppugnata.* — *Ludicrum Circense.*

ſtremis etiam genu nixis, faſtigiatam, ſicut tecta ædificorum ſunt, teſtudinem faciebant. Hinc centum quinquaginta fermè pedum ſpacio diſtantes, duo armati procurrebant, comminatique inter ſe, ab ima in ſummam teſtudinem per denſata ſcuta quum euaſiſſent, nunc velut propugnantes per oras extremæ teſtudinis, nunc in media inter ſe concurrentes, haud ſecus quam ſtabili ſolo perſultabant. Huic teſtudini ſimillima parti muri admota, quum armati ſuperſtantes ſubiſſent, propugnatoribus muri faſtigio altitudinis æquabantur: depulſiſque iis, in vrbem duorum ſignorum milites tranſcenderunt. Id tantū diſſimile fuit, quod & in fronte extrema, & ex lateribus, ſoli non habebant ſuper capita elata ſcuta, ne nudarent corpora: ſed prætecta pugnantium more. ita nec ipſos tela ex muro miſſa ſubeuntes læſerunt. & teſtudini iniecta imbris in modum lubrico faſtigio innoxia ad imum labebantur. Et conſul capta iam Heraclea, caſtra eo promouit, tamquam Dium, atque inde ſummoto rege, in Pieriam etiam progreſſurus. Sed hiberna iam præparans, vias commeatibus ſubuehendis ex Theſſalia muniri iubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque ædificari vbi diuerſari portantes commeatus poſſent. Perſeus tandem à pauore eo, quo attonitus fuerat, recepto animo, malle imperiis ſuis non obtemperatum eſſe, quum trepidans gazam in mare deiici Pellæ, Theſſalonicæ naualia iuſſerat incendi. Andronicus Theſſalonicam miſſus traxerat tempus, id ipſum quod accidit, pœnitentiæ relinquens locum. incautior Nicias Pellæ proiiciendo pecuniæ partem, quod fuerat nactus: ſed in rem emendabilem viſus lapſus, quod per vrinatores omne fermè extractum eſt. tantuſq; pudor regi pauor is eius fuit, vt vrinatores clam interfici iuſſerit: deinde Andronicum quoq; & Niciam, ne quis tam dementis imperii conſcius exiſteret. Inter hæc C. Marcius cū claſſe ab Heraclea Theſſalonicam profectus, & agrum pluribus locis expoſitis per littora armatis latè vaſtauit: & procurrentes ab vrbe, ſecundis aliquot prœliis trepidos intra mœnia compulit. iamque ipſi vrbi terribilis erat, quum diſpoſitis omnis generis tormentis non vagi modo circa muros temere appropinquantes, ſed etiam qui in nauibus erant, ſaxis tormento emicantibus, percutiebantur. Reuocatis igitur in naues militibus, omiſſaque Theſſalonicæ oppugnatione, Æniam inde petunt. quindecim millia paſſuū ea vrbs abeſt, aduerſus Pydnam poſita, fertili agro. Peruaſtatis finibus eius legentes oram, Antigoneam perueniunt. ibi egreſſi in terram, primo & vaſtarunt agros paſſim, & aliquantū prædæ contulerunt ad naues; dein palatos eos adorti Macedones mixti pedites equiteſque fugientes effuſe ad mare perſecuti, quingentos fermè occiderunt, & non minus ceperunt. Nec aliud quam vltima neceſſitas, quum recipere ſe tuto ad naues prohiberentur, animos militum Romanorum, ſimul deſperatione alia ſalutis, ſimul indignitate irritauit. redintegrata in littore pugna eſt: adiuuere & qui in nauibus erant. Ibi Macedonum ducenti fermè cæſi, par numerus captus. Ab Antigonea claſſis profecta ad agrum Pallenenſem exſcenſionē ad populandum fecit. Finium is ager Caſſandrenſiū erat, longe fertiliſſimus omnis oræ quam prætereuecti fuerant. Ibi Eumenes rex viginti tectis nauibus ab Elea profectus obuius fuit, & quinq; miſſæ à Pruſia rege tectæ naues. Hac viriū acceſſione animus creuit prætori vt Caſſandreā oppugnaret. Condita eſt à Caſſandro rege in ipſis faucibus quæ Pallenenſem agrum ceteræ Macedoniæ iungunt, hinc Toronaico, hinc Macedonico ſepta mari. Eminet namque in altum lingua in qua ſita eſt: nec minus quam in altum magnitudine Atho mons excurrit, obuerſa in regionem Magneſiæ duobus imparibus promontoriis: quorum maiori Poſideum eſt nomen, minori Canaſtreum. Diuiſis partibus oppugnare adorti. Romanus ad Clytas quas vocant, munimenta ceruis etiam obiectis vt viam intercluderet, à Macedonico ad Toronaicum mare perducit. ab altera parte Euripus eſt: inde Eumenes oppugnabat. Romanis in foſſa complenda, quam nuper obiecerat Perſeus, plurimum erat laboris. Ibi quærenti prætori quia nuſquam cumuli apparebant, *quo regeſta è foſſa terra foret:* monſtrati ſunt fornices, non ad eandem craſſitudinem qua veterem murum, ſed ſimplici laterum ordine ſtructos eſſe. Conſilium igitur cepit, transfoſſo pariete iter in vrbem patefacere. fallere autem ita ſe poſſe, ſi muros à parte alia ſcalis adortus, tumultu iniecto in cuſtodiam eius loci propugnatores vrbis auertiſſet. Erant in præſidio Caſſandreæ, præter non contemnendam iuuentutem oppidanorum, octingenti Agrianes, & duo millia Peneſtarum Illyriorum, à Pleurato inde miſſi, bellicoſum vtrumque genus. His tuentibus muros, quum ſubire Romani ſumma vi niterentur, momento temporis parietes fornicum perfoſſi vrbem patefecerunt. quod ſi qui irrupere armati fuiſſent, extemplo cepiſſent. Hoc vbi *perfectum eſſe opus* militibus nunciatum eſt, clamorem alacres gaudio repentè tollunt, aliis parte alia in vrbem irrupturis. Hoſtes primum admiratio cepit, quidnam ſibi repentinus clamor vellet. poſtquam *patere vrbem* accepere præfecti præſidii, Pytho & Philippus Proco, qui occupaſſet aggredi, opus factum eſſe rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque erumpunt: Romanoſque, qui alii aliunde coibant, conuocabanturque vt ſigna in vrbem inferrent, incompoſitos atque inordinatos fugant: perſequunturque ad foſſam: in qua compulſos ruina cumulant. ſexcenti fermè ibi interfecti, omneſque propè, qui inter murum foſſamque deprehenſi erant, vulnerantur. Ita ſuo ipſe conatu perculſus prætor, ſegnior ad alia factus con-

XI. *Caſſandreã oppugnant Romani.*

XII.

consilia erat: & ne Eumeni quidem simul à mari, simul à terra aggredienti quidquam satis procedebat. Placuit igitur vtrique, custodiis firmatis ne quod præsidium ex Macedonia intromitti posset: quoniam vis aperta non processisset, operibus mœnia oppugnare. Hæc parantibus his, decem regii lembi ab Thessalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, quum in salo stantes hostium naues conspexissent, ipsi obscura nocte simplici ordine quam poterant proximè littus tenentes, intrarunt vrbem. Huius noui præsidii fama absistere oppugnatione simul Romanos regemq; coegit, circumuecti promontoriũ, ad Toronem classem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, vbi valida defendi manu animaduerterunt, irrito incœpto Demetriadem petunt. Ibi quum appropinquantes repleta mœnia armatis vidissent, præteruecti ad Iolcon classem appulerunt, inde agro vastato, Demetriadem quoq; aggressuri. Inter hæc & consul ne segnis sederet tantum in agro hostico, M. Popillium cum quinque millibus militum ad Melibœam vrbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossæ montis, qua parte in Thessaliam vergit, opportunè imminens super Demetriadem. primus aduentus hostium perculit incolas loci: collectis deinde ex nec opinato pauore animis, discurrunt armati ad portas ac mœnia qua suspecti aditus erant: spemque extemplo inciderunt, capi primo impetu posse. Obsidio igitur parabatur, & opera oppugnationum fieri cœpta. Perseus quum audisset simul Melibœam à consulis exercitu oppugnari, simul classem Iolci stare, vt inde Demetriadem aggrederetur. Euphranorẽ quemdam ex ducibus cum delectis duobus millibus Melibœam mittit. eidem imperatum, *vt si à Melibœa submouisset Romanos Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad vrbem castra mouerent Romani.* & ab oppugnatorib⁹ Melibœæ, quum in superioribus locis repentè apparuisset, cum trepidatione multa relicta opera sunt, ignisque iniectus: ita Melibœa abscessum est. Euphranor soluta vnius vrbis obsidione, Demetriadem extemplo ducit. nec tum mœnia modo, sed agros etiam confiderunt se à populationibus tueri posse: & eruptiones in vagos populatores non sine vulneribus hostium factæ sunt. Circumuecti tamen mœnia sunt prætor & rex, situm vrbis contemplantes, si qua parte tentare aut opere, aut vi possent. fama fuit, per Cydam Cretensem, & Antimachum qui Demetriadi præerat, tractatas inter Eumenem & Persea conditiones amicitiæ. ab Demetriade certè abscessum est. Eumenes ad consulem nauigat: gratulatus *quod prosperè Macedoniam intrasset*, Pergamum in regnum abiit. Marcius Figulus prætor parte classis in hiberna Sciathum missa, cum reliquis nauibus Oreum Bœotiæ petiit: eam vrbem aptissimam ratus, vnde exercitibus, qui in Macedonia, quique in Thessalia erant, mitti commeatus possent. De Eumene rege longè diuersa tradunt. Si Valerio Antiati credas, *nec classe adiutum ab eo prætorem esse, quum sæpe eum literis accersisset*, tradit: *nec cum gratia ab consule profectum in Asiam: indignatum quod vt iisdem castris tenderet permissum non fuerit: ne vt equites quidem Gallos, quos secum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo potuisse. Attalum fratrem eius & remansisse apud consulem, & sinceram eius fidem æquali tenore, egregiamque operam in eo bello fuisse.* Dum bellum in Macedonia geritur, legati transalpini ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen, gentis ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiæ ab senatu actæ, muneraque missa. torquis aureus duo pondo, & pateræ aureæ quatuor pondo, equus phaleratus, armaque equestria. Secundum Gallos, Pamphyli legati coronam auream ex viginti millibus Philippeorum factam, in curiam intulerunt: potentibusque iis *vt id donum in cella Iouis optimi maximi ponere, & sacrificare in Capitolio liceret*, permissum: benigneque amicitiam renouare volentibus legatis responsum, & binum millium æris singulis missum munus. Tum ab rege Prusia & paulo post ab Rhodiis, de eadem re longè aliter disserentes legati auditi sunt; vtraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perseo egit. Prusiæ preces magis quam postulatio fuere, profitentis, *& ad id tempus se cum Romanis stetisse, & quoad bellum foret, staturum. Ceterùm quum ad se à Perseo legati venissent de finiendo cum Romanis bello, & iis pollicitum deprecatorem apud senatum futurum: petere, si possent inducere in animum vt finiant iram, se quoque in gratia reconciliatæ pacis posse vti.* hæc regii legati. Rhodii superbe commemoratis erga populum Romanum beneficiis, & pene victoriæ, vtique de Antiocho rege, maiore parte à se vindicata, adiecerunt: *Quum pax inter Macedonas Romanosque esset, sibi amicitiam cum rege Perseo cœptam, eam se inuitos, nullo eius in se merito, quoniam ita Romanis visum sit, in societatem se belli trahere, interrupisse. Tertium se annum multa eius incommoda belli sentire: mari intercluso inopia insulam premi, amissis maritimis vectigalibus atq; commeatibus. Quum id vltra pati non possent, legatos alios ad Persea in Macedoniam misisse, qui ei denunciarent, Rhodiis placere pacem eum componere cum Romanis: se Romam eadem nunciatum missos. per quos stetisset quo minus belli finis fieret, aduersus eos quid sibi faciendum esset, Rhodios consideraturos esse.* Ne nunc quidem hæc sine indignatione legi audirive posse certum habeo: inde existimari potest qui habitus animorum audientibus ea Patribus fuerit. Claudius *nihil responsum* auctor est: tantum Senatusconsultum recitatum, quo *Caras & Lycios liberos esse iuberet populus Romanus*, literasque extemplo ad vtramque gentem vt scirent indicatum mitti. Qua audita re, principem legationis, cuius magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, corruisse. Alii respon-

XIII. *Melibœam oppugnant Romani.*

XI. *Legati Gallorum Romam veniunt.*

Rhodii legati.

XV.

ſponſum eſſe tradunt, *populum Romanum & principio huius belli, haud vanis auctoribus compertum habuiſſe, Rhodios cum Perſeo rege aduerſus Rempublicam ſuam occulta conſilia iniſſe: & ſi id ante dubium fuiſſet, legatorum paulo ante verba ad certum redegiſſe: & plerumque ipſam ſe fraudem, etiam ſi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nuncio in orbe terrarum arbitria belli paciſque agere. Deorum nutu arma ſumpturos poſiturosque Romanos eſſe. iam non Deos fœderum teſtes, ſed Rhodios habituros. Ita ne tandem iis pareatur, exercituſque de Macedonia deportentur? Viſuros eſſe quid ſibi faciendum ſit. quid Rhodii viſuri ſint, ipſos ſcire. populum certe Romanum deuicto Perſeo, quod propediem ſperent fore, viſurum, vt pro meritis cuiuſque in eo bello ciuitatis gratiam dignam referat.* Munus tamen legatis in ſingulos binum millium æris miſſum eſt, quod ii non acceperūt. Literæ deinde recitatæ Q. Marcii conſulis ſunt, *quemadmodum ſaltu ſuperato in Macedoniam tranſiſſet: & ibi & ex aliis locis commeatus à prætore proſpectos in hiemem habere, & ab Epirotis viginti millia modium tritici, decem hordei ſumpſiſſe: vt pro frumento pecunia Romæ legatis eorum curaretur. Veſtimenta militibus ab Roma mittenda eſſe: equis ducentis fermè opus eſſe, maxime Numidis, nec ſibi in his locis vllam copiam eſſe.* Senatuſconſultum vt ea omnia ex literis conſulis fierent, factum eſt. C. Sulpicius prætor ſex millia togarum, triginta tunicarum, & equos deportanda in Macedoniam, præbendaque arbitratu conſulis locauit: & legatis Epirotarum pecuniam pro frumento ſoluit. Et Oneſimum Pythonis filium nobilem Macedonem, in ſenatum introduxit: Is pacis ſemper auctor regi fuerat, monueratque, *ſicut pater eius Philippus inſtitutum vſque ad vltimum vitæ diem ſeruabat, quotidie bis in die fœderis icti cum Romanis perlegendi; vt eum morem ſi non ſemper, crebro tamen vſurparet.* Poſtquam deterrere eum à bello nequiit, primo ſubtrahere ſeſe per alias atque alias cauſſas, ne intereſſet iis, quæ non probabat, cœpit: poſtremò quum ſuſpectum ſe eſſe cerneret, & proditionis interdum crimine inſimulari, ad Romanos transfugit: magnoque vſui conſuli fuit: Ea introductus in curiam quū memoraſſet, ſenatus in formulam ſociorum eum referri iuſſit: locum lautia præberi: agri Tarentini, qui publicus populi Romani eſſet, ducenta iugera dari, & ædes Tarenti emi: vti ea curaret, C. Decimio prætori mandatum. Cenſores cenſum idibus Decembribus ſeuerius quam ante habuerunt: multis equi ademptì, inter quos P. Rutilio qui tribunus plebis eos violenter accuſarat: tribu quoque is motus, & operarius factus ad opera publica facienda. Quum eis dimidium ex vectigalibus eius anni attributum ex Senatuſconſulto à quæſtoribus eſſet: Tib. Sempronius ex ea pecunia quæ ipſi attributa erat, ædes P. Africani pone Veteres ad Vortumni ſignum, lanienaſque & tabernas coniunctas in publicum emit, baſilicamque faciendam curauit, quæ poſtea Sempronia appellata eſt. Iam in exitu annus erat, & propter Macedonici maximè belli curam in ſermonibus homines habebant, *quos in annum conſules ad finiendum tandem id bellum crearent.* itaque Senatuſconſultum factum eſt, vt Cn. Seruilius primo quoque tempore ad comitia habenda veniret. Senatuſconſultum Sulpicius prætor ad conſulem poſt paucos dies recitauit, quibus ante diem in vrbem venturum. & conſul maturauit: & comitia eo die qui dictus erat, ſunt perfecta. Conſules creati L. Æmilius Paullus iterum, ſeptimodecimo anno poſtquā primo conſul fuerat, & C. Licinius Craſſus. Prætores poſtero die facti Cn. Bæbius Tamphilus, L. Anicius Gallus, Cn. Octauius, P. Fonteius Balbus, M. Æbucius Helua, C. Papirius Carbo. Omnia vt maturius agerentur, belli Macedonici ſtimulabat cura. itaq; deſignatos extemplo ſortiri placuit prouincias; *vt vtri Macedonia conſuli, cuique prætori claſſis veniſſet, ſciretur: vt iam inde cogitarent, pararentque quæ bello vſui forent, ſenatumque conſulerent, ſi qua re conſulto opus eſſet. Latinas vbi magiſtratum iniſſent, quod per religiones poſſet, primo quoque tempore fieri placere: neque conſulem, cui eundum in Macedoniam eſſet, teneri.* His decretis, conſulibus Italia & Macedonia, prætoribus præter duas iuriſdictiones in vrbe, claſſis, & Hiſpania, & Sicilia, & Sardinia prouinciæ nominatæ ſunt. Conſulum Æmilio Macedonia, Licinio Italia euenit. Prætores Cn. Bæbius vrbanam, L. Anicius peregrinam, & ſi quo ſenatus cenſuiſſet, Cn. Octauius claſſem, P. Fonteius Hiſpaniam, M. Æbucius Siciliam, C. Papirius Sardiniam eſt ſortitus. Extemplo apparuit omnibus non ſegniter id bellum L. Æmilium geſturum, præterquam quod alius vir erat, etiam quod dies noctéſque intentus, ea ſola, quæ ad id bellum pertinerent, animo cogitabat. Iam omnium primum à ſenatu petit, *vt Legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus viſendos claſſemque, & comperta referenda, quid aut terreſtribus, aut naualibus copiis opus eſſet.* Præterea *vt explorarent copias regias quantum poſſent, quaque prouincia noſtra, qua hoſtium foret: vtrum intra ſaltus caſtra Romani haberent, an iam omnes anguſtiæ exſuperatæ, & in æqua loca perueniſſent: qui fideles nobis ſocii, qui dubii ſuſpenſæque ex fortuna fidei, qui certi hoſtes viderentur: quanti præparati commeatus, & vnde terreſtri itinere, vnde nauibus ſupportarentur: quid ea æſtate terra marique rerum geſtarum eſſet:* ex his bene cognitis, certa in futurum conſilia capi poſſe ratus. Senatus Cn. Seruilio conſuli negotium dedit, vt is in Macedoniam quos L. Æmilio videretur legaret. Legati biduo poſt profecti, Cn. Domitius Ænobarbus, A. Licinius Nerua, L. Bæbius. Bis in exitu anni eius lapidatum eſſe, nunciatū eſt, in Romano agro, ſimul in Veientibus: nouendiale ſacrum factum eſt. Sacerdotes eo anno mortui ſunt, P. Quintilius Varus flamen Martialis: & M. Claudius Marcellus Decemuir, in cuius locum Cn. Octauius ſuffectus. Et iam magnificentia creſcente notatum eſt, ludis Cir-

(A. V. C. ꝊLXXXI.)

XIIX.

Legati in Macedoniam ad exercitus viſendos.

Circensibus P. Cornelii Scipionis Nasicæ, & P. Lentuli ædilium curulium sexaginta tres Africanas, & quadraginta vrsos & elephantos iussisse.

XIX.

L. Æmilio Paullo, C. Licinio consulibus Idibus Martiis principio insequentis anni, quum in exspectatione Patres fuissent, maxime quidnam consul de Macedonia, cuius ea prouincia esset, referret: *nihil se habere*, Paullus *quod referret, quum nondum legati redissent*, dixit. *ceterum Brundusii legatos iam esse, bis ex cursu Dyrrhachium eiectos. cognitis mox, quæ nosci prius in rem esset, relaturum: id fore intra perpaucos dies. Et ne quid profectionem suam retineret, pridie Calendas Aprilis Latinis esse constitutam diem. Sacrificio rite perfecto, se & Cn. Octauium, simul senatus censuisset, exituros esse: C. Licinio collegæ suo fore curæ se absente, vt si qua parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse.*

Alexandrini legati queruntur.

Sacrificio rite perfecto, primi Alexandrini legati ab Ptolomæo & Cleopatra regibus vocati sunt. Sordidati, barba & capillo promisso, cum ramis oleæ ingressi curiam, procubuerunt: & oratio quam habitus fuit miserabilior. *Antiochus Syriæ rex, qui obses Romæ fuerat per honestam speciem maioris Ptolomæi reducendi in regnum, bellum cum minore fratre eius, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, & ad Pelusium nauali prælio victor fuerat, & tumultuario opere ponte per Nilum facto transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandriam, tenebat: nec procul abesse quin potiretur regno opulentissimo, videbatur.* Ea legati querentes orabant senatum, vt *opem regno regibusque amicis imperio ferret. Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, vt si legatos misissent, qui denunciarent, non placere senatui sociis regibus bellum fieri, extemplo abscessurus à mœnibus Alexandriæ, abducturusque exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, breui extorres regno Ptolomæum & Cleopatram Romam venturos cum pudore quodam populi Romani, quod nullam opem in vltimo discrimine fortunarum tulissent.* Moti Patres precibus Alexandrinorum, extemplò C. Popillium Lænatem, & C. Decimium, & C. Hostilium, legatos ad finiendum inter reges bellum miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolomæum adire iussi & nunciare, *ni absistatur bello, per vtrum stetisset, eum non pro amico, nec pro socio habituros esse.*

XX.

His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia quinquatribus vltimis adeo exspectati venerunt, vti nisi vesper esset, extemplò senatum vocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit, legatique auditi sunt. Ii nunciant, *maiore periculo quàm emolumento exercitum per inuios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quò processit, regem tenere: castra castris propè ita collata esse, vt flumine Enipeo interiecto arceantur: neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse: hiemem etiam asperam rebus gerendis interuenisse. in otio militem ali, nec plus quam sex dierum frumentum habere. Macedonum dici triginta millia armatorum esse. Si Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello distinere regem: nunc & Appium & quod cum eo præsidii sit, in summo periculo esse: nisi properè aut iustus exercitus eò mittatur, aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos; sociorū naualium partem, morbo audisse absumptam: partem, maximè qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, & homines nauibus deesse: qui sint, neque stipendium accepisse, neque vestimenta habere. Eumenem classemque eius, tamquam vento allatas naues sine caussa & venisse, & abisse: ne animum eius regis constare satis visum. Sicut omnia de Eumene dubia, Attali egregiè constantem fidem nunciabant.*

XXI.

Legatis auditis, tunc de bello referre sese L. Æmilius dixit. Senatus decreuit, *vt in octo legiones parem numerum tribunorum consules & populus crearent: creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omnibus tribunis militum vti L. Æmilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, & vt solenni Latinarum perfecto, L. Æmilius consul, Cn. Octauius Prætor, cui classis obtigisset, in prouinciam proficiscantur.* additus est his tertius L. Anicius Prætor, cuius inter peregrinos iurisdictio erat. eum in prouinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Delectus cura C. Licinio consuli imposita: is septem millia ciuium Romanorum, & equites ducentos scribere iussus: & sociis nominis Latini septem millia peditum imperare, quadringentos equites: & Cn. Seruilio Galliam obtinenti prouinciam literas mittere, vt sexcentos equites conscriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam iussus, neque in ea prouincia plus quam duas legiones esse, eas repleri, vt sena millia peditum, trecentos haberent equites. ceteros equites peditesque in præsidiis disponi. Qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. decem præterea millia peditum imperata sociis: & octingenti equites. Id præsidii additum Anicio præter duas legiones, quas portare in Macedoniam est iussus, quina millia peditum & ducenos habentes, trecenos equites; & in classem quinque millia naualium sociûm sunt scripta. Licinius consul duabus legionibus obtinere prouinciam iussus: eò addere sociorum decem millia peditum, & sexcentos equites.

XXII.

Senatusconsultis perfectis L. Æmilius consul è curia in concionem processit, orationemque talem habuit: *Animaduertisse videor, Quirites, maiorem mihi, sortito Macedoniam prouinciam, gratulationem factam, quàm quùm aut consul essem consalutatus, aut quo die magistratum inissem: neque id ob aliam caussam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur; existimastis dignum maiestate populi Romani exitum per me imponi posse. Deos quoque huic fauisse sorti spero; eosdemque in rebus gerendis affuturos esse. Hæc partim opinari, partim sperare possum. Illud affirmare pro certo habeo, audeoque me omni ope adnisurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis. Quæ ad bellum opus sunt, & senatus decreuit, & (quoniam extemplo proficisci*

ficisci placet, neque ego in mora sum) C. Licinius collega, vir egregius, æquè enixè parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset. Vos quæ scripsero senatui aut vobis, credite. rumores credulitate vestra ne alatis, quorum auctor nemo extabit. Nam nunc quidem, quod vulgo fieri hoc præcipuè bello animaduerti, nemo tam famæ contemtor est, cuius non debilitari animus possit. In omnibus circulis, atque etiam (si Diis placet) in conuiuiis sunt, qui exercitus in Macedoniam ducant; vbi castra locanda sint sciant, quæ loca præsidiis occupanda; quando aut quo saltu intranda Macedonia; vbi horrea ponenda; quà terra, mari subuehantur commeatus; quando cum hoste manus conserenda, quando quiescendum sit. Nec quid melius faciendum sit, modo statuunt, sed quidquid aliter quàm ipsi censuere factum est; consulem veluti dicta die accusant. Hæc magna impedimenta res gerentibus sunt. neque enim omnes tam firmi & constantis animi contra aduersum rumorem esse possunt, quàm Fabius fuit: qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quàm secunda fama malè rem gerere. Non sum is, qui non existimem admonendos duces esse: imò eum, qui de sua vnius sententia omnia gerat, superbum iudico magis, quàm sapientem. Quid ergo est? Primum à prudentibus, & propriè rei militaris peritis, & vsu doctis monendi imperatores sunt: deinde ab his qui intersunt gerendis rebus, quibus, qui loca, qui hostem, qui temporum opportunitatem vident, qui in eodem velut nauigio participes sunt periculi. Itaque si quis est, qui quod è Republica sit suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, confidat: ne deneget operam Reipublicæ, & in Macedoniam mecum veniat, naue, equo, tabernaculo, viatico etiam à me iuuabitur. Si quem id facere piget, & ocium vrbanum militiæ laboribus præoptat: è terra ne gubernauerit. Sermonum satis ipsa præbet vrbs: loquacitatem suam contineat: nos castrensibus consiliis contentos futuros esse sciat. Ab hac concione, Latinis quæ pridie Calendas Aprilis fuerunt, in monte sacrificio ritè perpetrato, protinus inde & consul & prætor Cn. Octauius in Macedoniam profecti sunt. Traditum est memoriæ, maiore quam solita frequentia prosequentium cõsulem celebratum. ac propè certa spe ominatos esse homines *finem esse Macedonico bello, maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore.* Dum hæc in Italia geruntur, Perseus quod iam inchoatum perficere, quia impensa pecuniæ facienda erat, non inducebat in animum, vt Gentium Illyriorum regem sibi adiungeret; hoc postquam intrasse saltum Romanos, & adesse discrimen vltimum belli animaduertit, non vltra differendum ratus, quum per Hippiam legatum tricena argenti talenta pactus esset, ita vt obsides vltro citroq; darentur, Pantaucum misit ex fidissimis amicis ad ea perficienda. Medeone Labeatidis terræ Pantaucus regi Illyrio occurrit: ibi & iusiurandum ab rege, & obsides accepit. Missus & à Gentio est legatus nomine Olympio, qui iusiurandum à Perseo obsidesq; exigeret. Cum eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt: & auctore Pantauco, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio & Morcus destinatur. quibus ita mandatum, vt iureiurando obsidibusque & pecunia accepta, tum demum Rhodum proficiscerentur: *duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse. adiunctam ciuitatem, penes quam vnam tum rei naualis gloria esset, nec terra, nec mari spem relicturam Romanis.* Venientibus Illyriis, Perseus ab Enipeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea quæ conuenerunt circumfuso agmine equitũ facta, quos adesse fœderi sancitæ cum Gentio societatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adiecturam. & obsides in conspectu omnium dati, acceptique: & Pellam ad thesauros regios missis qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis Thessalonicæ conscendere iussi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab Rhodio venerat: auctoribusq; Dione & Polyarato principibus ciuitatis eius, affirmabat *Rhodios paratos ad bellum esse.* is princeps iunctæ cum Illyriis legationis datus est. Eodem tempore ad Eumenem & ad Antiochum communia mandata, quæ subiicere conditio rerum poterat. *Natura inimica inter se esse liberam ciuitatem & regem. Singulos populum Romanum aggredi, & quod indignius sit, regum viribus reges oppugnare. Attalo adiutore patrem suum oppressum. Eumene adiuuante, & quadam ex parte etiam Philippo patre suo, Antiochum oppugnatum: in se nunc & Eumenem & Prusiam armatos esse. Si Macedoniæ regnum sublatum foret, proximam Asiam esse: quam iam ex parte sub specie liberandarum ciuitatum suam fecerint: deinde Syriam. Iam Prusiam Eumeni honore præferri, iam Antiochũ victorem præmio belli ab Ægypto arceri. Hæc cogitantẽ prouidere iubebat, vt aut an pacem secum faciendam compellere Romanos, aut perseuerantes in bello iniusto communes duceret omnium rerum hostes.* Ad Antiochum aperta mandata erant, ad Eumenem per speciem captiuorum redimendorũ missus legatus erat: verùm occultiora quædam agebantur, quæ in præsentia inuisum quidem & suspectum Romanis Eumenem * falsis grauioribus. Proditor enim ac prope hostis habitus dum inter se duo reges captantes fraude & auaritia certant. Cydas erat Cretensis, ex intimis Eumenis: hic prius ad Amphipolim cum Chimaro quodam populari suo, militante apud Persea, inde postea Demetriadem semel cum Menecrate quodam. iterum cum Antiocho regiis ducibus sub ipsis mœnibus vrbis collocutus fuerat. Eropon quoque, qui tum missus est, duabus ad eundem Eumenem iam ante legationibus functus erat. Quæ colloquia occulta & legationes infames quidem erant: sed quid actum esset, quid ve inter reges conuenisset, ignorabatur. Res autem ita se habuit. Eumenes neque fauit victoriæ Persei, neque bello eum inuadere in animo habuit: non tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, quam ipsorum odiis inter se accensæ. Non ea regum æmulatio, vt æquo animo Persea tantas adi-

XXIV. *Perseus ad Eumenem & Antiochum.*

XXV.

adipisci opes tantamque gloriam quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat & Persea iam inde ab initio belli omni modo spem pacis tentasse, & indies magis quo propior admoueretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum; & ipsos duces & senatum non abhorrere à finiendo tam incōmodo ac difficili bello. Hac vtriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte tædio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare concilianda gratia magis cupiit. Nam modò ne iuuaret bello Romanos terra marique, modò pacis patrandæ cum Romanis paciscebatur mercedem, ne bello interesset, mille & quingena talenta. in vtroq; non fidem modò se, sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat. Perseus ad rem inchoandam promptissimus erat cogente metu, & de obsidib⁹ accipiendis sine dilatione agebat, conueneratque vt accepti Cretam mitterentur. vbi ad pecuniæ mentionem ventum erat, ibi hæsitabat: & *vtique alteram in tanti nominis regibus turpem ac sordidam & danti & magis accipienti mercedem esse.* Malebat in spem Romanæ pacis non recusare impensam, sed eam pecuniam perfecta re daturum. interea Samothracæ in templo depositurum. Ea insula quum ipsius ditionis esset, videre Eumenes nihil interesse, an Pellæ pecunia esset: id agere, vt partem aliquam præsentem ferret. ita nequiquam inter se captati, nihil præter infamiā mouere.

XXVI. *Perseus Gallorum auxilia non admittit.*

Nec hæc tantum Perseo per auaritiam est dimissa res, quum pecuniam tutam & pacem habere per Eumenem, quæ vel parte regni redimenda esset: ac receptus protrahere inimicū mercede onustum, & hostes merito ei Romanos posset facere: sed etiam Gentii regis parata societas, & tum Gallorum effusorum per Illyricum ingens agmen oblatum, auaritia dimissum est. Veniebant decem millia equitum, par numerus peditum, & ipsorum iungentium cursum equis, & in vicem prolapsorum equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant, *eques denos præsentes aureos, pedes quinos, mille dux eorum.* Venientibus his Perseus ab Enipeo ex castris profectus obuiam cum dimidia copiarum parte, denunciare per vicos vrbesq; quæ viæ propinquæ sunt, cœpit, *vt commeatus expedirent, frumenti, vini, pecorum vt copia esset.* ipse equos phalerasque & sagula donum principibus ferre, & parū auri quod inter paucos diuideret: multitudinem credens trahi spe posse. Ad Alamanam vrbem peruenit, & in ripa fluminis Axii posuit castra: circa Desudabam in Mædica exercitus Gallorum consederat, mercedem pactam operiens. Eo mittit Antigonum ex purpuratis vnum, qui iuberet multitudinem Gallorum ad Bylazora (Pæoniæ is locus est) castra mouere, principes ad se venire frequentes. septuaginta quinque millia ab Axio flumine & castris regis aberant. Hæc mandata ad eos quum pertulisset Antigonus, adiecissetq; per viam quanta omnium præparata cura regis copia multitudini foret, quibusque muneribus principes aduenientes vestis, argenti, equorumque excepturus rex esset: *de his quidem se coram cognituros respondent, illud quod præsens pepigissent interrogant, ecquid aurum, quod in singulos pedites equitesque diuidendum esset, secum adduxisset?* Quum ad id nihil responderetur. Clondicus regulus eorum: *Abi, renuncia ergo,* inquit, *regi, nisi aurum obsidesque, accepissent, nusquam inde Gallos longius vestigium moturos.* Hæc relata regi quum essent, aduocato concilio, quū quid omnes suasuri essent, appareret: ipse, pecuniæ quam regni melior custos, institit de perfidia & feritate Gallorum disserere, *Multorum iam ante cladibus expertum, periculosum esse tantam multitudinem in Macedoniam accipere, ne grauiores eos socios habeant, quam hostes Romanos. Quinque millia equitum sat esse, quibus & vti ad bellum possent, & quorum multitudinem ipsi non timeant.*

XXV. Apparebat in omnibus mercedem multitudinis timere, nec quicquam aliud: sed quum suadere consulenti nemo auderet, remittitur Antigonus qui nunciaret, quinque millium equitum opera tantū vti regem: contemnere multitudinem aliam. Quod vbi audiuere barbari, ceterorum quidem fremitus fuit, indignantium se frustra excitos sedibus suis: Clondicus rursus interrogat, *ecquid ipsis quinq; millibus, quod conuenisset numeraret?* Quum aduersus id quoq; misceri ambages cerneret, inuiolato fallaci nuncio (quod vix sperauerat ipse posse contingere) retro ad Istrum perpopulati Thraciam, qua vicina erat viæ, redierunt, quæ manus, quieto sedente rege ad Enipeum aduersus Romanos Perræbiæ saltum in Thessaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus exspectarent, sed ipsas exscindere vrbes, tenente ad Enipeum Perseo Romanos, ne vrbibus sociis opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset: quando neque manere amissa Thessalia, vnde exercitus alebatur, potuissent, neq; progredi, cum ex aduerso castra Macedonum, *qui ea pependerant spe, haud mediocriter debilitauit. Eadem auaritia Gentium regem sibi alienauit, nam quum trecenta talenta Pellæ missis à Gentio numerasset, signare eos pecuniam passus est. Inde decem talenta ad Pantaucum missa, eaq; præsentia dari regi iussit: reliquam pecuniam signatam Illyriorum signo, portantibus suis præcipit *paruis itineribus veherent: dein quum ad finem Macedoniæ ventum esset, subsisterent ibi, ac nuncios ab se operirentur.* Gentius exigua parte pecuniæ accepta, quum assidue à Pantauco ad lacessendos hostili facto Romanos stimularetur, M. Perpennam & L. Petilium legatos, qui tum forte ad eum venerant, in custodiam coniecit. Hoc audito Perseus contraxisse eum necessitates ratus ad bellum vtique cum Romanis, ad reuocandum qui pecuniam portabat misit: velut nihil

nihil aliud agens, quam vt quanta maxima posset præda ex victo Romanis reseruaretur. Et ab Eumene Eropon, ignotis quæ occulte acta erant, redit. De captiuis actum esse & ipsi euulgauerant, & Eumenes consulem vitandæ suspicionis caussa certiorem fecit. Perseus post reditum ab Eumene Eropontis spe deiectus, Antenorem & Callippum præfectos classis cū quadraginta lembis (adiectæ ad hunc numerum quinque pristes erant) Tenedum mittit, vt inde sparsæ per Cycladas insulas naues, Macedoniam cum frumento petentes, tutarentur. Cassandreæ deductæ naues, in portus primum qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum placido mari quum traiecissent: stantes in portu Rhodias apertas naues, Eudamumque præfectum earum, inuiolatas atq; etiam benigne appellatos dimiserunt. Cognito deinde in latere altero quinquaginta onerarias suarum, stantib⁹ in ostio portus Eumenis rostratis, quibus Damius præerat, inclusas esse: circumuectos propere ac summotis terrore hostium nauibus, onerarias, datis qui prosequerentur decem lembis, in Macedoniā mittit: ita vt in tutum prosecuti redirent Tenedum. Nono post die ad classem iam ad Sigeum stantem redierunt. Inde Subota (insula est interiecta Eleæ & Atho) traiiciunt. Forte postero die quam Subota classis tenuit, quinq; & triginta naues, quas hyppagogos vocant, ab Elea profectæ cū equitibus Gallis, equisque, Phanas promontorium Chiorum petebant, vnde transmittere in Macedoniam possent: Attalo ab Eumene mittebantur. Has naues per altum ferri quum ex specula signum datum Antenori esset, profectus à Subotis, inter Erythrarum promontorium, Chiumque, quæ arctissimum fretum est, iis occurrit. Nihil minus credere præfecti Eumenis, quam Macedonum classem in illo vagari mari: nunc Romanos esse, nunc Attalum, aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Romanis Pergamum petere. Sed quum iam appropinquantium forma lemborum haud dubia esset, & concitatio remorum, directæq; in se proræ, hostes appropinquare apparuisset: tunc iniecta trepidatio est, quum resistendi spes nulla esset, inhabilique nauium gerere &, Gallis vix quietem ferentibus in mari. Pars eorum qui propiores continenti littori erant, in Erythream enarunt: pars velis datis ad Chium naues eiecere, relictisque equis effusa fuga vrbem petebant. Sed propius vrbem lembi accessuque commodiore quum exposuissent armatos, partim in via fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt: partim ante portam exclusos: clauserant enim Chii portam, ignari qui fugerent, aut sequerentur. septingenti fermè Gallorum occisi, ducenti viui capti: equi, pars in mari fractis nauibus, absumpti; partim neruos succiderunt in littore Macedones. viginti eximiæ equos formæ cum captiuis, eosdem decem lembos, quos antè miserat, Antenor, deuehere Thessalonicam iussit, & primo quoque tempore ad classem reuerti: Phanis se eos exspectaturum. Triduum fermè classis ad vrbem stetit. Phanas inde progressi sunt, & spe celerius reuersis decem lembis euecti, Ægeo mari Delum traiecerunt.

XXIX. Dum hæc geruntur, legati Romani C. Popillius, C. Decimius & C. Hostilius à Chalcide profecti, tribus quinqueremibus Delum quum venissent, lembos ibi Macedonum quadraginta & quinque regis Eumenis quinqueremes inuenerunt. Sanctitas templi insulæque inuiolatos præstabat omnes. *Delii templi & insulæ religio.* Itaque permixti Romanique & Macedones, & Eumenis nauales socii, in templo, inducias religione loci præbente, versabantur. Antenor Persei præfectus quum aliquas alto præferri onerarias naues ex speculis significatū foret, parte lemborum ipse insequens, parte per Cycladas disposita, præterquam si quæ Macedoniam peterent, omnes aut supprimebat, aut spoliabat naues: quibus poterat Popillius, aut Eumenis naues, succurrebat: sed victi nocte binis aut ternis plerumq; lembis Macedones fallebant. *Macedones legati Rhodum veniunt.* Per id ferè tempus legati Macedones Illyriiq; simul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit, non lemborum modo aduentus passim per Cycladas atque Ægeum vagantium mare, sed etiam coniunctio ipsa regum Persei Gentiique, & fama cum magno numero peditum equitumq; venientium Gallorum. Etiam quum accessissent animi Dioni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benignè modo responsum regibus est, sed palam pronunciatū, *bello finem se auctoritate sua imposituros esse: itaque ipsi quoque reges æquos adhiberent animos ad pacem accipiendam.*

XXX. Iam veris principium erat, nouique duces in prouinciam venerant. *Gentii genus.* consul Æmilius in Macedoniam, Octauius Oreum ad classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum aduersus Gentium. Patre Pleurato rege Illyriorum, & matre Eurydica genitus, fratres duos Platorem vtroque parente, Carauantium matre eadem natum habuit, hoc propter ignobilitatem paternam minus suspecto, Platorem occidit: & duos amicos eius, Ettritum & Epicadum, impigros viros, quo tutius regnaret. Fama fuit, *Honuni Dardanorum principis filiam Etutam pacto fratri eum inuidisse, tamquam his nuptiis adiungenti sibi Dardanorū gentem.* & similius id vero fecit ducta ea virgo Platore interfecto. Grauis deinde dempto fratris metu popularibus esse cœpit: & violentiam insitam ingenio intemperantia vini accendebat. ceterum, sicut antè dictum est, ad Romanum incitatus bellum, Lissum omnes copias contraxit, quindecim millia armatorum fuerunt. Inde fratre in Cauiorum gentem vi aut terrore subigendam cum mille peditibus & quinquaginta equitibus misso, ipse ad Bassaniam vrbem quinque millia ab Lisso ducit. Socii erant Romanorum: itaque per missos nuncios prius tentati, obsidionem pati quam dedere sese maluerunt. Carauantium in Cauiis Dur-

Gentius obsidet Bassaniam.

nium oppidum aduenientem benignè accepit: Carauantis altera vrbs exclusit, & quum agros eorum effuse vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu interfecti sunt. Iam & Ap. Claudius, adsumptis ad eum exercitum quem habebat Bullianorum & Appolloniatium & Dyrrhachinorum auxiliis, profectus ex hibernis circa Genusuum amnem castra habebat: audito fœdere inter Persea & Gentium, & legatorum violatorum iniuria accensus, bellum haud dubiè aduersus eum gesturus. Anicius Prætor eo tempore Apolloniæ, auditis quæ in Illyrico gererentur, præmissisq; ad Appium literis, *vt se ad Genusuum opperiretur*, triduo & ipse in castra venit: & ad ea quæ habebat auxilia assumpti Parthinorum iuuentutis duobus millibus peditum, & equitibus ducentis, peditibus Epicadus, equitibus Agalsus præerat. parabat ducere in Illyricum, maximè vt Passanitas solueret obsidione: tenuit impetum eius fama lemborum, vastantium maritimam oram. octoginta erat lembi, auctore Pantauco missi à Gentio ad Dyrrhachinorum, & Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad

* *

XXXI.

Scodram obsidet Anicius prætor.

to eo tradiderunt se: deinceps & vrbes regionis eius idem faciebant, adiuuante inclinationem animorum clementia in omnes & iustitia prætoris Romani. Ad Scodram inde ventum est, id quod belli caput fuerat: non eo solum quod Gentius eam sibi ceperat, velut regni totius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe est & difficilis aditu. Duo cingunt eum flumina, Clausala latere vrbis quod in orientem patet præfluens, Barbana ab regione occidentis ex Labeatide palude oriens. hi duo amnes confluentes incidunt. Oriundi flumini, quod ortum ex monte Scodro, multis & aliis auctum aquis mari Hadriatico infertur. Mons Scodros longe altissimus regionis eius, ab oriente Dardaniam subiectam habet, à meridie Macedoniam, ab occasu Illyricum. Quanquam munitum situ naturali oppidum erat, gensque id tota Illyricorum & rex ipse tuebatur: tamen prætor Romanus, quia prima successerant prospere, *fortunam totius rei principia secuturam esse* ratus, *& repentinum valiturum terrorem*, instructo exercitu ad mœnia succedit. Quod si clausis portis muros portarumque turres dispositis armatis defendissent, vano cum incœpto mœnibus pepulissent Romanos. nunc porta egressi prœlium loco æquo maiore animo commiserunt, quam sustinuerunt. Pulsi enim & fuga conglobati, quum ducenti amplius in ipsis faucibus portæ cecidissent, tantum intulerunt terrorem, vt oratores extemplo ad prætorem mitteret Gentius Tenticum & Bellum principes gentis, per quos inducias peteret, *vt deliberare de statu rerum suarum posset.* Triduo in hoc dato, quum castra Romana quingentos fermè passus ab vrbe abessent, nauem conscendit, &

Gentius inducias petit.

flumine Barbana nauigat in lacum Labeatum, velut secretum locum petens ad consultandum: sed, vt apparuit, falsa spe excitus, *Carauantium fratrem multis millibus armatorum actis ex ea regione, in quam missus erat, aduentare.* qui postquam euanuit rumor, tertio post die nauem eandem secundo amni Scodram demisit: præmissisque nunciis, *vt sibi appellandi prætoris potestas fieret*: copia facta, in castra venit. Et principium orationis ab accusatione stultitiæ orsus suæ, postremo ad preces lacrimasque effusus, genibus prætoris accidens, in potestatem sese dedit. Primo *bonum animum habere iussus*, ad cœnam etiam inuitatus, in vrbem ad suos rediit, & cum prætore eo die honorifice est epulatus: deinde in custodiam C. Cassio tribuno militum traditus, vix gladiatorio accepto decem talentis ab rege rex, vt in eam fortunam recideret. Anicius Scodra recepta, nihil prius quam requisitos Petilium Perpernamque legatos ad se duci iussit: quibus splendore suo restituto, Perpernam extemplo mittit ad comprehendendos amicos cognatosque regis: qui Medeonem Labeatium gentis vrbem profectus, Etleuam vxorem cum filiis duobus Scerdileto Pleuratoque, & Carauantium fratrem Scodram in castra adduxit. Anicius bello Illyrico intra triginta dies perfecto, nuncium victoriæ Perpernam Romam misit: & post dies paucos Gentium regem ipsum cum parente, coniuge ac liberis ac fratre, aliisq; principibus Illyriorum. Hoc vnum bellum prius perpetratum, quam cœptum, Romæ auditum est. Quibus diebus hæc agebantur, Perseus quoq; in magno terrore erat, propter aduentum simul Æmilii noui consulis, quem cum ingentibus minis aduentare audiebat, simul Octauii prætoris. Nec minus terroris à classe Romana & periculo maritimæ oræ habebat. Thessalonicæ Eumenes & Athenagoras præerant cum paruo præsidio duorũ millium cetratorum. Eo & Androclen præfectum mittit, iussum sub ipsis naualibus castra habere. Æniã mille equites cum Antigono misit ad tutandã maritimã oram, vt quocunq; littore applicuisse naues hostium audissent, extemplo ferrent agrestibus opem. quinque millia Macedonum missa ad præsidium Pythoi & Petræ quib⁹ præpositi erant Histiæus & Theogenes & Midon. His profectis ripam munire Enipei fluminis aggressus est, quia sicco alueo transiri poterat. Huic vt omnis multitudo vacaret, feminæ ex propinquis vrbibus coactæ, cibaria in castra afferebant: miles iussus ex propinquis siluis

Gent[ius] dedit

XXII.

Cap[tiui] Ro[mam] m[is]titi

* *

XXIII.

postremo sequi se vtrarios ad mare, quod minus trecentos passus aberat, iussit, & in littore alios alibi modicis interuallis fodere. montes ingentis altitudinis spem faciebant, eo magis quia nullos apertos euergerent riuos, occultos continere latices, quorũ venæ in mare pmanãtes vndæ miscerentur. Vix deducta summa arena erat, quũ scaturigines turbidę primo & tenues

emi-

emicare, dein liquidam multamque fundere aquam, velut Deum dono, cœperunt. Aliquantũ ea quoq; res duci famæ & auctoritatis apud milites adiicit. Iussis deinde militibus *expedire arma*, ipse cum tribunis primisq; ordinibus vadit ad contemplandos transitus, qua descensus facilis armatis, qua in vlteriorem ripam minime iniquus ascensus esset. His satis exploratis, illa quoque primum, vt ordine ac sine tumultu omnia in agmine ad nutum imperiumq; ducis fierent, prouidit: *vbi omnibus simul pronunciaretur quod fieret, neq; omnes exaudirent: incerto imperio accepto, alios ab se adiicientes, plus eo quod imperatum sit; alios minus facere: clamores deinde dissonos oriri omnibus locis, & prius hostes quam ipsos quid paretur scire. placere igitur, tribunum militum primo pilo legionis secretum edere imperium: illum & dein singulos proximo cuiq; in ordine centurioni dicere quid opus facto sit: siue à primis signis ad nouissimum agmen, siue ab extremis ad primos perferendum imperium sit.* Vigiles etiam nouo more scutum in vigiliam ferre vetuit: non enim in pugnã vigilem ire, vt armis vtatur, sed ad vigilandum, vt quum senserit hostium aduentum, recipiat se, excitetque ad arma alios. Scuto præ se erecto stare galeatos: dein vbi fessi sint innixos pilo, capite super marginem scuti posito sopitos stare: vt fulgentibus armis procul conspici ab hoste possit, ipse nihil prouideat. Stationum quoq; morem mutauit. armati omnes, & frenatis equis equites, diem totum perstabant. id quum æstiuis diebus vrente assiduo sole fieret, tot horarum æstu & languore ipsos equosq; fessos, integri sæpè adorti hostes, vel pauci plures vexabant. itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, & in postmeridianam succedere alios iussit: ita numquã fatigatos recens hostis aggredi poterat. Hæc quũ ita fieri placere concione aduocata pronunciasset, adiecit vrbanæ concioni conuenientem orationem. *Vnum imperatorem in exercitu prouidere & consulere quid agendum sit debere, nunc per se nunc cum iis quos aduocauerit in concilium: qui non sint aduocati, eos nec palam, nec secreto iactare consilia sua. Militem hæc tria curare debere, corpus vt quam validissimum & pernicissimum habeat, arma apta, animum paratum ad subita imperia: cetera scire de se Deis immortalibus & imperatori suo curæ esse. in quo exercitu, milites, consul, & imperator, rumoribus vulgi circumagitur, ibi nihil salutare esse. Se quod sit officium imperatoris, prouisurum vt bene gerendæ rei occasionem ei præbeat: illos nihil quod futurum sit quærere: vbi datum signum sit, tum militarem operam nauare.* Ab his præceptis concionem dimisit: vulgo etiam veteranis fatentibus, *se illo primũm die, tanquam tyrones, quid agendum esset in re militari, didicisse.* Non sermonibus, tantum his, cum quanto assensu audissent verba consulis, ostenderunt: sed rerum præsens effectus erat. neminem totis mox castris quietum videres: acuere alii gladios, alii galeas bucculasque, scuta alii, loricasque tergere: alii aptare corpori arma, experitique sub his membrorum agilitatem: quatere alii pila, alii micare gladiis, mucronemque intueri: vt facilè quis cerneret, vbi primum conserendi manum cum hoste data occasio esset, aut victoria egregia, aut morte memorabili finituros bellum. Perseus quoque quum aduentu consulis simul & veris principio, strepere omnia mouerique apud hostes: velut nouo bello, cerneret, mota à Phila castra in aduersa ripa posita, nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubiè transitus speculantem.

* *

XXXV.

norum esse. Quæ res Romanis auxit animos, Macedonibus regiq; eorum haud mediocrem attulit terrorem. Et primo supprimere in occulto famam eius rei est conatus, missis qui Pantaucum inde venientem appropinquare castris vetarent: sed iam & pueri quidam visi ab suis erant inter obsides Illyricos ducti: & quo quæque accuratius curantur, eo facilius loquacitate regiorum ministrorum emanant. Sub idem tempus & Rhodii legati in castra venerunt, cum iisdem de pace mandatis, quæ Romæ ingentem iram Patrum excitauere. Multo iniquioribus animis à castrensi consilio auditi sunt. Itaque quum alii præcipites sine responso * agendos castris, pronunciauit *post diem quintum decimum se responsum daturum.* Interim, vt appareret quantum pacificantium Rhodiorum auctoritas valuisset, consultare de ratione belli gerendi cœpit. Placebat quibusdam, & maximè maioribus natu *per Enipei ripam munitionesq; vim facere: confertis & vim facientibus resistere Macedonas non posse, ex tot castellis aliquanto altioribus ac munitioribus quæ validis præsidiis insedissent, priore anno deiectos.* aliis placebat, *Octauium cum classe Thessalonicam petere, & populatione maritima oræ distringere copias regias, vt altero ab tergo se ostendente bello, circumactus ad interiorem partem regni tuendam, nudare aliqua parte transitus Enipei cogeretur.* Ipsi natura, & operibus inexsuperabilis ripa videbatur: & præterquam quod tormenta vtiq; disposita essent, militibus etiam melius & certiore ictu hostes vti audierat. Alio spectabat mens tota ducis: dimissoque concilio Perrhæbios mercatores Schœnum & Menophilum, notæ & fidei iam sibi & prudentiæ homines, accersitos secreto percunctatur, *quales ad Perrhæbiam transitus sint.* Quum loca non iniqua esse dicerent, præsidiis autem regis obsideri: spem cepit, *si nocte improuiso valida manu aggressus nec opinantes esset, deiici præsidia posse. Iacula enim & sagittas & cetera missilia in tenebris, vbi quid petatur procul prouideri nequeat, inutilia esse. gladio cominus geri rem in permixta turba: quo miles Romanus vincat.* His ducibus vsurus, prætorem Octauium accersitum: exposito quid pararet, *Heracleam cum classe petere* iubet, *& mille hominibus decem dierum cocta cibaria habere.* Ipse P. Scipionem Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinq; delectis millibus Heracleam mittit, velut classem conscensuros ad maritimã oram interioris

Rhodiorum legati ad Paulum.

Macedoniæ quod in concilio agitatum erat, vastandam. Secreto indicatum, *cibaria his præparata ad classem esse, ne quid eos moraretur.* Inde iussi duces itineris ita diuidere viam, vt quarta vigilia tertio die Pythoū adoriri possent. Ipse postero die, vt distineret regem ab circumspectu rerum aliarum, prima luce medio in alueo cum stationibus hostium prœlium commisit: pugnatumque vtrimq; est leui armatura: nec grauioribus armis in tam inæquali alueo pugnari poterat. Descensus ripæ vtriusq; in alueū trecentorum fermè passuum erat: medium spatium torrentis alibi aliter cauati paulo plus quam mille passus patebat. Ibi medio, spectantibus vtrimq; ex vallo castrorum hinc rege, hinc consule cum suis legionibus, pugnatum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabāt, cominus stabilior & tutior aut parma aut scuto Ligustino Romanus erat. Meridie ferè receptui cani suis consul iussit: ita eo die diremptū prœlium est haud paucis vtrimque interfectis. Sole orto postero die, irritatis certamine animis, etiam acrius concursum est: sed Romani, non ab his tantum, cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab ea multitudine, quæ disposita in turrib[9] stabat, omni genere missilium telorum ac saxis maximè vulnerabantur. Vbi propius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad vltimos perueniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paulo serius recepit suos. Tertio die prælio abstinuit, digressus ad imam partem castrorum, veluti per deuexum in mare brachium transitum tentaturus. Perseus quod in oculis erat

Macedonum cum Romanis prœlium.

* *

XXXVI. anni post circumactum solstitium erat, hora diei iam ad meridiem vergebat, iter multo puluere & incalescente sole factum erat. lassitudo & sitis iam sentiebatur, & meridie instante magis accessurum vtrunque apparebat. Statuīt sic affectos recenti atque integro hosti non obiicere. Sed tantus ardor in animis ad dimicandum vtrinque erat, vt consuli non minore arte ad suos eludendos quam ad hostes opus esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunis militum *vt maturarent instruere:* circumibat ipse ordines, animos militum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres signum poscebant: deinde quantum incresceret æstus, & vultus minus vigentes, & voces segniores erant, & quidam incumbentes scutis nixiq; pilis stabant. Tum iam aperte primis ordinibus imperat, *metarentur frontem castrorū, & impedimenta constituerent.* Quod vbi fieri milites sensere, alii gaudere palā quod fessos viæ labore flagrantissimo æstu non coegisset pugnare: legati circa imperatorem ducesque externi erant. exter quos & Attalus: omnes approbantes quum pugnaturum consulem credebant, neq; enim ne his cunctationem aperuerat suam. Tunc mutatione consilii subita, quū alii silerent, Nasica vnus ex omnibus ausus est monere consulem, *ne hostem quidem ludificatos priores imperatores, fugiendo certamē manibus emittere. vereri ne nocte abeat, sequendus maximo labore ac periculo in intima Macedoniæ: exercitusque, sicut prioribus ducibus, per calles saltusque Macedoniorum montium vagando circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti hostem habeat, aggrediatur, nec oblatam occasionem vincendi amittat.* Consul nihil offensus libera admonitione tam clari adolescentis: *Et ego*, inquit, *animum istum habui Nasica, quē tu nunc habes: & quem ego nunc habeo, tu habebis. Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abstinendum pugna sit. Non operæ sit stanti nunc in acie docere, quib[9] de caussis hodie quiesse melius sit: rationes alias reposcito, nūc auctoritate veteris imperatoris contentus eris.* Conticuit adolescens, haud dubie videre aliqua impedimenta pugnæ consulem, quæ sibi non apparerent. Paullus postquam metata castra impedimentaque collocata animaduertit, ex postrema acie triarios primos subducit, deinde princ pes, stantib[9] in prima acie hastatis, si quid hostis moueret: postremo hastatos, ab dextero primū cornu singulorum paulatim signorum milites subtrahens. Ita pedites equitibus cum leui armatura ante aciem hosti oppositis, sine tumultu abducti: nec ante quam prima frons valli ac fossa perducta est, ex statione equites reuocati sunt. Rex quoque, quum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, contē- tus quod per hostem moram fuisse pugnæ scirent, & ipse in castra copias reduxit. Castris permunitis C. Sulpicius Gallus tribunus militum secūdæ legionis, qui prætor superiore anno fuerat, consulis permissu ad concionem militibus vocatis pronunciauit: *nocte proxima, ne quis id pro portento acciperet, ab hora secunda vsque ad quartam horam noctis lunam defecturam esse. Id quia naturali ordine statis temporibus fiat, & sciri ante & prædici posse. Itaque quemadmodum, quia certi solis lunæque & ortus & occasus sint, nunc pleno orbe, nunc senescente exiguo cornu fulgere lunam non mirarentur: ita ne obscurari quidem, quum condatur vmbra terræ, trahere in prodigium debere.* Nocte, quam pridie Nonas Septembres insecuta dies, edita hora luna quum defecisset, Romanis militibus Galli sapientia prope diuina videri: Macedonas *vt triste prodigium occasum regni perniciemque gentis portendens* mouit: nec aliter vates. clamor vlulatusq; in castris Macedonum fuit, donec luna in suam lucem emersit. Postero die tantus vtique ardor exercitui ad concurrendum fuerat, vt & regem & consulem suorum quidam, quod sine prœlio discessum esset, accusarent. Regi prompta defensio erat, non eo solum, quod hostis prior apertè pugnam detrectans, in castra copias reduxisset: sed etiam, quod eo loco signa constituisset, quo phalanx, quam inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoueri non posset. Consul ad id, quod pridie prætermisisse pugnandi occasionem videbatur, & locum dedisse hosti, si nocte abire vellet; tunc quoque per speciem immolandi

Paulli & Nasicæ responsa.

XXXVII.

C. Sulpicius Gallus lunæ defectum prædicit.

tere-

terere videbatur tempus, quum luce prima signum propositũ pugnæ ad exeundum in aciẽ fuisset. tertia demum hora, sacrificio ritè perpetrato, concilium aduocauit: atque ibi, quod rei gerendæ tempus esset, loquendo & intempestiue consultando videbatur quibusdam extrahere: post sermones tamen consul orationem habuit. *P. Nasica egregius adolescens, ex omnibus vnus, quibus hesterna die pugnari placuit, denunciauit mihi suum consilium: idem postea, ita vt transisse in sententiam meam videri posset, tacuit. Quibusdam aliis, absentem carpere imperatorem, quàm præsentem monere, melius visum est. & tibi P. Nasica, & quicumque idem, quod tu occultius senserunt, non grauabor reddere dilatæ pugnæ rationem. Nam tantum abest, vt me hesternæ quietis pœniteat, vt seruatum à me exercitum eo consilio credam. in qua me opinione esse, ne quis sine caussa vestrûm credat, recognoscat agedum mecum, si videtur, quàm multa pro hoste & aduersus nos fuerint. Iam omnium primum, quantum numero nos præstent, neminem vestrûm nec ante ignorasse, & hesterno die implicatam intuentes aciem animaduertisse certum habeo. Ex hac nostra paucitate quarta pars militum præsidio impedimentis relicta erat: nec ignauissimum quemq; relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. Sed fuerimus omnes: paruum hoc tandem esse credimus, quod ex his castris, in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciẽ hodierno aut summum crastino die, si ita videbitur, Diis benè iuuantibus, sumus? Nihil interest, vtrum militem, quem nec viæ labor hodie, neque operis fatigauerit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere iubeas, atque in aciem plenum virium, vigentem & corpore & animo educas: an longo itinere fatigatum, & onere fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore atque oculis repletis puluere, torrentem meridiano sole, hosti obiicias recenti, quieto, qui nulla re ante consumptas vires ad prœlium adferat? Quis, pro Deûm fidem! ita comparatus vel iners atque imbellis fortissimum virum non vicerit? Quid quod hostes per summum ocium instruxerant aciem, reparauerant animos, stabant compositis suis quisque ordinibus: nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat, & incompositis concurrendum? At hercule aciem quidem inconditam inordinatamque habuissemus: castra munita, prouisam aquationem, tutum ad eam iter præsidiis impositis, explorata circa omnia: an nihil nostri habentes præter nudum campum in quo pugnaremus? Maiores vestri castra munita, portum ad omnes casus exercitus ducebant esse: vnde ad pugnam exirent, quo iactati tempestate pugnæ receptum haberent. ideo quum munimentis ea sepissent, præsidio quoque valido firmabant: quod qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur. castra sunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus minus prospera pugnæ fortuna fuit, intra vallum compulsi, tempore suo, interdum momento post eruptione facta victorem hostem pepulerunt? patria altera est militaris hæc sedes, vallumque pro mœnibus, & tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Sine vlla sede vagi dimicassemus, vt quo victores nos reciperemus? His difficultatibus & impedimentis pugnæ illud opponitur: Quid si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in vltimam Macedoniam exhauriendum laboris erat? Ego autem neque mansurum eum, neque in aciem copias educturum fuisse certum habeo: si cedere hinc statuisset. quando enim facilius abire fuit quàm procul abessemus, quàm nunc quum in ceruicibus sumus? Nec falleret nos, nec interdiu, nec nocte abeundo. Quid autem est nobis optatius, quàm vt quorum castra prealta fluminis ripa tuta, vallo insuper septa ac crebris turribus oppugnare adorti sumus, eos relictis munimentis agmine effuso abeuntes in patentibus campis ab tergo adoriamur? Hæ dilatæ pugnæ ex hesterno die in hodiernum caussæ fuerunt. Pugnare enim & ipsi mihi placet; & ideo quia per Enipeum amnem septa ad hostem via erat, alio saltu deiectis hostium præsidiis nouum iter aperui: neque prius quam debellauero, absistam.*

XXXIII.

Post hanc orationem silentium fuit, partim traductis in sententiam eius, partim verentibus nequiquam offendere in eo, quod vtcumque prætermissum reuocari non posset. Ac ne illo ipso quidem die aut consule aut rege optante pugnatum est; regẽ quòd nec fessos vt pridie ex via, neque trepidantes in acie instruenda & vix dum compositos, aggressurus erat: consule, quòd in nouis castris non ligna, non pabulum conuectum erat, ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum è castris exierat. Neutro imperatorum volente, fortuna, quæ plus consiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat haud magnum propius hostium castris, ex quo & Macedones & Romani aquabantur, præsidiis ex vtraque ripa positis, vt id facere tutò possent. Duæ cohortes à parte Romanorum erant, Marrucina, & Peligna; duæ turmæ Samnitium equitum, quibus præerat M. Sergius Silus legatus: & aliud pro castris statiuum erat præsidium sub C. Cluuio legato, tres cohortes, Firmana, Vestina, Cremonensis: duæ turmæ equitum, Placentina & Æsernina. Quum ocium ad flumen esset neutris lacessentibus, hora circiter quarta iumentum è manibus curantium elapsum, in vlteriorem ripam effugit. quod quùm per aquam ferme genu tenus altam tres milites sequerentur, Thraces duo id iumentum ex medio alueo in suam ripam trahentes; altero * eorum occiso, receptoq; eo iumento, ad stationem suorum se recipiebant. Octingentorum Thracum præsidiũ in hostium ripa erat: ex his pauci primò ægrè passi popularẽ in suo conspectu cæsum, ad persequẽdos interfectores fluuiũ transgressi sunt: dein plures, postremò omnes, & cum præsidio

XL.

Fortuna commissum certamen.

* *

prœliũ ducit. Mouebat imperii maiestas, gloria viri, ante omnia ætas, quod maior sexaginta annis iuuenum munia in parte præcipua laboris periculique capessebat. Interuallum, quod inter cetratos & phalanges erat, impleuit legio, atq; aciem hostium interrupit. A tergo cetratis erat, frontem aduersus clypeatos habebat: aglaspides appellabantur. Secundam

XLI.

legionem L. Albinus consularis ducere aduersus leucaspidem phalangem iussus: ea media acies hostiũ fuit. In dextrum cornu, vnde circa fluuium commissum prœlium erat, elephantes inducti, & ala sociorum: & hinc primum fuga Macedonum est orta. nam sicut pleraque noua commenta mortalium in verbis vim habent, extemplo, quum agi, non quemadmodũ agantur edisseri oportet, sine vllo effectu euanescunt: ita tum elephanti in acie nomen tantum sine vsu fuerunt. Elephantorum impetum subsecuti sunt socii nominis Latini, pepulerumq; læuum cornu. In medio secunda legio immissa dissipauit phalangem. neque vlla euidentior caussa victoriæ fuit, quam quòd multa passim prœlia erant, quæ fluctuantem turbarunt primò, deinde disiecerunt phalangem: cuius confertæ & intentis horrentis hastis intolerabiles vires sunt. Si carptim aggrediendo circumagere immobilem longitudine & grauitate hastam cogas, confusa strue implicantur: si vero ab latere, aut ab tergo aliquid tumultus increpuit, ruinæ modo turbantur: sicut tum aduersus cateruatim incurrentes Romanos, & interrupta multifariam acie obuiam ire cogebantur: & Romani quacunque data interualla essent, insinuabant ordines suos. Qui si vniuersa acie in frontem aduersus instructã phalangem concurrissent, quod Pelignis principio pugnæ incaute congressis aduersus cetratos euenit; induissent se hastis, nec confertã aciem sustinuissent.

XLII. Ceterùm sicut peditum passim cædes fiebant, nisi qui abiectis armis fugerunt: sic equitatus prope integer pugna excessit. Princeps fugæ rex ipse erat: iam à Pydna cum sacris alis equitum Pellam petebat. confestim Castocus sequebatur, Odrysarumque equitatus, ceteræ quoq; Macedonum alæ integris abibant ordinibus; quia interiecta peditum acies, cuius cædes victores tenebant, immemores fecerat, sequendi equites.

Macedonũ fuga.

Diu phalanx à fronte, à lateribus, ab tergo cæsa est. postremo, qui ex hostiũ manibus elapsi erant, inermes ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingressi, manus ad eos, qui in classe erant, tendentes, suppliciter vitam orabant: & quum scaphas concurrere vndiq; ab nauibus cernerent, ad excipiendos sese venire rati, vt caperent potius, quàm occiderent, longius in aquã quidam etiam natantes progressi sunt. Sed quum hostiliter è scaphis cæderentur, retro qui poterant nando repetentes terram, in aliam fœdiorem pestem incidebant: elephanti enim ab rectoribus ad littus acti, exeuntes terebant, elidebantque. Facilè conueniebat Romanis, numquam vna acie tantum Macedonum interfectum. cæsa enim ad viginti millia hominum sunt: ad sex millia, qui Pydnã ex acie perfugerant, viui in potestatem peruenerunt: & vagi è fuga quinq; millia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum, & eorum multo maior pars Peligni: vulnerati aliquãto plures sunt. Quod si maturius pugnari cœptum esset, vt satis diei victoribus ad persequendum superesset, deletæ omnes copiæ forent: nunc imminens nox & fugientes texit, & Romanis pigritiem ad sequendum locis ignotis fecit.

Interfectorum numerus.

XLII. Perseus ad Pieriam siluam via militari frequenti agmine equitum & regio comitatu fugit. Simul in siluam ventum est, vbi plures diuersæ semitæ erant, & nox appropinquabat, cũ perpaucis maximè fidis via diuertit. Equites sine duce relicti, alii alia in ciuitates suas dilapsi sunt: perpauci inde Pellam celerius, quàm ipse Perseus, quia recta expedita via ierant, peruenerunt. Rex ad mediã fermè noctẽ terrore & variis difficultatib⁹ viæ vexatus est. In regia Perseo, qui Pellæ præerat Euctus, regiiq; pueri presto erant: contra ea amicorum, qui alii alio casu seruati ex prœlio Pellam venerant, quum sæpè accersiti essent, nemo ad eum venit. tres erant tantum cum eo fugæ comites, Euander Cretensis, Neon Bœotius, & Archidamus Ætolus. cum iis, iam metuens, ne qui venire ab se abnuerent, maius aliquid mox auderent, quarta vigilia profugit. Secuti eum sunt admodum quingenti Cretenses: petebat Amphipolim: sed nocte à Pella exierat, properans ante lucem Axium amnẽ traiicere; eum finem sequendi propter difficultatem transitus fore ratus Romanis.

Perseu suis co. mitu

Consulem quum se in castra victor recepisset, ne sincero gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio is erat, Africanus & ipse postea deleta Carthagine appellat⁹, naturalis consulis Paulli, adoptione Africani nepos. Is septimumdecimum tunc annum agens, quod ipsum curam augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliã turba ablatus erat: & serius quum redisset, tunc demum recepto sospite filio, victoriæ tantæ gaudium consul sensit.

Scip. [illegible]

Amphipolim quũ iam fama pugnæ peruenisset, cõcursusq; matronarum in templum Dianæ, quã Tauropolon vocant, ad opem exposcendã fieret, Diodorus, qui præerat vrbi, metuens, ne Thraces, quorũ duo millia in præsidio erant, vrbem in tumultu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in tabellarii speciem, literas in foro medio accepit. Scriptũ in iis erat, *ad Emathiam classem Romanam appulsam esse: agrosque circa vexari: orare præfectos Emathiæ, vt præsidiũ aduersus populares mittat.* His lectis, hortatur Thracas, *vt ad tuendam Emathiæ orã proficiscantur: magnam eos cædem prædamq; palatis passim per agros Romanis facturos. simul eleuat famam aduersæ pugnæ, quæ si vera foret, alium super alium recentes ex fuga venturos fuisse.* per hanc caussam Thracibus ablegatis, simul transgressos eos Strymonem vidit, portas clausit.

LV. Tertio die Perseus, quam pugnatum erat, Amphipolim venit: inde oratores cum caduceo ad Paullũ misit. Interim Hippias & Midon & Pentaucus principes amicorũ regis Berœam, quò ex acie confugerant, ipsi ad consulẽ profecti, Romanis dedunt: hoc idem & aliæ deinceps metu perculsæ parabant facere. Consul nunciis victoriæ Q. Fabio filio & L. Len-

Lentulo, & Q. Metello cum literis Romam missis, spolia iacentis hostium exercitus peditibus concessit. equitibus prædam circumiecti agri, dum ne amplius duabus noctibus à castris abessent. Ipse propius mare ad Pydnam castra mouit. Berœa primùm, deinde Thessalonica & Pella, & deinceps omnis fermè Macedonia intra biduum dedita. Pydnei, qui proximi erant, nondum miserāt legatos: multitudo incondita plurium simul gentium, turbaque, quæ ex acie fuga in vnum compulsa erat, consilium & consensum ciuitatis impediebat: nec clausæ modo portæ, sed etiam inædificatæ erant. Missi Midon & Pentaucus sub muros ad colloquium Solonis, qui præsidio erat: per eum emittitur militaris turba. oppidum deditum militibus datur diripiendum. Perseus vna tantum spe Bisaltarum auxilij tētati, ad quos nequiquā miserat legatos, in concionem processit, Philippum secum filium habens, vt & ipsos Amphipolitanos, & equitum peditumque, qui aut semper secuti, aut fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed aliquotiens dicere incipientem quum lacrimæ præpediissent, quia ipse dicere nequiit, Euandro Cretensi editis, quæ agi cum multitudine vellet, de templo descēdit. Multitudo, sicut ad conspectum regis fletumque tam miserabilem & ipsa ingemuerat lacrimaueratque, ita Euandri orationem aspernabatur: & quidam ausi sunt media ex concione succlamare, *Abite hinc, ne, qui pauci superſumus, propter vos pereamus.* Horum ferocia vocem Euandri clausit. Rex in domum se recepit, pecuniaque & auro argentoq; in lembos, qui in Strymone stabant, delatis, & ipse ad flumen descendit. Thraces nauibus se committere non ausi, domos dilapsi & aliæ militaris generis turbæ: Cretenses spem pecuniæ secuti, & quoniam in diuidendo plus offensionum quā gratiæ erat, quinquaginta talēta iis posita sunt in ripa diripienda. Ab hac direptione quum per tumultum naues conscenderent, lembum vnum in ostio amnis multitudine grauatum merserunt. Galipsum eo die, postero Samothracam quam petebant perueniunt: ad duo millia talentum peruecta eo dicuntur. Paullus per omnes deditas ciuitates dimissis qui præessent, ne qua iniuria in noua pace victis fieret: retentisque apud se caduceatoribus regis, P. Nasicam, ignarus fugæ regis, Amphipolim misit cum modica peditum equitumque manu: simul vt Sinticen euastaret, & ad omnes conatus regis impedimento esset. Inter hæc Melibœa à Cn. Octauio capitur diripiturque: ad Æginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius legatus missus erat, ducenti eruptione ex oppido facta amissi sunt, ignaris Aeginiensibus debellatum esse. Consul à Pydna profectus, cum toto exercitu die altero Pellam peruenit: & quum castra mille passus inde posuisset per aliquot dies ibi statiua habuit, situm vrbis vndique adspiciens, quam *non sine caussa delectam esse regiam* aduertit. Sita est in tumulo vergēte in occidentem hibernum: cingunt paludes inexsuperabilis altitudinis, æstate & hieme, quas restagnantes faciunt lacus. In ipsa palude qua proxima vrbi est, velut insula eminet aggeri operis ingentis imposita: qui & murum sustineat, & humore circumfusæ paludis nihil lædatur. Muro vrbis coniuncta procul videtur: diuisa est intermurali amni, & eadem ponte iuncta: vt nec oppugnante externo aditum ab vlla parte habeat: nec si quem ibi rex includat vllū nisi per facillimæ custodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat, sed tum nihil præter trecenta talenta, quæ missa Gentio regi, deinde retenta fuerant, inuentū est. Per quos dies ad Pellam statiua fuerunt, legationes frequentes, quæ ad gratulandum cōuenerant, maximè ex Thessalia, auditæ sunt. Nuncio deinde accepto, Persea ad Samothracam traiecisse, profectus à Pella consul quartis castris Amphipolim peruenit. Effusa omnis obuiam turba, cuius indicio erat non bono ac iusto rege obra

XLVI.

Pella regia ſitus.

* *

EPITOME LIBRI XLV.

PERSEVS *ab Aemilio Paullo in Samothracia captus eſt. Quum Antiochus, Syriæ rex Ptolemæum & Cleopatram, AEgypti reges obſideret, & miſſis ad eum à ſenatu legatis, qui iuberent, ab obſidione ſocij regis abſiſtere: editiſque mandatis conſideraturum ſe, quid faciundum eſſet, reſpondiſſet: vnus ex legatis Popillius virga regem circumſcripſit. iuſſitque antequam circulo excederet, reſponſum daret. qua aſperitate effecit, vt Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum, ac regum in ſenatum admiſſæ. Rhodiorum, quia eo bello contra populum Romanum fuerant, excluſæ, poſtero die quum de eo quæreretur, vt iis bellum indiceretur: cauſſam in ſenatu patriæ ſuæ legati egerunt, nec tanquam hoſtes, nec tanquam ſocii dimiſſi. Macedonia in prouinciæ formam redacta. Aemilius Paullus repugnantibus militibus ſuis propter minorem prædam, & contradicente Seruio Sulpicio Galba triumphauit: & Perſeum cum tribus filiis ante currum duxit. cuius triumphi lætitia, ne ſolida ei contingeret, duorum filiorum funeribus inſignita eſt, quorum alterius mors patris triumphum præceſſit, alterius ſecuta eſt. Luſtrum conditum eſt à cenſoribus. Cenſa ſunt ciuium capita quadringenta vndecim millia, octingenta decem. Pruſias Bithyniæ rex Romam, vt ſenatui gratularetur ob victoriam ex Macedonia partam, venit: & Nicomedem filium ſenatui commendauit: rex plenus adulationis, libertum ſe populi Romani dicebat.*

I. VICTORIAE nuncii, Quintus Fabius & Lucius Letulus, & Quintus Metellus, quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam quum venisset, præcerptã tamen eius rei lætitiam inuenerunt. Quarto post die quam cum rege est pugnatum, quũ in circo ludi fierent, murmur repente populi tota spectacula peruasit, *pugnatum in Macedonia, & deuictum regem esse:* dein fremitus increbuit, postremo clamor plaususque, velut certo nuncio victoriæ allato, est exortus. Mirari magistratus, & quærere auctorem repentinæ læticiæ: qui postquam nullus erat, euanuit quidem tamquam incertæ rei gaudium, omen tamen lætum insidebat animis. Quod postquam veris nunciis Fabii Lentulique & Metelli aduentu firmatum est, quum victoria ipsa, tum augurio animorum suorum lætabantur. Et aliter traditur, Circensis turbæ non minus similis veri lætitia: Ante diem decimum Calend. Octobris ludorum Romanorum secundo die, C. Licinio consuli ad quadrigas mittendas escendenti, tabellarius, qui se ex Macedonia venire diceret, reddidisse laureatas literas. quadrigis missis cõsul currum conscendit: & quum per circum reueheretur ad foros publicos, laureatas tabellas populo ostendit. Quibus conspectis, repente immemor spectaculi populus in medium decurrit: eo senatum consul vocauit, recitatisque tabellis, ex auctoritate patrum pro foris publicis denunciauit populo: *L. AEmilium collegam signis collatis cum rege Perseo pugnasse: Macedonum exercitum cæsum fusumque, regem cum paucis fugisse: ciuitates omnes Macedoniæ in ditionem populi Romani venisse.* His auditis, clamor cum ingenti plausu ortus, ludis relictis domos magna pars hominum ad coniuges liberosque lætum nuncium portabant. Tertiusdecimus dies erat ab eo quo in Macedonia pugnatum est.

II. Postero die senatus in curia habitus, supplicationesque decretæ: & senatusconsultum factum est, *vt consul quos præter milites sociosque nauales coniuratos haberet, dimitteret: de militibus sociisque naualibus dimittendis referretur,* quum legati ab L. Æmilio consule a quibus præmissus tabellarius esset: venissent. Ante diem sextum Calend. Octobris, hora ferè secunda legati vrbem ingressi sunt, ingentem secum occurrentium quacumque ibant, prosequentiumque trahentes turbam, in forum ad tribunal pertexerunt. Senatus forte in curia erat: eò legatos consul introduxit. Ibi tantum temporis retenti, dum exponerent, *quantæ regiæ copiæ peditum equitumque fuissent, quot millia ex his cæsa, quot capta forent; quam paucorum militum iactura tanta hostium strages facta; quàm cum paucis rex fugisset: existimari Samothraciam petiturum, paratam classem ad persequendum esse. neq. terra, neq. mari elabi posse.* eadem hæc paulo post in concionem traducti exposuerunt: renouataq; lęticia, quum Consul edixisset, *vt omnes ædes sacræ aperirentur, pro se quisq. ex concione ad gratias agendas ire Diis:* ingentiq; turba, nõ virorum modò, sed etiam fœminarum, conferta tota vrbe Deûm immortaliũ templa. Senatus reuocatus in curiam, supplicationes ob rem egregie gestam ab L. Æmilio consule in quinque dies circa omnia puluinaria decreuit, hostiisq; maioribus sacrificari iussit. Naues, quæ in Tiberi paratæ instructæq; stabant, vt si rex posset resistere in Macedoniam mitterentur, subduci, & in naualibus collocari: socios nauales dato annuo stipendio dimitti, & cum his omnes, qui in cõsulis verba iurauerant: & quod militum Corcyræ, Brundusii, ad mare superum, aut in agro Larinati esset (omnibus his locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si res posceret, C. Licinius collegæ ferret opem) hos omnes milites dimitti placuit. Supplicatio pro cõcione populi indicta est ex ante diem quintum Idus Octobris, cum eo die in quinq; dies. Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerua & P. Decius nunciarunt, *exercitum Illyriorum cæsum, Gentium regem captum in ditione populi Romani & Illyricum esse.* Ob eas res gestas ductu auspicioque L. Anicij prætoris senatus in triduũ supplicationes decreuit, vt Latinæ edictæ consule sunt in ante quartum & tertium & pridie Idus Nouembr. Tradidere quidã, *legatos Rhodios nondum missos: post victoriam nunciatum, velut ad ludibrium stolidæ superbiæ, in senatũ vocatos esse.* Ibi Agepolim principem eorum ita locutum: *Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos & Persea faciendã, quod id bellum graue atq. incommodũ Græciæ omni, sumptuosum ac damnosum ipsis Romanis esset. Fortunã perbene fecisse, quando finito aliter bello, gratulandi sibi de victoria egregia Romanis opportunitatem dedisset.* Hęc ab Rhodio dicta. Responsũ ab senatu esse; *Rhodios nec vtilitatum Græciæ, neq. cura impensarũ populi Romani, sed pro Perseo legationem eam misisse. Nam si ea fuisset cura, quæ simularetur, tum mittendos legatos fuisse, quum Perseus in Thessalia exercitu inducto per bienninm Græcas vrbes, alias obsideret, alias denunciatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rhodiis mentionem factam: postquam superatos saltus transgressosq. in Macedoniam Romanos audirent, & inclusum teneri Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad vllam aliam rem, quam ad Persea ex imminenti periculo eripiendum.* cum hoc responso legatos dimissos. Per eosdem dies & M. Marcellus ex prouincia Hispania decedẽs, Marcolica nobili vrbe capta, decẽ pondo auri, & argenti ad summam sestertium decies in ærarium retulit. Paulus Æmilius consul quum castra, vt supra dictum est, ad Siras terræ Odomantidicæ haberet, quum literas ab rege Perseo per ignobiles tres legatos cerneret, & ipse illacrimasse dicitur sorti humanæ: quod qui paulo antè non contentus regno Macedoniæ, Dardanos Illyriosq; oppugnasset, Bastarnarũ sciuisset auxilia: is tum amisso exercitu, extorris regno, in paruam insulam compulsus, supplex, fani religione, non viribus suis tutus esset. Sed postquam, *regem Persea consuli Paullo salutem*

Supplicationes ... deuictu Persea.

Ob ... Gen...

De leg...

P... li... h... s...

lutem! legit, miserationem omnem stultitia ignoratis fortunam suam exemit. Itaq; quamquam in reliqua parte literarum minime regię preces erant, tamen sine responso ac sine literis ea legatio dimissa est. Sensit Perseus, cuius nominis obliuiscendum victo esset: itaque alteræ literæ cum priuati nominis titulo missæ, & petiere, & impetrauere, vt aliqui ad eũ mitterentur, cum quibus loqui de statu & conditione suę fortunæ posset. Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. nihil ea legatione perfectum est, Perseo *regium nomen omni vi complectente:* Paullo, *vt se suaque omnia in fidem & clementiam populi Romani permitteret*, contendente. Dum hæc aguntur, classis Cn. Octauij Samothracam est appulsa. Is quoque præsenti admoto terrore, modo minis, modo spe perlicere, vt se traderet quum conaretur; adiuuit in hoc eum res seu casu contracta, seu consilio. L. Attilius illustris adolescens quum in concione esse populum Samothracum, animum aduertisset, à magistratibus petiit, vt sibi paucis alloquendi populi potestatem facerent. Permisso, *Vtrum nos, hospites Samothraces, verè accepimus, an falsò sacram hanc insulam, & augusti totam atque inuiolati soli esse?* Quũ creditæ sanctitati assentirentur omnes, *Cur igitur*, inquit, *pollutam homicida sanguine regis Eumenis violauit? & quum omnis præfatio sacrorum eos, quibus non sint puræ manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis?* Nobilis fama erat apud omnes Græciæ ciuitates, Eumenis regis per Euandrum Delphis propè perpetrata cædes. Itaq; præterquã quod in potestate Romanorum sese insulamq; totam & templum cernebant esse, ne immerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondam, qui summus magistratus apud eos erat (regem ipsi appellant) ad Persea mittunt, qui nunciaret, *argui cædis Euandrum Cretensem: esse autem iudicia apud sese more maiorum comparata, de iis, qui incestas manus intulisse intra terminos sacratos templi dicantur. Si consideret Euander, innoxium se rei capitalis argui, veniret ad caussam dicendam: si committere se iudicio nõ auderet, liberaret religione templum, ac sibimet ipse consuleret.* Perseus euocato Euandro, *iudicium subeundi nullo pacto auctor esse, nec caussa, nec gratia parem fore.* Suberat & ille metus, *ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. reliqui quid esset, nisi vt fortiter moriatur?* Nihil palam abnuere Euander: sed quum, *veneno se malle mori, quam ferro*, dixisset, occultè fugam parabat. quod quum renunciatum regi esset, metuens, ne tamquã à se subtracto pœnæ reo iram Samothracum in se conuerteret, interfici Euandrum iussit. Qua perpetrata temere cæde, subiit extemplo animum, *in se nimirum receptam labem, quæ Euandri fuisset: ab illo Delphis vulneratum Eumenem, ab se Samothracæ Euandrum occisum: ita duo sanctissima in terris templa se vno auctore sanguine humano violata.* Huius rei crimen, corrupto pecunia Theonda, auertitur, vt renunciaret populo *Euandrum sibiipsum mortem consciuisse.* Ceterum tanto facinore in vnicum relictum amicum, ab ipso per tot casus expertum, proditumque, quia non prodiderat, omnium ab se alienauit animos. pro se quisque transire ad Romanos: fugęque consilium capere solum prope relictum coegerunt: Oroandemque Cretensem, cui nota Thraciæ ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat, *vt se sublatum in lembum ad Cotyn deueheret:* Demetrium est portus in promontorio quodam Samothracæ: ibi lembus stabat. Sub occasum solis deferuntur, quæ ad vsum necessaria erant: defertur & pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex ipse nocte media, cum tribus consciis fugæ, per posticum ædium in propinquum cubiculo hortum, atque inde maceriam ægrè transgressus, ad mare peruenit. Oroandes iam tum, dum pecunia deferretur, primis tenebris soluerat nauem, ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu nauis non inuenta est, vagatus Perseus aliquamdiu in litore, postremo timens lucem iam appropinquantem, in hospitium redire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum delituit. Pueri regii, apud Macedonas vocabantur principum liberi, ad ministerium electi regis: ea cohors persecuta regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec iussu Cn. Octauij pronunciatum est per præconem, *regios pueros, Macedonasque alios, qui Samothracæ essent, si transirent ad Romanos, incolumitatem libertatemque & sua omnia seruaturos, quæ aut secum haberent, aut in Macedonia reliquissent.* Ad hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant ad C. Postumium tribunũ militum. Liberos quoque paruos regios Ion Thessalonicensis Octauio tradidit: nec quisquam, præter Philippum, maximum natu è filiis, cum rege relictus. Tum sese filiumq; Octauio tradidit, *fortunam Deosque, quorum in templo erant, nulla ope supplicem iuuantes*, accusans. In prætoriam nauem imponi iussus, eodem & pecunia, quæ superfuit, delata est: extemploque classis Amphipolim repetit. Inde Octauius regem in castra ad consulem misit, præmissis literis, *vt in potestate eum esse & adduci sciret.* Secundam eam Paullus, sicut erat, victoriam ratus, victimas cecidit eo nuncio, & concilio aduocato, literas prætoris quum recitasset, Q. Ælium Tuberonẽ obuiam regi misit, ceteros manere in prætorio frequẽtes iussit. Non alias ad vllum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum ætate Syphax rex captus, in castra Romana adductus erat: pręterquam quod nec sua, nec gentis fama comparandus: tunc quoq; accessio Punici belli fuerat, sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat: nec ipsius tantum patris auique, quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat: sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant. Pullo amictus villo Perseus ingressus est castra, nullo suorum

alio

VI.

VII.

Perseus est filio sese Octauio tradit.

Alij ad ... thra... tio.

alio comite, qui socius calamitatis miserabiliorem eum faceret. progredi prę turba occurrentium ad spectaculum non poterat, donec consul lictores misisset, qui summouendo iter ad prætorium facerent. Consurrexit consul, & iussis sedere aliis, progressusque paulum, introeunti regi dextram porrexit: summittentemque se ad pedes sustulit: nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum, aduersus aduocatos in concilium considere iussit.

Pauli in excipiendo Perseo modestia.

VIII. Prima percontatio fuit, *qua subactus iniuria contra populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset, quo se regnumque suum ad vltimum discrimen adduceret?* Quum responsum exspectantibus cunctis, terram intuens, diu tacitus fleret, rursum consul: *Si iuuenis regnum accepisses, minus equidem mirarer ignorasse te, quam grauis aut amicus, aut inimicus esset populus Romanus. nunc vero, quum & bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses, & pacis postea, quam cum summa fide aduersus eum coluimus, meminisses: quod cōsilium, quorum & vim bello, & fidem in pace expertus esset, cum iis tibi bellum esse, quam pacem malle?* Nec interrogatus, nec accusatus, quum responderet: *Vtcumque tamen hæc, siue errore humano, seu casu, seu necessitate inciderunt, bonum animum habe: multorum regum, populorum casibus, cognita populi Romani clementia, non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis præbet.* Hæc Gręco sermone Perseo, Latine deinde suis: *Exemplum insigne cernitis,* inquit, *mutationis rerum humanarum! vobis hoc præcipue dico iuuenes. ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere decet, nec præsenti credere fortunæ, quum quid vesper ferat, incertum sit. Is demum vir erit, cuius animum nec prospera flatu suo efferet, nec aduersa infringet.* Concilio dimisso, tuendi cura regis Q. Ælio mandatur. Eo die & inuitatus ad consulem Perseus, & alius omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat.

Pauli admonitio.

IX. Exercitus deinde in hiberna dimissus est: maximam partē copiarum Amphipolis reliquas propinquæ vrbes acceperunt. Hic finis belli, quum quadriennium continuum bellatum esset, inter Romanos ac Persea fuit: idemque finis incliti per Europæ plerumque atque Asiam omnem regni. Vicesimum ab Carano, qui primus regnauit, Persea numerabant. Perseus Q. Fuluio L. Manlio consulibus regnum accepit: à senatu rex est appellatus M. Iunio, A. Manlio consulibus: regnauit vndecim annos. Macedonum obscura admodum fama vsq; ad Philippum Amyntæ filium fuit: inde & per eum crescere cum cœpisset, Europæ se tamen finibus continuit, Græciam omnem ac partem Thraciæ atq; Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam: & tredecim annis, quibus Alexander regnauit, primum omnia, qua Persarum propè immenso spatio imperium fuerat, suæ ditionis fecit. Arabas hinc Indiamq;, qua terrarum vltimus finis Rubrum mare amplectitur, peragrauit. tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque. inde morte Alexandri distractum in multa regna: dum ad se quisq; opes rapiunt lacerantes viribus, à summo culmine fortunæ ad vltimum finem centum quinquaginta annos stetit.

De Macedonum imperio.

Victoriæ Romanæ fama quum peruasisset in Asiam: Antenor, qui cum classe lemborum ad Phanas stabat, Cassandriam inde traiecit. C. Popillius, qui ad Delum præsidio nauibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia, & statione summotos hostium lembos audiuit, dimissis & ipse Atticis nauibus, ad susceptam legationem peragendam nauigare Ægyptum pergit: vt prius occurrere Antiocho posset, quam ad Alexandrię mœnia accederet. Cum præterueherentur Asiam legati, & Loryma venissent, qui portus viginti paulo amplius millia ab Rhodo abest, ex aduerso vrbi ipsi positus: principes Rhodiorum occurrūt (iam enim eo quoque victoriæ fama perlata erat) orantes, *vt Rhodum deueherentur: pertinere id ad famam salutemque ciuitatis: noscere ipsos omnia, quæ acta essent, agerenturq; Rhodi, & comperta per se non vulgata fama Romam referre.* Diu negantes perpulerunt, vt moram nauigationis breuem pro salute sociæ vrbis paterentur. Postquam Rhodum ventum est, in concionem quoq; eos iidem precibus pertraxerunt. Aduentus legatorum auxit potius timorem ciuitati, quam minuit: omnia enim Popillius, quæ singuli vniuersiq; eo bello hostiliter dixerant, fecerantque, retulit, & vir asper ingenio, augebat atrocitatem eorum, quæ dicerentur, vultu truci & accusatoria voce: vt quum propriæ simultatis nulla caussa cum ciuitate esset, ex vnius senatoris Romani acerbitate, qualis in se vniuersi senatus animus esset, coniectarent. C. Decimij moderatior oratio fuit, qui in plerisque eorum, quæ commemorata à Popillio essent, *culpam non penes populum, sed penes paucos concitatores vulgi esse dixit: eos venalem linguam habentes decreta plena regiæ assentationis fecisse. & eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quam pœniteret. quæ omnia, si potestas populo foret, in capita noxiorum versura.* Cum magno assensu auditus est, non magis eo, quod multitudinis noxam eleuabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaq; quum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui, quæ Popillius obiecerat diluere vtcumque conati sunt; quam eorum, qui Decimio in auctoribus ad piaculum noxę obiiciendis assensi sunt. Decretum igitur extemplo, *vt qui pro Perseo aduersus Romanos dixisse quid, aut fecisse conuincerentur, capitis condemnarentur.* Excesserunt vrbe sub aduentum Romanorum quidam, alij mortem sibi consciuerūt. Legati non vltra, quam quinque dies Rhodi morati, Alexandriam proficiscuntur. Nec eo segnius iudicia ex decreto coram his facto Rhodi exercebantur, quam perseuerantiam in exęquenda re Decimii lenitas afferebat.

Po[...] cer[...] Rh[...]

XI. Quum hæc gererentur, Antiochus frustra tentatis mœnibus Alexandriæ abscesserat,

Antioch[...]

serat, ceteraq; Ægypto potitus, relicto Memphi maiore Ptolemæo, cui regnum quæri suis viribus simulabat, vt victorem mox aggrederetur, in Syriam exercitum abduxit. Nec huius voluntatis eius ignarus Ptolemæus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrē haberet, posse se recipi Alexandriæ & sorore adiuuante & non repugnantibus fratris amicis ratus: primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosq; eius non prius destitit mittere, quam pacem cum iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod cetera Ægypto sibi tradita, Pelusij validum relictum erat præsidium: *apparebat claustra AEgypti teneri, vt quum velit, rursus exercitum induceret. Bello intestino cum fratre eum exitum fore, vt victor fessus certamine, nequaquam par Antiocho futurus esset.* Hæc prudenter animaduersa à maiore, cum assensu minor frater, quiq; cum eo erant, acceperunt: soror plurimum adiuuit, non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque consentientibus cunctis pace facta Alexandriam recipiunt, ne multitudine quidem aduersante: quæ in bello non per obsidionem modo, sed etiam postquā à mœnibus abscessum est, quia nihil ex Ægypto subuehebatur, omnium rerum attenuata inopia erat. His quum lætari Antiochum conueniens esset, si reducendi eius caussa exercitum Ægyptum induxisset, quo specioso titulo ad omnes Asiæ & Græciæ ciuitates legationibus recipiendis literisq; dimittendis vsus erat, adeo est offensus, vt multo acrius infestiusq; aduersus duos, quam antè aduersus vnum pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit: ipse primo vere cum exercitu Ægyptum petens in Cœlen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemæi legatis agentibus gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusque, *vt suum munus tueretur, & diceret potius, quid fieri vellet, quam hostis ex socio factus, vi atque armis ageret*, respondit, *non aliter neque classem reuocaturum, neque exercitum reducturum, nisi sibi & tota Cypro & Pelusio, agroque, qui circa Pelusiacum ostium Nili esset, cederet:* diemq; præstituit, intra quam de conditionibus peractis responsum acciperet. Postquam dies data induciis præteriit. * nauigantibus ostio Nili ad Pelusium per deserta Arabiæ ad Memphim incolebant, & ab ceteris Ægyptiis partim voluntate, partim metu, ad Alexandriam modicis itineribus descendit. Ad Leusinem transgresso flumen, qui locus quatuor millia ab Alexandria abest, legati Romani occurrerunt. quos quum aduenientes salutasset, dextramque Popillio porrigeret, tabellas ei Popillius scriptum habentes tradit, atq; *omnium primum id legere* iubet. quibus perlectis, quum *se consideraturum adhibitis amicis, quid faciendum sibi esset*, dixisset: Popillius pro cetera asperitate animi, virga quam in manu gerebat, circumscripsit regem: ac, *Priusquam hoc circulo excedas*, inquit, *redde responsum senatui, quod referam.* Obstupefactus tam violento imperio, parumper quum hæsitasset: *Faciam*, inquit, *quod censet senatus.* Tum demum Popillius dextram regi, tamquam socio atq; amico porrexit. Die deinde finita quū excessisset Ægypto Antiochus, legati concordia etiam auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos vix dum conuenerat, pars Cyprum nauigant: & inde, quæ iam vicerat prœlio Ægyptias naues classē Antiochi dimittunt. clara ea per gentes legatio fuit, quod haud dubiè adēpta Antiocho Ægyptus habenti iam, redditumq; patrium regnum stirpi Ptolemęi fuerat. Consul eius anni, sicut alterius clarus consulatus insigni victoria, ita alterius obscura fama; quia materiam res gerendi non habuit. Iā primum cum legionibus ad conueniendum diem dixit, non auspicato templum intrauit: *vitio diem dictam esse* augures, quum ad eos relatum est, decreuerunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes Siciminam & Papinum statiua habuit: deinde circa eadē loca cū sociis nominis Latini hibernabat. Legiones Romanæ, quod vitio dies exercitui ad conueniendum dicta erat, Romæ manserant, & prætores, præter C. Papirium Carbonē, cui Sardinia euenerat, in prouincias iêre. eum ius dicere Romæ (nam eam quoq; sortem habebat) inter ciues & peregrinos Patres censuerant. Et Popillius, & ea legatio, quæ missa ad Antiochum erat, Romam rediit: retulit *cōtrouersias inter reges sublatas esse, exercitumq; ex AEgypto in Syriam reductum.* Post, ipsorum regū legati venerunt: Antiochi legati referentes *omni victoria potiorem pacem regi, quæ senatui placuisset, visam: eumq; haud secus, quam Deorum imperio, legatorum Romanorum iussis paruisse.* gratulati deinde victoriam sunt, ad quam summa ope, si quid imperatum foret, adfuturum regē fuisse. Ptolemæi legati communi nomine regis & Cleopatræ gratias egerunt, *plus eos senatui populoque Romano, quam parentibus suis, plus quā Diis immortalibus debere: per quos obsidione miserrima liberati essent, regnum patriū propè amissum recepissent.* Responsum ab senatu est, *Antiochum rectè atq; ordine fecisse, quod legatis paruisset, gratumq; id esse senatui populoque Romano. Regibus AEgypti, Ptolemæo Cleopatræq;, si quid per se boni commodiq; euenisset, id magnopere senatum lætari: daturumq; operam, vt regni sui maximū semper præsidium, positum esse in fide populi Romani ducant.* Munera legatis vt ex instituto mittēda curaret, C. Papirio prætori mandatum. Literæ deinde Macedonia allatæ, quæ victoriæ lætitiam geminarent: *Persea regē in potestatē consulis venisse.* Dimissis legatis, disceptatum inter Pisanos Lunensesq; legatos: Pisanis querentibus *agro se à colonis Romanis pelli*: Lunēsibus affirmantibus, *eum, de quo agatur, à triumuiris agrum sibi assignatum esse.* Senatus, qui de finib. cognoscerent, statuerentq;, quinq; viros misit, Q. Fabium Buteonē, P. Cornelium Blasionem, T. Sempronium Muscam, L. Næuium Balbum, C. Apuleium Saturninum. Et ab Eumene & Attalo, & ab Athenæo fratribus, cōmunis legatio de victoria gratulatum venit.

XIII. Antiochi legati.

Ptolemæi legati.

Et

Masgaba Romam venit.

Et Masgabæ regis Masanissæ filio Puteolis nauem egresso, præsto fuit etiam missus cum pecunia L. Manlius quæstor, qui Romam eum publico sumptu perduceret. Aduenienti extemplo senatus datus est. Is adolescens ita locutus est, vt quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemorauit quot pedites equitesq;, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misit. *Sed duas res ei rubori fuisse: vnã, quod rogasset eum per legatos senatus, quæ ad bellum opus essent, & non imperasset: alteram, quod pecuniam ei pro frumento misisset. Masanissam meminisse, regnum à populo Romano partum auctumque & multiplicatum habere: vsu regni contentum, scire dominiũ & ius eorum qui dederint, esse. Sumere itaque eosdem, non se rogare æquum esse, neque emere ea ex fructibus agri ab se dati, quæ ibi proueniant. Id Masanissæ satis esse & fore, quod populo Romano superesset. Cum iis mandatis à patre profectum, postea consecutos equites, qui deuictam Macedoniam nunciarent: gratulatumq; senatui iuberent indicare: tantæ eam rem lætitiæ patri suo esse, vt Romam venire velit, Iouique optimo maximo in Capitolio sacrificare, & grates agere: id, nisi molestum sit, vt ei permittatur, ab senatu petere.*

XIV. Masgabæ senatus.

Responsum regulo est: *Facere patrem eius Masanissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, vt precium honoremque debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo, bello Punico forti fidelique opera adiutum, & illum fauente populo Romano regnumque adeptum: æquitate sua postea trium regum bellis deinceps omnibus functum officiis. Victoria vero populi Romani lætari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunæ regniq; sui cum rebus Romanis immiscuisset. Grates Diis pro populi Romani victoria apud suos penates ageret, Romæ filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnum & Africa excedere: præterquam quod illi inutile esset, non esse è republica populi Romani senatum censere.* Petenti Masgabæ, vt Hanno Hamilcaris filius *obses in locũ exigeret. Munera e senatusconsulto emere regulo quæstor iussus ex centum pondo argenti, & prosequi eum Puteolos, omnemq; sumptum, quoad in Italia esset, præbere, & duas naues conducere, quibus ipse comitesque regis in Africam deueherentur: & comitibus omnibus liberis seruisq; vestimenta data. Haud ita multo post de altero Masanissæ filio Misagene literæ allatæ sunt, *missum eum ab L. Paullo post deuictum Persea in Africam cum equitibus suis, nauigantem dispersa classe in Hadriatico mari Brundusiũ tribus nauibus ægrum delatum.* Ad eum cum iisdem muneribus, quæ data Romæ fratri eius erant, L. Stertinius quæstor Brundusium missus: iussusque curare, vt ædes hospi-

* *

XV. De censura quadam.

In quatuor vrbanas tribus descripti erant libertini, præter eos, quibus filius quinquenni maior ex Senatusconsulto esset. Eos vbi proximo lustro censi essent, censeri iusserunt: & eos qui prędium prędiave rustica pluris sestertium triginta millium haberent, censendi ius factum est. Hoc quum ita seruatum esset, negabat Claudius *suffragii lationem iniussu populi censorem cuiquam homini, nedum ordini vniuerso adimere posse. Neque enim si tribu mouere posset, quod sit nihil aliud, quã mutare iubere tribum, ideo omnibus quinque & triginta tribubus emouere posse: id est: ciuitatem libertatemque eripere, non vbi censeatur finire, sed censu excludere.* Hæc inter ipsos disceptata: postremo eo descensum est, vt ex quatuor vrbanis tribubus vnam palam in atrio Libertatis sortirentur, in quam omnes, qui seruitutem seruissent, coniicerent. Exquilinæ sors exiit: in ea Tib. Gracchus pronunciauit libertinos omnes censeri placere. Magno ea res honori censoribus apud senatum fuit. gratiæ actæ & Sempronio, qui in benè cœpto perseuerasset: & Claudio, qui non impedisset. Plures quàm à superioribus, & senatu emoti sunt: & equos vendere iussi: omnes iidem ab vtroq; & tribu remoti, & ærarii facti: neq; vllius, quem alter notaret, ab altero leuata ignominia. Petentibus, *vt ex instituto ad sarta tecta exigenda, & ad opera, quæ locassent, probanda, anni & bimensis tempus prorogaretur:* Cn. Tremellius tribunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodem anno C. Cicereius ædem in monte Albano dedicauit, quinquennio postquam vouit. Flamen Martialis inauguratus est eo anno L. Postumius Albinus. Q. Ælio M. Iunio consulibus, de prouinciis referentibus, censuere patres duas prouincias Hispaniam rursus fieri, quæ vna per bellum Macedonicum fuerat: & Macedoniam Illyricumq; eosdem L. Paullum, & L. Anicium obtinere, donec de sententia legatorum & res bello turbatas, & statum alium eius regni formando cõposuissent. Consulibus Pisę & Gallia decretæ cum binis legionibus peditum, & equitum quadringentenis. Prętorum sortes fuere, Qu. Cassii vrbana, Manii Iuuencij Thalnæ inter peregrinos. Tib. Claudij Neronis Sicilia, Cn. Fuluij Hispania citerior, C. Licinij Neruæ vlterior. A Manlio Torquato Sardinia obuenerat: nequiit ire in prouinciam, ad res capitales quærendas, ex senatusconsulto retentus. De prodigiis deinde nunciatis senatus est consultus. Ædes Deorum Penatium in Velia de cœlo tacta erat, & in oppido Mineruio duę portæ & muri aliquãtum. Anagniæ terra pluerat: & Lanuuij fax in cœlo visa erat. Et Clariæ in publico agro M. Valerius ciuis Romanus nunciabat *è foco suo sanguinem per triduum & duas noctes manasse.* Ob id maxime decemuiri libros adire iussi, supplicationem in diem vnum populo edixerunt; & quinquaginta capris in foro sacrificauerunt: & aliorum prodigiorum caussa diem alterum supplicatio circa omnia puluinaria fuit, & hostiis maioribus sacrificatum est, & vrbs lustrata. Inde quod ad honorem Deûm immortalium pertineret, decreuit senatus, *vt quoniam perduelles superati, Perseus & Gentius reges cum Macedonia atque Illyrico in potestate Populi Romani essent, vt quanta dona Ap. Claudio, M. Sempronio*

Consulibus ob deuictum Antiochum regem data ad omnia puluinaria essent, tãta Q. Cassius & M. Iuuentius prætores curarent danda. Legatos deinde, quorum de sententia Impp. L. Paullus, L. Anicius, componerent res decreuerunt: decem in Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniã sunt hi nominati, A. Postumius Luscus, C. Claudius, ambo censorii: C. Licinius Crassus, collega in consulatu Paulli, tum prorogato imperio prouinciam Galliam habebat. His consularibus addidere Cn. Domitium Ænobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L. Iunium, C. Antistium Labeonem, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronem. In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus consularis, C. Cicereius, & Cn. Bæbius Tamphilus (hic priore anno, Cicereius multis ante annis prætor fuerat) P. Terentius Tuscíueicanus, P. Manilius. Moniti deinde consules à Patribus, vt quoniam alterum ex his succedere C. Licinio, qui legatus nominatus erat, in Galliam oporteret: primo quoque tempore prouincias aut compararent inter se aut sortirentur. sortiti sunt. M. Iunio Pisæ obuenerunt (quem prius quàm in prouinciam iret, legationes quæ vndique Romam gratulatum conuenerunt, introducere in senatum placuit) Q. Ælio Gallia. Ceterum quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari posset, Imperatores nihil indignum nec clementia, nec grauitate populi Romani decreturos esse: tamen in senatu quoque agitata est summa consiliorum; vt inchoata omnia legati ab domo ferre ad imperatores possent. *Omnium primum liberos esse placebat Macedonas atque Illyrios; vt omnibus gentibus appareret, arma populi Romani non liberis seruitutem, sed contra seruientibus libertatem afferre; vt & in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela populi Romani esse: & quæ sub regibus viuerent, & in præsens tempus mitiores eos iustioresque respectu populi Romani habere se: & si quando bellum cum populo Romano regibus fuisset suis, exitum eius victoriam Romanis, sibi libertatem allaturum crederent. Metalli quoque Macedonici, quod ingens vectigal erat, locationesque prædiorum rusticorum tolli placebat. nam neque sine publicano exercere posse: & vbi publicanus est, ibi aut ius publicum vanum, aut libertatem sociis nullam esse. Ne ipsos quidem Macedonas idem exercere posse. vbi in medio præda administrantibus esset, ibi nunquam caussas seditionum & certaminis defore. Commune concilium gentis esset, ne improbum vulgus à senatu aliquando libertatem salubri moderationi datam, ad licentiam pestilentem traheret. In quatuor regiones describi Macedoniam, vt suum quæque concilium haberet, placuit: & dimidium tributi quam quod regibus ferre soliti erant, populo Romano pendere.* Similia his & in Illyricum mandata. cætera ipsis imperatoribus legatisque relicta, in quibus præsens tractatio rerum certiora subiectura erat consilia. Inter multas regum gentiumque & populorum legationes Attalus frater regis Eumenis maximè conuertit in se omnium oculos, animosq; exceptus enim est ab his qui simul eo bello militauerunt, haud paulò benignius quàm si ipse rex Eumenes venisset. Adduxerant eum duæ in speciem honestæ res: vna, gratulatio conueniens in ea victoria quam ipse adiuuisset: altera, querimonia Gallici tumultus, *Aduersaque gladiis regnum in dubium adductum esse.* Suberat & secreta spes honorum præmiorumque ab senatu, quæ vix salua pietate eius contingere poterant. erant enim quidam Romanorum quoque non boni auctores, qui spe cupiditatem eius elicerent: *eam opinionem de Attalo & Eumene Romæ esse, tanquam de altero Romanis certo amico, altero nec Romanis, nec Persei fido socio. Itaque vix statui posse, vtrum quæ pro se, an quæ contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis impetrabilia forent: adeo vniuersos omnia & huic tribuere & illi vero negare.* Eorum hominum (vt res docuit) Attalus erat, qui quantum spes spopondisset, cuperent ni vnici amici prudens monitio velut frenos animo eius gestiẽti secundis rebus imposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad idipsum à non securo Eumene Romam missus speculator rerum, quæ à fratre agerentur, monitorque fidus si decedi fide vidisset. Is ad occupatas iam aures solicitatumque iam animum quum venisset, aggressus tempestiuis temporibus rem prope prolapsam restituit: *aliis alia regna creuisse rebus*, dicendo. *regnum eorum nouum, nullis vetustis fundatum opibus fraterna stare concordia: quod vnus nomen regium & præcipuum capitis insigne gerat; omnes fratres regnent. Attalum vero, quia ætate proximus, quis non pro rege habeat? neque eo solum quia tantas præsentes eius opes cernat, sed quod haud ambiguum propediem regnaturum eum infirmitate ætateque Eumenis esset, nullam stirpem liberum habentis.* (nec dum enim agnouerat eũ, qui postea regnauit. *Quid attineret vim afferre rei sua sponte mox ad eum aduenturæ? Accessisse etiam nouam tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu & concordia Regum resisti queat. Si vero ad externum bellum domestica seditio adiiciatur, sisti non posse: nec aliud enim quam ne frater in regno moriatur, sibiipsi spem propinquam regni erepturum. Si vtraque gloriosa res esset, & seruasse fratri regnum, & eripuisse: seruati tamen regni quæ iuncta pietati sit, potiorem laudem fuisse. Sed enimuero quum detestabilis altera res, & proxima parricidio sit, quid ad deliberationem dubii superesse? Vtrum enim partem regni petiturum esse, an totum erupturum? si partem; ambo infirmos distractis viribus, & omnibus iniuriis obnoxios fore: si totum, priuatumne ergo maiorem fratrem, an exulem illa ætate, illa corporis infirmitate, an vltimum mori iussurum? Egregium enim (vt fabulis traditus impiorum fratrum euentus taceatur) Persei exitum videri, qui ex fraterna cæde raptum diadema, in templo Samothracum, velut præsentibus Diis exigẽtibus pœnas, ad pedes victoris hostis prostratus posuerit. Eos ipsos, qui non illi amici, sed Eumeni infesti, stimulent eum, pietatem constantiamq́ laudaturos,*

Attalus à Stratio prudenter admonetur.

 si fidem

XIX. *si fidem ad vltimum fratri præstitisset.* hæc plus valuere in Attali animo. Itaque introductus in senatum, gratulatus victoriam, & sua merita eo bello, fratrisque, si qua erant, & Gallorum defectionem, quæ nuper ingenti motu facta erat, exposuit. Petiit *vt legatos mitteret ad eos, quorum auctoritate ab armis auocarentur.* His pro regni vtilitate editis mandatis, *Ænum sibi & Maroneam petiit.* Ita destituta eorum spe, qui fratre accusato partitionem regni petiturum crediderant, curia excessit. Vt raro alias quisquã rex aut priuatus, tanto fauore tantoque omnium assensu est auditus: omnibus honoribus muneribusque & præsens est cultus, & proficiscentem prosecuti sunt. Interim multas Asiæ Græciæque legationes, Rhodiorum maxime legati ciuitatem conuerterũt. nam quum primo in veste candida visi essent, quod & gratulantes decebat, & si sordidam vestem habuissent, lugentium Persei casum præbere speciem poterant: postquam consulti ab Marco Iunio consule Patres, *stantibus in comitio legatis, an locum, lautia, senatumque darent?* nullum hospitale ius in iis seruandum censuerunt: egressus è curia consul, quum Rhodii gratulatum se de victoria, purgatumque ciuitatis crimina dicentes venisse, petissent vt senatus sibi daretur, pronunciat: *sociis & amicis, & alia comiter atque hospitaliter præstare Romanos, & senatum dare consuesse: Rhodios non ita meritos eo bello, vt amicorum sociorum numero habendi sint.* His auditis prostrauerunt se omnes humi, consulemque & cunctos, qui aderant, orantes, *ne noua falsaque crimina plus obesse Rhodiis æquum censerent, quàm antiqua merita, quorum ipsi testes essent.* Extemplo veste sordida sumpta domos principũ cum precibus ac lacrymis circumibant orantes, vt prius cognoscerent caussam, quam condemnarentur.

Rhodiorũ legati.

XXI. Manius Iuuencius Talua prætor, cuius inter ciues & peregrinos iurisdictio erat, populum aduersus Rhodios incitabat: rogationemque promulgauerat, *vt Rhodiis bellum indiceretur, & ex magistratibus eius anni deligerent qui ad id bellum cum classe mitteretur*; se eũ sperans futurum esse. Huic actioni M. Antonius & M. Pomponius tribuni plebis aduersabantur. Sed & prætor nouo maloque exemplo rem ingressus erat, quod ante non consulto senatu, non consulibus certioribus factis, de sua vnius sententia rogationem ferret, *vellent iuberentne Rhodiis bellum indici:* quum antea semper prius senatus de bello consultus esset, deinde ad populum latum: & tribuni plebis: quum ita traditum esset, ne quis prius intercederet legi, quam priuatis suadẽdi dissuadendique legem potestas facta esset, eoque persæpe euenisset, vt qui nõ professi essent se intercessuros, animaduersis vitiis legis, ex oratione dissuadentium, intercederent: & qui ad intercedẽdum venissent, desisterent, victi auctoritatibus suadentium legem. Tum inter prætorem tribunosque omnia intempestiue agendi certamen erat. Tribuni festinationem prætoris ante tempus intercedendo in aduentum imperatoris

Rogationi in Rhodios à tribunis interceditur

* * *

* * *

XX. *peccauerimusne adhuc dubium est, pœnas, ignominias omnes iam patimur. Antea Carthaginiensibus victis, Philippo, Antiocho superatis, quum Romam venissemus, ex publico hospitio in curiam gratulatum vobis, Patres conscripti, ex curia in Capitolium ad Deos vestros dona ferentes veniebamus: nunc ex sordido diuersorio vix mercede recepti, ac prope hostium more, extra vrbem manere iussi, in hoc squalore venimus in curiam Romanam Rhodii, quos prouinciis nuper Lycia atque Caria, quos præmiis atque honoribus amplissimis donastis. Et Macedonas Illyriosque liberos esse (vt audiuimus) iubetis, quum seruierint antequam vobiscum bellarent (nec cuiusquã fortunæ inuidemus, imo agnoscimus clementiam populi Romani) Rhodios qui nihil aliud quam quieuerunt hoc bello, hostes ex sociis facturi estis? Certe quidem vos estis Romani, qui ideo felicia bella vestra esse, quia iusta sint, præ vobis fertis: nec tam exitu eorum, quod vindicatis, quam principiis, quod non sine caussa suscipiatis, gloriamini. Messana in Sicilia oppugnata, Carthaginienses, Athenæ oppugnatæ, & Græcia in seruitutem petita, & adiutus Annibal pecunia, auxiliis, Philippum hostem fecerunt. Antiochus ipse vltro ab Ætolis hostibus vestris accersitus, ex Asia classe in Græciam traiecit: Demetriade & Chalcide, & saltu Thermopylarum occupato, de possessione imperii vos deiicere conatus. Cum Perseo, socii vestri oppugnati, alii interfecti reguli principesque gentium aut populorum, caussa belli vobis fuere. Quem tandem titulum nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Nondum segrego ciuitatis caussam à Polyarato & Dione ciuibus nostris, & iis quos vt traderemus vobis, adduximus. Si omnes Rhodii æque noxii essemus, quod nostrum in hoc bello crimen esset? Persei partibus fauimus: & quemadmodum Antiochi Philippique bello pro vobis aduersus reges, sic nunc pro rege aduersus vos stetimus. Quemadmodum soleamus socios iuuare, & quam impigrè capessere bella, C. Liuium, L. Æmilium Regillum interrogate, qui classibus vestris in Asia præfuerunt. Nunquam vestræ naues pugnauere sine nobis. nostra classe pugnauimus semel ad Samum, iterum in Pamphylia aduersus Annibalem imperatorem: quæ victoria nobis eo gloriosior est, quod quum ad Samum magnam partem nauium aduersa pugna & egregiam iuuentutem amisissemus, ne tanta quidem clade territi, iterum ausi sumus regiæ classi ex Syria venienti obuiam ire. Hæc non gloriandi caussa retuli, neque enim ea nunc nostra est fortuna: sed vt admonerem, quemadmodum adiuuare socios solerent Rhodii. Præmia Philippo & Antiocho deuictis amplissima accepimus à vobis. Si quæ vestra nunc est fortuna, Deûm benignitate & virtute vestra, ea Persei fuisset: & præmia petitum ad victorem regem venissemus in Macedoniam, quid tandem diceremus? Pecuniáne à nobis adiutum, an frumento? auxiliis terrestribus, an naualibus? Quod præsidium tenuisse nos? Vbi pugnasse, aut sub illius ducibus, aut per nos ipsos? Si quæreret, vbi miles noster, vbi nauis intra præsidia sua fuisset, quid responderemus?*

Rhodiorum orat.

Caussam

Caussam fortasse dicerem; apud victorem quemadmodum apud vos dicimus. Hoc enim legatos vtroque de pace mittendo consecuti sumus, vt nec ab vtraque parte gratiam iniremus, ab altera etiam crimen & periculum esset. Quanquam Perseus vere obiiceret, id quod vos non potestis Patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos, qui pollicerentur vobis quæ ad bellum opus essent: naualibus armis, iuuentute nostra, sicut prioribus bellis ad omnia paratos fore. ne præstaremus, per vos stetit, qui de quacunque caussa tum aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur quicquam tanquam hostes, neque bonorum sociorum defuimus officio, sed à vobis prohibiti præstare fuimus. Quid igitur? nihil factum neq. dictum est in ciuitate vestra, Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur populus Romanus? Hinc iam non quod factum est, defensurus sum: non adeo insanio: sed publicam caussam à priuatorum culpa, segregaturus. Nulla enim est ciuitas, quæ non & improbos ciues aliquando, & imperitam multitudinem semper habeat. Etiam apud vos fuisse audiui, qui assentando multitudini grassarentur: & secessisse aliquando à vobis plebem, nec in potestate vestra Rempublicam fuisse. Si hoc in hac tam bene morata ciuitate accidere potuit, mirari quisquam potest aliquos fuisse apud nos, qui regis amicitiam petentes plebem nostram consiliis deprauarent? qui tamen nihil vltra valuerunt, quam vt in officio cessaremus. Non præteribo id quod grauissimum est in hoc bello crimen ciuitatis nostræ. Legatos eodem tempore & ad vos & ad Persea de pace misimus: quod infelix consilium furiosus (vt postea audiuimus) orator stultissimum fecit: quem sic locutum constat, tanquam C. Popilius legatus Romanus, quem ad summouendos à bello Antiochum & Ptolomæum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea siue superbia siue stultitia, appellanda est, eadem quæ apud vos, & apud Persea fuit. Tam ciuitatum quam singulorum hominum mores sunt: gentes quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, quædam timidæ: in vinum, in Venerem proniores aliæ sunt. Atheniensium populum fama est celerem & supra vires audacem esse ad conandum: Lacedæmoniorum cunctatorem, & vix in ea quibus fidit ingredientem. Non negauerim & totam Asiæ regionem inaniora parere ingenia, & nostrorum tumidiorem sermonem esse, quod excellere inter finitimas ciuitates videamur: & idipsum non tam viribus nostris, quàm vestris honoribus ac iudiciis. Satis quidem & tunc in præsentia castigata illa legatio erat, quum tam tristi responso vestro dimissa. si tum parum ignominiæ pensum est, hæc certe tam miserabilis ac supplex legatio, etiam insolentioris quam illa fuit legationis satis magnum piaculum esset. Superbiam, verborum præsertim, iracundi oderunt, prudentes irrident; vtique si inferioris aduersus superiorem est: capitali pœna nemo vnquam dignam iudicauit. Id enimuero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent. Etiam Deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audiuimus. XIV *Quid igitur superat quod purgamus, si nec factum hostile vllum nostrum est, & verba tumidiora legati offensionem aurium, non perniciem ciuitatis, meruerunt? Voluntatis nostræ tacite velut litem æstimari, vestris inter vos sermonibus audio, Patres conscripti; fauisse nos regi, & illum vincere maluisse: ideo bello persequendos esse credunt. Alii vestrum, voluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello persequendos esse: neque moribus, neque legibus vllius ciuitatis ita comparatum esse, vt si quis vellet inimicum perire, si nihil fecerit quo id fiat, capitis damnetur. His qui nos pœna, non crimine liberant, gratiam quidem habemus: ipsi nobis hanc dicimus legem; si omnes voluimus quod arguimur, non distinguimus voluntatem à facto, omnes plectamur. Si alii principum nostrorum vobis, alii regi fauerunt: non postulo vt propter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis fautores salui sint, illud deprecor, ne nos propter illos pereamus. Non estis vos istis infestiores, quàm ciuitas ipsa, & hoc qui sciebant, plerique eorum aut profugerunt aut mortem sibi consciuerunt. alii damnati à nobis, in potestate vestra erunt, Patres conscripti. Ceteri Rhodii, sicut gratiam nullam meriti hoc bello, ita ne pœnam quidem sumus. Priorum nostrorum benefactorum cumulus, hoc quod nunc cessatum in officio est, expleat. Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos. ne plus obsit nobis quod vno bello cessauimus, quam quod duobus bellis pro vobis pugnauimus. Philippum, Antiochum, Persea tamquam tres sententias ponite. duæ nos absoluunt: vna dubia est, vt grauior sit. Illi de nobis si iudicarent, damnati essemus. vos iudicate, Patres conscripti, sit Rhodus in terris, an funditus deleatur. Non enim de bello deliberatis, Patres conscripti, quod inferre potestis, gerere non potestis; quum nemo Rhodiorum arma aduersus vos laturus sit. Si perseuerabitis in ira, tempus à vobis petemus quo hanc funestam legationem domum referamus: omnia libera capita, quidquid Rhodiorum virorum feminarum est, cum omni pecunia nostra naues conscendemus: ac relictis penatibus publicis priuatisque, Romã veniemus: & omni auro & argento, quicquid publici, quicquid priuati est in comitio, in vestibulo curiæ vestræ cumulato, corpora nostra coniugũq. ac liberorum vestræ potestati permittemus; hic passuri quodcumq. patiendum erit. procul ab oculis nostris vrbs nostra diripiatur, incendatur. Hostes Rhodios esse, Romani iudicare possunt: est tamen & nostrum aliquod de nobis iudicium, quod numquam iudicauimus nos vestros hostes: nec quicquam hostile, etiam si omnia patiemur, faciemus.* Secundum talem orationem vniuersi rursus prociderunt, ramosque oleæ supplices iactantes, tandem excitati curia excesserunt. tunc sententiæ interrogari cœptæ. Infestissimi Rhodiis erant, qui consules prætoresve aut legati gesserant in Macedonia bellum. plurimum caussam eorum adiuuit, M. Porcius Cato, qui asper ingenio, tum lenem mitemque senatorem egit. Non inseram simulacrum viri copiosi, quæ dixerit referendo: ipsius oratio scripta extat, Originum quinto libro inclusa. Rhodiis responsum ita redditum est, *vt nec hostes fierent, nec socii permanerent.* Philocrates & Astymedes principes legationis erant. *partem cum Philocrate renunciare Rhodum legationem placuit, partem cum*

XXV. *Cato Rhodiorum caussam adiuuit.*

cum Astymede Romæ subsistere. quæque agerentur sciret, certioresque suos faceret. In præsentia deducere ante certam diem ex Lycia Cariaque iusserunt præfectos. Hæc Rhodum nunciata, quæ per se tristia fuissent; quia maioris mali leuatus erat timor, quum bellum timuissent, in gaudium renunciata verterunt. Itaq; extemplo coronam viginti millium aureorum decreuerunt: Theodotum præfectum classis in eam legationem miserunt. *Societatem ab Romanis ita volebant peti, vt nullum de ea re scitum populi fieret, aut literis mandaretur: quod nisi impetraret, maior repulsis ignominia esset.* Præfecti classis id vnius erat ius, vt agere de ea re sine rogatione vlla perlata posset. nam ita per tot annos in amicitia fuerant, vt sociali fœdere se cum Romanis nō illigarent: ob nullam aliam caussam, quam ne spem regibus abscinderēt auxilii sui, si cui opus esset, neu sibiipsis fructus ex benignitate & fortuna eorum percipiendi. Tunc vtique petenda societas videbatur, non quæ tutiores eos ab aliis faceret (nec enim timebāt quemquam præter Romanos) sed quæ ipsis Romanis minus suspectos. Sub idem fere tempus & Caunii desciuere ab his; & Mylassenses Euromensium oppida occuparunt. Non ita fracti animi ciuitatis erant, vt non sentirent, *si Lycia & Caria ademptæ ab Romanis forent, cetera aut se ipsa per defectionem liberarent, aut à finitimis occuparentur: includi se insulæ paruæ, & sterilis agri littoribus, quæ nequaquam alere tantæ vrbis populum posset.* missa igitur iuuentute propere ad Caunios, quanquam Cybiratarum asciuerant auxilia, coegerunt imperio parere; & Mylassenses Alabandenosque, qui Euromensium prouincia adempta, ad ipsos coniuncto exercitu venerunt, circa Orthosiam acie vicerunt.

XXVI. *In Illyrico gesta & in Epiro.*

Dum hæc ibi, alia in Macedonia, alia Romæ geruntur; interim in Illyrico L. Anicius rege Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodræ quæ regia fuerat præsidio imposito Gabinium præfecit: Rhizoni & Olzinio vrbibus opportunis C. Licinium. Præpositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus. vbi prima Phanota ei dedita, tota multitudine cum infulis obuiam effusa. hic præsidio imposito in Molossidem transgressus: cuius oppidis præter Passaronem & Tegmonem, & Phylacen & Horreum receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinous & Theodotus principes eius ciuitatis erant, insignes & fauore Persei, & odio aduersus Romanos, iidem vniuersæ genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi conscientia priuatæ noxæ, quia ipsis nulla spes veniæ erat, vt communi ruina patriæ opprimerentur, clauserunt portas: multitudinem, *vt mortem seruituti præponerent,* hortātes. Nemo aduersus præpotentes viros hiscere audebat. Tandē Theodotus quidam, nobilis & ipse adolescēs, quum maior à Romanis metus timorem à principibus suis vicisset: *Quæ vos rabies,* inquit, *agitat, qui duorum hominum noxæ ciuitatis accessionem facitis? Equidem pro patria qui letum oppetissent, sæpe fando audiui: qui patriam pro se perire æquum cēserent, hi primi inuenti sunt. Quin aperimus portas, & imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?* Hæc dicentem quum multitudo sequeretur, Antinous & Theodotus in primam stationem hostium irruperunt, atque ibi offerentes se ipsi vulneribus interfecti: vrbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephalonis principis clausum Tegmonem, ipso interfecto, per deditionem recepit. Nec Phylace, nec Horreum oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro, diuisisque in hiberna copiis per opportunas vrbes, regressus ipse in Illyricum. Scodræ, quo quinque legati ab Roma venerant, euocatis ex tota prouincia principibus, conuentum habuit. Ibi pro tribunali pronunciauit de sententia concilii: *Senatum populumque Romanū Illyrios esse liberos iubere, præsidia ex omnibus oppidis, arcibus & castellis sese deducturum. non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses & Taulantios. Dassaretiorum Pirustas, Rizonitas Olciniatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defecissent. Daroseis quoque immunitatem dare, quod relicto Carauantio cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus & Dassarensibus & Selepitanis, ceterisque Illyriis vectigal dimidium eius quod regi pendissent.* Inde in tres partes Illyricum diuisit. vnam eam fecit quæ supra dicta est, alteram Labeatas omnes, tertiam Agrauonitas & Rizonitas, & Oleiniatas, accolasque eorum. hac formula dicta in Illyrico; ipse in Epiri Passaronem in hiberna rediit. Dum hæc in Illyrico geruntur, Paullus ante aduentum decem legatorum Q. Maximum filium iam ab Roma regressum ad Æginium & Agassas diripiendas mittit: Agassas, quod quum Marcio consuli tradidissent vrbem, petita vltro societate Romana; defecerant rursus ad Persea: Æginiensium nouum crimen erat. famæ de victoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum vrbem ingressos hostiliter sæuierant. Ad Æniorum quoque hostiliter vrbem diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius quàm finitimæ ciuitates in armis fuerant. Autumni fere tempus erat, cuius temporis initio circumeundam Græciam, visendaque quæ nobilitata fama magis auribus accepta sunt, quā oculis noscuntur, vt statuit; præposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haud magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio & Athenæo Eumenis regis fratre, per Thessaliam Delphos petit. inclytum Oraculum, vbi sacrificio Apollini facto, inchoatas in vestibulo columnas, quibus impositури statuas regis Persei fuerant, suis statuis victor destinauit. Lebadiæ quoque templum Iouis Trophonis adiit: ibi quum vidisset os specus, per quod oraculo vtentes sciscitatum Deos descendunt: sacrificio Ioui Hircinnæque facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad spectaculū Euripi, * æuoq; ante insulæ ponte cōtinenti iūctæ descendit. A Chalcide Aulidem traiicit, trium millium

Illyrici communitur.

millium spacio distãtem, portum inclitum statione quondam mille nauium Agamemnoniæ classis, Dianæque templum, vbi nauibus cursum ad Troiam, filia victima aris admota, rex ille regum petiit. Inde Oropum Atticæ ventum est, vbi pro Deo vates Amphilochus colitur: templumq; vetustum est fontibus riuisq; circa amœnum. Athenas inde plenas quidem & ipsas vetustate famæ, multa tamen visenda habentes: arcem, portus, muros Piræeum vrbi iungentes, naualia magnorum imperatorum, simulacra Deorum hominumque, omni genere & materiæ & artiũ insignia. Sacrificio Mineruæ præsidi arcis in vrbe facto profectus, Corinthum altero die peruenit. vrbs erat tunc præclara ante excidiũ, arx quoque & Isthmus præbuere spectaculum: arx inter omnia in immanem altitudinem edita, scatens fontibus: Isthmus duo maria ab occasu & ortu solis finitima, arctis faucibus dirimens. Sicyonem inde & Argos nobiles vrbes adit: inde haud parem opibus Epidaurum, sed inclitam Æsculapii nobili templo: quod quinque millibus passuum ab vrbe distans, nunc vestigiis reuulsorum donorum, tum donis diues erat, quæ remediorum salutarium ægri mercedem sacrauerant Deos. Inde Lacedæmonem adit, non operum magnificentia, sed disciplina institutisque memorabilem: vnde per Megalopolin Olympiam ascendit. Vbi & alia quidam spectanda visa, & Iouem velut præsentem intuens, motus animo est. Itaque haud secus quam si in Capitolio immolaturus esset, sacrificium amplius solito apparari iussit. Ita peragrata Græcia, vt nihil eorum quæ quisq; Persei bello priuatim ac publicè sensisset, inquireret; ne cuius metu solicitaret animos sociorum. Demetriadem quum reuertit, in itinere sordidata turba Ætolorum occurrit; mirantique & percunctanti *quid esset?* defertur: quingentos quinquaginta principes ab Lycisco & Tisippo circumsesso senatu per milites Romanos, missos à Bæbio præside, interfectos; alios in exiliũ actos esse: bonaque eorũ qui interfecti essent, & exulum, possidere q̃ñ arguebant. Iussis Amphipolim adesse, ipse conuento Cn. Octauio Demetriade, postquam fama accidit traiecisse iam mare decem legatos, omnibus aliis omissis Apolloniam ad eos pergit. quo quum Perseus obuiam Amphipoli nimis soluta custodia processisset (id diei iter est) ipsum quidem benignè allocutus est: ceterum postquam in castra ad Amphipolim venit, grauiter increpuisse traditur C. Sulpicium: *primũ quod Persea tam procul à se vagari per prouinciam passus est: deinde quod adeo indulsisset militibus, vt nudare tegulis muros vrbis ad tegenda hibernacula sua pateretur: referriq; tegulas & resarciri tecta sicut fuerant, iussit.* Et Persea quidem cum maiore filio Philippo traditos, A. Postumio in custodiam misit: filiam cum minore filio à Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit. Ipse vbi dies venit, quo adesse Amphipoli denos principes ciuitatum iusserat, literasq; omnes, quæ vbique depositæ essent, & pecuniam regiam conferri, cum decem legatis circumfusa omni multitudine Macedonum in tribunali consedit. Assuetis regio imperio, tamen nouum formam terribilẽ præbuit tribunal, summotor aditus, præco, accensus, insueta omnia oculis auribusque; quæ vel socios, nedum hostes victos terrere possent. Silentio per præconem facto Paullus Latinè quæ senatui, quæ sibi ex concilii sententia visa essent, pronuntiauit: ea Cn. Octauius prætor (nam & ipse aderat) interpretata sermone Græco referebat. *Omnium primum liberos esse iubere Macedonas, habentes vrbes easdem agrosque, vtentes legibus suis, annuos creantes magistratus: tributum dimidium eius quod pependissent regibus, pendere populo Romano. Deinde in quatuor regiones diuidi Macedoniam. vnam fore & primam partem, quod agri inter Strymonem & Nessum amnem sit: accessurũ huic parti trans Nessum ad orientem versum, qua Perseus tenuisset vicos, castella, oppida, præter Ænum & Maroneam & Abdera: trans Strymonem autem vergentia ad occasum Bisalticam omnem cum Heraclea, quam Sinticen appellant. Secundam fore regionem, quam ab ortu Strymo amplecteretur amnis, præter Sinticen, Heracleam & Bisaltas: ab occasu qua Axius terminaret fluuius, additis Pæonis, qui propè Axium flumen ad regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius oriente, Peneus amnis ab occasu, cingunt: ad septentrionem Bora mons obiicitur. adiecta huic parti regio Pœoniæ, qua ab occasu præter Axium amnem porrigitur: Edessa quoque & Berœa eodem concesserunt. Quarta regio trans Boram montem vna parte confinis Illyrico, altera Epiro. Capita regionum vbi concilia fierent, primæ regionis Amphipolim, secundæ Thessalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam fecit. Eo concilia suæ cuiusque regionis indici, pecuniam confici, ibi magistratus creari iussit.* Pronunciauit deinde *neque connubium, neque commercium agrorumque ædificiorum inter se placere cuiquam extra fines regionis suæ esse. Metalla quoque auri atque argenti non exerceri: ferri & æris permitti. vectigal exercentibus dimidium eius impositum quod pependissent regi. Et sale inuecto vti vetuit. Dardanis repetentibus Pœoniam, quod & sua fuisset, & continens esset finibus suis: omnibus dare libertatem pronunciauit, qui sub regno Persei fuissent. Post non impetratam Pœoniam, salis commercium dedit: tertiæ regioni imperauit, vt Stobos Pœoniæ deueherent, preciumq; statuit. Naualem materiam & ipsos cædere, & alios pati vetuit. Regionibus, quæ affines barbaris essent* (excepta autem tertia, omnes erant) *permisit, vt præsidia armata in finibus extremis haberent.* Hæc pronunciata primo die conuentus, varie affecerunt animos. Libertas præter spem data arrexit, & leuatum annuum vectigal. Regionatim commerciis interruptis ita videri lacerata tanquam animalia in artus alterum alterius indigentes distracta: adeo quanta Macedonia esset, quam diuisui facilis, & à seipsa quæque contempta pars esset. Macedones quoq; ignorabant. Pars prima

Decem legatis res Macedonicas componit.

Capita regionum Macedoniæ.

XXX.

Macedonicarum regionũ situs.

prima Bisaltas habet, fortissimos viros (trans Nessum amnem incolũt, & circa Strymonem) & multas frugum proprietates, & metalla, & opportunitatẽ Amphipolis, quæ obiecta claudit omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars celeberrimas vrbes Thessalonicem & Cassandriam habet; ad hoc Pallenem fertilem ac frugiferam terram: maritimas quoque opportunitates ei præbent portus ad Toronem, ac montem Atho (Æneæ vocant hunc, alii ad insulam Eubœam, alii ad Hellespontũ opportunè versi. Tertia regio nobiles vrbes Edessam & Berœam, & Pellam habet, & Vettiorum bellicosam gentem: incolas quoque permultos Gallos & Illyrios impigros cultores. Quartam regionem Eordei & Lyncestę & Pelagones incolunt: iuncta his Atintania, & Stymphalis, & Elimiotis. frigida hæc omnis, duraque cultu & aspera plaga est: cultorum quoque ingenia terræ similia habet: ferociores eos & accolæ barbari faciunt, nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes ritus suos. Diuisæ itaque Macedoniæ partium vsibus separatis, quanta vniuersos teneat Macedonas formula dicta, quum leges quoq; se daturum ostendisset.

XXXI.

De Ætolis quid Paulus decreuerit.

Ætoli deinde citati, in qua cognitione magis vtra pars Romanis, vtra regi fauisset, quæsitum est, quam vtri fecissent iniuriam, aut accepissent. Noxa liberati interfectores: exilium pulsis æquè ratum fuit, ac mors interfectis. A. Bæbius vnus est damnatus, quod milites Romanos præbuisset ad ministerium cædis. Hic euẽtus Ætolorum caussæ, in omnibus Græciæ gentibus populisque eorum qui partis Romanorum fuerant, inflauit ad intolerabilem superbiam animos: & obnoxios pedibus eorum subiecit, quos aliqua parte suspicio fauoris in regem contigerat. Tria genera principum in ciuitatibus erant: duo, quæ adulando aut Romanorum imperium, aut amicitiam regum sibi, priuatim opes oppressis faciebant ciuitatibus: medium vnum, vtrique generi aduersum, libertatem & leges tuebatur: His vt maior apud suos caritas, ita minor apud externos gratia erat. Secundis rebus elati Romanorum partis eius fautores, soli tum in magistratibus, soli in legationibus erant. Hi quum frequentes & ex Peloponneso, & ex Bœotia, & ex aliis Græciæ conciliis adessent, impleuere aures decem legatorum: *non eos tantum, qui se propalam per vanitatem iactassent, tanquam hospites & amicos Persei, sed multo plures alios ex occulto fauisse. reliquos per speciem tuendæ libertatis in conciliis aduersus Romanos omnia instruxisse: nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi fractis animis partium, aleretur confirmareturque auctoritas eorum, qui nihil præter imperium Romanorum exspectarent.* Ab his editis nominibus, euocati literis imperatoris ex Ætolia Acarnaniaque & Epiro & Bœotia, qui Romam ad caussam dicendam sequerentur: in Achaiam ex decem legatorũ numero profecti duo, C. Claudius, & Cn. Domitius, vt ipsi edicto euocarent. Id duabus de caussis factum: vna, quod fiduciæ plus animorumque esse Achæis ad non parendum credebant, & forsitan etiam in periculo fore Callicratem & ceteros criminum auctores delatoresque: altera, cur præsentes euocarẽt, caussa erat, quod ex aliis gentibus principum literas deprehensas in commentariis regiis habebant: in Achæis cæcum erat crimen, nullis eorum literis inuentis. Ætolis dimissis, Acarnanum citata gens: in his nihil nouatum, nisi quod Leucas exempta est Acarnanum concilio. Quærendo deinde latius, *qui publicè aut priuatim partium regis fuissent*, in Asiam quoque cognitionem extendere: & ad Antissan in Lesbo insula diruendam, traducendos Methymnam Antissæos, Labeonem miserunt: *quod Antenorem regium præfectum quo tempore cum lembis circa Lesbum est vagatus, portu receptũ commeatibus iuuissent.* Duo securi percussi viri insignes: Andronicus Andronici filius Ætolus, quod patrem secutus, arma contra populum Romanum tulisset: & Neo Thebanus, quo auctore societatem cum Perseo iunxerant. His rerum externarũ cognitionibus interpositis, Macedonum rursus aduocatum concilium: pronunciatum, *quod ad statum Macedoniæ pertinebat, senatores quos Synedros vocant, legendos esse, quorum consilio Respublica administraretur.* Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis maioribus quam quindecim annos natis præcedere in Italiam placeret. Id prima specie sæuum, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factum. nominati sunt enim regis amici purpuratique duces exercituum, præfecti nauium, aut præsidiorum, seruire regi humiliter, aliis superbè imperare assueti: prædiuites alii, alii quos fortuna non æquaret his sumptibus pares: regius omnibus victus vestitusque, nulli ciuilis animus, neq; legum, neque libertatis æquæ patiens. Omnes igitur qui in aliquibus ministeriis regiis, etiam qui in minimis legationibus fuerant, *iussi Macedonia excedere: atque in Italiam ire: qui non paruisset imperio, mors denunciata.* Leges Macedoniæ dedit cum tanta cura, vt non hostibus victis, sed sociis bene meritis dare videretur: & quas ne vsus quidem longo tempore (qui vnus est legum corrector) experiendo argueret. Ab seriis rebus ludicrum, quod ex multo ante præparato, & in Asiæ ciuitate, & ad reges missis qui denunciarent, & quum circumiret ipse Græciæ ciuitates indixerat principibus, magno apparatu Amphiboli fecit. Nam & artificum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo & athletarum & nobilium equorum conuenit: & legationes cum victimis, & quidquid aliud Deorum hominumque caussa fieri magnis ludis in Græcia solet. Ita factum est, vt non magnificentiam tantum, sed prudentiam in dandis spectaculis, ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ, & opulẽtia, & cura eadem. Vulgo dictum

dictum ipsius ferebant, *& conuiuium instruere, & ludos parare, eiusdem esse qui vincere bello sciret.*

III. Edito ludicro omnis generis, clypeisque æreis in naues impositis, cetera omnis generis arma cumulata in ingẽtem aceruum, precatus Martem, Mineruam Luamque matrem & ceteros Deos, quibus spolia hostium dicare ius fasque est, ipse imperator face subdita succendit. deinde circumstãtes tribuni militum pro se quisque ignes coniecerunt. Notata est in illo conuentu Europæ Asiæq; vndique partim ad gratulationem, partim ad spectaculum contracta multitudine, tantis naualibus terrestribusque exercitibus, ea copia rerum, ea vilitas annonæ; vt & priuatis, & ciuitatibus, & gentibus dona data pleraque eius generis sint ab imperatore, non in vsum modo præsentem, sed etiam quod domos auceherent. Spectaculo fuit ei quæ venerat turbæ, non scenicum magis ludicrum, non certamina hominum, aut curricula equorum, quam præda Macedonica omnis vt viseretur exposita, statuarum tabularumque, textilium, & vasorum ex auro & argento, & ære, & ebore factorum ingenti cura in ea regia: vt non in præsentem modo speciem, qualibus referta regia Alexandriæ erat, sed in perpetuum vsum fierent. Hæc in classem imposita, deuehenda Romam Cn. Octauio data. Paullus benignè legatis dimissis, transgressus Strymonẽ, mille passuum ab Amphipoli castra posuit: inde profectus, Pellam quinto die peruenit. Prętergressus vrbem, ad Spelæum (quod vocant) biduum moratus, P. Nasicam, & Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Persea iuuerant bello, misit, iussos ad Oricum sibi occurreret: ipse Epirum petens, quintisdecimis castris Passaronem peruenit.

V. Haud procul inde Anicii castra aberant. ad quem literis missis, *ne quid ad ea quæ fierent moueretur: senatum prædam Epiri ciuitatum, quæ ad Persea defecissent exercitui dedisse:* summissis centurionibus in singulas vrbes, qui se dicerẽt *ad præsidia deducenda venisse, vt liberi Epirotæ sicut Macedones essent:* denos principes ex singulis euocauit ciuitatibus. quibus quum denunciasset, *vt aurum atque argentum in publicum proferretur,* per omnes ciuitates cohortes dimisit. ante in vlteriores quam in propiores profecti, yt vno die in omnes perueniretur. Edita tribunis centurionibusque erant quæ agerentur: mane omne aurum, argentumque collatum: hora quarta signum ad diripiendas vrbes datum est militibus: tantaque præda fuit, vt in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni diuiderentur, centum quinquaginta millia capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum vrbium diruti sunt: ea fuere oppida circa septuaginta. vendita præda omnium, de ea summa, militi numeratum est. Paullus ad mare Oricum descendit, nequaquam vt ratus erat expletis militum animis: qui tãquam nullum in Macedonia gessissent bellum, expertes regiæ prædæ esse indignabantur. Orici quum missas cum Scipione Nasica Maximoque filio copias inuenisset, exercitu in naues imposito, in Italiam traiecit. Et post paucos dies Anicius conuentu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, iussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem causiæ reseruaret: & ipse nauibus exspectatis, quibus vsus Macedonicus exercitus erat, in Italiam traiecit. Quum hæc in Macedonia Epiroque gesta sunt, legati, qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos & regem Eumenem missi erant, in Asiam peruenerunt. Induciis per hiemem factis, & Galli domos abierunt, & rex in hiberna concesserat Pergamum, grauiq; morbo æger fuerat. Ver primum ex domo exciuit: iamque Synnada peruenerant, quum Eumenes ad Sardeis vndique exercitum contraxerat. Ibi & Romani Solouettium ducem Gallorum Synnadis allocuti, & Attalus cum eis profectus: sed castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum est locutus, retulitque ferociorem eum deprecando factum: vt mirum videri posset, *inter opulentos reges Antiochum Ptolomæumque tantum legatorum Romanorum verba valuisse, vt extemplo pacem facerent, apud Gallos nullius momenti fuisse.*

Regulus Gallogræcorum.

XXXV. Romam primũ reges captiui Perseus & Gentius in custodiam cum liberis abducti, dein turba alia captiuorum: tum quibus Macedonum denunciatum erat, vt Romam venirent, principumque Græciæ. nam hi quoque non solum præsentes exciti erant, sed etiam si qui apud reges esse dicebantur, litteris accersiti sunt. Paullus ipse post dies paucos regia naue ingentis magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant, ornata Macedonicis spoliis, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, aduerso Tiberi ad vrbem est subuectus, completis ripis obuiam effusa multitudine. Paucos post dies Anicius & Octauius classe sua aducti. Tribus iis omnibus decretus est ab senatu triumphus: mandatumque Q. Cassio prætori cum tribunis plebis ex auctoritate Patrum ageret, rogationẽ ad plebem ferrent, *vt iis quo die vrbem triumphantes inueherentur, imperium esset.* Intacta inuidia media sunt, ad summa ferme tendit. nec de Anicii, nec de Octauii triumpho dubitatum est. Paullum, cui ipsi quoq; se comparare erubuissent, obtrectatio carpsit. Antiqua disciplina milites habuerat, de præda parcius quam sperauerant ex tantis regiis opibus dederat: nihil relicturus (si auiditati indulgeretur) quod in ærarium deferret: totus Macedonicus exercitus imperatori erat negligenter adfuturus comitiis ferẽdæ legis. Sed eos Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum secundæ legionis in Macedonia fuerat, priuatim imperatori inimicus, prensando ipse, & per suæ legionis milites solicitando stimulauerat, vt frequentes ad suffragium adessent: *imperiosum ducem & malignũ, antiquando rogationem quæ de triumpho eius ferretur,*

Paullo Anicio & Octauio triumphus decernitur.

Seruius Galba, Paulli inimicus.

tur, vlciscerentur. plebem vrbanam secuturam esse militum iudicia. pecuniam illum dare non potuisse, militem honorem dare posse? ne speraret ibi fructum gratiæ, vbi non meruisset.

XXXVI. His incitatis, quum in Capitolio rogationem eam T. Sempronius tribunus plebis ferret, & priuatis legi dicēdi loc⁹ esset ad suadendum, vt in re minimè dubia, si quisquam procederet: Seruilius Galba repente processit, & à tribuno postulauit, *vt quoniam hora iam octaua diei esset, nec satis temporis ad demonstrandum haberet, cur L. Æmilium non iuberent triumphare, in posterum diem different, & mane eam rem agerent. Integro sibi die, ad caussam eam orandā opus esse.* Quum tribunus dicere eo die, si quid vellet, iuberet, in noctem rem dicendo extraxit, referendo admonendoque *exacta acerbe munia militiæ, plus laboris, plus periculi quam desiderasset res iniunctum, contra in præmiis, in honoribus, omnia arctata, militiamque, si talibus succedat ducibus, horridiorem asperioremque bellantibus, eandem victoribus inopem atque inhonoratam futuram. Macedonas in meliora fortuna, quam milites Romanos, esse. Si frequentes postero die ad legem antiquandam adessent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis, aliquid & militum manu esse.* His vocibus incitati, postero die milites tanta frequentia Capitolium compleuerunt, vt aditus nulli præterea ad suffragium ferendum esset. Intro vocatæ primę tribus quum antiquarent, concursus in Capitolium principum ciuitatis factus est, *indignum facinus esse* clamitantium, *L. Paullum tanti belli victorem dispoliari triumpho, obnoxios imperatores tradi licentiæ atque auaritiæ militari: in vno nimis se per ambitionem peccare. Quid si domini milites imperatoribus imponantur?* in Galbam pro se quisq; probra ingerere. Tandem hoc tumultu sedato, M. Seruilius qui cōsul, & magister equitum fuerat, vt de integro eam rem agerent ab tribunis petere, dicendique sibi ad populum potestatem facerēt. Tribuni quum ad deliberandum secessissent victi auctoritatibus principum, de integro agere cœperunt, reuocaturosque se easdem tribus renunciarunt, si M. Seruilius aliiq; priuati qui dicere vellēt, dixissent.

XXXVII. *Seruilii oratio.* Tum Seruilius: *Quantus imperator L. Æmilius fuerit, Quirites, si ex alia re nulla æstimari possit, vel hoc satis erat, quod quum tam seditiosos & leues milites, tam nobilem, tam temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem inimicū in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit. Eadem seueritas imperii, quā nunc oderunt, tunc eos continuit. Itaque antiqua disciplina habiti neque fecerunt. Seruius quidem Galba, si in L. Paullo accusando tyrocinium ponere & documentum eloquentiæ dare voluit; non triumphum impedire debuit, quem, si nihil aliud, senatus iustum esse iudicauerat: sed postero die quam triumphatum est, priuatum quum visurus esset, nomen deferret, & legibus interrogaret: aut serius paulo quum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret, inimicum ad populum accusaret. Ita & precium recte facti, triumphum haberet L. Paullus pro egregie bello gesto: & pœnam, si quid & vetere gloria sua & noua indignū fecisset. Sed videlicet cui crimen nullum probrum dicere poterat, eius obtrectare laudes voluit. Diem integrum hesterno die ad accusandum L. Paullum petiit: quatuor horas, quantum supererat diei, dicendo absumpsit. Quis vmquam tam nocens reus fuit, cuius vitia vitæ tot horis exprimi non possent? Quid interim obiecit, quod L. Paullus, si caussam dicat, negatum velit? Duas mihi aliquis conciones parumper faciat: vnam militum Macedonicorum, puram alteram, integrioris iudicii, & à fauore & odio, vniuerso iudicante populo Romano apud concionem togatam & vrbanam prius reus agatur. Quid apud Quirites Romanos, Serui Galba, diceres? illa enim tibi tota abscissa oratio esset: in statione seuerius & intentius institisti: vigiliæ acerbius, & diligētius circumitæ sunt, operis plus quàm antea fecisti, quum ipse imperator & exactor circumires. Eodem die & iter fecisti, & in aciem ex itinere duxisti. Ne victorem quidem te acquiescere passus est: statim ad persequendos hostes duxit. Quum te præda partienda locupletem facere posset, pecuniam regiam translaturus in triumpho est, & in ærarium laturus. Hæc sicut ad militum animos stimulandos aliquem aculeum habent, qui parum licentiæ, parum auaritiæ suæ inseruitum censent: ita apud populum Romanum nihil valuissent: qui vt vetera atq; audita à parentibus suis non repetat, quæ ambitione imperatorum clades acceptæ sint, quæ seueritate imperii victoriæ partæ: proximo certè Punico bello, quid inter M. Minucium magistrum equitum, & Q. Fabium Maximum dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accusatorem id scire potuisse, & superuacaneam defensionem Paulli fuisse. Transeatur ad alteram concionem: nec Quirites vos, sed milites videor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere, & verecundiam aliquam imperatoris violandi afferre possit.*

XVIII. *Equidem ipse aliter affectus animo sum, qui apud exercitum mihi loqui videar, quam paulo ante eram, quum ad plebem vrbanam spectabat oratio. Quid etiam dicitis milites? Aliquis est Romæ, præter Persea, qui triumphari de Macedonibus nolit: & eum non iisdem manibus discerpitis, quibus Macedonas vicistis? Vincere vos probibuisset, si potuisset, qui triumphantes vrbem inire prohibet. Erratis milites, si triumphum imperatoris tantum, & non militum quoque, & vniuersi populi Romani esse decus censetis. Non vnius hoc Paulli. Multi etiam qui ab senatu non impetrarunt triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paullo magis eripere decus perfecti belli Macedonici potest, quam C. Luctatio primi Punici belli, quam P. Cornelio secundi; quam illis qui post eos triumphauerunt. Nec L. Paullum minorem aut maiorem imperatorem triumphus faciet. militum magis in hoc vniuersique populi Romani fama agitur: primum ne inuidiæ & ingrati animi aduersus clarissimum quemque ciuem opinionem habeat: & imitari in hoc populum Atheniensem lacerantem inuidia principes suos videatur. Satis peccatum in Camillo à maioribus vestris est, quem tamen ante receptam per eum à Gallis vrbem violarunt: satis insuper vobis in P. Africano, Literni domicilium & sedem fuisse domitoris Africæ; Literni sepulchrum ostendi. Erubescamus, gloria si par illis viris L. Paullus, iniuria vestra exæquetur. Hæc*

igitur

igitur primum infamia deleatur; fœda apud alias gẽtes, damnosa apud nostros. Quis enim aut Africani, aut Paulli similis esse in ingrata & inimica bonis ciuitate, velit? Si infamia nulla esset, & de gloria tantum ageretur, qui tandem triumphus nõ communem nominis Romani gloriam habet? Tot de Gallis triumphi, tot de Hispanis, tot de Pœnis, ipsorum tantum imperatorum, an populi Romani dicuntur? Quemadmodum non de Pyrrho modo, nec de Annibale, sed de Epirotis Carthaginiensibusque triumphi acti sunt: sic non Manius Curius tantum, nec P. Cornelius, sed Romani triumpharunt. Militum quidem propria est caussa, qui & ipsi laureati, & quisque donis quibus donati sunt insignes, triumphum nomine cient, suasque & Imperatoris laudes canentes per vrbem incedunt. Si quando non deportati ex prouincia milites ad triumphum sint, fremunt, & tamen tum quoque se absentes, quod suis manibus parta victoria sit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites ad quam rem in Italiam deportati, & non statim confecta prouincia dimissi sitis: quid Romam frequentes sub signis veneritis, quid moremini hic, & non diuersi domos quisque abeatis vestras: quid aliud respondeatis, quam vos triumphantes videri velle? Vos certe victores conspici velle debeatis.

IX. *Triumphatum nuper de Philippo patre huius, & de Antiocho est: ambo regnabant, quum de his triumphatum est. De Perseo capto, in vrbem cum liberis abducto, nõ triumphabitur? Quod si in curru scandentes, Capitolium auratos purpuratosque ex inferiore loco Lucius Paullus in turba togatorum vnus priuatus interroget; Luci Anici, Cn. Octaui, vtrum vos digniores triumpho esse, an me censetis? currum ei cessuri, & præ pudore videntur insignia ipsi sua tradituri. Et vos Gentium quam Persea duci in triumphum mauultis Quirites, & de accessione potius belli quã de bello triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatæ vrbem inibunt, & nauales socii: Macedonicæ legiones suo abrogato, triumphos alienos spectabunt? Quid deinde tam opimæ prædæ, tam opulentæ victoriæ spoliis fiet? Quonam abdentur illa tot millia armorum detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? Quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulæ pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tanta pecunia regia? An noctu, tanquam furtiua, in ærarium deportabuntur? Quid illud spectaculum maximum? nobilissimus opulentissimusque rex captus vbi victori populo ostendetur? Quos Syphax rex captus, accessio Punici belli, concursus fecerit, plerique meminimus. Perseus rex captus, Philippus & Alexander filii regis, tanta nomina subtrahentur ciuitatis oculis? Ipsum L. Paullum, bis consulem domitorem Græciæ, omnium oculi conspicere vrbem curru ingredientem auent. Ad hoc fecimus consulem, vt bellum per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum perficeret: cui sortito prouinciam, cui proficiscenti præsagientibus animis victoriam triumphumque destinauimus: ei victori triumphum negaturi? & quidem non homines tantum, sed Deos etiam suo honore fraudaturi? Diis quoque enim, non solum hominibus, debetur. Vtrum maiores vestri omnium magnarum rerum & principia exorsi ab Diis sunt, & finem * eum statuerunt? Consul proficiscens prætorve paludatis lictoribus in prouinciam & ad bellum, vota in Capitolio nuncupat: victor perpetrato eodem, in Capitolio triumphans, ad eosdem Deos quibus vota nuncupauit, merita dona populi Romani traducit: pars non minima triumphi est, victimæ præcedentes, vt appareat Diis grates agentem Imperatorem, ob Rempublicam bene gestam redire. Omnes illas victimas quas traducendas in triumpho iudicauit, alias alio cædente mactate. illas quidem epulas senatus, quæ nec priuato loco, nec publico profano, sed in Capitolio eduntur: vtrum hominum voluptatis caussa, an Deorum hominumque, auctore Seruio Galba turbaturi estis? L. Paulli triumpho portæ claudentur? rex Macedonum Perseus cum liberis & turba alia captiuorum, spolia Macedonum, circa flumen relinquentur? L. Paullus priuatus, tamquam rure rediens, à porta domum ibit? Et tu centurio, miles, quid de imperatore Paullo senatus decreuit potius, quàm quid Seruius Galba fabuletur, audi: & hoc dicere me potius quam illum audi. Ille nihil præter quam loqui, & ipsum maledice ac maligne, didicit: ego ter & vicies cum hoste per prouocationem pugnaui: ex omnibus cum quibus manum conserui, spolia retuli. insigne corpus honestis cicatricibus omnibus aduerso corpore exceptis habeo;* Nudasse deinde se dicitur: & quo quæque bello vulnera accepta essent retulisse. quæ dum ostentat, adapertis fortè quæ velanda erant, tumor inguinum proximis risum amouit. tum: *Hoc quoq; quod ridetis, inquit, in equo dies noctesque persedendo habeo: nec magis me eius quam cicatricum harum pudet, pœnitetque; quando numquam mihi impedimento ad Rempublicam bene gerendam domi militiæq; fuit. Ego hoc ferro sæpe vexatum corpus vetus miles adolescentibus militibus ostendi. Galba nitens & integrum denudet. Reuocate, si videtur, tribuni ad suffragium tribus: ego ad vos milites.*

* * *

XL. summam omnis captiui auri argentique translati sestertium millies ducenties fuisse, Valerius Antias tradit: quæ haud dubie maior aliquanto summa ex numero plaustrorum ponderibusq; auri argenti generatim ab ipso scriptis efficitur. Alterum tantum aut in bellum proximum absumptum, aut in fuga cum Samothracem peteret dissipatum, tradunt: eoque id mirabilius erat, quod tantum pecuniæ intra triginta annos post bellum Philippi cum Romanis, partim ex fructu metallorum, partim ex vectigalibus aliis coacervatum fuerat. Itaque admodum inops pecuniæ Philippus, Perseus contra prædiues, bellare cum Romanis cœpit. Ipse postremo Paullus in curru magnam quum dignitate alia corporis, tum senecta ipsa maiestatem præ se ferens, post currum inter alios illustres viros filii duo, Q. Maximus, & P. Scipio: deinde equites turmatim, & cohortes peditum suis quæque ordinibus. Pediti in singulos dati centeni, duplex centurioni, triplex equiti: tantum pediti daturum fuisse credunt, & pro rata aliis, si aut non refragari honori

Paulli triumphus.

honori eius fuissent, aut benignè hac ipsa summa nunciata acclamassent. Sed non Perseus tantum per illos dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante currum victoris ducis per vrbem hostium ductus: sed etiam victor Paullus auro purpuraque fulgens. Nam duobus è filiis, quos duobus datis in adoptionem, solos nominis, sacrorum familiæq; hæredes retinuerat domi: minor fermè duodecim annos natus, quinq; diebus ante triumphum; maior quatuordecim annorum triduo post triumphum decessit: quos prætextatos curru vehi cum patre, sibi ipsos similes prædestinantes triumphos, oportuerat. Paucis post diebus data à M. Antonio tribuno plebis concione, quum de suis rebus gestis more ceterorum imperatorum disseruisset, memorabilis eius oratio & digna Romano principe fuit.

Duorum Paulli liberorũ mors.

XLI. *Paulli de rebus gestis oratio.*

Quamquam & quam feliciter Rempublicam administrauerim, & quod duo fulmina domum meam per hos dies perculerint, non ignorare vos Quirites, arbitror, quum spectaculo vobis nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint: tamen paucis quæso sinatis me cum publica felicitate comparare eo quo debeo animo, priuatam meam fortunam. Profectus ex Italia classem à Brundusio sole orto solui nona diei hora. cum omnibus meis nauibus Corcyram tenui. Inde quinto die Delphis Apollini pro me exercitibusque & classibus vestris sacrificaui. A Delphis quinto die in castra perueni: vbi exercitu accepto, mutatis quibusdam, quæ magna impedimenta victoriæ erant, progressus quia inexpugnabilia castra hostium erant, neque cogi pugnare poterat rex, inter præsidia eius saltum ad Petram euasi: & ad pugnam rege coacto acie vici: Macedoniam in potestatem populi Romani redegi & quod bellum per quadriennium quatuor ante me consules ita gesserunt, vt semper successori traderent grauius, id ego quindecim diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum velut prouentus secutus: ciuitates omnes Macedoniæ se dederunt: gaza regia in potestatem venit: rex ipse tradentibus prope ipsis Diis, in templo Samothracum cum liberis est captus. Mihi quoque ipsi nimia iam fortuna mea videri, eoque suspecta esse. Maris pericula timere cœpi in tanta pecunia regia in Italiam traiicienda, & victore exercitu transportando. Postquam omnia secundo nauium cursu in Italiam peruenerunt, neque erat quod vltra precarer: illud optaui, vt quum ex summo retro volui fortuna consuesset, mutationem eius domus mea potius, quàm Respublica sentiret. Itaque defunctam esse fortunam publicam mea tam insigni calamitate spero; quod triumphus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum duobus funeribus liberorum meorum est interpositus. Et quum ego & Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla spectemur, ille qui ante se captiuos captiuus ipse duci liberos vidit, incolumes tamen eos habet: ego qui de illo triumphaui, ab alterius funere filii curru ex Capitolio ad alterum prope iam exspirantem veni: neque ex tanta stirpe liberum superest, qui L. Æmilii Paulli nomen ferat. Duos enim tamquam ex magna progenie liberorum in adoptionem datos, Cornelia & Fabia gens habet; Paulli in domo præter se nemo superest. Sed hanc cladem domus mea, vestra felicitas & secunda fortuna publica consolatur. Hæc tanto dicta animo magis confudere audientium animos, quàm si miserabiliter orbitatem suam deflendo locutus esset:

XLI.

Octa[uii] triu[mphus].

C. Octauius Calendis Decembribus de rege Perseo naualem triumphum egit. Is triumphus sine captiuis fuit, sine spoliis. Dedit sociis naualibus in singulos denarios septuagenos quinque, gubernatoribus qui in nauibus fuerant duplex, magistris nauium quadruplex. Senatus deinde habitus est: Patres censuerunt, *vt Quintus Cassius Persea regem cum Alexandro filio Albam in custodiam duceret, comites, pecuniam, argentum, instrumentum quod haberet.* Bitis regis Thracum filius cum obsidibus in custodiam Carseolos est missus. Ceteros captiuos, qui in triumpho ducti erant, in carcerem condi placuit. Paucos post dies quam hæc acta, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad redimendum filium aliosque obsides apportantes. Eis in senatum introductis, & idipsum argumenti prætendentibus orationis, *non sua voluntate Cotyn bello iuuisse Persea, quod obsides dare coactus esset:* orantibusque *vt eos precio, quantum ipsi statuissent Patres, redimi paterentur*: responsum ex auctoritate senatus est: *populum Romanum meminisse amicitiæ, quæ cum Cotye maioribusque eius & gente Thracum fuisset. obsides datos crimen, non criminis defensionem esse, quum Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello Romano occupatus, timendus fuerit. Ceterum etsi Cotys Persei gratiam prætulisset amicitiæ populi Romani; magis quid se dignum esset, quam quid merito eius fieri posset, æstimaturum: filium atque obsides ei remissurum. Beneficia gratuita esse populi Romani; precium eorum malle relinquere in accipientium animis, quam præsens exigere.* Legati nominati, T. Quintius Flamininus, C. Licinius Nerua, M. Caninius Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent: & Thracibus munera data in singulos binum millium æris. Bitis cum ceteris obsidibus à Carseolis accersitus, ad patrem cum legatis missus. Naues regiæ captæ de Macedonibus inusitatæ ante magnitudinis in campo Martiæ subductæ sunt.

Leg[ati] reg[is] Thr[acum].

XLII. Hærente adhuc non in animis modo, sed penè in oculis memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalibus triumphauit de rege Gentio, Illyriisque. Similia omnia magis visa hominibus, quam paria: minor ipse imperator, & nobilitate Anicius cum Æmilio, & iure imperii prætor cum consule collatus: non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non spolia spoliis, non pecunia pecuniæ, non dona donis comparari poterant. Itaque sicut præfulgebat huic triumphus recens; ita apparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse contemnendũ. Perdomuerat intra paucos dies terra marique ferocem, locisque munitis fretam gentem Illyriorum: regem, regiæque omnes stirpis ceperat: transtulit in triumphum multa militaria signa, spoliaque alia & supellectilem regiam: auri

auri viginti & septem, argenti decē & nouem pondo: denariūm tria millia: & centum viginti millia Illyrici argenti. Ante currum ducti Gentius rex cum coniuge & liberis, & Carauantius frater regis, & aliquot nobiles Illyrii. De præda militibus in singulos quadragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti: sociis nominis Latini quantum ciuibus; & sociis naualibus dedit quantum militibus. Lætior hunc triumphū est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. sestertium ducenties ex ea præda redactum esse, auctor est Antias, præter aurum argentumque quod in ærarium sit latum: quod quia vnde redigi potuerit, non apparebat, auctorem pro re posui. Rex Gentius cum liberis & coniuge & fratre Spoletium in custodiam ex senatusconsulto ductus, ceteri captiui Romæ in carcerem coniecti: recusantibusque custodiam Spoletinis, Iguuium reges traducti. Reliquum ex Illyrico prædæ ducenti viginti lembi erant: de Gentio rege captos eos Corcyreis & Apolloniatibus & Dyrrachinis Q. Cassius ex senatusconsulto tribuit. Consules eo anno, agro tātum Ligurum populato, quum hostes exercitus numquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierūt: & primò comitiali die consules crearunt, M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. Deinde prætores postero die L. Liuium, L. Apuleium Saturninum, A. Licinium Neruam, P. Rutilium Caluum, P. Quintilium Varum, M. Fonteium. His prætoribus duæ vrbanæ prouinciæ sunt decretæ, duæ Hispaniæ, Sicilia & Sardinia. Intercalatum eo anno: postridie Terminalia intercalares fuerunt. Augur eo anno mortuus est, C. Claudius: in eius locum augures legerunt T. Quintium Flamininum. & flamen Quirinalis mortuus, Q. Fabius Pictor. Eo anno rex Prusias venit Romā cum filio Nicomede. Is magno comitatu vrbem ingressus, ad forum à porta, tribunalque Q. Cassii prætoris perrexit: concursuque vndique facto, *Deos qui vrbem Romam incolerent, senatumque & populum Romanum salutatum se dixit venisse: & gratulatum quòd Persea Gentiumque reges vicissent, Macedonibusque & Illyriis in ditionem redactis, duxissent imperium.* Quum prætor senatum ei, si velit, eo die daturum dixisset: biduum petiit, quo templa Deûm vrbemque & hospites amicosq; viseret. Datus qui circumduceret eum L. Cornelius Scipio quæstor, qui & Capuam ei obuiam missus fuerat: & ædes, quæ ipsum comitesque eius benignè recipe rent, conductæ. Tertio post die senatum adiit; gratulatus victoriam est: merita sua in eo bello commemorauit: petiit, *vt votum sibi soluere, Romæ in Capitolio decem maiores hostias, & Præneste vnam Fortunæ liceret: ea vota pro victoria populi Romani esse. Et vt societas secum renouaretur: agerq; sibi de rege Antiocho captus, quem nulli datum à populo Romano Galli possiderent, daretur. Filium postremo Nicomedem senatui commendauit.* Omniū qui in Macedonia imperatores fuerant, fauore est adiutus. Itaque cetera quæ petebat concessa; de agro responsum est, *legatos ad rem inspiciendam missuros. Si ager populi Romani fuisset, nec cuiquam datus esset; dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiochi non fuisset, eo ne populi quidem Romani factum apparere: aut si datus Gallis esset, ignoscere Prusiam debere, si ex nullius iniuria quidquam ei datum vellet populus Romanus. Ne quod detur quidem, gratum esse donum posse, quod eum qui det vbi vellet ablaturū esse sciat. Facile Nicomedis commendationem accipere. Quanta cura regum amicorum liberos tueatur populus Romanus, documento Ptolemæum AEgypti regem esse.* Cum hoc responso Prusias est dimissus. Munera ei ex sestertiis * iussa dari, & vasorum argenteorum pondo quinquaginta; & filio Regis Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua Masgabæ filio regis Masanissæ data essent: & vt victimæ aliaque quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ, seu Præneste immolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus Romanis, præberetur: & vt ex classe quæ Brundusii esset, naues longæ viginti assignarentur, quibus vteretur: donec ad classem dono datam ei rex peruenisset. L. Cornelius Scipio ne ab eo abscederet, sumptumque ipsi & comitibus prēberet, donec nauem conscendissent. Mirè lætum & ea benignitate in se populi Romani regem fuisse, ferunt: munera sibi ipsum emisse: filium iussisse *donum populi Romani accipere.* Hæc de Prusia nostri scriptores. Polybius eum regem indignum maiestate nominis tanti tradit: *pileatum capite raso, obuiam ire legatis solitum, libertumq; se populi Romani ferre: & ideò insignia ordinis eius gerere. Romæ quoque quum veniret in curiam, summisisse se, & osculo limē curiæ contigisse: & Deos seruatores suos senatum appellasse: aliamque orationem, non tam honorificam audientibus, quàm sibi deformem habuisse.* Moratus circa vrbem triginta haud amplius dies, in regnum est profectus.

IN RE-

IN RELIQVOS T. LIVII LIBROS qui desiderantur, Epitome

LIBRI XLVI.

(A.V.C. IↃLXXXIV.)

Evmenes Rex Romam venit: qui, quia Macedonico bello se medium egerat, ne aut hostis iudicatus videretur, si exclusus esset; aut liberatus crimine, si admitteretur: in commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus consul Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus consul Ligures subegit. Legati Prusiæ regis conquesti sunt de Eumene, quod fines suos depopularetur: dixeruntque eum conspirasse cum Antiocho contra populum Romanum. Societas cum deprecantibus Rhodiis iuncta est. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita trecenta viginti septem millia viginti duo. Princeps senatus lectus M. Æmilius Lepidus. Ptolemæus Ægyptiorum rex, à minore fratre è regno pulsus, missis ad eum legatis, restitutus est. Ariarathe Cappadociæ rege mortuo, filius eius Ariarathes accepit regnum: & amicitiam per legatos cum populo Romano renouauit. Res præterea aduersus Ligures, Corsos, & Lusitanos vario euentu gestas, & motus Syriæ mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore eius Demetrius, Seleuci filius, qui Romam obses missus fuerat, clàm, quia minimè dimittebatur à Romanis, interemit: & ipse in regnum receptus. L. AEmilius Paullus, qui Perseum vicerat, mortuus, cuius tanta abstinentia fuit, vt quum ex Hispania & Macedonia maximas opes retulisset, vix ex auctione bonorum eius redactum sit, vnde dos vxori eius redderetur. Pomptinæ paludes à Cornelio Cethego consule, cui ea prouincia euenerat, siccatæ, agerq́ ex iis factus.

(A.V.C. IↃXC.)

LIBRI XLVII.

(A.V.C. IↃXCIV.)

Cn. Tremellio tribuno plebis mulcta dicta est, quòd cum M. AEmilio Lepido pontifice maximo iniuriose contenderat: Sacrorumq́ quam magistratuum ius potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quatuordecim. Princeps senatus lectus AEmilius Lepidus. Inter Ptolemæos fratres, qui dissidebãt, fœdus ictum, vt alter in AEgypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociæ rex consilio Demetrii regis Syriæ, & viribus pulsus regno, à senatu restitutus est. Missi à senatu qui inter Masanissam & Carthaginienses de agro iudicarent. C. Marcius consul aduersum Dalmatas parum prosperè primum, postea feliciter pugnauit; cum quibus bello confligẽdi caussa fuit, quod Illyricos populi Romani socios vastauerant. eandemq́ gentẽ Cornelius Nasica consul domuit. Q. Opimius consul transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida Antipolim & Nicæam vastabant, subegit. Præterea res in Hispania à compluribus parum prosperè gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo octauo ab vrbe condita magistratum, peractis comitiis, insequentisq́ anni consulibus creatis, inire cœperunt. Mutandi comitia caussa fuit, quòd Hispani rebellabant. Legati ad disceptandum inter Masanissam & Carthaginienses missi, nunciauerunt, vim naualis materiæ se Carthagine deprehendisse. Aliquot prætores à prouinciis auaritiæ nomine accusati, damnati sunt.

(A.V.C. IↃXCV.) (A.V.C. IↃXCVI.) (A.V.C. IↃXCVIII.)

LIBRI XLVIII.

Lvstrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita trecenta viginti quatuor millia. Semina tertii belli Punici referuntur. Quum in finibus Carthaginiensium maximus Numidarum exercitus, Archobarzane duce, Syphacis nepote, diceretur esse. M. Porcius Cato suasit, vt Carthaginiensibus, qui exercitum specie contra Masanissam regem, sed reuera contra Romanos accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. contradicente P. Cornelio Nasica, placuit legatos mitti Carthaginem, qui specularentur, quid ageretur. Castigato senatu Carthaginiensium, quod contra fœdus exercitum & nauales materias haberent, pacem inter eos & Masanissam facere voluerunt: Masanissa agro, de quo lis erat, cedente. sed Gisgo, Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tunc in magistratu erat, quum senatus pariturum se iudicio legatorum dixisset, ita bellum aduersus Romanos suadendo concitauit; vt legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nunciantes, infestum iam senatum Carthaginiensibus, infestiorem fecerunt. M. Porcius Cato funus mortui filii in prætura tenuissimo, vt valuit (nam pauper erat) sumptu fecit. Andriscus, qui se Persei filiũ, regis quondã Macedoniæ, ingenti asseueratione mentiretur Romã missus. M. Æmilius Lepidus qui princeps senatus ab sextis iã censoribus erat lectus, antequã exspiraret præcepit filiis lecto se strato sine linteis, sine purpura efferrent: in reliquũ funus ne plus quã æris denos consumerent: imaginũ specie, nõ sumptibus nobilitari magnorũ virorũ funera solere. De veneficiis quæsitũ. Publicia, & Licinia nobiles fœminæ, quæ viros suos necasse insimulabãtur, cognita caussa, quũ prætori prædes vadesq́ dedissent, cognatorum decreto necatæ sunt. Gulussa Masanissæ filius denũciauit, Carthagine delectus agi, classem cõparari, & haud dubiũ bellũ strui. Quũ Cato suaderet, vt iis bellũ indiceretur: P. Cornelio Nasica dicẽte, nihil temere faciundũ, placuit, decẽ mitti legatos exploratũ. L. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus consules quũ delectũ seuere agerẽt, nec quemquã gratia

gratia dimitterent: à tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem impetrare non poterant, in carcerem coniecti sunt. Hispaniense bellum quum parum prospere aliquoties gestum ita confudisset ciuitatem Romanam, vt ne ii quidem inuenirentur, qui aut tribunatum exciperent, aut legati ire vellent: P. Cornelius Æmilianus processit: & excepturum se militiæ genus, quodcumque imperatum esset, professus est. quo exemplo ad militandi studium omnes incitauit. L. Lucullus consul quum Claudius Marcellus, cui successerat, pacasse omnes Celtiberiæ populos videretur, Vaccæos Cantabros, & alias incognitas adhuc nationes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius Africanus Scipio Æmilianus, L. Paulli filius, Africani nepos, sed adoptiuus, prouocatorem barbarum tribunus militum occidit: & in oppugnatione Intercatiæ vrbis maius multo etiam periculum adiit. nam murum primus omnium transcendit. Seruius Sulpicius Galba prætor male aduersus Lusitanos pugnauit. Quum legati ex Africa cum Carthaginiensium oratoribus, & Gulussa Masanissæ filio rediissent, dicerentque & exercitum se & classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententias placuit; Catone, & aliis principibus senatus suadentibus vt in Africam confestim transportaretur exercitus. quia vero Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi iustam caussam belli videri: placuit vt bello desisteretur, si Carthaginienses classem excussissent, & exercitum dimisissent: si minus, proximi consules de bello Punico referrent. Quum locatum à Censoribus theatrum extrueretur; P. Cornelio Nasica auctore, tamquam inutile, & nociturum publicis moribus, ex senatusconsulto destructum est; populusque aliquamdiu stans ludos spectauit. Carthaginienses quum aduersum fœdus bellum Masanissæ intulissent, victi ab eo, annos habente nonaginta duos, & sine pulpamine mandere, & gustare panem tantummodo solito, insuper Romanum bellum meruerunt.

(A. V. C. DCIIC.)

LIBRI XLIX.

Tertii Punici belli initium altero & sexcentesimo anno ab vrbe condita. intra quintum annum, quam erat cœptum consummatur. Inter M. Portium Catonem, & Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus vir in ciuitate habebatur, alter etiã vir optimus à senatu iudicatus erat, diuersis certatum est sententiis; Catone suadente bellum, & vt tolleretur, deleretur que Carthago: Nasica dissuadente: placuit tamen, eo quod contra fœdus naues haberent, quod extra fines exercitũ duxissent, quod socio populi Romani & amico Masanissæ arma intulissent, quod filium eius Gulussam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepissent, bellum iis indici. Prius quã vllæ copiæ in naues imponerentur, Vticenses legati Romã venerunt, se suaque omnia dedentes. Ea legatio, veluti omen, grata patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Diti patri ludi ad Terentum, ex præcepto librorum Sibyllinorũ, facti, qui anno centesimo, primo bello Punico, quingentesimo & altero anno ab vrbe condita facti fuerant. Legati triginta Romam venerunt. per quos se Carthaginienses dedebant. Catonis sententia peruicit, vt in decreto perstaretur, & vt consules quam primum proficiscerentur ad bellum. Qui vbi in Africam transierunt, acceptis, quos imperauerant, trecentis obsidibus, & armis omnibus, instrumentisque belli, si qua Carthagine erant: tunc quũ ex auctoritate Patrum iuberent, vt in alium locum, dum procul à mari decem millia passuum nec minus remotum, oppidum facerent: indignitate rei ad bellandum Carthaginienses compulerunt. Obsideri, oppugnarique cœpta est Carhago à L. Marcio, Manio Manilio consulibus. In qua oppugnatione, quum neglectos ab vna parte muros duo tribuni temere cum cohortibus irrupissent, & ab oppidanis grauiter cæderentur, à Scipione Africano expliciti sunt. per quem & castellum Romanorum, quod nocte oppugnabant, paucis equitibus iuuantibus liberatum est: castrorumque, quæ Carthaginienses omnibus copiis pariter ab vrbe egressi oppugnabant, liberatorum is ipse præcipuam gloriam tulit. Præterea quum ab irrita oppugnatione Carthaginis consul (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret aduersus Hasdrubalem, qui cum altera manu iniquum saltum insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confligeret. victus deinde complurium, qui & prudentia eius, & virtuti inuidebant, sententiis, & ipse saltum ingressus est. quumque sicut prædixerat, fusus fugatusque esset Romanus exercitus: & duæ cohortes ab hoste obsiderentur, cum exiguis equitum turmis in saltum reuersus, liberauit eas, & incolumes reduxit. Quam virtutem eius & Cato, vir promptioris ad vituperandum linguæ, in senatũ sic prosecutus est, vt diceret, reliquos, qui in Africa militarent, vmbras militare, Scipionem vigere. *Et populus Romanus eo fauore & illum complexus est, vt comitiis complurimæ eum tribus consulem scriberent, quum hoc per ætatem minime liceret. Quum L. Scribonius tribunus plebis rogationem promulgasset, vt Lusitani qui in fidem populo Romano dediti, à Sergio Galba in Gallia vænissent in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit. extat oratio in Annalibus eius inclusa. Q. Fuluius Nobilior, & sæpe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba, ipse quoque Galba quum se damnari videret, complexus duos filios prætextatos, & filium Caii Sulpicii, cuius tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, vt rogatio antiquaretur. extant tres orationes eius: duæ aduersum Libonem tribunum plebis, rogationesque eius habitæ de Lusitanis: vna contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos prope sese castra habentes cæsos fatetur: quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam vltimæ sortis homo, Persei regis se filium ferens, & mutato nomine Philippus vocatus, quum ab vrbe Roma, quo illum Demetrius Syriæ rex ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset: multis ad falsam eius fabulam, velut ad veram euntibus; contracto exercitu, totam Macedoniam aut voluntate incolentium, aut armis occupauit. Fabulam autem huiusmodi finxerat: Ex pellice se & Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, vt in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen stirpis regiæ extaret.*

(A. V. C. DCI.)

Perseo demortuo, Adramiti se educatum vsque ad duodecimum annum ætatis, patrem eum esse credentem, à quo educaretur, ignarum generis fuisse sui. affecto deinde eo, quum prope ad vltimum finem vitæ esset, detectam sibi tandem originem suam, falsæque matri libellum datum signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, quum ad puberem ætatem venisset: obtestationesque vltimas adiectas, vt res in occulto ad id tempus seruaretur. pubescenti libellum traditum: in quo relicti sibi duo thesauri à patre dicerentur. tum scientem mulierem subditicium se esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus: atque obtestatam, vt prius quam ad Eumenem manaret res, Perseo inimicum, excederet iis locis, ne interficeretur. eo se exterritum, simul sperantem aliquod auxilium à Demetrio, in Syriam se contulisse: atque ibi primum quis ipse omnino esset, palam expromere ausum.

LIBRI L.

THessalia, quum & illam inuadere armis, atque occupare Pseudophilippus vellet, per Romanorum legatos auxiliis Achæorum defensa est. Prusias rex Bythiniæ omnium, humilimorumque vitiorum, à Nicomede filio, adiuuante Attalo rege Pergami occisus est. Habebat alterum filium, qui pro superiore ordine dentium enatum habuisse vnum os continens dicitur. Quum legatos ad pacem inter Nicomedem & Prusiam faciendam Romani misissent: & vnus ex iis caput multis cicatricibus sparsum haberet, alter pedibus æger esset, tertius ingenio socors haberetur: dixit Cato, eam legationem nec caput, nec pedes, nec cor habere. *In Syria, quæ eo tempore ex stirpe generis Persei regis Macedonum, inertia socordiaque similem Prusiæ regem habebat: iacente eo in ganeo & lustris, Hammonius regnabat, per quem & amici omnes regis, & Laodice regina, & Antigonus Demetrii filius, occisi. Masanissa Numidiæ rex, maior nonaginta annis, decessit, vir insignis. Inter cetera opera iuuenilia, quæ ad vltimum edidit: adeo etiam versus in senectam viguit, vt post sextum & octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos eius, maximus natu Micipsa, Gulussa, Manastabal, qui etiam Græcis literis eruditus erat. P. Scipio Æmilianus (quum commune eis pater regnum reliquisset, diuidere eos arbitro Scipione iussisset) administrationem regni diuisit. Item Phameæ Himilconis præfecto equitum Carthaginiensium, viro forti, & cuius præcipua opera Pœni vtebantur, persuasit, vt cum equitatu suo ad Romanos transiret. Ex tribus legatis qui ad Masanissam missi fuerant, Claudius Marcellus coorta tempestate fluctibus obrutus est. Carthaginienses Asdrubalem Masanissæ nepotem, quem prætorem habebant, proditionis suspectum, in curia interemerunt: quæ suspicio inde emanauit, quod propinquus esset Gulussæ, Romanorum auxilia iuuantis. P. Scipio Æmilianus quum ædilitatem peteret, consul à populo dictus, quoniam per annos consuli fieri non licebat, cum maximo certamine suffragantibus plebeis, & repugnantibus aliquamdiu Patribus, legibus solutus, & consul creatus est. Manius Manilius aliquot vrbes circumpositas Carthagini expugnauit. Pseudophilippus in Macedonia, cæso cum exercitu P. Iuuencio prætore, à Quo Cæcilio victus, captusque est: & recepta Macedonia.*

LIBRI LI.

(A.V.C. IↃCIII.)

CArthago in circuitu viginti tria millia passus patens, magno labore obsessa, & per partes capta est: primum à Mancino legato, deinde à Scipione consule, cui extra sortem prouincia Africa data erat. Carthaginienses portu nouo (quia vetus à Scipione erat obstructus) facto; & contracta, clam exiguo tempore ampla classe, nauali prœlio infeliciter pugnauerunt, Hasdrubalis quoque eorum ducis castra ad Nepherim oppidum loco difficillimo sita cum exercitu deleta sunt à Scipione, qui tandem vrbem expugnauit, septuagesimo anno, quam erat condita spoliorum maior pars Siculis, quibus ablata erant reddita. Vltimo vrbis excidio quum se Hasdrubal Scipioni dedisset, vxor eius, quæ paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, vt ad victorem transfugeret, in medium se flagrantis vrbis incendium duobus cum liberis, ex arce præcipitauit. Scipio exemplo patris sui Æmilii Paulli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit. transfugas ac fugitiuos bestiis obiecit. Belli Achaici semina referuntur hæc: quod legati populi Romani ab Achaicis pulsati sint; Corinthum missi, vt eas ciuitates quæ sub ditione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent.

LIBRI LII.

(A.V.C. IↃCIV.)

CVm Achæis, qui in auxilium Bœotios & Chalcidenses habebant, Q. Cæcilius Metellus ad Thermopylas conflixit. quibus victis, dux eorum Critolaus veneno sibi mortem consciuit. in cuius locum Diæus Achaici motus primus auctor ab Achæis dux creatus, ad Isthmon à L. Mummio consule victus est. qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthum ex Senatusconsulto diruit; quia ibi legati Romani violati erant. Thebæ quoque & Chalcis, quæ auxilio fuerant, dirutæ. Ipse L. Mummius abstinentissimum virum egit. nec quicquam ex iis opibus ornamentisque quæ prædiues Corinthus habuit, in domum

mum eius peruenit. Q. Cæcilius Metellus de Andrisco triumphauit. P. Cornelius Africanus Scipio Æmilianus de Carthagine & Asdrubale. Viriathus in Hispania primum ex pastore venator, e venatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus, vniuersam Lusitaniam occupauit. M. Vitilium prætorem, fuso eius exercitu, cepit: post quem C. Plautius prætor nihilo felicius rem gessit, tantumque terrorem is hostis intulit, vt aduersus eum consulari opus esset & duce & exercitu. Præterea motus Syriæ, & bella inter reges gesta referuntur: Alexander homo ignotus, & incertæ stirpis, occiso (sicut ante dictum est) Demetrio rege, in Syria regnabat. hunc Demetrius, Demetrii filius, qui à patre quondam, ob incertos belli casus, ablegatus Guidon fuerat, contempta secordia inertiaque eius, adiuuante Ptolemæo Ægypti rege, cuius filiam Cleopatram acceperat in matrimonium, bello interemit. Ptolemæus in caput grauiter vulneratus, inter curationem, dum ossa medici terebrare contendunt, exspirauit: atque in locum eius frater minor Ptolemæus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem quam per tormenta in suos exercebat, à Diodoto quodam vno ex subiectis, qui Alexandri filio bimulo admodum regnum asserebat, bello superatus, Seleuciam confugit. L. Mummius de Achæis triumphauit. signa ærea, marmoreaque, & tabulas pictas in triumpho tulit.

LIBRI LIII.

A. P. Claudius consul Salassos, gentem Alpinam domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia à L. Tremellio quæstore cum exercitu cæsus est. Q. Cæcilius Metellus proconsul Celtiberos cecidit. à Q. Fabio proconsule pars maxima Lusitaniæ, expugnatis aliquot vrbibus, recepta est. C. Iulius senator Græce res Romanas scribit. (A. V. C. IↃCVIII.)

LIBRI LIV.

Q. Pompeius consul in Hispania Termestinos subegit, cum eisdem & Numantinis pacem ab infirmitate fecit. Lustrum à censoribus conditum est. Censa ciuium capita trecenta viginti octo millia, trecenta quadraginta duo. Quum Macedonum legati conquestum venissent de D. Iunio Syllano prætore, quod acceptis pecuniis prouinciã spoliassent, & senatus de querelis eorum vellet cognoscere: T. Manlius torquatus, Sillani pater, petiit impetrauitque, vt sibi cognitio mandaretur. & domi caussa cognita, filium condemnauit, abdicauitque. ac ne funeri quidem eius (quum suspendio vitam finisset) interfuit: sedensque domi potestatem consultantibus ex instituto fecit. Q. Fabius proconsul, rebus in Hispania prospere gestis labem imposuit, pace cum Viriatho æquis conditionibus facta. Viriathus à proditoribus, consilio Seruilii Cæpionis, interemptus est, & ab exercitu eius multum comploratus ac nobilissime tumulatus, vir duxque magnus, & per quatuordecim annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior. (A. V. C. IↃCIX.)

LIBRI LV.

Publio Cornelio Nasica, cui cognomen Serapion fuit, ab irridente Curatio tribuno plebis impositum: & D. Iunio Bruto consulibus delectum habentibus in conspectu tyronum, res saluberrimi exempli facta est: nam C. Matienius accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset: damnatusq; sub furca, diu virgis cæsus est, & sestertio nummo veniit. Tribuni plebis quia non impetrarant, vt sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules duci iusserunt. Iunius Brutus consul in Hispania, iis qui sub Viriatho militauerant agros, oppidumq; dedit, quod Valentia vocatum est. M. Popilius à Numantinis, cum quibus pacem factam senatus irritam fieri censuerat, cum exercitu fusus fugatusque. C. Hostilio Mancino consule sacrificante, pulli ex cauea euolauerunt. conscendenti deinde in nauim vt in Hispaniam proficisceretur, accidit audiri: mane mane Mancine*: quæ auspicia tristia fuisse, euentu probatum est. victus enim à Numantinis, & castris exutus, quum spes nulla seruandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. Triginta millia Romanorum à Numantinorum millibus quatuor victa erant. D. Iunius Lusitaniam triginta vrbium expugnationibus vsq; ad Occasum & Oceanum perdomuit: & quum fluuium Obliuionem transire nollent milites, ereptum signifero signum ipse transtulit, & sic vt transgrederentur persuasit. Alexandri filius rex Syriæ, decem annos admodum habens, à Diodoto, qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est: corruptis medicis, qui ipsum calculi dolore consumi, ad populum mentiti, dum secant occiderunt.* (A. V. C. IↃCXIII.)

LIBRI LVI.

Decimus Iunius Brutus in vlteriore Hispania feliciter aduersus Gallæcios pugnauit. dissimili euentu M. Æmilius Lepidus proconsul aduersus Vaccæos rem gessit: clademque similem Numantinæ passus est. Ad exsoluendum Numantini fœderis religione populum Mancinus, quum huius rei auctor fuisset, deditus Numantinis, non est receptus. Lustrum à censoribus conditum est. Censa (A.V.C. IↃCXV.) ciuium capita trecenta viginti tria millia. Fuluius Flaccus consul Vardæos in Illyrico subegit. M. Cosconius prætor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnauit. Quum vitio ducum bellum Numantinum non sine publico pudore duraret, delatus est vltro Scipioni Africano à senatu populoque Romano consulatus: quem quum illi capere ob legem, quæ vetebat quemquam iterum consulem fieri, non liceret, sicuti priori consulatu, legibus solutus est. Bellum seruile in Sicilia ortum, quum opprimi à prætoribus non potuisset; C. Fuluio consuli mandatum est. huius belli initium fuit Eunus seruus, natione Syrus, qui contracta agrestium seruorum manu & solutis ergastulis, iusti exercitus numerum impleuit. Cleon quoque alter seruus ad septuaginta millia seruorum contraxit: & copiis iunctis, contra populum Romanum, exercitumq; eius bellum sæpe gesserunt.

LIBRI LVII.

(A.V.C. IↃCXVI.) Scipio Africanus Numantiam obsedit: & corruptum licentia luxuriaque exercitum, ad seuerissimam militiæ disciplinam reuocauit. omnia deliciarum instrumenta recidit: duo millia scortorum castris eiecit, militem quotidie in opere habuit: & triginta dierum frumentum ad septenos vallos ferre cogebat, ægrè propter onus incedenti dicebat: Cum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito. Alii scutum paruum habiliter ferenti, eum scutum amplius iusto ferre iussit: neq; id se reprehendere, quando melius scuto, quam gladio vteretur. Quem militem extra ordinem deprehendit, si Romanus esset, vitibus, si extraneus virgis cecidit. Iumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. Sæpe aduersus eruptiones hostium feliciter pugnauit. Vaccæi obsessi, liberis & coniugibus trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera sibi ab Antiocho rege Syriæ missa, quum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali accepturum se esse dixit, eaque omnia referre quæstorem in publicas tabulas iussit: ex iis, viris fortibus dona se daturum. Quum vndique Numantium obsidione clausisset, & oppressos fame videret vrgeri hostes, qui pabulatum exierant, vetuit interimi: quod diceret, velocius eos absumpturos frumentum, quod haberent, si plures fuissent.

LIBRI LVIII.

(A.V.C. IↃCXVII.) Tib. Sempronius Gracchus tribunus plebis, quum agrariam legem ferret aduersus voluntatem senatus, & equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quam quingenta iugera possideret, in eum furorem exarsit, vt M. Octauio collegæ, caussam diuersæ partis defendenti, potestatem lege lata abrogaret: seq; & fratrem Caium, & Ap. Claudium socerum triumuiros ad diuidendum agrum crearet. Promulgauit & aliam legem Agrariam, qua sibi latius agrum patefaceret, vt iidem triumphiri iudicarent qua publicus ager, qua priuatus esset. deinde quum minus agri esset, quam quod diuidi posset sine offensa etiam plebis (quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitauerat) legem se promulgaturum ostendit, vt iis qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia quæ regis Attali fuisset diuideretur. Hæredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignationibus commotus grauiter senatus, ante omnes T. Annius consularis qui quum in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum, delatusque plebi, rursus in eum pro rostris concionatus est. Quum iterum tribunus plebis creari vellet Gracchus; auctore P. Cornelio Nasica, in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subselliorum: & inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus in flumen proiectus. Res præterea in Silicia vario euentu aduersum fugitiuos gestas continet.

LIBRI LIX.

(A.V.C. IↃCXLIX) Numantini fame coacti, ipsi se per vicem tradentes trucidauerunt. Captam vrbem Scipio Africanus deleuit, & de ea triumphauit, quartodecimo anno post Carthaginem deletam. P. Rupilius consul in Sicilia cum fugitiuis debellauit. Aristonicus regis Eumenis filius, Asiam occupauit, quum testamento Attali regis legata populo Romano, libera esse deberet. aduersus eum P. Licinius Crassus consul, quum idem pontifex maximus esset (quod nunquam antea factum erat) extra Italiam profectus prælio victus, & interemptus est. M. Perperna consul victum Aristonicum in deditio-

deditionem accepit. Q. Pompeius, & Q. Metellus, tunc primum vterque ex plebe censores facti, lustrum condiderunt. Censa sunt ciuium capita trecenta tredecim millia, octingena viginti tria, præter pupillos & viduas. Q. Metellus censor censuit, vt omnes cogerentur ducere vxores liberorum creandorum caussa, extat oratio eius, quam Augustus Cæsar, quum de maritandis ordinibus ageret, velut in hæc tempora scriptam in senatu recitauit. C. Acinius Labeo tribunus plebis Q. Metellum censorem, à quo in senatu legendo præteritus erat, de saxo deiici iussit: quod ne fieret, ceteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Quum Carbo tribunus plebis rogationem tulisset, vt eundem tribunum plebis quoties vellet, creari liceret: rogationem eius P. Africanus grauissima oratione dissuasit. in qua dixit, Ti. Gracchum iure cæsum videri. *Gracchus contra suasit rogationem: sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum Syriæ, & Phrahatem Parthorum regem gesta. nec magis quietæ res Ægypti referuntur. Ptolemæus Euergetes cognominatus, ob nimiam crudelitatem suis inuisus, incensa à populo regia, clam in Cyprum profugit. & quum sorori eius Cleopatræ, quam (filia eius virgine per vim compressa, atque in matrimonium ducta) repudiauerat, regnum à populo datum esset, infensus, filium quem ex illa habebat, in Cypro occidit, caputque eius, & manus, & pedes matri misit. Seditiones a triumphiris Fuluio Flacco, & C. Graccho, & C. Carbone agro diuidendo creatis excitatæ. quibus quum P. Scipio Africanus aduersaretur, fortisque ac validus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inuentus est. Suspecta fuit, tanquam ei venenum dedisset, Sempronia vxor: hinc maximè, quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat. de morte tamen eius nulla quæstio acta. Eo defuncto, seditiones triumphales acrius exarserunt. C. Sempronius consul contra Iapydas primo rem male gessit, mox victoria cladem acceptam emendauit, virtute D. Iunii Bruti, eius qui Lusitaniam subegerat.*

(A. V. C. IↃCXX.) (A. V. C. IↃCXXI.)

LIBRI LX.

L. *Aurelius consul rebellantes Sardos subegit. M. Fuluius Flaccus primus omnium Transalpinos Ligures bello domuit, missus in auxilium Massiliensibus aduersus Saluios Gallos, qui populabantur fines Massiliensium. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit: Fregellas diruit. Pestilentia in Africa ab ingenti multitudine locustarum, & deinde necatarum strage, fuisse traditur. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita trecena nonaginta millia septingena triginta sex. C. Gracchus, Tiberii frater, tribunus plebis eloquentior quam frater, perniciosas aliquot leges tulit: inter quas frumentariam, vt semisse & triente frumentum plebi daretur: alteram legem agrariam, quam & frater eius tulerat, tertiam, qua equestrem ordinem tunc cum senatu consentientem corrumperet: sexcenti ex equitibus vt trecentis senatoribus admiscerentur, id est, vt equester ordo bis tantum virium in senatu haberet. & continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, vt complures coloniæ in Italia deducerentur, & vna in solo dirutæ Carthaginis, quo ipse triumphir creatus, coloniam deduxit. Præterea res à Q. Metello consule aduersus Baleares gestas continet, quas Græci Gymnesias appellant, quia æstatem nudi exigant. Baleares à teli missu appellati: vel à Baleo Herculis comite ibi relicto tunc, quum Hercules ad Geryonem nauigaret. Motus quoq; Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum, & Seleucum filium, indignata, quod occiso patre eius à se, iniussu suo diadema sumpsisset, interemit.*

(A. V. C. IↃCXXIV.) (A. V. C. IↃCXXVII.)

LIBRI LXI.

C*Aius Sextius proconsul, victa Saluiorum gente, coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam, & calidis & frigidis fontibus, atque à nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius proconsul contra Allobroges ad oppidum Vindalium feliciter pugnauit. Quibus bellum inferendi caussa fuit, quod Teutomalium Saluiorum regem fugientem recepissent, & omni ope iuuissent: quodque Æduorum agros, sociorum populi Romani, vastauissent. C. Gracchus seditioso tribunatu acto, quum Auentinum quoque armata multitudine occupauisset, à L. Opimio consule ex Senatusconsulto vocato ad arma populo pulsus, interemptus est, & cum eo Fuluius Flaccus consularis, socius eiusdem furoris. Q. Fabius Maximus consul, Paulli nepos, aduersus Allobroges, & Bituitum Aruernorum regem, feliciter pugnauit. Ex Bituiti exercitu cæsa millia hominum centum viginti. & quum ipse ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albæ custodiendus datus est; quia contra pacem videbatur, vt in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, vt Congentiatus, filius eius, comprehensus, Romam mitteretur: Allobroges in deditionem recepti. L. Opimius accusatus apud populum à Q. Decio tribuno plebis, quod indemnatos ciues in carcerem coniecisset, absolutus est.*

(A. V. C. IↃCXXIX)

LIBRI LXII.

Q*Vintus Marcius consul Stœnos, gentem Alpinam, expugnauit. Micipsa Numidarum rex mortuus, regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hiempsali, & Iugurthæ fratris filio, quem adoptauerat. L. Cæcilius*

(A. V. C. IↃCXXXII.)

lius Metellus Dalmatas subegit. Iugurtha Hiempsalem fratrem bello petiit, quem victum interemit: Adherbalem regno expulit, qui à senatu restitutus est. L. Cæcilius Metellus, Cn. Domitius, Ahenobarbus censores, duos & triginta senatu mouerunt. Præterea motus Syriæ regum continet.

LIBRI LXIII.

(A.V.C. IↃCXXXVI.) (A.V.C. IↃCXXXVII.) (A.V.C. IↃCXXXVIII.)

CAius Porcius consul in Thracia malè aduersus Scordiscos pugnauit. Lustrum à censoribus conditum est. Censa sunt ciuium capita trecenta nonaginta quatuor millia trecenta triginta sex. Æmilia, Licinia, Marcia, virgines Vestales incesti damnatæ sunt: idque incestum quemadmodum & commissum, & deprehensum, & vindicatum sit, refertur. Cimbri, gens vaga: populandi in Illyricum venerunt: ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est. Liuius Drusus consul aduersus Scordiscos, gentem à Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnauit, magnumque honorem tulit.

LIBRI LXIV.

(A.V.C. IↃCXXXIX.)

ADherbal bello petitus à Iugurtha, & in oppido Cirta obsessus, contra denunciationem senatus ab eo occisus est. Ob hoc ipsi Iugurthæ bellum indictum: itaque Calpurnius Bestia consul gerere iussus, pacem cum Iugurtha iniussu populi & senatus fecit. Iugurtha fide publica euocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum (quod multos pecunia in senatu corrupisse dicebatur) Romam venit: & propter cædem admissam in regulum quendam nomine Massiuam, qui regnum eius populo Romano inuisi appetebat, Romæ interfectum, quum periclitaretur: caussam capitis dicere iussus, clàm profugit, & cedens vrbe fertur dixisse: O vrbem venalem! & citò perituram, si emptorem inuenerit. *A. Postumius legatus infeliciter prœlio aduersus Iugurtham gesto conflixit, pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse seruandam senatus censuit.*

LIBRI LXV.

(A.V.C. IↃCXLI) (A.V.C. IↃCXLIII.)

QVintus Cæcilius Metellus consul duobus prœliis Iugurtham fudit, totamq; Numidiam vastauit. M. Iunius Silanus consul aduersum Cimbros infeliciter pugnauit. legatis Cimbrorum sedem & agros, in quibus considerent, postulantibus senatus negauit. M. Minucius proconsul contra Thracas prosperè pugnauit. L. Cassius consul à Tigurinis Gallis, pago Heluetiorum, qui à ciuitate secesserant, in finibus Allobrogum, cum exercitu cæsus est. milites qui ex ea clade superauerunt, obsidibus datis, & dimidia rerum omnium parte, vt incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

LIBRI LXVI.

IVgurtha pulsus à C. Mario ex Numidia, auxilio Bocchi Maurorum regis adiutus est: & cæsis prœlio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, vinctus ab eo & Mario traditus est: in qua re præcipua opera L. Cornelii Sullæ, quæstoris Marii fuit.

LIBRI LXVII.

(A.V.C. IↃCXLV)

MAurelius Scaurus legatus consulis à Cimbris fuso exercitu captus est: & quùm in consilium ab iis euocatus, deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eò quòd diceret Romanos vinci non posse, *à Bolo rege feroce iuuene occisus est. Ab iisdem hostibus C. Manlius consul & Q. Seruilius Cæpio proconsul victi prœlio castris quoque binis exuti sunt: octoginta millia militum occisa, calonum ac lixarum quadraginta. Secundum populi Romani iussionem, Cæpionis, cuius temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt: primi post regem Tarquinium: imperiumque ei abrogatum. In triumpho C. Marii ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filiis, & in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatu venit, quod nemo ante eum fecerat, eique propter Cimbrici belli metum continuatus per complures annos magistratus est. consulatu secundo & tertio absens consul creatus. quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pontifex maximus populi suffragio creatus est. Cimbri, vastatis omnibus quæ inter Rhodanum & Pyrenæum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi, ibiq; multa loca populati, a Celtiberis fugati sunt: reuersiq; in Galliam, bellicosis se Teutonis coniunxerunt.*

LIBRI

LIBRI LXVIII.

M. Antonius prætor in Ciliciam maritimos prædones persecutus est. C. Marius consul summa vi oppugnata à Teutonis & Ambronibus castra defendit: duobus deinde prœliis circa Aquas Sextias eos hostes deleuit: in quibus cæsa traduntur hostium ducenta millia, capta nonaginta. Marius absens quintum consul creatus est. triumphum oblatum, donec & Cimbros vinceret, distulit. Cimbri repulso ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsederat, & ad flumen Athesim castellum editum insederat, reliqueratque, quum virtute sua expliciti fugientem proconsulem, exercitumque consecuti, in Italiam traiecissent, iunctis eiusdem Catuli & C. Marij exercitibus, prœlio victi sunt ab eis: in quo cæsa traduntur hostium centum quadraginta millia, capta sexaginta. Marius totius ciuitatis consensu exceptus, pro duobus triumphis qui offerebantur, vno contentus fuit. Primores ciuitatis, qui aliquamdiu, vt nouo homini ad tantos honores euecto, inuiderant, conseruatam ab eo Rempublicam fatebantur. Publicus Malleolus, matre interempta, primus omnium insutus culeo, in mare præcipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, referuntur. Bella præterea inter Syriæ reges gesta continet.

(A.V.C. IↃCXLVIII.)

LIBRI LXIX.

L. Apuleius Saturninus adiuuante C. Mario, & per milites occiso A. Nonio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quàm petierat, gessit; & quum legem Agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, eò quòd in eã non iurauerat, diem dixit, qui quum à bonis ciuibus defenderetur, ne caussa maiorum certaminum esset, in voluntarium exilium Rhodum profectus est. ibique legendo, & audiendis magnis viris vacabat. Profecto C. Marius seditionis auctor, qui sextum consulatum per tribus sparsa pecunia emerat, aqua & igni interdixit. Idem Apuleius Saturninus tribunus plebis C. Memmium candidatum consulatus, quem maximè aduersarium actionibus suis timebat, interemit. quibus rebus, concitato senatu in eius caussam, & C. Marius homo mutabilis & varij consilij ingenijque, qui semper secundam fortunam transierat, quum eum tueri minimè posset, oppressus armis cum Glaucia Prætore, & aliis eiusdem furoris sociis à Rabirio quodam interfectus est. Q. Cæcilius Metellus ab exilio, ingenti totius fauore ciuitatis reductus est. C. Aquilius proconsul in Sicilia bellum seruile excitatum confecit.

(A.V.C. IↃC[illegible])

(A.V.C. IↃC[illegible])

LIBRI LXX.

Qvùm Manius Aquilius de pecuniis repetundis caussam diceret, ipse rogare iudices noluit, M. Antonius qui pro eo perorabat: tunicam à pectore eius discidit, vt honestas cicatrices ostenderet: quibus conspectis, indubitãter absolutus est. Cicero eius rei solus auctor. T. Didius proconsul aduersum Celtiberos feliciter pugnauit. Ptolemæus Cyrenarum rex, cui cognomentum Apionis fuit, mortuus hæredem populum Romanum reliquit, & eius regni ciuitates senatus liberas esse iussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ, à L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati à rege Arsace missi ad Sullam venerunt, vt amicitiam populi Romani peterent. P. Rutilius vir summæ innocentiæ, quoniam legatus C. Mucij proconsulis à publicanorum iniuriis Asiam defenderat, inuisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus, in exilium missus est. C. Geminius prætor contra Thraces infeliciter pugnauit. Senatus quum impotentiam equestris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni vi niti cæpit, vt ad se iudicia transferrentur, sustinente caussam eius M. Liuio Druso tribuno plebis, qui, vt vires sibi acquireret, perniciosa spe largitionum plebem concitauit. Præterea motus Siriæ regum continet.

LIBRI LXXI.

Marcus Liuius Drusus tribunus plebis vt maioribus viribus senatus caussam susceptam tueretur, socios, & Italicos populos, spe ciuitatis Romanæ solicitauit: iisque adiuuantibus, per vim legibus agrariis frumentariisque latis, iudiciariam quoque pertulit; vt æqua parte iudicia penes senatum & equestrem ordinem essent. Quum deinde promissa sociis ciuitas præstari non posset; irati Italici defectionem agitare cæperunt. eorum coitus, coniurationes, orationesque in conciliis principum referuntur: propter quæ Liuius Drusus etiam senatui inuisus factus, velut socialis belli auctor, incertum à quo, domi occisus est.

LIBRI LXXII.

ITalici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani: initio belli à Picentibus moto. Q. Seruilius proconsul in oppido Asculo cum omnibus ciuibus Romanis, qui in eo oppido erant, occisus est: saga populus sumpsit. Seruius Galba à Lucanis comprehensus: vnius feminæ opera, ad quam deuertebatur, captiuitate exemptus est. AEsernia & Alba coloniæ ab Italicis obsessæ sunt. Auxilia deinde Latini nominis, externarumq; gentium missa populo Romano, & expeditiones inuicem, vrbiumque expugnationes referuntur.

LIBRI LXXIII.

(A.V.C. IↃCLX.) L. Iulius Cæsar consul malè aduersus Samnites pugnauit. Nola colonia in potestatem Samnitium venit cum L. Postumio prætore, qui ab iis interemptus est. Complures populi ad hostes defecerunt, quum P. Rutilius consul parum prosperè contra Marsos pugnasset, & in prœlio cecidisset. C. Marius Legatus eius meliore euentu cum hostibus conflixit. Seruius Sulpicius Pelignos prœlio fudit. Q. Cæpio legatus Rutilii, quùm obsessus prosperè in hostes erupisset, & ob eum successum æquatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus, & circumuentus insidiis fuso exercitu cecidit. L. Cæsar Consul feliciter contra Samnites pugnauit. ob eam victoriam Romæ saga posita sunt, &, vt varia belli fortuna esset, AEsernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. Sed C. Marius prœlio Marsos fudit Hirmino Asinio prætore Marrucinorum occiso. C. Cæcilius in Gallia transalpina Saluios rebellantes vicit.

LIBRI LXXIV.

CN. Pompeius Picentes prœlio fudit, & obsedit, propter quam victoriam Romæ prætextæ, aliaque magistratuum ornamenta & insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio euentu pugnauit. Libertini tum primum militare cœperunt. Aulus Plotius legatus Vmbros, L. Porcius prætor Marsos, quùm vterque populus defecisset, prœlio vicerunt. Nicomedes in Bithyniæ, Ariobarzanes in (A.V.C. IↃCLXI) Cappadociæ regna reducti sunt. Cn. Pompeius consul Marsos acie vicit. Quùm ære alieno oppressa esset ciuitas, A. Sempronius Asellio prætor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab iis qui fœnerabantur, in foro occisus est. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam, populationesque continet.

LIBRI LXXV.

AVlus Postumius Albinus legatus, quùm classi præesset, infamis crimine proditionis, ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sulla legatus Samnites prælio vicit, & bina castra eorum expugnauit. Cn. Pompeius Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius consul rebus prosperè gestis, fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. ea res hostibus victoriam eius prœlij dedit. Cosconius & Luceius Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem occiderunt, compluraque eorum oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites multis præliis fudit: aliquot populos recepit: quantisque raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis, ad petitionem consulatus Romam est profectus.

LIBRI LXXVI.

AVlus Gabinius legatus, rebus aduersum Lucanos prosperè gestis, & pluribus oppidis expugnatis, in obsidione castrorum hostilium cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit, totamque eam regionem recepit, Cn. Pompeius proconsul Vestinos & Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque à L. Murena, & Cæcilio Pinna legatis aliquot præliis fracti, pacem petierunt. Asculum à Cn. Pompeio captum est, cæsis & à Mamerco AEmilio legato Italicis. Silo Popædius, dux Marsorum, auctor huius rei, in prœlio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithiniæ regno à Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

LIBRI

LIBRI LXXVII.

QVum P. Sulpicius tribunus plebis, auctore C. Mario, perniciosas leges promulgasset, vt exules reuocarentur, & noui ciues, libertinique distribuerentur in tribus, & vt Marius aduersus Mithridatem Ponti regem dux crearetur: & aduersantibus consulibus Q. Pompeio, & L. Sullæ, vim intulisset; occisoque Pompeij consulis filio, genero Sullæ: L. Sulla consul cum exercitu in vrbem venit, & aduersus factionem Sulpicij & Marij in ipsa vrbe pugnauit, eamque expulit. ex qua duodecim à senatu hostes, inter quos C. Marius pater & filius iudicati sunt. P. Sulpicius quum in quadam villa lateret, indicio serui sui retractus & occisus est. seruus, vt præmium promissi indicij haberet, manumissus est, & ob scelus proditi domini de saxo deiectus est. C. Marius filius in Africam traiecit, C. Marius pater, quum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis: & quum ad occidendum eum missus seruus natione Gallus, maiestate tanti viri perteritus recessisset, impositus publicæ naui delatus est in Africam. L. Sulla ciuitatis statum ordinauit. exinde colonias deduxit. Q. Pompeius consul ad accipiendum à Cn. Pompeio proconsule exercitum perfectus, consilio eius occisus est. Mithridates Ponti rex Bythinia & Cappadocia occupatis, & pulso Aquilio legato, Phrygiam prouinciam populi Romani cum ingenti exercitu intrauit.

(A. V. C. IↃCLXII)

LIBRI LXXVIII.

MIthridates Asiam occupauit: Q. Oppium proconsulem, item Aquilium legatum in vincula coniecit: iussuque eius, quicquid ciuium Romanorum in Asia fuit, vno die trucidatum est. vrbem Rhodum, quæ sola in fide permanserat, oppugnauit, & aliquot prœliis naualibus victus recessit. Achelaus præfectus regis in Græciam cum exercitu venit; Athenas occupauit. Præterea trepidationem vrbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum ciuitates suas trahentibus continet.

LIBRI LXXIX.

L. Cornelius Cinna quum perniciosas leges per vim atque arma ferret, pulsus vrbe à Cn. Octauio collega, cum sex tribunis plebis: imperioque ei abrogato, corruptum Ap. Claudii exercitum in potestatem suam redegit, & bellum vrbi intulit, accersito C. Mario ex Africa cum aliis exulibus: in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ, ignorantes concurrerunt: & quum victor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita rogo ei exstructo ipse supra rogum se transfodit, & eodem igni consumptus est. Et quum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeij fraude qui vtramque partem fouendo, vires Cinnæ dedit, nec nisi profligatis optimatium rebus auxilium tulit, & consulis segnitie confirmati Cinna & Marius quatuor exercitibus, quorum duo Q. Sertorio & Carboni dati sunt, vrbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnauit, & crudeliter diripuit.

(A. V. C. IↃCLXIII.)

LIBRI LXXX.

ITalicis populis à senatu ciuitas data est. Samnites, qui soli arma recipiebant, Cinnæ & Mario se coniunxerunt. ab iis Plancius cum exercitu cæsus est. Cinna & Marius cum Carbone & Sertorio Ianiculum occupauerunt, & fugati ab Octauio consule recesserunt. Marius Antium, & Ariciam, & Lanuuium colonias deuastauit. Quum nulla spes esset optimatibus resistendi propter segnitiem & perfidiam & ducum & militum, qui corrupti aut pugnare nolebant, aut ad diuersas partes transibant, Cinna & Marius in vrbem recepti sunt, qui velut captam eam cædibus & rapinis vastarunt: Cn. Octauio consule occiso, & omnibus aduersæ partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio eloquentissimo viro, L. & C. Cæsare, quorum capita in rostra posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbriæ interremptus. pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra vlla comitia consules in sequentem annum seipsos renunciauerunt. Eodemq́ die quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium Senatorem de saxo deiici iussit: editisq́ multis sceleribus, Idibus Ianuarijs decessit: vir, cuius si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile sit dictu, vtrum bello melior, an pace perniciosior fuerit. adeò quam Rempublicam armatus seruauit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremò armis hostiliter euertit.

(A. V. C. IↃCLXIV.)

LIBRI

LIBRI LXXXI.

L. Sulla Athenas, quas Archelaus præfectus Mithridatis occuparat, circumsedit, & cum maximo labore expugnauit. vrbi libertatem & ciuibus quæ habuerant, reddidit. Magnesia, quæ sola in Asia ciuitas in fide manserat, summa virtute aduersus Mithridatem defensa est. Præterea transitus Thracum in Macedoniam continet.

LIBRI LXXXII.

(A.V.C. IↃCLXV.)

Sylla copias regis, quæ Macedonia occupata in Thessaliam venerant, prœlio vicit, cæsis hostium centum millibus, & castris quoque expugnatis. renouato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac deleuit. Archelaus cum classe regia Syllæ se tradidit. L. Valerius Flaccus consul collega Cinnæ missus, vt Sullæ succederet. propter auaritiam inuisus exercitui suo, à C. Fimbria legato ipsius vltimæ audaciæ homine occisus est: & imperium ad Fimbriam translatum. Præterea expugnatæ in Asia vrbis à Mithridate, & crudeliter direpta pecunia. incursionesque Thracum in Macedoniam referuntur.

LIBRI LXXXIII.

(A.V.C. IↃCLXVI.)

Caius Fimbria in Asia fusis prœlio aliquot copiis Mithridatis, vrbem Pergamum cepit, obsessumque regem non multum abfuit quin caperet. vrbem Ilion, quæ se potestati Sullæ reseruabat, expugnauit ac deleuit, & magnam partem Asiæ recepit. Sulla multis prœliis Thracas cecidit. Quum L. Cinna & Cn. Papirius Carbo, à seipsis consules per biennium creati bellum contra Sullam pararent: effectum quidem est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, & per eos qui concordiæ studebant, vt legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem inuitum cogebat naues conscendere, & aduersus Sullam proficisci, interemptus est. consulatum Carbo solus gessit. Sulla quùm in Asiam traiecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita vt his cederet prouinciis, Asia, Bythinia, Cappadocia, Fimbria. desertus ab exercitu, qui ad Sullam transierat, ipse se percussit: impetrauitque de seruo suo, præbens ceruicem, vt se interficeret.

LIBRI LXXXIV.

Sulla legatis, qui à senatu missi erant, futurum se in potestate senatus respondit, si ciues qui à Cinna pulsi ad se fugerant, restituerentur. quæ conditio quùm iusta senatui videretur, per Carbonem factionemque eius, cui bellum videbatur vtilius, ne conueniret, effectum est. Idem Carbo, quùm ab omnibus oppidis Italiæ coloniisque obsides exigere vellet, vt fidem illorum contra Sullam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Nouis ciuibus Senatusconsulto suffragium datum est. Q. Metellus Pius qui partes optimatium sequutus erat, quùm in Africa bellum moliretur, à C. Fabio prætore pulsus est senatusque consultum per factionem Carbonis, & Marinarum partium factum est, vt omnes vbique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque & triginta tribus distributi sunt. Præterea belli apparatum quod contra Sullam excitabatur, continet.

LIBRI LXXXV.

(A.V.C. IↃCLXVII.)

Sylla in Italiam cum exercitu traiecit, missisque legatis qui de pace agerent, & à consule C. Norbano violatis eundem Norbanum prælio vicit. Et quùm L. Scipionis alterius consulis, cum quo per omnia id egerat, vt pacem iungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, vniuersus exercitus consulis, solicitatus per emissos à Sulla milites, signa ad Sullam transtulit. Scipio, quùm interimi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. F. eius qui Asculum ceperat, conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat, ad quem se nobilitas omnis conferebat; ita vt deserta vrbe ad castra veniretur. Præterea expeditiones per vniuersam Italiam vtriusque partis ducum referuntur.

LIBRI LXXXVI.

QVum C. Marius, C. Marij filius consul ante annos viginti per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem & auaritiam in prætorio suo viuus exustus est. L. Philippus legatus Sullæ Sardiniam, Qu. Antonio prætore pulso & occiso, occupauit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab iis, velut erepturus ciuitatem, & suffragij ius nuper datum, fœdus percussit. idemque, ex fiducia iam certæ victoriæ litigatores à quibus adibatur, vadimonia Romam differre iussit, quùm à parte diuersa vrbs adhuc teneretur. L. Damasippus prætor, ex voluntate C. Marii consulis, quùm senatum contraxisset, omnem, quæ in vrbe erat, nobilitatem trucidauit. ex cuius quidem numero Q. Mucius Scæuola pontifex maximus fugiens, in vestibulo ædis Vestæ occisus est. Præterea bellum à L. Murena aduersus Mithridatem in Asia renouatum continet.

(A. V. C. ɔɔCLXVIII.)

LIBRI LXXXVII.

SVlla C. Marium, exercitu eius fuso deletoque ad Sacriportum, in oppido Præneste obsedit: vrbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res à legatis eius, eadem vbique fortuna partium, gestas continet.

LIBRI LXXXVIII.

SVlla Carbonem, exercitu eius ad Clusium, ad Fauentiam, Fidentiamque cæso, Italia expulit: cum Samnitibus, qui soli Italicorum populorum nondum arma posuerant, iuxta vrbem Romam ante portam Collinam debellauit: recuperataque Republica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum vmquam fuit, inquinauit. Octo millia deditorum in villa publica trucidauit: tabulam proscriptionis posuit: vrbem ac totam Italiam cædibus repleuit: inter quas omnes Prænestinos inermes concidi iussit: Marium senatorij ordinis virum, cruribus brachiisque fractis, auribus præsectis, & effossis oculis necauit. C. Marius Præneste obsessus à Lucretio Ofella, Sullanorum partium viro, quum per cuniculum captaret euadere, septus ab exercitu, mortem sibi consciuit: id est, in ipso cuniculo, quum sentiret se euadere minime posse, cum Pontio Telesino fugæ comite, stricto vtrimque gladio concurrit: quem quum occidisset, ipse saucius impetrauit à seruo, vt se occideret.

LIBRI LXXXIX.

M. Brutus à Cn. Papirio Carbone, qui Corcyram appulerat, missus naue piscatoria Lylibæum vt exploraret, an ibi Pompeius esset, & circumuentus nauibus, quas Pompeius miserat, in se mucrone verso ad transtrum nauis obnixus corporis pondere, occubuit. Cn. Pompeius in Siciliam cum imperio à senatu missus, Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla dictator factus, quod nemo vnquam fecerat, cum fascibus viginti quatuor processit. Rebus nouis Reipublicæ statum confirmauit, tribunorum plebis potestatem minuit, & omne ius legum ferendarum ademit. pontificum, augurumque collegium ampliauit, vt essent quindecim, senatum ex equestri ordine suppleuit, proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit, & bona eorum vendidit, ex quibus plurima primo rapuit. redactum est sestertium ter millies, quingenties. Lucretium Ofellam consulatum, contra voluntatem suam petere ausum. iussit interimi in foro: & quum hoc indignè ferret populus Romanus, concione aduocata, se iussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum & Hierbam regem Numidarum bellum molientes, victos interemit: & quatuor & viginti annos natus, adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphauit. Cn. Norbanus consularis proscriptus, in vrbe Rhodo quum comprehenderetur, ipse se interemit. Mutilus vnus ex proscriptis clam capite adoperto, ad posticas ædes Bastiæ vxoris quum accessisset, admissus minime est, quia illum proscriptum diceret: itaque se transfodit, & sanguine suo fores vxoris respersit. Sulla Nolam in Samnio recepit. quadraginta septem legiones in agros captos deduxit, & eos iis diuisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum in deditionem accepit. Mitylenæ quoque in Asia, quæ sola vrbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnatæ dirutæque sunt.

LIBRI XC.

(A. V. C. IↃCLXXII.)

SVlla decessit, honosque ei à senatu habitus est, vt in campo Martio sepeliretur. M. Lepidus, quum acta Sullæ tentaret rescindere, bellum excitauit, & à Q. Catulo collega Italia pulsus est, & in Sardinia, frustra bellum molitus, periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam tenebat, à Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius proscriptus, in vlteriore Hispania ingens bellum excitauit. L. Manlius proconsul, & M. Domitius legatus ab Herculeio quæstore prœlio victi sunt. Præterea res à P. Seruilio proconsule aduersus Cilicas gestas continet.

LIBRI XCI.

CN. Pompeius quum adhuc eques esset, cum imperio consulari aduersus Sertorium missus est. Sertorius aliquot vrbes expugnauit, plurimasq; ciuitates in potestatem suam redegit. Ap. Claudius proconsul Thracas pluribus prœliis vicit. Q. Metellus proconsul L. Herculeum, quæstorem Sertorii, omni cum exercitu cecidit.

LIBRI XCII.

CN. Pompeius dubio euentu cum Sertorio pugnauit, ita vt singula ex vtraq; parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium, & Perpernam cum duobus exercitibus prœlio fudit: cuius victoriæ partem cupiens ferre Pompeius, parum prospere pugnauit. obsessus deinde Calagurii Sertorius assiduis eruptionibus non leuiora damna obsidentibus intulit. Præterea à Curione proconsule in Thracia res gestas aduersus Dardanos, & Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet, qui plurimos ex amicis & secum proscriptis, crimine proditionis insimulatos, interemit.

LIBRI XCIII.

(A. V. C. IↃCLXXVI.)

P. Seruilius proconsul in Cilicia Isauros domuit, & aliquot vrbes piratarum expugnauit. Nicomedes Bythiniæ rex moriens populum Romanum fecit hæredem, regnumque eius in prouinciæ formam redactum est. Mithridates, fœdere cum Sertorio icto, bellum populo Romano intulit. Apparatus deinde regiarum copiarum pedestrium naualiumque: & occupata Bithynia, M. Aurelius Cotta consul ad Chalcedonem prœlio à rege victus est. resque à Pompeio & Metello aduersum Sertorium, qui omnibus belli militiæque artibus par fuit. & ab obsidione Calagurii oppidi depulsos, coegit diuersas regiones petere, Metellum vlteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

LIBRI XCIV.

L. Lucullus consul aduersus Mithridatē equestribus prœliis feliciter pugnauit: & expeditiones aliquot prosperas fecit, poscentesque pugnam milites à seditione inhibuit. Deiotarus Gallogræciæ tetrarches, præfectos Mithridatis bellum in Phrygia mouentes cecidit. Præterea res à Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

LIBRI XCV.

C. Curio proconsul Dardanos in Thracia domuit. Quatuor & septuaginta gladiatores Capuæ ex ludo Lentuli profugerunt: & congregata seruorum ergastulorumque multitudine, Crixo & Spartaco ducibus bello excitato, Claudium Pulchrum legatum, & P. Varenum prætorem prœlio vicerunt. L. Lucullus proconsul ad Cyzicum vrbem exercitum Mithridatis fame ferroque deleuit, pulsumque Bithynia regem variis belli ac naufragiorum casibus fractum, coegit in Pontum profugere.

LIBRI

LIBRI XCVI.

Q. Arrius prætor Crixum, fugitiuorum ducem, cum viginti millibus hominum cecidit. Cn. Lentulus consul male aduersus Spartacum pugnauit. Ab eodem L. Gellius consul & Q. Arrius prætor acie victi sunt. Sertorius à Manio Antonio, & M. Perperna & aliis coniuratis in conuiuio interfectus est, octauo ducatus sui anno: magnus dux, & aduersus duos imperatores, Pompeium & Metellum sæpe par, vel frequentius victor: ad vltimum desertus & proditus. Imperium partium ad Marcum translatum est, quem Cn. Pompeius victum captumq; interemit, ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam cœptum est bellum. C. Cassius proconsul, Cn. Manlius prætor male aduersus Spartacum pugnauerunt, idq; bellum M. Crasso prætori mandatum est. (A. V. C. IↃCLXXVIII.)

LIBRI XCVII.

M. Crassus prætor primum cum parte fugitiuorum, quæ ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnauit, cæsis hostium triginta quinque millibus, & duce eorum Granico. Cum Spartaco deinde bellauit, cæsis cum ipso millibus quadraginta. M. Antonius prætor bellum aduersus Cretenses parum prospere susceptum, morte sua finiuit: M. Lucullus proconsul Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto aduersus Mithridatem feliciter pugnauit, cæsis hostium amplius quam sexaginta millibus. M. Crassus, & Cn. Pompeius Consules facti sunt sic, vt Pompeius antequam quæsturam gereret ex equite Romano. tribunitiam potestatem restituerunt. Iudicia quoq; per L. Aurelium Cottam prætorem ad equites Romanos translata sunt. Mithridates desperatione rerum suarum coactus, ad Tigranem Armeniæ regem confugit. (A. V. C. IↃCLXXX.)

LIBRI XCVIII.

Machares filius Mithridatis, Bosphori rex, à L. Lucullo in amicitiam receptus est. Cn. Lentulus, & L. Gellius censores asperam censuram egerunt, quatuor & sexaginta senatu motis. à quibus, lustro condito, censa sunt ciuiũ capita quadringenta quinquaginta millia. L. Metellus prætor in Sicilia aduersum piratas prospere rem gessit. Templũ Iouis in Capitolio, quod incẽdio consumptum ac refectum erat, à Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus, in Armenia Mithridatem & Tigranem, & immensas vtriusq; regis copias, pluribus præliis fudit. Q. Metellus proconsul, bello sibi aduersum Cretenses mandato, Cydoniam vrbem obsedit. L. Triarius legatus Luculli aduersus Mithridatem parum prospere pugnauit. Lucullum, ne persequeretur Mithridatem, ac Tigranem, summamq; victoriæ imponeret, seditio militum tenuit, qui sequi nolebant: id est, legiones Valerianæ, impleta à se stipendia dicentes, Lucullum reliquerunt.

LIBRI XCIX.

Q. Metellus proconsul Gnoson, & Lyctum, & Cydoniam, & alias plurimas ciuitates expugnauit. L. Roscius tribunus plebis legem tulit, vt equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi assignarentur. Cn. Pompeius lege ad populum lata, persequi piratas iussus, qui commercium annonæ intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit, belloq; cum iis in in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis, agros & vrbes dedit. Præterea res gestas à Q. Metello aduersus Cretenses continet & epistolas Metelli, & Cn. Pompey inuicem missas. queritur Metellus gloriam rerum à se gestarum à Pompeio sublatam præteriri, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas vrbium deditiones. Pompeius rationem reddit, hoc se facere debuisse.

LIBRI C.

C. Manlius tribunus, plebis indignatione maxima nobilitatis, legem tulit, vt Pompeio bellum Mithridaticum mandaretur. Concio eius bona. Q. Metellus perdomitis Cretensibus, liberæ in id tempus insulæ, leges dedit. Cneius Pompeius ad gerendum bellum aduersus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phrahate amicitiam renouauit. equestri prœlio Mithridatem vicit. Præterea bellum inter Phrahatem regem Parthorum, & Tigranem Armeniorum regem, ac deinde inter filium Tigranem, patremq; gestum, continet.

LIBRI CI.

CN. Pompeius Mithridatem nocturno prœlio victum coegit Bosphoron profugere. Tigranem in deditionem accepit, eiq; edemptis Syria, Phœnice, Cilicia, regnum Armeniæ restituit. Coniuratio eorum qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus, oppressa est. Cn. Pompeius quum Mithridatem persequeretur, in vltimas ignotasq; gentes penetrauit. Iberos, Albanosque, qui transitum non dabant, prœlio vicit. Præterea fugam Mithridatis per Colchos, Heniochosque, & res ab eo in Bosphoro gestas continet.

LIBRI CII.

CNeus Pompeius in prouinciæ formam Pontum redegit. Pharnaces filius Mithridatis bellum patri intulit. ab eo Mithridates obsessus in regia, quum veneno sumpto parum profecisset, ad mortem, à milite Gallo, nomine Bitoco, à quo, vt iuuaret se, petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Iudæos subegit, fanum eorum Hierosolymæ, inuiolatum ante id tempus, cepit. L. Catilina bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo prætore & Cethego & pluribus aliis coniurauit, de cæde consulum & senatus, incendiis vrbis, & opprimenda Republica: exercitu quoq; in Etruria comparato. Ea coniuratio industria M. Tullij Ciceronis eruta est. Catilina vrbe pulso, de reliquis coniuratis supplicium sumptum est.

LIBRI CIII.

CAtilina à C. Antonio proconsule cum exercitu cæsus est. P. Clodius accusatus, quod in mulieris habitu in sacrarium, in quod virum intrare nefas est, intrasset: quumq; vxorem Metelli Pontificis stuprauisset, absolutus est. Cn. Pontinus prætor Allobroges, qui rebellauerant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transiit. C. Cæsar Lusitanos subegit: eoq; consulatus candidato, & captante Rempublicam inuadere, conspiratio inter tres principes ciuitatis facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, C. Cæsarem. (A. V. C. IↃCXCI) Leges agrariæ à Cæsare consule cum maxima contentione, inuito senatu, & altero consule M. Bibulo, latæ sunt. C. Antonius proconsul in Thracia parum prospere rem gessit. M. Cicero, lege à P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos ciues necauisset, in exilium missus est. Cæsar in prouinciam Galliam profectus, Heluetios, vagam gentem, domuit: quæ sedem quærens, per prouinciam Cæsaris Narbonem iter facere volebat. Præterea situm Galliarum continet. Pompeius de liberis Mithridatis, Tigrane & Tigranis filio triumphauit: Magnusque à tota concione consalutatus est.

LIBRI CIV.

PRima pars libri situm Germaniæ, moresque continet. C. Cæsar cum contra Germanos, qui Ariouisto duce in Galliam descenderant, exercitum duceret, rogatus ab Æduis & Sequanis, quorum ager possidebatur: trepidationem militum, propter metum nouorum hostium ortam, allocutione exercitus inhibuit, & victos prœlio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios orante, & T. Annio Milone tribuno plebis agente, ingenti gaudio senatus, ac vniuersæ Italiæ, ab exilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonæ cura mandata est. Cæsar Ambianos, Suessiones, Viromanduos, Atrebates Belgarum populos, quorum maxima multitudo erat, prœlio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Neruios vnam harum ciuitatum cum maximo discrimine pugnauit, eamq; gentem deleuit: quæ bellum gessit, donec ex sexaginta millibus armatorum trecenti superessent: ex nonaginta quinq; senatoribus tres tantummodo euaderent. Lege lata de redigenda in prouinciæ formam Cypro, & publicanda pecunia regia, C. Catoni administratio eius rei mandata est. Ptolemæus Ægypti rex ob iniurias, quas patiebatur à suis, regno pulsus Romam venit. C. Cæsar Venetos gentem Oceano iunctam, nauali prœlio vicit. Præterea à legatis eius eadem fortuna res gestas continet.

LIBRI CV.

(A. V. C. IↃCXCV) QVum C. Catonis tribuni plebis intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutauit. M. Cato in petitione præturæ prælato Vatinio, repulsam tulit. idem quum legem impediret, qua prouinciæ consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniæ, Crasso Syria & Parthicum bellum, Cæsari

Cæsari Gallia & Germania dabantur, à C. Trebonio tribuno plebis legis auctore in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemæum reduxit in regnum AEgypti, reiecto Archelao, quem sibi regem asciuerant. Cæsar, victis Germanis, & in Gallia cæsis, Rhenum transcendit, & proximam partem Germaniæ domuit: ac deinde Oceano in Britanniam, primo parum prospere tempestatibus aduersis, traiecit: iterum parum felicius, maximaq; hominum multitudine cæsa, aliquam partem insulæ in potestatem redegit.

LIBRI CVI.

IVlia Cæsaris filia, Pompeij vxor, decessit, honosq; ei à populo habitus est, vt in Campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum defecerunt. à quibus Cotta, & Titurius legati Cæsaris circumuenti insidijs, cum exercitu, cui præerant, cæsi sunt. & quum aliarum quoq; legionum castra oppugnata maximo labore defensa essent, interq; eos, qui in Treuiris præerat, Q. Cicero; ab ipso Cæsare hostes prœlio fusi sunt. M. Crassus bellum Parthis illaturus, Euphratem fluuium transiuit, victusq; prœlio, in quo & filius eius occidit, quum reliquias exercitus in collem recepisset, euocatus in colloquium ab hostibus, vt de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, & ne quid viuus pateretur repugnans interfectus est.

LIBRI CVII.

C. Cæsar Treuiris in Gallia victis, iterum in Germaniam transit: nulloq; ibi inuento hoste, reuersus in Galliam Eburones, & alias ciuitates, quæ conspirauerant, vicit, & Ambiorigẽ in fuga persecutus. P. Clodij à T. Annio Milone, candidato consulatus, in Appia via ad Bouillas occisi corpus plebs in curia cremauit. Quum seditiones inter candidatos consulatus Hypsæum, Scipionem, & Milonem essent, qui armis ac vi contendebant; ad comprimendas eas, Cn. Pompeius legatus à senatu consul tertium factus est absens, & solus, quod nulli alij vnquam. Quæstione decreta de morte P. Clodij, Milo iudicio damnatus in exilium actus est. Lex lata est, vt ratio absentis Cæsaris in petitione consulatus haberetur. inuito & contradicente M. Catone: Præterea res gestas à C. Cæsare aduersum Gallos, qui prope vniuersi Vercingentorige Aruerno duce, defecerunt, & loboriosas obsidiones vrbium continet: inter quas Auarici Biturigum, & Gergouiæ Aruernorum. (A. V. C. IↃCXCVIII.)

LIBRI CVIII.

C. Cæsar Gallos ad Alexiam vicit, omnesq; Galliæ ciuitates, quæ in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius quæstor M. Crassi Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit, creatis Consulibus Ser. Sulpicio, & M. Marcello. C. Cæsar Bellouacos cum alijs Gallorum populis domuit. Præterea contentiones inter Consules, de successore C. Cæsari mittendo, agente in senatu M. Marcello consule, vt Cæsar ad petitionem consulatus veniret, quum is, lege lata in id tempus consulatus, prouincias obtineret deberet, resq; à M. Bibulo gestas in Syria continet. (A. V. C. IↃCXCIX.)

LIBRI CIX.

CAussæ ciuilium armorum & initia referuntur, contentionesq; de successore C. Cæsari mittẽdo; quum se dimissurum exercitus negaret, nisi à Pompeio dimitterentur. & C. Curionis tribuni plebis primum aduersus Cæsarem, dein pro Cæsare actiones continet. Quum senatusconsultum factum esset, vt successor Cæsari mitteretur: M. Antonio, & Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatusconsultum impediebant, vrbe pulsis: mandatũ à senatu consulibus, & Cn. Pompeio, vt viderent, ne quid Respublica detrimenti caperet. C. Cæsar bello inimicos persecuturus cum exercitu in Italiam venit: Corfinium cum L. Domitio, & L. Lentulo cepit, eosq; dimisit. Cn. Pompeium, ceterosq; partium eius, Italia expulit.

LIBRI CX.

C. Cæsar Massiliam, quæ portas ipsi clauserat, obsedit: & relictis in obsidione vrbis eius legatis C. Trebonio, & D. Bruto, profectus in Hispaniam, L. Afranium, & C. Petreium legatos Cn. Pompeij, cum septem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omnesque incolumes dimisit: Varrone

quoque legato Pompeij cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis ciuitatem dedit. Massilienses duobus naualibus prœliis victi, post longam obsidionem potestati Cæsaris se permiserunt. C. Antonius legatus Cæsaris, male contra Pompeianos rebus gestis, in Illyrico captus est. in quo bello Opitergini transpadani Cæsaris auxiliares rate sua ab hostilibus nauibus clausa, potius quam in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio legatus in Africa cum prospere aduersus Varum Pompeianarum partium ducem pugnasset, à Iuba rege Mauritaniæ cum exercitu cæsus est. C. Cæsar in Græciam traiecit.

LIBRI CXI.

M. Cælius Rufus prætor quum seditiones in vrbe concitaret, nouarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus vrbe, Miloni exuli, qui fugitiuorum exercitum contraxerat, se coniunxit. vterque quum bellum molirentur, interempti sunt. Cleopatra AEgypti regina à Ptolemæo fratre regno pulsa est. Propter Q. Cassii prætoris auaritiam crudelitatemque, Cordubenses in Hispania cum duabus Varianis legionibus à partibus Cæsaris desciuerunt. Cneus Pompeius ad Dyrrachium obsessus à Cæsare, & præsidiis eius cum magna clade diuersæ partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus quam ad bella natus. omnibusque aduersarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Cæsar ignouit.

LIBRI CXII.

Trepidatio victarum partium per diuersas orbis terrarum partes, & fuga referuntur. Cn. Pompeius quum AEgyptum petisset, iussu Ptolemæi regis pupilli, auctore Theodoto præceptore, cuius apud regem maxima erat auctoritas, & Photino, occisus est ab Achilla, cui delegatum id erat facinus, in nauicula, antequam in terram exiret. Cornelia vxor, & Sex. Pompeius filius in Cyprum refugerunt. Cæsar post tertium diem insecutus, quum ei Theodotus caput Pompeij, & annulum obtulisset, & infensus est, & illacrimauit. sine periculo Alexandriam tumultuantem intrauit. Cæsar dictator creatus, Cleopatram in regnum AEgypti reduxit, & inferentem bellum iisdem auctoribus Ptolemæum, quibus Pompeium interfecerat, cum maximo suo discrimine vicit. Ptolemæus, dum fugit, in Nilo nauicula subsedit. Præterea laboriosum M. Catonis in Africa, per deserta cum legionibus iter: & bellum à Cn. Domitio contra Phrahatem prosperè gestum continet.

LIBRI CXIII.

Confirmatis in Africa Pompeianis partibus, earum imperium P. Scipioni delatum est, Catone, cui ex æquo deferebatur, cedente. Et quum de diruenda vrbe Vtica propter fauorem ciuitatis eius in Cæsarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuisset, Iuba suadente, vt dirueretur: tutela eius, & custodia mandata est Catoni. Inde Pompeius Magni filius in Hispania contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius, nec Petreius excipere volebant, bellum aduersus Cæsarem renouauit. Pharnaces Mithridatis filius rex Ponti, sine vlla belli mora victus est. Quum seditiones Romæ à P. Dolabella tribuno plebis legem ferente de nouis tabulis, excitatæ essent, & ex ea caussa plebs tumultuaretur, inductis à M. Antonio magistro equitum in vrbem militibus, octingenti è plebe cæsi sunt. Cæsar veteranis cum seditione missionem postulantibus dedit; & quum in Africam traiecisset, contra copias Iubæ regis cum discrimine magno pugnauit.

LIBRI CXIV.

Bellum in Syria Cæcilius Bassus eques Romanus Pompeianarum partium excitauit, relicto à legione Sexto Cæsare, quæ ad Bassum transierat: occisoque eo, Cæsar Scipionem prætorem, Afranium, Iubamque vicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato audita re, quum se percussisset Vticæ, & interueniente filio curaretur, inter ipsam curationem rescisso vulnere exspirauit, anno ætatis quadragesimo nono. Petreius Iubam, seque interemit. P. Scipio in naue circumuentus honestæ morti vocem quoque adiecit. quærentibus enim imperatorem hostibus, dixit, Imperator bene se habet. *Faustus & Afranius occisi. Catonis filio venia data, Brutus legatus Cæsaris in Gallia Bellouacos rebellantes prœlio vicit.*

LIBRI CXV.

CAEsar quatuor triumphos duxit; ex Gallia, ex AEgypto, ex Ponto, & Africa. epulum, & omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari, senatu rogante, reditum concessit. qui Marcellus beneficio eius frui non potuit, à Cn. Magio Chilone cliente suo Athenis occisus. Et censum egit, quo censa sunt ciuium capita centum quinquaginta millia. profectusq́, in Hispaniam aduersus Sex. Pompeiũ, multis vtrimque expeditionibus factis, & aliquot vrbibus expugnatis, summam victoriam cum maximo discrimine ad Mundam vrbem consecutus est. Pompeius Sex. effugit.

LIBRI CXVI.

Cæsar ex Hispania quintum triumphum egit. & quùm plurimi maximique honores ei à senatu decreti essent; inter quos, vt Pater Patriæ *appellaretur, & sacrosanctus, ac Dictator in perpetuum esset inuidiæ caussam aduersus eum præstitere, quod senatui deferenti hos honores, quum ante ædem Veneris Genitricis sederet, non assurrexit: & quod M. Antonio consule collega suo inter Lupercos currente, diadema capiti suo impositum in sella reposuit: & quod Epidio Marullo, & Cæsetio Flauo tribunis plebis, inuidiam ei tamquam regnum affectanti mouentibus, potestas abrogata est. Ex ijs caussis conspiratione in eum facta (cuius capita fuerunt, M. Brutus, & C. Cassius, & ex Cæsaris partibus D. Brutus & C. Trebonius) in curia Pompeij occisus est viginti tribus vulneribus, occupatumq́, ab interfectoribus eius Capitolium. Obliuione deinde cædis eius à senatu decreta, obsidibus Antonij & Lepidi liberis acceptis, coniurati à Capitolio descenderunt. Testamento Cæsaris hæres ex parte dimidia institutus C. Octauius sororis nepos, & in nomen adoptatus est. Cæsaris corpus quum in campum Martium deferretur, à plebe ante rostra crematum est. Dictaturæ honos in perpetuum sublatus est. Chamaces humilimæ sortis homo, qui se C. Marij filium ferebat, quum apud credulam plebem seditiones moueret, interfectus est.*

(*A. V. C.* ƆƆCCVII.)

LIBRI CXVII.

C. Octauius Romam ex Epiro venit, eo enim illum Cæsar præmiserat bellum in Macedonia gesturus: omnibusq́, prosperis exceptus; etiam nomen Cæsaris sumpsit. in confusione rerum, ac tumultu Lepidus pontificatum maximum intercepit. Sed M. Antonius Consul, quum impotenter dominaretur, legemque de prouinciarum permutatione per vim tulisset, & Cæsarem quoq́, petentem, vt sibi aduersum auunculi percussores adesset, magnis iniuriis affecisset; Cæsar, & sibi, & Reipublicæ vires contra eum paraturus, deductos in colonias veteranos excitauit. Legiones quoque quarta & Martia, signa ab Antonio ad Cæsarem tulerunt. deinde & complures sæuitia M. Antonij passim in castris suis trucidati, quia & suspecti erant, ad Cæsarem desciuerunt. D. Brutus, vt petenti Cisalpinam Galliam Antonio obsisteret, Mutinam cum exercitu occupauit. Præterea discursus vtriusque partis virorum ad accipiendas prouincias, apparatusque belli continet.

LIBRI CXVIII.

M. Brutus, in Græcia sub prætextu Reipublicæ, & suscepti contra M. Antoniũ belli, exercitum, cui Vatinius præerat, cum prouincia in potestatẽ suam redegit. C. Cæsari qui primus Reipublicæ arma sumpserat, proprætoris imperium à senatu datum est cum consularibus ornamentis; adiectũque, vt senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinæ obsedit. missique ad eum legati à senatu de pace, parum ad eam componendam valuerunt. Populus Romanus saga sumpsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium prætorem, cum exercitu potestati suæ subiecit.

LIBRI CXIX.

C. Trebonius in Asia fraude P. Dolabellæ occisus est. ob id facinus Dolabella hostis à senatu iudicatus est. Quùm Pansa Consul male aduersus Antonium pugnasset, A. Hirtius Consul cum exercitu superueniens, fusis M. Antonij copiis, fortunam vtriusque partis æquauit. Victus deinde ab Hirtio & Cæsare Antonius in Galliam confugit, & M. Lepidum cum legionibus, quæ sub ipso erant, sibi iunxit: ho-

(*A. V. C.* ƆƆCCVIII.)

stisque à senatu cum omnibus, qui intra præsidia eius erant, iudicatus est. A. Hirtius, qui post victoriam ipsis in hostium castris ceciderat, & L. Pansa è vulnere, quod in aduerso prœlio exceperat, defunctus, in campo Martio sepulti sunt. Aduersus C. Cæsarem, qui solus è tribus ducibus supererat, parum gratus senatus fuit: qui D. Bruto obsidione Mutinensi à Cæsare liberato, honore triumphi decreto, Cæsaris militumque eius mentionem non satis gratam habuit: ob quæ C. Cæsar reconcilata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit, & perculsis aduentu eius iis qui in eum iniqui erant, cum annos nouendecim haberet, consul creatus est.

LIBRI CXX.

CAEsar Consul legem tulit de quæstione habenda in eos, quorum opera pater occisus esset. postulatique ea lege M. Brutus, C. Cassius, D. Brutus, absentes damnati sunt. Quum M. Antonio vires Asinius quoque Pollio, & M. Munatius Plancus cum exercitibus suis adiuncti ampliassent; & D. Brutus cui senatus vt persequeretur Antonium mandauerat, relictus à legionibus suis profugisset, iussu Antonij, in cuius potestatem venerat, à Capeno Sequano interemptus est. C. Cæsar pacem cum Antonio, & Lepido fecit ita, vt Tres viri Reipublicæ constituendæ per quinquennium essent, ipse, & Lepidus, & Antonius, & vt suos quisque inimicos proscriberent. in qua proscriptione plurimi equites Romani, CXXX senatorum nomina fuerunt, & inter eos L. Paulli fratris M. Lepidi, & L. Cæsaris Antonij auunculi, & M. Ciceronis. huius occisi à Popillio legionario milite, quum haberet annos sexaginta tres. caput quoq; cum manu dextra in rostris positum est. Præterea res à M. Bruto in Græcia gestas continet.

LIBRI CXXI.

C. Cassius, cui mandatum à senatu erat, vt Dolabellam hostem iudicatum bello persequeretur: auctoritate Reipublicæ adiutus, Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem prouincia erant, in potestatem suam redegit: Dolabellam in vrbe Laodicæa obsessum mori coegit. M. quoque Bruti iussu C. Antonius captus, occisus est.

LIBRI CXXII.

M. Brutus aduersus Thracas parum prosperè rem gessit; omnibusque transmarinis prouinciis, exercitibusque in potestatem eius & C. Cassii redactis, coierunt Smyrnæ vterque ad ordinanda belli futuri consilia. M. Messalæ Publicolam fratrem victum, communi consilio condonauerunt.

LIBRI CXXIII.

SEx. Pompeius, Magni filius, lectis ex Epiro proscriptis ac fugitiuis, cum exercitu diu, sine vlla loci cuiusquam possessione, prædatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primùm, deinde totam prouinciam occupauit: occisoque A. Pompeio Bithynico prætore, Q. Saluidienum legatum Cæsaris nauali prœlio vicit. Cæsar & Antonius cum exercitibus in Græciam traiecerunt; bellum contra Brutum & Cassium gesturi. Q. Cornificius in Africa T. Sestium Cassianarum partium ducem, prœlio vicit.

LIBRI CXXIV.

C. Cæsar, & Antonius, apud Philippos vario euentu contra Brutum & Cassium pugnauerunt: ita vt vtriusque dextra cornua vincerent, & castra quoque vtrimque ab iis qui vicerant, expugnarentur. Sed inæqualem fortunam partium mors Cassii fecit, qui quùm in eo cornu fuisset, quod pulsum erat, totum exercitum fusum ratus, mortem sibi consciuit. Altero deinde prœlio victus M. Brutus, & ipse vitam finiuit, exorato Stratone fugæ comite, vt sibi gladium adijceret, annorum circiter quadraginta. Inter quos Q. Hortensius occisus est.

LIBRI CXXV.

C. *Cæsar relicto Antonio (transmarinæ prouinciæ ex parte imperiũ ei cessit) reuersus in Italiam, veteranis agros diuisit. seditiones exercitus sui, quas corrupti à Fuluia M. Antonii vxore milites contra imperatorem suũ concitauerant, cum graui periculo inhibuit. L. Antonius consul M. Antonii frater, eadem Fuluia consiliante, bellum Cæsari intulit: receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis assignati erant; & M. Lepido, qui custodiæ vrbis cum exercitu præerat, fuso hostiliter in vrbem irrupit.* (A. V. C. ꟾↃCCVII)

LIBRI CXXVI.

C. *Cæsar, quum esset annorum viginti trium, obsessum in oppido Perusiæ L. Antonium, conatumque aliquoties erumpere, & repulsum fame, coegit in deditionem venire: ipsique, & omnibus militibus eius ignouit: Perusiam diruit. Redactis in potestatem suam omnibus diuersæ partis exercitibus, bellum citra vllum sanguinem confecit.*

LIBRI CXXVII.

P*arthi Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce, in Syriam irruperunt: victoque Decidio Saxa, M. Antonii legato, vniuersam eam prouinciam occupauerunt. M. Antonius quum ad bellum contra Cæsarem gerendum incitaretur, vxore Fuluia dimissa, ne concordiæ ducum obst[illegible] et, pace facta cum Cæsare, sororem eius Octauiam in matrimonium duxit. Q. Saluidienum consilia nefaria contra Cæsarem molitum, indicio suo protraxit. isque damnatus, mortem sibi consciuit. P. Ventidius Antonii legatus, Parthos prælio victos Syria expulit; Labieno eorum duce occiso. Quùm vicinus Italiæ hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret, & annonæ commercium impediret, cum eo postulatam pacem Cæsar & Antonius fecerunt, ita vt Siciliam prouinciam haberet. Præterea motus Africæ, & bella gesta continet.*

LIBRI CXXIIX.

Q*Vùm Sex. Pompeius rursus latrociniis mare infestum redderet: nec pacem, quam acceperat, præstaret: Cæsar necessario bello contra eum suscepto, duobus naualibus præliis dubio euentu pugnauit. L. Ventidius legatus M. Antonii, Parthos in Syria prælio vicit, regemque eorum interemit. Iudæi quoque à legatis Antonii subacti sunt. Præterea belli apparatum continet.*

LIBRI CXXIX.

A*Duersus Sex. Pompeium vario euentu naualibus certaminibus pugnatum est: ita vt ex duabus Cæsaris classibus altera, cui Agrippa præerat, vinceret: altera, quam Cæsar duxerat, deleta, expositi in terram milites in magno periculo essent. victus deinde Pompeius in Siciliam profugit. M. Lepidus qui ex Africa velut ad societatem belli contra Sex. Pompeium à Cæsare gerendi traiecerat; quùm bellum Cæsari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumphiratus honore, vitam impetrauit. M. Agrippa nauali corona à Cæsare donatus est, qui honos nemini ante eum habitus erat.*

LIBRI CXXX.

M. *Antonius, dum cum Cleopatra luxuriatus tardè Mediam ingressus, bellum cum legionibus octodecim & sexdecim millibus equitum, Parthis intulit, & quum duabus legionibus amissis, nulla re prosperè cedente retrò rediret, insecutis subinde Parthis, & ingenti trepidatione, & magno totius exercitus periculo, in Armeniam reuersus est, viginti & vno diebus trecenta millia fuga emensus. circa octo millia hominum tempestatibus amisit. tempestates quoq; infestas super tam infeliciter susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est: quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.*

LIBRI CXXXI.

SEx. Pompeius, quùm in fidem M. Antonii veniret, bellum aduersus eum in Asia moliens, oppressus à legatis eius, occisus est. Cæsar seditionem veteranorum cum magna pernicie motam inhibuit: Iapidas, & Dalmatas & Pannonios subegit. Antonius Artauasdem Armeniæ regem fide data perductum, in vincula coniici iussit, regnumque Armeniæ filio suo ex Cleopatra nato dedit: quam vxoris loco, iampridem captus amore eius, habere cœperat.

LIBRI CXXXII.

CÆsar in Illyrico Dalmatas domuit. Quùm M. Antonius ob amorem Cleopatræ, ex qua duos filios habebat Philadelphum, & Alexandrum, neque in vrbem venire vellet, neque finito triumuiratus tempore imperium deponere, bellumque moliretur, quod vrbi Italiæque inferret: ingentibus tam naualibus, quàm terrestribus copiis ob hoc contractis, remissoque Octauiæ sorori Cæsaris repudio; Cæsar in Epirum cum exercitu traiecit. Pugnæ deinde nauales, & prœlia equestria secunda Cæsaris feruntur.

LIBRI CXXXIII.

M. Antonius ad Actium classe victus, Alexandriam profugit, obsessusque à Cæsare in vltima rerum desperatione, præcipue occisæ Cleopatræ falso rumore impulsus, se ipse interemit. Cæsar, Alexandria in potestatem redacta (Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defuncta) in vrbem reuersus, tres triumphos egit, vnum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra: imposito fine ciuilibus bellis altero & vicesimo anno. M. Lepidus, Lepidi, qui triumuir fuerat, filius, coniuratione contra Cæsarem facta, bellum moliens, oppressus & occisus est.

LIBRI CXXXIV.

C. Cæsar rebus compositis, & omnibus prouinciis in certam formam redactis, Augustus quoque nominatus est: & mensis Sextilis in honorem eius appellatus est. Quùm ille conuentum Narbone ageret, census à tribus Galliis, quas Cæsar pater vicerat, actus. Bellum contra Bastarnas, & Mæsos, & alius gentes, à M. Crasso, refertur.

LIBRI CXXXV.

BEllum à M. Crasso aduersus Thracas, & à Cæsare aduersus Hispanos gestum refertur, & Salassi, gens Alpina, perdomiti.

LIBRI CXXXVI.

RHætia à Tiberio Nerone, & Druso Cæsaris priuigno, domita. Agrippa Cæsaris gener mortuus. à Druso census actus est.

LIBRI CXXXVII.

CIuitates Germaniæ cis Rhenum & trans Rhenum positæ, oppugnantur à Druso: & tumultus qui ob censum exortus in Gallia erat, compositus. Ara D. Cæsari ad confluentem Araris & Rhodani, dedicata, sacerdote creato C. Iulio Vercondaridubio Æduo.

LIBRI

LIBRI CXXXIIX.

THraces domiti à Cæpione: item Cherusci, Tenchateri, Chauci: aliæque Germanorum trans Rhenum gentes subactæ, à Druso referuntur. Octauia soror Augusti defuncta, ante amisso filio Marcello, cuius monimenta sunt, theatrum & porticus, nomine eius dicata.

LIBRI CXXXIX.

BEllum contra transrhenanas gentes à Druso gestum refertur. in quo inter primores pugnauerunt Senectius & Anectius, tribuni ciuitatis Neruiorum. Dalmatas & Pannonios Nero frater Drusi subegit. Pax cum Parthis facta est: signis à rege eorum quæ sub Crasso, & postea sub Antonino capta erant, redditis.

LIBRI CXL.

BEllum aduersus Germanorum trans Rhenum ciuitates gestum à Druso refertur. ipse ex fractura, equo super crus eius collapso, tricesimo die quam acciderat, mortuus est. corpus à Nerone fratre, qui nuncio valetudinis euocatus raptim adcurrerat, Romam, peruectum, & in C. Iulii tumulo conditum. Laudatus est à Cæsare Augusto vitrico; & supremis eius plures honores additi.

(A. V. C. IↃCCXII.)

FINIS.

Heus

Heus Lector! Anno CIↃ DCXVI, Caspar Lusignanus Venetus edidit fragmentum, quod deesse volebat Libro Liuii XXXIII. præmittendumque paginæ huius editionis 419. nactus iderat à Francisco Bartholino, Vrbinate I.C. qui descripserat è Codice vetusto Bibliothecæ Capituli Eccl. Bambergensis. notæ marginales sunt à Bartholino, aut P. Quærengio. Equidem; quum Polybius isthæc ferè Græca habeat, nescio quid pronunciare debeam. nullo incommodo Lectoris heic collocari posse, hoc scio. Interim notemus, Librum istum vocari ab ipsis XLIII; qui nobis est trigesimus tertius.

TITI LIVII
HISTORIARVM
Ab Vrbe condita
LIBER XLIII.

HÆc per Hiemem gesta. Initio autem veris Quinctius Attalo Elatiam excito, Bœotiorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, ditionis suæ facere cupiens, profectus, per Phocidem quinque millia ab Thebis, quod caput est Bœotiæ, posuit castra. Inde postero die cum vnius signi militibus, & Attalo, legationibusque quæ frequentes vndiq; conuenerant, pergit ire ad vrbem, iussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant) sequi se mille passuum interuallo distantes. Ad medium fermè viæ Bœotiorum prætor Antiphilus obuius fuit, cætera multitudo è muris aduentum Imperatoris Romani, Regisq; prospeculabatur. rara arma, paucique milites circa eos apparebant: hastatos, sequentes procul, anfractus viarum, vallesque interiectæ occulebant. Quum iam adpropinquaret vrbi, velut obuiam egredientem turbam salutaret, tardius incedebat. Caussa erat moræ, vt hastati consequerentur. Oppidiani, ante lictorem turba acta, insecutum confestim agmen armatorum non antequam ad hospitium Imperatoris ventum est, conspexere. Tum, velut prodita dolo Antiphili Prætoris vrbe, captaque, obstupuerunt omnes. Et apparebat nihil liberæ consultationis concilio, quod in diem posterum indictum erat, Bœotis relictum. [1. Texerunt] dolorem, quem & nequicquam, & non sine periculo ostendissent. In concilio Attalus primus verba fecit. Orsus à maiorum suorum, suisque, & communibus in omnem Græciam & propriis in Bœotiorum gentem meritis, segnior iam, & infirmior, quam vt cõtentionem dicendi sustineret, obmutuit, & concidit. Et dum regem auferunt, perferuntque, parte membrorum captum, paulisper [2 contentio intermissa est.] Aristhenus inde Achæorum prætor eo cum maior auctoritate auditus, quod non alia, quam quæ Achæis suaserat, Bœotis suadebat. Pauca ab ipso Quinctio adiecta fidem magis Romanam, quam arma, aut opes extollente verbis. Rogatio inde [3 ablata insidice archolata, recitataque cum Romanis iungenda nullo contra adducere audente, omnium Bœoticæ] ciuitatum suffragiis accipitur, iubeturque. Concilio dimisso Quinctius tantum Thebis moratus, quantum Attali repens casus coegit. Postquam nõ vitæ præsens periculum vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elatiam, vnde profectus erat, redit. Bœotis quoque, sicut prius Achæis, ad societatem adscitis, [4 & quomodo] tuta ea, pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus iam cogitationibus in Philippum, & quod reliquum belli erat conuersis. Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma nihil pacati retulerant, delectum per omnia oppida regni habere instituit, in magna inopia iuniorum: absumpserant enim per multas iam ætates continua bella Macedonas, ipso quoque regnante, & naualibus bellis aduersus Rhodios, Attalumque, & terrestribus aduersus Romanos ceciderat magnus numerus, ita & tirones ab XVI. annis milites scribebat, & emeritis quidam stipendiis, quibus modo quidquam reliqui roboris erat, ad signa reuocabantur. Ita suppleto exercitu, secundum verum æquinoctium omnes copias [5 diu] contraxit, ibique statiuis positis, exercendo quotidie milite, hostem operiebatur. Et Quinctius per eosdem ferme dies ab Elatia pro-

1 *Texerunt tamen.*

5 *iam.*

profectus, præter Thronium [1 & Scarpeam,] ad Thermopylas peruenit. Ibi concilium Ætolorum, Heracleam indictum, tenuit, consultantium quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, tertio die ab Heraclea Xynias progressus in confinio Ænianum, Thessalorumque positis castris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli sunt. [2 Phanea duce ducenti pedites cum equitibus quadrigentis venerunt ne] dubium esset quid exspectasset, confestim Quintius mouit castra. Transgressi in [3 Ptiocum] agrum quingenti Gortynii Cretensium duce Cyndate, & trecenti Apolloniatæ haud dispari [4 armatum] se coniunxere: nec ita multo post Amynander cum Athamanum peditum ducentis & mille. Philippus cognita profectione ab Elatia Romanorum, vt cui de summa rerum adesset certamen adhortandos milites ratus multa iam sæpe memorata de maiorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum quum disseruisset, [5 de rerum maximè animos terrebant, quibusque] ad aliquam spem poterant venit.----- Acceptæ [6 ad Aouum] fluuium in angustiis cladi [7 terra Macedonum phalange ad Atragem] vi pulsos Romanos opponebat, & illic tamen vbi insessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter custodias seruassent, secundam, in ipso certamine leuis armaturæ, mercenariorumque militum. Macedonum vero phalangem, & tunc stetisse, [8 ex] loco æquo, iustaque pugna semper mansuram [9 inuitam: decem, & vndecim millia militum hæc fuere, robur omne virium, & regni. Ad hoc XX. cetratorum, quos peltas appellant, Thracumque & Illyriorum, tracliis est nomen gentis par numerus bina millia erant, & misti ex pluribus gentibus mercede educti auxiliares X. fermè, & XX. equitum.] Cum iis copiis Rex hostem opperiebatur. Romanis fermè par numerus erat, qui tum copiis tantum, (quod Ætoli accesserant) superabat Quinctius ad Thebas Phthioticas castra quum mouisset, spem nactus per Dimonem principem ciuitatis prodi vrbem, cum paucis equitum, leuisque armaturæ ad muros successit. Ibi adeo frustrata spes est, vt non certamen modo cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret [10 in] castris exciti repente pedites, equitesque in tempore subuenissent. Et postquam nihil conceptæ temere spei succedebat, vrbis quidem amplius tentandæ in præsentia conatu abstitit, cæterum satis gnarum iam in Thessalia regem esse, nondum comperto quam in regionem venisset, milites per agros dimissos, vallum cædere, & parare iubet. Vallo, & Macedones, & Græci vsi sunt, sed vsum nec ad commoditatem ferendi, nec ad ipsius munitionis firmamentum aptauerunt. Nam & maiores & magis ramosas arbores cædebant, quam quas ferre cum armis miles posset, & quum castra his ante obiectis [11 sæpissent,] facilis molitio eorum valli erat, nam & quia rati stipites magnarum arborum eminebant, multique & validi rami præbebant quod rectè manucaperetur, duo aut summum tres iuuenes connixi arborem vnam euellebant, quæ vulsa portæ instar extemplo patebat, nec in promptu erat quod obmolirentur. Romanus læues, & bifurcos plerosque, & trium aut [12 complurium] quatuor ramorum vallos cædit, vt & suspensis ab tergo armis ferat plures aptè miles, & ita densos affigunt, implicantque ramos, vt neque quæ cuiusque stipitis palma sit prouideri possit, & adeo acuti, aliusq; per alium immissi radii locum ad inserendam manum non relinquunt, vt neq; prehendi, quod trahatur, neque trudi, cum inter se innexi rami vinculum inuicem præbeant, possit, & si vulsus forte est vnus, nec loci multum aperit, & alium reponere perfacile est. Quinctius postero die, vallum secum ferente milite, vt paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex fermè millia à Pheris quum consedisset, speculatum in qua parte Thessaliæ hostis esset, 13 qui diu pararet misit. Circa Larissam erat Rex, certior iam factus Romanum ab Thebis Pheras mouisse, defungi quam primum & ipse certamine cupiens ducere ad hostem pergit, & quatuor millia fere à Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti vtrinq; ad occupandos super vrbem tumulos processissent, pari fermè interuallo ab iugo, quod capiendum erat, quum inter se conspecti essent 14 constituerunt, nuncios in castra remissos, qui quid sibi quomodo præter spem hostis occurrisset faciendum esset consulerent quieti opperientes. Et illo quidem die nullo inito certamine in castra reuocati sunt, postero die circa eosdem tumulos equestre prœliū fuit, in quo non minimum Ætolorum opera regii fugati, atq; in castra compulsi sunt. Magnum vtrisque impedimentum ad rem gerendam fuit ager consitus crebris arboribus, hortiq;, vt in suburbanis locis, & coarctata itinera maceriis, & quibusdam locis interclusa. Itaq; pariter ducibus consilium fuit excedendi ea regione, & velut ex prædicto, ambo 15 Scotusam petierunt: Philippus spe frumentandi, inde Romanus vt progressus corrumperat hosti frumenta. Per diem totum, quia colles perpetuo iugo intererant, nullo cōspecta inter se loco agmina ierunt. 16 Romani Eretriā Phthiotici agri. Philippus super amnem Onehestū posuit castra. Ne postero quidem die, cum Philippus 17 ad Melandiū, quod vocant Scotusæ agri, Quinctius circa 18 Thetidem Pharsaliæ terræ posuisset castra, aut hi, aut illi, vbi hostis esset satis 19 compertū haud habuerunt. Tertio die primo nimbus effusus, dein caligo nocti simillima Romanos metu insidiarū tenuit. Philippus maturandi itineris caussa post imbrem nubibus in terrā demissis nihil deterritus signa

1 Scarpeam A.Q.
2 ænea du M.M. pequumenquibus CC C. venerit. Et M.Q.
3 Phthioticum
4 armatu[...] A.Q.
5 quæ maximè animos terrebant, quibusque venit. Ad ...
11 Sepissent.
12 Complurium. A.Q.
13 Quid vt A.Q.
14 Constiterunt, qui quod sibi quādo præter. A.Q.
15 Scotusam.
16 Romani ad Eretriam A.Q.
17 Ad Melambium.
18 Thetidium.
19 Compertum habuerunt.

signa ferri iussit, sed tam densa caligo obcæcauerat diem, vt neque signiferi viam, nec signa milites cernerent. agmen ad incertos clamores vagum velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos qui Cynoscephalæ vocantur, relicta ibi statione firma peditũ, equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Thetidium castris quum se tenuisset, exploratum tamen vbi hostis esset decem turmas equitum, 1 & decem pedites misit, monitos vt ab insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset, præcauerent. Vbi ventum ad insessos tumulos est, pauore mutuo iniecto velut torpentes quieuerunt. dein nunciis retro in castra ad duces missis, vbi primus terror ab nec opinato viso consedit, non diutius certamine abstinuere. Principio à paucis procurrentibus lacessita pugna est, deinde subsidiis, 2 tuentum pulsis aucta, in qua quum haudquaquam pares Romani alios super alios nuncios ad ducem mitterent, premi sese, quingenti equites, & duo millia peditum maxime Ætolorum cum duobus 3 tribunis militum propere missa, rem inclinatam restituerunt: versaque fortuna Macedones laborantes, opem Regis per nuncios implorabant. Sed vt qui nihil minus illo die propter effusam caliginem, quàm prœlium exspectasset, magna parte hominum omnis generis pabulatum missa aliquandiu inops consilii trepidauit, deinde postquam nuncii instabant 4 etiam iuga montium detexerat nebula, & in conspectu erant Macedones in tumulum maximè editum inter alios compulsi, loco se magis, quam armis tutantes, committendam rerum summam in discrimen vtcunque ratus, ne partis indefensæ iactura fieret, Athenagoram ducem mercede militantium cum omnibus, præter Thracas, auxiliis, & equitatu Macedonum, ac Thessalorum mittit. eorum aduentu, depulsi ab iugo Romani, non ante 5 restituerunt, quam in planiorem vallem peruentum est, Ne effusa detruderentur fuga plurimum in Ætolis equitibus præsidii fuit. Is longe tum optimus eques in Græcia erat. 6 pedites inter finitimos vincebantur. Lætior res quam pro successu pugnæ nunciata, quum alii super alios recurrentes ex prœlio clamarent fugere pauidos Romanos, inuitum & cunctabundum, & dicentem temere fieri, non locum sibi placere, non tempus, pertulit, vt educeret omnes copias in aciem. Idem & Romanus magis necessitate, quam occasione pugnæ inductus fecit, dextrum cornu elephantis ante signa instructis in subsidiis reliquit, 7 Læuo cum omni leui armatura in hostem vadit, simul admonens cum iisdem Macedonibus pugnaturos, quos ad Epiri fauces montibus, fluminibusque septos, victa naturali difficultate locorum, expulissent, acieque expugnassent, cum iis quos P. Sulpicii prius ductu obsidentes in eodem aditu vicissent. Fama stetisse non viribus Macedoniæ regnum. Eam quoque famam tandem euanuisse. Iam peruentum ad suos in ima valla stantes erat, qui aduentu exercitus, Imperatorisque pugnam renouant, impetuque facto rursus auertunt hostem. Philippus cum cetratis, & cornu dextro peditum, robore Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, propero cursu ad hostem vadit. Nicanori ex purpuratis vni, vt cum reliquis copiis confestim sequatur, imperat. Primo vt in iugum euasit, & iacentibus ibi paucis armis, corporibusque hostium prœlium eo loco fuisse, pulsosque inde Romanos, & pugnari prope castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus. mox refugientibus suis & terrore verso paulisper incertus an in castra reciperet copias trepidauit. deinde vt adpropinquabat hostis, & præterquam quod cædebantur auersi, nec nisi defenderentur seruari poterant, ne ipsi quidem in tuto iam receptus erat, coactus nondum adsecuta parte suorum periculum summæ rerum facere, equites, leuemque armaturam, qui in prœlio fuerant, dextro in cornu 8 locat. cetratas Macedonum phalanges hastis positis, quarum longitudo impedimento erat, gladiis rem gerere iubet, simul ne facile perrumperetur acies dimidium de fronte demptum introrsus porrectis ordinibus duplicat, vt longa potius, quam lata acies esset. simul & densari ordines iussit, vt vir viro, arma armis iungerentur. Quinctius his qui in prœlio fuerant inter signa, & ordines acceptis, tuba dat signum. Raro alias tantus clamor dicitur in principio pugnæ exortus, nam forte vtraque acies simul conclamauere, nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam, quique tum maximè in prœlium veniebant. Dextro cornu Rex, loci plurimum auxilio, ex iugis altioribus pugnans, vincebat, 9 sinistrorum cum maximè adpropinquante phalangis parte, quæ nouissimi agminis fuerat sine vllo ordine, trepidabatur. media 10 acies quæ propior dextrum cornu erat, stabat, spectaculo velut nihil ad se pertinentis pugnæ intenta, Phalanx, quæ venerat, agmen magis quam acies, aptiorque itineri quam pugnæ, vix dum in iugum euaserat. In hos compositos Quinctius, quamquam pedem referentes in dextro cornu suos cernebat, elephantis prius in hostem actis, impetum facit, ratus partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit, extemplo terga vertere Macedones, terrore primo bestiarum auersi, & cæteri quidem hos pulsos sequebantur. Vnus è tribunis militum extemplo capto consilio cum viginti signorum militibus relicta ea parte suorum, quæ haud dubiè vincebat, breui circuitu dextrum cornu hostium auersum inuadit 11 nullam aciem ab tergo adortus 12 nõ turbasset. Ceterum ad communem omnium in tali re trepidationem accessit, quod phalanx Macedonum grauis, atque immobilis, nec circumagere se poterat, nec hos 13 quia fronte paulo ante pedem referentes, tunc vltro territis

1 & ∞ pedites A.Q.
2 tuentum pulsos A.Q.
3 tribunis militum.
4 Et iam.
5 Restiterunt. A.Q.
6 Pedite. A.Q.
7 Læuo. A.Q.
8 Lo[...] trai[...] Mac[...] V. [...]
9 [...] vel [...]
10 [...]
11 [...]
12 Nõ. A.Q.
13 [...]

ritis instabant, patiebantur. Ad hoc, loco etiam premebantur, quia iugum ex quo pugnauerant, dum per procliue pulsos 1 inseruntur tradiderant hosti à terga sua circumducto. Paulisper in medio cæsi, deinde omissis plerique armis capessunt fugam. Philippus cum paucis peditum, equitumque primo tumulum altiorem inter cæteros cœpit, vt specularetur quæ in læua parte suorum fortuna esset, deinde postquam fugam effusam animaduertit, & omnia circa iuga signis atque armis fulgere, tum, & ipse acie excessit. Quinctius quum cedentibus institisset, repente quia erigentes hastas Macedonas conspexerat, quidnam pararet, incertus, paulisper nouitate rei constituit: 2 signa deinde vt accepit hunc morem esse Macedonum tradentium sese, parcere victis 3 in animum habebat. Ceterum ab ignaris militibus omissam ab hoste pugnam, & quid imperator vellet, impetus in eosdem factus, & primis cęsis, cæteri in fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad Gonnos diem vnum substitit ad excipiendos si qui prœlio superessent. Romani victores in castra hostium spe prædæ 4... ea magna iam 5... direpta ab Ætolis inueniunt. Cæsa eo die VIII. hostium 6... capta. Ex victoribus septingenti fermè ceciderunt. 7 Si Vario qui credat omnium rerum immodice numerum augenti XL. millia hostium eodem die sunt cæsa, capta ibi. Modestius mendacium est V. millia D.CC. signa militaria CCXLXI. mil. Cladius quoque duo & XXX. millia hostium cæsa scribit, capta IV. & CCC. Nos non minimo potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus, non incertum auctorem, 8 cum omnium Romanorum, tum præcipuè in Græcia gestarũ. Philippus collectis ex fuga, qui variis casibus pugnæ dissipati vestigia eius secuti fuerant, missisque Larissam ad commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent potestatem, in Macedoniã cessit. Quinctius captiuis, prædaque venundatis, partim militi concessis, Larissium est profectus, haud dum satis gnarus quam regionem petisset rex, quidve pararet. Caduceator eo regius venit, specie vt induciæ essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent, re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Vtrumque ab Romano 9 imperatum, adiecta, & illa vox bono animo esse regem, vt iuberet, quæ maximè Ætolos offendit, iam 10 tumentes, querentisque mutatũ victoria Imperatorem; Ante pugnam omnia magna, paruaque communicare cum sociis solitum, nunc omnium expertes consiliorum esse, suo ipsum arbitrio cuncta agere, cum Philippo iam gratiæ priuatæ locum quærere, vt dura. atque aspera belli Ætoli exhausèrint, pacis gratiam, & fructum Romanus in se vertat. Et haud dubiè decesserat iis aliquãtum honoris. sed cur negligerentur, ignorabant. Donis 11 regis imminere credebant inuicti ab ea cupiditate animi virum, sed & 12 succensebant non immerito Ætolis ob insatiabilem auiditatem prædæ, & arrogantiam eorum, victoriæ gloriam in se rapientium, quæ venitate sua omnium aures offendebat, & Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas caussas multa sedulo, vt viliores, leuioresque apud omnes essent, & viderentur faciebat. induciæ XV. dierum datæ hosti erant, & cum ipso rege constitutum conloquium, cuius priusquam tempus veniret, in consilium aduocauit socios. Retulit quas leges pacis placeret dici. Admynander Athamanum Rex paucis sententiam absoluit. ita componendam pacem esse, vt Græcia etiam absentibus Romanis satis potens tuendæ.... simul pacis, libertatisque esset. Ætolorum asperior oratio fuit, qui pauca pręfati nec rectè, atque ordine Imperatorem Romanum facere, quod quos belli socios habuisset. cum iis communicaret pacis consilia. falli autem eum tota re, si aut Romanis pacem, aut Græciæ libertatem satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso, aut regno pulso: quæ vtraque procliuia esse, si fortuna vti vellet. Ad hæc Quinctius negare Ætolos, aut moris Romanorum memores, aut sibiipsis conuenientem sententiã dixisse, & illos prioribus omnibus consiliis, 13 conloquiis, & de conditionibus pacis semper, vt ad internecionem bellaretur differuisse, & Romanos præter vetustissimum morem victis parcẽdi præcipuum clementiæ documentum dedisse pace Hannibali, & Carthaginiẽsibus data. Omittere se Carthaginienses. Cum Philippo ipso quoties ventum in conloquium, nec vnquam vt cederet regno actum esse, an quia 14 victis prœlio foret, inexpiabile bellum factum. Cum armato hoste infestis animis concurri debere. Aduersus victos mitissimum quemque animum maximum habere. Libertati Græciæ videri graues Macedonum reges. si regnum, gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras & indomitas, in Macedoniam se, & in Græciam effusuras. Ne proxima quæque amoliendo maioribus, grauioribusque aditum ad se facerent. Interfanti deinde 15 Phaneæ prætori Ætolorum 16 testificanti, quę si lapsus eo tempore Philippus foret, mox grauius eum rebellaturum, 17 *desistit te tumultuari, inquit, vbi consultandum est. Non iis conditionibus inligabitur pax, vt mouere bellum possit.* Hoc dimisso consilio postero die rex ad fauces, quæ ferunt in Tempe (is datus erat locus conloquio) venit, tertio die datur ei Romanorum, ac sociorum frequens concilium. Ibi Philippus perquam prudenter iis, sine quibus pax impetrari non poterat, sua potius voluntate omissis, quã altercando extorquerentur, quæ priore conloquio aut impetrata à Romanis, aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de cæteris senatui se permissurum dixit. Quamquam vel inimicissimis omnibus præclusisse

Iii vocem

1 *insequuntur.* 2 *cõstituit signa. Desiit: A.Q.* 3 *vnanimo A.Q.* 4 *ruunt, ...m.* 5 *magnam ex parte.* 6 *...V. capti.* 7 *Valerius Antias qui credat, omnium rerum immodicè numerum augenti XL. millia hostium eodem die sunt cæsa, capta (ibi modestius mendacium est) V. millia DCC. signa milit. CCXI. Claudius quoque duo & XXX. millia hostium cæsa scribit, capta IV. M. & CC. A.Q.* 8 *cum omnium Romanarum rerum A.Q.* 9 *impetratum A.Q.* 10 *tumentes, querentesque A.Q.* 11 *suspicionibus ... A.Q.* 12 *succensebat. A.Q.* 13 *Consilia quoque de ... A.Q.* 14 *victus A.Q.* 15 *Phaneæ.* 16 *testificanti, quòd si lapsus A.Q.* 17 *desistite tumultuari.*

vocem videbatur, [1] Phaneas tamen Ætolus cunctis tacentibus. *Quid nobis* (inquit) *Philippe reddísne tandem Pharsalum, & Larissam, Cremasten & Echinum, & Thebas* [2] *Pthias?* Quum Philippus nihil morari diceret quo minus reciperent, disceptatio inter Imperatorem Romanum, & Ætolos orta est de Thebis, nam eas P.R. iure belli factas esse, Quinctius dicebat, quod integris rebus [3] exercitum ab se admoto vocati in amicitiam, quum potestas libera desciscendi ab rege esset, regiam societatem Romanæ præposuissent. Phæneas, & pro societate belli, quæ ante bellum habuissent, restitui Ætolis æquum censebat, & ita in fœdere primo cautum esse, vt belli præda, rerum quæ [4] fieri agique possent Romanos, ager, vrbesque captæ Ætolos sequerentur. *Vos,* inquit, ipsi Quinctius *societatis istius leges rupistis, quo tempore relictis nobis cum Philippo pacem fecistis, quæ si maneret, captarum tamen vrbium illa lex foret. Thessaliæ ciuitates sua voluntate in ditionem nostram venerunt.* Hæc cum omnium sociorum adsensu dicta Ætolis nō præsentia modo grauia auditu, sed mox belli etiam caussæ, magnarumque ex eo cladium iis fuerunt. Cum Philippo ita conuenit, vt Demetrium filium, & quosdam ex amicorum numero obsides & ducenta talenta daret. de cæteris Romam mitteret legatos. Ad eam rem quatuor mensium induciæ essent. Si pax non impetrata ab senatu foret, obsides, pecuniamque reddi Philippo receptum. Caussa Romano Imperatori nō alia maior fuisse dicitur pacis maturandæ, quā quod Antiochum bellum, transitumq; in Europam moliri constabat. Eodem tempore, atque, vt quidam tradidere, eodem die ad Corinthum Achæi ducem regiū Androsthenem iusto prœlio fuderunt. Eam vrbem pro arce habiturus Philippus aduersus Græciæ ciuitates, & principes inde euocatos per speciē conloquendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent, retinuerat pro obsidibus, & præter quingentos Macedonas, mistosque ex omni genere auxiliorum octingētos, quod iam ante ibi fuerat, mille Macedonum eo miserat, & mille ac ducentos [5 Illirios,] Tracasque, & Cretenses, qui in vtraque parte militabant, octingentos; his additi Bœoti, Thessalique, & Acarnanes [6 x] scutati omnes, & ipsorum Corinthiorum iuuentute, impleta vt essent VI. millia armatorum, fiduciam Androstheni fecerunt acie decernendi. Niceratus [7 P.R.] Achæorum Sicyone erat cum duobus [8 militibus] peditū. & equitibus, sed imparem se & numero, & genere militum cernens, mœnibus non excedebat. Regiæ copiæ peditum, equitumq; [9 vagare] Pellenensem, & Phliasium & Cleonem agrum depopulabantur. Postremo exprobrantes metum hosti in fines Sicyoniorum transcendebant; nauibus etiam circumuecti omnem oram Achaiæ vastabant. Quum id effusius hostes, & vt fit ab nimia fiducia negligentius etiam facerent, Niceratus spem nactus nec opinantes eos adgrediendi, circa finitimas ciuitates nuncium occultum mittit, [10 quotidie, & quod] ex quaque ciuitate armati ad Apelaurum (Stymphaliæ terræ is locus est) conuenirent. Omnibus ad diem edictam paratis [11 Præfectus inde extemplo] per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus quid pararet, peruenit. Erant autem cum eo V. millia peditum, ex quibus armaturæ leuis, & CCC. equites cum iis copiis dimissi, qui specularentur, quam in partem hostes effunderent sese opperiebantur. Androsthenes omniū ignarus Corintho profectus ad Nemeam (amnis est Corinthium, & Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi parte dimidia exercitus dimissa, dimidiam trifariam [12 dimisit,] & omnes equites discurrere ad depopulandos simul Pellenensium, Sicyoniumque agros, & Philiasium iubet. Hæc tria diuersa agmina discessere, quod vbi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam mercenariorum manum præmissam ad occupandum saltum, per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equitibus vt prægrederentur locatis, ipse confestim agmine duplici sequitur. Parte vna mercenarii milites ibant cum leui armatura, altera clypeati, dein aliarū gentium [13 exercitibus] robur erat. Iam haud procul castris aberant pedites, equitesque, & Thracum quidam in vagos, palatosque per agros hostis impetum fecerunt, quum repens terror castris infertur. Trepidare dux, vt qui hostes nusquam, nisi raro, in collibus ante Sicyonem, non audentes agmen dimittere in campos, vidisset, ad Cleonas quidem accessuros nunquam credidisset. reuocari tuba iubet vagos à castris [14 dilapsus.] Ipse raptim capere arma iussis militibus, [15 in frequenti agmine portæ gressus] per flumen instruit aciem. Ceteræ copiæ vix colligi, atque instrui cum potuissent, primum hostiū impetum non tulerunt. Macedones, & maximè omnium frequentes ad signa fuerant, & diu ancipitem victoria spem fecerunt, postremo fuga ceterorum nudati, quum duæ iam acies hostium ex diuerso [16 leuis armaturæ ab latere clypeati, cetratique à fronte vrgerent] & ipsi re inclinata primo retulere pedem, deinde impulsi terga vertunt, & plerique abiectis armis, nulla spe castrorum tuendorum relicta Corinthum petierunt. Niceratus mercenariis militibus ad hos persequendos, equitibus, Thracumque auxiliis in populatores agri Sicyonii missis, magnam [17 ibique] cædē edidit, maiorem prope quam in prœlio ipso. Ex iis quoque qui Pellenem Phliuntaque depopulati erant, [18 compositi partim omnium signari] ad castra reuertentes in hostium stationes tanquam in suas inlati. [19 sed partim ex discursu id quod erat suspicauit à se] in fugā passim sparserant, vt ab ipsis agrestibus errantes

1 Phæneas. 2 Phthias. 3 Exercitu. 4 ferri. A.Q. 5 Illyrios. 6 ∞ A.Q. 7 Prætor. 8 millibus. A.Q. 9 f. vagantes. 10 quo di[e] & quot. A.Q. 11 Profecti inde, extemplo. A.Q. 12 diuisit A.Q. 13 exer[ci]tus A.Q. 14 dila[psi] A.Q. 15 in [fre]quenti [a]gmine r[ec]ta egr[essi] A.Q. 16 leu[is ar]matu[ræ] ab latere [cly]peati, [ce]tratiq[ue à] fronte [vr]gerent. A.Q. 17 vbi ue. A.Q. 18 in[com]positi [p]r[o] timor[e] omniumq; [ig]nari. A.Q. 19 & ar[ti]tim e dis[cursu] quod et suspicati, ita se. A.Q.

tes [1 circumuenirent. Ceciderunt eo die x. & de capti ccc. [Achaia omnis magno liberata metu. Priusquàm dimicaretur ad Cynoscephalas L. Quinctius Corcyram excitis Acarnanum principibus, quæ sola Græciæ gentium 2 manserat, initium quoddam ibi motus fecit. Duæ autem maximæ caussæ eos tenuerant in amicitia regis, vna fides insita genti, altera metus, odiumque Ætolorum. Concilium Leucaden indictum est. Eo neque cuncti conuenere Acarnanum populi, [3 nec in iis] qui conuenerant idem placuit. sed & principes, & magistratus peruicerunt, vt priuatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes qui adfuerant ægre passi, & in hoc fremitu gentis à Philippo missi duo principes Acharnanum Androcles, & [4 Erhidemus] non ad tollendum modo decretum Romanæ societatis valuerunt, sed etiam vt Archelaus, & [5 Bianos] principes gentis ambo quod auctores eius sententię fuissent, proditionis in concilio damnarentur, & Leuxidæ prætori, quod de ea re retulisset, imperium abrogaretur. Rem temerariam, sed euentu prosperam damnati fecerũt, suadentibus [6 nam amicis cederetur] tempori, & Corcyram ad Romanos abirent, [7 statuerent] offerre se multitudini, & aut eo ipso lenire iras, aut pati quod casus tulisset. Quum se frequenti concilio intulissent primo murmur, ac fremitus admirantium, silentium mox à verecundia simul pristinæ dignitatis, ac misericordia præsentis fortunæ ortum est. potestate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente autem oratione, vbi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta fiducia, quantam innocentia dabat disseruerunt, postremo vltro aliquid etiam quæri; & castigare iniquitatem simul in se, crudelitatemque ausi, ita adfecerunt animos, vt omnia, quæ in eos decreta erant frequentes [8 colerent,] neque eo minus redeundum in societatem Philippi, abnuendamque Romanorum amicitiam censerent. Leucade hæc sunt decreta, id [9 capiti] Acarnaniæ erat, eoque in concilium omnes populi conueniebant, [10 namque quum hæc repentina mutatio Corcyram ad legatum Flaminium perlata esset, extemplo cum classe profectus, [11 Leucade] ad Heræum quod vocant, naues adplicuit. Inde cum omni genere tormentorum, machinarumque, quibus expugnantur vrbes, ad muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos posse. Postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas, turresque erigere, & arietem admouere muris cœpit. Acarnania vniuersa inter Ætoliam, atque Epirum posita solem occidentem; & mare Siculum spectat. [12 Leucadia non insula est vadoso freto; quod perfossum manu, & ab Acarnania diuisa tumpaen insula erat occidentis regione? ratis faucibus coherens, Acarnaniæ] 13 quingentos ferme passus longæ fauces erant: latæ haud &c.

Ac vide sequentia initio paginæ nostræ istius editionis 419.

8 tollerent.

9 caput. A. Q.

10 itaque. A. Q.

11 Leucadis aut Leucadem. A. Q.

12 Leucadia nunc insula est vadoso freta quod perfossum manu, & ab Acarnania diuisa. Tum pen-insula erat occidentis regione ar-tis faucibus cohærens Acarnaniæ. A. Q.

13 Hactenus quod desiderabatur. Sequebantur in impressis codicibus hæc, (In partibus cohærens Acarnaniæ &c) sed mendosa, ideo ex manuscripto restituta sunt.

CAROLI SIGONII CHRONOLOGIA
IN TITI LIVII HISTORIAS AB VRBE condita.

Reges.

Romulus regnat annos XXXVIII.
Interreges regnant annum I.
Numa Pompilius, annos XLIII.
Tullus Hostilius, annos XXXII.
Ancus Marcius, annos XXIV.
L. Tarquinius Priscus, annos XXXVIII.
Ser. Tullius, annos XLIV.
L. Tarquinius Superbus, annos XXV.

Consvles.

245	L. Iunius Brutus. Sp. Lucretius Tricipitinus. M. Horatius Puluillus.	L. Tarquinius Collatinus. P. Valerius Poplicola.
246	P. Valerius II.	T. Lucretius.
247	P. Lucretius.	P. Valerius Poplicola III.
248	Sp. Lartius.	T. Herminius.
249	M. Valerius.	P. Postumius.
250	P. Valerius IV.	T. Lucretius.
251	Agrippa Menenius.	P. Postumius.
252	Opiter Virginius.	Sp. Cassius.
253	Postumus Cominius.	T. Lartius.
254	Ser. Sulpicius.	M'. Tullius.
255	C. Vetusius.	T. Æbutius.
256	Q. Clœlius.	T. Lartius.
257	A. Sempronius.	M. Minucius.
258	A. Postumius.	T. Virginius.
259	Ap. Claudius.	P. Seruilius.
260	A. Virginius.	T. Vetusius.
261	Sp. Cassius.	Postumus Cominius.
262	T. Geganius.	P. Minucius.
263	M. Minucius.	A. Sempronius.
264	Sp. Nautius.	Sex. Furius.
265	T. Sicinius.	C. Aquillius.
266	Sp. Cassius.	Proculus Virginius.
267	Ser. Cornelius.	Q. Fabius.
268	L. Æmilius.	K. Furius.
269	M. Fabius.	L. Valerius.
270	Q. Fabius.	C. Iulius.
271	K. Fabius.	Sp. Furius.
272	M. Fabius.	Cn. Manlius.
273	K. Fabius.	T. Virginius.
274	L. Æmilius.	C. Seruilius.
275	C. Horatius.	T. Menenius.
276	A. Virginius.	P. Seruilius.
277	C. Nautius.	P. Valerius.
278	L. Furius.	A. Manlius.
279	L. Æmilius.	Opiter Virginius, vel Vopiscus Iulius.
280	L. Pinarius.	P. Furius.
281	Ap. Claudius Ap. F.	T. Quintius.
282	L. Valerius.	Ti. Æmilius.
283	T. Numicius Priscus.	A. Virginius.
284	T. Quintius.	P. Seruilius.
285	Ti. Æmilius.	Q. Fabius.
286	Q. Seruilius.	Sp. Postumius.
287	Q. Fabius.	T. Quintius.
288	A. Postumius Albus.	Sp. Furius Fusus.
289	L. Æbutius.	P. Seruilius.
290	L. Lucretius Tricipitinus.	T. Veturius Geminus.
291	P. Volumnius.	Ser. Sulpicius.
292	C. Claudius Ap. F.	P. Valerius Poplicola.
293	Q. Fabius Vibulanus III.	L. Cornelius Maluginensis.
294	L. Minucius.	C. Nautius.
295	Q. Minucius.	C. Horatius Puluillus.
296	M. Valerius.	Sp. Virginius.
297	T. Romilius.	Sp. Veturius.
298	Sp. Tarpeius.	A. Haterius.
299	P. Horatius.	Sex. Quinctilius.
300	T. Menenius.	P. Sestius Capitolinus.
301	Ap. Claudius.	T. Genucius.

Decemviri Consvlares.

	Ap. Claudius.	Sp. Postumius Albus.
	T. Genucius.	Ser. Sulpicius.
	P. Sestius.	T. Romilius.
	Sp. Veturius.	P. Horatius.
	C. Iulius.	A. Manlius.
	Ap. Claudius.	Q. Fabius.
	M. Cornelius.	M'. Rabuleius.
302	L. Minucius.	Q. Pœtelius.
	T. Antonius.	K. Duillius.
	M. Sergius.	Sp. Oppius.

303 Iidem Decemuiri per vim in hunc annũ continuarunt.

304	L. Valerius.	M. Horatius.

305 Iidem consules continuasse videntur in hunc annum.

306	T. Lar. Herminius.	T. Virginius Cœlimontanus.
307	M. Geganius Macerinus.	C. Iulius.
308	T. Quinctius Capitolinus IV.	Agrippa Furius.
309	M. Genucius.	C. Curtius.
310	A. Sempronius Atratinus. T. Clœlius. L. Atilius.	Trib. mil. consul. potestat. abdicarunt. In eorum L. F. sunt consules
	L. Papirius Mugillanus.	L. Sempronius Atratinus.
311	M. Geganius Macerin⁹ II.	T. Quintius Capitolinus V.
312	M. Fabius Vibulanus.	Postumius Æbutius Cornicen.
313	C. Furius Pacilus.	M'. Papirius Crassus.
314	Proculus Geganius Macerin.	L. Menenius Lanatus.
315	T. Quintius Capitol. VI. Mam. Æmilius.	Agrippa Menenius Lanatus.
316	L. Quintius Cincinnati F. L. Iulius.	Trib. mil. consul. potest.
317	M. Geganius Macerin. III.	L. Sergius Fidenas.
318	M. Cornelius Maluginensis.	L. Papirius Crassus.
319	C. Iulius II.	L. Virginius.
320	C. Iulius III. vel M. Manlius.	L. Virginius II. vel Q. Sulpicius.
321	M. Fabius Vibulanus. L. Sergius Fidenas. M. Foslius.	Trib. mil. consulari potestate.
322	L. Pinarius Mamercus. L. Furius Medullinus. Sp. Postumius Albus.	Trib. mil. consul. potestate.
323	T. Quinctius L. F. Cincinnatus Pennus.	C. Iulius Mento.

324. L.

324 L.Papirius Craſſus. L.Iulius.
325 L.Sergius Fidenas II. Hoſtus Lucretius Tricipitin⁹.
326 A.Cornelius Coſſus. T.Q.Pennus II.
327 C.Seruilius Ahala. L.Papirius Mugillanus.
328 T.Quinctius Pennus. C.Furius.
M.Poſtumius. A.Cornelius Coſſus.
329 A.Sempronius Atratinus. L.Furius Medullinus.
L.Quinctius Cincinnatus. L.Horatius Barbatus.
330 Ap.Claudi⁹ Craſſus Xuiri F. L.Sergius Fidenas.
Sp.Nautius Rutilius. Sex.Iulius Iulus.

331 C.Sempronius Atratinus. Q.Fabius Vibulanus.
332 L.Manlius Capitolinus. L.Papirius Mugillanus.
Q.Antonius Merenda. L.Seruilius Structus.

333 T.Quinct.Capit Cap.F. N. Fabius Vibulanus.
334 Interreges vno anno regnarunt.

Tr.mil.335. L.Quinctius Cincinnatus IV. L.Furius Medullinus II.
M.Manlius. A.Sempronius Atratinus.

Tr.mil.336. Agrippa Menenius Lana. P.Lucretius Tricipitinus.
Sp.Nautius. C.Seruilius.

337 L.Sergius Fidenas.
M.Papirius Mugillanus. } Trib.mil. conſ.poteſt.
C.Seruilius Priſc.F.

Tr.mil.338. Agrippa Menen.Lanat. L.Seruilius Structus II.
P.Lucretius Tricipitin⁹. Sp.Veturius Craſſus.

Tr.mil.339. A.Semp.Atratinus III. Sp.Nautius Rutilus II.
M.Papirius Mugillanus II. Q.Fabius Vibulanus.

Tr.mil.340. M.Cornelius Coſſus. *Quintius Cincinnatus.
C.Valerius Potitus. N.Fabius Vibulanus.

Tr.mil.341. Cn.Cornelius Coſſus. L.Valerius Potitus.
Q.Fabius Vibulanus II. P.Poſtumius Regillẽſis.

342 A.Cornelius Coſſus. L.Furius Medullinus.
343 Q.Fabius Ambuſtus. C.Furius Pacilus.
344 M.Papirius. C.Nautius Rutilus.
345 M'. Æmilius. C.Valerius.
346 Cn.Cornelius Coſſus. L.Furius Medullinus II.

C.Iulius Iulus.
347 P.Cornelius Coſſus. } Trib.mil.conſul.poteſt.
C.Seruilius Ahala.

Tr.mil.348 L.Furius Medullinus II. C.Valer.Potitus II.
N.Fabius Vibulanus II. C.Seruilius Ahala II.

Tr.mil.349 P.Cornelius Coſſus. N.Fabius Ambuſtus.
Cn.Cornelius Coſſus. L.Valerius Potitus.

Tr.mil.350 T.Quinct.Capitol. A.Manlius.
T.Quinct.Cincinnat. L.Furius Medull.III.
C.Iulius Iulus II. M.Æmilius Mamercinus.

Tr.mil.351 C.Valerius Potitus III. Cn.Cornel.Coſſus.
M'.Sergius Fidenas. K.Fabius Ambuſtus.
P.Cornel.Maluginẽſis. Sp.Nautius Rutilus II.

Tr.mil.352 M'.Æmil.Mamer.II. M.Quinctilius Varus.
L.Valerius Potitus III. L.Iulius Iulus.
Ap.Claudius Craſſus. M.Poſtumius.
M.Furius Camillus. M.Poſtumius Albinus.

Tr.mil.353 C.Seruilius Ahala III. Q.Sulpicius.
Q.Seruilius. A.Manlius II.
L.Virginius. M'.Sergius II.

Tr.mil.354 L.Valerius Potitus IV. Cn.Cornel.Coſſus.
M.Furius Camillus. K.Fabius Ambuſtus.
M.Æmil.Mamercinus III. L.Iulius Iulus.

Tr.mil.355 P.Licinius Caluus. P.Mænius.
L.Titinius. P.Mælius.
L.Furius Medullinus. L.Publilius Volſcus.

Tr.mil.356 M.Veturius. M.Pomponius.
C.Duilius. Volero Publilius.
Cn.Genucius. L.Atilius.

Tr.mil.357 L.Valerius Potitus V. L.Furius Medullinus III.
M.Valerius Maxim⁹. Q.Seruilius Fidenas II.
M.Furius Camillus II. Q.Sulpicius Camerin⁹ II.

Tr.mil.358 L.Iulius Iulus. A.Poſtum.Regillenſis.
L.Furius Medullin.IV. P.Corn.Maluginenſis.
L.Sergius Fidenas. A.Manlius.

Tr.mil.359 P.Licinius P.F.Caluus. L.Titinius II.
P.Mænius II. P.Mælius II.
Cn.Genucius II. L.Atilius II.

Tr.mil.360 P.Cornelius Coſſus. P.Cornelius Scipio.
K.Fabius Ambuſtus III. L.Furius Medullinus V.
M.Valerius Maximus II. Q.Seruilius III.

Tr.mil.361 L.Furius Medullinus VI. Sp.Poſtumius.
C.Æmilius. P.Cornelius II.
L.Valerius Poplicola. M.Furius Camillus.

362 L.Lucretius Flauus. Ser.Sulpic.Camerinus.
363 L.Valerius Potitus. M.Manlius Capitolinus.

Tr.mil.364 L.Lucretius. L.Furius Medullin⁹ VII.
Ser.Sulpicius. Agripp. Furius.
M.Æmilius. C.Æmilius II.

Tr.mil.365 Q.Fabius Ambuſtus. Q.Sulpicius Longus.
Duo fratres Q.Fabii Ambuſti. Q.Seruilius IV.
Ser.Cornelius Maluginenſis.

366 M.Furius Camillus Dictaturam continuauit in huncannum.

Tr.mil.367 L.Valerius Poplicola II. A.Manlius.
L.Virginius. L.Æmilius.
P.Cornelius. L.Poſtumius.

Tr.mil.368 T.Quinctius Cincinnat. L.Aquilius Coruus.
Q.Seruilius Fidenas V. L.Lucret.Tricipitinus.
L.Iulius Iulus. Ser.Sulpicius Rufus.

Tr.mil.369 L.Papirius. C.Sergius.
L.Æmilius II. C.Cornelius.
L.Menenius. L.Valerius Poblicola III.

Tr.mil.370 M.Furius Camillus. L.Horatius Puluillus.
Ser.Cornel.Maluginenſis. L.Quinctius Cincinnatus.
Q.Seruilius Fidenas VI. P.Valerius.

Tr.mil.371 A.Manlius. L.Quinct.Capitolinus.
P.Cornelius. L.Papirius Curſor II.
T.Quinctius Capitolinus. C.Sergius II.

	Ser.Cornelius Maluginensis III.	P.Valerius Potitus II.
Tr.mil.372	M.Furius Camillus V.	Ser.Sulpicius Rufus II.
	C.Papirius Crassus.	T.Quinct.Cincinnatus.
	L.Valerius IV.	L.Lucretius.
Tr.mil.373	A.Manlius III.	L.Æmilius.
	Ser.Sulpicius III.	M.Trebonius.
	Sp.Papirius.	Q.Seruilius.
Tr.mil.374	L.Papirius.	C.Sulpicius.
	Ser.Cornelius IV.	L.Æmilius IV.
	M.Furius Camillus VI.	L.Furius.
Tr.mil.375	A.Postumius Regillensis.	L.Lucretius.
	L.Postumius Regillensis.	M.Fabius Ambustus.
	L.Valerius V.	L.Menenius II.
Tr.mil.376	P.Valerius III.	P.Papirius.
	C.Sergius III.	Ser.Cornelius Maluginensis.
	P.Manlius.	C.Sextilius.
Tr.mil.377	C.Manlius.	M.Albinus.
	L.Iulius.	L.Antistius.
	Sp.Furius.	C.Cloelius.
Tr.mil.378	Q.Seruilius II.	M.Horatius.
	C.Licinius.	L.Geganius.
	L.Æmilius.	Ser.Sulpicius.
Tr.mil.379	P.Valerius IV.	L.Quinctius Cincinnatus.
	C.Veturius.	C.Quinctius Cincinnatus.
380.381.382. 383.384.	C.Licinius Stolo. L.Sextius.	Tribuni pleb. per annos V.
	L.Furius.	Ser.Cornelius.
Tr.mil.385	A.Manlius.	P.Valerius.
	Ser.Sulpicius.	C.Valerius.
	Q.Seruilius.	M.Genucius.
Tr.mil.386	C.Veturius II.	Q.Quinctius.
	A.Cornelius.	M.Fabius.
	L.Quinctius.	Ser.Cornelius.
Tr.mil.387	Ser.Sulpicius.	Sp.Seruilius.
	L.Papirius.	L.Veturius.
	A.Cornelius II.	M.Cornelius II.
Tr.mil.388	L.Veturius.	M.Geganius.
	P.Manlius.	P.Valerius VI.
389	L.Sextius.	L.Æmilius.
390	L.Genucius.	Q.Seruilius.
391	C.Sulpicius Paeticus.	L.Licinius Stolo.
392	L.Æmil.Mamercus II.	Cn.Genucius.
393	Q.Seruilius Ahala.	L.Genucius II.
394	C.Sulpicius.	L.Licinius Caluus.
395	C.Poetelius Libo.	M.Fabius Ambustus.
396	M.Pompillius Laenas.	C.Manlius.
397	C.Fabius.	C.Plautius.
398	C.Marcius.	Cn.Manlius.
399	M.Fabius Ambustus.	M.Popillius Laenas II.
400	C.Sulpicius Paeticus III.	M.Valerius Poplicola.
401	M.Fabius Ambustus III.	T.Quinctius vel M.Pompillius.
402	C.Sulpicius Paeticus IV.	M.Valerius Poplicola.
403	P.Valeri⁹ Poplicola III.	C.Marcius Rutilus.
404	C.Sulpicius Paeticus.	T.vel K. vel C. Quinct. Pennus.

405	M.Popillius Laenas.	L.Cornelius Scipio.
406	L.Furius Camillus.	P.Claudius Crassus.
407	M.Valerius Coruus.	M.Popillius Laenas IV.
408	T.Manlius Torquatus.	C.Plautius.
409	M.Valerius Coruus II.	C.Poetelius.
410	M.Fabius Dorso.	Ser.Sulpicius Camerinus.
411	C.Marcius Rutilus III.	T.Manlius Torquatus II.
412	M.Valerius Coruus III.	A Cornelius Cossus.
413	M.Marcius Rutilus IV.	Q.Seruilius.
414	C.Plautius II.	L.Æmil.Mamercinus.
415	T.Manlius Torquatus IV.	P.Decius Mus.
416	Ti.Æmil.Mamercinus.	Q.Publilius Philo.
417	L.Furius Camillus.	C.Maenius.
418	C.Sulpicius Longus.	P.Ælius Paetus.
419	L.Papirius Crassus.	K.Duillius.
420	M.Valerius Coruus IV.	M.Atilius Regulus.
421	T.Veturius.	Sp.Postumius.
422	Interreges anno vno.	
423	A.Cornelius II.	Cn.Domitius.
424	M.Claudius Marcellus.	C.Valerius Flaccus.
425	L.Papirius Crassus II.	L.Plautius Venno.
426	Æmilius Mamercinus.	C.Plautius.
427	P.Plautius Proculus.	P.Cornelius Scapula.
428	L.Cornelius Lentulus.	Q.Publius Philo II.
429	L.Papirius Mugillanus, alias Cursor.	C.Poetelius.
430	L.Furius Camillus II.	Iunius Brutus Scaeua.
431	C.Sulpicius Longus II.	Q.Æmilius vel Aulius Cerretanus.
432	Q.Fabius.	L.Fuluius.
433	T.Veturius Caluinus.	Sp.Postumius.
434	L.Papirius Cursor II.	Q.Publilius Philo.
435	L.Papirius Censor vel Mugillanus.	Q.Aulius Cerretan.II.
436	M.Foslius Flaccinator.	L.Plautius Venno.
437	C.Iunius Bubuculus.	Q.Æmilius Barbula.
438	Sp.Nautius.	M.Popillius.
439	L.Papirius Cursor IV.	Q.Publilius Philo IV.
440	M.Poetelius.	C.Sulpicius.
441	L.Papirius Cursor V.	C.Iunius Bubulcus II.
442	M.Valerius.	P.Decius.
443	C.Iunius Bubulcus III.	Q.Æmilius Barbula II.
444	C.Marcius Rutilus.	Q.Fabius.
445	Q.Fabius.	P.Decius.
446	Ap.Claudius.	L.Volumnius.
447	Q.Marcius Tremulus.	P.Cornelius Aruina.
448	L.Postumius.	Ti.Minucius.
449	P.Sempronius Sophus.	P.Sulpicius Sauerrio.
450	L.Genucius.	Ser.Cornelius.
451	M.Liuius Denter.	M.Æmilius.
452	M.Valerius.	Q.Appuleius Pansa.
453	M.Fuluius Paetus.	T.Manlius Torquatus.
454	L.Cornelius Scipio.	Cn.Fuluius.
455	Q.Fabius Maximus IV.	P.Decius Mus III.
456	L.Volumnius.	Ap.Claudius.
457	Q.Fabius V.	P.Decius IV.
458	L.Postumius Megellus.	M. Atilius Regulus.
459	L.Papirius Cursor.	Sp.Caruilius.
460	Q.Fabius Gurges Max.F.	D.Iunius Brutus Scaeua.
461	L.Postumius.	C.Iunius.
462	P.Cornelius Rufinus.	M'.Curius Dentatus.
463	M.Valerius.	Q.Caedicius.
464	Q.Marcius.	P.Cornelius.
465	M.Marcellus.	Sp.Nautius.
466	M.Valerius.	C.Ælius.
467	C.Claudius.	M.Æmilius.
468	C.Seruilius.	L.Caecilius.
469	P.Cornelius Dolabella.	Cn.Domitius.
470	C.Fabricius.	Q.Æmilius.
471	L.Æmilius.	Q.Marcius.
472	P.Valerius.	Ti.Coruncanius.
473	P.Sulpicius.	P.Decius.

474	C.Fabricius.	Q.Æmilius.
475	P. Cornelius.	C.Iunius.
476	Q.Fabius.	C.Genucius.
477	M.Curius.	L.Lentulus.
478	Ser.Cornelius.	M'. Curius.
479	C.Fabricius.	C.Claudius.
480	L. Papirius Curſor.	Sp.Caruilius.
481	C.Quintius.	L.Genucius.
482	C.Genucius.	Cn.Cornelius.
483	P.Sempronius.	Ap.Claudius.
484	A.Atilius.	L.Iulius Libo.
485	T.Iunius.	N.Fabius.
486	Ap.Claudius.	M.Fuluius.
487	M'. Valerius.	M'. Otacilius.
488	L.Poſtumius.	Q.Mamilius.
489	L.Valerius.	T.Otacilius.
490	Cn.Cornelius.	C.Duilius.
491	C.Aquillius.	L.Cornelius.
492	A.Atilius Calatinus.	P.Sulpicius.
493	Cn.Cornelius.	C.Atilius.
494	Q.Cædicius.	L.Manlius.
495	M.Æmilius Paullus.	Ser.Fuluius Nobilior.
496	Cn.Cornelius.	A.Atilius.
497	Cn.Seruilius.	C.Sempronius.
498	A.Aurelius Cotta.	P.Seruilius.
499	L.Cæcilius Metellus.	C.Furius.
500	C.Atilius Regulus.	L.Manlius.
501	P.Claudius.	L.Iunius.
502	P.Seruilius.	C.Aurelius.
503	L.Cæcilius.	N.Fabius.
504	M.Fabius.	M'. Otacilius.
505	M.Fabius.	C.Atilius.
506	A.Manlius.	Q.Sempronius.
507	C.Fundanius.	C.Sulpicius.
508	C.Lutatius Catulus.	A.Poſtumius.
509	Q.Lutatius Cerco.	A.Manlius.
510	C.Claudius Centho.	M.Sempronius.
511	C.Mamilius.	Q.Valerius.
512	Ti.Sempronius.	P.Valerius.
513	L.Cornelius.	Q.Fuluius.
514	C.Licinius.	P.Cornelius.
515	T.Manlius Torquatus.	C.Atilius.
516	L.Poſtumius.	Sp.Caruilius.
517	Q.Fabius.	M.Pomponius.
518	M.Lepidus.	M.Poblicius.
519	C.Papirius.	M.Pomponius.
520	M.Æmilius.	M.Iunius.
521	L.Poſtumius.	Cn.Fuluius.
522	Q.Fabius II.	Sp.Caruilius.
523	P.Valerius.	M.Atilius.
524	L.Apuſtius.	M.Valerius.
525	C.Atilius.	L.Æmilius.
526	T.Manlius.	Q.Fuluius II.
527	C.Flaminius.	P.Furius Philus.
528	M.Marcellus.	Cn.Cornelius.
529	P.Cornelius.	M.Minucius.
530	L.Veturius.	C.Lutatius.
531	M.Liuius.	L.Æmilius.
532	P.Cornelius Scipio.	T.Sempronius Longus.
533	Cn.Seruilius Geminus.	C.Flaminius.
534	C.Terentius Varro.	L.Æmilius Paullus.
535	L.Poſtumius Albinus III. M.Claudius Marcellus II. Q.Fabius Maximus III.	Ti.Sempronius Gracchus.
536	Q.Fabius Maximus IV.	M.Claudius Marcellus III.
537	Q.Fabius Maximus Verrucoſi F.	Ti.Sempronius Gracchus II.
538	Ap.Claudius Pulcher.	Q.Fuluius Flaccus III.
539	P.Sulpicius Galba.	Cn.Fuluius Centumalus.
540	M.Valerius Læuinus II.	M.Claudius Marcellus IV.
541	Q.Fabius Maximus V.	Q.Fuluius Flaccus IV.
542	M.Claudius Marcellus V.	T.Quinctius Criſpinus.
543	C.Claudius Nero.	M.Liuius Salinator II.
544	Q.Cæcilius Metellus.	L.Veturius Philo.
545	P.Cornelius Scipio.	P.Licinius Craſſus.
546	M.Cornelius Cethegus.	P.Sempronius Tuditanus.
547	Cn.Seruilius Cæpio.	C.Seruilius.
548	Ti.Claudius Nero.	M.Seruilius Geminus.
549	Cn.Cornelius Lentulus.	P.Ælius Pætus.
550	P.Sulpitius Galba.	C.Aurelius Cotta.
551	L.Cornelius Lentulus.	P.Villius Tappulus.
552	T.Quinctius Flaminius.	Sex.Ælius Pætus.
553	C.Cornelius Cethegus.	Q.Minucius Rufus.
554	L.Furius Purpureo.	M.Claudius Marcellus.
555	M.Porcius Cato.	L.Valerius Flaccus.
556	P.Cornelius Scipio Africanus II.	Ti.Sempronius Longus.
557	L.Cornelius Merula.	Q.Minucius Thermus.
558	L.Quinctius Flamininus.	Cn.Domitius Ahenobarbus.
559	M'.Acilius Glabrio.	P.Cornelius Scipio Naſica.
560	L.Cornelius Scipio.	C.Lælius.
561	Cn.Manlius Vulſo.	M.Fuluius Nobilior.
562	C.Liuius Salinator.	M. Valerius Meſſala.
563	M.Æmilius Lepidus.	C.Flaminius.
564	Sp.Poſtumius Albinus.	Q.Marcius Philippus.
565	Ap.Claudius Pulcher.	M.Semp.Tuditanus.
566	P.Claudius Pulcher.	L.Porcius Licinus.
567	Q.Fabius Labeo.	M.Claudius Marcellus.
568	L.Æmilius Paullus.	Cn.Bæbius Tamphilus.
569	P.Cornelius Cethegus.	M.Bæbius Tamphilus.
570	A.Poſtumius Albinus.	C.Calpurnius Piſo. Q.Fuluius Flaccus.
571	L.Manlius Acidinus.	Q.Fuluius Flaccus.
572	M.Iunius Brutus.	A.Manlius Vulſo.
573	C.Claudius Pulcher.	Ti.Sempronius Gracchus.
574	Cn.Cornelius Scipio Hiſpalus. C.Valerius Læuinus.	Q.Petilius Spurinus.
575	P.Mucius Scæuola.	M.Æmilius Lepidus II.
576	Sp.Poſtumius Albinus.	Q.Mucius Scæuola.
577	L.Poſtumius Albinus.	M.Popillius Lænas.
578	C.Popillius Lænas.	P.Ælius Ligur.
579	P.Licinius Craſſus.	C.Caſſius Longinus.
580	A.Hoſtilius Mancinus.	A.Atilius Serranus.
581	Q.Marcius Philippus II.	Cn.Seruilius Cæpio.
582	L.Æmilius Paullus II.	C.Licinius Craſſus.
583	Q.Ælius Pætus.	M.Iunius.
584	M.Marcellus.	C.Sulpicius.
585	Cn.Octauius.	T.Manlius.
586	A.Manlius.	Q.Caſſius.
587	Ti.Sempronius.	M'.Iuuentius.
588	P.Cornelius Scipio Naſica.	C.Marcius.
589	M.Meſſala.	C.Fannius.
590	L.Anicius.	M.Cornelius Cethegus.
591	Cn.Cornelius Dolabella.	M.Fuluius.
592	M.Æmilius.	C.Popillius.
593	Sex.Iulius.	L.Aurelius.
594	L.Lentulus.	C.Marcius.
595	P.Scipio Naſica.	M.Claudius.
596	L.Poſtumius.	Q.Opimius.
597	Q.Fuluius.	T.Annius.
598	M.Marcellus.	L.Valerius.
599	L.Licinius Lucullus.	A.Poſtumius Albinus.
600	T.Quinctius.	M'.Acilius.
601	L.Marcius.	M'.Manilius.
602	Sp.Poſtumius.	L.Piſo.
603	P.Africanus.	C.Liuius.
604	Cn.Cornelius.	L.Mummius.
605	Q.Fabius Maximus.	L.Hoſtilius.
606	Ser.Galba.	L.Aurelius.
607	Ap.Claudius.	Q.Metellus.
608	L.Metellus.	Q.Maximus.

609 Cn.Cæpio.	Q.Pompeius.
610 Q.Cæpio.	C.Lælius.
611 Cn.Piso.	M.Popillius.
612 P.Scipio.	D.Brutus.
613 M.Æmilius.	C.Hostilius Mancinus.
614 P.Furius.	Sex.Atilius Serranus.
615 Ser.Fuluius.	C.Calpurnius.
616 P.Africanus.	C.Fuluius Flaccus.
617 P.Mucius.	L.Calpurnius.
618 P.Popilius.	P.Rupilius.
619 P.Crassus.	L.Valerius.
620 C.Claudius.	M.Peperna.
621 C.Sempronius.	M'. Aquillius.
622 Cn.Octauius.	T.Annius.
623 L.Cassius.	L.Cinna.
624 M.Æmilius.	L.Aurelius.
625 M.Plautius.	M'. Fuluius.
626 C.Cassius Longinus.	C.Sextius.
627 Q.Cæcilius.	T.Quinctius.
628 Cn.Domitius.	C.Fannius.
629 L.Opimius.	Q.Maximus.
630 P.Manlius.	C.Papirius.
631 L.Cæcilius.	L.Aurelius.
632 M.Cato.	Q.Marcius.
633 L.Cæcilius.	Q.Mucius.
634 C.Licinius Geta.	Q.Maximus.
635 M.Metellus.	M.Scaurus.
636 M'. Acilius Balbus.	C.Cato.
637 C.Cæcilius.	Cn.Papirius.
638 M.Liuius Drusus.	L.Piso.
639 P.Scipio.	L.Calpurnius Bestia.
640 Sp.Postumius.	M.Minucius.
641 Q.Metellus.	M.Silanus.
642 Ser.Galba.	M.Scaurus.
643 L.Cassius.	C.Marius.
644 Q.Seruilius Cæpio.	C.Atilius.
645 P.Rutilius Rufus.	Cn.Manlius.
646 C.Marius II.	C.Flauius Fimbria.
647 C.Marius III.	L.Aurelius Orestes.
648 C.Marius IV.	Q.Lutatius.
649 C.Marius V.	M'. Aquillius.
650 C.Marius VI.	L.Valerius Flaccus.
651 M.Antonius.	A.Postumius.
652 Q.Metellus.	T.Didius.
653 Cn.Lentulus.	P.Crassus.
654 Cn.Domitius.	P.Cassius.
655 L.Crassus.	Q.Scæuola.
656 C.Cælius.	L.Domitius.
657 C.Valerius Flaccus.	M.Herennius.
658 C.Claudius Pulcher.	M.Perperna.
659 L.Marcius.	Sex.Iulius.
660 L.Iulius Cæsar.	P.Rutilius Lupus.
661 L.Porcius.	Cn.Pompeius.
662 L.Sulla.	Q.Pompeius.
663 L.Cornelius Cinna.	Cn.Octauius.
664 L.Cinna II.	C.Marius VII.
665 L.Cinna III.	Cn.Papirius.
666 L.Cinna IV.	Cn.Papirius II.
667 L.Scipio.	C.Norbanus.
668 C.Marius.	Cn.Carbo III.
669 M.Tullius.	Cn.Dolabella.
670 L.Sulla II.	Q.Metellus.
671 P.Seruilius.	Ap.Claudius.
672 M.Lepidus.	Q.Catulus.
673 M.Æmilius.	D.Brutus.
674 Cn.Octauius.	C.Curio.
675 L.Octauius.	C.Cotta.
676 L.Licinius Lucullus.	M.Cotta.
677 M.Lucullus.	C.Cassius.
678 L.Gellius.	Cn.Lentulus.
679 Cn.Aufidius.	P.Lentulus.
680 M.Crassus.	Cn.Pompeius.
681 Q.Metellus.	Q.Hortensius.
682 L.Metellus.	Q.Marcius.
683 C.Piso.	M'.Glabrio.
684 M.Lepidus.	L.Volcatius.
685 L.Cotta.	L.Torquatus.
686 L.Cæsar.	C.Figulus.
687 M.Cicero.	C.Antonius.
688 D.Silanus.	L.Murena.
689 M.Pupius.	M.Valerius.
690 Q.Metellus.	Q.Afranius.
691 C.Cæsar.	M.Bibulus.
692 L.Piso.	A.Gabinius.
693 P.Lentulus.	Q.Metellus.
694 Cn.Lentulus.	L.Philippus.
695 Cn.Pompeius.	M.Crassus.
696 Ap.Claudius.	L.Domitius.
697 Cn.Domitius.	M.Messala.
698 Cn.Pompeius.	Q.Metellus.
699 M.Marcellus.	Ser.Sulpitius.
700 L.Paullus.	C.Marcellus.
701 L.Lentulus.	C.Marcellus.
702 C.Cæsar.	P.Seruilius.
703 Q.Fusius Calenus.	P.Vatinius.
704 C.Cæsar.	M.Lepidus.
705 C.Cæsar.	Q.Maximus.
706 C.Cæsar.	M.Antonius.
707 C.Pansa.	A.Hirtius.
708 M.Lepidus.	L.Plancus.
709 P.Seruilius II.	L.Antonius.
710 Cn.Domitius.	C.Asinius.
711 L.Censorinus.	C.Caluisius.
712 Ap.Claudius.	C.Norbanus.
713 M.Agrippa.	L.Caninius.
714 L.Gellius.	M.Cocceius.
715 Sex.Pompeius.	L.Cornificius.
716 M.Antonius.	L.Scribo.Libo.
717 C.Cæsar.	L.Volcatius.
718 Cn.Domitius.	C.Sosius.
719 C.Cæsar II.	M.Messala.
720 C.Cæsar III.	M.Crassus.
721 C.Cæsar IV.	Sex.Appuleius.
722 C.Cæsar V.	M.Agrippa II.
723 C.Cæsar VI.	M.Agrippa III.
724 C. Augustus Cæsar VII.	T.Statilius.
725 C.Cæsar Augustus VIII.	M.Silanus.
726 C.Cæsar Augustus IX.	C.Norbanus.
727 C.Cæsar Augustus X.	Cn.Piso.
728 M.Marcellus.	L.Arruntius.
729 M.Lollius.	Q.Lepidus.
730 M.Appuleius.	P.Silius.
731 C.Sentius.	Q.Lucretius.
732 Cn.Lentulus.	P.Lentulus.
733 C.Furnius.	C.Silanus.
734 L.Domitius.	P.Scipio.
735 M.Drusius.	L.Piso.
736 Cn.Lentulus.	M.Crassus.
737 Ti.Nero.	P.Quinctilius.
738 M.Messala.	P.Sulpicius.
739 Paul.Fabius.	Q.Ælius.
740 Iulius Antonius.	Q.Fabius.
741 Drusius Nero.	T.Quinctius.

INDEX

RERVM ET VERBORVM, QVÆ IN TITO LIVIO, AVT VBI IS DESIDERATVR, IN FLORI EPITOmis continentur, locupletissimus.

Hoc Indice prior quisque numerus librum; posterior caput denotat, p, *adiectum indicat capitis initium:* m, *medium:* f. *finem. Ad propria nomina quod attinet, memineris tibi, non è pronomine; sed ex nomine gentilitio vnumquemque Latinum & Romanum, quærendum esse. Exempli gratia.* A Virginium, *non in A, sed in V. In gentilitiorum vero serie, non temporis, sed prænominum habita est ratio: verbi causa, in* Valeriis, *non* Voleso, *nec* Publio *primus datus est locus, à quibus cæteri sunt orti: sed secundum prænominum seriem præmissus est* Lucius Valerius, *& deinceps* M. Valerius, P. Valerius, Volesus, Valerius, *itidemque in aliis. E synonymis quoque ad synonyma & affinia tibi quandoque transeundum memineris; vt, (verbi causa) si quid in* Imagine *non inuenias, id in* Statua *quæras: itidemque in aliis.*

A

Cala-

D.

F.

Frater

***

Ho-

L.

Agrip-

Naxus

P.

**** ne An-

PRODIGIA.

PROVERBIA.

Q.

R.

Rhion

S.

P.Scan-

***** Serui

T.

V.

X.

Z.

FINIS INDICIS IN TITVM LIVIVM.

IN

TITI LIVII PATAVINI

LIBROS OBSERVATIONES,

X VARIIS AVCTORVM LVCVBRATIO-
nibus collectæ,

PER

WILHELMVM GODELEVÆVM.

FRANCOFVRTI AD MOENVM,

Excusæ typis Guolphgangi Hofmanni, Impensis
Hæredum IACOBI FISCHERI p. m.

ANNO M. DC. XXVII.

ANNOTATIONES
IN PRIMVM LIBRVM HISTORIARVM T. LIVII PATAVINI,

EX VARIIS DOCTORVM LVCVBRATIONIBUS collectæ.

[...]s veteri- gratiora.

FESTINANTIBVS *ad hæc noua*] Respexisse videtur ad illud Homericum Odyss.1. Τὴν γὰρ ἀοιδὴν μᾶλλον ἐπικλείουσ' ἄνθρωποι, ἥτις ἀκουόντεσσι νεωτάτη ἀμφιπέληται. quod sic Erasmus Latine reddidit: Cantio enim hæc hominum longe est celeberrima vulgo, & gratissima, quæ nuperrima venit ad aures. Accinit huic Pindarus Olymp.hym.9. Αἴνει δὲ παλαιὸν μὲν οἶνον, ἄνθεα δ' ὕμνων νεωτέρων. sentiens gratiores esse hymnos, qui res nuper gestas celebrant, quam qui prisca tractant.

Quæ ante conditam] Magnæ magnorum virorum super hoc loco contentiones fuerunt, idq; non sine causa, vt Petrus Nannius libro 5. συμμίκτων siue Miscellaneorum refert. Nam cum duo tempora Liuius significet, in vnam tamen vicem ambo incidere videntur, siue enim dicas ante conditam, siue ante condendam, vtroque modo tempus, quod natalem vrbis antecessit, innuitur. Verum Nannius aliorum opinionibus commemoratis, censet, conditam, esse præteriti temporis, condendam, præsentis, vt primum interuallum temporis ea habeat, quæ antequam vrbs existeret, secundum, quæ in ipsa constituenda vrbe, dum conditur, obtigerunt, atque ita in vtribus nulla erit perturbatio, nec exiguo fine distinctæ erunt. Participia autem in dus esse præsentis temporis, ac passiuæ indolis, docetur à Thoma Linacro, ex isto Virgilij:

Turne quod optanti diuûm promittere nemo.
Auderet, voluenda dies en attulit vltro.

Vbi non diem, quæ voluetur, & adhuc in futurum imminet, sed præsentem diem, quæ iam volueretur, indicauit.

[...] ria uti-

Hoc illud est præcipue in cognitione] Historiæ vtilitas præcipue, periculis aliorum sine suo periculo cautum sapientemque fieri, exempla inde capere omnigena, quæ ad vsum tuum qualibet in re traducas. Translatus autem hic locus videtur à Polybio, qui in principio libri primi ait, esse ἀληθινωτάτην παιδείαν καὶ γυμνασίαν πρὸς τὰς πολιτικὰς πράξεις τὴν ἐκ τῆς ἱστορίας μάθησιν, ἐναργεστάτην δὲ μόνην διδάσκαλον, τοῦ δύνασθαι τὰς τῆς τύχης μεταβολὰς γενναίως ὑποφέρειν τὴν τῶν ἀλλοτρίων περιπετειῶν ὑπόμνησιν, id est, historiam, veram disciplinam, exercitationemque ad res ciuiles esse, eamque solam ob exempla alienorum incommodorum effectricem & magistram, vt quis possit fortunæ varietatem æquo animo ferre.

[...]n exor-di [...]niusque

Nobis quoque mos esset] Innuit, non itidem historicis, vt Poetis, in more esse, vt in initio operis Deos inuocent. At alios auctores in alia sententia fuisse, ex eorum monumentis apparet. Nam Charondas Catanæus in principio legum suarum statuit, τοὺς βουλομένους καὶ πράττοντας τὸ ἀπὸ θεῶν ἄρχεσθαι χρή. τὸ γὰρ ἄριστον, ὥσπερ ἡ παροιμία φασί, τὸν θεὸν ἡμῖν αἴτιον πάντων τούτων. Consultantes agentesque aliquid à Diis auspicari debent. Optimum enim est, vt parœmia fert. Deum causam & auctorem esse illorum omnium, prout Stobæus refert de legib. & consuetud. serm.42. Huic subscribens Xenophon lib. 1. de pædia Cyri, ait: Illud minime ignoratis, me non solum in magnis rebus, sed etiam in paruis semper à Diis immortalibus initium facere. Et rursus in Oeconomico: Recte tu quidem mones, omnem à Diis actionem potissimum auspicari oportere, tanquam pacis ac belli studiis imperantibus. Et veteres omnibus rebus agendis Deos præfari solitos, Plato quoque testatur: Deum ad ciuitatis constitutionem inuocemus, ille vero nos audiat, exoratusque propitius ac beneuolus adsit, vna nobiscum ciuitatem ac leges constituturus. Et aratus in Phænom. ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν ἄρρητον. Quem Cicero lib. de Legib. imitatus; A Ioue Musarum primordia sumenda tradit.

rei inuocandi.

Ius belli abstinuisse] Æneam hic nulla proditæ patriæ nota à Liuio aspergi contra Seruium Grammaticum Christophorus Landinus, & post eum Glareanus ostenderunt. At non prætereundum id, quod Cœlius tradit, Æneam pietate in Deos ac parentem insita clementer humaniterque à victoribus Græcis tractatum, ac liberum abire cum domesticis permissum bonis. De quo plura Cœlius lib.19. cap.23.

Aborigines.

Latinus Rex Aboriginesque] Aborigines appellati sunt, quod errantes conuenerint in agrum, qui nunc est populi Romani. Fuit enim gens antiquissima Italiæ. Athenis quosdam profectos Sicyonem Thespiasque, ex quibus porro ciuitatibus, ob inopiam domiciliorum complures profectos in extremas regiones, delatos in Italiam, eosque multo errore nominatos Aborigines, auctor est Festus Pompeius. Obtinentibus autem regionem Aboriginibus, primi eorum cohabitatores fiunt Pelasgi errabundi, profugique ex ea, quæ tunc Æmonia dicebatur, nunc Thessalia, in qua tempus quoddam habitarunt. Hæc ex Dionysio in principio. Diodorus Siculus in 5. dicit, eo tempore, quo Hercules ad eum locum venit, vbi nunc Roma est, Aborigines tenuisse, quod nunc palatium appellant, vrbem penitus paruulam incolentes. Porro & id existimat Dionysius lib.1. Aborigines dictos ἀπὸ τοῦ ὄρεος, id est, à monte, quod montes ipsi incoluerint.

Care vrbs Agilla.

Qui Care] Hanc vrbem alio nomine Agillam vocatam, Cato & alij tradunt. Cur vero Cære sit dicta, re-

fert

fert Seruius libro octauo Æneidos: Agilla (inquit) ciuitas est Tusciæ, à conditore appellata, cui ex inscitia Romana aliud est inditum nomen. Nam cum Romani euntes per Tusciam interrogarent Agellinos, quæ diceretur ciuitas, & illi vtpote Græci, quid audirent, ignorantes, & optimum ducentes, si prius eos salutarent, dixerunt χαῖρε, quam salutationem Romani ciuitatis nomen esse arbitrati sunt, & detracta aspiratione eam Cære vocarunt. Citat Iginum auctorem in vrbibus Italicis.

Æneas à Latino in somniis suscipi iubetur. *Aborigines Troianis*] Dionysius libro I. longe aliter hanc historiam refert. Latinus (inquit) Aboriginum rex nouorum aduenarum commotus aduentu, bellum Troianis inferre decreuit. Sed per somnium à loci genio commonitus est, vt eos aduenas in patria regione susciperet. E diuerso Dij patrij Æneam monent, vt amice à Latino se in ea regione suscipi postulet. Longo vltro citroq; sermone habito inter Aborigines atq; Troianos huiusmodi sunt icta fœdera, &c.

Situs est quemcunque] Non temere est illa Liuij εὐλάβεια, vt Nannius lib. 5. συμμίκτων existimat, exhorrentis nomen Æneæ in diuos recepti, euulgare. Summa autem proprietate de sepulto *situm* dixit. *Situs & Siticines.* Hinc etenim Siticines dicti, quod apud sitos, hoc est, sepultos canere solebant, idque ex antiquitate Capitonis Attæi, vt in Noctibus Atticis ab Aulo Gellio memoratum inuenitur, lib. 20. cap. 2. Nefas vero olim fuit, indigitati & inter diuos recepti nomen edere, quod illis à consecratione nouum indi solet, neque fas erat mortali diuinis nominibus vti: quod Iudæi seruant in suo tetragrammate, quod ab ipsis ἀνεκφώνητον dictum, id enim mysteriis latere debet. Quamobrem olim taciti templa Heroum præterire solent, iram offensi Herois metuentes, nisi id facerent.

Iupiter Indiges. Indigetes. *Iouem indigetem appellant*] Indigetes Dei antiqui vocati. Seruius in 12. Æneidos duplici ratione indigetes dici asseuerat, vel secundum Lucretium, quod nullius rei egeant: vel certe (ait) indigetes Dei sunt ex hominibus facti, & dicti indigetes. Alij, quasi in deis agentes, qui ex hominibus ad diuinitatem peruenissent. Fuere, qui indigetes putarent eos, quos indigitari, hos est, vocari & nuncupari nefas esset, atque hoc eos Deos fuisse, in quorum custodia essent vrbes gentesque. Alij dicunt, si indigitare inuocare est, deos illos indigetes esse potuisse, qui inuocati faciles sint, & præsto adsint. Alij sunt, qui putant, indigetes appellati, quasi in loco vel geniti vel degentes, & magis propitij patriæ, loco & ciuibus. Gyraldus de historia Deorum, Syntagm. prim.

Albula Tiberis. *Albula quem nunc Tiberim vocant*] Albula ab aquarum colore. Deinde à Tiberi Tuscorum rege ibi occiso, Tiberis. Vide Plinium lib. 3. cap. 5. & lib. 36. cap. 9. Cornel. Tacitum lib. Annal. Virgil. Lib. 8. Ouid. lib. 2. Fastorum: *Albula quem Tiberis.*

Syluia Vestalis. *Rhea Siluia cum Vestalem eam legisset*] Siluiæ cognomen ab Ascanij filio, qui in siluis natus erat, accepisse constat, à quo omnes, qui Albanorum regnum obtinuerunt, Siluij dicti sunt. Quanquam Virgilius in 6. regibus Albanis à Siluio posthumo hoc cognominis datum putet. *Vesta.* Cæterum ad Vestã quod attinet, ea Saturni ex Ope filia fuit, Dea virginitatis, cui Æneas post Troianum incendium, condito Lauinio, ædem sacrauit. Postea Ascanius, condita Alba, templum quoque in montis Albani vertice dicauit. De qua re Plinius lib. 16. cap. 2. lib. 28. c. 2. lib. 34. c. 5. Cic. lib. 2. de nat. Deor. Gellius lib. 1. c. 12. Alexand. ab Alexand. lib. 5. c. 12. Cœlius Rhod. lib. 15. c. 16. 17. & 18. Flauius Blondus lib. 1. Romæ triumph. Seruius lib. 11. Æneid. Ouidius lib. 6. Fastorum, Lucretius lib. 2.

Auentinus. *Auentino fulmine ictus*] Vnde mons Auentinus dictus sit, nondum inter auctores constat. Næuius ab auibus dictum scripsit, quæ à Tiberi in hunc montem cubitum volarint. Itidem Virgilius scribit, quod id nomen ante Euandri & Herculis in Italiam aduentum habuerit. Alij, vt refert Varro in libris de gente populi Romani, ab Auente Sabinorum fluuio vocatũ volunt, quibus in vrbem susceptis, Romulus Auentinum habitandum concessit. Varro ab aduectu dictum asserit, hic enim mons ab aliis montibus & ciuitate olim paludibus & Tiberi exclusus fuit, vnde qui hunc montem adire volebant, ratibus aduehebantur. Sunt qui ab aduentu quoq; dictum putarint, quod Dianæ templum in eo sacrum Latini frequentarent. Sextus Pompeius hunc montem aliquãdo Murcium vocatum sic scribit: Murciæ Deæ sacellum erat sub monte Auentino, qui antea Murcius vocabatur. *Murcius mons. Remoria.* In eius summo locus erat, qui Remoria dicebatur, vbi Remus de vrbe condenda fuerat auspicatus. Quem montem Romulus neminẽ passus est habitare, sed sacrum fratri esse voluit vsque ad Hylernam. Appellatus quoque est à Dianæ templo collis Dianæ. *Collis Dianæ.* Martialis lib. 12.

Cum tu forsitan inquietus erras
Clamosa Iuuenalis in Suburra,
Aut collem Dominæ teris Dianæ.

Vi compressa Vestalis] Dionysius ita ait, cum Ilia Vestalis *Romuli pater.* (sic enim alij appellãt eam, quæ Liuio dicitur Rhea Syluia) ad Martis lucum iuisset aquæ puræ hauriendæ causa, in templo compressa est. Sunt qui putent ab aliquo ex procis, nec desunt, qui dicant ab Amulio ipso patruo armato, qui cum amore eius captus esset, Martis specie armatus, & incognitus cum ea rem habuit. Alij à genio loci, alij vero à sacerdote aliquo seu pontifice compressam asserunt. Onuphrius Panuinius Romulum militis cuiusdam filium fuisse credit, & quia milites sub Marte esse existimantur, idcirco Romuli patrem Martem dictum: Nec dubium à Marte compressam virginem ita finxisse veteres, vt minor turpitudinis nota esset, & humanus quoque animus diuinæ stirpis fiducia res magnas audacius aggrederetur. Martis congressum graphice depingit Naso lib. 3. Fastor. Cicero vero lib. 1. de natura Deor. vt fabulosum deridet.

Sacerdos vincta] Quidam virgis prius cæsam, & deinde secundum legem delinquentium Vestaliũ viuo corpore sepultam esse prodiderunt. *Vestalium delinquentium.* De qua lege & consuetudine Plutarch. par. 96. Problematum. Alexan. ab Alexand. lib. 5. c. 12. Cœlius lib. 17. c. 19.

Aquam mitti iubet] Fabius Pictor & Dionysius famulis exportandos dedisse scribunt, more veterũ gentilium, qui infantes, de quorum vita, moribus, rebus denique gestis sinistra habuerunt præsagia, clam exposuerunt, quo futurum euitaretur malum, quorum Catalogum lege apud Higinum fabul. 252. Sabellicum lib. 1. cap. 1. exemplorum.

Defunctis regis imperio] Defunctos regis imperio dixit eos, qui imperio regis satisfecissent, de qua loquendi forma Budæus eleganter in prioribus annotationibus ad Pandectas. *Defuncti imperio.*

Ficus Ruminalis] Ficus Ruminalis ideo sic dicta, vel quod æstate sub ea pecora frigora captantia, herbasque vellentia ruminabant, vel à rumine, id est, mãma, quam antiqui rumen dixere: quod sub ea pueri Romulus & Remus Lupæ rumina suxerint. *Ficus Ruminalis.* Vnde Ouid. 2. Fast.

Arbor erat, remanent vestigia, quæque vocatur
Romula nunc ficus, rumina ficus erat.

De hac Plinius lib. 15. c. 18. Plutarchus in Romulo. Tacitus lib. 4. annal. Publius Victor de regionibus vrbis, reg. 8. Marlianus lib. 2. c. 13. Annotatum autem est, hanc arborem ruminalem, quæ in Comitio annis octingentis ac quadraginta & amplius virens perseuerarat, Nerone imperante, ramalibus emortuis visam exaruisse. Quod & in prodigium abiit, donec in nouos reuiresceret fœtus. Cœlius lib. 11. c. 12. lectionum antiquarum.

Fluitantem alueum] Alueum hic pro nauigio rudi & quocunq; modo confecto, capi tradidit Gyraldus in *Alueus pro nauigio.* lib. de

lib. de nauigijs, & quem alueum hoc loco Liuius, Plutarchus scapham vocat. sic Propertius.

Aut quidnam fracta gaudes Neptune carina?
Portabat sanctos alueus ille viros.

Lupam inter pastores] Lupam voracissimum animal infantibus vbera præbuisse scribunt Fabius Pictor, Lucius Cincius, Portius Cato, Calphurnius Piso, Dionysius Halycarnasseus, Plutarchus, Florus, Higinus fab. 252. Virgilius lib. 8. circa fin. Propertius lib. 2. Eleg. 6. Ouidius lib. 2. Fastorum. & lib. 2. à principio. Testatur quoque lupæ huius statua in templo Romuli, de quo Pomponius Lætus par. 99. Marlianus lib. 2. cap. 7. & lib. 2. c. 12. Sed præter Liuium hæc quoque fabulosa videntur Eusebio in Chronicis. Lactantio lib. 1. c. 20. diuinarum institutionum: Eutropio & aliis asserentibus, Laurentiã pastoris vxorem, ob corporis quæstum Lupam, hoc est, meretricem fuisse. Vnde & hodie meretricum cellulæ lupanaria dicuntur. Picum etiam auem Marti sacratam infantibus cibum dedisse legimus apud Plutarchum, & Ouidium lib. 3. Fastorum.

Magister regij pecoris] Itidem Dionysius scribit. Plutarchus vero Amulij seruum fuisse putat. Cæterum quisquis fuerit, statuam Romæ meruit, teste Marliano lib. 3. c. 17.

Laurentia vxori] Ab hac eadem deinde post aliquot annos Romulus spicea coronatus est, vt apud Plinium lib. 15. c. 18. legimus. Eius sepulchrum in Velabro, Valerius Antias, & Marlianus lib. 4. c. 4. fuisse ferunt. Plura de ea vide apud Gellium lib. 6. c. 7. Verum quæ Romanorum historiæ de immoderata huius mulieris libidine scribunt, ad Floram insignem meretricem referre videtur Boccatius, de claris mulieribus, c. 62.

In Palatino monte] Variæ de Palatini montis denominatione sententiæ sunt. Varro lib. 4. de lingua Latina dictum putat, quod Palantes cũ Euandro isthuc venerint, aut quod Palatini, qui & Aborigines ex agro Reatino, quod appellatur palatiũ, ibi consederint. Sed hoc alij à Palatia vxore Latini putarunt. Eundẽ hunc locum à pecore dictum putant quidã, inter quos Sextus Pompeius, ꝙ ibi pecus pascens balare consueuerit, vel quod palare, id est, errare ibi pecudes solerent, quod Propertius & Ouidius affirmant. Alij, quod Hyperborei filia in Palatio habitauerit, quæ ex Hercule Latinum peperit. Alij eundem, quod Pallas ibi sepultus sit, existimant appellari. Dionysius vero lib. 1. eum à Palantio, vel, vt Liuius & Virgilius, à Palanteo Arcadum metropoli ab Euandro vocatum, scribunt, post corrupte Palatium dictum. Solinus autem: Palatium vero nemo dubitauit, quin Arcadas habeat auctores, à quib. primum Palanteum oppidum conditum, quod aliquandiu Aborigines habitarunt. Sunt qui velint eum dictum à balatibus ouium, mutata litera, vel à Pale pastorali Dea, aut, vt Silenus probat, à Palante Hyperborei filia, quã Hercules ibidem compressit, nomen monti datum. Polybius eum à Palante Euandri filio dictum fuisse scribit. Nunc Palatium maius dicitur. Huius montis pars Germali nomen habuit, alia vero Velia, in qua vbi postea Deûm penatium ædes facta est, habitauit Tullus Hostilius rex. In hoc monte fuit sedes Imperij Romani, domusque Augusta.

Lupercal ludicrum] Intelligit locum sub Palatino mõte sacratum ab Euandro Pani Deo, qui Lyceus vocatur. Luperci autem, qui & Fauiani & Quintiliani appellabantur, auctore Sexto Pompeio, à Flauio & Quintilio Præpositis suis, sacerdotes omnium vetustissimi fuerũt, solemni ex Arcadia translato in Palatino monte instituti. De quibus Dionysius lib. 1. Iustin. lib. 43. Varro lib. 4. de lingua Lat. Valerius Maximus lib. 2. c. 1. Lupercalia itaq; erant Festa, quib. ad expiandos manes Pani Lyceo iuuenes Romani nudi canem & capram immolabant. Deinde facie sanguine fœdata, se his pellibus cingebãt, lorisq; è pelle factis currebant nudi, circa Palatium obuios quosq; coriis illis verberantes, & præsertim mulieres grauidas, quæ vltro obuiam occurrebant, facilem partũ percussione sperantes. De qua re Ouidius Fast. 2. Meminit Lupercalium etiam Plutarchus in Romulo. Complura de hisce habet Gyraldus historiæ Deorum, Syntag. 17. sub capite, de celebritatibus & Festis.

Romani vocant Inuum] Idem quod hic Liuius, scribit quoq; Probus in Commentariis Georgicorum. Pana Latinis Inuum dictum, eiusq; ex Arcadia religionem ab Euandro illatam. Gyraldus Syntagm. 15. Inuũ dictum putat ab ineundo passim cum omnibus animalibus. Omnium vero vetustissimi ante vrbem conditam, ab Euandro Arcadum Rege solenni ex Arcadia translato, Inui sacerdotes, nouissimi omnium Anastasio Imperatore, & Theodorico Amalo Gothorum rege in Italia regnante, aboliti, circiter annum Christi CDXCV. Horum meminit Varro lib. 3. de lingua Lat. Dionysius lib. 1. Ouid lib. 2. Fast. Val. Max. lib. 2. c. 1. Iustinus lib. 42.

Solenne votum esset] Sic legendum esse, Robortellus lib. 2. emendationum, cap. 56. annotauit, & hic solenne substantiuum esse, vt & tertio ante versu: de quo vide eundem.

Vrbis condendæ] Et de auctore & tempore vrbis conditæ, tam variæ multipliceśq; historicorum sententiæ extant, vt quam quis amplecti debeat, merito dubitare possit. Quas qui videre voluerit, adeat commentaria Onuphrij Panuinij ad Fastos Consulum Romanorum, & commentaria eiusdem de Republ. Romana. Non contemnenda quoq; tradit de primordiis vrbis Solinus, cap. 2. Cuius tamen opinionem de motu siderum in natalitio vrbis die, refellit Ioachimus Vadianus in Pomponij Melæ lib. 2. c. 1. Commentariis.

Templa capiunt] Templa regiones sunt aut agri, certo carmine ab Augure lituo finiti & notati, vnde in omnes cœli partes ad augurium captandum liber erat aspectus: in tantum, vt interdum augures ea, quorum altitudo auspiciis obesset, demoliri iuberent. Ideoq; summissiorem aliis ædem Honoris C. Marius fecit, ne si forte officeret publicis auspiciis, augures eam demoliri cogerent.

Sex vultures] In auguriis vulture plurimum vsi veteres, cum sit auium fere omnium innocentissimus, cum non ex his, quæ feruntur aut plantantur, sed ex cadaueribus tantum sibi victum quærat: & hinc Herculem quoq; lætari solitum apud Herodotum legimus, si in re gerenda vultures sese ostendissent. De quorum augurio Cœlius lib. 28. c. 8. Plinius lib. 10. c. 6. & lib. 20. c. 7. Alexand. ab Alex. lib. 5. cap. 13. Volaterran. lib. 25. c. 10. Vectij vaticinium autem de Romani imperij perseuerantia, ex vulturum duodecim vaticinatione, ex Varronis antiquitatibus refert Cœlius lib. 27. c. 8.

In turba ictus Remus cecidit] Idque, vt Dionysius ait, Fabio Celere murorum præside, aut, vt Plutarchus, Romuli duce. Alij Remum in contentione auguriorum interfectum, alij ab ipso Romulo confossum esse, memoriæ prodiderunt. Plinius de viris illustribus, à Fabio Celere interfectum scribit. cui astipulantur Plutarchus, Eutropius, Messala Coruinus, & Ouidius lib. 4. Fastorum. Sed quocunq; demum casu interierit, nouæ vrbis munitionem, auctore Romulo, sanguine suo consecrauit, vt canit Lucanus libro Pharsaliæ 1.

Fraterno primi maduerunt sanguine muri.

Transiliet mœnia mea] Hanc legem ex honestatis fonte nequaquam fluxisse, Cicero lib. 3. Officiorum, ostendit copiosissime, cum magis vtilitatis quam honestatis causa lata esse videatur.

Vrbs conditoris nomine appellata] Recte quidem hæc omnia. Romam autem, & non Romulam, idcirco vrbem Romulus vocauit, vt ampliore vocabuli significatu prosperiora patriæ suæ ominaretur. Alterum quoq; vrbs nomen proprium habuit, vt Plinius & Solinus scripserunt, quod publicari vetitum est: quandoquidem

Inuus.

Tempus vrbis condita.

Templa in auguriis quid.

Vultur auis auguriis accommoda.

Roma nomẽ vnde.

quo minus id enuntiaretur, ceremoniarum arcana sanxerunt: vt hoc pacto notitiam eius aboleret fides placitæ taciturnitatis. Valerium quoq; Sotanum, quod optima atq; salutari fide abolitum, atq; contra interdictum euulgare id ausus foret, ob meritum profanæ vocis pœnas luisse refert Onuphrius.

Cacus. *Nomine Cacus*] Caci huius historiam siue mauis fabulam scribunt Dionysius lib. 1. Strabo lib. 5. Virgilius 8. Æneidos, Ouidius 1. Fastorum, Propertius lib. 4. Eum Diodorus lib. 5. Lacinium furem adpellat. Columella autem malum vicinum. vide Seruium 8. Æneidos.

Carmenta. *Carmenta Matris*] Hæc ab oraculis θεσπιῳδὸς Græce dicta, teste Dionysio, Latine vero Carmentis, vnde Ouidius in Fastis.

Ipsa mone quæ nomen habes de carmine ductum.

De hac Dionysius Halicarnasseus in 1. historiarum ait, Euandro & Carmenti quotannis sacra facta fuisse, Carmenti quidem sub Capitolio ad Carpentalem portam; Euandro vero in Auentino à porta Trigemina non procul. Hæc eadem & Nicostrata & Themis dicta fuit.

Potitii & Pinarii. *Iisque exta apponerentur*] Petrus Nannius lib. 5. συμμίκτων ex Buslidiani & Atrebatensis exemplarium auctoritate legendum putat *iisque exta potirentur*; Pinarij ad cæteram dapem venirent. Eamq; lectionem omnino castigatiorem arbitratur. Per tropum enim ἐτυμολογικὸν originationes eorum vocabulorum doceri existimat. Nimirum quod alteri à potiendo Potitij sunt dicti, alteri ἀπὸ τοῦ πεινᾶν. Nec remorari nos debere putat, quod alterum sit Græcum, alterum Latinum. Verisimile enim esse, aduenas & sua & indigenarum lingua locutos esse, vt fere semper fieri solet. Alij Potitios à potando, id est, ἀπὸ τοῦ ποτίζειν dictos tradunt, sicuti Pinarios ἀπὸ τοῦ πεινῆν. Pinariorum enim familia tantum ministra erat, epulantibus Potitiis & complentibus sacra. Porro autem quando omne genus Potitiorum interierit, docet Liuius lib. 9. & Valerius lib. 1. c. 2.

Terræ filii. *Natam è terra sibi prolem*] Terræ filios ignobiles, & quorum genus ignoretur appellari Cæcilius Minutianus, Apuleius in libro de Orthographia scribit. Florens Septimius in Apologetico terræ filios dictitari vulgo asserit, quorum sit incertum genus, sicuti ignotos item, aut ex inopinato apparentes, de cælo superuenisse dicunt, de quo plura Cælius libro vigesimo, cap. 28. lect. antiq.

Asylum. *Asylum*] Primum Cadmus dum Thebas conderet inter Græcos, asylum aperuisse fertur, ad quod fugientes sine discrimine serui aut liberi ab omni pœna tuti erāt. Nonnulli à prognatis Herculis Asylum Athenis primo institutum ferunt ad quod à patribus oppressis confugere fas erat, de quo Herodotus lib. 2. Post quod in Rheto litore Aiacis fuit Asylum, & in Sigæo Achillis, quorum exemplo Romulus suum asylum aperuit ad lucum opacum & vallem inter Capitolium & arcem. meminit eius præter Liuium Dionysius lib. 2. Lactantius lib. 2. c. 7. Eutropius lib. 1 cap. 4. Alexander ab Alexand. lib. 3. cap. 20. Volaterranus lib. 19. c. 2. Virgilius lib. 8. Ouidius lib. 3. Fastorum. Iuuenalis Satyra 8. Propertius lib. 4. eleg. 1. Horatius lib. 1. Od. 12. Hoc autem Romuli asylum malefaciendi ansam ratus Tiberius postea irritum fecit.

Iustitia & legib. ciuitates coalescunt. *Præter quam legibus coalescere poterat*] Nulla re magis societas hominum conseruatur, & tranquilla est, quam iustitia vt in Protagora dicitur: *Deus metuens ne totum genus humanum interiret, donauit hominibus pudorem & iustitiam, vt essent ciuitatum ornamenta, & vincula*, & amicitiæ conciliatrices. Et in quinto de legibus, iustitiam nominat ἔρμα πόλεως, hoc est, fulcrum seu ancoram, quæ sustentat ciuitatem.

Patres cur dicti senatores. *Patres certe ab honore*] Plutarchus in vita Romuli alias causas, cur senatores patres appellati sint, commemorat, nimirum quod vel liberorum legitimorum patres essent, vel quod ipsi suos patres ostendere possent; id quod non multi eorum qui primi in ciuitatem confluxere potuerunt. Quidam à patronatu nomen dictū existimant. Sic enim tunc vocabant præfecturam, & nunc etiam vocant. Dionysius autem scribit: Illustriores genere, spectatæ virtutis, ditioresq; ac natu grandiores, Patres Romulum appellasse: Patres autem dictos ob ætatem, nam ex populo seniores erant, vel ob curæ similitudinē, vel quia agrorū partem tribuebant tenuioribus, perinde ac liberis propriis, & eos suæ curæ commendatos atq; in clientelam susceptos, tāquam patres tuebantur. Horum autem progenies patritij dicti, perinde ac plebeiorum patritij. Porro ex patribus hac ratione centum legit Senatores, quorum consilio Rempubl. administraret. Primo tres ex singulis curiis, quæ triginta erant lecti factiq; nonaginta, deinde tres ex singulis tribubus, & vnus à Romulo nominati qui centum numerum expleuerunt. *Centum senator.* Centum autem ideo tantum creauit, vel quia is numerus satis erat nouæ & paruæ ciuitati, siue quia soli centum erant qui creari senatores possent. *Senat. unde dict.* Senatores autem propter senectutem, cum vetustissimi patritiorum essent, siue ab honore & virtute appellauit. De Romano senatu ex pastoribus vel nouis hominibus collecto, ita scribit Propertius:

Curia, prætexto quæ nunc nitet alta Senatu,
Pellitos habuit rustica corda patres.
Buccina cogebat priscos ad verba Quirites,
Centum illis in prato sæpe Senatus erat.

Patritiorum & senatorum numerus. Patritiorum autem & Senatorum numerum Sabinis intra vrbem receptis centum ex iisdem additis Romulus duplicauit, ducentosq; Senatores fecit. Hic autem non est prætereunda, quæ inter Dionysium & Liuium est controuersia. Dionysius enim ait, Romulum patritios primo, deinde centum ex patritiorum primoribus, qui numero longe plures erant, Senatores fecisse, ita vt vere dici posset, Senator est, ergo patritius: non econtra; patritius, ergo Senator, quū ex Dionysio non omnes facti patritij Senatores lecti essent. Quorum postea numerum Sabinis intra vrbem receptis duplicasse idem scribit. Liuius vero centum tantum patritios à Romulo factos fuisse, prodit, quos etiam senatores fuisse refert, Romuliq; secundam ex Sabinis lectionem omittit. Hos autem à Romulo prima lectione patritios creatos, eos esse constat, qui maiorum gentium dicti sunt. Qui vero à reliquis regibus, Brutoq; primo consule, minorum gentium. De quo plura Onuphrius Panuinius in commentario lib. 1. Fastorum, de Patritiis & Senatoribus.

Consualia. *Consualia vocat*] Fuit Consus consilij Deus, cuius ara in Circo maximo vndiq; aggesta humo abdita erat, quod arcanum esse cōsilium putarent, quam aram cum ludos celebrarent, omnib. adire fas erat, in qua Romani sacrificiis igneis aliisque solennibus festos dies agere consueuerunt, quæ feriæ publicæ dictæ sunt. *Ludi Romani.* Erat autem is ludus, vt equi & muli iuncti & soluti in circo maximo, magno spectantium studio currerent. Indicta vero fuisse Consualia finitimis populis à Romulo anno Imperij quarto Dionysius Halicarnasseus tradit, eosq; etiam sua ætate ludos fieri solitos dicit. Lucius Tarquinius annos eos fecit, qui iidem & magni & Romani vocantur. De qua re Terentius Varro lib. 5. de lingua Latina, Alexander ab Alex. lib 5. c. 26. Blondus lib. 2. Romæ triumph. Volaterranus lib. 29. c. 11. Ouid. lib. 3. Fastorum. notandum tamen, plerosq; esse, qui dum diis Laribus Romani ludos celebrarint, Romulum Sabinas rapuisse dicant.

Signoque dato] Erat autem signum, aggrediendæ rei opportunitatem adesse, cum Romulus assurgens, purpuram in sinus contractam explicaret, vt apud Plutarchum legimus. Sextius vero Syllus Chartaginensis Thalassij nomen direptionis signum fuisse prodit.

Raptus virginum. *Rapiendas virgines*] Hinc à Romulo institutum videtur, vt

tur, vt postea non vero, sed simulato quodam raptu omnis legitimi connubij ritus perageretur. Id quod innuisse videtur Festus, cum scribit: Rapi simulatur virgo ex gremio matris, aut si ea non est, ex proxima necessitudine, cum ad virum trahitur quod videlicet res feliciter Romulo cessit. Rapiendæ autem vi simulata virginis quinam olim ritus fuerit, eleganter ex lib. 4. Apuleij de Asino aureo exposuit Iacob. Renardus ad legis XII. tabularum c. 21. Porro qui fuerit raptarum numerus inter auctores non conuenit. Quidam enim non vltra triginta fuisse tradunt, quæ curiis nomina dederint. Non nulli quingentas, pleriq; septem & viginti, vt Valerius Antias. Alij sexcentas & tres supra octuaginta vt Iubas & Dionysius. De hoc autē facto præter citatos lege Orosium lib. 2. c. 4. Plinium lib. 15. c. 20. Augustinum lib. 2. c. 17. & lib. 3. c. 13. de ciuitate Dei. Virgil. lib. 8. Ouid. lib. 3. Fastorum, Alexandrum ab Alex. lib. 5. c. 26. Strabonem lib. 5.

Thalassii] Iuuenis, vt Plutarchus ait, probi & splendidi, Romuliq; ducis.

Nuptialem hanc vocem] Sicuti Græci, ὑμὴν ὦ ὑμέναιε ὦ ὑμὴν, qui felices coniugio fuere. De qua Romanorum consuetudine, vide Plutarchum quoq; in Cneo Pompeio & Problemate 30. Blondum lib. 8. Romæ triumphant. Alex. ab Alex. lib. 2. c. 5.

Regem in prælio obtruncat] Acronem nimirum hominem vehementem, & rebus bellicis pariter audacē, qui magna militum copia in Romanum agrum impetum fecerat. De quo lege Plinium Secundum, de viris illustrib. Valerium Maximum lib. 3. c. 2. Volaterranum lib. 16. c. 1. Anthropolog.

Iupiter Feretri] Diuersas huius cognominis rationes adferunt. Alij enim à ferendo cognominatum putant, alij à feriendo, id quod Propertius in quarto ostendit. Plutachus à feriendo, hostem. Festus Feretrium dictum putat, quod pacem ferre putaretur, cum ex templo eius sumerent sceptrum, per quod iurarent, & lapidem silicem, quo fœdus ferirent. Oliuerius Arziganensis in Valerij Maximi commentariis à feretro instrumento, quo spolia opima suspendebantur, dictum putat. Alij, quod per eius sceptrum & silicem iurantes, Romani pacem referri soliti sint, De qua consuetudine Alexand. ab Alex. lib. 1. c. 14.

Opimis spoliis] Opima spolia, vel ab opibus, vt ait Varro, vel ab inuicto opere, cum victorib. tantum laudis accesserit, nomina sumpsere, seu quod fidei propius est, opima ampla dici, sicut opimam prædā & opimum bouem dicimus. Quæ nisi duces regesque, quorum auspicio res geruntur, suismet corporibus dimicantes hostium ducibus detraxerint, necemq; & exitium intulerint, haudquaquam opima dici voluere. Ter autem opima spolia delata sunt tantum: Primo à Romulo, deinde à Cornelio Cosso, tertio à Claudio Marcello. Qua de re Plutarchus, & Alexander ab Alexandro, lib. 1. cap. 14.

Templi origo] Fuit vero Feretrij Iouis templum in vertice Capitolini montis exiguum, sane & augustum, sed religione sanctissimum, cuius tecta multos post annos ob vetustatem & Romanorum negligentiam collapsa restituit Augustus, ampliauit etiam post Romulum Ancus Martius. Vide Marlianum lib. 2. c. 3.

Capitolium ascendit] Capitolium à capite hominis à Tarquinio Prisco ibi inuento dictum est. De cuius diuersis nominibus & structura Plinius lib. 19. cap. 1. & lib. 7. c. 28. & lib. 36. c. 6. Publius Victor de regionibus vrbis, reg. 8. Alexander ab Alexandro lib. 6. c. 11. Cælius lib. 23. c. 8.

Sabinis] Sabini Italiæ populus à Deorum cultu nomen accipiens, quasi Sebini, ἀπὸ τοῦ σέβειν, vel à Sabo, duce, vt est apud Silium Italicum lib. 8. vide Plinium lib. 3. c. 12. & lib. 36. c. 15. Volaterran. lib. 6. c. 2. Alexand. ab Alexan. lib. 6. 5. c. 2. Cælium lib. 7. c. 9.

Filiam Virginem] Vestalem, quam Dionysius Spurij Tarpeij Capitolini præsidis filiam, Antigonus vero & alij quidam, Sabinorum regis filiam fuisse tradiderunt; cuius factum describunt Aristides Melisius, de rebus Italicis. Plutarchus c. 31. Para. Valer. Max. lib. 9. c. 4. Volaterran. lib. 18. c. 2. Virgil. lib. 8. Ouid. lib. 1. Fast. Propert. lib. 4. eleg. 4.

Tarpeia virgo.

Aquam] Ad fontem videlicet Vestalibus sacrum, ex quo aquam haurientes sacrificia mundant, manus & pedes lauant, aditumq; aspergunt. Qua de re Plutarchus in vita Numæ Pompilij. Qua ratione autem, quibusve ceremoniis aqua sacrificiis adhibita sit, docet Alexand. ab Alex. lib. 4. c. 17.

Prodendi exempli caussa] Proditio ex genere earū, quæ malæ prouerbialiter appellātur. De qua vide Erasmum in Prouerbiis: Mala proditio. Tarpeiæ vero virginis factum alij in malam, alij in bonam partem interpretantur. Fabius Pictor enim & Cincius auri cupidine motam, illud quod sinistris manibus habebant, petiisse ferunt. Lucius vero Piso Censorius, clypeos quos contra vim hostium sinistris manibus tenebant, efflagitasse existimat, vt nudatos iam hostes suis interficiendos traderet. Vtrum autem verius sit, ex eo colligimus, quod non tantum honestissime à Romanis, vt Plutarchus scribit sepulta, verum etiam Tarpeius mons ab ea denominatus. Qua de re Plutarchus, Dionysius & Marlianus lib. 2. c. 1. Porro Petrus Nannius lib. 5. Miscellaneorum pro *decreto, directo* legit ex libro Bussidiano, eamq; lectionē veram arbitratur. Opponitur n. hæc dictio ambagiosæ illi petitioni, qua vel arma, vel armillas poscere videbatur, dum paciscitur, vt id sibi traderent, quod in sinistris manib. habebant. Nunc autem plane explicitis verbis arma petiit, quamobrem non auara, sed insidiosa est habita tanquam quæ illos nudos hosti obiicere vellet.

Proditio mala.

Tarpeius mons.

Aureas armillas] Armillæ ab armo dictæ, suprema brachij parte in humeros collumq; vergente, quam partem argenteis aureisq; tegminibus fabrefactis milites ornabant, quod in statuis nunc marmoreis & aliis veterum sculpturis apparet. Sic legimus infra lib. 10. Papirium cursorem consulem, Papirium filium, idem quatuor centuriones, maniplumq; hastatorum, armillis aureisque coronis donasse.

Armilla.

In sinistris manibus esset] Græcos olim annulos in digito, qui minimo proximus est sinistræ manus habuisse legimus, quod in sectis humanis corporibus, olim neruum quendam tenuissimum ab eo digito ad cor hominis tendere animaduerterint. Vnde quod quasi connexus esse cum principatu cordis videretur, hunc sinistræ manus digitum tali honore decorandum veteres putarunt, cuius rei auctor est Appion in libris Ægyptiacis. Gellius lib. 10. c. 10. Plinius lib. 33. c. 1.

Armis necauere] Huc pertinent Octauiani Augusti, & Antigoni quoq; apophthegmata: qui dicebant, proditores quidem dum proderent amandos, post factum vero summo odio prosequendos esse. Significantes, his qui proditione profuerunt nihil deberi gratiæ, licet officium quod præstant, pro tempore gratum sit. Similem autem de pœna proditionis historiam ex Clitophontis libro ter. Gallic. 1. leges apud Plutarch. capit. 30. Paral.

Proditores regib. ingrati.

Hostius Hostilius] Tulli Hostilij tertij Romanorum regis auus & Hersiliæ maritus.

Hostius Hostilius.

Cecidit] Apud portam veterem Palatij quidam cecidisse scribunt. Plutarchus vero apud lacum Curtium qui fuit in medio foro iuxta Domitiani postea equum. Vide Marlianum lib. 3. c. 18. Topograph. & Publ. Victorem in regione octaua vrbis.

Statori Ioui] Iouem statorem pleriq; à stando dictum volunt, hoc est, erigendo, conciderant enim in ea clade plane Romanorum animi. Diuus autem Hieronymus contra Iouinianum, quod nunquam otiosus sederat, sed ad ferendam opem omnibus paratus sit. Seneca

Iupiter stator.

vero libro de beneficiis, tertio, ideo quod eius benefi-cio ſtem omnia ſtatoris nomen ſibi vendicare exiſti-mat. De qua re Laurentius Valla lib.5.cap.6. elegantia-rum multa.

Templum] In Palatini montis radicibus è regione æ-dis Concordiæ, olimq; Ciceronis domus, quæ iuſſu Clodij demolita, & in portium libertatis tranſlata fuit, cuius templi etiam hodie ſpondæ murorum altiſſime videntur. De quo Plinius lib.32. cap.6. Alexander ab Alexandro lib.6.c.11. Ouidius lib.6. Faſtorum.

Sabinæ pacis conciliatrices.

Sabinæ mulieres] Sabinarum virginum orationem vt doctam, ita commiſeratione & affectibus plenam, pete ex Plutarchi Romulo, Naſonis præterea lib.3. Faſtorũ. Similem autem muliebris fortitudinis hiſtoriam legi-mus de Celticis mulieribus, quæ per media hoſtium agmina irruentes, precibus & lachrimis pacem conci-liarunt ſuis, apud Plutarchum c.6. de claris mulieribus.

Fœdus faciendum] In via ſacra, Carinis & viæ Subur-ræ proxima. explicatio vero fœderis, quod erectis aris iuramento firmarunt, eſt apud Dionyſium, Plutarchum & Eutropium lib.1. cap.4. à quibus in eo tantum diſ-ſentit Liuius, quod Romulum & Tatium in ipſo belli ardore congreſſos, & de pace collocutos arbitratur.

Quirites vnde.

Quirites à Curibus] Curibus metropoli Sabinorum olim, teſte Volaterrano lib.6. cap.2. Geograph. patris quoque Tatij & Numæ.

Curiarum nomina vnde.

Nomina eorum curiis impoſuit] Hanc opinionem Liuij, nimirum quod curię à raptis mulieribus Sabinis nomi-natæ ſint, auctore Varrone, Dionyſius, & poſt eum Plu-tarchus ita refutarunt, vt eas partim à locorum, partim à virorum nominibus appellata eſſet appareat. Quare qui vlterius quid cognoſcere cupit, eos auctores adeat. Varro autem de curiarum nominibus diuerſa prodidit, eos ſecutus, qui prius hæc nomina indita fuiſſe puta-runt.

Centuriæ equitum.

Centuriæ tres equitum] Quarum opera in omni Re-publ. vteretur. Erat autem equeſtris ordo, etſi Senato-rio minor magnæ tamen amplitudinis & vigoris, vt le-gimus apud Dionyſium, Seruium lib.9. Aſconium Pæ-dianum in 2. actione Verrina. Alexan. ab Alex. lib.2.c.9.

Luceres vnde dicti.

Lucerum nominis] Auctor de viris illuſtribus, à Lucu-mone Tuſco, qui Romulo aduerſus Tatium Sabino-rum regem pugnanti, auxilium tuliſſe fertur, Luceres appellatos putat. Sed Feſtus ait, quoſdã fuiſſe, qui non tam à Lucumone, quam à Luco, in quo vrbs Roma, aut prima eius pars aſylum fuit conditum, dictos exiſti-ment. In qua ſententia etiam eſt Pædianus, qui Luceres à Luco aſyli dictos ſcribit. Coniecti enim erant in hanc centuriã Tuſci, Latini, & reliqui omnes, qui ad ſyluam confugerant, vt etiam præter Pædianum, Plutarchus teſtatur. Sunt præterea, qui à Lucæo Ardeæ rege Luce-res dictos putent. Quod vero Liuius Lucerum nominis & originis incertam eſſe cauſam putet, id Sigonius ita accipiendum arbitratur, non quod nullam ipſe tenue-rit, ſed quod incertam eam diuerſos fuiſſe auctores exiſtimarit.

Quinque cum eo equites erant] Petrus Nannius lib.5. *συμμίκτων*, annotat in vetuſtis libris legi, *quinque cum eo equis ierant*, eaque lectio ei paulo vetuſtior videtur.

Viribus nulla parte adiutus] Nannius loco præallega-to, *nulla arte adiutis* legendum arbitratur, vt intelligas Romulum aperta vi, ſine vllo ſtratagemate hoſtem vi-ciſſe. Facilis ſiquidem in tam affinibus vocibus parte & arte lapſus fuit.

Celeres.

Celeres appellauit] Celeres vocati, vt plures ſcribunt, ab exequendi miniſterij celeritate. Prompti enim velo-ceſque ad opera erant, quos Romani Celeres. Vt autem Valerius Antias memoriæ prodidit, dicti fuere Cele-res à primo eorum duce Fabio Celere. Præerat namq; ipſis dux etiam clariſſimus, cui tres ſuperant centurio-nes, & ſub eis alij inferiores magiſtratus, qui per vrbem ſequentes eum cum telis, miniſtri eorum, quę iubeban-tur, erant. Fabio vero Celeris cognomen ideo datum volunt, quod Remo occiſo celerrime in Hetruriam au-fugit, ne à Remi fautoribus quoq; interficeretur. Hic enim, vt Dionyſius ait murorum vrbis Romæ præſes, aut, vt Plutarchus Romuli dux; Remũ, contra edictum Romuli muros vrbis tranſilientem, raſtro fertur occi-diſſe, vnde profugus factus, à celeritate Celeris nomen commeruit. Sic & à velocitate Metellus Celer cogno-minatus eſt, vt legere eſt apud Plutarchum in Metello, & Cælium quoq; lib.24.c.6. Porro hoſce Celeres à Nu-ma, teſte Plutarcho, ſublatos alij reges reſtituiſſe viden-tur. Siquidẽ L. Brutus L. Superbo regi præfectus Celerũ fuiſſe traditur. Hos autẽ Flexumines poſtea, inde Troſ-ſulos tum equites dictos, ex Feſto & Plinio apparet, ver-ba Feſti hæc ſunt: Celeres antiqui dixerunt quos nunc equites dicimus à Celere interfectore Remi, qui initio à Romulo iis præpoſitus fuit, qui primitus electi fue-rũt, ex ſingulis curiis deni, ideoq; omnino trecenti fue-re. Et alio loco Troſſuli equites dicti, quod oppidum Thuſcorũ Troſſulum ſine opere peditũ ceperint. Plinij vero lib.35. hæc: Equitum nomen ſæpe variatum eſt in iis quoq;, qui ad equitatum trahebantur. Celeres ſub Romulo, regibuſq; appellati ſunt, deinde Flexumines, poſtea Troſſuli, cum oppidũ in Thuſcis citra Volſinios paſſuum nouem millia ſine vllo peditum adiumento cepiſſent eius vocabuli, idq; durauit vltra C. Gracchũ. Iunius certe, qui ab amicitia eius Gracchanus appella-tus eſt, ſcriptum reliquit his verbis: Quod ad equeſtrem ordinem attinet, antea Troſſulos vocabant, nunc equi-tes vocant, ideo quia non intelligunt Troſſulos nomen, quid valeat, multos pudet eo nomine appellari, & cau-ſam, quæ ſupra indicata eſt, exponit, inuitoſq; etiam-num tamen Troſſulos vocari. Hæc Plinius.

Fabius Celer.

Troſſuli qui.

Capra palus.

Capræ Paludem] Quam in campo Martio fuiſſe, Mar-lianus ait lib.6. c.9.

Romuli mors.

In terris Romulus fuit] Non vna eſt auctorum de mor-te Romuli opinio, ſunt enim, qui victis Fidenatibus & Veientibus, Romulum à primoribus interfectum, corporeq; in minutiſſimas partes diſſecto, occulte ſub veſtib. per partes aſportatum ſcribant. Ariſtobulus vero Italicarũ rerum lib.2. Dionyſius Halicarnaſ. lib.2. Val. Max. lib.5.c.3. Auguſtinus lib.3.c.15. eius parricidij no-uos ciues auctores fuiſſe memorant, apud Capream au-tem paludem cum concionem haberet, à Marte patre nimbo ablatum, cum Liuio affirmarunt Plinius Secun-dus, de viris illuſtribus, Plutarchus in Romulo & Nu-ma Pompilio, Florus, Meſſala Coruinus. Sabelicus lib. 1.c.8. Ethnicorum exemplorum, Ouid. quoq; lib.2. Fa-ſtorum.

Proculus.

Proculus Iulius] Plutarchus in Parallelis Ætium Pro-culum ex Ariſtobuli ſententia vocat virum primarium & à Romulo plurimum dilectum. Proculi autem di-cuntur, qui foris agente patre, nati ſunt, vt teſtatur A-lex. ab Alex. lib.1. c.9.

Roma caput orbis] Romani imperij magnitudinem & excellentiam legere licet tum apud alios, tum apud Pli-nium lib.3. c.4. Solinum in præfatione Polyhiſt. Virgil. 1. Æneid. Romanos rerum dominos, & lib.6. Imperium terris, Ouid.2. Faſtorum. Hic vbi nunc Roma: Clau-dianus lib.3. De laudib. Stilliconis. Cælius Rhodiginus lib.18. c.25. qui ex Græco quodam auctore orbis Epi-tomen Romam vocat.

Interregnum.

Interregnum appellatum] Eſt enim interregnum ſpaci-um temporis à rege defuncto vſq; ad creationem ſe-quentis, & qui præeſt hoc temporis ſpacio, cum regia poteſtate & inſignibus, interrex erat. De cuius officio & poteſtate Feneſtella c.4. Blondus lib.3. Romæ trium-phantis. Alex. ab Alex. lib.3.c.6. omnium copioſiſſime.

Auctorem fieri.

Patres auctores fierent] Quid ſit auctorem fieri, tradit Paulus in L. Etiamſi, ff. de auctoritate tut. Etiãſi inquit, non interrogatus tutor auctor fuerit, valet auctoritas e-ius, cum ſe id probare dicit, quod agitur, hoc eſt enim auctorem

auctorem fieri. Sic antiqui vocabant auctores mulierem, sine quorum consensu, quaecunq; egissent mulieres, rata non erant, vt scribunt Liuius lib.37. Cicero pro Flacco & A. Cecinna. Similiter quoque id iuris patres habebant, vt tum demum rata essent, quae populus iussserat, si patres auctores fierent. Id est, cum rem factam probarent. Sic Liuius lib.6. Et ne is quidem finis certaminum fuit, quia Patritij se auctores fore negabant. Et Victorinus ait, sine auctoritate & consensu senatus nullam legem olim ferri potuisse, vt auctoritas intelligenda, non opinio grauitatis, prudentiae ac magnitudinis cuiusdam, quam in magnis ac claris viris esse credimus, sed consensus maioris vel prudentioris alicuius, sine quo res actae nihil valent.

Saminum Pythagoram] Varia de Pythagorae temporibus & Numae Pompilij doctrina ab antiquis tradita fuisse ostendit Franciscus Floridus Sabinus lib.1. succisiuarum lectionum c.13. Librorum autem Numae Pompilij mentionem etiam facit Liuius, infra lib.40. Vide & Gellium noctium Atticarum lib.17.

Capite eius velato] Ita legendum esse, ne Numae caput obtectum intelligatur, sed auguris, annotat Caelius libro vigesimo. cap.12. lectionum antiquarum.

Lituum appellauerunt] De lituo vide Macrobium lib. 6. Saturnalium cap.8. Gellium lib.5. cap.8.

Prospectu in vrbem agrumque capto] Sic Cicero lib.2. de legibus. Augures vrbemque & agros & templa liberata & effata habento. Vrbana siquidem auspicia definiebantur pomoerio, & ex arce in vrbe saepe augures augurium agebant. Iidem quinque agrorum genera ex auspiciis distinguebant. Romanum, Sabinum, Peregrinum, Hosticum, Incertum.

Dextras ad meridiem partes] Hanc distinctionem ridet Arnobius libro aduersus gentes quarto, scribitque pro ratione situs corporis variare mundi partes, vel laeuas vel dextras. Nam quidquid teres est & ex omni parte rotunditate solita conuexum, definiri aliqua finis aut initij portione non potest. De quo vide notata ab Adriano Iunio libro 3. animaduersorum cap.3. Coelio lectionum antiquarum lib. 1. cap.10. Solinus vero dextra in mundo vocat septentrionalia, laeua meridionalia, cum de Taprobanae incolis loquitur. Aristoteli dextra sunt exortiua, laeua occidua. Plinio contra laeua exortiua, dextra occidua. Antica ad meridiem, postica ad septentrionem. Varroni quoque sinistra ab oriente sunt in tẽplis effandis, dextra ab occasu, antica ad meridiem, postica ad septentrionem, prout Tornebus annotauit lib.18. cap.35. animaduersorum.

De templo descendit] Templo, id est, loco augurij. Templum enim, vt tradit Varro lib.6. de lingua Latina, tribus modis dicitur; ab natura, ab auspicio, ab similitudine: ab natura in coelo, ab auspiciis in terra, ab similitudine sub terra. Templa ergo in augurali sententia regiones sunt, aut agri, certo carmine ab augure lituo finiti & notati. Vnde in omnes coeli partes ad augurium captandum liber erat aspectus. Nam in templis liber quaquaeuersum aspectus erat, vt interdum augures ea, quorum altitudo auspiciis obesset, demoliri iuberent. Ideoque submissiorem aliis aedem Honoris C. Marius fecit, ne si forte officeret publicis auspiciis, augures eam demoliri cogerent.

Ianum ad infimum Argiletum] Alij Tatium & Romulum templi eius auctorem referunt, vt qui, cum foedus inter eos ictum esset, communem Deum tanquam foederis testem inter duos reges & duos populos, Ianum bifrontem esse consenserint, atque idem hoc templum in eodem loco, vbi nunc ruinae S. Catharinae aedis conspiciuntur, constituisse. Alij insuper Cn. Duilium vouisse, Tiberium vero aedificasse asserunt. Verum diuersae hae auctorum sententiae inde natae videntur, quod apud posteros plures Ianos fuisse cultos, certo constat, cum apud veteres vnus sit creditus. Tu vide ea, quae sunt apud Plinium lib.34.c.4. Plutarchum in vita Numae, & libro de fortuna Romana. Virgil.lib.7. *Sunt gemina*. Claudianum lib.2. de laudibus Stiliconis. Porro vt de auctore templi Iani scriptores variant, sic cur bifrons Ianus a veteribus fingatur, diuersae sunt rationes. Plutarchus ideo quidem, quod ferũ & syluestrem cultum in vrbanum ciuilemq; mutauerit, & tanquam alteram ex altera formam dispositionemque reddiderit. Fulgentius in Mythol. quod praeterita & futura respiciat. Alij Ianum solem esse putarunt. geminum finxerunt, quod vtriusq; ianuae coelestis potens, exoriens aperiat, occidens claudat. Alij mundum intelligunt vel caelum, & quasi Eanum dictum putarunt, ab eundo, vt inquit Cicero lib. de natu Deorum 2. quod mundus semper eat, dum in orbem voluitur, & ex se initium faciens in se reuertitur. Alij deinde, quod superorum & inferorum ianitor extiterit, nuncupatum crediderunt. Tu vide Plutarchum problem.21. Plin.lib.38. cap.7. & 36. ca.5. August.lib.3. c.9. de ciuit. Dei.

Ianus cur bifrons.

Omnium primum] Iustitiae religionis exemplum, quo docemur, gentilium etiam principes, quibus verbi Dei nulla erat cognitio, imperia tamen sua a diuinarum rerum obseruatione & cultu auspicatos esse.

Simulat sibi cum Dea Egeria] Nimirum Minois astutiã secutus, qui se in antrum Iouis recipiebat, diuq; ibi moratus, leges sibi a Ioue traditas asserebat, vt suos ad obsequium non modo imperio, sed etiam religione constringeret, quam ex Strabone historiam recitat Volaterranus lib.34. Philologiae. Val.lib.1.c.3. Caeterum fueritne haec an altera Egeria, non satis liquet, quae a mulieribus coleretur, quod eam opitulari credebant partui egerendo, vnde & illi nomen, Plutarchus in Numa de Egeria scribit, quae & ab aliis tradũtur. Sed illud praeterea addit, quomodo huiusmodi Dearum congressus fieri cũ hominib. existimarentur a gentibus. Meminere porro Egeriae Lactantius lib.1.c.22. diuinarum institut. August.lib.6.c.1. & lib.7.c.35. Ciuitat Dei, Cicero lib.1. de Legib. Valer.Max.lib.1.c.3. Ouid.lib.3. Fastorum, Sabellic.lib.3. Ennead. & lib.2. ca. Ethnicorum exemplorum. Acron in lib.2.c.2. Epistol.Horat. Et Ennius de Egeriae cum rege Numa colloquio in annalibus scripsit.

Numae cum Egeria congressus.

Egeria Dea.

Olli respondet suauis sonus Egeriai.

Duodecim menses] Romulus enim antea decem tantum mensium spatio annum finire voluit. Nec nouo quidem exemplo, cum lõge minorem mensium numerum Barbarorum quidam & Graecorum habuerint. Apud Aegyptios enim quatuor mensibus, apud Arcades tribus, Arcananas sex finiebatur annus. De qua re multa lege apud Plutarchũ lib.2.c.32. de placitis Philosoph. Xenophontem in aequiuocis. Censorinum c.15. Strabonem lib.17. Plinium lib.7. cap.8. & lib.18.c.24. Solinum cap.3. Polyhist. Macrobium lib.2. in somnium Scipionis. cap.11. & lib.1. cap.12. Saturnal. Alexander ab Alexand.lib.3. cap.24. Caelium Rhodig lib.18, cap.37. & lib.24. cap.12. Ouidium lib.1. Fastorum.

Solstitiali] Id est, solari. Nam etsi solstitialis a solstitio deducitur, tamen in eo saepenumero solis aestatum significatio attenditur, vt solstitialis idem sit quod solaris. Sic Solinus: Qua solstitiali plagae obuia est, id est, solari plagae & meridiei. Adrianus Turnebus lib.24. anniuersariorum, cap.38.

Solstitialis id est, solaris.

Mensibus interponendis] Nannius lib 5. Miscellan. legit interponendos, non ascripturus, nisi inter Macrobium (qui hunc locum loco praeallegato quasi ex professo interpretatur) & M. Ciceronem in quarta Verrinarum actionum, ingẽs esset discordia. Nam apud Macrobium singulis octenniis apud Graecos terni menses intercalantur. Contra apud Ciceronem non menses intercalantur, sed mensibus dies aliquot per intercalationem inseruntur.

Fastos fecit] Fasti duobus modis intelliguntur. Fastos enim dies interdum festos dici, Festus Pompeius auctor est,

Fasti dies.

eſt, quomodo accipi videntur in libris Ouidij, qui Faſti inſcribuntur. His enim in libris, feſta ſolum, quæ ſunt ſingulis menſibus, exponit. Alio autem modo Faſti dies intelliguntur, in quib. hæc tria verba: Do, dico, addico, prætori fari licebat. Sic enim veteres omnes, vt Varro, Ouidius, feſtus Pompeius & Macrobius explicant.

Nefaſti. Nefaſti contratij erant; in quibus ea verba prætor fari non poterat. Nec vero ſi feriis ac feſtis hæc tria verba prætori fari non licebat, idcirco feſti dies erant nefaſti. Nam & nefaſti omnes profeſti ſunt, & cum in feſtis illa tria verba fari non poſſet, id ad Deorum cultum referebatur.

Tria verba. Quid autem illa tria verba. Do, dico, addico, ſignificarent, quoniam multi de eo dubitare poſſunt, dicamus. Prætor quidem hoc loco intelligitur, qui inter ciues peregrinoſque ius dicit. Eius autem omnis iuriſdictio & poteſtas tribus rebus continebatur, & concedenda agendi poteſtate ei, qui petiuiſſet, & iure inter aduerſarios dicundo, & re, de qua agitur, adiudicanda. Primum illud dicebatur dare agendi poteſtatem, ſecundum ius dicere ac reddere, tertium addicere, id eſt, adiudicare.

Reges ſacerdotes. *Ipſe plurima ſacra obibat*] Vſitatum enim tam apud Græcos quam Romanos fuit, reges ſacerdotia obire. Vnde Virgilius de rege Deli Anio loquens, ita ait:

> *Rex Anius, Rex idem hominum, Phœbique ſacerdos.*

Ac idem lib. 2. & 5. Dionyſius refert.

Flamina qui? *Dialem flaminem pertinent*] De flaminum inſtitutione parum inter auctores conuenit. Plutarchus enim in Numa ita ſcribit: Iouiſq; Martiſque ſacerdotibus à Romulo conſtitutis, tertium ipſe Romuli conſtituit, quem flaminem Quirinalem appellauit. Vocabant & ſacerdotes antea conſtitutos flamines à pileis, quibus ad tegenda capita vtebantur, quaſi pilamines quidam eſſent. Econtra Dionyſius & Liuius Flaminum omnium originem Numæ tribuunt. Erat autem Flamen ſacerdotis nomen, qui alicui Deo peculiariter conſecratus, ei vni ſingillatim ſacra faciebat, à quo & nomen obtinebat, vt is, qui Iouis ſacra curabat, vel Martis, aut Quirini, is flamen Dialis, Martialis & Quirinalis vocabatur. Nominis autem ratio tracta eſt à filo, quo caput cinctum habebant, prout docent Varro lib. 4. de lingua Latina, & Seruius ſuper Virgilium. Nam nudis penitus capitibus eos incedere nefas erat. Vnde à filo, quo vtebantur, flamines dicti, quaſi filamines. Plutarchus in Numa eos à pileo Pilamines primo, poſt flamines dictos putat, quod non placet, nam & Pontifices & alij ſacerdotes pileos gerebant, & tamen flamines non ſunt appellati. Sunt qui eos à ſacris infulis flamines dictos putant, quas in capite geſtabant, quæ ab antiquis Flamæ dicebantur, ſiue à flameo, quod genus eſt tegmins capitis, quod potius mulierum eſt, quam virorum.

Flamen Dialis. *Dialem flaminem*] Hic Dionyſio & Liuio auctoribus à Numa, vel, vt Plutarchus tradit, à Romulo ipſo Ioui inſtitutus fuit. Dictus autem eſt Dialis ἀπὸ τοῦ διός, hoc eſt, à Ioue, qui δίος dicitur, quaſi Iouialis, à quo vita dari putabatur hominibus. Cui Flamini ceremonias multas impoſitas fuiſſe liquet, quas ex Fabio Pictore, Maſſurio Sabino, M. Varrone, Plutarcho in problematibus, Gellio lib. 10. c. 15. cæteriſque libris, qui de ſacerdotibus publicis conſcripti ſunt; excerpſit Onuphrius Panuinius in libro de ciuitate Romana, ſub capite, de flamine Diali.

Flamen Martialis. *Marti vnum*] Hunc quidem à Numa inſtitutum Liuius & Dionyſius tradunt. At Plutarchus à Romulo, quod Romuli vrbis conditoris Mars pater creditus ſit. Hic patritius & maior flamen erat.

Flamen Quirinalis. Quirinus Romulus. *Alterum Quirino*] Et hic flamen maior & patritius in honorem Romuli à Numa inſtitutus eſt, quod Romulus parens & vrbis conditor Quirinus appellatus fuiſſet, ſiue ab haſta, quæ Sabinorum lingua Quiris dicitur, ſiue quod Cures bello vicerit, ſiue à Marte patre, qui etiam Quirinus, dum arma abiecit, dictus eſt. De quo vide Plutarchum in Romulo, Eutropium libro 1. cap. 4. Sabell. lib. 3. Enne. Ouidium libro 3. Faſtorum. Solebant autem veteres mortuis conſecratis immutare nomina, hanc nimirũ ob cauſam, ne quis homines fuiſſe exiſtimet, ſed Deos potius immortales, & humanarum rerum curatores. Sic quoque Læda Nemenſis, Circe Marica, & Ino, poſteaquam ſe præcipitauit, Leucothea nominata eſt, de qua conſuetudine Lactantius lib. 1. Inſtit. diuin. cap. 21. Cœlius lib. 11. cap. 19. Inde vero ab Homero vſque opinio fuit, aliis res vocabulis apud Deos eſſe, aliis apud homines, hinc illud Homeri:

> Ξανθὸν μὲν καλέουσι θεοὶ ἄνδρες σκάμανδρον.
> Χαλκίδα μιν καλέουσι θεοὶ ἄνδρες δὲ κύμινδιν.

Veſta virg... *Virgineſque Veſtæ legit*] Geganniam ſcilicet & Beremiam, quibus deinde addiderunt Camiliam; Tarpeiam, & alias, quarum officium erat, impolluta virginitate perpetuum cuſtodire ignem, qui ſi forte negligentia exſtingueretur, flagris pœnas luebant. Cæterum de virginum Veſtalium inſtitutione auctores vt & de aliis variant. Dionyſ. lib. 2. & Plutarch. in Romuli & Numæ vitis eam Numæ tribuunt. Alij vero (vt tradit Plutarch.) inter quos Virgilius eſt, vetuſtius id inſtitutum putant, eaſque ex Troianis ad Lauinios primum, deinde Albanos, poſtremo ad Romanos commigraſſe, Virgil. 2. Æneid.

> *Sic ait, & manibus vittas, Veſtamque potentem,*
> *Æternumque adytis effert penetralibus ignem.*

Veſta qua. Veſtæ enim ignis perpetuus dicatus erat, à ſacris virginib. cuſtoditus. Eam autem terram eſſe quidã credunt, alij vero Veſtam nihil aliud eſſe, quam purum ignem arbitrantur. Alij porro eandem, quæ & Opis & Cybele omnium Deorum mater dicitur, eſſe opinati ſunt. Cuius ſacra, vigilem ſcilicet ignem, cum Virginibus, Penatibus, & Palladio, Æneas ex Troia in Latium tulit, & condito Lauinio, Veſtæ ædem ſacrauit, in qua etiam hæc ſacra condidit. De quo vide plura apud Onuphrium in ciuitate Romana, ſub cap. de virginibus Veſtalibus.

Salii & ... *Salios item duodecim Marti Gradiuo legit*] Virgil. lib. 8. Æneid. Salios Herculi tribuit, qui hic Liuio ſunt Martis Gradiui. Sic enim ſcribit:

> *Tum Salij ad cantus incenſa altaria circum*
> *Populeis ibant euincti tempora ramis.*

Salij vero vocati ſunt, vt Plutarchus in Numa tradit, non à viro Samothrace ſeu Mantineo Salo nomine, ſed ab ipſo potius tripudio ſaltatorio, quod vehementius robuſtiuſque per vrbem euntes, ſubſaltant, quum ad menſem Martium ſacra ſcuta, quæ ancilia dicebantur, ſuſpicerent, induti puniceis tunicis, æneis baltheis latiſq; ſuccincti, æneas in capite galeas portantes, & paruis gladiis arma pulſantes. Idem fere ſcribit Dionyſius lib. 2. Simul quoque Varro à ſaltando dictos exiſtimat cum Feſto Pompeio. Cæterum numerum duodenarium deinde Tullus Hoſtilius duplicaſſe fertur, & ita quidem, vt quatuor & viginti belli paciſque temporibus cooptarentur, & hinc quoq; Appius Claudius triumphalis, Scipio Africanus, & L. Bibaculus inter Salios eſſe, & hæc ſacra attrectare gloriæ duxere. De hiſce præter alios vide Torneb. lib. 13. animaduerſionum capit. 8.

Ancilia. *Ancilia appellantur*] De anciliis hæc produnt Dionyſius & Plutarchus. Annum iam octauum regnante Numa morbus inuaſerat ciuitatem, cunctis vero mœrentibus, traditur, ſcutum æneum è cœlo delapſum, in Numæ manibus decidiſſe. Quod in vrbis ſalutem miſſum Egeriam ſibi retuliſſe Numa tradidit, oportereque id aſſeruari, aliis vndecim ad illius figuram, magnitudinem formamque effectis, quo dubium ob ſimilitudinem eſſet, cœleſtis illius adipiſcendi. Addiditque Numa, ſe à Muſis cognouiſſe, eam vrbem, vbi id Ancile aſſerua-

asseruaretur, omnium potentissimam futuram. Quo facta, cum pestis cessasset, scutum autem ex eius imperio cum effingere artifices certassent, diffidentibus ac desperantibus cæteris, Mamurium Veturium præstantissimum artis eius opificem, vsque adeo eius similitudinem effinxisse, struxisseque omnia similia, vt ne Numa quidem id cognosceret. Horum vero scutorum custodes Salios XII. legit, quot fuerant fabrefacta scuta, à quibus sacris anniuersariis efferrentur per vrbem. Id autem scutum breue fuit, ideoque ancile appellatum, quod ex vtroque latere esset recisum, & summum infimumque eius latus medio pateret. Mamurius autem XI. anciliorum à se factorum præmij loco poposcit, vt suum nomen inter carmina Salij cantarent. Ideo Mamurij Veturij nomen in cantibus Salij Romani maxime frequentabant.

Carmina cum tripudiis] Carmen Saliorum initium Poetices apud Romanos Varro dicit, quod obscurissimum erat. Eius meminit Flaccus, iam Saliare Numæ carmen. Erant & axamenta carmina, quæ à Saliis componebantur in honorem singulorum Deorum, vt Ianuarij versus, Iunonij, Mineruij, ab axo, quod est, nomino, appellata. Tornebus lib. 22. aduersariorum, c. 24. Licet Panuinius axamenta vocata existimet, quæ essent in memoriam hominum composita, vt Mamurij & Volumniæ. Nam in Deos singulos versus facti à nominibus eorum appellabantur. Salij autem non à populo, sed à Magistris collegij legi solebant Patritij adolescentes, quorum vterque parens viueret, nec in magistratu esset. Lege quoque cautum erat, vt Salij liberi essent.

Pontificem maximum] Vt qui maximarū rerum in cultu diuino dominus esset, sacra diiudicaret, in reb. ad Deos spectantibus leges statueret, quibus aris, quibus Diis, quibusque hostiis, quibus diebus, & ad quæ templa sacra fieri deberent, aliis indicaret. De quorum electione, officio & dignitate Dionysius, Plutarchus, Liuius, Blondus lib. 2. Romæ triumphantis, Alexand. ab Alex. lib. 2. cap. 8. lib. 5. cap. 10. Fuit vero hic Marcius Marci filius, & ipsius Numæ gener, cui omnia publica & priuata subiecit sacra.

Ioui Elicio] Is sic dictus est ab eliciendo, vel extrahendo, vt Varro ait, cuius ara in Auentino fuit Ouid. 3. Fast.

Eliciunt cœlo te Iupiter, vnde minores
Nunc quoque te celebrant, Eliciumque vocant.

Solennibus enim quibusdam verbis pronuntiatis, Iouem de cœlo ad sua sacrificia educi posse putabant veteres, de qua re Cælius Rhodig. lib. 10. c. 14. ex Pisone vetustissimo auctore. Arnobius in quinto ex secundo historiarum Antiatis libro. Plutarchus autem Elicium Iouem videtur à Græca voce ἱλέω, id est, propitio, deducere, ipsum in vita Numæ legito. Legimus & apud Hesych. in Cypro εἰλήτιον Iouem cultum.

Propulso legum ac pœnarum metu] Nannius lib. 5. Miscellan. sibi persuadet legendum, pro ipso, non propulso, vt pro ipso corruptum sit in propulso. Nimirum religionem successisse in vicem metus legum ac pœnarum. Vt autem suam diuinationem sequitur, non testimonia Codicum, sic ea diuinatio Fabij pictoris simili sententia iuuatur, cum lib. 1. sic ait: Nullo tunc vindice aut metu, sed sua sponte retinebant fidem & rectum.

Marcium Marci filium] Mira hic est in scriptis libris discrepantia, vt Nannius loco præallegato admonet. Alij enim habent Marcum Flauium, alij M. Fuluium, nonnulli M. Furium. Quid vero melius sit, in medio disceptandum relinquit.

Et cum ipsi homines in regis veluti vnici exempli] Præclara γνώμη, cuius aliæ similes cum alibi, tum apud Claudianum ad Honorium extant, cum elegantissime scribit.

---- *Componitur orbis*
Regis ad exemplum: nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, quam vita regentis.

Nec contemnenda est Nazianzeni sententia scribentis: Sicut per principem, cum benefacit, plurimorum vitæ & saluti consulitur, ita & errorem principis ad multorum perniciem pertinere.

Quod earum sibi consilia] Nannius lib. 5. Miscellaneorum, etsi scripti codices cum vulgatis consentiant, pro sibi, inibi, legendum arbitratur, & ob id lucum illum Musis esse dicatum, quod ibi colloquia vxori eius cum Deabus essent. Sub nomine autem Dearum Musas intelligit Liuius, quas Theocritus perpetuo Nymphas appellat. Habet enim id magnificentiam, cum genus pro specie subiicitur. Et ita dirimi posse videtur disputatio, quæ est inter Dionysium lib. 2. scribentis: Egeriam Nympham fuisse, & alios docentes, non Nympham, sed Musarum vnam, prout refert Gyraldus Syntagmate 5. sub titulo, de Nymphis. Porro Luci syluæ erant in conspectu villæ fundique, incedua Diis consecratæ, quas ferro temerare nefas erat, Plinius de arboribus. Hæc fuere numinum templa, priscoque ritu simplicia rura, etiamnum Deo præcellentem arborem dicans, nec magis auro fulgentia atque ebore simulacra, quam lucos, & in iis silentia ipsa adoramus, erant enim in vrbe luci, non tantum in agris.

Egeriana Dea, an Nympha.

Lucus quid.

Argeos Pontifices vocant] Ridiculum existimat Nannius loco præallegato interpretationem eorum, qui putāt Argeos Scyrpeos, hic esse homines, qui cum facibus de ponte deiiciebantur ex instituto Herculis. Nam ipsa sacra & loca, vbi sacris operam dabant, à Pontificibus Argei dicebantur. Sacra ob antiquitatem cum suis ritibus iampridem abolita sunt. Loca multa Romæ Argeorum nomen retinent, vt videre est apud Varronem libro quarto, de ling. Lat. vbi nunc quintum, nunc sextum Argeorum sacrarium citatur. Fabius Pictor vniuersum campum septem collibus subdens, vsque ad Tyberim duplici nomine Lybissum & Argeum vocat.

Argei quid.

Albani] Qui vrbem Albam ab Ascanio olim conditam inhabitabant, quæ ab vrbe distabat, si Eutropio fides adhibenda est, duodecim milliaribus, & 300. iam annis caput regni fuerat, vel secundum alios quingentis minus tredecim. Hanc autem ciuitatem alij ab Albano monte, vbi sita est, dictam putant. Marcus vero Varro propter colorem suis, cui astipulatur quoque liber tertius Æneidos, & liber octauus, vbi hæc carmina repetuntur. Vide quoque Plinium lib 3. c. 5.

Albani.

Bellum indixit] Diserte enim in Romuli cum Albanis fœdere expressum fuit, vt neutra ciuitatum bellum inchoaret, atque vtra se læsam aliquando quereretur, ab iniuriæ auctoribus iusta reciperet, quod si non redderentur, tum demum necessario ruptis fœderibus indiceretur bellum. Albani igitur, cum agrum Romanum latrociniis inuasissent, nec petentibus iusta reddidissent, iure bellum indixerunt. Cuius rei verba & ceremonias lege apud Alexandrum ab Alexand. libro 1. cap. 14.

Lauinium ab Troia] Æneas enim Lauinia Latini regis filia in vxorem ducta, Lauinium condidit, & de vxoris nomine dixit. Ascanius vero mortuo patri succedens, tricesimo post conditum Lauinium anno, maiorem vrbem condidit sub Albano monte, eamque à situ Albam longam vocauit, coloniamque eo Lauiniorum, Deosq; penates ab Ænea delatos, deduxit.

Lauinium

Alba longa.

Metium Suffetium] Quem omnes fere Romanorum historiæ virum, neque bello idoneum, neque pacis firmum custodem appellant.

Fecialis regem] Varro, Feciales, inquit, dicti, quod fidei publicæ inter populos præerant. Nam per hos fiebat, vt iustum conciperetur bellum, & vt fœdere fides pacis constitueretur, & ex his mittebant, antequam conciperetur, qui res repeterent. Dionysius eos dici Græce putat εἰρηνοδίκας, & à Numa institutos esse di-

Fecialis.

Εἰρηνοδίκας.

esse dicit, sumpto ab Equicolis exemplo, apud quos, vt Valerius scribit, primus Settor Resius Ius Feciale instituit. Meminit eorundem Varro libro tertio. Sextus Pompeius, Feciales, inquit, à faciendo sunt dicti. apud hos enim belli pacisque faciendæ ius est. Munera eorū præcipua Dionysius describit, & Cicero li. I. de legibus. Quot eorum fuerint, ambigit Tornebus in annotationibus suis ad dictum Ciceronis locum: Fuisse autem eorum collegium, ex Liuio cognosci potest, qui infra libro 36. scribit: Consul inde M. Acilius ex SC. ad collegium Fecialium retulit, ipsi ne vtrique regi Antiocho bellum indiceretur. Porro vnus horum Fecialium patratus dicebatur, cuius munus erat, quum pax aut fœdus facienda esset, verba facere.

Pater patratus.

Sagmina. Verbenaca,

Sagmina, inquit, te rex posco] De Sagminibus Plin. li. 22. Hæc etiam herba Verbenaca vocatur Latine, à Græcis ἱεροβοτάνη dicta, hoc est, sacra herba, vt idem Plinius docet lib. 25. annotauit id Budæus in annotationibus prioribus ad Pandectas.

Capillosque tangens] Bussidianus codex, vt Nannius libro quinto Miscellaneorum annotat, non tangens, sed tegens habent. In sacris Deorū caput operiri & tegi solet, & apud Plutarchum in vita Numæ: Numa capite operto sedet, cum de eo in regem creando auguria captantur, quod tamen rectius Nannius non audet definire. Id ad vtilitatem rudiorum hic adiiciendum. Fraudem appellari hic malitiosam fœderis interpretationem, cum sententia violata verbis satisfacimus, vt ille, qui cum certos dies induciis asscripserat, noctu hostilia fecit, quasi de noctibus nihil omnino cautum esset. Pulchre admodum hæc distinguit Paulus Iureconsultus, ff de legibus & Senatusconsultis. Contra legem facit, qui id facit, quod lex prohibet. In fraudem vero legis, qui saluis verbis legis sententiam eius circumuenit.

Fraus quid.

Sine fraude mea] Hoc est, saluo meo, aliorumque iure. Ita interpretatur Budæus in prioribus annotationibus ad Pandectas.

Haud displicet res Tullo] Boni ducis exemplum est Hostilius, qui, dum suis parcit militibus, salutem quoque hostium quærit, consultando, quo pacto bellum atrocissimum paucorum cæde dirimi possit. Non fortassis immemor Mitelenæi dicterij, qui probabat victorias sine sanguine partas: magno autem ciuium cruore emptas, hoc est, Cadmeas, non victorias existimabat.

Vniuersis solus nequaquam par] Verissimū enim est illud Homeri lib. υ Od. χαλεπὸν γὰρ ἐρητύεσθαι ἕνα πολλοὺς, Difficile ac durum est vnum compescere multos. Qui etiam Iliados ε. & Æneam alioqui strenuum stetisse fingit, cum aduersus duos dimicandum esset, quo docere voluit, neminem vsque adeo excellere viribus, vt vnus pluribus par esse possit.

Capessit fugam] Astus in fallendo hoste. Huc autem illud Antigoni Imperatoris pertinet, qui cum aliquando cederet hostibus imminentibus, se nequaquam fugere, sed vtilitatem à tergo sitam persequi, dicebat, sentiens, non esse turpe fugere, quoties expedit hosti dare locum, ad suum vsque tempus.

Victori obiicitur hosti] Militaris fortitudinis exemplum. Similem autem historiam ex Demarati secundo rerum Arcadicarum libro, apud Plutarchum 32. c. Paral. legimus.

Paludamentum.

Paludamento sponsi] Paludamentum vestem esse Imperatorum, scribit Tranquillus in Cæsare, Blondus libro 9. Romæ triumphantis, Alexander ab Alexandro libro 3. cap. 3. & libro 5. cap. 18. Festus tamen, omnia militaria ornamenta paludamenta dici, in libris auguralibus affirmare videtur. Plutarchus in Philopœmene tunicas equestres vocat, in Lucullo ἐφεστρίδα, vt opinor, pro paludamento posuit, in Crasso vero φοινικίδα pro paludamento purpureo dixit. Quo genere vestis etiam Græci equites vtebantur, quando ἐφαπτίδα Athenæus in quinto vocat. Paludamenti autem picturam ad viuum ex Romanorum marmoribus expressam inuenies apud Lazarum Bayfium in fine capitis I. in l. vestis ff. de auro & argent. legat.

Flebiliter sponsum mortuum] Vestesque præ mœrore animi omnes lacerans. Cuius orationem patheticam, qua in fratrem inuehitur, vide apud Dionysium. Est autem coniugalis amoris notatu dignum exemplum.

Abi cum immaturo] Exemplum præclarum salutem patriæ longe saluti nostrorum præferendam esse. Historiam copiosius describunt Valerius Maximus lib. 6. c. 3. & lib. 8. c. I. Plutarchus c. 33. Parall. Augustinus lib. 3. cap. 14. Ciuitatis, Volateranus libro 17. cap. 3. Anthropol.

Duumviri.

Duumuiros inquit] Hos primum in iudicio perduellionis à Tullio factos, ex hoc Liuij loco apparet. Eorum vero etiam post meminit in iudicio M. Manlij de affectata tyrannide, sed hos cum raro creatos, tum postrema vetustate euanuisse comperio, nisi quod in consulatu Ciceronis C. & L. Cæsares creati sunt, idque non à populo, sed vt tum mos erat, à prætore (sic enim narrat Dio) vt C. Rabirio, qui Saturninum Tribunum plebis sua manu necarat, perduellionem iudicarent, à quibus damnatus, cum ad populum prouocasset, nobili, quæ exstat, oratione à consule Cicerone defensus, est absolutus. De horum origine & officio lege Fenestellam cap. 5 Pomp. Lætum cap. 6. de Rom. mag. Blondum libro 4. Romæ triumph. Alexand. ab Alexand. lib. 3. cap. 16.

Solutio crinium.

Soluit crines] Ad veterem morem hoc referendum est, quo in signum tristitiæ crines soluebantur. Meminit eius moris & Ouid. lib. 3. Fast.

Si qua tamen grauida est, resoluto crine precetur,
Vt soluat partus molliter illa suos.

Et trist um lib. I. eleg 3.

Illa etiam ante lares sparsis prostrata capillis,
Contigit extructos ore tremente focos.

Perduellio.

Perduellionem iudicent] Quos nos hostes dicimus, eos veteres perduelles appellarunt, teste Caio, sub titul. de verbor. significat. per eam adiectionem indicantes, cum quibus bellum esset. Idque etiam Varro de lingua Latina, libro 4. & Festus libro 8. de verborum significatione, testati sunt. Multa verba, inquit Varro, aliud nunc ostendunt, aliud ante significabant, vt hostis. Nam tum eo verbo significabant peregrinum, qui suis legibus vteretur, nunc dicunt eum, quem tum dicebant perduellem. Et Festus: Hostis, inquit, apud antiquos peregrinus dicebatur, & qui nunc hostis perduellis. Ex quibus quidem Varronis & Festi locis recte colligi potest, non vt olim, sic nunc hostes populi Romani perduelles vocari. Siquidem, vt Vlpianus ait: is duntaxat perduellis nunc dicendus est, qui hostili animo aduersus rempublicam vel principem suum animatus est. l. final. ff. ad l. Iul. maiest. Igitur qui eo nomine accusatur, is recte perduellionis reus fieri nunc intelligitur, quemadmodum olim, qui hostis iudicabatur, illi perduellio iudicari dicebatur. Proinde sic Liuius intelligendus, vt contenderit, eis qui horrendum aliquod crimen commiserant, perduellionem eo tempore solere iudicari, quo moris fuisse apud Romanos videtur, vt ciui Romano, de cuius capite iudicium erat, ante perduellio iudicaretur, hoc est, ciuium exemptus numero patriæ hostis pronuntiaretur, quam capitale sumi de ciue Romano supplicium posset, prout tradit Iacobus Rœuardus capite 27. ad leges XII. tabularum. Et hæc quidem interpretatio eo verisimilior videtur, quod filium suum Horatium populi fauore absolutum, pater quibusdam sacrificiis piacularibus peractis, veluti sub iugum miserit. Quia igitur præter hostes nulli sub iugum mitti consueuerant, hinc recte ratiocinabimur, ideo missum veluti

sub

sub iugum, quia Horatio duumuiri perduellionem iudicauerant, hoc est, quia inter perduelles populi Romani Horatium referendum esse, deinde vt perduellem interimendum pronuntiauerant. Paulus vero Manutius lib. de legibus Rom. ideo Horatij Factum, quod parricidium fuerit, lege perduellionis iudicatum existimat, vel quia Numa vir sanctissimus parricidium omne voluerit esse perduellionem, vel quia si non omne parricidium, saltem illud, quod in cognatos affinesq; committeretur. Sigonius libr. 2. cap. 18. de antiq. iure ciuium Roman. minime Liuij sententiam probat, qui iudicium hoc perduellionis vocarit, nisi forte perduellionem appellemus, non quod ille sororem, id enim parricidium erat, sed quod hominem in conspectu vel regis, vel populi Romani interfecerat, in quo maiestatem ciuitatis diminuerat. De perduellione autem inquisitum esse credit in Iunios, Vitellios, & Aquilios, qui de prodenda regibus patria, nefaria & scelerata consilia habuerant, quos Brutus primus consul supremo supplicio affecit. Porro lege perduellionis primum duumuiri iudicabant, deinde ad populum prouocatio erat. Declarat hoc oratio pro Rabirio perduellionis reo.

Horrendi carminis erat] Ita legendum esse, & non criminis, multis auctoritatibus ostendit Cœlius lect. antiq. lib. 10. c. 7.

Infelici arbore reste suspendito] Tornebus lib. 4. cap. 3. Infelicem arborem intelligit stipitem & furcam, de qua sontes suspenduntur. Neque enim vlla arbor, aut vllum lignum infelicius est. Felices autem arbores Cato dixit, quæ fructum ferunt, infelices quæ non ferunt. Plinius auctor est, infelices existimari, damnatasque religione, quæ neque seruntur vnquam, neque fructum ferunt. At Veranius de verbis pontificalibus; Felices (inquit) arbores putantur, quercus, æsculus, ilex, sapinus, fagus, corylus, sorbus, ficus, alba, pyrus, malus, vitis, prunus. De quo latius Cœlius lib. 10. c. 7. lect. antiq. Brodæus lib. 4. Miscell. c. 6.

Patrio iure in filium] Indicat hic locus, Numam ius necis, & seuerioris in filios animaduersionis, non penitus ademisse parentibus, licet omne ius vendendi filios connubio consensu iunctos, parentibus expressa lege ademerit, vt Dionysius scribit.

Imperatum patri] Dionysius id negotium Pontificibus datum prodidit, qui duas esse extructas aras ait: Iunoni vnam, cui ius sororium curæ esset: Iano alteram, ad quas Curiatiorum & Horatiæ interfectæ manes sint vocati.

Transmisso per viã tigillo] Cuius hæc forma fuit, vt duo tecta tigillo defixa starent, tertiumq; superne duobus illis transuersum imponeretur. Dionysius vero ait, aduersis parietibus suffultũ fuisse Hostilij tigillum. Quomodo autem sub iugum missi sint sæpe milites, docet Liuius hoc eodem lib. & lib. 9. vbi Samnites sub iugum missi sunt.

Pauori & pallori] Id Augustinus his verbis luculentius explicat: Hostilius certe rex, Deos & ipse nouos Pauorem atq; Pallorem propitiandos non introduceret, si Felicitatem Deam nosceret & coleret, &c. Ita vero accidit, cum commisso inter Romanos & Veientes prælio, nuntiatum esset Tullo Hostilio Regi, Albanos desciscere, pallereq; & pauere ob eam rem Romanos videret, ipse in re trepida templum vouit Pallori & Pauori.

Sacrificium lustrale] Varia lustrationum genera fuere apud Romanos: Si vero exercitus lustrandus esset, in campo Martio exercitus instruebatur, & sue, aut hirco, oue & tauro lustrabatur. Milites ipsi lauro coronati, rem diuinam faciebant sub dio, & hunc lustrandi morem Seruium regem primum instituisse ferunt. Alij hanc exercitus lustrationem ita peragebant: suem, auem, taurum, qui puri essent, ter circum acies instructas præcedente pompa ducebant, Martique Deo immolabant.

Dimicatio maior ac periculosior] Hinc itaq; disces, ducis improbitatem præsentissimum exercitus venenum esse. Probe igitur Pausanias percunctanti quo pacto debellari Thraces possent, respondit: Si qui vir optimus est, eũ belli ducem delegerimus: Admonens plurimũ ad victoriam momenti in Imperatore esse. Quemadmodum in omni negotio magni refert, quales sint, quibus rei gerendæ creditur auctoritas.

Ducis perfidia exercitus præsentissimum venenum.

Populum omnem Albanum Romam traducere] Exemplũ pietatis in Hostes. Albanos enim ciues non tantum in vrbem recepit Hostilius, sed eos quoque, qui genere & opibus illustres erant, in patres elegit, vtpote Iulios, Seruilios, Geganios, Curiatios, Clœlios, Quintilios. Item decem quoq; ex his equitum turmas fecit, veteresq; legiones suppleuit, qua de re copiose Dionysium leges.

Duabus admotis quadrigis] De hac re lege Alexarchum lib. 3. rerum Italicar. Plutarchum cap. 14. Paral. Gellium lib. 20. cap. 1. Virgilium lib. 8. Æneidos, Claudianum in Gild. Hoc autem supplicij genus ab Hercule inuentum esse constat, qui florenti adhuc ætate regem Eubœæ Pyrechmen bellum Bœotiis inferentem vicit, victumque pullis equinis ita alligauit, vt in duas dispertiretur partes, vt refert Plutarchus cap. 13. Paral.

Quadrigarũ supplicium.

Deuictos hostes gratulatur] Assentationis & adulationis exemplum. Verum Dionysius scribit, Tullũ Hostilium Veientibus astutias, leuitatem & proditionem luculentissima oratione aperuisse, & deinde militibus circumseptum, coram omnibus lictoribus tradidisse.

Curia Hostilia] Curia Hostilia duobus in locis Romæ fuit. Altera namque in foro ad Pacis templum, vbi Hostilius rex prius habitauit, de qua Marlianus lib. 3. c. 17. Altera in eo loco, vbi postea Diui Ioannis & Pauli templum est constitutum, de qua idem lib. 4. ca. 19. In rostris quoq; Curiam Hostiliam conditam fuisse, Varro scribit, cuius Marlianus de antiquitatibus vrbis non meminit.

Hostilia Curia.

Feroniæ fanum] Meminit huius Feroniæ Dionysius lib. 2. & rursus lib. 3. Virgilius lib. 8. Æneidos, & rursus lib. 7. vbi inquit: Et viridi gaudens Feronia luco. Vbi Seruius commentator ait, Feroniam virginem existimatam, veluti Iouem Anxurum, id est, sine nouacula, & perinde nondum abrasum, qui colerentur Terracinæ, quæ etiam aliquando Anxur fuit. Vide de eadem & Strabonem lib. 5.

Feronia.

Patrio ritu Albani sacra facerent] Id sacrum Albanum vel Latinas ferias appellatum putat Perionius lib. 3. de magistr. Romanorum, quod omnes Latini ab Alba oriundi erant, vel cum Latinis feriis esse coniunctam. De quibus infra lib. 42.

Albanum sacrum.

Nouendiale sacrum publice susceptum] Cœlius lib. 17. capite 21. tradit, Nouendialium sacrorum consuetudinem inde natam, quod moris Ethnicorum fuerit diebus nouem mortuos flere. Dupliciter vero Nouendiale sacrum actum est apud Romanos: vno modo, cum defunctis parentabant, seque lustrabant: Altero, cum prodigium aliquod accidisset, quod Nouendiali sacro expiare solebant. Ita vero perficiebatur, vt doctis placet: Nouem dies assidue Deis sacrum faciebant, quod sacrum indici solebat, vel à Pontifice Maximo vel à Prætore vrbano ex Senatus decreto, prout tradit Gyraldus historiæ deorum Syntagmate 17.

Nouendiale sacrum.

Ioui Elicio facta] Cui Numa Pompilius aram in Auentino erexerat. Vide supra.

Fulmine ipsum cum domo] Contemptæ religionis pœna. Scribit enim Plutarchus in vita Numæ, Hostilium honesta Numæ facinora, & potissimum pietatem in Deos, irrisionibus & contumeliis insectatum esse, vt res muliebres & inertes. Hoc igitur prodigium etiam

Hostilij mors.

iam extat apud Plinium lib. 2. c. 55. & lib. 28. c. 2. Valer. Max. lib. 9. c. 12. Cælium lib. 16. c. 14. Sabellicum lib. 2. c. 5. Multis vero persuasum est, Hostilium humana fraude periisse, Ancíq; Martij, qui post eum rex fuit, insidiis oppressum, vt cum procelloso die Rex domi sacra faceret, sic ille regiam ingressus, ibiq; Hostilio cum vxore & liberis interfecto domum incenderit. Vide Dionysium lib. 3. ea de re copiosissime.

Ancus. *Ancum Martium*] Dictus est Ancus, ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος, id est, à cubito, quem incuruum habuit, teste Zonara, Tomo secundo Annalium, Seruio in 6. Æneidos.

Pompilia Numæ filia. *Ex filia*] Pompilia videlicet, quæ Martio Pontifici nupsit. Hanc filiam non ex vxore Tatia, sed altera Lucretia natam esse, Plutarchus in vita Pompilij scribit.

Auitæ gloriæ memor] Liberi enim plerumq; vel parentes, vel sui generis homines referre solent. Vnde prouerbium vulgo iactatur: τοῦ πατρὸς ἐστὶ τὸ παιδίον, patris est filius. Et illud quoque Horatij, Fortes creantur fortibus & bonis.

Ius feciale. *Quod nunc feciales habent*] De hac re copiose Plutarchus in vita Camilli Dion. lib. 2. Gellius lib. 16. c. 4. Seruius lib. 9. Æneid. Principium pugnæ Blondus lib. 4. Romæ triumph. Cælius Rhod. lib. 21. c. 5.

Descripsit] Ius feciale, quo tempore vel à quo inuentum sit, inter auctores non constat. Fecialis enim sacerdotij vsum omnium vetustissimum apud Romanos fuisse, Fenestella docet, cum Tulli Hostili tempore fuerit, cui tamen nequaquam ascribit, sed Alexander ab Alexandro à Tullo Hostilio, seu Anco Martio, vt vero alij, à Numa Pompilio, feciales institutos putauit, qui ab Equicolis iura & verba solennia, quibus res repetuntur & bella indicuntur, accepere, Heso auctore, de qua re & superius nonnulla à nobis annotata sunt.

Equicoli. *Equicolis*] Equicoli Vmbriæ populus in quarta regione italiæ, quæ hodie ducatus Spoletanus appellatur, & Marsis finitimus inter Samnites & Pelignos. Volaterranus lib. 6. cap. 4. Geographiæ, hanc gentem, quæ ad Marsos pertinebat, ait simul cum Claitidio interiisse, & ex horum ruinis noua & vicina oppida excitata esse.

Iusta bella. *Iuste pieque legatus venio*] Hinc iusta bella sunt (quæ pia dicebantur) quæ indicebantur reb. repetitis, non ex libidine sumpta. Cum aute iusta bella suscepta sunt, sunt etiam iuste gerenda, non perfidiose, non fœdifrage, non acerbe, non ad internecionem.

Quirinus. *Quirine*] Romulum intelligit vel Matrem, qui & ipse Quirinus dictus fuit, vt supra annotatum est.

Hasta emissio. *Hastam in fines*] Multis gentibus id solenne fuisse legitur, vt bellum indicturæ hastam mitterent. Sic de Rhodiis id narrat Polybius libro 4. Scimus præterea Carthaginenses, cum bellum vellent, Romam hastam misisse. Cœlius lib. 21. c. 16. lect. antiq.

Conceptis verbis iurare. *Concipiendique iurisiurandi*] Conceptis verbis iurare, ad discrimen dicitur eius iurisiurandi, quod sermoni subinde nostro inteximus & inserimus, vt cum medius fidius, me hercule, ita Iupiter me amet, ædepol, dicimus, aut vltro sponteq; Sacramentumque fidei, aut adseuerationis religiosæ addimus. Verbis enim conceptis iuratur, id est, verbis certa comprehensis formula. Nam concipere comprehendere est. Hoc vero iusiurandum multo religiosius erat quam reliqua. Huius generis erat & præiuratio, cum quis ante conceptis verbis iurabat, post quem alter in eadem verba iurans, tantummodo dicebat idem in me. Huic igitur præiurationi, quæ species est iurisiurandi conceptis verbis, addebatur execratio, eam enim verbum, idem in me, continet. Torneb. lib. aduersar. 3. c. 10.

Murtia Venus. *Ad Murtiæ datæ sedes*] Venus primum Murtea, postea Murtia vocata est. Plinius libr. 15. Quin & ara vetus fuit Veneri Myrteæ, quam nunc Murtiam vocat. Est & Arnobio Murcea segnitium dea. Murciæ meminit Tertullianus in lib. de spectaculis, quam esse dicit marmoris deam. Vbi marcoris scribendum recte existimat Tornebus libr. 22. cap. 16. aduersariorum. Meminit & Murceæ Augustinus lib. 4. de ciuit. Dei, Cælius lib. 18. cap. 12. antiq. lect. Sed Gyraldus historiæ deorum, Syntag. 13. tradit Murceam deam socordiæ, aliam esse à Murtia Venere.

Ianiculum. *Ianiculum*] Montem editum trans Tyberim positum: Dictus vero est Ianiculus, ab Iano qui in eo habitauit, & postea sub eo sepultus est. De huius magnitudine, & diuersis quoq; nominibus, vide Marlianum lib. 1. & c. 5. vbi non contemnenda tradit de vrbis vario & sæpe mutato ambitu.

Pons sublicius. *Ponte sublicio*] Sublicius pons dictus est à sublicibus, id est, magnis trabibus, quibus conficiebatur. Primum enim ligneus ab Anco Martio absque clauo ferreo, & fulturis, contignatione sola ita compactus est, vt belli temporibus adimi posset. Eum deinde Æmilius Lepidus lapideum fecit, & ex suo nomine Æmilium denominauit. Postmodum vero Antoninus Pius Imperator marmoreum fecit, cuius vestigia esse tenemus, quæ hinc ad primas Auentini radices, inde ad nostram ætatem naualia cernuntur. Vide Plinium lib. 34. c. 5. & lib. 36. c. 15. Marlianum lib. 7. c. 7. & Blondum lib. 1. Romæ instauratæ.

Æmilius pons.

Sylua Mæsia. *Sylua Mæsia*] In qua nunquam glires, nisi in partu reperiri, Plinius lib. 8. c. 58. scriptum reliquit.

Hostia. *Hostia vrbs*] XVI. milliaribus ab vrbe distans, de qua Plinius lib. 3. c. 15. & lib. 36. c. 15. Marlianus lib. 7. cap. 18. Florus ait, quasi præsagio magnitudinis motum Martium, vt eo ipso loco fundaret vrbem, quo totius mundi opes & commeatus reciperentur hospitio, maximo vrbis fœnore.

Carcer. *Carcer ad terrorem*] Ancum Martiũ Romæ primum carcerem ædificasse fere omnes scribũt, excepto Eutropio, qui lib. 1. c. 10. L. Tarquinium Superbum primo vincula, taureas fustes, compedes, cathenas, exilia carceresque inuenisse dicit. Vide Polydorum quoq; Virgilium lib. de rerum inuentoribus 2. c. 3.

Imminens foro] In radicibus Capitolij versus ortum brumalem. Addidit deinde Tullus rex eam partẽ, quæ sub terra est, & carceri, vt Tullianum vocetur, nomen dedit, vide Marlianum lib. 3. c. 15.

Tarquinius. *Tarquiniis*] Tarquinij Hetruriæ à Tarconte ædificata ciuitas, de qua Strabo lib. 5. Plinius lib. 3. c. 6. Cuius vestigia à mari paululum remota, etiam hodie visuntur, nomen priscum adhuc retinentia, cuius rei testis est Volaterranus lib. 5. c. 1. Geograph.

Demaratus. *Demarati Corinthij*] Recte adiicit Corinthij, fuit enim & Demaratus Lacedæmoniorum dux, qui dum exularet, in patriam impius fuit, de quo Herodotus lib. 5. & Orosius lib. 2. cap. 9. Hic vero Corinthius ex Bacchiadarum familia ortus mercator fuit ditissimus. De quo Plinius lib. 35. c. 3. & lib. 36. c. 12. Plutarchus de fortuna Alexand. Val. Max. lib. 3. c. 4.

Ob seditiones] Auctor de viris illustribus eum Cypseli Corinthij tyrannidem fuisse scribit: De quo Plinius lib. 35. c. 1. Fulgosius Genuensius lib. 9. c. 1. de dictis factisque memorabil.

Lucumo. *Duos filios*] Itidem Dionysius scribit Demaratum in vrbe Tarquiniis duos ex nobilissima vxore suscepisse filios, quibus Hetrusca nomina imposuerit, & Aruntem alterum seniorem natu, alterum Lucumonem vocarit. A quo postea Lucumedi, vt quidam volunt, appellati, qui postea Lucenses sunt dicti. Sed Lucumedorum nomen vetustissimum esse satis constat.

Tanaquil. *Tanaquil*] De qua Plutarchus de virtutibus mulierum in præfatione, & de fortuna Romanorum in fine. Plinius lib. 36. cap. 27. Volaterranus lib. 19. cap. 2. Anthropol.

Humi-

Humiliora fineret] Integer hic locus prima specie videtur, & approbatur omnium consensu. Nannius tamen lib. 5. Miscel. hic hulcus subesse putat. Reddit enim, illud fineret in sentiret mutandũ, vt idem sit cum τῷ φρονεῖν, nimirum eam pares animos suis natalibus & opibus habere. Porro & id auctarij loco adiicit, Lucumones dici solitos reges Hetruscorum, qui duodecim erant, secundum duodecim populos, qui autem istis omnibus imperitabat, Lartem appellabant. Vnde adhuc Angli satrapas suos Lordas vocant.

Perita vt vulgo Hetrusci] Augurandi enim ars antiquissima primum à Chaldæis ad Græcos, apud quos Amphiaraus, Mopsus, & Calchas summi augures habiti sunt, à Græcis deinde ad Hetruscos venit, penes quos ea disciplina præcipua ac longe peculiaris fuit. Vnde Naso libro secundo Fastorum scribit, virum quendam exulem Hetruria Romam venisse, cuius opera Romulum & Remum vsos existimant, cum de imponendo vrbi nomine contenderent. Et sic demum augurandi disciplinam ad Romanos peruenisse constat, de qua re multa Pomponius Lætus c. 5. Fenestella c. 4. de sacerdotiis Romanis.

Aquila suspensis] Aquila cum rex omnium auium merito sit, quas altissime volando, aliisque virtutibus longe superat, primum Troianorum insigne erat, vt testis est Mapheus Laudensis, de factis post cladem Turni. Et hinc apud Romanos in auspiciis imperium portendere visum est. Sic enim & Romæ Claudio in forum eunti aquila dextro humero insedit, imperium ostendens. Romani igitur etiam hodie aquilæ insignia habent, teste Plinio libr. 10. cap. 4. & Alexand. ab Alexan. lib. 4. cap. 2.

Reponit] Hoc est, restituit, veluti sui ministerij conscia, quod cum feliciter Tarquinio cessisset sumptis imperatoriis ornamentis, semper in eburnei sceptri vertice, aquilæ figuram habuisse dicitur, cuius rei testis est Alexand. ab Alex. lib. 1. c. 28.

Notitiamque eam] Amplissimas enim ex hæreditate paterna diuitias cum haberet in commune deponere voluit: Deinde Anco Martio regi amplissimas pro necessitate pecunias dono dedit, in vsus bellicos quantiscunque indigeret pecuniis, exhibuit, patritiorum multos beneficiis deuinxit, popularem quoque multitudinem argento sibi conciliauit. Vere igitur in Phœnissis Euripides: τὰ χρήματα ἀνθρώποισιν τιμιώτατα πλείστην τῶν ἐν ἀνθρώποις ἔχει: Id est, Mortalibus nil charius pecunia, atque inter homines vita plurimum valet.

Iam filij probe puberem ætatem] Duos tantum filios reliquit Ancus Martius rex, alterum puerilis ætatis, alterum maiorem natu iam pubescentem.

Tarquinius instare] Discrepat hoc loco à Liuio Dionysius, qui scribit, defuncto iam Anco, Senatum primum pro more interregem creasse, & deinde statim comitiis habitis, multitudinem, regem Tarquinium Priscum elegisse, confirmantibus quoq; ea auspiciis, quæ populus indicauerat. Est autem libidinis regnandi notatu dignum exemplum.

Domi militiaque] Secretioribus namq; consiliis domi militiæque adhibitis equitum deinde præfecturam adeptus est.

Centum in patres legit] Senatores à Romulo centum creatos fuisse, qui ob honorem patres, ob ætatem senatores dicti sunt, dictum est superius. Deinde communicata vrbe cum Sabinis & Tatio, idem Romulus alios centum legit, vt est apud Liuium, explens numerum ducentorum. Nunc Tarquinius Priscus in orbitate Senatus legisse centum alios scribitur, minorum gentium appellatos, tametsi à Bruto familias minorum gentium inuentas nonnulli credant. Onuphrius Panuinius in sua ciuitate Romana, Sabinis in vrbem æquo iure susceptis, ex illustrioribus familiis viros centum curiarum suffragiis, veteribus Senatoribus ascriptos, & Senatorum ordinem auctum existimat. Et hinc potius patritiorum minorum gentium, & patrum conscriptorum originem manasse credit, quam quod Liuius, Plutarchus & Tacitus tradunt, sub L. Bruto primo consule, & Tarquinio Prisco, patritios minorum gentium primum appellatos. Nam eos tantum patritios, qui à Romulo primum lecti sunt maiorum gentium fuisse, vel sequentis lectionis patritiorum testimonio confirmari posset, qui eorum ratione habita, nonnisi minorum gentium seipsos esse profiterentur. Fuerunt equidem & hi maiorum gentium si iis, qui à sequentibus regibus lecti sunt, conferantur, ita vt à Romulo lecti, sint ita maiorum gentium, vt minorum esse non possint. Nouissimi vero à Bruto creati, ita sint minorum, vt maiorum appellationem obtinere nequeant, medij vero à regibus allecti, modo maiorum modo minorum dici possint, maiorum quidem inferiorum minorum vero superiorum patritiorum habita ratione. Sunt autem qui maiorum gentium appellatos putent, quos Romulus tantum prima lectione ex Albanis adlegit, reliquos inde, & quos ipse, & quos alij reges deinde asciuerunt, maiorum, vt tradit Sigonius libr. 1. de antiquo iure Quiritium, cap. 7. De patribus vero conscriptis, eos primum conscriptos esse credendum, qui primo ordini iam instituto inserti sunt, & reliqui omnes qui variis temporibus in eum ordinem sunt collocati. Nam si conscriptum esse, idem est, quod allectum, cur hi qui in ordinem iam institutum cooptati sunt, conscripti non sunt appellandi?

Patres conscripti qui.

Deinde minorum gentium] Id deinde Pitheus libr. 2. aduers. subsec. cap. 7. interpretatur scilicet à L. Bruto, auctoritate Taciti libr. 11. Ex hac vero differentia Senatorum, translatione quadam ex diis Tullius eleganter quosdam maiorum, quosdam minorum gentium dixit libro 1. Tusculan. Maiorum gentium appellans eos, qui cœlestes habiti sunt semper, & ab antiquis selecti dicti sunt, vt & eos Augustinus libro septimo, de ciuitate Dei præcipuos & selectos vocat: Minorum vero gentium Dij ab eodem appellantur ascriptitij quidem, & allecti in Deorum numerum, qui ex hominibus diuinos honores meruerant, prout eleganter tradit Budæus in prioribus annotationibus ad Pandectas.

Dii maiorũ & minorum gentium.

Circo qui nunc maximus dicitur] Circus apud Romanos dicebatur is locus, vbi ludicra fiebant certamina, & ob hoc quidem, quod in circuitu spectaculis ædificatis, ibi ludi fierent, & quod illic circum metas ferretur pompa, & equi currerent. Erat autem forma oblonga instar arcus, in circuitu habens gradus, spectatoribus apta sedilia, ne alter alterius prospectum impediret, cuius descriptionem pete ex Marliani lib. 4. c. 10. Topographiæ.

Circus.

Qui nunc maximus dicitur] Inter Palatium montem & Auentinum non procul à templo Herculis, cuius pauimentum fecit ex Chrysocolla, hoc est, ex omnium durissima materia, quæ nascitur postquam aurum effossum est, posuit autem fundamenta tantum huius circi Tarquinius, quem Cæsar deinde, addens magnificentiam, ampliauit. Cum enim longus fuerit stadiorum trium cum dimidio latus quatuor iugerum, Cæsarem in eam amplitudinem extendisse, & non Tarquinium volunt: Id quod verisimile est, cum Tarquinij temporibus ciuitas adhuc iam populosa non esset, neque in tantum dedita spectaculis, ergo non tanto opus erat spacio, vt Cæsaris ætate. Reliqua vide apud Dionysium, Plinium lib. 36. cap. 15. Marlianum lib. 4. cap. 11. Topograph. Volaterranum lib. 29. cap. 11. & lib. 6. cap. 1.

Circus Maximus.

Romani magnique] Romani ergo & Magni ludi iidem fuerunt, iique annui ex Liuij sententia. Quod verumne sit dubitat Perionius libr. 3. De magistratibus

Ludi Romani magni.

Romanis, adductus eo, quod interdum facti inueniantur prodigiorum caussa, & interdum religione iniecta, vt Liuius libr.22. tradit de Q. Fabio Maximo, & lib.25. de Publ. Cornelio Scipione, Ædile ante legitimam ætatem creato. Inter ludos vero qui plurimi Romæ fuerunt, spectatissimi fuerunt Romani à regibus primum instituti, Ioui, Iunoni, & Mineruæ celebres. Nam singulis diis singuli dicati ludi erant, quos ad placanda numina cum sacrificiis cumq; cantu & tibia celebrabant, prætoris edicto id decernente. Tarquinius igitur Priscus cum ludos Magnos opulentius, instructiusque instituisset, quam priores fuissent, Magni dicti sunt, in eos enim ducenta millia nummum impensa sunt. Vnde deinde quoque post pugnam ad Thrasymenum celebrati sunt ludi Magni, æris 333. millibus, bobus albis 400. multisque aliis hostiis & diuitiis, quorum celebritate, præcipua per singula puluinaria mittebantur munera. Verum de Romanorum ludis & spectaculis Plinius libr.7. capit. 56. libr.36. cap.15. Blondus lib.3. Romæ triumphantis. Alexander ab Alexand. libr. 6. cap.16. Volaterranus lib.20. cap.11. & alij.

Muro lapideo] Marlianus Tarquinium Superbum, ciuitatem prius ruderibus, vilibusq; structuris munitam, muro ex lapidibus primum inclusisse, lib.1. cap.5. scribit, vbi multa de ambitu & mœnibus vrbis sæpe restauratis legere licet.

Accius Nauius. *Accius Nauius*] Fuit Accius Nauius primo tenuis fortunæ homo referente Cicerone libr. de Diuinat. 1. Quum enim olim ob paupertatem sues pasceret, vna ex his amissa vouisse dicitur si recuperasset, vuam se Deo daturum, quæ maxima esset in vinea. Itaq; sue inuenta, ad meridiem spectans, in vinea media constitisse dicitur, cumq; in quatuor partes vineam diuisisset, tresq; partes aues obduxissent, quarta parte quæ erat reliqua regione distributa, mirabili magnitudine vuam inuenit: qua re celebrata cum vicini omnes ad eum de rebus suis referrent, tantum demum nomen tantamque in augurando auctoritatem assecutus est.

Discidisse cotem ferunt] Cotem autem illam & nouaculam defossam in comitio, supraq; impositum puteal accepimus. Hanc historiam leges apud Dionysium. Plin. lib 34. cap.5. Lactantium lib.1. cap.8. Val. Max. lib.1. cap.4. Blondum lib.1. Romæ triumphantis, Volaterranum lib.3. cap.1. & lib.14. cap.3. Cæl. Rhodig. lib.10. cap.17.

Alterum tantum quid significet. *Numero tantum alterum adiecit*] Vt Nannius libr.5. Miscellaneorum annotat, Atrebatensis codex habet numero tantum alteram adiecit. Bussidianus numerum tamen alterum adiecit. Sed vulgata lectio probatior est, indicat enim numerum in centuriis equitum duplicatum esse. Hac forma loquendi Cicero de oratore perfecto vsus est. Pes qui adhibetur ad numeros, partitur in tria. vt necesse sit partem pedis aut æqualem esse alteri parti, aut altero tanto, aut sesqui maiorem esse, ita sit æqualis Dactylus. Alterum tantum dicimus cum tantũdem adhuc semel est, quantum antea in numero aut magnitudine fuit. Sumpta autem est ea forma loquendi à Demosthene contra Midiam. vbi inquit: ὑμεῖς δὲ ὦ ἄνδρες ἀθλιώτατοι σμικρώνη δέκα ταλάντων ἐτιμήσατε, καὶ σκίτωνι τοσούτων ἑτέρων. Cæterum de his centuriis præter Liuium, vide Dionysium libro 2. Fenestellam c.2. de magistrat. Rom. Blondum libr.3. Romæ triumphantis. Alexand. ab Alexand. libro 2. capit. 29.

Deditonis Formula. *Deditosque Collatinos*] Deditionis formula. De qua Alciat. lib.1. παρέργων ca.14. vbi docet, qui dedititij in iure vocentur.

Seruius vnde dictus. *Seruio Tullio*] Dionysius ait, ideo Seruium appellatum, quod ab Ocrisia serua natus esset.

Puero dormienti] De Seruij Tullij parentibus & conceptu mirabili, Plinius lib.26.c.17.

Arsisse ferunt] Et ita quidem, vt qui forte aderant, perculsi aquam è proximo peterent flammam extincturi. Duæ autem sunt virtutes ignis, vt Plato testatur: Altera edax & peremptoria, vt supra de Tullo Hostilio, qui fulmine ictus cum regia flagrarit. Altera mulcebris & innoxo lumine, ac quasi lambens flamma, Sic ignis Ascanium fatalis exilij cum patre discrimina subeuntem, de cœlo quasi succenso capite illustrauit, vt apud Virgilium lib. 2. Ecce leuis. De præsenti vero prodigio Plinius libro 2. cap.110. & libr.36. cap.27. Valerius Maximus libro 1. capit.16. Cicero lib. 1. de diuinat.

Columen quondam rebus nostris dubiis] Ignis enim in prodigiis apud veteres, si vrendo non noceret, semper celebritatis gloriam afferebat, cuius quoq; rei exemplum legas apud Claudianum de quarto consulatu Honorij, Apparet quid signa.

Subito ictu] Accepto à percussoribus filiorum Anci Martij. Est autem muliebris astutiæ memoratu dignum exemplum.

Interim Seruio Tullio] Qua ratione factum sit, vt Prisco successerit Seruius Tullius excluso Superbo, docet Alciatus libro parergon cap. 8. vbi Liuium contra Vallam defendit, & huius rationes aduersus Liuium inductas, diluit.

Censum enim instituit] Eadem quæ hic Liuius, Dionysius quoq; tradidit, etsi aliis verbis libr.4. Vbi tamen à Liuio incensus summa non in paucis discrepat. Quare ille omnino ad huius loci verum intellectum adiungatur.

Ex iis qui centum millium æris] Ex hoc loco satis apparet, multiplicem ciuium Romanorũ inter se distinctionem fuisse. Nam censu ordinibus, ætate descriptos præter Liuium lib.3. de legibus Cicero testatur, vbi de centuriatis comitiis loquitur. Censu id est per classes, quæ censu inter se distinctæ erant. Ordinibus, id est, per centurias equitum & peditum, ætate, id est, per Seniorum Iuniorumque centurias, quæ postrema distinctio, vt intelligenda sit, ex Tuberone explicat Gellius libro 10. cap.28. nimirum quod Seruius Tullius, quos Reipublicæ idoneos esse arbitraretur, ab anno 17. vsque ad annum 46. Iuniores, supraq; eum annum Seniores appellarit. De eo vero, quod de censu primæ classis hic Liuius scribit, non bene inter scriptores veteres conuenisse videtur. Plinius enim libr.33. cap.3. dicit, primæ classis censum sub Seruio fuisse centum ac decem millium æris. Gellius libr.7. cap.13. dicit centum & viginti quinque millium æris classicorum censum fuisse. Ita vt quid in hac re sequendum non habeamus. Æs autem apud Romanos, quod verbum hic & à veteribus sæpe vsurpatur, eiusdem pretij & ponderis fuisse, cuius minam apud Athenienses tradit præter alios Ioachimus Perionius lib.2. de magistratibus Rom. Per dena autem millia æris, Budæus lib.5. de asse, intelligit centenos aureos.

Verutum datum] Verutum teli genus, simile veru, à quo nomen ei adhæsit, meminit eius Lucretius libro 3. Vix etiam rursus quingentos sæpe Veruti: & Salustius libr. 3. Histor. Manebant, in modum veruti militaris.

In his accensi] Marcellus scribit, accensos genus militiæ esse, administrantibus proximi, dicti quod ad necessarias res sæpius accirentur veluti accersiti. Sextus vero Pompeius, Accensi (inquit) dicebantur, qui in locum mortuorum militum subrogabantur, & ad censum adiiciebantur. Idem lib.1. Asscriptitij velut quidam scripti dicebantur, qui supplendis legionibus asscribebantur, hoc & accensos dicebant. Sed Varro rectius, qui docet accensos administratores fuisse magistratuum ab acciendo dictos, id est, vocando, nam accensus

instar

instar præconis acciebat iussu consulis Quirites ad concionem, quæ sententia Robortello libro 2. emendationum capit. 21. & Onuphrio Panuinio in ciuitate Romana placet. Plinius lib. 7. Adiectus est & meridies accenso consulum id pronuntiante. Erant singulis præsidib. prouinciarũ accensi, quod munus nemini, nisi libertis deferebatur, vt scribit Cicero ad Q. Fratrem. Asconius autem sic: Accensus est nomen ordinis & promotionis in militia, & nunc dicitur princeps vel commentariensis, aut cornicularius.

Proletarii

Hoc minor census reliquam] Liuius quidem quinque classes à Seruio institutas minime obscure prodit. Ad sextam Proletariorum & capite censorum fuisse auctores alij memoriæ prodiderunt quanquam huius non sit habita ratio, id quod ostendit Tubero apud Gellium loco præallegato, & Liuius cum ait, Tribunos plebis decem creatos binos ex singulis classibus: & Asconius qui in commentario Cornelianæ quinq; primum Tribunos creatos prodit, binos ex singulis classibus. Cæterum non eosdem fuisse proletarios, & capite censos, quos sextam expleuisse classem, auctores prodiderunt, testis huius rei est diligentissimus Gel. libr. 16. ex Iulij Pauli sententia. Nam qui in plebe, inquit, Romana tenuissimi pauperrimique erant, neque amplius, quam quingentum æris incensum deferebant proletarij appellati sunt. Qui vero nullo, aut perquam paruo ære censebantur, capite censi vocabantur, extremus autem census capite censorum æris fuit CCCLXXV.

Capite censi

Hæc omnia in dites à pauperibus inclinata onera] Nam si quando ei opus esset militum decem millibus, aut viginti, diuisa in centum nonaginta tres centurias ciuitate, prout Dionysius tradit, per centurias imperabatur quantum dare militum quenque oporteret. Tum inita ratione pecuniarum, quæ exercitui ducendo opus esset, populus in centum nonaginta tres centurias diuidebatur, & quid quamque centuriam conferre oporteret imperabat. Qua ratione fiebat, vt qui maximo censuerant, cum & pauciores essent, & in plures diuisi centurias, sæpius ac fere continenter ferrent onus militiæ, & de suis facultatibus plus in commumune conferrent, atque vt ait hic Liuius, à pauperibus inclinata onera. qui enim in medio censu erant, qui plures erant, & in pauciores centurias distributi, nec ita sæpe militabant, nec magno tributo grauabantur: qui vero infimo censu erant, omnino onere immunes fuerunt, vt hoc explicat Onuphrius in ciuitate Rom. sub tit. de censu.

Deinde eis honos additur] Dominatio nimirum in comitiis, quibus res maximæ à populo sciscebantur. Nam ex veteri lege tria erant, vt populi potestate, magistratus omnes creare, leges condere aut abrogare, bellum indicere, aut pacem facere. Hæc vero à populo ita peragi solita erant, vt per curias diuisus suffragium ferret. Erantque tunc pauperes diuitibus suffragio ferendo pares. Quin etiam quia multo pauciores erant diuites pauperibus, ita fiebat, vt vis suffragiorum esset penes pauperes. Quo à Seruio Tullio animaduerso in diuites transtulit potestatem suffragiorum, quando enim volebat vel magistratus creare, aut leges ferre, aut bellum indicere, centuriata comitia pro curiatis vocabat, ac primum quidem ad suffragium ineundum vocabat centurias maximi census in quibus erant 18. centuriæ equitum, & peditum XXC. Hæc octo & nonaginta centuriæ quæ reliquam multitudinem tribus centuriis superabant, si conuenissent, reliquas vincebant, omninoque quod statuissent obtineri oportebat. At si omnes illæ non conuenissent, tunc vocabat secundæ classis 20. vel 22. centurias, quod si horum rursus diuersæ sententiæ fuissent, vocabantur centuriæ viginti tertiæ classis, mox quartæ XX. Idque eo vsque faciebat, donec XCVII. centuriæ conuenirent, quod si vocata etiam quarta classe id nondum ita accidisset, sed suffragiorum multitudine pares essent XCII. centuriarum sententiæ, tum vltimam centuriam sextæ classis vocabat, quæ cui parti se addidisset eã vincebat, id quod raro aut nunquam vsu venit, fere enim à prima classe omnia transigebantur, raro ad quartam peruentum. Quinta vero classis ac postrema nullius fere momenti erant. Atque ille quidem ordine instituendo, quo tantum auctoritatis dabatur ditioribus, vt pene exacti Reipublicæ administratione pauperes viderentur, tantum adhibuit calliditatis, vt plebi infimæ fraus non appareret. Omnes enim se æquabiliter Rempubl. gerere censebant, quod viritim rogabantur in suis singulis centuriis. At decipiebantur, partim quod vniuersæ centuriæ vnum esset suffragium, siue plurimos siue paucos ciues complecteretur, partim quod primi suffragium ferrent eæ centuriæ, quę erant maximi census, quæ & plures erant numero, reliquis omnibus, & pauciores tamen homines singulæ continebant.

Suffragiorũ ferendorum triplex ratio.

Ibi si variaret] Ex his Liuij verbis, triplicem fuisse ferendorum suffragiorum rationem intelligimus, primam eam quam Romulus instituit, de qua paulo ante dictum est, alteram eam, cuius Seruius Tullius auctor fuit & inuentor, vt gradus essent ij, quos hic Liuius exposuit, tertiam, quam sua ætate ab superioribus diuersam esse affirmat. Cur autem instituta à Seruio ratione, nisi variarentur sententiis inter equites & primæ classis pedites infra non descenderetur, Liuius non exponit, sed nos ex Dionysio iam ostendimus, nimirum hoc idcirco fieri solitum, quod illi vniuersi reliquas tribus centuriis supererant. Id quod tamen Ioachimo Perionio libro 3. de magistratibus Romanis non longe à principio, falsum videtur. Nam cum secundæ classis viginti essent centuriæ, tertiæ 30. quartæ 25. quintæ 30. efficitur profecto maiorem harum numerum esse, quam equitum & primæ classis, quæ ex ipsius Dionysij sententia decem & octo centurias explebant. Itaque magis adducitur, vt credat hunc honorem equitibus & primæ classis peditibus tributum esse, vt si in ferendis suffragiis vnum idemque sentirent, eorum valeret sententia; non diffitetur tamen Dionysij rationem sententiæ eius de numero centuriarum conuenire. Equites enim facit explentes decem & octo centurias, primam classem octoginta, secundam duas & viginti adiunctis fabris, tertiam viginti, quartam duas & viginti, quintam 30.

Tribus sub Seruio.

Quadrifariam enim vrbe diuisa] Scilicet à Seruio Tullio, vt & auctor de viris illustribus in vita Seruij cap. 7. tradit: eo enim vsq; trium tantum tribuum fuerat: Et vnam quidem Palatinam, aliam Suburanam, tertiam Collatinam, quartam Esquilinam vocauit. De hisce autem vide Blondum lib. 3. Romæ triumph. Alexand. ab Alex. lib. 1. c. 16.

Tribus vnde dicta.

Tribus vt ego arbitror à tributo] Non sine caussa hoc Liuius adiicit (vt ego arbitror) Nam Varronis sen- sententia, verbum tribus à tribus est nominatum, quod ager Romanus in tres partes diuisus esset, Tatienses, Ramnenses, Lucerenses, quam etiam Plutarchus & Dionysius secuti sunt, tribum à numero dictam putantes, sicuti ab Atheniensibus τριττύς est appellata ἀπὸ τῶν τριῶν, id est, à tribus, eamque veriorem existimat Perionius libro 2. de magistratibus Romanorum. Vt vero Liuius in hoc à Varrone dissentit, sic nec quos Varro tribus vocat, eodem nomine appellat Liuius, sed centurias, easque equitum. Tribus vero à centuriis differre, hic Liuij locus luculenter testatur, dum primum duplicatum fuisse numerum tribuum, quas tempore suo 35. fuisse scribit. Quod si duplicatæ fuerunt, vt ipse vult, & curiæ eædem sunt quæ tribus, certe cum dicat, curias à Romulo 30. fuisse, non solum essent quinque & triginta tribus, sed sexaginta duplicatæ. De-

Tribus an eædem cum centuriis.

inde tribus à tributo appellatas confirmat, cuius conferendi Seruius rationem inierit: quod si quatuor tantum erant tribus à Seruio institutæ, curiæ autem triginta, quos Romulus, vt vult, instituerit, certe aliud tribuum, aliud curiarum nomine intelligi conuenit. Liuio suffragatur Dionysius Halicarnasseus libro 2. antiquit. Roman. & Plutarchus in vita Romuli, qui melius accommodatiusq; ipso Liuio horum verborum dissimilitudinem exposuisse videntur. Eorum etenim sententia vnaquæque tribus curias decem continebat. Liuius autem noster adeo obscuram hanc quæstionem reddidit, dum solus centurias vocat, quas tribus cæteri appellant, & curias 30, à Romulo institutas esse dicit, easq; à tribubus seiungit, & à curiis triginta, quas Halicarnasseus & Plutarchus ponunt, vt Perionius loco præallegato fateatur, se prorsus ignorare, quid Liuius curias appellarit. Itidem de obscuritate huius loci Nicolaus Grucchius lib. I. de Comitiis Romanorum conqueritur, licet lib. 3. c. I. tandem cum Budæo in posterioribus annotationibus in Pandectas statuat, Curias Romæ fuisse populi tales quasdam partes, quales sunt in vrbibus nostris parœciæ. Vt etenim hæ habent destinatas quasdam domos, in certa quadam vrbis parte sitas, quæ communia sacra, ædem sacram communem, sacrorum communem administrum habent, ita curiæ erant incolarum vrbis partes, non modo loco, sed etiam sacris peculiaribus sibi distinctæ, sed & distributionem tribuum secundum loca & regiones vrbis fuisse, Dionysius Halicarnasseus testatur, qui eam vocat τοπικὴν, sicuti distributionem in classes & centurias, γενικὴν: prout & Gellius idem fere docet lib. 15. c. 27. Porro autem Varro, curiam non eodem modo, quo Dionysius atq; Plutarchus appellare videtur. In libro enim de Latina lingua duo genera curiarum facit his verbis. Curia duorum generum; nam & vbi curarent sacerdotes res diuinas, vt curiæ veteres, & vbi Senatus humanas, vt curia Hostilia quam primus ædificauit Hostilius. In eodem: Curia, vbi Senatus Rempublicam curat, illa etiam curia dicitur, vbi cura sacrorum publica, ab his Curiones. Varro itaq; nomen curiæ ad loci appellationem refert superioribus verbis, de qua significatione Dionysius loquitur lib. 2. Iis autem quæ ad Deorum cultores pertinent, constitutis templa diuisit, cuiusq; singulis binos deos quos colerent, assignarūt, decreuitq; ad sacra sumptus, qui publice præberentur; sacra autem vna cum sacerdotibus curiæ faciebant, festisq; diebus in curiali Vesta omnes epulabantur. Erat enim suum cuiq; curiæ triclinium, in quo sacra stabant, vt apud Græcos in Prytanæis. Porro etsi hæc ad intelligendum hunc Liuij locum sufficere videri possent, tamen quia tribuum cognitio res vt vtilis & necessaria, ita difficilis & obscura hactenus fuerit, mihi ipsi constitui hoc loco, quo Ser. Tullij gesta scribuntur à viris doctissimis hinc inde tradita, maxime vero ab Onuphrio Panuinio asscribere de iisdem, atq; quantum rei difficultas permittet, obscura quæq; explanare, verumq; xxxv. tribuum numerum & nomina, atq; quid de iis, quæ superflua videntur, sentiendum sit, aperire. Cuius rei tractationem, quo distinctius intelligi possit, à Romulo paulo altius repetam. Nam is primus tres constituit tribus.

Tribus decē curias continet. *Curiæ quæ fuerint.* *Curia duorum generū.* *Vesta curialis.*

DE PRIMIS TRIBVS ROMVLI tribubus.

VRbem Romam & agrum in tres partes, quas etiam tribus appellauit, & XXX. curias, primus Romulus diuisit, vt M. Varro lib. 4. de lingua Latina, & alij veteres scriptores tradunt. Ager Romanus (inquit Varro) primum diuisus in partes tres, à quo tribus appellatæ, Tatiensium, Ramnensium, Lucerum, nominatæ (vt ait Ennius) Tatienses à Tatio, Ramnenses à Romulo, Luceres (vt ait Ionius) à Lucumone, sed omnia hæc vocabula Tusca, vt Velumnius, qui tragædias Tuscas scripsit, dicebat. Dionysius libro secundo: Diuisa in tres partes omni multitudine, singulis partibus præfectum constituit eum, quem illustrissimum ac nobilissimum censebat. Tum singulas trium partium rursus in decem partes distribuit, totidemq; singulis præfectos dedit, qui essent fortissimi, ac maiores quidem partes, tribus minores curias appellauit, vt etiam ad nostram vsq; ætatem vocantur. Qui tribubus, tribuni, qui curiis præerant, curiones vocati: diuisæque sunt rursus curiæ in decurias, vocabaturq; singularum præfectus decurio. Postquam autem hoc modo omnes in tribus & curias descripti sunt, agrum vrbanum omnem in triginta æquales partes distribuit, ac singulis curiis suam partem attribuit. Liuius lib. 10. Quum inter augures constet imparem numerum esse debere, vt tres antiquæ tribus, Ramnenses, Tatienses, Luceres suum quæq; augurem habeant. Pædianus oratione III. in Verrem Tribus principio tres fuerunt, Tatiensis vna à Tatio rege, Ramnensis altera à Romulo. Luceres altera à Lucumone, siue Lucretino siue à luco, quem lucum asylum vocauerat Romulus. Obtinuerunt autem nomen, aut à tributo dando, aut quia primo tres fuerunt, vnde etiam tribuni dicti. Plutarchus in Romulo. Eodem tempore in tres tribus tota ciuitas diuisa. Ramnenses à Romulo, à Tatio Tatienses appellatos, tertia tribus homines Luceres dicti, à luco Asyli in quem multi fuga delati, ciuitate donati sunt. Tribus autem tres ipsas fuisse numero, nomen ipsum indicat, quibus qui præerant, tribunos vocabant. Singulæ autem tribus decem continebant curias. Pomponius Læt. Dicti tribuni quod olim in tres partes populus diuisus erat, & ex singulis singuli creabantur, vel quia tribuum suffragio creabantur. Et Propert. lib. 4. Eleg. 1.

Primus Galeritus posuit prætoria Lygmon,
Magnaque pars Tatio rerum erat inter oues.
Hinc Titios, Ramnesque viri, Luceresque coloni,
Quatuor hinc albos Romulus egit equos.

Et Sex. Pompeius: Titienses tribus à prænomine T. Tatij regis appellata videtur. Pædiani & Plutarchi sententiam de Lucerum appellatione, qui Luceres à luco Asyli dictos fuisse scribunt, maxime probo, verum enim eam esse existimo. Nam hi, qui cum Romulo primo vrbem condiderunt, vt pastores Albani, aliquot Græcanici generis, qui tum Palatium & Capitoliū habitabant. Ramnenses à Romulo nominati fuerunt, qui Palatium & montem Cœlium post conditam vrbem coluerunt. Tatienses autem fuerunt Sabini, & quotquot ab ea regione, vel cum T. Tatio, vel postea venerunt, hi Capitolium & Quirinalem coluerunt. Cæteri aduentitij, vt Etrusci & Latini & perfugæ omnes, qui ad Asylum confugerant, Luceres à Luco Asyli denominati sunt. Hi loca inter Palatium & Capitolium plana, atq; circum forū tenuere. Et quanquam auctores habeam, qui tertiam tribum Lucerum à Lucumone Etrusco, qui Romulo bello laboranti contra Sabinos pręsto fuit, dictam velint, quemadmodum Cœlium montem ab altero Tuscorum duce Vibenna Cœlio appellatum fuisse scribunt: magis tamen Pædiani & Plutarchi sententia adducor, vt probem, quod Lucerum à loco appellatio longe amplior sit, atq; plus comprehendat, quam à Lucumone deriuata. Liuius lib. I. has tribus centurias equitum vocat, quod ex singulis iis tribubus centum equites scripti essent. Eodem (inquit) tempore & centuriæ tres equitū conscriptæ sunt, Ramnenses à Romulo, ab T. Tatio Tatienses appellat, Lucerum nominis & originis causa incerta. Sex. Pompeius: Turmam equitum dictā esse ait Curianus quasi terimam, quod terdeni equites de trib. tribubus, Tatiensium, Ramnensium, Lucerum fiebant. Itaq; primi singularum decuriarum decuriones dicti, qui ex eo in singulis turmis sunt, etiam nunc terni. Etenim Varro libro quarto: tribuni militum dicti, quod terni tribus tribubus, Ramnensium,

Lucerum,

Lucerum, Tatiensium olim ad exercitum mittebantur. Porro autem hæ tres tribus vsq; ad Tarquinij (vt opinor) Prisci tempora permanserunt: Nam cum sub Tullio Hostilio Albani in Ramnensium tribum adscripti, cæteriq; omnes populi, qui sub Regibus Romam venerunt ad habitandum, præter Sabinos Lucerum tribui inclusi fuissent, vrbeq; multum aucta, hæ tres tribus non sufficerent, L. Tarquinius Priscus sub iisdem, quib. inauguratæ erant, nominibus eas duplicauit, primosq; & secundos Tatienses, Ramnenses & Luceres constituit, quod idem etiam de equitum centuriis Liuio & Dionysio auctoribus fecit. Cuius rei ita meminit Sex. Pompeius: Sex Vestæ sacerdotes constitutæ erant, vt populus pro sua quisq; parte haberet ministram sacrorum, quia ciuitas Romana in sex erat distributa partes, in primos secundosq; Tatienses Ramnenses & Luceres. Et Liuius libro primo: Neq; tum Tarquinius de equitum centuriis quicquam mutauit numero, tantum alterum adiecit, vt mille octingenti equites in tribus centuriis essent, posteriores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati sunt, quas nunc quia geminatæ sunt sex vocant centurias. Ita autem hæc tribus fuerunt vsque ad Ser. Tullium.

DE TRIBVBVS SERVII TVLLII REGIS.

LVcerum multitudine crescente, cum ea vna aduentitiorum tribus mirum in modum aucta esset, ita vt ea sola reliquas duas longe superaret, aucta quoq; ciuitate cum vrbis mœnia septem montibus occupatis, ampliata fuissent, Seruius Tullius rex vrbē denuo in quatuor, agrum vero Romanorum in quindecim, vel vt aliis placet XVII. partes quas Romuli exemplo tribus appellauit, diuisit. Ex quibus quatuor, quæ intra vrbem erant vrbanas, reliquas vero, quæ in agro, rusticas appellauit. Tribus autem vrbanas quatuor, non vt Romulus ab auctore, vel gentis origine siue casibus, sed à locis, quos colebant, Seruius appellauit. In primam n. tribum vel regionem coniecit omnes qui montem Cœlium & finitima loca plana habitarent, Orientem versus quam Suburanam nominauit, quod esset sub antiqua vrbe vel à pago Sucusano, vt scribit Varro. Secunda tribus vel regio dicta est Esquilina, hæc Esquilias continebat. Tertia regio duos colles comprehendebat, Quirinalem & Viminalem, à quib. Collina appellata. Quarta regio sola complectebatur fere totum id spatiū, quod antiquæ tres sub Romulo: continebat enim Palatium, forum & Capitolium, dictaq; Palatina à Palatino ipso tanquam primo colle, in quo vrbs condita esset. Ab his igitur regionibus tribus quoq; quatuor vrbanæ appellatæ sunt. M. Varro ab hoc quoq; (inquit) quatuor partes vrbis tribus dictæ: & ab locis Suburana, Esquilina, Collina, Palatina. Sext. Pompeius, Vrbanas tribus appellabāt, in quas vrbs erat dispertita à Ser. Tullio Rege. id est, Suburana, Palatina, Esquilina, Collina. Et Liuius lib. 1. Quadrifariam vrbe diuisa ab Ser. Tullio, quæ habitabantur partes, tribus eas appellauit. Et Dionys. lib. 3. Ser. igitur Tullius, vbi muro septem colles complexus est, in quatuor partes vrbem diuisit, & cognomina cuiq; parti imposuit ex collibus. Vnam quidem vocans Palatinam, aliam Suburanam, tertiam Collinam, & quartam Esquilinam, quatuorq; tribuum fecit vrbem, quæ eo vsq; fuerat trium, neq; amplius tres tribus generis siue originis, vt antea, sed quatuor à locis à se designatis dictas esse voluit, creauitq; partib. singulis principes tribuum siue vicorum præfectos, quos scire iussit vbi quisq; habitaret statuitque homines, qui vnamquamque partem abituri essent, tanquam eius loci incolas in nullam aliam transferri posse habitationem, nulloq; alio loco vel tribu nomina in militia darent, vel tributum penderent, quam in ea, in qua coniecti & descripti fuerant, tribu. Hæ autem sunt caussæ & origo quatuor primarum tribuum, quas quod intra vrbem essent, vrbanas appellauit. Quo tempore alius factus est tribuum, alius vero curiarum ordo, nam tribus locis, curiæ vero quibusdam sacris tantum conueniant. Subsequenti tempore nobiles omnes qui in tribus vrbanas coniecti fuerunt à Ser. Tullio rege, paulatim in rusticas sese transtulerunt, atq; vrbanæ tribus humiles admodum, & nonnisi tenuiorum hominum esse cœperunt, sed & hæc latius paulo post. Expeditis, quæ ad tribus vrbanas in vniuersum pertinent, nunc de iis singulatim est modo disputandum.

Prima tribus Suburana.

Inter quatuor tribus vrbanas, in quas Ser. Tullius rex vrbem diuisit, M. Varro primā enumerat Suburanam à Subura appellatam, sic: Reliqua vrbis loca olim discreta, vt Argeorū sacraria, in septem & viginti partes vrbis sunt disposita, è queis prima est scripta regio Suburana, secunda Esquilina, tertia Collina, quarta Palatina. Et paulo post. Eidem regioni attributa Subura quod sub muro terreo Carinarum esset, vel vt Iunius scripsit, ab eo, quod fuerit sub antiqua vrbe: cui testimonium potest esse, quod subest ei loco, qui terreus murus vocatur, sed ego à pago potius Sucusano dictam puto Sucusam Nunc scribitur tertia litera B. non C. pagus Sucusanus, quod succurrit carineis. Ita Varro lib. 4. de lingua Latina Sextus Pompeius: Suburam: Verrius alio libro à pago Sucusano dictam ait. Hoc vero maxime probat eorum auctoritatem, qui aiunt ita appellatam, & regionem vrbis & tribum à statiuo præsidio, quod solitum sit succurrere Esquiliis infestantibus eam partem vrbis Gabiniis, indicioq; esse quod adhuc ea tribus per C. literam, non B. scribatur. Quintilianus quoque lib. 1. c. 22. Subura cum tribus notatur C. tertiam ostendit. Hæc (vt dixi) Cælium montem & circum adiacentia loca complectebatur.

Secunda tribus Esquilina.

Inter vrbanas secunda tribus scribitur à Varrone Esquilina, quod in Esquilino monte esset appellata. De Esquiliis vero satis supra dixit.

Tertia trib. Collina.

Tertia tribus Collina, vt tradit Varro, à collib. Quirinali, & Viminali, in quib. sita erat, appellata est. D. qua Ioseph. lib. 4. c. 17. si meminit L. Cop... L. F. Collina.

Quarta trib. Palatina.

Inter vrbanas quarta fuit trib. Palatina, auctore Varrone, à Palatino monte denominata, quem cum foro & Capitolio obtinebat. De qua sic Cicero scribit oratione 4. in Verrem: C. Claudius C. F. Palatina. Et Asconius eo loco sic. Alibi ait L. Claudium Palatina. Hæ itaq; sunt quatuor vrbanæ tribus, in quas quāquam ab initio nobiles omnes coniecti fuissent, paulatim tamen postea se subduxerunt & in rusticas relati sunt, cū forensi turbæ, & tenuioris fortunæ hominibus vrbanas reliquissent. Vnde Plinius lib. 18. c. 3. scripsit: Rusticæ tribus laudatissimæ, eorum; qui rura haberent, vrbanæ vero in quas trāsferri ignominiæ esset, desidiæ probro. Itaq; quatuor solæ erant à partib. vrbis, in queis habitabant: Suburana, Palatina, Collina, Esquilina. Liuius lib. 9. Quint Fabius censor, ne humilimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quatuor tribus coniecit, vrbanasq; eas appellauit, Maximi cognomen adeptus est. Florus ex Liuio in epitoma lib. 29. Libertini in quatuor trib. redacti sunt, cum antea dispersi fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburā & Collinam. Asconius in oratione pro Milone: Libertini, inquit, in vrbanis tribubus suffragium ferebant. Quę præcipua causa fuit, vt nobiles ex vrbanis sese subduxerint, & in rusticas, quæ horum hominum colluuie carebant, transierint.

De tribubus rusticis.

De tribuum rusticarum numero à Ser. Tullio instituto, parum inter vetustissimos auctores conuenit. Fabius enim Pictor tradidit, agrum Romanum in sex & viginti partes quas tribus appellauit, Ser. Tullium diuisisse: quibus cum quatuor vrbanas addidisset, omnium numerum ad 30. auxit. Venonius vero agrum omnem in vnam 30. tribus ab eodem rege diuisum scripsit, ita vt quatuor vrbanis additis quinque & triginta, tribu-

um numerum, qui posterioribus temporibus fuit, ipse expleuerit. Cato autem longe omnium diligentissimus certum earundem numerum non edidit. Dionysius 17. rusticas,& quatuor vrbanas ab ipso rege factas fuisse, innuere videtur, qui vbi iudicium Coriolani describit, vnius & viginti tribuum numerum tantum tunc fuisse retulit. Liuius vero haud longe post reges exactos Ap. Claudio & P. Seruilio Coss. tribuum 21. numerum factum tradit, vt 15. rusticis à Ser. Tullio institutis, tum duæ forte additæ sint, atque 17. factæ. Quibus si quatuor vrbanas addiderimus, omnes erunt 21. Catonis inprimis, post Dionysij sententiam, sequentium tribuum 14. adiunctio quæ à Tito Liuio accurate refertur, confirmare videntur: præsertim cum Dionysius adeo rerum Romanarum scriptor diligens nullam 21. tribuum explicationis mentionem faciat post reges exactos, eas tantum Coriolani iudicio 21. fuisse scribit. Hæc omnia, vt Dionysij, Catonis, & forte Liuij sententias confirmant, ita Pictoris & Venonij refellunt. Pictor quidem multa præterea scripsisse traditur, à vero haud parum abhorrentia, & à Polybio sæpe negligentiæ reprehenditur. Venonij vero opinionem omnino falsam fuisse, non est, quod demonstrem: cum liquido constet, quibus temporibus 14. tribus antiquis 21. singulatim additæ fuerint. Quam ob rem ego in tanta auctorum diuersitate Dionysium in primis, & à quo parum Liuius abhorrere videtur sequar, atque à Ser. Tullio 21. tribus fuisse credam. Nam quod post reges exactos ad 21. actæ fuerunt, cum id à Dionysio prætereatur, à Liuio autem ita concise & obscure tradatur, vt ne earundem quidem, vt eius consuetudo est, nomina afferant, non suscipiam. Hanc eandem sententiam accuratiore alia ratione paulo infra confirmabo, cum de 14. quæ veteribus 21. additæ fuerunt, verba faciam. Superest igitur, vt à Ser. Tullio septendecim rusticas tribus, & quatuor vrbanas factas fuisse dicamus, atque ab eo 21. numerum auctum. Suggerit libro 4. Dionysius. Tullius igitur, cum in totidem partes agrum omnem Romanum diuisisset, qui eo tempore ab Oriente agris, Gabino & Tuburtino, ab Occidente vero & Septentrione paulo vltra Tyberim & Anienem, à meridie autem mari terminabatur, neq; ab vlla parte plus quam 18. millia passuum se extendebat, prope montes, rupes, specus, & perfugia Collinis securitatem allatura præparauit, quæ pagos appellauit, quo se ex agris omnes recipiebant, cum hostium incursiones fierent, atque in eis sæpe pernoctabant. Erant quoque & pagorum magistri, quibus nomina Colonorum scire cura erat, qui eidem pago attributi erant, atque in eius iurisdictione prædia haberent, & cum opus esset rusticus ad arma vocari, aut viritim tributa redimi, hi & homines adducebant, & pecunias exigere soliti erant. Ac ne eorum multitudo difficilis inuentus esset, sed facile numerati & cognosci posset, aras eos erigere iussit, diis pagi inspectoribus & tutelaribus, quos hostiis publicis magistros pagi cum omni paganorum multitudine singulis annis honorare constituit, & hoc solenne inter cætera admodum honorabile instituit, quæ paganalia vocantur. Ac leges eorundem sacrificiorum edidit, quas adhuc Romani obseruant. Iussit autem omnes, qui conuentui & sacris Paganalibus interessent, vt per capita singula nummum soluerent, alium quidem viros, alium fœminas, alium impuberes, ex quibus à pagi magistris numeratis, cuiusuis sexus & ætatis numerus manifestus erat. Hæc autem sunt, quæ de tribubus rusticis vniuersali quadam ratione inueni, nunc eas singulas describendas aggrediar.

Tribus quinta. Romilia.

Tribus omnes rusticę, quemadmodum & vrbanæ, initio à locis, in quib. collocatæ fuerāt, nomina acceperūt. nam quod à familiis quædam earum nomina habeant, id non sub Ser. Tullio, sed postea factum est, vt ex Liuio demonstrabo. Quod autem à locis rusticæ tribus initio nomen habuerint, his verbis indicat M. Varro lib. 4. de lingua Latina: Ab hoc quoq; quatuor partes vrbis tribus dictæ, & ab locis Suburana, Esquilina, Colina, & Palatina. Quinta, quod sub Roma Romilia. Sic reliquæ extra ab iis rebus, de quibus in tribuum libris scripsi. Ex quibus verbis colligimus, & tribus à locis dictas fuisse & tribum Romiliam, quam quintam appellat, quod sub Roma esset, vocatam. Hanc autem eam agri Romani partem obtinuisse crediderim quæ in Tuscia prope vrbis mœnia inchoans, secundum flumen vsq; ad maris ostia trans Tiberim extendebatur. Quod ex Sex. Pompeio intelligitur, qui de hac tribu sic meminit: Romilia tribus dicta, quod ex agro censebantur, quem Romulus ceperat ex Veientibus. Eum porro agrū quem Romulus de Veientibus cepit trans Tyberim in Tuscia fuisse, atq; ea parte à Ianiculo, vel Vaticano vsq; ad mare se extendisse, referunt Dionysius & Strabo. Cicero oratione secunda in Verrem: Fortem amicum ex eadem familia Q. Verrem Romilia. Ascanius ibidem: Romilia nomen est ablatiui casus, vt sit ex Romilia. Cicero in Rullum: A Romilia tribu se initium facturum, populi pars amputetur, ordo tamen negligatur, ante rusticis detur ager, qui habent, quam vrbanis.

Tri. Clu.

Clustumina tribus, alias Crustumina (vtroq; enim modo in vetustis inscriptionibus extare animaduerti) à Tuscorum vrbe Clustumina dicta est. Ita Sex. Pompeius: Crustumeriam autem in Sabinis potius quam in Tuscis fuisse crediderim, haud procul ab vrbe Anienem versus. De qua tribu sic Liuius lib. 42. scribit: Postquam consul, quæ voluerat, dixit, Sp. Ligustinus ex eo numero, qui tribunos plebis appellauerant, à consule & à tribunis petiit, vt sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur, Sp. Ligustinus trib. Crustuminæ ex Sabinis sum oriundus Quirites. Huius tribus Cicero pro Planco & pro Balbo sic meminit: In tribum Crustuminam peruenit L. Cornelius Balbus legis de ambitu præmio.

Tr. Lemonia

Sext. Pompeius: Lemonia, inquit tribus à pago Lemonio appellata est, qui est à porta Capena via Latina, Cicero in Antonium Se. Sulpitij, Q. F. Lemonia Rufi meminit. Idem pro Planco: Quid Planco cū Lemonia?

Tr. ...na

Tribum Pupinianam in vetustis epigrammatib. Pvp. Pop. Pvpiniam et Popiniam exaratam fuisse notaui: magna enim, teste Quintiliano, inter O. & T. affinitas est. Sic Popillia & Pupillia, Poblilia & Publilia scribi animaduerti. De hac ita scribit Sext. Pompeius: Pupina tribus ab agro Pupino. Hic ager in Latio cis Tyberim ad mare vergens, haud longe ab vrbe erat. Quod Liuius lib. 26. his verbis aperte docet: Hannibal infestius perpopulato Agro Fregellano, propter intercisos pontes, per Frusinatem, Ferentinatemq; & Anagninū agrum in Labicanum venit. Inde Algido Tusculū petiit, nec receptus mœnib. infra Tusculū dextrorsus Gabios descēdit. Inde in Pupiniam exercitu dimisso octo millia passuum à Roma posuit castra, Valerius Maximus lib. 4. c. 4. illi etiam prædiuites, qui ab Aratro accersebantur, vt Cos. fierent, voluptatis causa sterile atq; æstuosissimum Pupiniæ solum versabant. Et paulo post: Attilius consulibus scripsit villicum in agello, quem septem iugerum in Pupiniana habebat, mortuum esse. Cicero Epistol. famil. 8. C. Lucretij C. F. Pup. Iuri: & ad Q. fratrem lib. 1. Cn. Nerij Pupinia meminit:

Tr. Ve...

De tribu Veientina, Cic. pro Cn. Plancio meminit ita. Quid Plancio cum Lemonia? Quid cum Veientina? Hæc autem ab agri Veientis parte appellata fuit. Qui trans Tyberim in Tuscia super vrbem Veientis parte de Veientibus à Romulo captus, nam agrum à Vaticano mare versus tribus Romilia obtinebat.

Tr. ... Ga...

Cum animaduerterim, vnam & viginti tribus à Ser. Tullio additas, omnes aut locis, aut nobilissimis familiis nominatas fuisse, in hanc deueni sententiam, vt Galeria, Pollia & Voltinia, quæ in earum numero fuerunt, à locis

à locis quoque appellationem obtinuissent, quorum tamen apud nos memoria omnino interciderit, nam eas familias neq; etiam plebeias, nec dum patritias fuisse hac potissimum ratione suspicatus sum, quod nullam earundem mentionem vnquam fieri cognoui, quemadmodum aliarum familiarum quæ postea tribubus nomina reliquerunt, vt Æmiliæ, Corneliæ, Fabiæ, Horatiæ, Meneniæ, Papiriæ, Sergiæ & Veturiæ. Nam illud dici non posse existimo, eas quidem familias fuisse, verum priscis illis temporibus extinctas: quod non statim vt tribus factæ sunt familiarum nomina, sed longo tempore post à nobilissimis familiis obtinuerint. Quod si hæ ignobiles, vel deperditæ familiæ fuissent nulla ratione credendum est, eas tribubus nomina sua indidisse. Tribus igitur Galeria, & duæ sequentes à locis nomina sortitæ sunt, nobis modo incognita, nisi eam à Galeso flumine dictam velimus Galesam post Galeriam, cuius fluminis meminit Virgil. qui in Tuscia erat: de qua Liuius lib. 27. ita scribit: *Galeria iuniorum, quæ forte prærogatiua erat, Q. Fuluium, & Q. Fabium consules dixerat, eodemq; iure vocatæ inclinassent, &c.* Et Plinius lib. 7. c. 48. M. Mutium, M. F. Galeria Felicem commemorat.

De tribu Pollia Liuius lib. 8. ita meminit: Tribus omnes præter Polliam, antiquarunt legem in Tusculanos latam. Memoriamq; eius iræ, Tusculanis in pœna tam atrocis auctores mansisse, ad patrum ætatem constat, nec quenquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum. Et lib. 39. Cum ad tribum Polliam ventum est in qua M. Liuij nomen erat, & præco cunctaretur citare ipsum censorem cita, inquit Nero, M. Liuium, &c. Vtriusq; etiam rei meminit Valerius lib. 2. c. 4. & lib. 9. c. 10.

De hac tribu Cicero pro Plancio sæpe mentionem facit, ita enim ait: Quas tribus edidisti? Terentinam credo, aut Voltiniam? & paulo post. Voltinia trib. ab hoc corrupta, Terentinam habuerat venalem, quid diceret apud Voltinienses, aut tribulos suos iudices? & alibi: Plures te testes habere de Voltinia, quam quod in ea tribu puncta tuleris.

Sequentes nouem tribus, quæ familiarum nomina habent, à locis antea appellatas fuisse, præter Varronis auctoritatem, testimonio etiam esse potest tribus Claudia, quæ cum vetus esset, aliudq; nomen à loco procul dubio haberet, à gente Claudia in eam relata nouum nomen assumpsit. Quod his verbis docet libro secundo Liuius. Publ. Valerio IV. T. Lucretio II. Coss. seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantulum inde virium transtulit ad Romanos. Namque Actius Claudius, cui postea Appio Claudio fuit Romæ nomen, quum pacis ipse auctor, à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, ab Regillo magna clientium comitatus manu Romam transfugit, his ciuitas data agerque trans Anienem. Vetus Claudia tribus additis postea nouis tribubus, quæ ex eo venerant agro, appellata. Appius inter patres lectus haud ita multo post in principum dignationem peruenit. Idem tradit Dionysius libro 5. his verbis: Claudius opibus & amicis assumptis ex Sabinis Romam migrauit. Quem S. P. Q. R. in Patritios conscripsit, locumque in vrbe pro domo construenda concessit. Agrum quoq; ei publicum tradidit, qui inter Fidenas & Piculinam erat, quem posset suis diuidere, à quibus tribus facta est Claudia vocata, quæ vsque ad mea tempora manet, idemque nomen seruat. Et Virg. lib. 7. Claudia nunc à quo diffunditur & tribus & gens. Et Pædianus pro Scauro cuiusdam Seruilij Claudiæ Glauciæ meminit.

Claudiæ exemplum multæ præterea tribus sequuti sunt: has antiquis nominibus, quæ à locis acceperant, dimissis, nobilissimarum gentium, quæ in singulas sese transtulerunt, nomina acceperunt, vt Æmilia, Cornelia, Fabia Horatia, Menenia, Papiria, Sergia & Veturia. Hæ enim familiæ circa tempora partæ libertatis, Patritiæ & celeberrimæ in vrbe erant. Nam eas primo in quatuor vrbanas coniectas fuisse, aperte indicat Dionysius, quandoquidem, omnes qui vrbem habitarent, ex instituto Seruij Tullij, principio vnā ex his quatuor vrbanis tribubus obtinere necesse esset, sicut qui agros rusticas. Verum cum ob forensem turbam in eas coniectam, viles haberi cœpissent, factum est, vt illustres familiæ in eas passim tribus nomina darent, seque transferendas curarent, in quas agros suos habuissent, eisque noua nomina tribuerent. Ita igitur gens Æmilia, Cornelia, Fabia, & reliquæ omnes, Claudiæ forte exemplo, vetera nomina tribubus, in quas translatæ erant, immutarunt, nouaque abs se tradiderunt. Quare factum fuisse opinor, vt multæ tribus fuerint, quæ plures haberent appellationes, quod ita fuisse etiam paulo post ostendā. Vna igitur ex antiquis Seruij Tullij rusticis tribubus fuit, quæ postea Aimilia appellata est ab Aimilia gente, quæ Romæ fuit nobilissima, de qua tribu Liuius tricesimooctauo sic meminit. Rogatio perlata est, vt in Aimilia tribu Formiani ac Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent, atque in his tribubus tum primum ex Valerio Plebiscito censi sunt. De eadem Cicero ad Atticum Epistolar lib. 2. ita mentionem facit: Formianorum tribuum Æmilia n.

De tribu Cornelia quæ & ipsa à nobilissima gente Cornelia nomen obtinuit, Liuius libr. 38. vbi de Æmilia.

Tribus decimaquinta, Cornelia.

Et hæc tribus à Fabia gente, quæ in eam relata fuit, nomen obtinuit, de qua Tranquillus in Augusto cap. 40. Fabianis & Scaptiensibus tribulub. suis die comitiorum singula milia nummum à se diuidebat. Et Horat. libro 1. Epist. 6. Hic multum in Fabia valet ille Velina.

Tribus decimasexta, Fabia.

Horatiæ tribus nullam apud veteres auctores mentionem adhuc fieri inueni, quanquam marmoreæ inscriptiones frequenter eius meminerint. Quum autem aliquot tribuū nomina præter 35. in antiquis monumentis extare manifestum sit, vt Ocriculanæ, Cluentiæ, Cluuiæ, Æliæ, Papiæ, & aliarum quarundam, quas omnes paulo post enumerabo, hanc potissimum multas ob causas præ cæteris elegi, quæ 35. numerum expleret. Primo, quia nulla earum veterum scriptorum auctoritatem habet. Deinde quia (quanquam nec Horatiæ nemo veterum scriptorum meminerit) ipsa à nobilissima gente nomen obtinuit, vt pleræque aliæ. Quæ nisi priscis his temporibus denominata sit non video, quanam ratione posterioribus seculis tribus nomen obtinere potuerit, quum ea gens circa quadringentesimum ab vrbe condita annum memorari desinat. Cæterarū enim extra 35. numerum origo aliqua ratione coniici potest, quod de Horatio dici omnino nequit: quæ omnia ex aliarum disputatione apertiora fient: postremo quod nullam inuenerim tribum, præter Horatiam, quæ si eam in 35. numerū constituamus, aliquid controuersiæ non patiatur. Hæc autem ex cæterarum examinatione longe facilius demonstrari poterunt. Inter omnes enim tribus, quæ 35. superfluunt, auctoresq; non habeant, sed ex lapidibus acceptæ sunt, vna tantum Ocriculana, quæ & ipsa scriptorum testimonio caret, Horatiæ loco reponi posset. Sed eam inter 21. priores nulla ratione constitui posse, cum de ea verba faciam, ostendam.

Tribus decimaseptima, Horatia.

Menenia tribus, quæ ex hoc corrupto Iosephi loco antiquitatum lib. 13. L. Manlius, L. F. Mentina: in Mentinam se transformauerat, nunc demum vetustæ inscriptionis auxilio, quæ Feltriæ extat prope Ecclesiā Cathedralē, pristino splendori restituta est, quanquam n. frequens de ea in antiquis epigrammatib. mentio esset, tñ qa nunq̄ nonnisi hac nota MEN exarata fuerat, res dubia & anceps fuit, cum tñ Mentina, quā Menenia interpretari

Tribus decimaoctaua, Menenia.

tari posset, Mentinamque Iosephi testimonium confirmaret. Quod erratum esse, multis adducor rationibus, vt credam, primum, quia vox Mentina nullam habet significationem, deinde quia facilis lapsus fuit à MEN, vel etiam MENENIA in Mentinam, & præsertim in Græco scriptore, si tamen id vitium, quod vix credo, admiserit, librariiq; erratum non fuerit. Ad hæc tribum MEN, quæ frequens est, pro Menenia interpretari posse, ex Feltria inscriptione didicimus, quod si Menenia tribus fuit, procuIdubio ob easdem rationes, quas de Horatia attuli ex antiquis 21. fuit, quo tempore gens Menenia, à qua tribus nomen accepit, maxime florebat, cuius postea memoria (incredibile dictu) quam cito defecit. Postremo est hic Ciceronis locus Epist. famil. lib. 13. sic scriptus: P. Rupilius, P. F. Men. qui in vetustis codicibus modo Menenius, modo Menius legitur, nunquam Mentinus: ita vt facilis lapsus fuerit ex Menenia, Menenius.

Tribus decimanona Papiria.

Et hæc tribus à gente Papiria nomen accepit. De qua ita tradit Sext. Pompeius: Papiria tribus à Papirio vocata. Liuius lib. 8. Memoriamque eius iræ Tusculanis mansisse ad patrum ætatem constat, nec quenquam ferme ex Pollia tribu candidatum Papiriam ferre solitum.

Tribus vigesima Sergia. Tribus vigesima prima Veturia.

De tribu Sergia, quæ & ipsa à gente eiusdem nominis appellationem obtinuit, Prædianus in Cornelianā ita meminit: Sergia & Quirina damnauerunt. Et Frontinus lib. 2. de aquæductibus. Verba legis. T. Quinctius Crispinus Cos. populum iure rogauit, populusq; iure sciuit in foro pro rostris ædis diui Iulij populi Romani, & Iuliis, tribus Sergia principium fuit, pro tribus Sext. &c. A gente Veturia & hæc tribus nomen, vetere relicta, mutuata est, vt pleræque aliæ, de qua Liuius lib. 36. ita scribit: Fuluius Romam comitiorum causa accersitus, cum comitia consulibus rogandis haberet, prærogatiua Veturia Iuniorum declarauit T. Manlium Torquatum, & T. Otacilium. Et paulo post: Et redire in suffragium Veturiam Iuniorum iuberet. Et item: Tum Veturia & auctoritate mota viri, & admirandum circa se fremitu, petiit à consule, vt Veturiam seniorum citaret, velle sese cum maioribus natu colloqui, & ex auctoritate eorum consules dicere. Citatis Veturiæ senioribus, datum secreto in ouili cum his colloquendi tempus, seniores de tribus consulendum esse dixerunt. Hæc porro sunt vnius & viginti tribuum nomina, quas à Ser. Tullio factas fuisse existimo. De quibus lib. 7. vbi de iudicio Coriolani agitur, ita scribit Dionysius: Vbi vero tulere omnes tribus suffragium, dinumeratis calculis, non magnum discrimen apparuit. Vna enim & viginti, cum essent tribus, quibus calculi dati sunt, nouem eum absoluerunt, ita vt eis duæ aliæ tribus accessissent ex suffragiorum æqua parte, ex lege absolui posset. Quosdam vero, atque etiam me ipsum moueant verba Liuij, lib. 2. App. Claudio, P. Seruilio Coss. Romæ tribus vna & viginti factæ. Quod si eo anno, non igitur à Ser. Tullio factæ sunt. Si autem Liuij verborum rationem habere velimus (quanquā de ea re nihil apud Dionysiū reperiatur) decem & nouem tribus à Seruio factas dicemus, atq; hoc anno duabus additis ad vnam & viginti auctas. In his autem alteram esse Clustuminam, suspicari ex eo possumus, quod quadriennio ante T. Æbutio, & C. Vetusio Coss. Crustumeria capta ab eodem Liuio referatur. Quæ vero altera esse potuerit, ne diuinando quidem consequi potui. Cæterum ego vnius & viginti tribuum institutionem integram Seruio tribuere malim, quam has duas hoc tempore factas affirmare. Vtcunque res sit, illud satis constat, vnam & viginti tribus hoc tempore Romæ fuisse, quæ omnes, aut à locis, in quibus erant, aut à nobilissimis Romanis gentibus nomina adeptæ sunt.

Tribus XXII.

Quatuordecim deinceps tribuum, quæ quinque & triginta numerum suppleuerunt, adiectio & quo quæque anno addita sit, aperte ex Liuio deinceps intelligemus. Anno enim post vrbem conditam 365. altero post eum à Gallis captam in ciuitatem accepti, qui Veientium, Capenatiumque, ac Falciscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerq; iis nouis ciuib. assignatus. Ita Liuius lib. 6. Et bienniopost lustro 19. tribus quatuor ex nouis ciuibus à Censoribus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis, eæque vigintiquinque numerum expleuere. Hæ vero tribus non ita necessario (vt multi existimarunt) appellatæ sunt, quod ipsarum ager ad campum Stellatem & Tromentum, vel lacum Sabatem, aut prope Arnum esset. Ea enim loca longe extra agrum Romanum erant, qui nunquam ad Arnum se extendit, sed quod ij, qui ex illis regionibus Romam venerant, atque ciuitate & agris donati fuerant, illis agri Romani partibus, quas sortiti essent, nomina ea tribuerint, ab iis scilicet regionibus, vnde ipsi commigrauerant. Quod ita esse, latius paulo post aperiam. Cum autem propter nouos ciues Tuscos hæ tribus additæ sint, verosimile est, eas omnes in Tuscia fuisse, ex quibus prima Stellatina, non in Campania, vbi erat campus, qui Stellas appellabatur, sed in Etruria fuit. Hoc enim tempore Romanorum imperium Capuam vsque non extendebatur, nec vllum inter Romanos, Campanosque fœdus adhuc intercesserat. In Etruria ergo fuit, quod ex Sexti Pompeij fragmento liquet sic: Stellat..... eo, qui in Campania est, sed eo, qui...... pena. Ex quo Tusci profecti...... in campum appellauerunt. Quæ verba sic ego restituerem: Stellatina tribus dicta non est à campo eo, qui in Campania est, sed eo, qui in Etruria, regione Capena, ex quo Tusci profecti, eum Stellatem campum appellauerunt. Hæc autem sic restitui, quod in Tuscia Capenates erant populi ad lucum Feroniæ, & inter Tuscos populos Stellates quoque enumerentur.

Stella...

Trib. XX... Tromentina.

Tromentina tribus à campo Tromento dicta. Sex. Pompeius: Is campus in Tuscia fuit, ex quo cum aliquot Romam perfugissent, & ciuitate donati, in quatuorque tribus coniecti, & agri populi Romani partem obtinuissent, vni earum Tromentinæ nomen posuerunt. Tromentum autem campum in Tuscia esse incerti auctoris libro satis liquet. Hæc tribus cum Stellatina addita est anno vrbis 367.

Trib. XX... Sabatina.

Sabatina tribus à lacu Sabate dicta. Ita Sext. Pompeius. Sabatis autem lacus in Tuscia fuit, atque nostra ætate appellatur Anguillaria. Hæc cum duab. superioribus propter nouos ciues addita est.

Trib. XX... Arniensis.

Hæc tribus in vetustis monumentis & Arnensis & Arniensis appellatur: quæ passim in Narniensem se transformauerat, cum Arniensem legendum sit. Dicta autem est ab Arno Tusciæ amne, cum Tribus superioribus, Liuio libro 6. auctore, propter nouos ciues anno vrbis 368. à Censoribus addita. De hac tribu Cicero in Rullum ita meminit: A Suburana vsque ad Arniensem: & Liuius libr. 29. C. Claudius Nero Censor ex tribu Arniense. Idem Valerius lib. 2. cap. 4. tradit.

Trib. XXI... Pomptina.

Post superiores tribus additas, ipso loco sequitur Liuius. De agro Pomptino à L. Sicino Tribuno plebis auctum ad frequentiorem iam populum, mobilioremq; ad cupiditatem agri quam fuerat cura maioris belli, quod Etruria in armis erat, dilata res est, &c. Hic ager Anxur, quæ nunc Tarracinæ sunt, anno 348. capta, Volscis ereptus fuerat. Suggerit Liuius libro 6. Anno vrbis 371. Hostes noui præter Volscos, veluti sorte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos. Circeosque & Velitras colonias iam diu molientes defectionem, & suspectum Latium, Lanuini etiam, quæ fidelissima vrbs fuerat, subito exorti. Id patres rati contemptu accidere, quod Veliternis ciuibus suis tamdiu impunita defectio esset, decreuerunt,

berunt, vt primo quoque tempore ad populum ferretur, de bello eis indicendo, ad quam militiam, quod paratior plebs esset, quinque viros Pomptino agro diuidendo, & tres viros Nepet coloniæ deducendæ creauerunt. Propter hanc causam annis aliquot post C. Fabio Ambusto, & C. Plautio Proculo Coss. anno vrbis 396. à Censoribus M. Fabio, &.... duæ tribus additæ sunt, Pomptina & Popilla, alias Popilia, in quas, tum qui agrum Pomptinum sortiti erant, tum noui alij ciues, qui indies ciuitate donabantur, coniecti sunt. Sext. enim Pompeius Pomptinam tribum à Pontia vrbe dictam scribit, à qua & ager Pomptinus appellatus est. Hæc in Volscis erat prope Tarracinas. De hac tribu Cic. Epist. 4. ad Att. Trib. habet Pomptinam, Velinam, & Mæciam. Et 8. Epist. fam. lib. L. Iulius, L.F. Pom. Annalis.

In Sext. Pompeij fragmento scriptum est: Popilia tribus.... buum, tot enim fu.....lici nomine a..... Pinaria sorori.... mine: Paulus pontifex eius abbreuiator: Popilla tribus (inquit) à progenitrice traxit vocabulum. His animaduersis, in eam deueni sententiam, vt hæc tribus non à gente Popillia nomen acceperit, sed à loco qui forte in Volscis prope Pontinam erat. Neque enim vlla quatuordecim harum tribuum, quæ à Liuio primis 21. additæ referuntur, à familia nomen obtinuit, neque verisimile est, gentem Popilliam, quæ & plebeia fuit, & tantum hoc tempore cognita, tribu nomen dedisse. Illud adde, quod præter Papiriæ nullius tribus Festus mentionem facit, quæ à gente deriuetur, tanquam quod eorum nomina manifesta sint. Hæc igitur tribus Popilla & Popillia primo appellata fuit, non à gente Popillia, sed à loco nomen adepta, cuius in antiquis marmoreis monumentis ita mentionem fieri inueni: POP. POPIL. PVP. PVPIL. Magna enim, Quinctiliano auctore, inter O & V. affinitas est. vt Poblicus Publicus, Pullius & Pollius, Poblicola & Publicola. De hac tribu ita scribit Valerius lib. 9. c. 10 Quam ob causam Popillia tribus, in qua plurimũ post ea Tusculani in ciuitatem recepti, potuerunt neminem vnquam candidatum. Polliæ tribus fecit magistratum Hanc tribum Liuius Publiliam vocat lib. 7. sic: Eodem anno duæ tribus Pomptina & Publilia additæ. Hanc proculdubio eandem cum Popillia esse existimo, nam processu temporis, cum iam illud obrepsisset, vt gente tribubus nomina darent, factum est propter literarum affinitatem, vt Popilla vel Popillia tribus in Poblilia paulatim versa sit, nomine à familia Poblilia accepto, quæ posterioribus temporibus, quanquam plebeia, nobilis fuit. Hæc tribus in vetustis monumentis omnium frequentissima est.

Latinis & Campanis, qui rebellauerãt, à Titio Manlio Consule in deditionem anno vrbis C D X I V. redactis, res omnis ita à Consule composita est, vt tradit lib. 8. Liuius, Latini Campanique agro mulctati, Latinus ager Priuernati addito agro, & Falernus, qui populi Campani fuerat, vsq; ad Vulturnum flumen plebi Romanæ diuiditur. Extra pœnam fuere Latinorum Laurentes, Campanorumq; equites, qui non defecerant. Cum Laurentibus renouari fœdus iussum, equitibus Campanis ciuitas data. Et paulo post: Anno vrbis CDXVI. L. Furio & C. Mænio Coss. post Latinum bellum confectum: Adiecit Liuius, Lanuuinis ciuitas data. Aricini, Nomentani, Pedani eodem iure, quo Lanuuini in ciuitatem accepti, Tusculanis ciuitas serua ta, quam habebant. Campanis equitibus honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanis & Forminanis ciuitas sine suffragio data. Et haud multo post suggerit Liu. Anno CDXXII. A Cornelio II. & Cn. Domitio Coss. Eodem anno census actus. nouique ciues censi, tribus propter eos additæ, Mætia & Scaptia, Censores addiderunt, Q. Publilius Philo. Sp. Posthumius. Ita vt ex his Liuij locis hoc scitu dignum animaduertere possumus. Dare ciuitatem ius pop. Romani fuisse, quotiescunq; illi libuisset. Verum nouos ciues in tribum conijcere; quod erat supremum ciuis Rom. priuilegium; vt in illa, vel in illa suffragium ferrent, hoc munus Censorum esse, censusq; & lustri tempus expectari oportere, atq; ob eam causam legimus aliquoties, Censores ante quinquennij tempus creatos, vt in commentariis Fastor. animaduerti. Cæterum propter nouos (vt dixi) ciues, Lanuuinos, Aricinos, Nomentanos, & Pedanos; quibus suffragij ius diu ante datum erat, hoc anno à Censoribus duæ tribus additæ sunt, Mæcia & Scaptia. Ex quibus Mæcia tribus, auctore Sex. Pompeio, à quodam castro sic appellata est Hoc autem Mæcium fuit, quod Latinorum erat. De hac tribu ita scribit Cicero ad Atticum lib. 4. Tribus habet Pomptinam, Velinã & Mæciam. Et pro Plancio: Quid Plaucio cum Lemonia? Quid cũ Veientina? Quid cum Crustumina? Nam Mæciam, quæ non iudicaret, sed quæ reiiceretur, esse voluisti. Et Liuius lib. 29. Deinde M. Liuius in ærarium venit, & præter Mæciam tribum, quæ se neque condemnasset, neque condemnatum consulem aut censorem fecisset, populum Romanum omnem, 34. tribus ærarios reliquit, &c. Idem tradit Valer. lib. 2. c. de censoria nota.

Tribus XXIX. Scaptia.

Tribus Scaptia eo anno, & eam ob causam, quæ Mecia, teste Liuio, addita fuit. De qua Sext. Pompeius: Scaptia tribus nomine Scaptiæ vrbis appellatur. Tranquill. in Augusto cap. 40. Fabianis & Scaptiensibus tribulibus suis die comitiorum singula millia nummûm à se diuidebat. Duas enim tribus Augustus, & plerique alij aliquando obtinebant, alteram, quam sibi nascendi sors dedisset, alteram vero, vel iure adoptionis, aut in accusationis de repetundis præmium, aut emptam, vt quis maiorem in distributionibus partem haberet.

Tribus XXX. Oufentina.

Crescente ob nouos ciues, qui indies addebantur, vrbis frequentia, anno C D X X X V. Plautio, & M. Fossio Coss. Duæ Romæ, Liuio libr. 8. auctore, additæ tribus, Oufentina & Falerina. Eas addiderunt Censores L. Papirius Crassus, & C. Mænius. Quod Liuius omisit. Hi enim eo anno Censores relati sunt à Verrio Flacco in tabulis Capitolinis. De Oufentina tribu sic scribit Sex. Pompeius: Oufentinæ tribus initio causa fuit Flumen Oufens, qui est in agro Priuernate, inter mare & & Tarracinas. Lucretius: Priuerno Oufentina venit, flauoque Oufente. Postea à Censoribus alij quoque diuersarum ciuitatum eidem tribui sunt ascripti.

Tribus XXXI. Falerina.

Falerina tribus eo anno, quo Oufentina, Liuio auctore, addita est, ab agro Falerno in Campania, vt existimo, dicta, nam ea parte & Oufentina fuit. De hac tribu Iosephus lib. 13. c. 16. antiquitatum, meminit ita: C. Sempronius, C F. Falerina.

Tribus XXXI. Aniensis.

Ob eam, qua superiores, causam anno vrbis CDLV. M. Fuluio, & T. Manlio Coss. Liuio libr. 10. auctore, condito lustro à Censorib. P. Sempronio Sopho, & P. Sulpitio Sauetrione, tribus additæ duæ, Aniensis & Terentina. Ex quibus Aniensis ab Aniene amne (vt puto) dicta est, in Sabinis enim fuit. De hac tribu Cic. epist. Fam. lib. 8. mentionem facit sic: L. Atteius L.F. An. Capito. & pro Plancio eandem commemorat.

Tribus XXXII. Terentina.

De tribu Terentina, quæ cum Aniensi addita est, Cicero pro Planc. meminit sic: Quas tribus edidisti? Terentiam credo? Et paulo post: Prior. bus comitijs Aniensem à Plotio, Terentinam à Plancio tribui esse concessam. Et post: Altinas præfectura, ex qua Cn. Plancius fuit ex tribu Tarentina. Idem Epist. Famil. lib. 8. M Oppius, M.F. Tarentina. Hanc à Tarento (is locus in campo Martio erat) dictam puto.

Tribus XXXIII. Velina.

Tribus Velina, à lacu Velino dicta, Floro ex Liuio in Epitom. lib. 19. auctore, addita fuit, cũ Quirina anno vrbis DXIII. A. Manlio II. & Q. Lutatio Coss. Eas addiderunt

derunt Censores C. Aurelius Cotta, & N. Fabius Buteo, hæcque 35. numerum expleuerunt. De hac Cicero Epistol. lib.4. ad Atticum sic scribit: Trib. habet Pomptinam, Velinam & Mæciam. Idem in Bruto: T. Annius Velina. Et Hor. lib.1. Epist.6. Hic multum in Fabia valet, ille Velina. Et Pers. quoque Satyr.5.

Libertate opus est, non hac vt quisque Velina.
Publicus emeruit scabiosum tesserula far.

Hæc, vt dixi, à lacu Velino potius dicta est, quam à Velia. Est enim is lacus in Sabinis, à quibus seques quoque tribus appellata est. Velia vero vrbs Lucaniæ, longe ab vrbe distans.

Tribus XXXV. Quirina. Tribus Quirina (quæ eo anno, quo Velina addita est) à Curensibus Sabinis videtur appellationem traxisse Sext. Pompeius. Cicero Epist. famil. lib.8. C. Septimius T. F. Quirina. Et pro Quinctio: L. Albius Sext. F. Quirina. Asconius in Cornelianam: Duæ solæ, tribus Sergia, & Quirina damnauerunt. Iosephus antiquitat. lib.14. cap..7. Papirij Quirini meminit. Velina & Quirina tribus 35. numerum expleuere, post quas is numerus amplius mutatus non est, vsq; ad bellum Marsicum, in quo cum Tuscis, Vmbris, Gallis, & reliquis Cisalpinis populis lege Iulia ciuitas data esset, octo nouæ tribus, vt Paterculus, vel decem, vt Appianus tradit, in quas noui ciues conijcerentur, à Censoribus P. Licinio Crasso, & L. Iulio Cæsare additæ sunt, anno vrbis DCLXV. Cn. Pompeio Strabone, & M. Porcio Catone Coss. In easdem, bello Marsico confecto, reliqui Italici ciuitate donati sunt, præter Lucanos & Samnites relati. Quanquam & hi paulo post eandem sunt consequuti. Atque 43. & 45. tribuum numerus factus fuerat, qui cum annos prope quatuor mansisset, postremo nouis ciuibus in 35. tribus à Censoribus L. Marcio Philippo, & M. Perperna, auctore L. Cinna Consule distributis, denuo 35. numerus restitutus est. Qui idem Ciceronis tempore, vt ex eius orationibus in Rullum, in Verrem, in Antonium, & aliis locis liquet, fuit. Triginta quinq; tribuum etiam extat mentio in Traiani Imperatoris duabus inscriptionibus. Hæ itaq; sunt 35. tribus, in quas vniuersus populus Romanus dispartitus erat, quarum aliquam, vt ait Asconius, necesse erat, vt, cuiuscunq; esset ordinis, ciuis Romanus obtineret. Qui enim pleno iure ciues Romani erant, id est, cum iure suffragij, quod erat supremum ciuis Romani ius, is in vnam harum 35. tribuum vt esset, necesse erat, quam si antiquus ciuis hæreditate, si nouus à populo ciuitate donatus, à Censoribus obtinebat, in qua suffragium ferret. Ex quibus quatuor, vt dixi, vrbanæ, in quas transferri ignominiæ esset; reliquæ omnes rusticæ laudatissimæ, eorum, qui rura haberent, quæ propriæ ingenuorum erant, cum vrbanæ forensis turbæ, vt proletariorum capite Censorum, & libertinorum essent, vt auctores sunt Cicero primo de Oratore, Valerius, Asconius, Plinius, & Florus.

DE IIS QVÆ SVPERFLVVNT *tribuum nominibus.*

MVltarum tribuum nomina, quæ in vestris epigrammatibus, & forte apud antiquos auctores, præter 35. reperiuntur, multam & magnam dubitandi occasionem attulerunt. Nam præter relatas in antiquis inscriptionibus, Camillæ, Cluentiæ, Cluuiæ, Dumiæ, Minuciæ, Ocriculanæ, Papiæ, Vot.... Castiæ, Taur,.... Iuliæ, Flauiæ, Vlpiæ, Æliæ, apud Liuium Sapiniæ, & Festū Pinariæ mentionem quoq; fieri inueni. De quib. quid existimem, probabiliter disputaturus: nihil enim certi, quod afferam, habeo, primum rationem reddam, cur nullam earum in 35. numerum collocarim, deinde quanam ratione constitutæ esse potuerint. Etenim in 35. primis tribubus digerendis illud præcipue obseruaui, vt eas tribus in earum numerum collocarem, quæ tam veterum auctorum, quam lapidum testimonia haberent. Quod etiam in omnibus, præter vnam tantum Horatiam, præstiti. Nam & auctores, & lapides, quibus earum numerum confirmarem, citaui. Horatiam autem potius, quæ vna ex his est, quæ scriptorum testimoniis caret, quam vllam aliarum paulo ante recitatarum tribuum interserui, tum ob eas, quas dixi, rationes, cum de ea disputaui, tum quod nullæ etiam harum testimonium vllum antiquum habeant, præter Ocriculanum, quæ vna tantum sine controuersia, quando Horatia delenda esset è numero 35. eius locum obtinere posset; tum quod multos lapides etiam ipsa habeat, tum quod, quanquam mendose, de ea Marcus Cicero oratione secunda in Rullum mentionem faciat sic: Ab Ocriculana ad Arniensem. Nam in antiquis scriptis codicibus Vsurana legitur, vt sit Suburana: Deinde si Ocriculanam, & non Suburanam, legere voluerimus, Ciceronis sententiam labefactabimus, qui illarum duarum tribuum enumeratione vniuersas tribus comprehendere voluit, à prima ad nouissimam, à Suburana scilicet, quæ inter vrbanas prima est, ad nouissimam Arniensem: quomodo nouissimam? non quidem ratione temporis, nam vigesimaquinta fuit, sed loci, omnium enim remotissima ab vrbe erat. Quæ cum ita sint, relinquitur, vt Ciceronis locus corruptus sit, & pro Ocriculana Suburana legendum. Est & alius Ciceronis locus in oratione pro Quinct. Roscio ita: Quinct. Luscius Ocrea Senator. In quo cognomen id Ocrea O. ric. id est, Ocriculana, pro tribu interpretari posset, sed quum res & obscura & incerta sit, visum est potius Horatiam, quam Ocriculanam tribum in 35. numerum referre, præsertim, cum si Ocriculana vna ex 35. tribubus esset (hoc autem maxime me argumentum mouit) vt ex 21. his, quas Ser. Tullius fecit, fuisset, necesse est, præsertim cum 14. sequentium numerus manifestus sit. Cæterum nulla ratione fieri potest, vt ex primis 21. tribubus sit, cum hæ omnes ab agri Romani locis à Seruio denominatæ fuerint. Ocriculum autem, à quo hanc tribum dictam fuisse crediderim, longe ab agro Romano situm erat. Quod si quispiam eam non ab oppido Ocriculo, sed ab Ocriculis, id est, montibus appellatam assereret, vt Collina à collibus, vna quidem ex 21. esse posset. Verum cum euidentiora argumenta non habeam, Horatiam excludere Ocriculanæ causa nolui, quandoquidem si Horatia tribus fuit, vt omnino fuisse credo, non nisi iis temporibus addita esse potuerit, cum CD. anno post vrbem conditam ea gens, quæ sub regibus, & post reges exactos primis Reipublicæ temporibus quam maxime in vrbe floruit vix amplius ab historicis nominetur.

Tribus Ocriculana. Quid ergo eam esse dicemus? Ego igitur eam quidem vnam ex 35. tribubus proculdubio fuisse existimo, sed quænam, ex supra relatis fuerit incertum. Quandoquidem vnam tribum plura nomina habere potuisse, immo habuisse satis demonstrauerim. Vna enim ex antiquis Seruij Tullij tribubus, siue à gente, siue à loco appellata fuerit, esse potuit, in quam Ocriculani in ciuitatem recepti, à Censoribus relati fuerint: à quibus ea tribus, vel antiquo nomine mutato, nouum Ocriculanæ assumpserit, vel vtraq; simul retinuerit. Nam eam tribum fuisse, in dubium venire non potest, cum pleraque saxa viderim, quæ eius mentionem faciebant.

Tribus Pinaria. Hæc si tribus fuit (eius enim tanquā tribus meminit Sext. Pompeius sic: Pupilla tr....buum, tot enim fu.... lici nomine a....Pinaria sorori....mine) proculdubio vna ex 21. à Seruio Tullio factis fuit, puta Clustummia, Lemonia, Pupinia, aut Veientina. Cui gens Pinaria patritia maiorum gentium, & vrbe vetustior nomen suum imposuit, vt de Æmilia, Tabia, Cornelia, & Papiria factum fuisse scripsi. Sed hanc tribum merito illud suspectum facit, quod saxorum prorsus eget testimonio.

Huius

...us extra ...rum ...inia.

Huius quoq; tribus nullum vnquam Epigramma vidi, neq; qui se vidisse agnoui, quamobrem dubium esse potest, an Romana fuerit, quanquam de ea diserte bis, terve Liuius in libris de bello Macedonico mentionem faciat, vt lib. 31. sic: Eodem tempore Publ. Ælius Consul C. Oppium præfectũ socium, hac tumultuaria manu per Vmbriam, quam tribum Sappiniam vocant, agrum Boiorum inuadere iussit. Et lib. 33. Sub hæc tam varia fortuna gesta L. Furius Purpureo alter Consul tribum Sappiniam in Boios venit, &c.

...ua tri- ...erta.

Reliquarum nouem vel decem tribuũ nomina, si modo vel tribus fuerint, vel error fabrilis non sit, omnium enim in vetustis marmoreis inscriptionib. mentionem extare didici, diu multumq; me torserunt, vt Camilla, Cluentia, Cluuia, Dumia, Minucia: Papia: Papia, Vot.... Cestia, & Taur... Nam etsi facile concederẽ, quasdam ex iis errore fabrili ortas esse potuisse, vt MIN. pro MEN VOT. pro VET. vel VOLT. & similes, id tamen de omnibus dici nulla ratione posse existimo, præsertim Papiæ, cuius duodecim inscriptiones extare vidi. Cluentiam quoq; & Cluuiã ex Clustumina errore fabrili ortas existimassem, nisi eas integras sic: Cluentia & Cluuia exaratas fuisse inspexissem. Cuius rei occasione, CAM. Camillam, DVM. Dumiam, MIN. Minutiam, CES. Cestiam, quæ concisæ in lapidibus sculptæ erant, interpretatus sum. VOT. enim & TAVR. si tribuum nomina fuere, interpretari nescire me fateor, nisi Votiuam & Taurinam dicamus. Quod si error fabrilis fuit, & Vot. pro Vet. vel Voturiam pro Veturia interpretari voluerimus, quomodo Voturios pro Veturios dictos apud Sosipatrum legimus, non erit, quod in eius alia interpretatione laboremus. Porro autem cum quasdam ex his tribubus omnino fuisse mihi persuasissem, & in his Cluentiam, Cluuiam & Papiam fui suspicatus, hæc nomina aliquot earum octo, vel decem tribuum fuisse, quæ bello Marsico, cum Italis ciuitas data est, à Licinio & Iulio Censoribus additæ sunt, quod vt existimarem, duabus potissimum rationibus adductus sum: Primum, quod eas aliquas ex antiquis 35. tribubus esse non posse semper existimarim. Non enim verisimile videtur, vt antiquis illarum nominibus mutatis, Cluuiæ, Papię, & Cluentiæ, quæ familiarum, plebeiarum, & nouarum nomina sunt, assumpserint. Deinde quia animaduerterim, ab Appiano, libro primo de bello ciuili, inter præcipuos duces Italicos, qui contra populum Romanum bello Marsico arma sumpserunt, Papium Mutilum, & L. Cluentium, nominari. Quæ familiæ postea in ciuitatem receptæ, nobiles euaserunt, summosq; honores Romæ adeptæ sunt, vt Præturã, & Consulatum. In factis enim consularibus Papij Mutili mentio est. Cluuia quoq; est oppidi in Samnio nomen, à quo, quando cum cæteris Italicis populis Samnites ciuitate donati sunt, tribus Cluuia facile appellari potuit. Quod de his tribubus dixi, idem de Camilla aut Camillia, Dumia, Minucia, Cestia, Taur..... & Vot.... Si Veturiam interpretari voluerimus, & forte Ælia suspicari poterit. Nam Iuliam, Flauiam, & Vlpiani in Augusti, Vespasiani, & Traiani memoriam additas, vel ex veteribus ita appellatas fuisse, ex Dione lib. 44. intelligi potest. Nec me mouet, quod nouis ciuibus ex illis octo, aut decem detractis in 35 postea tribus distributi sint, atq; tempore M. Tullij tantum 35. nominentur. Nam posteaquam ciues ex iis excepti sunt, Republica stante, eas nihil fuisse existimo. Verum post Augusti tempora, cum integris prouinciis extra Italiam etiam ciuitas dari cœpisset, eas sub iisdem, quibus institutæ fuerant, nominibus ab aliquo Imperatore restitutas fuisse puto, atq; ad 43. vel 45. numerum iterum auctas. Quæ nihilominus ob antiqui numeri religionem semper 35. appellatæ fuerunt, quanquam 43. aut 45. essent, vt centuriis & tribubus Romuli sub Rege Tarquinio Prisco, Centumuiris, qui centum quinque, Sexto Pompeio, & quindecim viris sacris faciundus, qui 60. Seruio auctoribus fuerunt, accidit. Nec vlla difficultas fuit, quę nouas tribus addere sub Imperatoribus prohiberet, pręsertim quũ ciues Romani in eas non distribuerentur amplius, vt suffragium ferrent, vel aliquid comitiis agerent, quæ omnia in principis vnius potestate erant, sed tantum in eas tribus ciuitate donati referebantur, vt id signum quoddam esset, eos esse ciues Romanos, omnibusque priuilegiis potiri posse; quæ libertate oppressa sub Cæsarum Imperio ciues Romani potiri ex legibus consueuerant. De quibus alio loco disputabo.

Anno ab vrbe condita DCLXIV. L. Iulio Cæsare, & P. Rutilio Lupo Coss. bello Marsico maxime vigente (omnis enim Italia auctorib. Picentibus, Tuscis, Vmbris, & Gallis exceptis arma contra Romanos ob non adeptum ius ciuitatis assumpserat) quum idem Tusci, Vmbri, ob eandẽ causam defectionem molirentur, veritus Senatus, ne hostibus omni ex parte orientibus, vrbem minus tueri posset, mare omne à Cumis ad vrbem vsque libertis communiuit, eis tunc primum ad militiam ob virorum inopiam accitis. Italos vero omnes adhuc in fide permanentes (lege ab altero Consulum, quę Iulia appellata) quod maxime exoptabant, ciuitate donauit, inter quos Tusci, Vmbri & Galli fuere. Hac igitur liberalitate vsus Senatus, ex amicis longe amiciores fecit, & qui dubij erant, in fide confirmauit. Nouos vero hos ciues Romani haud statim eorum tribubus, quæ 35. numero fuere, miscuerunt. Verum decem alias tribus addidere, in quibus ipsi suffragium nouissime ferrent, & plerumque suffragium eorum nullius fere erat momenti, cum quinque & triginta inprimis vocarentur, quæ supra dimidium reliquas excederent, quod à principio efflagitantibus Italis latuit. Quum vero res cognita fuisset, alterius seditionis occasionem præbuit. Et paulo post: Et hæc quidem per Italiam sociali bello gesta sunt, quod cum in maius augeretur; Italia omni ciuitate donata, Lucanis & Samnitibus eo tempore exceptis, quieuit. Nam & hi eandem paulo post assequuti sunt, & inter tribus, quemadmodum superiores, separatim lecti, ne, si antiquis ciuibus miscerentur, eos in comitiis superarent, cum essent numero longe plures. Hoc est, quod ex Liuio scribit Florus in Epitom. lib. 80. Italicis populis à Senatu ciuitas data, & lib. 94. Nouis ciuibus ex Senatusconsulto suffragium datum. Paterculus autem lib. 2. hanc rem aliter tradere videtur. Non enim nouas tribus additas fuisse scribit, sed octo ex veteribus acceptas, in quib. Italici suffragium ferrent. Ait enim: Non erat Mario & Sulpitio Cinna temperatior. Itaque cum ita ciuitas Italiæ data esset, vt in octo tribus contribuerentur noui ciues, ne potentia eorum, & multitudo veterum ciuiũ dignitatem frangerent, plusque possent recepti in beneficium, quam auctores beneficij, Cinna in omnibus tribubus se eos distributurum pollicitus est, quo nomine ingentem totius Italiæ frequentiam in vrbem acciuerat, è qua pulsus, collegæ optimatiumque viribus, cum in Campaniam tenderet, consulatus ei abrogatus est, suffectusque in eius locum L. Cornelius Merula Flamen Dialis. Ita Velleius. Appiani autem sententiam magis vt approbem, duo faciunt: Primum est antiquorum exemplum, qui propter nouos ciues, nouas etiam tribus addere solebant: nunc enim tota Italia ciuitate donata verisimile etiam visum est, vt eas decem tribus adderent. Alterum est, octo aut decem tribuum, quæ mox referam, nomina, quæ proculdubio veræ tribus aliquando, & non ex 35. numero fuerunt. Hoc quidem anno à Censoribus Iulio & Licinio propter nouos ciues additæ, & quadriennio post à Marcio & Perperna, Censoribus, cum in 35. tribus Italici omnes distributi essent, dissolutæ, & postremo post Augusti tempora cum integris extra Italiam prouinciis ciuitas dari cœpisset, & forte à Claudio Imperatore in censura, quam cum L.

Tribus Camilia. Camillia. Vitellio anno vrbis DCCC. gessit, denuo additæ.

Porro inter ipsas nouas trib. has fuisse existimo: Tribus Camillia seu Camilla, cuius mentionem fieri in quinq; antiquis inscriptionibus animaduerti sic CAM. CAMIL. Cæterum vrbem CAMIL. pro Camilla, & Camillina interpretari potest. Causa autem, cur neque huius, neq; nouem sequentium nemo meminit, est, quod paulo post, quam institutæ sunt, fractæ fuerunt, post Claudij autem Imperatoris tempora haud multos integros historicos habeamus.

Trib. Cestia. Tribus Ces. quam in aliquot lapidibus se vidisse vir fide dignus mihi retulit, pro Cestia ego interpretor, gente post legem Iuliam Romæ nobili & consulari: C. Cestij enim consulis sub Tiberio Cæsare cum Cn. Seruilio mentio est apud Tacitum, & in Fastis consularibus, eiusdem, vt puto, septemuiri epulonum in vetusta pyramide prope portam Ostiensem.

Tribus Cluentia. Tribus Cluentij bello Italico contra Romanos ducis, Appianus meminit. Gentem etiam Cluentiam Romæ nobilem Augusti tempore fuisse, eamq; à Troianis, & Cloantho comite Æneæ descendisse. Virgil. lib. 5. sic ....genus vnde tibi Romane Cluenti. Ab hac facile fieri posset, vt tribus Cluentia nomen obtinuerit.

Tribus Cluuia. Hæc tribus à Cluuia Samnitium vrbe, de qua meminit Liu. nomen obtinere potuit, in qua Samnites, in ciuitatem recepti, coniecti fuerint.

Tribus Dumia. Tribus, quæ in vetustis lapidibus DVM. notatur, ego Dumiam interpretor, de qua præterea nihil, quod afferam, habeo.

Tribus Minucia. Minuciam gentem Romæ nobilissimam & vetustissimam fuisse, satis constat. Hæc cum priscis temporibus ad plebem transiisset, paulo ante bellum Marsicum adhuc florebat, quo tempore duos consulares, & alterum ex iis triumphalem Minucios habuit. De hac tribu absurdum esset, tribum Minuciam deriuatam esse dicere.

Trib. Papia. Frequentissima mentio est huius tribus in vetustis marmoreis monumentis, ita vt hæc vna reliquis fidem facere queat, plures quam 35. tribus fuisse. Hæc forte à gente Papia dicta est, Italicarum nobilissima. Nam inter primos belli socialis duces, à Paterculo & Appiano, Papius Mutilus refertur, cuius gens postea in ciuitatem accepta, consularis fuit. Papiorum enim Mutili & Secundini Consulum sub Augusto in Fastis mentio est. Item legis Papiæ & Poppeæ. T. quoq; Annius Milo oratione Ciceronis celebratus è gente Papia fuit, à quo proculdubio hæc tribus nomen accepit.

Tribus Taur..... Tribum Taur.....neq; ego vnquam vidi, neq; qua ratione interpretari possit, nisi Tauria dicamus, scio. Vir tamen doctus, & fide plenus, se hanc in antiquis tabulis marmoreis vidisse pro certo affirmauit.

Trib. Vot.... Huius tribus in duabus omni ex parte absolutis, elegantissimisq; inscriptionibus mentionem extare vidi. Hæc autem (si error fabrilis est, quod minime existimo) tam pro Veturia, quam pro Voltinia interpretari potest. Quanquam apud Sosipatrum Voturios pro Veturios aliquando dictum legimus: ita vt Veturia dicendum sit. Quod si neque error fabrilis sit, neq; Veturia legendum, quid plane dici possit, ignoro, nisi votiua, vel Votinia interpretamur, quorum neutrum tamen placet.

Postremam omnium Æliam tribum, quæ decem numerum expleret, suggessi, quod parum compertum habeam, an à gente antiqua Ælia nobili, quanquam plebeia, an ab Hadriano Imperatore, qui ex gente Ælia fuit, dicta sit, quemadmodum Iulia, Fabia, & Vlpia: quę ab Augusto, Vespasiano, & Traiano nomen adeptæ sunt. Huius tribus lapidem nullum adhuc vidi, sed se vidisse, vir quidam doctus, & cui facile credo, mihi retulit. Hæc autem si omnium tribuum bello Marsico additarum esse potuerunt, De quibus præterea, quid afferam, non habeo.

Trib. Iulia. Tribum Iuliam, scribit Dio libr. 44. in Augusti honorem à Senatu appellatam fuisse, vnam veteribus, non de nouo additam. Quæ autem ea fuerit, incertum. De hac tribu duas inscriptiones extare vidi.

Trib. Flauia. Et hæc tribus aut à Vespasiano, aut ab altero filiorum Tito vel Domitiano nominata fuit, quandoquidem hi ex gente Flauia fuerunt. De qua tribu vnicam vidi inscriptionem Romæ.

Trib. Vlpia. Hæc in Traiani Imperatoris memoriam denominata est, de qua antiquum Epigramma ego aliquando vidi, quod modo ad manus non est. Atq; hæc sunt omnium tribuum nomina, quæ ego vnquam extare in antiquis tam librorum, quam lapidũ monumentis, didici. Quas ego hac ratione digessi, atq; de iis ita disputaui, vt probabiliter potius, & disputandi more disseruerim, quam sic omnino fuisse mihi persuadeam. Quæ ego attuli, harum rerum studiosi accurate examinabunt, si, quod mihi proposui, consequutum me esse existimabunt, non parum mihi in lucro tulisse videbor: sin autem liberum erit cuique, quæ de rebus adeo nostra ætate, & forte antiquorum etiam obscuris tractaui, ad suam ipsorum sententiam, dum meliora & certiora afferant, omnino reuoluere, & ea distinctiora, & illustriora reddere, quod enim potui, præstiti, neque quicquam laboris, quo omnia clarissima facerem, reliqui.

A tribubus comitia fiunt tributa, quemadmodum à curiis curiata, & centuriis centuriata. Ea erant, auctore Gellio, quum ex regionibus & locis, id est, per tribus suffragium ferebatur. Erant enim trib. populi Romani partes distinctæ locis in vrbe diuersis, & regionibus vndiq; circa vrbem per Italiam dispersis. Atque hactenus de tribubus Romanis, &c. nunc cæterorum Liuij locorum explicationem obiter prosequamur.

Inc... pæn... *Metu legis de incensis latæ*] Dionysius pœnam incensi fuisse lege Seruij Tullij tradit, vt publicatis bonis verberatus veniret Zonaras, qui se aut bona sua in censum non detulissent, ipsos à Consulibus, bona à Censoribus venundata scribit, & Vlpianus maximam capitis imminutionem esse, per quam ciuitas & libertas amittitur, ait, vt cum incensus aliquis venierit.

Ca... Ma... *In campo Martio*] Campum Martium describit Liuius lib. 2. Fuit autem ager Tarquiniorum, qui inter vrbem & Tyberim fuit, Marti consecratus, vnde liquet, quicquid inter Capitolium & Tyberim interfuit, fuisse campum Martium. Nam vrbs prima ad Capitolium finiebatur, quod idem Ouidius ostendit, *Iuturnæ ædes.* Iuturnæ ædem describens, quam vult fuisse in ea parte, qua campus Martius Virginia ambitur aqua. Verum de campo Martio Plinius lib. 36. c. 10. Marlianus lib. 1. c. 1. & lib. 6. c. 12. Blondus lib. 1. Romæ triumph. & lib. 2. de Roma instaurata.

Solit... *Sue, oue, taure*] Has hostias, cum eas prius ter circa exercitum circumduci iussisset immolans. Vnde & id genus sacrificij Salitaurilia, & Sueouitaurilia dixerunt. Hinc Festus, Solitaurilia hostiarum trium diuersi generis immolationem signant, tauri, arietis, verris, quod omnes integri solidiq; sint corporis, solum enim lingua Tuscorum significat totum & solidum: hæc Festus. Sed & Græci totum ὅλον dicunt integrum. Porro de Solitaurilibus præter Liuium, Asconius, Quintilianus, aliique meminere.

Solum quid lingua Tuscorum. *Lustrauit*] Id est, expiauit, à luendo, id est, soluendo & liberando, vt apud Virgil. & cum lustrabimus agros.

Lustri quid. Lustrum vnde. *Millia LXXX.*] Dionysius 84. millia fuisse prodit, idque ex tabulis censoriis se accepisse scribit, & cum eo sentit Eutropius. Quum vero institutum fuerit, vt quinto quoque anno exacto fieret census, lustrumve conderetur, hinc lustrum pro quinquennali spatio sumptum esse constat, idque à luendo dictum scribit Varro libro 5. de lingua Latina, quod quinto quoque anno vectigalia & alia tributa per Censores persoluerentur, tametsi vltra quinquennij tempus, vel bello, vel domesticis discordiis, vel alio casu sæpe productum in septem,

ſeptem, decem, & aliquando ſeptendecim annos fuiſſe lustrum ex Faſtis conſtet. Magiſtratus autē huic numeri præfuit primum, qui ſummus in vrbe fuit, Reges eiectis Regibus, Conſules, deinde cum Conſules bellis impedirentur, Cenſores, qui ab re nomen acceperunt. Cenſum autem in foro primum, deinde in villa publica (locus is erat in campo Martio) fieri inſtitutum, luſtrum vero ſemper in campo Martio conditum. Hoc quoque animaduertendum, vt docet Robortellus lib. 1. emendationum cap. 15. Cenſum aliquando ſine luſtro fieri ſolitum, cum præſertim annus eſſet funeſtus, ob mortem Conſulis, vt declarat Liuius lib. 3. vbi ait: Cenſus actus eo anno, luſtrum propter Capitolium captum conſulem occiſum, condi religioſum erat. Cenſus itaque ſine luſtro fieri non autem viciſſim è contrario luſtrum ſine cenſu condi poterat. Hinc liquet legendum hic eſſe: Idque conditum luſtrum appellatum quia in cenſendo finis factus eſt.

Quirinalem] Qui ambitum fere habet 3000. paſſuum. Dictus eſt autem Quirinalis vel à fano Quirini, vel à Quiritibus, qui cum Tatio Curibus venientes in eo caſtra poſuerunt. Veluti Marcus Cato in libro Originum ſcriptum reliquit, à Iunone Sabinorum Dea, quam illi Curitim, id eſt, Haſtatam Iunonem vocant. His enim ſimul & Hetruſcis non erat litera Q. De ambitu vero & magnitudine huius collis vide Marlianum lib. 5. c. 21. Alexandrum ab Alex. lib. 6. c. 11.

Viminalemque] Collem Viminalem Varro inter Eſquilinas commemorat, & à Ioue Vimineo, cuius aræ in eodem monte erant, vel à viminum illic creſcentium multitudine dictum putat. Reſpicit ab occaſu Quirinalem, interiacente circa ſtadium Suburbana plana à Septentrione vallem habet Quirinalem, inter eoſdem colles quatuor iugerum latitudo, ſtadiorum vero duorum cum dimidio longitudo. Vide Marlianum lib. 1. c. 1. & lib. 5. c. 19. Terentium Varronem de lingua Latina. Alex. ab Alex. lib. 6. c. 11.

Auget Eſquilias] Eſquilas duos vrbis montes eſſe, ex Varrone docemur, celebrior tamen pars Eſquilinus mons dictus eſt, vel ab auium excubiis, vt apud Ouidium lib. 1. Faſt. legimus. Vel ab aucupibus, quod eo loco quiſquiliis proiectis auibus illuderent, hic ex vrbis collibus ſolus duplici iugo & aggere munitur, cum reliqui ſingulis contenti ſint, ex quibus alter Ceſpius nuncupatur, alter Oppius. Qua de re vide Marlian. lib. 1. & lib. 5. c. 9. Alex. ab Alex. vbi ſupra. Noſtra autem tempeſtate Eſquiliæ incipiunt à templo S. Petri ad vincula, & protenduntur vſque ad Eccleſiam S. Crucis, inde ad Thermas Diocletianas: includitque Eccleſiam S. Mariæ Maioris, & S. Praxedis.

Pomœrium profert] De hoc multa dici poſſent, ſed breuitati conſulendum, Pomœrium locus erat, tam intra quam extra murum vrbis, quem antiqui in condendis vrbibus augurato conſecrabant, neque in eo vllum fieri ædificium patiebantur. Dictum autem eſt Pomœrium, vt auctor eſt Varro libr. 4. de lingua Latina, quaſi poſt mœrium. Nam quem antiqui mœrum dicebant, nos murum dicimus, vnde ita nonnulli apud Virgilium legunt libro decimo: Atque ipſis prælia miſcent Aggeribus mœrorum. Iulius Pollux libro nono, intra muros ſolum Pomœrium latet, inquiens, ex interprete: ingreſſis vero omne illud Pomœrium dicitur, intra muros, intra mœnia, interius autem plateæ. Plutarchus etiam in Romulo, quod intra lineam murum diffinientem relinquitur, Pomœrium eſſe dictum ait, detractis per Syncopam è medio literis, quaſi pone murum. Agenius Vrbicus in Commentariis in Iulium Frontinum, in vniuerſum Pomœrium extra muros vrbes habuiſſe, dicit, aliquas vero intra. Pomœrium autem, inquit, vrbis eſt, quod ante muros ſpatium eſt ſub certa menſura dimiſſum. Sed & aliquibus vrbibus, & intra muros ſimili modo eſt ſtatutum, propter cuſtodiam fundamentorum, quod à priuatis operibus obtineri non oportebit. Hic locus eſt, quia à publico nullo iure poterit amoueri. Liuius hic & intra & extra vrbes Pomœrium agnoſcit. Gellius autem libro 13. cap. 14. ex libris Augurum, populi Romani Pomœrium eſſe dicit locum intra agrum effatum per totius vrbis circuitum pone muros, regionibus certis determinatum, qui faciebat finem vrbani auſpicij; antiquum autem Pomœrium, quod à Romulo inſtitutum fuit, Palatini montis radices terminum habuiſſe, cui aſtipulatur Tacitus, inquiens, certis ſpatiis à Romulo interiectos fuiſſe lapides per ima montis Palatini, &c. ſcilicet ad ſignificandos Pomœrij terminos, quos Varro cippos vocat, aras etiam quaſdam his terminis addens. Terminorum intra muros nulla fit mentio, ea, vt opinor, de cauſa, quod non ſit relictum intra muros Pomœrium. Quanquam apud eundem Gellium libr. 15. cap. 27. ex verbis Lælij Felicis contrarium quis ſuſpicari poſſit. Sed ea me minime mouent, cum Pomœrium vrbis appellatione, tametſi extra vrbem ſit, comprehendatur. Et quidem libris Augurum, Varroni & Tacito (vt de Vrbico Chriſtiano homine nec adeo antiquo auctore nihil loquar) magis quam Liuio, Plutarcho, & Polluci crediderim, ideoque arbitror, vnum duntaxat apud priſcos fuiſſe Pomœrium, idque poſt muros, id eſt, extra muros, eamque ob rem Plutarchum, qui de antiquo Pomœrio loquatur, errare, item Pollucem, qui exterius Pomœrium non agnoſcat: poſtea vero & intra muros relinqui conſueuiſſe. Quod ſpectat ad Pomœrij etymologiam, Varro quaſi poſt murum dictum ſignificare videtur, inquiens: Quod erat poſt murum Pomœrium dictum, eiuſque (terminis) auſpicia vrbana finiuntur. Cuius loci lacunam Hieronymus Magius explet voce Terminis libro 3. Miſcellaneorum cap. 13. Atque eodem auctore, Liuius Pomœrium quaſi poſt mœniũ quoſdam interpretari ſcribit (Varronem haud dubie intelligens) quaſi poſt mœnia, id eſt, poſt murum Pomœrium ſit, ſed male, vt ipſi videtur, ſiquidem cum primum hæc vox exorta inditaque loco eſt, vnum duntaxat, idque extra muros erat in vſu Pomœrium. Verum nec Varronem primi nominis in etymologiarum indagine auctorum, Pomœrium quaſi poſt mœnium dictum ſenſiſſe arbitratur, ſed magis quaſi poſt mœrium. Muri enim antiqua voce Latina, qua Lucretius vſus eſt, mœri dicebantur, ita namque hic inquit libro 7.

> *Frigus vt à fluuiis, calor à ſole, æſtus ab vndis,*
> *Æquoris exeſor mœrorum littora propter.*

Minime vero probanda videtur etymologia, quæ à Pompeio affertur, libro 14. in his verbis, proſmurium pontificale pomœrium, vbi pontifices auſpicabantur, dictum autem Pomœrium quaſi promurum, id eſt, proximum muro. Hæc ille. Primus autem, qui Pomœria docuerit, Ianus fuit, ſi Fabio Pictori lib. 1. credimus. De Pomœrij productione Tacitus lib. 12. Gellius lib. 13. c. 14. Alia item ad hanc cognitionem ſpectantia vide apud Marlianum lib. 1. c. 3. & lib. 1. c. 7. Alexander ab Alex. lib. 6. c. 14. Blondum lib. 1. Romæ inſtauratæ, à principio: latiſſime autem Onuphrium Panuinium in Commentario de vrbe Roma. Pomœrium vero proferre nihil aliud eſt, quam ampliare mœnia vrbis.

Fanum Dianæ] Ædificatum eſt Dianæ templum in montis Auentini vertice, Tyberim verſus, in quo templo Idibus Auguſti Romæ ſeruis dies feſtus eſſe conſueuit, cum eo ipſo die Seruius noſter è ſerua natus, hanc ædem conſecraſſet, & diem ſacrum ſeruis, & qui in eius tutela ſint, voluiſſet. Sed alij ab Anco hanc ædem ædificatam exiſtimant, ex pecunia, quam ciues nuper Politorio traducti contulerant. Fuit autem eo ipſo in loco, vbi hodie D. Sabinæ templum eſt, teſte Marliano lib. 5. c. 2. & lib. 4. c. 18. De Dianæ autem Epheſinæ tẽplo multa lege apud Plinium lib. 36. c. 14. lib. 14. c. 1. lib. 2. c. 87. li. 16. c. 42. lib. 36. c. 5.

Cippi quid.

Pomœrium vrbis.

Mœri antiquis muri.

Dianæ templum Rom.

Andronius Coratius.

Cuidam patrisfamilias] Andronium Coratium Plutarchus problem. 5. ex Iuba & Varrone vocat.

Bouis aspectus.

Ibi fore imperium] A quadrupedibus animalibus diuersis auspicia sumebant Romani. Ex bouis autem aspectu plerumq; prospera pronuntiabant augures. Sic quoq; L. Aurelio & L. Octauio Coss. ad immolandum bos de montibus per hostiū classem adnatauit, seq; ad aras percutiendum obtulit, de quo prodigio Iulius Obsequens c. 59.

Antistes Romanus] Quem Cornelius Plutarchus vocat.

Manuum lotio.

Viuo perfunderis flumine] Nefas enim erat illotis manib. tractare sacra, & hinc Hesiod⁹ vetat, ne quis mane Ioui libet vinum χέρσιν ἀνίπτοις, id est, illotis manibus: vnde etiam χέρνιβος apud Homerum crebra mentio, quæ vox perinde sonat, quasi dicas, manuum lotionem, à qua rem diuinam antiquitus auspicabantur, vt docerent, Deos immortales puris tantum sacrificiis delectari & placari.

Interea Romanus] Varro hanc fallaciam non Cornelio sacerdoti, sed æditüo ascribit. Refertur autem hæc historia inter vafre dicta & facta apud Valerium Maximum lib. 7. c. 3.

Similitudo morum.

Contrahit similitudo eos] Semper enim, vt Aristoteles octauo Ethicor. ait, ὅμοιον ὁμοίου ἐφίεται, simile appetit simile: de simili matrimonio canit Martialis:

Vxor pessima, pessimus maritus,
Miror non bene conuenire vobis.

Malum malo aptissimum] Refertur inter similitudinis prouerbia, sicut & illud: malus cum malo colliquescit voluptate: de quo Eras. in prouerb.

Non sibi defuisse] Luculentissima oratio apud Dionysium lib. 4. Est autem libidinis regnandi elegantissimum exemplum.

Muliebri dolo] Bussidianus codex, vt annotat Nannius lib. 5. Miscellaneorum, pro dolo, dono habet, vt id regnum, quod à senatu & populo dari solet, mulier sui doni fecerit, quod ipse omnino genuinum arbitratur. Sermo enim ex contentione ἀντιθέσεως acrior est, & de Tullia æmula Tanaquilis paulo ante hæc verba fecit, nec conquiescere ipsa potest, &c.

Sceleratus vicus.

Sceleratum vicum vocant] Ob perpetuam crudelissimi sceleris memoriam. Sic etiam Carmentalis porta, eo quod per eam trecenti Fabij cum clientum quinque millibus egressi aduersus Hetruscos, ad amnem Cremeram interfecti sunt, etiam scelerata via, quod ibi Vestales ob incestum damnatæ sepelirentur, teste Marliano lib. 5. c. 23.

Scelerata via.

Per patris corpus carpentum egisse] Hoc est super cadauer currum vel vehiculum duxisse, scabello aurigam vel mulionem frenum inhibentem percutiens. Est autem carpentum vehiculi genus, petorito prope simile, dictum quasi carmentum, mutatione vnius literæ, à Carmenta Euandri matre. Vnde Ouidius lib. 1. Fastorum:

Carpentum quid.

Nam prius Ausonias matres carpenta vehebant,
Hæc quoque ab Euandri dicta parente reor.

Sic quoque Cornelius Tacitus scribit, Agrippinam carpento in Capitolium vehi voluisse, qui mos sacerdotibus & sacris antiquitus concessus fuit. Verum de hac impietate & crudelitate Tulliæ in suum parentem, præter Liuium & Dionysium, Florum lib. 1. c. 6. Augustinū lib. 3. c. 15. lege Valerium Maximum lib. 9. c. 11. Ouid. lib. 6. Fastor. Volaterran. lib. 19. c. 2. Alexand. ab Alex. lib. 2. c. 6.

Virtus nobilitati aut opibus minime astricta.

Difficilis esset æmulatio] Virtus igitur, cui vt inuidia, ita etiam plerunq; fama comes esse solet, vt se nullis cōtineri vinculis ostendat, non semper nobilitatem aut opes sequitur, sed veluti toti humanæ amica naturæ, eam quærentes amplectitur, & persæpe ad eos profecta, qui humili plane loco nati sunt, claros facit, atque ad summum sæpe honoris fastigium euehit.

Cognomina à factis.

Cognomen facta indiderunt] Sic multis Romanorum aut virtus aut vitium, aut alij deniq; casus, pro consuetudine appellationem dederunt. Qua de re Plutarchus in Coriolano, Plinius lib. 16. c. 16. Alexander ab Alex. lib. 1. c. 19. Sabell. lib. 6. per totum c. 4. exemplorum.

Lucum ferentinæ conueniant] Vide notata infra libr. 5. de Latinis feriis, vbi nonnulla ad huius loci illustrationem facientia inuenies.

Clam quidem mussitantes] Hic locus Nannio, vt lib. 5. Miscellaneorum fatetur, perpetuo suspectus fuit, neq; sine causa, vt ait: Pugnant enim inter se, quosdam clam mussitantes, & vulgo eum appellasse Superbum. Vulgo enim dicitur, quod à nemine non iactatur, à quibusdam dicitur, quod à paucis. Recte igitur ad istum modum liber Bussidianus eo auctore. Iam enim quidem clam ita mussitantes, vulgo tamen eum appellabant, dictione quidam mutata in quidem, vt intelligamus, clam quidem ita eum vocitari, sed tamen passim.

Vulgo [illegible] quid.

Crate superne iniecta] Sic & infra libr. 4. Ad vociferationem eorum, quos necari sub crate iusserat, quæ verba Tacitus in opusculo de morib. Germanorum, explicare videtur ignauos & imbelles, & corpore infames, cœno ac palude, iniecta insuper crate, mergunt. Plautus in Pœnulo: Sub cratim vt iubeas sese supponi, atque eo lapides imponi multos, vt sese neces. Hoc supplicij genus Carthaginensib. peculiare fuisse, memoria à nonnullis proditur. Brodæus lib. 1. Miscell. c. 28.

Nec[illegible] [illegible]crat

Volscis] Latij vel Campaniæ populis, de quibus Plinius libro 3. cap. 5. & cap. 19. & Pomponius Mela libr. 1. c. 4. Terminant autem Septentrionem versus cum Marsis.

Vol[illegible]

In ducentos amplius] Durauit enim post Tarquinium tot annis. Siquidem eos, post superatos ad Regillum Latinos, vicit quoq; Appius Claudius, qui consul cum Publio Seruilio fuit, rursusque rebellantes idem compescuit, direpta Suesca Pometia. De his etiam M. Valerius Publicolæ frater & dictator triumphauit. Deinde simul Volsci & Æqui, à L. Æmilio, qui consul cum Fabio Cæsone fuit: postmodum L. Lucretio, & T. Veturio, rursusq; Quintio & Q. Seruilio consulibus victi sunt. Præterea Q. Fabius Cæso consul, demum Publ. Valerius Potius consul apud Algidum, & post eum M. Geganius etiam consul, ducto Cluilio duce Volscorū ante currum, triumpharunt, vt suis locis scribunt Liuius, Dionysius, Orosius, Eutropius, Volaterranus lib. 38. c. 8. Paralip.

Vol[illegible] lum.

Suessamque Pometiam] Pometiæ vrbis & agri frequens apud auctores fit mentio, quæ tamen iamdudū & ante Dionysij Halycarnassei tempora interiit, cuius coloni Suessam migrarunt, vnde & Suessa Pometia dicta est. Vide Plinium lib. 3. cap. 5. Plutarchum in Hannibale, Volaterranum lib. 6. c. 1.

Pom[illegible] vrb.

Gabios propinquam vrbem] Volscorum vrbem septuaginta millibus passuum ab vrbe sitam, quæ à Galacto & Bio fratribus Sicolis condita est, vt scribit Solinus. Sed si Straboni credimus, est in via Prænestina, distatq; centum ab vrbe stadiis, quam hodie Zagarulum quidam existimant, quod doctis non probatur, cum Gabij propinquiores vrbi ex Strabonis auctoritate deprehēdant. De his præterea lege Volaterranum lib. 6. c. 1. Vrbanorum commentariorum.

Gab[illegible]

Transfugit ex composito] Vide quoq; Valerium Maxim. lib. 7. c. 4. Frontinum lib. 1. c. 1. Volaterranum lib. 38. c. 8. Vrban. Com. Ouid. lib. 1. Fastorum.

Non motam termini sedem] Numa Pompilius cum publicum agrum populo Romano, & priuatum certis limitibus terminisq; definiuisset, sacellum erexisse Termino Deo traditur, in colle Tarpeio, cui nihil animatum sacrificaretur, sed liba tantum, pultes, & frugum primitiæ, qua de re Dionysius lib. 2. statuitque Numa, eum, qui Terminum exarasset, & ipsum, & bouem sacros esse. Saxum vero fuit hic Deus, vnde & Termini agrorum publicorum & priuatorum tales fuerunt, licet

Term[illegible] Deu[illegible]

& postea

& postea stipes & arbor, & tegula etiam pro Termino posita. Lactantius in primo existimat, Terminum eum fuisse lapidem, quem pro Ioue deuorauit Saturnus, subiungens, Tarquinium, cum Capitolium facere vellet, & multorum Deorum in eo loco sacella essent, consuluisse, vtrum Ioui cedere vellent, & cedentibus cæteris, solus Terminus mansit, qui noluit cedere. Vnde illum poeta Maro Capitolij immobile saxum dixit, & pluribus Seruius. Diuus vero Augustinus in 4. de ciuitate Dei aliter recitat fabulam: quem vide. Cæterum vt inaugurare templa est ea auguriis sanctiora reddere, sic exaugurare est ea profana facere, prout hic Liuij locus ostendit, & annotat Gyraldus historiæ Deorum syntag. 17. c. 1.

Caput humanum] Recenti tabo & sanguine aspersum. Huius prodigij vero mentionem faciunt, & Plinius lib. 2. c. 2. Putarchus in Camillo, Portius Cato lib. Originum. Terent. Varro de lingua Latina. Marlianus lib. 2. c. 1. & c. 10. Alexand. ab Alex. lib. 6. c. 11. Cæterum Plutarchus in Camillo, ab hetruscis vatibus responsum datum esse, ait, non gentiũ sed Italiæ caput futurum. Huc vero pertinent Poetarum quoq; diuersa testimonia, & præsertim illud Martialis lib. 12. Terrarum Dea, gentiumque Roma. Cui par est nihil, & nihil secundum. Virg. lib. 1. Æneidos: His ego nec metas. Ouid. lib. 2. Fastor. Gentibus est aliis tellus data.

Cloacamque maximam] Erat hæc cloaca ad Iouis Statoris ædem in tres ductus diuisa, quorum duo postmodum clausi sunt, tertius per lacum Curtium sub foro Romano per Palatini montis radices in Velabrum aqua limpidissima fluebat, & inde canali è saxis quadratis extructo in Tyberim effluebat. Id vero obiter notandum est, plures olim Romæ fuisse cloacas, easq; publicas. Verum cum vrbs à Gallis capta atq; incensa esset, & quisq; domicilium sibi reædificaret, factum esse, vt quæque domus hodie suam ferme & propriam cloacam habeat. Vide Plin. libro 36. cap. 15. Marlianum lib. 3. cap. 18.

Potentum terribile visum] Dionys. autem ait: Aquilas in palma, quæ regiæ incumbebat, nidum habuisse, vbi illis absentibus implumes pulli subito vulturum incursu discerpti sunt, quod mali imminentis prodigium esse putabant.

Delphos ad maxime inclitum] De huius oraculi origine, cultu, religione, miraculis copiose leges Herodotum libro 1. Diodorum Siculum de gestis Philippi, Plutarchum in oratione consolatoria ad Apollonium. De sera numinis vindicta in Pericle. Iustinum lib. 24. Sabellicum lib. 5. Ennead. 1. Alexandrum ab Alexand. lib. 6. c. 2. à principio. Ouidium 2. Fastorum: Consulitur Phœbus.

Bruti quoque haud abnuit cognomen] Brutus enim idem est, quod stupidus, grauis & tardus. Hinc Cyprianus ad Demetrianum scribens, ait: Nullus affectus offert lumen cœco, sermonem surdo, sapientiam bruto, cum nec sentire Brutus possit, nec cœcus lumen admittere, nec surdus audire. De ficta eius stultitia Ouidius lib. 2. Fastorum scribit:

Brutus erat stulti sapiens imitator vt esset
Tutus ab insidiis (dire superbe) tuis.

Tarquinia sorore] Id & alij prodiderunt inter quos & Plinius de viris illustribus. At Tarquiniæ filiũ ex Prisco Tarquinio Iunium Brutum fuisse, Dionysius ait.

Ludibrium verius] Vtpote, quem vt morionem pro libitu conuitiis & contumeliis afficerent.

Corneo cauato] Plinius de viris illustrib. sambuceo ait.

Donum tulisse] Pro responsorio munere. Muneribus enim etiam Dij capiuntur, quod Euripides in Medea vulgi sermone celebratum fuisse ostendit, cum ait: πείθειν δῶρα καὶ θεοὺς λόγος. Et Ouidius:

Munera (crede mihi) placant hominesque Deosque.
Flectitur iratus Iuppiter ipse datis.

Celebratur & hic versiculus:
Δῶρα θεοὺς πείθει, καὶ αἰδοίους βασιλῆας.

Osculorum matri tulerit] Notandum est, Apollinem Delphicum semper dubia dedisse, & obscura responsa, vt in quamcunq; partem se fortuna inclinaret, veritatem dixisse videretur, cum ex sua natura veritatis hostis esset, vtpote Satanas ipse, prout tradit Augustinus libr. 3. c. 7. ciuitatis. Simile exemplum ex Ennio allegat Cicero de diuinatione, lib. 2. Herodotus lib. 1. Item obscurum oraculum Siphniis datum leges apud eundem lib. 3. Spartanis lib. 1. Argiuis lib. 6.

Velut si prolapsus cecidisset] Id vbi in terram Italicam & natale solum rediisset, factum esse scribunt, ac procidisse, quasi pedem offendisset.

Communis mater] Ægyptij, vt apud Diodorum Siculum libro 1. de fabulosis antiquorum gestis, legimus, terram tanquam vas aliquod eorum, quæ fierent, putantes, matrem appellarunt. A Græcis similiter terra mater, mutato deinde paululum verbo, δημήτηρ est dicta, vt Orpheus testis est, qui terram omnium matrem dixit, diuitias largientem. Cui astipulatur quoq; Marcus Varro de re rustica lib. 3. & Plin. lib. 2. c. 25. Huc quoque pertinet Cæsaris somnium, qui in somno matri stuprum intulisse visus est, quo admonebatur, futurum esse, vt orbem terrarum subigeret: per matrem enim terram quoq; intelligebat, vt est apud Suetonium in eius vita. Verum Bruti historiam leges quoq; apud Plinium lib. 15. c. 30. Valerium Max. lib. 7. c. 3. Ouidium libro 2. Fastorum.

Ardeam Rutuli habeant] Dicta est hæc Latij ciuitas, vel ab regionis feruore, vt astipulatur Martialis:

Ardea solstitio, Pestanaque rura petantur,
Quisque Cleonæo sydere feruet ager.

Vel ab augurio auis Ardeæ, quæ altissima quæq; volando petit, quæ Græcis ἐρωδιὼς, vt Virg. lib. 7.

---- *Quam dicitur vrbem,*
Acrisioneis Danae fundasse colonis,
Præcipiti delata noto, locus Ardea quondam
Dictus auis, & nunc magnum manet Ardea nomen.

De hac ciuitate lege Strabonem & Plinium lib. 3. c. 5. & lib. 35. c. 3. Meminit etiam eius Mela lib. 2. c. 4.

Eaque ipsa causa] Dionysius Tarquinium prætendisse scribit, ideo bellum ipsis motum, quod Romanos exules suscepissent, & cum eis de reditu conspirassent.

Suam quisque laudare] Notabis ex hoc loco aulicorũ mores, & vitam, qui quam primum conueniunt, & liberius bibunt, & bene poti liberrime, quicquid animo reconditum est, effutiunt. Vnde probe Athenæus de potatoribus differens, huiusmodi prouerbium eleganter vulgo dici solere scribit: τὸν οἶνον οὐκ ἔχειν πηδάλιον, id est, Vinum non habere clauum. Propterea quod ebrietas nihil consulte, neq; moderate vel dicat vel faciat. Obruitur quippe ratio, quæ claui vice sobrios moderatur atque gubernat.

Pergunt inde Collatiam] Ciuitatem, quæ non procul ab vrbe in via Tiburtina erat, de qua Plin. lib. 3. c. 5. Volaterranus lib. 6. c. 1. vrbanorum comment. cuius hodie ne murorum quidem vestigia extant.

Lanæ inter lucubrantes ancillas] Honestæ matronæ & matrisfamilias notatu dignum exemplum. Quippe apud matronas quondam lanificiũ magnæ laudi fuit, lanamque fecisse mulierem, pudicitiæ & probitatis signum erat. Quo enim tempore inter Romanos & Sabinos fœdus ictum est, cum Romulo & Tatio conuenit, vt Sabinæ ab omne opere, præterquam lanificio, immunes forent, vt apud Plutarch. in problem. legimus. Præterea Pagani, vt lanificium veteribus cordi fuisse ostenderent, sponsam nuptiarum die, colum comptam, & fusum cum stamine, ad virum adferre iussere. Quem morem etiam hodie apud multos, & præcipue apud liberos coli obseruarique legimus apud Alex. ab Alex. lib. 4. c. 8. Meminit Plinius lib. 29. c. 2.

Oraculorum obscuritas.

Terra communis mater.

Ardea ciuitas.

Ardeæ obsidionis causa.

Aulicorum mos.

Vinum non habet clauũ.

Collatia ciuitas.

Lanificium honestissimũ apud Romanos habitũ.

Mors spontanea.

Cultrum quem sub veste] Apud Romanos namq; priscos laude dignum erat, in re honesta, & reipub. vtili sibi ipsi inferre manus. Apud Thebanos tamen, qui mortē sponte oppeteret, nulla omnino laude dignus erat, quin potius crimini dabatur, eoq; facinore pudēdam inscitiam coarguebat suam, velut sui carnifex immanisq; naturæ foret. Athenienses vero cum necem sibi quisq; manu consciuisset, defuncto cadaueri manum tanquam facinorosam abscindebant, illamque diuisam à corpore inhumatam relinquebant. Quod Platonis documentum fuit, qui censuit, optimum quemque infracto animo vim fortunæ & calamitatum incursus potius ferre, & nisi cum dies promissus aduenerit, neminem iniussu Dei mortem sibi consciscere oportere, idque magnificentius plerisque multo videri.

Regifugii dies.

Exulesque esse iuberet] Tarquinio enim clausæ sunt vrbis portæ atque exilium publice indictum: Eius filij è castris eiecti, reliqui in Hetruriā patrem secuti sunt. Sextus patris iram veritus Gabios veluti in peculiare regnū exul abiit. Hunc autem diem quo exactus est Tarquinius, regifugium in posterum Romani vocarunt. Quis autem dies is fuerit, variant auctores, apud quos plura & diuersa regifugia leguntur, prout annotatum est circa initium Chronologiæ huic editioni adiectæ. & late explicat Onuphr. Panuinius in comment. lib. I. Fast.

Præfectus vrbis.

A præfecto vrbis] Dionysius ab interrege comitia habita scribit, sed in eo controuersia nulla est. Nam & ab interrege & præfecto vrbis simul habita sunt ea comitia, quibus primi consules creati sunt, cum iis præfuerit Lucretius Tricipitinus Lucretiæ pater, qui erat item interrex, idem vrbis præfectus, Interrex, quod eum senatus habendis comitiis Bruto referente creasset; Præfectus, quod ei Tarquinius ad bellum proficiscens, curam vrbis mandauerat. Præfectum vero vrbis Romulū instituisse tradit Tacitus lib. 5. Sed præcipua ex Pisone gloria, quod præfectus vrbi recens continuā potestatem & insolentia parendi grauiorum, mire temperauit. Namq; antea profectis domo regibus, ac mox magistratibus, ne vrbs sine imperio foret in tempus deligebatur, qui ius redderet ac subditis mederetur. Feruntq; à Romulo Dentrem Romulium. postea Tullo Hostilio Numam Martium ab Superbo Tarquinio Sp. Lucretium impositos. Deinde consules mādabant. At post introductum Romæ præturæ magistratum, desiit Præfectus vrbis fieri nisi quod Latinarum caussa, profectis vrbe consulibus, relinquendus erat Præfectus vrbis, idq; religionis potius caussa, nam quod eo magistratu magnopere opus esset, de quo Gellius li. 14. c. vlt. Cæterum Augustus bellis ciuilibus Cilnium Mecœnatem equestris ordinis cunctis apud Romam atq; Italiam proposuit. Mox rerum potitus ob magnitudinem populi, ac tarda legum auxilia, sumpsit è cōsularibus qui coerceret seruitia, &c. De Præfecto vrbis titulus exstat in Pandectis, qui satis ostendit, quod munus Præfecti vrbis sub Imperatoribus deinde fuerit.

Comitia triplicia. Comitia curiata.

Comitiis centuriatis] Quia crebro comitiorum mentio cum apud Liuium, tum alios quoque auctores fit, ideo sciendum est, triplicia potissimum apud Romanos comitia fuisse, Curiata, Centuriata & Tributa. Ex his Curiata antiquissima fuerunt, quippe quib. ipse Romulus sit, eoq; tempore totius Reipub. cura per sententias Curiarum expediebatur, auctore Pomponio, ff. de orig. iur. Hæc autem comitia Curiata in creandis magistratibus maioribus, cum Centuriata à Seruio Tullio instituta fuissent, abolita sunt, in minoribus autem etiam post exactos reges ad annos 60. tres circiter permāserunt. Vnde Gellius lib. 12. ait: Minoribus magistratibus magistratuum tributis comitiis, sed iustius Curiata lege dari, & Tacitus lib. 11. auctor est, quæstores sub regib. lege Curiata creatos, quam legem L. Brutus repetierit, in quibus etiam aliis rebus Curiata Comitia auspiciorū gratia in Repub. remanserunt, vt in re militari. Nam consuli absq; lege Curiata rem militarem attingere nō licebat, vt scribit Cicero de lege Agraria contra Rullum, & Liu. infra lib. 6. Comitia Curiata, ait, rem militarem continere. Idemq; lib. 10. clarius ostendit his verbis: Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equitum dixit, atq; ei legem Curiatam de imperio ferenti, triste omen diem diffidit. Ex his constat, neminē in re militari imperium habere potuisse, nisi cui id in vrbe Curiata lege datum fuisset, cuius rei etiam Cicero auctor est, lib. 1. Epistolar. ad Lentulum & ad Q. Fratrem: Nemini autem Curiata lege imperium dabatur, nisi cui antea veris comitiis, id est, Tributis vel centuriatis datus esset magistratus, vt tradit idem Cicero contra Rullum. Arrogationes etiā lege curiata fiebant. Nam hac imperium cōstituebatur arrogatori in arrogatum, Gellius lib. 5. c. 19. Meminit eius Cicero in oratione pro domo sua ad pontifices. Et Appianus lib. 2. bellorum ciuilium scribit, C. Cæsarem Octauianum iterum se parenti in adoptionem dedisse lege Curiata. Esse autem id à populo in adoptione confirmari. Hoc autem genus adoptionis postea in principem translatum est, quod alioquin iure antiquo necessario per populū fiebat, l. 1. C. de adoptio. §. 1. inst. quib. mod. testam. infirm. Omne enim ius populi lege Regia in imperatorem translatum est. Hæc autem comitia auspiciorum caussa remanserunt, vnde & Pontifices Auguresq; iis intererant, vt tradit Cicero de prouinciis cōsularibus, & lib. 4. Epistolar. ad Atticum, vbi de pactione Domitij cum consulib. loquitur, quam detexit Mēmius & Gellius in loco supra allegato. Hæc vero comitia per triginta lictores peragebantur ad speciem atque vsurpationem quandam vetustatis, auctorib. Cicerone de lege Agraria contra Rullum & Gellio, lib. 15. c. 27.

Imperium lege Curiata dabat.

Adoptiones lege curiata fieri solitæ.

Comitia centuriata.

Secunda ratio comitiorum Centuriata dicitur, quam excogitauit Seruius Tullius Rex, in qua sic omnia instituta ac ordinata erant, vt ea comitia in potestate optimatū essent, ipsaq; plebs nihil posset. Quare aucta postea ciuitate & tribuum numero, vt inquit Liuius, consummato recessum est, ab instituto Tullij ad seruandam ordinum concordiam. Nam cum primum centuriæ omnes centum & nonaginta tres essent, auctore Dionysio, prima classis in qua ditissimi erant, prima vocabatur ad ferēdum suffragium. Habebat autem ea classis octo & nonaginta centurias. Secunda viginti, quarum duarum classium centuriæ, si consentirent, reliquas numero superabant, eaq; ratione suffragia nunquam ad infimam plebem perueniebant, vt & supra ostēsum est sub vita Seruij Tullij. Postea vero, vt concordia ordinum, vt diximus, conseruaretur, comitia hæc sic haberi consueuere. Primum omnium ex omni numero centuriarum sortitio prærogatiua cōstituebatur centuria, quæ prima in suffragium mitteretur. Deinde primę classis centuriæ vocabantur, & secundæ, quas primo vocatas centurias appellabant. Cicero Philippica secunda: Ecce Dolabellæ comitiorum dies: sortitio prærogatiuæ, quiescit renuntiatur, tacet: Prima classis vocatur, renuntiatur, deinde vt assolet suffragia, tum secunda classis vocatur, quæ omnia citius sunt facta, quam dixi. Et Liuius lib. 9. Nemini dubium erat, quin Quint. Fabius omnium consensu destinaretur, eumq; & prærogatiuæ, & primo vocatæ omnes centuriæ consulum cum L. Volumnio dicebant. Post hæc autem vocabantur tribus, quas iure vocatas dicebant. Liuius quarto haud inuitis Patribus, P. Licinium Caluum prærogatiuæ tribus militum non petentem creat, moderationis expertæ in prire magistratu virum, cæterum iam tum exactæ ætatis, omnesq; deinde ex collegio eiusdem anni refici apparebat, qui prius quā renuntiarentur, iure vocatis tribubus permissu interregis, Pub. Licinius Caluus ita verba fecit. Et Cicero de lege Agraria contra Rullum: Itaq; me non extrema tribus suffragiorum, sed primi illi vestri cōcursus: neq; singulæ voces præconum, sed vna voce vniuersus populus Romanus consulem declarauit. Ex his satis constat, hanc comitiorum formā admixtis tribub. quasi duplicem

Prærogatiua centuria. Primo vocata centuria.

Tribus iure vocatæ.

duplicem factam. Quod etiam Asconius in Verrinam secundam testatur. Prerogatiuæ (inquit) sunt tribus, quę primæ suff. agium ferunt ante iure vocatas. Mos enim fuerat, quo facilius in comitiis concordia seruaretur, bina de iisdem candidatis comitia fieri, quorum trib. primæ prærogatiuæ dicebantur, quos vellent cõsules fieri. Secundæ iure vocatæ, quod in his sequente populo, prærogatiuarum voluntatę omnia cõplerentur. Tribus autem hic in priore membro pro centuriis accepisse videtur Asconius. Neq; enim apud auctores tribus prærogatiuæ, sed centuriæ dicuntur. Prærogatiuam autem iustorum comitiorum volebant esse Romani, auctore Cicerone, lib. 1. de diuinatione: Quare etiam nomen illud varie vsurpatu: Nam & præiudicium siue auctoritatem quandam significat, vel apud Liu. lib. 1. Decad. 3. in principio. Et Cicero actione in Verrẽ secunda, pulchra dialogia ludit in Metellum, qui eum magna pecunia à Verre qui tum reus erat, accepta, atq; in prærogatiuam centuriam erogata, Præturam nactus fuisse, vel emisse potius existimaretur, præiudicio suo reum Verrem iuuabat. Hic, inquit Cicero, Metellus, quã sit isti amicus, attendite, dedit n. prærogatiuam suæ voluntatis eiusmodi, vt isti ꝓ prærogatiua reddidisse videatur. Priore loco prærogatiua hic pro præiudicio accipitur, in posteriore vero pro centuria. Sed & Iureconsulti hac voce varie vtũtur, modo pro auctoritate & eminentia quadam, modo pro iure quodam specialiter indulto. Vlpianus in l. rescripto & l. numerum ff. de munerib. & honorib. l. obseruare ff. de officio procõs. l. si quis C. de episco. & clericis. Cum autem hæc duo genera comitiorum ob auspiciorum rationem, patrumq; auctoritatem optimatum potentiæ obnoxia viderentur, tulit legem P. Volero, vt plebeii magistratus tributis comitiis fierent, in quibus nec auspicia seruabantur, nec auctoritas patrum requirebatur, sed plebes per triginta quinque suffragia nullo, nec religioso aut sacro, nec ciuili vinculo astricta ferebat. Præpositis igitur trib. comitiorum generibus, videam⁹, quomodo singula discreta à se inuicem fuerint. Curiata comitia à tributis ita differunt, quod curiata & antiquiora sunt, auspicatoq; fiebant, & patres iis comitiis auctores erant. Quorum ante legem Æliam Fusiam in tributis nihil obseruabatur. Præterea tributa ex regionib. & locis (vt inquit Gellius) conficiebantur. Curiata ex ratione sacrorum, secundum quam à Romulo constitutæ erant, fiebant. Vtrisq; tamen hoc commune fuit, quod mixtim suffragium ferebatur, in quo etiam à centuriatis differunt: nam iis comitiis populus censu, ordinibus, ætatibusq; descriptus, adhibebatur in suffragium, vt inquit Cicero li. 3. de legib. Centuriata comitia etiam sępe vna die confici non poterant. Tributa vero vna die perfici necesse erat. Præterea Curiata & Tributa cum in vrbe, tum in campo habere fas fuit. Centuriata vero in vrbe haberi nõ potuerunt, cuius rei auctores sunt Dionys. lib. 9. Liuius lib. 37. Dion. Cassius lib. 31. & Gellius li. 15. c. 27. Vnde liquido apparet, vehementer errare eos, qui ducem sententiæ suæ secuti Flauiũ Blondum libro Romæ triũphantis in 3. Curiata & tributa comitia eadem fuisse asserunt, & multo magis eos, qui Festũ celebrem Grammaticum imitati ex curiatis & centuriatis idem comitiorum genus faciunt. Hæc quam breuissime de antiquis comitiorum generibus, quib. Romani cum in magistratib. creandis, tum in legibus ferendis, siue reo iudicãdo vtebãtur ascribere placuit. Quod si quis plura hac de re cognoscere volet, legat Grucchij libros de comitiis Romanorum, quibus in hac materia nihil eruditius prodiit.

Duo consules] Duo autem consules ideo creati sunt, vt si vnus improbus esse maluisset, alter eandem habens potestatem, collegam coerceret. Placuit quoq;, ne imperium consulare longius quam annuum esset, ne propter magistratus diuturnitatẽ insolentiores, superbioresq; essent, sed ciuiles se semper redderent, qui se post annum scirent magistratu abituros. Vide Fenestellam c. 7. de magistrat. Rom. Blondum lib. 3. Romæ triumphantis. Pomponium tit. 2. lib. 1. Digestor. Augustin. lib. 3. c. 16. Ouid. lib. 2. Fastor. Ciceronem lib. 3. de Legibus.

IN TITI LIVII HISTORIARVM LIBRVM SECVNDVM OBSERVATIONES, ex variis Doctorum lucubrationibus exceptæ: per Liuianæ lectionis Studiosum.

Omnia iura] Nimirum lictores cum fascibus, trabam prætextam, sellam curulem regiam, cæteraque regum insignia: id tantum cautũ est, vt alter consul fasces XII. securibus alligatos, alter vero virgarum fasces tantum cum lictoribus haberet, idque alternatim singulis mensibus, donec annuum eorum imperium expleretur, faceret.

Consulum iura.

Qui Patres, quinque conscripti essent] De Patrum nomine supra scriptum est in vita Romuli, itidemq; senatorum; cur vero conscripti dicti sint, auctores variant. Liuius siquidem, Plutarchus & Tacitus patrum conscriptorum originem Bruto tribuunt. At Onuphrius in ciuitate Romana, patrum conscriptorum originem inde manasse credit, quod cum Romulus Sabinos, Etruscos & multos alios ad Asylum confugientes, æquo iure in ciuitatem suscepisset, & in Lucerum, Tatiensiumq; tribus coniecisset, pace cum Tatio facta, ex veteribus & illustriorib. familiis, senatorum numerum, vt & patritiorum ad ducentos auxerit, & duplicarit. Et ab hac secunda Romuli & Tatij senatorum lectione patrum cõscriptorum nomen manasse credendum est. Nam sic conscriptum esse idem est, quod allectum, cur hi, qui in ordinem iam institutum cooptati sunt, conscripti non sunt appellandi? Perionius libro primo de Græcorum magistratibus diuersum sentire videtur: Patres (inquiens) Romulus centum creauit, quorum liberi patritij appellati sunt. Ad hos autem centum qui à Bruto additi sunt exactis regibus ducenti, vocati sunt conscripti, deinde factum est vt omnes conscripti vocarentur. Maioragius in suo de senatu Romano libello, c. 2. quatuor Senatorum genera statuit: Patritios, Conscriptos, Allectos, & Pedarios. Patritij ex eius sententia vocabantur omnes, vel maiorũ vel minorum gentium, qui post L. Bruti institutionem à Senatorib. patritij generis oriebantur. Conscripti dicti sunt illi, qui cõsulum, censorumve decretis in senatu essent scriptis notati, quæ appellatio (Maioragij sententia) principiũ habuit ab ipso Iunio Bruto, qui cum senatorum numerum statuit augere, non solum patritios elegit, sed etiam ex equestri ordine, quos virtute ac nobilitate reliquis præstare intellexit, atq; eos conscriptos patres, quasi vna cum patritiis in senatorum albo cõscriptos, nominauit, ex quo tempore patrum conscriptorum appellatio, locum habere cœpit. Allecti dicebantur, inquit Festus, qui propter inopiam ex equestri ordine in senatum assumpti fuissent, fiebat n. interdum, vt vel propter hominum penuriam, cum bellorum cædibus exinanita esset respublica, vel propter fauorem & gratiam, nõ tantum ex equestri ordine, quem Alexand. Seuerus aiebat senatus esse seminarium, sed etiam ex Libertino genere vel ex nouis ciuib. aliqui in senatum allegerentur, qui ideo vocabantur Allecti, & in conscriptorum numero ponebantur. Plutarchus n. in problematibus ita scribit: Cur senatores alios patres conscriptos, alios tantum patres appellabant? An eos, quos ab initio Romulus delegerit, Patres ac Patritios nominabãt, quasi bonis parentib. natos, reliquos deinde ex plebe electos, & adscriptos in senatũ conscriptos vocarunt. Pedarij dicti sunt, qui non habebant sententiæ dictionẽ in senatu, sed in aliorum sententiã pedibus ibant. De quib. alibi suo loco dicitur.

Conscripti vnde dicti.

Allecti.

Pedarii senatores.

Regem sacrificulum creant] Idem tradit Dionysius initio libri quinti. Primum autem regem sacrificulum M. Papiriũ è Patritiis creatũ scribit Dionysius loco pręallegato. Regis porro vxor appellabatur Regina, quę & ipsa

Rex sacrificulus.

aliquot sacra facere solebat. De qua Macrobius in li. Saturnalium mentionem facit, Creabatur autem rex sacrorum comitiis Centuriatis, quemadmodum apud Gellium lib. 15. c. 27. refert Lælius Felix.

Collatinus remouetur. *Ciuitate cessit*] Huius abdicationis Collatini, non eadem caussa ab omnibus traditur: cum Liuio faciunt Plutarchus in Publicola: L. Piso apud Gellium, lib. 15. Hanc autem opinionem Dionysius irridet & refutat. Ortam autem esse dissensionem inter Brutum & Collatinum ait, cum Brutus supplicio de filiis qui de recipiendis in vrbem regibus consilia habuerant, sumpto, pariter in sororum Collatini filios coniurationis eius socios animaduerti vellet. Quos cum pari potestate, qua præditus erat eximere pœna Collatinus vellet, Brutum misso in suffragia populo ei magistratum abrogasse. Pisonem sequitur Cicero 3. de officiis, & in Bruto: Dionysium Zonaras.

Vitellii. *Vitelliis*] Quorum soror Brutorum iuuenum erat mater. Verum Dionysius Vitellorum nominibus suppressis, Gellios subiicit, Marcum videlicet & Manlium, fratres vxoris Bruti.

Aquilii. *Aquiliisque*] Qui nati erant ex sorore Collatini Tarquini consulis.

Vitellii à Vindice proditi. *Cœnatum forte apud Vitellios*] Dionysius ab Aquiliis ad cœnam vocatos scribit, in qua conspirauerint omnes, liberius viuendi desiderio capti, Tarquinios in vrbem noctu clam recipiendos esse, quos propediem recepissent, nisi à Vitelliorum seruo, vel vt alij scribunt, à captiuo quodam ex vrbe Cenina, cuius nomen erat Vindicis, consilia patefacta, literæque à Coss. vel vt Dionysius ait, à Publicola interceptæ fuissent.

Legati sacrosancti. *Ius tamen gentium valuit*] Erat enim veteribus ius legatorum sanctum & inuiolabile, cum hominum præsidio munitum, tum diuino iure defensum, quod etiam in medio belli furore, & inter hostium tela incolume seruabatur. Testis Alexan. ab Alex. lib. 5. c. 3. Verum vt Romani hic pro modestia sua statuerunt; sic alia exempla in contrariū sunt. Nam & Athenienses interceperunt Legatos Lacedæmoniorum euntes ad regem Persicum, vt eum sibi adiungerent contra ciuitatem Atticam, vt recitat Thucydides lib. 2. Et Romani cœperunt legatos Hannibalis, euntes ad Regem Macedonicum, vt narrat Liuius li. 3. Decad. 3. Quæ exempla ostendunt fuisse vsitatum, legatos hostium perferentes mandata nocitura patriæ intercipere. *Legati intercipi possunt maxime perferentes hostium mandata.*

Regifugium quo mense factum. *Seges matura messi*] Ex his Liuij verbis quidam euincere conantur regifugium in Iunio potius aut Quintili, quam Martio aut Aprili, vt plurimi volunt, factum esse. Cæterum Onuphrius hæc Liuij verba de segete matura messi minime obstare putat, quo minus reges exacti, consulesque 6. Kal. Martij creati esse dici possint, præsertim cum à regum eiectione vsque ad eorundem bonorum publicationem, multa interim gesta fuisse dicantur, quæ non nisi tribus mensib. confici potuerunt, vt manifeste ex Dionysio constat, ea autem, quæ de segete matura messi à Liuio referuntur, circa medium vel finem mensis Maij facile esse potuerunt. Quo mense fasces cum securibus penes Brutum erant, qui eas mense Martio concedente collega prior habuerat Aprili Collatinus, Maio autem iterum Brutus. Alternabant autem per singulos menses fasces cum securibus, ne si ambo fasces & secures haberent, duo reges pro vno creati viderentur, quo tempore messi apto occisis coniuratis, bonisq; regum publicatis, agrum Marti consecrarunt, qui campus Martius est appellatus. Neque verisimile est si primi consules, vt quidam volunt, 6. Kal. Iunij creati sunt, tot ante maturam messem, quot gessisse narrantur, fecisse, cum ante medium mensis Iunij in agro Romano omnes vndique tritici messes in horrea congregantur.

Virgis Romanum cadi nefas. *Virgis cædunt securique feriunt*] Fuit enim mos apud Romanos, vt hi, qui capitis supplicio dānati essent, virgis prius, quemadmodum etiam apud Iudæos, cæderentur, qui tamen mos lege abrogatus est. In Romanis enim castris qui militabant, si quid deliquissent, si externi flagellis & virgis, si vero Romani ciues forent, vitibus cædebantur. Liuius deinde Drusus & C. Gracchus tribuni plebis, ne liceret quempiam Latini nominis virgis afficere, sed vitibus, plebiscito sanxerunt, in hac re Latinos Romanis coæquantes. Vide Alex. ab Alex. lib. 4. c. 10. in fine. Est autem hic paternæ seueritatis exemplum cuius quoq; mentionem faciunt Valerius Maximus lib. 5. c. 8. Sabel. li. 3. c. Ethnic. 3. exemp. Platina lib. de optimo ciue. *Vitibus Romani delinquentes cædebantur.*

Triumphansque] Idque primus quadriiugo curro, vt Plutarchus prodidit, vrbem ingressus.

Funebrium orationum origo. *Collegæ funus*] Corpus eius in foro positum collaudans. Atq; hinc funebrium orationum apud Romanos origo. Primus enim fuit Valerius Publicola qui supremas Bruti laudes accurata oratione prosecutus est post quem deinde institutum est, vt clarorum virorum in funeribus solemnis laudatio esset. Nam & Appij decemuiri defuncti laudationem sequutis temporibus plebs æquis aurib. audiuit. Et Scipionem in funere supremo, vt hominem diuinum, Maximus cōmendauit. De qua consuetudine lege Blondum lib. 2. Alex. ab Alex. lib. 3. c. 7. Dionysium Halicarnass. lib. 5.

Annus luctus Romanorum. *Matrona annum*] Tantum honorem Bruto, quantum maritis suis tribuentes. Mos enim erat Romanorum, vt defunctos maritos per annum lugerent, eoque temporis spatio viduæ manerent, teste Valerio lib. 2. c. 1. Annum autem hunc ex sententia Rænardi libro 1. Variorum, c. 10. ita accipe, vt illo annus Romuli, hoc est, decem duntaxat menses comprehendantur. Nam etsi Numa Pompilius decem mensibus non contentus, anno duos adiecerit, tamen luctus legitimum tempus non prorogauit. Testis huius est Plutarch. scribens longissimum tempus luctus mensium decem etiam Numam voluisse: Et referendi sunt versus Ouidij lib. 1. Fast.

Per totidem menses à funere coniugis vxor,
Sustinet in vidua tristia signa domo.

Quibus autem modis & causis minuerentur lamentationes, cum Liuius libro 2. de bello Punico, tum Nonius Marcellus satis ostendunt. Tu ea de re multa leges apud Blondum lib. 2. Romæ triumph. Senecam lib. 16. ad Lucilium, Epist. 99. Alexand. ab Alex. libro 3. cap. 6. Sabel. lib. 7. cap. 1. & lib. 10. cap. 25. Ethnic. exemplorum.

Summissio fascium. *Summisit fascibus*] Hinc elegans prorepsit adagium, vt cum damus, & herbam quodammodo porrigimus, vinciq; nos plane fatemur, summittere fasces dicamur, astipulante Cicerone in Bruto. Porro fasces summittere. Cæl. lib. 12. lectio. antiq. c. 7. interpretatur, non surrectos tenere, vt solebant prius lictores, vt visendos eos præberent, ostentarentque ad terrorem increscentis audaciæ, sed deprimere, & ante pedes quodammodo deiicere.

Collegam subrogauerat] Exactis enim regib. duos semper consules creari voluerunt, penes quos summa totius imperij esse deberet, quorum vno morte sublato, statim alius, qui Reipub. salutem promoueret, subrogaretur, ne sub vnius imperio esse dicerentur.

Velia. *Summa Velia*] Eam montis Palatini partem, quæ forum Romanum aspicit, quæq; in ortum æstiuū spectat, Veliam vocabant, vbi superioribus annis Mariæ nouæ templum sacratum est. Dictaq; Velia, quod olim ante ouium tonsuram inuentam, pastores eodem in loco lanam vellere consueuerunt. Vide Pomponium Lætum parte 17. Marlianum lib. 3. c. 6.

Munito loco] Erat quippe is locus, Plutarcho referente difficili accessu atq; arduo, vt eo descendente, ipse quoq; aspectus pompæ magnificus ex loco edito apparens, regiam dignitatē & fastum præ se ferret. Hinc vero disces,

disces, nullam fidem esse tam spectatam quæ non suspicioni & infamiæ subiecta sit.

Delata confestim materia] Iouianus scribit, nocturno tempore, non exigua fabrorum operariorumque conducta manu, domum omnem ab imis fundamentis tanta festinatione diruisse, vt gliscente iam acie ædificium vniuersum solo æquatum viderent. Plutarchus, cum amicis postmodum habitasse ait, donec populus ipse ædificandæ domus locum dederit: quo accepto plebis sumptibus aliam domum magnificentissime ædificauit eo in loco, vbi fanum erat in vico publico. Notabis autem hoc loco, mirum in modum bonorum virorum adaugeri existimationem & dignitatem.

Cognomen factum Publicolæ] Quasi plebem colentis, vel vt Plutarchus interpretatur, publica edentis. Quod nomen in posterum dimisso priore (antea enim P. Valerio ei nomen fuerat, à Valerio parte indictum) vsurpatum est. Publicolæ igitur exemplo discendum est, magistratus boni officium esse, decedere de suo interdum iure, quo subditi rebelles ac maleuoli, non tam pœnis, quam beneuolentia, humanitate, imo beneficiis, quandoque vincantur.

De prouocatione aduersus magistratus] Plutarchus tres leges à Publicola latas numerat, quibus plurimum roboris plebi adiecisse ait, quarum prima permisit reis dicta iam sententia à consulibus prouocationem ad populum. Secunda statuit capitale esse, si quis iniussu populi magistratum adiret. Tertia demum, qua pauperibus prospexit, & ciuium vectigalia sustulit. Satis enim stipendij pauperes pendere videbantur, si liberos tollerent.

Aduersus magistratus] Hac lege consulare imperium dissolutum fuisse; Liuius infra lib. 4. scribit: A dictatore tamen ad populum prouocare non licuit, vt idem infra lib. 2. tradit.

Sacrandoque cum capite bonis eius] Hæc lex proprie ad crimen maiestatis pertinuit, vt annotat Zasius ad legem Valeriam de prouocatione, qua occiderunt Postea Sp. Cassius Sp. Melius, Manlius. Pecuniæ autem, quæ ex bonis damnatorum redigebantur, sacræ erant Cereri, auctore Dionysio libro 10. Sacrare autem hoc loco, vt annotat Budæus in posterioribus annotat. ad Pandectas, est deuouere & detestabile decernere, & ita morti addicere, vt impune occidi & violari possit. Sic sacri homines detestandi & execrabiles dicuntur, quos Græci ἐναγεῖς, ἐξαγίστους, μιαρούς, ἐπαράτους, φαρμακούς, καθάρματα, appellant. Erant enim Catharmata, homines qui peste expianda, alio ve quo morbo immolabantur Diis.

Veientium bellum] Veientes Italiæ populi, de quibus Plinius lib. 3. c. 5. & lib. 2. c. 98. & lib. 3. c. 17. Veij autem nostra tempestate ea loca inhabitare putantur vbi nobilia veteris oppidi vestigia sub Vesinorum ditione apparent, quæ adhuc Veiana appellantur, teste Volaterrano lib. 5. Geograph.

Mortuum eius filium] Auguria duorum generum erant, quædam oblatiua, quædam impetratiua. Impetratiua petebantur à Diis, nec in impetrantis potestate erat, ea vel accipere vel non acccipere, vel agnoscere, vel non agnoscere, quæ vltro nobis non petentibus facta & oblata erant in potestate nostra erant. Nam non agnoscere vel agnoscere licebat. Sic itaque Horatius funus non agnouit, nec ad se pertinere significauit, sed ad alios, cum dixit, efferte, quasi ipsorum cadauer esset. Alij eum respondisse dicunt, vt refert Seruius, cadauer sit. Torneb. libro 5. aduersar. cap. 7.

Lartem Porsennam] Lartes Hetrusco vocabulo monarcha, regum Lucumonum, qui duodecim erant, maximus, & sic Lartes dignitatis, non proprium est, vt annotauit Crispinianus in consulibus. Fuit autem Porsenna Clusinorum Rex, qui in Hetruria erant.

Rei inter deos hominesque] De hac sententia, quod regnum res sit inter Deos hominesque pulcerrima, vide notata per Cœlium, lib. 4. c. 25. lectionum antiq.

Alij Cumas] Nobilissimam Campaniæ ciuitatem, quæ à Calcidensibus ex Eubœa profectis ædificata, & ab Hippoclis Cumani cognomine dicta est. Qua de re Strabo lib. 5. Plinius lib. 3. c. 5. Volaterranus lib. 6. c. 6. Vrban. Com. Meminit quoq; Plutarchus in Hannibale, & Mela lib. 2. c. 4. de situ orbis.

Quia impenso pretio venibat] Hic impensum pretium pro magno Liuius dixit vnde & impense aduerbium, quod est, & valde & vehementer. Hoc vero in loco eruditissimi viri velut in luto hæserunt, prout vir doctissimus Tornebus libro aduersariorum quarto, cap. 2. testatur, sententiæ nescio quid abesse suspicati, addito supplemento, omni sumptu adempto concessum priuatis legerunt. At ille, nec male, saluam & incolumem arbitratur esse sententiam, si aliter distinguatur. Interpunctio enim non posita loca à sensu aberrare facit, sic igitur distinguendum censet: Venibat, in publicum omni sumptu, ademptum priuatis. Ad emerendam enim & eblandiendam voluntatem plebis, dicit salis vendendi arbitrium & potestatem ademptam priuatis, qui eum magno vendebant, & de publico curatum plebi, sumptu illo, & onere in Remp. recepto. Omni igitur sumptu in publicum absolute dicitur sine participio, quod apud veteres non rarum nec infrequens est. Id autem valet, vt is omnis sumptus esset Reipublicæ & impensa: Nannius autem libro 5. συμμίκτων, legendum arbitratur: Salis quoque arbitrium vendendi, quia impenso pretio venibat in publicum, sine omni sumptu ademptum priuatis, vt hic sensus, Arbitrium salis vendendi ademptum priuatis, quæ impenso pretio, hoc est, permagno venibat. Vendi eum autem publice fuisse sine omni sumptu, detractis oneribus itinerum & vectigalium, vt præter pretium salis nihil sit solutum.

Portoriis quoque] Portoria pecuniæ erant, quæ portitoribus pendebantur, id est, iis, qui mercedes ex mercibus in portum deuehendis exigebant. Vnde circumuectionis quoque nomine portorium appellatum est. Hæc autem portoria à regibus exacta fuisse indicat Plutarchus in Publicola, & Dionysius.

Horatius Cocles] Coclites dicuntur auctore Plinio li. 11. cap. 34. qui altero lumine dempto nascuntur. Vnde Horatium quoque, quod oculum in clade amisisset, primum Cyclopem nominauere quidam, mox delapsa loquendi consuetudine, Coclem dici contigit, quanquam Coclitem plures scripserint. Vide Alexand. ab Alex. lib. 1. c. 9.

Ianiculum] Montem altissimum Transtyberinæ regionis, quem Romani iam validioribus firmarant munitionibus, ac præsidiis, prouidentes omnino, ne fieret hostibus aduersus vrbem opportunus.

Transitum pontem] Nisi interpreteris transitum pro transibilem, vt inuictum, pro inuincibilem, infractum, qui frangi non potest. Nannius lib. 5. συμμίκτων, non videt quis sensus emergere possit. Atque reiecta lectione Codicis Bussidiani legendum esse putat, si transitui pontem à tergo reliquissent. Transitui, hoc est, ad transeundum, prout ipse arbitratur.

Impetum sustinuit] Dionysius vltra flumen dimicatum esse scribit iusta acie, & tum demum rem Romanam aperte inclinasse: Hetruscumq; mixto agmine in vrbem irrupturum fuisse, nisi Coclitis virtus ferocissimos hostium conatus fregisset. Est igitur Romanæ fortitudinis in re militari memoratu dignum exemplum.

Ad suos tranauit] Nec altitudine deiectus (vt inquit Valerius) quassatusve, neq; pondere armorum pressus, nec vllo vorticis circuitu actus, nec telis quidem, quæ vndique congerebantur prostratus, tutum enatandi euentum habuit.

Ad por-

Porta Romana.

Ad portam Colinam] Quia hic mentio fit variarum portarum Romanarum, quarum non solum in subsequentibus Liuius, sed & alij auctores meminerunt, ideo earum nomina hic commemorare, & quædam de illis tractare, non intempestiuum est visum.

DE PORTIS, ET PRIMO DE PORTIS *vrbis Romuli.*

VRbem (inquit Plinius lib. 3. cap. 5) tres portas habentem Romulus reliquit, aut (vt plurimas tradentibus credamus) quatuor. Qui tamen earum nec locum, nec nomina ponit, quæ ego ex Varrone, Sex. Pompeio, & aliis antiquis scriptoribus, coniecturisque aliquot explicare conabor. Primam igitur fuisse existimo portam Mucionis à mugitu, quod ea pecus in Buciarum antiquum oppidum exigebant. Hanc etiam fuisse crediderim, quam Verrius Flaccus Trigoniam dicit, à tribus angulis cognominatam. Quam in vrbe Romuli versus arcum Titi Cæsaris fuisse, ex loco Dionysij liquet, & ex aliarum descriptione manifestum erit. Dionysius enim libro 2. Ioui quidem Statori Romulus templum dedicauit apud portam Mucionis vocatam, qua in palatium ex sacra via itur: &c. Altera palatij porta fuit nomine Romanula, de qua sic Varro: Alteram Romanulam, quæ est dicta ab Roma, quæ habet gradus in naualia ad Volupiæ sacellum: Et Sex. Pompeio Romana appellatur. Romanam, inquit, portam vulgus appellat, vbi ex Epistylio defluit aqua, qui locus ab antiquis appellari solitus est Statuæ Cinciæ: quod in eo fuit sepulchrum eius familiæ. Sed porta Romana instituta est à Romulo in infimo cliuo Victoriæ, qui locus gradibus in quadraturam formatus est, appellata autem Romana à Sabinis præcipue, quod ea proximis aditus erat Romam. Hanc autem ex hoc loco ea vrbis parte fuisse oporteret, qua nunc Titi arcus est, quo in Sabinos iter erat, tamen Dionysij & Varronis verba accurate consideranda sunt, quibus etiam magis credendum est, qui hanc portam (si modo est quam Sex. Pompeius Romanam vocat) gradus in naualia habuisse scribunt, quæ Tyberim versus & non amphitheatrum erant: Atque eam alio loco prope Velabrum fuisse affirmat Varro iis verbis: Hoc sacrificium fit in Velabro, qua in nouam viam exitur, vt aiunt quidam, ad sepulchrum Accæ, qui locus extra vrbem antiquam fuit, non longe à porta Romanula, de qua in priore libro dixi. Hoc autem peritis antiquariis discutiendum relinquo, satis mihi sit controuersias scriptorum annotasse. Tertia porro palatij porta forum versus Ianualis appellata fuit. De qua sic Varro: Tertia est Ianualis dicta ab Iano, & ibi positum est Iani signum, & ius institutum à Numa Pompilio, vt scribit in annalibus, &c. Piso, vt sit clausa semper, nisi quum bellum sit, nusquam enim traditum est memoriæ fuisse apertam, vt post T. Manlio Cos. bello Carthaginensi confecto, & eodem anno apertam. Hæc Varro, quam quidem ceremoniam prius in vrbis porta obseruatam fuisse arbitror: Post ampliato Pomœrio portaque loco mota id institutum fuit, vt in portis templi Iani, quod vicinum huic portæ erat, obseruaretur. Hoc autem manifeste ex nummis æris Neronis, Dione & Procopio colligitur. Hæc autem porta in foro Romano erat, appellaturque à Liuio libr. 1. porta vetus palatij, iis verbis, vt Hostilius cecidit, confestim Romana inclinatur acies (erat autem in foro) fusaque est ad veterem portam palatij, &c. Quo nomine etiam in Fastis ab Ouidio appellatur. De hac loqui puto Macrobium in libris Saturnalium, quum ait: Quum bello Sabinorum, quod virginum raptarum gratia commissum est, Romani portam, quæ sub radicibus collis Viminalis erat, claudere festinarent, quia in ipsam hostes irruebant, postquam est clausa, mox sponte patefacta est. Quumq; iterum & tertio idem contigisset, armati plurimi pro limine, quia claudere nequibant, custodes steterunt, quumq; ex alia parte acerrimo prælio certaretur, subito fama pertulit fusos à Tatio nostros, quam ob causam Romani, qui tuebantur territi, profugerunt. Quumq; Sabini per portam patentem irrupturi essent, fertur ex Iani æde per hanc portam magnã vim torrentium vndis scatentibus irrupisse, multasq; perduellium cateruas aut exustas feruenti aqua aut deuoratas rapida voragine deperiisse, ea re placitũ, vt belli tempore, veluti ad vrbis auxilium profecto Deo fores resferarentur. Piso etiam in annalibus memoriæ prodidit, Ianualem dictum ab Iano, & ideo ibi positum & Iani signum & ius institutum à Numa Pompilio, vt esset semper clausa, nisi quum bellũ foret, &c. Quod autem sub Viminalis collis radicib. fuisse scribit non intelligo. Magis Varroni assentior, qui eam palatij portam prodit, nõ Viminalis.

Porta Mucionis. *Romanula porta.* *Statua Cinciæ.* *Ianualis porta.* *Porta Vetus.*

Has autem tres portas fuisse, ex Varrone ipso liquet, quæ primis muris vrbis Romuli fuerunt, ab eodem institutæ. Qui numerus in vrbe adhuc parua publico vsui satisfacere posse videbatur. Portas Pandanam, Mugionam, & Carmentalem, à primo Romuli murorum ambitu ex Varronis sententia exclusi. Sabinis autem cum eorum rege, T. Tatio in ciuitatem à Romulo adscitis, quum aucto Pomœrio, Capitolium vrbi inclusum fuisset, quartam demum sub Romulo portam vrbi additam fuisse constat, quę Carmentalis nuncupata fuit, atq; hac ratione tolli poterit cõtradictio inter eos auctores, qui à Plinio citantur de vrbis Romuli portis, cũ alij de primo, alij de posteriore Romuli Pomœrio loquãtur. Carmentalis autem porta ab Euandri matre Carmenta nominata, sub Capitolio sita fuit inter saxum Tarpeium & Tyberim versus circum Flaminium. Quod his verbis declarat Liuius lib. 29. Ab æde Apollinis boues, fœminę duæ albæ porta Carmentalis in vrbem ductæ. Post eas duo signa cupressea Iunonis reginæ portabantur. A porta Iugario vico in foro venere, &c. Iugarius autem vicus ea Capitolii parte erat. De ea Virgilius: Et Carmentalem Romano nomine portam.

Carmentalis porta *Iugarius vicus*

Plutarchus in vita Camilli ad Carmentalem inquit: Portam Pontius contendit, vt quid ageretur per silentium specularetur. Nam huic maxime directo Capitolium incumbit. Et Solinus. Pars infima Capitoliũ montis habitaculum Carmentæ fuit. Vbi & Carmentale fanum nunc est, à quo Carmentalis portæ nomen est. Eadem ratione Sext. Pompeius, qui templum aliud Iani fuisse extra portam Carmentalem prodit. Hæc postea (vt inquit idem Sex. Pompeius) Scelerata porta dicta est, quo per eam sex & trecenti Fabij cum clientiũ millibus quinque egressi aduersus Hetruscos ad amnem Cremetam, omnes sunt interfecti. Vnde Ouidius in Fastis:

Scelerata porta

Carmentis porta dextro est via proxima Iano.
Ire per hanc noli quisque es, omen habet.
Illa fama refert Fabios exisse trecentos,
Porta vocat culpa, sed tamen omen habet.

Hæc ab aliis Tarpeia & Velentina solet appellari, atq; hactenus de portis vrbis, quã Romulus discẽs reliquit.

PRocopius Cæsariensis lib. 1. de bello Gothico, quem ante mille annos scripsit, quatuordecim portas suo tempore vrbem Romam habuisse iis verbis docet: Habet autem circũiectus vrbi murus portas 14. portulasq; alias quasdam vnde & Gothi, quum minime possent, cum vniuerso exercitu longiorem mœnium ambitum circumplecti senis positis castris portarum intercapedines infestabant. Quæ omnes præter vnam tantum Aureliam, quæ vbi Leonianæ inclusa est adhuc iisdem fere nominib. supersunt. De quibus verba facturus aliorum scriptorum exemplo, à porta Flumenta Tiberi vicina, atque ea parte in ordine prima initium sumam.

DE PORTA FLVMENTANA, alias FLAMINIA.

PRima post Tyberim in ordine portarum vrbis, est portarum antiquitus Flumentana, postea Flaminia, nunc populi dicta. Cuius meminit Sext. Pompeius Flumen-

Flumentana porta

Flumentana (inquit) porta Romæ appellata, quod Tyberis partem [illegible] affluisse affirmant. Hęc antiquitus non eo loco erat, quæ nostra ætate est porta populi. Alioqui Martius campus intra pomœrium esset clusus, quod dicere absurdum est. Erat igitur ad Tyberis ripam circa locum, vbi nunc sunt ædes Farnesiorum, vel haud longe à campo Floræ ad Tyberis ripam è regione murorum, quos Ancus rex in Ianiculo erexerat. Vnde Liuius: Tyberis (inquit) infestiore quam prius impetu illatus vrbi, duos pontes ædificia multa maxime circa portam Flumentanam euertit. Extra quam portam Lucum Petilinum fuisse testatur idem iis verbis: Ita prædicta die in Petilinum lucum extra portam Flumentanam, vnde conspectus in Capitolium non est, concilium populi indictum. Hanc autem eo loco, vbi nunc est, transtulisse credo Aurelianum, quando ea parte vrbis mœnia propugnauit, quæ postea via Flaminia nomen obtinuit. De ea Procopius sic scribit: Inter portam namque Flaminiam & Prænestinam cis Tyberim castra vna locauerant. Et alibi Bellisarius Prænestinam portam Bessæ tradiderat custodiendam. Flaminiæ Constantianum præfecerat, quæ tamen prius impositis foribus & ingentium lapidum mole inædificata ita obstruxerat, vt vix vllo molimine aperiri per quempiam posset, veritus maxime, ne ex tam propinquis hostium castris ea insidiæ fierent, cæteras portas peditum ducibus custodiendas permisit. Et non longe post, Nec portam quidem Flaminiam Gothi tentarant, vt loco præcipiti sitam, atque adeo, vt adiri non facile queat. Hæc porta nunc viæ Flaminiæ, à qua, vt dixi, nomen obtinuit, imposita est.

DE PORTA COLLATINA.

POst Flumentanam portam proximo loco est Collatina colli hortulorum imposita de qua Sextus Pompeius: Collatia oppidum fuit prope Romam, eo quod opes aliarum ciuitatum ibi fuerint collatæ, à qua porta Romæ Collatina dicta est. Liuius quoque lib. I. Collatia & quidquid circa Collatiam agri erat Sabinis à rege Tarquinio ademptum, &c. Seruat quoque ætas nostra morem appellandi in Collatia, quidquid è regione eius portæ habet ager Romanus. Hæc antiquitus mœnibus à Collina porta versus Tyberim ampliatis cum Flumentana coniuncta fuit, non longe à campo Floræ collocata, postea pomœrio ampliato, ad eum locum, vbi nunc est, super hortulorum collem, cum Flumentana ipso forte Aureliani Imp. tempore translata fuit. Quam à proximis Pinciorum ædibus Pincianam libr. I. de bello Gothico, Procopius suo tempore appellatam fuisse scribit. Bellisarius (inquit) interim quæ ad vrbis custodiam facerent præparare moliri que omnia. Pincianam is ferme & proximam huic ad dextram Salariam portam tenebat, vt suspectiores & necessarias, ea namque parte oppugnari facile poterat murus, &c. Et non longe post: Nec portam quidem Flaminiam Gothi tentarunt, vt loco præcipiti sitam, atque adeo, vt adiri non facile queat. Inter hanc portam, & alteram & dextram huic proximam portulam, porta alia est, quæ Pinciana vocatur. Huic proximi muri pars quædam lapidum laxata, iam pridem compage seiuncta spectatur, non tantum à solo, sed à medio ad summum fastigium scissa. Nec sane collapsa, nec alias resoluta, sed vtrinque sic inclinata, vt cætero muro extrinsecus partim prominentior esse appareat, partim retractior. Hanc muri partem cum demoliri tum primum Bellisarius niteretur, & iterato ædificare instituisset, obstitere Romani, Petrum Apostolum pro indubitato se comperisse asseuerantes, eius loci tuendi pollicitum curam se suscepturum, quod vtique Romanis ex voto successit, quandoquidem nec eo die, quo per Gothos sunt mœnia oppugnata, nec per omne id tempus; quo vrbem obsiderunt Barbari, hostilis vis vlla ad hunc locum peruenit, nec plane vnquam eodem tumultuatum. Et sane me admiratio subiit nec Romanis nec hostibus ipsis, in ea tam diutina vrbis obsidione in memoriam venisse muri hanc partem, quæ res cum miraculi loco postea sit habita, nec sarcire quidem in posterum quisquam, nec de integro restituere ausus est, sed ad hunc diem ea è regione seiunctus permanet murus. Hæc Procopius.

Quæ verba ideo apposui, quod vsque ad nostra tempora, adhuc ea pars muri superstit, vt à Procopio describitur appellaturque à Romanis murus inclinatus. Porro autem ea portula quam supra Pincianam fuisse scribit idem Procopius omnino esse desiit. A porta Collatina exit via eiusdem nominis, de qua Frontinus lib. I. de aquæduct. sic ait. Aquæ Alsietinæ Augustæ ramus proxime viam Collatinam accipit fontem, &c. Item concipitur aqua virgo via Collatina ad miliarum octauum palustribus locis, &c. Hæc autem via non procul ab ipsa porta incidit in viam Salariam.

DE PORTA COLLINA.

COllatinam proxime sequitur porta antiquitus Agonensis, post Quirinalis, deinde Collina, postremo Salaria appellata, Sextus Pompeius: Agonia (inquit) sacrificia, quæ fiebant in monte. Hinc Romæ mõs Quirinalis Agonius, vt Collina porta Agonensis & alibi. Quirinalem eam quoque vocatam fuisse his verbis docet: Quirinalis porta dicta siue quod ea in collem Quirinalem itur, siue quod proxime eam est Quirini sacellum. Agonensem autem idcirco appellatum scribit, quod inundato circo Flaminio Agonales ludi, qui in eo celebrabantur extra ipsam portarentur, ludosque ideo Agonales esse dictos, vel quia locus in quo initio facti sunt, fuerit sine angulo, vel quod iis ludis rex hostiam immolare solitus esset, quam antiqui Agoniam vocabant, vel quod in montibus, quos Agones dicebant, fierent. Ex Quirinali autem vel Agonensi Collina à collibus Quirinali Esquilino & Viminali, vel ab vrbis tribu & regione in qua sita erat, quæ Collina dicebatur, deinceps longo tempore appellata est. Per Collinam portam scribit Liuius lib 5. Gallos in vrbem ingressos eam incendisse, de qua sæpissime etiam alibi mentionem facit. Et alio loco: Quum murus (inquit) & turres quæ sunt intra portam Collinam & Esquilinam de cœlo essent tacta. &c. Ouid. 4. Fastor.

Templa frequentari Collinæ proxima portæ.

Et Iuuenalis Satyra 6.

Proximus vrbi
Hannibal & stantes Collina in turre mariti.

Hæc posterioribus temporibus à via cui imposita erat Salaria appellari cœpta. Procopius libr. I. de bello Gothico: Bellisarius interim Picianam & proximam huic ad dextram Salariam portam tenebat, vt suspectiores & necessarias. Et paulo post: apud Salariam autem portas, vir quidam proceræ staturæ Gothus crebrius sagittando propugnacula infestabat, &c.

DE PORTA VIMINALI.

VIminalis porta Collinæ succedit, eiusdem cum mõte, in quo sita est, nominis à quo & nomen sortita est. Sex. Pomp. Viminalis (inquit) & porta & collis appellabantur, quod ibi Viminũ sylua fuisse videtur, vbi est & ara in Vimino consecrata. Hanc regum tempore in aggere Tarquinij fuisse Strabo iis verbis prodit: In aggere autem medio tertia est porta eiusdem nominis cum colle Viminali. Tertiam autem dicit, quod Flumentana & Collina cum ea priores essent. Collatina enim tunc non erat, quæ postea in ampliatione murorum vrbis fuit interposita. Huic portæ nunc S. Hagnetis à proxima eius diuæ æde nomen est.

DE PORTA GABINA alias GABIVSA.

PRobe Castrum prætorium inter portas S. Hagnetis & S. Laurentij adhuc extat porta clausa, quam aliquot

Lucus Petilinus. *Collina porta.* *Quirinalis porta* *Agonesis porta.* *Salaria porta.* *Viminalis porta.* *Gabiusa porta.*

quot rationibus adductus Querquetulariam vel Querquetulanam fuisse olim crediderim, de qua quum tam nostro quam etiam Procopij tempore ante millesimũ annum in vsu esse desierit, postea verba faciam, quum de iis portis loquar quæ esse desierunt, atque ad eius portæ descriptionem veniam, quæ ab antiquis Gabina vel Gabiusa, nostro vero seculo S. Laurentij appellatur, Gabiusam autem portam fuisse Romæ testatur Liuius, qui eam de cœlo tactam fuisse scribit. Hanc autem Gabiusam fuisse vt credam adducor, quod in antiquo codice manuscripto P. Victoris quem in communem antiquitatis studiosorum gratiam cum hisce commentariis publicaui, Tiburtina via quæ hac porta incipit, eadem esse cum Gabina dicitur. Gabina autem vel Gabiusa porta non nisi à Gabiis nomen habuisse liquet, sicut etiam & via quæ ex hac porta dextera parte versus Prænestinam viam deducta recta Gabios quibus nunc Gallicanuum nomen est, perducit.

DE PORTA ESQVILINA.

Esquilina porta.

PRoximam Gabinæ fuisse Esquilinam portam multis veterum scriptorum auctoritatibus demonstrari potest, cuius nũc maior porta vel locũ obtinet, vel non longe à loco, in quo antiqua Esquilina quondam fuit, nostro tempore sita est. Cæterum multum mihi laboris esset & male mecum agerem, si omnes veterum antiquariorum errores nunc vel reprehendere vel explodere vellem, quos in his rebus describendis admiserunt, vt de amphitheatro Statilij Tauri, basilica Caij & Lucij, foro Romano, templo Staturni, & ærario, porta Gabiusa, templo Mineruæ medicæ, quæ loca contra antiquorum scriptorum auctoritates, male & nimium inepte collocarunt, perinde ac etiam fecerunt de porta Esquilina, de qua mihi nunc sermo est. Ego autem iis reprehendendis, quoties occasio sese offerret, tempus non conteram, sed quæ ille male dixerunt nulla eorundem mentione facta emendare rationibusque adductis restituere curabo. Quis igitur non est ex veteribus antiquariis, à Blondo vsque ad Marlianum, qui nouissimus vrbis topographiam (quod sciam) scripsit, qui portam quæ nunc maior dicitur Næuiam non vocet? Quam aperte P. Victor in regione duodecima, piscinæ publicæ inter portam Capenam & Ostiensem collocauit, qui vicos portarum Næuiæ & Raudusculanæ in ea regione fuisse prodat. Varroque ipse lib. 4. de lingua Latina eas portamque Lauernæ vicinas scribit, atque extrema vrbis regione fuisse aperte innuit. Quanquam enim is locus mancus sit aperte tamen colligitur eum portarum omnium descriptionem eo loco fecisse atque à Flumentana inchoasse quæ prima erat, desiisseque in Lauernalem portam, quæ non procul à Trigemina fuit, cui vicinas fuisse Næuiam & Rausculanam exponit. Cui rei maxime quadrat quod ante Næuiæ descriptionẽ dicit, vbi paginæ tres desunt: Religionem Porcius designat quum de Ennio scribens dicit eum coluisse Tutillanæ loca. Quæ ea parte fuisse alibi demonstrabo. Quod enim lib. 2. refert Liuius, de portis Collina, Esquilina, Cœlimontana & Næuia, meæ huic sententiæ maxime conuenit, vt paulo post ostendam, ex quibus rebus manifeste videri potest an porta maior quæ longissimo interuallo distat à regione piscinæ publicæ, vbi erat porta Næuia hæc porta esse possit. Quam Esquilinam fuisse, vel Esquilinæ potius locum tenere, aperte iis verbis Strabo indicat. Porro in vnum cadit Labicana à porta quidem Esquilina incipiens, à qua & Prænestina, à sinistra vero & hanc, & Esquilinum omittens campum vltra centum & viginti stadia pergit. Quum autem Labico vetusto sane oppido cæterum disiecto, & in sublimi sito propinquat, & hoc & Tusculum relinquit à dextra, videant igitur hi, qui portam, sancti Laurentij Esquilinam faciunt an Labicana, & Prænestina via Gabina simul & Tiburtina ea vna porta incipiant, quum manifeste constet à porta Maiore duas nunc exire vias, quarum altera Labicos, altera Præneste recta deducit. Quo fit vt hanc indubitato potius Esquilinam olim fuisse credam. Confirmatur etiam mea hæc sententia Ciceronis auctoritate qui Esquilinam & Cœlimontanam portas propinquas fuisse demonstrat, quum ait: Quum ego Cœlimontana porta introisse dixissem, responsione me inimica Esquilina introiisse homo promptissimus lacessiuit, &c. Quod ei proximior esset. Hæc autem Liuij verbis non aduersantur, qui non semel ait: Castra inter Collinam Esquilinamque posita. Nam Viminalem & Gabiusam eo tempore aut non fuisse, aut has duas tantum quod notiores essent nominasse existimo. Huius autem & aliarum quarundam portarum ordo ex verbis Liuij facile apparebit, quæ ideo subiunxi. Porsena, inquit, primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda vrbe ad obsidendam versis, præsidio in Ianiculo locato ipse in plano ripisque Tyberis castra posuit, nauibusque vndiq; accitis & ad custodiam, ne quid frumenti Romam subuehi sinerent, & vt prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque aliis locis traiicerent, breuiq; adeo infestum agrum Romanum reddidit, vt non cætera solum ex agris, sed pecus quoque omne in vrbem compelleretur, ne quisquam extra portas propellere auderet. Hoc tantum licentia Etruscia non metu magis quam consilio concessum est. Namque Valerius Cos. intentus in occasionem in multos simul & effusos improuisos, adoriundi in paruis rebus negligens vltor grauem se ad maiora vindicem seruabat, itaque vt eliceret prædones edicit suis postero die frequentes porta Esquilina, quæ auersissima ab hoste erat (erant enim in Ianiculo) expellerent pecus, scituros id hostes ratus, quod in obsidione & fame seruitia infida transfugerẽt, & scire perfugæ iudicio, multoque plures vt in spem vniuersæ prædæ flumen traiiciunt. Pub. Valerius in T. Herminium cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via (quæ læua portæ Esquilinæ proxima erat) occultum considere iubet, Sp. Lartium cum expedita iuuentute ad portam Collinam stare, donec hostis prætereat, inde se obiicere ne sit ad flumen reditus. Consul alter T. Lucretius porta Næuia cum aliquot manipulis militum egressus, Cœlimontana (tanquam medio loco sita: ab omnibus si opus esset præsto esse posset) delectas cohortes educit, hique primi apparuere hosti. Hactenus Liuius. Quibus verbis innuitur Cœlimontanam portam mediam inter Esquilinam & Næuiam fuisse Collinamque Gabinæ proximam atque hæc Esquilinæ. Flumentanæ autem non meminit, quia etsi Etrusci recta per campum Martium transire potuissent, tamen quia inter vrbis mœnia abruptosque montes iter erat, ne in aliquod discrimen inciderent, eam portam non inuaserunt, simulque quo propinquiore à mœnibus cursu ferrentur in pecus ad eum forte Tyberis locum deuenere, qui medius est inter pontem Miluium, & Anienis ostia. Quare non oportuit ad portam Flumentanam militum stationem locare. Collatinæ & Viminalis eum non meminisse existimo, vel quia adhuc non erat, vel forte eo bello clausæ vsum amiserant, vt in bellis fieri consuetum est, vel quia aliis portis satis fuerat & struere insidias & exponere pecus, ac turmas præsidiaque emittere. De hac porta multa apud omnes auctores: veteres mentio est. Hanc autem aliquando Mæciam vocatam fuisse ex Plauto coniici potest, quod idem de porta Mæcia scribit Plautus, quod de Esquilina Horatius, vtriusque sententiam confirmat Cornelius Tacitus qui libro 2. historiæ Augustæ ait: Sumptum more prisco extra Esquilinam de nocentibus supplicium. Plautus vero in Casina:

Næuia porta.

M. porta.

Illum

Illum Ædepol videri ardentem te extra portam,
Maciam credo ecastor velle.

Horatius in 5. Epodon.

Post insepulta membra deferent Lupi,
Et Esquilinæ alites.

In quem locum annotauit Porphyrius in regione aggeris extra portam Esquilinam solita fuisse pauperum corpora vel comburi vel proiici: combusta fuisse indicat Plautus, proiecta Horatius. Hanc portam à via quæ per eam exibat, Plinius lib. 16. cap. 5. Labicanam iis verbis vocat: Mars est etiamnum sedens Colossæus eiusdem in templo Bruti, Calliaci, apud circū eundem ad Labicanam portam eunti. Quam ab altera quoque via procopius Prænestinam appellat: Inter hæc (inquit) Bressas qui Prænestinam portam custodiendam acceperat, ad Bellisarium misit qui nuntiaret teneri ab hostibus vrbem, per portam aliam introgressis, quæ supra Tyberim est, & paulo post Prænestinam Bessæ tradiderat custodiendam & alibi acie instructa iuxta Prænestinam portam ad eam muri partem mox ducit, quam Ro. riuarium dicunt, vnde & expugnari mœnia perquam facile poterant, &c. Hæc porta nunc Maior porta dicitur forte ab ædificij magnificentia cui supposita est, id est, aquæ Claudiæ castellum. Hancque ibi locatam fuisse à Bellisario crediderim eo tempore quo vrbis muros à Gothis disiectos restituit atque è proximo loco ibidem translatam, neque enim verisimile videtur veteres portam vrbis aquæ ductum formis vel Castello subiecisse, ab hac autem porta exeunt viæ, Labicana quidem à dextera & Prænestina à læua, quæ Præneste & Labycos deducunt.

DE PORTA COELIMONTANA.

PRoxima Esquilinæ, vt innuere videtur Cicero, fuit porta Cœlimontana, nunc S. Ioannis appellata à monte Cœlio, in cuius parte sita est, olim Cœlimontana dicta. Quam L. Cornelio & Quinto Minutio Coss. tactam de cœlo narrat Liuius. Hanc posterioribus sæculis Asinariam fuisse dictam referunt Procopius lib. 1. de bello Gothico, & Anastasius Bibliothecarius in vita Syluerij Papæ. Procopius quidem: contigit autem vt die vna eodemque tempore, & Bellisarius cum imperatoris exercitu per portam quam Asinariam dicunt (Neapoli enim veniebat) vrbem iniret, & per Flaminiam Gothi excederent, & libr. 3. Quum itaque perpauci vt diximus admodum ad murorum custodiam relinquerentur, & hi quidem iam fame confecti, quaterni custodes quidam, & Isauri genere ad portam Asinariam custodias nacti, excepturos se intra vrbem Gothorum exercitum pollicerentur. Et alibi sæpius eius portæ meminit quam Bibliothecarius Lateranensi Basilicæ proximā fuisse scribit. Per hanc, Alarico primū, postea Totila ducib. ingressi Gothi vrbem captam diripuerunt. Mirandum autem quod quum Sex. Pompeius viæ Asinariæ mentionem faciat, eam longe ab hac porta fuisse scribat, quam inter Latinam Ardeatinam fuisse tradit, vt inferius explicabo. Hanc vero Cœlimontanā fuisse illud etiam confirmat, quod non mons ipse nullam præter hanc habet portam.

DE PORTA LATINA.

COElimontanam sequitur porta Latina ante mille annos appellata, quæ quod in Latium mitteret, nomen obtinuit quod etiamnum manet. quo autem nomine antiquissimis temporibus vocaretur incertum. Verum quum Strabo via Latina Ferentinum vrbem fuisse asserat, crediderim portam hanc eam esse quam Plutarchus Ferentinam nominauit in Romulo. Nam Romulus (inquit) expiationibus ciuitatem expugnauit, quas adhuc etiam Ferentinam ad portam obseruare tradunt. Sicque appellatam existimo, quod ea iter esset ad Ferentinos Hernicorum populos. A Latina autem porta initium habet via eiusdem nominis in Latinos populos ducens, quæ modo Latina, modo Ausonia dicitur à Martiali lib. 9.

DE PORTA CAPENA.

NOn longe post Latinam extat porta Capena, cuius Etymologiam refert Solinus: Qui Italum regem ex Sicilia ad Ianum fuisse scribit, tum in Italia regnantem, eius auxilio consilioque ciuitatem iuxta Albam condidisse Capenam nomine, & ab ea postmodum denominatam portam Capenam: Seruius vero Grammaticus super Virgilij locum lucos Capenos, aliter dicit: ait enim vnde hoc est à Capenis lucis & porta Capena, quæ iuxta Camœnas est, nomen accepit. Asconius enim Pedianus, Victor & Sex. Rufus extra hanc portam ædem Camœnarum fuisse referunt, propterea que Camœnam à nonnullis olim fuisse appellatam. Nunc à proximo templo S. Sebastiani dicitur, quam olim Capenam fuisse hac confirmari potest ratione. Eam n. in via Appia fuisse ostendit Frontinus iis in verbis: Appius Censor viam Appiā à porta Capena vsq; Capuam muniuit. Quum autē via in qua Septizonium Seueri adhuc extat, tendens ad portā S. Sebastiani, via Appia à Spartiano & Iulio Capitolino vocetur, non est quod dubitare possimus, portam quæ nunc in via Appia extat, fuisse Capenam, quæ apud poetas & historicos celeberrima est.

DE PORTA OSTIENSI.

NOuissima citra Tyberim porta, quæ nunc S. Pauli proxima templo dicitur antiquitus Trigemina dicebatur, quod ea contra Curiatos tergemini Horatij egressi sint, quanquam is qui superstes fuit porta Capena redierit. Hæc antiquitus ad Auentini radices non longe ab æde S. Mariæ in Cosmedin, vel scholæ Græcæ, vt refert Liuius, fuit qui ait ædiles extra portam Trigeminam in Auentium porticum strauisse, & quum bello Punico secundo Romæ ortum incendium narrat hoc idem innuit. Quod incendium omnia ædificia quæ erant in vico Iugatio sub Capitolio, Æquimeliumque comprehendit, mox extra Carmentalem portam per ripam Tyberis in Fortunæ ac Matutæ templa debacchatum est, vsque ad portam Trigeminam, & Frontinus Ductus aquæ, Appiæ habet longitudinem à capite vsque ad Salinas qui locus est ad portam Trigeminam, & alibi Cacus habitauit locum vbi Salinæ nomen, vt vbi Trigemina porta: Multa demum huius portæ apud veteres auctores mentio est quam eo loco olim fuisse satis liquet. Præcepto autem intra Pomerium Auentino ab imperatore Claudio ad radices eiusdem montis vbi Testatij planicies primum ingredi incipit, translata est. Postremo à Bellisario eo vbi nunc est, locata fuit, quæ à via ab Ammiano Marcellino, Procopio & cæteris eius ætatis scriptoribus etiam Ostiensis appellatur: Extra hanc portam quandam quoque porticum fuisse refert in libris de Bello Macedonico Liuius quem ait: Ædiles alteram porticum extra portam Trigeminam inter lignarios fecisse. Plinius quoque scribit extra hanc portam populum Romanum Minutio Augurino, qui ad assem pretium farris redegerat. Extra hanc etiam tenues stipem petere solitos, Plin. libro 34. significat, inquiens extra portam Trigeminam vnciaria stipe collata. Et alludit eodem Plautus in Captiuis, apud quem sic loquitur parasitus:

Vel extra portam ire Trigeminam ad sacculum licet,
Quod mihi ne eueniat nonnullum periculum est.

DE PORTIS TRANS TYBERIM ET primo de Portuensi porta.

POrtam quæ nunc Portuensis dicitur, quod ad portum Romanum perducat, antiquitus Naualem dictam fuisse à proxima nauium statione docet Sex. Pompeius

peius Naualis inquit porta à vicina naualium dicta, ab hac exit via quæ Portuensis appellata est. Hæc ad portum Ostiensem totius orbis amplissimum ducebat. Ante Claudij vero tempora, qui hunc portum excitauit, quo nomine vocaretur non inueni. A Procopio & eius ætatis scriptoribus Portensis vocitatur. Per hanc viam secundum Tyberim fuerunt Horti Cæsaris dictatoris.

DE PORTA IANICVLENSI, alias PANCRATIANA.

Ianiculensis porta. Pancratiana.

QVo nomine apud antiquos vocaretur porta, quæ in dorso Ianiculi est, atque nunc à proximo templo S. Pancratij appellatur, hactenus non inueni. Ego eam à Ianiculo, cum aliud nomen non habeam, sicut & pons, Ianiculensem vocatã fuisse existimo. Cuius portæ multa mentio est apud Procopiũ, quam modo Pancratianam, modo S. Pancratij nominat. Inter hæc (inquit) Bessas, qui Prænestinã portam custodiendam acceperat, ad Bellisariũ misit, qui nuntiaret teneri ab hostibus vrbẽ per portam aliam introgressis, quæ supra Tyberim est, & S. Pancratij dicitur, &c. Et paulo post: Ad portam vero Pancratianam, quæ trans Tyberim est, quum hostium copiæ peruenissent, ob loci difficultatem nihil per eos gestum memoria dignum est, namque locus accliuus, & ea è regione murus ad inuadendum difficilis. Hanc autem portam Aureliam non fuisse, vt omnes fere veteres antiquarij affirmarunt, paulo post ostendam.

DE PORTA SEPTIMIANA.

Septimiana porta. Fontinalis porta.

TErtiam vltimam trans Tyberim portam, quæ nunc Septimiana dicitur, Fontinalem priscis temporibus dictam fuisse, aliquot veterum scriptorum auctoritatibus demonstratur. Sext. Pompeius, Fontinalia (inquit) fontium sacra, vnde & Romæ Fontinalis porta, Liuius quoque Ædiles alteram porticum ad portam Fontinalem ad Martis aram, qua in campos iter esset, perduxere. Per campos autem Vaticanos intelligit, ex eo, quod Plinius scribat, Vitellium CCHS condidisse Patinam, cui faciendæ fornax in campis exædificata erat: Videmusque etiam nunc in campis Vaticanis fornaces esse, eamque terram argillam esse ad fictilium fabricam commodissimam. Cicero: Campum, inquit, Vaticanum fieri quasi Martium campum. Hanc autem quidam eandem esse cum Capena dixerunt, sed Liuius primo & tertio de bello Punico 2. de Capena. Quinto vero & 30. de Fontinali ita loquitur, vt diuersas eas esse oporteat. Hæc postea ab Imp. L. Septimio Seuero Septimiana appellata est, ait enim Spartianus, ipsum extruxisse Thermas in Ianiculo ad portam sui nominis, ibi quoque erat Ianus Septimianus cum ara, quæ non paruum huius rei argumentum sunt.

DE PORTA AVRELIA.

Leonina vrbs.

QVum à Procopio porta Aurelia haud procul ab Hadriani ponte & sepulchro, triumphalisque iuxta pontem & viam sui nominis eadem regione à Tranquillo & Iosepho fuisse referantur, necesse fuit aliquam Leonianæ vrbis, quæ nunc Burgus S. Petri dicitur, partem antiquis Romanis mœnibus cinctam fuisse, alioqui vrbs vno ponte, & duabus portis eo transmittentibus hostium percussionibus peruia fuisset. Quantum autem coniectura consequi potui, ex veterum auctorum sententiis, & iis, quæ nunc supersunt, vestigiis, murum vrbis tum sic fuisse crediderim. Ab vna parte Tyberim versus muri principium erat, haud longe ab Hadriani sepulchro & ponte Ælio, qui in eum desinebat, è regione, videlicet ædis S. Mariæ transpontanæ, qui mox producebatur versus locum illum, vbi nunc est porta S. Angeli moli ipsi vicina, deinde deductus paulo infra medium Burgum (vt vocant) girabat versus Xenodochium sancti Spiritus, atque ad eius portam prope Tyberim terminabatur, Basilica principis Apostolorum, eaque montis Vaticani, quæ nunc muro clausa est, parte exclusis, atque hac ratione duas comprehendebat portas, alteram quidem Triumphalem è regione eius pontis, cuius nunc pilas & vestigia S. Spiritus ædem in Tiberi videmus. Alteram vero Aureliam vocatam, quæ prope eiusdem Hadriani sepulchrum fuit, quæque inter erat ponte ipso triumphali. Quomodo vero sepulchrum Hadriani muris annexum fuerit, paulo post ex Procopio aperiam. Aliquando autem mihi in mentem venit, Triumphalem portam diu ante vsum amisisse, Aureliamque solam eo portam fuisse, donec ampliatis à Leone IV. muris vsum & nomen & ipsa amitteret. Nam Procopius non omisisset mentionem facere de Triumphali, in ea, quam describit, vrbis oppugnatione, si eo tempore fuisset, cum Aureliæ non omittat, ea enim Gothi parte maxime in obsidione laborarunt, vnde illum crebrius locorum illorum meminisse oportuit. Adde, quod si Triumphalis porta eo tempore fuisset, non 14. portas, vt scribit Procopius, tunc circumiectus vrb. murus, sed 15. habuisset, nam Aurelia 14. est, decem enim portæ vrbis 4. vero trans Tyberim fuerunt, quæ omnes præter hanc Aureliam ad nostram vsque ætatem perdurarunt. Porro autem ex Aureliæ portæ descriptione, quam Procopius facit, egoque hic subiiciam, locum portæ, murorum ambitu, & quale fuerit Hadriani sepulchrum, cognoscemus. Gothi (inquit) septima castra extra fluuium Neronianis in campis fixere, ita, vt castris omnibus esset pons intermedius, vnde peractum, vt & portæ aliæ duæ infestæ ab hoste essent, Aurelia scilicet, quæ sancti Petri, vt ei templo propinquior nuncupatur, & altera, quæ trans flumen est sita (intelligit enim S. Pancratij:) Quibus verbis eas diuersas fuisse liquet, & alibi. Dum hæc peraguntur, Aurelianam portam ex altera parte Gothi hoc modo inuadunt. Hadriani quondam Romanorum Imperatoris sepulchrum extra portam Aureliam exstat, & ad lapidis iactum à mœnibus procul extructum, spectatu proculdubio dignum: Pario namque ex lapide ædificatum est, saxa quadrata illi inuicem nexa, alia nulla intermixta materia, & quaternis partitum pari dimensione lateribus, tam porrectis in latitudinem, vt iactus ex angulo lapis alterum fere pertingat, altitudine etiam hæc vrbis mœnia superant. Statuæ quoque ex eodem Pario marmore virorum equorumque miro artificio factæ desuper insident. Sepulchrum id prisci homines illi, cum velut moles, & arcis in speciem vrbi impositum videretur, brachiis duobus à mœnibus ipsis ad sepulchrum id vsque porrectis, inædificatisq; complexi sic sunt, vt murorum sit, perinde pars quædam effectum, apparet, namque altissimæ id turri persimile, & ea è regione imminet portæ. Erat itaque peropportunum & munitissimum eo loco præsidium, cuius custodia per Bellisarium tradita Constantiano obtigerat, cui iniunctum, vt & contigui muri curam susciperet asseruandi, vt leuiori, & non magni momenti custodia indigentis, si quidem ea ex parte hauquaquam murus flumine subterlabente poterat oppugnari. Constantianus autem, quum ei nunciatur hostes transitum per flumen tentare, muro illi diffisus, qui ad fluuium erat, cum paucis ipse statim opitulatum contendit maiore militum multitudine iussa portam inprimis, & in sepulchro ipso præsidium diligentius custodire. Gothi interea Aureliam portam, Hadrianique molem sine vllis machinationibus confestim inuadunt, scalas tamen ingenti manu inferentes, multitudine sagittarum immissa, facile in dubium hostes deducere, & trepidationem inferre, atq; adeo, vt paruo molimine præ custodum paucitate potiri se præsidio posse existimarent. Prælatis itaq; scutis Persicis, nihil inferiorib. ad mœnia succedebant, & hostes frustrati, quam proxime subierunt. Sub porticum namque ad sacram Beatri Petri Apostoli pertinentem, tum ædem latitantes hi-

res hi venerant. Inde quum de improuiso comparuissent rem ita aggrediuntur, vt nec balista quidem Romani custodes vti in hostes possent, non enim in nimium subeuntes telum immittere, tormentumve poterant, nec illis vt scutatis obesse. Sed postquam validius Gothi incubuere, & creberrima sagittarum immissione propugnacula infestando admoturi iam erant ædificio scalas vndiquaque fere circumuentis iam omnibus, qui de mole pugnando se tuebantur. Aliquandiu Romanis iniectus terror, de salute iam desperantibus, quandoquidem sese ac mœnia defensare, vt erat necesse, haudquaquam iam possent communi tamen consensu, diffractis marmoreis illis vastisq; simulacris, ex eorum fragmentis ingentia saxa in hostium capita superne deuoluunt. Gothi vero percussi, oppugnationem remittunt, iisque sensim cedentibus victoria potiti Romani, hos demum vt victos propellunt. Iamq; & Constantianus, perterrefactis fugatisque, qui transitum fluminis pertentassent, redierat, non enim præsidium illud hostes, vt ipsi rebantur, neglectum prorsus, vel incustoditum inuenerant. Itaque factum, vt circa Aureliam portam omnia in tuto iam essent. Ad portam vero Pancratianam, quæ trans Tyberim est, ob loci difficultatem, nil memoria dignum ab hostibus gestum est, &c. Hactenus Procopius. Pontis autem Ælij & eius sepulchri meminere Dio & Spartanus in Hadriani Imperatoris vita. Portam vero Aureliam, vel à via eius nominis, quæ per eam exibat, vel à tribunali Aurelio nomen accepit, de quo Cicero mentionem facit, sic in L. Pisonem: Persequente connexos his funeribus dies pro Aurelio tribunali, nec conniuente quidem te, quod ipsum etiam scelus, &c. Quæ postea locum cum nomine amisit Leonis IV. Papæ pontificatu, quando is prolatis muris Vaticanum & Basilicam S. Petri Apostoli cinxit.

DE PORTA QVERQVETVLANA.

Querquetulana porta. Porta Quercularia vel Querquetulana, de qua Plinius sic lib. 16. c. 20. Syluarum, certe distinguebatur in singulis Fagutali Ioui etiam nunc, vbi lucus fagæus fuit, porta Querquetulana, colle, in quem Vimina petebantur. Si igitur in Viminali colle extat Viminum sylua, à qua collis est denominatus, necesse fuit hanc portam in Viminali fuisse. In quo Varro Querquetulanum Sacellum, P. vero Victor ac Sext. Rufus lucum fagutalem ponunt. Quare etiam portam Querquetulanam eam olim fuisse portam, quæ nunc clausa est, crediderim prope castrum Prætorium, vel non longe ab eo. Quamuis non me lateat, Cornelium Tacitum scribere, montem Cœlium Querquetulanum prius vocatum fuisse. Vtcunque autem sit, Varroni, Plinio, P. Victori & Sex. Rufo magis credendum, qui eam Viminali fuisse, vel innuunt, vel aperte demonstrant. Hanc autem eandem fuisse existimo portam cum ea, quã Sext. Pomp. Querquetulariam appellauit: Querquetularia (inquit) porta, Romæ dicta, quod Querquetum intra muros vrbis iuxta se habuerit, & alibi: Querquetulanæ reputantur significare Nymphæ, præsidentes querqueto virescenti, quod genus syluę indicat fuisse, intra portam, quæ ab eo dicta sit Querquetularia.

DE PORTA PIACVLARI.

Piacularis porta. Piacularis (inquit Sext. Pompeius) porta Romæ appellatur, propter aliqua piacula, quæ ibidem fiebãt, vel, vt ait Cleatius, ex sacro, per aliquem soluitur, aut aliqua piandi propitiandique causa immolatur.

DE PORTA CATVLARIA.

Catularia porta. Idem Sext. ait, Catularia porta Romæ est dicta, quia non longe ab ea ad placandum Caniculæ sidus frugibus inimicum, rufæ canes immolabantur, vt fruges flauescentes ad maturitatem perducerentur.

DE PORTA MINVCIA.

Minucia porta. Minucia porta Romæ appellata est eo, quod proxima sit sacello, alias aræ, Minucij, quem Deum putabant, auctor Sext. Pompeius. Forte de hac porta loquitur in Commodi vita Lampridius, cum ait: Herculis signum æneum sudauit in Minucia per plures dies.

DE PORTA MVGIONA.

Mugiona porta. Idem quoque etiam Mugionæ portæ his verbis meminit, Mugiona porta Romæ dicta est à Mugio quodam, qui ei tuendæ præfuit. Hanc non procul à via Noua versus Auentinum fuisse scribit Solinus.

DE PORTA SANQVALI.

Sanqualis porta. Sanqualis (inquit Sex. Pompei.) porta appellatur proxima ædis Anci, Sanqualis autem auis nomen est, quæ Ossifraga dicitur. Quidam Saginalem portam ab æde Sangi legendum putant. Quod si textum aliquem antiquum adducerent, non improbarem.

DE PORTA NÆVIA.

Næuia porta. Hanc, vt duas sequentes, inter portam Capenam & Tyberim fuisse elicitur, vt etiam supra exposui ex P. Victore, & M. Varron. lib. 4. de lingua Latina, qui de ea loquens sic ait: Sequitur porta Næuia, quod in nemoribus Næuiis. Næuius enim loca, vbi ea sic dicta, coluit. Hanc omnes superioris ætatis antiquarij inepte nimium maiorem nunc esse dixerunt.

DE PORTA RAVDVSCVLA.

Raudusculà porta. Deinde (inquit Varro) porta Raudusculа, quod ærata fuit Æs raudus dictum, ex eo in veteribus mãnufs. scriptum rauduscolo libram ferito. De hac porta mentionem etiam facit Val. Maxim. lib. 5. cap. 6. Dignam, inquit, pietatem, quæ, quod ad solidam gloriam attinet, septem regibus præferatur, cuius testandæ rei gratia capitis effigies æreæ portæ, qua excesserat, inclusa est, dictaque Rauduscuiana, quod olim rauda æra dicebantur. Vicum portæ Rauduscuianæ P. Victor cum vico portæ Næuiæ in regione 12. Piscinæ Publicæ enumerat.

DE PORTA LAVERNALI.

Lauernalis. Hinc porta Lauernalis, ab ara Lauernæ, quod ibi ara eius Deæ fuerit. Auctor Varro.

DE PORTA LIBITINENSI.

Libitinensis porta. Portæ Libitinensis meminit in Commod. Imperat. vita Lampridius. Galea eius, inquit, bis per portam Libitinensem elata est. Hæc à Libitina dicta, quod per eam cadauera mortuorum ad sepulchrum efferrentur. Libitinam autem & pro Dea ipsa, & pro Libitinariorum opere accipi solet. Libitina autem Dea erat, in cuius templo vendebantur & locabantur ea, quæ ad sepulchrum pertinebant.

DE PORTA FENESTRALI.

Fenestralis porta. Fuit quoque Romæ etiam porta Fenestralis appellata, de qua sic scribit Plutarchus problem. 35. Quid est, quod portam vnam Fenestram appellant, ad quam Fortunæ thalamus positus est? an quia Seruius rex cum secundissima Fortuna rem habuisse creditus est, quum per fenestram ad eum penetraret, an hoc fabulosum, illud autem verum. Tarquinio Prisco Romæ regnante, quum is à pastoribus esset occisus, Tanaquil eius vxor, mulier sane prudens, & fortis per fenestram populum allocuta multitudini persuasisse dicitur, vt Seruium Regem declararent, ex quo factum est, vt ille locus ita appellaretur, & Ouidius libro Fastorum 6.

Lex eadem fortuna tua est, auctorque locusque.
Sed super iniectis quis latet iste togis.
Seruius est, iam constat enim, sed causa latendi
Discrepat, & dubium me quoque mentis habet.

Tum Dea furtiuos timide profitetur amores,
Cœlestemque homini concubuisse pudet.
Arsit enim magna correpta cupidine regis,
Cæcaque in hoc vno non fuit illa viro.
Nocte demum parua solita est intrare fenestra,
Vnde Fenestralis nomina porta tenet.
Nunc pudet & vultus velamine celat amatos,
Oraque sunt multa regia tecta toga.

Cæterum hanc portam non vrbis, sed palatij fuisse crediderim. Vrbs enim Seruij Tullij regis tempore latius sese extendebat, quam vbi porta Fenestralis fuisse describitur.

DE PORTA TRIVMPHALI.

Triumphalis porta. PORtam Triumphalem fuisse (vt existimo, extra cæterarum numerum trans Tyberim) sub Vaticano iuxta viam & pontem sui nominis, docet Ioseph. libro 7. de bello Iudaico, c.14. Vbi Triumphum Iudaicum Vespasiani Imperatoris, & T. Cæsaris describit. Die, inquit, triumphi principes, qui non in Palatio, sed prope Isidis templum nocte illa quieuerant, primo iam aurora incipiente procedunt, lauro quidem coronati, amicti vero patria veste purpurea, & ad Octauianas deambulationes (porticum vero Octauiæ in campo Martio sitam intelligit) transeunt. Ibi enim Senatus ducum proceres, & honorati equites eorum præstolabantur aduentum. Tribunal autem ante porticus factum erat, sellæque eburneæ in eo præparatæ, quæ cum ascendissent, considerunt. Ibi cum milites allocutus fuisset, solennibusque votis susceptis, soluisset Imper. ipse cum Tito Cæsare ad portam recedit, quæ ab eo, quod per illam triumphorum pompa ducitur, nomen accepit. ibi triumphalibus vestibus amicti, Diis ad portam collocatis cæsa hostia inter spectacula transeuntes triumphum ducebant. Quibus verbis constat, eos extra vrbem tum in campo Martio fuisse, eosque traiecto Tyberi per eam portam introiisse, de qua Tranquillus quoque in Augusti vita sic mentionem facit, cap.100. Senatus vt in funere ornando, & in memoria honoranda, & studio certatim progressus est, vt inter alia complura censuerint quidam funus Triumphali porta ducendum, præcedente victoria, quæ est in curia, canentibus næniam principum liberis vtriusque sexus. Et Tacitus libro 1. historiæ August. tum consulatum de honoribus, ex queis maxime insignes visi, vt porta Triumphali duceretur funus, &c. Hanc autem portam diu ante Procopii tẽpora esse desiisse, superius demonstraui. Eratque in ea murorum vrbis parte, qua ab Hadriani sepulchro ad S. Spiritus portam olim producti erant.

DE TRIBVS ALIIS PORTIS VRbis Romæ.

PORtas autem septem, quas Plinius suo tempore esse desiisse scribit, has fuisse existimo: Primo, quatuor vrbis Romæ veteris portas, quas Romulum reliquisse superius scripsi, deinde porta Saturnia, quæ & Pandana, de qua sic Varro mentionem facit: Capitolium, ante Tarpeius dictus, quem antea etiam Saturninum dictum prodiderunt. Et antiquum oppidum in hoc fuisse Saturniam scribitur, eius vestigia etiamnum manent tria, quod Saturni fanum in faucibus, quod Saturnia porta, quam Iunius scribit, quam nunc vocant Pandanam, quod post ædem Saturni in ædificiorum legibus parietes postici muri sunt scripti. Et Sext. Pompeius: Pandana, inquit, porta dicta est Romæ, quod semper pateret. Hanc autem sub Capitolio fuisse non longe à templo Saturni, refert Varro. De eadem porta mentionem facit Solinus, quam prope Capitolium fuisse scribit.

Saturnia porta. *Pandana porta.*

DE PORTIS RATVMENA ET SAlutari.

Ratum. porta. POrta Ratumena (vt inquit Sext Pompeius) à nomine appellata est, qui ludicro certamine quadrigis victor, Etrusci generis iuuenis à Veiis. Is consternatis equis excussus, Romæ periit, qui equi feruntur non ante constitisse, quam peruenerint in Capitolium, conspectumque fictilium quadrigarum, quæ erant in fastigio Iouis templi. Quas faciendas locauerant Romani venienti cuidam artis figulinæ prudenti, quæ bello sunt recuperatæ, quia in fornace adeo creuerant, vt eximi nequirent, idque prodigium portendere videbatur, in qua ciuitate eæ fuissent, omnium eam futuram potentissimam. Et Plinius libro 8. cap.47. Maius augurium apud priscos, plebeis Circensibus excusso auriga, ita vt si staret, in Capitolium cucurrisse equos, fedemque ter lustrasse. Maximum vero eodem peruenisse à Veiis cum palma & corona, effuso Ratumena, qui ibi vicerat, inde postea nomen portæ est.

Salutaris porta. Porta Salutaris appellata est ab æde Salutis, quæ ei proxima est. Sext. Pompeius: Hanc autem in Quirinali fuisse constat, sicut & ædes Salutis fuit.

DE PORTA STERCORARIA.

Stercoraria porta. STercoraria vero porta non vrbis, sed Capitolij fuit, de qua idem Sex. Pomp. Stercus, inquit, ex æde Vestæ 17. Kal. Iulias defertur in angiportum medium fere cliui Capitolini, qui locus clauditur porta Stercoraria, tantæ sanctitatis maiores nostri esse iudicarunt, &c. Has non septem portas eas fuisse existimo, quæ Plinij tempore iam esse desierant.

Portæ autem, quæ nunc extant Romæ, in vniuersum sunt viginti antiqui nominis, & loci 13. recentioris vero vrbis Leonianæ videlicet 7. Ad septentrionem sunt Flaminia & Collatina, ad ortum vernum Collina & Viminalis, ad ortum æstiuum Gabiusa & Esquilina, ad ortum hyemalem Cœlimontana & Latina, ad meridiem Capena & Trigemina, ad occasum Naualis, Ianiculensis & Septiminiana, reliquæ septem vrbis Leoninæ sunt, &c. Hæc hactenus de portis Romanis, quæ diligenter collectæ sunt ab Onuphrio Panuinio, in sua ciuitate Romana.

Vrbem obsideri] Obsedit autem Porsenna tertio anno post reges exactos, tribus annis continuis.

Trabea. *Pari fere ornatu*] Purpuratus scilicet. Erat enim purpura regum & magistratuum primo, licet deinde vsus eius ad equites quoque translatus sit.

Vt transfuga] Transfuga dicitur is, teste Sext. Pompeio, qui liber vel seruus, aut hostis seruorum, sua voluntate ad hostes transit: quos Romani detractis armis, ne quid insidiarum simulata trãsitione moliri possent, in postremam aciem inducebant, neq; illis facile quicquam credebant, qua de re lege multa apud Alexand. ab Alexand. lib.4. cap.6. Blondum lib.7. Romæ triumphantis.

Scæuola unde. *Scæuolæ à clade dextræ manus*] Σκαιὸν enim Græcis idem quod læuum & sinistrum est. Scæuola enim cum dextram igni dedisset, ensemque à Porsenna datum læua manu arripuisset, Scæuola in posterum cognominatus est, vt Liuius & Plutarchus in Publicolæ vita testantur. Vnde etiam Scæ ab Vlpiano Iurisconsulto *Scæ.* dicuntur, qui sinistra manu pro dextra vtuntur. Vide Alexandrum ab Alexandro libro 1. capite 9. Genialium.

Grassaremur] Bussidianus Codex, vt Nannius lib.5. annotat, crassaremur, pro grassaremur habet, idque sæpius in eadem voce, vt antiqui Caium pro Gaium, Cneum, pro Gneum, dixere. Quanta autem affinitas sit in his literis, ipsa forma docet C G, cum nihil differant, nisi quod inferius cornu in G nonnihil sursum versus repandum est, quare non immerito inter ἀντίστοιχιν referri possunt. *C pro G.*

Aderunt

Aderunt] Eiusdem ætatis & generis, ac qui similiter pro salute patriæ aduersus omnia corporis & vitæ pericula, mortem vel oppetere sua sponte, vel se interficere animum induxerunt, accepta per iusiurandum fide. Huc autem pertinet Diogenis nobilissima responsio, qui adolescenti conquerenti, quod à malis conturbaretur: Desine, inquit, & tu perturbationis indicia præ te ferre. Significans, nulla re magis improbitatem lædentium finiri, quam si qui læditur, dolorem ficta quadam ratione dissimulet, & tum illi, qui incessunt hominem, vt illum discrucient, desinent, si viderint illum nihil moueri. Extat apud Laert. in eius vita.

His conditionibus] Dionysius scribit, primum consultasse Porsennam, quo pacto insidias vitaret, & deinde legatos Romam misisse, vt ad pacem ineundam Tarquinium & filios exules reciperent. Si autem id non daretur, vt bona saltem illis redderent. Postremo, vt agro decederent, Hetruscis circa flumen adempto. Quod vnum, vt bello se soluerent Romani, à se impetrari promiserunt, obsidesque datæ fidei testes, Porsennæ, priusquam de Ianiculo exercitum deduceret, dederunt.

Mutia prata] Militaris fortitudinis præmium amplissimum: priscis enim temporibus militaria dona, quæ militibus fortem operam nauantibus in bello à ducibus dabantur, heminæ vel quartarij farris fuere (vnde adorea laus bellica dicta) binaq; iugera, aut tantum agri, quantum vno die circumarassent, amplissima dona putauere. Pretia enim militiæ hæc habita sunt maxima, vt post exhaustos labores, milites emeritis stipendiis, sanguine & sudore partis, donarentur. Hos enim lætissimos fructus, velut opimam prædam laborum periculorumq; accipiebant. Perniciosum enim ciuem putabant, cui bina aut septem iugera non essent satis. Vide Blondum lib. 6. Romæ triumphantis, & Alexand. ab Alex. lib. 4. c. 18. Neque vero Mutio solum prata data fuere, sed & statua equestris ei honoris gratia constituta est. Viris enim claris, & bene de Republ. meritis, mos fuit antiquus, statuas in templis, & aliis locis insignioribus, quæ aliis ad virtutem stimulum adderent, constituere. Qua de re Plin. lib. 34. c. 4. & lib. 33. c. 12. lib. 34. c. 5. & 6. Eius vero statuæ, quæ Mutio apud Curiam Hostiliam collocata fuit, meminit Cœlius Rhodig. lib. 18. c. 12. Antiquitatum.

Vna ex obsidibus] Captiuis enim omnibus receptis, & viginti præterea obsidibus, decem videlicet maribus, adolescentibus, ac virginibus totidem obsidionem soluisse Porsennam, historiæ tradunt, inter quas præcipui nominis fuere Clœlia, & Valeria Publicolæ Consulis filia. Verum de Clœlia, quam alij Cœliam, & Seneca ad Martiam Cocliam vocat, plura vide apud Dionys. lib. 5. Plutarchum de claris mulieribus, cap. 14. & in vita Publicolæ, Florum lib. 1. c. 10. Orosium lib. 3. Eutropium lib. 1. cap. 11. Valerium Maximum libro 3. cap. 2. Virgilium libr. 8. Æneid. Silium Italicum lib. 10. Claudianum de laudib. Serenæ vxoris. Othonem Phrisingensem libro 2. cap. 10. Sabellicum lib. 7. Ennead. 2. Rhapsod.

Frustrata custodes] Feruntenim à custodibus impetrasse, quorum custodiæ traditæ erant virgines obsides, vt liceret ire ad flumen, vt corpus lauarent, & vt tantisper oculos retro aspicientes amouerent, donec depositis vestibus fluuiali aqua abluerentur. Quo facto, deceptis custodibus natando in vlteriorem ripam peruenerunt.

Romani pignus pacis ex fœdere restituerunt] In seruanda enim fide à Rege Hetruscorum, vel quouis alio vinci turpissimum putabant. Romani quippe, vt perpetuæ fidei custodes sanctissimæ viderentur, non solum pacis fœdera in templo Iouis Capitolini columnis, aut æneis tabulis, vt perpetua monumenta exstarent, insculpserunt, & in æde Iouis Pistij in ligneos clypeos scripta obtulerunt, sed fidei quoque templa magnificis exemplis ædificantur. Qua de re Alexand. ab Alex. lib. 5. c. 3. & lib. 2. c. 22. Plinius lib. 25. c. 10. Cœlius Rhodiginus lib. 9. c. 22.

Legisse impubes dicitur] Est enim pueritia semper amabilis, & dum virgines Clœlia legit, liquet verissimum esse, quod Aristoteles libro Rhetoricorum 2. scriptum reliquit. In totum ea natura sese inuicem delectari, quæ generi sint coniuncta, aut similia: vt, senem sene, adolescentem adolescente, virginem virgine. Prima enim familiaritatis cōciliatio ab ætatis æqualitate proficiscitur. Vide prouerbium: Simile gaudet simili. Deus vbique similes coniungit.

Maxime opportuna iniuria esset] Notandum, quam prudens fuerit Clœliæ consilium, quæ noluit iuuenes maturioris ætatis, aut quosuis alios itineris comites, quam virgines & pueros sibi eligere, quo eā ætatem potissimū ab hostium manu liberaret, quæ maxime opportuna iniuriæ esset, & ipsa simul in amissę virginitatis suspicionem apud suos non incideret. Quandoquidem, vt Quintilianus alibi ait, non satis est abesse à turpitudinis crimine, nisi criminis quoque suspicionem effugias.

Virgo insidens equo] Statuam equestrem virginis habitu, in via, quæ sacra nuncupatur, qua ad forum itur, Clœliæ positam esse legimus apud Dionysium (qui suo tempore non amplius extitisse, sed incendio circa ædes proximas exorto deletam esse ait) Plutarchum de claris mulieribus, Plinium libro 34. cap. 6. Senecam lib. de consolat. ad Martiam, Petrum Marsum in Silij Italici librum 10. Verum Plutarchus ait, quosdam fuisse, qui Valeriæ nomine hanc statuam dicatam affirmarint.

Tuscum vicum vocant] Alij huic vico appellationem factam scribunt, quod sedem illic acceperit Celes Vibenna Hetruscæ gentis dux, à Prisco Tarquinio ob suppetias ei latas, vt annotat Cœlius lect. antiq. lib. 20. c. 33.

Generum Mamilium Octauium] Dionysius & Florus eum Manlium vocant, vt id annotauit Cuspinianus in suis consulibus.

De publico est elatus] Plutarchus scribit, populum Romanum publicum honorem funeri decreuisse, ac quadrantem ad funus exornandum contribuisse. Sepultus est autem intra vrbem, iuxta Veliam, cuius sepulchri tota familia particeps est facta.

Luxere matronæ] Veluti si nihil in eum pro dignitate cōtulisset Romanus populus, dum viueret, sed omnem ei gratiam, etiam post mortem, deberet. Vide Alex. ab Alex. lib. 3. c. 7. Blond. lib. 2. Romæ triumph.

Sub corona venierunt] Id est, in seruitutem redacti sunt. Antiquitus enim mancipia iure belli capta coronis induta veniebant, & idcirco dicebantur sub coronis venire. Nam corona signum erat captiuorum venalium, sicut pileus impositus demonstrabat eiusmodi seruos venundari, quorum nomine emptori venditor nihil præstaret. Butæus in prioribus annot. in Pandectas.

Dictatoris primum creandi] Vt Liuius conqueritur de incertitudine temporis quo primum creatus sit dictator, & quis ille primus fuerit. Sic nec de causa, satis inter auctores conuenit. Orosius enim Sabinorum bellum mouentium causa, Liuius ad Sabinum, Latini etiam belli metu accedente, Dionysius cum plebs æri alieno obstricta, ad bellum Latinum nomina dare detrectaret, post longas consultationes, abrogata pro tunc consulari potestate, nouum hunc magistratum, à quo nulla esset prouocatio, quique summum ac regium ius haberet, ad comprimendos sedandosque eos tumultus, senatum creasse scribit, ac Senatusconsulto factum, vt Lartius & Clœlius consules, cæterique magistratus abdicarent, vnusque, quem Senatus nominaret, populus sciseret, haud amplius quam in sex mensium spatium sine prouocatione, & maiore, quam

Simile simili gaudet.

Criminis suspicio effugienda.

Statua equestris Clœliæ.

Tuscus vicus.

Mamilius Octauius.

Publicolæ funus.

Sub corona venire.

Dictator creatus.

Consules essent, potestate, imperaret. Itaque Clœlio Consuli negotium datum Dictatoris dicendi, qui T. Largium Flauum collegam dixit. Is Romæ primus, vt Dionysius asseuerat, princeps vnicus belli, pacis, cæterarumque rerum Imperator. Prætor maximus, & magister populi, & Dictator appellatus. Titus autem Lartius Dictator dictus, Sp. Cassium Viscellinum, virum consularem magistrum equitū dixit. Atq; inde ea semper in Republ. consuetudo fuit, vt Dictator cum magistro equitum magistratum gereret. Dictus vero ita est, siue à dictando iure, vel vt Dionys. scribit, propter potestatem iubendi, edicendiq; quod vellet, siue vt Varro lib. 4. de lingua Latina scribit, quod à consule diceretur cuius dicto omnes audiētes essent. Creabatur enim viua voce consulis, non per populi suffragium. Dictatoris itaque quia summa erat in populum potestas, is quoque magister populi appellatus est. Vnde Varro eodem libro: Magister equitum, quod summa potestas huius in equites accensos, vt est summa pop. Rom. dictator, à quo is quoque magister populi appellatus. His vero ex causis dictator plerumque creabatur, legendi senatus, claui figendi, ferendæ vel abrogandæ legis, Latinarum feriarum, Reipub. constituendæ, seditionis sedandæ, quæstionis exercēdæ, signi mittendarum quadrigarum dandi, comitiorum habendorum. Quibus rebus peractis dictatura se abdicabat. At si rei gerendæ causa, hoc est, belli, sex mensium eius erat imperium, ne in tanto imperio, si diuturnum esset, insolentior quis redderetur, ac ita ad tyrannidem aspiraret quod succedentibus annis à Iulio Cæsare factum est, postquam dictator est declaratus. Quomodo autem dictator à consule nocturno tempore diceretur, tradit Liuius infra libro 9. Vnde non erat necesse consulem progredi ad populum vt dictatorem diceret. Et quemadmodum à Græcis hæc potestas initio ducta sit, docet Dionysius in quinto erudite, qui ante omnia videndus est. Sed & Aristoteles tertio politicorum huius dignitatis meminit. Lege etiam Plutarchum in Fabio & Marcello, Meminit & Eutropi, capite vndecimo, lib. 1. Nihil vero prætermisit de hac re Onuphrius Panuinius in commentariis Fastorum.

T. Largius Flauus primus Dictator Romæ. *Dictator vnde dictus.* *Dictator magister populi.*

Equum infestum admisit] Equum admittere, pro conscendere interpretatur Budæus in posterioribus annot. in Pandectis. At eum erroris arguit Franciscus Floridus. Sabinus libro 2. succisiuarum lectionum capite 8. admittere idem esse, quod concitare demonstrans.

Equum admittere. Admittere concitare est.

Saturnalia] Origo Saturnaliorum latissime enarratur à Macrobio, libro 1. capite 6. Nec prætereundus Lucianus de Saturnalibus, & Dionysius libro 6. de eodem.

Saturnalia.

Ædem Castoris vouisse] Quem ἱππόδαμον, sicut Pollucem ἀεθλοφόρον, cognominatum legimus. Scribit autem Cicero libro 3. de natura Deorum, apud Regillum in silice apparere tanquam vestigium vngulæ Castoris equi. & in foro ab A. Posthumio ædem Castori & Polluci dedicatam. Historia à pluribus recitata. Quæritur hoc tempore à plerisque, qua fori parte esset hæc Castorum ædes, Quidam D. P. Cosmi & Damiani templum Castorum existimarunt, alij iuxta Iuturnæ fontem quod innuere videtur Ouidius in Fastis ita canens:

Castoris ædes.

Fratribus illa dies fratres de gente Deorum,
Iuxta Iuturnæ composuere lacus.

Qui de vrbis Romæ antiquitatibus & regionibus scripsere, & ipsi inter se dissentiunt, cum tamen frequens sit eius templi mentio Ciceroni, Liuio, Plutarcho, Catullo, Varroni, Dionysio, Plinio, Gyraldo historiæ Deorum syntagmate 5. non vnum, sed plura fuisse videtur quem vide.

Ad Aristodemum] De cuius origine si multa volueris scire, lege 7. lib. Dionysij à principio. Cognomēto vero dictus fuit μαλακὸς hoc est mollis. Mortuus vero est Tarquinius anno ætatis suæ 90. Imperij sui 25. Olympiadis 66. anno 4. & vlt. ab vrbe vero condita 244. quibus Romæ sub septem regibus regnatum est. Auctor de viris illustribus, eum Cumis per summam ignominiam reliquum vitæ tempus exegisse scribit.

Aristodemus.

Regillum lacum] Qui est in agro Tusculano, & Algidæ syluæ ingressu. De quo Plinius lib. 33. ca. 3. Sabell. lib. 9. Ennead. 2. Volaterranus lib. 6. c. 1. Geographiæ.

Regill lacus.

Ebutius magister equitum] Florus Cossum, Fenestella c. 9. & Pompon. 16. Spurium Cassium vocant. Erat autem magister equitum, velut magister consiliorum dictatoris, atq; in ipsius præscriptum parere oportebat, ita si quando abesse contingeret, eius vices gerere, & munia obire posset. Quales igitur tribuni Celerum apud reges, tales fere apud dictatores magistri equitum erāt, & quemadmodum dictator summum habuit ius in populum, ita in milites quoque magister equitum. Vide de ea re Fenestellam, Pomponium Lætum, & Alexan. ab Alexan.

Magister equitum.

Pronuntiasse militi præmia] Apud Frontinum lib. 1. vbi docet, quemadmodum sit incitandus exercitus ad prælium, legimus Aulum Posthumium, oblata specie duorum in equis iuuenum, animos suorum erexisse, Pollucem & Castorem adesse dicentem, ac sic prælium restituisse. Quo discendum est, præsentibus Diis ne gentiles quidem in summo vitæ periculo desperasse. Illud vero notandum, Castorem & Pollucem semper pro partibus Romanorum stetisse, vt qui albis insidentes equis P. Varieno nocte venienti, obuiam quoq; facti sunt, nuntiantes, eo die regem Persen victum atque captum, quod paucis post diebus literæ Pauli verum fuisse docuerunt. Cuius rei meminit Plin. lib. 7. c. 22. Lactantius institutionum diuinarum, lib. 2. c. 8. Plutar. in vita Pauli Æmylij.

Cast. & Poll. sem per p Romanis steterunt

Romæ tribus vna & viginti factæ] Ita hunc locum restituere viri doctissimi Glareanus, & post eum Sigonius, non XXXI. sed XXI. tribus, scribendum esse euincentes. Cæterum non negligenda sunt, quæ accurate à viro eruditissimo Nicolao Grucchio lib. 2. c. 2. de comitiis Romanorum disputantur, vbi omnium auctorum locis diligenter excussis, tandem in Sigonij sententiam concedere videtur.

Ædes Mercurij dedicata] Quod eo die Mercurius natus esset. Templi enim dicatio natalis erat numinis, vt ex hoc Liuij loco & Festo ostendit Tornebus lib. 2. aduersariorum, c. 11.

Propter nexus ob æs alienum] Erat enim hoc ius iam inde à condita fere vrbe, vel lege, vel more constitutum, vt liberi, qui pecuniam deberent, cum soluendo non essent, trahi à creditoribus, atque ad operas in seruitute præstandas cogi possent, qua licentia abusi multi, in terga miserorum crudelissime sæuierunt. Idque ita obseruatum esse ante 12. tabulas, hic locus indicio est. Post autem in eas hæc verba relata sunt, teste Gellio lib. 20. c. 1. Æris confessi ærisque debiti iudicatis, XXX. dies iusti sunto: post deinde manus iniectio esto, in ius ducito, in iudicatum faxit, aut quis pro eo in iure vindex sit, secum ducito, vincito aut neruo aut compede XV. pondo ne minore, aut si volet, maiore vincito. Si volet suo viuito, in suo viuit, qui eum vinctum habebit, libram farris in dies dato. Si volet plus dato. Et hæc quidem Gellius. quia vero hanc legem mendosissimam, & mutilatam verisimilibus coniecturis restituit Iacob. Rænardus c. 8. 12. tabularum, itaq; Gellij verbis ex ipso adiiciendum: Tertiis nundinis partes secanto si plus minusve secuerunt, sine fraude esto. Vt autem posterior pars legis de secandis debitoribus attestante Cæcilio iureconsulto, nunquam vsurpata, sed more publico, vt Quintilianus lib. 3. scribit, repudiata fuit, sic prior nimirum, vt debitores addicti in vincula abducerentur, necterenturque vsque ad annum CDXXVII. obseruata est: quo anno, vt in-

Nexi ob æs alienum.

vt inquit Liuius, initium libertatis Coss. L. Papirio Mugullano & C. Petilio Visolo, factum est, quod necti desierunt. Atque hoc est illud quod Varro intellexit, cum scripsit in libris de lingua Latina: Liber qui suas operas in seruitute pro pecunia, quam debet, dum solueret, nexus vocatur. Plura de nexorum statu, nectendi ratione, aliisq; ad hunc locum facientibus, vide apud Cœlium, lib. 11. lect. antiq. c. 20. Ræuardum loco prædallegato. Quid vero addicti à seruis differant, Quintilian. lib. 8. c. 4. Faciet quoq; non parum ad huius rei intelligentiam historia Manlij Centurionem liberantis, infra lib. 6.

Tributum iniquo suo tempore] Ita lege ndum esse Robortellus libro secundo emendationũ c. 36. ostendit, vt sit sensus iniquo suo tempore, id est, cum superius enarratis malis conflictatus premeretur inopia rerum omnium. At Nannius libro 5. συμμίκτων, ex codice Bussidiano legit tributum iniquum, & non suo tempore imperatum, vt duplex sit conquestio super hoc tributo, & quod magnitudine fuerit iniquum, quod vltra censum iniuncto onere, & quod non expectato tempore, quod dandum erat, extortum sit. Tributum autem, vt M. Varro de lingua Latina ostendit, dictum est, à tribubus, quod ea pecunia, quæ populo imperata erat, tributim à singulis exigebatur, per quam occasionem tribuni quoque, quod tributum exigerent, dicti sunt. Tributum autem ab omnibus pro modo facultatum, facta distributione, per centenas partes efflagitabatur apud Romanos, quæ deinde post Papirij de Samnitibus triumphum, vt Liuius in decimo testatur, in stipendia militum collata sunt. De tributo autem soluendo more apud Romanos vetustissimo, lege præter Liuium copiosissime Blondum lib. 5. Romæ triumphan. à principio.

In ergastulum] Ergastulum Liuius appellat locum, in quo mancipia deteriora in vinculis opus facere cogebantur, vt metallarij serui solent, Budæus in prioribus annot. ad Pandectas.

Sacramento dicerent] Dicere Sacramento, sermo est antiquorum, prout annotat Budæus in annotationibus reliquis ad Pandectas, existimans dicere hoc in loco, & aliis similibus, pro destinare & dicare accipi, Vide ibidem.

Mercatorum collegium] Collegia à rege Numa ad exemplum ciuitatis Atticæ instituta scribit Putarchus, & iura collegiorum ex Solonis legibus petita fuisse, Caius putat in l. final. ff. de collegiis. Florus tamen & Orosius, & Iornandes collegiorum constitutionem Seruio Tullio tribuunt. Quid vero iuris hæc collegia habuerint, & qua ratione eorum distributio facta fuerit, docet Zasius in catalogo legum antiquarum de legibus Clodiis. Cicero huiusmodi collegia sodalitates vocat. Sunt enim sodales, teste Caio, eiusdem collegij homines, in Germania hodie Zünffte siue Zeche vocantur, eæque more antiquo magistratum habent, cuius in liberis ciuitatibus non est leuis auctoritas. Porro Festus mercatorum diem festum, Idus Maias appellat, quod eo die Mercurij ædes esset dedicata. Eosdem vero, à Mercurio, quem coluerint, Mercuriales appellatos à Cicerone in epistolis ad fratrem suspicatur Sigonius libr. secundo de iure antiquo ciuiũ Romanorum, M. Furium Flaccum, inquit Cicero, equitem Romanum, hominem nequam, Mercuriales & Capitolini de collegio eiecerunt: Nam Capitolinorum collegium à M. Camillo dictatore ludis Capitolinis, eodem Liuio teste, constitutum satis constat.

Quæstionem postulantibus iis] Id est, fieri informationem, & legib. hoc factum vindicari, vt nunc vulgo loquuntur. Postulare enim quæstionem eius est, qui iniuriam sibi factam queritur, aut alteri quam vindicari ad se pertineat. Decernere vero quæstionem, id est, quod nũc dicimus ordinare, vt fiat informatio, & vt contra delinquentes procedatur, Budæus in priorib. annot. ad Pandectas.

Lasciuire magis plebem] Id est, plebem nimio otio se petulantem præbere magis, quam veram seditionem meditari, nulla satis digna iniuria nobilitatis concitatam. De plebe enim tanquam de equis, qui ab aurigante reguntur, locutus est Budæus ibidem.

Soluerentur Sacramento] Id est, sacramento, quo obstricti erant, non amplius tenerentur: Sicuti soluere legibus, & canonibus ibidem dicitur, de qua loquendi forma Budæus, vbi prius.

Nullam scelere religionem exolui] Sicuti obstringere religione & obligare dicebant, pro eo, quod dicimus conscientiæ metum incutere, sic exsoluere religione est huiusmodi metum & scrupulum adimere. Forma est loquendi familiaris Liuio, de qua Budæum in prioribus annot. in Pandectas.

In sacrum montem] Prima post reges exactos in vrbe discordia, quæ accidit anno 4. Olympiadis 71. ab vrbe condita 260. Ab eo vero, quo libertas parta erat 16. Cuius rei meminerunt quoque Oriosus lib. 1. c. 5. Eutropius lib. 1. c. 1. Eusebius in Chronicis.

Menenium Agrippam] Agrippas veteres vocabant, qui contra nascentium legem, pedibus prius ex vtero emersis, nati essent, quasi ægre partos; quod plerunque omen infelicitatis fuit. Sed in vno Marco Agrippa, cuius egregium facinus hic Liuius describit felicitatis exemplum fuisse scribunt, nec tamen vsque eo inoffensæ, vt non plura aduersa pertulerit quam secunda. Nam & misera pedum valetudine, & aperto coniugis adulterio, & aliquot infelicitatis notis retrouersi ortus nomen luit. Qua de re lege Plinium libro 7. capite 8. Solinum cap. 4. Gellium lib. 16. cap. 16. Alexand. ab Alex. lib. 1. c. 9.

Tempore quo in homine] Extat hæc fabula inter Apologos Æsopi philosophi clarissimi, quem haud immerito sapientem esse existimatum Gellius scribit cum quæ vtilia monitu suasuque erant, non seuere, non imperiose præceperit, (qui philosophis mos est) sed festiuos commentus Apologos, res salubriter animaduersas in mentes animosque hominum cum audiendi quadam illecebra induxerit, cuius fabulæ inter omnes semper prævaluerunt, vt Fabius oratoriarum institutionum quinto animaduertit. Vixit autem Æsopus Crœsi Lydorum regis tempore, cui fabulas suas dicauit.

Comparando huic] Affabulatio & accommodatio fabulæ. Est enim ciuitas humano corpori persimilis. Nam compositum est vtrumq; ex multis partibus, nec in eis vim eandem pars quæque habet, neque vsus pares exhibet.

Flexisse mentes hominum] Locus de fabularum & apologorum vtilitate, quibus summi oratores imperitam plebem sæpe ad meliora reuocarunt. Sic enim summus orator Demosthenes, in conspiratione Græciæ ciuitatum, fabulam de lupis & ouibus (vt Aristobolus Cassandreus apud Plutarchum auctor est) recitauit, & simili quoque modo Themistocles ne nouarent magistratus, Atheniensibus persuasit fabula de vulpe muscis obsita, vt Plutarchus in Themistocle auctor est. De vsu autem fabularum lege Aphthonium in progymnasmatis, Quintilianum lib. 5. c. 11. Cælium lib. 18. c. 7.

Tribuni plebeii creati] Id (plebeij) ideo adiectum, quod plura Tribunorum genera essent, vt tribuni Celerum qui sub regibus equitibus præerant, & veluti secundum locum à regibus obtinebant, de quibus supra lib. 1. Erant & tribuni militares, qui aliquando consulari potestate Rempublicam administrarunt. Fuerunt & tribuni ærarij. Verum is ordo magistratus non erat. Vnde vero hæc vox manauerit, variæ auctorũ sunt sententiæ. Varro lib. 4. de lingua Latina, ex eo ortum tradit, quod terni ex tribus tribubus Rhamnensium, Lucerum, Tatiensium olim ad exercitum mittebantur. Pomponius vero ex eo ortum putat, quod id temporis populi tres tantum partes erant, quas tribus nominabant, & ex sin-

Marginalia: ...butum. / ...ulum. / ...ento / ...um ...rum. / ...qui. / ...iales. / Quæstionem postula... / Quæstionem decern... / Lasciuire. / Soluere sacramento. / Religione exsoluere. / Secessio prima plebis. / Agrippa qui. / Æsopus philosophus. / Fabularum vsus. / Tribuni plebeii. / Tribunorum varia genera.

ex singulis singuli creabantur, qui eis præessent, Tribuni vocati: alij à centuriarum equestrium numero dictos malunt, quas ab initio tres tantum fuisse constat. Nec desunt, qui à tribuum suffragiis, quibus creabantur, dictos existimant. Porro ad numerum tribunorum plebis quod attinet, omnes fere in eo consentiunt quinq; primo anno factos, licet non simul in monte sacro, vbi duo tantum creati leguntur, tribus deinde adiectis, vt essent quinque, singuli ex singulis classibus, vt Prædianus in Cornelianam, ex Tuditani, Attici, Ciceronis, & Liuij sententia tradit. Idem duos primos ex vetustissimorum annalium auctoritate nominat L. Sicinium, L. F. Bellutum, & L. Iunium, G. F. Paterculum. Dionysius vero C. Sicinium Bellutum, L. Iunium Brutum, C. & P. Licinios, & C. Icilium Rugam quinque primos nominat, Putarchus in Publicola duos ex quinque nominat, Iunium Brutum, & Sicinium Bellutum. Suidas Sicinium & Brutum. Anno deinceps 267. C. Horatio & Q. Minutio Coss. quinque additis, decem sunt effecti, qui numerus deinde stante Rep. Romana conseruatus est. De tribunorum autem plebis origine, electione, officio & auctoritate leges Fenestellam c. 10. Lætum cap. 18. Ouidium lib. 3. Fastorum, Valerium Maximum lib. 2. c. 1. Blondum lib. 5. Romæ Triumphantis, Alex. ab Alex. lib. 5. c. 2.

Sacrata lex. *Sacratam legem latam*] Sic dictam quod in Sacro monte lata sit. Vtrum autem vna tantum lex, an plures in sacro monte latæ sint, non satis constat. Liuius & Dionysius vbi rem ipsam narrant, vnam nominant. Sed Liuius alibi non semel sacratæ leges dixit, vt paulo post in hoc ipso libro, sicut & Cicero de prouinciis consularibus, & in oratione pro C. Cornelio, vt annotauit Manutius de legibus Romanorum. Budæus autem in posterioribus annotat, leges sacratas dictas, quib. sanctum iubetur esse alicui Deorum, quidquid aduersus eas fecerit sicut familia pecuniaque. Sacrabantur vero leges aut consecratione, & obtestatione, aut pœnarum sanctione, Cicero pro Cornel. Balbo. Deinde sanctiones sacrandæ sunt, aut genere ipso, vt obtestatione & consecratione legis, aut pœna, cum caput eius, qui contra facit, consecratur.

Corialani laus. *Sua laude obstitit*] Fuit enim Coriolanus Plutarcho teste (qualem Cato militem esse optabat) non manu tantum, aut ictu, verum & vocis sono, & vultus asperitate hosti terribilis, animoque insuperabilis. Quin quoque cum multa bella per id tempus decernerent Romani, à nullo sine corona aut præmio discessisse visus est.

Frugalitatis exemplum. *Sumptus funeri defuit*] Frugalitatis contemptusque diuitiarum memorabile exemplum quo docemur, nullis nisi inuitis & recusantibus, grauem & indecoram esse paupertatem, quæ ad bene beateque viuendum multo aptior est, quam largæ diuitiæ, quod cum vitæ vsus facile demonstrat, tum sapientum virorum documenta, qui respuerunt omnes diuitias. vel quia tutius sit ad securitatem, vel quod ad virtutem aptius ita viuere. Cuius rei alia multa exempla pete ex Valerio Maximo libro 4. Brusonio libr. 5. facet. Sabell. 8. c. 5.

Vnius pœna defungendum esse patribus] Id est, vt Marci Coriolani dominatione ab illa populari conseruatione liberandus esset Senatus, id quod à Græcis ἀπαλλάττεσθαι & ἀπαλλάττειν dicitur, vt annotat Budæus.

Siciliæ vbertas. *Quæsitum in Sicilia*] Insula omnium fertilissima. Vnde Florus lib. 4. c. 2. Siciliam Sardiniamque finitimas insulas annonæ pignora. Cicero in quarta actione Verrina alijsque locis, horreum populi Romani vocat, quæ sæpenumero eorum maximos pauerit exercitus. De hac insula eiusq; vbertate leges Claudianum de raptu Proserpinæ, lib. 1. Lucretium lib. 1. Silium Italicum lib. 14. Diodorum Siculum lib. 6. Polybium de primo bello Punico, Strabonem lib. 6. Plinium lib. 3. Solinum c. 11. Melam lib. 2.

Diem dicere. *Tribuni diem dixissent*] Dicebatur enim dies ad populum à magistratibus, aut à Tribunis plebis, quibus tantum ius dicendi diem facultas data fuit, non nunquam tamen à priuatis quoque. Est autem dicere diem idem quod accusare. Nam qui accusat, diem reo denunciat, quo ob causam dicendam præsto sit. Non autem vnam ob noxam accusatum legimus apud Plutarchum, cum primo accusatus sit, eo quod regnum illicite affectasset. Secundo quod captam ex Antiatium agro prædam in ærarium non retulisset, sed militibus suis priuatim diuisisset. Tertio, quod facili venundari annonam inhibuisset, & vltimo Tribunitiam quoque potestatem populo intercipere suasisset. Vnde disces inuidiæ naturam quæ seriis etiam in rebus multa mendaciter confingit, & malum malo conduplicat, modo obsit illi, cui ex animo male vult. *Coriolanus cur damnatus.* *Inuidiæ natura.*

Volsci. *In Volscos*] Qui ducentos per annos cum Romanis bella gesserunt, & perpetui fere Romanorum hostes fuerunt, qua de re copiose Volaterranus libro 83. Vrban. comment. Plerumque autem (vt hic Coriolanus) iniuria affecti ad eos confugimus, quos & nobiscum sentire, & simili quoque odio aduersarios nostros prosequi putamus.

Accij Tulli] Putarchus Tullium Amphidium, alij T. Tacitum appellant.

Præsultor. *Præsultatorem displicuisse*] Præsultor dicebatur, qui in ludis aut sacris præsuliabat, ὁ ἐν τοῖς ἱεροῖς προορχούμενος, vt explicat antiquum lexicon. Nam in omnibus pompis, ludisque Circensibus iuuenes ibant in numerum saltantes & subsilientes, qui ludij & ludiones dicebantur. Tornebus libro 10. aduersariorum, capite 10.

Sequius. *Inuitus quod sequius sit*] Sequius, id est deterius. Nam sequior pro deterior dici non est infrequens. Quod Torneb. li. 14. Aduersariorum, c. 17. à sequendo putat deducit: Deteriora enim sequi, meliora præcedere solent. Sic & Varro apud Nonium loquitur. Non modo absens quicquam sequius de te cogitat, sed etiam ruminabitur humanitatem.

Veturia matre] Plutarchus in Coriolano Veturiam vxorem, Volumniam autem matrem fuisse scribit. Vide Alex. ab Alex. lib. 1. c 13.

Discordia inde inter patres] Si Hannibal fraude Punica agros Quinti Fabij Maximi intactos reliquit, cæteris omnibus depopulatis. Cuius meminit Plinius lib. 17. c. 26. & Frontinus lib. 1. c. 8. Strategematum.

Fregere tandem virum] Ex hac igitur historia disces, vix vllam esse hominis tam grauem affectionem, quam pietas in parentes & coniuges, non facile superet.

Inuidia rei oppressum] Auctor de viris illustribus, vt proditorem occisum scribit, Alij cum Romanis finibus copias abduxisset, non multo post Antij ob soluti belli inuidiam multitudinis incursu lapidibus obrutum, alij ferro trucidatum memoriæ prodiderunt.

Fortunæ muliebris templum. *Templum Fortunæ muliebris*] Inter numina pleraque, quæ veteres habuere olim, à Romanis Fortunam eximie cultam, scriptum in antiquitatibus est, idque ex eo coniectari licet, quod plures illi ædes fuisse, ab diuersis nominibus denominari vulgo proditum est, vt legimus apud Plinium, libro 34. cap. 8. libro 36. capite 22. & 25. lib. 8. cap. 48. lib. 36. cap. 5. libro 7. capite 7. Alexand. ab Alexan. lib. 1. cap. 13. Cœlium libro 18. cap. 34. lib. 13. cap. 12. lib. 18. cap. 14. Fortuna vero muliebris sic cognominata est, quod eius simulachrum, vt in quarto de Ciuitate Dei Augustinus scribit, à matronis dedicatum fuit. Idque cum dicaretur, bis loquutum esse, ferunt, auctores Halicarnasseus, Valerius, Plinius de viris illustribus. Plutarchus quoque de Fortuna Romanorum ait in huius templi dedicatione simulachrum ita loquutum: Pie me vrbis lege mulieres vrbanæ erexere. Ex Latinis quidam sic afferunt hanc Deæ vocem: Rite me matronæ vidistis riteque

fiteque dedicastis. Sed & Lactantius in secundo affirmat, non semel hoc fortunæ simulachrum locutum fuisse. Addit & Festus huius fortunæ fanum nefas esse attingi, nisi ab ea, quæ semel nupserit. In templo autem fortunæ muliebris semper Calendis Septembribus, quo die bellum fuerat solutum post reges exactos anno 18. rite sacrificabant ad perpetuam huius facti memoriam.

Laudes mulieribus viri Romani] Notanda est Romanorum gratitudo erga Veturiam. Nam in huius & Volumniæ honorem non tantum fortunæ templum ædificarunt, sed vt Valerius ait: Benignissimis decretis adornarunt eas, sanxeruntque vt fœminis semita viri cederent.

Sunt qui patrem auctorem] Id Valerius lib.2. vbi de parentum seueritate erga liberos agit affirmat: Et idem Tribunum plebis Cassium fuisse scribit, sed errorem eius refutat Paulus Manutius in lib. de legibus Romanis, vbi de legibus Agrariis tractat: Cæterum de origine & progressu legum Agrariarum latissime vide Appianum lib.1. de bellis ciuilibus. Quomodo vero tandem hæc lex Agraria perlata sit à C. Licinio Stolone, Liuius infra lib.7. commemorat.

Id vnum venenum eam labem ciuitatibus] Hinc recte Tyresius Scipioni interroganti, qua de causa Numantia prius inuicta durasset, paulo vero post funditus euersa esset? Respondit, concordiam, victoriam, discordiam, excidium præbuisse. Cuius apophthegma extat apud Orosium lib.5. c.8. Eutropium lib.4. c.7.

Consules magis non confidere, quam non credere] Locum hunc Nannius lib 5. συμμίκτων interpretatur: Credimus illis, quos soluendo putamus: Confidimus his, quorum beneuolentia securos nos facit. Consules igitur potius non confidunt suis militibus, quos alienos à se auersosque putabant, quam quod de viribus illorum desperarent. Sic animo confidimus & moribus, si inde officia expectamus. Credimus facultati, cum id eos præstare posse nobis persuademus, posse suos milites vincere credebant, velle eos vincere non confidebant.

Aliosque iratos inuocat Deos] Ita in Buslidiano codice etiam legi non vero iratus annotat Nannius loco præallegato, vt sit sensus, si fallat quod præcessit, execratione seipsum obligant, nisi victor è prælio regrediatur.

Omnis exercitus in se quisque iurat] Significat postea per ordinem singulos in se diras cœpisse, nisi victores redirent. Alij legunt: Item deinceps id exemplo alterius imitationem significat: vt notat ibidem Nannius.

Fabia gens] Fabiorum familiam nobilissimam ab Hercule monstrorum domitore originem duxisse, Festo & Iuuenali placet. Cuius familiæ viros, quod primum venandi per fossas morem indixerint, à fodiendo Fodios dictos quidam prodiderunt, & deinde mutatis literis, & lapsa loquendi consuetudine, Fabios appellatos. Alij vero à leguminis specie cognomen hoc sibi vendicasse putarunt, eo quod fabas videlicet optimi seuerint, quod verisimilius est. Sic & Cicerones à cicere, Lentuli à lente, & Pisones à pisa apud Rom. agriculturæ semper studiosissimos dicti & cognominati sunt. Qua de re multa Plin.lib.18. cap.3. Macrob. lib.1. c.6. Alex. ab Alex. lib.1. c.9. De Fabiorum autem familia, Plin.lib.7. c.4. & lib.22. c.5. Volaterranus libr.16. c.1. Silius Italicus lib.6. circa finem. Ouidius lib.1. Fast. & Plutarchus in vita Fabii Maximi.

Sex & trecenti milites] Inter omnes constat 307. Fabios aduersus Veientes profectos esse, quod tamen recentioribus parum verisimile videtur, cum paulo ante Romanæ legiones ægre horum exercitũ sustinuerint. Veriora igitur visa sunt ea, quæ Dionysius prodidit quaternum millium hominum agmen ex amicis & clientibus à Fabia gente conflatum esse.

Consul paludatus] Id est, paludamento indutus. Paludamentum autem chlamys imperatoria erat, qui exercitus educebant. De quo infra plura, & Budæus in annotationibus prioribus ad p.

Iano portæ Carmentalis] De qua supra, vt vero memoriam facinoris & rei dignitatem Romani relinquerent, scelerata dicta est. Solebant enim Romani iis locis in quibus nefanda quædam facinora committebantur, huius notæ nomina imponere, vt & supra à nobis annotatum est.

Porta Carmentalis.

Cremeram fluuium] Fluuium Tusciæ qui Dionysio teste, haud procul Veiis distat, & quem Volaterranus libr. 5. Geographiæ c.2. vicinum primæ portæ & quinto ab vrbe miliario esse scribit.

Cremera fluuius.

Vnum prope puberem ætate relictum] Ex tribus fratribus, Cæsone, Marco, & Quinto septem continuos gerentibus consulatus relictum esse M. Fabio filium, Dionysius ait, & hunc quidem illum esse putauit, qui ex Fabiorum familia solus illustris domi relictus sit. Cæterum Halicarnasseus fabulosum sibi videri addit, quod cæteri Romanorum historiographi scribunt, ex tam numerosa familia vnum tantum fuisse, qui domi filium impuberem reliquerit, tum vetus Romanorum lex vxores ducere coegerit. Vnde nimirum plures cum pueros, tum in cunis iacentes domi relictos, qui velut vber seminarium gentialioque interituræ fuerint, constabit. Sed dubiæ rei fides sit apud eos, qui talia tradiderunt.

Capitis anquisissent] Capitis anquirere est actione criminaliter intendere, capitaliter postulare, & vt vulgo loquuntur conclusiones capitales concipere. Ex antiquis annalibus à Liuio petitum, vt Budæus tradit in reliquis annotationibus ad Pandectas.

Anquirere capitis.

Eos ipsos plebis homines] Apparet ex hoc loco tunc temporis lictores è plebe Romana fuisse. Cæterum Punico bello confecto, qui magistratibus in prouincia apparent, eos fere è Brutiis fuisse, vnde Brutianos dictos tradit Gellius, qui causam exponens, cur quendam à Brutianis verberatum, Cato dixisset, ait Romanos ægre passos, Brutios primos populos Italiæ ad Hannibalem defecisse, pulsis dictisq; Pœnis Brutios ignominiæ causa nec milites scripsisse nec pro sociis habuisse, sed magistratibus in prouinciam euntibus parere, & præministrare seruorum vicem iussisse, quod autem è Brutiis essent, Brutianos appellatos. Cæterum lictores dicti sunt à ligando, eo quod magistratus populi Romani priusquam quempiam verberari iussisset, manus à ministris illi iubebat ligari.

Lictores qui. Brutiani qui?

Quod ordines duxerat, lictor missus] Apud Romanos siquidem miles, qui citatus nõ responderet, variis modis puniebatur, Gellius lib.11. M. Terentio, quando citatus, neque respondit, neque excusatus est, ego ei vnam ouem mulctam dico. Valerius lib.6. M. Curius consul, cum subitum delectum edicere coactus esset, & iuniorum nemo respondisset, coniectis in sortem omnibus, Polliæ, quæ proxima exierat, primum nomen vrna extractum citari iussit, neque eo respondente, bona adolescentis hastæ subiecit.

Militis citati & non respondentis pœna.

Plebeii magistratus Tributis comitiis fierent] De tributis comitiis circa finem lib.1. diximus: Idem vero quod hic Liuius & Dionysius libro 9. tradit apud quem tamen πόπλιος Βολέρων, legitur pro πουπλίλιος. Nam Valerio prænomen, Publilius nomen fuit, vt non Volerania, sed Publilia dicenda sit, in quo, vt Hotomanus de legibus sentit, plerique decepti sunt, haud dubie Zasium intelligens, qui in suo Catalogo legum antiquarum eam Voleroniam vocauit. Ante hanc autem legem curiatis comitiis plebeios magistratus, centuriatis, patritios creatos fuisse verisimile est. Plebeij autem, vt Manutius exponit, dicebantur, qui plebis caussa, & ex ipsa plebe, Patritii vero qui patritiorum causa & ex patritiis familiis primum erant instituti.

Plebei magistratus.

Vt inuentor legis Volero] Si Volero erat inuentor legis, cur Lectorius eiusdem auctor dicitur? cum auctor idem sit, quod inuentor, hoc est, qui primus aliquid & præcipuus instituit. Non male itaque vt Nannius lib. 5. συμμίκτων Buslidianus codex pro auctor actor habet, hoc est, exercitator, & executor, vt Volero laudem habet institutæ legis, Lectorius de opera ferendæ legis primas obtineat.

Populus & plebs in quo differant. *Non populi, sed plebis magistratum*] Quod plebs à populo differat, tradit Iustinianus in titul. de iure nat. gent. & ciuili paragraph. Lex est. Plebs autem, inquies, à populo eo differt, quo species à genere. Nam appellatione populi vniuersi ciues significantur, connumeratis etiam patritiis & senatoribus. plebis autem appellatione, sine patritiis & senatoribus, cæteri ciues significantur.

Viatores qui. *Tribunus viatorem mittit*] Viatores dicebantur, qui magistratibus parebant, eo quod plerique euocabantur ex agris homines ad magistratus, & frequens eorum ab agris ad vrbem via erat, Columella in præfatione libri primi. Illis temporibus proceres in agris morabantur, & cum consilium publicum desiderabatur, à villis arcessebantur in senatum, ex quo qui eos accersebant, viatores nominati sunt. Qua de re lege Ciceronem de senectute, & Alexand. ab Alexan. libro 1. cap. 27. Postea viatorum nomen ad Tribunorum & Ædilium plebis ministros translatum est, qui illorum iussu quemlibet prehendebant. Consulum vero, Proconsulum, Prætorum, & Propraetorum ministri, lictores dicebantur, sic dicti à ligando, vt ante docuimus.

Odisse plebem plusquam paterno odio] Id est, plus odeiat, quam pater eius ante fecisset. De quo supra.

Se vnico consule obiecto] Ætiologia indignationis, quæ frigidior & dilutior est in verbis istis. Si enim ipse vnicus consul obiectus sit, contra Tribunitiam potestatem, quid miri, si victa sit vnius auctoritas destituta à socio atque collega altero consule, ac proinde minor causa irascendi, cum nihil subitum & inexpectatum eius animum percellat. Sed rursus, qui potuerunt patres habere tantum spei in impedienda lege, si vnum tantum consulem pro se habebant?

Tot difficultates sanantur vnica dictione, quam habet Bussidianus, vbi pro obiecto est electo, vt sit sensus: Ideo se tanta odia in plebem concepisse, quod vnice ad id consul electus, cum summa spe patrum, vt ipsius viribus & constantia resisteretur legi, non tamen potuerit sustinere violentiam legis. Nam memor est sui Liuius, qui supra dixit, patres ad vltimam dimicationem rati rem venturam, Appium Claudium, Appij filium consulem faciunt.

Duplicarii qui. *Duplicariosque*] Varro duplicarios vocat, quibus ob virtutem duplicia cibaria dabantur. Explicantur etiam duplicarij in vetusto Lexico διμοιρῖται, annotante Tornebo lib. aduersar. 21. c. 28.

Decimatio. *Sorte decimus quisque*] Antiquissimum decimationis exemplum: Decimari vero legiones dicuntur, quando sorte decimus quisq; suppplicio afficitur ab Imperatore, Græci δεκατεύειν dicunt, Polyb. ἐν δεκάδι ἀγεσθαι ἐπὶ θανάτῳ, id quod ipse copiose & luculenter tractat lib. 8. Appianus ἐκ παραθήκης, Brodæus Miscell. lib. 1. cap. 9. Cur vero decimatio sit instituta, rationem reddit Cicer. in Cluent. Fuitque hæc vna ex grauissimis animaduersionibus militaribus, vt virgis cædi, venire, fuste & securi percuti, in crucem tolli. Leuioris vero animaduersionis species fuere, quæ ignominiam citra detrimentum attulere, stipendio legitimo spoliari, hastam dare, tendendi locum mutare, extra oppidum hybernare, cibum stantem capere, fossam fodere, hordeo pasci pro tritico, sanguinem mittere. Quarum exempla passim apud Liuium occurrunt, & à Sigonio lib. 1. de iure ciuium Roman. c. 15. commemorantur.

Militares animaduersiones.

Haud minus quam præmio] Hinc eleganter Poeta dixit:

--- Laudataque virtus
Crescit, & immensum gloria calcar habet.

Patribus ex concilio summouendis] Hinc tributa comitia, non vere comitia, sed plebis concilium dictum est, quod ad ea non vniuersus populus vocaretur, sed plebs tantum, patritiis exceptis. Comitia vero cœtus totius populi fuerunt, quem magistratus legitime conuocasset, vt aliquid suffragio suo vel iuberet, vel prohiberet.

Prensaret homines] Id est, manibus rogando prehenderet. Ita enim interpretatur Budæus, & recte in prioribus annotat. in Pandect.

Cornicines tubicinesque] Antiqui militares vigilias in quaterna horarum spatia distinguere, ac diuidere solebant, vt singulis spatiis ternæ comprehenderentur horæ. Tertia quaq; hora ad tubæ vel cornu potius signum vigiles mutabantur. Lucanus: Tertia iam vigiles mutauerat hora secundos. Propertius: Et iam quarta canit venturam Buccina lucem.

Tuba vel cornu, vbi mutandi essent vigiles, cani, signumque dari consueuisse, perspicere etiam licet apud Liuium li. 7. infra Salustium in bello Iugurthino & Lucanum lib. 3. & 5. A tubicine autem vigiliæ committebantur, & finitis horis à cornicine reuocabantur. Vegetius lib. 3. c. 8. & Modestus in libell. de vocab. rei milit. Cum itaque Quintius cornicines tubicinesque in equos impositos canere ante vallum iubet, vigilias obseruari vult. Hoc vero sciendum, vigilias excubiasque non ab æquinoctialibus horis, sed à planetariis temporis mensuram cœpisse, atque eam ob rem, quamuis noctium dierumque modus euariaret, noctis vigiliarumque distributionis nihilominus vsum perpetuum certo extitisse.

IN III. LIRVM TITI LIVII ANNOTATIONES.

ANtio capto] Antium vetustissima Latij ciuitas, ducentis sexaginta ab Hostia stadiis distans, quæ cum à Cinna, postmodum & à Mario (vt apud Liuium in 4. ab vrbe condita, legimus) expugnata sit, ruinæ quædam in littore & nemoribus, superioribus annis visæ sunt tantum. Huius vrbis meminit Strabo, & Plinius lib. 3. c. 5.

In Algidum aduersus Romam] Qui duodecim passuum millibus ab vrbe distat, & à quo quoq; sylua monti subiacens, in cuius ingressu Regillus lacus erat, Algida dicta est, in cuius cacumine Algidum quoq; oppidum, ex aeris algore dictum fuisse olim constat: quod nunc Rocca Papæ, ex veteris situs descriptione existimatur. Cuius rei testis est Volaterranus lib. 6. c. 1. Geograph. meminit quoque Eutropius vbi supra.

Videret ne quid Reipubl. detrimenti] De hac forma Senatusconsulti vide notata à Budæo in prioribus annotat. ad Pandectas: Senatusconsultis autem in hanc formam factis, neque prouocatio erat, neq; vllum vsquam, nisi in cura parendi auxilium. Tunc enim commissa Resp. Consulibus dicebatur, permissaque, vt multis testimoniis docet ibidem Budæus.

Iustitium per aliquot dies] Iustitium iuris statio est, quasi inhibitio. Quod verbum olim licet publicam iuris cessationem significaret, quo tempore lege agi non poterat, nec tria verba Prætori dicere licebat, do, dico, addico. Potest tamen & priuatam iuris cessationem moribus nostris significare, vt existimat Budæus in prioribus annotat. Porro vero, tunc iustitium remissum esse dicebatur, qua formula Liuius paulo post vtitur, cum pristina facultas tractandarum litium restitueretur, auctore eodem.

Vt tunc principium anni agebatur] Quis dies expulsis regibus magistratib. ineundis solenis fuerit, nullibi se reperire

perire potuisse fatetur Perionius l... de magistr. Rom. Vide de hoc notata superius in Principio Chronologiæ Liuianæ, vbi causæ diuersitatis auctorum de annis Consulum exponuntur.

Tertium lapidem] Id est, tertium miliare: Per lapides enim milliaria signabat antiquitas. Vnde Martialis canit:

Ad lapidem Torquatus habet prætoria quartum,
Ad quartum breue rus emit Otacilius.

Curio maximus] Curiones erant, qui curiis præsidebant à Romulo instituti, curiarumque suffragiis creati, de quibus lib. 2. in Numa Dionysius: his vero omnibus vnus præsidebat, Curio maximus dictus, cuius auctoritate (vt inquit Festus) cæteri Curiones regebantur. Hic curiatis comitiis semper creatus est.

Quinque viri creentur legibus de Imperio] Dionysius diligentissimus Romanæ historiæ scriptor, non de quinque viris, sed decemuiris promulgatum fuisse, scribit; iisque potestatem non tantum de consulari imperio leges ferendi decretum, sed de omnibus publicis & priuatis rebus, cuius sententia Zasio placet, quamuis dubium non sit, Liuium aliquem suæ opinionis auctorem habuisse.

Lex Terentilla] Corrupte Terentilla pro Terentia legi nonnulli admonent. Meminit autem eius præter Liuium Dionys. lib. 10.

Per Duumuiros sacrorum aditi] Horum Duumuirorum frequens est mentio apud Liuium, vt hic, & libr. 4. & lib. 5. De his autem Dionysius libr. 4. ita scribit: Post eiectionem autem regum assumens ciuitas oraculorum patrocinium, viros etiam illustrissimos eis designauit, qui per omnem vitam eam curam haberent, militia & aliis vrbanis muneribus immunes, publiceque apud eos libros deposuit, sine quibus non permisit oracula aspicere Sibyllina. Romani enim nihil ita custodiunt, neque sanctum, neque sacrum, quemadmodum Sibyllina diuinitus oracula missa. Ea autem adeunt ex S. C. seditione ciuitatē tenente, aut calamitate magna aliqua bello incidente, aut prodigiis aliquibus & laruis magnis. Cæterum cum multo tempore duo ad hoc ipsum sacerdotium viri tantum creari soliti essent, ac plebe de suo corpore Consules creari quoque ambiret, neque ad hoc ipsum satis virium esset, obtinuit tandem, vt qui Duumuiri fieri solebant: Decemuiri sacris faciundis eo iure, quo Duumuiri crearentur. Quare anno vrbis 388. lege lata à Tribunis plebis, C. Licinio & L. Sextio, ex Duumuiris Decemuiri facti sunt, simulq; lege cautum, vt pars ex plebe, pars ex patribus fieret, qui Decemuiri sacris faciundis vocati sunt: Isque numerus vsque ad tempora Syllæ mansit, qui in sua dictatura 15. viros constituit. De quo plura Onuphrius in lib. Fastorum, de Sibyllis & carminibus Sibyll.

Per omnes comitiales dies] Comitiales dies non solum dicuntur ij, in quibus comitia haberi licebat creandis magistratibus, sed ij etiam, in quibus populus alicuius rei agendæ causa conueniebat. Per dies vero comitiales Senatum haberi non potuisse tradit Cicero lib. 2. epist. ad Q. Fratr. Plura de his disserit Perionius de magistratibus Romanorum lib. 3. in iis edicendis, & auspiciorum & dierum religiosorum nefastorumque rationem haberi solitam, ostendens.

Cæso erat Quintius] Cæsones appellabant veteres, qui cæso matris vtero in lucem prodiissent, sicut Cæsares. Vide Solinum c. 4. Alexand. lib. 1. c. 2. & 9.

Cui Cincinnato cognomen erat] Apparet, nomen à prolixis & intortis capillis natum esse: à κικι, olei specie, vt quibusdam videtur. Eos autem duntaxat capillos significat, qui ita intorti sunt, vt oleo perfusi madescant, vt testis est Varro. Vnde Cicero in L. Pisonem: Erant illi compliciti capilli, & madentes cinnorum fimbriæ. Vide quoque Alex. ab Alex. lib. 2. c. 9.

Vadatus est reum] Id est, pro reo se obstrinxit, Varro lib. 3. de lingua Latina: Vas, inquit, dictus est, qui pro altero vadimonium promittebat: Inde vadari verbum, pro vadimonio obstringere.

Aliquandiu trans Tyberim relegatus] Transtyberina enim regio extra agrum Romanum, & quidem in eo genere, qui peregrinis habebatur, olim censeri solita est, & Hetruriæ attributa. Quin etiam, quod illa vrbis pars infrequentior esset, minusque culta, & à Iudæis ignotis & omnibus inuisis, humilique & sordida plebecula tantum incoleretur, fere in ea pleraque viliora, immundiora & sordidiora fiebant, administrabantur, vt annotauit Torn. c. 43. lib. 24. aduers.

Plebs quadrantes] Quadrantes, tres vncias: Ita enim quadrantem Priscianus, Budæus, & Alciatus diuidunt.

Haud procul mœnibus Tusculi] Tusculum Latij oppidum, à Thelegono Vlyssis & Circes filio conditum, de quo Strabo libro 5. Plin. 2. cap. 98. Volaterran. libro 6. cap. 1. Huius autem oppidi vestigia hodie quoque videmus supra castrum Frascati, fontemque ex eo Romam manantem.

Gracchum Cluilium] Dionysius Equos & Volscos, Cæsonem Quintium damnatum, & exulem à plebe ducem, & Imperatorem belli electum autumant, non Gracchum.

Trans Tyberim] Dionysius scribit, Cincinnatum, damnato iam filio, omnia vendidisse, ac sibi tantum prædium parasse trans Tyberim, in quo paucis contentus seruis, rusticam vitam egit, & præ mœrore & paupertate nec vrbem vidit, nec amicos salutauit.

Dictatorem eum] Notandum hoc loco, Dionysium lib. 10. non ad dictaturam, sed ad consulatum, à legatis ex agro vocatum memoriæ prodidisse, & simili deinde modo (vt eodem lib. sed longe post scribit) ad dictaturam petitum ex eodem agro esse. Sed quocunque tempore, quamcunque etiam ad dignitatem vocatus sit, satis liquet, ea tempestate virtutem hominibus ornamento fuisse, non diuitias, nec eo tempore paupertatem cuiquam dedecori fuisse, nisi huic, qui eam fortiter ferre non posset. Sed nunc, vt Naso lib. Amorum 3. canit:

Curia pauperibus clausa est, dat census honores,
Inde grauis iudex, inde seuerus eques.

Coronam auream] Obsidionalem, quæ tanquam virtutis præferēs spectatissimum insigne, æstimatione immensa longe præcellere credita est: hæc enim ex illo fiebat gramine, vbi ciues obsidione essent liberati, qua nulla nobiliore publica militari lege definitur. Cæteras quippe Imperatores aut duces singulis militibus tradunt, graminea vero, velut multo maximū decus præferens, nisi ab vniuerso exercitu, seruatori suo minime concedi poterat. Et hac quidem corona Q. Cincinnatus noster primus omnium donatus fertur. Ita vero his Liuius intelligendus, vt præter gramineam & auream acceperit, quæ ad honorem triumphi erat. Vide de coronis militaribus diuersis Plin. lib. 16. c. 5. lib. 33. c. 2. lib. 21. c. 2. Gell. lib. 5. c. 6. Blond. li. 6. Romæ triumph. Alex. ab Alex. lib. 4. c. 18. Volater lib. 6. Philol.

Ducti ante currum] In triumpho enim semper, tum reges, & captiui nobiles, & si qui bello capti insignes essent, præcipue hostium duces, ex tanto fastigio deiecti in vehiculis, cæteri vero cateruatim vincti catenis in seruitij notam præcedebant. Vide Blondum lib. 10. Romæ triumph. Alexand. ab Alex. lib. 6. c. 6.

Dictatura se abdicauit] Quam sex menses iuxta legem retinere potuisset. Deposuit autem omnē dignitatem, vt inanis gloriæ studiū à bonis viris alienū esse doceret. Sed quo magis gloriam inanem fugit Cincinnatus, eo magis gloriam & laudem sibi peperit, iuxta Diogenis dicterium, qui, dum interrogaretur, qua via quis gloriam consequi posset? Gloriam si contempserit, respon-

spondit. Hanc autem huius historiæ partem legas apud Blondum lib.8. Romæ triumph. Alex.ab Alex. lib.3.c. 11. Sabell.lib.10.c.1.exempl.

Missi legati Athenas] Apparet, hic Liuium existimare, triumuiros missos ad petendas leges à Græcis. Pompon. autem l.2. de orig. iuris. decemuiros publica auctoritate constitutos affirmat. Quam sententiam veriorem etiam asserit Francisc. Florid. Sabin. in lib. de iuris ciuilis interpp.

Decemuiri missi ad petendas leges à Græcis.

Modo ne lex Icilia] Icilia lex vna ex sacratis legibus fuit, quas sibi populus abiectus antea, & obnoxius parandi iuris, & constituendæ maiestatis gratia, secessione in sacrum montem, vt Liuius & Cicero, siue vt Piso & Salustius volunt, in Auentinum facta parauit. Erant autem hac lege iura populi, & Tribunitiæ potestatis comprehensa. Tulit autem hanc legem L. Icilius Tribunus plebis quinque annis ante creatos decemuiros, vt tradit Zasius in Catalogo legum antiq.

Lex Icilia.

Inclytas leges Solonis] Atheniensium Philosophi sanctissimi, de cuius legibus vide Valerium libr.5. Plutarchum & Diogenem in eius vita, Gellium lib.2. c.31. & lib.11. c.18. Verum de XII. Tabularum legibus vide Gellium lib.20. c.1. Alexan. ab Alex. lib.6. c.12. Pompon. IC. ff. de orig. iuris; Caium l.4. ff. ad Leg. Aquil. Vlpian. l.1. de tigno iniuncto. Paul. l.1. ff. arbor. fur. Scriptæ autem fuerunt ab Hermodoro Ephesio, cuius statua Romæ fuit in Comitio, vt auctor est Plin. libro 34. cap.5.

Duodecim Tab. leges.

Plus pollere multorum ingenia consiliaque] Sic & Hesiodus: πλείων δ' πλεόνων μελέτη, id est, plus potest, & plurimum industria. Item Homerus Iliados μ. ἀλλ' ἐφομαρτεῖτον πλεόνων δέ τι ἔργον ἄμεινον, id est, Adsitis comites: multorum industria namque plus pollet, quam paucorum. Et idem rursus in Heraclidis: Μιᾶς γὰρ χειρὸς ἀσθενὴς μάχη. Eodem pertinet, quod dicitur: Vnus vir nullus vir. De quo vide Erasmum latius in Adagiis.

Multorum ingenia plus pollere.

Deiectisque honore per coitionem] Ita legendum esse, & non per concionem, annotauit Cœlius lect. antiq. libro 14. c.16. Erat autem, eodem interprete, coitio, conspiratio seu fœderatio, quæ inter candidatos plerumque fiebat.

Coitio quid.

Non attinuisse demi securim] Ex hoc loco liquet, illis magistratibus secures cum fascibus in vrbe præferri solitas, qui sine prouocatione summam imperij tenebant, vtpote dictatori. At Valerius Publicola, vt cum seipsum, tum consulatum ex formidoloso placitum & gratum multitudini redderet, secures fascibus dempsit, & cum solis fascibus ad populum concionatus est. Vnde mansit imposterum, vt cum duodecim fascibus totidem lictores sine securibus Consuli præirent.

Apparitores.

Apparitores ad pignora capienda] Accensi, præcones, lictores, viatores, vno nomine apparitores vocabantur, siue statores, quod apparerent, & præsto essent ad obsequium magistratuum. Mittuntur autem hic apparitores ad pignora capienda. Nam vetere Romanorum instituto, Senatoribus, qui, cum in Senatum venire deberent, non adessent, acta mulcta dicebatur, &, antequam hæc solueretur, pignora capiebantur. Significat id præter Liuium & Cicero in Philipp. cum inquit: Quis vnquam tanto damno Senatorem coegit? aut quid est vltra pignus? Vendi autem solita fuisse pignora, innuit idem Cicero in Procœmio tertij de Orator. Me hisce pignoribus putas posse teneri, non tibi illa sunt cædenda. Vbi Cædere antiquo verbo dixit, pro eo, quod est, auctione distrahere. Namque Cædere significabat consumere, vt est à Nonio in Commentariis linguæ Latinæ traditum. Porro vero de pignore capiendo, deque mulcta dicenda Senatori, qui è Senatu abesset, Marcus Varro, vt apparet ex Gell. libro 14. disputauit.

Pignora capere.

Pignus cædere.

Comparare.

Inter se decemuiri comparabant] Comparare hoc loco & alibi sæpe apud Liuium pro eo positum est, quod deliberare, consultare, componere sine sorte. Nam sæpe apud eum legitur SC. factum esse, vel patres censuisse, vt Consules & Prætores, vel compararent inter se, vel sortiantur prouincias. Vno loco erimus contenti ad id probandum li.33. De prouinciis cum ad Senatum retulissent, patres censuerunt, cum in Hispania tantum gliseeret bellum, & iam consulari duce & exercitu opus esset, Consules Hispaniam citeriorem, & Italiam prouincias, aut comparare inter se aut sortiri.

Honestum ordinem] Erat enim Centurio, vt auctor de viris illustribus scribit. Vxor vero erat Numitoria honestissima matrona.

Appius amore ardens] Regillanus cognominatus. Ex Sabinis vero Claudios ab auctore Appio Clauso, gentis principe, qui cum multitudine clientum Romam commigrauit, dictos ferunt. Ex qua familia multi insignes nobilitate & honoribus contra furores Tribunitios, pro patribus perpetui defensores extitere. Qua de re Volaterranus lib.14. Alex.ab Alex.lib.1.c.9.

M. Claudio clienti] Homini confidenti, & ad omne ministerium parato. Moris autem fuit apud antiquos, vt prouinciales in clientelam se darent proceribus Romanis, quos patronos sibi adoptabant, non tantum publice, sed etiam priuatim, & hos deinde clientes vocabant. Vide Alexand. ab Alex. lib.6. cap.10. & copiosius lib.5. c.24.

Neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias] Quo sensu vindiciæ hic & apud alios probatos auctores accipiendæ sint, & multis eruditis viris copiose demonstratum est. Præ cæteris autem id diligenter annotauit Asconius, Litem vindiciarum in hunc modum definiens: Lis vindiciarum est, cum litigatur ea de re apud Prætorem, cuius incertum est, quis debeat esse possessor: & ideo, inquit, is, qui rem tenet, satis dat pro præda litis vindiciarum aduersario suo, quo illi satisfaciat, nihil se deterius in possessione facturum, de qua iurgium est, rursus cautione præstita, sponsione prouocatur ab aduersario certæ pecuniæ aut æstimationis, quam amittat, nisi sua sit hæreditas, de qua contenditur. Cæterum si nulla possessionis fieret controuersia, solis sacramentis, nulla vindiciarum quæstione mota, sic contendebatur, vt is interim, penes quem rei controuersæ possessio esset, idonee satisdaret, auctore Paulo libro primo sentent. c.21. de quo latius differentem vide Iacobum Ræuardum ad leges XII. Tabularum, c.6. Vindicias itaque secundum libertatem cedere, Liuius intellexit, decernere, vt interim, dum pater puellæ absens accersitur, dumque ipsa sui status quæstionem patitur, in possessione ipsa sui ac libertatis esset, vt vindicias postulare secundum libertatem, pro eo quod est postulare, vt interim libertate potiretur, vt interpretatur Budæus in prioribus annot. in Pandect. Imo vindiciarum nomine nihil aliud intelligi, quam assertionem, Cœlius lib.17. c.29. lectio. antiquar. tradit, quæ si à seruitute ad libertatem foret, vindiciæ secundum libertatem dicebantur. Si vero à libertate in seruitutem, vindiciæ secundum seruitutem pronuntiabantur. A quibus minime dissimilia vide apud Alexand. ab Alex. lib.6. c.10. Præcipue autem vide notata à Tornebo lib. 13. aduers. ca.23. vbi varias huius dictionis significationes esse ostendit. Cæterum quia Franciscus Hotoman. lib.10. obseruat. c.32. Hermagoreo artificio hunc locum Liuij valde obscurum insigniter explicuit, ideo eius explicationem adscribere non pœnitebit. Puella Virginea, quæ in potestate patris absentis erat, in seruitutem petebatur. Cum assertores vindicias secundum libertatem postularent, aduersarij contradicerent, causa ita est constituta: Intentio: vindiciæ secundum libertatem decernendæ sunt. Depulsio: Non sunt. Q. An sint. R. Quia nemo idoneus auctor existit, cui addicantur. Nam si sui iuris puella esset, & tutores adessent, iis decernerentur, darentur etiam patri, si adesset atque defenderet. At nemo

nemo pro ea, quæ in patris manu sit, iustus est auctor præter patrem. F. At lex indefinite scripta est, neque inter filiamfamilias aut matrem familias distinguit. D. An lex ita demum vindicias secundum libertatem decerni iubeat, si quis idoneus auctor existat, cui addicantur. Hoc enim Appij verba satis alioqui obscura significare videntur. In his, inquit, quæ asseruntur in libertatem, quia quiuis lege agere possit, id iuris esse, in ea, quæ in patris manu sit, neminem esse alium, cui dominus possessione cedat. Quasi diceret, filiæfamilias non asseruntur in libertatem, sed petuntur filiæ l. 1. ff. de rei vindic. Præterea non quiuis potest lege agere pro filiafamilias, sed solus pater. Is autem abest, quare nemo existit, cui vindiciæ secundum libertatem attribuantur, quod ne cui absurdum videatur, Vlpiani locum adscribam ex L. Pomponio, 40. ff. de procurat. vbi sic ait: Pomponius scribit, non omnes actiones per procuratores quem posse instituere. Denique vt liberi, qui in potestate absentis dicuntur, ducantur, interdictum non posse desiderare, ait, nisi, vt Iulianus ait, causa cognita, id est, si & nominatim ei mandatum sit, & pater valetudine, vel alia iusta causa impediatur.

Conditionem filiæ quærendam esse] Innuit fore vt sponsalia dirimantur cum Virginia, si pater supersederit è vindiciis secundum libertatem, quoniam sponsam, quæ ad seruitutem recidat, non sit ducturus, proindeque illi alteram conditionem quærendam. Paulus siquidem l. 1. ff. de diuortiis, scriptum reliquit: Dirimitur matrimonium diuortio, morte, captiuitate, vel alia contingente seruitute. Plura de hac phrasi vide apud Cœlium lect. antiq. libro 17. cap. 29. Vtitur eadem & Lampridius in Heliogabalo, sed in obscœna & inhonesta significatione; Romæ, inquiens, nihil aliud egit, nisi vt emissarios haberet, qui ei bene nasatos perquirerent, vt eorum conditionib. frui posset. Vbi quid conditiones quærere sit, Egnatius explicat.

Vindicarique puellam pateretur] id est, dare puellæ secundum libertatem vindicias, hoc est, asseri interim in libertatem, & in possessione libertatis esse vsque in posterum diem, vt Budæus in prioribus annotationibus exponit.

Decresse vindicias secundum seruitutem] Id est, filiam Virginij in seruitutem abducendam. Verba vero decreti Appiani apud Dionys. hæc sunt: Ego ne quid temere fecisse viderer, expectandum duxi parumper, dum res aliquo modo componeretur. Cæterum cum nihil, vt video, illis conuenit, testor ego & decerno, Marcum Claudium libertum puellæ esse dominum, quibus dictis vt mancipium abducere puellam iussit, datis duodecim lictoribus, vt comitarentur, ne quam vim formidaret.

Prope Cloacinæ ad portas] Cloacinam Deam T. Tatius rex consecrauit, cuius simulachrum (vt Lactantius scribit) in cloaca repertum. Gyraldus historiæ Deorum, Syntagmate primo, melius Cluacinæ legi existimat: vt Venus intelligatur. Cluacina enim Venus à Romanis culta sic dicta est, vt Plinius libro 15. scribit, quod cluere antiqui pugnare dicebant. Quippe ita traditur, myrtea verbena Romanos, Sabinosque, cum propter raptas virgines dimicare voluissent, depositis armis, pacificatos in eo loco, qui nunc signa Veneris Cluacinæ habet.

Pectus deinde puellæ transfigit] Pudicitiæ conseruandæ memorabile exemplum virginis, qui pudicæ filiæ interemptor potius, quam corruptæ pater esse voluit. Est autem miserandum hoc spectaculum editum ad Tabernas Laneas, quibus postea Nouis nomen fuit. Quem deinde longe post Sempronius cum Publij Africani æde emit, & Basilicam, quam Semproniam vocant, eodem loco prope S. Gregorij templum in Velabro construxit.

Ante Decemuiros creatos auxilia plebi fuerant] Hinc Plutarchus in Problematis auctor est, moribus Romanorum constitutum fuisse, ne domus Tribunorum noctu clauderentur, sed interdiu noctuque auxilio eorum indigenti paterent, quasi portus quidam & præsidium periclitantium. Maiores enim Tribunum esse voluerunt, tanquam aram omnibus accessibilem, proinde eos quidem honore sacrosanctos esse voluerunt, nec sine inexpiabili scelere violabiles.

Ius periclitantium.

Cum veluti in controuerso iure esset] Cur controuersum fuerit, Liuius non exponit, sed Dionysius subobscure significat, quia cum lege Centuriatis comitiis lata, populus omnis teneretur, Tributis vero comitiis latam plebeij tantum seruarent, plebs eandem conditionem in vtrisque legibus esse volebat, vt quemadmodum centuriatis comitiis, vbi plus patritij possent, latas leges plebeij obseruarent, item eo iure, quod tributis comitiis sancitum esset, in quibus plebeij patritiis suffragia præstabant, patritij tenerentur: prout Manutius in libro de legibus Romanis hoc annotauit. Cæterum hanc legem de plebiscitis non esse obseruatam, argumento est lex Hortensij: Nam cum plebs Romana, vt inquit Florus, propter æs alienum grauesque atque longas seditiones ad vltimum secessisset in Ianiculum, atque ob eam rem in magno timore essent patres, creatus Dictator L. Hortensius plebem inde deduxit, legemque tulit, vt omnes Quirites plebiscita non minus ac reliquas leges tenerent. Gellius lib. 15. cap. 25. Plin. lib. 16. cap. 10. Quibus astipulatur Iustinianus in §. plebiscitum. Institut. de iure natur. gentium & ciuili. Sed & plebiscita lege Hortensia non minus valere, quam leges cœperunt. Et Pomponius in l. 2. ff. de orig. iur. Quin & P. Philo Consul anno vrbis 416. à collega T. Æmilio Mamerco aduersus rebellantes Latinos Dictator creatus, inter cæteras leges, quas plebi secundissimas, nobilitati aduersas tulit, vt plebiscita omnes Quirites tenerent, constituit, infra lib. 8.

Controuersum ius. Lex Hortensia. Plebiscitis omnes. Quirites tenebantur.

Liberi liberaque] Arnob. lib. 5. Liberam eandem esse cum Cerere & Proserpina, tradit. Nec dissentit Cic. in 6. Verrina, cum inquit, raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam vocant, ex Ennensium nemore, qui locus, quod in media est insula situs, Vmbilicus Siciliæ nominatur.

Libera, Ennensium nemus, vmbilicus Siciliæ.

Tribunos sacrosanctos esse] Quod sine capitali piaculo attingi non poterant, vt idem Liuius lib. 9. infra testatur. Tum Posthumius interea: Dedite, inquit, prophanos nos, quos salua religione potestis, dedetis deinde & istos sacrosanctos, cum magistratu abierint. Hinc sacrosancta potestas Liuio libro 19. pro Tribunitia & sacrosanctæ Ecclesiæ à Iustiniano dictæ, in quibus est ius Asyli. Vide Budæum in prioribus annot. ad Pandect.

Sacrosancti magistratus.

Ioui sacrum esset] Antiqui sacros homines sic vocabant, quasi execrandos & detestandos. Vnde sacra fames Virgilio, & sacer atque intestabilis Horatio. E XII. tabulis sumptum vocabulum, quod more Gallorum Seruius translatum esse ait. Nam cum Massilienses peste laborarent, vnus se ex egentibus offerre solebat annum integrum alendum publicis cibis, & purioribus, postea verbenis vestibusq; sacr s ornatus circumducebatur per vrbem cum exsecrationibus: precabantur enim, vt in eum omnia mala ciuitatis incumberent & inciderent, sicque proiiciebatur. De quo plura Budæus.

Sacrum Ioui.

Eisdem auspiciis] Id Liuius in initio lib. 7. docet, nimirum centuriatis comitiis creari solitos. Messala apud Gellium libro 21. cap. 14. Cicero in oratione pro lege Manilia.

Iudicem enim Consulem appellari] Cicero etiam libro 3. de legibus, eundem aliquando fuisse Prætorem, Iudicem, & Consulem, his verbis docet: Regio imperio duo sunto, iique præeundo, iudicando & consulendo, Prætores, Iudices, Consules appellantur. M. quoque

Consules iudices.

Consules iudices dicti.

Varro Consules aliquando Iudices appellatos fuisse, libro 5. de ling. Lat. docet. Quo vero tempore primum Consules appellari cœperint, incertum esse existimat Onuphrius. Prætores vero primo, mox iudices, deinde Consules appellatos, clare explicat Cicero, cum dixit, itque præeundo, iudicando, consulendo, Prætores, Iudices, Consules appellantur. Porro vero ideo Prætores dictos esse sciendum est, quod, vt Varro libro 2. de vita populi Romani, scribit, præessent populo. Consules vero, quod consulerent Senatum. Cassiodorus Consulem dictum scribit à consulendo, id est, prouidendo, quod, vt in lib. de legibus docet Cicero, Rei publ. consuleret, vel, vt lib. 14. de verbor. origin. Varro scribit, consulere populum & Senatum deberet: aut, vt Attius ait, quod à ciuibus consuleretur.

Prætores vnde.

Senatuscon. sulta ab Ædilibus seruari solita.

In ædem Cereris ad Ædiles plebis] Dio extrema pagina lib. 4. munus hoc inter Ædiles & Tribunos communicat, ab hisque imperante Augusto translatum ad Quæstores ait. Penes quos mansit demum perpetua ætate Cæsarum eorum custodiendorum cura. At mutata illa consuetudine in intimo ærario reponebantur, vt ex Tacito colligere licet.

Vltio diuina lenta.

Etsi feras, non leues tamen] Diuina enim vltio lento pede ad vindictam sui procedit, sed tarditatem grauitate pœnæ compensat, vt non minus pie quam eleganter Val. Max. dixit, & Tibull. quoque de periuriis scripsit:

> *Ah miser, & si quis primo periuria celat,*
> *Sera tamen tacitis pœna venit pedibus.*

Qui versus ex Homer. Iliad. δ. sumpti sunt:

> εἴπερ γὰρ τε καὶ αὐτίκ' ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν
> ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ σύν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν
> σὺν σφῇσι κεφαλῇσι γυναιξί τε καὶ τεκέεσσι.
> *Quod si continuo Deus haud periuria plectit,*
> *Attamen id tandem faciet, quo maxima pœna*
> *In caput auctoris, sociam, natosque redundet.*

De sera autem numinis vindicta vide prouerbia: Sero Iupiter diphtheram inspexit. Item, sero molunt deorum molæ: & Plutarchus in Commentario, cui titulus περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θείου βραδέως τιμωρουμένων. Et huc quoque pertinet Homericum illud ex Iliados χ.

Νῦν δ' ἀθρόα πάντ' ἀποτίσεις: Quo vtimur, vbi qui diu multa patrauit impune, tandem in extremum malum adducitur, semelque dependit superiora flagitia.

Appius in carcere à se ædificato, periit. Ap. II. Claudii mors.

In carcerem est coniectus] Quem ipse semper Appius Romanæ plebis domicilium vocare solitus erat, teste Sabellico libro 10. cap. 4. Ethnic. exemplor. Ædificauit autem Appius Claudius illum ipsum carcerem in eo loco, vbi hodie S. Nicolai templum est, in quo deinde iudicij reus sibi mortem consciuit, teste Marli. libro 4. cap. 1. Sed alij tribunorum iussu occisum affirmarunt genere mortis incerto, ita tamen vt immoderatæ libidinis, & falsi quoque iudicij condignas pœnas dederit.

Leges in æs incidi solitæ.

In æs incisas] Priscos illos Græcos & Latinos, leges, fœdera, resq; magni omnino momenti in æreis tabulis insculpsisse docet præter alios Ouidius lib. 1. Metamorph. cum inquit:

> ---*Nec verba minantia fixo* *Ære ligabantur* --

Per verba minantia, leges supplicia minantes, intelligens. Et Tzetzes αἱ κύρβεις εἶχον νόμους δὲ τοὺς περὶ δημοσίων· ἦσαν δὲ χαλκαῖ οὐ μέντοι ἀπὸ ξύλων. Cui astipulatur Dionysius: ἐπικυρώσαντες δὲ καὶ τοῦ δήμου τοὺς νόμους, στήλαις χαλκαῖς ἐγχαράξαντες αὐτούς. Sic & Cicero: Et legum æra liquefacta sunt, Pomponius Iurisconsultus publica auctoritate ait, placuisse decem constitui viros, per quos peterentur leges à Græcis ciuitatibus quas in tabulis eburneis proscriptas pro rostris composuerunt, vt possent apertius percipi. Id quod Liuio repugnat. Cui tamen Plato in Minoe subscribit. Cæterum sunt qui Pomponio adhærentes, libros illos eburneos, elephantinos à Flauio Vopisco in Tacito appellari credant, non quod illis temporib. tales essent, sed quod ol m fuissent licet quam plurimi ab operis magnitudine, quasi elephanti proceritate, nomen inuenisse testentur. Nec solum in æreis tabulis incisæ erant, sed & parietibus affixæ, vnde Ouidius dixit, fixo ære ligabantur, & seruus apud Plautum conquerens non reddi mutuum, ac de legum & bonorum morum contemptu tragicam querelam extruens:

Elephantini libri.

> *Mores (inquit) leges produxerunt iam in potestatem suam,*
> *Et miseræ etiam ad parietem sunt fixæ clauis ferreis.*

Suppl...

Supplicationes decreuit] Supplicationes erant, cum aut ex collatione aut certe de bonis damnatorum sacrificaretur, vnde supplicia dicuntur, Isidorus in sexto, & meminit Festus: Supplicationes quæ sunt de bonis passorum supplicia. Salustius: In suppliciis deorum magnifici. Isidorus lib. 5. Supplicium, inquit, proprie dicitur non quo quoquo modo punitur, sed ita damnatur, vt bona eius consecrentur & in publicũ redigantur, nam supplicia dicebantur supplicamenta. Et supplicium dicitur, de cuius damnatione delibatur aliquid Deo, vnde & supplicare.

Treb. lex.

Dum decem tribunos plebis faceret] Nam Duilia lex de Tribunis nusquam numerum præfinierat tantum, vt relinquerentur, sanciebat, & ab iis qui creati essent, cooptari collegas iubebat. Sustulit igitur Trebonia lex cooptationem. Nam cum iussisset, ab eo qui comitia Tribunis creandis haberet, omnes plane Tribunos qui X. omnino erant creari: nimirum partem Tribunorum creari, reliquos autem ab iis qui creati essent cooptari velint, quod cum M. Duilius Tribunus plebis fecisset, recteque factum, neque contra legem ab ipso latam defenderet, anno insequenti Trebonius, ne in posterum fieret, lege cauit. Nec aliam legem intelligit Liuius libro 4. cum ait, Ante omnia refellit falsum imaginis titulum, paucis ante annis lege cautum, ne tribunis collegam cooptare liceat. Hæc enim verba nihil aliud significant, nisi id quod hic scripsit, vt qui plebem Romanam, &c. Prout sentit Manutius lib. de legibus Romanis.

Quod saluberrimum in administratione] Alludit ad illud Homericum Iliados 2. quod ipsum in prouerbium abiit.

> Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη, εἷς κοίρανος ἔστω.
> *Multos imperitare malum est, rex vnicus esto.*

Nam his verbis Vlysses milites tumultuantes (in quibus erat & Thersites) compescuit. Eum Homeri versiculum vsurpauit Dion. cum videret Heraclidem moliri factionem, auctor Æmilius Probus. Hinc Xenophon: Vt oculi, manus, pedes ideo bini conditi sunt, vt coniuncti se adiuuent, non impediant: sic decet fratres & collegas, animos, consilia & actiones conferre. Et vt orbes cœlestes miris anfractibus sibi mutuo cedunt, vt suam harmoniam & concordiam hoc quasi obsequio tueantur: sic principes & gubernatores collegas decet cedendo, ferendo, & placide contra nitendo, & concordiam retinere, & cursum prudentem & honeste susceptum absoluere.

Haud surdis auribus] Id est, non frustra vel inaniter. Sic Virgilius in Bucolicis: Non canimus surdis, respondent omnia syluæ. Et Terent. in Heaut. Næ ille haud scit, quam mihi nunc surdo narret fabulam: Vide Erasmum in Adagiis: Surdo canis.

Litem in suam vertere. Quadruplator.

Iudices in suam rem litem vertendo] Litem in suam rem vertere dixit pro eo, quod est rem inter duos controuersam adiudicari sibi, quod est, cum iudex ita cum litigantibus agit, vt ei iure suo cedant: Budæus in prioribus annotat. in Pandectas. Quod deinde sequitur quadruplatoris nomen, eo intelligitur delatorum genus, qui ex eo quæstu sese tolerabant, vt ea persequerentur, quorum ex legibus quadrupli erat actio, quorum crebra

crebra mentio apud antiquos. De quo licet dubium non sit, locum tamen Taciti luculentum qui ad eius vocis explicationem pertinet, ascribam. Contra M. Lepidus quartam accusatoribus secundum necessitudinem legis. Igitur ab illa quarta, quam lex accusatori pro præmio tribuebat, nomen quadruplatores inuenere. Torneb. libro 3. aduers. cap. 9.

IN IV. LIBRVM TITI LIVII ANNOTATIONES.

CONTAMINARI *sanguinem suum patres*] In duodecim tabulis scriptum fuisse, ne patritiis cum plebeis connubium esset, præter Liuium docet Dionysius Halicarnasseus libro vndecimo. Eo vero consilio à decemuiris id factum esse videtur, ne per nuptias reconciliati, iisdem animis contra decemuiros, qui deponere imperium nolebant, pro libertate consentirent, vt Manutius in libro de legibus Romanis existimat. At Zasius in catalogo legum antiquarum idcirco id à decemuiris, qui omnes Patritij erant, constitutum putat, quod more maiorum nemo plebeius auspicia habebat, quippe ea solis patritiis Romulus dederat, auctore Cicerone de diuinatione. Et propterea futurum erat, si connubia non dirimerentur, vt incerta prole auspicia turbarentur.

Quorum sacrorum] Familiam enim sacra sequebantur, ac magna omnino cura, ab eadem conseruabantur. Hinc apud poetam Æneas ex capta vrbe fugiēs patrem ita alloquitur:

Tu genitor cape sacra manu, patriosque penates.

Et paulo post: *Teucrosque penates*
Commendo sociis, & curua valle recondo.

Seruius in illum Æneidos 12. versum:
Sacra deosque dabo.

Sed & sepulchrorum iura sequebantur sacra, familiam & hæredem Cic. libro 2. de legibus. Iam tanta religio est sepulchrorum, vt extra sacra & gentem inferri fas esse negent, L. familiaria, & L. seq. & L. Si quis fue. de relig. & sump. fun. Cic. libro 1. de officiis disserens de gradibus humanæ societatis: Magnum enim est habere eadem monumenta maiorum, iisdem vti sacris, sepulchra habere communia. Verum in re tam religiosa pontificio ius ciuile miscentes: Iureconsulti ingeniosi esse non dubitarunt. Inuentæ sunt enim rationes, quibus pecunia sacrorum molestia liberarentur, interimerenturque sacra. Cic. lib. 2. de legibus, & pro Murena deridens Iureconsultos.

In linteis libris] Lintei libri erant in quibus Imperij Rom. facta continebantur, vt tradit Gyraldus historiæ deorum synt. 3.

Vt morum disciplinaque Romanæ] Censura enim, vt apud Plutarchum in Paulo Æmilio, legimus, maxime omnium magistratuum reuerentiæ erat, plurimæque potestatis, tum in aliis rebus, tum maxime ad morum emendationem: è Senatu quippe mouere indignos poterant Censores, equitibus auferre equos, notare infamia, censum agere, lustrum condere. De quorum auctoritate, dignitate, & officio, præter Liuium, leges Fenestellam capite 8. Pomponium Lætum capite. 22. De Roman. magist. Varronem libro 2. de agricult. Ciceronem libro 2. & 3. de legibus Plutarchum in Paulo Æmilio, Asconium Pedianum in actione prima in Verrem. Gellium libr. 7. cap. 22. & libro 4. capite 12. Blondum libro 3. de Roma triumph. Budæum in annot. ad Pandectas. Omnia vero Onuphrius in Commentariis Fastorum cumulauit, quem qui ea cognoscere volet adire potest.

Coloni eo præsidii causa] Duo ciuium Roman. qui extra vrbem habitarent, genera fuerunt, Municipes, & coloni. Quales vtrique fuerint Gel. lib. 16. cap. 13. docet. Municipes, inquiens, sunt ciues Romani ex municipiis suo iure, & legibus suis viuentes, muneris tantum cum pop. Roman. honorarij participes, à quo munere capessendo appellati videntur, nullis aliis necessitatibus neque vlla po. Ro. lege astricti, cum nunquam popularis eorum fundus factus esset. Sed coloniarum alia necessitudo erat, non enim veniunt extrinsecus in ciuitatem, nec suis radicibus nituntur, vt municipia, sed ex ciuitate quasi propagatæ sunt, & iura institutaque omnia pop. Rom. non sui arbitrij habent. Coloniarum itaque conditio, vt idem Gell. inquit licet magis quam municipiorum obnoxia & minus libera esset, potior tamen & præstabilior existimabatur propter amplitudinem maiestatemque pop. Rom. cuius coloniæ quasi effigies parua erant, & simul quia obscura obliterataque erant municipiorum iura. Deducendarum vero coloniarum mos à Romulo institutus frequentissimus apud Romanos fuit. Nam hostibus lacessentibus victis, agrique & regionis parte mulctatis, in agris de eis captis, quo imperium Roman. stabilirent, vel nouas vrbes condebant, vel in antiquitus conditas, veteribus incolis ex iis pulsis, nouos ex vrbe ciues per Triumuiros ad id creatos eo deducebant, quotquot agro capto colendo sufficere possent, quem nouis colonis diuidebant. Hi statim in coloniam deducti nouam administrandæ reipublicæ rationem Roman. more constituebant. Nam vt Romæ erat populus & senatus, sic hi nouos colonos in decuriones & plebem diuidebant. Decuriones senatus, plebs populi Romani imaginem referebant. Ex decurionibus singulis annis duo vel quatuor viri creabantur iuxta coloniæ magnitudinem vel paruitatem, qui Duumuiri vel IV. I. D. id est, iuri dicundo vocabantur. Hi consulum Romanorum speciem repræsentabant, creabantur insuper ædiles, qui viarum, ædificiorum publicorum, annonæ, & locandorum rituum publicorum, item quæstor, qui ærarij publici curam habebat. Atque hi erant præcipui coloniæ magistratus, in cæteris omnibus more, legibus & institutis Romanis viuebant. Harum coloniarum duo genera erant, vt tradit Asconius quædam ciuium Roman. & quædam Latinæ coloniæ ciuium Romanorum præter sacra omnia iura habebant, quæ ciues Romani obtinebant. Coloniæ vero Latinæ, quæ ius Latij haberent, de qua infra dicturi sumus. Quia vero crebra coloniarum mentio apud Liuium fit, & earum cognitio non parum ad imperij Romani magnitudinem maiestatemque intelligendam confert, ideo omnium coloniarum seriem ex Onuphrij Panuinij scriptis collecta ascribere in gratiam Lectoris libuit.

Municipes qui. / *Triumuiri coloniis deducendis.* / *Coloniæ ciuitates Romanorum.*

I. COLONIA CÆNINA ABORIGINUM.

PRimum omnium Colonia à Romulo facta est bello primo Sabino, Cænina Græci generis non ignobilis vrbs. Trecenti eo deducti ciues coloni fuerunt, anno ab vrbe condita 4. Dionysius lib. 2.

II. COLONIA ANTENNÆ ABORIGINUM.

HÆc eodem anno, quo Cænina bello primo Sabino finito, colonia à Romulo deducta fuit, vrbs fuerat Græcorum Aboriginum, qui Siculos expulerunt, quemadmodum Cænina, trecenti eo etiam ciues Coloni deducti anno vrbis conditæ 4. Dionysius libro secundo.

III. COLONIA CRVSTVMERIVM ALBANORUM.

CRustumerium quæ antea colonia Albanorum fuerat, eodem bello victa à Romulo, Romana Colonia facta fuit, anno vrbis 4. Dionysius lib. 2. & 3.

IV. COLONIA MEDVLLIA LATINORUM.

MEdullia, aliæque vrbes Latinæ audita Romuli virtute se ipsæ ei tradidere, hæ Coloniæ Romanæ factæ, an-

ctæ, anno vrbis 5. Dionysius libro 2. & lib. 3. Medullia olim Colonia à Romulo deducta ad suos defecit, sub Tullio Hostilio rege.

V. COLONIA.

Ex Dionysio. Cum Medullia deducta anno vrbis 5.

VI. COLONIA CAMERIA ALBAnorum.

ROmulus & Tatius reges, quum bello Camerinos vicissent, Cameriã, quæ Colonia Albanorũ fuerat, Coloniam Romanã deduxerunt anno vrbis conditæ 5.

VII. COLONIA FIDENÆ ALBAnorum.

ROmulus Fidenatibus insigni prælio superatis, vrbeque eorum capta, Fidenas coloniam Romanam fecit idibus Aprilis, anno vrbis 15. duobus millibus & quingentis colonis eo deductis. Hæc vrbs olim Albanorum colonia fuerat, deducta à maximo natu ex tribus fratribus Albanis, quorum alter Crustumeriam, alter Nomentum colonias fecerant, Dionysius lib. 2. & Plutarchus. Liuius vero lib. 4. à Cornelio Cosso, T. Quinctio primo Coss. anno vrbis 316. Fidenis colonorum additus numerus, agerq; iis bello interemptorum assignatus. Biennio vero post noui coloni à Fidenatibus occisi vrbi excidium attulerunt.

VIII. COLONIA OSTIA.

ANco Marcio Rege sylua Mesia Veientibus adempta, vsque ad mare imperium prolatum, & in ore Tyberis Ostia colonia condita. Dionysius libro 1. & 3. Liuius lib. 1. item lib. 27. Eadem die hi populi in senatũ venerunt, Ostiensis, Alliensis, Antias, Minturnensis, Sinuessanus, & à supero mari Senensis. Quum vocationes suas quisque populus recitaret, nullius quum in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio obseruata est, & earum coloniarum iuniores iureiurando adacti supra quadraginta non pernoctaturos se esse extra mœnia suæ coloniæ, donec hostis in Italia esset. Item libro 36. Senatus decreuit, vacationem rei naualis his colonis non esse, Ostia & Fregena, & Castrum nouum, & Pirgi, Antium, Tarracinæ, Minturnæ & Sinuessa fuerunt. Florus ex Liuio libro 79. Ostiam coloniam Marius expugnauit & crudeliter diripuit. De hac quoque colonia mentionem faciunt, Eutropius libro 1. Plinius libro 3.

IX. COLONIA LATINA SIGNIA.

SVperbus Tarquinius colonias deduxit Signiam & Circeos, illam casu dum milites castris hybernis retinet, Circeos ductus loci opportunitate. In qua Titum, in illa Sextum filios præfecit. Dionysius lib. 4. & Liuius lib. 1. Tarquinius Superbus rex Signiam Circeosq; colonos misit, præsidia vrbi futura terra marique, & lib. 2. Ap. Claudio & P. Seruilio Coss. anno vrbis 259. Signia colonia, quam rex Tarquinius deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est. Sex Iulius Frontinus in lib. de Coloniis. Signia muro ducta colonia, militibus & triumuiris munita, iter populo non debetur. Ager eius militibus Augusteis in nominibus est adsignatus. Hæc vna ex XIIX. coloniis bello Punico secundo populo Romano fidelibus fuit. Quum enim 30. tum essent coloniæ populi Romani, 12. ex his negauerunt esse, vnde milites pecuniamque darent, XIIX. vero coloniæ milites ex formula paratos esse, vt si pluribus opus esset, plures daturos, si quicquid aliud imperaret, velletq; populus Romanus, enixe facturos pollicitæ sunt. Ne nunc quidem post tot secula sileantur fraudenturne laude sua. Signini fuere & Norbani, Siticulani, Brundusini, Fregellani, Lucerini, Venusini, Adriani, Firmani, & Ariminenses, & ab altero mari Pontiani, Pestani & Cossani, & mediterranei, Beneuentani, Æsernini, Spoletani, Placentini, & Cremonenses. Harum coloniarum subsidio totum imperiũ populi Romani stetit. Ita Liu. lib. 27. De hac colonia Strabo lib. 5.

X. COLONIA CIRCEII.

HVius coloniæ præter supra citata auctorum loca, meminerunt Cicero libro 3. de natura Deorum, Circem (inquit) coloni nostri Circeienses religione colunt. Dionysius lib. 8. vbi Coriolani exulis Romani facta contra Romanos describit. Item Liuius lib. 2. 27. & 29. & Plutarchus in Coriolano. Hæ autem sunt sub regibus deductæ coloniæ.

XI. COLONIA ECETRÆ.

AP. Claudio & P. Seruilio Coss. anno vrbis 259. Volscis à Seruilio victis in agrum de eis captum Ecetras colonos missos fuisse, tradit libro 6. Dionysius, quos cum Aurunci pellere voluissent, bellum Romanum in se conuerterunt.

XII. COLONIA VELITRÆ.

BEllo Volsco anno sequenti, postquam Ecetræ colonia facta fuerat à Virginio T. Vetusio Coss. Volscis deuictis. Veliternus ager est ademtus, Velitris coloni ab vrbe missi, & Colonia deducta, ita Liuius lib. 11. Idem Geganio & P. Minutio Coss. Velitris auxere numerum colonorum Romani, & Dionysius lib. 7. viris creatis Velitras Volscorum vrbem. Frontinus de colonis, Velinæ oppidum lege Sempronia fuerat deductum. Postea Claudius Cæsar agrum eius limitibus Augusteis consitum, militibus eum adsignari iussit.

XIII. COLONIA NORBA.

T. Germanio & Publio Minutio coss. anno vrbis 262. Norbam in montes nouam coloniam, quæ arx in Pomptino esset, miserunt, & Dionysius lib. 7. Norbam deducta colonia Latinorum vrbem, non incelebrem, & Liuius iterum libro 6. Priuernates etiam Norbam atque Setiam finitimas colonias Romanas incursione subita depopulati sunt, idem de ea lib. 27. scribit.

XIV. COLONIA CIVIVM ROMANOrum Antium.

LIuius libro 3. Ti. Æmilio II. & Q. Fabio coss. anno vrbis 287. Antium coloniam deduxere Triumuiri T. Quintus, A. Virginius, & P. Furius, idem A. 290. A. Posthumio Albo Sp. Furio coss. colonia Antium suspecta ad Æquos transiisse, & libro 8. L. Furio Camillo, C. Menio, coss. anno 416. Antium noua colonia missa, cum eo, vt Antiatibus permitteretur, si & ipsi adscribi coloni vellent. Naues inde longe abactę, interdictumque mari Antiati populo est, & ciuitas data. Hæc omnium prima ex Latina ciuium Romanorum colonia facta est, Frontinus Antium populum deduxit, iter populo non debetur. Agereius in laciniis est assignatus. Tranquillus in Nerone capitul. 9. Antium coloniam deduxit, ascriptis veteranis à prætorio, additisque per domicilij translationem ditissimis primipilarum, vbi & portum operis sumptuosissimi fecit. Hoc anno vrbis 804. Neroni 4. & Cosso Cornelio, coss. factum fuisse tradit libro 15. Tacitus, vbi ita eo anno ait: Veterani Terenium & Antium ascripti. Plinius lib. 8. cap. 4. in Latio, inquit, quondam Aphrodisium nunc Antium colonia. Florus ex Liuio in Epitoma libro 80. C. Marius Antium Ariciam & Lauinium deuastauit colonias. De ipsa colonia Liuius libro 26. & 36. meminit.

XV. COLONIA VITELLIA.

QVo potissimum anno colonia in Æquos deducta fuerit Vitellia, ab auctoribus non traditur: Ego eam domitis Æquis præsidij causa circa annum vrbis 295. factam fuisse opinor, quo tempore aliquot deuictis Æquis, triumphi primum acti sunt. Huius Coloniæ Liuius libro 5. L. Lucretio Flauo, & Ser. Sulpitio Camerino coss. anno vrbis 361. ita meminit: Vitelliam coloniam Romanam in agro suo Æqui expugnant. Vitelliam etiam Coloniam Tranquillus in Vitellio c. I. commemorat.

XVI.

XVI. COLONIA LATINA ARDEA.

M.Fabio Vibulano, Posthumo Ebutio Cornicine coss.anno vrbis 312.SC.factum,vt quoniam ciuitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset,coloni eo præsidij causa aduersus Volscos scriberentur.Hoc palam relatum in tabulas,vt plebem tribunosque falleret,iudicij rescindendi cõsilium initum. Consenserant autem,vt multo maiore parte Rutulorum colonorum,quam Romanorum scripta,nec ager vllus diuideretur, nisi is, qui interceptus iudicio infami erat, nec vlli prius Romano ibi quam omnibus Rutulis diuisus esset, gleba vlla agri assignaretur. Sic ager ad Ardeates rediit. Triumuiri ad coloniam Ardeam deducendam creati, Agrippa Menenius, & Titius Clœlius Siculus M.Ebutius Elua, ita Liuius lib.4. Frontinus de coloniis, Ardea oppidum Imperator Hadrianus censuit. Iter populo non debetur, ager eius in lacineis est adsignatus,Liuius lib.27. Q. Fabio Max. V. Q. Fuluio Flacco 4.coss. 30.inquit, tunc coloniæ populi Romani erant.Ex his duodecim quum omnium legationes Romæ essent, negauerunt consulibus esse, vnde milites pecuniamque darent. Hæ fuere Ardea, Nepet,Sutrium, Circeij,Alba, Carseoli, Suessa, Sora,Setia, Cales, Narnia, Interamna. Easdem libro 30. Liuius colonias Latinas vocat,quas ob id punitas fuisse refert acerbiore delectu & censu,tributoque stipendij nomine indicto.

XVII. COLONIA LAVICI.

Liuius libro quarto, anno vrbis 336. Senatus frequens censuit coloniam Lauicos deducendam, coloni ab vrbe mille & quingenti missi, bina iugera acceperunt. Lauici oppidum in Latio Præneste versus erat,à quo via Lauiciana, quod Cicero pro Planco municipium vocat. Hæ vero sunt coloniæ omnes populi Romani deductæ post reges exactos,ante vrbem à Gallis Senonibus captam,120. annorum interuallo, quas vt opinor, Sextus Pompeius priscas Latinas colonias vocat, vt distinguerentur à nouis, quæ postea à populo deductæ sunt.

XVIII. COLONIA SATRICVM C.R.

Liuius libro sexto anno vrbis 370. largitor voluntarius repente senatus factus Satricum coloniam duo millia ciuium Romanorum deduci iussit, bina iugera & semisses agri assignati. Hæc Colonia in Latio fuit, vt idem Liuius tradit.

XIX. COLONIA LATINA SVTRIVM alias Iulia Sutrina.

PAterculus libro I. post septem annos,quam Galli vrbem ceperunt(is fuit annus vrbis 371.) Sutrium deducta colonia est, & post annum Setia. Festus Sutrium municipium sui iuris vocat.Frontinus colonia Sutrium ab oppidanis est deducta ante limites,&c. Plinius libro 3. cap.5. in regione 7. Tuscia coloniæ Rusellana. Senensis, Sutrina, de hac colonia Liuius lib.17.& 19.

XX. COLONIA LATINA SETIA alias Setina.

HÆc Velleio auctore anno post Sutrium colonia facta est,Frontinus. Setia muro ducta colonia triumuirali lege est munita, iter populo debetur P.35. Ager eius in absoluto ex occupatione à militibus tenebatur.De hac Liu.lib.7.27.& 29.mentionem facit.

XXI. COLONIA LATINA NEPET.

PAterculus libro I. post septem annos quam Galli vrbem ceperunt,Sutrium deducta colonia est, & post annum Setina, nouemque interiectis annis Sepet. Is igitur fuit annus vrbis 381. Frontinus de coloniis. Colonis Nepensis alias Nepis eadem lege seruatur, qua & ager Faliscorum. Nepet igitur legendum esse ex Prisciano liquet, hanc coloniam Liuius libro 25. & 29. commemorat, & Festus municipium sui iuris esse refert.

XXII. COLONIA LATINA CALES Ausonum.

Liuius lib.8.M.Valerio Coruo 4.& M.Attilio Regulo coss.designatis retulerunt de colonia Cales deducenda factoque SC. vt duo millia quingenti homines eo scriberentur.Triumuiros coloniæ deducendæ,agroque diuidundo creauerunt K.Duilium, T. Quintium, Paterculus lib.I. Sp. Posthumio,Veturio Caluino coss. Cales deducta colonia,de ea Liuius libris 27.& 20.scribit: Hanc coloniam Cicero in Rullum municipium vocat.

XXIII. COLONIA ANXVR TARracinæ.

Liuius lib.8.L.Æmylio Mamercino, C.Plautio Deciano Coss.anno vrbis conditæ 425.Anxur. trecenti in coloniam missi sunt. Bina iugera agri acceperunt. Paterculus lib.I. In sequentibus consulibus Sp. Posthumio & Philone Publilio censoribus Acerranis data ciuitas,& post triennium Tarracinas deducta colonia. De eadem Liuius libris 26.27.

XXIV. COLONIA FREGELLÆ VOLscorum.

Liuius lib.8.P.Plautio Proculo, P. Cornelio Scapula Coss.anno vrbis 426. Fregellas,Signiorum is ager, deinde Volscorum fuerat,colonia deducta. De eadem lib.27.& 29.meminit.

XXV. COLONIA LVCERIA SAMNItium.

Liuius lib.9.M.Petelio Libone, C.Sulpitio Longo 3. Coss. Luceriam colonia deducta duo millia & quingenti coloni missi.Erat annus vrbis 440. Paterculus lib.I. eam decennio ante deductam fuisse scribit sic: Post triennium Tarracinas deducta colonia interposito quadriennio Luceria. Fuit is annus vrbis 439. Plinius libro 3.cap.2. Dauniorum præter supra dicta coloniæ Luceria, Venusia. Polybius lib.3. bello Punico secundo, Hannibal Cauniam populatur, & in ea coloniam Romanam Luceriam, de eadem Liuius libro 27. 29.

XXVI. COLONIA LATINA SVESSA Aurunca.

Liuius lib.9.L.Papirio Cursore V.& C.Iunio Bubulco 2.Coss.anno 441. Suessa & Pontia coloniæ deductæ sunt,Suessa Auruncorum fuerat. Paterculus lib. I.ac deinde interiecto triennio Suessa Aurunca & Saticula, Frontinus Suessa quæ & Aurunca dicitur muro ducta, lege Sempronia est deducta. Iter populo non debetur, ager eius pro parte limitibus intercessiuis & in laciniis est adsignatus. Plinius libro 3. cap.I. in regione prima Italiæ ex descriptione Augusti coloniæ Capua, Aquinum, Suessa, Venafrum. Hanc coloniam Cicero in Rullum municipium vocat. De hac Liuius libro 27. & 29.

XXVII. COLONIA SATICVLA.

PAterculus lib.I. interposito quadriennio Luceria ac deinde interiecto triẽnio Suessa, Aurunca & Saticula anno vrbis 441. Sex. Pomponius..in Sati... In Samnio captum est, quo (postea Coloniam) eam deduxerunt Triumuiri, M. Valerius Coruus, Iunius Sæua, P. Fuluius Longus ex S.C.Kalend. Ianuariis, L.Papyrio Cursore, C.Iunio 2.Coss.De eadem Liuius lib.27.& 29.

XXVIII. COLONIA PONTIA

HÆc eodem anno, quo Suessa,auctore Liuio, colonia deducta est. Qui ita ait:Suessa & Pontia coloniæ deductæ sunt. Volsci Pontias insulam sitam in conspectu littoris sui incoluerunt. De eadem meminit libro 17.

XXIX COLONIA LATINA INteramna.

PAterculus lib. I. interiecto triennio Suessa, Aurunce,& Saticula,Interamnaq; post biennium, Liuius

lib.10.Interamnam & Cassinum vt deducerentur Coloniæ,S.C.factum est.Sed triumuiros creauere,ac misere colonorũ quatuor millia insequentes Consules, M. Valerius,P.Decius 462. Idem lib.10. Posthumio Megello, M.Attilio Regulo Coss. Samnites Interamnam coloniam Romanam, quæ via Latina est occupare conati fuit enim & aliud oppidum Interamna in Vmbria De eadem Liuius lib.27.& 29.

XXX. COLONIA CASSINVM

EOdem anno,quo Interamnæ,deductũ Colonia fuit Cassinum,vt tradit Liuius,quam Cicero pro Planco municipium vocat.

XXXI. COLONIA SORA.

LIuius lib.10. L.Genutio, Ser.Cornelio Coss.anno vrbis 45.. Soram atq; Albam Coloniæ deductæ.Sora agri Volsci fuerat,sed possederant Samnites,eo quatuor millia hominum missa.Paterculus lib.1. Decem deinde hoc munere anni vacauerunt. Tunc Sora atq; Alba deductæ Coloniæ Frontinus de Coloniis. Sora muro ducta Colonia,deducta iussu Cæsaris Augusti,iter populo debetur pedum 15. Ager eius limitibus Augusteis Veteranis est adsignatus. Plin.lib.2.c.5. Regio ea à Tyberi prima Italiæ seruatur ex inscriptione Augusti,intus Colonia Capua, Aquinum,Suessa,Venefium,Sora,Theanum. De eadem Liuius lib.27. & 29.Soram Cicero pro Planco municipium nominat.

XXXII. COLONIA L.ALBA.

LIuius lib.10.Sora & Alba coloniæ deductæ. Alba in Æquos sex millia colonorum scripta. Florus ex Liuio in Epitoma lib.72. Æsernia & Alba coloniæ ab Italicis obsessæ sunt.De eadem Liuius lib.27. & 29.

XXXIII. COLONIA L.CARSEOLI.

LIuius li.20. M Liuio Dentre, Q.Æmilio Coss.anno vrbis 425. Marsorum agrum vt tuerii,in quem colonia Carseoli deducta erat,quatuor millib. hominũ scriptis. Velleius li.1.Sora atque Alba deductæ Coloniæ:& Carseoli post biennium De eadem Liuius li.27.& 29.

XXXI. COLONIA L.NARNIA NEQVINVM.

LIuius lib..2. M.Fuluio Prætino, & T. Manlio Torquato Coss.anno vrbis 455. Nequinũ in deditionẽ populi Rom.venit, colonia eo aduersus Vmbros missa à flumine Narnia appellata Plutarch. in Tito Quintio colonias deduxit ante consulatum Narniam & Consam. De eadem lib 27.& 20.

XXXV. COLONIA MINTVRNÆ.

LIuius lib.19. Tum de præsidio regionis depopulatæ à Samnitibus agitari cœptum. Itaq; placuit,vt duæ coloniæ circa Vestinum & Falernũ agrum deducerentur. Vna ad Ostium Lyris fluuij,quæ Minturnæ appellata,altera in saltu Vestino Falernum contingente agrum, vbi Synope dicitur,Græca vrbs fuisse: Sinuessa deinde ab colonis Romanis appellata.Tribunis plebis negotium datum est,vt plebiscito iuberetur, P.Sempronius Prætor Triumuiros in ea loca colonis deducendis creare Nec qui nomina darent facile inueniebantur,quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis non in agros mitti rebantur. Hoc autem App. Claudio 2. & L. Volumnio 2. Coss. factum est,anno vrbis 458. Eas vero non nisi anno sequenti deductas his verbis refert Velleius. At Fabio Quinto & Decio Mure 4. Coss. quo anno Pyrrhus regnare cœpit, Sinuessam Minturnasque missi coloni.De colonia Sinuessa Liuius lib.28.29.

XXXVI. COLONIA MINTVRNÆ.

HÆc Liuio & Velleio auctoribus eodem anno, quo Sinuessa colonia deducta est De qua scribit Frontinus. Minturnæ muro ducta colonia,deducta à C.Cæsare. Iter populo non debetur, eius ager pro parte, in iugeribus est adsignatus, cæterum in absoluto relictus. Plinius li.3.colonia Minturnæ Lyri amne diuisa, Glaucio appellata. Oppidum:Sinuessa extremum in adiecto Lirio. De hac colonia Cicero pro Planco. Dionysius li. 1.Liu.lib.27.29. Ptolomæus mentionem faciunt.

XXXVII. COLONIA VENVSIA.

PAterculus libro 1. Sinuessam Minturnasque coloni missi post quadriennium Venusiam anno vrbis 463. Liuius lib.31. P.Sulpitio Galba 2.C.Aurelio Cotta coss. anno vrbis 554. Triumuiri creati ad supplendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis attenuatæ vires eius coloniæ essent:C.Terentius Varro, T. Quintius Flaminius,P.Cornelius, Cn. F.Scipio. Hi colonos Venusiam adscripserunt. Plinius lib.3. cap.11. Dauniorum præter supradictas colonia Venusia. De eadem Liuius lib.27.

XXXVIII. COLONIA SENA.

FLorus ex Liuio coloniæ deductæ sunt Castrum Sena,Hadria anno 465. Hoc ego mag s factum fuisse anno vrbis 471. quo Senonibus à P. Dolabella ad internecionem cæsis hæ in eorundem agris coloniæ deductæ sunt. Hanc autem in Senonum agro supero mari adiacente deductam fuisse sic ex Liuio lib.27. intel igitur C.Claudio Nerone, M.Liuio Salinatore 2.Coss.colonos maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, d re milites cogebant null us obseruata Ostiensis,Alsiensis,Antias, Auxuras,Minturnensis, Sinuessanus, & à supero mari Senensis. De colonia Senensi mentionem facit Tacitus,lib.21.

XXXIX. COLONIA HADRIA.

HÆc eodem anno, quo Sena deducta colonia fuit auctore Liuio,de qua idem etiam meminit lib.27.

XL. COLONIA COSSA.alias CONSA.

PAterculus lib.1. Cossam vt Pæstum Fabio Dorsone vt Claudio Canino anno vrbis 481. coloniæ deductæ sunt.Florus ex Liuio in Epitoma lib.14.coloniæ deductæ sunt.Possidonia & Consa,Plinius l b.3.c.5.In regione 7. Etruriæ ab eo tractu Vmbria portusque Telamon, Cossa Volciensium à populo Romano deducta, victi enim al quot annis ante fuerãt Volcienses & Vulsinienses à Tit Coruncanio de quibus etiam triumphauit.Liuius li.33. L.Furio Purpureone, M.Claudio Marcello Coss. Cossanis postulantibus, vt sibi colonorum numerus augeretur, mille adscribi iussi,dum ne quis in eorum numero esset, qui post L.Cornelium & T Sempronium Coss.hostis fuisset,Plutarch in T.Quintio refert,eum adolescentem, & Narniam & Cossam colonias deduxisse. Cossam Cicero in Verrem municipium vocat. De eadem Liuius lib.27.Hæc nostra ætate Ortebellum dicitur.

XLI. COLONIA PÆSTVS, alias POSsidonia.

PÆstus quæ & Possidonia dicta est,eodem anno,quo Cossa colonia deducta fuit, vt ex Velleio & Liuio videmus. De ea ita etiam scribit Liuius lib.27. Et ab altero mari Pontiani,Pæstani,& Cossani.Strabo lib.5. Picentes ex Hadria Romani colonos in Possidoniatem sinum deduxere,vrbs Possidonia Pæstus dicta est in medio sinu,collocata ab Sybaritis, quos Lucani, Lucanos Romani expulere. Insalubris vrbs ob amnem in paludes diffusum.

XLII. COLONIA ARIMINVM.

FLorus ex Liuio lib.15. coloniæ deductæ Ariminum in Piceno Beneuentum in Samnio. Paterculus libro 1. P.Sempronio Sopho, & Appio Cæci F. Coss. anno 481. Ariminum & Beneuentum coloni missi. Strabo lib. Ariminum Vmbrorum colonia, vt Rauenna vtraque Romanos habet inquilinos. Plinius lib.3. c.15. Octaua regio determinatur Arimino, Pado, Apennino. In ora fluuius Crustuminum, Ariminum colonia cum Aunibus, Arimino, & Aprusa. Fluuius hinc Rubicon quondam finis Italiæ. Eutropius lib.2. P.Sempronio Sopho,

Sopho,& Ap.Claudio Coss. conditæ à Romanis ciuitates Ariminum in Gallia, Beneuentum in Samnio. De eadem colonia Cicero pro Cæcinna. Liuius libro 27. & 29.

XLIII. COLONIA BENEVENTVM CONcordia.

HÆc colonia eo anno, quo Ariminum Liuio, Velleio,& Eutropio autoribus deducta est. De qua sic scribit Frontinus in lib. de coloniis, Beneuentum muro ducta colonia, concordia dicta. Deduxit Nero Claudius Cæsar, Iter populo non debetur. Ager eius lege 3. virali Veteranis est adsignatus, Caudinum alias Caudium oppidum muro ductum iter populo non debetur L. à Cæsare Augusto coloniæ Beneuentanæ cum territorio suo est adiudicatum. Ager eius Veteranis fuerat adsignatus, postea mensuratus limitibus & censitus. Sext. Pompeius: Beneuentum (inquit) colonia quum deduceretur, appellari cœptum est, melioris ominis caussa. Namque eam vrbem antea Græci incolentes Maleuentum appellarunt. Et Plin. lib. 3. c. 11. Cætera intus in secunda regione Hirpinorum colonia vna Beneuentum auspicamus mutato nomine, quæ quondam appellata Maleuentum: Polybius lib. 3. Hannibal Beneuentum coloniam diripuit. De eadem Liuius lib. 27.

XLIV. COLONIA FIRMVM.

HÆc eodem anno, quo Castrum Velleio auctore in initio primi belli Punici deducta colonia est. De qua Liuius lib. 27.

XLV. COLONIA CASTRVM NOuum.

FLorus ex Liuio in Epitoma lib. 11. coloniæ deductæ, Castrum, Sena, Hadria. Hoc autem factum est anno vrbis 465. Paterculus lib. 1. Longe post deductam scribit: ait enim: Initio primi belli Punici Firmum, & Castrum colonis occupata. is annus vrbis fuit 489. Liuius lib. 36. Senatus decreuit vacationem rei naualis non esse colonis maritimis. Ostia, Fregena, Castrum nouum Pyrgi: Velleij vt approbem sententiam potius quam Liuij, facit, quod Tusci nondum victi erant, vt in his coloniæ adhuc deducerentur.

XLVI. COLONIA ÆSERNIA.

VElleius li. 1. initio belli Punici Firmum & Castrum colonis occupata, & post annum Æsernia. Ergo anno vrbis 491. Florus ex Liuio lib. 16. colonia Æsernia deducta est. Frontinus de coloniis; Æsernia colonia deducta lege Iulia iter populo debetur pedum 10. ager eius limitibus Augusteis est adsignatus. Florus in Epitoma lib. 73. Æsernia & Alba coloniæ ab Italicis obsessæ sunt. Idem lib. 73. Æsernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit. De eadem Liuius libro 37.

LXVII. COLONIA ALSIVM.

PAterculus libro 1. post 22. annos Æsulum & Alsium colonis occupata sunt. Liuius libro 27. colonis maritimis vacatio obseruata non est, Ostiensis, Alsiensis, Antias, Auxuras, Minturnensis, Sinuessanus & Senensis.

XLVIII. COLONIA ÆSVLVM.

HÆc auctore Velleio eodem anno quo Alsium colonia deducta est, fuit is annus vrbis conditæ 507.

XLIX COLONIA FREGENÆ.

FLorus ex Liuio in epitoma libri 19. Coloniæ deductæ sunt Fregenæ in agro Salentino Brundusium, Paterculus libro 1. Fregenas post biennium colonia deducta est. Liuius lib. 36. Senatus decreuit colonias maritimas vacationem rei naualis non habere, Ostia, Fregenæ, Castrum nouum, Pyrgi.

L. COLONIA BRVNDVSIVM.

PAterculus Fregenæ post biennium proximoque anno Torquato Semproniоque Coss. Brundusium anno vrbis 510. Florus coloniæ deductæ sunt Fregenæ & in agro Sallentino Brundusium. De eadem Liuius libro 27. 29.

LI. COLONIA SPOLETIVM.

FLorus Epitoma libri 20. Vmbris victis Spoletium colonia deducta est, Paterculus libro 1. Brundusium & post triennium Spoletium coloniæ deductæ sunt: Quo anno Floralium Ludorum factum est initium. Liu. li. 22. Hannibal interim recto itinere per Vmbriam vsque ad Spoletium venit, inde repulsus coniectans ex vnius coloniæ viribus quanta moles Rom. vrbis esset. Et Cic. pro Balbo, Spoletinus T. Matrinus vnus ex his quos C. Marius ciuitate donasset, dixit causam ex colonia Latina in primis firma & illustri. Et paulo post, sed cum lege Appuleia coloniæ non essent deductæ, qua lege Saturninus, C. Mario tulerat, vt in singulas colonias ternos ciues Romanos facere posset. De eadem Liuius libro 27.

LII. COLONIA VALENTIA.

PAterculus Torquato Semproniоque Coss. Brundusium & post triennium Spoletium, postquam biennium deducta Valentia, anno vrbis 515. Liuius 35. de eiusdem coloniæ restitutione (vt puto loquens) ita ait, L. Quinctio Cn. Domitio coss. anno vrbis 568. Vibonem colonia deducta est, ex S. C. plebisque scito tria millia & septingenti pedites ierunt 300. equites, Triumuiri deduxerunt eos, Q. Neuius, M. Minutius, M. Furius Crassipes, quinta dena iugera agr. data in singulos pedites sunt, duplex equitibus. Brutiorum proxime fuerat ager. Brutij ceperant de Græcis, Strabo libro 6. Post Consentiam Hipponium est Locrorum ædificium, quod Brutiis eripuere Romani & Vibonem Valentiam appellauere.

LIII. COLONIA LATINA PLAcentia.

Q. Asconius Pedianus in Pisonianam. In annalibus eorum qui Punicum bellum secundum scripserunt tradi video Placentiam coloniam deductam prid. Kalend. Ianuarij Ti. Sempronio Longo, & Publio Cornelio Scipione patre Africani Coss. Primo anno eius belli vrbis 536. Sex millia hominum noui coloni deducti sunt. In quibus equites deducendi fuit caussa, vt opponeretur Gallis, qui eam partem Italiæ tenebant, deduxerunt tres viri P. Cornelius Asina, P. Papyrius Maso & Cneius Pompeius, alias Cneius Cornelius Scipio. Eamque coloniam 53. deductam esse inuenimus. Deducta autem Latina Florus libro 20. in Epitoma. Coloniæ deductæ sunt in agro de Gallis capto Placentia & Cremona. Paterculus libro primo: Sub aduentu in Italiam Hannibalis Cremona atque Placentia deductæ coloniæ. Polybius libro 3. sic scribit: P. Scipione. T. Sempronio Coss. Cremonam trans Padum & Placentia citra Padum deduxere C. Lutatius vir consularis, aliique duo prætorij triumuiri, quos Boii fugarunt & Mutinam compulere deducta sunt sex millia ciuium intra trigesimum diem adesse iussa. Plutarchus in Hannibale, Romani Placentiam Cremonamque colonos deduxere. Plinius libro 3. capite 15. In octaua regione Italiæ coloniæ Parma & Placentia. De eadem Liuius libro 31. & Tacitus libro 18. mentionem faciunt. Hanc Cicero in Pisonem municipium, & Festus municipium sui iuris vocant.

LIV. COLONIA LATINA CREmona.

HÆc eodem anno quo Placentia, Polybio, Liuio, Velleio & Plutarcho auctorib. deducta est, de qua sic scribit Cornelius Tacitus lib. 19. Hic exitus Cremonam habuit anno 286. à primordio sui condita erat T.

Sempronio & Cornelio Coss. ingruente in Italiã Hannibale propugnaculum aduersus Gallos trans Padum agentes & si qua alia vis per Alpes irrueret. igitur numero colonorum opportunitate fluminum, vbere agri an nexu connubiisq; gentium adoleuit, floruitque bellis externis intacta ciuilibus infelix. Liuius 31. Galli Placentiam inuaserunt, & direpta, traiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt: Vicinæ vrbis audita clades spatiũ colonis dedit ad claudendas portas duarum coloniarum, alteram captam, alteram oppugnari. Idem lib. 33. Cremonensium & Placentinorum colonorum turba, qui pileati sequebantur Cornelium Cethegum consulem triumphantem de Gallis Insubribus & Cænomanis. Et lib. 37. Cremona & Placentia colonis aucta. Plinius lib. 3. c. 19. In mediterraneo regionis 10. coloniæ Cremona, Brixia, Cænomanorum agro Venetorum, Ateste, Ptolomæus lib. 3. cap. 1. Cænomanorum qui sub Venetia sunt ciuitates, Cremonia colonia.

LV. COLONIA PVTEOLI CIVIVM Romanorum.

LIuius lib. 34. P. Africano maiore, 2. & T. Sempronio Coss. anno 560. Coloniæ ciuium Romanorum deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Linternum triceni homines in singula. Paterculus libro 1. eodem temporum tractu, quanquam apud quosdam ambigitur. Puteolos Salernumque atque Buxentum missi coloni. Rursum Liuius lib. 43. Puteolos Salernumq; & Buxentum adscripti coloni, qui nomina dederant, quum ob id se pro ciuibus Romanis ferrent, senatus iudicauit, non esse eos ciues Romanos, Frontinus. Puteoli colonia Augusta: Augustus deduxit. Iter vno latere populo debetur, P. 30. Ager eius in Iugeribus veteranis, & tribunis legionariis est adsignatus, Festus. Puteolos vnam ex his præfecturis aliquando fuisse dicit, in quas præfecti populi Romani suffragiis creati mittebantur. Tacitus lib. 14. vetus oppidum Puteoli Ius Coloniæ, & cognomentum à Nerone adipiscitur, Strabo lib. 5. Puteoli Cumanorum emporium bello Hannibalis à Romanis incolis auctum nomen accepit à puteis vel à putore, antea Dycearchia dicebatur.

LVI COLONIA SALERNVM CIVIum Roman.

LIuius libro 34. P. Cornelio Scipione Africano 2. Ti. Sempronio Longo Coss. anno 560. coloniæ ciuium Roman. deductæ sunt Puteolos, Vulturnum, Liternum triceni homines in singulas. Item Salernum Buxentumque coloniæ ciuium Romanorum deductæ sunt. Deduxere triumuiri, T. Sempronius Longus qui tum Cos. erat, Marcus Seruilius, C. Minutius Thermus: Ager diuisus est, qui Campanorum fuerat. Eadem Paterculus libro 1. Strabo libro 5. Romani Salernum custodiæ gratiæ munierunt, de ea & Appian. 1. bellorum ciuilium

LVII. COLONIA BVXENTVM C.R.

EOdem anno quo Puteolos Salernumq; & Buxentum colonia deducta, vt Liuius & Paterculus tradunt. De eadem Liu. libro 30. Sp. Posthumio Albino, Q. Marcio Philippo Coss. anno vrbis 568. Triumuiri ad Colonos scribendos Sipontum mari supero, Buxentum infero desertas colonias ab Tit. Mænio Pr. vrbis creati sunt, L. Scribonius, M. Tuccius, Cn. Bæbius Tamphilus.

LVIII. COLONIA VVLTVRNVM C. R.

HÆc cum tribus suprascriptis colonia deducta est. De qua Front. sic scribit: Vulturnum muro ducta colonia iussu imper. Cæsaris est deducta, iter populo debetur pedum 20. Ager eius in nominibus villarum, & possessorum est adsignatus, Varro lib. 4. de lingua Latina. Nam & Colonia nostra Vulturnum & Deus Tyberinus. Hæc colonia inter eas perfecturas à Festo refertur. in qua præfecti à populo Romano creati mittebantur.

LIX COLONIA LINTERNVM C.R.

ET hæc cum Vulturno & tribus reliquis eodem anno colonia facta. De qua ita scribit Frontinus. Linternum muro ductum, colonia ab Augusto deducta, iter populo debetur, P. 120. Ager eius in iugeribus veteranis est adsignatus. Hæc eodem iure præfectura aliquando fuisse à Festo refertur, quo Vulturnum.

LX. COLONIA SIPONTVM. C.R.

LIuius libro 84. Scipione Africano 2. & Sempronio Longo Coss. Sipontum in agrum qui Hirpinorum fuerat colonia ciuium Roman. triumuiri, D. Iunius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, & M. Heluius deduxerunt. Hæc eodem Liuio auctore deserta colonia cum Buxento restituta est.

LXI COLONIA TEMPSA C.R.

LIuius eodem anno quo Sipontum, Tempsam, item Crotonem ciuium Roman. coloniæ deductæ sunt. Tempsanus ager de Brutiis captus erat. Brutij Græcos expulerant. Tempsam L. Cornelius Merula & C. Salonius deduxerunt.

LXII. COLONIA CROTON. C.R.

LIuius lib. 34. Africano 2. & Longo Coss. anno 560. Tempsam & Crotonem ciuium Roman. coloniæ deductæ. Crotonem Græci habebant, Triumuiri, Cn. Octauius, L. Æmilius Paulus, C. Platorius Crotonem deduxerunt.

LXIII. COLONIA PIRGI.

HÆc eodem anno colonia deducta est, quo superiores, de qua sic scribit lib. 36. Liuius. P. Scipione Nasica M. Attilio Glabrione Coss. Senatus decreuit colonias maritimas vacationem rei naualis non habere, Ostia, Fregenæ, Castrum nouum, Pirgi, Antium, Taracinæ, Minturnæ, Sinuessaque.

LXIV. COLONIA LATINA BONONIA.

LIuius libro 17. M. Fuluio Nobiliore, & Cn. Manlio Vulsone Coss. anno 565. ante diem 3. Kal. Ianuarias Bononiam Latina colonia ex senatusconsulto L. Valeri. Flaccus, M. Attilius Serranus, L. Valerius Tappo Triumuiri deduxerunt, Tria millia hominum sunt deducta, equitibus septuagena iugera, cæteris colonis 50. sunt data. Ager captus de Gallis Boiis fuerat, Galli Tuscos expulerant. Paterculus li. 1. C. Manlio Vulsone, M. Fuluio Nobiliore Coss. Bononia deducta colonia. Festus Bononiam municipium sui iuris appellat. Plin. lib. 3. c. 15. in regione 8. quæ determinatur Arimino, Pado, Apennino intus, coloniæ Bononia Felsina vocitata, quum princeps Etruriæ esset Brixillum, Mutina, Parma, Placentia, Pomponius Mela, lib. 2. cap... Vrbium quæ procul à mari habitantur opulentissimæ sunt, ad sinistram Patauium Antenoris. Mutina & Bononia Romanæ coloniæ.

LXV. COLONIA PISAVRVM.

LIuius lib. 39. P. Claudio Pulchro, L. Portio Licino Coss. anno 570. coloniæ duæ Pollentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum deductæ sunt, sena iugera in singulos data, diuiserunt agros, colonosque deduxerunt iidem Triumuiri. Q. Fabius Labeo, M. & Q. Fuluij Flaccus & Nobilior: Paterculus lib. 1. Quadriennium post Bononiam Pisaurum ac Potentia coloniæ deductæ, Plutarchus in Antonio. Prodigia ante bellum Actiacum fuere, Pisaurum vrbem non longe ab Hadria, in qua Antonius colonos deduxerat, hiatu terræ absorptum periisse.

LXVI. COLONIA POTENTIA alias POLlentia.

HÆc eodem anno cum Pisauro colonia deducta est, vt Liuius & Velleius tradunt.

LXVII.

LXVII. COLONIA AMUTINA C.R.

Liuius lib.39. Q. Fabio Labeone, M. Claudio Marcel. Coss. anno 561. Mutina & Parma, coloniæ Romanorum ciuium sunt deductæ. Bina millia hominum in agro, qui proxime Boiorum & Tuscorum fuerat. Octogena iugera Parmæ, quina Mutinæ acceperunt. Deduxerunt Triumuiri, M. Æmylius Lepidus, T. Æbutius Caius. L. Quintus Crispinus. De hac colonia Polybius lib.3. Cicero Philippica 7. Plin lib.3. c.15. & Pomponius Mela lib.2. mentionem faciunt.

LXVIII. COLONIA PARMA C.R.

HÆc eodem anno quo Mutina colonia facta est, vt paulo ante vidimus.

LXIX. COLONIA SATVRNIA C.R.

Liuius lib.39. Q. Labeone, & M. Marcello Coss. Saturnia colonia ciuium Romanorum in Agrum Caletranum est deducta, deduxerunt Triumuiri. Q. Fabius Labeo, C. Afranius Stellio. T. Semp. Gracchus, Ptolomæus lib.3. c.1. Tuscorum mediterraneæ Saturnia colonia. Hanc coloniam inter eas præfecturas Festus enumerat, in quas præfecti quotannis à Prætore vrbis mitti solebant.

LXX. COLONIA LATINA AQVIleia.

Liuius lib.39. Q. Labeone & M. Marcello, Coss. illud agitabant in senatu, vti colonia Aquileia deduceretur, nec satis constabat, vtrum Latinam an ciuium Romanorum deduci placeret. Postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt, Triumuiri creati sunt, P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius Acidinus. Et lib.40. P. Cornelio Cethego, M. Bæbio Tamphilio coss. anno vrbis 573. Aquileia colonia Latina in agro Gallorum est deducta. Tria millia peditum, quinquagena iugera, Centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt, Triumuiri deduxerunt, qui supra. Velleius: Interiectoque triennio Aquileia & Grauiscæ. Plinius lib 3. c.17. In 10 regione Italiæ Venetia Natiso cum Turro. Præfluentes Aquileiam coloniam 12. millia passuum à mari sitam Carnorum hæc regio. Strabo lib.5. & Ptolemæus lib.3. c.1. eius coloniæ meminerunt.

LXXI. COLONIA GRAVISCÆ.

Liui. lib.40. P. Cornelio Cethego M. Bæbio Tamphi. Coss. colonia Grauiscæ deducta est in agrum Etruscum de Tarquiniensibus quondam captum, quina iugera agri data. Triumuiri deduxerunt, C. Calphurnius Piso, P. Claudius Pulcher & Caius Terentius Ister: eiusdem meminit Velleius & Frontinus: colonia Grauiscæ ab Augusto deduci iussa est, nam ager in absoluto tenebatur: postea Imperator T. Cæsar Iugerationis modum seruandi caussa lapidibus immensis Reipubl. loca adsignauit.

LXXII. COLONIA LATINA PISÆ.

Liuius libro 49. A. Posthumio Albino, C. Calphurnio Pisone Coss. anno 574. Pisanis agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ ab Senatu actæ. Triumuiri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo, & M. P. Popilij Lænates Ptolomæus libro 3. eius coloniæ meminit Festus, Pisas municipium sui iuris fuisse, scribit.

LXXIII. COLONIA LVCA C.R.

Liuius libro 41. C. Claudio Pulchro. Tit. Sempronio Graccho Coss. anno vrbis 577. Lucam colonia ∞ ∞ ciuium Romanorum sunt deducta. Triumuiri deduxerunt Publius Ælius, L. Ægilius, Cn. Sibinius. Quinquagena & singula iugera, & semisses agri in singulos data sunt. De Ligure captus is ager erat, Etruscorum antequam Ligurum fuerant Paterculus, & post quadriennium Luca colonia deducta. Plinius lib. 3. c.5. In regione 7. Primum Etruriæ oppidum Lucca à mari recedens, quam Festus municipium sui iuris vocat.

LXXIV. COLONIA AVXIMVM.

PAterculus lib.1. Auximum missi coloni in Picenum ante triennium, quam Cassius censora Luper. ali in Palatium versus theatrum fac te instituit, cui in demoliendo eximia ciuitatis seueritas, & Cos. Cœpio restitere. Fuit is annus vrbis 597. Sex. Iulio Cæsare, L. Aurelio Oreste Coss.

LXXV. COLONIA FABRATERIA.

PAterculus lib.1. Cassio Longino & Sextio Caluino Coss. anno vrbis 630. Fabrateria colonia deducta est. Frontinus de coloniis: Fabrateria muro ducta, iter populo non debetur. Ager eius iure ordinario est diuisus.

LXXVI. COLONIA SCYLACIVM.

PAterculus lib.1. Cassio Longino & Sextio Caluino Coss. 6, o. Fabrateria colonia deducta est. Et post annum Scylacium Mineruium, Tarentum, Neptunia, Carthagoque in Africa prima extra Italiam colonia condita est, De Dertona ambigitur.

LXXVII. COLONIA MINERVIVM.

EOdem anno quo Scylacium auctore Velleio deducta colonia, anno vrbis 651. Q. Cæcilio Metello Balearico, T. Quinctio Flaminio Coss.

LXXVIII. COLONIA TARENTVM.

ET hæc Scylacio & Mineruio colonia, vt tradit Velleius, deducta est, De qua Plutarchus in Gracchis ita scribit. C. Gracchus Tribunus plebis legem promulgauit, vt Tarentum & Capuam coloniæ deducerentur. Drusus vero eius collega, vt 12. fierent, quod Senatus probauit. Tacitus lib.4. Nerone 4. & Coss. Cornelio coss. Veterani Tarentum & Antium adscripti. Non, vt olim vniuersæ legiones deducebantur cum tribunis & centurionibus, & suis cuiusq; ordinis militibus. Strabo lib.6. Tarentum, inquit, Romanorum colonia.

LXXIX. COLONIA NEPTVNIA.

CVm Scylacio, Mineruio, & Tarento colonia deducta est, auctore Velleio anno vrbis 31.

LXXX. COLONIA IVLIA DERtona.

ET hæc circa hæc tempora, vt tradit Paterculus, colonia facta est, de qua Plinius libro 3. cap.5. Ab altero Apennini latere ad Padum amnem Italiæ ditissimum omnia nobilibus oppidis nitent. Licurna Dertona colonia, Iria. Hæc regio ex descriptione Augusti 9. est.

LXXX. COLONIA NOLA.

ANno vrbis 731. Q. Balearico & T. Quinctio Flaminio Coss. quo C. Gracchus primum Tribunatum gessit, 12. vt ait Plutarchus, vel 10. vt Appianus lege Drusi tribuni plebis coloniæ factæ, in quarum singulas tria millia ciuium deducta, quibus deducendis, ipse præesse noluit, sed alios præfecit. Adiicit Florus ex Liuio in Epitoma libro 60. C. Gracchus Tribunus plebis continuato in alterum annum Tribunatu legibus agrariis latis effecit, vt complures coloniæ in Italia deducerētur, vt vna in solo dirutæ Carthaginis quo idem ipse Triumuir creatus coloniam deduxit. Idem refert Appianus libro 1. bellorum ciuilium. Quæ autem fuerunt ab auctoribus non produntur. Ego has fuisse opinor, Scylacium, Mineruium, Tarentum, Neptuniam Dertonam, quas Velleius scribit hoc anno deductas fuisse. Item Nolā, Ariciam, Lauinium, Abellinum, Ferentinum, Tarquinios, & extra Italiam Carthaginem. Nam has omnes vrbes paulo post colonias fuisse legimus, nec quando deductæ fuerint apparet. Quæ quum ante hæc tēpora factæ non sint, reliquum est, vt eas hoc anno legib. Sempronia & Liuia deductas dicamus, quarū vna fuit Nola, de qua scribit ex Liuio Flor' in epitoma lib.37. L. Cæsar cōsul male aduersus Samnites pugnauit. Nola colonia in potestatē Samnitium cū L. Posthumio pr. venit,

venit, qui interremptus est. Festus Nola municipium sui iuris fuisse tradit. Frontinus de coloniis. Nola nunc ducta colonia Augusta Vespasianus Augustus deduxit. Iter populo debetur, P. 120. Ager eius militibus Sulsanis fuerat assignatus, postea intercisiuis mensuris colonis, vt familiæ est assignatus, Plinius lib. 3. c. 5. Regio ea à Tyberi prima Italiæ senatus ex descriptione Augusti, notus coloniæ Capua, Aquinum, Suessa, Venafrum, Sora, Theanum, Nola Antiquus lapis.

LXXXII. COLONIA ARICIA C. R.

FLorus ex Liuio in Epitoma lib. 30. Marius Antium, Ariciam, Latinium colonias deuastauit. Aricia autem ex antiquo municipio colonia facta fuerat.

LXXXIII. COLONIA LAVINIVM.

HÆc vt puto vna ex 12. coloniis hoc anno deductis fuit, de qua bello Marsico meminit ex Liuio Florus lib. 30.

LXXXIV. COLONIA ABELINVM.

ABellinum, inquit Frontinus muro ducta colonia lege Sempronia. Iter populo non debetur. Ager eius veteranis est assignatus, Velleius lib. 2. de C. Sempronio Graccho loquens, C. Gracchus tribunatum ingressus longe maiora & acriora repetens dabat ciuitatem omnibus Italis, extendebat eam pene vsque ad Alpes, diuidebat agros, vetabat quenquam ciuium plus quingentis iugeribus habere, noua constituebat portoria, nouis coloniis replebat prouincias, iudicia à senatu transferebat ad equites, frumentum dare instituerat. Ex quibus verbis intelligo, Abellinum & reliquas colonias quam Frontinus lege Sempronia deductas scribit, ex his 12. fuisse, quæ hoc anno ab ipso & Diuso tribunis plebis deductæ sunt.

LXXXV. COLONIA FERENTINVM.

FRontinus in lib. de coloniis Ferentinensis colonia lege Sempronia est assignata, sed quod ante limitibus centuriatis fuerat assignata, postea deficientibus veteranis iuxta fidem possessionis est recensita, numeris vncialibus termini sunt constituti, Liuius lib. 34. Nouum ius eo anno à Ferentinalibus tentatum, vt Latini qui in coloniam Romanam nomina dedissent, ciues essent Romani. Sed hic de populis non de colonia.

LXXXVI. COLONIA TARQVINII.

TArquinij colonia lege Sempronia est adsignata, cuius agri mensura in trigono variis locis est contecta. Ita Frontinus de colonia. Hanc coloniam Cicero pro Cæcinna municipium appellat.

LXXXVII. COLONIA EPOREDIA.

PAterculus lib. 1. Narbo Martius in Gallia, M. Portio & Q. Martio Coss. anno vrbis 636. deducta colonia est. Post tres & viginti annos in Baciennis Eporedia. Mario VI. Valerioque Flacco Coss. anno vrbis 654. Neque facile memoriæ mandauerim, quæ nisi militaris colonia post hoc tempus deducta sit, Plinius lib. 3. c. 17. in regione 11. Transpadana Augusta prætoria iuxta geminas Alpium fauces Graias & Pœninas. His Pœnos Graiis Herculem transisse memorant, Oppidum Eporedia Sybillinis libris à populo Romano condi iussum. Eporedicas Galli bonorum equorum domitores vocant.

LXXXVIII. COLONIA ALBA POMPEIA.

ANno ab vrbe condita 664. L. Iulio Cæsare, P. Rutilio Coss. qui primus belli Marsici fuit, quum lege Iulia Latinis, Tuscis & Vmbris primum anno ipso, deinde anno sequenti, Cn. Pompeio, Strabone & Lucio Porcio Catone coss. Gallis Cispadanis ciuitas data fuisset, Transpadani indignati eorum rationem in iure ciuitatis Romanæ habitam non fuisse tumultuari cœperunt. Quibus tumultibus sedandis à senatu cura data est Pompeio consuli. Is Gallis quidem Cispadanis ciuitate donata, vt Transpadanos quietaret, eos iure Latij honorauit, aliquotque tam citra quam vltra Padum colonias deduxit. Citra Padum quidem colonias Romanas vltra vero Latinas eas fecit. In his quæ cis Padum fuerunt, Alba Pompeia, vt opinor, colonia fuit ab ipso vocata, vt Laus Pompeia vltra Padum. Neq; enim vllus præterea Pompeius in his regionibus quid gessisse legitur. An colonias vero cis Padum deduxerit, vt verisimile, ita obscurum est.

LXXXIX. COLONIA AVGVSTA Verona.

PÆdianus in Pisoniam ita scribit, vbi de Placentia loquitur: Neque illud dici potest, sic eam coloniam esse deductam, quemadmodum post plures ætates, Cn. Pompeius Strabo, pater Cn. Pompeij Magni Transpadanas colonias deduxerat. Pompeius enim non nouis colonis eas constituit, sed veteribus incolis manentibus ius dedit Latij, vt possent habere ius, quod cæteræ Latinæ coloniæ, id est, vt gerendi magistratus gratia ciuitatem Romanam adipiscerentur. Porro duo genera earum coloniarum, quæ à populo Romano deductæ sunt, fuerunt, vt aliæ ciuium Romanorum, aliæ Latinorum essent. Ex his Pædiani verbis illud quod dixi, colligimus, deductis aliquot coloniis, ipsum Transpadanis ius Latij ciuitati Romanæ proximum dedisse, postquam ciuitas reliquis Italicis populis (quos enumeraui) data esset à superioribus consulibus Iulio & Rutilio. Porro autem inter Transpadanas Latinas colonias à Pompeio deductas fuisse opinor (nullus enim de his aperte, quod sciam, scriptor tradit) Veronam & Ateste Venetorum, Brixia & Comum Cænomanorum Laudum Pompeij Insubrum: Nam Veneti (quanquam eos nunquam legamus à Romanis victos vel subactos aut triumphatos) ex quo enim in amicitiam & fœdus Romanorum Bello Gallico Cisalpino, auctore Strabone venerunt, diu in populi Romani amicitia libere egere, postea tamen in consuetudinem parendi Romanis clementer prouocantibus, & ipsi venerunt, omnibus præsertim circum finitimis nationibus & gentibus, vt Insubribus, Cænomanis, Carinis, Iapudibus, Istris, & Boiis multis præliis bello superatis, ac in ditionem populi Romani redactis. De his coloniis Transpadanis meminit Tranquillus in Cæsare, vbi has colonias Latinas vocat, sic decedens ergo ante tempus colonias Latinas de petenda ciuitate agitantes adiit, & ad audendum aliquid concitasset, nisi consules conscriptas in Ciliciam legiones paulisper ob id ipsum retinuissent. Veronam vero vnam ex his coloniis Latinis Transpadanis à Pompeio Strabone deductis fuisse refert incertus auctor in Panegyrico ad Constantinum Imperatorem, sic pugnacissimo præfecto, vt quam coloniam Cn. Pompeius aliquandiu deduxerat, Pompeianus euerteret, ô miserabilem Veronensium calamitatem, &c. Tacitus libro 17. Quæsitum inde quæ sedes bello legeretur. Verona potior visa patentibus circum campis ad pugnam equestrem qua præualebant, simul coloniam copiis validam auferre Vitellio in rem famamque videbatur.

XC. COLONIA ATESTE VENETORUM.

HÆc proculdubio vna ex Transpadanis coloniis fuit à Cn. Pompeio cum Verona & reliquis deducta, de qua scribit Plinius libro 3. capite 19. In mediterraneo regionis 10. coloniæ Cremona, Brixia Cænomanorum agro, Venetorum autem Ateste.

XCI COLONIA BRIXIA CÆNOMANORUM.

HÆc & ipsa ab eodem Cn. Pompeio, Strabone Latina Colonia deducta est, atque postea cum reliquis

liquis coloniis Transpadanis à C. Cæsare dictatore ciuitate donata. De cuius magistratibus Quæstore, Ædili, Quadrumuiris iuri dicũdo, Quadrumuiris quinquennalibus, Sextumuiris augustalibus multa mentio est in antiquis vrbis Epigrammatibus, haud multo tempore ante effossis.

XCII. COLONIA COMVM, alias Nouocomum.

STrabo libro 5. Comum mediocris colonia erat, sed Pompeius Strabo Magni pater colonos restituit, eam Rheti vastauerant, Cn. Scipio tria millia hominum addidit. Cæsar quinque millia, ex quibus quingenti Græci ciuitate donati. Hi nouum Comum vocauere. Appianus lib. 2. bellorum ciuilium Cæsar Nouum Comum condidit in Alpibus, qui illic magistratum gessissent ciues Romanos esse voluit.

XCIII. COLONIA LAVS POMpeia.

HVius coloniæ quanquam nullus, quod sciam, vetustus auctor mentionem faciat, proculdubio tamen à Cn. Strabone Latina colonia & ipsa Transpadanum deducta est à quo & cognomen accepit.

XCIX. COLONIA ARRETIVM.

HÆc colonia ante Ciceronis tempora, & forte à Sylla militaris deducta fuit, de qua idem Cicero pro L. Murena sic scribit: Catilinam confluente colonorum Arretinorum, & Felusanorum exercitu al crem incedere, L. Florus libro 77. L. Sulla ciuitatis statum ordinauit, exinde colonias deduxit. Frontinus Arretium muro ducta colonia lege T. iumuirali. Iter populo non debetur, ager eius limitibus est adsignatus. Et alibi, Colonia Arretina, lege Augusta censita limitibus Gracchanis, qui recturas maritimas & montanas spectabant, postea per cardines decimano & duodecimano est assignata, & numerus centuriarum manet, &c.

XCV. COLONIA FESVLÆ.

ET hæc, vt existimo à L. Sulla dictatore colonia deducta est, de qua Cicero pro Murena meminit. Quandoquidem ex Liuio Florus eum in consulatu deduxisse scribit.

XCVI. COLONIA BOVILLA.

BOuilla lege Sullana est circumdata. Iter populo non debetur, agrum eius ex occupatione milites veterani tenuerunt in sortem, Frontinus. Hanc Cicero Philippica 2. appellat municipium.

XCVII. COLONIA SVESSVLA

OPpidum muro ductum, lege Sullana est deducta. Iter populo non debetur, ager eius veteranis militibus Sullanis in iugeribus est assignatus. Front. Hæc vetus præfectura & municipium sine suffragij iure fuit.

XCVIII. COLONIA POMPEIA.

DE hac colonia Cicero pro Sulla sic mentionem facit. Disiunxit Pompeianos à colonis, vt hoc dissidio ac dissensione facta oppidum in sua potestate esset, & Pompeianos haberet quũ ab hoc illa colonia deducta sit, & quum commoda colonorum, à fortunis Pompeianorum P.R. fortuna diuiserit, ita carus vtrisque est. Has autem quinque colonias à Sylla deductas fuisse opinor, quod is multas colonias militares fecisse credatur, atque hæ ante Ciceronis ætatem iam coloniæ factæ fuerint. Florus lib. 77. Sylla consul colonias deduxit, & lib. 89. Sylla Nolam in Samnio recepit, 47. legiones in agros captos deduxit, & eo iis diuisit. Multisque municipiis, vt tradit Cicero pro Cæcinna, ciuitatem ademit.

XCIX. COLONIA CAPVA IVLIA Felix.

PAterculus Cæsar in consulatu (is eum gessit anno vrbis 695. cum M. Bibulo) legem tulit, vt ager Campanus plebi diuideretur, suasore legis Pompeio. Ita circiter 29. millia ciuium eo deducta, & ius his restitutum post annos circiter 152. quam bello Punico à Romanis Capua in formam præfecturæ redacta erat. Frontinus de coloniis. Capua muro ducta colonia Iulia Felix iussu Imperatoris Cæsaris à 20. viris est deducta. Iter populo debetur P.C. ager eius lege Sullana f erat assignatus, postea Cæsar A gust. in iugeribus militi pro merito diuidi iussit. Calatium oppidum muro ducta, iter populo debetur, P. 60. coloniæ Capuensi cum territorio suo à Sulla Felice adiudicata olim ob hostium pugnam Cicero in Rullum 2. Neque te P. Rulle omnia illa M. Bruti atque auspicia à simili furore deterrent, nam & ipse qui deduxit, & qui magistratum Capuæ ceperunt, & qui aliquam partem illius deductionis, honoris, muneris attigerunt, omnes acerbissimas impiorum pœnas pertulerunt. Idem quum venissem Capuam coloniam deductam, L. Conadio & Sex. Saltio, quemadmodum ipsi loquebantur, prætoribus, nam quum exteris in coloniis duumuiri appellentur, hi se prætores appellari volebant. Et paulopost. Hinc isti decemuiri, quum numerum colonorum ex lege Rulli deduxerunt, cẽtum decuriones, decem Augures, sex Pontifices constituerunt, quos illorum animos, impetus quam ferociam esse putatis? Idem Philippica 2. Consuluisti me per literas de Capua, tu quidem, sed dem de Casilino respondissem, possesne, vbi colonia esset, eo coloniam nouam inde ducere, negaui, in ea colonia quæ esset auspicato deducta, dum esset incolumis coloniam nouam iure deduci, colonos nouos ascribi posse, rescripsi. Plinius libro 3. capite 5. Regio ea à Tyberi prima Italiæ seruatur ex descriptione Augusti. Intus coloniæ Capua à Capi d cta Aquinum.

COLONIA BOVIANVM VETVS.

ET hæc à Cæsare, vt puta iam dictatore deducta est (nullus enim deinceps ita in eis digerendis temporis ordo accuratus seruari poterit) de qua sic scribit Frontinus: Bouianum oppidum lege Iulia milites deduxerunt sine colonis. Iter populo amplius non debetur quam P. 10. Ager eius per centurias & scamna est adsignatus, Plinius lib. 3. cap. 12. in regione 4. Italiæ Samnitium, quos Sabellos & Græci Saunitas dixere, colonia Bouianum vetus, & alterum cognomine Vndecumanorum.

COLONIA VEII.

VEij colonia priusquam oppugnaretur, ager eius militibus est adsignatus ex lege Iulia. Postea deficientibus his ad vrbanam ciuitatem adsociandos censuerat Diuus Augustus, nam variis temporibus & à diuis Imperatoribus agri sunt adsignati. Frontinus in lib. de coloniis.

COLONIA AVFIDENA.

AVfidena muro ducta colonia, iter populo debetur, P. 10. milites eam lege Iulia sine colonis deduxerunt.

COLINA CASILINVM.

CIcero Philippica secunda in Marcum Antonium: Deduxisti coloniam Casilinum, quod Cæsar ante deduxerat omni auspiciorum iure turbato, Casilinum coloniam deduxisti, quod erat paucis annis ante deducta, vt vexillum videres, & aratrum circumduceres, cuius quidem nomine portam Capuæ pene perstrinxisti, vt florentis coloniæ territorium minueretur. Hæc auctore Festo vetus præfectura fuit.

COLONIA CALATIA.

ET hæc à C. Cæsare deducta fuit vt ex his Velleij verbis intelligitur libro 2. vbi de Augusto loquitur sic: Primumque à Colatia mox, Casilino veterã nos exciuit paternos, quorum exemplum sequuti alij breue in formam iusti coiere exercitus.

COLONIA

COLONIA LANVVIVM.

LAnuuium colonia ex municipio vetere facta est, à C. Cæsare dictatore, vt tradit Frontinus, sic Lanuuium vero muro ductam colonia deducta, à diuo Iulio. Ager eius in limitibus Augusteis pro parte est ad signatus militib. veteranis, & pro parte virginum Vestalium lege Augustana fuit adsignatus. Sed postea Imperat. Hadrianus colonis suis agrum adsignari iussit.

COLONIA FORVM IVLII.

HÆc, vt existimo, à Cæsare etiam deducta fuit, quod nomen ipsum declarat. De qua Ptolomæus lib. 3. c. 1. sic meminit Carnorum mediterraneæ coloniæ Forum Iulij, &c.

COLONIA IVLIA HISPELLA.

HAnc quoque à Cæsare deductam nomen ipsum indicat. Hæc etiam municipium dicitur.

COLONIA POLA, alias PLETAS Iulia.

ET hanc ex nomine à Cæsare deductam opinor, de qua scribit Plinius lib 3. cap. 19. In decima regione oppida Istriæ ciuium Romanorum Ægidia Parentium colonia Pola quæ nunc pietas Iulia quondam à Colchia condita, abest à Tergeste centum millia passuum, mox oppidum Nesactium. Hæc autem sunt omnes coloniæ militares, quas à Cæsare dictatore deductas, vel inuenerim, vel coniectura consequi potuerim.

COLINA AQVINVM.

NVnc eas colonias adiiciam, quas à Triumuiris R. P. C. Lepido Antonio Cæsare deductas fuisse inuenerim. Quarum prima ordine alphabetico est Aquinum, de qua ita scribit Frontinus: Aquinum muro ducta colonia, lege Triumuirali deducta, iter populo debetur, P. 80. Ager eius perennis militibus est adsignatus. Plinius lib. 3. cap. 5. in regione prima Italiæ colonia Capua, Aquinum, Suessa, &c. Tacitus lib. 17. sub Othone Sepositos per eos dies Cornelius Dolabella in coloniam Aquinatem. Hæc colonia municipium vocatur à Cicerone in oratione pro Plancio: Nam ante coloniam à Triumuiris deductam, municipium lege (vt opinor) Iulia factum fuerat.

COLONIA IVNONIA FALISCA Etruscorum.

FRontinus, colonia Iunonia, quæ appellatur Falisca à Triumuiris est adsignata & modus iugerationis est datus, in qua limites intercisiui sunt directi lege Agraria, Plinius libro 3. cap. 5. in regione 7. Tuscia intus colonia Falisca Argis orta, vt auctor est Cato, quæ cognominatur Etruscorum, lucus Feroniæ, &c.

COLONIA FLORENTIA.

FRontinus, Florentia colonia deducta à Triumuiris adsignata lege Iulia Centuriis. Cæsariana iugera, 200. per cardines & decumanos. Huius coloniæ meminit Tacitus.

COLONIA FÆDATVRA.

COlonia Fædatura ea lege qua ager Florentinus in centuriatis singulis iugera, 200. termini lapidei, & alij sextales, alij morales, Frontinus.

COLONIA FORMIÆ.

FRontinus: Formias oppidũ, Triumuiri sine colonis deduxerunt. Iter populo non debetur. Ager eius in absoluto resedit, pro parte in lacineis est adsignatus. Finitur terminis siliceis & Tributtinis. Hæc ante vetus municipium & præfectura fuit.

COLONIA TELESIA.

TElesia muro ducta colonia à Triumuiris deducta. Iter populo debetur. P. triginta. Ager eius militibus Augusteis in nominibus est adsignatus, Frontinus.

COLONIA TVDER FIDA.

TVder Fida colonia ea lege, qua & ager Florentinus in Centuriatis singulis iugera, 200. Termini lapidei, alias saxei, alias molares. Frontinus.

COLONIA VENAFRVM.

FRontinus: Venafrum (inquit) oppidum Triumuiri deduxerunt sine colonis. Iter populo debetur pe. 20. Ager eius in lacineis limitibus intercessiuis est adsignatus, sed summa montium iure templi ab Augusto sunt concessa. Plinius lib. 3. cap. 5. in regione prima Italiæ intus coloniæ Capua, Aquinũ Suessa, Venafrum, Sora, &c. Venarum vero vna ex his antiquis præfecturis à Festo fuisse refertur, in quas præfectos quotannis prætor mittere solebat.

COLONIA VOLATERRÆ.

VOlaterræ colonia lege Triumuirali est adsignata in Centurias singulas iugera ducera decimanis à cardinibus est adsignata, quam omnes veterani in portionibus diuisam pro parte habuerunt. Frontinus.

COLONIA VLVBRA.

VLubra oppidũ à Triumuiris erat deductum, postea à Druso Cæsari extructum, ager eius in omnibus est adsignatus. Iter populo non debetur. Frontinus.

COLONIA REGIVM.

NVnc colonia quas Cæsar Augustus deduxit, exponam, quarum forte prima fuit Regium, de qua Strabo libro 5. sic scribit: Cæsar Augustus fugato ex Sicilia Sext. Pompeio, quum desertam vrbem Regium reperisset, permultos ex classe eius ibidem fecit colonos.

COLONIA ACERRÆ.

ACerræ muro ducta colonia Diuus Augustus deduci iussit. iter popul. debetur, P. 60. Ager eius in iugeribus est adsignatus. Frontinus. Hæc colonia vetus municipium & præfectura fuit.

COLONIA ALATRVM.

ALatrum muro ducta colonia Augustus deduxit, Iter populo non debetur. Ager eius per centurias & strigas est adsignatus. Frontinus.

COLONIA ATELLA.

FRontinus: Atella muro ducta, colonia deducta ab Augusto. Iter populo debetur P. 120. Ager eius in iugeribus est adsignatus. Atella vetus cum ante municipium, tum præfectura fuit.

COLONIA AVGVSTA TAVRInorum.

HAnc cum Augusta prætoria Salassorum ab Augusto Cæsare deductam existimo, quando ipse auctore Strabone, egregia contra Salassos victoria potitus eorum prope nomen deleuerit, de quibus sic libro 3. ca. 16. scribit Plinius: In Transpadana regione 11. coloniæ ab Alpium radicibus Augusta Taurinorum antiquo Ligurum stirpe inde nauigabili Pado, deinde Salassorum Augusta prætoria iuxta geminas Alpium fauces Graias atque Pœninas.

COLONIA AVGVSTA PRÆTORIA Salassorum.

DE hac præter Liuium meminit Ptolomæus lib. 3. c. 2. sic. Salassorum qui sub Insubribus sunt ciuitates Augusta prætoria colonia.

COLONIA BOVIANVM VNDECVmanorum.

HVc vndecimam legionem post bella ciuilia ab Augusto deductam coloniam fuisse innuere videtur Plinius lib. 3. cap. 3.

COLONIA COPIÆ, alias THVrij.

STrabo lib. 6. Thurios Tarentini euertere Romani colonos paucos deduxere copiasque coloniam appellauerunt. Hanc ab Augusto deductam opinor post bellum Siculum.

COLONIA CORTONA.

DIonysius, qui sub Augusto vixit, Croton colonia Romanorum Cortona nuper appellata est. Hæc in Tuscia erat.

COLONIA CVMÆ.

CVmæ muro ducta colonia ab Augusto deducta. Iter populo debetur pedes 80. ager eius in iugeribus veteranis pro merito est adsignatus iussu Claudij Cæsaris. Frontinus: Vetus aliquando municipium, aliquando præfectura hæc colonia fuit, Festo & Liuio auctoribus.

COLONIA FANVM FORTVNÆ, alias Iulia Fenestris.

HAnc ab Augusto deductã nomen declarat, quando in Tranquillo auctore duodetriginta colonias deduxerit. Plinius lib. 3. c. 13. In regione 6. colonia fanum Fortunæ Pisaurum. Pomponius Mela lib. 2. cap. 2. A Pado ad Anconam transitur Rauennam, Ariminum, Pisaurum, Fenestris colonia, flumen Metaurus atque Athesis.

COLONIA NVCERIA.

NVceria Constantina muro ducta colonia. Deducta iussu imperatoris Augusti, iter populo debetur P. 60. Ager eius limitibus Iulianis lege Augustana militibus est assignatus, & alibi in absoluto cedit. Liuius lib. 27. Nucerinos quærentes, vbi habitarent Nuceria deleta Attellam, quia id maluerant. Atell anis Calatiam migrare iussis transiecti M. Marcello, & M. Læuino Cos. Ptolomæus lib. 3. c. 1. Vmbrorum qui sunt supra Tuscos Nuceria colonia, postea Picentinorum Nuceria colonia.

COLONIA ORIENTIVM.

ORientium colonia lege Augusti censita est limitibus Gracchanis, qui recturas maritimas & montanas spectant, postea per cardines decumanos & duodecumanos adsignata est, Frontinus.

COLONIA PRIVERNVM.

PRiuernum oppidum muro ductum coloniam militibus deduxit Imperator Cæsar sine colonis. Iter populo debetur, P. 30. Ager eius pro parte cultus iugeribus est adsignatus. Cæterum in lacineis, vel in absoluto remansit. Frontinus: Priuernum vetus municipium & præfectura ante fuit, auctore Festo.

COLONIA RAVENNA.

STrabo libro 5. Ariminum Vmbrorum colonia, vt Rauenna, sed vtraque Romanos habet inquilinos. Hæc ab Augusto instituta est, quum classem in eius portu instruit, quæ Hadriatico sinu tuendo excubaret.

COLONIA TERGESTO.

HÆc ab Augusto deducta est, de qua Plinius libro 3. cap. 19. in 10. regione Italiæ. Tergestinus sinus colonia. Tergeste 33. mille passuum ab Aquileia, Ptolomæus lib. 3. cap. 1. Istriæ post flexum Hadriatici intimi sinus Tergeste colonia.

COLONIA THEANVM SIDIGInum.

FRontinus: Theanum, quod & Sidicinum, colonia deducta à Cæsare Augusto Iter populo debetur P. 95. Ager eius limitibus metrici. omnibus est adsignatus. Plinius lib. 3. cap. 5. in regione prima Italiæ colonia Capua, Aquinum, Suessa, Venafrum, Sora. Theanum, Sidicinum & Nola. Hæ autem sunt coloniæ, quas pro constanti Augustum Cæsarem deduxisse inueni. Sequuntur hæ 3. præterea coloniæ à Nerone Claudio, fratre & Druso Cæsare, & filio Tyberij Imperat. factæ, de quibus scribit Frontinus.

COLONIA ATINA.

ATina muro ducta colonia, deduxit Nero Claudius, iter populo non debetur, Ager eius pro parte in lacineis est adsignatus, Frontinus.

COLONIA ANAGNIA.

HÆc ex municipio à Druso Cæsare deducta colonia est, de qua ita scribit Frontinus: Anagnia muro ducta colonia Drusi Cæsaris populus deduxerat, iter populo non debetur. Ager eius per strigas est adsignatus. Hæc colonia municipium vetus & præfectura ante fuerat.

COLONIA CALAGNA.

CAlagna muro ducta colonia iussu Drusi Cæsaris populus deduxit. Iter populo non debetur. Ager eius Veteranis est adsignatus, Front. de coloniis.

COLONIÆ INCERTO TEMPORE deductæ. Colonia Abella.

ABella municipium coloniæ, vt familiæ Imp. Cæsaris Vespasiani iussu acceperunt. Postea in lacineis ager eis in iugeribus militi est assignatus, iter populo debetur.

COLONIA ÆSIS.

HVius coloniæ non nisi in vetustis epigrammatibus mentionem extare didici.

COLONIA ANCON, alias ANcona.

PLinius libro 3. capite 19. Quarta regione Piceni Numana à Siculis condita, ab eisdem colonia Ancon apposita promontorio Cumero in ipso flectentis se ore cubito.

COLONIA APVLESIVM.

HVius coloniæ tantum vetus lapis meminit.

COLONIA ASCVLVM.

PLinius lib. 13. cap. 13. In quinta regione Piceni Cupra oppidum, castellum Firmanorum, & supra id colonia Asculum Piceni nobilissima. Asculum Cicero pro Sulla municipium vocat.

COLONIA ASTA.

PTolomæus libro 2. capite 1. in Liguria, Asta colonia.

COLONIA BRIXILLVM.

PPinius libro 13. capite 15. In octaua regione coloniæ Bononia, Brixillum, Mutina. De hoc oppido plura scribit Tacitus libro 17. 19. clade Othonis insigne.

COLONIA CÆDITIA.

VEtus epigramma tantum hanc coloniam commemorat.

COLONIA CAPIS.

CApis coloniæ, pro æstimo vbertatis, & naturæ locorum sunt agri adsignati. Nam termini in variis locis sunt positi, Frontinus.

COLONIA CONCORDIA.

PLinius lib. 1. cap. 19. In decima regione Venetia colonia Concordia, Ptolomæus lib. 3. capite 1. Carnorum mediterraneæ coloniæ, Forum Iulij, Concordia, Aquileia.

COLONIA GABII.

LApis vetus extat Zagaroli, quod oppidum olim Gabios fuisse creditur. Hanc Cicero in Philipp. 2. municipium vocat.

COLONIA ISTONIVM.

ET huius coloniæ mentio est in vetusta quadam inscriptione.

COLONIA LAVROLAVINIVM.

LAurolauinium lege & consecratione veteri manet. Ager eius ab Imperat. Vespasiano, Traiano & Hadriano, in lacineis est assignatus, iter populo non debetur, Frontinus de coloniis.

COLONIA LVCVS FERONÆ.

PLinius lib.3.cap.5.in regione septima, intus coloniæ Falisca Hetruscorum, Lucus Feroniæ, Rusellana, Senensis, Sutrina.

COLONIA LVPIA.

VEtus inscriptio.

COLONIA NEAPOLIS.

VEtusta epigrammata.

COLONIA PAMPIA.

VEtus inscriptio.

A Gellius libro 16.cap.19. D.Hadrianus in oratione quam de Italiensibus, vnde ipse ortus fuit, in sena tu habuit, Prænestinos refert maximopere à Tib.Imp. petiisse, orasseque, vt ex colonia in municipij statum redigeretur, idque illis Tiberium pro referenda gratia tribuisse quod in eorum finib. sub ipso oppido ex capitali morbo reualuisset. Festus Præneste municipium sui iuris vocat.

COLONIA REGIVM LEPIDI.

PTolemæus lib.3.cap.1.in Gallia togata Regium Lepidi colonia.

COLONIA RVSELLANA.

PLinius lib.3. cap.5. huius coloniæ in Tuscia mentionem fecit.

COLONIA SÆPINVM.

SÆpinum oppidum muro ductum, colonia ab Imperatore Nerone Claudio est deducta. Iter populo debetur, P.50. Ager eius in Augusteis centuriis dijs assignatus, Frontinus.

COLONIA SALPIS.

HVius coloniæ meminit Frontinus in libro de coloniis. Salpis muro ducta colonia, &c.

COLONIA SENA.

PLinius libro 3.cap.5. In regione 7. Etruriæ colonia, Falisca, Luicus Feroniæ, Rusellana, Senensis, Sutrina.

COLONIA SENVSIA.

ANtiqua inscriptio.

COLONIA TOLLENTINVM.

TOllentini vetus inscriptio adhuc extat. Tollentinatium in Piceno meminit Plinius lib.3.

COLONIA VERVLÆ.

VErulæ oppidum muro ductum, ager eius limitibus Gracchanis in nominibus est assignatus, ab Imper. Nerua colonis est redditus. Frontinus in libr. de coloniis. Atque hæc sunt omnium coloniarum ciuium Romanorum, Latinarum & militarium nomina, quas à Romulo vsque ad imperij excidium deductas fuisse intra Italiam, apud veteres auctores, vel inscriptiones inuenerim. Quarum pars maior, ordine temporum seruato, digesta est. Has vero posteriores, quarum tempora inuenire non potui, vna ordine alphabetico subiunxi.

Præfectus annonæ. *L. Minutius præfectus annonæ crearent*] Extraordinarium fuisse hunc magistratum, annotat Onuphrius in commentariis suis de ciuitate Romana. Sæpius enim, vt quæque negotia occurrebant, quæ extraordinariam curationem requirere videbantur, ita alij atque alij magistratus creabantur. Hunc tandem ordinarium Augustum fecisse tradit Tranquillus, qui eum curatorem frumenti populo diuidendi vocat.

Lanatus. *Lanato erat cognomen*] A cana lanugine crescente. Vnde etiam Capitolinus Lanatus est dictus. Sic quoq; Columella de re rustica vuas amineas lanatas, à nascente lanugine vocat.

Seruilium Halam] Sic à fœdo oris halitu cognominatum, vt Alex.ab Alex.lib.1.c.9. scribit.

Bilibræ farris] De lectione huius loci vide notata per Glareanum & Sigonium. Non male vero legi posse videtur bilibra auferendi casu, sicut & selibra legitur apud Celsum lib.4. annotante id Budæo lib.5. de asse. Cæterum & id hoc loco sciendum, veteres frumentum non solum metiri, sed & appendere solitos. Hinc illud Horatianum:

---*Cui satis vna*
Farris libra foret, tenui sic tamque pusillo,

Vide Turnebum lib.aduers.2.c.13.

Æquimelium. *Æquimelium est appellatum*] Plerunque enim Romani eorum bona, quos pro criminibus oppido grauibus supplicio affecerant, publicarunt, ædesque solo æquarunt, mutatis locorum nominibus. Sic cum Marcellus quidam nequam & criminosus, propter latrocinia & sordes vitæ capitali supplicio pœnas dedisset, bonis publicatis, ex ipsius domo macellum ædificarunt. Meminimus præterea Vitruuij Vaccij, cuius in Palatio domus, ob regnum affectatum publicata & euersa, cui Vaccij prata nomen dederunt. Vide Alexand.ab Alex. lib.3.cap.13. Fuit autem Æquimelium inter Velabrum & Capitolium ad tabernas laneas, vt est apud Valerium Maximum lib.6.cap.3. Alexand.ab Alex.vbi supra Varronem lib.4. de lingua Latina. Nota vero hic exemplum libidinis imperandi, pœnarumque male affectati regni.

Fidenæ. *Fidena colonia*] Fidenæ vrbs, vel oppidum potius, in quarta Italiæ regione, inter Anienem & Tyberim quadraginta stadiis ab vrbe distans, teste Dionysio, cuius meminit Strabo lib.5. Plinius lib.3. cap.5.& 12. Volaterranus lib.6. c.1. Geogra.

Legati violati. *Cæde ruptura ius gentium*] Legationem quippe, perinde vt rem sacram veteres habuerunt, cui Deum Mercurium (quem Deorum nuncium finxit vetustas) præficiebant. Ideoque si qui legati populi Romani, qui iure gentium sancti sunt, à quouis populo aut natione violati forent, vt hi dederentur, qui contra ius gentium temere violassent, per Feciales cauebatur. Qua de re lege Alexandr.ab Alex.lib.5. c.3. Hinc & Cæsarem retentis contra ius gentium legatis, non virtute, sed dolo, de Germanis victoriam consequutum, M. Cato, cum pro ea victoria supplicatio decerneretur, hostibus dedendum censuit, vt pro ciuitate perfidiam expiaret, prout auctor est Plutarchus in vita Cæsaris.

Cossi. *A Cornelius Cossus*] Festus eos qui rugosi sunt, & aspera facie, Cossos vocari scribit, à similitudine vermium, qui ligno nutriuntur, & apud Phryges Pontique accolas (teste Plinio lib.17.cap.24.) pro delicatissimis cibis sumuntur, & hinc quoque Cossuria Cæsaris vxor dicta est, cuius Tranquillus in Cæsare meminit. Cæterum de militari fortitudine Cossi, præter Liuium Plutarchus in Romulo, Plinius lib.26. c.5. Valer.Max.lib.3.c.2. Sabellicus lib.5. Ennead.3.

Spolia opima. *Secunda spolia*] Ter enim tantum spolia opima Ioui delata legimus, primum à Romulo vrbis parente, cum Acronem vicit. Deinde post Romulum 313. anno à Cosso, victo Larte. Vltimo à M. Marcello, qui Gallorum ducem fudit, teste Plutarcho in Romulo, & Alex. ab Alex.lib.1.c.14.

Templum Feretrii Iouis] Quod fuit in vertice montis Capitolini, à Romulo post bellum Ceninensium extructum. Qua de re supra lib.1. diximus.

Cuniculum agere. *Agere Cuniculum*] Clam subtus terram fodere, eamque fodiendo tollere: hinc caniculis bellare dicitur qui non aperta vi, sed dissimulanter ac dolis rem gerit.

Contra,

Contra, qui palam agit, quod agit, machinis agere dicitur. Hinc Martialis:

Gaudet in effossis habitare cuniculus antris,
Ostendit tacitas hostibus ille vias.

At Voltumnæ] Hanc Hetruscorum Deam fuisse, ex hoc Liuij loco apparet. Videndum tamen, an potius Vertuna legendum sit, vt Vertunus. Prout annotauit Gyraldus historiæ Deorum syntag 1.

Duplicateque censu ærarium fecerunt] Asconius in diuinationem Ciceronis, de notis censoriis loquens, ita inquit: Regendis morib. ciuitatis censores quinto quoq; anno creari solebant. Hi prorsus ciues sic notabant, vt qui senator esset, senatu eiiceretur, qui eques Romanus equum publicum perderet, qui plebeius in Cæritum tabulas referretur, & ærarius fieret. Ærarium vero fieri erat, nullum aliud ius ciuitatis in Centuria, atque adeo in tribu retinere, quam vt pro capite suo tributi nomine æra penderet, ita, vt qui ærarius factus esset, is non solum suffragio vrbano, sed etiam stipendiis militaribus spoliatus esset. Quod vero ærarij à militaribus stipendiis essent repulsi, ex Liuij loco, qui est in principio septimi, vbi de Attellanis scribit, cognoscitur. Et hinc patet Varronem recte dixisse, censorem esse, ad cuius censionem, hoc est, arbitrium censeretur populus. Et Festo censores dictos, quod tanti rem suam quisque æstimare solitus sit, quantum illi censuerint, cum sæpius censum multiplicarent, vt hic videre licet, illa tamen æquitate admissa, vt releuetur is, qui in tabulis publicis, delato modo ex certis causis frui non possit, prout Vlpianus de censibus eam censendi rationem fuisse demonstrat.

Ne cui album vestimentum] Huius legis vim auctoritatemque nullam fuisse, innumera de candidatis exempla docent, quæ videre est apud Manutium, in libro de legibus Romanis.

Orbem voluentes] Id est, in orbem consistentes, vt Cæsar libro 5. de bello Gallico loquitur (inquiens) iusserunt pronuntiari, vt impedimenta relinquerent, atque in vrbem consisterent, id est, in orbem pugnarent. In orbem vero pugnari solet, cum vndique metus est, aut cum pauci à pluribus se circumuentos vident, vt militum terga tuta sint. Alibi Liuius id vocat in orbem se tutari, hoc eodem libro, Græci συςρέφεσθαι hoc dicunt.

Posthumius nulla tristi nota] Tristem notam dixit, quod nulla crudelitatis infamia aspersus sit, vt notat Erasmus in prouerbio: Creta notare, & rursus in Prouerbio: Tristis litera. Vbi docet ex Asconio D. fuisse literam damnationis. T. absolutionis. N.L. ampliationis.

Legem de mulctarum æstimatione] Tres leges de re mulctatitia latæ fuisse inueniuntur. Ex quibus primam tulit Sp. Tarpeius Capitolinus, & A. Aterinus Fontinalis coss. Vnde etiam ipsa lex, tam Tarpeia, quam Aterina dicitur. Quare autem lata sit, ostendit Gellius lib. 11. c. 1. Alteram autem legem Festus latam scribit, de modo mulctarum à T. Menenio Lanato, & P. Sextio Capitolino, coss. biennio postquam Aterina lata est. Tertia est ea cuius hic Liuius meminit. Vtrum autem hi consules æstimationem ex lege Aterina constitutam mutauerint, aut ipse Liuius circa hæc tempora describenda negligentior à multis accusatus, quod Aterino & Tarpeio tribuendum erat, his attribuerit, Zasius in suo legum antiquarum Catalogo affirmare nequit.

Magna conatis magna præmia] Nam honos virtutem & artes alit. Vnde recte Aristoteles scribit, honorem esse præmium virtutis. Et Solon Salaminius interrogatus, quid magis ad Reipubl. salutem prodesset? Respondit si boni præmiis inuitantur, mali autem pœnis coercentur. Cicero ad Brutum, & Antisthenes interrogatus, quæ res portenderet ciuitatibus exitium: Quum in his, inquit, nullum esse potest bonorum ac malorum discrimen. Sentiens, eam Rempubl. non posse consistere, vbi nec honos esset virtuti, nec pœna sceleris. Et hoc est, quod apud Homerum stomachatur Achilles: ἐν δ᾽ ἰῇ τιμῇ. Et Lysander interroganti Persæ, quam Rempublicam maxime probaret: eam, inquit, in qua fortibus viris ac meticulosis, congrua vtrisque redduntur. Sentiens virtutem inuitari præmiis, ignauos excitari ignominia. Theophrastus quoque interrogatus, quidnam Rempubl. confirmaret? Respondit: Beneficentia, præmium & pœna. Vide & alia in hanc sententiam notata ab Erasmo in Chiliad. Artes honos alit.

Fortem ac strenuum aliquem existere ex plebe] Vide quam plurima in hanc sententiam apud Iuuenalem, vbi inquit:

Veniet de plebe togata
Qui iuris nodos & legum ænigmata soluat.

Vbi nihil aliud in tota Satyra ostendit, quam etiam ex infima plebe quamplurimos virtute præclaros prodiisse. Verum hæc frustra nostro tempore nostris Cyclopibus atque Harpyis occinuntur.

Capuam ab campestri agro] Variæ de constructione Capuæ sententiæ afferuntur. Seruius à Tuscis, qui omnem fere Italiam subiugauerunt conditam scribit, cum hunc Virgilij lib. 8. versum explicat: *Capua unde dicta.*

Et Capys hinc nomen Campanæ ducitur vrbis.

Suetonius in dictatore Capys conditoris sepulchrum Capuæ fuisse indicat, in quo à colonis deductis tabula reperta fuit, quæ Cæsari mortem denuntiarit. Ad quod & Lucanus lib. 2. accedit. Plinius libro 3. cap. 5. Capuam ab vndecimo campo dictam inquit, quod quomodo ibi intelligendum sit, Hermolaus Barbarus annotauit. Strabo autem lib. 5. quod duodecim vrbium caput esse dictam putauit. Quicquid rei sit, constat præter vmbram vrbis huius hodie nihil extare.

Præter duos vrbanos quæstores] De origine quæstorum mire inter se variant auctores, vt late ostendit Onuphrius in commentariis libro 1. Fastorum. Primo vero deligebantur à consulibus, vt scribit Cornelius Tacitus lib. 2. Mansit autem (inquiens) consulibus potestas deligendi quæstores, donec eum quoque honorem mandaret populus, creatique primum Valerius Potitus, & Mam. Aimilius 13. anno post exactos reges, vt rem militarem comitarentur. Plutarchus vero in vita Poplicolæ & Zonaras scribunt, eum pecuniæ tractationem aliis mandasse, ne consulum per eam potestas augeretur, tum primum quæstoribus designatis. Nam publicæ pecuniæ propositi, ærarij curam habebant, à quærendo dicti, vt tradit Varro lib. 4. de lingua Latina. *Quæstores vrbanos.*

Ampliatam] Ampliati sunt, quorum damnatio differtur, aut quia coram sistendi testes sunt, & cum illis testes committendi, aut quia nondum plane liquet, aut de crimine, aut de pœnæ modo. Non liquere de causa dicebant, quando probationes & argumenta non satis erant idonea ad diiudicandam causam. Quid vero Comperendinatio ab ampliatione differat, tradit Tornebus lib. 1. Aduers. c. 3. ostendens comperendinationem lege Seruilia in iudicium repetundarum introductam, vt etiam si prima actione iudici liqueret eum damnandum esse, tamen ei cõdemnare non liceret. Lex enim Seruilia induxit comperendinationem, ne primo iudicaretur, id est, vt bis causa diceretur, ac comperendinatio altera, id est, secunda est actio. Et hanc explicationem attigit Asconius, cum scripsit. Comperendinatio vtriusque partis recitatio est, id est, vt Tornebus interpretatur, cum iterum à præcone citantur vt adsint, qui priore actione citati fuerant. *Ampliati qui? Comperendinatio quid?*

Necari sub crate] De hac loquendi forma vide supra.

Defuncta ciuitate] id est, cum ciuitas à morbis liberata esset, Budæus in prioribus annotat. *Defungi morbo.*

Non plus singulis senatoribus] Vetere siquidem instituto, publici populi Romani nuntij cum mandatis ad exteras nationes ex solo ordine senatorio mittebantur. De vltimis Reipubl. temporibus, vix vlla veterum au- *Senatores soli olim legati.*

ctoritas extat. Nam Liuius infra lib.31. consuli à patribus commissum esse scribit, vt quem videretur ex iis, qui extra senatum essent, legatum mitteret ad bellum regi indicendum. Atque etiam Imperatores nonnunquam sibi legasse in equestri ordine adhuc constitutos certum est.

Sacramento dicere.

Nemo inuitus sacramento diceret] Dicere sacramento, vt Budæus in prioribus annotationibus tradit, sermo est antiquorum, & hoc loco dicere, pro destinare & dicare accipi potest. Hoc enim etiam dicere significat teste Nonio.

Militare stipendium.

Stipendium miles de publico acciperet] Recte inquit miles, neque enim eodem anno equites, quo pedites stipendium acceperunt, sed in Anxure capto, illi bello Veiente, vt Liuius postea tradit: Stipendium vero militare quantum fuerit, haud procliue dictu est. Polybius enim diurnum peditis quæstum obolos duos statuit, Centurionis duplex, Equitis drachmam, quæ eadem fere est apud Græcos, ac denarius apud Romanos. Postremorum autem temporum consuetudine, diurnum peditis Romani stipendium fuisse denarium, ex Taciti libr.1. apparet, vbi Percennius miles conqueritur denis in diem assibus animam & corpus æstimare, hinc vestem, arma, tentoria, hinc sæuitiam centurionum, & vacationes munerum redimi.

Denarij æstimatio.

Denarius autem decem assibus æstimatus est, atque semper in militari stipendio pro decem assibus datur, quamuis bello Punico secundo placuisset, vt sexdecim assibus permutaretur, vt tradit Plin.lib.33.c.3.

Æs graue.

Æs graue plaustris] Æs graue, inquit Festus, dictum à pondere, quia deni asses singuli pondo libræ, efficiebant denarium ab ipso hoc numero dictum.

Ære merere.

Porro vero ex his Liuij verbis apparet, cur æra merere milites dicantur, curque ærarium dictum sit, ab ære scilicet graui, nondum argenteo numero percusso. Inde infra libro sexto, hæc locutio: Rem creditori palam soluit, liberaque & ære liberatum emittit: de Manlio loquens, vt id Budæus lib.5. de asse annotauit.

Argentum quando signatum.

Fuit autem hic ordo rei nummariæ, vt primum Romani ære graui, id est, nummo rudi & informi vsi sint, postea ære signato, quod fuit sub sexto demum rege. Deinde argento signato anno vrbis 485. teste Plinio, lib.33. his verbis: Argentum signatum est anno vrbis quingentesimo octogesimoquinto. Q. Fabio consule, quinque annis ante primum bellum Punicum, & placuit denarius pro decem libris, quinarius vero quinque, sestertius pro dupondio.

IN LIBRVM V. ANNOTATIONES EX VARIIS DOCTORVM MONVMENTIS EXcerptæ.

ID *donum inimicorum veneno illitum*] Alludere videtur ad vetus prouerbium, Hostium munera, non munera. De quo vide Erasmum in eodem.

Sub pellibus durare.

Sub pellibus durare] Ideo dicitur, quoniam militum tentoria pellibus obtegerentur. Vnde & sub pellibus esse dicebantur, Liuius lib.37. Aut sub pellibus milites habendos fore. Hoc spectat Celsus de supellectile legata.ff. loquens. Labeo (inquit) originem fuisse supellectilis putat, quod olim iis: qui in legionem proficiscerentur, locari solerent, quæ sub pellibus vsui forent, Cælius lib.27.c.14. lect.antiq.

Hostimentū.

Nec opera sine emolumento] Conuenit hæc sententia cum prouerbiali illa: Hostimentum est opera pro pecunia. Quæ admonet, nihil gratuitum esse debere, sed officium beneficio pensandum. Hostimentum autem, auctore Festo Pompeio beneficij pensatio est à prisco verbo hostire, & redostire, quod est paria referre.

Aues æstiuæ.

Sicut æstiuas aues] Æstiuæ aues Liuio sunt, quas videmus æstate, hyeme non videmus, cum vel lateant, vel autumno hinc auolent, in diuersas plagas, Tornebus lib. 24. aduers. c.38.

Fustuarium quid.

Fustuarium meretur] Fustuariū quidam fustigationem interpretantur, vt annotat Cælius lib.10.c.3 lect.antiq. Polybius auctor est in lib de trib. polit. Duo in primis suppliciorum genera fuisse in militiæ disciplina, decimationem, id est, δεκατισμὸν & fustuarium. Modestinus quoque iureconsultus inter pœnas militares fustium castigationem recenset.

Vineæ.

Vineæ non tantum iam iniunctæ] Vineæ machinæ militares, quæ eiusmodi sint, & quomodo parentur docet Flauius Vegetius lib.4.c.35. de re militari.

Census equestris.

Quibus census equester erat] Fuit autem equestris census senatorio minor, nimirum sestertium quadringentorum millium. Quadringenta vero millia equites esse censos, ante initium belli ciuilis, Suetonius de Cæsare ad Rubiconem exercitum loquente testis est. Idem quoque Augusto imperante seruatum Horatius 1. epist. indicat cum cecinit:

> *Si quadringentis sex, septem millia desunt*
> *Plebs eris.*

In legione qui.

Seniores etiam coacti nomina dare] In legione namque non nisi ingenui, & ex ingenuis nisi iuniores, & ex iunioribus, nisi qui in quinque classibus censerentur, & ludicræ artis expertes essent, ordine centuriabantur. Vnde serui Libertini, pueri seniores, capite censi & histriones ad arma non vocabantur, nisi in dubiis Reipublicæ rebus necessitate cogente. Sic bello Hetrusco & Samnitio libertinos lib.10. Bello Punico secundo seruos centuriatos Liuius lib.27. scribit.

Libri Sibyllini.

Libri Sibyllini] Quos Tarquinio regi oblatos, Romani summa religione ac obseruantia colebant, & ab aliis, quam Duumuiris primum, deinde Decemuiris, postremo Quindecemuiris aspici aut legi nefas erat, vt Lactantius tradit. Imo nihil Romani neque sanctum, neque sacrum ita custodiebant, quemadmodum hæc Sibyllina diuinitus (vt existimabant) missa oracula, & cum dij immortales de rebus aduersis cōsulendi essent, remediumq; aliquod malis quærendum, Quindecimuiri hos libros quasi oraculum præsentaneumque remedium adire solebant.

Duumuiri sacris faciundis.

Cæterum is Tarquinius, qui eos emit, vt eos in manibus habuit, statim duos viros ex illustrioribus patritiis creauit, quibus horum librorum custodiam tradidit, appellatique sunt Duumuiri sacris faciundis. Quorum munus erat hos sacros libros custodire, quoties opus esset adire, legere, interpretari, & quæ iubebantur, vt perficerentur, curare. Apollinis sacrarumque ceremoniarum antistites esse, & quoties fames, pestilentia, bella ciuilia, & externa vrbem vexare contigisset, vel prodigia aliqua nuntiata essent apparuisse, eorum omnium malorum ex oraculis Sibyllinis remedia inuenire, lectisterniis ad Deorum puluinaria factis, Deûm iram placare, prospera omnia precari, aduersa vt tollerentur rogare, & postremo Deos omnes iratos sacrificiis factis mitigare. Plura de hisce libris, vide in libro Onuphrij de ludis secularibus, non contemnenda de Sibyllis & Sibyllinis carminibus, ex Varrone, Dionysio, Solino, Plinio, Gellio, Lactantio, & Suida exponentis.

Lectisternium quid.

Lectisternio tunc primum facto] Lectisternium ritus supplicandi Diis Romæ frequentissimus, cum videlicet stratis in templo lectis, numina sibi propitia rebus gerendis exposcerent, auerruncandæ pestilentiæ opem quærerent. Lectisternia, inquit Seruius XII. Æneidos, dicuntur, vbi in templo homines sedere consueuerunt. Legimus lectisternium in Capitolio sic celebrari solitum stratis tribus lectis, conuiuium Deis apponebatur, Ioui, Iunoni, & Mineruæ. Iouis simulachrum in lectulo reponebatur, Iuno vero & Minerua in sellis, sic appositis epulis non Dei sed VII. ipsi epulones celebrabant. Vide de hisce Gyraldum historiæ Deorum syntag 17

Hostibus Hetrusci aruspices non erant] Haruspices à victimis in ara aspiciendis dicti sunt. Is enim est haruspex, qui postquam hostia immolata est, inspectis extis futura prædicit, qui & extispes dicitur. Cæterum Hetruscorum peritiam in auspicina præcipue celebrem extitisse, indicio est, quod Cicero libro I. de diuinatione scribit. Hetruria autem de cœlo tacta, scientissime animaduertit, eademque interpretatur, quid quibusque ostendatur monstris atque portentis. Quocirca bene apud maiores nostros, Senatus tum cum florebat imperium decreuit, vt de principum filiis sex singulis Hetrutiæ populis in disciplinam traderentur. Valerius tamen ait, decem principum filios dari solitos Hetruriæ populis, ad percipiendam sacrorum disciplinam. Sunt autem duodecim Hetruscorum populi, quorum principes Lucumones vocabantur olim.

Per quos ea procurarent] Sic & Cicero lib. 2. de legib. Quibus diuis creuerint, Procuranto, iidemque fulgura atque obstita pianto. Est autem procuratio sacrificium, Quod fit ad depulsionem & expiationem monstrorum & portentorum, & ea gratia rem diuinam facere est monstra procurare. Annotante Tornebo in loco Ciceronis allegato.

Sortesque oraculi] Duo enim genera oraculorum fuisse, ex libro de diuinatione cognoscimus: vnum quod à furentibus profundebatur, vt à Pythia vate numine Apollinis correpta, alterum quod æqualis & paribus sordibus è sitella vel vrna dicebatur. Habebantur enim sortes certis quibusdam sententiis, obscuris tamen notatæ, quarum quædam felicitatem, quædam calamitatem denuntiabant, aut alia eiusdem generis. De qua re vide Tornebum lib. aduers. 5. c. 21.

Oraculi Pythici] Apollinis sic dicti à Pythone serpente, sagittis eius confecto, cuius fabula ab Ouidio in Metamorphosi plene descripta est.

Latinas sacrumque in Albano] Harum crebra apud Liuium est mentio. Fuerunt autem institutæ à Superbo rege, ea de causa, vt quemadmodum Latini rerum publicarum causa ad lucum Ferentinæ conuenirent, sic sacrorum gratia in montem Albanum cogerentur. Fuit autem locus, vt & à Dionysio proditum est in monte Albano. in quem populus Romanus & Latini fœderati conuocabantur, vt Ioui Latiali communi consensu sacrificium facerent, cumque eorum alij agnos, alij caseum, alij lac, alij alia domo, attulissent, tauro immolato, suam quisque carnis partem acciperent. Hoc solenne etiam Latiar appellatum, ad extrema vsque ad Reipubl. tempora est conseruatum. Neque enim ante Coss. exire Paludati in prouincias consueuerunt, quam ferias Latinas induxissent, atque iis in monte Albano cum Latinarum ciuitatum magistratibus operam dedissent. Hinc est, quod Liuius libro 22. scripsit, Latinas ferias instauratas, quod legati ab Ardea questi in senatu essent, sibi in monte Albano Latinis carnem, vt assolet, datam non esse, & libro 37. Latinas instauratas, quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non erat. His vero feriis vnum diem dicauit Superbus, exactis autem regibus, alter additus est. Post fœdus cum Latinis à Sp. Cassio consule ictum tertius, anno demum vrbis 396. composita, quæ diu ciuitatem turbauerat, de plebeio consulatu seditione quartus. Id quod apud Dionysium & Plutarchum inuenitur.

Tuo ductu] Quid sit sacrorum euocatio, & quomodo olim fieri solita sit, vide Macrob. libro 3. Saturnal. capite 8.

Iuno regina] Regina Iuno à Latinis cognominata, quod soror & coniunx Iouis, Deorum atque hominum regis. De qua Plutarchus in Camillo, præterea, quæ à Liuio hic & in aliis locis commemorantur. Meminit Liuius reginæ Iunonis, etiam Virgilius in illo:

Ast ego quæ Diuum incedo regina Iouisque
Et soror & coniunx.

Eius hostia exta prosecuisset] Exta cocta solebant prosecare, vnde & Prosecta dicebantur, ac partem adolebant, partem consecrabant, sacerdotibusque dabant, partem sibi apponebant. Tranquillus in Augusto, Semicruda exta rapta fore prosecuit. Est vero verbum sacrificantium. Particulæ enim minutæ membrorum omnium profecta dicebantur in sacrificiis. Sic Lucanus.

Si pectora pleno
Sæpe dedi, laui calido profecta cerebro.

Et Ouidius.

Inde vbi libauit, profecta sub æthera ponit.

Hæ sacrificiorum particulæ videntur etiam dici præficiæ à præsecando, de quibus Arnob. lib. 7. ridens antiquorum superstitiosa sacrificia. Vide Tornebum libro 15. aduers. c. 7.

Libera corpora sub corona vendidit] Antiquitus enim mancipia iure belli capta coronis induta vænieb.nt, & idcirco dicebantur sub coronis vænire. Sicut autem corona signum erat captiuorum vænalium, sic pileus impositus demonstrabat eiusmodi seruos venundari, quorum nomine emptori venditor nihil præstaret. De quo vide Gell. libro 7. Budæus in prioribus ad Pandectas.

Decem æstates hiemesque] Ad imitationem Poetarum per messes hyemesque annos supputasse videtur. Sic Ouidius pereleganter:

Vrbe virum vidi tectoque animoque recepi,
Hic vbi bis æstas bisque recurrit hyems.

Atque alio in loco,

Tertia nudatas acceperat area messes,
Inque cauos ierant tertia musta lacus.

Sed & Thucidides auctor grauissimus non recte ab Eponymis rerum gestarum ordinem accipi arbitratus, tempora in hyemes atque æstates digessit.

Nulla felix arbor] Felices arbores Cato dixit, quæ fructum ferunt, Infelices, quæ non ferunt. De qua re Cælius lib. 10. c. 7. lect. antiq. Budæus lib. Miscellaneorum, c. 6. Torneb. lib. 4. c. 3. Per infelicem arborem intelligit stipitem & furcam, de qua sontes suspenduntur, neque enim vlla arbor, aut vllum lignum infelicius est, & ita istud Liuianum intelligendum, I lictor, colliga manus, infelici arbori suspendito.

Damnata voti] Verba propria sacrorum. Damnatus autem voti est, qui promissa voti soluit. Sic & Virgilius.

Damnabis tu quoque voti.

Reus autem voti est, qui suscepto voto nominibus se obligat.

Stipis verius quam Decima] Varro stipem dictam vult quod qui supra æs maiorem numerum accepissent, non in arca ponebant, sed in aliqua cella stipabant, hoc est, componebant, quo minus loci occuparet. Pecuniam quoque, quam vel in ærarium reponebant, vel Diis offerebant, stipem veteres dixere. Stipendiarij milites hinc dicti, quod stipem penderent.

Vt Pilento ad sacra] Idem scribit Sextus Pompeius, ob hanc munificentiam concessum fuisse matronis, vt Pilentis & Carpentis per vrbem veherentur. Fuere autem Pilenta, vt Seruius lib. 8. Æneidos scribit, vehicula, sicut nunc Basternas videmus. Erant autem tunc Veneti coloris, non vt nunc russati, quibus nisi castæ matronæ vti non poterant. Quod & ab Isidoro refertur libro 20. Etymolog. vbi & carpentum ab Horatio Petoricum appellatum scribit.

Magistro liberorum] Nefandum huius ludimagistri & indignum plane facinus scribunt quoque Plinius, de viris illustribus, c. 83. Claudianus in Gildon. Valerius lib. 6. c. 5. Frontinus lib. 4. c. 4. Sabellicus lib. 10. c. 4. Est autem perfidiæ, proditionis, & impietatis in discipulos exemplum.

Belli iura] Fuit enim & inter cæteras hæc lex militaris, ne dolo malo, neue aliena iniquitate, sed iure & propria virtute bellum gereretur, quam diligenter à Romanis

Aruspices. Hetrusci aruspices. Haruspex. Lucumones. Procuratio. Sortes quid. Pythius. Ferie Latinæ. Iuno regina.

Profecta quid. Sub corona vænire. Pileati serui. Felix arbor. Infelix arbor. Damnatus voti. Reus voti. Stipes vel stips. Pilentum. Iura militaria.

manis obseruatam, hic Liuij locus testimonio est. Manutius de legibus Romanis.

Puerus tradidit] Iniuria enim vel dolo hostes vincere inhonestum putabat, cum non fraude, sed propria virtute, magnum fortemque ducem militare deceat:

Equis albis triumphare. *Albi per vrbem vexerant equi*] De hoc triumpho lege Plutarchum in vita Camilli, Blondum lib. 10. Romæ triumphantis, Alex. ab Alex. lib. 6. c. 6. qui tres triumphos vna egisse. lib. 1. cap. 22. scriptum reliquit. Datum autem id Camillo crimini ideo est, quod albis equis triumphasset, quod Diis immortalibus in eo similis esse voluerit. Albis enim equis Iouem & Solem vehi apud Higinum legimus, & alibi Plinius lib. 33. c. 7. Camillum minio illitum triumphasse ait.

Literæ laureatæ. *Literæ Laureatæ*] Moris fuit apud Romanos, vt quoties imperator hostium exercitum deleuisset, aut vrbem expugnasset, Lauro victoriæ signo literas inuolutas ad senatum mitteret, Laurus enim vt & palma victoriam significat: Hinc Ouidius amorum 1. Eleg. 11.

Non ego victrices lauro redimire tabellas.

Sic enim fasces laureati dicuntur Plinio, laureola corolla Ciceroni 3. epist. ad Cælium. Vide Brodæum lib. 11. Miscellan. cap. 33.

Intercessio. *Intercessionem sustulisse*] Intercessio id est, quod vulgo oppositionem vocamus. Gellius lib. 13. Varro (inquit) de intercessionibus scripsit.

Telum metaphorice quid. *Aliud telum patres*] Telum hoc loco pro consilio ac ratione viaque gerendi negotij accipitur, vt & alibi sæpe apud Liuium. Fortassis sumpta Metaphora à venantibus qui telo appetunt, quod capere volunt. Vnde & certa dicuntur tela consilia quæ nunquam fallunt. Erasmus in prouerbio. Ingens telum necessitas.

L. Apuleius trib. plebis. *L. Apuleio tribuno plebis*] Non Saturnino, qui tribunus plebis de agrorum diuisione legem tulit, prout Schureriani codices Argentinæ impressi habent: sed L. Apuleio Camilli accusatore, quem quoque Volaterranus libro 13. c. 4. Vrbanorum commentariorum à Saturnino separat.

Quindecim millibus grauis æris] Qui assium numerus ad argenti rationem relatus mille & quingentas drachmas constituit. Notanda igitur Romanorum ingratitudo erga Camillum, qui incolumitatem suam tueri non valuit Romæ cuius ipse salutem stabiliuerat, & summam felicitatem auxerat. Vide Val. Max. libro 5. capite 3.

Clusium. *Clusinis*] Clusium Italiæ oppidum, prope Clauem in montem situm, de quo Plinius lib. 36. cap. 13. Volaterranus lib. 5. c. 2. Geogr.

Ius in armis. *Ius in armis ferre*] Militaris magis, quam ciuilis vox hæc est. Sic & Marius reprehendentibus se, quod vno tempore mille Mamertinos contra leges ciuitate donasset, respondit, se per armorum strepitum leges exaudire non potuisse. Iulius quoque Cæsar patriæ bellum illaturus, amicis bellum dissuadentibus, quod id contra leges esset, Ius in armis esse renuntiat. Cumque Pompeio ex Italia fugato, thesaurum ex ærario populi Romani foribus vi effractis abrepturus esset, Metello tribuno plebis id certis legibus allegatis vetanti ait: Non idem armorum ac legum tempus esse.

Ambitio. *Ambitio obstabat*] Quam Græci φιλοτιμίαν appellant, & Euripides vt pessimum in ciuitate numen execratur.

Gallorum vlulatus. *Vlulatus cantusque dissonos*] Mos enim fuit Gallorum, terribilem sonitum classicorum edere, & cum eo ab vniuersa multitudine tantum clamorem vlulatumque attolli, vt incredibilis vociferatio audiretur, nec tubæ solum militesque verum etiam circumstantia omnia loca vocem emittere viderentur.

Testudinem facere quid. *Testudine facta*] Id de ea testudine intelligit Turnebus l. b. 9. aduers. cap. 8. quam faciebat exercitus, se tegumentis scutorum vndique operiens, vt testudo suo obducta est putamine eaque specie referebat tectum ædificiorum. Sic autem se operiebant crate perpetua clypeorum, aduersus sagittas Parthorum & aduersus omnia missilia superne cadentia cum vrbem oppugnabant. Hinc Maro scribit:

Obsessumque acta testudine limen.

Curules magistratus. *Curules gesserant magistratus*] Curules magistratus erant ædiles, prætores, consules, sic dicti à sellis curulibus, quibus gestabantur. Qua de re copiose Fenestella & Pomponius de magistratibus Romanorum, & Alex. ab Alex. lib. 4. cap. 11.

Honorum insignia. *Honorumque insignibus*] Honorum insignia erant toga prætexta, sella curulis ius imaginis in memoriam posteritatis, vestis purpurea, Alexander loco præallegato.

Senectus veneranda. *Quam venerabundi*] Senectuti enim, etiam inter atrocissimos, honos debetur & reuerentia. Apud antiquissimos tamen Romanorum, neque pecuniæ præstantior honor tribui, quam ætati solitus. Maioresque natu à minoribus colebantur, ad Deum prope & parentum vicem atque in omni loco atque specie honoris priores potioresque habiti, Vide Gellium lib. 2. c. 15. Valer. Max. lib. 2. c. 1.

Nuda corpora] Gallos enim nudis corporibus pugnare solitos, testatur etiam Polybius lib. 1.

Cinctus Gabinus. *Gabino cinctu*] Cinctum Gabinum dicunt esse togam sic in tergum reiectam, vt vna eius lacinia reuocata hominem cingat. Hoc genere vestimenti consul Romanus vtebatur bellum indicturus, attestante Virgilio.

Ipse Quirinali lituo, cinctuque Gabino.

Vbi vide Seruium.

Pontius Cominius. *Pontius Cominius*] Frontinus libro 3. cap. 13. scribit Romanos in Capitolio obsessos, ad Camillum ab exilio reuocandum, Pontium Cominium misisse, qui, vt stationes Gallorum falleret, per saxum Tarpeium dimissus est. Cuius rei quoque mentionem faciunt, Plinius libro 7. capite 28. Vegetius libro 4. cap. 28. de re militari.

Dictator absens dictus. *Dictatorque absens dictus*] Absentes antea nunquam hactenus dictatores dixere Romani, qui semper in foro Romano oriente nocte, & silentio dicere consueuerunt teste Alexand. ab Alex. lib. 4. c 13. vbi de dictatoris summo imperio & potestate multa leges apud Dionysium libro 5.

Anseres grata animalia. *Anseres non fefellere*] Est enim hoc animal natura pauidum, ac sensu auditu que acerrimum, vt est apud Plinium libro 10. cap. 23. & libro 29 cap. 3. huius autem historiæ meminit quoque Maro lib. 8. & Alexand. ab Alexand. lib. 6. cap. 11. Verum & illud quoque obiter notandum est, Romanos volentes rependere id beneficij genus longo post tempore non tantum è publico anseribus cibum dedisse, verum etiam aurea anserum simulachra fecisse, ac vt Deos coluisse, vt est apud Plinium vbi supra.

Vir bello egregius] Nam vt Plinius libro 7 cap. 28. scribit, ante viginti duos annos bina cepit spolia: Primus omnium eques coronam muralem accepit, sex tunicas, triginta septem dona à suis imperatoribus triginta tres aduerso corpore cicatrices accepit. Cui ex recentioribus astipulatur Pontanus de fortitudine Heroica libro 1. cap. vlt.

Manlius. *Manlius ob virtutem laudatus*] De Manlij rebus gestis præter Liuium, Plinius lib. 7. cap. 27. Florus lib. 1. cap. 13. & 26. Plutarchus in Camillo. Eutropius lib. 2. c. 13. Valerius maximus lib. 6. cap. 3. Virgilius lib. 8. Sabellicus lib. 1. Ennead. 4.

Aius Locutius. *Locutio fieri*] Aium Locutium intelligit, qui, vt inquit Varro in libris diuinarum, Deus est appellatus, ob vocem diuinitus editam, vt scribit Gell. libro 16. c. 17. Meminit eius Cicero libro 1. de diuinatione, Plutarch. in libro de fortuna Romanorum, qui hanc historiam recitans, Aium Locutium φήμην καὶ κληδόνα, vocauit.

Pului-

Puluinar suscipi potest] Solebant Romani vel deuictis hostibus, vel quouis alio modo Republ. bene gesta & periculo communi repulsato, ad puluinaria Deorum supplicationem decernere. Id vero non nisi in Capitolio fieri potuisse hic locus Liuij indicat. Sic Cic. Catil. 3. Quamobrem Quirites, quoniam ad omnia puluinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus & liberis vestris, & Horat. libro 1. carminum Ode 37.

Nunc Saliaribus
Ornare puluinar Deorum.
Tempus erat dapibus.

Comitia Curiata] Hoc est illud, quod de his obscure dixit Cic. his verbis. Atque hoc cum in eo reprehendendum est, quod per tribunos plebis tribunitia potestas minuitur, tum in eo deridendum, quod consuli si legem curiatam non habet, attingere rem militarem non licet. Vide de hoc notata circa finem libri primi.

Tribunosque militares] Tribunos militares, qui consulari erant potestate, iisdem comitiis, quibus consules creari solitos ex hoc Liuij loco ostendit Perionius lib. 3. de magistr. Roman.

Iuuentas] Plurimum ad huius loci illustrationem faciunt, quæ scribit August. lib. 4. de ciuitate Dei, quæ huc apponere libet. Cum rex, inquit, Tarquinius Capitolium fabricare vellet, eumque locum, qui ei dignior aptiorque videbatur à Deis alienis videret præoccupatum, non audens aliquid contra eorum facere arbitriũ, & credens eos tanto nomini suoque principi cessuros per augurium quæsiuit vtrum locum concedere vellent Ioui, atque inde ipsi cedere omnes voluerunt præter Martem, Terminum & iuuentatem, atque ideo Capitolium ita cõstructum est vt etiam isti tres intus essent, tam obscuris signis, vt hoc vix homines doctissimi scirent. Digladiantur Grammatici Iuuentusne, an Iuuenta, vel Iuuentas Dea sit, sed & Iuuentus & Iuuenta pro Dea capitur: Ouid. lib. 1. de tristib.

Nectar & Ambrosiam, latices, epulasque Deorum,
Det mihi formosa gnaua Iuuenta manu.

Templi iuuentutis in circo Maximo à Licino Lucullo dedicati meminit Liuius infra.

Æternis Vestæ ignibus] Vestæ enim Deæ ignis inextinctus apud Romanos erat, virginibus Vestalibus eum summa diligentia custodientibus, quod eo extincto à pontifice verberari solerent. Quotannis tamen & nouus ignis excitabatur à Vestalibus, vt testatur Ouid. in Fastis:

Adde quod arcana fieri nouus ignis in æde,
Dicitur, & vires flamma refecta capit.

Sed enim non Romanos modo sed aliquot alias gentes sacrum ignem publice custodisse legimus. Nam Athenis in Prytannæo ignis perpetuus asseruabatur, non à virginibus, sed (vt ait Plutarchus) à mulieribus iam matrimonio solutis. Strabo libro 9. Poliadis Mineruæ templum in saxo vetustũ scribit, in quo lychnus inextinguibilis fuit. Ægypti quoque ignem seruabant vt testatur Diodorus. Quin etiam Delphis Persæ quoque summa religione ignem custodiebant & venerabantur, vt testatur Procopius libro 2. belli Persici. Fuit autem Vesta Saturni ex Ope filia, dea virginitatis, cui Æneas post Troianum incendium condito Lauinio ædem sacrauit. Postea Ascanius condita Alba templum quoq; in montis Albani vertice dicauit. De qua re Plinius libro 16. c. 2. lib. 28. c. 2. libro 34. cap. 5. Cicero lib. 2. de natura Deorum, Gellius lib. 1. cap. 12. Fenestella cap. 6. Alex. ab Alex. lib. 5. cap. 12. Cœlius Rhodiginus lib. 5. c. 16. Blondus lib. 1. Romæ triumphantis, Seruius lib. 11. Æneidos, Lucretius lib. 2. Cæterum, quod de signo imperij pignore ait, id paulo expressius libro 6. secundi belli Punici declarat, vbi quoque æternos ignes recenset, ac conditum in penetrali fatale pignus imperij.

Antiquata deinde lege] Lex antiquabatur, quæ non perferebatur, hoc sensu Liuius hic tribunitiã rogationem antiquatam scribit, vt notat Renardus c. 1. ad Leges 12. tabul. Quæ autem semel perlata, iterum tollebatur, abrogata dicebatur. Nam popul. Romanus, vt legem ferre, sic eandem & antiquare & abrogare potuit.

Antiquata lex.

Abrogata lex.

Prædibus acceptis] Varro Præs, inquit, est, qui à magistratu interrogatur in publicum vt præstet, à quo cum responderit dicitur præs. Hodie vt annotat Budæus in prioribus prædes sunt, qui sponsores Reip. vel principi facti sunt pro iis, qui pecuniam publicam dispensant.

Prædes qui.

IN TITI LIVII LIBRVM VI. ANNOTATIONES.

DE *diebus religiosis*] Eadem Gellius & Macrobius à veterib. scriptoribus repetita, etsi his verbis efferunt, nisi quod secundam solum opinionem [illegible] tur. Qui vero hic religiosi dicuntur dies, ij & nefasti & atri vocantur. Tot enim nominibus eos appellatos, Perionius lib. 3. de magistratibus Romanis tradit ex Gellij lib. 4. capito decimonono, Budæus lib. 3. capite decimoseptimo Miscellaneorum. Apud Romanos enim dierum quidam fausti & in adeundis rebus felices, quidam atri & tristi omine infames habiti, quibus aliquid moliri, aut nouæ rei inceptare, euentus exitialis erat. In his exercitum conscribere, legiones deducere, manus cum hoste conserere sponsalia inire, peregre proficisci, vt quidquam publicæ vel priuatæ rei moliri, inceptu fœdum & exitiale existimarunt. Obseruatumque fuit, vt qui hostes bello lacessere, vel [illegible] es eo tempore committere tentarent, rem in non mediocre periculum & discrimen adducerent, magno postea exitio consecuto. Præterea in diebus fastis prætores omnia verba sine piaculo proferre audebant, in diebus vero nefastis nequaquam. Qua de re vide M. Terentium, Varronem, Plutarchum in Camillo, Macrobium libr. 1. cap. 16. Saturnal. Gellium lib. 5. cap. [illegible]. Blondum lib. 2. Romæ triumphantis, Cælium lib. 14. cap 9. Ouidium libro 2. Fastorum.

Religiosi dies.

Nefasti dies.

Cal. Sextiles] Plutarchus problemate 24. post idus Quintiles, quas nunc Iulias vocant, factum esse ait: Alexan. autem ab Alex. populo apertius loquens, atros dies post Idus Quintiles 15. Cal. Sextiles duplici clade insignes notatos existimat libro quarto, capite 10.

Pomptinus ager] De agro Pomptino Cælius libro 19. capite 25. vbi censet pro Pomptimo legendum esse Pontino.

Ex causariis senioribusque] Causarios proprie dici milites valetudinis causa emissos, ex Vlpiano docuit Politianus libro Miscellaneorum cap. 92. Quoniam multa erant missionum genera: Erat honesta, quæ emeritis stipendiis, vel ante ab imperatore indulgebatur. Et causaria, quæ propter valetudinem laborib. militiæ soluebat. Causa enim μεταληπτικῶς valetudinem malam & morbum significat, vnde irrigare causas pro morbos tollere. Pr. Steph.

Causarii qui.

Supplicum causas petitis quæ medelis irrigant: vt annotauit vir eruditissimus Georgius Fabritius in annotat. suis in Poetas Christianos.

Libraque & are libratum emittit] Nam vt in mancipatione non minus quam quinq; testes ciues Romani puberes adhibebãtur, vt is qui libripens dicebatur, eo qui mancipium accipiebat, æs tenente, atque ita dicente: Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio, isque mihi emptus est hoc ære æneaque libra. Sic & in mancipatione hæc eadem solennitas obseruabatur. Meminit æris & libræ etiam Iustinianus. Testamentum, inquiens, aut in pace fiebat, quod calatis comitiis vocabatur, aut cum in prælium essent exituri, quod pro-

Libra & are liberare.

cinctum dicebatur, per æs & libram, id est, emancipationem nimirum imaginariam venditionem, quæ fiebat præsentibus quoque testibus, vt dictum est. Itidem adoptio per æs & libram interdum fiebat, Suetonius in Augusto: Caium & Lucium adoptauit domi per æs & libram emptus à patre Agrippa, id etiam in nexu & venditione fiebat. Omnia autem ista eadem iuris solennitate soluebantur. Nihil enim tam naturale est, quam eodem genere quodque dissoluere quo colligatum est, vt inquit Vlpianus L. Nihil tam naturale: ff. de reg. iuris.

Addicti qui. *Iudicatum addictumve*] Addicta apud veteres dicebantur, qui prætoris iussu, cum soluendo non essent, creditoribus addicebantur, vide Vallam lib. 5.

Thesauros auri Gallici] Prædam Gallicam vel aurum, quod pro Capitolij redemptione in medium fuerat collatum.

Dux seditioni datur] Dimissus enim, vt apud Plutarchum legimus, ex carcere nihilo modestior fuit, sed multo insolentius factiones seditionesque agitauit.

Beluas ignorare voluit] A multitudine numeroque, quo plebeij valde nobiles superabant, excitare voluit, imitatione Homeri, apud quem lib. 2. Iliados, Agamemnon exercitum alloqués simili ratione vtitur, vt annotauit Victorius lib. 16. c. 4.

Dii facientes adiuuant. *Nunquam de cœlo descendent*] Varro lib. 1. de re rustica. Et quoniam, vt aiunt Dij facientes adiuuant, prius inuocabo Deos. Quo significat diuinam opem non cessantibus, sed industriis & pro sua virili conantibus auxilio esse solere. Citatur à Suida Senarius in eandem sententiam.

Αὐτός τινννὖδρῶν εἶτα τοὺς θεοὺς κάλει.

Et Æschylus apud Stobæum:

φιλεῖ δὲ τῷ κάμνοντι συσπεύδειν θεός.

Hoc est,

Huic qui laborat, numen adesse solet.

Mentem dare. *Vobis mentem dent*] Dare mentem vel iniicere mentem, formula dicendi probatis autoribus vsitata, sicut Græcis ἐμβαλεῖν siue ἐμπνεῖν νοῦν, de qua formula vide Victorium lib. 7. variar. lect. c. 5.

Vestem mutare. *Ne cognatos quidem affines*] Veteri siquidem more non rei duntaxat, sed etiam cognati, affines, liberti eorum & familiares vestem mutare, capillumque submittere consueuerunt, vt præter Liuium testatur Plinius ep. 7. Et huc respexit Venuleius L. 39. ff. de iniuriis, vbi ait: Vestem sordidam rei nomine in publico habere, capillumque submittere nulli licet, nisi ita coniunctus sit affinitate, vt inuidus in reum testimonium dicere cogi non possit, de quo vide Iacobum Renardum Varrorum, lib. 3. cap. 6.

Capillum summittere.

Dona Imperatorum. *Dona imperatorum*] De militaribus donis lege Alexand. ab Alex. libro 4. cap. 8. Blondum libro 6. Romæ triumph. Gellium lib. 5. cap. 6. Plinium lib. 33. cap. 2. & lib. 7. cap. 28. lib. 22. cap. 5.

Ad capitolium manus tendens] Notandum ex hac historia, quantum habeat momenti venusta actio atque pronuntiatio, vide Fulgosium libro 9. capite 10. rerum memorab.

Petelinus lucus. *Petelinum lucum*] Fuit enim in campo Viminali sub aggere prope Iunonis Lucinæ templum hic locus, vt est apud P. Victorem in regione vrbis 5.

Duumuiri perduellionis. *Sunt qui duumuiros qui de perduellione anquirerent*] De duumuiris perduellionis superius libro 1. dictum est. Pauca vero huius generis iudicia facta esse leguntur. Præterquam in causa Horatij & Manlij, vt hic Liuius scriptum reliquit. Ciceronis ætate crimen perduellionis erat, cum quis contra libertatem populi quid fecerat, cum contra legem Portiam, quæ cædi & securi feriri ciues non sinebat, quis ciuem virgis ceciderat, aut interfecerat. Sic in Posthumij causa ob atrocitatem facti occiso sacrosancto tribuno iudiciu perduellionis fuit. Hoc iudicium iam inde à regibus Duumuiri exercebant, quos post reges exactos populus creabat, quandocunque tale crimen incidebat, non prætor sortiebatur, vt ait Dio, quod contra morem patriæ factum dicit Dio in Rabiri causa. A Duumuiris autem prouocatio erat ad populum, ac Cicero pro Posthumo iudicium illud Duumuirum non tam reiicit, vt obsoletum & contra morem patriæ, quam quod neget, vbi senatus decreuit, vt consules videant, ne quid Respub. detrimenti capiat, esse locum ei iudicio.

Tarpeia rupes. *De Saxo Tarpeio*] Tarpeia rupes, vel Tarpeius mons, locus est in vrbe altissimus, ex quo sontes præcipitabantur. Vnde etiam hodie in eo loco damnati puniuntur supra forum Rom. Qua de re lege Alexand. ab Alexan. lib. 3. cap. 5. Cælium lib. 10. cap. 5. Marlianum lib. 2. cap. 9.

Domus eius fuisset] Plinius de viris illustribus domum dirutam scribit. Diruebantur enim apud Romanos priscos damnatorum ædes, & illorum quoque bona propter criminis detestandum facinus publicabantur, ac publicis vsibus destinabantur. Qua de re copiose Alex. ab Alex. lib. 3. c. 23.

Notæ sunt] Ideo autem publicæ hæ notæ impressæ sunt, vt docerent posteros tœdam regni cupiditatem ac tyrannidem semper infelices habere exitus.

Sanguine seruatoris] Nam Manlius defensor, custos, conseruator, & ciuium & vrbis dictus est.

Legio. *Legionibus quaternum millium*] Ad quatuor millia legionem initio redactam, historiæ multis locis testantur, vnde & quadrata Festo dicta est, variatam tamen eam pro vsu Reip. & Senatus arbitrio, vt modo quatuor, modo quinque, modo sex millium scriberetur, Liuius plurimis locis testatur. Nam lib. 25. bello Punico legionem quinque millium peditum, lib. 42. bello Persico itidem legiones quinorum millium conscriptas tradit. Li. vero 44. exercitum in Macedoniam missum, ita vt in singulas Romanas legiones non plus quam sena millia peditum 300. equites essent. Quin etiam Polybius memoria sua legiones ex quinis millibus conscribi retulit. Et Festus C. Marium primum legionem sex millium conscripsisse testatur, quod non senatus decreto, sed Imperatoris consilio factum ex Salustio docet Sigonius lib. 1. de Antiquo iure Quiritum c. 15. Dicta autem est legio, Varrone & Plutarcho auctoribus, à delecto fortissimorum militum.

Armis concrepare. *Armis concrepare*] Armis concrepare militaris moris fuit, quo nunc ira nunc fauor exercitus notabatur, Marcellus auctor est, si quando milites scuta genibus illiderent, prosperitatis indicium contra, cum hostis clypei ferirentur, iræ documentum fuisse. Idem indicat T. Liuius Decadis 3. lib. 8. Cæsar libro 7. de bello Gallico. Conclamat omnis multitudo, & suo more armis concrepat, quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant, &c.

Iupiter Imperator. *Iouis Imperatoris*] Simulachrum huius in 8. vrbis regione collocatum est auctore P. Victore. M. Tullius in 6. Verrina. Iouem Imperatorem, inquit, quanto honore in suo templo fuisse arbitramini, colligere potestis.

Ambustus vnde. *Ambusti potentis viri*] Ambustus cognominatus est, quod olim adolescens fulmine in naribus tactus, deflagrauerit. Cuius rei testes sunt Alex. ab Alex. lib. 1. cap. 9. Volaterranus lib. 16. c. 1. & 4.

Filiæ duæ nuptæ] Quarum nomina nullibi expressa legimus, vide de hac historia etiam Valerium Max. lib. 8. c. 6. Sabell. lib. 4. Enn. 3.

Stolo is. *C. Licinio Stoloni*] Stolonis cognomen adeptus est, quod agriculturæ studiosus plantas & arbores ablaquearet & resectis fruticibus, quos stolones agricolæ vocant, curare soleret, vt legimus apud Columellam de re rustica. Gellium lib. 16. cap. 11. Plinium lib. 17. c. 1. & 10. Volaterranum lib. 16. c. 4. Cæterum Licinios Romani vocabant, qui paruis oculis nascerentur, Alexan. ab Alex. lib. 1. c. 9.

Mos

Mos est] Mos enim fuit, vt lictor virga fores percuteret, quas consul, aut alij magistratus eius notæ fuerant intraturi, quem morem etiam tangit Plin. lib.7.c.30.

Risui sorori fuit] Insolentissime irrisam à sorore, ait Florus.

Viam ad cæteros honores aperirent] Libidinis regnandi, inanisque gloriæ satis memorabile exemplum, quo docemur, quam facile ad gloriæ & summum dignitatis fastigium perueniendum cogitemus, si vxorem, quæ semper laudis & honoris studio ducuntur, stimulis agitemur.

Locum sepulturæ] Mos enim veterum fuit, vt in suis agris plerumque busta sibi facerent, de quo Victorius lib.14 var. lect. c 21.

In neruum ac supplicia dare] In neruum, id est, in nexum, de quo supra lib.2. Vnde Plautus in Pænulo: Vtinam mihi argentum reddas, priusquam in neruum abducare. in neruum itaque dare, est obligationis iure ac conditione capi, atque in ergastulum abduci.

Vti rogassent] In legibus ferendis, eius lationi suffraganti tabella dabatur, cui inscriptum erat, Vti rogas, improbanti vero eam, tabula, cui inscriptum erat, Antiquetur, Cic. lib.2. de legibus. Suade igitur, si placet, istam ipsam legem, vt ego (vti rogas) dicere possim.

De fenore atque agro rogationes iubebant] Testatur hic locus Tribunos plebis, eosque quibus rogare legem fas erat, solitos plura sub vnius rogationis nomine ad populum ferre, & plerumque vtilia cum perniciosis, bona cum malis coniungere. Qua ratione cum fieret, vt plebs sæpe propterea, quæ salubria erant, etiam mala iubere cogeretur, non disiungentibus ea tribunis plebis, cautum est postea lege Cæcilia & Didia, vt de singulis rebus separatim, non de pluribus coniunctim ad populum ferretur. Præterea, vt leges trinundino rogarentur, vt testis est Cicero pro domo sua.

Duobus ingenuis ortum] Ciuis enim Romanus is erat, qui ex ingenuo & ingenua esset ortus, nec aliud præterea requirebatur, si modo pater Romanus erat, & mater Romana, aut etiam peregrina, ex iis, qui ius ciuitatis habebant, Papia autem lex fuit, quæ peregrinos à iure ciuitatis Romanæ repellebat, vt Cicero explicat in libro de officiis, & Val. Max. lib.3. cap.4. in exemplo de Perpenna Robortellus libro 1. Emendationum capite vigesimo.

Adeo propria sunt auspicia] Docet hic locus nihil aliud quam patritiorum adeo propria fuisse auspicia, vt & ipsi soli auspicarentur, ipsi soli auspicato magistratus crearentur, ab ipsis solis nulli cum essent patritij in Republica magistratus, auspicato interrex diceretur, qui rogandis magistratibus comitia centuriata haberet. Quorum duo priora præcedente tempore interiisse, postremum vero perpetuum fuisse tradit Sigonius li.1. de iure ciuium Romanorum c.7. Nam vbi plebs primo in partem patritiorum magistratuum venit, vt consulatus, tum vero ad plebeios ita translata sunt auspicia, vt & auspicata disparentur, & ipsi auspicarentur. Id quod exemplo Genutij de quo infra libro septimo, confirmat. Neque enim dubium si Genutius Plebeius consul est factus, quin auspicato factus sit. Nam centuriata comitia, quibus consules creabantur, auspicata erāt, vt tributa inauspicata, eademque ratione, ne illud quidem vllam habere debet dubitationem, si Genutius consul rem gessit, quin captatis ante auspiciis gesserit, cum consules, teste in Philippicis Cicerone, & spectionem & nuntiationem haberent. Cæterum cum omnia fere patritiorum iura, consulatum & sacerdotia, plebs consequuta esset, illud tamen impetrare non potuit vt aut interregem ex se, aut flamines maiores, Dialem, Martialem & Quirinalem proderet aut regem sacrificulum faceret. Quos locos, vt Patritij integros vsque ad extrema tempora possederunt, sic propriũ illud vsq; ad extremum plebeiis reliquerunt, vt comitia tributa ab auspiciis ac patribus libera haberent, & Tribunatum atque ædilitatem soli caperent: Patet itaque Plebeios magistratus auspicia non habuisse, licet Zonaras libro annalium secundo, Tribunis plebis auspicia à patritiis concessa esse scribat. Nam id, vt Sigonius existimat, de obseruatione de cœlo intelligendum. Ac adeo magistratuum propria auspicia fuerunt, vt magistratus ipsos inter se distinxerint ac segregarint. Vt enim auspicia alia maiora fuerunt, alia minora: sic magistratus partim maiores, partim minores: Maiores qui maiora auspicia habuerunt, vt Consules, Prætores, Minores, vt reliqui. Maiora autem dicuntur habere auspicia, quia eorum auspicia, magis rata sunt, quam aliorum, quod ex liberis Messalæ & Tuditani Commentariis, Gellius prodidit lib.13.

More maiorum] Frequens est hæc formula Liuio, vt hic & lib.5. lib.6. lib.36. aliisque auctoribus. At hisce verbis nihil aliud significari, quam legem non scriptam tradit Ferrandus Adduensus in L. ius ciuile, paragrapho hoc igitur, ff. de iustitia & iur. Vide etiam Alciatum lib.4. Parergon iuris ciuilis c.2.

Patres auctores fiant] Antiquitus enim id iuris patres habebant, vt tum demum rata essent, quæ populus iusserat, si patres auctores fierent, id est, cum rem factum probarent. Quid vero sit auctorem fieri superius ostensum est, ni fallor lib.1.

Pulli non pascentur] Pulli si pascerentur bonum augurium erat, si non pascerentur malum. Claudius Pulcher (inquit Suetonius) apud Siciliam non pascentibus in auspicando pullis, ac per contemptum religionis mari demersis, vt biberent, quando esse nollent, prælium nauale iniit, superatusque est. Et Asconius scribit dici solitum magistratum ineuntibus: aues pascunt. Turneb. lib.14. aduers. cap 12.

Recusantibus Ædilibus plebis] Nam hi eo tempore, quo plebs in montem sacrum secesserat, cum Tribunis creati erant, vt Tribunis subministrarent omnia necessaria, easque causas iudicarent, quas ipsi eis permitterent, simul quoque omnia decreta, plebiscita, senatusconsulta asseruarent, sacrorum publicorumque locorum curam haberent, ab iis, quæ ædes dicuntur, Ædiles vocati, vt Dionysius, Pomponius, & Zonaras scribunt. Cæterum eorum, qui ex Patritiis electi, Curules à solio eburneo dicebantur, munus erat ludos publicos Maximos vel Romanos facere, sacras priuatasque ædes procurare, totam vrbem tueri, vt cloacæ & aquæductus, & quæque publica ædificia munda essent, loca in theatro assignare, quin si quispiam seruum aut iumentum morbosum vitiosumque pro integro sanoq; vendidisset, edicto Ædilium emptori succurrebatur, prout habetur in ff. sub tit. de Æd. l. edict. per tot.

IN TITI LIVII LIBRVM VII. ANNOTATIONES.

PRætura] Mirum videri potest, quod Liuius hic scribit, Prætorem anno vrbis 389. creatum, cum supra libro 3. tradiderit, Horatia lege Consules & Prætores eisdem auspiciis creatos esse. Sed id ita intelligendum esse existimat Antonius Concius libro 2. subcisiuarum lect. iuris ciuilis, cap.19. quod tum nouus gradus & numerus magistratus potius quam appellatio sit facta, & cum vsque ad illum annum Consules nomine Prætoris significarentur, transisse tunc primum hoc nomen à Consulibus ad eum nouum magistratum, qui tum creatus est. Nam antiquissimo tempore, vt & superius annotatum est, Prætor appellabatur Consul, & interdum omnis magistratus, cui exercitus parebat, vt ait Asconius 3. in Verrem. cui assentiuntur Festus libro 11. & Nonius auctoritate Varronis, de vita populi Romani, lib.2.

Curulis

Ædilium duo ordines. Sella curulis.

Curuli ædilitate] Duo erant ordines Ædilium: Alter, in quo ipsi Ædiles in iure dicundo sellis incuruos pedes habentibus vtebantur: Alterum magistratum popularem appellabant, vt præcedenti libro docuimus. Erat autem sella curulis vectabulum, quo sedentes magistratus gestabantur, quod gestatorium etiam dicitur, & gestatoria sella. Budæus in priorib. annot.

Curulibus sellis prætextatos] Prætori enim sella curulis, toga prætexta, & sex lictores permissi. Vnde Polybius & Plutarchus præturam sex securium magistratum vocant. Porro cum Prætorem non nisi ex patribus primo creari mos esset, hic deinde honos etiam plebi communicatus est, anno vrbis 417. & Quinct. Publilius Philo, vt Liuius infra auctor est, primus è plebe Prætor factus est. Postea non sufficiente eo Prætore, quod multa turba peregrinorum etiam in vrbem veniret, circa annum vrbis 510. creatus est alius Prætor iisdem auspiciis, qui peregrinus est appellatus, quod plerunque inter ciues & peregrinos ius reddebat, cum alter Prætor vrbanus diceretur, vt tradit Florus in Epitoma lib. 19. Porro, Sicilia atque Sardinia in prouinciarum formam redactis, Prætores alij duo sunt additi, qui in eas prouincias mitterentur, Epitoma lib. 20. Solin. cap. 11. Victis postea duabus Hispaniis, alij duo creati sunt, qui in Hispanias mitterentur anno 558. Atque per multa tempora hoc obseruatum est, ne plures quam duo Prætores, Vrbanus & Peregrinus in vrbe manerent, reliqui quatuor in præturæ ipso magistratu in prouincias sortitas irent, atque in eis annum præturæ explerent, donec postremo Sylla Dictator latis nouis quæstionibus publicis, velut de parricidio falso, de sicariis, de iniuriis, prætores veteribus duos adiecit, atque ad octo prætorum numerum auxit.

Prætor peregrinus.

Ludi scenici.

Ludi scenici] Quibus scenici agones exercebantur qui & Musici agones dicebantur, & Dionysiaci quasi, Libero patri dicati. Quare & homines ipsi scenici vno verbo à Græcis Dionysiaci artifices dicũtur, auctore Aristolele & Gellio libro decimo, prout annotat Budæus in L. Athletas, ff. de his qui notan. infam. Ludi vero publici apud Romanos circo & cauea diuidebantur. Circo cunicula circensia, & pugilatio, lactatioque continebantur. Cauea theatralia & scenica ludicra. Cauea enim dicebatur ea theatri pars, vnde populus spectat:

Ludi apud Romanos duplices.

Cauea quid.

Lucret. *Namque ibi concessum caueai subter & omnem*
Scenalem speciem patrum, matrumque, Deorumq;
Inficiunt.

Sic & Græci diuidunt ludos in Gymnicos & Musicos. In Gymnicis est luctatio & pugillatio, & curricula. In Musicis Comœdiæ & Tragœdiæ & alia. De ludorum Scenicorum vero origine Cælius lib. 8. cap. 7. lect. antiq. & cap. 8. libri eiusdem, vbi tradit Scenicos dici à scena, id est tentorio à rusticis inumbrationis causa excitare solito.

Ludiones qui.

Ludiones ex Hetruria] Ludij, inquit Dionysius Halicarnassæus, adolescentes erant tuniculas induti insignes, galeati & ensiferi peltatique, qui omnibus Circensibus & Thetralibus pompis in versum incedebant, ipsius velut pompæ duces, saliis similes. Ludij ex eo vocati, quod à Ludis hoc genus ludicri inuentum videretur. Torneb. libro 6. aduers. cap. 6. & libro 19. capite 10.

Iocularia] Id est, quæ nec vera, nec seria, sed ficta atque ridicula essent.

Modi Musici definiti. Modus scenatilis.

Tibicinis modos] Id est intentionem ac depressionem modulationis. Est enim modus vocis ad vocem certo interuallo migratio, vt Musici definiunt, sic Varro in Modio: Modum scenatilem, pro versu scenico, vel iambico, quæ in Comœdiis Scena Poetæ vti solent, posuit, prout annotat Torneb. lib. 12. aduers. c. 16.

Satyra.

Impletas modis Satyras] Variarum rerum mixtarum sparsim nulloque ordine congestam, veteres Satyram appellarunt. Hic vero accipitur pro Poemate Latinis proprio. Nam vt Quintilianus scribit, Satyra Latinorum tota est, neque à Græcis accersita. Satyras enim Græci non scripserunt. Hoc tamen negari non potest, Lucillium Satyrarum inuentorem atque auctorem, veteres Comœdiæ Poetas Eupolin, Cratinum, Aristophanem, & cæteros secutum, se ad Satyras scribendas contulisse, vt testatur Horatius 4. Sat. lib. 1.

Fescennini versus

Fescennino versu] Fescenneni versus sic dicti, quod ex Fescennina vrbe Campaniæ allati essent, vel ideo, quod fascinum arcere putabantur. Canebantur enim initio in nuptiis & omnium venerearum lasciuiarum, opprobriorumque plenissimi erant, & magna verborum licentia constabant, vnde Catullus in Epithalamio Iuliæ & Manlij: Ne diu taceat procax Fescennina locutio. Deinde vero non solum in sponsos, sed in quoslibet alios locum habuit. Vnde Horat. libro 2. Epist. ep. 1.

Fescennina per hunc inuenta licentia morum,
Versibus alterius opprobria rustica fudit, &c.

Ab Satyris] A quorum lasciuia tenere nunc huc nunc illuc saltantium Satyrarum, dicta Satyra esse videtur, vt docet Erasmus in prouer. per Satyram.

Ad manum canta[ri]

Ad manum cantari] Ad manum cantare dixit, pro cantare in promptu, & in præsentia, coramque, sicut & Hesychius ad manum quæ sunt, prompta & parata interpretatur, & seruum ad manum ad multa vtilem. Torneb. lib. 3. aduers. cap. vlt.

Diu[erbia]

Diuerbiaque tantum] Diuerbia vocantur, cum diuersæ agunt personæ, sicuti cantica in comœdiis intelligimus, vbi vnus modo loquitur, Cælius libro 9. cap. 7. lect. antiq. Exodium vero, vt idem ex Polluce tradit, lib. 10. cap. 9. cantus est, quem è theatro cedentes concinerent.

Exo[dium]

Atte[llani] qui. Atte[llanæ] fabu[læ]

Fabellis Attellanis] Obseruandum, Attellanos dici priuatim personas, quoniam id illis esset ius, ne in scena personam deponere cogerentur. Quod histrionibus aliis pati necesse erat. Hinc quæ ab iis agebantur fabulæ peculiari appellatione nuncupabantur personatæ, vt tradit Cælius lib. 8. c. 8. lect. antiq. Vt vero Satyri Græcis Tragœdiis interponebantur, Tragœdiis Latinis ad exhilarandum spectatorem Attellanarum exodia interferebantur, nec histrionibus earum actus committebantur, sed honestis iuuenibus, quanquam fortasse tandem aliquando à mimis aliis & histrionibus fabulæ istæ actæ sunt. Erantque hæ fabulæ vrbanissimæ, & vrbis iocos elegantiamque imitabantur, & ab vrbe Attella nomen erant adeptæ. Itaque earum actores vrbici, vt apud Iuuenalem, vocabantur:

Vrbicus exodio risum mouet Attellana.
Gestubus Authonces.

Sicut & earum auctores vrbici vocantur Martiali.

Quod non optimus vrbicus Poeta.

Attellanæ autem non totæ, sed earum actus aliquis Tragœdiis interponebatur, è scena digressis Tragœdis: ita quod extra Tragœdiæ argumentum digressis Tragœdiis agerentur, exodia vocabantur. Hinc Exodiarius Marcellino, vt in omni spectaculo, Exodiario, Venatori, Aurigæ & Histrionum genere omni. Tornebus lib. 3. aduersariorum c. 17. Quod vero hic Liuius scribit institutum, ne Attellanarum actores tribu mouerentur, ideo referendum, quod scenici & arenarij olim infames fuerint, vt IC. testatur in L. Athletas, ff. de his, qui not. infam. vt ex Lampridio docet Cælius lib. 8. c. 8. lect. antiq. Macrob. Saturnal. lib. 3. c. 2. Histriones contendit non inter turpes habitos, idque Ciceronis testimonio, qui Roscio & Æsopo histrionibus familiariter vsus sit. Sed aduersatur ei Probus, in præfatione de vita excellentium Imperator. vbi scribit apud Græcos in scenam prodire, & populo esse spectaculo nemini fuisse turpitudini. Apud Romanos vero infame atque ab honestate remotum. Vbi non contemnenda de hoc Hieronym. Magius in suis annotationibus, quæ vide.

Exo[diarius] de. Hist[riones] o[lim] infa[mes]

Numerus

Numerus Mineruæ inuentum] Aliis diuersum placuit, nimirum quod Theut, qui & Theutates seu Mercurius princeps & numerum & computationem excogitarit, qua tempestate Ægypti rex fuerit Thamus, quem dicunt Amonem Cælius lib. 22. c. 15.

Nortiæ Hetruscæ] Meminit huius Cælius lib. 12. c. 3. Sub eius autem nomine sortem fortunamque significari, docet Martianus Capella in libro de nuptiis Philologiæ. Meminit eius & Iuuenal. Satyr. 10. licet codices & interpretes variare videantur. Quidam hanc Deam Horchiam potius quam Nortiam appellandam esse censuerunt, sed citra rationem.

Ad nomina non respondissent] Id est, qui non comparuissent, vt Budæus in prioribus annotationibus interpretatur. Nam nomina dare est profiteri, & velut inscribendum curare. Et nomen recipere Liuius libro 7. belli Punici secundi dicit pro eo, quod vulgus dicit, recipere ad monstram, quod & rationem habere dicitur.

L. Manlius] Cicero lib. 3. officiorum filium Lucium, patrem vero Aulum Manlium appellat capite 11. vbi de fortitudine disputat, cui consentit Eutropius libro 2. cap. 1.

Infacundior sit] Ob linguæ tarditatem vnde domesticis & Reipub. vsibus inutilis videbatur. De hac autem relegatione Valer. Max. lib. 6. c. 9. Sabell. lib. Ennead. 4. Rapſ. Volater. lib. 17. c. 1. vrban. commen.

Præ se deinde tulit] Cic. refert, quod Pomponius dimissus à Manlio rem ad populum detulerit, indicans, cur sibi à causa desistere necesse esset. Tantum temporibus illis valebat, etiam metu extortum iusiurandum. Est autem Manlius præclarum pietatis in parentes etiam plus æquo seueriores exemplum. Vide Sabell. lib. 3. c. 7. Valer. lib. 5. c. 4.

Quos Ruffulos vocant] Tribunorum militum, vt docet actione secunda in Verrem Pædianus, duo genera erant. Primum eorum, qui Ruffuli vocantur, hi in exercitu creari solebant. Alij fuerunt comitiati, qui Romæ comitiis designabantur; patet itaque, non omnes Tribunos militum populi suffragio creatos, & qui creabantur, primum creari cœpisse, Q. Seruilio II. & L. Genutio II. Consulibus, de iisdem meminit Liuius infra lib. 9. vbi vide.

Hispano cingitur gladio] Hispanus gladius qui fuerit, Polybius lib. 6. explicat, inter cætera dicens: Καλῶσι δὲ αὐτὴν ἰβηριχὴν, ἔχει δὲ αὐτὴ κέντημα διάφορον καὶ καταφορὰν ἐξ ἀμφοῖν τοῖν μεροῖν βίαιον διὰ τὸ τὸν ὀβελισκὸν αὐτῆς ἰσχυρὸν καὶ μόνιμον εἶναι. Brodæus lib. Miscell. 1. c. vlt.

Torque spoliauit] Plinius torquibus aureis auxiliares cæteros donatos fuisse à Romanis, at ciues non nisi argenteis, refert.

Torquati nomen auditum] Vide Plinium libro 33. cap. 1. & Alexandrum ab Alexan. lib. 1. cap. 9. Florum libro 1. cap. 13. Gellium lib. 9. cap. 13. Valer. Max. libro 2. cap. 2.

Conciliabula obire soliti erant] Conciliabula loca erant, in quibus ius diceretur, & in concilium conueniretur. De quibus infra plura, & Tornebus libro 1. aduers. cap. 11.

De vicesima] Huius vicesimæ meminit & Cic. ad Att. lib. 2. quamuis Blondus in sua Roma triumphante, vbi de vectigalibus disputat, nescio cuius auctoritate fretus, Ciceronem in eo loco de vicesima quadam loqui scribat, quam ex re frumentaria Latini Romanis præstiterunt.

Vnciario fœnore] Tacitus lib. 5. fœnus vnciarium duodecim Tabularum legibus constitutum fuisse tradit. Decennio autem post hanc de vnciario fœnore latam legem, Semiunciarium tantum ex vnciario factum, tribunitiis, vt inquit Tacitus, rogationibus. Sed cum ne [illegible] quidem fœnus tolerari posset, L. Genutius ad plebem tulit, ne fœnerare liceret. Verum cum constricta esset hisce legibus auaritia, apertèque grassari [illegible] gum non auderet, ad fraudes se [illegible] vertit. V[illegible] hæc fuit, vt nomina in socios, qui hisce l[egi]bus [illegible] nebantur, transscriberent, atque ita lib[illegible] de bitores obruebantur. Depreh[e]nsa aut[em illegible] M. Sempronius Tribunus pl[ebis] ex auctor[illegible] legem rogauit, plebsque sciuit, vt cu[illegible] ne Latino pecuniæ creditæ idem i[illegible] ciuibus Romanis. Vnciarum vero fœ[illegible] ne maximæ vsuræ, quæ in assis partes [illegible] enim, qui 12. vncias continet, pro toto & [illegible] pari solet. vt tradidit Zasius in catalogo l[illegible] rum, à quo nec Sigonius dissentire vi[illegible] re ciuium Rom. lib. 2. cap. 11. [illegible] vsuram dixisse, respicientes centesim[illegible] mam vsuram existimarunt, quæ [illegible] centesima singulis mensibus p[illegible] annis duodeni pro singulis v[illegible] tur. Hanc vero quasi vsurarum [illegible] luerunt. Vnde aliæ minores vsu[illegible] aut particulæ finxerunt: semis cum [illegible] simæ in menses singulos soluitur, qua[illegible] ta, vnciaria cum duodecima, semiunc[illegible] ma quarta.

Sua lege punitus est] Vt doceret alios, ni[hil illegible] debere, nisi quod prius quisque sibi [illegible] nim salua est Resp si legislatores [illegible] ctissime custodiant, & sibi ipsis custodien[illegible] tem imponant. In qua re non im[illegible] gus Spartanorum legislator collaudatus [illegible] uentione legis magis, quam exemplo [illegible] nunquam lege in alios sanxit, cuius non ip[illegible] se documenta daret, teste Iust. lib. 3.

Iugerum agri] Iugerum est campi mensura [illegible] centis pedibus Mathematici definiu[n]t. [illegible] libro 1. cap. 18. ducentis quadraginta ped[illegible] gitudinem, dimidij in latitudinem iugeru[illegible] Et est, quod vno boum iugo die arari possi[illegible] la lib. 1.

Lymphati] Græci Nympholeptos vocant, qu[illegible] pharum spiritu correptos vt Budæus tradi[illegible] annotationibus: fuit vero Lympha e[illegible] Dea, ex quarta cœli regione, vt tradit Gy[ral]dus [illegible] tiæ Deorum syntagma. 1.

Dictaturam in promiscuo esse] Cum etenim Dict[ator illegible] ge ex consularibus legendus esset, & Patritij [illegible] vsq; tempus Consules fuissent, minime eam pl[illegible] municandam esse videbatur contra consuet[udinem] veterem. Sed licet id contra consuetudinem fuer[it], tamen contra legem factum est, vt erudite ostendit Manutius de legibus Romanis. Non enim lex Dictatorem de plebe fieri vetuerat, sed de consularibus iubebat: At C. Martius consularis. Satisfecit igitur legi Popilius, cum consularem hominem Dictatorem dixit, Patritiis non satisfecit, quia consularem de plebe dixit.

Res ad interregnum rediit] Vt Dictator comitiorum causa: sic quoque Interrex creari solitus est. Et huius quidem creandi mos, quam Dictatoris antiquior, vt supra tradidimus. Neque enim Dictator comitiorum causa ante dici cœptus est, quam Dictator de plebe creatus est. Nam cum ante illud tempus nihil interesset, plebis Dictatorne an Interrex consularia comitia haberet, quod nec interrex, nec Dictator quisquam de plebe creari poterat, qui alterum ex plebe Consulem crearet. At posteaquam dictaturæ fastigium conscendit, tum demum vt absentibus Consulibus, Dictator potius, quam Interrex comitia haberet, omnem diligentiam adhibebat, contra Intrregem patres petebant. Est autem interregnum aliud nihil, quam potestas in dies quinque, cum rex mortuus est, ad alterum subrogandum sufficiendumve comparata. Perionius lib. 3. de magistr. Rom.

Interregnum.

Postremum

Postremum populus iussisset] Ad hanc legem Decemuiralem visus est auctor ad Herennium lib.2. respexisse, quum eam definitionem tenuem esse contenderet, qua ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui abrogatum vel derogatum sit id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum, nimirum, quia illud demum ius & ratum erat, vt aiunt Decemuiri, quod postremum populus iusserat, proinde si noua lege vetus esset abrogata sanctio, legi nouæ vetus lex omnino cedebat. Ræuard. ad L.XII. Tab.c.1.

Mensarii qui. *Quinqueuiris, quos mensarios vocant*] Hos extra ordinem magistratus fuisse, apparet, nec etenim continuo & eodem numero creabantur. Infra enim lib.23. Triumuirûm mensariorum meminit: Fuere, qui existimarunt, argentarios eosdem fuisse cum mensariis, sed plurimum inter eos interfuisse ostendit. Sigonius libro 2. cap.11. De iure ciuium Rom. Mensarij siquidem publicam rationem conficiebant, argentarij priuatam, illi rei numariæ publicæ curatores, hi negotiationis priuatæ erant.

Vana (vt plerunque fit) caderent] Loquitur non de ictu directiore, sed grauiore libratioreque ex supernis locis in ima, ex imis vero in suprema, aut in æqua magis irrito citràque offensam. Aduersarij vero huic loco videntur, quæ scribit Gellius ex L. Claudio Quadrigario libro 9. cap.1. De quorum conciliatione Magius lib.2. Miscell. c.16.

Mataris quid. *Matari prope traiecto*] Mataris teli genus, paulo quam lancea minus, cuius Sisenna apud Nonium meminit, Cæsar lib.1. de bello Gallico: Et è loco, inquit, superiore in nostros venientes tela coniiciebant, & nonnulli inter carros rotasque mazeras ac tragulas coniiciebant. Mazacis apud Hesychium est hasta Persica, cuius tamen formam non exprimunt auctores. Torneb.lib.aduersar.9. cap.7. Materas in Cæsare legendum censet, ita autem vocabatur iaculum lingua Gallorum vt scribit Strabo: Videri autem potest nomen Gallicum, quo sagittam capitatam hodie appellant.

Marcus erat Valerius] De hoc Valerio præter Liuium Florus lib.1. cap.13. Plinius lib.7. cap.48. Valer.Max. lib.8.cap.14. Gellius lib.8. cap.11. Orosius lib.3.cap.6. Eutropius lib.3.cap.1. Sabell.lib.2. Ennead.3. Alexand. ab Alex.libr.1. cap.9. Hunc autem Valerium Gellius ex vetustissimis annalib. Maximum Valerium Coruinum vocat. Florus Lucium.

Satyria. *Coruus repente*] Florus & alij quidam non coruum, sed satyriam auem galeæ eius insedisse scribunt, non tamen à Liuio discrepant, cum satyria genus sit corui.

Coruorum augurium. *Augurium cœlo missum*] Constat in colligendis auguriis sinistram semper fuisse coruorum significationem, & maxime cum glutiunt. Si vero ab ortu clara voce occinuerint, præsentem felicitatem, contra vero ab occasu solis, exitium apportasse. Sic corui inuolantes obstrepentesque Alexandro Babyloniam ingressuro, & Ciceroni quoque imminens periculum, extremasque ærumnas præmonstrarunt. A dextra tamen coruus, & sinistra cornix vel picus spem non ambiguam & ratum auspicium fecerunt. De coruorum autem auguriis vide Plinium lib.10. capite 12. & libro 18. cap.35. Iulium Obsequentem cap.25.& 55. Prodig. Alexand.ab Alex. lib.5.cap.13.

Prouocat per interpretem] Huius prouocationem acerbitatis, contemptus ac superbiæ plenam ex Gellij loco citato pete, qui eam ex vetustissimis annalibus decerptam recitat.

Iuno Moneta. *Ædem Iunonæ Monetæ vouit*] Iuno moneta à Romanis cognominata fuit, quod cum non multo ante captam vrbem à Gallis terræmotus factus esset, vox è Iunonis templo, quod erat in arce, extiterit, vt de sue plena fieret procuratio, quocirca ait Cicero. Iunonem illam appellatam Monetam, à moneo videlicet verbo.

Amici forte nunc subiecti] Infra libro 34. Liuius vbi circiter finem introducit loquentem Menippum regis Antiochi legatum, tria federum genera fuisse ostendit, eorumque alia alijs æquiora esse. Iniquissima autem fœderis conditione vsi sunt dedititij, adeo vt non in fœdere, sed in ditione esse dicerentur, ex quo fluit Latinorum illud de Campanis apud eundem: Campanorum aliam conditionem esse qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent: itaque Campanos, seu velint, seu nolint, quieturos: in fœdere Latino nihil esse, quo bellare, cum quibus ipse velint, prohibeantur, & illud Samnitium de Sidicinis: Sidicinos, nec in fide, nec in ditione populi Romani esse, id est, neque æquo fœdere, vt se, neque deditione, id est, iniquissimo fœdere, vt Campanos in amicitiam populi Romani esse susceptos, & tertium illud de Apulis ita in societatem eos esse acceptos, vt non æquo fœdere, sed vt in ditione populi Rom. essent. Iam vero, qui dedititij dicti sunt facile ex formula ipsa deditionis intelligi posse arbitror, cuius vestigia hæc exstant apud Liuium lib.1. ad memoriam omnium sempiternam impressa. Rex interrogauit, estis ne vos legati, oratoresque missi à populo, vt vos populumque dederetis: Itaque idem lib.28. morem vetustum fuisse ait Romanis, cum quo nec fœdere, nec æquis legibus iungeretur amicitia, non prius imperio in eum, tanquam pacatum, vti, quam omnia diuina humanaque dedisset, & obsides adepti, armaque adempta, & præsidia vrbibus imposita forent. Vnde Campanos etiam apud eundem se populo Romano dedisse his verbis videmus: Populum Campanum, vrbemque Capuam, agros, delubra Deûm, diuina, humanaque omnia in vestram patres conscripti, ditionem dedimus, quicquid deinde patiemur, dedititij vestri passuri. Æquius autem aliquando erat illud fœdus, cui hæc verba erant adiuncta: Maiestatem populi Romani comiter conseruent. Quam iniquam tum conditionem fuisse probauit Cicero cum Balbum de ciuitate defendit: Primum, inquit, verbi genus hoc conseruandi, quo magis in legibus quam in fœderibus vti solemus, imperantis est, non precantis: deinde cum alterius populi maiestas conseruari iubetur, de altero siletur, certe ille populus in superiore conditione caussaque ponitur, cuius maiestas fœderis sanctione defenditur. Quod autem in hoc genere dixit Cicero comiter, id videtur dixisse Liuius, sine dolo malo, in exponendis conditionibus pacis Ætolis datæ. Sic enim scriptum est: Imperium maiestatemque populi Romani gens Ætolorum conseruato sine dolo malo.

Extremum præceptum est æquissimi fœderis, cuius formula fuit, cum ab vtraque parte cauebatur, & pari iure societas vtrinque, amicitia stabiliebatur, quale fuit illud Annibalis cum Locrensibus, de quo idem scribit hoc modo: Locrensibus Annibalis iussu pax data, vt liberi suis legibus viuerent, vrbs pariter & portus in potestate Locrensium essent: societas eo iure staret, vt Pœnus Locrensem, Locrensis Pœnum bello, ac pace iuuaret. Quo in genere fœdera fuerunt, quæ populus Rom.cum Carthaginiensi, antequam armis inter se decertarent, fecit: quorum meminit Polybius lib.3. vt iniqua, quæ post consecuta sunt omnia. In omnibus autem fœderibus faciendis aut fœderum legibus conscribendis, illud erat solenne ac prope translatitium, vt legibus, libertati, agris, locis, ædificiis publicis, priuatisque, & cæteris præter hæc, rebus publicis priuatisque liberis, seruisque bello amissis, iuri, consuetudini, & portoriis exigendis, eius populi caueretur, quo cum amicitia iungebatur, quod ex veterum monumentorum diligenti obseruatione colligitur.

Gaurus mons. *Editum in saltu collem*] Gaurum montem nominat Plinius de viris illustribus cap.26. qui in Campania erat prope oppidum Bacchi & vulturnum fluuium, qui pristinum adhuc retinet nomen. Vide Volaterran.lib.6. cap.8. Geograph.

Secunda

Secunda vigilia buccina] Milites quippe,cũ nimis longum esset,totam per noctem agere excubias, in quatuor vigilias noctem diuidebant, quarum prima à noctis principio vsque ad initium quartæ horæ inæqualis producebatur:secunda, à fine tertiæ horæ ad mediam noctem durabat, tertia inde ad nonæ horæ terminum, quarta ad auroram,& ortum vsque solis. De diuisione autem noctis vide Alexand.ab Alex.lib.4. c.20. Ioach. Ringelberg. de tempore. De castrorum autem vigiliis Alex.ab Alex. lib.1. c.12.

Militaria alia dona] Plinius c.26.Decium ab exercitu ciuica corona de quercu, quæ dabatur ei, qui ciues in bello seruasset,& obsidionali,quæ dabatur ei,qui ciues obsidione liberasset, donatum scribit. De obsidionali autem corona, quam ij, qui liberati obsidione duci dabant, diximus supra.

Priuis tunicis] Veteres auctore Gell.lib.10.c.20.Priua dixerunt, quæ nos singula dicimus, quo verbo Lucilius 1.Satyr.lib.est vsus.

> ***Abdomina thynnia venientibus priua,***
> ***Dabo.***

Velut indagine dissipatos] Indago ferarum est inquisitio,cum appositis retibus hominibusque,omnes syluarum exitus ac viæ custodiuntur, ne qua feris effugium pateat Virgil.libro 4. Salutisque indagine cingunt. Et Cæsar lib 8.de bello Gallico,syluis vndique impeditissimis,aut altissimo flumine, velut indagine munitum hunc insidiis circumdederunt.

Emerita dicendo stipendia esse] Emeritis stipendiis dicebantur, qui legitima stipendia confecerant omnia, quæ triginta fuisse lex Tullia indicat, quæ iuniorem ætatem annis triginta definiuit, quos militare coegit. Ætatem namque militarem à 17. anno vsque ad 47. eosdemque etiam iuniores, vt post eam seniores appellarunt. Qui vero emeritis stipendiis rursus militare cogebantur,ij auctore Dione lib.45. euocati dicebantur.

IN TITI LIVII LIBRVM VIII. ANNOTATIONES.

LVæ matri] Ea Dea nomen à luendo expiandoque sortita videtur esse,& præfuisse lustrationibus & lustris, post cædem autem hostium, & bellum opus purgamentis & piaculis est. Torneb.lib.16. aduersar.c.20. Luere autem inter cætera purgare est, vt idem docet libro 23. cap.21. Gyraldus historiæ Deorum syntag.12. dubitat,an hæc eadem sit cum Diana. Meminit eius & Liuius lib.5.decad.5.

Prætores tum duos] Vetere Latinorum instituto ita traditum erat,vt omnes Latini nominis rerum communium causa ad Lucum Ferentinum, qui erat sub monte Albano coirent, ibique de summa Reip. consultarent, ac duobus Prætoribus rem vniuersam Latinorum committerent, quod præter Liuium ostendit Dionysius in Anton.

Legatus iure gentium] Legatos iure gentium sacrosanctos fuisse vsque adeo vulgatũ est, vt & in prouerbium exierit: Legatus non cæditur neque violatur. De quo Erasmus ibid.

In quiete vtrique consuli] Hoc somnium etiam habetur apud Valerium Maximum lib.1.c.7. Cæterum Valerius scribit, vtrosque somno certiores factos, ex altera acie Imperatorem, ex altera exercitum Diis manibus matrique Terræ deberi. Vtrius autem dux copias hostium aggrederetur, superque eas sese ipsum deuouisset,victoriam habiturum.

Auerruncandæ Deûm iræ] Auerruncus vnus ex Diis, quos placari oportet, vti mala à nobis, vel frugibus natis amoueantur, auctore Gellio lib.5. c.12. Hinc auerruncare verbum,quod idem est, quod amouere.

Manlianaque imperia] Vide Eras.in prouerb.Manliana imperia. Cæterum & Posthumiana imperia eadem significatione dici,ostendit Gell. li.1.c.13.& Valer.lib.2. cap.de discipl.milit. Ex hac vero historia discendum [illegible] Manlium posthabuisse priuatum affectum publicæ vtilitati, quum plus imperij maiestatem militaremque disciplinam fecerit,quam paternam vel pietatem,vel filij insignem fortitudinem, de qua præter Liuium Plutarchus in vita Fab j Max.& c.26. Paral. Frontinus lib. 4.c.1.Sabell.libro 3 cap.3.

Clypeis antea Romani vsi sunt] Hic nisi clypeum à scuto distinguamus,necesse est à sensu aberremus. Sed & [illegible] idem Liuius libro 1.primæ classi imperatum [illegible] esse clypeum cum galea, ocreis, lorica, secundæ pro clypeo scutum, & præter loricam eadem omni[illegible] Dionysius Halycarnasseus pro clypeo ἀσπίδα [illegible] pro scuto θυρεόν. Igitur clypeus rotundus erat [illegible] Virgilio auctore intelligi potest, qui prægrandem Cyclopis oculum comparat clypeo Argolico, ocan [illegible] figura rotunda est.

Argolici, inquit, clypei, aut Phœbea lampadis inst[illegible] [illegible] tum formæ oblongæ, maiusque clypeo. [illegible] clypeo secundæ classi datum scutum est, qu[illegible] rica essent, vt scutum & clypei, & loricæ loco [illegible] totum corpus protegeret. Maro:Scutis protecti corpora longis. Hinc & θυρεὸν Græci vocant, quod referant similitudinem forium, quæ longiores quam latiores solent esse.

Stipendiarii facti sunt] Stipendiarij hic in Liuio sunt, qui stipendia merent. Dicit enim, Romanos scutis vsos esse, ex quo stipendium militibus constitutum fuit, antea enim sine stipendio militabant.

Phalanges similes Macedonicis] Græcis & Macedonibus phalanx erat peditum stabile agmen grauis armaturæ, vt fere Romanis suæ legiones, Iulius tamen Cæsar & Germanis & Gallis phalanges tribuit,libro 1. Sed in his locis Tornebus libro 9. c.7. phalangem facere esse arbitratur, quod Græci dicunt συνασπίζειν, cum iunctis clypeis aut scutis vel in hostes inuaditur, vel hostium impetus excipitur, quod sic confertis clypeis Macedonum phalanx pugnare soleret. Is autem apud Cæsarem intelligi ex eo patet,quod ita scribit: Reperti sunt complures nostri milites qui in phalangas insilirent & scuta manibus reuellerent,& desuper vulnerarent. Est igitur ibi phalanx συνασπισμός. At Philippus rex Macedoniæ secutus heroicum illum belli Troiani cuneum, de quo Poeta scribit: ἀσπὶς δ' ἀσπίδ' ἔρειδε, phalangem composuit Macedonicam vmbonum, velut perpetuo textu confertam, Tornebus loco præallegato, vide eundem lib.6. cap.21.

Gesaque] Gesa Gallorum proprie tela, sicut Sarissæ Macedonum:Germanorum framea: Sed & fortes viros dici à Gallis Gesos,à Seruio annotatum est, Gesatas etiam ab eisdem appellari mercenarios milites, Plutarch. auctor est vt annotat Cælius lib.11. c.18.lect.antiq.

Manipulorum agmen antepilanos vocabant] Sic vocabant hastatos & principes in legione, quod essent ante triarios,qui pilani vocabantur,vt & M.Varro de lingua Latina docet. Sic enim scribit: Hastati dicti qui primum hastis pugnabant,Pilani,qui pilis, principes,qui à principio gladiis, & post commutata re militaris minus illustres sumuntur. Pilani triarij quoque dicti,quod in acie tertio ordine extremis subsidio deponebantur. Ouidius 3. Fast.

> ***Hastatos instituitque decem:***
> ***Et totidem princeps totidem pilanus habebat***
> ***Corpora legitimo quique merebat equo.***

Quindecim ordines locabantur] Aut pro quindecim scribendum nouem,aut in vexilli numero error sit necesse est. Nam cum in vexillo dicat esse centum octoginta sex homines, hi tres efficiunt ordines sexagenum hominum cum suis centurionibus. Nam in ordine duo erant,sic tria vexilla efficiunt nouem ordines,non quindecim,

 decim,

decim, ex quibus acies postrema constabat, qua ordinem vnum ex illis effici dicit, cuius pars vna primum pilum dicebatur, id est, vexillum triariorum. Proinde Tornebus præallegato c.27.lib.11. Aduersariorum, legendum suspicatur: Nouem ordines locabantur, ex quibus ordo vnus, qui tres partes habebat, earum vnam, quam primum pilum vocabant, tribus ex vexillis conuenire. Nam nisi ita legatur, vix est, vt ordinum numerus cum vexillis conuenire posse videatur.

Triarii qui. *Ad triarios rediisse*] Vide etiam Vegetium lib. 2. de re militari, vbi declarat, post omnes acies solere collocari Triarios omni armorum genere instructos, qui genu posito subsidebant, vt si primam aciem vinci contigisset, ab iis integrato prælio victoria repararetur.

Principes. *Principes cum principibus*] Hi principes in secunda acie erant, & robur exercitus existimabantur. Inde illud Terentianum: Inde ego post principia omnibus signum dabo.

Familiaris pars. *Caput iecinoris à familiari parte*] Hic & caput & pars familiaris verba sunt aruspicinæ, quæ quidem ars, cum ob vanitatem & superstitionem merito desueta sit & improbata, nobis obscura sunt & ignota. Sed conijcere licet caput fibrarū in iecinore initium fuisse, cumq; iecur in duas partes diuiderent, familiarem & hostilem, & è familiari sua euenta augurarentur, ex hostili hostium fata, duo capita erant, vnum hostile, alterum familiare. De familiari hic Liuius loquitur, vt annotauit Tornebus lib.11 Aduersariorum c.27.

Nouensiles diui. *Diui Nouensiles*] Nouensiles Dei à Sabinis Romam deducti existimantur, atque iis à Tatio rege ædes dicatæ, quibus indigitamenta hæc ascribit Varro, Herculem, Vestam, Salutem, Fortunam, Fortem Fidem: Non desunt qui Nouensiles hos Deos appellatos putent quod nouissime in Deorum numerū recepti sint, quasi nouissime, id est, nuper salientes, hoc est, in Deorum numerum ascendentes. Prout annotauit Gyraldus Syntag. Deorum.

Agedum pontifex publicus] Vota enim nisi arbitratu & ceremoniis quibusdam pontificum fierent, irrita videbantur. Verum quæ vota olim solemnia fuerint apud Romanos, & quæ apud exteros, quive vota concipere soliti sint lege Alexand. ab Alex. lib.3.c.22.

Deuotionis forma. *Manibus Tellurique deuoueo*] Deuotionis exercituum formam vide apud Macrobium lib.3.c.8.

Cinctus Gabinus. *Incinctus cinctu Gabino*] Ante quoque cinctus Gabini mentio facta est. Meminit vero eius & Virgil. dum canit.

Ipse Quirinali trabea, cinctuque Gabino,
Insignis reserat stridentia limina consul.

Vbi Seruius quis is fuerit, exponit. Vtebantur autem eo magistratus & pontifices cum belli causa operabantur sacris, se deuouebant pro exercitu, portas Ioui aperiebant, aut amburbia faciebant, denique cum rei sacræ operam dabant belli caussa, vt annotauit Torneb. lib.22. aduers. cap.19.

Cunei qui. *Perrupere cuneos*] Nomen cunei significat formam instituendæ aciei à notissimo in findendis lignis instrumento sumptam. Vide Vegetium lib.3.cap.19. Sic Cæsar libro 6. de bello Gallico, Alij cuneo facto, vt celeriter perrumpant censent.

Decii patris deuotio. *In se vnum vertit*] De Decij facto, quo insignem suam in patriam pietatem declarauit, præter Liuium Florus lib.1.cap.14. Plinius lib.22.cap 5. Plutarch.cap.37. Parall. Valer. Max. lib.1.cap.7.& lib.5.cap.6. August. lib.3. cap.18. Sabell. lib.4. Ennead.4 & lib.4.cap.1. Ethnic. exempl. Volaterr. libro 15.cap.1. Vrban. comment. Meminerunt etiam Virgil.6.Æneid.& Claudianus de quarto consulatu Honorij. Meminit & Iuuenalis, cum inquit, Plebeiæ Deciorum animæ, plebeia fuerunt nomina, &c.

Mars communis. *Communem vere Martem*] Incertum ac varium belli euentum notabant hoc dicto prout notat Erasmus in prouerb. Mars communis. Frequens autem Liuio est hæc dicendi forma quemadmodum & æquo Marte discessum, quoties neutri parti cessit victoria.

Imperi quo diuturn. *Firmissimum longe imperium*] Qui etenim metu imperium retinere student, in inuidiam atque odium hominum incurrunt. Nam verum est illud à Cicerone relatum lib.1.de offic. Oderint dum metuant. Quis enim (inquit idem in Lælio) eum diligat, quem metuat, aut eum, à quo se metui putet? Et huc pertinet dictum Æmylij Probi in vita Dionis Nullum esse imperium tutum, nisi beneuolentia munitum: Id quod licet sapientes verum esse putent, fuere nihilominus nostra ætate non indocti homines (inter quos Nicolaus Machiauellus) qui cum de regnis bellicisque rebus ex professo disserent, regna aut metu sæuitiaque aut comitate & beneuolentia fulcienda retinendaque esse contenderent. In quorum sententiam experientia suadente, multos descendere animaduertimus.

Lanuuinis ciuitas data sacraque reddita] Hoc loco quia quam plurima municipia à Liuio recitantur, non alienum erit seriem eorum ascribere: Nam qui municipes fuerint, & quæ inter ipsos atque colonos differentia fuerit, antea annotauimus: paulo post etiam de generibus municipiorum dicturi.

MVNICIPIVM CÆRE.

CÆrites primos municipes & eos sine suffragii iure fuisse, ex Asconio & Gellio constat. Hoc municipium inter eas præfecturas refert Festus, in quas prætor vrbanus præfectos creare solebat. Huic municipio ante legem Iuliam ciuitatem cum suffragio datam fuisse, Festus aperte innuere videtur, quum illud eo iure quo Aricini fuerunt donatum scribat, & Aricinos ex Liuio ciues Romanos fuisse constet cum suffragij latione.

MVNICIPIVM TVSCVLVM.

PRimum omnium municipium cum suffragij latione fuit Tusculum, cui quum (vt inquit Sext. Pomp.) primo sine suffragio ciuitas data esset, post aliquot annos pleno iure ciues Romani Tusculani facti sunt. Eius rei ita men init lib.7. Liuius. Tantum fere verborū à Tusculanis in senatu factum Pacem in præsentia; nec ita multo post ciuitatem impetrauerunt. Ab Tusculo legiones deductæ Hoc autem factum est anno vrbis 373. Ciuitatem vero Romanam (vt opinor) sine suffragij iure adeptos fuisse quadriennio post, refert idem Liuius. Incensos Latinos ea rabies impetus Tusculum tulit, ob iram, quod deserto communi consilio Latinorum non in societatem modo Romanam, sed etiam in ciuitatem se dedissent. Hoc factum est anno vrbis 377. Tusculanos vero suffragij ius haud longe post primum consulem è plebe creatum, ex his Imper. Claudij verbis apud Tacitum intelligo. Plebeij (inquit) magistratus post patritios, Latini post plebeios, cæterarum Italiæ gentium post Latinos. Neque enim æquum videbatur, plebem Romanam magistratibus capiendis exclusam, alienigenas vero admissos fuisse. Eos vero suffragij iure à populo donatos in tribum Papiriam, vt Liuius libro 9. vel Popilliam, vt Valerius libro 9.cap.10. tradunt, à censoribus relatos fuisse constat. Adijcit libro 8. Liuius post bellum Latinum, quo Latium omne domitum est anno vrbis 616. L. Furio, C. Menio Coss. Tusculanis ciuitas seruata, quam habebant, crimenq; rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. Ex Tusculo celebres familiæ, quæ Romæ summos honores adeptæ sunt, prodierunt, Porcij & Coruncanij, vt Cicero & Tacitus tradunt, quanquam Tacitus Coruncanios non Tusculo, sed Cameria oriundos scribat. De municipio Tusculo meminit Cicero pro Plancio.

MVNICIPIVM LANVVIVM.

ANno vrbis conditæ 416. Furio Camillo, C. Menio Coss. reliquis omnibus belli Latini extinctis, Latioque omni ab his Coss. in deditionem populi Romani acce-

ni accepto, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit, patresque hortatus est, vt hostes victor more maiorum pro ciuibus haberent, eosque in ciuitatem, quo illos in perpetuum fideles haberent, reciperent. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare, sed cum aliorum alia caussa esset, ita expediri posse concilium dicere, vt pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populi. Relatum igitur de singulis, decretumque, Lanuuiis ciuitas data, sacraque sua reddita, cum eo vt ædes lucusq; sospitæ Iunonis communis, Lanuinis municipibus cum populo Romano esset. Sextus Pompeius, Seruius filius aiebat, Municipes initio fuisse, qui ea conditione ciues Romani fuissent, vt semper Remp. separatim à populo Romano haberent (id est, qui suis legibus viuerent) Cumanos videlicet, Aceranos, Atellanos, qui æque ciues Romani erant & in legione merebant. Municipium id genus hominum dicitur, qui quum Romam venissent, neque ciues Romani essent, participes tamen fuerunt omnium rerum ad munus fungendum, vna cum Romanis ciuibus, præterquam de suffragio ferendo, aut magistratu capiendo, sicut fuerunt quondam Fundani Formiani, Cumani, Acerrani, Lanuini, Tusculani, qui post aliquot annos Romani effecti sunt. De Lanuuino municipio mentionem facit Cicero pro Murena, quod postea à Cæsare dictatore ex municipio colonia facta est.

MVNICIPIVM ARICIA.

SVggerit Liuius libro octauo, Aricini Nomentanique & Pedani eodem iure, quo Lanuuini in ciuitatem accepti. Et Velleius libro primo. Deinde interpositis duobus & triginta annis, Aricini in ciuitatem recepti. Sex Pompeius: Alio modo municipium dicitur, cum id genus hominum definitur, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venerunt, vt Aricini, Cærites, Anagnini. Aricia postmodum ex municipio colonia facta est, exolescentibus (vt scribit Gellius) municipiorum iuribus & priuilegiis. Eam enim Florus ex Liuio in Epitoma libro 80. coloniam vocat. Cæterum cum tam de municipiorum numero, quam de iis, qui cum suffragio ciuitatem adepti sunt, inter Liuium, Velleium & Festum controuersia sit, ego hic Liuiū sequor, qui mea sententia accuratius hanc rem tractauit. Ne vero Velleius & Festus à Liuio dissentiant, quantum à me fieri poterit, operam dabo, atque eorum repugnantiam, si qua vlla sit, tollere curabo. Quanquam non ignorem, Festi locum, vbi de municipiis loquitur, corruptum esse, aliquot verba Festi ipsius, aliquot vero Epitomistæ esse, quæ inuicem inserta rem valde obscuram reddunt: Ego tamen ex Festo non nisi municipiorum nomina excipere volui, nam triplicem quam eorum distinctionem facit, me satis non intelligere fateor. Ex Liuio enim & Gellio aperte colligitur, duo potissimum genera tantum fuisse.

MVNICIPIVM NOMENTVM.

ARicini, inquit Liuius li. 8. Nomentani, Pedani, eodem iure, quo Lanuini in ciuitatem accepti anno vrbis 416. L. Furio, C. Mænio Coss.

MVNICIPIVM PEDVM.

PEdani cum Nomentanis & Aricinis eodem iure, quo Lanuini ciues Romani facti, Pedū autem Latij oppidum, haud procul à Tybure fuit. Cæterum Lanuinos, Aricinos, Nomentanos, & Pedanos municipes hoc anno cum colonis Antiatibus ciuitate à populo Romano ex S.C. donatos, censores qui proxime creati sunt, Quintus Publius Philo, & Sp. Posthumius in duas nouas tribus propter eos additas censuerunt, Mæciam & Scaptiam, quarum Mæcia à castro Latij Mæcio dicta est, de quo sic scribit libro 6. Liuius: Tertiam partem dictator Camillus ad Volscos duxit, nec procul à Liuio ad Mæcium (is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Scaptia vero à Latij vrbe Scaptia dicta est. De qua Plin. lib. 3. c. 5. meminit.

MVNICIPIVM FVNDI.

EOdem anno post bellum Latinū L. Furio & C. Mænio Coss. Fundanis, Formianisque, quod per fines eorum tuta pacataque fuisset via, ciuitas sine suffragio data. Ita libro 8. Liuius. Paterculus vero, interiecto triennio, Fundani & Formiani in ciuitatem recepti, eo ipso anno, quo Alexandria condita est. Addit idem Liuius libro 36. M. Valerio Messala, & C. Liuio Salinatore Coss. anno vrbis 565. De Fundanis Formianisque municipibus & Arpinatibus C. Valerius Tappo Tribunus plebis promulgauit, vt iis suffragij latio (nam antea sine suffragio habuerant ciuitatem) esset. Huic rogationi quatuor Tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, quum intercederent, edocti populi esse non senatus, ius, suffragium, quibus vellet impertiri, destiterunt incepto. Rogatio perlata est, Aimilia tribu Fundani & Formiani, in Cornelia Arpinates ferrent. Atque his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito, à censoribus, qui eo anno erant, T. Quintio Flaminio, & M. Claudio Marcello censi sunt.

MVNICIPIVM FORMIÆ.

IDem ius quod municipiis Fundani, habuerunt etiam iis vicini Formiani. Longo tempore post Formiæ à triumuiris ex municipio colonia facta est. Municipia Fundos & Formias inter præfecturas eas refert Festus, in quas prætor Vrbanus singulis annis præfectos ab vrbe mittebat.

MVNICIPIVM CVMÆ.

LIuius libro 8. L. Furio, C. Mæuio Coss. Campanis equitibus honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent, ciuitas sine suffragio data, Cumanos Suessulanosque eiusdem iuris conditionisque, cuius Capuam esse placuit. Et libro 23. de 300. equitibus Campanis, qui in Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, delatum ad populum, vt ciues Romani essent: item vt municipes Cumani essent pridie quam populus Campanus à populo Romano defecisset. Idem lib. 40. Cumanis petentibus permissum, vt publice Latine loquerentur, & præconibus Latine vendendi ius esset. Hoc municipium à Festo inter ea refertur, quib. postea ciuitas cum suffragio data est. Inter eas quoque præfecturas illud enumerat, in quas præfecti à populo mittebantur, quod postea Augustus Cæsar coloniam militarem fecit.

MVNICIPIVM ACERRÆ.

LIuius lib. 8. anno vrbis 422. A. Cornelio 2. & C. Domitio Coss. Census actus nouiq; ciues censi, tribus propter eos additæ Mæcia & Scaptia addiderunt censores Q. Publ. Philo, Sp. Posthumius, Romani facti Acerrani lege ab Lucio Papirio Prætore lata, qua ciuitas sine suffragio data. Et Velleius insequentibusque consulibus à Sp. Posthumo & Philone Publilio censoribus Acerranis data ciuitas. Hoc municipium à Festo inter ea refertur, quibus primo sine suffragio, post cum suffragij iure ciuitas data est. De qua re nihil Liuius scribit: Hanc Festus inter eas præfecturas etiam enumerat, in quas à populo præfecti mittebantur. Quam vel ex præfectura, vel ex antiquo municipio Augustus postea coloniam deduxit.

MVNICIPIVM PRIVERNVM.

VIctis Priuernatibus ex auctoritate patrum latum ad populum est, vt Priuernatibus ciuitas daretur. Hoc factum est auctore Liuio libro 8. anno vrbis 425. L. Æmilio Mamercino 2. C. Plautio Deciano Coss. Hoc municipium inter eas præfecturas refert Festus, in quas prætor vrbanus quotannis præfectos mittebat. Hæc postea colonia facta est.

MVNICIPIVM ANAGNIA.

Liuius lib.9. anno vrbis conditę 443. Q. Marcio Tremulo, R. Cornelio Aruina Coss. Hernicorum tribus populis Alatrinati, Verulano, Ferentinati, quia maluerunt, quam ciuitatem suæ leges redditæ, connubiumq; inter ipsos, quod aliquandiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis quique arma Romanis intulerant, ciuitas sine suffragij latione data, cōcilia, connubiaq; adempta, & magistratibus præterquam sacrorum curatione interdictum. De municipio Anagnino meminit Cicero pro domo. An vero huic municipio ciuitas cum suffragio vnquam data fuerit ante legem Iuliam, incompertum. Festus quum inquit, alio modo municipium definitur, id genus hominum esse, quorum ciuitas vniuersa in ciuitatem Romanam venerunt, vt Aricini, Cærites, Anagnini, aperte significare videtur, Cære & Anagnium suffragij ius, quemadmodum Aricinos habuisse. Qui etiam Anagniam inter præfecturas enumerat, in quas prætoris vrbani auctoritate præfecti ibant. Frontinus vero eam à Druso Cæsare coloniam deductam fuisse tradit.

MVNICIPIVM ARPINVM.

Liuius lib.9. L. Genutio, Ser. Cornelio Coss. anno vrbis 451. Arpinatibus, Trebulanisq; ciuitas data. Vt autem sine suffragio intelligi debeat, idem facit, qui lib. 38. refert Arpinatibus ciuitatem cum suffragio datam fuisse. De municipio Arpino meminit Cicero pro Plancio, & de claris oratoribus. Festus Arpinum inter eas præfecturas enumerat, in quas prætor vrbanus singulis annis præfectos mittebant. Itemque inter ea municipia, quæ sui iuris erant. Atque hæc sunt omnia municipia, quibus ciuitatem cum suffragio datam fuisse, apud Liuium inueni. Adiicit Velleius lib.1. M. Curio & Cornelio Rufino Coss. anno vrbis 464. Sabinis sine suffragio data ciuitas, Sempronio vero Sopho & Appio Cæci filio Coss. anno vrbis 486. Suffrag a ferendi ius Sabinis datum. Quod si hoc verum est, Sabini primi fuerunt, quibus integræ prouinciæ ciuitas data sit, quod tamen creditu difficile est, nam iis post legem Iuliam cum Latinis, Vmbris, & Gallis Cispadanis datam fuisse existimo.

MVNICIPIVM ATELLA.

Hoc municipium etiam à Festo refertur inter ea, quibus ciuitas postea cum iure suffragij data est, & libro 14. id vnum ex his præfecturis scribit, in quas præfecti populi suffragiis creati mittebantur. Vtrumque enim esse potest, vt primo municipium post bello Punico secundo, cum reliquis, quas supra enumeraui, præfectura facta sit. Illud Augustus, vt pleraque alia coloniam deduxit.

MVNICIPIVM SVESSVLA.

Suessulam & Trebulam, quanquam vetusta municipia, post omnia tamen collocaui, quod iis ante legem Iuliam ciuitatem cum suffragio datam fuisse non inuenerim, quod eo honore, illa quæ supra retuli, affecta, vel aperte intelligatur, vel ex scriptorum verbis elicitur. De municipio porro Suessula Liuius lib.8. bello Latino finito, Cumanos, Suessulanosque eiusdem iuris conditionisque, cuius Capuam esse placuit. Hanc præfecturam refert Festus ex his, in qua populus Romanus præfectos quotannis mittebat. Quod Sylla Coloniam, vt supra vidimus, militarem deduxit.

MVNICIPIVM TREBVLA.

L. Genutio Ser. Cornelio Coss. Arpinatibus Trebulanisque ciuitas data. Ita Liuius libro 10. Eam autem sine suffragio iis concessam fuisse ex eo patet, quod multo tempore post Liuius refert, Arpinates, cum suffragio ciuitatem adeptos fuisse, de Trebulanis autem nullam mentionem facit.

ALIA QVÆDAM MVNICIPIA.

Festus lib.11. Tertio municipium definitur, quum id genus hominum, qui ad ciuitatem Romanam ita venerunt, vt municipia essent, vt sua cuiusque ciuitatis & coloniæ iura essent vt Tiburtes, Prænestini, Pisani, Arpinates, Nolani, Bononienses, Placentini, Nepesini, Sutrini, Lacenses. Ex his Tibur & Præneste, quæ ciuitates fœderatæ Latinæ erant, & Arpinum municipium suis legibus relictæ sunt. Pisæ, Nola, Bononia, Placentia Nepet, Sutrium Luca coloniæ deductæ. Memorantur à Cicerone municipia aliquot præter ea quæ dixi, quæ haud dubie post legem Iuliam facta sunt, vt Asculum in oratione pro Sylla, Aquinum, Labici, Gabij, Bonillæ in secunda Philippica, Latinum in oratione pro Cluentio, Ameria pro Sex. Roscio Tarquinij pro Cæcinna & quædam alia.

Tacitus lib.17. municipia Transpadana, Mediolanum, Nouariam, Vercellas & Eporediam nominat. In vetustis epigrammatibus municipiorum Italicorum, Segusini, Interamnatis, Nabortis, Casuentinorum, Vindenatium, Octiculani, Surrentini, Rhegini, Tiburtis, Hidruntini, Sæpinatis, Suessani Fori Sempronij Corani, Nolani, Aletrinatis, Aliifani, Amerini, Blerani, Arretini, Clusini, Tifernatis, Mæuaniæ & Mæuaniolæ, Capenatis, Vrbini, Sassinatis, Castinatis, Hispelli, Fori Flaminij, Numinatis, Asisinatis, & aliorum multorum frequens mentio est. Atque hactenus de municipiis.

Trans Tyberim habitare] Id quodammodo infame fuisse obseruauit Torneb. lib.24. Aduersar. c.43. vt id antea annotatum est.

Clarigatio esset] Cælius Rhodiginus lib. lection. antiq. 5. c.11. per clarigationem taleam nummariorum intelligi posse, esse qui putent scribit Budæus in posteriorib. anno. ad Pandectas, per clarigationem ἀνδροληψίαν, intelligit, quæ hodie vulgo dicitur pignoratio, seu barbaro vocabulo, Repressaliæ. Cæterum eorum errorum, qui negant clarigationem esse hominum prehensionem, seu ius prehendendi & abducendi hominis, corrigit Tornebus libro 22. Aduersar. cap.1. ostendens in Antiquo Lexico, ita clarigationem exponi nimirum ἐνεχυρασίαν, ἐνεχυρασμὸν, ἁρπαγὴν. Seruius libro 9. & 10. Clarigationem dictam esse existimat à clara voce, qua vtebatur pater patratus, aut ἀπὸ τῆς κλήρου, hoc est, à sorte. Nam per bellicam sortem inuadebant agros hostium.

Ciuitas sine suffragio data] Ea distinctio ciuium apud veteres seruari solita est, vt alij ciuitatem haberent sine suffragio, alij ius suffragij vna cum ciuitate. Parum vero, vel nihil ab iis ciuibus Romanis, qui vrbem agrumue incolerent, differebat hoc ciuium Romanorum genus, qui in municipiis, quibus cum suffragij latione ciuitas data erat commorabantur. Hi enim omnibus ciuium Romanorum priuilegiis potiebantur, imo & existimo excepto quod in curias Romanas descripti non erant, atq; ob eam causam Curiatis comitiis, in quibus tamen parum momenti erat excludebantur. Curiæ enim tantum eorum qui vrbem incolerent, erant. Nam qui in municipiis vel coloniis ciues Romani habitabant, sua quædam in suis vrbibus sacra habebant, quæ municipalia dicebantur, erantque iis perinde ac Romanis Curiæ. Quod vel inde apparet, quod Milo legitur ad prodendum flaminem Lanuuium profectus fuisse, pride quam Clodium occidit, nec erat necesse sua sacra eos relinquere, qui ciuitate donabantur, nisi in vrbem migrarent. Nam quos sub regibus migrasse Romam reperimus, vt Sabinos, Tuscos, Latinos & Albanos, eos simul per curias Romanas descriptos fuisse, ex Dionysio aperte intelligitur. Qui vero ad vrbem non migrabant, suis sacris vacare opus erat, quæ (vt dixit) municipalia sacra vocantur. De quibus sic scribit Festus: Municipalia sacra vocantur, quæ ab initio habuerunt ante ciuitatem Romanam acceptam, quæ obseruare eos

uare eos voluerunt Pontifices, & eo more facere quod fecissent antiquitus.

Primùm vero omnium qui municipes facti sunt, sine suffragij latione fuerunt. Hi fuerunt Cærites. Hoc illis (inquit Gellius) concessum, vt ciuitatis Romanæ honorem quidem caperent, sed negotiis tamen atque oneribus vacarent, pro sacris bello Gallico receptis custoditisque. Hinc tabulæ Cærites appellatæ versa vice, in qua censores referri iubebant, quos notæ causa suffragio priuabant. Idem tradit Asconius de municipiis loquens. Sex. Pompeius ita scribit: Municipes erant, qui, quum ex aliis ciuitatibus Romam venissent. hoc est (vt ego interpretor) ciuitate donati essent, eis non licebat magistratum capere, sed tantum muneris partem. At Seruius aiebat, initio fuisse, qui ea conditione ciues Romani fuissent, vt semper Remp. separatim à populo Romano haberent, qui æque ciues Romani erant, & in legione merebant, sed dignitates non capiebant.

Municipium id genus hominum dicitur, qui cū Romam venissent, neque ciues Romani essent, participes tamen fuerunt omnium reum ad munus fungendum, vna cum Romanis ciuibus, præter quam de suffragio ferendo, & magistratu capiendo. Hi omnia ciuitatis priuilegia, præter suffragij lationem, & magistratus capessendi potestatem habebant. Municipes vero cum suffragij iure, omnia priuilegia ciuium Romanorum vrbem incolentium habebant præter curias, in quas, quemadmodum qui Romæ habitabant distributi non erant, ac per hoc curiatis comitiis exclusi.

De municipibus sic scribit Vlpian lib. I. Municipes aut natiuitas facit, aut manumissio aut adoptio, & proprie quidem municipes appellantur muneris participes, recepti in ciuitatem, vt munera nobiscum facerent. Cæterum omnium municipiorum cum iure suffragij primum fuit Tusculum.

Connubia commerciaque] Ius connubiorum olim ciuibus Romanis erat proprium, quia tantum ciues cum ciuibus matrimonium contrahere potuerunt ita, vt si pater & mater peregrini essent, nō legitimæ erant nuptiæ. Lex enim erat, vt nuptiæ tantum essent inter ciues Romanos, inter quos solos cunnubij ius erat. Filij ex eo matrimonio nati soli iusti sunt, & in potestate parentum, & hi succedunt parentibus. Commercium vero est emendi vendendique inuicem ius, sub hoc priuilegio continentur omnia commerciorum genera, vt nexa, stipulationes, mancipationes, Sacramenti contentiones, in iure cessiones & alia, quibus perfecto iure possessio rei acquirebatur, vel quibus iure ciuium Romanorum dominus fiebat.

Rostrisque earum] Rostra vt existimat Bayfius de re nauali, Latinis sunt, quæ Græcis dicuntur Acrostolia. Sunt autem acrostolia extremæ nauis partes, quæ facile euelbantur cum collibitum fuerat, vt Bayfius ibidem ex Diodoro aliisque auctoribus tradit.

Viua sub terram] Vestales stupri cōpertas, viuas à Romanis defossas historici passim tradiderunt. Panem tamen & lac sub terra, ne fame necari viderentur, apposuisse addunt, id quod ex Græco ritu fuisse animaduertit Canterus lib. 7. variar. lect. c. 6.

Familiam in potestate habere] Hoc est ne manumitteret. Cum pontifices eos ad cōfitendum veritatem tormentis cogi volentes metuerent, ne Minutia seruos, à quibus prodi posset, manumitteret. Ideo & Pædianus in Comment. oratione pro Milone. Pompeium ad Milonem significat misisse, vt quosdam seruos, quorum opera in occidendo Clodio vsus esse dicebatur, in potestate sua haberet. Milonem respondisse, ex iis seruis quos nominasset, partim neminem se vnquam habuisse, partim manumisisse, vt annotat ex eo Manutius de legib. Romanis.

Opificum quoque vulgus] Opifices & sellularios à militia non lege, sed consuetudine repulsos existimat Sigonius lib. 2. de antiquo iure ciuium Romanorum. Dionysius tamen lib. 2. & 6. huiusmodi artes operosas, sordidas, humilesque à ciuibus Romanis remouet, iisque saltem agriculturam & artem militarem committit. Cæterum non male eius sententiam Sigonius impugnat, quod non solum suffragij ius, sed & honores amplissimos habuisse legantur. *Militia repulsi.*

Caduceum præferentes] Caduceum enim gestantes ab omni violentia tuti erant. Quippe cum pacis insigne esset apud Græcos, & caduceatorum nomen id demonstret, sic enim hi vocantur, qui ad pacem mittuntur legati. Qua vero forma caduceum fuerit, ex Græcis auctoribus annotat Cælius lib. 21. c. 36. lect. antiq. Plinius lib. 19. nat. histor. & Macrob. lib. 1. Saturnal. Budæus in prioribus annotat. ad Pandect. *Caduceum.*

Senatus de Vitruuio Priuernatibusque consultus] Imperatores siquidem Romani hostes de pace solicitantes ad Senatum relegare solebant. Sic Agesilaus, cum in Lydia Tisaphernem vertisset in fugam, rege Persarum per legatos ingentem vim pecuniarum vltro ad illum mittente; ac petente, vt à bello desisteret, ei respondit, pacis quidē tempore Reip. vigere auctoritatem. Sic Erasmus, Græce est. τῆς μὲν εἰρήνης ἔφη τὴν πόλιν εἶναι κυρίαν. Hoc est, ciuitatem ius auctoritatemq; habere pacis dandæ, quibus verbis legatos à se Lacedæmonem reiecit, idque ab Imperatoribus Romanis obseruatum passim apud Liuium videre est. Sic namque Samnites à Papirio Dictatore pacem petentes ad Senatum ire iubentur, hoc eodem libro, & alias sæpe. *Pax ab Imperatoribus petitur, a senatu datur.*

Bona Semoni Sango] Semonis Sangi meminit in Mystagogorum libro Varro. Augustinus in ciuitate diuina Semonem dici Ianum sentit, quod semini præsit, dum concipitur infans. Alij autem, expuncta hac lectione Liuiana, substituunt Sabino Sangi ex Dionysio, qui Antiquitatum secundo, Sabinorum genti inditum nomen scribit, ex Sabino Sangi diui Gentilis, quem Sangum quidam Pistiū vocent. Cælius Rodiginus li. 2. lect. antiq. c. 3. Alexāder vero legit Semoni Sango; alij Sabino Sango, vel Sancto legunt, vt annotat Gyrald. historiæ Deorum Syntagm. I. Sunt qui Semones interpretentur, quasi semi homines, quæ interpretatio speciosa est. Alij hos & patellarios vocant, quorum mentio apud Plautum, de quo Gyraldus historiæ Deor. Syntagm. I. *Semon Sangus.*

Visceratio data in funere matris] Visceratio erat crudæ carnis distributio, quæ fieri solebat, vel in solenni festiuitate, vel in funeribus magnatum & potentum, in quibus carnes, siue crudæ siue coctæ, quandoque etiam panis vinumque domum perferentibus præbebatur. Vide ea de re Blondum libro secundo Romæ triumphant. Meminit obiter Cicero libro 2. officiorum, titulo, de duplici libertatis genere. Alexand. quoque ab Alexan. lib. 5. c. 7. & lib. 3. cap. 7. *Visceratio.*

Ineunte nocte silentio diceret Dictatorem] Tam Dictatorem, qui tenore belli audito dicebatur, quam qui comitiorum causa creabatur, noctu dici moris fuisse, ex illo Liuiano lib. seq. intelligitur. Nocte deinde silentio, vt mos est, L. Papirium Dictatorem dixit. *Dictator noctu dici solitus.*

Dodonæi Iouis] Sic dicti à Dodona Epiri: Pompon. Mela lib. 2. Plin. in princip. quarti libri, Strabo libro 5. Stephanus in Dodona. *Dodonæus Iupiter.*

Caueret Acherusiam aquam] Oraculi verba ex Græcorum Commentariis ita reddidit Victorius libro 15. cap. 15. variarum lect. *Acherusia aqua.*

Αἰακίδη πεφύλαξο μολεῖν ἀχερούσιον ὕδωρ
Πανδοσίαν θ᾽ ὅπι τοι θάνατος πεπρωμένος ἐστί.

Æs alienum paternum nexum dedisset] Budæus in annotationibus prioribus, nexum iniisset, legendum putat. Est enim inire nexum, lege nexus addici. Nexu vero obligati sunt, quorum corpus vt pignus capi potest, obligationis iure atque conditione. Vocabatur autem nexus etiam neruus. Hinc Terentius in Phormione: Cæterum *Nexum inire.*

terum cum argentum repetent, nostra causa scilicet in neruum potius ibit.

Acto honore triumphus] Nam qui triumphare volebat, necesse erat, vt imperiũ intra vrbis mœnia habere posset. Proconsules enim & Proprætores intra vrbis mœnia cum imperio esse non poterant. Hinc M. Marcello ob captas Syracusas, P. Scipioni, ob recuperatas Hispanias ius triumphandi denegatum, quod ad eas res gerendas cum imperio tantum sine vllo missi essent magistratu, vt suo loco videbimus.

Fortes fortuna iuuat. *Fortes fortunam iuuare*] Adagium est, de quo Erasmus in Chiliadibus: Admonet autem fortiter periclitandam fortunam. nam iis plerunque res prospere cedere, cui sententiæ accinit & illa Homerica Odysseas η.

Θαρσαλέ@ γὰρ ἀνὴρ ἐν πᾶσιν ἀμείνων
Ἔργοισιν τελέθει εἰ καὶ πόθεν ἄλλοθεν ἔλθοι.

L. Papirium Cursorem] Cursor dictus, à velocitate pedum, qua victor omnium suæ ætatis æqualium fuit, annotante Alexand. ab Alexand. libro 1. cap. 9. ex Liuij libro 9.

Ad auspicium repetendum] Tanta enim apud Romanos auguria & auspicia in auctoritate fuerunt, vt nihil eorum, quæ ad publica & priuata negotia pertinerent, inauspicato perfecerint. Testis Cicero de Diuinatione. Alex. lib. 2. c. 26. in fin. & lib. 5. c. 53.

Occasio non temere dimittenda. *Occasione bene gerendæ rei*] Occasio, vt Cicero de Diuinatione ait, est tempus in se alicuius rei idoneam faciendi aut non faciendi dexteritatem habens. Hæc autem semel arrepta non temere, & præsertim ducibus dimittenda est. Cuius rei manifestissimum semper exemplum Hannibal Pœnorum dux præbuit, qui vbique attentus, nec quam minimas occasiones sibi oblatas frustra labi passus est. De cuius in ea re solertia consule Pontanum lib. 4. de Prudentia, c. 7.

Exauctorare quid. *Se exauctorent*] Exauctorantur, qui soluuntur stipendio, nec tamen dimittuntur, sed habentur sub vexillo, non sub aquila, aut signis legionis, neque iam legionarij sunt, retinentur tamen, donec emerita soluantur, aut agri assignentur. Missio vero iis datur, qui penitus dimittuntur. Tornebus lib. 3. Aduersariorum, c. 3.

Noxa eximi. *Non noxa eximitur*] Eximere noxæ est gratiam criminis facere, hoc est, remissionem dare, vt Budæus in priorib. annot. interpretatur.

Ire ad Senatum iussi] Pax enim, vt superius annotauimus, ab Imperatoribus petebatur, à Senatu dabatur. De quo etiam Nannius lib. 8. συμμίκτων.

Dictator varijs de causis dici solitus. *Belli ne gerendi causa*] Variis etenim de causis Dictatores dici soliti sunt. Vel si belli externi, seditionisve domesticæ vis quædã maior incidisset, quæ videretur maiori imperio, quam consulari indigere, aut si adesse non possent comitiis Consules, nec vellet Senatus rem ad interregnum redire, aut si figẽdus esset clauus religionis causa, aut ludi faciendi, quæstiones exercendæ, vel feriæ Latinæ constituendæ, aut Senatus legendus. Hæ itaque præcipuæ Dictatoris creandi causæ fuere.

IN TITI LIVII LIBRVM IX. ANNOTATIONES.

TIt. *Veturio*] Alij C. Veturium legunt. Constat tamen ex Liuio & aliis, Titum Veturium eo tempore cum Posthumio Consulem fuisse, licet Val. Max. lib. 6. c. 1. Titum Veturium eius Veturij filium fuisse dicat, qui in consulatu suo Samnitibus deditus est.

Veturio] Veturium vocat Orosius libro 3. cap. 15. qui hanc historiam quoque describit, vt & Val. Maxim. libro 7. cap. 2. Florus libro 1. cap. 16. Plutarch. in Paral. cap. 6. August. libro 3. cap. 17. Ciuitatis Dei, Eutropius libro 2. cap. 2. Sabell. libro 5. Ennead. 4. Rapsod. Volat. libro 28. c. 2. vrb. cond.

Caudium. *Circa Caudium*] Duo fuerunt saltus alti, angusti, & syluosi, montibus perpetuis inter se iuncti, qui furculæ Caudinæ nomen habuerunt, in medio campus herbidus, aquosusque, per quem medium iter erat, non tam arduum, quam periculosum. Harum furcularum meminit Volat. lib. 5. c. 6. Geograph. Sunt autem Caudinæ furcæ appellatæ, quod non lõge sint ab oppido Samnij, quod Caudis dicitur.

Luceria. *Luceriam omnibus copiis*] Apuliæ vrbem, & olim Ausonum coloniam, de qua Strabo libro 6. & Plinius lib. 3. cap. 11.

Prætorium quid. *Prætoria consulum*] Per prætorium nihil aliud intelligit nisi tabernaculũ consulis. Antiquitus enim omnem magistratum, cui paret exercitus, prætorem appellauerunt, prout superius annotatum est, & late ostendit Budæus in priorib. annotat. quas vide sub tit. de offic. præf. prætor.

Montes moliri] Id est, demoliri, vt simplex pro composito accipiatur.

Media via. *Media via consilium caperetur*] Media via consilium capiendum, non solum Politici, sed & Iureconsulti tradiderunt in l. adeo. de acquir. rerum. dom. vbi Caius & ipse hanc distinctionem sequitur. Accursius in §. quũ ex aliena. Instit. de rerum diuision, At non tam eam sententiam, quæ media est, sed quæ grauioribus & melioribus rationibus nitatur, iuris pontificij interpretes recte scribunt in cap. 1. de constit. Verum si media sententia iustior & æquior fuerit, in eam ibimus, vt Iustinianus dicto §. quum ex aliena. Sic & apud Liuium lib. 26. P. Valerij Flacci sententia contra P. Cornelij Asinæ, & Q. Fabij Maximi, quod media esset, præualuit. Sic & apud eundem libro 36. in Medeoniorum consilio Cyri sententia, quæ media fuit, accepta est: Vt & Senatus libro 31. Consulibus dissentientibus, de tertia illius pecuniæ pensione, quam priuati M. Valerio, & M. Claudio Coss. in bellum Punicum mutuum dederat, quod medium inter vtile & æquum erat, decreuit. Qua de re non contemnenda notauit Ferrandus Abduensis in dicto §. quum ex aliena. Institut. de rerum diuisione.

Mori pro patria. *Mortem pro patria præclaram esse*] Sic Horatius libro 3. carm. Ode 2.

Dulce & decorum est pro patria mori,
Mors & fugacem persequitur virum.

Sententiam vero hanc Pindarus in Isth. paulo vberius exprimit: ἴσω γὰρ σαφές, ὅστις ἐν ταύτᾳ νεφέλᾳ χάλαζαν αἵματος πρὸς φίλας πάτρας ἀμύνεται, λοιγὸν ἀμύνων ἐναντίῳ στρατῷ ἀστῶν γενεᾷ μέγιστον κλέ@ αὔξων ζώων τε καὶ θανών. Lucianus in Encomio patriæ scribit, hanc in præliis cohortationem plurimum valere, si quis dicat, bellum pro patria susceptum, neminemque esse, qui hac voce audita mortem extimescat, aut periculum metuat. Efficit enim (inquit) nomen & commemoratio ipsa patriæ, vt qui alioqui est timidissimus, ignauissimusque natura, fortissimus existat, Tyrteus autem, qui mares animos (vt ait Horatius libro de arte poetica) versibus exacuit, hanc eandem sententiam duobus versiculis ita complexus est:

Τεθνάμεναι γὰρ καλὸν ἐπὶ προμάχοισι πεσόντα,
Ἄνδρ' ἀγαθὸν περὶ ἣ πατρίδι μαρνάμενον.

Et M. Tullius offic. 1. Sed omnes omnium charitates patria vna complexa est, pro qua quis bonus dubitet mortem oppetere?

Necessitati parendum. *Pareatur necessitati*] Hæc sententia Simonidi tribuitur: Ἀνάγκῃ δ' οὐδὲ θεοὶ μάχονται, id est, Necessitati ne Dij quidem resistunt. Sumpta autem est ex Homero, vt tradit Erasmus in prouerb. Aduersum necessitatem ne Dij quidem resistunt.

Sponsio. *Non fœdere, sed per sponsionem*] Notandus hic Liuij locus, quo fœdus à sponsione & pactione distinguitur. Nam non esse idem sponsionem, pactionem, & fœdus ex eo intelligi licet, quod fœdus pactione, pactio sponsione firmior atque stabilior fuit. Nam sponsio neque populi iussu, neque Senatus auctoritate, quod in fœ-

in fœdere accidebat, sed arbitrio magistratuum & Imperatorum fiebat,atq; deditione eorum,per quos facta erat,infirmabatur. Sæpe tamen euenit, vt quod Imperator iniussu populi, & sine auctoritate Senatus pepigerit, id fœdus vocatum illud quidem sit, sed tamen non seruatum, quod ostendit princeps quidam Carthaginensium apud Liuium, cum ad Romanos legatos de fœderis ratione secum agentes verba ita fecit: Vos quod C. Luctatius consul primo nobiscum fœdus fecit, quia neque auctoritate patrum, nec populi iussu ictum erat, negastis vos eo teneri. Tale autem fuisse etiam Numantinum, facile inde apparet, quod id C. Mancini consulis deditione dissolutum sit. Numantinum autem fœdus,vt Caudinum,sponsionem appellari posse, nisi Ancias libro 12. prodidisset, calamitatis certæ similitudo id nos doceret,vt enim ad Caudinum quæstores, qui spoponderunt, dediti sunt, sic ad Numantium Tyberium Gracchum Mancini quæstorem fœderis eius auctorem,dedere voluerunt. Pactionem præterea aliud esse à fœdere, demonstrat satis, vt opinor,Cicero in defensione Cæcinnæ,cum inquit:Quod edictum magistratus, quod fœdus aut pactum. Nam pactionis nomine etsi omnia, quæ cum hostibus paciscerentur, continebantur, quo etiam modo fœdus pactio nominari potest, tamen hoc in loco præcipuam aliquam paciscendæ amicitiæ rationem significatam existimo, vt inducias. De induciis porro elegans illud est Varronis, inducias pacem castrensem paucorum dierum, vt belli ferias esse,quas tamen descriptiones Gellius lepidas magis atque iucundas, quam plenas aut probas esse arbitratur. Probabilius enim multo illud esse,inducias sic dictas, quasi inde vti iam,etenim pactum induciarum esse eiusmodi, vt in diem certum non pugnetur, nihilque incommodi detur, sed ex eo die postea vti iam omnia belli iure agantur. Laudo induciis enim pax non in perpetuum, vt fœdere, sed in certum temporis spacium dabatur, aut dierum, aut mensium, aut annorum. Quare sæpe factum animaduertimus, vt populus Romanus hostibus fœdus petentibus,inducias dederit, hinc enim illa Liuij, à Perusia, Cortona & Aretio, quæ ferme capita Etruriæ populorum erant, legati pacem petentes, inducias in triginta annos impetrauerunt. Item: Falisci,cum in induciis essent,fœdus à Senatu petierunt. Induciarum ergo ratio fuit, vt eo tempore, quo præfinitæ erant, nihil hostile gereretur, sed summa à bello quies esset, atque aliqua etiam societatis cum iis, quibuscum pactæ erant, species & imago, quas qui violasset, ius gentium violasse existimabatur, vnde illud est apud eundem: Omnes portas concionabundus ipse Imperator circumiit, & quibuscunque irritamentis poterat, & iras militum acuebat, nunc fraudem hostium incusans, qui pace petita,induciis datis, per ipsum induciarum tempus contra ius gentium,ad castra oppugnanda, venissent. Itaque eodem etiam à Cicerone iure vituperare videmus in primo de Officiis, cum ait: Existere iniurias sæpe calumnia quadam,& nimis callida,sed malitiosa iuris interpretatione, vt ille, qui cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quod dierum essent pactæ, non noctium induciæ,quæ cum ita sint,non dubium est, quin fœdus (iam enim ad hoc oratio mea delabitur) pactio quædam sit societatis, non ex Imperatoris arbitrio, sed iussu populi, aut Senatus auctoritate firmata, neque ad tempus, sed in perpetuum, neque per sponsores, datis obsidibus, sed per fecialem publicum pop. Rom. nuntium, solenni precatione adhibita, per quem populum fiat,quo minus dictis legibus stetur, vt eum Iupiter ita feriat, quemadmodum à fecialibus porcus feriatur. Quod extremum ex formula etiam fœderum feriendorum, nobis à Liuio tradita potest cognosci, libro 1. de fœdere Albano: Ad hunc autem priscum feriendi porci ritum probe allusit Virgilius, cum dixit: Et cæsa iungebant fœdera porca,& Suetonius, cũ scripsit, Imperat. Claudium cum regibus in foro fœdus icisse, porca cæsa, ac vetere fecialium precatione adhibita,nam illatam post aliam esse feriendi fœderis rationem, vt sæpe non porcus feriretur,sed lapis abiiceretur,existimo. Si quidem Polybius auctor valde bonus, cum Pœnis hoc modo ictum fœdus exponit: Fecialis lapidem tenens ita ait,si sine dolo malo ago,bonis afficiar: si sciens fallo,cæteris omnibus saluis in suis ciuitatibus, legibus, laribus, delubris,sepulcris,solus ego concidam,vt lapis è manibus meis decidet,nec plura locutus, manu lapidem abiicit. Cuius iurisiurandi video post etiam Plutarchum in Sylla meminisse, & eiusdem Festum etiam antiquam formulam adiunxisse, cum scripsit, lapidem silicem tenuisse iuraturos per Iouem, hæc verba dicentes: Si sciens fallo,tum me Diespiter,salua vrbe,arceque bonis eiiciat,vti ego hunc lapidem. Atque hoc ideo esse arbitror, quod legis obtestatio à Cicerone in Corneliana vocatur,cum ait, sanctiones sacrandas esse aut obtestatione & consecratione legis, aut pœna,cum caput eius,qui contra facit,consecratur. Hæc ita explicata sunt à Sigonio,& libr. 1. de antiquo iure Italiæ,quæ quoniam non parum ad huius loci illustrationem faciunt, ea scribere libuit.

Pactio à fœdere differt.

Lapis silex.

Superbiam ingenitam Campanis] Campanorum superbiam tantam fuisse, vt in prouerbium exierit, docet Erasmus in prouerbio, Campana superbia, & meminit eius aliquoties Cicero pro Rullo.

Superbia ingenita Campanis.

Exoluamus religione] Religione exoluere,id est,scrupulum & anxietates animi adimere: Budæus in priorib. annot. ad Pandect.

Exoluere religione.

A L. Liuio, & Q. Melio tribunis] Recte, meo iudicio, Manutius de legib. Rom. annotat, Tribunos quidem plebis hos duos fuisse,anno, quo de sponsoribus pacis populo Samnitium dedendis actum est, non autem superiore,quo pax per sponsionẽ fuerit facta. Nam vt Gell. lib. 3. c. 2. scribit: Lex vetuit Tribunos plebis integrum diem ab vrbe abesse, & cum commemorantur hic,qui spoponderunt, nulla Tribunorum plebis mentio fit. Ergo quia nulli Tribuni plebis memorantur, eos sponsioni non interfuisse, verisimile est.

Trib. pl. integrum diem ab vrbe abesse non licuit.

Pilis emittendis] Pilum genus hastæ Romanæ breuius. Itaque cum de propinquo agitur, ad pila ventum dicitur. Eras. in prouerb. Ad pila vbi ventum.

Pilum quid.

Pullarius nuntiat] Pullarius erat, qui caueæ pullorum curam agebat, è quorum pastu auguria augures captare solebant. Meminit huius aliquoties Liuius & Cicero 2. de diuination. Attulit in cauea pullos,qui ex eo nominatur Pullarius.

Pullarius.

Ne desperata venia] Vetus enim prouerbium est,non esse cum desperatis decertandum: de quo suis locis videas: nec sunt dissona ea, quæ tradit Erasm. in prouerbio; Phocensium desperatio. Plurima in hanc sententiam commemorantur à Frontino lib. 2. Stratag. cap. 6. Maxime vero memorabile est, quod Pyrrhus inter cæteta præcepta imperatoria memoriæ prodidit, non esse pertinaciter instandum hosti fugienti, ne non solum à se fortius ex necessitate resisteret, sed vt postea quoque facilius acie cederet,&c.

Septem millia sub iugum missa] Nimirum vt par pari referret,vt est apud Orosiũ & Eutropium. Quomodo vero milites sub iugum missi sint,nullibi melius leges,quã hic apud Liuium,& lib. 1. Decad. 1. vbi Horatius sub tigillum mittitur, hoc est,sub iugum, hac forma, vt duo recte tigilla defixa starent, tertiumque superne duobus illis transuersum imponeretur.

Sub iugum mitti.

Prænestinus prætor] Hic nullibi suo nomine appellatur. Omnes autem vulgo magistratus, quibus pareret exercitus, Prætores vocabant. De quorum electione,officio, & dignitate,vide notata superius. Fuit aũt Præneste Latij vrbs,quæ, vt Festus ait, ꝙ locus,in quo sita est, mon-

Præneste.

tibus præfter, dicta eft. Seruius Grammaticus ἀπὸ τῆς πρίνου, ab ilice, quæ ibi abundet, reducit. Solinus cap. 8. à Præneſte Vlyſſis nepote, & Latini regis filio appellatam putauit, Strabo libro 5. olim Polyſtephanum, id eſt, multatum coronarum. Plin lib. 3. cap. 5. Stephanum olim vocatam dicit, ob lentiſci copiam.

Lictorum munus.

Lictorem expedire] Lictorum enim munus & officium erat, ex iuſſu magiſtratuum delinquentes vincire, nudatos virgis cædere, & ſi crimen expoſceret, ſecuri percutere. Vide Gellium li. 12. c. 3. Alexandrum ab Alexandro libro 1. cap. 27.

Excide radicem hanc] Huius radicis meminit Plinius de transferendis ſeminariis, lib. 17. c. 11.

Metu perfuſum] Clementiæ exemplum. Optandum enim eſt (vt Cicero lib. 1. Officiorum ait) vt hi, qui præſunt Reipubl. legum ſimiles ſint, quæ ad puniendum non iracundia, ſed æquitate ducuntur.

Alexandri vinolentia.

Vini amor in dies fieret acrior] In hac collatione Alexandri cum Imperatoribus Romanis, nihil quod annotetur, neceſſe eſſe exiſtimo: Pleraq; enim hinc inde apud auctores inueniuntur. Cæterum quam hic vinolentiam Liuius in eo vituperat, nemo non nouit, Arrianus conatur tueri, Q. Curtius approbat, ita vt & ipſi Alexandri adulatores videantur: de quo Cælius libro 9. cap. 11. Et rurſus vinolentia Alexand. lib. 18. cap. 30. Atque adeo quidem vinolentiæ ſuccubuiſſe ſcribitur, vt inde Alexandri poculum viſendæ capacitatis etiam prouerbio vſurpetur. Idem Cælius lib. 29. c. 17.

Præfecturæ quæ.

Capuæ primum præfecti creari cœpti] Vt ſuperius, quæ municipia, & quæ coloniæ fuerint, oſtendimus, ſic nunc videndum erit, quæ præfecturæ fuerint: in his enim commorantes, aliud ciuium genus conſtituebat, deteriori quam municipia & coloniæ iure vtentium. Erant igitur præfecturæ oppida Italiæ, in quibus qui habitabant, nec ſuis legibus vt municipes viuebant, nec vllos de ſuo corpore magiſtratus creare poterant, vt coloni, ſed à magiſtratibus Roma miſſis regebantur iis legibus, quas Romanus magiſtratus dixiſſet, qui, quoniam præfectus vocabatur, præfecturæ dicebantur. De hiſce ſcribit Sextus Pompeius: Præfecturæ hæ appellantur in Italia, in quibus & ius dicebatur, & nundinæ agebantur, & erat quædam earum Reſpubl. neq; tamen magiſtratus ſuos habebant. In quas legibus præfecti mittebantur quotannis, qui ius dicerent. Illud porro ſcitu dignū, ex præfecturis quaſdam fuiſſe, quæ ius ciuitatis & ferendi ſuffragij haberent, quaſdā non, quemadmodum de municipiis & coloniis dixi. Sextus Pompeius libro decimoquarto, duas & viginti præfecturas enumerat. In his decem fuiſſe ſcribit, in quas præfecti populi ſuffragiis creati mittebantur, vt hæ, Capua, Cumæ, Caſilinum, Vulturnum, Linternum, Puteoli, Acerræ, Sueſſula, Atellæ & Calatia: duodecim vero in quas vrbanus prætor pro ſuo arbitrio præfectos mittebat, hæ fuerunt: Fundi, Formiæ, Cære, Venafrum, Allife, Priuernum, Anagnia, Fruſino, Reatæ, Saturnia, Nurſia, & Arpinum. Quæ fere omnes aut ex coloniis & municipiis præfecturæ factæ ſunt, aut ex præfecturis in colonias, & municipia redactæ. Ex his Capua præfectura fuit, à bello Punico ſecundo ad conſulatum C. Cæſaris, à quo colonia deducta eſt. Cumæ, Acerræ, Sueſſula, Atella, Formiæ, Priuernum & Anagnia, tum municipia, tum coloniæ: Fundi vero, Cære, & Arpinum municipia tantum aliquando fuere Caſilinum, Vulturnum, Lenternum, Puteoli, & Saturnia coloniæ. Calatia vero, Venafrum, Allife, Fruſino, Reate, & Nurſia præfecturæ, dum libertas populi Rom. ſtetit, ſemper fuere. Nam quum poſt legem Iuliam æquatis omnium ſuffragiis, ciuitas Italiæ omni data fuiſſet, municipiorum, coloniarum, & præfecturarum iure obliterata ſunt, nominaque hæc confundi cœpta, vt & colonia pro municipio, & municipium pro colonia & præfectura aliquando accepta ſunt. Cicero enim Placentiam in L. Piſonem, Soram, & Caſſinum pro Plancio, Calenum in Rullum, Sueſſam in epiſt. ad Atticum, Coſſam in Verrem, municipia vocat, quas colonias deductas fuiſſe oſtendi. Ad hæc præfecturæ ipſæ, & municipia, itemque veteres coloniæ, deductis militibus, coloniæ omnes denuo à Sylla primum, deinde à Cæſare, Triumuiris & Auguſto factæ ſunt, præter eas præfecturas, quas ex Feſto digeſſi. Cæræ præfecturæ Strabo libro 5. Claudiæ Plinius lib. 3. cap. 5. Atinatis Cicero pro Plancio, Reatinæ idem de natura Deorum, mentionem faciunt. Cætera vero omnia Italiæ oppida, quæ coloniæ, municipia, & præfecturæ non erant, fœderatæ ciuitates vocabantur, vt Tibur, Præneſte, Neapolis, & pleræque aliæ, quæ ſuis legibus & magiſtratibus viuebant, diuerſiſque fœderibus, aut ſponſione, aut pactione, vario iure cum populo Romano amicitiam contraxerunt. Aliquæ enim erant omnino liberæ, aliquæ vectigales, aliquæ ſtipendiariæ, aut plus vel minus grauatæ, vt populo Romano viſum fuiſſet. Atque Italia omnis in hæc genera municipiorum, coloniarum, & præfecturarum ante legem Iuliam & bellum Marſicum diuiſa fuit, vnum præterea ſupererat ciuium vel oppidorum genus, quorum quædam dicebantur Fundi populi. Quod quidem nomen diſcriminis non eſt, quemadmodum liberorum & ſtipendiariorum, ſed hi Fundi populi dicebantur, auctore Cicerone, qui quotieſcunque lex aliqua Romæ fieret, quæ de iure publico non eſſet, ſed de rebus priuatis, vt de teſtamentis, vel de mancipiis, eam ſuſcepiſſent tanquam propriam, tuncq; eius legis fundus populus dicebatur, perinde ac ſi diceretur: Is populus eam legem tanquam propriam ſuſcepit, hoc idem de municipiis dicit Gellius, prout annotat Onuphius in libello de Imperio Romano, ſub titulo de præfecturis. Plura de populo fundo vide apud Tornebum lib. 4. c. 12. vbi non inerudita de harum vocum ſignificatione adfert.

Fœderati ciuitates.

Fundi populi.

Neque tamen æquo fœdere, ſed in ditione] Quid ſit æquo fœdere, vel in ditione populi Romani eſſe, ſuperius lib. 7. oſtenſum eſt, vbi vide.

Interneci bellum.

Internecino bello] Internecidij ſignificatio eſt, quaſi hominis quædam enecatio, vox deriuata ab internecida, qui, vt inquit Iſidorus, eſt, qui falſum teſtamentum fecit, & ob id hominem occidit, hinc internecinum bellum, quod ita geritur, vt omnes occidantur. De quo Torneb. lib. 11. aduerſ. c. 5.

Viam re.

Viam muniuit] Id eſt, lapidibus ſtrauit, vt Plinius c. 34. loquitur: Dicta vero eſt hæc via Appia: &, vt Lælius ait, à Conſtantini via incipiens, inter Tuſculum & Albam ad Algidum tendit, & inde porro ad Caſſilinum progreſſa, vndeuiginti ſtadiis à Capua Latinæ viæ iungitur. Vide Pomponium Lætum titulo 79. de antiquitatibus vrbis. Volat lib. 6. c. 8. vrb. comment. Alexand. ab Alex. libro 3. c. 13. Hæc via à Caracalla poſtmodum munita, nouæ deinceps nomen accepit.

Aqua dia.

Aquam in vrbem duxit] Anienem nimirum, vt Plinius cap. 34. teſtatur, de viris illuſtribus. Vnde hæc quoque ab auctore aqua Claudia dicta eſt deinceps. Vide Marlianum lib. 4. c. 21. Cæterum ab vrbe condita 608. cum hic fons Anio vetuſtate conſumptus eſſet, datum eſt à Senatu negotium Marco Titio prætori, vt hunc fontem reficeret, vnde ab auctore Martia aqua poſtea appellata eſt, cuius rei quoque meminit Plinius lib. 31. c. 3. Frontinus de aquæductibus.

Marc

Solus cenſuram obtinuit] Hoc eſt, ſine collega. Caius enim Plautius magiſtratu ſe abdicauerat. Eſt autem hoc notandum, apud Romanos inſtitutum fuiſſe, vt altero ex cenſoribus morte ſubducto, duo de integro cenſores crearentur.

Herculis familiare] Herculis ſcilicet Victoris, cuius templum rotundum in foro Boario tantæ fuit venerationis, vt neque muſcæ, neque carnes, eius tecta ſubintrarent, lege Marlianum lib. 4. c. 6. Topographiæ, qui eius rei rationem reddit.

Nomen

Nomen Potitiorum interiisse] Hercule nimirum detractæ religionis suæ,& grauem &manifestam pœnam exigente. Id vero quando factum fuerit, præter Liuium hoc in loco,docet Valer.lib.1. c.2.

Tribuni senideni militum] Romul. primus in exercitu tres Tribunos militum instituit, hi mille hominibus præerant,cum non nisi 3. millia peditum exercitum haberet,post auctis Rom. Imperij opibus,Tribuni plures quam tres,& diuersi generis esse cœperunt. Nam cum hoc tempore nimirum ab vrbe condita 443. exercitus Romanus,vt scribit Polyb.ex quatuor tantum legionibus legio non nisi 4. millium peditum esset, post cum legiones ipsæ ad sena millia hominum auctæ fuissent, 24. Tribuni à populo fieri cœpti, sexque in singulas legiones distributi, quod postea semper obseruatum, vt tradit Onuph. in Fast.

Duumuiros nauales] Hunc non fuisse ordinarium magistratum,inde colligi potest,quod Liuius lib.40.&41. cum rursum huius magistratus meminit, certam causam creationis assignat,nec simul creari facit,cum ordinarius magistratus, sed prout necessitas requirebat. Nam si ordinarius magistratus esset, non ita pro necessitate subita, sed cum reliquis magistratibus eum creari oportuisset.

Tibicines quia prohibiti] Nam Tibicines tibias concinentes sacris populi Romani interesse solebant. Varro lib.4. de lingua Latina, & Sext.Pompeius de quinquatribus,Ouid.6.Fast. Valer.Max.lib.2. de institutis antiquis. Idem quoque propemodum in problematibus à Plutarcho refertur.

In æde vescendi ius] Epulum olim exhibebatur ciuibus in dedicationibus templorum, in triumpho, in spectaculis, & funere, qua de re copiosissime Blondus lib.2. Rom.triumph. Cic.lib.3.de Oratore, Augustin.li.3.de ciuitate Dei.Alex.ab Alex.lib.6.c.7.

Syluam Ciminiam] De Sylua Ciminia vide Plinium lib.96. vbi dicit,id ea loca esse,in quibus in terram depacta extrahi nequeant, de cuius rei fabuloso ortu lege Seruij annotata in 7. Æneidos. Meminit & Frontinus cap.2.1.& c.1.secundi.

Hetruscis inde literis eruditus] Nam vetere Romanorum instituto, vt & superius annotatum est, sex principum filij,sex singulis Hetruriæ populis in disciplinam tradebantur. Valerius tamen ait,decem principum filios dari solitos Hetruriæ populis,ad percipiendam sacrorum disciplinam. Hinc Cic.lib.2.de legibus: Hetruriæque princeps disciplinam doceto.

Telum aliud occultum] Telum pro consilio,ac ratione, & via gerendi posuit, prout superius etiam annotatum est, & Erasmus admonuit in prouerbio: Ingens telum necessitas.

Omen diem diffidit] Id est,in posterum diem reiecit.Ita enim interpretatur Budæus in prioribus ex Gellij lib.13. c.1. Ex eo & hoc Liuij loco coniiciens,diffindere diem olim id fuisse, quod nos rem in crastinum continuatam vel remissam dicimus.

Cum vir virum legisset] Quid sit apud veteres auctores: Vir virum legit,declarat Petrus Victorius lib.18. c.19. variarum lectionum, id referens ad morem veteris militiæ,quo videntur aliquando in delectu habendo potestatem facere militibus,vt singuli singulos notos sibi, quorumque virtute confiderent,legerent,atque id potissimum,cum periculum aliquod maius instaret. Non simile genus Soldutiorum fuisse videtur, de quibus Cæsar lib.3. de bello Gallico, quorum hæc fuit conditio,vt omnibus in vita commodis vna cum his fruantur,quorum amicitiæ se dediderint. Si quid iis per vim accidat,aut eundem casum vna ferant,aut sibi mortem cõsciscant.Hoc genus amicitiæ Græci συναποθνησκόντων, id est,commorientium vocarunt.

Thensæ decernerentur] Thensæ sacra vehicula erant, auctoribus Seruio & Festo, Tranquillus in Cæsare. Ampliora etiam humano fastigio sibi decerni passus est, sedem auream in curia, & pro tribunali, thensam, & Ferculum Circensi pompa.Budæus in priorib.ad Pandect.

Salentini hostes] Hoc bellum scribunt Flor.15. abbreuiat.Eutro. c.2.secundi.

Magistratibus interdictum] Videri posset pugnare inter se,ciuitate donare, & magistratibus interdici. Verum hæc neutiquam inter se pugnant; cum alterum ad municipij, alterum ad præfecturæ ius pertineat, quorum hoc inter conditiones Italicarũ ciuitatum durissimum fuit, cum formula præfecturæ non longe à prouinciæ formula videatur abfuisse. Vt enim quotannis in prouincias Prætores Roma mitti soliti: sic in præfecturas præfecti, qui eas administrarent, ac ius dicerent, cum municipia suos magistratus,decuriones, Duumuiros, Quatuoruiros,Censores, Ædiles,& Quæstores haberent. Porro quod Connubia iis adem pta ai, ideo referendum, quod cum omnibus fere Italis Romanis connubia fuerint, nisi si qua forte de causa nonnullis id iuris ademptum esset,vt late tradit Sigon.lib.1.c.9.de antiq.iur. ciuium Rom.

Præterquam sacrorum curatione] Nam licet aliqui ciuitate donarentur,non tamen ob id sacra sua deserere, & eadem cum Romanis ciuibus obseruare cogebantur. quod Festus ostendit,cum ait Municipalia sacra dicta sunt ea, quæ ab initio habebant ante ciuitatem Rom. accepta, quæ obseruare eos voluerunt pontifices, & eo more facere,quo fecissent antiquitus.

Triumuiralibus altero nocturno] De Triumuiris nocturnis Paulus I.C.L.1.ff.de officio præfecti vigilum. Apud vetustiores (inquit) incendiis arcendis Triumuiri præerant, qui ab eo quod excubias agebant etiam nocturni dicti sunt.Et Tacit.Triumuiri,quod id incendium in sacra via ortum tarde venerant, à Tribuno plebis die dicta damnati sunt. Ex quibus verbis apparet eum fuisse ordinarium magistratum,cuius esset annua potestas.

Ciuile ius euulgauit] Non tam ius ciuile à Flauio,quam formulas actionum, quæ teste Pomponio, magna iuris ciuilis pars erát,euulgatas ex Cicerone intelligi potest. Sic enim de Flauio ad Attic.li.6.scribit: Quid ergo profecit,quod protulit Fastos? occultatam putant quod in tempore tabulam, vt dies agendi peterentur à paucis, nec vero pauci sunt auctores, Cn.Flauium scribam Fastos protulisse actionesque composuisse. Quo loco quibusdam pro composuisse, proposuisse legendum non male videtur,ita enim Pomponius lib.2.ff. de orig.iur. scribit. Idem Cicero pro Muræna auctor est,cognita iã & promulgata à Cn. Flauio dierũ ratione,Iurisprudentes veritos ne sine sua opera lege agi posset, notas quasdam composuisse, vt omnibus in rebus ipsi interessent. Id quod quomodo intelligendum sit,docet Renardus de auctoritate prudentum c.2.de legis actionibus.

Forensis factio] Sic Libertinos vocat,prout Zasius in Catalogo legum antiquarum existimat,quod cum multi essent,assidueq; in foro versarentur, in comitiis plane dominabantur, statumq; ciuitatis turbabant mandando infimis quibusq; honores, plebi ingenua agriculturæ operam nauante ac raro ciuilibus negotiis interueniente.Sigonius lib.2.c.13. De iure ciuium Romanorum,per eam intelligit eam partem plebis,quam Cicero peculiari nomine vrbanam plebem solet nominare. in qua homines versati sunt,non solum egentes & reb. domesticis impediti, sed nocẽtes etiam & furiosi, cuius de commodis lege sua agraria Tiberius Gracchus tulit, cum diceret feras quidem ac bestias lustrum & tectum quo se reciperent in Italia habere, qui vero assidue pro libertate pugnarent,præter aerem lucemq; nihil in Italia possidere,sed sine lare,sine sede, cum liberis,coniugibusq; vagari,quinetiam hæc illa plebs fuit,cuius studio P.Claudius Trib.pleb.Ciceronem ex Vrbe expulit, de qua Cicero pro domo, pro Milone: Salustius in Ca.Cicero ad Attic.hanc eandem factionem sordem & fæcem vrbis appellat.

Margin notes: Duumuiri nauales. Tibicines adhibiti. Cimi-. pro. Vir virum legit. Soldurij qui. Thensæ quid. Magistratibus interdicti quid. Salentinum bellum. Triumuiri nocturni. Flauius ... euulgauit. Forensis factio.

Vrbana trib. *Vrbanasque eas appellauit*] Dionysius Halicarnassæus quatuor illas tribus à Seruio Tullio institutas fuisse tradit. Itemq; Quintus Fabius non tam auctor huius rei fuisse videtur, quam renouator, quasique restaurator. Vrbanæ vero tribus dictæ sunt libertinorum, cum Rusticæ propriæ essent ingenuorum, vt inquit Plinius, multoque tempore nemo libertinus in tribu rustica census fuit præter Vindicium, cui ob coniurationem Aquiliorum detectam optio à Valerio consule data est, vt in qua tribu vellet, suffragium ferret, vt scribit Plutarchus in vita Publicolæ. Cæterum multis post hanc segregationem à Fabio factam annis, Cneus Manlius libertinorum ac seruorum manu subnixus, legem tulit, vt libertinis in omnibus tribubus suffragium esset, idq; per tumultum egit, & Cliuum Capitolinum obsedit. hunc autem cœtum L. Domitius Ænobarbus quæstor perrupit atq; disiecit, & quibusdam Manlianis interfectis, libertinos omnes ipsumque Manlium à spe ferendæ legis remouit. Cuius Cicero meminit pro Milone.

Rustica trib

Transuectio equitum. *Equites transueherentur*] Hanc equitum transuectionem, Valerius equitum probationem vocat. Equestris inquiens, ordinis iuuentus omnibus annis bis vrbem spectaculo sub magnis auctoribus celebrabat die Lupercalium, & equitum probatione. A Græcis ὀχῆσθαι διὰ τῆς ἀγορᾶς dicebant, hodie monstra vocant: vt annotat Budæus in prioribus ad Pandectas.

IN X. LIBRVM LIVII ANNOTATIONES.

Salutis ædes. AEdem Salutis] Hanc P. Victor. in sexta vrbis regione, hoc est in Quirinali statuit. Scribit Sext. Pomp. Salutarem portam Romæ appellatam, quod prope ædem Salutis esset. Salus vero Dea à Romanis, vt à Græcis Hygeia culta fuit, inde vocati Salutigeri Dei ab Apuleio, qui Græce σωτῆρες dicuntur. Nonnulli pro Bubulco Biba ulum literis mandarunt, sed male vt annotauit Gyraldus historiæ Deorum syntag. I.

Liuius patriæ studiosus. *Patauii monumentum*] Hæc nimio amore ornandi patriam magis à Liuio scripta, quam quod digna essent memoria, existimat Victorius libro 18. cap. 4. variarum lect.

Tunica palmata. Latus clauus. *Tunica palmata*] Palmatam tunicam Perionius vna cum Budæo dici existimat, à palma in ea intexta. At Festus palmatam dici tradidit à latitudine clauorum, qui fere palmæ orbem æquarent. Est enim tunica palmata & latus clauus idem. Græci tunicam hanc palmatam, siue latum clauum Platysemon appellabant quasi latis signis aut clauis signatam. Atq; hæc lati claui perpetuo gestandi auctoritas inter primas dignitates habebatur, vt Herodian. libro 3. auctor est. Quin etiam sæpenumero latus clauus pro senatoria dignitate ponitur, sicut ius annuli aurei pro equestri ordine. Plin. in Epist. Ego Sexto latum clauum à Cæsare nostro impetraui. Hæc vero tunica in luctu publico deponebatur, vt supra libro 9. vbi de Caudina clade verba facit. Cum vtroque vero loco coniunge eum, qui est lib. 30. Vbi Scipio Masanissam vestibus triumphalibus ornat.

Toga picta. *Toga picta*] Toga picta eadem quæ & purpurea erat, vt Bayfius scripsit. Liu. infra lib. I. de bell. Maced. Dona inquit, ampla data, quæ ferrent regi vasa aurea, argenteaque togaque purpurea, & toga prætexta. Meminit & Cicero 2. Philipp.

Apii Claudii vnde. *Ap. Clausum seu Ap. Claudium*] Ex Sabinis Claudios ab auctore Appio Clauso gentis principe qui cum multitudine clientum Romam commigrauit, deductos ferunt qui sibi etiam Drusi cognomina vsurparunt. Cuius rei testis est Dionysius Halicarnass. Sabell. lib. 8. Enne. 2. Volaterra. lib. 14. c. 2. vrb. comment.

Patrē ciere. *Patrem ciere*] Id est, cum honore appellare, vt autem apud Roma. patritij appellabantur, qui ab antiquis senatoribus essent oriundi, sic apud Athenienses Eupatridæ vocabantur, quasi à bonis patribus geniti, quod etiam Plutarchus in problematibus affirmat.

Eupatridæ.

Port. lex. *Portia tamen lex*] Meminit huius legis Cicero in oratione pro Rabir. perduellionis reo, Salustius in oratione Cæs. Tulit vero eam legem M. Portius Cato ille Censorius, cæterum an in tribunatu vel cōsulatu, compertum non est, eamque pro scapulis appellauit. Sic enim scribit Fest. pro scapulis, cum dicit: M Cato significat pro iniuria verberum. Nam consulares leges erant in ciues rogatæ, quibus sanciebantur pœnæ verberum Plin. lib. c. 43. de iure, vt Sigo. existimat. virgarum vocauit, cum dixit L. Cornel. Balbum Gaditanum accusatum, & de iure virgarum in eum in consilium missum, quibus verbis accusatum Balbum significet, quod falso ciuitatem Ro. vsurparet, cum peregrinus esset. In peregrinum enim erat ius virgarum, nō in ciuem. Hinc Cic. pro Rabir. perduel. reo: Portia, inquit, lex virgas ab omnium ciuium Ro. corpore amouit. Et Salust Ciceroni grauiter obiicit. quod ciues Rom. Catilinæ socios indicta causa contra leg Portiam necasset.

Pro scapulis lex.

Nunc vix seruo ita minetur] Pitheus lib. aduersar. c. 2. Pro seruo serio legi posse existimat, sed non incōmode vsitata lectio retinetur: Cum grauius multo & seuerius seruis minari conueniat, quam liberis & ingenuis hominibus.

Impedimenta. *Impedimentis in locum tutum remotis*] Impedimenta in re militari dicuntur, quæcunque ad iter seu expeditionem necessaria conducuntur, vt sunt sarcinæ, vtensilia & iumenta, Græci ἀποσκευὴν vocat.

Prærogatiuæ. *Eumque & prærogatiua*] Quæ hæ prærogatiuæ fuerint, superius lib. optimo ostendimus, docet vero id Asconius his verbis in 2. Verrinam: Prærogatiuæ tribus sunt, quæ primæ suffragium ferunt, antequam vocatas. Mos enim fuerat, quo facilius in comitiis concordia populi firmaretur, bina omnino de iisdem candidatis comitia fieri, quorum tribus prærogatiuæ dicebantur, quod primæ rogarentur, quos vellent Coss. fieri. Secundæ iure vocatæ, quod in his sequente populo vt sæpe contigit, prærogatiuarum voluntatem, iure omnia complecentur: Harum centuriarum meminit Liuius, & infra lib. 16. & lib. 27.

Iure

Pecuarii. Mancipes qui. Decumani. Portitores. *Pecuariis damnatis*] Pecuarij qui fuerint, docet Asconius in diuinationem. Mancipes, inquiens, sunt publicanorum principes, qui quæstus sui causa, si decumas redimunt, decumani appellantur, si portum aut pascua publica portitores aut pecuarij, quorum ratio scriptura dicitur. Hi omnes exigenda à sociis suo periculo exigunt: & Reipublicæ repræsentant, prouidentes tamen in illa redemptione commodis suis, vt publicani erant, qui vero decumas redimebant, decumani, qui pascua pecuarij, sic ij, à quibus decumas exigebant, aratores atque agricolæ, eum quibus pascuorum rationem conficiebant, pastores appellati sunt.

Sub ea legere fructum] Sic & Theognis; Οὐ γὰρ σῶν προκαμών, ἄλλῳ κάματον μεταδοίης. Ante tibi exhaustos alij ne trade labores. Vide prouerbia: Alij sementem faciunt, alij metent, & alienam metis messem.

Gallorum corpora] Vide ad hunc Liuij locum facientia, apud Cælium lib. 18. c. 21.

Essedarii qui. Carrago. *Essedis carrisque instans*] Ex carris Gallis pugnare, vt Liuius hic testatur, sic eosdem monimento valloque carrorum obducere castra solitos, Marcellinus tradit, vnde & Carrhago vocata est, quo verbo censentur eorum castra carris circundata, prout annotat Torneb. lib. 18. cap. 19. Cæterum quod ad Essedarios attinet: meminit eorum Cæsar lib. 4. de bello Gallico, quod genus equitum sit, & quomodo pugnent ita describit: Genus hoc est ex essedis pugnæ. Primo per omnes partes obequitant, & tela obiiciunt; atque ipso errore equorum, & strepitu rotarum ordines plerumque perturbant, & cum se inter equitum turmas insinuauere, & ex essedis desiliunt, & pedites præliantur, &c. Vide apud Cæsarem.

Patrem P. Decium] Cognomento Murem: qui in bello aduersus Latinos, vel vt Plutarchus cap. 37. Paral. ait, Albanos pro exercitu & salute patriæ diis infernalibus se deuouit, vt supra visum est.

manes. *Diis manibus dabo*] Cicero Tusculanarum quæst. lib. 1. ait tres Decios fuisse, qui pro salute patriæ vitam amittere, magno virtutis edito exemplo voluerint, ex quibus pater bell. Gall. filius Hetrusco, nepos in bello Pyrrhi, quod pro Tarentinis gessit, diis manibus sese deuouerunt. Sunt autem manes boni dij appellati, teste Festo Pompeio, ex Aurelij sententia, quod per hos omnia manere putarent, quibus aram non à terra sublimem, sed sub effossa humo statuebant veteres, ad quam ex præcepto Sibyllini carminis altero & quinquagesimo anno ab vrbe condita, sacra & ludos institutos memorant. Quibus autem victimis, quibusve ceremoniis manibus diis ac infernalibus sacra fecerint, lege copiose Alexand. ab Alex. lib. 5. c. 24.

Infestis telis interfectus est] De hoc Decij memorabili facto, quo salutem patriæ peperit, leges quoque apud Val. Max. lib. 5. cap. 6. Sabell. lib. 7. Enn. 4. libro 2. cap. 5. Exemp. Ethnic. Volater. lib. 15. cap. 1. Orosium lib. 3. c. 21. Eutrop. lib. 2. c. 3.

Defunctos consulis fato] Id est, consulis sese deuouentis spontanea morte, ab imminentibus periculis exemptos & liberatos Budæus in Pandect.

Testudinem hostium coniecta] De qua testudine intelligit Torneb. lib. 9. aduers. c. 8. quam faciebat exercitus se tegumentis scutorum vndique operiens, vt testudo suo obducta est putamine, eaq; specie referebat tectum ædificiorum, sic autem se operiebant crate perpetua clypeorum aduersus sagittas hostium, & aduersus omnia missilia superne cadentia, cum vrbem oppugnabant, hinc Maro scribit:

Obsessumque acta testudine limen.

Laudibusque meritis celebrat] Inter præclara enim veterum instituta illud in primis commendatione dignum, quod quorum vita fuisset perfectior, eorum quoque funera magnificentius prosequeretur. Lege Alexan. ab Alexan. lib. 6. cap. 14. Ioui. Pont. de magnific. c. 13. Dionysium Halicarnas. lib. 5. Blond. lib. 2. Romæ triumph. Alex. ab Alex. lib. 3 c. 7. & lib. 4. c. 8.

Matronas stupri damnatas] Adulterium namque lege Romulea capitale fuit, sic vt pœna mors esset. Tulit enim Romulus legem his verbis: Adulterij conuictum vir cognati vti volent necanto, quod item lege Iulia confirmatum est, qua adulterium supplicio afficiebatur eodem. Stupri autem pœna, si essent honesti, erat publicatio partis dimidiæ bonorum.

Quæ fieri agique potuerunt] More militari hæc dixit, quo homines & iumenta aguntur, sarcinæ feruntur. Plato in libris de legib. τῶν ἀλλοτρίων μηδένα μηδὲν φέρειν μηδὲ ἄγειν: Id est, Ne quis quicquam alienarum rerum ferat agatue. Vide Erasm. in prouerb. Agi ferrique.

Decumana porta impetus factus] Boni auctores Decumanum appellant, quod est maximum. Vnde Decumana porta olim in castris dicebatur, quæ erat omnium maxima, per quam delinquentes milites ad pœnam educebantur, vt est apud Vegetium.

Fanum tantum, id est, locus templo effatus] Alij Fanum dictum putant à Faunis diis, qui diuina oracula, vt Martianus Capella ait, edere solebant. Vel à Fauno, qui auctore Probo, primus horum locorum conditor fuit, teste quoque Marlino lib. 7. c. 6. Topograph.

Pluteisque contectus] Vegetio Plutei è vimine contexuntur, cratibusque & ciliciis proteguntur formamque absidis habent. De quo latius Torneb. libro aduers. 11. cap. 24.

Detestatione] Id est, dira execratione, vt paulo post sequitur.

Tripudium nunciatum] Id de Tripudio Solistimo intelligendum Tornebus existimat, cum pullarius offam auibus daret. Nam si pascerentur, bonum augurium erat, non pascerentur, malum. Sinistræ enim aues prosperæ sunt & auspicatæ. Nam sinistrū quasi sinistimum dicitur, nimirum auspicium quod sinat. Sinunt autem hæ aues plerunque ab ortu, quæ pars sinistra in auspiciis est, volant. Satis autem erat ad rem gerendam silentium esse. Nam aliud est sinistrum auspicium, aliud silētium: sinistrum auspicium hortatur ad agendum, silentium vitio caret, & agendum non impedit. Silentioque surgere dicebatur, qui quo minus rem gereret, non impediebatur auspicio. Huius veræ historiæ præter alios meminit & Val. lib. 7. & Erasm. in prouerb. Malum consilium consultori pessimum. Qui autem pullarij hic dicantur dubium non est. Etenim ex auibus tria auspiciorum genera captabantur ex occentu, volatu, & ex tripudio. Tripudium autem augurium accipiebatur ex pullis gallinaceis, quos in cauea inclusos afferebāt pullarij, quibus eductis obiiciebatur pastus, tum quæ ex pascendi ratione augurium capiebat pullarius, idq; ad magistratū deferebat eum quo iussus erat captare augurium. Cæterum de pullario & superius dictum est. *Sinistimum quid.* *Pullarii qui.*

Pocillum mulsi priusquam temetum biberet] Veteres Romani mulsum in delicijs habebant, & in Triumpho milites ab imperatore donabantur. Vnde Plautus: *Mulsum.*

Sed spectatores vos nunc ne miremini,
Quod non triumpho peruulgatum est, nihil moror,
Veruntamen accipientur mulso milites.

Mulsum vero ex aqua pluuia fieri tradit Cælius l. 23. c. 35. Temetum antiqui dicebant lingua vinum appellabatur, teste Gellio lib. 10. c. 24. Idq; ad imitationem Græcorum. Hi enim ebrietatem μέθυν vocant, vnde & temulentiam dictam scribit Plinius lib. 24. c. 4. *Temetum.*

Cohortibus alaribus] Alæ dictæ exercitus equitum ordines quod circum legiones dextra sinistraq; tanquam alæ in auium corporibus locabantur, auctore Gellio lib. 6. cap. 4. *Alares cohortes.*

Corniculis armillisque argenteis] Donorum militarium varia fuerant genera, quæ militibus singulis virtutis ergo ab Imperatore triumphaturo dabantur, vt coronæ quarum multa erant genera, ciuicæ, murales, obsidionales, castrenses, aureæ torques, armillæ hastæ puræ, phaleræ, cornicula. De quibus Polybius lib. 6. Gellius lib. 5. Zonaras lib. 2. tradiderunt. Et post hoc Sigonius li. 1. c. 15. De antiq. iure ciuium Romanorum. *Cornicula quid.*

Ædem Quirini] Sic Romulum dictum, antea est annotatum, siue quod hasta Quiris Sabinorum lingua dicebatur, siue quod Romanis iunxerat ille Cures: Siue suo regi nomen posuere Quirites. non desunt tamen, qui Quirinum vocatum dicant, quasi κοίρανον, id est, dominum. *Quirinus quis.*

Ædem fortis fortunæ] Fortis fortunæ ædes trans Tyberim fuit, vt Donatus ait, eiusdem diem festum colebant, qui sine arte viuebant, ei etiam grates agebant, quibus aliquid successerat. Terentius. *Fors fortuna.*

O fortuna, O fors fortuna, Columella.
Et celebres fortis fortunæ dicite laudes.

Eo igitur vocabulo significatur magna vis fortunæ & incerti casus. Dies autem fortis fortunæ festus 8. Cal. Quintiles agebatur, vt in antiquis Fastis, & apud Ouidium sexto fastorum legitur. Apud Nonium Marcellum, Actius Poeta in Actianacte fortunam à forte distinguit. Hanc Græci φορτικὴν τύχην dixere, & à Tullio rege primum dedicatam fuisse, tum & ab aliis postea legimus.

De manubiis] Manubias à præda hoc distare veteres existimarunt, vt si præda corpora ipsarum rerum, quæ capiuntur: Manubiæ vero pecuniæ ex præda vendita redactæ, & sic apud plurimos. Nam & M. Tullium de lege agraria ita sensisse voluerunt, prædam manubias, sectionem castra denique Cn. Pompeij sedente Imperatore vendent. Vide Gellium lib. 13. c. 23. *Manubiæ.*

Palma primum victoribus data] Propterea, inquit, Plutarch.

tarch. in certaminib. palmam signum placuit victoriæ, quoniam ingenium eiusmodi ligni est, vt vrgentibus opprimentibusq; non cedat, Gell.lib.3. c.6.Plin.libro 16.c.42. Erasmus in Prou.Palmam ferre.

Æsculapius.

Æsculapium ab Epitauro] Fuit hic Podalirij & Machaonis parens, & omnium, qui vnquam vixerunt, medicorum peritissimus, qua de re Higynus lib.2. de signorum cœlestium historia, cap.14: Diodorus Siculus libro 5. de fabulosis antiquorum gestis: Plin. lib.29. cap.4. Blondus lib.1. Romæ triumph. Plinius de viris illustribus c. 22. Epidaurus autem ciuitas est, sita in recessu Saronici sinus, natura munita, montibus circundata, & ob huius Æsculapij templum quam plurimum nobilis: vide Strabonem libro 8. Ioachimum Vadianum in Pomponio Mela libro 2. cap. 3.

Epidaurus.

IN LIBRVM XXI. HISTORIÆ LIVIANÆ, QVEM ALII DECADIS TERtiæ librum primum vocant, annotationes ex variis hinc inde auctoribus collectæ.

ANnorum ferme nouem] Florum libro secundo puerum habet. Probus in vita Annibalis Liuio astipulatur, & puerum nouem annorum vocat. Vt & Polyb. lib. 2. & 3. Solus auctor de viris illustribus, c.24. non nouem tunc annos. natum Hannibalem scribit, sed vndecim, non sine mendi suspicione vt Magius ibi recte annotauit.

Pœnorum in iureiurando mos.

Altaribus admotum] Videlicet vt deos huius rei testes faceret, facta autem hæc sunt eo tempore, quo in Hispaniam profectionem parabat Hamilcar. Notabis autem Pœnorum morem qui iuraturi per Iouem, modo ad Deorum aras sacrificio peracto aram & sacra tangentes, vel agnum læua, dextra silicem tenentes, Deos hominesque contestabantur, si scientes fallerent. Itaque Iupiter eos quoque feriret, quemadmodum ipsi agnum percuterent. Vide Alexand. ab Alexan. libro 5. cap. 10.

Tactis sacris] Nam veteri more à iurantibus & sacrificantibus aræ tenebantur. Vnde Virgil. 4. Æneid.

Talibus orantem dictis, arasque tenentem,
Audiit omnipotens.

Varro rerum diuinarum libro 5. aras dicit primum ansas dictas, quod esset necessarium eas à sacrificantibus teneri, vide Macrob. libro 3. cap. 2. Ab iis, qui ad aras confugiebant, aræ tenebantur apud Hebræos. Solebant etiam, qui ad aras confugiebant, aras amplecti, vt apud Plutarchum in Timoleonte animaduertere licet.

Hostem vero populo Romano] Odium in Romanos perenne iurauit, vt inquit auctor de viris illustribus, c.24. & vt odium suum perpetuum in Romanos fore significaret, inflicto in terram pede, suscitatoq; puluere, tunc demum inter Carthaginenses & Romanos belli finem fore dixit cum alterutra pars in habitum vulneris esset redacta. Vide Valerium Maximum libro 9. cap.3. Silium Italicum libro 1.

Romanos terra atque vndis vbi comparet ætas
Ferro igniqué sequar, Rheteaque fata resoluam,
Non superi mihi, non Martem cohibentia pacta.

Hamilcar Hannibalis pater.

Amilcari] Cognomento Barchæ. Fuit vero is vir præstantissimus, & rei militaris peritissimus, cuius facta leges apud Plutarch. in Hannibale, Val. Maxim. lib.1. c.7. Front. lib.3. c.16. Item lib.1. c.1. & lib.2. c.4. Volater lib. 14. c.3. Vrban. comment. Orosium lib.4. c.9.

Sicilia Sardiniaque amissæ] Quintus enim Luctatius Catulus trecentis nauibus aduersus Carthaginenses profectus, sexcentis eorum nauibus apud Ægates insulas depressis, pacem petentibus, hac conditione concessit, vt amicitia iam inde Romanis & Carthaginensibus esset, Pœni prorsus tota Sicilia abstinerent, neque deinceps bellum Hieroni inferrent, neque contra Syracusanos eorumque socios arma mouerent, captiuos omnes sine pretio redderent, talenta argenti Euboica duo millia & 200. Romanis annos 20. penderent, quas tamen conditiones Romani admittere noluerunt, nisi præterea ab omnibus insulis, quæ inter Siciliam & Italiam essent, abstinerent, milleque talenta priori summæ adderent.

Hospitij vinculum.

Auspiciis regulorum] Adrianus Tornebus lib.13. aduers. cap.18. pro auspiciis, hospiciis legendum esse censet, quod hospitium apud antiquos arctissima necessitudinis lege homines deuincire, & pro sanctissimo fœdere inuiolatoque censeretur. Cum enim multæ sint necessitudines & vincula quibus homo homini iungitur, nullum tamen propemodum maiore religione sibi sanxit vita, quam hoc, quod hospitale vocatur, de quo tanta ab initio recepta opinio, vt ad illud vindicandum Iouem è cœlo lapsum Vetustas fabulata sit, vnde & Virgil. Æneid. 1.

Iupiter, hospitibus nam te dare iura loquuntur.

Et Ouid. in 10. Metamorph.

Ante fores horum stabat Iouis hospitis ara.

Et profecto perfacile fuit in tam vicinam vocem deerrare, vna tantum eaque eiusdem soni syllaba differentem.

Barbarus enim quidam] Iustinus libro vltimo, à seruo Hispani cuiusdam vlciscente iniustam Domini necem interfectum scribit, Polybius vero libro 2. scriptum reliquit Hasdrubalem cum spatio annorum 8. in Hispania mansisset, tandem noctu per insidias à Gallo quodam priuatarum inimicitiarum causa fuisse interfectum.

Iberus amnis.

Iberus amnis] Hispaniæ fluuius, qui nauigabili commercio diues, ortus in Cantabris, haud procul oppido Iuliobrica nauium per 260. passuum millia capax, propter quem vniuersam Hispaniam Græci Iberiam appellarunt, hodie Ebron vocarunt, Oliuario teste:

Paruus ignis] Ex minimis initiis maxima, & sæpe paruæ res magnarum rerum momenta trahunt, vt Liuius alibi loquitur. Sic & Thucydides, ἐξ ὀλίγου τὰ πολλά.

Maior pars meliorem vicit] Plurimum calculis vincit, Sic & Plinius in Epistolis queritur, numerari sententias, non expendi.

Ingentia vitia æquabant] Vitia namque magna, vt virtutes à magna indole proferri consueuere. Prout Plato scriptum reliquit, referente Plutarcho in procemio in Demetrium & Antonium. Vnde & Seneca scripsit, nullum esse magnum ingenium sine mixtura dementiæ.

Hermandica.

Hermandica] Eam Torneb. lib.13. aduers. c.18. esse putat, quæ hodie Salmantica vocatur, gymnasioque floret in Hispania.

Saguntum.

Saguntum oppugnari] Saguntum à Sagunto Herculis filio nomen accipiens, quod Silius Italicus lib.1. Zazintum appellat. De hoc Strabo libro 3. c.3. Plin. libro 3. cap.3. libro 7. cap.3. libro 13. cap.18. & libro 35. cap.11. Mela lib.2. cap.7. Volaterran. libro 2. cap.5. Geographiæ. Nunc autem eius loci ciuitas, teste Oliuario Moruedre est.

Tragula.

Tragula grauiter ictus] Tragula dicitur tanquam trabula, vt tradit Tornebus lib.22. cap.13. Erant vero tragulæ duplicis generis, quædam enim tormentis mittebantur quædam vero manu, vt idem Torne lib.7. cap.12. tradit. Illæ atrociter sauciabant, ac plerumq scutum aut corpus transuerberabant, vnde & tragularij dicti, qui eas è tormentis iaciunt, Vide etiam prouerbium: Tragulam iniicere.

Catapulta. Balista.

Catapultis balistisque] Catapulta non tantum tormentum erat, sed & telum, vt tradit Torneb. lib.15. aduers. cap.1. Et eadem quoq; ratione balistam vsurpari idem monstrat, lib. eod. cap.6.

Octauo mense] Variant hic auctores, Plutarchus, Orosius,

fius,& Eutropius, Liuio astipulantur. Florus lib.2.cap. 6. nono demum mense deditum Saguntum scribit. Auctor de viris illustribus cap.42. Intra sex menses euersum scribit. Qua de re leges quoque Augustinum lib.3. c.10. Val. Max. lib.7.c.6. Ciceronem in Philipp. Silium Italicum lib.1. Et prouerbium apud Erasmum: Saguntina fames.

Cetratos misit in Africam] Liuius infra libro 8. Peltam cetræ haud dissimilem esse ait: Et lib.1. belli Macedonici, Cetratos Peltistas vocatos testatur. Est autem cetra, vt omnibus notum est, scutum paruum, licet Probus in vita Iphicratis parmam scutum, siue clypeum maius, significare videtur, peltam vero minus.

Cum præcipites diruptæque] Torneb. lib.13. aduers. c.18. deruptæ legendum esse putat. nam multis locis inoleuit error iste, vt di pro de vicaria quadam opera subierit per obreptionem. Deruptæ autem sunt deorsum ruptæ.

In promontorio quodam] Promontorium hic eminens & editissimum in alpibus iugum appellatur, cum alias promontoria sint prominentes in mare rupes, Torneb. lib.13. aduers. c.18.

Necabantur interdum] Tornebus loco præallegato secabant, legit, pro necabantur. Hoc enim est, quod διεκοπτον Polybius dicit, & pro infimam infirmam. Nam & firmam illam niuem dicit Polybius.

Inde ad rupem minuendum] Tornebus muniendam legit, Polybius enim scribit, τὸν κρημνὸν ἐξῳκοδόμει, & mox οἰκοδομίαν vocat. Interpretatur autem munire, per rupem viam aperire, viamque in ea munire, & tanquam struere, eam cædere & in ea opere laboreque militari complanare, & æquare iter, aut deorsum deprimere & decliue reddere molli anfractu. Itaque qui aggeres iaciunt, fossas aperiunt, vias muniunt, militiæ munitores vocantur. Esse autem ita legendum ex eo etiam apparet, quod longe hinc scribitur: Et quies muniendo fessis hominibus triduo data.

Saxa putrefaciunt] Saxa putrefacere aceto, est aceto saxa soluere & frangere. Saxorum enim torridorum & candentium infusum acetum compages & nexus resoluit & laxat, quod putrefacere appellat Tornebus loco præallegato.

Alpibus superatis] Sunt qui Hannibalem per cauam quandam viam ac manufactam ad saltus Augustæ Cæsareæ peruenisse putent, cum tamen ex aliis auctoribus miro artificio Alpes fregisse constet. Vnde recentiores scribunt, per montem Iouis venisse, quæ vulgo Cinisum vocant, Gebennas versus tendentem. Ad huius autem rei pleniorem intellectum lege quæ scripsit Ægidius Tschudus c.32. De prisca ac vera Alpina Rhetia, & apud veteres Polybius lib.3. vbi, quæ de incredibili Alpium asperitate & itinere, nulli ante Hannibalē præterquam Herculi tentato narrantur, mendacio non carere ait. Satis enim constare Gallos Rheni accolas, non semel neque bis ante id tempus in Italiam venisse, &c. Plin. vero lib.36.c.1. Hannibales per alpes transitum in portento probe à maioribus habitum scripsit.

Plures tradidere auctores] Liuio astipulatur Plutarchus. Itidem Orosius lib.4.c.14. Eutropius lib.3.c.2. Plin. lib. 16.c.5. Val. Max. lib.5.c.4. Florus lib.2.c.6. Sabell. libro 2. Ennead. 5.

Agnum læua] De hac iurisiurandi formula ante dictū est: Vide tamen & ea quæ scribit Cæl. lib.21.c.15. vbi explicat, quid sit Iouem lapidem iurare.

Luna pernox erat] De Variis Lunæ permutationibus quas phases vocant, Cælius lib.20.c.7. lection. antiq. Horatius Noctilucam lunam vocat, nocte lucentem, lib.4. carminum, Ode 5.

Præconium missum] id est missi præcones, qui delectos citarent, Alias vero præconium est præconis merces, vt ex Catone ostendit Torneb. lib.10. aduers. c.18.

Lanuuii hastam se commouisse] Hastas in veteribus memoriis regij fastigij insigne diadematis loco fuisse, & à rerum origine deorum immortalium vice cultas: Ex cuius ritus memoria diu quoque custoditum, vt deorum simulachris adderentur. Hinc hastas motas toties prodigij loco habetur, vt hic, & lib.40. vide Cælium libro 21.c.16. lect. antiq.

Aliis procurandis] Solitos esse veteres plerumque prodigia & portenta sic procurare vt exurerent lignis infelicibus, tradit Macrobius. Solebant etiam ea in vltimas terras dicere deportanda esse, & in mare deferenda, vt legimus semimares delatos & demersos, quod & prodigus aliis faciebant, Torneb. lib.18. aduers. c.11. Sacrificium itaque, quod fit ad depulsionem & expiationem portentorum, procuratio dicitur, & ea gratia rem diuinam facere, est monstra procurare.

Procurare prodigia.

Ciuitas operata fuit] Peculiaria sacrorum verba fuerunt, inter quæ & verbum, operor, recenset Gyraldus historiæ Deorum, syntag.17. Ac idem fere significat, quod rite sacrificare: vnde Virgil.

Operari in sacris quid.

Sarta refert Cereri, lætus operatus in herbis. Et alibi:
---operata iuuentus.

Sic & Plautus: *Vt isthæc operatio crimen expiet.*

Maritimam nauem haberet] De hac lege loquitur etiam Cicero actione 7. in Verrem: Eam autem postea in Iuliam de repetundis Cæsar Dictator transtulit. Nam ex lege Iulia repetundarum Senatoribus naues habere non licuit. vt inquit Scæuola l. his qui naues, ff. de vac. & excusat. muner. Lex vero Iulia interdicit tantum naue maritima, non fluuiatili. vt enim ex initio leg.3. ff. de vacat. muner. liquet, tota ea lex de nauibus maritimis accipienda est. Idque ideo constitutum est, vt quæstus & prædationes cohibeantur, quemadmodum M. Tullius indicat. Nam Senatoribus fundos maritimos habentibus ad fructus deportandos capacem nauem in Italia habere licuit, prout annotat Cuiacius libro 6. obseruat. cap. 38.

Nauem quibus habere non liceret.

Paludatus] Consules enim paludatos vrbe exire solitos, supra quoque annotauimus. Paludamenti autem picturam ad viuum ex Romanorum marmoribus expressam inuenies apud Lazarum Bayfium in fin. cap.11. in l. vestis. de auro & argent. leg. Paludamentum vero vestem Imperatorum esse, scribit Tranquil. in Cæsare. Blondus libro 9. Rom. triumph. Alexand. ab Alexand. libro 3. cap.3. & libro 5. cap. 18.

Paludamentum.

IN LIBRVM XXII. QVI AB ALIIS DECADIS TERTIÆ SECVNDVS DICITVR, ANNOTATIONES.

Thrasymenumque lacum] Lacum in Perusino, qui à Thrasymeno puero, quem Ægedam Nympham rapuisse poetæ finxerunt, dictus est.

Thrasymenus lacus.

Quindecim millia Romanorum] Orosius lib.4.cap.15. & Eutropius viginti millia Romanorum cum consule cæsa, & sex millia capta scribit: iuxta Valer. autem Max. lib.1.c.6. quindecim tantum millia cæsa, sex capta, 20. vero fugata dicuntur. De quo etiam Cicero lib.1. de diuinat. Plin. lib.2.c.85. Frontin. lib.2.c.5. lib.2.c.6. & lib.4. c.7. Valerius lib.3.c.7. Ouid. lib.6. Fast. Silius Italicus lib.5. per totum, &c.

Clades ad lacum Thrasymenum.

Per occupatam armis Punicis] His verbis Liuius clare ostendit, non semper necessariam fuisse eius, qui Dictator diceretur, præsentiam. Idque apertius docet superius lib.8. vbi scribit L. Cornelio, quia ne eum quidem in Samniū ingressum reuocari ab impetu belli placebat, literæ missæ, vt Dictatorem comitiorum causa diceret.

Præsentia eius, qui Dictator diceretur, minime necessaria.

Prodictatorem] Propterea quod legitime creatus non esset. Nam eius dicendi potestas penes Consules, non autem penes populum erat, vt Liuius sæpe commemorat. Vnde quoque Prodictator dictus, L. etiam Sylla, & C. Cæsar post hæc tempora præter patriæ morem, primi à populo Dictatores, alter Interrege L. Valerio Flacco,

Prodictator.

 alter

alter vero M. Lepido Prætore comitia habentibus creati. Reliqui omnes Dictatores à Consulibus creati sunt.

Minutius Rufus.

M. Minutium Rufum] Hominum ferocem, impotitunum, temerarium, lingua immodicum, studium, auramque exercitus semper quærentem. & Fabij dicta semper contemnentem, quem suis colorib. depingit Plutarch. in Fab. Max.

Fatales libri.

Fatalibus libris] Fatales libros vocat Sibyllinos, vt hoc ipso libro annotabimus paulo post.

Venus Erycina. Mens. Dea.

Veneri Erycinæ] Venus Erycina cognominata ab Eryce monte Siciliæ, in quo Æneas matri templum construxerat, vt Virgil. canit:

Erycino in vertice sedem
Fundabat Veneri Idaliæ.

Meminit & Polybius in primo. Diodorus Siculus Erycem ait Veneris & Butæ filium fuisse, qui monti, vt etiã Seruius testatur, nomen dederit, & matri templum. Plura de hac Gyraldus historiæ Deorum Syntag. 13.

Menti vouendas] Mens à Romanis consecrata, Cicerone quoque auctore, vt mentem ea bonam concederet, quod & diuus Augustinus non semel asseruit & ante eum Lactantius. Ouid.

Mens quoque numen habet: Menti delubra videmus
Vota metu belli perfide Pœne tui.

Versacrum quid.

Ver sacrum vouendum] Veris sacri mentio quoq; fit infra lib. 34. vbi scribitur: Ver sacrum videri pecus, quod natum esset inter Kal. Martias, & pridie Kalen. Maias. Verum Festus id sic explicat: Ver sacrum vouendi mos fuit Italis. Magnis enim periculis addicti vouebant, quæcunque Vere proximo nata essent apud se animalia, immolaturos. Sed cum crudele videretur pueros ac puellas innocentes interficere, perductos in adultam ætatem velabant, atque ita extra fines suos exigebant. Idem Sextus Pompeius in Mamettino, vt si vellent (inquit) eo malo liberari, Ver sacrum vouerent, id est, quæcunque Vere proximo nata essent, immolaturos. Plura de hoc Pitheus aduersarior. subs. lib. c. 6.

Æris 333.] Alia æris summa est apud Plutarch. in Fabio, qui totidem denarios addit. Liuius vero pro 300. millibus nummum, id est, totidem sestertiis, millia æris dicit, & de denariis tacuit. Trientem autem tertiam partem assis intellexit, qui genus nummi fuit, vt tradit Budæus lib. 2. de asse.

Fascesque virgarum] Frontinus sarmentorum in fasciculos vnitorum meminit.

Omnibus circa solo æquatis] Simili stratagemate vsus esse legitur Archidamus bello Peloponnesiaco contra Periclem, quare is, antequam Atticam incursaret, denuntiauit Atheniensibus, si deuastatis cæteris à suis prædiis Archidamus abstineret, propter ius hospitij, aut quo maleuolis suis ansam calumniandi præberet, agrum se & villas reipublicæ donare. Plutarchus in vita Periclis.

De æquando iure magistri equitum] Id est, quod dictatori magister equitum æqualis esse deberet. Id quod antea inauditum erat.

De æquato imperio] Magnum clementiæ & mansuetudinis exemplum. Vide Silium Italicum lib. 12.

Opifices ad dignitates Romæ admissi.

Patrem lanium fuisse ferunt] Indicat hic locus etiam hos, qui artes operosas, sordidas, humilesque tractarunt, & ciues Romanos fuisse, & postremis temporibus, & ad suffragia & honores admissos. Licet Dionysius libro 2. & libro 6. scribat, tales numero ciuium exclusos. Sic P. Rupilius ex operis publicanorum consulatum adeptus, imperium in Sicilia gessit, idemque triumphauit. Sic M. Scaurus qui consul & censor fuit, patrem habuit, qui carbonariam, Octauius, qui postea Augustus appellatus est, auum, qui argentariam fecit.

Deprehendit fortuna temeritatem] Historiam lege apud Frontinum lib. 2. c. 3. Meminit quoque Erasmus lib. 5. Apophtheg. Sabell. li. 9. c. 1. Ethnic. exempl.

Iisdem sacris initiati.

Iisdem sacris initiatos] Scite admodum atque concinne iisdem sacris initiati dicũtur, qui vnanimiter & conspiranter ad scopum nituntur eundem ac vmbilicum, & sic hoc loco Liuij vere accipienda, censet Cælius lib. 12. cap. 12.

Iusiurandum & sacramentum differunt.

Iureiurando à tribunis militum adacti] Differentiam inter iusiurandum & sacramentum militare esse, non obscure hoc loco Liuius innuit. Quæ vero ea fuerit inter doctos disceptatur: Quidam enim existimant, cum ante certa formula iurisiurandi comprehensa fuisset, de qua Gellius lib. 16. ex lib. 5. Cincij de re militari, hoc tempore, quod nunquam antea factum fuerat, eam adauctam accessione harum clausularum fuisse, de quo Sigonius non solum in annotat. Liuianis, sed & de antiquo iure ciuium Roman. libro 1. cap. 15. Verum non obscure Liuius hic ostendit, sacramentum voluntarium iusiurandum necessarium fuisse. Dionysius ait, sacramentum Romanis gentilitium fuisse, iurare per bonam suam fidem.

L. Æmilius Paulus.

Collega eius Pauli] L. Æmilium Paulum consulem intelligit, de cuius animi & corporis dotibus Plutarchus in eius vita, & in Hannibale, Valer. Max. lib. 5. c. 10. lib. 2. c. 5. lib. 4. c. 3. Sabell. lib. 2. c. 1. li. 4. c. 3. Frontinus lib. 4. c. 5. lib. 2. c 3. & lib. 4. c. 7.

Varronis multa ac feroces voces fuere] De C. Terentij Varronis moribus Plutarchus in Fab. Max. & Hannibale. Valer. Max. lib. 4. c. 5. lib. 8. c. 7. Frontinus lib. 4. c. 5.

Consilia magis res dent hominibus] Innuit è re nata capienda & mutanda consilia, & tempori, quod aiunt, seruiendum: similes fere sententia apud Senecam lib. epist. ad Lucilium 3. quam retulit Erasmus in prouerbio: Gladiator in harena consilium capit.

Infelicem ad id locorum fuisse] Hinc vulgo dicitur: ὀλέθρου οὐδεὶς λόγος, Exitij nulla ratio.

Euentus stultorum magister.

Euentus stultorum magister] Videtur respexisse ad illud Hesiodium: παθὼν δὲ τε νήπιος ἔγνω, Id est, passusque sapit tum denique stultus, de quo plura Erasmus in prouerbiis: Malo accepto stultus sapit: & in prouerb. Piscator ictus sapiet.

A veritate laborare nimis ius sæpe aiunt] Antonius Muretus lib. 8. variarum lectionum cap. 20. auctoritate veteris Codicis (quis tamen ille sit non indicat) legendum esse putat, veritatem laborare nimis se aiunt. Et porro sic legendum: Gloriam vanam qui spreuerit, veram habebit. Sic enim & veriorem futuram sententiam, & illa contrariorum relatione ornatiorem. Id quod indicandi magis, quam approbandi gratia ascribere libuit. Lector de ea emendatione, quæ placuerint, statuat.

Cannæ.

Cannas vrgente fato] Apuliæ vicum hac vna Romanorum clade satis nobilitatum.

Hispanorum arma.

Hispanis linteis prætextis] Sic & Polybius lib. 3. τῶν δ' ἰβήρων λινοῖς περὶ πορφύροις χιτωνίσκοις κεκοσμημένων κατὰ τὰ πάτρια. Quem locum ad verbum à Liuio versum obseruauit Baysius de re vestiaria.

Clades Romanorum ad Cannas.

Quadraginta millia peditum] Cum Liuio consentit Plutarchus. Polybius autem longe maiorem cæsorum numerum adfert. Cæterum de hoc prælio vide eundem Polybium lib. 5. cap. 18. lib. 33. cap. 1. Strabonem in fine lib. 6. Lactantium lib. 2. cap. 7. Silium Italicum libro 9. per totum, Augustinum libro 3. cap. 19. ciuitatis Dei. Valerium Max. lib. 1. cap. 1. & lib. 1. cap. 2. lib. 2. c. 2. lib. 3. c. 4. lib. 4. c. 5. lib. 7. c. 4. lib. 8. c. 6. Frontinum lib. 2. c. 5. Orosium lib. 4. c. 16. & alios.

Dii non omnia eidem dederunt.

Non omnia Dii eidem dedere] Petrus Victorius lib. 10. c. 4. variar. lection. Listium hanc sententiam ab Homero accepisse tradit, qui libro penultimo Iliados ita scribit:

ἀλλ' οὔπως ἅμα πάντα θεοὶ δόσαν ἀνθρώποισιν
(printed: οὐδ' ἅμα πάντα...)

Sed & ante eum Erasmus id annotauit in prouerbio: Non omnia possumus omnes.

Quadrigati nummi.

Nummis quadrigatis] A notis quadrigarum sic dictis, qui ante Victoriales in vsu fuere, de quibus Plin. libro 33. cap. 2.

Iurant

Iurant omnes] Idem Oros.lib.4.c.16.Valer.Max.lib.5. c.6.Sabel.lib.1.c.4. Ethnic.exempl.

Fatalibus libris] Per fatales libros Sibyllinos intelligit, vt & ante annotauimus. Patet id ex Plutarchi Marcello, vbi & ipse huius sacrificij extraordinarij meminit: δύο μὲν (inquiens) ἕλληνας ἄνδρα καὶ γυναῖκα, δύο δὲ γαλάτας ὁμοίως ἐν τῇ καλουμένῃ βόων ἀγορᾷ κατορύξαι ζῶντας.

Remissi à Pyrrho gratis] Horum secundum quosdam mille & octingenti numero, secundum Trogum autem ducenti tantum fuisse referuntur. Coram legatis vero Romanis aperte testatus est Pyrrhus, se non mangonum more cum Romanis negotiari, sed certare tantum de gloria & imperio. Cuius vt generosam, ita magno principe dignam sententiam Ennius apud Ciceronem libro primo Officiorum carmine expressit. Cæterum de horum captiuorum pœnis & expiatione lege Eutropium lib.3. Alexand.ab Alex.lib.4.c.7.

Prædibusque ac prædiis cauendum] Quid sit prædibus ac prædiis cauere, docet Asconius Pædianus in prætura vrbana, de sartis tectis loquens: Bona (inquiens) prædia dicuntur, bona satisdationibus obnoxia, siue sint in mancipiis, siue in pecunia numerata, prædia vero, domus & agri. Hæc autem omnia venduntur, si rationi publ. locator sartorum tectorum non responderit. Tu autem Verres (inquit) cum ego sim obnoxius, & prædibus, id est, fideiussoribus, & prædiis appositis, non mihi exactores operis, sed dominus voluntatis, qui non finis me optima mea conditione. id quod volo, de redemptione agere, cum periculum sit meum, non Reipubl. Prædes igitur homines sunt fideiussores, quorum res, bona, prædia nunc vno nomine dicuntur.

Quia nec ærarium exhaurire] De consilio Romanorum, ob quā causam captiuos minime redimendos esse censuerunt, vide Polybium præ cæteris lib.6.

Nil recusandum supplicii foret] Notanda hoc loco Carthaginensium seuera disciplina, apuod quos, si quis Imperator aut dux, prauo consilio, licet felici euentu pugnasset, fœdo supplicio in crucem elatus, morte pœnas dabat. Hinc Himilco dux Carthaginensium à Cn. Duilio superatus, Carthaginem fugit, & à Senatu quæsiuit, quid faciendum censerent? Omnibus, vt pugnaret, acclamantibus: Feci, inquit, & victus sum. Hac ratione pœnam crucis effugit, auctor de viris illustribus, c.38. Valerius vero Maximus lib.7.c.3. Hæc non Himilconem, sed Hannibalem fecisse, sed paulo aliter scribit, ait enim, ex infelici illa pugna, priusquam cladis nuntius domum perueniret, quendam ex amicis compositum & ornatū Carthaginem misisse, vt interrogaret, an cum hoste confligere debeat, quod vbi concessum esset, tum ille; Conflixit, inquit, & superatus est: Romani vero duces, qui temeritate vel inscitia exercitus amisissent, aut fugæ, & pauoris insimulati essent, pecunia aut exilio sæpe mulctati sunt, teste Alexandro ab Alex.lib.4.c.7.

IN LIBRVM XXIII. LIVII, QVI AB ALIIS TERTIVS DECADIS TERTIÆ DICITVR, Annotationes.

Notissimum quodque malum] Videtur respexisse ad illud Plautinum: Nota res mala optima. Quæ sententia deterret, ne temere nouandis rebus studeamus, vitemusque vitium, quod Græci φιλόκαινον vocant.

Vesci humanis corporibus] Diuersum Porphyrius Tyrius in 2.lib. περὶ ἀποχῆς ἐμψύχων, tradit. Aut igitur Romanis consul mendacio illi tempori apto augere feritatem hostium volunt, aut Porphyrius in re tradenda quæ falsa foret, proposito illi suo seruiunt. De quo Victor. libro 13. var. lect. c.13.

Rem diuinam thure & vino] Vino sacrificabant eoque mero, significantes mentis integritatem à dolo & mendacio seiungendam. Thure hoc ipso suauissimæ cognitionis diuinæ distributionem complectentes, vt annotat Cæl. lib.22. c.9.

Ipsorum primores id insigne gerere] Primores intellexit, qui equo publico militarent, vt Sigonius existimat, de iure ciuium Romanorum lib.2. Annulos autem equitum fuisse ornamentum, quo distinguerentur à plebe, idem ibidem docet.

Vt equum ascendere liceret] Lege enim, quam nominat Plutarchus in Fabio: sancitum erat, ne Dictator equo posset vti, idque vel ob eam causam, quod cum plus inesse roboris in pedestribus copiis putaretur, propterea in legione permanere, nec locum deserere deberet Imperator, vel quod cum ad alia omnia Dictatoris esset singularis potestas, in hoc vno voluerunt eum inferiorem videri. Senatus tamen petenti Fabio Maximo Verrucoso contra veterem legem concessit, vt equo vehi posset, datumq; id hominis virtuti & tempori, cum cæsis ad Cannas Romanis, in vno Fabio Dictatore creato, melioris fortunæ spes reposita videretur. Manutius de legib. Rom.

Dictatori equum ascendere vetitum.

Bigatosque quingentos] Nummos intellige Nam nota argenti fuere bigæ atque quadrigæ. Et inde bigati quadrigatique dicti, auctore Plinio lib.33. prout annotauit Budæus lib.5. de asse.

Bigati qui.

Voluptates immodicæ] Voluptatis & luxuriæ effectus verum de Hannibalis voluptatibus præter Liuium, vide Valer. Maxim. lib.9.c.1. Silium Italicum lib.15. copiosissis. Simile autem de Phrygibus exemplum apud Virgilium lib.9. Desidiæ cordi.

Voluptas corruptrix rerum omnium.

Sub pellibus haberi cœpti sunt] Id est, in tentoriis degere inceperunt. Quoniam militum tentoria pellibus ob tegebantur: & inde sub pellibus esse discebantur. De quo Cælius lib.27.c.14. Iacobus Rænardus lib 4. Varior. cap.3.

Sub pellibus esse.

Non tolerantes famem] Fames omnium suppliciorum vltimum. Et sententia cantionibus apud veteres celebrata, teste Platone: Miserrimum mortis genus fame mori. Sumpta autem est ex Homer. Odyss. μ.

> Πάντες μὲν συγεροὶ θάνατοι δειλοῖσι βροτοῖσι,
> Λιμῷ δ' οἴκτιστον θανέειν καὶ πότμον ἐπισπεῖν:
> *Dura quidem miseris mors est mortalibus omnis,*
> *At periisse fame res vna miserrima longe est.*

Famis vehementia.

Dictatorem qui Senatum legeret] Senatus legendi auctoritas, exactis regibus, penes Consules fuit. Deinde hoc munus & officium ad Censores delatum est, qui quinto quoq; anno, & eos, quos tanto honore dignos esse iudicarent, in Senatum admitterent, & eos, qui aliquid offendissent, è Senatu reiicerent. Interdum tamen etiam Dictatorum & Triumuiros legendi Senatus gratia creatos legimus, prout annotat Maioragius c.14. de Senatu Romano.

Senatum legere qui consueuerit.

Curulem magistratum cepissent, nec dum in Senatum lecti essent] Nam per gradus ad amplissimum & altissimum ciuitatis ordinem omnes fere Romæ perueniebant. Id quod præter Liuium & Dion. lib.54. testatur cum ait, Senatusconsultum quoddam fuisse factum, vt XXuiri ex equitibus crearentur, quorum deinde (inquit) nullus in Senatum allectus est, nisi quem etiam alium magistratum gessisset, ex quo in Senatum legi ius esset, Zamoscius lib.1. de Senatu Romano.

Qui spolia ex Romano hoste] Quod scribit eos lectos qui spolia hostium domi fixa haberent, id ita obseruatum scribit Plinius lib.35. ab antiquis, vt foris & circum limina maiorum suorum fortissimorum virorum imagines disponerent affixis hostium spoliis: Nec mirum eorum qui ciuem conseruassent habitam rationem, cum vt idem auctor tradit lib.16. iis ineuntibus ludos à Senatu assurgi in more esset, sedentique ius in proximo Senatu haberent. Zamoscius libro primo, de Senatu Romano.

Lanuuii ad Iunonis Sospitæ] Sospita Iuno in primis colebatur Lanuuij magno cultu, cuius simulachrum fingebatur

Sospita Iuno.

batur cum pelle caprina, & hasta, & scutulo, & cum calceolis repandis, vt de natura Deorum scribit Cicero. Sospitam Iunonem, inquit Festus, quā vulgo Sospitem vocant, antiqui vsurpabant, cum ea vox à Græco videatur sumpta, quod est σώζω.

Volones qui. *Volonum quod fuerat*] Volones serui erant in militiam admissi, inde sic dicti, quod prius interrogarentur, vellentne militare. Idque vt apud Romanos post Cannensem cladem est factum, sic Pausanias auctor est Persico bello, quod in Marathoniis campis est gestum, primum seruos apud Græcos in militiæ iura admissos. Cælius l. 25. c. 23. Macrobius lib. 1. Saturnal. c. 11.

Vadimonium quid. *Vadimonia fieri*] Id est, sponsiones sistendi in iudicio. Nam id vadimonium esse, M. Varro lib. 3. de Lingua Latina docet. Et si forte non male etiam de citatione personali intelligi possit: vacari namque pro citare personaliter affuturum vsurpari, docet Budæus in annotationibus prioribus ad Pandect.

Lacinia Iuno. *Laciniæ Iunonis templum*] Lacinia Iuno sic cognominata ab Italiæ promontorio. Virus attollit se diua Labinia contra. Quo loco Seruius scribit, Lacinium templum à rege conditore dictum secundum quosdam à latrone Lacinio, quem illic Hercules occidit, & hoc loco expiato iuueni templū constituit. Meminit templi Iouis Lacinij Liuius infra lib. 4. & lib. 2. Decad. 5. vbi vide.

Sublicæ. *Subiectis validis sublicis*] Sublicæ quæ dicantur superius lib. 2. vide.

Lustra. *Omnibusque lustris*] Lustra hic posuit pro lupanaribus: Veteres enim lustrari pro scortari dixerunt, vt sæpius videre est apud Plautum.

Canterius infossa. *Canterium in fossa*] De Canterio, eiusque notione multiplici, Cælius lib. 8. c. 4. Cæterum ad prouerbium quod attinet, licebat eo vti, quoties quis ad id negotii trahitur, in quo nequaquam valeat, aut vbi res vehementer erit impedita, periculosave. Erasm. in Chil.

Locare & conducere. *Conducerentque ex lege præbenda*] De horum verborum significatione Budæus in annotationibus prioribus ad Pandectas. Quanquam enim locator sit plerumque, qui pretium accipit, & conductor qui dat, vt sit locator dominus, conductor inquilinus, tamen nonnunquam vice versa euenit, vt locator pretium det, conductor accipiat.

IN LIBRVM XXIV. QVI DECADIS TERTIÆ QVARTVS DICITVR, Annotationes.

Occasio. opportunitas. EX *occasione aut opportunitate*] Opportunitas temporis est, quam & occasionem licet appellare, nisi quod in tempore occasio, in re ipsa opportunitas videtur dici.

Vestitus mutati. *Conspexere purpuram ac diadema*] Nulla re magis quam vestitus mutatione subditi offenduntur, plerumque enim vestitus mutatio, mutationem regni portendere solet. Hinc scribunt, Magos aliquando Persis prædixisse, breui ipsis Macedones imperaturos, quod eo anno qui proxime præcedebat, pugnam commissam inter Darium & Alexandrum Magnum, Darius gladiū quem gestare solitus erat, Macedonum more ornasset. Et solet plerumque gens, quæ alterius gentis habitum assumit, in eius potestatem concedere, vt inquit Curtius. Quid itaque nobis sperandum, qui nostros in habitu Turcico & Moscouitico, & alibi Hispanico incedere videmus? Deus nobis adsit, & auguria, seu potius omina auertat.

Albi equi. *Quadrigisque etiam alborum equorum*] Equorum alborum vsus valde inuidiosus fuit, prout & superius annotatum est: Sic etenim Camillus in inuidiam venit, quod in triumpho curru equis albis iuncto, vrbem inuectus esset, quod humano fastigio ampliorem honorem, patremque supremo Ioui sibi vindicare videtur. Vide Tornebum lib. aduers. 24. c. 31.

Tarentum. *Tarenti potiundi*] De huius vrbis origine & potentia ex Ephoro leges apud Strabonem lib. 6. Item Plinium libro 3. cap. 20. Florum lib. 1. c. 18. Iustinum libro 3. Silium Italicum lib. 12. Melam libro 2. c. 4. Volater. lib. 6. cap. 8.

Stantes cibum potumque] De variis animaduersionum militarium speciebus præter alios Sigonius de antiq. iure ciuium Rom. lib. 1. c. 15.

Hasta [...]tionis. Assueti hastæ. *Qui hastæ huius generis assueuerant*] Hasta non de auctionibus venditionibusque modo, sed & de locationibus, quæ publice fiunt, dici consueuit. Vnde assueti hastæ appellati eleganter, qui eam conducere consueuerunt, vt annotauit Cœlius lib. 21. c. 17.

Cretio hæreditatis. *Hæreditatem regni creuerit*] Cretio (inquit Vlpianus) certorum dierum spatium quod dabatur instituto hæredi ad deliberandum, vtrum expediret ei adire hæreditatem necne. De quo vlterius Rævardus de auctor. prud. c. 8. Et Vlpianus in institut. 22. Cernere est verba cretionis dicere ad hunc modū: Cum me Mænius hæredem instituerit, eam hæreditatem adeo cernoque. Varro lib. de ling. Latina illud Plauti interpretans: Hanc mihi amicam esse creui, id est, constitui. Itaque hæres cum constituit se hæredem esse, dicitur cernere, & cum hoc fecerit creuisse. Sic accipienda Cretio in L. 17. C. de iure delib. & in L. 1. & 2. de bonis maternis in Cod. Theodosiano.

Cubit[...]. *Cubitis cubitalibus*] Cubital idem est, quod brachiale, Græcis περιβραχιόνιον appellatum, vt enim fasciolæ crurum sunt, ita cubitalia tegmenta sunt brachiorum. Horat. Satyr. 2. Ponas insignia morbi.

Fasciolas, cubitas, focalia, vide Torneb. lib. 7. aduersar. c. 10. Lambinum in suis ad Horatium annotationibus: Cubital puluinum esse scribit, cui innitebantur veteres inter cœnandum.

Scorp[...]. *Scorpionibus modicis*] Scorpio tormentum est bellicum, sed telū etiam illius tormenti, id est, quod eo tormento mittitur. Oppius lib. 5. belli ciuilis, Scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, videtur enim potius telum quam tormentum significare, auctore Tornebo lib. 15. aduersar. c. 1.

Cornicines in via] Tubicines ad bellum vocant milites, & rursum receptui canentes reuocant. Cornicines buccinatores erant ornamentum totius legionis in ingressu conflictus, & eius reditu, & quotiescunque ad aliquod opus exituri sunt, soli milites tubicines canunt, & soli milites ad signa eorum obtemperant, quotiescunque signa mouenda sunt, cornicines canunt classicum. Vegetius.

Signa [...]norum [...]plicia. *Signa efferri consul iubet*] Auctore Vegetio libro de re militari 2. tria Romani in exercitu signorum genera habebant, Aquilam, Draconem, & Vexilla. Aquila totius legionis signum est, quam portat Aquilifer: Dracones, sunt singularum cohortium. Legio enim in decem cohortes diuiditur, quos qui ferunt, Draconarij dicuntur. Cohortes vero in centurias diuidebantur, singulis centuriis suum erat vexillum, in vexillis singulis notatum erat ex quota cohorte, quota centuria esset, ne qui milites à signo aberrarent, quod & Dionosius lib. 41. declarat.

Septe[...] iudic[...]. *Proditio pro Septemuirali iudicio esset*] Id est, censeretur hæc proditio, non secus ac si Septemuirali iudicio de ea cognitum esset. Septemuirale iudicium vero dicebatur: quod à Septemuiris, qui è Septemuirorum ordine erant, exerceretur: De Septeuiralibus iudiciis Paulus Iureconsultus singularem librum scripsit, vt testantur inscriptiones legis 31. & legis 28. Pandectarum Florentinarum, ff de inoffic. testament. Ex quibus colligere licet, Septemuiros de testamentis cognouisse, aliisque rebus, quæ commemorantur à Cicerone libro 1. de Oratore. Cæterum si forma iudiciorum centumuiralium consideretur, quorum ordine septemuiralia continebantur, iis etiam capitales causas cognosci solitas apparet, eam-

ret, eamque magis ad publicorum quam ad priuatorum iudiciorum ordinem inclinare. Eaque ratione priuatis iudiciis causas centumuirales visus est Plinius distinxisse Epistolarum lib. 6. Interuenit, inquit, acribus illis & erectis frequens necessitas computandi, ac pene calculos tabulamque poscendi, vt repente in priuati iudicij formam centumirale vertatur. Et Quintilianus libro 5. cap. 10. Proprium est, inquit, illud causæ, quod Amphictyones iudicant, vt alia apud centumuiros: alia apud iudicem priuatum in iisdem quæstionibus ratio sit. Nec id etiam ignorasse visus est Iustinianus, cum ita scribit: Magnitudo & auctoritas centumuiralis iudicij non patiebatur per alios tramites viam hæreditatis petitionis infringi, l. fui. C. de petit. hæred. Per magnitudinem haud dubie magnificam intelligens centumuiralis iudicij formam. Quo etiam referri debet, quod Cicero pro Cæcinna sic scribit: Ornate & copiose L. Crassus eloquentissimus, paulo antequam nos in forum venimus, iudicio centumuirali hanc sententiam defendit. Nec alio referendum est, quod adhunc modum scribit Quintilianus libro 4. cap. 1. Quibusdam in iudiciis maximeque capitalibus, vt apud centumuiros ipsi iudices exigunt solicitas & accuratas actiones, contemnique se nisi in dicendo etiam diligentia appareat, credunt, nec doceri tantum, sed etiam delectari volunt. Cæterum de centumuiralibus iudiciis præ cæteris erudite & late differit Iacobus Ræuardus libro singul. pro tribunalium, cap. 20. Franciscus tamen Hotomannus, vbi in sua disceptione magistratuum Romanorum de centumuiris tractat, apud Quintil. lib. 4. c. 1. Capitalia dici putat, non publica, sed ea, in quibus de capite ciuis R. ageretur, vt in causis liberalibus. Verum quam recte, ipse viderit.

Pyrrhiveproditorem] Pyrrho namque bellum contra Romanos in Italia gerente, eius medicus ad Fabricium Consulem scripsit, offerens si præmium sibi ostenderetur à Romanis, veneno se Regem necaturum, cuius scelus Fabricius auersatus, cum in eandem sententiam collegam adduxisset, literas propere ad Pyrrhum misit, monens caueret insidias. Pyrrhus itaque perlecta Consulis epistola, deprehensisque insidiis, medicum affecit supplicio, Fabricio & populo Romano gratiæ referendæ causa gratis captiuos donauit, vt scribit Plutarchus in vita Pyrrhi. Huc vero pertinent Octauiani Augusti & Antigoni quoque apophthegmata, qui dicebant, proditores quidem, cum proderent amandos, post factum vero summo odio prosequendos esse. Significantes, his, qui proditione profuerunt, nihil deberi gratiæ, licet officium, quod præstant, pro tempore gratum sit.

IN LIBRVM XXV. LIVII, QVI AB ALIIS DECADIS TERTIÆ LIBER V. dicitur, Annotationes.

Triumuiri capitales] Hi post quæstores parricidij creati de omnibus cognoscebant, quæ prius iudicare solebant quæstores parricidij. At post constitutas quæstiones perpetuas (quod L. Censorino, & M. Manilio factum fuisse, scribit Cicero) quum prætores, qui de eis quærerent, instituti sunt, tunc Triumuiri ad columnam Mœniam in foro tantum cognoscere cœperunt, de seruis & cæteris extremæ sortis hominibus, itemque de eorum sceleribus, qui, cum ciues Romani non essent, in vrbe habitabant, carcerisque custodes erant, eorumq; interuentu in eos animaduertebatur, qui extremo supplicio damnati essent, vt annotat Onuphrius in comment. lib. 1. Fast.

Huic petenti ædilitatem] Magistratuum enim gerendorum ordinem Romani obseruabant: primo enim gerebatur quæstura, post ædilitas, ædilitatem sequebatur prætura, post præturam gerebatur cōsulatus, postrema erat censura. Multos autē hac lege annaria solutos fuisse legimus, ex quib. primus fuit Africanus, qui quum iuuenis ædilitatem peteret, non sine maxima contentione Senatus & plebis consul creatus est, vt scribit Appianus in Libyco.

Cistellaque allata est] Cum enim comitia haberentur, erat, qui cistam deferebat colligendis per tribus suffragiis, iisque Rogator dicebatur. Ex multis vero locis apertum est, cistam deferre solitum eum ipsum, qui habebat tributa comitia, prout ostendit Grucchius libro 2. de comitiis Roman. In cistas autem populus tabellas sui suffragij mittebat per pontes transiens. Cistellæ vero in sortiendo mentio est in Casina Plauti, de quo vide Tornebum libro aduers. 13. c. 15.

Rogator quid.

Latini suffragium ferrent] Latini enim non tam iure, ac legum necessitate, quam beneficio & benignitate Romanorum magistratuum ius suffragiorum Romæ habuisse leguntur: idque non modo tributis comitiis, sed etiam centuriatis. Etsi enim Romæ non censebantur Latini, sed in suis ciuitatibus, poterant tamen ita se adiungere ad centurias vniuscuiusdam tribus, cui sorte obtigisset, vt Latini in ea suffragium dicerent, vt cum primæ classis centuriis hi suffragium ferrent, qui erant primi census apud Latinos, cum centuriis secundæ classis, qui erant apud eos secundi census, & ita deinceps. De quo Grucchius de comitiis populi Rom. libro 2. c. 3. circa fin.

Latini ius suffragiorum Romæ habuerunt.

In ordinem coactos esse] In ordinem redacti, inquit Priscianus libro 18. dicuntur, qui contemptui sunt, inter viles numerati & abiectos: id quod & Liuius infra libro 43. testari videtur: Tribuni plebis, inquiens, in ordinem redacti pro contemptissimis sunt habiti. Hos Græci Encyclios appellare videntur, vt annotat Cælius lib. 25. c. 18.

In ordinem redigi.

Vades daret] Vades sponsores in re capitali dicuntur, auctore Festo: idem confirmat Cicero lib. 3. de duobus Pythagoreis loquens. Vide Budæum in priorib. annotat. ad Pand.

Vades qui.

Omissa multæ certatione] His verbis apparet, moris fuisse, vt Tribuni plebis multam dicerent, vel vt alij loquuntur, infigerent, quæ postea populi suffragiis in comitio vel irrogaretur, vel abrogaretur, vel etiam remitteretur: quo tempore multa certari dicebatur. Non enim tribum damnare multæ poterant, sed tantum rogare populum, apud quem cum reus non iure multatum se contenderet, lis illa multatitia disceptabatur. Hæc Budæus.

Multam certare.

Videri enim in exilio esse] Exilium triplex est (inquit Marcellus) aut certorum locorum interdictio, vt lata fuga, aut vt omnium locorum interdicatur præter certum locum, aut insulæ vinculum, id est, relegatio in insulam, L. exilium, ff. de interdict. & relegatis. Quibus verbis triplicem exilij speciem constituere videtur, vt eius vocabuli significatione, relegationis & deportationis pœna includatur. De quo vide latius differentes, Franciscum Duarenum libro 1. anniuersariarum disputat. c. 37. Ioannum Robertum Aurelium sententiarum libro 4. cap. 11. Quia vero solo exilij nomine aquæ & ignis interdictio rarius intelligitur, ideo Liuius adiicit ipsi aqua & igni placere interdici. Qua pœna ius ciuitatis penitus ademptum fuit, quasi earum rerum vsu interdicto, sine quibus hominum vita constare non posset. Quia hæ duæ res humanam vitam maxime continent, de quo quam plura eruditissime congessit, L. 2. ff. de pænis, in suis annotationibus ad Pandectas. Notat quoque ex hoc Liuij loco Blondus Romæ triumphantis lib. 4. quod licet inter exilium, & aquæ & & ignis interdictionem omnium maximam animaduersionem plurimum interfuerit, aliquando tamen coniunctioni fuisse exilium aquæ & ignis interdictioni.

Exilium triplex.

Aquæ & ignis interdictio.

Fora, conciliabula.

Foris conciliabulisque] Liuius per fora, & conciliabula, omnia quæ extra vrbem erant, maiora & minora oppida, castella, & loca intellexisse videtur, in quibus essent conuentus aliqui iuridici, prout annotat Tornebus lib. 1. aduers. c. 11. Alias vero forum locus erat nundinationis, & negotiationis, vbi etiam ius dicebatur, vt forum Flaminij, forum Iulij, forum Licinij, de eorum nominibus, qui ea constituenda curarunt. Conciliabula vero cum loca essent, in quibus ius diceretur, & in concilium conueniretur, tamen foris inferiora erant, interdum tamen in municipij ius ascendebant.

Triumuiri

Triumuiri] Triumuiri ædibus sacris incendio consumptis reficiendis & sacris conquirendis instituti. Hi an extraordinarij sacerdotes vel prophani fuerint, Onuphrius dubitat.

Æditui.

Corruptis æditiuis duobus] De huius nominis etymologia Gellius lib. 2. c. 6. Quidam edituum dictum arbitrantur, quod ædes sacras tueatur & curet.

Concubia nox.

Concubia nocte mouit] Concubiam noctem hic vocat Liuius, cum contenebrauit, secus atq; Varro in li. 6. de lingua Latina, qui concubiam vocat noctem intempestam, cum tempus agendi nullum est. Victorius lib. 8. variar. lectio. c. 3.

Ex carminibus Marrianis] Hæc carmina Martij Alciatus libro 5. Parergon cap. 18. ita in pedes digerenda putat.

Amnem Troiugenæ Cannam Romane feuge,
Ne te alienigenæ in Campo cogant Diomedis,
Conseruisse manus pugnando: Sed neque credes
Tu mihi tunc, donec compleris sanguine campum,
Multaque millia cæsa tuorum deferat amnis,
In pontum magnum terrai frugiferai,
Piscibus atque auibusque ferisque olentibus terras,
Vt fuat esca caro tua. nam mi ita Iupiter orsus.

Hoc modo Syracusæ captæ] De expugnatione Syracusæ præter Liuium Florus lib. 2. c. 6. Silius Italicus libro 14. Val. Max. lib. 8. c. 7. lib. 1. c. 6. & libro 5. c. 1. Sabell. lib. 4. Ennead. 5. Facta est autem secundum plerosque anno ab vrbe condita 541.

Sed in rebus asperis] Hæc sententia ab Herodoto mutuata esse videtur, qui in πολύμνια, inquit, μεγάλα γὰρ πρήγματα μεγάλοισι κινδύνοισι ἐθέλει καταιρέεσθαι.

IN LIBRVM XXVI. QVI ALIIS SEXTVS DECADIS TERTIÆ DICItur, Annotationes.

Anquirere.

Capite anquirendum] Anquirere prisco verbo Liuius dicit, quod Cicero quærere, vnde sæpe apud eum pecunia anquisitum legimus, id est, conclusum pro multa vel emenda, & anquirere capite, pro criminaliter contra aliquem procedere. Hoc idem Cicero vocat æstimare litem capitis, hoc est actione rei persecutoria non vti, sed criminaliter intendere, & vt vulgo loquimur, conclusiones capitales concipere. Sic & perduellionis iudicare antiquo more dictum est ex imitatione Græcorum, qui κρίνειν dicunt, pro diem dicere, & vadimonio capitali obstringere, Budæus in annotat. ad Pand. Cæterum, Anquiro & anquisitiones, vocabula esse Romana & honesta, tradit etiam Petrus Crinitus lib. 1. de honesta disciplina, c. 14.

Perduellionis iudicare.

Hastæ velitares.

Hastis velitaribus inest] Hastæ velitares erant iaculatoriæ, id est, quibus eminus iaculabantur, proinde aliis leuiores de his Ouidius ita scribit:

Vtque petit primo plenam flauentis arenæ,
Nondum calfacti velitis hasta solum.

Hastam velitarem Polybius videtur γρόσφον appellare, de quo plura Tornebus lib. 14. aduers. c. 11.

Qualis in defectu Lunæ silenti nocte] Æs in sacris & excantationibus magnam habuisse vim & auctoritatem, ex Scholiaste Theocriti in pharmaceutria, propterea que in Lunæ deliquiis adhiberi solitum tradit Cælius lib. lect. antiq. 19. c. 10. & rursus li. 28. c. 6. Hinc Ouidius libro Metamorph. 4. videtur cecinisse:

Cum frustra resonant æra auxiliaria Lunæ, Et lib. 7.
Te quoque Luna traho, quamuis temerata labores
Æra tuos minuant.

Media P. Valerii] Mediam sententiam sequendam supra ostendimus, vide autem de eo Ferrandum Adunensem libro 2. explicationum in ius ciuile, ad paragraph. cum ex aliena.

In religionem ea res] Id est, Pœni interpretati sunt, id diis non placere, vt pro vrbe Roma capienda confligerentur, vel vt vrbs Roma armis oppugnaretur. Budæus in priorib. annotat. ad Pandect.

Lege ag.

Lictorem lege agere iuberet] Id est, vt ex officio suo ageret, & sententiam in damnatos exequeretur, τῷ νόμῳ χρῆσθαι ἐκέλευσε. Valerius lib. 3. aliter accepit, Deligatis ad palam hostibus, literas à patribus cõscriptis ne quicquam Capuanis salutares accepit. In sinistra enim manu, sicuti erant traditæ, reposuit ac iusso lictore lege agere, tum demum aperuit. Lege agere pro vinctos virgis cædere, & deinde securi ferire posuit exequendo scilicet sententiam, quam eis tulerat. Budæus in prioribus annotat.

Inire suffragium] Budæus in prioribus annotat. in Pandect. legit. confusum suffragium, per id intelligens, cum turbæ quasi turmatim suffragantur.

Profiteri quid.

Professus se petere] Profiteri est in concione publice dato nomine voluntatem suam de aliquo magistratu populi suffragio obtinendo declarare, vt Budæus interpretatur. At Grucchius lib. 1. de comitiis Romanis ostendit professionem nihil aliud fuisse, quam publicam ac solemnem voluntatis suæ declarationem, de magistratu, si populus ita vellet, obtinendo, etiam citra nominis dationem. Cæterum quod dicit, omnes homines iussisse Scipioni imperium in Hispania esse, sciendum est, duo imperij verba apud Liuium aliosque contineri, potestatem videlicet exercitum habendi, & belli gerendi, quod Plutarchus in Cicerone, vbi de hac re loquitur, dixit: στρατιώτας τρέφειν, καὶ καταλέγειν ὁπόσων δέοιτο.

Impe...

AD... num sume...

Ingressusque ædem] Iouis scil. vt iuxta diuini Platonis sententiam omnium negotiorum exordium à Deo sumendum esse doceret. Quod enim in triremi gubernator, in curru rector, præcantator in choris, dux in vrbe, Imperator in exercitu, hoc est, vt Apuleius ait, in mundo Deus, cuius fauor nisi conatibus nostris aspiret, manca est omnis humana industria. Vide notata in hanc sententiam in proœmio lib. 1. supra.

Ang... geni...

Anguis immanis] Quem superstitiosa antiquitas genium Iouis fuisse putauit. Hanc historiam ex Oppio & Iulio Higino copiosissime leges apud Gellium lib. 7. c. 1. Valer. Maxim. libro 1. capite 3. Plutarch. in eius vita, &c.

Mar... trium... dene...

Id non impetrauit] Marcellum enim aduersarij incusabant, primum quod non tantum homines, verum etiam Deos, perinde ac captiuos in triumphum duxisset. Deinde quod Romanos pulcherrima & mirabilia Græcorum opera, quæ antea incognita fuerunt, venerari atque suspicere docuisset. Sed & alia causa sub fuit, nimirum quod ad res gerendas sine magistratu missus fuisset, qui enim ea conditione erant, etsi res triumpho dignissimas gessissent, triũphare lege vetabantur. Itaq; nec P. Scipioni ob recuperatas Hispanias triumphum senatus decreuit. Pompeius tamen Magnus Sylla dictatore concedente contra legem eques adhuc Romanus triumphauit. Manutius de legibus Romanis.

Triumphus in monte Albano.

In monte Albano] Aduersante senatu Romano populum sæpe triumphos decreuisse legimus, cum res bello gestæ dignæ viderentur. Item plures, cum Romæ honos negaretur, de sua sententia, sed in Albano tantum monte, triumphos egisse. Alex. ab Alex. lib. 6. c. 6.

Ouile mu...

Secreto in ouili] Locus, in quo centuria prærogatiua erat,

erat nominatim appellatur ouile, in quem locum centuriæ seniorum ingredi non licuisset, nisi potestate facta à consule. Ouile vero dicebatur propter similitudinem, quod vndique cancellis clausus esset, in quo loco cum essent, suffragium dicebant, ita vt interim non liceret aliis in eo loco esse. Huius etiã loci meminit Dionysius lib.10. vbi de comitiis L.Quintij loquitur, & Lucanus, cum ita scribit: & misere maculauit ouilia Romæ. Grucchius lib.1. de comitiis Rom.

Obsecratio.

Obsecratio in vnum] Obsecrationem appellat precationem, quam põtifex ipse præibat populo subsequenti verba præeuntis, vt docet Tornebus lib.22.c.31.

Quinquatrus.

Quinquatrus fuit] Quinquatrus & quinquatria, vtrumque enim dicitur, feriæ erant in honorem Mineruæ institutæ, sic dictæ, quod quinque diebus fierent, vt Ouidio etiam placet, dum scribit:

Vna dies media est, & fiunt sacra Mineruæ,
Nomina, quæ à iunctis quinque diebus habent.
Sanguine prima vacat, nec fas concurrere ferro,
Causa quod est illa nata Minerua die.

Iniussu populi R. de ciue Romano agere.

Persenatum agi] Etsi enim ordinis senatorij potestas maxima esset, nihil tamen de ciuibus Romanis iniussu populi Romani decernere vel statuere poterat, prout Budæus in prioribus annotationibus, & Maioragius c. 11. de senatu Romano annotarunt.

Si quid iniungere inferiori velis] Huc haud dubie respexit Claudianus, cum ad Honoriu inter cætera scripsit:

In commune iubes si quid, censesve tenendum,
Primus iussa subi, tunc obseruantior æqui
Fit populus, nec ferre vetat, cum viderit ipsum
Auctorem parere sibi, componitur orbis
Regis ad exemplum, nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, quam vita regentis.

Respublica incolumis] Thucydidis hæc sententia est, apud quem Pericles lib.2. in oratione dicit: ἐγὼ γὰρ ἡγοῦμαι πόλιν πλέω ξύμπασαν ὀρθουμένην ὠφελεῖν τοὺς ἰδιώτας, ἢ καθ' ἕκαστον τῶν εὐπραγοῦσαν ἀθρόαν δὲ σφαλλομένην, cum aliis, quę ibi sequuntur. Et alibi existimat, æque bonũ ciuem esse, & illum, qui partem aliquam corporis, & qui possessionis aliquid pro ciuitate amittere non dubitat. Et apud Stobæum ser.41. (ni fallor) Polydicus inquit: πόλις εὖ ἀγομένη, μεγίστη ὀρθωσίς ἐστι, καὶ ἐν τούτῳ πάντα ἔνεστι, καὶ τούτου σωζομένου πάντα σώζεται, καὶ τούτου φθειρομένου τὰ πάντα διαφθείρεται, id est, Ciuitas prospere agens felicitas est maxima. In hac insunt omnia: hac salua cuncta seruantur, hac pereunte, nihil non pessum it.

Ferrea manus.

Ferrea iniecta manu] De manibus ferreis curuisq; nihil dicere necesse est, vide Bayfium de re nauali de hisce.

Carthago.

Carthaginem nouam] De hac copiose Strabo libro tertio, Plinius libro tertio, capite tertio, Pomponius Mela lib.2. Volaterranus lib.6.c.5.

Recuperatores.

Tres recuperatores] Recuperatores, vt ait Festus, primum dicti sunt, qui inter populum Romanum, & ciuitates peregrinas de rebus priuatis reddendis recipiendisque cognoscebant, ea enim recuperatio dicebatur. Postea vero etiam iudices à prętore post iudicium constitutum dati, ita appellari cœpti sunt, vt libro quadragesimotertio, vbi eorum quoque mentio fit, annotauimus. Meminit eorum quoque Gellius libro vigesimo, capite primo.

Scipionis continentia.

Scipio percunctatus patriam] Alij ad se adduci vetuisse scribunt: ne visa virgine animus ad libidinem pelliceretur. In oculis enim nõ exiguam natura posuit motuum declarationem. Quamobrem ab eorum motionibus omnis est abiicienda leuitas, & impudentia, & cum nulla pars corporis vacare debeat continentia, oculos maxime oportet habere homines continentes: quos Seneca de remediis fortuitorum vitiorum omnium irritamenta & scelerum duces vocat.

Si frui liceret ludo ætatis] Plutarchus in Apophthegmat. ait, Scipionem dixisse, libenter se accipere puellam, si homo priuatus, non Imperator esset. Quo dicto docuit, se iuuenem formæ puellæ corrumpi non potuisse, quo minus meminisset, quid Imperatorem deceret, qui in omni vita virtutis & honestatis debet suis exhibere exemplum. Vide Valerium Maximum lib.4.c.3. Eutropium lib.3.c.vlt. Gellium lib.6.c.8. Sabellicum lib.1.c.4. Ethnic. exempl.

Cui Allucio nomen erat] Plutarchus in vita Africani hũc sponsum Luceium vocat.

Præpilata missilia.

Præpilatisque missilibus] Præpilatas inuenimus hastas dici, quæ ferreas habent cuspides, quasi præferratas, quanquam & præpilatum sit quoque, quod ferro vtiq; caret, sed in mucronem tamen est exacutum, vt locustarum cornua, prout Cœlius annotat lib.21.c.16. Atque in hac quidem significatione præpilata missilia accipienda esse videntur.

IN LIBRVM XXVII. QVI AB ALIIS VII. DECADIS TERTIÆ DICITUR, Annotationes.

Galeria tribus nomen.

Galeria iuniorum] Galeria hic nomen tribus est, ex qua erat ea iuniorum centuria, quæ fuit prærogatiua, vt annotat Grucchius lib.7.c.49. Vide ea quæ supra de Galeria tribu annotata sunt de Tribubus Rom.

Maximus Curio.

Maximi Curionis] Curiones erant, qui curiis præsidebant à Romulo instituti, curiarumque suffragiis creati, de quibus lib.2. in Numa Dionysius. His qui præsidebat, Curio Maximus dictus, cuius auctoritate, vt inquit Festus, cæteri curiones regebantur. Hic curiatis comitiis semper creatus est.

Aurum vicesimarium.

Aurum vicesimarium] Id optimum fuisse, ex Liuij loco apparet. Hodie autem aurifices aurum Vasolarium & Vsuale fere vicenariũ dicunt, vt Budæus annotauit li.5. de asse. Vasa enim raro ex auro puro & mollissimo fiunt, ideo quod illud aurum vsuram non fert, atq; attrectationem sine magno intertrimento.

Ærarium sanctius.

Sanctiore ærario] Sanctius ærarium in intima parte ærarij erat. Erat autem ærarium in arce munitissima Capitolij in æde Saturni constitutum. Vbi non tantum pecuniæ publicæ, sed etiam leges & Senatusconsulta & acta omnia diligentissime seruabantur. Ædem enim Saturni potissimũ ad hæc officia delegerant, quoniam Saturni tempore nullam in hominibus, neq; auaritiam, neque improbitatem fuisse, memoriæ proditum est, vt Maioragius c.11. de senatu Romano tradit. Cæterum diligentius veterum annalium verba consideranti, tria æraria fuisse patebit: Vnum in quo ciuium tributa, ac

Æraria tria.

sociorum vectigalia & præda Imperatorum asseruabatur, quo sumptus bellorum ordinarij sustinebantur. Alterum sanctius, de quo hic Liuius. Id quod à Pompeio apertum tradit Cicero lib.7. Epistolarum ad Atticum: Tertium fuit in quo pecunia Gallici belli caussa seruabatur, quam Gallico bello collatam refert Appianus lib.2. cum exsecrationibus eam motum non iri, nisi bellum Gallicum impenderet, ex hoc pecuniam Cæsarem abstulisse, idẽ Appianus testatur, quod diceret, nihil esse, quod amplius de Gallis metueretur, quos ipse funditus sustulisset. Dion. vero & Plutarchus ærarium in vniuersum ab eo expilatum scribunt, Sigonius de antiquo iure ciuium Romanorum, libro tertio capite 16.

Ludi Apollinares.

Ludos Apollinis sicuti his annis voti] Ex vaticinio Martij vatis, carmineque Sibyllino, cum repentino hostis aduentu plebs ad arma concitata, hosti occurreret, & nubes sagittarum in aduersos visa feriret, hostes fugarit. Vnde Macrobius existimat, victoriæ non pestilentiæ caussa ludos institutos. Hi vero prius incerto tempore celebrati fuerunt, post à Licinio Varrone prætore lege lata 4. Nonas Quintilis celebrati, boue aurato, capris duabus albis auratis, Seruius in 6. Æneid. Festus hos ludos laureatum populum spectasse scribit, stipe data pro cuiusque copia.

Crepido. *Altera crepido*] Crepido proprie est prærupti saxi altitudo & moles. Virg.

Forte ratus celsi coniuncta crepidine saxi
Expositus stabat scalis.

Supercilium. *Infimo stantem supercilio*] Supercilium hic vocatur elatior pars collis, quod emineat. Sic Virgil. 1. Georg.

Ecce supercilio cliuosi tramitis vndam,

Victorius lib. 22. c. 14. var. lect.

Serum post malerem] Prouerbiale hoc est: de cuius origine Erasmus in prouerb. Post bellum triumphum. Simil. huic est Machinas post bellum adferre.

Negabant iure] Nam pro dignitate magistratuum inter cæteros illa lex fuit, ne is cuius pater in potestate hostium esset, magistratum caperet. Videlicet hoc iudicarunt sapientissimi viri, hominis non liberi filium Remp. administrare nimis indecorum esse, vt annotat Manutius de legib. Rom. Atque hinc quæstio illa de prætura Barbarij Philippi apud iureconsultos nata: de qua præter Vlpianum Torneb. lib. 7. aduersar. c. 7.

Litare quid. *Hostiæ maiores sine litatione cæsæ*] Litare sacrificiorum verbum est, desumptum à Græco λιτανεῖν. Est vero litare, rite sacrificare, & impetrare. Nihil enim sacris mancum, nihil monstrosum conueniebat, nam si viscera pallere, terrisque masculis suffusa apparuissent, si iecur tabidum, si pulmonum fibræ defuissent non litandum veteres gentium sacerdotes existimarunt. Hic Martialis:

Non quæcunque cadit hostia cæsa, litat.

Marcelli consulis mors. *Transfixum lancea*] Lancea, quam Græci λογχὴν vocant. De huius morte lege Orosium lib. 4. c. 18. Eutrop. lib. 3. cap. 2. & Plutarchum in eius vit. Qua autem fraude Hannibal clarissimum ducem vicerit, præter Liuium exponit Plutarch. in Marcello. Front. libro 2. cap. 2. Stratag. Val. Max. libro 1. cap. 6. meminit Plin. libro 11. cap. 37.

Marcelli cõsulis sepultura. *Corpus sepelit*] Hannibal vbi Marcellum cecidisse sensit, corpus splendide & magnifice ornatum cremauit: deinde reliquis argentea in vrna conditis, coronam imponens auream filio misit, quæ dum ferrentur interuenere Numidæ, portantesque adorti sunt: & hinc inde tumultuantes sparserunt. De qua re plura apud Plutarchum & Valerium lib. 5. c. 1. Vnde & auctor de viris illustrib. in eius vita: Insidiis Hannibalis deceptus occubuit & magnifice sepultus, ossa Romam remissa, à prædonibus intercepta perierunt.

Latine omnes loquentes excitant vigiles] Hic locus satis ostendit, populum Romanum semper Latine locutum fuisse, & vnicam eius linguam, qua patritij, equites, plebeij, rustici, militesque & alij omnes loquerentur. De qua re vide disceptationem Francisci Floridi Sabini lib. 2. succis. lect. c. 1.

Nemea. *Solenni Nemeorum*] Sunt autem ludi Nemei, à Nemea sylua in Achemori honorem instituti, tametsi à Molorcho, qui Herculem suscepit, cuius filius à leone interemptus fuerat, eo enecato primum institutos dicant, in quibus maiorum imagines, sicut in funebri pompa, longo ordine repræsentare, atq; equorum cursu, simul disco, cestu & palæstra dimicare, victoresque apio coronare solebant, Lege Alexand. ab Alexand. lib. 8. cap. 8. Blond. lib. 2. Cælium Rhodig. lib. 13. c. 17.

Olympia ludicra. *Olympia ludicrum*] Quatuor in Græcia certamina fuerunt, quos Agonas appellant, Nemea, Pythia, Isthmia, Olympia, quæ & qualia fuerint, tradit Lactantius Placidus in princip. 6. Thebaidos apud Statium: De Olympicorum autem institutione & successu docte Cælius Rhodig c. 38. lib. 7. antiq. lect.

Simultas inter Reipubl. administratores, aliena esse debet. *Positu simulachrum*] Simultatem inter Rei. administratores alienam esse debere, hoc exemplo docemur: Quemadmodum enim concordia paruæ res crescunt ita quoque, vt verissime Salustius dixit, discordia maximæ dilabuntur, & tum maxime, si ipsi inter se principes parum consentiant. Vnde Aristides cognomento Iustus, qui felicissime semper Rempubl. administrauit, è concione quadam, in qua frustra Themistocli obstiterat, discedens, clara voce testatus est, res Athenienium incolumes esse non posse, nisi & ipsum & Themistoclem in barathrum coniicerent. Satius esse multo existimans ire in carcerem, quam ob duorum simultatem minus recte consuli publicis commodis, Plutarchus in vita Aristidis.

Marcia. *Lucum Marciæ*] Marcia Dea Minturnensium, Augustinus lib. 2. de ciuitate Dei, cap. 23. Meminit eius Plutarchus in Mario Seruius in 7. Ænei. Marciam dicit Deam littoris Minturnensium iuxta Lirim fluuium. Sunt alij qui per Maricam Venerem intelligant, cuius sacellum fuit iuxta Maricam, in quo erat scriptum ναὸν ἀφροδίτης.

Armilustrum. *In Armilustro*] Armilustrum, vt Festus ait, festum erat, in quo res diuinas armati faciebant, ac dũ sacrificabant, tubis canebant. Hunc vero lustrandi morem Seruium regem primo instituisse ferunt, & Armilustrum nuncupasse: In hoc illud maxime obseruatе consueuisse accepimus, vt ij, qui hostias ducerent, bonis & faustis nominibus appellati eligerentur. Ex hac enim re certa omnia prosperi vel sinistri euentus veteres captabant. Alij hanc exercitus lustrationem ita peragebant, suem, ouem, taurum, qui puri essent, ter circum acies instructas præcedente pompa ducebant, Martique Deo immolabant.

Auspices ex Etruria acciti] Aruspices ex Hetruria eur acciri soliti, supra annotatum est, vbi vide.

Coloni damn. *Colonos maritimos*] Vel hic Liuij locus testimonio est, colonias aliquas militiæ vacationem habuisse. Sic & bello Antiochino, cum cædem maritimæ coloniæ, Liuio teste, in classem cogerentur, Tribunos plebis appellarunt, à quibus ad Senatum reiectis, Senatus decreuit, vacationem rei naualis non esse. De qua re Sigonius lib 2. c. 3. de antiquo iure Italiæ.

Senam oppidum] Inclytam Tusciæ ciuitatem, quam Brennum Gallorum ducem pro senibus, valetudinariisque & armentis extruxisse, anno ante Christum natum 362. quidam ferunt. Polybius autem Senones pulsos à Romanis, aliam coloniam eius nomine Senæ, quam apud Adriaticum reliquerunt condidisse prodidit, vide Plinium libro 3. cap. 5. Volaterranum libro 5. cap. 2. Geograph.

Metaurum fluuium] Scilicet Vmbriæ, de quo Strabo libro 6. Plinius lib. 13. c. 3. & lib. 3. c. 5. Pompon. Mela lib. 2. c. 4. Volater lib. 6. c. 7.

Scalpr. *Fabrile scalprum*] Scalpro, malleo & veru, Romanos olim in Elephantis perimendis vsos fuisse annotat Robortellus libro 2. Emendationum, cap 53. Scalprum autem instrumentum notius est, quam vt indicari debeat.

Quinquaginta sex millia] Orosius numerum amplificans, sexaginta tria millia occisa, capta quinque millia quadringenti referuntur.

Caput Hasdrubalis] Vide hac de re quoque Frontinum libro 2. cap. 9. Silium Italicum libro 15. qui hanc historiam graphice depingit.

IN LIBRVM XXVIII. QVI VIII TERTIÆ DECADIS AB ALIIS DICITUR, ANNOTATIONES.

Lupi q. *Lupi superne iniecti*] Lupos ferrulas manubriatas agrestium vsibus accommodatas, interpretatur Cælius libro 21. cap. 24. lect antiq. Tornebus libro 11. capite 28. Aduersar. Lupus, inquit, ferreum est instrumentum, vncum, simile dentium lupinorum. Et ita potius hic intelligendum, quam iuxta Cælij interpretationem crediderim, licet & Tornebus loco præallegato lupi nominatione ferrulam manubriatam apud Palladium intelligi posse confiteatur.

Dolabrisque

Dolabrisque cædebantur] Dolabra rusticum instrumentum, quo in oblaqueationibus vtuntur rustici, atque item glebis dissipandis inter arandum. Sed & dolabris subruta Saguntinorum mœnia scribit T. Liuius, vide Cælium lib. 19. c. 2 antiq. lect.

Pelta cetræ haud dissimilis] Pelta Amazonum proprie fuit, quam Xenophon scribit hæderæ folio fuisse consimilem. Virg.

Ducit Amazonidum lunatis agmina peltis.

Præmisso edicto] Consuetum erat, vt fusis hostium copiis, rediens in vrbem Imperator, edictum præmitteret, vt Senatus coueniret. Siquidem Imperator, qui ex bello rediret, nemini eorum, qui in vrbe adessent, imperio & potestate cederet. Nam minoribus à magistratu vrbano senatus dabatur. Id vero fiebat vel ad ædem Bellonæ, vel Apollinis, quam extra portam Carmentalem fuisse Pædianus refert in orationis in toga candida cōmentario. Nam rerum audiendarum causa senatum extra vrbem haberi ideo custoditum est quod vt Appianus lib. 13. & Plutarchus in Cæsare scribunt, lege cautum esset, ne quis vrbem ingressus iterum triumphans iniret. Zamoscius lib. 2. de senatu Rom.

C. Claudius equo] Elegantissimum animi moderationis in Nerone exemplum, vt qui licet Liuij Salinatoris in Hasdrubale opprimendo particeps gloriæ fuerit, tamen triumphantem equo sequi, quā triumpho (quem senatus ei æque decreuerat) vti maluerit, vide Val. Max. lib. 4. c. 1. Vide de ouatione Alex. ab Alex. lib. 6. c. 17.

Iura reddere in principiis] Aciei ad pugnam instruendæ hic fere ordo erat: In prima acie leuis armatura, id est, velites siue rorarij siue ferentarij, item funditores & sagittarij, hi leuibus certamiuibus pugnam inchoabant, in secunda acie principia siue principes locabantur, sic dicti, quod à principio gladiis pugnabant, vt ait Varro. in tertia acie subsidia statuebantur, qui milites subsidiarij dicebantur, qui subsidium ferebant principiis fessis & fatigatis. Sed hic ordo pro loco & tempore mutabatur, vel ex toto vel ex parte.

Vnde orta culpa esset, consisteret pœna] Sic imperatores Arcadius & Honorius benignissime Entyrhiano præfecto prætorio rescripserunt, peccata suos teneant auctores, nec vlterius progrediatur metus, quam reperiatur delictum singulis hoc iudicibus intimari præcipientes, L. Sancimus, C. de pœnis. Et inde sumpti sunt versiculi vsitati:

Auctores proprios sua crimina iure tenebunt,
Nullus plectatur, nisi qui peccator habetur.

Glossa c. quæ sunt:

De his quæ fiunt à maiore parte capit.

Sicut natura maris] Sic Cicero pro Plancio, quod fretum, quem Euripum, tot motus, tantas, tam varias habere creditis agitationes, cōmutationes, fluctus, quantas perturbationes & quantos æstus habet ratio comitiorum. Vide Erasmum in prouerbio: Euripus homo. Vide etiam de Euripo nota infra lib. 45.

Scelus nullam rationem habet] Sic Quintilianus lib. 5. De coniectura loquens, præterea inquit, cur potissimum illo loco illo modo aggressus sit. Qui & ipse diligentissime tractatur pro eodem locus, an etiamsi nulla ratione ductus est, impetu raptus sit, & absque sententia. Nam vulgo dicitur, Scelera non habere consilium.

Locus inde lautiaque] Quæ legatis hospitij gratia dabantur, Lautia dicebantur, auctore Festo. Sic infra libro 42. Quæsitum & quid non ita adissent magistratum, vt ex instituto, loca, lautia acciperent.

Rem actam hodierno die agi] A iudiciorum consuetudine sumptum, qua fas non erat, iterum agere causam de qua iam pronuntiatum esset. Plautus actam rem agis, id est, in cassum laboras.

Ludus & iocus Hispania tua] Ludum iocumque intellexit rem abiectam ac parui pretij, quem merito cōtemni ludibrioq; haberi possit. Phrasis Latinis auctoribus vsitata, sicut Græcis ὕθλος ϗ φλυαρία. De quo loquendi modo Petrus Victorius lib. 6 varia. lectionum, c. 19.

Fortunam publicam & maiestatem Imperii] Maiestas imperij variis modis minuitur, vt Zasius in Catalogo de lege Iulia maiestatis erudite explicat. Inter cæteros vero & hoc modo minuebatur, si quis imperio atque potestate præditus exercitum extra suam prouinciam iniussu populi obduxisset, auctore Cicerone in Pisonem. Maiestatem autem Victorinus, Ciceronis interpres, amplitudinem & magnificentiam esse ait, in qua vis totius ciuitatis consistit.

Rutra Falcos] Rutris ruimus & iacimus, à ruendo nomen habens, Nonius à radendo putat, vide Tornebum libro 8. aduers. cap. 6. Cælius vero Rhodiginus libro 6. cap. 30. Rutra (inquit) alueoli, molæ bellicæ sunt classium instrumenta Liuio.

IN LIBRVM XXIX. QVI AB ALIIS DECADIS III. LIBER IX. DICItur, Annotationes.

Vicarium tibi expediam] id est, qui pro te seruiat. Sic Vlpianus ff. de peculio, vicarios seruos eos intelligit, qui ordinariis seruiunt. Si seruus (inquit) ordinarius seruos habeat, id quod vicarij mihi debent, an deducam? Lactantius Grammaticus explicans illud Papinij Succiduasque apportat matribus agnas. Succiduas inquit, pro vicarias, vt annotat Cælius lib. 25. c. 23. Vicarij etiam interdum sunt, qui in vicem aliorum exitio pestiq; deuouentur, vt in eorum caput expetant ea mala, quæ aliis erant euentura, vt in carmine deuotionis. De quo Torneb. lib. 17. aduers. c. 4.

Locros hexeri aduectus] Hexerim intelligit sex ordinum nauem, estque eius crebra mentio apud hunc eundem, vt infra lib. 37. Vide Bayfium de re nauali.

Virum optimum] Plato lib. de leg. 1. cum virum bonum appellandum existimat, qui omnia, quæcunq; bona dicuntur, possideat atque disponat. Quem copiosius describit Cicero lib. 5. offic. Platina in Dialogo de vera hominis nobilitate. Cæterum de hac historia Plutarchus in vita Scipionis Africani: Solinus c. 7. Plin. lib. 7. c. 34. Val. Max. lib. 9. c. 15. Florus lib. 29. Epitom Blondus lib. 1. Romæ triumph. Sabell. lib. 5. Ennead. 5. Respond. Alex. ab Alex. lib. 2. c. 10, Ouid. lib. 5. Fast. Silius Italicus libro 7.

Nondum quæstorium] Fuit vera eloquentia primus, iuris scientia consultissimus, ingenio sapientissimus. Eum Corculum ob morum excellentiam dictum. Cicero testatur in Bruto, & in Tusculanis quæstionibus bis, item. Alex. ab Alex. lib. 1. c. 9.

Megalesia appellata] Hi ludi magnæ matri nonis Aprilibus agebantur. Ouid. Varro ait, quod ipsa accersitā ex libris Sibyllinis ab Attolo rege Pergami prope murum Magalesion, in templum eius deæ, vnde Romā aduecta: De his præter alios Cælius lib. 8. c. 7.

Argos] Florentissimam Achaiæ ciuitatem, non longe ab Athenis sitam quam olim Hippium cognominarūt, quod nobilibus equis abundaret. Vide de hac vrbe Strabonem lib. 8. Plinium lib. 3. c. 11. Melam lib. 1. c. 4. & Stephanum de vrbibus, qui decem huius nominis ciuitates describit, quas ex eo recitat Volaterranus lib. 8. c. 8 Geograph.

Occubuit] Ictu tegulæ prostratur ab anicula Argiui cuiusdam matre, vt à periculo liberaret filiū, quo cum congrediebatur Pyrrhus. De huius morte vide Orosium, Eutropium, Plutarchum, Iustinum lib. 25. in fin. Strabonem lib. 8.

Ex vinculis caussam dicere] Id est, interim dum quæstio criminis peragitur, in carcere esse. Causam enim dicere interdum est reum esse, & criminis alicuius publici postulatum. Budæus in post. annot.

Piaculare sacrum] Id est, quo tantum scelus Pleminij expietur, similiter piacularis Romæ porta fuit appellata, propter

Marginalia (left): Dolabra. Pelta. Præmissum edictum præmittere. Portam Carmentalem. Liuii Neronis modestia. Acies. Vnde orta culpa ... consisteret. Euripus. Scelus nullam rationem habet. Lautia. Rem actam agere. Ludus & iocus.

Marginalia (right): Maiestas imperii. Rutrum. Mola. Alueoli. Vicarii qui. Hexeris. Vir optimus. Scipio Nasica Corculum dictus. Megalesia. Argi. Pyrrhi obitus. Causam dicere ex vinculis. Piaculare sacrum.

Piacularis porta. Piatrix Piacularia auspicia.

propter piacula quæ ibi fiebāt, vel vt Cloacius ait, quod ibi piaculum solueretur piandi vel propitiandi causa. Lege Festum, à quo & illud proditum est. Piatrix dicebatur sacerdos, quæ expiare erat solita, quam alij vocabant simulatricem, alij sagam, alij expiatricem. Cæterum, vt & illud obiter adiiciamus, Piacularia auspicia Romani appellarunt; quę sacrificantibus tristia portenderent, vt si hostia ab ara profugisset, aut percussa mugitum dedisset, aut in aliam partem corporis, quam oportet, decidisset, Torneb. lib.6. aduers. c.21.

Pallium.

Pallio crepidisque] Pallium siquidem Græcorum fuit, vnde minime Romano imperatori conueniens, Sic & Cicero pro Rabirio: Consularis homo soccos habuit, & pallium. Ad huius autem loci intellectum faciunt ea, quæ extant apud Gell. lib.13. cap.20. vbi Castritius Rhetor de vestitu mutato grauissime suos discipulos increpat.

Libellis etiam] Non Libellos supplices intelligit, de quibus Martialis in illo hendecasyllabo. Idem supplicibus vocat libellis, vel epistolam: aliudue quid, quod sub significatione huius vocis polysimæ continetur: sed minutorum librorum, qui venderentur inspectionem: qui Græcis γραμμάτια καὶ βιβλία dicuntur. A quibus Statius in Syluis Libellionem vocauit minutorum libellorum venditorem, qui & librariolus dici potest. Tales autem non in taberna aut pila, sed in capsa totam suorum libellorum supellectilem circumgestasse, annotat Torneb. lib. aduers. 20. c.23. Apud Siculos vero huiusmodi genus hominum contemptum fuisse, iudicio est Hermidorus nescio quis, qui ab ipsis irrisus est, quod Platonis libros solitus esset eis venditare, quasi pro mercibus verba importaret.

Pretoriana nauis.

In prætoria naue] Prætoriam nauem Græci ναυαρχίδα Galli vulgo Capitaneam. Diodorus aliquando στρατηγίδα vocat, annotante Bayfio in libro de re nauali.

Ambitiosa quæstio.

Quæstiones minime ambitiose habuit] Id est, ita vt gratiam ex iis aucuparetur. Ambitio enim pro aucupatione gratiæ & vitiosa emerendæ famæ cupiditate ponitur vt docet Budæus in priorib. annotat. ad pandectas.

Sarta tecta exigere.

Sarta tecta acriter] Sarta tecta exigendi cura ad censores spectabat, interdum etiam ad ædiles, raro ad prætores, nec nisi cum senatus decreuerat vt apparet ex prætura vrbana Ciceronis. Sarta vero tecta eo modo locari, exigique solebant, vt redemptores suo lapide, sua calce, ac sua materia ædes sartas tectas præberent certo precio in singulos annos addicto, quod fieri solebat Romæ minimo licitantibus. Budæus in annotat. priorib. in Pandect.

Salinarium vectigal.

Vectigal nouum ex salaria annona] Salinarium vectigal explosis regibus sublatum fuerat, quod primus instituerat Ancus Marcius Romanorum regum quartus, cuius rei meminit Plinius lib.31. c.7. Cum itaque Liuius in censura sua hæc vectigalia restituisset, & quasi ex Salaria annona nouum vectigal statuisset, Salinator cognominatus est. Vide præter Liuium Alexan. ab Alex. lib.1. Volater. lib.16. vrb. comment.

Equites equū vendere iussi.

Equum vendere iussit] Equites vbi magistratus cepissent, equites esse aut vocari desiisse, Cicero in Cluētina ostendit, hos vero retinuisse equum propter robur ætatis docet Val. cum de eisdem scribit. Cum equitum Centurias recognoscerent, & ipsi propter robur ætatis etiamnum eorum numero essent, alter alterum equum vendere iussit. Sigon. eos in senatum iure magistratus non lectione censoria venisse existimat, lib.2. de antiq. iure Quirit. c.1.

Ærarium facere.

Ærarios reliquit] Hoc est, tributi nomine omnes tribus adeoque omnem populum Romanum æra pendere, & pecuniam multam exponere coegit præter Mæciam, quæ crimine peculatus eum absoluerat. In quo vindictæ & vltionis exemplum notandum. Ærarium namquę facere, auctore Pædiano erat nullum aliud ius ciuitatis in centuria atq; adeo in tribu relinquere, quam vt pro capite suo tributi nomine æra penderet, ita, vt qui ærarius factus esset is non solum suffrago vrbano, sed etiam stipendiis militaribus spoliatus esset. De qua re copiose Sigon. lib.2. de antiq. iure ciuium Rom. c.16. Petrus Crinitus libro 4. capite 3. de honesta disciplina. Bud. in annotat. priorib. ad Pandect. Inter ærarios relatis apud Græcos similes erant, qui ἐγγεγραμμένοι ἐν ἀκροπόλει ideo dicebantur ex more Atheniensium, quia in arcem eorū nomina relata essent. vt enim Latine in ærarios relati dicuntur, sic illi in arcem relati erant, qui & ὀφλόντες dicuntur, & καταδίκοι. Qui ignominia interim notati erant, quod ad iudicatum facerent, hoc est, omnia ex sententia persoluerent.

IN LIBRVM XXX. QVI DECADIS TERTIÆ LIBER X. DICITVR, Annotationes.

Facundissimus habebatur] Laus P. Sempronij Tuditani, cuius tamen nulla à Cicerone in Bruto facta est mētio. Id quod Franciscus Floridus Sabinus miratur lib.1. succis. lect. c.14. vbi vide.

Magni campi.

Magnos (ita vocant) campos] Sic & Polibius vocat μεγάλα πεδία. Putat autem Victorius Liuium Polybiumque intellexisse Latinū Poetam Ennium, vnde differens, de hypallage exemplum sumpsit Cicero in 3. lib. de oratore. Testes sunt magni campi. Vide Victorium lib.10. variar. lect. c.2.

Romanus post principes hastatorum] Victo. loco præalleg. legendum censet, Roman. princeps post hastatorū prima signa, &c. Primi enim in acie collocabantur hastati, post eos principes, triariis vero acies claudebatur.

Toga picta.

Toga picta] Toga picta triumphantium erat, vt docet Bayfius ex Liuio. Nec diffitetur prætores & consules prætextam & togam pictam accipere solitos, de templo Iouis, vide eum latius de re vestiaria.

Palmata tunica. Latus clauus.

Palmata tunica] Palmatam tunicam pro tunica lati claui accipiendam docet Bayfius c.12. de re vestiaria. Tunica siquidem lati claui, siue latus clauus, antea dicebatur tunica palmata à latitudine clauorsi, quæ nunc à genere picturæ appellatur. Verba sunt Sex. Pompeij in vocabulo picta, paucis additis. Cum vero ait, quæ nunc à genere picturæ appellatur, accipe ab ipsis clauis purpureis, qui tunicis inseruntur, appellari tunicam lati claui. Vide latius Bayfium loco præallegato.

Adorare.

More adorantium] Id est, supplicantium, vt vulgo interpretantur, sed apud Gentiles permiserunt se vere adorari, primum Persæ ac Medi & Babylonij, deinde eum diabolicum honorem appetiuit Alexander, postremo & Romani tyranni. Hinc Dion. de victo Decebalo. Mox ad Traianum deductus illum humi procumbens suppliciter adorauit. Hodie Germani vocant den Fußfall. Vt annotat Glareanus ad Eutropium.

Militaris suppellex.

Qualem præberi consuli mos est] Magistratus vasis argenteis instrui solitos, & annulis aureis publice præbitis, auctor est Val. Max. Cic. in Verrina. Adiicit in Catone seniore Plutarch. tabernacula, lectos, indumenta, seruos, amicorum multitudinem, apparatum numerosiorem, Cæli. lib.27. c.14.

Fabius Maximi nomen unde habuit. Fabius Verrucosus Ouicula.

Detractus] Flens Italiam reliquisse dicitur, Oriosus lib.4. cap.19.

Vel si nouum ab eo inciperet] Parens etenim eius Q. Fabius Rutilianus primus ex ea familia Maximi nomen obtinuit, eo quod omnem forensem actionem, postea excretam coegisset, rem populo adeo gratam hoc faciens, vt ei Maximi nomen indiderint. Quem honorem præterea nulli nisi Valerio, qui patres à Plebe dissidentes reconciliauit, tribuerint. De qua re Putarch. in Fabio Maximo, Pompeio: Volaterran. lib.16. cap.1. vrban. comment. Plutarch. tamen à corporis habitu ita cognominatum putauit. Cæterum cur Verrucosus Ouicula, & Cunctator Fab. appellatus est, leges etiam apud Alex. ab Alex. lib.1. c.9. Meminit Plin. lib.34. c.7.

Cunctando

Cunctando restituisse] Et hinc Hannibal dixisse fertur, se magis formidare Fabium quiescentem à pugna quam Marcellum fortiter pugnantem. De cunctatione autem Fabij præter Liuium, leges Flor. lib. 2. c. 6. Plutarch. in Fab. Max. Valerium Max. lib. 7. c. 3. Plin. lib. 22. c. 5. Orosium lib. 4. c. 15. Eutrop. lib. 3. c. 2. Frontin. lib. 2. c. 5. & lib. 1. c. 3. Sabell. lib. 1. c. 7. lib. 7. c. 3. Ennium apud Ciceronem in libello de senectute, Silium Italicum lib. 6. & lib. 7. Ouid. lib. 2. Fast. Vide etiam Eras. in prouerb. Romanus cedendo vincit.

Probe manu conserta restitantem] Budæus in priorib. annotat. melius legi existimat, cũ prope manu consertum. Quorum verborum huiusmodi est sensus: *non ante tu Hanibal ad pacem, quam nunc petis, adduci potuisti, quam ego te ex Italia reuocatum, de patria tua in Africa dimicare coegi, & quasi te in Africa manu consertum vocaui, quam scilicet ita nunc mihi Romanisque vindico, vt tu dudum Italiam tibi & populo Carthaginensi vindicabas.* Quid autem sit manu consertum, Gell. libro 6. docet.

Congruens clamor à Romanis] Sic & Hom. Iliad 4. Præstitisse Græcos modestia Troianis canit; cuius signum vult esse silentium, quo cum in certamen prodirent, vterentur, cum contra magnus dissonusq; clamor in exercitu Troianorum esset. Quod testimonium Homeri cum à Polybio lib. 13. excerptorum in descriptione huius rei citetur, doctis. vir Petrus Victor. lib. 10. c. 4. var. lect. existimat, ad historiam potius Polybij, quã fontem ipsum Liuium respexisse. Sæpius enim, quam videri velit, Polybium sequitur.

Receptui canere] Id est, in locum tutiorem redire. Milites siquidem cum castra tenuerint, priusquam exirent in aciem, cum signo dato in eadem redeunt, sese recipere dicuntur. Inde canere receptui, est tubarum, lituorum, aut cornuum seu tibiarum cantu significare militibus, vt à pugna in castra aut mœnia, redeant.

Raro bonam fortunam] Hanc sententiam à Demosthene mutuatam esse annotat Petrus Victorius libr. 25. c. 3. vbi hoc videre est.

Ex insolentia] Vt priorem sententiam à Demosthene, sic hanc à Thucydide acceptam, tradit Victorius loco præallegato.

Polybius haud quaquam] Locus vbi hoc tradidit, legitur adhuc in excerptis 16. libri, prout id annotat Victorius libro 21. cap. 1. variar. lectionum.

IN LIBRVM XXXI. HISTORIARVM T. LIVII, QVI DECADIS IV. LIB. I. DE BELLO MACEDON. VVLGO scribitur, Annotationes.

Asses vectigales] Asses vectigales Liuius appellat, qui in iugera impositi sunt, testandi causa publicum agrum esse. Cælius libro 10. cap. 3. lect. antiquarum.

Trientius, tabuliusque ager] Trientius ager edictus, quia pro tertia pecuniæ parte datus erat. Ex tabulis autem tabulius, annotante Cælio libro 12. capite 21. lect. antiq.

Cynosarges] Cynosarges quis locus fuerit, præter alios luculenter explicat Erasmus in prou. ad Cynosarges: Nonnulla quoque de eo annotat Budæus in prioribus ad Pandect. & Gyraldus in historia deorum.

Pagatim inhabitantes] Pagi apud Cæsarem sunt regiones vniuersæ, & populi alicuius partes, de quo latius vide Tornebum lib. 9. c. 7. & lib. 3. c. 3. aduers.

Quam celeritatem] Præceps enim consilium inauspicatum esse solere, & vulgato sermone dicitur, & eleganter admonuit Sophocles apud Plutarchum in libello de garrulitate.

Οὐ γὰρ τι βουλῆς ταυτὸ καὶ δρόμου τέλος.

Vide Erasmum in prouerbio: in nocte consilium.

Tendentium ordine] Tendere in re militari, tentoria figere, seu papiliones erigere significat, Virgil. libro 1.

Hic Dolopum manus, hic sæuus tendebat Achilles.

Sedentem Romanum debellaturum] Alludit ad prouerbium Romanus sedendo vincit, quod competit in eos, qui tranquilli atq; otiosi, tamen quæ volunt, efficiunt, aut qui non viribus, sed arte rem gerunt. Erasmus ex historia Fabij cunctatoris natum arbitratur, qui Hannibalem iuueniliter exultantem sua patientia fregit.

Romphea] Romphea framea seu teli longioris genus, Flaccus lib. 6. Argonaut.

Æquaque (inquit) *nec ferro breuior, nec Romphea ligno.*

Pisistratidas] Id est Pisistratum eiusque filios hi etenim ad 34. annos tyrannidem Athen. s tenuerunt, de qua vide Aristot. lib. 5. c. 3. Politic. Plutarchum in Solone. Iustin. lib. 2. Ciceronem in epist. ad Attic. Clementem tyrannum Pisistratum vocat: vt & Probus in vita Miltiadis eum non tyrannum, sed iustum appellatum fuisse, reliquit.

Athenienses literis verbisque] Respexisse videtur ad locum Demosthenis qui Athenienses excitans ad ea, quæ, plebiscitis complexi essent, peragenda adiunxit: ἵνα μὴ μόνον ἐν τοῖς ψηφίσμασι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς πολεμῆτε φιλίππῳ, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἔργοις. Prout annotauit Victorius. Nonnulla quoque ad loci huius illustrationem facientia annotat Erasmus in prouerbio: Canes timidi vehementius latrant, & in prouerbio, Lingua bellare. Vera autem fortitudo, neque maledica, neque minax est, quod innuit Homerus lib. 5. Iliados.

Τὸν δ' ἔπι στρεφθεὶς κορυθαίολος ἔκλαγε,
Ἀλλὰ παρηίζων λελιημένος.

Traiecturumque incendium] Hoc simile de periculo ardentis vicinæ domus frequens fuisse, & apud Latinos & Græcos scriptores, docet Victorius libro 16. variarum lectionum, cap. 13.

IN LIBRVM XXXII. DECADIS QVARTÆ, QVI ALIAS EST LIBER II. Obseruationes.

Pars quarta decocta erat] Decocta. id est, diminuta. Decoquere enim paulatim diminuere significat, & coquendo absumere, vt annotat Budæus in prioribus ad Pandect.

Intertrimentum suppleuerunt] Intertrimentum pro euanita argenti parte accepit, quæ in excoctione deperit, Budæus vbi supra.

Aliphiram contendentibus] Aliphira vrbs fuit Arcadiæ, quæ vt Polyb. tradit, in summitate collis arcem, & æneam Mineruæ statuam, longe à cæteris specie ac magnitudine differentem habuit, quæ à quo, aut cuius sumptibus, quoque tempore erecta fuerit etiam apud eius loci incolas in dubio fuit. Hinc Minerua Alipheræa Vocata est. vt Stephanus & Polybius tradunt.

Trabeatus ad hostem] Trabeati à trabeatis vestibus dicuntur, quæ tanquam quasdam discolores habent pannorum trabes. Cæterum trabearum tria sunt genera, vt scribit Suetonius, vnum quod diis sacratur, & est totum purpureum. alterum quod est regum, quod etiam purpureum est, sed albo infectum: tertium est augurale, purpura & cocta mixtis infectum, Baysius lib. 3. de re vestiaria c. 10.

Purgato loco] Quis purgandi ritus fuerit, explicat Cælius lib. 11. c. 22. quem vide.

Iunonis quam vocant Acream] Iunonis Acreæ meminit in 9. Strabo. Pausanias in 2. Euripides quoque in fabula Medeam inducit, filios cæsos ad ædem Iunonis Acreæ deferre. Meminit eius itidem Tertullianus in lib. ad vxorem.

Satis exemplum] Feliciter is sapit, qui alieno periculo sapit, inquit Plautus in Mercatore. In eandem sententiam Tibullus Elegiarum lib. 3.

Felix quicunque dolore
Alterius disces posse cauere tuo.

Et eius-

Fabius Cunctator. Manu consertum. Receptui canere. Asses vectigales. Trientius ager. Cynosarges. Pagi. Celeritas inconsulta. Tendere quid. militare quid. Romphea. Pisistratidæ. Atheniensium maledicentia. Decoquere quid. Intertrimentum. Aliphira. Trabeati. Purificationis ritus. Iuno Acrea.

Eteiusdem sententiæ est illud Græcorum:

ἑξαν τις λεσω τοὔμον κακὸν ἄλλον ἔχοντα.

Occasio non tum redimittenda. *Nec sæpe nec diu eadem*] Respexit ad simulachrum occasionis, quam antiquitas sic fingebat: Volubili rotis pennatis insistentem pedibus, vertigine quam citatissima semet in orbem circumagentem, priore capitis parte capillis hirsutam, posteriore glabram, vt illa facile prehendi queat, hac nequaquam, vnde dictum est occasionem accipere, ad quod erudite & eleganter allusit is, qui versiculum hunc conscripsit:

Fronte capillata est, post hæc occasio calua.

Latomia. *Triumuiri carceris latomiarum rationem*] Latomiæ proprie loca sunt, in quibus lapides ad aliquod opus excinduntur, vt constat ex Plauto in captiuis. Quia vero in iis locis, postquam vis magna lapidum excisa fuerat, carceres constituebantur, ideo interdum pro carceribus accipitur. Earum quoque mentionem facit Liuius libro 37. & 41. Seneca declamationum lib. 9. & controuersiarum lib. Tales etiam fuere Latomiæ Syracusanæ toto orbe celebres, quas Cicero describit actione in Verrem 7.

Porcius vnde. *Porcius Cato*] Cognomen hoc indicat, satis obscuris parentibus, vt qui porcos pasceret, natum esse virum clarissimum, de cuius genere & familia Gellius quoque lib. 33. cap. 18.

Vrbibus parcendum. *Vrbibus parcere quantum possent*] Transsumpta hæc sententia videtur à Polybio, qui libr. Epitom. 17. inquit: Etenim ea disperdere, quorum gratia bellum instituitur, & bellum ipsum relinquere, esse validissimæ insaniæ opus.

Cæco etiam apparet] Hunc locum ex libro 16. historiarum Polybij decerptum, Victorius lib. 11. cap. 3. variar. lecti. ostendit. Simulque annotat Polybium non vitio dare Philippo, quod illo tempore luserit, vt hic facit Liuius, sed potius laudi, quod quamuis malis oppressus, proprium animi bonum tum oblitus non sit, insulsamque vocem contumacis hominis ioco risuque confutarit.

Venus Nicephorea. *Nicephorum*] Venerem νικηφόρον habuisse templum apud Agros, idque ab Hypermestra iudicio liberata, conditum, quod intenderat Danaus, quia ex præscripto Lynceum non peremisset, ex Pausania annotauit Cælius lib. 11. c. 13. lect. antiq.

Compedes Græciæ. *Compedes eas Græciæ appellare*] Dissentit aliquantulum à Liuio, Strabo Geographiæ libro 8. 9. cum duas ex his tantum πέδας ipsum vocare consueuisse affirmat. Chalcidem Eubœæ, ac Corinthum, cuius contumeliosi etiam dicti rationem affert, ostendens respexisse illum ad earum opportunitatem, quod inde in Græciam cōmode incurri posset è Macedonia, vide Petrum Victorium lib. 12. c. 19. Var. lect.

Fiducia quid? *Velut fiduciarum dare*] Fiduciam, inquit Bœthius in Topica Ciceronis, accipit, cuicunque aliqua res mancipatur, vt eam mancipanti remancipet, veluti si quis tempus dubium timens amico potentiori fundum mancipet, vt ei cum tempus, quod suspectum est, præterierit reddat. Hæc mancipatio fiduciaria nominatur, idcirco quod restituendi fides interponitur.

Tabulæ nouæ. *Vnam de tabulis nouis*] Tabulæ nouæ dicuntur, cum pecuniæ creditæ obæratis condonantur, & nouæ mox cooriuntur tabulæ, quibus nomina continentur noua. Apud Athenienses, statuente Solone, σεισάχθεια dicta quam ad Ægyptiorum imitationem Diodorus institutam scribit, apud quos institutum erat vt eorum corpora, qui ciuitatibus bellico vsu addicti forent, à creditorum violentia tuti essent, nec ob vsuras corpopora ciuium necterentur. De quo plura Cæl. libro 12. cap. 20. lect. antiq.

IN LIBRVM XXXIII. HISTORIARVM LIVII, QVI AB ALIIS DECADIS IV. LIBER III. dicitur, Annotationes.

Cercuri Lembi. CErcurisque ac Lembis] Cercuros inter actuaria nauigia recenset Bayfius de re nauali, sicut & Lembos, auctoritate Liuij Decadis 4. lib. 4. Virgilius autem 1. Georgicor. Lembos ponit inter fluuialia, his versibus.

Non aliter quam qui aduerso vix flumine Lembum
Remigiis subigit, si brachia forte remisit,
Atque illum in præceps prono rapit alueus amne.

Libera. *Cereri Liberoque & Liberæ*] Arnob. libro 5. de Cerere à Ioue delusa in Tauri forma: Parit, inquit, mensem post 7. luculenti filiam corporis, quam ætas mortalium consequens modo Liberam, modo Proserpinam nuncupauit, vide Ciceronem in 6. in Verrem actione, vbi scribit, raptam esse Liberam, quam eandem Proserpinam vocant, ex Ennensium nemore, qui locus quod est in media Insula situs, vmbilicus Siciliæ nominatur.

Argentum in zonis] In zona viri nummos deferre solebant. Hinc Gracchus in oratione, quam ad populum habuit. Itaq; Quirites, cū Roma profectus zonas quas plenas argenti extuli, eas ex prouincia inanes retuli. De hoc latius Bayfius de re vestiaria, cap. 16. Cæl. libro 22. cap. 19.

Acrocorinthus. *In Acrocorintho*] Acrocorinthus arx fuit in vrbe Corintho excelso monti applicata, vt scribit Plin. tanta altitudine, vt in vtrunque mare Ionium & Ægæum vmbra iaculetur. Plutarchus in Arato Acrocorinthum montem excelsum in media assurgere Græcia refert, quem Stephan. ἐπωπιὼ, Volaterranus ἱστηρὸν nominat Papinius lib. 7. Thebaidos:

Iam pronis gradiuus equis Ephyrea premebat
Littora qua summas caput Acrocorinthus in auras
Tollit & alterna geminum mare protegit vmbra.

Isthmia. *Isthmiorum statum ludicrum*] Quatuor agones seu ludos Græcia celebrare est solita, Olympia, Nemea, Isthmia, Pythia. Quorum tres priores in Peloponneso, Pithia apud Delphos peragebantur, Olympia quidem & Nemea in honorem Iouis, Isthmia Neptuni, Pythia Apollinis. Inter hos Isthij à Theseo in honorem Neptuni instituti sunt. Deinde Melicertæ (quem Polemonem Deum vocauere ab Sipylo Æoli filio consecrati, historiam omnem diligenter in Atticis scribit Pausanias, & in Mythologiis suis Higynus, Ouid. lib. 6. Fast. Cur autem quinto anno celebrati fuerint, Solinus cap. 12. pluribus explanat, videlicet propter quinq; partes, in quas distributa erat Peloponnesus, quarum etiam Thucydides lib. 1. meminit, & eius Scoliastes late prosequitur. De Isthmiis Alex. ab Alex. lib. 5. c. 8. Blondus lib. 2. Cælius lib. 13. c. 17. Lactantius lib. 6. c. 10.

Flaminius Græciæ saluator ita pronuntiat] Vide copiosissime Plutarchum in Flaminio, Valer. Max. lib. 4. c. 8. Hic autem, quod Flaminius Græcos liberos pronuntiarit Græciæ saluator & defensor est dictus, teste Plutarcho. Valerius autem Maximus lib. 7. c. 2. mercatorem potius, quam victorem Græciæ Flaminium dici putauit.

Lemniscosque iacientium] Sic & Plutarchus scribit sacrificanti Syllæ oblatum, φύλλοβον, laureæ coronæ speciem, λημνίσκων δύο κατηρτημένων, id est, lemniscis duobus propendentibus, Interpres vero pro lemniscis corymbos reddere maluit. Quid autem de lemnisco statuendum sit, docet Fest. & Cælius lib. 27. cap. 26. lect. antiq. Torneb. lib. aduersar. 18. cap. 3. Ex Athenæo tradit lemniscum esse Syracusanum verbum, quo stricta augustaque tænia significatum, hinc ad Cicer. dicitur, palma lemniscata pro Roscio, & ab Ausonio scriptum est:

Et quæ iam dudum tibi palma poetica floret,
Lemnisco ornata est, quo mea palma caret.

Pylaicum

Pylaicum] Quod pylis celebraretur. Pyli enim, teste Herodoto, mons inuius erat præruptus atque præceps, præterea excelsus, cuius aditus muro munitus erat, quia vero calidæ aquæ in ipsis faucibus, primoq; aditu sunt Thermopylæ totus locus cognominatus est.

Triumuiri Epulones] De his triumuiris Cicero libr. 3. de oratore ita scribit. Sed vt pontifices veteres propter Sacrificiorum multitudinem tres viros epulones esse voluerunt, cum essent ipsi à Numa, vt etiam illud ludorum epulare sacrificium facerent, instituti. Ac posterioribus temporibus septemuiros epulones fuisse, intelligi potest ex Gellii libro 1. cap. 12. Meminit etiam septemuirorum epulonum Plin. libr. 2. epist. ad Arrianum, & Lucan. lib. 1. cum canit:

Septemuir que epulis festus Titiique sodales.

Curio maximus] Curiones erant qui curiis præsidebant, à Romulo instituti, curiarumque suffragiis creati, de quibus lib. 2. in Numa Dionysius: Assumpta itaque Numa omnis diuini cultus institutione, atque conscripta, eam in octo diuisit partes, quod erant etiam sacrorum ordines, tradidit autem primam sacrorum institutionem triginta curionibus. His omnibus vnus præsidebat Curio maximus dictus, cuius auctoritate, vt inquit Festus, cæteri Curiones regebantur.

Omnibus residuis pecuniis] Residuas pecunias Liuius vocat eas, quas per peculatum tum primores ciuitatis ad suos vsus detinebant. Nam pecuniæ residuæ dicuntur, quæ delegatæ in vsum publicum, nec in eum vsum consumptæ apud aliquem residerunt. Hinc crimen de residuis apud Iureconsultos, adeo peculatui simile, vt nonnunquam pro eodem accipiantur, Zasius in Catalogo legum ad legem Iuliam peculatus.

Præparatis omnibus ante ad fugam] Hannibal desperatis rebus, ad Antiochum quasi ad sacram anchoram confugit, à quo tam humaniter exceptus est, vt statim publicis pariter & priuatis negotiis adhibitus sit. Qua de re copiose leges Plutarchum in Hannibale, Sabellicum lib. 7. c. 6. Meminit etiam Frontinus lib. 1. cap. 8. Iuuenalis Satyra 6. Iustinus lib. 31. à principio.

A conditoribus Carthaginis] De Carthaginis Africæ conditoribus plurimum variant scriptorum sententiæ. Philistus (vt refert Eusebius) scribit. Azaro & Carthagine Tyriis circa annum mundi 3980. hoc est, annis fere 470. ante Romam Carthaginem fuisse conditam à Xoro & Carchedone. Phœnicibus annis quinquaginta ante Ilii captiuitatem: Romani & Carthaginenses ipsi tradunt, eam à Didone Tyro profecta fuisse constructam, annis 72. ante Romam Virgilius, Ouidius & Silius poetæ, eo tempore à Didone conditam, quo Æneas capto Ilio, mox in Africam nauigauit. Vide Solinum in Polyhist. c. 40.

IN LIBRVM XXXIV. LIVII, QVI AB ALIIS DICITVR DECADIS IV. LIBER IV. DE BELLO MACEDOnico Annotationes.

Legem Cinciam de donis & muneribus] Quæ sententia legis Cinciæ fuerit Tacitus libr. 13. expressius commonstrat: Patres (inquit) legem Cinciam flagitant, qua cauetur antiquitus, ne quis ob causam orandam pecuniam, donumue accipiat, libro autem 15. Oratorum licentia Cinciam rogationem, candidatorum ambitus leges Iulias, magistratuum auaritia, Calpurnia se ita pepererunt. Quidam eandem esse putant cum Titia, de qua Ausonius.

Iurisconsulto cui nubit adultera coniunx,
Papia lex placuit, Iulia displicuit
Quæritis vnde hæc sit distantia semiuir ipse
Scantiniam metuens, non metuit Titiam.

Oratorem non solum grauem] Et hinc Plinius libro 7. capit. 27. Optimum Oratorem optimum Imperatorem, & optimum quoq; Senatorem. Sabellicus autem ex Neotericis lib. 7. c. 3. virum iustum & æquitatis studiosissimum Catonem vocat.

Auri & argenti facti quo ne plus signati] Argentum factum in historiis sæpiuscule lectitamus, id est videtur paratum, non rude, sed elaboratum cœlatumque. Nam quæ absoluta parataque sunt, facta eruditionib. dicere solent, sicuti apud Martialem:

Tu factam tibi rem statim putasti.

Distinguitur tamen à signato, quod ex Liuii hoc loco cognoscimus, & Seneca, qui de beneficiis primo inquit, Libentius donabo argentum factum quam signatum. Vide Cælium lib. 10. c. 2. lect. antiq.

Prætextati in magistratibus] Quid præterea fuerit supra lib. 1. ex Baysio annotatum est. Cæterum quinque generibus hominum apud Romanos purpuram olim concessam fuisse legimus. Primo ipsis magistratibus, deinde pueris, tum senatoribus, quarto Sacerdotibus in sacrificiis peragendis, post emo triumphantibus, teste Plinio, quin etiam viri clarissimi, rebus que gestis insignes ac nobilitate, cum purpuratis vestibus ad sepulturam deferebantur, & ipsæ etiam vestes cum eorum corporibus cremabantur, vt ex hoc Liuii loco apparet, & ad hanc consuetudinem respexisse Virgilius in 6. videtur, cum de Miseno mortuo sic ait:

Purpureasque super vestes, velamina nota,
Coniiciunt.

Manu ipse reprehenderit] Id est, retraxerit, Cæl. lib. 25. c. 24. lect. antiq.

Emissis soliferreis] Soliferrearum & Phalaricarum Gellius lib. 10. cap. 25. facit mentionem, Annotator eiusdem soliferreas genus teli interpretatur, ex solido ferro factum.

Sparo percutit] Spari meminit Gellius loco prææallegato, interpres ibi pro spata accipit Laurentius Vallensis in suis annotationibus ad Salustium de bello Catilinario. Sparus, inquit, est genus teli quo vtuntur rustici ad putandas arbores, & est oblongum & in extremo incuruum, in modum pedis. Sunt qui lanceam sine ferro putent, aut lanceas, alii sudes, id est, hastilia non ferrata. Virgilius Æneidos 10.

Agrestesque manus armat sparus.

Spara auctore Festo paruissimi generis sunt iacula, à spargendo dicta, quod passim pugnando spargerentur.

Ad se vocari iussit] Alii scripsisse eum singulis vno eodemque die tradunt, vt vrbium munimenta diruerent, bellum minitantem, nisi confestim obtemperarent. Et sic vnamquamque vrbium cum sibi soli hoc crederet imperatum, omnium vrbium munitiones, quæ intra Betin fuerunt, vno (vt apud Polybium legimus) die solo æquatas. Vide Frontinum lib. 1. cap. 1. Volaterranum lib. 14. c. 2. Vrban. in comment.

Vineis & pluteis] Pluteum turriculæ instar in ariete fuisse ex Matroculis Hegetoris Byzantii tradit Torneb. lib. 24. aduers. cap. 32.

Castellanis agrestibus] Helotas intelligi recte existimat Cæl. lib. 25. cap. 19. id enim sequentia in Liuio testantur, Helotæ vero dicebantur Lacedæmoniorum serui ducto nomine, vt scribit Thucydidis interpres, à Laconiæ ciuitate, quam Helos vocant. Cæterum de Helotis lege quæ scripserunt Aristoteles politic. lib. 2. cap. 8. Plato Dialogo 6. de legibus, Plutarchus in Lycurgo & Demetrio Strab. lib. 6. Athenæus li. 6. c. 7. Suidas & Iacobus Constantinus Famensis Collectaneorum c. 77.

Nunc Tyrannum vocari video] Omnes (inquit Prob in vita Miltiadis) & habentur & dicuntur Tyranni, qui potestate sunt perpetua in ea ciuitate quæ libertate est vsa. Cui Aristoteles consentire videtur, qui politicorum libro 3. cap. 3. in hanc de tyrannide loquitur sententiam. Nos Tyrannidem esse dicimus dominatum vnius qui ciuili præsit societati. Illud tamen addit, infra c. 10. Tyrannos inuitis imperare & libr. 4. c. 10. Tyrannidem

Argentum factum & signatum quid differant.

Purpura quib. concessa Romæ.

Reprehendere.

Soliferrea.

Sparus.

Pluteus.

Tyrannus.

nidem illam esse affirmat quæ vi imperat, legi vlli non subest, & non eorum quibus præest, sed propriam præ oculis ac sibi propositam habet vtilitatem. Plato quoque Tyrannum principem eum esse censuit, qui in administranda Repub. suæ non ciuium vtilitatis rationem habebat Polyb. lib. 5. Tyrannum à rege discriminans, quippe (inquit) Tyranni opus est malefaciendo suis cũ terrore inuitis imperare, in mutuo semper odio cum subditis versantis: Regis vero contra, benefaciendo vniuersis cum liberalitate atque elementa sponte subiectos gubernare, in mutua semper beneuolentia ac charitate cum ciuibus viuentis. Apud antiquiores reges tyranni sunt nuncupati, quamobrem Virgil.

Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

Et Ouid. Metamorph. 11. Laomedontem Phrygiæ Tyrannum, vocat, nomine prisco non inuiso, & vt quidam existimant, à Syris Chaldæisque orto. De quo vide Cælium lib. 22. c. 21. & Scholiasten Sophoclis in Oedipo Tyranno.

Laconica breuitas. *Quam pro patriæ sermone*] Vide Erasmum in prouerbio Laconismus.

Sic ad decreta tegenda] De secretis tegendis vide multa præclare notata per Cælium lib. 13. c. 5. lect. antiq.

Sparta sine muris. *Fuerat sine muro Sparta*] Idque lege Lycurgi, qui præclare dixit οὐκ εἶναι ἀτείχιστον πόλιν ἥτις ἀνδράσι καὶ οὐ πλίνθοις ἐστεφάνωται, nequaquam sine mœnib. ciuitatem dici, quæ viris, non lateribus præcincta sit. & Agesilaus ciues ostendens armatos: Hæc sunt, inquit, Spartæ mœnia, in quam sententiam plura annotauit Cælius lib. 16. cap. 12.

Nemea. *Ludicrum Nemeorum*] Ludi Nemei à Nemea sylua in Archemori honorem instituti, tametsi à Molorcho qui Herculem suscepit hospitio, cuius filius à leone interemptus fuerat, eo enecato, primum institutos dicunt, in quibus maiorum imagines sicuti in funebri pompa, longo ordine repræsentare, atq; equorum cursu, simul disco, cestu, & Palæstra dimicare, victoresque apro certare solebant.

Orchestra. *Loca senatoria*] Spectabant autem Senatores & Orchestra, qui locus etiam exterarum nationũ legatis honorationib. spectãdi gratia dabatur, vt auctor est Tacit⁹. Dicta autem est Orchestra ἀπὸ τοῦ ὀρχέομαι, hoc est, à saltando, quod in eo gesticulatores, histrionibus in scenam abditis, populum saltando detinerent.

Oscense aurũ. *Oscensis quingentis*] Oscense aurum, ab Osca ciuitate Hispaniæ, quam auri quam vel Oscos italiæ populos, vel ipsam Italiam, feraciorem esse constat, dictam esse videtur. Eius ciuitatis meminit Plutarch. in vita Sertorii: amplam eam esse vrbem asserens, & post eum Ptolomæus lib. 2. c. 6.

Polybius scribit] Hunc locum Priscian. de figuris & nominibus numerorum citat, vt ostendat talentum sex millia denariorum habere. Nam cum quingeni denarii pro mille ducentis captiuis dare colligantur, sexcenta millia denariorum, centum ea ostendit fuisse talenta Liu. Cæterum Elias Vinetus ibidem annotat, hic legi est pro sit. quingenos, & pro quingentos, & ea ratione pro ex ratione.

Tetradrachma. *Tetradrachmam*] Ita legendum esse, & non tetrachiam annotauit Budæus libro secundo de asse, ex Cicerone & Polluce, lib. 9. de vocabulis rerum ad Commodum Cæsarem. qui auctor ditrachmum & tetratrachmum olim numismata fuisse tradit, eumq; nummum ab Athenienfibus bouem appellatum esse, ab eius pecudis nota, indeque facta ab Homero arma Hecatombæa & Enneabœa: Cæterum quod hic Liuius ait tetradrachmam trium denariorum esse, id quoque emendandum censet Budæus, ac pro trium legendum esse quatuor, quod denarii & drachmæ promiscuam appellationem habeat, fretus auctoritate Plutarchi & Plinii, aliorumq; scribentium concordia. Porro vero tetradrachmum pro tetradrachma scribi admonet Elias Vinetus loco præallegato. Nam neutrius generis nomen est, τετράδραχμον, quod quatuor drachmas significat.

Demetri. *Demetrius regis Philippi filius*] Hunc obsidem susceptum Romã misit, quo quidem facto, ipsum commodissime vsum tempore & impendentibus occurrisse periculis liquet. Vide Volater. lib. 38. c. 8.

Fortunã primigenia. *Fortunæ primigeniæ*] Meminit huius eiusdem & infra Liuius lib. 43. Plutarchus, Primigeniam ait, Fortunam Romani coluerunt, & causam hanc affert, an (inquit) Seruio ex serua nato Romæ summa cum laude & splendore imperare contigit, vt plerique ex Romanis existimant. An illud magis quod fortuna vrbi & imperium & originem præstitit, an altior quædam (inquit) ratio & magis à natura ex media deprompta philosophia.

Cauea. *Immisceri in cauea*] De eodem instituto Pædianus in Cornelianum, atq; adeo ipse etiam Cic. in oratione. Vt autem tum Senatores ab equitibus & plebe: sic postea equites à plebe secreti sunt. Spectabant enim senatores in cauea, qui locus ad theatri radices scenæ proximus erat, inde proximi quatuordecim theatri gradus, vt cõmodiores, sic honestiores habebantur, in iis autem & in cęteris plebs enim equitibus spectare solita erat. Post autem lata lex est vt in iis equites vtique considerent confuse tamen, Tacito auctore, cum plebe. Hanc autem legem tulit L. Roscius Otho Tribunus plebis vt est apud Dionem, alienauit autem à se plebem, equites sibi adiunxit, hac lege Roscius, quo factũ est, vt cum quinquennio post Cicerone consule dum ludi ederentur, in theatrum veniret, à plebe maximo strepitu, ab equitibus ingenti plausu exceptus sit.

Fœderum genera. *Tria fœderum genera*] De hisce superius annotata vide.

Carth. origo & mœnia. *Byrsam sedem suam*] Dido cum fratrem suum Pygmalionem, qui maritum eius Sichæum interfecerat, fugeret, collecta ingenti multitudine de Tyro, quæ pars est Phœniciæ regionis classe in Africam venit, vnde cum ab Hierba rege pelleretur, callide petiit, vt ei venderet tantum terræ, quantum posset corium bouis tenere. Quod cum ille promisisset, corium in tenuissimas corrigias sectum tetendit, occupauitque stadia 23. quæ tria milliaria conficiunt. Atque ita vrbem condidit, quæ primo Byrsa appellata est, à corio bouis. Nam byrsa significat corium bonis. Postea autem Tyros dicta est, postremo Carthago vocata est, à Cartha oppido, vnde fuit Dido. Huius historiæ meminit Virgil. lib. 1. Æneid. vbi vide eum & Seruium in annotat.

Byrsa Carthago.

In rem præsentem. *In re præsenti*] In rem præsentem olim tum veniebant, cum locũ oculo ac digito designare volebant, vt hodie cum aut iudex pronunciat, aut inter litigantes conuenit, agrum quem controuersum facere volumus, aut reo designari, aut testibus per inquisitorem demonstrari certis finibus circumscriptum: Vide Budæum in prioribus ad Pandectas.

IN LIBRVM XXXV. QVI AB ALIIS, DECADIS IV. LIBER V. DICITVR, ANNOTATIONES.

Transc. nomina. NOmina transcriberent] Transcribere, inquit Budæus in libris censualibus dici debet, cum res censualis ab vno nomine in aliud transfertur, quod vulgo super alium onerare dicunt.

Feralia. *Feralia*] Feralia dicta, cum ferebant epulas ad sepulcra, Var.

Profiteri. *Profitentur*] Id est faterentur. Est enim profiteri inter cætera quoque fateri, vt profiteor me Grammaticum & philosophum, dicimus, Alias vero profiteri est iubere nomen suum inscribi. Nam mos erat, vt qui magistratum peterent, omnes ante profiterentur, id est iuberent nomen suum inscribi, vt in comitiis magistratum petere possent, qua in significatione vsus est Cicero pro Plancio.

Assiduus

Rara admirationi sunt.

Assiduus in oculis hominum fuerat] Rara admirationi sunt. Hinc Lucretius lib. 2. praeclare scripsit:

Nil adeo magnum, neque tam mirabile quicquam,
Quod non paulatim minuant mirarier omnes.

Vnde, & vulgo dicitur:

Contemptum frequentia parit.

Tarentini equites qui.

Quos Tarentinos vocant] Qui Tarentini equites fuerint, accurate docet Ælianus nō longe à principio libri de instruendis acieb. ostendens duo genera Tarentinorum esse, quorum alii longius iaculentur, & ob eam rem equites iaculatores dicuntur, alii vero cum semel aut bis iaculum miserint, quo leuiore vtuntur, manus de cætero cum aduersario conserant. Plura de his annotauit Victorius lib. 9. var. lect. c. 3.

Callida consilia.

Consilia callida & audacia] Alii legunt calida, per vnicum l. & sententia quidem Erasmi rectius, licet vtraque lectio retineri possit, vt hoc ad festinatum consilium, illud ad nimis astutum referatur. Siquidem vtraque parum feliciter euenire solent, vel quæ nimium calent, i. quæ præcipitantius instituuntur, vel quæ nimium audacibus aguntur dolis. Porro qui calidum legunt, Græcā figuram agnoscunt, quoniam θερμὸν Aristophanis interpres in Pluto exponit παράδοξον, τολμηρὸν, εὐκίνητον Erasmus in prouerbio, Ne nimium calidum hoc sit modo.

Lanistæ.

Lanistis Ætolis] Lanistæ gladiatorum magistri atque institutores dicebantur vt annotat *Budæus* in prioribus.

Chalcioecus.

Chalcioecon] Ita legendum esse admonuit Cæl. lect. antiq. lib. 19. c. 8. Chalcioecus autem, vt Suidas scribit: Minerua à Spartanis appellata est, quod οἶκον χαλκοῦν, hoc est, ædem æream haberet, vel quod Chalcidenses exules ex Eubœa, eam construxerant, meminit eius in primo Thucydides. Ælianus in varia historia, Æmilius Probus in vita Pausaniæ.

Amarynthis.

Amarynthidis Dianæ] Dicta est Diana Amarynthis ab Amaryntho vico apud Eretriam, vt Strabo libro nono testatur. Stephanus vero Amarynthum EubϾ insulam prodit à venatore Amaryntho nuncupatam. Hinc Amarynthia festa, quæ in Eubœa celebrari solita, ex Græcorum lectione animaduertit Cælius lib. 21. c. 14.

Cataphracti.

Loricatos quos cataphractos vocant] Cælius lib. 21. ca. 31. Cataphractos intelligi vult qui non solum sua corpora, sed etiam equos lorica vndique muniunt. Hos scribit Vegetius esse quidem à vulneribus tutos, sed propter armorum impedimenta & pondus capi summa facilitate.

Est autem res simillima] Narratio illius generis quod ab Aristotele λόγος vocatur vt annotat Victorius libr. 7. cap. 10.

Asyla.

Asyla Græci] Asyla sic dicta quod ex iis nullus posset extrahi. De hisce superius dictum est, ad quæ te remitto lector.

IN LIBRVM XXXVI. QVI AB ALIIS DECADIS V. LIBER VI. DICITVR, ANNOTAT.

Præsidium.

PRæsidium aliquod] Præsidium est, quod pro salute & vtilitate alicuius, auxilii gratia proponitur. Sed & electa militum multitudo ad custodiam alicuius vrbis, vel arcis, vel castelli, vel alterius cuiuspiam loci muniti posita: dicta à præsidendo.

Edicendi senatum formula.

Cos. edixit] Formula edicendi Senatum quasi solennib. verbis concepta. Ab initio autē statim post annuos magistratus institutos Senatores citabantur hoc modo, qui patres, quiq; conscripti essent. Bello vero Punico ita coss. edixerunt, vt Liuius supra li. 22. testatur, Quoties senatum vocassent, vti senatores quibusq; in senatu sententiam dicere liceret, ad portam Capenam conuenirent. Qui autem hi fuerint quibus sententiam dicere licuerit, Gellius lib. 3. explicat: quem sequitur Maioragius c. 8. de senatu Rom. & Zamoscius lib. 1.

Fremere Philippum] Illustris descriptio indignationis, stomachique generosi animi quam cum Demosthenica confert Victorius lib. 20. c. 1.

Amore captus virginis] Quæ de amore Antiochi hic recensentur, eadem quoq; à Polybio descripta fuere, cuius locus indicatur ex Athenæo à Victorio lib. 24. c. 1. var. lect. vbi pro adlegando, legit ablegando. Cæterum hic luxuriæ & voluptatis fructus notandus est, qui tam aperte exprimitur, vt verissime Platonem dixisse intelligas, qui voluptatem omnium malorum escam appellauit, quod ea videl. homines non aliter capiantur quam homo pisces, quod Hannibalis quoque exemplo supra comprobatum est: Sed copiosius hunc luxum Antiochi describit Iustinus lib. 38. Val. Max. lib. 9. c. 1. Florus lib. 2. c. 8. Alex. ab Alex. lib. 2. c. 29.

Numerus Spartanorum qui ad Thermopylas occubuerunt.

Morte magis quam pugna] Nam qui cum Leonida Thermopylas occuparunt, omnes ibi cæsi ad vnum: Iustin. li. 2. sexcentos tantū Spartanos fuisse scribit, cui Orosius consentit. Isocrates autem in Panegyrico mille fuisse dicit, ex confœderatis vero non multos. Plutarch. in Parallelis, Leonidam à Lacedæmoniis contra Xerxem cum quingentis militib. missum dicit, quā gratum Græci habuerint Leonidæ factum; quæq; laus illi & memoria facinoris data sit, M. Catonis verbis ex Orig. libris est manifestum, apud Gel. lib. 3. c. 7. Huius quoq; præclari facinoris à Leonida confect: lib. 1. Tuscul. quæst. magno cum decore meminit Cic. citatis duobus versibus Simonidis, ab eoque Latine redditis:

Dic hospes Spartæ, nos te hic vidisse iacentes,
Dum sanctis patriæ legibus obsequimur.

Syri leuissimi.

Leuissima genera hominum] Hinc illud in Aureliano Flauii Vopisci, rarum est vt fidem seruent Syri, imo difficile. alia vero ad hoc pertinentia notat Cælius lib. 18. cap. 54. lect. antiq.

Sarissophori.

Sarissophori] Sarissas vocant Macedones prælongas hastas, vnde Sarissophori nuncupātur Cælius li. 21. c. 18.

Minerua Itonea.

Mineruæ Itoneæ] Mineruæ Itoneæ meminit Callimachus in Cereris hymno Apollon. in primo Argonaut. Suidas & Pausanias in Attica, vbi de Pyrrhi regis victoria contra Antigonum ait, Armenidas vero in Thebaicis scripsit Itonon Amphictyonis filium in Thessalia natum fuisse, à quo sit ἴτων, ciuitas & ἰτωνὶς ἀθηνᾶ, id est, Itonis Minerua.

Heraclea.

Sita est Heraclea] Heraclea scil. Macedoniæ: quæ Heraclea Trachinia dicta est, vt refert Plinius. Quare & apud Straboné quotiescunq; Heracleę fit mentio, Heraclea Trachina nominatur à locorum, vt credibile est, asperitate, subterranearumq; aquarum fistulis. Stephanus hanc ab Hercule conditam & nominatam asserere videtur, sed Strabo à Lacedæmoniis lib. 9. fuerunt & aliæ ciuitates hoc nomine, vt Heraclea Phthiotidis, Thraciæ, Cariæ, Ponti, Themisonii, de quibus Geographi consulendi.

Lamia.

Lamia posita] Iuxta Sperchium fluuium, dicta sic à Lanio Herculis filio vel (vt alii volunt) à Lamia muliere, quæ tum quidem in Troichiniis rerum potiebatur: Ab hac Lamia bellum illud ingens, quod Athenienses cum Antipatro & Macedonibus, Laosthene duce gesserunt, Lamiacum est appellatum, in quo totius fere Græciæ, maxime vero Atheniensum, vires grauiter fuere labefactatæ.

Oeta mons.

Herculique sacrificium fecit] De Hercule si plura scire voles, Poe. adi, in primis Senecam, qui eius argumenti tragœdiam scripsit, atq; Nicandri Oetiaca. Illud etiam considerandū, auctores ita inter se coniunxisse Othryn, Oetum Calledromum Coracem, vt Gerbellio in sua Græcia annotante, solum nominibus differant, reipsa vnus mons esse videantur.

Ieiunium etiam ab Ethnicis celebrari solitum.

Ieiunium instituendum] Vide notata de ieiunio per Cælium lib. 27. c. 20. lectionum antiquarum.

Sed & ante hæc tempora ieiunia in vsu fuisse inde apparet, quod Ouid. in fastis dicit: Numam Pompilium, quando orationem fecit pro frugibus, vsu venereorum car-

carniumque esu abstinuisse: idque & alii imperatores sunt imitati, Helius Spartianus de Iuliano Imperatore. Sæpe autem nulla existente religione, oleribus, leguminibusque contentus sine carnibus cœnarunt: Ex quibus origo ieiunii in ecclesiam à pontificibus Romanis introducti facile colligitur. Vide etiam de hoc Blondum lib. 10. Romæ triumph.

Lustratio classis. *Lustrata classe*] Vt certis sacrificiis exercitus lustrari solebat, de quib. in priorib. libris dixi, sic morem lustrandi classem fuisse legimus. Nam in littore maris altaria posita marinis vndis alluebantur, omnisque circumstabat multitudo, linguis fauens, tum sacerdotes in mari stantes sacrum faciebant, terq; per classem scaphis circumuecti, sacra piamina ferebant, ducibus & nauarchis vna annauigantibus, ipsaque piamina attollentibus, vt ab exercitu, totaque classe infelicia cuncta auerterentur ac depellerentur.

Dolon. *Dolonibus erectis*] Dolon minus est velum in naui: Budæus ex Polluce & Suida.

IN LIBRVM XXXVII. QVI AB ALIIS DECADIS IV. LIBER VII. DICITVR, ANNOTAT.

SE legatum iturum] De hac legatione præter Liuium leges Florum lib. 2. cap. 8. Gellium lib. 4 c. 18. Plinium de viris illustribus, cap. 53. Sabellicum lib. 7. Ennead. 5. Rhapsod.

Patrimi matrimique. *Patrimi matrimique*] Patrimi siue Patrimes, matrimesque quorum patres & matres adhuc viuunt.

In Latomias coniecti sunt] In carcerē, de eo superius dictum est. Tales quoq; fuere Latomiæ Syracusanæ toto orbe celebres, quas Cicero describit actione in Verrē 7.

Galli fanatici. *Fanatici Galli*] Id est furore correpti. Erant vero hi sacerdotes Cybeles, iiq; castrati omnes. Quod hinc euenisse fama est: Quum Dea Cybeles puerū Phrygem formosissimum, Atym nomine suis sacris ea lege præfecisset, vt perpetuo castitatē seruaret, haud longe post Sangaritidem nympham compressit. Quare ab irata Dea in furorem actus, cum Dyndima venisset, manusq; sibi afferre conaretur miseratione Deæ furore liberatus, à se interficiendo abstinuit, virilitatem tamen sibi amputauit, & ideo Cybeles castratos sacerdotes habere mauult. Galli autem dicuntur à Gallo Phrygiæ flumine, cuius aquam qui gustassent, reddebantur insani, testes vero Samia testa sibi præcidebāt. Alii putant eos ideo sibi genitalia incidere, quia violauerint nomen patris, matrisue, ne possint ipsi fieri parentes.

Autoramentum. *Autoratum sibi proditorem*] Id est obligatum. Autorare n. obligare est, & autorare milites ac sacramento obstricti, & quasi obærati, hoc est, ære stipendiario obstricti, ac iam non sui arbitrii. Quin & autoramentum etiam in artibus mercenariis & opificiis obligatio quædam est, interposita mercede contracta. Inquit enim Tullius: Merces ipsa in mercenariis autoramentum est seruitutis, de quo latius Torneb. lib. 2. c. 20.

Trulla. *Trullis ferreis*] Trullæ de situlis aquam hauriunt, & de ahenis aut labris, Torneb. lib. 7. aduers. c. 22.

Etesiæ. *Aduerso tempore Etesiarum*] Etesiæ à Græcis dicuntur venti, qui statuto & certo anni spacio flare solent, hoc est, 40. diebus post caniculæ exortum. Græci enim ἐτήσιον annuum dicunt. Horum meminit Gellius li. 2. c. 22. Solinus c. 23. in Polyhist.

Remulco trahere. *Remulco trahentes*] Remulco trahere Latinū esse probat Bayfius in li. de re nauali, & latius de hac loquēdi forma disputat Franc. Florid. Sabinus li. 1. succis. lecti. c. 3. Remulco trahi naues affirmans, quæ plus æquo oneratæ, vel fractæ, vel mutilę paruis nauib. remigum plenis alligatę dicuntur, vt quo simpliciter à nautis duci non possunt, aliorum nauigiorum adminiculo perueniant.

Ancilia. *Dies quibus ancilia mouentur*] Solebant enim, qui bello gerendo præficiebantur, vt inquit Seruius, ingredi Martis sacrarium, anciliaq; primum mouere, deinde simulachri hastam, dicentes: Mars vigila tacitus, fuere qui proficiscenti Othoni moras, religionemque nondum conditorum ancilium afferrent. Promebant autem indicto bello ancilia, vt mouerentur & profectionem susciperent, antequam condita essent, ominosum & religiosum habebatur. Torneb. lib. 5. aduers. c. 1.

Scipionis Valetudinarius. *Filius eius captus*] Cognomento scilic. Valetudinarius, qui corpore valuisset (vt Cic. in Bruto ait) in primis habitus esset disertus, vt partim eius oratiunculæ, partim etiam historia quædam Gręca de Cassina testantur. Plutarchus in vita Africani, nihil sane comperti de eo se habere dicit, nisi eum præturam gessisse, & in ea consequenda, à Circei patris scriba adiutum fuisse. Cæterum vtrum scipionis filius exploratus, hostiumque insidiis vel in prælio captus sit, incertum esse, scribunt Orosius & Eutropius. Huius autem Scipionis meminere præterea Val. Max. lib. 3. c. 5. Alex. ab Alex. lib. 3. c. 22. Plutarchus in Africano, Plin. lib. 35. cap. 4. Sabell. lib. 7. Ennead. 5. Volaterran. lib. 19. c. 3. vrban. comment.

Legatos qui filium] Insigne moderationis animi exemplum est Antiochus, qui Scipioni captum remisit filium, à quo tum maxime finibus imperii pellebatur, & lacessitus, maiestatem Scipionis Africani excellentissimi viri venerari, quam dolorem suum vlcisci maluit. Cuius rei quoque gloriosæ meminit Plinius de viris illustrib. cap. 29.

Referre aliam gratiam nunc non posse] Sapiens enim, vt ad Lucilium Seneca scribit, omnia secum examinabit, quantum acceperit, à quo, quando, vbi, quemadmodū. Cuius rei speculum hoc loco est Africanus, qui cum intelligeret, quam magnum beneficium esset, accipere filium captum ab hoste, qui pro suo iure sæuire potuisset in victum, vt in summa corporis debilitate aspectu filii recrearetur, non facile aliquid præclarius vel excellentius Antiocho pro reddenda gratia dare potuit, quam quod dedit, cum suaderet, vt cum Romanis rerum dominis amicitiam contraheret, quos alias perpetuos hostes & inimicos habiturus esset.

Sypilus. *Sypilum*] Asiæ montem, non procul ab amne Mæandro, de quo Strabo lib. 1. & lib. 12.

Phalanx. *Phalangitæ*] Phalangem Macedonicam, quam Latine cuneū Liuius vocat prædensi ordinis, excogitasse omniū princeps dicitur Philippus Alexandri Magni pater, ducto ab heroibus exemplo, quos clypeis clypeos iunxisse cecinit Poeta nobilis. Quo ritu qui armantur, Phalangitæ dicuntur. Cælius lib. 21. ca. 18.

Falcatæ quadrigæ. *Falcatæ quadrigæ*] Descriptio falcatarum quadrigarum, qualis & apud Curtium in historia Darii exstat. A Lucretio vero falciferi currus vocantur, lib. 5. cum inquit:

Et biiugo prius est, quam bis coniungere binos.
Et quam falciferos armatum ascendere currus.

Amentum. *Iaculorū armenta*] Lucius Scipio, cum die ac nocte Antiochi exercitū imbre cōtinuo vexatum, & arcus quoq; madentib. neruis inhabiles factos esse intellexisset, pręlium astute iniit. Frontinus lib. 4. c. 5. Cæterum Amentū lorum est, quo media religatur hasta, vt longius iaci possit, hinc amentatæ hastæ Ciceroni lib. 1. de oratore: & amentare apud Lucanum pro iacere, aut amento munire. Vide Erasmum in Prouerbio: Amentatæ hastæ: & infra lib. sequenti: hasta amentata & velitaris.

Taurus mons. *Cis Taurum montem*] Qui progredienti ab Hircano mari ad auroram est ad dextram, vsque ad Indicum mare protenditur, de cuius magnitudine leges Strab. libr. 11. Melam lib. 19. in descriptione Lyciæ. Volat. lib. 10. ca. 1. Geograph. copiose Plin. lib. 5. c. 27. & Solin. in descriptione Ciliciæ.

Talentum Euboicum. *XV. millia talentum Euboicorum*] Quid sit talentum Euboicum, docet Festus his verbis: Euboicum talentum nummo Gręco septem millium & quingentorum cistophorum est, nostro quatuor millium denariorum, de quo plura Budæus libr. 2. de asse, vbi annotat dictum Festi

Festi minime conuenire cum ratione Liuiana, quæ talentum sex millium denarium facit.

Cistophorus. *Cistophorum* 248.] Ita legendum esse, & non cistophori, vt nec terracina, sed tetradrachmum genitiuo casu admonuit Budæus loco præallegato. Erat autem cistophorus nummus Asianorum, sic appellatus, quod in eo cistiferi essent sculpti, qui sacrorum mysticorum cistis inclusorum arcana ferebant, vt in Cybeles mysteriis, Bacchi Orgiis, Ceteris initiis. Vide Torneb. lib. 3. aduer. c. 5. & lib. eod. c. 21.

Nec terra mutata mutauit mores] Mutatione regionis animus non mutatur, sed in diuerso cœlo eadem mens est, proinde recte ab Horatio dicitur:

In culpa est animus qui se non effugit vsquam. & alibi:
Cœlum non animum mutat, qui trans mare currit.

Cardo. *Intra eum cardinem*] Cardinem à forma vocauit. quasi limitem imperii Romani à Septentrione ad Meridiem, Budæus in posterioribus annot.

Congiaria. *Multa congiaria habuerat*] Erat inter vasa vel mensuras quoq; congius, vnde congiarium certæ rationis dicebatur munus. At donatiuum ex dantis erat arbitrio, præscriptione nulla. Sunt qui militibus conferri modo donarium putent, populo congiarium, Cælius libr. 27. cap. 27.

Tenor. *Perpetuo tenore vitæ*] Tenorem rei progressum vocant, vnde quæ sui similia sibique veluti perpetua quadam succedunt serie, horum eundem tenorem, esse dicimus. Erasmus in prouerbio: Vno tenore.

L. Æmilio Regillo] Hunc Æmilium Appianus Liuium, Iustinus nunc Lucium Neuium, nunc Menenium appellat. Liuius autem & Florus Æmilium quoque Regillum vocant.

Asiaticus. *Asiaticum se appellari voluit*] Quemadmodum enim P. Cornelius Scipio, qui dux fatalis contra Hannibalem fuit, Africa superata, & Carthaginensibus bello deuictis, Africani nomen, ita etiam L. Scipio, deuicto Antiocho, & subacta Asia, Asiatici adeptus est. Vide Plutarchum in Scipione Africano. Valer. Max. lib. 3. c. 3. Alex. ab Alex. lib. 2. c. 31.

Philippei. *Nummos aureos Philippeos*] Sic dictos, quod Philippus Alexandri Magni pater eos cudi iusserit, vt tradit Diodorus, posteaquam Crenidas instaurauit, & Philippus maluit appellari, compertis imbri fodinis, quas sic demum excoluit, vti talenta inde redirent annua mille & amplius, Cæl. lib. 10. c. 2.

IN LIBRVM XLVIII. QVI ALIAS DECADIS IV. LIBER VIII. DICItur, Annotationes.

P*Aucitate parum freti*] Hinc Euripides in Heraclidis: μιᾶς γὰρ χειρὸς ἀσθενὴς μάχη, id est:

Inualida pugna est vnius tantum manus.

Et Homerus Iliados μ

Ἀλλ' ἐφορμᾶτε· τὸν πλεόνων δέ τι ἔργον ἄμεινον: id est.
Addatis comites, multorum industria namque
Plus pollet quam paucorum.

In quam sententiam plura apud Erasmum in prouerbio: Multæ manus onus reddunt leuius.

Ambracia. *Ambracia tumulo*] Hæc Pyrrhi regia postea ab Augusti victoria Nicopolis dicta est. Ptolomæus tamen duas ciuitates Ambraciam & Nicopolim fecit. Ambraciamq; ponit intra sinum Ambracium & Nicopolim, extra sinum in Epiro, Vide Strabonem lib. 9. c. 1. Melam lib. 2. c. 3. Hanc Lartem nunc dici Oliuarius ait.

Pinnas tergere. *Tetergebat pinnas*] Id est, auferebat vel confringebat summitates murorum: Pinnę enim murorum sunt summitates eorum, & detergere per translationem est auferre: Ac remos detergere idem est, quod remos confringere: Cæsar lib. 1. de bello ciuili.

Tolleno. *Tollenonibus*] Tolleno quid sit, Glareanus antea exposuit. Est vero κηλώνειον, vt ait Torneb. lib. 6. aduers. c. 18. quod sursum deorsum hinc inde tollitur, more oscilli, & alterius hic & inde suspicit & despicit. Vide etiam Petrum Crinitum de honesta disciplina lib. 19. c. 2.

Formula. *Formula sui iuris*] Vt formulæ in iure prætorio & ciuile dicitur, cum certa quadam actione & forma, & verborum certa conceptione aliquid comprehenditur, ita in ciuitatum imperio & fœderibus, iurisdictioneq; & editione formulam inde traductam posuit, sane quam eleganter, cum etiam ista certa cautione & lege; certoque iure constent non minus quam priuata, Tornebus libr. 14. aduers. c. 11.

Tabulæ pictæ. *Signa anea & tabulæ pictæ*] Id est, statuæ & picturæ: Romani quippe expugnatis oppidis, quicquid ornamētorum inuenissent, triumphantes maximo apparatu ferebant, atq; vrbem nouis statuis, picturis & tabulis ab hostibus translatis magnifice ornabant, qua de re copiose Alex. ab Alex. lib. 6. c. 6. De tabulis autem à Fuluio Romam translatis. Plinius lib. 35. c. 7.

Argos Amphilicium] Ita legendum esse tradit Torneb. loco præallegato.

Vulgata similitudine] Quam crebro vsurpari soleret simile hoc ab Oratoribus, vt mare sui natura tranquillum commouetur ventis ac tempestatibus, ita Rempublicam sua sponte quietam agitari stimulis vocibusq; improborum ac turbulentorum ciuium, ex Cicerone & Liuio indicauit Petrus Victorius lib. 7. c. 1.

Terræ proprietas cœlique] καὶ τῶν φυτῶν τὰ σπέρματα καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ βίοι ταῖς χώραις συνεξομοιοῦνται, de quo plura Erasmus in prouerbio: Mores hominum regioni respondent.

Axyles sylua. *Abre nomen habet*] Recte id adiicit, nam alias ἄξυλον ὕλην apud Homerū, peritiores interpretantur polyxylon κατὰ στέρησιν τοῦ ξυλίσασθαι, vt inquam nemo lignatum perrexerit, vt annotat Cælius libro 25. cap. 18. & lib. 18. cap. 23.

Velitares hastæ. *Velitarium hastarum*] Velitates hastæ erant iaculatoriæ, id est, quibus eminus iaculabantur, proinde aliis leuiores. De his Ouidius:

Vtque petit primo plenum flauentis arenæ,
Nondum calfacti velitis hasta solum.

Hastam velitarem Polybius videtur γρόσφον appellare, vt enim de Velitibus sic scribit Liuius, eos tripedalem parmam habere, & in dextra hastas, quibus eminus vtuntur, ita Polybio hasta velitaris τὸ τῶν γροσφῶν βέλος, longitudine est duorum cubitorum, crassitudine digitali, fero dotrantali ita in tenuitatem & gracilitatem ducto, vt primo statim iactu necessario inflectatur. A velitari manipulari hasta differebat amentata, quæ vt superius dictum est, grauior erat & maior, & vt maiore impetu torqueretur, habena vel amento media vinciebatur, cui digitus inserebatur ad conatum iactus adiuuandum. Torneb. lib. 14. aduers. c. 11. — Amentata hasta.

Chiomara. *Orgiagontis reguli vxor*] Chiomara nomine, quæ ex Galatiæ finibus nata erat vt auctor est Plutarchus, qui copiose præsentem historiam de claris mulieribus cap. 21. describit.

Centurio] Tribunum vocat Plutarchus, quem Chiomaram in diuidenda præda sortitum ait:

Custodiæ] Hostium enim ciuiuarum insigniores in custodiam tradebantur, vt currum triumphantium præcederent postea, cuius rei testis est Alexan. ab Alex. lib. 6. c. 6.

Stupri per vim illati pœna. *Stringerent gladium*] Iuxta legem Platonis, quæ libro de Legib. 9. hunc in modum lata est: Qui mulierem liberam ad rem Venereā vi adigit, non ab eo solum, cui vis illata est, sed à patre, marito, fratribus, filiisque, vita priuetur, & sic D. Adrianus, vt ait Metianus ad L. Corneliā de sicar. rescripsit, eum qui stuprum sibi vel suis per vim inferentem, occidit, dimittendum.

Destinare scopum. *Velut destinatum patentibus*] Destinatum hic videtur esse scopus, & destinare scopum designare est, quem petas. Est & designare, quod petis, attingere & prendere. Cæsar: Nam laqueis falces auertebant, quas cum destinauerant,

uerant, tormenta retrorsus reducebant. Torneb. lib. 14. cap. 11.

Princeps Senatus.

Princeps in senatu] De Senatus Romani principis dignitate Plutarchus in Scipione Africano hunc in modū scribit: Principem Senatus Africanum legerunt, quod honoris genus iis tantum deferri consueuit, qui auctoritatem & gloriam maximis in remp. meritis, præstantissimisq; rebus gestis esset antea consecutus. Neminem autem in Senatus principis locum eligi solitum accepimus, nisi qui vel ex Censoriis viris natu maximus esset, vel qui cum esset consularis aut triumphalis, senatui populoq; Romano gratissimus esset. Quod vero Censorum hoc officium ac munus esset, vt senatus principem eligerent, præter Liuium docet etiam Plutarchus, dum in Paulo Æmylio scribit, ab eo censore principem in senatu lectum fuisse M. Æmylium Lepidum, qui quater antea iam Senatus princeps fuerat. Maiorag. de Senatu Rom. c. 12.

Scutale.

Triplex scutale] Hunc locū annotat Priscian. in 6. libri fine, sed codicib. præcipue interpellatis, & Cælius li. 14. c. 7. Torneb. lib. 14. c. 11. existimat, scutale corium esse, cuius loris habena consutis, facta erat, sic appellatum, quod ex eo genere corii scuta conficerentur.

Damiurgi.

Damiurgus ciuitatū] Apud Dorienses, inquit Hesychius, qui publica negotia resq; ciuitatis administrant, Damiurgi vocantur, qui similes sunt iis, qui ab Atheniensib. Demarchi vocantur, id est, Tribuni. Peloponnesii autem Dorici sunt generis, quo factum est, vt Damiurgi Dorice Liuius diceret, Tornebus loco præallegato.

Demarchi.

Senatum consulere.

De Republica Senatum consuluerunt] Torneb. li. 14. c. 11. arbitratur de Rep. referre esse senatum consulere, quomodo Resp. in annum administranda sit, qui in prouincias mittendi, qui reuocandi, qui exercitus conscribendi, qui dimittendi, quid domi militiæq; agendum, &c.

Tanais pro Halys.

Vsq; ad Tanaim amnem] Budæus lib. 4. de asse, mendose hic Tanaim legi putat, & pro eo restituendum esse Halym. Notum enim est ex Herodoti primo, Halym fluuium confinium fuisse Lydorum & Medorum imperii. Meminit etiam Halyos Plinius in 6. à radicibus Tauri per Cataoniam Cappadociamque decurrentis.

Atticum talentum.

Attica talenta dato] Budæus non Attica talenta, sed Euboicorum talentum legendum existimat lib. 3. de asse: nisi intelligamus Atticum magnum & Euboicum idem fuisse, vt vtrumque Liuius pro eodem vsurpauerit. Superiore namque libro de conditionibus propositis Liuius loquens, Euboicorum talentorum, non Atticorum meminit. Talentum autem Atticum nemo minus dixit esse 40. minis centenarum drachmarum, vt idem Budæus tradidit.

Circa templum Bondidium] Bendis, vt scribit Hesychius, lingua Thracum Diana appellatur, vnde & Bendidia eius feriæ Athenis vocabantur. Nam eius sacra è Thracia ascita Athenienses receperant, illisq; feriis disseruit in Pyræo de optimo Reip. statu Socrates, vt à Platone refertur. Deam hanc eandē iidem Thraces βύζαντον vocabant, Hesychio auctore, βένδις vero cognominata est δίλογχος, à Cratino Poeta in fabula Thrachū, siue quod ea Dea duos honores sortita est, cœlestem videl. & terrestrem, vel quod duas lanceas, id est, λόγχας, cum esset venatrix, ferre consueuit. Sunt qui dicant, quod duo lumina habeat, propriū quidē Lunę & Solis. De Bendidiis ēt Strabo in 10. & Xenophon li. 2. ἑλληνικῶν meminere.

Fixuris in postibus suis] Solebant n. Romani postes spoliis hostiū ornare, teste Polybio: ἐντ ταῖς οἰκίαις κ̀ τοὺς ἐπιφανεστάτους τόπους τιθέασι τὰ σκῦλα. Hinc Maro:

> *Barbarico postes auro spoliisque superbi.*

Sed ne ea quidem ædibus abalienatis licebat emptoribus refigere aut tollere, vt ex Plinio obseruauit Tornebus lib. 14. aduers. c. 11.

Ad diuortia aquarum castra] Diuortia aquarum iuga sunt, vnde in diuersa aquæ cœlestes & perennas diuertunt: Lucanus:

> *Fontibus hic vastis immensos concipit amnes,*
> *Fluminaque ingemini spargit diuortia ponti.*

Torneb. lib. 14. aduers. c. 11.

Delphi communes hominis generis orbis umbilicum, & umbilicus orb.

Etiam Delphos commune] Reprehenduntur leuiter à Varrone quidam, quod vmbilicum dicerent Delphos, ab vmbilico nostro dictum, quod is medius locus terrarum sit, vt vmbilicus in nobis, quod vtrunque Varro ait falsum esse, quod neque is locus medius terrarum sit, neque noster vmbilicus hominis medius. Sed Delphis in æde ad latus foraminis esse quiddam, vt thesauri specie, quod Græci ὀμφαλὸν dixerunt, id est, vmbilicum. Attamen vt verum sit, quod Varro aut vetustas credidit, Delphos esse terrarum medium, ex qua opinione ab Ouidio scriptum est: --- *Et orbe*

> *In medio positi corruerunt præside Delphi.*

Huic famæ accedit fabula, quam interpres Pindari refert: Ioui incessisse cupiditatem medium terrarū metiendi, itaque eum dimisisse duas aquilas paris celeritatis (alii, quemadmodū Strabo scribit, coruos dixerunt) vnam ab ortu, alteram ab occasu, quę Pythona concurrerint, in eiusque rei argumentum aureas duas aquilas illic postea dicatas esse Pausanias scribit, qui à Delphis appellatur vmbilicus, eum è lapide candido esse factum, & à Delphis medium terræ censeri, ita veteres vmbilicum Delphos dicebant, & locum quendam in vetere Poeta, qui scripsit. O sancte Apollo, qui vmbilicum certum terrarum obtines.

Hoc, inquit, die] Hoc est, quo quassata ab hostibus Romanorum Republ. ego solus contra Hannibalem populi Romani antea inuictissimum hostem feliciter pugnaui, & salutem patriæ peperi, &c.

Vitam Linterni] Vbi villam habebat, cuius meminit Plinius lib. 14. c. 14.

Scipionis Africani m.

In ingrata patria fieret] De morte Scipionis diuersa tradiderunt auctores. Alii namq; Romę mortuū elatumq; scribunt, & ad fidem huius rei monumentū ad portam Capenam ei factum, & tres statuas superlocatas ferunt. Alii autem, quod probabilius est, Linterni, vel Aminturni, in exilio consenuisse, & vita defunctum esse tradiderunt: vbi sepulchro suo inscribi iussit: Ingrata patria ne ossa quidē mea habes, vt refert Valer. Maxim. lib. 5. c. 3. Orosius li. 4. c. 20. Hic vero annotandum, hoc vere accidere viris de Rep. bene meritis, vt pro benefactis pessimam gratiam à populo tulerint, vnde Pyndarus in Pythiis hymno 4 φαντὶ δ' ἔμμεν τοῦτο ἀνιαρότατον καλὰ γινώσκοντ' ἀνάγκᾳ ἐκτὸς ἔχειν πόδα, id est, aiunt hoc esse molestissimum, qui norit honesta foris habere pedem, hoc est, non frui bonis, cum ipse benemeritus sit de aliis, sed pro benefactis male audire. Hinc vulgo dicitur: Pro beneficentia Agamemnonem vlti sunt Achiui.

Mulsum

Mulsum prosecutis funus dedisse] Veteres Romani mulsum in deliciis habebant, & in triumpho milites ab Imperatore eo donabantur. Plautus:

> *Sed spectatores vos nunc ne miremini,*
> *Quod non triumpho, peruulgatum est, nihil moror,*
> *Veruntamen accipientur mulso milites.*

Ita eo exemplo & more tū Liuius significat, Culleonē in Africani funere, renouata memoria triumphi eius, pileatum dedisse mulsum, aut triumphi imitatum liberalitatem, & imaginem hoc fecisse, vt Tornebus explicat lib. 14. aduers. c. 11. Mulsum vero ex pluuia aqua fieri solitum, ex Galeni lib. 4. tuendæ sanitatis annotat Cælius lib. 23. c. vlt. Sed & ex vino vetere factum ad appetentiam & auiditatem cibi reuocandam auctor est Plinius lib. 22. de natura mellis. Vide etiam de hoc Petrum Crinitum de honesta disciplina lib. 4. c. 8. vbi tradit, veteres mulso etiam in sacris vsos.

Librarii.

Librarii mendum quam mendaciū] De computatione & æstimatione huius summæ vide annotata à Budæo li. 3. de asse eiusq; partibus. Librarii autē, quorū hic fit mentio, apud Rom. erant, qui libros transcribebant, eosque vendebant, ii Romæ in Argileto tabernos habebant. Martialis: Argi-

Argiletanas mauis habitare tabernas,
Cum tibi paruę liber scrinia nostra vacent.

IN LIBRVM XXXIX. QVI AB ALIIS DECADIS IV. LIBER IX. DICITVR, ANNOTAT.

Lege Petilia] De peculatu intellige, quam tulit Q. Petilius tribunus plebis Æmilio & Flaminio Coss. supra lib. 38. Est & alia Petilia de ambitu, de qua Liuius supra lib. 7.

Luxuria peregrina] De luctu Asiatico multa annotata videbis apud Cælium lib. 6. capit. 10. & rursus lib. 18. c. 18. & lib. 23. c. 28. lect. antiq.

Vestem stragulam] Vlpianus stragulam accipit pro veste exteriore, quæ reliquis iniicitur, quale fuit Græcorum pallium. Stragulas item vestes siue stragulæ pro aulæis sine peripetasmatibus accipiebant veteres: quod iis aulæ & triclinia, nonnunquam etiam lecti insternebantur, Tibullus lib. 1. eleg. 2.

Nam neque tunc pluma, nec stragula picta soporem.

Plagulas] Plagulæ auctore Tornebo lib. 1. c. 19. aduersariorum, vela sunt & textilia, quibus lecticæ & lecti intendebantur, aut inuoluebantur, vt apud Tranquillum in Tit. Lectica dimotis plagulis. Nonius plagas interpretatur grandia lintea & toral. & lecticariã sindonem, vnde per diminutionem plagulæ dicuntur inquit. Meminit plagularum etiam Vlpianus, vt annotat Bayfius de re vestiaria, cap. 29. Budæus in prioribus annotat. Per plagas & stragulam tapetia seu aulæa intelligi existimat.

Monopodio] Monopodia, Tornebo præallegato loco auctore, mensæ sunt, qui vno pede sustinentur, quæ ea tempestate pulcerrimæ laudatissimæque censebantur. Idem ante eum annotauit Bayfius in lib. de vasculis.

Sambucistria] Mulieres sambuca canentes. Erat autem sambuca instrumenti Musici genus trianguli, teste Porphyrio in Ptolomæi Harmonica.

Pure lautum] Veteres enim nonnisi puros, beneque lotos sacra accessisse, superius annotauimus.

Post patroni mortem] Si cui enim nullus omnino tutor esset, ei dabatur in vrbe quidem à prætore vrbano, L. si quis sub conditione ff. de testam. tutel. & maiore parte Tribunorum plebis ex lege Attilia, Instit. de Attiliano tutore, & L. XII. tabularum libertorum & libertarum tutela ad patronos liberosque eorum pertinebat, eo enim ipso, quod hæreditates libertorum libertarumque si intestati decessissent, iusserat lex ad patronos liberosue eorum pertinere, crediderunt veteres voluisse legem, etiam tutelas ad eos pertinere. Quia plerunque vbi successionis est emolumentum, ibi & tutelæ onus esse debet instit. de legit. pat. tutela. Ac etsi Iureconsulti tradiderint, mulieres anno duodecimo tulela liberari, L. fin. C. quãdo tutor vel curator esse definat, instit. quibus modis tutel. fin. tamen moris olim fuit, vt finitis annis pupillaribus tutores onere tutelæ defuncti, tutelam alteri in iure cederent, eoque tutela Cessita dicebatur, quod fœminas, quas ob infirmitatẽ consilii, rebus propriis superesse nõ posse statuebãt, nihil sine auctoritate agere volebant, vt supra lib. 21. Portius Cato legem Oppiam suadens, & Cicero pro Muræna testatur. De quo plura Rænardus variorum lib. 1. c. 10.

Illius excetra] Singularis in hac voce emphasis inest. significat namq; eum ita illecebris meretriciis irretitũ, vt etsi Ebucius absit, amor tamen minime extinguatur, sed semper visa Hispala, magis magisque inflammetur & adaugeatur. Excerta enim dicta est hydra Lernæa, quod vno cæso capite tria excrescebant. Plautus in Persa.

Nam cum Leone & excedra, & cum pro Ætolico, cum auibus Stymphalycis, cum Antæo deluctari malim, quam cum amore.

Baccharum habitu] Bacchæ sacrificulæ Bacchi, & mulieres Orchia Bacchi celebrantes dicebantur. Hinc Ouidius 2. Metamorph.

Vtque tuo nota proles Semeleia thyrso,
Ismaria celebrauit repetita trietnia Bacchæ.

Viuum sulphur] Viuum sulphur, vt Tornebus li. 1. aduers. c. 29. explicat auctore Plinio, quod ignem non est expertum, ἄπυρον Græcis vocatum, nam reliqua genera coactione parantur, hoc globosum, solidumque effoditur, auidissimeque flammam corripit.

In quorum manu essent] Satis hic Liuii locus indicat, morem olim apud Romanos fuisse, vt maritis in vxores animaduertere liceret, non minus atq; in seruos, maxime in eas, quæ in manus maritorum transissent, vt notat Budæus in annot. ad Pandect. Et literis proditum est, adulterium lege Romulea capitale fuisse, sic inquam capitale, vt pœna mors esset. Tulit enim Romulus legem his verbis: Adulterii conuinctam vir & cognati vti velint necanto.

Neue censor ei publicum equum assignaret] Equus n. quo equites Romani merebant, eis à Censore assignari est solitus. Quid autem fuerit equus publicus parum compertum est Var. in libris de lingua Latina: Equum publicum mille assarium vocat, quibus verbis, vt Sigonius lib. 2. de antiquo iure Quiritum putat stipendium fortasse aliquod vel alendi, vel emendi equi caussa de publico constitutum significat. Plinius lib 33. equum publicum militarẽ vocauit cum de ordine equestri verba faceret: Annuli, inqui, plane medium ordinẽ tertiumq; plebi & patrib. inseruere, & quod antea militares equi nomen dederant, hoc nunc pecuniæ iudices tribuunt. Item equitum nomen substitit in turmis equorum publicorum: intelligit enim equites primum ab equis publicis, post à censu iudices dictos.

Datio] Per dationem haud dubie nexi dationem intelligit. Nam nexum, vt apud Festum, ait Gallus Ælius, quodcunq; per æs & libram geritur, quo in genere sunt hæc, testamenti factio, nex. datio, nexi liberatio, vt hoc loco per dationẽ nihil aliud intelligere videatur Liuius, quam ius transferendi rerum dominii. De quo præter Boethium in Topicis Ciceronis, Budæum in prioribus annotationibus, vide etiam Tornebum lib. 20. aduers. c. 19. ostendit, quid inter mancipium & nexum intersit.

Diminutio] Scilicet vt familiam aliquam intrare, vel exire ea liceret ei. Hæc etenim infima capitis diminutio est, vt tradit Iustinianus Instit. de capitis diminutione.

Gentis enuptio] Quid per hanc enuptionem intelligatur, colligi potest ex lib. 10. supra, vbi matronæ patritiæ Virginiam. Auli filiam L. Volumnio consuli plebeio nuptam, quod è patrib. enupsisset sacris arcuerunt. Erat n. enubere nihil aliud, quam è patris domo transire, patriaq; sacra relinquere. Hinc illæ voces consulum sup. li. 5. connubio patrum cum plebeiis concesso, ignorare non posse, qui natus sit, cuius sanguinis, quorum sacrorum sit, dimidius parum sit, dimidius plebis. De hac Iureconsulti respicientes, matrimonium dixere communionem humanorum & sacrorum, L. aduersus, C. de crimine expil. hæred. Et plebeia vxor per matrimonium nobilitatem adipiscitur, sicut è contrario nobilis, si nubat plebeio, eam amittit & transit ad plebem: Id itaque minime Hispalæ metuendum esse, ius enuptionis concessum ei tribuit.

Optio tutoris] Optio, id est, optatio: nimirum vt quem vellet, tutorem sibi optare posset. Nam vt testamento patris filiofamilias tutor dari potest: ita testamento viri matrifamilias optio tutoris dari potest, vt ipsa sibi tutorem eligat, quem velit, & hic tutoris est, quem pro Murena M. Tullius ait potestate mulieris contineri. De quo vide notata per Cuiacium lib. 7. obser. cap. 11. In re vero militari optio appellatur is, quem Decurio aut Centurio optat sibi rerum priuatarum ministrum, quo facilius obeat officia publica. Eius quidem optionis potestas initio penes ipsos Decuriones erat, postea vero propter ambitionem ad Tribunos transiit, vt docet Varro lib. 4. de ling. Lat.

Ingenuo nubere liceret] Nam libertinis non solũ cum Senatori-

natoribus connubia nõ erant, sed ne cum ingenuis quidem de plebe. Inde Cicero obiicit vt probrum in Philipp. Antonio, & in Sextii causa Gellio, quod libertinas in matrimonio haberent, vt tradit Zamoscius libr. 1. de Senat. Rom. Postea tamen lege Papia cautum est, vt omnib. ingenuis, præter Senatores, eorumq; libros, vxores libertinas habere liceret: hoc Iulianus. Addit Vlpianus: Si Senator libertinam habuerit vxorem, quamuis interim vxor non sit, attamen in ea conditione est, vt si amiserit dignitatem, vxor esse incipiat.

Taurilia. *Ludi Taurilia*] Taurilia ludi sic appellati ab immolatione taurorum, vt docet Torneb. lib. aduers. 13. c. 4.

Semimares androgyni. *Semimarem*] Per semimarem intelligit eos, quos superius aliquoties androgynos ambiguo inter marem & fœminã sermone Græco vocari scribit Cælius li. 15. c. 10.

Thebæ Phthiotidis. *Thebas Phthias*] Thebæ Phthiotidis in intimo Maliaci sinus angulo non longe à Sperchio fluuio sitæ. Strabo circa finem 9. lib. Thebas Phthioticas sub Crocio campo, qui in Thebaium mediterraneis est positus, scribit.

In cuneum hostium] Phalangem Macedoniam cuneo intelligi, annotat Cælius lib. 21. c. 18 lect. antiq. quam prædensi ordinis excogitasse omnium princeps dicitur Philippus, Alexandri Magni pater, vt superius annotauimus.

Nullo iure Thessalorum formula factã] Id est, iniquè Thessalorum iuris factam, à formulis iuris translatione ducta, aut formulis fœderum, societatum, pactionum, vt existimat Torneb. lib. 1. c. 29. aduers.

Toga candida. *Sine toga candida*] Moris siquidem erat, vt post edicta comitia professi togam candidam induerent, vnde & canditati dicuntur magistratum ambientes. Neq; vero in professione satis erat togam candidam induere, sed etiam solenni ad populum nominatione, quæ in concione ab aliquo magistratu data fieret. Nam si præsens Q. Fuluius Flaccus professus est, se petere præturam absque toga candida, quia prætextam ferre eum ædilem oportebat, relinquitur, profiteri aliud fuisse, quam toga candida petere magistratum, de quo Grucchius de comitiis Rom. lib. 1. Candida ergo toga petitionis signum erat, vt à populo dignosceretur, qui ambirent magistratus. Quamdiu enim retinebatur toga candida, tamdiu perstare in petitione, de deposita, & petendi voluntatem deposuisse, cãdidati censebantur.

Nomen candidati recipere. *Nomen eius acciperet*] Nominis siquidem editione in petitione magistratuum opus erat: eo vero ab hoc, qui comitiis præsidebat, non recepto, eius rationem haberi non oportebat: secus vero eo recepto. Sic C. Martium Rutilium Liuius scribit, Censuram petere professum, & tamen subiicit. Consules negasse, se rationem habituros, & apud Valerium Maximum libr. 3. c. vlt. scribitur: M. Palicanum petitionem consulatus professum fuisse. Caium tamen Pisonem Consulem in concione populi negasse, rationem eius se habiturum fuisse.

Fortunam sibi ipse facturus] Nam vt Plautus in Trinum. ait: Sapiens ipse sibi fingit fortunam, & sui cuiq; mores fingunt fortunam. In quam sententiam vide notata ab Erasmo in Prouerbio: Si cui mores, &c.

Portii Catonis laus. *Summus Imperator*] Hinc. Plin. li. 7. c. 27. Optimum Oratorem, & optimum quoq; Senatorem vocat. Sabellic. autem ex Neotericis lib. 7. c. 3. Ethnic. exempl. virum iustum & æquitatis studiosissimum vocat.

Causam dicendo] Sæpissime enim accusatus est, sed quoties auctores dissentiunt. Quadragies quater accusatũ scribit auctor de viris illustribus c. 47. Solinus c. 7. quibus astipulantur Lothardus de Syrichio, & Cælius Rhodiginus lib. 11. c. 14. Quadragies ter Plinius lib. 7. ca. 27. Valerius Maximus sæpenumero accusarunt ait lib. 3. c. 7. Sexies & quadragies Sabell. lib. 1. c. 7. Sic quoque

Aristophontes. Aristophontes apud Athenienses nonagies quinquies accusatus semper euasit, vt testis est Æschines in celeber. oratione in Demosthenem, Alex. ab Alex. lib. 2. c. 5.

Nonagesimo anno] Sic & Plutarch. nonagenarium legit. Verum cum Cato, vt historiæ ostendunt, 85. ætatis anno obierit, nonagenarius iam Galbam accusare non potuit, nisi post mortem à manibus eius accusatum velis. Verum huius rei veritatem apud Ciceronem de claris oratoribus inuenies.

Nouum hominem] Nam genere Tusculanus, parentibus obscuris natus fuit, vt qui porcos pasceret. De eius vero familia & genere præter alios Gellius quoque lib. 13. cap. 18.

L. Quintium Flaminium] Titii Quintii fratrem, & qui septem ante annos Consul fuerat.

Galba. *Galbam*] Sergium Galbam virum consularem eloquentissimum. De quo Suetonius, Cicero in Orato. Volater. lib. 16. c. 1. Alex. ab Alex. lib 1. c. 9.

Notam inurere. *Motu senatu notas ascriberent*] Notam ascribere nihil aliud fuit, quam causam infamem & ignominiosam edere, vnde perspicuum est differre notare, & ordine mouere. Ob leuiores siquidem causas mouebant tantum Censores, sicuti superius lib. 14. Fabritius P. Cornelium Ruffinum consularem mouit. Grauioribus autem pollutos sceleribus notabant, & notatos quosdam tribu etiam motos & ærarios factos infra lib. 42. Liuius commemorat. Veruntamen sciendum, quod Censoriæ animaduersiones & notæ non vere iudicia, sed præiudicia quædam fuerint, itaque qui notatus fuerat, postea in iudicium vocabatur, vt Cicero scribit lib. 4. de Rep. Censoris iudicium nihil aliud fere damnato affert, præter ruborem. Itaque quod omnis ea iudicatio versatur tantum in nomine, animaduersio illa ignominia dicta

Ignominia. est. Adeo vero seuerus in delinquentes Cato Censor fuit, vt inde Censorii nomen adeptus sit. Plinius lib. 19 cap. 1. & lib. 14. cap. 4. Sabell. lib. 2. cap. 8. Fulgos. lib. 2. c. 4.

Cato Censorius. *Facinus siue eo modo*] Meminit quoque huius Cicero in Catone, & Valerius Max. lib. 2. ca. 4. Plutarchus non scortum sed adolescentem fuisse scribit, liberali forma, quem semper comitem habuerit, & imperfectum vnũ ex iis fuisse, qui rei capitalis crimine damnati erant. Ex neotericis autem Sabellicus libr. 7. Ennead. 5. Rapsod. Gallum vocat; quem à suis ad Romanos cum liberis transfugisse ait.

Sponsione defenderet] Sponsione certæ pecuniæ aut æstimationis aduersarium prouocaret, quam amitteret, qui in lite succumberet, vt Asconius interpretatur, & post eum Budæus in priorib. annot. Ræuardus ait, Lege XII. tab. c. 6. de prisco iure vindiciarium.

Attribuere. *In millia æris attribuerentur*] Attribuerentur hoc loco significat, tributi nomine statuerentur, vt annotauit Budæ. de asse lib. 4. Ergo Cato deterrere volens homines à luxu, pluris decies delicatã vestem, & venusta mancipia, quam quanti vendi possent, æstimauit, & in æris singula millia ternos asses tributi constituit. Idem quoque Cælius annotauit lib. 10. lect. antiq. c. 2.

Inædificata. *Inædificata immolitaue*] Inædificata sunt, auctore Tornebo li. 1. aduers. c. 29. quę aliquo in loco ędificata sunt, sed cũ in loca dixit, significat ędificia è priuato in publicum procurrentia, & aliquid loci publici occupantia,

Immolita. Plutarcho teste, cuius verba sunt: ἀνατρέπων ἢ καὶ κατα-βάλλων ὅσα προὔβαινεν εἰς τὸ δημόσιον οἰκοδομήματα. immolita autem sunt, quæ quis vspiam molitus est. si quis igitur priuatus ante ædes suas in publico podium posuisset, aut meuianum proiecisset, eum id demoliri & diruere, tollereque Cato iubebat.

Basilica. *Basilicam*] Ex pecunia publica, fuit vero ea vicina foro, magnoq; sumptu constructa, Portia appellata, ob æternam nominis sui gloriam, teste Plutarcho & Martiano, lib. 3. c. 26. & Blondo, qui de Roma triumphante etiam hodie huius Basilicæ vestigia nonnulla extare scribit. Erat autem basilica domus ampla & spatiosa, templo persimilis, ambulationibus amplissimis instructa, causarum cognitioni destinata, ad quam multi totã ex vrbe, alii causas agendi, alii consultandi, alii aliud agendi

agendi gratia cōfluebant: dicta Basilica ἀπὸ τοῦ βασιλέως, cuius appellationes Græci etiam iudicem intelligerent, astipulante Hesiodo, qui βασιλῆας δωροφάγους vocat, hoc est, doniuoros iudices, interprete Budæo.

Vltro tributa. *Vectigalia summis pretiis, vltro tributa infimis locauerunt*] Hic ambigitur, quid ista inter se differant. Nam eadem si essent, iisdem pretiis locata oportuit. Ac vectigalia omnib. quidem nota sunt vltro tributorū ignoratio sententiæ cognitioni officit, Tornebus lib. 1. aduers. ca. 20. Vltro tributa esse putat, impensas & attributiones operum publicorum faciendorum, & sartorum tectorum præstandorum, mancipib. & redemptoribus certa mercede locatorum: ita vectigalia, quibus reditus & fructus populi Romani constabat, quantum potuerunt Censores auxerunt, Vltro tributa, quibus impensę sumptusque & erogationes pecuniæ publicæ ex ærario hauriebantur, quantum potuerunt, pretiis diminuerunt, & ad minimam summam produxerunt. Cui interpretationi Plutarchus astipulatur, qui de eadē censura Liuiū sequutus, ita scribit: συστέλλων ἢ τοῖς μισθοῖς τὰς ἐργολαβάς, τὰ ἢ τέλη τοῖς πράττουσιν ἐπὶ τὰς ἐσχάτας ἐλαύνων τιμάς. Itaq; istud li. 43. Qui publica vectigalia aut vltra tributa conduxissent, in eandem sententiam accipiendum erit.

Semotis ab hasta] Quid per hastam hic intelligatur, superius lib. 24. expositum est, de actionum hasta & magistris Cælius late lib. 21. c. 17.

Defuncti fato. *Defunctosque vulgo ferebant*] Sensus horum verborum est, vulgo ita dictitatum populum Romanum eiusmodi castrorum imagine, quæ in foro fuerat, videri cum fatis decidisse, quæ diram olim castrorum metationē in medio foro meditari credebantur. Defunctos igitur fato, id est, solutos & exemptos, nec vltra illi fato obnoxios, ita Budæus in prioribus ad pandectas.

Praeoccupandum Coronem] Hæc enim in ipso fere Messeniaci sinus altero cornu sita est, de qua Stephanus & Pausanias in Messeniacis.

Prusiam regem] Bithyniæ regem, de qua legatione vide Plutarchum in vita Flaminii & Hannibalis. Debellato autem Antiocho, Romani præter alias conditiones, quas imposuerunt regi, Hannibalem perpetuum suæ Reip. hostem sibi tradi postulabant, quo intellecto Hannibal, ne in hostium veniret manus ad Prusiam regem confugit. Qua de re lege Plutarchum in Hannibale, & Fulgosium lib. 7. c. 3.

Nihil inexploratum] Hinc prouerbium. Multæ regum aures atque oculi, de quo Erasmus in adagiis Meminit & eius Aristoteles lib. 3. Politicorum.

Hic vita exitus] De Hannibalis morte diuersas historicorum opiniones, lege apud Plutarchū in eius & Quinti Flaminii vita, Iuuenalem Satyra 10. Sabellicum libr. 6. Ennead. 5. Iulium Obseq. c. 3. Prodigiorum. Volaterranum lib. 14. c. 3. Vrban. comment. Annibalis vero mortui corpus positum fuit apud Lybissam Bithynię vicum, in arca lapidea, in qua inscriptum erat: Annibal hic situs est. Auctor Plinius de viris illustrib. Petrus Bellonius Cenomanus de admirabili operum antiquorum, & rerum suscipiendarum præstantia, lib. 1. cap. 33. de loco sepulchri Hannibalis, quem se vidisse ait hæc scripta reliquit: Monumentorum (inquit) etiamnum circa Nicomediam, infinitus fere cernitur numerus, in queis Hannibalis sepulchrum vidi, in Lybissa Bithyniæ vrbe, quæ nunc Diacibe vocatur, & mari abluitur. Vrbis huius ruinæ supersunt, in quibus tamen nemo habitat. Colliculus illic est mœnibus circundatus, arcem in iugo sitam habemus in qua Hannibalem sepultum scribunt. Hæc Bellonius. Meminit eius sepulchri Plinius libr. 5. cap. 32.

Mortem senis] Annum siquidem septuagesimum tunc egit, vt Æmylius Probus in eius vita testatur.

Funere suo exilium indixit] Nam vt & superius vidimus, Literni, vel Aminturni, vt Antonius vocat, moriens ab vxore petiit, ne corpus suum referretur Romam, & sepulchro suo inscribi iussit: Ingrata patria ne ossa quidem mea habes, vt refert Valerius lib. 5. cap. 3. Orosius lib. 4. cap. 20.

IN LIBRVM XL. QVI ALIIS DECADIS IV. LIBER X. DICITVR, ANNOTATIONES.

Palilia. PRidie parilia] Palilia vel Parilia, Palis deæ solennitas. Dies vrbis Romæ natalis fuit 12. Ca. Maii. Palilia vero, vt Varro scribit, dicta à Pale, vt Cerealia à Cerere. Parilia vero, vt alii volunt, quoniam pro partu pecorum Pali Deæ sacra fiebant.

Liberos eorum tolleret] Respexit ad vulgatum prouerbium. Νήπιος ὃς πατέρα κτείνας παῖδας καταλείποι. De quo Erasmus in prouerbio: Stultus, qui patre cæso, liberis pepercit.

Celeusma. *Ad hortationem remigum*] Hortationem vocat, quam & Latini Græca voce Celeusma dicunt. Hoc vero in nauibus classiariis asse voce interdum, interdum tibia canebatur, ita vt remiges pro modulorum atque harmoniæ ratione concitarent, vel inhiberent remos. Hinc Celeustes est, qui remiges hortatur, quasi nauigationis moderator, qui à Plauto Latine dicitur hortator. Budæus in prioribus annotat.

Libitina. *Libitina tunc vix sufficeret*] Cælius lib. 29. c. 18. notat, Libitinam non sufficere dici, cum morientium vis magna est. Ac idem lib. 5. c. 25. notat, Libitinam, defunctorum præsidem, licet Acron Horatianus interpres interpretetur, Libitinam lectum, quo mortui efferantur. Sed de Venere Epitymbia Libitinam dici, auctor est Plutarchus, prout Cælius latius docet lib. 29. c. 18. Vota Libitinariorum leguntur apud Senecam lib. de benefic. 6. Ea vero sunt, vt complures moriantur. Hinc apud Horatium Libitinam vitare dicuntur, qui se immortalitati vendicant. Fuit quoque Romæ Libitinensis porta, qua efferebantur cadauera, quoniam lege cautum erat, nequis in vrbe sepeliretur. Huius Libitinensis portæ meminit in Commodo Lampridius.

Scribam eum quæstor] Quæstoribus enim, ædilibus atque prætoribus hanc facultatem fuisse, vt scribas legerent, eosque in decurias vel quæstoriorum, vel ædilitiorum, vel prætoriorum, prout lecti essent, transferrent, non obscure innuit Cicero in Cluentiana, vbi de Matrinio scriba loquitur.

Tempus omnia consumit. *Per tabem tot annorum*] Tempus enim omnia consumit. Hinc Plato:

Αἰὼν πάντα φέρει, δολιχὸς χρόνος οἶδεν ἀμείβειν,
Οὔνομα καὶ μορφὴν καὶ φύσιν, ἠδὲ τύχην.

Victimarii. *A victimariis*] Victimarii sacerdotum ministri erant, qui victimas ligabant, & cultrum, aquam, & molam parabant, & reliqua quæ sacris necessaria erant. Meminit eorum & Valerius lib. 1. c. 1.

Suas ornari prouincias] Non solum enim decernebantur à senatu prouinciæ, sed etiam post legem curiatam ornabantur, hoc est, summum consilium statuebat, quo viatico, quo comitatu de publico instructi magistratus in prouincias proficisci, & si prouinciæ tuendę armis essent, quot legionib. rem gerere deberent. Postremo, Senatus de alimentis, vestibus, & stipendio exercitus prouidebat. Argumento est epistola Cn. Pompeii lib. 3. historiarum Salustii, qua suis legionibus frumentum, stipendium à Senatu poscit & flagitat. Extat item huius antiquitatis memoria in Epistola Cælii, vt annotat Zamoscius lib. 11. de Senatu Romano.

Fortuna equestris. *Fortunæ equestri*] Meminit huius libri & infra li. ab hoc secundo. Huius vero ædem systylon ad theatrum lapideū fuisse Vitruuius in tertio scribit. Quare mirū, quod Cornelius Tacitus, alias antiquitatis diligentissimus, in tertio scribit, Romæ fortunam equestrem non fuisse.

Rex sacrificus. *Rege sacrifico*] Rex sacrorum, qui & rex sacrificulus dictus est, à Romanis institutus, Iunio Bruto & M. Valerio primis consulibus, cum Roma reges exacti essent, vt Plutar-

Plutar. in quæstionibus tradit, propter sacra quædam, quæ per regem tantum celebrari decebat. Rex tamen iste pontifici maximo subiectus erat. Huius vxor regina sacrorum dicebatur, quæ quoties sacra faceret, ex malo Punico virgam, quam Inarculum vocabant, insulæ loco deferebat.

Publice Latine loquerentur] Aut de Latino sermone, qui paucis doctorib. erat in vsu, aut de eo, qui omnib. erat promiscuus, Liuius intelligit. Sic & Iuuenalis Satyra 11.

> *Plebeios calices, & paucis assibus emptos*
> *Porriges incultus puer, atque à frigore tutus,*
> *Non Phryx, aut Lycius, non à mangone petitus*
> *Quisquam erit, & magno cum poscis posce Latine.*

Non mediocrem Romanis iniuriam fecissent Cumani, si ea lingua publica loqui voluissent, quam illi nō omnib. suis impertirent, sed primi ciuitatis priuatim sibi vendicarent. De qua re vide late disserentē Franciscum Floridum, Sabinum c. 1. lib. 2. succisiuarum lectionum.

Coronæ aureæ. *Coronas aureas*] Gellius li. 5. c. 6. Triumphales, inquit, coronæ sunt aureæ, quæ Imperatorib. ob honorem triumphi mittuntur, id vulgo dicitur aurum coronarium. Aurum coronarium. Seruius autem li. 8. Æneidos aurum coronariū esse ait, quod victis gentibus ob concessam vitam imponebatur. Quæ sententia Zasio in catalogo legum antiquarū minime placet, quod aurum coronarium non tam à victis ciuitatibus, quam sociis atque liberis dabatur. De hoc titulus est circiter finem lib. 10. Codicis, vbi vide Cuiacium de auro coronario. Meminit eius & Gellius lib. 13. c. 23. & ibi vide Scholiasten.

Annaria lex. *Quot annos nati*] Ante hanc legem frequenter etiam iuuenes, in quib. maxima virtus enituisset, populo Romano concedente consulatum, & reliquos magistratus assequebantur, vt id Cicero 5. Philippica affirmat. Cæterum quia quis cuique magistratui petendo legitimus annus esset, nominatim hac lege expressum non inuenitur, quid Manutius legendo obseruarit, vide apud eum in lib. de leg bus Romanis. Appellatur autem hęc lex etiam annaria, auctore Festo, vnde Lampridius in Commodo: Post hæc venia legis annariæ impetrata. Consul factus est. Vide de lege annaria Petrū Crinitum li. 8. c. 12. de honesta disciplina, Maioragium c. 4. de Senat. Romano, & Zamoscium de Senatorum ætate quā plurima disputantem lib. 1. de Senatu Romano.

Amicitias immortales] Prouerbii loco hanc sententiam citat Erasmus in prouerbio: Amicitias immortales esse oportet.

Proscenium] Proscenium locus erat, auctore Budæo, ante scenam porrectus, vbi pulpitum excitatum erat, quo auctores fabularum prodirent, ita vt scena altior pulpito esset, pulpitum altius Orchestra. Sunt, qui proscenium dictum esse putant à Nannio Proscenio meretricula, ea siquidem cultius exquisitiusque aureis fulta ornamentis, formosæ grataeque puellæ speciem præferebat, verum exuta turpissima nota non caruit. De quo vide notata per Cæl. lib. 16. cap. 5. lect. antiq.

Lares permarini. *Larium permarinorū*] Qui sunt, vt vetus Lexicon interpretatur, θεοὶ διαπόντιοι, vt annotat Torneb. lib. 20. aduers. c. 35. Gyraldus historiæ Deorum, Syntagmate 15. putat, quod vt antiqui domibus publicis priuatisque ac compitis Lares, ita etiam nauibus attribuissent, vnde sint permarini lares.

IN LIBRVM XLI. QVI ALIIS DECADIS V. LIBER I. DICItur, Annotationes.

Quæstorium. QVintanam] Scilicet portam, quæ & Quintanis dicitur.

Quæstorium] Tabernaculum Quæstoris, sicuti prætorium, tabernaculum prætoris.

Sanqualis. *Sanqualem*] Quam quidam ossifragam vocant. Sanqualem autem atq; immusulum augures Romanos in magna quæstione habuisse, auctor est Plin. lib. 10. c. 7.

Prytaneum. *Prytaneum*] Prytaneum proprie dicebatur, quod in ea triticum seruaretur; quod Græci πυρὸν dicunt, quasi πυρῶ ταμιεῖον, auctor est Plutarchus, Cimonem Atheniensem liberalitatis animi prælati domum suam ciuibus fecisse πρυτανεῖον κοινόν. Vide Cælium lib. 13. c. 32.

Iupiter Olympius. *Iouis Olympii*] Sic Iouem cognominatum esse, auctor est Diodor. ab Olympo præfecto, abs quo ingenii cultum acceperit. Cæl. lib. 20. c. 13. lect. antiq.

Non laqueatum auro] Id est, non tantū habens laquearia aurata, sed etiam ipsos parietes auro incrustatos: Laquearia n. superiores ædificii partes connexæ dicuntur, à nomine lacus, propterea quod tignorum interualla quandam lacuum speciem præbere videantur. Cicer. li. 2. de legibus. Magnificasque villas & pauimenta marmorea & laqueata tecta contemno. Vbi Torneb. laqueata tecta eleganti lacunari ornata lecta exponit, quod pingebatur inaurabaturque. Lucretius: Non Cytheræ reboant laqueata aurataque templa.

Glarea. *Glarea extra*] Id est, minutissimis lapillis, qui in fluuiorum ripis vel maris littoribus reperiuntur.

Iani. *Ianos tres faciendos*] Iani plurali numero vocantur ædificia quadriformia & peruia, seu strata illa & lapidea, seu ex materia pro tempore excitata. Sic Suetonius in Domitiano: Et forum (inquit) porticib. tabernisque claudendum, & Ianos tres faciendos. Huc referenda quæ & Cicero lib. 2. de natura Deor. scripsit: Cumque (inquit) in rebus omnib. vim haberent maximam, prima & extrema principem in sacrificando Ianum esse voluerunt, quod ab eundo nomen ductum est, ex quo transitiones peruiæ Iani, foresque in liminibus profanarum ædium ianuæ nominantur. Hæc Cicero.

Margin. *Marginandasque*] Id est, vt viarum margines & extremitates integræ, sartæ tectæq; conseruarentur, vel dilapsæ reficerentur. Sic marginata tabula apud Plin. lib. 35. c. 12. quæ marginem habet ampl.

Cæsa aut capta] Tantum captiuorum Gracchus adduxisse scribitur, auctore Plinio de viris illustribus, vt longa venditione res in prouerbiū veniret: Sardi venales. Sardi venales. Cuius prouerbii rationem Plutarchus in Romanorum problematib. aliam tamen adfert. Nimirum olim inoleuisse morem apud Romanos solennem, vt qui ludos in Capitolio ederent, Sardos venales pronuntiarent, proderetque puer quispiam per ludibrium monili cinctus, quam bullam vocant, eumque morem hinc ortum putat, quod Veientes olim diu cum Romanis bellum gessissent, quodque vrbem horum postremam Romulus expugnasset. Vnde & regem ipsum & multos captiuos Romam deductos, Venales pronunciauit. Porro cum Lydi ab initio fuerint Hetrusci, Lydorum autem caput erat Sardis, inde factum vt Hetruscos Sardorum nomine pronuntiarit venales. Huius autem prouerbii meminit Cicero quoque lib. 7. Epist. fam. & explicat Erasmus in Chiliadio.

Sardiniæ insulæ forma erat] Insulæ eius longitudinem Strabo lib. 5. facit milliarium 220. latitudinem 98. Prolem. autem multo longiorē fecit quam sit lata. Eorum n. littus 188. mille passuum longitudinis habet. Max. latitudine 121. in mille passuū existente, in cuius sententia quoq; est Mela lib. 2. c. 7. circa finem. Est autem hæc insula à Sardo Herculis filio ita dicta, vt Sicilius Italicus lib. 12. & Solinus c. 10. tradunt.

IN LIBRVM XLII. QVI ALIIS DECADIS V. LIBER II. DICITVR, ANNOTATIONES.

INstrumento militari ornabatur] Vide notata superius li. quadragesimo.

Pulla vestis. *Lana pulla*] Id est, Fusca in nigrum vergens, cuiusmodi est, & terræ color qui peticus dicitur, Virgil. lib. 3. Georgic. Ne maculis infuscent vellera pullis, id est, nigris, vt inquit Seruius.

Pomptinæ paludes. *Pomptinum omne*] Paludem Pomptinam intelligit quam

quam alii Satyram appellant, alii vero Pontinam scribunt, de qua Virgilius Æneidos 7.

Qua Satura iacet atra Palus gelidusq; per imas
Quærit iter valles atque in mare conditur Vfens.

De hac palude vide Cælium lib. 19. ca. 25.

Moneta. *AEdem Iunonis Monetæ*] Iuno Moneta vnde dicta sit, vide supra lib. 7. ab vrbe condita.

Martem communem] Homericum hoc est: Is siquidem Iliados 6. inquit.

Ξυνὸς ἐνυάλιος· καί τε κτανέοντα κατέκτα.

id est:

Communis Mars: inq; vicem perimit perimentem.

vide Erasmum in prouerbio, Omnium rerum vicissitudo est, & in Prouerbio: Mars communis.

A. Cyrrha] Cirrha vrbs est in Phocide, ad radicem Parnassi montis, Plinius lib. 4. c. 1.

Latrones] Côuenienti eos nomine appellat. Latrones siquidê illi sunt, qui spe prædæ hominum vitæ insidiantur, quales sunt grassatores & viarum obsessores.

Loca lautia acciperent] Lautia quæ dicantur superius dictum est, & sunt, à Plutarcho in quæstionib. Romanis interpretata, hoc verbo priori. adiiciendum à Græcis ea xenia appellata, vt fit à Demosthene in oratione de legatione. Xenia enim Philippi regis legatis Atheniensium data sic vocauit, id quod & alicubi Plutarchus, quin & eodem modo vsus est App. cum scribit Phameam, qui cum Scipione nauigauerat, à Senatu susceptum, xeniisque quam plurimis donatum.

Pella in vetere regia] Huius situm infra lib 45. Liuius describit, Strabonis Epitome, Pellam initio paruulum oppidum fuisse astruit, sed in ea enutritus Philippus: & amipliorem & illustriorem reddidit. Hæc Alexandri quoque Magni patria fuit. Vnde Iuuenalis:

Vnus Pellæo iuueni non sufficit orbis.

Clara quoque est Euripidis sepulchro cuius Politianus vno versu elegantissime meminit in Nutria sua.

Quemq; tegit rabidis lacerum pia Pella molossis.

Alcidam] Mineruа Alcides à Macedonibus cognominata est, haud dubie ἀπὸ τῆς ἀλκῆς, id est, robore, virtute, & fortitudine, sicut & Hercules ab ea dictus esse putatur.

Duo erant agemata] Arrianus quosdam equites in Alexandri exercitu sarissophoros appellatos tradit, sicuti & nonnullos qui dicerentur amici. Nec non alam equitû quæ dicatur agema quanquam & de peditibus dici ἄγημα, testatur idem Arrianus, vt notat Cælius lib. 22. c. 31. Qui vero hic cetrati dicuntur Græcis sunt Peltastæ, Cælius lib. 10. c. 4. Scuto protecti modico, & lanceas proferentes haud ita longas, idem lib. 21. cap. 18. De his etiam superius nonnulla annotauimus.

Equitumque Sacra ala] Sic Cælius lib. 9. c. 23. annotat, Thebis fuisse ἱερὸν λόχον, id est, sacram cohortem, quam Gorgidas instituerit primus ex electissimus viris, hoc est, amatoribus, amatisque vt voluere nonnulli, quando hic est ad robur nexus potens.

Equites seminarium Senatus] Equester n. ordo quasi gradus ad Senatorium erat. Ælius quoq; Lampridius multis post annis euersa Rep. idem Alexandrum Seuerum imperatorem dixisse narrat. Nunquam (inquiens) libertinos in equestrem locum redegit, asserens Senatorum seminarium equestrem locum esse. Hinc & Festus. Adlecti dicebantur, qui ob inopiam ex equestri ordine in Senatorium numerum assumpti sunt.

Cestrosphendonis] Cestron missilis genus, quod Itali, auctore Cælio li. 27. c. 4. culum vocant, Id Persico bel. inuentum arbitratur Suidas, de quo & aliis generib. telorum Petrus Crinitus lib. 13. c. 6. de honesta discip. Torneb. lib. aduers. 10. c. 31. Cestro Græcis verutum significari tradit.

Iouis quem Nicæum vocant] An Nicæus à victoria, id est, νίκης dicatur, an à loco, dubitat Gyraldus. Idê tamen cû Ioue victore esse videtur, qui ita cognominatus est, quod omnia vincere putaretur, vt Liu. sub li. 10. scribit Papyrium in ipso discrimine, quo templa deis immortalibus voueri mos erat vouisse Ioui Victori, si legiones hostiû fudisset. Ioui vero Victori diem festum Romani celebrarunt idib. Aprilis, qua de re Ouid. in Fastis:

Occupat Aprilis Idus cognomine Victor,
Iupiter, hac illi sunt data templa die.

IN LIBRVM XLIII. QVI ALIIS DECADIS V. LIBER III. DICITVR.

Recuperatores. *QVinos recuperatores*] Hi sunt qui postea iudices delegati à recentiorib. appellari cœpti sunt. Dabantur autem à prætore, post iudicium constitutum vt annotat Budæus in posterioribus ad pandectas.

Patroni qui. *Patronosque*] Qui eos defenderent. Qui defendit alterum inquit Asconius aut patronus dicitur, si orator est, aut aduocatus, si aut ius suggerit, aut præsentiam suam commodat amico, aut procurator, si negocium suscepit, aut cognitor si præsentis causam nouit, & sic tuetur vt suam.

Vicesima. *Vicesimas vendere Hispanos*] Variæ vicesimæ hincinde ab auctorib. memorantur. Erat n. vicesima rerum venditarum, quæ ad fiscum pertinebat, de qua Plinius li. 7. epistolarum, & Iacobus Rænardus lib. 3. Variorum cap. 15. Fuit & vicesima eorum, qui manumitterentur, introducta ex lege Manlia, de qua supra li. 7. Huius meminit & Cicero ad Atticum, li. 2. quamuis Blondus in sua Roma triumphante, vbi de vectigalibus disputat, nescio cuius auctoritate fretus, Ciceronem in eo loco de vicesima quadam loqui, scribat, quam ex re frumentaria Latini Romanis præstiterint. Fuit & vicesima hęreditatum, introducta lege Iulia vel Papia, qua cautum erat, vt si quis hæres extraneus institutus fuisset, is, priusquâ hæreditatê adiret, vicesimâ eius partem fisco daret, qua lege filii & proximiores hæredes non tenebantur. De qua Alciatus lib. disputationum 3. c. 6. Zasius in catalogo legû antiq. de lege Iulia vel Papia de maritandis ordinib. Hanc Gratianus Imperator, vt tradit in gratiarum actione Ausonius, penitus sustulit. De legib. autem vicesimæ primus scripsit Iurisconsul. A. Offilius, auctore Pomponio de origine iuris.

Ampliati qui. *Bis ampliatus*] Ampliati sunt rei, quorû damnatio vel absolutio differtur, aut quia coram sistendi sunt testes, aut quod nondum plane liquet, aut de crimine, aut de pœnæ modo. De quo late Bud. in priorib. annotat. Magna vero disputatio est, de ampliatis & comperendinatis: de qua vide Manutium in lib. de legib. Rom. Robortellum lib. 2. emendationum, c. 25. 26. & 27. Nec contemnenda sunt ea, quæ annotauit Tornebus libr. 1. aduersar. c. 3. quæ & superius retulimus.

Furius Præneste Matienus Tybur] Id propemodum est, Exquilias à ferventi migrare suburra. Sed n. vrbes erant aliquot Latinorum, in quas exilii causa solum vertere ius erat, iam inde ab vltima prope antiquitate, in quib. hæ duæ numerabantur, vt ex Halicarnasseo tradit Torneb. aduers. lib. 16. c. 21.

Compellare pro accusare. *Potentes compellare*] Compellare pro accusare hoc loco poni, Torneb. eodem loco annotat.

Cum quibus connubium non esset] Hos quidam Latinæ conditionis fuisse credunt. At seruorum in numero fuisse Tornebus existimat, quod hic Liuius eos manumitti Senatui placuisse scribat, quo significat ingenuos non fuisse, & quod ea colonia Latinorum Libertinorumq; appellata sit.

Sagulum. *Sagula*] Vestes militares Virg. Virgatis lucent sagulis. Tacit. de morib. Germanorum: Nudi aut sagulo leues, nulla cultus iactatio. Et paulo post: Tegmen omnibus sagum, fibula, aut si desit, spina consertum.

Terminalia. *Post Terminalia*] Terminalia feriæ in honorem Termini Dei, finium custodis institutæ, quæ postridie Charistiorum celebrabantur, de quibus Ouidius in Fast.

Varro

Varro dicit, hoc festum celebratum fuisse pridie Cal. Martias, nisi cum intercalaretur Februarius, tum enim 6. à fine die solitum fieri scribit, quanquam ait, tum quinque inferiores dies ei mensi demi solitos.

Sors cernit. *Priusquam id sors cerneret*] Sors cernere dicitur, cum eius aleæ aliquid permittitur, vt id disceptet, vt euentus sit, quem diiudicauerit. Tornebus lib. 16. aduers. cap. 21.

Prætorum potestas. *Pratores quibus & vis imperii minor*] Consules enim duodecim fasces præferebant, prætores vrbani binos, prouinciales senos: Hinc prouincialem prætorem Polybius ἑξαπέλεκυν solet vocare, quasi cui sex secures præferantur, & imperium proprie consulum fuit, prætorum iurisdictio. Verum qui, quod vtriusque ius fuerit, latius scire volet, leget Commentaria Onuphrii libro Fastorum.

Censui censendo legem dicere. *Censui censendo*] Legem censui censendo dicere, pro censu agendo, æstimandisque ciuium fortunis & facultatibus, vetere dicendi formula vsurpauit, annotante Tornebo lib. & cap. præallegato.

Adiurare. *Hac adiurarent*] Id est, hæc iurarent, aut præterea iurarent. Id enim est adiurare Cic. pro Flacco: Illud quæro, sintne ista prædia censui censendo.

Gratiosa missio. *Gratiosa missio*] Id est, per ambitionem & gratiam impetrata, vt Torneb. eodem loco exponit.

Ambitiosi consules. Ambitiosa decreta. *Nam consulibus sed ambitiosis consulibus,*] Id est, qui vel fauore vel accepta mercede agerent. Sic & ambitiosa decreta dicuntur, tam quæ gratis quam ea quæ accepta mercede contra ius & æquum in alicuius fauorem à iudicibus interponuntur, l. 65. §. 2. ff. ad S.C. Trebel. Sic ambitiosas sententias accepisse videri potest in Domitiano Suetonius. Ambitiosas (inquiens) centumuirorum sententias rescidit. Vide Rænardum lib. 5. varior. cap. 6.

Vltro tributa] Hæc quæ fuerint superius explicatum est, vt & quid sit inædificata, quæ huc repetas.

Auocare concionem *Auocatam à se concionem*] Auocare concionem est concionem à magistratu, qui eam aduocauit abducere, quod vt apud Gellium est, ius erat aliquib. magistratibus facere. Sed à tribuno auocare, vt ex Liuio auguramur, nefas erat. Torneb. lib. 16. aduers. c. 21.

In ordinem si coactum] in ordinem redigi quid sit, supra lib. 25. explicatum est ex Cælii lib. 25. c. 18.

Bona alicuius consecrare. *Bona consecrauit*] Id est, deuouit & detestabilia decreuit esse, ita vt cuiuslibet direptioni exposita essent. Hoc enim hic est consecrare, licet & ita intelligi possit vt consecrare sit à priuato cultu, sacro aliquo carmine vindicare vt Romæ Sp. Melii & M. Ciceronis area consecrata est, & Scipio Carthaginem consecrauit ad æternam hominum memoriam, vt Cicero in 1. agraria contra Rullum. Appianus in Lybica & lib. 1. de bellis ciuilibus testantur. Alia est consecratio, quam Apotheosim dixerunt, de qua nominatim locutus est Herodianus, vbi de Seueri morte agit, de qua vide Cælium libr. 31. cap. 33.

Tribunorum plebis sacrosancta auctoritas. *Vtrique censori perduellionem se iudicare*] Tribunus non tantum mulctam irrogat, sed etiam crimen iudicat, cum quem de crimine condemnat, qua de re apud populum postea certabatur ex prouocatione, vt Torneb. præallegato loco annotat. Cæterum quod Tribunus censoribus diem perduellionis dicit, id inde fit, quod si quis intercessioni Tribunitiæ non paruisset, aut concionem à Tribunis auocasset, is malo crimen commisisse censeretur, vt & si quis concilium plebis vi atque audacia turbasset, Tribunosue in ordinem coegisset, maiestatis in eum iudicium exercebatur, quale hoc libro describitur. Sed & si quis tribuno plebis de via non decessisset, in hoc crimen, quasi scopulum quendam impingebat. Scribit enim Plutarch. in Grachis C. Veturium ciuem Rom. vltimo supplicio affectum, quod tribuno plebis in foro ambulanti de via non decessisset, cum more maiorum omnes ei cedere tenerentur.

Perduellionis crimen. Porro hoc crimen antiqui perduellionem vocabant, ex ea nimirum caussa, quod huius criminis conuicti, hostili animo aduersus Remp. esse viderentur. Nam antiqui hostes perduelles vocabant, itaque ea differentia est inter perduell. & maiestatis crimen, quod omnia perduellionis delicta sub nomine maiestatis cadunt, non autem omnia, quæ crimina maiestatis dicuntur, perduellionis sunt, vt l. fin. ff. ad l. Iul. maiest. Vide quæ de hoc annotauimus sup. lib. 1.

Tabularium quid. *Clausoque tabulario*] Tabularium locus erat Romæ refertus omnibus instrumentis, tabulis literisque publicis, in quibus omnia pascua, prędia, vectigalia, portoria, ciuitates, redemptionesque publicanorum perscripta erant. De eo Maro scripsit:

Insanumque forum, & populi tabularia vidit.

Tornebus loco præallegato.

Si collega damnatus esset] Veræ & infucatæ amicitiæ exemplum. Lætari enim & dolore affici ex his, quæ in vtramque fortunam amico contingunt, vt in Lælio ait Cicero, ea demum vera est amicitia, & hinc Demetrius Phalereus veros amicos in rebus lætis & prosperis vocatos, in aduersis inuocatos, & vltro adesse solitus est dicere. Cæterum aliam caussam ob quam hi censores rei facti sunt, refert Plinius de viris illustribus, cap. 57. quem vide.

Comitem exilii] Pro magno enim & insigni amici commodo, (tenuis, vt Theophrastus ait) infamia interdum subeunda est, quandoquidem honestatis & famæ iactura maiore honestate plerunque, & cum maximo fœnore compensatur.

Conceptis verbis iurare. *Conceptis verbis iurauit*] Quid sit conceptis verbis iurare, ostendimus supra, & tradit Torneb. libr. 3. aduers. cap. 10.

Aquileiensium legatis] Certus enim videtur in coloniis familiarum numerus, cui inscijssu senatus adiicere non licebat.

Epidamni magis celebre] Epidamnum ab Epidamno barbarorum rege conditore dictum esse Appian. lib. bel. ciuilium 2. scribit, eiusque portum post Dyrrachiũ dictum à Dyrracho Epidamni ex filia nepote. Tandem Corcyrenses appellationem vt infaustam mutasse, portumque ab vrbe quæ desuper imminet Epidamnum dixisse. Hactenus ille. At Romani, quia velut in damnũ ituris omen id visum est. Epidamni nomine, vt magis infausto, ex puncto, Dyrrachii vocabulum restituerunt, vt meminit Pomponius Mela libr. 2. de Macedonia, fere circiter finem.

Iupiter Nicæus. Νίκη victoria vnde dicta. *Templum Iouis quem Nicæum vocant*] Huc transferenda sunt ea, quæ de Ioue Nicæo circiter lib. 42. finem annotauimus: Victoria vero Græcis νίκη dicta est, παρὰ τὸ μὴ εἴκειν, i. e. à non cedendo: vt Cæl. annotat libr. 5. 6. Ita Nicæus non incommode ἀπὸ τῆς νίκης, id est, victoria, dictus esse videatur.

IN LIB. XLIV. QVI ALIAS DECADIS V. LIBER IV. DICITVR, ANNOTATIONES.

Actium. A*ctium Acarnaniæ portum.*] Vbi & Actii Apollinis templum erat, atque Nicopolis Augusti Imperatoris opus. Cum enim Octauius, cognomento Augustus, ante fauces Ambratii sinus, Antonium cum Cleopatra Ægypti regina nauali bello vicisset, pro huius insignis victoriæ gloria Nicopoli nomen imposuit. Hoc vero bellum post Velleium Paterculum Orosius lib. 6. diligentissime Virgil. describit, in Æneæ clypeo. Nec minus erudite Flaccus, Horat. in lib. ἐπῳδῶν, Ode 9. lib. 4. Propertius.

Diuortium itinerum] Huc transfer ea, quæ supra lib. 38. de diuortiis aquarum dicta sunt ex Tornebi sententia.

Dium. *Circa Dium castra habuit*] Dium Ptolomæus Pieriæ attribuit, Stephanus Macedoniæ, in qua olim Olympica certa-

certamina celebrare consueuerant. Pausanias in Bœoticis auctor est, in his locis Orphea à mulieribus Thraciis discerptum fuisse. Polybius lib.4. auctor est, Dium vrbem, ædificiis, gymnasiis, porticibus, templis, donariis, imaginibus, veterum Macedon. regum eximie fuisse adornatam.

Enipei amnis] Celebris hic est amnis victoria Cæsaris contra Pompeium, vnde Lucanus lib.7.

Sanguine Romani quam turbidus ibit Enipeus.

Ludicro Circensi] Quod Græcis Olympici, hoc Romanis Circenses ludi fuisse videntur. Quippe Agonici Circenses apud Elidem in honorem Iouis Olympici pariter inuenti institutique sunt. Inde Romani aduocatos quidam existimarunt, vbi Neptuno & Cereri tribuerunt, quorum memoria quotannis celebrabatur iuxta fluminis ripam angusto tramite, altero latere vrgente flumine, altero positis gladiis, vt vtrinque præsens exitium esset, bigarum cursu certabatur dimicatione periculosa, adeo vt intra præscriptum illas coercere necesse esset, vnde Circenses dicti. De quibus præter Liuium hic Blondus libro 2. Romæ triumph. Marlianus lib.4.cap.10. Topog. Ouid.lib.4. Fast. Alexan. ab Alex.lib.5.c.8.Cæl.lib.8.c.7.Leon.lib.2.c.57.& libr. 1.c.68.& lib.2.c.26.de var. histor.

Lingua] Linguam vocat terram in mare protensam specie linguæ. Nam lingua siue lingula interdum promontorium, vel alia quæuis terra longa & angusta dicitur, quæ in modum linguę exactæ in mare excurrit. Cæsar lib.3.de bello Gal. Erant eiusmodi fere situs oppidorum, vt posita in extremis lingulis promontoriisque neque pedibus aditum haberent, &c.

Ceruis etiam obiectis] Cerui hic sunt furcæ lignaue cornuta, ad similitudinem ceruorum cornuum. Sic Cæsar lib.7.de bello Gallico, post eas aggerem, & vallem duodecim pedum extruxit, huic loricam pinnasque adiecit grandibus ceruis, &c.

Iisdem castris tenderet] Tendere in re militari tentoria figere, seu papiliones erigere significat, sic Cæsar. lib.6. de bello Gallico, vsque eo, vt qui sub vallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem, & Virg.lib.1.

Hic Dolopum manus, hic sæuus tendebat Achilles.

Eumenem classemque eius, tanquam vento allatas naues] Videtur significare classem illam, cum sociis opem non tulerit, paruoque temporis spatio illic manserit, videri potuisse non consilio eo venisse, sed tempestate delatam. Naues enim cum vi ventorum aliquo appelluntur, statim cessantibus illis abeunt. Victorius lib.17. cap.22. var.lect.

Natura inter se inimica] Demosthenicum hoc esse videtur. Sic namque ille: βασιλεὺς γὰρ καὶ τύραννος ἅπας, ἐχθρὸν ἐλευθερίᾳ καὶ νόμοις ἐναντίον.

Naues quas hippagogos vocant] Hæ aliter hippagines vocantur, Polybius ἱππηγοὺς vocat in 1. De quo genere nauium vide Baysium in lib. de re nauali. Tractat etiam de eo nonnulla Francis. Robortellus lib. 1. emendat. cap.2.

Sanctitas templi] In cuius limine inscriptos fuisse versus legimus, quibus edocerentur homines, qua herbarum compositione aduersus omnia venena vterentur. Ab hac vero insula Delo Apollo Delius vocatus, quod in ea natus & cultus esset, & oracula certissima redderet, licet Macrobius Delium cognominatum tradat, quod Sol luce sua cuncta τὰ δῆλα, id est, clara & manifesta faciat.

Per Cyclades] Sic insulæ, circa Delon in orbem sitæ, auctore Plinio, dictæ sunt, cui & Strabo accedit, vt mirari liceat, qua caussa motus Seruius Cycladas dictas scripserit, non quod in circuitu sint, sed potius quod longo ordine eas circuire necesse est. De his vide Molam lib. 2.de insulis Mediterra. maris.

Vtrarios ad mare] Vtrarii dicebantur, qui vtribus & aliis eiusdem generis pellibus aquam in castra deferre solebant.

Buccalasque] Bucculæ ex cassidis partes, per quam mittitur spiritus, ita dictæ quod buccam tegant. Hinc bucculari in iure ciuili dicuntur, qui galeas faciunt vt annotat Torneb.lib.9.aduers.c.16. *Bucculæ.*

Macedonas vt triste prodigium] Sic & Galatas Lunæ defectu conspecto perterritos, nec cum Attalo rege vlterius procedere voluisse narrat Polybius lib.5. Et Germanos ante nouam lunam prælio minime contendere solitos refert Cæsar lib.1.de bello Gallico. Cæterum de hac Eclypsi Lunæ vide scripta à Plutarcho in vita Æmilii, qui tradit milites Romanos pro sua consuetudine splendorem Lunæ æris percussi tinnitu reuocasse, & consulem Æmilium, vbi primum à tenebris Lunam expurgatam viderit, vndecim ei vitulos immolasse. Hinc Polyb.lib.9.tradit cognitione Mathematum, & maxime astrologiæ & Geometriæ, Imper. opus esse, de quo ipsum latius vide.

Dianæ quam Tauropolon vocant] Dianam Tauropolon vocant, sicuti in Perieg [illegible] scribit Dionysius Afer, non ab gente solum, sed ab animali [illegible] vt probat Eustathius, quia armentis præsit. Cælius lib.7.c[illegible]p.15. Tauropoliæ Dianæ meminit & Diodorus lib.5. Idem & Tauropolia sacrificia Dianæ & Martis apud Amazones vocari scribit Phauorinus. Tauropolon (inquit) Dianam dixerunt, quoniam vt Taurus περίεισι omnia, vel quod Taurum Neptunus immiserit Hippolyto furente œstro per omnem fere terram, vel quod Iphigenia è Scythia fugiens in Attica simulachrum Dianæ constituerit & Tauropolon Dianam appellauit. *Dianæ Tauropolos.*

Samothracum traiecisse] De hac insula leges Strabonem lib.10. Diodorum Siculum lib.6. Plinium lib.4. cap.12. lib.36.c.5.lib.36.c.10.Pomp.Melam lib.2.c.7. Volater. lib.6.c.4. Geograph. *Samo thrace.*

IN LIBRVM XLV. QVI ALIIS DECADIS V. LIBER V. DICItur, Annotationes.

Ad quadrigas mittendas exscendenti] Escendenti non exscendenti legendum, nam veteres escendo pro ascendo dixisse annotat Torneb.lib.aduers.20. cap.30. Sic Varro, è vinea in arbores escendit vitis: & rursus in carnarium escendit.

Laureatas tabellas] Literas laureatas intelligit, quæ quid fuerint superius ostendimus: & vide de hisce Biodæum lib.1. Miscell.c.33. *Laureata tabella*

Pullo amictus illo] Torneb.lib.16.aduers.cap. 20. legit, pullo amictus villo, Villus autem pilus est. Martialis, Calfaciunt villi pallia nostra mei. Si quis tamen filio legere malit, nec ipse contradicit.

Exemplum mutationis rerum humanarum] κύκλος τῶν ἀνθρωπίνων, id est, Circulus, res mortalium scilicet sunt, quod circumagantur, & velut in orbem recurrant fortuna versante rotam, de quo Erasmus in prouerbio, omnium rerum vicissitudo est. Et in prouerb. Fortuna æstuaria. *Fortuna æstuaria.*

Quid vesper ferat] Vide Erasmum in prouerbio: Nescis quid vesper vehat, & huc allusit Philippus supra libr. 39. cum Thessalis respondens minacem clausulam adiecit, nondum omnium dierum solem occubuisse.

Consurrexit consul] Quia & consulem hostis crudelissimi aduersa fortuna motum, lacrimas multas effudisse alii scribunt, virtus siquidem cadentium magnam reuerentiæ partem etiam apud hostes habere debet. Vide Plutarchum in vita Æmilii Sabel. lib. 7. Ennead.5. Florum lib.2.c.12.& Sabel.lib.4.c.7. Ethnic. exempl. Platinam lib.2.de optimo ciue.

Masgabæ regis] Romana consuetudine, si quando reges aut legati venire nuntiarentur primo quid vellent ab exploratoribus cognoscebatur, postea ad eos egre- *Romanorum mos in tr[illegible]ctan dis & audiendis legatis.*

k dieban-

dicebantur minores magistratus. Quod si essent legati hostium, non admittebantur in vrbem, sed iis & hospitium & senatus extra vrbem dabatur, vt supra lib. 30. de Carthaginensium legatis. Et post Nicostratus in libro quem inscripsit de senatu habendo, tertium senaculum circa ædem Bellonæ fuisse memoriæ prodidit, in quo exterarum gentium legatis, quos in vrbem admittere nolebant, Senatus dabatur. Legationes autem sociorum & amicorum regum aut populorum non excludebantur vrbe. Varro etiam prodit locum prope curiam Hostiliam substructum, vbi nationum subsisterent legati qui ad Senatum essent missi, eumq; Græcostasium appellatum vt tradit Zamosius lib. 2. de senatu Rom.

Vrbanæ tribus. *In quatuor vrbanas tribus*] Suburbanam videlicet, Palatinam, Exquilinam, & Collinam, quas Seruius Tullius sextus Romanorum Rex primo instituit, & in has manumissos, si Reip. Romanæ participes esse vellent, vt vna ciuibus censerentur distribuit. In hac deinde Q. Fabius Rullus omnes forensem factionem postea excretam Censor coegit.

E tribu mouere & rusticatribus. *E tribu mouere*] Est itaque tribu mouere, vt ex hoc Liuii loco apparet, ex honestiore tribu in minus honestã transferre, vt ex rustica in vrbanam, aut ex rustica in rusticam, vnde dixit Plinius in vrbanas tribus transferri, vt annotat Sigonius de antiquo iure ciuium Romanorum lib. 1. cap. 16. Porro rusticæ tribus apud Romanos omnium laudatissimæ erant, & eorum quidem qui agros colerent, è quibus in vrbanas transferri ignominiosum & turpe erat. Qua de re Plin. lib 8. c. 3. Alex. ab Alex. lib. 8. c. 18.

Mineruium. *In oppido Mineruio*] Partem quandam Romæ Torneb. videtur intelligere, in qua templum Mineruæ fuerit, quod Mineruium dicebatur, vt Dianium, de quo ipse lib. 16. aduers. c. 20.

Titulus. *Quem tandem titulum*] Titulum hic accipe pro caussa, sicut Asconius in oratione Cicer. pro Milone, manumiserat eos Milo sub hoc titulo, quod caput suum vlti essent. Sic & Ambrosius in serm. 90. Et quia erant nobiles, inquit, titulum Christianitatis opposuit. Ræuard. de auctorit. prudent. c. 7.

Iupiter Trophonius. *Lebadi templum Iouis Trophonii adiit*] Lebadia, velut reliquæ Græciæ ciuitates, rebus aliis multis ornata felixque fuit tum Trophonii nemore. Quo loco ferũt Hercynnam Trophonii filiam, vna cum Proserpina Cereris filia, quandoque colludentem anserem habuisse. Qui cum inuita Hercynna auolasset, in subterraneum antrum se recepit, atque sub lapide se abscondit. Puella antrum ingressa, anserem sub lapide delitescentem recuperauit, confestim eo loci, vbi lapidem puella sustulerat, aqua scaturiuit, quæ influuium excrescens Hercynna fuit nominata: ad cuius ripas Hercynnæ templum extruxerant, in eo templo virginis simulachrum [illegible] manibus anserem gestantis erectum. Hæc ex Pausaniæ Bœoticis & Ztezris in Lycophronem commentariis. De specu vero Trophonio complura notauit Eras. in prouerb. in antro Trophonii vaticinatus est. Meminit eius & M. Tullius in Tusculanis: Herodotus in Cho. Philostratus in Apollonii Thyænei vita: Origines lib. 3. contra Celsum: Phauorinus & Aristophanis interpres in Nubibus.

Euripus. *Spectaculum Euripi.*] De huius Euripi Euboici strictura, quæ [illegible] aliquibus diebus, temporibusque fluere atque refluere dicitur, Liuius li. 27. Cic. li. 3. de diuinatione. Pomponius Mela lib. 2. At diuersum ab iis Ioannes T[illegible]ellius prodere non dubitauit: vt ibi Ioachimus V[illegible]nus in suis annotationibus ad Melam refert, quæ omnino videnda sunt, nec contemnenda, quæ Nicolaus Gerbelius lib. 5. in descriptione Græciæ Sophiani de hoc scripta reliquit.

Amphilochus. *Amphilochus vates*] Meminit huius & Strabo & Pausanias, qui & eius aram Athenis describit. Thucydides li. 2. histor. Amphilochum scribit Amphiarai filium, post bellum Troianum cum domum reuersus esset, Argos exosum domicilium condidisse in sinu Ambraciotico vrbem, quam de nomine primæ vrbis & suo Argos Amphilochicum appellarit.

Æsculapii templum extra Epidaurum. *Quinque millibus passuum*] Cur Æsculapii templum extra vrbem fuerit, Plutarch. in problem. rationem reddit, quod ægri plerunque extra pomœria versari soliti fuerint, ne vrbs horum fœtore contagionesve contaminaretur.

Summotor aditus. *Summotor aditus*] Lictorem intelligit, eorum namque erat, vt populum summouerent, sontes virgis cæderent. Sic Liuius: Et summouere populum lictores iussi. Et alio loco: Lictor apparuit, summouente eo, incesserunt. Accensos porro hoc loco intelligit magistratuum ministros, sic dictos ab aciendo, id est, vocando. Nam accensus instar præconis acciebat iussu consulis Quirites ad concionem, de his & superius nonnulla annotauimus, quæ vide.

Accensi.

Luna Dea. *Lunamque matrem*] Romanorum consuetudo erat arma de hostibus capta interdum cremare Vulcano, aut Marti, aut Mineruæ, idque ab imperat. factum reperimus non raro, ac quidem in dictis numinibus constat rei caussa, in Luna certe non apparet, quid enim attinet arma in honorem Lunæ comburi? Quare Tornebus lib. 16. aduersar. cap. 20. pro Luna, Lua reponendum censet. vt & supra lib. 8. scribitur: Armorum vis magna, tum inter cæsa corpora hostium, tum in castris inuenta est. Ea Luæ matri dare se, consul dixit, vbi notata quoque à nobis vide.

Triumphalis lex. *Tribus iis omnibus*] Antiquissima siquidem, quæ nunquam non seruata est, lex de triumpho fuit, vt qui ob rem in bello bene gestam triumphum ducturi essent, ante triumphum in vrbem ingrederentur. Triumphabant enim cum imperio, & imperium deponere vrbem intrantibus necesse erat. Triumphum autem Senatus decernebat, sed imperium in vrbe, quo die triumphus duceretur, populus dabat, rogatione ab aliquo tribuno plebis lata. Hanc legem de imperio vnius diei intra vrbem Cicero significat lib. 4. ad Atticum, de qua plura Manutius de legib. Rom.

Intacta inuidia media sunt] Sic Poeta:

Ima tenent pacem, perflant altissima venti.

Militem honorem dare posse] Ita legendum esse, fugato aduerbio non, quod in prioribus editionibus fuerat, annotat Torneb. lib. 16. aduers. cap. 20. Qui autem potest honorem dare, penes eum etiam est potestas non dandi. Intelligat igitur Paulus, qui se negat habuisse potestatem dandæ pecuniæ, militem habere potestatem mandandi suffragio triumphi, quem non defert male merito, iste sensus & historico dignior est & acrior.

M. Seruilius. *M. Seruilius*] Vir consularis, qui vicies ac ter in bello singulari certamine prouocatus hostem interfecerat, vt tradit Plutarchus in vita Æmilii, & ipsemet circa finem orationis huius gloriatur.

Triumphus P. Æmilii Macedonici. *Ipse postremo Paulus in curru*] Huius triumphi ordinem & pompam lege apud Plutarchum Appianum inter principium & medium eius libri, qui Libycus inscribitur. Sabel. lib 8. Enn. 1. Bloud. lib. 10. Romæ triumph. Filii duo Max. & Scipio, qui in adoptionem dati, alter Scipioni Africano, qui P. Scipio Æmilianus dictus est à Paulo Æmilio patre, alter autem Fabio Max. filio eius qui quinquies consul fuit. Huius vero adoptionis meminit Plut. in Paulo Aemilio, Val. Max. lib. 2. ca. 5. Alex. ab Alex. lib. 2. c. 11. qui huius adoptionis rationem reddit. Notandum est autem, lege cautum fuisse, vt adoptatus adoptantis appellationem sumeret, suo quoque nihilominus nomine retento, cuius rei testis est Tranquillus & Dion in Augusto.

Sacrorum hæredes] Peculiaria etenim sacra cuique familiæ fuisse, supra ostensum est.

Vestra felicitas & secunda fortuna] Veræ magnanimitatis

tis exemplum Æmilius est, qui recta ratione fretus fortitudinem & constantiam, non solum aduersus arma & hostium minus, sed aduersus omnem fortunam pariter habendam ratus, ea ratione filiorum casum tulit, vt secundis aduersa, domestica publicis obscurata, dignitatem & magnitudinem rerum nequaquam deturbarent. Vide Val. Max. lib. 5. c. 10. vbi similia cum Romanorum tum aliorum exempla leges.

Ego qui de illo triumphaui, ab altero funere filii curru ex Capitolio] Torneb. lib. 16. aduersariorum cap. 20. legit filii in currum, & sic distinguit, antequam currum triumphalem ascenderet, alterum se amisisse è liberis, alterum acto iam triumpho, quod consonat historiæ. Et vt hæc obseruatiuncula notatu digna, sic nec prętereunda altera in oratione Seruilii præcedente. Nam vbi in ea legitur, victimas quas traducendas in triumpho vindicauit: Tornebus eodem loco legendum atque scribendum censet, in triumphum. Ita enim sententiæ satis fiet, & ingenua quædam liberalisque antiquitatis indoles redolebit.

Cum Alexandro filio] Hunc tornandi subtiliumque operum egregium artificem fuisse tradunt, eumque Romanas addidicisse literas & magistratibus se scriptorem solertem ac gratiosum præbuisse, vt refert Plutarchus in vita Æmilii. Hoc ipso insigne exemplum inconstantiæ rerum humanarum præbens, ita vt præclare Valerius Maximus libro 6. cap. vltimo, circa finem dixerit: Caduca nimirum & fragilia, puerilibusque consentanea crepundiis sunt ista, quæ vires atque opes humanæ vocantur, affluunt subito, repente dilabuntur, nullo in loco, nulla in persona stabilibus nixa radicibus consistunt, sed incertissimo flatu fortunæ huc atque illuc acta, quos in sublime extulerunt, improuiso recursu destitutos, in profundo cladium miserabiliter immergunt.

IN LIVII LIBROS ANNOTATIONVM FINIS.

SOLI DEO GLORIA.

FRAGMENTA VETVSTIORVM HISTORICORVM ANNALIVMQVE SCRIPTORVM, QVOS LIuius secutus est, & auctores habuit, collecta per Franciscum Riccobonum.

CATONIS FRAGMENTA EX LIBRO primo Originum.

MEZENTIUS Rutulis imperauit, vt sibi offerrent, quas Diis primitias offerebant, & Latini omnes simili imperii metu ita vouerunt; Iupiter, si tibi magis cordi est, nos ea tibi dare potius, quam Mezentio, vti nos victores facias. *Hæc verba citat Macrobius libro Saturn. 3. c. 5.*

Fana in eo loco compluria fuere, ea exaugurauit. prętterquam quod terminum fanum fuit. id nequitum exaugurari. *Festus in verbo Nequitum.*

Agrum, quem Volsci habuerunt, campestris plerus Aboriginum fuit. *Priscian. lib. 5.*

Nam de omni Tusculana ciuitate soli L. Mamilii beneficium gratum fuit. *Idem lib. 6.*

Antorantia veterior est quam Roma. *Idem eod.*

Sed Lucus Caparatis. *Idem lib. 4.*

Inde est ferni mille passuum. *Gell. lib. 1. c. 16.*

Igitur tertio pedato bellum nobis facere. *Nonius.*

Veteres prosapias, & multa alia apud multos. *Idem Prosapies.*

Propter id bellum cœpit Cœlius P. R. Albanus oratores misit Romam. *Festus.*

Vehes ligni. *Carisius lib. 1.*

Ex libro secundo Originum.

Lucum Dianium in nemore Aricino Egerius Lesbius Tusculanus dedicauit dictator Latinus. hi populi communiter Tusculanus, Aricinus, Lanuuinus, Laurens, Coranus, Tyburtinus, Pometinus, Ardeatis, Rutulus. *Prisc. lib. 4.*

Marsus hostem occidit, priusquam Pelignus. Propterea Marmini vocantur, de Marso detorsum nomen. *Idem lib. 9.*

Neque satis habuit, quod eum in occulto vitiauerat, quin eius famam prostitueret. *Gell. lib. 17. c. 14.*

Siquis mortuus est Arpinatis, eius hæredem sacra non sequuntur. *Priscian. lib. 4.*

Itaque res vber fuit, antequam vastassent legiones. *Idem lib. 5.*

Ex sale, qui apud Carthaginienses fit. *Idem ibid.*

In campo Tiburti, vbi ordeum demessuit, idem in montibus serit. ibi ordeum idem iterum metit. *Idem lib. 10.*

Si inde ignauis putidas, atque senticosas commeatu mouere volebant. *Non. Putidum putre.*

Qui aquatum, & lignatum videntur ire, securim, atque solum ferunt, gelum crassum excidunt, eum loro colligatum auferunt. *Idem.*

In maximum decus, atque in excelsissimam claritudinem sublimauit. *Festus, sublimauit, id est, in altum extulit.*

Pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur, rem militarem, & argute loqui. *Carisius lib. 2.*

Ligures omnes fallaces ſunt. *Seruius.*

Papauer Gallicanus. *Cariſius lib.* 1.

Quicunque Romæ regnauiſſent. *Idem lib. eod.*

Ex libro tertio Originum.

Rhegini Taurocini vocantur de fluuio, qui præterfluit. Id oppidum Aurunci primo poſſederunt. Inde Achæi Troia domum redeuntes. in eorum agro flumina ſunt ſex: ſeptimus fines Rheginorum, atque Taurinum diſpeſcens. Fluuio nomen eſt Paccolino. Oreſtem cum Iphigenia, atque Pylade dicunt maternam necem expiatum veniſſe: & non longinqua memoria eſt, cum in arbore enſem viderint, quem Oreſtes abiens reliquiſſe dicitur. *Probus in Bucol. Virgilii.*

Haud eos eò poſtremum ſcribo, quin populi & boni, & ſtrenui ſint. *Gell. lib.* 17. *c.* 13.

Equos reſpondit; oreas mihi inde: tibi cape flagellum. *Feſtus.*

Laſerpitium pro pulmentario habet. *Cariſius lib.* 1.

Multo pulmento vſi. *Idem lib. eod.*

Ex libro quarto Originum.

Deinde dictator iubet, poſtridie magiſtrum equitum arceſſi. Mittam te, ſi vis, inquit, cum equitibus. Sero eſt, inquit magiſter equitum, iam reſciuere. *Gell. lib.* 2. *cap.* 19.

Non lubet ſcribere, quod in tabula apud Pont. Max. eſt, quoties annona cara, quoties lunæ aut ſolis lumini caligo, aut quid obſtiterit. *Idem c.* 28.

Compluries eorum milites mercenarii inter ſe. multi alteri alteros inter ſe caſtris occidere compluries. multi ſimul ad hoſtes transfugere. complures in imperatorem impetum fecere. *Idem lib.* 5. *c.* 21.

Deinde duodeuiceſimo anno poſt dimiſſum bellum, quod quatuor, & viginti annos fuit, Carthaginienſes ſextum de fœdere deceſſere. *Non. Duodeuiceſimo, vt Duodecimo. & Gell.* 40. *lib.* 10. *c.* 1.

Imperator noſter ſi quis extra ordinem depugnatum iuit, ei multam facit. *Gell. lib.* 11. *c.* 1.

Eſt prœlium factum, depugnatumque pro Caſtris. *Gell lib.* 11. *c.* 4.

Si quis membrum rupit, aut os fregit, talione proximus cognatus vlciſcitur. *Priſc. lib.* 6.

Exules duo lege publica execrati. *Idem lib.* 8.

Mapalia vocantur, vbi habitant; ea quaſi cohortes rotundæ ſunt. *Feſtus.*

Ex libro quinto Originum.

Scio ſolere pleriſque hominibus rebus ſecundis, atque prolixis animum excellere, atque ſuperbiam, atque ſecuritatem augeſcere atque creſcere. quod nunc magnæ curæ mihi eſt, quod hæc res tam ſecundè proceſſerit, ne quid in conſulendo aduerſi eueniat, quod noſtras ſecundas res confricet, neue hæc lætitia nimis luxurioſè eueniat. Aduerſæ res ſe domant, & docent, quid opus ſit facto: ſecundæ res lætitia tranſuerſum trudere ſolent à recte conſulendo, atque intelligendo. Quo maiore opere dico, ſuadeoque, vti hæc res aliquot dies proferatur, dum ex tanto gaudio in poteſtatem noſtram redeamus. Atque ego quidem arbitror Rhodienſes noluiſſe nos ita depugnare, vt depugnatum eſt; neque Regem Perſen viciſſe, non Rhodienſes in modo voluere, ſed multos populos, ac multas rationes idem voluiſſe arbitror. Atque haud ſcio, an partim eorum fuerint, qui non noſtræ contumeliæ cauſa id voluerunt euenire: ſed enim metuere; ſi nemo eſſet homo, quem vereremur, quicquid liberet, faceremus: ne ſub ſolo imperio noſtro in ſeruitute noſtra eſſent, libertatis ſuæ cauſa in ea ſententia fuiſſe arbitror. Atque Rhodienſes tamen Perſen nunquam publice adiuuere. Cogitate, quanta nos conſternati vi cautius facimus. Nam vnuſquiſque noſtrum ſi quis aduerſus rem ſuam quid fieri arbitratur, ſumma vi contra nititur, ne aduerſus eam fiat, quod illi tamen perpeſſi. *Gell lib.* 7. *c.* 3.

Ea nunc derepentè tanta nos beneficia vltro, citroque tantam amicitiam relinquimus? Quod illos dicimus voluiſſe facere, id nos priores facere occupabimus? *Idem Gell eod. c.* 3. *lib.* 7.

Qui acerrimè aduerſus eos dicit, ita dicit, hoſtes voluiſſe fieri. Et quis eſt tandem noſtrorum, qui quod ad ſe attineat, æquum cenſeat, quemquam pœnas dare ob eam rem, quod arguatur malè facere voluiſſe? Nemo opinor. Nam ego, quod ad me attinet, nolim. *Ibid.*

Quid nunc & quæ tandem lex eſt tam acerba, quæ dicat; ſi quis illud facere noluerit, mille nummi dimidium familiæ multa eſto: ſi quis plus D. iugera habere voluerit, tanta pœna eſto: ſi quis maiorem pecudum numerum habere voluerit, tantum damni eſto. Atqui nos omnes plura habere volumus. & id nobis impune eſt. *Ibid.*

Sed ſi honorem non æquum eſt habere ob eam rem, quod benefacere voluiſſe quis dicit, neq; fecit tamen: Rhodienſibus tale erit, non quod male fecerunt, ſed quia voluiſſe dicuntur. *Ibid.*

Rhodienſes ſuperbos eſſe aiunt, id obiectantes, quod mihi è liberis meis minime dici velim. ſint ſane ſuperbi, quid id ad nos attinet? id ne iraſcimini, ſi quis ſuperbior eſt, quam nos? *Ibid.*

Vrbes, inſulæque omnes pro agro Illyrico ſunt. *Idem lib.* 11. *c.* 3.

Poſtridie ſignis collatis æquo fronte, peditatu, equitibus, atque aliis cum hoſtium legionibus pugnauit. *Idem lib.* 15. *c.* 9. *Frons genere virili.*

Recto fronte. *Ibid.*

Exercitum ſuum pranſum, paratum, cohortatum eduxit foras, atque inſtruxit. *Idem eiuſdem libri c.* 13. *de verbis communibus.*

Illi polliciti ſeſe facturum omnia per eclipſim eſſe. *Priſc. lib.* 9.

Quod eorum nemo quiſquam mihi ignoturus eſt. *Idem lib.* 9.

Origine fluuium Maronem magnum, pulchrum, piſculentum. *Non piſculentum piſcoſum, vt puluerulentum.*

Sed protelo trini boues aratrū ducent. *Idem protelare.*

Lapis candidior, quam Pilates. *Feſtus, Pilates genus lapidis.*

Ex libro ſexto Originum.

Itaque ego cognobiliorem cognitionem eſſe arbitror: *Gell. lib.* 20. *c.* 4.

Ex libro ſeptimo Originum.

Multa me dehortata ſunt huc prodire, anni, ætas, vox, vires, ſenectus: verumenimuero cum tantam rem publicam agi arbitrarer. *Gell. lib.* 13. *c.* 23.

Mos antea ſenatoribus Romæ fuit, in curiam cum prætextatis filiis introire. tamen cum in ſenatu res maior quæpiam conſultata, eaque in diem poſterum prolata eſt; placuit, vt eam rem, ſuper qua tractauiſſent, ne quis enunciaret, priuſquam decreta eſſet. Mater Papirii pueri qui cum parente ſuo in curia fuerat, percontata eſt filium, quidnam in ſenatu patres egiſſent? puer reſpondit, tacendum eſſe, neque id dici licere. Mulier fit audiendi cupidior. ſecretum rei, & ſilentium pueri animum eius ad inquirendum euerberat. Quærit igitur compreſſius, violentiuſque. Tum puer, matre vrgente, lepidi, atque feſtiui mendacii conſilium capit. Actum in ſenatu dixit, vtrum videretur vtilius, exque republ. eſſe, vnuſne vt duas vxores haberet, an vt vna apud duos nupta eſſet. Hoc illa vt audiuit, animus compaueſcit: domo trepidans egreditur: ad ceteras matronas peruenit. Ac ſenatum poſtridie matrum familias cateruа lachrymantes, atque obſecrantes orant, vna potius vt duobus nupta fieret, quam vt vni duæ. Senatores ingredientes curiam, quæ illa mulierum intemperies, & quid ſibi poſtulatio illa vellet, mirabantur. Puer Papirius in medium curiæ progreſſus, quid mater audire inſtitiſſet, quid ipſe matri dixiſſet,

rem

rem ficuti fuerat, denarrat. Senatus fidem, atque ingenium pueri exosculatur. consultum facit, vt posthac pueri cum patribus in curiam ne introeant, nisi ille vnus Papirius. Atque puero postea cognomentum honoris gratia decreto inditum prætextatus ob tacendi, loquendique in ætate Prætextata prudentiam. *Gell. lib. 1. cap. 23.*

Qui magistratum curulem cepisset, calceos mulleos allucinatos, ceteri perones. *Festus.*

Mulieres opertæ auro, purpuraque. auri inhæret diadema. coronas aureas ruscea facie, galbeas lineas, pelles, redimicula. *Idem.*

Fluuius Iberus oritur ex Cantabris magnus, atque pulcher, pisculentus. *Non. pisculentum piscosum.*

Iurum, legumque. *Carisius lib. 1.*

Ex incerto libro Originum.

Sunt in his regionibus ferrariæ argentifodinæ pulcherrimę. Mons ex sale mero magnus, quantum demas, tantum accrescit. Ventus Cercius, cum loquare, buccam implet. armatum hominem plaustrum oneratum procellit. *Gell. lib. 2. c. 23.*

Imperator Pœnus in terra Sicilia bello Carthaginiensi primo obuiam Romano exercitui progreditur, colles, locosque idoneos prior occupat. Milites Romani, vti res narrata est, in locum insinuant fraudi: & perniciei obnoxium. Q. Cæditius Tribunus ad consulem venit. Ostendit exitium de loci importunitate, & hostium constantia. Maturum censeo, inquit, si rem seruare vis, faciundum, vt quadringentos aliquos milites ad verrucam illam ire iubeas: eamque vti occupent, imperes, hordetisque. Hostes profecto vbi id viderint, fortissimus quisque & promptissimus ad occursandum, pugnandumque, iu eos præuertentur, vnoque illo negocio se alligabunt. atque illi omnes quadringenti proculdubio obtruncabuntur. Tu interea occupatis in ea cæde hostibus, tempus exercitus ex hoc loco educendi habebis. Alia, nisi hæc, salutis via nulla est. Consul Tribuno respondit, cōsilium quidem fidum atque prouidum sibi viderier: sed istos, inquit, milites quadringentos ad eum locum in hostium cuneos quisnam erit, qui ducat? Si alium, inquit Tribunus, neminem reperis, me licet ad hoc periculum vtare. Ego hanc tibi, & reipublicæ animam do. Consul Tribuno gratias, laudesque egit. Tribunus, & quadringenti ad moriendum proficiscuntur. Hostes eorum audaciam demirantur. quorsum ire pergant, in expectando sunt. Sed vbi apparuit ad eandem verrucam occupandam iter intendere, mittit aduersum illos Imperator Carthaginiensis peditatum, equitatumque, illos, quos in exercitu habuit, viros strenuissimos. Romani milites circumueniuntur. Circumuenti repugnant. Fit prœlium diu anceps. tandem superat multitudo. Quadringenti omnes cum vna perfossi gladiis, atque missilibus operti cadunt. Consul interibi, dum ea pugna fit, se in locos tutos, atque egitos subducit. Dii immortales Tribuno militum fortunam ex virtute eius debere. nam ita euenit, cum saucius multifariam ibi factus esset, tum vulnus capiti nullum euenit. eumque inter mortuos defatigatum vulneribus atque spirantem, quod sanguen defluxerat, cognouere. eum sustulere. isque conualuit. sæpe post illam operam reipub. fortem, atque strenuum perhibuit. illoque facto, quod illos milites subduxit, exercitum ceterum seruauit. sed idem benefactum loco in quo ponas, nimium interest. Leonidas Lacedæmonius laudatur, qui simile apud Thermopylas fecit. propter eius virtutes omnis Græcia gloriam, atque gratiam præcipuam claritudinis inclytissimæ decorauere. monimentis, signis, elogiis, historiis, aliisque rebus gratissimum id eius factum habuere. At Tribuno militū parua laus pro factis reddita, qui idem fecerat, atque rempubl. seruauerat. *Idem lib. 3. c. 7.*

Igitur Dictatorem Carthaginiensium Magister equitum monuit; Mitte mecum Roma. die quincti in Capitolio tibi cœna cocta erit. *Gell. lib. 10. c. 24.*

Eodem nomine complures ex agro accessitauere. eo res eorum auxit. *Idem lib. 18. c. 12.*

Dotes filiabus non sunt. *Prisc. lib. 12.*

Ne prædia in ludicrum dirigerentur, cum Tributus exigeretur. *Non. Tributus.*

Larius est locus vicinus Alpibus, qui per sexaginta tenditur millia. *Seruius.*

Anchises in Italiam venit.

Troiani à Latino acceperunt agrum, qui est inter Laurentum, & castra Troiana, & habuit iugera septingenta.

Æneas cum patre ad Italiam venit, & propter inuasos agros contra Latinum, & Turnum pugnauit, & in eo bello periit Latinus. Turnus autem auxilio Mezentii bellum renouauit, in quo Æneas, Turnusque pariter rapti sunt. migrauitque in Ascanium, & Mezentium, iique singulari certamine concurrerunt. victoque Mezentio Ascanius est cœptus Iulus vocari à prima barbæ lanugine, quæ victoriæ tempore illi nascebatur. Nam Ascanius ab Ascanio Phrygiæ flumine dictus est. Deinde Ilus ab Ilo Rege.

Æneas fecit Troiam.

Ab Ænea Latini originem ducunt.

Polites ad Italiam venit, & segregatus ab Ænea condidit oppidum Politorium à suo nomine.

Mos fuit designandi vrbes aratro.

Italiæ disciplinæ vita laudabilis.

Alpes muri vice tuebantur Italiam.

Ideo grauiscæ dictæ sunt, quod grauem ærem sustinent.

Gens Volscorum Hetruscorum potestate regebatur.

Ques sunt populi. *Hæc Seruius.*

Interierunt Thebæ Lucanæ. *Plin. lib. 3. c. 11.*

Ameria ante Persei bellum condita est. ann. D. CCCC. LXIIII. *Eiusdem libri c. 14.*

Boiorum Tribus centum duodecim fuere. *Eiusdem libri c. 16.*

Vertacomacoræ pagus Ligurum. *Ibid.*

Sunt Orobiorum stirpis Comum, atq; Bergomum, & Licini forum, & aliquot circa populi. sed originem gentis ignoro. *Eiusdem lib. c. 17.*

Ex oppido Orobiorum Barra Bergomates orti sunt etiamnum altius, quam fortunatius siti. *Ibid.*

Veneti Troiana stirpe orti sunt. *Eiusdem lib. c. 19.*

Ceromani iuxta Massiliam habitarunt in Volscis. *Ibid.*

Euganearum gentium oppida sunt triginta quatuor. *Eiusdem lib. c. 20.*

Lepontios, & Salassos, Tauricæ gentis arbitror. *Ibid.*

Imperator, qui fortissime præliatus est, in Punica acie, Surus vocatus est altero dente mutilato. *lib. 8. c. 5.*

Mulieres nostræ capillum vngitabant, vt rutilus esset crinis. *Carisius lib. 1.*

Mos apud maiores hic epularum fuit, vt deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. *Cic. lib. 1. Tusc. disput. & lib. 4.*

Legiones Rom. in eum sæpe locum profectæ alacri animo, & erecto, vnde se numquam redituros arbitrabantur. *Idem in Catone Maiore.*

Ex Catonis libro contra Tiberium exulem.

Quid si vadimonium capite obuoluto stitisses? *Gell. lib. 2. c. 14.*

Si posset auctio fieri de artibus tuis quasi supellectilis solet. *Prisc. lib. 6.*

Ex Catonis libro de falsis pugnis.

Dicit à Decemuiris parum sibi bene cibaria curata, iussit vestimenta detrahi, atque flagro cædi. Decemuiri Brutiani verberauere, videre multi mortales. Quis hanc con-

contumeliam, quis hoc imperium, quis hanc seruitutem ferre potest? Nemo hoc Rex ausus est facere. eane fieri bonis bono genere natis boni consultis? vbi societas? vbi fides maiorum? insignitas iniurias, plagas, verbera, vibices, eos dolores, atque carnificinas per dedecus, atque maximam contumeliam inspectantibus popularibus suis, atque multis mortalibus te facere ausum esse? sed quantum luctum, quantumque gemitum, quid lachrymarum, quantumque fletum factum audiui? serui iniurias nimis ægre ferunt. quid illos bono genere natos, magna virtute præditos opinamini animi habuisse, atque habituros, dum viuent? *Gell. lib. 10. c. 3.*

EX CATONIS ORATIONIBVS.

Ex oratione de Ptolemæo contra Q. Minucium Thermum.

De Ptolemæo Rege optimo, & beneficentissimo. *Priscian. lib. 3.*

Sed si omnia dolo fecit, omnia auaritiæ atque pecuniæ caussa fecit, eiusmodi scelera nefaria quæ neque secenda neque legenda audiuimus; supplicium pro factis dare oportet. *Gell. 10. c. 10.*

Per deos immortales nolite vos sequestro ponere. *Gell. lib. 20. c. 10.*

Quandoque suam vitam superiorem, atque ampliorem, atque antiquiorem animum inducent esse, quam innoxiorem. *Prisc. lib. 3.*

Sed à benefactis, atque ab optimis artibus fugit maxima flagitia perpetuissimo curriculo. *Idem ibid.*

Post fitur diutius. *Idem lib. 8.*

Mortuus est, sepultus est. *Idem lib. 10.*

Ex Oratione de suis virtutibus contra Thermum.

Aliud est properare, aliud festinare. qui vnum quid mature transigit, is properat: qui multa simul incipit, nec perficit, is festinat. *Gell. lib. 21. c. 14.*

M. Fuluio Cos. legatus sum in Ætoliam, propterea quod ex Ætolia complures venerant, Ætolos pacem velle. de ea re oratores Romam profectos. *Festus.*

Quid mihi fieret, si non ego stipendia in ordine omnia ordinarius meruissem semper? *Idem.*

Ego iam à principio in parsimonia, atq; in duritia omnem adolescentiam meam abstinui, agro colendo, saxis, salinis, silicibus repastinãdis, atq; conserendis. *Idem.*

In Thermum post censuram.

Qui ventrem suum non pro hoste habet, qui pro republica, non pro sua obsonat, qui stulte spondet, qui cupidæ ædificat. *Iul. Rufinianus lib. de figuris sententiar.*

Ex Oratione in Q. Thermum de x. hominibus.

Tum nefarium facinus peiore facinore operire postulas, succidias humanas facis. decem capita libera interficis. decem hominibus vitam eripis, indicta causa, iniudicatis, indemnatis. *Gell. lib. 13. c. 23.*

Rumorem, famam floccifecit captus stupris, obstinatus insignibus flagitiis. *Festus, Obstinatus.*

Ergo remp. multa beneficia ratissima, atque gratissima. *Idem, ratissima.*

Neruo, carcere, moletrina. *Non. Moletrina à molendo.*

Ex Oratione de consulatu suo.

Ita hos fert ventus ad priorem Pyrenæum, quod proiicit in altum. *Gell. lib. 4. c. 17.*

Et rei da operam, vt mihi falso maledicatur. *Carisius hæc & sequentia, lib. 2.*

Item vti à Thermopylis, atque ex Asia maximos tumultus maturrissime disieci, atque consedaui.

Laudauit me maximis laudibus tantum nauium exercitum, tantum commeatum non opinatum esse, quemquam hominem comparare potuisse.

Tum maturrime comparuisse.

Postquam Massiliam præterimus, inde omnem classem ventus auster lenis fert. mare velis florere videres vltra angulum Gallicum, & illic memini. at quæras; cum nomen deferimus, inde nocte aura profecti sumus.

Ea res non posse sustineri, nisi eo præsidia magna, frumentumque mittatur. nam ita dicunt palàm necesse esse obturata.

Mihi, atque classi obuiam fiunt.

Itaque porro in Turtam proficiscor seruatum illos.

Inde pergo porro ire Turtam.

Me solicitum, atque habitum esse, atque porro fore.

Eam ego vim pedetentim temptabam.

Nostros pone versus, hostes esse ab dextra parte.

Postquam auspicaui, atque exercitum adduxi pone castra hostium.

Videto, quanto secus ego fecerim.

Iam apud vallum nostri satis agebant.

Ego mihi monimenta sempiterno posui, quæ cœpi.

Secus ætatem agerem, quam illi egissent.

Temere hostes fieri, temere fieri nunc possem.

Id ego primo minus animaduerti. veniunt iterum, atque etiam tertium tumultuosius.

Censores, qui posthac fiant, formidolosius, atque timidius pro republ. nitentur.

Omnia plena simul hostium. copiæ magnæ contra me sedebant, vsquequaque lacessabamur.

Interea ad socios nostros sedulo dispertieram. alio frumentum, alio legatos, alio litteras, alio præsidium vsquequaque.

Qui maximus vicibus ac vicissim.

Atque quamquam multa noua miracula fecere inimici mei: tamen neque desinere mirari eorum audaciam, neque confidentiam.

Ridibundum magistratum gerere pauculos homines mediocriculum exercitum obuiam duci. *Festus, Mediocriculus,*

Recto fronte ceteros sequi si norit. *Idem.*

Ex Oratione Ne quis iterum consul fiat.

Imperator laudem capit, exercitum meliorem, & industriorem facit. *Prisc lib. 3.*

Dicere possum, quibus villæ, atque ædes ædificatæ, atque expolitæ maximo opere citro, atque ebore, atque pauimentis Pœnicis stent. *Festus.*

Ex oratione in P. Veturium de sacrilegio commisso.

Qui illius imprudentiam notat, & duritudinem. *Non.*

Aquam Anienem in sactariũ inferre oportebat. non minus quam quindecim millia Anien abest. *Prisc. lib. 6.*

Græco ritu fiebantur Saturnalia. *Idem lib. 8.*

Hostem nunc scit. *Idem lib. 10.*

Domi cum auspicamus, honorem me Deum immortalium velim habuisse. serui, ancillæ, si quis eorum sub censore crepuit, quod ego non sensi, nullum mihi vitium facit. si cui ibidem seruo, aut ancillæ dormienti euenit, quod comitia prohibere solet, ne is quidem mihi vitium facit. *Festus.*

Ex Oratione de sacrificio commisso.

Quod tu, quod in te fuit, sacra stata solemnia capite sancta deseruisti. *Festus.*

Mense Octobri facimus, Nouembris reliquus erat. *Priscian. lib. 6.*

Nimis pingui homini, & corpulento Censores equum adimere soliti: scilicet minus idoneum rati, cum tanti ponderis corpore ad faciendum equitis munus, quæ res cum ignominia facta est. *Gell lib. 7. c. 22.*

Ex Oratione in M. Cæcilium.

Descendit de cantherio, inde staticulos dare, ridicularia fundere. *Macrob. lib. 3. c. 24.*

Præterea cantat, vbi collibuit: interdum Græcos versus agit, iocos dicit, voces demutat, staticulos dat. *Ibid.*

Et quis illi modi esse vult, *Prisc. lib. 6.*

Quid ego cum illo dissertem amplius, quem ego denique credo in pompa rectitatum ire ludis pro citeria, atque cum spectatoribus sermocinaturum. *Festus.*

Ex

Ex Oratione qua legem Voconiam suasit.

Principio nobis mulier magnam dotem attulit. tum magnam pecuniam recipit: quam viri potestate non committit, iam pecuniam viro dat mutuam. Postea vbi irata facta est, seruum receptitium sectari, atque flagitare virum iubet. *Gell lib.17.c.6.*

Ex Oratione, Si se Cælius trib.pl.appellasset.

Nunquam tacet, quem morbus tenet loquendi, tamquam veternosum bibendi atque dormiendi, quod si non conuenerant, tum conuocari iubet, ita est cupidus orationis, vt conducat, qui auscultet. Itaque auditis, non auscultatis, tamquam Pharmacopolam. nam eius verba audiuntur: verum ei se nemo committat, si æger est. *Gell.lib.1.c.15.*

Frusto panis conduci potest, vel vti taceat, vel vti loquatur. *Idem ibid.*

In coloniam mehercules scribere nolim, si triumuir sim, spaciatorem, atque fescenninum. *Festus.*

Si enim percussi, sæpe incolumis abii. Præterea pro republ. pro scapulis, atque ærario multum reipublicæ profui. *Idem.*

Ex Oratione pro L. Turio contra Cn. Gellium.

Atque ego à maioribus memoria sic accepi: si quis quid alter ab altero peteret, si ambo pares essent, siue boni, siue mali essent, quod duo res gessissent, vti testes non interessent, illi, vnde petitur, ei potius credendum esse. Nunc si sponsionem fecisset Gellius, cum Turio, ni vir melior esset Gellius, quam Turius; nemo opinor tam insanus esset, qui iudicaret meliorem esse Gellium, quam Turium. Si non melior est Gellius Turio, potius oportet credi, vnde petitur. *Gell.lib.14.c.2.*

Propter tenuitatem, & plenitatem. *Non.*

Ex Oratione Numantiæ apud equites dicta.

Cogitate cum animis vestris, si quid vos per laborem recte feceritis, labor ille à vobis cito recedet: benefactum à vobis, dum viuetis, non abscedet. sed si qua per voluptatem nequiter feceritis, voluptas abibit: nequiter factum illud apud vos semper manebit. *Gell.li.16.c.1.*

Maiores seorsum, atque diuersum precium parauere bonis, atque strenuis decurionatus, optionatus, hastas donaticas, aliosque honores. *Festus.*

Ex Oratione de dote.

Vir cum diuortium fecit, mulieri iudex pro censore est. Imperium, quod videtur habet. Si quid peruerse, tetreque factum est à muliere, multatur: si vinum bibit, si cum alieno viro probri quid fecit, condemnatur. *Gell. lib.10.c 23.*

Ideo propinqui fœminis osculum dabant, vt scirent, an temetum olerent. *Plin.lib.14.c.13.*

In adulterio vxorem tuam si deprehendisses, sine iudicio impune necares: illa te, si adulterares, digito non auderet contingere, neque ius est. *Gell.lib.10.c.23.*

Ex Oratione Ne imperium sit veteri, vbi nouus venerit.

Siticines, & liticines, & tibicines. *Gell.lib.20.c.2.*

Ex Oratione ad populum de triumpho.

Asperrimo, atqui arduissimo aditus. *Prisc.lib.3.*

Ex Oratione de Macedonia liberanda.

Idque perpetuius, atque firmius repsit. *Idem Prisc.ibid.*

Ex Oratione de Achæis.

Cumque Annibal terram Italiam laceraret, atque vexaret. *Gell.lib.2.c.6.*

Ex Oratione in M. Fuluium Nobiliorem.

Nam principio quis vidit corona donari quemquam, cum oppidum captum non esset? aut castra hostium non incensa essent? *Gell.lib.5.c.6.*

Ex Oratione apud censores in Lentulum.

Quod maiores sanctius habuere defendi pupillos, quam clientem non fallere, aduersus cognatos pro cliente testatur: testimonium aduersus clientem nemo dicit: patrem primum, postea patronum proximum nomen habere. *Gell.lib.5.c.13.*

Ex Suasione in legem Pop.

Quod compluries vsu venit, omni tempore ante ventum esse, rempublicam reddimus. *Non Compluries frequenter.*

Ex oratione, vti Basilica ædificetur.

Antequam is villicare cœpit, acta in Tirone proficiscente, *Prisc.lib.8.*

Pater villicatur tuus. iam mater villicata est. *Idem eod. lib.*

Ex Oratione de ædilibus vitio creatis.

Nunc ita aiunt in segetibus & in herbis bona frumenta esse. Nolite ibi nimiam spem habere. sæpe audiui inter os, atque offam multa interuenire posse. verum inter offam, atque herbam, ibi vero longum interuallum est. *Gell.lib.13.c.16.*

Ex Oratione pro se contra C. Cassium.

Atque euenit ita, Quirites, vti in hac contumelia, quæ mihi per huiusce petulantiam factum itur, Rei quoque publicæ medius fidius misereat Quirites. *Gell. lib.10.c.14.*

Ex Oratione legis Mæniæ.

Rex Seleucus arma nostratia facit. *Priscian.*

Ex dissuasione de Fœneratione.

Tertio autem pedatu. item ex fœnore discordia excrescebat. *Non.*

Camerini ciues nostri oppidum pulchrum habuere; agrum optimum, atque pulcherrimum; rem fortunatissimam. cum Romam veniebant, prorsus deuertebantur ad amicos suos. *Festus.*

Ex Oratione de actionibus apud populum, Ne lex sua abrogetur.

Facite vobis in mentem veniat, Quirites, ex ære alieno in hac ciuitate, & in aliis omnibus propter diem, atque fœnus sæpissimum discordiam fuisse *Priscian. lib.3.*

Ex censura de vestitu, & vehiculis.

Nam perimium est, cum mihi ob eos mores, quos prius habui, honos detur, vbi datus est, tamen vti eos mutem, atque alii modi sim. *Prisc.lib. 6.*

Ex Oratione ad lites censorias.

Scio fortunas secundas negligentiam prehendere solere: quod vti prohibitum. item, quod in me esset, meo labori non parsi. *Festus, parsi peperci.*

Periculatus sum. *Idem periculari.*

Ex Oratione pro L. Cæsare ad populum.

Quod ego me spero ostenturum. *Prisc.lib.10.*

Ex Oratione de fundo oleario.

Pulchralibus atque cupidiis. *Festus, Pulchralibus pro pulchris.*

Ex Oratione contra C. Pisonem.

Video hac tempestate concurrisse omnes aduersarios, *Prisc. lib.10.*

Ex Oratione, qua suasit in senatu, vt plura æra equestria fierent.

Nunc ego arbitror oportere restitui, quo minus duob. millibus ducenti sit ærum equestrium. *Prisc. lib.7. & Carisius lib.1.*

De æribus equestribus de duobus millibus actum.

Accessit ager, quem priuatum habuit Gallicus, Sannitis, Appulus, Brutius.

Ex Oratione pro Hispanis.

De frumento vtrobi bona, vtrobi mala gratia capiatur, vtrinde iram, vtrinde factiones tibi pares. *Carisius lib.2.*

Ex Oratione, quam scripsit, vti præda in publicum referatur.

Miror audere, atque religionem non tenere, statuas deorum, exempla earum facierum signa domi pro supellectile statuere. *Prisc.lib.7.*

Ex Oratione de præda militibus diuidenda.

Fures priuatorum in neruo, atque in compedibus ætatem agunt fures publici in auro, atque in purpura. *Gell.lib.11.c.18.*

Tu diues fi'e *Non.*

Fraudulenter,atque auariter. *Idem.*

Ex Oratione pro L. Antonio.

Beneficii postridie iussisti adesse in diem. ex die non ausit recusare. *Prisc lib. 9.*

Ex Oratione contra L. Furium de multa.

Die proximi. *Gell. lib. 10. c. 24 & Non.*

Domi meæ sæpe fuit. *Hoc, & sequentia fragmenta Carisius citat lib. 1. & 2.*

De multa necessario faciendum fuit.

O quanti ille agros emit, qua aquam duceret.

Prorsum quodcunque videbat fecisse, neque quemquam obseruauisse.

Ex Oratione de re Floria.

Ibi pro scorto fuit. in cubiculum subrepitauit è conuiuio, cum partim illorum iam sæpe ad eundem modum erat. *Gell. lib. 10. c. 13.*

Sed qui palam corpore pecuniam quæreret, aut se lenoni locauisset, & si famosus & suspiciosus esset, vt in corpus liberum non æquum censeri, ac ferri. *Non.*

Ex Oratione de bello Carthaginiensi.

Pueri atque mulieres extrudebantur famii causa. *Gell. lib. 9. c. 18.*

Aures nobis calliscerunt ad iniurias: habeat alium quæstum. *Non.*

Homines defoderunt in terram dimidiatos, ignemque circumposuerunt, & interfecerunt, *Gell. lib. 3. c. 14.*

Ex dissuasione, ne lex Bebia derogaretur.

Hoc potius agam, quod hic rogat. *Festus.*

Pecuniam inlargibo tibi. *Non. Inlargire.*

Ex quarta in M. Acilium.

Postquam nautas ex nauibus eduxi, non ex militibus atque nautis piscatores penatores ficiscedarum dedi. *Festus, Penatores, qui penus gestant.*

Ex Oratione contra Annium.

Nemo antea fecit super tali re cum hoc magistratu vtique rem. *Fest super.*

Ex Oratione Contra Cornelium apud populum.

Ne quis incultior, religiosior, desertior, publicis negotiis repulsior. *Festus.*

Ex Oratione in Oppium.

Vinum redemisti. prædia pro vini quadrantalibus sexaginta in publicum dedisti. vinum non dedisti. *Festus, Quadrantal, ius.*

Ex Oratione pro L. Cæsetio.

Audite sultis milites, si quis vestrum in bello superfuerit, si quis non inuenerit pecuniam, egebit. *Festus, Sultis. pro si vultis.*

Ex suasione, ne legi Orchiæ derogaretur.

Qui antea obsonitauere, postea centenis obsonitauere. *Fest. obsonitauere, obsonauere sæpe.*

Percunctatum patris familię nomen, ne quis seruum mitteret, lege sanctam fuit. *Idem Percunctatio.*

Ex dissuasione de rege Attalo, & vectigalib. Asiæ.

C. Licinio prætore remiges scripti ciues Rom. sub portisculum, sub flagrum conscripti venire passim. *Festus, Portisculus, qui in portu modum dat classi.*

Ex Oratione de auguribus.

Probrum virginis Vestalis vt capite puniretur. vir, qui eam incestauisset, verberibus necaretur. Lex fixa in atrio Libertatis cum multis aliis legibus incendio consumpta est. *Fest. Probrum, stuprum, flagitium.*

Ex Oratione de signis & tabulis.

Honorem temptauere, malefacta benefactis non redemptitauere. *Fest. Redemptitauere, vt clamitauere.*

Ex Oratione de Tribunis militum.

Expedito pauperem plebeium, atque proletarium. *Non. Proletarii.*

Loca ardua, clina, depressa. *Non. Clinum neutro genere.*

Ex Oratione de ambitu.

Sed sunt partim, qui duarum rerum alterius vtrius causa magistratum petunt. *Prisc. lib. 5. c. 6.*

Ex Oratione de habitu.

Sanguen demittatur. *Carisius lib. 1.*

Ex Oratione in Pansam.

Pueris in ludos tellos pasceolos fura. *Non. Pasceolus ex aluta sacculus.*

Ex Catonis Carmine de Moribus.

Auaritiam omnia vitia habere putabant. Sumptuosus, cupidus, elegans, vitiosus, irritus qui habebatur, is laudabatur. *Gell. lib. 11. c. 2.*

Vestiri in foro honeste mos erat: domi quod satis erat. *Hoc & sequentia fragmenta idem Gell. ibidem citat.*

Equos carius, quam coquos emebant.

Poëticæ artis honos non erat.

Si quis in ea re studebat, aut sese ad conuiuia applicabat, grassator vocabatur.

Nam vita humana prope vti ferrum est. ferrum si exerceas conteritur; si non exerceas, tamen rubigo interficit. Itidem homines exercendo videmus conteri. si nihil exerceas, inertia, atque torpedo plus detrimenti facit, quam exercitatio.

Ex præceptis ad filium.

Dicam de istis Græcis suo loco, Marce fili, quod Athenis exquisitum habeam, & quod bonum sit eorum litteras inspicere, non perdiscere. Vnicam nequissimũ, & indocile genus illorum: & hoc puta vatem dixisse. Quandocunq; ista gens suas litteras dabit, omnia corrumpet. Tum etiam magis, si medicus suos huc mittet. Iurarunt inter se barbaros necare omnes medicina. Sed hoc ipsum mercede faciunt, vt fides quæ sit, & facile disperdant. Nos quoque dictitant barbaros, & spurcius nos, quam alios opicos appellatione fœdant; Interdixi tibi de medicis. *Plinius lib. 29. c. 1.*

Ex dolore, ex febri, ex siti, ex medicamentis bibendis, ex cataplasmatis, ex aluo lauando. *Prisc. lib. 6.*

Ille imperator. tu illi. cæteris mediastinus. *Non.*

Ex libro de liberis educandis.

Nutrix hæc omnia faciebat in verbenis, ac tubis sine hostiis, vt Deli ad Apollinis genitiui aram.

Ex Catonis libro de moribus Claudii Neronis.

Pecunia mea reipubl. profuit, quam isti modi vti tu es. *Prisc. lib. 6.*

Haruspicem fulguratorem si quis adducat. *Non.*

Ex Catonis libro de re militari.

Scio ego, quæ scripta sunt, si palam proferantur, fore multos, qui vitilitigent, sed ii potissimum, qui veræ laudis expertes sunt. eorum ego orationes sino præterfluere. *Plinius.*

Vt populus sua opera potius ob rem bene gestam coronatus supplicatum eat, quam re male gesta coronatus veneat. *Gell. lib. 6. c. 4.*

Primo pedites quatuor agminib. equites duobus antib. duces. *Seruius.*

Satis celeris sis in tempore. *Prisc. lib. 7.*

Inde partem equitatus, atque ferentarios pedatum misit. *Non. Ferentarii.*

Vna repugnatio est fronte longo, quadrato exercitu. *Non. Frons masculino genere.*

Quam gladiator disciplinosus. *Idem, Disciplinosus.*

Cum magistratus nihil audet imperare, ne quid consul auspicii peremat. *Festus, Peremere vitiare.*

Procubitores dicuntur fere velites, qui noctu custodiæ causa ante castra excubant, cum castra hostium in propinquo sunt. *Idem, Procubitores.*

Tertia è castris eductio, celeris, properaque est. *Idem. Propera pro celeri, & strenua.*

Ex Catonis commentariis de iure ciuili.

Mundo nomen impositum est ab eo mundo, qui supra nos est. Forma enim eius est adsimilis illi ex iis, qui intrauere, cognoscere potuit eius inferiorem partem veluti consecratam diis manibus clausam omni tempore, nisi iis diebus qui supra scripti sunt . . . . quos dies etiam religiosi iudicauerunt ea

de

de causa, quod quo tempore ea, quæ occulta, & abdita, ea religionis deorum manium essent, veluti in lucem quandam abducerentur, & patefierent, nihil eo tempore in rep. geri voluerunt. Itaque per eos dies non eum hoste manus conserebant: non exercitus scribebatur: non comitia habebantur: neque aliud quidquam in rep. nisi quod vltima necessitas admonebat, administrabatur. *Fest. Mundus.*

Pœna certæ pecuniæ promissa, si quid aliter factum sit, mortuo promissore, si ex pluribus hæredibus vnus contra quod cautum sit, fecerit, aut ab omnibus hæredibus pœna committitur pro portione hæreditaria: aut ab vno pro portione sua. ab omnibus si id factum, de quo cautum est, indiuiduum sit, veluti iter fieri, quia quod in partes diuidi non potest, ab omnib. quodammodo factum videtur. At si de eo cautum sit, quod diuisionem recipiat, veluti amplius non agi, tunc is hæres, qui aduersus ea fecerit, pro portione sua solus pœnam committit. Differentiæ hæc est ratio, quod in priore casu omnes commisisse videntur, quod nisi in solidum præstari non poterit, vt in illa stipulatione per te non fieri, neque per heredem tuum, quominus mihi ire agere liceat. *Paullus lib. 12. ad Sabinum.*

Cum digitus de manu, aut de pede præcisus sit, is morbosus est. *Vlpian. lib. 1. ad edictum Ædil. Curul.*

Serui si à domino adoptati sint, ex hoc ipso possunt liberari. *Iustinianus lib. 1. Instit.*

Ex Catonis opere incerto.

Si quis agrum suum passus fuerat sordescere, eumq; indiligenter curabat, ac neque arauerat, neq; purgauerat, siue quis arborem, vineamque habuerat derelictui, non is sine pœna fuit: sed erat opus censorium; censoresque ærarium faciebant. Item si quis eques Romanus equum habere gracilentum, aut parum nitidum visus erat, impolitiæ notabatur. *Gell. 4. lib. cap. 13.*

Neq; mihi ædificatio, neq; vasum, neque vestimentum vllũ est in manu preciosum, neq, preciosus seruus, neq; ancilla. si quid est quo vtar, vtor; si nõ est, ego sum, cui per me vti ac frui licet. Vitio vertunt, quia multa egeo: at ego illis: quia nequeunt egere. *Idem, lib. 13. c. 21.*

Laurentia meretricio quæstu locupletata post excessum suum populo Romano agros Turacem, Semurium, Litirium, & Solonium reliquit: & ideo sepulchri magnificentia, & annuæ parentationis honore dignata est. *Macrob. lib. 1. c. 10.*

Luxatis membris carmen auxiliatur. *Plinius libr. 28. cap. 2.*

Somni fiunt lepore sumpto in cibis. *Idem lib. eodem cap. 19.*

Et in atrio, & duobus ferculis epulabantur antiqui. *Seruius.*

Quod iter longius, arduiusque erat à curia. *Priscian. lib. 3.*

Speca apposita, qua aqua de via abiret. *Idem lib. 6.*

Et in Italia atras capras lacte album habere. *Carisius lib. 1.*

Cum ociosus ambulas, qui apud regem fuisti, doricum ille tibi interdixit rem capitalem. *Carisius lib. 2.*

In his duobus bellis alteras stipendio, agrique parte multati, alteras oppidum vi captum, alteras primo pedatu, & secundo. *Idem.*

Caduceatori nemo homo noceat. *Hoc cum sequentibus Festus.*

Cœpiam seditiosa verba loqui.

Contumelias mihi dixisti compluries.

Neque fidem, neq; iusiurandam, neque pudicitiam multi facit.

Sunt multi corde quos non miseret, nec minis.

Iure, lege, libertate, republ. communiter vti oportet: gloria, atque honore quomodo sibi quisque struxit.

Vecticulariam vitam viuere, repente largiter habere, repente nihil.

Veternosus quam plurimum bibit, tam maxime sitit.

Præda, quæ capta est, viritim diuisa.

QVINTI CLAVDII QVADRIGARII FRAGMENTA EX PRIMO ANNALI.

Caius Pontius Samnites à Dictatore Romano sex horarum inducias postulauit. *Gell. lib. 1. c. 25.*

Ea Lucani vbi resciuerunt, sibi per fallacias verba data esse: *Idem lib. 2. c 19.*

Id vbi resciuerunt propinqui obsidum, quos Pontio traditos supra demonstrauimus; eorum parentes cum propinquis capillo passo in viam peruolarunt. *Idem Ibid.*

Cum interim Gallus quidam nudus præter scutum, & gladios duos, torque, atq; armillis decoratus processit; qui & virib. & magnitudine, & adolescentia, simulque virtute ceteris ante stabat. Is maximo prœlio commoto, & vtrisque summo studio pugnantibus manu significare cœpit vtrique, vt quiescerent pugnare. Pugnæ facta pausa est. Extemplo silentio facto cum voce maxima inclamat, si quis secum depugnare vellet, vti prodiret. Nemo audebat propter magnitudinem, atque immanitatem faciei. Deinde Gallus irridere cœpit, atque linguam exertare. Id subito perdolitum est cuidam T. Manlio summo genere nato, tantum flagitium ciuitati accidere, è tanto exercitu neminem prodire. Is, vt dico, processit, neque passus est virtutem Romanam à Gallo turpiter spoliari. Scuto pedestri, & gladio Hispanico cinctus contra Gallum constitit. Metu magno ea congressio in ipso ponte vtroque exercitu inspectante facta est. Ita, vt ante dixi, constituerunt. Gallus sua disciplina scuto proiecto cantabundus: Manlius animo magis, quam arte confisus, scutum scuto percussit, atq; statum Galli conturbauit. Dum se Gallus iterum eodem pacto constituere studet, Manlius iterum scutum scuto percutit, atque de loco hominem iterum deiecit. eo pacto ei sub Gallicum gladium successit, atque Hispanico pectus hausit: Dein continuò humerum dextrum eodem concursu incidit, neque recessit vsquam, donec subuertit, ne Gallus impetum icti haberet. Vbi eum euertit, caput præcidit, torquemque detraxit, eamque sanguinolentam sibi in collum imponit. Quo ex facto ipse, posterique eius Torquati sunt cognominati. *Gell. lib. 9. c. 14.*

Arma plerique abiiciunt, atque inermi inlatebrant sese. *Gell. lib. 17. c. 2.*

Ea dum fiunt, Latini subnixo animo, & victoria inerti consilium ineunt. *Idem.*

Domus suas quemque ire iubet, & sua omnia frui sci.

Et Romani multis armis, & magno commeatu, precioque ingenti copiantur. *Idem.*

Sole occaso. *Idem.*

Nos in medium relinquemus. *Idem.*

Postquam nunciatum est, vt pugnatum esset in Gallos, id ciuitas grauiter tulit. *Idem.*

Simul forma, factis, eloquentia, dignitate, acrimonia, confidentia pariter præcellebat, vt facile intelligeretur magnum viaticum. *Idem.*

Nam M. Manlius, quem Capitolium seruasse à Gallis supra ostendi, cuiusque operam cum M. Furio Dictatore apud Gallos comprime fortem, atque exuperabilem respublica sensit; is & genere, & vi, & virtute bellica nemini concedebat. *Idem.*

Nihil sibi diuitias opus esse. *Idem.*

Nam hæc maxime versatur Deorũ iniquitas, quod deteriores sunt incolumiores: neque optimum quempiam inter nos sinunt diurnare. *Idem.*

Cum his consermonabatur. *Idem.*

Sese ne id quoq;, quod tũ suaderet, facturũ esse. *Idem.*

Tanta

Tanta sanctitudo fani est, vt numquam quisquam violare sit ausus. *Idem.*

Cum tantus Arrabo pene Samnites populo Rom. esset. *Idem.*

Et compluries in laboribus miserrimas vitas exegerunt. *Idem.* Et hic motus in ociis consumptus.

Cominius, quam ascenderat, descendit, atque verba Gallis dedit. *Idem.*

Conualles, & arboreta magna erant. *Idem.*

Putabant eos, qui foris, atque qui in arce erant, inter se commutationes, & consilia facere. *Idem.*

Persuadenti cuidam adolescenti Lucano, qui apprime summo genere natus erat, sed luxuria, & nequitia pecuniam magnam consumpserat. *Idem lib. 7. c. 11.*

Prius hisce auctoribus inde reticula galearia. *Non. Reticulum genere neutro.*

Cum non possetur decerni, vtrius putaretur victoria esse. *Idem possetur pro posset.*

Ex secundo Annali.

Comprehensare, suos quisque seruare, amplexare. *Priscianus lib. 8.*

Eo consules propere exercitum reducunt *Non.*

Inde postquam aliquantum recessit, offendit montem. loca munita, resque omnes habere, quæ militibus opus sunt, ligna, aquam, pabulum. *Idem.*

Et qui ibi erant, non ignauiter putando, eum diem pro meliore habuerunt. *Idem, Ignauiter.*

His de subito vtrisque nunciatur ipsorum copias adesse. *Idem, de subito.*

Ex tertio Annali.

Consules Romani S. D. Pyrrho Regi.

Nos pro tuis iniuriis continuo animo strenue commoti inimiciter tecum bellare studemus. Sed communis exempli, & fidei ergo visum est, vti te saluum velimus; vt esset, quem armis vincere possimus. Ad nos venit Nicias familiaris tuus, qui sibi precium à nobis peteret, si te clam interfecisset. Id nos negauim⁹ velle: neve ob eam rem quidquam commodi expectaret. & simul visum est, vt te certiorem faceremus, ne quid eiusmodi si accidisset, nostro consilio putares factum. & quod nobis non placet, precio, aut præmio, aut dolis pugnare. Tu, nisi caueas, iacebis. *Gell. lib. 3. c. 9.*

Dum ii conciderentur, hostium copias ibi occupatas futurum. *Gell. lib. 1. c. 7.*

Fabius de nocte cœpit castra hostibus simulare, pugnare, eum hostem delectare, dum collega id caperet, quod captabat. *Non. Delectare, illicere, attrahere.*

Ibi occiditur mille hominum. *Gell. lib. 1. c. 16.*

Senatus autem, noctu conuenire, noctu multa domum dimitti. *Macrob. lib. 1. c. 4.*

Inter gaudium, atque ægritudinem alternatim sequi. *Non. Alternatim per vices.*

Adeo memorari vix potestur, vt omnes simul suum quisque negocium aduorti essent. *Idem.*

Ex quarto Annali.

Vt videret, ne respueret, terminaret litteris addiualis, quod terminatum ne ad carcer peruenerit. *Priscian. lib. 6.*

Pluuia, imbri, lutus erat multus. *Non. Lutus masculino genere.*

Sed circiter horas graui prœlio vrserunt: deinde in fugam sunt coniecti. *Idem, Vrgere insistere.*

Et ita rebus præclariter gestis Romam reuerterunt. *Idem.*

Ex quinto Annali.

Clades illa pugnæ Cannensis vastissima facta est ante diem quartam Nonas sextiles. *Gell. lib. 5. c. 17. & Macrob. lib. 1. c. 16.*

Et dicerent castra facta esse, atque hos cohortarent, vti maturarent. *Non.*

Is vbi Dacium cognouit, & patriæ eum recordauit. *Idem.*

Ex sexto Annali.

Deinde facti consules Sempronius Gracchus iterum, Q. Fabius Max. filius eius, qui priore anno erat consul. Ei consuli pater proconsul obuiam in equo vehens venit: neq; descendere voluit, quod pater erat; & quod inter eos sciebant maxima concordia conuenire, lictores non ausi sunt descendere iubere. Vbi iuxta venit, tum consul descendere iubet: quod postquam lictor ille, qui apparebat, cito intellexit, Maximum proconsulem descendere iussit. Fabius imperio paret; & filium collaudauit, cum imperium, quod populi esset, retineret. *Gell. lib. 2. c. 2.*

Pene factum est, quin castra relinquerent, atque cederent hosti. *Gell. lib. 17. c. 13.*

Arcorius dextram Taureæ humerum sauciat, atque ita resiliit. *Prisc. lib. 10.*

Aliquantisper pugnare nihil promouet Pœnus. *Non.*

Ex septimo Annali.

Animos eorum habentia inflarat. *Non.*

Ne nos ad certationem censeas hæc incœpisse. *Idem.*

Ex octauo Annali.

Romam venit, vix superat, quin triumphus decernatur. *Gell. lib. 18. c. 13.*

Qui prior bellum, quod cum iis gestum erat, meminissent. *Hoc, & sequens fragmentum Priscian. citat lib. 7.*

Vbi decreuerunt, commemorant Graccho fœdus prior Pompeianum non esse seruatum.

In eo loco populus murmurari cœpit. *Nonius.*

Hospicatur. *Diomedes lib. 1.*

Ex nono & ex decimo Annali, nullum fragmentum habemus.

Ex vndecimo Annali.

Sagittarius cum funditore vtrimque summo studio agunt fortissime: sed sagittam, atque lapidem deorsum, an sursum mittas, hoc interest. Nam neutrum potest deorsum versum recte mitti, sed sursum vtrumque optime. Quare milites Metelli sauciabantur multo minus, & quod maxime opus erat, à pinnis hostes defendebant facillime. *Gell. lib. 9. c. 1.*

Ex duodecimo Annali.

Si pro tua bonitate, & nostra voluntate tibi valetudo suppetit; est, quod speremus deos bonis benefacturum. *Gell. lib. 1. c. 7.*

Pristis nauigium ea forma à marina bellua dictum est. *Nonius.*

Ex decimotertio Annali.

Concione dimissa Metellus in Capitolium venit cum multis mortalibus, inde cum domum proficisceretur, tota ciuitas eum reduxit. *Gell. lib. 13. c. 27.*

Ex decimoquarto Annali, nihil habetur.

Ex decimoquinto Annali.

Grundibat grauiter pecus suillum. *Diomedes libr. 1. & Nonius Grundire.*

Ex decimosexto Annali.

Equæ hinnibunde inter se spargentes terram calcibus. *Nonius.*

Ex decimoseptimo, & ex decimooctauo Annali nihil habetur.

Ex vndeuicesimo Annali.

C. Marius creatus septimo consul. *Gell. lib. 10. c. 1.*

Tum Sylla conatus est, & tempore magno eduxit copias, vt Archelai turrim vnam, quam ille interposuit, ligneam incenderet. Venit, accessit, ligna subdidit, submouit Græcos, ignem admouit. Satis sunt diu conati. numquam quiuerunt incendere. Ita Archelaus omnem materiam obliuerat alumine. Quod Sylla, atque milites admirabantur. Et postquam non succendit, reduxit copias. *Gell. lib. 15. c. 1.*

C. Mari, ecquando te nostrum, & reipubl. miserebitur? *Gell. lib. 20. c. 5.*

Ex vigesimo Annali, nullum extat fragmentum.

Ex vigesimoprimo Annali.

Eum etiam cum partim copiis hominum adolescentium placentem sibi. *Gell. lib.* 10. *c.* 13.

Crudeliter ille: nos misericorditer. auariter ille: nos largiter. *Non.*

Ex vigesimosecundo Annali nihil extat.

Ex vigesimotertio Annali.

Sed idcirco me fecisse, quod vtrum negligentia partim magistratuum, an auaritia, an calamitate populi Romani euenisse dicam, nescio. *Gell. lib.* 10. *c.* 13.

Ex incerto Annali.

Pugna acriter commissa, multis vtrimque interitis. *Priscian. lib.* 9.

Exercitu instructo pedetentim milites ducere cœpit. *Nonius.*

Facite exemplo eorum, vt vos cum illis congermanescere sciatis. *Idem.*

Agrum Nolanum populare cœperunt. *Idem.*

Ita per sexennium Lugatiam, Polam atque agrum Campanum, quod his per militem licebat expoliabatur. *Idem.*

In prœlio Marcelli contra insubres, & Comenses capti aurei torques multi, ex quibus vnus magni ponderis in Capitolio Ioui donum in æde positus. *Liuius libro* 3. *Decad.* 4.

Bis pugnatum in Olympo monte est, ad XL. mil. hominum cæsa. *Idem lib.* 8. *Decad.* 4.

Ad quindecim millia Thracum præcedenti ad exploranda loca agmen Mutini Numidæ occurrerunt. quadringenti equites fuerant Numidæ, pauci elephanti. Mutinis filius per medios hostes cum centum quinquaginta delictis equitibus perrupit. idem, cum mox Mutines iam in medio elephantis collocatis, in cornua equitibus dispositis manum cum hoste côseruisset, terrorem ab tergo præbuit. atq; inde turbati equestri velut procella hostes ad peditum agmen non accesserunt. *Idem, lib.* 8. *Decad.* 4.

L. SISENNÆ FRAGMENTA EX PRIMO HISTORIARVM libro.

NOs vna ætate in Asia, & Græcia gesta litteris idcirco continentia mandauimus, ne vellicatim, ac saltuatim scribendo lectorum animos impediremus. *Non.*

Nocte consumpta postero die per incertas vias Æserniam, inde Romam protinus profugerunt. *Idem.*

Ex secundo Historiarum libro.

Initio belli Marsici, & deorum simulacra sudarunt, & sanguis fluxit, & discessit cœlum, & ex occulto auditæ sunt voces, quæ pericula belli nunciarent, & Lanuuii clypei, quod haruspicibus tristissimum visum est, à muribus sunt derosi. *Cic. lib.* 1. *de Diuinat.*

Cæciliæ Q. filiæ somnio, Marsico bello, templum est à senatu, Iunoni Sospitæ restitutum. *Idem, Cic. ibid.*

Et Marsi propius succedunt. Atque ita scutis proiectis, rectis saxa certatim lenta manibus coniiciunt in hostes. *Hoc & sequens fragmentum Marob. libro 6. capite* 4. *citat.*

Vetus atque ingens erat arbor, ilex, quæ circum proiectis ramis maiorem partem loci summi tegebat.

Si quæ celeriter solui poterat in altum, remulcaret nauim. *Non.*

Ex tertio Historiarum libro.

Iisdem temporibus Æsernini duplici fossa, valloque circumdati, frumento adeso, quod ex areis in oppidum portatum est. *Non.*

Ad binum millium numerum sauciis vtrimque factis. *Idem.*

Quod fortasse an ex voluntate sua summa cum claritudine celeriter confecisset. *Idem.*

Dupalati ab signis digressi omnes, ac dissipati. *Idem.*

Tanto plures passim dispalantur.

Dissipatis imbricum fragminibus ac testis tegularum. *Nonius.*

Bassus assidua indulgitate victus. *Idem.*

Seruulum eius præmio libertatis inductum magno cum tumultu côuentum populum perduxit armatum. *Idem.*

Post principia paulatim recedunt, atque inde cum paucis fugæ se mandant. *Idem.*

Post villarum macerias, ac parietinas, quinque cohortes in insidiis reliquit. *Idem.*

Requiescendi spatium nacti cum densioris manipulatim resistere hostibus instituissent. *Idem.*

Quod loca palustria quæ erant, & alte multifariam consossa. *Idem.*

Occulte, taciteque aduenientium cohortium præstolari accipiunt. *Idem.*

Et inde equum concitatum princeps ad hostium permittit aciem. *Idem.*

Cum complures menses barba immissa, intonso capillo, lugubri vestitu populus vicatim flens vna cum liberis circumiret. *Idem.*

Imperium cantat vulgum. *Idem.*

Mulierem missa fide, ac pietate propter amoris nefarii libidinem extitisse. *Idem.*

Tum subito iacuit, atque metu, eo suspicione propriam capere non poterat quietem. *Idem.*

Romanos impetu suo protelant, prolectos prosequuntur. *Idem*

Subito mare subhorrere, cæcosque fluctus in se prouoluere. *Idem.*

Partem cohortium propter mare collocant in littore. *Idem.*

Manueles lapides dispartit: propterea quod is ager omnis eiusmodi telis indigebat. *Idem.*

Nolitote mirari quam desperata voluntate ad vnam belli faciendi viam. *Idem.*

L. Calpurnius Piso ex senaticonsulto decem nouas Tribus. *Idem.*

Simul & Senatuis clarissimis amplificati.

Postquam in sonu signorum prœlium magno cum clamore virorum commissum est *Idem.*

Omnia, quæ diximus, loca statim potitus. *Idem.*

Hostis loca superiora potiti.

Sublatus lætitia nimia, atque impotentia commotus animi. *Idem.*

Octacilium legatum cum scaphis, ac lembis. *Idem.*

Quibus occisis actuarias ad viginti naues, itê complures onerarias incendunt. *Idem.*

Propterea catapultas vndeuiginti, balistas quattuor & viginti, plaustra coriis, ac minoribus sagittis onusta. *Idem.*

Senatus auctoritate saga induunt. *Idem.*

Ac post armatos funditores, ac sagittarios ponit. *Idem.*

Longius scorpios catapultas concitat. *Idem.*

Sparis, & lanceis, eminus peterent hostes. *Idem.*

Conuictus tamen, & tempora singula constituit, & sicut statuerat, manipulos obuerti iussit. *Idem.*

Galli à materibus sani lanceis configunt. *Idem.*

Multi plagis aduersis icti, & congenulati Romanis præcipitatis ipsi supra voluunt in caput. *Idem.*

Agilem dari, facilemque victoriam, neque fossas, aut bellum remoratum. *Idem.*

Ex quarto Historiarum libro.

Populabundus agros ad oppidum peruenit. *Gell. lib.* 11. *cap.* 15.

Protinus agros populabundus ad Numeriam conuertit. *Hoc citat Nonius in verbo populare.*

Armis, equis, commeatibus non magis iuuerunt, exleges, & minus honore dignos putabitis. *Idem.*

De vir-

[illegible] accuſanda ſuperſederunt. *Idem.*

[illegible] armant impeditos, expediti ſine vllo ſuo-
[illegible] cunctos lateri ficiunt. *Non.*

C.T[illegible]nius quidam, cui minus proprietas metus à natura tradita videretur, primo ante teſtudinẽ conſtitit: deinde apud conſulem cauſam, atque excuſationem præſcire cœpit. *Idem.*

Agmen perturbatum peditis inſinuant, ac loco commouent. Idem.

Dum priſtinum vinum apud ignem per ſudorem corpore exhauſerunt. *Idem.*

Itaque poſtero deligato ſignum redeuntis apiſcitur. *Idem.*

Impedimentum omne de cunctis itineribus amoliuntur. *Idem.*

Ipſi ligati concubia nocte oppido digreſſi iam ſupra hoſtium munitionem ſuccedunt. *Idem.*

Ciſtasque quæ erant legum ferendarum cauſa paratæ, deiecerunt. *Idem.*

Toppis aceto madefactis centonibus integuntur, quos ſupra perpetua claſſi ſuſpenſa Cilicia obtenduntur. *Idem.*

Nam clandeſtina celeriter tranſigi, apud nos cogitata dici decet, non explanari. *Idem.*

Formidine oppreſſus, quod humilem cæmentis inſtructum oppidi murum ſciebat. *Idem.*

Quod hoſtem non dubitatim cum pluteis, & ſcalis iter facere cernebat. *Idem.*

Armata dextra ducti, magisque in latitudinem diſcedunt. *Idem.*

Milites; vt lex Calpurnia conceſſerat, virtutis ergo ciuitate donati. *Idem.*

Ergo illos malos, & audaces, ſemper enixim contra fortunas, atque honores huius ordinis omnia feciſſe, ac dixiſſe ſentio. *Idem.*

Denique exinanitis caſtris Romani, qui clauſo ſe loco potuerant expedire. *Idem.*

Et partim ferabite, partim lauro, & arbuſto, ac multa pinu, ac myrteis abundant. *Idem.*

Neque porta, neque vllum foramen erat, quo poſſet eruptio fieri. *Idem.*

Neq; ætatis granditatem, neq; ea merita, neq; ordinis honeſtate, aut dignitatem ſibi eſſe excuſationi. *Idem.*

Vltro, citroque integrant in oppido cædem. *Idem.*

Tamen Tudertibus ſenatuſconſulto, & populi iuſſo dant ciuitatem. *Idem.*

Vtrumne viri cultu erga ſe mortalium lætiſcant, an ſuperna agentes humana negligant. *Idem.*

Contra magno cum molimento, ac perpetuo ſono procedunt. *Idem.*

Quoniam neque mea nex, neque interceſſio poſſe videtur illorum dementem reprimere audaciam. *Idem.*

Iumenta pecuda locis trepidare complutibus. *Idem.*

Iidemque perſeuerauerunt, vti lex perueniret ad Quæſtorem, ac iudices, quos vellent, inſtituerent, præfeſtinatim, & cupide. *Idem.*

Multi præmiſſis armis ex ſummo ſe permitterent. *Idem.*

Tum poſtquam apud Æginos, & Peruſinos eius facti mentionem proiecit. *Idem.*

Impedimenta collocant omnia, conſtruunt carros, & ſarraca crebra diſponunt. *Idem.*

Accolis celeriter conſumptis ad gladios certationem reuocauerunt. *Idem.*

Et prope mediam ad finem ripæ peruenerunt. *Idem.*

Quod oppidum tumulo in excelſo loco propter mare parieis mœnibus inter duas fluuias intra Veſuuium collocatum. *Idem.*

Tranſgreſſus fluuiam, quæ ſecundum Herculaneum ad mare pertinebat. *Idem.*

Tum in muro virile, ac muliebre ſexus populi multitudine omni collocata. *Idem.*

Adoriantur aduerſos, & apertis lateribus. *Idem.*

Exercitum diſpartiunt, ad confligendum componunt. *Idem.*

Conglobati, & collecti concrepant armis. *Idem.*

Eos, qui malum publicum clandeſtinis conſiliis comparauerunt. *Idem.*

L. Memium ſocerum C. Scribonii Tribunum pl. quem Marcellini conſiliarium fuiſſe callebant, & tunc Curionis oratorem. *Idem.*

Simul & tormenta contenduntur. *Idem.*

Signum nactus à Papio, qui inter eos tolli conuenerat. *Idem.*

Summoti, & intra mœnia rurſum coacti. *Idem.*

Multitudinem procul hoſtium conſtare viderunt. *Idem.*

Quid in rempublicam ſuam maxime conducere videretur. *Idem.*

Quod voto damnati fœtum omnem dicuntur eius anni ſtatim conſecraſſe. *Idem.*

Ab armis te recedere, præſidia de locis deducere. *Idem.*

Cohors vna poſt concitata, qua murus erat interruptus euadit. *Idem.*

Funes expediunt, clauſtra foribus impoſita periclitantur. *Idem.*

Egregias, & longe præſtantes, ac metuendas aduerſariorum opes eſſe. *Idem.*

Id me neque metu, neque calamitatis neceſſitudine inductum facere. *Idem.*

Popedius opinione fruſtrata. *Idem.*

Victoribus proprie ſpem, victis aduerſæ fortunæ maiorem formidinem obiecit. *Idem.*

Duæ cohortes de ſubſidio procedunt, atque equites protelant. *Idem.*

Periclitantur tormenta, ac tela, multaque genera machinamentorum. *Idem.*

Caſtra Campaniæ conuertit in montes, vt crebro ferculis protinus procedendo poſſet intra fines Æſculanorum peruenire. *Idem.*

Terrore perturbatam multitudinem ſubigunt. *Idem.*

Denique cum variis voluntatibus incerta ciuitas trepidare. *Idem.*

Oriri de contrario ſilentium. *Idem.*

Subito mare perſubhorreſcere, cæcosque fluctus in ſe peruoluere leuiter occepit. *Idem.*

Innoxios trementibus artubus repente extrahis, atque in labro ſummo flaminis cœlo albente. *Idem.*

Plerique inermis in caſtra profugiunt. *Idem.*

Qui tamen quibus litibus fœdera maiorum ſuum diſſoluta. *Idem.*

Alii ſaltui & velocitati certare. *Idem.*

Prætor feſtinatim de caſtellis ad caſtra maxima pedites conduxit. *Idem.*

Perfuſe, atque abunde ſparſi, vſi magnum pondus auri, argentique. *Idem.*

Quondam Sabini feruntur vouiſſe, ſi res communiis melioribus locis conſtitiſſet, ſe ver ſacrum facturos. *Idem.*

Nauisque triginta biremis, totidem myroparones. *Idem.*

Proræ actuariæ trahi grandes, ac faſelo primo. *Idem.*

Baliſtas quatuor talentarias.

Matereta grauia bellica manipulorum. *Idem.*

Alii materibus aut lanceis tamen medium perturbant agmen. *Idem.*

De quibus partim malleolos, partim faſces ſarmentorum incenſos ſupra vallum frequentes. *Idem.*

Cuſtodiæ in muros ſtatuuntur cataphractarum. *Idem.*

Falces iniectas comminuunt. Pluteos propius collatis harpagis deiiciunt. mittunt è turribus. *Idem.*

Iudicium falſe factum. *Cariſius lib. 2.*

Ex quinto Historiarum libro.

Quo magis celatim poterunt, in insidiis suos disponit. *Nonius.*

Ex sexto Historiarum libro.

Romanos inferendæ pernicij causa venisse. *Gell. libro 9. cap. 14.*

Marius ostio Liris euehitur, atque auet iam suos continuare. *Nonius.*

Ex septimo & ex octauo Historiarum libro, nullum extat fragmentum.

Ex nono Historiarum libro.

Cœlum caligine stat. *Nonius.*

Ex decimo & vndecimo nihil.

Ex duodecimo Historiarum libro.

Proculdubio sibilus significare consuli cœpit. *Priscianus lib. 6.*

Ex sequentibus libris, nihil vsque ad vigesimumtertium.

Ex vigesimotertio Historiarum libro.

Multi populi, plurimæ conciones dictaturam omnibus animis, & studiis refragabunt. *Nonius.*

Ex incerto Historiarum libro.

Cum Sylla in agro Nolano immolaret ante prætorium ab infima ara subito anguis emersit. Cum quidam C. Posthumius haruspex oraret illum, vt in expeditionem exercitum educeret. id cum Sylla fecisset, tum ante oppidum Nolam florentissima Samnitum castra cepit. Cicero lib. 1. de Diuinatione.

Vitam cum dolore, & insigni cruciatu carnificatus amisit. *Prisc. lib. 8.*

Iuxtim Numicum flumen obtruncatur. *Non.*

Sic in eam paludem mult: piscium falliendorũ causa nauibus semionustis commeant. *Prisc. lib 10.*

Solus Antenor, & non etiam Æneas, prodidit patriam. *Seruius.*

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM, LIBRO I.

Res populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiæ & domi gestas composui.

*

Cato Romani generis disertissimus multa paucis absoluit.

*

Fannius vere.

*

Nos in tanta doctissimorum copia.

*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenij euenere: quod inquies, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit.

*

Nam à primordio Vrbis ad bellum Persi Macedonicum.

*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpicio & M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ à paludibus inuia fuit, perdomita. Optumis autem moribus, & maxuma concordia egit populus R. inter secundum atque postremum bellum Carthaginiense.

*

At discordia, & auaritia, atque ambitio, & cetera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxume aucta sunt. nam iniuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque dissensiones domi fuere iam inde à principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus à Tarquinio & bellum graue cum Etruria positum est, æquo & modesto iure agitatum. dein, seruili imperio patres plebem exexcere; de vita atque tergo regio more consulere; agro pellere, &, ceteris expertibus, soli in imperio agere. quibus sæuitiis, & maxume fenoris onere oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret, armata montem sacrum, atque Auentinum insedit. tumque trib. pl. & alia sibi iura parauit. Discordiarum & certaminis vtrimque finis fuit secundum bellum Punicum.

*

Postquam remoto metu Punico, simultates exercere vacuum fuit.

*

Ex quo tempore maiorum mores non paullatim, vt antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo iuuentus luxu atque auaritia corrupta est, vt merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiaris, neque alios pati.

*

Plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella ciuilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant: bonique & mali ciues appellati, non ob merita in remp. omnibus pariter corruptis, sed vti quisque locupletissimus. & iniuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur.

*

Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis.

*

Id bellum excitabat metus Pompeij victoris Hiempsalem in regnum restituentis.

*

Maxumæque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi.

*

Quin lenones & vinarij, laniique, quorum præterea vulgus in dies vsum habet, pretio compositi.

*

Genus armis ferox & seruitij insolitum.

*

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus per cetera gentis maxumi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt, aduorsus tyrannidem L. Sullæ: ne aut ipsi, nefanda quæ non existumatis, ea parum credendo de aliis circumueniamini: præsertim cum illi spes omnis in scelere atque perfidia sit; neque se aliter tutum putet, quam si peior atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captiuis libertatis curam miseria eximat: aut si prouideritis, in tutandis periculis magis, quam in vlciscendo teneamini. Satellites quidem eius, homines maxumi nominis, nõ minus optumis maiorum exemplis, nequeo satis mirari. dominationis suæ in vos, seruitium suum mercedem dant: & vtrumque per iniuriam malunt, quam optumo iure libere agere: Præclara Brutorum, atque Æmiliorum & Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ maiores virtute peperere, subuertunda. nam quid à Pyrrho, Hannibale, Philippoque & Antiocho defensum est aliud, quam libertas, & suæ cuique sedes: neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sæuus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumserat, satiatus; sed cum crudelior, cum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post-futuros composuit: quîs prius iniuria quam vita certa esset: prauissumeque per sceleris immanitatem adhuc tutus furit; dum vos, metu grauioris seruitij, à repetunda libertate terremini. Agendum atque obuiam eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; nisi forte speratis, per tædium iam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata, periculosius dimissurum. at ille eo processit, vti nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia retinendæ dominationis

honesta existumet. itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus capessebant, nulla sunt, hac tempestate seruiendum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciundus, Quirites. nam quid vltra? quæue humana superant, aut diuina impollusa sunt? Populus Romanus paulo ante gentium moderator, exsutus imperio, gloria, iure agitandi inops, despectusque, ne seruilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum & Latij magna vis ciuitate pro multis, & egregiis, factis à vobis data, per vnum prohibentur; & plebis innoxiæ patrias sedes occupauere pauci satellites, mercedem scelerum. Leges, iudicia, ærarium, prouinciæ, reges, penes vnum: denique necis ciuium, & vitæ licentia. simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine ciuili. Est ne viris reliqui aliud, quam soluere iniuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem vnum omnibus finem natura vel ferro sæptis statuit: neque quisquam extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verum ego seditiosus, vti Sulla ait, qui præmia turbarum queror, & bellum cupiens, quia iura pacis repeto, scilicet, quia non aliter salui, satisque tuti in imperio eritis, nisi Vettius Picens, scriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint: nisi approbaueritis omnis proscriptiones innoxiorum, ob diuitias; cruciatus virorum illustrium, vastam vrbem fuga, & cædibus: bona ciuium miserorum, quasi Cimbricam prædam, venum aut dona datam. At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum, quod quidem scelerum illius vel maxumum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. atq; illa quę tum formidine mercatus sum, precio soluto, iure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est vllam ex ciuibus prædam esse. satis illa fuerint, quæ rabie contracta tolerauimus, manus conferentes inter se Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet versa. scelerum & contumeliarum omnium finis sit. quorum adeo Sullam non pœnitet, vti, & facta in gloria numeret, & si liceat, auidius fecerit. Neque iam, quid existumetis de illo, sed quantum vos audeatis vereor: ne, alius alium principem exspectantes, ante capiamini, non opibus eius, quæ futiles & corrupti sunt, sed vestra socordia, quam captum iri licet, & quam audeat tam videri felicem. nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult: aut quis non omnia mutata, præter victoriam? scilicet milites: quorum sanguine, Tarrulæ, Scyrroque, pessumis seruorum, diuitiæ partæ sunt. an, quibus prælatus in magistratibus capiundis Fufidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil præter tyrannum quæsitum est. nisi forte tribuniciam potestatem euersum profecti sunt per arma, conditam à maioribus suis; vtique iura & iudicia sibimet extorquerent: egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes & siluam, contumeliam atque inuidiam suam, præmia penes paucos intellegerent. quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mire sunt vitiis obtentui: quibus labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiæ & pacis, quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit: neque aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda ciuilis acerbissima, ius, iudiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. quæ, si vobis pax, & concordia intelleguntur maxuma turbamenta reipublicæ atque exitia; probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum seruitio: & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis cæde circumueniendum. mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini maiorum, dignitati, atque etiam præsidio. tamen non fuit consilium, priuatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas, quieto seruitio. Quæ si probatis, adeste Quirites; &, bene iuuantibus diis, M. Æmilium Consulem ducem & auctorem sequimini ad recipiundam libertatem.

*

Tunc vero & potei. cum ceteri eiusdem causæ, ducem senatus rati, maxumo gaudio bellum irritare.

*

Curionem, quæsiuit, vti adolescentior, & populi suffragiis integer, ætati concederet Mamerci.

*

Philippus qui ætate & consilio ceteros anteibat.

*

Maxume vellem P. C. rempublicam quietam esse, aut in periculis à promptissumo quoque defendi: denique praua incœpta consultoribus noxæ esse: sed contra: seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. postremo, quæ pessumi & stultissimi decreuere, ea bonis & sapientibus faciunda sunt. nam bellum, atque arma, quamquam vobis inuisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. nisi forte cui pacem præstare, & bellum pati consilium. Prô, dij boni, qui hanc vrbem, omissa cura, adhuc regitis; M. Æmilius omnium flagitiosorum postremus, qui, peior an ignauior sit, deliberari non potest; exercitum opprimundæ libertatis habet, & se è contempto metuendum effecit: vos mussantes, & retractantes verbis, & vatum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis: neque intellegitis mollitia decretorum, vobis dignitatem, illi in metum detrahi. atque id iure: quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem prouinciam cum exercitu adeptus est. quid ille ob benefacta cepisset, cuius sceleribus tanta præmia tribuistis? At scilicet, ij, qui ad postremum vsque, legatos, pacem, concordiam, & alia huiuscemodi decreuerunt, gratiam ab eo peperere. immo despecti & indigni respubl. habiti, prædæ loco æstumantur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidē à principio, cum Etruriam coniurare, proscriptos accersiri, largitionib. rempublicam lacerari videbam; maturandum putabam, & Catuli consilia cū paucis secutus sum. ceterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem auxisse, nusquam etiam tum Lepidum progressum aiebant; cum priuata arma opprimundæ libertatis cepisset; sibi quisque opes, aut patrocinia quærendo, consilium publicum corruperunt. attamen erat Lepidus latro cum calonibus, & paucis sicariis: quorum nemo non diurna mercede viam mutauerit: nunc est proconsul cum imperio, non emto, sed dato à vobis, cum legatis adhuc iure parentibus: & ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptissimi, flagrantes inopia & cupidinibus, scelerum conscientia exagitati: quibus quies, in seditionibus; in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello serunt, Saturnini olim, post Sulpicij, dein Marij, Damasippique, nunc Lepidi satellites. præterea Etruria, atque omnes reliquiæ belli arrectæ; Hispaniæ armis solicitatæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin præter idoneum ducem, nihil abest ad subuertendum imperium. quod ego vos oro, atque obsecro P. C. vt animaduortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros procedere. nam, vbi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis dum exercitu rursus admoto, ferro, atque flamma vrbem inuadat? quod multo propius est ab eo, quod agitat, statu, quam ex pace & concordia ad arma ciuilia: quæ ille aduorsum diuina & humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat iniuria, sed legum ac liber-

libertatis subuertundæ. angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & noxarum metu, expers consilij, inquies: hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum; luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra locordia. neque mihi satis consilij, metum, an ignauiam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne attingat, sed prohibere, ne conari quidem. & quæso considerate quam conuersa rerum natura sit. antea malum publicum, occulte; auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facile anteibant. nunc pax, & concordia disturbantur palam; defenduntur occulte. quibus illa placent, in armis sunt; vos in metu. quid expectatis? nisi forte pudet, aut piget recte facere. an Lepidi mandata animos mouent? qui placere ait sua cuique reddi, & aliena tenet: belli iura rescindi, cum ipse armis cogat: ciuitatem confirmari, qui ademptam negat: concordiæ gratia plebei tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ. Pessume omnium, atque impudentissime, tibi ne egestas ciuium, & luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per iniuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis inuidus, hostis omnium bonorum, vt te neque hominum, neque Deorum, pudet, quos perfidia aut periurio violasti! qui, quando talis es, maneas in sentētia, & retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquies ipse, nos in solicitudine retineas. neque te prouinciæ, neque leges, neque dij penates ciuem patiuntur. perge, qua cœpisti; vt quam maturrime merita inuenias. vos autem patres C. quousque cunctando rempubl. intutam patiemini, & verbis arma tentabitis? delectus aduersum vos habiti, pecuniæ publice, & priuatim extortæ; præsidia deducta atque imposita; ex lub dine leges imperantur; cum interim vos legatos & decreta paratis. &, quanto mehercule auidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit; cum intelleget se metu magis, quam æquo & bono sustentatum. nam, qui turbas, & cædem ciuium odisse ait, & ob id armato Lepido vos inermes retinet; quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum suadent. Hæc si placent; si tanta torpedo animos oppressit, vti obliti scelerum Cinnæ, cuius in vrbem reditu, decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minus vos, atque coniuges, & liberos, Lepido permissuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is & alij boni rempub. frustra curant. agite, vti lubet; parate vobis Cethegos, atque alia proditorum patrocinia, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt, & rursum aduorsum deos penates manus armare. sin libertas & bella magis placent; decernite digna nomine, & augete ingenium viris fortibus. adest nouus exercitus, & adhoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi; fortuna meliores sequitur. iam illa, quæ socordia nostra collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo; quoniam Lepidus exercitum priuato consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reipubl. contra huius ordinis auctoritatem ad vrbem ducit; vti Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, & ceteris quibus imperium est, vrbi præsidio sint; operamque dent ne quid respubl. detrimenti capiat.

*

Vti Lepidus, & Catulus decretis exercitibus maturrume proficiscerentur.

*

Obuiam ire, & commori hostibus.

*

Lepidus pœnitens consilij.

*

Sic vero quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere.

*

Prudens omnium quæ senatus censuerat.

*

Magnis opibus profectus, obsidium cepit, per L. Catilinam legatum.

*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas parauerat, arcessiuit.

*

Sanctus aliter, & ingenio validus-

*

Gens raro egressa finis suos.

*

Nisi cum ira belli desenuisset.

*

Maturauerunt exercitum Dyrrhachium cogere.

*

Illo profectus, vicos, castellaque incendere; &, fuga cultorum deserta, igni vastare * neque elata aut securissumus metu gentis ad furta belli peridoneæ.

*

Liberis eius auunculus erat.

*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros.

*

Insanum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum.

*

Recens scripsi.

*

Solis iis.

*

Iussu Metelli cornicines occanuerunt.

*

Nexuit catenæ modo.

*

Doctus militiam.

*

Neque se recipere, aut instruere prœlio quieuere.

*

Equi sine rectore exterriti, aut saucij consternantur.

*

Occupatusque collis editissimus apud Hilerdam: & cum multa opera circumdata.

*

At inde nulla munitionis, aut requie mora, processit ad oppidum.

*

Agreste.

*

Ardebat omnis Hispania citerior.

*

* & ponere validam vrbem multos dies restantem pugnando vicit.

*

Itaque Sertorius, leui præsidio relicto, in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtiuaque celeritate, vitare prœlium in transgressu conatus est.

*

Transgressos omnis, recipit mons Ballera, præceptus à Lusitanis.

*

Earum aliæ paullulum progressæ, nimio simul & incerto onere, cum pauor corpora agitauerat, deprimebantur.

*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit.

*

Et mox Fufidius adueniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum cuncta hosti quam suis opportuniora videt.

*

Fugam maturabat.

*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus.

*

Itaque Seruilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum verbum inclutam: pastusque nemore, in quo croc . m gign. tur.

*

Ad Olympum atque Phaselida.

*

Apud Corycum.

*

Apud Læte oppidum.

*

Repulsus à Læte oppido.

*

Apud Mutinam.

*

Apud Præneste locatus.

*

Medio diei.

*

Omni strepitu pauescere.

*

Quietam à bellis ciuitatem.

*

Militiæ peritus.

*

Sertorius Parthis turbam morantibus, & nullo, vt in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora ad medium, quasi desuper adstantium, manibus in murum attollitur.

*

Neque detrusus aliquotiens terretur.

*

Dubitauit acie pars.

*

Quos inter maxume.

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIBRO II.

*

SArdinia in Africo mari facie vestigij humani, in orientem, quam in occidentem latior prominet.

*

Inde Ichnusa appellata.

*

Dubium an insula sit quod Euri, atque Austri superiactis fluctibus, circum auit.

*

Nam Sullam consulem de reditu eius legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat.

*

Nam procul & diuersis ex regionibus.

*

Obuiam fuere.

*

Vrbe, patriaque extorres.

*

Genus militum suetum à pueritia latrociniis.

*

Inter læua mœnium, dextrum flumen Turiam, quod Valentiam paruo interuallo præterfluit.

*

Ita fiducia quam argumentis, purgatiores dimittuntur.

*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnæ suos.

*

Ipse animi atrox.

Copiis integra.

*

Eodem anno in Macedonia C. Curio principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit.

*

Post vbi fiducia nimius.

*

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corsa nomine Ligus mulier.

*

Nec illa tauro parita sint.

*

Dædalum ex Sicilia profectum cum Minonis fugeret iram, atque opes.

*

Quem ex Mauritania rex Leptasta proditionis insimulatum cum custodibus miserat.

*

Quos aduorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri.

*

Vt actione desisteret.

*

Vespera.

*

Argentum mutuum arcessiuit.

*

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat.

*

Nisi quia flumen Lurda Tauro monte defluens.

*

Frugum, pabulique lætus ager.

*

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissimos delegebant.

*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem.

*

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare.

*

At Lucullum regis cura machinata fames breui fatigabat.

*

Multique commeatus interierant insidiis latronum.

*

Namque primum Iasonem nouo itinere maris Ætæ hospitis domum violasse.

*

Tartessum Hispaniæ ciuitatem, quam nunc Tyrij mutato nomine Gadir habent.

*

Neque subsidiis, vti soluerat, compositis.

*

Neque inermos ex prœlio viros quemquam agnoturum.

*

Ea continet vir grauis, & nulla arte cuiquam inferior.

*

Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. * & Pœni ferunt aduersus A. N. C. M.

*

Quia corpore, & lingua percitum, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium appellabant.

*

Audaciter.

*

Ibi Fimbriana seditione qui regi per obsequelam orationis, maxume odium Syllæ, graues, carique erant.

*

Mœnibus deturbat.

E muris

*

E muris canes sportis demittebant.

*

Ad hoc, rumoribus aduorsa, in prauitatem; secunda, in casum; fortunam in temeritatem declinando corrumpebant.

*

At Metellus in vlteriorem Hispaniam post annum regressus; magna gloria concurrentium vndique virile & muliebre secus, per vias ac tecta omnium visebatur: cum quæstor C. Vrbinus, aliique cognita voluntate eum ad cœnam inuitauerant; vltra Romanorum & mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæa & insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul Croco sparsa humus, & alia in modum templi celeberrumi. præterea cum sedenti transenna demissum victoriæ simulachrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum venienti ture quasi deo supplicabatur. toga picta plerumque amiculo erat ei accumbenti: epulæ quæsitissumæ; neque per omnem modo prouinciam, sed trans maria, ex Mauritana volucrum, & ferarum incognita antea plura genera, quibus rebus, aliquantam partem gloriæ dempserat, maxume apud veteres & sanctos viros, superba illa, grauia, indigna R. imperio existumantes.

*

Ruina quæ pars magna suismet, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur.

*

Occurrere duci, & prœlium accendere, adeo vti Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent.

*

Auidisque ita, promptisque ducibus, vti Metellus ictu tragulæ sauciaretur.

*

Primo incidit forte per noctem in tenunculo piscantis.

*

Ad hoc pauca piratica, actuaria nauigia.

*

Omnia sacrata corpora in ratem imposuisse.

*

Suos equites hortatus vado transmittit.

*

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur.

*

Circumenti dextra, vnde ferrum erat, saxa, aut quid tale capiti affligebant.

*

Sed Metellus in vlteriore prouincia.

*

Immane quantum animi exarsere.

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIB. III.

*

Exaudirique sonus Bacchanaliorum.

*

Diuersa vti solet, rebus perditis capessunt. namque alij fiducia gnaritatis locorum, fugam sparsi; alij globis eruptionem tentauere.

*

Vnus constitit in agro Lucano, gnarus loci nomine Publipor.

*

Male iam assuetum ad omnis vis controuersiarum.

*

Coniuratione claudit.

*

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere noua munimenta madore infirmarentur. nam mœnia oppidi stagnabant, reduntantibus cloacis aduerso æstu maris.

*

Equis, & armis decoribus cultus.

*

Decores, multique terga ab hostibus cædebantur.

*

Contra ille calui ratus, quærebat num somnio thesaurus portenderetur.

*

Parte consumpta, reliqua cadauerum ad diuturnitatem vsus fallerent.

*

Si aduorsus vos, patriamque, & deos penates, totiens labores & pericula suscepissem, quotiens à prima adolescentia ductu meo scelestissumi hostes fusi, & vobis salus quæsita est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis P. C. quem cõtra ætatem proiectum ad bellum sæuissumum, cum exercitu optume merito, quantum est in vobis, fame, miserruma omnium morte, confecistis. Hac in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? hæc sunt præmia pro vulneribus & totiens ob remp. fuso sanguine? fessus scribundo, mittundoque legatos. omnis opes & spes priuatas meas consumsi: cum interim à vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. per deos immortalis, vtrum censetis me vicem ærarij præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? equidem fateor me ad hoc bellum maiore studio, quam consilio profectum: quippe qui nomine modo imperij à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paraui; hostisque in ceruicib. iam Italiæ agentis ab Alpibus in Hispaniam summoui. per eas, iter aliud atque Hannibal, nobis opportunis patefeci. recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Ilergetum: & primum impetum Sertorij victoris nouis quidem militibus, & multo paucioribus sustinui: hiememque in castris inter sæuissumos hostis, non per oppida, neque ex ambitione mea egi. quid dein prælia aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? quando res plus valent quam verba. Castra hostium apud Sucronem capta, & prælium apud flumen Durium, & dux hostium C. Herennius cum vrbe Valentia, & exercitus deleti, satis clara vobis sunt. pro quîs, o grati patres, egestatem & famem redditis. itaque meo & hostium exercitui par conditio est. namque stipendium neutri datur: victor vterque in Italiam venire potest. quod ego vos moneo, quæsoque, vt animaduortatis, neu cogatis necessitatibus priuatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos, aut Sertorius ad internecionem vastauimus; præter maritumas ciuitates, quæ vltro nobis sumptui, onerique. Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: & nunc malis fructibus ipsa vix agitat. ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumpsi. reliqui vos estis: qui nisi subuenitis, inuito & prædicente me, exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredietur.

*

Namque his, præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem prouinciam infecunditate biennij proxumi graue pretium fructibus esset.

*

Hi saltibus occupatis tum externorum agros inuasere: frumentique ex inopia graui satias facta.

*

Neque iam sustineri poterat immensum aucto mari & vento gliscenti.

*

Ac tum maxume, vti solet extremis in rebus, sibi quisque carissumum domum recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi.

*

Ex forte in nauigando cohors vna o grandi faselo vecta à ceteris deerrauit, marique placido à duobus prædonum myoparonibus circumuenta.

*

Eum, atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant.

*

Duos quam maxumos vtres leui tabulæ subiecit: qua super omni corpore quietus inuicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem, atque insulam mari vitabundus classem hostium ad oppidum peruenit.

*

Nam qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis nauium, aut vulnerati à suis, aut afflicti alueos vndarum vi, multato fœde corpore, postremo tamen periere.

*

Nam tertia tunc erat, & sublima nebula cœlum obscurabat.

*

Illum nautis ferum.

*

Si Quirites, parum existumaretis, quid inter ius à maioribus relictum vobis, & hoc à Sulla paratum seruitium interesset; multis mihi disserendum fuisset, docendumque quas ob iniurias, & quotiens à patribus armata plebes secessisset, vtique vindices parauisset omnis iuris sui tribunos plebis nunc hortari modo reliquum est, & ire primum via, qua capessundam arbitror libertatem. neque me præterit quantas opes nobilitatis, solus, omnipotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis aduersa pro libertatate, potiora esse forti viro, quam omnino non certauisse. quamquam omnes alij creati pro iure vestro vim cunctam, & imperia sua gratia, aut spe aut præmiis in vos conuortere, meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. itaque omnes concessere iam in paucorum dominationem, qui per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, prouincias occupauere, & arcem habent ex spoliis vestris: cum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendosque præbetis, exsuti omnibus, quæ maiores reliquere: nisi quia vosmet ipsi per suffragia, vt præsides olim, nunc dominos destinatis. itaque concessere illuc omnes: & mox si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. rarus enim animus est ad ea, quæ placent defendenda. cetera validiorum sunt. an dubium habetis, ne officere quid vobis vno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimuere? nisi forte C. Cotta ex factione media consul, aliter quam metu iura quædam tribunis pleb. restituit, & quamquam L. Sicinius primus de potestate tribus loqui ausus, mussantibus vobis circumuentus erat: tamen prius illi inuidiam metuere, quam vos iniuriæ pertæsum est. quod ego nequeo satis mirari Quirites. nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat seruitium, finem mali credebatis. ortus est longe sæuior Catulus. tumultus intercessit Bruto & Æmilio Mamerco Coss. dein C. Curio ad exitium vsque insontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur. quæ profecto incassum agerentur, si, prius quam vos seruiundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum his ciuilibus armis dicta alia, sed certatum vtrimque de dominatione in vobis sit. itaque cetera ex licentia, aut odio, aut auaritia in tempus arsere. permansit vna res modo, quæ vtrimque quæsita est: & erepta in posterum vis tribunicia, telum à maioribus libertati paratum. quod ego vos moneo, quæsoque, vt animaduertatis: neu nomina rerum ad ignauiam mutantes: otium pro seruitio appelletis. quo iam ipso frui, si vera & honesta flagitium superauerit, non est conditio: fuisset; si omnino quiessetis. nunc animum aduortitite: & ni viceritis, quoniam omnis iniuria grauitate tutior est, artius habebunt, quid censes igitur? aliquis vestrum subiecerit. Primum omnium, omittundum morem hunc quem agitis, impigræ linguæ, animi ignaui. non vltra concionis locum memores libertatis. dein ne vos ad virilia illa vocem quo tribunos plebei mandando patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia maiores vestri parauere: cum vis Quirites in vobis sit, vt quæ iussa nûc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut nõ agere certe possitis Iouem aut alium quem deum consultorem exspectatis? magna illa consulũ imperia & patrum decreta vos exequendo rata efficitis Quirites: vltroque licentiam in vos auctum, atque adiutum properatis. neque ego vos vltum iniurias hortor, magis vti requiem capiatis: neque discordias, vti illi criminantur, sed earum finem volens iure gentium res repeto: &, si pertinaciter retinebant, non arma, neque secessionem, tantummodo ne amplius sanguinem præbeatis censeo. gerant, habeantque suo modo imperia, quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exulum persequantur cum imaginibus suis: absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus est; nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur. cum tamen qui his modis libertatem omnium æstumauere. hi profecto non amplius possunt alimentis carere. namque vtilis exiguitate mors prohibetur. senescunt vires, sic vt neque absolui cura familiari tam parua res possit. & ignauissumi quique tenuissuma spe frustrantur: quæ tamen quamuis ampla, quoniam seruitij pretium ostentaretur, cuius torporis erat decipi & vestrarum rerum vltro iniuria gratiam debere? namque alio modo, neque valent in vniuersos, neque conabuntur. cauendus tamen dolus est. itaque simul comparant delenimenta, & differunt vos in aduentum C. Pompeij: quẽ ipsum vbi pertimuere, sublatum in ceruices suas, mox dempto metu lacerant. neque eos pudet vindices, vti se ferunt, libertatis, tot viros sine vno, aut remittere iniuriam non audere, aut ius non posse defendere. mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium, auctoremque in primis fore tribunitiæ potestatis. Verum Quirites, antea singuli ciues in pluribus, non in vno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia vnus poterat: itaque verborum satis dictum est. neque enim ignorantia res claudit. verum occupauit vos nescio quæ torpedo, quia neque gloria mouemini, neque flagitio; cunctaque præsenti ignauia mutastis: abunde libertatem rati; quia tergis abstinetur, & huc ire licet atque illuc, munere ditium dominorum. atque hæc eadem non sunt agrestibus; sed ceduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in prouincias magistratibus. ita pugnatur, & vincitur à paucis: plebes, quodcumque accidit, pro victa est: & indies magis erit. siquidem maiore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetiueritis libertatem.

*

Postquam egressus angustias.

*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi.

*

Vt sustinere corpora plerique nequeuntes, fessi, arma sua quisque stantes incumberent.

Ac sta-

*

Ac statim fugitiui, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque.

*

Quia Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: prima; qui forte venientes exciperent.

*

Ingens ipse virium, atque animi.

*

Locum nullum nisi in quo armati institissent.

*

At Oppius postquam orans nihil proficiebat, timide veste, tectum pugionem expedire conatus, à Cotta, Vulscioque impeditur.

*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur.

*

Sed Pompeius à prima adolescentia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi facta, consultaque eius quondam æmulus erat.

*

Dubius consilii.

*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat.

*

Quod vbi frustra tentatum est, socordius ire milites occœpere non aptis armis, vti in principio & laxiore agmine.

*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibus cum optauisset, ire iubet.

*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis paludamenta adstari, & delectæ cohortes intelligi cœpere.

*

Si nihil ante aduentum suum inter plebem & patres conuenisset, coram se daturum operam.

*

Fine inguinum ingrediuntur mare.

*

M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus.

*

Muros succefferant.

*

Saxaque ingentia, & axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericij militaris veruta binum pedum.

*

Octauium mitem, & captum pedibus.

*

Igitur discubuere, Sertorius inferior in medio; super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis; in summo Antonius, & infra, scriba Sertorij Versius: & alter scriba Mæcenas in imo: medius inter Tarquitium & dominum Perpernam.

*

Quarum vnam epistolam forte cum seruo nacti prædatores Valeriani scorpione in castra misere.

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM Liber IV.

*

At Cn. Lentulus patritiæ gentis, collega eius, qui cognomentum Clodiano fuit perincertum stolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emptoribus bonorum remiserat, exigunda promulgauit.

*

Omnes, quibus ætas senecto corpore, animus militaris erat.

*

Dein lenita iam ira, postero die liberalibus verbis permulcti sunt.

*

Implicitæ rates ministeria prohibebant.

*

Igitur legiones pridie in monte positas arcessiuit.

*

Anxius animi, atque incertus.

*

Magnam exorsus orationem.

*

Impotens & nimius animi est.

*

Amissumque assideri sine prœliis audiebat.

*

Qui quidem mos, vti tabes, in vrbem conie-ctus.

*

Castella custodias thesaurorum in deditionem acciperentur.

*

Reliqua cadauera salita.

*

REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.

Omnes qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. dein quod quæritur, satis ne pium, tutum, gloriosum an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, & scelestissumi. egregia fama, si Romanos oppresseris, futura est. neque petere audeam societatem: & frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem: atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis bellis, & meæ res parum prosperæ, si vera existumare voles, maxume hortabuntur. ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna multis rebus ereptis, vsum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego non validissumus præbeo exemplum quo rectius tua componas. namque Romanis cum nationibus populis, regibus cunctis, vna & ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperij, & diuitiarum: quam primum cum rege Macedonum Phippo bellum sumpsere. dum à Carthaginiensibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subuenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum auertere: ac mox à Philippo Antiochus, omni cis Taurum agro, & decem milibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium post multa & varia certamina, apud Samothracas deos acceptum in fidem, callidi, & repertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, insomniis occidere. Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercede posthabita, custodi agri captiui: sumptibus & contumeliis ex rege miserrumum seruorum effecere: simulatoque impio testamento, filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiuerat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuere, cum filius Musa quem regem appellauerat, genitus haud dubie esset. nam quid ego me appellem? quem disiunctum vndique regnis

& tetrarchis ab imperio eorum, quia fama erat diuitem, neque seruiturum esse, per Nicomedem bello lacessiuerunt; sceleris eorum haud ignarum, & ea, quæ accidere, testatum antea. Cretenses soli omnium liberi ea tempestate, & rex Ptolemæus atq; ego vltus iniurias, Nicomedem Bithynia expuli. Asiamque spolium regis Antiochi recepi, & Græciæ demsi graue seruitium. incœpta mea postremus seruorum Archelaus, exercitu prodito, impediuit: illique, quos ignauia aut praua calliditas, vti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissumas pœnas soluunt. Ptolomæus pretio diem belli prolatat. Cretenses impugnati semel iam, neque finem nisi excidio habituri: equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prœlia magis, quam pacem datam intelligerem: abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiis, rursus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exsui classe pulcerruma. apud Cyzicum magno cum exercitu, in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente: simul hiems mari prohibebat. ita, sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Param & Heracleam militum optumos cum classibus amisi. restituto deinde apud Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum præliis, inopia rursus ambos incessit. illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subuertendi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant. nunc quæso considera, nobis oppressis vtrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum & auri esse: &, ea te à nobis ad societatem ab illis ad prædam peteris. Ceterum consilium est Tigranis regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, paruo lebore per nostra corpora bellum conficere: quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, post quam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc conuertisse? neque quicquam à principio nisi partum habere, domum, coniuges, agros, imperium? conuenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana vlla, neque diuina obstant, quin socios, amicos procul, iuxtaque sitos, inopes potentesque trahant, excidantque; omniaque & maxume regna hostilia ducant. namque pauci libertatem, pars magna iustos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, & in tempore vindices affuturi. Tu vero cui Seleucia maxuma vrbium, regnumque Persidis inclitis diuitiis est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum exspectas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos quibus victis spolia maxuma sunt; audendo & fallendo, & bella ex bellis serendo, magni facti. per hunc morem exstinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur: exercitus sine frumento, sine auxiliis: fortuna autem nostris vitiis adhuc incolumis. teque illa fama sequetur auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. quod vti facias moneo, hortorque: neu malis pernicie nostra vnum imperium prolatare, quam societate victor fieri.

*

Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus.

*

Salas pares mœnium altitudine.

*

Diffidere inter se cœpere, neque in medium consultare.

*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus videbatur.

*

Suspectusque fuit, incertum vero an per neglegentiam, societatem prædarum cum latronibus composuisse.

*

Collegam minorem, & sui cultorem expectans.

*

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; qua in parte Cappadocia ab Armenia disiungitur. & quamquam ad id naues codicariæ occulte per hiemem fabricatæ aderant.

*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni specie.

*

Cum interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conuentum vitantes ad menstrua soluenda montem ascendunt.

*

Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur, locoque summo potitur.

*

Exercitum dimisit vt primum Alpes degressus est.

*

Tetrarchas, regesque territos animi firmauit.

*

Simul eos & cunctos iam inclinatos laxitas, & loci plures cohortes, atque omnes, vti in secunda re, pariter acre inuadunt.

*

Hi locorum perignari, & soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat.

*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolescebant.

*

Auidior modo properandi factus.

*

Consilii æger.

*

Reuersi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris, nacti, cum se ibi cibo, vinoq; læti inuitarent.

*

Atque hiauit humus multa, vasta & profunda.

*

Rursus iumenta nacti ad oppidum ire contendunt.

*

Vbi laniata nauigia fundo emergunt.

*

Tum vero Bithyni propinquantes iam amnem Tartanium.

*

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis comparauerunt.

*

In quis notissumus quisq;, aut malo dependens verberatur, aut immutilato corpore improbi patibulo eminens affigebatur.

*

Ad Siciliam Vergens faucibus, non amplius patet millibus v. & xxx.

*

Clausi lateribus pedem.

*

Naphthas.

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIBRO V.

*

AT Lucullus, audito Q. Marcium regem pro consule per Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciciliam tendere.

*

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam, & Pontum consuli datam: missos esse.

*

Regem auersabatur.

*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua commeatibus mercatis.

*

Et vxori eius frater erat.

*

Spe celebritatem nominis intelligo timentem.

*

Video ingentia dona quæsitum ire properantem.

*

Nam si Pompeio quid humani euenisset.

*

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem equo descendere, sibi vni assurgere de sella, caput aperire solitum.

INCERTVM EX QVARTO, AN EX quincto Historiarum libro.

Ne intumiendi po.... sublicibus cauata .... sent.

C. SALLVSTII CRISPI HISTORIARVM LIBRO VI.

*

CVius duas insulas propinquas inter se, & x. stadium procul à Gadibus sitas, constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere.

C. SALLVSTII CRISPI FRAGMENTA, NON ADSCRIPTO Historiæ aut libri numero, à Grammaticis allata.

ILli tertio mense peruenere in Pontum multo celerius spe Mithridatis.

*

Ergo senati decreto seruiundum ne sit.

*

Pompeius oris improbi, animoq; inuerecundo.

*

Simulans sibi aluum purgari.

*

Fecit vt nunciis confestim lugubribus.

*

Communem habitum transgressus.

*

Inter arma ciuilia æqui boni famam petit.

*

Neque me diuersa pars in ciuilibus armis mouit à vero.

*

Haud impigre: neque inultus occiditur.

*

Festinantibus in summa inopia patribus.

*

Hostes oppressi, aut delapsi forent.

*

Exercitum argento fecit.

*

Togam paludamento mutauit.

*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit.

*

Ibi triennio frustra trito.

*

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa aduorsa fuere; quorum alia toleraui, partim repuli deorum auxiliis, & virtute mea: in quîs omnibus, neque animus negocio defuit, neque decretis labos. malæ secundæque res, opes non ingenium mihi mutabant. at contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. præterea senectus, per se grauis curam duplicat: cui misero, senecta iam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. nam, si parricida vestri sum, & vobis genitus hîc deos Penates meos, patriamque & summum imperium vilia habeo: quis mihi viuo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. à prima adolescentia in ore vestro, priuatus, & in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, vsi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: auidissumus priuatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republ. suscepi; qui victus cum illa simul, cum egens alienæ opis, plura mala expectarem: vos Quirites, rursus mihi patriam, deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis, vix satis gratus videar, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. nam vita & mors iura naturæ sunt: vti sine dedecore cum ciuibus fama & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules non fecistis, Quirites, domi, belliqueimpeditissuma republ. namque Imperatores Hispaniæ, stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: & id res cogit: quoniam post defectionem sociorum, & Sertorij per montis fugam, neque manu certare possunt, neque vtilia parare. exercitus in Asia, Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ maritumâ, & prouinciarum: cum interim vectigalia parua, & bellis incerta, vix partem sumptuum sustinent: ita classe, qui commeatus vehebatur, minore quam antea nauigamus. hæc si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite, & vti lubet ita supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque; & republ. incipitis? Atque ego cuius ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur: neque ex ingenuo corpori honestius, quam pro vestra salute finem vitæ fecerit. Adsum en C. Cotta consul, facio quod sæpe maiores asperis bellis fecere; voueo, dedoque me pro rep. quam deinde cui mandetis circumspicite. nam talem honorem bonus nemo volet cum fortunæ & pacis & belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut auariciam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam maiorum, tolerate aduorsa & consulite Reipubl. multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequiquam abnuitis, & pacis opulentiam quæritis: cum omnes prouinciæ, regna, maria, terræque aspera aut fessa bellis sint.

*

Germani intectum renonibus corpus tegunt.

*

Rumore primo.

*

Vnde pons in oppidum pertinens explicatur.

*

Et ei voce magna vehementer gratulabantur.

*

Et Marius victus duplicauerat bellum.

*

Atq. eos à tergo incurrerunt.

In hunc

*

In hunc modum disseruit.

*

Inde ortus sermo percunctantibus vtrimque, Satin saluæ, quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur.

*

Fugam nostris fecere.

*

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere.

*

Quo cupidius in ore ducis sese quisq. bonum.

*

Ventis per caua terræ citatis, rupti aliquot montes tumuliq. sedere.

*

Vbi multa nefande casu super ausi, atque passi.

*

Saguntium.

*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est.

*

Immodicus animi.

*

Sed Metellus in vulnere.

*

Pugnam illam pro omine belli futuram.

*

Tantum antiquitatis, curæq. maioribus pro Italica gente fuit.

*

Opprobrij gratia.

*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisq. ministris.

*

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem A.B.C.M.

*

In silua Sila ferunt.

*

Quæ fere.

*

In nuda iniecta corpora.

*

Apollinis filia & Cyrenes.

*

Ne simplici quidem morte moriebantur.

*

Cum prædixero positum insulæ.

*

Cuius aduersa voluntate, colloquio militibus permisso, corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus est.

*

A Gracco seditiones graues ortæ.

*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quam facundus.

*

Insolens vera accipiundi.

*

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat.

*

Curubis.

*

Tharros.

*

Camisos.

*

Luces.

*

Primam modo Iapydiam ingressus.

*

Carbo turpi formidine Italiam, atq. exercitum deseruit.

*

Quæ pacta in conuentione non præstitissent.

*

Crebritate fluctuum vt Aquilo solet.

*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus.

*

Tyrannumque, & Cinnam appellantes.

*

Nomenq. Danubiuum habet.

*

Cui nisi pariter obuiam iretur.

*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem.

*

Vulgus amat fieri.

*

Serum bellum in angustiis futurum.

*

Non pœniturum.

*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte certabat. neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se, & milites frequentibus exercitiis præparuisset ad prœlia.

*

Cicero caninam facundiam, aut Appius inquit, exercuit.

*

Primus Græcorum Achilles.

*

Cupientissimus legis.

*

Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno vsu bello Marsico, paratu militum, & armorum fuit. multaque tum ductu eius curata, primo per ignobilitatem, deinde per inuidiam scriptorum celebrata sunt. cominus faciem suam ostentabat, aliquot aduorsis cicatricibus, & effosso oculo. quo ille dehonestamento corporis maxume lætabatur: neq. illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat.

*

Curetes quia principes intellegendi diuina fuerunt, vetustatem vt cetera in maius componentem altores Iouis celebrauisse.

*

Italiam coniunctam Siciliæ constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum: inde Rhegium nominatum.

*

Pompeius deuictis Hispanis trophæa in Pyrenæis iugis constituit.

*

Atque edita vndique tribus tamen cum muris & magnis turribus.

*

Et in prœliis actu promptus.

*

Pactione amisso Publio legato.

*

Mare Ponticum dulcius quam cetera.

*

Equis paria operimenta erant: quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant.

*

Rebus supra votum fluentibus.

*

Aenum, & Maroneam, & viam militarem.

*

Impediebant iussa nautarum.

*

Nihil socordia claudebat.

Vt tanta

*

Vt tanta repente mutatio non sine deo videretur.

*

In ore gentibus agens, populo, ciuitati.

*

Pressi vndique multitudine.

*

Hunc igitur redarguit Tarquitius.

*

Dein campi Themyscirij, quos habuere Amazones à Thanai flumine incertum quamobrem digressæ.

*

Vbi eum tota concione ab exercitu cogit discedere, dicit se eius opera non vsurum: eumque ab armis dimittit.

*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum.

*

More equestris prœlij sumptis tergis, atque redditis.

*

Castra sine vulnere introitum.

*

Regressi ad faciliores ictus loco cedebant.

*

Multos tamen ab adolescentia bonos insultauit.

*

Cosa.

*

Equis, atque armis insignibus.

*

Fessus in Pamphyliam se receperat.

*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ.

*

Apud latera certos collocauerat.

*

Segnior neque minus grauis, sed multiplex cura.

*

Apertæ portæ, repleta arua cultoribus.

*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse.

*

Lyciæ, Pisidiæque agros despectantem.

*

Sorte ductos fusti necat.

*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium, & Salentinum.

*

Italia plana ac mollis.

*

Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit.

*

Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appellata.

*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus matre veneno interfecta.

*

Exercitum vertere.

*

Creta altior est qua parte spectat Orientem.

*

Se regibus deuouent, & post eos vitam refutant: adeo illis ingenita est sanctitas regij nominis.

*

Dum inferior omni via grassaretur.

*

Narbone concilia Gallorum.

*

Cum Brutus à Roma abierat.

*

Post defectionem sociorum & Latij.

*

Ad Iouis mandem nostra.

*

Morbi graues ob inediam insolita vescentibus.

*

Atque ea cogentes non coactos; scelestos magis quam miseros distringi.

*

Grauiori bello, qui prohibituri venerant socij, frigere.

*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra.

*

Nam Sullæ dominationem audebat.

*

Neque est defensus dominationum Sullæ.

*

At illi, quibus res incognita erat, ruere cuncti ad portas, incondita tendere.

*

Cui nomen obliuionis condiderant.

*

Neu quis miles neue pro milite.

*

Et insolentia auidius malefaciendi.

*

Tergis vinciebant.

*

Charybdis quæ forte illata naufragia sorbens gurgitibus occultis milia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit.

INCERTA, QVO HISTORIARVM LIbro & quibus verba à Sallustio posita.

OMnium fluminum quæ in maria qua imperium Rom. est fluunt, quam Græci τὴν ἔσω θάλασσαν appellant, maxumum esse Nilum consentitur, proxuma magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius.

*

Ex omnibus quæ tractauimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, vt ait Sallustius, cum cura dicendum, quam quod in manibus est.

*

Turbinum motus vagus est, & disiectus, & vt Sallustij verbis vtar, verticosus, cometarum autem, compositus, & certum iter carpens.

*

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, & Eufratem vno fonte manare in Armenia, qui per diuersa euntes longius diuidatur spatio medio relicto multorum milium, quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur.

*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens Aquilonem iuxta Sallustium dictum à gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se eius dolo crederet esse deceptum.

*

Aristæus, vt Sallustius docet, post laniatum à canibus Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, & Ceam insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: postea, ea relicta, cum Dædalo in Sardiniam transiuit, post delatus est Cumas.

*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt.

*

Cares insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi à Minoe, vt Sallustius, & Thucidides tradunt.

*

A Troia Capys Campaniã, Helenus Macedoniam, alij Sardiniam, secundum Sallustium tenuerunt.

*

Dardania à Dardano Iouis & Electræ filio, aut secundum Sallustium à Mida Dardanorum rege, qui Phrigiam tenuit.

Sallustius

*

Sallustis Scyllam saxum esse dicit simile formæ celebratæ procul visentibus.

*

In Sicilia est Enceladus, Othus in Creta secundum Sallustium.

*

Sallustius ait Hispanorum morem fuisse vt in bella euntibus iuuenibus parentum facta memorentur à matribus.

*

Orion, iuxta Sallustium, oritur iuxta solis æstiui pulsum.

*

In Flaminia est ciuitas quæ Cale dicitur, & in Gallia hoc nomine, quam Sallustius à Perpenna captam commemorat.

*

Getæ sunt Mysij, quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos.

*

Troianorum tempore inuadendarum terrarum causa fuerat nauigatio, vt Sallustius meminit.

*

Curribus falcatis vsos esse antiquos Liuius & Sallustius docent.

*

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur vt inquit Salustius.

*

Creta medio iacet insula Ponto, id est secundum Sallustium, procul à continenti.

*

Primo mense veris dicitur nouum ver, secundo ver adultum, tertio præceps, secundum Sallustium.

*

Sallustius in Historiis tradit Sertorium victum voluisse fugere ad insulas fortunatas.

*

Insulas fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeri carminibus.

*

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens & adiunctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium extitisset. Virg. Æneid. libro 5.

Proximus huic, longo sed proximus interuallo.

Insequitur Salius ita & Sallustius in Situ Pontide promontoriis Paphlagonum, & quod κριοῦ μέτωπον appellauit, posuit.

MARCI VARRONIS FRAGMENTA, EX PRIMO RERVM HVMANArum libro.

PRaxiteles, qui propter artificium egregium nemini est paulum modo humaniori ignotus. *Gell. libro* 13. *cap*. 15.

Vt habent farij, qui vocantur ὀφιογενεῖς, & in Africa Psilli, quorum ophiogenistum arbitrantur suppositum esse aliquem in stirpe, si admoueant, vt pungat colubra, cum pupugerit, si de genere sit, viuere; si non sit, mori. *Priscian lib*. 10.

Admota aspis cum pupugerit, si non occidat, sciat ex Psillorum stirpe esse. *Idem ibid*.

Murrata potione vsos antiquos indicio est, quod etiam nunc Ædiles per supplicationes diis addunt ad puluinaria, & quod 12. tabulis cauetur, ne mortuo indatur. *Festus*.

Ex secundo rerum humanarum libro.

Constat quidem nunc lauro sacrificantes apud aram maximam coronari: sed multo post R. C. hæc consuetudo sumpsit exordium, postquam in Auentino Laurerum cœpit virere. *Macrob*. 3. *cap*. 12.

Dardanus deos penates ex Samothrace in Phrygiam, & Æneas ex Phrygia in Italiam detulit. *Idem libri eiusdem cap*. 4.

Literisque ac laudibus æternare. *Non Æternare.*

Ex tertio rerum humanarum libro.

Postea cum his vnam Rempubl. coniuncti, & congerminati tenuere. *Nonius*.

Ex quarto rerum humanarum libro nihil extat.

Ex quincto rerum humanarum libro.

Iano duodecim aræ pro totidem mensibus dedicatæ sunt. *Macrobius lib*. 1. *cap*. 9.

Libri Numæ quos inuenit Cn. Terentius, duodecim fuerunt. *Plin. lib*. 13. *cap*. 13.

Ex sexto rerum humanarum libro.

Prærogatiuæ centuriæ dicuntur, quod rustici Romani, qui ignorarent petitores, facilius eos animaduertere possent. *Festus*.

Pro sensu classis Iuniorum Seru. Tullius cum dixit in descriptione centuriarum, accipi debet in censu. *Idem*.

Ex libro septimo rerum humanarum libro, qui erat vltimus de hominibus, nihil extat, nisi verbum Suffragat apud Festum.

Ex libris sequentibus sex, qui erant de locis, octauo & nono rerum humanarum nihil extat.

Ex decimo rerum humanarum libro.

Iuxta Rhegium fluuij sunt continui septem, Latapadon, Migodes, Eugyon, Stacteres, Polme, Meleissa, Argeades. In his à matris nece dicitur purgatus Orestes; ibique diu fuisse ensem, & ab eo ædificatum Apollinis templum, cuius loco Rheginos cum Delphos proficiscerentur, re diuina facta, lauream decerpere solitos, quam ferrent secum. *Hoc citat Probus in Bucolica Virgilii*.

Ex vndecimo rerum humanarum libro.

Ad victum optima fert ager Campanus frumentum, Falernus vinum, Cassinus oleum, Tusculanus ficum, mel Tarentinus, piscem Tiberis. *Macrob. lib*. 3. *c*. 16.

Ex duodecimo rerum humanarum libro.

Ab Erytheo mari orti. *Priscianus libro* 7. *& Carisius libro* 1.

Ex decimo tertio rerum humanarum libro, qui erat vltimus de locis, nihil extat præter vocem Tanaidis apud Carisium libro primo. Sex libri sequentes erant de diuinis temporibus, vt superius notauimus. Quare fortasse vnus de ipsis erat liber, qui citatur de diebus, cuius fragmenta inferius ponemus.

Ex decimo quarto rerum humanarum libro.

Altera ira: altera vulneribus fatiscuntur. *Nonius*.

Ex decimo quincto rerum humanarum libro.

Fros fœnum messis. *Carisius lib*. 1.

Mortuos saliunt. *Diomedes lib*. 1.

Ex decimo sexto rerum humanarum libro.

Mortuus est anno duodeuicesimo, Rex fuit 21. *Nonius*.

Ex decimo septimo rerum humanarum libro.

Ad Romuli initium plus mille & centum annorum est. *Gell. lib*. 1. *cap*. 16.

Ex duodeuicesimo rerum humanarum libro.

Fuit Vectius Romæ in augurio non ignobilis ingenio: cuius doctori in disceptando parem eum audiui dicentem, si ita esset, vt tradebant historici de Romuli vrbis condendæ auguriis, ac 12. vulturibus: quoniam 130. annos incolumis præterisset, populus Roman. ad mille, & ducentos peruenturum. *Censorinus de die natali*.

Baltea. *Carisius libro* 1.

Ex vndeuigesimo rerum humanarum libro, qui erat vltimus de diuinis temporibus.

Vocabulum ipsum multę non Latinum, sed Sabinum est. id

est. id ad meam memoriam mansit in lingua Samnitium, qui sunt à Sabinis orti. *Gellius lib. 11. cap. 1.*

Ex vigesimo rerum humanarum libro.

Præterquam duobus in primis est scriptum balbe. spectare velit potius, quam voluntatem debeam non datum dicere magistratum. *Nonius, Balbe obscure.*

In conuiuiis qui sunt instituti potandi modiperatores magistri. *Idem.*

Decemuiri tum fuissent arbitrati binos nundinum diuisum habuisse. *Idem.*

Omnes Tarquinios eiicerent, ne quam reditionis per gentilitatem spem haberent. *Idem, Reditio.*

Qui in ordine erat, is æs militare merebat, & ob mercedem laborem, vel infamiam corporis locat. *Idem Meret.*

Ne quis lictorem spurcum hominem liberum prehendere iussisse velit. *Idem Spurcum.*

Neque idonei ciues aliquid habent antiquius salute communi. *Idem, Antiquius.*

Cum venerint censores, inter se sortiant. *Idem.*

Ex vigesimo primo rerum humanarum libro.

In magistratu habent alii vocationem, alii prehensionem, alii neutrum. vocationem, vt consules, & ceteri, qui habent imperium. prehensionem vt Tribuni pl. & alii, qui habent viatorem. neque vocationem, neque prehensionem, vt quæstores, & ceteri, qui neque lictorem habent, neque viatorem. Qui vocationem habent, iidem prehendere, tenere, abducere possunt: & hæc omnia siue adsunt, quos vocant, siue acciri iusserũt. Tribuni pl. vocationem habent nullam. Neque minus multi imperiti perinde atque haberent, ea sunt vsi. Nã quidam non modo priuatum, sed etiam consulem in rostra vocari iusserunt. Ego Triumuir vocatus a Porcio Tribuno pl. non iui, auctoribus principibus, & vetus ius tenui. Item Tribunus cum essem, vocari neminem iussi, neq; vocatũ a collega parere inuitũ. *Gellius. 13. ca. 12.*

Qui potestatem neque vocationis populi viritim habent, neque prehensionis, eos magistratus à priuato in ius quoque vocari potestas. M. Læuinus Ædilis Curulis à priuato ad prætorem in ius est deductus: nunc stipati seruis publicis non modo prehendi non possunt, sed etiam vltro summouent populum. *idem libri eiusdẽ ca. 13.*

Ex Vigesimo quincto rerum humanarum libro, qui erat vltimus de rebus.

Ego Sparta apud Homerum non plus Spartum significare puto, quam σπάρτας, qui dicuntur in agro Thebano nati. In Græcia Sparti copia modo cœpit esse ex Hispania. Neque ea ipsa facultate vsi Liburni, sed hi plerumque naues loris suebant. Græci magis canabo & stuppa, ceterisque satiuis rebus a quibus σπάρτα appellabant. *Gellius lill. 17. cap. 3.*

Ex libro rerum humanarum qui erat de bello & pace.

Induciæ sunt pax Castrensis paucorum dierum. *Gellius lib. 1. cap. 25.*

Induciæ sunt belli feriæ. *Idem ibidem.*

Ex libro rerum humanarum de diebus.

Homines, qui media nocte ad proximam mediam noctem in his horis viginti quattuor nati sunt, vna die nati dicuntur. *Gellius lib. 3. cap. 2.*

Athenienses autem aliter obseruant. Nam à sole occaso ad solem iterum occidentem omne id medium tempus vnum diem esse dicunt. Babylonii porro aliter. A sole enim exorto ad exortum eiusdem incipientem totum id spatium vnius diei nomine appellant. Multi vero in terra Vmbria vnum, & eundem diem esse dicunt à meridie ad insequentem meridiem, quod quidem minus absurdum est. Nam qui Calendarum hora sexta natus est apud Vmbros, dies eius natalis videri debebit, & calendarum dimidiatum, & qui est post calendarum dies ante horam eiusdem sextam. *Idem ibidem.*

Ex incerto rerum humanarum libro.

Terra Italia de Græco vocabulo appellata est, quoniam boues Græca veteri lingua ἰταλοὶ vocati sunt: quorum in Italia magna copia fuit. buceta que in ea terra gigni pascique solita sunt compluria. *Gel. lib. 11. cap. 1.*

M. Terentio, quando citatus neque respondit, neque excusatus est, ego ei vnum ouem multam dico. *Idem ibid.*

Vt etiam putantibus qui oues duos, non duas dicunt, Homerum secutis, qui ait, μῆλ' ὄϊες τε. *Nonius.*

Numerius Equitius Cupes, & Aomanius Macellus singulari latrocinio multa loca habuerunt infesta. His in exilium actis publicata sunt bona, & ædes, vbi habitabant, dirutæ, quæ ea pecunia scalæ deûm penatium ædificatæ sunt, vbi habitabant. locus, vbi vænirent ea, quæ vescendi caussa in vrbem erant allata. itaque ab altero Macellum, ab altero forum Cupedinis appellatum est. *Donatus in Terentium.*

Qua murum fieri voluit, vrgemur in vnum. *Nonius.*

Nilum intestinum est tenuissimum, quod alii hilum appellauerunt. *Carisius lib. 1.*

Ex primo rerum diuinarum libro ad C. Cæsarem Pontif. Max. qui liber erat communiter de omnibus.

Ideo prius de rebus humanis scripsi, postea de diuinis: quia diuinæ istæ ab hominibus institutæ sunt. sicut prior est pictor, quam tabula picta, prior faber, quam ædificium, ita priores sunt ciuitates, quam ea, quæ à ciuitatibus sunt instituta. *Si de omni natura deorum & hominum scriberemus, prius diuina absoluissemus, quam humana attigissemus. D. Augustinus de ciuitate Dei lib. 6. cap. 4.*

Tria sunt genera Theologiæ, eorumque vnum Mythicon appellatur: alterum Physicon: tertium Ciuile: Mythicon appellant, quo maxime vtuntur poetæ. Physicon, quo philosophi: ciuile, quo populi. primum quod dixi, in eo sunt multa contra dignitatem & naturam immortalium ficta: in hoc enim est, vt deus alius ex capite, alius ex fœmore sit, alius ex guttis sanguinis natus. in hoc vt dii furati sint, vt adulterauerint, vt seruierint homini. denique in hoc omnia diis attribuuntur, quæ non modo in hominem, sed etiam in contemptissimum hominem cadere possunt. Secundum genus est, quod demonstraui, de quo multos libros philosophi reliquerunt. in quibus est, dii, qui sint, vbi sint, quod genus, quale, ex quonam tempore, an sempiterno fuerint, an ex igne sint, vt credit Heraclitus, an ex numeris, vt Pythagoras, an ex atomis, vt Epicurus. sic alia, quæ facilius intra parietes, in schola, quam extra in foro ferre possunt aures. Tertium genus est, quod in vrbibus ciues, maxime sacerdotes nosse atque administrare debent, in quo est, quos deos publice colere, quæ sacra & sacrificia facere quemquam par sit. Prima Theologia maxime accommodata est ad theatrum: secunda ad mundum; tertia ad vrbem. *Idem Diuus Augustinus libri eiusdem cap. 5.*

Duo sunt principia deorum animaduersa de cœlo & terra. *Idem lib. 7. cap. 28.*

Quæ pueritia est infrequens polluta. *Nonius.*

Nostro ritu sunt facienda quam ciuilibus. Græco castu. *Idem.*

Et religiones, & castus id possunt, vt ex periculo eripiant nostro.

Immortales sunt animi. *Seruius.*

Ex secundo rerum diuinarum libro, qui erat de Pontificibus.

Is solus album habet galerum: vel quod maximus est, vel quod Ioui immolata hostia albatc fieri oporteat. *Gell. lib. 10. cap. 15.*

Cum aut humus seminari incipere non possit, aut

recepta non reddat, aut edita grandire nequeat. *Nonius.*

Troiani oraculũ à Dodonęo Ioue acceperũt. *Seruius.*

Ex eo quo à Troia est profectus Æneas, Veneris per diem stellam semper vidit, donec in Laurentum agrum venit, vbi non est amplius visa, quare cognouit terras esse fatales. *Idem.*

Ex tertio rerum diuinarum libro, qui erat de auguribus.

Viros vocare feriis non oportet: si vocauerit, piaculum esto. *Macrobius lib.1.cap.16.*

Salute ostenta. *Priscianus lib.10.*

Scipio cum aurum factum haberet, vt vinea fulmine, ita est ictus, vt ista esset integra, aurum colliquisset. *Nonius.*

Ex quarto rerum diuinarum libro, qui erat de quindecim viris sacrorum, qui librorum Sibyllinorum custodiam habuerunt, à Sylla dictatore instituti, cum antea Duumuiri, & postea Decemuiri eos libros custodiuissent.

Sibyllini libri non fuerunt vnius Sibyllæ: sed appellantur vno nomine Sibyllini, quod omnes fœminæ vates Sibyllæ sunt à veteribus nuncupatæ; vel ab vnius Delphidis nomine, vel à consiliis deorum denunciandis. σιοὺς enim deos, non θεοὺς, & consilium non βουλὼ, sed βυλλὼ appellabant Æolico genere sermonis. Itaque Sibylla dicta est, quasi θεοβούλη. Ceterum Sibyllæ decem numero fuerunt. Prima fuit de Persis, cuius mentionem fecit Nicanor qui res gestas Alexandri Macedonis scripsit. Secunda Lybica, cuius meminit Euripides in Lamiæ prologo. Tertia Delphica, de qua Chrysippus loquitur in eo libro, quem de Diuinatione composuit. Quarta Cumæa in Italia, quam Næuius in libris belli Punici, Piso in Annalibus nominat. Quincta Erythræa, quam Apollodorus Erythræus affirmat suã fuisse ciuem, eamque Graiis Ilium petentibus vaticinatam, & perituram esse Troiam, & Homerum mendacia scripturum. Sexta Samia, de qua scripsit Eratosthenes in antiquis Annalibus. Samiorum reperisse se scriptum. Septima Cumana, nomine Amalthea, quæ ab aliis Demophile, vel Herophile nominatur. Ea nouem libros attulit ad Regem Tarquinium Priscum, ac pro eis trecentos Philippeos postulauit. Rex aspernatus precij magnitudinem, derisit mulieris insaniam. Illa in cõspectu regis tres combussit, ac pro reliquis idem precium postulauit. Tarquinius multo magis mulierem insanire putauit. quæ denuo tribus aliis exustis, cum in eodem precio perseueraret, motus est Rex, ac residuos trecentis aureis emit: quorum postea numerus est auctus, Capitolio refecto, quod ex omnibus ciuitatibus & Italicis & Græcis, & præcipue Erythræis coacti, allatique sunt Romam, cuiuscumque Sibyllæ nomine fuerunt. Octaua Hellespontica in agro Troiano nata, vico Marpesso, circa oppidum Gergethium; quam scribit Heraclides Ponticus, Solonis & Cyri fuisse temporibus. Nona Phrygia, quæ vaticinata est Ancyræ. Decima Tyburs, nomine Albunea, quæ Tyburi colitur vt dea, iuxta ripas Anienis: cuius in gurgite simulachrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum, cuius sacra senatus in Capitolium transtulit. *Lactantius lib.1.cap.6.*

Victorem Herculem puto dictum, quod omne animalium genus vicerit. *Macrobius lib 3.cap.6.*

Ibi cum ad amissam capram desideraret, animaduertisset quendam specum tenebricosum. *Nonius.*

Antistita. *Carisius lib.1.*

Ex quincto rerum diuinarum libro, qui erat de Sacellis.

Aræ primum ansæ dictæ sunt: quod erat necessarium à sacrificantibus eas teneri. *Macrobius lib.3.cap.2.*

Ex sexto rerum diuinarum libro, qui erat de sacris ædibus.

Ædem Saturni ad forum faciendum loccuit L. Tarquinius Rex: Titus vero Largius Dictator Saturnalibus eam dedicauit. *Macrobius lib.1.cap.8.*

Ex septimo rerum diuinarum libro, qui erat de locis religiosis.

Inter duas filias Regum quid mutet inter Antigonam, & Tulliam est animaduertere. *Gell.lib.18 cap.12.*

Postquam vidit misericordia labasci mentem infirmam populi. *Nonius.*

Ex octauo rerum diuinarum libro, qui erat de feriis.

Delubrum alii existimant, in quo præter ædem sit area assumpta deum caussa, vt est in Circo Flaminio Iouis Statoris: alii in quo loco dei simulacrum dedicatum sit. Sicuti locus, in quo figebant candelam, candelabrum appellatus; ita in quo deum ponebant, nominatus est delubrum. *Macrobius lib.3.cap.4.*

Ex nono rerum diuinarum libro, qui erat de ludis Circensibus, nihil extat.

Ex decimo rerum diuinarum libro, qui erat de Scenicis.

Nonnullis magistratibus in oppido id genus vmbraculi concessum est. *Macrobius lib.6.cap.4.*

Ex vndecimo rerum diuinarum libro, qui erat de consecrationibus.

Tragica vincula baltea sunt. *Nonius.*

Proiectam exortam vel in mensam porrigere. *idem.*

Ex duodecimo, qui erat de sacris priuatis, & decimo tertio, qui erat de sacris publicis nihil extat.

Ex decimo quarto rerum diuinarum libro, qui erat de diis certis.

In quo Lælius noster litteris ornatissimus memoria nostra errauit aliquoties. Nam aliquot verborum antiquorum Græcorum, perinde atque essent propria nostra, reddidit caussas falsas. Non enim leporem dicimus, vt ait, quod est leuipes: sed quod est vocabulum antiquum Græcum, multa enim vetera illorum ignorantur, quod pro iis, aliis nunc vocabulis vtuntur; & illorum esse plerique ignorent Græcum, quem nunc nominant ἔλλωα: puteum esse, quod vocant φρέαρ: leporem, quod λαγωὸν dicunt. in quo non modo Lælij ingenium non reprehendo, sed industriam laudo. successum enim fortuna: experientiam laus sequitur. *Gellius lib.1.cap.18.*

Mense nonnunquam octauo editus est partus. Vndecimo item mense aliquando nasci potest homo, auctor Aristoteles. *idem lib.3.cap.16.*

Antiqui Romani non receperũt huiuscemodi quasi monstrosas raritates, sed nono mense, aut decimo: neque præter hos alio portionem mulieris secundum naturam fieri existimarunt: idcircoque nomina parcis tribus fecerunt à patiendo, & à nono atque decimo mense. Nam parca immutata littera vna à partu nominata. Item Nona, & Decima à partus tempestiui tempore. *idem ibid.*

Petoritum verbum est Gallicum. *idem lib. 15.cap. 30.*

Lancea quoque non Latinum, sed Hispanicum verbum est. *idem ibidem.*

Fuit ex eo dictus, quod veteres Romani furuum atrum appellauerunt: & fures per noctem, quæ atra sunt, facilius furantur. *idem lib.1.cap.18.*

Viris nuptis sacrificabãtur in cubiculo viduæ. *Nonius.*

Ex decimoquincto rerum diuinarum libro, qui erat de diis incertis.

Cum in hoc libello dubias de diis opiniones posuero, reprehendi non debeo. qui enim putabit iudicari oportere, & posse, cum audierit, faciet ipse. Ego citius perduci possum, vt in primo libro quæ dixi, in dubitationem reuocentur, quam in hoc quæ perscribam, omnia ad aliquam dirigam summam. *Diuus August. libro de ciuitate Dei 7.cap.27.*

Apud Samothraces multis indiciis collegi in simulachris

lachris aliud significare cælum, aliud terram, aliud exempla rerum, quas Plato appellat idæas. cælum enim Iupiter, terra Iuno, Ideæ Minerua intelligitur. Cælum, quo fiat aliquid: terra, de qua fiat: exemplum secũdum quod fiat. *idem libri eiusdem ca. 28.*

Pontifex in sacris quibusdam vitulari solet, quod Græci παιανίζειν vocant. *Macro. lib. 3. cap. 2.*

Vulgus rumorem. *Carisius lib. 1.*

Ex decimosexto rerum diuinarum libro, qui erat de diis selectis.

De diis populi Rom. publicis, quibus ædes dedicauerunt, eosque pluribus signis ornatos notauerunt, in hoc libro scribam: sed, vt Xenophanes Colophonius scribit, quid putem, non quid contendam, ponam. Hominis enim est hæc opinari, Dei scire. *Hoc, & quæ sequuntur, omnia perpendit Diuus Augustinus toto libro septimo de ciuitate Dei.*

Dei selecti sunt, Ianus, Iupiter, Saturnus, Genius, Mercurius, Apollo, Mars, Vulcanus, Neptunus, Sol, Orcus, Liber pater, Tellus, Ceres, Iuno, Luna, Diana, Minerua, Venus, Vesta.

Prouincia fluorum menstruorum Iunoni assignatur.

Diis quibusdam patribus & deabus matribus sicut hominibus ignobilitas accidit.

Antiqui simulacra deorum, & insignia, ornatusque confinxerunt. quæ cum oculis animaduertissent ii, qui adissent doctrinæ mysteria, possent animam mundi, ac partes eius, id est, deos veros animo videre: quorum qui simulachra specie hominis fecerunt, hoc videntur secuti, quod mortalium animus, qui est in corpore humano, simillimus est immortalis animi: tanquam si vasa ponerentur caussa notandorum deorum, & in Liberi œnophorum sisteretur, quod significaret vinum: per id, quod continet, id quod continetur: ita per simulachrum, quod formam haberet humanam, significaretur anima rationalis, eo quod velut vase natura ista soleat contineri, cuius naturam deum volunt esse, vel deos.

Deum arbitror esse animam mundi, quem Græci κόσμον, & hunc ipsum mundum esse deum; sed sicut hominem sapientem, cum sit ex eo corpore & animo, tamen ab animo dici sapientem; ita mundum Deum dici ab animo, cum sit ex animo & corpore.

Mundus diuiditur duas in partes, cœlum & terram. & cœlum bifariam in æthera & aera: terra vero in aquã & humum. è quibus summus est æther, secundus aer, tertia aqua, infima terra, quæ omnes quatuor partes animorum sunt plenæ. in æthere, & aere immortalium: in aqua & terra mortalium. à summo autem circuitu cœli vsque ad circulum Lunæ, æthereæ animæ sunt astra & stellæ, iique cælestes dei non modo intelliguntur esse, sed etiã videntur. Inter Lunæ vero gyrum, & nimborum, ac ventorum cacumina aereæ sunt animæ: sed eæ animo, non oculis videntur, & vocantur heroes & Lares, & Genii.

Ianus mundus est.

Ianus duas facies ante & retro habere dicitur, quod hiatus noster, cum os aperuimus, mundo similis videatur: vnde & palatum Græci οὐρανὸν appellant: & nõnulli poetæ Latini cœlum vocauerunt palatum, à quo hiatu oris & foras esse aditum & dentes versus, & introrsus ad fauces.

Iupiter deus est, habens potestatem caussarum, quibus aliquid fit in mundo. ei præponitur Ianus: quoniam penes Ianum sunt prima, penes Iouem summa. Merito ergo rex omnium Iupiter habetur. prima enim vincuntur à summis; quia licet prima præcedant tempore: summa superant dignitate.

Saturnus est vnus de principibus deus, penes quem sationum omnium dominatus est.

Genius est deus, qui præpositus est, ac vim habet omnium rerum gignendarum.

Genius est vniuscuiusque animus rationalis; & ideo sunt singuli singulorum. talis autem mundi animus deus est.

Ideo Saturnus pater à Ioue filio est superatus, quod ante est caussa, quæ pertinet ad Iouem, quam semen, quod pertinet ad Saturnum.

Saturnum dixerunt, quæ nata ex eo essent, solitum deuorare, eo quod semina, vnde nascerentur, redirent. & quod illi pro Ioue gleba obiecta est deuoranda, significat manibus humanis obrui cœptas serendo fruges, antequam vtilitas arandi esset inuenta.

Saturnus falcem habet propter agriculturam.

Ideo à quibusdam pueris Saturno soliti sunt immolari, sicut à Pœnis; & à quibusdam etiam maiores, sicut à Gallis: quia omnium seminum optimum est genus humanum.

Quod cœlum patrem Saturnus castrasse in fabulis dicitur, hoc significat, penes Saturnum, non penes Cœlum semen esse diuinum: hoc propterea, quantum intelli gi datur, quia nihil in cœlo de seminibus nascitur.

Saturnus χρόνος appellatus est, quod Græco vocabulo significat temporis spacium, sine quo semen non potest esse fœcundum.

Proserpina significat fœcunditatem seminum, quæ cum defuisset quodam tempore, eademque sterilitate terra mœreret, exorta est opinio, quod filia Cereris, id est ipsa fœcunditas, quæ à proserpendo Proserpina dicta esset, Orcus abstulerat, & apud inferos detinuerat. quæ res cum fuisset luctu publico celebrata, quia rursus eadem fœcunditas rediit, Proserpina reddita, exorta est lætitia; & ex hoc ei solemnia instituta sunt.

Multa in mysteriis Proserpinæ traduntur, quæ nisi ad frugum inuentionem non pertinent.

In Italiæ compitis quædam sacra Liberi celebrantur, cum tanta licentia turpitudinis, vt in eius honorem pudenda virilia colantur; non saltem aliquantum verecundiore secreto, sed in propatulo exultante nequitia. Nam hoc tempore membrum Liberi per dies festos cum honore magno plostellis impositum prius per rura in compitis, & vsque in vrbem postea vectatur. In oppido autem Lauinio vnus Libero totus mensis tribuitur, cuius diebus omnes verbis flagitiosissimis vtuntur, donec illud membrum per forum transuectũ sit, atque in loco suo quiescat. Cui membro inhonesto matrem familias honestissimam palam coronam necesse est imponere.

Venilia vnda est, quæ ad littus venit. Salatia, quæ in Salum redit.

Tres sunt animæ gradus in omni, vniuersaque natura. vnus, qui omnes partes corporis, quæ viuunt, transit, & non habet sensum, sed tantum ad viuendum valetudinem. hæc vis in nostro corpore permanat in ossa, vngues, capillos, sicut in mundo arbores sine sensu aluntur, & crescunt, & modo quodam suo viuunt.

Secundus gradus animæ, in quo sensus est. Hæc vis peruenit in oculos, aures, nares, os, tactum.

Tertius gradus animæ est summus, qui vocatur animus, in quo intelligentia preminet. Hoc præter hominem omnes carent mortales. in quo quoniam homines deo videntur esse similes, hæc pars animæ mundi Deus, in nobis autem genius vocatur. Sic ergo & in anima mundi sunt tres gradus. vna pars eius lapides & ligna sunt, & hæc terra, quam videmus, quo non permanat sensus. alia vero, quæ sensus est eius, vt æther. tertia porro, quæ & anima eius est. quæ scilicet peruenit in astra, ea quoque facit deos, & per eam, quæ in terram permanat, dea Tellus. quod autem inde permanat in mare, atque Oceanum, deus est Neptunus.

Vna eadem terra habet geminam vim & masculinã,

quod semina producat, & fœmininam, quod recipiat atque nutriat. inde à vi fœminina dicta est Tellus, à vi masculina Tellumo.

Pontifices quattuor diis faciunt rem diuinam. Telluri, Tellumoni, Altori, Rusori. Altori fit res diuina, quod ex terra aluntur omnia, quæ nata sunt. Rursori, quod rursus cuncta eodem reuoluantur.

Eundem dicunt matrem magnam, quod Tympanum habeat, significari esse orbem: quod turres in capite, oppida: quod sedes fingantur circa eam, cum omnia moueantur, ipsam non moueri; quod Gallos huic deæ, vt seruirent, fecerunt, significat eos, qui semine indigeant, terram sequi oportere, in ea quippe omnia reperiri: quod se apud eam iactant, præcipitur, qui terram colunt, ne sedeant; semper enim esse, quod agant. Cymbalorum sonitus, ferramentorum iactandorum, ac manuum, & eius rei crepitus in colendo agro, quid sit, significat. Ferramenta illa erant ideo ex ære, quod eam antiqui colebant ære, antequam ferrum esset inuentum. Leonem adiungunt solutum ac mansuetum, vt ostendat nullum esse genus terræ tam remotum, ac vehementer ferum, quod non subigi, colique conueniat.

Tellurem matrem & nominibus pluribus & cognominibus quod nominauerunt, deos existimatos esse complures. Tellurem putant esse Opem, quod opera fiat melior: matrem, quod plurima pariat; magnam, quod cibum pariat: Proserpinam quod ex ea proserpat fruges: Vestam, quod vestiatur herbis. sic alias deas non absurde ad hanc reuocant, cum quibus opinio maiorū de his deabus, quod plures eas putarunt esse non pugnat. Sed potest fieri, vt eadem res & vna sit, & in ea quædam res sint plures.

Sed hæc omnia referuntur ad mundum.

Quoniam vt in primo libro dixi de locis, duo sunt principia deorum animaduersa, de cœlo, & terra à quo dii partim dicuntur cœlestes, partim terrestres: vt in superioribus initium fecimus à cœlo, cum diximus de Iano, quem alii cœlum, alii dixerunt esse mundum: sic de fœminis initium scribendi fecimus à Tellure.

Hoc nomine antiquos secundis rebus Cumas habitasse. *Nonius in verbo Habitare.*

Ex incerto rerum diuinarum libro.

Sicut Aius Deus appellatus, araque ei statuta est; quæ est in infima noua via, quod in eo loco diuinitus vox edita erat: ita Vaticanus deus nominatus, penes quem essent vocis humanæ initia; quoniam pueri simul atq; parti sunt eam primam vocem edunt, quæ prima in Vaticano syllaba est. Idcirco vagire dicitur, exprimente verbo sonum vocis recentis. *Gellius lib. 16. cap. 17.*

Etenim vt deos colere debet communiter ciuitas: sic singulæ familiæ debent. *Nonius.*

Vt deus significat partem mundi: sit pater magnus materna his est cœlus. *idem.*

Vtile est ciuitatibus vt se viri fortes, etiam si falsum sit, ex diis genitos esse credant, vt in eo modo animus humanus velut diuinæ stirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præsumat audacius, agat vehementius, & ab hoc impleat ipsa securitate felicius. *Hæc sunt verba Diui Augustini de ciuitate Dei lib. 3. cap. 4. exprimentis sententiam Varronis.*

Iupiter etiam ab iis colitur, qui vnum Deum solum sine simulacro colunt: sed alio nomine nuncupatur. *idem libro 4. cap. 9.*

Non ego illa iudicio meo sequor, quæ ciuitas Rom. instituit. Nam si eam ciuitatem nouam constituere, ex naturæ potius formula deos, nominaq; deorum essem dedicaturus: sed iam, quoniam in vetere populo est accepta, ab antiquis nominum, & cognominum historiam tenere, vt tradita est, debeo & ad eum finē illa scribere, ac perscrutari, vt potius eos magis colere, quam despicere vulgus velit. *idem libri eiusdem cap. 31.*

Multa sunt vera, quæ non modo vulgo scire non est vtile, sed etiam tametsi falsa sint, aliter existimare populum expedit. & ideo Græci Teletas, ac mysteria taciturnitate, parietibusque clauserunt. *idem ibid. vt etiam sequentia.*

Ii soli mihi videntur animaduertisse, quid esset deus, qui crediderunt esse animam motu ac ratione mundum gubernantem.

Antiqui Romani plusquam annos centum & septuaginta deos sine simulacro coluerūt. Quod si adhuc mansisset, castius dii obseruarentur. Huius meæ sententiæ testis est etiam inter cætera gens Iudæa. Quare qui primi simulacra deorum populis posuerunt, ii ciuitatibus suis & metum dempserunt, & errorem addiderunt.

Quæ fiebant Bacchantibus, ea fieri non poterant, nisi mente commota. *idem lib. 6. cap. 9.*

Apud sepulchrum septimi sui regis Thyriaci sacrificare Sicyonii solebant. *idem lib. 18. cap. 3.*

Apis Rex Argiuorum est. post mortem non Apis, sed Serapis appellatus est: quia arca, in qua mortuus ponitur, apud omnes iam σαρκοφάγον vocant, σορὸς dicitur Græce, & ibi eum venerari sepulchrum cœperunt, priusquam templum eius esset extructum. velut Sorosapis primo: deinde vna littera, vt fieri assolet, commutata, Serapis dictus est. *idem libri eiusdem. cap. 5.*

Quoniam fere in omnibus templis, vbi colebatur Isis, & Serapis, erat etiam simulacrum, quod digito labiis impresso admonere videbatur, vt silentia fierent, hoc significat, vt homines eos fuisse taceretur. *ibidem.*

Omnes mortui existimantur manes dii. id quod perspici potest ex iis sacris, quæ omnibus fere exhibentur mortuis, vbi & ludi sunt funebres. *idem lib. 8. cap. 26.*

Lactans deus est, qui se infundit segetibus, & eas facit lactescere. *Seruius.*

Ex libro de cultu deorum.

Valerius Soranus.
Iupiter omnipotens, regum rex ipse, deusque.
Progenitor, genitrixque deum, deus vnus & omnis.

Mas est, qui semen emittit: fœmina, quæ accipit. Iupiter autem est mundus, isque omnia semina ex se emittit, & in se recipit, qua caussa scripsit Soranus; Iupiter Progenitor, genitrixque. Nec minus cum caussa vnum, & eundem omnia esse: mundus enim vnus; in eo vno omnia sunt. *Diuus Augustinus de ciuitate Dei lib. 7. cap. 9.*

Terentius quidam, cum haberet ad Ianiculum fundum, & bubulcus eius iuxta sepulchrum Numæ Pompilii traiiciens aratrum eruisset ex terra libros eius, vbi sacrorum institutorum scriptæ erant caussæ, in vrbem pertulit ad prætorem. At ille cum inspexisset principia, rem tantam detulit ad senatum, vbi cum primores quasdam caussas legissent, cur quidque factum fuerit institutum. Numæ mortuo senatus assensus est; eosque libros tanquam religiosi patres conscripti vt combureret, censuerunt *idem libri eiusdem cap. 34.*

Genus diuinationis, quod appellatur hydromantia, à Persis allatum est, quo & ipse Numa & postea Pythagoras Philosophus vsus est: vbi adhibito sanguine etiam inferi suscitantur, & νεκρομαντεία Græce vocatur. *ibidem.*

Quod aquam egesserit Numa Pompilius, vnde hydromantiam faceret, ideo nympham Ægeriam coniugem dicitur habuisse. *idem.*

Ex libro de philosophia.

Quatuor sunt quædam, quæ homines sine magistro, sine vllo doctrinæ adminiculo, sine industria, vel arte viuendi, quæ virtus dicitur, & proculdubio discitur, velut naturaliter appetunt.

1 aut voluptas, qua delectabiliter mouetur corporis sensus.

2 aut quies, qua fit, vt nullam molestiam quisque corporis patiatur.

3 aut

3 aut vtraque, quam tamen vno nomine voluptatis Epicurus appellat,

4. aut vniuersaliter prima naturæ in quibus & hæc sunt, & alia vel in corpore, vt membrorum integritas & salus atque incolumitas eius: vel in animo, vt sunt ea, quæ vel parua vel magna in hominum reperiuntur ingenijs.

Hæc igitur quatuor, id est, voluptas, quies, vtrumq; prima naturæ, ita sunt in nobis,

4 vt vel virtus, quam postea doctrina inserit, propter hæc appetenda sit:

4 aut ista propter virtutem:

4 aut vtraque propter se ipsa.

Ac per hoc fiunt hinc duodecim sectæ. per hanc enim rationem singulæ triplicantur. quod cum in vno demonstrauero, difficile non erit id in ceteris inuenire. Cum ergo voluptas corporis animi virtuti aut subditur, aut præfertur, aut iungitur, tripertita variatur diuersitate sectarum. Subditur autem virtuti, quando in vsum virtutis assumitur. pertinet quippe ad virtutis officium, & viuere patriæ, & propter patriam filios procreare, quorum neutrum fieri potest sine corporis voluptate. Nam sine illa nec cibus, potusque sumitur, vt viuatur, nec concumbitur, vt generatio propagetur. Cum vero præfertur virtuti, ipsa appetitur propter se ipsam. Virtus autem assumenda creditur propter illam, id est, vt nihil virtus agat, nisi ad consequendam vel conseruandam corporis voluptatem; quæ vita deformis est quidem, quippe vbi virtus seruit dominæ voluptati, quamuis nullo modo hæc dicenda sit virtus. Sed tamen etiam ista horribilis turpitudo habuit quosdam philosophos patronos & defensores suos. Virtuti porro voluptas iungitur, quando neutra earum propter alteram, sed propter se ipsas ambæ appetuntur. Quapropter sicut voluptas vel subdita, vel prælata, vel iuncta virtuti tres sectas facit: ita quies, ita prima naturæ alias ternas inueniuntur efficere. Pro varietate quippe humanarum opinionum virtuti aliquando subduntur, aliquando præferuntur, aliquando iunguntur, ac sic ad duodenarium sectarum numerum peruenitur.

Sed iste quoque numerus duplicatur adhibita vna differentia, socialis videlicet vitæ: quoniam quisquis sectatur aliquam istarum duodecim sectarum profecto.

12 aut propter se tantum id agit:

12 aut etiam propter socium, cui debet hoc velle, quod sibi.

Quocirca duodecim sunt eorum, qui propter se tantummodo vnamquamque tenendam putant: & aliæ duodecim sunt eorum, qui non solum propter se sic, vel sic philosophandum esse decernunt, sed etiam propter alios, quorum bonum appetunt, sicut suum.

Hæ autem sectæ viginti quatuor iterum geminantur addita differentia ex Academicis nouis, & fiunt quadraginta octo.

24 Illarum quippe viginti quatuor vnamquamque sectarum potest quisque sic tenere ac defendere, vt certam, quemadmodum defenderunt Stoici, quod hominis bonum quo beatus esset, in animi tantummodo virtute consisteret.

24. Potest alius vt incertam, sicut defenderunt Academici noui, quod eis etsi non certum, tamen verisimile videbatur.

Viginti quatuor ergo fiunt per eos, qui eas velut certas propter veritatem:

& aliæ viginti quatuor per eos, qui easdem velut incertas propter verisimilitudinem sequendas putant.

48 Rursus quia vnamquamque istarum quadraginta octo sectarum potest quisque sequi habitu ceterorum philosophorum:

48 itemque potest alius habitu Cynicorum:

Ex hac etiam differentia duplicantur, & nonaginta sex fiunt.

Deinde quia earum singulas quasque ita tueri homines possunt, atque sectari

69 Vt aut occisam deligant vitam, sicut ij, qui tantummodo studiis doctrinæ vacare voluerunt, atque valuerunt.

96 Aut negociosam, sicut ii, qui cum philosopharentur, tamen administratione Reipubl. regendisque rebus humanis occupatissimi fuerunt.

96 Aut ex vtroque genere temperatam, sicut ii, qui partim erudito ocio, partim necessario negocio alternantia vitæ suæ tempora tribuerunt;

Propter has differentias potest etiam triplicari numerus iste sectarum, & ad ducentas octoginta octo perduci. *D. August. lib. 19. cap. 1.*

Refutatis ceteris vna eligenda est, quæ est Academicorum veterum, qui à Platone instituti vsque ad tertium Polemonem, qui ab illo quartus eius scholam tenuit; quæ Academia dicta est, habuisse certa dogmata videntur: & ob hoc distinguuntur ab Academicis nouis, quibus incerta sunt omnia; quod philosophiæ genus ab Arcesila cœpit successore Polemonis: eaque secta, id est, veterum Academicorum sicut dubitatione, ita omni errore, meo quidem iudicio caret.

Remouendæ sunt prius illæ omnes differentiæ, quæ numerum multiplicauere sectarum: quas ideo remouendas puto, quia non in eis est finis boni. Neque enim existimo vllam philosophiæ sectam esse dicendam, quæ non eo distet à ceteris, quod diuersos habeat fines bonorum, & malorum: quandoquidem nulla est homini caussa philosophandi, nisi vt beatus sit. Quod autem beatum facit, ipse est finis boni. Nulla est igitur caussa philosophandi, nisi finis boni. Quamobrem quæ nullum boni finem sectatur, nulla philosophiæ secta dicenda est. Cum ergo quæritur de sociali vita, vtrum sit tenenda sapienti, vt summum bonum, quo fit homo beatus ita velit, & curet amici sui, quemadmodum suum, an suæ tantummodo beatitudinis caussa faciat, quidquid facit, non de ipso summo bono quæstio est, sed de assumendo, vel non assumendo socio ad huius participationem boni, non propter seipsum, & propter eundem socium, vt eius bono ita gaudeat, sicut gaudet suo. Item cum quæritur de Academicis nouis, quibus incerta sunt omnia. vtrum ita sint res habendæ, in quibus philosophandum est, an sicut aliis philosophis placuit, certas eas habere debeamus, non quæritur, quid in boni fine sectandum sit, sed de ipsius boni veritate, quod videtur sectandum, vtrum sit, nec ne dubitandum, hoc est, vt id planius eloquar, vtrum ita sectandum sit, vt qui sectatur, dicat esse verum, an ita, vt qui sectatur, dicat verum sibi videri, etiam si forte sit falsum, tamen vterque sectetur vnum, atque idem bonum. In illa etiam differentia, quæ adhibetur ex habitu & consuetudine Cynicorum, non quæritur, quisnam sit finis boni, sed vtrum in illo habitu & consuetudine sit viuendum ei, qui verum sectetur bonum, quodlibet ei verum videatur esse atque sectandum. Denique fuerunt, qui cum diuersa sequerentur bona finalia, alii virtutem, alii voluptatem, eundem tamen habitum & consuetudinem tenebant, ex quo Cynici appellabantur. Ita illud, quidquid est, vnde Philosophi Cynici discernuntur à ceteris, ad eligendum, ac tenendum bonum, quo beati fierent, vtique nil valebat. Nam si aliquid ad hoc interesset, profecto idem habitus eundem finem sequi cogeret, & diuersus habitus eundem sequi finem non sineret. *August. lib. 19. cap. 1.*

In tribus quoque illis vitę generibus vno scilicet non segniter, sed in contemplatione, vel inquisitione veritatis ocioso, altero in gerendis rebus humanis negocioso, tertio ex vtroque genere temperato: cum quæritur, quid horum sit potius eligendum, non finis boni habet controuersiam, sed quid horum trium difficultatem afferat ad consequendum, vel retinendum finem boni, id in ista quæstione versatur. Finis enim boni, cum ad eum quisque peruenerit, protinus beatum fuit. In ocio autem literato, vel in negocio publico, vel quando vtrumque vicibus agitur, non continuo quisque beatus est. Multi quippe in quolibet horum trium possunt viuere, & in appetendo boni fine, quo fit homo beatus, errare. Alia est igitur quæstio de finibus bonorum & malorum, quæ vnamquamque philosophorum sectam facit, & aliæ sunt quæstiones de sociali vita, de cunctatione Academicorum, de vestitu & victu Cynicorum, de tribus vitæ generibus, ocioso, actuoso, & ex vtroque modificato, quarum nulla est, in qua de bonorum & malorum finibus disputatur. Proinde quoniam has quatuor adhibens differentias, id est, ex vita sociali, ex Academicis nouis, ex Cynicis, ex isto vitæ genere tripertito ad sectas ducentas octoginta octo peruenimus, & si quæ aliæ possunt similiter adiici: remotis eis omnibus quoniam de sectando summo bono nullam inferunt quæstionem, & ideo sectæ nec sunt, nec vocandæ sunt, ad illas duodecim, in quibus quæritur, quid sit bonum hominis, quo assecuto sit beatus, vt ex eis vnam veram, ceteras falsas ostendamus esse reuertendum est. Nam remoto illo tripertito genere duæ partes huius numeri detrahuntur; & sectæ nonaginta sex remanent. Remota vero differentia ex Cynicis addita, ad dimidium rediguntur, & quadraginta octo fiunt. Auferamus etiam, quod ex Academicis nouis adhibitum est, rursus dimidia pars remanet, id est, viginti quatuor. De sociali quoque vita quod accesserat, similiter auferatur, & duodecim sunt reliquæ. De his ergo duodecim nihil dici potest, cur sectæ non sint habendæ. Nihil quippe aliud in eis quæritur, quam finis bonorum & malorum. Inuentis autem bonorum finibus, profecto econtrario sunt malorum. Hæ autem vt fiant duodecim sectæ, illa quatuor triplicentur, voluptas, quies, vtrumque, & prima naturæ, quæ primigenia voco. Hæc quippe quatuor dum sigillatim virtuti aliquando subduntur, vt non propter se ipsa, sed propter officium virtutis appetenda videantur, aliquando præferuntur, vt non propter seipsa, sed propter hæc adipiscenda, vel conseruanda necessaria virtus putetur: aliquando iunguntur, vt propter se ipsa, & virtus, & ista appetenda credantur, quaternarium numerum triplum reddunt, & ad duodecim sectas perueniunt. Ex illis autem quatuor rebus tres tollo, voluptatem scilicet & quietem & vtrumque, non quod eas improbem, sed quod primigenia illa naturæ, & voluptatem in se habeant, & quietem. Quid ergo opus est, ex his duabus tria quædam facere, duo scilicet, cum sigillatim appetuntur voluptas, aut quies, & tertium, cum ambæ simul, quandoquidem prima naturæ & ipsas, & præter ipsas alia multa contineant? De tribus ergo sectis mihi placet diligenter esse tractandum, quæ nam sit potius eligenda. Non enim veram plusquam vnam vera ratio esse permittit, siue in his tribus sit, siue alicubi alibi, videbimus. Interim de his tribus quomodo vna sit eligenda, differamus. Istæ nempe tres sectæ ita fiunt.

1 cum vel prima naturæ propter virtutem:

2 vel virtus propter prima naturæ:

3 vel vtraque, id est, & virtus, & prima naturæ propter se ipsa sunt expetenda. *Hæc omnia idem Diuus Augustinus eiusdem libri cap. 2.*

Quia summum bonum in philosophia non arboris, non pecoris, non dei, sed hominis quæritur; quid sit ipse homo, quærendum est. in eius autem natura duo sunt quædam, corpus & anima. & horum quidem duorum melius est anima, longeque præstabilius. sed vtrum anima sola sit homo, vt ita sit ei corpus, tanquam equus equiti, quærendum arbitror: eques enim non homo & equus, sed solus homo est: ideo tamen eques dicitur, quod aliquo modo se habeat ad equum. An corpus solum sit homo, aliquo modo se habens ad animam, sicut poculum ad potionem: non enim calix simul dicitur poculum, sed calix solus; ideo tamen, quod potioni continendæ sit accommodatus. An vero nec anima sola, nec solum corpus, sed simul vtrumque sit homo, cuius pars sit vna siue anima, siue corpus: ille autem totus ex vtroque constet, vt homo sit, sicut duos equos iunctos bigas vehamus, quorum siue dexter, siue sinister pars est bigarum, vnum vero eorum quoquo modo se habeat ad alterum, bigas non dicimus, sed ambas simul. horum trium hoc eligo tertium, hominemque nec animam solam, nec solum corpus, sed animam simul & corpus esse arbitror. Proinde summum bonum hominis, quo fit beatus, ex vtriusque rei bonis constat, ex animæ scilicet, & corporis. Ac per hoc prima illa naturæ propter se ipsa existimo esse expetenda, ipsamque virtutem, quam doctrina inserit, velut artem viuendi, quæ in animæ bonis est, excellentissimum bonum. Quapropter eadem virtus, id est, ars agendæ vitæ, cum acceperit prima naturæ, quæ sine illa erant, sed tamen erant etiam, quando eis doctrina adhuc deerat, omnia propter se ipsam appetit, simul etiam seipsam, omnibusque simul, & se ipsa vtitur, eo fine, vt omnibus delectetur, atque perfruatur magis, minusque, vt quæque inter se maiora atque minora sunt, tamen omnibus gaudens, & quædam minora, si necessitas postulat, propter maiora vel adipiscenda, vel tenenda contemnens. Omnium autem bonorum vel animi vel corporis nihil sibi virtus omnino præponit. hæc enim bene vtitur & se ipsa, & ceteris, quæ hominem faciunt beatum bonis. vbi vero ipsa non est, quamlibet multa sint bona, non bona eius sunt, cuius sunt: ac per hoc nec eius bona dicenda sunt, cui male vtendi vtilia esse non possunt. Hæc ergo vita hominis, quæ virtute, & aliis animi & corporis bonis, sine quibus virtus esse non potest, fruitur, beata esse dicitur. Si vero & aliis, sine quibus esse virtus potest, vel vllis, vel pluribus beatior. Si autem prorsus omnibus vt nullum omnino bonum desit, vel animi, vel corporis, beatissima. non enim hoc est vita, quod virtus. quoniam non omnis vita, sed sapiens vita virtus est: & tamen qualiscunque vita sine vlla virtute potest esse; virtus vero sine vlla vita non potest esse, hoc & de memoria dixerim, & de ratione, & si quid aliud tale est in homine. Sunt enim hæc & ante doctrinam. Sine his autem non potest esse vlla doctrina: ac per hoc nec virtus, quæ vtique discitur. bene autem currere, pulchrum esse corpore, viribus ingentibus præualere, & certa huiusmodi talia sunt, vt & virtus sine his esse possit, & ipsa sine virtute bona sunt: tamen & secundum istos etiam ipsa propter se ipsam diligitur virtus, vtiturque illis & fruitur, sicut virtutem decet. hanc vitam beatam socialem perhibent esse, quæ amicorum bona propter se ipsa diligat, sicut sua, eisque propter se ipsos hoc velit, quod sibi: siue in domo sint, sicut coniunx & liberi, & quicunque domestici: siue in loco vbi domus eius est, sicut est vrbs, & sunt ii, qui ciues vocantur: siue in orbe toto, vt sunt gentes, quas ei societas humana coniungit: siue in ipso mundo, qui censetur nomine cæli & terræ, sicut esse dicunt deos, quos volunt, amicos esse

esse homini sapienti. de bonorum autem & è contrario malorum, finibus negant vllo modo esse dubitandum, & hanc inter se & nouos Academicos affirmant esse distantiam, nec eorum interest quicquam, siue Cynico, siue alio quolibet habitu, & victu in his finibus, quos veros putant, quisque philosophetur. ex tribus porro illis vitæ generibus, ocioso, actuoso, & quod ex vtroque compositum est, hoc tertium sibi placere asseuerant. *Diui Augustini verba sunt libri eiusdem cap* 3.

Multa sunt tormenta atque cruciatus corporis, & tanto sunt peiora, quanto potuerunt esse maiora: quibus vt careas, ex hac vita fugiendum est, quæ tantis aggrauatur malis. *Idem Diuus Augustinus lib.* 12. *cap.* 4.

Ex primo libro de vita populi Romani. Ad Atticum.

Primum de re familiari ab patribus: secundo de victuis consuetudine primigenia: tertio de disciplinis necessariis vitæ. *Nonius.*

Vbi erat vinum in mensa positum, aut galeola, aut sinum. *Priscianus lib.* 6. *& Nonius.*

Quod frontem lecticæ struebant, ex ea herba torta torum appellatum hoc, quod inicitur, & nunc toral dicitur: lecticam qui inuoluebāt, segestria appellabant. *Idem Nonius.*

Neque ita singulis rebus diutius moremur, vt dixi, atque enodare subtilius velimus. *idem.*

Etiam pelles bubulas oleo perfusas percurrebant, ibique cernuabant. *idem.*

Itaque Kalendis Kalabantur, id est, vocabantur, & ab eo Kalendæ appellatæ, quod est tractum a Græcis, qui καλεῖν vocare dixerunt. *idem Kalendæ.*

Extra vrbem in regiones XXVI. agros viritim liberis attribuit. *idem.*

Pecunia, quæ erat parua, ab ea paupertas dicta, cuius paupertatis magnum testimonium est. *idem.*

Hanc deam melius putant esse Cererem. sed quod in Asylum qui confugissent, panis daretur, esse nomen fictum à pane dando pandere, hoc est aperire. *idem.*

In postica parte erat culina, dicta ab eo, quod ibi colebant ignem locupletiorem domus, quam fuerint angustiis paupertatis coactæ, ipsa nomina indicant. *idem.*

Nefarii dicuntur à farre, quod adoreum est, quo scelerati vti non debent. non triticum, sed far. *Idem Nefarium.*

Qui indigni sunt, qui viuant, ii nefarii vocantur. *ibidem.*

Adoreum dictum est ab eo quod cibi ora, id est, principium sit far. *idem, Adoreum.*

Proinde & elixum panem ex farre, & aqua frigida fingebant. *idem.*

Pastillos, & panes hæc vocabula pestus, quod esse pascere dicebant. *idem.*

Quibus erant pecuniæ satis locupletes, assiduos: contrarios proletarios. Assiduo neminem vindicem voluerunt locupleti. *idem, Proletarii.*

Quantopere abstemias mulieres voluerint esse, vel ex vno exemplo potest videri. *idem.*

Ad focum hyeme, ac frigoribus cænitabant. æstiuo tempore, & propatulo rure, in cohorte, in vrbe, & in tabulino, quod Mænianum possumus intelligere tabulis fabricatum. *idem.*

Qui primus vxorem ducebat, duabus culcitis, ac duobus toris plagulis cum strasset. *idem.*

In eorum enim sacris liba cum sint facta, incerni solent farris semina, ac dicere se ea februare. *idem.*

Quibus temporibus in sacris fabam iactant noctu, ac dicunt se Lemures domo extra ianuam eiicere. *idem.*

Nec pastoris nomen erat, qui nisi eius ruri far pinsebat nominatim, quod eo pinsum. *idem.*

Vt in iter, occultaque sunt con [illegible]anea, quod sunt paupertina sine elegantia, ac cum castimonia. *idem.*

Neque enim oblonium in tota cœna cœptum ex variis rebus conlectum in vnam sportam perspicitur. *idem.*

Et à quibus dicitur esse virginis fortunæ, adeo quod duabus vndulatis togis est opertum. proinde vt non reges nostri vndulatas & prætextatas togas soliti sunt habere. *idem.*

Auri pondo duo millia acceperunt ex ædibus sacris, & matronarum ornamenti, à quibus postea [illegible] aurum, & torques aureæ multæ relatæ Romam, atque consecratæ. *idem.*

Aut bouem, aut ouem, aut veruecem habet signum. *idem.*

Minores natu capite aperto erant, capillo pexo, vtique innexis crinibus. *idem.*

Distractione ciuium elanguescit bonum proprium ciuitatis, atque ægrotare incipit & consenescere. *idem.*

Metium Sufetium propter perfidiam interemit pene impetiosius, quam humanius. nam equis ad curriculum ex vtraque parte deligatum distraxit. *idem.*

Cum interea lucubrando faceret iuxta ancillas lanam. *idem.*

Quod Kalendis Iuniis & publice, & priuatim fatuam pultem diis mactat. *idem.*

Posteaquam Q. Fabio Maximo Dictatore Senatus consultum fit. *idem.*

Sed quod ea & propter talem mixturam immoderatur, ex aquis cunctis, quod temperatura moderat[illegible] in Romuli vita triplices ciuitates. *idem.*

Ludis pueri præsules erant glabri ac debiles propter ætatē, quos antiqui Romani Ludios appellabant. [illegible]

Nubentes veteri lege Rom. asses [illegible] ad mar[illegible] venientes solebant ferre. atque vnum, quem [illegible] nebant, tanquam emendi caussa [illegible] quem in pede habebant, in foco Larium [illegible] ponere. tertium in sacciperio cum condid[illegible] compito vicinali solebant resignare. *idem.*

Tul. Hostilium in veliis, vbi nunc est Ædis [illegible] penatium. Ancum in palatio ad portam mugio[illegible] dum viam sub sinistra. *idem.*

Coctula quæ coquebat panem primum sub [illegible], postea in forno, cuius vtriusque vocabulum [illegible] ductum, id est à calore. *idem.*

Præterea quod intellecto togas ante habebant. [illegible] enim olim fuit commune vestimentum, & diurnum & nocturnum, & muliebre, & virile. *idem.*

Et quod mulieres in aduersis rebus ac luctibus [illegible] omnem vestitum delicatiorem, ac luxuriosum postea institutum ponunt, ricinia sumunt. *idem.*

Posteaquam binas tunicas habere cœperunt, instituerunt vocare subuculam & indusium. *idem.*

Antiquissimi in conuiuiis vtres vini primo, postea tinas ponebant. *idem.*

Mori longi cū operculo ad cupas, tertio amphoras.

Item ex ære, & vrnulæ quales matulæ, sic ceteræ. *idem.*

Item erant vasa vinaria, sicut cymbia aquilinæ pateræ, gutti, sextarii, simpuuium. *idem.*

Quod antequam nomen dolii prolatum. cum etiam id genus vasorum calpar diceretur, id vinum calpar appellatum. *idem.*

Itaque ea sibi modo ponere ac suspendere, quæ vtilitas postularet, trulleum, matellionem, peluim, nassiternam; non quæ luxuriæ caussa esset parata, eius vrceolum aquæ manalem vocamus,

n us, quod eo aqua in trulleũ effundatur. vnde manalis lapis appellatur, in Pontificalibus [illegible] ris, qui tunc mouetur, cum pluuiæ exop antur, ita apud antiquissimos manalem sacrum vocari quis non nouerit, vnde nomen illius? *idem.*

Etiam nunc pocula, quæ vocant capulas, ac capides, quod est poculi genus, item armillum, quod est vrceoli genus v narii. *idem.*

Vt fere habent æneum aliqui venditant oleum, Lepistæ etiam nunc Sabinorum fanis pauperioribus plerisque aut fictiles sunt aut æneæ. *idem.*

Caltula pallioluma breue. *idem.*

Tum autem Murrhina. *idem.*

Antiquæ mulieres maiores natu bibebant loram, aut sapam, aut defrutum, aut passum, quam Murrhinam quidam Plautum appellare putant. *idem.*

Sapam appellabant, quod de musto ad medium partem decoxerant. Defrutum si ex duabus partibus ad tertiam redegerant deferue faciendo. *idem.*

Passam nominabant, si in vindemia vuam diutius coctam legerent; eamque passi essent in sole aduri. *idem.*

Vino abdito lora passi vocare cœperunt. moriolam nominabant, quod ex vuis expressum erat passum ad folliculos rei, quos & vinacea ea dicebant sapam. *idem.*

Neque ille Callicles quaternum digitum tabellis, nobilis cum esset factus, tamen in pingendo ascendere potuit ad Eu[illegible] anoris altitudinem. *Carisius lib. 1.*

Hæc ad s quæ nunc est, multis annis post facta sit, in qua omnia Regis temporibus delubra parua facta. *Nonius.*

Ex secundo libro de vita populi Romani.

Quod idem dicebantur consules & pastores, quod præirent populo, prætores. quod consulerent senatui, consules *Nonius.*

Nec minus [illegible] in genere sunt ludi, vellitis Galli, Germani petauristæ. *idem.*

Itaque propter curam, locus quoque, quo suam quisque domum senator confert, curiam appellat. *idem.*

In conuiuiis pueri modesti, vt cantarent carmina antiqua, in quibus laudes erant maiorum, & assa voce & cum tibicine. *idem.*

Cum à noua nupta ignis in face afferretur, foco eius sumptus. cum fax ex pinu alba esset, vt eam puer ingenuus afferret. *idem.*

Sic in priuatis domibus pueri liberi, & pueræ ministrabant. *idem.*

Aut aliqua ex argentaria trutina, aut lingua pensum præ se omnes ferrent. *idem.*

Contra à nouo marito cum item è foco in titione ex felici arbore, & in aquali aqua allata esset. *idem.*

Mensæ ante ponebantur cum culina, ac vno, in quo quæ veniebant, ad fœtum amicæ gratulatum diis mactabant. *idem.*

Nihilo magis propter argenti facti multitudinem miserat Fabricium, quod propter censoriam seueritatem nihil luxuriosum habere licebat. *idem.*

Propter res secundas sublato metu non in communi spectant; sed suum quisque diuersi commodum focillatur. *idem.*

Quibus cum turpe fœdus sine publico consilio dederunt hosti quotquot Decius imperator pro exercitus salute de his manibus deuouit. *idem.*

Multo præditi pudore, & pudicitia adolescentis dixerunt cum maiore parte eius gradibus, & ætate ad te stipendia facerent. *idem.*

Vt noster exercitus [illegible] a sit fugatus, vt Galli Romæ Capitolio sint potiti, neque inde ante sex menses gessissent. *idem.*

Itaq; quod hos arbitros instituerunt, populi censores appellarunt. idem enim valet censeri & arbitrari. *idem.*

Cum in quinctum gradum peruenerant, atque habebant sexaginta annos, tum denique erant à publicis negociis liberi atque ociosi. Ideo in prouerbium quidam putant venisse, vt diceretur, sexagenarios de ponte deici oportere, id est, quod suffragium non ferant, quod per pontem ferebant. *idem.*

Natus si erat vitalis, ac sublatus ab obstetrice, statuebatur in terra, aut auspicaretur recte esse diis coniugalibus Pilumno, & Picumno in ædibus lectus sternebatur. *idem.*

Verbenarius ferebat verbenam. id erat caduceus pacis signum. nam Mercurii virgam possumus existimare. *idem.*

Itaque bellum & tarde, & nulla licentia suscipiebãt, quod bellum nullum nisi pium putabant geri oportere. Priusquam indicerent bellum iis, a quibus iniurias factas sciebant, Feciales legatos res repetitum mittebant quattuor, quos Oratores vocabant. *idem.*

Stipendium appellabatur, quod æs militi semestre, aut annuum dabatur, cui datum non sit propter ignominiam ære dirutus esset. *idem.*

Qua abstinentia viri, mulieresque Romanæ fuerint, quod à Rege munera eorum nemo accipere. *idem.*

Hoc interuallo primum forensis dignitas creuit, atque ex tabernis lignei s argentariæ factæ. *idem.*

Ex tertio libro de vita populi Romani.

P. Ælius Pætus cum esset Prætor vrbanus, & sedens in sella curuli ius diceret populo, Picus Martius aduolauit, atque in capite eius assedit. *Nonius.*

Tum appellatus est delectus, & ab electione legio, ab hoc superuacane orum consuetudine adscribuntur *idem.*

Referentibus centurionibus adoptati in cohortes subibant, vt semper planæ essent legiones, à quo optiones in turmis decurionum, & in cohortibus centurionum appellati *idem.*

Vetus conuiuium, qui triumpharet in Capitolio videtur esse proprium, vt ipse potius domum reduceretur cœnatus à conuiuio *idem.*

Animaduertendum primum, quibus de causis, & quemadmodum constituerunt paces: secundum qua fide & iusti [illegible] eas colu[illegible]. *idem.*

Quod humatus non sit heredi porca præcidanea suscipienda telluri & Cereri, aliter familia pura nõ est *idẽ.*

Qui in exercitu donati essent, & equo publico mererent. *idem.*

Quid de ascriptiuis? cum erant attributi decurionibus & centurionibus, qui eorum habent numerum, accensi vocabantur. eosdem etiam quidam vocabant ferentarios, quid pugnabant pugnis & lapidibus; his armis, quæ ferrentur, non quæ tenerentur. *idem.*

Si cuius legati violati essent; qui id fecissent, quamuis nobiles essent, vt dederentur ciuitati, statuerunt; fetialesque viginti, qui de his rebus cognoscerent, iudicarent & statuerent, & constituerent. *idem.*

Nam lateres argentei atque aurei primum conflati, atque in ærarium conditi. *idem.*

Non superuacuum, sed superuacaneum, in quo est superuacuum pro superuacaneo. *idem.*

Quod antiqui plures tabulas coniunctas codices dicebant, à quo in Tyberi naues codicarias appellamus. *idem.*

Quod ex hereditate Attica aulæa, chlamydes, pallæ aureæ. *idem.*

Chlamydes, plagæ, vela aurea, *idem.*

Hortensius super decem millia cadum heredi reliquit medimnum vini mille cadum. *idem.*

Ad Sabaritanam prædam, in qua sunt tripodes, crateræ, atque aurea pocula nobiliam Tarentinarum. *idem.*

Vt dum supra terram essent, riciniis lugerent funere ipso pullis pallis amictæ. *idem.*

Propin-

Propinquæ adoleſcentulæ etiam anthracinis proximo amiculo nigello capillo demiſſæ ſequerentur luctum. *idem.*

Nam poſtea eſt C. Luctatio conſuli ad Ægatis inſulas, cum ipſe catapulta ictus eſſet. *idem.*

Rorarii appellati, quod imbribus fere primum rorare incipiat. *idem.*

Qui gladiis cincti ſine ſcuto cũ binis geſis eſſent. *idē.*

Ex quarto libro de vita populi Romani.

Eoque pecuniam magnam conſumpſiſſet, quod arci, quos ſummopere fecerat, feſſi pondere diu facti celeriter corruiſſent. *Nonius.*

Ibi à muliere, quæ obducta voce eſſet, perquã laudari: deinde næniam cantari ſolitam ad tibias, & fides, eorumque luditricas curſitaſſent hæc mulier vocitata olim præfica vſque ad Punicum bellum. *Idem.*

Quod Curio cum id feciſſet, dicebat amicis, vt illi renunciaretur, ſe obſtrigillaturum, ne triumphus decerneretur, aut ne iterum fieret conſul. *idem.*

Itaque retulit auri pondo mille octingentum ſeptuaginta quinque: Greci enim herona mille dixerunt. *Idem.*

Cum Pœnus in fretum obuiam veniſſet noſtris; & quoſdã cepiſſet crudeliſſime, pro palangis carinis ſubiecerat, quo metu debilitaret noſtros. *idem.*

Ita huius belli horribilis finis facta. *idem.*

Cæſar reuerſionem fecit, ne poſt occipitium in Hiſpania exercitus qui erant, relinqueretur, quo ſe coniiceret Pompeius, vt ancipiti vrgeretur bello. *idem.*

Si modo ciuili concordia exequi rationem paret, rumores fama differant, licebit nos quoque carpant. *Idem.*

Ita multis ciuibus ex vtraque parte ſauciis, multis occiſis fugatur. *idem.*

In ſpem adducebat, non plus ſoluturos, quã vellent, iniquus equeſtri ordini iudicia tradidit, ac bicipitem ciuitatem fecit diſcordiarum ciuilium fontem. *idem.*

E Græcia Aſiaticos in villas comportaſſe magnum pondus omnium artificum. *idem.*

Tanta porro inuaſit cupiditas honorum pleriſque, vt vel cælum ruere, dummodo magiſtratum adipiſcantur, exoptent. *idem.*

In propter amorem imperii magiſtratus gradatim ſeditionibus ſanguinolentis, aut dominatus quos appellarent. *idem.*

Ipſa Italiæ oppida ſunt vaſtata, quæ prius fuerunt hominum referta. *idem.*

Neq; id cæci conſules feciſſent, quæ mandata arcana tam pio ſediſſent, aut diuidi centum CN. magnam. *idem.*

Eadem poſtea Carbaſineo magis vt pellibus tegerentur togæ. *idem.*

Tunicas neque capitia, neque ſtrophia, neq; zonas. *idem.*

Neque id ab orbita matrum familias inſtituti, quod eæ pectore, ac lacertis erant apertis, nec capitia habebant. hæc & capitula appellauit. *Idem ibidem.*

Ex quincto, ſexto, ſeptimo, octauo, nono, decimo libro de vita populi Romani nihil extat.

Ex vndecimo libro de vita populi Romani.

Quid inter hos Ioues, & eos, qui ex marmore, ebore, auro nunc fiunt, potes animo aduertere & horum temporum diuitias, & illorum paupertates. *Nonius.*

Ex incerto libro de vita populi Romani.

Delphos Apollini munera miſſa, corona aurea pondo cc. *Nonius.*

Ideoque hoc ab ore dicitur oſculum, non à ſuauitate, vnde ſuauium, quod ſimile ſit ſuauitatis. *idem.*

Olim XXV. miſſi exhibebantur, ſed vigeſimus quinctus dicebatur ærarius, eo quod de collatione populi exhibebatur. *Seruius.*

Ex libris quatuor de gente populi Romani.

Ab diluuii tempore ad vſque Hircij conſulatum, & Panſæ annorum ſunt millia nondum duo. *Hoc recitat Arnobius libro quinto, ex primo librorum quatuor de gente populo Romani.*

In terra continenti. *Cariſius lib. 1.*

φήγους vocant fagos. *idem, ibidem.*

A mare ſeparata oppida *Idem ex tertio libro de gente populi Romani.*

In cælo mirabile extitit portentum. Nam ſtellà Veneris nobiliſſima, quam Plautus Veſperug nem, Homerus Heſperon, pulcherrimam dicens, Caſtor ſcribit tantum portentum extitiſſe, vt mutaret colorem, magnitudinem, figuram, curſum. quod factum ita neque antea, neque poſtea fuit. Hoc factum Ogygè Rege dicebant Adraſtus Cylicenus, & Dio Neapolites, Mathematici nobiles. *Diuus Auguſtinus de ciuitate Dei lib. 21. cap. 8.*

Genethliaci quidam ſcripſerunt eſſe in renaſcendis hominibus, quam appellant παλιγγενεσίαν Græci. Hanc ſcripſerunt cõfici in annis numero quadringentis quadraginta, vt idem corpus, & eadem anima, quæ fuerant coniuncta in homine, aliquando eadem rurſus redeant in coniunctionem. *idem lib. 22. cap. 28.*

In ludos olympia fecerat. *Cariſius lib. 1.*

Maiores noſtri edentes epulabantur, quem morem habuerunt è Laconibus & Cretenſibus. *Seruius.*

Sabini à Romulo ſuſcepti hunc acceperunt montem, quem ab Auente fluuio prouinciæ ſuæ appellauerunt Auentinum. *idem Seruius.*

Ex libro primo de Republica.

Contra hic laudabatur ab illis. Is habebat culinam ruſticam, vnam præſepiam, latam cælam vinariam. *Nonius.*

Non modo integra eximitur, ſed etiam maior, quam in arbore vnquam pependerit de oliuitate. *idem.*

Ex aliis libris de Republica nihil extat præter duo fragmenta ex vigeſimo.

Secundum leges habuiſſet patritas *Nonius.*

Quod verbum cenſeo & arbitror idem poterat, ac valebat. *idem.*

Ex primo Rhetoricorum libro nihil extat.

Ex ſecundo nihil.

Ex tertio.

Poſtquam adoleuerit hæc iuuentus. *Priſcianus. lib. 9.*

Ex aliis Rhetoricorum libris nihil inuenimus, vſque ad vigeſimum.

Ex viceſimo Rhetoricorum libro.

Vt conſules ac prætores, qui ſequuntur in caſtra, accẽſi dicti, quod ad neceſſarias res ſæpius acciantur, velut accenſiti. *Nonius.*

Eo die cis Tyberim redeundum eſt, quod de cælo auſpicari ius nemini ſit præter magiſtratum. *Idem.*

Et ea, quæ ad mortales pertinent, quadrifariam diſpertierim, in homines, in loca, in tempora, in res. *idem.*

Ex libro primo de ſermone Latino ad Marcellum nihil extat.

Ex libro ſecundo de ſermone Latino.

Semel minuſne, an bis minus ſit, non ſat ſcio,
An vtrumque eorum, vt quendam audiui dicier,
Ioui ipſi Regi noluit concedere. *Gell. lib. 12. cap. 6.*

Æditimum dici oportet magis, quam æditumm. *idem libri eiuſdem cap. 10.*

Ex libro tertio de ſermone Latino.

Fœnerator à fœnore eſt nominatus. Fœnus autem dictum à fœtu, & quaſi fœtura quædam pecuniæ parientis atque increſcentis: ... circo & M. Cato, & ceteri ætatis eius fœneratorem ſine A litera pronunciarunt, ſicut fœtus ipſe, & fœcunditas appellata. *Gellius lib. 16 cap. 12. & Nonius in verbo Fœnus.*

Vtrumque mulieres, & earum viri quoque habitarunt. *Idem Nonius.*

Ex libro quincto de ſermone Latino.

ἤθη nulli alii ſeruare conuenit, quã Titinio & Terentio.

tio. πάθος vero Trabea, Atilius, Cæcilius facile mouebant. Hoc retulit Sosipater.

Ex incerto libro de sermone Latino.

In priore verbo graues Prosodiæ, quæ fuerunt, manent: reliquæ mutant. *Gellius lib.18.cap.12.*

Ex libro primo de similitudine verborum nihil extat.

Ex libro secundo de similitudine verborum.

Pax singulariter dicitur. *Priscianus lib.1.*

Ex primo, secundo, tertio, quarto disciplinarum libro nihil extat.

Ex quincto disciplinarum libro.

Aliud est, Quarto Prætorem fieri, & Quartum: quod Quarto locum adsignificat, ac tres ante factos: Quartum tempus adsignificat, & ter ante factum. Igitur Ennius recte conscripsit: Quinctus pater quartum fit consul. & Pompeius timide, quod in theatro ne adscriberet consul tertium, aut tertio, extremas literas non conscripsit. *Gellius lib.10.cap.1.*

Ex sexto & septimo disciplinarum libro, nihil extat.

Ex octauo disciplinarum libro.

Manducata portulaca cito tollit. *Nonius.*

Vesperi non videre, quos appellat luscitiosos. *Idem.*

Ex incerto disciplinarum libro.

Obseruaui in versu hexametro, quod omni modo quinctus semipes verbum finit: & quod priores quinque semipedes æque magnam vim habent in efficiendo versum, atque alii posteriores septem. Idque ipsum ratione quadam Geometrica fit. *Gellius lib.18.cap.15.*

Ex primo epistolicarum quæstionum libro.

Pignoris capio ob æs militare, quod æs à Tribuno ærario miles accipere debebat, vocabulum seorsum fit: per quod dilucet, hanc capionem posse dici, quasi hanc captionem & in vsu, & in pignore. *Gellius lib.7.cap.10.*

Multa osce pœna est pecuniaria. *Festus.*

Ex tertio epistolicarum quæstionum libro.

Capillus pluraliter dici non debet. *Carisius lib.1.*

Ex quarto epistolicarum quæstionum libro.

More maiorum Senatus haberi solebat per Dictatorem, consules, Prætores, Tribunos pleb. Interregem, præfectos vrbis: neque alii præter hos ius fuit facere senatusconsultum: quotiesque vsu veniebat, vt omnes isti magistratus eodem tempore Romæ essent, tum quo supra ordine scripti erant, qui eorum prior aliis erat, ei potissimum senatus consulendi ius fuit, Extraordinario iure Tribuni quoque militares, qui pro consulibus erant, item Decemuiri, quibus imperium consulare tum erat, item tresuiri Reipub. constituendæ caussa creati, ius consulendi senatum habuerunt. Intercedendi, ne senatusconsultum fieret, ius fuit iis solis, qui eadem potestate, qua ii, qui senatusconsultum facere volebant, maioresque erant. Nisi in loco per Augustum constituto, quod templum appellaretur, senatusconsultum factum esset, iustum id non fuit, propterea & in curia Hostilia, & in Pompeia, & post in Iulia, cum profana ea loca essent, templa sunt per Augustum constituta, vt in diis senatusconsulta more maiorum iusta fieri possent. Non omnes ædes sacræ templa sunt: ac ne ædes quidem Vestæ templum est. Senatusconsultum ante exortum, aut post occasum solem factum, ratum non fuit. Opus censorium fecit existimatos, per quos eo tempore senatusconsultum factum esset. Immolare hostiam prius, auspicarique debet, qui senatum habiturus est. De rebus diuinis prius, quam humanis ad senatum referendum est. Referri oportet aut infinite de Repub. aut de singulis rebus finite. senatusconsultum fit duobus modis, aut per discessionem, si consentiatur: aut si res dubia sit, per singulorum sententias exquisitas. Singuli autem debent consuli gradatim, incipique à consulari gradu: ex quo gradu semper quidem antea primus rogari solitus est, qui princeps in senatum lectus esset. Hoc autem tempore nouus mos institutus est per ambitionem, gratiamque, vt is primus rogaretur, quem rogare velit qui habeat senatum, dum is tamen ex gradu consulari sit. *Gell. lib. 4.cap.7.*

Ius est præfecto senatus habendi: deque hac re assensus est Capito Tuberoni contra sententiam Mutii. Namque & Tribunis pleb. senatus habendi ius erat, quamquam senatores non essent ante Asinium plebiscitum. *idem libri eiusdem cap.8.*

Ex quincto epistolicarum quæstionum libro.

A deorum sede cum in meridiem spectes, ad sinistrã sunt partes mundi exorientes, ad dexteram occidentes: factum arbitror, vt sinistra meliora auspicia, quam dextra esse existimentur. *Festus.*

Ex sexto epistolicarum quæstionum libro.

Quo loco per O, & Quo loci per I dici potest; sed ita, vt si de pluribus locum quæras, aut in Italia quid puta sit, an in Græcia, Quo loco dicas, respondetur hoc loco. Si per I, sicut quo sis. sed homo in multitudine dicitur. Cum autem quid hoc est hominis quæritur, de alicuius quæro hominis qualitate. *Carisius lib.1.*

Eclogas ex Annalei descriptas. *idem Carisius.*

Ex septimo epistolicarum quæstionum libro.

Quinctum tricesimum annum dici sine etiam coniunctione placet: nec interponendam coniunctionem in ipsa re coherentem. Nam si dixero ad quinctum & tricesimum præsidium habeo, iam duo significabunt, alterum ad quinctum, alterum ad tricesimum. *Carisius lib.1.*

Ex octauo epistolicarum quæstionum libro.

Margaritum vnum, margarita plura. *Carisius lib.1.*

Ex epistola ad M. Sulpicium.

In memoria mihi est, quod Q. Catulus curator restituendi Capitolii dixit, voluisse se aream Capitolinam deprimere, vt pluribus gradibus in ædem conscenderetur, suggestusque pro fastigii magnitudine altior fieret, sed facere id non quisse, quoniam fauissæ impedissent. id esse cellas quasdam, & cisternas, quæ in area sub terra essent, vbi reponi solerent signa vetera, quæ ex eo templo collapsa essent, & alia quædam religiose donariis consecratis. In literis vero non inueni, cur fauissæ dictæ sint. Sed Q. Valerius Soranus solitus est dicere, quos thesauros Græco nomine appellaremus, priscos Latinos flauissas dixisse, quod in eos non rude æs, argentumque, sed flata, signataque pecunia conderetur. Coniecto igitur detractam esse ex eo verbo secundam literam, & fauissas esse dictas cellas quasdam, & specus, quibus Æditui Capitolini vtebantur ad custodiendas res veteres religiosas. *Gellius lib.2.cap.10. & Nonius in verbo Fauissæ.*

Ex epistola ad Fusium.

Quinctipotis clodiant foriæ, ac poemata eius. gargaridians dies, ò Fortuna, ò fors Fortuna. *Nonius.*

Si hodie ne non venis, cras quidem si veneris meridiem die natalis fortis fortunæ. *idem.*

Dii quæso Fortuna quantis commoditatibus hunc diem. *idem.*

Ex epistola ad Cæsarem.

Conuocat Ptolemæum Cinædon Laconicon Pætauristen diona αὐλοποιόν. *Nonius.*

Interea prope ad occidentem solem horrescit mare. *Idem.*

Qui simul ac Romam venissem, mihi attigit aures nuncius extemplo, eas in curriculum, contuli propere pedes. *Idem.*

Ex aliis Epistolis.

Quod

Quod facis, Saturnorum similes sunt: quod maxima sunt, idemque in verbi. *Nonius.*

Vtrum meridie, an vesperi licentius ad obbam accedas, locus arctus, aduentus declarauit. *idem.*

Alare familiare. *Carisius lib. 1. ex epistola ad Neronem.*

Nam si tuam rhedam non habuissem, haberem varices. *idem.*

Si venisses Capuam, quod & pueros minutos vides libenter, & maiores animadue tere non vis. *idem.*

In votum amicorum domus fumat, hilaresco. *idem.*

Tuum opus nemo imitare potest. *idem.*

Si te in libertatem vindicare non potes, feres fortunam. *idem.*

Demoliuit tectum. *Diomedes lib. 1.*

Ex Catone vel de liberis educandis.

Quod petisti, vt eius educationis fierem tibi socius, quoad potui, adminiculaui tuam voluntatem scribendo. *Nonius.*

Velim mehercules, inquit, ipse vsu magno puerilitatis formulam audire. *idem.*

Educit enim obstetrix, educat nutrix, instituit pædagogus. *idem.*

Eam nutricem oportet esse adolescentem. Anuis enim vt sanguis deterior, sic lac. Lac enim, vt quidam dicuut Physici, sanguinis spuma est. *idem.*

Cum cibum ac potionem buas, ac papas docent, & matrem mammam, & patrem tatam. *idem.*

Et cibo vtatur modico & idoneo, & vitet acria, vt est sinapi, cepa, allium. *idem.*

Pueri impuberes si plurimo cibo, nimioque somno vtantur, hebetiores fiunt: hincque elicitur tarditas; corporaque eorum improcera fiunt, minusq; adolescunt. *Gellius lib. 4. cap. 19.*

Vel maxime illic didici, & sitienti theriacam mulsum, esurienti panem cibarium siligineum, & exercitatio somnum suauem. *Nonius.*

Alii afferunt libum & turundam. *idem.*

Fortasse illos non natura præstare, si quid his datum sit esculentum. *idem.*

Cum pro cibo, & potione initiarent pueros, sacrificabantur Idibus Edusæ & Potinæ. *idem.*

Statilinus, & Statanus & Fabulinus sunt præsides dii puerilitatis, ab Statano & Statilino, quorum nomina habent scripta Pontifices. Sic cum primo fari incipiebant, sacrificabant Diuo Fabulino. *idem.*

At testatus est Fortunam, propter cuius aram mea hostia erat cæsa, id quod postea virum esse. *idem.*

Remotissimum ad discendum formido, ac minus timor, & omnis perturbatio animi, contra delectatio. protelo ad dicendum. *idem.*

Omnia inquam in docendis pueris, quæ damna non perhibent, verum bonum fieri mediocria modica sunt. *idem.*

Et quod perspicuum est maiorem curam nos habere marsupii, quam vitæ nostræ. *idem.*

Persæ propter exercitationes pueriles modicas eam sunt consecuti corpore siccitatem, vt neque spuerent, neque emungerentur, sufflatoque corpore essent. *idem*

Mihi puero modica vna fuit tunica, & toga sine fasceis calciamenti, equus sine ephippio, balneum non quotidianum, albeus rarus. *idem.*

Vt puellæ habeant potius in vestitu chlamydas, encombomata & parnacidas, quam togas. *idem.*

Melos alterum in cantibus est bipartitum. vnum, quod est in assa voce: alterum, quod vocant organicon. *idem.*

Omnes enim qui loquuntur, habere debent quosdam melos. *idem.*

Vt faciunt plerique, vt adhibeant præcantrices, nec medico ostendunt. *idem.*

Itaque domi rituis nostri, qui per deum Fidium iurare vult, prodire solet in compluuium. *idem.*

Itaque Ambraciæ plurimum capillum puerilem demptum. Item cirros ad Apollinem ponere solent. *idem.*

Quare meliusculæ curæ consuetudinis puerilis illorum, qui suis catellis ministrant, quod edent. *idem. Catelli.*

Mali enim consuetudo importata est inextinguibilis. *idem*

Ab huiusmodi lusionibus radices crudelitas agere solet. *idem.*

Etenim nulla, quæ didicit pingere, potest bene iudicare, quid sit bene pictum, plumario, aut textore, in puluinaribus plagis. *idem.*

Alita sunt circum tunsi & terti, atque vnctuli, vt Mangonis videantur tertis *idem.*

Magnum est enim, vt Aristoteles scribit, in primordio puerili, quemadmodum incipiat, fingat id, quasi euadat. *idem.*

Vt qui contra ecleriter erãt nati, fere munerariis præmun ebant, quam qui cito facturum cuiuis ostendere volebat, d cebat numero id fore, quod etiam in parte precabantur numeri: & quam deam solent indigetare etiam pontifices. *idem.*

Non in suarum manuum opificio, quibus almo lino quid faciunt, aut palma, quæstuis causas deridebant suas res pueris. *idem.*

Non solum qui primum in alterutra re præstet alios, sed etiam qui sit secundus & tertius. *idem.*

Sculna, *Gellius lib. 20. cap. 10.*

Ex primo librorum, qui inscripti erant Hebdomades, vel de imaginibus.

Is namque numerus Septentriones maiores, minoresque facit in cælo. Item Vergilias, quas πλειάδας vocant. Facit etiam stellas, quas alii erraticas, P. Nigidius errones appellat. Circuli quoque in cælo circum longitudinem axis septem sunt, è queis duo minimi, qui axem extimum tangunt, πόλοι appellantur: sed ii in sphæra, quæ κρικωτὴ vocatur, propter breuitatem non insunt.

Dies deinde illi, quibus Halcyones hyeme anni in aqua nidulantur, septem sunt. Præterea Lunæ curriculũ conficitur integrum quater septenis diebus. Nam duodetricesimo Luna ex quo vestigio profecta est, eodem redit. Auctor Aristides Samius. In qua re non id solum debet dici, quod quater septenis, id est octo, & viginti diebus conficiat iter Luna suum, sed quod is numerus septenarius, si ab vno profectus dum ad semetipsum progreditur, omnes, per quos progressus est numeros comprehẽdat, ipsumque se addat, facit numerum octo & viginti, quot dies sunt curriculi Lunaris. Ad homines quoque noscendos vis numeri istius porrigitur, pertinetque. Nam cum in vterum mulieris genitale semen datum est, primis septem diebus conglobatur, coagulaturque, fitque ad capiendam figuram idoneum. post deinde quarta hebdomade, quod eius virile fœtus futurum est, caput & spina, quæ est in dorso informatur. Septima autem fere hebdomade, id est nono, & quadragesimo die totus homo in vtero absoluitur.

Illa quoq; vis numeri huius obseruata est, quod ante mensem septimum, neque masculus, neque fœmina, salubriter, ac secundũ naturam nasci potest: quod ii qui iustissime in vtero sunt, post ducentos septuaginta tres dies, postquam sunt concepti, quadragesima denique hebdomade ita nascuntur. Pericula quoque vitæ, fortunarumque hominum, quæ climacteras Chaldæi appellant, grauissima quæque fiunt septenariis.

Præter hæc modus est summus adolescendi humani corporis septem pedes.

Dentes quoque & in septem primis mensibus & septeni & vtraque parte gignuntur, & cadunt annis septenis, & gemini annascuntur annis fere bis septenis.

Venas etiam in hominibus vel potius arterias Medici Musici

[illegible] numero moueri septenario, quod ipsi [illegible] τὴν διὰ τεσσάρων συμφωνίαν, quæ fit in collatione quaternarii numeri.

Septem opera sunt in orbe terrarum miranda, & sapientes item veteres septem fuerunt, & curricula ludorum Circensium solennia septem sunt. ad oppugnãdas Thebas duces septem electi. ego quoque iam duodecimam annorum hebdomadem sum ingressus. & ad hũc diem septuaginta hebdomadas librorum conscripsi. ex quibus aliquot cum proscriptus essem, direptis bibliothecis non comparuerunt *Gellius lib.3. cap.*10.

An Homerus, vel Hesiodus natu prior sit, parum constat: sed non est dubium quin aliquo tempore eodem vixerint.

Capella Homeri candida hoc tumulum indicat,
Quod ariete mortuo faciunt sacra.
Ἑπτὰ πόλεις διερίζουσι περὶ ῥίζαν Ὁμήρου
Σμύρνα, Ῥόδος, Κολοφών, Σαλαμίν, Χίος, Ἄργος, Ἀθῆναι.
*Idem Gellius lib.3.cap.*11.

*Ex aliis Hebdomadum libris nihil citatum reperi præter hæc pauca verba ex vndecimo apud Carisium lib.*1.

A vulgo condemnaretur.

Et ex hoc incerto apud Nonium de doctorum indagine, luces pro diebus.

Hic Demetrius est natus, quod luces habet annus absolutus. *Vbi legitur, Varro Hebdomadum sub imagine Demetrii.*

Ex Logistorico, qui inscriptus erat Messala de valetudine.

Antiqui agrestes venandi periti cum plurimum in syluis agerent, quod veluti Diana duce ad inuestigãdas feras paterent, Deuianam appellarunt deam, mox Dianam, quod intelligerent, eandem esse, quæ diem nascentibus daret. *Hoc recitat Probus.*

Ex Logistorico, qui inscriptus erat, Tubero de origine humana.

Cælum est testa, item vitellum, vt terra inter illa duo humor quasi Ilcinus clusus aeri, in quo calor. *Idẽ Probus.*

Vitellum appellatum, quia nutriat vitalia. *Idem.*

Pythagoras dixit, partus esse genera duo, alterum septem mensium: alterum decem, sed priorem aliis dierũ numeris conformari, aliis posteriorem. eos vero numeros, qui in vno quoque partu aliquid ferunt mutationis, dum aut semen in sanguinem, aut sanguis in carnẽ, aut caro in hominis figuram conuertitur, inter se collatos rationem habere eam, quam vires habent, quæ in Musica σύμφωνοι vocantur. *Censorinus de die natali.*

Ex Oreste, vel de insania.

Olympias Philippi vxor festiuissime rescripsit Alexandro filio. Nam cum is ad matrem ita scripsisset: Rex Alexander Iouis Ammonis filius Olympiadi matri salutem dicit: Olympias ei rescripsit ad hanc sententiam, Amabo, inquit, quiescas, neque deferas me, neque criminere aduersus Iunonem. Malum mihi prorsum illa magnum dabit, cum tu me literis tuis pellicem illi esse confiteris. *Gellius lib.13.cap.*4.

Ex Sisenna, vel de historia.

Quod si non harum omnium similia essent principia, susque deque esset. *Gellius lib.16.cap.6.*

Ex Pio, aut de pace.

C. Salustius scriptor seriæ illius, & seueræ orationis, in cuius historia notiones censoriæ fieri, atque exerceri videntur, in adulterio deprehensus ab Annio Milone loris bene cæsus est, & cum dedisset pecuniam, dimissus. *Gel.lib.16.cap.*18.

Ex Mario, vel de fortuna.

Est natio hominum iuxta agrum Prænestinum, qui Carsitani vocantur ἀπὸ τῶν καρύων. *Macrobius lib.* 3. *cap.*18.

Leges ruina ne iacentem subdealbet algo danti frigore. *Nonius.*

Tela dextra vibrant, russantia emicant, atque insignibus Martis torqueas aureas, & scuta cælata Hibero argento graui crebra fulgent. *Idem.*

Sapiens, & bonum ferre potest modice, & malum fortiter, ac leuiter. *Idem.*

In inuidiam veniant in hoc ipso rapinatores. *Idem.*

Ex incerto Logistorico.

Ideo mortuis Salue, & Vale dicitur, non quod valere, aut salui esse possint, sed quod ab iis recedimus eos numquam visuri. *Seruius.*

Ex libro de comœdiis Plautinis.

Nam nec Gemini, nec Leones, nec Condalium nec Anus Plauti, nec Bis compressa, nec Bœotia vnquam fuit, neque adeo ἄγροικος, neque commorientes: sed M. Acutici. *Gellius lib.3.cap.3.*

Plautius fuit quispiam poeta comœdiarum, cuius quoniam fabulæ Plauti inscriptæ forent, accepti sunt quasi Plautinæ, cum sint non à Plauto Plautinæ, sed à Plautio Plautianæ. Saturionem, & aditum, & tertiam quandam in pristino Plautus scripsit, cum pecunia omni, quam in operis artificum scenicorum pepererat, in mercationibus perdita inops Romam redisset, & ob quærendum victum ad circumagendas molas, quæ trusatiles appellantur, operam pistori locasset. *Idem ibidem.*

Ex libro secundo quæstionum Plautinarum.

Amussis est æquamentum leuigatum, & est apud fabros tabula quædam, qua vtuntur ad saxa coæquanda. *Nonius.*

Ex primo libro de Poetis.

Qu. Valerio, & C. Manilio coss. natus est Qu. Ennius poeta. Is cum septimum & sexagesimum annum ageret, duodecimum annalem scripsit, vt ipse Ennius in eodem libro scribit. *Gell.lib.18.cap.*21.

C. Næuius poeta stipendia fecit bello Punico primo. idque ipse Næuius dicit in eo carmine, quod de eodem bello scripsit. *Idem, ibidem.*

Deinde ad Siculos se applicauit. *Priscianus libro* 9.

Ex incerto libro de Poetis.

Et tamen non demolio astra. *Diomedes libro* 1.

Ex secundo libro de Poematis.

Nunc vides in coniugiis ita poni sal, & mel. *Carisius lib.*1. Lentim. *Idem.*

Ex incerto libro de Poematis.

Olympiam non accessit. *Carisius lib.*1.

Ex libro de compositione Satyrarum.

Porrectatæ adsunt mulierque & Venus. *Nonius, Porrectati.*

Ex primo libro de Scenicis originibus.

Matres familiæ. *Carisius lib.*1.

Sub ruminali ficu. *Idem.*

Ex secundo libro de Scenicis originibus.

Ap. Claudio Pulchro Ædile. *Carisius ibidem.*

Ex tertio libro de Scenicis orginibus.

Vbi compitus erat aliquis. *Nonius.*

Vetere vino. *Carisius lib.*1.

Hunc calamistrum. *Idem.*

Ex incerto libro de Scenicis originibus

Cum multa portenta fierent, & murus, & turris quæ sunt inter portam Collinam & Exquilinam, de cœlo essent tacta, & ideo libros Sibyllinos decemuirii adiissent, renunciarunt, vti Diti patri, & Proserpinæ ludi Tarentini in campo Martio fierent tribus noctibus, & hostiæ futuræ immolarentur, vtique ludi centesimo quoque anno fierent. *Censorinus de die natali.*

Scena quæ fiebat, aut versilis erat, aut ductilis. Versilis tunc erat, cum subito tota machinis quibusdam vertebatur, & aliam picturæ faciem ostendebat. ductilis tunc, cum tractis tabulatis hac, atque illac species picturæ nudabatur interior. *Seruius.*

Ex tertio libro de actionibus Scenicis.

Multifariam in patellis coquere cepe. *Priscianus lib.7.*

Ex Quincto libro de actionibus Scenicis.

Imberbi

Imberbi iuuenes. *Cariſius lib.*1.

Ex variis libris. Ex libro de moribus.

Mos eſt in iudicio animi, quem ſequi debet conſuetudo. *Macrobius lib.*3.*cap.*8.

Ex eo libro cui titulus erat articulus, & erat de numeris.

Id moris, inſtitutique maiores noſtri tenuerunt, vt cum die natali munus annale genio ſoluerent, manum à cæde, ac ſanguine abſtinerent, ne die, qua ipſi lucem accepiſſent, aliis demerent. *Cenſorinus de die nat.*

Ex Ephemeride nauali, quod opus quidam enumerant inter poëtica, neſcio quo argumento.

Poſtea honoris virtutum cauſſa Iulii Cæſaris, qui faſtus porrexit, menſis Iulius appellatus eſt. *Priſcian.lib.*6.

Eteſiæ diutius & vberius fluant, & Autumnum ventoſum faciant. *Nonius.*

Ex Annali.

Nummum argenteum conflatũ primum à Ser. Tullio dicunt, is quattuor ſcrupulis maior fuit, quam nummi. *Cariſius lib.*1.

Ex primo libro de rerum natura.

Nec familiæ rixent cum vicinis. *Nonius.*

Ex libro de vita ſua.

Huius Serapidis. Huius Iſis. *Cariſius lib.*1.

Ex libris de familiis Troianis.

Nautes Romam Palladium detulit: vnde Nautiorũ familia Mineruæ ſacra retinebat. *Seruius.*

Ex Complexionum ſexto.

Ad mortem non ſiui me producere. *Diomedes lib.*1.

Ex libro ſecundo de Bibliothecis.

Vectigaliorum. *Cariſius lib.*1.

Glutine, & cinere. *Idem ibidem.*

Glutine è vitro refecit. *Idem.*

Ex vno librorum quattuor de Argonautis.

Pars Parthorũ Media eſt appellata à Medo filio Medeæ, & Ægei. *Probus.*

Ex admirandis.

Vinum quod ibi natum ſit in quodam loco, ſi prægnans biberit, fieri, vt aboriatur. *Nonius.*

Inter Italiam, & Siciliam qui eſt fretus inter Rhegiũ & Meſſanam. *Nonius.*

Secundo de ſtatiuis aquis, vt ſunt lacus, & ſtagna, & putea, & maria. *Idem.*

Perdicas Bœotios. *Idem.*

In Sicilia quoque manu capi muræ nas flutas, quod hæ in ſumma aqua præ pinguetudine fluitent. *Macrobius lib.*3.*cap.*15.

In mare aquam frigidam oriri. *Priſcianus lib.*7. *& Cariſius lib.*1.

Templorum prior fabricator fuit Iouis progenies Æacus. *Arnobius lib.*6.

Magnum mendum. *Hoc & ſequens, Cariſius lib.*1.

Ex Andabatis.

Sed quiduis potius ô homo, quam caruncula noſtra. *Priſcianus lib.* 6.

Sed quod hæc loca aliquid gerunt. *Idem lib.*10.

Non mirum, ſi cæcutis minus: aurum enim non perſtringit oculos: quam τὸ σοῦ κεράτος. *Nonius.*

Aperiendum putat, idque alterum appellamus à calendo calorem, alterum à feruore febrim. *Idem.*

Ædepol idem cæcus non luſcioſus eſt. *Idem.*

Anima vt concluſa in veſica quando eſt arcte ligata, ſi perculeris, aëra reddet. *Idem.*

Nec manus viſco tenaci, tinxerat viri caſta. *Idem.*

Mortales multi rurſus, ac prorſus meant. *Idem.*

Et me Iupiter Olympia Minerua, Athenis ſuis myſtagotis vindicaſſent. *Idem.*

In reliquo corpore ab hoc fonte diffuſa eſt anima. Hinc animus ad intelligentiam tributus. *Idem.*

Candidum lacte pupilla cum fluit ſignũ putant partuis: quod hic ſequatur mulierem è partu liquor. *Idem.*

Ex Aboriginibus περὶ ἀνθρώπου φύσεως.

Sed neque vetulus cantherius, quam nouellus melior, nec canitudini comes virtus. *Nonius.*

Grunnit lepido lacte ſatur mola mactatus porcus. *Idem.*

Itaque breui tempore magna pars in deſiderium puparum, & ſigillorum veniebat. *Idem.*

Mugit bos, ouis balat, equi hinniunt, gallina pipat. *Idem.*

Sublimis ſperibus iactato non volitantis altos niteas tradito. *Idem.*

Ex Agathone.

Hæc poſtquam dixit, cædit citus celſus tolutim. *Nonius.*

Neque auro, aut genere, aut multiplici ſcientia ſufflatus quærit Socratis veſtigia. *Idem.*

Quid multa? factus ſum veſpertilio, neque in muribus plane, neque in volucribus ſum. *idem.*

Nonne cælatus in manu dextra ſcyphus
Cælo dolitus artem oſtentat Mentoris. *idem.*

Pueri obſcænis verbis nouæ ruptæ aures redurant. *Idem.*

Quid triſtiorem video te eſſe, quam angit hac Lampadione? quid familiaris filius amat? hæc ſpes eſt argẽtaria, ideoque ſcapulæ metuunt virgindemiam. *idem.*

Virgo de conuiuio abdicatur ideo, quod maiores noſtri virginis acerbe aures Veneris vocabulis imbui noluerunt. *Idem.*

Et pueri in ædibus ſæpius pedibus offenſant, dum recentes muſteos in carnario fluitare ſuſpiciunt. *idem.*

Qui meret, hominem, & ſeruum facit, vnde & mercenarii, & meretrices dicuntur. *idem.*

Ex Autumedo.

Meus quod apud Plotium Rhetorem bubulcitare alteri dolori defuit. *Idem Nonius.*

Ex armorum iudicio.

Vt in littore cancri digitis primoribus ſtare. *Idem Nonius.*

Ille viros hortari, vt rixarent præclari philoſophi. *Idẽ.*

Ex Aiace.

Stramentitio acre æger medicos exquiſitim conuocabas, vt conualeſceret. *Idem Nonius.*

Ex Bimargo.

Magna vt tremiſcat Roma, & magnæ mandonum gulæ. *Idem Nonius.*

Cohortes coquorum, atq; hamiotarum aucupumque. *Idem.*

Ideo fuga hoſtium Græce vocatur τροπή. hinc ſpolia capta fixa in ſtipitibus appellantur trophæa. *Idem.*

Non te pudet Mani, cum domi tuæ vides commilitonum tuorum cohortes ſeruis tuis miniſtrare cæmenta. *Idem.*

Scena quem ſenem Latina vidit duriſſimum. *Idem.*

Ipſum propter vix liberti ſemiatrati exequiantur. *Idem.*

Quod vtrum ſit magnum, an paruum, facul, an difficul. *Idem.*

Vt nouum cribrum nouo paxillo pendeat. *Idem.*

Leuis tippula lanifici frigidos tranſit lacus. *Idem.*

Tunc repente cœlitum altum tonitribus templum toneſcit. *Idem.*

Aui & Ataui noſtri cum allium & cepe eorum verba olerent, tamen optime animati erant. *Idem.*

Nos ergo nihil agimus, quod legem luce claro latam ſcrutulamus. *Idem.*

Ne me prædatus verſuum tardor. *Idem.*

Non Hercules potes, qui agebas. *Idem.*

Socius eſt hoſtibus ſocius bellum ita geris, vt bella omnia domum afferas. *Idem.*

Ebrius es Marce. Odyſſam enim Homeri ruminari incipis, cum περὶ τρόπου ſcripturũ te, ſcio, receperis. *Idem.*

Cum tot comœdias ſine vlla fecerimus, ego vnum libellum non edolem, vt ait Ennius? *Idem.*

Et pater diuum triſulcum fulmen igni feruido actu-

tum mittat in tholum Marcelli. *Idem.*

Cum nouissime mitteret, quantum sumpti fecerit. *Idem.*

Nautæ remiuagam mouent celocem. *Idem.*

Vulcanum, nec cum nouæ lagenæ ollarum frangantur, ter precatur. *Idem.*

Est enim vera caussa. in candelabro pendet strigilis. *Idem.*

Qui non modo ignorasse me clamat, sed omnino omnes heroas negat nescisse. *Idem.*

Sensistis dicite labdea, & viuos contemnite viui.

Anticipate, atque addite calcar, stultos contemnite docti. *Idem.*

Sensus, poriæ, verro, hydragogiæ, cloaca, intestina. *Idem.*

Nemini fortuna currum à carcere vltimo missum leui inoffensum per æquor candidum ad calcem scribit. *Idem.*

Cui celeri die nos lemnatos leges, Antipatri Stoici filius rutro caput displanat. *Idem.*

Nam humanis omnia sunt paria: quippe maior plus vrget, pisces vt sæpe minutos magnus comest, vt aues enecat accipiter. *Idem.*

Noctilucam tollo, ad focum fero, inflo, animo, reuiuiscit. *Idem.*

Ex Baiis.

Quod non solum innubæ fiunt communes, sed etiam veteres puellascunt. *Idem Nonius.*

Ex Caprino prælio περὶ μέθης.

Ne vobis censeam, si ad me referretis. *Idem Nonius.*

Nam virtutem propriam mortalibus facit, cetera promiscue voluit communia habere. *Idem.*

Ex Cosmophthoria περὶ φθορᾶς κόσμου.

Singulos lectos stratos vbi habuimus, amisimus propter cariem & tineam. *Idem.*

Propter cunam capuium positum nutrix tradit Pollinctori. *Idem.*

Phrygio qui puluinar poterat pingere soliardc vigebat. *Idem.*

Africa terribilis contra concurrere ibis, atque Æneæ misceri sanguini sanguen. *Idem.*

Detis habenas animæ leui, dum ventus vos flamine sudo suauem ad patriam perducit. *Idem.*

Atque Ægeus fluctus, quam lauit ante Aquilo.

Sæuus vbi posuit Neptuni filius vrbem. *Idem.*

Mulierem aliam cerneres cum stola olosserica. *Idem.*

Toga tracta est, & abolla data est ad turbam, vbi sera militia in munera velli, vt præstarem. *Idem.*

Ex Cynico.

Si mehercule purgant, & deorum cura non satisfacitur Reipubl. *Priscianus lib. 8.*

Ex Desulturio περὶ τρυφῆς. *de delitiis.*

Feruere piratis, vastarique omnia circum. *Nonius.*

In aliis domini delicias faselo nactus tonsili remo vilem fluctam soluit. *Idem.*

Ex Eumenidibus.

Contra cum psaltria, & cum flora Lurcone obstrepis. *Idem Nonius.*

Quin mihi caperatam tuam frontem Strobile omittis. *Idem.*

Tertia pœnarum infamia stans nexa in vulgi pectore fluctuanti, intonsa coma, sordido vestitu, ore seuero. *Idem.*

Quis sanus? cui si stet terra, & traditus orbis

Furando tamen, ac morbo stimulatus eodem,

Ex sese ipse aliquid quærat cogatque peculi. *Idem.*

Nunc de te, inquit, meliusculam spē habeo, qui rem spurcissimam gustare voluerim. *Idem.*

Sed nos simul atque in summam speculam peruenimus. *Idem.*

Et ceteris scholasticis auribus scholastica dape, qua ebriis festice ἀπεῤῥοντολογία consurgia consurgimus ieiunis oculis. *Idem.*

Iterum Tragici prodeunt capite gibbero cum antiqua lege ad frontem superficies accedebant. *Idem.*

Ego medicina serapi vtor. quotidie precantur. intelligo recte scriptum esse Delphis Theo hera. *Idem.*

Hospes quid miras animo curare serapim quid? quasi non curat tantidem Aristoteles. *Idem.*

Aut ambos mira aut noli mirare de me.

Puditate, an pudore Gallum cœpit mihi videri. *Idem.*

Ego autem, qui essem plenus vini ac Veneri. *Idem.*

Ex his, atque eiusmodi institutis, ac vita vel Herculis athletæ facti erunt. *Idem.*

Aurora ostrina hic indutus supparum, coronam ex auro & gemmis fulgentem gerit, luce locum afficiens. *Idem.*

En domum prçter matrē deûm ædem exaudio cymbalorum sonitum. *Idem.*

Partum venusta muliebri ornat stola. *Idem.*

Patella esurienti posita prouocat Neapolitanas piscinas. *Idem.*

Empedocles natos homines ex terra ait, vt blitum. *Idem.*

Nam vt arquatis & veternosis lutea quæ non sunt, æque vt lutea videntur, sic insanis sani, & furiosis esse videntur insani. *Idem.*

Ex Eudæmonibus.

Dum sermone cœnulam variamus, interea tonuit bene tempestate serena. *Nonius.*

Quare si in somnum recideris. & ὑδέποτε eris iterum exporrectus. *Idem.*

Tibi tympana non inani sonitu matris deûm tonimus. *Idem.*

Sonitu matris deûm tonimus tibinos tibi. nunc semiuiui teretem comam volantem iactant tibi Galli. *Idem.*

Apage in directum à domo nostra istam insanitatē. *Idem.*

Postremo nemo ægrotus quidquā somniat. an quidquam somniat tam infandum, quod non aliquis dicat Philosophus? *Idem.*

Et ecce de improuiso ad nos accedit cana veritas Atticæ philosophiæ alumna. *Idem.*

Vbi vident se cantando ex ara excantare non posse, diripere incipiunt. *Idem.*

Neque furentem equuleum damacrinum insanus equiso exhibebis morbi fluctibus educat vmquā. *Idem.*

Cum illo vento video Gallorū frequentiam in templo. . . . . . & deam gallantes vario retinebant studio. *Idem.*

Cum in eo esset occupatus, atque in schola curaret, irrepsit Scantius horno per Dionysia. *Idem.*

Quod eo die mea erat præbitio, in ianuam cane canem inscribi iubeo. *Idem.*

Vix vulgus confluit non profugarum, sed puerorum atque ancillarum, qui omnes me bilem atram agitare clamitantes opinionem mihi insaniæ meæ confirmant. *Idem.*

Vbi dicatur primus Zeno nouam hæresim, nouo paxillo suspendisse. *Idem.*

Quod nunc quæstus trictinus erat, nunc est vber, vt quæstus sit magnus. *Idem.*

Nunc coruus vlmum tuus depauit. pergit hera. *Idem.*

Insomnis venit. iubet me cepam esse, & fesliminum. *Idem.*

Quid dubitatis, vtrum nunc sitis cercopitheci, an colubræ, an belluæ, an de albucib⁹ labus Athenis. *Idem.*

Animum mitto speculatum toto orbe, vt quid facerent homines, cum experrecti sint, me faceret certiorē: si quisquis melius operam superet, vt eius consilio potius vigilium adminicularem nostrum, qui videt alium curuantem extrema noctis tempora. *Idem.*

Phrygios per ossa cantus liquida canit anima. *Idem.*

Capite

Capite aperto esse iubet, ante lucem suscitat, frigore torret, venatum eiicit, ieiunio vellicat. *Idem.*

Simul ac languido corpore Solis calidior visa est aura. *Idem.*

Vt Naiades vndicolæ. *Idem.*

Stolam, calceosque muliebres propter positos capio. *idem.*

Propter crepans vocibus volitans aureis vulgi. *idem.*

Maximum cedit ferro, sed cedere Vlyssem.

Cum baca syluam cædit, porcosque trucidat. *idem.*

Forenses decernunt, vt existimatio nomen meum in sanorum numerum referat. *idem.*

Videmus populum furiis instinctum tribus diuersim ferri exterritum formidine. *idem.*

Tum non insanis? quo tibi vino corpus corrumpis mero? *idem.*

Quia plus inquit merere debet, in quo est virtus. *idem.*

Primum iste, qui meret sestertios vicenos.

Priusquam responderem, foris nescio quis occupat res indicare. *Idem.*

Nam quæ venustas hic adest gallantibus, quæ casta ætas, quæ vestis adolescentiũ, quæ teneris species? *Idem.*

Sic ad vos citius opinionibus ventilabundus miser decidi. *Idem.*

Propter eam porticum situm erat dolium. *Idem.*

Discumbimus multi satis. dominus maturo ouo cœnam committit. *Hoc & tria sequentia fragmenta apud Nonium apparent citata ex Endymionibus corrupte, vt arbitror. Committere. initiare. dominus. & maturum.*

Vt Mercurium Arcadem colonum. *Idem.*

Qui vt vigilarem, mature cœpisti. in eo retinueris. *Idem.*

Diuitum aphocaschias ad communem reuocat matellam. *Idem.*

Ex Ephebo περὶ ἐμμονῆς.

Dic, si possumus, quod debemus, populo in foro medio luci claro decoquere. *Idem Nonius.*

Quid te facere oportet litteris imbutum solis Mineruæ? *Idem.*

Crede mihi, plures dominos serui comedere, quam canes. quod si Actæon occupasset, & ipse prius suos canes comedisset, & non negasset saltatoribus fieret. *Idem.*

Hæc narium seplasiæ. hic hedycus Neapolis. *idem.*

Verere ne manu non mittat cum octo medicarios honestos audissemus, dare possis. quod si non mittet, fugies, si me audies; cum tempus reuocat, ea præcox est fuga. *idem.*

Ex Flexabulis περὶ ἐπαρχιῶν.

Multi enim, qui limina intrarũt, integris oculis strabones sunt facti. habet quiddam enim ἐλκιστικὸν prouincialis formulosa vxor. *Nonius.*

Domo exeo. intro. & pedes corrigiis compedio. *Idem.*

Nec dolore adiaphoron esse. quod philosophia cõmallaxarem, ea patrem. neque irato mihi habenas dedi vmquam. neque cupiditas non imposuit frenos. *Idem.*

Quid? tu non vides in vineis, quod tria pala habent, tripales dici? *idem.*

Atque si addam, quanta misericordia mea hæredibus stet, quod miseros subleuarint. *idem.*

Quare ô Marce, pransum ac paratum esse, hoc minime oportet. *idem.*

Ex Hercule Socratico.

In omnibus rebus bonis quotidianis cubo. in Sardinianis tapetibus chlamyda, sed purpurea amicula. *Nonius.*

Qui sutrinas facere inscius nihil homo agis. *Idem.*

Tuam fidem per maritimas oras vagant suffragantur. *idem.*

Tuam fidem procella frigida arte obruat celocem. *Idem.*

Ex Hippocyone.

Apollonium ideo excuriati sunt, quia nihil habebat. *Nonius.*

Ex libro περὶ αἱρέσεων.

Porro inde ab vno quoque compito ternæ viæ oriuntur, ex quibus singulæ exitum ad cœlos habent proprium à primo compito dextimam viam munit. *Priscianus lib.* 4.

Neque in puluere, Libyco coquam carnes, quibus satullem corpora ac famem ventris. *Nonius.*

Ex Lararensi.

Parsurus pecuniis pene partis. *Priscianus lib.* 10.

Ex libro secundo belli Punici secundi.

Deinde vbi pellicuit dulcis leuis vnda saporis. *Idem Priscianus lib.* 10.

Ex lege Menia.

Ad Biuiram venio, cum vellem ostendere, quid vellem, M. Atilius inconstantiæ crimine me reprehendit. *Nonius.*

Si quis patriam maiorem parentem extinguit, in eo est culpa, quod facit pro sua parte is, qui se enuchat, aut aliqua liberos producit. *idem.*

Nemo est tam negligens, quin summa diligentia eligat asinum, qui suam saliat equilam. *idem.*

Exercebam ambulando, vt siti capacior ad cœnam veniret guttur. *idem.*

Neque in bona segete nullum est spicum nequam: neque in mala non aliquod bonum. *Idem.*

Non bos Pactolus aureas vndas agens eripiet vnquã è miseriis. *idem.*

Admirantes, quod sereno lumine conniuisset oculis cœli rimari plagas. *idem.*

Signata sacra esse desierunt, posteaquam homines sunt facti. *idem.*

Contra lex Menia est in pietate, Ne filii patribus luci claro suggillent oculos. *Idem.*

Ex Mysteriis.

Prisca horrida silent oracla crepera in nemoribus. *Nonius.*

Æs defraudasse cauponem bonum, luto obleuisse, tum portitores æra induxere. *Nonius.*

Vulpinare modo, & concussa qualubet erras. *idem.*

Licet videre multos quotidie hyeme in sole apricari. *idem.*

Sed tibi fortasse alius molit & depsit. *Idem.*

Iuit virgo fœmina vi auferatur. quæ mihi postquam ad concordiam dicta est. *idem.*

Nascimur enim spissius, quam emorimur. vix duo homines decem mensibus edolatum vnum reddunt puerum: contrà vna pestilentia, hostica acies puncto temporis immanes aceruos facit. *Idem.*

Ex Marcipore.

Nubes aquali frigido velo leues cœli cauernas aureas subduxerant aquam vomentes inferam mortalibus. *Nonius.*

Ventique frigido ab axe erumpebant phrenetici, septentrionum filii, secum ferentes tegulas, ramos, syrus. *Idem.*

Spatulæ euirauit omnes, veneriuaga pueros. *idem.*

Deli me bipennis, & leuis passerculus. *idem.*

Pinnas caduci naufragii. *idem.*

Astrologi non sunt, qui conscribellarunt, pingentes cœlum. *Idem.*

Vt eat, ac Rempub. administret, & quoad puelli ientent. *idem.*

Vtri magis sunt pueri hi pusilli nigri, qui exspectant nundinam, vt magister dimittat lusus. *Idem.*

Peliam me & permisisse, vt seu eluuiem degluberet dum madore puellum. *Idem.*

Hiccine nobis terne tudiculasse. *Idem.*

Altera exorat patrem libram ocellatorum, altera virum semodium margaritarum. *idem.*

Propontis vnda, quam liquanti cærulea nutantem perfundat cape. *Idem.*

Quicquid videntes circumstat, non rident. Credo ridere hiantes. video hiantes. non audio. *Idem.*

Eodem coniecisse mera miracula nescio quæ. *Idem.*

Et Diogenes, qui ab Alexandro rege iussus optare, quid vellet se facturum. *Idem.*

Dein mittit virile veretrum in flumen. offendit buccam Volumnio. *Idem.*

Hîc in ambiuio nauem conscendimus palustrem, quam nautici equisones per viam conducerent loco. *Idem.*

Repente noctis circiter meridiem cum pictus aër feruidis late ignibus Cœli ore astra ostenderet. *Idem.*

Regi Medeam aduectam per aëra in rhedam anguibus. *Idem.*

Ex Modio.

Tremodiam, amphoramque eandem temeti, ac farris modium. *Nonius.*

An qui gradarius tulit me melius, quam tute molliter vectus, cito relinquat. *Idem.*

Et hoc interest inter Epicurum, & ganeones nostros, quibus modulus est vitæ culina. *Idem.*

Non eos optime vixisse, qui diutissime vixerint, sed qui modestissime. *Idem.*

Asse vinum, asse pulmentarium sedeas, quo natura aurigatur, non necessitudo. *Idem.*

In cubiculo dormire mallem scilicet potus vinum meum cibarium, quam ego dominus cubarem. *Idem.*

Putat fore hoc, quod hinc comedonibus conuenit vsus, qui dum nata voluntate comedunt, duntaxat gula gaudet. *Idem.*

Si displicebit tam diu latum mare partis, quantum spongiam deletilem. *Idem.*

Quid aliud est, quod Delphica canat columna litteris suis μηδὲν ἄγαν, quam nos facere addit mortalē modum medioximæ, vt quondam patres nostri loquebātur. *Idem.*

Quis poculis argenteum chordum introibit? popino. *Idem.*

Sed ô Petullæ ne meum taxis liberum.

Si te pepigat hæc modo scenatili. *Idem.*

Omnes videmur nobis esse belli, festiui, saperdæ, cū simus κάπεοι. *Idem.*

Qui cum erant in Græcia coma promissa, rasa barba, pallia trahentes. *Idem.*

Quare meas lubidines, ac tibias bilingos. *Idem.*

Quam istorum, quorum vitreæ togæ ostendant vnice clauos. *Idem.*

Sed Cynicis inuolucrum, & pallium luteum non est. *Idem.*

Hanc eandem voluptatem taciculus taxim consequi Lapathio, & ptissana possum. *Idem.*

Ex Manio.

Harum ædium summe atria confutabant architecti omnes. *Nonius.*

Ager derelinqueretur, ac periret squale, scabieque, illuuie, ac vastitudine, improfundie, incuria. *Idem.*

Hic vt quadrato latere stipatæ strues. *Idem.*

Tum ad me fuerunt, qui libellionem esse sciebant. *Idem.*

Altus alieno sciens, sed limus intra limites culinæ. *Idem.*

Lex neque innocenti propter simultatem obstrigillat, neque nocenti propter amicitiam ignoscit. Idem.

Hunc Ceres tibi ministra frugibus suis porcet. *Idem.*

Funere familiari commoto auito, ac patrito more precabamur. *Idem.*

Nec natus est, nec morietur. viget vtpote plurimum. *Idem.*

Dulcem aquam bibat salubrem, & flebile cepe. *Idem.*

Nec luxibus finem lepidus statues, modumq;. *Idem.*

Quidam administrant, in scrobe fodiendo, inueniunt arcam. *Idem.*

Habes antepositam alimoniam sedens altus alieno sumptu, neque post respiciens, neque ante prospiciens. *Idem.*

Manius mane suscitat nos, tum in rostra adfert, populum in forum conducit. *Idem.*

Et cum corrigias diruptas tenet aridum reliquum pede penula scortea pertegere. *Idem.*

Sternit iuuencus quam labes mollem facit. *Idem.*

Alterum bene acceptum dormire super amphitapa bene molli. *Idem.*

Lecto strato matella lucerna ceteras res huius vbiq; præ se portant. *Idem.*

Quocirca oportet bonum ciuem legibus parere, & deos colere, in patellam dare μικρὸν κρέας. *Idem.*

Hæc aduentoribus accedunt cellæ claues claustra cernaria dolia. *Idem.*

Non maledicere, pedem in focum non imponere, non maledicere, sacrificari. *Idem.*

Ex Meleagro.

Eum suum vitæ finem, ac fati internecionem forē Meleagro, cum torris esset interfect⁹ flammeis. *Nonius.*

Funus exequiati laude ad sepulchrum antiquo more silicernium confecimus, id est, conuiuium, in quo pransi dicimus alius alii vale. *Idem.*

Sin autem delectationis caussa venamini, quanto satius est, saluis cruribus in circo expectare, quam his descobinatis in sylua currere? *Idem.*

Si non malit vir in viracium vxorem habere Atalantam. *Idem.*

Currere, vigilare, esurire, quando hæc facere oportet, quam ad finem. *Idem.*

Non modo suris apertis, sed penè natibus apertis ambulans. *Idem.*

Quem idcirco terra non cepit, & cælum recepit. *Idem.*

Quid hic venator non cepit? *Idem.*

Cum etiam Thais Menandri tunicam dimissam habeat ad talos. *Idem.*

Adde hydram Lernæam, & draconem Hesperidum, quod bestiæ fuerunt immanes. *Idem.*

Quæro, vtrum fructuis, an delectationis caussa fructus vt vendatis. *Idem.*

Aut ille ceruum, qui volabile currens, sparo sequutus est, tragulave traiecit. *Idem.*

Ex magno talento.

Detotonderat forcipibus vitarpiferis. *Priscian. lib. 9.*

Ex Octogesi περὶ νομισμάτων.

In quo nobilius est Philippeum quod accipimus, quam quod bibimus, cum alterū addamus in bulgam, alterum in vesicam. *Idem.*

Postquam auida libido rapere, ac concidere cœpit, atque opifice non probiter clepere. *Idem.*

Hoc erat incommodi, quod nesciebas semel vnum singulum esse. *Idem.*

Viue, meque ama mutuiter. *Idem.*

Non hæc res de Veneripeta strabam facit. *Priscianus lib. 6.*

Ex Oedipo Thyeste.

Per id tempus OEdipus Athenas exul venire dicebatur, qui consolaret. *Nonius.*

Ex Ortographia.

Ergo inter Solis stationem, & sydera septem
Exporrecta iacet tellus huic extima fluctu,
Oceani interior Neptuno cingitur ora. *Priscianus lib. 10.*

Ex Pseudonea.

Per æuiternam hominum domum tellurem propero gradum. *Priscian. lib. 2.*

Ex Parmenone.

Lepusculi timentes hoc quadrangulum, dedunt sese in

ſe in rete nexile,aut viſcum fugam linteamque compedem. *Nonius.*

Exeunt citi,ſi repunt,bount. *Idem.*

Ferens ferream humero bipennem ſecurem. *Idem.*

Alius caballum arboris ramo in humili alligatum relinquit. *Idem.*

Alius teneram abietem ſolus procellit. *Idem.*

Alia trabs pronis in humum accedēs proxime frangit ramos cadens. *Idem.*

Cauo fronte, vt cum irrigauit cauata aurium anfracta in ſyluam vocans. *Idem.*

Pace in huius naſcuntur pueri rhythmus,& melos. *Idem.*

Dimittisque acri pectore luctū cantu, caſtaq; poeſi. *Idem.*

Cedit velocius iuuenis membris leuis,nitidus oleo. *Idem.*

Micandum erit cum Græco,vtrum ego illius numerum,an ille mecum ſequatur. *Idem.*

In argumentis Cæcilius poſcit palmam. in etheſin Terentius,in ſermonibus Plautus. *Idem.*

Pudet me tui,& Muſarum. agnoſcere piget,currere, & vna ſequi. *Idem.*

Poema eſt λέξις ἔνρυθμος, id eſt, verba plura modice in quandam coniecta formam. Itaque etiam diſtichon epigrammation vocant poema. Poeſis eſt perpetuum argumentum & rhythmus,vt Ilias Homeri,& Annales Ennii. Poetice eſt ars earum reru m. *Idem.*

Cæditur lucus alta frons decidit platanus ramis. *Idē.*

Ex Pranſo parato.

Contra coactus ſeruus latratu canum fertur biſulcis vnguibus nitens,ne ſe humu videant. *Nonius.*

Parata Luna expectant itiner longum ſermone leuare. *Idem.*

Ex Pſeudulo Apolline.

Cum ſex pueri,& puellæ pariter ſex, aut ſeptem numero,quæ cum choro pari vagarunt. *Nonius.*

Quod in eius dei templa calceati introeunt, nemo excalcetur. *Idem.*

Ex Prometheo libro 1.

In tenebris,ac ſuilla viuunt, niſi non ferum,hara,atque homines, qui nunc plerique ſues ſunt exiſtimandi. *Nonius.*

Leuius menſum, quam ſomnorinas imagines affatur,non vmbratur ſomno pupulæ. *Idem.*

Mortalis nemo exaudit, ſed latè excolens barathrū, inhoſpitalis campis vaſtitas. *Idem.*

Id vt ſcias,audi hoc,quod falſum dicis eſſe, nemini oculos opus eſſe,ſi habet. *Idem.*

Aliæ mitram ricinam,aut mitram mellitēſem. *Idem.*

Ego infelix non queam vim propulſare, atque inimicum Orco demittere,nequidquam ſæpe æratas manus compedes conor reuellere. *Idem.*

Ex Prometheo libro 2.

Cum ſumere cœpiſſet, voluptas retineret. cum ſat haberet ſatias manus de menſa tollere. *Nonius.*

Retrimenta cibi quæ exierunt,per poſticum vallem feci. *Idem.*

Ex Prometheo libro 15.

Atque exanguis dolore euireſcat colos. *Idem.*

Ex Prometheo libro incerto.

Chryſoſandalos vocat ſibi amiculam de lacte,& ceram Tarentinam,quā apes Mileſiæ coegerint ex omnibus floribus libantes ſine oſſe & neruis, ſine pelle,ſine pilis,puram putam proceram candidam teneram formoſam. *Idem.*

Tum viſus ſupernus cortex, aut cacumina morientium in quercu & arborum altitudine. *Idem.*

Eburneis lectis & plagis ſigillatis. *Idem.*

Æmulum illius artis atque obſtrigillatorem, quæ propter aliquot annos quæſti nihil fecerit. *Idem.*

Ex primo libro περὶ πλούτου.

Tum vero doces hiſtoriam. ſemel vnūm ſingulum eſſe. *Nonius.*

In hac ciuitate agros colunt arenoſos. Propter hos fluit amnis, quam olim Albulam dicunt vocitatam. *Idem.*

In hac ciuitate tum regnabat Dionyſius homo garrulus,& acer. *Idem Nonius.*

Erraremus extrophas eſſe multas,omnino totum eſſe,ſed ſpiſſum iter. *Idem.*

Itaque videas barbato roſtra illum commentari,& vnumquodque verbum ſtatera auraria pendere. *Idem.*

Ac nulla ambroſia, ac nectar, & non allium,ſed ſardæ,& panis pennia lucuus cibus, qui puriſſimus multo eſt. *Idem.*

Ex Quinquatribus.

An hoc præſtat Hiero filius Diogenis, quod ille è ventre aquam mittit?an hoc te iactas? at hoc pacto vtilior te Thuſcus aquilex. *Nonius.*

Cape hanc caducam Liberi mollem dapem, frondē Bromii Autumnitatis. *Idem.*

Quam in teſtudineo lecto culcita plumea in die dormire. *Idem.*

Hic bipenſile forcipes dentarpagæ. *Idem.*

Quam lympham melius è lacuna fontium allatam nido potili permiſceat. *Idem.*

Quid medico mihi eſt opus, nempe tuum abſynthium vti bibam graue & caſtoreum, leueque robur. *Idem.*

Tum pleni contra caudes audes dicere, cum in eborato lecto,ac purpurei operis toto cubare videas ægrotum,& eius prius album, quam turdum ſubducere malis. *Idem.*

Qui Tarentinum tuum ad Heraclidem Ponticum contenderit. *Idem.*

Ex Seſquiulyſſe.

Quo cum ire vellemus,obuius flare.vbi corpori ærinas compedes impoſitas video. *Idem.*

Omnes irritans ventos,omnesque procellas. *Idem.*

Itaque tum mecum mordacem calcitronem horridum miles,ac vir non vitabat. *Idem.*

Hîc enim omnia erant,idem ſacerdos,prætor,parochus,denique idem ſenatus,idem populi caput. *Idem.*

Nunc emunt troſſuli nardo nitidi vulgo attico talento equum. *Idem.*

Alteram viam deformaſſe Carneadem virtutis è capis acris aceti. *Idem.*

In caſtris permanſi,inde caballum reduxi ad cenſorem. *Idem.*

Vnam veniam eſſe,non amouiſſe duce virtute,hanc eſſe nobilem: alteram Carneadem deſubulaſſe,bona corporis ſecutum. *Idem.*

Vbi educantur barbari, innumerabiles lateres aureos hebuiſſe. *Idem.*

Vigore volitans mulſus aquam è nubibus tortam indicat fore,vt tegillum paſtor ſibi ſumat. *Idem.*

Qui ſe in ganeum accenſum coniecit amicæ. *Idem.*

Vbi quod lupam alumni fefellerunt olim. *Idem.*

Albi venti ceciderunt. quod ſi pergunt diutius mare voluere,vereor, ne me quoque,cum domum ab Ilio cæſus reuertero,præter canem cognoſcat nemo. *Idem.*

Quid enim eſt, quod homo maſculus lubentius videre debeat,quam bellam vxorem. *Idem.*

Vias ſtelligeras ætheris explicans ære. *Idem.*

Ipſum audi. vino inuitati poculis large atque benigne. *Idem.*

Diogenem poſtea palliū ſolum habuiſſe,& habere Vlyſſem meram tunicam,pileum ideo nō habere. *Idem.*

Quod Minerua propter eſt, & id ſignificare eū propter doctrinam. *Idem.*

Vbi nitidè Phœbi veſte pulla candidi modeſte amictus paſcunt pectore. *Idem.*

Nauibus duodecim dum profectus decem annos solidos errasset. *Idem.*

Ventus sub casu vehementius sufflare & calcar admouere. *Idem.*

Pueri cum comesque tenet cata gelo putri montium saxa. *Idem.*

In Thespiadum ore derepente. *Idem.*

Suspendit laribus marinas molles pilas, reticula ac strophia. *Idem.*

Ex Sexagesi.

Nunc quis patrem decem annorum natus non modo auferet, sed tollet nisi veneno? *Nonius.*

Si circumspexe atque inuenisse, cum dormire cœpisset, tam glaber, quam Socratis caluum esse factum ericium è pilis albis cum proboscide. *Idem.*

An si equam emisses quadrupedem, vt meo asino Reatino admitteres, quantum poposcisses, dedisses æquimenti? *Idem.*

Vix hæc fatus erat, cum more maiorum vltro carnales arripiunt, de ponte in Tyberim deturbant. *Idem.*

Senibus crassis homuli non videmus quid fiat. *Idem.*

O stulta nostri pectoris dormitio. vigilabis. quæ me puellum impuberem cepisti. *Idem.*

Ergo tum Romæ parcè, pureque pudentis viuere in patria, nunc sumus in rutuba. *Idem.*

Qui nobis ministrarunt pueri diebus festis cicer viride, qui nos prouocare cum audeant, nos illos reuocare timemus. *Idem.*

Eo, vt viaticum ex arcula adderem in vulgam. *Idem.*

Vt nitens pauonis collus nihil extrinsecus sumens. *Idem.*

Vbi tunc comitia habebant, ibi nunc fit merc[illegible]tus. *Idem.*

Iactati sumus, vt de portu murmur sit verus. *Idem.*

Tunc nuptiæ videbant ostreas lucrinas. *Idem.*

Sic canis fit è catello: sic ex tritico spica. *Idem.*

Auidus iudex reum ducebat κοινὸν hoc modo. *Idem.*

Adest fax inuoluta incendii. *Idem.*

Romam regressus, ibi nihil offendi, quod ante annos quinquaginta cum primum dormire cœpi, reliqui. *Idem.*

In quarum locum subierunt inquilinæ, impietas, perfidia, impudicitia, impudentia. *Idem.*

Neque quas agilipennes anates termipedas buxeis rostris pecudes paludibus nocte nigra ad lumina lampadis sequens. *Idem.*

Erras inquit Marce accusare nos: ruminaris antiquitates, *Idem.*

Quod leges iubent, non faciunt, faciant, doscelaue seruit omnino. *Idem.*

Ex Serano περὶ ἀρχαιρεσιῶν.

Te consulem mihi pedum cedere subsilio, & hostia. Sed extipisci disputanti relinquo. *Nonius.*

Retinet viatorem meridie prætereuntem fontem, quod autumnitas inani tetrachordo mensem præterierat. *Idem.*

Atticus riualis homo in curiam cum macore accedebat. *Idem.*

Dum in agro studiosus ruro, aspicio Triptolemum Sculpinea tum bigas sequi cornutas. *Idem.*

Et petere imperium populi, & contendere honores. *Idem.*

Cum dixisset vitulus ecce calidis pedibus quidam nauicularius semiustulatus irrupit se in curiam. *Idem.*

Occipitium Ariuo deo ostendo ex oraculo elimino me. *Idem.*

Hunc vocas, sed & liquida vita in curiæ vestræ fecem. *Idem.*

Rostrum in protrudendum cessarent. *Idem.*

Dormit alius. nimirum vigilant, clamant, calent, rixant. *Idem.*

Ex Satyra Cynica, quam inscripsit Dolium aut Seria.

Mundus domus est maxima omnium.
Quam quinque altitone fragmine zonæ cingunt.
Per quam limbus pictus bis sex signis.
Stellimicantibus altus in obliquo æthere Lunæ.
Bigas acceptat Posthumi, cui seplasia fœtet. *Probus.*

Vocatur à cœlatura cœlū. Græce ab ornatu κόσμος. Latinè à puritie mundus. *Plin. lib. 2. cap. 4.*

Ex Satyra Menippea de officio mariti.

Vitium vxoris tollendum est aut ferendum.
Qui tollit vitium, vxorem commodiorem præstat.
Qui fert, sese meliorem facit. *Gellius lib. 1. cap. 17.*

Ex Satyra inscripta, Nescis quid vesper serus vehat.

Conuiuarum numerum incipere oportet à Gratiarum numero, & progredi ad Musarū. Nam multos esse non conuenit. quod turba plerunque est turbulenta, vt Romæ quidem constat, sed & Athenis. Nusquam autem plures cubabant. Ipsum denique conuiuium constat ex rebus quattuor, & tum denique omnibus suis numeris absolutū est. Si belli homunculi collecti sunt: si lectus locus: si tempus lectum: si apparatus non neglectus. Ne loquaces autem conuiuas, nec mutos legere oportet: quia eloquentia in foro, & apud subsellia; silentium vero non in conuiuio, sed & in cubiculo esse debet. Sermones igitur id temporis habendi sunt, non super rebus anxiis, aut tortuosis, sed iucundi atque inuitabiles & cum quadam illecebra, & voluptate vtiles: ex quibus ingenium nostrū venustius fiat, & amœnius. Quod profecto eueniet, si de id genus rebus ad communem vitæ vsum pertinentibus confabulemur, de quibus in foro, atque in negociis agendis loqui non est ocium. Dominum autem conuiuii esse oportet non tam lautum quam sine sordibus. & in conuiuio legi nō omnia debent: sed ea potissimum, quæ sint βιωφελῆ, & delectent potius, vt id quoque videatur non superfuisse. Bellaria ea maxime sunt mellita, quæ mellita non sunt. πέμμασιν enim cum πέψει societas infida. *Gellius lib. 13. cap. 11.*

Ex Satyrarum libro, qui ὑδροκύων inscriptus erat.

Non vides apud Mnestheum scribi tria genera esse vini, nigrum, album, melinum, quod vocāt κίῤῥον, id est giluum. Et nouum, vetus, medium. Et efficere nigrum vires, album vrinam, medium πέψιν. Nouum refrigerare, vetus calefacere, medium vero esse prandium caninum. *Gellius lib. 13. cap. 29.*

Ex Satyra inscripta περὶ ἐδεσμάτων, id est, de cibis peregrinis & lautitiis.

Pauus è Samo, Phrygia Attagena, Grues Melita, Hœdus ex Ambracia, Pelamis Chalcedonia, Murena Tartessia, Aselli Pessinuntii, Ostrea Tarentina, Pectunculus Chius, Elops Rhodius, Scari Cilices, Nuces Thasię, Palma Ægyptia, Glans Iberica. *Gellius lib. 7. cap. 21.*

Si quantum operæ sumsisti, vt tuus pistor bonum faceret panem, eius duodecimam Philosophiæ dedisses; ipse bonus iam pridem esses factus. Nunc illum qui norunt, volunt emere millibus centum, te qui nouit, nemo centussis. *Idem, lib. 15. cap. 19.*

Ex Satyra inscripta Testamentum.

Si quis mihi filius vnus, aut plures in decem mensibus gignuntur, ii si erunt ὄνοι λύρας, exhæredes sunto. Quod si quis vndecimo mense κατὰ Ἀριστοτέλην natus est, Accio idem, quod Titio ius esto apud me. *Gell. lib. 3. cap. 16.*

Venio nunc ad alterum genus testamenti, quod dicitur Physicon, in quo Græci belliores, quam Romani nostri. *Nonius.*

Sic ille Puellus Veneris repentè vado cecidit cruentus olim. *Idem.*

Natis, quos Menippi hæresis nutricatur & tutores do, qui rem Romanā, Latiumq; adscissere vultis. *Idem.*

Ex

Ex Satyra inſcripta σκιομαχία, vmbratilis pugna, vel κελωμαχία, Arietum pugna.

Theanna Peranna, Prauda, Celato, Pales.
Nerienes, & Minerua, Fortunæ, ac Ceres. *Gellius libro 13. cap. 21.*

Poſtremo quæro parebis legibus annon? anne exlex ſolus viues? *Nonius.*

Vinum, ruma, lacuus, nihil adiuuat, iſtam inſtruit. *Idem.*

Ego inquit eam ſuppetias. quę tunc mihi nec res, nec ratio eſt, diſſociat, atque omnia nefantia. *Idem.*

Hoc dico compẽdiariè ſine vlla ſolicitudine, ac moleſtia dicundi ad eandem voluptatem poſſe perueniri. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta ταφὴ Μενίππου.

Quod cœperas modo in via narrare, vt ad exodium ducas. *Nonius.*

Antiqui noſtri domibus lateritiis paullulum modo lapidibus ſuffundatis, vt humorem effugerent, habitabant. *Idem.*

Sed vt canis ſine coda. *Idem.*

Vbi lubet, ire licet accubitum, accedo ſtrenuoſus, ſublimus, quod eſurigo findebat coſtas. *Idem.*

Pauimenta, & prietes incruſtati. *Idem.*

Nec piſtorem vllum noſſent, niſi eum, qui in priſtino pinſerat farinam. *Idem.*

Non vides in publica nocte tabernas, qua populus ambulando, perinde vt in arato porcas reddit. *Idem.*

Inde putidas vuas acinis electis, & comeſtis extendit in lectis quondam. *Idem.*

Non vides in magnis peryſtilis, qui cryptas domo non habent, ſabulum iacere à pariete, aut cryptis, vbi ambulare poſſint? *Idem.*

Internundinum calumniarentur. *Idem.*

Perrexit in interiores partes domuis poſticæ, vt ait Plautus, penitiſſime. *Idem.*

Diogenem literas ſciſſe, dum vſioni quod ſatis eſſet. nunc quod etiam acta bellorum hominum. *Idem.*

In carteo ſtadio ἐπιταφίων lego, à quo qui certaſſet animo, bellus homo magis delectatus Stoicorum Pancratio, quam athletarum. *Idem.*

At in ſegetibus poſt meſſem colligebant ſtramenta, qui domicilia colerent. *Idem.*

Vt hirundines figulis oblitis luto tegulas fingebant. *Idem.*

Saltem infernus tenebroſus κακοδαίμονας tenet, atq; habet homines ſolicitos, quod eum peius formidant, quam fullo vlulam. *Idem.*

Hæc Numa Pompilius fieri ſi viderit, ſciet ſuorum nec volam, nec veſtigium apparere. *Idem.*

Illæ nobiles quondam canes. hic liquet homines omnes in terra pila. *Idem.*

In pauimento non audes facere lacunam, & in humu calceos facis elixos. *Idem.*

Aliquot Romæ ſunt, qui cellas vinarias fructuis parant, vt vendant. *Idem.*

Nihilo magis decere mulierem, quam de muliebri ricinio palliolum ſimplex. *Idem.*

Sed quæ neceſſitas te iuuet aquam effundere domi tuæ, ſi vaſa habes pertuſa, plumbum non habent, ad quam rem nobis eſt confluuium, ad quam rem vrnarium. *Idem.*

Edones Romam vt turba intendat annona: ſed propter phagones ficedulam pinguem, aut turdum niſi volantem non video. *idem.*

Mihi facies mæandrata, & vermiculata, atque adeo ingens orbis terræ. *idem.*

Tua templa ad alta fani properans citus itere. *idem.*

Quare Heraclides Ponticus plus ſapit qui præcepit, vt comburerent, quam Democritus, qui vt in melle ſeruarent. Quem ſi vulgus ſequutus eſſet, peream ſi centũ denariis calicem mulſi emere poſſimus. *idem.*

Denique ſi veſtimenta ei opus ſunt quæ fers, cur conſcindis? Si non opus ſunt, cur fers? *idem.*

Ex Satyra inſcripta δὶς παῖδες οἱ γέροντες.

Putum putum. *Gell. lib. 6. cap. 5.*

Ex Satyra inſcripta γέροντος διδασκάλου.

Putas eos non citius tricas Attellanas, quam id extricaturos. *Nonius.*

Manius Curius Conſul in Capitolio cum delectum haberet, nec citatus à tribunis reſpondiſſet, vendidit tenebrionem. *idem.*

Vel decem menſes, vbi vna ſepiant granaria. *idem.*

Vineis vbi ampla cella torculum reponant. *idem.*

Nouus maritus taxim vxoris cingulum ſoluebat. *idem.*

Vehebatur cum vxore vehiculo ſemel, aut bis in anno cum arcera, ſi non vellet, non ſterneret. *idem.*

In quibus Libyca citrus faſceis cingit fores. *idem.*

Vtrum oculi mihi cæcutiunt, an ego vidi ſeruos in armis contra dominos? *idem.*

Confluit mulierum tota Roma, quæ noctu fieri initio ſolita, etiam nunc pinea fax indicat. *idem.*

Rapta à neſcio quo mulione rapturis ramicis rumpit. *idem.*

Hoc eſt magnum cenſorem eſſe. ac non ſtuderè multos ærarios facere. *idem.*

Noctu cultro coquinario ſe traiecit. nondum enim mihi inuenti erant cultelli. *idem.*

Quoties priſcus homo, ac ruſticus Romanus internundinum barbam radebat. *idem.*

Non vides apud Ennium eſſe ſcriptum, ter ſub armis malim vitam cernere, quam ſemel modo parere. *idem.*

Ergo tum ſacræ, religioſæque, caſtæque fuerunt res omnes. *idem.*

Video quod habeant ſatis, ſi vix putant lautum. *idem.*

Vbi graues paſcantur, atque alantur pauonum greges. *idem.*

Sed ſimul manibus trahere lanam, necnon ſimul oculis obſeruare ollam, pultis ne aduratur. *idem.*

Ex Satyra inſcripta τὸν ἐπὶ τῇ φακῇ μύρον.

Actum quidem vt facias, cenſeo: quoniam tu quoque adhuc adoleſcentiaris. *idem.*

Legendo, ac ſcribendo vitam procudito. *idem.*

Nec multum numus piſcis ex ſalo captus helaps, neque oſtrea illa magna capita quiuit palatum ſuſcitare. *idem.*

Ex Satyra inſcripta περὶ κεραυνοῦ.

Maiores ſoliti erant decimam Herculi vouere, nec decem dies intermittere, quin polluerent populum ad ἀσύμβολον, cum corona laurea dimitterent cubitum. *Macrobius lib. 3. cap. 12.*

Cognitio enim tonittum fulget. & tonitrum fulguris à fulmine ortum. *Nonius.*

Ex Satyra Menippea inſcripta ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς.

Hercules apud pontifices idem, qui & Mars habetur. *Macrob. lib. 3. cap. 12.*

Grauidaque mater peperit Ioui puellum. *Priſc. lib. 6.*

Itaq; eas in ceram conſcribellaui Herculis ad litem. *Nonius.*

Tuam fidem noctu Annibalis cum fugaui exercitũ, Tutanus. Hac Tutanum Romæ nuncupo. Hanc propter omnes, qui laborant, inuocant. *idem.*

Tuam fidem non Tutilinam, quam ego ipſe inuoco, quod meæ aures abs te obſidentur. *idem.*

Ex Satyra inſcripta ἱπποκύων.

Equites quidem pedarii ſunt appellati. *Gellius libro 3. cap. 18.*

Ex Satyrarum libro qui inſcriptus erat Exdemetricus.

Quadriga. *Gellius lib. 19. cap. 8.*

Ex Satyra inscripta ποτοι πεπαι περὶ ἐγκωμίων.

Si & accusator,& reus erunt tenebriones. *Nonius.*

Quare resident lingulacæ,obtrectatores tui iā nunc murmurantes dicunt, μωμήσεταί τις μᾶλλον ἢ μιμήσεται. *Idem.*

Ille ales gallus qui suscitabat,ait,harum musarū scriptores,an hic quia gregem rabularum. *Idem.*

Prætor noster eripuit mihi pecuniam,de ea questum ad annum veniam ad nouum magistratum,cum hic rapo vmbram quoque spei deuorasset. *Idem.*

Dum vix pro meis, caris meis in choribus pauit. *Idem.*

Sigilla in mente impressa amoris digitulo vestigio demonstrat mollitudinem. *Idem.*

Imperito nonnunquam concha videtur margarita. *Idem.*

Quos calliblepharon naturali palpebræ tinctæ vallato mobili septos tenent. *Idem.*

Dominum conuiuii vinum,aliud ve quid,mi laudato. *Idem.*

Quî potest laus videri versa, cum motus sæpe futaces essemus, atque nequissimus ibis iuxta ac P. Africanus. *Idem.*

Ante aures modò ex sobolibus paruuli intorti dimittebantur,sed cincinnis oculis supætulis nigellis pupillis.quam hilaritatem significantes animi rictus paruissimus vt refrænato risu roseo. *Idem.*

Hoc Græcis renuntiato, vt facile intelligeres nos ab his amari,commurmurantur. *Idem.*

Omni optant ministerio inuidum tabes. *Idem.*

Collum procerum fictum leui marmore regillam tunicam diffingitur purpura. *Idem.*

Ex Pappo, aut Indigitamentis.

Nasturtium nonne vides in eo dici,quod nasum torqueat,& vestispicam,quod vestem spiciat? *Idem.*

Ex Satyra inscripta γνῶθι σ' αὐτόν.

Nonne,non vnum scribunt esse grandibus superciliis Silonem quadratum, quod Silenus hirsutis superciliis fingeretur? *Nonius.*

Non animaduertis cetarios cum videre volunt in mari thunnos ascendere in malum altè, vt penitus per aquam perspiciant pisces? *Idem.*

Nihil sunt Musæ Policis nostræ,quas artificio duxti. *Idem.*

Subfilis,ac plaudis,& ab aratro posces astrictam coronam,nunquid enim hoc mirius? *Idem.*

Dein certè alii fluctu,vt ficum pararet mansum,quo venarum sanguine riuos compleret. *Idem.*

Et Rex misellus ille pauper amat, habetque ignem intus acrem,hic ephebetum mulierauit, hic ad me Decam adolescentem cubiculum pudoris primus polluit. *Idem.*

Vt sydera cœli diuum circa terram, atque axem quæ voluuntur motu orbito. *Idem.*

Vt crementa corpora fierent maiora paruo vt suctu candida lactis. *Idem.*

Non videtis, vnus vt paruulus Amor ardifæta lampade arida agat amantis æstuantis. *Idem.*

Age nunc contende alterum genus philotoreon,nequid ibi viderit melius. *Idem.*

Candens corpore taurus niueo lumine Lunæ. *Idem.*

Qui sint secundum naturam perfecti homines, vt non modo eos spectemus,sed etiam imitemur. *Idem.*

Ex Satyra inscripta ἑκατόμβη περὶ θυσιῶν.

Cum in vinculis publicis esset, & iam bibisset κώνιον in exodium vitæ. *Non.*

Mea igitur hecatombe pura,& puta. *Idem.*

Ludo fluens sub sardibus flumen tulit aurum later, quem conquadrauit religio. *Idem.*

Habes quî, & cuius rei causa fecerim hecatomben. in quo ego, vt puto, quoniam est luere soluere,lutaui. *Idem.*

Vbi illa phalera,gemmeaque ephippia,&arma margarita. *Idem.*

Pater vt cruore laueret arenarum aggere. *Idem.*

At regis ensis sangui imbutus nigro. *Idem.*

Ex Satyra inscripta ὄνος λύρας.

Merentis vt quietus,ac demissior cinædus adsis. ἄξιος ἡρωικῶς,ἰωνικὸς κίναιδος. *Non.*

Sæpe totius theatri tibiis crebrò flectendo commutare montes frigi animos eorum. *Idem.*

Quibus suam delectet & ipse amasiam, & auiditatem speribus lactet suis. *Idem.*

Qui fabularum collocant exordia. *Idem.*

Siquis melodinis ὄνος λύρας præsepibus se retineat forensibus. *Idem.*

Voces Amphionem tragœdum, iubeas Amphionis agere partes infantiorem, quam meus est mulio. *Idem.*

Homines rusticos in vindemia incondita cantare sarcinatricis in machinis. *Idem.*

Primum eum esse fidicen. quod si item situs,vt ipsa vox laris eius. *Idem.*

Equi colore dispares. itē nati. hic badius,iste giluus, ille murinus. *Idem.*

Pacuuius discipulis dicor. porrò is fuit Ennius Musarum. Pompilius clueor tibicida. *Idem.*

Tuus autem ipse frater cibarius fuit Aristoxenus. *Idem.*

Quam nobilem diuum lyram ἁρμονῇ quadam gubernans motibus diis veget. *Idem.*

Quam mobile,neque orto psalticium attulit psalterium,quibus sonant in Græcia dicteria. *Idem.*

Si non plus testiculorum offenderis,quam in castrato pecore in Appulia; vincor nō esse masculum ad rem. *Idem.*

Vt comici nitidi scenatici. *Idem.*

Fœnicia sunt veris suscitabulum, centantiumq; gallus gallinaceus. *Idem.*

Scientia doceat, quemadmodum in psalterio est, tendamus neruias. *Idem.*

Et id dicunt suam Briseidam producere, quæ eius neruia tractare solebat. *Idem.*

Iurgare cœpit dicens,quæ facis, atq; in vulgum vulgas? *Idem.*

Non vidisti simulacrum leonis ad Idam è loco, vbi quondam subitò eum cum vidissent, quadrupedem Galli tympanis adeo ferunt;mansuem,vt tractarēt manibus. *Idem.*

Acerbus qui tibi nihil mali fecit vetutus ob artem præclaram. *Idem.*

Nempe sues syluaticos in montibus sectaris venabulo,aut ceruos. *Idem.*

Valete,& me palmulis producite. *Idem.*

Ex Satyra inscripta Mutuum muli scabunt, περὶ ἀφορισμοῦ, alias περὶ χωρισμοῦ.

Vbi lucus opacus teneris fruticibus aptus. *Non.*

Grallatores,qui gradiuntur grallis perticæ ligneæ ab homine isto, qui in ista tangitantur sicili animi nostri sunt,galeæ,crura,ac pedes nostri essiare κινητοί,sed ab animo mouentur. *Idem.*

Itaque si plures dies inter mediorum discessum, & aduentum pollinctores interfuerunt & id æstate vides. *Idem.*

Vt venalem tuniculam poneret quotidie, vt viderer,totum denique etiam suis manibus lanea tracta ministraret infectori. *Idem.*

Ex Satyra inscripta, est modus matulæ, περὶ μέθης.

Quis in omni vita heluo olfacit temetum. *Non.*

Cui nihil iucundius quidquam viuit,hoc ægritudinem ad medendam inuenerunt, hoc hilaritatis dulce seminarium,hoc continet coagulum conuiuii. *Idem.*

Cupas

Cupas vinarias ſtirpare noli. adde cyathum vini in vxorculæ opicillum. *Idem.*

Dolia, atque apothecas triclinares, melicas calenas, obbas & Cumanos calices. *Idem.*

Maneas hic Theobogenes fuit ſcaturix. *Idem.*

Non vides ipſos deos, ſiquando volunt guſtare vinum, deripere ad hominum fana, & tamen tum ipſi illi Libero ſimpuuio inuitari. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta, Cras credo, hodie nihil.

Quibus inſtabilis animus, ardens mutabiliter non habet faſtidiliter inconſtanti pectore. *Non.*

Atque vt igni feruido medullitus Aquiloniam intus ſeruat frigedinem. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta, longè fugit, qui ſuos fugit.

Sed vt is erat, hæc legumina arte parua pauca, cicer, eruilium, ac paregia alia, ſpiria ceteris. *Nonius.*

Solus rex, ſolus rhetor, ſolus formoſus, fortis. ſecus vel ad ædilitium modius purus putus, ſi adhuc charactera Cleophatus conueniet, caue attigeris hominem. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta, τῦ πατρὸς τὸ παιδίον περὶ παιδοποιΐας.

Quare ſi diu gens eſt ad amuſſim, per me licet aſſumas, teneo. *Nonius.*

Etiam ſi audiſſet, reddere potuiſſet mulier tetricæ horrentis ducat ad Appiam moribus bonis. *Idem.*

Liberos parare cui neceſſe ſit, non eſt merum, nec tu ædepol quid ſimulas tuis. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta, Heurenulo Paſtoponia περὶ τῶν μικήτων.

Ego nunc ſcilicet antiquorum hominum ſubductis ſuperciliis dicam ταμιεῖον συνέχον. *Nonius.*

Ita vti ſoliti eramus, Romæ in balneis plodere cœpimus, & murmurari. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta, De victis. περὶ φιλονεικίας.

Quis rotundam facere cætram nequeat. *Nonius.*

Properare viuere pueræ, quas finit ætatula ludere. *Idem.*

Pugilis ſpectatoris qui miſerum putatis vinci. quæro à vobis, ſi aduerſari⁹ ſupercilia ceſtis diſcobinarit, num quis veſtrum ſuam eſt daturus? *Idem.*

Libet me epigrammata facere, & quoniam nomina non memini, quod in ſolum mihi venerit, ponam. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta περὶ εἰσαγωγῆς.

Non vituperamus, cum ſciamus digitum præcidi oportere. ſi ob eam rem gangrena non ſit ad Bacchium ventura. *Nonius.*

Quam nam te eſſe dicam feram, qui manu corporis feruidos aperis lacus ſanguinis, teque vita leuas ferreo enſe. *Idem.*

Quid puer rogaſſet, & petaſatus capite annuiſſet, ac diſcedens numero venire ait adoleſcentem. *Idem.*

Andromeda iuncta, & propoſita cito non debuit patri ſuo homini ſtupidiſſimo in os expuere vitã. *Idem.*

Quam ſympathiam lubeat, oculus haberet, quid imaginum intereſſet, puerum eſſe deuirginitatum. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta περὶ γενεθλίων.

Doti dato inſulam Chium, agrum Cæcubum, ſeplaſia Capuæ, macellum Romuli. *Nonius.*

Non fit theſaurus, non auro pectus ſolutum, non auaris demunt animis curas, ac religiones, Perſarũ montes, non atria diuitis Craſſi. *Idem.*

Vulgoque auarus fœnerator ſpe lucri rem ſcriptione duplicarat. *Idem.*

Non modo vinum date, ſed etiam, vt Blautus ait, murrhinam defrutum. *Idem.*

Et hymenæus, qui primo lauere aluum marſupio ſolet. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta περὶ λέξεων.

Porro inde ab vnoquoque compito ternæ viæ oriuntur; è quibus ſingulæ extumæ exitum ad cœlos habent proprium. primo compito dextimam viam munit Epicurus. *Nonius.*

Tum contremula aquilenta apud alta littora oriris, ac nobilis omnibus reluces. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta περὶ ἐπιταφίων.

Pleni libri inquam, vbi maneant tapeti eorum, quorum in ſepulchris nec vola, nec veſtigium extat. *Nonius.*

Donec foras, non intus euallauerat. *Idem.*

Ex Satyra inſcripta κένοδοξία περὶ φόνου.

Voſque in theatro qui voluntatem auribus
Huc aucupatum concurriſtis domo,
Adeſte, & a me quæ feram, ignoſcite.
Domum vt feratis è theatro litteras. *Nonius.*

Ex Satyra inſcripta λογομαχία.

Illæc lanigeras detonderi docuit, tunicateque homulum. *Nonius.*

Ex Satyra inſcripta ἐπὶ ναυσιμάχῃ.

Contrà quantum obfueris, ſi victus ſies, conſidera; & qui reuoces ſummam exerciti. *Nonius.*

Ex Satyra inſcripta περὶ ἀμότε φιλαργυρίας.

Nos barbari, quod in gabalum ſuffigimus homines: vos non barbari, quod noxios abſoluitis? *Nonius.*

Etenim quibus ſeges præbeat domum eſcam potionem, quid deſideremus? *Idem.*

Qui ſequuntur cum rotundis, velites leues parmis anteſignani quadratis multis inſignibus recti. *Idem.*

Ex Scauro.

Glutinum ferunt Dædalum inueniſſe. *Cariſius lib. I.*

Ex Satyra inſcripta ἕως ποτε περὶ ὀρεῶν.

Vitæ curſum vt cognoſcere poſſem, & quæ ſeruitutis & libertatis ab origine ad exodium ductæ. *Nonius.*

Non poſſe oſtrea ſe Romæ præbere, & echinos. *Idem, Oſtrea.*

Ex Tanaquile.

Non modo abſens quicquam de te ſequius cogitauit. *Nonius.*

Ex Triphilo περὶ ἀρετῆς, καὶ φύσεως.

Sed vt equus, qui ad vehendum eſt natus, tamen hic traditur magiſtro, vt equiſo doceat tolutim. *Nonius, Tolutim.*

Priuſquam in acheſtra Pythaules inflet tibias, domi ſuæ ramices rumpit. *Idem, Ramices.*

Nec coruſcus imber alto nubilo cadẽs multus, grandine implicatus albo. *Idem, Grando.*

Illud vero quondam meæ vt ego non metuam fulmen, non haruſpicem triſtem ſimul ac dici non quæro. *Idem, Triſtis doctus.*

Ego nihil narro, adeo hic ita curat, qui ante me eſt, neſcio qui longurio. *Idem, Longurio longus.*

Ex Tithono περὶ γήρως.

Quam dereliquit multicupida iuuenilitas. *Nonius, Iuuenilitas, iuuentus.*

Mammam lactis ſugentem pupum paſcere. *Idem, Pupi.*

Quam voluntatem æuitatis extima attigit mecum æuitas. *Idem, Æuitas.*

Sic inuitam matura anima corporeum corticem facilè relinquit. *Idem, Cortex.*

Si multum luſi, modicè ambis. *Idem, Modicum.*

Ex Virgula diuina.

Et pullo peperit fritinienſes. *Nonius, Fritinare.*

Primum venit in vrbem, atque intra muros, deinde accedit prodius, atque introit domum. *Idem, Prodius.*

Cum neque aptam mollibus humeris fibula ſagus ferret. *Idem, Sagus.*

Sed pauca ocio coacto libamenta legens caduca victus. *Idem.*

Arabus

Arabos cum volucres venit apud illos vsque ad limina indica vilis. *Idem, Vilis.*

Quos non iacta nouo leuata pascat. *Idem, Leuare.*

Præsertim cum ventrem meum coerceam, nec murmurari patiar. *Idem, Murmurari.*

Non quærenda est homini, qui habet virtutem, penula in imbri. *Idem, Penula.*

Oleum in lucubrationem seruauimus, quod in sparagos totum legitimè vertamus. *Idem, Sparagus.*

Ex vinalibus, περὶ ἀφροδισίων.

Nec enim sic vide, vtrū mercedē accipitis, qui meas venit segetes, vt sarriat, an ego ab illo. Sic ego centussim sartor, si tu plus laboras, quam ego do. *Nonius, Sartores.*

Non te tui saltem pudet, si nihil mei reuereatur. *Idem.*

Ex carmine incerto.

Tum liceat Pelagi volucres, tardæque paludis
Cernere inexpleto studio certare lauandi,
Et velut insolitum pinnis infundere rorem.
Aut arguta lacus circumuolitauit hirundo,
Et bos suspiciens cœlum (mirabile visu)
Naribus aërium patulis decerpsit odorem.
Nec tenuis formica cauis non euehit oua. *Seruius in Virgilii librum primum Georgicorum.*

Frigidus & syluis Aquilo decussit honorem. *Idem in librum secundum.*

Desierant latrare canes, vrbesque silebant.
Omnia noctis erant placida composta quiete. *Seneca lib. controuers.* 4.

ADDITAMENTA AB ANTONIO RICCOBONO RHODIGINO FACTA Fragmentis prius ab ipso editis.

EX OPERIBVS M. TERENTII VARRONIS.

QVIBVS nos in hoc libro perinde vt nihil intersit, vtemur indiscriminatim. *Hæc verba citat Nonius ex libro Varronis de lingua Latina decimooctauo in verbo Indiscriminatim, indifferenter, cum extet tantum de lingua Latina liber quartus, quintus & sextus, & ceteri iniuria temporum perierint.*

Quidam tibicen ita populum delectauit, vt rex fieret. *Hoc citat D. Augustinus in libro De quantitate animæ.*

Cùm apparuisset illic repentè oliuæ arbor, & alio loco aqua erupisset, Regem prodigia ista mouerunt; & misit ad Apollinem Delphicum sciscitatum, quid intelligendum esset, quidve faciendum. Ille respondit, quod olea Mineruam significaret, vnda Neptunum; & quod esset in ciuium potestate, ex cuius nomine potius duorum Deorum, quorum signa illa essent, ciuitas vocaretur. Isto Cecrops oraculo accepto ciues omnes vtriusque sexus (mos enim tunc in iisdem locis erat, vt etiam fœminæ publicis consultationibus interessent) ad ferendum suffragium conuocauit. Consulta igitur multitudine, mares pro Neptuno, fœminæ pro Minerua tulere sententias. & quia vna plus est inuenta fœmina, Minerua vicit. Tunc Neptunus iratus marinis fluctibus exæstuantibus, terras Atheniensium populatus est. quoniam spargere latius aquas difficile dæmonibus non est. Cuius vt iracundia placaretur, triplici supplicio affectæ sunt mulieres; vt nulla vlterius ferret suffragia: vt nullus nascentium maternum nomen acciperet: vt ne quis A'θηναίας vocaret. *Idem, libro De ciuitate Dei* 18. *cap.* 9.

Falsum est quod dicitur, Areopagon inde accepisse nomen, quod Mars, qui Græcè A'ρης dicitur, cum homicidii crimine reus fieret, iudicantibus duodecim diis in eo pago sex sententiis sit absolutus, quia vbi paris numeri sententiæ fuissent, præponi absolutio damnationi soleret. Hoc autem, quod de Marte dicitur, non minus falsum est, quam illud, quod de tribus deabus, Iunone scilicet, & Minerua, & Venere: quæ pro malo aureo adipiscendo apud iudicem Paridem de pulchritudinis excellentia certasse narrantur: & ad placandos ludis deos, qui delectantur seu veris, seu falsis istis criminibus suis inter theatricos plausus cantantur atque saltantur. *Idem Diuus Augustinus libro eodem, cap.* 10.

Regnante Atheniensibus Cranao successore Cecropis, diluuium fuit, quod appellatum est Deucalionis, eo quod ipse regnabat in earum terrarum partibus. vbi maxime factum est. *Idem ibidem.*

Circe socios Vlyssis mutauit in bestias. *Idem libri eiusdem cap.* 17. *vt etiam duo sequentia.*

Arcades sorte ducti transnatabant quoddam stagnum, atque ibi conuertebantur in lupos, & cum similibus feris per illius regionis deserta viuebant. Si vero carne non vescerentur humana, rursus post nouem annos eodem renatato stagno reformabantur in homines.

Quidam Demenetus, cum gustasset de sacrificio, quod Arcades immolato puero de suo Lycæo facere solebant, in lupum mutatus est, & anno decimo in figuram propriam restitutus, ad pugilatum sese exercuit, & Olympico vicit certamine. Neque vero propter aliud arbitror ab historicis in Arcadia tale nomen affectum Pani Lycæo, nisi propter hanc in lupos hominum mutationem, quod ea nisi vi diuina fieri non putarent. Lupus enim Græcè Λύκος dicitur: vnde Λυκαίου nomen apparet inflexum. Romani enim Luperci ex illorum mysteriorum veluti semine exorti sunt.

Linea est longitudo quædam sine latitudine & altitudine. *Gellius lib.* 1. *cap.* 20.

Ex qua vi, & per quem deorum, dearumve terra tremeret, incertum erat. *Idem libri eiusdem cap.* 8.

Dimidium librum legi, aut dimidiam fabulam audiui, vel quod aliud huiuscemodi male ac vitiose dicitur. oportet enim dicere dimidiatum librum, non dimidium, & dimidiatam fabulam, non dimidiam. contra autem si ex sextario hemina fusa est, dimidium, non dimidiatum sextarium fusum dicēdum est. & qui quoque ex mille nummûm, quod ei debebatur, quingentos recepit, non dimidiatum recepisse dicemus, sed dimidium. At si Scyphus argenteus mihi cum alio communis in duas partes dissectus sit, dimidiatum eum dicere esse scyphum debeo, non dimidium. argenti autem, quod in eo scypho inest, dimidium meum esse, nō dimidiatum. Q. autem Ennius scienter hoc in Annalibus dixit:

Sicuti si quis ferat vas vini dimidiatum.

Dimidiatum est, quasi dismediatum, & in partes duas pares diuisum. Dimidium vero est, non quod ipsum dimidiatum est, sed quæ ex dimidiato pars altera est. *Idem lib.* 3. *cap.* 14.

Is Caper dicitur, qui excastratus est. *Idem, lib.* 9. *cap.* 9.

In tribus primis Europæ fluminibus Rhodanus est. *Idem, lib.* 10. *cap.* 7.

Antiquissimi viri neque per Castorem, neque per Pollucem deierare solebant: sed id iusiurandum fuit tantum fœminarū ex initiis Eleusinis acceptum. paullatim tamen inscitia antiquitatis viri dicere ædepol cœperunt, factusque est ita dicendi mos. Sed Mecastor à viro dici in nullo vetere scripto inuenitur. *Idem. lib.* 11. *cap.* 6.

Confixi sunt pueri in vtero, capite infimo nixi sursum pedibus elatis non vt hominis natura est, sed vt arboris. Nam pedes, cruraque arboris sunt rami. caput, stirps, atque caudex. quando igitur contra naturam forte conuersi in pedes brachiis plerumque diductis retineri solent, ægriusque tunc mulieres enituntur. Huius periculi deprecandi gratia æreæ statuæ sunt Romæ duabus Carmentibus: quarum altera Postuerta nominata,

Prosa

Prosa altera, à recti, peruersique partus & potestate, & nomine. *Idem lib.16.cap.16.*

Euripides, cum quinque & septuaginta Tragœdias scripserit, in quinque solis vicit, cum eum vincerent aliquot poetæ ignauissimi. *Idem lib.17.cap.4.*

M. Manlius Romæ, qui Gallos in obsidione Capitolii obrepentes per ardua depulerat, conuictus est, consilium de regno occupando inesse, damnatusque capitis è saxo Tarpeio præceps datus est. *Idem lib.17.cap.21.*

Ferialium dies à ferendis in sepulchra epulis dicitur. *Macrob.lib.1.cap.4.*

Pelasgi cum sedibus suis pulsi diuersas terras petissent, confluxerunt plerique Dodonum: & incerti, quibus cohærerent locis, eiusmodi accepere responsum:

> *Στείχετε μαιόμενοι Σικελῶν Σατουρνίαν αἶαν*
> *Ἠδ' Ἀβοριγενέων κοτύλην οὗ νᾶσος ὀχεῖται,*
> *Αἷς ἀναμιχθέντες δεκάτην ἐκπέμψατε Φοίβῳ,*
> *Καὶ κεφαλὰς ᾅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.*

Acceptaque sorte cum Latium post errores plurimos appulissent, in lacu Cutiliensi natam insulam deprehenderunt. amplissimus enim cespes, siue ille continẽs limus, seu paludis fuit, coacta compage, virgultis & arboribus in syluæ licentiam comptus, iactantibus per omne mare fluctibus vagabantur: vt fides ex hoc etiam Delo facta sit, quæ celsa montibus, vasta campis tamen per maria migrabat. Hoc igitur miraculo deprehenso has sibi sedes prædictas esse didicerunt, vastatisque Siciliensibus incolis occupauere regionem: decima prædæ secundum responsum Apollinis consecrata, erectis Diti sacello, & Saturno ara, cuius festum Saturnalia nominauerunt, & diu humanis capitibus Ditem, & virorum victimis Saturnum placare se crediderunt, propter oracula, in quo erat,

> *Καὶ κεφαλὰς ᾅδῃ, καὶ τῷ πατρὶ πέμπετε φῶτα.* *Idem libri eiusdem cap.7.*

Instauratitius dies est dictus à redintegratione: instaurare enim est instar nouare. *Idem libri eiusdem cap.11.*

Nomen Veneris ne sub Regibus quidem apud Romanos, vel Latinum, vel Græcum fuit; & ideo nullus potuit mensis à Venere nominari. *Idem libri eiusdem cap.12.*

Θεὸς γυναικεία filia Fauni adeo pudica fuit, vt extra γυναικωνῆτιν nunquam sit egressa, nec nomen eius in publico fuerit auditum, nec virum vnquam viderit, vel à viro visa sit: propter quod nec vir templum eius ingreditur. *Idem.*

A Ser. Tullio Rege nundinæ institutæ sunt. *Idem libri eiusdem cap.13.*

Flauius dicit primum Martium consulem rogasse populum de intercalando ab Vrbe condita anno quingentesimo sexagesimo secundo, initio mox bello Ætolico. sed hoc falsum est. antiquissima enim lex fuit incisa in columna ærea à L. Piratio, & Furio Cos. cui mentio intercalaris ascribitur. *Idem ibidem.*

Vt Idus omnes Ioui, ita omnes Kalendæ Iunoni tributæ. *Idem lib. eiusdem cap.15.*

Verrius Flaccus iuris Pontificii peritissimus dicere solitus erat, quia feriis tergere veteres fossas liceret, nouas facere ius non esset; ideo magis viduis, quam virginibus idoneas esse ferias ad nubendum. *Idem ibidem.*

Mundus cum patet, deorum tristium, atque inferum quasi ianua patet. propterea non modo prœlium committi, verum etiam delectum rei militaris causa habere, ac militem proficisci, nauem soluere, vxorem liberum quærendorum causa ducere, religiosum est. *Idem libri eiusdem cap.16.*

Ad rem militarem nihil attinet, vtrum fastus, vel nefastus dies sit: sed ad solas hoc actiones respicit priuatas. *Idem ibidem.*

Græcus est mos, vt in ara maxima omnes aperto capite sacra faciant: quia siue ipse deus, siue ab eo relicti, qui aram maximam statuerunt, Græco ritu sacrificauerunt. *Idem lib.3.cap.6.*

Eodem modo Licini sunt appellati Murenæ, quo Sergius Orata cognominatus est: quod ei pisces, qui auratæ vocantur, charissimi fuerint. *Idem lib. eiusdem capite 15.*

Dum ista musinamur, pluribus horis viuimus. *C. Plinius in præfatione historiæ naturalis.*

In vniuersam Hispaniam peruenerunt Hiberi & Persæ, & Phœnices, Celtæque & Pœni. Lusus enim Liberi patris, & Lyssa cum eo bacchans nomen dedit Lusitaniæ, & Pan præfectus eius vniuersæ. *Idem libro 3. cap.2.*

Abest Italia à circumdatis terris Istria, ac Liburnia quibusdam locis C. M. pass. ab Epiro, & Ilyrico L. ab Africa minus CC. *Idem libri eiusdem cap.5.*

A Locris Italiæ frons incipit magna Græcia appellata, in tres sinus recedens Ausonii maris, quoniam Ausones tenuere primi: patet octoginta duo millia passuum. *Idem libri eiusdem cap.10.*

In agro Reatino Cutiliæ lacus, in quo fluctuatur insula, Italiæ vmbilicum est. *Ibidem cap.12.*

Octoginta nouem ciuitates in Liburniam ventitarunt. *Ibidem cap.22.*

Delos diu fluctuata sola motum terræ non sensit. *Ibidem.*

Circuitu totius Pontificies semel centena quinquaginta millia passuum intersunt. *Ibidem.*

Ab ostio Ponti Apolloniam CLXXXVIII. M. D. pass. Calatin tantundem. ad ostium Istri CXXV. ad Borysthenen CCL. Cherronesum Heracleatarum oppidum CCCLXXV. M. pass. ad Panticapæum, quod aliqui Bosphorum vocant, extremum in Europæ ora CCXXII. M. D. quæ summa efficit XIII. XXXVI. M. D. *Ibidem.*

Ab Menio CC. M. pass. abest Æminius, quem alibi quidam intelligunt, & Limæam vocant, oblinionis antiquis dictus, multumque fabulosus. *Ibidem cap.22.*

A Tago CLX. M. pass. promontorium sacrum è media propè Hispaniæ fronte profilit XIII. M. pass. inde ad Pyrenæum medium colligitur. *Ibidem.*

Caspium mare irrumpit arctis faucibus in longitudinem spatiosis: at vbi cœpit in latitudinem pandi, lunatis obliquatur cornibus velut ad Mæoten lacum ab ore discedens, Scythici arcus similitudine. *Idem lib.6. cap.13.*

Haustus maris apud Scythas dulcis perlatus est Pompeio iuxta res gerenti Mithridatico bello magnitudine haud dubiè influentium amnium victo sale. Pompeii ductu exploratum, in Bachos VII. diebus ex India perueneri ad Icarum flumen, quod in Oxum influat, & ex eo per Caspium in Cyrum subuectas, quinque non amplius dierum terreno itinere, ad Phasin in Pontum Indicas posse deuehi merces. *Ibidem capite 17.*

In Hellesponto circa Parium sunt pauci, quorum Salinæ contra ictus serpentum medeantur. *Idem lib.7.c.2.*

M. Maximus, & M. Tullius equites Romani binum cubitorum fuerunt. *Ibidem cap.16.*

Corpore vesco, sed eximiis viribus Tritanus in gladiatorio ludo Samnitium armatura celebris, filiusque eius miles Magni Pompeii & rectos, & transuersos cancellatim toto corpore habuit neruos, in brachiis etiam, manibusque. Atque etiam hostis ab eo ex prouocatione dimicans inermi dextra vno digito superatus, & postremo correptus in castra translatus. *Ibidem cap.20.*

Rusticellus Hercules appellatus mulum suum tollebat. *Ibidem.*

Fuit, qui perideret CXXXV. M. pass. hic Strabo vocatus. Solitus autem Punico bello à Lilybæo Siciliæ promontorio

montorio exeunte classe Carthaginis portu etiam numerum nauium dicere. *Ibidem, cap.* 21.

xx. viris agros diuidentibus, Capuæ quidam, qui efferebatur feretro, domum remeauit pedibus. Hoc idē Aquini accidit. Romæ quoque Corfidius materteræ suæ maritus funere locato reuixit, & locator funeris ab eo elatus. E duobus fratribus equestris ordinis Corfidio maiori accidit, vt videretur expirasse, apertoque testamento recitatus hæres minor funeri institit. Interim is, qui videbatur extinctus, plaudendo conciuit ministeria, & narrauit à fratre se venisse, commendatam sibi filiam ab eo, demonstratum præterea, quo in loco defodisset aurum nullo conscio, & rogasse, vt iis funeribus quæ comparasset, efferretur. Hoc eo narrante fratris domestici properè annunciauere exanimatum illum: & aurum, vbi dixerat, repertum est. *Eiusdem lib. cap.* 52.

Primum horologium statutum est in publico secundū rostra in columna, bello Punico primo à M. Valerio Messala consule Catina capta in Sicilia: deportatum inde post triginta annos, quam de Papyriano horologio traditur, anno Vrbis quadringentesimo septuagesimo septimo. *Eiusdem libri cap.* 60.

A cuniculis suffossum est in Hispania oppidum; à Talpis in Thessalia: ab ranis ciuitas in Gallia pulsa: ab locustis in Africa: ex Gyaro Cycladum insula incolæ à muribus fugati: in Italia Amyclæ à serpentibus deletæ. *Idem, libri* 8. *cap.* 29.

Asinus cccc. nummûm emptus Q. Axio Senatori. *cap.* 43.

Lana cum colo, & fuso Tanaquilis, quæ eadem Caia Cæcilia vocata, in templo Sangi durauit: factaque ab eo toga regia vndulata in æde Fortunæ, qua Ser. Tullius fuerat vsus. Inde factum, vt nubentes virgines comitaretur colus compta, & fusus cum stamine. *cap.* 48.

Charta Alexandri Magni victoria reperta, condita in Ægypto Alexandria. Antea non fuit chartarum vsus in palmarum foliis primo scriptitatum, deinde quarundam arborum libris. postea publica monumenta plumbeis voluminibus, mox & priuata linteis confici cœpta, aut ceris. Ne terra quidem ipsa tota fuit, quæ nunc Ægyptus intelligitur, cum in Sebennitico saltem eius nomo omnis charta nascatur. Postea adaggerata Nilo. Siquidem à Pharo insula, quæ nunc Alexandriæ ponte iungitur, noctis dieique velifico nauigii cursu terra fuit. Mox æmulatione circa bibliothecas Regum Ptolemæi, & Eumenis supprimente chartas Ptolemæo membranæ Pergami repertæ sunt. *Idem lib.* 13. *c.* 11

Mezentius Hetruriæ Rex auxilium Rutulis contra Latinos tulit vini mercede, quod tum in Latino agro fuerat. *Idem libri* 14. *cap.* 12.

L. Lucullus puer apud patrem nunquam lautū conuiuium vidit, in quo plus semel Græcum vinum daretur. Ipse cum rediit ex Asia, millia cadum congiariorum diuisit amplius centum. C. Sentius, quem Prætorem vidimus, Chium vinum in domum suam illatum dicebat tum primum, cum sibi Cardiaco medicus dedisset. Hortensius super decem millia cadum hæredi reliquit. *Libri eiusdem cap.* 14.

Olea si lambendo capra lingua contigerit, depaueritque primo germinatu, sterilescit. *Idem lib.* 15. *cap.* 8. & *lib.* 17. *cap.* 24.

Flamen faba non vescitur, & propter Pythagoricam sententiam, & quoniam in flore eius literæ lugubres reperiantur. *Idem libri* 18. *cap.* 12.

In Serranorum familia gentilitium est: fœminas linea veste non vti. *Idem libri* 19. *cap.* 1.

Coriandro subtrito cum aceto caro incorrupta æstate seruatur. *Idem lib.* 20. *cap.* 20.

Voci faba prodest. *Idem libri* 22. *cap.* 25.

Farina erui macula à toto corpore emendat. *Ibidem.*

Ser. Clodius eques Romanus magnitudine doloris in podagra conctus veneno crura perunxit, & postea caruit sensu omni æquè quam dolore in ea parte corporis. *Idem libri* 25. *cap.* 3.

Asclepiades cognominari se frigida danda præferebat. *Idem lib.* 26. *cap.* 3.

Carmen auxiliatur podagris. *Idem lib.* 28. *cap.* 2.

Ob singultum suadeo palmam alterna manu scalpere. *Idem cap.* 6.

Capita aperiri aspectu magistratuum, non venerationis causa, iussere, sed valetudinis, quoniam firmiora consuetudine ea fierent. *Idem.*

Æsculapius, cum fuisset mos, liberatos morbis scribere in templo eius dei, quid auxiliatum esset, vt postea similitudo proficeret, exscripsit ea, atque credo, iam templo cremato instituit Medicinam hanc, quæ clinice vocatur. *Idem libri* 29. *cap.* 1.

Aspidum ictus efficacissimè curantur, hausta à percussis ipsorum vrina. *Eiusdem libri cap.* 4.

Calculosis medetur aqua, quæ est in Syriæ fonte iuxta Taurum montem. *Idem lib.* 31. *cap.* 2.

Titius quidam prætura functus marmorei signi faciem habuit propter vitiliginem. *Ibidem.*

In Cilicia apud oppidum Cescum riuus fluit Nus, ex quo bibentium subtiliores sensus fiunt. Zamæ in Africa, quo canoræ voces. Vinum tædio venit iis, qui ex Clitorio lacu biberint. *Ibidem.*

Aues, quæ aduolauerint vltra Auernum, emoriuntur. *Ibidem.*

Ad Soracten in fonte, cuius est latitudo quattuor pedum, necant aquæ. Sole oriente is exundat ferventi similis. auesque, quæ gustauerint, iuxta mortuæ iacent. *Ibidem.*

Talentum Ægyptium pondo octoginta capit. *Idem libri* 33. *cap.* 3.

Verrucæ curantur auro. *cap.* 4.

Æreum signum Mentoris habui. *cap.* 12.

Signa Polycleti quadrata fuerunt, & penè ad vnum exemplum. *Idem lib.* 34. *cap.* 8.

Imaginum amor flagrauit. *Idem lib.* 35. *cap.* 2.

Meniama omnia operiebat Serapionis tabula sub veteribus. *cap.* 10.

Ante ædem Cereris Thuscanica omnia in ædibus fuere. ex hoc cum reficeretur, crustæ parietum excisæ tabulis marginatis inclusæ sunt. Item signa ex fastigiis dispersa. *cap.* 12.

Mihi cognitus Romæ Posis nomine, à quo factæ Romæ vuæ, item pisces, ita vt non sit aspectu discernere à veris. Magnus etiam fuit Arcesilaus L. Luculli familiaris, cuius proplasmata pluris venire solita artificibus ipsis, quam aliorum opera. Ab hoc facta Venus Genitrix in foro Cæsaris, & priusquam absolueretur, festinatione dedicandi posita. Deinde eidem à Lucullo HS. LX. signum Felicitatis locatum, cui mors vtriusque inuiderit. Octauio equiti Rom. cratera facere volenti exemplar è gypso factum talento. Magnus & Praxiteles qui plasticen matrem statuariæ, sculpturæque, & cælaturæ esse dixit, & cū esset in omnibus his summus, nihil vmquam fecit antequam finxit. Præterea elaborata hæc ars Italiæ, & maximè Hetruriæ. Turianusque à Fregellis accitus, cui locasset Tarquinius Priscus effigiem Iouis in Capitolio dicandam. Fictilis is fuit, & ideo nominari solitus. Fictiles in fastigio templi eius quadrigæ. ab hoc eodem factus Hercules, qui hodieq; materiæ nomen in vrbe retinet. *Ibidem.*

Omnes tantum candido marmore vsi sunt è Paro insula, quem lapidem cæpere lychniten appellare, quoniam ad lucernas in cuniculis cæderetur, multis postea candidioribus repertis, nuper etiam in Lunensium lapidicinis. *Idem lib.* 36. *cap.* 5.

Signum Agoracriti, quod ipse ea lege vendidit, ne

ne Athenis esset, & appellauit Nemesin, quodque positum est Rhamnunte pago Atticæ, omnibus signis est præferendum. *ibidem.*

Fuere & Thespiades ad ædem Felicitatis, quarum vnam adamauit eques Romanus Iunius Pisciculus. *idem.*

Magnus fuit Arcesilaus, cuius habui marmoream leænam, aligerosque ludentes cum ea Cupidines, quorum alii religatum tenerent, alii è cornu cogerent bibere, alii calciarent soccis, omnes vno lapide. & à Coponio quatuordecim nationes, quæ sunt circa Pompeii, factæ. *ibid.*

Porsena Rex Hetruriæ sepultus est sub vrbe Clusio, in quo loco monumentum reliquit lapide quadrato. singula latera pedum lata tricenum, alia quinquagenum: inque basi quadrata intus labyrinthum inextricabilem: quo si quis improperet sine glomere lini, exitum inuenire nequeat. Supra id quadratum pyramides stant quinque, quattuor in angulis, in medio vna, in imo latæ pedum septuagenum quinum, altæ centum quinquagenum: ita fastigiatæ, vt in summo orbis æneus, & petasus vnus omnibus sit impositus, ex quo pendeant excepta catenis tintinnabula, quæ vento agitata longe sonitus referant, vt Ludoriæ olim factum. Supra quem orbem quatuor pyramides insuper singulæ extant altæ pedum centenum. supra quas vno solo quinque pyramides. *idem libri eiusdem. c.* 13.

Lapides nigri ex Asia firmiores sunt, quam in Italia. è diuerso albi ternis duriores, quam Parii Lucensis silex serra secatur. at Tusculanus dissilit igni. Sabinus fuscus addito oleo etiam lucet. *cap.* 18.

Lix cinis est foci. Inde enim cinis lixiuus potus medetur, vt licet videre gladiatores cum deluserint, hac iuuari potione. *cap.* 27.

Gemmas plures, quod peregrino appellant nomine dactyliothecam, primus omnium habuit Romæ priuignus Syllæ Scaurus, diuque nulla alia fuit, donec Pompeius Magnus eam, quæ Mithridatis Regis fuerat, inter dona in Capitolio dicaret. *idem libri.* 37. *cap.* 1.

Sacrificia nulla sunt omnino facienda: quia dii vere neque desiderant ea: neque deposcunt. ex ære autem facti, testa, gypso, vel marmore multo minus hæc curant: carent enim sensu, neque vlla contrahitur, si ea nō fecerit, culpa; neque vlla, si feceris, gratia. *Arnobius lib.* 7.

Saturnus homo fuit. *Lactantius lib.* 1. *c.* 13.

Insula Samo prius Parthenia nominata quod ibi Iuno adoleuerit, ibique etiam Ioui nupserit. *idem libri eiusdem cap.* 17.

Apud Ægyptios pro annis menses habentur, vt non Solis per duodecim signa circuitus faciat annum, sed Luna, quæ orbem illum signiferum triginta dierum spatio illustrat. *De annorum diuersitate ita Plinius lib.* 7. *cap.* 48.

Deus oculorum orbes concauis foraminibus conclusit: à quo foratu frons nominata est. *Lactant. lib. de Officio Dei, cap.* 8.

Vt oculi munitiores essent ab iniuria, ciliorum tegminibus occuluit deus, vnde oculi dicti sunt. *c.* 10.

A ligando cibo puto linguæ nomen impositum. *ibid.*

Non tantum maribus inest semen, verum etiam fœminis, & inde plerumque matribus similes procreantur, sed earum semen sanguine est purgatum, quod si recte cum virili mixtum sit, vtraque concreta, & simul coagulata conformantur: & primum quidem cor hominis confingitur, quod in eo sit & vita hominis, & sapientia: denique totum opus quadragesimo die consummatur. *idem libri eiusdem capite* 12.

Cum semina inter se permista coalescunt, si virile superauerit, patri similis prouenit siue mas, siue fœmina: si muliebre præualuerit, progenies cuiusque sexus ad imaginem respondet maternam. *ibidem quemadmodum & sequentia.*

Si vero æqua fuerit ex pari semine permistio, figuræ quoque miscentur, vt soboles illa communis, aut neutrum referre videatur, quia totum ex alieno non habet, aut vtrumque quia partem de singulis mutuata est.

Cum forte in læuam vteri partem masculinæ stirpis semen inciderit, mas gignitur: sed quia est in fœminina parte conceptus, aliquid in se habet fœmineum, supra quam decus virile patiatur, vel formam insignem vel nimium candorem, vel corporis læuitatem, vel artus delicatos, vel staturam breuem, vel vocem gracilem, vel animum imbecillum, vel ex his plura. Item si partem in dextram semen fœminini sexus influxerit, fœmina quidem procreatur: quoniam in masculina parte concepta sit, habet in se aliquid virilitatis vltra quam sexus ratio permittat, aut valida membra, aut immoderatam longitudinem, aut fuscum colorem, aut hispidam faciem, aut vultum indecorum, aut vocem robustam, aut animam audacem, aut ex his plura. Si vero masculinum in dextram, fœmininum in sinistram peruenerit, vtrique fœtus recte proueniunt, vt & fœminis per omnia naturæ suæ decus constet, & maribus tam mente, quam corpore robur virile seruetur.

Mulier à mollitie est dicta, immutata, & detracta litera, velut mollier.

Renes ita dicti sunt, quasi riui ab his obscœni humoris oriantur. *idem libri eiusdem c.* 14.

Quinque gradus ætatis æquabiliter puto esse diuisos: vnumquemque scilicet præter extremum in annos quindecim. Itaque primo gradu vsque ad annum decimumquintum pueros dictos, quod sint puri, id est impubes: secundo ad vigesimum annum adolescentes ab adolescendo sic nominatos: in tertio gradu qui erāt vsque ad quinque, & quadraginta annos, iuuenes appellatos, eo quod rempubl. in re militari possent iuuare: in quarto vsque ad sexagesimum annum seniores vocitatos, quod tunc primum senescere corpus inciperet: inde vsque in finem vitæ vniuscuiusque quintum gradum factū, in quo qui esset, senex appellatur, quod ea ætate corpus senio laboret. *Censorinus de die natali.*

Hetruscis libris fatalis ætas hominis duodecim hebdomadibus describitur, quæ ad septemdecim annos posset fatalia deprecando rebus diuinis proferri. ab anno autem septuagesimo nec postulari debet, nec potest à diis impetrari. ceterum post annos octoginta quatuor à mente sua homines abeunt. *idem citat hoc, vt etiam sequenti.i.*

Annus vertens Romæ ab initio decem mensium fuit.

Tria discrimina sunt temporum, primum ab hominum principio ad cataclysmum priorem. secundum ad Olympiadem primam, quod quia in eo multa fabulosa referuntur, μυθικὸν nominatur: tertium à prima Olympiade ad nos, quod dicitur ἱστορικὸν, quia res eo gestæ veris historiis continentur.

Romanos à Latinis nomina mensium accepisse arbitror.

Martium ergo mensem à Marte quidem nominatū credo, non quia Romuli fuerit pater, sed quod gens Latina bellicosa. Aprilem autem non ab Aphrodite, sed ab aperiendo: quod tunc fere cuncta gignantur, & nascendi claustra aperiat natura. Maium vero nō à maioribus, sed à Maia nomen accepisse: quod eo mense tam Romæ quam antea in Latio res diuina Maiæ fit, & Mercurio. Iunium quoque a Iunone potius, quā Iunioribus, quod illo mense maximi Iunoni habentur honores. Quinctilem, quod loco apud Latinos fuerit quincto. Item Sextilem, ac deinceps ad Decembrem numeris appellatos. Ceterum Ianuarium, & Februarium postea quidem additos, sed nominibus iam ex Latio sumptis. Ianuarium à Iano, cui attributus, nomen traxisse.

Dioscorides Astrologus scripsit Alexandriæ inter eos, qui mortuos solent conseruare, hominem plus centum annis viuere non posse. Id cor humanum declarare eorum, qui integri perierint sine corporis tabe

o ideo

ideo quod multis annis pependit cor hominis incrementa ætatis,& diminutiones conseruent, & anniculi pendere duas drachmas:bimi quattuor: & sic in annos singulos vsque ad centum accedere binas; ab his centũ drachmis, atque anno quinquagesimo. Item decedere in vnoquoque binas; ex quo perspicuum fit centesimo anno redire ad anni primi pondus: nec longius vitam posse procedere.

Vt Poetæ inuocent nymphas hæc ratio est,quod ipsæ sunt nymphæ,quæ & Musæ. *Hoc, & sequentia Seruius.*

Tres Musæ sunt, vna, quæ ex aquæ nascitur motu: altera,quam aeris icti efficit sonus: tertia, quæ mera tantum voce consistit.

Spargendarum nucum hæc est ratio, vt Iouis omine matrimonium celebretur, vt nupta matrona sit, sicut Iuno.

In Hispania vlteriore verno tempore equæ nimio ardore commotæ contra frigidiores. ventos ora patefaciunt ad sedandum calorem,& exinde concipiunt, & edunt pullos licet veloces,diu tamẽ minime duraturos

Dicta Libya,quasi λειπῦσα τῦ ὕειν, id est,egẽs pluuiæ.

Æolus Rex fuit insularum,ex quarum nebulis, & fumo Vulcaniæ insulæ prædicens futura flabra ventorũ ab imperitis visus est ventos sua potestate retinere.

In salutatione maiores dextram dextræ iungebant, cuius rei causa est,quod omnis eorum honor dextrarũ constitit virtute, ob quam rem hac se venerabantur corporis parte.

OEnotria dicta est Italia ab OEnotro Rege Sabinorũ

Pallium palla dicta est ab irrigatione, & mobilitate, quæ est circa finem huiusmodi vestium, ἀπὸ τῦ πάλλειν.

Vela solebant suspendi ad excipiendum puluerem, quia vsus cameræ ignorabatur.

Proceres ideo principes ciuitatis dicuntur, quia eminent in ea, sicut in ædificiis mutili quidam, hoc est capita nauium.

Palamedes tabulam lusoriam inuenit ad comprimendas otiosi seditiones exercitus.

Palladium Diomedes habebat.

Solidæ noctis partes sunt hæ, Vespera, Cõticinium, Intempestum, Gallicinium, Lucifer diei, Mane, ortus, Meridies, Occasus.

Penates,& Magni dii sunt vnum.

In foliis palmarum Sibylla scribere solet.

In diluuio aliqui confugerunt in montes cum vtensilibus, qui bello postea lacessiti ab iis, qui de aliis veniebant montibus, facile ex locis superioribus vicerũt.

Aqua,& igni mariti vxores accipiebant.

Diomedes eruta Anchisæ ossa filio reddidit.

Diui perpetui dei. qui propter sui consecrationem timentur.

Lemniscatæ coronæ, quæ sunt de frondibus & discolotibus fasciis, magni honoris sunt.

Phorius Rex fuit Caricæ,& Sardiniæ, qui cum ab Atlante Rege nauali certamine cum magna exercitus parte fuisset victus,& obrutus, finxerunt socii eius, in deum marinum eum esse conuersum.

Pyræ ideo cupresso circumdantur propter grauem vstrinæ odorem, ne eo offendatur populi circumstantis corona.

Ex corporum coniunctione & animi hebetudine quatuor sunt passiones. duæ à bonis opinatis rebus; nam dolere & timere duæ opiniones malæ sunt. vna præsentis: alia futuri. Item gaudere, & cupere sunt opiniones binæ, vna præsentis: alia futuri.

Mos est communis consensus omnium simul habitantium, qui inueteratus consuetudinem facit.

Palatinus mons à Palante auo Euandri est dictus.

Manicatis,& talaribus tunicis.

Tibia Phrygia dextra vnũ habet foramẽ: sinistra duo: quorum vnum acutum sonum habet: alterum grauem.

Nascitur apud Iluam ferrum, sed in stricturam.

Dolo est ingens contus cum ferro breuissimo.

Poscere est, quoties aliquid pro merito nostro deposcimus.

Vestibulum vocabuli non habet proprietatem.

Amœna quasi amunia.

Iunior & senior comparatiui per diminutionem. *idem Seruius.*

Verbum à veritate dictum est. *Hoc & duo sequentia Donatus.*

Ætas annorum sexaginta quinque est etiam comicorum senum.

Initiantur pueri Eduliæ, & Poticæ & Cubæ, diuis edendi & potandi, & cubandi, vbi primum à lacte, & à cunis transierunt.

Pulcrũ aspirari non debet, ne duabus consonantibus media intercedat aspiratio. *Hoc & sequentia Carisius lib. 1.*

Baltea Hetruscum vocabulum est.

Graccus,& ortus sine aspiratione dici debent. ortus quidem, quod in eo omnia oriantur: Graccus vero à gerendo, quod mater eius duodecim mensibus vtero eum gestauerit; aut à gracilitate corporis, vt quidam volunt.

De ficu se suspendit.

Vocabula ex Græco sumpta si suum genus non retineant, ex masculino in fœmininum Latinè transeunt, & A littera terminantur, κοχλίας cochlea, Hermas Herma, χάρτης charta.

Dies masculino genere vnius diei cursum significat: fœminino autem temporis spatium, Æquinoctium autumnal.

Obseruatio omnis illa damnata est, non quidem in totum; dicimus enim ab hoc canali, siti, tussi, febri: maiore tamen ex parte forma mutata est; ab hoc enim cane, orbe, turre, falce, igne, veste, fine, monte, fonte, ponte, strigile, tegete, axe, asse, naue, classe, dicimus.

Grammatici officia constant partibus quattuor, lectione, enarratione, emẽdatione, iudicio. *Diomedes lib. 2.*

Sceleris magister amixit. *idem lib. 1. vt & duo sequentia.*

Pecorinæ delitæ litteræ.

Affectatus est regnum.

Tribunitio auxilio adminiculati. *Hoc, & sequentia Priscianus lib. 8.*

Vtile vtamur potius, quam ab rege abutamur.

Paupertas enim hæc cum non ita nutricata, vt non conspicatur.

Vestales incesti compertas ansa petuntur incognita, consecuta negliguntur.

Ab amicis hortaretur.

Caue canem. vbi riuus præcipitatur, in nemore deorsum rapitur, atque offensus aliquo à scopulo lapidoso albicatur. *Nonius in verbo Albicatur.*

Quid est? quid blateras? quid rabis? quid vis tibi? *idẽ.*

Denique omnes cum lucerna combusta est inlucubrandi, oliuitasque consumpta est. *idem.*

Et ratione aut frigidos nimbos aqua ista caduciter ruentis pertimuerunt aquatilæ querquetulæ natantes. *idem.*

Gallica porta carros adcurat vsque politos. *idem.*

Purgatum scito, quoniam videbis Romæ in foro ante lanienas pueros pila expulsim ludere. *idem.*

Nec dares, nec polliceres quid datum est. *idem.*

Itaque illa tergiuersari non sinent, secumque rapient. *idem.*

Quid mirum, si ex agri depolitionibus eiiciuntur, cum hic in cœnaculo polito recipiuntur? *idem.*

Ex equis,& hinnulis qui nascuntur, hinni vocantur. *idem.*

Sicut pulli, sic incedunt, & in labellis morsicatim ludunt. *idem.*

Æquum est me habere eos pauperem sumptu meo. *idem.*

Commentario veteri Fabii Pictoris legimus Tesfit &

fit & sale, quo sale sordidum vstum est: & in ollam rudē facile abiectum est. & postea id sal virgines Vestales serra ferrea secant. *idem.*

Asini rudunt, canes ganniunt, pulli pipant. *idem.*

Terra nitet galea. *idem.*

Cuius ibi annis multis masculi vestigium inuentum est. *idem.*

Quæro te, vtrum hoc adduxerit cœli temperatura, an terræ bonitas. *idem.*

Fulmentum lectum scandunt. *idem.*

Huic Sedina cocus magnus, alienum quando feruit, paullo confutat trua. *idem.*

Toto fit in foco de lignis mihi dapalis cœna. *idem.*

Assanos multos quod parere ea non poterat, mulierem foras bætere iussit. *idem.*

Cum in agonibus herbam in modum palmæ dat aliquis ei, cum quo contendere non conatur, & fatetur esse meliorem. *Seruius.*

Humanam quandam gentem stirpis inquit frigus calore, atque humore aritudinem miscet. *Nonius.*

Sus Mineruam. *Festus.*

Talassio in nuptiis signum est lanificii. *idem.*

Erebo nata nox est. *idem.*

Opima spolia etiam sunt, si manipularis miles detraxerit, dummodo duci hostium detraxerit. quod autem omnia solita non sint ad ædem Iouis Feretrii poni, testimonio sunt libri Pontificum, in quibus est, pro primis spoliis boue, pro secundis sueouetaurilibus, pro tertiis agno fieri debere. Est etiam Pompilii Regis lex opimorum spoliorum talis; Cuius auspicio classe procincta optima spolia capiuntur, Ioui Feretrio darier oporteat. & bouem cædito, qui cepit æris ducenta. Secunda spolia in Martis aram, octoginta, sueouetaurilia vtra voluerit, cædito. Tertia spolia Iano Quirino, agnum marem cædito, centum qui ceperit, ex ære dato. *idem, Festus.*

FABII PICTORIS FRAGMENTA EX PRIMO Annalium.

ET simul videbant Picum Martium. *Hoc citat Nonius.*

Ex secundo & tertio Annalium nihil extat.

Ex quarto Annalium.

Quapropter tum primum ex plebe alter consul factus est duo, & vicesimo anno, postquam Romam Galli ceperunt. *Hoc, & sequens Gell. lib. 5. c. 4.*

Mortuus est anno duo & vicesimo. Rex fuit anno tricesimo primo.

Ex incerto Annalium.

Puilia saxa sunt ad portum, qui est secundum Tiberim. *Festus.*

Eandem recipit vestem, nedum effigiem, qui ex gente Antæi lectus in lupum transfiguratus per nouem annos homine abstinuit. *Plin. lib. 8. c. 22.*

Cum obsideretur præsidium Romanum à Ligustinis, hirundo à pullis ad me allata: vt lino ad pedem eius alligato nodis significaret, quoto die adueniente auxilio eruptio fieri deberet. *idem Plin. lib. 10. c. 24.*

Matrona quod loculos, in quibus erant claues vinariæ cellæ, resignauerat, à suis inedia mori coacta. *idem lib. 14. capite 13.*

Millia LXXX. eo lustro ciuium censa dicuntur eorum, qui ferre arma possent, is numerus fuit. *Liuius libro 1. decadis. 1.*

XL. talenta ad faciendum Iouis templum destinata sunt. *idem eodem libro.*

Ex libro primo Pontificii iuris.

Sacerdotem Vestalem, quæ sacra faciat, quæ ius sit sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus vti, quod optima lege fiat, ita te Amata capio. *Gell. lib. 1. cap. 12.*

I. Equo Dialem Flaminem vehi religio est.

II. Classem procinctam extra pomœrium, id est exercitum armatum videre; idcirco rarenter Flamen Dialis creatus consul est, cum bella consulibus mandabantur.

III. Item iurare Dialem fas nunquam est.

IIII. Item annulo vti, nisi peruio, cassoque fas non est.

V. Ignem è Flaminia, id est Flaminis Dialis domo, nisi sacrum efferri, ius non est.

VI. Vinctum, si ædes eius introierit, solui necessum est, & vincula per impluuium in tegulas subduci, atque inde foras in viam dimitti.

VII. Nodum neque in apice, neque in cinctu, neque in alia parte vllum habet.

VIII. Si quis ad verberandum ducatur, si ad pedes eius supplex procubuerit, eo die verberari piaculum est.

IX. Capillum dialis, nisi qui liber homo est, non detonset.

X. Capram & carnem incoctam, & hederam, & fabam, neque tangere Diali mos est, neque nominare.

XI. Propagines è vitibus altius prætentis non succidet.

XII. Pedes lecti, in quo cubat, luto tenui circumlitos esse oportet, & de eo lecto trinoctium continuum non decubat, neque in eo lecto cubare alium fas est, neque apud eius lecti fulcrum, capsulam esse cum strue, atque ferro oportet.

XIII. Vnguium Dialis, & capilli segmina subter arborem felicem terra operiuntur.

XIIII. Dialis quotidie festatus est.

XV. Ac sine apice sub dio esse licitum non est, sub tecto vtilibet, & non pridem à Pontificibus constitutum. *Gell. lib. 10. cap. 15.*

Exta porricinato Diis, danto in altaria, aramue, focumue, eoue, quo exta dari debebunt. *Hæc verba Macrob. lib. 3. Saturnaliorum à Veranio ex primo libro Pictoris sumpta esse testatur.*

Ex libro secundo Pontificii iuris nihil extat.

Ex libro tertio Pontificii iuris.

Pilumno, & Pico. *Nonius in verbo Picumnus.*

Ex aliis libris nihil extat vsque ad decimumsextum.

Ex libro decimosexto Pontificii iuris.

Aquam manibus pedibusque dato, pollubrum sinistra manu teneto, dextra vasum cum aqua. *idem, in verbo Pollubrum.*

Plinius libro 7. capite 60. Fabium Vestalem citat, atque ab eo memoriæ proditum esse testatur Principem Romanis solarium horologium statuisse ante duodecim annos, quam cum Pyrrho bellatum est, ad ædem Quirini L. Papyrium Cursorem, cum eandem dedicaret à patre suo votam.

L. CALPVRNII PISONIS FRVGI FRAGMENTA EX PRIMO Annalium.

EVndem Romulum dicunt ad cœnam vocatum, ibi non multum bibisse, quia postridie negocium haberet, & dicunt, Romule, si istuc omnes homines faciant, vinum vilius sit. is respondit, immò vero carum, si quantum quisque volet, bibat. nam ego bibi, quantum volui. *Gellius libro 11. capite 14.*

Cuius vnius præmio multorum alicuit animos. *Prisc. libro 10.*

A Numa sæpius fulmen euocatum est, quod imitatus est parum ritè Tullius Hostilius, ictus fulmine. *Plin. lib. 2. cap. 53. & lib. 3. c. 28.*

Ex secundo Annalium.

L.Tarquinium collegam suum, quia Tarquinium nomen esset, metuere, eumque orat, vti sua voluntate Roma concedat. *Hoc citat Gell. lib.15. cap.29.*

Ex tertio Annalium.

Cn. Flauius patre libertino natus scriptum faciebat: isque eo tempore Ædili Curuli apparebat, quo tẽpore Ædiles subrogantur. eumque primæ tribus Ædilem Curulem renunciauerunt. At Ædilis, qui comitia habebat, negat accipere: neque sibi placere, qui scriptũ faceret, eum Ædilem fieri. Cn. Flauius Annii F. dicitur tabulas posuisse, scriptu sese abdicasse. Isque Ædilis Curulis factus est. Idem Cn. Flauius Annii F. dicitur ad collegam venisse visere ægrotum, & in conclaue postquam introiuit, adolescentes ibi complures nobiles sedebant. ii cõtemnentes eum, assurgere ei nemo voluit. Cn. Flauius Annii F. Ædilis id arrisit. sellam curulem iussit sibi afferri. eam in limine apposuit, ne quis illorum exire posset, vtique ii omnes inuiti viderent sese in sella curuli sedentem. *Gellius lib.6. cap.9.*

Ex quarto Annalium nullum extat fragmentum.

Ex quincto Annalium.

Quodcumque deliquisset, ignosciturum affirmabat. *Prisc. lib.10.*

Ex incerto Annalium.

Vxor Vulcani Maiestas vocata est. *Macrobius libro 1. Saturnaliorum.*

Vitula Victoria nominatur. cuius rei hoc argumentum est, quod postridie Nonas Iulias re bene gesta, cum pridie populus à Tuscis in fugam versus sit, vnde Populifugia dicuntur, post victoriam fiat certis sacrificiis vitulatio. *idem lib.3.*

Adolescentes peni dediti. *Cicero ad Papyrium Patum lib.9. Fam.*

Ad Aquileia ad duodecimum lapidem deletum oppidum est inuito senatu M. Claudio Marcello. *Plinius libro 3. cap.19.*

Elephanti inducti fuerunt in Circum, atque vt contemptus eorum increscceret, ab operariis hastas præpolatas habentibus per circum totum acti. *idem lib.8. cap.6.*

Papyrius Masso, qui primus in monte Albano triumphauit de Corsis, myrto coronatus, ludos Circenses spectare solitus est. *idem lib.15. c.29.*

A tempore lustri M. Messalæ, C. Cassi Censorum pudicitia subuersa est. *idem lib.17. cap.25.*

C. Furius Cresinus è seruitute liberatus cum in paruo admodum agello largiores multo fructus perciperet, quam ex amplissimis vicinitas, in inuidia magna erat, ceu fruges alienas pelliceret veneficiis. Quamobrem à Sp. Albino Curuli die dicta, metuens damnationem, cum in suffragium tribus oporteret ire, instrumentum rusticum omne in forum attulit, & adduxit filiam validam, atque bene curatam, ac vestitam, ferramenta egregie facta, graues ligiones, vomeres ponderosos, boues saturos. postea dixit; veneficia mea Quirites, hæc sunt, nec possum vobis ostendere, aut in forum adducere lucubrationes meas, vigiliasque & sudores. omnium sententiis absolutus est. *idem lib.18. c.6.*

XL. millia pondo argenti seposita sunt ad faciendum Iouis templum. *Liuius lib.1. decadis. 1.*

L. CASSII HEMINÆ FRAGMENTA EX PRIMO Annalium libro.

HOmerus & Hesiodus vixerunt annis post bellum Troianum plus centum, atque sexaginta. *Gellius libro 17. cap.21.*

Prudens perplexim Scotino scribit. *Nonius.*

Et quia, quo irent, nesciebant, illico manserunt. *idẽ.*

His persuadet, vt islico maneant. per illico manent.

Ex secundo Annalium libro.

Anno ab vrbe condita trecentesimo sexagesimo tertio à Tribunis militum Vergilio Manlio, Cælio Posthumio, collegisque eorum in senatu tractatum est, quid esset, propter quod toties inter paucos annos male esset afflicta resp. ex præcepto patrum L. Aquinius Haruspex in senatum venire iussus religionum requirendarum gratia dixit, Qu. Sulpicium Tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum rem diuinam dimicandi gratia fecisse postridie Idus Quinctilis. item apud Cremeram, multisque aliis temporibus & locis post sacrificium die postero celebratum, malè cessisse conflictum. Tunc patres iusserunt, vt ad collegium pontificũ de his religionibus referretur, pontifices que statuerunt, postridie omnes Kalendas, Nonas, Idus, atros dies habendo: vt hi dies neque præliares, neque puri, neque comitiales essent. *Hæc non solum à Cassio Hemina secundo annalium, sed etiam à Gellio annalium libro decimoquincto, memoriæ relicta esse, testatur Macrobius lib. 1. Saturnaliorum, cap.16.*

Idque admiratum esse gauisi. *Prisc. lib 9.*

Tunc Marcus præco primum proletarios armauit. *Hæc verba recitat Nonius de ventorum proprietate, & vocabulorum significatione.*

Quæ nata sunt, & omnia denasci aiunt. *Idem Nonius. Denasci.*

Censuit sese Regem Porsenam occidere. *idem.*

Pastorum vulgus sine contentione consentiendo præfecerat æqualiter imperio Remum & Romulum, ita vt de regno pares inter se essent. Monstrum fit, Sus parit porcos triginta. cui rei fecerunt Lares grundiles. *Diomedes lib.1.*

Ex tertio Annalium libro.

Scriba pontificius, qui cum eabus stuprum fecerat. *Priscianus libro 7.*

In campo Tiburti, vbi ordeũ demessuerit. *idẽ lib.10.*

Hos libros siquis nostratis sapiens. *idem. lib.12.*

Mulier cantabat tibiis Phrygiis, & altera cymbalissabat. *Nonius.*

Ex quarto Annalium libro.

Cuius inscriptio erat BELLVM PVNICVM POSTERIOR. quod apparet ex *Prisc. lib.7.*

Nemo vicinùs consedo. *Non.*

Homo merè litterosus. *idem.*

In Hispania pugnatum in vtrasque, nostri loco moti, cæsi, vsti. hæc, atque hercle vtrasque, & cum ad nos venis suffraginatam vidi. *idem.*

Qua fine omnes res, atque omnes artes, humanitus quæ aguntur. *idem, Finis.*

Ex Tyberi lacte haurire. *idem.*

Cn. Terentius scriba agrum suum in Ianiculo repastinans offendit arcam, in qua Numa. qui Romæ regnauit, situs fuerat. in eadem libri eius reperti P. Cornelio L.F. Cethego, M. Bebio Q.F. Tamphilo coss. ad quos à regno Numæ colliguntur anni DXXXV. & hi fuerunt è charta, maiore etiamnum miraculo, quod tot infossi durauerunt annis. *Plin. lib.13. cap.13.*

Lapis fuit quadratus circiter in media arca vinctus candelis quoquo versus. In eo lapide insuper libri impositi fuerunt, propterea arbitror eos non computruisse. Et libri cedrati fuerunt, propterea arbitror tineas non tetigisse. In his libris scripta erant philosophiæ Pythagoricæ, iique combusti a Q. Petilio prætore, quia philosophiæ scripta essent. *ibidem.*

Ex incerto Annalium libro.

Decemuiri fuerunt auctores intercalandi. *Macrobius lib.1. Saturnaliorum c. 13.*

Ser. Tullius fecit nundinas, vt in vrbem ex agris conuenirent, vrbanas, rusticasque res ordinaturi. *idem libri eiusdem cap.16.*

Samothracas deos, eosdemque Romanorũ penates propriè

proprie dici θεοὺς μεγάλους, θεοὺς χρηστοὺς, θεὺς δυνατὺς, manifestum est, *idem lib.3.cap.4.*

Quicunque propter plenitatem agro publico eiecti sunt. *Nonius.*

Adulatique erant ab inimicis, & ad hortati. *Prisc.lib.8.*

Numa instituit deos fruge colere, & mola salsa supplicare, atque far torrere: quoniam tostum cibo salubrius esset: id vno modo consequutus est, statuendo nõ esse purum ad rem diuinam, nisi tostum. *Plin.lib.18.c.2.*

Numa constituit, vt pisces qui squamosi non essent, ni pollucerent patrimonia, commentus, vt conuiuia publica, & priuata, cænæque puluinaria facilius compararentur, ni qui ad polluctum emerent, pretio minus parcerent, eaque præmercarentur. *idem lib.18.cap.2.*

Primus è medicis venit Romam Peloponneso Archagathus Lisaniæ F.L.Æmilio, M.Liuio coss. anno vrbis qningentesimo trigesimoquincto, eique ius Quiritum datum, & taberna in compito Acilio empta ob id publice. *idem lib.29.cap.1.*

CN. GELLII FRAGMENTA.

Ex primo Annali nihil extat.

Ex secundo Annali.

DEabus supplicans. *Carisius lib.1.*

Multitudo pecorum iam erat ex raptabus. *idem.*

Cum aliis paucabus consilium. *ibidem.*

Ex tertio Annali.

Ersilia cum apud T.Tatium verba faceret, pacemq; oraret, ita precata est; Nuria Martis, te obsecro pace dare, vt liceat nuptiis propriis, & prosperis vti. quod de tui coniugis consilio contigit, vti nos itidem integros raperent, vnde liberos sibi, & suis posteris patriæ pararent *Gellius libro 13.cap.28.*

Ex quarto Annali nihil extat.

Ex quincto Annali nihil præter vocem puellab. apud Carisium lib.1.

Ex sexto Annali nihil.

Ex septimo Annali.

Pro duabus pudicabus. *Idem. Carisius lib.eodem.*

Ex aliis Annalium libris nihil extat vsque ad decimumquinctum.

Ex decimoquincto Annali.

Anno ab vrbe condita tricentesimo sexagesimo tertio à tribunis militum Vergilio Manlio, Cœlio Posthumio, collegisque eorum in Senatu tractatum est, quid esset, propter quod toties inter paucos annos male esset afflicta respubl. & ex præcepto patrum L. Aquinius Haruspex in Senatum venire iussus, religionum requirendarum gratia, dixit Q.Sulpicium Tribunum militum ad Alliam aduersus Gallos pugnaturum rem diuinam dimicandi gratia fecisse postridie Idus Quinctilis. item apud Cremeram, multisque aliis temporibus & locis post sacrificium die postero celebratum, malè cepisse conflictum. Tunc patres iusserunt, vt ad collegium Pontificum de his religionibus referretur: pontificesque statuerunt, postridie omnes Kalendas, Nonas, Idus, atros dies habendos: vt hæ dies neque præliares, neque puri, neque comitiales essent. *Hæc eadem de atris diebus à Cassio Hemina fuisse scripta in secundo Annalium libro, auctoritate Macrobii superius notauimus.*

Ex aliis Annalibus nihil extat vsque ad trigesimum.

Ex trigesimo Annali.

Caluariæque eius ipsum ossum expurgauerunt, inaurauerunt que. *Prisc.lib.7.*

Ex aliis Annalibus nullum extat fragmentum, vsque ad nonagesimum septimum, ex quo duo tantum verba citat Carisius lib.1. Portab. & Oleab.

Ex incerto Annali.

Regerum.
Lapiderum.
Fora nauium. *Carisius lib.1.*

Cicero in Bruto de L.Cœlio Antipatro.

L.Cœlius Antipater scriptor, quemadmodum videtis fuit. vt temporibus illis, luculentus, iuris valde peritus, multorum etiam, vt L.Crassi, magister.

Ex libro primo de legibus.

Fannio ætate coniunctus Antipater paullo inflauit vehementius, habuitque vires agrestes ille quidem, atque horridas, sine nitore, ac palæstra: sed tamen admonere reliquos potuit, vt accuratius scriberent.

L. COELII ANTIPATRI FRAGMENTA EX PRIMO Annalium.

QVi cum iis ita fœdus iustis. *Prisc.lib.10.*

Antequam Barcha perierat, alii rei causa in Africam est missus. *idem lib.13.*

Duodecies cetena millia passuum longe. *Carisius li.2.*

Commodum est; satis videtur. *idem ibidem.*

Sempronius Lilybæo celocem in Africam mittit, visere locum, vbi exercitum exponat. *ibidem.*

Primum malo publico gratias singulatim nominat. *Nonius.*

Cum iure sine periculo bellum geri poteratur. *idem.*

Legati quo missi sunt, dedicant mandata. *idem.*

Ex secundo Annalium.

Si vis mihi equitatum dare, & ipse cum cetero exercitu me sequi, die quincti Romæ in Capitolium curabo, tibi cœna sit cocta. *Gell.lib.10.cap.23.*

Ex tertio Annalium.

Omnes simul terram cum classi accedunt, nauibus atque scaphis egrediuntur, castrametati signa statuunt, vnde hodieque metatores dicimus. *Non.*

Ex quarto Annalium nihil extat.

Ex quincto Annalium.

Ad aliquam huic bello finem facere. *Non.*

Ex sexto Annalium.

Consulto non paucies arcessitum. *Non.*

Ipse Regis eminus equo fecit pectus auorsum congenuda; perculsus deiecit dominum. *idem.*

Ex septimo Annalium.

Resp. amisso exfundato pulcherrimo oppido. *Non.*

Duos, & septuaginta lictores domum deportauisse facis, qui ductoribus hostium ante soluerint ferri. *idem.*

Ita vti sese quisque vobis studeat æmulari in statu fortunæ reip. eadem re gesta, topper nihilo minore negotio acto gratia minor esset. *Festus.*

Ex incerto Annalium.

Tantum bellum suscitare conari aduersarios contra bellosum genus. *Nonius in verbo Bellosus.*

Vidi ego, qui nauigauit ex Hispania in Æthiopiam commercii gratia. *Plin.lib.2.c.67.*

Duo elephanti Antiocho Regi in bellicis vsib. celebres etiam cognominibus fuere. *idem lib.8.c.5.*

Saguntinorum.
Nucerum.
Subinde. *Carisius lib.1.& lib.2.*

Fabius primus à populo creatus est dictator. *Liuius lib.2.decadis 3.*

Volucres ad terram delapsæ clamore militum, tantaque multitudo conscendit naues, vt nemo mortalium aut in Italia aut in Sicilia relinqui videretur. *idem lib.10.decadis eiusdem.*

P.Sempronio Tuditano, M.Cornelio Cethego coss. Anno Pœnorum dux captus est. *idem lib.eodem.*

C. FANNII FRAGMENTA EX PRIMO Annalium.

CVm in vita agēda didicimus multa, quæ in præsentiarum bona videntur: post inuenta, & multa amplius aliusmodi, atque ante visa essent. *Prisc. lib. 13.*

Ex aliis Annalium libris nihil extat vsque ad octauum.

Ex octauo Annalium.

Domina eius, vbi ad villam venerat, iubebat biber dari. *Carisius lib. 1.*

Ex primo Historiarum libro.

Ser. Tullius Rex populi Romani cum illas quinque classes iuniorum census faciendi gratia instituerer, pueros esse existimauit, qui minores essent annis septemdecim, atque inde ab anno XVII. quos idoneos iam esse reipubl. arbitrabatur, milites scripsit, eosque ad annum quadragesimum sextum iuniores, supraque eum annum seniores appellauit. *Gellius lib. 10. ca. 18.*

Si quid à parentibus acceptum protinus antiquæ memoriæ tradiderunt. *Non.*

Ex secundo & tertio Historiarum libro nihil extat.

Ex quarto Historiarum libro.

Inimiciter irascendum non est. *Carisius lib. 2.*

Ex aliis Historiarum libris nihil extat vsque ad decimumquartum.

De decimoquarto Historiarum libro.

Pars omnis luxuriabat. *Non.*

Ex incerto Historiarum libro.

Bello Punico primo Atilius Regulus Cos. in Africa castris apud Bagradam flumen positis prœlium grande, atque acre fecit aduersus vnum serpentem in illis locis stabula ntem inuiitatæ immanitatis: isque magna totius exercitus conflictatione ballistis atque catapultis diu oppugnatus est: eiusque interfecti longum corium pedes centum, & duodecim Romam misit. *Gellius libro 6. capite 3.*

Atilius Regulus rediit Carthaginem, nouisque exemplorum modis excruciatus est à Pœnis. In atras & profundissimas tenebras eum claudebant: ac diu post, vbi erat visus sol ardentissimus, repente educebant, & aduersos ictus Solis oppositum continebant, atque intendere in cœlum oculos cogebant, Palpebras quoque eius, ne conniuere posset, sursum, ac deorsum diductas insuebant. *idem libri eiusdem cap. 4.*

Ann. Vrbis CCCXIX. fuerunt consules M. Manlius, & Q. Sulpicius. *Liuius lib. 4 decadis 1.*

Ex libro ad C. Oppium scripto.

Si generalis species occecurrit. *Gell. lib. 7. c. 9.*

SEMPRONII ASELLIONIS FRAGMENTA EX PRIMO RErum gestarum libro.

VErum inter eos, qui annales relinquere voluissent, & eos, qui res gestas à Romanis perscribere conati essent, omnium rerum hoc interfuit. Annales libri tantummodo, quod factum, quoque anno gestum sit, id demonstrabant. Id eorum est, quasi qui diarium scribunt, quam Græci ἐφημερίδας vocant. Nobis non modo satis esse video, quod factum esset, id pronunciare; sed etiam quo consilio, quaque ratione gesta essent, demonstrare. *Hoc, & sequens fragmentum citat Gell. lib. 5. cap. 18.*

Nam neque alacriores ad rempublicam defendendam, neque segniores ad rem perperam faciundam Annales libri commonere quidquam possunt. Scribere autem bellum, quo initum consule, & quomodo confectum sit, & qui triumphans introierit, exque eo libro, quæ in bello gesta sint, iterare: non prædicare autem interea, quid senatus decreuerit, aut quæ lex rogatione lata sit, neque quibus consiliis ea gesta sit, iterare; id fabulas pueris est narrare, non historias scribere.

Ex secundo, & tertio rerum gestarum libro nihil extat.

Ex quarto rerum gestarum libro.

Nam se patrem suum audisse dicere L. Æmilium Paullum minus bonũ imperatorem signis collatis decertare, nisi summa necessitudo, aut summa ei occasio data esset. *Gellius lib. 13. cap. 3.*

Vt maior inuidia Lepido glisceretur. *Non.*

Ex quincto rerum gestarum libro.

Nam Gracchus domo cum proficisceretur, numquã minus terna, aut quaterna millia hominum sequebantur. *Gell. lib. 2. cap. 13.*

Orare cœpit, vt se defenderēt, liberosque suos, eum, quem virilis sexus tum in eo tempore habebat, produci iussit, populoque commendauit, prope flens. *idem ibidem.*

Ex aliis rerum gestarum libris nihil extat vsque ad decimumtertium.

Ex decimotertio rerum gestarum libro.

Facta sua spectare oportet, dicta non, si minus facundiola essent. *Gell. lib. 1. c. 11.*

Ex decimoquarto rerum gestarum libro.

Crepidarium cultellum rogauit à crepidario sutore. *Gellius libro 13. c. 20.*

Ex aliis rerum gestarum libris nihil extat vsque ad quadragesimum.

Ex quadragesimo rerum gestarum libro.

Tam pulchrum opus, tamque artificiose factum passus est diui. *Carisius lib. 2.*

Ex incerto rerum gestarum libro.

P. Crassus Mutianus quinque habuit rerum bonarũ maxima, & præcipua, quod esset ditissimus, quod nobilissimus, quod eloquentissimus, quod iurisconsultissimus, quod Pontifex Maximus. *Gell lib. 1. c. 13.*

VALERII ANTIATIS FRAGMENTA EX PRIMO Annalium.

SAbinæ raptæ fuerunt quingentæ viginti, & septem. *Plutarchus in vita Romuli.*

Ex secundo Annalium libro.

Numa Pompilius sacrorum causa intercalationem inuenit. *Macrob. lib. 1. Saturnaliorum c. 12.*

Agonaliorum repertor fuit Numa. *idem libri eiusdem capite 4.*

Numa Rex ille, cum procurandi fulminis scientiam non haberet, essetque illi cupido noscendi, Egeriæ monitu castos duodecim iuuenes apud aquam celauit cũ vinculis: vt cum Faunus, & Martius Picus ad id locorum venissent haustum (nam illis aquandi solemne iter huc fuit) inuaderent, constringerent. Sed, quo res fieri expeditius posset, Rex pocula non parui numeri vino, mulsoque compleuit, circaque accessus fontis insidiosam venturis opposuit fallaciam. illi more de solito bibendi appetitione correpti ad hospitia nota venerunt. Sed cũ liquoribus odoratis offendissent fragrantia pocula, vetustioribus ante posuerunt res nouas, inuaserunt auiditer dulcedine potionis capti, hauserunt plus nimio, obdormiuerunt, facti graues: tum bis seni incubuerunt sopitis, iniecerunt madidatis vincula: expergitique illi statim perdocuerunt regem, quibus ad terras modis Iupiter posset sacrificiis elici, & accepta Rex scientia rem in Auentino fecit diuinam, elexit ad terram Iouem, ab eoque quæsiuit ritum procurationis. Iupiter diu cunctatus, Expiabis, dixit, capite fulgurita. Rex respondit, Cæpitio. Iupiter rursus, humano. Rettulit Rex, sed capillo. Deus contra, anima. Subiecit Pompilius, piscis, Tuncambiguis Iupiter propositionibus captus extulit

hanc

hanc vocē, Decepisti me Numa. nam ego humanis capitib. procurari cōstituerā fulgurita, nō capillo cæpitio: quoniam me tamen tua circumuenit astutia, quē voluisti, habeto morem, & his rebus, quas pactus es, procurationem semper suscipies fulguritorum. *Arnobius lib.5.*

Libri Numæ, quos inuenit Cn. Terentius, fuerunt duo pontificales Latini, totidem Græci, præcepta philosophiæ continentes. *Plin lib.13.cap.13.*

Pythagorici fuerunt *Liuius lib.10.decadis 4.*

Mater, cum nouissimè ægrotasset, vouisse fertur. *Carisius lib.2.*

Ex aliis Annalium libris hæc pauca extant.

Ex sexto Annalium libro.

Hoc senatusconsultum prior factum est. *Apud Priscianum lib.7.*

Ex duodecimo Annalium libro.

Tit. Gracchus, qui Quæstor C. Mancinio in Hispania fuerat, & ceteri, qui pacem spoponderant. *Apud Gellium lib.7.cap.9.*

Ex vigesimo secundo Annalium libro.

Quod nouissime nobiscum fœdus fecissent. *Apud Carisium lib.2.*

Ex quarto, & vigesimo Annalium libro.

Denique Licinius Tribunus plebis perduellionem ei diem dixit, & comitiis diem à Q. Martio Prætore poposcit. *Apud Gellium lib.7.cap.9.*

Ex septuagesimo quarto Annalium libro.

Et omnes hostiæ vituli xxvi. coniecti, & omnia adulta sunt. *Apud Priscianum lib.10.*

Ex septuagesimoquincto Annalium libro.

Deinde funere locato ad forum descendit. *Apud Gell. lib.7.cap.9.*

Ex incerto Annalium libro.

Cum Pyrrhus Rex in Italia esset, & vnam alteramq; pugnā prospere pugnasset, satisq; angeretur Romani, & plerisque Italia ad Regem desciuisset; tum A.. braciēsis quispiam Timochares Regis Pyrrhi amicus ad C. Fabricium consulem furtim venit, ac præmium petiuit, &, si de præmio conueniret, promisit Regē venenis necare, idq; facile esse factu dixit, quoniam filii sui pocula in conuiuio ministrarent. eam rem Fabricius ad senatum scripsit. Senatus legatos ad Regem misit: mandauitque, vt de Timochare nihil proderent, sed monerent, vti Rex circumspectius ageret, atque à proximorum insidiis salutem tutaretur. *Apud Gell lib.3.c.8.*

Acca Larentia testamento Romulum Regem bonis suis heredem fecit. *Apud eundem Gellium lib.6.c.7.*

Puella quædam pulcherrima, quam Carthagine ampla ciuitate in Hispania expugnata ceperat P. Africanus superior, non reddita patri, sed retenta ab eo, atque in deliciis, amoribusque vsurpata est. *Apud eundem Gellium lib.6.cap.8.*

Etiam qui res magnas manu sæpe gessit gloriosè,
Cuius facta nunc vigent, qui apud gentes solus
Præstat, eum suus pater cum pallio vno ab amica abduxit. famam tamen esse, eum huiusmodi puella in conspectum suum deducta abstinuisse, vt quæri possit, vter fuerit continentior, Publiusne Africanus, qui virginem tempestiuam forma egregia nobilis viri Hispani filiam captam, perductamque ad se patri inuiolatam reddidit, an Rex Alexander, qui Darii Regis vxorem, eandemque eiusdem sororem prœlio magno captam, quam esse audiebat exuperanti forma, videri noluit, perducique ad sese prohibuit. Valerius Maximus ait, eam virginem fuisse illustri loco inter Celtiberos natam, nobilissimoque gentis eius Indibili desponsatam, cui à Scipione fuerit restituta.

Post Africani mortem intercessio pro Scipione Asiatico facta est à Tiberio Graccho: neque multa irrogata est Scipioni, sed damnatus est peculatus ob Antiochenam pecuniam; quia prædes non daret, in carcerem duci est cœptus, atque ita intercedente Graccho exemptus. *Apud eundem lib.7.ca.19.*

Thrasimenus lacus arsit totus. Ser. Tullio dormienti in pueritia ex capite flamma emicuit, L. Marcio in Hispania interemptis Scipionibus concionanti, & milites ad vltionem exhortanti arsit simili modo. *Apud Plinium lib.2.capite 107.*

Ludi sæculares centesimo quoque anno fiebant Romæ. *Apud Censorinum de die natali.*

A. Posthumio Albo, Sp. Fulo Cos. pugnatum est in Æquos. Romani ceciderunt in Hernico agro v. mil. ac ccc. ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finib. Romanis vagabantur, ab A. Posthumio Cos. duo mil. & cccc. cæsi. cetera multitudo prædam agens, quæ incidit in Quinctium, nequaquam pari defuncta est cæde. Interfecta inde quattuor mil. & cc. & xxx. *Liuius libro 3.decadis 1.*

Anno vrbis cccxix. fuerunt consules M. Manlius, & Q. Sulpicius. *idem libro 4.decadis 1.*

C. Claudio Nerone, & M. Liuio Salinatore Coss. in Hispania maiorum scorpionum sex mill. minorū xiii. capta, cum Armes præesset Punico præsidio, qui deditus est Romanis. *idem lib.6.decadis 3.*

P. Sempronio Tuditano, M. Cornelio Cethego Coss. Anno Pœnorum dux captus est. *idem lib.9.decadis 3.*

P. Seruilio Gemino, Tit. Claudio Nerone Coss. Annibal primo prœlio victus est à Scipione, quo duodecim millia armatorum in acie sunt cæsa, mille & septingent capti. Legatus cum aliis decem legatis in castra ad Scipionem venit. *idem lib. 10.decadis 4.*

Villius Cos. cui obtigerat Macedonia, intrauit saltū, quia recto itinere nequiuerit, omnibus à Philippo Rege [illegible], secutus vallem, per quam mediam fertur Aous amnis, ponte raptim facto in ripam, in qua erant castra Regis, transgressus acie conflixit. fusus, fugatusque Rex castris exutus. duodecim mil. hostium eo prœlio cæsa: capta duo mil. & cc. & signa militaria centum xxxii. equites ccxxx. Ædes etiam Ioui in eo prœlio vota, si res prospere gesta esset. *idem lib.2.decadis 4.*

L. Furio Purpureone, M. Claudio Marcello coss. cōditionibus pacis, quæ Philippo data est, quaternū millium pondo argenti vectigal in x. annos, triginta quaterna millia pondo, & ducenta præsens viginti millia pondo nominatim adiectum. Attalo absenti Ægina insula, elephantique dono dati, & Rhodiis Stratonicea Cariæ, atque aliæ vrbes, quas Philippus tenuerat, Atheniensibus insulæ datæ Parus, Imbrus, Delus, Scyrus. *Idem lib.3.decad.4.*

In eo prœlio quod commisit M. Claudius Marcellus contra Insubres, & Comenses, supra quadraginta millia hominum cæsa, & quingenta septem signa militaria capta, & carpenta quadringenta duo, & aurei torques multi. *idem lib.3.decadis 4.*

Eo die, quo pugnauit Cato in Emporitanos supra xl. mil. hostium cæsa. *idem lib.4.decadis eiusdem.*

Et in Siciliam migrauit delectus causa C. Flaminius, & ex Sicilia Hispaniā petens tempestate in Africam delatus vagos milites de exercitu P. Africani sacramento rogauit. his duarum prouinciarum delectibus tertium in Hispaniam allegit. *idem lib.5.decadis eiusdem.*

Lx. mil. militum fuerunt in Antiochi Regis exercitu, xl. inde mil. ceciderunt. supra v. mil. capta cum signis militarib. ccxxx. *idem lib.6 decadis eiusdem.*

Per idem fere tempus Ædes matris magnæ Ideæ dedicata est, quā deam P. Cornelius aduectam ex Asia, P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomē, P. Licinio coss. in palatiū à mari detulerat. Locauerant ædem faciendā M. Liuius, C. Claudius censores, M. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus tertio decimo anno posteaquā locata erat. dedicauit eā M. Iunius Brutus, ludique ob dedicationem eius facti, qui primi Scenici fuerunt, Megalesia appellati. *Idem lib. eodem.*

P. Cornelius cos. cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnauit. duodeuiginti millia hostium cæsa. capta tria millia, & quadringenti, signa militaria CXXXIIII. equi mille ducenti triginta. carpenta ducenta quadraginta septem. ex victorib. mille quadringenti octoginta quattuor ceciderunt. *idem ibidem.*

M. Fuluio Nobiliore, & Cn. Manlio Vulsone consulib. rumor celebris Romæ fuit, & pene pro certo habitum recipiendi Scipionis adolescentis caussa consulem L. Scipionem, & cum eo P. Africanum in colloquium euocatos Regis, & ipsos comprehensos esse: & ducibus captis confestim ad castra Romana exercitum ductum, eaque expugnata, & deletas omnes copias Romanorũ esse. Ob hæc Ætolos sustulisse animos, & abnuisse imperata facere, principesque eorum in Macedoniam & in Dardanos, & in Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos. hæc qui nunciarent, Romam A. Terentium Varronem, & M. Claudium Lepidum ab A. Cornelio proprætore ex Ætolia missos esse. Legatos Ætolos in Senatum inter cetera hoc quoque interrogatos esse, vnde audissent imperatores Romanos in Asia captos ab Antiocho Rege, & exercitum deletum esse; Ætolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum consule fuerint certiores factos. *idem libro septimo decadis eiusdem.*

At quattuor millia captiuorum, quia belli minas timuerunt, ex tota insula reddita, eaque causa Fabio, cum rem nullam aliam gessisset, naualis triumphi impetrandi fuit *idem lib. 7. decadis eiusdem.*

In Olympo monte non plus decem millia cæsa sunt. *idem lib. 8 decadis eiusdem.*

P. Scipioni Africano duo Q. Petili diem dixerunt. *Eodem libro.*

Placentiæ famosa mulier, cuius amore L. Quinctius Flaminius deperibat, in conuiuium accersita. ibi iactās sese scorto inter cetera retulit, quam acriter quæstiones exercuisset, & quam multos capitis damnatos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. tum illa infra eum accubans negauit vnquam vidisse quemquam securi ferientem, & peruelle id videre. hic indulgens amator vnum ex damnatis attrahi iussum securi percussit. *idem libr. 9. decadis eiusdem.*

Qu. Næuium quattuor non minus menses priusquã in Sardiniam veniret, quæstiones veneficij, quarum magnam partem extra vrbem per municipia, conciliabulaq; habuit, quia ita aptius visum erat, renuerunt. ad duo hominum millia damnauit. *idem Liuius eodem libro.*

M. Claudio Marcello, Qu. Fabio Labeone coss. Annibal. decessit. *in fine eiusdem libri.*

CORNELII NEPOTIS FRAGMENTA EX PRIMO CHRONICORUM LIBRO.

HOmerus, & Hesiodus vixerunt ante Romam conditam annis circiter centum & quinquaginta. *Gellius lib. 17. capite 21.*

Ex primo librorum de vita Ciceronis.

M. Tullius Cicero tres, & viginti annos natus primum campum iudicii publici egit, Sextumque Roscium parricidii reum defendit. *Gellius lib. 15. cap. 28.*

Ex secundo libro de viris illustribus Carisius libro 2. citat vocem Subinde: *& ex Decimo Quincto idem lib. 1. citat illum modum dicendi Harum partium: & ex decimo sexto illa verba, A fratre patruele rem necessitudinis, sed personam ostendat.*

Ex incerto libro de viris illustribus.

Iuste, venusteque admodum reprehendisse dicitur A. Albinum M. Cato. Albinus, qui cum L. Lucullo consul fuit, res Romanas oratione Græca scriptitauit. In eius historiæ principio scriptum est ad hanc sententiam; Neminem succensere sibi conuenire, si quid in his libris parum composite, aut minus eleganter scriptum foret. Nam sum, inquit, homo Romanus, natus in Latio: Græca oratio à nobis alienissima est. Ideoque veniam, gratiamque malæ existimationis, si quid esset erratum, postulauit. Ea cum legisset M. Cato, Næ tu, inquit, Aule nimium nugator es, cum maluisti culpam deprecari, quam culpa vacare. Nam petere veniam solemus, aut cum imprudentes errauimus, aut cum compulsi peccauimus. Tibi, inquit, oro te, quis perpulit, vt id committeres, quod priusquam faceres, peteres vt ignosceretur? *Gellius lib. 11. cap. 8.*

Archilochus Tullo Hostilio Romæ regnante iam tunc fuit poematis clarus, & nobilis. *idem lib. 17. cap. 21.*

T. POMPONII ATTICI VITA PER CORNELIVM NEPOTEM.

POmponius Atticus, ab origine vltima stirpis Romanæ generatus, perpetuo à maioribus acceptam equestrem obtinuit dignitatem. patre vsus est diligente, indulgente, &, vt tum erant tempora, diti, in primisq; studioso literarum. hic, prout ipse amabat literas, omnibus doctrinis, quibus puerilis ætas impertiri debet, filium erudiuit. erat autem in puero, præter docilitatem ingenii, summa suauitas oris, & vocis, vt non solum celeriter acciperet, quæ tradebantur, sed etiam excellenter pronũtiaret. qua ex re à pueritia nobilis inter æquales ferebatur, clariusque exiplendescebat, quã generosi condiscipuli animo æquo ferre possent. itaque incitabat omnes studio suo. quo in numero fuerunt L. Torquatus, C. Marii filius, M. Cicero, quos consuetudine sua sic sibi deuinxit, vt nemo iis perpetuo fuerit carior. pater mature decessit. ipse adolescentulus propter affinitatẽ P. S. Sulpicii, qui tribunus pl. interfectus est, non expers fuit illius periculi. namq; Anitia Pomponii cõsobrina nupserat Seruio fratri Sulpicii. itaque interfecto Sulpicio, posteaquã vidit Cinnano tumultu ciuitatem esse perturbatã, neque sibi dari facultatẽ pro dignitate viuendi, quin alterutrã partẽ offenderet, dissociatis animis ciuium, cum alii Sullanis, alii Cinnanis fauerent partibus, idoneum tempus ratus studiis obsequendi suis, Athenas se contulit: neque eo secius adolescentem Marium, hostẽ iudicatum iuuit opib. suis: cuius fugam pecunia subleuauit. ac, ne illa peregrinatio detrimentum aliquod afferret rei familiari, eodem magnam partem fortunarum traiecit suarum. hic ita vixit, vt vniuersis Atheniensib. merito esset carissimus. nam præter gratiam, quæ iam in adolescentulo magna erat sæpe suis opibus inopiã publicam leuauit. cum enim vsuram facere publice necesse esset, neque eius conditionem æquam haberent, semper se interposuit, atque ita, vt neque vsuram vmquã ab iis acceperit, neque lõgius quam dictum esset, debere passus sit. quod vtrumque erat iis salutare, nã neque indulgendo inueterascere eorum æs alienum patiebatur, neque multiplicandis vsuris crescere. auxit hoc officium alia quoque liberalitate: nam vniuersos frumẽto donauit, ita, vt singulis VIII. modii tritici darẽtur, qui modius mẽsuræ medimnus Athenis appellatur. hic autẽ sic se gerebat, vt cõmunis infimis: par principibus videretur. quo factum est, vt huic omnes honores, quos possent, publice haberent, ciuemque facere studerent. quo beneficio ille vti noluit. quod nõnulli ita interpretantur, amitti ciuitatem Romanã alia ascita, quam diu affuit, ne qua sibi statua poneretur, restitit: absens prohibere non potuit. itaque aliquot ipsi, & Phidiæ locis sanctissimis posuerunt. hunc enim in omni procuratione reipublicæ actorem, auctoremque habebant. igitur primum illud munus fortunæ, quod in ea potissimum vrbe natus est, in qua domicilium orbis terrarum esset imperii, vt eandem & patriã haberet, & domum, hoc specimen prudentiæ, quod, cum in eam se ciuitatem contulisset, quæ antiquitate, humanitate, doctrinaque præstaret omnes, ei vnus ante alios fuerit carissimus. huc ex Asia Sulla decedens cum

venisset,

venisset, quam diu ibi fuit, secum habuit Pomponium, captus adolescẽtis & humanitate, & doctrina: sic enim Græce loquebatur, vt Athenis natus videretur: tã ta autẽ erat suauitas sermonis Latini, vt appareret in eo natiuum quendã leporẽ esse, non ascitum. idem poemata pronuntiabat & Græce & Latine sic, vt supra nihil posset. quibus rebus factum est, vt Sulla numquam à se dimitteret, cuperetque secum deducere. qui cum persuadere tentaret, Noli, oro te, inquit Pomponius, aduersum eos me velle ducere, cum quibus, ne contra te arma ferrem, Italiam liqui. at Sulla, adolescentis officio collaudato, omnia munera ei, quæ Athenis acceperat, proficiscens iussit deferri. hic complures annos moratus, cum & rei familiari tantum operæ daret, quantum non indiligens deberet paterfamilias, & omnia reliqua tempora aut litteris aut Atheniensium reipublicæ tribueret, nihilo minus amicis vrbana officia præstitit: nã & ad comitia eorum ventitauit, & si qua res maior acta est, non defuit: sicut Ciceroni omnibus eius periculis singularem fidem præbuit, cui ex patria fugienti H.S cc & quinquaginta millia donauit. tranquillatis autem rebus Romanis, remigrauit Romam, vt opinor, L. Cotta, & L. Torquato coss. quem diem sic vniuersa ciuitas Atheniensium prosequuta est, vt lachrymis desiderii futuri dolorem indicaret. habebat auunculum Qu. Cæcilium, equitem Romanum, familiarem L. Luculli, diuitem, difficillima natura, cuius sic asperitatem veritus est, vt, quem nemo ferre posset, huius sine offensione ad summam senectutem retinuerit beneuolentiam. quo facto tulit pietatis fructum: Cæcilius enim moriens testamento adoptauit eum, hæredemque fecit ex dodrante. ex qua hæreditate accepit circiter centies H. S. Erat nupta soror Attici Qu. Tullio Ciceroni, easque nuptias M. Cicero conciliarat, cum quo à condiscipulatu viuebat coniunctissime, multo etiam familiarius, quam cum Quincto: vt iudicari possit, plus in amicitia valere similitudinem morum, quam affinitatem. vtebatur autem intime Qu. Hortensio, qui iis temporibus principatum eloquentiæ tenebat, vt intelligi non posset, vter eum plus diligeret, Cicero, an Hortensius: & id, quod erat difficillimum, efficiebat, vt inter quos tãtæ laudis esset æmulatio, nulla intercederet obtrectatio, essetque talium virorum copula. In republica ita est versatus, vt semper optimatum partium & esset, & existimaretur, neque tamen se ciuilibus fluctibus committeret; quod non magis eos in sua potestate existimabat esse, qui se his dedissent, quam qui maritimis iactarentur. honores non petiit, cum ei paterent propter vel gratiam, vel dignitatem; quod neque peti more maiorum, neque ea pi possent conseruatis legibus, in tã effusis ambitus largitionibus, neque geri sine periculo, corruptis ciuitatis moribus, ad hastam publicã nũquã accessit. nullius rei neq; præs, neq; manceps factus est. neminem suo nomine, neque subscribens accusauit. in ius de sua re numquam iit. iudicium nullũ habuit. multorum consulũ, prætorumq; præfecturas delatas sic accepit, vt neminẽ in prouinciã sit secutus, honore fuerit contentus, rei familiaris despexerit fructum, qui ne cũ. Qu. quidem Cicerone voluerit ire in Asiam, cum apud eum legati locum obtinere posset: non enim decere se arbitrabatur, cum præturam gerere noluisset, assеclam esse prætoris. qua in re non solum dignitati seruiebat, sed etiam tranquillitati, cum suspiciones quoque vitaret criminum. quo fiebat, vt eius obseruantia omnibus esset carior, cum eam officio non timori, neque spei tribui viderent. Incidit Cæsarianum ciuile bellum, cum haberet annos circiter sexaginta. vsus est ætatis vocatione, neq; quoquam se mouit ex vrbe. quæ amicis suis opus fuerant ad Pompeium proficiscentibus, omnia ex sua re familiari dedit. ipsum Pompeium coniunctum non offendit. nullum ab eo habebat ornamentum, vt ceteri, qui per eum aut honores, aut diuitias ceperant: quorum partim inuitissimi castra sunt sequuti, partim summa cum eius offensione domi remanserunt. Attici autem quies tantopere Cæsari fuit grata, vt victor cum priuatis pecunias per epistolas imperaret, huic non solũ molestus non fuerit, sed etiam sororis filium Qu. Ciceronẽ ex Pompeii castris concesserit. sic vetere instituto vitæ effugit noua pericula. sequutũ est illud occiso Cæsare, cum respublica penes Brutos videretur esse, & Cassium, ac tota ciuitas se ad eum conuertisse videretur. sic M. Bruto vsus est, vt nullo ille adolescens æquali familiarius, quam hoc sene, neque solum eum principẽ consilii haberet, sed etiam in conuictu. excogitatum est à quibusdã, vt priuatum ærarium Cæsaris interfectoribus ab equitibus Romanis constitueretur. id facile effici posse arbitrati sunt, si & principes illius ordinis pecunias contulissent. itaque appellatus est à C. Flauio Bruti familiaris Atticus, vt eius rei princeps esse vellet. at ille, qui officia amicis præstanda sine factione existimaret, semperque à talibus se consiliis remouisset, respondit, si quid Brutus de suis facultatibus vti voluisset, vsurum, quantum eæ paterentur; sed neq; cum quoquam de ea re collocuturum, neque coiturum. sic ille consensionis globus huius vnius dissensione disiectus est. neq; multo post superior esse cœpit Antonius, ita, vt Brutus & Cassius prouinciarum, quæ iis dicis caussa datæ erãt à consulibus, desperatis rebus, in exilium proficiscerentur. Atticus, qui pecuniem simul cum ceteris conferre noluerat florenti illi parti, abiecto Bruto, Italiaque cedenti H. S cm. muneri misit. eidem in Epeiro absens ccc. iussit dari: neque eo magis potenti adulatus est Antonio, neque desperatos reliquit. Sequutum est bellum gestum apud Mutinam. in quo si tantum eum prudentem dicam, minus, quam debeam, prædicem; cum ille potius diuinus fuerit: si diuinatio appellanda est perpetua naturalis bonitas, quæ nullis casibus augetur, neque minuitur. hostis Antonius iudicatus, Italia cesserat. spes restituendi nulla erat. non solum inimici, qui tamen erant potentissimi, & plurimi, sed etiam qui aduersariis eius se dabant, & in eo lædendo aliquam consecuturos sperabant commoditatem, Antonii familiares sequebantur, vxorem Fuluiam omnibus rebus spoliare cupiebant, liberos etiam extinguere parabant. Atticus, cum Ciceronis intima familiaritate vteretur, amicissimus esset Bruto, nõ modo nihil iis indulsit ad Antonium violandum, sed è contrario familiares eius ex vrbe profugientes, quantum potuit, texit; quibus rebus indiguerunt, adiuuit: P. vero Volumnio ea tribuit, vt plura à parente proficisci non potuerint. ipsi autem Fuluiæ, cum litibus distineretur, magnisque terroribus vexaretur, tanta diligentia officium suum præstitit, vt nullum illa præstiterit vadimonium sine Attico, sponsor omnium rerum fuerit. quinetiam, cum illa fundum secunda fortuna emisset in diem, neq; post calamitatem versuram facere potuisset, ille se interposuit, pecuniamque sine fœnore, sineque vlla stipulatione credidit, maximum existimans quæstum, memorẽ, gratumq; cognosci, simulque aperire, se non fortunæ, sed hominibus solere esse amicum. quæ non faciebat, nemo eum tẽporis caussa facere poterat existimare. nemini enim in opinionem veniebat, Antonium rerum potiturũ. sed sensus eius à nõnullis optimatibus reprehendebatur, quod parum odisse malos ciues videretur. ille autem sui iudicii, potius, quid se facere par esset, intuebatur, quam quid alii laudaturi forent. conuersa fortuna est, vt Antonius rediret in Italiam, nemo non magno in periculo Atticum putarat, propter intimam familiaritatem Ciceronis, & Bruti. itaque ad aduentum imperatorum de foro decesserat, timens proscriptionem: latebatq; apud P. Volumnium, cui vt ostendimus paulo ante opem tulerat. tanta varietas his tẽporibus fuit fortunæ, vt modo hi, modo illi in summo essent aut fastigio, aut periculo. habebat secum Gellium

Canium,

Canium,æqualem,simillimumq; sui. hoc quoq; sit Attici bonitatis exemplum,quod cũ eo,quem puerum in ludo cognorat,adeo coniunctè vixit, vt ad extremam ætatẽ amicitia eorum creuerit. Antonius autem, etsi tãto odio ferebatur in Ciceronẽ,vt non solum ei, sed etiã omnibus suis amicis esset inimicus, eosque vellet proscribere,multis horrantibus tamẽ Attici memor fuit officij,& ei,cũ requisisset,vbinam esset,sua manu scripsit, ne timeret,statimq; ad se veniret:se eum & Gellium Canium de proscriptorum numero exemisse, ac ne quod periculum incideret,quod noctu fiebat, præsidium ei misit.sic Atticus in summo timore non solum sibi, sed etiam ei,quem carissimum habebat,præsidio fuit: neq; enim suæ solum à quoquam auxilium petiit salutis, sed coniunctim,vt appareret nullam seiunctam sibi ab eo velle fortunam. quod si gubernator præcipua laude fertur,qui nauem ex hieme,marique scopuloso seruat: cur non singularis eius existimetur prudentia, qui ex tot, tamque grauibus procellis ciuilibus ad incolumitatem peruenit? quibus ex malis vt se emerserat, nihil aliud egit, quam vt plurimis, quibus rebus posset, esset auxilio. cum proscriptos præmiis imperatorum vulgus cõquireret,nemo in Epirum venit cui res vlla defuerit: nemini non ibi perpetuo manendi potestas facta est. quin etiam,post prœlium Philippense,interitumque C. Cassi,& M.Bruti,L.Iulium Mocillam Prætorium,& filium eius,Aulumq; Torquatum,ceterosq,pari fortuna perculsos institerit tueri,atq; ex Epiro iis omnia Samothraciam supportari iusserit. difficile enim est omnia persequi,& non necessaria. illud vnum intelligi volumus,illius liberalitatem neque temporariam, neq; callidam fuisse.id ex ipsis rebus ac temporibus iudicari potest,quod non florentibus se venditauit, sed afflictis semper succurrit,qui quidem Seruiliam Bruti matrem non minus post mortem eius,quam florentem coluerit. sic liberalitate vtens,nullas inimicitias gessit, quod neque lædebat quemquam,neque, si quam iniuriam acceperat,non malebat obliuisci, quam vlcisci.idem immortali memoria percepta retinebat beneficia:quæ autem ipse tribuerat,tamdiu meminerat quoad ille gratus erat,qui acceperat.itaque hic fecit, vt vere dictum videatur:sui cuiq; mores fingunt fortunam.neq; tamen prius illi fortunam,quã se ipse,finxit,qui cauit, ne qua in re plecteretur,his igitur rebus effecit,vt M. Vipsanius Agrippa intima familiaritate coniunctus adolescenti Cæsari,cum propter suam gratiam, & Cæsaris potentiã nullius conditionis non haberet potestatem, potissimũ eius deligeret affinitatem, præoptaretque equitis Romani filiam generosarum nuptiis.atque harum nuptiarum conciliator fuit(non enim est celandum)M.Antonius,triumuir reipublicæ,cuius gratia cum augere possessiones posset suas,tantum abfuit à cupiditate pecuniæ,vt nulla in re vsus sit ea,nisi in deprecandis amicorum aut periculis,aut incommodis. quod quidem sub ipsa proscriptione perillustre fuit: nam cum L. Saufeni equitis Romani,æqualis sui,qui cum eo complures annos studio ductus philosophiæ habitabat,habebatque in Italia pretiosas possessiones, triumuiri bona vendidissent consuetudine ea,qua tum res gerebantur; Attici labore,atque industria factum est,vt eodem nũtio Saufenus fieret certior,se patrimonium amisisse,& recuperasse.idem L.Iulium Calidum,quem post Lucretii, Catullique mortem multo elegantissimum poetam nostrã tulisse ætatem, verè videor posse contendere. neque minus virum bonum, optimisque artibus eruditum, post proscriptionem equitum,propter magnas eius Africanas possessiones,in proscriptorum numerum à P. Volumnio præfecto fabrum Antonij absentem relatum expediuit. quod in præsenti vtrum ei laboriosius an gloriosius fuerit,difficile fuit iudicare; quod in eorum periculis non secus absentes, quam præsentes amicos Attico esse curæ, cognitum est. neque vero minus ille vir, bonus paterfamilias habitus est, quam ciuis. nam cum esset pecuniosus,nemo minus fuit emax,minus ædificator: neque tamen non in primis bene habitauit, omnibusque optimis rebus vsus est.nam domum habuit in colle Quirinali Cæcilianam, ab auunculo hæreditate relictam, cuius amœnitas non ædificio sed sylua constabat.ipsum enim tectum antiquitus constitutum,plus salis,quam sumptus habebat: in quo nihil commutauit,nisi si quid vetustate coactus est. vsus est familia,si vtilitate iudicandum est,optima; si forma,vix mediocri:namq: in ea erant pueri literatissimi,anagnostæ optimi,& plurimi librarii,vt ne pedissequus quidẽ quisquam esset,qui non vtrumque horum pulchre facere posset:pari modo artifices ceteri, quos cultus domesticus desiderat,apprime boni:neque tamen horum quemquam,nisi dominatum,domique factũ, habuit: quod est signum non solum continentiæ, sed etiam diligentiæ.nam & non intemperanter cõcupiscere, quod à pluribus videas,continentis debet duci, & potius diligentia,quã pretio parare,non mediocris est industriæ. elegans,non magnificus:splendidus, non sumptuosus, omni diligentia munditiam non affluentem affectabat. supellex modica,non multa, vt in neutram partem cõspici posset.nec præteribo, quamquam nonnullis leue visum iri putem,cum in primis lautus esset eques Rom. & non parum liberaliter in domum suam omnium ordinum homines inuitaret;scimus,nõ amplius, quã terna millia æris,peræque in singulos menses ex ephemeride eum expensum sumptui ferre solitum: atque hoc non auditum,sed cognitũ prædicamus.sæpe enim propter familiaritatem, domesticis rebus interfuimus: nemo in conuiuio eius aliud ἀκρόαμα audiuit,quam anagnosten.quod nos quidẽ iucundissimum arbitramur, neque vnquam sine aliqua lectione apud eum cænatũ est;vt non minus animo,quam ventre, conuiuæ delectarentur.namq; eos vocabat,quorum mores à suis nõ abhorrerent.cum tanta pecuniæ facta esset accessio,nihil de quotidiano cultu mutauit,nihil de vitæ consuetudine,tantaq; vsus est moderatione,vt neq; in H.S.vicies,quod à patre acceperat, parum se splendide gesserit,neq; in H.S.centies affluentius vixerit,quã instituerat.pariq; fastigio steterit in vtraq; fortuna, nullos habuerit hortos,nullã suburbanã,aut maritimã sumptuosam villam,neque in Italia,præter Ardeatinum,& Nomentanum,rusticum prædium,omnisque eius pecuniæ reditus constabat in Epiroticis,& vrbanis possessionib. ex quo cognosci potest,eum vsum pecuniæ non magnitudine,sed ratione metiri solitum, mẽdacium neq; dicebat,neque pati poterat.itaque eius comitas non sine seueritate erat,neque grauitas sine facilitate: vt difficile esset intellectu,vtrum eum amici magis vererentur, an amarent. quidquid rogabatur, religiose promittebat, quod nõ liberalis sed leuis arbitrabatur,polliceri quod præstare nõ posset:idem in nitendo, quod semel admisisset,tanta erat cura,vt non mandatam, sed suam rem videretur agere.nusquam suscepti negocii eum pertesum est:suam enim existimationem in ea re agi putabat: qua nihil habebat carius.quo fiebat, vt omnia Ciceronum,Catonis,Marii,Q.Hortensii,A.Torquati,multorum præterea equitum Romanorum negocia procuraret.ex quo iudicari poterat,non inertia, sed iudicio fugisse reip.procurationem.humanitatis vero nullum afferre maius testimonium possum, quam quod adolescens idem seni Sullæ fuerit iucundissimus,senex adolescenti M.Bruto; cum æqualibus autem suis Q. Hortensio,& M. Cicerone sic vixerit, vt iudicare difficile sit,cui ætati fuerit aptissimus. Quamquam eum præcipue dilexit Cicero,vt ne frater quidem ei Quinctus carior fuerit,aut familiarior.ei rei sunt indicio,præter eos libros,in quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus sunt editi,sexdecim volumina epistolarum ab consulatu eius vsque ad extremum tempus ad Atticum missarum:

rum: quæ qui legat, non multum desideret historiã contextã eorum tẽporum. sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, æmulationib. reip. perscripta sunt, vt nihil in his non appareat, & facile existimari possit, prudentiam quodam modo esse diuinationẽ: nõ enim Cicero ea solum, quæ viuo se acciderunt, futura prædixit, sed etiam, quæ tunc vsu veniunt, cecinit, vt vates.

De pietate autem Attici quid plura commemorem? cũ hoc ipsum verè gloriantẽ audierim in funere matris suæ, quam extulit annorum nonaginta; cum esset septẽ & sexaginta, se numquam cum matre in gratiam rediisse, numquam cum sorore fuisse in simultate, quam prope ætate æqualem habebat. quod est signum, aut nullã vmquam inter eos querimoniam intercessisse, aut hunc ea fuisse in suos indulgentia, vt, quos amare deberet, irasci eis, nefas duceret. neque id fecit natura solum, (quamquam omnes ei paremus) sed etiam doctrina. nã & principum philosophorũ ita percepta habuera præcepta, vt his ad vitam agendam, non ad ostentationem, vteretur.

Moris etiam maiorum summus imitator fuit, antiquitatisque amator: quam adeo diligenter habuit cognitã, vt eam totam in eo volumine exposuerit, quo magistratus ornauit. nulla enim lex neque pax, neque bellũ, neque res illustris est populo Romano, quæ non in eo suo tempore sit notata. &, quod difficillimum fuit, sic familiarum originem subtexuit, vt ex eo clarorum virorum propagines possimus cognoscere. fecit hoc idẽ separatim in aliis libris, vt M. Bruti rogatu Iuniam familiam à stirpe ad hanc ætatem ordine enumerauerit, notãs, qui à quoque ortus, quos honores, quibusq; temporib. cepisset. pari modo, Marcelli Claudii, de Marcellorum; Scipionis Cornelii & Fabii Maximi de Fabiorum & Æmiliorum: quibus libris nihil potest esse dulcius iis, qui aliquam cupiditatem habent notitiæ clarorum virorũ. attigit quoque poeticen, credimus, ne eius expers esset suauitatis. namq; versibus qui honore rerum gestarum amplitudine ceteros Romani populi præstiterunt, exposuit ita, vt sub singularum imaginib. facta, magistratusque eorum non amplius quaternis, quinisque versibus descripserit: quod vix credendum sit, tantas res tam breuiter potuisse declarari. est etiam vnus liber Græce confectus de consulatu Ciceronis. hactenus Attico viuo edita à nobis sunt. Nunc, quoniam fortuna nos superstites ei esse voluit, reliqua persequemur, &, quãtum potuerimus, rerum exemplis lectores docebimus, sicut supra significauimus, suos cuique mores plerumque cõciliare fortunam. namque hic contentus ordine equestri, quo erat ortus in affinitatem peruenit Imperatoris diui Iulii filii, cum iam ante familiaritatem eius esset consecutus nulla alia re, quam elegantia vitæ, qua ceteros ceperat principes ciuitatis, dignitate pari, fortuna humiliores. tanta enim prosperitas Cæsarem est consecuta, vt nihil ei non tribueret fortuna, quod cuiquam ante detulerit, & conciliarit, quod ciuis Romanus quiuit consequi. nata autem est Attico neptis ex Agrippa, cui virginem filiam collocauit. hanc Cæsar vix anniculam Ti. Claudio Neroni, Drusilla nato, priuigno suo, despondit. quæ coniunctio necessitudinem eorum sanxit, familiaritatem reddidit frequentiorem. quamuis ante hæc sponsalia, non solum cum ab vrbe abesset, numquam ad suorum quemquam litteras misit, quin Attico mitteret, quid ageret in primis, quid legeret, quibusque in locis, & quam diu esset moraturus: sed & cum esset in vrbe, & propter suas infinitas occupationes minus sæpe quam vellet, Attico frueretur, nullus dies temere intercessit, quo non ad eum scriberet, quo aliquid de antiquitate ab eo requireret, modo aliquam quæstionem poeticam ei proponeret, interdum iocans eius verbosiores eliceret epistolas. ex quo accidit, cum ædes Iouis Feretrii in Capitolio ab Romulo constituta, vetustate, atque incuria detecta prolaberetur, vt Attici admonitu Cæsar eam reficiendam curaret. neque vero à M. Antonio minus absens litteris colebatur, adeo vt accurate ille ex vltimis terris, quid ageret, quid curæ sibi haberet, certiorem faceret Atticum. hoc quale sit, facilius existimabit is, qui iudicare poterit, quantæ sit sapientiæ eorum retinere vsum, beneuolentiamq; inter quos maximarum rerum non solum æmulatio, sed obtrectatio tãta intercedebat, quantum fuit intercedere necesse inter Cæsarem, atque Antonium, cum se vterque principem nõ solum vrbis Romæ, sed orbis terrarum esse cuperet. tali modo cum septẽ & septuaginta annos cõplesset, atque ad extremã senectutem nõ minus dignitate, quam gratia fortunaque creuisset, (multas enim hæreditates nulla alia re, quam bonitate consecutus) tantaque prosperitate vsus esset valetudinis, vt annis xxx. medicina non indiguisset: nactus est morbum quẽ initio & ipse, & medici contẽpserunt: nam putarunt esse τενασμὸν, cui remedia celeria, faciliaque proponebantur. in hoc cum tres menses sine vllis doloribus, præterquam quos ex curatione capiebat, consumsisset, subito tanta vis morbi in vnum intestinum prorupit, vt extremo tempore per lumbos fistula putris eruperit. atque antea quidem morbi diuturnitatem moleste ferebat, prius quam hoc ei accideret: postquam vero indies dolores accrescere, febresque accessisse sensit, Agrippam generum ad se accersiri iussit, & cum eo L. Cornelium Balbum, Sextumque Peduceum. hos vt venisse vidit, in cubitum nixus, Quantam, inquit, curam diligentiamque in valetudine mea tuenda hoc tempore adhibuerim, cum vos testes habeam, nihil opus est pluribus verbis commemorare: quibus quoniam vt spero, satisfeci, me nihil reliqui fecisse, quod ad sanandum me pertineret: reliquum est, vt egomet mihi consulam. id vos ignorare nolui. nã mihi stat, alere morbum desinere. namque his dieb. quicquid cibi sumpsi, ita produxi vitam, vt auxerim dolores sine spe salutis. quare à vobis peto, primum vt cõsiliũ probetis meum, deinde ne frustra dehortãdo conemini. hac oratione habita, tanta constantia vocis, atque vultus, vt non ex vita, sed ex domo in domum videretur migrare; cum quidem Agrippa eum flẽs, atque osculãs oraret, atque obsecraret, ne ad id, quod natura cogeret, ipse quoque sibi accelereret, & quoniam tum quoque posset temporibus superesse, se sibi, suisque reseruaret, preces eius taciturna sua obstinatione depressit. sic cũ biduũ cibo se abstinuisset, subitò febris decessit, leuiorque morbus esse cœpit: tamen propositum nihilo secius peregit. itaque die quincto postquã id consilium inierat, prid. Kal. Apr. Cn. Domitio, C. Sosio Coss. decessit. elatus est in lecticula, vt ipse præscripserat, sine vlla põpa funeris, comitantibus omnibus bonis, maxima vulgi frequentia. sepultus est iuxta viam Appiam ad quintũ lapidem in monimẽto Q. Cæcilii, auunculi sui.

Ex libris exemplorum.

A virgine Vestale. *Hoc citat Carisius lib. 1. ex secundo exemplorum libro.*

Multis in senatu placuit, vt ii, qui redire nollet, datis custodibus ad Annibalẽ deducerentur: sed ea sententia numero plurium, quibus id nõ videbatur, superata est. ii tamen, qui ad Annibalem non redierunt, vsque adeo intestabiles, inuisique fuerunt, vt tædium vitæ ceperint necemque sibi consciuerint. *Gellius lib. 7. cap. 18.*

Ex incerto libro.

Ædis Martis est Circo Flaminio architectata ab Hermodoro Salaminio. *Prisc. lib. 8.*

Eudoxus quidam mea ætate, cum Lathyrum Regem fugeret, Arabico sinu egressus Gades vsque peruectus est. *Plinius lib. 2. cap. 67.*

Latitudinis vbi minimum septem millia passuum, vbi vero plurimum decem millia. *Plinius lib. 3. in Proœmio.*

Melpũ opulentia præcipuum ab Insubribus & Boiis, & Se-

& Senonibus deletum est eo die, quo Camillus Veios cepit. *idem Plinius libri eiusdem cap.* 17.

Istro in Adriam effluenti è Danubio amne ex aduerso Padi fauces contrario eorum percussu mari interiecto dulcescente. *Hoc scribit Plin. libri eiusdem cap.* 18.

Alpes in latitudinem C.M. *Idem libri eiusdem capite decimonono.*

Cerne insula abest ex aduerso maxime Carthaginis à continente passus mille, non amplior circuitu duobus millibus. *idem lib. 6. cap.* 31.

Post acipenserem præcipua auctoritas fuit lupo, & asellis. *idem lib. 9. cap.* 18.

Me iuuene violacea purpura vigebat, cuius libra denariis C. venibat, nec multo post rubra Tarentina. Huic successit dibapha Tyria, quæ in libras denariis mille nō poterat emi. Hac P. Lentulus Spinter Ædilis Curulis primus in prætexta vsus improbatur, qua purpura quis non iam triclinaria facit? *idem lib. 9. cap.* 29.

Turdi paullo ante Augusti principatum cœpti saginari. Ciconiæ magis placet, quam grues. *idē lib.* 10. *ca.* 29.

Magnitudo Loti arboris breuis. *idem lib.* 13. *capite decimo septimo.*

Vinum exprimitur illi, simile mulso, quod vltra denos dies non durat. baccæque contusæ cum alica ad cibos doliis conduntur. *idem Plinius ibidem.*

Scandula contecta fuit Roma ad Pyrrhi vsque bellum annis quadringentis septuaginta. *idem lib.* 16. *cap.* 10.

Ante Syllæ victoriam duo tantum triclinia Romæ fuerunt argentea. *idem lib.* 33. *cap.* 11.

Cleophantus Corinthius secutus est in Italiam Demaratum Tarquinii Prisci Romani Regis patrem, fugientem à Corintho iniurias Cypselli tyranni. *idem libro* 35. *capite* 3.

Primus Romæ parietes crusta marmoris operuit totius domus suæ in Cælio monte Mamurra Formis natus, eques Romanus, præfectus fabrorum C. Cæsaris in Gallia. *idem lib.* 36. *cap.* 6.

Mamurra primus totis ædibus nullam nisi è marmore columnam habuit, omnes solidas è Caristio, aut Lunensi. *idem Plinius ibidem.*

Fuit magno miraculo cùm P. Lentulus Spinter amphoras ex onyche Chiorum magnitudine cadorum ostendisset: post quinquennium deinde triginta duorum pedum longitudine vidi. *idem libri eiusdem cap.* 7.

L. CORNELII SYLLÆ FRAGMENTA

Ex primo rerum gestarum libro nihil extat.

Ex secundo rerum gestarum libro.

PVb. Cornelius, cui primum cognomen Syllæ impositum est, Flamen Dialis captus, M. Cato de Lusitanis, cum Ser. Galbam accusauit, eum dicit, ius Pontificiū discere noluisse, ego me nūc volo ius Pontificium optime scire. Iamne ea causa Pontifex capiat? Si volo Augurium optime tenere, ecquis me ob eam Augurem capiat? *Gellius libr. 1. capite* 12.

Quo si fieri potest, vt etiam nunc nostri nobis in mentem veniat, nosque magis dignos creditis, quibus ciuibus quam hostibus vtamini, quique pro vobis potius, quam contra vos pugnemus, neque nostro, neque maiorum nostrorum merito nobis id continget. *idem libro vigesimo capite quinto.*

Ex aliis libris nihil extat, nisi hoc ex vigesimo primo rerum gestarum libro.

Rerum suarum ad summam perniciem Rempubl. peruenturam. *Priscian. lib.* 9.

CAII LICINII MACRI FRAGMENTA EX PRIMO Annalium.

FAustuli coniux Acca Larentia Romuli nutrix fuit. *Macrob. citat hoc lib. 1. Saturnal. cap.* 10.

Romulus inuenit intercalationem. *Idem libri eiusdem capite* 13.

Annus vertens Romæ statim ab initio duodecim mensium fuit. *Censorinus de die natali.*

Auspicia pulchra & luculenta commemorat. *Nonius.*

Non minimo opere milites quietes volebant esse. *Priscianus lib.* 6.

Ex secundo Annalium.

Nequaquam sui lauandi reluant arma lue. *Priscianus libro* 6.

Peruersum esse alii modi postulare. *idem.*

Ex aliis libris nihil extat, nisi hoc ex decimo quincto Annalium.

Omnium nostrum neglegerit auctoritatem. *Hoc citat Priscianus lib.* 10.

Ex incerto Annalium.

Quo die magistratum obiit, repente celeri gradu per forum se in Capitolium contendit. *Nonius.*

Anno CCCCIX. ab v. c. C. Iulius III. & L. Virginius II. Consules refecti sunt. *Liuius lib. 4. Decad.* 1.

Ex primo Annalium nihil extat.

Ex secundo Annalium.

Et quædam extra præsente suis, quædam absente præiecisse. *Nonius recitat hæc verba de vocabulis à littera P. incipientibus.*

Ex ceteris Annalibus nihil, nisi hoc ex vigesimo secundo Annalium.

Itaque vt magistratum Tribuni inierunt, C. Cato turbulentus adolescens, & audax, nec imparatus ad dicendum initionibus assiduis inuideat & Ptolemæo simul, qui iam profectus ex vrbe erat, & P. Lentulo consuli paranti iam iter, cogitare secundo quidem populi rumore cœpit. *Hoc citat Nonius in verbo Rumor.*

Ex incerto Annalium.

Fascem pectoralis reticulus. *Nonius.*

Restituto Capitolio retulit ad senatum C. Curio Cos. vt legati Erythras mitterentur, qui carmina Sibyllæ conquisita, Romam deportarent: itaque missi sunt P. Gabinius, M. Octacilius, L. Valerius: qui descriptos à priuatis versus circa mille Romam deportarunt. *Lactantius libro 1. cap. 6. de falsa religione.*

Sibyllæ multæ fuerunt: sed præcipua & nobilis præter ceteras Erythræa fuit. *idem libri de Ira Dei cap.* 22.

Æmilia virgo XV. Calendarum Ianuariarum est damnata. sequebantur eū diem Saturnalia. Postero autem die, qui fuit decimus tertius Calendarum Ianuariarum Liciniam virginem, vt causam diceret, iussam. *Macrobius libro 1. capite* 10.

Frustratus igitur à spe deuictus in castra se recepit. *Priscianus libro* 8.

Annus vertens Romæ statim ab initio XII. mensium fuit. *Censorinus.*

Togæ rasæ, Phrygianæque Diui Augusti nouissimis temporibus cœpere. *Plinius lib. 8. cap.* 48.

Nomen mullis à colore mulleorum calciamentorum datum. *idem lib. 9. cap.* 17.

Olea omnino non fuit in Italia, Hispania, Africa, Tarquinio Prisco regnante ab annis populi Romani CLXXXIII. *idem lib. 15. cap.* 1.

Ne tum quidem omnes Senatores habuerunt aurum, vtpote cum memoria auorum multi prætura quoque functi, in ferro consenuerint, sicut Calphurnius & Manilius, qui legatus C. Marii fuit Iugurthino bello *idem libro 33. capite* 1.

M. Cicero

M. Cicero sexto & vigesimo ætatis anno pro Sex. Roscio dixit. *Gellius lib.15.c.28.*

Ex secundo libro Epitomarum.

Quemadmodum Cæsar à piratis captus sit, viique eos postea ceperit & decollauerit. *Diomedes lib.1.*

MASSVRII SABINI FRAGMENTA EX PRIMO LIBRO MEMORABILIVM.

EA mulier ex duodecim filiis maribus vnum morte amisit. in illius locum Romulus Accæ Larentiæ sese filium dedit: seque & ceteros eius filios fratres Aruales appellauit. ex eo tempore collegium mansit fratrum Arualium numero duodecim, cuius sacerdotii insigne est spicea corona, & albæ infulæ. *Gellius lib.6.c.7.*

M. Octauis Herennius prima adolescentia tibicen, postquam arti suæ diffisus est, instituit mercaturam. &, bene re gesta, decimam Herculi profanauit. postea cum nauigans hoc idem ageret, à prædonibus circumuentus fortissime pugnauit, & victor recessit. Hunc in somniis Hercules docuit, sua opera seruatum, cui Octauius imperator à magistratibus loco ædem seruauit, & signum: victoremque incisis litteris appellauit. *Macrobius libr. 3. cap.6.*

Ex aliis libris nihil extat, vsque ad septimum.

Ex libro septimo Memorabilium.

Censores P. Scipio Nasica, & M. Pompilius, cum equitum censum agerent, equum nimis strigosum, & male habitum, sed equitem eius vberrimum, & habitissimum viderunt. & cur, inquiunt, ita est, vt tu sis, quam equus, curatior? quoniam, inquit, ego me curo, equum Statius meus. visum est parum reuerens esse responsum; relatusque in ærarios, vt mos est. *Gellius lib.4. cap.20.*

Sic ex aliis nihil vsque ad vndecimum.

Ex vndecimo libro Memorabilium.

Ciuica coronatum dari solebat, cum is, qui ciuem seruauerat, eodem tempore etiam hostem occiderat, neque locum in ea pugna reliquerat. aliter ius ciuicæ coronæ non concedebatur. Tiberius tamen Cæsar consultus, an ciuicam coronam capere posset, qui ciuem in prælio seruasset, & hostes ibidem duos interfecisset, sed locum, in quo pugnabat, non retinuisset, eoque loco hostes potiti essent, rescripsit, eum quoque ciuica dignum videri: quod appareret è tam iniquo loco ciuem ab eo seruatum, vt etiam à fortiter pugnantibus retineri non quiuerit. *Gell. lib.5.c.6.*

Pedibus ingrediebantur ouantes, sequentibus eos non militibus sed vniuerso senatu. *Idem ibidem.*

Ex Fastorum libris.

Vinaliorum dies Ioui sacer est, non vt quidam putant, Veneri.

Liberalium dies à pontificibus Agonium Martiale appellatur.

Eam noctem deinceps, quæ in sequentem diem, qui est Lucrium. *Hæc Macrobius libro 1. capite 4. ex secundo Fastorum.*

Ex libris iuris ciuilis.

Furiosus, mutusve, cuive quod membrum lacerum, læsumque est, aut obest, quo ipse minus aptus sit, morbosi sunt. Qui non longe videt, tam sanus est, quam qui tardius currit. *Hoc, & quod sequitur, citat Gellius lib.4. cap.2. & c.1. ex secundo libro iuris ciuilis.*

Quod iumentorum caussa apparatum est, quibus dominus vtitur, penori quoque attributum est. Ligna quoque & virgæ, & carbones, quibus conficitur penus, quibusdam videntur esse in penu. Ex iis autem, quæ promercalia & vsuaria in locis iisdem sunt, ea sola esse penoris puto, quæ sunt vsui annuo. *Contra illam definitionem allatam à Scæuola, Penus est, quod esculentum, aut poculentum est.*

In officiis apud maiores ita obseruatum est, primum tutelæ, deinde hospiti, deinde clienti, tum cognato; postea affini, de qua caussa fœminæ iuris potiores sunt habitæ, pupillarisque tutela muliebri prælata etiam aduersus quem affuissent eius filii tutores relicti, in eadem causa pupillo aderant. *Hoc citat Gellius lib.5.c.13. ex 3. lib. iuris ciuilis.*

Manifestum furtum est, quod deprehenditur, dum fit. faciendi finis est, cum perlatum est, quo ferri cœperat. Furti concepti, item oblati tripli pœna est.

Non hominum tantum, neque rerum mouentium, quæ auferri occulte, & surripi possunt, sed fundi quoque, & ædium fit furtum.

Condemnatus est furti colonus, qui fundo, quem conduxerat, vendito, possessione eius dominum interuerterat.

Fur hominis est iudicatus, qui cum fugitiuus præter oculos domini forte iret, obtentu togæ tamquam se amiciens, ne videretur à domino, obstiterat. *Hæc omnia Gell. lib.11.c.18. ex libro Massurii Sabini de furtis.*

Ex libro incerto Massurii Sabini.

Libertini ab ingenuis adoptari quidem iure possunt: sed id neque permittitur, neque permittendum esse vmquam puto, vt homines libertini ordinis per adoptionem in iura ingenuorum inuadant. alioqui si iuris ista antiquitas seruetur, etiam seruus à domino per prætorem dari in adoptionem potest. idque plerique iuris veteres auctores posse fieri scripserunt. *Gellius lib.5. cap.19.*

Farinam fermento imbutam attingere ei fas non est.

Tunicam intimam nisi in locis tectis non exuit, ne sub cœlo, tamquam sub oculis Iouis nudus sit.

Super Flaminem Dialem in conuiuio nisi Rex sacrificulus haud quisquam alius accumbit.

Vxorem si amisit, Flaminio decedit.

Matrimonium Flaminis nisi morte dirimi non est ius.

Locum, in quo bustum est, numquam ingreditur.

Mortuum numquam attingit: funus tamen exequi non est religio. *Idem lib.10.c.15. de ceremoniis impositis Flamini Diali. Vide fragmenta Fabii Pictoris.*

Simulachrum Angeroniæ deæ ore obligato, atque signato in ara Volupiæ propterea collocatum est, quod, qui suos dolores, anxietatesque dissimulant, perueniunt patientiæ beneficio ad maximam voluptatem.

Vno die, id est, decimoquarto Kalendas Ianuarias affuerunt Saturnalia. *Hæc Macrobius lib.1.c.10.*

L. Papyrius prætor secundo hærede lege agente bonorum possessionem contra eum dedit, cum mater partum se XIII. mensibus diceret tulisse, quoniam nullum certum tempus pariendi statutum videbatur. *Plin. lib.7.c.5.*

P. Ventidius bis in triumpho ductus. *Idem libro septimo cap.43.*

Sangualis ossifraga est, immussulus autem pullus aquilæ, priusquam albicet cauda. *Idem lib.10.c.7.*

Curru quoq; triumphantes myrtea corona vsi sunt. *Idem lib.15.c.29.*

Ideó honor lauro habitus in triumphis est, qua suffimentum est cædis hostium, & purgatio. *Idem libri eiusdem capite 30.*

ATTEII CAPITONIS FRAGMENTA.

Ex prioribus libris Collectaneorum nihil extat vsque ad octauum.

Ex octauo Collectaneorum libro.

A. Hostilius Mancinus Ædilis curulis fuit. Is Manuliæ meretrici diem ad populum dixit: quod de ambulacro eius noctu lapide ictus esset; vulnusque ex eo lapide ostendebat. Manulia ad Tribunos plebis prouocauit: apud eos dixit comessatorem Mancinum ad ædes suas venisse: eum sibi recipere visum non fuisse in

æde sua: sed cum vi irrumperet, lapidibus depulsum. Tribuni decreuerunt, Ædilem ex eo loco iure deiectum, quo eum venire cum coronario non decuisset. propterea ne cum populo Ædilis ageret, intercesserunt. *Gellius libro quarto capite decimoquarto.*

Bello Punico primo Fabio Licinio, & T. Attilio Crasso consulibus. Appii illius Cæci filia à ludis, quos spectauerat, exiens turba vndiq; confluentis, fluctuantisque populi iactata est: atque inde egressa, cum se male habitam diceret, quid enim in me tunc factum esset, inquit, quantoque arctius, pressiusque conflictata essem, si P. Claudius frater meus nauali prælio classem nauium cum ingenti ciuium numero non perdidisset? certe quidem maiore nunc copia populi oppressa intercidissem. sed vtinam, inquit, reuiuiscat frater, aliamque classem in Siciliam ducat, atque istam multitudinem perditum eat, quæ me male nunc miseram conuexauit. Ob hæc mulieris verba tam improba, ac tam inciuilia C. Fundanius, & Ti. Sempronius Ædiles plebeii multam dixerunt, & æris grauis viginti quinque millia. *Gellius libro decimo capite sexto, ex commentario Atteii Capitonis de iudiciis publicis, quem modo notauimus fuisse octauum Collectaneorum.*

Ex ducentesimo quinquagesimo nono Coniectaneorum.

Tubero dicit, nullum senatusconsultum fieri posse non discessione facta: quia in omnibus senatusconsultis, etiam in iis, quæ per relationem fierent, discessio esset necessaria, idque verum est. *Gell. lib.* 14. *c.* 7.

Ius est præfecto senatus habendi. assentior enim Tuberoni contra Sententiam Mutii, qui hoc negat. *Idem libri eiusdem c.* 8.

Ex incerto Coniectaneorum libro.

Siticines appellati sunt, qui apud sitos canere soliti, hoc est vita functos, & sepultos: iique habuerunt [illegible] num genus tubæ, qua canerent, à cæterorum tubicinum proprietate differens. *Gell. lib.* 20. *c.* 2.

Decretum Senatus C. Fannio, & M. Valerio Messala coss. factum: principes ciuitatis qui ludis Megalensibus antiquo iure mutitant, iuranto apud coss. verbis conceptis non amplius in singulas cænas sumptus esse facturos, quam centenos, vicenosque æris, præter olus & far, & vinum: neque vino alienigena, sed patrio vsuros, neque argenti in conuiuio plus pondo, quam libras centum illaturos. *Idem lib.* 2. *c.* 24.

Ex libro de officio Senatorio.

C. Cæsar consul M. Catonem sententiam rogauit. Cato rem, quam consulebatur, quoniam non è Repub. videbatur, perfici nolebat. eius rei gratia ducendæ longa oratione vtebatur, eximebatque dicendo diem. erat enim ius senatori, vt sententiam rogatus diceret ante quidquid alius rei, & quod vellet. Cæsar consul viatorem vocauit, eumque cum finem non faceret, prehendi loquentem, & in carcerem duci iussit. Senatus consurrexit, & prosequebatur Catonem in carcerem. Hac inuidia facta Cæsar destitit, & mitti Catonem iussit. *Gell. lib.* 4. *c.* 10.

Ex quadam epistola.

Labeo Antistius legum atque morum populi Rom. iurisque ciuilis doctus apprime fuit. sed agitabat hominem libertas quædam nimia, atque vecors: vsque eo, vt diuo Augusto iam principe & Rempublicam obtinente, [illegible] tarum tamen, pensumque nihil haberet, nisi quod iustum, sanctumque esse in Romanis antiquitatibus legisset. Cum à muliere quadam Tribuni plebis aduersum eum aditi Gellianū ad eum misissent, vt veniret, & mulieri responderet; iussit eum, qui missus erat, redire, & Tribunis dicere, ius eos non habere neque se, neque alium quemquam vocandi: cum moribus maiorum Tribuni plebis prehensionem haberent, vocationem non haberent: posse igitur eos venire, & prehendi se iubere, sed vocandi absentem ius non habere. *Gellius lib.* 13. *c.* 12.

Ex libro de iure Sacrificiorum.

Itaque Ioui tauro, verre, ariete immolari non licere. *Macrob. lib.* 3. *c.* 10.

Si quis forte Ioui tauro fecerit, piaculum esto. *Ibidem.*

Porco aurea, & argentea dicuntur, quæ etsi numero historiarum non sint, nomen tamen eorum habent. altera ex auro, altera ex argento facta adhibetur sacrificio Ceriali. *Festus.*

Propudianus porcus dictus est, qui in sacrificio gentis Claudiæ velut piamentum, & exsolutio omnis contractæ religionis est. *Idem.*

Rutilæ canes immolantur canario sacrificio pro frugibus deprecandæ sæuitiæ causa syderis caniculæ. *Idem Festus.*

Ex libris de Pontificio iure.

Ibi Coruncanio pontif. Max. feriæ præcidaneæ in atrum diem inauguratæ sunt. collegium decreuit, non habendum religioni, quin eo die feriæ præcidaneæ essent. *Gell. lib.* 4. *c.* 6.

Mundus ter in anno patere solet diebus his, postridie Volcanali, & ante diem sextum Idus Nouembres. *Hoc Festus ex lib. sexto pontificali.*

Ex libro incerto.

Neque legenda virgo Vestalis eius filia, qui domicilium in Italia non habeat, & excusanda eius, qui liberos tres non habeat. *Gell. lib.* 1. *c.* 12.

Lex generale iussum populi, aut plebis rogante magistratu. *Idem lib.* 10. *c.* 20.

Veteres non ornatus, sed signandi causa annulum secum circumferebant. vnde nec plus habere, quam vnū licebat: nec cuiquā nisi libero: quos solos fides deceret, quæ signaculo continetur. Ideo ius annulorum famuli non habebant. imprimebantur autem sculptura materiæ annuli, siue ex ferro, siue ex auro foret: & gestabatur, vt quisq; vellet, quacumq; manu, quolibet digito. Postea vsus luxuriantis ætatis signaturas preciosis gemmis cœpit insculpere: & certatim hæc omnes imitatio lacessiuit, vt de augmento precii, quo sculpēdos lapides pararessent, gloriarentur. Hinc factum est, vt vsus annulorū exemptus dexteræ, quæ multum negotiorum gerit, in læuam relegaretur, quæ occisior est: ne crebro motu, & officio manus dexteræ, preciosi lapides frangerentur. electus autem ipsa læua manu digitus minimo proximus, quasi aptior ceteris, cui accommodaretur annuli pretiositas. Non pollex, qui nomen ab eo, quod pollet, accepit, nec in sinistra cessat; nec minus, quam tota manus semper in officio est. vnde & apud Græcos ἀντίχειρ vocatur, quasi manus altera. Pollici vero vicinus nudus, & sine tuitione alterius appositi videbatur. Nam pollex ita inferior est, vt vix radicem eius excedat. Medium & minimum vitauerunt, vt ineptos, alterum magnitudine, breuitate alterum, & electus est, qui ab vtraque clauditur, & minus officii gerit, & ideo seruando annulo magis accommodatus. *Macrob. lib.* 7. *c.* 13.

Reus est, qui cum altero litem contestatam habet, siue is egit, siue cum eo actum est. Numa in secunda tabula, secunda lege, in qua scriptum est; Quid horum fuit vnum indici, arbitrove, reove; eo die diffensus esto. nunc vterque actor, reusque in iudicio reus vocatur. itemque accusator de vi, accitur more vetere, & consuetudine antiqua. *Hoc & duo sequentia Festus.*

Sinistrum in auspicando significat lætum, & prosperum auspicium. & silentium vbi dumtaxat vacat vitio.

Stella significat lætum, & prosperum, auctore P. Seruilio augure, quæ ex lamella ærea adsimilis stellæ locis inauguratis infigitur.

Certum fit, tostum panem lautioribus coquere solitos; pistoresque tantum eos, qui far pinsebant nominatos. *Plin. lib.* 18. *c.* 11.

TVDI-

TVDITANI FRAGMENTA.

DEcemuiri, qui decem tabulis duas addiderunt, de intercalando populum rogarunt. *Hoc citat Macrobius lib. 1. c. 13. ex tertio magistratuum libro.*

Libri quos inuenit Cn. Terentius, Numæ decretum fuerunt. *Plin. lib. 13. c. 13. ex XIII. libro.*

Regulus captus, ad ea, quæ in Senatu Romæ dixit, suadens, ne captiui cum Carthaginiensibus permutarentur, id quoque addidit, venenum sibi Carthaginienses dedisse, non præsentaneum, sed eiusmodi, quod mortem in diem proferret: & consilio, vt viueret quidem tantisper, quoad fieret permutatio. post autem grassante sensim veneno, cor tabesceret. *Gell. lib. 6. c. 4.*

Attilius Regulus somno diu prohibitus, atque ita vita priuatus est. Idque vbi Romæ cognitum est, nobilissimi Pœnorum captiui liberis Reguli à senatu dediti sunt, & ab iis in armario muricibus præfixo destituti, eademque insomnia cruciati interierunt. *Idem ibid.*

Romulus communicato regno cum T. Tatio, sacrificiis, & sedulitatibus institutis, nundinas quoque adiecit. *Macrob. lib. 1. c. 16.*

Prætor etsi collega consulis est, neque prætorem, neque consulem iure rogare potest: quia imperium minus prætor, maius habet consul. & à minore imperio maius, aut à minore collega rogari iure non potest. *Hoc citat M. Valerius Messala Augur ex commentario decimotertio C. Tuditani apud Gell. lib. 13. c. 14.*

SAMMONICI SERENI FRAGMENTA EX LIBRIS RERVM reconditarum.

CArmen, quo dii euocantur, cum oppugnatione ciuitas cingitur, huiusmodi est. Si deus, si dea est, cui populus, ciuitasque Carthaginiensis est in tutela, teque maxime ille, qui vrbis huius, populique tutelam recepisti, precor, veneror que, veniamque à vobis peto, vt vos populum, ciuitatemque Carthaginensium deseratis: loca, templa, sacra, vrbemque eorum relinquatis, absque his abeatis: eique populo, ciuitatique metum, formidinem, obliuionem iniiciatis: proditique Romam ad me, meosque veniatis: nostræque vrbis loca, templa, sacra, vrbs acceptior probatiorque sit: mihi quoque populoque Rom. militibusque meis præpositi sitis, vt sciamus, intelligamusque, si ita feceritis, voueo vobis templa, ludosque facturum.

Vrbes vero exercitusque sic à dictatoribus imperatoribusque solis deuouentur, iam numinibus euocatis. Dis pater, siue Iouis manes, siue quo alio nomine fas est nominare, vt omnes illam vrbem Carthaginem, exercitumque, quem ego me sentio dicere, fuga, formidine, terrore compleatis, quique aduersus legiones, exercitumq; nostrũ arma, telaque ferent, vti vos eos exercitus, eos hostes, eosque homines, vrbes, agrosque eorum, & qui in his locis, legionibusque, agris, vrbibusque habitant, abducatis, lumine supero priuetis: exercitumque hostium, vrbes, agrosque eorum, quos me sentio dicere, vti vos eas vrbes, agrosque, capita, ætatesque eorum deuotas, consecratasque habeatis, illis legibus, quibus quandoque sunt maxime hostes deuoti: eosque ego vicarios pro me fide, magistratuque meo, & pro pop. Rom. exercitibus legionibusque nostris do, deuoueo, vt me, meamque fidem, imperiumque, legiones, exercitumque nostrum, qui in his rebus gerundis sunt, bene saluos sinatis esse, si hæc ita faxitis, vt ego sciam, sentiam, intelligam: tunc quisquis votum hoc faxit, vbi faxit, recte factum esto, ouibus atris tribus, Tellus mater, teque Iupiter obtestor.

Vtrumque autem carmen in cuiusdam Furii vetustissimo libro repperi. *Hæc citat Macrobius lib. 3. c. 8. ex quinto rerum conditarum libro.*

Plinius Secundus in naturali historia, cum de accipensere loqueretur, sic ait; Nullo nunc in honore est, quod quidem miror, cum sit rarus inuentu. Plinius, vt scitis, ad vsque Traiani imperatoris venit ætatem. Nec dubium est, quod ait, nullo honore hunc piscem temporibus suis fuisse, verum ab eo dici. Apud antiquos autem in pretio fuisse ego testimoniis palam faciam: vel eo magis, quod gratiam eius video ad epulas, quasi postliminio venisse. quippe qui dignatione vestra, cum intersum conuiuio sacro, animaduerto hunc piscem à coronatis ministris cum tibicine introferri. Sed quod ait Plinius de accipenseris squamis, id verum esse maximus rerum naturalium indagator Nigidius Figulus ostendit, in cuius libro de animalibus quarto ita positum est: cur alii pisces squama secunda, accipenser aduersa sit. *Hæc Macrobius lib. 3. c. 16.*

Asinius Celer mullum vnum septem millib. nummum mercatus est.

Lex Fannia sanctissimi Augusti ingenti omnium ordinum consensu peruenit ad populum. Neque eam prætores, aut tribuni, vt plerasque alias, sed ex omnium bonorum consilio, & sententia ipsi consules pertulere: cum resp. ex luxuria conuiuiorum maiora, quam credi potest, detrimenta pateretur. si quidem eo res redierat, vt gula illecti plerique ingenui pueri pudicitiam, & libertatem suam venditarent, plerique ex plebe Romana vino in comitium venirent, & ebrii de reip. salute consulerent. *Idem Macrobius lib. 3. c. 18.*

L. CINCII ALIMENTI FRAGMENTA EX LIBRIS DE RE militari.

FEcialis pop. Rom. bellum indicens hostibus, telumque in agrum eorum iaciens hisce verbis vti solet; Quod populus Hermundulus, hominesque populi Hermunduli aduersus populum Romanum bellum facere, delinquereque; quodque pop. Rom. cum populo Hermundulo, hominibusque Hermundulis bellum iussit: ob eam rem ego, populusque Romanus populo Hermundulo, hominibusque Hermundulis bellum indico, facioque. *Hoc citat Gell. lib. 16. c. 3. ex libro 4 de re militar.*

Cum delectus antiquitus fieret, & milites scriberentur, in iusiurandum eos Tribunus militaris adigebat in verba hæc; In magistratu C. Lælii C. F. Cos. L. Cornelii P. F. Cos. in exercitu, decemque millia passuum prope, furtum non facies dolo malo, solus, neque cum pluribus pluris nummi argentei, in dies singulos extra hastam, hastile, ligna, pabulum, vtrem, follem, faculam, si quid ibi inueneris sustulerisve, quod tuum non erit, quod pluris nummi argentei erit, vti tu ad C. Lælium C. F. L. ve Cornelium P. F. Cos. siue ad quem eorum ius erit, proferas: aut profitebere in triduo proximo, quidquid inueneris, sustulerisve dolo malo, aut domino suo, cuium id censebis esse, reddes, vti quod recte factum esse voles. Militibus autem scriptis dies præfiniebatur, quo die adessent, & vt citati Cos. responderent. Deinde ita concipiebatur iusiurandum, vt adessent, his additis exceptionibus, nisi harumce quæ causa erit: Funus familiare: Feriæ vindemiales: Kalendæque, quæ non eius rei causa in eum diem collatæ sint, quo is eo die minus ibi esset. Morbus sonticus, auspiciumve, quod sine piaculo præterire non liceat: sacrificiumve anniuersarium, quod recte fieri non posset, nisi ipsum eo die ibi sit ius, hostisve status, condictusve dies cum hoste: si cui eorum harumce quæ causa erit, cum se postridie quam per eas causas licebit, eo die venturum, aditurumque eum, qui eum pagum, vicum, oppidumve delegerit. *Idem. Gellius ex libro quincto de re militari.*

Miles cum die, qui prædictus est, aberat, neque excusatus erat, infrequens dabatur. *Idem ex eodem libro.*

Alæ dictæ exercitus equitum ordines, quod circum legiones dextra sinistraque tamquam alæ in auium corporibus

poribus locabantur. In legione sunt centuriæ sexaginta. manipuli triginta, cohortes decem. *Idem ex sexto libro de re militari.*

Ex libro de Fastis.

Imperite quidam opinantur Aprilem mensem antiquos à Venere dixisse, cum tamen nullus dies festus, nullumque sacrificium insigne Veneri per hunc mensem à maioribus institutum sit. *Macrobius lib. 1. c. 12. vbi legitur Cingius.*

Maius mensis est nominatus à Maia, quæ Vulcani fuit vxor. Idcirco flamen Vulcanalis Kalendis Maiis huic deæ rem diuinam facit. *Idem ibid.*

Iunius est nominatus, quod Iunonius apud Latinos ante vocitatus, diuque apud Aricinos, Prænestinosque hac appellatione in factos relatus sit. *Ibid.*

Ex suasione legis Fanniæ.

Hoc seculum summa est reprehensione dignum, quod porcum Troianum mensis inferat.

M. VALERII MESSALÆ AVGVRIS FRAGMENTA EX LIBRO PRIMO de Auspiciis.

IN monte Auentino Remus vrbis condendæ gratia auspicauit, auesque irritas habuit, superatusq; in auspicio à Romulo est. Idcirco omnes, qui pomœrium protulerunt, montem istum excluserunt: quasi auibus obscænis ominosum. *Gell. lib. 13. c. 14.*

Patriciorum auspicia in duas sunt potestates diuisa. Maxima sunt consulum, prætorum, Censorum. Neque tamen eorum omnium inter se eadem, aut eiusdem potestatis: ideo quod collegæ non sunt censores Consulum, aut Prætorum: Prætores consulum sunt. Ideo neque consules, aut prætores censoribus, neque censores consulibus aut prætoribus turbant, aut retinent auspicia. At Censores inter se, rursus prætores, consulesque inter se & vitiant, & obtinent. Prætor etsi collega consulis est, neque prætorem, neque consulem iure rogare potest: vt quidem nos à superioribus accepimus, aut ante hæc tempora seruatum est. &, vt in commentario XIII. C. Tuditani patet, quia imperium minus prætor, maius habet consul. & à minore imperio maius, aut à minore collega rogari iure non potest. Nos his temporibus prætores prætore creante veterum auctoritatem sumus sequuti: neque his comitiis in auspicio fuimus. Censores æque non eodem rogantur auspicio atque consules & prætores. Reliquorum magistratuum minora sunt auspicia. Ideo illi minores, hi maiores magistratus appellantur. Minoribus creandis magistratibus Tributis comitiis magistratus, sed iustius curiata datur lege. Maiores centuriatis comitiis fiunt. *Idem. Gellius ibid.*

Consul ab omnibus magistratibus & comitiatum, & concionem vsquequaque auocare potest: prætor & comitiatum, & concionem vsquequaque auocare potest, nisi à Cos. Minores magistratus nusquam: nec comitiatum, nec concionem auocare possunt. Ea re qui eorum primus vocat ad comitiatum, is recte agit: quia bifariam cum populo agi non potest. Nec auocare alius alii posset, si concionem habere vellet. vti ne cum populo agant, quamuis multi magistratus simul concionem habere possunt. *Gellius ibid.*

Ex incerto libro.

Qui cuncta fingit, eademque regit, aquæ, terræque vim, ac naturam grauem, atque pronam in profundum dilabentem, ignis atque animæ leuem, immensum in sublime fugientem copulauit: circumdato cœlo, quæ vis cœli maxima duas vires dispares colligauit. *Hoc Macrobius lib. 1. c. 9. de Iano.*

De Vectigalium Asiæ constitutione. *Carisius lib. 1.*

Serpula serpserit, serpens irrepserit. *Festus, vt etiam duo sequentia.*

Solino est consulo.

Sponsis bene, beneque volueris in precatione augurali significat spoponderis, volueris.

Angustiæ fretus. *Hoc citat Carisius lib. 1.*

Messallæ senis citat quædam *Plin. 34. c. 13.*

P. NIGIDII FIGVLI FRAGMENTA EX LIBRIS DE DIIS.

CVm autem id, quid sit quærimus, obsecundanter naturæ viuere. *Nonius in verbo obsecundanter obsequenter ex libro primo de Diis.*

Num dii penates sunt Troianorum Apollo, & Neptunus, qui muros eis fecisse dicuntur? num eos in Italiam Æneas aduexit? *Hoc citat Macrob. lib. 3. c. 4. ex libro decimo nono de diis.*

Apud Græcos Apollo colitur, qui θυραῖος vocatur, eiusque aras ante fores suas celebrant: ipsum exitus, & introitus demonstrantes potentem. *Idem Macrob. lib. 1. cap. 9.*

Apollo Ianus est, Dianaque Iana: apposita d littera, quæ sæpe i litteræ causa decoris apponitur: vt reditur: redhibetur, redintegratur, & similia. *Idem ibid.*

Deinde surgat, faciat libos quattuor, & intra libos duos à dextra, & duos deuexos. *Nonius, Libus generis masculini.*

Mater deum matrimonium tenuit Saturni. *Arnob. lib. 3. aduersus gentes.*

Ex libris de Animalibus.

Vt serpens si memordit, gallina deligitur & opponitur. *Gell. lib. 7. c. 9. ex libro secundo de animalibus.*

Cur alii pisces squamma secunda, accipenser aduersa sit. *Macrob. libr. 3. capit. 16. ex libro quarto de animalibus.*

Ex libro De vento.

Et Austri anniuersarii secundo sole flant. *Gellius lib. 3. cap. 16.*

Ex libro primo Augurii priuati.

Discrepat dextra sinistræ, præpetibus inferæ. *Gellius lib. 6. c. 6.*

Ex libro de Extis.

Bidentes appellantur non oues solæ, sed omnes bimæ bestiæ. *Gell. lib. 16. c. 6.*

Ex libro incerto.

Sues diebus decem circa brumam statim dentati nascuntur. *Plin. lib. 8. c. 51.*

Sorices hyeme conduntur, sicut glires. *Idem eiusdem libri cap. 57.*

Prærodit caudam mugili lupus: iidemque statis mensibus concordes sunt. omnes autem viuunt, quib. caudæ sic amputantur. *Idem lib. 9. c. 62.*

Cliuina subis appellatur auis, quæ aquilarum oua frangat. *Idem lib. 10. c. 13.*

Puto, cum oua incubat, sub tecto nominatam palumbem relinquere nidos. *Idem eiusdem libri c. 35.*

Quibusdam pinnarum tutelæ crusta superuenit, vt scarabeis Lucanis, quorum tenuior, fragiliorque penna. his negatus aculeus: sed in quodam genere eorum grandi cornua prælonga, bisulcis dentata forcipibus in cacumine cum libuit ad morsum coeuntibus infantum etiam remediis ex ceruice suspenduntur. *Idem lib. 11. cap. 28.*

Proxima quernæ glandi cerrea. nec ex alia sordidior caro, sed dura. Iligna tentantur sues, nisi paullatim detur. Hæc nouissima cadit. Fungosa caro fit æsculo, robore, subere; quæ glandem ferunt, omnes & gallam, alternisque annis glandem. Sed galla hemeris optima, & coriis perficiendis aptissima. Similis huic latifolia, sed leuior, multoque minus probata. *Idem lib. 16. c. 6.*

Ex libro primo Commentariorum Grammaticorum.

Ita irascere quid nunc irascitur? *Nonius.*

Ex aliis nihil vsque ad decimum.

Ex libro decimo Commentariorum Grammaticorum.

Dicemus,

Dicemus, quæ vetustate deteriora sunt, vetustiscere: inueterascere, quæ meliora. *Nonius.*

Ex libro vndecimo Commentariorum Grammaticorum.

Religentem esse oportet, religiosum nefas. Hoc inclinamentum semper eiusmodi verborum, vt vinosus, mulierosus, religiosus, numosus, signat copiam quandam immodicam rei, super qua dicitur. Quocirca religiosus is appellatur, qui nimia & superstitiosa religione sese alligauerat, eaque res vitio assignabatur. *Gellius lib. 4. cap. 11.*

Ex aliis nihil vsque ad decimum octauum.

Ex libro decimo octauo Commentariorum Grammaticorum.

Itaque ex ære in saliaribus altanus titinnat. *Nonius de proprietate sermonum.*

Ex libro vndeuigesimo Commentariorum Grammaticorum.

Id quod dico, est huiusmodi. ποιεῖ facit, ποιεῖται facitur. *Nonius.*

Ex libro vigesimo Commentariorum Grammaticorum.

Cuiusmodi genus aduerbiorum aduerbii motu, qua euenit, vt pulsim, cursim. *Nonius de vocabulis à littera P. incipientibus.*

Ex vigesimo primo, secundo & tertio nihil.

Ex libro vigesimo quarto Commentariorum Grammaticorum.

Deinde voculatio quî poterit seruari, si non sciemus in nominibus vt Valeri, vtrum interrogandi, aut vocandi sint? nam interrogandi secunda syllaba superiore tono est, quam prima. deinde nouissima deiicitur. at in casu vocandi summo tono est prima, deinde gradatim descendunt. *Gell. lib. 13. c. 24.*

Si huius amici, vel huius magni scribas, vnum I facito extremum: sin vero hi magnei, hi amicei, casu multitudinis, recte, E tum ante I scribendum erit. atq; id ipsum facies in similibus. Item si huius terrai scribas, I littera sit extrema: si huic terræ, per E scribendum est. Item Mi qui scribit in casu interrogandi, velut cum dicimus mi studiosus, per I vnum scribat, non per E, & I scribendum est, quia dandi casus est. *Idem ibid.*

Verbum esse, & verbum erit, quando per sese ponuntur, habent, atque retinent tempus suum. cum vero præterito iunguntur, vim temporis sui amittunt, & in præteritum concedunt. Cum enim dico in campo est, in comitio est, tempus significo. Item cum dico in campo erit, tempus futurum demonstro. At cum dico futurum est, scriptum est, subreptum est, quamquam Est verbum temporis sit præsentis, confunditur tamen cum præterito, & præsens esse definit. Sic igitur etiam istud, quod in lege est, si diuidas, separesque duo verba hæc, subreptum, & erit, vt si audias subreptum, tamquam certamen erit, aut sacrificium erit: tum videbitur lex in post futurum loqui. si vero copulate, permisteque dictum intelligas, vt subreptum erit, non duo, sed vnum verbum sit; idque vnica patiendi declinatione fit, tum hoc verbo non minus præteritum tempus ostenditur, quam futurum. *Idem lib. 17. c. 7.*

Ex aliis nihil vsque ad vndetrigesimum.

Ex libro vndetrigesimo Commentariorum Grammaticorum.

Auarus appellatur, qui auidus æris est: sed in ea copula E littera detrita est.

Locuples dictus est ex compositis vocibus, qui pleraque loca, hoc est, qui multas possessiones tenet. *Hæc duo Gellius lib. 10. c. 5.*

Ex libro trigesimo Commentariorum Grammaticorum.

Nixurit, qui niti vult, & in conatu sæpius aliqua re perpellitur. *Nonius de vocabulis à litt. N. incipientibus.*

Ex libro incerto Commentariorum Grammaticorum.

Senatuis.
Domuis.
Fluctuis. *Gellius lib. 4. c. 16.*
Pluria.
Compluria. *Idem lib. 5. c. 21.*

Nomina, verbaque non positu fortuito, sed quadam vi, & ratione naturæ facta sunt. *Idem lib. 10. c. 5.*

Vos cum dicimus, motu quodam oris conueniente cum ipsius verbi demonstratione vtimur, & labias sensim primores emouemus ac spiritum atque animam porro versum, & ad eos, quibus cum sermocinamur, intendimus. At contra cum dicimus, Nos, neque profuso, intentoq; flatu vocis, neque proiectis labiis pronunciamus: sed & spiritum, & labias quasi intra nosmetipsos coercemus. hoc idem fit & in eo, quod dicimus, Tu & ego, & Tibi, & Mihi. Nam sicut cum adnuimus, & abnuimus, motus quidem ille vel capitis, vel oculorum à natura rei, quam significat, non abhorret: ita in his vocibus quasi gestus quidam oris, & spiritus naturalis est. eadem ratio est in Græcis quoque vocibus quam esse in vestris animaduertimus. *Idem Gellius ibid.*

Mature quod neque citius est, neque serius: sed medium quiddam, & temperatum est. *Idem libri eiusdem capite vndecimo.*

Inter mendacium dicere, & mentiri distat. qui mentitur, ipse non fallitur; sed alterum fallere conatur: qui mendacium dicit, ipse fallitur. qui mentitur, fallit, quantum in se est: at qui mendacium dicit, ipse non fallit, quantum in se est. Vir bonus præstare debet, ne mentiatur: prudens, ne mendacium dicat. alterum incidit in hominem: alterum non. *Nonius de nonnullorum dictorum in significato differentiis. & Gell. libr. 11. capit. 11.*

Rusticus fit sermo, si aspires perperam. *Idem libr. 13. cap. 6.*

Frater est dictus, quasi fere alter. *Idem libri eiusdem cap. 10.*

Verbum autumo compositum est ex Ab præpositione, & verbo æstumo: dictumque est intercise autumo, quasi ab æstumo, quod significat totum æstumo, tamquam adnumero. *Idem lib. 15. cap. 3. reprehendens ipsum Nigidium.*

A, & O, semper principes sunt, I, & V, semper subditæ, E, & subit, & præit. In Euripo præit. Subit in Æmilio. Si quis putat præire V, in his verbis, Valerius, Vennonius, Volusius; aut I, in his, Iampridem, Iecur, Iocum, Iucundum, errabit, quod hæ litteræ cum præeunt, ne vocales quidem sunt.

Inter litteram N, & G, & C, est alia vis, vt in nomine Anguis, & Angaria, & Ancora, & Increpat, & Incurrit, & Ingenuus. In omnibus enim his non verum N. sed adulterinum ponitur. Nam N non esse, lingua indicio est. nam si ea littera esset, lingua palatum tangeret.

Græcos non tantæ inscitiæ arcesso, qui O V ex O, & V scripserunt, quantæ qui ei, ex E, & I. illud enim inopia fecerunt: hoc nulla re subacti. *Idem libr. decimo nono, capite decimo quarto.*

Omne pecus indomitum habet quoddam in se ferum: sed tamen ea natura est, vt cicurari, & domari possit. *Priscian. lib. 8.*

Experienda ratio.

Clamat quiritatum.

Sunt etiam adsimilanter dicta hæc, canatim, suatim, bouatim, quæ ab animalibus sumuntur. *Nonius vt sequentia.*

Infesti proprietas hæc est, quasi nimium festinantis ad scelus, vel ad fraudem.

Eum locum facit dissentaneum.

C. OPPII FRAGMENTA EX VITA AFRICANI.

Mater Africani diu sterilis existimata est. P.quoque Scipio, cum quo nupta erat, liberos desperauit. Postea in cubiculo, atq; in lecto mulieris, cum absente marito cubans sola obdormisset, visus repente iuxta eam cubare ingens anguis: iisque iis, qui viderant, territis, & clamantibus elapsus inueniri non potuit. id ipsum P.Scipio ad Haruspices retulit. ii sacrificio facto responderunt fore, vt liberi gignerentur. Neque mulier diebus posteaquam ille anguis in lecto visus est, multis concessit: concepti foetus, signa atque sensum patitur, exinde mense decimo peperit. natusque est hic P.Scipio Africanus, qui Annibalem & Carthaginienses in Africa bello Punico secundo vicit. *Hoc dicit Gellius lib. 7. c. 1. se sumpsisse ex C.Oppio, & Iulio Higino, quemadmodum etiam id quod sequitur.*

Scipio Africanus noctis extremo, priusquam dilucularet in capitolium ventitabat, ac iubebat aperiri cellam Iouis, atque ibi solus diu demorabatur, quasi consultans de rep. cum Ioue; Æditui que templi sæpe sunt demirati, quod solum id temporis in Capitolium ingredientem canes semper in alios sæuientes neque latrarent eum, neque incurrerent.

Ex vita C. Marii.

C. Marius, qui septies consul fuit, stans sibi extrahi passus est varices, vnus homo. *Plin. lib. 11. c. 45.*

Ex libro de syluestribus arboribus.

Heracleotica hæc vox, quam quidam castaneam nominant, itemque pontica nux. atque etiam, quæ dicuntur Basilicæ iuglandes; germina atque flores agunt similiter iisdem temporibus quibus Græcæ nuces. *Macrobius lib. 3. c. 18. vbi Oppius appellatur vir doctus.*

Citrea item malus, & persica altera generatur in Italia, & in Media altera. *Idem libri eiusdem cap. 18. vt etiam quod sequitur.*

Est autem odoratissimum, ex quo interiectum vesti teneas necat. Fertur autem venenis contrarium, quod tritum cum vino purgatione virium suarum bibentes seruat. Generantur autem in Perside omni tempore mala citrea. alia enim præcarpuntur: alia interim maturescunt.

IVLII HIGINI FRAGMENTA EX LIBRIS DE VITA REBVSQVE Illustrium virorum.

Legati à Samnitibus ad C. Fabricium imperatorem populi Romani venerunt: & memoratis multis, magnisque rebus quæ bene, ac beneuole post redditam pacem Samnitibus fecisset, obtulerunt dono grandem pecuniam, oraruntque, vti acciperet, vtereturque, atq; id facere Samnites dixerunt, quod viderent multa ad splendorem domus, atq; victus deesse, neque pro magnitudine, dignitateq; lautum, paratumque esse. Tum Fabricius planas manus ab auribus ad oculos, & infra deinceps ad nares, & ad os, & ad gulam, atq; inde porro ad ventrem imum deduxit, & legatis ita respondit: Dum illis omnibus membris, quæ attigisset, obsistere atque imperare posset, numquam quidquam defuturũ: propterea pecuniam, qua nihil sibi esset vsus, ab iis quibus eam sciret vsui esse, non accipere. *Gellius lib. 7. c. 1.*

Ex exemplis.

Theodectes in Tragœdia, quæ inscribitur Mausolus, magis placuit, quam in prosa. *Gell. lib. 10. c. 18.*

Ex libro de diis Penatibus.

Dii Penates vocantur θεοὶ πατρῷοι. *Macrobius libro 3. cap. 4.*

Ex libro de proprietatibus verborum.

Oportet astris, ac stellis volucres immolari.

Ex Cynæ Propemptico.

Ab Actio nauigantes stadia LX. veniunt ad Isthmum Leucadiensium. ibi solent iteris minuendi caussa remulco nauem traducere.

Quærunt etiam nonnulli, quamobrem eius cura iubeat ab Actio nauigare. quod est è regione traductionis Leucadiensis, & rursus ab Actio circa insulam moneat ire quam à Corcura rectum itiner ad Leucatam. *Carisius lib. 1.*

Ex secundo libro de Agricultura.

Ab extremis radicum partibus. *Carisius lib. 1.*

Ex libris de Virgilio.

Quæ bidens est hostia: oportet habeat dentes octo: sed ex his duo ceteris altiores, per quos apparet ex minore ætate in maiorem transcendisse. *Hoc Gellius lib. 16. c. 6. ex libro quarto de Virgilio.*

Ipse Quirinali lituo, paruaque sedebat
Succinctus trabea, læuaque ancile gerebat

In his versibus errauit Virgilius, cum non animaduerteret deesse aliquid hisce verbis: Ipse Quirinali lituo. Nam si nihil deesse animaduertimus, videtur ita dictũ, vt fiat lituo & trabea succinctus: quod est absurdissimum: quippe cum sit virga breuis in parte, qua robustior est, incurua, qua augures vtuntur: quonam modo succinctus lituo videri potest? *Idem lib. 5. c. 8.*

Dædalus vt fama est, fugiens Minoia regna,
Præpetibus pennis ausus se credere cœlo,
Insuetum per iter gelidas enauit ad arctos.

In his Virgilii versibus Præpetibus pennis est, improprie, & inscite dictum. Nam præpetes aues ab Auguribus appellantur, quæ aut opportune præuolant, aut idoneas sedes capiunt. Non apte igitur vsum verbo augurali existimo in Dædali volatu, nihil ad Augurum disciplinam pertinente. *Idem lib. 6. c. 6.*

Correcturum fuisse Virgilium, nisi mors occupasset existimo, quod in libro sexto scriptum est: Palinurus est apud inferos petens ab Ænæa, vt suum corpus reperiendum & sepeliendum curet. Is hæc dicit:

Eripe me his inuicte malis, aut tu mihi terram
Iniice (namque potes) portusque require Velinos.

Quomodo aut Palinurus nouisse, aut nominare potuit Velinos? & Æneas ex eo nomine locum inuenire? cum Velia oppidum, à quo portum, qui in eo loco est, Velinum dixit, Seruio Tullio regnante Romæ post annum amplius sexcentesimum, quam Æneas in Italiam venit, conditum in agro Lucano, & eo nomine appellatum sit? nam qui ab Harpalo Regis Cyri præfecto ex terra Phocide fugati sunt, alii Veliam, partim Massiliam condiderunt. Inscitissime igitur petit vt Æneas portum Velinum requirat, cum id nomen eo tempore fuerit nusquam gentium. Neque simile illud videri debet, quod est in primo:

Italiam fato profugus Lauinaque venit
Littora.--- Aut quod æque in sexto libro:
Chalcidicaque leuis tandem superastitit arce:

quoniam poetæ ipsi quædam κατὰ πρόληψιν historiæ dicere ex sua persona concedi solet, quæ facta ipse postea scire potuit: sicut Virgilius sciuit de Lauinio oppido, & de colonia Chalcidiensi. Sed Palinurus quî potuit scire ea, quæ post annos sexcentos facta sunt? nisi quis eum diuinasse apud inferos putat, perinde vt animæ defunctorum solent. sed etsi ita accipias, quam non ita dicitur, Æneas tamen, qui non diuinabat, quo pacto potuit requirere portum Velinum cui nomen tunc (sicuti diximus) nullum vsquam fuit? Hoc quoque in eodem libro correcturum fuisse Virgilium puto. Nam cum Thesea inter eos nominaret, qui ad inferos adissent, dixissetque; Quid Thesea magnum, Quid memorem Alcidem? & mî genus ab Ioue summo est; postea tamen refert:

Sedet, æternumque sedebit Infelix Theseus.

quî autem fieri potest, vt æternum apud inferos sedeat, quem supra cum iis nominat, qui descenderint illuc, atque inde rursum euaserint, præsertim cum ita sit fabula

de Theſeo, atque ſic Hercules eum euellerit è petra, & in lucem ad ſuperos eduxerit? Item in his verſibus errauit Virgilius,

Eruet ille Argos Agamemnoniasque Mycenas
Ipſumque Æacidem genus armipotentis Achilli,
Vltus auos Troiæ, templa & temerata Mineruæ.

Confundit & perſonas diuerſas, & tempora. nam neque eodem tempore, neque per eoſdem homines, cum Achæis, & cum Pyrrho bellatum eſt. Pyrrhus enim, quem dicit Æacidem, de Epiro in Italiam tranſgreſſus, cum Romanis depugnauit aduerſus Manium Curium, in eo bello ducem. Argiuum autem bellum, id eſt, Achaicum multis poſt annis à L. Mummio imperatore geſtum eſt. poteſt igitur medius eximi verſus, qui de Pyrrho importune immiſſus eſt, quem Virgilius proculdubio excempturus fuit. *Gell. lib. 10. c. 16.*

Ex libro incerto.

Ianus cum Cameſe æque indigena terram hanc ita potentia poſſidebat, vt regio Cameſene, oppidum Ianiculum vocitaretur. *Macrob. lib. 1. c. 7.*

Cytiſus ne hoſtium quidem expaueſcit iniuriam propter nullam gratiam ligni. *Plin. lib. 13. c. 24.*

Manubia ruſticis carpinea, iligna, cerrea.
Idem lib. 16. c. 43.

FINIS.

IANI GRVTERI
IN
TITVM LIVIVM
NOTÆ MAXIMA PARTE POLITICÆ.

IANI GRVTERI
NOTÆ POLITICÆ AD T. LIVII HISTORIARVM LIBRVM I.

A*B exiguis profecta initiis*] Sic est: non vrbium modò imperiorumque, sed omnium vbique rerum, principia parua sunt. Videsis Liuium lib.7. cap.2.p: de Roma hac, sic cecinit Claudianus lib.3. Stiliconis v.139. —*paruaq; à sede profecta, Dispersit cum Sole manus.*

Primordia vrbium augustiora] Nihil esse frequentius superbiæ mortalium, quam inculcare originis suæ capite auctore Deum, totis ferè libris Bibliothecæ quinque prodidit Diodorus Siculus: quibus addatur istud D. Augustini lib.3. de ciuitate Dei cap.4. p: *Varro natiuitatem Romuli falsam esse, quamuis non audenter neque fidenter, pene tamen fatetur. Sed vtile esse ciuitatibus dicit, vt se viri fortes, etiamsi falsum sit, ex Diis genitos esse credant; vt eo modo animus humanus, velut diuinæ stirpis fiduciam gerens, res magnas aggrediendas præsumat audacius, agat vehementius, & ob hoc impleat ipsa securitate felicius*, &c. item Abbreuiatoris Trogi lib.2. cap.6. p. de Amazonum duabus reginis: *Et ne successibus deesset auctoritas, genitas se Marte prædicabant.* Inde votum Alexandri apud Curtium lib.8. cap.39: *Vtinam Indi quoque Deum esse me credant! fama enim bella constant; & sæpe etiam quod falsò creditū est, veri vicem obtinuit.* De quo sic Diogenes Cynicus apud Lucianum in mortuorum Dialogis: *Sacerdotum Ammoniorum, mendacium ad res gerendas tibi, Alexander, haud quaquam fuit inutile: propterea quod vulgus te verebatur metuebatque; quum Deum esse crederet.* Facit & huc illud Philostrati in Protesilao: *Achilles & Protesilaus tandem Mysos expulerunt; quum Græcorum omnium optimè armati, ac pulcerrimi cernerentur, & eis, qui admodum essent barbari, Dæmones viderentur*, &c. Sed & de D. Augusto inquit Philo Iudæus lib. de legatione ad Caium: *Accepit diuinos honores à cæcis assentatoribus; nō quod probaret; sed quia videbatur hoc postulare amplitudo imperii, cui veneratio quædam parabatur his artibus. Ipsum verò nunquam inflatum huiusmodi obsequis, hinc certo colligitur; quod nūquam se sustinuit appellari Deum, vel Dominum*, &c. Quid autem vanidici tales tandem lucrētur, satis clarè enunciatum D. Gregor. Nazianzeno oratione 20. *Si arbitratu nostro commemorare liceret; nihil essent Pelopidæ, nec Cecropidæ, Alcmæones, nec Æacidæ, nec alii quibus nihil est sublimius: qui quidem, cum nihil proprium habeant, quod apertè prædicent; ad obscura confugiunt; Dæmones videlicet quosdam & Deos, & fabulas, maioribus suis attribuentes: quorum ea est ratio, vt quod in ipsis maximè speciosum & illustre est, fide careat: quod autem creditur, probrum ac contumelia sit.* Clarius tamen multo Dio Prusæus Oratione 15: *Fieri non potest, vt ab omni æuo sit hominum genus, in quo non innumerabiles liberi sint procreati, nec pauciores qui seruitutem seruierint; & (per Iouem!) tyranni & reges, & vincti, & stigmatis notati, & caupones, & sutores, aliarumque quæcunque inter homines sunt, conditionum fuerint; omniaque opera, omnes viuendi conditiones, omnes fortunas ac calamitates vicissim sint experti. An ignoras quod huius gratia Heroum generationes statim in Deos referant Poëtæ; ita vt non amplius examinetur persona? Et plurimos quidem illorum ex Ioue dicunt natos; ne ipsi & reges, & vrbium conditores, clararumque auctores familiarum, in ea inciderent, quæ videntur apud homines esse probrosa*, &c. Hinc & Pausanias libro primo: *Prisci Eleusinii cum ad nullam ferè ætatem hominum, origines suas habeant referre, multis quum alia fingendi, tum quæ de Heroum familiis prodita sunt, locum dedere.* Allusit istis, gratiarum actione ad Gratianum Imp. Ausonius §.11: *Non possum fidei caussa ostendere imagines maiorum meorum, vt ait apud Sallustium Marius; nec deductum ab Heroibus genus, ad Deorum stemma replicare*, &c. Iactantiamque hanc deridet Seneca lib.3. de Beneficiis cap.28: *Eadem omnibus principia, eademque origo. nemo altero nobilior, nisi cui rectius ingenium, & artibus bonis aptius. Qui imagines in atrio exponunt, & nomina familiæ suæ longo ordine ac multis stemmatum illigata flexuris in parte prima ædium collocant, noti magis quàm nobiles sunt. Vnus omnium parens Mundus est: siue per splendidos, siue per sordidos gradus; ad hunc prima cuiusque origo perducitur. Non est, quod te isti decipiant, qui quum maiores suos recensent, vbicunque defecit nomen illustre, illico Deum fingunt*, &c. Parum diuertit ab his locus Polybii lib.3. cap.47. f. Historiarum; item Arellii Fusci apud Senecam Suasoriæ quartæ initio; Iuuenalis denique Sat.8. vers.161.

Æquo animo] Ita loquitur tanquam mentium omniū interpres. Sed ei non ineptè forsan responderetur illud Antigonæ ad Creontem è Sophocle v.515: *His omnibus hoc placere dici posset, nisi linguam clauderet metus. Sed tyrannis cum aliis in rebus beata est; tum quia licet ei dicere & facere quæ vult.* Quod ipsum quoque sicut apud Senecam Atreus Thyeste v.204: *Maximum hoc regni bonū est, Quòd facta domini cogitur populus sui, Quàm ferre, tam laudare.* Cui verè reponit Seruus: — *Quos cogit metus Laudare, eosdem reddit inimicos metus. At qui fauoris gloriam veri petit, Animo magis quàm voce laudari volet.* Sententiosè igitur D. Augustinus lib. 22. Ciuitat. Dei cap.6. p. *Cicero propterea dicit diuinitatem Romuli mirabiliter creditam, quod erudita iam tempora fuerunt, quæ falsitatem non reciperent fabularum. Quis autem Romulum Deum nisi Roma credidit? Tum deinde posteris seruare fuerat necesse quod acceperant à maioribus; vt cum ista superstitione in lacte quodammodo matris ebibita cresceret ciuitas, atque ad tam magnum perueniret imperium, vt ex eius fastigio, velut ex altiore quodam loco, alias quoque gentes quibus dominaretur, hac sua opinione perfunderet: vt non quidem crederent, sed tamen dicerent, Deum Romulum; ne ciuitatem, cui seruiebant, de conditore eius offenderent, aliter eum nominando quàm Roma: quæ id non amore quidem huius erroris, sed tamen amoris errore crediderat.*

Velut desidentes] Aliæ editiones *dissidentes*, & pro eo pugnat Robortellus: frustra. nam & alterum extat in Pal.12. & ms. Theod. Morelli, propugnatque ipsa ratio, quæ respicit ad vulgatum illud: *Nemo fit malus repente vel bonus: mora est opus*; nedum vt de bono quis statim fieri queat pessimus, & quidem Romanus: de quo istud ex Sallustio citat D. Augustinus lib.2. ciuit. Dei cap 18: *Res-*

publica, paullatim mutata, ex pulcerrima atque optima, flagitiosißima facta est. Et generaliter Libanius, Exemplo in Proditorem: *Ita natura comparatum est, omnes vt malefici à minus nefariis sceleribus auspicentur nequitiam suam, mox in primis experti vires suas, pergunt ad proxima: deinde grauiora adgrediuntur, tandemq; ad ipsum procedunt miseriarum caput. Nam & vitæ honestatem scimus eodem pacto, secundum morum initia solere consummari. nemo statim summus; sed ita fit paullatim.* Ergo qui sapit, *Principiis obstet: Attentione enim & magna in parua & parua in nihilum rediguntur,* vt ait Cato apud Plutarchum in præceptis Reipubl. gerendæ, cap. vltimo. Verè enim D. Gregorius Nyssenus lib. de Virginitate: *Hærent inuicem flagitia, & qui vnum contraxerit, in eum cetera quoque, velut necessitate quadam naturali pertracta, inuadunt, quale quid in catena vsu venit; & principio attracto reliquæ catenæ ansæ stare etiam non possunt, sed proxima ansa priorem excipit motu semper à prima ad sequentem serie quadam ac sequela progrediente, &c.* Pulcrè Apuleius Apologiæ primæ cap. 2. f: *Peccatum semel, vt bonus quisq; postea sollicitus cauet; ita qui ingenio malo est, confidentius integrat: ac iam de cetero, quo sæpius eo apertius delinquit. Pudor enim, velut vestis, quanto obsoletior est, tanto incuriosior habetur.* Quibus adhærent ista D. Chrysostomi Homil. De pœnit. & contin. & virgin. *Peccatorum consuetudo, lapsum in peius trahit. Si purum habes vestimētum, ne ambules omnino, ne quo modo sordidetur. si primam, secundam, tertiā contempseris maculam, non amplius graue videtur, licet totum vestimētum sordidetur.* Hæc ergo prouerbio illi accedunt: *Ad mali summum cacumen per gradus ascenditur.* Interim annotat Politicus ad hunc locum & istud; *nulla imperia inueniri sine limitibus; quò cùm venerunt; sistunt, retroëunt, ruunt.*

Nec vitia nec remedia] Eodem acumine Tiberius lib. 3. Annal. cap... Taciti: *Nec ignoro in conuiuiis ac circulis incusari ista, & posci modum. Sed si quis legem sanciat, pœnas indicat; idem ille ciuitatem verti, &c. clamitet.* Vult scilicet fieri illud quod Seneca Epist. 108. *Non vides quemadmodū theatra consonēt, quoties aliqua dicta sunt, quæ publicè agnoscimus, & consensu vera esse testamur?* Desunt inopiæ multa; auaritiæ omnia. In nullum auarus bonus est, in se pessimus. *Ad hos versus ille sordidissimus plaudit; & vitiis suis fieri conuitium gaudet.*

Omnis te exempli] Tam boni quàm mali. Bene ergo Horatio pater lib. 1. Sat. 4. v... —*siue iubebat vt facerem quid: Habes auctorem quo facias hoc. Vnum ex iudicibus selectis obiiciebat. Siue vetabat: An hoc inhonestum & inutile factu Nec ne sit addubites; flagret rumore malo quum Hic atque ille?* Neque aliter Demea apud Terentium Adelph. 3. sc. 4. v... *Nil prætermitto; commonefacio, denique Inspicere tanquam in speculum, in vitas omnium Iubeo, atq; ex aliis sumere exemplum sibi. Hoc facite. S. rectè sanè. DE. hoc fugito. S. callidè. DE. Hoc laudi. S. istæc res est. DE. hoc vitio datur. S. probißimè.* Vbi notandum, *historiam esse speculum morū:* quod pluribus exsequitur Plutarchus initio Æmilii Paulli. Ceterùm, Liuianis istis gemina germana inuenias apud Polybium, procemio historiarum, necnon Diodorum Siculum principio Bibliothecæ.

Exemplis ditior] Vnde Quintilianus lib. 12. Instit. orat. cap. 2. f: *Quantum Græci præceptis præualent; tantum Romani, quod maius est, exemplis.* At Valerius Max. lib. 2. cap. 7. §. 6: *Nostra vrbs omni genere mirificorum exemplorū totum Orbem terrarum repleuit.* vt non sine caussa pronunciet M. Tullius lib. 1. Tusc. quæst. cap... *Quæ tanta grauitas, quæ tanta constantia, magnitudo animi, probitas, fides? quæ tam excellens in omni genere virtus in vllis fuit, vt sit cum maioribus nostris comparanda?*

Minus cupiditatis] Eiusdem est sentētiæ cum eo quod refert ex Epicuri epistola ad Pythoclea L. Annæus Seneca Epist. 21. *Si vis diues fieri, non pecuniæ adiiciendum, sed cupiditatibus detrahendum est.* Contra Iuuenalis Sat. 14. vers. 140: *Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit: Et minus hanc optat qui non habet.* Consulantur Ciceronis Paradoxa. nam sanè *Concupiscere, est malorum fons scatebraq; omnium.* quippe *Dum nihil cupidini est sat, semper in siti ac fame est.* Hinc *Ipsi Alexandro Orbis vnus noster haud erat satis.* Ergo, *Vis supra regem esse regum? nil cupisce nil time.* Plane, *Qui sui est rex, ille regum regibus non inuidet.*

Magnitudine laboret sua] Ergo quandoquidē *Haud diu durare possunt maximè eminentia.* neque solum *Perferunt fulmen Notosq; proxima astris culmina;* sed & *suis ipsa onerātur viribus:* prudenter faciunt regnorum vrbiumq; Principes; qui vbi res suas satis bonas magnasque vidēt, eas perpetuas malunt, quàm augustiores. qua de modestia, multa disserimus ad Taciti librum primum cap. XI. Discursu scilicet decimo octauo: quibus adiiciantur & illa quæ ponemus libro Liuii 30. cap. 44. m.

Ad hæc tempora] Haud secus tria mss. Pall. nam qui ex suis producunt, *ad huius tempora*, & vix improbant, quasi per emphasim de Augusto dictum; non vident ita abiri à decoro; eaque propter, & nimia inuidia onerari Liuium, & nimio odio ipsum Cæsarem. quin imò vel sic quoque liberius loquitur auctor quàm vt se probet suo Principi. queri ausus de sæculo suo: quemadmodum ostendimus vbere exemplorum multitudine ad locum Taciti lib. 13. Annal. cap. 2. *Et nihil regente Claudio reipublicæ triste ab externis accidisse, pronis auribus audita.*

In illustri posita monumento] Non extrudo quidem lectionem vulgatam; indico tantum rescribendum mihi videri, *in illustri posita, momento intueri.* eo enim sanè nomine potissimum celebratur historia, quod multorum sæculorum gentiumque gesta bello, pace, simul & semel, quasi in speculo, lectoribus compendiosè obiiciat. Liuius profectò non semel ita vsus est illo *momento*, vbi dicere voluit, *celerrimè quid factum.*

Inde tibi, &c. inde fœdum] Sic tria exemplaria Pall. sic primogenia editio. nam sequens, *vnde tibi, &c. vnde fœdum.* cui acquiescebat Glareanus.

Tam seræ, auaritia] Et istud exhibent MSS. nostri tres. nam edd. primæ & seqq. multæ, *sero.* minus rectè, nisi velimus auctori præscribere quomodo eloqui sua debeat.

Vt orsis tantum operis] Sic initio fuit in Pal. tertio, factumq; postea *tanti operis*, quomodo exstat in pr. & sec. neque aliter expressit Sigonius. nostrū inuenias etiam in editione Io. Andreæ.

CAP. I.

Vetusti hospitii iure, &c.] Bello vtrinque indicto; integra tamen manere iura sanguinis, affinitatis, amicitiæ, hospitii: palam feci, & barbarorum, & Græcorū, & Romanorum sentētiis, exemplisque, ad Tacitum; Discursu scilicet quadragesimo sexto. Hocque est quod innuebat Gregoras libro 6. hist. Rom. *In pugna quidē quidquid egeris excusationem habet, cùm ratio oppressa iacet, manusq; velut ebriæ, mente nō reguntur. Verum periculis iam propulsatis, & animorum æstu sedato, ac tranquillitate menti restituta sæuire, & ab officio decedere, improbi animi est argumentum.* quo expressit illa Quintiliani Senioris Declamatione CCCXLVIII. *Non vacat in bello curam agere singulorū. Sed tamen extra aciem, post victoriā conditosq; gladios, si idem fiat, scelus est.* Idem volebat Cæcinna apud Tacitum lib. 1. Annal. cap. 48. m. *In pace, caussas & merita spectari: vbi bellum ingruat, innocentes ac noxios iuxta cadere.* Vnde Marcellus: *Quæ singulis victor aut ademi aut dedi, cùm belli iure, tum ex cuiusq; merito satis scio me fecisse:* Liuius lib. 26. cap. 31. f: Non malè versus: *Arma post bellumq; iuri ius suum relinquitur.* Et verò post captas vrbes, parcitum hospitib⁹ partis aduersæ, pluribus docemur, exemplis duobus contentus ero. De Alexādro Magno inquit Plutarchus in vita eius cap. 20. *Thebis captis sacerdotibus, Macedonumq; hospitibus omnibus exceptis, eisque qui defectionem sciscentibus repugnauerant, ceteros ad triginta millia sub corona vendidit.* De Coriolano scribit Aurelius Victor libello de viris illustribus §. 19. C. Marcius ob egregia militię facinora, à Postumio optionem munerum accipiēs, equum tantum & hospitem sumpsit virtutis & pietatis exemplum.

Nam

Nam circa hospitalitatem, bello adhuc vrgente, quid vulgo obtinuerit, non parcè diximus Liuii lib.25. cap. 18.m.

Troia vocatur] Ea sunt homines stultitia; vt amissæ patriæ desiderium lenius ferant, si vel nomen eius loco ei imponatur ad quem fato delati sunt. Habemus exempla apud Ælianum lib.16. de Animalibus cap.35. Diodorum lib.1.cap.56. infinita verò inueniamus in Strabone, in Pausania, in aliis. Virgilius 3.Æneid.v.133: *Ergo auidus muros optatæ molior vrbis, Pergameamq; voco.* & 302: *Ante vrbem in luco, falsi Simoentis ad vndam Libabat.* & 348: *Procido, & paruam Troiam simulataq; magnis Pergama, & arentem Xanthi cognomine riuum Agnosco.* Velleius Paterculus lib.1.cap.1: *Teucer Cyprum appulsus, cognomen patriæ suæ Salamina constituit.* quod sic clarius indicat Iustinus lib. 44.cap.5: *Cùm non reciperetur in regnum, Cyprum concessit, atque ibi vrbem, nomine antiquæ patriæ, Salaminam condidit.*

Filia in matrimonium data] ita est: *Mutuis vel bella summa finiuntur nuptiis.* neque vlla cautio felicius succedit, quam obsignata mutua matrimonii copula. vnde vsitatissimum regibus, simultates odiaque finire affinitatis fœdere. Videatur Herodotus lib.1.cap.74. Diodorus lib.12.cap.51.f. Iosephus lib.12.antiquit.Iud.cap.3.f. Iustinus lib.26.cap.vlt. Nempe nullus est cōtractuum qui videatur fieri meliore fide. Trogi abbreuiator lib. 38.cap.4: *Mithridates Tigranen impellit, vt Ariobarzani bellum inferat: & ne quis dolus subesse videretur, filiam suam ei in matrimonium tradit.* Quid ni? *Generi soceris sunt loco filiorum, & hi vicissim in loco parentum suis generis*; inquit Philo Iudæus libro 2.de Monarchia. & alioqui *Sola mors, quæ cuncta finit, fœdus expugnat tori.* Verè igitur rex Francorū apud Cassiodorum 3.Var.Ep.4.p: *Adeo inter regis affinitatis iura coalescere voluerunt, vt per eorum placabilem animum proueniat quies optata populorum. Hoc enim sacrum est, quod nulla permittitur commotione violari. nam quibus obsidibus habeatur fides, si non credatur affectibus?* Videatur & Liuius lib.24.cap.41.m. Gellius lib.12.cap.8.Noct.Atticarum.

Nomine vxoris] Semper habitum honori, dare nomen vrbi recens conditæ, hinc reges plerique vel suo eam ornabant, vel amicissimorum vocabulis. Etiam imposuisse nomen vxorum, habemus apud Herodotum lib. de vita Homeri cap.2.m: *Ciuitati quæ condebatur nomen imposuit Smyrnam Theseus, ab vxoris nomine, cuius memoriā relinquere volebat.* apud Strabonem lib.36: *Seleucus Nicator ab vxore sua Apamiam nominauit, &c.* nihil enim frequentatius.

CAP. II.

Cui pacta Lauinia] Non vnam cædem exortam, non vnum manasse bellum, ob abductas pactas, ob dolorem repulsæ, ob Prælatos peregrinos; notissimum est, vel ex Hiarbæ querela apud Virgilium lib.4.Æneid.v.213. Videantur exempla apud Herodotum lib.3.cap.2.m. Diodorum lib.14.cap.28.f. Velleium lib.1.cap.1.f. Lucianū in Toxare, Dionysium Halicarnass. lib.14. antiq.Rom. cap.52.& 54. Sophoclem Trachiniis v.356. Iustinum libro 2.cap.8.m. lib.35.cap.1.p. Plutarchum in vita Pompeii cap.48.p.&c.

Adflorentes] Quid ni? omnes enim admittunt auribus dictum Pothini: *Fatis accede Deisque, Et cole felices; miseros fuge.* item: *Nulla fides vnquam miseros elegit amicos.* Lucanus lib.8.Pharsal.v.486.& 535. Estq; cuiuis in ore; *Iunge semper te beatis, iunge firmioribus.* quippe *Perditis nemo sodalem se facit, sed floridis.* non solum ideo quod *Perfugere ad inferiorem, seipsum est tradere*; vt inquit Syri versus; quam quod philautia indignetur supplicare vel pari vel inferiori. Isocrates Panegyrico: *Quis est, qui supplex esse velit, vel inferioribus, vel aliorum subiectus imperio, potentioribus neglectis? Nemo supplex est minoris, nemo supplex est paris.*

CAP. III.

Tutelæ muliebri] Legimus quidem in Athenæi lib.13. Deipnosoph. *Clearchus refert, Lydiæ regem in ore hominum fuisse, non solum quod amicæ dum viuerat, & se & regnum totum suum gubernandum commiserit; sed, &c.* Scribitque Nicolaus de moribus gentium apud Stobæum Sermone XLII: *Sauromatæ triduo ad saturitatem se ingurgitant; & vxoribus ceu dominabus per omnia parent.* Præterea Illyriis præfuisse Teutam, notum ex Polybii lib.2.Hist.cap.8.aliisque. Refert etiam Arrianus lib.1.de exped.Alex.cap.36.f: *Satrapatum totius Cariæ tribuit sorori vxorique Hidriei: qui deinde moriens rei administrationem ei reliquit. Vsitatum est enim in Asia, iam inde à Semiramide, vt & virorum vxores regnent.* Sed & de Britanno quodam habemus lib.14.Annal.cap.31.p. Taciti: *Rex Icenorum Prasutagus, Cæsarem heredem duasq; filias scripserat; tali obsequio ratus regnum & domum suam procul iniuria fore, &c.* Denique Plinius meminit in Meroe insula lib.6.cap.29.f: *Regnare feminam Candacem; quod nomen multis iam annis ad reginas transiit, &c.* Prodit idem cap. sequenti: *Insula in Nilo Semberritarum, reginæ paret.* Centum similia exempla reperias, si annitaris. Verùm, tantum abest vt feminis in alios imperium concesserit, aut natura, aut mos gentium; vt contra eas damnarit perpetuæ parentum, fratrum, maritorum tutelæ. Imò, si excutiamus statum regni Lydiæ sub Gyge, Romanorum sub Claudio; item si examinemus vitam famosæ illius Semiramidis; nihil in ea inueniemus, cur & aliis deinde feminis clauum reipubl. committere debeamus; nisi velimus & publicis diffamari naufragiis. Masculè de Sitonum gente cap.45.f.Germ. *A Suionibus vno differunt, quod femina dominatur: in tantum non modo à libertate, sed etiam à seruitute degenerant.* Et verò quoties, siue maritorum indulgentia, siue populorum reuerentia, præfuerunt liberis suis; præfuerunt maxima parte minus rectè. Adeatur modo Memnon cap.5.f. lib. de Heracleæ Ponticæ tyrannis, Iustinus Trogi lib.37.cap. 1.f. lib.39.cap.4.p. Iosephus lib.13.antiq.Iud. cap.24.p. lib.1.belli Iudaic.cap.4.m. Belle Nicephorus Gregoras lib.11.de rep.Ætolorum & Acarnanum: *Principatus qui à vidua muliere, & immaturæ ætatis pueris gubernari non posset, temerè ferebatur, veluti nauigium anchoris destitutum, quod hyberno tempore à fluctibus exagitatur.*

Tanta indoles in Lauinia erat] Quamuis *Nata non ad sceptrum & hastam; nata femina ad colum est*; tamen quoniam *Frena regnorū gubernet mens cata, haud vis corporum*, & multæ inueniantur mulieres corde plus quam virili; non paucas enumerare licet, quæ officio suo egregiè functæ sunt. vide me ad illa Taciti lib.14.Annal.cap.35: *Solitum quidem Britannis, feminarum ductu bellare testabatur, &c.*

Rudimentumq; primum puerilis regni] Et sic tamen simile est miraculo. maximè enim obnoxius est iniuriis rex ætatis pupillaris. neque sine caussa pronunciant Sacræ literæ, *Væ terræ cui rex puer!* nam sanè, *Rex vbi puer, magistri mille ibi male imperant.* quilibet curator, quilibet satelles, animos quoq; induit regios; prætextuque commodi publici, prospicit proprio. Hinc statim oriuntur, domi quidem factiones, foris autem insidiæ molitionesque. quid ni enim tunc hostes vicini suas persequātur occasiones? Adeatur liber alter Paralipom. cap.13. v.7. Polybius Excerpto legat. primo: *Romani audita morte Hieronis, anxii ne quid ex contemptu ætatis relicti pueri, rerum nouarum moueretur Syracusis, &c.* Consulatur Sallustius Iugurth.cap.6.f. Florus lib.4.cap.4.p. Polybius libro 5.Hist.cap.34.cap.41.p. Iustinus lib.31.cap.1.p. Herodianus lib. 1. cap.7. m. Zonara tomo 3. sub imperio Constantini Leonis filii. Hinc intelligitur, quantū laudet Stiliconem Claudianus, vbi canit lib.2.v.64. de Honorio: — *vitaq; & lucis in ipso Limite, contemptus nusquam; dat iura subactis Gentibus, & secum sentit creuisse triumphos.* Tacitus de Meherdate lib.12. Annal.cap.12. f: *Iuuenem ignarum, & summam fortunam in luxu ratum, multos per dies*

attinuit apud Edessam fraus Abbaris. ad quem locum, nos de voluptatibus adolescentiæ plura. De reliquis affectibus iuniorum, belle D. Basilius in caput tertiū Esaiæ: *Nouerat Deus eiusmodi pœnam fore grauissimam, si ea ciuitas sub principatu adolescentulorum esset, & ab eis administraretur. Est enim adolescentia perquam leuis, & ad flagitia quæque apprime mobilis, seu sunt indomitæ & effrenes concupiscentiæ, belluinæ & immanes iræ, linguæ incontinentia, contumeliæ, arrogantia, fastus ex animi elatione, reliquæ item affectiones iuuentuti vernaculæ & coalumnæ; inuidiæ ob exsuperantem alterius eminentiam, suspiciones propter contractam familiaritatem. Examina enim innumerabilium vitiorum se agglomerant & adiungunt iuuentuti; quorum omnium consortes vt sint subditi, necesse est.* Sic Pater ille. Quales verò pueri sint circa administrationem publici, tribus notatum verbis in Tiridate apud Tacitum lib. 6. Annal. cap. 43. f: *Rege nondum virili, inane nomen apud imbellem; vis in domibus est aliorum.* Quomodo autem fit; ita prolixius exsinuat Gordiani tertii socer Misitheus apud Iulium Capitolinum cap. 24: *Euasisse nos grauem temporum maculam (qua per spadones, & per illos qui amici tibi videbantur, erantque inimici, omnia vendebantur) voluptati nobis est: & eo magis quo tibi gratior emendatio est. Neque enim quisquam ferre potuit datas eunuchis suffragantibus militum præposituras; negatum laboribus præmium; aut interemptos, aut liberatos, pro libidine atque mercede, quos non decebat: vacuatum ærarium per eos qui quotidie insidiosissimè frequentabant initas factiones, vt tu deciperereris; cùm inter se de bonis pessimi quique haberent consilia tibimet suggerenda: bonos pellerent, detestandos insinuarent; omnes postremò tuas fabulas venderent.* Quanti autem adolescentiorem rectorem æstiment reges vicini, coniicere est ex eis quæ legi possunt apud Polybium libro 4. capite 3. m. apud Iosephum lib. 12. antiquitat. Iudaic. cap. 6. m. aliosque historicos. Verbum est Orosii libro 7. capite 36: *Gildo Comes, minimam in paruulis spem fore arbitratus, præsertim cùm absque his non facile antea quisquam pusillus in imperio relictus, ad maturitatem euaserit: istique* (Theodosius iunior atque Honorius) *propemodum soli inueniantur, quos ob egregiam patris ac suam fidem, & diuisos & destitutos Christi tutela prouexerit,* &c.

Finis esset] Ferè vbiuis, amnes quoque cuiusque regionis termini. Tacitus lib. 1. Annal. cap. 9. f: *Mari Oceano, aut amnibus longinquis septum imperium.* Fit id aut natura, vel mutuo consensu. Huius meminit Diodorus lib. 12. cap. 83. pr. lib. 16. cap. 83. p. Polybius Excerp. Legat. I. cap. 4. p. Tacitus libro 11. Annal. cap. 10. m. lib. 15. cap. 17. m. Alterius mentio, apud Herodotum libro 6. cap. 108. f. Polybium lib. 15. cap. 6. m. Iulianum apostatam in Cæsaribus, vbi fatur Octauianus. Ex quibus intelligimus cur Alexander Magnus legatum miserit ad Scythas Europæos, *qui denūciaret eis, ne Tanaim amnem regionis, iniussu regis transiret,* vt loquitur Curtius lib. 7. cap. 36. p. Voluit enim abstinerent terris Macedonum. Hunc ad morem respexit Spartianus in Hadriano cap. 12. f: *In plurimis locis, in quibus barbari non fluminibus, sed limitibus diuiduntur; stipitibus magnis, in modum muralis sepis funditus iactis ac connexis, barbaros separauit.* Allusit & istis Plutarchus in vita P. Æmilii cap. 7: Nostro tempore fratres & cognati, nisi regionibus, fluuiis, murisque, communia bona distinguant, longoque à se inuicem spatio remoueantur, non cessant à mutuis contentionibus.

Mansit Siluium cognomen] Ita MSS. tres. quare fidenter iussi migrare Siluius, quod occuparat edd. omnes præterquam Campani, in qua *Siluiis.*

Tiberinus] haud aliter triga membranarum Pall. non *Tiberius,* laudatum Sigonio. Interim notet iuuentus, antiquitatem in eo fuisse totam, vt nominis sui perpetuaret famam, qualicunque monumento. Sic ab *Helle* submersa, nomen suum venit *Hellesponto,* ab *Icaro,* mari *Icario.* Sed & Theseus *Soloonta* vocauit fluuium in quē se præcipitarat præ amoris impatientia *Soloon:* Plutarchus in vita eius cap. 28. f. Virgilius lib. 6. Æneid. vers. 381: *Æternumque locus Palinuri nomen habebit.* Etiam, extra casum impositum flumini nomen; idque meriti honoris caussa; vt videre licet in hymno Callimachi ad Iouem versu 37.

Stirpi maximus] Cuiusque ideo ea erat prærogatiua. Perseus apud Liuium lib. 40. cap. vndecimo: *Cupit regnum, & quidem sceleratè cupit, qui transcendere festinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, iuris gentium.* vbi plura.

Addit sceleri scelus] *Hoc habent peccata; ab vno fonte mille pullulant.* Planè, *Neminem videbis vnum se tenere intra scelus.* Verè Manuel Imperator cap. 44. ad filium: *Qui ab officio deflexit, rebusque mentem valde corrumpentibus semetipsum addixit, eum consentaneum est in illa cæcitate cogitationum, quocunque tandem pergat iterque dirigat, a recta via deflectere.* Et alia figura D. Ioan. Chrysostomus Homil. 5. ad Roman. *Mens semel facta reproba: necesse est, vt omnia distrahantur ac subuertantur; auriga scilicet iam corrupto.* Hoc volebat Paterculus lib. 2. cap. 3. f: *Vbi semel recto deerratum est, in præceps peruenitur.* Addatur Iuuenalis Sat. 13. vers. 241. Horatius 2. Serm. 5. v. 85. Non ergo temerè exclamat Nazarius Constantino cap. 10. m: *O quam æger est ad honestatem recursus his, qui iam gradum ex nequitia protulerunt!* Nempe, vt *loco se mouit error, non potest sisti; ruit.* Certè, *A malo ad bonum redire regibus perarduum est:* quia in aula eorum audiuntur quotidie: *Sanctitas, pietas, fides, Priuata bona sunt. qua iuuat, reges eant!* Vnde Memmius apud Sallustium Iugurth. cap. 31. f: *Impune quidlibet facere, id est regem esse.*

Per speciem honoris] *Ne ex ea liberi progignerentur, vindices Amulii sceleris atque iniuriæ, sacerdotem Vestæ effecit,* inquit Polyænus lib. 8. Stratagem. cap. 1. De quo more Principum (*simulatione honoris exstirpandi inimicos suos*) multa disserui in Discursibus ad Tacitū trigesimo quinto ac sexto.

CAP. IV.

Ita rata] *Quis enim damnet sua vota lubenter?* Planè Prudentius lib. priore contra Symmachum: *Et si Rhea sacrā lasciui Martis amore Lusa pudicitiam, fluuiali amisit in vlua, Crediderim generosæ aliquem stirpis, sed eundem Moribus infamem, compressa virgine per vim, Se dixisse Deum; ne stuprum Numinis vllus obiicere auderet turpi miseræque puellæ.* Et vero sanè simile est amores Deorum Ethnicorum, maxima parte inde natos; quod iuuenes, subornato Sacerdote aliquo mentirentur se amasiis suis esse cœlestes. Exemplum insigne huius imposturę, exstat Iosephi lib. 18. Antiq. Iudaic. cap. 5. vbi Decius Mundus equestris ordinis adolescens, Saturnini vxorem Paullinam, sub Anubidis forma in tenebris ludificatur. Adeantur etiā Euripidis Bacchæ versu 26. nec non Ion versu 1523. item Diodorus lib. 1. Bibl. cap. 23. m. Haud falsò igitur Minucius Felix Octauii cap. 33. fine: *Vbi magis à sacerdotibus, quam inter aras & delubra condicuntur stupra, tractantur lenocinia, adulteria meditantur? frequentius denique in æditorum cellulis, quam in ipsis lupanaribus flagrans libido defungitur.* E quibus intelligimus illud Iuuenalis Sat. 6. versu 344: *— Sed nunc ad quas non Clodius aras?* nec mētiri eundem, vbi quærit Sat. 9. v. 23: *— nam quo non prostat femina templo?* Videatur locus. Ab his minimè aliena notamus ad caput Liuii 19. libro 26.

Auctor culpæ honestior] Vnde Sulpicia apud Tibullum lib. 4. Epigr. 7: *Sed peccasse iuuat. vultus componere famæ Tædet. cum digno digna fuisse ferar.*

Forte quadam diuinitus] Diu est quod autumatus sum in Suspicionum libellis, legendum videri, *Forte quadam, an diui-*

an diuinitus. nam opposita sunt *forte* & *diuinitus*: putatque alterutro vitam relictam gemellis istis Liuius. Sic Statius lib.1.Theb.v.327: *Seu fors illa via, siue hac immota vocabat Atropos.* Suet.Claudii cap.13.f: *casu quodam an diuinitus.*

Hinc robore corporibus animisque sumpto] Pollux Præfatione lib.5: *Hoc studium heroicum, regiumque est, & ad corporis animique bonam constitutionem confert; estque tam placidæ fortitudinis, quàm militaris audaciæ specimen, ad virilitatem vtile, &c.* Ea de caussa, publicè venari coactus rex Persarum: Xenophon lib.1.cap.6.Cyropæd. De Mithridate refert Iustinus lib.37.cap.3: *Assuetus feras cursu aut fugare aut persequi; cum quibusdam etiam viribus congredi. Quibus rebus, & insidias vitauit, & corpus ad omnem patientiam durauit.* De Traiano Plinius Paneg. cap.81: *Olim hæc experientia iuuentutis, hæc voluptas erat. his artibus futuri Duces imbuebantur, certare cum fugacibus feris cursu, cum audacibus robore, cum callidis astu, &c.* Planè Principi necessariam venationem, arbitratur Dio Chrysostomus Oratione 3. de regno sub finem.

Seria ac iocos] Sic quidem Andreæ editio. at sequens Campani, *ferias*; neq; secus triga Pall.mss. alterum tuetur se fide membranarum quas excussit Lipsius. neque aliter Tacitus lib.2.Annal.cap.13: *Per seria per iocos, eundem animum.*

CAP. V.

Per luxum ac lasciuiam] Pal. primus *lusum*, forsan melius. luxus enim parum habet quod agat in simplici pastorum populo, figura tamen se tueatur.

Vltrò accusantes] *Est hominum numerus qui ita putant Sibi fieri iniuriam, si quam fecere ipsi: vltrò expostulant, Et vltrò accusant:* Terentius Adelph.4.3.v.4. quę totidem verbis Græcè exprimit D.Gregorius Nazianz. Carmine de vita sua. Nec absimilia inuenies in Aristophanis Nubibus.4.3.v.1174. Talem memorat Simonem Lysias Orationis secundæ initio; Hegesandrum Demosthenes Orat.in Timarchum; Florum Iosephus lib.2.bell.Iud. cap.16.principio. Quando autem belle procedat hic mimus, ostendit Dio Prusæus Oratione 34: *Malo tavobiscum dissident; ipsi quidem iniuriosi & audaces in omnibus: quia verò imbelles sunt, multoque semper inferiores, in eorum habentur potius ordine qui iniuriam patiuntur. Quidam enim non considerant quæ faciant, sed qui sint. neque iniuriam facientes, neque violentiam passos, volunt examinare plerunque: sed quibus verosimile sit iniuriam fieri, ab iis qui plus valent.*

Hostilem in modum] Potuisse hæc cadere in accusatos, inde colligamus, quod pastores ferè vbique latrocinentur; vt pluribus probamus ad Liuii librum 39.cap. 29.f.

Seruilem indolem] Ideo fortè, quod intrepidè atque appositè responderit ad interrogata. nam: *In periclo constitutus, qualibet seruus timet; Nec loqui audet confidenter.* D. Gregorius Nyssenus Orat. 9. contra Eunomium: *Quis ignorat quod natura seruus, & domini necessitate occupatus, neque perturbationis metus & timoris fuerit expers? Timor enim quodammodo cum natura seruitutis iugatus est.* Inde; *Colla sunt retorta seruis; libero erectum est caput.* Lege omnino Orationem primam Themistii, cui titulus, Explorator. Ceterùm an non istæc ficta ex eis quæ de Cyri infantia narrat Herodotus lib.1. cap.115. videtur.

Vbique educati erant] Si rationi accedamus; *Nemo natus angulo vni est: totus orbis patria est.* ideoque *Patriam mundo minorem nescit excelsus vigor.* Opinione tamen, nescio qua, seducimur vt nusquam lubentius simus, quam vbi primi spiritum hausimus. quod ipsum exemplis aliquot roboraui Notis meis ad Velleii Paterculi librum posteriorem cap.8.

CAP. VI.

Fœdum certamen coortum à satis miti principio] Tacitus lib.1.Histor.cap.80.p: *Paruo interim initio, vnde nihil timebatur, orta seditio, prope vrbi excidio fuit.* vbi nos plura: nam profectò *Sæpe lis cædem in cruentam mitior conuertitur*: & est quidem, *Parua res ignem excitare, maxima ast restinguere.* itaque, *Ad propinqua non eundum, sed volandum, incendia.*

Gemini] Pausanias libri ferè tertii principio: *Aristodemi filii Procles & Eurysthenes, cùm gemini essent, voluntate nihilominus magnopere dissidebant.* D.Cyprianus de idolorum vanitate: *Quando regni societas, aut cum fide cœpit, aut sine cruore desiit? Sic Thebanorum vrbanitas rupta, & permanens rogis dissidentibus, etiam morte, discordia. & Romanos geminos vnum non capit regnum, quos vnum vteri cepit hospitium, Pompeius & Cæsar affines erant; nec tamen necessitudinis fœdus in æmula potestate tenuerunt.* quibus similia legere est in Felicis Minucii cap.21.p.

Vt Dii in quorum tutela ea loca essent] Sic editionum prima. nam sequens, *vt Dii quorum tutelæ ea loca essent.* neque aliter Pall.tres.

Nomen nouæ vrbi daret] Honorificum vbique dare nomen vrbibus. eo enim se quiuis quasi æternabat: sanè tam diu inclarescebat id vocabulum, quam ciuitas superat. Velleius de Tyrrheno lib.1.cap.1.f: *Pe...ecius in Italiam, & loco, & incolis, & mari nobile ac perpetuum à se nomen dedit.* Adde Virgilium lib.2. Æneid. v.282. nam profectò rarò perennant istæ denominationes. Vnde Dionysius Italic. lib 2. cap.48: *Fœdus ictum his conditionibus & iureiurando firmatum: Vt Romæ pari potestate parique honore regnarent Romulus ac Tatius: vt Vrbs deductum à conditore seruaret vocabulum, &c.* Porro tanto enixius appetebatur nomen vrbis, quod à ciuibus suis consecraretur quasi, & inter Deos referretur talis conditor. haurio ex Diodori Siculi libro 20.Bibl. cap.103.m: *Demetriadem nuncuparunt ciuitatem, sacraque & festos conuentus, itemque ludos illi peragendos quotannis, aliosque honores, tanquam conditori exhibendos, sanciuerunt.* Hinc Romani irascuntur Camillo quod Veios nollet migrare, *quo non solum dux Romanus & imperator, verùm etiam amoto Romulo, conditor appelletur.* E quibus intelligimus illa Liuii lib.40.cap.4.m: *Proficiscuntur ab Thessalonica Æneam, ad statum sacrificium, quod conditori Æneæ cum magna cerimonia quotannis faciunt.*

CAP. VII.

Nemo augurium venisse] Pal. pr. *augurio*, neque aliter fuisse videtur à manu prima in tertio. Sic Papinius: *Non venit augurio melior.* sed tamen litera dictionis præcedentis postrema, facit vt prætuleram lectionem receptam huic nouitiæ.

Auctoritate magis quam imperio] Examinaui hunc locum ad P.Syri versum: *Omnes æquo animo parent, digni vbi imperant.*

Immortalitatis virtute partæ fautor] Ex tali abundabat gratitudinis dote antiquitas, vt non solum eos, à quibus affecta erat beneficiis extraordinariis, præmio etiam prosequeretur extraordinario dum viuerent; sed etiam à morte statim ipso honoraret cœlo; datura quo carebat. Theodoretus ad Græcos Sermone tertio: *Ægyptios, Phœnicas, Græcosque, Solem, Lunam, Tellurem, Stellas præterea, ipsaque Elementa inter primos suos Deos reposuit. Subsecutis vero temporibus, eos quoque qui humanum genus beneficio aliquo affecissent, aut qui fortiter in bello pugnassent, quive terræ colendæ rationem aliquam inuenissent; infirmisve corporibus salubrem attulissent curationem, hos delubris exstructis in Deorum numerum retulerunt, &c.* Cicero lib. 2.de natur.Deor.cap.24.pr: *Suscepit vita hominum, consuetudoq; communis, vt beneficiis excellenteis viros, in cælum famâ ac voluntate tollerent, &c.* Eodem allegit adulatio sequẽtium, Imperatores suos. Plinius lib.2.Natur.Hist.c.7: *Deus est mortali iuuare mortalẽ; & hæc ad æternam gloriã via.*

Hac proceres iere Romani, hanc nunc cælesti passu cum liberis suis vadit, maximus omnis æui rectoris Vespasianus Augustus, fessis rebus subueniens. Hic est vetustissimus referendi benemeritis gratiam mos, vt tales Numinibus adscribantur. quippe & omnium aliorum nomina Deorum, & Siderum, ex hominum nata sunt meritis,&c. Consulantur Patres ad vnũ omnes; vt & Arrianus in Epict.lib.1.cap.4.fine. Themistius Orat.2.f. Diodorus Siculus primis quinque libris Bibliothec.hist. Eusebius lib.2.Euangel.præparat. Sidonius lib.6.Epist.12.m. Hinc versus isti: *Ciuium fauentia ipsi Principes fiunt Dei. Vis Deo par esse Princeps? sis benignus omnibus. In Deos transcribit vna Principem benignitas. Imperatorem vna adæquat Numini clementia.*

in quo cum animi prudentia vis & potestas coniungitur: quæ si mutuo dissocientur; & inconsideratæ vires, & imbellis prudentia, leui negocio superantur. Haud igitur absurdè Sulpicia versu 231: *— Duo sunt quibus extulit ingens Roma caput, Virtus belli, & sapientia pacis.* hinc victores, si quam vrbem volebant desolari, ei auferebant Senatum. de quo dicemus infrà Liuii lib.8.cap.14.m.

Qui creari Patres] Nolui recedere à lectione chirographorum libb: etiam Palatinorum. scio alioquin expressum à Sigonio, *ciere*, sed sine auctoritate scripta. Si quid mutandum, mallem *cieri* cum Alberico Gentili, vt scilicet centum solummodo fuerint, quibus essent liberi.

Cap. VIII.

In populi vnius corpus] Ita est: *Absque lege, nulla in vnum conuenire plebs potest:* vereque putanda est, *Lex coagulum solutæ iuge multitudinis.* nam profectò *Exsulat concordia omnis vnde leges exsulant.* at *Vrbs, velut lyra, est inusai absque consonantia:* estque *Optima vrbs, in qua celebris vox, Meum, atque, Non meum.* Denique, *Non mage vrbs stat absque lege, quam absque mente sanitas.* hoc est, *Vrbs negligens legum, & Deo neglectui est.* Haud ineptè Horatius lib.1.Sat.3.v.104: *— dehinc absistere bello, Oppida ceperunt munire, & ponere leges; Ne quis fur esset, neu latro, neu quis adulter.* Pulcra comparatio est Dionis Chrysostomi Orationis LXXV. initio: *Vt è nauigantibus, qui faces turrium prospectant, maximè salui & incolumes euadunt, & ad portum perueniunt: ita qui secundùm legem viuunt, tutissime vitam conficiunt, aptumque diuersorium obtinent.*

Ab Etruscis finitimis] Quidam ea sunt superbia, vt nihil peregrinum in vrbem suam velint introductum; tãquam si pudori foret, inuenta alterius transferre ad se. aliter tamen sapientes. Apud Lucianum lib. de Gymnasiis Anacharsidi refert Solon: *Persuasissimum habe, Athenienses sibi nequaquam dedecori ducturos, ab homine peregrino ac barbaro ea perdiscere.* Et verò ea potissimum de caussa ciuibus suis terra marique permisit peregrinationem Plato, *vt patriæ vrbi communicarent si quid alibi reperissent ei futurum & vsui & ornamento*, quemadmodum non semel meminit lib.12.de Legib. Nec alia fuit mens Romanis. Claudius Imper. inquit apud Tacitum lib. vndecimo Annal.cap.24: *Maiores mei hortantur, vti paribus consiliis rem publicam capessam, transferendo huc quod vsquam egregium fuerit*, &c. vbi nos plura.

Vana vrbis magnitudo] Verè. nam *Vrbis est imago, non vrbs destituta ciuibus.* Nicias apud Thucydidem lib. 7: *Viri ciuitas, non mœnia: neque naues viris vacuæ.* Floridius Aristides Oratione altera Platonica: *Alcæus Poëta olim protulit, non lapides, non ligna, non fabrorum artem ciuitates efficere; sed vbi viri sunt, qui seipsos seruare norint, ibidem & vrbes esse & mœnia.* Sed & pronunciat Darius rex Curtii lib.5.cap.2: *Ferro geri bella, non auro; viris, non vrbium tectis,&c.* Pulcrè igitur Libanius Exemp. contra Homicidam: *Ciuitas nihil aliud est, quam incolarum corpora. mœnia & exstructionis fundamenta, & naues, & equi, & arma, & tela, vsui sunt per ciues.* Hinc Plinius lib.7.Epist.31: *Cupio patriam omnibus quidem rebus augeri, maximè tamen ciuium numero: id enim oppidis firmissimum ornamentum.* quibus paria dixit Sidonius lib.7.Epist.9.f. vt & diu antea Solon, apud Lucianum de Gymnasiis aliosque.

Consilium dein viribus parat] Quippe iuxta Euripidem, *Iuniorum mille dextras vna mens vincat senis.* Dictum Horatio: *Vis consilii expers mole ruit sua.* Et sic est, *Plurimum potest iuuentus, sed senectuti comes.* Liuius ipse libro 23.cap.2.m: *Nulla incolumis est res publica orbata publico consilio.* Vnde Synesii Episcopi sententia, Serm.de Dono: *Nulla vrbibus contingere potest grauior calamitas, quam si robur habeant mentis expers, & prudentiam sine viribus.* Idem contra, Orat.de regno: *Firmissimum id propugnaculum est;*

Cap. IX.

Ætatem duratura magnitudo] Eadem breuitate Florus; *Res erat vnius ætatis, populus virorum.* Seneca Hippolyto v.476: *— cælibem vitam probet Sterilis iuuentus; hoc erit quidquid vides, Vnius æui turba, & in semet ruet.* Iosephus, de Iudæis sub Pharaone, lib.2.cap.5: *Futurum quoque tempus prospicientes, inconsolabiliter tristabantur, certum generis exilium exspectantes: quandoquidem & proles necaretur, & ipsis parentibus non multo post esset moriendum.* Lactantius de Opificio Dei cap.12: *Illud ipsum, quàm mirabile institutum Dei est, quod ad conseruationem generum singulorum, duos sexus, maris ac feminæ machinatus est; quibus inter se per voluptatis illecebras copulatis, successiua soboles pareretur; ne omne genus viuentium conditio mortalitatis exstingueret.*

Ex infimo] In hodiernum profectò diem, *Nulla adhuc vrbs nata magna est: magna fit de paruula.* heic enim valet illud Hesiodi: *Adde parum paruo; sic magnus fiet aceruus.*

Quas sua virtus ac Dii iuuent] Id aliis est, *Virtute duce, comite fortuna.* Manus enim mouenda cum Mineruа: hoc est, gratiæ diuinæ oportet accedat ingenium atque industria. Varro lib.1.cap.1: *Dei facientes adiuuant. Citra opem quod fit Dei, illud nec bonum est nec vtile.* at contra; *Quos iuuat virtus Deusque nomen atque opes parant.* Virgilius libro 1.Georg.vers.94: *Multum adeo, rastris glebas qui frangit inertes, Vimineasque trahit crates, iuuat arua: neque illum Flaua Ceres alto nequiquam spectat Olympo.* Euripides Electra versu 80: *— ego prima luce Boues in arua agens, seminabo iugera. Nullus enim ignauus, Deos habens in ore, Victum indipiscetur sine labore.* Pythagoras: *— accedito ad opus, Vbi Deos precatus fueris, vt id conficias.* Ad quæ Hierocles: *Non ita solum honestis accedendum est, tanquam ea ipsi per nos, nulla Dei ope possimus obtinere: neque rursum ita nuda precum ratione contenti esse, vt nihil ad ea paranda quæ petuntur, adiiciamus. ita enim aut virtutem Dei expertem amplecteremur, aut preces inefficaces: quorum quidem alterum, eo ipso quod Deo careat, virtutis naturam præfocat; alterum quia iners, precum resoluit efficaciam,&c.* Impius ergo heic Aiax: *qui patri suadenti, vt auxiliante Deo vellet vincere; Superbè ac stulte respondebat: Adiuuante Deo ignaui etiam vincere solent. ego verò vel absque Auxilio diuino, confido me attracturum esse gloriam,&c.* Sophocles Aiac. flagell.vers.776. Quanto melius Theseus, apud Euripidem Supplicibus vers.595.f: *— Ego cum mea fortuna Imperator ero, inclitus cum inclita hasta. Vna re solum est mihi opus, habere Deos quotquot Iustitiam colunt. hæc enim si simul mihi adsint, Largiuntur victoriam. neque virtus quidquam prodest Hominibus destituta Dei fauentia.* Nimirum: *Cælitum absque pace quiuis cedit incassum labor. Cuncta Dii labore vendunt atque pertinacia.* Ergo, *Hastam vibra vir fortior, sed cum Deo.*

Adeo simul spernebant] Ita editio Campani, cui accedit trias Pall. ceteræ voce auctiores, *adeo simul omnes sp.* sed & Lipsius testatur dictionem illam non visam in veteribus suis.

Ecquod

Ecquod feminis quoque asylum] Sic Pal.pr. & tert. nisi quod ambo perperam, *eo quod.* at sec. *quei non feminis quoque.* vt nemini amplius dubium esse possit, negationem, quam & in libris suis inuenit Sigonius, natam à librariis, minus assequentibus lectionem alteram.

Compar coniugium] Quod, omnium opinione, optimè cedit. *commodas affinitates vis? pari iuga parem.* & alioqui dictum erat Solonis, *Par pari coniux iugator: quidquid impar dissidet*; referente Ausonio. Natum inde præceptum: *Sub iugo bos atque asellus vno aratrum ne trahant.* item monitum salubre: *Si cupis vitam absque lite; iunge te pari parem.* Floridè Ausonius Epistola 2.v.32. — *pares subeunt iuga. nemo valentes Copulat infirmis: neque sunt concordia frena, Si sit compulsis mensura iugalibus impar, &c.* Mordaciter igitur Lactantius lib.2. Inst.diu. cap.7.f. *Est cur Romanorum auctoritas tanti habeatur à posteris, quos nemo cum viuerent, neque summus neque infimus, affinitate dignos iudicauit.* Exque his interpretationem accipere debet illud Taciti lib.1.Annal. cap.53.p. *Fuerat Iulia in matrimonio Tiberii, florentibus Lucio & Caio Cæsaribus, spreuerat que vt imparem.* quod aliorsum referre videtur Lipsius noster, dum ait, *Taurum non ad illud iugum*, quod omnino non admittunt illa, *florentibus Cæsaribus.* planè tunc, nullo fuisse in precio atque honore Tiberium, disertè traditum Suetonio cap.13. vitæ eiusdem. Imò Tacitus de eodem lib.2.Annal.cap.43.m. *Piso præter paternos spiritus, vxoris quoque Plancinæ nobilitate & opibus accendebatur: vix Tiberio concedere: liberos eius, vt multum infra despectare.* imo de nuptiis imparibus ita idem Tacitus fine eiusdem capitis: *Druso proauus eques Romanus, Pomponius Atticus dedecere Claudiorum imagines videbatur.* Iterumque lib.6. Annal.cap.27.p. *Tot luctibus funesta ciuitate, pars mœroris fuit, quod Iulia Drusi filia, quondam Neronis vxor, denupsit in domum Rubellii Blandi; cuius auum Tiburtem equitem Romanum plerique meminerant.* Præterea sic rursus disertè loquitur lib.2.Histor.cap.50.p. *Othoni pater consularis, auus prætorius: maternum genus impar, nec tamen indecorum.* nec non eiusdem libri cap.74.m: *Milites Vitellii, truces corpore, horridi sermone, ceteros exercitus vt impares irridebant.* Meminit quoque imparis coniugii Apuleius lib.6. Metamorph. *Iam faxo nuptias non impares, sed legitimas & iure ciuili congruas, &c.* Porrò, bellum exortum inter reges, ob repulsam petitæ; liquet ex Herodoti libro 3.cap.1.f. Diodori lib.14.cap.107. Halicarnassæi libro 4.cap.52.f. Iustini Trogi abbreu.lib.2.cap.8.f.lib.35.cap.1.p. Dionis Cocceiani lib.78.cap.1.p. Addatur Sophocles Trachiniis versu 356. Apuleius lib.8. metamorphos. cap.1. f. &c.

Dissimulantes] Callide. estque inter sententias Thaletis apud Ausonium: *Quod facturus eris, dicere sustuleris.* multa ego de hac re, ad versum P.Syri: *De inimico ne dicas malum, sed cogites.*

Hospitii fœdus] Etiam barbaros inter, sanctissimum. *Et hospitalis mensa piratæ sacra est.* Certè apud Romanos imperabat Lex: *Post parentem adsis pupillo, dein clienti atque hospiti.* Sed & vulgo circumfertur: *Magna ciuis est habenda cura? maior hospitis.* directeque *Peccat in Iouem hospitalem ruptor omnis tesseræ.* Vnde & sæpe diuinitus crimen illud expiatum. Exemplum memorabile prodidit Diodorus lib.20.cap.71.p. Nec aliò tendunt isthæc Demetrii Phalerei libro de Elocutione: *Fabula, loco vsurpata, multum parit venustatis; vtique ea quæ in ore omni populo est. qualis illa Aristotelis (lib.10.histor.animal.) de Aquila: Mortem oppetit, inquit, fame rostro incuruato. id ei accidit, quod cùm homo esset, hospitem iniuria affecerat.* Et alioqui verba sunt Plutarchi in Amatorio cap.39.p. *Amor benignißimus iis est qui scitè eum suscipiunt; grauis contumaciter eum auersantibus. & neque hospitum supplicumque iniurias tam celeriter Iupiter Hospitalis, neque parentum imprecationem Genitalis persequitur atque vlciscitur; quam mox amatores circumscriptos Cupido exaudit, rudium & superborum hominum vindex.*

Per fas ac fidem decepti] Haud aliter nostri tres; ne quis forte Lipsiano accedat codici, cui vox *decepti* abest. Sic dixit Cæsar lib.1.bell.Gall.cap.26. *Per fidem circumueniri:* Plautus Mostell.2.sc.2.v.70. *per fidem sum deceptus.* Liuius lib.6.cap.29.p: *Adeste Dii nobis per vestrum nomen deceptis.* quasi diceret, vestrum numen hamus fuit quo inuncaremur. Idem lib.38. cap.25.f. *Maior pars per fidem violati colloquii pœnas morte luerunt.* Rursus lib. 40. cap.25. m. *Duos equites ad Bæbium Pisas mittit, vt obsessos sibi per inducias quamprimum subsidio veniret*, hoc est, interpositis induciis; sicut id interpretatur Val. Maximus lib.... cap. 422.a.f. Ita in Oratione Philippi apud Sallustium, vbi hodie adhuc habemus, *quos perfidia aut periurio violasti*; reponendum, fide codicis Vaticani, *quos per fidem aut periuria viol.* hoc est, *per fas aut nefas.* Emendandus similiter Caius Cæsar lib.8.bell.Gall.cap.48: *Comius repente omnium suorum inuocat fidem atque auxilium; ne sua vulnera perfidia interposita paterentur inulta:* reuocandæque editiones primæ, *per fidem interpositam*, quomodo & mss. meliores. Adde Cæsaris lib.1.Gall.cap.26.f. Legimus quoque in Tullii Amerina cap.40.p: *Ad cuius igitur fidem confugiet, cùm per eius fidem læditur cui se commisit?* vbi ineptè ad oram Lambinianarum edd. fortè. *cùm per eius perfidiam*, vel *per eius fraudem.* Seneca cap.3.de Prouidentia: *Multa millia ciuium Romanorum vno loco post fidem, imo per ipsam fidem trucidata.* Auctor de Inuentione lib.1.cap.39. f. *Qui sæpe nos per fidem fefellerunt, eorum orationi fidem habere non debemus.*

Forma excellentes primoribus Patrum] Mos vbique vulgi, rarissimum quodque ac pulcerrimum destinare magnatibus. *Regibus debentur, orbis rara pulcra quæ omnia.* Herodotus lib.6.cap.32. *Virgines forma præstantißimas ad regem transportarunt.* Apud eundem lib.3.cap.42: piscator piscem, qui deuorarat Polycratis annulum, *quod grandis esset ac pulcer, dignum putauit quo donaret regem.* Val. Maximus lib.6.cap.3: *L.Domitius cum Siciliam prætor regeret, & ad eum eximiæ magnitudinis aper allatus esset, &c.* Porphyrius lib.3.de carnis abstin. *Amicus quidam noster narrare solebat, se seruum puerum habuisse, qui voces auium optimè intelligeret; vtique quæ diuinatrices futura prænunciarent: priuatum verò ea scientia à matre; quæ cum timeret ne regi dono mitteretur, in aures dormientis imminxerat.* Vide ante Liuius lib.26.cap.50.

Sæpe ex iniuria postmodum gratiam ortam] Sic se res habent humanæ; quemadmodum *Tam bonum nil est in ingens ire quin queat malum*; sic etiam, *Tam malum nil est in ingens ire quin queat bonum.* Sanè *Sæpe ab acri offensione magna nata gratia est. Sæpe messe de malorum prosata est seges boni. Sæpe in arctam affinitatem desiit hostilitas.* Isocrates in Archidamo: *Non ignoratur multoties accidisse, vt quæ initio quidem in malis omnes numerarent, & eorum quibus illa vsu venerant vicem dolerent; ea post maximorum bonorum caussas fuisse.* Plinius Paneg.in Traianum cap.5. f: *Habet has vices conditio mortalium, vt aduersa ex secundis, ex aduersis secunda nascantur. Occultat vtrorumque semina Deus; & plerunque bonorum malorumque caussæ sub diuersa specie latent.* Hinc D.Greg.Nazianzenus: *Quietè & tranquillè philosophamur. Hoc nobis iniuriæ eorum intulerunt, qui nostri odio flagrabant, &c.* Epist.... De hac re luculenter Musa Pindari Olymp. Odæ 12. principio. Exemplumque eius illustre, seruitus Iosephi in Sacris literis. Terentius Eunucho 5.scen 2.v.34: *Malo ex principio magna familiaritas conflata est.* Ennodius de S.Dionysio: *Tepœna tradit prosperis: Optata mercaris malo.* Addatur B.Basilius Seleuciensis Orat.20.p. Euripides Iphigenia in Tauris v.751. Seneca Epistola 110.p.

Sors corporis] Pal. sec. ac tert. *fors*, & sic magis amant loqui veteres.

CAP. X.

Satis se impigrè mouent] Nec mirum, si quidem *Est cupiditati*

*pidit*ati *& ipsa tarda celeritas*, vti placet P. Syro, vbi nos satis multa.

Vanam sine viribus iram] Prorsus.quia vt placet eidem Mimographo; *Se posse plus iratus quam possit putat.* quam sententiam latius quoque examinauimus. Belle vulgatum: *Ebriosa est ira: id omne quod videt duplum putat.* Interim notandum, damnum sibi malumque accersere qui hostem contemnit, affectuque præpeditus in eum it viribus minime iunctis. Imo hosti par; sic quoque perpende casus Martis communis. Pulcre Diotimus apud Thucydidem lib.3: *Quisquis rectè deliberat, is contra hostes magis pollet, quàm qui temeraria virium ferocitate fretus in eos fertur, & factis aggreditur.*

Multitudine compotum] *Nil notabile est in vno, quod sua in gente eminet.* Itaque *Quod voles diu esse gratum, rarum vt id sit effice.* Suetonius Augusti cap.37: *Exegit vt quoties consulatus sibi daretur, binos pro singulis collegas haberet; nec obtinuit: reclamātibus cunctis, satis maiestatem eius imminui, quod honorem eum non solus, sed cum altero gereret.* Tiberius apud Tacitum lib.4. An.cap.37.f: *Vanescet honor Augusti, si promiscuis adulationibus vulgatur.* Æmilius Probus in Miltiade: *Vt populi nostri honores quondam fuerunt rari & tenues, ob eam que caussam gloriosi, nunc autem effusi atque obsoleti, &c.* Plato in Euthydemo non longe à fine: *Quod rarum id honorandum. Aqua enim vilissimo pretio emitur, cum res sit natura preciosissima.* Vnde non ineptè Plinius lib.9. cap.17. p: *Apud antiquos piscium nobilissimus acipenser, nullo nunc in honore est: quod quidem miror, cùm sit rarus inuentu.* Hieronymus Euagrio: *Omne quod rarum est plus appetitur. Pulegium apud Indos pipere preciosius est. Diaconos paucitas honorabiles, Presbyteros turba contemptibiles facit.* Ergo, *Rara digna sunt honore; copiæ fastidium est.*

Opima parta sunt spolia] Voces duæ à fine, abesse poterant sine incommodo sententiæ.

CAP. XI.

Palantes] Prima editio confirmat lectionem mſ. Lipsiani, *palatos.* Pall.tamen tres adhærent alteri.

Coalescere rem concordia posse] Alia quidem hodie ratio debellandi aduersarium. Romuli tamen inuentum vbique bene audit. Claudianus lib.3.de laudibus Stilic. ver.150: *Roma est, in gremium victos quæ sola recepit, Humanumque genus communi nomine fouit Matris, non Dominæ ritu; ciuesque vocauit Quos domuit; nexuq; pio longinqua reuinxit.* Breuius Claudius Imp: *At noster conditor Romulus, tantum sapientia valuit, vt plerosque populos eodem die hostes dein ciues habuerit.* lib.11. Taciti Annal.cap.24.m. vbi pluta. Neruose Seneca 2.Iræ cap.34: *Quid est gloriosius quam iram amicitia mutare? Quos populus Rom. fideliores habuit socios, quàm quos habuit pertinacissimos hostes? Quod hodie esset imperium, nisi salubris prouidentia victos permiscuisset victoribus?* Acutè P.Rutilius lib.1.v.15. *Fecisti patriam diuersis gentibus vnam: Profuit inuictis te dominante capi. Dumq; offers victis proprii consortia iuris; Vrbem fecisti, quod prius Orbis erat.*

Alienis cladibus ceciderant animi] Vulgo obtinet, vt *cladem sodalis quisque ducat pro sua.* nam cum societas sit plurium quasi membrorum corpus; vno laborante membro, laborant item cetera. Nazarius Panegyrico Constantino d.cap.25.m: *Apud Brixiam pleriq; fracti. Vt in corpore cum aliqua pars ægra est, valetudo omnis contaminari solet: sic illius multitudinis portio male affecta, totum exercitum timoris contagio dissiparat.* Liuius lib.28.cap.26.f: *Vbi appropinquarunt, omnia eadem vtrinque, quæ fuerant in priore prælio, erant; præter animos & victoribus ab re secunda auctos, & hostibus fractos. quia etsi non ipsi victi erant; sua gentis hominum cladem pro sua ducebant.* Igitur *Iam fere hostem vincit, ante qui sodalem eius domat.* Videatur & noster Patauinus hoc eodem libro cap.27. extremo; sed magis cap. 24.f: vbi est: *Victusq; fratrum ante sostrage, victori obiicitur hosti.* Notandum interim facile succumbere eos quorū corpora tantum veniunt superanda. Plutarchus fine vitæ Luculli: Cimon Persas, quorū à Themistocle, Pausania, & Leotychida magnis cladibus affectorum, perpetuisque fugis iactatorum, & vires fractæ erāt, & collapsi animi, adortus, facile corpora vicit, cū animi iam ante cecidissent. Appianus lib.5. bell. ciuil. *Cornificius quum eos hortaretur ad fontem in proximo occupandum, hostes quidem oppositos propulerunt; ceterum fons ab aliis hostibus occupatus est; collapsisq; in totum animis, etiam corporum vires defecerunt.* Inde axioma Cyri, apud Xenophontis Cyrop.lib.3.cap.10.f: *Quin & pater meus, & tu, Cyaraxes, dicere soletis, ceteris omnibus adsentientibus, de præliis iudicium fieri potius ex animis, quam corporum viribus.*

Nihil per iram aut cupiditatem] Admodum prudenter. quoniam, *Ira vbi est, vbi est cupido, vix boni est bellum exitus.* eaque propter *Qui diu durare nolunt bella, ea apparant diu.* Videat me, cui tanti sum, ad Syri versum: *Diu apparandum est bellum, vt vincas celerius:* item ad illa Taciti lib.4. Histor.cap.69: *Haud perinde instruendo bello intentus, quam frequens concionibus.*

Consilio etiam additus dolus] Par prorsus inexpugnabile! *Cui simul Leo atque Vulpes imminent, id obterunt.* siue, vt id expressit Phædrus Fabula 37: *Vis & nequitia quidquid oppugnant, ruit.* quia *Fraude subuertuntur, impar est quibus potentia.* & quamuis, *Plurimum Leæna, pollet plus tamen Vulpecula.* Interim hoc ferè semper obtinet, vt nemo sibi assuat pellem vulpis, cui satis placet Leonina. ideoq; tantum; *Qui mera nequit vi, operta fraude molitur malum.* De Persis Iustinus lib.11.cap.11: *Darius fiducia virium nihil astu agere: affirmans suis, occulta consilia victoriæ furtiuæ conuenire, &c.* hic enim locus ille restituendus est, auctoritate MSS. eiecta particula, negatiua *non*, quæ omnes edd. occupat. Idem enim dicit, quod Macedonum rex Alexander apud Curtium, lib.4. cap.80: *Latrunculorum & furum ista solertia est quam præitus mihi. quippe illorum votum vnicum est fallere.* Perpetuum autem fuisse Medis istis abstinere dolo; patet ex verbis Saporis apud Ammianum Marc.lib.17. cap.10.m: *Illud apud nos nunquam acceptum fuit, quod adseritis vos Romani exsultantes, nullo discrimine virtutis ac doli, prosperos omnes laudari debere bellorum euentus.* At enim Romani idem illud obseruasse videri volunt. Planè Tacitus lib.1. Annal.cap.88.pr: *Reperio Angasterii lectas in Senatu literas, quibus mortem Arminii promittebat, si patrandæ neci venenum mitteretur; responsumq; esse, non fraude neque occultis, sed palam, & armatum populum Rom. hostes suos vlcisci, &c.* De Achæis quoque sic meminit Polybius lib.13.cap.1: *Achæi dolosas erga amicos machinationes imperii amplificandi caussa, vsque adeo abhorrebant, vt ne hostes quidem per fraudem vellent vincere. &c.* Eandem animi rectitudinem vindicant sibi Heluetii apud Cæsarem, lib.1.Gall.cap.13.f: *Se ita à patribus maioribusque suis didicisse, vt magis virtute quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur.* Verùm super hac re, distinctiora ponimus Liuii lib.42.cap.47.m.

Vi capta] Ea sumus superbia, vt quamuis vicerimus malis artibus, id tamen, si fieri posset, omnes vellemus latere. hinc non tantum sæpe occiduntur proditores; sed & duces peregrini, quorum auspicio hostes superauimus. ita lapidibus publicè obrutū Marcium Coriolanum, habemus apud Dionysium ant.Rom.lib.8.cap.58.pr. ita à Carthaginiensibus alto mari mersum Xantippum Spartanum, testatur Val.Maximus lib.9.cap.6. aliique plures, &c.

Fidum proditori] Notate proditores! cùm hostis opera vestra non amplius vti poterit; obteremini tanquam serpentes, qui venenum suum conuertere etiam queatis in eū, qui vos corrupit. Demosthenes Orat.de Chersoneso: *Intueantur Euthycratem & Lasthenem Olynthios; qui cum Philippo Macedonum regi esse viderentur intimi; postquam vrbem prodiderunt, omnium pessimè perierunt.* quasi diceret: *Proditurus rex amare; proditores, non solet.* Sed quid heic me diffundam?

diffundam? feci ad illud Syri: *Nullus sapientum creditori credidit:* feci ad verba Taciti lib.1.Annal.cap.58.pr: *Proditores etiam iis quos anteponunt inuisi sunt.* Imò amplius: *Proditor quos demeretur, his & inculcat metum:* insusurratque ipsis in aurem nescio quæ Prudentia: *Nisi opprimantur proditores, opprimen.* Ceterùm, aut omnia me fallunt, aut Liuius respicit ad latrones, ad piratas; vultque haud magis fidem datam proditoribus seruandam, quam illis generis humani pestibus: de quibus Cicero lib.3.Offic.cap.28.f.

Additur fabulæ] Restitui lectionem omnium membranarum, omnium retrò editionum. nam Sigonius, dum auscultat Glareano, inuexerat, *fabula.* malè vterq; ac nobiscum facit pleraque pars Historicorum; explicatque ambiguitatem ipsorum Valerius Maximus lib. 9.cap.6.pr.

Sua ipsam peremptam mercede] Non iniustè. *Artifex fraudis dolique es? corrues fraude ac dolo.* nempe *Non vafer tantum est Vlysses: & parem sui inuenit.* hoc est: *Nemo ita est astutus, alter quin sit illo astutior.* Sallustius Iugurth.cap.48. pr: *Vbi Metelli dicta cum factis composuit, suis se artibus tentari animaduertit.* Alanus apud Claudianum 6.Hon.conf. versu 306: *Mars grauior sub pace latet; capiorque vicissim Fraudibus ipse meis.* Liuius lib.21.cap.33.f: *Ibi non bello aperto, sed suis artibus, fraude deinde insidiis, circumuentus est Annibal.* Et verò, licitum istud, velut ex æquo bonoque, innuit Ouidius: *Iudice me, fraus est concessa repellere fraude.* Idem quoque censebat Iulius Cæsar, apud Plutarchum in vita eius cap.32: *Fidem seruare tam perfidis & fœdifragis, ratus est amentiam.* neque in alia erant sententia, quamuis disparis caussæ magni Ducis consiliarii, apud Iosephum lib.3.Iud.Bell.cap.vlt: *Vespasianus suspicabatur si ibi occiderentur, non perpessuros indigenas, tot apud se supplices obtruncari, fideque interposita deditis vim pigebat afferre. Verùm ab amicis superabatur; nihil in Iudæos non licere dicentibus: quodque vtile esset, honesto debere præponi, quum vtrunque obtineri non possit.*

Cap. XII.

Turba fugientium actus.] Ita quidem est: *Fortior malit mori quam dare ipsum se in pedes.* sed sic quoque nolens volens aufertur in præceps, torrente veluti subsequentium. Suppeditat exempla Cæsar lib.3. Belli ciuil.cap. 64.p. Polybius lib. 4.cap.12.m. Tacitus lib. 4. Annal. cap.73.m. lib.2.Histor.cap.26.p. Et hac ratione fugam suam excusat Xenænetus apud Plutarchum in præceptis gerendæ reipub.cap.16.f. Fuluius apud Liuium lib. 26.cap.3.pr.

Aduerteratque ea res etiam Sabinos tanti periculo viri.] Sic Pal. sec. à dextera emendatrice, quomodo emendandum censebat Lipsius ad lib.2.Annal. cap.17. antea legebamus, *auerterat*, ignorantia historicæ dictionis. quã-uis forte fuit initio, *aduerteratque etiam Sabinos tanti periculum viri:* nisi præterea velimus, *tanti periculo viri,* adsutum à manu librarii. Sic & infra post, *fauore multorum addito animo,* deleri poterant è Liuio, salua interim narratione.

Cap. XIII.

Crinibus sparsis] Recentius editi, *passis*, non carpo. sed tamen quum antiquiores præferant nostrum, quod & in Lipsii libris, & tribus Pall.; mirum est nisi originem suam debeat alterum illud Petro Iustino Philelpho, qui præfuit editioni Mediolanensi anni 1480: in ea certè comparet; additumque, *vt amicis quibusdam suis morem gereret, quam diligentissimè illam recognouisse.* at ego minimè amare possum tam diligentem recognitionem.

Equum Curtius in vado statuit] Sic Pal.sec. & à scalpello correctoris tert. in quo prius forte *equos Curtius*, quomodo disertè visitur in pr. Sigonius nobis finxit, *vado destituit*; & præter membranas, & non necessario, nam & *statuere* idem notare posse, colligamus ex Martialis lib.4.Epig.28: *Nudam te statuet tuus Lupercus*; ex Symmachi lib.1.Epist.52: *Quid tu? libenter Atilio factum putas, quod fascibus aratra mutauit, & in medio sementis opere anhelos boues statuit rusticus magistratus?* vbi tamen dudum est quod legendum putabam: *Quid? tu libente Atilio, &c.* At rationem sic damus equo, instat Sigonius. Ita est; sed & alii dederunt; non animi quidem ac voluntatis, sed facti & euentus. Virgilius lib.10. Æneid. ver.593: *— nulla tuos currus fuga segnis equorum Prodidit.* neque alia vtitur imagine optimus quisque poetarum. Vnde & id vocis Martiali meo reddidi lib.9. cap.73. *proditor Helles,* suasu mss. Pal. antea legebatur *portitor.* male. vtique cùm & *proditio* accommodetur vel inanimatis. Silius lib.17. Punic. v... *Occubuit clypei transfixi proditus ære.* Meminitque *Turris proditricis* Ælianus lib.3. Var.cap.26. Iniusteque verbum id arcetur Plinii lib.29. cap.1.f: *Illa perdidit imperii mores.* reponatur auctoritate membranarum, *prodidit.* Sed & nescio an iustè eam dictionem Silio excluserit Dausquius noster lib.16.ver.613. *septem denudas proditer arces.* ita enim & editio princeps & liber manu exaratus Oxoniæ, quem mea caussa ante plures annos comparārunt cum vulgatis egregii iuuenes Lingelshemius & Dorulius. ineptè posterius editi, *protinus.* Sed & vbi hodie est Ouidii libro 8.Metamorph.v.602: *Fibra quoq; ægra notas veri monitusq; Deorum Perdiderat,* reponatur potius fide ms.quarti Pal. *Prodiderat.* Imò vbi Paullo I.C. attribuitur definitio *regulæ* L.1.ff.De diuer.reg.iur. *quæcunque in aliquo vitiata est, perdit officium suum*; assentior desideratissimi Marquar.Freheri coniecturæ, *prodit.* qui consulatur lib.altero Parerg.cap.13. Quare minus etiã rectè æquè desideratus nob.Frid.Sylburgius reprehendit Politiani versionem lib.6.Herodiani cap.9.f: *exercitum Romanum planè prodidit,* putatque rescribendum *perdidit.* Ioannes quoque Leunclaius noster frustra fuit, dum Xylandri versionem emẽdat in Dione lib.38.cap. 34.m: *Præstiterunt nunquam suscipere bellum, quàm susceptũ prodere;* substituitque *deserere.* Produnt enim sæpe non proditores, vel necessitate pressi, vel casu; vt videre est apud Polybium lib.1.cap.62.pr.

Cap. XIV.

Gratia suorum] Non tantum propinqui Principum, sed & eorum administri, ea sunt potentia, vt tantum nõ impunè peccent in alterum. Pulcre id notum Hesiodo, asseritque è vero lib.1. Dier.vers.211: *eum qui imprudenter contendit cum sui maiore, & victoria priuari, & præter conuicia pati dolores.* quare statim, *Damnat ipsum se, potentem quisquis in ius euocat.* Rationes huius rei examinauimus prolixè ad Syri illud: *Inter amicos iudicatur quàm inimicos molestius*; item ad Taciti lib.2.Annal.cap.34.m: vbi Vrgulania in ius vocata à Pisone, *Augusta se violari & imminui queritur*; nec non ad eundem scriptorem lib.12.Annal.cap.54: *Cuncta malefacta sibi impunè ratus, tanta potentia subnixo.*

Illorum pœnam in se vertit] Habemus in Oratione Lycurgi contra Leocratem: *Delicta tantisper dum iudicata fuerint, apud auctores suos manent. simulatque sententia ac iudicium de iis factum fuit; apud eos manent qui ipsa iure non vlciscuntur ac vindicant.* Imo non metuit pronunciare, tanquam communem iuris gentium sententiam, libro 64. cap.1.f. Dio Cassius: *Etsi satis est priuatis hominibus nullam facere iniuriam; Principem tamen prouidere etiam oportet, ne ceteri sint malefici: propterea quod nihil interest eorum qui iniuriam patiuntur, à quo acceperint.* Hinc & regula nata: *Perpetrat rex ipse crimen omne quod non vindicat*; item, *Haud abest longè ab iubente cum potest qui non vetat*; denique: *Qui reum non punit, actu crimen eius approbat.* Quibus concessis, sequitur eandem ipsum mereri pœnam, quàm is qui verè deliquit; meritoque ea propter castigandum, iuxta prouer-

prouerbium: *Qui reum punire cessat cùm potest, eius loco est.* Macedonius apud D. Augustinum Epistola 53: *Sic constat non minus auctorem quam probatorem teneri in omnibus quæ peccantur; certum est nos culpæ societate vinciri, quoties impunitum esse cupimus, qui culpæ tenetur obnoxius.* Et verò non Tatius tantum hic noster reorū suorum supplicia ipsus pertulit, sed & alii plures. Refert de Macedonum rege Philippo Trogi abbreuiator lib.9.cap.8.m: *Ægrè ferens Attali iniuriam Pausanias, querelam Philippo sæpe detulerat. Cùm variis frustrationibus non sine risu differretur, iram in ipsum regem vertit; vltionemque quam ab aduersario non poterat, ab iniquo iudice exegit.* Simile incurrisset infortunium Phalaris, nisi fauisset ei indulgentia fati; de quo insigniter bene Ælianus lib.2. var. hist. cap. 42. Sed & exstant aliquot præterea exempla apud Aristotelem lib. 5. Polit. cap. 10. eorum qui supplicia aliorum in se deriuarunt. Ex quibus intelligitur vis sermonis quo vsus Sophocles Philoctete ver.383: *Nauigo domum spoliatus ab improbo Vlysse. Neque tam hunc accuso quam Principes. Vrbs enim tota est Principum Et exercitus. sed delinquentes Fiunt mali exemplis regentum.* Sic dum Asinæus fratris Anilæi libidinem non castigat, eam negligentiam morte propria expiat, vt videre est apud Iosephum lib.18. Antiq. Iudaic. cap.12.m. Sic & patriam Gallis prodidit Aruns, quod vxoris suæ mœchum relinqueret absque pœna. Quin & integras gentes ob iudicia isthæc gratiosa malè mulctatas, satis experta est Roma bello Gallico. de quo noster Liuius lib.5.cap.36.

Minus ægrè] Summè enim debebat indignari, ob facinus commissum in collegam primùm, deinde in regē. quippe collega ei esse debuisset alter ego, hoc est habendus erat loco fratris. nam *Sanguinis si magna, maior mentis est cognatio.* at & *Regi tuenda maximè regum salus,* inquit Seneca. de quo more abundè diximus ad illud Taciti lib.1. Hist. cap.44.f: *Omnes conquiri, & interfici iussit, non honore Galbæ, sed tradito Principibus more: munimentum ad præsens; in posterum vltionem.*

Tulisse Romulum] Imo, vocatos in cædis suspicionem reges, quod eam minus seuerè vindicassent, haurire est ex lib.3. cap.85.m. Antiquitat. Roman. Halicarnassæi: *Ancii liberi fingebant Nauium à Tarquinio occisum, quod non inquisiuisset auctores facinoris. neminem enim id facturum fuisse qui extra culpam fuisset.* Idem volunt hæc Plutarchi cap.31.f. in vita C. Gracchi: *Cleomenes Archidami cædem non vlciscens, confirmauit suspicionem, se vt occideretur caussam præbuisse.* Vnde Flauius Vopiscus in Caro Imp. cap.6.p: *Non me præterit suspicatos plerosque Cari factione interemptū Probum. sed neque meritum Probi erga Carum, neque Cari mores id credi patiuntur. simul quia Probi mortem & acerrimè & constantissimè vindicauit.* Quod tamen vltimum; quam sit argumentum ficulneum, ostendi largiter ad istud Taciti lib. 2. Annal. cap.77.f: *Periisse Germanicum, nulli iactantius mœrent, quam qui maximè lætantur.*

Nimis vicinas] Ea est vnusquisque auiditate, vt laxissimè habitare velit; malitque incolere solitudinem, quàm ferre vicinum. scias Sueuorum præditum indole. de quibus Cæsar lib.4. Gall. belli cap.3: *Publicè maximam putant esse laudem, quam latissimè à suis finibus vacare agros.* An autem succrescens talis potentia aduenæ, bello iustè coërceri queat, armaque induat iure gentium autochtonis, nescio: hoc scio neminem non inuidis oculis intueri incrementum talis vicini: sique commodè potest, eiusmodi principia crescendi nullo non premit freno; putatque sibi dicta illa Polybii lib. 1. cap. 83. pr: *Nemini tanta adstruenda est potentia, vt cum eo postea de tuo, quamuis manifesto iure, disceptare ex æquo non queas.* occurritque frequenter animo illud Cæsaris lib.1. Gall. cap.10: *Magno cum periculo futurum, vt homines bellicosos, populi Rom. inimicos, locis patentibus, maximeque frumentariis, finitimos haberet.*

Obsita virgultis] Insidiis aptissima, siluæ, colles dumis, ripæ salicibus obsitæ, caui hiatus, campi denique æquales, sed virgultis interpolati. De vltimo Sallustius Iugurth. cap.49.f: *Inter virgulta equi Numidæque consederant?* Polybius lib.3. cap.71.p: *Cùm obseruasset locum, planum quidem & nudum, aptum tamen insidiis propter riuum altam habentem ripam, eamque vepribus ac virgultis continuis vestitam, dolo hostem decipere parabat: eo facilius, quia Romani siluas omnes suspectantes, campis patentibus planè fidebant.*

Equestris pugna caussam] Facilius pelli equitem pedite, supra etiam dixit noster cap.12.m: *Ex equo Metius pugnabat; eo pelli facilius fuit.* Neruosè Xenophon libro 3. Exped. Cyri cap.13.p: *Cogitetis velim decem millia equitum nihilo plus posse quam totidem pedites. nam ab equi vel morsu, vel calcitratione, nemo vnquam in prælio periit: viri sunt per quos in pugnis omnia geruntur. ac nos quidem multo quam pedites tutiore vehiculo vtimur. Nam illi ab equis pendent; neque nos tantum metuunt, sed illud etiam ne ab equis excutiantur. nos terræ firmiter innixi, longè vehementius feriemus, si quis accedat, & multo magis id attingemus quod voluerimus. Vna tantum re nobis equites præstant: securius quam nos fugam arripiunt.*

Velut agmine vno] Ita est: ciuitates multæ capiuntur, dum victor vnà intrat cum victis. exempla vel in vno Plutarcho, Coriolani cap.10.m. Fabii cap.30.m. Dionis cap.33.pr. Addatur Liuius lib.2.cap.50.f. lib.42.cap.54.m. Si metus est, ne iterum eiiciatur; tunc solet inflammare domos sibi proximas. Dio Cassius libro 47. cap. 24.m.

Cap. XV.

Quam inclusi] *Strenui armatura, muri fortis obtinet locū.* ideo quibus sunt vires, indignum ducunt viris, obsideri. quare aut obuiam congrediuntur hostibus inuitantque ad pugnam, aut certè ante mœnia muniunt castra. De postremo videndus Halicarnassæus lib.2. cap.40.p. lib.5. cap.59.m. Polybius lib.9. cap.6.m. De priore, Diodorus lib.19. cap.99.p. Sallustius Iugurth. cap.94.f. Tacitus lib.3. Annal. cap.20.p. lib.6. Annal. cap.34.p. Hinc assequimur illud Thucydidis lib.3. cap.3.m: *Mitylenæi, licet hostibus inferiores non exstitissent, tamen nec propè pernoctare, nec suis viribus confidere sunt ausi, sed in vrbem se receperunt.* apparetque iactantia Pæti apud Tacitum lib.15. Annal. cap.10.m: *Et tunc relictis hibernis, non fossam, neque vallum sibi, sed corpora & arma in hostem data clamitans, duxit legiones quasi prœlio certaturus, &c.* Videatur altercatio Eteoclis ac Creontis super tali casu apud Euripidem in Supplicibus versu 720.

Viribus nulla arte adiutis] Sic placuit Petro Nannio, eratque in msf. Theodori Morelli. exemplaria tamē scripta omnia propugnant illud *parte.* Gifannius inde fingebat, *ab arte.* dexterè.

Eaque clade, &c.] Illustraui hunc locum ad Taciti illa lib.3. Hist. cap.30: *Si rerum suarum damno, ad mutandam fidem traherentur.*

Sed etiam in pace.] De custodibus his, in vtramque disputo partem, ad Taciti lib. vndecimum Annal. cap.16. item ad Syr. versum illum: *Mansueta tutiora sunt; sed seruiunt.* vt & ad alterum eiusdem Mimographi effatum: *Submissum imperium non tenet vires suas.*

Cap. XVI.

A paucis] Adeo vt huc accommodari queant ista Ciceronis pro Plancio cap.4.p: *Non comitiis semper iudicat populus, sed mouetur plerunque gratia: cedit precibus: facit eos, à quibus est maximè ambitus. denique, si iudicat, non delectu aliquo, aut sapientia ducitur ad iudicandum, sed impetu nonnunquam, & quadam temeritate. Non est enim consilium in vulgo, non ratio, non discrimen, non diligentia: semperque sapientes ea, quæ populus fecisset, ferenda; non semper laudanda duxerunt.*

Discerptum

Discerptum regem] Et vero simile est. tanto quidē magis quia immodesta hac apotheosi veritatem quasi vocaliter detegerent; secuti Caracallam, qui interfecto fratre insusurrabat Aulicis suis: *Sit Diuus, dum non sit Viuus.* Verè Dio Cassius lib.73. cap.14. p: *Quod extra modum fit, licet cum aliqua gratificatione coniunctum putetur; tamen prudentibus fraude carere non videtur.* Et ita est: omnia simulata sunt veris potiora; *quia fiunt fallendi gratia*, vt loquitur Lactantius lib.6. cap.6. m.

Consilio etiam vnius hominis addita rei dicitur fides] Vox *dicitur* auferri poterat ceu superuacanea: non reperiri in Pal. sec. id testor.

Cùm perfusus horrore ven. adstitissem] Aptius mihi olim visum in Suspicionum libellis, *abstitissem*. mouebar loco Senecæ Epist.115: *Veluti Numinis occursu obstupefactus resistat; & vt fas sit vidisse, tacitus precatur.* Et verò *abstitissem*, initio fuisse in Pal. tertio, liquet adhuc ex litura. Sanè, pro infausto habitum occurrere Numini, vtique nolēti; scimus ex libro Iudicum cap.13. vers.22. ex Callimachi Pallade, versu 100. Alludit Ouidius 4. Fastor. vers. 749. 759. Plutarchus in vita Alexandri cap.13. m. Sic intelligo Virgiliana 2. Æneid. v.606.

Facta fide immortalitatis] Quanta superstitionis vanitas! Dictat vulgi prouerbium: *Vnico ne crede testi, sit nisi è cœlo Deus.* Idem vsurpatum, sed alia de caussa, sæculo nasutiori. Legimus in Tranquilli Augusto cap. 100. f: *Nec defuit Prætorius, qui se effigiem cremati euntis in cælum, vidisse iuraret.* nomen eius expressit Dio Cassius lib.66. cap.34. p: *Liuia Numerio cuidam Attico senatori ac prætorio decies sestertiam dono dedit, quod iurauerat, vidisse se Augustum in cælum ascendentem.* Et tali prœmio verosimile est multos deinde ad idem fingendum sollicitatos. Ceteris deinceps Imperatoribus, similes fuisse præcones; persuadere nobis vult, Apologia secunda pro Christianis, S. Iustinus Martyr, dum quærit quasi de re exploratissima: *Porrò cur morientes apud vos Imperatores semper immortalitati consecrare dignamini, qui iureiurando affirmet, vidisse se è rogo in cælum ascendere ardentem Cæsarem?* At ego de eo more nihil vsquam me legere memini; quamuis idem asserat Tatianus contra Græcos. Solum reperio istud Dionis Cocceii lib.59. cap. vndecimo, m. de Drusilla, C. Caligulæ sorore mortua: *Lucius quidam Geminius Senator, vidisse se eam in cælum ascendentem ac cum Deis conuersantem, iurauit; perniciem sibi liberisque imprecatus, si vanum id assereret, &c.* Interim verisimile est, nunquam defuisse adulatores, qui regibus suis quiduis persuaderent nimio simili. Apud Suetonium habemus de Augusto cap.96. m: *In Philippis, Thessalus quidam de futura victoria nunciauit, auctore Diuo Cæsare, cuius sibi species itinere auio occurrisset.* Nec aliena sunt ab istis Aurelii Victoris cap.32. f. Cæsarum Epitome: *De Antonini morte nuntio Romam peruecto, Senatus in curiam conuenit: & quod de Romulo ægre creditum est, omnes pari sensu præsumserunt, Marcum cælo receptum esse.* Romuli sanè facto geminum gemellum habemus in Plutarchi Parallelis §.32: *Pisistratus Orchomenius infensus nobilitati, tenuibus fauebat. itaque Senatus eum per insidias necauit, discerptumque in frusta in sinubus egesserunt, erasa terra, ne vestigia cædis, apparerent. Plebeia autem turba suspicione facti concitata, Telemachus regis filius multitudinem auertit, quod diceret à se conspectum patrem suum, qui forma augustiore ad Pisæum montem se proriperet, &c.* Haud dissimili fictione, *Osiris postquam toto corpore laceratus de medio sublatus fuit, Deus existimatus est*, inquit ad quartam Orationem D. Nazianzeni Elias Cretensis, à quibus non abeunt nimis quæ idem scribit de Iuliano apostata, tanquam qui se fluuio immergere voluerit iam moriturus, pro Deo habendus oculis omnium ereptus: nisi quidam spado id prohibuisset, aliisque detexisset.

CAP. XVII.

Ne quia post Tatii mortem ab sua parte non erat regnatum in societate æqua, possessionem imperii amitteret] Hæc est quidem Sigonii distinctio; mallem tamen, *erat regnatum, in societate æqua possessionem imperii amitteret*; longe alio sensu quam qui resultet è priore.

Regem tamen omnes volebant] Adnotatum ad Palat. sec. alias legi, *regnare tamen*; quomodo item erat in msſ. Lipsii. ex quo nullo negotio fiat, *regnari*.

Libertatis dulcedine] *Quod latet, ignotum est: ignoti nulla cupido*, ait Ouidius. Hinc legimus lib.2. He. cap.147. m: *Ægyptii libertatem adepti; ne vllo momento possent viuere sine rege, duodecim sibi reges eligunt, &c.* Iustinus lib.38. cap.5. f: *Cappadoces munus libertatis abnuentes, negant viuere gentem sine rege posse.* Tacitus lib.13. Annal. cap.34. f: *Armenii libertate ignota illuc magis ad seruitium inclinantes.* Neque aliter interpretanda autumem ista eiusdem lib.2. Annal. cap.4. m: *Incerti solutique, & magis sine domino, quàm in libertate; profugum Vononem in regnum accipiunt.* Philostratus lib.7. de Apollonio cap.2. pr: *Et Thraces, & Mysos, & Getas in seruitutem ducere, perfacile est: liberare autem stultum; quum libertate non gaudeant, & seruitutem nequaquam turpem arbitrentur.* Quid mirum? *Bruta res est, sensu & omni destituta, seruitus.*

Centum pro vno dominos factos] Non ideo, quod omnes simul imperarent; sed quod illi qui paullo post erant imperaturi, iam tum animos gererent imperantium. Tacitus lib.1. Annal. cap.36. f: *Superbire homines etiam annua designatione. quid si honorem per quinquennium agitent? quintuplicari prorsus magistratus.* Explicat ipsum se Liuius lib.33. cap.32. p: *Quia ex quæstura in iudices referebantur; iam pro futuris mox opibus animos gerebat.* Huc accedit quod & in anteceſſum iidem obſeruentur à ciuibus, ac clientibus. D. Ioh. Chrysostomus Orationis Catecheticæ initio: *Eos precibus multi ambiunt supplices, quos spes est ad dignitatum fastigia eleuandos; & futuri potentatus gratia, adulationibus se eis commendare festinant: & ante potestatis tempus se sociant, vt futura mereantur.*

Ita gratiam ineunt] *Quia quidquid imperio cogitur, exigenti magis, quam præstanti acceptum refertur*, vt loquitur Val. Maximus lib.2. cap.2. exemplo 6. f. Interim prudenter Syrus, *Honeste seruit qui succumbit tempori:* Libanius Declamat.3: *Puellam quam non potest retinere, tradit; atque eorum liberalitate gaudet, è quibus ipsi omnino fuit excidendum. quemadmodum si quis tempestate agitatus, supellectile pro salute iacta, hoc pro grato animi iudicio ac munere Neptuno imputaret.* Iosephus lib.5. bell. Iud. cap.13. m: *Ipsis quoque militibus melius esse, si id sponte faciant, quod necesse est: cumque se multitudine superatum iri sciant, voluntate periculum præuenire.* Cassiodorus lib.12. Var. 16. m: *Debitum quod non potest euitari, prona debet mente semper offerri; vt fiat beneficium, quod sine compulsione constat illatum.* Pachymerus lib.9. Histor. *Insignis est prudentiæ, quod non facere non possis, id facere vt libenter fecisse videaris.* Rectè: Sed minus tamen ferè patet. itaque fit illud Appii apud Halicarnassæum lib.7. cap.72. f: *Cogitandum si diuidantur publica, pauperes habituros gratiam non ipsis qui hoc concesserint, sed auctori sententiæ Cassio, qui Senatum inuitum ad decernendum coegisse visus est.* Ex quibus intelliguntur illa Liuii lib.5. cap.22. pr: *Quod retulere milites secum prædæ, nec duci, qui ad Senatum rem arbitrii sui reiecisset; nec Senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua filius ad Senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ auctor fuisset, acceptum referebant.* Acceditur denique ad laruam Iuliam, de qua sic Dio Cassius lib.46. cap.34. m: *Cæsar Senatui gratiam se habere simulauit, ac quæ eis vi adactis adeptus fuerat, ea quasi ab ipsis vltro sibi oblata, beneficium se putare fingebat. sicque ars deluditur arte.* nam profectò *Liberè quod cuncta præstet, dicta liberalitas. Gratiasque non meretur qui coactus profuit.*

Vsurpatur idem ius, vi adempta] Sic legitur in editione Campani, neque abscedit Andreæ, quam quod ea, *id enim visui adempta*. Pall. tres habent, *vsurpatur: id enim ius vi adempta priusquam.* posteriores induxerunt *vi ademptum.*

ptum. id in *adeptum* mutat *Henr. Stephanus.* at Steph. Pigius emendat, *vsurpatur, inde vis vi adeptum.*

CAP. XVIII.

Iustitia religioque] Animaduertendum, *omnes antiquas gentes regibus quondam paruisse: quod genus imperii primùm ad homines iustißimos & sapientißimos deferebatur:* vt loquitur Cicero lib.3. de Leg. cap.2. pr. Iustinus libro 1. cap.1. pr. Quid mirum? populus rectores suo tantum eligebat commodo. Aristoteles lib.5. Polit. cap.10. pr: *Regnum ad bonorum perfugium ac præsidium, aduersus populi iniuriam comparatum est.* Haud alio sanè fine adsumebantur imperantes à Medis: Herodotus lib.1. cap.98. pr. Diodorus lib.2. cap.32. pr. A Græcis: Halicarnassæus lib.5. cap. 74. pr. A Siculis: Diodorus lib.5. cap.7. f. & cap.9. pr. A Gallis Cæsar lib.2. Gall. cap.4. f. A Romanis: Cicero lib.2. Officior. cap.12. pr. Herodian. 1. cap.2. m. A Taprobanensibus: Solinus Polyhist. cap.56. m. Quid Ægyptios, quid Persas, quid aliarum producam nationum reges? Ortus eorum omnis à pietate & æquitate: *Officium erat imperare, non regnum: nihilque rex magis minari male parentibus poterat, quam vt abiret à regno:* inquit Seneca Epist.90. §.1. f.

Omnis diuini] Non male abest vocula *omnis* Pall. tertio. Supra etiam, vbi erat; *vt in illa ætate quisquam esse poterat*; nescio an nō deceat suspicari, scriptum Liuio tantum, *vt in illa ætate*, resectis cæteris.

Suopte ingenio temperatum animum] Duo sunt quæ hominem arcent à peccandi illecebris, bona natura, bona institutio. atque hæc quidem magis. Plinius Panegyr. cap.84: *Dubitare cogor, vtrum sit efficacius ad rectè viuendum, bene institui, aut feliciter nasci.* de vtroque prolixiora nos ad Taciti Agricolam cap.4. pr. p.

Præferre illi viro ausi] *Cuilibet mens ardet inter eminere compares.* potissimumque *Optimæ cuique indoli ardor æmulandi nascitur.* sed tamen, *Laude plures prosequuntur quàm æmulantur optimos*, statimque *Desinit sequi quis illud adsequi quod non potest.* hinc patet cur nemo se fecerit riualem Numæ, cur quisque virtuti eius vltrò cesserit. *Inter pares honore concertatio est.*

Augurato vrbe condenda] Haud aliter Pall. tres, nisi quod duo, *augurio*; quomodo item editionum prima. Aldina primum maluit, *augurato in vrbe cond.*

Dextra in capite Numæ imposita] Sic ab Andrea publicati libri. at à Campano, *dextra in caput Numæ posita*, cui accedunt Pall. tres: & malim.

CAP. XIX.

Multitudinem imperitam] *Quod equo frenum, id populo, & pacis & belli tempore, superstitio. eam igitur vtiliter vsurpat magistratus, auctoritatis sibi conciliandæ caussa, aduersus dissolutos contumacesve:* inquit Plutarchus lib. de Socratis genio cap.13. m. quæ ipsa prolixius interpretatur Polybius lib.6. cap.54. m. lib.10. cap.2. pr. Curtius lib.4. cap.65. f. Numam, circa res ciuiles, præiuit Rhadamanthus, Minos, Lycurgus; secuti sunt Zaleucus, ac P. Scipio Africanus, de quibus, præter alios, iunctim ferè Valer. Maximus lib.1. cap.2. *de simulata religione.* Belli etiam tempore larua hac vsos esse Reges Ducesque plurimos, cumulate ostendimus ad Taciti illa: *vt sunt mobiles ad superstitionem perculsæ semel mentes:* lib.1. Annal. cap.28. m. Imo & Getas quoque artificio isto regibus suis obsecutos sic persequitur Strabo lib.7. Geogr. p.206. l.15. Cordate igitur de Mose Ioseph. 1070. f.

Vigesimo anno] Sabellicum secuti editores iam ab annis centū, addiderant binas adhuc voces, *vigesimo quarto quoque anno.* eas expunxi, tum suasu Pall. librorum, tum auctoritate Sigonii.

Idem nefastos] Mallem cum Pall. tert. *Inde nefast.* nam & sic quoque aliquando lectum fuisse aliis, patet ex Pal. sec. in quo: *Inde vel idem nefastos, &c.*

CAP. XX.

Ad quæ templa sacra fierent] Dictio *sacra* superuacua est, neque comparet in Pal. tert.

CAP. XXI.

Proximo legum ac pœnarum metu] Reuocandam putaui lectionem authenticam, quæ & in Rhenani, in Lipsii, in Pall. libris, imo & in edd. vett. Aldina prioribus. ea namque inuexerat textui, *propulso legum, &c.* minus rectè. idem enim heic dicit, quod Ouidius lib.1. Fastor. vers.25: *Proque metu populum sine vi pudor ipse regebat. Nullus erat iustis reddere iura labor.* Sic de iisdem Sallustius Catil. cap.9. p: *Ius bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat.* quod & idem de suo æuo affirmat Polybius, lib.6. Histor. cap.54. f: *Apud Romanos, qui publicam pecuniam tractant, propter vnicam iurisiurandi religionem, seruant fidem, &c.* Vult igitur heic Liuius, fidem ac iusiurandum non minus coërcuisse populum Romanum, quam leges, quam supplicia. quod rarum alioqui. multi enim abstinent à delictis præmiorum amore, id est precio ac mercede allecti; plures metu infamiæ suppliciique. paucissimus in rectè agendo aut Deum respicit, aut conscientiam. Vnde prouerbiale: *Innocens virtutum amore rarus est, multus metu.* At enim iuxta D. Nazianzenum Oratio.1. aduersus Iulianum: *Est bonum summum appetendum nonnisi ob summum bonum.* Egregiè Plinius lib.5. Epist.14. f: *Quam me iuuat, quod in caussis agendis, non modo pactione, dono, munere; verum etiam Xeniis semper abstinui! Oportet quidem quæ sunt inhonesta, non quasi illicita, sed quasi pudenda vitare.* qua de re, non inepta ego ad P. Syri versum: *Plerique metu boni non innocentia.*

In regis mores formarent] Tantum certè *Ad malum bonumque quoduis regis exemplum obtinet*, vt qualis ille sit, etiam talis fiat populus. *Est bonus rex? multitudo se facit bonam. Est malus rex? multitudo tota se facit malā.* quod ipsum innumeris penè exemplis patefeci Discursu ad Taciti librum 3. Annal. cap.55: *Obsequium inde in Principem, & æmulandi amor, validior quam pœna ex legibus & metus.* Vide & notas ad Liuium lib.5. cap.28. a. m.

Violari ducerent nefas] Notabilis pietatis fructus. non tantum nobis conciliat numen cæleste: etiam ipsosmet hostes facit amicos; ideòque ipsa tutiores sumus quàm armis. Verè igitur *Eusebeia dux vbique est omnium virtutum.* Adhærent istis Tulliana 4. in Verrem cap.50. f. *Enna non vrbs videtur, sed fanum Cereris esse. habitare apud se Cererem Eunenses arbitrantur: vt mihi non ciues illius ciuitatis, sed omnes sacerdotes, omnes accolæ atque antistites Cereris esse videantur. Ennæ tu simulachrum, &c.* videantur sequētia. Hinc & Dauid rex moriturus, apud Iosephum lib. 7. Antiquitat. Iudaic. cap.11. pr: *Adhortatus est principes populi, vt in templi structura filium adiuuarent, & securi de omnibus aduersantibus, cultui tantum diuino vacarent; percepturos enim pro hoc pacem, & bonum ac legitimum reipubl. statum: quæ præmia piis ac iustis Deus solet reddere.* Idem de Ioramo rege lib.9. cap.1. f: *Quin & in exteras gentes tam mirificæ victoriæ fama perlata, eam regi sanctitatis ac pietatis opinionem cōciliauit; vt res sub diuini numinis tutela esse pro comperto crederent: mansitque vsque ad extremum eius vitæ diem isthæc persuasio.* Hermias Sozom. Eccles. hist. lib.9. cap.1. & 16. pr: *Videtur mihi in Theodosio & Honorio vel maximè declarasse Deus, solam pietatem regibus ad conseruationem imperii sui, sufficere: absque illa verò nihil esse vel exercitum, vel imperatoris fortitudinem, vel apparatum reliquum.* Iustinus libro 11. cap.13. f: *Mida ab Orpheo sacrorum solennibus initiatus, Phrygiam religionibus impleuit: quibus tutior omni vita quàm armis fuit.* Ex istis penetramus in vim verborum Vulcatii, ad vita Cassii cap. 8. m. vbi Aulico querente ab Antonino Imper. *Quid si ille vicisset?*

dixisse

diuisse dicitur: Non sic Deos coluimus, nec sic viuimus, vt ille nos taceret. Vnde idem vxori suæ anxiæ, ingerit versum Horatii cap. vndecimi fine: *Dii me tuentur, Diis pietas mea Cordi est.* Huc etiam pertinent versus prouerbiales: *Nil Deo à præsente differt innocens vicinitas.* item: *Cui bonus vicinus est, aut fert quid, aut discit boni.* necnon: *Qui pius Deo est, nocere vix ei audet impius.* Verissimeque Isocrates Oratione Sociali: *Ne putetis vel Chersobleptem propter Chersonesum, vel de Amphipoli Philippum nobis facturum bellum, si à rerum alienarum cupiditate nos esse viderit alienos. nam nunc quidem, dum nos opibus nostris non contentos, plura semper appetere cernunt, non iniuria metuunt nostram vrbem, & suis regnis vicinam esse nolunt. Si verò mutatis nostris moribus, melius de nobis existimare cœperint, non tantum nostra sibi non vindicabunt, sed & de suo nobis aliquid largientur, &c.* Hinc legimus apud Pomponium Melam lib. 1. Geogr. cap. 21 f: *Azymphæis iustissimi mores: sacri igitur habentur; adeoque ipsos nemo de tam feris gentibus violat, vt aliis quoque ad eos confugisse, pro asylo sit.* His non aliena vise sis infra ad librum Liuii 26. cap. 19. m.

Et soli Fidei solenne instituit.] Haud aliter mss. nostri. rectè. respicit enim ad præcedentia: Nouem Musis iunctim anniuersarium fecit, consecrando eis lucum; sed & peculiariter soli Fidei sacrum instituit. itaque facessant Criticorum expositiones emendationesque. Facit huc Diogenianus 2. Centuriæ Adagio 80: Attica fides. *De probabilibus, fide dignis, minimeque periuris. Attici enim Fidei fanum erexerunt.*

Tutela pacis quam regni] In animum vestrum istud admittite, Reges, Principesque; qui, si bella nō vltrò suboriuntur, ipsa manu vtraque feritis.

Cap. XXII.

Sed ferocior etiam Romulo fuit] Vocula *fuit* videtur ascititia. vnde primæ editiones seruant, *etiam quam Romulus fuit.*

Animum stimulabat] Nimirum *Liberis virtus parentum præstat œstri acris vicem.* Cassiodorus lib. 9. Var. Epist. 22: *Magnus verecundiæ stimulus est laus parentum; dum illis non patimur esse impares quos gaudemus auctores.* Noster hoc libro cap. 32. de Anco; *auitæ gloriæ memor.* Nazarius Panegyr. Constant. cap. 3. f: *Rapitur ad similitudinem suorum excellens quæque natura, nec sensim ac lentè indicium promit boni, quum inuolucra infantiæ viuidum rupit ingenium.* De Antiocho, Ariarathe, Cleomene, Annibale, iunctim Iustinus lib. 29. cap. 2. p: *His regibus pueris, etsi nulli senioris ætatis rectores erant, tamen in suorum quisque maiorum vestigia intentis, magna indoles virtutis enituit.* De Mithridate Ponti idem lib. 42. cap. 2. p: *Claritatem parentum æmulatione virtutis accensus, animi magnitudine supergreditur.* Cōuenienter his Iulianus Imp. in Misopog. *Quemadmodum in plantis verisimile est diffundi qualitates quam latissimè, ac fortasse in totum similia nasci ea quæ gignuntur iis quibus orta sunt: sic etiam in hominibus credibile est, nepotum mores auitis affines esse.* Hinc patet, quid sibi velint Herculis illa apud Senecam OEtæo vers. 61: *O quanta fudi monstra, quæ nullus mihi Rex imperauit? institit Virtus mihi Iunone peior.*

Quid petentes venerint, facit] Triga verborum priorum videtur adsuta à librariis. si absit, non requiras. Sic & infrà, *fossa Cluilia, &c. appellata est*; vox postrema bene abest tribus Pall. poteratque præterea etiam extrudi prima, vt omnia penderent à periodo vna.

Imperio subigi] At enim, *Nulla laus aut culpa eorum quæ quis inuitus facit.* Libanius Declamatione 5: *Si quod crimen sit in iis ad quæ iussus quis aggressus fuerit; non ipse qui fecit iure in reatu fuerit, sed is cui iubendi auctoritas fuit. Quandoquidem si seruus peccet heri consilio, & miles iussu imperatoris; in vtroque profectò, atque in aliis itidem omnibus, is qui commisit inculpatus & indemnis est: condemnatio verò contra præfectos instituitur.* Vnde excusatio illa apud Virgilium lib. 6. Æneid. v. 460: *Inuitus regina tuo de littore cessi. Sed me iussa Deum imperiis egere suis.* Bene igitur Chorus Senecæ Medea ver. 699: *Iam satis, Diui, mare vindicastis? Parcite iusso*; nulloque modo admittendum maximi viri, *Parcite Diuo*; vt Claudium intelligat Imper. Romanorum. accipienda enim omnino de Iasone, qui mandato patrui abierat ad aureum Vellus. quippe *Iussus imperantis, est lex iusque iustum subditis.*

Cap. XXIII.

Nomen quoque vetustate aboleuit] Campani editio, *vetustas.* & ita correctum in Pall. tert. in quo prius, *cum vetustate*, quod item comparet in pr. & sec.

Magnum Deorum Numen ab ipso capite orsum] Argumentatio paris fili, in casu fere pari, infra apud nostrum lib. 8 cap. 6. m. item lib. 10 cap. vndecimo p. quæ conferantur.

Opus esse colloquio] Plus quam prudenter ille, qui Iulio Cæsari similis, *omnia prius patienda esse statuit, quoad sibi spes aliqua relinquitur, iure potius disceptandi, quam belli gerendi:* lib. 8. cap. vltimi fine belli Gall. Sed nec is imprudenter qui sine magna clade, sine multo sanguine; hoc est, paucissimorum corporum periculo, bellum finiri cupit. Ita *Argiui Spartiatæque contentionem agri qui Thyrea dicebatur, trecenis vtrinque iuuenibus commendarunt.* de qua re Herodotus lib. 1. cap. 82. Quin imo duorum pugna finitur bellum Eleorum atque Ætolorum apud Pausaniam lib. 5. Eliacorum priore: Persarum & Romanorum apud Cedrenum, in vita Theodosii: Sarmatarum ac Chersonitarum, apud Constantinum Imperatorem cap. vltimo de administrat. imperii. Etiam singulari certamine congreditur dux cum duce; Paris cum Menelao, apud Homerum lib. 3. Iliad. Turnus cum Ænea, apud Virgil. lib. 12. Æneid. Eteocles cum Polynice, apud Euripidem Phœnissis, Pittacus cum Phrynone, apud Strabonem lib. 13. Geograph. Laertiumque in Pittaci vita; Corbis cum Orsua, apud Liuium lib. 28. cap. 21. f. quæ bellandi ratio apud Francos perpetua est, fide Agathiæ: apud quem legimus isthæc vberiora lib. 1. histor. Iustin. *Francos cum ob alia quibus præditi sunt bona, tum verò ob mutuam inter se iustitiam & concordiam, summopere miror. frequenter enim iam & olim & mea ætate, modò inter tres, modò inter plures diuiso imperio, nunquam aduersus se tamen mutuo bellum mouisse, neque ciuili sanguine patriam inquinasse constat. Atqui fit ferè vt vbi magni sunt exercitus, æqualis aut dubia inter se potentia, ibi etiam animi elatiores inflatioresque euadant; & ambitiosæ æmulationes, deque primo gradu contentiones, aliique innumeri affectus, tumultibus ac seditionibus gignendis aptissimi, suboriantur. Apud illos tamen, quamuis in quamplurimos principatus eos esse diuisos contingat, nihil tale vsuuenit: sed si qua forte inter Principes oriatur controuersia, omnes quidem aciem instruunt, tanquam ad bellandum, remque armis decernendam; deinde simul conueniunt: conspicatæ vero sese vtrinque copiæ, statim abiecta offensione ad concordiam redeunt; iubentque vt Principes ipsi iure potius controuersias decernant; sin minus, vt singulari inter se certamine agant, & suorum capitum periculum adeant. neque enim æquitati, aut patriæ consuetudini consentaneum censent, vt priuatæ ipsorum simultatis caussa, publicum labefactetur ac subuertatur. Confestim itaque & exercitum soluunt & arma deponunt, paceque redintegrata tuto rursus inter se commeant, sublatis è medio difficultatibus. Adeo apud illos subditi sunt iustitiæ & patriæ studiosi; Principes verò placidi & obsecundantes. Idcirco vtique & firmam degunt habentes potentiam, &c.* Memorabile est quod produxit ex Apollodoro Photius §. 39: *Melanthum quum expulissent armis Heraclidæ, discessit ex oraculo Athenas versus. Accidit autem vt Athenienses cum Bœotis bellum gererent, placuitque singulari certamine litem dirimi. Thymætes tum Athenis regnabat, duellum formidans, regno ei cessit quicunque cum Xantho Bœotorum*

rege dimicare vellet. Melanthus regni præmio inuitatus, pugnandi conditionem accipit, & pacta conficiuntur. Vbi ad manus ventum est, vidit Melanthus visum quoddam imberbis viri specie Xanthum sequi. Vt verò iniustè fieri ille exclamauit, quod contra pacta auxiliatorem adduxisset: Xanthus falso sermone turbatus vertit se: atque ita illicò Melanthus lancea traiectum occidit, sibique regnum acquisiuit. Sic Hyllus Eurysthea ad duellū prouocat, sed tergiuersantem; vt videre est apud Euripidem Heraclid.v.814. Plane, si Straboni credimus lib. 8: *Vetusta Græcorum consuetudine publicæ controuersiæ finiebantur fere singulari certamine.* adeo vt nihil abeat à vero Halicarnassæus, dum affirmat libro 3. Romanar. Antiq. cap. 17. m: *Multa exstare regum ducumque exempla qui caput pro republica periculis obiectauerint duello: indignum rati, si plus honoribus quam bellica virtute posse viderentur.* qui mos si nostro reuocaretur sæculo, vel cunctatius vtrinque prosiliret quisque ad arma, vel transigerentur bella minore mortalium peste: certè cessaret oraculum primi Cæsaris: *Humanum paucis viuit genus.*

Si vera potius quam dictu speciosa] Quasi fateretur; & reges, & omnes qui sub regibus agunt, *exercere histrioniam*, vt loquitur Petronius. quod sic interpretatur Sallustius cap. 10. Catilin. *Ambitio multos mortales falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstimare; magisque vultum quam ingenium bonum habere.* Et sic profectò est. Quoniam *Nemini non mens ab ore clausa aperto dissidet*; ideoque, *Quisque se bonum esse iurat, quisque se negat malum*; fit vt propalam alias præferamus actionum nostrarum caussas, quam re vera sint. Quinquaginta minimum exempla inuenietis in Indice Taciti mei, titulo *Specie*. Eadem larua induimur quoque circa res bellicas. Specie iustitiæ propugnamus vtilitatem, prætextu honestatis militamus auaritiæ. Thucydides lib. 3. cap.... *Athenienses Leontinis naues miserunt, per speciem quidem necessitudinis, sed eo consilio, vt neque frumentum illinc in Peloponnesum exportaretur; vtque tentarent an res Siculas in suam potestatem redigere possent.* quod ipsum clariore sono ita effert lib. 6. cap. 4: *Siciliæ Athenienses impetu quodam animi bellum inferre statuerunt, cupientes quidem quæ verissima erat caussa, totius imperio potiri; simul verò quodam honesto prætextu, Chalcidensibus suis cognatis, pristinisque sociis opem ferre volentes.* Aristides Panathenaica: *Darius prætextum quidem in vltione Atheniensium ponebat; quum tamen duæ eum res præcipuè incitarent; quarum prior erat metus & suspicio de Vrbe concepta, ne illa tandem nullis opibus foret contenta: altera cupiditas augendi amplo Græcia additamento imperii.* Addatur Polybius lib. 3. cap. 6. m. Non omitto Tullium lib. 3. Officior. cap. 10: *Species vtilitatis animū impulit Romuli: cui quum visum esset vtilius, solum se quàm cum altero regnare, fratrem interemit. Omisit heic & pietatem & humanitatem. & tamen muri caussam opposuit, speciē honestatis, neque probabilem, neque satis idoneam.* Quibus accedat Plutarchus Antonii cap. 9: *Scripsit in Philippicis Cicero, vt bello Troiano Helenam ita Antonium caussam ciuili dedisse: sed apertè mentitur. Verùm sordidati Antonius & Cassius, Cæsari iamdudum occasionem quærenti, colorem & prætextum præbuerunt bellum faciendi speciosum: imò impulerunt illum ad lacessendos omnes mortales eadem quæ Alexandrum ante, & olim Cyrum inexplebilis amor & insana principatus summæque potestatis cupiditas; quæ assequi nisi conculcato non valebat Pompeio.*

Victorem ac victum aggrediantur] Valde verosimiliter. Eadem ratiocinatione Sallustius Catil. cap. 39: *Quod si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset, profectò magna clades atque calamitas rempublicam oppressisset: neque illis qui victoriam adepti forent, diutius ea vti licuisset, quin defessis & exsanguibus qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret.* Nec aliter accidit Antiocho & Seleuco fratribus. Iustinus lib. 27. cap. 4. pr: *Rex Bithyniæ Eumenes, sparsis consumptisque fratribus bello intestinæ discordiæ, quasi vacantem Asiæ possessionem inuasurus, victorem Antiochum Gallosque aggreditur. Nec difficile saucios adhuc ex superiore congressione integer ipse viribus superat.* Idem quoque fatum regis Syriæ atque Ægypti. Iustinus fine libri 39: *Vires suas in perniciem mutuam conuerterunt: adeo, vt assiduis prœliis consumpti, in contemptum finitimorum venerint, prædæque Arabum genti, imbelli antea, fuerint.* Adiice eiusdem auctoris verba postrema libri 4: nec non Sallustii locum, quo præsagit excidium Imperii Romani Orat. 1. ad C. Cæsarem.

Tametsi vana adferebantur, suos] Vox *suos* non est in vllo Palatino, aut editione antiquiore. at Coloniensis anni 1525. præfert, *tamen, ac si vana adferrentur, suos, &c.* præter mss. quidem, sed nihilominus coniectura ingeniosa Iacobi Sobii.

Cap. XXIV.

Puram tollito] Retinui scripturam auorum sæculo comprobatam, firmatamq; auctoritate trium Pall. Sobius inuexit, *pura*: neque aliter publicauit Sigonius. quem tamen contra mss. meos sequi non audeo; expertus librum quem laudat, non esse fidei nimium bonæ.

Capillosque tangens] Sic quidem Pall. tert. verum pr. ac sec. *tegens*.

Cap. XXV.

Pleni adhortationum] Lepidè. & animaduertendum; allocutionem, vel nihil, vel parum incitare viros minus à se feroces. Xenophon lib. 3. Cyrop. cap. 27. pr: *Admonitio nulla tam præclara futura est, quæ homines minimè fortes eodem quo auditur die fortes fit effectura; non sagittarios, nisi eam artem prius exercuerint; non iaculatores, nec equites. imò ne id quidem efficiet, vt corporibus in labore perferendo valeant, nisi se prius exercuerint, &c.* Quæ sic explicat Sallustius Catilin. cap. 58. pr: *Compertum habeo verba virtutem non addere; neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido Imperatoris oratione fieri. Quanta cuiusque animo audacia, natura aut moribus, inest, tanta in bello patere solet. Quē neque gloria, neque pericula excitant, nequiquam hortere. timor animi, auribus officit.* Aptè igitur militibus suis Darius: *Si me cum ignauis, & pluris qualemcunque vitam honesta morte æstimantibus, fortuna iunxisset; tacerem potius, quam frustra verba consumerem. sed, &c.* Aliquid tamen adflare roboris, ita indicat Papinius lib. 4. Thebaid. ver. 11: *— hortamina fortes præueniunt: timidis etiam breuis addita virtus.* interim ab impetu istud breue potius esse, quàm à ratione indicat Sidonius in Panegyr. ad Maiorianum ver. 415: *Virtusq; repente Ignauis vel parua furit.* vbi enim furor, ibi neque est consilium neque ratio.

Erecti suspensique] *Quæ enim ita terribilia & horrenda sunt, minimè concedunt spectatoribus vt se in eodem contineant statu*, vt ait Philostratus lib. 2. in Arrichione pr. Ob oculos id dextre ponit Quintilianus Declamatione 9. §. 9. m: *O quàm sollicitus spectaui! quàm attonita mente! quā simili corporis motu! quoties ad infestum mucronem, quasi ipse peterer, me submisi! quoties ad conatus erectus sum! &c.* Etiam Heliodorus lib. 4. Æthiop: *Ibi ne quieta quidem manere amplius virgo potuit; sed pedes eius præ exsultatione saliebant, tanquam animo vnà cum Theagene sublato, & illum in cursu adiuuante. Etiam spectatorum quiuis pendebat ab euentus exspectatione, & sollicitudinis plenus erat, &c.* Euripides in Phœniss. vbi Eteocles pugnabat cum fratre, versu 1397: *Plus spectantibus stillabat sudoris Quàm agentibus, propter metum amicorum.*

Tu illo die Iupiter] Sic Pall. nostri. at Rhenani scriptus, *tum ille dies Iupiter.* vnde fecit Sigonius, *tum ille Diespiter:* nescio quam bene, cùm sequatur *ferito.* maluissem, *tum me Diespiter populum Romanum*; vt pater patratus se vocet populum

populum Roman. quod personam eius tunc sustineret. Sic infrà cap. 32. vbi vulgo legitur, *ob eam rem ego populusque Romanus, populis priscorum Latinorum*; reperi in Pal. pr. *ego populus Romanus*. & tale fuisse in authenticis codd. inde patet, quod Pal. sec. motus insolentia sermonis, scripserit; *ego nuncius populi Rom.* Ita & capite 37. vbi habemus: *Dedistine vos, populum Collatinum, &c.* haud aliter id interpretandum, ac si dixisset, *vos, id est populum Collatinum*, per appositionem. aliter quidem placuit Sigonio; bene is tamen deleuit enclyticam *que*, qua alioqui destituitur Pal. sec. hacque de caussa, si per libros liceret, cuperem legi quoque in præcedentibus; *vt vos populum Collatinum dederetis.*

Hunc porcum] Exosculor emendationem modestissimi Guitherii, *hanc porcum*, qui videatur lib. 4. de veteri iure Pontificio. eo enim scripto ab inferis quasi reuocauit dignitatem morientis Criticæ.

Nec illud prælium fuit.] Nihil heic deest, subintelligitur, *sed cædes*. prœlium enim ac certamen inter pares. Tacitus lib. 3. Annal. cap. 39. f: *nec aciem aut prœlium dici decuerit, in quo semermes ac palantes trucidati sunt sine nostro sanguine.* Allusit Iuuenalis Sat. 3. vers. 289: *miseræ cognosce prooemia rixæ: Si rixa est, vbi tu pulsas, ego vapulo tantum.*

Cap. XXVI.

Recens meritum facto obstabat.] Non sine caussa laudat Herodotus lib. 1. cap. 138: *Morem eum Persarum, ne ob vnam tantum culpam liceat vel ipsi Regi occidere quempiam; neque alicui aliorum Persarum atrocius aliquid in familiam suam exercere ob vnum solum delictum: sed expendere iubetur quisque, si plura ac maiora patrarit; atque tum demum iusta vtatur indignatione.* Et aliis quoque nationibus placuisse huiusmodi indulgentiam, haurimus ex lib. 2. cap. 17. ad Herennium, vbi ait: *Ignoscendi rationem quæri si plura aut maiora officia quàm maleficia videbuntur constare, &c.* Idem etiam vult Quintilianus senior Declamat. 249: *Abolitionem viro forti concedendæ, ratio quædam fuit. Etiamsi peccauit, etiamsi grauem vni fecit iniuriam, redemit tamen hoc virtute, redemit sanguine, redemit vulneribus.* Græcis eandem fuisse facilitatem, liquet ex innumeris Oratorum locis, è quibus Lysiæ modo adducam, Orat. 29. m. Nicomachum cap. 1: *Fuere nonnulli pridem in iudicium vocati, qui commemorata maiorum suorum virtute, suisque beneficiis, veniam à vobis obtinuerunt, &c.* Nec aliter obtinuisse apud Iudæos, doceamur his Iosephi lib. sexto Antiquitat. Iudaic. cap. 12 f: *Nulla existere potest idonea ratio, cur optimè & de re publica & de rege meritus, opprimi debeat. nam etiam si quid peccatum sit, oportere hoc pristinis eius meritis donari.* Ergo mos omnium est, vt comparatis recte ac male factis, si mala præponderent, reus puniatur; si bona, absoluatur.

Aut secundum iudicii supplicium auctor esset] Reuocaui scripturam Pall. omnium, imò editionum ante Rhenanum. is persuasit Criticis reponerent *ac*, quoniam in ms. suo inuenisset, *ad*. nescio quàm rectè. hoc scio, aliud esse auctorem iudicii, aliud auctorem supplicii. Interim notanda heic prudentia Regis, à se amolientis inuidiam iudicii translatione. Praeclarè Xenophontis Simonides ad Hieronem lib. de regno, cap. 20: *Docere quæ optima sunt, & pulcerrimè illa præstantem prædicare, atque in honore habere; ea curatio cum gratia quadam fit. At eum qui non rectè aliquid agit, conuitiis incessere, cogere, multare, puniri; hæc verò cum odio quodam fieri necesse est. Quamobrem aio equidem id, quod necessitas requirit, debere illum qui cum imperio est, aliis puniendum mandare; præmia verò per se ipsum largiri, &c.* videatur locus. Fieri istud Dei exemplo, cuius reges agunt procuratores; sæpius inculcat Philo Iudæus; etiam lib. de Abraham: *Qui verè est, bona per seipsum largitur, contraria verò potentiis suis exsequenda relinquit; & sic solorum bonorum auctor præcipuus, mali autem nullius existimatur. id quod mihi videntur & reges ad imitationem naturæ diuinæ facere; dum per seipsos gratias porrigunt, pœnas per alios sanciunt.* Ergo *Conferat rex præmia ipse, puniat per tertios.* Insignitè Themistius Orat. 5: *In Imperatoris aula non ponuntur duo dolia, cuiusmodi duo Iouis in solio collocari Homerus asserit; eademque fatorum plena, alterum bonorum, alterum malorum. Imperatori nostro nullum mortis dolium est, sed vitæ duntaxat, plenum semper atque exuberans, quam ex eo meram sinceramque haurit, atque in homines effundit.* Multa huc spectantia dixi ad versum P. Syri: *Inter amicos iudicatur quàm inimicos molestius.* Item ad illa Taciti 3. Annal. c. 10. f: *Tiberius integram caussam ad senatum remittit.* Spectat & huc dictum M. Agrippæ: *Nemo credit eos qui vim inferre possunt, si Iudicum munere fungantur ex iustitia agere. verùm hæc opinio est omnium speciem nos ac quasi adumbratum quoddam exemplar reip. propter verecundiam veritati actionum suarum prætendere, ac sub legitimi iudicii nomine cupiditatem suam explere.*

Clementi legis interprete] Notandum heic, regibus laudabile, si pœnas inferant culpis leniores. Sanè *Æquitas vbi est, ibi esse sueuit & clementia.* nec mirum. quippe, nisi mentitur dictum vulgi: *Æquitatis gnata natu maxima est clementia.* itaque si rectè, *patrem sequitur sua proles*, pulcrè comitabitur matrem suam filia. Imperantibus profectò potissimum dicitur illud Isæi, apud Stobæum Sermone 44: *Oportet leges quidem acriter statui, sed mitius quàm ipsæ iubent pœnas sumere.* Ratio est: quia rex non agit iudicem sed arbitrum. de quo sic Seneca libro 3. de Benefic. cap. 7: *Melior videtur conditio bonæ caussæ, si ad iudicem quam si ad arbitrum mittitur: quia illum formula includit, & certos quos non excedat terminos ponit: huius, libera & nullis adstricta vinculis religio; & detrahere aliquid potest & adiicere, & sententiam suam, non prout lex aut iustitia suadet, sed prout humanitas aut misericordia impulit, regere.* Appositè igitur Symmachus lib. 10. Epistola vltima: *Alia est conditio magistratuum; quorum corruptæ videntur esse sententiæ, si sint legibus mitiores: alia Dominorum Principum potestas, quos decet acrimoniam seueri iuris inflectere.* Vsurpatum istud quidem, ex Legum præscripto, Ægyptiorum regibus, quibus princeps Sacerdotum quotidie insusurrabat: *minores delictorum meritis pœnas irrogarent; ampliorem vero beneficio gratiam rependerent benemeritis*; vt prodidit Diodorus lib. 1. Bibl. cap. 70. m. Expressit idem bellè nimis Persarum rex, Artoxerxes Longimanus; de quo sic Plutarchus in Apophtheg. regum. §. 7: *Primus instituit, vt cùm principes viri supplicio afficerentur, non corpora, sed vestes quibus se exuissent, flagellarentur, &c.* Eandem moderationem secutus est Alexander Magnus, vt indicat Aristoteles apud Rutilium Lupum, sub finem libri primi de Figur. sent. *Neque ei in deliberando consilium, neque in præliando virtus, neque in beneficio benignitas deerat; sed duntaxat in supplicio crudelitas, &c.* Neque aliter Iulius Cæsar apud Suetonium cap. 74: *In vlciscendo natura lenissimus, piratas, &c.* Idem auctor de Augusto cap. 33: *Ius non diligentia modo summa dixit, sed & lenitate. siquidem manifeste parricidii reum, &c.* At de M. Antonino Philosopho scribit Iulius Capitolinus cap. 24. p: *Erat mos ipsi, vt omnia crimina minore supplicio, quàm legibus plecti solent, puniret.* Sed & de Iuliano Imper. Ammianus lib. 25. cap. 13. m: *Constat eum in apertos inimicos, insidiatores suos ita consurrexisse mitissimè, vt pœnarum asperitatem genuina lenitudine castigaret.* Haud alienus forte ab hac virtute rex Parthorum, de quo Dio Cassius libro 49. cap. 16. f: *Iustitiæ ac clementiæ nomine Pacorum Syri summo amore prosequebantur, ita vt maiori nullum vnquam regem.* Theodericus sanè Gothorum rex apertè pronunciat apud Cassiodorum libro 1. Variar. Epist. 9. p: Inclinari precibus nostra nouit humanitas; nec pro affectu pietatis fines potest iustitiæ custodire. Benigni quippe Principis est, ad clementiæ commodum, transilire terminos æquitatis: quando so-

do sola misericordia est, cui omnes virtutes cedere honorabiliter non recusant. Verum quid multa? tantum omnibus placuit ista lenitas, vt eam simularint vel truces dirique. De Domitiano refert Tranquillus circa finem vndecimi capitis: *Nunquam tristiorem sententiam sine præfatione clementiæ pronunciauit; vt non aliud iam certius atrocis exitus signum esset, quam principii lenitas, &c.* Similia promsit Marcellinus de Valentiniano lib.30. cap.27.p: *Assimulauit nonnunquam clementiæ speciem, cùm esset in acerbitatem naturæ calore propensior: oblitus profectò, quod regenti imperium, omnia nimia, velut prærupti scopuli deuitanda, &c.* Non immeritò igitur inculcat Nicocli Isocrates §.15: *Acrimoniam tuam proba indagatione rerum quæ geruntur omnium. Auctoritatem imperii tuere, non asperitate nec sæuitia pœnarum, sed excellenti sapientia: vt te suæ saluti melius quam semetipsos consulere arbitrentur.* Legantur quædam, huc propriè spectantia, apud Dionem Cassium lib.52. cap. 40.& 41. Quibus respondent versus: *Leniore pœna culpam plectito quamuis grauem. Tutius chordas remittere est lyræ quā intendere.* Verè enim, *Publicæ rei columnæ, Iustitia ac Clemētia. Iudex potest damnare: rex ignoscere.* A quibus haud aliena sunt exempla Senatus Romani, qui periculosis temporibus *leges aliquando siuerunt dormire*; quorum meminit Appianus de bellis Punicis: vbi Scipioni Africano datur consulatus ante tempus; item Plutarchus in Mario cap.16.f. vbi ei nullo interiecto spacio alter oggeritur consulatus. Consilium autem tale à Græcis sumptum, docet Plutarchus in Apopht. Impp.§.85: *A pugna Leuctrica, cùm lex iuberet ignominia omnes affici qui trepidassent: Ephori videntes vrbem virorum vacuam, statuerunt abolere eam ignominiam; Agesilaoq; legis condendæ auctoritatem detulerunt. Is progressus in publicum: Iubeo, inquit, leges à crastina die ratas esse.* Videatur & eiusdem auctoris Themistocles cap.20.p. vt & Thucydides liber 8. vbi mille talenta, sub mortis pœna ab omni vsu remota, ærario depromuntur. Sed & nos, de simili conniuentia in contrariam partem, nonnulla diximus lib. quarto Liuii cap. 15.p.

Ea lege ne innoxium quidem] Turbarunt ista Glareanū. neque adhuc in aliquem incidi qui interpretaretur. Arbitror autem Liuium respicere ad supradicti carminis verba & voces, hoc est ipsammet formulam, qua iubebantur damnare reum confessum, conuictumque parricidii, nulla admissa distinctione, iuréne id fecisset, an iniuria. Planè, si Duumuiri isti formulæ certæ adstringebantur, nulla poterant ratione absoluere Horatium. Interrogatus enim, *num sororem ferro interemisset*; si respōderet, vt decebat, *Ita*; nihil vltra ipsi fuerat eloquendum defendendi sui caussâ; sed statim abripiebatur à lictore. eum morem exemplis aliquot palam feci ad Liuium nostrum lib.8.cap.32: *Ad hæc quæ interrogatus es responde: extra, caue vocem mittas.*

De prouocatione] Multa ad hunc spectantia locum inuenies apud Gulielm. Rauchinum lib.1. cap.8. variarū lectionum. Facit autem huc exemplum Plinii lib.6.cap. 22.f. natur. histor. *Taprobane eligit regem è populo, eiq; rectores à populo dantur triginta. nec nisi plurium sententia quisquam capitis damnatur. sic quoque appellatio est apud populū.* Eodem tendunt ista Diodori Siculi lib.5.cap.43.m. *Ciues Panaræ soli ex Panchaiæ incolis suis viuunt legibus absque regio imperio. Principes autem quotannis tres constituunt, in quorum tamen potestate non sunt pœnæ capitales.* Lepidum est quod habet inter apophthegmata regia Plutarchus cap.33: *Philippus rex Macedo præerat iudicio Machetæ cuiusdam; dormitansque non obseruabat quibus ipse iuribus se tueretur, ideoque damnabat. Exclamante Macheta, Se prouocare: rex iratus, Ad quem inquit, prouocas? Ad te ipsum ait ille, ô rex; si quidem vigilans & attentus audias. Ibi excitatus Philippus, cùm ad se rectius rediisset, sentiretq; iniuriam Machetæ fieri, non rescidit quidem sententiam, sed mulctam reo imperatam de suo persoluit.* De Metrodoro Philosopho habemus apud Strabonem Casaub.419.46.... Ceterùm, vt appareat regiam superbiam inesse animis minutulorum quoque Iudicum, non possum quin heic adtexam verba Dionis in vita Galbæ, cap.2: *Nymphidius & Capito tam dementi fuerunt eo Principe insolentia; vt Capito, cum forte quidam reus ab ipso ius dicente prouocasset, statim in sellam excelsiorem transilierit atque ita dixerit:* Age, dic caussam apud Cæsarem: *eumque caussa cognita capite damnarit.*

Patrio iure in filium] Editio secunda, *filiam.* quæ lectio ne videri queat ab ingenio Campani, testor exstare in Pall. tribus. haud ausim tamen approbare.

Parem in omni periculo animum] Tanquam si secum volueret gentilis sui voces: Si fractus illabatur orbis Impauidum ferient ruinæ. Quibus è rebus animus talis eluxerit, hauriamus ex Dionysii Halicarn. lib.1. Antiq. Roman. cap.84.a.m. vbi sic loquitur de Remo: *Auus demirabatur corporis decus planè regium, simulq; generosum ac constantem in rebus duris animum; præter damnatorum morem nullis precibus sollicitantis spectatorum misericordiam; sed modestè pergentis ad pœnam.* A tali constantia laudatus quoque Mucius Scæuola eidem scriptori lib.5.cap.28.p: *Nec colore mutato, nec vultu cogitabundo, nec vllo alio signo, qualia solent in mortis periculo accidere, metu præferens; inquit.* Item Marius apud Senecam lib.7. controuersia 2: *Cimber etiam in capto vidit imperantem.* Peioris commatis vir P. Suilius Taciti libro 13. Annal. cap.43. f: *Non in ipso discrimine, non post damnationem fractus animo.* Idem auctor lib.4. Histor. cap.85.p. de Valentino: *Dux hostium captus nequaquam abiecto animo, quos spiritus gesserat, vultu ferebat.* De Africano Lucianus lib.4.v.340: *Victoris stetit ante pedes. seruata precanti Maiestas, non fracta malis, interque priorem Fortunam, casusque nouos gerit omnia victi, Sed ducis.* Quibus cor minus obfirmatum; ii simili in casu præ se ferunt os supplex, neque temperant à lacrimis. quippe iuxta dictum commune: *Supplicum in sermone multa semper assentatio est.* Pro exemplo erunt Campani; de quibus sic Silius lib.13. Punicorum v.305. *Matronæ puerique ruunt, mœstumque Senatus Concilium, nullique hominum lacrimabile vulgus. Stabant innixi pilis exercitus omnis Spectabantque viros & læta & tristia ferre Indociles; nunc propexis in pectora barbis Verrere humum, nunc fœdantes in puluere crinem Canentem, & turpi lacrima precibusque pudendis Femineum tenues vlulatum fundere in auras.* vbi, mea opinione, minus dexterè secundum versum vitii suspectum habet nuperus Commentator, malitque vel *illacrimabile,* vel *multis hominum lacrimabile.* Quid enim voluerit poëta Consularis sciri potest ex istis Taciti lib. vndecimo Annal. cap. 32.f: *Messalina vehiculo quo purgamenta hortorum eripiuntur, Hostiensem viam intrat; nulla cuiusquam misericordia: quia flagitiorum deformitas præualebat.* item eiusdem scriptoris sententia lib.3. Hist. cap.85.m: *Vitellius laniata veste fœdum spectaculum ducebatur; multis increpantibus, nullo illacrimante, deformitas exitus misericordiam abstulerat.* Eodem spectat vox Senecæ libro tertio de Ira cap.17.f: *Factusque pœna sua monstrum, misericordiam quoque amiserat.* Sed magis Quintilianus Declam.12.§.3.m: *Famem etiam infamauimus, & quod miseris vltimum est, misericordiam quoque perdidimus.* Maximè verò Plutarchus in vita Æmilii cap. 44.pr: *Tum enimuero Perseus prodidit potissimum vitio se laborare fœdiore quàm auaritia, vitæ cupiditate; propter quam se ipse misericordia spoliauit, quod vnum alioqui fortuna hominibus calamitate laborantibus relinquere sueuit. Siquidem cùm duci petisset ad consulem, consurgens ille vt magno viro, Deorum ira & asperitate fortunæ prolapso, cum amicis ad lacrimas effusus, processit obuiam. At ille turpissimum spectaculum præbuit, ac se ad pedes Paulli submittens, & genua eius appetens, voces degeneres ac preces emisit; quas non tulit neque auribus admisit Paullus, sed eum vultu tristi & offenso intuitus; Quid miser, inquit, maximo crimine liberas fortunam, qui hæc admittis: quare non immeritò oppressus videare calamitate, neque hac sed prisina indignus fortuna fuisse?* &c. Addam & Polybii interpretatio-

pretationem: *Si quis mortalium in calamitatem incidat, quæ prouideri humana ratione non poterat; nulla est illius, sed Fortunæ & eius qui nocuerit culpa. Sin aliquis inopia iudicii manifesto in grauissima se coniiciat mala, nemo dubitat illius esse peccatum. Itaque per fortunam lapsis, parata est misericordia, venia, auxilium: vbi verò propria inest stultitia, opprobrium sequitur, & sapientum increpatio.* *Vulgus* ergo *nulli lacrimabile* dictum Silio; quod in rebus prosperis cùm fuisset insolentissimum, & supra omnem modum finemq; superbum; rebus infractis planè obtineret contrarium. Nemo enim non tales despicit, odit, exsecratur: quemadmodum admiratur honoratque *Sortem vtramque qui tenore temperant æquabili.* Cicero pro Milone cap.34.pr: *Si in gladiatoriis pugnis, timidos & supplices, & vt viuere liceat obsecrantes, etiam odisse solemus: fortes & animosos, & se acriter ipsi morti offerentes, seruare cupimus; eorumque nos magis miseret qui nostram misericordiam non requirunt, quam qui illam efflagitant: quantò hoc magis in fortissimis ciuibus facere debemus.* Curtius de Poro fine libri 8: *Plus monendo profecit, quam si precatus esset. quippe magnitudinem animi eius interritam, ac ne fortuna quidem infractam, non misericordia modo, sed etiam honore excipere dignatus est Alexander.* Valerius Maximus lib.3. cap. 8: *Mæuius quo vitam constantius contempsit, eo facilius impetrauit.* Addatur Plutarchi Lucullus cap.28.f. necnon Seneca ad Helbiam cap.13. §. 1. f.

Cap. XXVII.

Recta consilia haud bene euenerant] Ita est: *Consilium salubre ludit sæpius sors improba.* siue vt verius dicam, *Pendet exitus supremo consilii omnis à Deo.* vnde accidit vt *Optimè consulta, semper non boni sint exitus*; eodem scilicet non annuente. certè: *Cùm Deus vult, cogitata dextra succedunt male.* Haud tamen ideo mutat, consilium suum vir prudens. & quamuis forte alio gradu, vna tamen eademq; via ad eundem tendit portum. Valerius Maximus lib.3. cap.8. exemplo 10: *Phocion quum Athenienses rem aliter atque ipse suaserat prosperè administrassent; adeo perseuerans sententiæ suæ propugnator extitit, vt in concione lætari quidem se successu eorum; sed consilium tamē suum aliquanto melius fuisse diceret. Non enim damnauit quod rectè viderat, quia quod alius male consuluerat bene cesserat: felicius hoc existimans, illud etiam sapientius, &c.* Attendit huic proposito Senatus Carthaginiensis; *à quo Duces bella prauo consilio gerentes, etiamsi prospera fortuna subsecuta esset; cruci tamen suffigebantur: quod bene gesserant, Deorum immortalium adiutorio; quod male commiserant, ipsorum culpæ imputantes.* Videatur Cicero lib.6. famil. Epist.4.m. item Herodotus lib.7. cap. 4.f. Ammian. Marcellin. lib.25. cap.10.m. Horatius lib. 2. Sat.1. v.31. Ineptè igitur Metio similes; quorum tamen numerus vbique ingens. Velleius lib.2. cap.18.p: *Sulpicius cùm antea rectissima voluntate apud populum maximam quæsiisset dignitatem; quasi pigeret eum virtutum suarum, & bene consulta ei male cederent, subitò prauus & præceps, &c.* Aristides Orat. 2. Platonica: *Quum Pericles ob varias belli tempestates plerosque Atheniensium ægro esse videret animo, & cùm decretorum pœnitētia ducitum, &c.* Libanius Declam. 4: *Multi numen colentes, quum celerem ex cultu diuino vtilitatem non perciperent, ad impietatem facile sublapsi sunt.* Talium etiā meminit non sine indignatione, Iesus Syrach cap.26. vers.27.

In bello pacem] Turbidum; certe inquietum genus hominum: à quo diuersus item Pericles Orat.2. Platonica: *Nec bellum iussit Athenienses suscipere per auaritiam; verùm ne suis rebus priuarentur: atque adeo bellum noluit ille suscipi potius, quàm iure contendi. Vsque eo tam bellum nouerat post pacem suscipere, quàm quum pace licebat vti, bellum non quærebat:* Aristides Rhetor. Alterius seminis ille cuius meminit, sed in pugna minus cruenta, Symmachus lib.7. Epist.108: *Post consensum partium, post vinculum pactionis, allegataque in iudicio monumenta placitorum, Cæcilianus denuò ad incerta litium attrahitur.* Talesque proculdubio, tangit Suetonius Aug. cap.21: *Tantum abfuit à cupiditate quoquo modo imperium vel bellicam gloriam augendi; vt quorundam barbarorum principes, in æde Martis Vltoris iurare coegerit, mansuros se in fide ac pace quam peterent.*

Animorum plus quàm virium] Qui homines bullæ similes, *Et citò desistunt, & temerè incipiunt.* quare non sine caussa ipsos compescit suus dux. Verè Onosander cap. 4. Strateg. f: *Vt optimus gubernator, è portu priusquam soluat, nauem omnibus armamentis exstruere solet: sic prouidus dux quæcunque sibi vsui fore putabit, præparet. pudendum enim ac periculosum, temerè ac turbidè bellicos excitasse tumultus, & veluti mare terramque miscuisse bellicis; deinde turpiter inceptis desistere, proramque obuertere. Etenim vnusquisque huiusmodi amentiam deridet, imbellemq; audaciam ludos facit. Hostes etiam, quicunque illi sunt, oderunt eos meritò, qui iniuriam inferre, nec noluerunt quidem, sed nec potuerunt.* Perlegatur Demosthenis Oratio de Chersoneso.

Non plus animi erat quàm fidei.] Fatuè. qui enim rebellat, simulatque gladium eduxit, abiicienda ei vagina; aut perdat necesse, aut pereat. de qua extremitate, multa diximus ad illud Taciti Agric. cap.15.f: *Ipsos, quod difficillimum est, deliberare. Porrò in eiusmodi consiliis, periculosius esse deprehendi, quam audere.* cuius dicti veritatem, suo malo expertus iste Fuffetius. Neruose idem Cornelius: *Nullus cunctationi locus est in eo consilio, quod non potest laudari nisi peractum*: lib.1. Hist. cap.38.m.

Qua fortuna rem daret] Etiam suspectos proditionis similis ab Imperatoribus suspiciosis nonnunquam necari, fidem fecerit Lætus ab Seuero occisus, *tanquam expectasset euentum pugnæ, Albini contra Seuerum, cunctatus de industria retento milite; vt sibimet imperium vindicaret*: vt pluribus narratur Herodiano lib.3. cap.14.m.

Ea inclinare vires.] Hinc discimus, cautè vtendum milite, qui caussas habet cur animo sit à nobis alieniore. Sic miserè periit Phrahates Parthorum rex; de quo ita Trogi abbreuiator lib.42. cap.1: *Ipse exercitu, Græcorū, &c.* Sed nec melius cessit Moloni, dum Susianæ & Babyloniæ populis recens à se & inopinata victoria subactis, vtitur contra Antiochum regem à quo ipse antea defecerat. de quo sic Polybius lib.5. cap.54.p: *Dextrum quidem Molonis cornu, &c.*

Arma fœde iactantes] Non sine caussa additum, *fœdè*: *fortes enim arma & vitam eodem æstimant pretio*, vt ait Diodorus lib.14. cap.115.f. Vulgo circumfertur: *Fortium est, non tradere arma, sed mage armis immori.* Seneca de Horatio Coclite: *Non minus sollicitus vt armatus, quàm vt saluus exiret*; Epist.121. Æmilius Probus de Chabria: *Nauis rostro percussa cœpit sidere. hinc quum refugere non posset, nisi se in mare deiecisset, quod suberat classis Atheniensium qua exciperet natantem, perire maluit quam armis abiectis nauem relinquere.* Sic P. Furius maluit cum millenaria cohorte perire, quam redimere salutem traditis armis: Halicarnassæus lib.6. cap.80.f. Hinc Polybius de Romanis lib.6. c.35.f: *Quidam excusso inter dimicandum scuto, aut ense, aut alia parte armorum, temerè coniiciunt ipsi se in hostes, ea spe quod recepturi sint quæ amiserant; aut si quid euenerit secius, manifestam ignominiam & contumeliam suorum euitaturi.* Exemplum exstat M. Catonis apud Iustinum lib.33. cap.2.pr. Sed & Apuleius lib.9. metamorph. cap.35: *Præter propriā contumeliam, militaris etiam sacramenti Genium ob amissam spatham verebatur.* Vnde sugillatio Magonis: *— vidi cum Varro citato Auferretur equo proiectis degener armis.* Silius lib. vndecimo Punic. ver.527. tanquam diceret iam non fuisse suæ mentis præ terrore. Peculiariter enim Deo adscribebāt huiusmodi dedecus. Darius rex apud Curtium lib.4. cap.8.m: *Profectò si qua diuinæ opis auguria humana mente conspici possunt, Deos stare secum. illos nuper Macedonum animis subitam incussisse formidinem: adhuc lymphatos ferri agique, arma iacientes.* Et Sallustius Iugurth. cap. 38.f: *Nostri fœda fuga, plerique abiectis armis, proximum collem occupauere.* Polybius lib.4. cap.71.f: *Fugam nullo pudore proiectis armis, capessere illos cogunt.* Et verè de Romanis inquit

quit Modestinus lib. 4. de pœnis: *Miles qui in bello arma amisit, vel alienauit, capite punitur.* De Spartanis matribus, ait Valer. Maximus lib. 2. cap. 7. f: *Exituros ad prœliandum, monebant, vt aut viui cum armis in conspectum earum venirent, aut mortui in armis referrentur.* Diodorus lib. 12. cap. 62. m: *Brasidas adeo ceteros virtute supergressus erat, vt quum alii dedecus amissi clypei capite luerent, ipse summum ob hoc gloriæ decus retulerit.* Addatur & Ælianus lib. 10. var. hist. cap. 13. De Hispanis Iustinus lib. 44. cap. 2. f: *Plurimis militares equi, & arma sanguine cariora.* De Batauis Tacitus lib. 4. histor. cap. 12. f: *Præcipuo nandi studio, arma equosq; retinens, integris turmis Rhenum perrumpere.*

Cap. XXVIII.

Dimicatio maior ac periculosior] Omnino. nam teste Sallustio, oratione secunda ad Cæsarem §. 6. f: *Hostem aduersum deprimere strenuo homini haud difficile est. occulta pericula nec facere nec vitare bonis in promptu est.* Tacitus lib. 4. Histor. cap. 24. m: *Aperta odia armaque palam depelli: fraudem & dolum obscura, eoque ineuitabilia.* Verè igitur dictũ: *Multum aperta vis, sed illa fraus operta plus potest.* item: *Plus doli valent in hostem quàm arma visque dexteræ.* nec non: *Quod nequit vis ferri & ignis, expedit præsens dolus.* Sed & hoc quoque verum: *Viris dolosis nemo non dicit male.*

Sed consilium] Exempla similia inuenias plura apud Frontinũ lib. 2. Stratagem. cap. 2. Et vero, eiusmodi præsentia animi maximè requiritur in duce; cuius turpissima vox est, *Non putaram.* Bene M. Tullius libro 1. Offic. cap. 23. a. f: *Fortis animi & constantis est, non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deiici; sed præsentis animi vti consilio, nec à ratione discedere; præcipereque cogitatione futura, & aliquanto ante constituere quid accidere possit in vtramque partem, &c.* Talis erat Themistocles. Thucydides lib. 1: *Naturali prudentia præditus erat; nec quidquam aut ante aut postea didicerat, quod eam augeret; & rerum improuisarum, cum breuissima deliberatione iudex erat præstantissimus; & futurarum euentusque earum plerunque optimus coniector.* quæ verba laudat Cicero lib. 10. ad Atticum Epistola 7: ostenditque, ne talem quidem resistere potuisse inuidiæ, siue Lacedæmoniorum, siue Atheniensis. Astutè & Lucullus Frontini lib. 2. cap. 7. Exemplo 8: *Cũ animaduertisset Macedonas equites quos in auxilio habebat, subito consensu ad hostes transfugere; signa canere iussit, & turmas quæ eos sequerentur, immisit. Hostis, committi prœlium ratus, transfugientes telis excepit: qui cum viderent nec recipi se ab aduersariis, & premi ab his quos deserebant, necessario ad iustum prœlium conuersi, hostem inuasere.* Eiusdem seminis stratagema Datamis apud Æmilium Probum: *Erat cum eo Mithrobarzanes socer eius, præfectus equitum. is desperatis generi rebus ad hostem transfugit. id Datames vt audiuit; in vulgus edit, suo iussu socerum profectum pro perfuga, quo facilius receptus hostes interficeret: quare relinqui eum non par esse; sed omnes confestim sequi. quod si animo strenuo fecissent, futurum vt aduersarii non possent resistere, cùm intra vallum ac foris cæderentur. Hac re probata, exercitum eduxit, ac Mithrobarzanem persequitur, qui tantum quod ad hostes peruenerat. Datames signa inferri iubet. Pisidæ noua re commoti, in opinionem adducuntur perfugas mala fide compositoque fecisse, vt recepti essent maiori calamitati. primi eos adoriuntur. Illi, cùm quid ageretur, aut quare fieret, ignorarent, coacti sunt cum eis pugnari ad quos transierant, ab hisque stare quos reliquerant. quibus cùm neutri parcerent, celeriter sunt concisi, &c.* Et hoc est quod inter Herculis laudes minimè postremo ponit loco Virgilius lib. 8. Æneid. ver. 300: *— non te rationis egentem Lernæus turba capitum circumstetit anguis.* Ab hac animi præsentia commendatur & Hannibal Liuio lib. 21. cap. 4. m: *Plurimum audaciæ ad pericula capessenda, plurimũ consilii inter ipsa pericula erat, &c.* Iidem homines præterea, omnia militibus terrorem incutientia, dexterrimè interpretantur in melius. De Iulio Cæsare refert Suetonius cap. 59. f: *Prolapsus in egressu nauis; verso ad melius omine:* Teneo te inquit Africa. De Sertorio Frontinus lib. 1. Stratagem. cap. 12. §. 4: *Cùm equitum scuta extrinsecus, equorumque pectora cruenta subito prodigio apparuissent; victoriam portendi interpretatum est:* quoniam illæ partes solerent hostili cruore respergi.

Imperii simulatio] Dicitur quidem vulgo: *Lingua mendax seruulorum est: ora verant regia.* vt &: *Purpura vtentem atque sceptro turpe mentiri scelus. Veritas fidesque regum est: apage principem vafrum.* sed tamen publico excipiuntur fauore versus isti: *Cæde Mars gaudet virorum, nec minus mẽdaciis.* item, *Furta belli, furta non sunt quæ cadunt dolum in malum.* nec non: *Vince clam palamve; vince vi dolove: haud interest.* Imo prouerbialis est locutio: *A fraude iusta ne quidem abstinet Deus.* estque in ore omniũ: *Quod boni communis ergo fit, bonum est mendacium.* Et ita est: *Fraus profecta à mente recta, culmen est prudentiæ:* vtique in bello, in prœlio. Certè *Nulla lex vetat nocere robore aut fraude hostibus.* ideoque *Mentiendo parta non est impudens victoria.* Hinc clarè Maximus Tyrius Dissertatione 3: *Ego non Deo tantum, sed & viro bono indignum esse puto, vt occasione qualibet verum dicat. neque enim res per se præclara est verum dicere, nisi id cùm vtilitate eius fiat qui audit. Ita sæpe medicus ægros, dux exercitum, gubernator nautas fallit.* Quod idem ferè prius pronunciarat Plato lib. de republ. cap. 3. p. 3: *Rempublicam administrantibus præcipuè, si quibus aliis, mentiri conuenit, vel hostium, vel ciuium caussa, ad ciuitatis vtilitatem, reliquis à mendaciis abstinendum est.* quæ repetit lib. 5. de repub. cap. vndecimo. Acutè Heliodorus lib. 1. Æthiop. *Pulcrum est mendacium quum auctori commodat, & audienti non nocet.* Nec obtusè Philo Iudæus lib. de Cherubim: *Quoties sapiens mendacio fallit hostem propter salutem patriæ, veritus ne si vera prodat, vires addat aduersariis, inofficiosam rem facit officiosam.* Prouidè ergo Menander: *Satius eligere mendacium, quam malum verum.* hoc est: *Veritas nocet, salubre quando iam mendacium est.* Addatur Quintilianus lib. 12. Instit. Orat. cap. 1. ante finem; Xenophon lib. 4. Memorab. Socr. cap. 8. Herodotus lib. 3. cap. 72. m. Sophocles Philoctete ver. 108. Lucianus initio Dialogi, cui titulus *Increduli*; Onesander Strategi cap. 23. Seneca consol. ad Polybium cap. 24. §. 1. Gellius lib. 15. Noct. Attic. cap. 22. Interim firmiter teneamus oraculũ Platonis: *Non potest mendacio vti quispiam nisi probus.*

Nec ea culpa omnium Albanorum est] Lachrimæ mihi cadunt præ gaudio, quoties isthæc lego. totus exercitus desciuerat; & ecce ducem solummodo arguit, ducem solummodo punit. Tullius consiliariorum neminem vel verbulo castigat. prudentissimè: vt pluribus patefactum nobis, Discursuum parte prima in Tacitum lib. 1. Annal. cap. 49: *Non medicinam illud, sed cladem appellans, &c.* At plures inuenias, qui iram & atrocitatem animi sui, in tribunos, in legatos, in necessarios Ducis, effuderunt; quibus & hodie sui sunt imitatores. Singularis heic fuit, vel supra nomen suum, Seuerus Imp. de quo sic Iulius Capitolinus in Clodio Albino, cap. 12. p: *Victo eo, plurimi Senatores interfecti sunt. Denique quum apud Lugdunum eundem interfecisset, statim literas inquiri iussit; ita vt inueniret vel ad quos ipse scripsisset, vel qui ad eum rescripsissent: omnesque illos quorum epistolas reperit, hostes iudicari à Senatu fecit: nec his pepercit, sed & ipsos interemit, & bona eorum proscripsit, atque in ærarium publicum retulit.* Quibus addi meretur dictum filii Seueri Getæ. *Quum enim vellet pater diuersarum partium viros occidere, & inter suos diceret:* Hostes vobis eripio, *consentiretque adeo vsque Bassianus frater, vt eorum etiam liberos, si sibi consuleret, diceret occidendos: Geta interrogasse fertur,* quantus esset interfectorum numerus; *quumque eum expressisset pater, interrogauit:* Isti habent parentes? habent propinquos? *quum responsum esset, habere complures:* Ergo in ciuitate, *ait,* plures erunt tristes quam læti, quod vicimus. *Et obtinuisset eius sententia, nisi Plautianus præfectus, vel Iuuenalis, institissent, spe proscriptionum, ex quibus ditati sunt:* inquit Ælius Spartianus in vita Getæ cap. 4. p. Atque vtinam sæculum istud ignoraret similes Plautianos ac Iuuenales!

Ducem

Ducem secuti sunt] Quemadmodum *Oues sequuntur quò vocat ducem suum*; sic miles Imperatori obtemperat in omnibus per omnia. quod ipsum mandat versus militaris: *Audias miles ducem, ipsi pareas miles duci.* item *Sit sui pedesque equesque factus ad nutum ducis.* Hinc Dionys. Halicarnassæus lib.10. Antiquit. Romanar. cap.21.p: *Aduocata concione, commonefecit vniuersos militaris sacramenti, quo singuli promisissent, secuturos se consules ad quodcunque vocarentur bellum, nec deserturos signa, nec quidquam contra populi maiestatem commissuros.* Verba solennia fortè expressit Polybius lib.6.cap.19: *Fore omnino vt miles quisque pareat imperio ducum, & quid quis ab iis fuerit iussus, pro viribus præstet.* Quæ ipsa interpretatur Plato lib.12. de Legib. cap. 3.pr: *Ad principem semper respiciat, & eum quocunque sequatur: atque ita ad eius nutum vitam suam instituat, vt vel minima quæque ab eo gubernatus faciat; stet cùm iubetur, & rursum iussus proficiscatur, exerceatur, lauetur, comedat, surgat nocte, custodiam agat, det signa, & vicissim accipiat: & in ipso prœlio nec insequatur vnquam, nec cedat, nisi princeps significauerit.* Sub Cæsaribus iurabant, *se Imperatorem suæ vitæ, & parentibus, & patriæ, & propinquis omnibus prælaturum.* S. Iustinus Martyr apologia altera pro Christianis. D. Hieronymus Epistola 79: *In sacramenti verba iurasti, pro nomine eius non te patri parciturum esse.* Planè, Caligulæ iurare solitos, *Neque me, liberosque meos chariores habebo, quam Caium, & sorores eius*, indicat Suetonius cap.15. m. Eoque respexit Arrianus Epicteti lib.1. cap.14. f: *Conducti stipendiis iurant, salutem Cæsaris sibi rebus omnibus fore antiquiorem.* Nec aliud sentit Plinius Paneg. ad Traianum cap. 9. f: *Vbi deinde disciplina? vbi mos à maioribus traditus, quodcunque imperator munus iniungeret æquo animo paratoq; subeundi?* Ex quibus intelligimus ista Senecæ Epist.95.§. 9.m: *Primum militiæ vinculum est religio, & signorum amor, & deserendi nefas: tunc deinde facile cetera exiguntur, mandanturque ad iusiurandum adactis.* Nec aliunde est quod *militaris sacramenti, principatus Romani mysterium sanctissimum* vocet Herodianus lib.8. cap.10. m. Huic religioni innititur effatum Chabriæ, cuius præter alios meminit Plutarchus cap.66. f. Apophthegm. Græcorum, asserentis, *ceruorum exercitum præstantiorem esse ductore leone, quam leonum ductore ceruo.*

Audeat deinde talia.] Sic est, *Multiplex scelus fit vnum, cui sua est impunitas*; non ideo tantum quod malus fiat improbior, eaque propter *Peste multorum absque pœna vir scelestus ambulet*; sed & alios plures inuitet ad audendum similia. quippe *Illecebra impunitatis mille corrumpas bonos. Hoc enim ipsum, quod ii qui periculum primi fecerint, prosperè successerit, plerosque vt similes esse velint, hortabitur*, vt vult Synesius fine Epistolæ 118. Hinc Cæsar lib.3. belli Gallici cap... *Multa ad id bellum incitabant; inprimis ne hac parte neglecta, reliquæ nationes idem sibi licere arbitrarentur.* Non ineptè D. Isidorus Hispalensis: *Iniquus moriens, qui imitatione sui multos ad culpam traxerat delectatione peccati; multos à culpa reuocat, terrore tormenti.*

Insigne iam documentum] In puniendis peccatis, vna ex rationibus *ea est, quæ paradeigma à Græcis appellatur; quum punitio propter exemplum necessaria est; vt ceteri similibus à peccatis, quæ prohiberi publicitus interest, metu cognitæ pœnæ deterreantur:* inquit Gellius lib.6. Noct. Attic. cap.14: *Oderunt peccare boni virtutis amore*; sed tales oppidò pauci. plures sunt quos supplicia reorum obuia absterreant. Lysias Orat.13. in Alcibiadem: *In ea sum sententia vt existimem vos iudicia exercere, non eorum tantum gratia qui delinquunt, sed etiam vt alios qui flagitiosè viuunt, moderatos efficiatis, &c.* Plato in Gorgia: *Conuenit omnem qui ab aliquo rectè punitur, vel ipsum fieri meliorem vtilitatemque percipere; vel ceteris exempla dare, vt alii pœnas eius conspicientes meliores efficiantur ob timorem.* Ergo vno aliquo punito multa millia aut emendes, aut coërceas ne peccent. *Terret omnes fulmen, etsi non ferit nisi vnicum.* D. Cyprianus Sermone 5: *Plectuntur interim quidam, quo ceteri corrigantur. Exempla sunt omnium, tormenta paucorum, &c.*

Insanabile ingenium] Omne pœnæ genus, remedii loco admouendum est. quare nemo vltimo afficiendus supplicio, nisi aut ipsimet prosit, aut aliis; Prodest autẽ ei, qui noua quotidie floret improbitate, qui de scelere vno transit ad alterũ, qui gloriatur quãdo pessimè fecit. *Quare vt optimi medici condemnatis desperatisque corporibus non adhibent medentes manus, ne nihil profutura ratio doloribus spatio promulget. ita eos quorum Animæ vitiis imbutæ sunt, nec curari queunt, medicina Sapientiæ; emori præstat. nam cui neque ex Natura, neq; ex Industria, rectè viuendi studium conciliari potest, vita existimat Plato esse pellendum, &c.* inquit Apuleius. Tali enim obiicienda isthæc Senecæ: *Tibi insanabilis animus est, & sceleribus scelera connectens: & iam non caussis (quæ nunquam malo defuturæ sunt) impelleris; sed satis tibi est magna ad peccandum caussa, peccare. Perbibisti nequitiam, & ita visceribus immiscuisti, vt nisi cum ipsis exire non possit. Olim miser mori quæris. bene de te merebimur. auferemus tibi istam, qua vexaris insaniam, & per tua alienaque volutato supplicia, id quod vnum bonum tibi superest, repræsentabimus mortem:* lib 1. de Ira cap.16. pr. Rectè enim P. Syrus: *Bona homini mors est animi quæ tollit mala:* vbi nos plura; sicuti etiam ad illa Taciti: *Percunctanti Neroni, cur in cædem suam conspirasset? breuiter respondit, Non aliter tot flagitiis eius subueniri posse:* lib.15. Annal. cap.68. pr. Heic tãtum subiicere libet verba Galeni: *Perditos scelestosque occidimus tribus de caussis: tum ne nobis iniuriam sospites inferant; tum vt similis notæ hominibus terrorem incutiant, velut scelerum pœnas quæ commiserint, daturis: tertia est, quod vel illis ipsis mori satius sit; quando animum adeo corruptio inuasit, vt prauitas remedium nullum recipiat: quasi ne à Musis quidem ipsis emendari queant; neque à Socrate vel Pythagora ad bonam frugem perduci.* cap. xi. lib. quod Animi mores corporis temperaturas sequantur.

CAP. XXIX.

Memoris legum humanarum] Ita etiam mss. nostri; ne quis fortè accedat coniecturæ Rhenani, *Romanarum.* quam certè omisisset, si ei fuissent in memoria isthæc Silii lib.1. Punicorum v.151: *Antiqua de stirpe Tagum, Superûmque hominumque Immemor, erecto suffixum robore Ostendebat ouans populis sine funere regem*; occurrissentve quæ de Legibus XII. Tabularum scribit Gellius lib. 20. Noct. Attic. cap.1. vbi notandum quod dicit: *Acerbitas plerunque, vlciscendi maleficii, bene atque cautè viuendi disciplina est.* Sic & Callisthenem Alexander Magnus *truncatis crudeliter omnibus membris, abscissisque auribus, ac naso, labiisque, deforme ac miserandum spectaculum reddidit; insuper cum cane in cauea clausum, ad metum ceterorũ circumtulit*; inquit Trogi abbreuiator lib.15. cap.5. m. Quæ ratio quidem Alexandri, adeo valuit deinceps, vt in hunc vsque diem vix vnum alterumque legamus, qui capitis pœnam incurrerit, ob liberam erga principes suos linguam. in ceteris rebus tantum abest, vt immanitas suppliciorum vulgi animos à flagitiis deterreat, vt magis efferet; certè prauos. Ideo quos gladii, quos crucis pœna, non prohibuerit à peccato; frustra alia tormenta mortem differentia terruerint. neque enim aut ratio, aut consilium vllum est in furore, in scelere: *Fertur equis auriga, nec audet currus habenas.* Inde argumentum Thucydidis lib.3. Diodoti: *In singulis ciuitatibus capitis pœna proposita est in multa peccata, non solum huic paria, sed etiam minora. homines tamen spe sollicitati periculum subeunt: neque vllus adhuc in periculum venit, qui se ex eo non euasurum, neque suum conatum sibi successurum existimans, de se ipso desperarit, &c.* Videatur locus, est enim vt acutissimus, ita verissimus. Nec aliter Demosthenes fine Orat. in Timarchum: *Ne putetis facinorum initia à Deis non ab hominum petulantia proficisci; aut impios homines, vt in tragœdiis, à furiis agitari, & facibus ardentibus puniri: sed temerariæ corporis voluptates, & inexplebilis cupiditatis sitis, hæc demum sunt vnde latrocinia existant: hæ in myoparones piraticos impellunt; hæ vnumquemque cruciant; hæ adolescentes inducunt ad ciues occidendos,*

dendos, ad tyrannos custodiendos, ad rempubl. opprimendam. Neque enim aut ipsius rei dedecus, aut suppliciorum atrocitatem considerant, sed spe successuum deliniti ruunt in facinus. Iure igitur in Brutum inuehitur Seneca lib.2. de Benef. cap. 20.f: *Quanta illum aut rerum natura, aut vrbis sua tenuit obliuio, qui vno interempto, defuturum credidit alterum qui idem vellet: quum Tarquinius esset inuentus post tot reges ferro ac fulminibus occisos?* Et vulgi more loquitur, non philosophi, Claudianus lib.2. in Eutropium, ver.547: *— quis enim tanto terrore recentis Exempli, paribus sese committeret ausis?* quod & ipsemet statim fatetur. Verùm nos de hac re vberiora, ad Liuii librum 31. cap. 12. pr. Interim cur mitiores pœnæ conueniant hominum delictis: egregiè expressit apud Stobæum Serm. 46. Eusebius: *Quisquis intolerabiles crudeles & immoderatas pœnas exquirit, legitimis non contentus, ac belluinæ iracundiæ locum dans, instarque mulierum exacerbatus; non intelligit se præter fas in eiusdem naturæ genus contumeliosum esse. Ignorat etiam (quod maximum est, & quod aduersus reos pronunciaturum scire oportet) nempe, quod mors ipsa, ab iis qui primùm constituerunt, non ceu malum aliquod sontibus impositum sit; sed tanquam extremum præsidium, & loco medicamenti, pro illis qui malitia absolui nequeunt; vt hoc saltem modo, quoniam aliter fieri non potest, in præsentia malitiæ liberati vinculo, ipsam effugiant.* Ceterùm quæ supplicia excedant fines humanos; quære à Seneca lib.1. de Clem. cap.25.m. lib.2. cap.4.m.

Deficiente consilio] Quod alioqui *serò in periculis quæritur*, vt loquitur P. Syrus: quia, *Nemini non est sinister consiliarius timor.* Sed & abesse repentino malo perturbatis, ratio & experientia testatur. D. Nazianzenus in Distichis: *Consilia nemo recta commotus capit.* Hinc Ouidius lib.3. de Ponto Eleg.6.v.47: *Sed pauor attonito rationis ademerat vsum; Cesserat omne nouis consiliumque malis.* item 4. Eleg. 12.v.48: *Crede mihi miseros prudentia prima relinquit, Et sensus cum re consiliumque fugit.* Verùm de isto, plura diximus ad Taciti voces, *res aduersæ consilium ademerant*: lib. XI. cap.32 m: item ad Mimographi dictum: *Semper consilium tunc deest quum opus maximè est.*

Defixit omnium animos] Similis imago in re simili, inuenienda in Iustino lib.8. cap.9. pr. Ammiano lib.25. c. 30.f.

Vna hora] Sic se res habet: *Crescit occulto arbor æuo, fit q; momento ciuis.* nec non, *Sæculis firmata multis vrbs die vna concidit.* quamobrem hæc inæqualitas & rerum mutatio iure meritò & fortunatorum superbiam, & infelicium calamitatem corrigeret. Facit huc Seneca Epist. 91. §.1.m: *Quidquid longa series multis laboribus, multa Dei indulgentia struxit; id vnus dies spargit ac dissipat. Longam moram dedit malis properantibus qui diem dixit: hora momentumque temporis euertendis imperiis suffecere.* Solando verò nobis, conducet illud Seruii lib.5. Epistol. famil.5.m: *Ex Asia rediens, quum ab Ægina Megaram versus nauigarem, cæpi regiones circumcirca prospicere. post me erat Ægina; ante Megara; dextra Piræus; sinistra Corinthus: quæ oppida quodã tempore florentissima fuerunt, nunc prostrata & diruta ante oculos iacent. Cœpi egomet mecum sic cogitare: Hem, nos homunculi indignamur si quis nostrûm interiit, aut occisus est, quorum vita breuior esse debet; quum vno loco tot oppidorum cadauera proiecta iaceant?* Adnectantur plura huius notæ, ex Pausaniæ Arcadicis, vbi deplorat Megalopolin magna sui parte inter ruinas & rudera iacere.

CAP. XXX.

Roma interim crescit Albæ ruinis] Vbique corruptio vnius generatio est alterius. Herodotus lib.7. cap.106: *Gelon Syracusas ceteris vrbibus prætulit: ideoque ea ciuitas confestim incrementum vigoremque assumpsit. nam deductis eò Camarinæis omnibus, eorum sedem euertit.* Pausanias lib.1: *Antigoni regno capto, eam quam nunc quoque Ephesii proximam mari incolunt vrbem condidit; in quam Lebedios & Colophonios, vrbibus eorum euersis, deduxit.* Idem narrat lib.2. Tyrinthiorum vrbem euersam ab Argiuis, *quod iis in ciuitatem suam acceptis, augeri ciuium multitudine vrbem suam vellent.* Sed & lib.7. refert de Augusto Cæsare: *Rhypis Achæorum vrbe funditus euersa, populum omnem traduxit Patras. Calydonem etiam peruastauit, quo Nicopolin à se conditam vrbem ad Actium promontorium nobilitaret.* Iustinus de Philippo Macedone: *Reuersus in regnum, vt pecora pastores nunc in hibernos, nunc in æstiuos saltus traiiciunt; sic ille populos & vrbes, vt vel replenda vel derelinquenda quæque loca videbantur, ad libidinem suam transfert.* Notetur ergo ratio istæc augendarum vrbium. nihil enim ea frequentius.

Sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habitauit] Sic editus à Campano. ceteri excludunt *deinde* rectè; neque enim in vllo visitur Pall. imo si quid sentio, abiiciendæ præterea duæ reliquæ voces, *ibique habitauit.* hæreas etiam an non precium constituendum lectioni Pal. pr. *ea sede Tullus regiam capit.* nam certè in Pall. ceteris exstat illud *regiam.* Interim notet iuuentus, ea loca & frequẽtari & excoli præ reliquis, vbi rex sedem figit. ædificant ibidem aulici eius ferè omnes, & cæteri ab aulicis pendentes. sed & rex ipse pulcra eò pleraque transfert, vel transferri mandat. Noster hoc eodem libro cap.44.m: *Inde deinceps Exquilias auget; ibique ipse, vt loco dignitas fieret, habitat.* Strabo lib.7. Geogr. *Ambraciam maxime exornauit Pyrrhus, regia hac vsus.* Appianus in Mithridaticis: *Tigranocertam rex in honorem suum ibi condidit; & optimatibus eo conuocatis mulctam imposuit, vt bona quæcunque illuc non transferrentur, fierent publica.* Zosimus lib.2. Histor. cap. 36.m: *Constantinopolim Imperator ad amplitudinem vrbis longè maximæ tam feliciter auxit, vt plerique post eum Principes, ibidem constituto domicilio, maiorem quam vsus posceat, hominum multitudinem eò pellexerint: qui vndiq; terrarum istuc vel militiæ, vel mercaturæ, vel aliorum negotiorum caussa confluunt, &c.* Hinc apertissima sunt illa Claudiani VI. Cõsulatu Honorii, ver.35. *Ecce Palatino creuit reuerentia monti, Exsultatque habitante Deo; potioraque Delphis Supplicibus latè populis oracula pandit; Atque suos ad signa iubet reuirescere lauros.*

Tullios, Seruilios, &c.] Pall. pr. *Tullos.* tert. *Tulios:* vt admodum probabile fit quod coniecerat Sabellicus, & non improbat Sigonius, *Iulios.*

Mercatu frequenti] Pall. tres idem præferunt quod codex Lipsii; nempe *mercato*; antiquo scribendi ritu. Verùm hæc talia minutiora censeo quam vt debeam indicare lectori; præsertim qui norim ætatem ferè vnamquamque peculiarem sibi finxisse orthographiam; ne insitata isthæc omnia referamus ad antiquitatem exoletam, sed & occupatior sum, quam vt liceat libeatve descendere ad has Criticorum nænias inanes.

Ad siluam Malitiosam] Retinuit editio Modiana sæculi superioris lectionem, *Malicusam.* nam Aldina exhibet *Malitiam.* nostrum istud restat in Pall. tribus: neque aliter Græcè vertit Halicarnassæus lib.3.

CAP. XXXI.

Obirati cultum reliquerunt Deûm] Supremi Numinis ferè quisque meminit in fortuna mediocri. In bona precibus, sacrificiis, donis, magis magisq; Deum cupimus demereri. in mala precibus, sacrificiis, donis, amolimur peiora si aut adsunt, aut exspectantur. De talibus accipienda illa Taciti lib.15. Annal. cap.45.p: *Inq; eam prædam etiam Dei cessere, spoliatis in vrbe templis, egestoque auro, quod triumphis, quod votis omnis populi Romani ætas, prosperè aut in metu sacrauerat.* nec non Minucii Felicis capite Octauii sui 8.m: *Specta de libris memoriam, iam maiores nostros deprehendes initiasse ritus omnium religionum, vel vt remuneraretur diuina indulgentia, vel vt auerteretur imminens ira, aut vt iam tumens & sæuiens placaretur.* de qua re diximus Liuii libro 5. cap.16.f. Verumenimuero vbi fortuna nobis vel optima est, vel pessima; cessat ibi omnis vulgi religio. in illa quia nihil amplius sperant; in hac, quia nihil amplius timent: quod ipsum pluribus dilatauimus ad illud Taciti de Germanis Fennis cap.46.f: *Securi aduersus homi-*

sus homines, securi aduersus Deos; rem difficillimā assecuti sunt, vt illis ne voto quidem opus sit.

Salubriora militiæ quàm domi] Ratio isthæc fallet, si militiæ nostræ attendimus; vbi omnia fere sunt sine disciplina, sine exercitatione, sine ordine: vbi eques pedesque, non sub pellibus moratur in castris, sed in vrbium popinis stabulisque exercet se ad ciuium vicinarumq; iniurias: tanquam scilicet repræsentare omninò deberet; non antiqua Romanorum illa instituta, quibus imperium orbis acquisierunt, sed Plinii Iunioris tyrocinio frequentata: *Nos*, inquit, *iuuenes fuimus quidem in castris; sed quum suspecta virtus, inertia in pretio, quum ducibus auctoritas nulla, nulla militibus verecundia, nusquam imperium, nusquam obsequium: omnia soluta, turbata, atque etiam in contrarium versa; postremò obliuiscenda magis quàm tenenda:* lib.8.Epist.14: tanquam patriæ futurus vtilis, si anteiret ignauia pigritia Syriacas legiones; quibus istud impingit Tacitus: *Satis constitit fuisse in eo exercitu, veteranos, qui non stationem, non vigilias inissent; vallum, fossamque quasi noua & mira viserent; sine galeis, sine loricis, nitidi & quæstuosi, militia per oppida expleta:* lib.13. Annal.cap.35.pr. tanquā nomen sibi paraturus perenne, si nauseet; imò & attonetur, ad illa Tullii: *Nostri exercitus primum, vnde nomen habeant vides: deinde quis labor & quantus Agminis? ferre plus dimidiati mensis cibaria; ferre si quid ad vsum velint; ferre vallum. nam scutum, gladium, galeam, nostri milites in onere non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Arma enim, membra esse, milites dicunt: quæ quidem ita geruntur aptè, vt si vsus foret, abiectis oneribus, expeditis armis, vt membris pugnare possint. Quid exercitatio legionum? quid ille cursus, clamor, quanti laboris est?* lib. 2.Tusc. quæst.cap.16.p.&c. videatur locus, & ad eū præceptor, noster Lipsius libri 5.Militiæ Romanæ: neque abnuent, profectò iuuentutis corpora salubriora futura in castris, quàm domi. ibi enim valent illa Claud.Imp. in Tacito, lib.2.Annal.cap. 44: *Nec multo post, Drusus in Illyricum missus est, vt suesceret militiæ, studiaque exercitus pararet: simul iuuenem vrbano luxu lasciuientem melius in castris haberi Tiberius rebatur, &c.* Imò præter armorum quotidiana quasi exercitia, præter molitiones munitionesque in ciuitatum obsidiis adhiberi solitas; occupabatur olim quouis sæculo, quauis regione militum manus in pace, in bello, ad quasuis operas. Certè, *si oppidum erat exstruendum*; exstruebat miles. exempla dabit Lucianus libro de Dea Syria: Polybius lib.4.cap.65.f. Curtius lib.7.cap.30.f. Themistius Orat.10.ad Valentem de pace. Dio Cassius lib.46.cap. 37.f. *Si muri ædificandi*; ædificabat miles. exempla offeret Thucydides lib.4. Diodorus lib.14.cap.86.m. Plutarchus in Crasso cap.19.pr. Liuius lib.25.cap.xi.m: *Si flumini mutādus cursus*; mutabat miles exempla obuia apud Herodotum lib.1.cap.189.f. Tacitum lib.xi. Annal.cap. 20.pr. Ammianum lib.28.cap.14.m. Senecam lib.3.de Ira cap.21.m. *Si noui amnes inferendi regionibus, si detergendi veteres*; faciebat id miles. exempla legas in Phalaridis epistola 64. in Polybio lib.5. cap.2.pr. in Tacito lib.xi. Annal.cap.20.pr. in Suetonii Augusto cap.18. in Polyæno lib.3.Stratag.Iphicratis 35. in Oratione Eumenis pro restaur.Scholis cap.5.pr. *Si planandæ viæ, si lapidibus sternendæ*; faciebat id miles. Exempla præbet Xenophon lib.6.Cyrop.cap.16.pr. Polybius lib.3.cap.55.m. Iosephus lib.3.bell.Iud.cap.5.pr. Tacitus lib.1.Annal.cap. 56.pr. Quintilianus lib.2.Instit.Orat.cap.13.f. *Si naues, si pontes ædificandi*; munus id erat militis. Cæsar lib.5.bell. Gall.cap.1.pr.cap.2.m. Cassius lib.59.cap.18.m. Frontinus lib.4.cap.1.Stratag. exemplo 16. *Si montes perfodiendi*; perfodiebat miles. Herodotus lib.17.cap.21.m. Lucianus lib.de fossione Isthmi.m. Suetoni⁹ Neronis cap. 19.m. *Si metalla quærenda in montibus, si vineæ faciendæ, si aliud quid eruendum è terræ visceribus:* ministerio fiebat militis, meminit Tacitus lib.xi. Annal. cap.20.m. lib.16. cap.3.f. Sulpitius Seuerus hist. sacræ lib.2. D.Paullinus Ep.xi. Flauius Vopiscus Probi cap.18.f. Denique, si annotare libuerit, inueniemus *omnis generis operā strātiotarum perfecta manu.* hinc habemus in eiusdē Vopisci cap. 9.pr: *Pugnauit & singulari certamine contra Aradionem, victamque ingenti sepulcro honorauit tumulo ad ducentos pedes terra lato per milites, quos otiosos esse nunquam est passus. Exstat apud Ægyptum eius opera quæ per milites struxit in plurimis ciuitatibus. In Nilo autem tam multa fecit, vt vectigal frumentarium solus adiuuerit: pontes, templa, porticus, basilicas labore militum struxit: ora fluminum multa patefecit; paludes plerasque siccauit, atque in his segetes agrosque constituit.* Talibus operibus si & hodie incumberet miles; aut eius annona esset, Ducibus longè pretiosior; aut ipsi minoribus sanè sceleribus memoriam suam insigniret, apud miseras mulieres, apud innocētes pueros: & sic tamen; plus quàm optime valerent.

Fracti cum corpore] ita est: *Et corpori mentis nocet contagium:* rursumque *Torpet & mens fœta curis, corpori cùm non bene est.* quod ipsum integro libro stabiliit Galenus. Plinius libro 1.Epist.9: *Etiam corpori vaco, cuius fulturis animus sustinetur.* Quintilianus Iunior Declam.prima, §.4: *Primum sic agam, tanquam iuuenis habeat oculos, tanquam impetus eius nulla corporis debilitate frangantur.* De Caio Cæsare Velleius lib.altero, cap.102: *Vt corpus minus habile, ita animum minus vtilem reipub.habere cœpit.* Philostratus lib.octauo Apollonii: *Ego Neruam omni imperio omnique laude dignum iudico. posse autem eum multis curis negociisque animum intendere nequaquam puto. Corpus enim morbo dissolutum, mentem quoque angoris plenam reddit.*

Minus regium] Ob prospera proculdubio: similis Niobi Ouidianæ, autumanti: *Maior sum quàm cui possit Fortuna nocere.* Vnde argutè P.Syrus: *Deos ridere credo, cùm felix vouet.* Suetonius de Iulio Cæsare cap.77: *Eò arrogantiæ progressus est, vt aruspice tristia & sine corde exta sacro quodam nunciante; futura diceret lætiora, cùm vellet, &c.* Idem de Augusto cap.16: *Classibus tempestate perditis exclamauit, Etiam inuito Neptuno victoriam se adepturum.* Idem de Nerone cap. 40: *Amisso naufragio preciosissimis rebus, non dubitauit inter suos dicere; Pisces eas sibi relaturos.* Hinc decorè eidem adscribit, Seneca in Octauia, vers.440: *Stultè verebor, ipse cùm faciam Deos.* Ab hac arrogantia, pendet illud Mezentii apud Virgilium lib.10.v.773: *Dextra mihi Deus, & telum quod missile libro, Nunc adsint.* Itē illud Capanei, apud Papinium lib.3.Thebaid.v.616. — *Virtus mihi numen, & ensis Quem teneo.* Deque eodem idem lib.9.Theb.v.547: — *Telumq́; immane lacerto Hortatur librans: Ades ô mihi dextera tantum, Tu præsens bellis, & ineuitabile numen: Te voco, te solam, Superûm contemptor adoro. Sic ait; & voti sese facit ipse potentem.* Eadem iactantia Hercules in Senecę OEtæo, ver.1290: *Conuerte vultus ad meas clades, pater: Nunquam ad tuas confugit Alcides manus. Non cùm, &c. non tamen vultus meos In astra torsi. semper hæ nobis manus Votum spopondit.* & quæ sequuntur. Verè igitur versus: *Qui bona in re est, non homo esse iam amplius vult, sed Deus.*

Superstitionibus obnoxius] Nimirum ingenia regum accedunt ad naturam Leonis. tam fortis, tam ferus, sago repente obtectus caput, *deuincitur non repugnans*, inquit Plinius lib.8.cap.17. Ergo vt nimium rebus insolescunt secundis, sic aduersis nimium iacent. *Ferre mente æqua potestas nil quit, ensis cui domi est.* Obruor exemplis. nam & Cleomenes vexatus morbo, similis prorsus fuit nostro Tullio, vt videre licet apud Plutarchum Apophtheg. Lacon.§.75. & D.Augustus, Deos contemnere solitus, *tonitrua & fulgura paullo infirmius expauescebat: vt semper & vbique pellem vituli marini circumferret pro remedio: atque ad omnem maioris tempestatis suspicionem, in abditum & concameratum locum se reciperet*, inquit Tranquillus cap. 90. Idem de Tiberio Imp. cap.69: *Circa Deos ac religiones negligentior, tonitrua præter modum expauescebat, &c:* Etiam de Caligula infit cap.51: *Qui Deos tantopere contemnebat, ad minima tonitrua & fulgura conniuere, caput obuoluere; ad maiora vero proripere se è strato, sub lectumque condere solebat,*

lebat,&c. Verè igitur de eodem Seneca ad Polybium cap.26: *Eadem intemperie animi, aduersarum rerum ictus ferebat, qua secundarum elatus euentu, supra humanum intumescebat modum.* Pertinet huc propriè illud Plutarchi in vita Alexandri cap.127: *Postquam eius animus semel religione obstrictus fuit, etiam leuissima quæque & à communi consuetudine vtcunque aliena, in prodigium traxit. itaque sacrificantium, expiantium, vaticinantium, plena esse regia.* annotemusque, semper ferè euenire, vt *Dum vitant stulti vitia, in contraria currant.* Si libido ridendi bona prorsus fide, legat mihi Imper. Manuelis Orationem primam, quæ egregiis coloribus depingit Xerxem illum Persarũ monarcham, modò catenis ac flagello contumeliosum in Neptuni sui numen, modò fugitiui instar mancipii reuolantem ad regiam suam. aliis mirè pudendis: dicet in ipsum propriè vsurpandum; *Qui prius leo fremebat, nunc agit vulpeculam.* Addatur Liuius lib.23.cap.4.f.

Cap. XXXII.

Aut neglectis religionibus] Quod ferè fit, rebus ex voto fluentibus. Tacitus lib.11.Annal.cap.15.f: *Et læta quidem in præsens omnia; sed benignitati Deûm gratiam referendam, ne ritus sacrorum inter ambigua culti, per prospera obliterarentur.* vbi nos plura.

Aut prauè cultis] Æquè enim noxia est superstitio quã impietas. *Impietas superstitioq; differunt solum ordine.* de qua re egregius liber Plutarchi, qui consulatur.

Desidem regem] Acutè Tacitus cap.36.f.Germ. *Inter impotentes ac validos falsò quiescas. Vbi manu agitur, modestia ac probitas, nomina superioris sunt, &c.* vbi plura diximus.

Proponere in publico iubet] Quod omnibus esse notum volumus, in locis vrbis celeberrimis, vbi de plano commodè legi possit, proponimus. Adeantur Commentatores Suetonii cap.41. Caligulæ: *Tandem flagitante populo Rom. proposuit quidem legem; sed minutißimis literis, & angustißimo loco, vti ne cui describere liceret.* De Nerone Tacitus lib.13.Annal.cap.51: *Edixit Princeps vt leges cuiusque publici occultæ ad id tempus proscriberentur.* Elegans est locus Iosephi lib.19.Antiq.Iud.cap.4.f. de priuilegio Iudæis concesso à Tiberio: *Atque hoc meum edictum ciuitatibus, coloniis & municipiis Italicis ac prouincialibus, per magistratus publicari volo: ad reges quoque atque dynastas transmitti; non minus triginta continuis diebus ita proponendum, vt ab omnibus humi stantibus poßit perlegi.*

Ocium sine iniuria] Exemplo sint Germani, de quibus sic Tacitus libro eis propriè dicato, cap.36.f: *In latere Cauchorum Cattorumq; Cherusci, nimiam ac marcentem diu pacem illaceßiti innutrierunt: idq; iucundius quam tutius fuit. quia inter impotentes & validos falsò quiescas. vbi manu agitur,* modestia ac probitas, *nomina superioris sunt. ita qui olim boni æquique Cherusci, nunc inertes ac stulti vocantur. Cattis victoribus fortuna in sapientiam cessit.* Quid mirum? iudicatur ex euentu. *Semper bene audit victor, at victus male.* hoc est: *prosperum ac felix scelus, Virtus vocatur.* Seneca Hercule Fur.versu 251. Propriè huc spectant Lactantii verba è libri 6.capite 18: *Homo iustus omnibus est contemtui; & quia putatur semet ipsum non posse defendere, habetur pro segni atque inerte. Qui autem fuerit vltus inimicum, hic fortis, hic strenuus iudicatur: hunc colunt, hunc omnes verentur. Bonus verò ille, tametsi prodesse pluribus poßit; illum tamen suspiciunt, qui nocere quàm qui prodesse poßit.* Bellè igitur sæculo suo impingit Lydus Plauti Bacchid.3.sce.3.v.39. dictum illud quo parentes prosequebantur liberos suos pædagogis suis minaces: *Noster esto, dum te poteris defensare iniuria.*

Tentari patientiam, &c.] *Qui superborum imperatis cedit, haud liber diu est.* Eiusdem sententiæ erant Britanni: *Nihil profici patientia, nisi vt grauiora, tanquam ex facili tolerantibus, imperentur.* Tacitus Agricolæ cap.15.pr. ad quem loca multa cumulauimus; vt & ad versum Syri: *Veterem ferendo iniuriam inuites nouam.*

Indiceretur] Inde Isidorus Hispal.Orig.lib.5.cap.7: *Ius militare est belli inferendi solennitas, &c.* indictionem enim vsurpatam fuisse ante hanc Anci cæremoniam, docet Dionysius Halicarnass.lib.1.Antiq.cap.58.p: *Ac prior Latinus questus, peti se repentino & non denunciato bello, rogabat Æneam, &c.* Verum de denunciatione ista ceterisq; solennitatibus, consulendi Auctores qui data opera scripserunt de belli pacisque iure.

Quas res dari, fieri, solui, oportuit; quas res nec dederunt, nec fecerunt, nec soluerunt] Ordinem horum verborum peruerterant recentissimæ edd. secutæ Campanum. reduxi eum qui exstabat in tribus mss. Pall. aliisque antiquitus cusis.

Cap. XXXIV.

Ob seditiones domo profugus] Patriam suam deserere ciues ob seditionem, satis notum est. indicari tamen meretur; Seneca ad Helbiam cap.6.§.4: *Non omnibus eadem caussa relinquendi quærendiq; patriam. alios domestica seditio submouit.* Liuius lib.2.cap.16.m: *Seditio inter belli pacisque auctores orta in Sabinis, aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. namque Atta clausus cùm pacis ipse auctor à turbatoribus belli premeretur, nec par factioni esset, Romam transfugit.* Sallustius Iugurth. cap. 78: *Thala ab Sidoniis conditum est; quos accipimus profugos ob discordias ciuiles, nauibus in eos locos venisse.* Trogi abbreuiator lib.21.cap.9.p: *Gallis caussam in Italiam veniendi, sedesque nouas quærendi, intestina discordia, & assidua domi dissensiones fuere, quarum tædio cùm in Italiam venissent, sedibus Tuscos expulerunt.*

Diuitiæ animos facerent] Ita est: *Contrahunt opes tumorem, sicut vndæ intercutes.* Terentius Hecyra 3.sc.5.ver.56: *Quia paullulum vobis accessit pecuniæ, Sublati animi sunt.* Ergo notetur, quod *Spiritum dis quisque ducat altiorem paupere.* Videatur Aristoteles lib.2.Rhetor.cap.22.

Oblita ingenitæ erga patriam caritatis] Dicitur quidem vulgò, *Patria ipsa proxißimo à Deis ipsis gradu est.* haud eam tamen magni facit, aut mens proba, aut mens alta. illa enim *Quocunque viuit, patriæ cælum putat.* hæc verò sibi dictum arbitratur; *Sicut aër aquilæ, ita omnis ambitioni patria est.* Verè igitur Seneca consolatione ad matrem, cap.6.p: *Aspice hanc frequentiam, cui vix vrbis immensa tecta sufficiunt. maxima pars illius turbæ, patria caret. Ex municipiis & coloniis suis, ex toto denique orbe terrarum confluxerunt. Alios adducit ambitio, alios neceßitas officii publici, alios imposita legatio, alios luxuria, alios liberalium studiorum cupiditas, alios spectacula. quosdam traxit amicitia, quosdam industria: quidam venalem formam attulerũt, quidam venalem eloquentiam.*

Dummodo virum honoratum videret.] Femina hæc ea indole fuit, qua Euagoras Cypriæ rex apud Isocratem: *Ceteri etiam qui regnum amiserunt, fracti fortunæ impetu, animos habent abiectiores: ille tantum animo robur conceperat, vt quum antea priuatam vitam egisset, in exilium actus, regnum sibi vindicandum esse arbitraretur.* In hanc ergo dici queat, quod in Agrippinam iecit Tiberius Imp. *Ideo læderis, quia non regnas.* Tacitus lib.4.Annal.cap.52.m. Plane Calphurnius Flaccus Declamatione sexta: *Sceleratis ingeniis & plus quam ciuilia cupientibus; non dominari, instar seruitutis est.*

Ex virtute nobilitas] Argutè Quintilianus lib.5.Instit. Orat.capit.vndecimi principio: *Quod pomum generosißimum? puto quod optimum. & equus? qui velocißimus, ita hominum, non qui claritate nascendi, sed qui virtute maximè excellet.* Et alioquin si verum amamus: *Nemo sanguine æstimandus nobilis, sed moribus.* Vnde versus illi prouerbiales: *Nobilis, virtutis expers, truncus est ignobilis. Nobilis nequit vocari mens cui est ignobilis. Alta mens, non sanguis altus, nobilem verum facit. Absque imagine vlla, habenda mens honesta nobilis.* Neque apud Romanos tantum patebat iter ad templum Honoris per semitam Virtutis; sed & cæteris ferè gentibus, vt pluribus ostẽdi ad Taciti Germaniam, cap.7.p: *Germani reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt.* Porro vox vltima *sit*, nescio an veniat ab auctore. sua-

ttius omnia procederent ea abiecta. idem dictum velim supra: *Roma est ad id potissimum visa.* mallem inquam abesse voculam *est.*

Benigno alloquio, comitate inuitandi, beneficiisque] Aulicos, quibus virtutum ista triga perpetua, statim emergere; ratio ipsa dictat. Sed & apud quosuis fiunt magni talis notæ ingenia: quæ depinguntur & à Sallustio belli Iugurth. cap. 96. p: vbi Sulla laudatur: à Curtio lib. 9. cap. 43. m: vbi Ptolomæus: à Gellio lib. 15. Noct. Attic. cap. 4: vbi Ventidius Bassus à Diodoro Siculo lib. 16. capite vlt. vbi Philippus Macedo: ab Herodiano deniq; lib. 4. cap. 4. m. vbi Geta comparatur Caracallæ, &c. Etiam in descriptione Stiliconis, habemus apud Claudianum lib. 2. versu 164: — *contingere passim Affarique licet. non exspectantibus vltro Munificus, &c.*

Liberaliter dextreque obeundo officia.] Eodem modo Terentius de seruo, Andriæ I. sce. I. v. XI: *seruiebas liberaliter.* quod interpretationem sumat oportet à Ciceronis censura lib. I. de Legib. cap. 18. p: *Quid liberalitas? gratuitane est an mercenaria? si sine præmio benigna est, gratuita: si cum mercede, conducta. nec est dubium, quin is qui liberalis benignusve dicitur, officium, non fructum sequatur.* Nihil autem vetat suspicari, voluisse præterea Liuium, longe abfuisse ab omni ἀφιλομισθοῦντι Tarquinii indolem.

Per omnia expertus.] Indicat, non fuisse regi subito in deliciis, vt hodie solent; qui vna nocte de seruis domini fiunt sui domini. Nimirum in omnibus per omnia periclitandi sunt, quos maioribus adhibere volumus negotiis. Liuius de Annibale lib. 34. cap. 60. p: *Aristonem Tyrium nactus Ephesi, expertus solertiam leuioribus ministeriis, &c.* Tacitus de Druso lib. 3. Annal. cap. 56. f. Taciti: *Neq; nunc properè, sed per octo annos capto experimento, noti laboris participem sumi.* Idem lib. 13. cap. 29. f: *Nero præfectura functos, & experientia probatos dilegit quæstores.* Capitolinus de Maximo & Balbino cap. 15. p: *Huc accedit, quod multis honoribus ac potestatibus explorati sunt, &c.* De Macriano Valerianus apud Trebellium Pollionem: *Nec Patres conscripti noua vel inopinata nobis sunt, pueri eius virtus in Italia, adolescentis in Gallia, iuuenis in Thracia, in Africa iam prouecti; senescentis deniq; in Illyrico & Dalmatia comprobata est.* Pulcerrima imagine Claudianus de Consulatu Mallii Theodori, vers. 42: *Ac velut exsertus lentandis nauita tonsis, Præficitur lateri custos; hinc ardua proræ Temperat, & fluctus tempestatesque futuras Edocet, assiduo quum Dorida vicerit vsu, Iam clauum totumq; subit torquere carinam: Sic quum clara diu rerum documenta dedisses, Non te parte sui, sed in omni corpore sumpsit Imperium.* Et ita sanè est: *Antea parere doctus, postea optimè regit.*

CAP. XXXV.

Se non rem nouam petere] *Quod fit exemplo, videtur iure factum non malo.* Imo: *Laudis est, exempla magna rebus in magnis sequi.* Cicero pro Roscio Comœdo cap. vndecimo f: *Pro me; potui: exemplo multorum licitum est: iure fecerunt multi.* Idem lib. 4. Epist. famil. 3. m: *Quod exemplo fit, etiam iure fieri putant.* Adhuc lib. 2. in Verrem cap. 42. m: *Deinde Romæ, omnes istius amici, in his etiam pater eius, hoc defendebat licere fieri: sæpe esse factum. istum quod fecisset, aliorum exemplo institutoque fecisse.* Dio Cassius lib. 60. cap. 21: *Rubrio Pollioni statuam ac sedem inter Senatores constituit Claudius Imp. Ac ne nouum quid fecisse videretur, dixit Augustum hoc idem Valerio cuidam Liguri tribuisse.* Apud Appianum lib. 2. Bell. ciuil. *Cæsar per nuncios rogauit Senatum, vt permitteret absenti per amicos consulatum petere: quod etsi legibus vetitum, indultum tamen sciebat aliis.* Apud Spartianum Adrianus Imper. cap. 5. p: *Omnia trans Euphratem ac Tigrim reliquit, exemplo (vt dicebat) Catonis, &c.* Nonnulla & ego ad Liuium lib. 29. cap. 37. f.

Ad conciliandos plebis animos compositam] Vox *compositam,* non visitur in Pal. sec. nisi à manu aliena; neque admodum requiritur.

Ex peregrino] Appingi meretur sententia Aurelii Victoris, vbi agit de Traiano: *Hactenus Romæ, seu per Italiam orti, imperium rexere: hinc aduenæ. Nescio quoque an, vt in Prisco Tarquinio, longe meliores. At mihi quidem audienti multa legentique, planè compertum, Vrbem Romam externorum virtute, atque insitiuis artibus præcipuè creuisse. Quid enim Nerua, &c.* Quæ ita intelligenda sunt, vt non complectatur tantum reges peregrinos, sed additos ciues: de quibus egregia planè extat oratio Claudii Imperatoris apud Tacitum lib. vndecimo Annal. cap. 24.

Ignarum vrbis] Id est qui Romana iura, qui Romanos ritus minimè nosset; quæ tamen regem inprimis nosse oportet. Adi Diodorum Siculum lib. I. Biblioth. c. 70. a. m.

Etiam regnantem ambitio est] Hoc ideo dicit, quod ferè, *Postquam adeptus est cupita consenescat ambitus.* sunt tamen multi, quibus finis cupiditatis vnius inchoet initium alterius, in eos quadrat illud Philosophorũ: *Ambitio postrema vestis est homo omnis quam exuit:* Simplicius fine cap. 15. in Epictetum. Grauiter Philostratus in vita Phauorini: *Ambitio naturam humanam in senii expertem introducit gloriæ cupiditatem.* hinc prouerbialis versus: *Vltima vel in senecta floret ardor ambitus.*

Factio haud dubia regis, cuius beneficio in curiam venerant] Omnino. nemo enim non respicit, nemo nó ab eo pendet, nemo non eum propugnat, à quo ext actus quasi è contemptibus. Hinc Sallustius Catilin. cap. 48 f: *Plerique Crasso ex priuatis negotiis obnoxii, conclamant indicem falsum esse, deque ea re postulant vt referatur.* Plutarchus lib. de Fraterno amore cap. 13. p: *Agesilaum Ephori mulctarunt, quod vnicuilibet senum designato bouem præmium virtutis dono mitteret: eamque retulerunt rationem facti, quod publicos largiendo, priuatim sibi conciliaret suosque faceret.* De Cornelio Sulla Appianus lib. I. Bell. ciuil. *In Senatum ob seditiones ac bella redactum ad magnam paucitatem, circiter trecentos equites introduxit. plebi vero inseruiit, ex proscriptorum seruis florentissimum quemque ætate ac viribus plus quam decem mille, donatos prius libertate ciuitateq;, & Cornelios vocatos, de patroni nomine, vt inter plebeios haberet semper ad iussa parata decem millia, &c.* Tacitus lib. 13. Annal. cap. 20. m: *Nero non tantum matrem Plautumq; interficere, sed Burrhum etiam dimouere præfectura destinaret; tanquam Agrippinæ gratia prouectum, & vicem reddentem.* vbi nos plura.

CAP. XXXVI.

Muro quoque lapideo] Sic Pall. nostri, nisi quod pr: *muroque lapideo.* & non videtur abesse posse illud *lapideo:* certe omnino repetitur capite sequenti.

Numero alterum tantum adiecit] Pal. pr. *numero tamen alteram adiecit.* sec. & tert. *numero tantum alteram adiecit;* sed sec. à manu emendatrice: fueratque prius, *alterum;* quomodo etiam edd. vett. nisi quod Campani voce ita omissa, præferat, *numero tantum adiecit, vt mille, &c.* quod habebit qui propugnent. nam mihi ferè allubescit.

Vt mille & trecenti equites] Sic omnes edd. sic Pall. tres. Rhenanus in libro suo inuenit, *vt mille & octingenti equites;* quod in editionem suam recepit Sigonius.

CAP. XXXVII.

Sed subito in fugam verterent] Editio Campani *auertèrent.* neque aliter Pall. tres. & cur excludamus?

Quidquid circa Collatiam agri erat] Vix displicet quod extat in editis à Campano, eruitque è suo cod. Rhenanus, *citra.* nam & id initio videtur fuisse in Pal. tertio.

Instandum perterritis] Vtpote quorum sensus turbatis. Plutarchus extremo libri primi de fortuna vel virtute Alexandri: *Rationes periculo imminente franguntur, atque imaginationibus iudicium expellitur, vbi prope adsunt res terribiles. Metus enim non solam memoriam consternat, vt ait Thucydides; sed & institutum animi omne, & laudabilem conatum incitationemque.* Curtius lib. 5. cap. 62. f: *Vix credibile dictu,*

plures captiui quam qui caperent erant: adeo omnem sensum territis fortuna penitus excusserat, vt nec hostium paucitatem nec multitudinem suam satis cernerent. Hinc non male dictum P. Syro: *Pericla timidus etiam quæ non sunt videt.*

Quanquam male gesta res erat, nec gesturos melius sperare poterant.] Plura de hac externatione diximus ad Mimi versum: *Malum est consilium quod mutari non potest.*

Cap. XXXVIII.

Vbi nusquam ad vniuersæ rei dimicationem ventum est. ad singula, &c.] Pessimum oppidorum facinus, quod non auxilio mutuo inuicem se munierint. Sciamus exitio similes fuisse illis, de quibus Trogi abbreuiator lib. 8. capite 1. p: *Græciæ ciuitates dum imperare singulæ cupiunt, imperium omnes perdiderunt: quippe in mutuum exitium sine modo ruentes, omnibus perire quod singulæ amitterent, non nisi oppressæ senserunt.* quo in loco frustra hæret optimus Bongarsius, temereque ad emendationem prosilit Petrus Pithœus. Idem enim vult Iustinus, quod Tacitus scribit in Agricola cap. 12. de Britannis: *Nec aliud aduersus validissimas gentes pro nobis vtilius, quam quod in commune non consulunt. rarus duabus tribusve ciuitatibus ad propulsandum commune periculum conuentus. ita dum singuli pugnant, vniuersi vincuntur.* Bellè, de Græcis quibus imminebat Philippus Macedo, Demosthenes Philippica tertia: *Græci hæc tolerant; eodemque modo quo qui grandinem (vt mihi quidem videtur) spectant: optat quisque ne in suos agros deferatur: prohibere conatur nemo.* Quam imaginem sic imitatus est Sallustius Oratione Philippi in Senatu: *Nec mihi satis consilii est, metum, an ignauiam, an dementiam eam appellem: qui videmini intenta mala, quasi fulmen, optare se quisque ne attingat; sed prohibere ne conari quidem.*

Vt non quietior populus domi esset] Metu proculdubio seditionis. nihil enim verius effatu: *Ciuitates secta multas vastat, ast plures quies.* planè, *Arboris, pomique vermis, non nisi à putredine.* quanto igitur magis id metuat tyrannus? Ælianus lib. 9. Var. histor. cap. 25. *Pisistratus accersi iubebat eos qui in foro otiando tempus terebant: interrogauitq́; caussam ignauiæ; simulq́; dicebat: Si tibi boues aratores mortui sunt, cape alios rursus de meo, atque ad labores te confer. sin egenus atque inops es seminum, de meo dentur tibi: veritus scilicet ne horum otium insidias aliquas pareret.* Plura huius notæ exempla inuenias in Aristotele lib... Politic. cap...

Vrbem qua nondum munierat] Recepi castigationem Rhenani, sed inuentam quoque ad marginem Pal. tertii; cuius contextus alioquin habebat *quia*, quomodo item restat in aliis mss. in aliis editionibus, Philelphina prioribus. ea enim nobis formauit, *quam nondum.*

Cap. XXXIX.

Scire licet hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurũ] Ingeniose quidem Rhenanus, reponi cupit *columen*: sed quum ei adstipuletur ms. nullus, & sequatur statim, *præsidiumque*, quod quid differat à columine, quæro qui me doceat; haud video cur id editioni suæ inserere debuerit Sigonius: præsertim quum & vulgato sensus sit egregius; & alioquin sequatur statim *præsidiumq́;* quod idem est cum columine. Prouerbialiter sane vsurpatum in rebus dubiis vocem *Adluxit*, hauriamus ex Suetonii Vitellio cap. 8. m: *Nec ante in prætorium rediit quã flagrante triclinio ex conceptu camini. tum quidem consternatis, & quasi omine aduerso anxiis omnibus, inquit;* Bono animo estote: nobis alluxit; *nullo sermone alio apud milites vsus.* Alludit & huic rei Frontinus lib. 1. cap. vlt. Stratag. vltimo: *Chabrias classe dimicaturus, excusso ante nauem ipsius fulmine; exterritis militibus: Nunc, inquit, potissimum ineunda pugna est; quum Deorum maximus Iupiter numen suum classi nostræ ostendit.* Adiungatur Plutarchi Timoleon capite vndecimo p. liberque Appiani bell. ciu. secundus, vbi fulgetrum de cœlo à Cæsarianis castris ad Pompeiana defertur. item Plutarchi libellus de Genio Socratis cap.... Nimirum ignis, flammaque, ferè semper apud veteres ominis existimabatur boni. consulatur modo Xenophon lib. 4. Cyropœd. cap. 9. m. Curtius lib. 3. cap. vndecimo. Appianus in Syriacis, vbi ait Seleuco paternũ focum ingenti flamma incanduisse, incendente nemine, Suetonius in Augusto cap. 94. Halicarnasseus lib. 5. antiq. Rom. cap. 45. m. aliique plures. Sed & nos aliquã multa exempla produximus eorum, quorum flamma emicuit è capite, apud Liuium lib. 25. cap. 39. f. de eis vero quorum arma visa sunt vomere flammas, diximus Liuii lib. 26. cap. 51. m.

Materiem ingentis publicè priuatimque decoris nutriamus] Non sine caussa hæc loquitur Tanaquil, vtpote cui innotuerat omnis æui prouerbium: *Pessima est vulgi, at potentum peior educatio.* Ea rotundè circumscribitur à Seneca lib. 2. Iræ cap. 21. f: *Non vides vt maiorem quamq́; fortunam maior ira comitetur? in diuitibus nobilibusque & magistratibus præcipue apparet, quum quidquid leue & inane in animo erat, secunda se aura sustulit. Felicitas iracundiam nutrit, vbi aures superbas assentatorum turba circumstetit: Tibi enim ille respondeat? non pro fastigio te tuo metiris: ipse te proiicis; & alia, quibus vix sanæ & ab initio bene fundatæ mentes restiterint. Longe itaque ab assentatione pueritia remouenda est. audiat verum, & timeat: interim vereatur; semper maioribus assurgat. nihil per iracundiam exoret, quod flenti negatum fuerat, quieto offeratur: & diuitias parentum in conspectu habeat, non in vsu. exprobrentur illi perperam facta.* Huius verba examinauimus accuratè ad Taciti locum lib. 1. Annal. cap. 4. m: *Hunc & prima ab infantia eductum in domo regnatrice, &c. Ergo qui futuro regi vt quam optimus sit prospicit, non modo ad omnes familias, verum etiam ciuitates ac nationes, siue paruas siue maiores, finitimasque ac dissitas constituendas, breuissimo via compendio progreditur,* inquit Synesius oratione de regno. tanto quidem magis, quod iudice Claudiano, ceterisque poëtis ac philosophis, *totus componitur Orbis Regis ad exemplum. Sunt autem Principes Dei administri ad tutandam hominum salutem; vt quæ cælum bona ipsis largitur, ea partim distribuant, partim conseruent;* vt loquitur Plutarchus cap. 4. ad Principem indoctum.

Erudiri artibus quibus ingenia] Probe. nam si infantes ingenui sanguinis statim à lacte imbuuntur artibus & linguam & vitam instruentibus; absit vt sine talibus adolescere debeat ille qui discit vel orbi, toto, vel alicuius eius parti; quod priuatus puer sibi vni. nam profecto, *Talis est quisque semper, eius qualis educatio.* oraculique loco dictum, *Institutio erudita, vita prorsus altera est.* Hodie ferè putamus *artes* versari circa Grammaticalia: at olim vsurpatæ magis circa mores; vt alio loco dictum.

Excitentur.] Ergo abstinebat omnino seruilibus. de quibus Seneca lib. de Tranquill. vitæ cap. 9 §. 1. Xenophon lib. 1. Cyropœd. cap. 10. Quibus potissimum excitentur, videre est apud Virgilii Anchisen, lib. 6. Æneid. vers. 851: *Tu regere imperio populos Romane memento (Hæ tibi erunt artes) pacique imponere morem. Parcere subiectis, & debellare superbos.* Hæc autem nullus rectè vsurpauerit, nisi animo penitus imbiberit; seruum se esse populi, & quidem nunquam libertati donandum. id vero faciet, si norit quod *Cælitum rex arbitratu regna transcribit suo:* quod, *Regis est suprema virtus nosse semet ac suos:* quod *Dextera clauum arte rector torquet, haud valentia:* quod *Regna florent, regna durant, quisque vbi obtinet suum:* hoc est, quod *Non minus regem pusilla postulant quam grandia, &c. Societas humana lapidum, fornicationi simillima est; quæ casura nisi inuicem obstarent, hoc ipso sustinetur:* inquit Seneca Epist. 96. §. 13. f. Ergo *Nemo regi tam vilis sit, vt illum perire non sentiat. Qualiscunque, pars imperii est;* suggerit idem auctor lib. 1. Clem. cap. 16.

Euenit facile quod Diis cordi esset.] Sic etiam mss. sed aut omnia me fallunt, aut legendum erat, *cordi est*; vt istud

subſtruat quaſi dogma. & ſic eſt, *Quod Deo curæ atque cordi eſt, euenit facillime.* item, *Quum Deus quid vult, id omne fit cito ac facillime.* Noſter lib. 10. cap. 36. m: *Numen etiam Deorum reſpexiſſe nomen Romanum viſum; adeo facile inclinatures.*

Euaſit verè indolis regiæ] Ita neceſſe erat. nam *Eccubi arbor abſque fructu quam Dei regit manus?* & alioqui dictum eſt Quintiliani Inſtit. Orat. *Generoſa planta ſtatim naſcitur cum fructu.* vt pluribus oſtendimus lib. 24. Liuii cap. 48. f.

Cap. XL.

Patrio regno tutoris fraude] An patrium fuerit regnum, an tutoris fraude eo pulſi, liberi Anci, valde ambiguum eſt. interim, nihil vſpiam eſſe vſitatius quam vt tutores regnum inuadant pupillorum ſuorum, mille exemplis demonſtrari poterat: quædam propoſuimus ad Epitomen Liuii 55. f.

Id ſeruus ſerua natus poſſideat] Sic quoq; editio pr. nam ſec. omiſit vocem *ſeruus*, quæ tamen in Pal. ſec. nam pr. & tert. id Seruius ſerua natus; quod eruit è ſuo Rhenanus ac Lipſius, intulitque editioni ſuæ Sigonius. alterum mihi neruoſius.

Cap. XLI.

Nunc expergiſcere verè: & nos peregrini] Aliter fere interſtinguunt mſſ. & olim cuſi: expergiſcere: verè & nos. an fuit, expergiſcere. verere? & nos peregr.

Tum demum palam facta, ex comploratione in regia orta.] Mallem: tum demum palam factum, ex comploratione. certe factum, exſtat in Andreana editione & ſcripto Rhenani. Et verò *palam factum quid eſſe*, fuit omnino formula ſolennis, vbi iam alicuius mors vulgabatur, vt pluribus probaui in Suſpicionibus.

Cap. XLII.

Nec iam publicis magis conſiliis Seruis] Reſtitui in integrum ſcripturam voluminum mſſ. omnium, nec nõ impreſſorum ante Sigonium natum. is nobis primum obtruſit auxiliis, ortum è cerebro Rhenani. quod miror, non etiam exagitatum à rabie Robortelli.

Cap. XLIII.

Luſtrum appellatum, quia in cenſendo finis factus eſt] Illud *quia*, eſt in Pall. tert. à librario extraneo. & verò ſcribendum omnino videtur, luſtrum appellatum. in cenſendo finis factus. millia LXXX. &c.

Aggere & foſſis & muro & vrbem circumdat: ita pomœrium profert.] Pal. pr. & tert. interpomœrium profert. ſec. circumdat vrbem: item pomœrium profert. quomodo etiam editt. primæ.

Cap. XLV.

Contrahat celeriter ſimilitudo eos, vt fere fit malum malo aptiſſimum.] Pal. tert. aptiſſimus. idem annotatum habet ad oram; alias legi, *ſimilitudo ſuos*: quod mihi gemma videtur orationis: præcipue ſi eradicamus illud, malum malo aptiſſimum, ſcribæ alicuius gloſſam marginalem.

Cap. XLVII.

Infeſtius cœpit regnum eſſe.] Non eſt mihi dubium quin ſit gloſſema vox *cœpit*.

Iam enim à ſcelere aliud ſpectare mulier ſcelus] Secutus ſum fidem Pall. pr. ac tert. eiecique *ad*; quod in aliis edd. omnibus, hac formâ: *ad aliud ſpectare.*

Cui nuptam me eſſe arbitror] Pal. ſec. excluſit illud, *eſſe*; neque profectò requiritur.

Nec conquieſcere ipſa poteſt] Spurium quid in illo *poteſt.* mallem abeſſet omninò. certe eo roboraretur ſententia.

Muliebri dono regnum occupaſſe] Ita edd. exoletæ, ita Pall. duo, non *dolo*, quod ceteros libros iniuſtè occupat.

Cap. XLIX.

Cui Superbo cognomen facta indiderunt; qui ſocerum, &c.] Vox *quia* non facit pro mente Liuii: vtique quum Mſſ. Pall. infra non agnoſcant *que* ad illud *primoresq. patrum*, vt velit ſcilicet Priſco Superbi nomen datum, non ob duo tantum ſcelera, ſed plura. nam initio ſanè regni nõ ſtatim vocatum Superbum. innuunt ea quæ ſequuntur capite quinquageſimo: *Haud mirum eſſe, Superbi ei inditum Romæ.* Luculenter de eodem Latinius Pacatus ad Theodoſium Paneg. cap. 20: *Humanitas tam clara in Imperatore quam rara. nam quum indiſcreta felicium pediſſequa ſit ſuperbia, vix cuiquam contigit & abundare fortuna & indigere arrogantia. cuius quidem ita maiores noſtros ſemper pertæſum eſt; vt grauiorem ſemper putauerint ſeruitute contemptum: eiuſque impatientia ſint coacti, poſt bellatores Tullos, Numasque ſacrificos & Romulos conditores, regnum vſque ad nomen odiſſe. denique ipſum illum Tarquinium, exſecratione poſtrema hoc damnauerunt maledicto; & hominem libidine præcipitem, auaritia cæcum, immanem crudelitate, furore vecordem, vocauerunt Superbum; & putauerunt ſufficere conuicium.*

Sed affinitatis quoque] Quid mirum? *Robur eſt decusque genti præualens affinitas.* item, *Eſt potentiæ columna multiplex foris gener.* Imò vero: *Hoſpes affinusque, regnum de breui longum facit.* neque commodius aliunde pares præſidium. De Dumnorige Cæſar lib. 1. Gall. cap. 18. m: *Non ſolum domi, ſed etiam apud finitimas ciuitates largiter poſſe. atque huius potētiæ cauſſa matrem in Biturigibus collocaſſe: ipſum ex Heluetiis vxorem habere: ſororem & propinquas nuptum in alias ciuitates collocaſſe.* De Antipatro Ioſephus lib. 1. Iudaici Belli cap. 6. f: *Cùm omnium qui vbique potentes eſſent amicitiam hoſpitiis familiaritateq. conquireret, præcipuè regem Arabum per affinitatem ſibi ſociauit.* De Iulio Cæſare, Caſſius lib. 38. cap. 7: *Veritus ne ſe abſente conſulatum geſturo A. Gabinio, Pompeius nouas res moliretur, neceſſarium duxit eum alterumque conſulem L. Piſonem affinitate ſibi coniungere. itaque Pompeio filiam ſuam nuptum dedit, quanquam iam ante alii deſponſatam. ipſi Piſonis filiam duxit. Eo modo ab omni parte ſuam potentiam firmauit.* Ea de cauſſa, vt auctor eſt Satyrus: *Macedoniæ rex, Philippus, quocunque inferebat arma, vxorem inde ducebat,* quarum catalogum longiorem inuenire eſt apud Athenæum lib. 13. Deipnoſoph.

Cap. LI.

Ex ſomno excitatum] Additum haud ſine cauſſa. nam *Somnus ſollicitas deficit ante fores.* & alioqui: — *quis alta tuenti Somnus?* Videatur M. Tullius pro Sextio Roſcio Amerino cap. 23. vbi T. Clœlius, cùm cœnatus cubitum in idem conclaue cum duobus adoleſcentibus filiis iiſſet; inuentus mane mortuus. filiarum de parricidio deferrentur nomina; iudicio abſolutique & ſuſpicione omni liberati ſunt, cùm planum iudicibus eſſet factum, aperto oſtio dormientes eos repertos eſſe. addit rationem: *Nemo enim putabat, quenquam eſſe qui, cùm omnia diuina atque humana iura ſcelere nefario polluiſſet, ſomnum ſtatim capere potuiſſet: propterea quod qui tantum facinus commiſerunt, non modò ſine cura quieſcere, ſed nè ſpirare quidem ſine metu poſſunt.* Argumento iſti nixa oratio Philotæ apud Curtium lib. 6. cap. 51. m: *Graui ſomno acquieſcebam; cùm me malis indormientem inimici vinciendo excitarunt. Vnde & parricidæ, & proditio tam alti quies ſomni? ſcelerati, conſcientia obſtrepente, cùm dormire non poſſint, agitant eos furiæ, non conſummato modò, ſed & cogitato parricidio.* Addatur Plutarchi Brutus capite 18. m. Cæterùm, ſimulari poſſe huiuſmodi ſecuritatem animi; pulcrè deduxere Quintilianus Senior Declamatione altera, Libaniusque Declamatione 44. Quin imo, curis grauiſſimis vexatos, tandem arcto ſomno deuinciri; exemplo Alexandri Magni oſtendit Curtius libro quarto, capite 82. f. Octauii Au-

gusti, Suetonius cap.16.p: Othonis, idem cap. vndecimi fine.

Cap. LVII.

Diuitiis præpollens, eaque ipsa caussa belli] *Est quidem foris, Læta opum persona, at intus plena amaritudine est. neque enim solummodo Diuitem quocunque bello vincit indigentior:* sed ideo propriè oppugnatur quia diues est. Consulatur inter alios Seneca lib.6. de Benefic. cap.3. Eadem argutia qua Liuius locutus in Germania sua Tacitus cap.12.f: *Fert Britannia aurum & argentum, & alia metalla; pretium victoriæ.* vbi nos plura.

Laudare miris modis suam] Stultè. sic & sibi perniciem accersiit Candaules. Bene Seneca Epistola 105.p: *Inuidiam effugies, si te non ingesseris oculis, si bona tua non iactaueris, si scieris in sinu gaudere.* Videantur Prouerbia Salomonis cap.14. vers.10. Horatius lib.1. Epist.17. vers.50. Ouidius 3.lib. Eleg. vndecima, vers.9. Plutarchus lib. de profectu virtut. cap.18. & seqq. Anthologia lib.7. Epigr. 210. Apuleius Apologia 1. §.20.f. Tibulli versus sunt: *Atque vtinam posses vni mihi bella videri! Displiceas aliis: sic ego tutus ero. Nil opus inuidia est. procul absit gloria vulgi. Qui sapit, in tacito gaudeat ille sinu.* Epigrammate 13.

Id cuique spectatissimum sit, quod nec opinato viri aduentu occurrerit oculis.] Argumentatio similis apud Terentium Heautont. 2. scen. 2. vers.35: *Hinc sciri potuit, aut nusquam alibi, Clinia, Quo studio vitam suam te absente exegerit; Vbi de improuiso est interuentum mulieri. Nam ea res dedit tum existimandi copiam Quotidianæ vitæ consuetudinem: Quæ cuiusque ingenium vt sit, declarat maximè.* Addatur & Ouidius libro secundo Fastorum vers.740.

Spectata castitas] Nota vera tyrannidis; inquinare velle ipsas, si posset modò, virtutes. capiebatur Tarquinius forma, sed non tam de ea triumphare cupiebat, quam de pudicitia. Admodum apertè Apuleius lib. 9. Metamorph. cap.14.p: *Ardentem Philesitæri vigilantiam matronæ nobilis pulcritudo latere non potuit. Atque hac ipsa potissimum famosa castitate, & insignis tutelæ nimietate instrictus atque inflammatus, quiduis facere, quiduis pati paratus; ad expugnandam tenacem domus disciplinam totis accingitur viribus, &c.* Verùm de hac cupidine, quæ vsitata spernit ac cuiuis parabilia, intenta raris ac difficilibus, liberrimè disserui ad illud Taciti lib.6. Annal. cap.1.m: *Libidinibus adeò indomitis arseras Tiberius, vt more regio pubem ingenuam stupris pollueret. neque formam tantum & decora corpora; sed in his modestam pueritiam, in aliis imagines maiorum, incitamentum cupidinis habebat.*

Exiliumque indictum] Improbat istud D. Augustinus lib.3. de Ciuitate Dei cap.15.f: *Quod Romani regno postea depulerunt ac secluserunt mœnibus ciuitatis; non ipsius de Lucretiæ stupro, sed filii peccatum fuit, illo non solum nesciente, sed etiam absente commissum. Ardeam ciuitatem tunc oppugnabat, & pro populo Romano bellum gerebat. Et tamen inexplorato eius iudicio & inexperto, ei populus ademit imperium, &c.* non male, si arbitratur ob vnum istud ademptum Tarquinio regnum. Verùm cùm ceteris eius sceleribus superueniret, veluti prioris diluuii torrens vltimus, aggerem rupit obedientiæ Romanæ. Belle Seneca Epist.12. §.1: *Deditos vino, potatio extrema delectat; illa quæ mergit, quæ ebrietati summam manum imponit, &c.* Et sic capiendus Liuii locus lib.3. cap.44.p: *Non finis solum idem Decemuiris qui regibus, sed caussa etiam eadem imperii amittendi fuit.*

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIBRVM LIVII secundum.

Cap. IV.

Vs tamen gentium valuit] Iure quidem naturæ, vbi quis deprehenditur in delicto, ibi etiam punitur. Idem nō audet ius gentium; excipitque legatos fide publica ad nos venientes: vtilitate communi expiant: quodammodo eorum crimina, quamuis enormia. Simillimum huic exemplum, in historia Romana apud Sallustium cap.35.f. vbi Iugurthæ minister, cuius consilio Massiua obtruncatus erat: *Fit reus magis ex æquo & bono, quam ex iure gentium, Bomilcar comes eius, qui Romam fide publica venerat. Iugurtha manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quàm animaduertit super gratiam ac pecuniam suam, inuidiam facti esse. igitur quanquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat; regno magis quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem demittit.* Et tamen, tales pœnalibus teneri actionibus eius fori vbi peccarunt; sentire videtur Halicarnassæus lib.6. cap.13. f. vbi loquitur de Volscis legatis, verè exploratoribus: *Postumius negabat bonis viris imitandam malorum improbitatem; satius esse dicens, iram in eos qui miserant seruare, quam effundere in missos: & ob nomen legationis dimittendos potius, quàm sæuiendum ob tectum speculationis facinus; ne Volscis detur honesta belli occasio, simulaturis legatos cæsos contra ius gentium; nec aliis inimicis occasio præbeatur spargendi quam vis falsi, non tamen ratione nec fide carentis rumoris.* Eodem spectant Polybiana libri 15. cap. 4. vbi Carthaginiensium legatos comiter dimisit Scipio; quamuis antea iidem tantum non interfecissent Legatos Romanorum. verba sonant: *Mihi videtur Scipio, qui sciret populum Romanum nihil habere antiquius fide erga legatos, prudentissimo consilio hoc fecisse: qui rem ipsam apud se reputans, non tam cogitauit quid dignum essent pati Carthaginienses, quam Romanis quid facere conueniret. Is igitur iracundiæ suæ moderatus, & cupiditati qua flagrabat scelus admissum vlciscendi, conatus est, vt veteri verbo dicitur,* maiorum præclara exempla tueri. *Itaque & eorum qui Carthagini erant, & ipsius Annibalis animos, quorum amentiam virtute & probitate sua superauerat, hoc facinore mirum in modum infregit.* Exque istis assequimur mentem sententiæ Cornelianæ apud Liuium lib.28. cap.34.m: *Mandonium indibilemq; merito perituros fuisse ipsorum maleficio: victuros suo atque populi Romani beneficio.*

Cap. XII.

Approbant Patres] Quæritur an iure gentium emi possit percussor in hostem. Si tui iuris est, non eius in quem mittitur; vulgò conceditur. quoniam bello semel rectè indicto, *Quiduis in hostem iure gentiū licet.* Certè *Furta belli, furta non sunt quæ cadunt dolum in malum. Hoc tantum cauendum docent historiæ, ne quis illius moliatur interitum, cui fidei aut sacramenti religione tenetur astrictus;* inquit Ioannes Sarisberiensis lib.8. cap. 20. Policratici. Laudatur quidem passim hic Mutius: neque malè, *si patriæ fame alioqui perituræ succurrit,* vt loquitur Halicarnassæus lib.5. Antiquit. Roman. cap.26.p. Quia eo casu, *Pro patriæ salute, sacrum, non sacrum omne, temnitur.* Si talis nulla est necessitas, meo iudicio minus generosè inuaditur caput exercitus: tanto quidem magis, quod nemo vtatur fere vulpina pelle, quàm cui desit leonina. *Prodit imbecillitatem virium vsus fraudibus.* talisq; nihil differt à cursore Luciani libro de Calumnia: *Si quis est cursor ingenuus, statim ruptis carceribus primas affectans, & animum ad stadii metam adiiciens; spe victoriæ è robore suo concepta, neque sequenti incommodat, neque omnino laboris huiusce socius quid-*

quam

quam fruit remora. Contra, qui malitiosus, imbellis, eneruis, contendit cursu cum aliis; desperatis viribus in fraudem intendit, hocque in vniuersum spectat, quà currentem occupet, impediat, intercludat: & in id succedat, non est vt vllo alio modo vincere possit. Persæ profectò, aperto Marte hostem tollendum censebant. Inde dictum Darii apud Iustinum libro & capite vndecimo: *Occulta consilia, victoriæ furtiuæ conuenire.* ita enim legendum, eiecta negatiua particula, auctoribus libris MSS. Neque alia indoles Alexandro Magno, suadente enim nocturnas aggressiones Parmenone: *Latrunculorum,* inquit, *& furum ista solertia est, quam præitis mihi. quippe illorum votum vnicum est fallere, &c.* Curtius lib.4.cap.80.m. Eiusdem fuisse sententiæ Achæos, pluribus ostendit Polybius lib.14.Histor. Excerpto primo. Idem obtinuisse apud prisci moris Romanos, haud parce etiam affirmat Senatorum eorum vnus Liuii lib. 42.cap.47.m. neque negat Tacitus lib.2.Annal.cap.88. p. Vestigiis horum institisse Heluetios, noximus ex Cæsaris de Bello Gall. lib.1. cap.13.f. narratione. ibi enim sic in eundem Cæsarem inuehitur Legationis eorum princeps: *Quod improuiso vnum pagum adortus esset, cùm hi qui flumen transissent suis auxilium ferre non possent; ne ob eam rem, aut suæ magnopere virtuti tribueret, aut ipsos despiceret. Se à patribus maioribusque suis didicisse, vt magis virtute quam dolo contenderent, aut insidiis niterentur, &c.* Pronunciat præterea Parthorum rex Sapor apud Ammianum lib. 17.cap.10.m: *Illud apud nos nunquam acceptum fuit, quod asseritis vos Romani exsultantes, nullo discrimine virtutis ac doli, prosperos omnes laudari debere bellorum euentus, &c.* Scribitque de Persarum duce Theophilactus Simocatta libro 4.cap.9.m: *Quos vi aperta liceret deuincere, ab iis fraudem obiectari, ac triumphis suis propter dolum adhibitum, maculam aspergi, probare non poterat.* Quæ ipsa omnia, honestatis interpretes Poëtæ, suis stabiliunt suffragiis. Vnde Euripides inducit loquentem in sui nominis tragœdia, versu 510: *Nemo honestæ mentis hostem clancularie opprimit.* Estque versus Cleobuli: *Mendacium odit mens cui sanè sapit. Viro, pudenda fraudium scientia est.* Verùm ista tamen iactantius dicuntur quàm fiunt: titillanturque iucundius Magnatum aures illo: *Nocte fraus plus patrat vna, vis quam aperta annis decem.* quibus, vt omnia succedant ex voto; iisdem paullò post dolis succumbunt, quibus alios ante subiugarunt: verissimeque ipsis accinitur iacentibus: *Artifex fraudis doli que, corruis fraude ac dolo.* Sanè, *Nil ita à Deo remotum, quàm dolus frausque improba.*

Pari ornatu] Attendite delicatuli! rex Etruriæ pari vtebatur veste cum scriba. & sic eos omnes decet, quibus est cor, quibus est mens: hoc est, qui alia habent quibus vulgo censeantur, quàm, aurum, gemmas, purpuram, byssum. Versus Græcus bene imperat: *Differant à plebe reges mente: veste, non est opus.* tanto quidem magis quod ferè *Vestium ornamenta quærant, laude morum qui carent.* at contrà: *Absque cura habere corpus rex solet mentis bonæ.* planè, *Nemo magnus, est suimet curiosus corporis.* eaque propter, Comptior quo corpore est rex, mente compt⁹ est minus. Viginti minimum exempla dedi in meis ad Tacitum Discursibus. eorum, qui à ciuibus nihil distabant, habitu exteriore.

Quum stipendium forte] Si mos iste reuocaretur; næ & meliores haberemus milites, & honestiores duces. nūc quid? dum reges tale quid esse arbitrantur maiestate inferius, nihil aliud consequuntur, quàm vt hinc inter vultures togatos qui colligunt, & hinc harpyias sagatos qui distribuunt societate prorsus leonina, semper sint egentissimi. Spectat huc Agathiæ querela sub Iustiniano Imp. lib.5: *Magis sub extremum vitæ curriculū placuit Imperatori hostes inter se committere, & donis eos sicubi opus erat demulcere; eaque ratione quodam modo, propulsare, potius quam sibi ipsi confidere & perpetuo belligerare. quocirca & legiones imminui collabique facile patiebatur; perinde ac si deinceps nulli necessario vsui sibi essent futuræ. Quæ quidem negligentia quum etiam eos qui secundas in administratione imperii partes obtinebant occupasset, quibus cogendi à subditis tributa, & deinde exercitibus necessaria suppeditandi cura imposita erat, hi partim aperte eos defraudabant, partim multo serius quam oportebat persoluebant, &c.* Videatur locus.

Vt sentias quam vile corpus sit iis qui magnam gloriam vident.] Id est, cui magna gloria est ante oculos animi. hactenus fere legimus, *gloriam petunt*; sed præter fidem editionum veterum, præter auctoritatem membranarum, in quibus, coniuratim quasi, visitur istud nostrum. alterum natum est à Philelpho. Et ita est, Vt semel ambitiosus nauem Gloriæ ingressus est, non cogitat tempestates aut pericula; sed mentis lumine iam intuetur portum, iam spei manu præmium occupat. Neque enim tantum, *Alleuatrix est dolorum spes laborumque omnium*; non tantum, inquam, *Præmiumque lausque quamuis subleuant molestiam*; sed præterea *Spes nihil putat futurum*; *cuncta habet præsentia*; vt pluribus demonstrauimus ad Liuii lib.34.capite 12.m. Egregiè Valerius Flaccus lib.1.Argon.versu 77: — *Tu sola animos mentemque peruris Gloria. te viridem videt immunemque senectæ, Phasidis in ripa stantem, iuuenesque vocantem.* Et huc respicit illud Andromaches apud Senecam Troadibus vers.683: — *Cernitis, Danai, Hectorem? An sola video.* Nec male Ennodius lib.6.Epist.23.a.m: *Diligens rusticandi, adhuc in cano flore, pomorum populos iam metitur.* Congruunt istis D.Iohannis Chrysostomi, Homilia 74. de SS. Martyribus pag.900.D. Hæc expedita max. A quibus vix separo ea quæ scribit Homilia 56. pag. 692. D.

Cap. XIII.

Præter errorem] Notari meretur; non modo cor regis, ast & corpus, in Dei est manu. Vnde prudenter M.Antoninus Philosophus Imp. de Cassio, apud Vulcatium cap.2: *Si ei diuinitus debetur imperium, non poterimus interficere, etiamsi velimus.* Haud absurde igitur Senatus in acclamatione qua prosequebantur Alexandrū Seuerum, in Lampridii cap.5.m: *Dii te nobis dederunt, Dii conseruent, &c.* Videatur & Suetonius cap.9.p. Titi Vespas. Ceterùm haud dissimili casu euasit Ptolomæus rex. de quo sic Polybius lib.5.cap.81.p: *Theodotus facinus est ausus Ætolicæ quidem, sed tamen virilis prorsus audaciæ. quia enim in Ptolomæi aula antea versatus erat, proptereaque mores illius, & vitæ quotidianæ consuetudinem notam habebat, duobus tantum comitatus, sub lucem hostile vallum intrat. & à vultu quidem dignosci non poterat propter tenebras; à veste autem & cetero cultu notabilis non erat, quum etiam in castris illis varius ornatus reperiretur. obseruato autem superioribus diebus loco tabernaculi regii, magna audacia eo fecit impetum. sed omnes scrutatus angulos à rege aberrauit, qui extra insigne illud tabernaculum alibi tum forte quiescebat. Ceterum ex iis qui ibi cubabant duobus vulneratis, Andrea etiam archiatro obtruncato, sine discrimine in castra sua se recepit.* Haud longè aliter de Augusto Tranquillus lib.16.m: *Per deuios tramites refugientem, seruus Æmilii Paulli comitis eius, dolens proscriptum olim ab eo patrem Paullum, & quasi occasionis oblata, interficere conatus est, &c.* Porrò, non inutiliter eruatur quoque isto ex loco illud Senecæ Epist.102.f: *Qui suam proiecit, ille vitæ herus verè tuæ est.* Argutè enim Trogi abbreuiator lib.2.cap.16.f: *Nihil est difficile persuadere persuasis mori.* Quo respexit Dido apud Virgilium lib.4.Æneid.ver.604: *Verùm anceps pugnæ fuerat fortuna! fuisset. Quem metui moritura?* Neq; aliud vult illud Horatii de Cleopatra lib.1.Oda 37.v.30: *Deliberata morte ferocior.* Idē sentiebat Clytemnestra in Agamemnone Senecæ v.200: *Mors misera nō est, commori cum quo velis.* qui versus frustra rapitur in medicinam à Criticis. vult enim hoc ꝙ Orestes apud Euripidem in Comœdia nominis sui, v.117: *Ego omnino exhalans meā animā, volo aliquid faciēs inimicis meis mori. vt vicißim perdamus illos qui nos prodide-*

prodiderunt; Et gemant qui nos miseros fecerunt. Scilicet se vindicare moriendo, est accipere vitam alteram. Attexam minimè frequentatam historiolam de morte Iuliani Apostatæ, quæ extat apud Eliam Cartensem: *Varia est de nece eius opinio: Alii eum in sublimem locum ascendisse volunt, vnde copias suas spectaret, ac quanta adhuc multitudo è bello superesset, oculis vsurparet. Quum autem ingens ei multitudo visa esset, maiorq; quam sperabat; his verbis vsum esse: Perquam graue fuerit, si hos omnes in Romanorum terram reducamus. hoc autem dicebat perinde ac si saluti ipsorum inuideret. quare eo nomine miles quidam iracundia commotus, ac vitam suam contemnens, in ipsius præcordiis gladium defixit.*

CAP. XVIII.

Scorta raperentur] Lipsius quidem lib. 1. Elect. cap. 11. item Bulengerus lib. 1. de Theatro cap. 41. capiunt prostibula hæc pro eis quæ in scenam introducebantur exposita omnium licētiæ, peracta iam fabularum obscœnitate; vt quod paullò antea natantibus viderant oculis, id post ludos reliquo item corpore peccarent. nescio quàm verè. raptus enim iste incidit in annum vrbis conditæ 258. at res scenica introducta primùm anno 391, si Liuium sequimur lib. 7. cap. 2; anno 559, si Valerium Antiatem audimus, referente eodē Liuio lib. 36. cap. 36. f. Ante id tempus, mentio nulla aut theatri aut scenæ aut comœdiæ. Et absurdum sanè iis annis, *quibus circa ipsam matrem suam adhuc cum finitimis luctabatur*, vt loquitur Florus lib. 1. cap. 1. f. vsurpatam Romæ nudationem isthanc meretricum. Quid ergo? Ferè est vt suspicer loqui auctorem de ludis Circensibus, in honorem Consi habitis primum, cùm sub Romulo raperentur virgines vicinorum, quoniam enim tunc bene cessisset raptus ille; ne aboleretur eius memoria, mimum similem omnibus deinde vsurpasse Consualibus. Ne autem periculo subiacerent virgines matronæve; hoc est ne vel attrectarentur liberius, immiscuisse ipsis vilissimæ conditionis scorta, colore vestis notabilia, quæ finitis ludis à iuuentute, sine vlteriore iniuria raperentur: quemadmodum alioquin factum erat primis eis ludis, teste Dionysio Halic. cuius hæc verba lib. 2. cap. 31: *Romulus extremo ludorum die, cùm iam soluenda esset celebritas, mandat iuuenibus, dato signo rapiant virgines quam cuique sors obtulerit; seruentq; illam noctem castas, postridie verò ad se adducant.* Ludis eis cùm interesset tunc primum iuuentus Sabina, arbitrata verè rapi tales; eandem licentiam & ipsa sumpsit; sedibusque suis relictis, impetum fecit in similis coloris mulieres. Quod ipsum dum prohibere vult Romanus; ad rixam, ad prœlium, res venit; hæc, vt dixi, ferè suspicor, tanto quidem magis, quod legamus apud Plutarchum Camilli cap. 55. p: *In memoriam ancillarum quæ se pro ingenuis puellis obtulerunt Latinis, nunc quoque festum agi referunt, quo primum agmine erumpentes vrbe, nomina plurima patria & vulgaria cient, Caium, Marcum, Lucium, & his similia, referentes mutuam illam in properando appellationem. Deinde splendidè comptæ vrbem circumeunt ancillæ, dicteria in obuium quemque iacientes. Pugnam quoque inter se conferunt, vt quæ etiam tum in prœlio cum Latinis inito operam nauauerint suam, &c.* hæc, inquam, suspicor: credat cui nihil occurret verosimilius. Quid? illo æuo, quum adhuc quasi sagena circumcingerentur hostibus; cùm recumberet in tomento vel stramine; & quidem in casa quatuor sustentata stipitibus; quum ex supellectile fictili pultem & far vorarent; quum incederent omnes ad vnum pelliti; cum denique manibus suis agros colerent etiam Senatores; ad hanc venisse iuuentutem petulantiam, animo meo minime fit verisimile.

CAP. XXI.

Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia] Sententiæ huius flosculus debetur horto Catonis, cuius ista verba debemus Gellio lib. 7. cap. 3: *Scio solere plerisque hominibus, rebus secundis animum excellere, superbiam ac ferociam augescere. quod mihi nunc magnæ curæ est, quia hæc res tam prolixè processit; ne quid in consulendo aduersi eueniat, quod nostras prosperas res refutet; neve hæc lætitia nimis luxuriose eueniat. Aduersæ res se domant & docent quid facto sit opus: secundæ lætitia transuorsum trudere solent à recte consulendo atque intelligendo, &c.* Ceterùm rem hanc sic neruose deduxit apud D. Augustinum lib. 2. Ciuit. cap. 18. Salustius: *Iniuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à Patribus, aliaque dissensiones domi, fuere iam inde à principio, neque amplius quam regibus exactis; dum metus à Tarquinio, & bellum graue cum Hetruria positum est, æquo & modesto iure agitatum. Dein seruili imperio Patres plebem exercere, de vita atque tergo regio more consulere, agro pellere, & ceteris ex partibus soli in imperio agere, &c.* Quod ipsum malum magis deinde exarsit, nam idem cap. 41. Iugurthini belli, ait: *Ante Carthaginem deletam populus & Senatus Rom. placidè modesteque inter se rempubl. tractabant: neque gloriæ neque dominationis certamen inter ciues erat, metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed vbi illa formido mētibus decessit, scilicet ea, quæ secundæ res amant, lasciuia ac superbia incessere. Ita, quod in aduersis rebus optauerant, otium postquam adepti sunt, asperius acerbiusque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, plebes libertatem in libidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes distracta sunt, respubl. quæ media fuit, dilacerata est, &c.* quibus similia legimus apud Velleium lib. 2. cap. 1. p. Quam humanitatis imbecillitatem, probè norat Scipio Nasica, qui Catone censente delendam esse Carthaginem; *pronunciabat seruandam, ne metu ablato æmulæ Vrbis, luxuriare felicitas inciperet*, inquit Florus lib. 2. cap. 14. Eiusdem erat prudētiæ Onomadenus, de quo sic Ælianus lib. 14. Var. cap. 25: *Cùm in Chio orta seditione à potentiore staret parte, hortatus est socios, ne omnes aduersarios eiicerent, sed quosdam in ciuitate relinquerent. dicebat enim periculum fore, ne omnibus inimicis sublatis, cum amicis extura ipsis essent controuersiæ.* Eodem allusit sententia Ephororum Spartæ. *Cùm enim vrbem quandam vt cepissent, [illegible] runt, Periit palæstra iuuenum, non habituri [illegible] concertatores. Aliam vrbem, quæ sæpe negocium exhibuerat Lacedæmoniis, rege ipsorum pollicente se funditus deleturum, non permisere, inquientes; Noli abolere aut delere cotem iuuentutis:* refert Plutarchus Apophtheg. Lacon. §. 4. Cui subiiciam Columellæ verba è lib. 9. cap. 15: *Fucos quidam præcipiunt in totum exterminandos; quod ego Magoni consentiens faciendum non censeo; verùm sæuitiæ modum adhibendum. nam nec ad occidionem gens interimenda est, ne apes inertia laborent, quæ cùm fuci aliquam partem cibariorum absumunt, farciendo damna fiunt agiliores: nec rursus multitudinem prædonum coalescere patiendum est, ne vniuersas opes alienas diripiant.* De modestia moderationeque Rectorum erga ciues ob metum, multa dixi ad illa Taciti lib. 1. Histor. cap. 31: *Solus Vespasianus omnium ante Principum in melius mutatus est.* Huc pertinent illa prouerbialia: *A felicitate vinci, maxima infelicitas. Fors serena elidit omne quidquid in viro viri est. Euirant felicitatis vina vel cor masculum. Maxima in felicitate mentium nox maxima est. Maximæ felicitatis ardua est concoctio. Mente sana vix fruuntur quos tenet felicitas. Obrui à felicitate, maxima infelicitas. Ni modum felicitati ponis, in se corruit. Qui suæ felicitatis vela contrahit, viget. Horridi monstri, perennis est loco felicitas. Eccui maris perennis adfuit serenitas:* & similia.

CAP. XXIV.

Per metum potius quam postm.] Notandum. Populus nihil debet impetrare à magistratu quasi per vim. quid enim absurdius, quam vt capiti imperent membra cetera? præscribantque ductori oues quid, quando, quomodo ipsi faciendum sit. Insigne sufficit huius rei exemplum Galba apud Xiphilinum lib. 64. cap. 2. m: *Postulantibus prætorianis Neronis, vt se in eodem gradu militiæ retineret; primo rem distulit, vt deliberaret: sed quum magis tumultuarentur, contra eos exercitū misit, cæsaque sunt repente præ-*

te prætorianorum septem millia: *reliqui postea decimati sunt. Itaque Galba, licet ætate & morbo confectus, tamen mente vigebat; putabatq; indignum esse, Imperatorem coactum aliquid facere. Hac de caussa prætorianis postulantibus pecuniam, non dedit, iisque ita respondit: Legere soleo milites, non emere. Quumq; populus vehementer postularet, vt Tigellinus & ceteri, qui antea per libidinem pleraque gesserant, supplicio afficerentur; non concessit: quos fortasse, si non esset ab eo postulatum, interfici iussisset.* Verùm de hac auctoritate regentum, aliquid posui Liuii lib.32. cap.3.f.

Cap. XXXII.

Prisco illo dicendi & horrido modo] At mihi admodum lepidus modus videtur. est enim vt *pampinus, fructum occultans nemini non iucundissimum gustu*; vt autumat Strabo lib. I. Geogr. & Plutarchus lib. de audiendis poëtis cap.45.p. vt vt sit, nihil vsitatius regibus magistratibusque priscis quàm apologo ac similitudine à feris insectisq; desumptis, trahere in suam sententiam plebem quamuis pertinacem. Consulatur Plutarchus Conuiuio Sapientum cap.33.f. Gellius lib.2.cap.29.p. Anthologia lib.4.cap.33.Epigr.9. Herodotus lib.1. cap.141.p. Plutarchus Themistoclis cap.32.m.& 50.p. Diodorus Siculus lib.19.Biblioth.cap.25.m. Appianus lib.1.Bell. ciuil.aliique infiniti. Nostro æuo, Philippus Marnixius Aldegondius, orationum suarum ad populum Belgicū exordia, ferè semper sumebat à fabulis. Quod si idem conarentur, qui pro suggestu in templis concionantur; næ & attentiores haberent auditores, & obsequentiores ad pia quæque & honesta. mysteriis dum ferè inhærent, inscientiores sæpe domum remittunt quàm exierant.

Cap. LIV.

Claris insignibus velut infulis velatos, ad mortem destinari] Similitudinem istam vsurparunt pariter optimi quique auctores; etiam sacri. Videatur D. Iacobus Epistolæ cap. 5.vers.5. Minucius Felix in Octauio suo cap.54.m: *Miseri, in hoc altius tolluntur, vt decidant altius.* Hi enim vt victimæ ad supplicium saginantur, vt hostiæ ad pœnam coronantur. D.Gregorius Nazianzenus, Carmine de prouidentia: *Macies decori nostra præcellit tuo. Boumne cernis alterum, in stabulis caput Altè efferentem, carnis & pinguetudine Lætum ac ferocem; pronum humi contra alterum Curuum, indecorum, ruris ob culti notas: Quorum ille, dandus post breui certæ neci, Seruetur at hic, seque alat, dominum & suum.* Addatur Philemonis versus apud Stobæum sermone LV. Ouidii in Ibin vers.101. Florus lib.4.cap.2.f. Herodotus lib.7.§.197. Æsopi denique Apologus 177.

Cap. LV.

Sibi quemque ea magna atque horrenda facere] Similes simus pueris: illi quos alias derident contemnuntve, si personatos vident, expauescunt. Quare haud iniuriè inuehitur in ciuilia Romanorum bella Lucanus lib.4. v.180: *Arma rigant lacrimis, singultibus oscula rumpunt: Et quamuis nullo maculatus sanguine miles, Quæ potuit fecisse timet. Quid pectora pulsas? quid vesane gemis? fletus quid fundis inanes? Nec te sponte tua sceleri parere fateris? Vsque adeóne times, quem tu facis ipse timendum? Classica det bello; sauos tu neglige cantus. Signa ferat; cessa. iam iam ciuilis Erinnys Concidet; & Cæsar generum priuatus amabit.* Eodem nauigant flumine quæ legimus lib.5. Phars.ver.65: — *Tremuit sæua sub voce minantis Vulgus iners: vnumq; caput, tam magna iuuentus Priuatum factura, timet: velut ensibus ipsis Imperet, inuito moturus milite bellum. Ipse pauet, ne tela sibi dextræque negentur Ad scelus hoc Cæsar. Vicit patientia sæui Spem ducis; & iugulos, non tantum præstitit enses.* Ad eundem diriguntur scopum seditiosi Percennii voces, expressæ Tacito lib.1. Annal.cap.17.p: *Cur paucis centurionibus, paucioribus tribunis, in modum seruorum, obedimus?* Indiciose igitur Libanius Declamatione tertia: *Omnis rex inter subditos pollet, & ad illorum mentem res eius tendunt: & dominatur, & deprimitur; metuit & confidit. & hoc ipsum est quod subiectis videtur. Nam non in vno corpore & vno animo tanta multitudo ab eo continetur; sed populorum voluntate habitum sumit & maiestatem. atque eorundem est sceptrum dare rursusq; tollere, & exhibere, & non amplius potentiam concedere. Ex opinione igitur ab illius nutu subditorum res pendent: ex rei autem veritate, in populi iudicio res illius sitæ sunt; vt si subditis morem gerere non placeat, qui præcipiat & imperet futurus non sit. Vtique si in vnum conspirent ciues.* Pulcrè Seneca lib.3. de Ira cap.16: *Iræ continentia vtilior est regibus quàm seruientibus. Perierunt omnia, vbi quantum suadet ira fortuna permittit; nec diu potest, quæ multorum malo exercetur, potentia stare: periclitantur enim vbi eos qui separatim gemunt, communis metus iunxit. plerósque ita modo singuli mactauerunt, modò vniuersi; quum illos conferre in vnum iras, publicus dolor coëgisset.* quibus nihilo habet deteriora lib.1. de Clem. cap.12.m: quæ legantur. Faciunt & huc versiculi, præsente Maximino pronunciati in theatro: *Et qui ab vno non potest occidi, à multis occiditur. Elephas grandis est, & occiditur. Leo fortis est, & occiditur. Tigris fortis est, & occiditur. Caue multos si singulos non times:* refert. Iulius Capitolinus cap. 9. m. Nec aliena Suetonii de Tiberio cap.72.m: *Erat ei in oblectamentis serpens draco, quem ex consuetudine manu sua cibaturus, quum consumptum à formicis inuenisset; monitus est,* vt vim multitudinis caueret. Nō absurde. dictum enim erat Periandri Corinthii apud Ausonium: *Multis terribilis, caueto multos.* Hocque idem vult de Domitiano principe Iuuenalis, fine Satyræ 4. *Sed periit postquam cerdonibus esse timendus cœperat.* hoc est: Tunc periit, cùm eum populus ignobilis timere cæperat, exstincto Senatu; inquit Vitus Commentator. Insigne factum legitur Æliani lib.14. Var.hist.cap.22: *Tyrannus quidam, Tryzus, volens omnes conspirationum vias intercludere, legem incolis posuit, vt nemo cum altero priuatim, publicè, sermones misceret. quod ipsis sane grauissimum fuit, minimeq; ferendum. Itaq; dolo mandatum eius eluserunt; atque oculorum manuumq; gestibus vt & nutu, animi sensa mutuò significabant & accipiebant. Aliàs igitur acerbo vultu sese inuicem intuebantur, aliàs placato, facieque læta. atque ex vniuscuiusque superciliorum contractione perspicuum erat, eum tristem & intolerandum rerum statum indignè ferre; animi affectione per vultum cum quo erat declarata & ostensa. Sed & hæc tyrannum commouebant; quod existimaret silentium quoque, propter varietatē gestuum, & commutationem vultus prorsus mali quid sibi moliturum esse. proinde etiam illud lege sustulit. Quidam itaque desolationem illam ægerrimè ferens, & cupiditate dissoluendæ tyrannidis permotus, in forum progressus est multum feruideq; lacrimans. circumfluenti multitudine etiam in fletum luctumq; erumpente, tyranno nunciatur, neminem quidem nutibus loqui, sed tenerrimè lacrimari. qui festinans vt & illud prohiberet, neq; solum linguam nutusq; seruitute constringeret, sed etiam oculis à natura tributam libertatem eriperet; quanta potuit celeritate pedes cum stipatoribus & satellitibus accurrit, vt lacrimas sedaret. Illi quum è longo vix eum vidissent, eripientes arma corporis eius custodibus, tyrannum interfecerunt.*

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIBRVM LIVII tertium.

Cap. I.

Consilio neutri parti acerbo rem expedisset] Explicationē verborum istorū dilucidiorem, hauriamus exemplo Liuiano infra lib.7. cap.21.a.f. De Solone similiter Iustinus lib.2. cap.10.f: *Tanto temperamento inter plebem Senatumq; egit (quum quid pro altero ordine tulisset, alteri displiciturum videretur) vt ab vtrisque parem gratiam traheret.* Ouidius de se lib.2. Tristium versu 96: *Res quoque priua-*

tas statui sine crimine iudex: Deque mea fassa est pars quoque victa fide.

Cap. II.

Fama nominis sui] Nemo non se magis æquo suspicit: sed tamen, ea est auctoritatis felicitatisque dos, vt fama quiduis frequenter expediat; sicut exemplorum plurium aggestu disserui Discursu ad Tacitum septimo.

Indignitas rei magis quam periculum] Vult ergo, maioris fuisse rem infamiæ, quam detrimenti. Sic libro superiore cap.48.a.f: *Veiens hostis, assiduus magis quam grauis, contumeliis sæpius quam periculo animos agitabat.* Addatur lib. 4.cap.31.p. lib.5.cap.18.m.

Æquos populationibus incursionibusque meliores esse] Nationes, alias statariæ pugnæ aptiores esse, alias sparsæ, pluribus demonstrat Polybius lib.4. cap.8. qui videtur. Addas licet Liuii lib.22.cap.18.p. Taciti lib.12.Annal.cap.45.m. Cæsaris lib.2. Gall.cap.30.p. Ammiani Marcellini lib.19.cap.8.p. Senecæ lib.de Vita beata, capite 26.

Cap. V.

Et exsequendo subtiliter numerum] Propendet ferè Glareanus, vt legendum sit, *exæquando.* perperam; & contra rationem. Vult enim Liuius, eum præter historicorum morem, nō contentum fuisse numero rotundo; expressisse præterea centum & triginta. millenario numero se tenent scriptores, raro accedunt ad centenarios, certè ad minutiores.

Cap. VIII.

Salubriora esse incipere] Placuit Sigonio: neque aliter edd. primæ. seqq. enim *incepere*; quomodo extat in Pal. sec. ac tert. alterum visitur in pr. At si quis mihi totam eam vocem detraxerit auctori, nihil detraxerit sententiæ.

Cum exitus haud in facili esset] Ita editio Andreana, neque valde recedunt Pall. Sigonius aliique vulgarunt, *cum exitus haud inde faciles essent*, quod mihi non magis sapit, quam Modianum, *haud inde facilis esset.*

Cap. XI.

Mulctatus nudatusq; abibat] Sic etiam Pall. tres. neque opus aliquid nouare cum Lipsio, vt fiat *notatus.* nam in huiusmodi tumultu, vel vestis excidit, vel ea spoliamur, non tantum verberibus cæsi; vt ostendi in Suspicionibus.

Cap. XVI.

De eo supplicium sumendi copia] Docemur vel ex isto loco, carcerem inuentum non pœnæ sed custodiæ caussa. Plautus Amphitr.1.scen.1.v.4: *Quid faciam nunc si tresviri me in carcerem compegerunt? Inde quasi è promptuaria cella depromar ad flagrum.*

Vades publicos dedit. Dimissus è foro, nocte proxima, insciis Consulibus, in Tuscos in exilium abiit. Iudicii die, &c.] Locus contaminatus à librariis. Palat. tert. videtur horum nihil habuisse à manu primâ: sed tantum, *Vades publicos. die cùm, &c.* ad oram tamen adscripta intermedia; sic tamē, vt non habeat, *insciis Consulibus, in Tuscos in exilium, &c.* sed, *inter Consules in exilium.* quæ lectio orta ab illo, *in Tuscos:* cùm scriberetur, *inter Cos.* Est in pr. *nocte proxima iussu Consulum in exilium abiit.* in tert. verò, *nocte proxima insciis Consulibus Tusculum in exilium*; ad oram tamen additum, alias legi, *visu Consulum.* Editio prima repræsentat; *nocte proxima iussu Consulum in Tuscos.* secunda: *nocte proxima in Tuscorum fines in exilium, &c.* Equidem cùm in membranis Coloniensibus litigiosa illa verba non habeantur, putarem omninò iis rescissis legēdum: *Dimissus è foro, in Tuscos in exilium abiit:* quamuis tamen non asperner *Tusculum,* quod & in Sigonii libris. à quibus nobis primum obuenit, illud infelix; *insciis Consulibus.*

Trans Tiberim veluti relegatus in vili quodam tugurio habitarit] Est à libris Sigonii; nec tamen alicuius pretii. nam editio princeps, *trans Tiberim, veluti re legatus, agello quodam, in tugurio viueret.* at secunda, Campani illa, *veluti relegatus deuio quodam tugurio viueret.* at Pal. pr. habet: *veluti relegatus de ville quodam tugurio viueret.* sec. *veluti relegatus in vili quodam lugurio habitauit.* tert. *veluti relegatus de vllo quodam tugurio. hoc iudicium.* sine illo, aut, *viueret*; aut, *habitarit.* Equidem, quid hîc probem, quid improbem? aliis adhuc apographis opus, vt veniatur ad cubilia veri.

Cap. XVIII.

Ne expectent, dum ab Roma legati auxilium petentes veniant] Conuenienter Arnobius fine libri septimi: *Bonus auxiliator nunquam rogari se poscit, spontaneus semper opitulatione subueniens.* Argutè Symmachus lib. 9. Epist.32.m: *Meminer is acceleratum gratiæ recursum, voluntatis signa præferre; serum, necessitatis.* Videatur & Claudianus lib.2.Stilic.vers.148.

Cap. XXIV.

Quas consensus omnium, non iussisse latas, magis quàm tulisse videri posset] Sic restitui fideiubentibus Pall. tribus & edd. primis. Rhenanus & Sigonius alia addiderāt præter consensum librorum; imo præter libros.

Cap. XXV.

In Lauicanum agrum] Quod haberet editio Campani *Latinum;* & *Lauinium* nulla ratione locū suum heic tueretur, ausus fui reponere *Lauicanum.*

Spes vnica Imperii Romani] Ita ferè est vbique locorū: Regnorum rerumquepublicarum lumē columenque, consistit in viro vno, aut altero. De Q. Fabio Maximo notus Ennii versus. *Vnus homo nobis cunctando restituit rem, &c.* Sallustius cap.53.Catil. Mihi multa agitanti, cōstabat paucorum ciuium egregiam virtutē cuncta patrauisse: eoque factum vti diuitias pauperies, multitudinem paucitas superaret. Idem fine Iugurth. belli de Caio Mario: *Ea tempestate, spes atque opes ciuitatis in illo sitæ.* Liuius lib.9.cap.16.f.de Papirio Cursore: *Nemo vnus erat vir, quo magis innixa res Romana staret, &c.* De L. Martio idem lib.25.cap.37.p: *Quum deleti exercitus, amissæque Hispaniæ viderentur, vir vnus res perditas restituit.* Videatur & lib.28. cap.12.p. cap.42.f. cap.43.f. & pluribus præterea locis.

Colebat agrum] D. Chrysostomus in Psalmum CXIII: *Quemadmodum multi eorum qui sunt relati in numerum magni Senatus, etsi ruri habitent, habent tamen dignitatem: ita si tu quoque volueris esse ciuis cœlestis, etiamsi heic habites, ea dignitate fruere.*

Cap. XXXII.

Inde Consules C.Menenius, P.Sextius Capitolinus] Ne quis suspicetur hos Consules non reperiri in mss. codd. magis quàm in aliquot edd. vt meminit Glareanus; testor extare omnino in Pall. tribus.

Cap. XXXIV.

Summis infimisque iura æquasse] Ius semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset ius; inquit Cicero lib.2. Offic. cap.12.p. Decemuiri ergo alieni ab eis quibus, *Lex aranea est; egentes alligat, ditem haud tenet.* Et profectò, *Publicæ est res vniformis prima custos æquitas.* cuius insigne exstat præconium apud Euripidem in Phœnissis à versu 541. exemplum verò iucundum apud Themistium Euphraden Oratione decima, De pace Valenti dicta. Notabitur ergo: *Ius quod est æquale cunctis, omnibus iuxta placet.* certè, *Neminem grauat quod æquo quilibet facit modo.*

Plus pollere multorum ingenia] Videatur Erasmus adagio 51.cent.1. chil.3: *Duobus pariter euntibus.* Item adag. 95.chil.2.cent.3: *Multæ manus onus leuius reddunt.* Addatur Iesus Syrach cap.4.vers.8.& seqq. Euripides Phœnissis versu 753. Idem apud Stobæum Sermone 41: *Anchora vnica nequaquā ita nauem tutatur, vt tres demissæ. & vnus prin-*

ceps

ceps vrbi Periculosius est; satiusque ciuitati si adiungatur alter. Silius lib.15. Punic. vers.350: *Si cordi est; te participem, Crispine laboris esse velim: nunquam desunt consulta duobus.* Igitur si *Vir videt multa vnus, vno plura sed vident duo*; quanto plura videbit integer populus?

CAP. L.

Imperium si quis inhiberet] Ita restitui, quum in textum passim irrepsisset, *imperio.* at nostrum, extat in Pall. tribus, nisi quod eorum duo, *iuberet.*

CAP. LI.

Ne suo sanguine ad supplicia patrum plebem assuefaciant.] Acutè, *quia Iter est quacunque dat prior vestigium.* Polybius lib.1.cap.7.m: *Quum isti breui ac facili negocio opima ditione atque vrbe essent potiti; è vestigio facinoris istius imitatores inuenerunt, &c.* Tacitus lib.1. Annal. cap.78.p: *Templum vt in colonia Tarraconensi statueretur Augusto, petentibus Hispanis permissum: datumq́; in omnes prouincias exemplum.* Seneca Thebaide ver.480: *Timeo: nihil iam iura naturæ valent. Post ista fratrum exempla, ne matri quidem fides habenda.* Hinc contra vulgo dictum: *Noli timere quod sine exemplo est malum.* Quamuis tamen, si credendum experientiæ: *Nusquam est nefas in orbe quod suo exemplo caret.*

CAP. LVII.

Ni vindicias ab libertate in seruitutem dederit] Locum istũ restitui, corruptum nuper à Sigonio, dum rescriberet; *Vindicias ne ab libertate, &c.* plane contra mss. edditosq́; ; vt etiam præter formulam sponsionis.

CAP. LXIII.

Veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper] Furcillis præcipitem eieci vocem, quam sic immiserat Sigonius; *gloriæ auidum, alterum.* etsi enim ipse eam inuenerit in vet. lib. at ego testificor haud etiam videri in Pall. in vett. edd. & ne requiri quidem. quis enim neget egregie dici, *exercitum veteris perpetuæque gloriæ?* at *auidus veteris gloriæ*, mihi sordet.

CAP. LXX.

Quod saluberrimum in administratione magnarum rerum est] Pal. sec. non agnoscit periodi huius aut vocem primam, aut vltimam. & profecto si absint; resultet eadem sententia, nec paullo nitidior. Interim isthæc ita distinxi, non vt accedant superioribus verbis; sed subsequentibus. nihil enim salubrius in potestate pari, quam si collegarum alter secundas agit. hinc Liuius lib. 4. cap. 31.p: *Tres delectu habito profecti sunt Veios, documentoq́; fuere, quam plurium imperium bello inutile esset, &c.*

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM quartum.

CAP. III.

D*Vm nullum fastiditur genus, in quo eniteret virtus, creuit imperium Romanum.*] Nullum genus; hoc est, ne seruile quidem, nedum plebeium. Verè enim Seneca lib. 3. de Benefic. cap.18: Refert cuius animi sit qui præstat beneficium, non cuius status. Nulli præclusa virtus est: omnibus patet, omnes admittit, omnes inuitat. Non eligit domum, non censum; nudo homine contenta est. Hinc origo prouerbii Platonici cuius inter alios meminit & Neronis præceptor Epist.44.m: *Neminem regem non ex seruis esse oriundum; neminem non seruum ex regibus.* Et verò si libet audire nomenclatorem, qui catalogo valde prolixo plurium gentium enumerat præfectos, ex obscuris ignobilibusque parentibus ad regium ascendisse fastigium; adeat Ælianum libri 12. Var. histor. cap. 43. Sin vacat longam videre seriem Romanorum ortus vilissimi, quorum tamen industria sustentata est imperii Romani maiestas; accedat ad nostra illa in Tacitum lib.13. Annal. cap.8.m: *Læti quod Domitium Corbulonem retinendæ Armeniæ præposuerat Nero: videbaturq́; locus virtutibus patefactus.*

CAP. XII.

Vix ope Deorum omnium resisti potuisset] Sic libuit reponere, quod ita offenderim in ed. Ven. anni 1606. longè omnino viuidius, quam vt nuper cusi, *resisti:* quod præcessisset, *si aggrauatæ res essent.* neque enim voces similes facile iterant boni auctores tantulo interuallo.

CAP. XV.

Concitantem multitudinem] Lex quidem & forma iudicii perpetuò seruanda magistratui, nisi aliter suadeat vltima necessitas. tunc enim sinat eam conniuere paulisper ac dormire, siue venia cui danda est; siue contra infligendum supplicium præter ius ac fas. de primo, diximus supra lib.1. cap.26. de altero, longius garrimus ad illud lib.2. Annal. Taciti cap.40.f: *Nec Tiberius pœnam eius palam ausus, &c.*

CAP. XVI.

Boue aurato] Lipsius lib.1. Elect. cap.8. factum istud refellit. ipse conicit, *boue & agro.* quid: si? *boue & auro:* vel *boue tauro.*

CAP. XVII.

Caussam mortis legatis fuisse] Haberi possent pro assutamento interpretis voces hæ quatuor.

Belli periti adiecti] Inclinat animus reponere, *adlecti.*

CAP. XVIII.

Fuere variæ sententiæ.] Vox prima minimè desideraretur, si liberet abire loco.

CAP. XIX.

Terrore cæsi regis hostes fundit] Capite truncatur cadauer, vt fides fiat cædis; sed ostentatur ferè ferociter aduersariis, vt concidant animis, vt se facilius dedant. Videatur Liuius lib.4.cap.5.m. Halicarnassæus lib.4.cap. 59: *Vt appropinquarunt, ducumq́; suorum capita hastis præfixa viderunt, quæ Romani præferebant ad terrorem hostium; nullum moliti generosum facinus, ad supplicationes vertuntur.* Lib.9.cap.81.p: *Æqui rursus pro castris adfuerunt, Romanis legati aliorumq́; illustrium virorum capita hastis præfixa ostentantes, & hoc terrore ad deditionem eos cogi posse putantes.*

CAP. XXV.

Ne cui album inuestimentum] *Inuestimentum* aiunt esse in MSS: approbatque Gifanius, Hotomanni etiam confirmatus auctoritate; qui consulatur lib.9.cap.13. Obseruat. Et verò admittit hanc quoque scripturam Lipsius lib.1. Elector. cap.13. sed dispescit, *in vestimentum:* neque improbauerim: gnarus membranaceis alioquin vsitatissimum præpositionem adglutinare suo nomini.

CAP. XXVI.

Priuata Consulum discordia, quæ inter ipsos erat] Quatuor dictiones à fine, glossam sapiunt loco suo indignam.

CAP. XXX.

Et pleraque externa inuasit] Quid mirum? *Id optimum vulgo, quod haud intelligit:* vt pluribus indicaui ad Taciti lib.xi. Annal. cap.15.m: *Et quia externæ superstitiones valescant, &c.*

CAP. XXXIII.

Ignibus armata ingens multitudo, facibusque ardentibus] Diu est quod suspicatus sum legẽdum, *Anguibus armata.* quid

quid enim *ignes* aliud quàm *faces?* aut si aliud quid, cur non adiecit differentias? Nimirum quum infra sequatur, *velut fanatico instinctu*, apparet præcessisse habitum furialem. At enim Furiæ crines omnes habent serpentinas. sed & anguibus armantur manus: de qua re & nos non pauca ad Liuii lib.7.cap.7. bello videlicet Faliscorum.

Quod incendio similius quam prælio] forte *similius* natum ab interprete.

Cap. XXXVII.

Incerto clamore prodidit pauorem] Sic Pal.pr.ac sec.nam tert. *incerto pauore clamore prodidit pauorem.* Sigonius rescribere ausus, sed præter libros, *incerto tenore prodidit.* ego, si mei iuris esset Liuius, illud *incerto clamore* prorsus ei adimerem; forsan etiam voces tres sequentes: tanquã superuacuas, & à margine in contextum admissas: imò spurium quid etiam mihi adhuc videtur, dictio *sublatus.* de vniformi & forti virorum clamore, vt etiam de infracto & dissono pauentium, multa posui in Discursu ad Tacitum XII.

Cap. XL.

Oblitæ præ gaudio decoris] Omnis affectio nimia est, modique nescia. In dolore exorbitamus, exorbitamus in gaudio. Luculenter Statius lib.5. Siluarum Carmine 5.vers.56: *— nimius fortasse, auidusq́ doloris Dicor, & in lacrimis iustum excessisse pudorem. Quisnam autem gemitus, Lamentaq́ nostra reprendit. O nimium felix, nimium crudelis, & expers Imperii fortuna tui, qui dicere legem Fletibus, aut fines audet censere dolendi. Incitat heu planctus. potius fugientia ripas Flumina deuincas, rapidis aut ignibus obstes, Quam miseros lugere vetes.* Idem est in gaudio. Claudius Mamertinus in Iulianum cap.29: *Nimiæ lætitiæ decori sunt & grauitatis immemores.* Hinc prouerbium: *Qui gaudet, is rarò in potestate est sua.* Vtique si præter exspectationem oritur. tunc enim ita hominem externat, vt vocem, imò & vitam illicò eripiat; quemadmodum Liuio proditum lib. 22 cap.7.f. Iure igitur tripudiat Nazarius Panegyr. in Constantinum Imp.cap.32.f: *Nihil est immoderatius quam post longam tristitiam repens gaudium. impetu suo feruet; nec vt primum liberum, continuò defæcatum statimve purum est. nam vt fistulæ quum diu intersepta sunt, exitu dato quo largiores eo crassiores aquas euomunt; sic vota hominum metu interclusa, turbide aliquid egerunt quum cumulata eruperunt.*

Saluo etiam tum discrimine diuinarum humanarumque rerum.] Plerique mortales diuina humanaq; non distinguunt, sed variè confundunt, constituti in extremis bonis malisve. Seruiunt ferè honesto, decorique, rebus mediocribus; quando scilicet mens nondum est externata, vel dolore summo, vel gaudio. Explicat ipsum se Liuius, infra cap.46.m: *Adeo regebat omnia pudor, discriminaque rerum prope perditis rebus seruabant.* Quasi diceret: *In necessitate summa quemque deserit pudor. Et verecundos supremis prodit in rebus pudor.* Exemplum appositum extat in Thucydide, vbi agit de pestilentia Atheniensium libro secundo, nec non in Lucretio, sub finem libri 6. de rerum natura; vbi idem tractatur argumentum. Superque eadem re canit Ouidius lib.7.Metam.v.610: *— & iam reuerentia nulla est.* Hinc verba Valerii Poplicolæ apud Halicarnassæum lib.5.Antiq. cap.64.f: *Necessitati impares sunt humani ingenii vires: omnesq́ tum demum de decoro despiciunt, cùm iam versantur in tuto.* De naufragis Achilles Tatius lib.3.Clitophontis: *Pudoris amicitiæq́ lex omnis sublata erat: ac suæ quisque salutis intentus, alienam contemnebat.* Nabarzanes apud Curtium lib.6.cap.16.m: *Nihil est mortalibus spiritu charius, amore eius ad vltima propulsus, ea magis sum secutus quæ coëgit necessitas, quam quæ optabam.* Vide mea apud Liuium lib.1.cap.31.& lib.5.cap. 16.& 46.m. itẽ lib.22.cap.3.m. denique lib.26.cap.49.f.

Cap. XLI.

Profuisse Cincinnati patris memoria] Hoc habet virtus; non vna perit cum corpore eius quam inhabitauit; sed viget in ore in animis ciuium, quibus licuit vti frui defuncti benignitate. Trogi abbreuiator lib.14.cap.2.p: *Tanta veneratio magnitudinis Alexandri erat, vt etiam per vestigia mulierum, fauor sacrati eius nominis quæreretur.* Iure ergo meritoque succurrat periclitanti filio suus parens. Val.Maximus lib.8.cap.[illegible] exemplo 10: *M.Æmilius Scaurus propter vetustissimam nobilitatem, & recentem memoriam patris, absolutus est, &c.* Tacitus lib.16. Annal. cap.33.f: *Montanus patri concessus est.* vbi nos diffusius.

Tam triste nuncium ferre ad Cincinnatum paterentur] Mirum est, nisi habuit in memoria illa Neoptolemi ad Priamum Virgilii lib.2.Æneid. vers.548: *— Referes ergo hæc, & nuncius ibis Pelidæ genitori: illi mea tristia facta, Degeneremq́ Neoptolemum narrare memento.*

Cap. XLII.

Sp.Icilium] Placuit Sigonio reponere *Sex.Pompilium.* sed id remotius est à vestigiis literarum lectionis antiquæ, *Spurilium.*

In quo nihil præter fortunam reprehendi posse] Notandum ob rem male gestam vocari ad iudicium duces: absolui tamen si clades accepta, non temeritate eorum aut imperitia, sed fortunæ malignitate. quippe *Quum cupit fortuna, fracta naue terra fit mare,* inquit versiculus Græcorum. vt contra; *Quum cupit fortuna, portu frangitur trabs in suo.* Demosthenis dictum est, Olynthiaca secunda: *Multum in fortuna momenti est; ac ea potius sola in omnibus mortalium rebus dominatur.* Liuii verò sententia lib.44.cap. 40.p: *Fortuna plus consiliis humanis pollet,* in prœliis vtique & bello, si credimus magno Imperatori Iulio Cæsari; cuius vox hæc est lib.6.Belli Gall.cap.30.p *Multum [illegible] omnibus rebus, tum in re militari potest fortuna.* [illegible] Patauinus noster lib.9.cap.17.p. Ergo non sine causa [illegible]tricii Romani ad vnum omnes, [illegible], *rem indignam & minime ferendam esse, eos qui se pro republica [illegible] hostibus obiicerent, si aduersa fortuna restaret, ignauiæ ac[illegible] ab iis qui nunquam in acie steterunt: atque hoc modo [illegible] ducum audentia, libertatem simul & imperium venire in periculum. itaque magnis deprecationibus apud plebem [illegible] ne damnarent Sp. Seruilium; ostendentes non esse è republica [illegible]mnari duces ob infortunium:* inquit Dionysius Halicarnass. lib.9.antiq.Rom.cap.34.m.

Cap. XLIII.

Creandis vsi sunt] Assuta videntur, *vsi sunt,* à glossatoribus.

Cap. XLIV.

Crimini obnoxia ob suspicionem propter, &c.] Vix mihi patiar persuaderi, à bona manu esse illud, *ob suspicionem.* satius subintelligatur.

Cap. XLVII.

Cunctantem occidit] Idem narrat Frontinus lib.2.Strateg.cap.8.§.8. additque: *Cossus Cornelius Magister equitum aduersus Fidenates, idem fecit.* nec iniuria. qui enim cunctatur, detrectat imperium. hoc enim habent obedientia & obsequium, vt nõ solum exsequantur mandata cum voluptate, sed exsequãtur celeriter & cursim; vt liquet ex Xenophontis Cyropœdia lib.2.cap.18.m. lib.8.cap. 24.m. & cap.32.p.& m. Hinc idem si laudat rem publicam Lacedæmoniorum cap.11: *Aliis in vrbibus qui potentiores sunt, ne videri quidem volunt metuere magistratus: adeoque ducunt hoc esse ab homine libero alienum. Spartæ verò præstantissima dignitate viri maximè magistratus obseruant; ac gloriosum sibi ducunt, si humiles sint, & accersiti non gradatim incedendo sed currendo, se parendi studiosos esse declarent. Existimant enim si ad summam obedientiam præstandam duces ipsi fuerint, etiam alios ipsorum exemplum secuturos.* Et verò istud idem ante oculos animi habuisse videtur & Seruilius & Cossus, cùm signiferum illum occiderunt. hac enim

enim sua mora cunctatiorem fecere totum exercitum, si non & præfractiorem, quique mallent interpretari Ducum iussa quam exsequi. Eodem fundamento nititur factum C. Valerii consulis apud Liuium lib.4.cap.53. item Curii Dentati Epitom. Liuiana 14.p.

Cap. XLIX.

Quam rogationem à collegis] Forsan fuit, *quoniam rogationem.*

In Lauicanum facta erant] Verbum *erant*, sententiam lutulat potius quam illuminat.

Sicut seruis malum minitantem militibus] Bene Donatus ad illud Terentii Andria 1.sc.1: *Nam si illum obiurges, vitæ qui auxilium tulit, Quid facias illi, qui dederit damnum aut malum.* Damnum, inquit, rei est; malum ipsius hominis. hoc est damnum rei notat iniuriam, malum personæ. hinc Suetonius de Nerone cap.40.f: *Cœnæ quoque tempore interpellatus tumultuosioribus literis; hactenus excanduit, vt malum iis qui descissent, minaretur.* Liuius noster lib.7.cap.4.p: *Acerbitas in delectu, non damno modò ciuium, sed laceratione corporum lata, &c.* innuit enim seruilem in modum vapulasse non respondentes ad nomina. Cæsar vtriusque loco *iniuriam* ac *maleficium* ponit. Libro 1. Belli Gall. cap.9.f: *Heluetii vt sine maleficio & iniuria transeant.* Libro 2. Gall. cap... *vt ab iniuria ac maleficio se suosq; prohiberent.*

Cap. L.

Eadem violentia coerceri posse putaret seditionem, qua mota esset] Albæ mentes quibus talis opinio. planè quoties probabili de caussa indignatur miles; si ei durius obuiã ierit dux suus, certum inueniet exitium; vt plurium exemplorum congerie probauimus ad Tacitum. Apud eundem quidem refert Germanicus lib.1. Annal. cap. 42.f: *D. Iulius seditionẽ exercitus verbo vno compescuit. D. Augustus vultu & aspectu Actiacas legiones exterruit.* Sed duo illi, ceterique pauci, quibus ea fuit felicitas, iam formidabiles erant victoriis, iam terribiles erant auctoritatis suæ maiestate; vt ibidem pluribus disseruimus.

Cap. LI.

Quum interim] Abesse poterat, *quum.* imò paulo post, illud totum, *& tantam vim habere*; frustum mihi videtur, non Liuii, sed ineptientis pœdagogi.

Cap. LIII.

Detrectantibus militiam inhibenti] Placuit Sigonio, reponere glossariũ loci, eiecta voce genuina; *ferenti.* quippe *inhibere* notat, exercere. De qua re ad Plautum Gulielmius noster.

Cap. LVIII.

Parum cogitarunt, nulla virtute superari humanarum virium modum.] Ita Pall. tres, ita edd. priscæ. Sigonii Modiique editiones interseruerant, *non*; quæ etiam in mediæ ætatis exemplaribus apparet; sed explosa deinde iure à Rhenano; cuius interpretatione nihil verius.

Venientibus ad finem] Alius dixisset, *ad fines.* sed noster sæpe altero numero vsus, vt lib.10.cap.35. lib.35.cap.27. &c. quod & obseruatum Gifanio nostro.

Cap. LIX.

Ab illis quoque captum Anxur dictitans] Nimirum æquitas postulat, vt quiuis miles gaudeat præda; non ille solum qui præsens manu ferroque vicit, sed & is quoque qui absens eandem rem promouet animo ac votis; neque per eum stat quo minus intersit certamini, expugnationive vrbium. Talem sentẽtiam ore suo pronunciauit Iudæorum rex Dauid; vt videre est lib.1. Samuelis, cap.30.vers.25. durauitque id ius in ea gente sæculis sequentibus; quemadmodum indicat locus 2.libri Machabæor. cap.8.vers.28.& 30. Bene igitur Philo Iudæus lib.1. de vita Mosis: *Aliquanto post prædam diuisit, his qui militauerant, multo paucioribus præ cæteris, assignata parte dimidia; reliqua verò his qui in castris remanserant. Æquum enim censebat hos quoque victoriæ fructum capere, qui si non corporibus, animis tamen decertauerant. nam qui manent in statione parati subsidiis, tempore nõ alacritate cedunt potioribus.* Quatenus extenderetur hæc præmii distributio, pulcrè descriptum est à Polybio lib.10.cap.16.m. vbi loquitur de more militari Romanorum: *Qui ad diripiendam vrbem fuerunt selecti, prædam vniuersam ad suas quique legiones referunt. qua vendita, Tribuni deinde æquis portionibus inter omnes pecuniam diuidunt. & habetur ratio non eorum tantum, qui in subsidiis manserunt; sed & illorum qui tentoria custodierunt: item ægrotorum, & si qui ad muneris alicuius curationem fuerint aliò missi, &c.* Respicit ad isthęc Seneca lib. de Tranquillitate cap.3.§.1.f: *Neque ille solus militat, qui in acie stat, & cornu dexterum læuumve defendit; sed & qui portas tuetur, & statione minus periculosa, non otiosa tamen fungitur, vigiliasque seruat, & armamentario præest.*

Cap. LX.

Quum commoditas iuuaret] Trigam horum verborum censeo esse librarii alicuius prolem. Lipsius lib.1. Elect. cap.21. emendatione aptat rei propositæ. sed an dexterè?

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM quintum.

Cap. I.

Non noui sermonis auctorem habebat] Ego scripsissem, *auctore haberet.* Vetus etiam editio seruat, *quia a suo, &c.* vt potuerit fuisse, *quia a. &c. auctori habendum.*

Cap. IV.

Solidum te stipendium accipere] Eieci vocem *annuum*, suasu Pall. trium aliorumque: exstat tamen apud Sigonium aliosque; minus necessario. *solidum* enim *stipendium*, idem est cum iusto ac perfecto, hoc est, annuo. Sic noster lib.1. *solidum annum* vocat, *integrum.* hinc venit *solidare rationes, &c.*

Cap. XV.

Prodigia interim multa nunciari] Malui istud cum mss. melioribus, quam quod è suis promebat Sigonius, *nunciata.*

Cap. XVI.

Desperata ope humana, fata & Deos spectabant] Diuinis mortalium ferè nemo attendit quamdiu nauis secundo fertur cursu quò tendit. dicis forte caussa nonnunquam Deum vexat, sed ore magis quàm animo. vnde prouerbium: *Non habent preces eæ alas quas iacit felicitas.* Fragilitatis vix quisq; suæ meminit, cùm à ferente vento desertus, in vada scopulosq; fertur. *Tunc optimus quisque est, vbi est infirmior. tunc Deos, tunc hominem esse se meminit*; inquit Plinius lib.7. Epist.26.m. De Gallis Cæsar lib.6.cap.16.p: *Qui sunt affecti grauioribus morbis, quique in præliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vouent.* De Romanis Liuii voces sunt lib. isto cap.51.m: *Aduersæ deinde res admonuerunt religionum*; quod ipsum ita extulit Silius lib.7.v.87. Punicorum: *Tanta adeo, cùm res trepidæ, reuerentia Diuûm Nascitur: & raræ fumant cœlestibus aræ.* estque prouerbium: *Ad Dei cultum magister est metus longè optimus.* Imò etiam spes; sed vtrinque mediocris. si enim aut hæc aut ille exorbitabat, cultus Dei nullibi erat vel apud felicissimos, vel apud infelicissimos. Videatur de primis Liuius lib.23. cap.3.a.m. de secundis lib.1.cap.31.

Cap.

CAP. XVII.

Ingens inde haberi vates captiuus cœpit] Dictio postrema nothum quid sapit; vt mox: *ad Deos ritè placandos cœpere*, illud *cœpere* pro adulterino eiiciendum videtur.

Nec bellum pro certo sit] Tres voces à fine, non sunt in Pal.sec.nisi ad marginem à manu secunda. & poterant omnino abesse.

CAP. XIX.

More militari animaduertit] Aut omnia me fallunt, aut vsus est heic decimatione militum; vt scilicet decimus quisque sorte eductus capite luerit hâc fugam. id enim tantum non clarè clamat clausula subiecta: *effecitque ne hostis maximè timendus militi esset.* respicit enim auctor proculdubio ad dictum Clearchi ducis Lacedæmoniorum, proditum à Xenophonte libro 2. Exped Cyri cap. 26.m. memoratumque sic à Valerio Maximo lib. 2. capitis septimi extremo: *Identidem exercitus sui auribus inculcabat, à militibus imperatorem potius quam hostem metui debere. quo apertè denunciabat, futurum vt spiritum pœnæ impenderent, quem pugnæ acceptum ferre dubitassent.* Iam tum in vsu fuisse genus id supplicii, liquet ex eis quæ scribit Liuius Dionysiusque de Appii decimatione, anno Vrbis conditæ 283.

CAP. XXI.

Nimia sua fortuna populi Romani videretur, vt eam inuidiam lenire suo priuato incommodo, quàm minimo publico Romani populi liceret.] Reuocaui lectionem antiquam, à Sigonio Modioque eiectam qui receperat Aldinam: minus rectè. mutationi ansam præbuit vox *sua fortuna*, quã Camillo adscribebant, addito de suo, enclyta, *que* dictioni *populi*: quam tamen neque in scriptis suis reperit Sigonius. videatur heic Glareanus. Sua fortuna populi Romani, est fortuna peculiaris & propria eiusdem populi. sic Florus lib. 3. cap. 5: *Perque omnia & decus & nomẽ & titulos Pompeio sua fortuna quærebat.* Curtius lib. 3. cap. 10: *Erat Dario mite ac tractabile ingenium, nisi suam naturam plerunque fortuna corrumperet.* quam particulam temerè minus editione sua eiecit Modius. Extat enim in omnibus mss. Solinus cap. 7. sub finem: *Locus dictatus suo numini, Pietatis sacellum est.* vbi frustra etiam emendationibus incumbunt Delrius ac Petrus Faber. Seneca Agamemnone v. 89: *Ventos nimium timuere suos.* Seneca Epistola 85: *Osculatur tigrim suus custos.* Cicero pro Plancio cap. 1: *Cuius non extet in me suum meritum*, quod præter omnes mss. septẽ quos excussi, mutarat in *summum meritum* Dion. Lambinus. Sic & vbi legitur apud Ouid. 2. Metam. v. 702: *Iuncta suo pariter dabitur tibi femina tauro.* si sequimur notæ melioris mss. reponendum, *dabitur sua femina tauro.* dictumque vt Horatio: *Ne foret æquales inter conuiua magis quem Diligeret mulier sua quam te!*

CAP. XXII.

Quum iam humanæ opes egestæ à Veiis essent] Ita edd. vett. ita Pal. duo, ita Fuldd. membranæ, ita quos consuluit Rhenanus. solum Pal. sec. *opes asportatæ egestæque à Veiis.* quod nimis diu editiones occupauit. prius egeratur aliquid oportet, quam asportetur. Vide Liuium lib. 3. cap. 3.

CAP. XXIV.

Nulla felix arbor, nihil frugiferum.] Haud debebat quidem esse militi bellum cum inanimatis, si sequeretur æquitatis iura: sed enim cùm in eo totus sit vt quantocius aduersarium cogat ad pacis petitionem; hostium terram ferro ignique miserè depopulatur; vt pluribus dixi ad lib. 2. Histor. cap. 12. Taciti. Inprimis verò maximum infert damnum vitium arborumque excisione. multos enim annos requirunt vt renascatur ad formam vsumque priorem. Consulatur Diodorus Siculus lib. 12. cap. 45.m. lib. 14. cap. 49.f. cap. 63.f. cap. 91.f. cap. 99.f. lib. 20. cap. 81.m. cap. 84.m. Halicarnassæus lib. 8. cap. 67.p. Libanius Declamat. 27. Ammianus lib. 28. cap. 33.m. Liuius lib. 5. cap. 14.f. lib. 6. cap. 31.f. lib. 10. cap. 12.f. *Deglabratas etiam arbores*, indicat Guntherus lib. 9. Ligur. vers. 393: *Protinus hostiles infesto milite fines Irruit, & latos ferro, simul igne, rapina Depopulatur agros: ficus vinetaque ferro Cædit, & arboreos detracto cortice truncos Excoriat, nullis vltra iam fœtibus aptos. Vtilius reputans damnis, quam sanguine fuso Deterrere reos, tumidasque retundere mentes. Aut, si forte truces vel sic resipiscere nolint, Consumpti pereant, vel deditione supremi, Vel famis exitio sumptu breuiore ciborum, Seque suosque simul cogantur tradere muros.* Respexit ad ista Philo Iudæus lib. de vita contempl. *Quid aliud hostis faceret, excisis arbustis agroque vastato redigens aduersarios ad inopiam, quàm quod suis cognatis fecit Democritus, vltro illis consciscens paupertatem; non tam malo animo, quam per inconsiderantiam? &c.*

CAP. XXVII.

Cui etiam captis vrbibus parcitur] Frequenter legimus desperatis; gessisse eos bellum interneciuum cum liberis suis liberorumque matribus: quorum rabiem aliquot exemplis demonstraui lib. 31. Liuii cap. 17.a.f. Neque desunt tyranni, qui patribus trucidatis, adiecerunt coniugum filiorumque neces; vt videre est Liuii lib. 40. cap. 3.f. Passim denique occurrunt vrbes populique, qui tyrannis suis occisis, cognationi eorum ceteræ minimè pepercerunt, sicuti probatum nobis lib. 24. Liuii, cap. 25.f. Verum huiusmodi casibus consiliũ rationemque oppressit dolor & ira. Vbi ea absint, pronunciat æquitas, *Vnde orta culpa est, pœna consistat leuis*; quasi diceret: *Pœnas minores crimini infer legibus*; nedum vt eodem inhumanius supplicio, nox os pariter innoxiosque. *Hoste perdere qui suum hostem res quidem pulcerrima est:* sed nomẽ illud non extenditur nisi ad armatos. certè non cadit in feminam armorum rudem; in senem, iam arma ferre desuetum; in puerum, nondum aptum portare. Quare si verè mandatur, *Ne noce nocere qui queunt tibi*, tribus istis abstinendũ. De senibus, nonnulla diximus lib. 42. cap. 63.f. De feminis, Liuii lib. 28. cap. 20.m. De pueris, commune ius est gentium, ne lædantur. Filia Hieronis, vxor Sosippi: *Tum omissis pro se precibus, puellis vt saltem parceret, orare institit; à qua ætate etiam hostes irati abstinerent:* Liuii lib. 24. cap. 26.m. Agamemnon apud Arellium Fuscum, Suasoria 3: *Victa Troia virginibus hostium parcam. Nihil adhuc virgo Priami timet.* Iustinus lib. 26. cap. 4.m. de Gallogræcis: *Coniuges & liberos suos trucidant, auspicia à parricidio incipientes. tanta rabies feros animos inuaserat, vt non parcerent ætati, cui etiam hostes pepercissent.* Idem lib. 18. cap. 14.p: *Homines vt victimas immolabant; & impuberes, quæ ætas hostium misericordiam prouocat, aris admouebant.* De Manaëmo Iosephus lib. 9. Antiq. Iud. cap. 10.p.m: *Quod esset Thapsensibus infensus, omnes ferro confecit; ne teneræ quidem ætati parcens, & nihil sibi ad extremam crudelitatem reliquum faciens. Quæ enim ne in barbaros quidem deuictos perpetrare fas fuerit, ea in sui generis homines sibi permisit.* Idem lib. 6. cap. 8.m: *Naturam ipsam miseratione ceteris digniores esse voluisse infantes*, refert. Vnde & Seneca lib. 2. de Ira cap. 9. a.f: *Num quis irascitur pueris, quorum ætas nondum nouit rerum discrimina?* Prouide igitur Pausanias Spartanorum princeps, cùm Attaginus vrbe Thebis profugisset, qui dedi debebat; *eius liberos ad se adductos, culpa absoluit: negans pueros factionis Medicæ esse participes*, inquit Herodotus lib. 9. cap. 87. Ex quibus patet, quid sibi velit Pausanias Corinthiacis: *Proximum Odeo est Medeæ filiorum sepulcrum. Lapidibus à Corinthiis obrutos memorant, propter ea quæ à matre Glaucæ munera attulerant. Sed enim quod per vim oppressi innocentes fuerunt; nece sua illis Corinthiorum liberi pœnas dederunt ex oraculo, &c.* Item Arcadicis, siue libro 8: *Cùm pueri aliquot circa Dianæ templum luderent, inuento forte funiculo statuæ ipsius collum obligabant, hocque insuper adiiciebant dicterium, Dianam se strangulare. Eos Caphyenses cùm deprehendissent, lapidibus obruerunt.* quod tamen factum non

bene

bene eis vertit. Pestis enim feminis incessit, vt grauidæ omnes abortirent. neque ante malum cohiberi potuit, quam oraculi monitu iussi sunt sepulturæ pueris honorem habere, illisque quotannis inferias mittere; quod insontes perempti. Videatur idem auctor posteriore libro Eliacorũ; vbi Theagenes Thasius è ludo domum rediens, æneum signum humeris impositum ad suos deportat; & incitata multitudo, persuasa à viro summa inter suos æstimatione magno iam natu, à morte puerum vix liberat. Minimè igitur absurde D. Basilius Seleuc. Orat. 37. de Herodis infanticidio: *Clamor confusus & varia tristitiæ vox inualescebat; partim filiis grandioribus fratres flentibus, partim patribus miserabiliter natos deplorantibus, partim matribus altos gemitus vi doloris edentibus, partim senibus nihil vnquam tale, ne in hostili quidem irruptione, vidisse se clamantibus.*

CAP. XXXIX.

Non portas clausas.] Heic valuit illud D. Hieronymi Epistola ad D. Augustinum: *Fortissimos quoque milites subita belli conturbant; & ante coguntur fugere quam possint arma corripere.* Nimirum verissima sunt Cassii Dionis verba lib. 42. cap. 1. m: *Quæ hominibus præter exspectationem, ac quam maximè inopinato accidunt, ea & animos horum deiiciunt, & rationem perturbant; vt ad ferendam de eo quod agendum sit, sententiam minimè omnium valeant. Neque enim consiliis iuxta metum locus est; sed vbi animum consilia anteceperunt, strenuè admodum timores exturbant: sin anteueniantur ab his, succumbunt.* Breuius Theophylactus Simocatta lib. 2. Hist. Mauric. cap. 4. f: *Mutationes inopinatæ terrent animum; quando cum rebus ipsas quoque cogitationes & consilia inuertunt.* Sed & rotundè versus: *Cuncta inexpectata terrent, vimq; consilii obterunt.*

CAP. XLI.

Ab eo initium cædis ortum.] Vix potest eripi rigor, nedũ constantia ætati seriori, præcipuè constitutæ in periculis; vt videre licet in Thrasea Taciti lib. 16. cap. 26. f: *Sibi actam ætatem, & tot per annos continuum vitæ ordinem non deserendum.* vbi nos multa, sicuti & lib. 1. Annal. cap. 39. m: *Plancum dignitas fuga impediuerat.* Interim videmus senes necari captis vrbibus, tantum non iustè ob suam peruicaciam. Incenditur enim ira victor, qui deliniendus erat obsequentia. Bene Aristoteles 2. Rhetor. cap. 3: *Aduersus se submittentes, requiescere iram, canes manifestum faciunt; non mordentes eos qui prostrati sunt.* Oppido eleganter Sophocles Antigones versu 727: *Vides quæ exundantibus fluminibus Arbores cedunt, ramos seruare: Renitentes radicitus pereunt. Eodem modo gubernator in naui qui pedem Tendit & non cedit, euersis postea Tabulis nauigat fracta naui: Ergo cede iræ, & muta sententiam.* Videantur plura huc facientia, lib. 8. cap. 21. pr. Occiduntur quoque senes minus iniuriè, intempestiuo occursu Liuius lib. 42. cap. 63. f: *In primo tumultu captæ vrbis seniores impuberesque, quos casus obuios obtulit, passim cæsi.* Curtius lib. 9. cap. 26: *Non senibus, non feminis, non infantibus parcitur. quisquis occurrerat, ab illo vulneratum regem credebant.* Nimirum *Cæcus est ferro rubenti qui plateas peruolat.* Aut vt loquitur Agamemnon apud Senecam Troade, vers. 283: *Gladii infecti semel vecors libido est.* Itaque domi se teneat senex. vbi nihilominus etiam perit sub hoste immaniter barbaro. Imò ne in templis ei securitas. de Thebanis Diodor. 17. cap. 13. f. Lucanus lib. 2. v. 103. de Marii victoria: *Stat cruor in templis, multaque rubentia cæde Lubrica saxa madent. nulli sua profuit ætas. Non senis extremum piguit vergentibus annis Præcipitasse diem: nec primo in limite vitæ Infantis miseri nascentia rumpere fata.*

CAP. XLII.

Id pignus ad flectendos hostium animos] Caritate rerum suarum, compelli obsessos ad deditionem; exemplis pluribus probari potest; quorum nõnulla produximus ad Taciti librum 2. Hist. cap. 12. neque abit ab illis quod legimus libro Liuii 23. cap. 14. m. vt nec quæ scribit & lib. 36. cap. 31. p. & lib. 38. cap. 15. f. Huic modestiæ attendunt verba Archidami lib. 1. Thucydidis: *Athenienses fortasse cùm nostros apparatus iam cernent, faciliùs cedent; & agrum adhuc integrum habentes, & de præsentibus bonis, & nondum corruptis deliberantes. Nihil enim aliud ipsorum agrum esse putetis, quàm obsidem: atque eo magis quo melius est excultus. cui quam diutissimè parcere oportet, neque illos ad desperationem compulsos, reddere expugnatu difficiliores.* Idem spectarunt Atheniensium duces apud eundem Thucydidem libro quinto; *qui ingressi cum exercitu agrum Meliorum; antequam vllo maleficio eum afficerent, legatos miserunt ad colloquia habenda.* Hoc est quod vult Halicarnassæus lib. 8. cap. 67. m: *Volsci & Hernici initio statuerant contemnere populationum iacturam: sed deinde partim feracissimos agros miserati, partim non satis fidentes munitionibus; per legatos pacem petierunt à Cassio consule.* Nec alia mens Tacito lib. 3. Histor. cap. 30. m: *Rapi ignes Antonius inferrique amœnissimis extra vrbem ædificiis iubet; si damno rerum suarum Cremonenses ad mutandam fidem traherentur.* Eodem forsan respexit Agathocles apud Iustinum libro 22. cap. 6. f: *Castra quinto lapide a Carthagine statuit; vt damna carissimarum rerum, vastitatemque agrorum, & incendia villarum, de muris ipsius vrbis specularentur.* Prudenter itaque Onesander cap. 6. §. 8: *Aliquando ante comminari debet dux quàm facere. nam calamitatis inferendæ metus, periclitantes admittere multa quæ renuebant sæpe cogit. At vbi ea semel illata fauint; dum se nihil peius pati posse animaduertunt, cetera omnia quasi pro derelicto habent.*

CAP. XLVI.

Quorum cultum ne mortis quidem metu prohibitis deseruisset] Ita est; colitur Deus vtilitatis tantum caussa à mortalibus. ergo si mors imminet, quam euadere posse desperat; cultum eius omnem deserunt. Thucydides libro secundo: *Hic morbus aliis etiam in rebus ciuitatis maioris improbitatis fuit initium. facilius enim quilibet audebat perpetrare quæ prius occultabat; quod homines quidem fortunatos repente mori, infortunatos statim illorum bona possidere animaduerterent. Itaque bonis illis celeriter perfruendum, operamque voluptatibus dandam censebant; quod pariter & corpora & bona caduca esse ducerent. Nemo promptus erat ad honesta, quod metueret ne moreretur, priusquam ea deduxisset ad exitum. Quod iucundum & vndique sibi quæstuosum fore nouerat, hoc etiam censebatur honestum; nec vllus Deorum metus aut hominum lex quemquam refrenabat: quia Deos colere perindè esse iudicabant ac non colere; quod omnes pariter viderent mori; præterea nullus se tamdiu victurum putabat, dum instituto iudicio delictorum daret pœnas; multoque maiorem iam sibi impendere; ante cuius aduentum aliquibus vitæ voluptatibus sibi perfruendum opinabatur.* Præclarè de Puluillo pontifice Capitolium dedicante, cùm ei mors filii nunciaretur, Seneca cap. 13. p. ad Marciam: *Dignus fuit memorabili dedicatione, dignus amplissimo sacerdotio, qui colere Deos ne iratos quidem destitit.* Deque populo Rom. post cladem Cannensem Cereris sacra curante, Valerius Maxim. lib. 1. cap. 1: *Magnus iniectus est rubor, vlterius aduersus eam faciendi gentem, quæ ne iniuriarum quidem acerbitate ab eorum cultu absterreri potuerat.* Etiam Minucius Felix cap. 7. Octauii sui, de eodem: *Obsessi, & citra solum Capitolium capti, colunt Deos, quos alius iam spreuisset iratos.* De Iudæis Iosephus lib. 1. Belli Iud. cap. 5: *Romanis tunc plurimũ fatigatis, Pompeius Iudæorum tolerantiã & in aliis præcipuè admiratus est; & præcipuè quod nihil ceremoniarum inter media tela versantes intermiserunt: sed, velut in alta pace ciuitas ageret, quotidie sacrificia & victimas & omnem Dei cultũ diligentissimè celebrarunt; nec vel in ipso excidio, cũ ad aras in dies singulos trucidarentur*

tur, legitimis religionis suæ muneribus abstinuerunt. Idem sacrificandi munus solenniter item eosdem obiisse, cùm à Tito Vespasiano premerētur, meminit idem Iosephus loco non vno, eiusdemque exscriptor Egesippus. Allusit huic indefessæ pietati Heliodorus lib.2. Æthiop. vbi Cnemon, inquit: *Sed primum à nobis, pro Ægyptiorum sapientum disciplina, libetur Deis immortalibus. neque enim me quidquam adducet vt eam violem: nec vnquam tantum dolor inualescet, vt memoriam & obseruantiam Numinis ex animo excutiat meo.* In tales quadrat versiculus: *Nec vita, nec mors separet pium à Deo.* cuius generis, rarior copia est. plerique enim accedunt Nasoni: cuius isthæc sunt lib.2. de Ponto Elegia 9. versu 23: *Nam quid erit quare solito dignemur honore Numina, si demas velle iuuare Deos? Iupiter oranti surdas si præbeat aures, Victima pro templo cur cadat icta Iouis? Si pacem nullam pontus mihi præstet eunti, Irrita Neptuno cur ego templa feram? Vana laborantis si fallant vota coloni, Accipiet grauidæ cur suis exta Ceres? Nec dabit intonso iugulum caper hostia Baccho, Musta sub inducto si pede nulla fluant. Cæsar vt imperii moderetur frena precamur, Tam bene quod patriæ consulit ipse suæ. Vtilitas igitur magnos hominesq; Deosq; Efficit, auxiliis quoque fauente suis.*

Cap. XLVIII.

Tum æstu & languore vexati, vulgatis velut in pecua morbis] Ita restitui fideiubentibus tribus Pall. nam vetus editio, *angore.* Sigoniana, *algore:* quod miror. neq; enim conuenit narrationi. Etiam erat in iisdem tribus, *pecua*, non *pecora.* quod tamen mansit in excusis. & lib.35. iterum vsurpat *pecua* Liuius.

Væ victis] Vox paucarum syllabarum; sed quæ montes & maria complectitur iniquitatum miseriarumque. quippe cuiuis potius dictum putat quam sibi: *Victor imperia æqua. Sortis est volubilis rota.* Imò arbitratur eam sufflaminare posse quantum & quando libet. Itaque eo res venit, vt vndique quæratur? *Ecquis est victorum inermi qui litet modestiæ?* Nemo hercle, nemo. *Arma vbi tonant tubæque, muta ibi lex ac pudor. Quod libet quibusque prorsus & licet victoribus.* Quare etiam Brenni dictum pauci ore pronuncient, omnes tamē ferè ad vnum corde volunt, ac reipsa exercent: tanto quidem fidentius quod assecla victoriæ Adulatio perpetuo auribus eorum insusurret Teridatis illud memoratum Tacito lib.15. Annal. cap.1.f: *Id in summa fortuna æquius quod validius;* In tantum quidem, vt victus id ipsum & voce & nutu & tota corporis adoratione approbare debeat. hinc Atrei iactatio apud Senecæ Thyestem v.204: — *maximum hoc regni bonum est, Quod facta domini cogitur populus sui Quam ferre tam laudare.* quam sententiam tali interpretatione etiam vsurpat noster Liuius præfatione libri primi: *Ea belli gloria est populo Romano, vt quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat; tam & hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur.* Verùm de hisce plura dici debebant hoc eodem libro 5. cap.36.m. vbi Galli iidem, *se in armis ius ferre, & omnia fortium virorum esse, ferociter dicunt.*

Cap. LI.

Sequentibus Deos, aduersa spernentibus.] Totidem ferè verbis Iosephus procemio Antiq. Iud. *Ex lectione huius historiæ cognoscere licet, quod his qui Dei voluntati obsequuntur, & leges bene latas transgredi verentur; omnia prosperè succedunt supra quam credi possit, & felicitas eis præmium à Deo proponitur. Quod si ab illarum diligenti obseruatione discedant; neque consilia eorum exitum inueniunt, & boni ipsorum opinione conatus, in calamitates immedicabiles desinunt.* Bellè versus: *Ni tenes cultu, recedit cœlitum benignitas. Sospitant ope bona omnes Numina ipsos qui colunt.* Acutè Valer. Maximus lib.1. cap.1: *Omnia post religionem ponenda semper nostra ciuitas duxit; etiam in quibus summæ maiestatis conspici decus voluit. Quapropter non dubitauere sacris imperia seruire: humanarum rerum futura regimen, si diuinæ potentiæ bene atque constanter fuissent famulata.* sic enim locum totum legendum existimo. Neruosè Pausanias in Atticis lib.1: *Qui ceteros homines pietatis studio superant, eos par fortunæ benignitas comitari solet.* Rectissime igitur de Romulo Dionysius lib.2. Antiq. cap.18.p: *Cùm animaduertisset felicitatis rerumpublicarum esse caussas, quas omnes quidem politici prædicant, at pauci sectantur; primum fauorem Numinum, quo aspirante, mortalibus omnia cedunt prosperè: deinde temperantiam & iustitiam; per quas fit vt minus se lædant mutuum, magis consentiant; felicitatemque non turpi voluptate, sed honestate metiantur: postremo, fortitudinem militarem, cuius ope ceteræ quoque virtutes sua exerant commoda: non sponte obuenire horum bonorum quodque ratus est; sed intellexit rectis legibus, honestorumque studiorum æmulatione, piam, temperantem iustitiæ studiosam, belloque fortem ciuitatem fieri, &c.*

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM sextum.

Cap. I.

Quod raræ per eadem tempora literæ fuere] Vox *fuere*, videtur interpretis alicuius.

Velut à stirpibus lætius feraciusque.] Nunquam similitudinem istam lego, quin veniant mihi in mentem Senecæ verba, absterrentis Principes à cæde etiam noxiorū, lib.1. de Clem. cap.8.f: *Quemadmodum præcisæ arbores plurimis ramis repullulant; & multa satorum genera, vt densiora surgant, reciduntur: ita regia crudelitas auget inimicorum numerum tollendo. Parentes enim liberique eorum qui interfecti sunt, & propinqui & amici, in locum singulorum succedunt.*

Interregnum iniit tum P. Cornelius Scipio: interrex & post eum.] Sic distinxi suasu Pal. sec. Edidit Sigonius: *Interregnum initum. P. Cornelius Scipio interrex.* at ita nulli scripti.

Vt religione obstrictos haberent multitudinis animos.] Quū vniuersus orbis exerceat histrioniam, non est vt à ceteris se separent sacerdotes. habent etiam hi aliud in ore, & aliud corde cogitant; vt colligere licet ex eis quæ de Druidibus scripsit Cæsar lib.6. Belli Gall. cap.14. Synesius verò lib. de Prouidentia, de sacris Osyridis. Aliena non sunt ab isto mimo, quæ de Iurisprudentia obiicit Sulpicio M. Tullius Orat. pro Muræna cap.11.m: *Etiamsi quid apud maiores nostros fuit in isto studio, admirationis, id enunciatis vestris mysteriis, totum est contemptum & abiectum. Posset agi lege, nec ne; pauci quondam sciebant. fastos enim vulgo non habebant. erant in magna potentia qui consulebantur; à quibus etiam dies, tanquam à Chaldæis petebantur. Inuentus est scriba quidam Cn. Flauius, qui cornicum oculos confixerit; & singulis diebus ediscendos fastos populo proposuerit; & ab ipsis cautis iurisconsultis eorum sapientiam compilarit. Itaque irati illi, quod sint veriti, ne dierum ratione peruulgata & cognita, sine sua opera lege posset agi; notas quasdam composuerunt, vt omnibus in rebus ipsi interessent, &c.*

Cap. III.

Postquam data spes vitæ est] Ego talem clausulam omisissem, ceu superuacuam.

Cap. VI.

Iuuentutem submisisse.] Sic Palatini, non, *suam misisse*, vt vulgati.

Ingens indi] Correctores minime attendunt verbum esse

esse vocem secundam, ac venire ab *indere*. hinc passim habent editi, *inde*.

Cap. X.

Magis tempus quam caussam non visa belli habere] Ergo Senatus obligat caput suum hostilitati, qui voluntarios è plebe sua, aut amicitiæ, aut mercedis caussa, vltro aduersariis militantes, non prohibet; atque vel tuetur absentes, vel præsentes, aut non sponte sua dedit, aut domi non punit. Videatur Liuius lib.1.cap.30.m.item lib.6.cap.6.p. cap.13.f. lib.7.cap.20.m. Iudiciose Polybius lib.4.cap.23.p: *Decreto publico non gerere bellum, cùm interea feras cuncta passim aliorum agasque: & criminosorum neminem puniens, imperium eis deferas, eisque dignitatibus augeas, qui ad scelera id genus patranda duces se præbuerunt; meo quidem iudicio, facinus est omnis maleficii plenum.* Tales describuntur Illyrii apud eundem Polybium lib.2.cap.8. m: *Teuta regina legatis respondit, curæ sibi futurum ne qua Romano populo ab Illyriis publicè fiat iniuria. Ceterùm vt impediat quominus priuatim, quam potest quisque vtilitatem è mari capiat, hoc verò Regibus in more nequaquam esse.* Tales Ætoli infamantur sæpius apud Liuium. hinc notantur apud eundem Scipionis magistrum lib.4.cap.67.p: *Ætoli neque pacis neque belli leges norunt: sed vtroque tempore contra ius gentium & omnium hominum instituta, quod semel destinauerunt perficiunt.*

Cap. XVI.

Remedio irritatur seditio] Bone Deus! quanta cæcitas est consiliorum humanorum? auxilio quæsita, exitiosa fiunt: medicamenta, mutantur in venena. Simili translatione Tacitus lib.6. Annal. cap.17.m: *Ea quæ remedio quæsita, venditio & emptio in contrarium mutari.* Idem lib.14. Annal.cap.31.p: *Rex Prasutagus, longa opulentia clarus, Cæsarem heredem duasque filias scripserat; tali obsequio ratus regnum & domum suam procul iniuria fore. quod contra vertat, &c.* Idem adhuc lib.1. Hist.cap.20.f: *Nec remediũ in ceteros fuit, sed metus initium, &c.* His similia, petantur è notis nostris ad Liuiũ lib.31.cap.24.vbi est: *Quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum; id metum pigritiamq́ue incussit.*

Cap. XVII.

Saginare plebem populares suos vt iugulentur] Alludit ad fabulam Æsopi, vbi boum vnus operi damnatur, alter saginæ relinquitur; qui tamen paulò post mactandus: de quibus diximus libro Liuii secundo, cap.54.m. Apposite Cicero cap.67. Orat.pro Sextio: *Ii qui Senatus consilium, qui auctoritatem bonorum, qui instituta maiorum neglexerunt, & imperitæ aut concitatæ multitudini iucundi esse voluerunt; omnes ferè aut rei publicæ pœnas, aut præsenti morte, aut turpi exilio dependerunt.* Epistola 77. adscripta Phalaridi tyranno: *Facilis & flexibilis est turba ad inferendum damnum; & principium à fine plerumque dissentiens habet. Itaque ego quidem, perinde atque omnes sanæ mentis, exsibilari me à promiscua multitudine, quam dignitatibus euehi honorarique mallem. nam odium eius antequam ad suum finem perueniat, exstinguitur, neque quibus viget temporibus vlla re damnosum est. Beneuolentiæ verò & fauoris opinio; aut turpe exsilium, aut præsentem mortem, aut proscriptiones violentas, aut certe nihil his tolerabilius gignit.* Verè ergo dictum: *Quàm cito vulgi paratur, tam cito occidit fauor.*

Cap. XIX.

Quid cum plebe] Male coniicit Sigonius, *quin*; idque recepit in contextum. nam quærunt, cur aggredimur Manlium, & vnà etiam plebem ab ipso pendulam?

Cap. XX.

Deinde Marcus Manlius vocaretur] Alii tollunt nomen *Manlius*. ego tantum transponendum putarim leui emendatiuncula *Marcus Manlius vocaretur*.

Cap. XXII.

Fœdeque in captis exerc.] Male isthæc mutauit libris suis auctoribus Sigonius, quum lectio prior nihil habeat vitii.

Cap. XLII.

Quum tamen per Dictatorem] Aliquando conieci: *Tum tamen.*

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM septimum.

EPITOME.

TVnc omnia preciosa missa sunt in patentem voraginem] Ita mss. Pal. antea ferè cusi; tunc omnia perniciosa omissa sunt. In patentem, &c. ineptè. nã vltimæ antiquitatis impressi agnoscunt illud preciosa. Et sic est. Romani, male interpretati oraculum, quidquid habebant domi forisque pretiosum, auro, argento, gemmis, constans in eum specum coniecere. Videatur modò Plutarchus Parolel.§.5. aliique scriptores.

Ex eo Corui nomen] Ita membranæ Palat. vt & supra, *plus quingentis iugeribus.*

Decii Muris] Haud aliter Pal. *Muris*, hactenus defuit editionibus. Epitomas omnes ex mss. Pall. infinitis locis, auxi, emendaui, suppleui, etiam post Sigonianam operam. quæ tamen monenda non duxi. qui scire vult quid præstiterim, conferat nostra cum olim cusis.

Cap. I.

Annus hic erit insignis] Delerem illud *erit*, si quæ mihi in Liuium esset auctoritas. editio certe vetustior, præfert *erat*; vt ex bilinguitate ipsam se falsi arguat lectio.

Cap. II.

Parua fermè principia omnia] Ita est: *Omnium vbique rerum principia parua sunt; suis progressibus & vsu augentur*, inquit M.Tullius libro 5. de Finibus cap.21. Hinc versus: *Quidquid ingens, quidquid altum est, natum ab infimo ac breui est.* quoniam scilicet, *Grande nil sui sub ortum est: tempore ipso grande fit.* Macrobius lib.7. Saturnalium cap.6: *Quod incipit, imperfectum adhuc & informe est, & ad perfectionem sui per procedentis artis & temporis additamenta formatur.* Notissimi sunt versus Homerici de Eride & Contentione, notiores Maronis de Fama & Rumore vulgi. sed nec ineptè Trochaici: *Aëris fit amnis ingens de pusillis guttulis. Montium tandem fit vmbra tenue vimen surculi.* Pulcrè Naso lib.2. Artis, ver.341: *Quem taurum metuis, vitulum mulcere solebas. Sub qua nunc recubas arbore, virga fuit.* Idem lib.1. Remed. ver.97: *Flumina pauca vides magnis de fontibus orta: Plurima collectis multiplicantur aquis.* Videatur & Liuii præfatio libri primi: Herodotus lib.1. cap.58. Polybius lib.3. Histor.cap.7.f. Latinius Pacatus ad Constantinum cap.23.p. Ennodius lib.1. Epist.18.f.

Cap. VI.

Quia dissuaserat legem, maiore] Sigonius infarsierat, *legem in concione, maiore.* Verùm cùm id tantum restaret in Pal. sec. abesset pr. & tert. eieci ceu librarii glossulam.

Cap. X.

Iuuantibus Deis] Ita est: *Maximè felix, miserque maximè, haud putant Deum*, vt ostendi Liuii lib.1.cap.31. & lib.22.

 cap.3.

cap.3. solum colitur æstimaturque à mediocris fortunæ mortalibus, quos regit aut spes aut metus. de quorum numero sic loquitur Theseus apud Euripidem in Supplicibus vers. 595: *Adraste, ne mihi affrices tuam fortunam. Ego enim cum mea Imperator ero, inclitus cum inclita hasta. Vna re solum est mihi opus, habere Deos quotquot Iustitiam colunt. hæc si sint simul, Dant victoriam. nam virtus nihil prodest Hominibus, nisi Deum habeat fauentem.* Eaque propter Telamon sic alloquitur filium Troiam proficiscentem in Sophoclis Aiace Flagell. vers. 831: *Virtute velis vincere; sed auxiliante Deo. Cui sic superbe ac stulte respondebat: Adiuuante inquit Deo, etiam ignaui Vincere solent. ego verò vel absque Auxilio diuino confido me istam attracturum esse gloriam.* Addatur Libanius Declamat. 3. Silius lib. 12. Punic. vers. 634. Ausonius Epistolæ 24. vers. 54. Non malè D. Nazianzenus Carmine de sua vita: *Magni loquare nil leuis, cùm sis homo. Semper superbos improbus liuor premit.* Nec peius Niceph. Gregoras lib. 7: *Quisquis Dei inimicitias suscipit, qui homo cùm sit, fastu animi conditionis humanæ modum excedit, suorumq; consiliorum & actionum exitum & successum ad Deum non refert.* Bene igitur Plutarchus lib. de sui laude cap. 12: *Qui se coguntur laudare, eos tolerabiliores facit, si non omnia sibi arrogent; sed gloriam molestam aliis sentientes, alia fortunæ, alia Deo accepta ferant. Itaque præclarè Achilles: Hunc postquam Superi nobis superare dederunt. Præclarè etiam Timoleon, &c. Optimè Pytho Ænius: Hæc Deorum aliquis fecit, nos manus ei vtendas præbuimus, &c.* Videantur his similia apud eundem cap. 52. libro, quo complexus est præcepta reipublicæ gerendæ.

Sua lege damnatus] Exosos esse iustitiæ diuinæ curiosos istos, quibus vetera nondum satis plenè perfecta putantur; eaque propter nouis adhuc legibus suis coronant; testatur ingens exemplorum cumulus. Diodorus Siculus lib. 13. cap. 33. m: *Diocles Syracusanorum legislator inter leges suas hoc etiam sanciit; vt si quis cum armis in forum prodiret capite plecteretur: neque vllum imprudentiæ aut cuicunque circumstantiæ veniam concessit. Sed accidit quondam, vt hostium irruptione in agrum Syracusanum nunciata, etiam ipse gladio accinctus egrederetur. Interim tumultu per seditionem circa forum exorto, imprudens cum gladio illuc properat. Id quum priuatus quidam obseruaret, exclamaretque, proprias ab ipso leges violari: Non per Iouem, inquit, sed potius confirmabo; eductoque gladio se illico transfixit.* Idem facinus nonnulli scriptores adscribunt Charondæ Thuriorum nomothetæ. Ælianus lib. 6. Var. histor. cap. 10: *Pericles Atheniensibus legem scripserat, vt nemini pateret magistratus, nisi natus vtroque parente ciue. Tetigit autem ipsum legis vltio. nam duo filii eius pestilentiæ morbo exstincti, non reliquit nisi nothos, quibus potestas administrandæ reipubl. per legem patris erat erepta.* Dio Chrysostomus Oratione de Fortuna altera: *In Cypro Demonassa fuit rerumpublicarum condendarumque legum perita. Ea primum tulit legem, vt adultera rasa prostitueretur. Illius filia in adulterio deprehensa, secundum legem coma abrasa prostituta est. Altera eiusdem lex volebat vt qui semet occidisset, proiiceretur insepultus. tertia, ne liceret occidere bouem aratorem. Quum autem duo illi essent liberi masculi: alter ob bouem occisum capite damnatus est: alter seipsum occidens, caruit sepultura.* Plutarchus in vitis decem Oratorum de Lycurgo cap. 3. m: *Legem tulerat; non debere mulierem in bigis ire Eleusinem; ne à diuitibus pauperes superarentur. In eam impegit vxor eius, &c.* Pausanias præterea narrat in Arcadicis: *Philopœmenem exprobrasse duci Lycortæ, quod viuus in hostium potestatem venisset. quod ipsum infortunium incurrit ipse Philopœmen anno iam ætatis septuagesimo.* Videantur istis similia apud Valerium Maximum lib. 8. cap. 6. titulo: *Qui quæ in aliis vindicarunt ipsi commiserunt.* Concludam enim Senecæ patris verbis præfat. lib. 10. Controuers. *Sunt Dii immortales lenti quidem, sed certi vindices generis humani; & magna exempla in caput inuenientium regerunt: vt iustissima patiendi vice, quod quisque alieno excogitauit supplicio, sæpe excipiat suo. Eius enim, per quem effectum erat vt Labieni libri omnes incenderentur, postea viuentis adhuc scripta combusta sunt: iam non malo exemplo, quia suo.*

CAP. XVII.

Facibus ardentibus, anguibus prælatis, incessu furiali.] Haud putandum veros fuisse angues, sed vittas colore angui-neo, quæ vento agitatæ, viuere visæ, ita sane interpretatur Florus lib. 1. cap. 12: qui simile quid Fidenatibus adscribit. Hinc lepidè Statius Papinius lib. 1. Achill. v. vndecimo: *Nec mea nunc primis anguescunt timpora vittis.* sic enim mss. nostri. ineptè hactenus edd. *albescunt.* Accommodandus igitur & huic opinioni locus Frontini lib. 2. Stratagem. cap. 4. exemplo 18. Nimirum hi milites hostibus persuadere volebant, se veras esse Cocyti Furias, pœnam sumpturas de eorum sceleribus. Hinc legimus apud Pausaniam in Laconicis: *Polyxo vlcisci in Helena Tlepolemi necem volentem; vbi Helenam in potestate habuit, immisisse in eam lauantem, ancillas Furiarum habitu, quæ comprehensam, quum ad arborem suspendissent, laqueo necarunt, &c.* Furiarum crines, constare ex veris anguibus, notum ex poëtis, versuque Virgilii 349. libri 7. Æneid. Vnde lepida figura Statius parricidio fratrum intermiscet Furias lib. vndecimo, versu 405: *Frena tenent ipsæ; phalerasque & lucida comunt Arma manu, mixtisque iubas serpentibus augent.* Argutè etiam Claudianus Panegyr. 3. in Honorium vers. 138: *Hi volucres tollunt aquilas, hi picta draconum Colla leuant; multusque tumet per nubila serpens Iratus stimulante Noto, viuitque receptis Flatibus, & vario mentitur sibila tractu.*

Insueta turbauere specie.] Hoc vbique accidit. *oculi enim primi vincuntur in prœlio*, vt inquit Plutarchus cap. 17. f. in vita Paulli Æmilii; pluribusque probat Iosephus lib. 3. Belli Iud. cap. 7. a. m. Inde Silius lib. 1. Punic. vers. 437: *— flagrantia bella Cornipedum afflata domat, & stridoribus axis, &c.* dum vident hostes insolitum equorum habitum, maribus Vulcanum efflantium, axisque stridores ignibus eisdem inuolutum, fugæ se commisere; non ausi stare contra. itaque Iulius Cæsar in Hypercritico frustra poëtam sugillat. Vide me Discursu XIII. in Tacitum. Hinc apud Iustinum lib. vndecimo cap. 15. f. introducitur Alexander: *Inter hæc identidem consistere aciem iubet, vt hac mora consuescat oculis turbam hostium sustinere.* Sallustius quoque de Metello inquit cap. 82. pr: *Haud procul ab Cirtha castris munitis, reges operitur; melius esse ratus cognitis Mauris, quoniam is nouus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere.* De Mario contra Cimbros Polyænus lib. 8: *Diu moratus manus non contulit; sed milites iussit ad vallum accedentes intro tela coniicere: proculque consistentes in hostes intuendo, assuefecit vt eorum formam sustinere, & vocem tolerare possent, faciemque vsitatam redderent, &c.* Addatur Vegetius lib. 3. cap. 12. Onesander Strategici cap. 14. §. 1. f.

CAP. XXII.

Victa vtriusque populi pertinacia] Agris tantummodo vastatis deuinci sæpe aduersarium, sine vllo alio bello; palam fecimus multa exemplorum varietate ad Taciti lib. 2. Histor. cap. 12.

CAP. XXXI.

Vtilitate fides antiquior.] Vtinam isthæc Regibus suis sæpe insusurrarent amici familiares! Consiliarii aulicopolitici! addito; *Damnum appellandum est cum mala fama lucrum.* Diuinè Cicero lib. 3. de Offic. cap. 22. de Senatu approbante C. Fabricii factum, qui perfugam Pyrrho regi reducendum curauerat: *Atqui si speciem vtilitatis opinionemque quærimus, magnum illud bellum perfuga vnus, & grauem aduersarium sustulisset. sed magnum dedecus & flagitium, qui cum laudis certamen fuisset, eum non virtute, sed*

sed scelere superatum,&c. Verùm hodie non est certamen laudis; sed, quid dicam nescio; adeo non vnum est. cogitet quisque secum.

CAP. XXXIII.

Quibus artibus petierat, iisdem gerebat.] Id est quod vult prouerbium: *Dignitas labore parta, protegenda industria est;* item, *Cura ac fide tuenda summa dignitas:* quod nõ esse cuiuslibet; longa exemplorum serie prodidi ad Tacitum, titulo, *Magistratuum initia, fine meliora.* Vnde Marii dictũ apud Sallustium Iugurth. cap.85: *Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere. Mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere ex consuetudine in naturam vertit.* Bone Deus; quam pauci istud hodie pronunciare possent, ex animi sui sentẽtia! Ideo nimirum quia *Non potest persona longum sustineri extranea.* sed, vt loquitur P. Syrus: *Ficta citò ad naturam reciderint suam.* Vnde argumentatio Ciceronis contra Catonem, Orat. pro Murena cap.36.f: *Quid, posteaquam es designatus, multò salutas negligentius?* Contrarium impingit Theodosio Latinius Pacatus Panegyr. cap.20.f. dum ait: *Viuere priscorum duritia Ducum, castitate Pontificũ, Consulum moderatione, Petitorum comitate.* Eodem redit Athalarici regis dictum: *Habebis Principem, qui vobiscum beneficiis probatur exortus; & quod subiectis dulcius est, augetur ingenio beneuolo cum augmento ætatis.* Spectat huc, monitum Tullii ad Q. Fratrem 1. Epist.1: *Si in promerendo, vt tibi tanti honores haberentur, fuisti omnium diligentissimus; multo maiorem in his honoribus tuendis adhibere diligentiam debes.* nec nõ conuicium in Hortensium Verrinæ quintæ cap.68.m: *Quod te liberatum iam existimationis metu; defunctum honoribus, designatum Consulem cogites: mihi crede, ornamenta ista & beneficia populi Romani, non minore negotio retinentur, quam comparantur.* Quin imò longe maiore. quia, si non mentitur P. Syrus: *Laus noua nisi oritur etiam vetus amittitur.*

Oculos sibi Romanorum ardere visos aiebant] Ita est: in ira oculi imitantur flammas; quas è pectore prouenire indicat Liuius lib.6. cap.9.p: *Vultum hostis ardore animi micantem ferre non potuit.* Expressius Arnobius lib.1. adu. gentes: *Et quid ergo, sequitur necessario, nisi vt ex Deorum luminibus scintilla emicent, flammæ æstuent, anhelum pectus spiritum iaciat ex ore, & ex verbis ardentibus labrorum siccitas albescat, &c.* Addatur Lact. cap.5. de ira Dei: Seneca lib.1. Iræ cap.6.f. & lib.2. cap.35. Hinc intelligitur Papinii versus lib.9. Thebaid. v.704. de Parthenopæo: *Nec formæ sibi laude placet, multumq́ue seueris Asperat ora minis, sed frontis seruat honorem Ira decens.* Vult enim non potuisse ita sumere habitum irascentis, vt & formę honestas obliteraretur. Exque istis mentem capimus verborũ Velleii lib.2. cap.27.m: *Telesinus postero die semianimis repertus est, victoris magis quam moriẽtis vultum præferens.* Vult enim idem quod Sallustius refert de Catilina cap.61.m: *Inter hostium cadauera repertus est, paullulũ etiam spirans, ferociamque animi quam habuerat viuus, vultu retinens.* Adiiciatur Tacitus lib.4. Hist. cap.85.p. De ardore isto oculorũ videndus lib.1. Iliad. vers.102. Vates Smyrnæus, vbi *furore supra modum præcordia penitus nigra Implentur Agamemnoni; oculis igni micanti similis.* Etiam, lib.12. Iliad. vers.467: *Hectoris oculos facit igne ardentes.* De Achille Seneca Troade vers.447: *Non ille vultus flammeum intendens iubar, &c.* Idem accommodat Perollæ Silius lib.XI. Punicorum, vers.328: *— vibrabat ab ore Ignis atrox, animusque viri iam bella gerebat.* Plutarchus in vita Marii cap.65.m: *Quum Cimber conclaue subobscurum & opacum ingrederetur Marii occidendi caussa; fama est ingentem flammã ex oculis Marii emicare militi visam, &c.* De oculis D. Augusti videatur Tranquillus cap.79.m. Incertus Panægyrista de Constantino cap.19.f: *Nec quidquã aliud homines, quam te ipsum spectare potuerunt; qui tuus esset fulgor oculorum, totiusq́ue corporis circumfusa maiestas, &c.* Ceterùm ardorẽ huiusmodi, ab arrogãtia etiam oriri, indicat Porcius Latro apud Senecam Suasoria 6; vbi loquitur de M. Antonio: *Videbis ardentes crudelitate simul ac superba oculos; videbis illum nõ hominis, sed belli ciuilis vultum, &c.* Vnde Nazarius Paneg. in Constantinum cap.5.m: *Non terror obtentui est, demorãdoque aspectu ostentatio speciosa perhibetur. Obtutus hominum benignus receptas, nec intuentem iniquus fulgor retundit. Ad serenum, lumen inuitat.*

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM octauum.

CAP. X.

QVum vt &c. *mortem esset.*] Illud *quum* & *esset*, resipiunt gluten interpretum.

CAP. XV.

Viua sub terram, dextra via strata] Sigonius stratam accommodat lecto strato. ego viæ stratæ.

CAP. XIX.

Quam quia nondum parati erant ad bellum] Imitari forsan voluerunt Sabinos: de quibus Liuius lib.1. cap.11.p: *Nihil per iram aut cupiditatem actum est; nec ostenderunt bellum prius quam intulerunt.* Heic enim valet illud P. Syri: *De inimico ne loquaris male, sed cogites.* vbi nos de simulatione ac dissimulatione, plura.

Qui capita coniurationis fuerant] *Pestis est, non pœna, ciues quod simul multos necat.* Eaque propter, *Pœna paucorũ esto, culpa quod fuit plane omnium.* Rationem promit Quintilianus Declamatione 274: *Omnis pœna, non tam ad delictũ pertinet quam ad exemplum.* Pulcrè Seneca lib.1. de Clementia cap.8: *Terret omnes fulmen, etsi non ferit nisi vnicum.* Cæsar lib.6. Bell. Gall. cap. vltimo f: *De Accone, qui princeps eius consilii fuerat, grauiore sententia pronunciata, more maiorum supplicium sumpsit.* Idem lib.8. cap.38.m: *Quod Carnuntes propter conscientiam facti timere animaduerteret, quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius & concitorem belli Gutruatum ad supplicium deposcit.* Hinc Athenieñ̃ses; cùm censuissent Mitylenæos omnes quotquot puberes essent interficiendos, quod iam bis defecissent; *postero die confestim eos vehementer pœnituit; sæuumque & immane decretum exsecrati, quo totam ciuitatem potius quam ipsos defectionis auctores necari iusserant, reuocarunt,* vt auctor est Thucydides lib.3. Omnino rectè. Populus enim habet naturam maris: *id ipsum hominibus à se longe vtilissimum, ferunt ab ingruentibus ventorum flatibus, non sini natura sua vti,* inquit Artabanus apud Herodotum lib.7. cap.16.p.

Quod egentium atque humilium pœna defungi velle Fundanum populum censuerint] Vt ferè vbique mos est. Noster lib.9. cap.26.f: *Nec diutius, vt fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit. inde labi cœpit ad viliora capita, &c.* Verè igitur milites in Siciliam relegati, apud Liuium lib.25. cap.6.m: *An vobis vestrisq́ue liberis ignoscitis facilè Patres conscripti: in hæc vilia capita sæuitis? &c.* Cordateque C. Sempronius Blæsus, Liuii libro 26. cap.2.f: *Cn. Fuluio fugam ex prœlio ipsius temeritate commisso, impunitam esse; & eum in ganea lustrisque, vbi iuuentam egerit, senectutem acturum: milites qui nihil aliud peccauerint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium, ignominiosam pati militiam.* Hoc modo, *Nemini est in orbe peius quàm choro innocentium.* at contra, *Sponte terra cuncta gignit hispidis Cyclopibus.* item: *Publici fures in auro; priui agunt in carcere.* Aggreganda istis Plinii illud lib.3. Epist.9.a.m: *Postremo ne potentissimi, vilissimo quoque quasi piaculari dato, alienis pœnis elaberentur, &c.* item lib.9. Epist.13.f: *Non ferè quis in Senatu fuit, qui non me complecteretur, quod Senatum inuidia liberassem, qua flagrabat*

apud ordines alios; quod seuerus in ceteros, à Senatoribus solis, dissimulatione quasi mutua parceret. Concludam verbis S. Saluiani lib.7. de gubern. diu. cap.48.p: *Ecce quid valeant statuta legum, ecce quid proficit definitio sanctionum; quæ illi spernunt maximè qui ministrant. Sanè ad parendum humiles abiectiq; coguntur: compelluntur iussis obtemperare pauperculi; & nisi obtemperauerint puniuntur. Eandem enim rationem habent in hac re quam in tributis. soli iussis publicis seruiunt, sicut soli tributa soluunt. ac sic in ipsis legibus, & in ipsa rerum præceptione, maximum iniustitiæ scelus agitur; quum ea minores quasi sacra obseruare coguntur, quæ maiores iugiter quasi conculcant.* Videantur nonnulla infra, Liuii lib.29. cap.36.f.

Cap. XXI.

Ibi pacem esse fidam, vbi voluntarii pacati sint] Verissimè. nam *Seruitus vbi est, ibi esse non potest fidelitas.* Hinc Alexādro instillant Schytarū legati apud Curtium lib.7. cap. 50.m: *Quos viceris, amicos tibi esse caue credas. Inter dominum & seruum nulla amicitia est. Etiam in pace belli tamen iura seruantur.* quæ interpretationem sumant à Max. Tyrio Dissertatione 10.p: *Vix apud Barbaros amor inueniri solet. vbi enim populus seruit, rex imperat, ibi totum illud medium, quod auctoritate, quod dignitate ac societatis lege inter se par est, penitus sublatum est. Nihil autem amori magis inimicum quam metus & necessitas. Est enim generosum quid amor ac ingenuum, ipsaq; Sparta magis liberum. Solus enim omnium quæ hominibus adesse solent, si quem verè occupauerit, nec opes admiratur, nec reges metuit, nec regiam stupet, nec iudicium horret, aut mortem vitat, &c.* Quod ipsum alioqui minime ignotum erat Alexandro Magno: *Non est*, inquit, *diuturna possessio, in quam gladio inducimur. beneficiorū gratia sempiterna est. Si habere Asiam, non transire volumus, cum his communicanda nostra clementia. Horum fides stabile & æternum faciet imperium.* Similia his loquitur T. Largius apud Dionysium lib.6. Antiq. cap.16.f: *Optimum & firmissimū est imperium, quod subditos beneficiis magis quàm suppliciis in officio continet. illi enim beneuolentiam, huic metum esse comitem. quidquid autem timetur id necessitate naturali inuisum est omnibus.* Etiam iis, qui sibi ab crudelitate non metuunt. Quintilianus Declam.9.§.24: *Nescio quomodo omnis pro laborante fauor est: nec vlla perpetuam gratiam seruat quam modesta victoria.* Hinc illa prouerbialia: *Salua maiestas in æuum est, dos cui clementiæ. Compares regna atque firmes cuncta mansuetudine.* item, *Stultus fruitur victoria, vtitur sophus.* Imò, *Vinceris, nō vincis, vti si nequis victoria.* Gemmea Sallustii vox est Epistola prima ad C. Cæsarem: *Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba quam diuturna arbitror; neque quemquam in multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat. eam vitam bellum æternum & anceps gerere: quoniam neq; aduersus neque à tergo aut lateribus tutus sis, semper in periculo aut metu agites. Contra, qui benignitate & clementia imperium temperauere; his læta & candida omnia: etiam hostes æquiores quàm alii ciues.* Bene Antoninus Philosophus apud Herodianum lib.1. cap.4: *Ii demum diu tutoque imperant; qui non metum ex crudelitate, sed bonitatis suæ desiderium animis ciuium suorum instillant. Neque enim quos seruire necessitas coëgit, sed quos obtemperare sua quemque voluntas adegit, ii sunt in agendo patiendoq; à suspicione omni assentationeq; vacui: nec vnquam imperia detrectant, nisi violentia & iniuria ad hoc adducantur.* Theodericus quoq; rex apud Cassiodorum lib.2. Var. 41: *Illa mihi feliciter bella prouenerunt, quæ moderato fine peracta sunt. Is enim assiduè vincit, qui nouit omnia temperare: dum iucunda Prosperitas illis potius blanditur, qui austeritate nimia non rigescunt.* Vix hominem heic egit Lycurgus: *Eum qui sibi oculum in concione effoderat, cùm lapidibus obruere vellent Lacedæmonii, à supplicio vindicauit. Præclarè enim Rex ille nouerat, non referenda iniuria bonum Principem, sed bene merendo de iis à quibus lacessitus foret, superiorem videri oportere. Virtutis quippe hæc victoria est; vindicta verò potestatis*, inquit Themistius Oratione quinta.

Cap. XXVIII.

Corpus obnoxium] Quam magis excutio quæ habemus de nexis apud Liuium & lib.2. cap.23.p. ante leges Decemuirales, & lib.6. cap.14.p. post leges duodecim Tabularum; tam minus credo verum esse quod de eisdem addictis scribitur Gellio lib.20. cap.1: *tertiis nundinis capite pœnas dedisse, aut trans Tiberim venum iuisse.* si enim res se ita habuit, cur eius nō meminit Manlius, non ii quos vinculis eis liberauit? Quin imò, cùm Leges posteriores ferè mitiores sint prioribus, heic planè contra est; præcipuè si licebat pluribus creditoribus, *tertiis nundinis secare reum*, vt idem Noctium Atticarum scriptor asseuerat. Dionysius sane Halicarn. lib.5. cap.53.p. tantum refert: *Contra egenos fœnore oppressos impotenter & immoderatè se gerebant fœneratores, & in neruum abducebant obæratorum corpora; quibus non aliter vtebantur quàm emptitiis.* Idem lib.6. cap.23. nihil aliud queritur miles ille nexus quàm; *cùm soluendo non esset, ductum se à fœneratoribus vnà cum duobus filiis in seruitium: & quia domino grauius quiddā imperanti responsarit, cæsum flagris affatim; pannisque abiectis ostentabat pectus vulneribus in bello receptis plenum, tergumque verberibus recens cruentum.* Sed & ii qui secesserant A.V.C.261, solummodo quiritantur apud eundem lib.6. capite 70.f: *Nostros agros illis cogimur colere, fodiendo, plantando, arando, pecora pascendo; nostrorum mancipiorum conserui; pars catenis nexi, pars pedicis, nonnulli, tanquam truculentissimæ bestiæ, boiis, aut massis orbicularibus, tacemus tormenta & contumelias, flagraq;, & labores è nocte in noctem, ceteramq; violentiæ crudelitatem, & iniuriosam superbiam, quam sustinuimus.* Itaque non video vllam rationem cur Decemuiri plebem immanius vexarent lege sua, quàm vexari poterant ingenio aut libidine fœneratorum; qui nexos seruiliter tractabant dum opera sua æs debitum redemissent, tanquam mercenarios. Cur ita sentiam, faciunt verba Varronis fine lib.6. de ling. Lat. *Liber qui suas operas in seruitute pro pecunia quam debet dat, dum solueret, nexus vocatur.* Interim cur certius nihil definire audeam de Gellio, facit Tertullianus Apolog. aduers. gentes cap. 4.m: *Sed & iudicatos in partes secari à creditoribus leges erant. Consensu tamen publico crudelitas postea erasa est; & in pudoris notam capitis pœna conuersa est: bonorum adhibita proscriptio suffundere maluit hominis sanguinem quam effundere.* Eam enim legem videtur ante oculos habuisse Imp. Valentianus, de quo sic Ammianus lib.27. cap.16.f: *Item aliud audiebatur horrendum: quod vbi debitorum aliquem egestate obstrictum nihil reddere posse dicebatur; interfici debere pronunciabat.* Quid ergo. Suspicor legem hanc exoletam excidisse & Liuii & Dionysii memoriis. Præterea non memini apud alium legisse istud Varronis: *C. Popilio rogante Sulla Dictatore sublatus est nexus; & omnes qui bonam copiam eiurarent, ne essent nexi, dissoluti.*

IANI GRVTERI
NOTÆ IN LIVII LIBRVM nonum.

Cap. II.

Vt idem omnibus sermo constet] Si testes vnum eundemque meditatum sermonem afferunt, omnium minimè ipsis credendum; vt placuit D. Hadriano Principi, rescripto ad Valerium Verum: l.3.§. de testibus. At contra si viatores, alio alioque tempore obuii, vno quasi ore quid eloquuntur, id habetur exploratoribus verissimum. Vnde Xenophon lib.2. Cyropæd. cap.1. f: *Vnde constat tibi venire hostes plures? Etenim quum multi, ait, inde veniāt; alius alius modo, tamen omnes eadem referunt.* Sallustius Iugurth. cap.101.p: *Quarto die simul vndique speculatores citi se ostendunt, quare hostis adesse intelligitur. Sed quia diuersi redeuntes*

euntes alius alia parte, omnes idem significabant, &c. Addatur Cæsar lib.8. Belli Gall.cap.8.p. & cap.36.p.

CAP. III.

Qua cibi qua quietis immemores] Præ indignitate rei potius quam metu. etsi alioqui verè Xenophon lib.3.Cyropœd.cap.6.m: *Qui seruitutem ac vincla timet, ne cibo quidem ac somno præ timore frui possunt.* Generaliterque Trogi abbreuiator lib.2.cap.21.p: *Neque enim vlla est metuentibus quies.*

Consilium in tam lætis] Non in pauore tantum ac terrore consilii est inopia hominibus, sed & in lætitia; in omni scilicet æstu animi, rationis nauem adsultu suo obtundentis. Planè *Externat æquè gaudium mentem ac dolor.* Hinc versus ille: *A voluptate, à dolore, consilium haud feres bonum.* In summa; *Haud facile animus verum prouidet vbi affectus officiunt:* inquit Cæsar apud Sallustium Catilin.cap.51.pr. hoc est: *Iudex parum fidelis est affectio.* siue: *Consulunt affectiones, consulunt sed pessimè.* Vide nonnulla ab his minime aliena libro Liuii nono cap.40.p.

Animum consenuisse in affecto corpore] Ita est: *Ad capessendum labores lenta tarditas senum est.* eaque propter nō male, dictum vetus: *Actuosa sit iuuentus: ocium decet senes.* item: *Debitum otium senectæ, iunioribus labor.* Non est tamen vt seros annos etiam priuemus aut prudentia aut consilio. Imo; *Hoc senectæ este, mente pollet ac futura prospicit.* Vnde de eis passim dicitur: *E senum ore sermo quouis dulcior fluit fauo.* nec refugit Isocrates sic scribere ad Iasonis liberos de se: *Dandi consilii facultatem ætati meæ adesse censeo. nam experientia & rerum multarum vsus senes erudit: atque efficit vt quid expediat acutius quam alii perspicere posse videantur.* Cato quoque maior apud Tullium cap.6: *Nihil afferunt, qui in re gerenda versari senectutem negant; similesq; sunt, vt si qui gubernatorem in nauigio agere nihil dicant, cùm alii malos scandant, alii per foros cursitent, alii sentinam exhauriant: Ille autem clauum tenens sedeat in puppi quietus, non faciat eadem ea quæ iuuenes. At multo maiora & meliora facit, non enim viribus aut velocitatibus, aut celeritate corporum, res magnæ geruntur; sed consilio, auctoritate, sententia: quibus non modò non orbari, sed etiam augeri senectus solet, &c.*

CAP. VI.

Tacere indolem illam Romanam] Vix mihi dubium est, quin scripserit Liuius, *iacere.*

CAP. XII.

Sero ac nequiquam laudare senis Pontii consilia] Similis istis Antiochus rex, apud Iustinum lib.31.cap.8.f: *Cùm in Asiam, præda Romanis occupatis, fugiendo peruenisset, pœnitere neglecti consilii cœpit; reuocatoq; in amicitiam Annibale, omnia ex sententia eius agere.* Nimirum hoc habet mortalitas; *tunc demum sentit se male de rebus suis statuisse, cùm id nihil iam prodest,* vt loquitur apud Dionem Cassium lib.44. cap.18.p.M.Tullius. vel vt habet versus: *Quæ fit accepto malo, eheu! sera pœnitentia est.* Adde Ausonii Epigramma 12.in simulacrum Occasionis.

CAP. XVIII.

Humi iacientium adulationes, etiam victis Macedonibus graues, nedum victoribus] Parum heic vidit Rubenius, qui criticum ferrum adhibet loco sano. hoc enim vult Liuius, ea fuisse mentis erectitudine Macedones, vt ne Alexandrum quidem adoraturi fuerant æquo animo victi, nedum victores.

CAP. XIX.

Imbellem Asiam quæsiisset] Id est, vel *repetisset*, vel adeo *optasset.* mirè heic hæret Glareanus.

CAP. XXV.

Absentibus ducibus.] Belle Plautus Amphitr. act.1.sc.3. v.5: *Vbi summus imperator non adest ad exercitum, Citius quod non facto est vsus fit, quàm quod facto est opus.* nec minus cordatè Quintus Calaber lib.12.Paralip. vers.334: *Quamuis Nestor atque Agamemnon cupidi essent ire in equis, Argiui tamen retinuerant, vt in nauibus manentes Aliis imperarent. nam longè melius homines Opus aggrediuntur, quando principes in conspectu habent.*

Vix certo defectionis crimine] Facinus istud docet, nullum esse imperii Solem, cui non subinde sit sua nubes, suum tonitru, sua procella; vt loquitur Lipsius meus lib.4.cap.8.de magnitudine Romana, qui videatur, neque enim solummodo excusat hanc sæuitiam, sed subiicit: *Vt si guttas aliquot aceti in magnum vas aquæ mulsæ iaciam, non ipsum corrumpam, sed gratiam fortasse magis ab acore aliquo addam: sic in magnis imperiis, magis sentitur bonorum præsidum bonitas, si pauci interueniant, acidi aut amari.* Verba quidem gustus minus inhonesti, sed quæ tamen omnino non concoquunt quibus culter hæret in iugulis.

CAP. XXVIII.

Suessa & Pontiæ, eodem] Sic vett. edd. nam neoterica *Pontia.* Voluerat Sigonius è suis, *Suessam & Pontiam*; vt appareat non esse illos codices optimi commatis. debebat enim fuisse *Pontias*, vt liquet ex versu sequenti.

Sermone incesto est conatus] illud *est conatus*, Grammatici additamentum videtur minus Grammaticum.

CAP. XXXVI.

Quam nuper fuerunt Germanici saltus] Disputat heic miri sice Glareanus. Locum egregie explicat Florus lib.1. cap.17: *Ciminius interim saltus in medio, ante inuius (plane quasi Calidonius vel Hercynius) adeo tunc terrori erat, vt Senatus consuli denunciaret, ne tantum periculi ingredi auderet.* comparatur res Romana eius sæculi, cum sequentibus sæculis.

CAP. XLVI.

Assurrectum ei non esset] Proprium est adolescentiæ honorare quocunque loco, quocunque tempore, seniorem; multo magis, si is constitutus fuerit in dignitate. Mos ille totum orbem olim possidebat. De sæculo aureo Iuuenalis satyra 13.vers.54: *credebant hoc grande nefas, & morte piandum, Si iuuenis vetulo non assurrexerat, & si Barbato cuicunque puer, licet ipse videret Plura domi farra & maiores glandis aceruos. Tam venerabile erat præcedere quatuor annis; Primaq; par adeo primæ lanugo senectæ, &c.* vbi innuit, æuo suo virtutem eam minus cultam; sicut & isto nostro. Mansisse tamen apud plerasque gentes eam ætatis prærogatiuam, omnino vult Socrates Xenophontis lib.2.Memorabil.cap.19.p: *An non vbique receptum more est, vt iunior grandiori occurrenti de via cedat, & sedens assurgat; & lecti mollioris partem tribuat, & inter colloquendum cedat?* Iudæis honoratam senectutem, satis indicat versus Scripturæ sacræ: *A facie cani surges, & honorabis faciem senioris.* Acuteque Iosephus lib.2.contra Appionem: *Iubet Deus senioribus honorem iuuenes exhibere; quoniam ipse cunctis sit senior.* Medorum Persarumque populo idem vsitatum, docent Cyri verba iam morientis ad filios, apud Xenophontem Cyropœd.lib.8.cap.52.a.m: *Equidem vt ab hac mea vestraq; patria sum institutus, natu maioribus, non modo fratribus, sed ciuibus etiam, de via, sedibus, dicendi loco, cedendum esse; sic & ipsi, ô filii, ab initio vos institui vt natu maioribus honorem principem deferatis, & vicissim minoribus honore præeatis.* Macedonibus quoque obseruatum, innuit aperte factum Alexandri Magni proditum à multis, etiam à Val. Maximo lib.5. cap.1. exemplo 18, his verbis: *Is dum omnes gentes infatigabili cursu lustrat, quodam loci tempestate niuali oppressus, senio iam confectum militem Macedonem, nimio frigore obstupefactum, ipse sublimi & propinqua igni sede sedens, animaduertit. factaq; non fortunæ, sed ætatis vtriusq; æstimatione, descendit; & illis manibus, quibus opes Darii afflixerat, corpus frigore complicatum in suam sedem*

sedem imposuit: id ei salutare futurum dicens, quod apud Persas capitale extitisset, solium regium occupasse. Quid ergo mirum est, si sub eo duce tot annis militare iucundum ducebant, cui gregarii militis incolumitas proprio fastigio charior erat? Haud abit igitur à decoro Synesius Episcopus, dum de Ægypti regis filio Osyride scribit, sectione prima de prouidentia: *Quin & de via, ac sede Ægyptiis senibus facile cedebat, quum tamen eo esset parente natus, qui summum apud suos imperium administraret. Ad hæc accedebat æqualium reuerentia, naturaq́ insita in eo erga homines cura; adeo vt vel in ea ætate vix inter Ægyptios vllus reperiri posset, cui non ab adolescente aliquid boni à patre esset impetratum.* De Laconibus audiamus etiam Trogi abbreuiatorem lib. 3. cap. 4. f: *Maximum honorem non diuitum & potentium, sed pro gradu ætatis senum esse voluit Lycurgus: nec sane vsquam terrarum locum honoratiorem senectus habet.* Sic tamen, vt nihilominus magna fuerit in reuerentia senium iis populis, quibus Solon, Zaleucus, Charondas leges dedere, vt haurimus ex Æliani cap. 61. m. lib. 6. Hist. var. etsi Athenienses, locis voluptati destinatis heic, vt incuriosiores, notet Valerius Maximus, non tamen sine figura laudis, dum inquit lib. 4. cap. 5. extremo: *Athenis quidam vltimæ senectæ quum spectatum ludos in theatrum venisset, eumq́ nemo è ciuibus sessum reciperet; ad Lacedæmoniorum legatos forte peruenit. qui hominis ætate moti, canos eius & annos assurgendi officio venerati sunt, sedemq́ ei inter ipsos honoratissimo loco dederunt. Quod vbi populus aspexit, maximo plausu alienæ vrbis verecundiam comprobauit. Ferunt tunc vnum è Lacedæmoniis dixisse: Ergo Athenienses quid sit rectum sciunt, sed id facere negligunt.* Romanis mire habitam in honorem ætatem seram; discimus vel ex Ouidii lib. 5. Fast. ver. 58: *Magna fuit quondam capitis reuerentia cani: Inque suo pretio ruga senilis erat: Et medius iuuenum, non indignantibus ipsis Ibat, & interior si comes vnus erat. Verba quis auderet coram sene digna rubore Dicere? censuram longa senecta dabat.* Plura tamen his tribuit Gellius lib. 2. Noct. Attic. cap. 15: *Apud antiquissimos Romanorum, neque generi, neque pecuniæ præstantior honos tribui quam ætati solitus. maioresq́ natu à minoribus colebantur ad Deûm prope & parentum vicem: atque in omni loco, inq́ omni specie honoris priores potioresq́ habiti. A conuiuio quoq́ seniores à minoribus domum deducebantur. eumq́ morem accepisse Romanos à Lacedæmoniis traditum est; apud quos Lycurgi legibus, maior rerum omnium honos maiori ætati habebatur.* Hæc libuit in vnum colligere fascem, vt iuuentuti nostri sæculi, vel genere, vel diuitiis, paullulum supra plebem euectior, suam agnosceret barbariem. Ceterùm assurrectum magistratui vbique à minoribus, aliquot exemplis probauimus, ad illa Taciti lib. 3. Annal. cap. 31. m: *Domitius Corbulo prætura functus de L. Sulla, nobili iuuene questus est apud Senatum, quod sibi inter spectacula gladiatorum, loco non decessisset, &c.*

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM decimum.

Cap. III.

Cilnium genus præpotens] Scio Ianum Dousam patrem, collegisse ad Horatiana sua quidquid extaret apud scriptores, de Mecœnate eiusque maioribus. nescio tamen an & locum istum adduxerit; qui hactenus delituit sub *Licinio genere*. at tangi data opera à Liuio Mecænatis stirpem, nemo est qui non sentiat. emendationis huius auctorem puto Pighium; nam & huius amici, vt & alterius, commentariis destitutus, nihil pronunciare possum. Interim nullum eorum, qui in Liuium hactenus scripsere, suspicatum vnquam fuisse, tangi heic viri illius liberalis familiam, plus quam monstri simile est, quei enim obliuisceretur Smaragdi huius sui temporis Liuius?

Cap. VIII.

Qui patrem ciere possent] Ita etiam Pall. nam alii verbo auctiores; *qui patrem auumque ciere poss.* quod textu ipso refellitur.

Vti rogata est subeundam censeo.] Sic quidem voluit Gelenius; sed mss. tamen, *vti rogastis.*

Cap. IX.

Nihil vltra, quam improbè factum, &c.] Nescio an quis in hunc diem vim huius sententiæ scriptis suis expresserit. eam latè lautéque exposui ad illud Taciti lib. 2. Annal. cap. 85. p: *Eodem anno grauibus Senatus decretis libido feminarum coercita. nam Vestilia, prætoria familia genita, licentiam stupri apud ædiles vulgauerat; more inter veteres recepto; qui satis pœnarum aduersus impudicas in ipsa professione flagitii credebant.* Nimirum quem honestas, quem pudor non tenet; de eo actum est. itaque *improbe factum videri*; eam vim habebat, vt contra bonos mores factum esse, palam quasi decerneretur: quo quid esse queat viro bono dedecorosius?

Perfunctum laboribus laborumq́ præmiis] Innuit seniorem multis quidem perfunctum laboribus, sed absque præmio; etiamtum durare posse & impendere se publico, spe scilicet præmii sustentante adhuc omnium. at eum cui honos iam contigit meritis par, similem esse conuiuæ saturo, nec grauatè cedere locum suum alteri. sin cogitur ad magistratum, sequi indolem Didii: de quo sic Tacitus lib. 12. Annal. cap. 40. f: *Senectute grauis, & multa copia honorum, per ministros agere & arcere hostem satis habebat.* Quid inde mali oriatur publico; paucis indicauit Iulius Cæsar lib. 3. Belli ciu. cap. 51. p: *Insequentes nostros, ne longius prosequerentur Sulla reuocauit. At plerique existimant, si acrius insequi voluisset, bellum eo die potuisse finiri. Cuius consilium reprehendendum non videtur. aliæ enim sunt Legati partes, alia Imperatoris. alter omnia agere ad præscriptum; alter liberè ad summam rerum consulere debet.* Addatur Taciti locus lib. 2. Annal. cap. 73. f. vbi nos plura de differentia rectoris atque administri.

Nec corporis nec animi vigorem eundem] Et hoc est quod obiicit Camillo L. Furius apud Liuium lib. 6. cap. 23. m: *Iuuenibus bella data: & cum corporibus vigere & deflorescere animos.* Eadem impinguntur Pontio Herennio Liuii libro nono, cap. 3. m. vbi nos senectuti venimus aduocati; quatenus eis consilii vbertatem accrescere cum annis ostendimus.

Fortunam ipsam vereri, ne cui Deorum nimia iam in se & constantior, quam velint humanæ res, videatur.] Mirum argumentum vulgo, non etiam prudentioribus. Populus ideo potissimum recurrit rebus dubiis ad ducem felicissimum; quod sibi persuadeat vtile ab ipso præsidiū: tanquam qui sæpe vicerit hostem, iam deinde vinci nequeat: vtpote qui in succum ac sanguinem verterit artem imperatoriam. At prudens, talem refugit; gnarus esse in bello numen quod optime consulta arbitrio suo disturbet; inuideatque adeo nimium diu vsis fortuna prospera. Inuidum Deum, arbitrabantur omnes. Solon apud Herodotum lib. 1. cap. 32. p: *Scio omne numen inuidum esse ac turbulentum, &c.* Imò ipse Herodotus cap. 34. infit: *Ingens Deorum indignatio Crœsum excepit, vt conicere licet ideo, quod seipsum omnium mortalium arbitraretur beatissimum.* Artabanus quoque Xerxis Persarum regis patruus, affirmat apud eundem historicum lib. 7. cap. 10. §. 5: *Gaudet Deus eminentissima quaque deprimere. vnde & ingens exercitus ab exiguo profligatur, quoties Deus iis quibus inuidet, aut metum incutit, aut tonitruum.* De morte Alexandri scribit Curtius lib. 10. cap. 16. f: *Nec mœstorum, sed & indignantium voces exaudiebantur: tam viridem & in flore ætatis fortunaeque, inuidia Deûm, ereptum esse rebus humanis.* Florus lib. 1. cap. 13. p: *Hinc siue inuidia Deûm, siue fato, rapidissimus*

dissimus procurrentis imperii Romani cursus, parumper Gallorum Senonum incursione supprimitur. Quintus Claudius apud Gellium lib.17.cap.2: *Hac maxima versatur Deorum iniquitas, quod deteriores sunt incolumiores: neque optimum quemquam inter nos sinunt diurnare.* Iason Thessalus apud Xenophontem lib.6.Hist.Græc.cap... ita coercet Thebanos: *An non videtis, vos etiam eo tempore vicisse quo maxima necessitate vrgebamini. Quapropter putandum est Spartanos quoque si eo redigantur, desperate pugnaturos. Præterea Deo sæpe volupest eos qui parui sunt magnos; qui magni sunt, paruos facere.* Haud igitur ineptè canitur: *Inuidet nimis secundis principum rebus Deus.* Nec inconuenienter Papinius lib.5.Siluar.1.v.139: *Quisnam impacata consanguinitate ligauit, Fortunam Inuidiamq; Deus? quis iussit iniquas Æternum bellare Deas? nullámne notauit Illa domum, torno quam non hæc lumine figat Protinus? & sæua perturbet gaudia dextra?* Hinc factum, vt ii quibus esset bona mens, instarent monitis apud ambitiosos; ne nimium fatigarent fortunam suam; moderatè eam haberent, &c. de qua re, diximus ad Liuii cap.30.a.f.librū 30. Ambitiosi quoque, subinde respectantes ad ruinam aliorum, ne fortunam suam nimis onerando fatigarent; aut in cursu suo strigarunt, aut eam iusserunt habere res suas. Talis introducitur apud Thucydidem lib.5. Nicias: *Felicitatem suam conseruare, posterisque nomen præclarum relinquere volebat, quod rempubl. in nullum discrimen vnquam adduxisset. existimabat autem hoc ita demum contingere posse, si nullum periculum adiretur, seq; fortunæ minime committeret; quod à pace præberi poterat.* Talis & Iulius Cæsar Suetonio cap. 60.m: *Tempore extremo ad dimicandum cunctatior factus est: quo sæpius vicisset, hoc minus experiendos casus opinans; nihilq; se tantum acquisiturum victoria, quantum auferre calamitas posset.* Talis & C.Piso vult extrema ætate fuisse C.Marium, de quo Plutarchus in vita eius cap.77.f. Talis & Aratus, de quo quoque videndus in vita eius Plutarchus, cap.45.m. Ex his autem præmissis, videmus non sine caussa legi de Camillo: *Sextum tribunatum sibi deprecabatur. nam præterquam quod exacta iam esset ætate, etiam suspectam habebat inuidiam, vicissitudinemque fortunæ ex tanta gloria ac felicitate:* inquit in vita eius cap.62. pr. Imper. Traiani præceptor, qui idem non refugit scribere in vita Fabii Maximi cap.47.p: *Omnibus ciuibus Scipionem laudibus ob Africanas victorias extollentibus, Fabius ei successorem mittendum censebat; nulla alia quam afferret rei caussa; nisi quod tritum illud referebat; periculosum esse, vnius hominis fortunæ tantas res credere: difficulter enim fieri posse, vt idem semper prospera vtatur fortuna.* Hinc etiam argumentū Quintiliani patris Declamat.CCLXXI.a.f: *Fortiorem me faciet & fortuna. solet fatigari, solet posteaquam nimium indulsit, in fine deficere.* Appingi heic merebantur quæ legimus apud Senecam Troadibus, vers.260.& seqq. apud Papinium 2.Thebaid. v.688. vbi Agamemnon, vbi Tydeus in se descendunt, memores rotæ Fortunæ. Sed & mutuam istis lucem darent acciperéntque ea quæ leguntur apud Lucanum lib.2.Pharf.vers.730. apud Val.Maximū lib. 1.cap.6.de Cn.Pompeio; apud Cornelium Seuerum fine Suasoriæ 6. de M.Antonio; apud Statium lib.9.ver. 738.de Arcade, *qui nimium celestibus vtitur armis Dianæ.* apud Claudianum lib. 2. in Rufinum: vbi trunco eius, post omnium ætatum ordinumque insultationem, adiicit poëta ver.440: *Desinat elatis quisquam confidere rebus, Instabilesq; Deos, ac lubrica Numina discat, &c.*

Cap. XXII.

Natos militiæ] Substituit Sigonius ex mss.suis *gnaros*; quam bene, nescio. *natus militiæ* alius profecto, quam *gnarus*, plusque ab eo requiritur.

Cap. XXVI.

Et copiarum satis sibi cum P. Decio, & nunquam nimium hostium fore.] Pertinet hic locus ad oraculum illud vulgatum: *Imperator ipse quanti, tanti & ipse exercitus*, quo vsus Florus lib.2.cap.18. quod examinauimus ad Taciti Germaniam cap.30.de Cattis: *Quodq; rarissimum, nec nisi ratione disciplinæ concessum, plus reponere in duce quàm in exercitu. Ergo si plus valet dux vnus omni militari exercitu;* decorū egregiè obseruauit Silius lib.4. Punicor.vet.416: *Siste ducem Libyæ: nam plus petit improbus vno Consulis exitio, tota quam strage cadentum.*

Cap. XXVIII.

Primo impetu feroces esse] Hinc lib.5. Liuii cap... *Quæ effuso agmine aduentat gens est, cui natura corpora animosq; magna magis quàm firma dederit: eo in certamen omne plus terroris quàm virium ferunt.* Facit tales & Germanos Germanicus apud Tacitum lib.1. Annal.cap.14.m: *Iam corpus vt visu toruum, & ad breuem impetum validum, &c.* Ipsemet Tacitus Germ.cap.4.f: *Magna corpora & tantum ad impetum valida; laboris & operis non eadem patientia.*

Prima eorum prœlia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum esse.] Par elogium in Floro lib.2.cap.4: *Sicut primus impetus eis maior quam virorum est, ita sequens minor quam feminarum.* Simile quid & Parthis accommodat Trogi abbreuiator lib.41.cap.3.p: *Nec pugnare diu possunt: cæterum intolerandi forent, si quantus his impetus est, vis tanta & perseuerantia esset.* Pertinet ad eosdem Gallos istud Diodori Siculi lib.5.cap.39.f: vbi sic laudat Ligures: *Iis in locis, virorum feminæ, belluarum viri robur habent & strenuitatem. ideoque in bellis sæpenumero vel maximā inter Gallos à Ligure perquam gracili, ex prouocatione ad certamen singulare, prostratum cæsumq; memorant.*

Cap. XLV.

In acie, in agmine] Quid si abiiceretur vtraque præpositio, fieretque? acie, agmine: at aliter quoque Velleius Paterculus loquitur lib.2.cap.47.p.

Armis & viris mœnia tutabantur] Et verò *Ferreos habere muros mauelis quam terreos*, inquit prouerbium. Liuius quoque de Macedonibus scribit lib.32.cap.17.m: *Posteaquam parte muri arietibus discussa per ipsas ruinas transcenderunt in vrbem armati; illud principium velut noui laboris fuit. nam Macedones, qui in præsidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & virtute, quàm mœnibus vrbem tuerentur, conferti pluribus introrsum ordinibus acie firmata, &c.* Imò de Romanis in vniuersum loquitur Strabo lib.5.Geogr: *Mihi videntur Romæ principes, de se & posteritate ita statuisse, Romanum esse non munitionibus sed armis, suaq; virtute, securitatem sibi atque opes parare: neque viros muris, sed muros viris defendere.* Hinc intelligimus illud Valerii Maximi lib.2. cap.7. exemplo 7: *Age quanto spiritu putamus vsum L. Quintium Cincinnatum Dictatorem eo tempore quo deuictis Æquis & sub iugum missis, L.Minucium consulatum deponere coegit, quod castra eiusdem hostes obsederant? Indignum enim maximo imperio credidit, quem non sua virtus, sed fossa vallumque tutum præstiterat; cuique verecundiæ non fuerat, arma Romana metu trepida clausis portis contineri.* Hinc legimus apud Liuium lib.10. cap. 35.f: *Consulem M. Attilium, vel solum, si nemo alius sequatur, iturum aduersus hostes: casurumque inter signa Samnitium potius, quam circumuallari castra Romana videat.* Adeatur Tacitus lib.15. Annal. cap.10.m. item Liuius noster lib.1. cap.15.p. vbi nos etiam nonnulla adnotauimus huc facientia.

Cap. XLVI.

Troilium primum oppugnare] *Trossili* meminit Plinius lib.33.cap.2. quod an idem fuerit cum nostro, viderint Geographiæ studiosi.

IANI

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM vigesimumprimum.

CAP. I.

Quod superbè auaréque crederent imperitatum victis esse.] Attendite victores! nisi ita clementes, nisi ita benigni fueritis, vt id etiam sentiat, censeatque victus; nihil egistis. animo oportet sit tuus & opinione. si alterutro diffidet; per eum non stat quin prima opportunitate iugum vestrum excutiat. Sic & Curtius lib. 4. cap. 47. p: *Ægyptii olim Persarum opibus infensi (quippe auarè & superbè imperitatum sibi esse credebãt) ad spem aduentus Alexandri erexerant animos.*

Vt puer duceretur in Hispaniam] Morem eundem & alii parentes secuti. Liberos suos adhuc impuberes secum abducebant in prouinciam suam, vt assuescerent iam tum militiæ. De Miltiadis filio Cimone Æmilius Probus: *Habebat magnam prudentiam cùm iuris ciuilis, tum rei militaris; quod cum patre à puero in exercitu fuerat versatus.* De Gn. Pompeio Orat. pro Manilia Lege Tullius: *Quis hoc homine scientior vnquam aut fuit, aut esse debuit? qui è ludo atque pueritiæ disciplina, bello maximo atque acerrimis hostibus, ad patris exercitum, atque in militiæ disciplinam profectus est? qui extrema pueritia miles fuit summi imperatoris? ineunte adolescẽtia maximi ipse exercitus imperator?* Tale quid habebat in mente Dio Prusæus, cùm scriberet Orat. 2: *Alexander iam tum puerulus in expeditionem proficiscebatur cum patre, tametsi Philippus prohiberet, sed non poterat eum retinere: quemadmodum generosæ caniculæ non sustinent domi relinqui, ceteris venatum exeuntibus; sed consequuntur, nonnunquam ruptis vinculis, &c.* Atque hinc intelligimus illa Macrobii lib. 1. Saturn. cap. 6: *Postquam Tarquinius Priscus de Sabinis egit triumphum, filium suum annos quatuordecim natum, quod hostem manu percusserat, & pro concione laudauit, & bulla aurea prætexta donauit, insigniens puerum vltra annos fortem præmiis virilitatis & honoris, &c.* Item quid velit istud de Seruio Tullio Halicarnassæi lib. 4. cap. 3. p: *Puer primo bello Etrusco, quod auspiciis Tarquinii gerebatur, in equestribus pugnis tam insignem præbuit operam, vt primus omnium fortitudinis præmia consequeretur.* Præterea cur legatum apud Valer. Maximum lib. 3. cap. 1: *Æmilius Lepidus puer etiam tum progressus in aciem, ciuem seruauit: cuius tam memorabilis operis index est in Capitolio statua bullata & incincta prætexta Senatusconsulto posita, &c.* Denique cur scribat de Cornelio Africano Seneca lib. 3. Benefic. cap. 33: *Seruauit in bello patrem Scipio, & prætextatus in hostes equũ concitauit, &c.* Nimirum hi omnes à pueris assueuerant contubernio parentum. Qui mos posterioribus sæculis ita inualuit, vt mandet Leo Imp. Tacticorum cap. 20. §. 214: *Liberos tuos & nobilium virorum, militumq́; filios tecum in expeditione habeas. hoc enim illos longe prudentiores reddet, si cognitionem simul & experientiam rei militaris atque imperatoriæ habeant. Ludus enim necessarius disciplinæ necessariæ bellum est. Itaque iam adolescentes ætate amicorũ familiarumque filios, quasi generosos catulos tecum in expeditione habeas; vt discant tolerare laborem, audaciores esse, cadauera mortuorum tangere, plagas videre, & clamores bellicos perferre, & in initio prælii bellico tumultui interesse; vt ad omnia negocia bellica ab ineunte ætate assuefacti, strenui esse discant.* Consulatur & Plato lib. 5. de republ. §. 18.

CAP. II.

Ob altam indolem profectus animi ascitus] Vix patiar mihi eripi, quin illud *profectus animi*, è margine in contextum translatum sit ab librario aliquo, qui nihil Liuio abradendum arbitrabatur. Lipsius tamen coniicit, prouecto annis lib. 1. Epistol. quæst. 12.

Hospiciis regulorum.] Admisi coniecturam verosimilem Turnebi. antea erat *auspiciis.* quæ quomodo heic ferri queant, quæro qui me doceat.

CAP. IV.

Vltimus conserto prælio excedebat] Restitui lectionem primogeniam, quam firmant Pall. tres. post nati reposuerant *confecto prælio*, secuti codicem veterem Sigonii. cui cur erat adsentiendum non video.

CAP. X.

Quod admissi auditiq́; sint] Eieci negatiuam quæ antea iniuriè heic se ostentabat; neque reperiebatur aut in Pall. aut primariis edd.

Magno silentio propter auctoritatem suam, cum assensu audientium egit.] Quis non videt, illud *cum assensu audientium*, interpretationem esse aselli alicuius bipedis, ad verba, *magno silentio?*

Scio meam leuem esse in eo auctoritatem, propter paternas amicitias.] Rationem prompsimus infra Liuii lib. 23. cap. 13. m. vbi totidem pene syllabis: *Haud multos mouit Hannonis oratio, nam & simultas cum familia Barchina leuiorem auctorem faciebat.*

CAP. XX.

Agrosq́; suos pro alienis populãdos obiicere] Nititur oratio hæc ratione communi; qua obtinet, vt *Nemo non seipsum suo: q; diligat plus altero.* hinc dicitur: *Nullus est amici honores anteponat qui suis.* item: *Sic nemo amicus alteri est velut sibi, &c.* Euripides Medeæ versu 85: *Quis mortalium iam non nouit hoc, Quod quisque seipsum magis amet quam proximum?* Terentius Andriæ 2. sc. 5: *Verum illud verbum, vulgo quod dici solet: Omnes sibi melius malle esse quam alteri.* Hinc indignatio Lesbonici apud Plautum Trinummo, affirmante Lysitele, versu 9: *Tuæ rei bene consulere cupio.* LES. *Tu mihi es melior quàm egomet mihi?* Ex quo liquet, non temerè pronunciare Admeti parentem, quem pro se mori cupierat Admetus, apud Euripidem in Alceste de ver. 683: *Ego te mei domus dominum genui, Et educaui vt debui; non vt pro te morerer. Neque enim hanc patriam legem occepi, vt parentes morerentur pro liberis: neque moribus Græcis est receptum. Tibi enim ipsi, siue sis infortunatus, siue fortunatus Natus es, &c.* Ab hac quoque philautia est, quod *Stultissimum nuncupet Harpagum Astyages, qui cùm eius esset in manu occupare regnum Medorum, id cesserit tamen Cyro;* Herodotus 1. cap. 129. Nec alia de caussa introducit Mosen loquentem Iosephus lib. 3. Antiq. Iud. cap. 10. p: *Si res arbitrii mei fuisset, honorem hunc non contulissem in Aaronem fratrem, sed mihi ipsi adiudicassem: tum quod ita natura comparatum est, vt quisque sibi optimè velit; tum, &c.* Iterumque lib. 4. cap. 2. m: *Neque fraterno affectu motus, quod aliis debebatur, fratri contuli. Nisi enim ius & fas præ oculis habuissem, nequaquam oblitus mei, dedissem eum honorem alteri: cùm nemo sit mihi me ipso propinquior; & mihi non minus quàm illi bene velim.* Masculè igitur Saluianus lib. 3. de gubern. Dei cap. 13. f: *Tantum abest vt aliorum commodis aliquid cum propria incommoditate præstemus; vt omnes vel maximè nostris commodis cum aliorum incommodo consulamus.*

CAP. XXXII.

Inde, ruinæ maximæ modo, iumenta.] Pessimè isthæc deprauauerat Sigonius, arbitratus *modo* esse aduerbium: cùm sit sexti casus nomen. Sic alibi dixit Liuius, *agminis modo, grandinis modo, torrentis modo,* quod notat, *agminis more, grandinis more, torrentis more.* Idem semet explicat Liuius lib. 42. cap. 66. f: *ruina quoque prope similem trepidationem fecit.*

CAP. XXXIV.

Alienis malis, vtili exemplo, doctos.] Circumspecte Polybius lib. 1. cap. 35. m: *Quum duæ vniuersis mortalibus propositæ sint ad proficiendum rationes; per proprios casus, aut per alienas:*

lienos: *euidentior quidem illa est, quæ per propria ducit infortunia; tutior illa quæ per aliena. Itaque viam priorem sponte sua nemo vnquam debet ingredi. magnis enim eiusmodi correctio laboribus constat ac periculis. posterior semper nobis captanda; per quam sine vlla noxa id quod melius est cernere vnicuique licet.* vnde natus versiculus: *Alterius sapiens periclo discit, insipiens suo.* Quum autem maior horum sit multitudo quam illorum, fit vt plures etiam inter exempla numerentur. Hinc Tibullus 1. Eleg. 7. ver. vndecimo: *Felix quicunque dolore Alterius disces posse cauere suo.* ita cupiebat legi Ianus Gulielmus noster; nec aliter scribebatur in vetterrimo exemplari Frisingensi, quod complectitur versus P. Syri. inter quos etiam legimus: *Ex vitio alterius sapiens emendat suum.* Cui respondet illud Q. Fabii apud Liu. 24. cap. 8. f. *Lacus Thrasymenus, & Cannæ, triste ad recordationem exemplar: at ad præcauendum simile, vtiles documento sunt.* De Gallis Alpinis habet Liuius lib. 21. cap. 34. p: *Magno natu principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt: alienis malis, vtili exemplo, doctos memorantes, amicitiam malle quam vim experiri Pœnorum.* nec aliud vult idem auctor, vbi post tumultum Gallicanum scribit lib. 6. cap. 6. p: *Desierant iam vlla contemni bella.* Sed & lib. 25. cap. 18. legitur. *Intentiores ad cauendum Consules vna pugna fecerat, incautè & inconsideratè inita.* Denique lib. 37. cap. 8. p. extat: *Antiochus Polyxenidam, quo minus prosperè res gesta erat, eò enixius, & eas quæ erant reficere, & alias parare naues iussit.* vbi videmus, propria pericula cautos facere, etiam eos qui sunt de prosapia Epimetheos: quibus annumeres licet illos quorum meminit Nazarius Panegyrici ad Constantinum Aug. cap. 22. p: *Optima aiunt esse remedia, quæ ad vsum corrigendi nostri ex aliena calamitate nascuntur: verùm animus prauitate velut morbo impeditus, dilectum boni non habet.* his propriè dicitur: *Hoc habent damna: vlla vix sunt absque pœnitentia.* item, *Est miserrima è periclis quæ venit prudentia.* De stultis, qui ipsi exempla fiunt aliorum, disseruimus ad Liuium lib. 32. cap. 21. a. f.

CAP. XXXVI.

Iumenta, secabant interdum, &c.] Restitutio huius loci debita est Turnebo. Etiam capite sequenti, eius est illud *muniendam*, pro *minuendam*.

CAP. XXXIX.

Præsentem se.] Ita Lipsii mss. ita edd. primæ. male deinceps, *incertus &c. præsertim se.*

CAP. XL.

Qui plures penè perierint quam superſint.] Habuerim pro panno huic purpuræ ad marginem adsuto primum, & deinde collocato in textum. scriptū erat ad oram: *Quod plures Pœni perierint quam superſint.*

CAP. XLIV.

Deditos vltimis cruciatibus affecturi fruere.] Dictio *fuere* nata in officina sciolorum.

CAP. XLV.

A Victumuiis] Admisi elegantem Rubenii nostri coniecturam, quod in vulgata nihil foret sani. idem nomen redonaui Liuio infra cap. 57. vbi antea erat *Vicumvias.*

CAP. XLVI.

Sed & fama obtinuit.] Ita erat ab emendatrice manu in Pal. pr. ante cusi, *seruum fama obtinuit.* quod falsum est. certe Valerius Maximus, Seneca, Silius, ceterique filio adscribunt.

CAP. L.

Malle certamen facere] Vox postrema fabrefacta in scholis scribarum.

Quibusdam volentibus nouas res fore] Idem & de hac vltima dictiuncula dictum volo; non esse ab auctore.

CAP. LIX.

Tres sunt interfecti] Medium verbum à librario ortum habet. superuacuum profectò est, & radit aures.

CAP. LX.

Hannoni cis Iberum prouincia erat, &c.] Lectio est debita vni è Palatinis codd. quam recepi sua sede, exturbatā vulgari, quæ habebat: *Hanno non inscius erat.* illo enim sine dubio melior est: neque multum recedunt Pall. ceteri, & editiones primæ, *Hannonis cis Ib. prou. erat:* quæ etiam ferri potest, vtpote præstantior ea quæ postremis euulgata fuit.

CAP. LXI.

Ad famam nouorum hostium agmine acto] Reuocaui lectionem trium Pall. nam Sigonius substituerat ex vno suo, *accito* quod non exputo cur præponi debeat nō strātrigæ.

CAP. LXII.

Sortes extenuatas] Haud aliter libri calamo exarati. Verosimiliter Lipsius reponit *extaniatas.* quam coniecturam improbat Guiterius libro 4. cap. 12. de iure Pontificio.

CAP. LXIII.

Ob hæc ratus auspiciis ementiendis.] Sic Pal. vnus: reliqui: *Ob hoc ratus ausp. emendis.* Sigonio placuit ex libris, vt vult, *ob hoc r. ausp. petendis*, aut *repetendis.* vtrumque ineptè: verebatur ne mora ei obiiceretur vel mentitis auspiciis; quod frequentissimum erat. miror que quærere Sigonium, cuiusnam interesset, ementiendis consulto auspiciis C. Flaminium retinere, ne aduersus ferocissimū hostem exiret? Quin Patrum vniuersorum intererat; quibus indignum videbatur res magnas geri à plebeio Flaminio, &c.

IANI GRVTERI
NOTÆ IN LIVII LIBRVM vigesimumsecundum.

CAP. I.

Quod enim illi iustum imperium, quod auspicium esse? magistratus, &c.] Haud aliter distinguunt Pall. tres.

CAP. II.

Altius ab aqua] Ita Pall. tres. *ex aqua* ceteræ editiones.

CAP. III.

Sed nec Deorum satis metuens] More felicium, quippe *Quilibet rebus secundis vtris inflatur modo*; & quidem mero arrogantiæ fumo: cuius odore ita inebriatur, vt seipsum ignoret, nedum Deum. quem si esse putat, arbitratur tamen æquè sibi obnoxium, ac si emisset ære & libra. De se Cæsar Iulius apud Lucanū iactat lib. 5. v. 580: *— Italiam si cælo auctore recusas; Me pete. sola tibi caussa est hæc iusta timoris, Vectorem non nosse tuum: quem Numina nunquam Destituunt; de quo male tunc fortuna meretur, Cùm post vota venit. medias perrumpe procellas Tutela secure mea.* sic ille ad nautam suum. ex quibus interpreteris illud Velleii de Pompeio lib. 2. cap. 29: *Penè omnium votorum expers, &c.* item istud Valerii lib. 6. cap. 11. de Polycrate: *Vota nuncupabantur simul & soluebantur: velle & posse in æquo positum erat, &c.* Nihil igitur mirum, si *— raræ fumant felicibus aræ*, vt canit vir consularis lib. 7. Punicorum: cùm fortunatissimus quisque sibi & ipsi, vel numen arroget, quemadmodum attigimus aliquot exemplis Liuii lib. 1. cap. 31. m. vel Deos contemnat, ceu nusquam sint. Vnde habemus in Ecloga Diodori Siculi libri tertii vndecima: *In rebus aduersis cuncti homines Dei magis recordari solent, & sæpius.*

sæpius. at in rebus secundis, quando prosperè omnia procedunt, Deos tanquam fabulas commentitias, despiciantur. Quibus attendant versus Aristophanis fine Pluti: *Ex quo Plutus videt, sacrificia cessant: quia omnes sunt diuites. At olim nihil cum haberent; ibi alius quidem Quod saluus rediisset domum peregrè adueniens, mercator pinguem victimam Ioui immolabat: alius quod caussam in foro Tenuisset, absolutus iudicum sententiis. Nunc ne vnus quidem sacrificat, Nec quisquam templũ adit Iouis, nisi turba hominum, ibidem exoneratura ventrem.*

CAP. VI.

Donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quoque noscitans] Ita Pal.pr.neque abit secundus, quam quod habeat faci. at tert. facies quoque noscitans. Notus erat reliquis consul ob cohortem suam prætoriam: at Ducario præterea notus erat de ipso vultu. edd.nuperæ formauerunt nobis: *donec Insuber equum (Ducario nomen erat) faciemq; noscitans.*

CAP. VII.

Nec quisquam satis certum habet, quid aut speret] Hoc est quod volebat effatum Taciti: *Pauidis consilia in incerto sunt:* lib.3.Annal.cap.9. Hinc de Iugurtha Sallustius cap. 74: *Neque illi res vlla, nec consilium aut quisquam hominum satis placebat.* Videantur mea ad P.Syrum v.790.

CAP. X.

Consulente collegium prætore] Admisi Lipsii nostri coniectaneum, non ita remotum à mss. quod vulgatũ prius impurissimum esset. plane membranæ & edd.vett. *collegio prætorum:* recentior, *collegio pontificum.*

CAP. XI.

Ne cuius rei copia esset.] Suspicabar aliquando, *rei ei copia*; vt perierit syllaba ob similitudinem: neque nunc aliter sentio.

Cetera omnia ageret faceretque, vt è re publica duceret.] Aliquando duces exibant ad bellum cum mandatis liberis; aliquando cum strictis; sed tamen & his & illis subesse intelligebatur ea exceptio; vt iussa maiorum fierent, si liceret fieri ex honore & vsu publico. si enim in solennibus legibus obtinebat, vt suprema lex censeretur salus patriæ; quid in idem seruandum in imperatis Senatus?

CAP. XIV.

Segnibus consiliis] Est à mss.Lipsii & Pall.vulgata prior, *non his sensibus consiliisve.*

CAP. XV.

Prius ab aliis inuictum animum præstans] Elegans, ita me Deus amet, coniectura Rubenii, *prius à fabulis inuictum.* sed poterat etiam abiici præpositio; *prius fabulis inu.* dictum eo modo, quo Alexandro apud Curtium lib.9. cap.9.m: *Olim herente fugissemus ex Asia, si nos fabulæ debellare potuissent.*

CAP. XXVII.

Literis Senatusconsulti.] Habuerim pro spurio illud Senatusconsulti. Lipsius decurtat. sed cur quæso id ei nunciaret Senatus?

Quo oneratus magis quam honoratus sum] Scilicet non modò *Maximo plerunque honori maximum est onus comes*; sed plerique qui humeris suis exceperunt, sub eo ruunt. Vnde prouerbialis versus: *Honore magno turba plurima interit.* & acutè alter, *Improbo largire honores si cupis vilescere.* Certe rerum diuinarum humanarumque capacibus, *Res honos est dulcis, vnà verùm amara maximè.* De ea re non parce disseruimus ad Tacitum titulo: *Magistratus non solum ostendit virum, sed & corrumpit.* Nimirum *Sortis haud est imperare: imò imperare ars artium est*, vt loquitur alicubi oris aurei Episcopus Iohannes.

CAP. XXXII.

Donum animo ac voluntate eorum maius amplius que quàm re.] Et prima illa parte munus omne censendum; in tantum quidem vt *Mens boni studii ac pii voti, etiamsi effectum non inuenerit cepti operis, habeat tamen præmium voluntatis*, vt loquitur fine prefationis lib.1.de gubern.Dei. Rationem promit Diodorus lib.vndecimo Bibl.cap.vndecimo p: *Non ex factorum euentu, sed consiliorum delectu de bonis viris iudicandum est. illum namque fortuna in potestate habet: hic ex ratione cuiusque æstimatur.* A quibus non separo, licet vberiora sint, Senecæ verba ex lib.1.de Benefic. cap.6.p: *Non quid fiat, aut quid detur refert: sed qua mente. quia beneficium non in eo quod fit aut datur consistit, sed in ipso dantis aut facientis animo. Magnum autem esse inter ista discrimen, vel ex hoc intelligas licet; quod beneficium vtique bonum est; id autem quod fit aut datur, nec bonum nec malum est. Animus est qui parua extollit, sordida illustrat, magna & in precio habita dehonestat. ipsa quæ appetuntur, neutram naturam habent, nec boni nec mali. id refert, quo illa rector animus impellat; à quo forma datur rebus. Non est ergo beneficium ipsum quod numeratur, aut traditur. sicut nec victimis quidem, licet opimæ sint, auroq; præfulgeant, Deorum est honos; sed pia ac recta voluntate venerantium. itaque boni etiam farre ac fitilla religiosi sunt: mali rursus nõ effugiunt impietatem, quamuis aras sanguine multo cruentauerint.*

Patera quæ ponderis minimi fuit accepta.] Magnitudo animi verè Romana! de quadraginta pateris vnam tantum retinent, obsidem scilicet indicemque animorum Neapolitanorum. Sic infrà cap.36.f: *Legati à Pæsto pateras aureas Romam attulerunt. iis sicut Neapolitanis gratiæ actæ: aurum non acceptum.* Item cap.37.m. respondet Senatus legatis Hieronis: *Aurum & à ciuitatibus quibusdam allatũ; gratia rei accepta; rem non accepisse populum Romanum. Victoriam auream, omenq; accipere.* Videatur haud dissimile factum Germanici Cæsaris apud Tacitum lib.1.Annal. cap.71.f. Sed & Principes priuatim eodem fuisse animo, liquet ex Suetonii Augusto cap.57: *In restitutione Palatinæ domus, veterani, decuriæ, tribus, atque etiam singulatim è cetero genere hominum, libentes ac pro facultate quisque pecunias contulerunt; delibante tantummodo eo summarum aceruos, neque ex quoquam plus denario auferente.* hæc æuo nostro fabulam recipiunt.

CAP. XXXVIII.

Profligaturum] Maluit ex suo Lipsius, *conflicturum*; forsan minus rectè. cornua enim heic sumit iactatque se.

CAP. XXXIX.

Neque tua falsa infamia mouerit. A veritate laborare nimis ius sæpe aiunt, exstingui nunquam.] Sic quidem Valla. at prima editio, *mouerit à virtute. Laborare nimis ius sæpe aiunt &c.* contra Pall.quorum pr: *mouerit, duritate labore nimis id sæpe aiunt, exstingui nunquam.* sec. *mouerit à veritate laborare nimis his sæpe, &c.* tert. *mouerit. Veritatem laborare nimis sæpe aiunt, exstingui nunquam*, quam scripturam amplecterer pro veriori, si ei accederet firmamentum alterius adhuc ms. Sigonius reposuit vulgatam, eiecta voce *ius.* sed scire debebat *veritatem* hic notare *æquitatem & iustitiam.* Videatur Brissonii Lexicon Iuridicum, voce *Verũ.*

CAP. XLII.

Obiectum ad prædam vidisse] Est à stilo Grammatici alicuius verbum *vidisse.* auctor certe non panxit.

CAP. XLVI.

Sol seu de industria ita locatis, seu forte ita starent, peropportune] Voces *ita starent* manasse à glossa, arguunt mss. nam Pal. pr. & sec. *ita stare.* tert. *ita stans.* sic infra cap. 49: *seu forte, seu consilio:* adeo vt adhuc abiici posset alterum, *ita locatis.*

CAP. XLVII.

Diu ac sæpe connisi, æqua fronte acieque densa impulere] Secutus

cutus heic sum & Lipsii coniecturam & meam, adiutus mss. ipsius: tanto quidem libentius, quod vulgata plena puris ac veneni.

Hispanique steterunt] Militis glossam censeo illud *steterunt*.

CAP. XLIX.

Hæc exigenteis, prius] Reduxi scripturam mss. veterũ, quorum meminit Valla; nisi quod ibi antiquè, *exagentis. exigentes*, mutuò scilicet Æmilius ac lentulus. nisi forsan potius fuit, *exsequentes:* quo verbo vsus noster lib. 35. cap. 15. f. & aliis locis.

CAP. LII.

Mulier Apula, nomine Busa.] Admisi coniecturam Lipsii, sed certam: tanto quidem confidẽtius, quod prius eodem loco conspiceretur hariolatio Sigonii longius petita; *muliercula, nomine Busa*. nostra lectio minus recedit à mss. & olim editis, in quibus omnibus, *mulier Paula, nomine Busa*.

CAP. LIX.

Cùm indigni vt à vobis redimeremur, visi sumus.] Ea enim sunt homines superbia, vt se dicant mori malle quauis morte, quam laborare communi ciuium suorum odio, aut contemptu. Scipio Africanus apud Liuium lib. 28. cap. 27. m: *Equidem si totum exercitum meum mortem mihi optasse crederem; heic statim ante oculos vestros morerer: nec me vita iuuaret inuisa ciuibus & militibus meis*. vbi nos plura.

CAP. LX.

Boni fidelesq; ciues esse possunt?] Vt qui semel malus fuit, semper præsumitur malus futurus; sic non videtur iterum ei committenda res publica, qui eam semel deseruit. Interim, ea fuisse opinione Romanos, vt semel capti, nunquam redire possent ad pristinam virtutem, pluribus ostendi in Discursibus ad Tacitum, cap....

CAP. LXI.

Præter Pentros] Sic & Pal. pr. male antea impressum *Patellinos*; certe contra editiones primarias; in quibus *Pennos*. nam Pal. sec. *præter Prentos*. tert. *præter Petros*. Samnitium gentem, vel adeo vrbem, fuisse *Pentrorum*, habuimus supra lib. 9. cap. 31.

IANI GRVTERI
NOTÆ IN LIVII LIBRVM vigesimum tertium.

CAP. VII.

Diemq; vt ipse] Legerim, *diemque & ipse*. nihil enim importunius quam vt diem sibi proprie festum, ipse solus non coleret.

CAP. VIII.

Hortus erat posticis ædium, peruenerunt] Reduxi lectionem editionum primarum. nam posteriores, etiam Sigonii, adiecerant *posticis ædium partibus*, cuius vocis nullum etiam vestigium in Pall. tribus: neque requiritur.

CAP. IX.

Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non pietas, audeantur nefanda] Sic edd. antiquissimæ. egregio sensu. Modius inuexerat: *pietas audiatur; infanda, &c.* secutus tamen Sigonium.

Torpescentne in amentia illa? vultum ipsius] Aliter distinxit Sigonius; sed minus recte. nam quod arbitratur, alias forte ferre potuisse Annibalis vultum, non etiam in amentia; prorsus est alienum à ratione. quę enim amenti ratio?

Quando parens extorquet, recipe] Maluit Sigonius *accipe*. mihi, *recipe*, satisfacit, defendente id tribus mss. Pall. & significatione verbi. *recipimus* enim & id quoque quod ante non dedimus.

CAP. X.

Haud paruo initio] Sigonius videtur inclinare in, *iudicio*. male. nam initium istud sane non erat exile contra leges & mores liberorum. Sic & Curtius lib. 10. cap. 7. m: *Alexander exules recipi ab omnibus Græcorum ciuitatibus queis pulsi erant, iussit. Et Græci haud ausi imperium aspernari; quanquam soluendarum legum id principium esse censebant.*

Ante pedes destitutum] Haud aliter tres Pall. non *statutum* quod placebat Sigonio, nescio quare. Plane Cicero lib. 9. famil. Epist. 22. p: *Modo ita me destituit nudum*. Valerius Maximus lib. 9. cap. 2. de Artaxerxe: *Patruum cum centum amplius filiis ac nepotibus, vacua area destitutum, iaculis confixit*. Liuius lib. 7. cap. 10: *Duo in medio armati, spectaculi magis more, quam lege belli destituuntur*. Idem lib. 27. cap. 15. m: *Quorum signa amissa fuerant, districtis gladiis discinctos destituit.*

CAP. XI.

Verum, sacrum Diis immortalibus agi haberiq;] *Verum* heic notat *æquum ac iustum est*.

CAP. XIII.

Simultas leuiorem auctorem] *Neque enim vnquam inimicò crimina desunt*, vt loquitur Marcius Coriolanus apud Halicarnass. lib. 8. Antiq. Rom. cap. 33. m: *Nunquam caret prætextu inimicus criminis*. Culpæ vbi non sunt, ibi fingit. Demosthenes Orat. de Corona: *Alii demirabãtur, & inane crimen ex priuata simultate inferre me ei putabant*. D. Hieronymus Apologia aduersus Ruffinum: *Professæ inimicitiæ suspicionem habent mendacii*. D. Augustinus fine Epistolæ ad D. Hieronymum: *Quum falsum quid à maledico fingitur, aut omnino non creditur, aut certè integrâ salute sola fama vexatur*. Pulcerrimè D. Chrysostomus in Psal. 49: *Si vis & te ipsum beneficio afficere, & illum probè vlcisci, benè dicas de te qui tibi fecit iniuriam: ita facies vt multi sint eius pro te accusatores; & ipse magnam mercedem accipies. Sin autem maledicas; ne fides quidem tibi habebitur, vt qui inimicitiarũ suspicione labores. quare tuum studium tibi vertitur in contrarium. Volebas bonam eius famam euertere; contra autem accidit: per laudem enim non per accusationem hoc euenit; sed contra omnino & te ipsum quidem maiori ignominia afficis; illum autem tua tela non tangunt. Inimicitiæ enim quæ se offerunt animis audientium, non sinunt vt quæ dicuntur, aures eorum admittant, &c.* Huic rationi forte innititur Apophthegma Demarati apud Plutarchum in Laconicis §. 53. p: *Is verbis ab Oronte asperius tractatus; dicenti*, Duriter te vsus est, Demarate; *Orontes respondit:* Nihil is in me peccauit. *nocent enim non qui ex odio loquuntur, sed qui gratiam blandiendo captant.* Certe attendit huic fundamento Blasius apud Appianum in Annibalicis, *qui inimicum suum Dasium ausus est hortari vt à Pœnis deficeret. Dasius simulans se assentiri, rem aperit Annibali. Blatius reus, hoc nunc se defendere, sibi propter priuatas inimicitias falsa crimina imponi. & certè quum præuidisset, accusatori propter simultatem fidei nihil fore, liberius cum eo hac de re sermonem contulerat.* Spectat & huc Polybii istud ex Excerpto legationum 73. §. 2. m: *Pantaleon ad Thoantem se conuertit, hunc ratus esse cuius calumniis peteretur; quæ fidem eo magis mererentur, quod nulla mutui inter ipsos odii esset suspicio.* Addantur loca Liuii lib. 40. cap. 42. p. lib. 42. cap. 42. a.

Hæc vt in secundis rebus, segniter ociosèq; gesta sunt.] Prudens circumspectio pronunciat; *curam amat; securitatem despuit victoria*. At lætitia vtitur versibus Pedonis Albinouani:

noddani: *Sic est: Victor amet, victor potiatur in vmbra, Victor odorata dorniat inque rosa. Victorem victus metuat: metus imperet illi, &c.* omnia igitur idem quæ ad muniendam spectant victoriam semper reiicit in crastinum. Hoc volunt Platonis verba lib.1.de Legibus: *Disciplina victoriam præstat. Victoria nonnunquam negligentiam & ruditatem gignit. multi enim in victoria elati, alia quoque vitia multa per insolentiam contraxerunt, &c.* Adeatur M.Catonis Oratio pro Rhodiensibus apud Gellium lib.7. Noct. Attic. cap.3. Noster, lib.4.cap.47.p: *Transferat ex re bene gesta, superbia, negligentiaque, ad Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat, &c.* Et ita sanè est *Negligentiam secundæ res creant mortalium*; siue vt alter canit, *Rebus ex dextrè secundis orta negligentia.* præcipuè vero in bellicis rebus. Vnde prouerbiales versiculi: *Victor à pugna secunda mille subiacet dolis. Semper à pugna secunda fraudibus victor patet.*

Cap. XIV.

Quum honesta vtilibus cedunt] Pauci sunt tam fortis ceruicis, vt virtutem sequantur colantque quia virtus est; plures eam sequuntur pudore quodam naturali, plurimi spe commodorum. Primi generis homines, semper sui manent similes. *vt fractus illabatur orbis: Impauidos ferient ruinæ.* ceteri, temporaria habent ingenia: quamdiu licet virtuti incumbere sine damno, sine periculo, sine salutis exitio; eidem adhærescunt. at vbi arctæ illæ res ex transuerso in ipsos incurrunt; immemores dicti sacramenti, proiiciunt insignia sua, quibus inscribebantur diuinarum humanarumque discrimina; quæ iubebant scilicet vnicuique dare suum, & vbique litare decoro: conantur moliunturque omnia vitæ conseruandæ caussa, eorumque sine quibus vita vix eis vitalis. obiiciunt autem illis generosi spiritus heroibus P.Syri versum: *Est honesta turpitudo pro bona caussa mori.* vbi dudum infinita cumulaui huc facientia. Videantur & nostra ad Liuium lib.1. cap.31. lib.15. cap. 16. & cap. 40.f. & 46.m.

Descendit equo, dixitque] Lipsius coniicit, *descendit, edixitque.* non malè; nisi forsan orationi turbandæ dederit occasionem vetus loquendi mos, *descendit, eque dixit:* h. e. *& edixit.*

Nouarum, vt solet, rerum; atque Annibalis] Sic disertè etiam Pall. exclusa voce quæ comparet amplius in vulgatis omnibus, *rerum auida, atque An.*

Qui Casilini] Ita retinui, & heic & infra, eiecto Canusio Sigonii aliorumque, quod pro nostro pugnarent & Pall. & edd. primogeniæ.

Cap. XVI.

An maxima illo bello gesta sit] Syllaba *sit* lutulat valde rotunditatem orationis.

Cap. XVII.

Dictatorem Romanum legionesque eminus aspici] Est à Lipsii dexteritate; quum inuenisset in ms. suo *minus adspici:* quod cùm etiam restaret in duob. Pall. malui istud, quã quod Valla, quod Sigonius obtrudunt.

Cap. XVIII.

Oppugnare parat] Delenda dictio *parat*, vel ideo quod recurrat supra versu hinc altero: nisi quoq; & ibi à malarestet manu; q uod suspicor.

Cap. XXIII.

Qui tribuni plebis, quæstores] Sic etiam Pall. nam prius editi, *tribuni, prætores, quæstores.*

Cap. XXXIII.

Rex eo magis, quod propior Italiæ, ac mari tantum Ionio discretus erat.] Vox vltima, & tres aliæ interiores, abiici poterant sine vllo sententiæ detrimento; sic: *rex: propior Italiæ, ac m. t. I. discretus.*

Cap. XXXIV.

Qui bis consul censorque fuerat] Et heic vox prima, vox vltima nihil addunt orationi. quod & iteratum velim libro Liuii 25.cap.5. vbi ad hanc faciem ista quoque obuia clausula.

Cap. XXXV.

Quæ fortuna coëgisset ita fieri, eandem cogere tueri factum.] Rectè, hinc dictum: *Qui necessitati obedit, nullius culpæ est reus.* ratio est in promptu: *Necessitati id omne quod libet licet.* vtique si *Est lege maior qualibet necessitas*; nedum vltima illa, cui & Dii ipsi vltrò cedunt. Præclarè Votienus Montanus, de hoc ipso Romanorum facto apud Senecam lib.9.controu.4: *Necessitas, magnum humanæ infelicitatis patrocinium. hæc excusat Saguntinos, quamuis non ceciderint patres, sed occiderint: hæc excusat Romanos, quos ad seruilem delectum Cannensis ruina compulit; quæ quidquid coëgit, defendit.*

Omnes satis honestos generososque duceret, quibus arma sua signaque populus Romanus commisisset.] Locus hic, aliàs obscurissimus, videtur interpretationem eandem admittere, quam Scipionis dictum infrà lib.25. cap.2.f: *Si me omnes Quirites ædilem facere volunt satis annorum habeo.* Vt enim *Nemo non afflatur illa mysta quem cantat Deo:* sic tales sunt milites, tales sunt magistratus, quales esse vult populus; qui facit, qui suos præbet Diuos, vt loquitur Horatius lib.4.Od.13.ver.34. Plinius Paneg ad Traianum cap.71.f: *Etiam cùm suffragatorum nomina honore quo solent exciperentur; tu quoque inter excipientes eras: & ex ore Principis ille Senatorius assensus audiebatur; quodque apud Principem perhibere testimonium merentibus gaudebamus, perhibebatur à Principe, faciebas ergo dum diceres optimos.* Eodem vergunt illa Eumenii pro restauratione Scholarum cap.15.f: *Quibus ego diuinæ benignitatis illecebris, etiamsi omni sensu ante caruissem, ad quamuis profecto intelligentiam adducerer. siquidem tantos Principes vnum hominem tanta laude decorare; non est oratorem admonere, sed facere.* Clarius adhuc Ausonius Epigrammate ad Theodosium Augustum: *Scribere me Augustus iubet, & mea carmina poscit, Pæne rogans: blando vis latet imperio. Non habeo ingenium: Cæsar sed iussit; habebo. Cur me posse negem, posse quod ille putat? Inualidas vires ipse excitat, & iuuat idem Qui iubet. obsequium sufficit esse meum.*

Vt prope in obliuionem venirent, qua ex conditione quisque esset miles factus.] Explicuimus locũ hunc ad Syri Publii versum: *Etiam obliuisci quod sis interdum expedit.* qui etiam addi potest titulo, vbi virtus & honestas controuersiam faciunt ignauæ nobilitati.

Solutè ac negligenter.] Non modò malum illud inualescit securitatis tempore, sed si diu hæsimus in obsidione. Inde Hircius de bello Africano cap.66.p: *Hostes quotidiano instituto, sæpe idem faciendo, in negligentiam adducuntur.* Monet igitur Onesander Imperatorem suum cap.40.f: *Vt vrbem oppugnaturus exercitum fossa vallo custodiisque muniat, ne improuisa eruptione hostes vel machinis ignẽ subiiciant, vel militum stragem edat, vel denique quidquid tumultus suadebit, audeat.* De Pœnis Syracusas obsidente scribit Iustinus lib.22. cap.7.f: *Post profectionem Agathoclis, in obsidione vrbis Pœni segniores redditi, ab Antandro fratre Agathoclis occidione cæsi nunciabantur.* Adiiciatur Liuius lib.28.cap.22.f. lib.29.cap.7.f. lib.38.cap.5.f. & cap.29. p. lib.42.cap.63.p. lib.43.cap.19.f.

Cap. XLVI.

Corona circumdedit] *Militari* videlicet. neque aliter capio illud Ouidii lib.11.Metam.v.92: *At Silenus abest: titubantem annisque meroq; Ruricolæ cepere Phryges; vinctumque coronis Ad regem duxere Midam.* *Coronæ* enim ibi nihil quam,

quàm orbes agricolarum circumcingentium Bacchi nutricium. captum nempe multiplicatis in arcto ordinibus detulerunt ad regem suum. Scio quidem Silenū semper coronatum caput, forsan & collum,& brachia quoque: sed minus heic conuenit. Sic dixit Euripides Heraclid. v. 125. *coronare aram, coronare manus.* v. 227. Hercule verò Fur. *coronare domum malis.* Haud aliter Virgilius lib. 9. Æneid. *omnemq; aditum custode coronant.* Adeatur Gellius lib. 7. Noct. Attic. cap. 4. imò & Liuius lib. 2. cap. 50. m.

CAP. XLV.

Vix restatis] Videtur hærere Sigonius. non est necesse. nam *restare* idem esse cum *resistere*, sciri poterat ex Cicerone, Sallustio, Poëtis.

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM vigesimum quartum.

CAP. IX.

M*Inoris inuidiam suam, quam vtilitatem rei publicæ fecisset.*] Nimirum salus imperii regit omnes vndique leges, non ab ipsis regitur. Id voluit Plutarchus in comparatione Quintii & Philopœmenis, vbi de Græco illo scribit cap. 42. m: *Cùm natura dux esset tam eximius, non secundum leges, sed ipsis etiam legibus praeesse ad vtilitatem communem norat: neque exspectandum sibi arbitrabatur, vt à subditis imperator crearetur; sed ipsis, quoties res postulabat, vtebatur: existimans eum potius ducem esse, qui curam ipsorum gereret, quam quem ipsi delegissent.* Secutus hanc rationem Epaminandas Æmilii Probi: *Lex erat Thebis, quæ morte mulctabat, si quis imperium diutius retinuisset quam lege præfinitum foret. Hanc Epaminondas quum rei publicæ conseruandæ caussa latam videret; ad perniciem ciuitatis conferre noluit; & quatuor mensibus diutius quam populus iusserat, gessit imperium, &c.* Tali hominum generi dictum putes istud Horatii: *Nec sumit, aut ponit secures, Arbitrio popularis auræ.* Appositè igitur Quintilianus Senior Declamatione CCCXLVIII. m: *Equidem intelligo hanc esse conditionem omnium qui administrationem rei publicæ aggrediuntur, vt ea quæ maximè pertinent ad salutem communem, cum quadam sua inuidia efficere cogantur.*

CAP. XXXVII.

Nec liberorum] Nescio an huius narrationis propriè exstet exemplum in historia Romana; nisi apud Aurelium Victorem in viris illustribus cap. 72. vbi est de M. Scauro: *Filium suum, quia præsidium deseruerat, in conspectum suum vetuit accedere, ille ob hoc dedecus, mortem sibi consciuit.* Quod tamen heic locum habere non potest; quum acciderit longo post tempore, anno scilicet IↃCLII. istud autem nostrum spectet ad annum vrbis conditæ IↃXXXVI. Ergo interpretatione iuuanda sententia. duces nempe liberos occidisse qui aduersus imperium descenderint in hostem. eo quippe visi deseruisse seu stationem, seu præsidium. Valerius Maximus lib. 2. cap. 7: *Tu Postumi, quia filius non tuo iussu, sed sua sponte præsidio progressus hostes fuderat, victorem securi ferire iussisti.* Liuius lib. 8. cap. 30. p: *Papirius magistro equitum denunciauit, vt sese loco teneret, neu absente se cum hoste manum consereret.*

Præsidio decedere capital esse.] Quid ni? vel statio deserta capite expiabatur. Videatur Polybius lib. 1. cap. 17. f. item lib. 6. cap. 35. f. Suetonius in vita Augusti cap. 24. Modestinus lege 3. §. 2. ff. de re militari.

CAP. XXXVIII.

Vitandæ non inferendæ fraudis.] Ita est: *Ne quidem pati ac patrare cuncta pro vita decet.* Sed tamen, ita nati sumus educatique: tenerius omnes eam amamus quam est necesse. Certè *Nemo adhortandus salutis suæ ad curam suæ est.* Eius igitur seruandæ caussa mentiri, frangere fidem, &c. vulgatissimum est. Defenduntur autem tales sententia Diphili: *Est probum quod fit salutis gratia mendacium.* Militatque heic inprimis illud Ciceronis pro Milone cap. 4: *Est non scripta, &c.* Vnde Apuleius Apologia prima cap. 40. f: *Nihil quod salutis ferendæ gratia fit, criminosum est.* Publius quoque Syrus pronunciat: *Nil turpe ducas pro salutis remedio.* vbi nos, de hac re, distinctiora. Interim tenendum illud D. Hieronymi ad Paullinum: *Habeto simplicitatem columbæ, ne cuiquam machineris dolos; & serpentis astutiam, ne aliorum supplanteris insidiis. Non multum distat in vitio, vel decipere posse, vel decipi.*

CAP. XXXIX.

Ita Enna, aut malo, aut necessario facinore retenta.] Suspicabar aliquo legendum, *vt malo, ita necessario.* nunc non pertendo. dubitat enim Liuius, perfidiamne impingere debeat, an verò necessitatem præfecto. Erat enim malum omnino facinus, si eo abstinere poterat sine suo suorumve salute: si non poterat, erat necessarium. Heic valent illa Taciti lib. 1. Annal. cap. 38. f: *Iusserat id supplicium Mennius castrorum præfectus, bono magis exemplo quam concesso iure.* Vnde Cassius apud eundem lib. 14. Annal. cap. 44. f: *Habet aliquid ex iniquo omne magnum exemplum; quod contra singulos vtilitate publica rependitur.*

CAP. XLI.

Vt vxor inde Annibali esset.] Fœdere publico satis vtrinque amici tenentur: arctius tamen adhuc quasi vadantur priuata illa nuptiarum copula. Hinc de Decemuiris Dionysius lib. 10. cap. 69. f: *Inter eas leges & hæc erat; ne patriciis cum plebeiis licita essent connubia; non ob aliam, vt ego interpretor, caussam, quam ne per mutua familiarum coniugia atque affinitates, coalesceret inter ordines concordia.* Vnde Herodotus libro 2. capite 181. p: *Cum Cyrenæis quoque Amasis amicitiam societatemque iniit; ita vt illinc vxorem etiam putaret sibi esse ducendam, siue feminæ Græcæ amore captus, siue alias ob beneuolentiam Cyrenæorum.* Respexitque huc illud Syphacis libro Liuii 29. cap. 23. f: *Si non abstineat Africa Scipio, & Carthagini exercitum admoueat, sibi necessarium fore, & pro terra Africa, in qua & ipse sit genitus, & pro patria coniugis suæ, proque parente ac penatibus dimicare.* Eodem ducunt eiusdem auctores lib. 32. capite 38. p: *Philocles præterquam quod iam veniebat cum munere, adiicit ad pignus regi futuræ cum tyranno amicitiæ, filias suas regem Nabidis filiis matrimonio coniungere velle.* Nec id reticet Quintius Liuii lib. 34. cap. 31. f. Nihil igitur mirum legi apud Suetonium de Augusto cap. 48. m: *Reges socios, etiam inter semetipsos necessitudinibus mutuis iunxit; promptissimus affinitatis cuiusque atque amicitiæ conciliator & fautor: nec aliter vniuersos quam membra partesq; imperii curæ habuit.* Huius considerationis respectu inductus fuit rex Parthorum vt crederet Caracallæ imper. filiam suam petenti in matrimonium; *spe quadam sempiternæ pacis vnà cum suis exultans,* vt loquitur Herodianus lib. 4. cap. 15. m. qui quam plane deceptus fuerit à perfidissimo illo monstro, prolixè persequitur idem scriptor; qui legatur.

CAP. XLVIII.

Ea indole, vt iam tum appareret.] Quoniam *Indoles insignis, annis est suis velocior.* hoc est, *Indoles præclara sese primo ab ortu effert humo.* Heliodor. de Charicleа lib. 2. Æthiop. *Celeriter ad florem, tāquam ramus aliquis præclare florens peruenit.* Synesius sectionis primæ initio ferè de Prouidentia: *Iam tum à puero audiendi auidus Osyris fabularumq; studiosus erat. Grandior, eruditionis semper desiderio flagrabat,*

qua tempora ætatemq́; superaret: patrique non modo aures præbuerat, sed & quod quisque solers aut exquisitum haberet, id vero auide deglutiebat. & canino quidem primum more, raptim omnia ac simul, nosse cupiebat: quod in his sane ingeniis vsuuenit, quæ eximium de se aliquid magnumq́; repromittunt. Iustinus lib.2.cap.13.m: *In prœlio Marathonico inter ceteros Themistoclis adolescentis gloria enituit; in quo iam tum indoles futuræ imperatoriæ dignitatis apparuit.* De eodem præclare Ælianus lib.3.var.hist.cap.21: *Puer adhuc quodam tempore è ludo literario redibat: quem quum pædagogus obuio Pisistrato, de via decedere tyranno iußisset, plane libere respondit:* Numquid hæc via ei non sufficit? *Adeo quiddam ingenuum & magnificum etiam in hoc dicto & hac ætate refulsit.* Æmilius Probus de Eumene: *Peradolescentulus ad amicitiam accesßit Philippi, breuique tempore in intimam peruenit familiaritatem, fulgebat enim iam tum in adolescentulo indoles virtutis.* Vopiscus in Probo cap.3.f: *Exstat Epistola Valeriani ad Gallienum qua Probum laudat adhuc adolescentem, & imitationi omnium proponit. ex quo apparet, neminem vnquam peruenisse ad virtutem summam iam maturum, nisi qui puer seminario virtutum generosiore concretus, aliquid inclitum designasset.* Philo Iudæus lib.1.de vita Mosis: *Quemadmodum bonæ habitudinis corpora membris omnibus agilia securos pædotribas faciunt, exhibendo illis vel nihil negocii, vel minimum; itidemque agricolis generosæ plantæ per se proficientes in bonas arbores: sic anima bene nata præceptis obuiam se offerens, à seipsa magis quam à magistris adiuuatur; arreptisque rudimentis cuiuscunque scientiæ, equus, iuxta prouerbium, fertur in planiciem, &c.* Nimirum alludit veteri dicto, *Arte natura adiuuatur; non docetur indoles.* hocque sic indicat P.Syri versus: *Nisi per te sapias, frustra sapientem audias.* vbi nos torrentis more multa congessimus.

IANI GRVTERI
NOTÆ IN LIVII LIBRVM vigesimumquintum.

CAP. I.

QVæstus ex alieno errore facilis.] Argutè. tanquam si ius fas foret fallere eos qui tantum non falli desiderant. Quid enim aliud sunt arioli isti, ac vates quã agyrtæ, crumenimulga scilicet natio? Quare non sine caussa sic laudatur à Valerio Maximo lib.2.cap.6. Massiliensium mos: *Omnibus qui per aliquam religionis simulationem alimenta inertiæ quærunt, clausas portas habet ciuitas; & mendacem & fucosam superstitionem, submouendam esse existimans.* Sed & per Lycurgi leges, οὔτε μάντις, ἢ ἀγύρτης, neque vates aut circulator tolerabatur Spartæ, vt refert Plutarchus in Apophthegm.Laconicis §.87.f.

CAP. XII.

Nato aduersus Romanos hoste] Tanquam diceret, non posse vnquam fieri amicum, qui à primis annis, imo ab incunabulis, innutritus sit Romanorum odio: quique adeo, nulli rei aptus, nisi ad ipsis nocendum; vtpote dedicatus ei operæ à parentibus. Scitum est Horatianum: *Quo semel est imbuta recens seruabit odorem Testa diu.* item: *Natura consuetudo prorsus altera est.* Egregiè P. Sylius lib.1.Punicor.vers.81: — *Amilcar Vt fari, primamque datum distinguere lingua Hannibali nomen, solers nutrire furores, Romanum seuit puerili in pectore bellum.* Hinc intelligimus quam violenter inuehatur in Scipionem Q.Fabius, dum apud Liuium lib.29. cap.19.m: *arguit, natum ad corrumpendam disciplinam Romanam.*

CAP. XIV.

T.Pedanius princeps primus centurio.] Lipsius lib.2.milit. Rom.Dial.8. conncit *primæ centuriæ.* putarem potius ab inepta esse manu vocem *primus*, interpretamentum scilicet illius, *princeps.*

CAP. XVIII.

Sed in bello nihil tam leue, quod nõ magna interdum rei momentum faciat.] Simile quid narratum rursus nostro lib. 27.cap.17.m: *Fabium leue dictu momentum ad rem ingentem potiundam adiuuit.* Nimirum *Ex fauillis vel minutis flamma surgit maxima:* &, *Maximis plerunque rebus vilius primordium est.* Denique, *Nil ita in bello leue, obses quin rei sit maxima.*

Etiam in dißidio publicorum fœderum priuati iuris] Sic est. hospitalitas nullo bello plane pleneque interrumpitur; nisi quid incurrat, quod neglectum exiret in damnum dedecusve publicum. Extra id, hospes hospiti adesse debet in omnibus per omnia. quod ipsum pluribus firmauimus, Discursu ad Tacitũ XLVII.& XLVIII. Certè cohærere arctissimè admodum hospites, affirmat Thucydides lib.8. vbi agat de hospitali iure Alcibiadis cum Endio, Ephori magistratum gerente. Apud Romanos profecto tanti id æstimatum, vt defenderetur ante affinitatem & cognationem; vt notum ex Gellii libro 5.cap.13.m. Itaque nil mirum occurrere apud Olori filium lib.2: *Pericles suspicatus fore, vt Archidamus, qui ipsius erat hospes; aut ipse priuatim, quod gratificari vellet, suos agros sæpius præteriret atque intactos relinqueret; aut etiam Lacedæmoniorum iussu, ad inuidiam sibi conflandam hoc faceret; Atheniensibus prædixit in concione, Archidamum quidem sibi hospitem fuisse, non tamen reipubl.malo. ceterum nisi fundi villæque suæ, vt & ceterorum ciuium ab hostibus vastarentur, se hæc reipubl. relinquere; neque propterea in suspicionem vocandum.* Argumentarique milites apud Appianum lib.de bellis Pun. *Phameas Scipionem solum non audebat aggredi. quod quum indesinenter fieret, crescebat Scipionis gloria; quam inuidentes ei tribuni alii, spargebant rumores; auitum hospitium esse Scipioni cum Phameæ familia.* Sed & hospitibus parci, capta per vim vrbe; scitur ex Liuii libri primi capite primo, ex Quinto Calabro lib.13. versu 295. vbi meminit Antenoris; ex Pausaniæ Phocicis, vbi meminit Lycaonis eiusque vxoris, quorum illũ vult in pugna nocturna ab Vlysse agnitum, viuumque è prœlii periculo liberatum; hanc certe hostiliter negat tractatam ab Agamemnone, ab Menelao. Florideque Traiani præceptor in vita Coriolani cap.13.p: *Consul ex præda omni, pecuniæ, equorum, hominum, decem sibi capita deligere iussit, antequam præda militibus diuideretur; præterea præmii loco equum egregie ornatum dedit. Marcius equum quidem accepit; reliqua, non tam arbitratus honorem quam mercedem; vnam hanc, inquit mihi gratiam magnopere peto. fuit mihi inter Volscos hospes, nunc è diuite pauper factus. tantis huic malis circumuento, sufficit saltem venditionem arcuisse. Maior quam antea clamor omnium ad hæc verba sublatus est; pluresque inuictum pecunia hominis animum, quam bellicam virtutem admirabantur, &c.* Quin imo histrionem Satyrum capta Olyntho duas hospitis sui filias nubiles è captiuis gratuito impetrasse à Philippo Macedone, testatum Diodoro libri 16.Bibliothec.cap.56. Neque oratoriè loquitur Orosius, sed humanè, cùm inuehitur in Mithridatem regem, crudeli edicto exterminantem vna die ciues omnes Roman. negotiantes peregrinantesve tota Asia; subiicitque libro 6.cap.2: *Quis mœror plurimarum prouinciarum, quis gemitus occidendorum pariter atque occidentium fuerit, cùm singuli quique aut prodere innocentes hospites & amicos, aut ipsi periclitari pœna hospitum cogerentur?* Quid mirum? Pirata quis non dubitat asseuerare apud Heliodorum lib.5.Æthiop: *Seruatur & apud prædones conscientia erga nothos officii & humanitatis.* Adeo vt minimè mentiatur Porcius Latro apud Senecam Controuersia XVI. dum pronunciat: *Naturæ iura, sacra sunt etiam apud piratas.*

CAP. XXXI.

Et propinquis etiam inquisitu] Notabile. Etiam artificibus

bus mechanicis, qui plus machinis suis aduersario suo nocuerunt quam mille ac mille dexteræ, habetur honos vibe capta; nedum vt ipsis damnum inferatur, aut malum. Sic legimus apud abbreuiatorem Dionis sub Seuero, cap. 10: *Byzantinorum rebellium naues machinasque maxima parte fabricauerat Priscus municeps meus: quam ob caussam postea & reus capitis factus est, & absolutus. nam Imperator cognita viri industria, vetuit ipsum morte mulctari: quin imo eius opera deinceps cùm in multis aliis rebus, tum in Afrorum oppugnatione vsus est.* Nihil igitur mirum, sacros esse & quasi inuiolabiles inter bella, literas & literarum amantes; Philosophos, inquam, & Poëtas, & Philologos disciplinarum humaniorum professores candidatosque, singulos atque vniuersos. Insignis est Epistola Phalaridis nonagesima tertia, qua Stesichorum poëtam, pecunias coaceruantem, milites scribentem, vrbes denique quasuis à Tyranno illo alienantem, interceptum deinceps vltrò remittit Himerensibus; sic autem scribit: *Stesichorum à me liberatum esse scitote, Himerenses, culpamque susceptorum aduersus me conatuum ei remissam: non quidem ob vestram petitionem, aut vestri caussa. Deabus eum dimisimus quibus sacer est ac deuotus: dimisimus eum omnibus Deis Heroibusq; qui Himerensium terra præsident. nam illos nihil habeo quod accusem: vos autem complura. Atq; vobis notum est ipsis quæ scelera moliretur. Sed me puduit hominem sacrum, & sapientia illustrem, Musisq; reuera addictum, eodem habere loco, quo scortatorem & abominandū Cononem, ac morte mulctare. Imò vtinam tales à fato quoque vltimo eripere liceret, &c.* Honorificentiora adhuc de eo sentit Epistola 99, scripta post mortem eius, ad Stesichori liberos, quæ legatur. Quum *Musis Gratiisq; deuotum dicit*; respicit forsan eo quod id hominum genus, viuum mortuumq;, censeatur in tutela Numinum peculiari: Consulatur Horatius lib. 2. Od. 7. v. 13. Od. 17. v. 28. &c. Hinc legimus in Solini Polyhistore cap. 7: *Percussores Archilochi poëtæ, Apollo prodidit, & latronum facinus Deo arguente detectum est. Cumq; Lysander Lacedæmonius Athenas obsideret, vbi Sophoclis Tragici inhumatum corpus iacebat, identidem Liber pater ducē monuit per quietem, Sepeliri delicias suas sineret. nec prius destitit, quam Lysander, cognito quis obiisset diem, & quid à numine posceretur, inducias bello daret, vsq; dum congruæ supremis talibus exsequiæ ducerentur. Pindarum Lyricum, è conuiuii loco cui imminebat ruina, ne cum ceteris interiret, forinsecus Castor & Pollux vocauerunt, inspectantibus vniuersis: quo factum est vt solus impendens periculum euaderet.* Ceterùm infiniti memorantur reges, qui è diuersis castris in aulas suas traduxerint homines doctos. Consulatur Diodorus lib. 19. Bibliothecæ cap. 44. m. Plutarchi Demetrius cap. 52. m. Sidonius Apollinaris carmine quarto; ceterique. Singulare autem est istud Demetrii regis erga Phalereum, Athenarum antea doctorem ductoremque: *Sentiens eum rerū mutatione magis à ciuibus sibi quam hostibus metuere, gloriam viri & virtutem veneratus, Thebas eum, vti petierat, addito comitatu tutò deduxit.* Nec vulgare profectò dictum Valerii Maximi lib. 4. cap. 1: *Pittaci quoq; moderatione pectus instructum; qui Alcæum poëtam, & amaritudine odii, & viribus ingenii aduersus se pertinacissimè vsum, tyrannidem à ciuibus delatam adeptus; tantummodo, quid in opprimendo posset, admonuit.* Inusitatius adhuc factum Iulii Cæsaris: *Valerium Catullum, à quo sibi, versiculis de Mamurra, perpetua stigmata imposita non dissimulauerat; satis facientem eadem die adhibuit cœnæ: hospitioque patris eius, sicut consueuerat, vti perseuerauit. Auliq; Cæcinnæ criminosissimo libro, & Pitholai carminibus maledicentissimis, laceratam existimationem suam, ciuili animo tulit:* inquit Suetonius cap. 73. & 75. fine.

CAP. XXXII.

Consiliisq; magis quam armis bellum gereretur] Id nō possunt nisi prudentes & experti Martem communē. nam calidi pectoris duces, vno mense, vno certe anno, omnia fremunt redigere in ditionem suam. Minus rectè: rectius monet Iasonem Phineus apud Val. Flaccum lib. 4. Argon. ver. 621: *Sed te non animis, nec solis viribus æquum credere: sæpe acri potior prudentia dextra.* Vnde iactat Tiberius Imper. *se nouies à Diuo Augusto in Germaniam missum; plura consilio quam vi perfecisse.* vbi nos plura.

CAP. XXXIII.

Paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus] Si libet integrum corrumpere exercitum, chiliarchæ aliquot obiice nummos splendoris aurei, & habes quod desiderabas. Ita *Artabazus copiarum Xerxis præfectus classi Pausaniæ Spartano magnam pecuniæ vim subministrabat, quarum largitione Græcos ad hoc idoneos corrumperet,* inquit Diodorus Siculus lib. vndecimo Biblioth. cap. 44. m. qui sic loquitur de Agrigentinis lib. 13. cap. 87. p: *Milites oppidani cladem fugamque Pœnorum suspicati, duces vt se educant obtestantur; iam delendi exercitum hostilem tempus percommodum esse. At illi siue pecunia, vt rumor erat, siue metu, ne desertam interea vrbem caperet Imilcar, retracti ab eruptione milites prohibuerunt.* Idem in rebus Perdiccæ lib. 18. cap. 7. m. ponit: *Pithon corrupto per quendam Æneanem Lipodoro, qui trium millium agmini apud rebelles præerat, victoriā obtinuit.* Capite verò eiusdem libri 40. legimus *Antigonum per internuncium cum Apollonide, equitum Eumenis præfecto, ingentibus promissis, vt proditorem se exhiberet, in pugna ad hostes transeundo, effecisse.*

Ne ita externis credant auxiliis, vt non plus sui roboris in castris habeant.] Idem cauendum & in ciuitatibus, & in regionibus; ne plures eis inducamus mercenarios quā ciues. Hinc habemus apud Iustinum lib. 4. cap. 6. m: *Classis ingens decernitur; creantur duces Nicias, Alcibiades, Lamachos; tantisq; viribus Sicilia repetitur, vt ipsis terrori essent, in quorum auxilia mittebantur.* Bene igitur Vegetius lib. 2. cap. 2. m: *Legionibus semper auxilia, tanquam leuis armatura, in acie iungebantur; vt in his præliandi magis adminiculum esset quam principale subsidium.* Nec male Polybius, vbi Galli potentissimam Epirotarum vrbem depopulantur, inquit lib. 2. cap. 8. p: *Hæc dicta voluimus, vt scirent omnes, præsidia validiora, Barbarorum præsertim, in vrbes suas nunquam esse recipienda.* Proditionem extraneorum prudentioribus obiicit ob animi oculos Curtius lib. 4. de gestis Alexandri cap. 46. f: *Amyntam in Macedoniam misit ad quæsitionem nouorum militum. nam prœliis etiam secundis atterebantur copiæ: deuictarumq; gentium militi minor quam domestico fides habebatur.* Videatur omnino Leonis Imp. Tactica capitis 20. tmemate 62.

CAP. XXXIV.

Victus necessitatibus temerarium consilium capit] A temerariis omnino abstinet dux prudens, nisi quando vltima ei ingruit necessitas. ea superueniente, quauis moliatur ac conetur oportet: ita quidem vt ne abstineat à pugna. quamuis alioquin velit versus prouerbialis: *Vix præliandum est quum iubet necessitas.*

CAP. XXXVII.

Accesserat Cn. Scipionis disciplina.] Ita est, *Disciplina vincit ipsum docta naturæ decus*; siue vt alter inquit, *Disciplinà quæque duplat omne naturæ bonum.* Hinc apud Virgilium Euander Æneæ: *Pallanta adiungam. sub te tolerare magistro Militiam & graue Martis onus; tua cernere facta Assuescat, primis, & te miretur ab annis.* A bono doctore discipulus vix exit malus. Hinc noster hoc libro cap. 40. m: *Hipponiates vir impiger, & sub Annibale magistro omnes belli artes edoctus.* Nec parum laudis est in eis de quibus Cæsar lib. 3. Gall. cap. 43: *Accersuntur duces ex Hispania, quorum aduentu magna cum auctoritate & magna cum hominum multitudine, bellum gerere conantur Aquitani. Duces enim hi deliguntur qui vnà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamque scientiam rei militaris habere existimabantur.* Quid ni? *Facillimè & in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros & sapientes viros contulerunt; quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se*

similes quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum; inquit Cicero lib.2.Offic.cap.13.f.Omninò:nam prouerbiali versu:*Est bonus flacte: almum odorem proximus sibi adfricat.* & alioqui: *Quisque talis æstimatur qualis eius est comes.*

Cap. XXXIX.

Flammam ei concionanti fusam è capite.] Sic & dormienti Seruio Tullio in cunis, caput arsisse, auctor noster lib. 1.cap.39.p. Iulo quoque Virgilius vult lib. 2.Æneid. v. 684. *Vigilanti flammam circum tempora pasci.* Sed & de Lauinia canit lib.7.ver.73: *Visa,nefas,longis comprendere crinibus ignem, Atque omnem ornatum flamma crepitante cremari: Regalesque accensa comas,accensa coronam Insignem gemmis: tum fumida Lumina fuluo Inuolui,ac totis Vulcanū spargere tectis.* Idem accidisse Masinissæ *carpenti somnos*, finxit Silius Italicus lib.16.Punic. versu 120: qui videatur; vt etiam libro vndecimo, vers.340. vbi Pacuuius ait de Annibale: *Túne illum,quem non acies, neque mœnia & vrbes Ferre valent, quum frons propior, lumenq; corusco Igne micat; túne illa viri quæ vertice fundit Fulmina pertuleris?* Etiam pascenti gregem, flammam è capite effulsisse Saluidieno, quem ad consulatum vsque euexit Augustus, meminit Dio Cassius lib.48.cap.24.m. Verène hæc istis contigerint, an potius attribuerint scriptores adulatione moti; vt videlicet quibus vita erat futura supra ceteros mortales egregia, insignirentur dote præterea egregia; permitto lectoribus. Omnia enim istæc exempla, suspicor orta à Mose; Ethnicis heroum genti attribuentibus, quod aliquando verè factum in Propheta illo intellexerant. Interim haud aliena sunt ab istis, quæ è Damascio enotauit Photii Bibliothéca: *Seueri equus,quo multum vsus est, tractatus scintillas è corpore multas & magnas eiecit,donec portentum hoc ad consularem dignitatem Romæ illum euexit. Sed & Tiberio, asinus adhuc iuueni, & in Rhodo operam danti eloquentiæ, imperium eodem euentu præsignificauit. Sed & Balemerin vnum ex Attilæ aulicis de suo corpore iecisse scintillas. Dicit autem de seipso auctor, vt & mihi,quum & induor & exuor, etsi id raro admodum accidit, accidit tamen, vt scintillæ ingentes exiliant, aliquando cum sonitu,interdum etiam flammæ integræ vestem illustrent, nihil tamen exurant. & se ignorare quo hoc prodigium tenderet. Vidisse se ait & hominem quendam è capite scintillas euibrantem; & flammam quum vellet è capite, veste asperiore attrito, excitantem.* Suetonius in Tiberii vita cap.14.f: *Ante paucos quam reuocaretur dies,aquila nunquam antea Rhodi conspecta,in culmine domus eius consedit: & pridie quam de reditu certior fieret,vestimenta mutanti tunica ardere visa est.* De oculorum ardore in prœlio, diximus Liuii lib.7.cap.33.f.

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM vigesimumsextum.

Cap. XIV.

QVam forti animo id quod probabant,exsequi potuerunt.] Maxima pars mortalium si non ore,at animo, versat illud Medeæ: — *Video meliora proboq; deteriora sequor.* Accidit id ipsum spe vitæ, *quæ plerunque magnos animos infringit*, inquit Tacitus lib.5.Histor.cap.postremo: nedum vt talis constantia cadat in molliciem Campanorum. *Animo per libidines corrupto,nihil inest honesti*, pronunciat idem Cornelius lib.vndecimo Annal.cap.37.f. Liuianam sententiam Picentibus aptauit Paulus Orosius lib.5.cap.18.m: *Eorum dux Iudacilius,conuocatis principibus suis, post magnificas epulas largaq; pocula,cunctos ad exemplum sui prouocans, hausto veneno absumptus est: cunctis factum eius laudantibus, sed nemine subsequente.*

Impletæ cibis vinoq; venæ] Id ratio ipsa dictat. quidquid enim vacuis venis imminuitur, citius petit vitalia. Videatur de hac re Tacitus lib.12.Annal.cap.67.vbi Imp. Claudium Agrippina boleto inter epulas dato exstinguit. Suetonius de eodem refert cap.44: *Multi statim hausto veneno obmutuisse aiunt,excruciatumq; doloribus nocte tota,defecisse prope lucem.* neque alia de caussa per plures dies superuixit sumpto poculo Alexander Magnus; quàm quod id demum eduxerit stomacho iam repleto; vt colligere licet ex eis quæ circa mortem eius narrantur ab Iustino lib.12.cap.24.& 25.

Cap. XIX.

Anguis immanis concubitu.] Similis fabula aliis etiam supra vulgum excellentibus viris circumdata. neque enim idem tantum de Alexandro Magno passim dicitur, sed & de Aristomene, de Aristodama, de Arato; apud Pausaniam in Messeniacis lib.4. neque aliud de Augusto, ex Asclepiade Mendete narrat in Vita eius cap.94.pr. Suetonius. Quàm autem multæ mulieres sibi visæ sint in somniis comprimi à Draconibus, multis exemplis exsequitur Artemidorus lib.4.Oneirocr.cap. 69.

Tantumq; imperium permisit] Notetur fructus pietatis. quippe *Qui Deum sæpe alloquuntur, sunt supra damnum ac malum.* Hinc D.Chrysostomus Homilia de precatione 67: *Dauid plura & grauia bella oratione profligauit. his telis duntaxat exercitum præmuniens,& efficiens vt per quietem ac securitatem sui milites victoria potirentur. Nempe precatio telum est insuperabile,tutumq; præsidium; quod æquè militem vnum,ac multa millia profligat.* Exclamatque Claudianus de Theodosio Paneg.3.cons.Honorii ver.96: *O nimium dilecte Deo! cui fundit ab antris Æolus armatas hiemes; cui militat æther Et coniurati veniunt ad classica venti.* Non igitur improuidè Aristoteles lib. 5. Reipubl. cap. 11: *Quod ad Deorum cultum attinet,huius rei semper egregie studiosus videri debet monarcha. nam minus timent ciues ne quid sibi incommodi præter leges à talibus viris importetur, si Principem religiosum esse, & metu Deorum contineri, & Deos curare existiment: & minus ad insidias tyranno comparandos se conferunt; tanquam Deos habenti belli societate coniunctos.* Oportet tamen sine stultitia, & stupore mentis talem haberi. Et verò in postremum istud peccarunt Caligula, & Domitianus. de quorum mimo legendi Tranquillus in vita eorundem; illius quidem capite 22; huius cap.3. His affinia inuenies apud Liuium nostrū lib.1.cap.21.p. item lib.5.cap.51.m.

Cap. XXXVII.

Si exemplum haberet] Hoc ideo dicit, quia *Improbum factum videtur quidquid exemplo caret*: vt contra, *Improbe factum haud putatur cuius exemplum viget.* Videsis Symmachum lib.2.Epist.36.m. lib.3.Epist.33.f. lib.4.Epist.8.a. m. Tacitum lib.3.Annal.cap.64.m. lib.12.Annal.cap.5. p. Vnde Isocrates Plataico: *Miror equidem, in quod vetus exemplum intuentes, aut qua iuris regula vtentes, hæc dicturi sint se à nobis postulare. nam si patrium morem considerat,&c.* Sed & absurditatem argumenti capit in Claudio Suetonius cap.39.f: *Adsciturus in nomen familiæ Neronem; quasi parum reprehenderetur quod adulto iam filio priuignum adoptaret, identidem diuulgauit; neminem vnquam per adoptionem familiæ Claudiæ insertum.* Sic & acutè Seneca inuehitur in Caium Caligulam lib.3.Iræ cap.19.p: *Ceciderat flagellis Senatores; ipse effecit vt dici posset, Solet fieri.* Verùm quid foras peto, quod adfatim habeo domi? Reprehendit Liuius rem factam sine exemplo, lib.26. cap.2. p. lib.31.cap.20.p. lib.eodem cap.40.p. lib.38.cap.50.p. lib.39.cap.29.m. cap.39.m. lib.45. cap.21.p: *Sed prætor nouo maloq; exemplo rem ingressus erat; quod,&c.* vbi nos etiam locum illum examinamus. Sed & quædā de exemplo recepto, dicimus lib.1.Liuii cap.35.p.

Cap. XLVIII.

Pariter in murum ascendisse; seq; ambos virtutis] Simillimum huic exemplum, relatum à Dionysio Halicarnass. lib.7.

lib.7.Antiq.Roman.cap.5.p: *Finito bello cum Hetruscis, inter Cumanos magna disceptatione certatum est, cuinam deberetur prima corona ob rem gestam fortiter. Sinceri iudices Aristodemum hoc honore dignabantur, plebe quoque fauente: potentes ciues & senatus vniuersus propensiores erant in Hippomedontem magistrum equitum. Ex hoc ambitu orta seditione, veriti natu maiores, ne in arma & cædes exiret contentio, persuaserunt vtrique factioni vt ambos viros æqualibus onerari præmiis finerent.* Haud aliena sunt ab istis quæ leguntur in Spectaculorum libro Martialis Epigrammate 20: *Dum peteret pars hæc Myrinum, &c.* item Epigrammate 29: *Cum traheret Priscus, traheret, &c.* At enim apud Plutarchum cap. 41.p: vitæ Aristidis, Spartanis & Atheniensibus vindicantibus sibi præmium victoriæ Platæensis; *parum absuit quin res Græciæ intestinis perderentur armis. idq; accidisset, nisi Aristides collegas suos mulcendo, instituendoq;, Leocratem maximè & Myronem inhibuisset, vtque Græcis rem diiudicandam relinquerent, obtinuisset. Consultantibus Græcis, Theogito Megarensis, neutri harum vrbium, sed tertiæ rei gestæ decus tribuendum censuit. post hunc consurgens Cleocritus Corinthius, censuit contentionis tollendæ caussa his præmium tribui debere, quos honorari, neutri essent iniquè laturi, &c.*

CAP. XLIX.

Quæ nc in malis quidem oblitæ estis decoris matronalis.] Rarissimum enim, vt ibi seruetur pudor ac reuerentia, vbi mala sunt extrema. Tunc certè quis impunè peccat, imputaturus necessitati quodlibet facinus. Ita interpretor illud Claudiani lib.2.in Eutropium versu 596: *Iam iam flecte animum, suprema pericula semper Dant veniam culpæ.* Vnde & Quintilianus Declamatione 12. §.10: *Ignoscite, Dii hominesq;, sceleri quidem vltimo, sed tamen quod fecisse miserrimum est. non habitant vnà pudor & fames; & quum semel intrarit impotens domina, feras etiam & ingentes belluas subigit. Memet ipsum, si nihil aliud fuisset, comedissem.* Breuissimè Seneca OEdipode ver.1008: *— afflictum alloqui Cupit pauetq;. iam malis cessit pudor.* Estque istud adeo solenne, vt vitio vertatur, si constitutus in extremis adhuc velit meminisse verecũdiæ, rei sibi maximè noxiæ. Hinc Patriciorum Romanorum sententia: *Amentium est decorum consectando, incolumitatem negligere. Optandum quidem vtrunque, si possunt simul contingere: quod si alterutrum negetur, salus decoro præferenda, vt magis necessaria:* lib.6. Antiq. Rom.cap.41.f.Halicarnassensis. Ex quibus intelligimus illa Euripidis in Phœnissis, versu 1280: AN. *Quo virginum cœtu relicto?* IOC. *Ad exercitum.* AN. *Pudet me venire in turbam.* IOC. *Tuæ res non requirunt pudorem.* Item in Ione ver.336: CRE. *Audi iam sermonem: sed proferre eum nequeo præ pudore.* ION. *Ergo nihil ages. hæc enim Dea est inutilis.* Iason Argonautis apud Valerium Flaccum lib.5.ver.324: *— rebus semper pudor absit in arctis.* Inde nata illa prouerbialia Græcorum: *Est indecorus pauperi viro pudor*, vt & *Nemini non noxiosus rebus afflictis pudor.*

Oblitæ] Tacitè innuit, generosis animis, vt omnia auferantur, non auferri etiam virtutes. Præclarè Accius Telepho apud Nonium: *Nam si à me regnum fortuna atq; opes, Eripere quiuit; at virtutem nequibit.* sic enim locum eum emendandum suspicor; vt asseueret, quamuis adhuc ætatem maneret miser ac mendicus, non habiturum fortunam potestatem in mores suos. De hac proborum perseuerantia, satis multa diximus ad Syri versum: *Non nouit virtus calamitati cedere.*

CAP. LI.

Arma curare & tergere ante tentoria iussis] Quantum sit in splendore armorum, pluribus exposuimus Discursu XIII. in Tacitum. & militibus profectò heic fortibus tanta cura erat, imo curiositas, vt arte ridicula ignem in foculo super galeas ferrent. Itaque vix possum ignoscere Floro, scribenti lib.4.cap.vlt.§.1.p: *Non minimum terroris incussit Barbaris Domitius centurio, satis Carbaræ, efficacis tamen apud pares homines stoliditatis; qui foculum gerens super cassidem, suscitatam motu corporis flammam, velut ardenti capite fundebat.* Neque enim longe abiit à Caco, de quo sic præter alios Ouidius lib.1. Fastorum, versu 571: *— patrias male fortis ad artes Confugit, & flammas ore sonãte vomit. Quas quoties proflat, spirare Typhoëa credas, Et rapidum Ætnæo fulgur ab igne iaci, &c.* non longe ab Enno, de quo ipse quoque Florus lib.3.cap.19: *Ad libertatem & arma seruos, quasi Numinum imperio concitauit: idque vt diuinitus fieri probaret, in ore abdita nuce, quam sulfure & igne stipauerat, leniter inspirans, flammam inter verba fundebat.* Addatur Athenæus lib.4. Deipnosophistarum, non longe ab initio. item Claudianus versu 324. de Mallii Theodori consulatu. Nam Euripides in Bacchis versu 756: diserte affirmat quod, *in capillis Ignem ferebant, neq; tamen vrebantur,* Deque regibus Ægyptiorum narrat Diodorus Siculus lib.1.Biblioth.cap.62.m: *Ægyptii Principibus, leonum, taurorum & draconum facies, vt regiæ potestatis insignia, capiti circumdare; & nunc arbores, nunc ignem, quandoq; etiam suffimentorum non pauca fragrantium in vertice gestare mos erat: simul vt his decore se exornarent; simul vt stuporem aliis & superstitionem iniicerent.* Imò Dioscurorum, Castoris ac Pollucis stellas, habeo pro fictitiis, & igne excitato natis. Quin mihi insuper tantum non persuadeo, ignem è Turni prodeuntem galea, intus alitam foculo; lib.7.Æneid.ver.787. neque aliter sentio de Æneæ galea, cuius meminit Virgilius lib.10.Æneid.vers.270. Et videat quis, num huc trahenda Ammiani verba lib.16. cap.27.p: *Chonodomarii vertici flammeus torulus aptabatur.* D.Hieronymus profectò auctor mihi factus huius suspicionis, dum scribit in Apologia aduersus Rufinum: *Tu videlicet flammeus imo fulmineus, qui in loquendo fulminas, & flammas ore conceptas tenere non potes: atque vt ille Barchochabas auctor seditionis Iudaicæ, stipulam in ore accensam anhelitu ventilabat, vt flammas euomere putaretur: ita & tu nobis alter Salmoneus omnia per quæ incedis illustras.* Sanè sæculo posteriori, famulos focum cum igne in capite tulisse, clarè Iuuenalis Sat.3.ver.253: *Centum conuiuæ: sequitur sua quemque culina. Corbulo vix ferret tot vasa ingentia, tot res Impositas capiti, quot rectò vertice portat Seruulus infelix, & cursu ventilat ignem.* Accommodari possunt istis Silii lib.10.Punic.ver.106: *— addere passim Tela iubet, nec manantes ex ore feroci, aut quæ flagraret galea exhorrescere flammas.* Sic de Hercule Apollonius lib... v.... Sic de Hippomedonte Euripides Phœniss. ver.130: *Heu quam superbus, quam terribilis Aspectu! giganti Terrigenæ similis. Sideris instar vultu splendens, in picta veste.* Hæc ita se habent iuxta hariolationem meam; nisi malimus credere, talia spectra prouenire à metu & perturbatione intuẽtium: vt scilicet arma splendentia, & forte à Sole repercussa, arbitrati fuerint reuera ardere. Sic apud Homerum Iliad.quinto, ver.4: *Galea clypeusq; Diomedis indefessos immittunt ignes: Stellæ autumnali similis, quæ maximè splendide lucet lota in Oceano: Talis ei ignis lucebat è capite & humeris.* Quod sic vertit Ausonius: *Heic & Tytidem monitum Tritonia Pallas Audaci virtute replet. vomit aurea flammas Cassis, & vndantem clypeus defulgurat ignem. Ipse Autumnali clarum micat æmulus astro.* vbi tamen notandum, Mineruæ tribui illum splendorem armorum. Et vero, à Deis affingi regibus ducibusve formam habitumque vulgo augustiorem, liquet ex infinitis poëtarum locis. nihil frequentius in Homero; item in Virgilio: vbi de Ænea sic canit lib.1.cap.592: *Restitit Æneas, claraq; in luce refulsit: Os humerosq; Deo similis. namque ipsa decoram Cæsariem nato genitrix, lumenq; iuuentæ Purpureum, & lætos oculis afflarat honores: Quale manus addunt ebori decus, aut vbi flauo Argentum Pariusve lapis circumdatur auro.* Valerius Flaccus vult à Iunone Iasonem: *Mole noua, & roseæ perfusum luce iuuentæ. Iam Talaum, iamq; Ampyciden, astroq; comantes Tyndaridas, ipse egregio supereminet ore. Non secus Autumno, &c.* De Amphiarao infit Statius lib.7.cap.692: *— extremos obitus illustrat Apollo. Ille etiam clypeum galeamque incendit honoro Sidere.* Sed & nemini ignotum est à

[illegible] pidem, *Iolaum ex imbecilli & decrepito, voti cuius-[illegible] ubito iuuenem & ad pugnam validum redactum*, in-[illegible] Plutarchus principio libri; quo ostendit Stoicos dicere absurdiora quam poëtas. Quæ omnia verosimile est co[illegible]posita ab adulatoribus potentum; qui inaudierant, Mosis vultum à Deo recentem nemini potuisse aspici sine noxa. Haud reiicio tamen Philonis Iudæi sententiam libro de Ioseph, vbi vult pro alieno adoratum à fratribus: *quod Deus aut vultum eius mutauerat in augustiorem speciem magistratu summo dignam; aut mentes obtuentium hebetarat, quo minus cernerent.* Quin Claudianus de 4. Consul. Honorii, exercitui eius toti tribuit, versu 135: *—præstringit ahena Lux oculos, vndique seges Mauortia ferri, Ingeminat splendere diem.* Adeo vt nimium insolens videri non debeat, illud Statii lib. 6. Thebaid. ver. 665. vbi Martis clypeum facit *territare ipsum Solem.*

IANI GRVTERI
NOTÆ IN LIVII LIBRVM vigesimum nonum.

CAP. XVII.

Nondum tantarum iniuriarum satietas ceperit.] Similes facit monstrosissimis belluis, quorum fames crescat ipso pastu. Legati Scytharum ad Alexandrum Magnum: *Quid tibi diuitiis opus est, quæ te esurire cogunt? Primus omnium satietate parasti famem; vt quo plura haberes, acrius quæ non habes cuperes:* Curtius lib. 7. cap. 48. f. Est autem iniuriarum satietas duplex: vna regitur rationis æquitatisque freno: altera abripitur indignationis iræve affectu. De priore diximus ad Liuii lib. 37. cap. 55. pr: *Sed satis superq. pœnarum, &c.* De secunda, habemus multa ad Taciti lib. 6. Annal. cap. 38: *Non Tiberium, quæ ceteros mollire solent, tempus, preces, satietas, mitigabant; quin &c.*

CAP. XXIV.

Auertit à vero falsis præoccupando mentes hominum] Mendacii imperialis fructus egregius. vnde plus semel decepit exercitũ suum fictis fabulis Scipio. Videatur modo noster liber istius capite 32. f. Nec alieni ab hac dissimulatione Galli; de quibus sic Cæsar lib. 6. Belli Gall. cap. 20. p: *Qui ciuitates commodius suam rempublicam administrare existimantur, habent legibus sancitum, si quis quid de republica à finitimis rumore aut fama acceperit, vti ad magistratum deferat, néve cum quo alio communicet: quod sæpe homines temerarios atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus quæ visa sunt occultant; quæque ex vsu iudicauerint, multitudini produnt.* Multa de his nunciis dixi ad Tacitum lib. 1. Histor. cap. 18. m: *Ac ne dissimulata seditio in maius crederetur.* item lib. 2. Hist. cap. 96. f: *Nec vllum ciuilis belli metum asseuerabat, suppresso Vespasiani nomine, & vagus per Vrbem militibus, qui sermones populi coercerent. id præcipuum alimentum famæ erat.* denique lib. 4. Hist. cap. 54. p: *Vitellius fractis ad Cremonam rebus, nuncios cladis occultans, stulta dissimulatione, remedia potius malorum quam mala differebat.*

CAP. XXXII.

Si caput retulisset, aut viuum cepisset.] De inimico suo vel hoste, Principes gaudium habere cupiunt vel viuo vel mortuo. Itaque aliquando emittunt qui attrahere debeant viuum tantum. exemplum luculentum extat in Heliodoro lib. 1. Æthiop. vbi Thiamis ita comprehenditur, non sine multorum pernicie. Numitor quoque apud Halicarnasseum lib. 1. cap. 82. f. suis mandarat, vt *Romulum Remumq. viuos in potestatem suam redigerent.* Sed & iussus capi viuus Gracchus, apud Liuium lib. 25. cap. 16. f. Suetonius in Nerone cap. 49. m: *Iamq. equites appropinquabant, quibus præceptum erat, vt viuum eum attraherent.* Quoniam autem id sine multo sanguine non fiebat, contenti etiam erant cæde eius quem oderant. Herodotus lib. 3. cap. 127: *Quis vestrûm mihi Oroetem vel viuum adducet vel interficiet?* Et alius Persarum rex apud Thucydidem lib. 8. imperat Tissapherno, *Amorgen aut viuum adducat, aut occidat.* Diodorus Siculus lib. 18. cap. 2. f: *Alexander Magnus Hecatæum cum manu armatorum non exigua in Asiam mittit, hoc potissimum iniungens, vt viuum sibi Attalum sistat; sin effici hoc nequeat, vt dolo hominem cum prima occasione interficiendum curet.* Aristophanes Auibus versu 1179: *Si interficiat aliquis vestrum Philocratem Passerinum, Accipiet talentum; si autem viuum ducat, quatuor.* Alii vel cautiores, vel crudeliores, non solum cupiebant occidi inimicum, sed etiam videre; totum integrumque si in propinquo erat; longius positũ, parte qua agnosci poterat, hoc est capite. Sallustius Iugurth. cap. 46. m: *Persuadet vti Iugurtham maximè viuum, sin id parum procedat, necatum sibi traderet.* Pausanias lib. 2. Corinth. *Quum Danaides Ægypti filios trucidassent, capita absciderunt, quo certum facinoris indicium ad patrem deferrent.* Fuluius Sparsus apud Senecam Controu. lib. 7. cap. 2: *Video quid respondeat: Non credet Antonius occisum à Popilio, nisi ei signum attulerit.* D. Hieronymus lib. 1. aduers. Iouinianum: *Alcibiades victis Atheniensibus fugit ad Pharnabazum: qui accepto pretio à Lysandro iussit eum interfici. cumq. suffocato caput esset ablatum, & missum Lysandro in testimoniũ cædis expletæ, &c.* Curtius lib. 7. cap. 14. f: *Parmenionis capite deciso, truncum humare permisit Cleander, ad regem Alexandrum caput missum est.* Lepidissimũ quid refert Cassius 725. p. At enim crudeliores, vel oblectare volebant oculos viso cadauere, vel in illud ipsum adhuc exercere odium suum nouis ludibriis. Appianus lib. 1. Bell. ciuil. *Iamq. Mariani, nullo respectu vel Deorum vel hominum, post sæua facinora vertebantur ad fœdiora spectacula, truncando ceruices defunctorum, & calamitates ostentando, siue ad terrorem, siue ad voluptatem nefariam spectatricis multitudinis.* De Antonio Marco reip. constituendæ triumuiro scribit lib. 47. cap. 7. p: *Crudeliter ac citra omnem misericordiam, non proscriptos modo, sed eos quoque qui opem ferre alicui horum ausi fuissent, trucidauit; eorumq. inter cibum capiendum etiam capita inspexit; ac se diutissimè nefario ac miserrimo spectaculo exsatiauit.* Aurelius Victor de Appuleio Saturnino: *Quum in curiam fugisset, lapidibus & tegulis desuper interfectus est. caput eius Rabirius quidam Senator, per conuiuia in ludibrium circumtulit.* Super cadauerum fœda vexatione, notissima sunt quæ leguntur apud poëtas de Achille Hectorem trahente suo curru: apud historicos de Xerxe immaniter lacerante Leonida. Et alioquin insigniter apud Euripidem Electræ versu 893. Orestes: *Venio non verbis, at factis cæso Ægystho. Vt autem certæ cognitioni hæc addamus; ipsum mortuum tibi fero: Quem si vis, vel foris dilaniandum obiice, vel prædam auibus, æthereis soboli, Suffixum palo suspende. tuus enim est nunc Seruus, qui prius vocabatur dominus.*

CAP. XXXVI.

Quæstiones minime ambitiose habuit] Quod rarum est. fit enim ferè illud D. Basilii: *Hoc video multis iudicibus nunc vsuuenire; qui facilius maxima summis concedant, quam infimis & tenuibus minima.* Vnde M. Cato in Oratione de præda militibus diuidunda, queritur apud Gellium lib. vndecimo Noct. Attic. cap. 18. f: *Fures priuatorum furtorũ in neruo atque in compedibus ætatem agunt: fures publici in auro atque purpura.* Adeo vt non sine caussa *Anacharsis leges aranearum telis comparauerit. nam vt illos infirmiora animalia retinere, valentiora transmittere: ita his humiles & pauperes constringi; diuites & præpotentes non alligari videmus:* inquit Valerius Maxim. lib. 7. cap. 2. Nimirum *Grandis occupat triumphum culpa, parua carcerem.* Adeo vt non sine caussa, *Diuites suspendium ipsis vltrò mandent legibus*, vt loquitur Apuleius lib. 9. metamorph. cap. 30. p. de quorũ insolen-

insolentia non pauca diximus ad illa Taciti lib.2.Annal.cap.34.m: *Vrgulaniam supra leges amicitia Augustæ extulerat:* quemadmodum de ambitione magistratuum, apud eundem auctorem lib.1.Annal.cap.2.f: *Neque provinciæ illum rerum statum abnuebant; suspecto Senatus populiq; imperio; ob certamina potentium & auaritiam magistratuum, inualido legum auxilio, quæ vi, ambitu, postremo pecunia turbabantur.*

Quum absentes damnati essent] Quatuor istæ voces sine damno sententiæ tolli poterant. videntur adiectæ ab interprete aliquo.

CAP. XXXVII.

Populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus.] Notandum, magistratus sæpe per speciem iuuandi publicum, suas vindicare iniurias; quo nihil esse potest iniquius: vt subindicat noster auctor lib.42. cap.1.f: *Iniuria Consulis, etiamsi iusta, non tamen in magistratu exercenda.* Esse autem animi verè degeneris, exemplo non vno probauimus ad lib.2. Annal. Taciti cap.42.p.

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM trigesimum.

CAP. XXX.

Non ea solum quæ euenissent, sed etiam ea quæ euenire possent, reputaremus.] Tyrones isti fidunt fortunæ tanquam columnæ, quæ subduci non possit aut subuerti; nedum vnde inopinatò excuti nequeant, detrahive. Contra est: *Insidet Fortuna sphæræ: imo insident qui eam colunt.* ita quidem, vt *Maximè Fortuna captet, quum benigna maxime est.* Hinc non iniuria inuehitur in Pompeianos, precariam nactos victoriam, Iulius Cæsar libro 3. Belli ciuil.cap.72.f: *Perinde ac si virtute vicissent, nec vlla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum fama ac literis victoriam eius diei celebrabant.* Rectè, quippe *Nullius fortuna eodem stat rei semper loco.* vtique bellicæ. idque solummodo probè norunt, qui experti sunt bonam malamque; sicuti prolixè notaui ad illud Taciti lib.1.Annal. cap.64.f: *Quadragesimum id stipendium Cæcinæ parendi aut imperitandi habebat; secundarum ambiguarumque rerum sciens, eoque interritus.* Hinc effatum Hirtii cap.25.m. belli Alexandr. *Fortuna eos quos plurimis beneficiis ornauit, ad duriorem reseruat.* Valerii quoque Maximi sententia, lib.6. cap.vlt.f: *Caduca nimium hæc & fragilia, puerilibusq; consentanea crepundiis sunt, quæ vires atque opes humanæ vocantur. Affluunt subito, repente dilabuntur: nullo in loco, nulla in persona stabilibus nixa radicibus consistunt: sed incertissimo flatu Fortunæ huc atque illuc acta, quos in sublime extulerunt, improuiso decursu destitutos, profundo cladium miserabiliter immergunt. Itaque neque existimari neque dici debent bona; quæ vt inflictorum malorum amaritudine desiderium sui duplicent, propensiore fauore primo delinitos, maiore postea malorum cumulo opprimere solent.* Huc facientia nonnulla, produximus ad Liuii lib.2.cap.54.m.

Nusquam minus quam in bello euentus respondent.] Hoc dicit, quod ferè *Mens rudis nil quam secundos præfiguret exitus.* Non male igitur Vercingetorix apud Cæsarem lib. 7.cap.29.p: *Errare, si qui in bello omnes secundos rerum euentus exspectent.* Quin contrà, *Omnium bellorum exitus incerti sunt,* teste M.Tullio lib.6.Epist.famil.1.p. repetitque Epistolæ sextæ fine. quod & Lacedæmoniis instillant legati Atheniensium apud Thucydidem libro 1. firmatque calculo suo rex Archidamus eodem libro. Sed & Pericles infit, eodem adhuc libro: *Vsu euenire solet, vt rerum euentus æquè sint fallaces, ac hominum cogitationes.* Vnde prudenter Corinthiorum legati: *Qui felici rerum successu in bellis insolescit, is se audacia infida efferri non animaduertit. multa enim male consulta, nacta hostes inconsultiores, felicem habuerunt exitum; & longè plura, quæ rectè consulta videbantur, contra turpiter ceciderunt;* apud eundem Olori filium lib.1. Hinc prouerbium: *Rarius præclara cœpta par secundat exitus.* Ratio est, quoniam *Non ferunt se bella vinclis prouidentiæ regi.* Arguteque Petronius Arbiter: *Non multum oportet consilio credere; quia suam habet fortuna rationem.* Quare non sine caussa Iocasta filio suo exuli ingerit: — *Belli mala Propone, dubias Martis incerti vices. Licet omne tecum Græciæ robur trahas: Licet arma longe miles ac latè explicet; Fortuna belli semper ancipiti in loco est:* Seneca Thebaide ver.629. Vide me lib.10.cap.13.supra.

Nec cohibendo efferentem se fortunam] Videntur iii eâ fuisse opinione pleræque gentes, fortunam felices aut curru suo, aut tergo recipere solitam: quam si nō etiam altius latiusve exspatiantem, habenis modestiæ regerent, tandem excutiebantur. & aut fallor, aut huic rei alludit ille omniū in ore Bellerophontis Pegasus. Scytharum legati consulunt Alexandro Magno, apud Curtium lib.7.cap.49.f: *Fortunam tuam pressis manibus tene: lubrica est; nec inuita teneri potest. Impone felicitati tuæ frenos: facilius illam reges.* Eidem regi suadet apud Senecam Albutius Silus: *Terræ suum finem habent, & ipsius mundi aliquis occasus est. nihil infinitum est. Modum magnitudini facere debes, quum fortuna non facit. Magni pectoris est inter secunda moderatio, &c.* At contrarium valet apud hominum vulgus; qui tamen tandem falsos se reuera experiuntur. Pulcrè Curtius lib.8.cap.61.pr: *Symmachus & Nicanor, perpetua partium felicitate ad spernendum omne periculum accendebantur, &c. Abire cum gloria poterant, si vnquam temeritas felix* (sic malim, quam vt vulgatur, *infelix*) *inuenire modum. Sed dum superuenientes, contemptim & superbè quoque exspectant, circumuenti ab his qui occulti enatauerant, eminus obruti telis sunt.* Haud imprudenter igitur alterum iuuenum par introducit Statius lib.10.Thebaid.ver.325: *Iamque ipsum defecit opus, quum prouidus Actor Thyodamanta vocat: Satis hæc inopina Pelasgis Gaudia. vix vllos tanto reor agmine Izuam Effugisse necem: nisi quos deformis in alto Sanguine degeneres occultat vita. secundis Pone modum. sunt & diris sua Numina Thebis. Forsitan & nobis, modo quæ fauere, recedunt.* Ita & Medeam alloquitur Iason: — *cedo defessus malis. Et ipsa, casus sæpe iam expertos, time.* quæ fidenter respondet: *Fortuna semper omnis intra me stetit.* quod tamen è trecentis millibus vnus quis etiam verè sibi accōmodauerit: adeo, *Beatitudo mater immodestiæ est;* &, *Maximæ felicitatis ardua est concoctio.*

CAP. XLII.

Ex insolentia] Vnde prouerbio dicitur, *Quæ repens venit, repensq; rursum abit felicitas;* vtpote non nacta hominem qui eam æqua mente ferat. Profectò *Arduum valdè imperitis est onus felicitas.* Hinc *Fertur ad res insolentes sors cui insolens fauet.* Certè *Nemo non rebus secundis affluit superbia;* qua inflatur vt vesica vento; perforāda acus vnius punctulo. Præclarè Adrastus apud Euripidem in Supplicibus, versu 737: *Eramus multi, & quidem iuuenes brachiis, Atque Eteocle agente de compositione, Et petente moderata, noluimus eis acquiescere; Posteaq; periimus. Ille verò fortunatus, Sicut pauper accipiens recens partas opes, Erat insolens; & insolens rursus periit Stultus populus Cadmi.* Videatur Thucydides lib.1. oratione Periclis, item lib.3. oratione Cleonis; vt etiam libro quarto; vbi Athenienses exilio mulctave dehonestant duces suos; *quasi penes eos fuisset res Siculas in suam potestatem redigere, sed muneribus adducti discessissent. Adeo freti rerum præsentaneo successu, nihil sibi præter animi sententiam succedere; sed æquè difficillima atque facillima, siue magnos siue paruos apparatus haberent, pariter confisere volebant. Cuius rei caussa erat inopinata felicitas, quæ in plerisque rebus ipsis contigerat, spéique vires ipsis subministrabat.* Hactenus Olori filius. Nimirum, tales arbitrantur se fortunæ esse dominos; cùm forsan vix plumam eius teneant: quæ

antiquæ, nisi etiam reuerenter habeatur; auolat statim penna illa relicta. Modestiæ exempla rara sunt. De rege Spartanorum inquit Diodorus lib. 15. Biblioth. cap. 33. m: *In hoc vires præcipuè exserit Fortuna, vt nimium elatos, opinione celerius destituat, & spes non supra modum extendendas esse doceat. Quamobrē prudenter fecit Agesilaus, quod priore illo successu contentus, absque vllo detrimento exercitum conseruauit.* De M. Antonino Philosopho refert Aristides Panegyr. *Arbitratur mutationem in peius, esse signum, non regni clementis, sed rusticitatis & inscitiæ argumentum certissimum: Qualis fuit in Macedonico Græcorum contra Barbaros duce, Pausanias Cleombroti filio. qui dum domi maneret, modestè se gerebat: postquam autem in Hellespontum expeditionem fecit, & patriæ, & sui oblitus est, vt quiduis potius quam Spartanus videretur: cum & erga socios violentus esset, & in conuictu proteruus atque iniurius, & moribus plane tyrannicis. Verùm rex noster, & priuato uiuere & regi, eundem perpetuo manere, apertissimè demonstrauit: qui tum ante regnum talem se præbuit, vt eo dignus meritò iudicaretur; tum post creationem, eadem animi sententia, & moribus iisdē est vsus, &c.* De Mallio Theodoro canit Claudianus ver. 242: —*nec, quæ comitatur honores, Ansa tuam leuiter tentare superbia mentem, Frons priuata manet. Non se meruisse fatetur, Qui creuisse putat, &c.* Verùm de hac *arrogantia, noui honoris pedissequa*, vt eam appellat Saluianus Epist. 3. plura collegimus ad Discursum eum cui titulus: *Magistratuum initia, meliora fine*; item ad alterum, cui lemma, *Magistratus vt ostendit virum, sic & corrumpit.* quibus subiiciatur istud Narsetis apud Agathiam lib. 2. hist. Iustin. *Qui repente & præter suū veterem morem prosperè rem gerunt, haud sane dissentaneum fuerit, si felicitatem suam moderate non ferunt, & nouitate victoriæ perculsi insolescant: præcipuè si illi, quibus inopinata victoria accidit, parum etiam ea digni fuisse videantur.*

Rebus secundis modestè ac moderatè vterentur] Monitio minimè contemnenda. nam (vt loquar Polybii ore lib. 5. cap. 33. p.) *etsi res magna est bella feliciter gerere, longe tamen maiore opus est peritia rerum & cautione, vt successu prospero rectè quis vtatur. Idcirco plures multo inuenias, qui victoriam sint adepti, quam qui victoria sciuerunt vti, &c.* cuius sententiæ vestigiis insistunt ista Salllustii Catil. cap. 2. m: *Si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita vt in bello valeret, æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud aliò ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile iis artibus retinetur quibus initio partum est. Verùm vbi pro labore desidia, pro continentia & æquitate libido ac superbia inuasere, fortuna simul cum moribus mutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque à minus bono transfertur.* quæ sumpta videntur ex Oratione Demosthenis aduersus Leptinem: *Plerique mortalium, rectis consiliis & vigilantia, minimis etiam in rebus opes parant, sed eas iisdem rationibus tueri nolunt.* Idē omnino vult Dio Chrysostomus fine Orationis 31. ad Rhodios: *In felicissimo rerum statu semetipsos custodire, ac manere in virtutis habitu, videtur mihi sane admirandum. Sicut enim in nauigantibus videre licet, quod tempestate irruente aut vento vehementi, ne lasciuissimi quidem inter eos quidquam turpe faciant; sed duntaxat ad nauigandum aduertunt animum: in tranquillitate verò, & nautarum & vectorum palam conspiciuntur procacitates, tametsi non sit libidinosi. Simili opinor modo & in bellis euenire solet, quod & ignauiores excitentur & antecellant. In tanta autem pace, in nullam turpitudinem aut confusionem deduci, non est quorumuis, sed singulari virtute præditorum.* Similia dicta, inuenire est apud Synesium Oratione de regno ad Arcadium. Sed & Iulius Cæsar inquit, apud Cassium lib. 43. cap. 10: *Marius, Cinna, Sulla, & reliqui ferè omnes, qui aduersarios suos superauerant, dum rem aggrediuntur, plurima in dicendo agendoq; humanitate vsi sunt, eaque re multos sibi conciliauere, vt vel adiutores se ipsis præberent, vel certè non repugnarent: verum posteaquam victoria parta, id quod concupiuerant, adepti sunt, longe a prioribus diuersum & sermone & reipsa ostenderunt.* Alia exempla eorum qui à modestia à moderatione desciuere, postquam peruenerant ad summa, non cumeris sed horreo, admensus sum lectoribus in Dissertatione ad Tacitum, cui lemma: *Magistratuum initia, meliora fine*; vt & Dissert. cui titulus: *Militis ocium, aliorum omnium negocium.*

Plus fere parcendo victis quam vincendo, imperium auxisse] Verba columnis miliariis inscribenda; vel potius cordibus Ducum militarium; quibus alioqui in ore: *Æquior vis iure; quiduis namque quod vult impetrat.* Esse enim vocem mendocissimam, docemur ex aliis versibus. Certe, *Iustum vbi est æquumque, iugis est ibi victoria.* hoc est, *Legibus vim temperatam promouet Dei manus.* Et omnino, *Non nocendo, sed iuuando, firma fit potentia.* Quippe *Vincitur benignitate fraude viq; interritus.* Quin denique, *Hostibus quicunque parcit victor est victoriæ.* Nec modò, *Plurimum ad perennitatem regni agit benignitas:* non modo, inquam, *Rex suo benignus hosti regnat & tutò & diu*; sed tantum nō quot mensibus promouet ampliatque imperii sui pomœria. nam profectò, *Sobriè victoria vti, iam altera est victoria.* eaque propter, *Vincit vsque & vsque nota vis cui est clementiæ.* Planè, non hoc tantum pacto creuisse Romanum; sed eisdem gradibus reges ciuitatesque ceteras peruenisse ad summum, immani pene exemplorum cuiusque nationis strue, cumulaui ad duo capita Discursuū; quorum primi lemma est: *Peragas moderatione de quibus vis desperarat*; alteri verò: *Victor honoret victum, non oneret, si vult perpetuò subditum.* Exosculemur igitur, ceu oraculo proditas, voces Saluiani lib. 6. de gubernat. Dei cap. 40: *Solent etiam nequissimos seruos quos supplicia non correxerunt, blandimenta corrigere: & quos dominis suis verbera non submiserint, beneficia submittunt. Infantes quoque omnes parualos contumaces, quos morigeros minæ ac ferulæ non efficiunt, interdum panceresta atque blandicia ad obedientiam trahunt.* Egregiè nimis Theodericus rex apud Cassiodorum lib. 2. var. 9: *Benigni Principis est, ad clementiæ commodum transilire terminos æquitatis: quando sola est misericordia, cui omnes virtutes cedere honorabiliter non recusant.* Quæ verba manum vel inuitam trahit, vt describat particulam orationis Liuiæ, ad Augustum quidem habitam, sed vniuersis considerandam Principibus, quibus cor in pectore: *Ego ita iudico, plus clementiam quam sæuitiam proficere. Misericordes non ii tantum quibus delicti gratia facta est, caros habent, ac gratiam referre student: sed reliqui etiam omnes reuerenter & colunt; ita vt nemo eos deinde lædere ausit. At eos qui ira inexorabili vtuntur, non modò odio habent ii qui sibi metuunt; sed ceteri quoque infensi, insidiis structis suam perniciem euitare statuunt. Viden' vt medici rarissimè sectiones & ignes adhibeant, ne ipsa scilicet vitia corporis magis exasperent; pleraque autem lenibus corporis exercitiis, ac lauacris & mitibus medicamentis molliunt ac sanant? Etenim etsi animi hominum incorporei sunt, multa tamen habent cum corporum natura conuenientia. contrahuntur metu, turgent ira, dolore minuuntur, audacia inflantur; vt non multum à corporum constitutione differant, eandemque ferè sanationem requirant. Nam sermo lenis ad aliquē habitus, omnem fremitum laxat, contra asper, remissum etiam ad iram concitat. Venia data ferocem etiam quemque placat: supplicium vel mitissimos animos exasperat. Violentæ enim actiones, vt sint omnino iustissimæ, irritant; mansuetæ placant. ideoque facilius persuadendo quispiam quam cogendo eo adducitur, vt grauissima subeat. Quod adeo est natura comparatum, vt brutorum quoque animantium multa, robustissima alioquin & ferissima, blandiendo cicurentur, inescandoq; perdomentur; alia timidissima, male habita ac territa, ad iram concitentur:* Dio Cassius, lib. 55. cap. 17. Audisne Princeps? audias licet; neque vt sententiam feminæ regnantis, sed Vlyssis stolati; quo nomine vocare eam solebat pronepos eius Caligula, teste Suetonio cap. 23. p. & verè. prudentius certè callidiusve tali matrona, nihil vnquam sensit imperium Romanum.

CAP. XLIV.

Sed suis ipsa viribus onerantur] Notandum, *Grandius regnum omne semet viribus terit suis.* Obuiam est Horatii dictum

ctum Epod.16.ver.2: *Suis & ipsa Roma viribus ruit.* neque secus Liuius præfatione libri primi: *Roma ab exiguis profecta initiis, eo creuit vt iam magnitudine laboret sua.* Ergo *Modicis rebus longius æuum est*, vt inquit Seneca Agamemnone ver.100. qui idem refert lib.6.de Benef.cap.31: *Nihil tam magnum est, quod perire non possit; cui nascitur in perniciem, vt alia quiescant, ex magnitudine sua caussa.* Facit huc illud Velleii lib.posteriore, cap.113. de exercitu grãdiore: *Tiberius cùm eum maiorem quàm vt temperari posset, neque habilem gubernaculo cerneret, dimittere statuit.* Nec alienum istud Lucani lib. 1. Pharsaliæ, ver. 70: *Inuida fatorum series, summisq; negatum Stare diu; nimioque graues sub pondere lapsus, Nec se Roma ferens.* Verùm de hisce plura cumulauimus ad Discursum nostrum decimum octauum, qui consulatur.

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM trigesimum primum.

Cap. XXI.

Ne *quæramus, quomodo ceteris exemplo simus.*] Verè dictum, *Non fit exemplum is, alieno qui sibi exemplo cauet.* sed tales oppido pauci. nam, *Quis malus suis cauere quærit alieni malo? Rarus exemplo auocatur proximi à damno suo.* qua in re Brutis sumus deteriores. *nam hæc, non solum si multum ipsa aliquando laborauerint vt se ab esca vel laqueis expedirent, verùm etiam si aliud quod animal periclitatum esse viderint; non facile ad simile quiddam adducas: sed & locum habent suspectum, & ab omni re quæ in eorum oculos occurrit, sibi metuunt. Homines contra, quum alias vrbes funditus ob hæc vel illa funditus periisse vel audierint, vel etiam viderint; simulac aliquis eos blandis aggressus sermonibus, spem commodi alicuius ex alieno damno parandi ostenderit; incogitanter & securi de euentu, ad escam accedunt: haud dubii, neminem vnquam mortalium tali modo inescatum, exitium vitasse;* inquit Polybius lib.15.Histor.cap.21.m. Hoc autem ferè accidit, & sui, & rerum humanarum, ignorantia. quisque se arbitratur cautius iturum illa semita quàm ceteros; quum interim insidias ibidem latentes non animaduertat. Bene igitur monemur; nunc, *Calceato est ambulandum per meras sentes pede:* nunc, *Scorpium saxo sub omni delitere suspice.* nunc, *Quod repletus sit timore respicit semper lepus.* nunc, *Si vis tibi cauere; te primum caue, &c.*

Qui ætatem eius regerent] Non male temporius castris assuefiat regni heres; vt abductus aulico à luxu frugalius ibidem viuat; & sic quoque interim, *cùm militiæ discat munia, tum exercitus sibi acquirat beneuolentiam*; vt ait Tacitus lib.2.Annal. cap.44. Sed tamen tali ætati adiungendus quoq; aliquis ex intima familiaritate Principis rector idoneus; quo propior sanguine, eo etiã melior. quippe, *qui parentibus vtuntur magistris, fit vt affatim, & citra inuidiam omnia discant, & certiori fide præceptis attendant*; inquit Diodorus lib.2.Biblioth.hist.cap.29. Ita proli suæ Delphines, vel ipsi præeunt, vel substituunt custodem adultiorem, quem metuat quem reuereatur: Solinus cap.17.Polyhist. Oppianus lib.1.Halieut.versu 664. Satis fidenter quidem de se Alcibiades: *Scilicet ingenium & rerum prudentia velox, Ante pilos venit.* v.3. Sat.4. Persii. Caussasque huius rei C.Caligula prolixè exponit apud Philonem Iudæum de legat.ad Caium. Hinc etiã occurrit apud poëtas, Ascanius, *Ante annos animumque gerens curamq; virilem;* iactaturque passim Ouidianũ illud: *Cæsaribus virtus contigit ante diem.* Silius etiam de Pisone lib.8.v.386: *Ore puer, pulcerq; habitum, sed corde sagaci Æquabat senium, atque astu superauerat annos.* Attribuitque Honorio Claudianus IV.consulat.ver.365: *Cur annos obiicis? pugnæ cur arguor impar? Æqualis mihi Pyrrhus erat, cùm Pergama solus Verteret, ac patri non degeneraret Achilli.* Paratragœdiat quoque Aulica natio: *Certe finitam Neronis pueritiam, & robur iuuentæ adesse: exueret magistrum, satis amplis doctoribus instructus, maioribus suis:* apud Tacitũ lib.14.cap.52.f. Nazarius denique Panegyr. de Constantini Magni filio oggerit, cap.36: *In Crispo velox virtus ætatis mora non retardata, pueriles annos gloriis triumphalibus occupauit, &c.* Sed aut omnia me fallunt, aut eæ voces byssinæ sunt, ne lædant aures delicatas. Verè enim D. Greg.Nyssenus libello de Virginitate: *Fere in omni re periculosus est consultor iuuentus: nec facile inuenire est aliquid serii præclarè confectum, quò non ad consilia conferenda canities sit aduocata.* Id ipsum vt ostenderet Homerus, addidit Achilli Phœnicem Peleus, Μύθων τε ῥητῆρ' ἔμεναι πρηκτῆρά τε ἔργων: Iliad.I. v.442. imò & pridem adhuc adiecit Patroclum Iliad.Λ.v.787. Nec alia de caussà adhibitus Baccho Silenus. Hominum hoc genus clarum erat, nomine *Pædagogi*; Diodoro lib.3.cap.4.m. *Præceptoris*, Ouidio lib.1.Art. am.v.17. *Rectoris* Tacito lib. 3. Annal.cap. 48.f. *Moderatoris*, Velleio lib. poster.cap.102.p. *Custodis*, Plutarcho cap.41. vitæ Periclis. *Comitis*, Virgilio lib.9. Æneid.v.749. *Adiutoris*, Polybio lib.5.Hist.cap.12. Adeo vt appareat, non modò mediæ ætatis appositos huic adolescentiæ, sed & seniores. Vnde Valer.Flaccus lib.1. Argon.ver.437: *Donat & Iphiclo pelagus, iuuenumq; labores Æsonides; fessum Phylace quem miserat æuo: Non iam operum in partem; monitus sed tradat vt acres, Magnorumq; viros qui laudibus vrat auorum.* Talis etiam toti exercitui pater Argi, Lucano lib.3.Pharsal.v.728: *fessusq; senecta Exemplum non miles erat.* Prioris generis exhibet nobis Annium Bassum Tacitus lib 3.Hist. cap.50.m: *Siluanum socordem bello, & dies rerum verbis terentem, specie obsequii regebat, ad omniaq; quæ agendæ forent, quieta cum industria aderat.* neque enim minus indiget tali consiliario consularis vir, quam prætextatus, si in illo æque adhuc hæret puerilitas, atque in altero. Faciunt & hæc verba Agathiæ lib. 5.de Germano: *Posteaquam ex ephæbis excessit, statim eum Iustinianus Imp. in Chersonesum ablegauit, & exercitui præfecit; vt ipsi statim iuuentutis feruor & flexibilitas, & gloriæ appetentia, conuenientibus ac conducibilibus rebus expleretur; neque abriperetur ac prosiliret ad motus rationi parum consentaneos, populariaque studia, & equestria certamina coloribus distincta, ad quæ iuuentus plerunque, nisi potiore aliqua in re occupetur, facile vergit & deturbatur, &c. Et ipse ex se naturali industria quid maximè consultum & ex re esset optimè collimabat; & senioribus qui ipsi aderant, multisq; antea erant bellicis laboribus exercitati; facillimè obtemperabat, quæ facienda essent suggerentibus.* Sed neque aliena isthæc Nicetæ Choniatæ lib.1. Alex. Comn.de Constantino Angelo: *Etsi adhuc adolescens, tamen quemadmodum Leonum catuli à primo ortu supercilium, iubam, & vnguium aciem ostendunt: sic ille statim animi vigorem & iracundiam præ se ferens, ita exercitũ ad sui metum & obedientiam assuefecit; vt ad nutum & cogitationem paratis, iussa eius facile exsequeretur. Naturalem itaq; in regendo milite acrimoniam secutus, si quando ætatis vitio deerrabat ab officio, errata eius legati corrigebant, monentes ne vltra limites euagaretur.* Tale frenum quo patientius admittat ætas crescens; nouerit id vltro sibi adsciuisse, Annibalem illum Barbarum. Vegetius sane libri 3. Prologo infit: *Nec minus Annibal petiturus Italiam Lacedæmonium doctorem quæsiuit armorum: cuius monitis tot consules tantasq; legiones, inferior numero ac viribus, interemit.* Eum imitentur liberi Principum. Planè, *Nemo non ætate flora delipit, licet sophus.* & alioqui, *Non solent errare sumunt qui ducem ignotæ viæ.* Certe, *Magna laus bonosq; ephœbo si senectæ obtemperat.* at hodie, ne parentibus quidem auscultare dignamur; similes eis quos perstringit Liuius noster libro 26. cap.22.f.

Cap. XXXIII.

Transfugas, quos ingeniorum leuitas in omnibus bellis præbet.] Merces nimirum vbiuis vltronea. Vnde de eisdem Onesan-

Onesander Strategetici cap.10.§.10.f: *Demens ac vanus est qui priusquam necesse est, negotiorum arcana cum multitudine communicat. nam tum præcipue temporis scelerati quidam ad hostes malitiose transeunt; quod ab illis proditionis gratia, honores & præmia se adepturi sperant. neque enim fieri potest, quin bellum & seruis & liberis, multas hinc illinc transfugiendi præbeat occasiones.* Conferatur modo Liuius lib.10.cap.27. m. lib.22.cap.28.p. lib.26.cap.8.p. lib.28.cap.1.m. cap. 30.pr. aliisque locis pluribus.

CAP. XXXIV.

Et ad charitatem suorum, & vt promptius pro eo periculum adirent.] Spectat huc propriè & Platonis initium Menexeni, seu Funebris orationis, & Luciani initium de Amicitia: quo ostendunt vbiuis perduci posse hominē qui sciat, à morte sepulturæ se mandandum, oratorumque lingua celebrandum. Hinc Quintilianus Senior Declamat. CCLXXIV: *Multo magis tangit sepultura quam mors: ad cogitationem post se futurorum, plerique grauius mouentur.* item Diodorus Siculus lib.16.cap.13.p: *Dionysius, impetratis ab hoste cadaueribus, honorificè, aureis nimirū coronis redimitos, & purpureis vestibus eleganter amictos, sepulturæ mandauit. hoc enim ergo defunctos studio, alios se inescaturum sperabat, vt pro tyrannide sua discrimina promptius adirent.* Libro item 17.cap.21.f: *Post eum conflictum rex Alexander Macedo suos qui oppetierant magnifice sepulturæ tradit: excitatiores ad discrimina pugnarum redditurus milites huiusmodi honestamentis.* Ea fine egregium edictum Rhodiorum apud eundem Siculum lib.20.cap.85.m: *Promulgatum insuper, si qui in bello oppetiissent, sepultura publica honestaturos; parentesq; ac liberos ærarii impensis alituros, & virginibus dotem erogaturos ex publico; filiosq; iam adultos Bacchanalibus in theatro integra armatura coronaturos. hisce promissionibus omnium animos ad pericula fortiter subeunda concitarunt, &c.* Bellè igitur Onesander Strategici cap.36: *Dux siue victor siue victus, militum occisorum funeribus & exequiis prospiciat; neque incuriam aut occasionis, aut temporis aut loci, aut metus nomine prætexat. sancta enim & religiosa hæc pietas erga defunctos, eiusque necessaria inter superstites demonstratio. Etenim vnusquisque militum sibi ante oculos ponit, eodem modo se, si forte in bello ceciderit, ludibrio despectuique fore; & insepultum se remansurum præsagiens, mortis honore carere, non ferendam putat contumeliam.* At hodierni milites, huius choragii ne quidem vnquam meminerunt, adeo mens eis tota & animus circa rusticorum rapinas, viuens moriensque. nedum vt vel per somnium cogitent versus Vlyssis ex Euripidis Hecuba versu 306: *In hoc laborant multæ vrbes; Quando quis bonus & strenuus existens vir Nihil aufert ignauis amplius. Nobis autem dignus honore Mortuus pro Græcia honestissimè Achilles. An non hoc turpe est, si viuente quidem amico Vtimur: quum verò interiit non vtimur amplius? Agedum quidnam dicat quis, si iterum appareat Exercitusque collectio, hostiumque certamen? Vtrum certabimus, aut consulemus vitæ; Mortuum videntes non habitum in honore? Atqui mihi quidem viuenti in dies, Etsi pauca habeamus, cuncta sufficient. Sepulcrum tamen optarim honoratum Meum conspici. in longum enim tempus durat hoc officium.*

Id metum pigritiamque incussit.] *Qui se gerunt prudenter, iis & fors fauit*; iuxta prouerbium. Verùm non semper. *Est videlicet hoc quoque in potestate fortunæ, vt in contrarium bona ipsa conuertat*, inquit Quintilianus senior Declamatione CCCXXXIII.p. hocque est quod vult versus: *Consilium salubre ludit sæpius fors improba.* item, *Optimè consulta finem sæpe habent improsperum.* vt &, *Optimè præcogitata sæpe pessime cadunt.* nec non: *Rite consultata prosper sæpe fallit exitus.* Denique, *Pharmacum quandoq; morbos commouet non mitigat.* Exempla petantur ex Liuii libri secundi cap. 43.p. lib.6. cap.16.f. vbi nos plura.

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM trigesimum quartum.

CAP. VI.

IN æternum latæ sunt] Quales sunt leges omnes Naturæ, id est Dei. Pulcerrimè Chorus apud Sophoclis OEdipum Tyrannum v.880: *Vtinam mihi fato contingat, vt retineam Venerandam sanctitatem sermonum, Operumque omnium, quæ leges definierunt excelsæ, quæ cœlitus Datæ sunt, quarum Solus Deus pater est, neque eas Mortalis hominum natura peperit: Neque enim obliuione sopiuntur, neque senescunt.* De iisdem iterum masculè loquitur eiusdem Tragœdi Antigone, in sui nominis fabula, versu 460. videatur. Idem volunt Euripidis versus in Bacchis numero 200: *Non contemno ego Deos, quum sim mortalis. Nihil argutè comminiscimur in Deos. Patris traditiones, quas coætaneas diu Seruamus, eas nulla labefactabit ratio, Neque si à summis sapiens excogitetur ingeniis, &c.* Neque deterius M.Tullius lib. 3.de republ.apud Lactantium lib.6.cap.8: *Est quidem vera lex, recta ratio naturæ congruens, diffusa in omnes, constans, sempiterna, quæ vocet ad officium iubendo, vetando à fraude deterreat: quæ tamen neque bonos frustra iubet aut vetat; nec improbos iubendo aut vetando mouet. Huic legi nec obrogari fas est, neque derogari ex hac aliquid licet, neque tota abrogari potest. Nec verò aut per Senatum aut per populum solui hac lege possumus. Neque est quærendus explanator aut interpres eius alius. nec erit alia lex Romæ, alia Athenis, alia nunc, alia posthac: sed & omnes gentes & omni tempore vna lex & sempiterna & immutabilis continebit: vnusq; erit communis quasi magister & imperator omnium Deus. ille legis huius inuentor, disceptator, lator: cui qui non parebit, ipse se fugiet, ac naturam hominis aspernabitur: hocq; ipso luet maximas pœnas, etiamsi cetera supplicia quæ putantur effugerit.* Probè Symmachus lib.10.Epist.21.p: *Omnium beneficiorum quæ tribuit potior fortuna subiectis, certa sunt tempora. Solæ leges quæ in bonum commune procedunt, nunquam patiuntur occasum.* Addatur Xenophon lib.4. Memorab. Socratis cap. 24.p. Philo Iudæus libello de temulentia, Quintilianus senior Declamatione CCLIV. Sarisberiensis lib.4.Policrat.cap.7.

Nisi quam aut vsus arguit, aut status aliquis inutilem fecit, &c.] Ita est: *Obloqui nefas statutis quæ tulit rerum arbiter.* hoc est, *Quas iubet natura leges, tempore omni permanent.* ceteræ omnes, tam diu durant quamdiu rei publicæ statui expedit. quippe ideo eæ *Leges feruntur sit bene vt rei publicæ.* Aristides rhetor Oratione Sicula priore: *Si quis ex vobis quærat, quæ sit maxima legis & plebisciti differentia: leges iustitiam semel inuentam in omne tempus communem statuere dixeritis; plebiscita necessitatem sequi; & quemadmodū aliis temporibus aliter se res habent, ita plebiscita sententiasque pro temporibus constitui ac solui. & rectè quidem. nam illa ratione cum ciuibus agimus sic vt idem semper locum habeat; hæc ad exteros & belli aleam sunt inuenta. quo fit vt nihil sit in iis firmum neque immobile, neque quod aliquando solui non debeat. Quid quod si leges etiam ipsas, quum nocent abrogari posse, leges ipsæ tradunt, &c.* Videatur & eiusdem Oratio Platonica prima pro Rhetorica, statim post initium: item Quintilianus lib.2.Instit.Orat. cap.4. fine. nam Isocratis quidem hæc sunt ad Nicoclem: *Edicta & instituta vitiosa, loco moue & muta; operamque inprimis dato, vt optimorum sis inuentor: sed si fieri id nequit; imitare quæ apud alios rectè se habent.* Tacitus lib.3.Annal.cap.34.p: *Multa duritie veterum in melius & lætius mutata, &c.* Idem lib.4. Annal. cap. 16. m: *Augustus quædam ex horrida illa antiquitate ad præsentem vsum flexit, &c.* Verè igitur versus: *Metimur vsu cuncta: nil bonum aut malum est.*

CAP. XII.

Sociis spem pro re ostendendam censet] Cur autem spes valeat

leat pro re; ratio est, quia *animis omnes ea præcipiunt quæ cupiunt*, vt loquitur Dio Cassius lib.52.cap.13.p. hoc est, *Spes nihil putat futurum; cuncta habet præsentia.* In tantum quidem vt non refugiat asseuerare Maximus Tyrius Dissertatione 24: *Multa quæ neque vera sunt, neque fieri possunt, si credantur tantum, vtilitatem adferunt.* Lepidissimè Synesius libro de Insomniis: *Totum sperandi genus tàm est in natura hominum abundans ac salutare, vt elegantioribus Sophistis illud in ore sit; ne vitam quidem homines esse toleraturos, si non spem in eorum naturam indidisset Prometheus, velut constantiæ medicamentum; quod quum degustarint; id quod in exspectatione est eo certius putant quod apparet. Atque hæc tanta vi prædita est, vt qui compedibus vinctus attinetur, simulatque gestienti animo sperare permiserit, è vestigio soluatur & militet, & dimidiæ centuriæ præfectus sit, & mox centurio, inde imperator euadat; tum vincat, sacrificet, coronetur, mensam apponat, eamque si libeat Siculam, aut si malit Persicam. interim compedum obliuiscitur, quamdiu imperatori esse libet, &c.* Non igitur absurde Meliis impingunt apud Thucydidem lib.5. Athenienses: *Enimuero vos soli his consiliis res quidem futuras certiores esse iudicatis, quam quæ oculis coram cernuntur: res vero occultas, quod eas capiatis, vt præsentes iam spectatis, &c.* Hinc legere est apud Iustinum lib. vndecimo, cap. 8. f: *Sed nec exercitus Alexandri alia quam regis animorum præsumptio fuit. quippe obliti omnes coniugum liberorumque, & longinquæ domo militiæ, Persicum aurum & totius Orientis opes, iam quasi suam prædam ducebant; nec belli periculorumque, sed diuitiarum meminerant.* Idem libro 29. sub finem: *Tot tantisque rebus obsessus Philippus, cui rei primum occurreret ambigebat: omnibus tamen propediem auxilia se missurum pollicetur; non quia facere posset quæ promittebat, sed vt spe impletos, in societatis iure retineret.* Addantur Liuiana libro 2.cap.13.m. Idem auctor inquit lib.31.cap.46.p: *Ætoli cum spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi.* Cap.59.f: *Regem transire in Europam debere, & in aliqua parte Græciæ copias continere: neque traiicientem, & quod in speciem famamque belli satis sit, paratum traiicere.*

Sæpe vana pro veris, maximè in bello valuisse.] Et quidem dupliciter; vt scilicet impleant animos, modo spe, vt audiuimus, modo formidine. Nero Claudius apud Liuium lib.27.cap.47.p: *Fama bellum conficit; & parua momenta in spem metumque impellunt animos.* Parmenio apud Curtium lib.4.cap.79.f: *Vanis & inanibus miles magis quam iustis formidinis caussis mouetur.* Idem auctor libro 7.cap.61.p: *Ea res, sicut pleraque belli vana, barbaros ad deditionem traxit. quippe occupati metu, paucitatem eorum qui à tergo erant, æstimare non poterant.* Halicarnassensis lib.3. cap.32.m: *Plurimum in bello valet vel vana de sociorum proditione, aut de nouorum hostium aduentu opinio: multosque iam ac magnos exercitus, non tam vllo casu aduerso, quam inani metu funditus deletos nouimus.* Diodorus Siculus lib.20. Biblioth.cap.30.m: *Quod admiratione summa dignum, duodecim myriades peditum, equitum vero quinquies mille, exiguus hostium Syracusanorum numerus fraudis commento, locique natura adiutus, extremè superauit.* Idem meminit eodem libro cap.68.f. Prouerbiali celebratum locutione: *Vana pro veris valere maximè in bello solent.* Iterumque extat in eiusdem Eclogis, Πολλὰ κενὰ τοῦ πολέμου: *Multa belli vana. Ignorantia enim ac fraus sæpe non minus efficiunt, quam strenua in armis opera.*

Cap. XXXI.

Duorum aut summum trium in ea re, non ciuitatis culpam esse.] Aurum requiro & gemmas, quibus hæc verba dignè coronem, profecta à pectore plus quàm humano. Hodie, tantum abest Quintii huius sequamur exemplum; vt si capita aliquot deliquerint, pœnam eorum differamus, dum non tormentis modo exquisitissimis, sed & percunctationibus sæuissimis, socios alios, iure ne an iniuria, indicauerint. itaque tantum abest supplicia vt cupiamus pauciora, plura manu poscimus, forsan innocentium. Quanto sapientior Agricola apud Tacitum cap.7.f: *Successor simul & vltor electus; rarissimâ moderatione maluit videri inuenisse bonos, quàm fecisse.* Verissimè Philotas apud Curtium lib.6.cap.50.f: *Quid cæteri qui de se confitebuntur? me videlicet subtrahent. Maligna est calamitas; & ferè noxius, cùm suo supplicio crucietur, acquiescit alieno. Tot conscii ne in equuleum quidem impositi verum fatebuntur? Atqui nemo parcit morituro, nec cuiquam moriturus.* Nec minus prudenter Iosephus, de Tito libri quarti cap.4. Belli Iudaici: *Minitando magis quàm puniendo reprimebat perturbatæ ciuitatis auctores. Multos enim propter odia domestica, vel proprias inimicitias, delatores innocentiæ fore credebat, si dignos pœna discerneret: meliusque noxium relinquere metu suspensum, quàm immeritum quemquam cum eo perdere, existimabat. illum enim fortaßis modestiorem futurum, vel metu supplicii, vel quod erubesceret prætéritorum criminum venia: sine caussa verò morientium pœnas, nullo modo corrigi posse:* Circumspectè igitur Tiberius circa Pseudoagrippam: *Quanquam multi è domo Principis, equitesque & Senatores, sustentasse opibus, iuuisse consiliis dicerentur, haud quæsitum:* sic Tacitus lib.2. Annal. cap.40.f. vbi nos largo sinu multa promsimus huc facientia.

Cap. LIII.

Præbuit sermones, sicut omnis nouitas solet.] Id est, diuersimodè homines de eo loquebantur: aliis egregium factum putabatur, aliis pessimum. *Absque murmuratione nusquam nouatio est.* Cur id fiat, diximus ad illa Taciti lib. 14. Annal.cap.20.p: *Anno Vrbis Conditæ octingentesimo decimo tertio, quinquennale ludicrum Romæ institutum est, ad morem Græci certaminis; Varia fama, vt cuncta ferme noua.*

Et concordiæ & libertati æquè minuendæ esse.] Idem sentit Valerius Maximus lib.9.cap.5.f: *Insolentia inter Carthaginiensem & Campanum Senatum quasi æmulatio fuit. ille enim separato à plebe balneo lauabatur: hic diuerso foro vtebatur.* Si enim gentes istas duas reprehendit ob tale facinus, non potest sane probare discrimen istud in Senatu Romano. De sedium hac separatione, multa quoque protulimus ad Taciti librum 15. Annal. cap.32: *vbi Nero equitum Roman. locos sedibus plebis anteponit apud Circum.* Concludam disticho poëtæ Alexandrini: *Publicus hinc ardescit amor, quùm moribus æquis Inclinat populo regale modestia culmen.*

Cap. LIV.

Nihil motum ex antiquo probabile est.] Ergo, *in minimis quoque rebus omnia antiquæ consuetudinis momenta seruanda*, si accedimus opinationi Senatus Massiliensis, cuius meminit Valerius Maxim.lib.2.cap.6. Præcipuè quia, censente C.Cassio apud Tacitum lib.14. Annal.cap.43. p: *Super omnibus negociis melius atque rectius olim prouisum; & quæ conuertuntur, in peius mutari:* ad quem locum nos, diffusius.

Nisi quæ vsus euidenter arguit] Dictum est vulgi: *Ne nouos legem absque caussis, & quidem prægnantibus.* Prudenter igitur P. Syrus: *Optimum est sequi maiores, rectè si præcesserint.* id sciri potest, ex vsu. quippe *Optimas leges nec vsus ipse longus corrigit.* malæ verò moriuntur quasi in herba. Tacitus non refugit scribere lib.3.Annal.cap.28.p: *Cn. Pompeius suarum legum auctor idem ac subuersor.* Sic auctor ipse leges suas subuertit, quid ni idem faciat Tempus? Probè Sextus Cæcilius apud Gellium libro 20.capite 1: *Non ignoras legum opportunitates & medelas, pro temporum moribus, & pro rerum publicarum generibus, ac pro vtilitatum præsentium rationibus, proque vitiorum, quibus medendum est, feruoribus, mutari ac flecti: neque vno statu consistere, quin vt*

facies cæli & maris, ita rerum ac fortunæ tempestatibus varientur? Quid salubrius,&c. Nihilo peius Libanius Declamatione 29. Apologia Socratis: *Quis vestrûm nescit, quod perniciosas leges abrogare ex legibus ipsis concessum est? Etenim qui eas condiderat, ea mente scripserat, quod vtiles esse censuerat: qui autem comperit non esse einsmodi, abrogauit; lege ipsum ad se vocante. quippe si non conduco vtentibus, quo consilio scripta fueram, neque reipsa pollicitum firmo; amove quæ scripta sunt, incusa; ne præuariceris. Quot Draconis, quot Solonis, quot Clisthenis abrogauimus? &c.* Quibus addenda videntur isthæc Synesii è fine Epistolæ 57: *Multa quæ necessaria erant inuenit tempus & emendauit. non ad exemplum fieri omnia solent: & vnumquodque eorum quæ facta sunt, initium habuit & antequam fieret nondum erat factum. Consuetudini vtilitatem anteponere præstabilius est. Demus & nos meliori consuetudini initium.* Quæ omnia congruunt Platonicis, initio ferè libri quarti de Legibus: *Nullus vnquam hominum aliquid lege sanciit; sed fortunæ casusque variæ incidentes, leges nobis per omnia ferunt. Aut enim imminentis violentia belli, priorem peruertit rem publicam, legesque mutat; aut summa quædam penuria. Morbi quoque multa innouare compellunt: pestis etiam diutina, multorumque annorum incommoda, & importuna tempestas,&c.* Hinc Suetonius de Augusto cap.24.p: *In re militari & commutauit multa,& instituit; atque etiam ad antiquum morem nonnulla reuocauit,&c.* Verum nimis excurro. multa enim huc facientia dixi ad Taciti locum lib.3.Annal.cap.34.m. vbi Valerius Messalinus inquit: *Placuisse quondam Oppias leges, sic temporibus reipublicæ postulantibus: remissum aliquid postea & mitigatum, quia expedierit,&c.* Imò, nisi memoria fallit, tetigimus & istum locum ad Liuii hunc ipsum librum cap.6.p. qui videatur.

Cap. LIX.

Et quod in speciem famamque belli satis sit, paratum traiicere.] Stratagema multi vsus. de quo nonnulla habuimus hoc eodem libro cap.12.p: *Sæpe vana pro veris, maximè in bello valuisse.*

IANI GRVTERI
NOTÆ IN LIVII LIBRVM trigesimum sextum.

Cap. XXVII.

Violandi supplices verecundiam se imposituros.] Rotunde. Quum enim victor superbiat; pudet potius accedere ad pisces Varronis; quorum minutus quisque deuoratur à maiore: imitabitur potius animalia generosa. *Non nocet Leo iacenti; restitantibus nocet.* Amœne Isidorus Pelusiota lib.3.Epist.164: *Lex est antiquitus præclare confirmata, sanctioque minimè scripta, ad humanitatem tendens; vt qui armis vincunt, supplicibus suorum precibus vincantur, & qui bello superant, superantur à misericordia. Qui id non faciunt, caueant sibi ne ad eundem redacti habitum, nihil etiam obtineant humani.* Ea sanè est rota Fortunæ, vt in tales iactari possit illud P. Syri: *Quam sæpe veniam qui negauerat petit!* Animus tripudiat ad illud Cæsaris Augusti ad Lucium Antonium, proditum ab Appiano lib.5.Belli ciuilis: *Quum te sine feciali ad me descendere viderem extra castra, festinus occurri; vt liberè tuis rebus consuleres, diceresque ac faceres quæ tibi putares conducere. Quoniam autem errorem agnoscens, te ipsum mihi committis, non opus est coarguere, quæ mihi scitè, sed falso obiecisti. Si enim ad fœdus vocasses, in victorem meritò offensum incidisses. Nunc, quum absque vllis conditionibus, te, amicos, exercitum, nobis permittis; adempta est omnis ira, adempta & fœderum necessitas. Considerandum enim, non tam quid sitis commeriti, quam quid me deceat: id quod malo facere, vel propter me ipsum, vel propter te, Luci. Me deceat:* qui volo haberi pro Deo, scilicet. Verè enim Seneca: *Regem & seruus occidit, & serpens, & sagitta: seruauit quidem nemo, nisi maior eo quem seruauit.* Præclarè illi ad Athenienses Declamat.15.Libanii: *Quid fuit quod talibus succurrere vobis persuasit? nihil, præterquam quod sciretis misereri. nam nullo morum supplicantis examine facto, ipsam nudam supplicis conformationem reuerebamini.* Quippe iuxta prouerbium: *Fortibus subiectus hostis, imperat clementiam.*

Cap. XXXII.

Sicut aduersantibus asper, ita si cederes, idem placabilis.] Alta enim ac recta indoles, imitatur venti naturam; quercum resistentem funditus eradicat, arundinem superambulat. Pulcrè vetus prouerbium: *Fulmen est rex: dura frangit; præterit cedentia.* Alludit ei rei distichon Ouidii lib.4. de Ponto Eleg.6.v.31: *Scilicet eiusdem est, quamuis pugnare videtur; Supplicibus facilem, sontibus esse trucem.* Idem lib.5.Trist. Eleg.8. versu 27. de Augusto Imperatore: *Scilicet vt per vim non est superabilis vlli: Molle cor ad timidas sic habet ille preces.* Illustrat isthæc Achilles Tatius lib.6.Leucippes: *Caue ne hominem mansuetum irrites: qui cùm ira permouetur, ferri nequit. Is enim cui mansuetudo inest, si in mite ingenium incidat, mansuetiorem etiam se præstat: sin verò cum inhumano congrediatur, implacabili efferuescit iracundia. Natura enim ita comparatum est, vt in quo ad bene merendum vigeat alacritas, ei ad vlciscendum acerbitas non desit.* Valerius Maximus lib.2.cap.2. exemplo vndecimo: *In Hispania Q. Fabius Maximus ferocissimæ gentis animos contundere & debilitare cupiens, mansuetissimum ingenium suum, ad tempus deposita clementia sæuiore vti seueritate coëgit,&c.* Cæsar de seipso lib.8. Belli Gall.cap. 44.p: *Quum suam lenitatem cognitam omnibus sciret; neque vereretur, ne quid crudelitate naturæ videretur asperius fecisse; neque exitum consiliorum suorum aduerteret, si diuersis in locis plures rebellare cœpissent: exemplo supplicii deterrendos reliquos existimauit,&c.* Eximie Alexander Magnus ad milites suos: *Regum ducumque clementia, non in ipsorum modo, sed etiam in illorum qui parent, ingeniis sita est,&c.* Hinc de Romanis & Imperatore Constantino Nazarius Panegyrici cap.35.m: *Populi Romani vis, non licentia effrenis exultat, non abiecta languide iacet; sed sic assiduis diuini Principis monitis temperata est, vt quum ad nutum eius flexibilis & tenera ducatur; morigeram se non terrori eius præbeat, & benignitati.* Hinc illud Demosthenicum apud Rutilium Lupum: *Ego sic arbitrabar, Iudices, filium ad patrem dissoluto vultu venturum, lacrimis patrium sinum oppleturum, supplicem precaturum, obsecraturum, blandicia sua, quod petiisset à patris mollitie impetraturum. sed heis longe aliter? nam incredibili confidentia armatus, ad patrem aduolauit vt hostis, atque initium sermonis cum iurgio sumpsit,&c.*

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM trigesimum octauum.

CAP. X.

M*Ari tranquillo, quod ventis concitaretur*] Ergo venti plectantur; mari vero ignoscas, vtpote vi coacto. Humaniter admodum Philo Iudæus libro de Cherubim: *Scimus nobis conscia, quod nec bonorum nec malorũ caussa, sicut tu suspicaris, sumus: nisi forte mari quoque vel prosperas nauigationes imputas, vel fortuita naufragia; & non potius ventorum diuersitatibus, nunc molliter, nunc vehementissimo impetu spirantium. Quum enim omnis aqua suapte natura quieta sit; quoties secundus ventus à puppi aspirat, omni rudente moto, plenis velis naues in portum inferuntur: quoties autem repente aduersus à prora incubuit, multam iactationem ac strepitum excitat; interdum etiam subuertit nauigium. & tamen innoxio mari crimen hoc ingeritur; quum satis appareat, remissione vehementiaque ventorum, aut fluctus aut tranquillitatem fieri.* Apposite igitur Artabanus Xerxen sic alloquitur apud Herodotum lib.7. cap.16.p: *Apud me, rex, tantundem valet bene sentire per se, & alteri bonam dicenti sententiam accedere. quæ ambo tibi quum adsint, malorum tamen hominum colloquia te deprauant: quemadmodum mare, quod est hominibus omnium vtilissimum, ferunt ab ingruentibus ventorum flatibus non sini natura sua vti.* Similitudinem etiam istam vsurpauit Solon in Elegia sua versu 79. adeo vt ex vero loquatur Liuius, dùm infit, *vsum Leontem figura dudum vulgata.* Scipio certè mari populum comparat, turbones vero ventis, apud nostrum lib.28. cap.27.m. prolixiùsq; idem deduxit Polybius lib. vndecimo cap.27.f. Videatur & Plutarchi Fabius cap.6.pr. Dioque cap.49. f. Dionis verò Chrysostomi Oratio tertia de regno, &c. Ceterùm, minimè puniendos qui tantum non suada seditiosorum insanierunt, pluribus indicaui Liuii libro 39. cap.25.a.m.

CAP. XLII.

Pacem precio venditantes] Id est, quod obiicit postea ei Furius & Æmilius: *Pisidiæ Lycaoniæque & Phrygiæ recessus omnes atque angulos peragrasti, stipem à tyrannis castellanisque deuiis colligens.* Et næ hodie Manlius multos habet imitatores, qui exercitum ducunt per fines minimè sibi constitutos; iisque gentibus tandem, parcunt à quibus recedunt vnctiores. quæ non habent quod dent, eorum agri miserrimè vastantur, villæ exhauriuntur, &c.

CAP. XLIX.

Ne quis vulneraretur] *Vicissitatis plurimum est in prœliis.* imò *Absque damnis nulla bella sunt, licet prosperrima.* & ita quidem, vt *Occupet Mars fortem alumnum, parcat ignauo nimis*; hoc est, *Nil solet Mars pignorare quam merum florem virûm.* Legimus quidem in Ctesiæ excerptis: *Xerxes per Artabanum quindecim millia ducentem, apud Thermopylas cum Leonida prœlium iniit; in quo magna Persarum cæsa multitudo; ex Lacedæmoniis tantummodo duobus aut tribus interfectis.* Sed & apud Xenophontem lib.7. hist. Græc. cap. .. videre est multa millia Arcadum Argiuorumque prostrata ab Archidamo, *in qua pugna tamen Spartanus nemo occubuerat.* Cæsar quoque quadringenta triginta millia Germanorum profligat, *suis ad vnum omnibus incolumibus*, vt scribit ipse lib.1. Belli Gall. cap.15.f. Curio præterea apud eundem Cæsarem lib.2. Belli ciuil. Actii Vari exercitum concidit, *suis omnibus præter Fabium Pelignum incolumibus.* D. Augustinus denique lib.5. de Ciuit. Dei cap.23. refert de Rhadagaisio Gothorum rege: *Vno die tanta celeritate victus est, vt ne vno quidem, non dicam exstincto, sed nec vulnerato Romanorum, multo amplius quàm centum millium prosterneretur eius exercitus; atque ipse cum filiis mox captus pœna debita necaretur.* Verùm hæc, aliaq; eiusdem felicitatis, mera censentur miracula. obtinetque passim Seruilii defensio, prodita Halicarnasseo libro 9. cap.35.f: *Si aliqui milites in prœlio feliciter depugnato ceciderunt, quid ea parte Seruilius in populum deliquit? nec enim Deus quisquam se ducibus pro salute omnium qui certamen ineunt, sponsorem sistit: nec ea conditione imperium accepimus, vt omnes hostes deuincamus, nullo è nostris amisso. Quis enim mortalium in se cuncta & consilii & fortunæ munia recipere sustineat? Magna operæ præmia, magnis semper emuntur periculis.* Secutus hanc rationem Senatus Carthaginiensium. De quo sic Valerius Maximus lib.2. cap.7.f: *Ab eo duces bella prauo consilio gerētes, etiamsi prospera fortuna subsecuta esset, cruci tamen suffigebantur: quod benè gesserant, Deorum immortalium adiutorio; quod male commiserant, ipsorum culpæ imputantes.* Respiciunt huc Neronis verba apud Tranquillum cap.13.f: *Iudices prius quam inciperet, reuerentissimè alloquebatur: omnia se fecisse; sed euentum in manu esse fortunæ. illos, vt sapientes & doctos viros, fortuita debere excludere.*

CAP. LVI.

Ingentem magnitudinem animi, moderandis ad ciuilem habitum honoribus.] Ita est: *Despicit cor grande honorem, despicit pecuniam.* Quidquid enim facit; fit id virtutis amore, non præmii caussa. denique aliter facere non potest. Præclari sunt versus Claudiani de consulatu Mallii: *Ipsa quidem virtus pretium sibi, solaque latè Fortunæ secura nitet; nec fascibus vllis Erigitur, plausuve petit clarescere vulgi. Nil opis externæ cupiens, nil indiga laudis, Diuitiis animosa suis, immotaque cunctis Casibus, ex alta mortalia despicit arce.*

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM trigesimum nonum.

CAP. XXXV.

S*I voluntate, non vi coacti*] Quia profectò *Non est voluntas est vbi necessitas:* & per consequens *Iniuria haud ibi est vbi infortunium.* itaque clementiæ est, imò æquitatis, distinguere inter infortunatos iniustosque. Menander: *Infortunium & iniuria differunt: Hoc casu fit, illud est consilii.* at enim *Nemo sui infortunii pœnam luit.* hoc est, *Supplicium nullum merentur quæ caueri nõ queunt.* Circumspectè Tullius in L. Pisonem cap.39.m: *Nullam mihi pœnam videtur habere id quod accidere innocenti, quod forti, quod sapienti, quod bono viro & ciui potest.* Respexit huc Alexander Magnus, Artacacnanis orantibus, *vt iram in Satibarzanem defectionis auctorem reseruaret, supplicibusque semet dedentibus parceret. Rex enim data venia, non obsidionem modo soluit; sed omnia sua incolis reddidit;* inquit Curtius lib.6. capite 31. p. Attendit & huic discrimini Pompeius, *qui cùm Mamertinos vniuersos constituisset necare, quod stetissent ab aduersariis, Sthenis iniuste Pompeium agere dixit, qui ob vnum sontem multos innocentes occidere vellet. se solum in culpa esse, qui amicis persuasisset, inimicosque vi adegisset ad factionem Marianam. Miratus Pompeius hominem; Gratiam se delicti facere Mamertinis pronunciauit, talem secutis virum, qui patriam suam vita haberet priorem: ignouitque & ciuitati, & Stheni:* Plutarchus Apophthegm. Roman. §. 34.m. Eadem æquitate ducebatur Iulianus Imp. erga Aquileienses, de quibus sic Ammianus lib.21. cap.23.f:

Romulus & Sabostius, conuicti studia feuisse discordiarum, pœnali consumpti sunt ferro. residui omnes abierunt innoxii, quos in certaminum rabiem necessitas egerat, non voluntas. id enim æquitate pensata statuerat placabilis Imperator & clemens. Idem antea fecerat Vespasianus circa ciues Tiberiadis, vt videre est apud Iosephum lib.3. Belli Iud. cap.16.m. neque aliter tractasset Hierosolymitanos Titus, nisi stetisset penes seditiosorum duces, vt liquet ex eodem historico lib.6.cap.2. Sed & de Elminzuri scribit Agathias lib. 4: *Rhodopolim ingressus, quotquot erant indigenæ ac ciues, cùm eos sciret externo metu magis quam propria perfidia Persarum partes secutos, vt patriam rursus suam incolerent permisit. Peccauit heic contrà Atilius, qui cùm è Senatus mandato reliqua, illud non ex populi Romani sententia, sed suo egit arbitratu: quod Eubœensium Hestiæam & Anticyram in Phocide quæ oppida Philippi regis Macedon. imperata facere coacta erant, & expugnauit & euertit. Quæ res ad Senatum delata, mea quidem sententia, effecit vt ei Flaminius quamprimum successor mitteretur:* inquit Pausanias in Achaicis libro 7. Simile ob facinus, *in publico Romæ fuit odio* Cotta, *qui Heracleam flammis exusserat*; *quorum ciues a Romanis defecerant non voluntate sua, sed magistratuum fraude & aduersariorum vi,* vt refert Memnon cap.61. de Tyrannis Heracleæ. Eadem de caussa Samiorum legati inuehuntur in Alcidan, apud Thucydidem lib.3: *quod captiuos in nauigationis suæ cursu interceptos necasset, qui nec arma contra Peloponnesios tulissent, nec ipsis hostes essent; sed necessitate coacti societatem cum Atheniensibus fecissent.* Quomodo enim tractandi fuissent, innuit Polybius lib.4.cap.25. vbi Philippus rex sociique regis decernunt: *Si qui temporibus coacti, præter voluntatem suam Ætolis contribuissent, omnibus his pristinam Reipubl. formam se reddituros; vt & agros suos & vrbes sine præsidio tenerent; liberi absque vlla tributi pensitatione viuerent; legibus atque institutis patriis ciuitatem administrarent, &c.* Simulauit approbare hunc generis quasi humani consensum Annibal, apud eundem Polybium lib.3.cap.69: *Capto enim proditione Clastidio, captiuos incolumes secum abduxit; id spectans vt hoc edicto animi sui certamine, eos qui temporibus deprehensi à Romanis stetissent, admoneret posito metu clementiæ suæ non diffidere.* Inde argumentum Nicolai Siculi lib.13. Diodori cap.27: *Si quis priuatim æstimet Atheniensium captiuos, haud iniuria miseratione dignos deprehendet. Socii enim imperantium auctoritate ac iussu ad eiusdem belli communionem sunt adacti. Quocirca si in eos qui data opera iniurias intulerint, vindictam exercere par est; certè præter voluntatem suam delinquentibus veniam tribuere conuenit.* Nihilo obscuriora sunt quæ legimus apud Antiphontem Orationis 15. initio: *Antequam Mitylenæorum defectio fieret, pater meus beneuolentiam erga vos factis ostendit. postquam verò ciuitas temerè deficiens à vestra sententia discessit, cum ea vniuersa errare coactus fuit. Eodem quidem animo inter illos semper erga vos fuit; beneuolentiam verò eandem non amplius in potestate sua erat vt vobis exhiberet. neque enim vrbem deserere illi facile erat, validis ibidem eum detinentibus pignoribus liberorum & facultatum. tum illi manenti, impossibile erat cum vniuersa ciuitate contendere.* Hisce talibus animum adiecit Syennesis Ciliciæ præfectus, qui cùm ad Cyrum, à fratre Xerxe deficientem accessisset euocatus, *operam contra regem promisit, alterumque statim è filiis mediocri commilitantium manu instructum Cyro adiungit: alterum vero filium clam ad regem præmisit, qui tot in ipsum copias duci renunciaret; seque inuitum ad arma cum Cyro socianda pertractum, sincera interim fide regi addictum, &c.* Diodorus lib.14. Biblioth. cap.21.m.

Cap. XLVIII.

Obsidem se animum eius habere, etsi patri corpus reddiderit] Locus eis animaduertendus, qui homines æstimant ex loco vbi ipsum detulit casus, non ex animo & voluntate: quibus sanè nihil esse potest iniquius. quippe *Mens ac voluntas ponderanda, non locus.* Nouerat istud Brutus, impingitq; apud Halicarnassæum lib.5.cap.10. Collatino: *Corpore nobiscum versaris; apud hostes habes animum.* Dinarchus Orat. contra Demosthenem de Arcadibus: *Corporibus Alexandrum propter tempora sequi necesse fuit; voluntatibus cum Græcorum libertate coniungebantur.* Isocrates Plataico: *Nec illud ignorare vos arbitror, multos etiam ex aliis Græcos coactos esse corporibus sequi Spartanos; animis & beneuolentia vobiscum coniunctos: quibus quid animi fore censendum est, cùm audierint Thebanos, Atheniensi populo persuasisse, nemini esse parcendum qui subactus à Lacedæmoniis fuerit?* Velleius lib.2.cap.23.m: *Si quis hoc rebellandi tempus quo Athenæ oppugnatæ à Sulla sunt imputat Atheniensibus, nimium veri vetustatisque ignarus est. Adeo enim certa eorum in Romanos fides fuit, vt semper & in omni re, quidquid sincera fide gereretur, id Romani Attica fide prædicarent. Ceterùm tum oppressi Mithridatis armis homines miserrimæ conditionis, cùm ab inimicis tenerentur, oppugnabantur ab amicis; & animos extra mœnia, corpora necessitati seruientes intra muros habebant.* Ennodius lib.7. Epist.8.m: *Habuit Arelatensis habitatio, cùm Mediolanensibus muris includerer: & dum ad dulcem sedem libertas mentis excurreret, intra Italiam me corporis captiuitas includebat.* Cicero lib.15. Epist. Famil.4: *Me Cappadocia mouebat, quæ patet à Syria, regesq; habet finitimos; qui etiamsi sint amici nobis, tamen apertè Parthis inimici esse non audent.* Gregoras lib.6. de Alanis: *Cùm Christiani essent, à Scythis subacti, corporibus inuiti seruiebant; animis verò desiderio libertatis tabescebant, & impios abominabantur.* Idem libro nono, de coniuratis contra Andronicum Imper: *Nihil eorum quæ Byzantii & agebantur & agitabantur ipsos latebat: hos verò latebant omnia quæ hi foris & agebant & agitabantur. Nam omnes sponte ad eos inclinabant; alii apertè & animis & corporibus. qui verò corporibus non poterant, animis certè & toto pectore cum illis coniuncti erant, non modo tota ferè Byzantina plebs, sed & Senatorii, & aulici proceres, & consanguinei Imperatoris; qui ea quæ in vrbe gerebantur, omnia indagantes, singulis illis significabant, &c.* Neruose Oratores inuehuntur in Gubazi percussores apud Agathiam libro quarto: *Ne Romani quidem appellandi sunt sanguinarii isti; neque amica societas cum eis tanquam popularibus habenda, sed summi potius hostes censendi: quandoquidem etiam nunc communi lege naturæ sunt seiuncti, tametsi nondum à vobis scripta. Aduersarii enim hostesque ex factis sunt æstimandi, non ex locorum disiunctione. hic verò qui quæ grata sunt hostibus, summo studio procurat, meritò hostis est iudicandus, etiamsi præsto sit vnaque militet, quantumuis etiam quàm proximè genere sit coniunctus.* Ex quibus intelligimus vim verborum Consulis ad Lucretiæ maritum: *Migrationem istam, peregrinationem potius crederet quàm fugam aut exilium; & corpus alio transferens, animum apud dimittentes se relinqueret:* Dionysius libro 5. cap.12.f. Bellissimè Zeno: *Cùm Crates eum per pallium à Stilpone retraheret: O Crates, inquit, commodissimè auribus teneas Philosophum. cùm ei persuaseris, tum trahas licet. nam si per vim egeris, corpus quidem apud te; animus apud Stilponem erit.* Diogenes Laërtius lib.7. in Zenonis vita. Consentaneè igitur naturæ, versiculus: *A loco hostis æstimatur nullus, hostem mens facit.* item, *Non potest dici hostis hosti qui nocere non cupit.*

IANI

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM quadragesimum primum.

CAP. III.

Nequaquam eadem est tum rei forma] Voces *est tum*, exturbandæ bono sententiæ.

Et Gallorum præsidium venit] Ita edidit Sigonius: sed tamen illud *venit* in nulla est præterea editione.

CAP. X.

Æquè amplius præcipiti.] Est à glossa *amplius.*

CAP. XI.

Miraculo terruit, abscissæ aquæ] Pro miraculo est id cuius ignoratur caussa. at nouo alueo abscindere aquam, vsitatissimum ducibus prudentioribus. Exempla inueniuntur in Xenophontis historia Græca lib.3. cap.2.f. cap.5.m. Imò sic Babyloniam inuasam, meminit idem scriptor lib.7.cap.28.p.Cyropædiæ. Sic Pelusium à Lacrate occupatum, legere est apud Diodorum Siculum lib.16.cap.49.p. Sic & aquam Cirrhæorum auertit Solon, teste Pausania in Phocicis. Claudianus de 4. Consul.Honorii versu 479: *sitiens inclusaque vallo Ereptas quæsiuit aquas, quas hostibus ante Contiguas alio Stilico deflexerat arcu: Mirantemq; nouas ignota per auia valles Iusserat auerso fluuium migrare meatu.* Videsis Lucianum initio fere Hippiæ.

CAP. XVII.

Literis auditis] Vocabula isthæc turbandæ potius sunt sententiæ, quam firmandæ.

CAP. XVIII.

Dum incautius ante signa obuersatur] Memorabile est, imo mirabile, quod scribit Valerius Maximus lib.2.capite 7: *Age, quam grauiter tulit Senatus, quod Q. Petillium consulem, fortissimè aduersus Ligures pugnantem, occidere milites passi essent? Legioni enim neque stipendium anni procedere, neque æra dari voluit, quia pro salute Imperatoris hostium telis se non obtulerant, &c.* quasi diceret, nefas esse militi reuerti è prœlio duce non incolumi; quasi perfidum dixisset sacramentum, qui imperatoris salutem suæ postposuerit. de qua disciplinæ rigiditate, dixi ad Taciti Germaniam cap.14.p: *Infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem Principi suo ex acie recessisse, &c.*

CAP. XX.

More sella eburnea posita] Nemo aliter sentit, quam fragmento isthoc describi Perseum: quam opinionem licet deinceps exuant. nam quis vnquam de Persei moribus similia prodidit? Omnes profectò ad vnum sugillant summam eius auaritiam, nedum vt in ipsum vlla cadat magnificentia. Quid ergo? Quum hæc omnia, & alia plura, Polybius apud Athenæum libro 6. Deipnos. attribuat Antiocho Epiphani Syriæ regi; nemini dubium esse debet eidē adscribenda item Liuiana. Quod ipsum si etiam animaduertisset amicus noster Casaubonus, nunquam ibidem affirmasset, templum Iouis Olympici à Perseo inchoatum: quod nemo vnquam scripsit.

CAP. XXVI.

Dilapsi sunt, quieti] Poterat abesse *sunt*, estque supplementum Grammatici inertis.

CAP. XXVII.

Locaturum ipsorum pecunia dicebat] Vox vltima est à Sigonio, neque reperitur in libris.

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM quadragesimum secundum.

CAP. I.

In vlla re oneri aut sumptui fuit] Abstinentia isthæc notanda; tanquam Romani imperii fulcium. Certè ex tripode dictum P. Syro: *Omnes æquo animo parent, digni vbi imperant.* Quid est enim negocii, continere eos quibus præsis, si te ipse contineas? quemadmodū interrogat Tullius. *Verùm vbi pro labore desidia, pro continentia & æquitate libido atq; superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur*, inquit Sallustius Catilinæ cap.2.m. Nimirum sæculo prisco præsides accedebant ad mentem C. Gracchi, qui cùm ex Sardinia rediit, orationem ad populum in concione habuit in hæc verba: *Versatus sum in prouincia, quomodo ex vsu vestro existimabam esse, non quomodo ambitioni meæ conducere arbitrabar:* meminit Gellius lib.15. Noct. Attic. cap.12. qui videatur; vt etiam Cicero Orat. pro Murena cap.9.p. item lib.2. Famil. Epist.13.f. sed magis lib.1. ad Q. Fratrem Epist.1. Haud aliena sunt ab isto loco Plutarchi verba de Catone adhuc priuato per Asiam peregrinante, cap.16.p: *Prima luce pistorem coquumque eò, vbi esset pernoctaturus præmittebat. hi compositè admodum ac tranquillè vrbem ingressi, si nullum paternum hospitem Catonis, aut notum ibi offendissent, diuersorium apud cauponem parabant, nemini molesti. quod si ne caupona quidem esset, ibi tum magistratum adibant diuersorium petentes; datumque boni consulebant. Sæpe etiam à magistratibus fides eis non est habita; contemptique quod nullo tumultu, nullis minis hæc agerent; re adhuc infecta Catone superueniente. isque ipse apud clitellas tacitus sedens, maiori despicatui materiem præbebat; pro abiecto & obnoxii animi homine habitus. Verumtamen vocato ad se magistratu solebat dicere: Corrigite, ô praui homines, peruersam hanc hospitum excipiendorum rationem; neque enim semper Catones ad vos venient: & comitate vestra eorum qui venient potentiam frangite; occasionem captantium, vt vi vobis eripiant quod vltro dare nolueritis.*

Non tamen in magistratu exercenda] Nihil magis detegit vilitatem animi degeneris, quàm vindicta sumpta magistratus tui tempore de iniuria qua affectus fuisti priuatus; sicuti haud vno exemplo palam feci ad illud Taciti lib. 2. Annal. cap.42.p: *Rex Archelaus inuisus Tiberio, quod eum Rhodi agentem nullo officio coluisset.*

Silentium nimis aut modestum aut timidum] Sic se res habet: *Additus perenni custos est pudor menti bonæ.* Sed enim cùm in omnibus rebus, quidquid nimium est vertatur in vitium; sæpe etiam nimius pudor sibi ipsi nocet. eam ob caussam bonis auctoribus, quidam pudor appellatur bonus, quidam malus. de vtroque prolixè tractat Plutarchus integro libello; qui legendus. Inuehitur autem in inutilem istum pudorem Iesus Syrach Ecclesiastici cap.20. vers.24. videturque etiam loqui de eodem cap.41. vers.20. Vituperatur præterea ab Hesiodo lib.1. Dier. vers.319. Queriturque verè Creon in Euripidis Medea versu 349: *Animus meus minimè est tyrannicus; Sed verecundia victus, multa perperam egi. Et nunc video quidem me peccare, mulier; Attamen consequeris hoc, &c.* dum enim dieculam illam largitur Medeæ; & filiam suam & se pessimè perdidit. De Aridæo Curtius lib.10. cap.19.f. *Rex patiebatur magis quàm assentiebatur. itaque Meleager silentium pro imperio habuit, misitque regis nomine, &c.* Præposterè. Rectè Polybius Excerpt. legat. 41: *Ad Cæcilii verba Aristænus silentium tenuit: eo ipso quod taceret palam faciens displicere sibi quæ facta essent, & probare orationē Cæcilii.*

Vitio etiam datur nimia isthæc verecundia Marcello apud Plutarchum in Catone minore, cap. 24. m: *Facilè priuatim vt precibus annueret, pudore abducebatur: & erat ad quamuis gratiam ineundam ingenio procliui.* tales, *frontis infirmæ* vocat Seneca lib. 2. de Benefic. cap. 1. m.

Veluti probato exemplo] Ergo in re ad exemplum pertinente, plurima requiritur circumspectio. quippe siue bonum, siue malum, *Cui suum exemplum est, corona plurima æmulantium est.* Planè; *Vt via ad crimen fit, vno tantum opus vestigio.* Hinc intelligimus vim vulgaris versus: *Magna sunt quæcunque peccat magnus exemplo suo.* quoniam vt innuit alter versus: *Plurimum nocet reatus, plus sed exemplo potens.* Vise mihi Plinium lib. 10. Epist. 85. Acutè Ouidius lib. 2. Tristium versu 441: —*quis dubitet nomina tanta sequi?* quod ipsum tamen præ se ferunt hi imitatores, licet antecessor nullius fuerit auctoritatis. Interim tantum abest, vt malum exemplum aut excuset, aut tueatur æmulatorem suum; vt ei impingi debeat: *Quisquis exemplo tuetur dedecus suum, duplat.* Prudenter Cicero lib. 3. in Verrem 88. m: *Quid igitur dicet? fecisse alios. Quid hoc est? vtrum criminis defensio, an comitatus exilio quæritur? Tu in hac republica, an in hac hominum libidine, &, vt adhuc habuit se status iudiciorum, etiam licentia; non ex iure, non ex æquitate, non ex lege, non ex eo quod oportuerit, non ex eo quod licuerit, sed ex eo quod aliquis fecerit, id quod reprehenditur, recte factum esse defendes? &c.* Neruose Demosthenes sub principium Orationis contra Androtionem: *Tu igitur ne dicas hoc, sæpe esse factum; sed illud, decuisse ita fieri. Neque enim, si quid aliter aliquando quam leges iubent factum est, id tu imitatus es; propterea iure absolueris, sed potius damnaberis. Vt enim, si quis illorum olim damnatus esset, tu ista non scripsisses; ita si tu nunc pœnas dederis, alius non scribet, &c.* ita Pœaniensis rhetor; quæ totidem ferè verbis repetit oratione contra Aristocratem.

Cap. III.

Auctoritate censoria sociis deterritis] Notandum, auctoritatem sæpe valere pro ratione. Paterculus lib. posteriore cap. 32. f. de Pompeio Magno: *Quamquam in auctore satis rationis est, tamen ratio quemlibet magnum auctorem faceret, &c.* Cicero pro Ligario cap. 7. f: *Scio Tuberonem domi manere voluisse, sed ita quidam vrgebant, ita reipublicæ sanctissimum nomen opponebant, vt etiamsi aliter sentiret, verborum tamen ipsorum pondus sustinere non posset. Cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit.* Liuius lib. 43. cap. 22. p: *Principes qui præsentis Archidami auctoritate compulsi regem accersierant, &c.* Ipse Tullius fine Orationis pro Balbo: *Videte ne vtilius vobis & honestius sit, illis ducibus errare, quam hoc magistro erudiri.*

Quanquam vnde essent, silebatur, non tamen celari potuit] Polite Petronius: *Nam citius flammas mortales ore tenebunt, Quam secreta tegant. quidquid dimittis in aula Effluit, & subitus rumoribus oppida pulsat. Nec satis est vulgasse fidem; simulatius exit Proditionis opus, famamque onerare laborat. Sic commissa ferens auidus reserare minister Fodit humum, regisque latentis prodidit aures. Excepit nam terra sonos, calamique loquentes Inuenere Midam qualem narrauerat index.* Addatur Iuuenalis Satyra 9. vers. 102. item Ioannes Sarisberiensis lib. 3. cap. 12. nugarum curialium.

Nisi detexisset fœde.] Quia, *Si domum perire vis mox, omne tectum ei auferas.* Imo vero *Tegulam vnam rumpe, si vis imber ædes inquinet.*

Obstringere religione populum Romanum] Ne scilicet in malum publicum erumperet sacrilegium huius censoris. de qua opinione, quamplurima diximus ad lib. 12. Annal. Taciti cap. 5. m.

Cap. VIII.

Ne quis vnquam se postea dedere auderet] Quis enim non malit mori in armis, quam vltimæ crudelitatis exemplo lacerari ac deleri? At vbi deditus benignè tractatur, eum mox sequitur alia atque alia gens, eandem expectatura clementiam. Curtius lib. 6. cap. 19. p: *Aruas in fidem receptus, multis exemplo fuit experiendi clementiam regis.* Cæsar lib. 1. Belli ciuil. cap. 22. f: *Cæsaris oratione confirmatus Lentulus, vt in oppidum reuerti liceat petit. quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio, &c.* De piratis à Pompeio circumclusis Dio Cassius lib. 36. cap. 14. f: *Magna erga deditos vsus humanitate, plurimos sibi conciliauit. Vi enim superati, postquam eius bonitatem senserunt, promptissime vnusquisque se eius fidei commisit.* Tacitus lib. 1. Annal. cap. 59. p: *Fama dediti benigneque excepti Segestis vulgata, vt quibusque bellum inuitis aut cupientibus erat, spe vel dolore accipitur.* Appianus lib. 5. Bell. ciuil. *Obeuntem prouincias Lucius Cassii frater, & alii quotquot sibi timentes, de exemplo clementiæ ad Ephesum edito audierant, accesserunt supplices: quos omnes absoluit.*

Cap. XXXIII.

Quod bellum Senatus Perseo iussisset] Maluit Sigonius cum Perseo; & ita edi curauit. non ausim sequi; quum habeamus infra totidem literis cap. 36. p: *Quum iam bellum regi eorum & Macedonibus, & Senatus decresset, & populus iussisset.*

Cap. XLVII.

Eadem Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum regis.] Vox vltima aduersatur narrationi Liuianæ lib. 5. cap. 27. p. quare videri potest inepti alicuius magistelli partus.

Cap. L.

Cum eo simul regno protinus cedendum esse] Quare? quia pars ei non sufficit, qui spe totum deuorauit. Animaduertendum titulo Ambitionis, esse insatiabilem. *Non potes replere quemquam parte, qui totum sitit.* Videatur & P. Syrus, ad *Veterem ferendo iniuriam, inuitas nouam.*

Cap. LX.

Superfixa capita hostium portantes redierunt] Postrema dictio nihil facit ad rem: abesse poterat.

Cap. LXV.

Velut sagittis solent, circumdabantur] Vltima etiam illa vox aures meas radit: sublatam cuperem.

IANI GRVTERI
NOTÆ IN LIVII LIBRVM quadragesimum tertium.

Cap. XXXIII.

Velut Deûm dono] Philautiæ iactantia. *Quisque se Deo esse cordi vult peculiariter.* Xenophon lib. 1. Exped. Cyri cap. 16. f: *Res quidem ipsa diuinitus accidere visa est, quasi fluuius ipso Cyro regnaturo cederet.* Arrianus lib. 2. de Exped. Alex. cap. 40. p: *Tum ex vehementibus austris boreales venti exorti, non absque diuino quodam numine (vt & ipse Alexander, & qui cum eo erant interpretabantur) facilem ac celerem transitum præbuerunt.* Sallustius Iugurth. cap. 75. f: *Milites religione pluuiæ magis vsi, eaque res multum animis eorum addiderat; rati sese Diis immortalibus curæ esse.* Herodianus lib. 3. cap. 6. f: *Læti Seueriani confirmatique animos, velut Deis ipsis manu ducentibus, &c.*

Duci famæ] Tanquam peculiariter etiam & ipse Deo carus. Ergo & hostium animi hac opinione minuuntur. Sallustius Iugurth. cap. 76. p: *Sed rex nihil iam Metello infectum credens; quippe qui omnia arma, tela, equos, locos, tempora, denique Naturam ipsam ceteris imperitantem, industria vicerat,*

vicerat, cum liberis & magna parte pecuniæ, ex oppido nocte profugit. Cæsar 2. lib. Gall. cap. 31. p. de Aduaticis: *Non se existimare Romanos sine ope Deorum bellum gerere, qui &c. se suaque omnia eorum potestati permittere dixerunt.* Hinc liquet quo tendat argumentum Iosephi lib. 6. Bell. Iud. cap. 11: *Tito quidem etiam fontes nunc vberiores profluunt, qui prius vobis aruerant. Denique ante eius aduentum scitis & Siloam, & omnes extra ciuitatem fontes adeo defecisse, vt ad vtrumque aqua mercaretur. nunc ita hostibus largi sunt, vt non modo ipsis & iumentis eorum, sed etiam hortis sufficiant, &c. itaque sanctis relictis, Deum fugisse putauerim; hisque nunc adesse, quibuscum bellum geritis.* Aliena non sunt ab istis quæ legimus de naufragis apud Lucianum lib. de mercede conductis sub initium: *Narrant Castores, aut alium Deum quempiam repente (vt in fabulis fieri solet) exortum, summisque antemnis insidentem, aut iuxta clauum adsistentem, qui nauim ad littus aliquod molle dirigeret. Permulta id genus exaggerant, quo à pluribus stipem consequantur, si non calamitosi modo, verum etiam Deis chari videantur.* Huc facientia quædam scripsimus suprà lib. 26. cap. 19. m.

CAP. XLV.

Abite hinc, ne qui pauci superstimus, propter vos pereamus.] Quamdiu fortuna Principis reddere potest ciuium capita vnctiora; tunc audit: *Pater patriæ, Lumen orbis, De nostris annis tibi Iupiter augeat annos. Libens peream dummodo regem relinquam superstitem, &c.* Verùm vt rota instabilis Deæ versa est; tunc adulationis tollitur larua, & redit animi occulta vox: *Pudeat te morti tradere populum tuum, quum ipse honestius iustiusque mori possis; vnus pro multis. Cur tua pertinacia omnium fortunas perturbari vis? Bellum vni necessarium, ferale nobis stulte sumamus, &c.* Respexit huc Drances Virgilianus lib. 11. Æneid. ver. 371: *Scilicet vt Turno contingat regia coniux; Nos animæ viles, inhumata, infletaque turba, Sternamur campis. etiam tu, si qua tibi vis, si patrii quid Martis habes, illum aspice contra Qui vocat.* Nec alienum ab eis illud Papinii lib. 10. Thebaid. ver. 577: *—— hi reddere fratrem Nec mussant: sed voce palam claroq; tumultu Reddere regna iubent. periit reuerentia regis sollicitis: Veniat, pactumque heic computet annum, Cadmæosque lares exul; patriasque salutet Infelix tenebras. cur aut ego sanguine fraudes, Et periura luam regalis crimina noxæ?* Videatur Synesius Episcopus Epist. 94. Cæsar lib. 2. Ciuil. cap. 36. f. Interim *Melius esse vt pereat vnus, quam ipsa pereat vnitas*, etiam doceamur arbitratu Marci Tullii Orat. pro Sextio cap. 20: *Si mihi in aliqua naue cum meis amicis nauiganti hoc accidisset, vt multi ex multis locis prædones classibus se eam nauem oppressuros minitarentur, nisi me vnum sibi dedissent: si id vectores negarent, ac mecum simul interire, quam me tradere hostibus mallent; iecissem me ipse potius in profundum, vt ceteros conseruarem, quam illos mei tam cupidos, non modo ad certam mortem, sed in magnum vitæ discrimen adducerem.* Ab hac communi hominum opinione pendent verba Diui Augusti apud Senecam lib. 1. Clem. cap. 9. §. 1. f: *Quid viuis, si perire te tam multorum interest? quis finis suppliciorũ? quis sanguinis? Ego sum nobilibus adolescentibus expositum caput, in quod mucrones acuant. Non est tanti vita, si vt ego peream, tam multa perdenda sunt.* Eodem quoque tendent Orationis Tiberianæ extrema apud Tacitum lib. 6. Annal. cap. 2. f: *Quam deinde speciem fore, sumentium in limine curiæ gladios? neque sibi vitam tanti, si armis tegenda foret.* Nec aliorsum respiciunt illa de Tito Vespasiano apud Tranquillum cap. 9: *Pontificatum maximum ideo se professus accipere, vt puras seruaret manus, fidem præstitit: nec auctor posthac cuiusquam necis, nec conscius; quamuis interdum vlciscendi caussa non deesset: sed periturum se potius quàm perditurum adiurans.*

Lembum vnum in ostio amnis multitudine grauatum merserunt] Nimio inconsideratè ruentium onere subsidere naues, hauririque ab vndis, passim obuiam est. Videatur interim Gellius lib. 10. cap. 26. f. Noct. Attic. Cæsar lib. 2. Belli ciuil. cap. vltimo. Hirtius belli Alex. cap. 31. f. Curtius lib. 4. cap. 55. m. Dio Cassius libro 41. cap. 28. f. Tacitus lib. 3. Histor. cap. 77. m.

CAP. XLVI.

Dimissis qui præessent, ne qua iniuria in noua pace victis fieret.] Videtur loqui de Romanis circa se, qui victos protegerent à militari licentia. Memorabilis locus! simul atque militis ferrum vaginæ redditũ erat; cessabat eius præda, eius rapina, eius lucrum; at hodie, tunc primum illa eadem strenue exercentur; otio scilicet inuitante, & odio instigante; cui alteri, ne in profunda quidem pace, aliquid pacati.

Non sine caussa delectam esse regiam aduertit] An quia amœnitas certaret cum munitione? Sic de Dara Trogi abbreuiator lib. 41. cap. 6. f: *Loci ea conditio est, vt neq; munitius quidquam esse nec amœnius possit. ita enim & præruptis rupibus vndique cingitur, vt tutela loci nullius defensoribus egeat; & soli circumiacentis tanta vbertas est, vt propriis opibus expleatur, &c.*

Legationes frequentes ad gratulandum.] Vilis admodum annona est legationum, in aula Principis victoris. Ceterum hæreas an Legatos intelligat qui se suaque fidei Romanæ tradebant, an verò qui nudè veniebant gratulatum. De illis scribit Polybius lib. 2. cap. 11. f: *Subactis obiter Ardyæis, adfuere mox plures legationes aliorum populorum; & in his etiam Parthinorum nec non Atintanum: qui omnes quum se fidei Romanorum permitterent, suscepti sunt in amicitiam.* De his Florus lib. 4. capite vlt. §. 7. p: *Immunes imperii sentiebant tamen magnitudinem; & victorem gentium populum Romanum reuerebantur. nam & Scythæ misere legatos & Sarmatæ amicitiam petentes. Seres etiam habitantesque sub ipso Sole Indi, cum gemmis & margaritis elephantes quoq; inter munera trahentes, nihil magis quam longinquitatem viæ imputabant, quam quadriennio impleuerant: & tamen ipse hominum color ab alio venire cælo fatebatur. Parthi quoque, quasi victoriæ pœniteret, rapta clade Crassiana vltro signa retulere.*

IANI GRVTERI NOTÆ IN LIVII LIBRVM quadragesimum quintum.

CAP. XI.

Cui regnum quæri suis viribus simulabat, vt victorem mox aggrederetur.] Hoc certum est, *Infirmiorem qui iuuat, dein & premit.* itaque Leonina initur societas cùm inferior fœdus init cum superiore. Vincit quidem auxilio potentioris aduersarium suum, sed & idem paullò post vincitur à fœderato: vt pluribus ostendit Polybius lib. 9. cap. 31. f. Sic apud Trogi abbreuiatorem lib. 4. cap. 5. p: *Athenienses Lamponium ducem cum classe in Siciliam misere, vt sub specie ferendi Catiniensibus auxilii, tentarent Siciliæ imperium.* Sic Pyrrhus, *Cùm Tarentinorum legatione, additis Samnitium & Lucanorum precibus, & ipsis auxilio aduersus Romanos indigentibus, fatigaretur; non tam supplicum precibus, quam spe inuadendi Italiæ imperii inductus, venturum se cum exercitu pollicetur*; inquit idem Decurtator initio libri 18. qui præterea scribit lib. 27. cap. 4. m: *Ptolomæus rex Ægypti, sub specie sororiæ vltionis, Asiæ inhiabat.* denique libro 38. cap. 1. refert: *Mithridates per simulationem pietatis, auxilia sorori ad expellendum Cappadocia Nicomedem mittit.* Et hi quidem omnes, non potiti sunt præsumpta spe: & de Philippo Macedone sic loquitur Truncator idem, libro 8. cap. 4. p: *Ciuitates quarum paullo ante dux erat, quæ sub auspiciis eius militauerant, quæ gratulatæ illi sibique victoriam fuerant, hostiliter occupatas diripuit, &c.* Similia exempla

pla mille aliquot suppeditant historiæ & veteres & recentes. quare, quidquid tibi dicit, promittit, facit alienigena; id ita interpretatur quisque necesse est; lucrum quæri ab auxiliatore, non gratiam, non gloriam, non aliud quid honorificum. plane *Nemo sanguinem libenter alteri impendit suum*; nisi sciat venas sibi exhaustas paullo post replendas meliore succo.

Quam pacem cum iis firmaret] Hoc est deludere coruum hiantem. Idem exemplum secuti sunt Catinienses supra memorati libro 4. Iustini, cap. 5. f. Facit huc proprie excusatio calua Persei regis apud nostrum Liuium lib. 44. cap. 26. f: *Pecuniæ quam regni melior custos, instituit de perfidia & feritate Gallorum disserere. Multorum iam ante cladibus expertum, periculosum esse tantam multitudinem in Macedoniam accipere; ne grauiores socios habeant quam hostes Romanos, &c. quæ sequuntur.*

CAP. XXI.

Sed prætor nouo maloque exemplo rem ingressus] Non sine caussa additur, *maloque*. Quamuis enim nouatio fere male audiat; sæpe tamen vtiliter introducitur. nam profectò, *Non semper id quod est vetustum, & optimum est. Hallucinatur ter quaterque antiquitas.* Excellenter Arnobius lib. 2. aduersus Gentes: *Quod nobis obiectare consuestis, nouellam esse religionem nostram, & ante dies natam propemodum paucos; neque vos potuisse antiquam & patriam linquere, & in barbaros ritus peregrinosque traduci; ratione istud intenditur nulla. Quid enim si hoc modo culpam velimus infligere prioribus antiquissimisque sæculis, quod inuentis frugibus glandes spreuerint, & repudiauerint arbuta? quod corticibus contegi, & amiciri desierint pellibus, postquam vestis excogitata est textilis, vsu & commoditate succinctior? aut quod structis domibus? &c.* post multa concludit: *Cùm igitur & vos ipsi, modò illos mores, modò illas leges fueritis secuti, multaque vel erroribus cognitis, vel animaduersione meliorum sint à vobis repudiata; quid est à nobis factum contra sensum iudiciumque commune, si maiora & certiora delegimus, nec sumus nos passi falsorum religionibus attineri?* Quibus consonant ista D. Ambrosii libello secundo contra Symmachum: *Verum certè est: nulla ætas ad perdiscendum sera est. Erubescat senectus, quæ emendare se non potest. non annorum canicies est laudanda, sed morum. nullus pudor est ad meliora transire.* Acutè Lactantius lib. 2. cap. 8. p: *Quum sapere, id est veritatem quærere, omnibus sit innatum, sapientiam sibi adimunt, qui sine vllo iudicio inuenta maiorum probant, & ab aliis pecudum more ducuntur, &c.* videatur locus. Nec prætereundus profectò Prudentius libro posteriore in Symmachum; vbi incipit: *Roma antiqua sibi non constat: versa per æuum Et mutata, sacris, ornatu, legibus, armis. Multa colit quæ non coluit sub rege Quirino. Instituit quædam melius, nonnulla refugit; Et morem variare suum non destitit, & quæ Pridem condiderat iura, in contraria vertit. Quid mihi tu, &c.* Lucretiana quoque digna lectu lib. 5. de rerum natura: *Nam quod adest præsto (nisi quid cognouimus ante Suauius) inprimis placet & pollere videtur: Posteriorque ferè melior res, illa reperta perdit, & immutat sensus ad pristina quæque. Sic odium cepit glandis, &c.* Prudenter præterea D. Paullinus ad Ausonium versu 166: *— non semper flectere vitam crimen habet. namque est laudi bene vertere. quum me Immutatum audis; studium officiumque require. Si prauo rectum, si relligiosa profanis, Luxurie parcum, turpi mutatur honestum; Segnis, iners, obscurus ago, &c.* Quibus pulcrè respondent ista Synesii Oratione de regno: *Non ego patria instituta Romanorum imperatori censeo esse infringenda: verùm ea patria instituta existimes, non quæ heri & nudiustertius in luxu ac deliciis deprauatam rempublicam irrepserunt, sed quæ, quum seruarent imperium, sibi compararunt. Age verò, &c.*

CAP. XXIX.

Tributum dimidium eius quod pependisset regibus, pendere populo Romano.] Eo ipso, victus ita alienatur à magistratu suo priore, vt nunquam esset recepturus inuitante occasione. Populus enim quiuis repræsentat asellum, rex aselli altorem. Asellus scit sibi perpetuo seruiendum. itaque si optio ei foret domini, eligeret vbique eum à quo minus quotidie oneraretur. His illiciis sæpe vsi prudentiores; vt longa exemplorum catena exposui ad illud lib. 2. Annal. Taciti cap. 56. f: *Quædam ex regiis tributis deminuta; quo mitius Romanum imperium speraretur.*

Neque connubium] Grande vinculum amicitiæ & robustum affinitas, vt sæpius supra ostendimus. quare cùm quis ita est frenandus, vt nec domi nec foris quid possit ausitve tentare rei nouæ; ei interdicatur connubium gentium finitimarum. Liuius lib. 8. cap. 14. f: *Ceteris Latinis populis connubia, commerciaque & concilia inter se ademerunt.* Idem lib. 9. cap. 43. f: *Connubiumque inter ipsos, quod aliquamdiu Hernicorum soli habuerant, permissum.* Demosthenes Oratione de Corona citat ex Decreto Byzantiorum: *Placere dare Atheniensibus affinitatem, ciuitatem, agri possessionem, & proprium ac principem locum in spectaculis, &c.* Hinc intelligimus illa Suetonii de Claudio Imp. cap. 26. p: *Sponsas admodum adolescens duas habuit Æmiliani Lepidam, item Liuiam Medullinam. Priorem, quod parentes eius Augustum offenderant, virginem adhuc repudiauit.* En ne etiam alienaretur ab Augusto per vxorem Claudius, cogitur dimittere sponsam.

CAP. XXXI.

Aliqua parte suspicio] O beatos, experiri tale cui nil contigit! Si enim amor malus est interpres, quanto peior odium? Atque vtinam interpretatione tantum abuteretur! multa fingit, plura calumniatur, omnia denique excogitat quibus vexet innocentiam.

IANI GRVTERI
IN LIV. II EPITOMEN XLVI.

In commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret] Ita est, si aliquem offendere non vult magistratus, legem promulget generaliter. sic enim tenebitur ille potens, neq; tamen habebit quod queratur. De Hannone Carthaginiense filiæque eius nuptiis, Trogus lib. 21. cap. 4: *Plebi epulas in publicis porticibus, Senatui in domo suo parat, vt poculis veneno infectis secretius eum & sine arbitris interficeret, orbamque rem publicam facilius inuaderet, Quare magistratibus per ministros prodita; scelus declinatum non vindicatum est, ne in viro tam potenti plus negotii faceret res cognita quam cogitata. Contenti igitur cohibuisse, decreto modum nuptiarum sumptibus statuunt, idque obseruari non ab vno sed ab vniuersis iubent; ne persona designata, non vitia correcta viderentur.* De gladiatorio munere Iulii Cæsaris Suetonius cap. 10: *Cùm multiplici vndique familia comparara, inimicos exterruisset; cautum est de numero gladiatorum, quo ne maiorem cuiquam habere Romæ liceret.* Dio Cassius: *Cùm eo tempore Catilina consulatum peteret, eiusque obtinendi caussa nihil intentatum relinqueret; statutum est à Senatu, vt qui largitionis conuincerentur, ii præter constitutam mulctam, decennali insuper exsilio plecterentur; Cicerone præcipuè auctore. Catilina hoc propter se, sicut erat, statutum existimans, conatus est, &c.* Eodem respexit Clodius, de quo sic Velleius: *Legem in tribunatu tulit: Qui ciuem Romanum indemnatum interemisset, ei aqua & igni interdiceretur. cuius verbis, etsi non nominabatur Cicero, tamen solus petebatur:* lib. 2. cap. 45. p. Ineptè ille. feruntur enim leges in futurum, nec ligant præteriti temporis reos.

IN

IN EPITOMEN XLVIII.

Nihil temerefaciundum] Nihil profectò. *Temeritatis enim & subiti & vehementes sunt impulsus; quorum ictibus hominum mentes concussæ, nec sua pericula despicere, nec aliena facta iusta æstimatione prosequi valent*; vt loquitur Valerius Maximus libri noni cap. 8. initio. Vide me Liuii lib. 38. cap. 42. p.

IN EPITOMEN LV.

A tutore suo per fraudem occisus est] Quis ergo tutus erit, si à tutoribus patimur extrema quæque. De hac ambitione tutorum, omnia plena sunt. nobis suffecerit aliquot gentium referre exempla. Plato inquit in Gorgia: *Miser Archelaus, si iniustus. quod quo nam pacto negari queat? Is enim ex ancilla Alcetæ Perdiccæ fratris natus est? ideoque Macedoniæ regnum quod nunc possidet, ad eum minimè pertinebat: sed ipso iure Perdiccæ seruus erat. Et primo hunc ipsum dominum patruumque suum Alcetam accersitum ad se, quasi regnum quod Perdiccas abstulerat, redditurus, conuiuio vinoque grauatum, & ipsum & filium eius Alexandrum patruelem æqualemque suum, coniectos in plaustrum, nocteque asportatos trucidauit. Nec his perpetratis suam agnouit miseriam; sed paullo post fratrem suum Perdiccæ filium, puerum annorum septem, ad quem pertinebat regnum, noluit vt viueret felix, iustè alere, atque ipsi tradere regnum; sed præcipitatum in puteum suffocauit, &c.* De Aggrame Gangaridarum rege sic loquitur lib. 9. cap. 8. Curtius: *Pater eius tonsor, vix diurno quæstu propulsarat famem: propter habitum tamen haud indecorum cordi fuit reginæ; ab ea in propiorem eius qui tum regnabat amicitiæ locum admotus. interfecto eo per insidias, sub specie tutelæ liberorum eius, inuasit regnum, necatisque pueris, hunc qui nunc regnat generat, &c.* Diodorus Siculus apud Georgium Monachum de Corinthiorum rege: *Aristomedus rebus humanis exemptus Telesten filium reliquit, puerilis adhuc ætatis, cui gentile regnum, patruus ac curator Agemon abstulit.* Legatur Polybius lib. 15. cap. 26. Liuius lib. 1. cap. 40. m. Zonaras tom. 3. in imperio Alexandri fratris Leonis, &c. Piè ac prudenter Isidorus Pelusiota lib. 3. Epist. 294: *Deus pater orphanorum, & iudex viduarum appellari gaudet, siquidem in sublimibus, dominationis nomen collocat; in humilibus autem, curæ ac solitudinis. Regum quippe dominum se esse asserit, horum verò parentem. Quocirca nemo, pupillos iniuria afficiat, patrem cogitans; nec viduam opprimat, iudicem ob animum sibi proponens; nec alium quemquam fraudet, incorruptum illum iudicem animo & cogitatione versans. Quod si quis prudentia destitutus, ac præsentia solum cernens, & ad futura cæcutiens, rapinas lucra esse censet; hoc audiat; fraudes ac rapacitatis, heic quoque persæpe pericula parturire, ac non modo facultatibus orbare, sed etiam animam ipsam eripere.* Belle igitur versus Græcorum: *Cui lucrum ex malo est, ei arrha præsto & infortunii est.*

IN EPITOMEN LXII.

Fratrem bello petiit, quem victum interemit] Insociabile vndiquaque est imperium. maxima verò infidelitas ac maleuolentia inter fratres. Vnde Plutarchus in Demetrii vita cap. 4. f: *Qualia apud geometras sunt, quæ illi sibi concedi suo iure poscunt, & postulata appellant; tale postulatum regibus commune est, & quasi concessum, fratres securitatis caussa necare.* Quare superuacanea est OEdipi tragica illa exsecratio: *Fratres acuto regiam ense diuidant!* Vltro huc ibunt, ô pater, vltro; siue ambitione propria instigati, siue ciuium suorum votis desideriisque. Ambitionis eorum meminimus libro 1. Liuii cap. 6. quibus addas exemplum ex Dionis lib. 59. cap. 4. nec non Plutarchi in Pyrrho cap. 9. Haud aliorsum tendit Miscellaneæ historiæ auctor lib. 15. cap. 2. At quàm nec ciues ferant imperata plurium, habemus in Serini apomnemoneumatibus: *Cùm Lydis Crœsus imperaret, fratrem in consortium imperii assumpsit. Tum quidam ex Lydis accedens, dixit: Omnium in terra bonorum, ô rex, auctor est Sol; neque quidquam exstaret in ea Sole non illustrante. at si gemini soles forent, periculū immineret ne omnia conflagrantia pessum irent. Ita & regem vnum quidem accipiunt Lydi, & seruatorē esse credunt: duos verò simul tolerare non possunt.* quæ ipsa debebant laudari à Phœdri commentatoribus ad fabulam 6: *Vxorem quondam Sol cùm vellet ducere, Clamorem ranæ sustulere ad sidera. Conuitio permotus quærit Iupiter caussam querelæ. quædam tum stagni incola: Nunc, inquit, omnes vnus exurit lacus, Cogitque miseras arida sede emori: Quidnam futurum est, si crearit liberos?* Ad ista respexerunt, qui apud Tacitum lib. 1. Annal. cap. 4. f. argutantur: *Seruiendum feminæ, duobusque insuper adolescentibus; qui rem publicam interim premant, quandoque distrahant.*

IN EPITOMEN CXVI.

Quod Senatui deferenti hos honores] Videtur excidisse vocula, *& quod Senatui*; quæ particula statim bis repetitur. & alioqui maximi isti honores à Cæsare admissi, maximam ei creauerunt inuidiam. Dio Cassius lib. 44. cap. 2. m: *Cæsarem in inuidiam ipsi præsertim Senatores adduxerunt, nouis immodicisque honoribus hominem erigentes inflantesque; deinde eorum caussa reprehendentes obtrectantesq́, quod promptius æquo eos accepisset, maiorīq; ab iis fastu vteretur.* Esse autem ea modestia indolem altam, vt nolit honores extraordinarios; diximus ad Liuii lib. 38. cap. 56. f.

Chamaces humilimæ sortis homo] *Herophilus, medicusque equarius*, vocatur Valerio Maximo lib. 9. cap. 16. ex. 2. qui videatur. toto enim illo titulo plures enumerat qui per mendacia se in alienas familias inseruerunt.

FINIS NOTARVM POLITICARVM.

IANI GRVTERI

Ad

CORNELIVM TACITVM

DISCVRSVS ALIQVOT,

DVCIBVS, LEGATIS, CONSILIARIIS, PRÆFECTIS Regum Principumque, & pace & bello non modò iucundi, sed & vtiles,

Editione secunda auctiores;

Cum Priuilegiis S. Cæs. Maiestatis, & Regis Christianissimi.

FRANCOFVRTI AD MOENVM,

Excusi typis Guolphgangi Hofmanni, Impensis Hæredum IACOBI FISCHERI p. m.

ANNO M. DC. XXVII.

IANI GRVTERI AD CORN. TACITVM VARII DISCVRSVS.

TACITVS libro decimotertio Annalium capite sexto: *Pleraq; in summa fortuna auspiciis ac consiliis, quàm telis ac manibus geri.*

AVSPICIA REGVM RERVMQVE PVBLICARVM COLVMNÆ.

Caput I.

SVMMVLA.

NESCIO an non innotuerit Isocrati maiestatis vis longè lateque dominantis; etiam cum vno eodemque se tenet loco. proximè profectò ei accessit vbi, sub persona Nicoclis, præcipit ciuibus: *Cuius rei vnusquisq; vestrûm sibi conscius fuerit, eam ne me quidem clam fore existimet. nam etsi corpus meum præsens non fuerit; at mentem meam singulis actionibus adesse putet. hoc enim animo si fueritis, modestius agetis omnia.* Certè nemo facilè adsequetur mysteria Auspiciorum, nisi qui etiam ad Regum auctorem, Deum opt. max. animi oculos direxit. exhibito enim nobis Principe, exhibuit vnà expressam sui imaginem: ideoque eidem quoque circumdedit maiestatem à diuina secundam. quæ qualis sit, docemur ab istis Aristotelis c. VI. lib. de Mũdo: *Vt verò summatim iã loquamur: quod in navi gubernator est, quod in curru agitator, quod in choro præcentor; quod deniq; lex in ciuitate, & dux in exercitu; hoc Deus est in mũdo, nisi si hactenus interest, quod labor, & motus multiplex illos exercet & curæ angunt variæ: cùm huic illaborata succedant omnia, omnis molestiæ expertia, citràque corporis infirmitatem: quippe cui in loco stabili immotoq; collocato, omnia mouere & circumagere pro arbitratu liceat quo libitum est cumque, & quo modo libitum, idque diversis in formis simul atque naturis. Id autem ratione simili facit ille, atque lex ciuilis; quæ immobilis ipsa existens in vtentium animis, regit omnia ad Remp. pertinentia.* Appositè igitur Aristides Oratione in Romam: *Iam tantum cùm sit ac tale imperium, certa possessione tamen, quàm ambitu, maius videtur. nam nec Mysi regno potiuntur, nec Traces, nec Pisidæ, nec alii intermedii qui partim vi sedes occuparint, partim capi post defectionem non potuerint: nec ita dicitur esse regis terra, vt eam interim, quicumque possint, occupent; nec inter se satrapæ quasi rege careant, bellum gerunt: neque vrbes hæ ad hos, illæ ad illos declinant; & in alias præsidia mittuntur, ex aliis eiiciuntur: sed vt aulæ perpurgatus ambitus, ita orbis vniuersus quouis choro exactius secum consentit, & imperii huius æternitatem exoptat: quandoquidem ab hoc coryphæo principe pulcerrimè gubernatur. Aequali autem vbique regitur imperio, adeo vt & qui montes incolunt, imorum camporum cultoribus humiliores sint, quantum ad obedientiam pertinet; & qui fertiles agros sortiti sunt, vestri sint agricolæ: neque insula quicquam à continente differt: verùm vt vna regio continua, & gens eadem, cuncta placidè parent. Omnibus etiam mandatis ac nutibus citiùs, quàm digitum moueris, obtemperatur; & mox atque aliquid decretum fuerit, effectum datur. Qui autem in vrbes & prouincias mittuntur imperatores; vt singuli suis imperant, ita inter se omnes æqualiter parent: & eò videntur à subiectis differre, quòd primi rationem parendi tradunt. adeo magnum & omnia gubernantem imperatorem omnes metuunt. Quapropter eum tum quicquid agunt, melius seipsis scire arbitrantur, tum magis, quàm dominum famulus præsentem, instantem, & iubentem, reuerentur, nec eorum quisquam tantæ sibi dignitatis videtur, vt vel nomine duntaxat audito possit quiescere, quin assurgens laudet & colat, ac duo simul vota concipiat, alterum Diis pro illo, alterum illis pro se. Sin alicubi circa iudicia vel rogationes tam publicas quàm priuatorum, si qui fortè digni videantur, paulum labantur, ad illum mox referunt, & ab eo quid agendum sit, non secus ac chorus à magistro, expectant. Quocirca nihil eum opus est imperium totum miserè pervagari, nec variis commeatibus singula stabilire, terram calcando; cùm possit orbem totum commodissimè per epistolas regere. quæ mox vt scriptæ sunt, velocissimè tamquam ab auibus deferuntur.* Et hoc est quod volebat Titus Imp. orationis suæ parte ad Iudæos, Egesippi libr. v. capit. XLVI. *Insolentiores vos nostra absentia fecit; quia nos occupatos putastis. Sed numquam ita occupati sumus, vt absentes simus orbi terrarum. nam & absentes assumus, & longè positi propiùs assistimus. Namque vt anima in corpore omnia membra viuificat sua, sic Romana prouidentia omnibus imperij sui partibus adest, & totum orbem Romanum, tamquam præsens gubernat. Nam si singulis animis illa vis diuina regendi corporis virtutem dedit, quantò magis Romano vigore, quo quasi vnum totius imperii nostri corpus animatur, tuendi eius vitalem quamdam substantiam subministrauit?* Decorè admodum

§ 1.

§ 2.

Eusebius Panegyrico ad Constantinum: *Hic claro Cæsarũ filiorum suorum fulgore, velut radiis quibusdam ex se longissimè profusis, non aliter atque lumen solis suo splendore solet, homines ingenti locorum interuallo disiunctos illustrat. Itaque & nobis, qui Orientem accolimus, suam ipsius præsentiam non sine maximo omnium commodo largitus est, & alteri hominum generi versus Occidentem vnum ex filiis præfecit, & alios duos in aliis locis tamquam faces ac luminaria ex suâ ipsius claritate diffusa collocauit. Porrò autem Imperii quadrifariam dispertiti iugum, quasi quatuor equis id est. sibi & tribus filiis Cæsaribus fortissimis imponens, ipse eos diuini animorum consensus & concordiæ frænis colligatos, cælitùs moderatur: pariterque vniuersum terræ orbem, quem sol videt, peragrat, & omnibus hominibus tamquam præstò adest; atque adeò res cunctas quodammodo oculis lustrat. Quin etiam cælestis imperii gerit effigiem, oculosque in sublime tollens, homines in hoc inferiore imperio ad exemplar primariæ illius imperii formæ gubernat, monarchiæq; principatum imitatione & exemplo cælestis confirmat imperii. Istam enim imperii formam lex, quæ rex omnium est, humano generi orbem terræ incolenti tribuit: quippe hæc regiæ potestatis compos lex, vnum omnibus præscribit imperium.* His paria, si non illustriora, reperire est in oratione Themistii XIII. ad Constantium Imp. quæ legantur. nam sufficit mihi aduocasse versus Guntheri è lib. 5 Ligur. v. 44. Scilicet hanc in se maiestas regia iusti vim terroris habet; procul an prope; præsto vel absens, semper terribilis, semper metuenda, suoq; plena vigore manet, nulliq; impune premenda creditur, & semper cunctis & vbique timetur.

§ 3. Sciebant enim viri illi prudentes, nomen ne an numen Principis,

> *ire per omnes*
> *Terrasque tractusque maris;*

ideoq; etiam in Præfectorum minimos solidum transferre iubar: adeo vt felicitas infelicitasque eorum, ab vno proficisceretur Principe. Quod etiam subindicat Horatius lib. IV. Oda XIV.

> *barbarorum Claudius agmina*
> *Ferrata vasto diruit impetu:*
> *Primosque & extremos metendo,*
> *Strauit humum, sine clade victor:*
> *Te copias, te consilium & tuos*
> *Præbente diuos.*

nec leuiore spiritu Naso lib. II. Trist. ipsi Diuo Augusto:

> *Sic assueta tuis semper Victoria castris,*
> *Nunc quoque se præstet; notaque signa petat.*
> *Ausoniumq; ducem solitis circumuolet alis:*
> *Ponat & in nitidâ laurea serta comâ:*
> *Per quem bella geris: cuius nunc corpore pugnas;*
> *Auspicium cui das grande, Deosque tuos.*
> *Dimidioq; tui præsens & respicis Vrbem;*
> *Dimidio procul es, sæuaq; bella geris.*

Huic fundamento innituntur illa Cæsaris ad milites, Lucani Pharsal. lib. v. versu 337:

> *si cuncta minentur*
> *Flumina, quos miscent pelago subducere fontes,*
> *Non magis ablatis vnquam decresceret æquor,*
> *Quàm nunc crescit aquis? An vos momenta putatis*
> *Vlla dedisse mihi? nunquam sic cura Deorum*
> *Se premit, vt vestræ morti, vestræque saluti*
> *Fata vacent: procerum motus hæc cuncta sequuntur.*
> *Humanum paucis viuit genus. Orbis Iberi*
> *Horror, & Arctoi nostro sub nomine miles,*
> *Pompeio certè fugeres duce fortis in armis*
> *Cæsareis Labienus erat: nunc transfuga vilis*
> *Cum duce prælato terras atque æquora lustrat.*

Eodem respiciunt isthæc de Imp. Galba, Taciti libr. I. Historiar. cap. 49. *Tribus & septuaginta annis, quinq; Principes prospera fortuna emensus; & alieno imperio felicior quàm suo.* §. 4.

§ 4. Quibus admissis, nulla restat obscuritas in sensu verborum Iustini lib. II. capit. 21. de duce Xerxis, iam Xerxe regresso ad propria: *Ibique prælium commissum. sed fortuna regis cum duce mutata non est. nam victus Mardonius &c.* Capimusque mentem verborum Taciti lib. I. Hist. cap. 79. *Postquam id Romæ compertum, M. Aponius Mœsiam obtinens, triumphali statua, Fuluius Aurelius & Iulianus Titius, ac Numisius Lupus legati legionum, Consularibus ornamentis donantur; læto Othone, & gloriam in se trahente, tanquam & ipse felix bello & suis ducibus, suisque exercitibus Remp. auxisset.* Nec hæremus in illo Flori lib. IV. cap. VI. *Et quamuis duces non essent tunc præsentes, quorum alterum corporis ægritudo, illum metus & ignauia subduxissent; stabat tamen pro partibus inuicta fortuna, & vltoris, & qui vindicabatur.* Patentque hęc Velleii l. b. II. cap. 54 *Nusquam erat Pompeius corpore, adhuc vbique nomine, &c.* Huc nisi respicias, miuè fugiet Taciti locus lib. XV. Annal. cap. 26. *Tum lustratum ritè exercitum ad concionem vocat, orditurque magnifica de auspiciis Imperatoris, rebusque à se gestis &c.* multò magis iacebunt hæc eiusdem de Othone lib. II. Hist. cap. 33. *Frater eius Titianus & præfectus prætorii Proculus, imperitiâ properantes, Fortunam & Deos, & Numen Othonis adesse consiliis, adfore conatibus testabantur. neu quis obuiam ire sententiæ auderet, in adulationem concesserant.* Huic rei dum minus attendit Dio Cassius memoriæ mandauit de Iulio Cæsare libro XLI: *Statuit vnicus ipse in Italiam nauigare; itaque conscenso lembo, seque alium quendam à Cæsare missum prædicans, gubernatorem vt proueheretur quanquam ventus incumberet, coegit. Postquam à terra prouectos ventus vehementer oppugnauit, procellaque admodum conturbauit, ita vt ne coactus quidem nauis magister vlterius nauigare auderet, sed eo inuito retro vertere cursum aggrederetur. ibi Cæsar se cognoscendum præbuit, quasi ea re tempestatem sedaturus, dixitque,* Bono animo es: Cæsarem enim vehis. *Tanti spiritus illi, tantaque spes erat, siue ea aliunde, siue ex oraculo concepta, vt certissimam sibi salutis fiduciam, etiam quum contraria omnia apparerent, propositam teneret.* Aliquanto hęic felicior interpres Plutarchus; vbi enim de eodem facto loquitur, affingit istas ei voces: *Perge audacter, nec quicquam time: Cæsarem vehis, vnáque Cæsaris fortunam.* Vberius adhuc Lucanus lib. v. Pharsaliæ, versu 580:

> *Sperne minas, inquit, pelagi, ventoq; furenti*
> *Trade sinum. Italiam si cælo auctore recusas,*
> *Me pete. sola tibi caussa hæc est iusta timoris,*
> *Vectorem non nosse tuum: quem Numina nunquam*
> *Destituunt; de quo malè tunc Fortuna meretur*
> *Cùm post vota venit. medias perrumpe procellas*
> *Tutela secure mea.* &c.

Planè, non aliter hæc esse intelligenda, euincunt Claudiani versus, sub finem libri de bello Gildonico, vbi classicus miles Imperatoris, præuisa ingenti tempestate, sic tamen loquitur:

> *Certa fides cæli: sed maior Honorius auctor:*
> *Illius auspiciis immensa per æquora miles*
> *Non plaustris Arctoque regor. contemne Bootem*
> *Nauita: turbinibus medius permitte carinas.*
> *Si mihi tempestas Libyam ventique negabunt;*
> *Augusti fortuna dabit.*

§ 5. Et huic potissimum rationi incumbit Nazarbanis petitio ad Darium: de qua sic Curtius lib. v. cap. 46: *Diis aduersis bellum inimus, & pertinax fortuna Persas vrgere non desinit. nouis initiis & omnibus opus est. Auspicium & Imperium alii trade interim, qui tamdiu rex appelletur, donec Asiâ decedat hostis; victor deinde regnum tibi reddat.* imperite itaque idem Darius Curtii libro tertio capite sexto: *Omissa omni alia spe, statuit ipse decernere. quippe quæ per duces suos acta erant, cuncta damnabat: ratus pluribus curam, omnibus abfuisse fortunam.* imperite, inquam, ducibus minoribus fortunam tribuit. neque enim aliam habere potuerunt, quàm ipsemet eis dederat. ac tantum abest, ea vt magis faueat præsenti quàm absenti; vt legamus apud Appianum libro de bellis Parthicis, vbi meminit Ventidii: *Hic solus ad hanc diem de Parthis triumphauit, vir obscuri generis, ad tantam amplitudinem prouectus per amicitiam Antonii. qua vsus egregiè, confirmauit opinionem de Antonio*

Cæsarque, illos felicius per legatos quàm per seipsos res gerere. nam & Sosius, Antonianus dux, multa in Syria prosperè gesserat, & Canidius relictus ab eo circa fines Armeniorum: qui victis horum & Iberorum Albanorumque regibus processit vsque Caucasum, effecitque vt inclytum esset Antonii nomen apud gentes barbaras. Gnarum hoc Aurelio Victori. itaque prudenter de Constantio: *Iulianum Cæsarem, cognatione acceptum sibi, transalpinis præfecit: isque nationes feras breui subegit, captis famosis regibus. Quæ quamquam vi eius; fortunâ Principis tamen & consilio accidére. quod adeò præstat, vt Tiberius Galeriusque subiecti aliis, egregia pleraque; suo autem ductu atque auspicio minus paria experti sint.* Sed nec ignotum illud ipsi Constantio; de quo sic Marcellinus, exitu libri xx. *Omisso vano incepto, hiematurus Antiochiæ redit in Syriam, ærumnosam perpessus æstatem & atrocem diuque deflendam. Euenerat enim hoc, quasi fatali constellatione ita regente diuersos euentus, vt ipsum Constantium dimicantem cum Persis fortuna semper sequeretur afflictior. vnde vincere saltem per duces optabat: quod aliquoties meminimus contigisse.* Quocirca rem ipsam premit Mamertinus, cum ita alloquitur Maximianum Panegyr. capit. xi. *Vestra, hæc Imper. vestra laus est. à vobis proficiscitur & quod per alios administratur. Vt enim omnia commoda cælo terraque parta; licet diuersorum Numinum ope nobis prouenire videantur; à summis tamen auctoribus manant, Ioue rectore cæli & Hercule pacatore terrarum; sic omnibus pulcherrimis rebus etiam quæ aliorum ductu geruntur; Diocletianus facit, tu tribuis effectum. Vestræ, inquam, fortunæ, vestræ felicitatis est, Imper. quòd iam milites vestri ad Oceanum peruenére victoriâ, iam cæsorum in illo litore hostium sanguine reciproci fluctus sorbuerunt.* Certe meram præferunt vanitatem verba Philotę, viua adhuc apud Plutarchum, Oratione altera, de virtute ac fortuna magni Alexandri, capit. 17: Quid *enim*, dicebat, *erat Philippus iste sine Parmenione? quid esset si Philotam non haberet Alexander? vbi Ammon, vbi angues, si nos nolumus?* Nec minore turget insipientiæ vento Clyti sermo, referentis Euripidis carmen, quo significabatur, *malè instituisse Græcos, quod trophæis Regum dumtaxat nomina inscriberentur: alieno enim sanguine partam gloriam intercipi.* &c. Curtii libro VIII. capit. 6. Eodem liuoris veneno inficiabatur lingua Bindois, obloquentis Hormisdæ regi Persarum, apud Simocattam historiæ Mauricianæ libr. IV. capit. 5. *Turcas tributa pensitare fateor; verùm non hic industriæ sollertiæque tuæ labor est. Hæc prouidentiæ opera, & Persæ ferro corpora sternentes & duces virtute sua moliti sunt.* Istis scilicet opponenda Valerii Maximi verba libro II. capit. 8. *C. Lutatius consul & Q. Valerius Prætor circa Siciliam insignem Pœnorum classem deleuerant, quo nomine Lutatio consuli triumphum senatus decreuit. Cùm autem Valerius sibi eum quoque decerni desideraret; negauit id fieri oportere Lutatius, ne in honore triumphi minor potestas maiori æquaretur. Pertinaciusque progressa contentione, Valerius sponsione Lutatium prouocauit, Ni suo ductu Punica classis esset oppressa. Nec dubitauit restipulari Lutatius. Itaque iudex inter eos conuenit Atilius Calatinus, apud quem Valerius in hunc modum egit; consulem ea pugna in lectica claudum iacuisse, se autem omnibus imperatoriis partibus functum. Tunc Calatinus, prius quam Lutatius causam suam ordiretur, Quæro, inquit, Valeri à te, si dimicandum nécne esset, contrariis inter vos sententiis dissedissetis; vtrum quod consul an quod prætor imperasset, maius habiturum fuerit momentum? Respondit Valerius, non facere se controuersiam quin priores partes consulis essent futuræ. Age deinde,* inquit Calatinus, *Si diuersa auspicia accepissetis, cuius magis auspicio staretur? Item, respondit Valerius, consulis. At iudex: Iam mehercule,* inquit, *cùm de imperio & auspicio, inter vos disceptationem susceperim, & tu vtroque aduersarium tuum superiorem fuisse fatearis; nihil est quod vlterius dubitem. Itaque, Lutati, quamuis adhuc tacueris, secundum te litem do. Mirificè iudex, quod in manifesto negotio tempus teri passus non est. Probabilius Lutatius, quod ius amplissimi honoris constanter defendit. Et ne Valerius quidem improbè quia fortis & prospera pugnæ vt non legitimum, ita se dignum præmium petiit.* remittendusque lector ad librum Liuii XXXI. capit. 48. item libr. XXXIV. capit. 10. item ad Orationem Rhetoris Eumenis, habitam apud Constantium Cæs. vbi Fronto, *belli in Britannia confecti laudem dat Antonino Principi. quamuis enim ille in ipso Vrbis palatio residens gerendi eius mandasset auspicium, velut longæ nauis gubernaculis præsidentem, totius velificationis & cursus gloriam meruisse, testatus.* Aptè igitur Mamertinus Genethliaco Maximini capit. 14. *Itaque illud quod de Ioue vestro cecinit poeta Romanus,* plena Iouis omnia esse, *id scilicet animo contemplatus; quamquam ipse Iupiter summum cæli verticem teneat, supra nubila, supraque ventos sedens in luce perpetua, Numen tamen eius ac mentem toti infusam esse mundo, id nunc ego de vtroque vestrum audeo prædicare. vbicumque sitis, in vnum licet palatium concesseritis, diuinitatem vestram vbique versari: omnes terras, omniaque maria plena esse vestri* &c. Consulantur etiam, si cui tanti sunt, Notæ meæ ad Senecam Hercule Oetæo, versu 364. vbi lectionem tueor vulgatam contra Criticorum varum acumen, opinantium *famulum Herculis* dici non posse eum cui auus sit Iupiter. Hæc cum ita se habeant, si non sycophantam, at certè Philosophum agit Iulianus Apostata, cum sub Sileni persona eleuat gesta Alexandri Magni: *Sed apud Indos vulneratus, cùm te Peucestes circumstabat, tuque animam agens, vrbe eductus es, vtrum (inquam) inferior eo qui tibi vulnus intulit, exstitisti; an eum etiam vicisti? Non solum ipsum* (respondit Alexander) *sed & ipsam ciuitatem quoque dirui. Minime vero tu, beate:* (inquit Silenus) *quippe iacebas, quemadmodum Hector ille Homericus, sensim deficiens & animam agens: alii verò pugnabant & vincebant. Nempe nobis ducibus hoc fiebat;* inquit Alexander. *Qui fieri poterat,* (inquit Silenus) *vt te sequerentur, cum parum abesset quin mortuus esses?* Eodem quoque hæret in luto Ammianus, vbi linguæ verbere flagellat Constantium imper. assentientem Aulicis suis, fine lib. XVI: cap. 35: *Interq; exaggeratione inanium laudum, ostentationemque apertè lucentium, inflabant ex vsu Imperatorem suopte ingenio nimium, quicquid per omnem terræ ambitum agebatur, felicibus auspiciis eius assignantes. Quocirca magniloquentiâ elatus adulatorum, tunc & deinde edictis propositis arroganter satis multa mentiebatur; se solum quum gestis non adfuisset,* ET DIMICASSE ET VICISSE, ET SVPPLICES REGES GENTIVM EREXISSE *aliquoties scribens: & si, verbi gratia, eo agente tunc in Italia dux quidam egisset fortiter contra Persas, nullâ eius mentione per textum longissimum factâ, laureatas literas ad prouinciarum signa mittebat; se inter primores versatum, cum odiosâ sui iactatione, significans.* Nam neminem vnquam Regum aliter scripsisse, imo aliter scribere debuisse ad homines aulicarum rerum peritos, satis euincunt quæ modo posui: vtique, si dux quiuis, *regis sui opus est*, à quo fatum accipit, atque

Ducitur, vt neruis alienis mobile signum.

§ 7. Quod ipsum nisi tenemus; admodum caligabimus ad hæc Taciti libr. XIII. Annal. cap. 6. *Igitur in vrbe sermonum auidâ, quemadmodum princeps vix septemdecim annos egressus, suscipere eam molem aut propulsare posset; quod subsidium in eo qui à fœmina regeretur: num prœlia quoque & oppugnationes vrbium, & cætera belli per magistros administrari possent, anquirebant. Contra alii melius euenisse dixerunt, quàm si inualidus senectâ & ignauia Claudius, militiæ ad labores vocaretur, seruilibus iussis obtemperaturus. Burrhum tamen & Senecam multarum rerum experientia cognitos: & Imperatori quantum ad robur deesse? cùm octauodecimo ætatis anno Cn. Pompeius, nonodecimo Cæsar Octauianus, ciuilia bella sustinuerint. Pleraque in summa fortuna auspiciis & consiliis, quàm telis & manibus geri.* Videbunturque Cimmeriis inuoluta tenebris ista Trogi apud Iustinum. lib. VIII. capit. 2. *Igitur Illyrii infantiam regis pupilli contemnentes, bello Macedonas aggrediuntur: qui prœlio pulsi, rege suo in cunis prolato, & ponè aciem posito, acrius certamen repetiuere: tamquam ideo victi fuissent antea, quòd bellantibus sibi regis sui auspicia defuissent.* Imò occæcabunt ipsum, tum exempla Valerii Maximi libr. I. cap. V. *Samii Prienensibus auxilium aduersus Caras implorantibus; arrogantia instincti, pro classe & exerci-*

[illegible] *risus gratia, miserunt. Quam illi velut* [illegible] *interpretati, libenter acceptam, vera* [illegible] *ducem habuerunt. Neque Apol-* [illegible] *entiam egerunt; quòd cùm bello Illyrico* [illegible] *s vt opem sibi ferrent orassent; atque illi flu-* [illegible] *moribus suis, nomine Acantem in adiutorium se* [illegible] *issent: Accipimus quod datur, responderunt; eique* [illegible] *n aucilocum, perinde ac duci assignauerunt &c.* tum [illegible] Macedonum, de quo Iustinus libr. VII: cap. I: [illegible] *& Caranus cum magna multitudine Græcorum, sedes in* [illegible] *responso oraculi iussus quærere, cùm in Emathiam* [illegible] *vrbem Edessam non sentientibus oppidanis propter im-* [illegible] *& nebulæ magnitudinem, gregem caprarum imbrem fu-* *gientium secutus occupauit: reuocatusque in memoriam ora-* *culi quo iussus erat, ducibus capris imperium quærere, regni se-* *dem statuit: religioséque postea obseruauit, quocunque agmen* *moueret, ante signa easdem capras habere; cœptorum duces ha-* *biturus, quas regni habuerat auctores.* Attonitus sanè audiet Ptolomæi consilium Curtii libr. x. cap. 24: *Mea sententia hæc est, vt sede Alexandri in regia posita, qui consiliis eius adhi-* *bebantur, coeant, quoties in commune consulto opus fuerit: eoq;* *quod maior pars eorum decreuerit, stetur. Duces præfectique co-* *piarum his pareant.* Ac ne per somnium quidem perue- niet ad cubilia astutiæ eius qua Argyraspidas circum- uenit Eumenes; pulcerrimè perscripta à Diodoro Sicu- lo Biblioth. lib. XVIII. *Visum enim se sibi in somnis videre Alexandrum regem viuentem & regio vestitu ornatum, ius di-* *cere, & mandata dare ducibus, omniaque regni negocia stre-* *nuè administrare. Itaque existimo inquit, conficiendum esse ex* *regiis opibus aureum solium in quo collocato diademate, & sce-* *ptro, & corona, reliquoq; apparatu, sacrificent ei prima luce du-* *ces omnes & propè solium concilium habeant, mandataque no-* *mine regis accipiant, tamquam viuentis, suoque regno mode-* *rantis. Huic orationi cùm omnes suffragati essent, celeriter o-* *mnia quæ ad eam rem pertinerent, confecta sunt, vtpote cùm* *auro abundarent opes regiæ. Igitur protinus confecto vestitu* *magnifico, ponitur solium in quo esset diadema & sceptrum, &* *arma quibus ille vti solitus fuerat. Positoque foco ignem ha-* *bente, libant ex aurea capsula duces omnes thus, aliorumque odo-* *rum preciosissimos quosque & Alexandrum ceu Deum adorant.* *Secundum hæc positis multis sedilibus; sedent in eis qui ducati-* *tibus fungebantur, & consessum habentes consultant de eis quæ* *maximè vrgebant. Eumenes verò in omnibus quæ ibi tractaban-* *tur parem se reliquis ducibus præbens, & cunctos humanissimis* *colloquiis demulcens, & inuidiam à se propulsauit, & magnam* *ducum erga se beneuolentiam conciliauit. Ac simul inualesce-* *scente in regem superstitione, bona spe repleti sunt omnes, tam-* *quam Deo quodam eos regente.* Verum de eo fortè plura ad illud Taciti lib. VI. Annal. cap. 30: *Magis fama quam vi.* Nunc sufficiet producere acumen Aegyptii regis cuius

§ 8. meminit Herodotus libr. II. cap. 172: *Aprie sublato, regna-* *uit Amasis è tribu Saitana, & vrbe cui nomen est Siuph. Eum in-* *ter initia Aegyptij contemnere, nec vllius sanè momenti ducere,* *vt qui plebeius fuisset nec insigni familia ortus. Eos verò postea* *Amasis ad se solertia, non asperitate, perduxit. Erant ei cùm* *alia bona infinita, tum verò peluis aurea, in qua tam ipse quàm* *omnes conuiuæ semper pedes abluebant. hanc ille confregit, ex* *eaque Numinis statuam fecit, & in appositissimo vrbis loco sta-* *tuit: Aegyptij simulacrum adeuntes, magnopere venerari. Id A-* *masis fieri à popularibus edoctus, conuocatis Aegyptiis aperit, ex* *illa pelui in qua primo Aegyptij euomere immingereque, &* *in qua pedes abluere consueuissent, factum esse simulacrum, quod* *tunc tantopere venerarentur. Itaque se aiebat perinde atque pel-* *uim esse factum: etsi enim antehac fuisset plebeius, impræsentia-* *rum tamen esse ipsorum regem, eoq; iubere vt sibi honor habere-* *tur atque reuerentia. Hunc in modum ad se traduxit Aegyptios,* *ita vt æquum censerent ei seruire.* Sic ille; satis prolixè, vt & huius alioquin capitis alia multa. Sed sic placuit: imo ita debuit fieri. scio enim quibus sacra mea commoueo; iis num tum quibus insolens, *subitus & breuis sermo, qui in modum fulguris, priusquam illustret oculos, iam refugit; nec dat lucem videntibus, sed pauorē.* quod ipsum semel heîc dictū, singulis Dissertatiunculis repetitū existimabit Lector.

TACITVS lib. XIII. Annal. cap. tertio: *Nihil regente eo triste ab exteris accidisse, pronis animis auditum.*

BONA MALAQVE POPVLI IMPVTATA PRINCIPI.

Caput II.

SVMMVLA.

Temporum & lætitia & calamitas pendula ab imperante. pr.
Vtque eius scelera erumpunt in malum publicum; sic virtutes o-mnibus communiter prosunt. §. 1.
Multis id confirmatum Oratorum, Historicorum, Poetarum au-ctoritatibus, atque exemplis. §. 1. 2. *& seq.*
Opinio sanè ea perpetuo viguit apud Romanos §. 2. 3.
Qui etiam Principem tantum non, & Natura, & Fortuna, & Deo volebant meliorem. §. 4.
Idem obtinuit apud Græcos §. 5.
Neque aliter sensere Galli Burgundiones, Ægyptii, Christiani denique, & Israelitæ. §. 6.
Boni malique Genii ciuitatum ac prouinciarum, ipsimet existi-mati Principes. §. *eodem.*
Sæculi bonitas, præconium regnantium; vt contra sæuitas, eo-rumdem conuitium §. 7.
Lucani versus aliter exponuntur, quàm placuit Interpretibus §. *eodem sub finem.*
D. Augusti vox pensiculatius examinata, quam prodidit in vita eius cap. 33. Suetonius. §. 8.
Obliuioni aut silentio inuoluti casus pudendi. §. *eod.*
Memoria tristium, sceleratorumque sæculo noxia. §. 9. *ipso fine.*

HABEMVS inter sermones Epicteti, exsi-nuante Arriano lib. III. cap. XIII: *Videtis e-nim, videri Cæsarem multam pacem præstare no-bis, cùm neq; bella iam supersint, neque pugnæ, neque latrocinia magna, neque piraticæ gras-sationes: sed quouis anni tempore, quauis hora iter facere liceat, ab Oriente in Occidentem nauigare. Numquid ergo etiam à fe-bre pacem præstare nobis potest? num à naufragio? num ab in-cendio, terræ motu, fulmine? Age, num ab amore? non potest. A luctu? non potest. Ab inuidia? non potest, denique à nulla ta-li re.* Pensiculatè seniculus ille, & proximè ad verum. Nā nulli quidem regum in manu est, ne nobis controuersia sit cum affectibus animi; at est penes ipsos, ne grassentur morbi, ne fiant naufragia, ne incendia, ne terræ motus; ne sterilitates, & talia. Hoc qui nescit; næ multa ignoret necesse est: certe cæcutiat ad infinita Poëtarum Histo-ricorumq; loca; nulla re magis Magistratus bonos qui-dem commendantium, malos vero traducētium, quàm ab hac temporum suorum nunc lætitia, nunc calamita-te. Atque hinc ceu adamantinum Egesippi argumen-tum, quo vtitur post fabulam de Mundo & Paulina, lib. II. cap. V. de Excid. Hierosol: *Quod igitur ludibrium impe-ritante Tiberio acciderit, non putaui prætereundum, vt ex eo deformitas colligatur Imperatoris. Sicut enim boni Principis vi-ta, probitatis quadam præscriptio, & per vniuersos viuendi forma est; ita Imperatoris colluuio, lex flagitiorum est.* Et ipse de se quidem Oedipus apud Senecam in sui nominis tragœ-dia:

Sperare poteras, sceleribus tantis dari
Regnum salubre? fecimus cœlum nocens &c.

quod eidem quoque imputat Oraculum ibidem:

Patriâ, non irâ Deûm
Sed scelere raperis. non graui flatu tibi
Luctificus Auster, nec parum pluuio æthere
Satiata tellus halitu sicco nocet;
Sed rex cruentus. ——

Quibus ipsis versibus, ceu malleo quodam, aperitur nucleus verborum Taciti lib. XII. Annal. c. 5. *Pactum in-* § 1. *ter Claudium & Agrippinam matrimonium, iam fama, iam a-more illicito firmabatur; necdum celebrare solennia nuptiarum aude-*

audebant; nullo exemplo, deducta in domum patrui fratris filia. quin & incestum; ac si sperneretur, ne in malum publicum erumperet, metuebatur. Paterque ex iisdem quid sibi velit idem auctor lib. XIV. Annal. cap 2. vbi tractat suspicionem incestus Neronis: *Iamque lasciua oscula, praenuntias flagitii blanditias, annotantibus proximis, Senecam contra muliebres illecebras subsidium à femina petiisse; immissamq; Acten libertam, quae simul suo periculo, & infamia Neronis anxia, deferret: peruulgatum esse incestum, gloriante matre; nec toleraturos milites profani Principis imperium.* Quibus interpretandis, seruiunt illa Tragoediographi in Octauia vers. 231.

En ipse diro spiritu saui Ducis
Polluitur aether: gentibus clades nouas
Minantur astra, quas Regit Dux impius &c.

Eadem incedit semita Philostratus libr. VIII. de vita Apollinii: qui, Domitiano percontante Apollonium, quomodo Ephesinos liberasset peste; atque eo inter alia dicente *relaturum se, modo si vellet, caussas pestium*: Imperator veritus, *ne iniustitiam suam ipsius, impurasque nuptias, aliaque flagitia, morbi caussas designaret*; silere iussit hominem: Similiter, cum imperante Commodo incendium Vrbi nocuisset, refert Herodianus lib. I. cap. 24. *Non iam vt antea multitudo beneuole Commodum adspicere, sed referre etiam caussas omnes calamitatum quae crebrae erant, in temeraria eius homicidia & reliqua vitae crimina.* Claudianus praeterea disertis verbis lib. I. inuehitur in Eutropium v. 493.

nam quae iam bella geramus
Mollibus auspiciis? aut quae connubia prolem,
Aut frugem laturus ager? quid fertile terris?
Quid plenum sterili possit sub consule nasci?

Deniq; & ipse Iosephus narrata pestilitate ac fame quae inciderant in regnum Herodis, refert lib. XV. Antiq. cap. XII: *Ad haec accedebat populare in regem odium, quod fere soleat calamitatum culpa in eos reiici penes quos est regimen reipubl.* Quae omnia eo me impellunt, vt putem omnis aevi, omnis gentis hanc fuisse opinionem quasi communem.

§ 2. Plane de Romanis, Panegyrista nomine Flauiensium ad Constantinum Imp. *Praeclara fertur Catonis oratio de lustri sui felicitate. iam tunc enim in illa vetere Republica ad Censorum laudem pertinebat, si lustrum felix condidisset, si horrea messis implesset, si vindemia redundasset, si olivueta larga fluxissent &c.* quae verba, ad historias amissas digitum frustra nobis intendunt: interim lucem commodant istis Lucilii lib. XI. quae citat Nonius Marcellus lib. IV. Noct. Att. cap. XVII.

Scipiadae magno improbus obiiciebat Asellus
Lustrum, illo Censore malum infelixque fuisse.

illuminantque Ciceronis isthaec post red. ad Quirites: *Mecum quaestiones, mecum iura magistratuum, mecum Senatus auctoritas, mecum libertas, mecum etiam frugum vbertas, mecum Deorum & hominum sanctitates omnes & religiones abfuerunt &c.* faciuntque ne haereamus in illo Ciceronis lib. VII. Epist. fam. ad Curium, vbi iocatur in magistratum dialem: *Caninio Consule scito neminem prandisse: nihil tamen eo Consule mali factum est.* nec interpretem requirant eiusdem apud Macrobium lib. II. Saturnal. cap. 3: *Magnum ostentum anno Vatinii factum est; quod illo consule, nec Bruma, nec Ver, nec Aestas, nec Autumnus fuit.* Liqueatque Taciti periodus lib. I. Annal. cap. 10: *Pacem sine dubio post haec, verum cruentam. Lollianas Varianasque clades, interfectos Romae Varrones, Egnatios, Iulos. Nec domesticis abstinebatur. abducta Neroni vxor: & consulti per ludibrium Pontifices, an concepto, nec dum edito partu ritè nuberet. Q. Atedii & Vedii Pollionis luxus, &c.* Eodem tendunt sed via contraria, quae idem Cornelius lib. Annal. XIII. cap. 3: *Liberalium quoque artium commemoratio, & nihil regente eo Reipub. triste ab exteris accidisse, pronis animis auditum &c.* Idem voluit Suetonius cap. Titi VIII: *Quaedam sub eo fortuita ac tristia acciderunt; vt conflagratio Vesuui montis in Campania; & incendium Romae per triduum, totidemque noctes; item pestilentia quanta non temere alias.* Quae, ne aliorsum trahamus, facit in vita Galli Hostilii & Volusiani Eutropius: *Sola pestilentia & morbis atque aegritudinibus notus eorum principatus fuit.* Et aperte alioqui Aurel. Victor de Magnentio: *Iste fuit debilis pedibus manibusque articulorum dolore: fortunatus caeli temperie. fructuum prouentu, nulla à Barbaris formidine, &c.* Eodem respicit illud Flauii Vopisci, fine vitae Aureliani: *Habuit tempus, praeter seditiones quasdam domesticas, fortunatissimum:* inde est quod inter praecipuas Augusti laudes collocet Horatius lib. IV. Oda V:

§ 3. *Tutus bos etenim rura perambulat,*
Nutrit rura Ceres, almaque Faustitas,
Pacatum volitant per mare nautae:
Culpari metuit fides, &c.

iterumque Oda decimaquinta

tua Caesar aetas,
Fruges & agris rettulit vberes;
Et signa nostro restituit Ioui &c.

quae minime poetico stylo dictata esse, euincit Val. Maximus lib. IX. c. XI. *Itaq; stat pax, valent leges; sincerus priuati ac publici officii tenor seruatur.* loquitur de principatu Tiberii: Cui nihil cedit Velleius libro posteriore cap. 103: *Tum refulsit certa spes liberorum parentibus viris matrimoniorum, dominus patrimonii; omnibus hominibus salutis, quietis, pacis, tranquillitatis: adeo vt nec plus sperari potuerit, nec spei responderi felicius.* Ab eadē caussa praedicat Drusum lib. IV. c. 2. Florus: *Deniq; in Germania pax erat, vt mutati homines, alia terra, caelum ipsum mitius molliusq; solito videretur.* Eodem etiā spectant Taciti verba, cum quidam somniasset magnam vim auri latere in agro Carthaginensi lib. XVI. Annal. cap. 2: *Ac forte Quinquennale ludicrum secundo lustro celebrabatur: Oratoribusq; praecipua materia in laudem Principis assumpta est. Non enim tantum solitas fruges, nec metallis confusum aurum gigni; sed noua vbertate prouenire terras, & obuias opes deferre Deos; quaeq; alia summa facundia, nec minore adulatione seruilia fingebant; securi de facilitate credentis.* Quibus geminum germanum, quod ridet suo more Iuuenalis Satyra IV. cū ingenti pisce donaretur Domitianus Imp.

Obstitit intranti miratrix turba parumper,
Et cessit: facili patuerunt cardine valuae.
Exclusi expectant admissa obsonia Patres.
Itur ad Atridem. tunc Picens, accipe, dixit,
Priuatis maiora focis. genialis agatur.
Iste dies: propera stomachum laxare saginis;
Et tua seruatum consume in saecula rhombum.
Ipse capi voluit &c.

§ 4. Nimirum volebant homines, Principem bonum, Deo etiam meliorem. Vnde natum Statii illud adulatorium lib. IV. Siluarum, de Domitiano:

Hic paci bonus, hic timendus armis,
Natura melior potentiorque.
Hic si flammiferos teneret axes,
Largis India nubibus maderet;
Vndaret Libye, teperet Haemus.

Id ipsum, quamuis minus obtinerent; persuasum attamē eis, pleraq; Fortunae ac Naturae bona mutare in melius atq; edulcare; vt pluribus ostendi infra titulo, *Aspectu Principis in quibuscunq; aduersis populo solatium.* Cui opinioni allusit Valgius, de quo habemus apud Plinium lib. XXV. Natur. Hist. c. 7: *Post Catonem vnus illustrium tentauit C. Valgius, eruditione spectatus, imperfecto volumine ad Diuum Augustum, inchoata etiam praefatione religiosa, vt omnibus malis humanis illius potissimū Principis semper mederetur maiestas &c.* Huque talibus attendit etiam Papinius lib. V. Siluarum in Priscillam Abascantii vers. 144.

Florebant hilares inconcussique penates;
Nil maestum. quid enim, quamuis infida leuisque.
Caesare tam dextro posset Fortuna timeri?

Praeterieram Mamertinum, nisi aurem mihi vulsa, vltro dictare è Genethliaco Maxim. Aug. dicto cap. 15: *Reuera, sacer Imp. scimus omnes antequam vos salutem Reipubl. redderetis, quanta frugum inopia, quanta funerum copia fuit; fame passim morbisque grassantibus. Vt vero lucem gentibus extulistis, exinde salutares spiritus iugiter manant: nullus ager fallit agricolam, nisi quod spem vbertate superat. hominum aetates & numerus augetur rumpunt horrea condita messes, & tamen cultura*

duplicatur. vbi silua fuere, iam seges est. metendo & vindemiando defecimus. Idem adhuc, oratione præcedente, de eodem cap. 12: *Ecce autem subito cum iam deduci liburnas oporteret, tibi vberes fontes terra submisit, tibi largos imbres Iupiter fudit, tibi totis fluminum alueis Oceanus redundauit. itaque in aquas sponte subeuntes impetum nauigia fecerunt, leui modo cōmota nixu ducentium; quorum ad felicißimum illud exordium magis opus erat nautico carmine, quam labore, &c.* Sed nec expedio me ab Latinio Pacato. ingerit enim è Panegytico quem habuit de Theodosio cap. 6: *Illud dicam quod intellexisse hominem & dixisse fas est, talem esse debere qui à gentibus adoratur, cui toto orbe terrarum priuata vel publica vota redduntur: à quo petit nauigaturus serenum, peregrinaturus reditum, pugnaturus auspicium.* Quid, quod fere indignatur. Vergilius haud se vocatum ad has partes? recinitq; vaticinium suum ex Ecloga IV:

Iam noua progenies cælo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
Desinet, ac toto surget gens aurea mundo,
Casta faue Lucina: tuus iam regnat Apollo.
Teque adeo, decus hoc æui, te consule inibit
Pollio, & incipient magni procedere menses.
Te duce, si qua manent sceleris vestigia nostri,
Irrita perpetua soluent formidine terras.
Ille Deum, & quæ sequuntur.

Nec abstinet eis quæ legimus lib. VI. Æneid. vers. 791:

Hic vir, hic est, tibi quem promitti sæpius audis,
Augustus Cæsar, Diuum genus; aurea condet
Sæcula qui rursus Latio, regnata per arua
Saturno quondam, &c.

Ostentat item sua Claudianus, entheata ore Phœbi, lib. II. de laudib. Stiliconis vers. 454:

En, cui distulimus melioris sæcla metalli,
Consul adest. ite optati mortalibus anni,
Ducite virtutes hominum, florescite rursum
Ingenijs hilares Baccho frugumque feraces.
Non inter geminos anguis glaciale Triones
Sibilet, immodico nec frigore sæuiat Vrsa.
Non toruo fremat igne Leo nec brachia Cancri
Vrat atrox æstas. madidæ nec prodigus vrnæ
Semina præerupto dissoluat Aquarius imbre.
Phryxeus roseo producat fertile cornu
Ver aries pingues nec grandine tundat oliuas
Scorpius, Autumni maturet gramina Virgo
Lenior, & grauidis adlatret Sirius vuis.

Breuiter quoque meminit è carmine ad Maioragium Sidonius:

Iam tunc imperium præsentis principis aurea
Voluebant bona fata colu.

Quæ omnia profectò; vt nihil aliud, ita notabiliter produnt virulentiam Epigrammatis in Tiberium à Tranquillo conseruati cap. LIX:

Aurea mutasti Saturni sæcula, Cæsar.
Incolumi nam tè ferrea semper erunt.

ostenduntque quid voluerit Lampridius fine Helegabali: *His iungendi sunt Diocletianus aurei parens sæculi, & Maximianus, vt vulgo dicitur, ferrei.* Eadem imbutos opinione Græcos cui arbitrer, inducor à Seneca, in Furente; vbi Hercules, ceu terrarum orbis Censor publicus, ita loquitur:

§ 5.

Concipiam preces
Ioue meque dignas. Stet suo cælum loco,
Tellusque & Æther. Astra inoffensos agant
Æterna cursus. alta pax gentes alat.
Ferrum omne teneat ruris innocui labor,
Ensesque lateant. nulla Tempestas fretum
Violenta turbet. nullus irato Ioue.
Exiliat ignis. nullus hiberna niue.
Nutritus agros amnis euersos trahat.
Venena cessent. nulla nocituro grauis
Succo tumescat herba. non sæui ac truces
Regnent tyranni si quod etiamnum est scelus
Latura Tellus; properet, &c.

quæ ne quis putet à furioso dici aut adulanti; audiat eadem ferè ore Vlyssis Homerici, Penelopen alloquentis, libro Odyss. XIX. vers. 109:

certe enim tua gloria ad cælum latum peruenit:
Sicut alicuius regis inculpati, qui Deum colens
Viris multis & fortibus imperans
Iura tribuit: fert verò terra nigra
Tritica & hordea: grauantur autem arbores fructu.
Pariunt vero firma pecora; mare autem præbet pisces
Ex recta administratione: feliciter degunt populi sub ipso.

Neque sequius Orator Isocrates de Æaco, in funere Euagoræ. Vult enim *siccitate premente Græciam, multisq; mortalibus exstinctis, cum iam nihil ad calamitatis magnitudinem accedere posset, magistratus Vrbium supplices eum adiisse,* existimantis se per eius nobilitatem & pietatem, celerrime vrgentium malorum à Deis remedium impetraturos. vtque eidem proditum, statim reddidit *compotes votorum omnium.* Nec alio argumento idem Rhetor probat veterum Atheniensium probitatem in Areopagitico, quam quod ita Deis curæ fuerint, *ne tempestates temere ac tumultuose errarent; sed vt & ad agros colendos, & ad fruges percipiendas accommodatæ essent.* imo de Ægyptiis Herodotus lib. II. cap. 177: *Sub Amasi rege dicitur Ægyptus fuisse maxime beata, in eis, quæ vel Regioni è flumine, vel hominibus è regione proueniunt &c.* Idem obtinuisse apud Gallos, indicio est Liuius lib. V: *Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum quæ pars Galliæ tertia est, penes Bituriges summa imperii, fuit; ii Regem Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque cum sua tum publica præpollens; quod in imperio eius Gallia adeo frugum hominumque fertilis fuit, vt abundans multitudo vix regi videretur posse, &c.* Adeo vt iam non nimium insolens sit quod habemus Ammiani lib. XXIIX. cap. 30. de Burgundis: *Apud hos generali nomine rex appellatur Hendinos, & ritu veteri, potestate deposita remouetur, si sub eo fortuna titubauerit belli, vel segetum copiam negauerit terra: quemadmodũ solent Ægyptii casus eiusmodi adsignare rectoribus, &c.* Et aut fallor, aut respexit huc Sidonius Apollinaris, cum scriberet libri III. Epistola 6: *Creber prouincialium,* Aruernorum nempe, *sermo est; Annum bonum de magnis non tam fructibus, quam potestatibus existimandum.* Certe iterum ait, libri VI. Epistola 12. extremo: *inter hæc temporum mala, bonus sacerdos, bonus pater, bonus annus es &c.* Habuit hæc talia ante animi oculos Dio Prusæus Oratione XXV. vbi copiose ostendit *Genios ciuitatum, ac prouinciarum, nihil esse aliud quam Principes earundem ac Rectores; ipsisque ciuitatibus ac prouinciis modo bene, modo male succedere tum publica tum priuata, pro vt illi vitam instituerint bonam malamue.* Nec abhorruisse ab hac opinione Christianos, indicat, inter D. Augustini scripta auctor libri de XII. Abusionum gradibus: *Qui regnum secundum hanc legem non dispensat; multas nimirum aduersitates imperii tolerat. idcirco enim pax populorum sæpe rumpitur, & offendicula de regno suscitantur; terrarum quoque fructus deminuuntur, & seruitia populorum impediuntur; multi & varii dolores prosperitatem regni inficiunt, charorum & liberorum mortes tristitiam conferunt, hostium incursus prouincias vndique vastant; bestiæ armentorum & pecorum greges dilacerant, tempestates aeris & hemisphæria turbata terrarum fœcunditatem & maris ministeria prohibent; & aliquando fulminum ictus segetes, & arborum flores & pampinos quosque exurunt.* & paulo post: *Ecce quantum iustitia regis sæculo valet, intuentibus perspicue patet. Est enim pax populorum, tutamen patriæ, immunitas plebis, munimentum gentis, cura languorum, gaudium hominum, temperies aeris, serenitas maris, terræque fœcunditas, solatium pauperum, hereditas filiorum, &c.* Quæ si quis in dubium vocauerit, is adeat Samuelis libr. II. cap. XXIV. vbi tota punitur Iudæa ob Dauidis recensum, consulatque eius historiæ Interpretes. nam ego taceo; veritus audire, *sutor supra crepidam.* Interea quandoquidem fama temporum censerentur Imperantes; obtinuit, vt si quis laudaret sæculum suum, laudaret etiam ipsum principem; si quis sæculo conuitium faceret,

§ 6.

§ 7.

faceret, conuitiaretur Principi. Vtriusque exempla, per saturam, hæc sunt. Accusato, paribusque sententiis absoluto, impingitur apud Senecam lib. III. Controu. II: *Non absolutus parricida, sed dubius. Vt absoluaris, multis tibi sententiis opus est: vt damneris, vna. Non absoluerunt reum, sed sæculo pepercerunt.* Sed & magistratus deprecatur lib. X. Apuleii Metamorph: *vt rite & more maiorum, iudicio reddito, & vtrinsecus allegationibus examinatis, ciuiliter sententia promeretur; nec adinstar barbaricæ feritatis vel tyrannicæ impotentiæ damnaretur aliquis inauditus: & pace placida tam dirum sæculo proderetur exemplum.* Deque M. Antonio Philosopho Capitolinus: *In conscios defectionis vetuit Senatum grauiter vindicare, simul petiit ne quis Senator tempore principatus sui occideretur; ne eius pollueretur imperium.* Itaq; cum extet oratione M. Lepidi apud Tacitum lib III. Annal. cap. 50. *Si P.C. vnum id spectamus, quam nefaria voce Lutorius Priscus mentem suam & aures hominum polluerit; neq; carcer, neq; laqueus, ne seruiles quidē cruciatus in eum suffecerint. sin flagitia & facinora sine modo sunt, suppliciis ac remediis Principis moderatio, maiorumque & vestra exempla temperant, & vana, &c.* id iterum sic quasi interpretatur apud eundem lib. XIV. Annal. cap. 48. Pætus Thrasea; *Non quicquid nocens reus pati meretur, id egregio sub Principe, & nulla necessitate obstricto Senatu, statuendum disseruit. carnificem & laqueum pridem abolita, & esse pœnas legibus constitutas, quibus, sine iudicum sæuitia, & temporum infamia supplicia decernerentur.* Ab eo est, quod occurrat apud Cassiodorum; alibi, *Populi quies, præconium regnantium*; alibi, *populi securitas, ornatus principis est*; denique, *Populorum salus, principum gloria*, aliaque his similia. Inde & ex opposito Imperator Gordianus; *Temporum meorum disciplina non patitur:* Diocletianus vero & Maximianus: *Abhorret à sæculo nostro*; item, *Contra sæculi nostri tranquillitatem, &c.* libr. II. Cod. tit. XVIII. Theodosius, Arcadius & Honorius: *Turbulentus obtrectator temporum nostrorum &c.* Lib. IX. Cod. tit. VII. *Vellemus non accidisse nostris temporibus.* Iustinianus Nouella XXXIX. cap. II. Ex quibus clare iam intelliguntur Taciti verba, describentis habitum populi, in Germanici exequiis lib. III. Annal. cap. 4: *Illic miles cum armis, sine insignibus magistratus, populus per tribus: CONCIDISSE REMPVBLICAM, NIHIL SPEI RELIQVVM clamitabant; promptius apertiusque quam vt meminisse imperantium crederes.* His enim sic quiritantibus, Cæsareanus aliquis ingessisset verba Senecæ, quibus alloquitur Polybium cap. 26: *Cum semper prædicaueris, cariorem tibi spiritu tuo Cæsarem esse, fas tibi non est saluo Cæsare de fortuna queri. hoc incolumi; salui tibi sunt tui; nihil perdidisti: non tantum siccos oculos tuos esse, sed etiam lætos oportet. in hoc tibi omnia sunt: hic pro omnibus est.* Consulatur & Symmachus lib. II. Epistola 17. & 23. ipso fine. Nam & eodem tendunt eiusdem Cornelii libr. VI. Annalium cap. 4: *Rubrio Fabato, tanquam desperatis rebus Romanis, Parthorum ad misericordiam fugeret, custodes additi.* Eodem omnino accommodanda ipsius cap. 26: *Haud multo post Cocceius Nerua continuus Principis, omnis diuini humanique iuris sciens, integro statu, corpore inlæso, moriendi consilium cepit. Quod vt Tiberio cognitum, adsidere, caussas requirere, addere preces; fateri postremo graue conscientiæ, graue famæ suæ, si proximus amicorum nullis moriendi rationibus vitam fugeret. auersatus sermonem Nerua, abstinentiam cibi coniunxit. ferebant gnari cogitationum eius, quanto propius mala Reipubl. viseret, ira, & metu, dum integer, dum intentatus, honestum finem voluisse.* Nec aliorsum tendent hæc eius lib. II. Annal. cap. 34: *Interim L. Piso, ambitum fori, corrupta iudicia, sæuitiam oratorum accusationes minitantium increpans; abire se, & cedere Vrbe: victurum in aliquo abdito & longinquo rure testatus.* Verum de illa re, integro disseruimus libello, cui titulus, *de Expositionibus infantum.* ibi enim indicatum, vnam fuisse de caussis cur recens natos abiicerent parentes, si sæculi sui eam ominarentur infelicitatem, vt vitam abitrarentur quauis morte deteriorem. Hinc apparet quam sit exquisitæ mordacitatis Epigramma Martialis totum LXXII. lib. IX:

> *Dixerat, o mores! o tempora! Tullius olim*
> *Sacrilegum strueret cum Catilina nefas, &c.*

Nec aliter capiendus versus eiusdem libri Epig. XXVIII: *Et cum theatro sæculoque rixaris.* Isto quoque modo accipienda Plinii lib. VII. Epistola postrema: *D. quidem Nerua, non mihi solum, verum etiam sæculo est gratulatus cui exemplum simile antiquis contigisset.* Etiam Lucani lib. VIII Pharsaliæ, vbi agit de Lesbiensibus:

> *tali pietate virorum*
> *Lætus in aduersis, & mundi nomine gaudens*
> *Esse fidem: nullum toto mihi, dixit, in orbe*
> *Gratius esse solum, &c.*

quibus in versibus nō aliter tenentur Interpretes, quam glutine auiculæ. male male: vult enim poeta gauisum Pompeium, non tam sui quam sæculi caussa, inuentos adhuc qui miseris subuenirent, fidemque haberent sacram. Quare cum lego apud Suetonium de Augusto cap. XXXIII *Manifesti parricidii reum, ne culeo insueretur, quod nonnisi confessi afficiebantur hac pœna ita fertur interogasse: Certe patrem tuum non occidisti;* obseruo quidem, primo non fuisse culeum nisi parricidarum confitentium; deinde, pependisse nonnunquam salutem perniciemque rei ab interrogatione iudicis: interim, & tertium hinc eruo: Augustum videlicet hac interrogatione tam sibi fauisse, quam parricidæ; vtpote cui constaret, vitia populi, imputari regentibus: itaq; nimium quantum denigratum iri felicitatem sæculi sui scelere isto omnium summo. Nam plane monstrum resipit dictum Caligulæ, de quo in vita eius Suetonius c. XXXI: *Queri etiam palam de conditione temporum suorum solebat, quod nullis calamitatibus publicis insignirentur. Augusti principatum clade Variana; Tiberii ruina spectaculorum apud Fidenas memorabilem factum. sui obliuionem imminere prosperitate rerum. Atque identidem exercituum cædes, famem pestilentiam incendia, hiatum aliquem terræ optabat.* Quod gnatum Plinio; qui de simili portento, Domitianum puto, ita loquitur lib. IV. Epistola XI: *Nam cum Corneliam Vestalium maximam defodere viuam concupisset; vt qui illustrari sæculum suum eiusmodi exemplo arbitraretur, &c.* Pari verborum honore Syllam excipit Val. Maximus lib. IX. c. II: *Quatuor millia & septingentos diræ proscriptionis edicto iugulatos, in tabulas publicas retulit; videlicet ne memoria tam præclaræ rei dilueretur.* Ideoq; illa dio... interrogatione Antigone Papinii, lib. XI. Thebaidos v. 730.

§ 8.

> *nam quæ migranti externa patebunt*
> *Mœnia? vis Argos eat, hostilesque Mycenas*
> *Squallidus irrepet? victique ad limen Adrasti*
> *Aonias narret clades? tenuemque precetur*
> *Rex Thebanus opem? Misere quid crimina gentis*
> *Pandere, quid casus iuuat ostentare pudendos?*
> *Conde precor, quodcunque sumus.*

Huic mori dum attendunt, expressum videas, apud Liuium quidem post seditionem ad Sucronem verbis Scipionis lib XXVIII: *Auferat omnia irrita obliuio si potest: si non; vtcunque silentium tegat:* apud Ciceronem vero de bello Mithridatico, Orat. pro Flacco: *Liceat hæc nobis, si obliuisci non possumus; at tacere.* Iterum pro Plancio: *Nam Opimii quidem calamitas vtinam ex hominum memoria posset euelli! vulnus illud Reip. dedecus huius imperii, turpitudo populi Rom. & non iudicium putandum est.* Extat & in Lucano circa pugnam Pharsalicam lib. VII:

> *Hanc fuge mens partem belli, tenebrisque relinque:*
> *Nullaque tantorum discat me vate malorum*
> *Quam multum bellis liceat ciuilibus, ætas.*
> *Ah potius pereant lacrymæ, pereantque querelæ.*
> *Quidquid in hac acie gessisti, Roma, tacebo.*

Statius præterea lib. V. Sylu. Protrept. ad Crispinum à matre tentatum veneno, vers. 88:

> *Excidat illa dies æuo, ne postera credant*
> *Sæcula! nos certe taceamus; & obruta multa*
> *Nocte tegi propriæ patiamur crimina gentis.*

Non inepte igitur Arcadii atque Theodosii decretum: *Omnes res Eutropii, qui quondam præpositus sacri cubiculi fuit, ærarii nostri calculis adiunximus, erepto splendore eius &*

§ 9.

Consu-

Consulatu à tetra inluvie, & à commemoratione nominis eius, & cœnosis sordibus vindicato, vt eiusdem vniuersis actibus antiquatis, omnia mutescant tempora, nec eius enumeratione sæculi nostri labes appareat, nec ingemiscat, aut qui sua virtute ac vulneribus Romanos fines propagant, vel qui eosdem seruandi iuris æquitate custodiunt, quod diuinum præmium Consulatus lutulentum prodigium contagione fœdauit &c. Consule locum Cod. Th. lib. IX. tit. XL. Nec inconcinnè Tiberius, *cum Val. Messalinus signum aureum in æde Martis Vltoris, Cæcina Seuerus aram Vltioni statuendam censuisset; prohibuit: ob externas ea victorias sacrari dictitans; domestica mala tristitia operienda*; inquit Tacitus lib. III. Annal. cap. 18. qui mirum, nisi respexerit ad Iul. Cæsarem, de quo sic Plinius lib. VII. cap. XXV: *Præter ciuiles victorias, vndecies centum & XCII. millia hominum occisa prælijs ab eo, non equidem in gloria posuerim; tantam etiam coactam humani generis iniuriam: quod ita esse, confessus est ipse bellorum ciuilium stragem non prodendo.* Adeo vt non sine ratione dictauerit orat. contra Græcos Tatianus: *Egregius scilicet fuit tyrannus ille Phalaris, qui lactentes adhuc infantes vorauit. & expressus ingenio Polystrati, tamquam vir aliquis admirandus, etiamnum ostenditur. Et cum Agrigentini faciem eius anthropophagia contaminatam intueri abhorreant, non desunt literati homines qui imaginem eius vidisse glorientur. Quis non vitio vobis vertat, quod Polynicis & Eteoclis imagines spectando mutuam fratrum cædem probare videamini, & non potius eas vna cum ipsarum artifice Pythagora pessundetis? Pereant ista, vnde vitiorum memoria mēti renouatur, &c.* Vt huic Diatribæ incumberem, factum quod legissem in Lipsii Notis ad lib. primum Politicorū eius, c. 6: *Legi nō sine risu in Mexicana historia, morem iis fuisse, vt cum Regem alium consecrarent, is iuraret in hæc verba*: Iustitiam se administraturum, nullum è subditis oppressurum, bello fortem futurum. Effecturum vt Sol cursum, splendoremque suum teneret; nubes pluerent, riui currerent, & terra produceret omne genus frugum. *Quæ postrema vnius Dei propria, vides ridiculè ab homine posci, & promitti, &c.*

TACITVS lib. XII. Annalium cap. XI.
Ac tamen ferenda Regum ingenia: neque vsui crebras mutationes.

REGES, FACTO, DICTO, COGITATIONE VIOLARE NEFAS.

Caput III.

SVMMVLA.

Persarum mira erga Arsacidas suos affectio. pr.
Reges supra parentes proprios honorandi. ibidem.
Parentibus quid & quantum debeamus. §. 1.
Debitus eis cultus à Deo proximus. §. 1.
Floridissimæ super illa re Philosophorum Theologorumque aliquot sententiæ. §. 2. 3. & seq.
Sæpe vel vultu pietas læditur. §. 4.
Persolui gratia non potest vel malo patri. §. 5.
Liberorum omnis caussa mala est contra parentes. §. 6.
Senecæ patris locus defensus à Correctorum nouatione. § eod.
Ergo nulla prorsus ratione offendendi. § 7.
Parricidio cur Solon ac Romulus nullas posuerint pœnas. § eod.
Grauius peccatur in Principem quam in parentem. § 8.
Quia ab eo pendet salus publica. § 9.
Toleranda Potestas quamuis pessima. § 10.
Est enim Dei carnifex. § eod.

ADmodum consulit maiestati Regū, quod legimus Plutarchi Agide: *Regem Lacedæmoniorū ne hostes quidem temerè, cum occurreret eis in acie, attingebant, sed deflectebant, verentes venerantesq; eius maiestatem. Itaque multis in conflictibus, quos conseruerunt cum Græcis Lacedæmonii, vnus ante Philippi æuum lancea ictus cecidit in Leuctris Cleombrotus.* Nec minus ei fauet illud Ammiani lib. XIII. cap. 16. *Persæ Arsacen numinis vice venerantur & colunt; eo vsque propagatis honoribus, vt ad nostri memoriam, non, nisi Arsacides sit, quisquam in suscipiendo regno cunctis anteponatur: & in qualibet concertatione, quæ quotidie apud eos eueniunt, vt sacrilegium quisque caueat, ne dextera sua Arsacidem arma gestantem feriat vel priuatum.* Erigit autem planè & stabilit istud quod extat Nicolai libello de moribus Persarum. *Regi gratias agit, ab eo flagellari iussus, tanquam feliciter secum actum sit, quod rex eius meminerit.* In talibus certe tralucet indoles tum pia, tum vltioni minimè addicta, qualem æui nostri hominibus optemus potius quàm speremus. nam vt hodie quidem viuitur, nihil minus inuiolabile quàm Principes. imo fere vbique

Destrictus ensis iis super aurea
Ceruice pendet.

pessime tamen. quippe, si omnia exigamus ad amussim iustæ rationis; nihil tam enomiter delinquere potest Potestas, vt eam torue intueamur; nedum conuitiis impetamus; multo minus pulsemus, aut tollamus. Atque vt omittam, Reges sacrosanctos esse, vel ideo quod Deum nobis repræsentent; tales insuper sunt ob ius quod eis in nos; parentes scilicet, & quidem publici. Nouerat istud Lysimachus, quem affirmat, leoni iam obiectum ab Alexandro Magno libro XV. cap. 6. abbreuiator Trogi; *Magno animo, regis, velut parentis, contumeliam tulisse.* Religiose. nam imperatoribus, vt est apud Dionem Cassium lib. LIII: *Patris nomen tametsi aliquod ius in nos omnes tribuit quale patribus olim erat in liberos; tamen initio non in hunc finem eis impositum est, sed honoris gratia, vtque admonitioni esset ipsis, vt subditos instar liberorum diligerent, hique rursus ipsos veluti patres reuererentur.* Et vero si id etiam vtrinque obseruaretur, ô beatos Principes! ô beatos populos! Ceterum vt nemini non è vulgo sic vtcumque constet, quantum debeat genitoribus suis; pauca quædam scriptorum meliorum semina spargam in publicum, bona sub spe, si in nullius animum radices egerint, at nemini tamen datura damnum vel malum. Atque inter primos quidem censet lib XI. de Legibus Plato: *Parentes negligere neque Deus, neque homo sanæ mentis compos cuiquam vnquam erit auctor* & cetera quæ inde petantur. Sed & dictum est Aristotelis lib. IX. cap. II. Ethicorum: *Parentibus exhibendam* τιμὴν καθάπερ θεοῖς. nec mirum, cum teste Tulli. orat. pro Plancio, *Parens non multo secus liberis sit quam Deus.* Quod idem enunciabat Libanius Declamatione XL: *Parentes iure secundum Deos à liberis coluntur.* quam sententiā pulchra paraphrasi ita enunciat Declamat. XLIV: quo probat, nulli non scriptorum Doctorumue axiomatis fuisse loco: *Deos colendos, vt oportet maximè: secundum illos, parentes obseruandos esse: prouidendum esse, curamque adhibendam patribus; omni illis ratione gratum faciendum esse: senectuti eorum subueniendum; referendam illis decentem gratiam: non concedendum vt quisquam contumeliam iisdem inferat: si quis eos læserit, persequendum, etiam si periculum immineat: tamen etsi mori contingat, libenter perferendum. Nam eiusmodi mors omnibus studiis ac votis expetenda, quæ pro patribus obtingit.* Atq; de his ac similibus loquitur Philo Iudæus in Decalogo: *Aiunt patrē matremq; Deos conspicuos, illius ingeniti imitatores fingendis animantibus: hoc vno differre, quod Deus sit mundi genitor, hi vero filiorū tantummodo: nec fieri posse, vt pius sit erga illum inuisibilem, qui erga hos conspicuos est impius.* Præclare Plutarchus de fraterno amore: *Omnes hoc dicunt & canunt, primū secundum Deos honorem ac præcipuū parentibus Naturam ac Legem naturæ destinasse: neq; Diis quicquam gratius homines facere, quàm si parentibus alumnisq; suis veteres super nouis feneratas gratias benigne atq; alacriter persoluant. neq; contrà maius est argumentū impietatis, quàm parentum despicatus & in eos iniuriæ. Itaq; interdictum est nobis, ne alius malefaciamus: matri autem & patri non ita se dare vt semper ea dicas atque agas, quibus lætentur, etiamsi molestiam præterea nullam adferas, impium iniustumque habetur.* sic ille. Cuius verbis postremis valde affinia sunt

sunt ista Lycurgi contra Leocratem: *A quibus enim principium vitæ accepimus, plurimisq; beneficiis aucti sumus; aduersus hos non solùm peccare, verùm nisi beneficium compensando vitã ipsam impendamus, summa est impietas.* Egregie quoq; libro de mulieris harmonia Perictiones: *Mali quicquam parentibus nec dicto neque facto exhibere oportet: sed obedire cuiuscunq; conditionis fuerint. Item in qualicunque corporis, animi, rerumve externarum fortunã, in pace, bello, sanitate, morbo, diuitiis, paupertate, gloria, infamia, siue priuatis, siue in magistratu constitutis parentibus, adesse ipsis oportet, nec vnquam deserendi sunt: obediendumque tantum non etiam insanis. Hæc enim sapienter & rectè fieri à piis hominibus existimantur. Contemptus autem parentum, peccati genus eiusmodi est, quod in viuis simul atque defunctis diuinitus damnatur, ab hominibus odio habetur, & sub terrâ in loco impiorum vna cum reliquis improbis perpetuò punitur à Iustitia & Infernalibus Diis, qui his rebus inspiciendis destinati sunt. Honestißima enim est. imò diuina parentum facies. & aspectus cultusq; eorum tanti fieri debet, quanti nec solis sit, neq; omnium siderum quæ gratißimas cæli choreas constituunt; aut si qua alia res istis maior à quoquam æstimatur. Deos equidem arbitror, si contemni parentes viderint, haudquaquam id esse toleraturos. Quamobrem & viuos & mortuos colere par est, nec vnquam eis contradicere. Verùm si quid ignorent, morbi aut animi deceptionis vitio, consolari atque docere oportet: odisse nequaquam. Maius enim inter homines peccatum admitti nequit, quàm erga parentes impietas.* Admodum floride: suntque eiusdem, aut veris aut horti, ista Hierocles libro de officio liberorum: *Si quis ergo parẽtes, secundos ac terrestres quosdam Deos dixerit, non errabit, cùm nobis propter vicinitatem, si dicere fas est, vel ipsis Diis honorabiliores sint. Necessarium autem est existimare vnum erga ipsos gratitudinis modum esse, perpetuam & nunquam remittentem beneficia ipsorum rependendi animi promptitudinem. Quantumuis enim multa in eorum gratiam fecerimus, semper tamen inferiora erunt omnia, quàm esse deberent. Quinetiam propemodum actiones nostræ omnes illorum videri possunt, vt qui nos etiam hæc agentes produxerint. Quemadmodum enim Phidiæ aut aliorum artificum opera; si & ipsa rursus alia quæpiam facerent, ea quoque non dubitaremus opera nominare artificum: eodem modo actiones etiam nostra parentum nostrorum opera esse dicentur, per quos & nos nati sumus. Vt igitur in promptu habeamus, quibus officiis erga parentes obstringamur, summariam hanc sententiam semper animo versare oportet: Quod parentes Deorum nobis imagines sint, & per Iouem Dii lares, seu domestici beneficiorum autores, cognati, creditores, domini, & amici constantißimi. Sunt enim Deorum imagines certißimæ, & similitudinem eorum nobis referunt meliùs, quàm vllius artis facultas exprimere poßit: cùm tanquam Dii domus patroni & nobis familiares sint. Beneficiorum item maximorum nobis autores sunt, & maxima quæque præstant, non quidem eà solùm quæ habemus sed quicquid nobis exhibere & optare voluerint.* Quibus verbis postremis, tanquam iucundior Echo, adsonat Philo Iudæus libro de Decalogo: *Filiorum nihil est proprium quod non parẽtibus debeant; à quibus vel acceperunt, vel in acquirendo adiuti sunt.* Pariaq; his Aristoxenus lib. 4. Sent. Pythagor: *Putare quisq; debet, omnia quæ poßidet, eorum esse qui genuerunt & educarũt, ita vt illis hæc omnia pro viribus ministrare debeat, primum quidem externa bona, deinde etiam corporis, postremò quæ ad animũ pertinent; hæc omnia videlicet mutuo data persoluens, & pro curis doloribusque priscis parentum, in senectâ recentes reddens, quando maximè indigent. In verbis quin etiam per totam vitam parentes venerari maximè decet. Leuium enim volatiliumque verborum grauißima imminet pœna. Nam omnibus præposita est Nemesis iudicii angelus, huiuscemodi omnium consideratrix. Oportet itaque iratis animumq; explentibus cedere, seu verbis siue rebus id faciant; non ignorantes patrem iure admodum filio valdè succensere, si quando ab eo iniuriam sibi fieri arbitretur.*

§ 2.

§ 3.

Rotundè Nazianzenus in Dysthichis.

Deum ille facilè abiurarit, qui parentem suum negat.

Et strictim D. Augustinus lib. de decem plagis: *Caninum est parentes non agnoscere.* Nec secus Seneca lib. 3. de Benef. c. 1. *Parentes suos non amare impietas est, non agnoscere insania.* Haud absurde quoq; Chrysologus Serm. 11. *A se migrat, & ab homine totus transit in bestiam, paternæ pietatis immemor, gratiæ genitoris oblitus.* Floridè admodum Libanius Declam. 44. *An quisquam patrem ferit, qui agnoscit, & patrem esse persuasum habet: estne qui eum contumelia dedecoret? estne qui omnino contradicat? Equidẽ arbitror eos qui horũ aliquid facere aggrediuntur, alienos esse à genere, & illegitimos, tametsi tales non agnoscantur. Quis enim siquidem sapit, patrem suum tristitia afficeret? quis fratrem, aut amicum aut cognatum in malum aliquod conijceret? quis adeò agrestis? quis tam ferus & inhumanus? reuerentur etiã feræ naturam, & cum in alias omnes animantes sæuiant, generis sui amore multum indicant mansuetudinis. itaq; etiam belluæ sæpe visæ in prima illa felicitate pro parentibus suis belligerantes alacriter & animose periclitantes, eos magno studio & affectu curare, ac plurimam in eosdem solicitudinem exhibere. Tanto autem beneuolentius omnes homines in patres suos affecti sunt, quàm feræ, quanto rationis compotes lentiores sunt brutis: & mitißimi à ferocißimis natura differunt.* Vnde haud præpostera oratio liberorum Herodis apud Iosephum libr. 16. Antiq. cap 8. *Nec enim vsq; adeo cara nobis est vita, vt eam cum auctoris molestia retinere velimus.* Signate quoque Theodoricus Rex lib. 3. Epist. 24: *Pessimè contra parentes erigitur brachium, pro quibus constat gloriose moriendum.* Probè: *Etenim si (id quod præclare à sapientibus dicitur) vultu sæpè læditur pietas: quod supplicium satis acre reperietur in eum qui mortem obtulerit parenti, pro quo mori ipsum, si res postularet, iura diuina atque humana cogebant?* inquit Tullius. Cui longinquiter nescio quis apud Senecam libr. 3. cap. 4. Controu: *Vt à patria potestate discedas, & ad æstimationem beneficij venias; qui dat vitam, si prior accepit, non obligat sed reddit.* Inde acute D. Ambrosius in Lucæ cap. 18. *Illi debes quod habes, cui debes quod es.* Ergo iure tantum suo vtitur, cum inquit Coriolano sua mater: *Nec Volscorum reliquorumve hominum omnium beneficia etiãsi cælum attingant magnitudine, tantum apud te valere sinas, vt his naturæ iura violari & aboleri patiaris: sed meus eris omnium memor, mihique omnium prima debebis acceptæ vitæ gratiam, & sine caussatione meis obsequeris precibus. hanc enim legem natura præscripsit omnibus qui sensus & rationis sunt participes.* Dionys. Halicarn. Antiq. Rom. lib. 8. Nec plus sibi sumit quàm debet pater apud Quintilianũ, Declamat. 5. *Clauserim paternos penates; de testamento, de spe successionis expulerim; onerauerim vinculis manus, fœdauerim membra verberibus; persolui gratia non potest nec malo patri.* Inde utilia Ciceronis pro Cluentio: *Facilè intelligo, non modò reticere homines parentum iniurias, sed etiam animo æquo ferre oportere.* Et ista D. Hieronymi Epist. de vitando susp. contub. *Mater & filia nomina pietatis, officiorum vocabula, vincula naturæ, secunda post Deum fœderatio. non est laus si vos diligitis: scelus est quod odistis.* D. Chrysostomus Homil. 11. ad Timoth. 1. cap. 1. *Patrem qui habet, etsi mille patiatur incommoda, omnia patris reuerentia conteget.* Imò apud Aristophanem in Nubibus mandat Strepsiades filio:

§ 4.

§ 5.

Sed abi; perge: vnà eamus & tu dum patri
Sis obsequens, pecca.

Nec malè. nam vt est apud Stobæum tit. de honorandis parentibus: *Pittacus, filium admonens ne cum patre in iudicio litigaret, his verbis vsus est: si patre iniquiora dixeris, damnaberis; sin æquiora, vel ob istud damnari dignus es.* Vnde vix satis seruiit decoro Maluianus Hypatio: *Sed parcendum paululum verbis est. quia etiam in bonâ caussa humilis esse, in quantum res sinit, filij apud parentes debet oratio.* Rectiusque Calp. Flaccus Declam. 21: *Cede fratri, cede vel patri. victor eris crede, si cesseris. Didici salutis legibus, parricidium posse committi.* Huc tendit declamatione 41. Sophista Antiochensis, vbi introducitur filius patri per calumnias alienior ne respondere quidem nisi silentio: *frater autem perculsus inopinato malo, & criminibus, & patris vociferatione, & circumstantibus, tacebat; adeo vt nihil pro se diceret, ob suam erga patrem reuerentiam: quin maluit iusta causæ suæ præsidia prodere, quàm vt calumniis incesseretur enunciare.* Et hoc est quod intelligit apud Senecam libro 7. Controu. 1. Albinus: *Caussam malam habeo, vt inter fratres.* quæ

§

cur rapiuntur in medicinam? dicit in fratrum litibus, neutrum vincere; vtrumque damnari: si non ciuiliter, at lege naturæ. Pie Epictetus Enchiridii cap. XXXVII: *Pater est? præcipitur, curam eius agendam, cedendum ei in omnibus: si conuicietur, si verberet, ferendum esse. At pater malus est? Nunquid igitur natura cum bono patre coniunctus es? Non; sed cum patre. Tu igitur munus tuum erga ipsum tuere: nec quid ille agat considera. sed quibus rebus agendis tuum institutum naturæ futurum sit consentaneum. Te enim alius non lædet, nisi ipse velis.* Ad quæ sic egregie Simplicius: *Si fortuitis dominis, argento numerato, & corpora & peculia seruorum parent: quanto magis parebunt eadem illis, qui naturales ortus nostri auctores fuerunt? Quare & verbera patrum æquioribus animis ferenda sunt filiis, quàm seruis dominorum; multoque magis conuitium aut contumelia. Itaque veteres Romanorum leges, tum excellentiâ naturæ consideratâ, tum laboribus quos filiorum caussa parentes capiunt expensis, tum eo etiam consilio vt liberos omnino patriæ potestati subiicerent, & vendendi illos si vellent, potestatem dedere parentibus & impune occidendi. His vero antiquiores, ita venerati sunt parentes, vt Deos apellare eos non dubitarint.* Insigniter D. Ioh. Chrysostomus Orat. vltima aduersus Iudæos: *Nam & naturæ leges, & leges ab hominibus institutæ [sic præscribunt] etiamsi flagris cædat pater, si à mensa depellat, si cibus exigat, si quocumq; modo puniat: iubent omnia fortiter perpeti, nec vllam illi veniam concedunt, ni paruerit pertuleritque. Etiamsi filius casus innumeras querimonias deplorans proferat; hæc verba audit ab omnibus. Pater est qui cecidit ac dominus, habetq ue potestatem in te quod vult faciendi, & oportet omnia placide ferre.* Huc respex t æqualis ille Iuliano Apostatæ Sophista, in Declamatione Neoclis: *Sed quamuis omnia confundas, Neocles te procreauit, fili; idque aliter nunquam se habuerit. ergone patrem mœrore afficiens, diis putas gratum facere? nonne scis eos nobiscum stare in contentionibus dissidiisque cum liberis?* Porrò quàm horribilibus execrationum pœnis alliget patrum pulsatores Plato, videre est libro IX. de Legibus. Sane parenteis vocare in ius, prohibitum legibus omnium gentium. testaturque Euthyphro apud eundem Platonem in nominis sui Dialogo: *Aduersus patrem, instituere homicidii actionem impium.* Quare, vbi asseuerat Electra Clytemnestræ mariti interfectrici, apud Sophoclem in nominis sui tragœdia:

§ 7.

> *Patrem ais te interfecisse?*
> *Quo quid turpius dici potest,*
> *Siue iuste, siue iniuste feceris?*

vbi quærit Quintilianus Senior Declã. CCLXXXVI: *Quod tantum scelus inueniri potest, quod parricidio vindicandum sit?* vbi item censet cap. I. lib. XVI: Institut. *In parricidio nulla satis iusta caussa ad sceleris patrocinia prætexi potest:* videntur dicere fieri non posse per naturam. Et vero tam hoc certum est, vt id facinus fato imputaretur, quod placuit Soloni, ac Romulo; ideo ei nullum ponentibus supplicium, quemadmodum indicat Plutarchus in Romulo. Hinc Manilius lib. IV.

> *Ecce patrem nati perimunt, natosque parentes,*
> *Mutuaque armati coeunt in vulnera fratres.*
> *Non nostrum hoc bellum est: coguntur tanta mouere,*
> *Inque suas ferri pœnas laceràndaque membra.*

E aque propter ipsamet Clytemnestra, vicina neci deprecatur Orestem Aeschyl. Χοηφόρ.

> *Ego te alui; nunc vero senescere volo.*
> OR. *Patrem interficiens habitabis mecum?*
> CL. *Fatum ô fili horum est in caussa.*

Vnde eidem, erepta mente tribuit Horatius, lib. II. Sat. III. v. 134: loquens de Oreste:

> *An tu reris eum occisa insanisse parente?*
> *Ac non ante malis dementem actum furiis, quàm*
> *In matris iugulo ferrum tepefecit acutum.*

Nec a[illegible] erius mentis Herodotus lib. III: *Ob hoc scelus, vt Ægypti aiunt, continuo Cambyses insaniit. cum ne prius quidem compos mentis fuisset, exorsus primum perpetrare facinus in Smerdin, ex eisdem sibi parentibus fratrem.* Minimum ab his dissidet Iulius Bassi argumentum libro VII. Contr. V: *Sirerum natura pateretur, obliuiscendum mihi erat patris, dum occiderem.* Hæc cum ita se habeant, nemini dubium est, grauiter peccare qui Principi vel cogitatione vel dicto vel facto aduersantur; grauius sanè, quàm si quid tale molirentur in parentem proprium. cuius rei ratio in promptu: quia si quis suum tollit, manet tamen status familiæ: at Principis ruina, omnium penates aut euertit, aut perturbat. *Quin ouem iugulat, gregem quidem imminuit. porro qui pastorem ipsum de medio tulerit, totum simul gregem dissipabit;* inquit Homil. I. ad Timoth. I. D. Chrysostomus. Quapropter bracteatum est Senecæ dictum lib. I. cap. IV. de Clementia: *Principes regesque & quocunq; alio nomine sunt tutores status publici, non est mirum amari vltra priuatas etiam necessitudines. Nam si sanis hominibus publica priuatis potiora sunt; sequitur vt is quoque carior sit in quem se Respubl. conuertit.* Iustaque maxime exultatio Plinii in Paneg. dicto Traiano: *Vt plena altaribus, augusta victimis cuncta! vt in vnius salutem collata omnium vota! cum sibi se ac liberis suis intelligerent precari, quæ pro te precarentur.* Sed & preces iustæ Minyarum pro Typhi apud Flaccum lib. V. Argonaut:

§ 8.

> *Hoc pater, hoc nobis refoue caput, vlla laboris*
> *Si nostri te cura manet, qui cardine summo*
> *Vertitur, atque omnis manibus nunc pendèt ab vnis.*

§ 9.

Et verò regicidæ isti videntur ignorare fabulam Æsopi, repetitam ab Agrippa de Menenio, quæ volebat, *Tempore, quo in homine, non vt nunc, omnia in vnum consentiebant; sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerit, indignatas reliquas partes sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri: ventrem in medio quietum, nihil aliud quam datis voluptatibus frui; conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes conficerent. hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa vnà membra, totumque corpus ad extremam tabem venisse. inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse; nec magis ali quam alere eum; reddentem in omnes corporis partes hunc, quo viuimus vigemusque, diuisum pariter in venas maturũ conferto cibo sanguinem:* Liu. lib. II. cap. XXXII. At istud inprimis ipsis sciendum erat, animisq; præterea penitus instillanda verba Amyntæ iniecti in coniurationem Philotæ, *Proditos eos esse barbaris: neminem ad coniugem suam, neminem in patriam & ad parentes fuisse rediturum: velut truncum corpus, dempto capite sine spiritu, sine nomine in aliena terra ludibrium hostis futuros.* Curt. lib. VI. cap. XLVII. Perpendendæ etiam preces exercitus Macedonici, rogantis Alexandrum, *vt tandem satiatæ laudi modum faceret, ac saluti suæ, id est publicæ parceret.* Curt. cap. XXX. fine lib. IX. Vt & examinanda illa e Flori lib. IV. cap. III. de D. Augusto: *Qui sapientia sua ac solertia perculsum vndiq; & perturbatum ordinauit imperii corpus: quod ita haud dubie nunquam coire & consentire potuisset, nisi vnius Præsidis nutu, quasi anima & mente regeretur.* Imbibendum vero & in succum ac sanguinem conuertendum effatum Senecæ lib. I. de Clem. cap. III: *Non hic est sine ratione populis vrbibusque consensus, sic protegendi amandique reges, & se suaque iactandi, quocumq; desiderauerit imperantis salus. Nec hæc vilitas sui est aut dementia, pro vno capite tot millia excipere ferrum, ac multis mortibus vnam animam redimere, nonnumquam senis & invalidi. Quemadmodum totum corpus animo deseruit, & cum hoc tanto maius tantoque speciosius sit, ille in occulto maneat tenuis, & in qua sede latitet incertus, tamen manus, pedes, oculi negotium illi gerunt: illum hæc cutis munit: illius iussu iacemus, aut inquieti discurrimus: cum ille imperauit, siue auarus dominus est, mare lucri caussa scrutamur, siue ambitiosus, iamdudum dexteram flammis obiecimus, aut voluntarie subsiluimus: Sic hæc immensa multitudo, vnius animæ circumdata, illius spiritu regitur, illius ratione flectitur, pressura se ac fractura viribus suis, nisi consilio sustineretur.* O verba nõ modo in concione generis humani quolibet recitanda semestri; sed & candenti ferro liberaliter inscribẽda tergis eorũ, qui voce, qui scripto, auctoritatem qualiscũq; magistratus, eleuant! Nam cum constet; *Prope euersum orbem, etiam cum de principatu inter bonos certaretur &c.* Tacitus lib. I. Hist. cap. L: quid quæso hoc sæculo fiat? Plane iure merito auribus animisque admittamus consilium

Cæsaris Claudii, apud Tacitum Annal. lib. 12. cap. 11. *Ac tamen ferenda regum ingenia, neq; vsui crebras mutationes:* Adsentiamurq; Cereali: Tac. l. b. Hist. 4. c. 74: *Quomodo sterilitatem aut nimios imbres, & cetera naturæ mala; ita luxum vel auaritiam Dominantium tolerate. Vitia erunt donec homines. sed neque hæc continua; & meliorum interuentu pensantur. nisi forte Tutore & Classico regnantibus, moderatius imperium speratis: aut minoribus quam nunc tributis, parabuntur exercitus, quibus Germani Britannique arceantur. &c.* In summa, nobis nihil putemus relictum quã & perpetuo & vbiq; auscultare dicto Marcelli, tanquam si oraculo imperatum esset; *Bonos Imperatores, voto expetere: qualescunq; tolerare.* Tacit. l. b. 4. Hist. c. 8. Verseturq; perpetuo in memoria Constantinopolitani Episcopi aureum oris aurei dictũ, è cõcione περὶ ἀρχῆς: *Qui præfectis & principibus obtemperat, non illis imperantibus se submittit, sed Deo, qui hoc ita constituit, at qui illis morem non gerit, Deo bellum infert. At quid si rex etiã palam præ se ferat tyrannum? ne sic quidem de eo iudicabis. forsan talis est tuo bono; quemadmodum tyrannis & aliis populis profuit.* Bene enim Plutarchus cap. 14. de sera Numinis vindicta: *Quemadmodum fel hyænæ, & phocæ aliorumq; fœdorum animalium coagula, aliquid habent ad morbos sanandos vtile: sic nonnullis morsu & pœna indigentibus Deus iniiciens tyranni alicuius sæuiciam implacabilem, aut magistratus molestam asperitatem; nõ ante id quod excruciabat ac turbabat sustulit quam vitiosos morbo liberasset ac purgasset. Tale medicamentum fuit Agrigentinis Phalaris, Marius Romanis. & Sicyoniis Deus disertis verbis prædixit,* flagella incutientibus vrbem opus habere. Acutè Sarisberiensis lib. 8. Policr. cap. 20. f: *Peccata delinquentium, vires sunt tyrannorum.* Bellè Theodoretus ad Græcos infideles Sermone 6: *Sicut ciuitates, iustitiæ ministros & carnifices alunt, per quos & parricidas & latrones, & aliis sceleribus delinquentes, pœna afficiunt; nõ laudantes quidem quæ sibi carnifices peragenda munia desumpserunt, sed ad necessarios tamen vsus eorum ministeria tolerantes: ita & mundi huius præsul ac gubernator, patitur tyrannos esse ceu quosdam carnifices, vt per eos ab impiis & iniquis hominibus pœnas exigat: mox tamen & eosdem tyrannos exactissimo traditurus supplicio, quandoquidem non vt Dei ministri sed suæ ipsius malignitati seruientes, ea damna hominibus intulerunt &c.* Grauiter igitur Themistius Oratione 9: *Verissimus est sermo & antiquæ Philosophiæ, quo dicitur, statis temporibus, alias diuinas quasdam æternasq; Mentes, ad hominum vtilitatem è cælo delapsas in terris degere, quæ non obductæ tenebris, vt ait Hesiodus, sed corporibus nostrorum similibus circumfusæ sunt, & inferiorem naturæ suæ dignitate vitæ rationem subeunt, vt societati nostræ communioniq; se accommodent: alias vecordes & importunas descendere, Cocyti & Furiarum alumnas, & ab iisdem prognatas, ad miserorum mortalium fraudem & perniciem; quæ suspiriis ac lamentis delectantur, nunquam ducta satiantur, lacrymis saginantur: quibus id muneris commissum est, vt pro terræmotibus, pro pestilentia, pro diluuio, terrã accidant, quoties fertilior esse atq; abũdare cœperit.*

§10.

TACITVS lib. 1 Histor. cap. xxxi. *Et ambigua de Vespasiano fama: solusq; omnium ante se Principum in melius mutatus est.*

Magistratvvm Initia Fine meliora.

Caput IV.

Svmmvla.

Candidati, honores petituri quid vis de se pollicentur: eos adsecuti, suffragatores suos negligunt. pr.
Principum modestia, minuitur vbi iam secure imperant. §. 1.
Partim quod eis modo obstet voluntas, virtutisq; laruã abiectã, ingenii sui scabiem detegant. §. 2.
Partim quod refrenentur aut pudore, aut metu. §. 3. & 4.
Pudor tamen vinculum non nimis firmum. §. 5.
Firmius Timor & Terror: siue is à domesticis. §. 5.
Siue ab extraneis. §. 6.

Extat apud Aristophanem in pauperis ac Pluti colloquio:

Ne me relinquas: non enim inuenies me
Quærens amplius virum moribus meliorem.
Per Iouem. non enim est alius præter me.
PLVT. Hæc dicunt omnes. quando autem à me
Assecuti sunt vere, & facti diuites,
Manifesto superant nequitia.

Quæ cum audimus, parum abest quin nobis repræsententur magistratuũ Candidati, honores petituri, quiduis & ipsi de se pollicentur; sed pollicentur tantum: nacti quod volebant, videas agere personam Agamemnonis: cui obiicit suus frater, Euripidis Iphig. in Aul. v. 337.

Scis quando cupiebas præfici Græcis ad Ilium,
Specie quidem non volens: voluntate vero cupiens,
Quàm eras humilis, omnem dextram prehensans,
Et habens fores patentes cuilibet popularium,
Et dans alloquium ordine omnibus; etiam si quis non volebat,
Moribus quærens imperium à vulgo redimere?
Deinde postquam potitus es imperio, mutans mores,
Amicis non amplius fuisti sicut ante amicus;
Difficilis aditu, & rarus intra claustra. Virum vero non decet
Probum, res magnas gerentem, & imperio decorarum
mores mutare.

At vitio isti plures obnoxios, deplorat Polybius homo Græcus lib. 10. Hist. *Atqui palam est, & iam in multis obseruatum, sic comparatos esse homines, vt si vbi prosperitas quædam occurrit, beneficos se erga proximos ostendant. & spem bonam polliceantur: vbi vero quod petebant, consequuti sunt, tum demum malefaciant, & subditis dominorum more imperent.* Deplorat Sallustius Romanus sub Marii persona, cap. 75. Iugurth: *Scio plerosq; non iisdem artibus imperium à vobis petere, & postquam adepti sunt, gerere. primò industrios, supplices, modicos esse: deinde per ignauiam & superbiam ætatem agere, &c.* Acceditq; eidem querelæ Thrasea, apud Tacitum lib. 15. Annal. cap. 21. *Initia magistratuum nostrorum meliora ferme, & finis inclinat.* Et vero si excutiamus veteris historiæ scrinia, vix vnus alterue exibit, cui nõ cõueniat Deianiræ conuitiũ:

Cœpisti melius quam desinis: vltima primis
Cedunt.

§1.

competatque tantum non vniuersis nota Corneliana lib. 6. Annal. cap. 32. *Cesseruntq; prima postremis, & bona iuuentæ senectus flagitiosa obliterauit.* Adeo vt sit grauioris põderis, quam appareat, Plinianum dictum Traiano c. 95: *Etenim memini tunc verissimè iudicari, meruerit quis honorem nec ne; cum adeptus est.* Plane, ceu venturis sæculis vix credenda miracula, consignarunt monumentis suis, de Vespasiano Tacitus: *Solusq; omnium ante se Principum in melius mutatus est.* De Traiano Plinius: *Onerasset alium eiusmodi introitus. tu quotidie admirabilior & melior; talis deniq; quales alii Principes futuros se tantum pollicentur. Solum ergo te cõmendat augetq; temporis spatium. iunxisti enim ac miscuisti res olim diuersissimas; securitatem imperantis & incipientis pudorem.* De M. Aurelio Aristides Orat. εἰς βασιλέα: *Arbitratur etenim debere verum regem secundum vniuersi regem conformari, tum quantum ad humanitatem, tum quantum ad ciuium omnium curam: neq; cum ante regnum adeptum benigne & moderate se gesserit; eo comparato difficilem se ac violentum præstare, &c.* De Iuliano Mamertinus: *At in virtutibus principis nostri, quanto ætas prolixior, tanto pulchritudo præstantior.* Iterumq; post multa: *At mutant secundæ res animum. Nostrum principem si nondum mutauerint, quando mutabunt?* & statim: *Videte num secundis rebus elatus, aliquid de prioris vitæ mansuetudine & moderatione mutauerit. Mutauit plane, mutauit. nam ciuilior factus prosperorum insregit inuidiam.* De Theodosio Themistius Orat. 6: *Nec quæ hodie magnifice sunt à te gesta, rursus ea tollis, aut labefactas; sed maioribus additis, virtutũ tibi insignia & ornamenta in dies singulos ampliora elucescunt.* De Theoderico Ennodius Paneg: *Ego tibi quod admirationem vincat, oppono Principem meum, ita ortum vt eum nõ liceat improbari, ita agere quasi inter Imperatores adhuc precetur adiungi.* Quibus docemur, promittere aliquid maximo maius de se Plinium, spondentẽ fine Panegyrici: *Ego reuerentia*

vestræ sic semper inseruiam, non vt me Consulem & mox Consularem, sed vt Canditatum Consulatus putem. Multumq; latere in istis Mamertini ad Iulianum Imp. cap. 31: *Facilius est bonis artibus mereri Consulem fieri, quam industria & labore perficere, vt videaris meruisse cum factus sit.* Id ipsum cur non etiam præstent reliqui in magistratu positi; obstat iis modo voluntas, modo facultas. Voluntas quidem hominibus, iam tum à principio malis cum potestatem ambirent; quibus virtus pro larua, & quidem vel contra metum vel pudorem, vel vtrumque. Ea si abfuerint, aut abesse putentur; ingenii sui scabiē statim detegunt. Horum è numero habemus Tryphonem apud Iosephum lib. 13. Antiq. cap. 12: *Adeptus tam concupitam potestatem, non amplius dissimulare prauum ingenium valuit, quod priuatus tegere conatus est, quo magis animos hominum sibi conciliaret. quam primum enim Rex declaratus est, absque persona Tryphonem agere cœpit.* Caligulam, apud Philonem de legat. ad Caium: *Itaq; non multo post ille speratus seruator beneficentissimus, qui videbatur nouus felicitatum fontibus inundaturus Europam & Asiam profuturus priuatim ac publice: iuxta prouerbium, ab ipso lare orsus erupit in sæuitiam, vel potius aperuit quam dissimulauerat hactenus.* Valentinianum, apud Ammianum lib. 27. c. 15. *Et quanquam homo propalam ferus inter imperitandi exordia, & asperitatis opinionem molliret, impetus truces retinere nonnunquam in potestate animi nitebatur; serpens tamen vitium & dilatum aliquamdiu, licentius erupit ad perniciem plurimorum:* Nicephorum, apud Zonaram tomo 3: *Ac ne ad exiguum quidem tempus, benignitatem erga subditos simulare potuit; sed statim iniuriis impleuit omnia: ac ne iis quidem pepercit quorum opera ad imperium peruenerat.* Atq; isti sunt quibus stigma imponit Lactantius lib. 6. cap. 6: *Quidam probitate ficta viam sibi ad potentiam muniunt, faciuntque multa quæ boni solent: eo quidem promptius quod fallendi gratia faciunt. Vtinamq; tam facile esset præstare, quam facile est simulare bonitatem! Sed ii, cum esse cœperint propositi ac voti sui compotes, & summum potentiæ gradum cœperint, tum vero simulatione deposita, mores suos detegunt; rapiunt omnia & violant & vexant: eosq; ipsos bonos quorum caussam susceperant insequuntur; & gradus per quos ascenderunt, amputant, ne quis illos contra ipsos possit imitari.*

§ 3. Interim, animo malos plures continet pudor ac metus. Memorabile prorsus est verbum Plutarchi lib. de cap. vtilit. ex hostibus: *Equidem histriones atq; cantores scenicos videmus sæpenumero in theatris pro sese remisse ac nulla cum alacritate aut solertia agere; orta autem concertatione aduersus alios, non seipsos modo, sed & instrumenta sua maiore cum diligentia ad certamen aptare, fides explorare, accuratiusque concentum instruere & tibiis canere. Ita & qui aduersarium sibi vitæ existimationisq; suæ paratū nouit esse inimicum, attentius seipsum obseruabit, res suas circumspiciet, vitamq; suam constituet. Nam & hoc vitii proprium est quod cum peccamus, inimicos magis reueremur quam amicos. Itaque Nasica nonnullis putantibus atque affirmantibus rem Romanam in tuto esse statu collocatam, deletis Carthaginiensibus, & in seruitutem redactis Achæis: nunc vero, dixit, periculose res nostræ se habent, qui neq; quos metuamus, neq; quos reuereamur, nobis reliquos fecimus.* Tiberio quidem manum iniectam ab hac copula, testatur Tacitus extremo lib. 6. Annal: *Morū quoque tempora illi diuersa. egregium vita famaq; quoad priuatus, vel in imperiis sub Augusto fuit: occultum ac subdolum fingendis virtutibus, donec Germanicus ac Drusus superfuere. Idem inter bona malaq; mixtus, incolumi matre. intestabilis sæuitia, sed obtectis libidinibus, dum Seianum dilexit, timuitue. postremo in scelera simul ac dedecora prorupit, postquam remoto pudore ac metu, suo tantum ingenio vtebatur.*

§ 4. Idem quoq; potest solus pudor. haud enim modo Floralia reuerentur Catonem, verum & cetera theatri vitia. Mirabile est institutum Ægyptiorum circa sepulturam Regum, quod adducam verbis Diodori Siculi lib. 1. Biblioth. *Hoc tempore quæ ad pompam funeris spectant præparatis, postrema die corpus in arca conditum ante sepulchri aditū ponunt. Ibi breuiarium in vita ab rege gestorum de more recitant: volentique facultas datur defunctum accusandi. Adstant sacerdotes, mortui recte facta laudantes. Populus, is permagnus est, qui exequias circumstat, applaudit veris laudibus. in reliquis magno reclamat tumultu. quo accidit, vt plures reges repugnante multitudine solito caruerint sepulchri honore, ac magnificentia. Is timor coegit Ægypti reges iuste viuere, veritos futuram post mortem plebis iram. atque odium sempiternum.* Itaq; nil mirum legere nos in Breuiario Eutropii de Lucio Vero Antonino: *Vir ingenii parum ciuilis: reuerentia tamen fratris nihil vnquam atrox ausus.* Vt & contra, apud Vopiscum, de Carino: *Hic vbi patrem fulmine absumptum, fratrem à socero interemptum comperit; maiora vitia & scelera edidit; quasi iam liber ac frenis domesticæ pietatis, suorum mortibus absolutus.* Nam & de approbantibus impotentiam Decemuirorum Romæ recenset Dionys. Halicarnassæus lib. 11: *Qui paucorum dominatui studebant, iis clarissimorum quorumq; exsilia grata erant; tum aliis multis de caussis, tum quod libidinosissimus quibusque iuuenibus maior indies contumacia accresceret, ac ne aspectum quidem eorum ferre possent, quos impetulantiæ suæ facinoribus reuereri cogerentur.*

§ 5. Vinculum tamen istud non esse è firmissimis, exemplo est Herodes, aula sua interdicens Andromacho ac Gemello; de quibus Iosephus lib. 6. Antiq. cap. 11: *Nec dubium est quin grauius aliquid in eos libenter statuisset, ni obstaret virorum claritas. quare contentus est tum ablegatis ademisse auctoritatem, vt posita proborum virorum reuerentia debaccharetur licentius.* Id ipsum impingit Domitiano Plinius Paneg. Traiani: *Vt sub te spiritum & sanguinem & patriam receperunt studia. quæ priorum temporum immanitas exiliis puniebat. cum sibi vitiorum omnium conscius Princeps inimicas vitiis artes non odio magis quam reuerentia relegaret.* Etiam de Commodo Herodianus lib. 1. cap. 28: *Senes vniuersos & paternos amicos tollere è medio, ne censura illorum sua interpellarentur flagitia; bonaque ipsa diuitum dilargiri partim militibus, partim gladiatoribus, decreuerat; vt alteri se defenderent, alteri oblectarent.* Proinde fortius vinculum peccaturo Metus, hic is a domesticis, siue ab extraneis. Intra bonitatem cohibitus à domesticis Rex Macedoniæ Philippus, prodente apud Athenæum lib. 10. Deipnosoph. Carystio: *Cum aliquando is tesseris luderet, & nuntiaret quidam Antipatrum adesse; turbatus & anxius in lectum reiecit lusoriam tabulam.* Etiam de Alexandri successoribus, post assumptum nomen regium, ita scribit Plutarchus in Demetrio: *Id non additamentum nominis & habitus tantum habuit variationem verum etiam illorum inflauit spiritus & animos sustulit, moribusq; & congressibus eorum fastum addidit & supercilium, tragicorum histrionum more vna cum persona incessum, vocem, accubitum, salutationemque versantium.* Hinc euaserunt in puniendo quoque violentiores: *vbi illam, quæ ipsos multo faciliores & leniores ante popularibus reddebat, detraxerunt potestati dissimulantiam. Tantum vox vna valuit adulatoris, tantaque orbem terræ impleuit conuersione.* His adsident Iustini de Perseo, libr. 32. cap. 5. *Occiso Demetrio, sublatoque æmulo, non negligentior tantum Perseus in patrem; verum etiam contumacior erat.* Nec abeunt Liuiana lib. 44. cap. 30: de Gentio Illyriæ regulo: *Grauis deinde, dempto fratis metu, popularibus esse cœpit, &c.* Sed & viso capite Plauti, *Quin, inquit, Nero deposito metu, nuptias Poppææ, ob eiusmodi terrores dilatas maturare parat, Octauiamq; coniugem amoliri &c?* Tacitus lib. 14. Annal. c. 59. Huicque rei attendit ille apud Papinium lib. 1. Thebaidos vers. 186:

> *Cernis vt erectum torua sub fronte minetur,*
> *Sæuior adsurgens dempto consorte potestas?*
> *Quas gerit ore minas? quanto premit omnia fastu?*
> *Hicne vnquam priuatus erit? tamen ille precanti*
> *Mitis & affatu bonus, & patientior æqui.*
> *Quid mirum? non solus erat.*

§ 6. Validus etiam frenandis malis, metus extraneus. De Ptolomæo Ceranno Iustinus lib. 24. c. 2. *Exinde externo metu deposito, impium & facinorosum animum ad domestica scelera conuertit, &c.* De optimatibus Romanus Liuius lib. 2. cap. 21. f: *Insignis hic annus nuncio Tarquinii mortis. Mortuus est Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum tyrannum contulerat. Eo nuncio erecti patres, erecta plebs. sed Patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia. Plebi cui ad*

eam

tam diem summa ope inseruitum erat, iniuriæ à primoribus fieri cœpere. De Philippo II. Macedonum rege Plutarchus in Arato: *Maxima enim mutatione videtur Philippus & præter omnium expectationem ex miti rege & adolescente modesto castoq; in virum lasciuũ ac detestabilem degenerasse tyrannum. Atqui non fuit illa naturæ variatio, sed declaratio in securitate improbitatis longo spatio propter metum tectæ.* De Parthorũ rege Artabano Tacitus lib. 6. Annal. c. 31. *Is metu Germanici fidus Romanis, æquabilis in suos: mox superbiam in nos, sæuitiam in populares sumpsit fretus bellis quæ secunda aduersum circumiectas nationes exercuerat, & senectutem Tiberii vt inermem despiciens.* Neq; sequius de Bardane idem lib. 11. c. 10: *Regreditur ingens gloria; atq; eo ferocior, & subiectis intolerantior.* De Italo autem cap. 17: *Adstrepebat huic alacre vulgus, & magno inter Barbaros prœlio victor rex: dehinc secunda fortuna ad superbiam prolapsus, pulsusq; &c.* De Vitellio idem lib. 2. Hist: *Tum ipse exercitusque, vt nullo æmulo, sæuitia, libidine, raptu in externos mores proruperant.* Nihil igitur mirum occurrere in historia Polybii lib. 5. *Cum primum Ptolemæus Philopater, mortuo patre & fratre, ac sequacibus illius interfectis, Ægypti imperium suscepit, ratus nullum amplius domi timorem ob prædictum facinus, forisq; omnia sibi fortunam tutissima præparasse, Antigono & Seleuco, vita functis, receptisq; in regna Antiocho, & Philippo, qui vix adhuc pubertatis annos excesserant, velut rebus omnibus sibi fœlicissime succedentibus luxuriæ se tradidit, regisq; morem omnis secuta est regio: quamobrem nulla eius inter suos autoritas erat. Nec illis solum, sed & reliquis qui & Ægypti res & qui exteras quoq; obibãt contemptibilẽ sese præbuit, &c.* Cautum igitur iudicium Arriani de Dario lib. 3. Exped. Alex: *Viro quod ad res bellicas attinet, languido parumque prudenti: quod ad cætera, qui nihil iniqui in suos commiserit, aut certe potestatem committendi non habuerit. Nam simul ac regnare cœpit, statim à Macedonibus & Græcis bello lacessitus est. Quocirca ne volenti quidem integrum erat subditos sibi iniuria afficere, quum ipse in maiore periculo quam ipsi versaretur.* Iudiciosaq; sententia Salustii, Catilinariæ proœmio cap. 2. *Quodsi regum atq; Imperatorum animi virtus, in pace ita, vt in bello valeret; æquabilius, atq; constantius sese res humanæ haberent: neq; aliud alio ferri, neq; mutari, ac misceri omnia cerneres. Nam imperium facile his artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum vbi pro labore desidia, pro continẽtia, & æquitate libido atq; superbia inuasere; fortuna simul cum moribus immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemq; à minus bono transfertur.*

TACITVS lib. I. Historiarum cap. XLIX: *Galba omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.*

MAGISTRATVS VT OSTENDIT VIRVM, SIC ETIAM CORRVMPIT.

Caput V.

SVMMVLA.

Diadema regium, oneris fere maioris, quam vt moderate perferatur. pr.

In causa est, nunc magnitudo imperii. §. I.

Nunc appendix imperii triplex Licẽtia, Copia, adulatio. §. 2. & 3.

Quod non potest, vult posse qui nimium potest. §. 4.

Vita priuatorum modesta, non tam voluntate, quam egestate, & metu pœnæ. §. 4. & 5.

Philosophorum ficta modestia sugillatur. §. 5.

Cur apud Inferos vexentur Homero Optimates potius quam Infimates. §. 6.

Imperantium ne malitia denudetur ac producatur, an vero subnascatur. §. 7.

Denudari, exemplis aliquot ostenditur. §. eod.

Subnasci tamen ac mutari naturam, opinatio est nonnullorum Dynastarum, Historicorum, Patrumque. §. 9.

GLORIOSE quidem satis Marius de se Salustii Iugurthino: *Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulauere. Mihi qui omnem ætatem in optimis artibus egi; benefacere iam è consuetudine, in naturam vertit.* Sed enim qui exitũ eius intuebitur, accusabit hominem aut leuitatis aut inscitiæ. Cautior illo meliorq; Macedoniæ rex, de quo Stobæus tit. de Tyrannide: *Antigonus ad vetulam quandam quæ felicitatem eius extollebat: Si nosses, inquit ô mater, quantis malis hic panniculus esset plenus, ostenso diademate; ne in sterquilinio quidem iacentem tolleres.* Eodem vergit lanx censoria Cobaris, alloquentis Bessum lib. 7. Curtii: *Magnum onus sustines capite, regium insigne. hoc aut moderatè perferendum est; aut quod abominor, in te ruet, consilio non impetu opus est.* Vnde & Mauricii socer Tiberius hisce alloquitur generum suum, apud Theophylactum lib. I. c. II: *Rationis freno in potestatis magnitudine superbiam cohibe, & ex philosophiæ præceptionibus principatus tui nauim dirige. Sublime nimirum, & excelsum quiddam est imperium, sibiq; insidentem altius effert, aduersus rationem برociens, & insolescens.* Nec aliud volebat Tiberius peior lib. I. Annal. Taciti: *Solam D. Augusti mentem tantæ molis capacem: se, in partem curarum ab illo vocatum, experiendo didicisse, quam arduum, quam subiectum fortunæ, regendi cuncta onus.* Parique argumento, alio eiusdem libri loco: *Neque in acta sua iurari, quamquam censente Senatu, permisit: cuncta mortalium incerta quantoq; plus adeptus foret, tanto se magis in lubrico dictans.* Quæ verba ne aliorsum deinceps trahant Critici, admittenda interpretatio Suetonii cap. 67: *Vt imperium iniret & patris patriæ appellationem, & ne in acta sua iuraretur, obstinatissime recusasse; ne mox maiore dedecore, impar tantis honoribus inueniretur. Quod sane & ex oratione eius quam de vtraque re habuit, colligi potest. Vel cum ait: Similem se semper sui futurum: nec vnquam mutaturum mores suos, quamdiu mentis sanæ fuisset sed exempli caussa cauendum, ne se Senatus in acta cuiusquam obligaret, qui aliquo casu mutari posset, &c.* Multi profecto casus; & extra eos, vltro sæpe fatiscimus. Lepida sane illa de Isacio apud Choniatem: *Ipse vero Imperator cum optimæ gubernationis cursum instituisset, instar ignaui cursoris non procul ab ipsis carceribus destitit. Neque enim multos virtutis circulos absoluit, sed veluti fatigatus & eneruatus contentione honesti instituti plurimum remisit.* Haud igitur absque ratione Iuuenali placitum Satyra 10:

> *qui nimios optabat honores*
> *Et nimias poscebat opes; numerosa parabat*
> *Excelsæ turris tabulata, vnde altior esset*
> *Casus, & impulsæ præceps immane ruinæ.*

§ 1. Præparantur autem ad huiusmodi casum, nunc ab onere imperii, nunc à deliciis. Eorum qui sub onere succubuere, nemo magis miserandus Dione, cuius vita petenda è Plutarcho & Æmilio Probo. Turpiter etiam heîc se dedidit Maxẽtius: de quo Nazarius Panegyrico dicto Constantino: *Prauideras hominem non imperando habilem, non tantæ maiestatis capacem; quod magnitudo male crediti muneris extra animi angustias effluebat: quod qui tueri nequeunt, vbi sub onere fortunæ infirmitas lapsa est, faciunt licentiam de potestate, &c.* Nec meliora auspicia Valentiniani. Zosimus lib. 4: *Valentinianus vero qui visus fuisset bellum aduersus Germanos mediocriter administrasse; grauissimus subditis erat, tributorum exactiones acrius vrgens, eaq; vltra consuetum morem extorquens. prætexebat autem militaris annonæ magnitudinem quæ ipsum pecuniam fisco seruatam coegisset expendere. Quapropter odio cunctorum in se concitato, acerbior etiam quam prius, erat: ac neque magistratus examinare volebat, an à captandis lucris abstinerent; & gloriam ex inculpata vita nactis inuidebat. Denique, simpliciter vt rem apertam, diuersus erat ab iis moribus, quos initio regni præ se tulerat. Eam ob caussam & Afri, non ferentes auaritiam Romani; qui apud Mauros magistri militum officio fungebatur. amictum purpura Firmum, Imperatorem crearunt. cuius rei nuntius adlatus, haud abs re Valentinianum perturbauit.* Haud absimili infelicitate Galba, cui stigma istud inurit Tacitus lib. I. Hist: *Maior priuato visus, dum priuatus fuit; & omnium consensu capax imperii, nisi imperasset.* Eadem laborauit in voragine ille apud Suidam: *Aristocrates Rhodiorum dux, aspectu venerando & pene terribili. quare Rhodii eum ex omnibus plane parem imperio, & dignum principatu iudicarunt. Sed spe sua frustrati sunt. nam cum ad res*

gerendas, tanquam ad ignem ventum esset, instar adulterini nomismatis, exspectationi hominum de se non respondit. Quocirca circumspecte Lampridius vbi loquitur de Elagabalo, desideratissimo ante principem principe: *Erat praeterea etiam rumor; qui nouis post tyrannos solet donari Principibus: qui nisi ex summis virtutibus non permanet, & quem multi mediocres principes amiserunt.* Erudite praeterea ad Principem ineruditum Plutarchus: *Nam ne latere quidem vitia potentum possunt. Sed sic vt morbo comitiali laborantes si in frigore versentur, vertigine corripiuntur & agitatione, morbum eorum arguente: ita Fortuna vbi ineruditos ac ineptos homines aliquantulum opibus, gloria aut principatu extulit statim eorum ruinam demonstrat. Atque adeo sicut inter vacua vasa non facile discernere possis, quod eorum integrum, quod sit vitiosum: vbi aliquid infuderis, statim apparet quod perfluat, ita animam minus fatiscentes infusam potentiam non continent, sed foras diffluunt cupiditatibus, iris, arrogantiis, ineptiis.*

§ 2. Interim si excutiantur Historiae, reperiemus munus imperii pauciores auertisse à recto cursu, quam imperii appendices. quarum duae vtrinq; pullum suum manib. arripiunt, tertia vero à tergo etiam impellit. Lateronibus nomen est, Copiae ac Licentiae: Pedissequa, dicta Adulatio. De qua triga sic breuiter Vopiscus in Aureliano: *Et quaeritur quidẽ, quae res malos principes faciat. Iam primum nimia licentia, deinde rerum copia; Amici praeterea improbi, satellites detestandi; Eunuchi auarissimi, Aulici vel stulti vel detestabiles, & (quod negari non potest) rerum publicarum ignorantia.* Breuioribus ad huc punctis eandem signauit Paterculus, in mentione M. Antonii lib. 2: *Crescente deinde & amoris in Cleopotram incendio, & vitiorum, quae semper facultatibus, licentiaque, & assentationibus aluntur, magnitudine; bellum patriae inferre constituit, &c.* Et omnes quidem, aut maximam enumerare partem eorum quos de Virtutis Honorisque via praecipitarunt in gurgitem Infamiae Adulatio, Licentia, Copia; saeculi res foret. Libet tantum velut Mercurii virgula excitare quosdam, rudiorum gratia; sed ita vt tantum è cloaca illa producant caput. Primo quidem loco, en vobis Magnum Alexandrum; cuius frontem videmus cauteriatam à Curtio, lib 3. stilo tali: *Equidem si hac continentia animi ad vltimum vitae perseuerare potuisset, (cum Liberi patris imitaretur triumphum, ab Hellesponte vsque ad Oceanum omnes gentes victoria emensus) vicisset profecto superbiam atque iram, mala inuicta; abstinuisset inter epulas caedibus amicorum, egregiosque bello viros, & tot gentium secum domitores indicta caussa veritus esset occidere. Sed nondum Fortuna se animo eius superfuderat. Ita, qui orientem tam moderate & prudenter tulit; ad vltimum magnitudinem eius non cepit.* Quid mirum Rufe? *Magni honores immodicaque potestates etiam optimorum animos ad fastum extollunt atq; corrumpunt,* vere dictum Catulo libr. 36. Dionis Cassii. quin & hoc addit: *Ea est natura animorum humanorum, vt non iuuenes modo, verum aetate etiam prouectiores postquam multum temporis in potestate transegerint, patriis moribus haudquaquam sibi viuendum ducant.* Quod & tibi, mi Curti, haud ignotum. si enim bene memini, verba tua sunt lib. 10. de eodem adhuc Alexandro: *Coeperat esse praeceps ad repraesentanda supplicia; idem ad deteriora credenda. Sic scilicet res secundae valent commutare naturam & raro quisquam erga bona sua satis cautus est.* Refersque alibi lib. 3: *Erat Dario mite ac tractabile ingenium, nisi suam naturam plerumque fortuna corrumperet.*

§ 3. Quanquam quid circa te moror? sic omnes loquuntur scriptores; sic cunctae faciunt Potestates. Et gustum quidem siue adeo exemplum alterum ab Alexandro exhibet se Appius Claudius Decemuir sic notatus à Dionysio Halicarn. lib. 10: *Non tamen permansit in officio boni viri, ornatus magistratu eximio; sed postremo incidit in ambitionem nefariam, corruptus potestatis magnitudine.* Prostat item regulus veteris Germaniae, Taciti insignitus ferro, lib. 12. Annal: *Per idem tempus Vannius Sueuis à Druso Caesare impositus, pellitur regno, prima imperii aetate clarus acceptusque popularibus: mox diuturnitate in superbiam mutans, &c.* Sed & Zosimi manu liberaliter inscribitur os Maximini: *Obscuro natus genere Maximinus, quum primum accepisset imperium, quibus à natura praeditus esset eximiis dotibus, ipsa potestatis licentia prodidit: adeoq; cunctis erat intolerabilis, non tantum iniuriis adficiens in dignitate constitutos, verum etiam cum omni crudelitate negotia tractans, solosque calumniatores colens, qui praesertim cupidos quietis homines deferebant velut imperatorii fisci debitores. Auaritia denique motus, ad caedes inaudita caussa progrediebatur, & quae municipiorum erant, sibi vindicabat; facultates praeterea suas municipibus ipsis eripiens.* Vnde patet robuste argumentari Arruntium libro Annal. Taciti 6: *An cum Tiberius post tantam rerum experientiam vt dominationis conuulsus & mutatus sit; C. Caesarem vix finita pueritia ignarum omnium, aut pessimis nutritum, meliora capessiturum, Macrone duce?* nec mentiri Mercurium affirmantem in Dionis Chrysostomi Oratione 1. de regno: *praua esse inter homines exempla delitiarum ac libidinum; & multos interdum subuertere inuitum praeter suam & naturam & sententiam; etiamsi recte custoditus sit.*

§ 4. O miseram talium conditionem! prae illa certe, vulgi aurea est; nunc ignari vitiorum aulicorum, nunc ea exercere vel inefficacis, vel inaudacis. Eximie bene apud Senecam, in nominis sui tragoedia . Hippolytus vers. 203:

> *Quem saepe secundis rebus exultat nimis*
> *Fluitque luxu, semper insolita appetens;*
> *Hunc illa magnae dira Fortunae comes*
> *Subit libido. non placent sueta dapes,*
> *Non tecta sani moris, aut vilis cibus.*
> *Cur in penates rarius tenues subit*
> *Haec delicatas eligens pestis domos?*
> *Cur sancta paruis habitat in tectis Venus?*
> *Mediumque sanos vulgus affectus tenet?*
> *Et se coercent modica? contra diuites*
> *Regnoque fulti plura quam fas est, petunt?*
> *Quod non potest vult posse qui nimium potest.*

Vereque apud eundem poetam in Thyeste versu 311: Atrei persona:

> *Vt nemo doceat fraudis & sceleris vias,*
> *Regnum docebit.*

& plene quidem; in tanta docentium copia. Tacit. lib. 2. Hist: *Quae grauia atque intoleranda, sed necessitate armorum excusata, etiam in pace mansere. ipso Vespasiano, inter initia imperii, ad obtinendas iniquitates haud perinde obstinato; donec indulgentia fortunae, & prauis magistris, didicit aususque est.* Idem paginis aliquot praecedentibus: *Sed Vitellius, aduentu fratris, & irrepentibus dominationis magistris, superbior & atrocior &c.*

§ 5. Attenuioribus, accommodes illud Demeae Terentiani Adelph. 1. Sc. 2.

> *haec si neque ego, neque tu fecimus,*
> *Non siuit egestas facere nos.*

vel impingas voces inuidiosas Appiani, loquentis de Aristione Philosopho in Mithridaticis: *Sed non hic solus Athenis, nec ante hunc Critias, cum suae philosophiae sociis exercuerunt tyrannidem: verum in Italia Pythagorae sectatores, & in reliqua Graecia qui septem sapientes dicuntur, quotquot tractarunt rempubl. saeuius quàm idiotae abusi sunt tyrannidis potentia. Vnde & de caeteris Philosophis merito suspectis dubitatum est, virtutisne studio, an in Paupertatis otiiq; solatium, sectarentur sapientiam. Quando hodieq; multi priuatam ac inopem vitam degentes, & huic necessitati praetexentes sapientiam, in diuites ac magistratus amarulentis conuitiis debacchentur, non tam contemptu diuitiarum honorumque, vt videtur, quam quod haec aliis inuideant.* vel obiicias illa iocosa Aristophanis, memorata Athenaeo lib. 4. Deipnosoph:

> *Quid per Deos censemus, eos qui olim*
> *Pythagorici fuere, sponte reuera*
> *Sordibus squaluisse, vestesque laceras*
> *Gestasse libenter? horum mihi videtur nihil:*
> *Sed adductos necessitate, cum illis deessent omnia,*
> *Frugalitatis pulcra quadam inuenta specie,*
> *Sumptus vtilem finem praefixisse pauperibus.*
> *Nam apposita illis vel carne vel pisce,*
> *Nisi suos etiam digitos abliguriant,*
> *E cruce volo pendere decies.*

Nisi

Nisi potius est oggerere Philonem, ita grauiter disserentem lib. de Resip. Noæ. *Videre licet innumeros timidos, luxuriosos, insipientes, iniustos, impios, esse intus in animo, nec tamen posse vitiorum singulorum turpitudinem exercere, quod opportunitate ad peccandum careant. quod si se offerat, qualem cupiunt occasio, terram & mare vsq; ad extremos terminos implere cladibus, & nihil vel paruum vel magnũ illæsum sinere, sed vno impetu subuertere corrumpereq; omnia. Quemadmodum enim vis ignis tantisper dum materia caret quiescit, qua accedente incenditur: sic quæ sunt in anima potentiæ, spectantes virtutem aut vitium extinguuntur destitutæ (vt dixi) opportunitatibus. fortuitis autẽ excandescunt occasionibus.* Cum autem talis obex absit dominantibus, ideoq; tuto vsurpent illud cuius mentio apud Calp. Flaccũ Declam. 16: *Libuit & licuit:* haud mirũ profecto tantum esse paucos, *Quos æquus amauit Iupiter.* Verbum est Platonis in Gorgia: *Arduum est ac difficile, & magna laude dignum, eum qui magnã iniuriæ inferendæ licentiã sit consecutus, iustè vitam traducere. Pauci autem eiusmodi existunt.* Idem etiam paulo supra: *Arbitror quoq; eorum complures qui ad exemplum apud inferos proponuntur, è regibus & tyrannis & optimatibus & iis qui in rerumpubl. administrationibus fuerint versati, desumptos. Illi enim ob immoderatã quandam licentiam, & maxima & plane impia facinora cõmittunt. Illis quoq; testimonium perhibet Homerus. ille enim reges & optimates in suis poematis inducit apud inferos perpetuo vexari; Tantalũ videl. & Sisyphum & Tityum. at Thersiten priuatum hominem, quo tamẽ nemo alius inducitur profligatior, minimè fingit, quasi insanabilem, magnis pœnis torqueri: quandoquidem scelerũ patrandorum minime ei aderat facultas &c.* Vnde & M. Antoninus lib. I. Herodiani: *Est difficile cum quis potentiam sibi ministrã habet, moderari sibi quasiq; frenos imponere cupiditatibus.* Nec aliud cantat Musa Claudiani 4. Cons. Honor. vers. 263: *procliuior vsus.*

> *In peiora datur, suadetque licentia luxum,*
> *Illecebrisque effrena fauet. tunc viuere caste*
> *Asperius, cum prompta Venus. tunc durius iræ*
> *Consulimus, cum pœna patet.*

Cui paraphrastẽ se dat D. Chrysost. Homil. 41. in cap. 12: Matth: *Etiam valde magno animo, sublimiq; opus ingenio est, vt dignitate vti, non abuti possis: ita qui ea caret, volens nolensq; philosophatur. Qui vero dignitate ac potestate floret, ei similis est qui cum puella formosa cohabitans, legem atq; præceptum suscepit, ne iniquè lasciuientib. ipsam oculis videat. Talis quippe res dignitas atq; potestas est, Quocirca multos etiã inuitos ad contumeliandũ intrusit, iram plerumque accendit, linguæ frænum abstulit, & ianuam morti reserauit, quasi magna procellarum vi animum subuertens, & ad profundum malorum omniũ nauiculam submergens.* Quare sapienter Isidorus iunior lib. 3. Sentent. c. 51: *Difficile est Principem regredi ad melius, si fuerit vitiis implicatus. Populi enim peccantes iudicem metuunt, & à malo suo legibus coercentur. Reges autem nisi solo Dei timore metuq; gehennæ coerceantur, libere in præceps proruunt, & per abruptum licentiæ in omne facinus vitiorum labuntur.* Propter hæc eo res deuenit, vt putaretur denudari ac produci malitia imperantium, non subnasci; iuxta illud, siue Pittaci, siue Solonis, siue Biantis, *Magistratus virum ostendit.* cuius sententiæ nescio an accedat Tacit. lib. 3. Hist: *Primus Antonius nequaquam pari innocentia post Cremonam agebat, satisfactum bello ratus, & cetera ex facili: seu felicitas in tali ingenio auaritiam, superbiam cæteraque occulta mala patefecit;* Nescio an Plutarchus super Philippi taxatione in Arato: *At postquã secundo fortunæ cursu erectus rebus lætis multas effudit & magnas cupiditates, & natiua vitia simulationi contra ingenium vim facientia, erumpentiaq; paulatim detexerunt & aperuerunt illius ingenium.* Bona profectò fide id agit Leontius apud Suidam de Zenone Imp: *Aliis item dubitantibus, & ingenium è mansueto sæuum esse factũ opinantibus, quod initio Imperii quædam egisset, quædam pollicitus esset, quæ ad bonum tenderent: Non mutauit, inquit, naturam: sed in rebus secundis improbitatem declarauit, longo tempore illi metu dissimulatam.* Nec alterius opinationis aut Ammianus lib. 30. in vita Valentiniani: *Replicare nũc est opportunũ, & ab ortu primogenio patris huiusce principis adusque ipsius obitum actus eius discurrere per epilogos breues, nec vitiorum prætermisso discrimine vel bonorum, quæ potestatis amplitudo monstrauit; nudare solita semper animorum interna.* Aut Euagrius lib. 5. Eccl. Hist. c. 19: *Quam egregius quisq; sit, & qualem naturam moresque habeat, ex eius imperio considerandum est: quæ vna res hominum solet perspicue qualis sit ostendere. quandoquidem cum libera sit eius viuendi potestas, ea quæ sunt in animi domicilio recondita, omnium oculis subiicit ad contemplandum.* Cui sententiæ & ad censum suũ præbent gẽtes aliæ. Iosephus certe, enarrato quomodo Saul Nobam vna cum Sacerdotibus atq; incolis sustulisset, subiicit lib. 6. Antiq. cap. 14: *Satis declarauit quam prauum sit hominum ingenium. Tantisper enim dum humiles sunt atq; plebeii, quia nõ audent, neq; liberum est naturæ obsequi, æqui ac boni viri esse videntur, mirumque quoddam iustitiæ studium præ se ferunt: quin & pietatem interea colunt, Deumq; omnibus actionibus nostris interesse, omnes denique cogitationes intueri persuasum habent. sed simul atq; ad potentiam & imperium prouecti sunt, exutis pristinis moribus & tamquã in scena mutato habitu, nouaq; persona assumpta, in omnem audaciam & insolentiam diuinarumq; æque ac humanarum rerum contemptum proiiciuntur: & cum ad superandum inuidiam maxime illis opus est pietate & iustitia, cumq; omnes eorum non actiones solum, verum etiam voluntates in conspicuo sint omnibus propositæ; tum maxime (tamquam aut dissimulante Deo, aut & ipso potestatem eorum formidante) in subditos debacchantur: & quicquid aut per inanem metum, aut odium vel fauorẽ irrationabilem decernunt; id tum hominibus ratum, tum Deo quoq; ipsi probatum esse existimant: futurorum vero prorsus nullam nec respectum nec rationem habent.* Sic dux ille magnus; cuius ita quotidie Principibus legi debebant, imo recitari, & quidem ad literam. Et eius quidem auctoritatem sustentat Dynasta è Persia apud Herodotũ; nisi quatenus putat reges mutari magis quã detegi lib. 3: *Ego certe vt totum imperium vni nostrum posthac deferatur, auctor non fuerim nam quo progressa sit Cambysis insolentia, vidistis, & magi insolentiam experti estis. Quomodo igitur monarchia sit res bene ordinata in qua licet pro libidine agere omnia impune? quæ virum, etiamsi optimus omnium fuerit; tamen cum in ea positus est, extra consuetos abiecerit sensus: quippe cum præter inuidiam ab initio ingenitam homini, ingeneretur ex præsentibus bonis insolentia. hac autem duo habens, omne vitium habet; tum per insolentiam, quod expletus omnibus rebus est; tum per inuidiam multa facinora admittens.* In horum vestigia videtur pedem ponere Plutarchus; nõ obscure quidem in Sullæ vita: *Ac Marius quidem, qui à prima ætate acerbus fuerat, intendit non inuertit potestate ingenium. Sulla vero, qui moderate tulerat initio & ciuiliter fortunam, existimationemq; dederat principis optimatum reiq; publicæ studiosi, insuper ad risum à iuuentute propensus, & promptus veniæ dandæ fuerat, vt facile ei lacrymæ manarent; merito hanc inussit magna potentiæ maculam, mores eam nõ pati in priore hærere statu, sed vecordes, arrogantes, & inhumanos reddere. Motio ea sit & conuersio à fortuna naturæ, an insitæ potius prauitatis in potentia detectio, alterius sit commentationis disceptare.* Sed aliquanto clarius in Sertorio: *In tribuendis ob præclara facta honoribus prolixus extitit, & in suppliciis ob delicta exigendis moderatus. quamuis in calce vitæ exemplũ quod edidit in obsides immanitatis & sæuitiæ, ingenium dicas apperuisse eius non lene, sed refrenatum ob necessitatem ratione. Mihi verò synceram virtutem atq; consilio firmatum nulla vnquã fortuna videatur deflectere in contrarium posse. Alioquin probos animos & ingenia magnis calamitatibus afflicta indigne, haud mirum sit inuertere cum casu mores. Quod accidisse existimo Sertorio, & destituente eum fortuna rebus exacerbatũ euasisse aduersus perfidos tetrum.* Et hæc sententia verior videtur cui stabiliendæ nõ aliena forsan Quintiliani verba, lib. 3. Instit. orat. c. 7: *Diuitiæ & potentia & gratia, cum plurimum virium dent in vtramq; partem, certissimum faciunt morum experimentum. aut enim meliores, propter hæc, aut peiores sumus.* At affirmate dictum Sallustio præfatione belli Iugurthini: *Animus vbi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensq; & clarus est, neque fortunæ eget: quippe quæ probitatem, industriam ceterasque artes bonas, neque dare, neque eripere cuiquam potest.* Diserteque etiam Medea in nominis sui tragœdia, apud Senecam, vers. 176:

§ 6. § 7. § 8. § 9.

Fortuna opes auferre, non animum potest. neq; minus constanter idem, siue adeo est alter Annæus, Epistola 36: *In mores fortuna ius non habet.* & Telephus apud Accium, citante Nonnio:

Si à me regnum fortuna atque opes
Eripere quiuit; at virtutem nequiuit.

& nescio quis apud eundem poetam: *Nunquam vlla humilitas ingenium infirmat bonum.* De Diogene sane Cynico adseuerat Orat. 64. Dio Chrysost: *Quanquam Fortuna multa illi tela seu scopo immitteret, non poterat tamen vulnerare.* Adeo vt concludere liceat istis Greg. Nazianzeni Epist. c. 7. ad Sophronium: *Aurum alias quidem alio modo immutatur, & effingitur, in multos ornatus informatum, atq; ad multas res ab arte traductum: aurum tamen vt est, manet: nec materia sed forma mutationem suscipit. Eodem modo tum quoque probitatem eandem erga tuos amicos manere existimantes, etiamsi ad altiores quotidie dignitatum gradus proueheris, hanc tibi deprecationem offerre minime dubitauimus &c.*

TACITVS lib. III. Annal. cap. LV: *Obsequium inde in Principem, & æmulandi amor, validior quam pœna ex legibus & metus.*

QVALES PRINCIPVM MORES, TALES ET POPVLI.

Caput VI.

SVMMVLA.

A principum institutione bona malaue, orbis fatum vel bonum est, vel malum. pr.
Quales rectores, talia etiam sunt imperia, id est, quibus Delectatur Princeps, iis & illico assuescit populus. §. 1.
Siue quod similitudine morum ei se approbare cupiat. §. 2.
Siue ductu vltroneo Naturæ, regem sequamur, veluti præstantiorem. §. 3.
Siue quod reuera partes eius sumus; capitique attendamus veluti membra. §. eodem.
Æthiopum mirus mos in funere Regum suorum. §. 4.
Etiam Celtarũ Soldurionum, nec nõ Scytharũ atq; Arabum. §. 5.
Parasitorum ridiculus mimus in morbo Principũ suorum. §. eod.
Religionem Rectoris sui statim adsumit populus, quamuis profanissimam. §. 6.
Talisq; item magis est circa vitia alia minora. §. 7.
Luxuriam scilicet intemperantiamque. §. eod.
Ebrietatem & adulteria. § 8.
Prodigalitatem, auaritiam, rapacitatem, iniustitiam. §. 9.
Immodestiam, iracundiamque. §. 10.
Etiam in theatro & circo. §. 11.
Assuerus cur vxore repudiata, superinduxerit Esther. §. 11.
Circa virtutes quoq; Imperantis, cereus plane est populus. §. 12.
D. Gregorii Nazianzeni locus contrarius examinatur. §. 13.
Certe pluribus ostenditur exemplis, moribus optimis incubuisse subditos, quia talibus præditus rex. §. 14.
Attendisse nimirũ pietati, verecundiæ, iustitiæ, continentiæ. §. eod.
Concordiæ, sobrietati, pudicitiæ. §. 15. & 16.
Eruditioni & literis humanioribus; Philosophiæ deniq; & liberalibus quibuscunq; artibus. §. 17. & 18.

NÆ iis qui Principum adolescentiæ præficiuntur, multa debemus! bona quidem, si ipsimet boni; mala, si mali. vtpote à quibus pendeat orbis totius aut exitium, aut salus; si non mentitur ille qui pronunciauit serio; *Humanum paucis viuit genus.* Id minime latuit Plutarchum, cuius hæc sunt libro quo arbitratur, Philosophis versandum cum Principe: *Bene multis faciunt, qui eos bonos reddunt, quorum opera multi indigent. sicut contra qui principes, reges, tyrannosque solent corrumpere sycophantæ, calumniatores, atque adulatores; ab omnibus profligantur atque puniuntur: vt qui lethale venenum non in vnum aliquem iniecerunt calicem, sed in fontem publicum & quo vniuersos vti norint.* Proinde vere Isocrates Orat. ad Nicoclem: *Qui priuatos homines instituũt, hi solis illis prosunt. si quis vero populi dominos ad virtutem excitarit, is vtrisq; commodauerit, tum iis qui imperant, tum iis qui parent imperio: quod & illis principatus tutiores, & his respublicas leniores effecerit.* Et admodum prudenter, citante Laertio, Rex Antigonus, in literis suis ad Zenonem: *Enitere igitur omnibus modis, vt nobiscum sis, illudque tibi persuade, non solum tibi me, sed omnes simul Macedonas erudiendos esse. Qui enim Macedoniæ regem instituendum suscipit, seque ei ad virtutem ducem præbet, hunc manifestum est eos quoque qui eius imperio subiecti sunt, ad fortitudinem instruere. qualis enim Princeps fuerit, tales quoque illos qui eius imperio parent, pleruntque euadere verisimile est.* Plerumque? imo semper. nec id tam verosimile est, quam verum. De quo ne quis deinde ambigat; confirmabitur pluribus & testimoniis, & exemplis. Primo quidem oggerit se, non quidem ex aurea Themidis tripode, sed perennis Sapientiæ fonte, Syracides Ecclesiast. cap. 10: *Secundum iudicem populi, sic & ministri eius: & secundum gubernatorem ciuitatis, omnes inhabitantes eam.* De cuius riuulis nemo neget rigasse scripta sua Xenophontem, limine libri περὶ πρόσοδων: *Equidem in hac sententia sum perpetuo, vt quales sunt præsides, tales & Respublicas esse statuam.* Sane de eodem flumine sumpsit Isocrates ad Nicoclem: *Tua temperantia fac aliis exemplo sis; nec ignores, totius ciuitatis mores ad exemplum magistratuum conformari.* Quod etiam ipsum imbibisse Nicoclem, liquet ex Orat. sua apud Isocratem: *Mores meos ciuibus exemplo esse volui; cum in iis solere studiis ætatem consumere populum scirem, quibus suos Principes videt esse deditos.* Nec alterius est gustus Eusebii dictum apud Stobæum tit. de Magistratu: *Homines inobedientes sunt illis, qui cum iniuste viuant, aliis præesse volunt. Obedientiam autem facilem ad ea quæ princeps vel ipse, vel per alium præcipit, apud subditos efficiet quiuis, qui quæ ipsum facere decet, diligenter exequitur, & eorum quæ agere conuenit subditis sese exemplum præbet.* Pari limpiditate sermonis Synesius sub finem Orat. περὶ βασιλείας: *Nam cum multa admiranda & magnifacienda & prædicabilia attribuerit Deus Imperatoriæ maiestati; nihil est, quod sit minus, vel hoc potius omnium maxime est admirabile & decantandum, tantam illam in animus populi vim habere. Imperator enim mutat opinionem moris diuturna consuetudine & primis deliciis quasi inustam; quoties apparet contrariis eum honorem habere & plurimum tribuere. quibuscunque enim gaudet Imperator, id statim necesse est augescere, & plurimorum studiis coli.* Simili colore Damascenus lib. de S. Barlaam cap. 33: *Huiusmodi principatus atque imperii natura est. semper subditi ad eos qui rerum potiuntur sese componunt; eaque amare ac consectari solent, quibus Principem delectari sentiunt.* Produxi numerum testium qui sufficiat confirmando testamento: verum nihil impedit quin addam & alios adhuc, tanquam honorarios; inter quos agmen ducet Cicero, cuius vox est libro 3. de Legib: *Nam licet videre, si velis replicare memoriam temporum, qualescunque summi ciuitatis viri fuerunt, talem ciuitatem fuisse: quæcumque mutatio morum in principibus extiterit, eandem in populo secutam.* Insequetur vero Plinius: *Vita principis censura est, eaque perpetua. ad hanc dirigimur. ad hanc conuertimur: nec tam imperio nobis opus est quam exemplo.* Cui ingruet Imp. Theodosius asseuerans Claudiani versibus lib. de 4. Consul. Honorii:

componitur orbis
Regis ad exemplum: nec sic inflectere sensus
Humanos edicta valent, quam vita regentis.

Quid plura? tanta firmitudo huius gnomes, vt manu Cassiodori scribat Senatui vrbis Romæ Theodoricus rex lib. 3. Var. Epist. 12: *Facilius est, si dicere fas, errare Naturam, quam dissimilem sui Princeps possit formare Rempublicam.* Caussam huius rei quidam putant: quod cum omnes honores, omnia commoda proueniant à Principe, eidem etiam similitudine morũ insinuari amemus; quoniam, *Idem velle, idem nolle; ea demum firma amicitia est,* Sallust. Catilinar. Vnde Plutarchus lib. de discrim. Adulat. & Amici: c. 8. p. *Ac quoniam principum amicitia ac stabilitas in similitudine studiorum ac morũ maxime consistit, earumdemq; omnino rerum appetitio aut auersatio ob affectuum animi similitudinẽ primo homines coniungit ac continet: hoc sentiens adula-*

§ 1.

§ 2.

ulator, seipsum veluti materiam quandam componit atque conformat, accommodare se ac affingere studens imitatione iis quos adoritur, mollis & facilis ad repræsentandos similitudine eos. &c. Nec aliunde Synesius Epistola 31: *Imitatio familiaritatis conciliatio est, conglutinatque imitantem illi quem imitatur.* Hucque referas Taciti iudicium lib. 3. Annal: *Sed præcipuus adstricti moris auctor Vespasianus fuit; antiquo ipse cultu victuque. obsequium inde in principem, & æmulandi amor, validior quàm pœna ex legibus & metus.* Gregoræ item lib. Histor. 6. *Nam plerumque solent subditi ad principum voluntatem se accommodare, ad eamque animum & linguam & omnes actiones referre. His enim obsequiis eorum beneuolentiam redimi sciunt.* At sunt alii qui id arbitrantur fieri ductu vltroneo Naturæ: siue quod Regem sequamur tanquam præstantiorem. Aristides περὶ παραφθέγμ: *Huc igitur redeo, quòd naturæ vis mutare legem, quæ iubet potiorum ferre præstantiam, & ex principum arbitrio viuere. Turpe sit imperatori si ad milites respiciat. contrà decet exercitum imperatori morem gerere, sicut coryphæo saltatores, gubernatori nautas, principi populũ, oratori auditores.* Siue quod re verâ partes eius sumus; ipse inquã sit caput, nos membra; imo ipse sit anima, nos corpus. adeò vt heic locum inueniat illud Lactantii lib. 6. Diuin. Instit. capit. 9. *Omnis iustitia eius similis est humano corpori caput non habenti, in quo tametsi membra omnia & locis suis constent, & figura, & habitudine, tamen quoniam deest id, quod est omnium principale, & vita, & omni sensu caret. Itaque membra illa formam tantummodo membrorum habent, vsum non habent, tã scilicet quàm caput sine corpore.* Ac vt vsurpem verba D. Chrysostomi Homil. v. ad Thess. 1. c. 3: *Non vides quòd caput non tantum loco superat reliquum corpus, quantum cura & prouidentia, vt quod ipsum regat ac dirigat tamquam gubernator? In capite enim & corporis & animæ sunt oculi. Illinc ad eos affluit vis perspiciendi, illinc vis regendi quæ tenet principatum. Et reliquum quidem corpus constituitur ad ministrandum; hoc verò collocatum fuit ad imperandum. omnes sensus illinc habent principium & fontem: illinc instrumenta emittuntur vocalia, facultas videndi, facultas odorandi, tactus vniuersus: Illinc orta est radix neruorum & ossium.* Cæterum non deesse qui putent principem populi sui animam esse ac spiritum, pluribus ostendi alio loco. quod ipsum cur minimè debeamus infitiari, multa nos tenent. Legatur modo Maximus Tyrius Serm. 41: vbi inter alia habet & istud: *Ex animo & corpore constitutus est homo. in eoque animus imperat, obsequitur corpus. Et quidem eodem ferè modo in ciuitate aliquis regnat, reliqui parent; & tam qui imperat, quàm qui paret, ciuitatis pars est.* Certè Iustinus Martyr Quæstione 138. disertè fatetur: *Et sicut homo, ex anima & corpore constituitur: ita regnum, ex rege, & eis qui reguntur, coagmentatur. Et quemadmodum si homo manibus peccatum committens, tergo pœnas pendat, non inique qui in eum animaduertit agit: ita non iniustè Deus facit. principum delicta, populi pœna coercens. In magnum enim reges mœrorem coniicere solet, populi calamitas. Regni namque pœna est, ciuium ipsorum plaga.* Et inde forsan est quod legimus de gente Aetiopum lib. 3. Biblioth. Diodori: *Moris enim asserunt Aetiopibus fuisse, vt si quando rex aliqua corporis parte ex quauis caussa debilitaretur, domestici omnes sponte sua eandem partem debilitarent. Turpe etenim existimabant, rege claudo non & omnes claudos amicos esse. Et quidem absurdum videbatur: cum veræ sit amicitiæ, ex rebus aduersis amicorum dolere, lætari secundis, non & corporis quoque doloris amicos participes esse. Ferunt quoque consuetudinis esse, amicos vltro in regis morte vita defungi, existimantes eum interitum gloriosum, veræq; amicitiæ testem. Ideo haud facile est Aethiopibus aduersus talem amicorum consensum insidias parare: cùm & rex & amici vno animo communi eorum consulant saluti.* Haud est tamen quod imputemus istud amicitię extremę, nisi eandem constituamus inter oues, quarum vna desiliente de ponte in aquam profluentẽ, totum gregem saltus sui habet comitem. non. est impetus naturæ, trahentis imbecillius ad imitationem eius quod est excellentius. Nec aliorsum tendebat animositas Celtarum Solduriorum, cuius, præter reliquos, meminit & Cæsar libr. 3. bell. Gall. *Alia ex parte oppidi Adiatonius, qui summam imperii tenebat. cum sexcentis deuotis, quos illi Soldurios appellant; quorum hæc est conditio, vt omnibus in vitâ commodis vnà cum his fruantur quorum se amicitiæ dederint. Si quid iis per vim accidat; aut eundem casum vnà ferant, aut sibi mortẽ consciscant. neq; adhuc hominum memoria repertus est quisquã, qui eo interfecto cuius se amicitiæ deuouisset, mori recusaret.* Eodẽ aspirabat Iberorum consuetudo ac Scytharum, nec non Arabum; quorum familiarissimos regi suo libenter commortuos, credendum historicis. nam ne id trahamus aliorsum, vetat ingenium Aulicorum, ita tantum Regibus addictorum, vt & corporis vitia imitentur. Scribit Hegesander de familiaribus Dionysii iunioris. recensente Athenæo libr. 6. Deipnosoph: *It, quià Dionysius minus oculis perspicax esset, inter cœnandum obtusè cernere se fingentes, appositas fercula tanquam visu non discernerent, temere contrectabant; quoad manus Dionysius ad patinas perduceret.* Tradit & Satyrus in vita Philippi, vt idem prodit Athenæus: *Cùm illo exoculato Clisophum prodiisse eodem oculo fasciis obligato: at rursum cũ crus ablæsum regi ac luxatum fuisset, Clisophum eodem crure claudicantem cum ipso in publicum exiisse.* Ridemus ad ista: sed iniuriè. quasi verò non magis sit ridiculum æmulari vitia animi quàm corporis. At id solenne generi humano clamat omnis æui historia; assueueratque Cicero lib. 3. de Legibus: *Ego autem nobilium vita victuq; mutato, mores mutari ciuitatum puto. Quò perniciosius de Rep. merentur vitiosi Principes. quod non solum vitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in ciuitatem: neq; solum obsunt, quod illi ipsi corrumpuntur. sed etiam quod corrumpunt: plusque exemplo quàm peccato nocent.* Nec seorsum sentit D. Basilius in Psal. 1: *Res in vitâ magnæ atq; illustres vitas clarorum virorum ad se reducunt atq; referunt: & milites plerumq; ducibus assimilari solent; & in ciuitatibus populi eos imitantur qui potentia pollent. Et demũ, postquam vnius morbus imitatione dignus multitudini existimatus fuerit; verè pestilentia quædam animarũ dicetur in vita dominari. Vita namq; splendor ac claritas in malitia multos ad æmulationem similem eorum qui proni ac lubrici sunt ad peccandum trahit.* Et hoc adeo verum est, vt nulla tanta sit pietas, nulla religio, quã cum lacte matris haustam ad canos vsque superstitiosè obseruamus, quin statim ad adspectum, imo ad famam, Principis nostri profani, vltro exuamus. De sęculo Iouis Lactantius lib. 5. Diuin. Instit. cap. 6. *Et quoniam mores ac vitia Regis imitari genus obsequii iudicatur. abiecerunt omnes pietatẽ ne exprobrare scelus regi viderentur si piè viuerent. Sic assiduâ imitatione corrupti, diuinum fas reliquerunt, & paulatim male viuendi consuetudo mos factus est. nec quicquam ex antecedentis sæculi pio atque optimo statu remansit, sed explosa iustitia & veritatem secũ trahens, reliquit hominibus errorem, ignorantiam, cæcitatem.* Certè quàm facilè regni sui Iudæos ad cultum Aegyptiacorum Numinum traduxerit Ieroboamus, testatur historia sacra, repetitq; libro Antiq. 8. Iosephus. Sed & Xenophon de mutatione morum Persicorum lib. 8. Cyropæd: *Nam olim si quis pro rege salutem in discrimen coniiceret, vel vrbem aut nationem eius imperio adiecisset, vel aliquid aliud præclare fortiterque pro rege perfecisset; hi scilicet erant, qui honoribus cumularentur. Nunc si quis perinde ac Mithradates, patre Ariobarzane prodito, & quemadmodum Leomithres vxore, liberis, & amicorum quoq; liberis apud Aegyptium obsidibus relictis, & sanctissimo iureiurando violato, regi quod expediat, facere videatur: hi vero sunt, qui maximis honoribus ornantur. Quæ quum omnes Asiatici videant, etiam ipsi ad impietatem & iniustitiam deflexerunt. Nam quales sunt ii qui præsunt, tales & illi plerumq; solent esse qui eorum imperio subiecti sunt. Hinc factum, vt magis iam sint nefarii, quã olim fuerint.* Strabo quoque, de indignis magistratibus Alexandriæ, lib. 17. Geographiæ: *Hi magistratus etiam tempore regum erant sed cum ii male viuerent, horum vitio & iniustitia etiam bonus vrbis status corrumpebatur.* Et vero cum populus talis sit circa pietatem, circa iustitiam, frustrà speremus alium manere circa virtutes minores: confirmabitq; in cunctis dictũ Neoptolemi apud Sophoclem Philoctete v. 284.

Neque tam hunc accuso quam Principes,
Vrbs enim tota est Principum,

Et exercitus. Sed delinquentes
Fiunt mali exemplis regentum.

Ecce, siue pax, inquit, siue bellum, turba togata, turba sagata reformatur ad exemplum Principis; fitque illud Liuii: *Omnia mutauit mutatus Imperator.* Capitur Luxuria? capitur & populus. Iustinus lib.30. de Ptolomęo Ægypti rege: *Quippe regno parricidio parto & ad necem vtriusque parentis, cæde etiam fratris adiuncta; velut rebus feliciter gestis luxuriæ se tradiderat: regisque mores omnis secuta regia. Itaque non amici tantum præfectique, verum etiam omnis exercitus depositis militiæ studiis, otio ac desidia corrupti marcebant.* De Syriæ rege Antiocho Liuius lib.36: *Tanquam in media pace nuptias celebrat: & reliquum hyemis, oblitus quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum & Græciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in conuiuiis & vinum sequentibus voluptatibus, ac deinde ex fatigatione magis quàm satietate earum in somno traduxit. eadem omnes præfectos regios, qui vbique ad Bœotiam maximè præpositi hybernis erant, cepit luxuria, in eamdem & milites effusi sunt: nec quisquam eorum aut arma induit, aut stationem aut vigilias seruauit: aut quicquam quod militaris operis aut muneris esset, fecit.* De eodem adhuc nihilo meliora Valerius Max. libr.9. cap.1. *Antiochi cæcam & amentem luxuriam exercitus imitatus, magna ex parte aureos clauos crepidis subiectos habuit; argenteaque vasa ad vsum culinæ comparauit, & tabernacula textilibus sigillis adornata statuit. &c.* De Vitellio Tacitus libr.11. Histor: *Distribuebat Vitellius Ticini, adhibito ad epulas Verginio. Legati tribunique ex moribus imperatorum seueritatem æmulantur vel tempestiuis conuiuiis gaudent, perinde miles intentus, aut licentior. &c.*

§ 8. Hinc est quod legamus apud Spartianum in Adriano cap.3.p: *Atque ad bellum Dacicum Traianum familiarius prosecutus est: quando quidem indulsisse vino se dicit, Traiani moribus obsequentem; atque ab hoc se à Traiano locupletißimè muneratum.* Item apud Nicetam libr.5. Manuelis: *Andronicus verò quoties ob incestum reprehendebatur, hanc defensionem per iocum in promptu habebat: solere subditos principum mores imitari: & aquam ex eodem fonte petitam, eumdem saporem referre. quibus verbis imperatorem Manuelem perstringebat, vt iisdem, aut etiam deterioribus affectibus obnoxium, qui cum fratris filia rem haberet, quum ipse patruelis dumtaxat filiam complecteretur.* Inde venustè de Bacchi comitatu Papinius lib.4. Thebaid. v.661:

& castra simillima Regi.

Decoreque Achilles Tatius lib.1. Clitophont: *Amatorius enim sermo vehemens quædam cupiditatis incitatio est, ac quamquam ad temperantiam aliquis comparatus sit, exemplo tamen ad imitandum trahitur: eoque facilius, quo nobilius proponitur exemplum. nam pudor, qui à peccando reuocabat, præstantioris alicuius dignitate loco pulsus in licentiam commutatur.*

§ 9. Huc etiam spectant illa Theopompi apud Athenæum lib.4. Deipnosoph: *Philippus vt plurimam habuit in potestate pecuniam, eam ocyus non expendit sed prodegit & proiecit: omnium hominum peßimus rei suæ dispensator; & non ipse tantum, sed etiam comites circa ipsum. Nullus enim citra exceptionem rectè viuere didicerat, aut modestè suam familiam regere. Eius autem insolentiæ præcipua caussa rex fuit, qui sumptuosior iusto auaritiaq; esset inexpleta, & omnia inconsulta facilitate donaret, acquireret, faceret.* Nec hinc alienum Ciceronis monitum lib.1. Offic. *Cauendum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiam in exemplo est. studiose enim plerique, præsertim in hac parte, facta principum imitantur: vt L. Luculli summi viri virtutem quis? at quàm multi villarum magnificentiam imitati sunt?* Itaq; non est quod dicis causa scriptum putemus Synesio de Regno; vbi rationem ostendit, promouendi ex virtute non ex diuitiis: *Quod si ita feceris, breui cernes fore, vt multos quæsitarum diuitiarum pudeat; alii verò vt sua sponte electæ paupertatis speciem ostentent. Ac in contrarium opiniones de diuitiis ideo recident, quod reperisse diuitias probro sit futurum; & pars dignitatis custodisse paupertatem.* Ducitur auaritia, rapacitate, iniustitia? ducitur & populus. Rex Salomon Prouerbiorum cap.29: *Rege audiente sermonem iniustum, omnes subditi iniqui.* Iosephus lib.9. Antiquit. cap.8: *Rex Ioas à pristina religionis cura facile desciuit: moxq; & primates populi ad eundem modum deprauati sunt vt nihil apud eos potius haberetur, quàm contemptus iuris ac iustitiæ.* Locrensium legati de Pleminio Liuii lib.29: *Ac si scelus, libidinem & auaritiam solus ipse exercere in socios vestros satis haberet, vnam profundam quidem voraginem tamen patientia nostra expleremus. nunc omnes centuriones militesque vestros (adeò in promiscuo licentiam atq; improbitatem esse voluit) Pleminios fecit. omnes rapiunt, spoliant, verberant, vulnerant, occidunt, constuprant, matronas, virgines, ingenuos raptos ex complexu parentū. &c.* Sallustius Iugurth: *Qui in Numidia relicti à Bestia exercitui præerant; secuti morem Imperatoris sui, plurima & flagitiosissima facinora fecere. fuerunt qui auro corrupti, elephantos Iugurthæ traderēt; alii perfugas venderent; pars ex pacatis prædas agebant: tanta vis auaritiæ in animos eorum, veluti tabes, inuaserat.* Cicero quoque pro Lege Manilia: *Vtrum plures arbitramini per hosce annos militum vestrorum armis hostium vrbes, an hybernis sociorum ciuitates esse deletas? neq; enim potest exercitum is continere Imperator, qui seipsum non continet; neq; se verus esse in iudicando, qui alios in se seueros iudices non vult.*

§ 10. Quapropter appositè, cum Lacedęmoniorū milites, sub Thymbrone Duce etiam de fœderatis prędas egissent; recepto vero eius loco Dercyllide, modestè se gererent: appositè, inquam sic loquuntur Xenophontis lib.3. Hist. Græcar: *Nos quidem Lacedæmonii, nunc iidem sumus, qui anno superiore fuimus: sed alium nunc imperatorem habemus, quā prius. Quapropter ipsi iam satis perspicere potestis, quamobrem id tempore deliquerimus, nunc omnis expertes culpæ simus.* Nec insipienter Theodoricus rex apud Cassiodorum lib.1. Var. Epist.4. *Vixit enim Cassiodorus tanta continentia vt æquitatē & instrueret monitis, & doceret exemplis. Facilis enim recti persuasor est innocens iudex: sub cuius prædicabili conuersatione pudet mores probabiles non habere. Quis enim vereatur scelus, cuius in suggestu gremii complicem videt? Incassum personam fictæ seueritatis inducit, cum auarus pecuniæ ambitum dissuadet, cum legibus parendum censet iniustus. Non habet distributionis gremium, cui auctoritatem libera conscientia non ministrat. Quoniam excessus tunc sunt in formidine, cum creduntur iudicibus displicere.* Eadem sententiā D. Chrysostomus lib.3. de Sacerdotio: *Sic natura comparatum esse videmus, vt subditorum multitudo magna quidem ex parte Principum suorum mores tāquam exemplarem quandam imaginem spectent, seq; ad illos formare studeant. Qui ergo fieri posset vt illorū tumores & inflammationes sedet is qui ipse intumescat? quis verò plebeius vir concupiscat statim temperans moderatusq; fieri, principem intuitus iracundum?*

§ 11. Festivè Arrianus Dissert. Epict. lib.3 cap.4: *Cum prætor Epiri indecentius comœdo cuidam fauisset, eaq; de re publice conuicio tactatus fuisset: idque Epicteto renuntiasset, & conuitiatoribus succenseret: & quid nam, inquit ille, mali fecerunt? Fauerunt isti vt & tu. Cùm autem ille diceret, Ita ne quisquam fauet? Cùm te inquit, magistratum suum viderent, Cæsaris amicum & procuratorem, ita fauere: an non fauere, & ipsi debuerunt? Nam si non ita fauendum est, ne tu quidem faueto. Sin est fauendum, quid illis succenses, te imitatis? Quos enim vulgus imitari præterquam vos proceres potest? Theatrum ingreßi, quos intueantur præter vos? Vide quemadmodū Cæsaris procurator spectet? Vociferatur? vociferabor & ipse. Exsilit? exsiliā & ipse. Serui eius hinc atq; inde sedētes vociferantur: ego cui serui nulli sunt, pro omnibus quantum potero clamabo. Sciendum ergo tibi est cū theatrum ingrederis, te tamquam regulam ingredi, & exemplum cæterorum, quo pacto spectare debeant.* Imò, quod rideamus, Persarum Septemuiri inter præcipuas caussas cur repudianda esset Assuero vxor contumax, ponūt & hanc, vt: *Non ipsi solum factam iniuriam, verùm etiam Persis omnibus; quibus periculum instet, ne despecti ab vxoribus inhonestam vitā degant in posterum: quando nulla posthac maritorum futura sit reuerentia, dum cetera exemplum à Reginæ superbia sumunt, nihil veritæ contra omnipotentem Regem contumaciter agere.* Sic Iosephus lib.11. Antiq. cap.6. Ex quibus apparet quæ sit vis argumento Cassiodori lib.12. Variar. ca.1: *Per milites suos Iudex intelligitur: & sicut discipuli magistri scientiam produnt, sic nos obsequentiū mores aperiunt. Præceps non putatur obseruasse moderato: auarus paruisse non aduertitur contineri; stultus pru-*

bus prudentibus seruisse non creditur. Periclitamur, fateor, in actionib. vestris, si vos malâ intẽtione tractetis: &, quod nulli accidit vestrum, alienum vitium, nostrum celebratur opprobriũ &c.

§. 12. Et sic se habet multitudo circa vitia Regentum: quæ cum etiam sine præceptore discantur; haud id fortasse ita mirum videbitur. vt enim placuit Virgilio

facilis descensus Auerni;
Sed reuocare gradum, superasque euadere ad auras
Hoc opus, hic labor est.

Verum & circa virtutes quoq; suos inuenit cereos Rex quilibet: adeo vt Veritatis ipsius stylo scripsisse videatur Seneca Thyeste versu 212:

Rex velit honesta, nemo non eadem volet.

Pro cuius mente affirmatè Plato lib. 4. de Legibus: *Non multo labore neq; tempore opus esse tyranno si ciuitatis mores immutare velit. Nam siue ad virtutis officia siue contrà, ciues perducere instituat, ipse primus viam quam sequantur ceteri, ingrediatur oportet, omniaq; in seipso primùm repræsentet, vt quid agendum sit præscribat ciuibus.* Eadem asseueratione Xenophon lib. 8. Cyrop: *Cùm is qui præest rerum summæ, vir aliquando melior est, etiam sincerius priusq; legitima instituta maiorũ obseruantur: cum deterior aliquis, segnius.* Cuius dictis pondus additur ab auctoritate Tullii lib. 3. de Legibus: *Pauci enim, adq; admodum pauci, honore & gloriâ amplificati, vel corrumpere mores ciuitatis; vel corrigere possunt.* Eiq; tantum nõ applaudit isto verborum poppysmate Aurelius Victor in vita Traiani: *Boni maliq; in Republica nihil est, quod in diuersum traduci nequeat moribus præsidentium.* Vnde expressè ad Neronem Seneca lib. 2. capit. 2. de Clem: *Tradetur ista animi tui mansuetudo, diffundeturq; paulatim per omne imperii corpus; & cuncta in similitudinem tui formabuntur. A capite bona valetudo. inde omnia vegeta sunt atq; erecta; aut languore demissa; prout animus viget aut marcet.*

§ 13. Vult quidem D. Greg. Nazianzenus mutationem hanc in melius, pluscuIum habere difficultatis, Apologetico ob fugam in Pontum: *Neq; vel indelebilem tincturam pannus vel fœtidum aut suauem odorem res admota ita facilè contrahunt; vel exitialis quidam vapor tam facilè in aerem diffunditur, ac per aerem animantia occupat, quam subditi improbitate antistitis celerrimè impleri solent, & quidem multo facilius quàm virtute.* Cui tamen, an omnino credi debeat, iure ambigas, contradicentibus tot exemplorum testimoniis: pręsertim cum & eiusdem sacri ordinis Antistes D. Ioh. Chrysostomus sentiat pro parte alterâ Orat. VI. ad populum Antiochenum: *Non sic flammæ natura in materiam delapsa, vicina semper ligna incendit; sicut virtutis zelus in paucas lapsus animas, vlterius procedendo omnem implere ciuitatem potest.* Qui nam illi pauci? de quibus paullo antè Cicero; ii nempe qui in Rep. suâ. vel circa Principẽ, ea auctoritate; vt ab eis populus vel honores expectet vel opes.

§ 14. Et, vt in hac item parte agamus exemplis: quid Romanis sub Romulo efferatius? quid irreligiosius? At ecce, rege mutato tradit de eisdem lib. 1. Liuius cap. 21: *Ad hæc consultanda procurandaq; multitudine omni à vi & armis conuersa, & animi aliquid agendo occupati erant, & deorum assidua insidens cura, cum interesse rebus humanis cœleste numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat: vt fides ac iusiurandum, propulso legum ac pœnarum metu ciuitatem regerent. & cum ipsi se homines in regis, velut vnici exempli, mores formarent: tum finitimi etiam populi qui ante castra, non vrbem, positam in medio ad sollicitandam omnium pacem crediderant, in eam verecundiam adducti sunt, vt ciuitatem totam in cultum versam deorũ, violari ducerent nefas* Eodem tendunt isthæc eiusdem Patauini lib. 5. cap. 28. *Fortè eo anno in summo magistratu erat Timasius quidam, Romanis vir similior quàm suis; qui legatorũ nomen, donumque & Deum cui mitteretur, & dom caussam veritus ipse, multitudinẽ quoque, quæ semper ferme regenti est similis, religionis iustæ impleuit.* Obuius quidẽ, sed heic tamen minimè omittendus, Xenophontis locus de Agesilao: *Atque equidem in maximis commodis, quæ attulit patriæ, hoc etiam pono: quod quùm in republica plurimum posset, maxime tamen legibus se seruire declararet. Nam quis tandem obedire hu noluisset, cùm eis regem obtempe rantẽ videret? quis nouas res moliri tentasset propterea, quod ipse inferiori esset loco, cùm regem pati sciret, vt sibi legitimè imperaretur? qui quidem etiam in illos, qui ab eo dissentiebant in republica, non aliter se gerebat, atq; pater erga filios consueuit.* Haud igitur falsò Theodericus rex lib. 3. Var. Ep. 12: *Principis propositum facit, aut negligere Iudices, aut amare virtutes.* Nec sine caussa proditum Plutarcho de Catone maiore: *Neque se solum, sed & comites suos præstabat ab omni captura integros.* vt enim canit Ouidius lib. 6. Fast. vers. 647:

Sic agitur censura; & sic exempla parantur;
Cùm iudex alios quod monet ipse facit.

§ 15. Prouidè itaque ad Q. Fratrem Cicero Epist. 1: *Quid est negotii continere eos quibus præsis, si te ipse contineas?* Nec falso Xenophon lib. 8. Cyrop: *Nam cum vident homines eum, cui maxima facultas est insolenter agendi, modestè se gerere; nolunt imbecilliores alii quidquam insolentius agere.* Hinc memorabilis illa Senatus Rom. acclamatio apud Xiphilinum ipsi Seuero: *Omnes rectè faciunt omnia propterea quod tu rectissime imperas.* Cui contonat Martialis lib. 9. Epigr. 81:

Nemo suos (hæc est Aulæ natura potentis.)
Sed domini mores Cæsarianus habet.

Grauique elegantia Aristides Oratione de Concordiâ ad ciuit. Asiæ: *Quare sicut ordo atque disciplina non militibus quidem prosunt, ducibus autem nocent verùm si illi ordinem seruabunt, hos eius rei primos oportet esse autores. cum fieri non possit, vt ducibus seditione inter sese laborantib. exercitus non ordiñ seruet: ita & ciuitatibus illis maximè conuenire censenda est prudentia, quæ totius gentis communem obtinent dignitatẽ.* Haud etiam prætermittendum Athenei dictũ lib. 10. Deipnosophist: *At Perses quem Romani debellarunt, aliud ingenium fuit; vt qui patrem Philippum nihil imitaretur, aut bibacitate, aut vesanis erga mulieres amoribus: sed vt refert Polybius libro vigesimo sexto, in cœna non tantum ipse modicè biberet, verum etiam amici quibuscum ipsi consuetudo fuit.*

§ 16. Etiam vigili aurè digna Ammiani hæc de Valentiniano, lib. 30: *Omni pudicitiæ cultu domi castus & foris, nullo contagio conscientiæ violatus obscænæ: nihil incestum. hancque ob caussam, tamquam retinaculis petulantiam frenarat aulæ regalis: quod custodire facilè potuit.* Omnino facile. Valet enim & hac in parte illud Imper. Basilii ad filium Leonem cap. 19. *Nisi pudicitiam ipse seruaueris, qua fronte eos qui tuæ dominationi subiecti sunt ad eam seruandam cohortaberis? nam quæ facientem te viderint, eadem quoque permitti sibi facere interpretabuntur: solent enim ad exemplum Principis mutari subiecti.* Delectant valde illa Latinii Pacati ad Theodosiũ; *An quis ferret molestè ad principis semet modum coerceri? aut subtractum sibi doleret de priuata luxuria, quum videret imperatorem rerum potentem, terrarum hominumque dominum, parce contenteque viuentem, modico & castrensi cibo ieiunia longa solantem? ad hoc aulam omnẽ Spartanis gymnasiis duriorem laboris, patientiæ frugalitatis exemplis abundantem? neminem vnum inueniri qui auderet ad penum regiam flagitare remotorum littorum piscem, peregrini aeris volucrem, alieni temporis florem?* Et post pauca: *Tuæ Imper. epulæ mensis communibus parciores, locorum ac temporum fructuum instruuntur. hinc tentatim in omnes luxuriæ pudor, parsimoniæ cultus inoleuit; & quiescentibus legum minis; subiit quandoque priuatim sui pœnitentia. Sic est enim, sic est: Exasperat homines imperata correctio: blandissimè iubetur exemplo.* Rem igitur dixit Plutarchus cum diceret in præcept. coniugalibus: *Reges si musicam ament multos efficiunt musicos, si literas literatos: si athletas, exercitationibus corporis deditos.*

§ 17. Et Diodorus quidem libro 31. Biblioth. habet de Ariarathe: *Hic postquam fata patrem vocarunt, regnum excepit: tum in reliquis vitæ moribus eximium se præbens, tum Philosophiæ operam nauans. quo factum est, vt Cappadocia olim Græcis ignota, tunc eruditis fuerit receptaculum.* De M. Antonino Philosopho scribit libro 1. capit. 2. Herodianus. *Solusque Imperatorum sapientiæ studium non verbis aut decretorum scientia, sed grauitate morum, vitaque continentia sanciuit. quo factum est vt magnum sapientum virorum prouentum ætas illa extulerit. Solent enim semper homines vitam Principis æmulari.* De Barda Imper. Zonaras tom. 3. *Nihil autem fecit boni, nisi quod eruditionis prouehendæ*

magnum studium habuit. Nam Philosophia neglecta iacebat, ac propè omnino extincta erat, vt ne scintilla quidem eius superesset: in causa fuerat imperatorum inscitia. Sed hic cuiq; disciplinæ scholas constituit, & doctores designauit, & singulis publica stipendia decreuit, & omnibus magnum & communem doctorem præfecit Leonem Philosophum. Minimè igitur absurdum votum Synesii ad Arcadium Imp. fine libri περὶ βασιλείας: *Vtinam ô Imperator, philosophiæ & veræ institutionis optimarumque disciplinarum amore capiaris. Necesse enim fuerit, de iis quæ dicta sunt, multos te habiturum esse qui alicuius rei sint, riuales. nam quæ nunc est hominum negligentia, periculum impendet, ne penitus extinctis studiis philosophiæ, non relinquatur vel fauilla, vnde, si quando velimus, rursum illa accendi possint.* Et verè censet: calculumque ei suum accommodat Plutarchus; qui enumeratis excellentissimis plurium artium doctoribus qui viguere sæculo Alexandri Magni, addit Oratione 11. de Fortuna vel virtute Alex: *Existimo eos quoq;, qui tum fuerunt, artifices primos, non tam ætate Alexandri, quam propter Alexandrum extitisse. Vt enim frugum copiam bona temperies ac tenuitas aeris gignit: ita artium & bonorum ingeniorum incrementa benignitas, honor, & humanitas regis efficit: & contrà Principum inuidia, sordes aut studium contendendi, omnia ista exstinguit atq; perdit.* Sed quia capitis istius fluuius supra iustas excreuit ripas; coercebitur obice sueto, dicto nimirum hominis magni. Et nunc quidem recens à lectione Damasceni, videtur is optimè scripsisse cap. 36. de SS. Barlaam & Iosaph: *Vt iis, qui nauigant, cum nauta quispiam peccat, exiguum iis, qui simul nauigant, detrimentum adfert; cùm autem gubernator, vniuersæ nauis exitium accersit: ita etiam regnis vsu venit; vt cùm quispiam eorum qui subsunt peccat, non tam alium quàm seipsum lædat: sin autem rex ipse peccet, totum regnum labefactat ac detrimento afficit.*

TACITVS lib. XIII. cap. XXXVII: *Plura fama, quam pugna extrahere.*

REGNORVM RERVMQVE PVBLICARVM TVTELA, ET PACE, ET BELLO, FAMA.

Caput VII.

SVMMVLA.

Nomen ac fama Principis populiue omnia conficit, tam bello quàm pace. pr.

Quia vulgus hominum magis attendit opinioni quàm veritati. ibidem.

Hinc armis permutatis Persas vincunt Ægyptii, quos arbitrabantur Græcos. ibidem.

Profligantque Eumenis milites Craterum, dum Neoptolemum putant. ibid.

Nomen ac fama semel virtute partum, diu diuq; vim suam obtinet tunc cum non habet. § 1.

Etiam apud longissimè positos §. eodem.

Vmbra auxilii Regis Populiue victoriosi teguntur ab iniuria etiam maximè imbelles. §. 2. & 3.

Duratque ea formido, non viuo eo tantum, sed & dudum mortuo; cumq; iam idem populus emarcuit, & à viribus desciuit pristinis. §. 3. 4. 5.

Virtute censearis an fama, quid intersit. § 6.

Maiestate pristina, sustentantur etiam homines singuli, cùm iam illam amplius non habent. §. 7.

Fama fuga, valet pro verâ fugâ §. 8.

Vnde retrocedere, in ipso prœlio, fugæ speciem præbet. §. 9.

VIDETVR nonnullis, aut iactantius, aut frigidius Apophthegma Iphicratis; apud Plutarchum: *Pugnam contra barbaros instruens, aiebat vereri se, Iphicratem barbaris non esse notum: nam nomine aliis hostibus terrorem se incutere.* Neutrum esse, ii norunt, quibus constat Patroclum terruisse armis Achillis fortissimos Troianorum; quibus nunquam obuiam ire ausus fuisset armis propriis. Nomen quippe ac fama; non pace tantum sed bello omnia conficit; sæpè etiam sine re. Verissime enim Manuel Imper. Βασιλ. ἀγωγῆς capit. 89. *Non tantum id quod reapse validum est ac formidabile; verùm etiam quod esse videtur, nocere solet. nam vulgus hominum magis opinionem quàm veritatem spectat.* Exemplum huius rei plane egregium extat in Polyæni Stratag. libr. 11. *Castron Lacedamonius, in Ægypto prœlium initurus cum Persis, mutauit armaturas. Et Græcorum armis Aegyptios, Aegyptiorum verò Græcos induit. Occultans autem Aegyptios post Græcos, instructa acie produxit Græcos. Quibus nihil remittentibus, sed vi patefacientibus præ se viam, atque alacriter periculum subeuntibus, excitauit Aegyptios in armis Græcis. Persæ id videntes, & Græcos accedere suspicati, perturbatis ordinibus in fugam se coniecerunt.* Cuius interpretatio sumi queat ab istis Frontini libr. 11. capit. 3. *Castronius Lacedamonius, cùm in auxilium Aegyptiis aduersus Persas venisset: & sciret firmiorem esse Græcum militem, magisque à Persis timeri: commutatis armis Græcos in prima posuit acie, & cùm illi æquo Marte pugnarent, submisit Aegyptiorum manum. Persæ cùm Græcis, quos Aegyptios opinabantur, restitissent; superueniente multitudine, quam vt Græcorum expauerant, cesserunt.* Haud dissimili arte vsus Eumenes. *qui cum neque magnas copias neque firmas haberet, quod inexercitatæ, & non multò ante erant contractæ; aduentare autem dicerentur Hellespontumque transcurrisse Antipater & Craterus magno cum exercitu Macedonum, viri cùm claritate, tum vsu belli præstantes: Macedones verò milites ea tunc erant fama, qua nunc Romani feruntur: intelligebat si copiæ suæ cognoscerent aduersus quos ducerentur, non modò non ituras, sed simul cum nuntio dilapsuras. Itaque hoc eius fuit prudentissimum consilium: vt deuiis itineribus milites duceret, in quibus vera audire non possent: & his persuaderet, se contra quosdam barbaros proficisci. Itaque tenuit hoc propositum: & prius in aciem exercitum eduxit prœliumque commisit, quàm milites sui scirent, cum quibus arma conferrent.* Æmil. Probus in Eumene. § 1. Certum quidem est comparari ac foueri huiusmodi nomen virtute vera: at enim retineri deinde etiam vel sola famâ: æque certum est. Vnde Probus in eod. Eumene: *Semper habiti sunt fortissimi qui summam imperii potiuntur.* Quare qui semel strenuæ virtutis insignem peperit opinionem, quamuis postea in vtramque aurem dormierit: pro eo omnia conficiet nomen ac fama: nec viuo solum, sed & mortuo: adeo vt sub huius vmbrâ multas ætates pulcre traducere queant ipsi posteri. Viuus certe nulli non habetur inuictus: alter scilicet Alexander. de quo Iustinus libr. 11. capit. 12: *Gessit & plura bella cum præfectis Darii, quos iam non tam armis, quam terrore nominis sui vicit.* Sed & de Parmenione eius memorat lib. 5. ca. 60. Curtius: *Et numero barbari præstabant & robore: ad hoc refecti cum fatigatis certamen inituri erant. sed nomen Alexandri & fama, maximum, in bello vtiq;, momentum, pauidos in fugam vertit.* Nec mirum. haud enim propinquos, modò territabat, sed & sub alio positos Sole. Trogi abbreuiator libr. 12. cap. 13: *Ab vltimis littoribus Oceani Babyloniam reuertenti, nuntiatur legationes Carthaginiensium, ceterarumq; Africæ ciuitatum, sed & Hispaniarum, Siciliæ, Galliæ, Sardiniæ, nonnullas quoq; ex Italia, eius aduentum Babyloniæ opperiri. adeo vniuersum terrarum orbem nominis eius terror inuaserat: vt cuncta gentes velut destinato sibi regi adularentur.* Quare pulchre attribuit personæ Thesei Sophocles, in Oedip. Colon. vers. 658:

> *Nam me etiam absente scio quod*
> *Solum nomen meum te defendet ab iniuria.*

nihilque minus quàm fabulis accessit Xenophon, cum enumeratis populis quibus neque cum Cyro, neque inter se, lingua communis erat, addit lib. 1: *Nihilominus ita metu sui tantum terrarum obire potuit, vt omnibus formidine percussis, aduersum ipsum nemo quidquam moliri auderet.* Nam & similia fere recenset de Augusto Iustinus extremo libro 42. *Sed & filii nepotesque Phraatis obsides Augusto dati: plusque Cæsar magnitudine nominis sui fecit, quam armis alius Imperator facere potuisset.* quibus addere quis

Quis non ineptè poterit ea quæ leguntur extremo libr. 4. in breuiario Flori. Nec minus gloriose de Iuliano Imper. Ammianus lib. 22: *Hæc eum curantem & talia, commendabat externis nationibus fama, vt fortitudine, sobrietate, rei militaris scientia, virtutumq; omnium incrementis excelsum: paulatimq; progrediens ambitum oppleuerat mundi. Proinde timore eius aduentus per finitimos longeq; distantes latiùs explicato, legationes vndique solicitè ad eum concurrebant: hinc Transtigritanis pacem obsecrantibus & Armeniis, inde nationibus Indicis certatim cum donis optimates mittentibus ante tempus abusque Indis & Serindis: ab Australi plaga ad famulandum rei Romanæ semet offerentibus Mauris: ab Aquilone & regionibus solis, per quas in mare Phasis accipitur, Bosphoranis aliisq; antehac ignotis legationes vehentibus supplices, vt annua complentes solennia intra terrarum genitalium terminos otiosè viuere sinerentur.*

§. 2. Apposite igitur legati Campanorum Senatui populoque Rom. Liuii libro 7: *Sed tamen si ostenderitis auxilia vestra, ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Vsque ad nos contemptus Samnitium peruenit; suprà non ascendit. Itaque vmbrâ vestri auxilii, Romani, tegi possumus.* Nec in alia mente Tacitus lib. 4. Annal. *De hinc initio ab Suriâ vsque ad flumen Euphraten, quantum ingenti terrarum sinu ambitur, quatuor legionibus coercitum, accolis Hybero, Albanoq; & aliis regibus: qui magnitudine nostrâ proteguntur aduersum externa imperia.* Iterum eod. libro. *At Dolabella, contracto quod erat militum, terrore nominis Romani, & quia Numidæ peditum aciem ferre nequeunt, primo sue incessu soluit obsidium.* Denique lib. de moribus Germanorum cap. 3: *Apud finitimas quoq; ciuitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat. expetuntur enim legationibus & muneribus ornantur, & ipsa plerumq; famâ bella profligant.* Eodem pariter tendunt verba Pauli Diaconi de Maximo: *Theodosius Maximum etiam ab immanissimis quoque Germanorum gentibus tributa ac stipendia solo terrore nominis exigentem, sine controuersia clausit.* De Theodosio, Latinii Pacati: *Et si qui fortè sunt Barbarorum qui nondum virtutis tuæ fulmen exceperint; nominis terrore percussi & velut afflati quiescant. Tua enim Imperator auspicia non hæ tantum gentes tremunt quas ab orbe nostro siluarum interualla, vel flumina, montesve distinguunt, sed quas æternis ardoribus inaccessas, aut continuâ hieme separatas, aut interfusis æquoribus abiunctas Natura disterminat. Non Oceano Indus, non frigore Bosphoranus, non Arabs medio sole securus est, & quò vix peruenerat nomen ante Romanum; accedit imperium.* Rotunde etiam Sidonius Panegyrico carmine ad Anthemium:

Ad Boream pugnas, & formidaris ad Austrum.

quod ita Græcè expressit in Orat. gratulatoriâ ad Constantinum Themistius: *Nec solum vbi conspicitur Imperator est, sed & cum in Galliis castrametatur, Persas pacem petere cogit.* Audaciore adhuc figurâ Claudianus Theodosio Imp. de bello Gildonico versu 383.

Vindictam mandasse sat est. plus nominis horror,
Quàm tuus ensis agit. minuit præsentia famam.

Et verum puto. Ideo non est aquea bulla, sed solida gemma, qua illustrauit Punicorum libr. 9. Silius, vbi Paulus retardat Varronem; ac vult

nouus Annibalis sat nomina ferre
Si discit miles, nec frigidus aspicit hostem.

§. 3. Quale enim ac quantum instar in nudo sit nomine, discimus præterea ab x. legatis eleuantibus prudentiam ac fortitudinem Cn. Manlii in deuincendis Gallogræcis. Liv. lib. 38. c. 46: *Quid igitur incidit? magna fortuna populi Rom. est, magnum & terribile nomen. recenti ruina Annibalis, Philippi, Antiochi, propè attonitæ erant tantæ corporum moles. fundis sagittisq; in fugam consternatæ sunt. Gladius in acie cruentatus non est Gallico bello. Velut apium examina ad crepitum primum missilium auolauere.* Sed nec decori fines excessit Pompeius, cum adhuc post cladem Pharsalicam iactat ore Lucani, lib. 8:

sed me vel sola tueri
Fama potest rerum toto quas gessimus orbe;
Et nomen, quod mundus amat. ——

Cur non? cum de eodem adhuc dici queat, quod alibi dixerat de aduersario eius idem poeta:

Nec qualem meminere vident: maiorque ferusque
Mentibus occurrit, victoque immanior hoste.

Inde signate Velleius lib. posteriore: *Nusquam erat Pompeius corpore; adhuc vbiq; nomine. quippe ingens partium eius fauor bellum excitauerat Africum, quod ciebat rex Iuba & Scipio &c.* Quæ & ipsa patefaciunt vim verborũ Taciti, vbi sic æstuantem introducit Tiberium lib. 1. Annal. capit. 69: *Potiorem iam apud exercitum Agrippinam, quam legatos quàm duces: compressam à muliere seditionem, cui nomen Principis obsistere non quiuerit.* Decentissimeq; apud Senecam Herc. Oetæo Deianira versu 1829:

Quid animæ trepidas? Herculis cineres tene.
Complectere ossa: reliquiæ auxilium dabunt.
Erunt satis præsidia. terrebunt tua
Reges vel vmbræ. ——

§. 4. Imo in posteros transmittitur nomen istud inuictum: adeo vt id non ipsi tantum suo bono, sed & aduersarii eorum suo malo censeant ac sentiant tale. Illorum è numero occurrunt apud Cæsarem Belgæ libr. 11. Gall: *Solosque esse qui patrum nostrorum memoria omni Galliâ vexata, Teutones Cimbrosque intra fines suos ingredi prohibuissent. quâ ex re fieri, vt earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem magnosque spiritus in re militari sumerent.* Apud Tacitum lib. 1. Hist. Heluetii: *Irritauere turbidum ingenium Heluetii, Gallica gens, olim armis virisque; mox memoria nominis clara &c.* Eodem modo Curtii lib. 6: *Duarum nobilissimarum bello gentium exercitus pari Marte pugnabant. Lacedæmonii vetera; Macedones præsentia decora intuebantur &c.* Nec aliter Iustini libr. 30: *His vtrimque concitati milites prœlio concurrunt; alteri Orientis, alteri Occidentis imperio gloriantes: ferentesque in bellum, alii maiorum suorum antiquam & obsoletam gloriam; alii virentem recentibus experimentis virtutis florem.* Scilicet heic locum habent illa Plutarchi in præceptis reip. gerendæ: *Etenim cum videmus puerulos parentum crepidas conari subligare sibi, aut coronas eorum capitibus suis imponere. per iocum ridemus. at vrbani magistratus, maiorum opera, arduos conatus, & facta præsentibus temporibus ac rebus non congruentia stulte iubentes imitari, multitudinem concitant: & cum ridicula sunt moliti, non risu iam digna patiuntur, nisi plane sint contempti.* Horum e classe recensentur ipsimet Romani Floro libr. 2. cap. 7: *Quamuis tunc Philippus regno præsideret; Romani tamen dimicare sibi cum rege Alexandro videbantur.* Sed & de iisdem adhuc capite sequenti: *Non aliud formidolosius fama bellum fuit. quippe cum Persas & Orientem, Xerxem atque Darium cogitarent; quando perfossi inuii montes, quando velis opertum mare nuntiaretur &c.* Inq; eandem sententiam Liuius libr. 45: *Non aliàs ad vllum spectaculum tanta multitudo occurrit. Patrum ætate Syphax rex captus, in castra Romanorum adductus erat: præter quam quod nec sua, nec gentis fama comparandus, tunc quoque accessio Punici belli fuerat; sicut Gentius Macedonici. Perseus caput belli erat: nec ipsius tantum patris auique, quos sanguine ac genere contingebat, fama, conspectum eum efficiebat; sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant.*

§. 5. Quid multis? affirmatissime asseuerat de Alexandro modo posito, non contemnendæ prudentiæ Agathias libro 2: *Ita erat rerum gestarum magnitudine eximie clarus, belloq; insuperabilis, vt etiam posteaquam eum è viuis excedere contigit, successores tamen ipsius, Macedones quum essent, alienam exteramque regionem quàm diutissime in potestate retinuerint, & ad summam potentiam euaserint. Et sane arbitror eos etiam in hunc vsque diem regnaturos imperiumque obtenturos fuisse, Alexandri gloria suffultos, nisi inter se dissidentes, frequentibusque prœliis tum aduersus se mutuò tum aduersus Romanos habitis, plura habendi studio suas ipsorum vires potentiamque fregissent, effecissentque, vt non amplius finitimis insuperabiles viderentur; quum altoquin imperassent non minore tẽporis spacio quam Medi.* Vere forsan ille: sed ita tamen, vt indicat, si famâ illam habuissent modeste, si circumspecte: exemplo Romæ, de qua Ammianus libr. 14. *Iamque vergens in senium, & nomine solo*

solo aliquoties vincens, ad tranquilliora vitæ discessit. Sanè, vmbræ illi nixis prouidendum, ne temere cui dent occasionem rei nouandæ; monuit Tiberius, cui hoc tribuit Tacitus lib. VI. Annal. cap. 30. *Vnus omnium Seiani adfinium, incolumis multaque gratiâ mansit; reputante Tiberio publicum sibi odium, extremam ætatem, magisque famâ quàm vi stare res suas.*

§. 6. Quantum autem intersit, virtute censeatis an famâ, duplici similitudine indicat Lucanus, comparatione Cæsaris ac Pompeii lib. I. v. 129.

Nec coiere pares: alter vergentibus annis
In senium; longoque togæ tranquillior vsu
Dedidicit iam pace ducem, famaque petitor
Multa dare in vulgus: totus popularibus auris
Impelli, plausuque sui gaudere theatri.
Nec reparare nouas vires, multumque priori
Credere fortunæ, stat magni nominis vmbra:
Qualis frugifero quercus sublimis in agro
Exuuias veteres populi, sacrataque gestans
Dona Ducum: nec iam validis radicibus hærens,
Pondere fixa suo est: nudosque per aera ramos
Effundens, trunco non frondibus, efficit vmbram,
Et quamuis primo nutet casura sub Euro,
Tot circum syluæ firmo se robore tollant.
Sola tamen colitur: sed non in Cæsare tantum
Nomen erat, nec fama ducis: sed nescia virtus
Stare loco; solusque pudor, non vincere bello.
Acer, & indomitus; quò spes, quoque ira vocasset,
Ferre manum, & numquam temerando parcere ferro.
Successus vrgere suos: instare fauori
Numinis: impellens quicquid sibi summa petenti
Obstaret: gaudensque viam fecisse ruinâ.
Qualiter expressum ventis per nubila fulmen
Ætheris impulsi sonitu, mundique fragore
Emicuit, rupitque diem, populosque pauentes
Terruit, obliqua præstinguens lumina flammâ,
In sua templa furit: nullaque exire vetante
Materia; magnamque cadens, magnamque reuertens
Dat stragem latè, sparsosque recolligit ignes.

§ 7. Nimirum vltimus iste armis sustentatur, primus religione. qua se quoque tutatos homines singulos, docemur ab his Val. Maximi lib. 2. cap. 9. *Caius etiam Marius in profundum vltimarum miseriarum abiectus, ex ipso vitæ discrimine, beneficio maiestatis emersit. Missus enim ad eum occidendum in priuata domo Minturnis clausum seruus publicus, natione Cimber; & senem, & inermem, & squalore obsitum, strictum gladium tenens, aggredi non sustinuit: sed claritate viri occæcatus, abiecto ferro, attonitus inde ac tremens fugit. Cimbrica nimirum calamitas oculos hominis perstrinxit, deuictæque suæ gentis interitus, animum comminuit: etiam diis immortalibus indignum ratis, ab vno eius nationis interfici Marium, quam totam deleuerat. Minturnenses autem maiestate illius capti, compressum iam & constrictum dira fati necessitate, incolumem præstiterunt: nec fuit his timori asperrima Syllæ victoria ne in eos conseruationem Marii vlcisceretur, cùm præsertim ipse Marius eos à conseruando Mario absterrere posset.* Huic adsimilis vnus è ducibus Alexandri, de quo Curtius libr. 10. *Perdicca nuntiato satellitum aduentu, sedecim omnino pueris regiæ cohortis comitatus, in limine domus suæ constitit, castigatosque & Meleagri mancipia identidem appellans, sic animi vultusque constantia terruit, vt vix mentis compotes fugerent &c.* Nec dissidet quod de matre Alexandri refert Trogi decurtator fine lib. 14: *Sed Olympias, vbi obstinatos venire ad se armatos vidit; veste regali, duabus ancillis innixa, vltrò obuiam procedit. qua visa percussores attoniti fortuna maiestatis prioris & tot in ea memoriæ occurrentibus regum suorum nominibus, substiterunt: donec à Cassandro missi sunt qui eam confoderent.* Eodem tendit & quod adhuc idem Iustinus de Philopœmene lib. 32. *Sed dum suos in prælium reuocat, in transitu fossæ equo præcipitatus a multitudine hostium oppressus est. quem iacentem Messenii seu metu virtutis, vel verecundia dignitatis, interficere ausi non fuerunt.* Quibus addidet Plutarchi illud de Pyrrho: *Zopyrum qui gladium Illyricum ad caput suum decidendum strinxerat, ita intuitus est torue, vt ille expauescens, partim tremulis manibus, partim moliendo, terrorisque & stuporis plenus, non directo, sed secundum os ac mentum detruncaret, & vix longo spatio demeret caput.*

§ 8. Hæc cum ita sint; liquet non imprudenter prolatum ab Alexandro lib. 8. Curtii: *Vtinam Indi quoque Deum me credant! Famâ enim bella constant; & sæpe etiam quod falsò creditum est, veri vicem obtinuit.* Qua sententia vsus quoque Nero apud Liuium libr. 27: capit. 47. *Alterum consulem & alterum exercitum aduenisse, haud dubiam victoriam facturum. famam bellum conficere, & parua momenta in spem metumque impellere animos.* Eadem imbutus etiam opinione Darius Rex, qui monitus non resistere Alexandro in faucibus Ciliciæ, *vbi se toto vti non posset*; respondit Memnoni: *Si retro ire pergat, haud dubiè regnum hostibus traditurum. famâ bella stare; & eum qui recedit, fugere credi:* Curtius lib. 3. Plutarchus in Aristide: *Amompharetus, vir ferox & præceps, iamdudum gestiens pugnare. procrastinationes & moras grauabatur: tunc verò planè castrorum translationem fugam vocans & consternationem, negauit locum se deserturum, sed instituturum ibi cum manipulo suo, Mardoniumque sustenturum.* Et vero, *regressum* transire in nomen *fugæ*; expertus suo malo Pyrrhus; de quo Iustinus libr. 23. *Conserto prœlio cum superior fuisset; quoniam tamen à Sicilia abiret. pro victo fugere visus est.* Sensit item suo damno Consul Rom. Liuius libr. 44: *Ea profectio famam haudquaquam secundam habuit: nam alii metu recessisse eum ab hoste ferebant &c.* legantur tum præcedentia tum sequentia. inde est quod habemus apud eundem auctorem libr. 22: *Adeoque inopia est coactus Annibal; vt nisi tum fugæ speciem abeundo timuisset, Galliam repetiturus fuerit &c.* iterumque libr. 23: *Nec diu in pacato mansit. nam subinde ab Carthagine allatum est, vt Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam exercitum duceret. quæ vulgata res per Hispaniam, omnium fermè animos ad Rom. auertit. Itaque Hasdrubal extemplo literas Carthaginem mittit, indicans quanto fama profectionis suæ damno fuisset. Si verò inde pergeret; priusquam Iberum transiret Romanorum [illegible] niam fore.* Et hoc nititur tibicine Pompeiani ratio, dissuadentis reditum Commodo Imp. apud Herodianum lib. 1. cap. 8. *Bellum relinquere inchoatum præterquàm quod indecorum videtur, etiam periculosum est. Quippe audaciam barbaris iniiciemus. neque enim remeandi cupiditate decessisse nos, sed aufugisse metu perculsos arbitrabuntur.* Facit & huc proprie quod habemus de Constantino Pogonato tomo Zonaræ III: *Quum autem vtrinque dies aliquot per otium transegissent, Barbari Romanos ignauos esse rati etiam tali euentu confirmati, parem priori timiditati fiduciam receperunt. Nam imperator ingenti pedum cruciatu affectus, cum 5. nauibus expeditus & suo comitatu in Mesembriam Romanam prouinciam traiicit, balneis vsurus; exercitu & ducibus illic relictis, quibus mandarat, vt velitationibus hostes ad pugnam elicerent. Verùm rumore in castris orto, Imperatorem metu hostium cepisse fugam, omnes turpiter fugiunt, persequente nemine. Quod præter spem factum, Bulgarorum animos auxit, & audaciam acuit, vt tergis fugientium inhærentes, multos caderent, neque pauciores caperent, & Istro traiecto tentoria in Romanorum terra figerent.*

§ 9. Aeque magno periculo retrocedi in ipso prœlio, docet Appianus in Annibalicis: *Sicque redintegrato prœlio pugnatum est acriter, vtrisque pariter duces suos reuerentibus: donec Annibal, viso, in quodam colle, Hispanorum Gallorumque globo, equum illo adegit, vt & hos adduceret. reliqui causam abitus non intelligentes, & rati eum fugere, vltro contentionem remiserunt, turbatisque ordinibus fugerunt, non qua Annibal, sed qua cuique visum est.* Eodem infortunio exceptus, dum ordines in melius mutare amat, exercitus Mnasippi. Xenophon lib. 6. Ἑλλην.: *Illi quod in octonos disposita esset ipsorum acies, rati hanc phalangis extremitatem imbecillam esse, conuertere se conabantur. Quàmprimum autem referre pedem cepissent, hostes quidem in eos irruebant, quasi fugæ se darent: ipsi vero non iam amplius aciem conuertebant. Itaque etiam his proximi terga dabant.* Nec fato meliore Diogenes Imperator Zonaras tomo III. *Cùm autem serum diei esset, Imperator, vt qui castrorum custodiam iusto minorem esse sciret; veritus ne ab hostibus diriperetur, statuit omissa pugna*

pugna redire ad vallum. Cùm igitur imperatorio vexillo conuerso, exercitui denuntiasset, vt idē faceret: ii qui circa ipsum erant, citra tumultum iussa sunt executi. sed quorum ordines longius distabant, recessum Imperatoris fugam interpretati sunt. Quos cùm ita perturbatè reuerti videret Imperator, substitit, & abeuntes etiam vt subsisterent, hortatus est. sed obdurauerant omnes, nec fugam remittebant. Cùm autem hostes inopinatam Romanorum fugam vi Numinis coortam intelligerent, statim Imperatorem inuaserunt &c. Iam desino; caputq; obsigno verbis Senecæ Epist. 13: *Plerumque suspicionibus laboramus, & illudit nobis illa quæ conficere bellum solet fama: multò autem magis singulos conficit.*

TACITVS lib. 11. Histor. cap. xx: *Gnarus vt initia belli prouenissent, famam in cetera fore.*

PRO BELLI INITIIS, DVX AVT TIMETVR, AVT SPERNITVR.

Caput VIII.

SVMMVLA.

Ab initio ferè, rebus in omnibus, præsumitur de fine; certe in bello. pr. & §. 1.

Vnde videndum, vt sit vehementissimum; occupeturque si fieri potest, caput. §. 2.

Factum id à Imperatoribus cordatissimis. §. 2. 3.

Neglexere contra inertes atq; imprudentes &c. §. 3.

Interim non semper æstimandus hostis ex impetu: neque contemnendus ille qui prior agit de pace. §. 4.

Sæpe enim quod putatur infirmitas ac timor; lenitas est & confidentia. §. 4. & 5.

PRÆCLARE Lyricorum princeps Pindarus Pyth. oda vi:

Viris qui nauibus vehuntur, præcipuum gaudium, nauigationem auspicantibus, deductorium venire ventum. Verisimile est enim, & in fine meliorem reditum consecuturos.

Idemq; obtinet in rebus ceteris. adeo vt ab initiis haud temere præsumatur de fine. Bellantibus certe ab ipso statim principio maximæ est curæ *vehementius instare aduersariis.* Vnde introducit Iudæos mutuo sese hortantes, in libro de Vita Mosis, Philo: *Intrepidè pugnemus pro munimento habentes audaciam. per initia sæpe de euentu decernitur. dum in limine sumus, terrorem incutiamus incolis.* Habemus quoq; apud Liuium lib. 32: *Nam Macedones, qui in præsidio erant & multi & delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis potius & virtute, quam mœnibus vrbem tuerentur; conferti pluribus introrsus ordinibus acie firmatâ; cum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad receptum locum expulerunt. Id Consul agrè passus. nec eam ignominiam ad vnius modo expugnandæ moram vrbis, sed ad summam vniuersi belli pertinere ratus, quod ex momentis paruarum plerumq; rerū penderet; purgato &c.* Refert de Aristomene Pausanias in Messenicis: *Et antiquissima quidem ipsi cura fuit, initio belli Lacedemonios perterefacere; quo esset illis in omne reliquum tēpus formidolosior.* De Antiocho Pheras oppugnante Liuius libr. 63: *Itaq; & hi summa ope parabant se ad vrbem defendendam; & rex ab omni parte simul oppugnare mœnia est aggressus; vt qui satis intelligeret (neque enim dubium erat) in euentu eius vrbis positum esse, quam primum aggressus esset, aut sperni deinde ab vniuersâ gente Thessalorum, aut timeri se; omnē vndique terrorem obsessis iniecit.* De eodem, fine lib. 35. *Cùm id quod caput erat Eubœæ teneret rex, ne ceteræ quidem eius insulæ vrbes imperium abnuerunt: magnoq; principio sibi orsus bellum videbatur, quod tanta insula & tot opportunæ vrbes in suam ditionē venissent.* Ea de caussâ apud Polybium lib. 3. *Inter hæc Aemilius Consul in Illyricum applicuit integris copiis. vbi cum animaduertisset hostes forti ac constanti animo esse, quod situ ac munitionibus Dimalæ freti, irritum fore Romanorum aduentum opinabantur, eam primū vrbem omni conatu censuit oppugnandam; ratus id quod euenit, si ea caperetur, facile reliquas perculsas timore, in potestatem Romanorum venturas.* Sunt & Quinctii verba Nabidi bellum molienti, Liuii lib. 34: *Quid minus conueniens esse, quàm omisso hoste, Argos oppugnari: se verò caput belli Lacedæmonem & tyrannum petiturum.* Idem auctor de Annibale lib. 21. *Carteiam vrbem opulentam caput gentis eius expugnat diripitq; quo metu perculsæ minores ciuitates, stipendio imposito imperium acceperunt.* Florus lib. 2. cap. 9: *Ergo Fuluio Nobiliori mandata vltio est hic protinus caput gentis Ambraciam regis Pyrrhi machinis quatit.* Tacitus in vita Agricolæ: *Et terrorem statim intulit Petilius Cerialis, Brigantum ciuitatē, quæ numerosissima prouinciæ totius perhibetur, aggressus.* Haud alia de caussa instat apud classiarios suos Agathocles, lib. 22. Iustini: *Nam capta Carthagine, omnem Africam Siciliamque præmium victorum fore.* Item Seuerus, oratione ad milites, Herodiani libr. 2. *Quare occupemus quàm primùm Romam, Larem ipsum imperii: reliqua dein facile expedituri.* Ratio est in promptu; petamusq; licet ab Choniate libr. 6. Manuelis Comneni: *At Persæ omni contentione copias quæ cum Imperatore erant debellare nitebantur; quod maximâ & potissimâ parte profligatâ illas quoq; se superaturos putabant. quemadmodum in serpentibus videmus, capite contrito vnà etiam reliquum corporis tractum emori; & arce expugnata, vrbem hostibus resistere non posse.* Pulcrè Archelaus apud Procopium libr. 1. de bello Vandalico: *Sic est rerum humanarum natura, vt Capite sublato, cetera breui tempore corruant.* Contrà est, si perstet caput, aut adeo eiusdem nomen nudum. Prouidenter Suetonius Paullinus apud Tacitum libr. 2. Hist. *Italiam, & caput rerum, Senatumque & populum, nunquam obscura nomina, & si aliquando obumbrentur &c.* Hinc & idem Cornelius lib. 1. Histor: *Longinquæ prouinciæ & quidquid armorum mari dirimitur, penes Othonem manebant; non partiū studio; sed erat grande momentum in nomine vrbis ac prætextu Senatus.* Ex quibus apparet peccatum Pompeii, ad primum aduentantis Cæsaris nuntium, eadem Româ excedentis cum omnibus suis. Cui si venisset in mentē *famâ constare bellum*; omnia prius reliquisset quàm locum tam auspicalem; *vnde in omnia regimen.* Callidior hac in parte Tiberius: qui turbantibus militibus Germanicis Illyricisque, minimè tamen nidum, vt ita dicam, imperii deseruit: sed, Tacito teste lib. 1. Annal. cap. 47: *fixum ei fuit, non omittere caput rerum, neq; se remq; publicam in casum dare.* Eodem animo Iohannes Comnenus, ne palatio quidem exire ausus cohonestando funeri patris, *non quod matris auctoritatem aspernaretur, aut patris honorem negligeret; sed quod regno nondum firmato, aduersarios imperii cupiditate adhuc flagrantes metuebat. proinde, vt polypodes saxis, ita ipse palatio inhærebat &c.* Verū & ad hanc rem plura petenda è titulo de Auspiciis Principum. redeo igitur ad principia. Quæ quanti facienda sint, vel vnus abundè docuerit Tacitus: dum modo suggerit super Ostorio lib. 12. Annal. cap 31. *Ille gnarus primis euentibus metum aut fiduciam gigni, citas cohortes rapit, & cæsis qui restiterunt, disiectos &c.* modo lib. 12. capit. 8. *Corbulo vt famæ inseruiret, quæ in nouis cœptis validissima est, itinere propere confecto &c.* nunc vero memorat de Cæcina lib. 11. Hist. cap. 20. *Consilia curasq; in oppugnationem Placentiæ magno terrore vertit; gnarus vt initia belli prouenissent, famam in cetera fore.* nunc denique in vita Agricolæ capit. 18. *Cæsaque propè vniuersa gente, non ignarus instandū famæ, ac prout prima cessissent fore vniuersa, Monā insulam &c.* Turpiter heic se gessit Nicerati filius, de quo sic Thucydides libr. 7: *Nicias enim cum initio formidabilis appulisset, quia Syracusas non protinus est adortus, sed Catanæ hybernauit, in contemptionem venit. &c.* Sed nec melior Asdrubal Liuius libr. 27: *Ceterū quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dū frustrà obsidet magis quàm oppugnat, corrupit. Crediderat campestris oppidi facilem expugnationem esse. & nobilitas coloniæ induxerunt eum, magnum se excidio eius vrbis terrorē ceteris iniecturum &c.* Inauspicatè etiam Bardanes, Tacitus lib. 11. Annal: *Ira magis quàm ex vsu præsenti accensus, implicatur obsidione vrbis validæ &c.* Atritè apud Thucydidem lib. 7: *Demosthenes cùm sciret se quoque in præsentiâ,*

§ 1. § 2. § 3.

primo die maximè formidabilem hostibus esse; præsenti copiarum terrore quàm celerrime vti volebat. Nec imprudenter Alexãder, dissuadente Parmenione ne traiiceret Granicum flumen opposito Dario, atque addente: *Fuerit porrò primum hoc infortunium; quoad præsentem rerum statum, graue; quoad de toto bello iudicium periculosum. Adhac Alexander, Intelligo quidem ô Parmenio sed dedecori mihi fuerit si quum ita paruo negotio Hellespontum traiecerim, riuus hic (Granicum eo nomine extenuans) nobis obstiterit, quò minus, vt possumus, transeamus quin potius hoc & à Macedonum gloria, & à meâ in adeundis periculis virtute alienum esse censeo. Persis etiam hoc animos addet, vt Macedonibus sese pares existiment, nisi statim initio aliquid dignum suo ipsorum metu passi fuerint:* Arrianus lib. 1. Ἀναβ. Ἀλεξ. Interim, non semper æstimandos hostes ex impetu; sed inueniri qui vim suã temperẽt moderatione; egregiè ostendit Titus Imp. Iosephi li. 5. Captiu. Iud. cap. λδ: *Venit pater meus ad patriam vestram, non vt pœnas à vobis ob ea quæ in Cestium commiseratis, exigeret; sed monitu emendaret. Denique cùm deberet, si depopulandæ nationis caussa venisset, stirpem vestram petere, atque hanc delere ciuitatem, Galilæam & circa eam loca vastare maluit, vt pœnitendi vobis præberet inducias. Sed hæc eius humanitas infirmitas videbatur, nostrâque lenitate aluistis audaciam.* Grauiter heîc lapsa iuuentus Ptolomæi; carpitque Iustinus libro 24: *Galli, duce Belgio, ad tentandos Macedonum animos legatos ad Ptolomæum mittunt, offerentes pacem, si emere velit. sed Ptolomæus inter suos belli metu pacem Gallos petere gloriatus est, nec minus ferociter se legatis, quàm inter amicos iactauit; aliter se pacem daturum negando nisi principes suos obsides dederint, & arma tradiderint: non enim fidem se nisi inermibus habiturum. Renuntiatâ legatione risere Galli, vndiq; acclamantes, breui sensurum, sibi an illi consulentes, pacem obtulerint.* Nec sanior animus Imper. Diogenis contemptim reiicientis legationem Sultani. Zonaras tomo 3: *Qui cùm Sultano Imperatoris verba renuntiassent; illo cum suis de pacis conditionibus deliberante, Imperator superbiâ elatus, fidem quibusdam habuit familiarium suorum, qui Sultanum timere dicerent, & quod iustas copias non haberet, propterea de pace agere; vt per inducias alium exercitum adduceret &c.* Eodem obnoxius morbo Mediæ præses Stephanus, cum conueniretur ab Cutlumuso, de quo Cedrenus in vita Monomachi: *Cumque in reditu esset per Mediam iter facturus, ad eius præfectum missis legatis, liberum sib transitum permitti petit, iureiurando grauissimo interposito pollicitus, se suosque absq; omni maleficio transituros. At Stephanus eam petitionem à timiditate profectam opinatus, exercitu suæ prouinciæ collecto, in Turcos tanquam hostes ducit.* Sapienti itaque monitione increpat concilium Græcorum Aristhenus prætor Achæorum lib. 32. Liuii: *Nolite, quia vltro Romani petunt amicitiam, eò quod optandum vobis ac summâ ope petendum erat, fastidire. Metu enim videlicet compulsi in alienâ terra, quia sub vmbrâ auxilii vestri latere volunt, in societatem vestram confugiunt, vt portubus vestris recipiantur, vt commeatibus vtantur. Mare in potestate habent, terras quascunque adeunt extemplò ditionis suæ faciunt. quod rogant, cogere possunt: quia pepercisse volunt, committere vos cur pereatis non patiuntur.* Neruosè. istis enim circumstantiis facilè colligimus clementia ne hæc ortum debeat vel animo, vel necessitati. Quippe laudi frequenter adscribi, quod tamen meræ est debilitatis, notius est quàm vt debeat illustrari. Vnde Antigonus filio Demetrio à Nabathæis reuerso, ait apud Diodorum Siculum libri 19. Bibliothecæ cap. 110: *Barbaros cùm impunitos dimiserit, multo confidentiores euasisse; non enim ex clementia victoris, sed victoriæ impotentia, veniam sibi tributam existimaturos.* Et hoc capiti isti annectere libuit: quod si lemmati fortè minus quadrat; hand tamen

—*disconuenit ordine toto.*

* * *

TACITVS lib. v. Histor. cap. xxi: *Quid perfectum cæde & incendiis legionum, nisi vt plures validioresque accirentur.*

MINIME BELLANDVM IMPETV, MAGIS PERSEVERANTIA.

Caput IX.

SVMMVLA.

Clade prœlii non desistendum à Bello; audentius potius instandum. pr.

Eo ipso redderis terribilis, tanquam vinci non queas: ibidem.

Decretumque tuum perficere & velis & possis. §. 1.

Pertinacia hac in re populi Romani, §. 1.

Præstat non moueri bellum, quàm omittere motum. §. *eodem & seqq.*

Quia non modo id turpe est, sed & periculosum. §. 2.

Similitudinibus hoc ipsum exemplisque pluribus ostenditur. §. 3. 4. *&c.*

Peccatum Atheniensium. §. 4.

HAVDO quidem fortunam regis Mycenarum, memoratam Pausaniæ in Achaicis: *Agamemnoni ipsi & aliæ potuerunt laudes attribui & ea, quod cum iis tantum qui nomina dederant, nullo euocato supplemento, Ilium & finitimas vrbes; expugnauerit.* Ceterum non ideo ipseuerim Ponti regem. quin imo quamuis eius miserer quoties incido in illa Flori lib. 3. cap. 5: *Et Mithridates quidem nocte illa debellatus est. nihil enim postea valuit, quamquam omnia expertus, more anguium, qui obtrito capite, postremo cauda minantur,* exosculor tamen eorum constantiam, qui semel iterumque victi, fortunam adhuc tentant. eo enim ipso opinionem pristinam restaurant, ac sæpius adhuc deinde ipsâ vincunt famâ. Quod arcanum sic vtrunque detexit nobis Cæsar, initio libr. 6. Gall: *Magni interesse etiam in reliquum tempus ad opinionem Galliæ existimans, tantas videri Italiæ facultates, vt si quid esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copiis posse.* Laterque alioquin hisce Liuii verbis lib. 29: *Nec quot naues vidissent, nec quanta manu agros popularetur, satis gnari; omnia in maius metu augente accipiebant. itaque primo terror pauorque: deinde mœstitia animos incessit: tantum fortunam mutasse, vt qui modo ipsi exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratis tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem accepissent, ij verso Marte, Africæ populationes & obsidionem Carthaginis visuri forent: nequaquam pari ad patienda ea robore. ac Romani fuissent. illis Romam plebem, illis Latium iuuentutem præbuisse, maiorem semper frequentioremq; pro tot cæsis exercitibus subolescentem. ceterum suam plebem imbellem in vrbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gentem, &c.* Quod & ipsum sic expressit poëtico penicillo apud Horatium lib. 4. Oda 4. Annibal:

> *Gens quæ cremato fortis ab Ilio*
> *Iactata Tuscis æquoribus sacra,*
> *Natosque maturosque patres*
> *Pertulit Ausonias ad vrbeis;*
> *Duris vt ilex tonsa bipennibus*
> *Nigræ feraci frondis in Algido,*
> *Per damna, per cædes, ab ipso*
> *Ducit opes animosque ferro.*
> *Non Hydra secto corpore firmior*
> *Vinci dolentem creuit in Herculem;*
> *Monstrumve summisere Colchi*
> *Maius Echioniaue Thebæ.*
> *Merses profundo, pulchrior euenit:*
> *Luctere; multa proruet integrum*
> *Cum laude victorem, geretque*
> *Prælia coniugibus loquenda. &c.*

Nec aliud sibi vult Germanorum querela lib. 11. Annal: Taciti:

§. 4. (marg.) §. 5. (marg.) §. 1. (marg.)

Taciti: *Quippe inuictos & nullis casibus superabiles Romanos prædicabant, qui perditâ classe, amissis armis, post constrata equorum virorumq; corporibus littora, eâdem virtute, pari ferocia, & velut aucti numero irrupissent.* Eodemq; tendunt illa eiusdem gentis lib. 5. Hist. c. 21: *Et concussa Transrhenanorum fide, inter Batauos quoque sermones orti, non prorogandam vltrò ruinam, nec posse ab vna natione, totius orbis seruitium depelli: quid perfectum cæde & incendiis legionum, nisi vt plures validioresq; accirentur?* Vnde adscribitur laudibus Romanorum à Saguntinis: *Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartumdecimum annum tam pertinaciter geritis, vt sæpe ad vltimũ discrimen & ipsi veneritis, & populum Carthaginiensem adduxeritis:* Liu. lib. 28. Quid mirum? didicerant enim assueuerat Polybius libr. 1: *Enimuerò Romani cùm viribus in omni re vtantur, & quod semel decreuerunt, omninò perfici necessarium ducant, nihilque sibi impossibile factu existiment, quod semel eis visum fuerit, &c.* Masculè prorsus, proque iisdem tabellam in hanc partem dimittit Ap. Claudius libr. 5. Liuij: *Aut non suscipi bellum oportuit, aut geri pro dignitate populi Rom. & perfici quàm primùm oportet. perficietur autem, si vrgemus obsessos; si non ante abscedimus, quàm spei nostræ finem captis Veiis imposuerimus, &c.* Nec aliud sentit alter dux Romanus Liuij lib. 24: *A duobus Coss. Casilinum oppugnari cœptum. vbi cum multa succedentes temerè mœnibus Romani milites acciperent vulnera, neq; satis inceptis succederet; Fabius omittendam rem paruam ac iuxta magnis difficilem, abscedendumque inde censebat; cum res maiores instarent. Marcellus multa magnis ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimittenda esse dicendo, quia magna famæ momenta in vtramq; partem fierent, tenuit ne incœpto abiretur.* In quam etiam opinionem animis eunt illi apud Liuium lib. 34: *Maximæ partis sententia erat, perseuerandum in bello esse, & tollendum tyrannum: nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore. satius multò fuisse, non moueri bellum aduersus eum, quàm omitti motum.* Istis non aliena tribuuntur Scipioni apud Suidam in voce Περιάζειν, qui videatur. Eodem diriguntur verba Carthaginiensium Liuij libr. 28: *Magoni desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius sustulerant, paranti traiicere in Africam nuntiatum ab Carthagine est, iubere Senatum vt classem quam Gadibus haberet, in Italiam traiiceret; conductaq; ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset iuuentute, coniungeret se Annibali; neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna cœptum sineret.* Optimè. alterum quippe, non turpe solum

§ 2. sed periculosum; tanquam aut imprudentiæ signum aut imbecillitatis; aut vtriusque. Nicias apud Thucyd. eidem lib. 6: *Turpe est, nos vi repulsos discedere, aut postea nouas copias accersere, quod primo consilium prudens non inierimus.* Pompeianus apud Herodianum lib. 1: *Bellum relinquere inchoatum, præterquam quod indecorum videtur, etiam periculosum est. quippe audaciam barbaris iniiciemus. neq; enim remeandi cupiditate decessisse nos, sed aufugisse metu perculsos arbitrabuntur.* Ab eadem caussâ M. Coriolanus libr. 7. Dionys. Halic: *Et si cognouerit plebs voluisse vos vires eius conuellere, ac destitisse; instabit vobis multò grauius; vosq; hostes iudicabit qui volueritis; timidos qui non potueritis.* Grauiter igitur Onosander sub finem cap. 4: *Præterea & istud valdè animaduertendum, non solùm domibus aut muris exstruendis, solidissima poni debere fundamenta, ne si imbecillitatis vitio labare ac ruere contigerit, tota quoq; substructionis moles repente concidat: Sed bellorum etiam initia validissimè statuenda & stabilienda esse; atque sic, quasi iam bene fundata securitate, instruendas educendasque copias. Scilicet malè constituta huiusmodi negotia, graui certaminis onere incumbente, illicò fatiscunt & deficiunt. Vt autem optimus gubernator, è portu priusquam soluat, nauem omnibus armamentis exstruere solet: sic etiã prouidus Imperator, quæcumq; vsui sibi fore putabit, præparet; sesesque tum, ac cetera, fortunæ permittat. Pudendum porrò ac periculosum est, temere ac turbide bellicos excitasse tumultus, & veluti mare terramque prœliis miscere voluisse, deinde turpiter inceptis desistere, proramq; obuertere. Etenim vnusquisque supinam huiusmodi amentiam deridet, imbellemque audaciam ludos facit: Hostes etiam, quicumque illi sint, oderunt eos meritò, qui iniuriam inferre, nec noluerunt quidem sed nec potuerunt.* sic ille. Nec alio nauigant flumine

§ 3. verba Aristidis Oratione Sicula priore: *Quod si non modo post decretum, verum etiã copiis tantis missis, & splendore apud omnes per nostra consilia parto, tamen eos reuocabimus, hoc erit duarum rerum indicium, imprudentiæ & ignauiæ illius, cum nihil horum initio prauiderimus, huius vero, Syracusios fugere videbimur. Quid quod nullum est tam [illegible], cuius caussa pudorem tantum subeamus, idque [illegible] quos non tam [illegible] quam quid honeste faciamus videre decet. Verum [illegible] hoc possit quisquam dicere, aliquid nos tanto probro lucraturos esse. nam inimici quidem nihilominus ii manebunt, quibus fuerunt structæ insidiæ, siue institutum persequamur, siue relinquamus; & ad inimicitiam ignauiæ addemus opinionem. ex quo fit, vt probrum maius, non lucrum è fuga nascatur.* Ita Orator ille. quæ videri queant originem habere à fonte Socratico cuius hic riuus apud Xenoph. lib. 4. Memor: *Qui ipsos norunt quæ sibi commoda sint sciunt; & quæ vel possint, vel nequeant, dignoscunt: præterea iis agendo quæ sciunt, comparant sibi necessaria, felicesque sunt: ab aliis autem abstinendo quæ nesciunt non delinquunt & quo minus infelices sint, vitant. itaque ceteros quoque mortales quum explorare possint, etiam ex aliorũ vsu bona sibi comparant, & à malis sibi cauent. Quotquot verò per ignorantiam falluntur in æstimatione virium suar. in illi ad homines ceteros resque humanas alias eodem modo adfecti sunt; nec quibus opus sibi sit, norunt; nec quid agant, nec quibus vtantur: sed ab omnibus his aberrantes, vt bonis frustrantur, sic in mala incidunt. Præterea qui, quum sciant quid faciant actionum suarum finem consequuntur, magnam & gloriam & honorem adipiscuntur, vtuntur [illegible] libenter alii qui similes eis sunt; & qui frustrantur in instituto suo, cupiunt hos sibi consulere, sibique præesse ac spem suam in eis collocant & propter hæc omnia maxime ipsos diligunt. Qui verò nesciunt quæ agant & eligunt male; posteaquam instituto suo frustrantur, non ea duntaxat ratione damno quodam ac pœna mulctantur, sed etiam inglorii & ridiculi fiunt, & spreti, dedecoreque notati viuunt. Vides etiam ciuitates, quotquot ignorantes vires suas bellum aduersus potentiores suscipiunt, partim prorsus euerti partim ex liberis in seruitutem redigi.* Hactenus Socrates. Quæ quamuis adeo

§ 4. perspicua sunt, adeoque multa, vt eis nihil addi possit; non me contineo tamen quin adducam præterea istud Libanianum ex Declamatione eius 31: *Etenim qui in alios exercitum infestum ducunt, si priusquam ad manus veniant, reuertantur, maiorem consequuntur infamiam: quemadmodum is qui vicinum ad concertationẽ prouocauit, si pœnitentia ductus, ante certamen prouocationem soluat. tales enim videntur, quòd nullam sperarent salutem, contentionis studium deposuisse, non quod quietem colerent. vnde despectum & odium sibi ipsis conciliant: quippe cum propositum eorum odio sit; & contemnuntur ipsi, quia captum eorum finem non est assequutum.* Quibus carpi videntur Athenienses, quos sic alloquitur Oratione de Chersoneso Demosthenes: *Scitis profectò, nihil omnium rerum tam profuisse Philippo ad nostram vrbem superandam: quàm quòd prior omnes occasiones arripuit: qui cum semper expeditum circum se atq; instructum exercitum habeat & quid facturus sit, iam antea deliberarit; derepente quos libitum est, aggreditur atque opprimit. Nos verò, vbi iam aliquid factum esse audiuimus, tum demum tumultuamur & bellũ paramus. Quare, vt par est, ita fit, vt ipse, quæ occupauit, impediente prorsus nemine teneat: nos actum, quod aiunt agamus, & frustra impensas sumptusque omnes faciamus: ostensis quidem inimicitiis, & eius, conatibus obsistendi voluntate prodita: sed neglectis occasionibus, & rebus infectis, dedecus etiam insuper, accipiamus.* Verum de

§ 5. bello apparando, deque occasionibus alius dicendi locus. redeamus ad perseuerantes in re semel proposita. Et verò, quantum sit momenti, non modo in præsens sed & in futurũ, vrgere incepta strenuè: exposuit apud Thucydidem libro primo egregia oratione Pericles: qui videatur. neque aliter sentit Appius Claudius lib. 5. Liuij: *Hæc virtute militum, hæc Romano nomine sunt digna: non Veios tãtum, nec hoc bellum intueri quod instat, sed famam, & ad alia bella & ad ceteros populos in posterum quærere. An mediocre discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis? vtrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cuius si qua vrbs pri-*

mum illum breuissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat? an hic sit terror nominis nostri, vt exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hyemis ab vrbe circumsessa semel amoueri possit? nec finem vllum alium belli quàm victoriam norit? nec impetu potius bella, quàm perseuerantiâ gerat? &c. Nec ab alia mente Alexander in obsidenda Gazâ. lib. 2. Arriani: *Machinarum artifices murum præ altitudine molis difficulter admodum vi capi posse iudicabant. Alexander contra, quo difficilior esset oppugnatio, eo magis suscipiendam censebat. Inopinatum enim rei euentum magno terrori hostibus futurum. si verò vrbem capere non posset, turpe id sibi, cùm ad Græcos & ad Darium perferretur fore.* Omninò. quare optimi quique duces accedunt menti Propertianæ, cuius scitum:

Nec citò desisto, nec temerè incipio.

cupiuntque inter præconia sua tale quid eminere, quale in Tullii Hostilii apud Dionysium lib. 3. Antiq: *Vir inter paucos eximiam laudem meritus bellica fortitudine, promptoq; in periculis consilio, maiorem etiam, quod neq; citò bellum susciperet & semel suscepto constanter pertenderet ad victoriam.* Verum desino, ne è portu iterum videar velle tentare desertum mare.

TACITVS libr. IV. Annal. cap. XXV: *Non nisi duce interfecto, requiem belli fore.*

TOTO BELLO, ETIAM IN PRÆLIIS, PLVS MOMENTI IN DVCE, QVAM IN EXERCITV.

Caput X.

SVMMVLA.

- *Exercitu cæso profligatoque nihil actum est, dummodo adhuc solus superstit Dux. pr.*
- *Ostenditur id variis variorum populorum exemplis.* §. 1.
- *Inter caussas est, quoniam facile sibi recolligat alterum militem sic miser.* §. 2.
- *Semper fauor militat pro læso & deteriore.* §. 2.
- *Parentes, è liberis magis diligunt quibus male est.* §. 3.
- *Reges eiecti à subditis, reuocati ab iisdem quia miserimi.* §. 4.
- *Aristides rhetor examinatur, adplicans morem gentium vnis Athenienfibus.* §. 5.
- *Victori Duci passim vbiq; inuidetur.* § 6.
- *At palam sin minus clam, succurritur victo.* §. 7.
- *Vtiq; si & eius interest qui auxilium suppeditat.* §. 9.
- *In vno Duce plus esse momenti, quam integro in exercitu, sententia est & opinio præstantissimor. Impp.* §. 10.

QVI! quantum instar est, in Duce exercitus! exutus milite, terris, pecuniâ, omnibus: si tamen adhuc spirat, tantum abest vt victus sit; etiam potest vincere. Hinc tam anxiè Philopœmenes Polybii lib. 11: *Cùm verò legiones suas vincere, & totam causam prosperè sibi & splendidè succedere cerneret, ad id perficiendum ferebatur, quod adhuc plenæ victoriæ deerat. erat autem hoc, ne Machanidas elaberetur.* Sed & Labienus apud Cæsarem lib. 5. Gall: *Interdicit perterritis hostibus atque in fugam coniectis, omnes vnum peterent Inguiomerum; neu quis quemq; prius vulneret, quàm illum interfectum viderit &c.* Sequiturque eo interfecto fine libri: *Hac re cognita omnes Eburonum, & Neruiorum, quæ conuenerant copiæ, discedunt, pauloque habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.* Eadem opinione Florus libro 4. capite 2: *Et peractum erat bellum sine sanguine, si Pompeium Brundusii opprimere potuisset.* Nec secus Tacitus libro 3. Annal: *Dispositis castellis per expeditos & solitudinum gnaros, mutantem mapalia Tacfarinatem proturbabat: donec fratre eius capto regressus est, properantius tamen quàm ex vtilitate sociorum, relictis per quos resurgeret bellum.* Quinam ii? vnus Tacfarinas, vt enunciat lib. Annal. sequenti: *Differtur per manipulos, Tacfarinatem omnes notum tot prœliis consectentur: non nisi duce interfecto, requiem belli fore.* Ab eadem causa clamat Alexander libro 5. Curtii: *Darius haud procul destitutus à suis, aut vinctus, aut oppressus est. In illo corpore posita est victoria nostra; & tanta res celeritatis est præmium.* Deque Mithridate asseuerat è Cicero pro L. Murena: *Itaque ipse Pompeius regno possesso, ex omnibus oris, ac notis sedibus hoste pulso, tamen tantum in vnius anima posuit, vt cum omnia, quæ ille tenuerat, adierat, speraret, victoria possideret, tamen non ante, quam illum vita expulit, bellum confectum iudicarit. Hunc tu hostem, Cato, contemnis? quo cum per tot annos, tot prœliis, tot imperatores bella gesserunt: cuius expulsi, & eiecti vita tanti æstimata est, vt morte eius nuntiata, tum denique bellum confectum arbitraretur?*

§ 1. Ex quibus omnibus liquet summa cum ratione, argumentari Plutarchum; vbi Quintii factum examinat, Annibalem persequentis ad mortem vsque quamuis decrepitum, quamuis exulem: *Fuerunt qui probarent factum eius, atque Annibalem, quoad animam traheret, pro igni haberent, cui abesset nihil nisi qui eum excitaret. Neque enim florentis corpus populo Romano, vel manum formidolosam, sed scientiam rei militaris, sed vsum fuisse, cum insita coniunctum acerbitate eius & odio. Quorum senectus nihil detrahat, sed perstet in moribus natura: fortuna vero non permaneat eadem, verùm varians stimulet spe ad aliquid conandum illos, qui semper odio ad bellum alicui faciendum concitantur. Et profectò ea quæ insequuta sunt, plus plusque Quintio suffragantur. Hinc Aristonicus citharœdo prognatus, qui propter Eumenis gloriam rebellionibus & bellis vniuersam inundauit Asiam: hinc Mithridates, qui post clades à Sylla & Fimbria acceptas, tantamque exercituum suorum & ducum stragem, de integro in Lucullum terra marique tam validus insurrexit. Nec verò C. Mario iacebat Annibal abiectior. huic enim rex suppetebat amicus, cultus, familiares, procurationem habebat nauium, equitatus, militum Marii fortunis Romani illudentes palantis & mendicantis in Africa, breui post Romæ quum interficerentur, & virgis conciderentur, eas adorabant. Adeo nihil neque pusillum neque magnum in præsentia est ad vententia, sed vnus est conuersionis qui & vitæ finis. Vnde negant nonnulli, sua sponte hæc Quintium egisse, sed fuisse legatum cum L. Scipione, neque aliud habuisse legationem argumenti, præter Annibalis necem.*

§ 2. Ceterum præter caussas quas posuit Plutarchus: sciamus oportet omnem Imperatorem præterea formidabilem; quoniam auxilia sibi facile compareti; nũc propter cladem suam; nunc propter eos à quibus eam passus. Propter cladem ipsam: quia naturaliter homini inditum, *fauere læsis.* Eximiè libro 42. Liuius: *Fama equestris pugnæ vulgata per Græciam, nudauit voluntates hominum. non enim solum qui partis Macedonum erant, sed plerique ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque experti, læti eam famam accepere; non ob aliam caussam quàm prauo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus vtitur, deteriori atque inferiori fauendo.* Hinc Aeschylus Ἱκετ.:

Inferioribus quisq; fert beneuolentiam.

Et in miserationis biuio posita Iocasta, Senecæ Thebaide, versu 381. tandem infit:

Vtrumq; quamuis diligam affectu pari;
Quo caussa melior forsq; deterior trahit
Inclinat animus, semper infirmos fouens.
Miseros magis fortuna conciliat suis.

Quod sic imitatus libro 8. Thebaidos Papinius versu 615. introductis Eteoclis ac Polynicis sororibus:

Altera regnantem, profugum gemit altera fratrem;
Bella ambæ. grauis hinc miseri cunctatio voti.
Nutat vtroq; timor; quemnam hoc certamine victum,
Quem vicisse velint. tacitè præponderat exul.

Hinc non absurdè argumentatur exul Annæus Seneca, capite vltimo ad Helbiam matrem: *Necesse est cùm omnia feceris mater, cogitationes tuas subinde ad me recurrere, nec quemquam ex liberis frequentius tibi obuersari; non quia minus cari sunt; sed quia naturale est manus sæpe referre ad id quod doleat.* Etiam

Episto-

Epistola 66. *Scias Virtutem omnia opera sua, velut fœtus suos, iisdem oculis intueri atque indulgere omnibus; & quidem impensius laborantibus: quoniam quidem & parentum amor magis in ea quorum miseretur inclinat. Virtus quoque opera sua quæ videt affici & premi, non magis amat, sed parentum bonorum more, magis complectitur ac fouet.*

Ab hac caussâ, Deianira Senecæ, Hercule OEtæo versu 358. vbi differit cum nutrice, de Hercule atque Iole, eò deuenit, vt dicat:

Fortuna amorem peior inflammat magis.
Amat vel ipsam, quod caret patrio lare,
Quod nudus auro crinis & gemma iacet:
Ipsas misericors forsan ærumnas amat.

Nec alio respectu Val. Flaccus libr. 6. Argon. versu 74:

Mouit & Hylæâ supplex cum gente Syenem
Impia germani prætentans vulnera Perses.

§ 4. Hocque adeo verum est vt pronuntiet Val. Maximus libr. 5. capit. 3: *Etiam quos iniuriæ inuisos faciunt, gratiosos miseriæ reddunt.* Merito. *Misericordia enim non caussam sed fortunam spectat*, inquit Seneca libr. II. de Clem. capit. 5. Cuius rei luculentum suppeditat exemplum abbreuiator Trogi libro 27: *Post discessum Ptolomæi Seleucus cum aduersus ciuitates quæ defecerant, ingentem classem comparasset; repentè veluti Diis ipsis parricidium vindicantibus, orta tempestate classem naufragio amittit; nec quicquam illi ex tanto apparatu, præter nudum corpus & spiritum, & paucos naufragii comites residuos fortuna fecit. Misera quidem res, sed optanda Seleuco fuit, siquidem ciuitates quæ odio eius ad Ptolomæum transierant, velut Diis arbitris satisfactum sibi esset, repentinâ animorum mutatione, in naufragi misericordiam versæ, imperio se eius restituunt. Lætus igitur malis suis, & damnis ditior redditus &c.*

§ 5. Sed & alterum inuenire est apud Egesippum libr. I. de excid. Hieros. capite 10. *Præter vtriusque spem ad alterum eorum species victoriæ peruenit; fructus alteri partus, quia & Demetrius nudatus est discessu Hebræorum, qui eundem ad societatem rogauerant, & Alexandro ex ipsis sex millia sese adiunxerant: more quodam humani ingenii, adstipulantibus ad misericordiam rebus aduersis. Cessit itaque Demetrius ei quem bello vicerat, videns illum, adfluentibus paulatim Hebræis iam pugnæ idoneum; sese cum paucis relictum.* Tertium quoque eruere est ex Taciti libr. 3. Annalium: *Biduum super hac imagine cognitionis absumptum; vrgente Tiberio liberos Pisonis, matrem vt tuerentur. Et cùm accusatores ac testes certatim perorarent, respondente nullo, miseratio quàm inuidia augebatur.* loquitur de Pisonis vidua Plancina. Viderit itaque Aristides, an non tam Oratoria arte vtatur, quàm fruatur, vbi ambitiosè asserit Oratione Leuctrica priore de Atheniensibus: *Quid ergo? Est quiddam huic vrbi innatum, quod iampridem apud omnes est gratiosum, & nec ad Megarenses hos finitimos nec ad alteros Græcorum principes, hos miseros Lacedæmonios, transiliit: verùm heic & ortum est & adoleuit. Quid hoc est igitur? In infirmos propensio, & infelicium non vana misericordia, sed quæ ad salutem sufficiat. Hoc nec iniuriarum patitur esse memorem ciuitatem, nec infelicem quemquam examinare, quin mox, atque alicuius calamitatem cognouerit, iniuriarum acceptarum obliuiscatur. Quapropter etiam cunctis quasi pro notâ sufficit apud illam ipsa miseria forma. Itaque tùm Thebanos recepit, tùm Lacedæmonios est, simulatque eorum sub Heraclidis ærumnam cognouit, miserata.* Atque ex his videmus, quàm rotundè pronuntiet de exule Mario Florus lib. 3. cap. 21. *Facilè inuenit exercitum miser Imperator.*

§ 6. Aeque subueniunt afflictis, non miserti ipsos, sed inuidentes affligenti. quod ipsum dilucidè expressit Dio Cassius libr. Histor. 45: *Antonii magnam iam potentiam molestè ferebant, Cæsarem verò minus validum adhuc, adiuuabant. Nam neutrum quidem diligebant, sed homines semper nouarum rerum appetentes, quorumque ita ferret natura, vt demoliri potentissimum quemque, oppressum autem adiuuare studerent, Antonio Cæsareque ad suas cupiditates explendas vtebantur. itaque quum tunc per Cæsarem Antonium deiecissent; post Cæsarem quoque euertere conati sunt. Quippe semper infensi potentioribus, infirmioribus opem præstare, iisque in superioribus deprimendis vsi, ipsos quoque deinde odio habere consueuerant. quum ad statum inuidiæ expositum euexissent. quo fiebat vt eosdem amore odioque prosequerentur, eosdem exaltarent atq; humiliarent.* Notũ idem Thucydidi, de Atheniensibus loquenti lib. 1: *Subsidiariam societatem fecerunt, vt alteri alterorum agro mutuam ferrent opem si quis aduersus Corcyram, vel Athenas, vel eorum socios iret: nam bellum contra Peloponnesios vel sic fore ipsis videbatur; neque pati volebant, vt Corcyra, quæ tantam classem habebat, in Corinthiorum potestatem veniret: sed eos quàm maximè inter se collidere, vt cum inualidioribus (si quid opus esset) & Corinthiis, & aliis, qui classem habebant, bellum capesserent; simul etiam hæc insula ad traiiciendum in Italiam, & Siciliam in opportuno loco sita ipsis videbatur.*

§ 7. Gnarum item Plutarcho, vbi agit de Demetrio, occupante regiones Lysimachi: *Cursum in Chersonesum intendit, vastansque simul Lysimachi ditionem præda ditabat & retinebat copias suas; quæ recipere vires, nec mediocria incrementa accipere denuo occipiebant. Lysimachus autem nihil erat aliis regibus curæ, quod nihilo haberetur moderatior illo: ob maiores verò vires formidabilior.* Signatè admodum Legati Aetoli Lacedæmoniis, apud Polybium libro 9: *Antigonus non vt Achæos seruaret, bellum vobis intulit: neque quod Cleomenis tyrannide offensus, Lacedæmonios in libertatem asserere cuperet (& admodum sane stolidum fuerit, si quispiam ex vobis hac sit opinione præditus) sed quoniam potentatum suum haud firmum fore videbat, si ex vestra potestate principatus Peloponnesiorum disponeretur: adhæc & Cleomenem industriam, & fortunam vobis luculentur aspirare cernebat, simulque & metuebat & inuidebat; venit non Peloponnensius opem laturus sed spes vestras abrepturus, & excellentiam vestram humiliaturus.*

§ 8. Proinde sapienter de colloquiorum secretis Persei atque Eumenis, Liuius libr. 44: *Hic res autem ita se habuit. Eumenes neque fauit victoriæ Persei, neque bello eum inuadere in animo habuit: non tam quia paternæ inter eos inimicitiæ erant, quam ipsorum odiis inter se accensæ. Non ea regum æmulatio, vt æquo animo Persea tantas adipisci opes tantamque gloriam quãta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus fuerit. Cernebat & Persea iam inde ab initio belli omni modo spem pacis tentasse, & indies magis quo propior admoueretur terror, nihil neque agere aliud, neque cogitare. Romanos quoque quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, & ipsos duces & senatum non abhorrere à finiendo tam incommodo ac difficili bello. Hac vtriusque partis voluntate explorata, quod fieri etiam sua sponte tædio validioris, metu infirmioris credebat posse, in eo suam operam venditare conciliandæ gratiæ magis cupiit. Nam modò ne iuuaret bello Romanos terra marique, modo pacis patrandæ cum Romanis paciscebatur mercedem, ne bello interesset, M. & D. talenta. in vtroque non fidem modò se, sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat.* Eodem vergit consilium legatorum Persei apud Liuium libro 42: *Si pergerent Romani contra fœdus mouere bellum, tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, vt reconcilient pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum ne omnium rerum ius ac potestas ad vnum populum perueniat. Cum ceterorum id interesse, tum præcipuè Rhodiorum, qui plus inter alias ciuitates dignitate atque opibus excellant: quæ serua atque obnoxia forent, si nullus alio sit quàm ad Romanos respectus.* Prudenter ergo Cato orationis ea parte quam producit Gellius libro 7. Noct. Attic. capite 3: *Atque ego quidem arbitror Rhodienses noluisse nos ita depugnare vti depugnatum est; neque regem Persen vicisse. non Rhodienses id modo voluere, sed multos populos ac multas nationes idem noluisse, arbitror. atque haud scio an partim eorum fuerint, qui non nostræ contumeliæ causa id noluerint euenire; sed enim id metuere, si nemo esset homo quem vereremur, & quicquid luberet faceremus; ne sub solo imperio nostro in seruitute nostra essent. libertatis suæ causa in ea sententia fuisse arbitror. atque Rhodienses tamen Persen publicè numquam adiuuere.* Id autem subinde tanto promptius præstatur, si & interest auxiliantis.

§ 9. Polyænus libr. 7. *Artaxerxes bellum inter Græcos ferens, victorum partes semper fouebat. Semper enim eam partem quæ deficeret, æqualem hostibus reddens victoris robur ac vires atterebat.* Dio quoque Cassius de Arsace,

intento Romano pariter atque Armenio, lib. 35: *Romanis auxilia nulla suppeditauit: ita tamen vt ne contra illos quicquam etiam moliretur: sed in medio sese partium contineret: quod, vt veri haud absimile est, neutrorum potentiam augeri volebat; sed, si bellum vtrinque æquis viribus gereretur, summæ sibi id securitati futurum arbitrabatur.* Sed quid ago? hæc omnes norunt: itaque copias meas explicare eo latiore sanè opus campo quàm isti cui includor. itaque eas demitto; sumpto rursus in manus meo Duce. Et ipsi quidem, quamuis nudo, tantum superesse video, vt mereatur componi, imo præponi, magno cuilibet exercitui. Cur istud pronuntiem; non modo consuadet Chabriæ sententia, censentis: *terribiliorem esse ceruorum exercitum Leone duce, quam Leonum agmen ducente ceruo*; Plutar. in Apophth. Sed & Demadis; qui *cum Philippus inter pocula iactaret; vbi nunc est nobilitas & præstantia ciuitatis Atheniensium? cognosceres dixit ô rex, ciuitatis vim, si Philippus Atheniensibus, Chares autem Macedonibus imperaret*; Stobæus tit. de Impp. Eodem etiam inducit Pyrrhus Epirotarum rex, cuius notabile dictum in Floro lib. 1. cap. 18: *O quam facilè erat orbis imperium occupare, aut mihi, Romanis militibus, aut me rege Romanis!* Pertrahit præterea Iulius Cæsar, de quo sic Suetonius cap. 34: *Appellatisque de Rep. Patribus, validissimas Pompeii copias, quæ sub tribus legatis M. Petreio, & L. Afranio, & M. Varrone erant, inuasit; professus ante inter suos, ire se ad exercitum sine duce, & inde reuersurum ad ducem sine exercitu.*

§ 10. Hinc est quod legimus in Laconicis Plutarchi de Agesilao: *In pugna ad Mantineam hortatus est Lacedæmonios, vt omissis reliquis, in solum pugnarent Epaminondam: solos inquiens prudentes esse fortes: & illo necato facilem fore de reliquis victoriã, fatuis & nullius pretii hominibus. Idque consilium exitus comprobauit. Cum enim vinceret Epaminondas, fugientibus Spartanis, hunc se obuertentem & suos vocantem quidam Lacedæmoniorum lethali vulnere deiecit. tum reuersi à fugâ qui cum Agesilao erant, dubiam reddiderunt victoriam; Thebanis multò quàm ante deterioribus, Spartanis melioribus apparentibus.*

§ 11. Occurritque in Gellio lib. 4. noct. Attic. c. 8: *Fabricius Luscinus, magnâ gloria vir magnisq; rebus gestis fuit. P. Cornelius Rufinus manu quidẽ strenuus & bellator bonus, militarisq; disciplinæ admodum peritus fuit: sed furax homo & auaritia acri erat. hunc Fabricius non probabat, neq; amico vtebatur; osusque eum morum caussa fuit. Sed cum in temporibus Reip. difficillimis Coss. creandi forent: & is Rufinus peteret Consulatum; competitoresque eius essent imbelles quidam & futiles; summa ope aduersus est Fabricius, vti Rufino consulatus deferretur. eam rem plerisque admirantibus quod hominem auarum, cui esset inimicissimus, creari Consulem peteret, quem hostiliter oderat: Fabricius inquit; nihil est, quod miremini. si malui compilari quàm venire.* Et alioqui el ue testatur Liuius lib. 28: *Cum Annibale nihil eo anno gestum est. nam neque ipse se obtulit, in tam recenti vulnere publico priuatoque; neque lacessierunt Romani quietum: tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in vno illo duce censebant.* Facitque Florus lib. 2. cap. 17: *Sed tota certaminum moles cum Lusitanis fuit, & Numantinis. quippe solis gentium Hispaniæ, duces contigerant. Fuisset & cum omnibus Celtiberis: nisi dux illius motus; initio belli, oppressus esset &c.* Clariusque adhuc de Thebano duce Trogi decurtator lib. 5: *Post paucos deinde dies Epaminondas decedit; cum quo vires quoque reipub. ceciderunt: Nam sicuti telo si primam aciem perfregeris, reliquo ferro vim nocendi sustuleris: sic illo velut mucrone teli ablato duce Thebanorum, rei quoque publicæ vires hebetatæ sunt. vt non tam illum amisisse quam cum illo interiisse omnes viderentur. Nam neq; hunc ante ducem vllum memorabile bellum gessere; nec postea virtutibus, sed cladibus insignes fuere, vt manifestum sit, patriæ gloriam & natam, & extinctam cum eo fuisse.* Inde etiam inuenimus inter Apophthegmata Scipionis nomen preferentia apud Plutarchum: *Senioribus pulsos culpantibus quod Romanos eos fugissent, quos toties in fugam coniecissent, ferunt quendam Numantinorũ dixisse: Oues quidem easdem esse atq; antea; sed alium habere pastorem.* Verum & heic abrumpo. nam & alibi iacta nobis rei huius fundamenta; eique præterea inseruit supra caput de *Auspiciis*; item de *Fama Principum*.

TACITVS lib. IV. Histor. cap. XXXIV:
Credita fama per vtrumque exercitum vulneratum aut interfectum, immane quantum suis pauoris, & hostibus alacritatis indidit.

ETIAM FAMA OCCISI VVLNERATIVE DVCIS, EXERCITVI PERNICIOSA.

Caput XI.

SVMMVLA.

Vt pastore amisso disperguntur oues; sic & duce milites. quare nunquam se Imperator obiiciet periculis.pr.
Certè non pugnabit manu in prælio, nisi rebus iam penè desperatis pr.
Eius enim, imperare potius, quàm vti manu. §. 1.
Ideoque non requiritur omnino aliquis aut iunior, aut robustior. §. eod.
Corporis munus à milite requiritur; ab duce animi. §. 2.
Hinc obire potest munia sua, etiam valetudinarius. §. eodem.
Carpuntur duces audaciores. §. 3. & 4.
Compendium vincendi, Ducem ipsum sustulisse. §. 5. & 6.
Exemplis id plurimis probatur. §. 6.
Mors Ducis vel mendacio ficta, vel falsò credita, exercitui perdendo. §. 7. 8.
Imò ducis solo vulnere, labitur animis miles. §. 9.
Cur aliquando duce interempto, vicerit tamen miles. §. 11.

ANIMO recreor sermocinatione Simplicii in Epictetum capite 37: *Conuenit Imperatori iubenti aliquid statim parere, ob subitas bellicæ rei conuersiones: & fortiter pugnare cum iusserit imperator; quasi in ipso posita sit victoria exercitus: & pro eius salute discrimen capitis adire. quod vno milite cæso parum in bello ei parti nocetur: duce autem interfecto, vel victores eius milites statim & animis concidunt, & non secus atque oues opilione carentes lupis inuadentibus, alii alio diffugiunt, vt non castra tantum, sed ipsa etiam patria, duce in bello cæso periclitetur.* Sic ille. quæ cum verissima sint, ratio dictat, non temerè Imperatori vtendum manu; sed obtemperandum ei monitis Onesandri; cuius verba, quamuis plura, literis tamen omnibus repræsentanda duxi; digna, meo iudicio, vbiq; legi. Scribit igitur cap. 33: *Imp. si quando ipse decertet, caueat diligenter ne sit audacior; aut potius manum omnino cum hoste non conserat. Nam licet præstabilem fortitudinis operam nauare possit, non tamen tantum suo pugnando proderit, quantum occumbendo oberit. Illius enim prudentia longè anteponenda fortitudini. Nimirum quilibet è populo miles. corporis robore strenue facere potest, mentis autem prudentia bene consulere haud alius facile queat. Nam quo modo, si gubernator relicto gubernaculo, nauticis remigum operis se immisceat, nauem in periculo esse contingit: eodem planè modo si imperator consilia suis dare negligens, ad militaria munera se transferat, rem vniuersam in maximum adducit discrimen, meliorum enim maiorumque curarum iniuria, irritum & vanum fiet cum desiderabitur auxilium. Et sane animum suum induxisse censetur, de rei & exercitus totius interitu minime esse solicitum: quia scilicet eius, in quo omnium salus versatur, exitium parui facit, omnes quoque omninò secum vnà profligari dolo malo velle videtur, recteque quis eum culpauerit vt ignauum magis quàm strenuum aut fortem. Qui enim multa consultò prudenterque imperat, satis inlustrem rebus bene gestis adipiscere adoream. At qui adeo ineptus est, vt nisi manum cum hostibus conserendo in eorum manus venerit, nihil se egregium edidisse existimet, non fortis, sed audax & temerarius existimari debet.* Optimè: eiusque senten-

§ 1.

entiæ firmandæ conuenit nomen ipsum quod ge- . Quintilianus Declamat cccxvii: *Adhuc, quod inter ratas virtutes est, imperatorem non pugnare aliquando. Sic extrahitur hostis: sic impetus subitos partis aduersæ frangit mora: sic interclusos commeatibus in deditionem venire fame cogimus. Itaque hercule militem legimus robustum, legimus iuuenem: imperatorem facimus senem. In illo enim vis corporum & manus sola spectatur, in his consilium & ratio: quæ bona præcedentis ætatis in locum virium subeunt. Ipsum præterea nomen Imperatoris satis significat non exigere manum ipsius. Imperare enim debet & præcipere.* Haud igitur inepte cauillatur Marcellum Dux Pœnus apud Appianum in Annibalicis: *Eius cadauere potitus Annibal postquam aduersa vulnera vidit, vt militem laudauit, sed vt imperatorem cauillatus est.* Nec minus recte ille apud Plutarchum libro An seni gerend. Respub. *In locum Timothei & Iphicratis oratores Athenienses Charetem Theocharis F. subornantes valido & vigenti viribus corpore virum, talem autumabant debere esse ducem Atheniensium. Ibi Timotheus, non me hercule, inquit, ducem talem oportet esse: sed eum, qui ducis stragula sit portaturus. imperatorem autem eum esse necesse est, qui rem ante gressa & consecutura animo videns, nulla perturbatione sibi rationes eorum quæ sint in rem futura excuti sinat.*

§ 2. Quapropter non abs re, cum Tacitus in curia senectutem suam prætenderet, clamatum a Senatoribus; *decies; Et quis melius quam senex imperat? decies; Imperatorem te, non militem facimus: vicies; Tu iube; milites pugnent*: Vopiscus in vita eius. Ac prudenter Ammianus libro 25: *Corporis munus a milite; ab Imperatore vero animi poscitur.* Caute autem Agathias libro 2: de Mermerce: *Cum iam grauis annis, & a multo tempore vtroque pede claudus esset, neque equitare posset, laboribus tamen perinde ac robustissimus aliquis iuuenis vacabat, neque vllos labores detrectabat; sed lectica gestatus in aciem prodibat, eaque ratione & hostibus terrorem incutiens, & suos animans atque exhortans, quaque facto opus erat recte administrans, multas retulit victorias. vsque adeo virtus Imperatoria non corporis robori potius quam prudentiæ est adscribenda.* Cuius verba seruiunt enucleandis his Velleii libro 2: *Nam ipse Cæsar, etiamsi infirmissimus valetudine erat, obibat munia ducis.* Vt & istis Liuii lib. 24: *Ibi iterum Scipio lecticula in aciem illatus conflixit; nec dubia victoria fuit.* Verum de hac gestatione etiam alibi plura. Præclarum ergo responsum ducis, apud Plutarchum libro de Fortuna: *Interrogauit quidam reprehendendi animo Iphicratem, quis esset, cum neque arma, neque arcum, neque cetras ferentium in ordine censeretur. respondit, eum se esse, qui hisce omnibus imperaret atque vteretur.* Præclarius adhuc Metelli factum, cuius meminit in Sertorio idem Plutarchus: *Adeo vt, Sertorio Metellum prouocante ad duellum, occlamarent iuberentque milites, dux cum duce, Romanus cum Romano vt congrederetur probrisque proscinderent detrectantem. quos merito derisit Metellus. Ducis enim, vt ait Theophrastus, obeunda mors ducis est, non gregarii militis.*

§ 3. Ex his liquet vis Apophthegmatis Timothei apud eundem Cheronæum: *Quodam de audacibus ducibus vulnus acceptum Atheniensibus demonstrante: Me vero, inquit Timotheus, puduit, quod cum ego dux vester in Samo essem, prope me telum catapultæ decidit.* Neque erat cur caberet in Marcelli vita idem Traiani præceptor: *Admiror in tot conflictibus quot deficiat diem recensentem, ne vulnus quidem accepisse Annibalem.* Scire enim debebat, minime ignorasse munus imperatorium, cuius haud etiam ignarus, ita scribens epistola, ad Antonium Brutus, *Non debemus cuiquam videri nimium vitæ cupidi, cum accidere nobis nihil possit sine pernicie & confusione omnium rerum.* Iustissimumque esse Ciceronis dictum Philipp. 12: *Etenim qui multorum custodem se profiteatur, eum sapientes sui primum capitis aiunt custodem esse oportere.* Egregio elogio mactat Iulianum Imperat. Marcellinus libro 16: *Erat prouidus & cunctator: quod præcipuum bonum in magnis ductoribus, opem ferre solet exercitibus & salutem.* quam virtutem, si perseuerasset, haud quaquam incurrisset hanc Aur. Victoris notam: *Audax plus quam Imperatorem decet, cui salus propria cum semper ad securitatem omnium, tum maxime in bello conseruanda est.* Quocirca non immerito castigatur a Panegyrista Constantinus: *Laudare me existimas Imper. cuncta quæ in illo prælio feceris? Ego vero iterum queror. Prospexeras omnia, disposueras omnia; vniuersa summi Imperatoris officia compleueras: cur ipse pugnasti? cur te densissimis hostium globis miscuisti? cur salutem Reipubl. in pericula tanta misisti? An nescire nos putas quod dum nimio inpereris ardore in media hostium tela deueneras, & nisi viam tibi cædibus aperuisses, spem totius generis humani & vota deceperas? Quid tibi Imper. cum inferiore fortuna? toto quippe impetu ferebare, torrentis similis amni, quem abruptæ radicitus siluæ & conuulsa funditus saxa sequerentur. Illos pugnare fas est quibus suo cuiusque fato aut vincendum est, aut cadendum; tu, cuius ex vita omnium fata pendent, ad vllem discrimen accedas? inter tot tela gladiosque versere? Quis hoc a te exigit? aut quis pati possit; vt quicquam in te belli casibus liceat? Deceat te Imper. hostem ferire? imo non decet laborare. Spectans ex edito monte Xerxes nauale certamen; Augustus aliud agens vicit apud Actium. Fuit etiam qui sublatus in scalas inuicem nexas concurrentes eminus vidit exercitus, vt ne interesset periculo, & adesset euentui. Ignaua, inquies, exempla! Sed tuta: grauiorque metus est periculi tui quam lætitia victoriæ.* Vergitque potius in vituperium Alexandri quam laudem, Curtianum istud libro 3: *Alexander non ducis magis quam militis munera exequebatur; opimum decus cæso rege expetens.* Magis adhuc illa Iustini libro 12: *Alexander autem periculosissima quæque aggrediebatur; & vbi confertissimos hostes acerrime pugnare conspexisset, eo se semper immergebat; periculaque sua esse, non militum volebat.*

§ 4. Certe multipliciter carpitur Germanus ab Agathia libro quinto, cum de eo tradit: *Tum vero Germanus, vtpote admodum iuuenis, quique nondum perfecte impetus naturæ frenare compescereque poterat, sed gloriæ cupiditati audaciæque magis quam prudentiæ securitatique vltra modum addictus. intrepide hostes adortus est, conflictusque discrimen adiit, non præfecti in morem vrgens incitansque & mandans, sed ipse instar militis manus conferens. vnde & sagitta femur ictus est, ita vt parum abfuerit, quin et pugna excedendum esset. præsentis tamen status necessitas & rei quam aggressus erat magnitudo, dolorem vicit; neque prius destitit & ipse pugnare & aliis animos addere, quam ingenti damno hostes affecisset, plurimique ex iis essent cæsi*: Maculamque grandem addit Herulo idem auctor libro 1: *Fulcaris enim Herulorum dux, strenuus quidem ille, nihilque plane hosticum formidare solebat, audax vero & inordinatus erat, & ad res gerendas exequendasque non ita bene comparatus. Neque præfecti ac ducis decus esse censebat aciem instruere atque disponere: sed simul ipse in prælio conspicuus aliosque præcurrens magnoque impetu & ardore animi in hostem ferretur, suisque ipse manibus pugnam cum hoste consereret, hoc vero sibi magnæ laudi ducebat, valdeque eo nomine gloriabatur.* Prudenter igitur Pausanias in Messenic: *Ipse Euphaes audacius quam regem decebat, & intemperantius in Theopompi cohortem inuectus vulnera multa & ea lethalia accepit.* Nec insipientius Halicarnassæus Antiq. libro 8: *Occurrit Tullus Attius cum valentissimis Volscorum & audacissimis; editisque multis ac strenuis facinoribus (erat enim pugnator fortis, & manu promptus; sed copiis ducendis minus idoneus) tandem labore fessus oppletusque vulneribus occumbit.* Haud iniurie. ille enim demum idoneus ducatui, cui perpetuo in memoria; a fato suo exitium etiam pendere totius exercitus. a fato? imo a vulnere. a vulnere? imo a fama eius.

§ 5. Casuum horum exempla in omni sparsa historia. Queritur Pausanias in Laconic: *Et ipse quidem Cleombrotus in prima acie fortiter dimicans occubuit. Plerumque sane in magnis cladibus Numen ducem ante alios e medio tollere solet. sicuti & Atheniensibus Hippocratem Ariphronis filium ad Delium, iisdem in Thessalia Leosthenem eripuit.* Nixaque experientiæ sustentaculo interrogatio Beati Chrysostomi in cap. 6. Matthæi, Homilia 21: *Quando enim lucerna extinguitur, quando gubernator mergitur. quando dux ipse capitur, quæ tandem subditis supererit spes salutis?* Plenum proin sapientiæ consilium Isocratis, Epistola ad Philippum Macedoniæ regem: *Eam potius in gerendis bellis rationem tibi sequendam censeo, qua vrbes vtuntur. Nam hæ omnes quum aliquo mittunt*

exercitus, Rempublicam & Senatum de rebus deliberantem, in tuto collocare solent. Vnde id etiam euenit, vt, si qua plaga fuerit accepta, non tamen vna vires omnes amittant: sed & multas clades perferre & opes suas recuperare poßint. Quod & tibi propositum esse debet: neque vllum salute maius esse bonum, existimandum: vt etiam victoriis, quæ contigerint, recte vti queas. Non vides quanta sit Lacedæmoniorum de regum incolumitate solicitudo? adeo vt clarißimi quique ciues eos tueri soleant: quibus turpius est à capite regis pericula non depulisse, quam clypeum abiecisse. Neque illa etiam ignoras, quæ Xerxi Græcos opprimere seruitute conato, & Cyro Persicum regnum sibi vendicare aggresso, acciderunt. Alter enim tantis prœliis victus, tot cladibus affectus, vt nullum simile exemplum quisquam norit; tamen quia vitam conseruarat, non ipse modo regnum recuperauit, sed idem filiis suis reliquit; & Asiam ita firmauit, vt nihilominus sit, quam prius formidanda. Cyrus autem, victis omnibus regis exercitibus, cum summa rerum potitus esset: temeritate sua non seipsum duntaxat tanto imperio priuauit, sed & milites suos in extremum discrimen adduxit. Innumeros commemorare possem, qui, quum maximorum exercituum duces essent, quia ipsi immature perierunt, vna secum innumeros in exitium traxerunt. Sic satis verbose Græculus ille senex.

§ 6. At Laconice Panegyrista Constantino Constantii filio: *Cladem suam, quamuis multi pereant, vulgus ignorat. compendium est deuincendorum hostium, duces sustulisse.* Nec inepte Quintilianus Declam. CCCXVII: *Quantum Respubl. detrimenti, quantum lacrimarum, quantum luctus amisso duce haberet, & fractis militum animis, & inclinata in posterum spe?* Quid ni? Legimus apud Silium libro 10. versu 309:

> *Postquam spes Italum mentesque in Consule lapsæ,*
> *Ceu truncus capitis; sæuis exercitus armis*
> *Sternitur, & victrix toto furit Africa campo.*

Comparatio elegans, sed & vera. Vnde apud Polyænum lib. 3: *Iphicrates ordinationem exercituum humano corpori aßimulabat. Pectus Phalangem appellabat. manus leuis armaturæ milites, pedes equitatum, caput ducem. Reliquorum aliquod si desit, claudum & mancum exercitum esse: sin deficiat dux, totum inutilem discedere.* Nihil dicere præter verum, patet ex istis Curtii lib. 4: *Interim ad Mazæum superati regis fama peruenerat. itaque quamquam validior erat, fortuna tamen partium territus, perculsis languidius instabat. Parmenio ignorabat quidem caussam sua sponte pugnæ remissæ, sed occasione vincendi strenue est vsus &c.* De Cosso quoque Liuius libro 4: *Caputque abscissum victor spiculo gerens, terrore cæsi regis hostes fundit. Itaque equitum quoque fusa acies, quæ vna fecerat anceps certamen.* De Romanis à Tarentino impugnatis idem libro 26: *Ita in medio circumuenta Romana nauis capitur. hinc ceteris terror iniectus, vt prætoriam nauem captam videre, fugientesque paßim. aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ mox prædæ fuere.* Sed & cæso Flaminio scribit idem Patauinus libro 22: *Spoliare cupientem triarii obiectis clypeis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum capit: & iam nec lacus, nec montes obstabant pauori. per omnia arcta præruptaque veluti cæci euadunt; armaque & viri super alium alii præcipitantur. pars magna, vbi &c.* Transcriptionem quoque me etur lemma Epitomæ libri 75: *L. Porcius Consul rebus prospere gestis, fusisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit. ea res hostibus victoriam eius prœlii dedit.* Inde, tanquam si axioma esset, pronunciat idem Liuius de morte Genutii trib. pleb. lib. 2: *Tandem qui obuersati vestibulo tribuni fuerant, nuntiant domi mortuum esse inuentum. quod vbi in totam concionem pertulit rumor; sicut acies funditur duce occiso, ita dilapsi paßim alii alio.* Iure igitur Anguem heîc imitetur exercitus noster: *Etenim quibuscumque aduersis casibus ac plagis serpens prematur, incolume atque illæsum caput seruat;* Isidorus Pelusiota libro 1. Epistol. 136.

§ 7. Qui idem tamen etiam æmulabitur venatores margaritarum Indicarum ducem suum sequentium; quorum mentio Æliani libro 15. de Animal. cap. 8: *Summa contentione vrinatores ideo certant ad capiendum gregis ducem, quod eo capto, cunctum gregem rectione orbatum, non loco se mouentem, assequuntur: quam diu quidem rex fugiendo elabi potest, sapienter eas regit, & conseruat &c.* Quippe cum in ductore militum adhuc longius se extendat ea vis; ac mors eius vel mendacio ficta vel falso credita, exercitum vna pene exanimet. Notabilis casus Pyrrhi, qui arma sua regia alteri induerat, apud Plutarchum in vita eius: *Etenim armorum commutatio in tempore fuit quidem regi salutaris, verum res eius pene euertit, & conuulsit victoriam. Siquidem quum peterent multi Megaclem, qui princeps eum perculsit & prostrauit mortuum, Dexter nomine, caßide detracta & chlamyde aduolat ad Albinum, ostendens simul ea & vociferans interfecisse se Pyrrhum. Dum ita per ordines transferuntur & ostentantur ea spolia; exultantes Romani tollunt clamorem; Græcos perplexitas & consternatio occupat, quousque cognita re Pyrrhus nudo capite obequitat aciem, dextram porrigens prœliantibus, & qui esset, voci significans.* Nec immemorabile istud de Scipione Liuii libro 25: *Pugnanti hortantique imperatori & offerenti se vbi plurimus labor erat, latus dexterum lancea traiicitur: cuneusque is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, vt exanimem labentemque ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, imperatorem Roman. cecidisse. Hæc peruagata paßim vox, vt & hostes haud dubie pro victoribus, & Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie duce amisso, fieri cœpta est.*

§ 8. Quæ cum ita sint, nemini ambiguum est, vtilissimum esse quod instillat Duci Onesander cap. 23. nempe *si norit aduersariorum ducem curare in parte diuersa, clare vociferare, sic vt vterque exercitus exaudiat.* Τέθνηκεν ὁ τῶν πολεμίων στρατηγός: *Occubuit hostium Imperator.* cuius rationes ibidem vide. Nam non defuisse qui id etiam fecerint, docemur ex Frontini Stratagematis libro 2. capit. 4: *Val. Læuinus aduersus Pyrrhum, occiso quodam gregali, tenens gladium cruentum, exercitui vtrique persuasit Pyrrhum interemptum. Quamobrem hostes destitutos se ducis morte credentes, consternati à mendacio, se pauidi in castra receperunt.* Eodem pene effectu Iugurtha apud Sallustium: *Dein Numida cognito Bocchi aduentu, clam cum paucis ad pedites conuertit. ibi Latinè (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare; paulo ante Marium sua manu interfectum. simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna satis impigre occiso pedite nostro cruentauerat. Quod vbi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii terrentur: simulque barbari animos tollere & in perculsos Romanos acrius incedere. Iamque paulatim à fuga aberant, cum &c.* Perniciosior hæc opinio Parthis, de quibus sic Tacitus libro 6. Annal: *Inter quæ Pharasmanes Orodesque dum strenuis adsunt, aut dubitantibus subueniunt, conspicui, eoque gnari, clamore, telis, equis concurrunt. Instantius Pharasmanes. nam vulnus per galeam adegit. nec iterare valuit, prælatus equo, & fortißimis satellitum protegentibus saucium. Fama tamen occisi falso credita, exterruit Parthos, victoriamque concessere.* Æque exitiosa castris Scleri, cuius meminit tomo 3. Zonaras: *Sclerus prior, vt quidam tradunt, clauam in Phocæ caput impegit: vt alii, ensem in eum librauit, qui cum ictum declinasset, extremo ense aurem equi eius resecuit. At Phocas contra Scleri capiti clauam ita illisit, vt oborta vertigine in equi collum prolapsum & cruentatum satellites eriperent, ac destitutum viribus equo depositum, sanguine absterso ad fontem recrearent. Interea eius equus, dum illi hac cura occupantur, elapsus eius manibus à quo tenebatur, sine sessore in castris tuba sanguine manante exultans, effecit vt Scleri exercitus eo agnito (insignis enim erat, nomine Ægyptius) ducem cecidisse putans, effuse fugeret. Qua occasione Phocas arrepta, suosque cohortatus fugientes persequitur, multos cadit, multos capit: plures etiam à se inuicem conculcati, perierunt.* Sic ille; quibus subnectenda isthæc Dionysii de Romulo, relato quidem ob vulnus intra mœnia, sed statim redeunte ad suos, libro secundo Antiquitatum: *Cumque Romulus, qui se iam recollegerat ex vulnere, ad opem suis ferendam celeritate quanta poterat maxima ex vrbe aduolaret, confestim mutata est fortuna partium. qui enim modo fugiebant, vt ducem suum ex insperato viderunt, receptis è recenti metu animis, ordinibusque instauratis, sine mora manus cum instantibus conseruerunt: & qui fugientes intra mœnia compellebant, nec vllum obstare machinamentum putabant quo minus vrbe vi potirentur,*

tur, ad tam repentinam & inopinatam mutationem ipsi de sua salute circumspicere cœperunt. §9. Quin solo vulnere Ducis labi animis militem, etiam abunde confirmet vnica historia Liuii. Libro enim 3. visitur: *Vulnere accepto ægre à circumstantibus ereptus, & suorum animos turbauit & ferociores hostes fecit.* Lib. 21: *Vt vero Annibal ipse, dum murum incautius subit, aduersum femur tragula grauiter ictus cecidit; tanta circa fuga ac trepidatio fuit, vt non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur.* Eodem adhuc: *Equestre prœlium interim commissum: in quo, quia Annibal saucius pugna excessit, pauore hostibus iniecto, defensum egregie præsidium est.* Lib. 24: *Ibi signis collatis pugnatum per quatuor ferme horas; egregieque vincentibus Romanis signum receptui datum est; quod Cn. Scipionis femur tragula confixum erat: pauorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum esset vulnus.* Lib. 26: *Et suppreßit impetum Romanorum vulnus Imperatoris Appii Claudii; cui suos ante prima signa adhortanti, sub læuo humero summum pectus gæsa ictum est.* Libro 27: *Non tamen omisere pugnam Fregellani, donec integri Consules hortando, ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambos Consul. Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre; tum & ipsi &c.* Post aliquam-multa: *Annibal magnum terrorem hostibus morte Consulis vnius, vulnere alterius iniectum esse ratus; ne cui deesset occasioni &c.* Lib. 30: *Sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim referentes ordines tenorem pugnæ seruabant. posteaquam femore transfixo cadentem, auferrique ex prœlio prope videre, extemplo in fugam omnes conuersi, &c.* §10. Sed ne vnius testimonii auctoritate stare videamur; subueniemus ipsi voce Taciti, libro 5. Histor: *Ac forte Ciuilis lapsu equi prostratus: credita per vtrumque exercitum fama, vulneratum aut interfectum; immane quantum suis pauoris, & hostibus alacritatis indidit.* Aduocabitur item Xenophon lib. 7. Ἑλλην-ικῶν: *E contra Lacedemonii perquam deiectis erant animis, qui vulneratum Archidamum cernerent, & interfectorum audiissent nomina, virorum fortium ac prope clarißimorum.* Circumspecte. nam vel cuiuslibet præfecti præterea egregii mors exercitui noxia. Liuius libro 2. de L. Fabio: *Sensit vtraque acies vnius viri casum; cedebatq; inde Romanus.* Dixi quod volui, simulatque appendiculæ vicem præstiterit D. Chrysostomus Homil. 3. ad Thessal. 1. cap. 3: *Non tam discipuli suis quam magistrorum conturbantur tentationibus: neq; enim miles adeo conturbatur suis tentationibus, vt quantum viderit sauciatum Ducem.* Obsignabit autem hæc omnia character Iosephi, qui, narrato pene occisum Dauidem ab Acmone, subiicit libro 7. cap. 10. Antiq: *Quo Regis periculo grauiter commotus est exercitus, & duces iureiurando eum deuinxerunt, ne in posterum cum aliis interesset prœlio, ne, si propter fortitudinem & audaciam humanam aliquid ei contingeret, populus ea felicitate, quam ex ipsius administratione percipiebat, orbaretur.* §11. Hinc nihil antiquius prudentioribus, quam Ducis occisi corpus occultare. De Petilio consule Liuius libro 41: *Ipse dum incautus ante signa obuersatur mißili traiectus cecidit. Nec hostes ducem occisum senserunt; & suorum pauci qui viderant, haud negligenter: vt qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultauere.* Nec aliter capienda eiusdem auctoris libro 3: *Iam in vestibulum perruperant templi, cum P. Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volumnius Consularis vidit cadentem. is dato negotio suis, vt corpus obtegerent, ipse in locum vicemque Consulis prouolat: præ ardore impetuq; tantæ rei sensus non peruenit ad militem. prius vicit quam se pugnare sine duce sentiret.* Quæ postrema, minime oscitanter prætereunda. vix enim inueniemus vicisse sine duce militem. nisi ira & indignatione ita recenti, vt sensum mali sui minime aut sentiret aut perpenderet. Polybius libro 2: *Hoc in loco C. Attilius Consul temere & audacter dimicans occiditur, caput eius ad Gallorum reges delatum. Romanorum equites haud ob eam rem cecidere animis, sed longe atrocius prœlio incumbentes tandem non solum collem tutati sunt, verum etiam Gallorum equitatum omnem fuderunt.* Liuius libro 9: *In Imperatorem Samnitium, insignem inter suos cientem pugnam magister equitum Romanus infesta cuspide ita permisit equum, vt vno ictu exanimem equo præcipitaret: nec vt fit, ad ducis casum perculsa magis quam irritata est multitudo omnis.* Curtius de Alexandro, qui saltu in vrbem hostium plenam se demiserat, libro 9: *Inter hæc ad Macedones, regem cecidisse, fama perlata est. Terruisset alios, quod illos incitauit. namque periculi omnes immemores, dolabris perfregere murum &c.* Hæc tamen victoria adeo raro accidit, vt non iam hominibus, sed Numini ipsi adscriberetur. Liuius libro 10. de P. Decio: *Hæc exsecratus in se, hostesque qua confertißimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum; inferensque se ipse, infestis telis interfectus est. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani duce amisso; quæ res terrori alias esse solet; sistere fugam, ac nouam de integro velle instaurare pugnam.* Hinc & nata fabula de Codro: *Erant inter Athenienses & Dorienses simultatum veteres offensæ: quas vindicaturi bello Dorienses, de euentu prœlii oracula consuluerunt. Responsum, superiores fore ni regem Atheniensium occidissent &c.* Consulatur Iustinus libro 2: nam satis visus sum probasse quod volui; ei certe iuueni, cui aliquid salit

læua in parte mamillæ.

TACITVS cap. xxxiv. vitæ Agricolæ: *Ii sunt quos proximo anno clamore debellastis.*

SÆPE ETIAM DEBELLATVS HOSTIS SOLO CLAMORE.

Caput XII.

SVMMVLA.

In fugam versi hostes, audita tantum voce Ducis vincere sueti. pr.
Certe sæpenumero exarmatus miles, solo aduersariorum clamore. §. 1.
Demonstratur exemplis admodum multis. §. eod.
Volucres præ militum clamore delapsæ in terram. §. eod.
Pugnæ auspicium cur à clamore. §. 2.
Clamor ille militum artificio constabat. §. eod.
Varieque iuuari augeriqne solitus. §. eod.
Excitatus, etiam ab eis qui extra pugnam. §. 3.
Vox vasta, ex requisitis boni militis. §. 3.
Clamor auctus vel loco, vel tempore. §. 4.
Multiplicato sono vox redditur circa petras, nemora ac ripas. §. eod.
Præcipue nocte in tenebris. §. 5.
Iudicatum de pugnæ euentu, ex primore illa vociferatione. §. 6. 7.
Clamor non tantum ante pugnam, sed item in ipsa & post ipsam. §. 8.
Toto ne prœlio clamatum ab eis qui interesse non poterant, quaritur. § 8.
Quantum iuuet vox amica studiosos gloriæ. §. 9.

LEctione Plinii libro 9. cap. 62: *Polypum in tantum locusta pauet, vt si iuxta viderit, omnino moriatur:* redit in memoriam Epigramma Crinagoræ lib. 1. Anthol. cap. 5.

Aiacis apud tumulum intrepidi adstans
Phryx, verbis mala incipiebat conuitia.
Aiax vero nõ amplius sustinuit; sed reclamauit ab inferis.
Expectare autem non sustinuit viuus mortuum.

Quod ipsum si cui forte habendum putidæ vanitatis; eandem notam non huic solum adfiget, sed pluribus æuctoribus classicis: quorum aliquot subnotabo fidei caussa. De Homero sane testatur Dio Chrysost. Or. 2. de regno: *Et Achilles vocem duntaxat emittens, priusquam conspiceretur, in fugam vertit Troianos, & viris duodecim caussam mortis præbuit, circa ipsorum currus & arma.* Verum est; pluribusque versibus reperias Iliados Σ. Expressit & simile quid grauitas Romana. Paulus certe tanti facit

A[illegible]balem vt quæerat apud Silium, libro Punic. 9. vers. 50:

Nonne vides, cum vicinis auditur in aruis,
Quam subitus linquat pallentia corpora sanguis?
Quamque fluant arma ante tubas?

Quare non tam caussæ inæ seruiunt Imperatores quam veritati, cum persuadent militi suo *exarmandos aduersarios solo clamore.* Boudicea de Romanis, apud Tacitum lib. 14. Annal: *Ne strepitum quidem & clamorem tot millium, nedum impetus & manus perlaturos.* Seuerus de Syris apud Herodianum lib. 2. *Etenim labore miles probatur, non mollitudine: qua illi exsaturati atque innutriti, ne vocem quidem nostram, nedum pugnam, poterunt sustinere.* Sæpius autem clamore isto fugatos milites; centum locis prodidit Liuius: è quibus modo occurrunt, Lib. 1: *Fusi primo impetu & clamore hostes.* Lib. 8: *Cum hostes ab superioris etiam certaminis memoria pauidos, clamore atque impetu primo fudisset, mœnia &c.* Lib. 10: *Nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot iam annos vinci assueti, ni potentior alius metus &c.* Lib. 25: *Itaque haud magna vis certaminis, fuit primus clamor atque impetus rem decreuit.* Lib. 26: *Ergo effecisse, vt feroces & inquieti inter socios, ignaui & imbelles inter hostes essent: nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent.* Lib. 34: *Vix clamorem eorum, nedum impetum Suessetani tulerunt.* Lib. 38: *Galli ne primum quidem impetum & clamorem Romanorum tulerunt.* Nihil igitur quam ipsam rem refert apud Tacitum Agricola, cum ait de Britannis: *Ii sunt quos proximo anno clamore debellastis.* Maximum enim momentum in consonis illis vocibus, coniectemur ex his Xenophontis, vbi Græcos suos alloquitur Cyrus lib. 1. *Hostium multitudo ingens est, & ingenti cum clamore aduersarios inuadunt. quæ si pertuleritis, ceterorum vos ipsos pudebit [illegible].* Item ex illis Liuii lib. 29: *Cœlius, vt abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. volucres ad terram delapsas clamore militum ait &c.* Quod ipsum sæpe fieri, tradidit præter alios etiam Plutarchus; additis item caussis in vita Flaminii: *Quod autem de exuperante & grandi voce commemoratur, tunc fuit conspectum. corui enim forte superuolitantes delapsi sunt in stadium. In caussa est dirutura aeris: quum enim multa & elata vox mittitur, diuulsus ab ea non sustinet volucres, sed [illegible], [illegible] efficit, sicut [illegible] per loca vacua cantibus. Nisi sane [illegible] [illegible] [illegible] decidunt & emoriuntur. Potest [illegible] [illegible] [illegible] quasi vorticem in pelago [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].* Sic illi [illegible] ad quæ refert [illegible] in [illegible]: *[illegible] offensum populum adeo ferunt [illegible], vt [illegible] coruus caligine capitis atque in turbam sit delapsus. Vnde non probo aeris scissura & diuisione multum agitati [illegible] aues quæ decidunt. sed vocis percussas ictu, quum effusæ & violenter missa motum fluctusque excitamitur in aere.*

§ 1.

Pia[illegible] ita perturbasse animos etiam bene animatorum, vt [illegible] q[illegible] attonarentur, colligere est ex eo quod scribit [illegible]phus, libro 3: Ἁλώσ: capitulo 18: *[illegible] autem hoc consilio cognito, per murum quidem integrum labore fatigatos [illegible] senes disposuit, quasi lædi non possent: in parte vero collapsa validum & potentissimum quemque; senosque ante omnes viros, in quibus & ipse fuit, ad pericula subeunda sortitus est: hisque præcipit, vt agminum vlulatibus ne metu quaterentur, aures obstruerent.* Ab hac experientia factum patem, vt omnes ferè nationes auspicarentur pugnam à clamore: tanto quidem magis, quia non eo solum terrerent hostes, sed & suorum animos excitarent. Cæsar id notat libro 3. Ciuil: *Neque frustra antiquitus institutum est, vt signa vndique concinerent, clamoremque vniuersi tollerent; quibus rebus & hostes terreri & suos incitari existimauerunt.* quam [illegible] caussam inuenias item libro 1. cap. 20. Noctium Gellii Atticarum. Arte autem quadam expressum a minus barbaris, vt æqualis esset, nec interruptus; innuit Liuius libro 30: *Ad hoc dictu parua, sed magni eadem in re gerenda momenti res, congruens clamor à Romanis, eoque maior & terribilior. dissonæ illis, vt gentium multarum discrepantibus linguis, voces.* Variè etiam iuuari augerique sonitum, discimus ab historiis. De

§ 2.

Romano memorat Polybius libro 1: *Romani quoque more patrio armorum strepitum edentes & clamantes, in confertissimos hostes acerrime concurrunt.* Idem libro 15: *Romani more patrio simul vociferantes & gladiis ad scuta illisis strepitum edentes confligunt cum hostibus.* De Macedonibus extat Arriani libro 1: Ἀναβάσεως: *Tum Alexander clamores edi, hastisq; scuti quati iubet quo clamore vehementius perculsi Taulantii exercitum celeriter vrbem versus mouere.* Meminitque de Parthis in Crasso Plutarchus: *Vbi appropinquauerunt, & signum pugnæ sublatum à duce est, primum graui sonitu atque fremitu terribili compleuerunt campum. Neque enim cornibus aut tubis classicum canunt, sed clauas ex corio concauas æramentis intentas resonantibus pulsant vndique. Hæ fuscum clangorem & dirum edunt velut vlulatu belluino & tonitrui asperitate mistum. Ac recte aduerterunt ab auditus sensu animum turbari maxime, eiusque ocyssime cieri affectus, ac potissimum de statu mentem deiici. Eo strepitu expauescentibus Romanis repente abiiciunt armorum integumenta. Tum illi rutilare visi galeis loricisque ex Margiano ferro factis coruscante & refulgente.* Operam suam heîc etiam sæpe eos contulisse qui non pugnarent, suspicari est ex Frontini libro 2. cap. 4: *M. Marcellus cum vereretur ne paucitatem eius militum clamor detegeret simul lixas calonesque & omnis generis sequelas conclamare iussit: atque ita hostem magni exercitus specie exterruit.* Præcipue cum tradat quoque libro 40. Liuius: *aduersus incompositos ita venientes clamore pariter omnium qui in castris erant, calonum quoque & lixarum sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt.* Recenseatque Dio Cassius libro 26: *Primo omnium ex composito omnes tibicines simul classicum cecinere: post & milites & cætera turba clamorem bellicum sustulerunt: tum alii hastis scuta, alii saxa ærea vasa percusserunt.* Certe ea de caussa requisitam à milite vocem vastam, arguit Plutarchus in Cat. maiore; inter cuius Apophthegmata & hoc: *Nolle militem se, qui inter eundum manus, in pugnando moueret pedes: qui sterteret altius quam in prælio fremeret.* Quibus quid proprie velit, expressit idem in Coriolano: *Erat enim qualem esse Cato voluit militem, non manu tantum & gladio, verum & vocis contentione & obtutu vultus terribilis aspicienti hosti atque intolerabilis.* Porro, sæpe auctum clamorem, vel loco, vel tempore, proditum passim scriptoribus. Loci meminit Curtius libro 3. *Iam in conspectu, sed extra teli iactum vtraque acies erat, cum priores Persæ inconditum & trucem sustulere clamorem. Redditur & à Macedonibus maior, exercitus impar numero, sed iugis montium vastisq; saltibus repercussus, quippe semper circumiecta nemora petræque, quantamcumque accepere vocem, multiplicato sono referunt.* Necessario. Inde Trogus apud Iustinum libro 24: *Media saxi rupes in formam theatri recessit. Quamobrem & hominum clamor, & si quando accedit tubarum sonus, personantibus & respondentibus inter se rupibus, multiplex audiri, ampliorque quam editur resonare solet. Quæ res maiorem maiestatis terrorem ignaris rei, & admirationem stupentibus plerumque affert.* Arrianus lib. 7. Ἀναβ. Ἀλεξ: *Ripæ etiam ipsæ nauibus multo altiores, clamorem in arctum redigentes multo vehementiorem illum sua compressione reddebant, & nemora vtrinque ripis circumiecta sonitum illum nemorum excipientia multo auctiorem sua repercussione efficiebant.* Polyæn. libro 1: *Cum Baccho in concauo saltu nunciassent speculatores, infinitas hostium copias in vlteriori parte castrametari; metus Bacchum incessit, non item vero Pana: sed noctu Bacchico exercitui signum dedit, vt maximum & inconditum clamorem tolleret. His vero clamantibus, petræ sonum exceptum referebant, & cauitas saltus longe maiorum copiarum fremitum hostibus reddebat. Quare metu perterriti se in fugam coniecerunt.* Consulatur libro 4. Lucretius, libro 36. cap. 15. vt & libro 2. cap. 44: Plinius aliique, quibus pertractatæ res naturales. Quorum caussæ haud alienus Liuius libro 21: *Equi maxime infestum agmen faciebant, qui & clamoribus dissonis, quos nemora etiam repercussaque valles augebant, territi trepidabant.* Nec aliud sibi volunt ista Taciti libro 1. Annal: *Nox per diuersa inquies, cum barbari festis epulis, læto cantu aut truci sonore subiecta vallium ac resultantis saltus complerent.* Idem sonant Iosephi hæc

§ 3.

§ 4.

libro

libro 5. ἀλώσ. cap. 12: *Resonabat autem & trans fluuium regio, & montes circumpositi grauiorem sonitum reddebant.* Sed & addi ei aliquid à tempore; noctis scilicet solitudine ostendit Plutarchus in Arato: *Hinc resonans noctis fragor vlulatum à multo pluribus quam essent, repræsentabat fieri.* Neque abnuit Cassius libro 36: *Montes circumcaui acceptum sonitum quam maxime terribilem reddiderunt: quem vt barbari nocturnum in desertis locis accepere, vehementer animo deiecti sunt; se diuinitus immissum in malum incidisse rati.*

§ 5.

§ 6. Ceterum habuit hoc & clamor, vt indicaret euentum pugnæ. Itaque maturo iudicio Tacitus de moribus Germ: *Sunt illis hæc quoque carmina, quorum relatu, quem Barditum vocant, accendunt animos, futuræque pugnæ fortunam ipso cantu augurantur. terrent enim, trepidantue, prout sonuit acies. Nec tam vocis ille quam virtutis concentus videtur. affectatur præcipue asperitas soni, & fractum murmur obiectis ad os scutis, quo plenior & grauior vox repercussu intumescat.* Significanter quoque Liuius libro. 4: *Clamor indicium primum fuit quo res inclinatura esset. excitatior crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segnis, sæpe iteratus, incerto clamore prodidit pauorem animorum.* Et vno verbo Diod. Siculus de prœlio Lacedæmoniorum cum Thebanis ad Mantineam libro 15: Biblioth: *Vbi prope inuicem conuenissent, tubæ classicum canere, exercitus vociferari; magnitudine clamoris victoriam significare.* Examinate Plutarch. in Pyrrho: *Pyrrhus autem cum vlulatu & fremitu ad Cylarabin ingressus, vbi Galli globo suo clamorem reddiderunt; non fidentium & alacrium, sed trepidantium & laborantium coniecit eum esse.* Nec minus iudiciose idem in Crasso: *Dum hisce dictis eos excitat Crassus, raros animaduertit commoueri. Sed & quum tollere imperasset eis clamorem, animum deiectum exercitus comperit, vbi languidum & tenuem & inæqualem edidere: à barbaris vero clarus resonabat atque animorum plenus.* Eodem iudicio Tacitus libro 4. Histor: *Vt virorum cantu, feminarum vlulatu sonuit acies; nequaquam par à legionibus cohortibusque, redditur clamor.*

§ 7. Plena igitur prudentiæ verba Ducis celebrati Polyæno libro 3. Stratag. *Iphicrates quamquam plures milites haberet quam hostes & vates omnia fausta & egregia promitterent, tamen non statuit prœlium committere. Quæ cunctatio cum præter opinionem hostibus accidisset: Sacra, inquit, in mea mente non permiserunt pugnam committere. Nam cum multi essent milites, neque impetum facere simul poterant, neque clamorem tollere: sed cum hastam inclinare iuberem, maior dentium quam armorum fremitus exaudiebatur.* Sic ille. cui non male adiiciam hæc Panthiæ è libro 2. Achillis Tatii: *Perterrita enim iacebam; vt neque vocem præ timore mittere possem. linguæ enim vinculum timor est.*

§ 8. Quod superest, vsus huius clamoris non tantum ante pugnam; sed etiam in ipsa Liuius libro 2: *Deinde vt in obtinentes locum vires ferebant, audent vltro vires inferre, & clamore renouato commouent aciem.* Idem libro 9: *Stantes & expositos ad ictus, cum iam satis nihil tegeret; quosdam etiam pedem referentes fluctuantesque, & instabilem aciem: redintegrato clamore strictis gladiis hastati & principes inuadunt.* Curtius libro 4: *Et Macedones, siue alacritate siue tædio expectationis, more pugnantium edidere clamorem;* Theon Sophista in Exemplis: *Tum instare cum clamore victores, quem emittebant, cum gaudio, illos à se in fugam conuersos fuisse, tum terroris etiam maioris incutiendi caussa.* Imò tota etiam pugna clamatum ab eis, qui interesse non poterant, cur fere mihi persuadeam, inducor locis auctorum sequentibus. Clare quidem Curtius libro 6: *Angustia locorum quo hæserat pugna non patiebatur totis congredi viribus. expectabant plures quam inierant prœlium; & qui extra teli iactum erant, clamore inuicem suos accendebant.* Nec alii ab his de quibus Val. Flacci vers. lib. 6. Argon:

defertur in oras
Forte vbi ferus Iber, Essedoniæque phalanges
Marte carent, solisque iuuant clamoribus agmen.

De talibus etiam sub Pompeii persona Lucanus lib. 7. Pharsal:

paucas victoria dextras
Exigit: at plures tantum clamore cateruæ
Bella gerent.

Horum è numero isti apud Senecam libro de Tranq. an. cap. 3: *Quid si militare nolis, nisi Imperator aut tribunus? etiam si alii primam frontem tenebunt, te sors inter triarios posuit. inde voce, adhortatione, exemplo, animo milita. Præcisis quoque manibus ille in prœlio inuenit quod partibus conferat, qui stat tantum & clamore iuuat.* Ita ille: non ita absone. nam & ecce Xenoph. libro 4. Ἀναβάσ: *Ibi tum extremi agminis milites surgunt, qui valetudine adhuc erant integra, & cursu feruntur in hostes: & quoquot erant ex defatigatione debiles, sublato clamore, quam possent maximo, clypeos ad hastas pulsant. Hostes metu perciti, per niuem in hanc ipsam conuallem se dimittunt, nec vllius deinde vsquam vox audita est.*

§ 9. Dixi quod volui, vbi accesserit demum capiti coronis ab Cassiodoro libro 1. Var. Ep. 13: *Si equorum cursus hominum clamoribus incitatur; & sonantium manibus agitur, vt à mutis animalibus velocitas appetatur: quantum inde homines stimulari inde posse credimus, quos ad laudum auiditatem natos singulariter inuenimus?* Mirum in modum: maxime si proficiscatur ab ore eius quem vel veremur vel diligimus. Ambrosiam redolent ista Heliodori Æthiop. libro 5. *Postquam enim ad inopiam auxilii reipsa ferendi redacta Chariclia, sermonem auxiliarem Theageni eiaculata est; Strenuus esto charissime, exclamans. tum iam longe Pelorum superabat Theagenes, tamquam robur & audaciam illi voce subministrante ac suppeditante, & quod pugnæ præmium superesset indicante.*

TACITVS libro tertio Annal. cap. XLV: *Viderent modo aduersos & adspicerentur; id satis ad victoriam.*

DEBELLATVR ET HOSTIS SOLO ADVERSARII ASPECTV.

Caput XIII.

SVMMVLA.

Conscientiæ quantus timor terrorque, re crepera. pr
Timidus etiam exarmatur vocabulo, bellicum quid spirante. §. 1.
Aspectuque picturæ præ se ferente arma & cruorem. §. eod.
Vultus iniquior, aliquando valet pro fato. §. 2.
Estque pro vulnere, terror. §. eod.
Aspectu galeæ, clypei, hastæ, fugatus hostis. §. 3.
Nedum ipsius Ducis. §. 4.
Oculos vocesque non sustinent aduersariorum milites trepidi. §. 5.
Imo ne fœtorem quidem axillarum. §. eod.
Oculi primi omnium vincuntur in prælio. §. eod.
Hinc Arii nigris scutis, tinctisque corporibus hostem suum fugant. §. eod.
Fidenates vero aliæque gentes facibus accensis, & discoloribus vittis. §. eod.
Armorum fulgor terret equos equitumque vultus. §. 6.
Præcipue Soli oppositus. §. eod.
Adeo vt videatur ipsis fulgur accensum diuinitus. §. eod.

Mirabar aliquando obiicere repente diuiti Lucianum in Timone: *qui compedes etiam dum horrescit, & si quis præteriens loro increpet, arrectis stet auribus; quique pistrinum perinde vti templum adoret.* At recordatus Scytharum quos è bello redeuntes serui sui ferro excepere, de quibus sic libro quarto Herodotus: *Sæpe commissa pugna, quum nihil tamen Scythæ proficerent, quidam ex iis inquit, Quidnam rei facimus viri Scythæ, cum*

nostris ipsorum seruis dimicantes? qui & cum interficimur, ipsi pauciores efficimur: & illos interficiendo, paucioribus deinceps imperabimus. Mihi videtur hastis arcubusque omissis, sumenda flagella quibus equos verberamus, & ad illos propius eundum. Nam quoad vident nos arma habentes, arbitrantur se similes nobis, atque è similibus esse: vbi nos pro armis verbera tenentes viderint, tunc se nostros seruos esse intelligentes, atque id agnoscentes, non perstabunt. Hoc Scythæ cum audissent, ita sibi faciendum putauerunt. Qua ex re perculsi illi, pugnæ immemores fugam capesserunt. Horum, inquam, recordatus, facile sensi, esse eam vim conscientiæ, eam timoris; vt aliis minus credendis præstare fidem deinceps paratus sim. Sane nisi ad hæc respexerimus, plusquam putida fuerint Epigrammata duo Lucillii libr. 2. cap.12. Antholog. Primum habet:

§ 1.

> *Carbonem & laurum reformidat miles,*
> *Aulus, circumstringens croceam vestem.*
> *Horret vero frustra proprium ensem. sin vero aliquando*
> *Veniunt; statim sublimis prostratus est.* (dicas,
> *Nullum ad Polemonem accedit vel Stratoclidem,*
> *Sed amico vtitur vbique Lysimacho.*

Alterius vultus est:

> *Pictam in pariete Calpurnius miles*
> *Vt mos est, videns in nauibus pugnam,*
> *Morti vicinus. & pallidus prostratus est:*
> *Viuum me capite, clamans Troiani Martis amici:*
> *Et anne vulneratus esset quæsiuit, & ægre cognouit*
> *Se viuere.*

Verum tantum abest, vt inepta sint; lepida sunt: nec refugit æmulari Musa Romana Claudiani, quæ simile quid haud verita est adfingere Imperatoriæ voci, libro de bello Gild. vers.330:

> *nunc ire profecto,*
> *Nunc vellem, notosque senex ostendere vultus.*
> *Nonne meam fugiet Maurus cum viderit vmbram?*

Quæ ne adhuc dicta videantur lasciua poëtarum licentia: ecce pedestris styli Plinium, Panegyr. Traiano: *Nec tibi opima defuerint, si quis regum venire in manus audeat: nec modo telorum tuorum, sed etiam oculorum minarumque conte-ctum toto campo totoque exercitu opposito perhorrescat.* Quapropter intra decori limites maneiere; & Ouidius lib.10. metam. vers.65: vbi ait:

§ 2.

> *Non aliter stupuit gemina nece coniugis Orpheus,*
> *Quam tria qui timidus medio portante catenas*
> *Colla canis vidit; quem non pauor ante reliquit,*
> *Quam natura prior, saxo per corpus oborto.*

Et Seneca Herc. Oetæo vers.1022. vbi est:

> *Mortem metu consumpsit, & paruum sui*
> *Pœnæ reliquit.*

Item alibi:

> *quota pars vulnere concidit.*
> *Pro fato valuit vultus iniquior:*
> *Et vicisse sat est Herculeis minis.*

Denique & Claudianus lib.2. in Eutropium v.453:

> *Ecce leuis frondes à tergo concutit aura.*
> *Credit tela Leo: valuit pro vulnere terror,*
> *Impleuitque vicem iaculi, vitamque nocentem*
> *Integer, & sola formidine saucius efflat;*

Nedum vt peccarit Statius; vbi attribuit Amphiarao aurigam Phœbum, lib.7. Thebaid. vers.740:

> *Tum vero ardenti non vlla obsistere tentant*
> *Signa; ruunt solo terrore. & vulnera cura*
> *Mors trepidis ignaua venit.*

§ 3.

Imo nihil minus quam poetam agit Homerus, apud quem Iliados 16. gloriatur Achilles:

> *Troianorum autem ciuitas contra tota venit*
> *Audax. non enim meæ galeæ vident frontem*
> *Prope splendentis: mox fugientes fossas camprestes*
> *Implessent cadaueribus suis, si mihi rex Agamemnon*
> *Lenis fuisset. nunc autem castra oppugnat.*

Quin idipsum feliciter imitatur Val. Flaccus lib.6. Argon. versu517:

> *Absyrtus clypei radiis curruque coruscus*
> *Solus aui; cuius vmbrantem cominus hastam*
> *Cernere, nec galeam gentes potuere minantem:*
> *Sed trepidæ redeunt, & verso vulnera tergo*
> *Accipiunt, magnisque fugam clamoribus augent.*

§ 4.

Nec abstinuere ab huiusmodi simulacro alii Græci, alli Latini: à quarum vberrima alioqui segete falcem meam nunc abstineo: cui animus magis, metere aliquot eiusdem plane opinionis spicas ex solutæ orationis scriptorum aruis. Alexander quidem Magnus Curtii libro 3: *positam victoriam in eo esse arbitrabatur, si tantum ante signa stare potuisset.* Sed & de se Iulianus apud Ammianum libro 21: *Spondeo si ventum fuerit cominus, ita pauore torpescent, vt nec oculorum vestrorum vibratæ lucis ardorem, nec barritus sonum perferant primum.* Valde quoque rotundo insignitus elogio Camillus Liuii libro 6: *Nec vis tantum militum mouebat excitata præsentia ducis; sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat quam ipsius Camilli forte oblati species: ita quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat.* Perspicueque Euagrius lib.5. Eccl. Histor. cap.11: de Tiberio: *Hunc Iustinus, ingenti collecto exercitu, ad congrediendum cum Abaris iam pridem miserat. qui quidem, militibus adspectum barbarorum haud ferentibus. parum aberat quin captus fuisset.* Quæ ipsa fidem adstruunt Calauii verbis apud Liuium lib.23: *Vultum ipsius Annibalis, quem armati exercitus tremunt, quem horret populus Romanus, tu sustinebis?* Mendacuque suspicionem auferunt illis Liuii libro 30: *Iam signa legionum appropinquabant. tum vero Masæsyli non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem signorum atque armorum tulerunt &c.* Persuadentque credamus confessioni Gallorum de Germanis: *Sæpenumero sese cum his congressos, ne vultum quidem atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse:* Iul. Cæsar lib.1. bell. Gall. Quid ni? cum haud dubitet prodere de Numantinis libro 2. cap. 18. Florus: *Hostilium quoque Mancinum assiduis cladibus ita subegerunt, vt ne oculos quidem aut vocem Numantini viri quisquam sustineret.* dicatque Antonius libro 3. Histor. Taciti: *Frustra minis ac verbis prouocatos Vitellianos, si manus eorum oculosque non tolerent.* Talibus his nititur confidentia militis Romani qui sub Silio tendebat in Gallos Tacit. lib.3. Annal: *Mox Augustodunum petit propero agmine, certantibus inter se signiferis, fremente etiam gregario milite, ne suetam requiem. ne spatia noctium opperiretur: viderent modo aduersos & adspicerentur; id satis ad victoriam.* Et vero his talibus sæpe allusere Patres Græci Latinique: è quibus ne gustus quidem caussa vnum aliquem modo producam. tantum dicam videri huc allusisse Iulium Cæsarem: ideoque Pontico triumpho inter pompæ fercula tribus his verbis delineasse victoriam celerem: *Veni, vidi, vici.* Vt vt est: obtestabor lectorem, ne rideat isthæc Plutarchi Apophth: *Multi tum ad Alexandrum accesserunt milites, bono esse animo iubentes, neque multitudine hostium terreri; qui ne ad axillarum quidem ipsorum fœtorem essent subsistituri.* Sane si odoratu tam facile inici potest terror; cur idem non magis accidat visu? cum omnes agnoscant, veluti è veritatis puteo haustum esse Taciti illud de morib. Germ: *Primi in omnibus præliis oculi vincuntur.* Cui confirmando facit exemplum quod præcessit: *Ceterum Arii super vires truces, insita feritati arti ac tempori lenocinantur, nigra scuta, tincta corpora, atras ad prælia noctes legunt; ipsaque formidine atque vmbra feralis exercitus terrorem inferunt: nullo hostium sustinente nouum ac velut infernum aspectum.* Et tali rei operam item dedisse Fidenates, recensuit Florus lib.1. cap.12: *Fidenæ, quia pares non erant ferro, ad terrorem mouendum facibus armatæ, & discoloribus, serpentum in modum, vittis, furiali more processerant &c.* Nec alio fere vultu Britanni apud Tacitum libro Annal.14: *Stabat pro littore diuersa acies, densa armis virisque, intercursantibus feminis. in modum Furiarum, veste ferali, crinibus deiectis, faces præferebant. Druidæque circum, preces diras sublatis ad cælum manibus fundentes, nouitate aspectus perculere militem; vt quasi hærentibus membris, immobile corpus vulneribus præberent.*

§ 5.

Simi-

Simile prorsus de Faliscis & Tarquiniensibus inuenias Frontini libro altero Stratag. cap.4. Eodemque tetendit Iphicrates, testante Polyæno lib.3: *Ille cum paucos equites haberet, dedit eis ardentes faces, & in hostes inuadere iussit. Odrysiorum equi insolitum aspectum ignis non ferentes, in fugam agebantur.* Nota etiam est historia Gedeonis è voluminibus sacris repetita Iosepho libro 5. Antiq. capit. 8.

§6. Plane oculis perturbandis arma fere in summum data splendorem, nec data sine memorabili effectu, magna testatur cohors auctorum memoralium, quorum decuriam saltem fidei caussa repræsentarem, nisi etiam probari posset vno alteroque bono teste. Et quidem de Volscis scribit Liuius libro 2: *Volsci cum se velut stupentibus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere ex aduerso factam, & ante oculos micare gladios; haud secus quam si in insidias cecidissent, turbati vertunt terga &c.* De Cimbris à Mario fusis inquit Florus libro 3: cap.3: *Tum acie conuersa in Orientem, vt, quod ex captiuis mox cognitum est, ex splendore galearum ac repercussu, quasi ardere cælum videretur &c.* Deque aliis Germanis Tacitus libro 1. Annal: *Hosti facile excidium sonus tubarum, fulgor armorum, quanto inopina, tanto maiora offunduntur.* Veritati igitur rerum operam dabat Horatius, cum arbitraretur de Pollione libro 2. Oda. 1:

Iam nunc minaci murmure cornuum
Perstringis aures; iam litui strepunt;
Iam fulgor armorum fugaceis
Terret equos, equitumque vultus.

Neque præter experientiam bellicam Plautinus miles.

Curate vt splendor meo sit clypeo clarior
Quam solis radii esse olim, cum sudum est, solent;
Vt, vbi vsus veniat, contra conserta manu
Oculorum præstinguat aciem in acie hostibus.

Nam diserte Gregoras libro 9. de bello Bulgarorum & Triballorum: *Quinto die vna cum Solis ortu Seruiæ Crales se ostendit, cum magnis copiis, quæ splendore armorum intuentium oculos perstringebant.* Hinc & Nicetas libro 1. Isaaci Angeli: *at solis radii qui in thoraces & arma militum recens polita & læuia incidebant, refracti, ignis instar relucebant.* Ponit & Mago inter laudes militis Romani lib.11. Punicorum Silii:

latè fulgentibus armis
Accendunt vltro lucem surgentis Eoi.

§7. quod ipsum emblema certatim operibus suis inseruere poetæ, Græci ac Latini. Imo cum ei rei vim tantam inesse cernerent, vt inuidiosum arbitrarentur adscribere ipsis armis; Numini acceptum tulere. Hinc Calaber lib.11. vers.407. de Ænea:

nam huic
Summam Deus fiduciam suppeditarat; ita vt nemo ho-
Ipsi in certamine oculos obuertere auderet: (stium
Quandoquidem ipsi rutilabant robusta in membris
Arma, non aliter quam fulgura diuinitus accensa.

Ex his videmus quo consilio inculcauerit Onosander cap.28: *Videat etiam Imperator, vt exertius armis splendentibus instructus fulgeat. quod facili negotio fiet, si gladiorum mucrones probe acuantur, & galeæ loricæque frequenter abstergeantur. Milites enim quasi micantibus armorum scintillis terribiliores apparent: multaque per oculos species in animos delapsæ, perterrere aduersarios solent.* Quamque sua constet ratio Cassiodoro, dicenti libro 7. Variarum Epistol. 18: *Arma bene construere, est salutem velle omnium custodire. quia prima facie ipsis terretur inimicus, & incipit animo cedere, si se cognoscit similia non habere.* Plura poteram, plura forte etiam debebam; sed non libet in re tam obuia. Colophonis tantum loco subnectam Plinii isthæc de Leonibus libro 8. capit.16: *Principatu Claudii casus rationem docuit; pudendam pene talis feræ nomine: pastoris Gætuli sago contra ingruentis impetum obiecto quod spectaculum in arenam protinus translatum est, vix credibili modo torpescente tanta illa feritate, quamuis leui iniectu operto capite; ita vt deuinciatur non repugnans: videlicet omnis vis constat in oculis. quo minus mirum sit, à Lysimacho Alexandri iussu simul incluso strangulatum Leonem.* Sic ille; etiam proculdubio in solatium eorum, quibus est formido intueri hostes suos aduersos.

TACITVS libro quinto Histor. cap.xvii:
Superesse qui fugam animis, qui vulnera tergo ferant.

MILES SEMEL SVPERANS AVT CAPTVS, NVLLI DEINCEPS VSVI EST.

Caput XIV.

SVMMVLA.

Bis victi captiue Phryges, cur vltimum vituperium, quo eos afficit Turnus ac Romulus. pr.
Quia semel victis, semel captis, altero prœlio nec suppetunt aures, nec oculi; nedum vox aut manus. §. 1.
Ratio in fama quidem & timore. sed etiam quia fortissimus quisque eorum prius occubuit. §. eod.
Mater timidi rarius flet. §. eod.
Territus prima clade miles, detrectat prœlium secundum. §. 2. & 3.
Adeo quidem, vt facilius sit nouum instruere, quam veterem recreare & reuocare. §. 3 & 4.
Nedum eum qui captus fuerit, & passus vincula. §.4.

HAVD cuiuis apparet mucro verborum, quo impetuntur Troiani, nunc à Turno, nunc à Romulo Virgilii: hoc vocante, *Bis victam gentem*; illo *Bis captos Phryges.* eo quippe est acumine vt omnia penetret; adimatque adeo Troianis istis aures, oculos, vocem, manus. Cunctis enim persuasum, si vna alteraque pugna aliquem superassent, superasse eundem in omnibus. Ratio potissima in fama, in timore; cuius vtriusque vim, sparsi passim prioribus dissertatiunculis, detegitque vnica periodo Plutarchus περὶ Ἀοργησίας: *Thebani cum primum Lacedæmonios ante inuictos credi tos pepulissent, nullo vnquam deinde prœlio ab eis victi sunt.* Et efficaciter Nazarius Panegyr. Constantino: *Per tota admodum mœnia magna vis hominum: sed apud Brixiam plerique iam fracti. Vt in corpore cum aliqua pars ægra est, valetudo omnis contaminari solet: sic illius multitudinis portio malo affecta, totum exercitum timoris contagio dissiparat.* Ac de ici

§ 1. animos hominum prœlio aduerso; si quis ambigat; confirmabitur fine orationis Phormioneæ libro 2. Thucyd: *Illud etiam iterum vobis in memoriam reuoco; permultos eorum à vobis superatos fuisse. virorum vero qui victi fuerunt animi eadem pericula pari audacia subire non solent.* Vnde cautio ducis apud Curtium libro 4. cap.8. f: *Itaque Mazeces quamquã infelici prœlio suorum animos territos esse cognouerat; tamen &c.* Neque alia ratio Persæ ducis, de quo Simocatta lib. 2. c.8: *Nouerat barbarus, Persas confertim irruentibus victoribus Romanis, citra medium seu interuallum pares haud futuros; quorum ob acceptam recens cladem ne vultus quidem intueri auderent.* Verum præter terrorem suberat & caussa iustior, expressa Xenophonti libro 4. Cyropæd: *Qui nos item minime sustinuerunt. quum necdum experti nos essent; quo pacto nunc sustinebunt, quum & victi sunt, & multis à nobis incommodis adfecti? Quorum fortissimi quique ceciderunt, quomodo vilissimi pugnare nobiscum velint?* Nam perire acie fortissima quaque, satis ostendit Euentus: memoriæq; mandauit Euripides:

Solet fere bellum non per omnia feliciter succedere,
Sed fortium gaudet casu iuuenum;
Odit autem timidos.

Nec minus efficaciter in Philoctete Sophocles:

bellum neminem nisi casu
Malum interficit, sed optimum quemque semper.

Cum stomacho vero Priamus lib. Iliados vltimo, v.253.

Festinate mihi ignaui filii, infames: utinam simul omnes
Pro Hectore veloces ad naues occubuissetis!
Heu me miserum, quoniam genui filios optimos
Troia in lata, quorum nullum puto reliquum esse,
Mestoraque pulchrum & Troilum equis pugnantem.
Hectoraque qui Deus erat inter viros, neque videbatur
Viri mortalis filius esse, sed Dei:
Hos quidem perdidit Mars: hi vero culpandi omnes super- (sunt
Mendaces, saltatoresque choreis optimi,
Agnorum & hædorum publici raptores.

Eadem quoque querela patrum matrumque apud alios scriptores: scatentque Historici omnibus fere post pugnam aliquam paginis hac formula: *Strenuissimus quisq; aut occiderat in prœlio, aut grauiter vulneratus discesserat*, vt videre est apud Thucydidem, Diodorum, Sallustium, Cæsarem, aliosque. Vnde & Tullius alicubi ex veteri citat; *Mars fortissimum sibi pignorat.* Hoc inde fit, quia πᾶσα τόλμη καὶ τὰ τῆς δυνάμεως ὑπερβαίνει μέτρα, vt loquitur Clytarchus apud Stobæum titulo περὶ στρατείας καὶ ἰσχύος: *Omnis audacia virium mensuram excedit.* Contra pauor facit ne quis se ipso vti ausit. Belle Agricola apud Cornelium generum suum cap. 34: *Si ceterorum Britannorum fugacissimi; ideoque tamdiu superstites. Quomodo siluas saltusq; penetrantibus, fortissimum quodque animal robore; pauida & inertia ipso agminis sono pelluntur: sic acerrimi Britannorum iam pridem ceciderunt: reliquus est numerus ignauorum*

§ 2. *& metuentium &c.* Ex quibus apparet verborum vis qua animat suos Cerealis apud Tacitum lib.5. Histor: *Vltione magis quam prœlio opus esse. pauciores nuper cum pluribus certasse: attamen fusos Germanos, quod roboris fuerit superesse, qui fugam animis &c.* Item quo tendat Arminii clamor apud eundem Cornelium lib.1. Annal: *En Varus & eodem iterum fato victæ legiones.* Eodem spectat istud Syllæ Sallustii Iugurthinâ: *ille feroci animo negat se toties fusum Numidam, pertimescere.* Nec abeunt illa Mamerci, lib.4. Liuii. *Tunc trepidam ciuitatem ad concionem aduocatam increpuit; quod animos ex leuibus fortunæ momentis suspensos gererent, vt parua iactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium, nec ignauia Romani exercitus, sed discordia Imperatorum accepta sit, Veientem hostem sexies victum pertimescant &c.* Eiusdem seminis verba lib.25: *Enimuero indignum ratus Marcellus se, qui Annibalem subnixum victoria Cannensi ab Nola repulisset; his terra marique victis ab se hostibus cedere; arma propere capere milites & efferri signa iubet.* Admodum significanter apud Trogum lib.9. Alexander Magn: *Macedonas monebat, ne multitudine hostium, ne corporis magnitudine, vel coloris nouitate mouerentur: tantum meminisse iubet cum iisdem se tertio pugnare, nec meliores factos putarent fuga, cum in aciem secum tam tristem memoriam cædium suarum, & tantum sanguinis duobus prœliis fusi ferrent: & quemadmodum Dario maiorem turbam hominum esse, sic virorum sibi.* Ab his pendent isthæc Suetonii lib.14. Annal. Tac: *Cessuros statim, vbi ferrum virtutemque vincentium toties fusi agnouissent.* Etiam Liuiana lib. 34: *Maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanæ iuuentutis habebat; eos ad murum oppugnandum subire iubet. Quorum vbi signa Lacetani cognouere, memores, quam sæpe in agro eorum impune persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent, fugassentq; patefacta repente porta vniuersi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum Suessetani tulere &c.* Hinc Aristides Orat. Sicula: *Nolite enim putare, cum Syracusii duabus Gylippi triremibus appulsis animum receperint, nostros milites missa, quæ sufficiat, manu non multo animosiores fore, quibus præter suorum conspectum, victoriarum quoq; plurimarum conscientiam magnum ad animi securitatem momentum adferet.*

§ 3. Nihil itaque mirum occurrere Liuii lib.2: *Veientes vinci ab Romano milite assueti, fusi fugatisq; sunt. Tarquiniensis nouus hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum pepulit.* Iterum fine eiusdem libri: *Antium paucos circumsessum dies, nulla oppugnantium noua vi, sed quod iam inde ab infelici pugna castrisque amissis, ceciderant animi.* Nempe tales sic fere frangebantur, vt vix auderent subire alterius prœlii fortunam. Vnde illa Liuii lib.23: *Ingens eo die res, & nescio an maxima illo bello gesta sit. non vinci enim ab Annibale vincentibus difficilius fuit, quam postea vincere.* Idem de Fabio lib.22: *Neque vniuerso periculo summa rerum committebatur; & parua momenta leuium certaminum ex tuto cœptorum, finitimorum receptu, adsuefaciebant territum pristinis cladibus militem; minus iam tandem aut virtutis, aut fortunæ pœnitere suæ.* Sic & Cæsar lib.3. de bel. ciu: *Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumq; studium infamiæ sarciendæ, vt nemo aut tribuni, aut Centurionis imperium desideraret, & sibi quisq; etiam pœnæ loco grauiores imponeret labores, simulque omnes arderent cupiditate pugnandi: cum superioris etiã ordinis nonnulli oratione permoti manendum eo loco, & rem prœlio committendam existimarent. Contra ea Cæsar, neq; satis militibus perterritis confidebat, spatiumq; interponendum ad recreandos animos putabat &c.* Imo, quod mireris, adfirmat Vegetius lib.3. cap.10: *Facilius est ad virtutem nouos instruere, quam reuocare perterritos.* Nec aliter Seneca pater lib.5. controu.7: *Populus Romanus Cannensi prœlio in summas redactus angustias, cum seruorum desideraret auxilia, captiuorum contempsit; & credidit eos libertatem magis tueri posse qui nunquam habuissent, quam qui perdidissent.* Ex quibus iam minime tenebrosi sensus videri queant versus Reguli apud Horatium lib.3. Oda.5.

§ 4. *Auro repensus, scilicet acrior*
Miles redibit? flagitio additis
Damnum. neque amissos colores
Lana refert medicata fuco:
Nec vera virtus, cum semel excidit
Curat reponi deterioribus.
Si pugnat extricata densis
Cerua plagis, erit ille fortis,
Qui perfidus se credidit hostibus:
Et Marte Pœnos proteret altero,
Qui lora restrictis lacertis
Sensit iners timuitque mortem.

Certe ex istis liquet cur etiam tam inhumaniter tractet captiuos Plato libro 5. cap. 19. de Republ: *Arbitror eum qui viuus ab hostibus captus fuerit, etiam gratis reddere volentibus, relinquendum; vt præda quomodocunq; velint vtatur.* Palamq; apparet, optimo nisi fundamento factum Sebastiani sub Valente & Gratiano Impp. de quo Zosimus lib.4: *Is ad mollitiem summamque secordiam tribunorum atq; militum respiciens, & quod ad fugam, & muliebria miseraque vota dumtaxat exercitati essent: duo millia militum, quos ipse diligeret, sibi dari petiit. Existimabat enim non esse facile multitudini hominum præesse, qui dissolute gubernati fuissent: at instituere paucos, & à moribus effeminatis ad viriles traducere, non admodum esse difficile. Magis & alioquin expedire, si fiat in paucis potius, quam in vniuersa multitudine periculum. Hæc dicens Imperatori persuadet; electionemq; nactus, non eos sibi sumit, qui essent innutriti formidini, & ad capessendam fugam exercitati: sed quosdam recens adscriptos exercitui, corporisq; dotibus egregiis à natura præditos; & qui præterea contectandi perito viderentur, ad quodcumque facinus incitarentur, idonei futuri.*

TACITVS lib xiv. Annalium cap.xxiv: *Sola Ducis patientia mitigabantur; eodem plura quam gregario milite tolerante.*

IMPERATOREM PRÆEVNTEM NVLLO VNQVAM CASV DESTITVIT MILES.

Caput XV.

SVMMVLA.

Non est quidem Ducis Regisue manibus suis quid peragere: sed vtilissime tamen singula auspicatur carpitq; primitias eorum, quæ statim & recte expediri cupit. pr.

Cur

VT miles omnia duplo peragit & citius & perfectius, sub aspectum Ducis: ita adhuc ipso facile duplo fit melior, vbi non solum adest imper. sed etiam præit exemplo. Itaque sobrie interpretabimur censuram & Apuleii & Aristotelis libro de Mundo: *Militiæ principes & Curiæ proceres, & vrbium ac domorum rectores dico nunquam commissuros esse vt id suis manibus factum velint, quod sit curæ leuioris. nihil enim possint æquius facere dominorum imperia, ministeria seruulorum.* atque ita accipiemus, ne à capite ad calcem manum adhibeant. auspicari singula nihil vetat; imo nihil non iubet. De Hercule profectò refert Dio Chrysostomus Orat. 1. de regno: *Non igitur & in hoc verum dicunt, quod solus circumiuerit, absque exercitu. neque enim ciuitates expugnari, neque hominum tyranni pessundari; & omnibus vbique mandata dari possunt, sine copiis. Quia autem ipse manibus atque animo promptus erat, corpusque habebat validum, & plus omnibus laborabat; ideo solum iuisse dicunt & fecisse omnia quæ volebat.* Et hac potissimum de caussa requirit Onosander cap. 1. Ducem *laboriosum, vt non primus à militia deficiat, sed postremus.* Vitioque vertit Iphicrati Theopompus, quod esset *in labore remissus nimis, parumque patiens,* vt prodidit in vita eius Æmilius Probus. Hodie quidem haud difficulter inueniamus Duces proxime accedentes ad exemplum Isaaci Angeli, quem sic malo traducit colore Nicetas libro 11: *Veris initio rursus contra Mysos egressus, & tribus integris mensibus in obsidione Lobizi castelli frustra cum maximo labore consumptis, infecta re domum rediit. nam Propontidis amœnitas, suauissima diuersoria, venationes & equitationes, quæ velut cathenis constringere solent nostræ ætatis Imperatores, non diu eum sub dio esse sinebant, sed veluti clypeo abiecto aufugere cogebant.* Rariores autem reperiamus, qui non nudatis excipiant dentibus voces regis Thessali apud Xenophontem libro 6. Histor. Græc: *Apud me nemo stipendia facit, qui non eosdem quos ego labores tolerare possit.* Linguamque præterea exerant ad hæc Ammiani de Iuliano, limine libri 17: *Plus laboris indicere sibi quam militi, sicut perspicue contigit, assuetum &c.* Ac palam fatuum vocent Agesilaum, quem iste elogio prosecutus est Xenophon: *Existimabat enim, imperatorem decere potius, vt tolerantia, quam mollitie priuatis hominibus præstaret. Non tamen eum pudebat in aliis huiusmodi rebus maiorem sibi partem poscere, nimirum per æstatem, solis: per hiemem, frigoris. Quod si aliquando vsu veniret, vt laborandum exercitui esset; sponte sua suorà ceteris laborabat, quod arbitraretur, eiusmodi omnia militibus esse solatio.* Vete solatio. Quin imò sæpe eò deuenitur locorum, vt velut ipsum cœlum Atlas, ita patientia Imperatoris totum sustineat exercitum. Curtius libro 8. de Alexandri militibus: *Nec vlla res magis saluti fuit, quam quod multiplicato labore sufficientem malis, quibus ipsi cesserant, Regem deserere erubescebant.* Deque exercitu Catonis inter arenas Libycas, poetice quidem, sed vere Lucanus lib. 9:

> *cogit tantos tolerare labores*
> *Summa Ducis virtus; qui nuda fusus arena*
> *Excubat, atque omni fortunam prouocat hora*
> *Omnibus vnus adest fatis. quocunque vocatus,*
> *Aduolat, atque ingens meritum maiusque salutè*
> *Contulit in lethum vires; puduitque gementem*
> *Illo teste mori.*

De Corbulone Tacitus libro 14. Annal: *Ipsi exercitusque, vt nullis ex prœlio damnis, ita per inopiam & labores fatiscebant; carne pecudum propulsare famem adacti. adhæc penuria aquæ, feruida æstas, longinqua itinera, sola Ducis patientia mitigabantur, eodem plura quam gregario milite tolerante.* Ad hoc exemplar conformatos fuisse veterum plures, testatum est exemplorum copia. Profitetur Brasidas apud Thucididem libro 5: *Et ego ostendam me eum esse, qui non magis alios officii sui moneam quam ipse factis præstem eadem, ad quæ verbis illos adhortor.* Quod ipsum ibi quoque voluit. Marius verba in Sallustii Iugurtha: *Neque illos arcte colam, me opulenter: neque gloriam meam, laborem illorum faciam.* Testatur etiam de Pompeio Tullius pro Murena. *Nunquam iste plus militi laboris imposuit, quam sibi sumpsit.* Quibus in rebus, labor iste; id vero haurire ex Xiphilini Hadriano: *Atque vt milites haberent vnde exemplum peterent, ipse duriter viuere, pedibus iter facere, aut in quæuis loca admisso equo proficisci, nunquam enim vehicula aut quadrigas conscendere: nulloque calore, nullo frigore, vt capite operto esset, adduci: nec enim vmquam aut propter niues Celticas, aut calores Ægyptios opertum caput habuit.* Talis & ante ipsum Vespasianus, de quo Tacitus libro 11. Histor: *Acer militiæ; anteire agmen, locum castris capere, noctu diuque consilio, ac si res posceret, manu hostibus obniti; cibo fortuito, veste habituque vix à gregario milite discrepans.* Quibus egregie secundas facit Seuerus libro 2. Herodiani: *Ipse inter primos laborans, vilique tabernaculo vtens, cibum potumque eundem quem etiam ceteri milites, capiebat; nihil vmquam imperatoriæ luxuriæ, nihil delitiarum ostentans: sic vt acceptior in dies militibus fieret. Nam quum laborum omnium non modo particeps, sed princeps etiam auctorque foret, adeo cunctis venerabilis erat, vt nihil non pro illo cupidissime facturi viderentur.* Proximus horum vestigiis Manuel apud Nicetam fine libro 6: *Per Nicomediam, Claudiopolim maximis itineribus contendit, sine vllis aulicis deliciis; armis & equis duntaxat instructus. & vt hostium conatus anteuerteret, insomnes noctes agit: & ad fauces per Bithyniam, quæ propter crebras valles & densas syluas multis in locis impedita habet itinera, pedes proficiscitur. Quod sicubi quiescendum erat, cubile illi erat humus, lectus è paleis & fœno constabat. Cum pluuio tempore in palustri loco diuersabatur, nubes & subterfluentes riui somnum ei interrumpebant. Quæ res maiorem ei hominum & beneuolentiam & admirationem peperit, quam in imperii principio diadema, purpura, & equus aureis phaleris ornatus.* Non ignaue de se apud Iosephum, post strenuam oppugnationem Vespasianus, libro 4: belli Iud. cap. 5: *Ipse, ita vt nunc feci, experiar æque ac vos pugnando, primus ad bella pergere, & nouissimus inde discedere.* Æmulatione vidilicet veterum. quippe de Philopœmene Plutarchus in vita eius: *Quum expeditionibus furtiuis ad prædandum incursarent ciues eius fines Laconicos, ita se instituit vt primus in expeditionem euntium esset, & omnium reciperet se postremus.* De Annibale Silius lib. 1:

> *Primus inire manum; postremus ponere Martem.*

Hinc laudatus tuba Iustini historica lib. 11. victor Darii:

§ 1. §. 2. §. 3. §. 4. §. 5.

Alexander autem periculosissima quæque aggrediebatur, & vbi confertissimos hostes acerrime pugnare conspexisset, eo se semper immergebat; periculaque sua esse, non militum volebat. Sed & de Ioanne Comneno Choniates libro. 1: *Neque enim consilio duntaxat & ingenii solertia valebat; sed primus etiam ea quæ ducibus & legionibus mandabat, exequebatur.* Honeste & vtiliter. Vnde decretum Læuini Cos. lib:26. Liuii: *Magistratus Senatui, & Senatus populo sicut honore præstet, ita ad omnia quæ dura atque aspera essent, subeunda ducem debere esse: si quid iniungere inferiori velis, id prius in te ac tuos si ipse iuris statueris, facilius omnes obedientes habeas. nec impensa grauis est, cum ex ea plus quam pro virili parte sibi quemque capere principum vident &c.*

§ 6. Et hoc ipsum, bonorum Ducum perpetuum fuisse insigne; non pe plexe ostendit Synesius περὶ Βασιλ: *At si percurras animo vbicumque terrarum dilatata imperia, siue Parthicum, seu Macedonicum, seu Persicum, seu Medorum antiquissimorum, seu etiam hoc in quo viuimus; profecto homines populares & milites & plerumque foris atque humi excubantes in ordinibus; quique neque minus laborare, neque plus voluptatis percipere studerent, vnamquamque dominationem amplificarunt.* Vnde & Ammianus de Theodosio: *Nihilque gregariis imperans, cuius non ipse primitias alacri capesseret mente.* Recte primitias. hoc enim sufficit. nec aliud voluit Onosander themate 42: *Si quid subito confici optet Imperator, primus ipse, manu operi admota, conspiciatur. Nec enim militum vulgus adeo potentiorum comminationibus cogitur, atque præstantium dignitate virorum exemplis verecundiam pulsantibus. Conspiciens enim aliquis Ducem suum in re attrectanda omnium principem, festinandum esse animaduertit, cessare erubescit, imperatisque non parere veretur: nec iam vt seruus, aut imperio subditus, sed*

§ 7. *commilitonis instar, ad opus quoque prouocatus accedit.* Porro nihil fuisse tam periculosum, nihil tam sordidum, quod non vltro primi obierint ipsi Duces; pauculis notabitur exemplis. Plane in itinere contento præcedit, & viam quasi secat Xenophon, vt ipse de se prodit lib. 6. Exped. Cyri: *Hæc verba cum Xenophon audiisset, de equo descendit, Quærente Seuthe: Quamobrem quæso ex equo descendis, cum festinatione sit opus? Equidem ait, scio non mea solius opus esse præsentia: & hi grauis armaturæ pedites celerius current ac lubentius si & ipse pedes agmen duxero.* Idem præstat libro Herodiani 3. Imper. Seuerus: *Ipse iter faciebat sine intermissione, neque festos dies neque labores vllos magnopere curans; algoris atque æstus iuxta patiens. sæpe etiam per altissimos montes hieme sæua, niuibus cælo ingruentibus, ibat aperto capite; vt milites ad alacritatem patientiamque laborum reipsa cohortaretur. Quocirca non metu quodam ac lege, sed æmulatione magis atque exemplo principis ad perferenda omnia incitabantur.* Traduxit istud in poema suum Italicus; itaque pulchre de Nerone Claudio lib. 15. Punic. vers. 576:

Hortandi genus acer habet, præcedere ductor.
Illum augent, cursus adnixi æquare sequendo,
Atque indefessi noctemque diemque sequuntur.

§ 8. Sed nec deest sibi dux, in itinere difficili. Zosimus de Iuliano Imper: *Hoc oppido præterito, à quo nihil esset hostile metuendum; iter fecere per locum facticia palude stagnantem. Nam & alueo, & ipso flumine Persæ regioni immisso, perfecisse se putabant, vt exercitus nullo modo posset transiicere. Sed cursim antegresso Imperatore, subsequebantur exercitus, pedibus vsque ad genua madefactis. Nam pudore præpediebantur, quo minus id non facerent, quod Imperatorem facere videbant.* Atque hoc est quod præcepit Leo Imper. capite 9. Tactic. lectione 12: *Sin admodum lubrica difficiliaque loca fuerint, teipsum oportet primum eo transire; deinde ibi consistere & commorari, donec omnes sine offensione transierint.* Factumque istud à patre suo Basilio, legere est ibidem. Præstititque item Alexander, nunc Curtii libro 8: *Rex agmen circuibat pedes, iacentes quosdam erigens, & alios cum ægre sequerentur, adminiculo corporis sui excipiens. nunc ad prima signa, nunc in medium, nunc in vltimo agmine itineris multiplicato labore aderat.* Nunc libro 8: *Rex vnus tanti mali patiens, circuire milites, contrahere dispersos, alleuare prostratos: ostendere procul euolutum ex tuguriis fumum; hortarique vt proxima quæque suffugia occuparent &c.* Callidus quoque in frigore simili Iphicrates Polyæni libro 3: *Iphicrates sub hyemem & congelatam aciem videns opportunum tempus hostes aggrediendi, producere milites volebat. Quibus ob vestium tenuitatem & frigoris sæuitiam difficulter obedientibus, ipse malam vestem indutus, & reliquis leuiorem, accedens ad tabernacula, singulos hortabatur vt in hostes inuaderent. Qui conspicati ducem abiectissima veste præditum & calceis vacantem pro communi salute se in voluntarium periculum offerre, libenter secuti sunt.* Cui adiungi meretur Corbulo Taciti lib. 13. Annal: *Annotatusque miles qui fascem lignorum gestabat, ita præriguisse manus, vt oneri adhærentes, truncis brachiis deciderent. Ipse cultu leui, capite intecto in agmine, in laboribus frequens adesse: laudem strenuis, solatium inualidis, exemplum omnibus ostendere.*

§ 9. Notabilis etiam Alexander Magnus in toleranda siti. quod factum eius etsi pulcre descripserint antiquiores, oportet audiamus verbis Sozomeni; ideo quod simile addat exemplum Theodosii Imper. Præfatione histor. suæ Ecclesiasticæ: *Nam iamdudum, cùm ad visendam Heracleam oppidum Ponti, contendebas, quo etiam temporis diuturnitate collapsam reficeres, in ipsa æstate per Bithyniam iter fecisti: cumque sol iam in ipsa meridie vehementer ardebat, vnus ex satellitum numero te sudore multo & puluere conspersum videns, tanquam tibi rem gratam facturus, poculum versus solis radios splendide admodum coruscans, & dulci cum aqua frigida infusa impletum, tibi apportauit. Tu vero, Imperator inuictissime, propensum viri illius erga te studium amplexatus, manifesto declarasti, te haud multo post eum regia tua magnificentia ample remuneraturum. Cùm autem omnes milites poculo inhiarent: beatumque ducerent eum qui ex illo bibiturus esset, potum ei à quo eum acceperas reddidisti: iussistique, vt illo, quo sibi libitum esset modo vteretur. Quare virtutibus tuis mihi profecto videris vicisse ipsum Alexandrum Philippi filium: quem à suis laudatoribus memoratum est, cum per locum aridum vna cum Macedonibus transiret, & miles quidam diligens & officiosus de aqua, quam forte offenderat, hausisset, eique attulisset neutiquam bibisse, sed eam in terram effudisse.*

§ 10. Et hac in re, plusquam homo fuit Portius Cato: quem sic loquentem produxit lib. 9. Pharsal. Lucanus:

dum primus arenas
Ingrediar, primusque gradus in puluere ponam,
Me calor æthereus feriat, mihi plena veneno
Occurrat serpens; fatoque pericula vestra
Prætentate meo; sitiat, quicumque bibentem
Viderit: aut vmbras nemorum quicumque petentem,
Æstuet: aut equitem peditum præcedere turmas,
Deficiat; si quo fuerit discrimine notum
Dux, an miles eam. serpens, sitis, ardor, arena,
Dulcia virtuti: Gaudet patientia duris.
Lætius est, quoties magno sibi constat, honestum.

Eademque expeditione de eodem Catone idem adhuc Poeta:

Arent ora siti. conspecta est parua malignâ
Vnda procul venâ: quam vix è puluere miles
Sustulit, & galeæ conuexum infudit in orbem,
Porrexitque duci. squalebant puluere fauces
Cunctorum: minimumque tenens dux ipse liquoris
Inuidiosus erat. me ne, inquit, degener vnum
Miles in hac turba vacuum virtute putasti?
Vsque adeo mollis, primisque coloribus impar
Sum visus? quanto pœna tu dignior ista,
Qui populo sitiente bibas! sic concitus ira
Excussit galeam, suffecitque omnibus vnda.

Egregie quoque heîc personam simulauit boni ducis Caracalla. Herodianus namque lib. 4: *Ipse vtique nullum non militiæ munus prompte obire: & siue quid fodiendum foret, primus fodere; siue pons flumini imponendus, aut exstruendus agger, siue quod opus manuum faciendum, aut labor subeundus, primus omnia occupare: tenuique mensa, ac ligneolis poculis vasisque esculentorum contentus esse: panemque etiam*

etiam temere factum comesse: quippe tritico quantum satis vni foret, sua manu molito, massaque inde facta atque in carbonibus decocta, vesci solitus. omnia denique elegantiora aspernari, & vilissimis quibusque, ac vel pauperrimo gregarioque militi facillimis vti. Tum commilitonem quam principem vocari se malle: ac plerumque iter facere, perinde, atque ipsi, pedibus ambulans; raroque vehiculum conscendere aut equum: sibi ipse portare arma: nonnunquam etiam signa militaria longissima, & multis aureis ornamentis prægrauia, ac ne robustissimis quidem militibus facilia, ipse humeris subire. Ob hæc igitur aliaque huiuscemodi, vt hominem militarem diligere eum suus exercitus, & vt virum fortem admirari. quippe instar miraculi videbatur tantulæ hominem staturæ, tantis esse laboribus parem.

§11. Sic in complananda via Alexander. Curtius libro 8: *Ab altera parte voragines eluuiesque præruptæ sunt: nec alia expugnandi patebat via, quam vt replerentur. Ad manum sylua erat, quam rex ita cædi iussit, vt nudi stipites iacerentur: quippe rami fronde vestiti impedissent ferentes. Ipse primus truncam arborem iecit, clamorque exercitus index alacritatis secutus est; nullo detrectante munus quod rex occupasset.* Idem in complenda fossa, Polyænus libro 4: *Alexander Tyrum oppugnans, cum amplam fossam mœnibus Tyriorum adiectam superare cuperet, primus corbem arena refertum apportauit. Macedones cum regem suis manibus opus facere viderent, confestim abiectis chlamydibus, celeriter loca æquarunt.* Nec aliud spectauit dum perfodiendum isthmū aggreditur, Nero. Suetonius cap. 19: *Prætorianos pro concione ad incohandum opus cohortatus est, tubaque signo dato, primus rastello humum effodit, & corbula congestam humeris extulit.* Idem propositum Vespasiano. Suetonius cap. 8: *Ipse restitutionem Capitolii aggressus, ruderibus purgandis manus primus admouit, ac suo collo quædam extulit.* Sed & strenuus in glacie perrumpenda Alexander. Curtius lib. 5: *Rex castigare territos supersedit. Ceterum ipse equo desilit, pedesque per niuem & concretam glaciem ingredi cœpit. Erubuerunt non sequi primum amici, deinde copiarum duces, ad vltimum milites. Primusq; rex dolabra glaciem perfringens iter sibi fecit. exemplum regis ceteri imitati sunt.* Simile quid Annibali accommodat Silius lib. 3. Punicorum vers. 516.

> *Rumpit inaccessos aditus, atque ardua primus*
> *Exuperat, summaque vocat de rupe cohortes.*
> *Tum qua durati concreto frigore collis*
> *Lubrica frustratur canenti semita cliuo*
> *Luctantem ferro glaciem premit.*

§12. Conspicuus item in transeundo flumine rex Conradus. Nicetas libro Manuelis 2: *Iam quia fluuius, hic vt cernitur, non nisi noua ratione transiri potest: ego ipse huius exempli monstrator ero, meumq; consilium primus exequar, Acie condensata, hastisque coniunctis, cum impetu irruemus, & flumen perequitabimus, satis scio aquam repulsam, staturam esse, conuersoque veluti cursu, non recta promanaturam.* Haud secus, inuento Polluce, qui haud refugeret expectare Amycum, infit Val. Flaccus lib. 4. Argonaut:

> *Omnibus idem animus forti decernere pugna;*
> *Exoptantque virum, contraque occurrere poscunt.*
> *Qualiter ignotis spumantem funditus amnem*
> *Taurus aquis qui primus init, spernitque tumentem,*
> *Pandit iter: mox omne pecus formidine pulsa*
> *Pone subit; iamque & mediis procedit ab vndis.*

Similiter & apud Papinium libro 7. Thebaid. vers. 430:

> *Tunc ferus Hippomedon magno cum fragmine ripæ,*
> *Cunctantem deiecit equum. ducibusque relictis*
> *Gurgite de medio frenis suspensus, & armis,*
> *Ite viri clamat. sic vos in mœnia primus*
> *Ducere, sic clausas voueo perfringere Thebas,*
> *Præcipitant cuncti fluuio, puduitque secutos.*
> *Ac velut ignotum si quando armenta per amnem*
> *Pastor agit. stati triste pecus, procul altera tellus*
> *Omnibus, & late medius timor: ast vbi ductor*
> *Taurus init, fecitque vadum, tunc mollior vnda.*
> *Tunc faciles saltus, visaque accedere ripa.*

§13. Præcurrit quoque in ascensum montis Artoxerxes. Plutarchus in vita eius: *Neque enim aurum vel candys, vel XII. millium talentorum regis corpus circumiectus mundus retinebat à laboribus eum & ærumnis instar militum gregariorum subeundis: verum pendente ex humero pharetra parmam ferens primus ipse vias montosas & arduas dimoto equo scandebat. Vnde ceteri illius alacritatem & robur conspicientes, volucres fiebant & expediti.* Similiaque idem etiam de Lucullo in vita eius: *Traxit simul ille secum duas cohortes, cum quibus contendit ad collem, strenue sequentibus ipsum militibus, quod imperatorem quoque in armis primum cernerent laborem capessentem, & pedibus in cliuum enitentem.* Nec ignauus in nauigando mari irato Constantius. Panegyrista: *At enim tu Cæsar inuicte, omnis istius & nauigationis & belli non modo pro imperii iure præceptor, sed rebus ipsis & exemplo constantiæ tuæ hortator atque impulsor fuisti. siquidem magis Gesoriacensi littore quamuis feruidum inuectus Oceanum, etiam illi exercitui tuo quem Sequanam fluctus inuexerat, irreuocabilem iniecisti in eis ardorem, adeo vt cunctantibus adhuc ducibus, cælo & mari turbidis, vltro signum nauigationis exposceret, quædam minacia signa quæ videbantur contemneret, die pluuio vela faceret, ventum. quia directus non erat, captaret obliquum; quis enim se quamlibet iniquo mari non auderet credere te nauigante? Omnium (vt dicitur) accepto nuncio nauigationis tuæ, vna vox & hortatio fuit; Quid dubitamus? ipse iam soluit, iam prouehitur, iam fortasse peruenit. experiamur omnia. per quoscumque fluctus eamus: quid est quod timere possimus? Cæsarem sequimur.* Inde est quod de Iasone scribit libro 4. versu 654:

> *Corripit abiecti remumque locumque Phaleri;*
> *Et trahit: insequitur flammata pudore iuuentus, &c.*

Eximius autem nocturno tempore in excubiis C. Marius. Sallustius Iugurth: *Præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire; non tam diffidentia futurorum quæ imperasset, quam vti militibus exæquatus cum imperatore labor volentibus esset.* Nec omittendus impiger

§14. circa pabulatores Manuel. Imper. Choniates libro 6: *At Persæ non ferendum esse rati, si Dorylæi campis pellerentur, in quibus greges & armenta eorum pascebantur, & in vrbe præsidium collocaretur, laxis habenis contra Romanos ferebantur: obseruatoque eorum ad petenda necessaria egressu, obuios quosque occidebant. Id incommodum Imperator facile auertit. nam certo tempore ad quærendum commeatum præfinito, datoque tuba signo, primus vallo relicto, dux erat eorum qui necessaria conquirebant: ac minime ab eis recedens aliquando vesperi, & crepusculo domum in castra reuertebatur.* Qui idem etiam insignis in Dorylæi instauratione apud eundem auctorem: *Vrbis autem instaurationem aggressus, ipse primus saxa humeris portare cœpit: eaque re aliorum alacritatem ita excitauit, vt murus celerrime in altum eductus, vallo extrinsecus muniretur: & intra mœnia putei complures, vt affatim aqua suppeteret, effoderentur.* Longoque tempore prius, in muniendis Ἑξαπύλοις, Dionysius. Diodorus libro 14. Biblioth: *Magnam spectantibus admirationem mouebat tanta simul opificum ministrorumque multitudo feruentibus omnibus ac properantibus certatim munus exequi demandatum. Aderat quoque nunc his nunc illis partes per littus ad omnes Dionysius, studiaque laborantium alios hortando, increpando alios, adiuuabat, magna præterea dona vincentibus opera laboreque proponebat, duplicia architectis, alia seorsum artificibus, tum rursus operariis & ministris alia. nec mora cuiquam nec intermissio fiebat: ipse cum amicorum caterua singulos dies operi incumbere, omnia circumire, sese laborantibus ostendere, nonnunquam defatigatis suimet ministerio corporis in operam succedere: Postremo imperii maiestate seposita inter opera versari, nihil grauius nihil vulgaris ministerii recusare, tum laboriosissima interdum subeundo, ceteros ad similem tolerantiam promptos reddere. Quare magna certantium inter se studiis contentione prouehebatur opus. nonnulli quoque laborem diuturnum, in certam trahere noctis partem, tanta studii ostendendi, ducendique operis inuaserat ambitio multitudinem.* Eodem modo

§15.

laudi vertit Imper. Valentiniano Themistius Orat. 10: *Imperator autem superauit Amphionis Musicam, quam in construendis Thebarum mœnibus adhibebat. Dixeris vltro lapides & lateres sua sponte eo delatos: & sine cæmentariorum lapidumque structorum opera propugnaculum surrexisse. Tanta enim tum militum erat obedientia, tanta difficultatum omnium expediendarum facilitas. Distribuens enim in omnes pariter istam curam nullam exercitus legionem præ alia supra vires premi passus est, sed opus hoc, velut sarcinam in particulas subdiuidens, ne vnum quidem onus, sentire siuit, quod singulos eius participes fecisset. ac primus ipse ex pluribus aggressus est id, quod alios suo exemplo facere volebat.* Prædicaturque item sub incendium Constantinopolitanum opera Asparis, tomo 3. Zonaræ, in vita Leonis Magni: *Quo tempore fertur, Aspar vas aqua plenum humeris ferens vicos percurrisse & suo exemplo populum cohortatus ad restinguendum incendium, & singulis nummum argenteum pro mercede dedisse.*

§16. Quanto autem cum fructu præiuerint militibus prœlio ancipiti tales Imperatores, liquet ex sequentibus. De Camillo quidem habemus apud Liuium libro 6: *Dato deinde signo, ex equo desilit: & proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit; Infer miles clamitans, signum. Quod vbi videre: ipsum Camillum iam ad munera corporis senecta inualidum vadentem in hostes; procurrunt pariter omnes clamore sublato, sequere Imperatorem, pro se quisque clamando, &c.* quæ videantur. De Alexandro Curtius libro 7: *Ipse rex, quod vigoris ægro adhuc corpore deerat, animi firmitate supplebat. Vox adhortantis non poterat audiri, nondum bene obducta cicatrice ceruicis: sed dimicantem cuncti videbant. ipsi quidem ducum fungebantur officio, aliusque alium adhortati in hostem salutis immemores ruere cœperunt. Tum vero non ora, non arma, non clamorem hostium Barbari tolerare potuerunt.* De Iulio Cæsare verba sunt Flori libro 3. capit. 10: *Hic cum multa Romanorum militum insignia, tum illud egregium ipsius ducis; quod nutante in fugam exercitu, rapto fugientis è manu scuto, in primam volitans aciem, manu prœlium restituit.* Hinc idem Magnus in allocutione militum apud eundem Curtium libro 4: *Nec postulare se, vt fortiter capesserent prœlium, ni ipse ceteris fortitudinis fuisset exemplum. se ante prima signa dimicaturum, &c.* Itidemque in allocutione militari iactat apud Nicetam Andronicus: *Quod si officio fungi vultis, me sequimini, paratum vna vobiscum perpeti, quicquid fors dederit. Neque enim committam, vt quisquam dicat, Andronicum solertem esse ad verba facienda, & acuendos militum animos: sed ducem ignauum, & vlciscendi hostis rudem. Imo & in prima acie stabo, vt decebit: & extremum agmen claudam, vbi oportuerit.*

§17. Minime prætereа plebeio conuenit Maximini factum; cuius sic meminit Herodianus libro 7: *Nam quum ad ingentem quandam vastamque paludem ventum esset, intra quam Germani fuga se receperant, verentibus Romanis eodem hostes insequi, primus Maximinus equo paludem ingressus, cum quidem etiam supra aluum equus voragine hauriretur, magna tamen vi repugnantes barbaros contrucidauit. Quare exercitus reliquus pudore instinctus, ne prodere pugnantem pro se Imperatorem videretur, ausus & ipse est paludem ingredi.* Hæcque ipsa ostendunt, quam cordate olim Germani veteres in rem suam consuluerint. de quibus Tacitus libro de moribus Germanorum: *Reges ex nobilitate, duces ex virtute sumunt. nec regibus infinita aut libera potestas. & duces exemplo potius quam imperio; si prompti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione præsunt.*

§18. Quantum porro profecerint in oppugnationibus ductu illo suo, haurire est ex Liuii libro 28: *Itaque tanto ardore certamen initum est, vt domitor ille totius Hispaniæ exercitus ab vnius oppidi iuuentute sæpe repulsus à muris, haud satis decoro prœlio trepidarit. Id vbi vidit Scipio, veritus ne vanis tot conatibus suorum, hostibus cresceret animus, & segnior miles fieret: sibimet conandum ad partem periculi capessendam esse ratus, increpita ignauia militum ferri scalas iubet: seipsum, si ceteri cunctentur, ascensurum minatur. Iam subierat haud mediocri periculo mœnia, cum clamor vndique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus: scalæque multis simul partibus erigi cœptæ. Et ex altera parte Lælius institit. Tum victa oppidanorum vis deiectisque propugnatoribus occupantur muri. arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.* Deque eodem minime isthæc prætereunda Polybii libro 10: *Et Publius seipsum in discrimen tradit: facit autem hoc caute. Habebat enim secum tres viros, scuta gestantes. Hi superimpositis scutis aspectum desuper à muro impediebant, ac sic tectum Publium communiebant. Hoc pacto ad latera & loca difficiliora subnixus, multum ad expugnandam ciuitatem contulit. Cum enim simul quod fiebat cerneret, & ipse conspicuus esset omnibus militibus decertantibus, plurimum indidit alacritatis. Vnde & accidit, vt nihil quod periculosum esset, omitteretur: sed quicquid illi occasio ad propositum ostendebat, id semper alacriter, sicuti conueniebat, vna cum aliis obibat.* Habemus quoque de Alexandro apud Curtium libro 8: *Sed vt signum tuba datum est; vir audaciæ promptæ conuersus ad corporis custodes, sequi se iubet, primusque inuadit in rupem. Nec deinde quisquam Macedonum substitit, relictisque stationibus sponte regem sequebantur.*

§19. Pari testimonio afficit Iulianum imper. Ammianus libro 24: *Flagrans post hac ad eruendum castellum vbi periclitatus est, operam conuertit & curam, nusquam ab antesignanis ipse digrediens; vt inter primos dimicans, militi ad fortiter faciendum esset exemplo, spectator probatorque gestorum, &c.* Nec laudis huius alienus Imper. Manuel, Choniatus lib. 4: *Et Imperator, vt sui æmulatione milites accenderet, primus equo inuectus hastam media porta defigit.* Hocque est quo commendabat Coriolanum Dionysius Halicarn. lib. 8: *Nec verbis tantum, verum etiam exemplo suos animabat. nam omnia subibat pericula, nihil intentatum relinquens, donec vi mœnia caperet.* Satis quidem confirmaui quod volui: sed non excludo tamen locum Curtii libro 5: *Prærupta erant omnia, saxis & cotibus impedita. Multis ergo vulneribus depulsi, vt quibus non cum hoste solum, sed & cum loco dimicandum esset, subibant tamen: quia rex inter primos constiterat, interrogans tot vrbium victores, annon erubescerent hærere in obsidione castelli exigui & ignobilis. simul iam inter hæc eminus petebatur: quem testudine obiecta milites, cum vt inde discederet, pellere nequiuerant, tuebantur.* Quin magis socium ei addo Zonaram, sic loquentem tomo tertio de Imper. Ioh. Zimisca: *Quia vero milites à difficili ob situm loci oppugnatione abhorrere videbat: ipse primus castellum pedes adortus, effecit vt milites ex verecundia secuti, capto castello, alios cæderent, alios caperent.*

§20. Porro quid proficiat suo exemplo dux, & vbi locus quis oppugnatur, docemur vel isto Diodori Siculi libro 18. vbi Perdiccæ resistit Murus camelorum: *Ac protinus satellites admotis scalis ascendunt. qui vero elephantis vehebantur, vallum diuellunt, pinnasque deiiciunt. Hic Ptolomæus habens circum se præstantissimos, & volens reliquos duces & amicos ad subeundum periculum prouocare, ipse sumpta sarissa, & in summo muri propugnaculo stans, eum elephantum, qui cæteris præibat, excæcauit, quippe ex æquiore loco pugnans, & insidentem ei Indum vulnerauit. eosque qui per scalas ascendebant, contemptim feriens atque vulnerans, in fluuium cum armis deuoluit. Ad eius imitationem cum eius quoque amici decertarent, proxima prima belua, Indo qui eam gubernabat, missilibus confixo, plane inutilis reddita est.* Visne vero pulchram talium quasi summam? Dabit, qui sic adhortatur filium, Imp. Theodosius apud Claudian. 4. Cons. Honorii vers. 337:

> *Neu tibi regificis tentoria larga redundent*
> *Deliciis, neue imbelles ad signa ministros*
> *Luxuries armata trahat: neu flantibus Austris,*
> *Neu pluuiis cedas: neu defensura calorem*
> *Aurea summoueant rapidos vmbracula Soles.*
> *Inuentis vtare cibis: solabere partes*
> *Æquali sudore tuas. si collis iniquus,*
> *Primus ini: Siluam si cædere prouocat vsus.*
> *Ne pudeat sumpta quercum strauisse bipenni:*
> *Calcatur si pigra palus, tuus ante profundum*
> *Prætentet Sonipes. fluuios tu protere curru*
> *Hærentes glacie: liquidos tu scinde natatu.*

Nunc

Nunc eques in medias equitum te confere turmas:
Nunc pedes aßistas pediti: tum promptius ibunt
Te socio: tum conspicuus gratusq; feretur
Sub te teste labor.

§ 21. Et verò ex his certum est; præuio Duce, in certam mortem ruere milites, oculis quasi clausis: quod ipsum adhuc firmaremus pluribus exemplorum columnis, nisi operam suam locarent sustinendæ sententiæ nostræ infrà, lemmate: *Aspectus Principis in quibuscunque aduersis, populo solatium.* &c. Nec ignorauit hæc talia Onosander, quemadmodum liquido apparet ex capite de Opt. Imper. 42: *Si quid subitò confici optet Imperator, primus ipse, manu operi admotâ, conspiciatur. Nec enim militum vulgus adeo potentiorum comminationibus cogitur, atque præstantium dignitate virorum exemplis verecundiam pulsantibus. Conspiciēs enim aliquis Ducem suum in re attrectandâ omnium principem, festinandum esse animaduertit, cessare erubescit, imperatisque non parere veretur: nec iam vt seruus, aut imperio subditus, sed commilitonis instar, ad opus quoque prouocatus accedit.* Et sapienter admodum, Rege suo extra regiam in campum producto Synesius: *Ibi cum equitibus equitem se præbebit, cum peditatu decurret, in legione erit legionarius, cū cetratis cetratus, in leui armaturâ sagittarius, vt communicatione operum adducantur singuli ad sodalitatem viuam, neu in hac parte ille simulator sit, appellando commilitones, seu vt concionantem agnoscant, & testentur ex ipsis factis pronunciari nomen. Fortasse ægrè fers, quod labores tibi imponimus. At tu mihi crede, Regum corpus minime attingunt labores. Cuius enim non latent labores, eum neutiquam vincunt labores. Imperator autem dum corpus exercet, dum foris excubat, dum armis iuuentam ornat; quicquid vbiq; est populorum, id tum ille pro theatro habet. Nam & præsentium oculi in hunc conuertuntur, neque alio aspicere quisquam sustinet, dum ab Imperatore coram aliquid, & in conspectu ipsorum geritur, & absentium aures personant, quocunque,*

§ 22. *facto Imperatoris; statim enim illud cantu celebratur.* Atque eo verisimile est motum fuisse Catonem, cum sic in Hispaniis satageret. Liuius libro 34: *Sed in consule ea vis animi, atque ingenii fuit, vt omnia maxima minimaque per se adiret atque ageret: nec cogitaret modò imperaretque, quæ in rem essent, sed pleraque ipse per se transigeret: nec in quemquam omnium grauius seueriusque, quàm in semetipsum imperium exerceret, parsimoniâ & vigiliis & labore cum vltimis militum certaret: nec quicquam in exercitu suo præcipui, præter honorem atque imperium haberet.* Nimirum videntur mihi huius hominis auribus insonuisse isthæc Xenophontæa Cyrop. libr. 1. *Tu tamen bono sis animo, fili: Scito enim, labores eosdem similibus corporibus imperatoris ac gregarii militis, æque graues non esse; quod ipse honos labores leuiores faciat imperatori; & quod intelligat non oculis hominum esse, quidquid ipse faciat.* Ab illis certè minimè fuisse alienas aures alterius summi Ducis, constat ex Ciceronis Tusculan. quæst. lib. 2: *Itaque semper Africanus Socraticum Xenophontem in manibus habebat: cuius in primis laudabat illud, quod diceret, eosdem labores non esse æquè graueis Imperatori & Militi; quod ipse honos laborem leuiorem faceret imperatorium.* Leuiorem vero? imo iucundum, imo optabilem. quippe, *Ne calida quidem aqua ita fouebit mollia membra, vt est apud Pindarum; sicut gloria & honor coniuncta potentiæ alicui laborem facient dulcem, molestiamque molestiæ expertem.* Ita loquitur Plutarchus περὶ δυνάμεως. In cuius suaui dicto quiescam.

TACITVS libr. altero Histor. cap. XII:
Non Italia adiri, nec loca sedesque Patriæ videbantur &c.

DVCI IMPVTANDA ABSTINENTIA RAPINAQVE MILITVM.

Caput XVI.

SVMMVLA.

Agris vastatis deuincitur sæpe aduersarius absque bello. pr.
Palam id factum multa exemplorum varietate. pr. & §. 1.
Et tamen eis quoque parcere, Ducis est non mali §. 2.
Vsitatum Iudæis & Indis lege perpetua. §. 2.
Probatumq; ceteris ferè populis. §. 3.
Neque enim bellum vlli esse debebat cum inanimatis. vtique cùm hac ratione corrumpatur præmium victoris. §. 3. & 4.
Propria, inquam, pereant, non aliena. §. 4. & 5.
Moderationis huius fructus; vt sese vltrò dedant qui alioqui ad extremum vsq; restitissent. §. 5.
Esse in potestate ducis prohibere militem ab omni deprædatione, ostensum exemplo non vno. §. 6. & 7.
Hinc arbor fructibus onusta castris inclusa, postero die abeunte exercitu, nullo deminuitur pomo. §. 8.
Militum insolentia rapacitasq; taxatur. §. 9.
Raptim ducendi per loca amica. §. 10.
Cohiberi nequit miles, cui desunt necessaria. quippe disciplinam non potest seruare exercitus ieiunus. §. 11.
Adeo vt ne abstineat quidem à sociis. §. eod.

NON vitupero quidem Halyattis factum contra Milesios, memoratum Herodoto libro 1: *Dum fruges in regione erant adultæ, tunc exercitum immittebat, procedens in expeditionem ad cantum fistularum, fidiumque, ac tibiæ tam muliebris quàm virilis. Quumque in agrum Milesium peruenerat, non ædificia quæ in agris erant, diruere, non incendere, non fores effringere, sed incolumes esse paßim sinere: arboribus modò fructibusque regionis peruastatis, rursus se recipiebat. Nam Milesii mare obtinebant, vt opus non esset hosti illic considere. Aedificia autem idcirco Lydus non excidebat, vt & Milesii habentes vnde procederent, humum sererent colerentque: & quum hoc illi fecissent, ipse cum exercitu ingressus haberet aliquid quod popularetur.* Nam & idem bene successisse aduersariis Iudæorum, constat ex Iosepho libro quinto Antiquitatum capite 7: *Paulò post Madiantiæ, sociis Amaleticis & Arabibus, expeditionem contra Israelitas fecerunt & congredi ausos magno prælio vicerunt: vastatusque frugibus prædam abegerunt. cumque idem per continuos septem annos facerent, Israelitas in montana compulsos campestri solo cedere coegerunt. qui speluncis & subterraneis ædificiis excauatis, quicquid hostium violentiam euadere poterat, intro inceptum asseruabant. Nam Madianitæ per æstatem facientes expeditionem, hyeme agros colere Israelitas permittebant, vt possent denuò labores eorum vastare. Itaque in perpetua fame ac egestate viuebant, nec iam vllum supererat præsidium nisi in precibus ad Deum & supplicationibus.* Et Thracibus profuit. Polybius librò 4: *Quid enim magis insidum, quàm vicinus hostis? aut quid Barbarico bello periculosius? Præterea ad tot mala, quibus vndique à mediterranea parte premuntur, id accidit, quod Tantali pœna cruciantur, vt Poeta inquit. Nam cum regionem habeant omnium fertilißimam, postquam agros diligentißimè coluerunt, paradisique sunt fructus pulchritudine, copiaque mirandi, tum venientes in prouinciam barbari, populantur, deuastantque omnia. Byzantii, amißis laboribus atque impensis, tantam stragem rerum suarum videntes, iniquo animo ferunt.* At citius profectò exhauriantur tales ac deficiant, si sequamur Ducem Romanum, de quo Frontinus libro 3. Stratag. capite 4: *Fabius Maximus vastatis Campanorum agris, ne quid eis ad fiduciam obsidionis superesset, recesßit sementis tempore, vt frumentum quod reliquum habebant, in sationes conferrent: reuersus deinde renata protriuit, & ad famem redactus potitus est.* si omnia scilicet auferantur vnà cum puluisculo. Quod vtique exemplis credamus oportet. Liuii verba sunt libro 5 capite 24: *Ab iis non vrbes vi aut operibus tentatæ, sed ager est depopulatus: prædaque rerum agrestium actæ: nulla felix arbor, nihil frugiferum in agro relictum.* Ea clades § 1.

Capenatem populum subegit. pax petentibus data. Idem libro 7. capite 22: *Nusquam acie congresso hoste, cum agris magis quàm cum hominibus vrendo populandoque gesserunt bella, cuius lenta velut tabis senio victa vtriusque pertinacia populi est, vt primum à consulibus, dein permissu eorum ab senatu inducias peterent; in quadraginta annos impetrauerunt.* Iterum libro 34: *Cùm receptui signo dato suos spoliis onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem datis, ad prædandum in agros duxit. effusius, vt sparsis hostibus fuga, prædati sunt. quæ res non minus, quàm pugna pridiè aduersa, Emporitanos Hispanos, accolasque eorum in deditionem compulit.* Præterea libro 40: *Montanorum Ligurum ab A. Posthumio vineæ cæsæ, frumentaque deusta. donec cladibus omnibus belli coacti in deditionem venerunt, armaque tradiderunt.* Cæsar libro 6. bell. Gall: *De improuiso in fines Neruiorum contendit: & prius, quam illi aut conuenire, aut profugere possent: magno pecoris, atque hominum numero capto, atque eâ præda militibus concessa, vastatisque agris, in deditionem venire, atque obsides sibi dare coegit*, Rursusque de Menapiis post paucas periodos: *Illi nullâ coactâ manu loci præsidio freti in syluas, paludesque confugiunt, suaque eôdem conferunt. Cæsar partitis copiis cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeriterque effectis pontibus, adit tripartito, ædificia, vicosque incendit, magno pecoris, atque hominum numero potitur. Quibus rebus coacti Menapii legatos ad eum pacis petendæ causa mittunt.* Hinc querelæ Synesii Epistola 130: *Heu iuuentutem, quam perdidimus! Heu fructus, quos frustra sperauimus! Seminauimus hostili igni. Compluribus nobis omnes diuitiæ erant in pecoribus, in armentalibus camelis, in pascualibus equis. Omnia disperierunt, omnia sunt abacta.* Monitumque Onosandri Strateg. capite 6: *Hostium possessiones funditus perdere, amburere, cædere, depopulari proderit. Damnosa enim clades, & opum fructuumque penuria, belligerandi vires illis adimet, quas abundantia fouebat ac suppeditabat.*

§ 2. Verum hæc demum meditanda, si nulla melior medicina ad manum. Nam aliàs non displicet ratio Strategi illius de quâ Polyænus libro 3: *Timotheus vrbem exercitu circumdans, militibus locum definiuit, vnde prædam agerent. Reliquam regionis partem, & omnes eius fructus vendebat. Non autem permittebat, neque domum vel tugurium destruere, neque verò insitiuam arborem exscindere: sed ipsos duntaxat fructus capere. & hæc excogitans efficiebat, vt si vicissent, plura tributa colligere possent: sin bellum diutius traheretur, victum copiosum & diuersoria haberent. Quod verò his maius est, maximam beneuolentiam ab hostibus venabatur.* Et ita sanè facere debebant sequentes Naturam, aut potius conditorem eius Deum. vt constat ex libro Mosis 5. capite 20: *Si autem obsederis circa ciuitatem diebus pluribus, vt expugnes eam in captiuitatem eius, non succides arbores eius, vt immittas in eas ferrum: sed ab ea comedes, ipsam verò non succides, non est homo lignum quod in sylua, vt ingrediatur à facie in vallum. Sed lignum quod scis, quod non fructiferum est, hoc perdes, & succides, & extrues vallum contra ciuitatem, quæ facit aduersum te bellum quousque tradatur.* Ad quem locum operæ audire vocem Philonis Iudæi libr. De creat. Principis: *Tantus porrò amor iustitiæ ex institutis domesticis concipitur, vt ne agros quidem hostiles vastare liceat, & arbusta cædere ad fructuum interitum. Videtur enim lex dicere: Heus tu, cur inanimis stirpibus infensus es, mitibus & mites fructus ferentibus? num aliquam significationem odii præ se ferunt arbores, vt aut læsus, aut ne lædaris veritus, eas eradices? imò prosunt victoribus præbendo rerum copiam, vel victui necessaria, vel delicias. non à solis enim tributa exiguntur hominibus, sed vtiliora etiam quotannis ab arboribus, sine quibus non datur viuere. siluestrem autem & sterilem materiam licet cuiuis cædere ad vallum & munitiones, aut si opus fuerit, ad parandas scalas turresque ligneas. ad ista enim & similia vsus earum est præcipuus.* Haud aliud institutum Indis, referente Diod. Siculo libro 11. Biblioth: *Confert etiam ad Indorum fertilitatem consuetudo quæ in bellis seruatur. Nam apud cæteras gentes hostes bellorum tempore regiones spoliant, vastantque, neque agros coli sinunt. apud Indos verò belli tempestate in campis opus rusticum exercent absque cura agricolæ, procul ab omni discrimine belli. Hostes in prœliis mutua cæde grassantur: agricolis nulla in re nocent, sed intactos relinquunt, tamquam communis vtilitatis ministros. Neque verò hostium agros vrunt, neque cædunt arbores.*

§ 3. Neque secum opinabatur Xenophon, vbi inter alia loquitur de Cyro & Assyrio libro 5: *Itaque pactis initis conuenit, vt cum agricolis pax esset, cum armatis bellum.* Respexit & huc ex parte oratio Alexandri Isii, vitio vertentis Philippo, libro 17. Polybii: *Philippum dicebat neque pacem nunc syncere quærere, neque strenuè bellum gerere, sicubi hoc fieri conueniat; sed in conuentibus & colloquiis insidiari, obseruare, & ea quæ hostis sint facere: in ipso quoque bello inique se & haud generosè agere. Etenim cùm hosti à fronte sit occurrendum, fugere ipsum manifestum congressum, & interea ciuitates succendere, & diripere, & huiusmodi voluntate victum, victorum præmia corrumpere.* Quæ diductius paulò sic exequitur Liuius libro 32: *Iamdudum se reticere ait, non quo quicquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum dicentem interpellet. Neque de pace cum fide Philippum agere, neque bella verâ virtute vmquam gessisse. in colloquiis insidiari & captare; in bello non congredi æquo campo, neque collatis signis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere vrbes, & vincentium præmia victum corrumpere. At non sic antiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, vrbibus parcere quantum possent, quo opulentius imperium haberent. Nam de quorum possessione dimicetur tollentem, nihil sibi præter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore anno sociorum vrbes in Thessalia euastasse Philippum, quàm omnes qui vmquam hostes Thessaliæ fuerint. ipsis quoque Aetolis eum plura sociûm quàm hostem ademisse. Lysimachiam pulso prætore & præsidio AEtolorum occupasse eum. Chium item suæ ditionis vrbē funditus euertisse ac delesse. eadem fraude habere eum Thebas, Phthias, Echinum, Larissam & Pharsalum.* Eodem quoq; tendit oratio Rhodiorum ad Demetrium, quâ patrocinantur picturæ Ialysi. Gellius libro 15. capite 31: *Quæ malum, inquiunt, ratio est, vt tu imaginem istam velis incendio ædium facto disperdere? nam si nos omnes superaueris & oppidum hoc totum ceperis; imagine quoque illa integrâ & intacta tu per victoriam potieris. sin verò nos vincere obsidendo nequiueris; petimus consideres ne turpe tibi sit, quia non potueris Rhodios vincere, bellum cum Protogene mortuo gessisse. hoc vbi ex legatis audiuit: oppugnatione desita, & imagini & ciuitati pepercit.*

§ 4. Laudabilis itaque animus Alexandri Magni, qui vt in hosticum venit, *milites à populatione Asiæ prohibuit, parcendum suis rebus præfatus, nec perdenda ea quæ possessuri venerint*, Iustin. libro 11. Egregiè præterea Spartani, quorum mentio apud Pausaniam: *Interea Lacedæmonii in hostilem quidem agrum incursiones faciebant: verùm (quippe qui suum illum iam esse interpretarentur) neque arbores succidere, neque villas demoliri; prædam tantùm si quam nacti essent, agere, frumenta fructusque alios asportare.* Pulchréque Ennodius Paneg. dicto Theoderico: *Continuo Pitzia (qui & de te euentus vtiles sumpserat, & consiliorum momenta deliberarat) non adquisitam esse terram credidit, sed refusam: nec rapinis, vt lucratiua populatus est, sed dispensationibus seruauit vt propria.* Scias autem ipsis fuisse in animi mente Crœsum, qui consulens Cyro ne permitteret militi diripere vrbes Lydiæ, rationem adferebat, quia *neque vrbem meam diripis, neque meas opes. nihil enim mihi iam cum istis rebus est: sed tua ferunt aguntque*; inquit Herodotus libro 1.

§ 5. Et hac quidem modestia mire profici ad belli summam; non modo testatus supra Polyænus, sed magis adhuc Plutarchus in vita Flaminij: *Vbi intellexit Philippum Quintius fugæ simili transitu Thessaliam transcurrisse, vbi homines sedibus suis excitauerat in montes, oppida incenderat, res quas ferre secum homines præ copia vel pondere non poterant, militi concesserat in prædam: Romanis iam quodammodo regionis possessione cedens, Quintius enixè hortatus est milites, vt in transitu velut suæ iam ditionis ac concessæ haberent rationem. Huius moderationis suæ breui post fructum cepere. nam vt Thessaliam attigerunt, defecerunt ad eos vrbes. Alii intra Thermopylas incolentes Græci, optabant & animo gestienti desiderabant Quintium. Achæi renunciato Philippo fœdere societatem contra eum cum Romanis decreuerunt.* Sed & Frōtinus libro 4. capit. 3.

Auspi-

Auspiciis Imperatoris Cæsaris Domitiani Augusti, Germanico bello, quod Iulius Ciuilis in Gallia mouerat, Lingonum opulentißima ciuitas, quæ ad Ciuilem defecerat, cùm adueniente exercitu Cæsaris populationem timeret: quod contra expectationem inuiolata, nihil ex rebus suis amiserat, ad obsequium redacta septuaginta millia armatorum tradidit ei. Idem, sed frustra, spectabat Augustus apud Dionem Cass. libro 49: *Enimuero Cæsar in Pannonios profectus, primum à rapinis se continuit, quamuis ii pagos in campestribus sitos deseruerant, quod sperabat se eos citra vim sibi adiungere posse: sed quum ad Hisciam accedentem eum læsissent, ira correptus, agrum eorum vßit, prædasque quas potuit maximas egit.* Nec alio attenderat Hannibal. Liuius libro 34: *Dum hæc aliis locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum peruenerat Annibal, cum maxima omnium quacumque ierat, clade. in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen capit. nihil ibi violatum, neque vsquam via excessum est. apparebatque; non id modestia militum aut ducis, nisi ad conciliandos Tarentinorum animos fieri.*

§ 6. Posse autem tale quid seruari, docemur illo Liuii libro 44: *Martius postquam patere omnia in omnes partes animaduertit, secundis castris peruenit ad Dium; metariq; sub ipso templo, ne quid sacro in loco violaretur, iußit,* Certè si religio Harpyis istis & rostrum tollit & vngues, cur non idem possit disciplina? cur non boni mores? Legati ad plebem Romanam quæ secesserat in montem sacrum: *Qua heic modestia fuistis, vbi nullus ager in tot vsu rerum necessario tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in vrbem:* Liuii libro 3. capite 54. m. Quare etsi referat Maximus Tyrius Sermone 14: *Bellum est iniuriæ magister, agricultura iustitiæ: bellator rapiendi studium sequitur, & alienis inhiat bonis, tuncque putat secum optimè agi, vbi maximè iniurius est, quumq; per iniuriam voti compos efficitur.* Asseueretque ἀυτόπλεια, Hecuba in Comœdia nominis sui Euripideâ:

> *In infinito enim exercitu*
> *Indomita turba, nauticaq; licentia*
> *Violentior igne. malus verò habetur qui non aliquid facit* (mali.

Liuiusque adeo libro 38. meminerit, *libidinis & auaritiæ militaris,* tamquam supra modum extremæ: vtraque tamen probè compescetur, si licuerit per ipsum Ducem; hoc est si præiuerit bono exemplo, & leges suas exercuerit. Hinc Xenophon libro 3. Histor. Græc: de Dercyllide: *Tantum verò vel primo belli initio Thimbrone præstabat imperandi scientia, vt copias per amicorum fines vsq; in Æolidem Pharnabazo subiectam, sociis nullo detrimento adfectis, duceret.*

§ 7. Quod ne cui alii rei acceptum feratur; audiamus obsecro vnum de eodem illo exercitu militem: *Nos quidem, Lacedæmonii, nunc iidem sumus, qui anno superiore fuimus: sed alium nunc imperatorem habemus, quam prius. Quapropter ipsi iam satis perspicere potestis, quamobrem id temporis deliquerimus, nunc omnis expertes culpæ simus.* Et aut omnia me fallunt, aut idem tangit Tacitus libro 2. Histor: *Non Italia adiri, nec loca sedesque patriæ videbantur: tamquam externa litora & vrbes hostium vrere, vastare, rapere, eo atrocius quod nihil vsquam prouisum aduersum metus. pleni agri, apertæ domus, occursantes domini iuxta coniuges & liberos, securitate pacis, & belli malo circumueniebantur.* Idcirco non miror cum lego apud Velleium lib. poster. capit. 25: *Putares Sullam venisse in Italiam, non belli vindicem, sed pacis auctorem: tanta cum quiete exercitum per Calabriam, Apuliamque cum singulari curâ frugum, agrorum, hominum, vrbium, perduxit in Campaniam.* Apud Ciceronem pro lege Manilia, de Cn. Pompeio: *Cuius legiones sic in Asiam peruenerunt, vt non modo manus tanti exercitus, sed ne vestigium quidem cuiquam pacato nocuisse dicatur?* Apud Frontinum lib. 2. Stratagem. capit. 11: *Imperator Cæsar Augustus Germanicus, eo bello, quo victis hostibus cognomen Germanici meruit, cùm in finibus Vbiorum castella poneret, pro fructibus eorum locorum, quæ vallo comprehendebat, pretium solui iußit. atque ea iustitiæ fama omnium fidem astrinxit.*

§ 8. Apud Lampridium de Alexandro Seuero: *Iniit Parthicam expeditionem: quam tanta disciplina, tanta reuerentia sui egit; vt non milites, sed Senatores transire dicerentur. Quacunq; iter legionos faciebant, tribuni accincti, centuriones verecundi, milites amabiles erant: ipsum vero ob hæc tot & tanta bona prouinciales vt Deum suscipiebant.* Apud Zosimum libro 3: *Quanta quidem cum tranquillitate, ac religione, totum hoc iter confecerint milites, non est necesse dicere. Nec enim consentaneum erat, eos insolentius ac præter rationem decori quidquam admittere qui sub Imperatore Iuliano militabant.* Apud Pacatum Panegyr. Theodos. dicto: *Gothus ille & Hunnus & Alanus respondebat ad nomen, & alternabat excubias, & notari infrequens ferebat. Nullus tumultus, nulla confusio, nulla direptio vt à barbaro erat: quin si quando difficilior frumentaria res fuisset, inopiam patienter ferebat, & quam numero artaret annonam, comparcendo laxabat, pro omni prænitio omnique mercede id vnum reposcens, vt tuus diceretur.* Apud Claudianum lib. 1. de Laud. Stiliconis:

> *In quo tam vario vocum, generumq; tumultu*
> *Tanta quies, iurisq; metus seruator honesti*
> *Te moderante fuit, nullis vt vinea furtu,*
> *Vt seges erepta fraudaret messe colonum,*
> *Vt nihil aut sæuum rabies, aut turpe libido*
> *Suaderet: placidi seruirent legibus enses.*

Apud Suidam de Belisario: *Agricolis autem ita parcebat, ita consultum volebat, vt nunquam Belisario exercitum ducente, vis vlla eis illata fuerit. Nam res venales ex animi sententiâ distrahebant: & adulto frumento ne vllus equus noceret, diligentißimè cauebat. Fructus porrò arborum attingere licebat nemini.* quæ descripta sunt ex Procopii libro 3. de bello Gothico. Apud Nicephorum Gregoram libro 9: *Nemo erat cui non admirationi esset Venetorum & disciplina militaris, & cum equitate magnificentia. nullus enim eorum quicquam cuiquam rapuit; sed pecunia empta emit: idque, cum tanta & promiscua turba cum iis esset. Parebant omnes magistratibus suis, vt pastoribus oues &c.* Non miror, inquam, cum talia lego, quamuis moribus nostris ex diametro contraria. Imò, fit mihi admodum credibile illud Frontini libro 4. capite 3: *Vniuersi quoq; exercitus notabilis sæpè fuit continentia, sicuti eius, qui sub Marco Scauro meruit namque memoriæ tradidit Scaurus, pomiferam arborem, quam in pede castrorum fuerat complexa metatio, postero die abeunte exercitu intactis fructibus relictam.*

§ 9. Interim, absit negem coniunctum istud cum aliqua difficultate; præsertim sub ducibus aut vitæ solutioris, aut prudentiæ minus consideratæ. Inde namque est quod habemus in Polybio libro 4. *Edictum erat, ne qua inter eundum Achais iniuria inferretur. Sed quis multitudini statuat modum? Vastant, diripiuntq; omnia, tandem Phigaleam perueniunt. Hinc facto in Messenios impetu, nulla ratione veteris amicitiæ habita, neglectoque diuino & humano iure, populandi per agrum diffurrunt, omnia ferro igniquevastantes; Messeniis, quod impares viribus essent, sese intra mœnia continentibus.* In Dione Cassio de Augusti militibus libro 46: *Eo animo per prouinciam tamquam amicam sibi, profecti sunt: quamquam ob multitudinem ac ferociam militum ei non minus quàm in bello damni iniunctum fuit,* Eademque causa apud Ammianum libro 18: *Omnes venere Moguntiacum. vbi Florentino & Lupicino Seueri successore destinatè certantibus, per pontem illic constitutum transiri debere; retinebatur firmißimè Cæsar: asserens pacatorum terras non debere calcari; ne, vt sæpe contigit, per inciuilitatem militis occurrentia vastantis, abruptè fœdera frangerentur.* Ad quæ item commodè adplicemus ista Cassiodori libro 4. Epist. 36: *Atque ideo illustris magnificentia tua prouincialibus Alpium Cottiarum assem publicum per tertiam indictionem nos relaxasse cognoscat: quos transiens noster exercitus more fluminis, dum irrigat, oppreßit. Nam licet pro generali securitate frementi adunatione proruperit, præteriens tamen istorum culta vastauit. Radit enim semper fluuius alueum suum, & licet molliter egrediens vicina fæcundet, illud tamen reddit sterile, quo collectus influxerit. Vnde necesse fuit, ciuica vastatione deiectis porrigere dextram salutarem.*

§ 10. Remedium autẽ aliquod huic rei, si ducantur raptim; vt canes, qui Nilũ bibunt. Ante oculos Annibal sit, de quo Polybius: *Nam ducenti per alienam patriam exercitum, & magnas res molienti, vnus modus salutis erat, socios in fide retinere.* Cui meritò certent isti Neroniani, Liuii lib. 27: *Modestiâ certare milites, ne*

tes, ne quid vltra vsum necessarium sumerent, nihil morari, nec ab signo absistere. cibum capientes diem ac noctem ire, vix quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Longe alii, qui à Vitellio sub Fabio Valente in Italiam mittebantur; Taciti libro 1. Histor: *Lento deinde agmine, per fines Allobrogum & Vocontiorum ductus exercitus: ipsa itinerum spatia & statiuorum mutationes venditante duce, fœdis pactionibus aduersus possessores agrorum, & magistratus ciuitatum: adeo minaciter, vt Luco (municipium id Vocontiorum est) faces admouerit, donec pecunia mitigaretur, quoties pecuniæ materia deesset, & stupris & adulteriis exorabatur. Sic ad alpes peruentum.* Benè itaque Onosander capite 6: *Collectis contractisque omnibus copiis, in fœderatis sociisque regionibus, diu cunctando, feriatus ne desideat, nam amicos maiore quàm hostes multaret detrimento. Inde igitur armatam manum, si commodum est & licet, confestim adducat.* Sed enim caueat quis ne heic rem putet habere factam, nisi in quem cōpetat clausula eiusdem Onosandri: *Erit etiam boni Imperatoris, curare vt mercatoribus liber & securus terra marique annonæ conuehendæ pateat aditus; vt plena securitate, impigri, necessarias merces commodius apportent.* Optimè. nam etiamsi asseueratè enuntiet de Anthemii exercitu Sidonius versu 278:

§ 11.

> *Cui deesset cum sæpè Ceres, semperq́; Lyæus:*
> *Disciplina tamen non defuit;*

agnoscas tamen poëtam magis quàm historicum. Planè quidam λοχαγῶν apud Xenophon libro 6. Histor. Græc. ingerunt duci suo Mnasippo: *Non facile contineri posse in officio militem ab eo qui necessaria non subministrat.* Ideoque de Herode prouidè Iosephus libr. 15. Antiq. capite 12: *Ita omnibus ordinatis ex sententia, nullos amplius in regno suo motus timuit, duobus potissimum modis subditos in officio continens, timore suppliciorum quæ nemini remittebat; & liberalitate quâ prouidebat publicis necessitatibus.* Pensiculatè Cassiodorus libr. 4. Epist. 13: *Disciplinam siquidem non potest seruare ieiunus exercitus, dum quod deest, semper præsumit armatus. Habeat quod emat, ne cogatur cogitare, quod auferat. Necessitas moderamen non diligit; nec potest imperari multis, quod nequeant custodire paucissimi.* Nec incircumspectè Æschines περὶ παραπρεσβ. *Tertio loco eos euertit seditio, quæ exercitus penuria laborantes familiariter comitari solet.* Valet enim isto casu dictum Menandri:

> *Ego multos noui malos propter necessitatem*
> *Factos in aduersa fortuna, cùm non natura*
> *Huiusmodi essent.* ——

Exempla reperire non difficile. Tale est quod narrat de Demetrio in vita eius Plutarchus: *Vt Tharsum descendit, cupiuit quidem abstinere à prædando, quia ea regio tunc in ditione erat Seleuci neque ansam illi præbere vllam: verùm quòd fieri id non posset in vltima militum inopia, &c.* De Philippo Liuius libr 40. cap. 2: *Socii erant; sed propter inopiam haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt: rapiendo enim passim villas primùm: deinde quosdam vicos etiam euastarunt, non sine magno pudore regis. cùm sociorum voces nequicquam Deos sociales nomenque suum implorantes audiret.*

TACITVS lib. 1. Annal. cap. vndecimi fine; *Addideratq́; consilium coercendi inter terminos imperij.*

VT CETERIS REBVS, ITA ETIAM IMPERIIS SVVS ADSIT OPORTET MODVS.

Caput XVIII.

SVMMVLA.

Alexandri Magni fatuitas reprehenditur, arbitrantis otium sibi illi à orbe terrarum subacto, futurum perpetuum. pr.
Facilius enim fit prouincia quàm retinetur. ibid.
Quemadmodum minus arduum est quærere, quam parta tueri. ibidem.
Et alioqui, vt in aliis rebus, sic & imperiis, suus est modus. §. 1.
Præsertim cum maximis quibusq́; obstet quasi Deus ipse, & natura rerum. §. 2.
Et alioqui summa vltrò ruant in se, nullo impellente. §. eodem.
Dimidium plus toto, quid sibi velit. §. 3.
Votum modestum Scipionis Africani. §. 4.
Aliorum Regum aliquot Imperatorumque cupiditas limitata. §. eodem & 5.
Taciti mens ponderata circa Augusti consilium, coercendi intra terminos imperii. §. 5.
Viribus parantur prouinciæ, aut fraudibus: Iustitia ac moderatione retinentur. §. 6.
Enumerantur regna euersa ob immodicam plura habendi cupidinem. §. 6 & 7.
Et euersa quidem repente prorsus. §. 7.
Solùm ea durant, quæ prudentia incipit, & cura custodit. §. 8. & 9.
Romani, gentes vltrò sese ipsis dedentes, spreuerunt. §. 10.
Non quod inutiles arbitrarentur sibi, sed quod desperarent retinere posse ac regere. §. 11.

PROBE subigebatur in cote Prudentiæ Augustus, vbi, *audito Alexandrū, cùm annos natus XXXII. pleraque subegisset, anxium fuisse de materia agendi ad reliquum tempus: Miror inquit, Alexandrum non existimasse, maioris esse operæ imperium partum benè constituere, quàm parare;* Plutarch. in Apophth. Vltimum enim istud tam verum est, vt obtineat vicem prouerbii. Certe sine vllâ circuitione effert Florus libro 2. capite 17: *Plus est Prouinciam retinere quàm facere.* Cui adsonat. Panegyr. 11. in Stilíconem Claudianus:

> *Plus est seruasse repertum,*
> *Quàm quæsisse nouum.*

Nec aliud sibi vult Iambus P. Syri:

> *Fortunam citius reperias quàm retineas.*

Caussam huius rei, expressit Ouidius lib. 11. de arte amandi vers. 21:

> *Nec minor est virtus quàm quærere, parta tueri:*
> *Casus inest illic: hîc erit artis opus.*

§ 1.

Et sic est. Velut in rebus omnibus, sic in imperiis, suus est modus: quem si excedis; ruet aut manibus alienis, aut suis, aut etiam nullis Planè iuxta Pindarum Olymp. Oda. 13:

> *Consentaneus est in quaque re modus,*
> *Quem intelligere opportunitas optima est.*

Pieque Albutius apud Senecam Suasoria 1: *Aliquis etiam magnitudini modus est. Non procedit vltra spatia sua cælum. Maria intra terminos suos agitantur. Quicquid ad summum venit, incremento non reliquit locum.* Et pensiculatè Aristoteles 7. Polit. capite 4: *Aliquis est etiam ciuitatibus magnitudinis modus, quemadmodum & aliarum rerum omnium; animantium, plantarum seu arborum, instrumentorum iusta magnitudo est. etenim vnumquicque horum neque si nimis pusillum sit, neque si magnitudine modum superet, potestatem aut vim suam incolumem conseruabit: sed interdum natura sua prorsus orbatum erit, alias nullam vtilitatem afferet. exempli causa nauigium palmi quidem vnius longitudinem non superans, aut vsque ad duorum stadiorum longitudinem porrectum, non erit omninò nauigium: ad quandam verò magnitudinem progressum, modò propter paruitatem, nauigationem incommodam reddet, modò propter magnitudinem immoderatam atque immensam.* Ita ille. Quod ipsum commodè extendamus ad omnem Remp. ad omne regnum, vt factum est à legatis fugitiui regis Persarum Chosroæ ad Mauritium Imperatorem; cuius sic meminit Simocatta libr. 4. capite 13: *Haud fieri potest, vt vna monarchia innumerabi-*

rabiles orbis terrarum rite atque ordine administrandi curas in se recipiat, vnoque velut temone mentis quantum hominum sol aspicit gubernetur. Nō enim licebit vnquam terris quoq; supernis ordinum principatibus similitudine quadam respondentem statum, & vnitate diuini, primique principatus, qualis in cælo est, consequi, cùm ab hominibus, natura fluxis, & ob propensionem ad deteriora sequenda mente corruptissimis aliter aliâs, propter rerum mobilitatem, inconstantiamque procurentur. Expositè Darii regis Legati Alexandro; *Respice quantum post te reliqueris, intuere quantum petas. Periculosum est prægraue imperium, difficile est continere quod capere non possis. Vides ne vt nauigia quæ modum excedunt, regi nequeant? nescio an Darius ideò tam multa amiserit, quia nimiæ opes magnæ iacturæ locum faciunt. Facilius est quædam vincere, quam tueri. Quàm herculè expeditius manus nostræ rapiunt, quàm continent?* Curtius libro 4. Nihil autem dixisse præter verum, vidit Alexandri Magni posteritas, vidisset & ipsemet, nisi statim obiisset Herba illa solstitialis. de quo sic floridè Theophilactus noster eodem libro & capite historiæ Mauricianæ: *Et pastoritium melos, vna cantatum fistula gregem totum non facere, opiliones, & caprarios haud latet. Tale quiddam & in rebus humanis solere contingere, Macedonici cuiusdam adolescentis furiosa, & insipiens cupiditas satis superque probauerit. Fortunæ siquidem immaturum factus ludibrium Alexander, paulumque ab eadem simu latè exhilaratus, de Europæ ditione superbiebat: maris imperium ad se trahebat: sceptra Persica sibi asserebat; Indiæ regna appetebat: Africæ iugi sui minas intentabat: & imperium eo vsque proferre nitebatur, quousque spirabilis hæc natura diffunditur, & solis oculi coruscam radiorum lucem proiiciunt. Ad vnicum, & singularem dominum totam infra lunam imperium redigere concupiscebat. Verum citò euanuit eius cum potestate desideratio, & in multos dominatus (vt vno verbo dicam) res diuisæ rursum concesserunt: nam quod consentaneum est, cum dissentaneis coalescere, & coagmentari nunquam solet.* Pie igitur ac prudenter Artabanus Xerxi libro 7. Herod: *Vides vt prægrandia animalia fulmine Deus ferit, nec sinit insolescere: parua verò nihil lædit? Vides vt magna semper ædificia magnasque arbores huiusmodi fulminum tela percutiunt? Gaudet enim Deus eminentissima quæque deprimere. Vnde & ingens exercitus ab exiguo profligatur, quoties deus iis quibus inuidet, aut metum incutit aut tonitrum. Propterea quidam secus ac dignitas sua postulabat, in calamitatem inciderunt, quia Deus neminem alium quàm seipsum sinit magnificè de se sentire.* Belleque de his talibus dicitur illud Lucani libro 1. versu 81:

§ 2.

> *In se magna ruunt: lætis hunc numina rebus*
> *Crescendi posuere modum.*

item Senecæ Epist. xc1: *Quæ domesticis bellis steterant regna, quæ externis, impellente nullo ruunt.* Grauiter Dion Chrysostomus Oratione 17: *Hesiodus dimidium dicit esse plus toto, auaritia, opinor, damna & detrimenta perpendens. Quis enim vnquam aut rex aut dynasta, aut populus, conatus iustam mensuram transgredi, & plura appetere, non omnem præsentem felicitatem perdidit, magnisque & difficilibus afflictus est calamitatibus, omnibus posteris clara exempla inhumanitatis & prauitatis derelinquens? Aut quis fuit, paucioribus volens esse contentus, iacturamque visam facilè perferre, qui non copiosiora quàm alii possederit, vltro ipsi & absque labore accedentia plurimumque temporis felicitatem retinuerit, tutissimeque vsus sit bonis à fortuna datis?* Nemo hercle nemo. quippe & heîc,

§. 3.

> *Quanto quisque sibi plura negauerit*
> *A diis plura feret.*

Hos æmulemur, non inexplebiliores conuiuas aut mercatores, qui partim immodicis epulis ingurgitati, partim nimiis mercibus onerata naue, ventrem potius disruperint, ac nauem secum demerserint, quàm vt ex hac inexplebili auiditate fructum vllum capiant. Ita dum parua lucra captant, grauissimis damnis afficiuntur: Nazianzenus Orationis 14. fine. id ne accideret Romanis, probè sibi cauit Scipio Africanus: *Qui censor, cùm lustrum conderet, inque solito fieri sacrificio scriba ex publicis tabulis solenne ei precationis carmen præiret, quo Dii immortales vt populi Roman. res meliores ampliores que facerent, rogabantur: Satis, inquit, bonæ ac magnæ sunt, itaq; precor vt eas perpetuò incolumes seruent. Ac protinus in publicis tabulis ad hunc modum carmen emendare iussit. Quâ votorum verecundiâ deinceps censores in condendis lustris vsi sunt. Prudenter enim sensit tunc incrementum Romano imperio petendum fuisse, cum intra septimum lapidem triumphi quærebantur: Maiorem autem totius terrarum orbis partem possidenti, vt auidum esset quicquam vltrà appetere; ita abunde felix, si nihil ex eo quod obtinebat, amitteret;* inquit Valerius Maximus libro 4. capite 1. Cui optioni attendit omnino Nazarius Rhetor, cum fine Panegyrici Constantino Augusto. dicto, concludit: *Hic denique status rerum est, vt obtinendæ potius felicitatis votum geramus, quam augendæ cupiditatis.* Adeo vt non careat ratione Heraclidis monitum, quo *hortatur Romanos, vt memores homines se natos, neque Fortunam nimis experiri vellent, neque imperii sui magnitudinem in infinitum producere. finirent potius illud, maxime quidem Europæ finibus: id quoque magnum esse, & supra hominum fidem &c.* Liuius libro 37. capite 35. m. Itaque prouidè T. Quintius libro 26. Liuii: *Si vtilem, inquit, possessionem eius insulæ censerem Achæis esse, auctor essem Senatui populoque Romano, vt eam vos habere finerent. Ceterùm sicut testudinem, vbi collecta in suum tegimen est, tutam ad omnes ictus video esse: vbi exerit partes aliquas, quodcumque nudauit, obnoxium atque infirmum habere: haud dissimiliter vos Achæi clausos vndique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, ea & iungere vobis, & iuncta tueri facile: simul auiditate plura amplectendi hinc excedatis; nuda vobis omnia, quæ extra sint, & exposita ad omnes ictus esse.* Huius moderationis fingitur Heliodori lib. 9. Æthiop. Hydaspes. *Non abutor fortuna, ad cupiditatē plus præ cæteris habendi: neque in immensum prolato imperium, propter victoriam: sed contentus sum finibus, quos initio natura posuit, Ægyptum ab Æthiopiâ cataractis discernens.* Eiusdem animi vtitur apud Plutarchum capite 40. Pericles: *Nequaquam obsecutus est cupiditati ciuium, neque eorum se impetui comitem præbuit, cum iam robore ac fortuna adeo animos efferrent, vt de Ægypto iterum tentanda cogitarent. Multos quoq; iam tum infelix illa Siciliæ cupido incesserat &c. At Pericles eū ardorem repressit, maioremq; potentiæ partē ad custodienda ea tuto, quæ tum adepti erant, cōuertit.* Nec aliū introducit Antoninum Pium Dio apud Suidam: *In re militari potius ex iustitiâ, quàm emolumento gloriā quærens, magis incolumes seruandos, quàm amplificandos imperii fines statuebat.* Haud dissimilem Augusto mentem, patet ex tabulis eius supremis; quibus inter alia, *addiderat consilium, coercendi intra terminos, imperii,* vt loquitur Tacitus lib. 1. Annal. nam quod idem subiicit, *incertū metu, an per inuidiam;* frustra ambigit. metū fuisse, euincit facilè viri eius sapientia. & id alioqui diserte testatur Dio, Lib. 56: *Consilium eis dedit vt contenti præsenti fortuna, nō cuperent fines imperii proferre: quippe cum difficulter imperium tantum seruari posset, periculum fore, ne plura appetendo, parta quoque amitterent. Hoc eum non verbis modò, sed re etiam seruasse constat. namque etsi plurima barbarorum sui iuris poterat efficere, numquam tamen voluit.* Ideoque etiam in oratione eiusdem funebri Tiberius, eodem Dionis libro: *Quid, inquit, quòd contentus his, quæ semel necessitate ita postulante adepti fuissemus, noluit præterea alia à nobis quæri, ne dum extendere imperium cuperemus, etiam ante parta amitteremus?* Nec aliâ de causâ hanc Augusto adfingit sententiam in Cæsaribus suis Iulianus: *Nec enim, immoderatis cupiditatibus morem gerens, omniaque parare & dominio eius adiungere suscepi; sed duos imperio nostro limites, tamquam à naturâ fixos & datos, Istrum & Euphratem, statui.* Magna igitur cum ratione Florus libro & capite vltimo: *Difficilius est prouincias obtinere, quàm facere: viribus parantur, iure retinentur.* Cuius assertioni vadem se statuit Plutarchus Orat. 11. de Fort. Alexandri: *Potentiam, diuitias, imperium, vel puer potest alicui imponere. Oarsæ & Dario Bagoas diadema arreptum, cumque eo regnum Persicum imposuit. Vt autem is, qui magnam est adeptus potentiam, tolerare eam, & administrare possit,* nequ

§ 4. § 5. § 6.

neque mole rerum conteratur aut subuertatur. viri est virtute, mente altoque animo praediti. Quae totidem elementis reperias in Xenophontis Cyropaediâ lib. 6: *Magnum equidem aliquid esse arbitror, imperium parare: sed multo maius id, quod sis adeptus, conseruare. Nam adipisci saepius etiam illi contigit, qui audaciam duntaxat adhiberet: sed retinere, quod adeptus sit, id verò non iam sine temperantiâ, nec sine continentiâ, nec sine multo studio fieri solet.* Exempla cupimus? Ingerit ea Xerxi Artabanus, Herodoti lib. 7: *Ego certè, rex, qui multos quorum res ampliores essent ab illis quorum res angustiores erant, superatos vidissem, te per omnia morem aetati gerere non sinebam; gnarus rem esse malam multa concupiscere: memoria tenens, quomodo cum exercitu Cyri contra Massagetas actum esset; quomodo cum exercitu Cambysis contra Aethiopes; qui etiam cum Dario militaui aduersus Scythas. Haec sciens ego, sentiebam te (si quiesceres) omnium hominum beatissimum.* Affirmat Plato libr. 3. de Legib. eos qui olim apud Argos & Messenen regnum obtinebant, & seipsos vnà & vniuersam Graecorum potentiam euertisse atq; pessum dedisse; *quod ignorarent Hesiodum rectè dicere Dimidium saepenumero toto praestare. quandoquidem damnosum est rem totam accipere; dimidium tantùm accipere, moderatum est: moderatum verò immodico & immoderato, tanquam potius peiori, sane antecellit.* Recensetque Dio Prusaeus Orat. 17: *At Xerxes, alterius continentis dominus; postquam etiam Graeciam concupiuerat, & tantam classem & hominum myriades congregans adduxerat in Graeciam, omnem turpiter perdidit exercitum, vixque suum ipsius corpus fugiens saluare valuit. & post haec cùm vastaretur regio, ciuitatesq; maritimae, coactus est ferre. Quin & Polycratem aiunt, donec Sami vnius tenuit imperium, felicissimum omnium fuisse. Cùm vellet autem & rebus transmarinis se immiscere, nauigassetq; ad Orontem, vt pecunias acciperet, nec facilem mortem nactus est, sed in crucem actus à barbaro periit.* Nec est quod multorum saeculorum moram cogites; ruunt subito. De Agide sanè Plutarchus in vita eius: *Ita qui breuissimo spatio maximas perpetrauit res, & parum abfuit quin vniuersa vno ambitu potitus sit Peloponneso, puncto temporis rursus ab omnib. excidit.* De Pyrrho Iustinus lib. 26: *Nec quisquam Pyrrhum, quà tulisset impetum, sustinere valuit. Sed vt ad deuincenda regna inuictus habebatur, ita deuictis acquisitisque celeriter carebat: tanto melius studebat acquirere imperia, quàm retinere.* Perperam. nam benè apud Cassiodorum Theodoricus lib. 1. Var. Ep. 25: *Nil prodest initia rei solidare, si valebit praesumptio ordinata destruere. Illa sunt enim robusta, illa diuturna, quae prudentia incipit, & cura custodit. Atq; ideò non minor in conseruandis rebus, quàm in inueniendis adhibenda cautela est. quia de initiis praedicatio debetur inuento: de custoditis autem acquiritur laudata perfectio.* Videmus ergo, cito partum dilabi: & vt durarent; tamen

nimia omnia nimium exhibent negotium
Hominibus ex se,

inquit ex vero mulier Plautina Paenulo. Inde quaerelae Flori libr. 3. cap. 12: *Ac nescio an satius fuerit populo Romano, Siciliâ, & Africâ contento fuisse, aut his etiam ipsis carere dominanti in Italiâ suâ, quàm eò magnitudinis crescere, vt viribus suis conficeretur. Quae enim res alia furores ciuiles peperit, quàm nimia Felicitas? Syria prima nos victa corrupit: mox Asiatica, Pergameni regis haereditas. Illae opes atque diuitiae afflixere saeculi mores, mersamque vitiis suis quasi sentinâ, rempublicam pessum dedere.* Nec leuior Romae prius gemitus apud Claudianum de bello Gildon. vers. 103:

heu prospera fata!
Quid mihi septenos montes, turbamque dedistis,
Quae paruo non posset ali? felicior essem
Angustis opibus. mallem tolerare Sabinos,
Et Veios. bibeuior duxi securius aeuum.
Ipsa nocet moles. vtinam remeare liceret
Ad veteres fines, & moenia pauperis Anci!
Sufficerent Etrusca mihi, Campanaque culta,
Et Quinctî, Curiique seges, patriaeq; petenti
Rusticus & proprias ferret dictator aristas.

At eleganti grauitate Themistius Orat. ad Valentem Imperat. de Pace: *Diuinum Platonem audi, qui Cyrum ac Dareium reges fuisse negat; multoque magis, ne Alexandrum quidem regis nomine dignatus fuisset. Similes enim hi omnes videntur illis, qui corpora foris benè habere vt adpareant, curant; vt autem intus quoq; sana recteque constituta sint, nihil pensi habent. Eodem modo hi regna administrarunt: Itaq; ipsis hoc iure obtigit, vt belli duces fuerint; sed non reges. Est enim ducis quidem propria laus hostes profligare: at regis, ciues suos felices efficere ac beatos.* Pendet ab harum rerum consideratione adhortatio Isocratis ad Nicoclem: *Aemulare, non eos qui latissime imperium propagarunt, sed qui id quod habent, rectissime administrant.* Sed iam tempus vertere vela, aut potius repetere portum; ita legendo littus, ut

Alter remus aquas, alter mihi radat arenas.

Id quo fiat iucundius, admittemus, loco cantus nautici, de Romanis Appiani Fabulam è praefatione historiae suae: *In summa, vt sunt prudentes, contenti maritimis regionibus, omnium optimis, malunt has excolere, quàm imperium in infinitum proferre ad gentes barbaras, inopes domi, & nil lucri afferentes dominis. Quarum aliquot ego vidi in vrbem legatos venisse, vt se suosque populares dederent, nec receptos ab imperatore, vt ipsi inutiles. innumeris enim aliis gentibus ipsi dant reges, quòd imperium his opus non habeat: & sunt prouinciae in quas insumendum est, cùm pudeat quamuis damnosas obiicere.* Appiano sic succinet Pausanias ex Atticis suis: *Nunc & Thracia tota, & quicquid Gallici nominis est Romano imperio paret: sed Galliae bene cultas tantùm partes. quibus imperarent, dignas iudicantes reliquas. quae nulli vsui visae sunt, quòd aut immodicis frigoribus, aut soli sterilitate laborarent, consultò missas fecerunt.* Pausaniam ex... Aristides Orat. in Romam: *Quid quod nihil vos effugit, non vrbs, non gens, non portus, non locus vllus, nisi quem pro inutili habueritis?* Et vero quid de triumuiris istis celebrabimus? Lepida dicere; non vera. nam quei quaeso vera? recitant voces famae, opinionemque vulgi. Id vt etiam mihi credatis; venite quaeso & per transennam introspicite in arcana imperii; immissis oculis in Spartiani Hadrianum. Cernitis ne Imperatoris illius pectus apertum? Si sic, legitis vtique ibidem & isthaec: *Adeptus imperium, ad priscum se statim morem instituit, & tenendae per orbem terrarum paci operam intendit. nam deficientibus his nationibus quas Traianus subegerat, Mauri lacessebant, Sarmatae bellum inferebant, Britanni teneri sub Romana ditione non poterant; Aegyptus seditionibus vrgebatur; Lycia denique ac Palaestina rebelles animos efferebant. Quare omnia trans Euphratem ac Tigrim reliquit; exemplo, vt aiebat, Catonis, qui Macedonas liberos pronunciauit, quia teneri non poterant.* Scilicet multi vocem vsurpant vulpeculae Aesopicae; de qua sic Gabrias:

Vulpes racemum videns vitis,
In altum eleuabatur. cumq; saepe laborasset
Vt caperet. defatigata est: sed secum haec locuta est,
Ne labora; acini vuae admodum exacerbescunt.

TACITVS libr. 1. Annal capit. XLIX: *Non medicinam illud, sed cladem appellans.*

NON EST MEDICINA SED CLADES, POENA PLVRIVM.

Caput XIX.

SVMMVLA.

Vt Deus tonitru ac fulmine exterret potius, quàm nocet: ita & Princeps; minitetur peccantibus magis quam immineat supplicio. pr.
Certè ne puniat nisi paucissimos. ibidem.
Causa cur id secuti Reges & Impp. optimi quique non vna. §. 1.
Plus conducit Imperatori ratio quàm ira. §. eodem.
Venia, & obliuio, quàm poena & meditatio vindictae. §. 2.

Poeni-

VIRE delector Apollonii consilio ad Vespasianum lib. V. Philostrati: *Ne tibi liceat, quodcumque volueris, caue: sic enim rebus modestius vteris. Eminentiores spicas, quæcumque supra cæteras se attollunt, non amputato. Iniusta enim est in hoc Aristotelis ratio. sed difficiles homines, molestosque potius tamquam spinas è segetibus aufer, & res nouas molientibus terribilem te ostende, minitando tamen magis quam puniendo.* Et quid ni sic facias ô Princeps, siue peccauerit hostis, siue ciuis?

> *AEtherii patris exemplo: qui cuncta sonoro*
> *Concutiens tonitru, Cyclopum spicula differt*
> *In scopulos & monstra maris; nostriq; cruoris*
> *Parcus, in Oetæis exercet fulmina siluis.*

Quod ipsum Claudiani, sumptum apparet ab Ouidianis illis.

> *Si quoties peccent homines, sua fulmina mittat*
> *Iupiter, exiguo tempore inermis erit.*
> *Nunc vbi detonuit, strepituq; exterruit orbem,*
> *Purum discussis aera reddit aquis.*

Secutus istud Demetrius, testante Plutarcho in vita eius: *Vrbem ingressus, minas & terrorem vt sæuissime in eos consulturus præ se tulit; sed tredecim interfectis & nonnullis in exilium pulsis liberauit noxâ cæteros.* Nec alienus ab hoc more Augustus, si fides Ouidio libro 5. de Ponto Eleg. III.

> *Multa metu pœnæ, pœnâ qui pauca coercet,*
> *Et iacit inuitâ fulmina rara manu.*

Et tale quid laudat quoque in Candiano Greg. Nanzianus Epist. CXCIV: *Tuus gladius terrorem quidem adfert, tanquam percussurus; tanquam autem non percutiens, votiuum donum est.* § 1. Prædicat etiam de Theodosio & Arcadio Symmachus libro 10. Epist. 47: *Grauia subiectis sæpe minitamini, acuendi potius studio, quam nocendi.* Cui rationi optimo iure accedit ista quâ vsus Imper. Titus, Egesippi libro 4: capite 4: *Ipse vrbem ingressus, minis magis quàm supplicio affecisse contentus pacis perturbatores, remisit omnibus ne quis vel odio, vel domesticis excitatus negotiis, innoxios in inuidiam deduceret, & grauissimi criminis pulsaret atrocitate: cum multò tolerabilius sit id, quod incertum est, formidini participis conscientiæ derelinquere, quàm condemnare innoxium. Sæpe enim reum corrigit metus: pœna autem innocentis sine vllo remedio correctionis est.* Et verum est. Sapienterque apud Dionem libro 55. Liuia: *Non omnia gladius conficit. magnum enim bonum is fuisset, si emendare homines, ac persuadere valeret & ad suscipiendum sincerum amorem adigere: sed vt corpus abolere alicuius potest; ita cæterorum animos à cædis auctore auertit, qui non propter supplicium sumptum vindicem amare sed ob metum mali odisse solent. Contrà quibus delicti venia est donata, pœnitudine ducti, benefactorem lædere in posterum verentur, sed spe consequendi maiora præmia cum suis officiis colunt. Videlicet qui iniuriâ affectus, salutem eam inferenti concesserit, eum omnes putant beneficia summopere compensaturum.* Quibus minimè aliena Plutarchi illthe: περὶ ἀοργησίας *Hoc etiam videns multos impunitate eò adduci, vt mali esse vereantur, & mutandorum morum initium veniam potiùs quàm pœnam iis præbuisse: aliosque eos tacitè ad nutum promptius quàm aliis verberantibus & flagellantibus seruire: persuasi mihi, ad imperandum plus conducere rationem irâ.* § 2. Pulchrè igitur Appianus in Mithridaticis: *Sulla ignominiosos ob operam tunc egregiè nauatam absoluit, cæteros ornauit donis militaribus.* Effectè etiam crudelis ille alioquin Dictator, teste Polyæno libro 8: *Sulla in bello sociali vni militaris & ætate prouecti Albini, lapidibus ac fustibus intercmpti mortem non vltus est: sed aucteres cædis neglexit, inquiens se eos alacriores hac re ad pugnandum reddere, cum insigne peccatum insigni aliqua fortitudine expiare deberent. Itaque in pugnis multo virilius dimicabant, vt obliuionem suo in Albinum sceleri inducerent.* Vnde rectè vituperatus ille libro 1. Histor. Tacito: *Cæcina belli auidus, proximam quamque culpam; antequam pœniteret, vltum ibat.* Apertè vero laudatur Agricola ab eodem: *Nec pœna semper, sed sæpe pœnitentia contentus esse.* § 3. Extenuant quidem ferè culpas suas homines, aut transferunt in alios, præcipuè constituti in vltimis: cui scænæ seruiunt, Mandonius quidem Liuii libro 28: *Fatalem rabiem temporis eius accusat, cùm velut contagione quadam pestifera non Illergetes modò, & Lacetani, sed castra quoque Romana insanierint. suam quidem & fratris, & reliquorum popularium eam conditionem esse: vt aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni, ab eodem illo acceptum: aut seruati bis vni debitam vitam pro eo in perpetuum deuoueant. antea in causa suæ fiduciam sibi fuisse nondum experta clementia eius: nunc contrà, nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem repositam habere.* Hispani vero libro 29: *Quibus culpam in auctores belli Indibilem, ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma & dedentibus sese, responsum est: In deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque belli concitatores tradidissent viuos: sin minus, exercitus se in agrum Illergetum Ausetanorumque & deinceps aliorum populorum ducturos.* Eodem vsi colore Carthaginenses libro 30: *Conueniens oratio tam humili adorationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Annibalem, impotentiaque eius fautores. veniam ciuitati petebant, ciuium temeritate bis iam ante euersa, incolumi futuræ iterum hostium beneficio.* Hancque personam pulchrè tuetur Zeno intercessor Magnetum Liuii libro 35 *Ab Quintio legatisque aliis flens petiit, ne vnius amentiam, ciuitati assignarent. suo quemque periculo furere. Magnetas non libertatem modò, sed omnia quæ hominibus sancta caraque sint, T. Quintio & populo Romano debere. nihil quemquam à diis immortalibus precari posse, quod non Magnetes ab illis haberent: & in corpora sua citius per furorem sæuituros, quàm vt Romanam amicitiam violarent.* Nec impingunt in fabulæ decorum, Hispaniæ oppida; de quibus sic idem libro 43: *Ciuitatesque complures eo nuncio audito in deditionem venerunt quibus purgantibus sese, culpamque in duorum amentiam conferentibus, qui se vltro ad pœnam ipsi obtulissent, cùm veniam dedisset Prætor, &c.* Congruentet huic etiam mimo ciues Artacinæ, Curtii libro 2: *Ille omnibus præparatis, regis expe*

ctabat aduentum, capta vrbis titulo (sicut par erat) cedens. Igitur Alexander turres admoueri iubet. ipseque aspectu territi Barbari, è muris supinas manus tendentes, orare cœperunt, vt iram in Satibarzanem defectionis autorem reseruaret supplicibus sesemet dedentibus parceret. Rex data veniâ, non obsidionem modo soluit, sed omnia sua incolis reddidit. Interim si & cuncta æquâ lance examinemus, res ita quoque se habet. plerumque culpa heîc omnis, non tam populi, quàm aliquot tui bonum. Exploratè Quintius Liuii libr. 34: *Atenim cum Philippo Argiui senserunt. Remittimus hec tibi ne nostram vicem irascaris. satis compertum habemus, duorum aut summum trium in eâ re, non ciuitatis culpam esse: tam hercle, quàm in te tuoque præsidio accersendo accipiendoque in arcem, nihil sit publico consilio actum. Thessalos & Phocenses & Locrenses consensu omnium scimus partium Philippi fuisse.* Eius demque censuræ æmulus C. Decimius, Liuii lib. 45: *Culpam non penes populum, sed penes paucos concitatores vulgi esse dixit. eos venalem linguam habentes decreta plena regiæ assentationis fecisse, & eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet, quàm pœniteret: quæ omnia, si potestas populo foret, in capita noxiorum versura.* Præclarus itaque Iulianus circa Aquileienses, apud Ammianum libro 21: *Portis reclusis omnes effusi suscipere læti pacificum ducem, seque purgantes; Nigrinum totius furoris autorem paucosque alios obtulerunt, eorũ supplicio crimen læsæ maiestatis & vrbis ærumnas expiari poscentes. Paucis denique post diebus exploratius spectato negotio, Mamertino tum iudicante præfecto prætorio, Nigrinus vt acerrimus belli instinctor exustus est viuus. Romulus verò post eum & Sabostius curiales, conuicti sine respectu periculi studia seuisse discordiarum, pœnali consumpti sunt ferro. Residui omnes abierunt innoxii, quos in certaminum rabiem necessitas egerat, non voluntas. Id enim æquitate pensata statuerat placabilis Imperator & clemens.* Peritèque Scipio Liuii libro 28: *Multitudo omnis, sicut natura maris per se immobilis est, vt venti & auræ cient, aut tranquilli, aut procellosi: & causa in vobis atque origo omnis furoris penes auctores est; vos contagione insanistis.* A quibus minimè separo illa eiusdem libri 38: *Atheniensis legatus Leon, Icesiæ filius, eloquentiâ etiam dicitur mouisse: qui vulgata similitudine, mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiparando multitudinem Ætolorum, vsus, cùm in fide Romanæ societatis mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos aiebat. posteaquam flare ab Asia Thoas & Dicæarchus, ab Europa Menetas & Damocritus cœpissent, tum illam tempestatem coortam quæ ad Antiochum eos, sicuti in scopulum, intulisset.* Nam ecce Curtius libro 7. de Maracandanis: *Spitamenes transfuga, præsidio Macedonum inde deiecto, muris vrbis eius incluserat se, haud oppidanis consilium defectionis approbantibus. Sequi tamen videbantur, quia prohibere non poterant.* Et verosimile est tales fuisse Leontinos, quos ita compellat per epistolam Phalaris: *Si me cupitis bellum quod aduersum vos gero dissoluere; nihil reueriti, dedite mihi Lytinum; vt omni in eum effusa irâ ciuitati irasci desinam. Nihil enim atrocius illi sum facturus, quàm vos omnes velle scio.* Certè huius notæ introducit Athenienses, à Sulla obsessos, Velleius lib. 2: *Ceterum tum oppressi Mithridatis armis homines miserrimæ conditionis: cùm ab inimicis tenerentur, oppugnabantur ab amicis; & animos extra mœnia, corpora, necessitati seruientes, intra muros habebant.* Sed vt fortè plures deliquerint, an ideo plectendi? Omnes omnes, si sequaris Iustiniani iam penè naufragi exemplum, de quo Zonaras tomo III: *Monitus igitur ab iis qui vnà nauigabant, vt votum faceret Deo, se si euasisset incolumis & regnum recepisset, veniam omnibus suis aduersariis daturum: respondit; Si cui illorum pepercero, statim hic submergar.* Non etiam si Deum, cuius es expressa imago, ô Rex. quin imo, nisi contrà feceris; iniquè, periculosè, damnosè feceris. Iniquè. *Nunquam enim ad contumaciam pari consensu multitudo prorumpit, sed incitatur à paucis, qui vitiorum scelerumque impunitatem sperant peccare cum pluribus,* vt loquitur libro 3. capite 4. Vegetius. Circumspectè Cneio Pompeio Sthenius apud Plutarchum in Apoptheg: *Mamertinos, quòd ab aduersariis stetissent, vniuersos neci dedere constituerat. Tum Sthenius, qui orator ea in ciuitate principatum tenuerat, iniustè agere Pompeium dixit, qui ob vnum sontem multos innocentes vellet occidere. se solum in culpa esse qui amicis persuasisset, inimicosque vi adegisset ad Marianam factionem defendendam. Miratus Pompeius hominem, Gratiam se delicti facere Mamertinis pronuntiauit, talem secutis virum, qui patriam sua vita haberet priorem: ignouitq; & ciuitati & Sthenio.* Periculosè. quia nimirum tales, iuxta Iuuenalem Satyra 2:

§ 4.

§ 5.

§ 6.

§ 7.

Defendit numerus, iunctiq; vmbone phalanges.

Ecce enim, de plebe Romana scribit Liuius libro 2: *Concitati homines, veluti ad prælium se expediunt: apparebatque omne discrimen adesse, nihil cuiquam sanctum; non publici fore, non priuati iuris. Huic tantæ tempestati cùm se Consules obtulissent, facile experti sunt, parum tutam maiestatem sine viribus esse. Violatis lictoribus, fascibus fractis è foro in curiam compelluntur; incerti quatenus Volero exerceret victoriam.* De milite Romano Tacitus libro 1. Annalium: *Nauportum missi, ob itinera & pontes & alios vsus, postquam turbatum in castris accepere; vexilla conuellunt, direptisque proximis vicis, ipsoque Nauporto quod municipii instar erat, retinentes centuriones irrisu & contumeliis postremo verberibus insectantur, præcipua in Aufidienum Rufum præfectum castrorum ira, quem direptum vehiculo sarcinis grauant, aguntque &c.* Vnde nata mihi illa ad Senecæ libro 2. De ira capite 10: *In singulos seueritas imperatoris distringitur: ad necessaria venia est, vbi totus deseruit exercitus. Quid tollit iram sapientis? turba peccantium.* Intelligit quàm iniquum sit & periculosum, irasci publico vitio. Gnarum istud Caligulæ; ideoque ad vota descendit. Suetonius in vita eius capite 30: *Infensus turbæ fauenti aduersus studium suum exclamauit: Vtinam populus Rom. vnam ceruicem haberet!* Inde & illud Lucani lib. 5:

—— Quicquid multis peccatur inultum est.

Damnosè. quia ipsum te debilitas: te inquam ipsum. Valdè sapienter tibi hoc dicet Manuel Imperator capite 43: *Mos vulgò receptus est vt Hydram resecare dicatur, qui rem, quam nequit adsequi molitur. Hanc imaginem in se transfert qui priuata commoda publicis anteponit. nam vniuscuiusque bonum, publico continetur. Seorsum certe nec homini priuato, nec principi esse beato licet. Caput enim gerere curam membrorum oportet, ac vicißim membra capitis habere rationem: si saluum esse debet animal, integrumque conseruari. Nam membrum, quod resectum est posteaquam reliquorum à societate reuulsum, seorsum esse cœpit; hoc ipso scilicet est mortuum. Idem capiti à membris dirempto contingere necesse est. quippe nec caput, nec membra, viuere seorsum possunt.* Diuinè & Arriani Epictetus libro 3. capite 4: *Nonne agricolæ Iouis maledicunt, cùm ab illo impediuntur? Nautæ non conuitiantur? nunquid maledicere Cæsari desinunt? Ignorat hoc Iupiter? non renuntiatur Cæsari, quid dicatur? Quid ergò facit? Scit si omnes conuiciatores supplicio afficeret, se quibus imperaret non habiturum.* Hacque spectabat ille qui Sullam monebat, *imponendum tandem aliquando finem proscriptioni, si non alia de caussa: at ideo tamen, vt essent quibus posset imperare.* Cui dicto allusit Seneca de Augusto loquens, libro 1. de Clement. capite 10: *Ignouit abauus tuus victis. nam si non ignouisset, quibus imperasset? Salustium & Cocceios & Duillios, & totam cohortem primam interioris admißionis, ex aduersariorum castris conscripsit. Nam Domitios, Messalas, Asinios, Cicerones, & quicquid floris erat in ciuitate, clementiæ suæ debebat.* Iis addident ista Paul. Diaconi libro 5: *Gensericus de rerum successu tumidus, dum etiam apud suos superbiret, valida aduersus eum conspiratio est facta. Quorum molitione detecta, diuersis ab eo excruciati periere suppliciis. Horum siquidem funeribus non minus virũ amisit, quàm si exuperatus belli certamine fuisset.* Nec non hæc Choniatæ: *Vrbem ingressus Andronicus, non vt clemens Imperator, & eorum qui & olim subditi fuerant, & rursus futuri erant, quamuis ad tempus defecissent, conseruator, Prusaenses tractauit, nec vt hominum, qui iisdem elementis constent, rationem habuit:*

§ 8.

§ 9.

sed

sed vt famelicus leo incustoditos greges adortus, aliis colla frangit, aliarum viscera deuorat, alias aliter miserrimè conficit, reliquas in montes & præcipitia agit. ita tum Andronicus, quod Prusa non deditione, sed vi potitus erat, plurimos pessimo exitio perdidit: multiplices cruciatus & varia tormenta commentus.

§ 10. Nempe huiusmodi carnificibus impingi debebat illud Lucani lib. 1:

> *Heu quantum potuit terræ pelagoq; parari*
> *Hoc, quem ciuiles hauserunt, sanguine, dextræ!*

Quantò longius ab talibus diuertit Themistocles! qui, vt refert Aristides in vita eius: *Cùm Lacedæmonii ciuitates eas, quæ cum hostibus se coniunxerant de fœdere vellent tollere, contraxit ac prohibuit, quòd existimaret id perinde futurum, quasi à seipsâ Græcia de fœdere tolleretur. siquidem plura quàm triginta oppida fuerant eam calamitatem subitura. Quocirca putabat indecorum fore, si Græcia, quæ tam splendida fuisset vsa fortuna, hostesque deuicisset, tantâ sui parte minor fieret.* Cuius vestigiis hi inhæserunt de quibus Iustinus lib. 5: *Cùm multi delendum Atheniensium nomen, vrbemque incendio consumendam censerent, negarunt se Spartani, ex duobus Græciæ oculis, alterum eruturos.* Factum cedro dignum. Sed & gemmâ meliore notanda sententia, quâ Cimon Spartanis subueniendum arbitrabatur contra Messenios: *Adhortatus ne Græciam claudam reddi, neu Vrbem finerent destitui sociâ*; Plutarch. in vitâ eius. Eboni quoque in cidendi versus Lucani lib. 2.

> *Sulla quoq; immensis accessit cladibus vltor.*
> *Ille quod exiguum restabat sanguinis Vrbi*
> *Hausit: dumq; nimis iam putrida membra recidit,*
> *Excessit medicina modum, nimiumq; secuta est,*
> *Quà morbi duxere, manus periere nocentes;*
> *Sed cùm iam soli possent superesse nocentes.*

Quibus ipsis, emblematis loco, seruiat sententia Aristidis Leuctricâ prima: *Possunt enim, possunt etiam ii, qui se vlciscuntur, modum egredi: ac si quis in vltione peragenda vsque ad iniuriam procedat, secundus fit auctor.* Et eius quidem criminis notatur Augustus Floro libro 4: capite 6: *Cæsar percussoribus patris contentus fuit. Hæc quoque nisi multa fuisset, etiam iusta cædes haberetur.* Carpitur item poëtico Ouidii flagello Ægypsus libro 1. de Ponto Elegia 9:

> *Nec prius abscessit, meritâ quàm cæde nocentum*
> *Se nimis vlciscens, extitit ipse nocens.*

§ 11. Longè aliter Titus. militibus qui contra mandatum eius malè pugnarant; omnibus ad vnum ignouit. Iosephus libr. 6. captiu. Iud. capit. 16. *Circumfusæ verò legiones Titum pro commilitionibus obsecrabant: paucorumque temeritatem condonari cunctorum obedientiæ precabantur, emendaturos enim peccatum præsens, futuræ compensatione virtutis. Placatus est Cæsar, vtilitate simul ac precibus. namque vnius hominis animaduersionem vsque ad factum promouendam putabat, multitudinis verò ad veniam. Militibus quidē reconciliatus est; multum monens vt post hac prudentius agerent.* imo eis qui contra omne ius diuinum atque humanum captiuis viscera aperuerant, auri eruendi caussa, pepercit inuitus, ob multitudinem, Egesippus libro 5. capite 24: *Impediuit hoc vindictæ seueritatem, quia innumeri reperti tanto furore obnoxii: ideoque Titus, qui vallare circumfuso exercitu Syros & Arabes proposuerat, contemplatione multitudinis reuocauit sententiam: vt superioris delicti gratiam faceret, & ne postea committeretur, pœnam denuntiaret, verborumque austeritate grauiori suos argueret, quòd auro succincti & argento, pretiosisque telis nitentes, nec arma sua erubescerent, vt tanto se dedecore dehonestarent. At verò Syros & Arabes increpare, quod immemores Romani nominis, dictu quoque horrida excogitassent: venisse eos ad belli societatē non ad exercitium flagitiorum.*

§ 12. Proin non sine horrore verborum de Caligula inquit Tranquillus capite 48: *Priusquam prouincia decederet consilium iniit nefandæ atrocitatis, legiones, quæ post excessum Augusti seditionem olim mouerant, contrucidandi: quòd & patrem suum Germanicum ducem, & se infantem tunc obsedissent: Vixque à tam præcipiti cogitatione reuocatus, inhiberi nullo potuit modo, quin decimare velle perseueraret. Vocatas itaque ad concionem inermes atque etiam gladiis depositis, equitatu armato circumsedit. Sed cum videret, suspecta re plerosque dilabi ad resumenda (si qua vis fieret) arma, profugit concione.* Eiusdem furoris, describitur Mauritius Zonaræ Tom. III. *Imperator, misso Commentiolo cum numerosissimo exercitu mandasse fertur, vt legiones, quibus ob seditiones quasdam & tumultus infensus erat, proderet hostibus. Itaque temerè cum Barbaris congressus Commentiolus, ipse cum suis fugam, cui se ante pararet, capessit: cæteris partim cæsis partim captis, ad numerum duodecim millium.*

§ 13. Nec sanior Mauritii successor, de quo idem auctor: *Super hæc omnia pestis humani generis Phocas, cùm nescio quid populi in eum cauillati essent. furore percitus multos occidit, multos truncauit, nonnullos in mari demersit, sed plurimos præfecto ad supplicium in prætorio custodiendos tradidit. quo à multitudine incenso, illi diffugerunt.* Peior his adhuc Theodosius: *Nam cùm Imperator Constantinopoli Romam proficiscens, eo itinere Thessalonicam diuertisset, militesque vrbem quibusdam rebus conturbassent, Thessalonicenses seditione facta Imperatorem iniuriis afficerunt, & quosdam eius præfectos lapidibus obruerunt. Imperator re inaudita, iræ impetum non sustinens præfecto vrbis eius facinus id vincandum commisit. Is tantum potentiæ adeptus, vt erat legibus solutus tyrannus, iniustos gladios contra ciues strinxit, insontesque vna cum sontibus trucidauit, millia hominum VII, vel (vt alii tradunt) XV.* ita refert Cedrenus. Cui quem componamus nisi Sullam? Senecæ verba sunt libro 1. de Clement. capite 12: *Et L. Sullam appellari tyrannum quid prohibet? cui occidendi finem fecit inopia hostium. Descenderit licet è dictatura sua & se togæ reddiderit: quis tamen vnquam tyrannus tam auidè humanum sanguinem bibit. quàm ille, qui septem millia ciuium Romanorum contrucidari iussit? Et cùm in vicino ad ædem Bellonæ sedens exaudisset conclamationem tot millium sub gladio gementium, exterrito Senatu:* Hoc agamus, inquit, P. C. Seditiosi pauculi meo iussu occiduntur. *non est mentitus: pauci Sullæ videbantur.* Deque eodem monstro Lucanus lib. 2. vers. 199:

> *Tot simul infesto iuuenes occumbere leto*
> *Sæpe fames, pelagique furor, subitæque ruinæ,*
> *Aut cæli, terræq; lues aut bellica clades:*
> *Numquam pœna fuit.*

quæ vltima verba, editionis nouissimæ auctor, non magis intellexit, quàm si Punica essent. at nunc & pueris patent, præsertim si comparentur cum his quibus librum 1. de Clementia claudit Seneca: *Hæc diuina potentia est, gregatim ac publicè seruare: multos autem occidere, & indiscretos, incendii ac ruinæ potentia est.*

§ 14. Ad hæc respexit Germanicus libr. 1. Taciti: *Mox ingressus castra Germanicus, non medicinam illud plurimis cum lacrymis, sed cladem adpellans.* O voces auro scribendæ, non fucco isto vitiosæ! Sed & columna dignum Senatus decretum in milites Romanos qui de Capua clam occupanda consultauerant, posteaque secesserant; de quibus sic meminit Liuius libro 7: *Dictator equo citato ad vrbem reuectus, auctoribus Patribus tulit ad populum in luco Petiliano, ne cui militum fraudi secessio esset. orauit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem ioco serioue cuiquam exprobraret. Lex quoque sacrata militaris lata est, ne cuius militis scripti nomen, nisi ipso volente deleretur.* Quæ ipsa non inutiliter examinabimus ad hæc Taciti libro 4. Histor: *Donec Cerialis mulceret animos, fato acta dictitans, quæ militum ducumve discordia, vel fraude hostium euenissent. Primum illum stipendiorum & sacramenti diem haberent: Priorum facinorum neque imperatorem, neque se meminisse. Tunc recepti in eadem castra, & edictum per manipulos, ne quis in certamine iurgióve seditionem aut cladem commilitoni obiectaret.* Memorabile etiam

Tullii factum, qui Albanos reos ita ipsemet excusat: *Nec ea culpa quam arguo, omnium Albanorum est. ducem secuti sunt; vt & vos, si quò ego inde agmen declinare voluissem, fecissetis. Metius ille est ductor itineris huius Metius idem huius machinator belli. Metius fœderis Romani Albanique ruptor. audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne iam tam documentum mortalibus dedero:* Liuius lib. 1. Eiusdem prudentiæ specimen recensetur Appiano fine libri de Punico bello: *Annibale digresso Senatus Italicis omnibus populis, qui ad Pœnum defecerant, veniam dedit resque omnes anteactas obliuione sempiterna delendas censuit.* Ergo in peccato communi, dum modo ei aliquid adfuerit prætextus iusti vel quasi, nec tam deliberato cuncta facta sunt, quàm impetu aut alio quo animi morbo; venia detur omnibus: sin minus; penè omnibus. Ita dico, *penè.* Haud ideo quod, iuxta Senecam libro 1. de Clementia capite 2: *tam omnibus ignoscere crudelitas est quàm nulli*: sed, vt vnius alteriusque sanguine reliquorum sanciatur securitas; qui absque eo, semper penduli, se dilatos potius putabunt quàm dimissos. quod arcanum alibi excussimus. Erunt autem piaculares isti, aut scelere aut dignitate priores. Vegetius libro 3. capite 4: *Quòd si fieri medicinam necessitas extrema persuaserit, rectius est, more maiorum, in autores criminum vindicari: vt ad omnes metus, ad paucos pœna perueniat.* Liuius libro 28: *Certabaturque sententiis, vtrum in auctores tantùm seditionis (erant autem hi numero haud plus quàm quinque & triginta) animaduerteretur, an plurium supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis quàm seditio esset. Vicit sententia lenior, vt vnde orta culpa esset, ibi pœna consisteret. ad multitudinem, castigationem satis esse.* Idem libro 45: *Cum magno assensu auditus est, non magis eo quod multitudinis noxam eleuabat, quàm quod culpa in auctores verterat. Itaque cùm principes eorum Romanis responderent, nequaquam tamen tam grata oratio eorum fuit, qui quæ Popilius obiecerat diluere vtcumque conati sunt, quàm eorum qui Decimo in auctoribus ad piaculum noxæ obiiciendis assensi sunt.* Curtius libro 10. de Alexandro: *Desiluit deinde frendens de tribunali, & in medium armatorum agmen se immisit, notatos quoque qui ferocissime oblocuti erant, singulos manu corripuit: nec ausos repugnare XIII asseruandos custodibus corporis tradidit.* Tacitus libro 12. Annalium: *Et Brigantes quidem, paucis qui arma cœptabant interfectis, in reliquos datâ veniâ, resedere.* Regulus apud Liuium libro 26: *A. Q. Fuluio securi percussos magis quorum dignitas inter alios, quàm quorum culpa eminebat.* Iustinus de Malco libro 18: *Punitis auctoribus miserorum ciuium, iniuriosi exilii omnibus se veniam dare dicit. atque ita decem Senatoribus interfectis, vrbem legibus suis reddidit.* De Antiocho Tacitus libro 12. Annal: *Trosobore paucisque primoribus interfectis, ceteros clementia composuit.* Et sic tamen ô rex lentus esto, imo lentissimus, admissâ non auribus magis quàm animis voce Imperatoris Manuelis capite 85: *Quædam inter regium dominatum, & tyrannidem, esse similitudo videtur: sed tantùm à se inuicem discrepant, quantum ne dicendo quidem explicari facile potest. Tyrannus in eo potentiam suam sitam putat, si suos ipse subditos debilitet: ac si respublica robur aliquod adquirat, euersionem protinus ipse suam somniat. Verus autem rex, erga subiectos sibi populos, patris, pastoris, medici, doctoris, & si qua saluti consulere persona potest, eius locum obtinet. quumque commodum suum contineri publico putet, & Christi minister sit & magis illum imitetur inseruiendo, quàm imperando: plus voluptatis capit regnum melius efficiendo, quàm illi, ad quos eius rei fructus peruenit.* Gemmeam sententiam! cuiusque virtutes cum fructu summo experiatur rex, siue ei res fuerit cum suis, siue cum hostibus. Nam sanè non tam est Medeæ dictum quàm Pietatis, apud Senecam vers. 222:

> *hoc reges habent*
> *Magnificum & ingens, nulla quod rapiat dies.*
> *Prodesse miseris, supplices fido Lare*
> *Protegere* ——

§ 15.

§ 16.

Nec alterius pectoris verbum Heracliti, de quo libro 21. Ammianus: *Eminere inter præcipuas laudes, quum potestas in gradu, velut sub iugum missa nocendi sæuiendique cupiditate & irascendi, in arce victoris animi trophæum erexit gloriosum.* Et hunc sane rei omnes attendere quibus spiritus magni. De Alexandro narrat Curtius libro 10: *Alexander quamquam belli autoribus iure poterat irasci, tamen omnibus venia data & obsidibus acceptis, ad proximam deinde vrbem castra mouit.* Maioris adhuc animi Scipio. Liuius libro 28: *Scipio multis inuectus in præsentem Mandonium, absentemque Indibilem verbis, illos quidem merito perituros fuisse ipsorum maleficio, ait: victuros suo atque populi Romani beneficio. ceterum se neque arma iis adempturum (quippe ea pignora timentium rebellionem esse, se libera arma relinquere, solutosque metu animos) neque se in obsides innoxios, sed in ipsos si defecerint, sæuiturum: nec ab inermi, sed ab armato hoste pœnas expetiturum. vtramque fortunam expertus permittere sese vtrum propitios, an iratos habere Romanos mallent.* O forrem! & quî aliter faciant reges? Veriverbium vtique est Themistii, Oratione x. ad Valentinianum: *Eos potius Deo esse quàm simillimos, qui morti destinatos in vita seruant, quàm qui neci tradunt.* Præclaraque Senecæ oratio libro 1. capite vlt. de Clementia: *Quod istud, Dii boni, malum est, occidere, sæuire, delectari sono catenarum, & ciuium capita decidere, quocunque ventum est multum sanguinis fundere, aspectu suo terrere ac fugare? Quæ alia vita esset, si leones vrsique regnarent? Si serpentibus in nos, ac noxiissimo cuique animali daretur potestas? Illa rationis expertia, & à nobis immanitatis crimine damnata, abstinent suis: & tuta est etiam inter feras similitudo. Apud homines tantum nec à necessariis quidem rabies temperat sibi. sed externa suaque in æquo habet, quo possit exercitatior à singulorum cædibus, deinde in exitia gentium serpere. & iniicere tectis ignem; aratrum vetustis vrbibus inducere, potentiam putat: & vnum occidi, aut alterum, parum imperatorium credit: nisi eodem tempore grex miserorum subiectus steterit, crudelitatem suam in ordinem coactam putat. Felicitas illa, multis salutem dare, & ad vitam ab ipsa morte reuocare, & mereri clementia ciuicam. Nullum ornamentum principis fastigio dignius pulchriusque est, quam illa Corona OB. CIVES. SERVATOS. Non hostilia arma detracta victis, non currus barbarorum sanguine cruenti, non parta bello spolia.* Cui quem iungam nisi Plutarchum? sic loquentem περὶ ἀοργησίας: *Etiam deorum regem Meilichium, quasi mitem & blandum, Athenienses Memacten puto, vocant. At supplicia exigendi vis non diuina, non cælestis est, sed Furiis & geniis conuenit. Quo igitur modo de Philippo, cum is Olynthum excidisset, quidam dixit, At certè tantam is vrbem condere non posset: ita etiam iræ dicere liceat, Euertere potes perdere, deiicere: at erigere, seruare, parcere, tolerare, mansuetudinis est, indulgentiæ, moderationis, & Camilli opus, Metelli, Aristidæ, Socratis: inhærere autem & mordere, formicarum est & muscarum.* Et verò si fructum spectes rei tam paruæ, inuenies minime paruum: Vno victo, omnes vincis. Curtius lib. VI: *Hîc ei Craterus, & Erigius occurrunt. præfectum Taurorum gentis Phradatem adduxerant. Hic quoque in fidē receptus, multis exemplo fuit experiendi clementiam regis.* Idem lib. 9: *Obsides ducebantur ante agmen: quos cùm è muris agnouissent, vtpote gentis eiusdem, in colloquium conuocauerunt. Illi clementiam regis, simulque vim commemorando, ad deditionem eos compulêre. cæterasque vrbes simili modo deditas in fidem accepit.* Hirtius libro 8. de bello Gallico: *Bituriges cùm sibi viderent clementia Cæsaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasque ciuitates sine vlla pœna dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt.* Liuius libro 35: *Romanorum maximè respectus ciuitates mouit, & virtutem nuper in bello, & in victoria iustitiam benignitatemque expertas.* Libro 36: *quos placida oratione territos cùm permulsisset, ad spem vulgatæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ defecerunt.* Libro 37: *Celeriter auctoribus Athenienfibus frequens ab Hypata legatio Aetolorum venit. & spem pacis eis sermo etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis, multos gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa in fidem suam venisse: in omnibus se maiora clementiæ*

§ 17.

§ 18.

mentiæ benignitatisque, quam virtutis bellicæ monimenta reliquisse. Libro 43: *Ad perpauca vi opus fuit, cetera voluntate dedita, & in his recepti mille & quingenti dispositi per præsidia milites Romani. Magno vsui Caruilius Spoletinus erat in colloquiis, dicendo nihil in ipsos sæuitum.* Libro 44: *tradiderunt se; deinceps & vrbes regionis eius idem faciebant, adiuuante inclinationem animorum clementia in omnes & iustitia prætoris Romani.*

§ 19. Sed quid Romanam arborem tantum concutio? omnium scriptorum horti abundant huiusmodi fructu. Colligimus ex Thucydidis libro 4: *Atque multo post in bello, quod res in Sicilia gestas est insequutum, illa Brasidæ virtus, & prudentia, qua tunc est vsus, quod alii quidem reipsa experti fuissent, alii verò famâ iudicarent, Atheniensium socios, amicitiæ Lacedæmoniorum maximè cupidos effecit. Nam cum primus illinc prodiisset, ac omnibus in rebus vir bonus visus fuisset, firmam opinionem reliquit eius esse similes & alios.* Suppeditat item Diod. Siculus libro 12: *Cimon igitur Cypro applicans, iam nauticæ rei, vt videbatur, dominus, Ceteum, Malumq; oppida vi expugnat: tum singulari aduersus victos humanitate vsus, aliorum animos populorum clementia pellicere, & ad defectionem sollicitare pergit.* Occurritque in Xenophontis Agesilao; vbi de eo post multa benigna subiicit ista: *Etiam oppida quædam nulla vi expugnabilia, suam in potestatem clementia redigebat.*

§ 20. Et tantum quidem apparuit emolumenti in hac moderatione, vt eius larua sese etiam loricarint, qui non tales. Vt Annibal Polybii libro 3 *Vbi militibus, qui præsidio præerant, frumentoque omni potitus, hoc quidem in præsentem necessitatem vtitur, illos verò secum incolumes ducit: vt famâ clementiæ vulgata, cæteri se in posterum liberius Carthaginiensibus dederent.* Vt Masanissa Liuii libro 29: *Recuperato regno paterno Masanissa, quia sibi cum Syphace haud paulò maiorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruele gratiam reconciliare, missis qui & puero spem facerent: si in fidem Masanissæ sese permisisset, futurum in eodem honore quo apud Galam Desalces quondam fuisset: & qui Mezetulo præter impunitatem sua omnia cum fide restitui sponderent: ambos præoptantes exilio modicam domi fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus, ad sese perduxit.* Vt Legatus ille, cuius mentio eiusdem Liuii libro 43: *Eâdem æstate, qua in Thessalia equestri pugna vicere Romani, legatus in Illyricum à consule missus, opulentia duo oppida vi atque armis coegit in deditionem, omniaque iis sua concessit, vt opinione clementiæ eos qui Carnuntem munitam vrbem incolebant, alliceret, &c.*

§ 21. Hæc cum se ita habeant; haud absurdè finiemus caput floridis istis decerptis è Themistii oratione ad Valentinianum Imperat: *Et imperatorum (qui quidem sibi hoc nomen iure competere volent) officium istud est, cum deuictos in suam potestatem redegerunt barbaros, non eos radicitus exscindere, quòd velut humani generis aliquam expleant lacunam, sed resecta tantum illorum proteruiâ & audacia, seruare in vita, & tueri, vt qui pars Imperii iam sint facti. Ita enim res se habet: quisquis inexorabiliter ad necem vsque persequitur bello à sua peruicacia nonnihil cessantes barbaros, hic se Romanorum Principem solùm facit: qui verò barbaris illis superior euadit, parcere autem loco nouit, is se principem omnium totius humani generis nationum constituit: potissimum verò eorum, quos ita incolumes conseruarit, cum iure belli necis potestatem in eos haberet. Adeò splendidum illum iactatorem, Agamemnonem, regiè sentire aut loqui nego: cùm fratrem ideò reprehendit, quod supplici Adrasto se mitem & clementem ostenderit; cumque vsque adeò acerbum & ab omni humanitate alienum atque absurdum votum facit, ne quisquam Troianorum fuga dilaberetur, sed etiam illi qui in vtero materno adhuc gestarentur, antequam in lucem ederentur, perderentur. Non igitur verè erat latè imperans, sed Argiuorum & Mycenarum duntaxat regulus, non autem hominum rex. Atqui Homerus quoties Iouem nominat, non Græcorum tantum, barbaris exclusis, patrem, sed plenius,*

——diuûmque hominumque parentem,

vocat. Quisquis itaque principum, qui in terris agunt, non Romanis solùm se patrem exhibet, sed & Scythis; hic Iouis æmulus est, & hominum amator.

TACITVS libro duodecimo Annalium capite xx: *Inopi quanto longiorem vitam, tanto plus supplicij fore. &c.*

ALIQVANDO SVB SVMMA CLEMENTIA, SVMMA DELITET CRVDELITAS.

Caput XX.

SVMMVLA.

Immanis crudelitas ne sic quidem obtinet, quod animo propofuerat. pr.

Itaq; cautiores, eam sæuitiam exercent sub specie clementiæ misericordiæq;. ibidem.

Exemplorum longa serie, ita factum, ostenditur. ibidem.

Prælati tamen illis, qui victu, delinquentibusve, solam eripiunt iniuriæ licentiam. §. 1.

Cur enim vlciscantur se minores? §. 2. & 3.

Sæculo isti nostro crudeli, præponitur mixtæ seueritatis clementia. §. 4.

Non sæuiendum in populos superatos, non in vrbes & inanimata, quæ nocere nequeunt. §. eod. & 5. 6.

Et sic tamen quamuis conseruentur, sæpe sub illa specie clementiæ, mera latet immanitas §. 7.

Vnde multi se, liberos, parentes, vxores, patriam, vno inuoluerunt potius incendio quàm vt sic seruirent. §. eodem.

Quantum subsit dedecoris in vita deuictorum. §. 8.

Applauditur moderatè vsis iure victoria. §. 9. & 10.

PARVM consulunt famæ suæ Principes tam præsenti, quàm postumæ, quibus eà est odii vehementia, vt inimicos suos ac perduelles radicitus periisse cupiunt, non modo deletis vrbibus eorum ac corporibus, sed nomine etiam & memoria. Quippe nihil vtroque sæculo lucrantur, præter titulum crudelium: ac ne sic quidem plenè obtinent quod eis erat in votis; siue desiderabant hanc cladem diu viuere in ore famæ, in animis hominum; siue adeo esse exemplum quo deterrerentur cæteri mortales. Istud autem quo promptius adsequerentur, erat imitanda ipsis Liuia Augusti. de qua Tacitus libro 4. Annal: *Florentes priuignos cum per occultum subuertisset, misericordiam erga adflictos palam ostentabat.* Tale quid secutus Auidius Cassius, qui Vulcatio teste, *multis desertoribus manus excidit, aliis crura incidit ac poplites, dicens, maius exemplum esse, viuentis miserabiliter criminosi quàm occisi.* Eidemque rei attenderunt Greci, qui Caryatibus occisis, ipsorum vxores rapuere in seruitutem: *Nec sunt passi stolas nec ornatus matronales deponere; vt non vno triumpho ducerentur; sed æterno seruitutis exemplo graui contumelia pressæ, pœnas dare viderentur pro ciuitate:* Vitruuius Architect. libro 1. Nec alio spectabat sententia Thraseæ, damnantis Antistium, seruata Taciti libro 14. Annal: *Quin insula publicatis bonis, quò longius vitam traxisset, eò priuatim miserior & publicè clementiæ maximum exemplum futurum.* Idem in mentibus libertorum Claudii dum ei consuadent deliberanti de pœna Mithridatis: *Arriperet oblata, & seruaret exulem; cui inopi quantò longiorem vitam, tanto plus supplicii fore;* Tacit. libro 12. Annalium. Nec ad alium scopum dirigitur telum Gotarzis, eodem librante Tacito ibidem: *Ille non propinquum, neque Arsacis de gente, sed alienigenam & Romanum increpans, Meherdatem auribus decisis viuere iubet; ostentui clemen-*

clementiæ suæ, & in nos dehonestamento. Vnde diserte de liberis quorũ parentes conuicti crimine maiestatis, Imperatores Arcadius & Honorius Cod. l bro 9. Tit. VIII: *Sint perpetuò egentes & pauperes: infamia eos paterna semper comitetur. ad nullos prorsus honores, ad nulla sacramenta perueniant. sint postremò tales, vt his perpetuâ egestate sordentibus, sit & mors solatium & vita supplicium.* Huc quoque respexit senex Plauti Trinummo:

De mendico malè meretur, qui ei dat quod edit, aut quod (bibat.
Nam & illud quod dat perdit, & illi producit vitam ad miseriam.

§ 1. Verum absit vt velim potestatem aliquam imitari vllum exemplum horum quæ modo posui. Si sapuerint; sequentur magis Romanos quorum meminit in Iugurthina Sallustius: *Nostri maiores delubra Deorum pietate, domos suas gloriâ decorabant: neque victis quicquam præter iniuriæ licentiam eripiebant.* Verum eum dicere, ex infinitis colligamus Auctorum locis. vnum tantum adducam mixtæ seueritatis ac moderationis circa Capuanos, consignatum Liu. lib. 26. *De vrbe agroque reliqua consultatio fuit: quibusdam delendam censentibus præualidam, propinquam, inimicam. Ceterùm præsens vtilitas vicit. nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satu constabat primum in Italia esse, vrbs seruata est, vt esset aliqua aratorum sedes. vrb. frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque & institorum opificumque retenta. ager omnis & tecta publica populi Romani facta. Ceterùm habitari tantum, tamquam vrbem, Capuam, frequentarique placuit corpus nullum ciuitatis nec senatus, nec plebis concilium, nec magistratus esse: sine consilio publico sine Imperio multitudinem nullius rei inter se sociam ad consensum inhabilem fore; præfectum ad iura reddenda ab Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ consilio ab omni parte laudabili, seuerè & celeriter in maximè noxios animaduersum: multitudo ciuium dissipata in nullam spem reditus: non sæuitum incendiis ruinisque in tecta innoxia, murosque; & cum emolumento quæsita etiam apud socios lenitatis species incolumitate vrbis nobilissimæ opulentissimæque. cuius ruinis omnis Campania, omnes qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuissent, confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, & quàm nihil in Annibale auxilij ad receptos in fidem tuendos esset.* Quod factum, si cui ad huc crudius quàm vt imitandum videatur; eum ego virum maximum vocauerim, dignumq; auscultare consilio, quo Augustum reddidit moderatissimum Liuia, cuius his verbis meminit Seneca libro 1. Clem. capite 9: *L. Cinna deprehensus est. iam nocere tibi non potest: prodesse famæ tuæ potest &c.*

§ 2. Idea ut auctor. Et vero, mi Princeps, si animo es; eo quo populis tuis haberi vis, attende obsecro his eiusdem Philosophi verbis capite 21: *Vltio duas res præstare solet: aut solatium affert ei qui accipit iniuriam aut in reliquum securitatem. Principis maior est fortuna, quàm vt tali solatio egeat; manifestiorque vis, quàm vt alieno malo opinionem sibi virium quærat. Hoc dico, cum ab inferioribus petitus violatusque est. Nam si, quos pares aliquando habuit, infrà se videt, satis vindicatus est. Regem & seruus occidit, & serpens, & sagitta. Seruauit quidem nemo, nisi maior eo quem seruauit. Vti itaque animosè debet tanto munere Deorum, dandi auferendique vitam potens: in his præsertim, quos scit aliquando suo fastigio obstitisse; hoc arbitrium adeptus, vltionem impleuit, perfecitque quantum veræ pœnæ satis erat. Perdidit enim vitam, qui debet: & quisquis ex alto ad inimici pedes abiectus, alienam de capite suo sententiam expectauit, in seruatoris sui gloriam viuet, plusque nomini eius conferet incolumis, quam si ex oculis ablatus esset. Assiduum enim spectaculum alienæ virtutis est. in triumpho, citò transisset. Si verò regnum quoque suum tutò relinqui apud eum potuit, reponique eò vnde deciderat; ingenti incremento surgit laus eius, qui contentus fuit, ex rege victo nihil præter gloriam sumere. Hoc est etiam ex victoria sua triumphare, testarique, nihil se quod dignum esset victore, apud victos inuenisse. Cum ciuibus & ignotis atque humilibus eo moderatius agendum est, quò minoris est afflixisse eos. Quibusdam libenter parcas: à quibusdam te vindicare fastidias, & non aliter quam ab animalibus paruis & obterentem inquinantibus, reducenda manus est. At in iis qui in ore ciuitatis seruati punitique erunt, occasione notæ clementiæ vtendum est.* O voces, quibus decorè ipsamet vtatur Pietas, ipsamet Iustitia! natas certè in cælo! Et ipsis quidem tanquam ex professo obsecutus est Imper. Antoninus; vt patet ex oratione eius epistolari ad Senatum, quam sic excepit Vulcatius: *Nunc quod ad defectionem Cassianam pertinet, vos oro atque obsecro P. C. vt censurâ vestrâ deposita, meamque pietatem clementiamque seruetis, imò vestram: neque quemquam vllum senatus occidat. Nemo senatorum puniatur, nullus fundatur viri nobilis sanguis, deportati redeant, proscripti bona recipiant. Vtinam possem multos etiam ab inferis excitare. Non enim vnquam placet in Imperatore vindicta sui doloris: quæ etsi iustior fuerit, acrior videtur. Quare filiis Auidii Cassii, & genero, & vxori veniam dabitis. Et quid dico veniam? quum illi nihil fecerint. Viuant igitur securi, scientes sub Marco se viuere. Viuant in patrimonio parentum pro parte donato: auro argento, vestibus fruantur: sint diuites, sint securi, sint vagi & liberi, & per ora omnium vbique populorum circumferant vestræ pietatis exemplum. Nec magna hæc est P. C. clementia; veniam proscriptorum liberis & coniugibus dari. Ego verò à vobis peto vt conscios Senatorii ordinis & equestris, à cæde à proscriptione, à timore, ab infamia, ab inuidia, & postremo ab omni vindicetis iniuria: detisque hoc meis temporibus, vt in caussa tyrannidis, qui in tumultu cecidit, probetur occisus.* Nec peior illo Constantinus Magnus. Vt enim placet Aurelio Victori; *Cunctos hostes, honore ac fortuna manentibus, texit, recepitque, &c.* Paris clementiæ iure habendus Titus Vespasianus; cuius istud memorabile in Suetonio capite 9: *Pontificatum maximum ideo se professus accipere, vt puras seruaret manus, fidem præstitit; nec auctor postheac cuiusquam necis, nec conscius: quàmuis interdum vlciscendi caussa non deesset: sed periturum se potius quam perditurum adiurans &c.* Sed quid opus exemplis? Infinita sunt æui veteris; hodierni pauca. multumque putarem, si eo adduci possent potentes, vt æmularentur Timoleontis factum, siue eius de quo sic Plutarch. in vita ipsius: *Leptini Apolloniæ & oppidulorum nonnullorum aliorum tyranno, cum in discrimine esset ne vi veniret in potestatem, dedenti se pepercit, misitq; eum Corinthum: visendum ratus conspici à Græcis in auctore originis vrbe exules Siciliæ tyrannos & abiectam vitam degentes.* Siue illius, de quo ita Probus Æmilius: *Dionysium cum interficere posset, noluit, tutoq; Corinthum perueniret effecit; quod vtrorumq; Dionysiorum opibus Corinthii sæpe adiuti fuerant: cuius benignitatis memoriam volebat extare: & quod eã præclaram victoriam ducebat, in qua plus esset clementiæ quam crudelitatis. postremò, vt non solùm auribus acciperetur, sed etiã oculis cerneretur, quem & ex quanto regno, ad quam fortunam detrusisset.* Nec malè ageretur cum sæculo, si modo accederent Theodorico regi, de quo sic in Panegyrico Ennodius: *Stat ante oculos meos Bulgarum ductor, libertatem dextera tua tuente prostratus, nec extinctus, ne periret monumentis: nec intactus, vt viueret arrogantiæ, in gente indomita domesticus adstipulator superfuturus roboris tui &c.* Nam supra votum fuerit, si adspirarent ad moderationem Antigoni, celebratam Iustino fine libro 28: *Antigonus autem, cæsis occidione Spartanis, fortunam tantæ vrbis miseratus, à direptione milites prohibuit; veniamq; his qui superfuerant, dedit, præfatus bellum se cum Cleomene, non cũ Spartanis habuisse cuius fuga omnis ira eius finita sit: nec minori sibi gloriæ fore, si ab eo seruata Lacedæmon à quo solo capta sit, proderetur. Parcere igitur se solo vrbis ac tectis, quoniam homines quibus parceret, non superfuissent.* Probum facinus; ac quod tale magis apparebit, si opponatur illi Xerxis, de quo idem Trogi abbreuiator libro 2: *Post hæc Thespias, & Platæas, & Athenas vacuas hominibus incendit & quoniam ferro in homines non poterat, in ædificia igne grassatur.* Crudeliter simul & stultè! quæ postrema nota elucebit magis, si meminerimus verborum Curtii libro V: *Persepoli per vinolentiam à Thaide & Macedonibus incensa: Alexandrum ipsum, vt primum grauatam ebrietate mentem quies readidit, pœnituisse constat, & dixisse: Maiores pœnas Persas Græcis daturos fuisse, si ipsum in solio regiaque Xerxis, conspicere coacti essent.* Ita planè. Vnde concinnè

§ 3. § 4. § 5.

[illegible]mne Florus lib.2.cap.15: *Cato inexplebili odio delendam esse Carthaginem, & cum de alio consuleretur pronuntiabat. Scipio Nasica seruandam, ne metu ablato amulæ vrbis, luxuriari felicitas vrbis inciperet. Medium Senatus elegit; vt vrbs tantum loco moueretur. Nihil enim speciosius videbatur, quam esse Carthaginem quæ non timeretur.* Nec absurde idem scriptor lib. 4. cap. vlt: *Reliquias fusi exercitus validissima ciuitas Lancia excepit: vbi adeo certatum est, vt cum in captam vrbem faces poscerentur, agre dux impetrarit veniam, vt victoria Romana stans potius esset, quam incensa monumentum.* Inde de templo Hierosolymitano, Sulpitius Seuerus lib.2. Hist. Sacræ: *Fertur Titus adhibito consilio prius deliberasse, an templum tanti operis euerteret. Etenim nonnullis videbatur, ædem sacratam, vltra omnia mortalia illustrem, non debere deleri: quæ seruata modestia Romana testimonium; diruta perrennem crudelitatis notam praberet. At contra alii &c.* Nec aliorsum spectant ista Iosephi lib. ζ. Ἁλώσ. cap. α: *Talis quidem finis Hierosolymorum obsidionis fuit. Postquam vero quos occideret, quidue raperet, non habebat exercitus, quod iratis animis omnia deerant (nec enim parcendo si esset quod agerent, abstinuissent) iubet eos Cæsar totam funditus iam eruere ciuitatem ac templum: relictis quidem turribus, quæ præter alias eminebant, Phasaelo, & Hippico, & Mariamme: murique tanto, quantum ciuitatem ab occidente cingebat. Id quidem, vt esset castrum illic custodiæ caussa relinquendis: turres autem, vt posteris indicarent qualem ciuitatem, quã ve munitissimam, Romanorũ virtus obtinuisset. Alium vero totum ambitum ciuitatis ita complanauere diruentes, vt qui ad eam accessissent, habitam aliquando esse vix crederent.*

§ 6.

§ 7. Atque ex his puto etiam satis liquere; homine, aut vrbe seruata, sæpe sub vultu clementiæ latere meram immanitatem. Viro quippe generoso nihil optatius, quam amissæ libertati ne horam quidem superuiuere. Sed & idem optet remotum ex oculis omne id, quo vlla ipsi aut nomini eius perpetuetur ignominia. Vnde tot exempla populorum, qui se, qui liberos cum parentibus atq; vxoribus occidere; imo patriæ incendio vltro inuoluêre. Obuia sane in vnico Floro; de Saguntinis quidem lib.2. cap.6: *Interim iam nouem mensibus fessi fame, machinis, ferro & igne; versa demum in rabiem fide, cum omnibus opibus suis ferro & igni corrumpunt.* De Numantinis libro eodem cap.18: *Duces suos seq; patriamq; ferro & veneno, subiectoq; vndiq; igne peremerunt.* De feminis Cimbricis lib.3. cap.3: *Perinde speciosa mors earum fuit quam pugna. nam cum missa ad Marium legatione, libertatem ac sacerdotium non impetrassent, nec fas erat; suffocatis elisisq; passim infantibus suis, aut mutuis concidere vulneribus, aut vinculo è crinibus suis facto, ab arboribus iugisq; plaustrorũ pependerunt.* De Cantabris lib.4. c.12: *Postquã extrema barbari vident, certatim igne, ferro inter epulas, venenoque quod ibi vulgo ex arboribus taxeis exprimitur, præcepere mortem: seque pars maior à captiuitate quæ videbatur vindicauere.* Nihil igitur mirum rescripsisse Aurelio Imp. Zenobiam, à quo petebatur ad deditionem: *Virtute faciendum est quicquid in rebus bellicis est gerendum. Deditionem meam petis: quasi nescias Cleopatram reginam perire maluisse, quam in qualibet viuere dignitate:* Vopiscus.

§ 8. Ceterum quantum lateat dedecoris in vita deuictorum, probe expressit Themistius, Orat.8. ad Valentem Imp. *Quocirca tu ex omnibus imperatoribus nostris eos, quibus te (omisso rigore) placidum ostendisti, grauius vltus es, pudore illos suffundens, & adigens ad pœnitendum, suaque ipsorum, quam ex facto concepere, tristitia puniens delinquentes, cum vel inde colligerent, quantum mali, ex quo digno contra supplicio affecti non essent, perpetrassent. Intolerabilior enim longe mœstitia & maceratio est liberali indole prædito, cum erubescere, cum pudere, quam corpore pœnam luere, cogitur: hoc euidenti argumento; quia in corpore læsi obfirmato vulnus animo fortiter sustinent ac tolerant: pudore autem inducti mortem non pauci sibi consciuerunt.* His adsident voces eius qui triumuirali proscriptione seruatus à quodam Cæsaris amico exclamauit, cum superbiam eius ferre non posset: *Redde me Cæsari. Quousque dices: Ego te seruaui, ego te eripui morti? istud, si meo arbitrio memini, vita est: si tuo, mors est. Nihil tibi debeo. si me seruasti, vt haberes, quam ostenderes. Quosque me circumduces? quousque obliuisci fortunam meam non sinis? Semel in triumpho ductus essem,* refert Seneca lib.2. Benef. cap.11. Quare etsi alta videtur, minime tamen talis est, oratio Caratacti ad Claudium lib.12. Annal. Taciti: *Si statim deditus traderer, neque mea fortuna, neque tua gloria inclaruisset: & supplicium mei obliuio sequeretur. At si incolumem seruaueris, æternum exemplar clementiæ ero.* Quid enim est velificari alterius famæ propria ignominia, si hoc non est? Sed fuit nimirum ex lucicupidis vnus, qualis & Maroboduus de quo item Tacitus lib.2. Annal: *Consenuitque, multum imminuta claritate, ob nimiam viuendi cupidinem.* Nec honestiore elogio dimittitur Ciuilis lib.5. Histor: *Non fefellit Ciuilem ea inclinatio, & præuenire statuit; Super tædium malorum, etiam spe vita, quæ plerumque magnos infringit &c.* Exq; istis aperta est amarulentia versus, quo fugam Alarici prosequitur Claudianus, Paneg.6. Cons. Hono:

> *nec te vitasse dolemus:*
> *I gentis potius reliquum, tantisq; superstes*
> *Danubii populis, i nostrum viue tropæum.*

§ 9. Liquetque de firmitudine argumenti quo vtitur tyrannicida Declamatione Quintiliani 25: *Sed illud interim vereor, ne tyrannus ex me petat famam lenitatis. Habet enim apud malos quoque multum autoritatis virtus; & forsitan hoc ille ambitiose faciet, vt potestate contentus sit.* Persequerer filum capitis mei; sed cum eius sit subtilitatis, vt haud etiam omnium impleat oculos; abrumpere satius esset; nisi viderer ei commode adtexere posse isthæc florida M. Tullii pro Marcello: *Nulla est tanta vis, tanta copia, quæ non ferro, ac viribus debilitari, frangiq; possit. Verùm animum vincere, iracundiam cohibere, victoriam temperare, aduersarium nobilitate, ingenio, virtute præstantem non modo extollere iacentem, sed etiam amplificare eius pristinam dignitatem; hæc qui faciat, non ego eum cum summis viris comparo, sed simillimum Deo iudico. Itaque C. Cæsar, bellicæ tuæ laudes celebrabuntur, illæ quidem non solum nostris, sed pæne omnium gentium litteris, atque linguis; neque vlla vmquam ætas de tuis laudibus conticescet. Sed tamen eiusmodi res, nescio quomodo, etiam dum audiuntur, aut dum leguntur, obstrepi clamore militum videntur, & tubarum sono. At vero cum aliquid clementer, mansuete, iuste, moderate, sapienter factum, in iracundia præserrim, quæ est inimica consilio, & in victoria, quæ natura insolens, & superba est, aut audimus, aut legimus, quo studio incendimur, non modo in gestis rebus, sed etiam in fictis? vt eos sæpe, quos numquam vidimus, diligamus. Te vero quem præsentem intuemur, cuius mentem, sensusq; & os cernimus, vt quidquid belli fortuna reliquum reip. fecerit, id esse saluum velis, quibus laudibus efferemus? quibus studiis prosequemur, qua beneuolentia complectemur? parietes medius fidius, C. Cæsar, vt mihi videtur, huius curiæ tibi gratias agere gestiunt.* Sic orator summus, cui merito subnectam concionatorem oris aurei Ioannem. ita enim ipse Ἀνδριαντ. κα: *Ne igitur hoc cogites, quod peiores sint futuræ ciuitates reliquæ. Non enim si ciuitates euertisses, sic eos castigasses, vt nunc per incertam futurorum expectationem, omni supplicio vehementius ipsos puniens. Ne igitur ipsis vlterius calamitates producas, sed iam respirare concedas. Subditos nempe castigare, & gestorum exigere pœnas facile penitus & promptum: his vero qui contumelias intulerunt, parcere, & his qui venia patrauerunt indigna, veniam dare, vnius & vix alterius est, & maxime cum rex sit contumeliam passus. Et ciuitatem quidem metu subdere facile: omnes autem amatores constituere & persuadere, vt in regnum tuum se beneuole habeant, & non tantum communes, verum & priuatas pro tuo preces imperio faciant, difficile: licet infinitas quis expendat pecunias, & innumeros exercitus moueat, & quicquid operetur, non facile tot hominum affectionem ad seipsum attrahere poterit; quod nunc tibi facile erit & leue. Nam & beneficiis affecti, & qui audierint, pariter cum beneficio affectis erga te beneuole disponentur. Quot pecuniis emisses, quot emisses laboribus, breui temporis momento totum orbem acquirere, & omnibus futuris persuadere, quanta filiis suis optant, tanta & capiti tuo optarent?*

§ 10. O præclaras voces! & quibus iure adponi merentur illæ D. Nazianzeni Orat. πρὸς ἄρχοντα ὀργιζόμενον: *Cum Christo imperium geris, cum Christo munus hoc administras. Ab illo gladium accepisti, non tam vt eo vtaris, quam vt mineris ac terreas.*

Quare tibi videndum est, vt illum, tanquam donarium quoddam purum & integrum, ei qui dedit serues. Imago Dei es: verum imaginem quoque Dei regis, quæ quidem hic certa dispensatione gubernatur, ad aliam autem vitam migrat, ad quã omnes quoque concedemus, posteaquam in hoc vitæ carcere, vel stadio, vel præsignatione, vel adumbratione, aliquantisper luserimus. Seuere D. Gregorius. Cordate vero Damascenus cap. 35. de Barlaam & Iosaphat: *Qui magnam potentiam nactus est, eum à quo huiusmodi accepit, pro viribus imitari debet. Hac porro in re Deum maxime imitabitur, si misericordia nihil potius antiquiusque habuerit. Huc accedit quod subditos nihil æque ad beneuolentiam allicit, vt beneficii gratia egentibus concessa. Nam obsequium illud quod ex metu oritur; adumbrata est adulatio per fictum honoris vocabulum eos qui animum ipsi adiiciunt ludificans, ac circumscribens. Atque is qui inuito animo paret, oblata occasione seditionem excitat. Qui autem beneuolentiæ vinculis constrictus tenetur, firmam ei qui rerum potitur obedientiam præstat &c.*

TACITVS lib xv. Annal. cap. xxxvi. *Sueti aduersus fortuita aspectu Principis refoueri.*

ADSPECTVS PRINCIPIS IN CALAMITATE POPVLO SOLATIVM.

Caput XXI.

SVMMVLA.

Minus potest amici medicive præsentia alloquiumq; rebus aduersis, quam adspectus principis pr.

Hoc ideo, quia populo habeatur pro Deo, quique nutu vnico mala cuncta conuertat in melius. §. 1.

Quidquid Deus vult, statim peractum est. §. eod.

Eademq; potestate pollet magistratus superior. §. eod.

Aut sane ita sibi persuadent subditi. §. 2.

Varronis aduentus Romæ cur gratus S. P. Q. post cladem Cannensem. §. 3.

Aspectus Ducis in exercitu plurimum promouet. §. 4.

Eumenes quomodo eluserit consilium Antigoni. §. eod.

Imperator æger sauciusve, militi tamen se ostendit in prœliis grauioribus. §. 4. & 5.

Spectator enim testisque certaminis vel tacitus vrget, & accendit pugnantium animos. § §. iisdem.

Hinc Duces egregii, neglecta sæpe salute propria notabiles se reddebant prœliantibus. §. 7.

Vel in curru sublimiores, vel armis fulgentiores, vel deniq; detracto capitis tegmine. ibid.

Vnde deridetur Parisades rex Ponti. §. *eiusd. fine.*

Vultus Imperatoris hilaris plus valet in pugna, quam prolixa concionantis adhortatio. §. 8.

Speculum mentis vultus est; prodit q; lætitiam mœroremue, velit nolit. §. 9.

Turpes heic Iason, Pythagoras, Antigonus, Domitius, Pompeius, Vitellius. ibid.

Cui spiritus est erectior, spem vultu simulat, premit alto corde dolorem. §. 10.

Catalogus eorum qui heic egregie mimum suum peregere. §. *vlt.*

SCRIBIT Aristoteles lib. 9. Ethicorum cap. 11: *Amicorum conspectus, præsertim calamitoso, iucundus est, magnoque ad sedandum ac tollendum dolorem adiumento. Inest enim in amico vis quædam consolandi, tum aspectu, tum sermone, si sit commodus & vrbanus.* Quæ nunquam lego, quin etiam exemplo recorder versuum Philemonis:

> *Cuius videre vult rei me gratia?*
> *An sicut ægri, quos premit grauis dolor,*
> *Medicum vbi viderint, dolere desinunt:*
> *Sic quando mœror quempiam occupauerit*
> *Adesse amicum si videt, mœret minus?*

Quorum vim cum excutio; haudquaquam miror, ita acquiescere Principi suo vulgus; vt eo præsente nihil fere sibi vspiam metuat mali, ne in summa quidem calamitate. Quippe si ab amico, ab medico, tantum nobis pollicemur; quid ni omnia speremus de potestate illa quæ hoc cum Deo putatur habere commune, vt *cuncta supercilio moueat*? Sane quemadmodum vbi

> *pater Superum prospexit ab æthere terras;*
> *Ecce viget. quodcunq; videt. mundum reparasse*
> *Adspexisse fuit. solus fouet omnia nutu:* Sidon. in Auitum.

sic regibus similiter omne statim

> *quicquid voluere peractum est.*

§ 1. Cui sensui non inconcinne Mamertinus Panegyr. ad Iulianum Imper: *Scire satis est cunctas Macedoniæ, Illyrici, Peloponnesi ciuitates vnis aut binis epistolis maximi Imperatoris induisse nouatis mœnibus iuuentutem.* Nec inconsiderate Aristides Orat. de Smyrna ad Impp. Romanos: *Atque cum apud me cogito veterum Imperatorum quendam interim dum talis luderet, ita dixisse,* NOLO NASAMONES ESSE; *deinde periisse Nasamones; merito de vobis hoc videor sperare posse, si operam detis & vestris vtamini moribus, atque hoc solum prædixeritis, vos velle Smyrnam esse; breui omnes optata visuros esse.* Allusitque rotunde Apuleius libro 7. Metam: *Denique noluit esse Cæsar Hæmi latronis collegium; & confestim interiit. tantum potest nutus etiam magni Principis.* Sed & in encomio Andronici senioris collocat Gregoras: *Ita tu quidem & deliberas & disponis omnia, vt nemo omnium prius illa cogitare possit, quam perfecta fuerint: idque adeo facile; vt difficilius sit aliis ea commemorare, quam tibi administrare.* Idem diu ante pronunciarat de Traiano Imper. Plinius paneg. cap. 30. vbi agebatur de sterilitate Nili: *Igitur inundatione, id est, vbertate, regio fraudata sic opem Cæsaris inuocauit vt solet amnem suum. Nec longius illi aduersorum fuit spatium quam dum nunciat. Tam velox Cæsar potentia sua est, tamque in omnia pariter intenta bonitas & accincta, vt tristius aliquod sæculo tuo passis, ad remedium salutemque sufficiat, vt scias.*

§ 2. Atque ea quidem vulgi existimatio: quam item expresse produxit Ammianus in Iuliano appropinquante Viennæ lib. 15: *Communiumque remedium ærumnarum in eius locabat aduentu, salutarem quendam Genium adfulsisse conclamans, nec sequius arbitrata.* Haud dissimulauit eam Iosephus, vbi agit de se & Iotapatanis, lib. 3. Ἁλώσ. cap. 18: *Denique pueri & senes, itemque mulierculæ cum infantibus flentes ad eius pedes accidebant, eumque omnes complexi tenebant, & vt fortunæ socius sibi remaneret, cum ploratibus supplicabant: non inuidia salutis eius, quantum ego arbitror, sed propria spe. nihil enim se mali, remanente Iosepho, existimabant esse passuros.* Et haud alia de caussa Suetonio scriptum de Tiberio Capreis agente cap. 40: *Statimque reuocante assidua obtestatione populo, propter cladem qua apud Fidenas supra xx. hominum millia gladiatorio munere Amphitheatri ruina perierant; transiit in continentem, potestatemque omnibus adeundi sui fecit.* Similiter & Capitolinus in vita M. Antonini Philosophi: *Sed interpellauit istam felicitatem securitatemque Imperatoriam, prima Tiberis inundatio, quæ sub illis grauissima fuit: quæ res & multa vrbis ædificia vexauit, & plurimum animalium interemit; & famem grauissimam peperit. quæ omnia mala Marcus & Verus sua cura & præsentia temperauerunt.* Imo diserte Liuius de Romanis deprehensis ad Furculas Caudinas, lib. 9: *Ad Consules mœstos, ne aduocantes quidem in consilium (quando nec consilio nec auxilio locus esset) sua sponte legati ac tribuni conueniunt; militesque in prætorium versi, opem quam vix Dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt:* Quin & eius Ducis præsentia petita, cuius incuria ipsi pereuntes peribant. Plutarchus in vita Crassi: *Crassi vero, etsi omnium eum calamitatum auctorem existimarent, conspectum & vocem desiderabant tamen.*

§ 3. Et hoc fuit, cur Varronis aduentum haud etiam ingratum habuerit Senatus populusque Romanus post cladem Cannensem: etsi aliorsum trahere nitatur Val. Maximus libro 3. cap. 4: *Miro quoque gradu Varro ad consu-*

Consulatum ex macellaria patris taberna conscendit. Et quidem fortuna parum duxit sordidissimæ mercis capturu alito, XII *fasces largiri; nisi etiam L. Æmilium Paullum dedisset collegam: atque ita se in eius sinum infudit, vt cum apud Cannas culpa sua vires populi Romani exhausisset, Paullum, qui prœlium committere noluerat, occidere pateretur; illum in vrbem incolumem reduceret. quinetiam Senatum gratias ei agentem, quod redire voluisset, ante portas eduxit: extuditque vt grauissimæ cladis auctori etiam Dictatura deferretur.* Candidiore iudicio Silius lib. 10. Punic. vers. 626:

> *Ergo omne effundit longo iam se agmine vulgus*
> *Gratantum, magnaq; actum se credere mente*
> *Testantur, quod fisus avis sceptrisq; superbis,*
> *Laomedontiadum non desperauerit vrbi.*

Nec alia ante ipsum opinione Liuius extremo libri 22: *Adeo magno animo ciuitas fuit, vt Consuli ex tanta clade, cuius ipse magna caussa fuisset, redeunti, & obuiam itum frequenter ab omnibus ordinibus sit, & gratiæ actæ, quod de Republ. non desperauisset; cui si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil recusandum supplicii foret.* Atque ex istis liquet, quid momenti habeat prætextus Neronis apud Tacitum; omittentis peregrinationem: *Deseruit inceptum, cunctas sibi curas amore patriæ leuiores dictitans. vidisse ciuium mœstos vultus, audire secretas quærimonias: quod tantum aditurus esset iter; cuius ne modicos quidem egressus tolerarent: sueti aduersum fortuita aspectu Principis resoueri.* Minusque habet adulationis quam primo videtur aspectu, versus in Augustum Horatii, lib. 4. Oda 5:

> *Lucem redde tuæ Dux bone patriæ!*
> *Instar veris enim vultus vbi tuus*
> *Adfulsit; populo gratior it dies,*
> *Et soles melius nitent &c.*

§ 4. Sane tantum poterat in exercitu, in prœlio aduerso ne an secundo, adspectus ducis, vt omnia in eo poneret miles. quod ipsum licet alibi item attigerim; libet heîc iterum renouare; aliorum tamen Scriptorum auctoritatibus; ne quis obiiciat repetitam cramben. Hucitaque respexit Dux apud Arrianum Lib. 1. Ἀναβάσ. *Memnon Rhodius monuit non esse cum periculo confligendum cum Macedonibus, qui & peditatu superiores essent, & præsentem haberent Alexandrum; ipsi vero Darium absentem.*

> *nam longe melius homines*
> *Opus aggrediuntur, quando Principes in conspectu habent.*

Nec hoc tantum; sed incenduntur adspectu eius, vt dixi. quod infinitis auctorũ locis docemur, vt & istis Curtianis libro 4: *Curru Darius, Alexander equo vehebatur. Vtrumque regem delecti tuebantur, sui immemores. quippe amisso rege nec volebant salui esse nec poterant. nam ante oculos sui quisque regis mortem occumbere ducebant egregium.* Nec aliud arguunt illa Plutarchi in Eumene: *Antigonus autem ex captiuis audiens implicitum morbo Eumenem, & lectica gestari grauiter affectum, haud magni negotii duxit laborante illo alios obterere. quapropter maturauit acie dimicare. Vt vero hostium instructorum præuectus figuram & ordinem est contemplatus, diu attonitus substitit. Mox lectica conspecta, quæ ab vno cornu ad alterum circumferebatur, cachinnatus suo more Antigonus, ait ad amicos, Hæc nimirum est lectica, quæ infesta nobis stat.*

§ 5. *Inde agmen ilico retro reduxit, ac castrametatus est.* Hinc & de Mithridate rege sauciato in prœlio, recenset Appianus libro de bellis eiusdem: *Tandem Timotheus medicus cohibito sanguine, sublimem eis ostendit: sicut olim in India Macedonibus de Alexandro sollicitis, rex ipse in naui se curandum præbuit, vt esset spectaculo omnibus.* Quocirca & de Tito prodit Egesippus lib. 5. Excid. Hierosol. cap. 35: *Ipse quoque simul descendere volens reuocabatur à suis, ne in angusto nocturnis etiam plerumque temporibus, quibus necesse erat insidiantium fraudi occurrere, periculi aliquid in se excitaret; cum amplius proficeret si spectator belli adesset, quo vnusquisque promptius sibi decernendum arbitraretur, sub oculis Cæsaris præliaturo. omnia enim quæ circa templum gererentur, velut in theatro quodam, ex loco Antoniæ desuper visebantur.* Iterumque fine capitis: *Nocte plus erat periculi à suis. per diem Romanus vehementior aderat; quem totius spectator certaminis Titus vel tacitus vrgebat.* Sed & multis retro sæculis Alexander apud Arrianum lib. 2: *Et alios prout quisque præclarum aliquod & periculosum facinus edidisset, spectabat. atque ea parte primum qua premebat Alexander murus captus est.* Posteriori quoque æuo Nicetas de Manuele lib. 3: *Studia porro Romanorum atque audaciam, æmulatio Latinisque præcellendi cupiditas, & Imperatoris oculi, iudices actorum incendebant.* Quatenus expressit Liuius, vbi Carthaginem oppugnat Scipio libro 26. *Hortatur, imperat quæ in rem sunt: quodque plurimum ad accendendos militum animos interat, testis spectatorque virtutis atque ignauiæ cuiusque adest. itaque in vulnera ac tela ruunt: neque illos muri neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim ascendant.* Quibus adnecti potest

§ 6. Choniatæ & istud lib. 2. de Manuele Comneno: *Romani cladibus excitati, subinde noui aliquid in conspectu Imperatoris excogitant, fortia facinora edunt, tolerantiam ærumnarum declarant, rationibus in re dubia inuertis: vnde quanta calliditate, & rei militaris vsui valerent, elucebat.* Induunt nimirum Abradatæ spiritus, de quo vxor sua Cyro lib. 7: *Et ipse sat scio, non quid sibi accideret cogitabat; sed quibus facinoribus editis tibi gratificaretur.* Quibus stabiliamus verba Synesii libro de regno: *Nemo si testem habeat laborum suorum Imperatorem, illos defugere solet.* & mox sequentia: *Quis non prodigus in sanguine suo profundendo, si laudatorem habeat Imperatorem, futurus esse videatur?* Huic effectui allusit versus Virgilianus lib. 9:

> *Tum vero incumbunt. vrget præsentia Turni;*
> *Atq; omnis facibus pubes accingitur atris &c.*

§ 7. Nec alia de caussa Duces, sine salutis propriæ cura, notabiles se reddebant pugnantibus suis. Testatur Darius, lib. 4. Curtii: *Ipse non patrio more solum, sed etiam vt conspici possim, curru vehor: nec recuso quo minus imitemini me, siue fortitudinis exemplum, siue ignauiæ fuero.* Cui accommodes Ouidianum distichon libro 4. de Ponto Eleg. 7. ad Vestalem:

> *conspicuus longe fulgentibus armis,*
> *Fortia ne possint facta latere, caues!*

De Germanico quoque Tacitus lib. 2. Annal: *Quin & Inguiomerum tota volitantem acie, fortuna magis quam virtus deserebat. & Germanicus, quo magis nosceretur, detraxerat tegimen capiti orabatque insisterent cædibus &c.* Huc quadrare videtur locus Appiani lib. 4. de bel. ciuil: *Et Cato Catonis illius filius sæpe ingerens se hostibus. postremo deposita galea, siue vt agnosceretur, siue vt periret facilius siue vtraq; de caussa, &c.*

§ 8. Est ergo quod omnibus rideamus cachinnis tenebrionem illum Polyæni lib. 7: *Parisades rex Ponti aliã vestem habere solebat, cum militum inspectionem faceret, aliam, cum periculum aduersus hostes subiret: in alia, si quando fugam tempus postularet fugiebat. Nam ordines instruens ab omnibus cognosci: periclitans, nemini hostium notus esse: fugiens autem, neque suos neq; hostes scire, quis esset, voluit.* O leporem galeatum! parumque gnarum, in rebus extremis subuenisse sæpe admodum salutariter toti exercitui nutum Ducis læti ac confidentis. Quapropter optime inter alia præcipit ductori suo Onosander cap. 13: *Si quando pauor aliquis aut metus exercitum inuasit, vel quia noua sociorum accessione hostium numerus accreuit, vel quia potior quodammodo gentis illorum videtur; tum maxime Imperator hilarem, latum, ac intrepidum vultum militibus ostendat. Nam ad Imperatoris adspectum, quasi ad exemplum, ceterorum animi conformantur. Et magnanimi hilarisq; Ducis confidentiores copiæ sunt; nempe quasi nihil sit periculi: contra si pauidus ille ac mœstus appareat, animos simul abiiciunt, velut maiore quadam malitate impendente. ideoq; satius erit decora & suaui vultus compositione multitudinis pectora erigere, quam verbis & concionibus adhortari. nam illi vt è re nata confictis plerumq; diffidunt. At vero cum serenam ac securã Imperatoris frontem contuentur, simplicem non simulatã esse existimantes, metum quoq; omnẽ abesse debere, persuaderi sibi facile patiuntur.* ita Onosãder quib. detegit vim miserationis Plutarchi in Gracchis, qua prosequitur trepidationẽ

Man-

Mancini, *qui ob ærumnarum molem, ne ipse meminerat se esse Ducẽ.* Eo enim sermone indicat, multo minus sui meminisse ipsum imp'icem. Valet enim ibi Vegetianum dictũ lib.3.cap.25: *Necesse est ad fugam paratisint, qui Ducem suum sentiunt desperare.* At desperat cui vel frons trepida, vel oratio. neque enim sufficit alterutrum. certe non oratio sola.

§ 9. Vere namque pronuntiat Achilles Tacitus libro 6. Leucippes: *Vt illud mihi non recte dictum videatur, MENTEM omnino cerni non posse: in vultu enim tamquam in speculo, perfecte cernitur. Nam si læta fuerit, ipsa procul dubio lætitia in oculis relucet: sin vero tristis, contrahitur frons, ægrimoniamque ipsam refert.* Huc respicit libro Liuii 21. versus Scipionis ad milites: *Non vereor ne quis me hoc vestri adhortandi caussa magnifice loqui existimet; ipsum aliter animo affectum esse. Licuit mihi &c.* Et turpiter heic deprehensus Domitius, teste Cæsare lib.1. belli ciuil: *Literis perlectis, Domitius dissimulans, in consilio pronuntiat, Pompeium celeriter subsidio venturum: hortaturq; eos, ne animo deficiant, quæq; vsui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse arcane cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumq; fugæ capere constituit. Cum vultus Domitii cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius, timidiusq; ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumque cum suis consultandi caussa secreto præter consuetudinem colloqueretur, consilia conuentusque hominum fugeret, res diutius tegi, dissimularique non potuit &c.* Nec confirmate satis Cn. Pompeius, vt quidem placuit Lucano, lib.7. Pharsal:

> *Vidit vt hostiles in rectum exire cateruas*
> *Pompeius, nullasque moras permittere bello,*
> *Sed Superis placuisse diem; stat corde gelato*
> *Attonitus. tantoq; Duci sic arma timere*
> *Omen erat. premit inde metus.*

Omnino vero præter personam suam Iason apud Valerium, lib.3. Argonaut:

> *Ipse etiam Æsonides (quamquam tristissima rerum*
> *Castiganda Duci, vultuq; premenda sereno)*
> *Dulcibus indulget lacrimis, aperitq; dolorem.*

Grauiter item impegit Pythagoras apud Liuium lib.34: *Sed inter agenda hæc; pauorem iniectum aduentu Romanorum dissimulare haud quaquã poterat &c.* Plus etiam quam puerilis, Taciti Vitellius lib. 3. Annal: *Ad omnes nuntios vultu quoq; & incessu pauidus, dein temulentus.* Proinde non sine ratione Plutarchus in Demetrio de Antigono, die eo quo periit: *Nam qui esse celsus in prœliis & exultare consueuerat, & magna vti voce verbisq; elatus, subinde etiam instante iam prœlio per cauillum ridiculum quippiam iacere ad constantiam suam & contemptum hostium ostendendum; tunc cogitabundus fere & taciturnus conspiciebatur, filium q; suum exercitui ostendit commendauitque, successorem designans.* Malum profectus & omen & factum.

§ 10. Quocirca & nos in alia omnia ibimus, audiemusque Leg ... thetæ datum consilium a Gregoria lib.8 *Si non tua, at aliorum caussa, & linguam tuam & te totum ad hilariorem habitum conformato. Imitare solertes gubernatores, qui & aduentantibus & tam vrgentibus periculis tristitiam dissimulant. Nam cum sciant spem salutis vectorum omnium à suis pendere labris, eos in spem bonam erigunt & confirmant: quamuis sæpe & mari fundo exæstuet imo, & præruptus aquæ mons supra caput astet & imber violentus è nubibus erumpat, & discrimen ante oculos versetur.* Verba in imas demittenda medullas Ducibus; vtpote quibus se pares perpetuo præstitere Rectores optimi. Vnde natum illud Virgilii:

> *Spem vultu simulat, premit alto corde dolorem.*

Et ab eadem origine monitum Senecæ Polybio cap.24: *Quod Duces magni faciunt, rebus afflictis, vt hilaritatem de industria simulent, & aduersas res adumbrata lætitia abscondant; ne militum animi, si fractam Ducis sui mentem viderint, & ipsi collabantur, id nunc tibi quoq; fa ... ndum est. n. due dissimilem animo tuo vultum, & si potes, proice omnem ex te dolorem. sin minus introrsum abde & contine ne appareat; & da operam vt fratres tui te imitentur; qui honestum putabunt, quodcunq; facientem viderint, animumq; ex ... ita tuo sument. & solatium debes esse, & solator illorum. non poteris autem horum mœrori obstare, si tuo indulseris.* Talis lib.10. Liuii Papirius: *Illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum: seu suopte ingenio, seu fiducia bene gerendæ rei &c.* Talis Curtii lib.10. Alexander: *Tantam fiduciam sui militibus fecit; vt illo præsente nullius hostis arma nec inermes timuerint.* Deque eodem antea idem lib.4: *Haud alias tam alacrem viderant regem, & vultu eius interrito certam spem victoriæ augurabantur.*

§ 11. Talis Scipio, qui post allocutionem militum, memorante Liuio lib.30: *Adeo celsus hac corpore, vultuq; ita læto, vt vicisse iam crederes, dicebat.* Egregius quoq; hac in re Agesilaus, de quo in vita ipsius Xenophon: *Et consueuerat se, vt quoties in metu esset, hilaritatem præ se ferret: rebus contra secundis humilis esset;* Dexter quoque similibus casibus Cæsar Iulius; præconio Lucani lib.10. vers.14:

> *vultu semper celante timorem*
> *Intrepidus.*

Nec tiro in arte ista Tiberius. Audito enim desciuisse Gallias, Germaniam, Hispaniasque &c. refert Tacitus lib.3. Annal: *Tanto impensius in securitatem compositus; neq; loco neq; vultu mutato: sed vt solitum, per illos dies egit altitudine animi, an compererat modica esse, & vulgatis leuiora.* Præclare quoque de Vercingetore Cæsar lib.7. Gall: *Fuit hæc ratio non ingrata Gallis; maxime quod animo non defecerat: tanto accepto incommodo; neq; se in occultum abdiderat, & conspectum multitudinis fugerat: plusq; animo prouidere & præsentire existimabatur; quod re integra primo incendendum Auaricum, post deserendum censuerat. itaq; vt reliquorum Imperatorum res aduersæ auctoritatem minuunt; sic huius ex contrario dignitas incommodo accepto indies augebatur &c.* Sed nec de nihilo positum inter Herodis laudes Iosepho lib.ιδ. cap.κε Ἀρχαιολογ: *Herodes obdurato contra sæuientem fortunam pectore & ipse præsenti erat animo; & comites inter eundum singillatim accedens hortabatur, ne mœrori succumberent. hunc enim fugæ officere &c.*

TACITVS lib 11. Annal. cap. xix. *Haud perinde Germanos vulnera, luctus, excidia, quàm ea species trophæorum dolore & ira affecit.*

MONVMENTA VICTORIÆ, GRAVIORA VICTIS IPSAMET VICTORIA.

Caput XXII.

SVMMVLA.

Vitiosa Duci, post partam victoriam, nimia lætitia, nedum fastus ac contumelia, erga deuictos. pr.
Eximius heic Philippus Macedo, Annibal, Epaminondas. §.1.
Sed & gens non vna subduxit ex oculis quidquid dolori ignominiæue esse poterat victis. §.2.
Hinc & Romanus in victoria ciuili, ne triumphabat quidem. §.3.
Quantum exacerbentur homines bello superati renouata rerum tristium memoria, aliquot ostenditur exemplis. §.4.
Duplex sibi statuit trophæum, qui nullum erigit. §.5.
Laudatur ore Catonis, rebus in secundis pudor & modestia. §.eod.
Item calamo Luciani mira moderatio Phantheæ. §.6.
Carpitur elatio & impotentia rerum secundarum. ibid.

MAxime sua constat ratio capiti vltimo Onosandri: *Posteaquam autem omnia feliciter & ex animi sententia cesserint, fine bellicis negotiis imposito, caueat Imperator, ne ob res secundas elatior aut grauior videatur; sed placidus sit ac benignus, reuc fastum minaci ac truculento vultu præ se ferat, sed ciuilem atque amabilem beneuolentiam comiter omnibus exhibeat. Illa enim inuidiam ac liuorem gignunt ista æmulum amorem conciliant.* Certe non ita facile sibi moderari homines in rebus ad votum adfluentibus, testatur Diod. Siculus lib.18. Biblioth. *Plerique omnes fortuna aspirante felicem*

ticem rerum suarum exitum nacti, inflantur, insolescunt, ac per superbiam humanos & communeis casus parum considerant. Indeque non pauci conspiciuntur, secundam fortunam non secus ac grauissimum onus, minus commode sustinere. Nouerat id Philippus, ideoque de eo legimus apud Ælianum lib. 8. Var. Hist. cap. 15: *Philippus cum in Charonea fudisset Athenienses, licet fortuna euectus, tamen appetitum rationi subdidit, neque contumeliose aut intemperanter aliquid fecit. Proinde consultum esse putabat, quemdam ex pueris quotidie, hoc ei mane in memoriam reuocare, quod esse homo. Quare puero delegauit hoc officium, neque ipse prodibat antea, sicut fertur: neque quisquam qui eum conuenire vellet, prius ad eum introibat, quam singulis diebus puer hoc ter ei proclamasset, dicens, Philippe homo es.* Sed nec alium etiam fuisse, vel dicto vel facto post pugnam illam pugnatam; patet ex Iustino lib. 9: *Huius victoriæ callide dissimulata lætitia est. Denique non solita sacra Philippus illa die fecit; non in conuiuio risit; non ludos inter epulas adhibuit; non coronas aut vnguenta sumpsit: & quantum in illo fuit; ita vicit, vt victorem nemo sentiret. sed nec regem se Græciæ, sed ducem appellari iussit. Atque ita inter tacitam lætitiam & dolorem hostium temperauit; vt neque apud suos exultasse, neque apud victos insultasse videretur.* Haud dissimiliter de Annibale Plutarchus in Marcelli vita: *Annibal cætera vilipendens, cæde nuntiata Marcelli, ipse confestim properat in tumulum. Corpus contemplanti, postquam diu & robur & speciem considerauit, nullum dictum excidit arrogantius, nec lætitiam vultu, vt alius fortassis acri & graui sublato hoste, præ se tulit, sed ad insperatã mortem obstupescens, annulo eius ablato, corpus eximie ornatum & cultũ honorifice cremauit. Reliquias in argenteã conditas vrnam, iniecta aurea corona, remisit ad filium.* Neutri horum postponendus Epaminondas, de quo vt & de Leuctrico prœlio, Plutarchus in Apophthegm: *Solitus alias videri vncto corpore, vultuque sereno, post illam pugnam postridie processit squalidus atq; humilis, & interrogantibus amicis ecquid aduersum obtigisset. Non sane, inquit, sed heri sensi me animo altius quam rectum est elatum fuisse: itaque hodie immoderatum illud gaudium castigo.* Et vero subducenda ex oculis omnia quæ victis dolori essent, non semel monuere rerum scriptores. De Romanis ait Florus libro 3. cap. 2: *Nunquam populus Romanus hostibus domitis victoriam suam exprobrauit.* De Græcis Nicolaus apud Diodorum Siculum lib. 13: *Tam obstinate sæuienti, fortasse quis haud intempestiue veterum sapientum dicta proposuerit: Vir, caue, ne nimium fidas: Cognosce te ipsum: Considera fortunam omnium dominam. Cuius rei gratia maiores parentesque totius Græciæ, in victoriis olim bello partis, curauere, ne lapidea sed lignea potius vtcumque trophæa erigerentur? Quod eo videlicet, vt iis breui tempore consumptis, quam celerrime auferentur è medio monumenta discordiæ.* Magis hac in parte moderati Macedones; quorum sic meminit Pausanias in Bœoticis: *Amyntæ quidem filius Philippus, neque ad Charoneam, neque vspiam vel de Barbaris, vel de Græcis à se victis vllum erexit trophæum: neque fuit omnino patrius Macedonibus mos, victorias suas trophæis vllis testatas relinquere. Est à Macedonibus ipsis traditum, Caranum regem suum victo in pugna Cisseo, qui finitimis imperabat, Argiuorum ritu trophæum constituisse. Erumpentem autem ex Olympo leonem ita illud subuertisse, vt prorsus fuerit abolitum. Intellexisse Caranum id sibi merito contigisse, quod eo monimento erecto, spem sibi reditus in gratiam finitimis præcidisset: reliquo dehinc tempore, neq; Caranum, neque successorem quemquam trophæum vllum excitasse; quod nempe sibi ad reditum in gratiam cum hostibus, loci aliquid relictum voluerunt. Satis certum fuit huius rei argumentum quod Alexander neque de Dario, neque de Indicis victoriis trophæum vllum erigendum curauit.* Sic ille. Qui mos adeo etiam placuit Romanis, vt in victoria ciuili ne triumpharent quidem vllo modo. Valerii Max. verba sunt lib. 2. cap. 8: *Verum quamuis quis præclaras res, maximeque vtiles Reipub. ciuili bello gessisset, imperator tamen eo nomine appellatus non est, nec vllæ supplicationes decretæ sunt, neque aut ouans, aut curru triumphauit; quia vt necessariæ istæ, ita lugubres semper existimatæ victoriæ sunt, vtpote non externo, sed domestico partæ cruore. Itaque & Nasica Tib. Gracchi, & Opimius C. Gracchi factiones mœsti trucidarunt. Q. Catulus M. Lepido collega suo cum omnibus seditiosis copiis extincto, tantum moderatum præ se ferens gaudium, in Vrbem reuertitur. C. etiam Antonius Catilinæ victor abstersos gladios in castra retulit. L. Cinna, & C. Marius hauserant quidem auidi ciuilem sanguinem: sed non protinus ad templa deorum & aras tetenderunt. Item L. Sulla, qui plurima bella ciuilia confecit, cuius crudelissimi & insolentissimi successus fuerunt: cum consummata potentia sua triumphum duceret; vt Græciæ & Asiæ multas vrbes, ita ciuium Roman. nullum oppidum vexit. Piget, tædetque per vulnera Reipub. vlterius procedere. lauream nec senatus cuiquam dedit nec quisquam sibi dari desiderauit, ciuitatis parte lacrymante.* Hocque est quod indicat Florus memoratis triumphis Iulii Cæsaris, lib. 4. cap. 2: *Pharsalia & Thapsos & Munda nusquam; & quanto maiore erant de quibus non triumphabat?* Neque alia de caussa Tiberius Taciti lib. 3. Annal: *Atque idem cum Valerius Messalinus Signum Aureum in æde Martis Vltoris; Cæcina Seuerus Aram Vltioni, statuendam censuissent, prohibuit: ob externas victorias sacrari dictitans; domestica mala tristitia operienda.* Eaque propter indignatur Lucanus lib. 1. vers. 13:

> *Quis furor, ô ciues? quæ tanta licentia ferri,*
> *Gentibus inuisis Latium præbere cruorem?*
> *Cumq; superba foret Babylon spolianda trophæis*
> *Ausoniis, vmbraq; erraret Crassus inulta,*
> *Bella geri placuit nullos habitura triumphos?*

Nec minus seuere inuehitur in dictum Cæsarem Plutarchus vita eius, vbi agit de bello contra Pompeii liberos: *Hoc Cæsar bellum gessit nouissimum. Quem de eo duxit, triumphus supra modum fuit Romanis acerbus. Neque enim alienigenis ducibus vel regibus oppressis barbaris sed viri Romani summi calamitate afflicti liberis & familia semel oppressis, fœdum habebatur patriæ insultare calamitatibus, atque exultare ob has, quarum vnica apud deos atque homines, quod necessario esset eo compulsus, existebat defensio: idque quum ante nec nuncio nec literis victoriam ex bellis ciuilibus relatam publice significasset, sed gloriam illam reiecisset rubore.* Egregia hæc prima præ nouissimis. Nam quantum exacerbentur homines renouata rerum tristium memoria; gnaue hic ostendit Tacitus lib. 2. Annal: *Miles in loco prœlii Tiberium Imperatorem salutauit struxitque aggerem, & in modum trophæorum arma (subscriptis victarum gentium nominibus) imposuit. Haud perinde Germanos vulnera, luctus, excidia, quam ea species dolore & ira affecit. Qui modo abire sedibus, trans Albim concedere parabant, pugnam volunt, arma rapiunt. plebes, primores, iuuentus, senes agmen Romanum repente incursant, turbant &c.* Quanti etiam steterit Turno balteus Pallanti ablatus; scimus ex Virgilii lib. 12:

> *Stetit acer in armis*
> *Æneas, voluens oculos, dextramq; repressit.*
> *Et iam iamq; magis cunctantem flectere sermo*
> *Cœperat infelix humero quum apparuit ingens*
> *Balteus, & notis fulserunt cingula bullis*
> *Pallantis pueri victum quem vulnere Turnus*
> *Strauerat, atque humeris inimicum insigne gerebat.*
> *Ille oculis postquam sæui monumenta doloris*
> *Exuuiasque hausit: furiis accensus, & ira*
> *Terribilis, Tune hinc spoliis indute meorum*
> *Eripiare mihi? Pallas te hoc vulnere, Pallas*
> *Immolat, & pœnam scelerato ex sanguine sumit.*
> *Hoc dicens ferrum aduerso sub pectore condit*
> *Feruidus. ast illi soluuntur frigore membra.*
> *Vitaque cum gemitu fugit indignata sub vmbras.*

Sic poetarum princeps. cui subiungam gemmea verba Imper. Manuelis ad filium cap. 77: *Honestum facinus, illustris est præco. Hominis modestia, qui magna peregit, duplum tropæum statuit; tum factis ipsis, tum quod ob ea se non efferat. At vero qui magnas res gerit & magna loquitur, tantumque non volare gestis præclare rebus ipse sibi videtur; etiam iis molestus ac grauis fuerit, qui eius opera bonis fruuntur. Est enim aduersa deo quoque superbia. Quapropter si gloriæ cupidus es, factis eam persequi debes, non verbis arcessere. nam arcessentes fugit, & ad illos, qui factis eam prensant, quam lubentissime accedit.*

Pater

Præclare igitur Scipio Annone duce Carthaginiensium occiso, apud Val. Maximum lib. 5. cap. 1: *Corpus eius è tabernaculo suo amplo funere extulit; nec dubitauit hostis exequias ipse celebrare: tum demum victoriam & apud Deos & apud homines minimum inuidia habituram credens, cum plurimum humanitatis habuisset.* Sed & merito quis exosculetur vocem L. Valerii monentis Senatum Liuii lib. 34: *Quo plus potestis, eo moderatius imperio vti debetis.* Excipiatque neruo brachiali dictum Ciceronis lib. 1. Offic: *Recte præcipere videntur, qui monent, vt quanto superiores simus, tanto nos submissius geramus.* Quo respiciunt quoque isthæc Catonis, citata Gellio lib. 7. cap. 3: *Scio solere plerisque hominibus rebus secundis atque prolixis atque prosperis animum excellere, superbiam atque ferociam augescere, atque crescere, quod mihi nunc magnæ curæ est, quia hæc res tam secunde processit, ne quid in consulendo aduersi eueniat, quod nostras secundas res confutet; neue hæc lætitia nimis luxuriose eueniat. aduersæ res se domant & docent quid opus sit facto. secundæ res lætitia transuorsum trudere solent à recte consulendo atque intelligendo. quo maiore opere edico suadeoque, vti hæc res aliquot dies proferatur, dum ex tanto gaudio in potestatem nostram redeamus.* Quibus ipsis veniunt mihi in memoriam Luciani hæc libro de imaginibus; vbi maxime laudi dat Pantheæ, in tanto dignitatis culmine: *Quod neque fastu ob blandientis fortunæ prosperitatem intumescat, neque vltra humanæ sortis mensuram temere efferatur, fortunæ confidens, sed seruata æquabilitate animi, se ipsam cohibeat; nihil procacius aut insolentius, quod aliis foret molestiæ, animo concipiens: sed vt erga accedentes populariter affecta sit, ac dextris copulatis eosdem benigne atque amanter suscipiat. Tanto enim his quibus cum sermonem conferunt, sunt acceptiores, quanto altiori fortuna euectæ nihil superbi fastidii aut contemptus tragici præ se ferunt. Veluti omnes illi qui sua potentia non in hoc vtuntur, vt procaciter contemnant alios, sed potius vt benigne aliorum subleuent inopiam, illi soli acceptis à fortuna bonis maxime digni habendi sunt, ac soli illi inuidentiæ malum possunt effugere. Nemo enim facile ei fortunato inuidebit, quem prosperis rebus affluentibus moderato vtentem animo conspexerit, neque iuxta Aten Homericam illam super hominum capita incedentem, ac inferiorem calcantem. Quod plerumque euenire solet iis qui humili atque abiecto sunt animo fortunæ arriuentis procacitate intemperanter efferatis. Posteaquam à fortuna nil tale sperantes ex improuiso sublimes in currum quendam volatilem euecti sunt, intra fortunæ mediocritatem consistere nequeunt, neque deorsum elatos torquent oculos sed semper nituntur in arduum. Quare non raro veluti Icarus liquefacta illis quam celerrime cera, ac alis defluentibus per præceps in marinos fluctus deuoluuntur, spectatoribus risum exhibentes. Quotquot autem instar Dædali alarum vtuntur remigio, neque admodum in sublime elati volant, certi quod alæ ex cera illis conglutinatæ sunt, rerum autem in abundantiam ad humanæ vitæ societatem subleuandam expromunt, neque non contenti sunt saltem ab vndis paulo altiores inferri, adeo vt crebro etiam alas volando humefaciant, nec solis æstui & feruoribus easdem liquefaciendas exhibent; illi tuto iuxta ac moderate volatu vtuntur. Quem cursum quispiam & in hac maximis efferre laudibus iure optimo possit. Quocirca dignissimum etiam ab omnibus fructum percipit, optantibus vt hæ alæ quam diutissime illi permaneant, bonis subinde affatim afluentibus.* Hactenus ille; quibus veluti bulla quadam, sustinere libuit capitis istius sigillum. Nec enim verba digna delitescere in angulis; quibus hodie fere, præter omne meritum, infoditur iocosa lepidi nominis libertas.

§ 6.

TACITVS lib v. Historiarum cap. 1. *Comitate & alloquiis prouocans officia.*

AFFABILITAS COMITASQVE, DECENTIOR MAGISTRATVI, QVAM SVPERCILIVM AC FASTVS.

Caput XIIX.

SVMMVLA.

Regnum seruitus est, sed nobilis, ideoque necesse, vt sit populi mancipium, quisquis sese impendere cupit patriæ. pr.

Bene autem seruit qui diligens obsequiosusque, nec arrogans est, nec insolens cogitatu, sermonibus, factis. ibid.

Ergo qui heic inflatur, suam prodit aut inhabilitatem aut imprudentiam. §. 1.

Qualis Pausanias, qualis Perdicca, qualis Lucullus, qualis Priscus. ibid. & §. 2.

Virtutes omnes tam priuatorum quam publicorum vna exstinguit superbia. §. 3.

Tanquam quæ sit, supra omne vitium, supra omnem execrationem, immanissima pestis. ibid.

Ac ne in regibus quidem tolerabilis. §. 4.

Ventosi qui sunt, produnt male apud ipsos habitare, acquisitum arte non bona honorem. ibid.

Certe Arrogantia proles est Ignauiæ. §. 5.

Modestia vero & Comitas Magnanimitatis. §. 6.

Fructus vtriusque, alius atque alius producitur. §. 3. 5. 6. & seqq.

Sublimissimus esse cupis? fias omnium summississimus. §. 7. 8.

Facilitas Principum atque popularitas, quibus in rebus eluceat. §. 3. & 9.

Humilitatis commendatio. §. 10.

MVLTA extant benigne tum dicta tum facta Antigoni regis: sed omnia, meo quidem calculo, cedunt eius apophthegmati, servato nobis ab Æliano lib. 2. Var. Hist. cap. 20. vsurpatoque ab Tiberio Augusto ad successorem suum Mauricium, lib. 1. cap. 1. apud Simocattam: *Hic Antigonus cum cerneret filium suum se violentiorem & immodestiorem gerere erga subditos: Annon, inquit nouisti fili, nostrum regnum nobilem esse seruitutem?* Atque istud rex ille non nato suo solum dixit, sed omnibus in magistratu positis. nam sic profecto est:

Populi est mancipium, quisquis patriæ est vtilis.

Et qui heîc haud segregat supercilium à factis, à dictis, à sensibus; aut male nouit fortunam suam, aut male fert. Calpurnii dictum est Declamatione 14: *Negligenter & contumaciter seruit, qui seruire non nouit.* Eodem redit, si arroganter seruit, si insolenter. Itaque huiusmodi quidem magistratus, *similes esse videntur seruo recens locupleti facto, qui domino suo nuper in bonis successit; qui neque vestem nouit, quo pacto induere debeat; neque cœnam ex more ac legitime capere nouit: sed sæpenumero irruens, gallinis, & suillis, & leporinis appositis; pro iis pulmento aliquo aut salsamento oppletur adeo, dum ingurgitando rumpatur:* inquit Lucianus in libro Quomodo historia scrib. Vnde Arrianus in Epictetæis lib. 1. cap. 19: *Qui quacunque veluti prærogatiua est præditus, aut vt præditus non sit, sibi esse præditus videtur, eum omnino necesse est, nisi bene institutus fuerit ea inflari.* Dein Sarisberiensis lib. 4. cap. 8: *Difficillimum est, vt gradus honoris tumorem non pariat in animo imprudentis.* Id expresse ostendit Pausanias: de quo Thucydides lib. 1: *Præterea se aditu difficilem præbebat, & iracundia adeo graui in omnes pariter vtebatur, vt nullus posset accedere. Quamobrem etiam potissimum socii ad Atheniensium partes transierunt.* Nec multum ab eo exemplari abiit Lucullus; Plutarcho prodente in vita ipsius: *Quod non conciliaret animos sibi vulgi militaris, & quicquid subiectis imperio suo blandimenti adhibebatur, semen esse dedecoris duceret & ruinam autoritatis suæ. Quod vero maximum est, ne principibus quidem & dignitate paribus poterat se præbere comem, sed omnes despiciebat, & nihili præ se faciebat.* Eodem cœno immersus vnus ex Alexandri Ducibus, cuius meminit Iustinus lib. 13: *Sed Perdiccæ plus odium arrogantiæ, quam vires hostium nocebant. quam exosi etiam socii, ad Antipatrum gregatim profugiebant. Neoptolemus quoque in auxilium Eumeni relictus; non solum transfugere, verum etiam prodere partium exercitum voluit.* Similique hæsit in voragine ille apud Euagrium lib. 6. Eccles. histor. cap. 4: *Post Philippi-*

§ 1.

§ 2.

lippicum illud ducis munus capessit Priscus, ad quē sine causis grauibus & necessariis non facilis & expeditus patebat aditus: quippe existimauit, si modo multum ipse secum solus versaretur, tum se omnia ex sententia gesturum, tum copias quibus præfuit, eo pacto inductas ad metuendum, multo facilius eius mandatis obtemperaturas. Verum cum ad exercitum superciliis elatis, insolenti obtutu & toto corporis habitu ad nimiam arrogantiam composito accederet, militibusque nonnulla de militum in bellis gerendis tolerantia, de exquisita armatura, denique de præmiis quæ essent à rep. accepturi, exposuisset: illi ante de iis rebus satu persuasi, palam suæ iræ furorem ostendere, simulque eo prorumpentes, vbi tentorium sibi posuerat, omnem magnificum eius apparatum & thesaurum preciosissimum barbarorum more diripere cœperunt: atque parum certe aberat, quin eum ipsum confecissent, nisi equo quodam vectario conscenso, Edessam propere confugisset: quam vrbem missis quibusdam copiis, obsidebant, Priscumque repetebant. O homines inconsideratos! Nimirum iuxta Tullium Verrina prima, *Omnis arrogantia odiosa est.* In tantum quidem vt ea vnica *contubernalis sit Solitudinis*, vt placuit Platoni, censuitque item imper. Manuel Βασιλ. ἀγωγῆς cap. 52. Imo non dubitat asseuerare Basilius Seleuciensis Orat. 35: *Etsi in medium vniuersas virtutes repræsentes, extinguit earum faces ingruens fastus.* Certe eam pestem esse supra omne vitium, supra omne scelus, colligamus ex Latinio Pacato ad Theodosium Imper: *Cum indiscreta felicium pedissequa sit superbia, vix cuiquam contigit & abundare fortuna & indigere arrogantia. cuius quidem ita maiores nostros semper pertæsum est, vt grauiorem semper putauerint seruitute contemptum; eiusque impatientia sint coacti post bellatores Tullos Numasque sacrificos & Romulos conditores, regnum vsque ad nomen odisse. Denique ipsum illum Tarquinium execratione postrema hoc damnauerunt maledicto; vt hominem libidine præcipitem, auaritia cæcum, immanem crudelitate, furore vecordem vocauerunt Superbum; & putauerunt sufficere conuitium.* Quare haud falso D. Ambrosius lib. 2. Offic. cap. 7: *Nouerimus nihil tam vtile quam diligi: nihil tam inutile, quam non amari nam odio haberi, exitiale ac nimis capitale arbitror. Itaque id agamus, vt omni sedulitate commendemus existimationem opinionemque nostram, ac primum placiditate mentis & animi benignitate influamus in affectum hominum. Popularis enim & grata est omnibus bonitas, nihilque quod tam facile illabatur humanis sensibus. Ea si mansuetudine morum ac felicitate animi, moderatione præcepti; & affabilitate sermonis, verborumque honore patienti quoque sermonum vice, modestiæque adiuuetur gratia, incredibile quantum procedit ad cumulum dilectionis. Legimus enim non solum in priuatis sed etiam in ipsis regibus, quantum facilitas blanda affabilitatis profuerit, aut superbia verborumque obfuerit tumor, vt regna ipsa labefactaret, & potestatem solueret. Iam si quis consilio, vsu, ministerio, officiis popularem comprehendat gratiam, aut si quis periculum suum pro vniuersa plebe offerat, non est dubium quod tantum charitas à plebe in eum refundatur, vt populus salutem eius & gratiam sibi præferat.* Sic ille. Cui omnimode assentitur D. Hieronymus ad Theophil. de error. Ioh. Ierosolym: *Qui scorpionibus cædit, & lumbis patris habere se putat digitos crassiores, cito regnum mansueti Dauid dissipat. Certe Romanus populus, ne in rege quidem superbiam tulit &c.* Nec dissentit Ammianus; cuius opinione lib. 29: *Nihil sit tam iniquum, quam ad ardua imperii supercilia etiam acerbitatem naturæ adiungi.* Et quid mirum liberis hominibus, rem esse ingratissimam? ne serui quidem æquo animo superciliosos istos tolerant. Isocrates Paræn. πρὸς Δημονικόν. *Comis erga eos esto, qui te conueniunt, non superbus. nam fastidium & arrogantiam, vel serui dominorum, ægre ferunt: comitas vero grata & iucunda est omnibus.* Imo; quemadmodum alioqui,

Non se meruisse fatetur,
Qui creuisse putat,

vt loquitur Claudianus Panegyr. Consul. Mallii v. 244. ita insuper suspicionem hominibus ingenerat ventosus iste, potestatem obtinere se iniuria. Argute Diuus Chrysostomus ad Philippens. cap. 2. Homilia 7: *Quod quisque rapuit & præter æquum accepit, id deponere nequaquam audet, veritus ne amittatur, atque ex manibus elabatur; sed perpetuo apud se retinet: at qui naturalem quampiam dignitatem habet, is minime metuit ab illa etiam dignitate descendere: certe enim scit nullum sibi illius amittendæ periculum imminere.* Suspiciant igitur se vt volunt fratres isti ac Tantali; dum tamen norint in se dictum esse illud Ouidii:

Flumine perpetuo torrens solet altius ire:
Et tamen hæc breuis est, illa perennis aqua est.

Hinc vere idem Chrysostomus in Epist. ad Corinth. 1. cap. Homilia 1: *Arrogantia & insolentia existit ex vili & abiecta mente, & ex animo ignauo, & illiberali: modestia autem ex magno & excelso animo.* Nec alia sententia Isidorus Pelusiota lib. 3. Epistol. 188: *Equidem ipse humilitatem ab animo magno & excelso; superbiam autem à vili & abiecto proficisci existimo.* Omnino. Vnde Claudianus libro 1. in Eutrop. vers. 181:

Asperius nihil est humili, cum surgit in altum:
Cuncta ferit, dum cuncta timet desæuit in omnes
Vt se posse putet, &c.

Etiam Nazarius Panegyr. dicto Constant. August. de Maxentio: *Inuitus pugnasti, qui tam facile vincebas. Iam dudum quippe prauideras hominem non imperando habilem, non tantæ maiestati capacem; quod magnitudo male crediti numinis extra animi angustias effluebat, &c.* Verum huiusmodi homines alibi repræsentauimus plane nudos. At quinam potissimum sceptro habiles; expressit è sacris literis Iosephus lib. 8. Antiq. cap. 3. vbi inducit Dauidis amicos seniores consuadere Roboamo: *vt comiter populum alloqueretur, & posito aliquantisper fastu regio, ad captandam multitudinis gratiam se accommodaret. hac arte captos, facile illum amaturos: quod natura ita comparatum sit vt subditi delectentur Regibus mansuetis, & de suo fastigio nonnihil se demittentibus.* Ne autem fidei eorum derogemus quia Iudæi fuerint, hem ecce nobis in tali etiam opinione gentes alias. Euripides sane Hippolytum in nominis sui tragœdia sic introducit alloquentem Phædræ nutricem,

Quis enim hominum superbus non est odiosus?
ANG. *In illis vero qui sunt comes, estne aliqua gratia?*
HIP. *Plurima certe, & quidem etiam lucrum cum paruo labore.*

Id quale sit recensebit Gregoras, vbi agit de Andronico lib. 6: *Præterea comitate & suauitate morum, omnes facile adamantinis sibi vinculis deuinciebat. Solet enim dexteritas, & benignitas morum in altiore dignitatis gradu facile omnium animos sibi reddere obnoxios: quemadmodum verno tempore splendidi flores, prætereuntium oculos in se conuertunt.* Hoc illud est Indorum sapientum præceptum: *Principem quo natura sublimior sit, eo humaniorem se inferioribus si præbuerit, charissimum populo futurum.* Hinc & de Honorii patre Claudianus Paneg. Consul. 6:

cum se melioribus addens
Exemplis, ciuem gereret terrore remoto:
Alternos cum plebe iocos dilectaque passus
Iurgia, patriciasque domos priuataque passim
Visere deposito dignatus limina fastu.
Publicus hinc ardescit amor cum moribus æquis
Inclinat populo regale modestia culmen.

Experti id suo bono, tam Germanicus Cæsar, quam Titus Vespasianus; quorum hic in imperio, cognominatus, *Amor ac deliciæ generis humani*; vt præter alios, prodidit Tranquillus cap. 1. additque; *tantum illi ad promerendam omnium voluntatem vel ingenii, vel artis, vel fortunæ superfuit.* Deque eodem Tacitus in fine libri 5. Histor: *Maiore tum vi famaque, agebat, certantibus prouinciarum & exercituum studiis. atque ipse, vt superior sui iam crederetur, decorum se promptumque in armis ostendebat, comitate & alloquiis officia prouocans: ac plerumque in opere, in agmine, gregario militi mixtus, incorrupto Ducis honore.* At Germanico hoc tribuit elogium Tacitus lib. 2. Annal. *Neque multo post extinguitur ingenti luctu prouinciæ & circumiacentium populorum. Indoluere exteræ nationes regesque: tanta illi comitas in socios, mansuetudo in hostes: visuque & auditu iuxta venerabilis, cum magnitudinem & grauitatem summæ fortunæ retine-*

§ 3. § 4. § 5. § 6. § 7.

ret, inuidiam & arrogantiam effugerat. Eundem amorem assecuti alii atque alii modestia sua; sed quos nunc non excito: contentus deterrere tumidos istos hisce Plinianis lib. 8. Epist. vlt: *Absit superbia, absit asperitas: nec timueris contemptum. An contemnitur qui fasces habet? nisi qui humilis & sordidus & qui se primus ipse contemnit.* Non o sane. At contra verbo D. Chry ostomi in cap. 1. Matth. Hom. 3: *Sublimium maxima gloria est, quam maxime se submittere.* Quod idem ita extulit Symmachus lib. 9. Epist. 86. *Ille vere incrementis suis maior est, quem sublimitas parti honoris inclinat.* Confirmaratque etiam auctoritate sua alter ... tro vir consularis. Plinius ad Traianum: *Cui nihil ad augendum fastigium superest, hoc vno modo crescere potest, si se ipse submittat; securus magnitudinis suæ. neq; enim ab vllo periculo fortuna Principum longius abest, quam ab humilitate.* Haud igitur sine caussa inculcat Palæologo filio Manuel Imp. cap. 82: *Viris principibus haud male conueniunt, grauitas atque magnificentia, sed miscenda tibi semper et frigori, quod inesse grauitati videtur, apta quædam suauitas; & seueritati, quæ magnificentiæ videtur inesse, grata quædam popularitas. vt hucquoq; rebus imperio tuo decus conciliis, & audientes dicto subditos in iis habeas, quæ vi mentis primæ perspexeris; absq; quo fit, nihil vtilis rei fieri poterit.*

§ 9. Cæterum quibus in rebus communicatio ista posita sit; colligamus tum ex Ciceronis elogio Pompeiano, Orat. pro lege Manilia: *Iam vero ita faciles aditus ad eum priuatorum, ita liberæ querimoniæ de aliorum iniuriis esse dicuntur; vt is qui dignitate Principibus excellit, facilitate par infimis esse videatur.* Partim ex illis Xenophonteis lib. 1. Histor. Græc: *Inprimis diligentiam Hermocratis, & alacritatem, & popularitatem desiderabant, quo priuatim familiariter vtebantur. Nam de triremium præfectis, & gubernatoribus, & epibatis optimum quemq; sibi cognitum singulis diebus ad contubernium in tabernaculum suum mane ac vespere inuitabat, & cum eis quidquid vel dicturus, vel facturus esset, communicabat &c.* Quæ eadem præclare expressit Cleomenes. de quo ita in vita ipsius Plutarchus: *Quum alios reges Græci adirent, non ita opes & luxum eorum stupebant, vt execrabantur superbiam & fastum tumide & aspere cum appellantibus ipsos agentium. Cleomenem quum adirent, qui rex & vere erat & dicebatur; neque purpuras circa eum, neque lænas, neque lectulorum conspicerent vel lecticarum instrumentum, neque per nunciorum & ianitorum gregem, vel per libellos grauatim & cum difficultate respondentem; verum illum ipsum pallio amictum plebeio ad salutationes occurrentem, colloquentemq; & vacantem exporrecto vultu humanoque adeuntibus: his artibus capiebantur & ducebantur, solumque ab Hercule illum prædicabant ortum.*

§ 10. Sed quid opus verbis? Hæc omnes sciunt; vel à tritis hisce Tullii lib. 1. Offic: *In rebus prosperis, atque ad voluntatem nostram fluentibus, superbiã magnopere fastidium arrogantiamq; fugiamus. nam vt aduersas res, sic secundas immoderate ferre, leuitatis est. præclaraque est æquabilitas in omni vita; & idem semper vultus eademque frons; vt de Socrate item de C. quoque Lælio accepimus. Philippum quidem Macedonum Regem, rebus gestis & gloria superatum à filio; facilitate vero & humanitate video superiorem fuisse. Itaque alter semper magnus, alter sæpe turpissimus fuit: vt recte præcipere videantur, qui monent, vt quanto superiores simus tanto nos submissius geramus, &c.* Desinam igitur in verbis Imper. Manuelis Orat. 7: *Quinetiam si fieri posset, vt animus purpuram sumeret, atque hoc modo aduersus vitia regnum obtineret: non hoc aliter futurum arbitror, quam ipsam humilitatem induendo. Quamobrem dicere fas est de hac differenti, esse dubio procul longe meliorem illis, quæ ad securitatem hominum inuenta sunt, & eamdem eximium in modum eos ornare, quibus adest; omneque virtutem agmen proprietate sua, vique natiua, singulari cum maiestate ac magnificentia cohonestare.* Amplectemur autem hãc lenitatem comitatemq; tanto libentius, quod & nostro alioquin emolumento proprie seruiat. Bene enim placitum Plutarcho. περὶ Ἀοργησ. extremo: *Placidos, mansuetos atque humanos mores, nemini eorum quibuscum viuitur ita gratos, iucundosque esse, vt ei ipsi, qui iis est præditus.*

TACITVS libro XVI. Annal. cap. XXVIII:
Contumaciâ inferiorum, lenitatem imperitantis deminui.

A POPVLO FERE PENDVLA, PRINCIPVM AVT LENITAS, AVT SÆVITIA.

Caput XXIV.

SVMMVLA.

Sæpe male audiunt magistratus, non tam sua culpa, quam populi. pr.

Asperius enim imperant ob contumaciam, ob improbitatem ciuium §. 1.

Et tanto quidem magis, quanto natura proniores erant ad æquitatem ac clementiam. ibid.

Dictum Phalaridis ac Domitiani expenditur. §. eod.

Excusaturq; Triumuiratus reipublicæ constituendæ Augusti, Antonii, Lepidi. §. 2.

Rex inoffensus, ciuem exhibet offensus tyrannum. ibid.

Hinc pro diuersis populi moribus, frenum nunc laxare, nunc attrahere, necesse rectori. § 3.

Interim magna hic opus circumspectione. §. eodem.

Nonque oportet semper esse te Ouium tuorum Pastorem, numquam Laniorem. ibid.

Vnde difficilius multo, ciuem regas, quam hostem qualemcunque debelles. §. 4.

ADEO passim in ore est nomen Tyrannorum; vt ic nemo fere effugiat Principum, qui hodie vim nec ... ure e an iniuria; ipsi videtur. Hoc scio, sæpe eiusmodi conuitio aspersos mini metales: adeo vt non male impingi posset subditis, ipsum illud patris ad filium, è Quintiliani Declamation. 5: *Vestrum quinimo crimen est, quod interdum aliud sumus; & inde manifestum est diuersitatem nostram venire de moribus liberorum: non inuenias asperum patrem, nisi iam peccantis ætatis.* Sane iuxta vulgare prouerbium, *Malo nodo malus cuneus requirendus est*, vt loquitur D. Hieronymus Epistola ad Oceanum; præpostere imputemus potestati, quod est populi. Quippe penes populum esse, lenius ne an secus regantur, testatur Alexander Magnus, cuius dictum habemus libro Curtii 8. cap. 37: *Regum ducumq; clementia non in ipsorum modo, sed etiam illorum qui parent, ingeniis sita est. Obsequio mitigantur imperia. Vbi vero reuerentia excessit animis, & summa imis confundimus; vi opus est vt vim repellamus.* Quæ quo Principi minus vsitata est, eo exardescit acrius. vere enim monet ille in Clitophonte Achillis Tatii lib. 6. *Caue, ne hominem mansuetum irrites: qui cum ira permouetur ferri nequit. Is enim cui mansuetudo inest, si in mite ingenium incidat, mansuetiorem etiam se præstat: sin vero cum inhumano congrediatur, implacabili efferuescit iracundia. Natura enim ita comparatum est, vt in quo ad benemerendum vigeat alacritas, ei ad vlciscendum acerbitas non desit.*

§ 1. Ex hac caussa Nicocles Isocratis in Συμβουλευτικῷ λόγῳ ponit inter alia: *Sæuitiam aut mansuetudinem, non tantum ingeniis tribuite dominorum; sed moribus etiam populorum. Multi enim iam ob improbitatem ciuium asperius imperare, quam vellent, sunt coacti.* Nec aliorsum tendit Marcellus apud Tacitum lib. 16. Annal: *Contumacia inferiorum, lenitatem imperitantis deminui.* Idem volebat Nero in Octauiæ tragœdia vers. 823:

> *Exultat ingens sæculi nostri bonis*
> *Corrupta turba; nec capit clementiam*
> *Ingrata nostram, ferre nec pacem potest,*
> *Sed inquieta rapitur: hinc audacia*
> *Hinc temeritate fertur in præceps sua.*
> *Malis domanda est, & graui semper iugo.*
> *Premenda, ne quid simile tentare audeat.*

Falso quidem ille, sed tamẽ sæpius tale quid contingere, res ipsa clamat; nec aliud volebat sententia Domitiani, arbi-

arbitrantis, *Imperatores à quibus permulti homines non punirentur, fortunatos magis quam bonos esse*; sicut recitat in vita ipsius Cassius. Vnde & Phalaris de se apud Lucianum: *Homines crudelitatis me accusant, non valde reputantes ab vtro nostrum primum huius mali initium subintroductum sit: ea quæ in medio euenere, & quamobrem de ciuibus nefariis sumptum sit supplicium, negligenter complectentes pœnas tamen sceleratis ciuibus irrogatas in crimen vocant, eaq; quæ sibi in illis excruciandis committi visæ sunt crudelitates. Non dissimile factum, si quis apud vos sacrilegum aliquem præcipitio mulctatum vidisset, cæterum quæ nefarie designasset, non reputaret; quemadmodum noctu in templum ingressus sublatis furtim pretiosissimis quibusque donariis fanum religiosissimum impie depeculatus esset; ac etiam statuis manus sceleratas admouisset; magnæ tandem crudelitatis vos accusaret, quod cum & Græci & sancti esse perhibeamini, supplicio affecissetis hominem Græcum prope templum, &c.* Mox: *In summa populi non perpendentes qualisnam ille sit qui rebus imperio præest, siue iustus siue iniustus, simpliciter ipsum nomen tyrannidis prosequuntur odio, ipsique tyranno extreme infensi sunt: & tametsi Æacus aut Minos, aut Rhadamantus principatum gesserit, omnes tamen ex æquo è medio tollere approperant, malos illorum ante oculos sibi proponentes, bonos vero communi accusationi innocenter obnoxios eodem odio complectentes.* Similiter & Gregorius Nazian. Oratione ad Nazianzenos grauiter perculsos: *At nos, dum officium ipsi deserentes, magistratus potestatem iniquo animo ferimus, perinde vtique facimus, ac si quis certaminis præsidem vt improbum accuset, cum ipse in palæstra leges peccet, aut medicum vt indoctum & audacem, quod sectionibus & cauteriis vtatur, cum ipse graui morbo laboret, asperioribusque remediis indigeat.*

§ 2. Sane necessario asperiorem fuisse D. Augustum, innuit Xiphilinus; vbi meminit Titi Imper: *Et hoc respectu quidam Titum parem, longæuo licet, Augusto existimant: cum aiunt, nec Augustum futurum fuisse carum, si minoris temporis spatio vixisset, nec Titum, si maiori. Augustum quidem, quod cum propter inimicos & seditiones asperior initio fuisset; postea beneficiis tam diuturno tempore clarus esse potuit: Titum vero, quod gesto clementer imperio in ipso flore laudis ac gloriæ mortuus sit, cum si vixisset diutius, fortasse, maiore præditum felicitate quam virtute paruisset.* Probe igitur Antipater apud Egesippum libro I. cap. 25. Excid. Hierosol: *Deinde tumultus repressit, conueniens singulos affectu parentis, nunc mollioribus monitis, nunc minis, vt quæ pacis essent potius, quam belli, sequenda arbitrarentur, neue exasperarent animum regis. Qui si inoffensus maneret, ciuem præstaret: si commoueretur, tyrannum exhiberet. etsi mitis esset natura Hyrcanus, cauerent tamen, ne eum contumelia exacerbarent. Sibi quoque studium esse, vt in medium consuleret, pro solicitudine pia, non pro potestate. sed si nouare aliqua tentarent, vindicandi animum sibi non defuturum, Romanorumque amicitiam potius, quam dominationem experirentur.* Eiusdem erat opinionis Theopompus, qui dicente quodam *Spartæ salutem inde proficisci, quod reges ad imperandum haberet idoneos, dixit non eam esse caussam, sed quod ciues obedire nossent.* Plutarchus in Apophtheg. Lacon. Hinc in eisdem habemus Apophtheg. de Agesilao: *Qui in Asia habitabant, eos, aiebat in libertate malos, si seruirent bonos esse.* Nec aliunde occurrit in Floro libri 2. cap. 16: *Critolaus caussa belli: qui libertate à Romanis data aduersus ipsos vsus est &c.* In Liuio vero lib. 34: *Insolenter & immodice abuti Thessalos indulgentia populi Roman. veluti ex diutina siti nimis auide meram haurientes libertatem, ita seruorum modo præter spem manumissorum, licentiam vocis & linguæ experiri, & iactare sese insectatione & conuitiis dominorum.* Suetonius similiter cap. 47. de Augusto: *Vrbium quasdam fœderatas, sed ad exitium licentia præcipites, libertate priuauit.* Vnde etiam Valer. Maximus lib. 2. cap. 7: *In Hispania Q. Fabius Maximus ferocissimæ gentis animos contundere & debilitare cupiens, mansuetissimum ingenium suum, ad tempus deposita clementia, sæuiore vti seueritate coegit. Omnium enim, &c.* Vere itaque dictum est Medo Cobari ad Bessum lib. 7. Curtii cap. 23: *Nobilis equus, vmbra quoq; virgæ regitur: ignauus ne calcaribus quidem.* Idem populo quoque accidit.

§ 3. Quapropter pro huius diuersitatis ratione sese etiam Rector gerat oportet; vti bene meminit de Romanis Aristides Orat. in Roman: *Iam Græcos quidem tamquam nutritios curatis, & eos tum defenditis, tum quasi lapsos erigitis, partim præstantissimis ipsorum & priscis principibus, liberis dimissis, partim aliis moderate, summaque cum parsimonia prouidentiaque gubernatis. barbaros autem pro suo quemque ingenio vel clementius vel asperius regitis, prout hominum principes equorum magistris cedere non decet, verum pro indole temperata singulos gubernare.* Quæ cum ita se habeant; apparet magnam requiri artem, magnam dexteritatem: nec temere dixisse Martialem,

Principis est, virtus maxima, nosse suos.

Agenda sunt enim omnia, adhibita consideratione, iudicio, consilio, conscientia: & vbique præcipuæ partes honesto tribuendæ; vt monet Imper. Manuel cap. 30. Circumspecte etiam Archytas libro de Lege & Iustitia: *Cæterum oportet verum principem non recte tantum imperare scire ac posse, sed etiam humaniter. Turpe enim fuerit pastorem oues odisse, & pecoribus suis infensum esse.* Perspicue quoque D. Chrysostomus Orat. 2. de Sacerdotio: *Si enim leuius agas cum eo, cuius ingenium non mediocrem postulet asperitatem, neq; profundiorem ictum inferas vbi is necessarius sit, partem vulneris putrescentem exsecando sustuleris, partem vero reliquam non persanaris. Contra si durius illato ictu, vt oportuit sectionem, non raro desperatione succumbens doloribus, simul omnibus prorectatis, & medicamento, & ligamentis, sese præcipitem ferendum dederit contrito iugo, dirupto vinculo. Equidem complures recensere queam, qui in extrema, veluti naufragio facto, mala deuenerunt quod par criminibus pœna postularetur. Quippe non conuenit pro criminum ratione, nullo respectu pœnam proponere, verum conjecturis colligere, quo sit peccantium quisque animo, ne sarcire dum vis quod ruptum est, efficias vt magis scindatur; neue erigere quod collapsum est, dum studes, noua opprimas ruina.*

§ 4. Nimirum locum heic fere habet Liuii illud lib. 2. cap. 43: *Excellentibus ingeniis citius defuerit ars qua ciuem regant, quam qua hostem superent.* Quod idem quoque confirmat Oratione ad Cæsarem II, Sallustius: *Inter has difficultates euadendum est tibi, atque in posterum firmanda Respub. non armis modo, neque aduersum hostes: sed quod maius multo asperiusque est, bonis pacis artibus.* Verum de hac re vberior dicendi seges, alio loco.

TACITVS lib. XII. Annal. cap. XLIX. *Heluidius Priscus moderatione plura quam vi composuerat.*

BELLO QVOVIS LONGE PLVRA COMPONAT PRINCEPS MODERATIONE, QVAM VI.

Caput XXV.

SVMMVLA.

Vt in prœliis debellantur corpora hostium; sic non expugnantur animi eorum, nisi mansuetudine. pr.

Hinc factum vt Romani plerosque populos eodem die hostes habuerint, deinde ciues. ibid.

Pulcrum enim vincere aduersarium stantem vi; iacentem vero beneficentia. §. 1.

Alioquin hoc tantum proficis cladibus ipsi sæpius illatis, vt resistat animosius. §. eod.

Et quid ni verearis aleam ancipitis belli, cum venit in mentem, pugna Osculana, Regulique captiuitas, aliaque fortiorum infortunia? §. 2. 3. 4.

Sane & ipsam acuit ignauiam necessitas. §. 4.

Peruenerunt que ad victoriam, quibus iam nulla erat reliqua salus. §. 5.

Et vt forte tibi omnimode faueat fortuna; nihil tamen lucraris, operæ pretium quod sit. §. 6.

Aut si; non est diuturnum. §. 7.

 Plusquam

Plusque in reliquum timoris tibi addis, quam potentiæ. §. 8.
Et absque eo: suis quisque paret placidus; nec perfert iugum externorum si vlla patet excutiendi occasio. §. 9.
Contra; quibus venia donatur, tui manent perpetuo, & animo & corpore. §. 10.
Ibi enim pax est fida, vbi voluntarii pacati sunt. §. 11.
At vbi ingruit rebellio, tanto pertinacius resistunt, quanto plura deliquerunt. §. 12.
Ergo fida tantum victoria, in vna clementia. §. 13.
Ea Asiæ populos sibi deuicit Cyrus; ea Latinos Roma, inprimisque Faliscos. §. 13. & 14.
Per eam Achæi receperunt Mantineenses, Philippus vero [illegible] cit Athenas. §. 15. & 16.
Sed & ob ipsam se Antiocho dedidere Hierosolymitani, Celtiberi que Metello &c. §. 17
Cumulus similium exempl[illegible] proponitur. §. 18. 19. 20.
In summa omni virtute at[que] armis insuperabilia ab ipsa vincuntur humanitate ac moderatione. §. 21.
Ergo cum variabilis sit fortuna, [illegible] quid serus vesper vecturus sit, alteri faciamus quod nobis præstitum vellemus. §. 22.

SI QVIS & hoc sæculo auerret vera grassari viam ad compendiosam victoriam; nouerit eam dudum in publico orbis theatro indicatam vnico versiculo P. Syri:

Perpetuo vincit qui vtitur clementia.

Cuius auctoritas si cui forte leuior; accedet [illegible] ab ore Alexandri, ita de regio solio pronunciatum: *Non est diuturna possessio in quam gladio inducimur. beneficiorum gratia sempiterna est. Si habere Asiam non transire v[illegible]; cum his communicanda est nostra clementia. horum fides stabile & æternum faciet imperium.* sic rex ille apud Curtium libro 8. capite 38; atque id ea quidem grauitate vultus, tanquam si axioma istud obseruandum esset omni loco, omni tempore. Cui, ne dubitemus accedere; audiamus item vocem habitam in Senatu Romano Imperatoris Claudii, apud Tacitum lib. 11. Annal: *At conditor noster Romulus tantum sapientia valuit, vt plerosque populos eodem die hostes, dein ciues habuerit.* Ergo, inquiet aliquis, vt impune maiestatem nostram contempserint: exercitus fuderint? ærarium ac fiscum exhauserint? Non faciam. sequar potius eosdem Romanos, quibus teste Liuio lib. 10: *Optimum visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eò pertinacius & infestius agere cetera & persequi; vt perdomitum Samnium insequentibus Consulibus tradi posset.* O te tunc regem animi & parui pariter & fatui! Parui. *Pulcrum est vincere hostes stantes quidem adhuc prœliis, collapsos beneficentia,* inquit rex magnus ab Æthiopia lib. 9. Heliodori. Clamatque adhuc ac monet ab inferis Anchises,

§ 1.

Parcere subiectis & debellare superbos.

Imo de cælo intonat ipsa clementia,

Obuia prosternas, prostrataque more Leonis
Despicias: alacres ardent qui sternere tauros,
Transiliunt prædas humiles —— Claudian. Peneg. 2. Stilicon.

Sed & te præterea animi fatuum ô Rex! nam excute mihi Liuii Epitomen lib. 11. lib. 12. lib. 13. lib. 14. lib. 15; inuenies fractam illam tuam Samnii gentem, Romanis ibidem continuum facessere negotium; domitamque, ne domitam quidem: *vtpote sexies rupto fœdere, cladibus ipsis animosiorem,* quemadmodum testatur Florus lib. 1. cap. 16. Optimum igitur factum, vt si perduelles nondum seruas ad vnum omnes in catenis ac sub carnifice, sinas in quiete. Ita dico,

§ 2.

Tecum habita, & noris quam sit tibi curta suppellex.

Admitte, inquam Phocylidis versus;

Sæpe in vita etiã confidentibus, quod nunquã credidissent
Infortunium, & adflictis mali solutio venit repente.

Nec refuge vocem D. Greg. Nazianzeni, suadentis,

Ne te ante iactes, quam sit in portu ratis.
Periere multi iam propinqui littori.
Vado appulere, turbine acti, plurimi.

Nec id solum, sed & iuxta Nasonis effatum.

Sæpius in portu fracta carina suo.

Et quid? tibi ne soli ignota est *pugna Osculana*? At occurrit, puto, vel in somnis, imago Reguli, expressa Polybio lib. 1: *Etenim M. Attilius iam rerum omnium potitus quicquid Carthaginiensibus offerret, id eos loco beneficii ac muneris accepturos [illegible] abat. Contra vero Carthaginiensibus videbatur; nihil [illegible] iam ad extremum victis à Consule grauius, nihil acerbius responderi potuisse. Quapropter legati non solum re infecta discordes [illegible] sserunt, verum etiam responsum Consulis, vt nimis graue a[t]que superbum, mirum in modum detestati sunt. Ea vero cum in senatu Carthaginiensium retulissent, tametsi Carthaginienses de rebus suis iam pridem prorsus desperauerant, tantam tamen auditis Consulis petitionibus indignationem simul atque audaciam animo conceperunt, vt subire potius omnia, & cuncta tam [illegible] quam tempora experiri prius decreuerint, quam aliquid aut nomini suo ignominiosum, aut rebus à se antea præclarissime gestis indignum perpeti.* Quæris exitum? Vnus homo rem Romanam frangit, Carthaginiensium restituit [illegible] rque [illegible] umidus ille Attilius. Quod ipsum ne & tibi contingat admittes ô Rex, dissertatiunculam eiusdem temporis, his constantem literarum elementis: *Hisce qui [illegible] consíderare voluerit multa inueniet, ad humana vitæ emendationem vtilissima. Siquidem primo quam vanum, quamque ridiculum sit, ob res secundas, atque ex animi sententia egregie gestas, aliquam in fortuna spem sitam habere, singulare vniuersis exemplum præbuit M. Attilius: qui cum paulo ante nulla erga Carthaginienses ad extremum redactos misericordia moueretur, pacemque suppliciter orantibus negauit, mox ipse eo redactus est, vt eadem illa suppliciter à Carthaginiensibus petere cogeretur. Præterea quod olim ab Euripide sapientissime dictum fertur, VNICVM RECTVM CONSILIVM MAGNAM MILITVM MANVM VINCERE: hoc tempore ex iisdem operibus fidem accepit. Siquidem vnus homo, atque vna sententia multitudinem, quæ antea inuicta semper atque insuperabilis fuerat, vicit, superauitque: ac profligatam vrbem, & collapsos tot virorum animos instaurauit, atque erexit. Equidem hæc libenter commemoraui, ad vtilitatem & correctionem eorum qui commentarios istos sunt lecturi Nam cum duo hominibus modi propositi sint, quibus facile mutari in melius queant, vnus ob suam cuiusque calamitatem, alter ob aliena calamitatis exemplum: procul dubio primus efficax quidem magis est, verum non sine detrimento eius cui accidit: secundus vero, etsi non habet in se tantum virium, ideo tamen præstat, quod omnis damni prorsus est expers [illegible] prior[e]m quidem modum nemo sit qui sponte eligat [illegible] dem absque dolore atque periculo accidere [illegible] vero semper venari & amplecti conuenit, [illegible] quo suo detrimento id quod melius est, cernere [illegible] Idcirco recte consideranti, optima ad veram vitam [illegible], videtur esse experientia, quæ fit ex commemoratione rerum ab aliis gestarum. hæc enim dumtaxat, semoto prorsus omni detrimento, optimos veri boni iudices perficit.* Hactenus [illegible] milito Scipionis: cuius verba merito pectori immittamus atque animo intimo: haud obliti interim versus Senecæ Troade:

§ 3.

§ 4.

Hæc caussa multos vna ab interitu arcuit,
Credi periisse.

Quod ipsum si & sibi persuadeant tui hostes; hærebis sæpe annos plures, imo ætatem, circa verrucam montis, circa paludis insulam. & bene si tantum hæres; neque etiam fias vnus de grege,

Qui mihi in tentorio confossus acuto ære
Iacet, ad ianuam pedibus conuersus —— Homerus Iliad 19:

incur-

incurrasue fatum ducis Gallorum obuiam habentis vnum de Claudiorum familia; de quo Frontinus lib. 4. cap. 5: *Cl. Marcellus, cum in manus Gallorum imprudens incidisset, circumspiciendæ regionis, qua euaderet, caussa, equum in orbem flexit: deinde cum omnia esse infesta vidisset precatus Deos, in medios hostes irrupit. quibus inopinata audacia perculsis, ducem quoq; eorum trucidauit: atq; vbi spes salutis vix superfuerat, inde opima retulit spolia.* Nec euades, quamuis incideris in ouiculas meras. *Vt opinor, ignauiam quoque necessitas acuit; & sæpe desperatio spei caussa est*, inquit Curtius lib. 5. cap. 29; vbi locutus de Ariobarzanis militibus, addit: *Nudi complectebantur armatos & ingenti corporum mole secum ad terram detrahentes, ipsorum telis plerosque fodiebant.* Quæ legens, videor videre pugnantes Laconas in Xerxem; quibus *Nihil erat difficile persuadere persuasis mori: statim arma capiunt; & sexcenti viri, castra quingentorum millium irrumpunt; statimque regis prætorium petunt, aut cum illo, aut si ipsi oppressi essent, in ipsius potissimum sede morituri. Tumultus totis castris oritur. Spartani posteaquam regem non inueniunt, per omnia castra victores vagantur; cædunt, sternuntque omnia: vt qui sciant se pugnare non spe victoriæ, sed in mortis vltionem. Prœlium à principio noctis in maiorem partem diei tractum: Ad postremum non victi, sed vincendo fatigati, inter ingentes stratorum hostium cateruas occiderunt.* ita Iustinus libro 2. cap. 16. Quibus digne subiungamus Romanos delentes (Liuii libro 25.) exercitus duos Pœnorum nouello duce Marcio. cuius inter alias, sunt & istæ voces inflammantis suos: *Nihil omnium nunc minus metuunt hostes, quam ne obsessi modo ipsi atque oppugnati, castra sua vltro oppugnemus. audeamus quod credi non potest ausuros nos: eo ipso, quod difficillimum videtur, facillimum erit.*

§ 5. Ad simile decus pari peruenerunt audacia Cæsariani milites, cæso hoste Seduno. Cæsar 3. Gall: *Vnam esse spem salutis docent: si eruptione facta, extremum auxilium experirentur. Itaque conuocatis Centurionibus celeriter milites certiores facit: paulisper intermitterent prœlium, ac tantummodo tela missa exciperent, seque ex labore reficerent. Post signo dato è castris erumperent, atque omnem spem salutis in virtute ponerent. Quod iussi sunt, faciunt: ac subito omnibus portis eruptione facta, neque cognoscendi, quid fieret, neque sui colligendi hostibus facultatem relinquunt. Itaque commutata fortuna, eos, qui in spem potiendorum castrorum venerant, vndique circumuentos, interficiunt: & ex hominum millibus amplius triginta, quem numerum barbarorum ad castra venisse constabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam coniiciunt; ac ne in locis quidem superioribus consistere patiuntur. Sic omnibus hostium copiis fusis, armisque exutis, se in castra, munitionesque suas recipiunt.* Haud igitur præter rem monuit Onolander cap. 38: *Qui cum primum vrbe aliqua potitus est, sese illi acerbum ac molestum exhibet, aut ciuium facultates diripiendo, aut ciues ipsos interficiendo pulsandoue; aliarum quoque ciuitatem animos ita abalienat, vt & bellum perdifficile, & victoriæ spem desperandam præparent. Postquam enim perspexerint nullum veniæ relictum esse locum, apud eum, in cuius ditionem aliæ venerunt, omnia prius sustinebunt, facient, ac patientur quam in eius potestatem redigantur: nihilque magis generosas mentes erigit, quam malorum impendentium metus, & similis alienæ miseriæ perferenda calamitas. Semperque malorum post deditionem expectatio obstinatum ac perpugnacem in periculis animum efficere solet. At cum desperatis periculosum & arduum certamen est. Cum enim nulla illis rerum meliorum spes, etsi hostibus cesserint, affulgeat, multis antea cladibus inflictis, extrema tandem malunt subire pericula. Vnde aduersus huiusmodi Duces vesanos ac ferocientes, diuturnæ esse solent obsidiones; imo sæpe infectæ & irritæ, nec parum interea damnosæ ac fallaces.*

§ 6. Et vt forte concedamus, heîc tibi explicare alas suam victoriam; quid inde lucraris? Quod nimirum victa prorsus Carthagine Romanus: *Quanta vrbs*, inquit Florus libro 2. cap. 15: *deleta sit, vt de ceteris taceam; vel ignium mora probari potest, quippe per continuos decem & septem dies vix potuit incendium extingui; quod domibus ac templis sui sponte hostes immiserant: vt quatenus vrbs eripi Romanis non poterat; triumphus arderet;* Quod expugnata Numantia, de qua idem Florus lib. 2. cap. 18: *Maximo duce oppressa ciuitas, nullum de se gaudium hosti reliquit. Vnus vir Numantinus non fuit qui in catenis duceretur: præda, vt de pauperibus nulla. Arma ipsi cremauerant. triumphus fuit tantum de nomine.* Quod debellata Creta Metellus, de qua pariter Florus libro 3. capite 7: *Victisque Lasthene & Panare Cydonæ ducibus, victor redit; nec quicquam amplius tamen de tam famosa victoria quam cognomen Creticum reportauit.* Vide sis & vnum ex Alexandri ducibus, iam victorem, Iustini libro 13. cap. 10: *Interea Perdicca, bello Ariarathi regi Cappadocum illato prœlioque victor, nihil præmii præter vulnera & pericula retulit. Quippe hostes ab acie in vrbem recepti, occisis coniugibus, & liberis, domos quisque suas cum omnibus copiis incenderunt: Eodem congestis etiam seruitiis & semetipsos præcipitant, vt nihil hostis victor suarum rerum, præter incendii spectaculo frueretur.* Considera quoque mihi Iudæos, famosos calamo Iosephi, lib. 5. Ἁλώς: cap. λη: *Denique ardere ciuitatem lætis vultibus aspicientes, alacri vote mortem se expectare dicebant; quod perempto populo, incensa templo, & flagrante oppido, nihil essent hostibus relicturi.*

§ 7. Verum vt nihil corrumpatur, integraque potiare præda; an tu solus obsurduisti ad tubam Demosthenææ vocis, quam opposuit Epistolæ regis Philippi? *Illud autē video, quando imperia beneuolentia coalescunt, & eadem omnibus belli sociis expediunt: diuturnam esse concordiam. Quoties vero ex insidiis & auaritia, per imposturam & violentiam obtinentur, id quod ab isto modo fit: parua quapiam occasione, & quantumuis leui errato celeriter discut: & dissoluit omnia.* An solus non exaudis isthæc Diodoti consectanta à Thucydide libro 3? *Denique, vt rem paucis complectar, hoc fieri non potest, & magnæ est stultitiæ, si quis existimet se aliquam rationem habere, qua homines à peccatis deterreat, aut legum vi, aut aliquo alio mali grauioris metu, cum humana natura ad aliquid agendum, magno studio, magnoque impetu feratur. Quare non oportet nos aut mortis pœna, tamquam locuplete fideiussore fretos, aliquid grauius de Mitylenæis statuere, aut omnem spem tollere illis, qui defecerint, fore vt nullus ipsorum pœnitentiæ locus detur, neque suum peccatum quam leuissima pœna ipsis eluere liceat.*

§ 8. Ad quæ si non per nebulam respexit Salustius in Iugurthino: *Et sane Gracchis cupidine victoriæ haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more iniuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex libidine sua vsa, multos mortales ferro, aut fuga extinxit: plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiæ addidit. Quæ res plerumque magnas ciuitates pessumdedit: dum alteri alteros vincere quouis modo, & victos acerbius vlcisci volunt.* At respexere Senatores Romani, quorum sic meminit Liuius libro 42: *Post hanc pugnam ex diuersa fuga in vnum collecti Ligures, cum maiorem multo partem ciuium amissam quam superesse cernerent (nec enim plus decem millia hominum erant) dediderunt sese, nihil quidem illi pacti: sperauerant tamen non atrocius quam superiores imperatores, Consul. in se sæuiturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos bonaque eorum vendidit: literasque Senatui de rebus ab se gestis misit. Quas cum A. Attilius Prætor in curia recitasset (nam Consul alter Postumius agris recognoscendis in Campania occupatus aberat) atrox res visa Senatui: Statellates, qui vni ex Ligurum gente non tulissent arma aduersus Romanos, tum quoque oppugnatos, non vltro inferentes bellum, deditos in fidem populi Romani, omni vltima crudelitatis exemplo laceratos ac deletos esse: tot millia capitum innoxiorum fidem implorantia populi Romani, ne quis vmquam se postea dedere auderet, pessimo exemplo venisse: & distractos passim, iustis quondam hostibus populo Romano pacatu seruire. Quas ob res Senatusconsultum factum est placere Senatui, M. Popilium Consulem Ligures pretio emptoribus reddito ipsos restituere in libertatem: bonaque vt iis quicquid eius recuperari posset, reddantur curare: arma primo quoque tempore fieri in ea gente: consulem de prouincia decedere, cum deditos in sedem suam Ligures restituisset: claram victoriam vincendo oppugnantes, non sæuiendo in afflictos fieri.* E quibus vtique intelligimus sententiam Flori libro 4. cap. 12: *Difficilius est prouincias obtinere quam facere. Viribus parantur, iure retinentur.*

§ 9. Nec tu ius aliud putaueris, quam clementiam, eamque non effusam tantum, sed & artibus omnibus

bus adiutam. Vere enim Alexander: *Suis quisque paret placidius, etiam cum is praeest, qui magis timeri potest*: vt relatum Curtii libro 6. cap. 11. Quibus paria dixit Aristides Oratione Sicula posteriore: *Nemo non inuite opinor seruit. Sed postquam copias tacitas viderunt, & alias iterum dimittimus, ac patefactum est studium nostrum; non iam illos magis oderunt, quam nos metuunt: sic vt à nobis inter se sint conciliati. Mallent enim profecto domesticos ac pares etiamsi non nihil sit illis concedendum, quam alienos & aduenas.* Nec sententiae alterius Gregoras lib. 4: *His vero, cum Latinorum iugum longo iam tempore moleste ferrent; & aliquin etiam popularium suorum quam alienigenarum consuetudine vti mallent, optatissimus Caesaris aduentus fuit.* Hinc est cur maxime fieret Annibali Pyrrhus apud Liuium libro 35: *Artem etiam conciliandi sibi homines eam habuisse, vt Italicae gentes regis externi, quam populi Romani tam diu principis in ea terra, imperium esse mallent.* Refert quidem Alexandri de Barbaris, lib 6. Curtii cap. 11: *In nouo, & precario imperio, adhuc iugum eius rigida ceruice subeuntibus Barbaris, tempore mitiores, opus est, dum mitioribus ingeniis imbuantur, & efferatos melior consuetudo permulcet. Fruges quoque maturitatem statuto tempore expectant: adeo etiam illa sensus omnis expertia, tamen sua lege mitescunt. Quid? creditis &c.* Verum nisi eadem de omnibus pariter mortalibus dicta putauerimus, fallimur.

§10. Regium plane animum redolent verba Liuiae ad Augustum: *Non omnia gladius conficit (magnum enim bonum is fuisset, si emendare homines, ac persuadere valeret, & ad suscipiendum sincerum amorem adigere) sed vt corpus abolere alicuius potest, ita caeterorum animos à caedis autore auertit, qui non propter supplicium sumptum vindicem amare, sed ob metum mali odisse solent. Contra quibus delicti venia est donata, paenitudine ducti benefactorem laedere in posterum verentur, sed spe consequendi maiora praemia eum suis officiis colunt: videlicet qui iniuria affectus, salutem eam inferenti concesserit, eum omnes putant beneficia summopere compensaturum.* Sic mulier Augusta apud Dionem lib. 55. Nec aliter alia retro aetate sensit Polybius lib. 5: *Enimuero benignitate atque clementia hostem vincere, quam armis, praestat. Hic enim necessitate, vt pareant homines, inducuntur, illic voluntate: & hic quidem cum graui saepe iactura errata corriguntur, illic sine aliquo detrimento emendantur delinquentes. Praeterea quod maius est, hic magnam laudis partem commilitones sibi vendicant, illic omnis victoria tribuitur duci.*

§11. Ergo quid? Quid? Si durus es in deuictos, imo si non es lenissimus, ecce tibi omnes ad vnum, necessitate sublata, iterum hostes, & hostes quidem plus quam Priuernates, de quibus Liuius libro 8. *Cum ipsa per se res anceps esset: prout cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusue suadentibus; tum incertiora omnia vnus ex Priuernatibus legatis fecit, magis conditionis in qua natus esset, quam praesentis necessitatis memor; qui interrogatus à quodam tristioris sententiae auctore*, Quam poenam meritos Priuernates censeret: Eam, *inquit*, quam merentur qui se libertate dignos censent. *cuius cum feroci responso infestiores factos videret consul eos, qui ante Priuernatium caussam impugnabant: vt ipse benigna interrogatione mitius responsum eliceret*: Quid si poenam, *inquit*, remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habituros speremus? Si bonam dederitis, *inquit*, & fidam, & perpetuam: si malam, haud diuturnam. *Tum vero minari, nec id ambigue, Priuernatem quidem, & illis vocibus ad rebellandum incitari pacatos populos. Pars melior senatus ad meliora responsa trahere, & dicere*, VIRI, ET LIBERI, VOCEM AVDITAM: AN CREDI POSSE VLLVM POPVLVM, AVT HOMINEM DENIQVE IN EA CONDITIONE, CVIVS EVM POENITEAT, DIVTIVS QVAM NECESSE SIT MANSVRVM? IBI PACEM ESSE FIDAM, VBI VOLVNTARII PACATI SINT: NEQVE EO LOCO, VBI SERVITVTEM ESSE VELINT, FIDEM SPERANDAM ESSE. *In hanc sententiam maxime consul ipse inclinauit animos, identidem ad principes sententiarum consulares, vbi exaudiri posset à pluribus, dicendo, eos demum, qui nihil praeterquam de libertate cogitant, dignos esse qui Romani fiant. Itaq; & in senatu caussam obtinuere; & ex auctoritate patrum latum ad populum est, vt Priuernatibus ciuitas daretur.* Attende Princeps, attende. quod quo magis facias, eadem fere, tanquam pulcherrimum acroama, repraesentabo huic etiam papiro phrasi Valeriana: *Priuerno capto, interfectisque qui id oppidum ad rebellandum incitauerant, Senatus indignatione accensus consilium agitabat, quidnam sibi de reliquis quoque Priuernatibus faciendum esset. Ancipiti igitur caussa salus eorum fluctuabat, eodem tempore & victoribus & iratis subiecta. Ceterum cum auxilium vnicum in precibus restare animaduerterent, ingenui Italici sanguinis obliuisci non potuerunt. Princeps enim eorum in Curia interrogatus*, quam poenam mererentur: *respondit*, Quam merentur qui se dignos libertate iudicant. *Verbis arma sumpserat; exasperatosque Patrum conscriptorum animos inflammauerat. Sed Plautius consul fauens Priuernatium caussae, regressum animoso eius dicto obtulit; quaesiuitque*, Qualem cum eis Romani pacem habituri essent, impunitate donata? *At is constantissimo vultu*, Si bonam dederitis, *inquit*, perpetuam: si malam, non diuturnam. *Qua voce perfectum est, vt victis non solum venia, sed etiam ius & beneficium nostrae ciuitatis daretur.* Sic Val. Maximus lib. 6. cap. 2: quorum factum merebatur pingi non modo in aulaeis Potentiorum, sed in cordibus.

§12. Interim & hoc noris oportet, tanto pertinacius istos rebellaturos, quanto magis recordabuntur quae deliquerunt. Habemus Liuii lib. 26: *Accessit edictum Proconsulis ex Senatusconsulto propositum, vulgatumque apud hostes;* VT QVI CIVIS CAMPANVS ANTE CERTAM DIEM TRANSISSET, SINE FRAVDE ESSET: *nec vlla facta est transitio; metu magis eos quam fide continente; quia maiora in defectione deliquerant, quã quibus ignosci posset.* Pingitur illud Senecae lib. 2. Natur. quaest. c. 52: *Ignauissima animalia quae natura ad fugã genuit, vbi exitus non patet, tentant pugnam corpore imbelli. Nullus perniciosior hostis est, quam quem audacem angustiae faciunt, longeq; violentius semper ex necessitate, quã ex virtute corrigimur. Maiora, aut certe paria, conatur animus magnus ac perditus.* Quid plura? *Admittis muliebre consilium? Fac quod medici solent; qui vbi vsitata non procedunt, tentant contraria. Seueritate nihil adhuc profecisti. nunc tenta, quomodo tibi cedat clementia, &c.* inquit Augusto suo Liuia, referente Seneca libro 1. Clem. cap. 9. A qua vt minus abhorreas, audi obsecro opinionem oraculi, prolatam ore Sallustii: *Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna arbitror: neq; quemquam in multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat. Eam vitam bellum aeternum, & anceps gerere: quoniam neq; aduersus, neq; ab tergo, aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites. Contra, qui benignitate, & clementia imperium temperauere: his laeta, & candida omnia visa, etiam hostes aequiores, quam alii ciues. An qui me his dictis corruptorem victoriae tuae nimisq; in victos bona voluntate praedicent: scilicet quod ea, quae externis nationibus natura hostibus, nosque, maioresq; nostri saepe tribuere, ac ciuibus danda arbitror: neq; barbaro ritu caede caedem, & sanguine sanguinẽ expiandum.* Quae omnia, vt constet tibi prolata è Veritatis tripode, excipe sinu quasi collecto, tum populos, tum vrbes, agminatim ad hanc accedentes normam.

§13. Et primo quidem cape sis Asiae gentes. de quibus sic apud Diodorum lib. 13. Nicolaus: *Eos qui caeteris praeesse, vereq; principes haberi contenderint, viri Syracusii, in primis oportet non tã armis corpora sibi circum vndique munita protegere, quam bonis artibus & clementia ad rerum fastigia subniti. Nam qui pauore coacti & vi imperata faciunt, cuncta ad id obseruantes momenta, cum primum per occasionem licet, repente inuisi imperii iugum ceruicibus excutere properant. Si quos vero mansuetis moribus & ingenio miti principes nacti fuerint, (ea est omnium animantium natura, mansuetudine magis quam vi gubernari) firmo in eos amore conciliati, non imperium modo quod gesserint, illis contingere ac confirmare, verum longe indies amplius reddere nituntur: Quid enim aliud magis Medorum deleuit imperium, quam crudelitas & superbia principum, patientiam subditorum tandem demolita? Nam deficientibus primum Persarum populis, maxima reliquarum gentium multitudo desciuit. Quo namque modo Cyrus priuato quodam loco ortus, priuatus & ipse initio*

post

post ad regium euectus culmen, vniuersis Asiæ gentibus imperauit? eo namque fastigii sola eum benignitas & clementia moderandi prouexit. Crœsum namq; regem à se captum, quamquam sibi inimicissimus hostis esset, non vlla molestiæ vi afficit, verum multis ornatum beneficiis reddidit: atq; eisdem moribus & artibus erga cæteros reges & populos vsus, cunctis æquè dilectus charusq; habebatur. Diuulgata igitur & collaudata passim eius per omnia loca mansuetudine & clementiâ, omnes Asiæ populi certatim studiis & officio, regis antè capere sibi, & conciliare societatem contendebant. Contemplare quoq; Latinos hos Liuii lib. 2: *Cum legatis donoque, qui captiuorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit. pergunt domos eorum apud quem quisq; seruierant: gratias agunt liberaliter habiti cultiq; in calamitate sua; inde hospitia iungunt. Nunquam aliàs antè publicè priuatimque Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit.* Inprimis excute quæso hos Faliscos lætos ob receptos cum perfido magistro liberos: *Ad quod spectaculum concursu populi primum facto, deinde à magistratibus de re nouâ vocato senatu, tanta mutatio animis est iniecta, vt qui modo efferati odio iraque Veientium exitum, pene quàm Capenatium pacem mallent, apud eos pacem vniuersa posceret ciuitas. fides Romana, iustitia imperatoris, in foro & curia celebrantur: consensuque omnium legati ad Camillum in castra atque inde permissu Camilli Romam ad senatum: qui dederent Falerios, proficiscuntur. introducti ad senatum ita locuti traduntur: Patres conscripti, victoriâ, cui nec Deus, nec homo quisquam inuideat, victi à vobis & imperatore vestro, dedimus nos vobis: rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio vestro, quàm legibus nostris victuros. Euentu huius belli duo salutaria exempla prodita humano generi sunt. vos fidem in bello, quàm præsentem victoriam maluistis: nos fide prouocati, victoriam vltrò detulimus: sub ditione vestra sumus. mittite qui arma, qui obsides, qui vrbem patentib. portis accipiant; nec vos fidei nostræ, nec nos imperii vestri pœnitebit.* Ita Liuius lib. 5. Sed nec sperne Mantineenses istos iterum ab Achæis Arato duce captos. Polyb. lib. 2. *Quo tempore tantum abfuit, vt ob contractã offensam mali quidpiam paterentur, vt incredibile omnibus apparuerit, quàm facile, quamque celeriter vterque populus in vnam denuo rempubl. coaluerit. Quippe Aratus simulatque potitus est vrbe, mandauit suis, ne quid alienum tangerent: postea vocatos ad se ciues, hortatus est, vt bono animo essent, suisque rebus fruerentur. Futuros enim saluos quàm diu sub republica Achæorum manerent. Mantinienses qui omni prorsus spe destituti videbantur, Arati verbis summopere recreati, è vestigio sententiam mutant, & quorum modo perniciosissimi hostes erant, & quos multis necessariis destitutos ac non paucos illorum vi rerum aduersariarum oppressos videbant, proprias domos admittunt, cum iis res fortunasque suas communicant: nil denique prætermittunt, quod ad ineundã firmissimam amicitiam pertinere videatur. Neque id iniuria. nescio enim an aliqui vnquam vel in manus mitiorum hostium venerint, vel in maiores fortunæ casus lapsi cum minori detrimento surrexerint: quod Arati atque Achæorum humanitas fecit.* Ex eiusdem auctoris libera custodia habe tibi etiam Athenienses lib. 4: *Atqui Philippus, qui primus Macedoniæ regnum auxit, nomenque familiæ suæ longe lateque propagauit, cum prælio Athenienses in Cheronia vicisset, non tantum armis, quantum dexteritate morum, & quadam naturæ benignitate consecutus est. Armis enim eos tantummodo superauit, qui sibi in prælio obstiterunt: mansuetudine vero atque clementia omnes Athenienses, atq; adeò ciuitatem ipsam sui iuris fecit, non ira aut indignatione aliqua prosecutus victos, sed tamdiu cum hoste dimicans, quoad oblata ei occasio foret ostendendæ benignitatis ac virtutis suæ. Enimuero Atheniensibus, quos passus fuerat infestissimos, & captiuos gratis remisit, & bello consumptorum corpora sepulturæ tradidit, reliquiasque funerum, vt ad sepulcra maiorum deferrent, vltro hortatus est. Posthac ossa illorum & plurimos libertate donatos modico sumptu vestitos, cum Antipatro remittens, rem maximã per industriã suam perfecit. Ex quo consecutus est, vt elati Atheniensium animi magnanimitate eius victi sibi in posterũ obsequentissimi fuerint, semperque ad omnia regis iussa promptissimi.* Habe etiam Iudææ stirpis homines; suppeditante Plutarcho Apophthegm: *Obsidentem Hierosolyma, Iudæi vt maximam suam festiuitatem possent celebrare, septem dierum inducias poposcerunt. Non id modo concessit, sed & tauros auratis cornibus apparauit, aromatumq; copiam & vsque ad portas cum pompa deduxit, traditaq; ipsorum sacerdotibus victima in castra rediit. Quod mirati Iudæi statim post exactos festos dies deditionem fecerunt.* Nec est quod refugias Celtiberos latitantes hactenus apud Val. Maximum lib. 5. cap. 1: *Q. verò Metellus Celtibericum in Hispania gerens bellum, cum vrbem Centobricam obsideret, & iam admota machina, partem muri quæ sola conuelli poterat, disiecturus videretur; humanitatem propinquæ victoriæ prætulit. Nam cum Rethogenis filios, qui ad eum transierat, Centobricenses machinæ ictibus obiecissent; ne pueri in conspectu patris crudeli genere mortis consumerentur (quamquam ipse Rethogenes negabat esse impedimento, quo minus etiam per exitum sanguinis sui expugnationem perageret,) ab obsidione discessit. Quo quidem tam clementi facto, etsi non vnius ciuitatis mœnia, omnium tamen Celtiberarum vrbium animos cepit: effecitque vt ad redigendas eas in ditionem populi Rom. non multis sibi obsidionibus opus esset.* Eundem populum si vis videre plorantem prægaudio; adi sis Liuium lib. 26. cap. penultimo, vbi Scipio Allucio sponsam donat. is enim *dimissus domum impleuit populares laudibus & meritis Scipionis. Venisse deis simillimum iuuenem, vincentem omnia cum armis, tum benignitate ac beneficentia.* Talè quid ante ipsum ab Alexandro factum vult Frontinus lib. 2. cap. 11: *Eximiæ*, inquit, *pulcritudinis virgini captiuæ, cum finitimæ gentis Principi fuisset desponsata, summa abstinentia ita pepercit, vt illam ne aspexerit quidem. quæ mox ad sponsum remissa, vniuersæ gentis animos sibi conciliauit.* Accipe præterea rex Regem, ex Frontini Strategematum lib. 4. cap. 4: *Ad Fabricium ducem Romanorum medicus Pyrrhi Epirotarum regis peruenit, pollicitusq; est daturum se Pyrrho venenum, si merces sibi, in qua operæ pretium foret, constitueretur. Quo facinore Fabricius egere victoriam suam non arbitratus, regi medicum detexit: atq; ea fide meruit, vt ad appetendam amicitiam Romanorum compelleret Pyrrhum.* Habe & Imperatorem ex eodem auctore lib. 4. cap. 3: *Auspiciis Domitiani Germanico bello, quod Ciuilis in Gallia mouerat, Lingonum opulentissima ciuitas, quæ ad Ciuilem defecerat; cum adueniente exercitu Cæsaris populationem timeret: quod contra expectationem inviolata nihil ex rebus suis amiserat, ad obsequium redacta, septuaginta millia armatorum ei tradidit.* Plura cupis? cupis video: sed non in sinu; adeo ille iã periclitatur de ruptura, tot vmbris gentium vrbiumq; grauidus. Ergo adponam ante pedes simulachrum Alcibiadis, de quo narrat Æmilius Probus: *Alcibiades simul cum collegis receperat Ioniam, Hellespontum; multas præterea vrbes Græcas, quæ in orã sitæ sunt Asiæ: quarum expugnauerat quamplures, in his Byzantium. neque minus multas consilio ad amicitiam adiunxerant, quod in captos clementiâ fuerant vsi.* Ecce & Lucullum occupatâ iam Tigranocerta: *Multas potentissimorum coniuges captas Lucullus ab omni iniuria custodiuit: eo facto maritos earũ sibi coniunxit, regemq; Commagenæ regionis &c.* Cassius lib. 34. Cuius dono vides & heîc Brutum capta Xantho obsidentem Patara: *Captiuos Xanthios, quòd plerisq; horum cum Patarensibus affinitas intercedebat, iis misit, sperans horum operâ se eos ad amicitiam adducturos. quum nihilo magis à proposito deducerentur, quamuis vnicuiq; eorum suos necessarios dono dedisset, catastam sub ipso muro, in tuto loco, constituit: primoresq; singillatim productos vendidit, si fortè hoc Patarenses permouere posset. quum ne sic se dederent, paucis venditis, cæteros missos fecit. Eo viso oppidani, miratiq; hominis virtutem, deditionem tandem fecerunt, ac præter pecuniam exactam nihil damni passi sunt. Idẽ Myrii fecerunt, quum eorum prætorem in nauali captum Brutus dimisisset, eodemque modo reliqua etiam paruo temporis spatio confecit.* Nec sequiore testimonio virum illum ornarat in vita Plutarchus; vbi ait: *Cæterum quum feminas Patareorum captiuas teneret, has missas fecit sine pretio. Quæ vbi viris & parentibus suis, illustribus hominibus, exposuerunt, virum Brutum esse moderatissimum & iustissimum, persuaserunt eis vt cederent & traderent ei oppidum. Inde cæteri quoque omnes in potestatem venere, in fidem se eius permittentes.* Sed quid circa vnum moror? en tibi cum barbaris ab Oriente Alexandrum Magnum, de quibus ita Curtius libro 7.

§ 14. § 15. § 16. § 17. § 18. § 19.

libro 7: *Itaque Saca misere legatos, qui pollicerentur gentem mandata facturam. Mouerat eos Regis non virtus magis quam clementia in deuictos Scythas: quippe captiuos omnes sine pretio remiserat; vt fidem faceret, sibi cum ferocissimis gentium de fortitudine, non de ira fuisse certamen.* En tibi etiam Armenios Hiberosq; apud Tacitum libro 12. Annal. cap. 49: *Heluidius Priscus legatus cum legione mittitur, rebus turbidis pro tempore vt consuleret. Igitur propere montem Taurum transgressus, moderatione plura quàm vi composuerat. &c.* Contemplemur quoq; Narsetem ac Lucanorum liberos obsides ex Agathiâ libro 1: *Narses summâ vtens animi magnitudine, statim obsides liberos ad suos remisit, nullis redimiis acceptis, neque vllâ conuentione ab vrbe extortâ. Admirantibus verò Lucanis, & quo consilio id fecisset ambigentibus, Non est mei moris, inquit, adulari & vanis spebus lactare. Nam etiam absque his, nisi quàm citissime deditionem faciatis, hæc, inquit, vos subigent; simulque hæc dicens, enses eis ostendebat. Obsides itaque dimissi, & ciuibus suis redditi, Narsetem, cætibus hominum immissi, summis laudibus efferebant, comitatemque quâ excepti essent prædicabant, & quod blandis commodisque moribus præditus esset quodque singularem animi magnitudinem iustitiæ studio temperaret passim mussitabatur. videbanturque hi sermones breui plus quàm arma effecturi, demulcentes quotquot è vulgo erant contentiosiores & inconstantiores, & quamplurimos ad Romanorum partes sectandum concitaturi.*

§ 20. Sed quid facio? si omnes introduxero & qui benignè fecerunt, & quibus benignè factum est; totus orbis excitabitur: adeo nulla est natio, cui non aliquo sæculo eam vim indiderit clementia, vt armis inuicta, ab ipsa vinceretur. Nunc modo pro omnibus vna erit Africa: de qua, vt & de Belisario, ita loquuntur Annales Manassis: *Libyam vniuersam occupauit & ceruices Vandalorum quæ hactenus flecti nequiuerant, inflexit; ipsismet Afris ad eum deficientibus, & operam dantibus, vt à Belisario regerentur. Nimirum inuicta res est iustitia, quæ prius infestos potest amicos reddere; ac hostes perinde attrahit, vt magnes ferrum. Exemplum bonitatis & humanitatis eius erga subditos hoc esse potest. Quidam miles auem domesticam rapuerat. Ea qui per iniuriam spoliatus erat, clamorem tumultuarium tollit, quo Belisarius audito factum illud molesto tulit animo: militem rapinis deditum perquirendo reperit: ardentius excandescens, pœnam pro delicto non magno atrocem & grauem statuit: quippe miserum in crucem agi iussit, atque hoc supplicii propter animum iniuriæ cupidum perpeti. Quamuis enim à natura sic comparatus erat, vt perhumaniter cum hominibus ageret, dulcique melle verba sua temperaret: tamen idem norat, experientes & claros in arte sua medicos solere nonnunquam amara miscere. Atque hoc facto consequutus est, vt ingens quidem pauor exercitum inuaderet, militumque corda metus constringeret: Libya verò natio, Romanis infesta Belisarium amare occiperet, ac ducem hunc instar alicuius Dei laudibus vulgo prosequeretur. Hinc castellis munitissimis, & omnibus claris vrbibus potitus est. Tunc & vrbs opulenta Carthaginiensium portas aperuit. Omnes enim toto pectore Belisarium, ceu patrem liberi, diligebant.* Huiusque moderationis viam dum calcat, multum nocuisse Ecclesiæ Iulianum Apostatam, gemit Ruffinus lib. 5. Eccles. histor. cap. 32: *Iulianus non vi, neque tormentis; sed præmiis, honoribus, blanditiis, persuasionibus, maiorem penè populi partem, quàm si atrociter pulsasset, elisit.* Eiusdem institisse vestigiis Trasamundum, testatur Procopius lib. 1. Vand: *Post quem frater Trasamundus rem suscepit, vir indole sapientia maximâ, tum animi magnitudine omneis maiores antecedens. Christianos non pœnis corporis aut suppliciis veluti illi, sed præmiis ac honoribus omnibus ad deserendam fidem inuitauit: non auscultantes verò minimè plectebat. si quos magnis criminibus obnoxios vidisset, seu fortuna, seu voluntate, hos non dare præteritorum pœnam, sed præmiis muneribusque meliorem induere mentem cogebat.*

§ 21. Ex quib. planè se probat veritas carminis Claudiani:

Peragit tranquilla potestas
Quod violenta nequit.

Quod dictum, ceu ciuicam aliquam coronam, superimponam verbis Isidori Pelusiotæ lib. 2. Epist. 370: *Multi quidem victores, eos quos virtute atque animi magnitudine adepti erant, humanitate conseruarunt: & quos inuitos in seruitutem redegerant, eosdem lubentes tenuerunt. Etenim fortitudo ad id, quod non habeas comparandum, magnam vim habet: clementia autem & facilitas, ad id, quod quæsitum est, tuendum atque conseruandum, maiorem vim obtinet.* Sic ille. tu Imperator sequere, & accipe insuper ceu flores, vltro sparsos à deuotis in caput tuum, tum isthæc Hermodori verba affirmantis libro 13: Diodori Siculi: *Victoria clementer ac humaniter vti scire, longè quam ipsum vincere satius esse.* Tum voces Eupharde Oratione ad Valentem Imperatorem 8: *Rectè atque ordine etiam Socrates tritum illud, & vulgò comprobatum corrigens prouerbium, Quod amicis bene, inimicis male oporteat facere: priorem partem, vti erat, relinquens, laudauit: Amicis benefacere oportere: alteram emendauit, traiiciens & quædam addens: Amicis quidem bene oportere facere: hostibus verò non male; sed potius amicos nobis esse adiungendos hos ipsos. Et ad minantem sibi, Nisi te arreptum occidero; vicissim minitans, Nisi te (inquit) amicum fecero. Si quis tamen hanc tantam mansuetudinem vili tantum pallio conuenire, purpuram autem minus decere dixerit: ego contra clarissimos quoque reges, Socrati similes fuisse, numerabo. Philippo Amyntæ F. detulit quispiam de nescio quo tribuno erga ipsum hostiliter affecto, qui facilo aliquid mali machinaturus esset, ni eum caueret, aut remoueret. Quid hic igitur Philippus? Non statim prouolauit ad gladium: sed & penes nos, inquit, causa est, cur inuisi simus. Is enim vir non ignauissimus Macedonum est; & cùm aliis virum rebus necessariis instruxit, tum dotum filiæ eius liberali forma præditæ puellæ sed egenti, constituit: neque quisquam postea Regi fidelior fuit, ex illis ipsis qui iam olim eximie obsequentes ac morigeri ei fuerant. Tanto pensius est, benefactum quàm malefactum. Non enim facile fit vt quisquam ab humanitate tam horrens nascatur, qui, à quo morti sese addicendum viderat, ei, vbi reconciliatus fuerit, & ab eodem honoris quid contigerit, non statim amicus fiat: sed qui commeritum effugit supplicium, quanto iustius puniri mereretur, tanto magis ignoscenti deuinctus tenetur. &c.* O voces suauis odoris! & quibus ita recreor, vt ex eodem penu manus vltro plura suggerere gestiat, nisi succurreret illud poëtæ;

Est virtus placitis abstinuisse bonis.

§ 22. Concludam igitur cum Demosthene Orat. de Libertate Rhodiorum: *Deinde æquum etiam est, vt vos, qui populi autoritate ipsi regi vultis, sic in calamitosos populos animati esse videamini: vt alios in vos esse animatos velletis, si quando (quod Dii prohibeant) tale quippiam accidisset. Nam tametsi dici queat, iure ita agi cum Rhodiis: vos tamen ratio temporis, malis eorum gaudere non sinit. Quibus enim fortuna secunda est: hi calamitosis perpetuò rectissime consulere debent: cùm nemo omnium mortalium, quid sit futurum, exploratum habeat.* Imo.

Nemo tam Diuos habuit fauentes
Crastinum vt posset sibi polliceri,

succinit nobis Senecæ tragœdia: cui ita eiusdem respondet Stoa: *Quicquid longa series multis laboribus, multa Dei indulgentia struxit; id vnus dies spargit ac dissipat. Longam moram dedit malis properantibus, qui diem dixit. Hora momentumq; temporis, euertendis imperiis suffecere.* Epistola 91.

TACITVS lib. quarto Historiarum cap. 64: *Voluptatibus Romani plus aduersus subiectos, quàm armis valent.*

ARMIS INVICTI, VINCANTVR VOLVPTATIBVS.

Caput XXVI.

SVMMVLA.

Examinata Parasiti Plautini argumentatio, Menæchmis act. 1. Sc. 1. pr.

Hodie Principes stulte aspirant ad domandos rebelles cædibus ac crudelitate: imitandi potius priorum sæculorũ potestates, quæ leniore via pacem sibi ab eis extorquebant perpetuam. §. 1.

Effemi-

Effeminabant tales mollitie luxuriaq;. §. *eodem.*
Sic domuit in perpetuum Cyrus Lydos, Darius Babylonios, Aristodemus Cumanos, Sesostris Ægyptios. §. 1. 2. 3. *&c.*
Valuitq; eadem ars etiam postea contra alias gentes, auspiciis Romanis. §. 4.
Otio desidiaq; necesse est eneruentur etiam fortissimi. §. 5.
Quod & cognitum Pyrrho, Tarrentinos à compotationibus & ludis reuocare volente ad arma &c. §. 6.
Enumerantur gentes aliquot vrbesq; quas antea florentes, luxus demum misere euerterit. §. 7.
Consilium Iulii Agricolæ, de subigendis Britannis, dum assuescerent quieti & otio per voluptates. §. 8.
Annibalis indignatio, quod Carthaginiensibus interdictum externis bellis &c. ibidem.
Querela similis Alarici &c. §. *eodem.*
Item obiurgatio Epaminondæ. §. 9.
Pyladis argutum dictũ obiurgante Augusto, explicatur §. 9 *fine.*
Voluptas quemlibet subigit sine sanguine ac sudore. §. 10.

RIDEMVS ad ista Plauti Menæchmis Actu 1. Scena 1: vbi plenis buccis intonat Peniculus Parasitus:

Homines captiuos qui catenis vinciunt,
Et qui fugitiuis seruis indunt compedes;
Nimis stulte faciunt, meâ quidem sententiâ.
Namque homini misero, si ad malum accidit malum,
Maior libido est fugere & facere nequiter.
Nam se ex catenis eximunt aliquo modo:
Tum compediti ianuam lima proterunt,
Aut lapide excutiunt clauum. nugæ sunt meræ.
Quem tu asseruare rectè, ne aufugiat, voles;
Escâ atque potione vinciri decet.
Apud mensam plenam homini rostrum deliges.
Dum tu illi, quod edit, & quod potet, prabeas,
Suo arbitratu & affatim cotidiè;
Numquam edepol fugiet, tametsi capital fecerit.
Facile asseruabis, dum eo vinclo vincies.
Ita istæc nimis lenta vincla sunt escaria.
Quàm magis intendas, tantò astringunt arctius.

§ 1. Et sunt quidem ridicula: sed sic tamen lota in arcano fonte Prudentiæ, hodie quidem vsquequaque arido; atqui sæculo prisco plenis fluebat riuulis, & ex quo Potentiores non secus bibebant, ac Choaspe suo & Eulæo Monarchæ Persici: quos ipsos quoq; aquam illam non semel vsurpasse, si quando ad compendiosam aspirarent victoriam, pacemque nunquam à deuictis sollicitandam; haurire est è libris memorialibus. Nam de Astyagis ex filia nepote, tradit Polyænus libro. 7. Stratagem: *Cyrus Lydis, post Crœsi captiuitatem, iterum deficientibus, ipse Babylonem versus profectus, Mazarem Medum cum præcepto misit, vt cum regionem subegisset, arma pariter & equos adimeret, vestitumque muliebrem gestare eos cogeret, neque ad iaculandum amplius exerceri permitteret: sed omnes texere ac psallere compelleret: vt his nimirum studiis eorum animi mollescerent. & effœminarentur. Sic deinceps omnium barbarorum inutilissimi ad bellum euaserunt Lydi, cùm antea bellicosissimi extitissent.* Sic Polyænus; quæ quid vetat etiam audire ab Iustino? lib. 1. *Occupato in aliis bellis Cyro, Lydi rebellauere: quibus iterum victis, arma & equi adempti: iussique cauponas & ludicras artes, & lenocinia exercere. Et sic gens industria, quondam potens & manu strenua, effeminata mollitie luxuriaque virtutem pristinam perdidit; & quos ante Cyrum inuictos bella præstiterant, in luxuriam lapsos otium ac desidia superauit.* Eodem bibisse poculo Darii filium, colligere est Apophthegm. Plutarchi: *Xerxes iratus Babyloniis ob defectionem, cùm eos in potestatem suam redegisset, interdixit armorum gestatione. Iussitque fidibus & fistulis canere, lenocinium & cauponam exercere, ac tunicas gestare sinuosas.*

§ 2. Nec aliunde potarat Aristodemus Cumanorum tyrannus. Is enim, *& ne in cæterorum quoque ciuium vllo animus existeret generosus ac masculus, dedit operam vt effœminaretur tota vrbanæ iuuentutis educatio, sublatis gymnasiis & armorum meditationibus, & mutata victus ratione qua prius vtebantur pueri. Iussit enim eos more virginum comam alere, flores & cincinnos gerere, reticulisq; crinium nodos religare; indui pictis tunicis talaribus. tenuibusq; & mollibus amiciri lænulis, & in vmbra degere. in ludum saltatorium, & ad tibicines, aliosq; musicarum illecebrarũ artifices, comitabãtur eos pædagogæ mulieres cũ vmbellis & flabellis: ipsæq; lauabant eos pectines in balnea deferentes & alabastros vnguẽtarias ac specula. huiusmodi educatione corruptos vsq; ad annum ætatis vigesimum tum demum inter viros censeri passus est*: Sic Halicarnassæus lib. 7. Antiq. Rom.

§ 3. Quæ tuas, ad fontem illum forte accessit indicio Sesostris. cuius sic circa Ægyptios meminit Sophoclis Scholiastes ex Nymphodori Hist. lib. 13: *Aegyptii quod ad cultum senum attinet, ita obseruant, vti Græci; in cæteris omnibus ab illorum moribus discrepantes. Nam in Græcia viri forum & iudicia frequentant; at mulieres intra tecta lanam & telam tractant, In Aegypto verò versantur foris mulieres; nentq; ac texunt domi viri. Hoc consilium Sesostris rex cepit, vt tali vitæ ratione virilem sexum effœminaret. illisque obedientibus, imperio vteretur: quod se consecuturum putauit. iniunctis virorum muneribus feminis, & harum, viris. ita enim non modò inermi corpore; sed & animo molli prompte facturos imperata credidit. Voluit igitur & comam nutrire viros. & mulieres tondere: itemq; illos onera capite sustinere. has humeris: præterea viros binas, mulieres singulares tunicas ferre. Postremo stantes mulieres, subsidẽtes viros, mingere: vt pro vita molli animisq; eneruarentur.* Callidè profectò: adeo vt nõ sine cauillo de eo scribat Ælianus lib. 12. c. 4. var. hist: *Aegyptii dicunt Sesostridem à Mercurio solertiam & consilia didicisse.*

§ 4. Quanquã & eo perueniri posse ratione sapientiæ humanæ, discamus tum ex Tacito, tum ex Cæsare. Apud illum enim Tencterorum legatus consulit Agrippinensibus lib. 4. Hist: *Instituta cultumq; patrium resumite, abruptis voluptatibus; quibus Romani plus aduersus subiectos quam armis valent.* Apud hunc vero legimus lib. 2. Gall: *Eorum fines Neruii attingebant: quorum de natura moribusq; Cæsar cum quæreret, sic reperiebat; nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati vini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentiũ inferri: quod his rebus relanguescere animos, eorumque remitti virtutem existimarent.* Quod idem etiam credidisse ipsummet Iuliũ, testatur versus eius lib. 1. Gall: *Horũ omnium fortissimi sunt Belgæ: propterea, quod à cultu atque humanitate prouinciæ longissime absunt, minimeque ad eos Mercatores sæpe commeant; atque ea quæ ad effeminandos animos pertinent, important &c.* Nec alterius fuisse opinionis Tacitum, prodidit apertè lib. de morib. Germanorum: *Sine apparatu sine blandimentis expellunt famem. aduersus sitim non eadem temperantia si indulseris ebrietati, suggerendo quantum concupiscunt; haud minus facile vitiis quàm armis vincuntur.*

§ 5. Prudenter illi. nam magis ex quercu fatidicâ profectum videri queat, quàm ex ore Augusti, quod habet Cassius lib. 1: *Fieri non potest, vt is qui regio luxui mollitieique muliebri indulget, vire aliquid dignum vel consulat vel agat. est enim necesse omnino vt quibus vnusquisque vitæ rationibus vtitur, earum similis reddatur.* Estq; Sibyllæ folium, non Onosandri verbum cap. 9: *Otio quidem corporis vires mollescunt & languent; desidia verò animi veluti euirantur, secordesque & ignaui fiunt. nempe blandimenta voluptatum, adsiduo abusu, ferocissima quæque pectora eneruant & absumunt.* Inspexitque antè Naturæ viscera Nonnus, quàm cecinit lib. 14. Dionysiac:

Semper quidem inebriata merum, amantibus poculis
Tota generatio Satyrorum audax corde, in conflictu verò
Omnes interminatores, semper fugientes Bellonam;
Sine pugna Leones, in bello verò Lepores.
Exacti saltatores, periti magis aliis
Vinum capiente merum dulce è populo haurire.

§ 6. Hocq; ipsum probè nouerat Pyrrhus rex. itaq; legimus in vita eius apud Plutarchum capite 33: *Tunc multitudinem Tarentinorum aduertens, nisi acriter compulsam, neque seruari ipsam neque seruare posse alios: sed tamquam ipso propugnante domi residere balneis indulgentem & conuiuiis; gymnasia ambulationesque, in quibus spatiantes dispensabant res gerendas verbis, occlusit: compotationibus, comessationibus & ludis*

& ludis intempestiuis interdixit. ad arma eos vocauit, in delectibusque iuuentutis seuerus & durus fuit. Vnde reliquerunt vrbem multi, qui insolentiâ parendi, quòd non liceret in deliciis viuere, seruitutem vocabant. O læuas eius populi mentes! imò id ipsissima erat libertas. nam nisi quis & oculis æquè cæcus sit ac pectore, cernat opinor statim

late
Florentes quondam luxus quas verterit vrbes.

§ 7. Sanè & ipsam Tarentum inter reliquas quæ propterea periesse, circumspectè memorat Dio Chrysostomus Oratione Thrasicâ priore: *Nonne Sybaris quidem quanto magis deliciis studuit, tanto magis disperiit? Croton autem, & Thurii & Metapontini & Tarentum, quæ tanto quondam fuerunt in vigore, tantamque habuerunt potentiam, quâ ciuitate iam non sunt desertiores? Multum esset negotii omnes recitare, quæ propter delicias perierunt? Lydos olim, & Medos & Assirios antea, postremò Macedonas, qui quondam vilibus erant pannis amicti, & pastores dicti; quique pro panico bellum cum Thracibus gesserant, mox Græcos sibi subiecerunt: cumque transissent in Asiam, ad Indos vsque imperium tenuerunt. Postquam verò Persarum bona acceperunt, consecuta eos sunt & mala. Igitur simul sceptra & vestes purpureæ, & Medica mensa, & genus ipsum defecit: vt si quis nunc pertranseat Pellam, ne signum quidem vllum videbit ciuitatis, sed multas tegulas contritas esse in loco. Atqui manent regiones ciuitatum, quas dixi, & gentium, quales & prius erant & flumina nemo alio auertit: sed tamen quos sumptuositas & deliciæ attigerint, ij longum tempus perdurare non possunt. Ne enim putetis, arietis & helopoles aliasque machinas ita ciuitates euertere, vt delicias: siue quis virum euersum videre velit, siue ciuitatem. Non flumen est, neque campus, neque portus, qui ciuitatem faciat felicem: neque pecuniarum multitudo, neque ædificiorum, neque deorum thesauri, quibus nihil afficitur diuitas: neq; si quis in ciuitates montes quosdam & saxa cum multis artium & laboribus infinitisque sumptibus transferat: sed modestia sapientiaque ea sunt quæ conseruant, ea faciunt vtentes beatos, ea Diis sunt accepta: non thus neque myrrha alicunde, neque radices, neque arborum lachrymæ, neque Indorum aut Arabum sarmenta.* Sic Orator ille verbis verè aureis: cuius prosam versibus ferè inclusit Musa Claudiani lib. 3. de laudib. Stilicon:

nam cetera regna
Luxuries vitiis, odiisque superbia vertit.
Sic male sublimes fregit Spartanus Athenas,
Atque idem Thebis cecidit. sic Medus ademit
Assyrio Medoque tulit moderamina Perses.
Subiecit Persen Macedo, cessurus & ipse
Romanis.

§ 8. Quæ cum ita sint, merito socerum suum Iulium Agricolam laudat his verbis Tacitus: *Sequens hyems saluberrimis consiliis absumpta. namque vt homines dispersi ac rudes, eoq; bello faciles, quieti & otio per voluptates assuescerent: hortari priuatim, adiuuare publicè, vt templa, fora, domus exstruerent, laudando promptos, & castigando segnes. Ita honoris æmulatio, pro necessitate erat. Iam verò principum filios liberalibus artibus erudire. & ingenia Britannorum studiis Gallorum anteferre, vt qui modò linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. inde etiam habitus nostri honor, & frequens toga: paullatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus, & balnea, & conuiuiorum elegantiam, idque apud imperitos humanitas vocabatur, cùm pars seruitutis esset.* Prolixè satis auctor alioquin succinctus; nisi arbitratus fuisset, interesse omnium, scire artem illam Agricolæ. quam ne ignotam putemus fuisse Annibali, facit querela ipsius ad ciues Liuii lib. 30: *Tunc flesse decuit, cum adempta nobis arma, incensæ naues, interdictum externis bellis. illo enim vulnere concidimus. Nec esse in vos odio vestro consultum ab Romanis credatis. Nulla magna ciuitas diu quiescere potest, si foris hostem non habet, domi inuenit: vt prævalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus, quantum ad priuatas res pertinet: nec in eis quicquam acrius, quàm pecuniæ damnum stimulat. Itaque cum spolia victæ Carthagini detrahebantur, cum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit. nunc quia tributum ex priuato conferendum est, tamquam in publico funere comploratis.* Ad quæ item respexit Alaricus, Claudiani Paneg. de VI. Consul Honorii vers. 303:

prò fœdera sæuo
Deteriora iugo! tunc vis exstincta Getarum
Tunc mihi, tunc lethum pepigi. Violentior armis
Omnibus expugnat nostram clementia gentem,
Mars grauior sub pace latet, capiorque vicissim
Fraudibus ipse meis. quis iam solatia fesso,
Consiliumve ferat? socius suspectior hoste.
Atque vtinam cunctos licuisset perdere bello!

§ 9. Idem fuit ante oculos Epaminondæ, de quo sic in vita ipsius Aem. Probus: *Habuit obtrectatorē Meneclidem quendā, indidem Thebis, aduersarium in administranda Repub. satis exercitatum in dicendo, vt Thebanum scilicet. namque illi genti plus inest virium quam ingenii. Is quod in re militari florere Epaminondam videbat, hortari solebat Thebanos, vt pacem bello anteferrent, ne illius Imperatoris opera desideraretur. Huic ille, fallis, inquit, verbo ciues tuos, quòd hos à bello auocas. otii enim nomine seruitutem concilias. Nam paritur pax bello. itaque qui eâ diutinâ volunt frui, bello exercitati esse debent. quare si Principes Græciæ esse vultis, castris est vobis vtendum, non palæstrâ.* Haud falsò itaque Portius Latro apud Senecam lib. 2. Controu. 12: *Non vides vt immota fax torpeat, & exagitata reddat ignes? mollit viros otium. ferrum situ corrumpitur & rubiginem ducit. desidia dedocet.* Omnino. Hinc Trogus fine libri 6: *Epaminondæ morte etiam Atheniensium virtus intercidit: siquidem amisso, cui æmulari consueuerant, in segnitiem, torporemque resoluti, non vt olim in classem & exercitum, sed in dies festos, apparatusque ludorum reditus publicos effundunt; & cum actoribus nobilissimis poetisq; theatra celebrant, frequentius scenam quàm castra visentes; versificatoresq; meliores, quàm duces laudantes. Tunc vectigal publicum, quo antea milites & remiges alebantur, cum vrbano populo diuidi cœptum est. Quibus rebus effectum est, vt inter otia Græcorum, sordidum & obscurum antea Macedonum nomen emergeret, & Philippus obses triennio Thebis habitus, Epaminondæ & Pelopidæ virtutibus eruditus, regnum Macedoniæ, Græciæ, & Asiæ ceruicibus, velut iugum seruitutis imponeret.* Ex quibus patet; cur Antiocho deuicto à Romanis, idem subiiciat auctor fine lib. 31: *Captas ciuitates inter socios diuisere Romani, aptiorem gloriam, quàm possessiones voluptarias iudicantes. quippe victoriæ gloriam Romano nomini vindicandam: opum luxuriam sociis relinquendam.* Nimirum opinabantur, idem quod illi apud Ciceronem de Senectute: *Sæpe à maioribus natu audiui qui se porrò pueros à senibus audiuisse dicebant; mirari solitum C. Fabricium, quod cum apud regem Pyrrhum legatus esset, audisset à Thessalo Cynea, Athenis quendam esse qui se sapientem profiteretur, eumq; dicere,* OMNIA QVÆ FACEREMVS, AD VOLVPTATEM ESSE REFERENDA. *quod ex eo audientes M. Curium & T. Coruncanum optare solitos, vt id Samnitibus ipsiq; Pyrrho persuaderetur; quò facilius vinci possent, cùm se voluptatibus dedissent.* Circumspectè. Sed nec improuidè Pylades pantomimus, ab Augusto obiurgatus; Dionis lib. 54: *quod cum Batyllo eandem artem exercente, & Mæcenatis necessario rixaretur, respondisse fertur: Expedit tibi Cæsar populum nobis intentum tempus consumere.* Cui verbo aures accommodent suas Potentes: plus enim sub eo latet, quàm pateat vulgo.

§ 10. Porro quàm facilè quis sine omni sanguine ac puluere redigi queat sub iugum Voluptatis, non inuenustè repræsentauit Astrais apud Nonnum lib. Dionysiac. 17: vbi exponit Oronti quomodo Indos debellarit Bacchus:

Stabat vero imbellium Satyrorum princeps, non iaculum pugnæ
Manu ferens, non nudum habens gladium, nec super neruum
Ad scopum rectiuium ventosum telum trahens:
Sed cornu bouis habuit, in concauo vero cornu
Venenum humidum sustulit & argentei fluminis
In profluenta dolosum totum defudit rorem
Liquore rubefaciens dulcem potum. In conflictu vero

Aësth

Aestu sitientes quotcunq; biberant nigri Indi
Prudentem rabiem habentes pulsabant choream,
Et ipsis pestifer somnus ingruit. immoti verò
Extremæ furore bacchantes in somnum dabantur tympa-(nis.
Alii vero in stratis inclinabant lectis humi factis,
Pigrum indulgentes irrequieto corpus somno;
Bacchis imbecillibus rapinas & Baccho.
Hos vero sine bello & benè acuto ferro
Seruile in iugum sunt deprædatæ mulieres
Oneratos membris & hostiles super humeros
Tanquam mortui viuentes eleuati sunt milites &c.

§ 11. Haud absimili prorsus imagine, in Prudentii Psychomachiâ, Luxuriæ committitur Sobrietas:

O noua pugnandi species! non ales arundo
Neruo pulsa fugit, nec stridula lancea torto
Emicat amento, frameâ nec dextra minatur:
Sed violas lasciua iacit, foliisq; rosarum
Dimicat, & calathos inimica per agmina fundit.
Inde eblanditis virtutibus, halitus illex
Inspirat tenerum labefacta per ossa venenum;
Et malè dulcis odor domat ora & pectora & arma.
Ferratosq; toros oblito robore mulcet.
Deiiciunt animos ceu victi, & spicula ponunt
Turpiter, heu, dextris languentibus; obstupefacti
Dum currum variâ gemmarum luce micantem
Mirantur, dum bracteolis crepitantia lora,
Et solido ex auro pretiosi ponderis axem
Defixis inhiant obtutibus; & radiorum
Argento albentem seriem, quam summa rotarum
Flexura electri pallentis continet orbe &c.

Sapienter ergo Venus debellatura Annibalem sic alloquitur Amores suos apud Italicum lib. 11. Punicorum, vers. 399:

adeste
Et Tyriam pubem tacitis exurite telis.
Amplexu, multoq; mero, somnoque virorum
Profliganda acies, quam non perfregerit ensis,
Non ignes, non emissis Gradiuus habenis.
Combibat illapsos ductor per viscera luxus,
Nec pudeat picto fultum iacuisse cubili,
Nec crinem Assyrio perfundere pugnet amomo.
Ille sub hyberno somnos educere cælo
Iactator, tectis malit consumere noctes:
Ac ponat ritus vescendi, sæpe citato
Dum residet sub casside equo, discatq; Lyeo
Imbellem donare diem, tum deinde madenti
Post epulas sit grata chelis, segnisq; soporas
Aut nostro vigiles ducat sub numine noctes.
Hæc postquam Venus, applaudit lasciuus, & alto
Mittit se cælo niueis exercitus alis.
Sentit flammiferas pubes Maurusia pennas,
Et pariter fusis tepuerunt pectora telis,
Bacchi dona volunt, epulasq; & carmina rursus
Pieria liquefacta lyra. non acer aperto
Desudat campo sonipes, non vlla per auras
Lancea nudatos exercet torta lacertos.
Mollita flammis lymphæ languentia somno
Membra fouent, miserisq; bonis perit horrida virtus
Ipse etiam afflatus fallente Cupidine ductor
Instaurat mensas dapibus, repetitque volentum
Hospitia, & patrias paulatim decolor artes
Exuit, occulta mentem vitiante sagitta.
Altera iam patria, atque æquo sub honore vocatur,
Altera Carthago Capua, intactumque secundæ
Fortunæ ingenium vitia ad latrantia quassant.
Nec luxus vllus, mersæque libidine vitæ
Campanis modus. accumulant, variasq; per artes
Scenarum, certant epulas distinguere ludo.
Vt strepit assiduè Phrygiam ad Nilotica loton
Memphis, Amyclæo passim lasciua Canopo.

§ 12. Pergerem vlterius; nisi sentirem cum Scauro; *Non minus magnam virtutem esse, scire desinere, quam scire dicere*; vt refert apud Senecam patrem lib. 9. Cont. 5. Desino igitur; telictis, pro capitis obsignaculo istis Basilii Seleuciensis Orat. 30: *Periti scientesque medici, tunc plus de arte cent admirationis, cùm non ferro & igni in belli modum vim mali d[illegible] mant; sed cùm lenibus pharmacis affectæ parti adulantes, ægrum scitè persanant, & artis seuerioræ præcepta cohibent, miti interim ac familiari quodam victu, dolore sopito, ægrotum à morbo liberum ostendunt.*

TACITVS lib. quarto Annalium cap. quadragesimo sexto. *Mansura hæc, si nullo nouo onere tententur.*

VICTOR HONORET VICTVM, NON ONERET, SI VVLT PERPETVO SVBDITVM.

Caput XXVII.

SVMMVLA.

Victis superbè qui imperat, solitudinem facit pr.
At qui eis ignoscit, imò indulget, per summam crescit gloriam. Beneficio enim gratiaq; contineas in officio tales, non metu. ibid.
Confirmatur istud testimonio Imp. Antonini, & vetustioris longè Nicolai, Siciliæ primatis, aliorumq; §. 1.
Ergo superatis & præscribendæ initio conditiones commodæ, & deinde obseruandæ. §. 2.
Thrasybuli, Ptolomæi, Asdrubalis opinationes ibid.
Sub egregio victore nemo sibi victus videtur. §. eod. & 3.
Id accidet, si permittatur siue legibus suis, siue tuis. §. 4.
Tantum ex malis publicis sentimus, quantum priuatim nocent: neq; amicum ab inimico discernimus, nisi commodo aut incommodo peculiari. &c. ibidem, & §. 5.
Enumerantur qui superatos suis reliquerint legibus. §. 6. & 7.
Imò qui præscripserint leniores. §. 8.
Fructus eius rei quantus. §. 9.
Amici Principum, eius sunt thesauri §. eod. & seq.
Amari, coli, diligi, maius imperio est. §. 10. & 11.
Ergo qui moderatè vteris deuictis, eorum noua accessione alios adhuc subiugas, dominationiq; tuæ alienum adhibes sanguinem. §. 11. & 12.

NVLLVM mel, nullum saccharum tam dulce est ori puerorum, quàm auribus meis adlubescit apophthegma Theoderici, proditum Cassiodoro lib. 3. Variarum Epist. [illegible] *Aliorum fortè regum prælia, captarum ciuitatum aut prædas appetunt, aut ruinas: nobis propositum est, Deo iuuante, sic vincere, vt subiecti se doleant nostrum dominium tardius acquisisse.* Macte hac mente regum haud postremè! ac quo minus tædeat propositi; scias idem sensisse Alexandrum illum Magnum: cuius hæc verba sunt apud Hermolaum, Curtii lib. 8: *At enim Persæ quos vicimus, in magno honore sunt! Apud me quidem moderationis meæ certissimum indicium est, quod ne victis quidem superbè impero. Veni enim in Asiam non vt funditus euerterem gentes: nec vt dimidiam partem terrarum solitudinem facerem; sed vt illos quoq; quos bello subegissem, victoriæ meæ non pœniteret.* Etiam in eadem fuisse sententiâ Camillum Furium, eliciamus ex vocibus eius ad Senatum Liuii lib. 8: *P. C. quod bello armisq; in Latio agendū fuit, id iam Deûm benignitate ac virtute militum ad finem venit. cæsi ad Pedum Asturamque sunt exercitus hostium: oppida Latina omnia, & Antium ex Volscis, aut vi capta, aut recepta in deditionem præsidiis tenentur vestris. Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos sollicitant, quonam modo perpetuâ pace quietos obtineamus. dii immortales, ita vos potentes huius consilii fecerunt, vt, si Latium deinde an non sit, in vestra manu posuerint. Itaque pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum vel sæuiendo, vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter consulere in deditos, victosque? licet delere omne Latium: vastas inde solitudines facere, vnde sociali egregio exercitu per multa bella magnaque sæpe vsi estis. Vultis exemplo maiorum augere rem*

Romanam victos in ciuitatem accipiendo? materia crescendi per summam gloriam suppeditat. certè id firmissimum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed maturato opus est. quicquid statuere placet. tot populos inter spem metumque suspensos animi habetis: & vestram vtiq; de eis curam quam primum absolui, & illorum animos, dum exspectatione stupent, seu pœnâ, seu beneficio praeoccupari oportet. Nec alterius calculi opinatio Largii Dictatoris, prodita Dionysio Halicarn. lib. 6: Optimum & firmissimum esse imperium, quod subditos beneficiis magis quam suppliciis in officio contineat. Illi enim beneuolentiam, huic metum esse comitem. quidquid autem timeatur, id necessitate naturali exosum esse omnibus. Sed & affirmat Isocrates in Panathenaico: Enimuerò sciunt omnes, vrbes

§ 1. aliis subiectas diutissime in eorum fide permanere, à quibus minimis malis afficiuntur. Quibus vocibus, velut iucunda aliqua Echo multiplicato repercussu, concordant isthæc M. Antonini apud Herodianum lib. 1: Neq; enim aut pecuniæ vis, tyrannidis luxuriam explere, aut stipantia satellitum agmina tueri Principem possunt, nisi eorum, quibus imperat, prius adsit beneuolentia. Quippe ij demum diu tutoque imperant, qui non metum ex crudelitate; sed sui desiderium ex bonitate ciuium suorum animis instillant. Neq; enim quos seruire necessitas coegit; sed quos obtemperare sua quemq; voluntas adegit, ij sunt in agendo patiendoq; à suspicione omni assentationeque vacui. numquamq; imperio detrectant nisi violentiâ & iniuria ad hoc adducantur. Ex q; his patet quàm abundent pietate verba Nicolai, lib. Diodori Siculi xiii: Egregia res est, amicitiæ sibi & beneuolentiæ prima per officium initia, primaque iura occupare: & ignoscendo calamitosis iras conceptas extinguere: tum miserando submouere discordiam. Nam beneuolentiam inter inimicos oportet inuiolatam, immortalemque seruari: odia verò irasq; in aduersarios, quàm celerrime fieri potest, tolli. Ea namq; ratione sociorum semper & eorum qui te incolumen optent, augescere: sed hostium contra necessario, inimicorumque numerum tibi decrescere videbis. Qui perpetuis persequi inimicitias odiis, & implacata flagrare perrexerint iracundia, hos pronepotibus suis iniucundum, inconstans, infectum, ac nulla prorsus parte tutum patrimonium parare constat: quippe quorum res omnes fortunæ simul insidiis, inimicorumque odio semper obnoxiæ relinquantur. Nonnumquam enim id obtigisse conspeximus, vt qui potentiâ præstarent, quique quondam hostes suos longè viribus opibusq; vicissent, momento temporis eo fastigio deturbati, in deteriorem ruerint his longe conditionem, qui tamen olim fastu insolentiaq; fortunæ consueuerant alios proterere. Et hoc ipsum erat quod suadebat nequaquam ille Acedux Bostari, apud Liuium libro 22. Itaq; quos metus non teneat, beneficio & gratia deuinciendos esse. Eademque de causa legimus lib. eiusdem Liuij 22. de Italiæ populis. Nullus terror cùm omnia bello arderent, fide socios dimouit, videlicet, quia iusto moderatoque imperio regebantur. § 2. Vt ergo etiam tales perpetuo maneant quos vicisti; præscribendæ iis initio conditiones commodæ: sed nec minus obseruandæ. Iucundum quidem legere, siue illud de Thrasybulo Valerii Maximi lib. 4. capite 1: Insignem deinde restitutione libertatis victoriam, clariorem aliquantò moderationis laude fecit. Plebis scitum enim interposuit ne qua præteritarum rerum mentio fieret. hæc obliuio, commissum & labentem ciuitatis statum in pristinum habitum reuocauit. Siue istud Iustini libro 15: In quo prælio maior Ptolemæi moderationis gloria, quàm ipsius victoria fuit. Siquidem & amicos Demetrii non solùm cum suis rebus, verùm etiam additis insuper muneribus dimisit; & ipsius Demetrij priuatum omne instrumentum ac familiam reddidit: adiecto honore verborum, non se propter prædam sed propter dignitatem iniisse bellum. Dulce etiam auditu quod adfirmat Asdrubal Liuii libro 30: Populum Romanum eo inuictum esse, quod in secundis rebus sapere, & consulere meminerit. Et hercule mirandum fuisse, si aliter fecerent. Ex insolentiâ, quibus noua bona fortuna sit, impotentes lætitiæ insanire; populo Rom. vsitata ac propè iam obsoleta ex victoriâ gaudia esse; ac plus penè parcendo victis, quàm vincendo imperium auxisse. Legimusque summa animi fauentia de Acilio Cons. Liuii libro 36: Et ceteræ vrbes in Eubœa sine certamine traditæ. paucosque per dies omnibus perpacatis sine vllius noxa vrbis, exercitus Thermopylas reductus: multò modestia post victoriam quam ipsa victoria laudabilior. Applaudimus vero etiam manibus Theodosio, vbi audimus ei dici à Latinio Pacato: Clementia, Imperator, tua quo cœlo, quo pigmento, quo aere aurone ducetur, qua tu ipsius victoriæ victor ita omnem cum armis iram deposuisti, vt ceciderit nemo post bellum, certe nemo post Maximum? Paucis Maurorum hostium, quos secum velut agmen Infernum moriturus incluserat, & duobus aut tribus, furiosi gladiatoris lanistis in belli piaculum cæsis, reliquos omnes venia complexa, velut quodam materno sinu clausit. Nullius bona publicata, nullius mulctata libertas, nullius præterita dignitas imminuta. nemo affectus nota, nemo conuitio, aut deniq; castigatione perstrictus, culpam capitis, aurium saltem molestia, luit. cuncti domibus suis, cuncti coniugibus ac liberis; cuncti denique, quod est dulcius, innocentiæ restituti sunt. Vide Imperator, quid hac clementia consecutus sis: Fecisti vt nemo sibi victus te victore videatur. Sed tamen eadem hæc tum demum culmen assequuntur laudum, si & longo post tempore maneat adhuc in ore deuictorum carmen Ouidianum: § 3.

sæpe vtile vinci

Victoris placidi fecit clementia multis. libro 8: Metamorph.

asseueretq; fama communis idem quod de Græciâ post euersam Corinthum; Zonaræ tomo 2. Corintho sic euersa, Græcia initio statim & cædibus & pecuniarum exactionibus est vexata. deinde tantam libertatem & felicitatem adepta, vt dicerent, ni mature capti essent, se incolumes esse non potuisse. Id § 4. autem continget, si permittantur viuere, aut legibus suis, aut tuis. quanquam malim suis. ita enim non videbuntur mutasse conditionem, sed personam tantum; quod in minimis poni solet. Verissimâ enim sententiâ Tacitus lib. 1. Histor: Vt in familiis, priuata cuiq; stimulatio, & vile iam decus publicum. Nec secus Annibal Liuij libro 30. Tantum ex malis publicis sentimus quantum ad priuatas res pertinet; nec in eis quidquam acrius quàm pecuniæ damnum stimulat. Imo infinitos inuenias, in quos quadret Ciceronis illud libro 1. Epist. xv. ad Atticum: Ceteros iam nosti, qui ita stulti sunt; vt, amissa Rep. piscinas suas fore saluas sperare videantur. Respexere huc reges illi ducesque celebrati Themistio Oratione 9: Alexander suadentibus nonnullis, vt Memnonem, quo Dareium aduersus Alexandrum auxiliis iuuerat, occideret, quò citra vllius mortalium metum omnium dominus eo citius euaderet. Nequaquam, inquit, sed faciemus illum è Dareii amico amicum Alexandri: & ita amorem, quo Dareium prius prosecutus est, in nos transferet. Illud idem & Bœotiorum dux, cum Thebani suis ex vrbibus eos qui Lacedæmoniorum partibus fauebant, expellere aggrederentur: At nemo, ait ô Thebani, Thebanorum amicus natura gignitur, neque etiam Lacedæmoniorum: sed vnusquisque vndecumque commodum augere suum potest, quærit, ita vt à quibus amplius quid emolumenti speret, iis se lubentius adiungat. Sic Euphrades noster, cuius iudicio subscribit Procopius libro 2. Vandal.: Natura neque amici neque inimici inter se homines existunt. actiones eius cuiuslibet aut morum similitudine in concordiam & societatem mortales coniungunt: aut moribus discrepantes in inimicitiam deducunt. § 5. Quo spectat vox Lysiæ Oratione pro Mantitheo: Haud consentaneum est ex solo aspectu ad aliquem amandum siue odio persequendum adduci: opera spectare oportet. quam ipsam luculenter ita explicat sub Marcii Coriolani persona, Dionys. Halicarnassæus libro 8: Antiq. Rom: Videris mihi communi sensu carere; qui quæ nullus alioqui nescit, solus ignores, amicum ab hoste non faciei lineamentis aut nomine discerni, sed vsu & operibus. Omnes enim iuuantem amamus, & lædentem odimus; non quod vlli nobis homines hanc legem fixerint, & refigant, si diuersum videatur; sed quod eam à communi natura ex omni æuo cunctis sensu praditis insculptam, & perpetuo duraturam, acceperimus. ideoque tum amicis renuntiamus, si nos afficiant iniuriis; tum inimicos amicos facimus, si nos demereantur gratia. patriam quoque, dum prodest, pietate prosequimur; si noceat, deserimus; non propter locum eam amantes, sed propter commoda. nec priuati solùm homines id pro se quisque intelligunt, sed & ciuitates & gentes integræ. atque ita qui hanc sententiam sequitur, nec diuinis legibus

gibus quidquam repugnat, nec commune hominum ius violat.

§ 6. Et inuentos fuisse qui superatos suis reliquerint legibus, etsi liquet superioribus aliquot scriptorum exemplis, amplius tamen testatur præter Polybium & Curtius & Liuius. Primus quidem de Macedone refert. libro 5. capite 9: *Antigonus cùm bello Cleomenem Lacedæmoniorum regem fugasset, Spartæ dominium consecutus, tantum abfuit vt quicquam sæuius in populum committeret; vt non moderatus solùm, verùm etiam mitis aduersus hostes fuerit; restitutâque Lacedæmoniis patriâ libertate ac multis beneficiis & publicè & priuatim impensis, domum redierit. Ex quo non solum in præsens tempus beneficus; verùm etiam post mortem* Saluator *appellatus est: nec apud Lacedæmonios tantùm, sed apud omnes nationes immortalem laudem ac gloriam consecutus:* Asserit verò Curtius libro 4. de Alexandro: *A Memphi ad interiora Ægypti penetrat; compositisque rebus, ita vt nihil ex patrio Ægyptiorum more mutaret, adire Iouis Hammonis oraculum statuit.* Narrat præterea Liuius de Romanis ac Phocæensibus libro 37: *Præconibus per vrbem missis liberos omnes in forum ad se conuenire iubet, ne violarentur; & in omnibus quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit Prætoris. vrbem agrosque & suas leges iis restituit, & quia, &c.* Refert quoque idem, de Macedonibus decretum Senatus Romani tale, libro 45: *Omnium primum liberos esse placebat Macedonas atque Illyrios, vt omnibus gentibus appareret, arma populi Romani non liberis seruitutem, sed contra seruientibus libertatem adferre, & vt in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi perpetuamque sub tutela P. R. esse, &c.*

§ 7. Simile etiam vsurpasse Romanos circa Achæos, narratum pluribus his illisque historicis, breuiter autem Floro libro 2. capite 7: *Græciæ verò veterem statum reddidit, vt legibus viueret suis & auita libertate frueretur. Quæ gaudia, quæ vociferationes fuerunt, cum hoc fortè Nemeæ in theatro quinquennalibus ludis à præcone caneretur &c.* Luculenter quoque libro 5. Histor. Græc. Xenophon: *Timotheus quidem circumuectus, statim Corcyram occupauit: neque tamen eam in seruitutem redegit, neque quenquam multauit exsilio; ac ne leges quidem immutauit. Quo factum, vt ciuitatum ijs locis finitimarum omnium maiora essent erga Timotheum studia.* Accommodatè igitur Eunones imper. Claudio, Taciti libro 12. Annal: *Bellorum egregiorum fines, quoties ignoscendo transigatur. Sic Zorsini victo nihil detractum &c.* Inde & postulatum Thracum, Taciti Annal. libro 4: *Anquam arma inciperent, misêre legatos, amicitiam obsequiumque memoraturos: & mansura hæc, si nullo nouo onere tentarentur &c.* Præstitisse autem istud Corbulonem, testatur idem Cornelius libro 14. Annal: *Nec multò post legati Tigrano certa missi; patere mœnia afferunt: intentos populares ad iussa. Accepitque cum honore. nec quicquam vrbi detractum, quò promptius obsequium integri retinerent.*

§ 8. Quin imò, si paulo es ambitiosior, fac laxius sub te agant quàm prius, cum aut sui iuris essent, aut Principis alterius. sic enim & ipsi nimis quàm ambitiosè pugnabunt, ne vnquam Imperio tuo excidant. Bonitatis huius exemplum suggerit Liuius libro 45; vbi agit de Macedonibus in prouinciam redigendis: *Vectigal exercentibus, dimidium eius impositum quod pependissent regi.* Sed & extat Taciti libro 2. Annal: *At Cappadoces in formam prouinciæ redacti Q. Veranium legatum accepere: & quædam ex regiis tributis deminuta, quò mitius Romanum imperium speraretur.* Non abhorruisse ab animo tali Philippum regem, innuit apophthegma eius apud Plutarchum: *Postquam Græcos deuicit, non defuerunt qui ei suaderent vt vrbibus præsidia imponeret. respondit autem, malle se diu benignum, quàm exiguo tempore dominum perhiberi.* Egregius etiam hac in re Mithridates Trogi, apud Iustinum libro 38: *Aquilio & Maltino simul cum Nicomede pulsis, ingenti fauore ciuitatum excipitur. multum ibi auri argentique studio veterum regum, magnumque belli apparatum inuenit. quibus instructus, debita ciuitatibus publica priuataque remittit, & vacationem quinquennii concedit &c.*

§ 9. At quid si thesauri iam antè exhausti? Nihilominus exerce huiusmodi largitatem: & breui implebuntur. Et vt fortè nonnihil damni capias, quid tum? Sanè si, *Pecuniam in loco negligere maximum interdum est lucrum*, heîc non maximum modo est, sed & perpetuum. Rationem ingerit tibi Micipsa Sallustianus: *Non exercitus neque thesauri præsidia regni sunt, verum amici quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio & fide parantur.* Et quid si illi ipsi amici, *Thesauri*? pro talibus profectò habuit Alexander Magnus. nec sine caussâ. Vt enim placet Theoni in Chriis: *Quos amicos pararis, tot oculos habes quibus quæ velis videas: tot aures, quibus quæ decet, audias: tot consilia, quibus de iis quæ conducunt, consultare & prospicere possis. Non enim aliter se habet plurium amicitia, quàm si cui Deus vnum corpus habenti multas daret animas, quæ omnes illi prouiderent & consulerent.* Sed & eximiè benè idem Theon in Paradigmat. *Ac multò quidem rectius amici vocari debeant Thesauri, quàm ea quæ nunc sic nominantur. Quid enim ab his tantum, quantum ab amicis? Vtrum pecunia in aciem processit, & vna cum belligerantibus adiit pericula? Minimè. At autor fuit sententiæ? Index insidiarum, sedatrix seditionis? At reddidit meliorem? Nequáquam. Atqui hæc omnia, hisque etiam plura à necessariis, nec non pecunia quoque ipsa conferri solet. Præterea amici optimi nunquam eos qui vterentur ipsis, reddidere deteriores. At diuitias scimus sæpe in malum exire.*

§ 10. Nimirum hoc ipso anteit quitur Princeps, quod Vranius quidam à seruo suo; ad quem sic Libanius in Epistolis: *Quæsiui ex seruo tuo, cur præter eius generis hominum consuetudinem tanta fide res tuas curaret. Is verò grauiter sapientissimeque respondit, se nouum quoddam fidissimæ seruitutis genus excogitare oportuisse: quoniam herum habebat nomine, re fratrem; cum quo eundem cibum caperet, vinum idem biberet; à quo non modo vapularet, sed ne malum quiddam vnquam audiret.* Adsequitur omne illud quod Dionysio oggerit idem Libanius in Epistolis: *Quem credis plus lucri fecisse? túne qui dederis, an ego qui munus acceperim? Certè accessione maximi muneris tui. non modo ad fortunas meas additum est aliquid, sed plurimum eis potius ademptum est: imò omnes alieno, hoc est, tuo arbitrio se submisere. Quid enim proprium habere possit, quem munificentiâ tua seruum tibi feceris? Nam ipsum ingenium, ipsam cogitationem, ipsam memoriam, ipsam vocem, meam olim atque liberam, tu tibi duntaxat vendicas. Lucri ergo plus fecisti dando quàm ego accipiendo: quippe ad quem datum munus redit cum potestate & imperio fortunarum, meique adeo ipsius.* Non ignorabat istud Symmachus, cuius verbum est libro 10. Epist. 54: *Amari, coli, diligi; maius imperio est.* Nec aliorsum velificant illa eiusdem libro 7 Epist. 46: *Suscipe oro benefaciendi prouinciam, quæ hominum merita Deo applicat: clarioresque fructus ex huius commodo cape. Mihi enim videntur beneficia plus conferre præstanti.* Quod etiam sensisse videtur Alexander Magnus, vbi loquitur de gentibus à se victis, libro 8. Curtii *Itaque militant vobis Macedonibus, cum pro imperio vestro sanguinem fundunt; qui superbè habiti, rebellassent:* Iterum libro 9: *Cum per Hellespontum nauigaremus, de paucitate nostra cogitandum fuit. Nunc nos Scythæ sequuntur, Bactriana auxilia sunt præsto. Dahæ Sogdianique inter nos militant.* Eodemque adhuc libro: *Scythæ Bactrianique erunt mecum, hostes paullò antè, nunc milites nostri.* Deque iisdem aliisque ad eosdem in libro 10: *Cum fortes viri sitis; non fortitudinem magis quam fidem colitis. Hoc ego nunc primum profiteor; sed olim scio. itaque & delectum è vobis iuniorum habui, & vos meorum militum corpori immiscui, &c.* Quibus lepidè respondent hæc eiusdem Curtii libro 5: *Hic Abulites cum donis regalis opulentiæ occurrit: dromades, cameli inter dona erant, velocitatis eximiæ, xij elephanti à Dario ex India acciti; non iam terror, vt sperauerant, Macedonum sed auxilium; opes victi ad victorem transferente fortuna.*

§ 11. Audisne? Omnia hostis tua sunt: & tanto quidem magis si eius porro esse pateris. Scin quo modo? Disce à Nino Iustini libro 1: *Domitis igitur proximis; cum accessione virium fortior ad alios transiret, & proxima quæque victoria instrumentum sequentis esset, totius Orientis populos subegit.* Disce ab Annibale Flori libro 2. capite 6: *Hæc in diuersa terrarum populus Rom: nec ideo tamen Italiæ visceribus inhærentem summo vere poterat Annibalem. pleraque ad hostem defecerant: & dux acerrimus, contra Romanos Italicis quoque viribus vtebatur.* Disce à Theodosio; quem

sic alloquitur Latinius: *Quâ tuâ benignitate pellectæ omnes Scythicæ nationes tantis exan imibus confluebant, vt quem remiseras tuis, Barbaris videreris imperasse dilectum. O res digna memoratu! Ibat sub ducibus vexillisque Romanis hostis aliquando Romanus, & signa contra quæ steterat sequebatur, vrbesque Pannoniæ quas inimica dudum populatione vacuauerat miles implebat. Gotthus ille, & Hunnus, & Alanus respondebat ad nomen, & alternabat excubias, & notari infrequens ferebat. Nullus tumultus, nulla confusio, nulla direptio, vt à Barbaro, erat. Quin si quando difficilior frumentaria res fuisset, inopiam patienter ferebat, & quam numero arctarat annonam, comparcendo laxabat, pro omni præmio omnique mercede id vnum reposcens, vt tuus diceretur. Quanta est virtutis ambitio! Accipiebas beneficium quod imputares.* Nimirum tunc absurda planè videbitur tuis exercitibus oratio ea q̃ â vsus ad Britannos Galgacus, Taciti Agricola: *Nostris illi discessionibus ac discordiis clari; vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt: quem contractum ex diuersissimis gentibus; vt secundæ res tenent, ita aduersæ dissoluent. nisi si Gallos & Germanos, &, pudet dictu, Britannorum plerosque dominationi alienæ sanguinem commodantes, diutius tamen hostes quàm seruos, fide & affectu teneri putatis. metus & terror est, infirma vincula charitatis: quæ vbi remoueris: qui timeri desierunt, odisse incipient.* Quin erit eis magis in ore & animis; agnoscere se, verissime dictum P. Syrio:

Summittit se, quæ se erigit, felicitas.

§ 12.

TACITVS lib. decimoquarto Annalium capite XV. *Mœrens Burrhus & laudans,*

MAXIME LAVDANTVR QVI MINIME MERENTVR.

Caput XXVIII.

SVMMVLA.

Non est quod sibi nimis placeant Principes laudati à populo: præconia illa; oris magis sunt quàm animi.pr.

Eorum potius encomia admittant, tanquam vera, qui ipsos etiam ausint carpere atq; obiurgare. §.1.

Mente profectò laus magis peragitur quam voce. ibidem.

Sub rege non bono, absconduntur miserorum gemitus, ridentque iidem risu Sardonio. §.2.

Non laudasse eos ita accipitur, tanquam male de ipso opinentur. §. 3.

Quare quoties cædibus atque exiliis idem, sæuit toties publicè illi vni priuatimq; aguntur gratiæ. §. *eodem &* 4.

At apud ceteros occulta vocis execratione proscinditur. §. 4. & 5.

Adulatorum natio, reges quibus pro palam assentatur, iisdem clam maledicit. §. 5 *&* 6.

De bono magistratu homines eadem secretò loquuntur, quæ palam. §. *vltimo.*

QVAM magis immergor lectionibus historiarum, tam magis experior, non Philosophis solum, sed & Regibus dictum esse à Seneca libro de Iniuriis cap. 19: *Et honores & iniuriæ vulgi, in promiscuo habendi sunt. nec his dolendum: nec illis gaudendum.* Quia vtraque profectò semper falsa; certè nunquam omnimodè vera sunt. Rationem expedit nobis Greg. Nazianzenus, Apologetico, Quare in Pontum fugerit: *Nihil hominibus adeo suaue ac iucundum est, vt de rebus alienis sermonem habere: idque præsertim si vel beneuolentia quadam, vel odio trahantur; à quibus veritas plerumq; surripi solet.* Quocirca ridiculè admodum, iactat se Atreus apud Tragœdiographum Thyeste:

maximum hoc regni bonum;
Quod facta domini cogitur populus sui
Quàm ferre, tam laudare.

Nam, aut omnia me fallunt, aut tam reges, quàm populi vtrimque sibi habent persuasissimum, præconium coactum, interpretandum pro maledicto; veramque laudationem, desiderare potius vocem animi quàm oris, fidem pectoris, quàm mimum frontis. Ita profectò arbitrabatur rex Siciliæ. vnde, asseuerante apud Xenophontem Simonide; neminem esse qui supra reges aurium frueretur voluptate: *Nam quod*, inquit, *vnum est iucundissimum acroama, numquam laudes vobis desunt. omnes enim familiares vestri omnia, quæcumque vel dicitis, vel facitis, prædicant. quod verò longe molestissimum auditu quiddam est, conuicia numquam auditis. non nemo enim regem in os accusare vult.* Ad ea Hiero: *Quid verò putas* inquit, *voluptatis illos adferre, qui non maledicunt, quum notum alicui est omninò, hos omnes, qui tacent. mala de tyranno cogitare? Vel quid adferre delectationis putas illos laudatores, quum suspecti sunt, ne forte laudationes illas adsentandi causâ instituant?* Rectissime. firmatque id iudicium alius rex, apud Plutarchum lib. de Adulat. & Amici discr: *Quemadmodum igitur Xenophon Agesilaum ait eorum habuisse collaudationes gratas, qui & culpare per occasionem vellent: ita eum amice delectare ac gratificari censeamus qui aliquando etiam molestia afficere & aduersari possit. eam verò consuetudinem, quæ continentibus blanditiis vsa omni morsu caret, vitii suspectam habeamus.* Eodemque Lydio lapide vtendum putabat Isocrates ad Nicoclem: *Fideles existima, non eos qui omnia & dicta tua & facta laudauerint; sed qui etiam errata & delicta reprehenderint.* Iterumque sub Nicoclis persona: *Qualia me præsente dicitis, talia etiam cum absum sentite. Vestram erga me beneuolentiam factis magis quàm verbis declarate.* Probè: accinitque ei præcepto vox satellitis regii è Senecæ Thyeste versu. 209:

§ 1.

qui fauoris gloriam veri petit,
Animo magis quàm voce laudari volet.

Nec aliud postulant disticha Theognidis, vers. 87:

Ne me verbis quidem cole: mentem autem habe & præcordia alibi,
Si me amas & tibi fidelis inest mens,
Aut me ama, puram afferens mentem: aut me refugiens,
Odio prosequere, manifeste contentionem suscipiens.

Itaque iniuriè indignatur Claudianus viuentibus sub Eutropio, vers. 135:

§

non saltem tacitâ formidine mussant?
Non damnant animo? plaudentem cerne Senatum
Et Byzantinos proceres, Graiosque Quirites, &c.

Nam iidem illi, non sine summa animi cura, planè

absc̄ondunt gemitus & pectora læta
Fronte tegunt ——

vt (iuxta Lucanum lib. 9. versu penult.) Romæ faciebant principes, Pompeio victo ad Pharsaliam. Quid ni? scilicet

Deiecerat omnes
Occultis odiis terror, tacitiq; sepultos
Suspirant gemitus, indignariq; verentur.

Veluti dextre canit lib. 1. in Rufinum versu 256. idem Claudianus. Quippe fortassis, vt pergam vsurpare eiusdem carmina e lib. de bel. Gild. v. 175:

Si quisquam vultu præsentia damnet
Liberiusve gemat; dapibus crudelis in ipsis
Emicet ad nutum stricto mucrone satelles.

ita enim alibi factum, & quidem sæpius, innuit Pacatus laudatione Theodosii: *Interim miseri vetabamur agere miseros, immo omnes cogebamur mentiri beatos, & cum domi atque secreto solis coniugibus ac liberis credidissemus furtiuum dolorem, procedebamus in publicum non nostræ fortunæ vultu. audires enim dicere delatorem,* Quid ita ille tristis incedit? An quia pauper ex diuite est? Non enim se viuere gratulatur? Quid ita publicum atratus incestat? Luget (credo) fratrem. Sed habet filium. *Ita flere non licebat amissa metu reliquorum. Serenos ergo nubilis mentibus vultus induebamus; & ad illorum vicem qui degustato Sardorum graminum succo feruntur in morte ridere, imitabamur læta mærentes.* Notaque alioquin querela Ciceronis libro 4. Epist. famil. 4. ad Ser. Sulpitium: *Atque hoc ipso melior est tua quàm nostra conditio; quod tu, quid doleas, scribere laudes,*

audes. nos ne id quidem tutò possumus. Sgnatque in eodem albo nomen suum ille de quo Cæsar lib. 1. Gall: *Diuitiacus Heduus respondit, hoc esse miseriorem, & grauiorem fortunam Sequanorum, quàm reliquorum; quod soli ne in occulto quidem, queri, nec auxilium implorare auderent, absentisque Ariouisti crudelitatem, velut si coram adesset, horrerent.* Pulchrè igitur Latinius eidem Theodosio: *Quin & illud me impulit ad dicendum; quod vt dicerem, nullus adigebat. non enim iam coacta laudatio, & expressæ metu voces periculum silentii redimunt. Fuerit, abieritque tristis illa facundiæ ancillantis necessitas; cum trucem dominum auras omnes plausuum publicorum ventosâ popularitate captantem, mendax assentatio titillabat; cum gratias agebant dolentes; & tyrannum non prædicasse, tyrannidis accusatio vocabatur.* Lepidè Phædrus libro 5. Fabulâ 82:

§ 3.

> *Demetrius qui dictus est Phalereus*
> *Athenas occupauit imperio improbo.*
> *Vt mos est vulgi, passim & certatim ruit:*
> *Feliciter, subclamant ipsi Principes;*
> *Illam osculantur qua sunt oppressi manum:*
> *Tacitè gementes tristis fortunæ vicem.*

Grauiter vero Tacitus sub extremum lib. 15. Annal: *At in Senatu cunctis, vt cuique plurimum mœroris, in adulationem demissis &c.* Rursus libro 14. de Nerone publicè citharâ cantante: *Accesserat cohors militum, centuriones tribunique; & mœrens Burrhus ac laudans.* At censoriè admodum, fine eiusdem libri memoratur: *Quoties fugas & cædes iussit Princeps, toties gratias actas; quæque rerum secundarum olim, tum publicæ cladis insignia fuisse.* E quibus elucet quid velit his Annalium 15: *Sed compleri interim vrbs funeribus, Capitolium victimis, alius filio, fratre alius aut propinquo aut amico interfectis; agere grates Deis, ornare lauru domum, genua ipsius aduolui, & dextram osculis fatigare.* Eadem ferè meminit de Caligula Seneca libro de Tranquill. capite 14: *Agebant enim gratias & quorum liberi occisi, & quorum bona ablata erant.* Similia prius item vsitata sub Triumuiris, prodidit Dio libro 47: *Denique quum iam calamitatibus omnis simulatio esset victa, ac ne fortissimi quidem iam iis resistere possent, sed mœstitiam in omnibus sermonibus actionibusque præferrent; initio anni, quum esset festum de more celebrandum; edictum est vt læto essent omnes animo: quique id non fecisset, ei mors supplicium est constitutum: itaque hi coacti sunt communibus malis, quasi rebus in lætis, gaudere. Quamquam quid hoc referre oportuit? quum triumuiris istis alios honores decreuerint, qui benefactoribus vrbis tribui solebant & coronas etiam ciuicas.*

§ 4. Hinc non insulsè Arrianus, in Epictetum libro 1. capite 19. tyranno minanti: *At collum tibi præcidere possum. Recte dicis, oblitus eram te colendum esse; & ita quidem colendum, vt febrem, vt choleram: & aram tibi exstruendam, vt Romæ Febris ara est.* Ergo sic est: quamuis haud adsit omnibus ea rectitudo ceruicis quæ Virgiliano iuueni referenti;

> *Dicam equidem, licet arma mihi, mortemq; minetur:*

nec sciscitentur pleriq; Creontem aliquem verbis Antigonæ Sophocleæ versu 497.

> *Vis ne quid amplius quàm me captam occidere?*
> *Quid igitur cunctaris? cùm nec mihi tui sermones*
> *Placeant, nec placituri sint.*

Manet tamen perpetuo scitum Drancis;

> *Cuncti se scire fatentur*
> *Quid fortuna ferat populi; sed dicere mussant.*
> *Det libertatem fandi, &c.*

Quod ita quoque expressum Sophocli supradicta tragœdia. Obiiciente enim Creonte Antigonæ, v. 508.

> *Hoc tu sola ciuium vides?*

respondet ex vero, cordatissima virago:

> *Vident & isti; sed tibi os continent.*

Quibus similia protulit Cointus Calaber, vbi agit de restituenda Helena lib. 2. Paralip:

> *Sic Polydamas virtute præstans monebat. Troes*
> *Intra animos (quidem) approbabant audita; sed non apertè*
> *Sententiam dicebant: Omnes enim cum trepidatione principem suum*
> *Reuerebantur & Helenam, quamuis illius causa pereuntes.*

Ergo vni silent; cæteris omnibus, maximè clamant etiam cum maximè silent. Præclare enim Ioh. Chrysostomus in Matthæum Homilia 15: *Homines qui vitiosos quosque palam quidem adulatorio sermone demulcent; eosdem in secreto mentis accusant.* V. de Philo legatione ad Caium, de Caligula: *Atque ita magnatum alia super aliam cædes vulgabatur rumoribus; scelera tu facinoribus nemine non obloquente; nec tamen aperte præ metu, sed susurris clancularis.* Nec aliunde Tacitus libro 3. Annal: *Iis haud aliàs intentior populus, plus sibi in Principem occultæ vocis, aut suspicacis silentij permisit.* Quibus respondent ista Cassii libro 61: *Neronem in vrbem venientem, matre interfecta, omnes publice colebant: priuatim autem quoties tutò & libere loqui poterant, carpebant & vellicabant.* Accedantque omnes ad vnum, aut Romanis illis sub successore Augusti: *Laudante filium pro rostris Tiberio; Senatus populusque habitum ac voces dolentum imitatione magis quàm libens induebat; domumque Germanici reuirescere occulti lætabantur,* inquit Tacitus 4. Annal. Aut etiam Macedonibus Curtii libro 8: *Pudebat amicos, super vinum & epulas socerum ex deditis esse electum. Sed post Cliti cædem libertate sublata, vultu, qui maxime seruit, assentiebantur.* Imitantur, inquam nurus Thebanas proloquentes Adrasti legatum, apud Papinium libro 2. Thebaidos, versu. 481:

§ 5.

> *attonitæ tectorum è culmine summo*
> *Prospectant matres: sæuoq; infanda precantur*
> *Oenidæ; tacitoq; simul sub pectore, Regi.*

In summa; vnusquisque tunc repræsentat Calistô Nasonianam. Vt enim ipsa libro 2. Metamorph. v. 488:

> *gemitu testata dolores,*
> *Qualescumq; manus ad cælum & sidera tollit;*
> *Ingratumque Iouem, nequeat cum dicere, sentit.*

§ 6. Sic minimi maximique tunc potissimum loquuntur, cùm non loquuntur. Moratè D. Chrysostomus, Homilia 49. in Matthæum: *Noli faciem externam respicere ridentis, sed animum eius considera, & tunc intelliges millies sibi à seipso maledici, tunc gementem atque plangentem videbis, quam rem si occultat, propter te quippe occultat.* Loquitur de mensarum adseclis; sed quin idem quoque huc trahamus, nihil vetat; imo omnia suadent. A quibus mini... ealieni hi, quos taxat Philo Iudæus lib. de migrat. Abrahæ: *Annon vides istos adulatores, qui tam noctu quàm interdiu permulcent aures suis regibus, nec tantùm applaudunt dictis eorum singulis, sed & prolixis eos ornant laudibus, quos tamen execrantur taciti, quantumuis fausta ominando propalam?* Sed & eiusdem farinæ isti, quorum meminit D. Hieronymus Epist. ad Rusticum: *Ne credas laudatoribus tuis; imò irrisoribus aurem ne accommodes: qui cum te adulationibus fouerint, & cum te impotentem mentis effecerint; si subito respexeris, deprehendes post te colla incuruari, aut manu auriculas agitari asini, aut æstuantem canis protendi linguam.* Gaudeant ergo atque exultent coacta sua laudatione Busirides: gaudeant atque exultent

> *ficto gemitu vulgiq; gementis*
> *Assensu:* — Stat lib. 11. Theb. v. 755.

dum interim probe intelligant agnoscantque, *detestari malos Principes etiam qui malos faciunt,* vt testatur Plinius Panegyr. Traiano. At boni reges; sibi dicta arbitrentur Isocratis illa ad Nicoclem: *Verissimos honores eos esse puta, non qui palàm ex metu tibi habentur: sed si ipsi apud sese prudentiam tuam, plus quàm fortunam admirentur.* Sed & comitatem. Nisi enim mentitur Seneca libro 1. de Clementia capite 13: *Sermone affabilis, accessuque facilis, vultu qui maxime populos demeretur, amabilis, æquis desideriis propensus, & iniquis acerbus; à tota ciuitate amatur, defenditur, colitur: eadem de illo homines secreto loquuntur, quæ palàm.*

TACITVS lib. tertio Annal. cap. *Intellexit hæc Tiberius, vt erant magis, quam vt dicerentur.*

PRINCIPVM VITVPERIA, ITEM PERACTA TITVLIS LAVDVM.

Caput XXIX.

SVMMVLA.

Arrogantia omnibus quidem innata; sed exerit se maximè in iis, quibus omnia licent. pr.

Hinc Reges demum & diuinitatem sibi asserunt. §. 1. & 2.

Nec quidquam est, quod credere de se non possint. §. 2.

Ita tamen, vt cum in se descendant, quid mereantur, quid non plus satis intelligant. §. 3.

Eaq; propter minime acquiescant fictis assentantium, vel meticulosiorum præconiis. §. 4.

Agnoscantque frequenter, vera vituperia peragi titulis laudum. §. 5.

Vnde & adulantum natio, sæpe sudat, verita ne deprehendatur. §. 6.

Eatenus enim laudes gratæ, quatenus laudatus sentit se ipsis parem. §. 7.

Nec cuiquam prodest dum malus est, si bonus prædicetur. §. 8.

GRAVITER Philo Iudeus περὶ Φιλανθρωπ: *Arrogantiam superbiamq; multi amplectuntur pro virtutibus, præsertim quotquot opibus extolluntur atq; honoribus. nam arrogantia sæpe nascitur etiam in contemptis & obscuris hominibus, sicut ceteræ perturbationes & ægritudines; sed non potest in his crescere; quia sicut ignis absque fomento deficit: & ad magnates demigrat, quibus vt dixi large opes honoresq; suppetunt: atque ita dulci fortunâ ebrij debacchantur in seruos ac ingenuos inter dum & in ciuitates integras. saturitas enim parit ferociam, vt est in veteri prouerbio.* Nec mirum. nam vt censet Dio Cassius lib. 44: *Immoderati honores laudesq; leuitatem animi etiam modestissimo cuique afferunt; vt se iam tales esse, quales prædicantur, existiment.* Vnde non sine summa ratione Sulpitius Seuerus Dialog. 1. cap. 14: *Quis nostrum est, quem si vnus homunculus humilis salutauerit, aut fatuus atq; adulantibus verbis femina vna laudauerit, non continuò elatus sit superbia, non statim inflatus sit veritate? vt etiamsi non habeat conscientiam sanctitatis, tamen quia vel stultorum adulatione, aut fortassis errore sanctus esse dicatur, sanctissimum se putabit.* Et istud quidem tantò fit procliuius, quod eo simus ingenio quo depingimur Senecæ cap. 1. de Tranquill. animi; *Non est quod nos magis aliena iudices adulatione perire, quàm nostra. Quis sibi verum dicere ausus est? quis non inter laudantium blandientiumque positus greges, plurimum tamen sibiipsi adsentatus est?* §. 1. Ab hoc fonte, vt prodidit præter alios Curtius libro 8: *Alexander Magnus, Iouis filius non dici tantum, sed etiam credi volebat; tanquam perinde animis imperare posset ac linguis, itaque more Persarum Macedonas venerabundos ipsum salutare, prosternentes humi corpora.* Et ex ipsius Alexandri sinu producuntur Plutarcho Orat. altera de Fortuna Alex: *Clitus, cum apud Amorgum tres vel quatuor Græcas triremes subuertisset, Neptuni cognomen accepti, & tridentem gestauit. Demetrius, cui Alexandreæ potentiæ paruam Fortuna portiunculam contulerat, passus est se Catæbatem (tanquam deum qui in terras descendisset) appellari. & ab vrbibus ad eum non legati sed consultores numinu mittebantur, responsaque ipsius, oracula dicebantur. Lysimachus Thraciam, quasi extremos regni Alexandrei fines, adeptus, eò superbiæ & ferociæ processit, vt diceret: Nunc ad me veniunt Byzantii cum hasta cælum tango: cum quidem Pasiades Byzantius, tunc præsens, Abeamus hinc, inquit, ne cuspide cælum perforet. Et quid de iis dicam, quibus licuit propter Alexandrum altos ducere spiritus? quando Clearchus etiam occupata Heraclea tyrannide sceptrum gessit, & filiorum vnum Cerauni (quæ vox fulmen significat) nomine affecit. Dionysius verò iunior Apollinis se filium prædicauit hac inscriptione:*

Dorica quem genuit Phœbeo semine mater.

Pater huius, cum ciuium CCIↃↃ. aut amplius interfecisset, fratrem ob inuidiam hostibus prodidisset, matrem vetulam, paucis post diebus morituræ exitum præstolari non sustinens, suffocasset, atque in tragœdia ipse scripsisset,

Tyrannis iniustitiæ ipsa mater est:

tamen filiabus Virtutis, Pudicitiæ, Iustitiæ nomina imposuit. Alii Euergetas, id est benefactores, alii Callinicos, id est pulcras victorias consecutos, alii Soteras hoc est seruatores, alii Magnos se denominauerunt. §. 2. Hinc & de Caligulâ in vitâ eius Tranquillus capite 22: *Admonitus & Principum & Regum se excessisse fastigium, diuinam ex eo maiestatem asserere sibi cœpit, &c.* De Agrippâ verò ludos celebrante pro salute Cæsaris memorat Iosephus libro 19. Antiq. capite vltimo: *Eius celebritatis die secunda, processit mane in theatrum amictus veste tota ex argento mirabili opere contexta; quæ radiis exorientis solis perculsa, & diuinum quendam fulgorem emittens, venerationem cum horrore excutiebat spectantibus: moxque adulatores perniciosi alius aliunde acclamantes Deum consalutabant; rogantes vt faueret propitius. hactenus enim vt hominem reueritos, nunc agnoscere & fateri in eo quiddam mortali natura excellentius. hanc impiam adulationem ille nec castigauit, nec repulit.* §. 3. Iure itaq; exclamat Satyra 4. Iuuenalis:

Nihil est quod credere de se
Non possit cum laudatur Dis æqua potestas.

Quod ipsum tamen ita intelligendum videtur, quemadmodum & priora omnia; esse quidem huiusmodi philautiam proceribus vt magnificentissimè de se sentiri velint per orbem, sed non vt & ipsimet ita sentiant: hoc est, vt se id esse putent, quod non sunt, non erunt. Eo enim admisso, priuaueris sensu communi. quo quid turpius? Quin imo verissimè Plutarchus titulo de Discrimine Adul. & Amici: *Interim enim iudicium animi nostri laudi reclamans, eamque non admittens, nullo affectu trahitur aut mouetur: neq; potest ab assentante corrumpi.* Nec mendax dictum Plinii ad Traianum. *Alius fortasse alium, se nemo deceperit: introspiciat modo vitam, seque quid mereatur interroget.* Et huc spectabat vox Alexandri M. quæ prodita Curtio libro 8: *Vtinam Indi quoque Deum esse me credant. Famâ enim bella constant: & sæpe etiam, quod falsò creditum est, veri vicem obtinuit.* Id optat scilicet, non etiam de se credit. quid enim credat? Verissimè Dio Prusæus Oratione III. de regno: *Insipientia omnes vincit adulator. Solus enim ex his qui veritatem corrumpunt, apud eos audet mentiri, qui maximè nouerunt eum mentiri. Quis enim ita rerum inexpertus est suarum, aut quis ita stolidus, qui nesciat, vtrum magis labores quàm socordiam amet, atque vtrum maiore afficiatur voluptate, eo quod plus possideat, quàm quod iusta faciat: & vtrum succumbat voluptatibus, an sit honestarum amans actionum? Proinde quo se maximè gratificari putat iis quos laudat (vt mihi quidem videtur) eo maxime frustratur. Contrarium est enim odio laborare, quàm non gratificari ei, qui non plane sit leuis. Deinde, qui pauperem laudat vt diuitem, ipse quidem mentitur, laudato autem paupertatem exprobrat. Rursus qui turpissimum laudat vt honestum, quid facit aliud, quàm eum turpitudine aspergi? Aut qui mutilum dicit integrum esse quomodo gratum faceret illi, suum in memoriam reducens infortunium?* Quare asseuerate Tacit. lib. 4. Annal. *Nec occultum est quando ex veritate, quando adumbrata lætitia facta Imperatorum celebrentur.* Et lib. priore: *Intellexit hæc Tiberius vt erant magis, quàm vt dicerentur.* Eaq; propter sui oblitus idem videri potest in Agricolæ vita, vbi est: *Satis constat lecto testamento Agricolæ, quo coheredem optimæ vxori & piissimæ filiæ Domitianum scripsit, lætatum eum velut honore iudicioque: tam cæca & corrupta mens assiduis adulationibus erat; vt nesciret à bono patre non scribi heredem nisi malū principem.* Imo, imo sciuit, sed dissimulauit scire: sciuit; inquā. neq; hoc solum, sed etiā toto ipsius ferè principatu, seculum fuisse, *Male facere Imperatori, ac Bene audire.* Quod Tiberiano itē imperio prudenter impingit idem Cornelius fine lib. 14. *Quæque rerum secundarum olim, tum publicæ cladis insignia fuere.* §. 4. Persuasum igitur sit & nobis; vbi Princeps pessimus

mus laudatur pro optimo, venire ei ſtatim in mente fabulam anus Siculæ, de quâ his verbis Valerius Max. libro 6. cap. 2: *Senectutis vltimæ quædam, Syracuſanis omnibus, Dionyſii tyranni exitum, propter nimiam morum acerbitatem, & intolerabilia onera votis expetentibus, ſola quotidie matutino tempore deos, vt incolumis ac ſibi ſuperſtes eſſet, orabat. Quod vbi is cognouit, indebitam ſibi admiratus beneuolentiam, accerſit eam, & quid ita hoc, aut quo ſuo merito faceret, interrogauit. Tum illa, Certa eſt, inquit, ratio propoſiti mei. puella enim, cum grauem tyrannum haberemus, carêre eo cupiebam: quo interfecto, aliquantò tetrior arcem occupauit. Eius quoque finiri dominationem magni æſtimabam: tertium te ſuperioribus importuniorem habere cœpimus rectorem. Itaque timens, ne ſi tu fueris abſumptus, deterior in locum tuum ſuccedat, caput meum pro tua ſalute deuoueo.* Quin, quàm magis omnia examino, tam magis videntur abhorrere ab huiuſmodi fictis præconiis reges mali; minimè eius neſcii, quod extat apud Dionem libro 58: *Omne id quod præter veritatem adulandi cauſſâ fit, in ſuſpicionem incurrit.* Quique norint item ex vero dictum Libanio Epiſt. ad Maximum: *Sicut iniuſta infamia in laudem; ita falſa laus in infamiam conuerti ſolet.* Cui quadrat iſtud Dionis Chryſoſt. Orat. 50: *Encomium hoc. ſi dictis videamini diſſimiles, non veſtra laus eſt, ſed dicentis accuſatio.* Breuiu que è Symmacho Sidonius lib. 8. Epiſt. 10: *Vt vera laus ornat,* § 5. *ita falſa caſtigat.* Exempla huius rei ſuppetit Macrobius lib. 7. Saturn. cap. 3: *Sunt ſcommata quæ in ſuperficie habent ſpeciem contumeliæ, ſed interdum non tangunt audientes, cùm eadem, ſi obnoxio dicantur exagitent: vt contrà ſunt quæ ſpeciem laudis habent, & perſonam audientis efficiant contumeliæ plenam. De priore genere prius dicam. L. Quintius prætor de prouinciâ nuper reuerterat obſeruatâ (quod mireris Domitiani temporibus) præturæ maximâ caſtitate. is cum æger aſſidenti amico diceret frigidas ſe habere manus: renidens ille ait; Atquin eas de prouinciâ calidas paulò ante reuocaſti. riſit Quintius delectatusq; eſt; quippe alieniſſimus à ſuſpicione furtorum. Contrà ſi hoc diceretur male ſibi conſcio & ſua furta recolenti, exacerbaſſet auditum. Critobulum famoſæ pulchritudinis adoleſcentem Socrates cùm ad comparationem formæ prouocaret; iocabatur, non irridebat. Certè ſi dicas conſummatarum diuitiarum viro; tibi excito creditores tuos: Aut ſi nimis caſto, gratæ ſunt tibi meretrices, quia continuâ eas largitate ditaſti: vterq; delectabuntur, ſcientes his dictis ſuam conſcientiam non grauari. ſicut contrà ſunt quæ ſub ſpecie laudis exagitant: nam ſi timidiſſimo dixero; Achilli vel Herculi comparandus es: aut famoſæ iniquitatis viro; ego te Ariſtidi in æquitate præpono; ſine dubio verba laudem ſonantia, ad notam vituperationis ſuæ vterque tracturus eſt.* Hæc longæuus ille è Sympoſio Plutarchi libro 2. Quæſt. 2. è quo ipſo, nihil vetat tranſcribere hæc paucula: *Qui bonas res per iocum nominibus probroſis adficiunt, id ſi accuratè agant, magis delectant quàm qui apertè laudant. ſicut magis etiam mordent, qui honeſtis nominibus in conuitiando vtuntur: vt qui improbos Ariſtidæ, timidos Achillis nomine appellant.* Et inde eſt, quod poſt Caligulæ reditum ab expeditione ridicula, hærent Patres conſcripti Romæ, de quo ſic Dio Caſſius libro 59: *At Senatus neq; vt quieſceret, quum eum magnificè de ea re ſentire audiret, neque rurſus vt eum laudaret, certus animi eſſe: quippe magnæ laudes, honoreſq; immodici nulli aut exiguæ certè rei geſtæ tributi, traducere eam modo, at ſuggillare exiſtimantur.* Probe admodum. vnde Tacitus lib. 3. Annal. c. 47. poſt ſedatum tumultum Gallicum; Silio quidem Duce, ſed auſpiciis Tiberii: *Decreuere patres vota pro reditu eius, ſupplicationeſq;, & alia decora. Solus Dolobella Cornelius dum anteire ceteros parat, abſurdam in adulationem progreſſus, cenſuit vt ouans è Campania vrbem introiret. Igitur ſecutæ Cæſaris litteræ, quibus ſe non tam vacuum gloria prædicabat, vt poſt ferociſſimas gentes perdomitas, tot receptos in iuuenta, aut ſpretos triumphos, iam ſenior peregrinationis ſuburbanæ inane præmium peteret.* Et hinc querela Otanis (apud Herodotum, capitulo 81. libri tertii) de quocunq; Rege: *Siquidem eum modica admiratione proſequaris, infenſus eſt, quod non impenſe colatur: ſin impenſe quis eum colat; eo cultu, tanquam aſſentatione offenditur.* Eaque propter occurrit libri 67. Dionis Cocceiani Epitoma de Domitiano: *Illud fuit in eo grauiſſimum, quod cum ſe adulari cuperet; vtrinſq;, & colentibus eum, & non colentibus, pariter ſuccenſebat: illis, quod aſſentari; his, quod negligere viderentur.* Hucque reſpexit apud Lampridium cap. 15. Commodus Imper: *Sanè cum illi ſæpe pugnanti, vt Deo, populus fauiſſet, irriſum ſe credens, populum Romanum à militibus claſſiariis qui vela ducebant, in amphitheatro interimi præceperat.* His quoq; attendit Plinius, Panegyrico ad Traianũ capite 3. *Merenti gratias agere, facile eſt P. C. non enim periculum eſt, ne cum loquar de humanitate, exprobrari ſibi ſuperbiam credat, cum de frugalitate luxuriã, cum de clementia crudelitatem, cum de liberalitate auaritiam, cum de benignitate liuorem, cum de continentia libidinem, cum de labore inertiam, cum de fortitudine timorem. &c.* § 6. Notum iſtud Adulatoribus: itaq; ſi res eis cum homine paulo cordatiore; haud aliter videas ſudare quàm ſi lupum tenerent auribus. Viuidè hanc imaginem excepit Tacitus lib. 1. Hiſtor: *Coacto verò in Curiam Senatu; arduus rerum omnium modus, ne contumax ſilentium, ne ſuſpecta libertas. & priuato Othoni nuper, atq; eadem dicenti, nota adulatio. Igitur verſare ſententias. & huc atq; illuc torquere &c.* Et ne ſic quidem effugiunt indignationem eius cui ſe ſubſternunt. Quid enim non puterrus clam de iſtis cenſere reges, quos palam ſatis contumelioſe excipiunt? Habemus in Tacito lib. Annal. 3: *Memoriæ proditur Tiberium quoties Curiâ egrederetur, Græcis verbis in hunc modum eloqui ſolitum:* O HOMINES AD SERVITVTEM PARATOS! *Scilicet etiam illum, qui libertatem publicam nollet, tam proiectæ ſeruientium patientiæ tædebat.* Sed & extat in Athenæo lib. 6. citata è Democharis lib. 20. Hiſtoriarum, vox Demetrii Poliorcetis, indignantis atque aſſerentis: *Neminem inuentum ipſius ætate ex omnibus Athenienſibus virum magnum, & generoſi animi.* § 7. Proindè qualicunque Principis ori conuenit ſermo, quam pulcræ Imagini attribuit Lucianus ὑπὲρ τῶν εἰκόνων: *Neque aliàs quidem hominibus ad aſſentandum eruditis gaudere ſoleo, ſed qui ſunt eiuſmodi; ſubdoli præſtigiatores mihi eſſe videntur, ac minimè naturâ liberi. Cæterùm in laudibus quoties quiſpiam præter modum me extulerit, moleſtis ac immoderatis amplificationibus attollens atq; exaggerans omnia, pudore quodã afficior, nec parùm abeſt quò minus fere ſemper aures obſtruere ſoleam. Eaq; res ſubſannatione magis & riſu quàm laude mihi digna videtur. Eatenus enim laudes tolerabiles atq; ferendæ ſunt, quatenus ille qui laudatur, ſibi conſcius eſt ab his quæ dicuntur, ſe non diſcrepare, ſed parem eſſe encomio. Quodcumq; ſuper hoc additum fuerit, alienum eſt, & apertæ aſſentationis ſuſpicione non carebit. Atqui ego permultos noui, inquit, quibus voluptati eſt, ſi quis eos laudibus cohoneſtans, etiam ea oratione adiecerit, à quibus longe lateq; alieni ſunt: veluti ſi quis confectæ ætatis vetulos ob iuuenilium annorum vigorem felices pronunciauerit. aut illis qui informi ſunt corpore, Nirei aut Phaonis adiungat pulchritudinem. Siquidem arbitrantur immodicis laudum teſtimoniis ſuas formas immutatum iri, & ſenem denuò repubeſcere. quâ in opinione Peliam quoq; fuiſſe non ſum ignara. Hoc verò longe ſecus ſe habet: nam laus res eſſet quantiuis precii, ſi illa quoque re perinde frui poſſemus ex eiuſmodi dementiente ſuperiectione. Iam verò tale quiddam mihi pati videntur, inquit, ita falſo laudati, ac ſi quis cuipiam turpi facie atque deformi, laruam admodum venuſtam afferens apponat; porrò ille ob pulchritudinem ſibi vehementer placeret, præſertim cùm hæc ab illo auferri poſſit, & ab occurrente comminui: vnde maiori quoq; riſu ſubſannandus foret, natiuæ faciei deformitate detecta, quã adſcititia forma occultauerat. aut per Iouem ſi quis puſilla ſtatura exiſtens, indutis cothurnis ſuper magnitudine contendat cum iis qui toto cubito ex æquo illi collati eum excederent &c.* § 8. Verba egregia. quibus tamen addi queant ilthæc Agathiæ ex Proœmio hiſtoriæ Iuſtinianeæ: *Eos qui adhuc in viuis ſunt, ſiue reges, ſiue alioqui viros illuſtres, non ſolùm commemoratione rerum geſtarum laudant, tametſi interdum lapſi ſint: ſed omnibus conſpicuum faciunt. nihil aliud ipſos operam dediſſe, quàm vt laude admirationeq; quos volunt proſequantur, vltra quàm par eſt; eos verò qui iam è viuis exceſſerunt, quales fuerunt, aut peſſimos vocant, & rerum publicarum vaſtatores; aut, (quod vtique minus graue eſt) ita eos contemnunt, vt ne memoria quidem vlla dignentur: atq; ita ſeſe rem*

præsentem optimè curasse existimant, semperque potentioribus assentantes priuatis suis commodis consuluisse; non satis intelligentes quod ne ipsis quidem quos laudibus extulerunt hæc talia admodum placeant: reputantibus scilicet, manifestam illorum adulationem parum firmum esse gloriæ existimationisque ipsorum stabilimentum. Imo, mi Agathia, parum hoc est: fiunt præconia scelerum. laudes enim, templa item & coronæ ac tituli, contra clamant: atque, vt vsurpem sententiam Mecænatis (proditam Dioni Cassio l b. 52. *qui imperium summum malè gerunt, eos ista ornamenta, quanquam in omnibus vrbibus posita, tantum abest vt decorent, vt etiam reprehensionibus eos hominum exponant, quum sint trophæa quædam malitiæ eorum, ac iniustitiæ monimenta: quæ quo diutius perdurauerint, eo longius quoque infamia istorum permanet.* Hocque est quod volebat Verrinâ 6. Tullius: *Tantus gemitus factus est aspectu statuæ & commemoratione, vt illud in curiâ positum monumentum scelerum non beneficiorum videretur, &c.* Fit. Verum quid opus congestione testimoniorum in sententia decantata: Claudat potius caput Isidori monitum, lib. de contemptu mundi: *Non ideo te bonum existimes, si bonus prædiceris. in alienâ linguâ conscientiam tuam interroga. discerne te tuo, non alieno iudicio: neque ex aliorum sermone, sed ex tuâ mente te metire. Nemo magis scire potest quid sis, quàm tu qui conscius tibi es. Quid enim prodest, dum malus es, si bonus prædiceris?*

TACITVS libro decimoquinto Annalium capite XXXVI: *Facinorum recordatione nunquam timore vacuus:*

CONSCIENTIA EIS PRO POENA QVI SVPRA POENAM.

Caput XXX.

SVMMVLA.

Malo, quamuis non puniatur, imò quamuis passim suspiciatur, satis tamen est supplicii, in suo sibi quod patrat scelere. pr.

Præterea idem etiam vbiq; malè audit, si non palam, at clam: ac quanquam nec iudicem formidet, nec carnificem, timet tamen semper, & expauescit, & securitati diffidit. §. 1.

Hocque est quod vocatur Conscientia. §. 1. 2. *& seqq.*

Vnde fit vt semper non modo exspectet, sed verò etiam patiatur quidquid meruit. §. *eodem.*

Hæc est triplex illa Ethnicorum furia; quæ non membris, sed menti diros infert ictus. §. 3.

Eam nec pecunia, nec iudex, nec testis, nec assentator, quietam reddit, §. 4.

Nec de die tantum torquet: etiam somnum turbat, somniaque obiicit horribilissima. §. 5 & 8.

Exemplis id aliquod roboratur. §. 6. 7.

Adeò quidem vt nonnulli ipsosmet se suo indicio tunc prodiderint. §. 8.

Proferuntur exempla ac testimonia, quàm grauiter conscientia suos cruciet de die. §. 9.

Imaginantur in pisce vultus humanos; in hirundine vocem articulatam. §. 10.

Templa ac sacra omnia horrent: ad tonitrua & fulgura consternantur §. 11.

Deniq; Lucem mutari optant nocte, noctem luce. §. 12.

Suntq; supra omnem miseriam miserrimi. §. *eodem.*

LOQVITVR de pædagogo quodam nequam Synesius Epist. 32: *Mercurio quidem & Herculi, palestræ præfectis, ne minimâ quidem ex parte congruit. Cotytto autem, aliisq; Atticis dæmonibus æditum gerit, & si qui sunt alii huius monetæ dæmones, omnes illius curam habent, & hic illorum. Pœnam sanè aliam non sumpserim ab eo. nam malicia sufficiens pœna est malo.* Quæ voces, cum nullam pœnam nequitiæ constituere videantur, constituunt maximam. Volunt enim verum esse, quod dicitur D. Ioanni Chrysostomo Homilia 1. ad Rom. c. 1: *Qui sibi malè conscius est; vt omnium bona possideat, omnium est miserrimus.* Rectè. Homo namque *prorsus improbus, præterquam quòd iis quibus est notus in odio est, & reprehenditur, etiam ipse se modo quodam odit; cum eius conscientia sceleritatem odio persequatur;* vt inquit Imp. Manuel Orat. 2. ad filium. Et bene si hoc ipsi vnum esset solummodo suppliciumi: sed non; plura sunt: scripsitq; Iustitiæ stilo Seneca Epist. 97: *Ita est tuta scelera esse possunt, secura non possunt? Quare? quia prima & maxima peccantium pœna est peccasse. nec vllum scelus, licet illud Fortuna exornet muneribus suis, licet tueatur ac vindicet, impunitum est. quoniam sceleris in scelere supplicium est. Sed nihilominus & hæc & illa secundæ pœnæ premunt ac sequuntur; timere semper & expauescere & securitati diffidere.* Egregia huic rei similitudo iam citati Chrysostomi: *Quemadmodum qui nocte illuni ambulant, tremunt, etiamsi nihil sit quod terreat; sic & qui peccant, non possunt confidente animo esse, etiam si nemo sit qui redarguat.* Primi generis pœnã expressit Plutarchus lib. de Sera Num. vind: *Ego, si fas sit dicere, censeo sceleſtos nullo neq; Deo neq; homine indigere qui suppl cia ipsis imponat: ipsam ad hoc eorum existimo sufficere vitam, totam à prauitate corruptam atq; conturbatã.* Nec opus arcessere exempla. Vnum erit pro multis Imp. Tiberius cuius hæc extat ad Senatum Epistola, Suetonii cap. 67: *Quid scribam vobis Patres conscripti, aut quomodo scribam, aut quid omninò non scribã hoc tempore? Dii me Deæq; peius perdant, quàm quotidie perire sentio. si scio, &c.* Quibus interpretandis faciunt illa Taciti lib. 6: *Adeo facinora atq; flagitia sua ipsi quoq; in supplicium verterant. Neque frustra præstantissimus sapientiæ firmare solitus est, si recludantur tyrannorum mentes, posse aspici laniatus & ictus, quando vt corpora verberibus, ita sæuitia, libidine, malis consultis animus dilaceretur. quippe Tiberium non fortuna, non solitudines, protegebant, quin tormenta pectoris suasq; ipse pœnas fateretur.* Grauiter. idemq; erat, non dictum modo Platonis lib. 10. de Republ. sed & Pythagoræ, apud Antonium Monach. tit. de Iustitia: *Plus torquetur iniuriam faciens dum in conscientia cruciatur, quàm qui corpore plagas accipit & cæditur.* Idẽ volunt Senecæ isthæc Epist. 81: *Minimum ex nequitia leuissimumq; ad alios redundat, quod pessimum ex illa est, & vt ita dicam, spississimum domi remanet & premit habentem. Quemadmodum Attalus noster dicere solebat; Malitia ipsa maximam partem sui bibit. Illud venenum quod serpentes in alienam perniciem proferunt, sine sua continent; non est huic simile. hoc habentibus pessimum est &c.* O bene! Eludant igitur qui volunt leges scriptas, imo, pro imperii potestate, etiam rideant; dummodo nunquam imponant conscientiæ; coganturque gemere cum illo Petroniano: *Dii Deæq;, quam male est extra legem viuentibus! quicquid meruerunt semper exspectant.* Parum hoc: addendum erat, *semper patiuntur.*

§ 1.

——— *Nec vulnera membris*
Vlla ferunt. mens est quæ diros sentiat ictus. Ouid. 4.

Metamorph. Inclamat apud Horatium puer, Epod. 6:

Quin vbi perire iussus expirauero,
Nocturnus occurram furor:
Petamq; vultus vmbra curuis vnguibus,
Quæ vis Deorum est Manium.
Et inquietis assidens præcordiis,
Pauore somnos auferam.

§ 2.

Minæ grãdes, at & efficaces. statim enim inuaditur reus ille: non ab effigie aliqua infernali; sed ab ipso se, à Conscientia: à qua omnes ei visus obiiciuntur & quos meretur & quos metuit. Hæc est nimirum triplex illa Furia,

§ 3.

Quas facibus sæuis oculos atque ora petentes
Noxia corda vident: — Naso x. Metamorph.

De quibus sic pro Amerino Tullius: *Nolite enim putare, quemadmodum in fabulis sæpenumerò videtis, eos, qui aliquid impiè, scelerateque commiserint, agitari & perterreri Furiarum tædis ardentibus. Sua quemque fraus & suus terror maximè vexat: suum quemque scelus agitat, amentiaque afficit: suæ malæ cogitationes, conscientiæque animi terrent. Hæ sunt impiis assiduæ, domesticæque penè furiæ.* Iterumque, tamquam si Roscium ageret, alia actione totidem penè versibus imo & verbis, & syllabis expressit, Oratione in Pisonẽ: *Nolite enim*

enim putare Patres conscripti, vt in scena videtis, homines consceleratos impulsu deorum terreri Furiarum tædis ardentibus. sua quemque fraus, suum facinus, suum scelus, sua audacia de sanitate, ac mente deturbat. hæ sunt impiorum furiæ, hæ flammæ, hæ faces. Opportune igitur iniuriam passos solemur Iuuenalis versibus Sat. 13.

Cur tamen hos tu
Euasisse putes, quos diri conscia facti
Mens habet attonitos, & surdo verbere cædit
Occultum quatiens animo tortore flagellum?
Pœna autem vehemens, & multo sæuior illis
Quas & Caditius grauis inuenit & Rhadamantus,
Nocte dieque suum gestare in pectore testem.

Nam quo maior vis est animi, quam corporis, hoc sunt grauiora ea quæ concipiuntur animo, quam illa quæ corpore; vt bene inquit Cicero in Philippicis. Vnde non sine ratione D. Iohannes Chrysost. Homil. 5. ad Timotheum 2: *Quamlibet enim quis ad ipsa vitiorum profunda corruerit, animi iudicium numquam corrumpitur, atque inuiolabile perstat. nullusque est qui dum malum operatur, bonum id esse putet, sed occasiones fingit, & omnia facit. cæterum ille, etsi verbis crimen fortassis diluat, conscientiam tamen ipse suam effugere nequaquam poterit. Nam hic quidem & oratio arguta, & callida, & inconstantia principum, & assentatorum greges, ius forte obnubere queant: intra vero conscientiam nil horum admitti potest. non adulatores adsunt, non pecuniæ, quæ iudicia corrumpunt. insitum quippe nobis est à Deo naturale iudicium. Id vero quum à Deo collatum sit, nihil eiusmodi patitur, sed ipsi quoq; somni inquieti & tetræ rerum imagines, & iugiter animum cædens mali memoria, quietem intercipit nostram.*

§ 4. Cuius voces primas egregie munit auctor libri *de Pœnitentia*, extantis inter D. Ambrosii opera: *Potest conscius morte subduci; potest tibi ad tempus prodesse testis: conscientia vero tecum superest, & sine te non est. hæret pectori, nec vnquam te deserit; & velut quædam pedissequa nullo abs te temporis interuallo discedit: tenet te reum & in sua semper ditione captiuum. Si quando mentem tuam lætior secundarum rerum actus auocarit, & sensus tuos ceperit facti delectatione iucunditas; subito te illa stimulat; illa medullitus pulsat & interpellat sensum, interrumpit gaudium, & totam pectoris regionem mæstis suspiriis inquietat: & quasi vulnerata opprobrio teneatur, nō inuenitur bonum remedium quo curetur. Semper enim offenditur cum alius castigatur, & in alieno vulnere prima ipsa percutitur. Deinde vis nosse quanta sit seueritas conscientiæ? Potest tibi conscius auro corrumpi, potest pecunia comparari: conscientia nihil corruptionis admittit, manet integrum eius testimonium tota fidei firmitate vallatum. Quin etiam aduersus conscium conducitur patrocinium, & defensionis ingenio argumenta versutiæ conquiruntur; & testimonii veritas loquelæ impudentis calliditate peruertitur; Iudex quoque redimitur, vt facti qualitas excusetur. vacant hæc omnia, vbi mentem conscientia vulnerat &c.*

§ 5. At enim postremas oppidò confirmant ista Plutarchi: *Quippe somnia, & spectra diurna, oracula, de cælo seruationes, & quidquid aliud diuinitus obiici videtur, tempestatibus & terroribus percellit male sibi conscios.* Iisdem item subscribit optimus Satyrographorum Sermone 13. v. 220:

Nocte breuem si forte indulsit cura soporem,
Et toto versata toro iam membra quiescunt,
Continuo templum & violati Numinis aras;
Et quod præcipue mentem sudoribus vrget;
Te videt in somnis &c.

§ 6. Nihil horum negabit Nero, de cuius matricidio sic Tranquillus capite 24: *Neque tamen sceleris conscientiam, quanquam & militum & Senatus, populique gratulationibus confirmaretur, aut statim aut vnquam postea ferre potuit; sæpe confessus exagitari se materna specie, verberibus Furiarum ac tedis ardentibus.* Deque eodem Tacitus lib. 15. Annal: *Cum Vestæ quoque templum inisset, repente cunctos per artus tremens, seu Numine exterrente, seu facinorum recordatione, nunquam timore vacuus &c.* Nihil Otho, qui teste Suetonii cap. 7: *Dicitur ea nocte per quietem pauefactus, gemitus maximos edidisse: repertusque à concursantibus humi ante tectum iacens &c.* Nihil Domitianus, cuius sic meminit Xiphilinus: *Etiam ipse per somnum vidit & Rusticum ad se cum gladio accedere & Mineruam, quam in cubiculo statuam collocatam habebat, arma proiecisse seque incidentem currui nigrorum equorum in hiatum quendam prolabi*: Nihil Pentapolitanæ Libyæ rector, Iudæorum insignis carnifex, qui testante Iosepho libro & capite vltimo Ἁλώσεως: *Multiplici morbo & insanabili correptus, acerbissime tortus est, non corporis tantum cruciatum sustinens: sed erat ei maior animi morbus & grauior. Terroribus enim expauescebat, & crebro videbat sibi instantes vmbras eorum quos peremerat, & clamitabat. Cumque se tenere non posset exiliebat stratu, tanquam tormentis sibi & flammis adhibitis.* Nihil Gallus, de quo prodit Marcellinus libro 14: *Inter hæc tamen per inducias naturæ quiescentis, sauciebantur eius sensus circumstridentium terrore laruarum: interfectorumque cateruæ, Domitiano & Montio præ vius, correptum eum, vt existimabat, in somnis vncis furialibus obiectabant.* Nihil Festus, qui cum Philosophum Maximum supplicio affecisset; *Dicebat Maximum numella collo iniecta vi sum fuisse ipsum ad Orcum pertrahere sistendum Plutonis iudicio*, vt recenset Eunapius in vita Maximi.

§ 7. Quibus exemplis firmatur opinio Quintiliani, censentis Declamatione 314: *Nec tamen illa mihi vana quorundam videtur esse persuasio, qui credunt non extrinsecus has Furias venire, nec vllius Deorum impulsu hanc mortalibus incidisse dementiam; sed nasci intus: conscientiam esse, quæ torqueat; animum esse qui vrat. Iterum gratulor. bene hercle factum est; quod etiamsi omnes fefellerimus, effugere non possumus nos.* Hinc defensio illa Philotæ apud Curtium lib. 6: *Graui sopore acquiescebam; cum me malis meis indormientem, inimici vinciendo excitarunt. vnde & parricidæ & prodito tam alti quies somni: Scelerati, conscientia obstrepente, cum dormire non possint, agitant eos Furiæ, non consummato modo sed & cogitato parricidio.* Cui & assentiuntur ista Dionysii loquentis de teruilis coniurationis auctoribus lib. 5. Antiquit. Roman: *In somniis enim obuersabantur eis horribiles quædam species, intentantes pœnas atroces nisi cœpto desisterent: videbanturque sibi exagitari à quibusdam furiis & verberari, tandem etiam oculis orbari, multisque aliis suppliciis miserum in modum affici, ita vt terrore ac tremore excitarentur, ac ne somnum quidem præ huiusmodi terriculamentis possent capere.*

§ 8. Quare non poëtam agit Lucanus, sed historicum, vbi post Pharsalicam cladem inquit, lib. 7:

Exigit à meritis tristeis victoria pœnas.
Sibilaq; & flammas infert sopor. vmbra perempti
Ciuis adest; sua quemq; premit terroris imago.
Ille senum vultus, iuuenum videt ille figuras:
Hunc agitant totis fraterna cadauera somnis
Pectore in hoc pater est: omnes in Cæsare manes.
Haud alios nondum Scythica purgatus in ara
Eumenidum vidit vultus Pelopeus Orestes:
Nec magis attonitos animi sensere tumultus,
Cum fureret Pentheus, aut cum desisset Agaue.
Hunc omnes gladii, quos aut Pharsalia vidit,
Aut vltrix visura dies. stringente Senatu,
Illa nocte premunt: hunc infera monstra flagellant.
Heu quantum pœnæ misero mens conscia donat,
Quod Styga, quod manes, infestaq; tartara somnis
Pompeio viuente videt!

Nec sine caussa præmonet lib. 1. Eleg. 9. Tibullus:

Nec tibi celandi fas sit. peccare paranti
Sit Deus, occultos qui vetet esse dolos.
Ipse Deus tacito permisit læua ministro,
Ederet vt multo libera verba mero.
Ipse Deus somno domitos emittere vocem
Iussit, & inuitos facta tegenda loqui.

Nam & tale quid etiam heri, diserte signat versibus suis Lucretius lib. 4.

Multi de magnis per somnum rebus loquuntur;
Indicioque sui facti persæpe fuere.

Quod multis exemplis palam facerem, nisi properarem ad consciorum pauores diurnos.

§ 9. Nam & luces æque ipsis exercitas atque noctes; adeo *vt Solem ipsum absq; metu & suspicione non hauriant* (vt loquitur D. Chrysostomus

Homilia 12. ad Timoth. 1.) vel vnus ostenderit Domitius Nero apud decurtatorem Dionis Cassii: *Nocturno tempore tanto metu conturbabatur, vt de lecto repente prosiliret. interdiu perterrefaciebant eum tibicines, auditi ex eo loco bellicum canere cum maximo tumultu, quo in loco Agrippinæ ossa sepulta erant. quamobrem alio migrabat. Cumque ibi id ipsum accideret, perterritus alio proficiscebatur, &c.* Quocirca decorè tragœdiographus in Thebaide sua introducit tali cum voce Oedipum:

> *Sanguineum gerens*
> *Insigne regni Laius rapti furit:*
> *Et ecce inanes manibus infestis petit*
> *Foditque vultus. gnata, genitorem vides?*
> *Ego video.*

Nec aliunde minæ illæ Didonis lib. 4. Æneidos:

> *Et cum frigida mors animâ seduxerit artus,*
> *Omnibus vmbra locis adero, dabis, improbe, pœnas.*

Hinc de quibusuis enunciauit Iuuenalis Satyra iam ante citata:

> *Perpetua anxietas, nec mensæ tempore cessat,*
> *Faucibus, vt morbo, siccis, interq; molares*
> *Difficili crescente cibo. sed vina misellus*
> *Expuit: Albani veteris pretiosa senectus*
> *Displicet, &c.*

§ 10. Quid mirum? cum pisces ibi in patinis humanum induant vultum; vt visum Theodorico regi post occisum Symmachum. quam rem ita fere literis consignauit Procopius libro 1. belli Gothici: *Sed paucis post diebus, cœnanti sibi cum miræ magnitudinis piscis ministri decoctum caput apposuissent, Symmachi nuper occisi caput illi est visum, præfixis & extantibus inferiore in labro dentibus & torue intuentibus oculis furibunde sibi & acerbe comminari. Vnde monstri nouitate territus membrisque præter modum tremebundus & rigens, in cubiculum statim citato gradu secessit; identidemque iubendo togarum vt sibi vim magnam ingererent, leto decubuit, &c.* Cum claro meridie hirundinum pulli implumes articulate loquantur voce humana: quemadmodum fatetur quidam apud Plutarchum: *Bessus, vt narratur, cum patrem suum necasset, diuque id scelus clam fuisset, postea temporis ad hospites quosdam cum iuisset cœnatum, nidum quendam hirundinum hasta incussa deiecit, pullosque interfecit. Cumque ii qui aderant quærerent, vt fieri adsolet, quanam re impulsus rem tam insolentem egisset. Non, inquit, auditis hirundines falso de me vociferari & testari, me patris mei esse interfectorem? Mirati qui intererant, hunc sermonem ad regem detulerunt, reque certis indiciis comperta, pœnas luit Bessus.*

§ 11. Hinc loca sacra ac religiosa, hinc omnia vbi Numinis frequentata mentio, horrent ac fugiunt: Plinius de Domitiano & eius similibus Paneg: *Plerique tamen, non tam superbia quam metu quodam submouebantur: an stuprorum sibi, incestarumque noctium conscii auspicia polluere, sacrumque campum nefario auderent contaminare vestigio? non adeo deos hominesque contempserant, vt in illa spatiosissima sede hominum deorumque coniectos in se oculos ferre ac perpeti possent.* Iam, si tempestas oritur; vt vtar versibus Iuuenalis:

> *Hi sunt qui trepidant & ad omnia fulgura pallent*
> *Cum tonat; exanimes primo quoque murmure cœli:*
> *Non quasi fortuitus nec ventorum rabie, sed*
> *Iratus cadat in terras & vindicet ignis.*
> *Ille nihil nocuit? cura grauiore timetur*
> *Proxima tempestas, velut hoc dilata sereno, &c.*

Quod idem quoque de eisdem relatum Lucretio lib. 5:

> *Præterea cui non animus formidine Diuum*
> *Contrahitur, cui non correpunt membra pauore.*
> *Fulminis horribili cum plaga torrida tellus*
> *Contremit, & magnum percurrunt murmura cælum?*
> *Non populi gentesque tremunt? regesque superbi*
> *Corripiunt Diuum perculsi membra pauore;*
> *Ne quod ob admissum fœde dictumve superbe,*
> *Pœnarum graue sit soluendi tempus adactum?*

Vnde contra Philemon:

> *Non ad tonitrus vnquam fugeris sonum,*
> *Si nullius sis conscius tibi mali.*

§ 11. Quid plura? Lucem mutatam cupiunt nocte, noctem luce. Philo Iudæus de Iudæomastige Flacco: *Interdum autem progressus mane summo, cubantibus etiam aliis, clam subducebat se ex oppido, & exigebat totum diem in solitudine, deuitans occursus fortuitos, & vexans seipsum recenti calamitatis memoria arrodensque suum cor misere: ac noctu demum reuertebatur, vespere optans auroram, quod horreret tenebras & obuersantes dormienti species, mane rursum cupiens aduentum vesperi.* De Caligula Suetonius cap. 50: *Incitabatur insomniâ maxime: neque enim plus quam tribus nocturnis horis quiescebat: ac ne his quidem placida quiete, sed pauida miris rerum imaginibus: vt qui inter cæteras, pelagi quondam speciem colloquentem secum videre visus sit. Ideoque magna parte noctis vigiliæ cubandique tædio nunc toro residens, nunc per longissimas porticus vagus, inuocare identidem atque exspectare lucem consueuerat.* O hominem miserum supra omnem miseriam! nam cur id dicam confidentius, impellor exemplo Æliani libro 11. de Animalibus cap. 32: *Vinitor dum scrobem fodit, pulchram & generosam vitem plantaturus, ligonis ictu Aspidem sacram & minime infestam hominibus, quæ forte illic latebat imprudens mediam dissecuit. Deinde cum terram dimoueret, posteriorem eius partem, quæ caudam continet, in arena iacentem reperit: anteriorem vero, quæ à ventre ad ceruicem tendit, adhuc reptantem & cruentam. Quamobrem obstupefactus & mentis impos, totus ad insaniam, eamque vehementem redactus est. Et cum interdiu non apud se, nec rationis compos erat, tum noctu etiam delirans è lecto exiliebat, & Aspidem se persequi dictitabat & veluti morsu læsus terribili clamore vociferabatur, & auxilium implorabat, & interemptæ ab ipso Aspidis simulacrum se videre aiebat, idque frendens & minans: & aliquando morsu se impetitum, eiulatu quidem dolere se arguebat.*

TACITVS lib. xv. Annal. cap. LXVII. *Vt faciendis sceleribus promptus, ita audiendi quæ faceret insolens.*

SIC TAMEN ALIQVANDO AVDIVNT QVÆ MERENTVR PRINCIPES.

Caput XXXI.

SVMMVLA.

Princeps audit quæ non vult à milite; tempore triumphi. pr.
Item in ludis publicis, ore plebis. ibid.
Vt & carminibus famosis, scriptisque hostilibus. ibid.
Sed magis tamen à populo in ultimis constituto miseriis. §. 1.
Variis id firmatum exemplis auctoritatibusque. §. 1. 2. &c.
Quid ni? Etiam tunc Deo maledicitur. §. 3.
Plurimum etiam licentiæ in reges, vbi decidere de statu illo suo summo ad infimum. §. 4. & 5.
Quid quod & damnati captiuique, oris erga imperantes liberi. §. 6. 7. 8.
Senes quoque morti viciniores. §. 9.
Præcipue orbi ac sine liberis. §. 10.
Eadem licentia testamenti tabulis. §. 11.
Calumniatorum quoq; miro artificio, magistratibus obiecta vitia, quibus lacerabantur in occulto. §. 12.
Imo ipsimet, vi conscientiæ, sibi accommodabant ea quæ aliis audiebant obiici. §. 12.
Demonstratum id exemplorũ grandi numero. § eod. & 13. 14. 15.

EGimus in Philone libro Quod omnis probus liber: *Sæpe asyla hanc securitatem præstant supplicibus eo confugientibus, vt ex æquo liceat eis contendere cum aduersariis: & qui per successionem in proauita vel antiquiore seruitute inueterauerunt, quando ad aras sedent habitu supplicum magna linguæ libertate vtuntur. nec desunt qui non tantum heris ex*

æquo respondeant. sed vt in caussa meliore suum ius tuentur fortiter. Quod seruis locus, hoc & cæteris omnibus præstabat aliquando tempus: adeo quidem, vt quamuis ea essent aurium teneritudine Principes, vt nullis violarentur conuitiis; sed etiam quando male alteri tum dicerent tum facerent, gratiæ iis agerentur: sæpe nihilominus audirent, quæ nollent. Fiebat id Romanis in fortuna prospera, vel triumphantibus, vel edentibus, spectacula. Non abstinuisse à dicteriis & scommatis milites triumphi tempore; satis notum est, vel ex eis quæ legimus Suetonii Cæsare cap. 49: Sed nec temperasse sibi plebem in ludis publicis, haurire est ex Dione Cassio lib. 59. in vita Caligulæ; Plinio lib. 34. nat. Histor. cap. 8. Suetonii Claudio cap. 45. Tacito lib. 1. & 11. Annal. Val. Maximo lib. 6. cap. 2. Herodiano lib. 3. Arriano lib. Diss. Epict. cap. 4. Manasse in Iustiniano, Cassiodoro, lib. 1. Variar. Epist. 27. aliisque; quorum testimonia produxi in Suspicionum libris. Eadem libertas, aut maior, carminibus famosis, nec non scriptis hostilibus: sed nõ & eadem his vel illis fides. quanquam & vera fere exprobrari solita, liqueat passim ex scriptoribus.

§ 1. E quibus præterea testatum est quiduis sibi permisisse populum in principes, cum vel sibi, vel illis, sors esset deterrima. Populi afflicti multa passim occurrunt licentia. Vere enim illi apud Liuium lib. 31: *Dant animum ad loquendum liberè vltima miseriæ.* Tales Antigoniani milites Cossæorum religionem laboriosissime transgressi; de quibus sic Diodorus Siculus lib. 19. Bibliothecæ cap. 20: *Exercitus propter crebram malorum successionem, ærumnasque immodicas, Antigonum criminari cæpit; adeo vt asperas contra eum voces, emitteret.* Tales & Ægyptii circa Agathoclem eiusque scurras, lib. 15. cap. 25. Polybii: *Non iam inter priuatos neque arcano, sermones ea de re ferebat populus: sed etiam noctibus indicia animi sui quouis loco inscribebat. Quidam etiam per circulos coacti, suum in eos qui rem obtinebant odium palam præ se ferebant.* Tales & Romani sub Augusto apud Appianum lib. 5: *Tum Cæsar cum amicis paucisq; satellitibus, processit in medium, volens rationem eius reddere. illi vt primum conspectus est, saxa coniecerunt in eum; neque sustinentem prabentemque se ictibus reueriti.* Istis eos iungas licet, de quibus Suetonius cap. 18. Claudii: *Arctiore annona ob assiduas sterilitates, detentus quondam medio foro à turba, conuitiisque, ac simul fragmininibus panis ita constratus, vt ægre, nec nisi postico euadere in palatium valuerit.* Nec segreganda plebs Byzantina, ob famem Imperatori suo insultans etiam in ipso templo. Simocatta, lib. 8. cap. 4: *Cumque ibidem iam sacris precibus distineretur, quidam plebei nouarum rerum cupidi, eum maledictis lacerant, & lapidibus insectantur, &c.* Etiam classis huius, quos sedibus suis eiiciebat Rex Philippus; quorum, vt loquitur Liuius lib. 40: *pauci tacitum dolorem continebant, exsecrationesq; in agminibus proficiscentium in Regem, vincente odio metum, exaudiebantur.* Accedit & his Theodotus iuuenis, hiscere ausus aduersus præpotentes vrbis Passaronis: *cum maior à Romanis metus timorem à Principibus suis vicisset;* vt loquitur idem Patauinus lib. 44. c. 26. Nec alterius generis illi qui Nisibi & Singara migrare coacti à Iouiano: *A quibus plorantib. citra verecundiam maledictis incessebatur*, vt ait Zonaras tom. 3. Maxime autem memorabilis inter eos Sabinus, de quo Ammianus libro 25: *Ore volubili replicabat Constantium immani crudescente bellorum materia superatum à Persis interdum, deductumque postremo per fugam cum paucis ad Hibitam stationem intutam, panis frusto vixisse precario ab anu quadam agresti porrecto; nihil tamen ad diem perdidisse supremum: & Iouianum inter exordia principatus, prouinciarum muro cessisse, cuius obice iam inde à vetustate innoxiæ, &c.* Etiam de Mauritio, minime redimente captiuos habemus tomo adhuc Zonaræ 3: *Hinc omnium odia in Imperatorem nata, vt nec à conuitiis temperarent.* Iterumque eodem volumine, de Nicephoro: *Imperator igitur quum bellum aduersus Bulgaros suscipere decreuisset & quidam ex eius intimis ei suasisset, vt subditos clementius tractaret. Nam omnes, inquit, contra nos vociferantur, & si quid aduersi nobis acciderit, omnes casu nostro lætabuntur, &c.* Sed & Simocatta, de Persis post pugnam regis sui Chosroæ aduersam, lib. 3. cap. 15: *Euentorum impatientes aperto capite regi suo indignabundi conuitiantur.*

§ 2. Notissima hæc hominum natura Dionysio seniori. teste enim Plutarcho in Apophthegm: *Pecuniam cum exigeret à Syracusanis, videretque eos lamentari, ac deprecari, & inopiam prætendere, nouam instituit exactionem, idque bis terue fecit. Cum autem denuo imperans tributum, ridere eos audiuit, & in foro obambulantes salse dicta in ipsum iacere, finem fieri iussit, dicens: Nunc nihil ipsis est reliquum pecuniæ, quando nos contemnunt.* Deque eadem accipi posse videntur Ciceroniana hæc ad Atticum libro 2. Epistol. 21: *Equidem sperabam sic orbem Reipublicæ esse conuersum, vt vix sonitum audire, vix impressam orbitam videre possemus. & fuisset ita, si homines transitum tempestatis exspectare potuissent. Sed cum diu occulte suspirassent, postea iam gemere; ad extremum vero loqui omnes & clamare cœperunt.* Certe eo respiciunt Papiniani versus lib. 10. Thebaidos:

> *hi reddere fratrem,*
> *Nec mussant; sed voce palam, claroque tumultu*
> *Reddere regna iubent. periit reuerentia regni*
> *Sollicitus.*

§ 3. Quod quo minus miremur; sciamus eo casu, ne abstineri quidem à Numine summo. Antigone Creonti pro patre intercedens, in eadem Thebaide lib. 11. v. 710:

> *Da veniam afflicto, dictisq; ignosce superbis:*
> *Hunc morem fandi longæ fecere querelæ.*
> *Nec soli ferus iste tibi: sic fata Deosque*
> *Alloquitur durus luctu.*

de qua re alibi vberius.

§ 4. Cæterum hæc linguæ conuitia magis experti reges, rebus suis extremis, *Fortuna etiam humillimis in ipsos licentiam faciente*, vt loquitur Curtius libro 5: Hinc de Bindoe legimus lib. 4. cap 3. Simocattæ: *Ille probris & maledictis regem coram liberrime & vberrime conscindere; quod perturbatus rerum status tutam licentiam largiebatur.* Et apud eundem scriptorem Chosroes obiurgatus ab Armeniorum copiarum Duce, ei respondet libro 5. cap. 15: *Nunquam auderes mi dux, in magnum inter homines regem scommata iacere, nisi iniqua nobis tempora dominarentur.* Expertus id Astyages in Harpalo: de quo Herodotus lib. 11. Expertus Dauid in Semei, vt notatum historiæ sacræ, repetiitque Iosephus libro 7. Antiq. cap. 8. Breuiter quoque Liuius de Tarquinii Sexti vxore post Lucretiæ necem, lib. 1. cap. vltimo: *Inter hunc tumultum Tullia domo profugit, exsecrantibus quacunque incedebat, inuocantibusq; parentum furias viris mulieribusque.* Idem quoque asserit, libro 44. cap. 45, cum Perseus Bisaltarum auxilia tentaret voce Euandri, quosdam ausos, *media concione succlamare, Abite hinc, ni qui pauci superfuimus, propter vos pereamus.* Sic Tacitus de Mithridate Armeniæ rege decepto captoque à Radamisto per fidem, lib. 12. Annal: *Moxque vulgus duro imperio habitum, probra ac verbera intentabat: & erant contra qui tantam fortunæ commutationem miserarentur.* Verum omnia plena sunt talium exemplorum.

§ 5. Inprimis tamen memorabile est quod de Manuele Comneno narrat Nicetas lib. 6: *Aquam è præterfluente fluuio haustam afferri sibi iussit: qua summis labris gustata, & effusa, quod ex insuaui sapore tabo infectā cognouisset, cum suspirio: Infeliciter, inquit, Christianorū sanguinem labaui. Ibi quidam audax & importunus homo, & illo acerbissimo tempore acerbior: Non nunc, inquit, Imperator, non nunc primum, sed olim & sæpe, & ad ebrietatem vsque Christianorum sanguinem hausisti, dum pauperes subditos exactionibus vexas & deglubis. Eam conuiciatorem Manuel ita æquo animo tulit; ac si surdus esset.* Ex his minime obscurum est quid sibi velint illa Statii lib. 11. Thebaid. vers. 263:

> *Dicturusque omnia belli*
> *Libertate Creon.*

§ 6. Consulatur & D. Chrysostomus Oratione quia probat, Neminem lædi nisi à se ipso. Eiusdem liberi spiritus inuenire est, tum captiuos, tum reos, quibus vitæ spes proiecta. Captiuorū exemplum exhibuit nobis Silius in Cilino,

Cilino, arrogantioribus dictis incessente Annibalem, lib.7. Punicorum.

> *Quem cernens auidum lethi post talia Pœnus,*
> *Nequicquam nostras demens: ait, elicis iras,*
> *Et captiua paras moriendo euadere vincla.*
> *Viuendum est. arcta seruentur colla catena.*

At Hermolai rei extat oratio ad Alexandrum plena virulentiæ, lib.8. Curtii: quam fere passibus æquis sequitur Subrius Flauius Tribunus. libro 15. Annal. Taciti: *Interrogatusque à Nerone, quibus caussis in obliuionem sacramenti processisset: Oderam te, inquit; nec quisquam tibi fidelior militum fuit, dum amari meruisti. Odisse cœpi postquam parricida matris & vxoris, auriga, histrio & incendiarius extitisti.* addit: *Nihil illa coniuratione grauius auribus Neronis acci disse constitit; qui vt faciendis sceleribus promptus, ita audiendi quæ faceret insolens erat.* De talibus etiam meminit Suetonius cap.13. Augusti: *Ceteri, & in his M. Fauonius, cum catenati producerentur, Imperatore Antonio honorifice salutato, hunc fœdissimo conuitio coram proscíderunt.* Sed & de Druso Tacitus libro Annal.6: *Etiam sua verba Centurio sæuitiæ plena, tanquam egregium, vocesque deficientis adiecerat; queis primo alienationem mentis simulans quasi per dementiam funesta Tiberio; mox vbi exspes vitæ fuit, meditatas compositasque diras imprecabatur.* Similia his Velleiana libri posterioris: *Varro ad ludibrium moriturus Antonii, digna illo ac vera de exitu eius, magna cum libertate ominatus est.* De Tiberio Tranquillus in vita eius cap.66: *Vrebant insuper anxiam mentem varia vndique conuitia; nullo non damnatorum omne probri genus, coram vel per libellos in orchestra positos, ingerente.* Suppeditatque ipsemet exemplum eodem lib. cap.45. ibi enim *Mallonia: ea, relicto iudicio domum se arripit, ferroque transfigit; obscœnitate oris hirsuto atque olido seni clare exprobrata, &c.* Veteri quoque seculo de Iasonis matre à Pelia neci destinata, ita loquitur Diodorus lib.4. Bibliothecæ: *Cumque etiam Amphinome eius mater ad cædem desposceretur, virile & memoratu dignum ab ea facinus editum est: Ad focum enim regis profugiens, & dira in caput eius exsecrata, vt merita videlicet impietatis præmia reciperet, gladio pectus transfixit.*

§ 7. Horum è numero habuerim item eum cuius mentio in Ioh. Sarisberiensi lib.3 cap.14. Nug Cur: *Cum Augusto descendenti per sacram viam, desperatus quidam diceret; O tyranne! si essem inquit, non diceres.* Nec alterius germinis autumauerim augurem Statii, voce fati damnatum lib.3. Thebaidos:

> *Iamq; vt mihi prodiga vita*
> *Pectora & extremam nihil horrescentia mortem*
> *Aspicias; bellum infandum, cunctisq; negatam*
> *Mouisti funeste aciem: dum pellere leges,*
> *Et consanguineo gliscis regnare superbus, &c.*

Certe eius plane animi erat senex ille in spelunca constitutus, post liberos & vxorem interemptos, de quo sic Iosephus lib.14. Antiquit. Iudaic. cap. 27. *Deinde præcipitatis cadaueribus, postremo seipsum superiecit, mortem seruituti præferens; primo tamen in obscuritatem Herodis multis iactis conuiciis.*

§ 8. Hisce autem talibus, ne violaretur Caligula, excogitasse remedium morte crudelius, ita memoratur Senecæ libro 3. de Ira cap.19: *Nemo certe inuenietur alius qui imperauerit his, in quos animaduerti iubebat, os inserta spongia cludi, ne vocis emittendæ haberent facultatem. Cui vnquam morituro non est relictum quâ gemeret? Timuit ne quam liberiorem vocem extremus dolor mitteret; ne quid quod nollet audiret. Sciebat autem innumerabilia esse quæ obiicere illi nemo nisi periturus auderet, &c.*

§ 9. Haud quaquam alieni à superioribus senes aliquot, quibus alterum pedem habentibus in sepulcro, superêrat auiditas vitam bene actam, claudere fine egregio, *ne gloria interciderет.* Quales repræsentauit nobis in Alethe Papinius libro 3. Theb. versu 214:

> *Hæc senior; multumq; nefas Eteoclis acerbat,*
> *Crudelem infandumq; vocans, pœnasq; daturum.*
> *Vnde ea libertas? iuxta illi finis & ætas*
> *Tota retro, seraq; velit decus addere morti.*

Hinc & in Hippolyto Senecæ, anus quædam

> *Fortem facit vicina libertas senem.*

Deque iisdem Cicero Catone Maiore: *Animosior etiam senectus quam adolescentia & fortior. Hoc est illud quod Pisistrato tyranno à Solone responsum est, cum illi quærenti, qua tandem spe fretus sibi tam audacter resisteret; respondisse fertur, senectute.* Minime dispar exemplum in Valer. Maximo lib.3. cap.8: *Depulsis prostratisque inimicorum partibus, Sylla occupata vrbe, senatum armatus coegerat, ac summa cupiditate ferebatur, vt C. Marius quam celerrime hostis iudicaretur: Cuius voluntati nullo obuiam ire audente, solus Scæuola interrogatus de hac re, sententiam dicere noluit. Quinetiam truculentius sibi minitanti Syllæ, Licet, inquit, mihi agmina militum, quibus Curiam circumsedisti, ostentes: licet mortem identidem miniteris: numquam tamen efficies, vt propter exiguum senilemq; sanguinem meum, Marium à quo Vrbs & Italia conseruata est, hostem iudicem:* Eorundem pene verborum heres Considius, Plutarchi Cæsare: *Quum Considius quidam natu grandis, armorum & militum diceret metu eos non conuenire. Quin igitur, inquit, tu quoque, Cæsar, hac formidine domi te contines? Ibi Considius respondit, quod metum mihi abstergat senectus. nam quod superest vitæ, quia parum est, haud magnam quærit cautionem.* In eadem naui ille apud Tacitum lib. 13. cap.42. Annalium: *Nec Suilius questu aut exprobratione abstinebat, præter ferociam animi, extrema senecta liber.*

§ 10. Ceterum auctam confidentiam senibus, si & orbi essent; notatum. Valer. Maximo libro 6. cap.2: *A. Cascellius vir Iuris Ciuilis scientia clarus, quam periculose contumax: Nullius enim aut gratia, aut auctoritate compelli potuit, vt de aliqua earum rerum, quas triumuiri dederant, formulam componeret. Hoc animi iudicio victoriarum beneficia extra omnem ordinem legum ponens. Idem cum multa de temporibus Cæsaris liberius loqueretur, amicique ne id faceret, monerent: Duas res, quæ hominibus amarissimæ videntur, magnam sibi licentiam præbere respondit, senectutem & orbitatem.* Nec aliter Iustinus libro 26: *Ad tam sæuam dominationem stupentibus omnibus, princeps Hellanicus senex, & liberis orbus; vt qui nec ætatis, nec pignoris respectu timeret, contractos domum fidissimos amicorum in vindictam patriæ hortatur &c:* Sic ille. quæ tam certa fuisse videntur; vt tacite tyrannum stuporis arguat qui ei rei non attenderit, Plutarchus libro de Virtutibus mulierum. *His ita actis, Hellanicus Elide consilium de opprimendo tyranno agitauit, re cum aliis composita, homo quem vt senem & duobus filiis orbatum, ideoq; nihil quicquam acturum, tyrannus negligebat &c.*

§ 11. Quid, quod & mortuis ius maledictorum? voce eorum adhuc viuente in tabulis supremis. Suetonius Augusto cap.56: *Iocis quoque quorundam inuidiosis aut petulantibus lacessitus, contradixit edicto. Et tamen de inhibenda testamentorum licentia, ne Senatus quicquam constitueret, intercessit.* Tacitus lib.6. Annal: *Eo metu Fulcinius Trio ingruentes accusatores haud perpessus, supremis tabulis multa & atrocia in Macronem ac præcipuos libertorum Cæsaris composuit; ipsi fluxam senio mentem, & continuo abscessu velut exilium obiiciendo.* Quæ eadem legimus Dionis Cassii lib.58. Idem Tacitus lib.14. Annal: *Haud dispari crimine Fabricius Veiento conflictatus est, qui multa & probrosa in Patres & Sacerdotes composuisset, iis libris quibus nomen codicillorum dederat.* Ex his liquet quid velit Quintilianus Declam. 332: *Itaque cum sciret mortem esse quæ de animis diceret verum, testamenta quibus omnem affectum fatemur, &c.* His similia inuenias in Luciani Nigrino; quibus adsociari queant Lucretiana libro tertio.

§ 12. Et vt hisce casibus nihil audirent Principes, audiunt tamen à calumniatoribus, sed miro artificio, cuius specimen habemus Taciti lib.1. Annal: *Granius Marcellum insimulabat; sinistros de Tiberio sermones habuisse: ineuitabile crimen; cum ex moribus Principis fœdissima quæque deligeret accusator obiectaretque reo. nam quia vera erant, etiam dicta credebantur.* Cui adsidet alter Taciti locus 4. Annal: *Ac forte habita per illos dies de Votieno Montano celebris ingenii viro cognitio, contantum iam Tiberium perpulit, vt vitandos crederet patrum cœtus vocesque quæ plerumque veræ & graues coram ingerebantur. nam postulato Votieno ob contumelias in Cæsarem dictas, testis*

Æmilius è militaribus viris dum studio probandi cuncta refert, & quamquam inter obstrepentes magna adseueratione nititur, audiuit Tiberius probra, quis per occultum lacerabatur adeoque perculsus est, vt se vel statim vel in cognitione purgaturũ, clamitaret: precibusq; proximorũ, adulatione omnium, ægre componeret animũ. Imitati istud, parte aliqua, nõnullo sub Nerone. Nam Dio Cassius apud Xiphilinum: *Audire licebat qui ita dicerent, Nero matrem interfecit: eosq; multi deferebant, magis vt Neronem criminarentur, quã vt istis interitum auferrent.*

§ 13. Imo audiunt, tunc quoq; cum minime audiunt. Scin' quando? quando obiiciuntur aliis: imo cum simpliciter enunciantur, hec audiunt tantum, sed æque indignantur atq; si ipsis coram obiicerentur. Cur id putem; facit Demetrius Phalereus, cuius hæc habemus libro de Elocutione: *Philippus quidem, quia altero oculo orbatus est, irascebatur, si quis appellasset præsente illo* Cyclopem, *vel* Oculum *omnino. Hermias autem qui Atarnæi dominus fuit, etsi reliqua in vita mitis erat, vt fertur, non æquo animo passus esset, si quis appellasset* Cultrum *vel* Sectionem, *vel* Exectionem; *quia Eunuchus erat.* Hinc est quod non dubitet affirmare Iuuenalis Sat. 1.

> *Ense velut stricto, quoties Lucilius ardens*
> *Infremuit, rubet auditor, cui frigida mens est*
> *Criminibus, tacita sudant præcordia culpa.*
> *Inde iræ & lacrimæ.*

Occurritque fine capitis 2. lib. 1. Noct. Attic. in Gellio: *His ille auditis insolentissimus adolescens obticuit, tanquam si ea omnia, non ab Epicteto in quosdam alios, sed ab Herode in eum dicta essent.*

§ 14. Nimirum de talibus loquitur Iustinus Martyr Epistola ad Zenam & Serenum: *Quid enim attinet de eis dicere, qui pro mala conscientia sua, proximorum colloquia & sermones in seipsos trahunt: & vbi aliud quispiam de quocumque referat, ad se id dictum pertinere existimant: actionesque scenicas & fabulas inde, vt consuetudo recepta fert, confingunt.* Quocirca acute Cicero circa finem 3. Catilinariæ: *Magna vis est conscientiæ, quam qui negligent, cum me violare volent, se ipsi indicabunt.* Solerterque Tacitus lib. 4. Annal: *Reperies qui ob similitudinem morum aliena malefacta sibi obiectari putent.* Fecêre id innumeri, è quibus minime postremus Tiberius. Tacit. lib. 6: *Mamercus deinde Scaurus rursus postulatur, insignis nobilitate & orandis causis, vita probrosus, nihil hunc amicitia Seiani, sed labefecit haud minus validum ad exitia Macronis odium, qui easdem artes occultius exercebat; detuleratque argumentum tragœdiæ à Scauro scriptæ, additis versibus qui in Tiberium flecterentur.*

§ 15. Quibus verbis minimè alioquin obscuris, accedet tamen lux maior ab his Dionis Cassii lib. 58: *At M. Æmilius Scaurus neque prouinciæ male administratæ, neque donorum acceptorum reus, ob tragœdiam à se scriptam postulatus grauiora iis quæ composuerat mala perpessus est. Atreus carmini titulus erat: eius subditorum quendam monebat Euripideis istis verbis vt stultitiam imperantis ferret. Id cognitum Tiberius, in se conditum poema dicebat. Atreique se propter patrata parricidia nomine notatum, sed Aiacem se de Scauro facturum: compulitque ad sibi ipsi inferendas manus hominem.* Admodum etiam suspicax Domitianus. Tranquillus cap. 10: *Occidit Hermogenem Tarsensem, propter quasdam in historia figuras, librariis etiam qui eam descripserant crucifixis.* Paulo post: *Occidit & Heluidium filium, quod quasi scenico exodio, sub persona Paridis & Oenones, diuortium suum cum vxore tractasset.* Ad quæ respiciunt Pliniana Panegyr. ad Traianum: *Permitteret, credo, famam vitamque eius carpi qui mortem vlciscebatur; nec vt in se dicta interpretaretur, quæ de simillimo dicerentur.*

TACITVS libro vitæ Agricolæ cap. XLI: *Pessimum inimicorum genus laudantes.*

INIMICITIAM QVOQVE MVLTI EXERCENT TITVLIS LAVDVM.

Caput XXXII.

SVMMVLA.

Fictis præconiis accersitur exitium pluribus. pr.
Nec enim verba semper volunt quod sonant. ibid.
Vnde quidem laudatione, occidunt oues, arbores, infantes. §. 1.
Ironia vsitatissima inter Aulicos. §. eod. & 5.
Laudamus quosdam, vt per illos, alios mordeamus. ibid.
Homeri poesis quomodo legenda & intelligenda. §. eod.
Laudatio sæpe iniuriæ exordium. §. 2.
Blandiciæque Principum aliquot, similes malaciæ maris, erupturi paulo post in tempestatem turbulentam. §. eod.
Amicorum pessimum genus, laudantes. §. 3.
Ii nempe, qui latenti odio, vt magis noceant, laudes prædicant alienas, subiecto Si; *syllaba omnia encomia mire venenante. §. eod.*
Honora oratione quædam excusando exprobramus. §. eod.
Bilinguitas plurium ostenditur. §. 4.
Egregium ducem nimis laudare apud regem suum animi non nimis magni, aut inuidentis; peius est omni vituperio. §. 5.
Notantur & illi qui per alios aliquem falsis inuoluunt criminationibus ipsiq; eius suscipiunt fictum patrocinium. §. 6.
Machinæ quoq; aliquot aliorum, vafritiei inexpugnabilis. ibid.
Quibus deest inimicus, eum mali Principes opprimunt per amicos. §. 7.

LEPIDE & oculos implet & aures status hortulani, expressus libro 9. Metamorph. Apuleio: *Sed vbi nullis precibus mitigari militem, magisq; in suam perniciem aduertit efferari, iamque inuersa vite de vastiore nodulo cerebrum suum diffindere; currit ad extrema subsidia: simulansque, ad commouendam miserationem, genua eius velle contingere, summissus atque incuruatus, arreptis eius pedibus vtrisque sublimem elatum, terra grauiter applodit: & statim qua pugnis, qua cubitis, qua morsibus, etiam de via lapide correpto, totam faciem, manusque eius & latera conuerberat.* Quæ vbi lego, veniunt mihi in mentem inimici illi qui cum sub pelle leonis aduersario suo nocere nequeunt; ea deposita induunt vulpinam; ipsumque laudum titulis subuertunt. Et vero, quamuis multi admodum sic manibus supplicum substrati fuerint: quorum exempla aliquot subministraui lib. 2. Suspicionum: plures tamen reperias, quos ficta laus traxerit in ruinam. Eorum numerum satis magnum, cum capitibus prioribus complexi fuerimus; nihil restat, nisi vt modo nunc luxuriem, ac discurram per siluas, per prata, per hortos Scriptorum, mandemque ventis folia huius capitis: fors fuat, vt in alicuius Principis manus vltro volitent, qui ideo aliquam mihi meminerit gratiam; recogniturus forsan inter has imagines vnam, aliamque nihilo diuersam ab eis qui in aula eius, imo & cubili, assiduo.

§ 1. Et vero si cui ea simplicitas, vt putet verba idem semper velle quod sonant, is necesse est ignoret illa Pliniana lib. 7. cap. 2: *In Africa familias quasdam effascinantium Isogonus & Memphodorus tradunt; quarum laudatione intereant probata, arescant arbores, emoriantur infantes.* Nec auribus vnquam vsurpauit Grammaticorum Illusionem, Ironiam dictam, *quæ diuersum ei quod dicit intellectum petit*, interprete Quintiliano lib. 6. Instit. Orat. cap. 2. *Fitque, aut pronuntiatione, aut persona, aut rei natura*, vt idem loquitur lib. 8. cap. 6. Ignoretque adhuc oportet versus hos Musæi:

> *Etenim cum iuuenibus minantur feminæ,*
> *Venerearum consuetudinum per se nuntiæ sunt minæ.*

Quin nihil hac re inter homines frequentius. verissimeque Diuus Chrysost. Homil. 11. ad Corinth. 1: *Multos laudamus non illos volentes ornare, & præclaros reddere; sed per illos alios mordere.* Quod Herodoto impingit Plutarchus, libro eo vbi agit de malignitate eius: *Nunc cum proditos ab aliis Græcis dicat Athenienses: solos autem relictos, maluisse magnũ in se facinus recipere & mortem opetere, quam videre Græcos ad Persam deficere reliquos, & cum Xerxe fœdus ferire: ostendit se non*

non hæc laudandorum Atheniensium gratia dicere sed Athenienses ideo laudare, vt reliquis omnibus Græcis male diceret. Sed & de Romanis lib.2 Liuius: *Populus dedicationem ædis Mercurii dat M. Lectorio primipili centurioni: quod facile appareret, non tam ad honorem eius, cui curatio altior fastigio suo data esset, factum; quam ad consulum ignominiam.* Cui cognatum est quod legimus apud Tacitum lib.3. Annal: *Ateio Capitoni consulatum accelerauerat Augustus, vt Antistium iisdem artibus præcellentem, dignatione eius magistratus anteiret.* Hæc cum ita se habeant, acquiescamus omnino iis quæ enũciat apud Dionem Prusæum Alexander Magnus Orat. 2. de regno: *Quædam Homeri dicta suscipienda sunt, vt consulentis & admonentis; quædam autem vt duntaxat recitantis; multa quoq; vt exprobrantis & deridentis.* Vnde & legimus in Macrobio lib.3. Saturn. cap.16: *Sammonicum turpitudinem conuiuii Principis sui laudando notasse.* Sed & in Tacito habemus lib.14. Annal: *Ergo non iam Nero, sed aduerso rumore Seneca erat, quod oratione tali confessionem scripsisset.* Iam multos ore solo laudari, non corde; nemo non expertus est, qui modo aliquid expertus. Personam eam dextere sustinuit Tiberius, post auditam Germanici victoriam contra Germanos; de quo sic Tacitus lib.1.cap.25: *Nunciata ea, Tiberium lætitia curaq; adfecere. gaudebat oppressam seditionem: sed quod largiendis pecuniis, & missione festinata, fauorem militum quæsiuisset, bellica quoq; Germanici gloria, angebatur. Retulit tamen ad Senatum de rebus gestis, multaque de virtute eius memorauit: magis in speciem verbis adornata, quam vt penitus sentire crederetur. Paucioribus Drusum, & finem Illyrici motus laudauit; sed intentior & fida oratione.* Magnus heic quoque artifex Nero, *factus natura & consuetudine exercitus, velare odium fallacibus blanditiis,* vt de eo prodit lib.14. Annalium idem Cornelius.

§ 2. Sane præstitisse multis non laudari omnino à Regibus, quam laudari, hauriatur ex Niceta in Alexio Porphyrio: *Neque enim proceres duntaxat Andronici aduersarii, sed eius etiam cultores, crudelißime tractabantur. Nam quos heri humanißime exceperat, & inter intimos habuerat, in eos hodie atrociter sæuiebat. Ita videre erat eumdem eodem die, vt de nauarcho Xerxis est memoriæ proditum, & coronari & securi percuti, laudari & conuitiis proscindi. Itaque prudentiores, Andronici laudationem iniuriæ principium, & beneficentiam eius facultatum rapinam, benignitatem eius interitum iudicabant.* Sic Choniates de Andronico. cuius corpori mirum nisi immigrauerit anima Domitiani. De eo certe Suetonius cap.11: *Erat non solum magnæ sed & callidæ inopinatæque sæuitiæ. Auctorem summarum pridie quam crucifigeret, in cubiculum vocauit, assidere in thoro iuxta coegit; securum hilaremque dimisit, partibus etiam de cœna dignatus. Aretinum Clementem Consularem virum, è familiaribus & emissariis suis capitis condemnaturus, in eadem vel etiam in maiore gratia habuit; quoad nouißime simul gestanti, conspecto delatore eius: Vis, inquit, hunc nequißimum seruum cras audiamus? Et quo contemptius abuteretur patientia hominum, nunquam tristiorem sententiam, sine præfatione clementiæ pronunciauit: vt non aliud certius atrocis exitus signum esset, quam principii lenitas.* Quem eundem, vt & aliquot priores ita quoque perstringit Plinius in Panegyrico ad Traianum: *Erant sub oculis naufragia multorum, quos insidiosa tranquillitate prouectos, improuisus turbo perculerat. Quod enim tam infidum mare; quam blanditiæ Principum illorum. quibus tanta leuitas, tanta fraus, vt facilius esset iratos quam propitios habere?* Aliquot, inquam priores. nam sentit omnino & de Caligula & de Nerone: cui postremo sic instat styli sui ferro Tacitus lib. 14. Annal: *His adiicit complexum & oscula, factus natura, & consuetudine exercitus velare odium fallacibus blanditiis.* Quibus plane compar imper. Caracalla, elogio quidem Spartiani: *Fuit præterea eius immanitatis Antoninus, vt eius magis blandimentum timeretur, quam iracundia.* Et aut fallor, aut horum spiritus antea quoq; habitauit in corpore Tiberii. De eo profecto Tacitus lib.2. Annal: *Interim Libonem ornat prætura, conuictus adhibet, non vultu alienatus, non verbis commotior. adeo iram condiderat, &c.*

§ 3. Sed valeant tales potestates. redeamusque ad amicos qui cum maxime laudant, maxime vituperant. Et ex eo quidem hominum genere sciamus esse eos quos exagitant Iohannes Sarisberiensis lib.7. c.24: *Illos Deo odibiliores inter ceteros esse crediderim, qui latenti odio, vt magis noceant, eisq; credatur fidelius, laudes prædicant alienas amicitias simulant; subiicientes tamen in calce sermonis vel modicum, quod præcedentibus titulis aduersetur.*

Felix & nato felix & coniuge Protheus;
Et cui si demas iugulati crimina Phoci;
Omnia contigerant.

Nunquid tanti parricidii labes, omnes non modo fortunæ dotes, sed quamuis magnificos titulos obliterat? &c. Quapropter, execrati prius loquentem, haud iniurie attendamus huiusmodi figuris, neque aures habeamus ceratas ad illa Taciti lib.1. Annal: *Augustus paucis ante annis, cum Tiberio tribunitiam potestatem à Patribus rursum postularet, quanquam honora oratione, quædam de habitu cultuque & institutis eius iecerat, quæ velut excusando exprobraret.* Nimirum heic locum habet Horatianum istud lib.1. Sat.4:

Me Capitolinus conuictore vsus amicoque
A puero est; caussaque mea permulta rogatus
Fecit, & incolumis lætor quod viuit in vrbe.
Sed tamen id miror, quo pacto iudicium illud
Fugerit. hic nigræ succus lolliginis, hæc est
Ærugo mera.

quam ipsam & visu, & tactu, & odore, agnoscamus in Vitellii verbis, per speciem beneuolentiæ occidentibus Asiaticum Taciti lib.11. Annal: *Sed consultanti super absolutione Asiatici flens Vitellius commemorata vetustate amicitiæ, vtq; Antoniam Principis matrem pariter obseruassent, dein percursis Asiatici in Rempub. officiis, recentique aduersus Britanniam militia, quæq; alia conciliandæ misericordiæ videbantur; liberum ei mortis arbitrium permisit. & secuta sunt Claudii verba, in eandem clementiam.*

§ 4. Idem venenum vires suas exeruit in dictis aliorum. Nec enim vnquam lego sine vehementi motu Plutarchi isthæc in Agide: *Ptolomæus Chrysermi filius, regis amicus, appellauerat semper Cleomenem benigne, vsusque inter eos & libera mutuo colloquia intercedebant. Hic tunc petentem aditu Cleomenem, lenique oratione suspicionem eleuauit, & regem excusauit. digrediens rursus ex ædibus quum prosequentem a tergo vsque ad ostium Cleomenem non animaduertisset: castigauit acriter custodes quod sæuam feram captuq; difficilem seruarent segniter & socorditer. Hoc Cleomenes ipse excepit, & prius quam sentiret Ptolomæus, recepit se & narrauit amicis.* Ac valde indignor ad illa Cornelii lib.1. Histor: *Manlius Valens, quanquam bene de partibus meritus, nullo apud Vitellium honore fuit. secretis eum criminationibus infamauerat Fabius, ignarum &, quo incautior deciperetur, palam laudatum.* Vt male pereat genus hoc bilingue! quod idem opto ordini illi, cuius vnum perstringit Tacitus 4. Histor: *Mucianus quia propalam opprimi Antonius nequibat, multis in Senatu laudibus cumulatum, secretis promißis onerat; citeriorem Hispaniam ostentans, discessu Cluuii Rufi vacuam; simul amicis eius tribunatus præfecturasque largitur. dein, postquam inanem animum spe & cupidine impleuerat, vires abolet; dimissa in hiberna legione septima, cuius flagrantißimus in Antonium amor, &c.* Eiusdem oui prolem alteram, depingit nobis iterum Tacitus (in vita soceri) Domitianum: *Igitur, inquit, triumphalia ornamenta & illustris statuæ honorem, & quidquid pro triumpho datur, multo verborum honore cumulata decerni in Senatu iubet: addique insuper opinionem, Syriam prouinciam Agricolæ destinari, vacuam tum morte Atilii Rufi Consularis, & maioribus reseruatam. Credidere, &c.*

§ 5. Eadem adflatas pestilentia habeo execrorque viperas eas quas Polybius in lucem protraxit lib.4. Histor: *Apelles nequaquam ob hanc caussam mutato consilio, Taurionem qui Peloponnesiacis rebus præfectus fuerat, magistratu deiecit, non incusans eum, sed laudans ac dicens aptißimum esse, qui cum rege in castris versaretur, volens ipse alium illius loco Peloponnesiis præficere. Nouus quippe modus calumniæ inuentus est, non vituperando, sed laudando, famæ, ac commodis hominum insidiari. Quod vitium in aulis principum ortum vsq; adeo inoleuit, vt ea loca tamquam proprias quasdam sedes sibi videatur elegisse.* Sic optimus scriptorum. Quæ, ne pro falsis habeamus, obstat

Iulia-

Iulianus Imp. diserte insusurrans Epistola ad Basilium: *Qui laudant simulatione aulica, maiore odio prosequuntur, quam inimicissimos.* Et loqui eum experientia edoctum, docet nos Mamertinus, qui de eodem ac de Constantino imper. ita scripsit in Panegyrico: *Cum sancti Principis mores atque instituta falsarum opinionum vituperationumque licentiam submouerent; callido nocendi artificio accusatoriam diritatem laudum titulis peragebant: in omnibus conuenticulis, quasi per beneuolentiam illa iactantes:* Iulianus Alemanniam domuit: Iulianus vrbes Galliæ ex fauillis & cineribus, excitauit. illæ prouinciæ obsessæ, expugnatæ, ferro igniqve vastatæ, beatiores sunt his oppidis quæ habet sine hoste Constantinus. Æstates omnes in castris, hiemes in tribunalibus degit. Ita illi anni spatia diuisa sunt, vt aut Barbaros domitet, aut ciuibus iura restituat: perpetuum professus aut contra hostem, aut contra vitia certamen. *Hæ voces fuerunt, ad inflammanda odia probris omnibus potentiores. Si enim comminisci aliqua flagitia tentassent, facile ipso splendore laudis ac gloriæ refutarentur. inuenerunt accusandi genus quod nullus refelleret.* ita Consul ille, cuius ore, velut foco aliquo, lucem accendas dictionibus Taciti in vita Agricolæ: *Poscebatur ore vulgi dux Agricola; comparantibus cunctis vigorem, constantiam, & expertum bellis animum, cum inertia & formidine eorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas; dum optimus quisque libertinorum amore & fide, pessimi malignitate & liuore pronum deterioribus Principem extimulabant.* Patetq; vis verborum Ennodianorum in natalem Laurentii Episcopi Mediolanensis: *Tu prædonis nescisti timere sæuitiam. tu blandimentorum, quod in malitiosis nocentius telum est, scuto constantiæ venena respuisti. Quoties te, qui certamine non potuit, insidiosa honorificentia lacessiuit?* §6. Illis omnibus adhuc pestilentior gens ea, quæ accedit ad mores filii Herodis; de quo Iosephus lib. 16. Antiq. cap. 11: *Sed & inter omnes eminebat Antipatri contra fratres artificiosa machinatio, qui per alios inuoluens illos falsis criminationibus, ipse patrocinium eorum sæpe simulabat; vt approbata sua beneuolentia facilius iuuenes clam posset opprimere, atque talibus versutiis circumueniebat patrem, vt putaret hunc solum incolumitatis suæ curam gerere, &c.* Huius malignitatis vmbram aliquam fuisse in Liuia Augusti, prodit Tacitus lib. 4. Annal. *Florentes priuignos cum per occultum subuertisset, misericordiam erga adflictos palam ostentabat.* Eadem auctoris pagina præcessit subdolum Seiani factum, heic minime prætereundum: *Tum censuit Asinius Gallus, petendum à Principe, vt metus suos Senatui fateretur, amouerique sineret. Nullam æque Tiberius, vt rebatur, ex virtutibus suis quam dissimulationem diligebat: eo ægrius accepit, recludi quæ premeret. Sed mitigauit Seianus; non Galli amore, verum vt cunctationes Principis aperirentur: gnarus lentum in meditando, vbi prorupisset, tristibus dictis atrocia facta coniungere.* Item vlterius, Zephyro Auctorum gnauiter adspirante: sed vereor ne velut torpedo, per lineam, per arundinem, veneno suo inuadit piscatorem; ita & me venenet vicinitate sua serpentinus ille populus, doctus facie læta ac Comica, meras agere tragœdias:

> *Apage illum à me! nam ille quidem Vulcani irati est filius:*
> *Quaqua tangit omne amburit.*

Apage à me talem pestem, apage: vtq; loquar cum Bœotis Sophoclis in Antigone vers. 383:

> *Ne mihi amicus, neque socius*
> *Sit, qui hæc facit.*

Imo nec ille; qui, consulere fingit in meam rem mihi, consulit aduersario meo. nam & heic, Principes olim vsos decipulorum loco amicis, vel vnus abunde vociferatur Tacitus, cuius ista sunt, de sæculi sui infelici fertilitate, lib. 1. Histor. cap. 2: *Corrupti in dominos serui, in patronos liberti; & quibus deerat inimicus per amicos oppressi.* suppeditatque vberrimam horum segetem, tam libro primo Annalium, capite decimo; libro secundo, capite vigesimo septimo; libro quarto, capite duodecimo, quinquagesimo quarto, sexagesimo septimo, & sequenti, libro sexto capite trigesimo secundo; libro vndecimo capite secundo; libro duodecimo capite quadragesimo quarto, libro decimo sexto capite trigesimo secundo; quam aliis locis pluribus quos prætereo; contentus citare solummodo verba eius ex lib. 2. Annalium cap. 66: *Sed defuncto Pando, quem sibi infensum Rhescuporis arguebat, Pompeium Flaccum, veterem stipendiis, & arcta cum Rege amicitia, eoque accommodatiorem ad fallendum, ad id maxime Mœsiæ præfecit.* O bonum Imperatorem! ô meliorem amicum, scilicet! Sed quid ni istud feramus in Tiberio; cum occurrat de Metello in Sallustii Iugurthina cap. 61: *Neque id tempus, ex aliorum more, quieti aut luxuriæ concedit: sed quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere; & eorum perfidia pro armis vti parat.* Verum abrumpendum est.

TACITVS in vita Agricolæ capite XVII:
Frontinus vir magnus quantum licebat.

MAGNIS REGVM ADMINISTRIS, EXITVS PLERVNQVE CRVENTIOR.

Caput XXXIII.

SVMMVLA.

VERISSIME Plinius Oratione ad Traianum: *Duces nostri non tam Regum exterorum, quam suorum Principum insidias; nec tam hostium quam commilitonum manus ferrumque metuebat.* Et bene si eo tantum fato duces Romani. Sed non: omnes cuiuscunque nationis

> *Sirempse lege iussit esse Iupiter.*

adeo heic vtrinq; peccant nunc principes, nunc eorum Administri: hi quidem fere philautia: illi autem siue Inuidia, siue Metu. Nimirum Administris plerumque excidit quid sint; nihil aliud scilicet quam, *Asinus vehens mysteria*: vt pluribus ostendimus titulo de *Auspiciis*. Speciose quidem tum Euripidis Peleus in Andromache versu 693.

> *Hei mihi quam malus mos est in Græcia!*
> *Cum exercitus statuit trophæa de hostibus.*
> *Non putant hoc opus esse laborantium.*
> *Sed imperator victoriam reportat:*

Qui vnus vibrans hastam cum aliis innumeris,
Nihil plus vno faciens, habet maiorem famam.

Tum Clytus apud Curtium libro 8: *Male instituisse Græcos, quod trophæis Regum duntaxat nomina inscriberentur. alieno enim sanguine partam gloriam intercipi.* Sed quid? si istud iniquum est, iure etiam expostulet cum sessore suo equus, quod non & ipse coronetur Curulibus. quo quid ineptius? Quocirca apparet immodestia legati Ætolorum apud Liuium libro 35: *Prouectus deinde est intemperantia linguæ, in maledicta nunc communiter Romanorum, nunc proprie ipsius Quintii: ingratos appellans & exprobrans non victoriam modo de Philippo virtute Ætolorum partam, sed etiam salutem; ipsumque & exercitum sua opera seruatum. Quo enim illum vnquam Imperatoris functum officio esse? auspicantem immolantemque & vota nuncupantem, sacrificuli vatis modo, in acie vidisse; cum ipse corpus suum pro eo telis hostium obiiceret &c.* Imo, mi homo, si auspicia fuerunt Quintii, est & eius tota victoria.

§ 1. Quod ipsum minime ignotum Agrippæ genero Augusti, qui *duo hæc eum qui suæ ipsius incolumitatis curam gereret, obseruare iubebat: vnum vt negotio præfectus, difficultatem eius à sese remoueret: alterum vt rei benegestæ nomen iisdem Principibus reseruaret*; vt memorat Dio Cassius libro 49. Quæ verba reuocant mihi in memoriam D. Chrysostomi dictum Homilia 3. in D. Mattheum: *Nos quoque famulos habentes, tunc eos maxime comprobamus, quando cum bona gratia in omnibus obsecuti, nihil se grande arbitrantur egisse.* Et huic rei attendit Ioabus in obsidione Rabathæ: de quo, præter sacras literas, sic Iosephus libro ζ. Α'ρχαιολογ: cap. ζ. *Hac per literas regi significauit, hortans vt ad excidium vrbis ipse veniret, & hunc quoque titulum victoriis suis apponeret.* Nec alia mente Craterus, ad deditionem item spectante Artacæna, libro Curtii 7: *Ille omnibus præparatis Regis expectabat aduentum, captæ vrbis titulo, sicut par erat cedens.* Eodem animo Traianus apud eundem Iosephum libro γ. cap. κα. Α'λώσεως: *Vnde Traianus vacuam esse ciuitatem pugnatoribus reputans, & si quidam adhuc intus essent, nihil eos ausuros esse existimans præ metu, Imperatori excidium reseruauit; eumque per nuntios rogauit, vt filium suum Titum mitteret, finem victoriæ impositurum.* Respexit & huc vox Petrei, cuius mentio in Appiani Ciuil. libro 2: qui cum potuisset profligare exercitum Cæsaris, receptui cecinit: *dicens proximis; Non est fraudandus Imperator noster Scipio laude victoriæ.*

§ 2. Eodem respexit Ventidius; de quo idem scriptor in Parthicis: *Et Antiochum Commagenum oppugnabat inclusum Samosatis: quem pollicentem mille talenta, & facturum se imperata Antonii; iussit ad ipsum legatos mittere, iam enim non longe aberat, vt ab eo pacem acciperet. quandoquidem hanc saltem illi deberi volebat, ne viderentur omnia per vnum Ventidium fieri.* Nec aliud sibi voluit factū Germanici, cuius ita meminit Tacitus libro 2. Annalium: *Laudatis pro concione victoribus Cæsar, congeriem armorum struxit superbo cum titulo, DEBELLATIS INTER RHENVM ALBIMQVE NATIONIBVS EXERCITVM TIBERII CÆSARIS MONVMENTA MARTI ET IOVI, ET AVGVSTO SACRAVISSE. De se nihil addidit; metu inuidiæ, an ratus conscientiam facti satis esse.* Imo plus quam satis fuit. vt apparebit vel ex his Valerii Max. verbis lib. 4. cap. 1: *C. Claudius Nero Liuii Salinatoris in Asdrubale opprimendo particeps fuerat: attamen eum triumphantem equo sequi, quam triumpho, quem ei Senatus æque decreuerat, vti maluit: quia res in prouincia Salinatoris gesta fuerat. Sine curru ergo triumphauit, eo quidem clarius, quod illius victoria tantummodo laudabatur; huius etiam moderatio.* sic ille.

§ 3. Cui aggregandus Polybius, cum testimonio suo de Achæis libro 2: *Qui cum multis maximisque in rebus socii Romanorum fuissent, nunquam sibi quidquam ex rebus gestis adscripsere: ad nullam protinus rem, nisi ad Peloponēsium libertatem atq; concordiam attenti.* Præclare. Et hoc est quod consulebat Pythagoras: *Age res præclaras, nihil magnifici interim promittens.* Eo ipso profecto cunctis nostra facile approbauerimus; præcipue autem Regibus: quibus maxime accommodi fuerint administri similes Iugurthæ, de quo ita Sallustius capite 7: *Vt erat impiger ac acri ingenio, vbi naturam P. Scipionis, & morem hostium cognouit: multo labore, multaque cura, præterea modestissime parendo, & sæpe obuiam eundo periculis, in tantam claritudinem breui peruenerat, vt nostris vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset.* Similes Vipsanio Agrippæ, qui Augusto *omnibus rebus maxime clementium, gloriosarumque & vtilium actionum auctor adiutorque cum esset, nihil tamen eius gloriæ sibi arrogabat; honoresque ab eo sibi tributos, non in priuatum suum commodum aut voluptatem, sed in Augusti & reipublicæ vtilitatem conuertebat*, vt loquitur libro 53. Dio Cocceianus. Similes Seiano Velleii libro 2: *Actu otiosis simillimum, nihil sibi vindicantem, eoque assequentem omnia: semper infra aliorum æstimationes se metientem, cultu vitaque tranquillum, animo exsomnem.* Quin imo quales esse debeant, exhibent perfectum exemplar Germani illi nostri de quibus sic in Germania sua Tacitus: *Infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem Principi suo ex acie recessisse. illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ eius adsignare, præcipuum sacramentum est.*

§ 4. Verum ab isto charactere nimium receditur à Præfectis; ac repræsentant potius siue Philotam, siue Clytum, siue Bindoen; quorum primus mire paratragœdiat apud Plutarchum, Oratione 2. de Fortuna Alexandri: secundus Curtii lib. 8. cap. 5: tertius lib. 4. cap. 5. Simocattæ; verbis eis quæ posui titulo *de Regum Auspiciis.* Quibus licet aggregemus Syrum Silam: *qui*, vt est apud Iosephum libro 19. Antiq. capite 7: *magister militiæ regiæ; quia per omnem fortunam ei fidus, nullius vnquam periculi socius esse detrectauerat; sed vel difficillimos labores pro eo sæpe susceperat; fretus amicitia postulabat etiam paris honoris esse particeps. Quapropter grauabatur regi Agrippæ aliquo modo cedere, semperque licentius agebat cum eo: & in familiaribus colloquiis molestus erat; interdum extollens se immodice, & sæpe priori fortunæ aduersitates in memoriam reuocans, vt ostentaret quam studiosus ipsius cultor fuerit; nunquam non labores in eius gratiam exhaustos memorans: quæ cum sine modo repeteret, opprobrare videbatur; ita vt rex tandem offenderetur immodica libertate hominis. Iniucunda enim est temporis inglorie acti memoria; & stultum est indesinenter exprobrare debitum, &c.* Siue malimus Antonium Romanum, sic delineatum Tacito libro 3. Histor: *Nec sermonibus temperabat, immodicus linguæ, & obsequii insolens. literas ad Vespasianum composuit; iactantius quam ad Principem, nec sine occulta in Mucianum insectatione. Se Pannonicas legiones in arma egisse; suis stimulis excitos Mœsiæ duces; sua constantia perruptas Alpes, occupatam Italiam, intersepta Germanorum Rhetorumque auxilia. quod discordes dispersasque Vitellii legiones, equestri procella, mox peditum vi per diem noctemque fudisset, id pulcerrimum, & sui operis*, & quæ sequuntur. Nam & eundem iterum audire est lib. 4. Histor: *Nec ipse deerat arrogantia vocare offensas, nimius commemorandis quæ meruisset: alios vt imbelles, Cæcinam vt captiuum ac dedititium increpat. vnde paulatim leuior viliorq; haberi, manente tamen in specie amicitia.*

§ 5. Quid autem mirum ægre ferre hæc talia Reges; cum vix ferant ab heris suis famuli? Scipio certe ac Lælius in Terentii Andria introducunt nobis Simonem & Sosiam ita verbigerantes:

Ego postquam te emi à paruulo, vt semper tibi
Apud me iusta & clemens fuerit seruitus,
Scis, feci è seruo vt esses libertus mihi:
Propterea quod seruiebas liberaliter.
Quod habui summum pretium, persolui tibi.
So. *In memoria habeo.* Si. *haud muto factum.* So. *gaudeo.*
Si quid tibi feci aut facio quod placeat Simo, &
Id gratum fuisse aduersum te, habeo gratiam.
Sed mihi hoc molestum est. nam istæc commemoratio
Quasi exprobratio est immemoris beneficii.

§ 6. Iure igitur de Philota legimus Curtii lib. 6: *Nec ignorabat Craterus sæpe Alexandri auribus nimia iactatione virtutis atque operæ graue fuisse, & ob ea, nō quidem sceleris, sed contumaciæ tamen, suspectum.* Nec immerito scriptum Dioni Cassio, lib. 53. grauem incurrisse offensam M. Egnatium Rufum nō modo Augusti, sed & aliorum in republ. principū: *dum nō conten-*

contentus Ædilitatis suæ tempore loca incendio vastata egregie restaurasse, publico præterea scripto hanc suam operam iactarit, gloriatus, sese illæsam integramque successori Vrbem tradidisse. Iure quoque his vocibus inuehitur in Silium Tacitus libro 4. Annalium: *Plerique auctam offensionem ipsius intemperantia, immodice iactantis, suum militem in obsequio durasse, cum alii ad seditiones prolaberentur: neque mansurum Tiberio imperium, si iis quoque legionibus cupido nouandi fuisset. Distrui per hæc fortunam suam Cæsar, imparemque tanto merito rebatur, &c.* Sed & neruose, de Georgio Mauritii Imper. ad Chosroen legato, Simocatta lib. 8. cap. 1: *Ferunt postea Georgium apud Imperatorem gloriatum, Persarum regem Satrapis suis confessum esse, se ob legati virtutem belle supersedere. Qua oratione Imperator succensuit, magnumq; Georgius ex obita legatione periculum adiuit. Sic enim comparatum est, vt nisi cum modo & ratione adhibitus sermo, incautis hominibus immodice noceat.* Quin nec sine ratione factum â Pœnis illud quod extat Valer. Maximi libro 2. cap. 7: *A Senatu Carthaginiensi Duces bella prauo consilio gerentes, etiamsi prospera fortuna subsecuta esset, cruci tamen suffigebantur. quod bene gesserant, Deorum immortalium adiutorio; quod male commiserant, ipsorum culpæ imputantes.*

§ 7. Imo amplius adhuc quid requisiusse in præfectis suis Reges, ostendit Cornelius Nepos in Datame, vbi Pandatas gazæ Artaxerxis regis custos Datamen monet per literas; *Eum magno fore in periculo, si quid illo imperante in Ægypto aduersi accidisset. namque eam esse consuetudinem Regum, vt casus aduersos hominibus tribuant, secundos fortunæ suæ. quo facile fieri, vt impellantur ad eorum perniciem quorum ductu res male gestæ nuntientur.* Hinc valde verisimiliter Rusticus inuehitur in Gubazen à se occisum lib. 4. Agathiæ: *Nobis enim allaborantibus & nullum non periculum subeuntibus ne hostibus quicquam omnino ex animi sententia succederet, ipse domi sibi cum barbaris suis desidendum censebat, longissimeque à laboribus bellicis abesse. Obseruabat tamen accurate prœliorum motus, quo tenderent. Si quid igitur præclare à Romanis esset gestum, & strenuam verissimamque victoriæ laudem reportassent, ipse hostilem suum inuidumque animum declarans, mordaciter, Comicum in morem, irridere & rerum gestarum splendorem ac dignitatem offuscare nitebatur, ridiculi cœpti ridiculum euentum appellans, quique non ipsorum fortitudini sed fortunæ temeritati deberetur. Sicubi verò fortaßis lapsi fuissemus (qui enim fieri poßit vt res humanæ non in contrarium vergant, sed perpetuo in vno eodemque statu permaneant?) tum iste tamquam vltroneus quidam euentuum iudex, fortunam quidem statim, perinde ac si euentus rerum ab ea non penderent, culpa omni liberabat: hoc vero fixum ei decretumque manebat, nullam aliam esse caussam rei parum bene à nobis gestæ, præter solam animi mollitiem, manuum imbecillitatem, & consiliorum stoliditatem. Fortunæ enim mutabilitatem, inconstantiam, & temeritatem & alia quæ nobis contumeliose obiiciebat, hostibus nequaquam adscribebat, tamquam hisce de caussis occasione ita oblata, nos superassent.* Sic Rusticus. cuius opinioni allusit calumnia Iulii Classiciani libro 14. Annal. Taciti: *Simul in vrbem mandabat, nullum prœlio finem expectarent, nisi succederetur Suetonio: cuius aduersa prauitati ipsius; prospera ad fortunam Reipubl. referebat.*

§ 8. Atque ex his liquet, quam stet in lubrico Dux regius: qui necessario vtiq; subuertitur si res ei cum Principe iniquiore. Sane asserit circa affectum Iosephus libro 6. Antiq. cap. 14: *Futurorum prorsus nullum nec respectum nec rationẽ habent. Quotquot enim in eorum gratiam plurimos labores exhauriunt, eos primum euehunt, deinde iam honoratos per inuidiam non solum dignitatibus priuant, sed per calumniam etiam sæpe opprimunt: non considerantes quam merito, tantumque temerariis delationibus absque vlla probatione fidem adhibentes: & sæuiunt non in quos oportet, sed in quos ipsis sæuire est facile.*

§ 9. Contingere autem istud aliquando inuidia, aliquando metu, aut etiam vtroque, pluribus repræsentauit in Cyropædia sub persona Cyaxaris Xenophon libro 5: cuius aliquammulta, liuoris colorem exprimentia, cur non & heîc producantur? *Nescio qui dici poßit, Cyre, ea quæ fecisti, mala esse. Verum scire te volo, hæc bona eiusmodi esse, vt quanto plurium speciem habent, tanto magis mihi sint oneri. Nam malim equidem ditionem tuam copiis meis ampliorem facere, quam videre tali modo abs te augeri meam. Quippe tibi hæc gerenti honesta & laudabilia sunt; mihi quodammodo ignominiæ notam inurunt. Etiam opes, tibi me donare malim, quam abs te accipere, quæ tu nunc mihi tribuis. Nam iis abs te locupletari me plane sentio, quibus ipse pauperior fio. Quod si subiectos mihi viderem modica quadam abs te adfectos iniuria, minus dolerem, mea sententia, quam nunc, vbi magnis abs te adfecti sunt beneficiis. An siquidem hæc parum humaniter & absque iudicio tibi cogitare videor; non cã in me, sed in te conuersa, qualia tibi videantur considera. Quid enim, si quis canes, quos tu aleres custodiæ tuæ tuorumque caussa, tales commode curando reddat, vt illum magis, quam te norint; an hoc curationis genere te delectaturus sit? Quod si exiguum hoc tibi videtur, id etiam considera; si quis tuos e familia ministros, quos & custodiæ & præsidii caussa, & vt te colant, tecum habes, eiusmodi efficiat, vt ipsius esse malint, quam tui; an pro eo beneficio gratiam illi sis habiturus? Quid vero quod vnum amore maximo complectuntur homines & curæ inprimis vt sibi proprium habent, si quis vxorem tuam sic obsequiis demereretur, vt tandem efficeret eam sui magis amantem, quam tui; num hoc beneficio te delectaret? Nihil, mea quidem sententia, minus. Immo iniuriam tibi hoc facto maximam inferret. Vt autem quod dolori meo simillimum est, dicam; si quis Persas eos, quos tu ad nos duxisti sic demereretur, vt ipsum lubentius, quam te sequerentur, an hunc tibi amicum duceres? Equidem haud arbitror, sed infestiorem putares, quam si multos tuorum occidisset. Quid si amicus quispiam tuus, te amanter dicente, accipe de rebus meis, quantum voles; posteaquam id audisset, iret, atque omnia, quæ posset, acciperet; tuisque adeo rebus ditaretur, quum tu ne modicum quidem earum fructum perciperes; an poßis expertem culpæ amicum hunc existimare? Nunc autem abs te, mi Cyre, si non hæc, tamen his similia perpessum me arbitror. Nam vera narras, quum ego dixissem, posse volentes abduci, discessisse te ita; vt omnes meas copias acciperes, & me solum relinqueres. Iam autem, quæ opera mei exercitus cœpisti, adfers sane mihi, ac meis viribus ditionem hanc auges: atque equidem nullius boni tecum auctor, instar fœminæ me offerre videor, & exhibere, vt beneficia tum ab aliis hominibus, tum etiam ab his imperio meo subiectis accipiam. Tu viri speciem habes, ego indignus iudicor imperio. Haccine tibi, Cyre, videntur esse beneficia? Ignorare profecto non debebas, si te vlla mei cura tangeret, inprimis tibi cauendum, vt nulla re minus me spoliares, quam auctoritate ac dignitate. Nam quid accedit ex eo mihi, si maxime regio mea dilatetur, ipse per ignominiam contemtus sim? Nec enim idcirco Medorum ego potitus sum imperio, quod vnus præstantior vniuersis essem; sed potius, quia ducerent illi, nos in omnibus se meliores esse.* Sic Cyaxares; prorsus Attice.

§ 10. Cui item vitio obnoxium fuisse Saulem, videre est apud Iosephum, sacrarum literarum interpretem primum, libro 6: Antiquitatum Iudaic. passim. Nec eximit Philippum Macedonem Demosthenes Olynthiaca 2: *Qui autem cum eo versantur peregrini milites & satellites, opinionem illi quidem excitarunt, se admirandos esse ac strenuos bellatores: sed, vt ego è quodam in Macedonia nato audiui, optimæ fidei viro, nihilo sunt aliis præstantiores. Nam, etsi qui inter eos viri sint rei militaris & pugnandi periti: eos, vt est ambitiosus, omnes ab eo repelli dixit, omnia volente facinora videri sua esse. præter enim cætera, & ambitionem viri esse immensam.* Idem iterum repetitum ab eodem, sed floridioribus figuris, Orat. πρὸς τὴν Φιλίππου ἐπιστολὴν: *Eius porro familiares & amicos, ac peregrini militis duces, laude quidem florere fortitudinis, sed in maiore metu quam homines obscuros viuere inuenietis. His enim hostes tantummodo metuendi sunt: illi autem magis ab assentatoribus & calumniatoribus, quam à prœliis metuunt. Ac illi quidem adiutoribus omnibus, cum hostibus pugnant, hi autem nec minimam in bellis malorum partem sustinent, & seorsim accidit vt regis ingenium expauescant. Ad hæc si plebeius aliquis deliquerit, pœna pro delicti modo ei infligitur: proceres vero tum, cum præclarißime se gesserunt, maximis conuitiis & contumeliis præter meritum incessuntur. Neque quisquam sanæ mentis fidem his abrogauerit. Eum enim ita gloriæ cupiditate inflammatum esse dicunt hi, quibus familiariter notus est, vt omnia*

præclara facinora sua esse videri velit: & magis indignetur ducibus & præfectis, qui aliquid laude dignum gesserunt, quam illis qui prorsus offenderunt. §11. Haud alienus ab patris isto morbo filius Alexander, ita eum detegente Curtio libro 6: *Nec fallebat Antipatrum, dissentire ab animis gratulantium vultus: sed bellum finire cupienti, opus erat decipi. & quanquam fortuna rerum placebat, inuidiam tamen, quia maiores res erant, quam quas præfecti modus caperet, metuebat. Quippe Alexander hostes vinci voluerat: Antipatrum vicisse, nec tacitus quidem indignabatur; suæ ademptum gloriæ existimans quicquid cessisset alienæ. itaque Antipater, qui prope nosset spiritum eius, non est ausus ipse agere arbitrio victoriæ, &c.* Et libri 8. extremo: *Simplicius famam æstimabat in hoste quam in ciue. quippe à suis credebat magnitudinem suam destrui: eandem clariorem fore, quo maiores fuissent, quos ipse vicisset.* Copiose item perfusus liuido hoc veneno ductor Pœnus, de quo sic Liuius libri 26. capite 40: *Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutina Numidisque spem repositam habebat. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte vlla, nec quin erumperet vbi vellet, prohiberi poterat. Hæc eius gloria quia iam imperatoris quoque famæ officiebat, postremo in inuidiam vertit; vt ne bene gestæ quidem res iam Hannoni propter auctorem satis lætæ essent. propter quæ postremo præfecturam eius filio suo dedit, ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum: quod longe aliter euenit. nam veterem fauorem eius sua insuper inuidia auxit. neque ille indignitatem iniuriæ tulit: confestimque ad Læuinum occultos nuncios misit de tradendo Agrigento*; Hyrodes, qui cum per Surenam legiones Romanas deuicisset sub duce Crasso, vt loquitur Plutarchus fine Crassi: *Surenam breui post, inuidia gloriæ eius necauit.* Sed nec parce afflatus tali peste Tiberius, Taciti lib. 1. Annal: *Nuntiata ea Tiberium lætitia curaque affecere. gaudebat oppressam seditionem: sed quod largiendis pecuniis & missione festinata fauorem militum quæsiuisset; bellica quoque Germanici gloria, angebatur.* Nec in alio valetudinario Theodosius: qui, vt tradit Zonaras tom. 3. *Mœnia translaturus, & vrbem amplificaturus, munus id Cyro præfecto mandat qui magno studio & celeritate Chersæum murum, à mari ad mare pertinentem, intra dies sexaginta absoluit. Vrbana igitur multitudo, & opere delectata, & præfecti celeritatem admirata, publice exclamat: Constantinus condidit, Cyrus renouauit. Quamobrem Cyrus inuisus & suspectus Imperatori, vel inuitus tondetur vt clericus, post etiam Smyrnæ, fit episcopus.* §12. Quibus autem vocum flabellis suspiciones noxiæ Regibus insusurrentur; dextere prodidit Liuius, vbi de Thoante agit, libro 35. cap. 42: *Hic idem ausus est de Annibale mouere sententiam prope iam certam Regis. nam neque dimittendam partem nauium à classe regia censebat: neque si mittendæ naues forent, minus quempiam ei classi, quam Annibalem præficiendum. Exulem illum, & Pœnum esse, cui mille in dies noua consilia vel fortuna sua, vel ingenium possit facere. & ipsam eam gloriam belli, qua veluti dote Annibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse. regem conspici, regem vnum ducem, vnum Imperatorem videri debere. Si classem, si exercitum amittat Annibal, idem damni fore, ac si per alium ducem amittantur. si quid prospere eueniat, Annibalis eam, non Antiochi gloriam fore. Si vero vniuerso bello vincendi Romanos fortuna detur, quam spem esse, sub rege victurum Annibalem vni subiectum, qui patriam prope non tulerit? non ita se à iuuenta ipsum gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium, vt in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse regi Annibale duce; comite eodem & consiliario ad bellum vti posse. modicum fructum ex ingenio tali neque grauem neque inutilem fore. si summa petantur, & dantem & accipientem prægrauatura, &c.* Haud minus etiam artificiosa calumnia, cuius meminit Mamertinus Orat. ad Iulianum: *Et cum sancti Principis merces atque institutum falsarum opinionum an vituperationum licentiam submouerent, callido nocendi artificio &c.* citaui enim locum titulo antecedente. §13. Ergo non sine summa ratione instillat Augusto Mecænas, Dionis lib. 52: *Ne vel fortuito alicuius infortunio succenseas, neque re bene gesta inuideas: ita libentes alacresque pro te omnes pericula suscipient, quum neque infeliciter re gesta supplicium, neque prospere, insidias sibi timendas persuasum habeant. Nam multi, quum eorum, penes quos summa esset imperii, metuerent inuidiam, cladem accipere quam victoria potiri maluerunt, eoque sese tutos præstiterunt, damno illis iniuncto. Quare tu, ad quem vtriusque euentus vel commoda maxima sui parte referentur, nequaquam debes, verbo quidem aliis, re autem, ipsi tibi inuidere.* Sic ille. nec abire â vero, liquet ex Ventidio Appiani feliciter pugnante in Parthos: *Hac victoria vna è clarissimis cladis sub Crasso acceptæ fuit vltio & Parthos rursus repressit intra Mediam & Mesopotamiam, tribus deinceps victos prœliis: quos Ventidius amplius persequi noluit, inuidiam Antonii veritus.* Sed & de Corbulone Cassius lib. 60: *At Cn. Domitius Corbulo in Germania exercitui præfectus, legiones in vnum coegit, ac barbaros, inprimis autem Caucos, vexauit. cuius vbi virtutem ac studia Claudius Cæsar cognouit, non passus maiora augmenta accipere, ex hostico reuocauit. & rediit Corbulo dicto parens; hac tantum voce emissa: O beatos duces priscos! vt ostenderet illis quidem absque periculo fortibus esse licuisse: se vero per inuidiam ab Imperatore præpeditum fuisse.* §14. A quibus haud admodum discrepant, quæ circa Belisarium facta scribit Agathias lib. 5: *Belisarius autem tametsi verisimiliter eos abeuntes maiore strage ac damno afficere potuisset, vtpote homines iam metu perculsos insectans, quum fugæ similem discessionem facerent; nihilominus tamen statim in vrbem rediit, idque non tam ex animi sui sententia, quam Imperatoris iussu. Quum enim populus vniuersus victoria hac ipsis nunciata, eum decantaret & in conuentibus summis laudibus efferret, veluti ab illo apertissime conseruatus; momordit vero id, pessimeque habuit plerosque primores vrbis inuidia & liuore occupatos, vitiis adeo atrocibus & semper optima quæque labefactantibus. Calumniati itaque sunt virum vt arrogantem & popularis auræ blanditiis insolescentem, aliasque spes animo agitantem. quibus quidem de caussis citissimeque eo ventum est, vt non absolutissimam gloriam reportaret, neque ob res præclare abs se gestas debito honore afficeretur; sed omnis victoriæ laus ei quodammodo è manibus effluxit, quantum in illis erat obliterata, præmiique expers & in vniuersum silentio inuoluta.* Ex his discimus mentem verborum Taciti in Agricolæ vita cap. 17: *Iulius Frontinus vir magnus quantum licebat, validamque & pugnacem Silurum gentem armis subegit.* Viros autẽ illustres dissimulasse spiritus suos, sub impp. ignauis vsq; ad simulationem stultitiæ, prodam titulo sequenti. §15. Ceterum eosdem etiam inuisos reddit Principum metus, verentium ne virtute ac gratia valentes, imperium ipsis faciant controuersum. De talibus loquitur Nicetas; vbi agit de Andronico Manuelis patruele incarcerato lib. 3: *Dum vero Tarsi agebat, Andronici patruelis fuga è carcere illi nuntiatur: cuius illi caussa fuerant ea quæ supra diximus. Sed tamen illa quoq; incommodarunt, quod in dicendo liber, & viribus præstans, & forma digna Imperio præditus, numquã animũ submittebat. Quæ res omnes Imperatoribus regni amittendi metu suspecta & molesta esse consueuerunt. Propter hæc igitur & bellicam virtutem, & generis nobilitatem maxime obseruabatur, & suspectus habebatur.* Minime igitur mirandũ obsessum tali rigore aut Neronem. de quo Tacitus lib. 16. Annal: *Ostorius longinquis in agris apud finem Ligurum id temporis erat. eo missus Centurio qui cædem eius maturaret. Caussa festinandi ex eo oriebatur, quod Ostorius multa militari fama & ciuicam coronam apud Britanniam meritus, ingenti corporis robore armorumq; scientia, metum Neroni fecerat, ne inuaderet pauidũ semper, & reperta nuper coniuratione magis exterritum.* Aut Domitianum, de quo idem Tacitus in Agricola cap. 39: *Hunc rerum cursum, quanquam nulla verborum iactantia, epistolis Agricolæ actum, vt Domitiano moris erat, fronte lætus, pectore anxius excepit. Inerat conscientia; derisui fuisse nuper falsum è Germania triumphum, emptis per commercia quorum habitus & crines in captiuorum speciem formarentur. ac nunc veram magnamque victoriam tot millibus hostium cæsis, ingenti fama celebrari. Id sibi maxime formidolosum, priuati hominis nomen supra Principis attolli, frustra studia fori, & ciuilium artium decus in silentium acta; si militarem gloriam altius occuparet: & cætera facilius dissimulari; Ducis boni, imperatoriam virtutem esse, &c.* §16. Atque his, leuato veluti velo, omnibus

patet

patet sententia Corneliana alioquin intricatior, lib. 11. Annal. cap. 19: *Sed cæde eius motæ Chaucorum mentes, & Corbulo semina rebellionis præbebat; vt læta apud plerosque, ita apud quosdam sinistra fama. cur hostem conscirèt? aduersa in Rempubl. casura. sin prospere egisset, formidolosum paci virum insignem, & ignauo Principi prægrauem.* Quibus tamen plusculum adhuc luminis inferunt Pliniana ad Traianum: *Tutum est reuerentiam, tutum charitatem mereri. Nec ducum quisquam, aut non amari à militibus, aut amari timet: & inde offensæ gratiæque patriter securi, instant operibus, adsunt exercitationibus; arma, mœnia, viros aptant. Quippe non is princeps qui sibi imminere, sibi intendi putet quod in hostes paretur: quæ persuasio fuit illorum qui hostilia quum facerent, timebant. Eodem ergo tempore militaria studia, nec animos modo sed & corpora ipsa languescere, gladios etiam incuria hebetari retundique gaudebant.* Sed nec eadem obfuscant isthæc Taciti lib. 13. cap. 53. Annal: *Vetus, Mosellam atque Ararim, facta inter vtrumque fossa connectere parabat, vt copiæ per mare, dein Rhodano & Arare subuectæ, per eam fossam, mox fluuio Mosella, in Rhenum, exin Oceanum decurrerent; sublatisque itinerum difficultatibus, nauigabilia inter se occidentis septentrionisque litora fierent. Inuidit operi Ælius Gracilis Belgicæ legatus deterrendo Veterem, ne legiones alienæ prouinciæ inferret, studiaque Galliarum affectaret. formidolosum id imperatori dictitans; quo plerumque prohibentur conatus honesti.*

§ 17. Porro recensere bonam Ducum partem, quibus exitiosa fuerit Principum suorum formido, res superuacua haberi queat: adeo omnibus fere scriptorum paginis comparent habitu tam miserando, vt parum differre videantur ab Eilotis Lacedæmoniorum; de quibus hæc memini legere, apud Athenæum libro 14. Deipnosoph. Myronis Prienensis: *Elotibus quicquid est probrosæ ac dignæ operæ mandant, & quidquid est ignominiosum. Pileum è canina pelle gestare necessum illis erat; deinde pelliceam vestem induere; & citra noxam maleficiumue præfinitum plagarum numerum quotannis pati, ne se vnquam seruos esse obliuiscerentur. Præterea, si qui supra seruilem conditionem ac speciem, robore & animo vigerent, morte afficiebant, dominis vero mulctam irrogabant, si non mutilarent indole habituq; virili eos adolescentes, &c.*

TACITVS libro VI. Annalium cap. X. *L. Piso Pontifex, rarum in tanta claritudine, fato obiit.*

BONI FERE FORTESQVE ADMINISTRI, SVSPECTI REGIBVS NON-REGIBVS.

Caput XXXIV.

SVMMVLA.

Examinatum Sallustii dictum, arbitrantis, regibus bonos quam malos suspectiores. pr.
Et vero licet ei adstipulari videatur scriptor non vnus, non est tamen ea nota Regum omnium. §. 1.
Excipiuntur aliquot qui virtutem & bonum alienum amplectuntur. §. eod.
Sed pauci tamen illi numero; pauci. §. 2.
Ceteri non tam Principes vocandi, quam Tyranni. §. 3.
Suidæ Epitomatarius carpitur. §. 4.
Ostensumque exemplo non vno, nihil expectandum Probitati ac Sapientiæ deuotis, nisi mortem exiliumue sub rege degeneri. §. eod. & 5. & 6.
Vtpote qui non modo virtutes in oculos incurrentes tollat, sed & indaget latentes. §. 7.
Vnde factum vt nobiles ac conspicui, abstruderent bona sua, ac dissimularent. §. 8.
In tantum quidem, vt nonnulli simularent stultitiæ. §. 9.
Iuuenalis aliter intellectus, quum visum viro magno. §. 10.
Hinc & isti honorifugæ suspecti Principibus suis. §. eod.
Etiam alii ignaui, qui non tales. §. 11.
Animo per libidines corrupto, nihil inest honesti. §. eod.
Senex nullus fere sub tyranno idemq; nobilis. §. 12.
Nam quibus fortuna mediocris, tuti ... ipso contemptu §. eod.
Num bene sibi consulant, qui præfecturis dignitatesque ommittunt hominibus not... deterioribus. §. 14.

ENVNTIAT quidem generaliter Sallustius Catilinaria: *Regibus boni quam mali suspectiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est.* Nec distinguit Xenophontis Hiero: *Etenim non minus norunt, quam priuati homines, quinam egregii viri sunt, & sapientes, & iusti: sed quum eos suspicere deberent, metuunt; fortes quidem, ne quid libertatis caussa audeant; sapientes, ne quid artificiose moliantur; iustos, ne plebs eos sibi præesse cupiat.* Sine vlla etiam exceptione τῷ ἐπίσεως Dio Chrysostomus: *Non videtur vtile monarchus, quemquam bonum virum versari apud ipsos, quique videatur magni fieri apud multitudinem.* Nec vllo discrimine Otanes Herodoti libro 3: *Atenim vir dominans vt qui omnia bona obtineat, debebat sine liuore esse; sed contra comparatus est in ciues. siquidem eorum optimis quibusque, qui superstites sunt atque viuunt, inuidet; deterrimis delectatur: criminationibus etiam locum dare optimum putat. Et (quod est quiddam minime omnium secum consentiens) siquidem eum mediocri admiratione prosequaris, infensus est, quod non impense colatur: sin impense quis eum colat, eo cultu tanquam assentatione offenditur.* Hinc & de Germanis Tacitus: *Liberti non multum supra seruos sunt, raro aliquod momentum in domo; nunquam in ciuitate: exceptis duntaxat iis gentibus quæ regnantur. ibi enim & super ingenuos & super nobiles ascendunt. Apud ceteros impares libertini, libertatis argumentum sunt.*

§ 1. Verum hanc notam non esse omnium Regum, docemur à Socrate Platonis, cuius hæc sunt in Gorgia: *Nonne vbi tyrannus est dominus ferus & barbarus, si quis in ciuitate multo melior fuerit, hunc nimirum tyrannus pertimescat, atque huic nunquam ex tota mente amicus esse possit.* CAL. *Ita se res habet.* Vnde prouide Liuius loquens de Antiocho Annibali inuidente, libro 35: *Nulla ingenia tam prona ad inuidiam sunt, quam eorum qui genus ac fortunam suam animis non æquant: quia virtutem & bonum alienum oderunt.* Contrarium istis produxit Traianum Plinii Panegyricus, dum modo dictat capite 44: *Nec iam consideratus & sapiens, qui ætatem in tenebris agit. Eadem quippe sub Principe virtutibus præmia, quæ in libertate: nec benefactis tantum ex conscientia merces, sed etiam præmia sunt. Amas constantiam ciuium, rectosque ac viuidos animos, non, vt alii, contundis ac deprimis, sed foues & attollis, &c.* Modo cap. 69: *Tandem ergo nobilitas non obscuratur, sed illustratur à Principe: tandem illos ingentium virorum nepotes, illos posteros libertatis, nec terret Cæsar, nec pauet: quin imo festinatis honoribus amplificat atque auget, & maioribus suis reddit. si quid vsquam stirpis antiquæ, si quid residuæ claritatis, hoc amplexatur, & refouet; & in vsum Reipubl. promit. Sunt in honore hominum & in ore famæ magna nomina ex tenebris obliuionis indulgentia Cæsaris &c.* Eiusdem facit rectitudinis Iulianum Mamertinus: *Habuerunt nonnulli alii Principes deuotam & amantem sui cohortem, sed alio quodam modo; primum quod imperitia rudes indoctissimum quemque in consilium delegabant, scilicet vt ipsorum prudentia vulgo suo aliquatenus emineret. Ita cum vilissimus quisque honorum & diuitiarum potitus fuerit, sua commoda, & vitia Principum diligebant. Ab his optimus quisque abigebatur procul, cum suspecta esset probitas & inuisa, & quanto quisque honestior, tanto importunior turpium arbiter vitaretur. At tu Auguste omnibus nugis remotis optimum & doctissimum quemque perquiris. Si quis præstat virtutibus bellicis & laude militiæ, in amicis habetur, vltro ad familiaritatem vocatur. Quicumque in administratione reipublicæ innocentem se vnquam & strenuum præbuit, in consortium numerum receptatur. Regendis prouinciis non familiarissimum quemque, sed innocentissimum legis. Omnes à te augentur pecunia, locupletantur diuitiis, honoribus honestantur.* Sic Consularis ille.

§ 2. Ex quo tamen etiam patet, multo maiorem esse numerum alterius partis quam huius.

huius. Quod ipsum sine vlla circuitione testatur Nicetas lib. 4. Manuelis: *Plerique principes formidolosi sunt, & suspicaces: nec inferno & morte clementiores, in viris nobilibus & generosis è medio tollendis: & vt altæ piceæ leuissimo vento impulsæ, ramorum aculeis inter se collisis, stridunt; sic ipsi & diuitem suspectum habent, & fortitudine insignem formidant: nec forma, nec facundia, nec morum comitas insignis, quietos eos esse patiuntur: sed omni pene vitæ suauitate priuant, adeo vt naturam ipsam accusent, quod alios etiam idoneos Imperio formarit, nec ipsos primos & postremos omnium mortalium pulcherrimos finxerit: diuinæque prouidentiæ repugnent, & optimum quemque tollant è medio, & instar hostiarum sacrificent, vt ipsi soli metus & periculi expertes, publica vectigalia tanquam priuatum patrimonium, pro sua libidine effundere, & ingenuos homines pro mancipiis tractare possint, qui aliquando ipsis sunt Imperio digniores. Ita potentiæ fastigium prudentiam eis adimit, & pristinæ conditionis stultam obliuionem affert.*

§3. Nec id ante ipsum quoque dissimulauerat Plinius Paneg: *Et priores quidem principes, excepto patre tuo, præterea vno aut altero, & nimis dixi, vitiis potius ciuium quam virtutibus latabantur. primum quod in alio sua quemque natura delectat: deinde quos patientiores seruitutis arbitrabantur, quos non deceret esse nisi seruos, horum in sinum omnia congerebant: bonos autem otio aut situ abstrusos, & quasi sepultos, non nisi delationibus & periculis in lucem ac diem proferebant. tu amicos ex optimis legis. & hercule æquum est esse eos charissimos bono principi, qui inuisi malo fuerint. Scis vt sicut diuersa natura dominatio & principatus, ita non aliis esse principem gratiorem, quam qui maxime dominum grauentur. Hos ergo prouehis, & ostentas quasi specimen & exemplar, quæ tibi secta vitæ, quod hominum genus placeat.* At enim abeuntes ab hoc exemplo accedere ad personam tyranni, euincunt ista Aristotelis libro 5. Politicorum cap. 11: *Tyrannis improborum amicitia iucunda est: gaudent enim assentatione tyranni. hoc autem nemo fecerit, qui ingenuos spiritus gerat. sed qui sunt viri boni, aut amant, aut non assentantur. Tum improbi ad res improbas sunt vtiles. Clauus enim clauo pellitur, vt in prouerbio est. Præterea nemine viro graui & libero delectari, tyrannicum. Se enim solum talem esse postulat tyrannus. Qui autem grauite & magnificentia cum tyranno certat, & libere se gerit, adimit excellentiam & imperium illud herile, ac domini proprium, quod habet tyrannis. Taleis igitur homines oderunt, tanquam imperii sui euersores.* Vnde in vita Agricolæ Tacitus: *Intrauitque animum militaris gloriæ cupido, ingrata temporibus quibus sinistra erga eminentes interpretatio; nec minus periculum ex magna fama quam ex mala.* Rursusque initio libro 1. Histor: *Nobilitas, opes, omissi gestique honores pro crimine; & ob virtutem certissimum exitium.*

§4. Nec aliud sibi vult fragmentum, quod extat in Ἐπικαλῶν apud Suidam: *Sustulit homines, nihil causatus aliud, nisi vtrumque virum sapientem atque optimum esse.* Vbi fallitur vir doctissimus qui appinxit margini, Εἰρωνικῶς *fortasse.* Imo sine vlla prorsus figura. quippe à tam sinistris Principibus nihil expectandum Probitati ac Sapientiæ, nisi mors aut exilium. Hinc legere est, de Acrotato Spartiata libro 19. Diod. Siculi: *Ad extremum Sosistratum exulum clarissimum, qui sæpe copiis præfuerat, ad cœnam vocatum dolo interfecit; habens alioquin nihil omnino quod eum accusaret; sed volebat è medio tollere virum strenuum, & qui insidiari iis posset qui imperium male administrarent.* Refertque ex Posidonio Athenæus, de dominatore Athenarum Athenione, lib. 6. Deipnosoph: *Primum contra Theophrasti & Aristotelis præcepta, sapientes, & erga rempublicam bene affectos è medio sustulit: qua re cognitum est, non falso prouerbium vsurpari, Ne puero gladium.* Sed & obuium est de Tiberio libro 1. Annalium Taciti: *Tiberio nulla vetus in Arruntium ira; sed diuitem promptum artibus egregiis, & pari fama publice, suspectabat.* De Caio quoque, apud Senecam quidem habemus lib. 11. Benef. capite 21: *Si exemplo magni animi opus est; vtamur Græcini Iulii, quem C. Cæsar occidit ob hoc vnum, quod melior vir erat, quam esse quemquam tyranno expediret.* Apud Philonem opponentem artes Caii, artibus Apollinis legas: *Iste contra sanis morbos inferebat, mutilationes integris, viuis mortem manu ascitam ante fatalia tempora, conquisitis diligenter veneficiis, quibus ni diuina iustitia præuentus fuisset, perdidisset quicquid erat in singulis vrbibus præstantium & probatorum hominum. Aduersus honoratos enim & diuites hunc apparatum fecerat.*

§5. At de Neronis imperio refert Cassii abbreuiator: *Thrasea quoque & Soranus, qui nobilitate, opibus, ac omni genere virtutis primas partes tenebant, etsi culpam coniurationis non sustinuerunt, tamen propterea quod tales erant, postea mortui sunt.* Iterumque post multa: *Erat crimen publicum omnibus virtus, opes, nobilitas; atque ob eam caussam vel sibi mortem inferebant, vel ab eo occidebantur.* Deque eodem homine Tacitus libro 16. Annal. cap. 23. *At BAream Soranum iam sibi Ostorius Sabinus eques Romanus poposcerat reum ex proconsulatu Africæ; in qua offensiones Principis auxit, iustitia atque industria.* Herodianus etiam memorat de Commodo Imper: *Ad hæc neminem cui virtus vlla esset, amicum sibi adiungebat; sed à cunctis æque rectis studiis animum auocauerat: (quippe quem die nocteque aliæ ex aliis effrenæ corporis voluptates grauissimo seruitio premebant) neminemque non ab limine velut insidiatorem submouebat, quemcumque aut probitas aut disciplina vlla etiam mediocris illustraret.*

§6. Mamertinus quoque oratione ad Iulianum, ita inuehitur in Constantinum: *Si etiam nunc hominum cœtus Diuus Augustus frequentaret, nunquam profecto liberi ciuis, & boni Senatoris officio defuissem, quo minus redarguerem & conuincerem eas illi in te odii fuisse caussas, quæ amoris inflammatrices & fidei obsides esse debuerunt.* Testatur denique Nicephorus Callistus de Phoca, Eccles. Histor. lib. 18. capite 55: *Mirum vero, quanto etiam in illum odio multitudo flagrarit: adeo ebrietati & sæuitiæ deditum, vt effuso hominum sanguine continuo gauderet, & tollere è medio omnes in animo haberet, in quibus nobilitatis, aut gloriæ, aut prudentiæ iudicium aliquod inesset.* Huceque attendit item Lucianus in Καταπλ: *Hi omnes, ô Rhadamante, huius crudelitate vitam amiserunt: quorum alii formosarum vxorum gratia insidiis sunt circumuenti; alii quod liberorum suorum, quos ad iniuriam violenter abducebant, nomine stomacharentur, sunt trucidati: alii quod opibus illorum insidiaretur; porro alii, quod boni essent, & prudentes, quibus haudquaquam cum illius factis conuenire poterat.*

§7. Quinimo, non erat satis istis tollere virtutes in oculos incurrentes; etiam indagarunt latentes; vsque adeo quidem, vt ne genesi quidem abstinerent hominum illustris familiæ. Sane de Tiberio proditum Dioni Cassio libro 57: *Multos etiam indagato eorum natiuitatis die ac hora, indeque mores & fortunam eorum scrutatus, si quid adesset excellens, aut quod imperium sperare iuberet, deprehenderetur, protinus interficiebat.* Sed & de Titi successore Xiphilinus: *Domitianus indagatis diebus horisque in quibus principes viri nati essent, plerosque etiam ex iis qui potentiam nunquam sperauerant, sustulerat, &c.* Eaque de caussa habemus quoque in Suetonio, Domitiani cap. 10: *Interim Metium Pomposianum, quod habere imperatoriam genesim vulgo ferebatur, &c.*

§8. Vnicum igitur remedium nobilibus talibus, dissimulare sua bona, eaque abstrudere, Notatum id verbulo libro 3. Annalium Taciti: *Dites olim familiæ nobilium, aut claritudine insignes, studio magnificentiæ prolabebantur. nam etiam tum plebem, socios, regna colere & coli licitum. vt quisque opibus, domo, paratu, speciosus, per nomen & clientelas illustrior habebatur. postquam cædibus sæuitum, & magnitudo famæ exitio erat; ceteri ad sapientiora conuertêre, &c.* Deque eodem Plinius, vbi de auunculo loquitur lib. 3. Epist. 5: *Dubii sermonis octo scripsit, sub Nerone nouissimis annis, cum omne studiorum genus paulo liberius & erectius, periculosum seruitus fecisset.* Iterumque lib. 8. Epist. 14: *Dices, cur quæris quod nosse debeas? Priorum temporum seruitus, vt aliarum optimarum artium, sic etiam iuris Senatorii obliuionem quandam & ignorantiam induxit, &c.* Hinc legimus de Galba, Tranquilli cap. 9: *Paulatim in desidiam segnitiemque conuersus est, ne quid materiæ præberet Neroni; & vt dicere solebat, quod nemo rationem otii sui reddere cogeretur.* Inde quoque verba Plinii ad Traianum: *Iubes esse liberos? Erimus. Iubes quæ sentimus promere in medium? Proferemus. neque enim adhuc ignauia quadam & insito torpore cessa-*

essanimus. terror & metus, & misera illa ex periculis facta prudentia monebat, vt à Republ. oculos, aures, animos auerteremus. Ex quibus patet breue illud Taciti dictum in vitâ Agricolæ: *Et cum Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset, sustinuit quoque molem Iulius Frontinus, vir magnus quantum licebat, validamque, &c.* Quin imo quo magis fallerent, fuere qui adsumerent personam se suisque indignam; stulti scilicet. Prisco certè æuo inuentus talis Iunius Brutus, de quo sic Liuius lib. 1: *Is cum primores ciuitatis, in quibus fratrem suum ab auunculo interfectum audisset, neque in animo suo quicquam regi timendum, neque in fortuna concupiscendum relinquere statuit; contemptu tutus esse, vbi in iure parum præsidii esset. ergo ex industriâ factus ad imitationem stultitiæ, cum se suaque prædæ esse regi sineret; Bruti quoque haud abnuit cognomen &c.* Horum in numero referri quoque voluit Claudius Imp. teste Suetonio cap. 38: *Ac ne stultitiam quidem suam reticuit, simulatamque à se ex industria sub Caio, quod aliter euasurus, peruenturusque ad susceptam stationem non fuerit, quibusdam orationibus testatus est.* Sanè refert de Archelao sub Tiberio, Cassius lib. 57: *Insimulatum quasi nouis rebus studeret, euocauit Romam, ac Senatus iudicio tradidit; hominem non senectute modo extrema, sed podagra etiam confectum vehementi, ac delirare creditum. & quidem aliquando verè mente alienatus fuerat; ita vt tutor regno eius ab Augusto tum datus fuerit. tunc verò satis sanus, impotem se animi simulabat, saltem in hoc salutis præsidium quærens.*

§ 9.

§ 10. Sed & tam frequenter operam dedisse arenæ nobiles istos, vt abiret in *artem*, & quidem *patriciam*; credere cogimur Iuuenalis Satyræ 4:

Profuit ergo nihil misero, quod cominus vrsos
Figebat Numidas, Albanâ nudus arenâ
Venator: quis enim iam non intelligat artes
Patritias? quis priscum illud miretur acumen
Brute tuum? facile est barbato imponere regi.

Ita enim capio illa verba, vt se ideo arenæ commiserit, ne quid egregium de eo suspectaret Domitianus. Aliter quidem vir magnus in Semestribus: sed cur eius sententiæ accedam, nihil suadet; imo omnia dissuadet. Suspectos quippe ignauis principibus istos, vt ita dicam honorifugas, proditum Taciti libro 14. Annalium; vbi sic est de Rubellio Plauto: *Ipse placita maiorū colebat habitu seuero, casta & secreta domo; quantoque metu occultior, tantò plus famæ adeptus.* Testaturque Xiphilinus à Domitiano occisum: *Herennium Senecionem; quod cum vixisset diutißimè post quæsturam, nullum magistratum petiuisset.*

§ 11. Planè huic rei ita attendére, vt etiam in crimen raperent meras ouiculas, hoc est, nulli adfines simulationi, vt pluribus locis nullo velamento meminit Tacitus. Et quidem libro 13. Annal. habemus: *Suspectabat Nero maximè Cornelium Syllam, secors ingenium eius in contrarium trahens, callidumque & simulatorem interpretando.* Etiam idem de Galbâ libro 1. Histor: *Amicorum libertorumque, vbi in bonos incidisset sine reprehensione patiens: si mali forent, vsque ad culpam ignarus. Sed claritas natalium, & metus temporum obtentui; vt quod segnitas erat, sapientia vocaretur.* Atque ex his planioris fiunt intellectus eiusdem Cornelii verba libro 12. Annal. de Britannico: *Intelligens falsi. Neque enim segnem ei fuisse indolem fuerunt: siue verum; seu periculis commendatus, retinuit famam sine experimento.* Item libri 14. Annal: *Sullam inopem, vnde præcipuam audaciam; & simulatorem segnitiæ dum temeritati locum reperiret. Plautum magnis opibus, ne fingere quidem cupidinem otii, &c.* Certè apertè habemus in eiusdem Agricola: *Mox inter quæsturam ac tribunatum plebis atq; etiam ipsum tribunatus annū, quiete & otio transiit; gnarus sub Nerone tēporum, quibus inertia pro sapientia fuit.* Item lib. Annal. 6: *Haterius inuisior fuit, quia somno aut libidinosis vigiliis marcidus, & ob segnitiem, quamuis crudelem principem non metuens, illustribus viris perniciem inter ganeum ac stupra meditabatur.* Eiusdem catenæ Suetoniana, fine cap. 10. in vita Domitiani: *Satis constat duos solos è notioribus venia dignatos, Tribunum laticlauium, & Centurionem; qui se, quò faciliùs expertes culpæ ostenderent, impudicos probauerant: & ob id neque apud ducem, neque apud milites vllius momenti esse potuisse.* Nimirum, vt vtar verbis Taciti libro 11. Annal: *Animo per libidines corrupto, nihil honesti inerat.* Hucque attendisse videtur Nero, de quo sic Tranquillus capite 29: *Ex nonnullis comperi, persuasissimum habuisse eum, neminem hominem pudicum aut vlla parte corporis purum esse: verum plerosque dissimulare vitium, & calliditate obtegere. ideoque professis apud se obscœnitatem, cetera quoque concessisse delicta.* Vnde argumentum Quintiliani Declamat. 310. *Damnatus est adulterii: sed postea fortiter pugnando, ostenderat non eos esse mores suos, non suam vitam; vt in illo credibilia hæc crimina forent &c.*

§ 12. Ergo, vt redeam vnde initio digressus sum, sub Principibus illis ignauis vsurpatur ore illud Iuuenalis Sat. 4:

Prodigio par est in nobilitate senectus.

rarissimumque erat descendere *ad generum Cereris sine cæde ac sanguine.* Vnde Plinius de Virginio libro 2. Epist. 1: *Cæsares, quibus suspectus, atque etiam inuisus virtutibus fuerat, euasit.* Nec aliud sentit Tacitus libro 2. Annal: *Atque hic Camillus bellorum expers habebatur, eo pronior Tiberius res gestas apud Senatum celebrauit; & decreuere patres triumphalia insignia; quod Camillo ob modestiam vita impune fuit.* Respexitque eo iterum & libro 6: *Per idem tempus L. Piso Pontifex, rarum in tanta claritudine, fato obiit.* Et libro 13: *At L. Volusius egregia famâ concessit, cui tres & nonaginta anni spatium viuendi, præcipuaque opes bonis artibus, inoffensa tot Imperatorum malitia fuit.* Et libro 14: *Vixit tamen post hæc Regulus quiete defensus, & quia noua generis claritudine, neque inuidiosis opibus erat.*

§ 13. Eodem adhuc tendunt, sed via aduersa, Taciti illa de Graccho libro 4. Annal: *Mox per Africam & Siciliam mutando sordidas merces sustentabatur. nec tamen effugit magnæ fortunæ pericula.* Nimirum iuxta Martialem meum:

In tauros Libyci fremunt leones;
Non sunt papilionibus molesti.

Quibus interpretandis seruiant ista Oratione de Regno Synesii: *Sed vides nimirum quarum nam vitarum copia tragicorum Scenis suppeditetur, non in quibus plebeii, aut pauperculi, sed in quibus potentißimi principes, aut tyranni incommodis afficiuntur. Quippe mediocris domus magnitudinem calamitatis non capit, neque infortuniorum grauitati mendicorum vita obnoxia est. qui verò lautiore vtitur successu, is in periculis, & altera fortunæ conditione esse solet illustris.* Hinc iterum ille toties laudatus Tacitus libro 14. Annal: *Inde crebri questus, nec occulti per vulgum; cui minor sapientia, & ex mediocritate fortunæ pauciora pericula.* Videlicet eum tutatur ipse contemtus: quia etsi nocere velint, non etiam possint; vt alibi pluribus ostendere memini.

§ 14. Interim an benè sibi consulant hæ Potestates, quibus in honore homines ingenij deterioris ipsæ viderint. Mihi enim folium Sibyllæ minus verum est, quàm illud Sallustij Orat. 2. ad Iul. Cæsarem: *Plerique rerum potentes, peruerse consulunt; & eo se munitiores putant quo illi quibus imperitant, nequiores fuere. at contra id eniti decet: cum ipse bonus atque strenuus sis, vti quàm optimis imperites. nam pessimus quisque asperrime rectorem patitur.* Cuius sententiæ rationem reddit Dio Cassius sub persona Mecænatis libro 52: *Neque metuendum ne quis probe educatus institutusque consilium conuellendi status publici sit initurus. quin imo id à disciplina nulla formatis, à flagitiosis timendum est. hi enim facillime eo adducuntur, vt turpißima ac peßima quæque in se & alios statuant.* Idem etiam firmat Egesippus Excid. Hierosf. lib. 2. cap. 13: *In huiusmodi ordinationibus Archelaus secutus paternæ speciem consuetudinis, angustioris animi tenuit sententiam: more quodam insito mortalibus vt apud eos minus suspecta sit ignauia hebetiorum, quàm gratia bonorum; cum infirmus animus insolentior sit in rebus secundis: prudentior autem nouerit vicem referre.* Atque illud est, quod concinnè enuntiat in Milite Plautus:

——facile est imperium in bonos.

TACITVS libro secundo Annal. capite XLII: *Amoliri iuuenem specie honoris statuit.*

ADMINISTRORVM ABLEGATIO IGNOMINIOSA, SÆPE PERACTA SPECIE HONORIS.

Caput XXXV.

SVMMVLA.

Legationem postulabant liberam, qui inuidiæ impares, se ei subtrahere cupiebant. pr.

Sed & vsitatum in Aula, aut amoliri, aut obiicere periculis, sub honoris titulo suspectos æmulosq́. §. 1.

Ablegatiq́, ad expeditiones longinquas; ad bella dubia; ad præfecturas rebellium; ad alia. §. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8.

Interim iisdem absentibus, rem suam stabiliebant aduersarii. §. iisdem.

Vsitatum istud & regibus. §. 1. 2.

Et Respublicas administrantibus. §. 3.

Vt & Imperatoribus Romanis. §. 6. 7.

Nec non Barbaris. §. 8.

Etiam hac honoris specie, magistratu remoti homines improbi. §. 9. & aliis aliquot præcedentibus.

VSITATVM priscis, specie legationis alteriusve honoris, amouere æmulos inuidiæque obnoxios. quod ipsum tam crebro occurrit in monumentis auctorum classicorum, vt nihil supra. Hinc obuia passim: *Nasica vt inuidiæ subtraheretur, per speciem legationis in Asiam ablegatus est*, apud Æm. Probum in vitâ Gracchi: *Cæsar Ciceroni consilium dedit, vt se subduceret, ne ad vrbem manendo, in perniciem deueniret. id quo magis ex beneuolentia consulere videretur, legato se eo vsurum dixit; vt iam non tanquam reus cum ignominiâ, sed honeste & cum imperio Clodium subterfugeret*, refert Cassius lib. 38. Histor. Rom. *Agrippa sub specie ministeriorum Principalium profectus in Asiam; vt fama loquitur, ob tacitas cum Marcello offensiones, præsenti se subduxerat tempori*, scribit Velleius libro 2. Quæ ipsa interpretationis vicem præstant verbis D. Bruti apud Ciceronem lib. 11. Epist. Fam. 1: *Cum in his angustiis versarer, placitum est mihi, vt postularem legationem liberam mihi reliquisque nostris; vt aliqua caussa proficiscendi honesta quæreretur &c.* Aperiuntque ista Suetonii cap. 12. Tiberii: *Remansit ergo Rhodi contra voluntatem; vix per matrem consecutus, vt ad velandam ignominiam, quasi Legatus Augusti abesset.* Ars non omnino improbanda: certè multis modis innocentior illa, cuius regnum viget in Aulis; ac simili sub specie quidlibet peragit: & quidem ab omni æuo. De Dauide euolutè satis è sacris literis Iosephus lib. 6. Antiq. cap. 11. *Saul audiens decuplo potiores victoriæ partes adolescenti tributi; & ratus post tam gloriosum testimonium, nihil ei superesse sperandum nisi regnum, suspectum eum habere cœpit: & parum tutum ratus armatum circa se versari, ex satellite Tribunum fecit; non tam illius honori quàm suæ securitati consultum volens, vt sæpe hostibus obiectum, aliquis casus è medio tolleret.* Eodem quoque dolo exercitum fuisse Iasonem, notum vel ex Val. Flacco libro 1. Argon:

§ 1.

> *super ipsius ingens*
> *Instat fama viri, virtusq́ haud læta tyranno.*
> *Ergo anteire metus, iuuenemq́ extinguere pergit*
> *Æsonium: letique vias, ac tempora versat.*
> *Sed neq́ bella videt. Graias neque monstra per vrbes*
> *Vlla: Cleonæo iam tempore clausus hiatu*
> *Alcides: olim Lerne defensus ab angue*
> *Arcas: & ambobus iam cornua fracta iuuencis.*
> *Ira maris, vastique placent discrimina ponti:*
> *Cum iuuenem tranquilla tuens, nec fronte timendus*
> *Occupat: & fictis dat vultum & pondera dictis:*

Quibus versibus radios aliquot lucis immittas ex Iustini libro 42: *Cum Iasonem perditum propter insignem periculosamque regno suo virtutem Pelias rex cuperet; denuntiatâ militia in Colchos eum abire iubet, pellemque arietis memorabilem gentibus reportare: sperans interitum viri, aut ex periculo tam longæ nauigationis, aut ex bello tam profundæ barbariæ.* Haud alia mens animusve Cumanis erga Aristodemum, fide quidem Dionysii Halic. libro 7: *Proceres optimatium Aristodemo infensi, & timentes ne ille in aliquam calamitatem coniiceret rempublicam, videbantur sibi egregiam occasionem nacti tollendi hominis sub prætextu honestissimo: persuasoque populo vt Aricinis duo millia virorum auxilio submitteret ductu Aristodemi, quod esset bellator præclarus, postea machinabantur vt vel ab Etruscis in pugna interimeretur, vel inter nauigandum periret. cum enim delectus habendi potestatem à senatu accepissent, ex nobilibus aut alicuius pretii hominibus nullius nomen retulerunt in matriculam: sed conscriptis ex plebe pauperrimis ac nequissimis, quos semper vt nouandarum rerum cupidos habuerant suspectos, ex his classem confecerunt, deductis decem vetustis & nauigationi parum idoneis triremibus, quibus præerant Cumanorum egentissimi; & propositâ pœnâ capitali, si quis se expeditioni subduceret.* Eadem via grassari cupiebat Hiero Syracusanorum rex perosus fratrem flagranti apud ciues gratia. vt enim habemus libro 11. Bibliothecæ Siculæ cap. 48: *Cum Sybaritiæ à Crotonians obsidione pressi auxilium ab eo peterent, militum manum haud exiguam conscribit, eamque Polyzelo fratri tradit; eo consilio vt à Crotoniatis in conflictu cæderetur.* Sed & dignum est annotatu quod legitur in Πολιορκέτ. Æneæ cap. 10: *Et primo illud inquirendum, an sit inter ciues concordia; quoniam obsidii tempore summum id est bonum. si non consentiant, contrariæ factionis capita præcipue, & eos qui auctores Reipublicæ fuerint vt aliquid faceret, vnde orta est discordia, transferre alio nihil tale suspicantes oportet, & honesto quodam prætextu emittere; velut ad legationem obeundam, aut alia ciuitatis negotia gerenda. Exemplo sit quod Dionysius fecit; qui Leptinem fratrem habens, Syracusiorum populo valde charum, magnis præsidiis fultam eius potentiã quum animaduerteret, atque ipse eius fidem suspectaret; traducere eum alio cupiens, palàm ille quidem fratrẽ eiicere non instituit; gnarus, ciuium beneuolentiam magnas illi vires conciliaturã, & omnino tumultum aliquem exoriturum. igitur Dionysius Leptinem hac arte aggreditur: mittit illum cum exigua stipendiariorum manu in vrbem nomine Himeram; Leptines peruenit, misit qui iuberent tantisper ibi manere, vsque dum ipse acciret. &c.* Tale quid etiam Clytus exprobrat Alexandro, Curtii lib. 8: *Sogdianam regionem mihi attribuis, toties rebellem. & nõ modo indomitam, sed quæ ne subigi quidem possit. Mittor ad feras bestias, præcipitia ingentia sortitas.* Eodem tendit caussatio Metelli apud Liuium lib. 22: *Tum M. Metellus trib. pl. id vnũ enimuerò ferendum esse negat: non præsentem modò Dictatorem obstitisse rei benè gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare: & in ducendo bello sedulò tempus terrere, quò diutius in magistratu sit, solusque & Romæ & in exercitu imperium habeat. quippe Consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie classis Punicæ persequendæ procul ab Italia relegatum &c.* Pleno vero cursu eo volant, sed alio sensu, hæc Cassii lib. 36: *Pompeius vbi quæ illic acta essent, accepit, ægrè se eam rem ferre simulauit; quemadmodũ & ante fecerat. & de aduersariis questus est, qui eum subinde negotiis obtruderent. sperantes fore, vt aliquando iis succumberet, &c.* Gnarum & istud Perdiccæ; de quo Trogi decurtator lib. 13: *Reuersus inde, inter principes prouincias diuidit: simul vt & remoueret æmulos, & munus imperii beneficii sui faceret.* Quibus proximè adsident Liuiana lib. 35. agentia de regis Antiochi filii morte: *Eam quoq́ caussam clandestino facinori adiiciebant; quod cum Seleuco filio Lysimachiam dedisset; Antiocho quam similem daret sedem, vt procul ab se per honorem eum quoque ablegaret, non habuisset.* Nec abeunt eiusdem Liuii, vbi Philippus filiũ remouet ab ascensu montis Hæmi, lib. 40: *Et quoniam maiorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei & custodiam regni remissurum in Macedoniam esse. Non fallebat Demetrium, ablegari se, ne adesset consilio: cum in conspectu locorum consultaret, quà proximè itinera ad mare Adriaticum atque Italiam ducerent, quaq́ belli ratio esset futura. sed non solum parendum patri tum, sed etiam assentien-*

§ 2.

§ 3.

§ 4. *sentiendum erat, ne inuitum parere suspicionem faceret.* Huic item, seu potius maiori calliditati, attendit Cersobleptes Polyæni lib. 7. Stratagem: *Cersobleptes cum eius cognati desciscentes magnam pecuniarum vim clàm extulissent, facta pace, ciuitatum eis præfecturas attribuit, eosq; ab se inuicem disiunxit. Cum aliquantum temporis intercessisset, pecuniasq; exigeret, comprehensos eos ex vrbibus eiecit, & pecunias ipse possedit.* Par isti honesta fallacia, dum filii sui adolescentiæ prospicit, Amalasunthæ; cuius mentio Procopii libro belli Gothici: *Neque Gothorum insidias horruit, nec more femineo deterrita barbaris cessit. quin potius dignitatem præ se regiam ferens, tres quidem vt facundissimos, ita & seditiosissimos viros, in vltimos quosdam Italiæ fines, per caussam eius regionis tuendæ, protinus relegauit; abireque in eas partes mox iussit, non vno eodemq; loco, sed longissimo ab inuicem interuallo mansuros.* Vafrum quoq; commentum tyranni illius; de quo sic lib. 5. dictus Polyænus: *Cypselus cum clarissimos ex Bacchiadum familia Delphos misisset, qui de communi salute Corinthiorum oraculum consulererent, interdixit eis, ne Corinthum ingrederentur: atq; in postremum nobilissimis eiectis, securè tyrannidē obtinuit.*

§ 5. Iam manum habeo lassam scribendo: instat tamen adhuc Sallustius, indignatus sic sileri Iugurtham, de quo ita ipse scripserit piperatâ facundia: *Micipsa, tametsi initio lætus fuerat, existimans Iugurthæ virtutem regno suo gloriæ fore; tamen postquam hominem adolescentem exactâ sua ætate & paruis liberis, magis magisq; crescere intelligit, vehemēter eo negotio permotus, multa animo suo voluebat. Terrebat eū natura mortalium auida imperii & præceps ad explendam animi cupidinem: præterea opportunitas suæ liberorumq; ætatis; quæ etiam mediocres viros spe prædæ trasuersos agit: ad hoc studia Numidarū in Iugurtham accensa. ex quibus si talem virum interfecisset, ne qua seditio aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circūuentus vbi videt, neq; per vim neq; insidiis opprimi posse hominem tam acceptum popularibus, quod erat Iugurtha manu promptus & appetens gloriæ militaris, statuit eum obiectare periculis, & eo modo fortunā tentare. Igitur bello Numantino Micipsa cum populo Rom. equitum atq; peditū auxilia mitteret: sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sæuitia facile eum occasurum, præfecit Numidis quos in Hispaniam mittebat.* Sed & volentiam meam sibi poscit Valerius Maximus, producto Scipione Africano Memorabilium lib. 5. c. 3: *Sed is quoq; propter iniquissimam virtutum suarum apud ciues æstimationem, sub titulo legationis Pergamum secessit.* Instat item Paterculus, oggeritq; isthæc è lib. Historiarum posteriore: *P. Clodius in Senatu sub honorificentissimo ministerii titulo M. Catonē à Rep. relegauit. quippe legem tulit, vt is Quæstor cum iure Prætorio, adiecto etiam quæstore, mitteretur in insulam Cyprum ad spoliandū regno Ptolemæum.* Quæ ceu iusto breuiora sic à se illustrari iubet è Catone minore Plutarchus: *Clodius verò nec Ciceronem affligere sperabat se præsente Catone posse. verùm id machinans, vt primum iniit magistratum, accersiuit Catonem, ac cum eo sermocinatus est, Romanorum omnium putare se illum innocentissimum: id paratū esse facto probare. Quum enim multi sint qui prouinciā Cyprum ambiant, eoq; petant mitti, solum ipsum existimare se dignum, atq; hoc beneficium ei libenter dare. Vociferante Catone insidias illas & sugillationem, non beneficium esse, arroganter Clodius & ferociter, Igitur si gratum non est, inquit, ingratis ibis. Ac profectus extemplo in concionem, legem pertulit de Catonis legatione. Proficiscenti non nauem, non militem, non ministrum attribuit, extra quàm duos dumtaxat scribas, quorum fur & improbissimus alter, alter cliens erat Clodii. Quasi autem leue munus ei Cyprum & Ptolemæum imposuisset, insuper Byzantinorū exules imperauit ei reducere, moliens vt in tribunatu suo abesset Cato quam diutissimè.*

§ 6. Verū quid? portum me occupare putabā, & ecce auferor in altum à cohorte Imperatorum. Tacitus certè, producto Tiberio ac Germanico, digitum intendit ad sua lib. 2. Annal. *Cæterū Tiberius nomine Germanici trecenos plebi sestertios viritim dedit, seq; collegā consulatui eius destinauit. nec ideo sinceræ caritatis fidē adsecutus, amoliri iuuenē specie honoris statuit, struxitq; caussas, aut forte oblatas arripuit.* Deq; eodē Imp. sic quoq; satis aperta vocalitate Suetonius Tib. c. 65: *Seianum, vt à se per speciem honoris dimitteret, collegam sibi assumpsit in quinto Consulatu, quem longo interuallo absens ob id ipsum susceperat, &c.* Quibus respondet alterum istud Taciti lib. 12. Annal: *Simulque qui Centurionum Tribunorumq; sortem Britannici miserabantur, remoti fictis caussis, & alii per speciem honoris.* Sed & Caracallam oggerit vnà cum Macrino Xiphilinus: *His de caussis perterritus Macrinus, ratusq; de se actum esse, non cunctatur amplius; præsertim quod Antoninus plerosq; amicos & familiares eius variis de caussis, tanquam eos hoc ipso honorans, remouerat.* Rectâ etiam tubâ personat Ammianus lib. 16: *Cùm diuturna incuriâ Galliæ cædes acerbas rapinasque & incendia, barbaris licenter grassantib, nullo iuuante perferrent; Siluanus pedestris militiæ rector iratus & efficax ad hæc corrigenda, primum ipsis superuenit; Arbetione id maturare modis omnibus quibus poterat adigente; vt absenti æmulo, quem quietum superesse adhuc granabatur, periculosæ molis onus impingeret.* Sed & classico simile est eiusdem istud, libro eodē: *Illud tamen rumore tenus vbiq; iactabatur, quòd Iulianus non leuaturus incommoda Galliarum electus est, sed vt possit per bella deleri sæuissima; rudis etiam tum vt æstimabatur, ac ne ad sonitum quidem duraturus armorum.* Cuius clangorem firmat nihilo minore verborum impetu Eunapius in vita Maximi: *Iulianus non quod voluit, sed quo necessitate fuit adactus, id obtinuit, nam in Galliam ablegatus, non tam vt imperium illuc agitaret, quam vt in imperio caderet morte absumptus, præter omnem expectationem, Deorum beneficio ac voluntate, vniuersâ Galliâ potitus est, ab omnibus ignoratus, quod deorū cultui addictus esset.* Eadem cum circumstantiis de eodem Iuliano prodidit Zosimus libri tertii initio.

§ 7. Intonat & lituū Zonaras ipso tomo 2. fine: *Hunc igitur Constantinum pater, adolescentem etiamnum, Gallerio dedisse obsidem memoratur, vt interim etiam in re militari exerceretur. qui cum ei ob ingenii dexteritatem ex inuidia insidias strueret, in pugna Sarmatica mandarit, vt barbarorum ducem armis insignem aggrederetur. Constantinum verò paruisse, eumque correptum, viuentem ad Gallerium portasse. Deinde leonem immanem & cruentam belluam iussisse subsistere: illum verò id quoque certamen, quamuis non sine periculo, diuinâ tamen gratiâ incolumem obiisse. Vnde cum Gallerium inuidere sibi atq; insidiari intellexisset, noctu cum iis quibus fidebat, fugâ elapsum ad patrem rediisse: eoq; pacto & periculum euasisse, & paterno imperio potitum esse.* Cui secundas facere videtur, ita probè implet aures, concha Nicetæ lib. 1. Manuelis: vbi loquitur de Theodoro Styppiota: *Oblata igitur opportunitate dissidiorum inter virum nobilem, Michaelem Palæologum, & Iosephum Balsamenum, cui Hagiotheodoritæ soror nupta erat: consilium suum vrget, ac Hagiotheodoritam è regia tamquam è cœlesti specula in extremum angulum præturæ Græciæ & Peloponnesi exigit, ad prouincias eas rite constituendas, eorumque virorum dissidia dirimenda.* Sic Choniates: cuius vocem iam desinentem excipit Zonaras, sufficitque ex tomo tertio vitaque Constantini Monomachi: *Imperator verò syncerum illum sororis erga Tornicium affectum grauiter molesteque ferens, vt eos longe seiungeret, Tornicium Iberibus Romanæ ditionis præfecit, relegatione specioso titulo obumbrata.*

§ 8. Iam calamus digitis effluit: cum eum resumo territus vultu Barbarorum. Et vnus quidem est è Bythinia, Prusiæ filius; præfertque hæc Appiani lib. Mithridat: *Cumque subditis esset exosus Prusias ob nimiam sæuitiam, Nicomedes filius valde ab eis amabatur; & ideo suspectum pater Romam misit, vt ibi degeret, &c.* Plures verò ingruunt è Persia, annuntiante ipsos Tacito, libro 13. Annal: *Et Vologeses, quo bellum ex commodo pararet, an vt æmulationis suspectos per nomen obsidum amoueret, tradit nobilissimos ex familia Arsacidarum, &c.* A quibus vix est vt separem hos Adiabenos, aduocato Iosepho indicantes: *Izates porrò nouus rex postquam in Diabenam reuersus, offendit fratres & cognatos in vinculis, tulit id ægerrimè: & cum occidere hos aut vinctos seruare vetaret pietas; cōtrà affectos iniuria dimittere parum tutum videretur, ne quando de vindicta cogitarent: partem eorum, vnà cum propriis filiis, Romam ad Claudium Cæsarem misit; partem ad Artabanum Parthum, futuros vtrobiq; obsides:* ita Iosephus lib. 20. Antiq. cap. 3. Sed quid? an & Othonem video? ita sane; relegatque nos ad Taciti historiarum librum 1. item ad Suetonii libellum quo vitam eius perstrinxit cap. 3. vultu interim questus, *in prouinciam Lusitaniam specie legationis sepositum, quod*

Vxoris mœchus cœperat esse sua.

Nondum abiit Siluius ille; & iam ecce nobis ex eadem Hispaniâ Cn. Pisonem, *cui ob suspicionem vrbanæ coniurationis prouincia Hispania vltrò extra ordinem data*, vt loquitur ipse ore Tranquilli. At ô impudentem! tanquam haud ei computandum in lucro, quod non perierit aut in Tulliano cum Cethegis, aut in acie cum Catilinis. Equidem si istud licitum fuerit: superuenient mihi etiam è familiâ Veri hi, quorum sic meminit Iul. Capitolinus: *Habuit & alios libertos Verus improbos, Codem & Electum ceterosque; quos omnes Marcus post mortem Veri specie honoris, abiecit, &c.* Verum tales heîc comparere, nec ius est nec fas? Nam si id; multo meliore iure fecerit mater Romuli; cui iniuriam insignitè illatam à patruo Amulio, sub prętextu admodum fauorabili, sic breuiter notat lib. 1. Liuius: *Fratris filiæ Rheæ Siluiæ per speciem honoris, cùm Vestalem eam legisset, perpetuâ virginitate spem partus adimit, &c.* Sed absit vt aut illam, aut alium vllum euocem excitemque; in hoc iam solum intentus vt auribus imbibam admodum siticulosis

Ohe iam satis est; ohe!

& est sanè satis. quocirca vel sic valeant tales honores: plaudat autem eis qui non nouit.

TACITVS lib. primo Historiarum cap. octauo: *Dux deerat, abducto Verginio per similitudinem amicitiæ.*

PRINCIPVM MOS, ABSTRAHERE ÆMVLOS SVSPECTOSQVE SPECIE HONORIS.

Caput XXXVI.

SVMMVLA.

Reges in Aulam suam aduocant Administros suos è præfecturis gratiosis, ne ibidem nimium possint, pr.

Multo verborum honore hoc modo per Dareium è vocatus Sardis Histiæus. ibidem.

Sed & Delios pari fraude circumuenit Tissaphernes, Thracasque Alexander. §. 1.

Qui idem proficiscens ad bellum Persicum, conspectioris ingenii regulos secum educit. §. eodem.

Nec aliter electatus ad Constantium Gallus, ad Iustinum Vitalianus, ad Neronem Rufus & Proculus, vt & Corbulo. §. 2.

Tiberii astutia, quibusdam mandantis prouincias, quos non erat passurus egredi Roma. §. 3.

Item Macrini, & Auiti. §. eodem.

Etiam Augusti, & Tiberij, & Othonis, & Constantij. §. 4.

Aliorumq; qui suspectos rerum nouarum, vel sedibus suis euocabant, vel secum ducebant in expeditionibus, §. 5.

Notati & Principes qui Administros transferebant subinde de loco in locum, ne coalescerent. §. 6.

MODO vidimus abiectos homines titulis honorificis. haud forsan minus iucundum erit aspicere alios eodem planè prætextu adlectos, abstractosq;, velut gallos à sterquilino suo. huius quoque generis annona & vilis & multiplex.

Sæpe ego digestos volui numerare colores:

Non potui. numero copia maior erat.

communem tamen quasi eliciendi formam præscripsit nobis Herodotus lib. 5. vbi sic agit de Histiæo: *At Megabyzus, cognito quod fiebat ab Histiæo, quum primum venit Sardis, ducens Pæones, ita est Darium alloquutus: Rex, quidnam tu rei fecisti, dato loco ad vrbem condendam in Thracia viro Græco, eidemq; solerti atq; industrio? vbi affatim materia est ad naues ædificandas, multumq; remigum atq; pecuniæ? multis etiam cùm barbaris tùm Græcis incolentibus? qui nacti ducem, facient quicquid ille vel die vel nocte præceperit. Nunc igitur tu virum hunc ita facientem inhibe, ne domestico bello affligeris. Inhibe autem miti modo accersitum; quem quum acceperis, da operam nequando in Græciam reuertatur. Hæc loquutus Megabyzus, perfacile Dario persuasit, tamquam probe prospiciens quod esset euenturũ. Darius misso in Myrcinum nuntio ad Histiæum, hæc inquit: Histiae, rex Darius hæc dicit, Mihi rebusq; meis melius consulentem quàm te inuenio neminem: quod non verbis, sed factis compertum habeo. proinde quum res magnas agere destinem, præsto mihi sis vt eas tibi aperiam. His verbis fidem habens Histiæus, & simul magni faciens consiliarium regis fieri, Sardis profectus est. Cui aduenienti Darius, Histiae, ego, (inquit,) ea de causa te accersiui, quòd posteaquam à Scythis redire maturaui, & tu ab oculis meis abfuisti, nullius rei desideriũ tam me tenuit breui, quàm vt tu in aspectum & colloquium meũ venires: quum sciam omnium possessionũ pretiosissimam esse virum amicum, solertem, bene sentientem: quæ tibi ambo adesse ego testimonio esse possum è rebus meis. Quare tibi ego, qui fecisti probe quòd veneris, hoc gratificandum putaui, vt omissâ Mileto, & recens conditâ in Thracia vrbe, me sequaris Susa, eadem quæ ego habiturus, meusq; conuictor ac consiliarius futurus.* Hæc ille. Et verò sub finem lib. 8. Thucydidis, videre est Delios ita à Tissapherne circumuentos: *Occulto odio dissimulato, & illorum præstantissimis quibusq; indictâ expeditione per amicitiæ ac societatis speciem eductos, cùm prandentes obseruasset, ac suorum manu circundedisset, sagittis confixerat.* Sed & cernere est turmatim incedentes Thracas apud Frontinum, Macedoni læto vultu exprobrantes lib. 2. cap. 11: *Alexander deuictâ perdomitaq; Thracia petens Asiam, veritus ne post ipsius discessum sumerent arma, reges eorum præfectosq;, & omnes quibus videbatur esse cura detractæ libertatis, secum velut honoris caussa traxit. ignobilibus autem relictis plebeios præfecit. consecutus vti Principes beneficiis eius constricti nihil nouare vellent: plebs verò ne posset quidem, spoliata principibus.* Eosdem vt & alios nonnullos videmus tali habitu apud Iustinum lib. 11: *Proficiscens ad Persicum bellum, omnes nouercæ suæ cognatos quos Philippus in excelsiorem dignitatis locum prouehens, imperiis præfecerat, interfecit: sed nec suis qui apti regno videbantur pepercit; ne qua materia seditionis procul se agente, in Macedonia remaneret. & reges stipendiarios cõspectioris ingenii ad commilitium secum trahit, segniores ad tutelam regni relinquit.* Sed & anxia facie aspiciamus Antipatrum lib. 12. Iustini: *Se quoq; à Macedonia non ad societatem militiæ, sed ad pœnam euocatum arbitrabatur.* Haud temere. ita quippe electatus frater Iuliani Imperatoris, Gallus; de quo Ammianus lib. 14: *Aduenit post multos Scudilo scutariorum tribunus, velamento subagrestis ingenii persuasionis opifex callidus, qui eum adulabili sermone seriis admixto, solus omnium proficisci pellexit; vultu assimulato sæpius replicando quo flagrantibus votis eũ videre frater cuperet patruelis, quod per imprudentiam gestum est remissurus, vt mitis & clemens: participemq; eum suæ maiestatis adscitum, vt futurum laborum quoque socium, quos Arctoæ prouinciæ diu fessæ poscebant, &c.* Nec secus accidit Vitaliano, teste Euagrio lib. 4. Historiar. Eccles. cap. 3: *Vitalianum vero vitam in Thracia degentem, qui Anastasium Imperio exturbare moliebatur, Iustinus Constantinopolim accersit. Nam & potentiam eius extimuit, & ancipitem fortunam, quæ in bellis cerni solet, & nominis eius celebritatem, quæ in omnium ore fuit, & Imperii, qua flagrabat, cupiditatem. At cum coniectura prospiceret, idq; sane verissime, se non alia ratione eum posse vincere, nisi amicitiam erga eum simularet: vultu mire ad fraudem composito, quæ facile deprehendi non posset, vnũ ex ducum numero, qui Præsentes vocantur, eum designat. Et quò magis persuaderetur Vitaliano, & facilior aditus ad fraudem pateret, ad consulatus quoque honorem effert. Qui Consul factus, cum in palatio versaretur in porta quadam post aulam posita, per dolum cæsus occubuit.* Miseros illos! sed minus tamẽ quàm Corbulo, & correi ipsius. flagitiis quippe ambo operti Gallus ac Vitalianus: isti verò nullis. de quibus ita Epitomator Cassii: *Rufus & Proculus cum fratres essent ac fere æquales, nihilque vnquam disiuncti & separati fecissent, vt erant genere & instituto vitæ & facultatibus coniuncti, diuque simul vtranque Germaniam administrauerant; ita simul acciti in Græciam venerunt, tanquam Nero eorum opera indigeret. Cumque rei facti criminum, prout illa tempora ferebant, nec caussæ dicendæ pote-*

ſæ poteſtatem conſequerentur, nec in conſpectum Neronis *admitterentur, ac proinde ab omnibus pariter deſpicerentur, mortem obire maluerunt, inciſis ſibi venis. Corbulo autem accitus honorificentiſſimè (quem virum Nero præter cetera patrem & benefactorem appellabat) poſtquam Cenchreas appulit, ab eodem occidi iuſſus eſt, priuſquam in conſpectum eius veniret. Nero enim, vt quidam aiunt, cum ſtatuiſſet cithara canere, orthoſtadium indutus, ab eo ſe videri non ſuſtinuit. Corbulo vt mandatum* Neronis *intellexit, gladium accepit, ſeque ipſum fortiter percutiens, ait: Dignus,&c.* Ex iſtis, veluti per ſpecularem lapidem, patent illa Taciti haud alioquin abſtruſa, ex extremo libri 1: *Id quoq; morum Tiberii fuit, continuare imperia, ac pleroſque ad finem vitæ in iiſdem exercitibus ac iuriſdictionibus habere: Cauſſæ variæ traduntur. alii tædio nouæ curæ ſemel placita pro æternis ſeruauiſſe. quidam inuidia, ne plures fruerentur. Sunt qui exiſtiment, vt callidum eius ingenium, ita anxium iudiciũ: neque enim eminentes virtutes ſectabatur, & rurſum vitia ode rat. ex optimis periculum ſibi; à peſſimis, dedecus publicum metuebat. Qua hæſitatione poſtremo eò prouectus eſt, vt mãdauerit quibuſdam prouincias, quos egredi vrbe non erat paſſurus.* Quæ poſtrema, ita aliis verbis enunciat Suetonius in vita eiuſdẽ Imp. cap. 63: *Vnum & alterum Conſulares oblatis prouinciis, non auſus à ſe dimittere, vſq; adeo detinuit, donec ſucceſſores poſt aliquot annos præſentibus daret: cum interim manente officii titulo, etiam delegaret plurima, aſſidueque illi per legatos & adiutores ſuos exequenda curarent.* Sed conſideremus & euocatos alios. Ac Dio quidem in fragmentis ſcribit de Macrino & præfectis Pannoniæ ac Daciæ: *Macrinus præſides eorum Sabinum & Caſtinum, verbo quidem, quaſi eorum ſibi conſuetudine opus eſſet; reapſe verò, quod & magnos ipſorum animos & amicitiam erga Caracallum formidaret, ad ſe ſtatim venire iuſſerat.* Idem auctor in vita Auiti: *Suberat & aliud crimen in Meſſalam, quod pleraque in Senatu cum efficacia quadam & vigore decerneret. & hanc ipſam ob cauſam eum ab initio in Syriam, quaſi præſentiam eius admodum deſideraret, arceſſiuerat: ne Senatui diuerſæ ſententiæ dux & auctor fieret.* Verum à recentioribus reuertor ad vetuſtiores: ac circo iſto includo D. Auguſtum. De eo profecto tradidit Dio lib. 50: *Brunduſium omnes milites qui alicuius eſſent pretii, omneſque Senatorum Equitumque primores conduxit: alteros, vt eorum operâ in agendo vteretur: alteros, ne ſoli relicti ad nouas res conſurgerent.* Sed & idem vt intellexerat ex M. Antonio, Narbonenſis præſidii ducem nutare, inquit Appianus lib. 5. belli ciu: *Cæſar continuo Saluidienum ad ſe properare iuſſit, quaſi opus haberet eius præſentia, remiſſurus mox ad exercitum. quem, vbi venit, coargutum occidit.* Etiam de Tiberio Tacitus lib. 2. Annal: *Precante Germanico annum efficiendis cœptis, acrius modeſtiam eius aggreditur, alterum Conſulatum offerendo, cuius munia præſens obiret. ſimul adnectebat, ſi foret adhuc bellandum, relinqueret materiem Druſi fratris gloriæ, qui nullo tum alio hoſte, non niſi apud Germanias adſequi nomen Imperatorium, & deportare lauream poſſet. Haud cunctatus eſt vltra Germanicus, quanquàm fingi ea, ſeque per inuidiam parto iam decori abſtrahi intelligeret.* Plura huc tendentia in terſparſi titulo alio qui præfert, MAGNIS REGVM ADMINISTRIS EXITVS CRVENTOS. Interea notabile illud eiuſdem Cornelii in ſucceſſore Galbæ lib. 1. Hiſtor: *Multos è magiſtratibus, magnam Conſularium partem, Otho, non participes aut miniſtros bello, ſed comitum ſpecie ſecum expedire iubet.* Inſigne item eodem libro 1: *Dux deerat, abducto Verginio per ſimulationem amicitiæ; quem non remitti atq; etiã reum eſſe; tamquam ſuum crimen accipiebant exercitus Germanici.* Animaduertendum quoque illud Conſtantii Imp. Marcellini libro 18: *Sabinianus deceſſori ſuo Principis literas dedit, hortantis, vt ad comitatum, dignitate afficiendus ſuperiore, citius properaret; eo neceſſitatum articulo, quo etiamſi apud Thulen moraretur Vrſicinus, acciri eum magnitudo rerum ratione probabili flagitabat: vtpote diſciplinæ veteris, & longo vſu bellandi, artis Perſicæ ſcientiſſimum. Quo rumore prouinciis percitis, ordines ciuitatum & populi, decretis & acclamationibus denſis, iniecta manu detinebant penes ſe publicum defenſorem: memores quod relictus ad ſui tutelam, cum inerti atque vmbratili milite, nihil amiſerat per decennium: ſimul metuentes ſaluti; quod tempore dubio, remoto illo aduenīſſe hominem compererant inertiſſimum:* Nec omittenda iſthæc D. Nazianzeni, quæ animi liberi ore obiicit Valentiniano Epiſt. 196: *Eſt quidem facile ſpecioſum aliquem prætextum inuenire, teque excuſare atque æqua dicere videri; nempe nos à te minime eiici: verum hinc potius honore abs te affici; quod nobis vicinos eſſe cupias. addes etiam fortaſſe quod nos amice, & vt cognatos decet, complecti atque etiam aliquem ex noſtra amicitia fructum capere vis. Hoc autem merus ſermo eſt, non res.* Atq; hanc quidem technam, cur putem eſſe quaſi vnũ de arcanis imperii, eſt quod inueniam tale quid bis inculcatum Cyropædiæ Xenophontis: ſemel his verbis lib. 5: *Præterea Gadatas ſuorum pleroſque ſecum abducebat, tum fidos quibus delectabatur, tum quibus diffidebat: quorum alios cogebat ſecum vxores ducere, alios ſorores; vt his quaſi vinculis eos conſtrictos teneret.* Iterum libro 7; vbi de Crœſo loquitur: *Ac deinceps ille, quocumque Cyrus proficiſceretur, vnà ducebatur: ſiue adeò propterea, quòd eum ſibi vtilem eſſe crederet, ſeu quòd ita tutius arbitraretur.* Huic arti, maximè propinqua eſt ars ea quæ de loco in locum transferre iubebat. quos cupiebant principes ſimiles arbori frequenter tranſplantatæ; ne videlicet nimium coaleſcerent. Haud infimus in hac ſchola Tiberius, de quo ſic Tacitus libro Annalium 2: *Ceterum Tiberio haud ingratum accidit turbari res Orientis, vt eâ ſpecie Germanicum ſuetis legionibus abſtraheret, nouiſque prouinciis impoſitum, &c.* Nec nouitius heic Baſilius ille apud Zonaram in vita Baſilii Porphyrogeniti: *Et quia Magiſtrum Bardam Sclerum ducem, cui omnes Orientales copiæ parebant, ſuſpectum habebat; ea dignitate erepta, Meſopotamiæ ducem deſignat. Quam ille rem iniquiſſimo ferens animo &c.* Iam abrumpo. nam ſi perrexero, nunquam finis fuerit: & non eſt forte ex decoro regnantium, nimium patefieri huiuſmodi cubilia.

§ 3. § 4. § 5. § 6.

TACITVS libro primo Annalium cap. LXXIV: *Quo loco cenſebis Cæſar? ſi primo, habebo quod ſequar: ſi poſt omnes, vereor ne imprudens diſſentiam.*

CONSILIARIORVM SENTENTIÆ EO PLERVNQVE INCLINANT, QVO INCLINAT PRINCEPS.

Caput XXXVII.

SVMMVLA.

In conſultationibus & odium abſit oportet, & gratia. pr.
Haud tamen fit in Aulis eis vbi Conſiliarii tum maximè aſſentantur Principibus ſuis cum minime volunt videri. §. 1.
Exemplis id aliquot oſtenditur. §. eodem.
Propoſitum exemplar conſiliorum aliquot animi recti, linguæque liberæ § 2.
A quo fere omnes abeũt; vel ſtatuæ fictiles, vel incurui ceruices. §. 3
Vtique ſi conſtet ipſis de mente & voluntate regis ſui. §. eod.
Idem fere mos in rebuſpublicis: & ad nutum potentioris Senatoris, componit ſeſe minor. §. 4.
Eapropter inuentæ leges tabellariæ. §. eodem.
Quæ nec diſplicuere aliquot Imperatoribus: ibidem.
Quorum nonnulli, etiam à vilioribus cenſendi fecere initium; non ab eis quibus auctoritas ſumma. §. 5.
Et ſic tamen voces Adminiſtrorũ obnoxiæ Principũ nutibus. §. 6.
Vel certe muteſcunt; contenti diſſentire ſilentio, aut murmure. §. eodem.
Hinc factum vt nec morbum ſuum reſcirent imperantes, nec noſſent vultum, §. 7. & 8.
Quæſitum, an non foret è re Principum, penes ſe habere aliquem, qui meditata oratione, eorum ſententiam eneruaret ac refelleret. §. 9.
Vtique cum comparata inter ſe magis diſcernantur, & alioqui nemo cogatur ſequi contradicentẽ, niſi expediat §. 10. & 11
Taxantur Conſiliarii qui pertinaces propoſiti, alterius conſultoris

toris sententiæ accedere recusant. §. 12.

Laudantur verò qui initio dissentientes; post decretum, acriter id tuentur quod & placuit pluribus. §. eodem.

CREATVS aliquando Rex fabâ Saturnalitia, cum multa illo meo die conarer, quę personam talem decere viderentur; factum est vt eadem me quoque comitante solicitudine per quietem, nocte potirer merè regie. In qua dum inter alia, etiam concilium cogerant quibus mirum videbatur, quod abirem à more communi; atque, abscondita voluntate mea, inuitarem singulos ad aperiendam sententiam, non viua voce, sed scripto; & sic tamen postea haud prius fieri pateret Senatusconsultum, quàm introduxissem vnum alterumque experientiæ ac doctrinæ veterem,

cui plurima dictis
Consiliique fides,

qui meditata oratione alteram partem, acriter oppugnaret, in quam tunc animis pedibusque inclinabatur. Verum vt hominibus constet, posse quem reddere rationem, non modo otii sui, sed & somnii, causam huius meæ insolentiæ, paucis exponam. Nimirum occurrebat animo historia vetus, Græca pariter ac Latina. in ea cum consultores ferè omnes conspiciantur sine lingua, aut certè sine lingua sua; verebar, ne & meo etiam imperio, sub aliis personis prisca restauraretur fabula. Asseuerat quidem apud Dionem Cassium lib. 44. Tullius Cicero: *In omnibus consultationibus, neque gratiam spectandam, neque odia existimo; sed eam vnumquemque sententiam dicere debere, quam ipse optimam censeat.* Promittit quoque valde liberaliter Mamertinus Panegyr. in Iulianum: *In referenda gratiâ hoc tibi polliceor, semperque præstabo; mihi neque in suggerendis consiliis veritatem, neque in adeundis, si res poposcerit, periculis animum, neque in sententia simpliciter ferenda fidem, neque in hominum voluntatibus pro Rep. teque lædendis libertatem, neque in laboribus præferendis industriam, neque in augendis imperii tui commodis grati animi beneuolentiam defuturam.* Sed an hæc talia item ipse aliique impleuerint, ignoro. hoc scio; plures passim se heic ita gerere, vt doleas non adesse peluim. Scin' quomodo? Audiemus id vel ex vno Tacito. De Messala refert lib. 1. Annal: *Interrogatusque à Tiberio, num se mandante eam sententiam prompsisset? respondit; neque in iis quæ ad Remp. pertinerent, consilio nisi suo vsurum, vel cum periculo offensionis. ea sola species adulandi supererat.* Idem libro 3. Annal: *Ennium Equitem Rom. Maiestatis postulatum quod effigiem Principis promiscuum ad vsum argenti vertisset, recipi Cæsar inter reos vetuit; palam aspernante Ateio Capitone, quasi per libertatem: non enim debere eripi Patribus vim statuendi, neque tantum maleficium impunè habendum. sane lentus in suo dolore esset; Reip. iniurias ne largiretur.* Eiusdem est nauseæ illud Plutarchi libro de Adul. & Amici discrim: *Tiberio Cæsare aliquando in Curiam progresso, quidam adulatorum surrexit. dixitq́, LIBERORVM HOMINVM LIBERAS DEBERE ESSE VOCES, NIHILQVE DISSIMVLANDVM AVT RETICENDVM EORVM QVÆ PRODESSENT. qua oratione cum omnium attentionem excitasset; facto ei silentio, & Tiberio auscultante;* Audi, *inquit* Cæsar, quid in te vniuersi desideremus, nemo tamen audet palam eloqui; negligis teipsum corporisque rationem tui non habes; sed te curis quas pro nobis geris, neq; interdiu neque noctu quietem capiendo, atteris. *cumque multa id genus collegisset, Cassium aiunt Seuerum rhetorem dixisse; Ista hunc hominem libertas perdet.* Et hi sunt quos signat Æschines Epist. 11. *Sciendum enim est, eos magistratus qui magis obiurgare vos, quàm gratiam vestram aucupari videri volunt, maxime ad gratiam loqui; delecta ea adsentandi via quæ sub velamento libertatis delitescat. Nam hæc est gratificandi ciuibus & ducibus via multo malitiosior.* Neque alios fortasse subindicat Iustinus Imp. apud Euagrium libro 5. Eccles. histor. cap. 13. vbi Tiberio successori suo, *digito magistratus demonstrans, non oportet, inquit horum consilia morem gerere. nam hi me in istas quas cernis miserias deduxerunt.* Huiusmodi ergo indolis Senatores, exaudias in conciliis omnibus; rarissimos vero similes Theodoro, qui teste Ammiano lib. 29: *Solus pene omnium erat, cuius linguam non effrenem, sed dispicientem quæ loqueretur. nullus claudebat periculi metus.* Rariores adhuc accedentes ad ingenium eius qui non dubitat profiteri, in Telepho Euripidis:

§ 1.

Haud enim securim si manibus tenens
Aliquis, ceruici esset incussurus meæ:
Conticerem, iure si contradicere possem.

§ 2.

Cuius seminis depingitur Heluidius Priscus. *Nam cum ad eum Vespasianus misisset, ne in Senatum veniret: Penes te, inquit, est ne me Senatorem esse patiaris. quàm diu autem me loco non moueris, est in Curiam mihi veniendum. Age; at ingressus taceto, inquit, Ne me roga, & tacebo. At est mihi rogandum. Et dicendum mihi quod rectum esse putaro. Verum si dixeris, occidam te. Quando ergo tibi dixi me immortalem esse? tu tuum facies; ego meum. tuum est occidere: meum, mori non trementem: tuum relegare; meum exire non tristem.* Arrianus lib. 1. ad Epict. capite 2. Prudenter quidem apud Tacitum lib. 1. cap. 74. Annal. Piso; *Quo loco censebis Cæsar? si primus, habebo quod sequar: si post omnes, vereor ne imprudens dissentiam.* Sed quid? assentieris Tiberio censenti, quamuis imperitè? quamuis iniustè? Absit id, inquies, à Cæsare! Benè est quod abomineris. Maius tamen foret pondus votis, nisi & de se dicere cogeretur quilibet Princeps:

Homo sum. humani à me nil alienum puto.

§ 3.

Verum quid tricor? Imbiberant prisci Reges omnes, nullum fere esse suorum, quin *Assessurus esset tamquam statua fictilis, aut si loqueretur, ea dicturus quæ Cæsarem velle sciret, ac plura etiam,* vt concinnè idem Epicteti commentator eod. cap. Cuius opinioni accedit Seneca libro 6. de Benef. capite 30: *Monstrabo tibi cuius rei inopia laborent magna fastigia; quid omnia possidentibus desit: scilicet ille qui verum dicat; & hominem (inter mentientes stupentem, ipsaque consuetudine pro rectis blanda audiendi, ad ignorantiam veri perductum) vindicet à consensu concentuque falsorum. Non vides quemadmodum illos in præceps agat extincta libertas, & fides in obsequium seruile submissa, dum nemo ex animi sui sententia suadet, dissuadetque; sed adulandi certamen est; & vnum amicorum omnium officium, vna contentio, quis blandissime fallat?* Atque hinc est quod legimus, nunc quidem apud Curtium libro 4: *Alexander, legatis exire tabernaculo iussis, quid placeret ad consilium refert. Diu nemo quid sentiret ausus est dicere, incerta Regis voluntate, &c.* Nunc Taciti capite 6. libri 4. Histor: *Primo minax certamen, & egregiis orationibus vtrisque testatum. mox dubia voluntate Galbæ multis Senatorum deprecantibus, omisit Priscus.* Nunc fine lib. 21. Ammiani: *Constantius vxoribus ac spadonum gracilentis vocibus, & Palatinis quibusdam nimium quantum addictus, ad singula eius verba plaudentibus, & quid ille aiat vel neget vt assentiri possint, obseruantibus, &c.* Imo vbi exclamat apud Senecam 6. de Benef. capite 32. ob publicata filiarum suarum flagitia Augustus: *Horum nihil mihi accidisset, si Agrippa aut Mecœnas vixisset;* disertè adiicit idem Annæus, aulæ minimè imperitus: *Adeo, tot habenti millia hominum, duos reparare difficile est. Cæsæ sunt legiones? & protinus scriptæ. fracta classis; & intra paucos dies natauit noua. sæuitum est in opera publica ignibus; surrexere meliora consumptis, tota vita Agrippæ & Mecænatis vacauit locus. Quid putem? defuisse similes qui assumerentur? an ipsius vitium fuisse qui maluit queri quàm quærere? Non est quod existimemus Agrippam & Mecænatem solitos illi vera dicere; qui si vixissent, inter dissimulantes fuissent. Regalis ingenii mos est, in præsentium contumeliam amissa laudare, & his virtutem dare vera dicendi, à quibus audiendi periculum non est.* Quapropter, tanquam in re insolenti gratulatur sibi cum gemitu Plinius Panegyr: *Interrogauit quisque quod placuit. dissentire, discedere, & copiam iudicii sui Reip. facere tutum fuit. Consulti omnes, atque etiam dinumerati sumus, vicitque sententia non prima sed melior. At quis antea loqui, quis hiscere audebat, præter miseros illos qui primi interrogabantur? ceteri quidem defixi & attoniti, ipsam illam mutam ac sedentariam assentiendi necessitatem quo cum dolore animi, quo cum*

totius corporis horrore perpetiebantur? vnus solusq́; censebat quod sequerentur omnes, & omnes improbarent, inprimis ipse qui censuerat: adeo nulla magis omnibus displicent, quã quæ sic fiunt tanquam omnibus placeant. Profuit mos iste misero cuidam, de quo sic Cassius fine libri 57: *Erat animus Tiberio eum quoque necare, qui cum domo statuam ipsius aliquam vendidisset (nam eo crimine postulatus quidam erat) nisi Consul ipsum primum omnium sententiam rogando, effecisset, vt quum puderet ipsum in sui gratiam quidpiam censere, suo suffragio eum absolueret.*

§ 4. Vidit hæc Romanus; ideoque libera adhuc Republica, inquit Dio lib. 39: *In omnibus Comitiis, vbi quid cum populo agendum erat, prius priuatis hominibus concio dabatur, quàm magistratum tenentibus; ne quis nimirum potentiorum, vt assolet, sententiâ prauentus, suam ipse supprimeret, sed summa libertate quid sentiret, exponeret.* Nec alia de caussa natas quatuor leges tabellarias, quibus populo permittebatur suffragium, non vocis sed tabellæ, testatur lib. 3. de legibus Cicero. Quarum vtilitatem animaduertit Mæcenas explicatque Augusto libro 52. Dionis: *Hos in caussis grauioribus sententias non apertè rogabis, ne vestigia necessariorum sequentes, non liberè quid sentiant pronuncient: sed in tabellis scriptas ad te solum, ne cui alii innotescant, perferri, ac deleri lectas statim iube. sic enim vniuscuiusque sententiam certissime cognosces, si eam illi à nemine alio cognitum iri persuasum habeant.* Neque segnis in imitando idem Augustus, cum aduocatus in consilium, quo de filii parricidio cognoscebat T. Arius, vt proditum Senecæ lib. 1. de Clemen. cap. 15: *Audita caussâ, excussisque omnibus, & his quæ adolescens pro se dixerat, & his quibus arguebatur, petiit vt sententiam suam quisque scriberet, ne ea omnium fieret, quæ Cæsaris fuisset.*

§ 5. Eodemque etiam tetendit idem apud Cassium lib. 56: *Ne verò si Germanicus Drususque sententiam tulissent, eam suo iussu pronunciatam Senatus suspicaretur, atque indiscussam approbaret, vetuit, ne quam sententiam ii dicerent.* Ideoque idem Augustus, recensente cap. 35. Suetonio: *Sententias de maiore negotio, non more, atque ordine, sed prout libuisset, prærogabat: vt perinde quisq́; animum intenderet; ac si censendum magis quàm assentiendum esset.* Hocque ipsum voluit Tiberius Taciti lib. 3. Annal: *Exemit etiam Drusum Consulem designatum dicendæ primo loco sententiæ; quod alii ciuile rebantur, ne ceteris adsentiendii necessitas fieret, quidam in &c.* Neq; abiit lex Theodosii atq; Arcadii, quam prædicat Symmachus lib. 10. Epist. 21: *Vetus dicendarum sententiarum forma reparata est; ne summum cuique decernendi locum non ratio munerum, sed bonorum fortuna præstaret; atque id adsensio ceterorum vel inuita sequeretur, quod ante omnes felicior censuisset.*

§ 6. Verum quantulum quæso istud fuit? si fides Manueli Imp. ne redimendum quidem cassa nuce: vtique cum non dubitet affirmare in Præfatione ad filium: *Dio, Isocrates, complures alii, scripsere quidem illi multas regias, sic enim appellata sunt orationes ad ipsos etiam Reges: sed quod personæ tam suæ quàm regiæ decorum seruare cuperent, nec vel insolentes vel proterui videri; prolixa regiam eminentiam arte demulcent, ac deinde ne sic quidem liberè satis id, quod dicendum erat, pronunciant.* Equidem si nec isti loquuntur lingua satis libera, quid expectemus ab obnoxiis Consiliariis? Illud scilicet quod tempore Cæsaris Iulii:

sedere Patres, censere parati
Si regnum, si templa petat, iugulumque Senatus,
Passurasque infanda nurus, &c.

vt ait Lucani Calliope lib. 3. v. 109. Aut si animum aliquantisper masculauerint, accedent eis, de quibus loquitur Tacitus lib. 2. Annal: *Hæc atque talia, quamquam cum adsensu audita ab his, quibus omnia Principũ honesta atque inhonesta laudare mos est, plures per silentium aut occultum murmur excepere.* Quibus pares isti, qui apud filium Constantini Magni; quorum sic meminit Marcellinus lib. 21: *Ingressus itaque Antiochiam festinando Constantius, ad motum certaminum ciuilium auide surrecturus, paratis omnibus exire properabat; immodice renitentib. plurimis murmure tenus: nec enim dissuadere palam audebat quisquã vel vetare.*

§ 7. Nihil igitur miror inueniri, Hermotino Luciani: *Perhibent Geloni Syracusanorum regi os fuisse putridum infectumq́; graueolentia; id quod per multum temporis illum latuit, cum nemo auderet ob hoc ipsum reprehendere virum præpotentem tyrannide; donec illi mulier peregrina rem vt se haberet, sumptæ per iurgium audacia exposuisset.* Nedum vt nouum quid putem, potuisse persuaderi ab assentatoribus Pyrrho, vt se Alexandro Magno similem putaret, donec ab opinione illa auerteret ipsum anus Larissæa; de qua sic lepide idem Lucianus περὶ ἀπαιδεύτων: *Pyrrhus postquam ita esse in animum induxerat, nemo erat omnium, qui diuersum vel sentire, vel loqui vellet, donec vetula quædam eius Larissæ hospita, id quod res erat prolocutura, vesaniam hominis repreßit. Ille enim cum Philippi, Perdiccæ, Alexandri, Cassandri, aliorumque regum Macedonum imagines protulisset, rogauit cuinam ex illis simillimus videretur, omnino pro certo habens fore, vt Alexandro pronunciaret. At illa diu contata, tamdem; Batrachioni inquit: erat enim quidam in vrbe cocus Batrachio nomine, Pyrrho perquàm similis.*

§ 8. Quin potius assentior sermoni Liuiæ ad Augustum, consignatum Dionis lib. 55: *Habeo quod tibi dem consilium, cuiusmodi nemo, etiam summus amicus, tibi dare poßit; non quia scientia sed quia deest audacia.* Magis miror licentiam ejus quo Xerxes vixit; vtpote cui necesse fuerit præfari; *Cum Græciæ indicturus bellum, adhiberet Asiæ Principes: Ne viderer meo tantùmmodo vsus consilio, vos contraxi; ceterum mementote parendum magis vobis esse, quàm suadendum;* Val. Max. libro 9. capite 5. Nisi fortè istud ipsum potius dicis caussa fecit, quàm quod etiam esset necesse; mimoque tali persuadere voluit, socios potius à se censeri quàm seruos, qui tamen socij, quàm meticulosi sint erga potestatem maiorem, belle expressit in Progymnasmate Libanius quo laudat Diomedem: *Oppressis calamitatatibus Agamemnone, & aperte desperante, ac de fuga verba faciente apud subditos, & ad velificandum hortante: atque aliis quos intercedere oportebat quiescentibus (hoc autem opinor signum fuit, aut quòd non melius viderent, aut quia non auderent quod optimum esse censebat dicere) solus Diomedes doluit ob infamiam; & periculum instans non occultauit.*

§ 9. Sane si excutiamus monumenta veterum, reperiemus vbique id consilium datum â Purpuratis, quod deliberanti suspicabantur fore gratius. Quare cum sit rex homo, & multa ignorare possit, imò debeat; haud iniurie penes se habuerit homines; qui de compacto vniuersa & singula, quæ pro contraria parte dici possent, eidem latius instillarent. Tale quid profectò desiderarunt antiqui omnes. Iam enim olim ingerit Artabanus Xerxi apud Herodotum lib. 7: *Rex nisi diuersæ inter se sententiæ dicantur, non potest quis eligere meliorem, sed necesse habet ea, quæ dicta est, vti: at cum plures dictæ sunt, licet tamquam aurum purum deligere: quod per se discerni cum nequeat, comparatum cum altero discerni potest.* Nec insipide Plato in Demodoco: *Sermones, quemadmodum purpura & aurum, melius diiudicantur si conferas inuicem:* Quapropter prouide Demosthenes Exordio 35: *Quemadmodum igitur si de bonitate monetæ iudicium fieret, explorandam eam censeretis; sic etiam peto, vt dictam orationem ex his, quæ nos contra disseruimus, æstimantes; si vtilem reperietis, diis approbantibus sequamini; sin singula consideranti bus, alienior videbitur; vt antequam impegeritis, mutato consilio, iis quæ recta sunt, vtamini.* Probe quoque Anacharsis: *Et contradicere soleo, si quid mihi minus rectè dictum videtur, quò melius certiusue rem cognoscam:* quod relatum Luciano tit. de Gymnasiis.

§ 10. Minimè sane istud latebat consultorem, quem Leuctrica 5. inducit Aristides: *Oratores vtrosque laudo, quod multis ac miris contra alteros inuentis, communiter me quid esset statuendum docuerunt. nam hoc mihi persuasum habeo, etiamsi per me prorsus imperitus essem, horum tamen dicta subsequentem me, posse quid optimum sit videre.* Idem magis adhuc imbibitum decrepito Isocrati, Oratione de Pace: *Enimuero decebat vos, si publicam spectaretis vtilitatem, attentius eos audire qui voluntatibus vestris aduersantur, quàm illos qui assentantur omnia. nec enim ignoratis, ab his qui ea quæ vultis, ex hoc loco dicunt, facile vos posse decipi. nam ad voluntatem audientis instituta oratio, quasi tenebras circumfundit, quò minus id quod vtilißimum est perspiciatis. ab his autem qui vestram gratiam non aucupantur, nihil est tale metuendum. nullo enim modo vos à senten-*

à sententiâ abducent, nisi quid expediat, euidentissimè demonstrarint. Præterea qui fieri potest, vt vlli vel de præteritis rectè iudicent, vel de futuris prudenter deliberent, nisi contrarias inter se rationes conferant, & æquos vtrisque auditores se præbeant?

§ 11. Hactenus Isocrates, cuius sententiam ore quoque versauit (prodente Egesippo libro 2 capite 9.) Agrippa rex: *Ideo vobiscum consilium conferendum putaui, ne aut prudentiorum sobrietas præripiatur insolentiorum audaciâ, aut qui rectè sapere nesciunt, nostro saltem admoniti sermone, cognoscant acquiescendum esse consultoribus. Silentium igitur deferendum censeo, vt nos quæ conducere vobis arbitramur aperiamus, & vestrum nemo perturbetur, si aliqua præter suam voluntatem audiat. Nemo enim poterit æstimare quale sit quod dicitur, nisi audierit prius, cuius ipse futurus arbiter sit, probetne an respuat: frustra conturbatus ne audiat. Licet enim & post consultationem vnicuique sentire quod sentit; & si discessio placet, etiam post sobrios monitus seruare inconsultæ voluntatis sententiam.* Exceptique longè maior Princeps Manuel, themate 28: *Nemo vnquam vllum omnium mortalium persuadendo impulit qui persuaderi noluisset.* Diuque ante ipsum pater Latinus, B. Hieronymus libro 1. contra Iouinian: *Vbi consilium datur, offerentis arbitrium est: vbi præceptum, necessitas est seruientis.* Necnon Græcus, D. Chrysostomus, Homiliâ 11. ad Ephes: *Consiliarius dicit quæ à se procedunt, non necessitatem afferens auditori, sed in eius potestate dimittit, vt facienda eligat quæ dicta sunt. culpæ tum demum affinis est, si non dixerit quæ sunt ei commissa.*

§ 12. Atque hæc ferè erant, quæ perpendebam, cum ego ille rex ne-rex iusseram aliquando

Concilium magnum primosq; meorum
Imperio accitos alta intra mœnia cogi.

Et mihi tunc quidem res adeo feliciter cessit, vt simulat que dixeram extremo, *Sic volo, sic iubeo*; etiam omnes idem vellent, idem iuberent; non ore tantum, sed & animo. Quod ipsum tamen haud semper vsu sibi venire, vtinam non experirentur magno suo malo magni Principes! apud quos videlicet inuenias Laconis similes, quem nigro carbone sic delineat Tacitus libro 1. Histor: *Consilii quamuis egregii, quod non ipse adferret, inimicus, & aduersus peritos pertinax.* Malum factum, placet magis Pisonis filius de quo, vt & de patre, ita libro 2. Annal. Tacitus: *Regulis Cilicum vt se auxiliis iuuarent scribit; haud ignauo ad ministeria belli iuuene Pisone, quanquam suscipiendum bellum abnuisset.* Ita nempe decet. Neque secus Agrippa, de quo, longè aliter censente quàm Mecænate; hoc est, suaderte vt Augustus imperio deposito priuatum se faceret, ita Dio Cassius libro 53: *Neque verò minori Agrippæ, quamuis contrariam sententiam tulisset, in hoc exequendo instituto est vsus industriâ, quàm si ipse auctor eius fuisset.* Sed & legere est libro Nili de primatu: *Lege verò & acta primæ Synodus: incides enim ibi in Philosophos prolixe admodum contradicentes: postea demonstrata veritate ab omni contradictione desistentes.* Etiã habemus Demosthenis principio 39: *Fertur apud Lacedæmonios tantisper dum decernitur, quemuis pro animi sui sententia consulere. cum verò decretum fuerit, eadem laudare omnes, atque adiutores esse, illos etiam qui refragati fuerant.* Quibus respondent Pliniana lib. 6. Epist. 13: *Senatus ipse mirificus. nam illi quoq; qui prius negarant Vareno quæ petebat eadem danda; postquam erant data, censuerunt. singulos enim integra re dissentire fas esse; peracta, quod pluribus placuisset, cunctis tuendum:* Haud alia ab his, quæ exstant Halicarnassei libro 11: *Par est, vt quisque dicat quidem quæ Reip. profutura existimet, sed obsequatur iis quæ maior pars censuerit.* Cui sententiæ congruit & illud ex oratione Aristhenis Liuii libro 32: *Nemo tam hebes est qui ignorare possit, dicendi ac suadendi quod quisque aut velit aut optimum putet, nunc occasionem esse, priusquam quidquam decernamus: vbi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque vtili fœdere defendendum.* Ex quibus patet, quàm aptè claudat orationem suam ille apud Aristidem Leuctricâ 4: *Atque hæc sentio. quod autem vobis honestius aut iustius visum fuerit, id mihi quoq; tale censere; nec hoc modò, sed etiam alacriter exequi necessitas imperat.* Sed quid? tamquam si adhuc somnium meum duraret, tracto res regum? quod

—— quidem nec bellum est, nec memorabile.

Manum itaque de tabulâ, prius tamen palàm deprecatus, ne isthæc *sacra noctis monumenta* vllum mihi quandoque creent periculum; non quidem, si qui reperiantur parati deierare, quamuis per cornu venerint, esse tamen *omni ebore clariora.*

TACITVS lib. secundo Annalium cap. XLIV: *Simul iuuenem vrbano luxu lasciuientem, melius in castris haberi Tiberius &c.*

IN OPPIDIS ENERVANTVR QVAMVIS FORTES. IN CASTRIS, ETIAM EFFEMINATOS FIRMES.

Caput XXXVIII.

SVMMVLA.

Principum liberi, ob delicias educationis, nec animo nec corpore viriles pr.
Etiam miles sumptus ex vrbibus talis. §. 1.
Minime autem illi qui veniunt ab aratro. §. *eodem.*
Tyro ergo olim requisitus ex agro. §. 2.
Fructus eius &c. §. 3. 4.
Laus & encomium §. 4.
Oppida præclusa militi æstate omni. §. 5.
Etiam hieme idem sub pellibus. §. *eod.* & 6. 7.
Militi effeminando non requiritur longum tempus: diebus aliquot sui fiunt dissimilimi. §. 8. 9.
Vtriusque rei proferuntur rationes & exempla. §. 10. 11.

REFERT de Theodosio iuniore Socrates libro 7. Eccles. Histor. capite 22. *Tametsi in ipsa regia natus educatusque erat, nihil tamen ex illa educatione omnino contraxit molliciæ tarditatisue; sed adeo solers & prudens fuit, vt illis qui cum eo sermones conferebant, multarum rerum experientiam consecutus videretur. deinde tanta corporis & animi tolerantia fuit, vt tum algorem æstumque forti & virili animo sustineret, tum crebro ieiunaret, &c.* Quibus verbis haud tacitè innuit, nutritios domus regnatricis, nec animo ferè nec corpore viriles. quod cur magis credamus, faciunt sapientiæ studiosi; qui eodem etiam trahunt assuetos locis delicatioribus.

§ 1. Ad bellum sanè haud temere quis assumebatur de vrbano populo: quia vt placebat Catoni libro & capite 1. de re rustica: *Ex agricolis & viri fortissimi & milites strenuissimi gignuntur.* Cui, tanquam Echo, adsonat Plinius libro 23. capite 5: *Fortissimi viri & milites strenuissimi ex agricolis gignuntur, minimeque malè cogitantes.* Rationes reddit Seneca Epistola 51: *Effœminat animos amœnitas nimia: nec dubiè aliquid ad corrumpendum vigorem potest regio. Quamlibet viam iumenta patiuntur, quorum durata in aspero vngula est. In molli palustrique pascuo saginata citò subteruntur. Et fortior miles ex confragoso venit. Segnis est vrbanus & verna. Nullum laborem recusant manus, quæ ad arma ab aratro transferuntur. In primo deficit puluere ille vnctus & nitidus. Seuerior loci disciplina firmat ingenium, aptumque magnis conatibus reddit.* Quibus nihilo deteriora reperiamus de Agricolis apud Maxim. Tyrium Orat. 14: *At agricola continuo labore exercetur: sub dio degit, amicus soli, domesticus niuibus, compactis membris, discalceatus, manu promptus, peruigil, pedibus pernix, ad ferendum robustus. Quem si pugnare oporteat, militem videas exercitatum in laboribus veris, quales expertus est Darius in Marathonia pugna: quo tempore*

Athe-

Atheniensium ciuitas militibus vtebatur minimè quidem grauiter armatis, sagittariis, nautis, equitibusve; verum ex pagis tributim delectis, agricultoribus scilicet. Nam quum barbarorum classis ad Marathonem accessit, ex agris concursus factus est frequens militum æstuantium ira: quorum alii se aut ligonibus, aut vomeribus, aut falcibus, veluti legitimis telis, munierant aduersus hostes. O exercitum pulchrum, propriâ operâ vtentem, libertatique redundantem! O telluris agriculturæq; optimos ac generosos fœtus, vt libet vestras virtutes in cœlum efferre. vt laudare animus gestit arma, quibus armis pro vinetis atque oliuetis patriæ terræ pugnastis, immensosque labores pertulistis. cum iis iterum ad agrum reductis, ex bellatoribus agricultores, ex agricultoribus fortissimi victores. O honestam commutationem! At Persas in exercitu pellices sequuntur, vt pro charissimis rebus pulcherrimè dimicent. An agricola minus strenue à charissimis vinetis, oliuetis, segetibus, vastitatem repellet? Si verò cum huiusmodi milite conferre volueris quæ insequuta sunt tempora, plures quidem inuenies milites, verum minimè victores: armatos, at mercenarios: armatos, at educatos in vmbra: armatos, at contumeliosos: in Sicilia victos, captos in Hellesponto. Si Persica recensere volueris, ibidem etiam inuenias milites ab agricultura deductos. Quando enim, quando victi sunt Medi à victoribus Persis? tunc nempe quum adhuc Persæ occupationes rusticas habebant, Medi verò arma tractabant: Cyrus aduersus eos exercitum duxit, ex militibus in Pasargadis, aspera nimirum regione, exercitatis, propria manu militaria opera edere assuetis. At vbi se Persæ ab agricultura reuocare, agrosque & aratrum segetesque posthabere cœperunt, tunc maximè vna cum instrumento rustico, virtutes etiam ipsas abiecerunt. Eiusdem Musæ proles videri queat, quod extat in Columella, Præfatione libri 1: Vt apti veniamus ad ganeas, quotidianam cruditatem Laconicis excoquimus, & exucto sudore sitim quærimus; noctesque libidinibus & ebrietatibus, dies ludo vel somno consumimus: Ac nosmetipsos ducimus fortunatos, quod nec Orientem solem videmus, nec occidentem. itaque istam vitam socordem persequitur valetudo. Nam sic iuuenum corpora fluxa & resoluta sunt, vt nihil mors mutatura videatur. At mehercule vera illa Romuli proles assiduis venatibus nec minus agrestibus operibus exercitata, firmissimis præualuit corporibus, ac militiam belli, cum res postulauit, facile sustinuit, durata pacis laboribus, semperque rusticam plebem præposuit vrbanæ. Vt enim qui in villis intra consepta morarentur, quam qui foris terram molirentur, ignauiores habitos: sic eos qui sub vmbra ciuitatis intra mœnia desides cunctarentur, quam qui rura colerent administrarentve opera colonorum, segniores visos. Nec alius est Vegetii illud libro 1. capite 3. Sequitur, vtrum de agris, an de vrbibus vtilior tyro sit, requiramus. De qua parte numquam credo potuisse dubitari, aptiorem armis rusticam plebem, quæ sub dio, & in labore nutritur, solis patiens; vmbræ negligens; balnearum nescia; deliciarum ignara; simplicis animi; paruo contenta; duratis ad omnem laborum tolerantiam membris: cui gestare ferrum, fossam ducere, onus ferre, consuetudo de rure est. Interdum tamen necessitas exigit, etiam vrbanos ad arma compelli: qui vbi nomen dedêre militiæ, primum laborare, decurrere, portare pondus, & solem puluerem que ferre condiscant. Parco victu vtantur & rustico, interdum sub dio, interdum sub papilionibus, commorentur. Tunc demum ad vsum erudiantur armorum: & si longior expeditio emergit, in angariis plurimum detinendi sunt, procul que habendi à ciuitatis illecebris: vt eo modo, & corporibus eorum robur accedat, & animus. Nec inficiandum est, post vrbem conditam, Romanos ex ciuitate profectos semper ad bellum: sed tunc nullis voluptatibus, nullis deliciis frangebantur. Sudorem cursu & campestri exercitio collectum nando iuuentus abluebat in Tiberi. Idem bellator, idem agricola, genera tantum mutabat armorum. Quòd vsq; adeò verùm est, vt aranti Quintio Cincinnato dictaturam constet oblatam. Ex agris ergo supplendum robur præcipue videtur exercitus. Nescio enim quomodo minus mortem timet, qui minus deliciarum nouit in vita.

§. 3. Cognitum istud Spartanis, cognitum Lucanis; de quibus Iustinus lib. 23: Namque Lucani iisdem legibus liberos suos, quibus & Spartani instituere soliti erant. Quippe ab initio pubertatis, in syluis inter pastores habebantur, sine ministerio seruili, sine veste quam induerent, vel cui incubarent; vt à primis annis duritia, parsimoniaq;, sine vllo vsu vrbis, assuescerent. Cibus his præda venatica, potus aut lactis, aut fontium liquor erat. Sic ad labores bellicos indurabantur. Nec alius pingitur Hippomedo Euripidis in Supplicib. vers. 881:

> Statim à puero ausus est non ad voluptatem
> Musarum se conuertere & ad mollem vitam:
> Sed habitans ruri, exercens vitam duram,
> Gaudebat ad fortia facinora, & ad venationes vadens,
> Et gaudens equis, & tendens arcum manibus,
> Reipub. corpus vtile præbere volens.

A quo parum differt Remulus Virgil. libro 9. Æneid. versu 602:

> Non hîc Atridæ, nec fandi fictor Vlysses.
> Durum à stirpe genus: natos ad flumina primum
> Deferimus, sæuoq; gelu duramus & vndis.
> Venatu inuigilant pueri, syluasq; fatigant:
> Flectere ludus equos, & spicula tendere cornu.
> At patiens operum paruoq; assueta iuuentus
> Aut rastris terram domat, aut quatit oppida bello.
> Omne æuum ferro teritur, versaq; iuuencum
> Terga fatigamus hastâ: nec tarda senectus
> Debilitat vires animi, mutatq; vigorem.
> Canitiem galea premimus, semperq; recentes
> Conuectare iuuat prædas, & viuere rapto.
> Vobis picta croco & fulgenti murice vestis:
> Desidiæ cordi: iuuat indulgere choreis:
> Et tunicæ manicas & habent redimicula mitræ.
> O vere Phrygiæ (neque enim Phryges) ite per alta
> Dindyma, vbi assuetis biforem dat tibia cantum.
> Tympana vos buxusq; vocat Berecynthia matris
> Idææ: sinite arma viris, & cedite ferro.

§ 4. Sic de milite Mariano legimus Declamatione 3. Quintiliani: Pater huic emeritis bello stipendiis tum, cum tota subnixum Numidia fregimus Iugurtham, exauctoratus armis manus agresti labori subegit. Prædura priscis moribus mater, frigoribus ac solibus perusta, & in plerisq; ruris operibus marito particeps, affirmo, quam nemo appellasset impune. His ortus ipse, procul ab omni contactu recesserat, pueriles quoque annos, quo semper opere durando, sequi pecora primo, arcere gregibus feras, aliquid semper audere maius annis. Ludus fuit rotâ e saxa, vibrare iactu sudes, saltus agitare venatu, mox rigentibus lacertis humum scindere, lignum futuris noualibus eruere syluam. Sic effectum est, vt (quemadmodum aliqui putant) posset cito militare. Vnde, confirmandis suis, Seuerus apud Herodianum libro 2: Quinetiam magis quam illi in rebus bellicis estis exercitati: nam & cum barbaris pedem conferre, & labores omnes itineris perferre, & algores æstusq; despicere & concreta gelu calcare flumina, & potare effossos latices, non haustos, & venatu inuigilare consueuistis: omnia deniq; ad virtutem adepti viatica, sic vt nemini facile sit vestris obsistere viribus. Etenim labore miles probatur, non mollitudine: quâ illi exsaturati atq; enutriti, ne vocem quidem vestram, nedum pugnam, poterunt sustinere. Et Honorio pater suus, Panegyr. 4. Consul. Claudiani versu 320:

> Si bella tonant, prius agmina duris
> Exerce studiis, & sæuo præstrue Marti.
> Non brumæ requies, non hibernacula segnes
> Eneruent torpore manus. ponenda salubri
> Castra loco: præbenda vigil custodia vallo.

§ 5. Sanis igitur oculis legenda illa Liuii de militibus Apulis & Cannensibus lib. 26: Additum etiam vtrorumq; ignominiæ est, ne in oppidis hybernarent, néue hiberna propius vllam vrbem decem millibus passuum ædificarent. nam optimo etiam militi oppida præclusa. Inde refert Dionysius Halicarnass. libro 4. Antiq. coloniam Signiam deductam Tarquinio, non de industriâ, sed casu fortuito, cum in eo campo hibernantes milites castra ita communissent, vt nihil ab vrbe different. Atque ideo de Hannibale relatum Polybio libro 11. Exercitus nunquam dimisisse ex castris sub dio constitutis, sed sub se tamquam bonum gubernatorem retinuisse, tantamque multitudinem citra seditionem cum erga se, tum inter ipsos custodiuisse. Estque causatio minimè virilis tribunorum apud Liuium libro 5: Vexari præterea, & subigi multò

acrius, quàm Veientes. Quippe illos hiemem sub tectis suis agere, egregiis muris situque naturali vrbem tutantes. militem Romanum in opere ac labore, niuibus pruinisque obrutum sub pellibus durare, ne hiemis quidem spacio, quæ omnium bellorum terra marique sit quies, arma deponentem. Nec melior miles de quo idem libro 26: *Super hæc exercitus Romanus iratus, partim quòd cum imperatore non deuectus ex prouinciâ esset; partim quòd in oppidis hibernare vetiti erant segni fungebantur militiâ.* Quibus apposite D. Hieronymus Epist. ad Heliodorum: *Quid facis in paterna domo delicate miles? vbi vallum? vbi fossa? vbi hiems acta sub pellibus?* Qua autem fuerint famâ, quibus aut hieme aut æstate hospitium in vrbibus, detegit satis Flaccus apud Liuium libro 27: *Milites ædificiis emotos simul vt cum agro tecta vrbis fruenda locarentur: simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Annibalis, nimia vrbis amœnitas emolliret: in portis murisque sibimet ipsos tecta militariter coegerat ædificare erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta; alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria alimentis ignis.* Etiam Liuii testimonium libro eodem: *Fuluii senescere fama. Marcellus etiam aduerso rumore esse, super quam quod primò male pugnauerat, quia vagante per Italiam Annibale, mediâ æstate Venusiam in tecta milites abduxisset.* Vnde lepidè idem libro 29: *Iam ad quatuor millia equitum habebat, cum Saleram nomine vrbem occupauit. X V fermè millia ab Romanis castris. Quod vbi Scipioni relatum est. æstiua sub tectis agere equitatus: Sint, inquit, vel plures, dum talem ducem habeant. eoque minus sibi cessandum ratus. quo ille segnius rem agerent.* Inde & querela Chalcidensium apud eundem libro 43: *Nam ex instituto C. Lucretii Hortensium quoque in tectis hieme pariter atque æstate nauales socios habere, & domos suas plenas turba nautica esse: versari inter se coniuges liberosque suos quibus nihil neque dicere pensi, neque facere.* Immanè quantum discrepant ab istis milites apud Quintilianum Declamat. 3: *Nemo nostrum recusat itinerum laborem, nec inuisum super arma fascem, non æstiui solis ardorem, nec sub pellibus actam hiemen. ferienda sit fatigato fossa, pro vallo portisque vigilandum, fortiter ancipites inibimus pugnas, vulnera laude pensabimus, mors erit ignominiâ potior.* Eaque de causa iactanter de Tiberio Velleius libro 2: *Anni eius æstiua, vsque in mensem Decembrem perducta, immanis emolumentum fecere victoriæ* Deque Traiano Plinius Panegyr: *An audeant? qui sciant te assedisse ferocissimis populis eo ipso tempore quod amicissimum illis, difficillimum nobis; cum Danubius ripas gelu iungit, duratusque glacie ingentia tergo bella transportat; cùm feræ gentes non telis magis quàm suo cœlo, suo sidere armantur. Sed vbi in proximo tu, non secus ac si mutatæ temporum vices essent, illi quidem latibulis suis clausi tenebantur, nostra agmina percursare ripas, & aliena occasione, si permitteres, vti, vltroque hiemem suam Barbaris inferre gaudebant.* De Theodosio Pacatus: *Summatim tuum illud attingam cum patre diuino castrense collegium, actas sub pellibus hiemes, æstates inter bella sudatas, dies noctesque præliando, aut vigilando consumptas, grauissimas pugnas terra marique pugnatas. Non tam patiens Africanus rudimenta militiæ sub Paulo patre tolerauit, nec pari indole Hannibal puer in tentoria Hispana successit, nec futurarum spe certiore virtutum Philippæa castra Alexander nondum Magnus impleuit.* Tacitus etiam libro 13. Annalium: *Retentusque omnis exercitus sub pellibus, quamuis hieme sæua adeo, vt obducta glacie nisi effossa humus, tentoriis locum non præberet. Ambusti multorum artus vi frigoris, & quidam inter excubias exanimati sunt. Annotatusque miles, qui fascem lignorum gestabat, ita prærigiusse manus, vt oneri adhærentes, truncis brachiis deciderent. Ipse cultu leui, capite intecto, in agmine, in laboribus, frequens adesse: laudem strenuis, solatium inualidis, exemplum omnibus ostendere.* Theophylactus libro 7. capite 13. histor. Mauricianæ: *Romani Barbarique ad Comeam castra habentes, quamquam hieme interueniente perseuerant.*

§ 6.

§ 7. Iure itaque eleuat Persam militem Herodianus libro 6: *Neque enim mercenario milite vtuntur barbari, quemadmodum Romani consueuerunt: neque statiuis castris exercitus habent, qui bellorum artibus exerceantur: sed omnis multitudo virorum, nonnumquam autem mulierum quoque, regis congregatur imperio; quæ mox bello peracto, suas protinus in sedes dimittitur: ea demum præmia belli referens quæ cuique ex rapina superfuerint.* Patetque quantum sit momenti in responso Ariouisti, libro Cæsaris 1. de bello Gallico: *Intellecturum quid inuicti Germani exercitatissimi in armis, qui intra annos XIV. tectum non subissent, virtute possent.* Et verò, corrumpendis animis corporibus, non requiri annos, non menses, sed pauculos tantum dies; probabit exercitus Alexandri Magni qui Babylone. nam quemadmodum narrat Curtius libro 5: *Inter hæc flagitia exercitus ille domitor Asiæ per XXXIV. dies saginatus, ad ea quæ sequebantur discrimina haud dubie debilior futurus fuit, si hostem habuisset.* Sicut & ea, quæ de Cimbris Florus, libro 3. capite 2: *Et si statim infesto agmine vrbem petiissent, grande discrimen esset; sed in Venetia, quo fere tractu Italia mollissima est, ipsa soli cœlique clementia robur elanguit. ad hoc panis vsu, carnisque coctæ, & dulcedine vini mitigatos, Marius in tempore aggressus est.* de Gallogræcis Liuius libro 38: *Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam siluestrem primo seruare: deinde cum diu manibus humanis alantur, mitescere: in hominum feritate mulcenda non eamdem naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum auique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram, Pæoniam inde & Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus emensi, has terras ceperunt. duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quæ copia rerum omnium saginaret. Vberrimo agro, mitissimo cœlo, clementibus accolarum ingeniis, omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis mehercule Martis viris cauenda ac fugienda quamprimum amœnitas est Asiæ. tantum hæ peregrinæ voluptates ad extinguendum vigorem animorum possunt, tantum contagio disciplinæ morisque accolarum valet.* Pænè omiseram Pœnum ducem. de quo audiamus Valer. Maximum libro 9. capite 1: *At Campana luxuria, perquam vtilis ciuitati nostra fuit. Inuictum enim armis Annibalem illecebris suis complexa, vincendum Romano militi tribuit. Illa vigilantissimum ducem, illa exercitum acerrimum dapibus largis, abundanti vino, vnguentorum fragrantia, Veneris vsu lasciuiore, ad somnum & delicias euocauit. Ac tum demum fracta & contusa Punica feritas est, cum Seplasia ei & Albana, castra esse cœperunt. Quid ergo his vitiis fœdius, quid etiam damnosius, quibus virtus atteritur, victoriæ languescunt. sopita gloria in infamiam conuertitur, animique pariter & corporis vires expugnantur adeo, vt nescias ab hostibusne, an ab illis capi perniciosius habendum sit.* Nec omittendus de eodem Liuius libro 23: *In hyberna Capuam concessit. ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, aduersus omnia humana mala sæpe ac diu durantem, bonis inexpertum atque insuetum. itaque quos nulla mali vicerat vis, perdidêre nimia bona ac voluptates immodicæ & eo impensius, quo auidius ex insolentia in eas se immerserant. somnus enim & vinum, & epulæ, & scorta balneaque, & otium consuetudine in dies blandius, ita eneruauerunt corpora animosque, vt magis deinde præterita eos victoriæ quam præsentes tutarentur vires; maiusq; id peccatum ducis apud peritos artium militarium haberetur, quàm quòd non ex Cannensi acie protinus ad vrbem Romam duxisset. illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit: hic error vires ademisse ad vincendum. Itaq; hercule, velut si cum alio exercitu à Capua exiret, nihil vsquam pristinæ disciplinæ tenuit. nam & redierunt pleriq; scortis impliciti: & vbi primũ sub pellibus haberi cœpti sunt, viaq; & alius militaris labor excepit, tyronum modò corporibus animisque deficiebant: & deinde per omne æstiuorum tempus magna pars sine commeatibus ab signis dilabebantur: neq; aliæ latebræ, quàm Capua desertoribus erant.* Quin ne Senecæ quidem vox excludenda Epist. 2: *Vna Hannibalem hiberna soluerunt: & indomitum illum niuibus atque Alpibus virum eneruauerunt fomenta Campaniæ. Armis vicit, vitiis victus est.* Quæ ne quis falsa putet; operæ pretium est si auscultemus ipsiusmet confessioni, vt citat Liuius eodem lib:

§ 8.

§ 9.

Prælium

Prœlium erat anceps: summa vi & duces adhortabantur, & milites pugnabant. Marcellus victis ante diem tertium, fugatis ante paucos dies à Cumis, pulsis priore anno ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare iubet. Non omnes esse in acie, prædantes vagari in agro; sed qui pugnant, marcere Campana luxuria, vino, scortis, omnibus lustris per totam hyemem confectos, abisse illam vim, vigoremque: dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi, Alpiumque superata sint iuga. reliquias illorum virorum, vix arma membraque sustinentes pugnare. Capuam Annibali Cannas fuisse. ibi virtutem bellicam, ibi militarem disciplinam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri extinctam. Cum hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum animos erigeret; Annibal multo grauioribus probris increpabat. Arma signaque eadem se aiebat noscere, quæ ad Trebiam Trasymenumque, postremò ad Cannas viderit, habueritque: militem alium profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse. Non incuriose etiam Tacitus libro 2. histor: *Sed miles, plenis castris, & redundante multitudine, in porticibus aut delubris, & vrbe tota vagus, non principia noscere, non seruare vigilias, neque labore firmari: per illecebras vrbis, & inhonesta dictu, corpus otio, animum libidinibus imminuebat.* Sed iterumque libro 3: *Plus secordiæ quàm fiduciæ accessisse victoribus. Neque enim in procinctu & castris habitos: per omnia Italiæ municipia desides, tantum hospitibus metuendos: quanto ferocius antè se egerint, tanto cupidius insolitas voluptates hausisse. Circo quoque, ac theatris, & amœnitate vrbis emollitos; aut valetudinibus fessos. Sed addito spatio, rediturum & his robur meditatione belli.*

§ 10. Æmulatione itaque dignus Mitridates, quem tali donat præconio Trogi abbreuiator libro 37: *Hieme deinde imminente, non in conuiuio, sed in campo; non in aduocationibus sed in exercitationibus; nec inter sodales sed inter coæquales, aut equo, aut cursu, aut viribus contendebat. Exercitum quoque suum ad parem laboris patientiam quotidianâ exercitatione durabat: atque ita inuictus ipse inexpugnabilem exercitum fecerat.* Nec spernendi Romani, quorum meminit Salustius Catilin: *Iam primum Iuuentus, simul ac belli patiens erat, in castris per laborem vsu militiam discebat, magisque in decoris armis & militaribus equis, quàm in scortis atque in conuiuiis libidinem habebant. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus vllus asper, aut arduus erat: non armatus hostis formidolosus. Virtus omnia domuerat. Sed gloria maximum certamen inter ipsos erat.* Haud magis quam illi, de quibus Liuius libro 35: *Nabidi quoque & ipsi faciendum esse vt quas haberet copias, non sineret sub tectis marcescere otio: sed educeret, & in armis decurrere cogeret, simul animos acueret, & corpora exerceret. consuetudine leuiorem laborem fore, & comitate ac benignitate ducis etiam non iniucundum fieri posse.*

§ 11. His appropinquat Consilium Seiani, libro 4. Annal. Taciti: *Vim præfecturæ modicam antea intendit, dispersas per vrbem cohortes vnâ in castra conducendo; vt simul imperia acciperent, numeroque & robore, & visu inter se, fiducia ipsis, in ceteros metus crederetur. Prætendebat lasciuire militem diductum: si quid subitum ingruat, maiore auxilio pariter subueniri. & seuerius acturos, si vallum statuatur procul vrbis inlecebris.* Et talibus attendit Tiberius, eodem Tacito auctore libro 2: *Nec multo post Drusus in Illyricum missus est, vt suesceret militiæ, studiaque exercitus pararet; simul iuuenem vrbano luxu lasciuientem melius in castris haberi Tiberius, seque tutiorem rebatur, vtroque filio legionis obtinente.* Placuit etiam Iustino, Agathiæ libro 5: *Posteaquam verò ex ephebis excessit, statim eum in Chersonesum ablegauit, & exercitui qui ibi erat præfecit; vt ipsi statim iuuentutis feruor & flexibilitas & gloriæ appetentia, conuenientibus ac conducibilibus rebus expleretur, neque abriperetur ac prosiliret ad motus rationi parum consentaneos, populariaque studia, & equestria certamina coloribus distincta, ad quæ iuuentus plerumque nisi potiore aliqua in re occupetur, facilè vergit & deturbatur.* In sanè. Nihil igitur reliquum, nisi vt extrudantur vbi harum rerum annona nulla, aut admodum rara. Generosè enim Theodericis rex libro 1. Variarum capite 24: *Quod in iuuentute non discitur, in matura ætate nescitur. Accipitres ipsi quorum victus semper ex præda est, fœtus suos nouitate marcentes nidis perturbant; ne molle otium consuescant: alis verberant immorantes. cogunt pullos teneros ad volatum, vt tales debeant existere, de quibus possit pietas materna præsumere.*

TACITVS de moribus Germanorum cap. XLIV: *Otiosa porro amatorum manus facile lasciuiunt.*

MILITIS OTIVM, ALIORVM OMNIVM CIRCA QVOS AGVNT NEGOTIVM.

Caput XXXIX.

SVMMVLA.

Germanorum iuuentus extra fines suos latrocinabatur; desidiâ minuendæ caussa. pr.

Homines enim nihil agendo, male agere discunt; præcipuè verò militares. ibidem.

Vnde factum vt perpetuò distinerentur, non magis corporis confirmandi, quàm animi gratia. §. 1.

Seditionibus certè nouisq; rebus indulget miles non detentus expeditionibus. §. eod. & 2.

Vt contra, innocentissime is agit, cui non vacet lasciuire ob exercitia crebriora. §. 3.

Hinc & reges copiis suis nullam vnquam induisere quietem. §. 4.

Etiam in pace eis vsi, &c. ibidem & 7.

Ita quidem vt cum hostem non haberent, eum vel facerent, vel quærerent. §. 4. 5. & 6. & 9 fine.

Otii malum, & pacis tempore, & belli. §. eod.

Periculis externis cessantibus, exoritur domi seditio ciuilis. §. 7.

Patefactum id aliquammultis exemplis. §. eod. & 8.

Consilium inde Metelli, ne exscinderetur Carthago, eos scilicet fortitudinis Romanæ. §. 8.

Cui dum non obtemperatur: Roma sine hoste passa est hostilia, cladisq; sibi accersiit caussas nimia felicitate. §. 8 & 9.

Gymnasia cur instituta Athenis. §. 9.

Prudentis reipub. præsides semper alunt aliquâ externorum bellorum semina, ne laborent domesticis §. 7. & 9.

REFERT de Germanis Cæsar libro 6 Gall: *Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extrà fines cuiusque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ caussa fieri prædicant.* Ratio quantiuis pretii. præstat enim damnum inferre vicinis nihil ad se pertinentibus, quàm ipsi sibi. quorum alterutrum necesse est fiat ab homine otioso. Nec quicquam verius illo Columellæ libro 11. capite 1: *Nihil agendo, homines malè agere discunt.* Et ita quidem, vt affirmet D. Ioh. Chrysostomus Homilia 36. in Matthæum: *Omnium vitiorum quasi magistra quædam atque origo est otiositas.* Inprimis verò militibus, hominum generi ante sacramentum, aut moribus corrupto, aut certe minimè desidi; ideoque vel ex consuetudine, vel ex insolentia peccaturo. Certè nihil crebrius obuiam in historiis, quàm rebus prolatis desciuisse à disciplinâ armatos. Apud vnum Tacitum occurrit de Pannonicis legionibus lib. 1: *Ob iustitium aut gaudium intermiserat solita munia. Eo principio lasciuere miles, discordare, pessimi cuiusque sermonibus præbere aures: denique luxum & otium cupere; disciplinam & laborem aspernari.* De Germanicis, eodem libro: *Iisdem æstiuis, in finibus Vbiorum habebantur, per otium aut leuia munia. Igitur audito fine Augusti, vernacula multitudo nuper acto in vrbe dilectu, lasciuiæ sueta, laborum intolerans, implere ceterorum rudes animos: venisse tempus &c.* De Syriacis, libro 13 Annal. *Corbuloni plus molis aduersus ignauiam militum, quam contra perfidiam hostium fuit. Quippe Syria transmotæ legiones, pace longa segnes, munia Romanorum ægerrimè tolerabant.* De Britannicis, in vita Agricolæ: *Sed discordiâ laboratum, cum assuetus expeditionibus miles otio lasciuiret.* & mox ibidem: *Eadem inertia erga hostes similis*

§ 1. *petulantia castrorum.* Et vero militem perpetuo distinendum non magis corporis caussâ quàm animi, facilè persuademus his Polybii libro 1: *Vt in Siccam traducti sunt milites, licentius iam per otium atque socordiam vitam agebant: id quod in exercitu perniciosissimum est, & ferè ac solum, vt ita dicam, fons atque origo seditionum omnium.* Neque aliter opinatum Iphicratem, credendum est Polyæno libro 3: *Si bellum non esset, semper aliquid negotii dedit; & iussit aut cuniculos in terram agere, aut fossas ducere, aut arbores secare, aut castra transferre, aut vasa transmutare: quod in otio nouas res moliri existimaret.* Eiusdem sententiæ D. Augustus, de quo Velleius libro 2: *Ne res disciplinæ inimicissima etiam, corrumperet militem, crebris in Illyrico Dalmatiaque expeditionibus, patientiâ periculorum belliquc experientiâ durabat exercitum.* Hinc & illa passim apud Curtium, libro quidem 6: *Igitur ne in seditionem res verteret, otium interpellandum erat:* Libro vero 7: *Seditiosaque voces referebantur ad regem. queis ille haud sanè motus, satuque prudens otii vitia negotio discuti &c.* Libro denique 8: *Sed ne otium serendis rumoribus natum aleret, in Indiam mouit, &c.*

§ 2. Ex quibus liquet de veritate sententiæ, qua vsus Seneca Epist. 56: *Magni Imperatores cùm malè parere militem vident, aliquo labore compescunt, & expeditionibus detinent. Nunquam vacat lasciuire districtus: nihilque tam certum est, quàm otii vitia negotio discuti.* Prudenter Vegetius libro 3. capite 4: *Interdum mouet tumultum ex diuersis locis collectus exercitus; & cùm pugnare nolit, irasci se simulat cur non ducatur ad bellum: quod ii præcipue faciunt, qui in sedibus otiose delicateque vixerunt.* Nec absurde Germani apud Tacitum libro 2. Annal: *Hostes esse Romanos Variani exercitus fugacissimos, qui ne bellum tolerarent, seditionem induerint.* Eodem iudicio & ipsemet Cornelius de Germanico exercitu, sub finem libro 2. Histor: *Non vigor corporibus, non ardor animis lentum & rarum agmen, & fluxa arma; segnes equi, impatiens solis, pulueris, tempestatum: quantumque hebes ad sustinendum laborem miles, tanto ad discordias promptior.* Nec alia censura eodem libro: *Ad postremum Valens è petulantiâ etiam perfidiam suspectabat.* Quæ verba vicem præstant interpretis aliis illis, fine eiusdem libri: *Accedebat huc Cacinæ ambitio vetus, torpor recens, nimia fortunæ indulgentia soluti in luxum: seu perfidiam meditanti infringere exercitus virtutem inter artes erat.* Etiam Salustius in Iugurthina de Metello: *Sed vbi in Africam venit, exercitus ei traditur à Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens: lingua quàm manu promptior; prædator ex sociis, & ipse præda hostium, sine imperio & modestia habitus.*

§ 3. Probè igitur inter alia Xenophon in Hierone: *Nam & prouentus augerentur, & modestia multo magis occupationum comes esset: ne dicam, etiam facinora minus in iis, qui opus faciunt, existere.* Quod & ipsum acutè sensit Tacitus libro 1. Histor. de exercitu Britannico: *Non sane aliæ legiones per omnes ciuilium bellorum motus innocentius egerunt: seu quia procul, & Oceano diuisæ: seu crebris expeditionibus doctæ hostem potius odisse.* Cuius vltima curiose explicuit Xenophon libro 3. Cyropæd. *De caussis hisce iam aliquid eorum gerere cupiebat, quæ aduersus hostem suscipi solent. Intelligebat enim, in cunctationibus plerumque ducibus copiam m... etiam præclare parata labefieri & mutari. Videbat item plerosque milites ambitione ductos, in iis de quibus erant inter ipsos certamina, sibi mutuo inuidere. Quare hac quoque de caussa quam primum eos in hosticum educere volebat. Nam pericula communia beneuolentiam inter commilitones mutuam excitant; ad quæ vbi peruentum est, nemo alius, quibus ornatissima sunt arma, nemo gloriæ cupidis inuidet: sed potius, & collaudant, & complectuntur huiusmodi sibi similes, quod eos secum in iuuanda publica re coniunctos existimant.*

§ 4. Eosdem mores durare etiam militibus, bello iam finito, ratio ipsamet dictat. Vnde narratur de Dionysio Iustini libro 20: *Graue otium regno suo, periculosamque desidiam tanti exercitus ratus, copias in Italiam traiecit: simul vt militum vires continuo labore acuerentur, & regni fines proferrentur.* Deque Antiochi fratre idem Trogi decurtator libro 35: *Demetrius occupato Syriæ regno, nouitati suæ otium periculosum ratus, ampliare fines regni & opes augere, finitimorum bellis, statuit.* Quibus adhærent ista Plutarchi in vita alterius Demetrii: *Hinc in Macedoniam regressus, & neque ipse ad quietem natus, atque Macedonas considerans magis sibi in expeditionibus audientes, domi verò seditiosos & nouarum rerum esse cupidos, mouit in Ætolos.* Quin eandem istam quietem omnium hominum generi pestiferam esse etiam extra bellum, inculcant passim scriptores rerum memorabilium. Hinc pronuntiat constanti asseueratione Iulius Cæsar apud Dionem libro 38: *Ac quamuis tranquillus status ne priuatim quoque sine industria conseruari potest, tamen cui minimum sit negotiorum is maximè tutus habetur. Ciuitas autem, præsertim si quem obtinet dominatum, hac ratione absque mora pessum ierit. Quod non ab homine ita institutum, sed ab ipsa naturæ lege sancitum, ita semper se habuit habetque adhuc, & habebit etiam quamdiu genus humanum durauerit.* Quod ipsum, mirum est nisi hauserit ab vberibus prudentis illius Deæ, à quibus ante etiam Alcibiades; quem sic audire est orantem Thucydidi libro 6: *Et Remp. si quiescat, ipsam suis ipsius opibus attritum iri, vt quælibet alia, & futurum, vt omnium disciplina in ipsa consenescat: sed si si bella gerat, peritiam sibi semper adiuncturam, & vsum adepturam; quo non verbis at factis potius propulsare possit. In summa vobiscum ita sentio, ciuitatem negotiosam, si negotium cum otio commutet, meo iudicio confestim euerti: & illos homines tutissime degere vitam, qui præsentibus, institutis, legibusque quamuis sint deteriores, in ciuitatibus minime discordes viuunt.*

§ 5. Nutritus eodem lacte Quintius Cos. qui sic inter alia alloquitur Quirites libro 3. Liuii: *Sedemus desides domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsenti pace læti: nec cernentes ex otio illo breui multiplex bellum rediturum.* In cuius sententiam, si non pedibus, at animis abiit Annibal, cuius hæc vox Liuii libro 30: *Nulla magna ciuitas diu quiescere potest. si foris hostem non habet, domi inuenit. vt prævalida corpora ab externis caussis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur.* Eidem assensum præbuit Senator Romanus apud Val. Maximum libro 7. capite 2: *Ap. Claudium crebro solitum dicere accepimus, negotium populo Roman. melius quàm otium committi: non quòd ignoraret quàm iucundus tranquillitatis status esset, sed quod animaduerteret præpotentia imperia agitatione rerum ad virtutem capessendam excitari, nimia quiete in desidiam resolui. Et sane negotium nomine horridum ciuitatis nostræ mores in suo statu continuit, blandæ appellationis quies plurimis vitiis respersit.* Approbè, ideoque ceu tubæ sonitu intonat Quintilianus Declamat 4: *Pax est quæ nos deprehendit: cum iusta grassandi materia consumpta est, in facinus necesse est otiosus ardor erumpat.* Nec leuiore vocalitate Aristoteles libro 7. Politic. capite 15: *Fortitudine igitur, & laborum tolerantiâ opus est in occupatione & negotio: Philosophia autem in otio & quiete: temperantiâ vero & iustitia in vtroque tempore: sed magis tamen in pace & otio. Nam bellum quidem iustos & temperanteis esse cogit: rerum vero secundarum tranquillitas ac iucunditas otiumq; cum pace coniunctum petulanteis & contumeliosos reddit potius. Multa igitur iustitia, multaque temperantia iis opus est, qui optime rem gerere videntur, quiq; rebus omnibus, quæ fortunatæ habentur, perfruuntur: vt si qui sunt, quemadmodum fabulantur poetæ, in insulis fortunatis. Hi enim tanto magis Philosophiam & temperantiam & iustitiam requirent, quanto magis in talium rerum copia & libertate otiosè viuunt. Quamobrem igitur eam quæ beata & bona futura est, ciuitatem, his virtutibus oporteat esse præditam, in promptu est. Nam cum turpe sit non posse bonis vti, tũ multo turpius est in otiosa vita non posse vti; sed occupatos quidem, & bellum gerenteis, se præbere viros bonos: pacem agitanteis verò, & otio diffluenteis, mancipiorum similes esse.*

§ 6. Hæc cum ita sint, rẽ minime fatuam executus est tyrannus Athenarum, de quo Ælianus libro 9. Var. Histor. capite 25: *Pisistratus cum in regnum esset euectus, accersi iubebat eos qui in foro otiando tempus tererent: & interrogauit, num quæ causa esset ipsis in foro oberrandi. simulque dicebat: Si tibi boues aratores mortui sunt, de meo cape rursus alios, atque ad labores te con-*

Te confer. Sin egenus & inops es seminum, de meo dentur tibi: vetitus, ne horum otium, insidias aliquas pareret. Exque his liquet sensus verborum Plinii libro 36. cap. 12. *Pyramides in Ægypto, regum pecuniæ otiosa ac stulta ostentatio. quippe cum faciendi eas caussa à plerisque tradatur, ne pecuniam successoribus aut æmulis insidiantibus præberent, aut ne plebs esset otiosa.* Haud igitur videri debet laus vulgaris, qua afficiunt Athenienses legati Corinthiorum, Thucididis libro 1: *Rebusque patris minimum fruuntur, quia quærere semper student, & diem festum nihil aliud esse putant, quam conficere quæ conducunt, & otium iners plus mali afferre quam laboriosum negotium. Quare si quis paucis rem totam complexus, eos dixerit ita natos esse, vt neque ipsi velint, neque alios mortales quiescere sinant, is verum dixerit.* Nam sane ipsamet pandebat Veritatis ac Prouidentiæ penetralia, cum diceret Dionys. Halicarnassæus lib. 8. Antiq. Roman: *Ita certe in omnibus locis tam Græcarum quā barbararum gentium vsu venit, vt cessantibus externis periculis intestinæ domi seditiones exoriantur: sed maxime id accidit in populis bellicæ ærumnosæque vitæ assuetis, partim libertatis, partim imperii desiderio. ægre namque continere se possunt ingenia cupiditatibus assuefacta, si prohibeantur à consuetis exercitiis: & ideo prudentes reipublicæ præsides semper alunt aliqua externorum bellorum seminaria; satius ducentes foris conflictari quam domi.* Bello autem certatum inter gentes cessante bello: haud opus probare. cuncta id clamant. Tacitus vnus, nunc de Sueuis & Cheruscis lib. 2. Annalium: *Nam discessu Romanorum, ac vacuo externo metu, gentis assuetudine, & tum æmulatione gloriæ, arma in se verterant.* Vnde de iisdem consilium Tiberii libro 1. Annal: *Posse & Cheruscos ceterasque rebellium gentes, quando Romanæ vltioni consultum est, internis discordiis relinqui.* Sed & idem Tacitus de aliis adhuc Germanis, libro de Moribus German: *Iuxta Tencteros Bructeri olim occurrebant: nunc Chamauos & Angriuarios immigrasse narratur, pulsis Bructeris, ac penitus excisis; vicinarum consensu nationum. seu superbiæ odio, seu prædæ dulcedine, seu fauore quodam erga nos Deorum. Nam ne spectaculo quidem prœlii inuidere. super LX. millia non armis telisque Romanis, sed quod magnificentius est, oblectatione oculisque ceciderunt. Maneat quæso duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui: quando vrgentibus imperii fatis nihil iam præstare fortuna maius potest, quam hostium discordiam.* Quod votum etiamnum hodie durare videtur, adeo se etiamnum quoque Germania odit, *& ipsa viribus ruit suis.* Sapienter itaque sermocinatur Val. Maximus libro 7. cap. 2: *Q. quoque Metelli cum grauis, tum etiam alta in senatu sententia: qui deuicta Carthagine, nescire se, illa victoria bonine plus an mali Reipubl. attulisset, asseuerauit. Quoniam vt pacem restituendo profuisset; ita Annibalem submouendo, nonnihil nocuisset. Eius enim transitu in Italiam, dormientem iam populi Romani virtutem excitatam: metuique debere, ne acri æmulo liberata in eundem somnum reuolueretur. In æquo igitur malorum posuit, vri tecta, vastari agros, exhauriri ærarium, & prisci roboris neruos hebetari.* Et hinc querela tum Salustii bello Iugurth: *Ante Carthaginem deletam: populus, & Senatus Romanus, placide, modesteque inter se Rempublicam tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter ciues erat: metus hostilis in bonis artibus ciuitatem retinebat. Sed vbi illa formido mentibus decessit, scilicet ea, quæ secundæ res amant, lasciuia atque superbia incessere. Ita, quod in aduersis rebus optauerant, otium postquam adepti sunt asperius, acerbiusque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem in superbiam, plebes libertatem in libidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partes abstracta sunt: Respublica, quæ media fuerat, dilacerata est.* Tum Paterculi, statim fronte libri 2: *Remoto Carthaginis metu, sublataque imperii æmula; non gradu, sed præcipiti cursu à virtute descitum, ad vitia transcursum; vetus disciplina deserta, noua inducta; in somnum à vigiliis, ab armis ad voluptates, à negotiis in otium conuersa ciuitas.* Et post pauca: *Hoc initium in vrbe Roma ciuilis sanguinis gladiorumque impunitatis fuit. inde ius vi obrutum, potentiorque habitus prior; discordiæque ciuium, antea conditionibus sanari solitæ, ferro diiudicatæ; bellaque non caussis inita, sed prout eorum merces fuit.* Sicuti & quæ in vnum quasi lectum compingendia verbis Senecæ Epistol. 91: *Bellum in media pace consurgit. & auxilia securitatis in metum transeunt; ex amico inimicus, hostis ex socio. In subitas tempestates hibernisque maiores agitur æstiua tranquillitas. sine hoste patimur hostilia; & cladis caussas si alia deficiunt, nimia sibi felicitas inuenit.* Quod ipsum probissime animaduertit Onomademus apud Plutarchum cap. 42. præceptis reipublicæ gerendæ, qui *cum in Chio orta seditione à potentiore staret parte, hortatus est socios, ne omnes aduersarios eiicerent, sed quosdam in ciuitate relinquerent. dicebat enim alioqui periculum fore, ne omnibus inimicis sublatis cum amicis extituræ ipsis essent controuersiæ.* Ne id autem putemus hominis morbum tantum; audiamus Columellam lib. 9. cap. 15. rei rust: *Nec ad excidionem genus fucorum interimenda est, ne apes inertia laborent; quæ cum fuci aliquam partem cibariorum absumunt, sarciendo damna fiunt agiliores, &c.* Quocirca inter alias caussas, ideo etiam gymnasia à se Athenis instituta fatetur Solon apud Lucianum περὶ γυμνασίων: *Porro autem in pace longe melioribus illis vtimur, de nulla re turpi ac flagitiosa contendentibus. neque ob inertiam ad mutuo inferendam iniuriam se conuertentibus, sed circa ista versantibus, inque his ipsis exercitiis occupatis existentibus.* Imo bellum ideo de industria arripuisse Romanos declarat Plutarchus in Camillo. locutus enim de obsidendis Faliscis subiicit: *Quamquam autem capi vrbem haud procliue erat, nec breuis esse perspiceret spatii, parabat versare tamen ciues & destinere, ne domi resides, tribunorum plebis intenderent concionibus & seditionibus. Quo remedio fere semper vtebantur, medicorum more, ad motus turbulentos ex ciuitate propellendos.*

§7. (margin, at "sinant, is verum dixerit")

§8. (margin, at "odit, & ipsa viribus ruit suis")

§9. (margin, at "Quod ipsum probissime")

TACITVS libro II. Histor. cap. XVIII: *Fit temeritatis alienæ comes Spurinna, primo coactus, mox velle simulans, &c.*

NEVTRALES MEDIIQVE, AB VTRAQVE PARTE MALE ACCIPI NECESSE EST.

Caput XL.

SVMMVLA.

Neutralem in seditione Solon esse voluit neminem. pr.
Eius ratio probata atq; explicata Gellio. §. 1.
Improbata vero Plutarcho. §. 2.
Sed tamen minus caute. hominum enim philautia nemini acquiescit amico, qui non in omnibus per omnia ipsi adsentiatur. §. eodem.
Itaque qui non est inimicus inimici mei, statim etiam putatur inimicus. ibid.
Certe medios se gerentes neutrius partis vel tenere vel iniregratiam, exempla probant. §. 2.
Adeo quidem vt ab vtrisque male tractarentur. §. 3.
Tanquam qui nusquam stabili gratia, euentum expectauerint, adplicantes consilia sua fortunæ. §. 4.
Ergo insaniendum sano cum insanientibus. ibid.
Vt feliciter fecit vtriusque partis bono senatur Pacuuius Calauius. §. 5.
Vt Archelaus rex. §. 6.
Rationes ei rei productæ. §. 7.
In opus vero deducta à principe Treuirorum, à Spurinna, à Tullio, &c. §. 8.
Dauid Chusim à se ad filium ablegat, vti resistat consiliis Achitophelis §. 9.
Flagitia & scelera iis locis fere vigent maxime vbi nemo conspicitur alicuius virtutis auctoritatisque. §. 18.

VEREBANTVR inscribi columnæ aureæ, & literis quidem gemmeis, tum lex Solonis, tum interpretatio eius. de quo vtroque sic Gellius libro 2. Noct. Att. cap. 12: *In legibus Solonis illis antiquissimis, quæ Athenis axibus ligneis incisæ sunt, quasque latas ab eo Athenienses, vt sempiternæ manerent, pœnis & religionibus sanxerant, legem esse Aristoteles refert scriptam ad hanc sententiam: Si ob discordiam dissensionemque seditio atque discessio populi in duas partes fieret, & ob eam caussam irritatis animis vtrinque arma caperentur pugnareturque. tum qui, in eo tempore in eoque casu ciuilis discordiæ, non alterutræ parti sese adiunxerit, sed solitarius separatusque à communi malo ciuitatis secesserit, is domo, patria, fortunisque omnibus careto; exul extorrisque esto. Cum hanc legem Solonis singulari sapientia praditi legissemus; tenuit nos grauis quædam in principio admiratio requirentes, quam ob caussam dignos esse pœna existimauerit, qui se procul à seditione & ciuili pugna remouissent. Tum, qui penitus atque alte vsum ac sententiam legis inspexerat, non ad augendam sed ad desinendam seditionem legem hanc esse dicebat; & res prorsum se sic habet. nam si boni omnes, qui in principio coercendæ seditioni impares fuerint populumque partitum & amentem non deterruerint, ad alterutram partem diuisi sese adiunxerint: tum eueniet, vt cum socii partis seorsum vtriusque fuerint, eoque partes ab iis vt maioris auctoritatis viris temperari ac regi cœperint, concordia per eos potissimum restitui conciliariq; possit; dum & suos apud quos sunt, regunt atque mitificant, & aduersarios sanatos magis cupiunt quam perditos. Hoc idem Fauorinus philosophus inter fratres quoque aut amicos dissidentes oportere fieri censebat; vt, qui in medio sunt vtriusque partis beneuoli, si in concordia annitenda parum auctoritatis quasi ambigui amici habuerint, tum alteri in alteram partem discedant; ac per id meritum viam sibi ad vtriusque concordiam muniant. Nunc autem pleraque, inquit, pars vtriusque amici, quasi probe faciant, duo litigantes destituunt & relinquunt: deduntque eos aduocatis maleuolis aut auaris, qui lites animasque eorum inflamment, aut odii studio aut lucri.* Sic Gellius: quæ eadem haud obuersabantur memoriæ Plutarcho, cum immisceret præceptis Reipubl. gerendæ: *Qui apum curæ atque educationis periti sunt, eum aluearium maxime sanas & feliciter agentes apes putant habere, ad quem strepitus est tumultusque plurimum. At vero is, cui deus rationis donati ac ciuilis examinis curam imposuit, tranquillitate præcipue & placiditate populi felicitatem æstimans, Solonis reliqua & probabit & pro viribus imitabitur: id tamen in dubium vocabit, admirabiturque, quid in mentem illi venerit vt legem ferret, qua qui seditione in ciuitate exorta neutri parti se adiunxisset, infamia notatur. Nam neque in corpore è morbo ad sanitatem redeundi initium fit ab vna correptus morbo membris, sed tum, cum recte valentium partium temperies prævalens id quod naturæ repugnabat depellit: & in populo non atroci neque exitiosa seditione conturbato, sed quæ componatur, sub eius finem maxime necesse est vt quod incorruptum ac sanum mansit, multum contemperetur, adsit, atque vna habitet. ad hoc enim confluit quidquid sanorum hominum est idem sentiens, eorumque vis etiam per eos diffunditur qui viriati fuerant. Ac ciuitates in vniuersum seditionibus conturbatæ, funditus pereunt, nisi aliqua foris ingruente necessitate, malisque castigatæ, vi ad sanitatem redigerentur. Neque vero decet in seditione nullo mali sensu, nullo dolore perculsum sedere, ac suam perturbationis vacuitatem, vitamque ociosam & beatam prædicare, interim aliorum erroribus delectari: sed hic maxime Theramenis induendus est cothurnus, ita ut vtraque cum parte conferendus sermo, vt neutri te aggreges. Existimaberis enim non eo, quod nullius faciundæ iniuriæ socium te geras, alienus à ciuibus, sed ob auxiliationem omnibus esse communis: neque inuidebitur tibi si non venias in partem calamitatis, cum videare omnium ex æquo sortem dolere.* Pie ille quidem magis, quam circumspecte. Si enim libuisset descendere in hominum ingenia, quæ habebat exploratissima, haud eum latuisset tali esse philautia; vt refugiant amicitiam eorum, qui non eadem omnia sentiant quæ ipsi; non in seriis modo, sed & in ludicris. Mire sibi temperat Tullius oratione pro Plancio, ne offendat M. Laterensem; sed aut cuncta me fallunt, aut inimicitiam ipsius incurrit, dum caussam agit competitoris Plancii. Verissime enim idem Cicero ibidem: *Vetus est lex iustæ veræque amicitiæ, vt idem amici semper velint: neque est vllum certius amicitiæ vinculum, quam consensus & societas consiliorum & voluntatum.* Nec minus vere Saluianus libro 8. de Gubernatione Dei: *Maxima caussa est discordiarum diuersitas voluntatum: quia fieri aut omnino non potest, aut vix potest, vt eam rem in alio quisquam diligat, à quo ipse dissentit, &c.* Hinc ceu de re ad miraculum accedente Æmilius Probus de Pomponio Attico: *Vtebatur intime Hortensio, qui illis temporibus principatum eloquentiæ tenebat: vt intelligi non posset vter eum plus diligeret; Cicero an Hortensius: & id quod erat difficillimum efficiebat, vt inter quos tantæ laudis esset æmulatio, nulla intercederet obtrectatio, essetque talium virorum copula.* Iterum adhuc, de eodem, participante se D. Augusto & M. Antonio, non sine summa vtriusque dignatione, ita subiicit: *Hoc quale sit, facilius existimabit is, qui iudicare poterit, quantæ sit sapientiæ, eorum retinere vsum beneuolentiamque, inter quos maximarum rerum non solum æmulatio, sed obtrectatio tanta intercedebat, quantum fuit incidere necesse inter Cæsarem atque Antonium, cum se interque Principem, non solum vrbis Romanæ, sed orbis terrarum esse cuperet, &c.* Ex quo liquet perpaucorum esse ita se gerere in isto biuio, vt vtrique satisfacias, imo vt vel alterutri. Sane vtrumque fere offendi ab his ambidextris, satis superque detegunt naufragia eorum longe lateque sparsa passim inter populos. Speciminis quidem caussa, ecce nobis nascente Republ. Romanorum Seruilium; quem hoc elogio impertit lib. 2. Liuius: *Ita medium se gerendo, nec plebis vitauit odium, nec apud Patres gratiam iniit. Patres mollem Consulem & ambitiosum rati, plebs fallacem: breuique apparuit æquasse eum Appii odium.* Nec melius fatum, senescente Republica Liuii Drusi. De eo enim ita Paterculus libro poster: *In iis ipsis quæ pro Senatu moliebatur Senatum habuit aduersarium; non intelligentem, si qua de plebis commodis ab eo agerentur, velut inescandæ illiciendæque multitudinis caussa fieri, vt minoribus perceptis maiora permitteret. Denique ea fortuna Drusi fuit, vt malefacta collegarum, quam eius optime ab ipso cogitata, Senatus probaret magis; & honorem qui ab eo deferebatur sperneret: iniurias quæ ab aliis intendebantur æquo animo reciperet, &c.* Eodem laborasse infortunio ipsas etiã vrbes, probat Massilia, quam ita taxat idem Velleius libro. 2: *Festinationem itineris eius aliquamdiu morata Massilia est; fide melior, quam consilio prudentior; intempestiue principalium armorum arbitria captans. quibus ii se debent interponere, qui non parentem coercere possunt.* De Milesiis sic quoque refert Arrianus lib. 1. Exped. Alexand. cap. 30: *Inter hæc Glaucippus, vnus ex Milesiensium primoribus, ad Alexandrum à populo & mercenariis, quibus potissimum vrbs commissa erat, missus, exponit velle Milesios muros ac portus Alexandro & Persis communes præbere, vtque obsidionem ea conditione soluat. Alexander Glaucippo, &c.* adeatur locus. aduersatus enim Macedo hanc conditionem, institit vrbis expugnationi. Idem, malum experta Tyrus, *facilius societatem Alexandri acceptura, quam imperium*, vt loquitur Curtius libri 4. cap. 11. qui legendus. Ipsique mei quiritantur Rhodii, libro Liuii 45: *Hoc enim legatos vtroque de pace mittendo consecuti sumus; vt nec ab vtraque parte gratiam iniremus; ab altera etiam crimen & periculum esset, &c.* Sed & ante de sui æui Græcis Thucydides lib. 3: *Ciues vero, quotquot inter vtrosque erant medii, hi, vel quod illos non adiuuarent, vel propter inuidiam, quod ipsi calamitatum essent immunes, ab vtraque factione penitus perdebantur.* Etiam de Romanis bello ciuili Cæsaris ac Pompeii, tradidit Dio Cassius lib. 41: *Qui vero ad vrbem liberos vxoresque suas & pretiosissima quæq; reliquissent, videbantur quidem illi spem redeundi in patriam habere aliquam: verum longe quam cæteris difficilior ipsis discessus erat, ab iis quæ homines clarissima habent, diuulsis; duplicique, & inter se quam maxime contrariæ fortunæ expositis. Quia enim coniunctissimos suos in potestatem hostis dedissent, videbant se, si in*

§ 1. § 2. § 3.

si in bello parum strenuos sese gessissent, in periculo vitæ futuros: sin strenui fuissent, illis priuatum iri: adhac neutrum se amicum, vtrumque infensum habituros: Cæsarem, quod non ipsi quoque Romæ mansissent: Pompeium, quod non omnia secum abduxissent. Ita hi sententiis votisque & spe alternantes, corporibus à suis summe necessariis diuulsi, animus in duas partes distrahebantur. Recte. Nam etsi extet inter Ouidiana dictum Phœbi ad filium: *medio tutissimus ibis*, heîc tamen minime locum habet. Strenua voce profert Aristhenes, apud Liuium lib. 32: *Nam quod Cleomedon modo tanquam mediam, & tutissimam vobis viam consilii, vt quiesceretis, ab stineretisque armis ostendebat ea non media, sed nulla via est. etenim præterquam quod aut accipienda, aut aspernanda vobis Romana societas est: quid aliud quam nusquam gratia stabili, velut qui euentum expectauerimus, vt fortunæ applicaremus nostra consilia, præda victoris erimus? Nolite si quod omnibus votis petendum erat, vltro offertur, fastidire. non quemadmodum hodie vtrumque vobis licet, sic semper liciturum est. nec sæpe, nec diu eadem occasio erit. Liberare vos à Philippo iam diu magis votis, quam armis audetis. sine vestro labore & periculo, qui vos in libertatem vindicarent cum magnis classibus exercitibusque mare traiecerunt. hos si socios aspernamini, vix sanæ mentis estis: sed aut socios, aut hostes habeatis oportet.* Nec leuiore oris spiritu eidem Achæorum concilio ingeminat Quintius, Liuii libro 25: *Nam quod optimum esse dicant, non interponi vos bello: nihil tam vanum, imo tam alienum rebus vestris est quippe sine gratia, sine dignitate præmium victoris eritis.* At, durante adhuc bello, sæpe queremini cum Cydippe Ouidiana:

vos pace mouetis
Aspera submota prœlia. plector ego.

Tale quid certe suo æuo expertus D. Nazianzenus, si modo verbis eius fides, Oratione 14. vbi est: *Quicumque autem paci student, mediosque se profitentur, ab vtrisque male mulctantur, vtpote qui vel contemptui sint, vel etiam bello lacessantur. A qua parte cum nos quoque hodierno die stemus, qui hæc reprehendimus, ac propterea cathedram certaminis & inuidiæ plenam accepimus, haud mirandum erit, si ab vtriusque conteramur, ac post multos labores & sudores de medio submoueamur, vt sublato intermedio pariete atque omni obstaculo, cominus iam atque omni animorum impetu sese mutuo conuulnerent.* Quin imo vt optime vobiscum agatur, repræsentabitis Idam, cuius in Lapitharum tumultu sic meminit Naso lib. 5. Metam. vers. 90.

Nec Phineus ausus concurrere comminus hosti,
Intorquet iaculum; quod detulit error in Idam,
Expertem frustra belli, & neutra arma secutum.
Ille tuens oculis immitem Phinea toruis,
Quandoquidem in partes, ait, abstrahor, accipe Phineu,
Quem fecisti hostem: pensaq; hoc vulnere vulnus.
Iamq; remissurus tractum de vulnere telum,
Sanguine defectos cecidit collapsus in artus.

Actum denique, vel vindictæ caussa atque in mortis solatium, partes sequi gestietis, cum nimis serum erit. O miseram gentem!

Tum tua res agitur paries cum proximus ardet.

Cognosce igitur te ipsam; & vel oculis opertis aggregare parti potiori. serioque dictum putes: *Qui cum insanis non insanit, is insanit.* Tale aliquid profecto patriæ bono fecit Pacuuius Calauius. Audite modo lepidam fabulam verbis Liuii libro 23: *Cum mallet incolumi, quam euersa Republica dominari, nullam autem incolumem esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua & senatum seruaret, & obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato senatu, cum sibi defectionis ab Romanis consilium placiturum nullo modo, nisi necessarium fuisset, præfatus esset: quippe qui liberos ex Appii Claudii filia haberet, filiamque Romam nuptum Liuio dedisset: ceterum maiorem multo rem magisque timendam instare. non enim per defectionem ad tollendum ex ciuitate senatum plebem spectare: sed per cædem senatus vacuam Rempublicam tradere Annibali ac Pœnis velle. eo se periculo posse liberare eos, si se permittant sibi, & certaminum in Republ. obliti credant. Cum omnes victi metu permitterent: claudam in curia vos, inquit, & tamquam & ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia quibus nequicquam aduersarer, viam saluti vestræ inueniam. in hoc fidem quam vultis ipsi, accipite. Fide data egressus, claudi curiam iubet, præsidiumque in vestibulo relinquit, ne quis adire curiam iniussu suo, neue inde egredi posset. Tunc vocato ad concionem populo: Quod sæpe, inquit, optastis Campani, vt supplicii sumendi vobis ex improbo ac detestabili senatu potestas esset, eam nunc non per tumultum expugnantes domos singulorum, quas præsidiis clientium seruorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam. Clausos omnes in curiam accipite: solos, inermes: nec quicquam raptim, aut forte temere egeritis. de singulorum capite vobis ius sententiæ dicendæ faciam, vt quas quisque meritus est, pœnas pendat. Sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, vt potiorem ira salutem atque vtilitatem vestram habeatis. Etenim (vt opinor) odistis senatores. nam senatum omnino non habere non vultis. quippe aut rex. quod abominandum, aut quod vnum liberæ ciuitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ sunt vobis, vt & veterem senatum tollatis, & nouum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo, de quorum capite vos consulam: quod de quoque censueritis, fiet. Sed prius in eius locum virum fortem ac strenuum nouum senatorem cooptabitis, quam de noxio supplicium sumatur. Inde consedit. & nominibus in vrnam coniectis citari quod primum forte nomen excidit, ipsumque è curia produci iussit. Vbi auditum est nomen, malum & improbum pro se quisque clamare, & supplicio dignum. Tunc Pacuuius: video quæ sententia de hoc sit data, eiicitur pro malo atque improbo. bonum senatorem & iustum eligite. Primo silentium erat, inopia potioris subiiciundi; deinde cum aliquis omissa verecundia quempiam nominasset, multo maior extemplo clamor oriebatur, cum alii negarent nosse, alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam, & pudendæ artis aut quæstus genus obiicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio senatore factum est. vt ipsius pœnitere homines appareret; quem autem in eius substituerent locum, deesse. quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos & multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis qui primi memoriæ occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse, iubentesque senatum ex custodia dimitti. Hoc modo Pacuuius, cum eius noxium vitæ beneficio senatum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine armis iam omnibus concedentibus dominabatur.* Sed & optime cessit electio partium Archelao, vt his verbis refert Iosephus libro 16. Antiq. cap. 12. *Dum ita Herodes animo angitur, Archelaus Cappadocum Rex de filia & iuuene genero sollicitus, tum amici quoque vicem miserans inuoluti tam perplexis & turbatis negotiis, officii sui putauit profectionem ad eum suscipere. Quem vbi sicut audierat affectum inuenit. importunam rem putauit si obiurgaret ac temeritatis & nimiæ credulitatis argueret. fore enim vt ille, ex aduerso contendens, & excusare se studens, exacerbaretur amplius. Quapropter aliam rationem commentus est qua res affectas componeret, indignatione versa in iuuenem, asserens Regem nihil præter æquitatem, sed omnia recte fecisse: se quoque diremptorum illud coniugium, ac ne filiæ quidem parsurum, si sceleris conscia non fecisset indicium. Tum Herodes vbi præter opinionem vidit hominem pro se læso tam grauiter excandescere, asperitate remissa, & factum suum iusta æstimatione volens expendere, paulatim ad paternos affectus rediit. Iamque vtroque flexo ad misericordiam, quoties aliquis obiecta à iuuene crimina refelleret, ad iram commouebatur Rex: postquam vero Archelaum quoque accusationem aggredi vidit, lacrymis affectum prodens, rogabat illum ne nimium indulgeret iræ, neue propter iuuenis erratum coniugium dirimeret. Tum Cappadox nactus eum iam mitiorem, cœpit, &c.* Nec ab hac vtili simulatione abhorrere Plutarchum, fidem faciunt ea quæ scripsit inter præcepta Reipubl. gerendæ: *Verum cum multitudini suspecta est actio aliqua magna & salutaris, non expedit vniuersos tamquam ex composito ad vnam eamdemque dicendam sententiam venire: sed duo vel tres facta dissen-*

discessione placide contra amicum dicant, ac tandem veluti conuicti à sua sententia discedant. sic enim vna in sententiam propositam populus ab iis perducitur, dum eos vtilitate moueri existimat. Nec alterius videantur consilii, quæ ponit circa eiusdem tituli finem: *Ergo ex officio ciuilis viri subiectis rebus hoc vnum ei restat, quod nulli alteri bono præstantia cedit, vt ciues suos concordia, mutuaque amicitia inter sese vti doceat, lites, discordias, inimicitiasque omnes aboleat. Qua in re idem aget, quod in amicorum dissensionibus: cum ea parte, quæ iniuria affici videbitur, ita colloquetur, vt ipse quoque particeps iniuriæ acceptæ indignationisque videatur. deinde animum placare eius conabitur, ac docere eos qui iniurias dimittunt quibus sunt affecti, his qui contendere & vincere litigando instituerunt, non æquitate modo & placiditate, sed & animi magnitudine potiores esse: & cum de suo iure paulum remiserint, in pulcerrimis maximisque rebus victoriam reportare.* Hactenus Plutarchus: quæ hausta ex eodem flumine vnde scripta sua irrigauit Seneca, præcipiens libro 3. de Ira, capite 39: *Simulabit iram, vt tanquam adiutor & doloris comes, plus auctoritatis in consiliis habeat, &c.*

§8. Huc respexisse videri volebat princeps Treuirorum; de quo ita Cæsar libro 6. Gall: *Veritus ne ab omnibus desereretur Indutiomarus, legatos ad Cæsarem mittit; sese idcirco à suis discedere, atque ad eum venire noluisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret; ne omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur. Itaque ciuitatem in sua potestate esse, seque, si Cæsar permitteret, &c.* Nec aliud ante oculos illi apud Tacitum lib. 2. Histor: *Sed indomitus miles & belli ignarus, correptis signis vexillisque ruere, & retinenti duci tela intentare, spretis centurionibus tribunisque prouidentiam ducis laudantibus. quin pro Othone & accitum Cæcinam clamitabant. Fit temeritatis alienæ comes Spurinna, primo coactus; mox velle simulans, quo plus auctoritatis inesset consiliis, si seditio mitesceret, &c.* Quæ verba non frustra componemus cum istis Liuii libro 7: *Tullius magnopere à Dictatore petere, ne se oblitum disciplinæ militaris, ne sui, neue Imperatoriæ maiestatis crederet: multitudini concitatæ, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem; ne quis alius, qualem mota creare multitudo soleret, existeret, &c.*

§9. Sane plurimum hac in re momenti, probe constabat Dauidi; de quo iam profugo ob metum Absolomi filii, ex sacris literis ita retulit libro 7. cap. 8. Iosephus: *Ibi offendit virum in amicitia constantem, nomine Chusim. hunc conspicatus scisso amictu & caput cineribus oppletum, & mutabilitatem rerum deplorantem, solatus est pro tempore, iussum æquo animo præsentem statum ferre: ac postremo obnixè precatus est, vt simulato Abesalomi partium studio, diligenter secreta eius perscrutaretur, & Achitophelis consiliis semper se opponeret: sic enim eum magis partibus profuturum, quam si vna maneret. atq; ita persuasus à Dauide, eo relicto Hierosolyma se contulit: quo paulo post etiam Abesalomus peruenit.*

§10. Atq; ex his iam intelligimus Eusebiana, Panegyrico in annum trigesimum Constantini Magni; vbi agit de Veneris fano in vertice Libani: *Quin etiam scelerati & nefarii mulierum congressus, clandestinæ connubiorum corruptelæ, alia denique infanda & turpia facinora in eo delubro, vtpote in loco impuro fædoque, admissa erant. nec quisquam fuit qui in hæc scelera animaduerteret, propterea quod ex viris grauibus honestisque, nemo illuc auderet accedere.* Nec obscura est ratio, cur dicat de Antiochiæ suburbio Daphne, Sozomenus lib. 5. Eccles. Histor. cap. 18: *In Daphnem igitur suburbium ingredi, cum eius generis esset, turpe modestis viris existimabatur. Nam & situs loci, & natura erat ad lasciuiam accommodata; & materia fabulæ, quæ fuit plane à materia leui arrepta occasione, in animis corruptorum adolescentium duplo maiorem amorem inseuit. Nam res in fabulis descriptas, velut caussam ad se excusandos afferentes, vehementius incendebantur: & omni exuto pudore, ad facta libidinosa cupide ferebantur: nec poterant vel seipsos obtemperare, vel temperantes homines eo in loco secum videre.* Sed quid ago? si viam istam porro institero, nunquam capiti ponetur meta. itaque vel abrumpendum.

TACITVS libro XV. Annal: cap. LXVIII.

Non aliter tot flagitiis eius subueniri posse.

HOMINI DESPERATE MALO, MORS MAGE BENEFICIVM EST QVAM POENA.

Caput XLI.

SVMMVLA.

Supplicium de inemendabili sumendum, quamuis exemplo suo nemini prosit. pr.
Cedit vtique ipsi in remedium. §. 1.
Et sic quoque punit eos qui corrigi nequeunt ipsemet Deus. ibid.
Liberantur enim vinculo maliciæ. §. 2.
Ita & membra nostra putria tollimus. §. 3. & 4.
Hermolai dictum ad Alexandrum Magnum, & Tullii regis ad Metium Fuffetium, examinatur. §. 5.
Vita flagitiosis ipsamet inutilis. §. 6.
Nec scelerum eis effugium nisi morte. ibid.
Ea enim ipsi sola succurri potest. §. eod.
Taciti locus assertus lib. 15. Annal. cap. 68. contra Iurisconsultum Criticumq; primarium. §. 7.
Bona homini mors est, animi quæ exstinguit mala. §. 8.

RATA est. *In iniuriis vindicandis hæc tria Lex secuta est, quæ Princeps quoque sequi debet: aut vt eum quem punit emendet: aut vt pœna eius ceteros meliores reddat: aut sublatis malis securiores ceteri viuant,* inquit Seneca. Quod ipsum sic vberius protulit lib. 6. Noct. Att. cap. 14. Gellius: *Puniendis peccatis tres esse debere caussas existimatum est. vna est quæ νουθεσία, vel κόλασις, vel παραίνεσις dicitur; cum pœna adhibetur castigandi atque emendandi gratia, vt is qui fortuito deliquit, attentior fiat correctiorque. altera est, quam τιμωρίαν appellant. ea caussa animaduertendi est, cum dignitas auctoritasq; eius in quem est peccatum tuenda est; ne prætermissa animaduersio contemptum eius pariat & honorem leuet. tertia ratio vindicandi est quæ παράδειγμα vocatur, cum punitio propter exemplum est necessaria; vt ceteri similibus à peccatis quæ prohiberi publicitus interest, metu cognitæ pœnæ deterreantur. Quando igitur, aut spes magna est, vt is qui peccauit, citra pœnam ipse sese vltro corrigat, aut spes contra nulla est emendari eum posse & corrigi; aut iacturam dignitatis, in quam peccatum est, metui non necessum est; aut non id peccatum est, cuius exemplo necessario metu succurrendum sit; tum quidquid ita delictum est, non sane dignum esse imponendæ pœnæ studium visum est.* Sic Criticus ille. à quo dissentio, quatenus autumat indignum videri supplicio hominem inemendabilem. Eum sane potissime coercendum vltima pœna, ratio ipsa dictat; idemque censuit omnis ætas, omnis populus.

§1. Habemus in libello Galeni, quo docet Animi mores sequi temperaturas corporis: *Quin perditos quoque ac sceleftos occidimus; idque tribus de caussis, haudquaquam ratione carentibus; tum ne nobis iniuriam sospites inferant; tum vt similis notæ hominibus terrorem incutiant, velut scelerum pœnas quæ commiserint daturis. tertia est, quod vel ipsis illis mori satius sit; quando animum adeo corruptio inuasit, vt prauitas remedium nullum recipiat: quasi ne à Musis quidem ipsis emendari queant, neque à Socrate vel Pythagora ad bonam frugem perduci.* Et vero idem fieri à Deo tali casu, volunt Plutarchiana ista, de sera Numinis vindicta, cap. 10: *Non omnibus eodem modo pœnam accelerat; sed quod insanabile est, statim præcidit vitaque priuat: quia & omnino aliis nocent, & sibi multo maxime, qui semper in vitiis viuunt. quibus autem ignoratione boni potius quam appetitione boni peccata obrepunt, iis tempus vitia mutandi largitur: quod si persistant in vitiis, ipsos quoque punit.* Eodem quoque Legem tendere, belle ostendit Eusebius apud Stobæum: *Mors ipsa ab iis qui primum constituerunt,* non

non ceu malum aliquod sontibus imposita est, sed tanquam extremum præsidium, & loco medicamenti pro illis qui malitia absolui nequeunt; vt hoc saltem modo, quoniam aliter fieri non potest, in præsentia liberati malitiæ vinculo, ipsam effugiant. Vnde dictum Iamblichi: *Quemadmodum suppurato satius est vri, quam ita manere: sic etiam improbo mori quam viuere.* Sed & censet fine orationis 41. Maximus Tyrius: *Imo funditus potius intereat, cui noua semper pullulat improbitas. nam vt vlcera ea quæ serpunt, corpus si semel inuaserint, pergunt semper, partemque sanam corrumpunt, medicisque præbent difficilem, donec fundamentum mali sedemque ars excidat: eodem modo cum partem aliquam purulenta morboq; infecta suo ac corrupta inuasit anima, latiusque serpere & afflare vicina capit, corporis commoditas partesque sunt tollendæ idoneæ, vt in latrone manus solent, in libidinoso oculi, in helluone venter. Si iudicem enim solummodo carceremque adhibere huic morbo paras & tortorem frustra est. viuet malum serpetque semper & gliscet. Inexpugnabilis enim improbitati est velocitas, postquam semel animam occupauit, in eaque dignam se materiam, licentiam nimirum impudentem atque effrenem inuenit audaciam.* Et hoc vult argumentatio Quintiliani libro 12. Orat. instit. cap. 1: *Nemo dubitabit, quin si nocentes mutari in bonam mentem aliquo modo possint; sicut posse interdum conceditur; saluos esse eos magis è republica sit quam perire.* Apertius multo Apuleius libro de Philosophia: *Vt optimi medici conclamatis desperatisque corporibus non adhibent medentes manus, ne nihil profutura ratio doloribus spatia promulget: ita eos quorum animæ vitiis imbutæ sunt, nec curari queunt, medicina Sapientiæ emori præstat. nam cui nec ex natura, nec ex industria recte viuendi studium conciliari potest, vita existimat Plato esse tollendum.* Eiusdem sunt iugi ista Liuiæ ad Augustum libro 55. Dionis Cassii: *Neque ego omnibus ex æquo noxiis parcendum esse dico, sed audaces, inquietos, malitiosos ac sinistri consilii homines, immedicabilique & continua malitiæ adsuetos, exscindere te iubeo; exemplo earum corporis partium quæ medicinam non patiuntur: reliquos qui propter ætatem, imperitiam, imprudentiam, aut alio casu quodam vel nolentes vel inuiti peccant, verbis castigare, minis corrigere, aliaue tolerabili ratione tractare: vtque in aliis rebus modo grauiores, modo mediocres pœnæ irrogantur, sic in hac quoque re citra periculum exilio alios, alios ignominia, vel pecunia mulctare, aut in diuersa loca vrbesue relegare licet.* Haud aliena istis verba Senecæ libro 1. de Ira cap. 5: *Legum præsidem ciuitatisque rectorem decet, quamdiu potest verbis, & his mollioribus, ingenia curare, vt facienda suadeat, cupiditatemque honesti & æqui conciliet animis, faciatque vitiorum odium, pretium virtutum: transeat deinde ad tristiorem orationem, qua moneat adhuc & exprobret: nouissime ad pœnas & has adhuc leues & reuocabiles decurrat. Vltima supplicia sceleribus vltimis ponat; vt nemo pereat, nisi quem perire etiam pereuntis intersit.* Quæ posteriora interpretatione iuuantur è Stobæi Sermone De regno: *Agrippinus imperans conabatur eis quos damnabat persuadere, quod ipsis expediret damnari. Non enim tanquam inimicus ipsis, aiebat, nec vt latro, sententiam contra eos fero, sed veluti tutor & curator ipsorum: quemadmodum & medicus hominem secandum consolatur, & seipsum exhibere persuadet.* Consulatur D. Gregorius Nazianzenus Oratione prima, vbi animarum curatores comparat cum medicis nihil non agentibus vt ægrotum suum sanent: *Quam ob caussam?* quærit, *vt pluribus in terra diebus viuat; atque is ne probus quidem fortasse, sed sceleratissimus, cui vtpote malo, iam pridem è viuis excessisse forsan vtilius fuerat, vt vitio morborum omnium maximo liberaretur.* Aperte etiam Saluianus initio fere libri 7. de prouidentia Dei: *Nos & vrimur & secamur: sed nec ferri desectione, nec cauteriorum vstione sanamur, imo quod est grauius, cura ipsa deteriores sumus: Et ideo non frustra nobis euenit, quod euenire pecudibus & iumentis solet, quæ irremediabiles morbos ferunt. nam in omnibus partibus Mundi, quia curis medicantibus non corrigimur, morte atque occisione finimur.* Multa enotaui huc facientia ex Clemente Alexandrino, sed quæ non etiam sunt ad manum; non magis quam Libaniana è MSS. Palatinis mihi descripta. Quapropter plus subest amarulentiæ quam prima fronte videtur in istis Hermolai ad Alexandrum Magnum: *Tu quidem, si emendari potes, multum mihi debes. ex me enim scire cœpisti, quod ingenui homines ferre non possunt.* Curtii lib. 8. cap. 36. Durioraque multo sunt quam apparent, illa Tulli regis ad Metium Fuffetium: *Si ipse discere posses fidem ac fœdera seruare, viuo tibi ea disciplina à me adhibita esset. nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, tu tuo supplicio doce, humanum genus, ea sancta credere quæ à te violata sunt:* Liuii lib. 1. cap. 28. Neque aliter ceperim Tulliana Catilinariæ 1. cap. 2: *Verum ego hoc quod iam pridem factum esse oportuit, certa de caussa nondum adducor vt faciam. tum denique interficere, cum iam nemo tam improbus, tam perditus, tam tui similis inueniri poterit, qui non iure factum esse fateatur, quamdiu quisquam erit qui te defendere audeat, viues; & viues, &c.* Plane eo tendunt eiusdem Orationis 1. in Verrem cap. 4: *Non furem sed ereptorem, non adulterum sed expugnatorem pudicitiæ, non sacrilegum sed hostem sacrorum religionumq; non sicarium sed crudelissimum carnificem ciuium sociorumq; in vestrum iudicium adduximus; vt ego hunc vnum, eiusmodi reum post hominum memoriam fuisse arbitrer, cui damnari expediret.* demq; vocaliter clamant Calliana de Aug. lib. 56: *Suorum facinora inexorabili vindicta persequens clementer aliorum peccata tractauit. qui virtute essent aliqua præditi, eos facile sibi [illegible] æquari; diuersa ratione videmus [illegible] cibendit. quia etiam [illegible] insidius esset [illegible] uertit, quorum vita ne ipsis quidem vtilis erat.* Ex quibus, non radius modo lucis, sed ipsa [illegible] Aurora, [illegible] verbo Corn. Taciti li. 6. Añ. c. 49: *Iisdem dieb. Sex. Papinius consulari familia repentinũ & informem [illegible] exitum elegit, iacto in præceps corpore. caussa ad matrem referebatur quæ pridem repudiata, assentationibus atq; luxu perpulisset iuuenem ad ea, quorum effugium non nisi morte inueniret.* Vult enim [illegible] illic amore flagitioso erga matrem, & cum eum multa ratione excutere posset; ne amplius id flagitium nutriret augeretq; præcipitasse ipsum sc. quemadmodum [illegible] fecit Biblis, Caunum fratrem nefarie diligens, vt videre est inter metamorphoses Antonii Liberalis num. 30. Quibus parissima sunt Quintiliani isthæc Declam. 19. §. 6. *Patas iuuenem viuere potuisse, cui iam non poterat nisi morte succurri? &c.* A quibus ne lato quidem abeunt vngue Plutarchiana fine vitæ Arati: *Filio eius nefarius natura & cum immanitate contumeliosus Philippus, non feralibus sed infamiã inducentibus medicamentis mentem mouit peruertitq; vt absurda & nefanda tentaret, faciendiq; absona cum turpitudine patiendi flagitiosa arderet desiderio; adeo vt mors ei quamuis iuueni & florenti ætate, non calamitatem, sed malorũ finem & salutem attulerit.* Ex quibus rursus petere elucet mens Taciti lib. 13. Annal. c. 17: *Tradunt plerique eorum temporis scriptores, crebris ante exitium diebus [illegible] Britannici Neronem: vt iam non præmatura [illegible] sua mors videri queat, quamuis inter sacra mensæ, ne tempore quidem ad complexum sororis dato, ante oculos inimici properata sit, &c.* Sic & apud Libaniũ Declamat. 5. vbi Orestes meditatur matris Ægysthiq; interitũ, loquitur: *Quin etiam in eos ipsos qui plectuntur beneficium confertur, dũ vitæ turpissimæ finẽ illis imponit; & ignominia nota ob ea quæ patrauerant inurenda sensu eos priuaret.* Prorsus eodem tendit responsio eorũ aliquot, qui in Neroné conspirarant. de quib. iã detectis sic Suetonius: *Coniurati è vinculis triplicium catenarum dixere caussam: cum quidã crimen vltro faterentur; nonnulli etiã imputarent; tanquã aliter illi non possent nisi morte succurrere, dedecorato flagitiis omnib.* de qua eadem re, ita & Tacit. lib. 15. Añal. c. 68: *Proximũ constantiæ exemplũ Sulpicius Asper centurio præbuit percunctanti Neroni, cur in cædem suã conspirauisset, breuiter respondens Non aliter tot flagitiis eius subueniri posse.* quæ ipsa verba nunquã excitasset scalpello critico in Semestrib. suis, vir & I.C. eminentissimus, si in mentẽ venisset vnus alterq; locus à nobis hoc cap. laudatus. Sed ita est: memoria nemini est infinita, nã alioqui nihil frequentius obuiũ est illo more, illo cõsilio Prudentum, suadentiũ sc. è medio tollendos homines, in quos nulla potest cadere emendatio. Seneca profecto inquit li. 1. de Ira c. 5: *Corrigẽdus est qui peccat, & admonitione & vi; & molliter & aspere; meliorq; tam sibi quã aliis faciendus, nõ sine castigatione, sed sine ira. quis n. cui medetur irascitur? At corrigi*

nequeunt, nihilque in illis spei bonæ capax est. Tollantur è cætu mortalium facturi peiora quæ contingunt; & quo vno modo possunt, desinant mali esse, sed sine odio: quid enim est cur oderim eum cui tum maxime prosum, cum illum sibi eripio? numquis membra sua odit tunc cum abscindit? non est illa ira, sed misera curatio. Rabidos effligimus canes, trucem atque immansuetum bouem cædimus; & morbidis pecoribus ne gregem polluant ferrum apponimus; portentosos fœtus extinguimus; liberos quoque si debiles monstruosique editi sunt, mergimus, &c. Et capite 16: *Tibi insanabilis animus est, & sceleribus scelera contexens & iam non caussis, quæ nunquam malo defuturæ sunt, impelleris, sed satis tibi est magna ad peccandum caussa, peccare. perbibisti nequitiam, & ita visceribus immiscuisti vt nisi cum ipsis exire non possit. Olim miser mori quæris, bene de te merebimur, auferemus tibi istam qua vexaris insaniam, & per tua alienaque volutato supplicia, id quod vnum bonum tibi superest, repræsentabimus, mortem. quare irascar cui cum maxime prosum? interim optimum misericordiæ genus est, occidere.* Sed & lib. 7. de Benef. cap. 20: *Et si ex toto eius sanitas desperata fuerit, eadem manu beneficium omnibus dabo, illi reddam: quando ingeniis talibus vitæ exitus remedium est; optimumque est obire ei qui ad se nunquam rediturus est. sed hæc rara nequitia est, & semper portenti loco habita fuit; vt hiatus terræ, & de cauernis maris ignium eruptio.* Vnde & Portius Latro in Catilinam: *Sed id genus est cupiditatum tuarum, vt restingendarum forsan rationem aliquam consequi possis, sanandarum nullam: nec te prius amissurum peruersitatem istam animi puto, quam vitam amiseris.* Natus ex hac consideratione versus P. Syri: *Bona homini mors est animi quæ extinguit mala.* Respexitq; eodem Tragœdiographus in Hercule furente, vers. 1261:

§ 8.

> *nemo polluto queat*
> *Animo mederi, morte sanandum est scelus.*

Nec aliud voluit eiusdem forte scriptoris Phœdra, quæ priuigno inhærens, gladio eius amouetur, illoque occidi votis petit, vers. 707:

> *Hippolyte, nunc me compotem voti facis:*
> *Sanas furentem. maius hoc voto est meo,*
> *Saluo vt pudore manibus immoriar tuis.*

Iterumque, vbi iam calumnia occiderat innocentem iuuenem exclamat vers. 1173.

> *hac manu pœnas tibi*
> *Soluam, & nefando pectori ferrum inseram,*
> *Animaq; memet pariter & scelere exuam.*

Verum si semel me insero Poetarum gregi, nunquam finis erit, itaque cessabo intingere nigræ sepiæ Niloticum calamum.

TACITVS lib. XII. Annal. cap. XLVII; *Visui tamen consulit, ne coram interficeretur.*

PER ALIOS PRINCEPS PVNIAT; PER SE IPSE BENEFACIAT.

Caput XLII.

SVMMVLA.

Crudelitas principis deprehenditur quidem factis, sed & patescit alio etiam modo; si non abhorreat à sanguine ac pœnis. pr.

Apollo cur dextera teneat Gratias, sagittas vero gestet sinistra à tergo. ibid.

Piger sit Princeps ad Pœnam, velox ad præmia. ibid.

Ethnicorum Dii refugiunt aspectum humani sanguinis, imo ne diebus quidem ipsorum festis, sumptum de quoquam supplicium. §. 1.

Idem ergo obseruet rex, qui populo suo amari cupit, non metui. §. 2.

Certe ne interfit suppliciis quamuis noxiorum; vel exemplo multorum, qui tale quid etiam simularunt. §. eod.

Enumerantur mali principes libenter spectare soliti reorum pœnas. §. 3.

Puer coturnicum oculos exsculpere suetus, cur punitus capite ab Areopagitis. §. eod.

Aspicere pecudum cruorem, habitum veluti naturæ minus benignæ. §. 4.

Item spectacula vel ferarum, vel gladiatorum in amphitheatro. §. 5.

Laudatus à contrario Theodosius Imper. §. 6.

Ceterum vt amouet à se Princeps supplicia; sic maxime decorum ei, si sua manu, suo ore, det decernatque benemeritis dona ac præmia. §. 7. 8.

Ingeniosa astutia super hac re Darii, malitiosa vero Tiberii Imp. & Neronis. § 9.

Commendata Principi benignitas & beneficentia. §. 10.

Præcipue si & dextera suamet munera distribuat. §. 11.

Vt factum ab aliquot Imperatoribus. ibid.

Neque id solum; sed si etiam comi sermone eadem dona commendet. §. 12.

Præcipue in bello, apud & inter milites. §. eod.

Quibus & sola oratione satisfacias nunc in Curia, nunc pro rostris, nunc vtrobique. §. 13.

Qui munera per alium distribuit, & gratiam perdit, & munerum medietatem &c. §. 14. & 15.

Interim si non potes dare de manu in manum; tunc codicillos tuos adiunge muneri, quibus indicetur & qualitas largitionis & quantitas. §. 15.

Præscribaturque exhibentibus ne quid inde delibent. §. eod.

Vt arma, & tubæ Achillem deprehendêre latitantem in aula Lycomedis, habitu virginis; ita crudelem quoque statim detegit pœna ac cruor, si eum non refugit visu, si eo quasi delectatur. Tale quid profecto semper suspectum habuit in Principe suo populus; nec temere. Diuinam imaginem exprimit rex; ea autem cum omnibus semper prosit, nemini vnquam noceat, decorè eiusdem insistat vestigiis. Præclare Philo Iudæus de Apolline, quem ridicule imitabatur Caligula, lib. de legat. ad Caium: *Deinde vbi collibuit, refingebatur in Apollinem, corona radiata caput redimitus, arcum & sagittas sinistra tenens, dextra porrigens Gratias: quod ita deceret in promptu esse id quod melius; pœnas vero supprimi, & ad sinistram retrudi, in locum posteriorem.* Vere Iudæus ille. vnde & Augusto pronunciatum Nasoni lib. 1. de Ponto Eleg. 3. v. 55.

> *Non tibi Theromedon crudusue rogabitur Atreus,*
> *Quique suis homines pabula fecit equis:*
> *Sed piger ad pœnam Princeps, ad præmia velox;*
> *Quique dolet, quoties cogitur esse ferox.*
> *Qui vincit semper, victis vt parcere possit;*
> *Clausit & æterna ciuica bella sera.*
> *Multa metu pœnæ, pœna qui pauca coercet,*
> *Et iacit inuita fulmina rara manu.*

§ 1.

Et vero reliquos Deos suos Ethnici ita existimabant abhorrere à pœna ac sanguine humano, vt in conspectu eorum ne verbera quidem alicui intentarentur, nedum supplicium institueretur grauius; quod sane notius est quam vt oporteat probari: præsertim cum idem obtinere voluerit in Augusto Tiberius. Relatum enim Tranquillo cap. 58: *Circa Augusti simulacrum, seruum cecidisse, vestem mutasse, capital erat.* Quin eadem de caussa, prolatæ pœnæ apud Græcos Latinosque diebus festis; tanquam Numini suo proprie dicatis, vt proditum est ab auctoribus certum. Imo & Deorum sacerdotibus is honor habitus, vt damnato ad supplicium eunti obuiis protolleretur pœna in crastinum: De Diali certe sic prodidit Gellius lib. 10. cap. 15. de Vestali Plutarchus Numæ c. 15. aliisque. Haud alio respectu obseruatum Romæ, *ne quoties introiret Vrbem Augustus, supplicium de quoquam sumeretur,* vt loquar verbis Suetonii. quippe diem eum sacrari volebant Augusto, ceu Deo suo videnti viuenti; vt pluribus ostendi in Suspicionum libellis, contra virum eximie magnum, aliter locum eum interpretantem

§ 2. tantem in selectis Semestribus. Plane, vt Princeps quisq; vel erat, vel haberi volebat, optimus, ita maxime abhorrebat à punitione hominum; etiã noxiorum. Inde mimus ille Neronis, de quo Sen. lib. 2. c. 1. de Clem: *Animaduersurus in latrones duos Burrhus, exigebat ab eo scriberet, in quos & qua caussa animaduerti vellet. hoc sæpe dilatum, vt aliquando fieret instabat. Inuitus inuito cum ille chartam protulisset traderetque, exclamauit, Vellem nescire literas.* Abstinuisse vero prorsus eodem à spectandis reorum pœnis; passim etiã obuiũ est. De Vespas. Suet. c. 15: *Cæterum neq; cæde cuiusquam vnquam lætatus est: iustis suppliciis illacrimauit etiam & ingemuit.* De Anton. Caracalla cap. primo re Spartianus: *Non tenax in largitate, non lentus in clementia. Deniq; si quando feris obiectos damnatos vidit, fleuit, aut oculos auertit: quod populo plus quàm amabile fuit.* Inde Tac. de Pharas. lib. 12. An. c. 47: *Illi cupido regni fratre & filia potior. animusq; sceleribus paratus, vsui tamẽ consuluit ne coram interficerentur.* Ita enim distinguendum. nam plus esse in eo pudoris, quã vulgus sibi forte persuadet; elicere est ex eiusdẽ auctoris Agric. c. 45: *Nos Mauricii Rusticiq; visus; nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos; iussitq; scelera, non spectauit. Præcipua sub Domitiano miseriarum pars erat, videre & aspici: cum suspiria nostra subscriberentur, cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret sæuus ille vultus, & rubor à quo se contra pudorem muniebat.* cuius vltima verba interpretationem sumunt ab Epist. Sen 11: *Quidam nunquam magis quam vbi erubuerint timendi sunt; quasi omnem verecundiam effuderint.* consule præterea cap. 20. lib. 2. de Ira. Nazian. quoq; Elegia aduersus feminas ambitiosius exornatas:

> *Malis sanguinem condensauit, immotumq; intus tenuit,*
> *Eoque fit vt ad nullam turpitudinem erubescant, &c.*

Huc commode referas dictum Agrigentinorum tyranni ex Luciani Phalar. 1. *In summa, quem putatis vsq; adeo mentis esse agrestis efferatæq; immanitatis hominem, cui volupti sit alios flagellis cædere, aut cruciatorum audire gemitus, aut cædes & carnificinas spectare, nisi vehementem infligendarum pœnarum caussam haberet? Quoties igitur dum alii flagris cæderentur, lacrimatus sum? quoties meam ipsius fortunam lugere ac deplorare cogor, grauius ego & diuturnius sufferens supplicium? Etenim viro natura bono, necessitate autem sæuo & amarulento, multo durius est de alio sumere pœnam quam de ipso se.*

§ 3. Contra erat in crudelibus. ii enim accedebãt Caligulæ, Suetõ. teste c. 11. pr: *Naturã sæuam nec tum quidẽ inhibere poterat; quin & animaduersionib. pœnisq; ad suppliciũ damnatorũ cupidissime interesset, &c.* repræsentabantq; Vitelliũ: de quo idem Tranq. c. 14. *Quendam in ipsa salutatione supplicio traditum, statimq; reuocatum; cunctis clementiam laudantibus, corã interfici iussit, velle se dicens pascere oculos.* Æque immanis vox ipsius c. 10. *Vtq; campos in quibus pugnatum est adiit; abhorrentes quosdam cadauerum tabem, detestabili voce confirmare ausus est. Optime olere occisum hostem; & melius ciuem.* De eadem re sic Tac. lib. 2. Histor. cap. 70: *Et erant quos varia fors rerum, lacrimæq; & misericordia subiret. At non Vitellius flexit oculos, nec tot millia insepultorum ciuium exhorruit.* Simile quid etiam Iulio Cæsari impegit Lucanus lib. 7. Pharsaliæ, vers. 787:

> *Postquam clara dies Pharsalica damna retexit;*
> *Nulla loci facies reuocat feralibus armis*
> *Harentes oculos. cernit propulsa cruore*
> *Flumina, & excelsos cumulis æquantia colles*
> *Corpora sidentes in tabem spectat aceruos,*
> *Et Magni numerat populos: epulisq; paratur*
> *Ille locus, vultus ex quo faciesq; iacentum*
> *Agnoscat. iuuat Æmathiam non cernere terram.*
> *Et lustrare oculis campos sub clade latentes.*
> *Fortunam Superosq; suos in sanguine cernit.*

Liquet ex istis quo spectarit ratiocinatio Abigaelis Dauidem auertentis à cæde Nabalis, apud Iosephum lib. 6. Antiq. Iud. c. 14: *Quare obsecro te, da veniã, & age gratias Deo, qui per me tibi obstitit, quo minus humano sanguine manus polluas. Si enim incontaminatus à cæde permãseris, ipse pro te pœnas, ab his qui te læserũt, exacturus est. Tu vero propitius hæc mea munuscula admitte, & iram qua merito in maritum meum es cõmotus, in meam gratiã remitte. decet enim clementia & humanitas eum cui fata regnũ destinarunt.* Item quã prudenter iudicet de Atheniensib. Quintil. lib. 5. Orat. Inst. c. 9: *Nec mihi videntur Areopagitæ, cum damnauerunt puerum coturnicũ oculos eruentẽ, aliud iudicasse, quam id signũ esse perniciosissimæ mentis, multisq; malo futuræ si adoleuisset.*

§ 4. Et profecto valde est verosimile: vtiq; cum passim obtineat, vt etiã is qui non abhorreat à qualicumq; animaliũ sanguine, censeatur eo ipso naturæ sæuioris. Egregie argumentatur Philo Iudæus lib. de Charitate, vbi Deus iussit parci nõ animalib. tãtũ, sed & plãtis ac stirpib. *Quisquis in stupidis naturis æquitatem meditatur, ne in viuas quidẽ facile peccat. & quisquis nihil absurdi tẽtat in cæteris animãtib. iam inde discit rationalib. curã impendere.* Pluribus isthæc confirmare poterã si Pythagoræ dogma aduocare liberet; cuius talis vox apud Ouid. l. 15. Metamorph. v. 103:

> *— postquam non vtilis auctor*
> *Victibus inuidit, quisquis fuit ille Deorum,*
> *Corporeasq; dapes auidam demersit in aluum;*
> *Fecit iter sceleri: primoq; è cæde ferarum*
> *Incaluisse potest maculatum sanguine ferrum. &c.*

Sed nemini nõ nota est secta eius. Contentus igitur ero ratiocinatione Athenagoræ, Legatione pro Christianis circa finẽ: *Quomodo quisquam vel homicidii vel humanarum carniũ epulationis insimularet illos quos ne inspicere quidem occidendi hominis supplicium intueri velle aut posse cognouerit? Quis non spectacula illa, in quibus gladiatores & belluas populo, præsertim vos Imp. exhibetis, maximi facit? Nos vero non ita multũ siue spectator sit aliquis siue auctor cædis interesse iudicantes, alienos ab his spectaculis animo sumus. Quomodo igitur qui ne ab aliis quidem fieri, ne quid inde sceleris & piaculi in nos redundet videre sustinemus homicidium committeremus ipsi?* Eadem quoq; mente tit. de abst. anim. Porph. l. 2. *Nam si nihil aliud res mali in se haberet, illud certe efficeret, vt ad nos mutuo inuadẽdos promptiores redderemur. Quibus enim sensus ab alienigenis lædendis declinat, eorum mentem à cognatorum iniuria abstinere perspicuum est.* Simili argumentatione Minucii Octau: *Non dissimiles & qui de arena feras deuorant illitas & infectas cruore, vel membris hominũ & viscere saginatas. Nobis homicidium nec videre fas nec audire: tantumq; ab humano sanguine cauemus, vt nec edulii pecorum in cibis nouerimus.*

§ 5. Et mirum est, nisi huc attenderit Domitian: de quo c. 9. Tranq: *Inter initia, vsq; adeo ab omni cæde abhorrebat, vt absente adhuc patre, recordatus Virg. vers.*

> *Impia quam cæsis gens est epulata iuuencis,*

edicere destinauerit, ne boues immolarentur. Aliter sane accipienda non sunt vel hæc Suet. de Ner. c. 4: *Domitius munus dedit gladiatorium, tanta sæuitie, vt necesse fuerit augusto clam frustra monitum, edicto coercere.* Vel ista Tac. l. 1. An. c. 76. *Edendis gladiatoribus quos Germanici fratris, ac suo nomine obtulerat, Drusus præsedit. quamquã vili sanguine nimis gaudẽs. quod vulgus, formidolosum: & pater arguisse dicebatur.* quæ verba, transformantur quidem à nonnullis in alium longe sensum sed sine necessitate. idem enim volunt quod Ammiani, de Gallo loquentis l. b. 14. c. 20: *Erat deritatis eius hoc quoq; indicium, nec obscurum nec latens; quod ludicris cruentis delectabatur; & in circo sex vel septem aliquoties vetitis certaminibus pugilum, vicissim se concidentium perfusorumque sanguinis specie, vt lucratus ingentia, lætabatur.* Pertinent certe ad illa Tranquilli de Caligula cap. 27: *Sæuitiam ingenii per hæc maxime ostendit. Cum ad saginam ferarum muneri præparatarũ carius pecudes compararentur, ex noxiis laniandas adnotauit.* Idem de Claudio cap. 34: *Sæuum & sanguinarium natura fuisse, magnis minimisq; apparuit rebus. tormẽta quæstionum, pœnasq; parricidarũ repræsentabat exigebatq; coram. Cum spectare antiqui moris supplicium Tiburi concupiisset, & deligatis ad palum noxiis carnifex deesset, accitum ab vrbe vesperam vsque opperiri perseuerauit. Quocunq; gladiatorio munere vel suo vel alieno, etiam forte prolapsos iugulari iubebat, maxime retiarios; vt expirantiũ faciem videret.*

§ 6. Diuersus ab istis longe Theodos. de quo sic copiose Socr. lib. 7. Hist. Eccl. c. 22: *Cuidam ex necessariis aliquando sciscitanti. cur neminẽ, qui ei intulisset iniuriam morte aliquando mulctasset? respondit, Vtinam potius mihi potestas esset, eos qui mortui sunt ad vitam denuo reuocandi. Alteri etiã de eadem re interroganti, dixit: Non magna res est, neq; ardua, vt qui homo sit, mortẽ oppetat sed eũ qui semel obierit, nemo omnino, licet de eius morte maxime pœniteat, nisi solus Deus possit ad vitam reuocare. Adeo autem sane istud ipsum*

ab eo obseruatum fuit, vt si quisquam crimē quod esset capitis supplicio puniendum aliquando commisisset, ne ad portas vsq; ciuitatis abduci passus est versus locum vbi mortis subiret supplicium, quin misericordia commotus illum reuocauerit. Accedit eo, quod cum Constantinopoli in amphitheatro pugnas cum bestiis ederet, populusq; sublato clamore postularet, vt aliquis ex eorum numero quorum insigniter eminebat audacia, cum fera bestia decertaret; respondit, An non explorate cognitum habetis, nos ita assuefactos esse vt nulla crudelia spectacula intueri sustineamus? quæ cum populus audisset, de reliquo ab crudelibus spectaculis abstinere didicit. sic ille, cuius postrema, affirmant illud quod alibi

§7. astrui, *Totum componi orbem Regis ad exemplum.* Porro sicut passim obtinuit ne rex capitali reos prosequeretur sententia, damnatosue coram videret perire: ita per se præmia bene meritis dilargiri solebat. Simonides apud Xenophontem in Hierone: *Docere quæ optima sunt, & pulcerrime illa præstantem prædicare, atq; in honore habere, ea curatio cum gratia quadam fit. at eum qui non recte aliquid agit, conuiciis incessere, cogere, mulctare, punire; hæc vero cum odio quodā fieri necesse est. Quamobrem autumo equidem id quod necessitas requirit, debere illum qui cum imperio est, aliis puniendum mandare; præmia vero per se ipsum largiri, quod sane recte fieri rerum euenta testantur. Nam cum choros decertare volumus, præmia quidem præfectus ipse proponit; congregandi autem ipsos munus choragis datur; itemq; aliis docendi & cogendi eos qui non sat recte aliquid præstent. ita statim heic quod cum gratia coniunctum est per præfectum ipsum curatur; quæ vero dura sunt per alios.* Hocq; idem diserte præscripsit regiæ potentiæ Aristot. lib. 4. Polit. cap. 11: *Oportet monarcham eos qui aliqua virtute præstant, talibus honoribus afficere, vt non putent se vnquam à ciuibus, si suis legibus vtantur, maiores consecuturos; & tales quiquidem honores ipsum tribuere, supplicia vero per alios magistra-*

§8. *tos & per iudices constituere.* Quod ipsum ita floridius explicat Iulianus Orat. ad Constant. 3: *Duplex omnino iudiciorum genus institui necesse est. Eorum itaq; quæ sanari possunt cognitionem ad se rex pertinere, ac medicinam arbitrabitur: reliqua quoad poterit constanter defugiet; nec illud vnquā sponte iudicium attingit, in quo malefici conuictis reis pœna est mortis legibus constituta. Quod si eiusmodi de rebus leges sanciat, contumeliam pœnis & atrocitatem acerbitatemq; detrahet: quæstioni vero moderatorum hominum, quorū per omne vitæ tempus non mediocriter probata ac spectata virtus extiterit, iustissimos quoque præficiet, qui nihil præfracte, nihil præcipiti impetu animi, neque exigua aliqua vnius diei parte statuentes, ac forte ne deliberantes quidem, de ciuis capite tristiorem ferent sententiam. Principem vero ipsum neq; in manibus gladium gerere ad cuiusquam ciuium necem oportet; etiamsi extrema quæq; perpetrauerit, neq; adeo aculeum vllum in animis habere. Siquidem in genere Apum regi videmus aculeum à natura esse denegatum. quamquam nihil est quod apes ipsas intueamur, sed ipsummet potius Deorum moderatorem ac regem, cuius interpretem & magistrum, verum esse Principem conuenit, &c.* Circumspectus igitur sermo D. Ioan. Chrysost. Hom. in D. Matth. 48: *Considera ineffabilem Dei misericordiam, & quod ad benefaciendum quidem pronus est; à desiderio autem puniendi alienus. nam quando seminat, per se ipsum id peragit, supplicia vero infert per alios, nempe Angelos.*

§9. Ingeniosus hac in re rex Persarum, verum sine exemplo, sine æmulo. Refert enim de eo Polyænus lib. 7: *Darius primus tributa gentibus imposuit. verum ne moleste ferrent, non ipse exegit, sed satrapas constituere iussit. quibus ingentia tributa describentibus, ipse subscripsit, dimidiam partem remittens subditis. qui libentibus animis dimidium pependerunt, quasi magno iam beneficio ab rege affecti.* Æque callidus, sed maliriose, Tiber. apud Cassium lib. 58: *Eodem consilio, quo vitam vltro relinquentibus bonis abstinuit, etiam omnia crimina ad Senatum deferri iussit, vt ipse omni culpa vacare videretur; Senatus autem, iudiciis faciendis se ipsum damnaret. Quod ipsum & Neroni obiicit Marcellus Eprius: non magis sua oratione Thraseam, quam iudicio Senatus afflictum. sæuitiam Neronis per huiusmodi imagines illusisse: nec minus sibi anxiam talem amicitiam quam aliis exilium. deniq; constantia, fortitudine, Catonibus & Brutis æquaretur Heluidius; se vnum esse ex illo Senatu qui simul seruierit.* meminit Tacitus lib. altero Histor. c. 53. Verum apage à nobis tales Principes, tales Senatores, paratos ad nutum heri ad omne fas ac nefas. requiremus magis qui Deo propius accedunt beneficentia & mansuetudine vera.

§10. Egregie Themistius Orat. 15: *Videtis vt fulgur raro vibretur, & in paucos; lux autem vndequaque & in omnes emanet. Non licet ergo iis qui beneuolentiam erga homines contemserunt, similitudinem cum Deo habere. Non enim perite equitando, aut sagittando, aut iaculando Deum quis imitabitur; neque hercule corporis libidines exercendo. hæc nimirum abiecta nimis animi bona sunt, & reipsa terrestria ac humana. solum autem illud sincere diuinum & cœleste est, in potestate habere & facili negocio felicitatem hominum exequi: atq; in ipso diuinitas consistit.* Nec minus vere Synesius Epist. 31: *Bene aliis facere hoc solum habent homines cum Deo commune. imitatio porro conciliatio quædam est, idq; quod imitatur cum eo coniungit quod imitandum proponitur.* Serio etiam censet Alexander Magnus, maxime esse regium, *ingenue ac simpliciter ostendere ipsis factis morum humanitatem, mansuetudinemq; & iustitiā insuper, & excelsum animum & fortem, & præsertim gaudentem si cui benefaciant; quod quidem proxime ad Deorum naturam accedit;* vt refert Dio Prusæus Orat. altera de regno. Nihilo languidiore tuba D. Nazianzen. Orat. 16: *Cura vt proximo tuo idcirco præstantior sis quia benignior. Fac calamitoso sis Deus Dei imitando misericordiam. nihil enim tam diuinum homo habet, quam de aliis bene mereri.* Et quidem sua sibi manu. Quippe

§11. si cum duo idem dicunt non idem est idem; quanto erit acceptius quod accipietur à Principe? Xenophon libro de regno: *Primum aliquem visum peramanter, tum Princeps, tum priuatus aliquis, salutet; vtrius compellationem magis illi, qui audiat, gratam fore arbitraris? age vero si ambo aliquem laudent, vtrius prædicationem existimas eo magis pertingere vt voluptati sit? Facta re diuina, honore aliquem vterq; afficiat; ab vtro putas exhibitum honorem, maiorem mereri gratiam? Aduersa valetudine laborantis vterq; similiter curam habeat; an nō clarissime apparebit, profectā ab iis qui plurimum possunt curam & officia maximam quoq; lætitiam adferre? Donentur æqualia, annon heic etiam perspicuum erit, profecta ab iis qui plurimū possunt, dimidia beneficia plus posse quam totam hominis priuati largitionem?* Cognitum illud Tiberio, vt pote qui *consueuerat Kalendis Ianuariis quadruplam strenam, & de manu reddere.* vt inquit cap. 34. Suetonius. Deque eodem Cassius lib. 57: *Si quid alicui largiebatur, id confestim numerari se inspiciente iubebat, magna adhibita cura; ne idem sibi quod Augusto eueniret, cuius munerū permagnam partem dispensatores detrahere consueuerant: Sed & laudat* in Alexandro Seuero Ælius Lampridius cap. 40: *Omnem vestem, quam donauit, ipse perspexit, omne aurum, omne argentum, idq; frequenter, appendit.* Eumenius præterea sic Constant. Aug. compellat Panegyr. cap. 16: *Dona tua manifeste sunt grata militibus: sed hoc gratiora quod tua sunt. quocunq; porrigis manu tua fiunt acceptiora.* Deniq; de Theodoro Lascare Imp. morti proximo, infit Niceph. Greg. lib. 3. Hist. Rom: *Et multos pecuniarum aceruos suis manibus distribuit.* Allusit huiusmodi virtuti Helena Epistola ad Paridem versu 71:

> *Vtq; ea non sperno sic acceptissima semper*
> *Munera sunt, auctor quæ pretiosa facit.*

Et Ouidius lib. 4. de Ponto Elegia 9. vers. 69:

> *Multiplicat tamen hunc grauitas auctoris honorem.*
> *Et maiestatem res data dantis habet.*

§12. Ceterum si libet adhuc augere præmiorum tua dextera datorum dotem; aperi præterea os eoq; munus id commenda. Seneca lib. 2. de Benef. cap. 3: *Ingentia quorundam beneficia, silentium aut loquendi tarditas, imitata grauitatem & tristitiam, corrumpit, cum promitterent vultu negantium. Quanto melius, adiicere bona verba rebus bonis, & prædicatione humana benignaq; commendare quæ præstes: vt illum castiges, quod tardior in rogando fuit, adiicias licet familiarem querelam: Irascor tibi, quod cum aliquid desiderasses, non olim scire me voluisti, quod tam diligenter rogasti, quod quemquam adhibuisti. Ego vero gratulor mihi, quod experiri animum nostrum libuit: postea quicquid desiderabis, tuo iure exiges. Semel rusticitati tuæ ignoscitur. Sic efficies, vt animum tuum pluris æstimet, quam illud quicquid est, ad quod petendū venerat: Tunc est summa virtus tribuentis, tunc benignitas, vbi ille qui discessit, dicet sibi: Magnum hodie lucrum feci. Malo quod illum talem inueni, quam si multiplicatum hoc ad me alia via peruenisset. huic animo nunquam parem referam gratiam.* Non absurde igitur Symmachus lib. 1. Epist. 3: *Quid quod hanc liberalitatem cumulastis amplissimo testimonio? cuius ego honestamentum præopto muneribus, nam qui opibus illaudatus iuuatur, necessariū magis donum*

donum quam iustum præmium viditur adepisci. Igitur iudicio vestro ago atque habeo gratias quantæ sunt maximæ, quod mihi honorem vtrumque fecistis, &c. Nouerat istud Alexander Magnus de quo sic Arrianus lib.2. cap.19: *Quamuis æger adhuc à vulnere quod in fenore acceperat, saucios tamen obiuit, & cæsorum corporibus conquisitis, magnifice ea sepeliuit, vniuerso exercitu in acie stante, & bellicas vniuscuiusque laudes, quem vel ipse præclarum aliquod facinus in pugna patrantem viderat, vel patrasse constanti fama acceperat, verbis ornauit; & pecuniarum largitione singulos pro suo merito dignitateque honestauit.* Tale quid vsitatum quoque Romano, ex multis haurire est locis. & diserte Liuius lib.2. cap.60: *Nec vllo ante bello latius acta præda. ea omnis militi data est. addebantur & laudes, quibus haud minus quam præmio gaudent militum animi.* Valerius Maximus lib.4. cap.3: *Cn. Marcius editis conspicuæ fortitudinis operibus à Cominio consule, accurata oratione apud milites laudatus, omnibus donis militaribus, & agri centum iugeribus, & decem captiuorum electione, & totidem ornatis equis, centenario boum grege, argentoque quantum sustinere valuisset, donatus.* Liuius lib.7. c.10: *Dictator coronam auream Manlio addidit donum, mirisque pro concione eam pugnam laudibus tulit.* Vnde & de Pompeio Val. Maximus libro 8. cap.15: *Pompeius Magnus Theophanem Mitylenæum scriptorem rerum suarum in concione militum ciuitate donauit; beneficium per se amplum accurata etiam & testata oratione prosecutus.* Quin Polybius, quasi equus in campo, sic depiædicat hunc Quiritium morem lib.6. cap.37: *Præclare vero etiam iuuentutem ad pericula subeunda excitaant. nam vbi prœlium aliquod est commissum, ac iuuenes aliqui fortiter se gesserunt; Imperator aduocato in concionem exercitu, productis prope se iis quorum præ ceteris virtus insignis extitit; primum quidem singulos eorum laudat à fortitudine: & si quid aliud in eorum vita fuerit, quod commemorari cum ipsorum laude queat: deinde ei qui hostem vulnerauerit hastam donat: qui prostrauerit & spolia detraxerit, pediti quidem phialam, equiti vero phaleras: quamquam olim hasta solum præmium erat. Ceterum ista consequitur, non qui in iusto prœlio signis collatis dimicans, aut in vrbe capienda aliquos hostes sauciauerit vel spoliauerit; verum qui in velitationibus cum hoste, aut aliis huiusmodi occasionibus, quando nulla necessitas quemquam dimicare viritim cogit, ipsi suamet sponte ac propria voluntate eo descenderint. At quoties vrbs capitur, auream iis coronam qui primi muros conscenderint donat. similiter etiam eos qui vel ciues vel socios propugnarint ac seruarint, Imperator donis insignit: & qui seruati fuerunt, solent vltro, sin minus Tribuno post caussa cognitionem cogente, seruatorem suum coronare; atque adeo per omnem vitam is qui seruatus est, illum pro parente colit, omniaque ei tenetur præstare quæ filius patri. Hac autem stimulatione, non eos tantum qui præsentes audiunt ad pericula certatim & cum æmulatione adeunda excitant; sed eos etiam qui sunt domi. nam qui donis, hoc genus sunt ornati, præter gloriam qua fruuntur inter legiones, & famam quam domi statim consequuntur; hoc amplius reuersi in patriam festorum ludorumque solennia insignes cultu agitant. nam eiusmodi ornamenta gestare solis licet eis qui virtutis caussa ab Imperatore fuerint ipsis honorati. Iidem spolia defigunt in maxime conspicuis ædium suarum locis, vt sint monumenta ac testimonia suæ virtutis.*

§13. Et vero eundem Romanum sola voce, & sago & toga insignes, ornare atque honorare solitum, nunc in curia, nunc publice ad populum, nunc vtrobique, infinita clamant historicorum loca. Liuius lib.2. cap.57: *Dimisso tandem concilio plebis, Senatum consules habent, vbi &c. adeo vt Quintio gratias agerent, quod eius opera mitigata discordia esset.* Idem lib.38. cap.53: *Senatus deinde, concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. ibi gratiæ ingentes ab vniuerso ordine præcipue à Consularibus senioribusque Tib. Graccho actæ sunt, quod rempublicam priuatis simultatibus potiorem habuisset.* Suetonius de Iulio Cæsare cap.16: *Senatus ob eundem cœtum festinato coactus, gratias ei per primores viros egit: accitumque in curiam & amplissimis verbis collaudatum, in integrum restituit.* Sed & pro tribunali peractum laudationem hanc militarem, Liuius passim docet. Plane lib.7. cap.7: *Pro concione Dictator laudibus legati militumque quorum virtute castra defensa erant; simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul ceteros ad æmulandas virtutes acuit.* Val. Maximus lib. 7. cap.3: *Fabius Maximus Nolanum militem plene pro tribunali laudando, omnique generis honore prosequendo, animum suum à Pœnis ad Romanos coegit reuocare.* Etiam vtrobique verborum ornatos honore, proditum Liuio lib.27. cap.12: *Consules sibi parum videri præfari pro meritis eorum, sua voce collaudari eos, nisi vniuersi Patres in curia gratias egissent, sequi in Senatum iusserunt. Senatus quam poterat honoratissimo decreto allocutus eos; mandat consulibus vt ad populum quoque eos producerent; & inter multa alia præclara, quæ ipsis maioribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rempublicam commemorarent.* Idem libro 42. cap.35: *Collaudatum multis verbis Consul ex concione in Senatum duxit. ibi quoque ei ex auctoritate Senatus gratiæ actæ, &c.* Interim vbique idem obtinere & laudem & præmium oris manusq; regalis eximie ostendit quidam in Cyropædia Xenophontis lib.1. cap.5: *Verum animaduertere videor eorum orationes, quibus & ad beneficium præstandum, & ad lædendum facultas est maxima, plurimum in animos audientium penetrare. Iidem si munera largiantur, licet viliora sint iis quæ paris homines conditionis offerunt: tamen ab accipientibus illa pluris æstimantur. Itidem si modo Persas Cyrus cohortatus fuerit, multo gratius eis hoc futurum est, quam si à nobis præstetur. Et æqualium in ordinem illi cooptati, beneficium hoc ducturi sunt longe solidius, si & à filio regis, & ab Imperatore proficiscantur, quam si eodem opera nostra perueniant.*

§14. Ergo qui non per se, verum per alios benemeritis aliquid tradunt, ii non solum dona sua deuenustant, sed & multis modis præterea, & opinione, & damno accipientis, ea ipsa depreciant. Bene D. Ioan. Chrysostomus Homilia 29. ad Corinth. 1: *Qui à rege quidem accepit, hanc maximam habuerit consolationem, quod ipse ei dederit. qui autem à seruo, tunc magis dolet, quando quispiam ei obtulerit.* Tranquillus de Galba cap.12: *Iactabatur Canochoraulæ mire placenti denarios quinq; donasse, prolatos manu sua è peculiaribus loculis suis.* vbi non deridetur modus dandi ab auctore, sed quantitas. nam & D. Hieronymus ad Eustochium de Virginitate: *Vidi nuper, nomen taceo, ne satyram putes, nobilissimam Romanorum mulierem in basilica beati Petri semiuiris antecedentibus, propria manu, quo religiosior putaretur, singulos nummos dispertire pauperibus, &c.* Qui enim per alium quidpiam donat, videtur stipem proiicere mendico; itaque vix vllam meretur gratiam, ob arrogantias. Sed enim non vna ratione gracilescere præmium sic datum argute ostensum Senecæ lib.2. Benef. cap.4: *At plerique sunt, que beneficia asperitate verborum, & supercilio in odium adducunt, eo sermone vsi, ea superbia, vt impetrasse peniteat. Aliæ deinde post rem promissam sequuntur moræ. Nihil autem est acerbius, quam vbi quod impetrasti, rogandum est. Repræsentanda sunt beneficia: quæ à quibusdam accipere difficilius est, quam impetrare. Hic rogandus est, vt admoneat: ille, vt sumat. Sic vnum munus per multorum teritur manus: ex quo gratiæ minimum apud promittentem remanet: quia auctori detrahit quisquis post illum rogandus est. Hac itaque curæ habebis, si grate æstimari quæ præstabis voles; vt beneficia tua illibata & integra ad eos, quibus promissa sunt, perueniant, sine vlla, quod aiunt, deductione. Nemo illa intercipiat, nemo detineat. Nemo in eo quod daturus es, gratiam suam facere potest, vt non tuam minuat.* Quæ ipsa, & lucem dabunt & accipient, ab istis Luciani lib. περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων: *Porro si quando post multum temporis, instantibus Saturnalibus aut Panathenæis misera quapiam vmbella tibi mittatur, aut tunica semiputris ac detrita, tum denique plurima misitentur oportet. Atque aliquis qui statim subauscultarit herum id facere destinantem, præcurrit ac primus rei index, abiensque, non exiguum pretium aufert, qui renunciarit. at mane plus tredecim te adeunt, idem apportantes nuncii; quorum quisq; commemorat quam multa dixerit, quemadmodum submonuerit, quemadmodum adhortans commodiora subiecerit, Omnes itaq; donati præmio discedunt, at non sine murmure tamen, qui nō plura dederis.* Ex vtrisq; vero inclarescit Iuuenal. Sat.7. v.219.

Quis gremio Enceladi doctiq; Palæmonis affert.
Quantum grammaticus meruit labor? & tamen ex hoc

Quodcunq; est (minus est autem quam rhetoris æra)
Discipuli custos præmordet Acœnitus ipse;
Et qui dispensat frangit sibi. cede Palemon,
Et patere inde aliquid decrescere,&c.

§ 15. Id ipsum ne contingeret, pulcre cauit Theodoricus rex, apud quem questi erant Administri eius *se ab Arcario præfectorum pro emolumentis solennibus, nec integri ponderis solidos percipere, & in numero grauia dispendia sustinere*: pulcre, inquam, rex ille apud Cassiodorum lib.1. Var. Epist. 10: *Libram violare, nonne veritatis ipsius videtur esse crudelis ac fœda laceratio? Exerceantur negotiatores in mercibus: emantur late, quæ vendantur angustius: constet populis pondus ac mensura probabilis: quia cuncta turbantur si integritas cum fraudibus misceatur. Mutilari certe non debet, quod laborantibus datur: sed à quo fidelis actus exigitur, compensatio imminuta præstetur. Da certe solidum, & aufer inde si præuales: Trade libram,& aliquid inde, si potes, imminue. Cuncta ista nominibus ipsis constat esse prouisum, aut integra tribuis, aut non ipsa quæ dicuntur exoluis. Non potestis omnino, non potestis, nomina integritatum dare, & scelestas imminationes efficere. Prouidete itaque, vt & arbiter arcæ habeat iustas consuetudines suas, & quod benemeritis impendimus, incorrupto munere consequantur.* Ex quibus patet, si Principi integrum non est tradere quid alicui de manu in manu, valde vtiliter tamen substituere codicillos, quibus adscribat largitionis & qualitatem & quantitatem; quam dispensent homines singularis innocentiæ. quorum mentio apud Cassiodorum lib.12. cap.11. *Probatæ debet esse conscientiæ, qui principalia beneficia præponitur erogare; ne aliqua cupiditatis sorte desiccetur, quod à tanta liberalitate profunditur. mutant enim quaslibet largitates rapientium manus: & sicut fontis puritas per limosa corrumpitur, sic affluentia boni Regis auaris distributionibus immutatur. Aurum ipsum cum soluitur in liquorem, nisi mundissimo caliculo suscipiatur, inficitur: quando puritatem sui illa sola custodiunt, quæ nulla sordium admixtione fuscantur. Quam gratum per niueos caliculos riuulos videre currentes? & ipsam quodammodo Naturæ liberam ridere puritatem, quando in nullis maculis iniuriata turpatur? Sic dona rerum domini nulla debent pollutione fuscari: sed sicut ab ipso exeunt copiosa, ita debent ad Romanos peruenire purissima. nam licet omnis fraus grauis esse videatur, illa tamen importabilis redditur, quæ in Romulea plebe grassatur,&c.* Videantur his affinia eiusdem libri capite 27. nam nimis quam oculis meis blanditur lex Saturni, de qua sic in Cronosolone Lucianus: *Deinde circa vesperam tabulam illam amicorum nomina tenentem relegunto. Distributis autem pro cuiusque dignitate muneribus, ante Solis occasum amicis mittunto. Porro qui deferant, ne plures, tribus quatuorue sunto, atque hi certissima ex famulis fide, iamque natu grandes. Adscribatur autem in literis & quid mittatur,& quantum, vt ne vtrique suspectos habere possint eos qui perferunt. Atque ipsi ministri vnico quisque calice epoto, domum recurrunto, neque præterea quicquam ab eis postulanto. Doctis omnia dupla mittuntor. nam hos æquum est geminam accipere portionem.*

TACITVS lib.11. Annalium cap.xv: *Exterritus quod Tiberium sine miseratione, sine ira vidit,&c.*

IVDICIS EST PVNIRE VVLTV LEGIS, IRASCIQVE NON PECCANTIBVS SED PECCATIS.

Caput XLIII.

SVMMVLA.

Magistratibus duplex quasi est persona; vna publica, altera priuata. pr.
Priuata, comica accedit, publica tragicæ. ibid.
Hanc induit pro tribunali in iudiciis controuersiisque. §.1.
Eoque consequuntur, vt pars damnata eis non irascatur; vtpote qui non locuti sint, senserintque quod ipsimet volebant, sed quod tenor iuris præscriptumq; legis. §.1
Iudex certe seuerus semper sit oportet, quemadmodum est ipsa lex. §.3.
Non pateat odio, non gratiæ. §.4.
Explicatus Seneca lib.1. de Ira ca.16. contra viros magnos. §.eod.
Lex vniuersis ac singulis vnum idemque loquitur in caussis multiplicibus. ibid.
Vtpote quæ nata ante delinquentes. §.5.
In cognoscendo igitur, nec irascendum nec plorandum. §.6.
Perturbatio Iuliani Imper. hac in re notata à Patribus, item Q. Fratris, à Tullio §.7.
Alterum simulare voluit Tiberius, sed frustra. ibid.
Executus autem est Mallius Theodorus. §.eod.
Interim valde id difficile, vbi adductus in iudicium amicus aut necessarius. §.8.
Vnde miraculo Brutus, Iudex filiorum. §.eod.
Mitiores heic pictores, in Agamemnone filiam sacrificante. ibid.
Ceterum nunquam odio habendi supplicium summum meriti, §.9 & 10.
Sunt enim Dei opus, peccatque errore mentis. §.10.&.11.
Odio habenda potius malitia & scelus, opus Diaboli. §.10.& 11. & 12.
Imo ne illud ipsum quidem odio vero prosequendum. §.13.
Deridendum magis. §.13.
Plinii locus lib.8. Epist.22. vindicatus ab emendatione Criticorum. fine.

DVre meritoque Iudices & pace & bello animæ ianuas aperirent istis Taciti, de socero. Agricola cap.9: *Iam vero tempora curarum remissionumque diuisa. Vbi conuentus ac iudicia poscerent, grauis, intentus, seuerus, & sæpius misericors. vbi officio satisfactum; nulla vltra potestatis persona: tristitiam, & arrogantiam & auaritiam exuerat: nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem, aut seueritas amorem deminuit.* Luculentum exemplar magistratus: quo docemur, Potestati induendam personam duplicem; pro tribunali quidem, vt ita dicam, tragicam, extra tribunal comicam. Et vero si vtramque dextere sustinuerit, rem factam habet: certe si non obtinebit vt publice priuatimque ametur simul ac metuatur; consequetur vtique illud Antalcidis, de quo Plutarchus in laconicis cap.37: *Interroganti qua quis ratione maxime placere hominibus posset; respondit, Si dicendo eos, quam plurimum delectet; & in vitæ vsu maxime eis prosit.* Ecquis enim est qui vitio tibi vertat seueritatem illam in loco, qui nouerit coactum te exuere lenem naturæ tuæ genium dum obsequeris. Heræ tuæ Legi? dum eius pronuncias sententiam, minime tuam. Præclara sunt isthæc Mecænatis ad Augustum, Dionis lib.52. de Senatore peruerso: *Si nihilominus aliquid mali molietur, conuictum supplicio afficere. neque est quod vereare, ne quis tibi vitio id vertat; qui non magis propter punitum malum culpaberis, quam medicus propter vsta aut excisa corporis vitia.* Nec minus prudenter Aristides in Oratione de M. Antonino Philosopho: *Omnes ab eo ius suum consequuntur, nec eius iudicia quisquam calumniatur, siue actor causa cadat, siue reus vincatur; verum vterque æquo animo & hilari discedit; nec aliter de re iudicata sentit is qui caussam obtinuit, quam qui litem perdidit. Quod si pœnas aliqui dare cogantur, non id tam graue ducunt, quam quod maiora non patiantur, præclare secum agi putant: neque enim ille, odio eorum qui peccarunt, supplicia sumit; sed vt corrigat ipsos primum, si fieri potest; sin minus, ipsorum exemplo alios.* Etiam sapienter carpit Plutarchus Catonem iudicem, verniliter abiicientem à se Catulum lib. de præcept. reip. c.30: *Licebat enim re ipsa officium hoc denegantem, asperam dicti acerbitatem prætermittere: vt videretur facti quoq; amico molesti caussa non voluntas ipsius, sed legum & iustitiæ necessitas fuisse.* Hinc profecto legimus de vno ex septem Sapientib. apud Stob. tit.44. *Bias damnaturus quempiam ad mortem, lacrimatus est: & cum quæsisset quidã, Quid est quod fleas, cum penes te sit condemnare? respon-*

respondit, *Quia necessarium est naturæ affectum, legi suffragium reddere.* Intelligendusq; ex istis D. Ioan. Chrysostomus, vbi agit de Antiochiensibus maiestatis reis, Homilia Ἀνδριάντ. 13: *Et erat cernere intus tormenta: illos nempe carnifices, hos vero naturæ torquebat imperium, & viscerum compassio: & intus luctus, & extra luctus: intus reorum, extra necessariorum. Imo vero non ipsi tantum, sed & ipsi iudicantes corde lugebant, & omnibus grauiora patiebantur, tam acerbæ calamitati ministrare coacti.* Respicit huc Cicero Orat. pro Sulla cap. 3. *Quamobrem quid est quod mirere, si cum iisdem me in hac caussa vides adesse, cum quibus in ceteris intelligis abfuisse? nisi vero me vnum vis ferum præter ceteros, me asperum, me inhumanum existimari, me singulari immanitate & crudelitate præditum. Hanc mihi tu si propter res meas gestas, imponis in omni vita mea personam, Torquate, vehementer erras. Me natura misericordem, patria seuerum: crudelem nec patria, nec natura esse voluit, deniq; istam ipsam personam vehementem & acrem, quam mihi tum tempus & Respublica imposuit, iam voluntas & natura ipsa detraxit. illa enim ad breue tempus seueritatem postulauit: hæc in omni vita misericordiam lenitatemq; desiderat.* Firmantur isthæc verbis Lactantii lib. de Ira Dei cap. 17: *Non exiguo falluntur errore qui censuram, siue humanam, siue diuinam, acerbitatis nomine infamant, putantes nocentem dici oportere, qui nocentes afficit pœna. Quod si est nocentes igitur leges habebimus, quæ peccantibus supplicia sanxerunt; nocentes iudices qui scelere conuictos pœna capitis afficiunt. Quod si & lex iusta est, quæ nocenti tribuit quæ meretur; & iudex integer ac bonus dicitur, cum malefacta vindicat (bonorum enim salutem custodit, qui malos punit) ergo & Deus cum malis obest, nocens non est: ipse autem est nocens, qui aut innocenti nocet, aut nocenti parcit, vt pluribus noceat.* Quod ipsum facit, qui affectu aliquo inuolutus, abit ab habitu legis immoto, indulgetq; vel gratiæ, vel odio. Sequendum magis Sarisberiensis monitum lib. 4. Curalium cap. 2: *Sicut lex culpas prosequitur sine odio personarum: ita & Princeps delinquentes rectissime punit, non aliquo iracundiæ motu, sed mansuetæ legis arbitrio.* Idem requirebat in iudice suo Seneca lib. 1. de Ira cap. 16: *Etsi peruersa induenda magistratui vestis, & conuocanda classico concio est; procedam in tribunal, non furens, nec infestus, sed vultu Legis; & illa solennia verba, seuera magis grauique, quam rabida voce concipiam; & agi iubebo non iratus, sed seuerus, & cum Ceruicem noxio præcidi imperabo, & cum parricidam insuam culleo, & cum mittam in supplicium militare, & cum Tarpeio proditorem hostemue publicum imponam, sine ira, eo vultu animoq; ero, quo serpentes & animalia venenata percutio. Quid enim? videtur lex irasci his quos non nouit, quos non vidit, quos futuros non sperat? illius itaque sumendus est animus, quæ non irascitur, sed constituit. Bonus iudex damnat improbanda non odit.* In quibus verbis, viri doctissimi, aut ipsi hærent, aut alios hærere faciunt; dum frustra decurrunt ad emendationes. nam *vultus legis*, heic omnino retinendus. imo si esset ad manum Apelles aliquis; viuis coloribus erat repræsentandus hic vultus. cuius etiam meminit Ammianus lib. 28. cap. 14: *Statumque Eupraxius promotus quæstor, multa & prudentibus æmulanda bonafiducia reliquit exempla, nusquam à statu naturæ discedens intrepidæ; sed constans semper legumque similis, quas omnibus vna eademq; voce loqui in multiplicibus aduertimus causis, &c.* Eadem hæc imago Ciceroni in mente lib. 1. de Off. cap. 25: *Optandum vt ii qui præsunt reipub. legum similes sint; quæ ad puniendum, non iracundia sed æquitate ducitur.* Cui & astipulatur Demostheus orat. aduersus Midiam: *Neminem sontem vos cuiquam accusatori traditis. nec enim vbi quis affectus iniuria fuerit, tale supplicium delinquenti infligitis, quale is qui læsus est, infligendum esse persuadere vobis studet: sed contra, tulistis leges ante iniurias, cum & qui delinquerent in incerto essent; & in quos delinqueretur æque in incerto. Quæ vero harum legum vis est? pollicentur omnibus ciuibus si cui fiat iniuria, ei se vlciscendi suo præsidio copiam facturos. Si quem igitur leges violantem punitis, eum non accusatoribus traditis, sed leges vestras confirmatis.* Inde verbum Lysiæ: Iudicantes eadem mente præditos esse decet qua legislatores ipsos. At teste D. Chrysostomo Homil. 15. in Apostol. acta: *Non vides iudices qui induuntur, consident in sede ac habitu decente? ita & tu fac: orna animam vestitu iudiciario.* Et hoc est quod præcipit I. C. Callistratus leg. 19. ff. t. 1. π. 16: *Sed & incognoscendo, neque excandescere aduersus eos quos malos putat; neque precibus calamitosorum illacrimari oportet: id enim non est constantis & recti iudicis, cuius animi motum vultus detegit. & summatim ita ius reddi debet, vt auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat.* Nec alio tendunt vberiora isthæc Senecæ cap. vii. lib. 1. de Ira: *Habet iracundia hoc mali, non vult regi: Irascitur veritati ipsi, si contra voluntatem suam apparuerit: clamore, & tumultu, & totius corporis iactatione, quos destinauit, insequitur, adiectis conuiciis maledictisque. Hoc non facit ratio: sed si ita opus est, silens quietaque, totas domos funditus tollit, familias Reipublicæ pestilentes cum coniugibus ac liberis perdit, tecta ipsa diruit, & solo exæquat, & inimica libertati nomina exstirpat. Hæc non frendens, nec caput quassans, nec quicquam indecorum iudici faciens, cuius tum maxime placidus esse debet & in statu vultus, cum magna pronuntiat. Quid opus est,* inquit Hieronymus, *cum velis cædere aliquem, prius tua labia mordere? Quid si ille vidisset desilientem de tribunali proconsulem, & fasces lictori auferentem, & sua vestimenta scindentem, quia tardius scindebantur aliena? Quid opus est mensam euertere? Quid pocula affligere? Quid se in columnas impingere? Quid capillos euellere? femur pectusque percutere? Quantam iram putas, quæ quia non tam cito in alium quam vult, erumpit, in se reuertitur? Tenetur itaque à proximis, & rogatur, vt ipse sibi placetur: quorum nihil facit quisquis vacuus ira, meritam cuique pœnam iniungit.* Tale quid impingit Iuliano Apostatæ D. Nazianzenus Oratione 4: *Illud vero an non in Philosophi huius doctrina laudabile, quod adeo ab ira alienus erat, ac turbulentis animi permotionibus sublimior (instar nimirum eorum regum, qui tranquillitatis & constantiæ laude quondam florebant; nec, etiamsi quid molestiæ ipsis accidisset, vultum tamen vllo modo immutabant, aut perturbationis vestigium ostendebant) vt quod, dum iudicis munere fungeretur, aulam clamoribus ac membrorum strepitu impleret; non aliter ac si ipse esset cui vis & damnum inferretur ac non aliis potius hæc patientibus succurreret, ne oratione quidem complecti velimus.* Eodem vitio laborasse Q. Fratrem Ciceronis, scimus ex huius ad ipsum Epistola 1. lib. 1: *Ad nos omnes fere deferunt, nihil cum absit iracundia, te fieri posse iucundius; sed cum te alicuius improbitas peruersitasque commouerit, sic te animo incitari, vt ab omnibus tua desideretur humanitas.* At in alteram partem obtinere volebat palam Tiberius lib. 2. Annal. cap. 29: *Delatus ad fores curiæ Libo, innisusq; fratri, & manus ac supplices voces ad Tiberium tendens, immoto eius vultu excipitur. mox libellos & auctores recitat Cæsar, ita moderans, ne lenire neue asperare crimina videretur.* Iterumque de M. Pisone reo, idem scriptor lib. 3. cap. 11: *M. Lepidus & L. Piso; & Liuineius Regulus adfuere; arrecta omni ciuitate, quanta fides amicis Germanici, quæ fiducia reo; satin cohiberet ac premeret sensus suos Tiberius, ac promeret. is haud alias intentior, &c.* & infra cap. 15: *Nullo magis exterritus Piso, quam quod Tiberium sine miseratione, sine ira, obstinatum clausumque vidit, ne quo affectu perrumperetur.* Verum hanc virtutem ei non fuisse perpetuam, idem innuit historicus lib. 3. Annal. cap. 67; vbi agit de C. Silano: *Sed multa adgerebantur etiam insontibus periculosa: cum super tot Senatores aduersos, facundissimis totius Asiæ, eoque ad accusandum delectis responderet solus, & orandi nescius, proprio in metu, qui exercitam quoque eloquentiam debilitat; non temperante Tiberio, quin premeret voce, vultu, eo quod ipse creberrime interrogabat. neque refellere aut eludere dabatur; ac sæpe etiam confitendum erat, ne frustra quæsiuisset.* Sed & lib. 4. Annalium cap. 34: *Accusabat Cremutium Satrius Secundus & Pinarius Natta, Seiani clientes. id perniciabile reo: & Cæsar truci vultu defensionem accipiens, &c.* Melius hanc Legis personam sustinuit Mallius apud Claudianum vers. 216:

> *Seruat inoffensam diuina modestia vocem;*
> *Temperiem seruant oculi, nec lumina feruor*
> *Asperat, aut rapidas diffundit sanguine venas;*
> *Nullaq; mutati tempestas proditur oris.*
> *Quum etiam sontes expulsa corrigit ira,*

Et placidus delicta domat. nec dentibus vnquam,
Instrepit horrendum, fremitu nec verbera poscit.

§ 8. Ceterum difficulter admodum seruari Legis & animum & vultum, vbi reus est, aut amicus, aut agnatus; ratio ipsamet dictat. itaque notabiles tali casu iudices: quorum aliquot exempla subministrat Val. Maximus, lib. 2. cap. 7. lib. 5. c. 8. quibus sua accedit lux ab Virgilii versibus de Bruto eiusque liberis Æneid. lib. 6. vers. 819.

Consulis imperium hic primus, sæuasq; secures
Arripiet; natosq; pater, noua bella mouentes,
Ad pœnam, pulcra pro libertate, vocabit:
Infelix; vtrunq; ferent ea facta minores.
Vincet amor patriæ, laudumq; immensa cupido.

Et de eodem facinore vberiora petenda ab Dionys. Halicarnassæo lib. 5. cap. 7. quæ sic quoque ob oculos ponit Liuius lib. 2. cap. 5: *Damnati proditores, sumptumque supplicium, conspectius eo quod pœna capiendæ ministerium patri de liberis Consulatus imposuit: & qui spectator erat amouendus eum ipsum fortuna exactorem supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi iuuenes: sed à ceteris velut ab ignotis capitibus, Consulis liberi omnium in se auerterant oculos, miserebatque non pœnæ magis homines quam sceleris, quo pœnam meruissent, &c. Consules in sedem processere suam; missique lictores ad sumendum supplicium: nudatos virgis cædunt securique feriunt: cum inter omne tempus pater vultusque & os eius spectaculo esset, eminente animo patrio inter publicæ pœnæ ministerium.* O crudum virum! imo ferreum! *Nam alii tametsi pro salute patriarum aut exercituum concedunt suos mactandos, tamen aut domi manent interea, aut procul absistunt ab altaribus, aut si contingat eos sacris interesse, auertunt oculos ne spectare quidem sustinentes vel alienum necis ministerium.* ita Philo Iudæus lib. de Abrahamo. Quare decoro Naturæ magis attendére Græci circa Agamemnonem in filiæ sacrificio. Plinius lib. 35. cap. 10: *Timanthis est Ephigenia, Oratorum laudibus celebrata, qua stante ad aras peritura; cum mœstos pinxisset omnes, præcipue patruum, cum tristitiæ omnem imaginem consumpsisset; patris ipsius vultum velauit, quem digne non poterat ostendere.* Verum de ea re nos copiosiora in Suspicionum libris, ad illud Ouidii lib. 12. Metamorph. vers. 30: *— postquam pietatem publica caussa, Rexque patrem vicit*; contra eos qui nobis, si Deo placet, è manuscriptis reponunt, *Resque patrem vicit.* Redeamus igitur ad lineas.

§ 9. Porro eos qui aut iræ impulsi impetu, aut beneuolentiæ abducti palpo, à Legibus recedunt, passim male audire, nemini incognitum est. Multos tamen esse qui arbitrentur licere odio habere peccantes; ideoque eius impulsu duriores sunt in tales, si non crudeliores; quotidiana monstrat experientia. Eo tamen nihil esse inhumanius, & ratio viget, & omnis sæculorum præteritorum suadet sapientia. Verbum est Heracliti, Epistola ad Hermodorum: *O homines non vultis discere quam ob caussam à risu me abstineam? non quod homines mihi sint odio, sed ob eorum malitiam ac scelera.* Apertius Arrianus in Epict. lib. 1. cap. 18: *Quid vulgo adhuc succensemus? fures, inquit sunt & grassatores. Quos mihi fures dicis, quos grassatores? errant in iudicio bonarum, & malarum rerum, vtrum igitur indignationem potius, an commiserationem merentur? ostendito errorem, & videbis vt à delictis recedant. cum non vident, nihil habent antiquius opinione sua. At latronem istum & adulterum nonne perditum oportebat?* Nequaquam: *sed ita potius dicendum. Is qui cæcutit, qui fallitur, & maximis in rebus errat, non ea videndi facultate amissa qua candida & nigra discernuntur, sed qua animus bona & mala distinguit, nonne est perdendus? quod si dixeris, intelliges quam inhumana tua sit oratio, & huic non absimilis; Hiccine cæcus & surdus non perdendus est? &c.*

§ 10. Huic plane adhæret illud Antonii & Maximi descriptum ex nescio quo Auctore, titulo de Eleemosyna: *Cum piratæ cuidam in terram appulso & tempestate afflictato vestitum quispiam attulisset, & in domum adducto deinceps omnia necessaria præbuisset, à nonnullis vituperatus quod sceleratos beneficiis afficeret: Non homini (inquit) sed humanitati hunc honorem habui.* Iidem titulo priori ex D. Clemente: *Amare inimicos iubet, nō autem amari malum, neq; impietatem, aut adulterium, aut furtum; sed furem & adulterum, non quia peccet & illa turpi actione hominis vocabulum contaminet; sed quia homo sit, & Dei opus.* A quo nihil recedunt hæc D. Ioh. Chrysost. Homil. 24. ad Corint. 1: *Quid vero, inquit, si sint inimici & ethnici, non oportet odisse? Odisse quidem, non autem illos, sed illorum dogma; non hominem, sed prauam actionem, & mentem corruptam ac perditam. nam homo quidem est opus Dei, error vero opus Diaboli.*

§ 11. Eodem nituntur fundamento illa D. Prosperi ad Psal. 118: *Qui legem Dei diligit, probat se in hominibus iniquis, id quod contra legem est odisse, non homines.* Nec aliud sentit Isidorus Pelusiota lib. 2. Epist. 211: *Ne homines, verum improbitatem qua laborant, odio habeamus.* Eademq; in opinione D. Nyssen. Serm. 1. de Orat: *Psalmorum scriptor cum dicit Tollantur peccatores & iniqui de terra; vt peccatum & iniquitas deficiant orat. non enim homo hominum hostis est, sed liberæ voluntatis motus ad nequitiam & malitiam, loco hostis constituit id quod natura coniunctū est, vt malum igitur deficiat orat: at homo malum non est.* Zeno quoq; ad eundem Psalmū scribit: *Neq; irascendum est hominibus alienæ instigationis operariis, sed potius in his, detestandi officii intercessio sua, miseranda est; quod sint vasa Diaboli, Satanæ ministerium, & latrocinantium tela, & alienæ malitiæ ac nequitiæ paritores.* His adsident Boethiana lib. 4. Metro 3. de Philosophia: *Apud Sapientes nullus prorsus odio locus relinquitur. nam bonos quis nisi stultissimus oderit? malos vero odisse ratione caret. sicut enim corporū languor, ita vitiositas quidam est quasi morbus animorum. Cum ægros corpore minime dignos odio, sed potius miseratione iudicemus, multo magis non insequendi, sed miserandi sunt, quorum mentes omni languore atrocior vrget improbitas:*

§ 12. Consentanee itaq; loquitur de Euphrate lib. 1. Epist. 10. Plin. *Vitæ sanctitas summa, comitas par. insectatur vitia, non homines: nec castigat errantes, sed emendat.* Nec minus prudenter Lucianus, de Demonacte: *Nunquam visus est vociferari aut mira peruicacitate contendere, aut indignari: & si aliquis ei esset increpandus ipsa quidem peccata reprehendebat, peccantibus benigne ignoscebat: exemplum illud a medicis petitum vsurpans, qui morbos adhibitis pharmacis propulsare solent, iracundia vero erga ægrotantes vtuntur minime. existimabat enim hominis esse peccare; Dei vero aut viri Deis proximi, errata emendare.* idem censet de paris æquitatis hominibus Imp. Manuel. Orat. 6: *Neminem condemnant, nec odio prosequuntur. absit vt hoc faciant: non enim tantopere contra naturam communem, quasi collato pede pugnabūt, licet ei quiduis accidat ex ipsius animi proposito: sed vitium quidem ipsum abominabuntur, peccantes vero deflebunt. quale quiddam facere consueuimus, cum vlcere malo membrum aliquod nostrum putrescit, vel quis maxime familiaris aut propinquus ægrotat.* Haud absurde D. Petrus Chrysol. Serm. 50: *Medicus qui non infirmitates curare nescit; & qui non fuerit cum infirmo infirmatus, infirmo non potest conferre sanitatem.* Egregie igitur de Chirurgo suo scribit præfatione lib. 7. Cornelius Celsus: *Debet esse animi intrepidus, immisericors; sic, vt sanari velit eum quem accipit; non vt clamore eius motus, vel magis quam res desiderat, properet, vel minus quam necesse sit, secet: sed perinde faciat omnia, ac si nullus ex vagitibus alterius affectus oriatur.* Respiciebat huc Nazarius Oratione Panegyrica ad Constant. Aug. c. 9. *Etsi nondum ab homine lacessitus, iam tamē vitiorum eius inimicus, sed (quod erat consentaneum clementiæ tuæ) experiebaris remedia molliora; vt quod leniri quam resecari malles, mitior medicina sanaret.* Nec aliud volunt verba Plutarchi lib de cohib. Ira c. 35: *Sic etiam circa voluptatem nimiæ cupiditates, & in vindicandis flagitiis nimium in malos odium tollatur; & habebis temperantem, qui tamen non omnis sensus voluptatum sit expers, iustumq; citra sæuitiam & acerbitatem.* Idem intellexit Callæschrus apud Libanium Declamat. 26: *Præterea postulare vt sepeliatur, patris est beneuolentia erga vos pro filio confisi: at vero corpus negligere, eius est qui cædem exagitat, tanquam ex odio in illis profectā.* Nec ab alia mente Seneca lib. de vita beata c. 26: *Hæc dicet ille, cui sapientia contigit; quem animus vitiorū immunis increpare alios, non quia odit, sed in remedium, iubet.*

§ 13. Verum quid istis immoror? tantum abest, vt homines cordati odio habuerint vitiosos: etiā adrisere ad vitia; neq; digna existimarunt ob quæ tranquillitatē animi sui turbarent.

Ex

Ex eorum fuit numero Democritus, de quo præter alios Sotion apud Stobæum Serm. 20: *Sapientibus ira loco, Heraclito quidem lacrimæ, Democrito autem risus oboriebantur.* Nec alterius erat opinionis, cuius mentio apud Plinium libro 8. Epist. 22: *Optimum & emendatißimum existimo, qui ceteris ita ignoscit, tanquam ipse quotidie peccet: ita peccatis abstinet, tanquam nemini ignoscat. proinde hoc domi hoc foris, hoc in omni vitæ genere teneamus, vt nobis implicabiles simus, exorabiles istis etiam qui dare veniam nisi sibi nesciunt: mandemusque memoriæ, quod vir mitißimus, & ob hoc quoq; maximus, Thrasea crebro dicere solebat; Qui vitia odit, homines odit.* Quæ ne rapiamus in medicinam Criticam, obstat Seneca lib. de Tranquil. animi cap. 15. vbi ait: *In hoc flectendi sumus, vt omnia vulgi vitia, non inuisa nobis, sed ridicula videantur: & Democritum potius imitemur. quàm Heraclitum: huic omnia quæ agimus miseriæ; illi ineptiæ videbantur. eleuanda igitur omnia, & facili animo ferenda. humanius est deridere vitam quàm deplorare. adiice, quod de humano quoque genere melius meretur qui ridet illud quàm qui luget. ille spei bonæ aliquid relinquit; hic autem stulte deflet quæ corrigi posse desperat: & vniuersa contemplatus, maioris animi est, qui risum non tenet quàm qui lacrimas; quando leuißimum affectum animi mouet, & nihil magnum, nihil seuerum, nec serium quidem, ex tanto apparatu putat.* Et cur quæso putet? cum *totus fere orbis*, iuxta Petronium, *exerceat histrioniam,*

Scena omnis vita est & iocus,

inquit poeta Græcus. &c.

TACITVS lib. IV. Hist cap. sexagesimo quinto: *Arcebantur aspectu, quo venerationis plus inesset.*

REX OMNIBVS POTIVS PATEAT QVAM NEMINI.

Caput XLIV.

SVMMVLA.

Vt maior è longinquo reuerentia, sic etiam vulgus plus ei Principi defert venerationis, qui raro videtur, neque paßim aditur. pr.

Vnde pro monstro habitum, si rex quis communior comiorq;, populo suo vsq; honoratur. §. 1.

Eaque propter callidiores Principes quæsiere secessum. §. eod.

Reiicitur tamen ea ratio: & vt Sol non ideo nobis vilescit quia quotidie videtur, sic nec Princeps. §. 2.

Tribuiturq; inter summa laudum optimis quibusq; Impp. prabere aditum ad se vniuersis. §. 3.

Exemplo Dei, qui nulli non se impartit. §. eod.

Certè miros inde in se deriuat ciuium amores. §. 4.

Vtpote cum faciat id ad quod à natura natus sit. §. eod.

Quin imo qui primum se suis subtraxere, fecere id, aut ob diffidentiam, aut ob luxuriem. §. 5.

Primi vitii prompta exempla. §. ibidem.

Alterius quoque §. 6.

Ataxia Aulæ & imperii, dum Principe incluso omnia bella pacisque munia administrant homines nequam. §. 7.

Quæ eadem paßim quoq; regnat, quamuis se vulgo communicet, si voluptatibus indulget, neglecta Rep. §. 8.

Venditores enim fumi nihil non patrant. §. 9.

Ita quidem vt periculum etiam immineat ipsimet ab ipsis Regi. §. 10.

Certè non tam regnet, quàm seruiat domesticis pædagogis. §. eod.

Interim tam malum, paßim se omnibus communicare quam nulli. §. 11.

CONSTAT Tacito quidem sua ratio, vbi asserit de maiestate libro 1. Annal. cap. 47: *Cui maior è longinquo reuerentia:* neque absurde aut illi, quorum meminit Val. Maximus libro 2. capite 6: *Ne Numidæ quidem reges vituperandi, qui more gentis suæ nulli mortalium osculum ferebant. Quicquid enim in excelso fastigio positum est, humili & tritâ consuetudine, quo sit venerabilibus, vacuum esse conuenit.* aut hi, de quibus Iustinus lib. 1: *Apud Persas persona regis sub specie maiestatis occulitur.* Quo etiam spectant ista Taciti lib. 4. Historiar: *Sed coram adire, alloquique Velledam negatum. Arcebantur aspectu, quo venerationis plus inesset. Ipsa edita in turre. delectus è propinquis, consulta responsaque, vt internuntius numinis, portabat.* quæ item de Atalantâ Iasionis filia, refert Ælianus Variæ Historiæ libro 13. capite 1. *Tantus splendor cum formâ coniunctus inspicientium oculos perstringebat. Stupendam eam in congreßibus tum alia, tum præsertim raritas efficiebat. Non enim facile cuiquam se conspiciendam offerebat, nisi cum de improuiso feras persequens, aut impugnans apparuisset, impetu repentino, quasi stella traiiciens, atque instar fulguris elucebat: statimque ipsam transuolantem occuluit vel quercetum, vel frutetum vel aliud eius generis in monte spissum, opacumque.* Hinc quoque Maximus Tyrius de statuis deorum: *Quas ideo aureis & argenteis peplis circundant sacerdotes quo ornamentorum reuerentiâ mortalium spem atq; exspectationem augeat. Audax namq; humanus animus existens quæcumque præsens spectat his honorem parcius impendit, remotiora omnia magis admiratur.* Quare ceu de monstro quodam; Latinus Pacatus Panegyr. Theodosio Aug: *At noster hic omnibus spectandus offertur, nec magis communem hunc diem atq; Solem quam nostrum Imperatorem videri licet. Qui in cum vicinum habeant permissa fastidium, numquam iste mirantes explet oculos. Magis magisque visus expetitur, & (nouum dictu) præsens desideratur. Miremur in vrbibus tuis. & à tuis populis te videri, quem ferè nulla in solo suo natio externa non vidit, idque ita crebro, vt pœne tàm notus sit Barbaris vultus iste quàm nobis,* Sed & Suetonius ambigens in Tiberio cap. 10. inquit: *Tot prosperis confluentibus, integra ætate ac valetudine, statuit repente secedere, seque è medio quàm longißime amouere. Dubium, vxoris ne tædio, quam neque criminari aut dimittere auderet, neque vltra perferre posset; an vt vitato aßiduitatis fastidio, auctoritatem absentia tueretur, atque etiam augeret, si quando indiguisset sui Resp.* Quo alludit quoque Choniates Nicetas, loquens de Isaacio: *Loca & situ & temperie aeris amœna consectabatur, & ex interuallis in vrbem redibat, & vt Phœnix auis non semper conspiciebatur.* Vnde & Liuius libro 35: *Maior gloria Scipionis: & quo maior, eo propior inuidiæ. Quintii recentior, vt qui eo anno triumphasset. Accedebat, quod alter decimum iam prope annum aßiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus verendos magnos homines ipsâ satietate facit: consul iterum post deuictum Annibalem, censorque fuerat: in Quintio noua & recentia omnia ad gratiam erant: nihil nec petierat à populo post triumphum, nec adeptus erat.* Verum, si licet dicere quod sentio, arbitrer histrionico isto mimo capi vulgus tantum, non etiam eos quibus est,

§ 1.

§ 2.

Aut cor Zenodoti, aut iecur Cratetis;

tamquam introspicientibus facilè in intimos Principum secessus: vbi nimirum sæpenumero deprehendant pro Maiestate, vel superbum Metum vel certè pudendam Luxuriem: adeo vt litare videatur Veritati Synesius, cum inquit lib. de Regno: *Quod si Tyranni admirationem commouent, cum sese occultando, tum terribili aspectu apparendo; nemo sit qui illis hoc vitio vertat, quod penuria veræ dignitatis, ad simulationem confugiant. In quo enim nihil sanitatis est; & qui ita esse ipse nouit, qui fieri poßit, vt non fugiat ille lucem, fugiendo contemtum? At nemo in hodiernum vsq; diem solem contemnit, cum tamen nullum hoc familiarius sit spectaculum. Similiter & iustus Rex; si fretus est veritate, neque metuit, quo coargui poßit quicquam, sit quàm maximè communis, nihilo enim minus, vel sic magis potius, venerabilis est futurus.* Eodem nimirum vsus sacrificii genere, quo antea Attica Musa, Xenophon in vita Agesilai: *Rex Persicus auctoritatem sibi quærebat ex eo, quod raro conspiceretur: Agesilaus eo ipso delectabatur, quod semper hominum in conspectu versaretur. Existimabat enim, decere vitam facinorosam ac turpem, vt in obscuro lateret: honestæ vero, lucem ipsam maius ornamentum conciliare. Deinde grauitatem ille captabat ex eo, quod difficilis ad ipsum accessus esset: hic gaudium inde percipiebat quod*

§ 3. *aditus vniuersis ad se pateret.* Haud igitur leue præconium quod facit Mithridati Plinius libro 25. capite 2: *Illum solum mortalium viginti duabus linguis locutum certum est, nec de subiectis gentibus vllum hominem per interpretem appellatum ab eo annis 56. quibus regnauit.* Sanè inter summa laudum tribuit Antonino Philosopho Aristides εἰς βασιλέα: *Nec enim existimat se, si rari & difficiles contingant accessus, hoc modo magnitudinis & potentiæ, qualem antea nullus habuerit, famam in vulgus consecuturum: sed ita potius, si communiter beneuolum se & æquum omnibus indigentibus exhibeat. Arbitratur etenim debere verum regem secundum Vniuersi regem conformari, tum quantum ad humanitatem, tum quantum ad ciuium omnium curam pertinet, neque cum ante regnum adeptum benignè & moderate se gesserit, eo comparato difficilem se & violentum præstare. id enim non regni clementis esse signum, sed rusticitatis & inscitiæ argumentum certissimum.* Sic & de D. Augusto prædicat Tranquillus capite 53: *Promiscuis salutationibus admittebat & plebem tanta comitate adeuntium desideria excipiens, vt quendam ioco corripuerit, quod sic sibi libellum porrigere dubitaret, quasi elephanto stipem.* De Traiano Plinii Panegyricus: *Ipse autem vt excipis omnes vt expectas? vt magnam partem dierum inter tot imperii curas quasi per otium transigis? Itaque non (vt alias) attoniti, nec vt periculum capitis adituri tarditate, sed securi & hilares, cum commodum est, conuenimus, & admittente Principe interdum est aliquid quod nos domi quasi magis necessarium teneat. Excusati semper tibi, nec vnquam excusandi sumus. scis enim sibi quemque præstare quòd te videat, quòd te frequentet; ac tanto liberalius ac diutius voluptatis huius copiam præbes.* De

§ 4. Hadriano Spartianus: *In colloquiis etiam humillimorum ciuilissimus fuit, detestans eos qui sibi hanc voluptatem humanitatis (quasi seruantes fastigium Principis) inuiderent. Moderationis tanta fuit vt nemo vnquam ab eius latere submoueretur, vt omnibus se blandum affabilemque præberet: vt amicos non solum primi ac secundi loci, sed etiam inferiores ægrotantes viseret:* De Gratiano Ausonius: *Laudabile est Imperatorem faciles interpellantibus præbere aditus, nec de occupatione causari. tu confirmas, adire cunctantes, etiam querimoniis explicatis, ne quid adhuc sileatur, interrogas.* Ab quibus non patiar abesse coniugem Artaxerxis, de qua sic Plutarchus: *Iam spectaculum gratissimum præbebat Persis vxoris eius Statiræ currus, qui velis detractis semper progrediebatur, femininisque popularibus salutandi eam & adeundi faciebat copiam. hinc regnum eius fauorabile ad multitudinem fuit.* Rideat aliquis ad illa de Indis apud Curtium libro 8: *Regia auratas columnas habet, totas eas vitis auro cælata percurrit: auiumque, quarum visu maximè gaudent, argenteæ effigies opera distinguunt. Regia adeuntibus patet; cùm capillum pectit atque ornat. tunc responsa legationibus, tunc iura popularibus reddit.* Mihi tamen hæc communitas, vel sic placet, quod se tunc ostendat, quo maximè abscondunt mulieres; quibus latebræ alioquin conuenientiores. Sapienter Dio Orat. 3. de regno: *Omnes homines confitentur, virum esse muliere robustiorem, & ad imperandum aptiorem, atqui illæ domestica fere opera curant, & ætatem exigunt sub tecto, inexpertæ tempestatum, inexpertæ bellorum, inexpertæque periculorum. Viris autem congruit in militiam ire, congruit nauigare, congruit nauigandi solertia; illisque necesse est sua opera sub dio perficere, sed per Iouem, non propterea beatiores quis dixerit mulieres viris. Quicumque autem tandem propter debilitatem, vel mollitiem, amauerunt illarum vitam, quemadmodum Sardanapalus, turpitudine iam vbique facti sunt diffamati. Denique quod maximum est, solem vides quanto præstet omnibus hominibus beatitudine, quum sit Deus; quòd tamen non renuat nobis perpetuo subseruire, & nostræ salutis gratia facere vniuersa.* Et profectò si cuniculos agamus ad cubilia

§ 5. huius secreti, plena erunt aut timidæ diffidentiæ, aut pudendæ luxuriæ. Alterius sanè, si nō vtriusque, causa se certo illi indulsit Semiramis filius, de quo sic Athenæus lib. 12. Deipnosoph: *Quodquot in Asia reges dominati sunt, luxui & voluptatibus operam nauasse, præcipue Ninyan, Nino & Semiramide genitum, qui abditus domi, cum voluptates omne genus sibi conquireret, nemini videndum se præbebat, præterquam eunuchis, ac vxoribus suis.* At Smerdin sanè eo redegit conscientiæ formido: de quo Herodotus libro 3: *Otanes magum non esse Smerdin filium Cyri, primus suspicatus est. sed eum qui erat, hac coniecturâ, quod neque ex arce progrediebatur, neque Persarum procerum quempiam ad conspectum suum vocabat.* Idem quoque secutus Deioces cuius sic meminit idem Herodotus libro 1: *Primus Deioces cauit ne cui ad regem ingredi liceret, sed per internuntios cuncta transigerentur: adeò vt nec conspici regem à quoquam fas esset. præterea ne ridere coram vel exscreare in quoquam honestum haberetur. Et hæc à Medis apud regem obseruantur, ne videlicet, tum cernentes æquales & vnà cum eo educati strenui & fortes, indoleant atque insidientur: quin potius quiddam à reliquis hominibus diuersum ipsis esse videatur, si coram ipsum non intueantur.* Secundum

§ 6. competit Tiberio Imp. latitanti Capreis. Suetonius de eo capite 41: *Regressus in insulam, Reip. quidem curam vsque adeo abiecit, vt postea non decurias equitum vnquam suppleuerit; non tribunos militum præfectosque, non prouinciarum præsides vllos mutauerit: Hispaniam & Syriam per aliquot annos sine consularibus legatis habuerit: Armeniam à Parthis occupari, Mœsiam à Dacis Sarmatisque: Gallias à Germanis vastari neglexerit: magno dedecore imperii nec minori discrimine. Cæterùm secreti licentiam nactus, & quasi ciuitatis oculis remotus, cuncta simul vitia male diu dissimulata tandem profudit.* De quibus Tacitus libro 4 Annal: *Caussam abscessus, quamquam secutus plurimos auctorum ad Seiani artes retuli; quia tamen cæde eius patratâ, sex postea annos pari secreto coniunxit; plerumque permoueor, num ad ipsum referri verius sit; sæuitiam ac libidinem cum factis promeret, locis occultantem.* iterumque limine libri 6: *Saxa rursum & solitudinem maris repetit; pudore scelerum & libidinum, quibus adeo indomitis exarserat, vt more &c.* Parum ab hoc recessit Domitianus, quem nudat Plinius Paneg: *Hæc persuasio superbissimis dominis erat, vt sibi viderentur Principes esse desinere, si quid facerent tamquam senatores. Plerique tamen non tam superbia quàm metu quodam submouebantur. An stuprorum sibi, incestarumque noctium conscii auspicia polluere, sacratumque campum nefario auderent contaminare vestigio? non adeo deos hominesque contempserant, vt in illa spatiosissimâ sede hominum deorumque coniectos in se oculos ferre ac perpeti possent.* Idem inpingit Constanti Zonaras circumsesso pueris atque adolescentibus delicatis: *Ea quoque de caussa venationi indulgebat, vt modestorum virorum consuetudinem euitaret.* Nec alterius ingenii Andronicus.

§ 7. Choniates: *Adhæc, vt erat luxu corruptus, cum cætu scortorum & pellicum in loca deserta & temperata secedere, & ferarum more conualles & herbosos saltus consectari solebat, vt gallinarum gallus gallinaceus, aut hircus caprarum ductor, aut vt Bacchus Thyadas & Mænadas, sic ipse amicas suas antecedebat, tantum non hinuli pelle & croconto indutus. Ac certis diebus à paucis aulicis, iisque intimis, veluti per transennam videbatur: tibicini verò & meretricibus omnem aditum patiefaciebat, easque quouis tempore ad colloquiū admittebat, voluptati vt Sardanapalus indulgens, qui sepulchro suo incidit, ea se habere quæ comederit, & pro libidine egerit.* Nec procul abit eiusdem Nicetę Alexis: *Itaque mulieribus & cognatis eius Respublica ludibrio erat. Ipse verò quid rerum gereretur, non magis norat, quàm qui in extremâ Thule habitant. Hinc & ipse gubernator pessime apud omnes audiebat, & proretæ ac nautæ omnes ab eo delecti, atrocissimis diris deuouebantur.* Atque vt hæc solitudo nihil

§ 8. tale tegeret; plus tamen nocere quàm prodesse regibus, res ipsa clamat. Si cui tamen dubium est, audiat Capitolinum de Antonino Pio capite 6: *Imperatorium fastigium ad summam ciuilitatem deduxit: vnde plus creuit: recusantibus aulicis ministris, qui illo nihil per internuntios agente, nec terrere poterant homines aliquando, nec ea quæ occulta non erant vendere.* Audiat Vopiscum vitâ Aureliani: capite 43: *Sed ego à patre meo audiui, Diocletianum principem, iam priuatum, dixisse nihil esse difficilius quàm bene imperare. Colligunt se quatuor vel quinque, atque vnum consilium ad decipiendum Imperatorem capiunt: dicunt quid probandum sit. Imperator, qui domi clausus est, vera non nouit: cogitur hoc tantum scire quod illi loquuntur: facit iudices quos fieri non oportet, amouet à republica, quos debebat obtinere. Quid multa? vt Diocletianus ipse dicebat, bonus, cautus, optimus, venditur Imperator.* Cur non à

cum

cum & eiusmodi quid sæpe contingat quamuis se vulgo publicet Princeps, sed sic vt non etiam suscipiat curam Reipubl. Narrat de Claudio Imp. Suetonius capite 29: *Libertis vxoribusque addictus, non principem se, sed ministrum egit. Compendio cuiusque horum, vel etiam studio ac libidine, honores, exercitus, impunitates, supplicia largitus est. & quidem insciens plerumque & ignarus.* Sed & alia retrò acta ætate Ptolomæus rex, Iustino prodente libro 30: *Reuolutusq; in luxuriam, occisa Eurydice vxore, eademq; sorore sua, Agathocliæ meretricis illecebris capitur. Atque ita omnem magnitudinem nominis, ac maiestatis oblitus, noctes in stupris, dies in conuiuiis consumit. Adduntur* INSTRVMENTA *luxuriæ, tympana & crepundia: nec iam spectator rex, sed magister nequitiæ, neruorum oblectamenta modulatur. Hæc primo laborantis regiæ tacitæ pestes, & occultæ fuêre. Deinde crescente licentia, iam nec parietibus regiæ domus contineri meretricis audacia potest: quam proteruiorem, sociata cum Agathocle fratre, ambitiosæ pulchritudinis scorto, quotidiana regis stupra faciebant. Accedebat & mater OEnanthe, quæ geminæ sobolis illecebris deuinctum regem tenebat. Itaque non contentæ rege, iam etiam regnum possident, iam in publico visuntur, iam salutantur, iam comitantur. Agathocles regis lateri iunctus, ciuitatem regebat; tribunatus, præfecturas, & ducatus mulieres ordinabant; nec quisquam in regno suo minus, quàm ipse rex poterat:* Sed redeo ad rectores inclusorum. Et insignis hâc in arte Zoticus Lampridii sub Helagabalo capite 10: *Erat prætereà eidem Zoticus, qui hoc familiaritatis nomine abutens, omnia Heliogabali dicta & facta venderet fumis, quàm maximè diuitias enormes sperans, quum aliis minaretur, aliis polliceretur, omnes falleret: egrediensque ab illo singulos adiret, dicens, de te hoc loquutus sum, de te hoc audiui, de te hoc futurum est, vt sunt homines huiusmodi qui si admissi fuerint ad nimiam familiaritatem principum, famam non solum malorum, sed & bonorum principum vendunt, & qui stultitiâ, vel innocentiâ imperatorum qui hoc non perspiciunt, infami rumigeratione pascuntur.* Eximius item eiusdem Thurinus sub Alex. Seuero capite 36: *Solus post meridiem, vel matutinis horis idcirco numquam aliquos videbat, quod ementitos de se multa cognouerat: speciatim Vetronium Thurinum; quem quum familiarem habuisset, ille omnia vel fingendo sic vendiderat, vt Alexandri, quasi stulti hominis & quem ille in potestate haberet & cui multa persuaderet, infamaret imperium: suũ sicq; omnib. persuaserat quod ad nutũ omnia faceret. Deniq; hac illum arte deprehendit, vt quemdam immitteret qui à se quiddam publicè peteret, ab illo autem occulte quasi præsidium postularet, vt pro eo Alexandro secreto suggeret. Quod quum factum esset, & Thurinus suffragium promisisset dixissetq; se quædam imperatori dixisse quum nihil dixisset; sed in eo pendere vt adhuc impetraret, euentum vendens: quumque iterum iussisset Alexander interpellari, & Thurinus quasi agens aliud nutibus annuisset, neque tamen interim quicquam dixisset, impetratum autem esset quod petebatur, Thurinusque ab illo qui meruerat, fumi venditor, ingentia præmia percepisset: accusari eum iussit &c.* Talibus & infame imperium Iustini, de quo Manassis Annales: *Verum quia laboribus curandæ valetudinis obrueretur, & continuis cum morbis conflictaretur: propositum animi eius in exsequendâ iusticiâ non parum impediebatur. Nam è regia rarò prodibat, vt illis, qui conuentum vellent, eius adeundi, hominesq; rapaces & iniustos deferendi facultas non esset. Nimirum domus & Lectulus morbidum detinebant, arbori præclaræ similem, quæ pulcris onusta fructibus, autumnum vberem pollicetur; verum deinde per tempestatem & aera frigidum læsa, quo minus illos fructus suos percoquat, & ad maturitatem perducat, impeditur. Hinc vsu veniebat, vt quibus est studio per iniuriam bonis alienis frui, suasq; facultates inde collocupletare, propter magnam eorum raritatem ac solitudinem, qui talia prohiberent, auaris oculis in aliena coniectis proximorum bona deprædarentur, raperent, agerent. Vbique confusio, gemitus, eiulatus, lamentationes, planctus erant: vrbs pariter frequentes habebat suffitus, & inter pæanes lacrymæ non deerant.* Quod ipsum factum sic breuius perstrinxit Cedrenus: *Iustinus hic cum crebro ægrotaret, ac vertigine vexaretur, neq; in publicum prodire posset, potentes quidam, quia ad Imperatorem querelæ de iis afferri non possent, nemini parcentes, omnium facultates diripuerunt.* Quid dicam, periculum ipsis regibus imminere sic inclusis, tum ab exteris, tum à domesticis? & ab his maximè, cuius rei tot exempla in mundo, etiam sæculi nostri; vt appareat hos homines cochlearum vitam in testa sua perpetuo agentes merè pueros, merè seruos, imo & captiuos. Non me contineo quin aliquid appingam ex Cedreni historiarum cõpendio: *Memoriæ proditum est, regem Franciæ, consuetudinè sic obtinente, regnum per stirpem à maioribus suis ad se delatum gerere, nulli alii negocio intentum quàm brutæ voracitati atquè poculis. Eundem Maio mense in conspectu totius gentis præsidere, gentemque adorare, & vicissim ab ea adorari: atque vltrò tum de more citroque dari dona. præfectum domus siue aulæ regiæ, rerumq; gentis eius omnium curam gerere.* Quantum istud noceat imperiis; edoctus suo malo, prodidit Gordianus tertius, epistola ad socerum suum Misitheum conseruatam nobis cura Iulii Capitolini capite 25: *Nisi Dii omnipotentes Romanum tuerentur imperium, etiam nunc per emptos spadones, veluti in hasta positi, venderemur. Deniq; nunc demum intelligo, neq; Felicem prætorianis cohortibus præponi debuisse, neque Serapommoni quartam legionem credendam fuisse: & ne omnia dinumerem, multa non esse facienda quæ feci. Sed Diis gratias, quod te insinuante, qui nihil vendis, didici ea quæ inclusus scire non poteram. Quid enim facerem, quum nos Maurus venderet, & consilio cum Gaudiano, & Reuerendo, & Montano habito, vel laudaret aliquos, vel vituperaret; & illorum consensu, quasi testium, quod dixerant approbarem? Mi pater, verum audias velim: Miser est Imperator apud quem vera reticentur: qui cum ipse publicè ambulare non possit, necesse est vt audiat, & vel audita, vel à pluribus roborata confirmet.* O verba quibus subest omne sal Sapientiæ! Itaque nihil mirum exstare de priorum sæculorum Principibus testimonia nimis quam mordacia. Acutè Tranquillus de Galbâ Imp. cap. 14: *Regebatur trium arbitrio, quos vnà & intra Palatium habitantes, nec vmquam non adhærentes, pædagogos vulgo vocabant.* Acutius adhuc de Narcisso Claudii liberto Iuuenalis Sat. 14:

Indulsit Cæsar cui Claudius omnia, cuius
Paruit imperiis vxorem occidere iussus

Neruosè vero de eodem aliquotque seqq. Impp. Plinius Panegyr: *Plerique principes quum essent ciuium domini, libertorum erant serui: horum consiliis, horum nutu regebantur: per hos audiebant, per hos loquebantur: per hos præturæ etiam, & sacerdotia, & consulatus, immò & ab his petebantur:* Salsè quoque de Nicephoro Botoniate Zonaras Tomo III: *Ad hæc seruos habuit duos, quorum alteri Borilus, alteri Germanus nomen fuit, hi pro suæ libidine sursum deorsum miscebant omnia, atque ipsi etiam imperatori & domino imperabant: ob quorum audaciam & arrogantiam ipse quoque viris dignitate præditis inuisus fuit.* Piper quoque resipit illud Diogenis, qui cum Dionysium Iuniorem cerneret Corinthi iam priuatum: *Quàm indignam, aiebat, teipso vitam agis! non enim hic te liberè ac tutò viuere conueniebat, sed in patriâ arci tyrannicæ inclusum exemplo patris tui consenescere;* Plutarchus in Præceptis Polit. vt nec sine morsu Phauorinus Stobæi: *Quemadmodum feræ retia declinantes, in angustiorem locum se recipiunt: ita & tyrannos est videre recentes ex Græciâ in ciuitatem, ex ciuitate in arcem, deinde in domum, postremò in cubiculum.* Quid ergo? omnibus se dabit noster Rex? Minimè, sequetur Mauritium Imp. de quo Euagrius Eccles. histor. libro 4. capite 19: *A multis adiri se & conueniri non facile passus est; neque in hominibus audiendis dissolutus aut remissus fuit. alterum enim contemptum adfert; alterum autem assentationi aditum præbet. Itaque non frequenter, & tantum de rebus grauioribus acturos ad se homines admisit; & aures sermonibus inutilibus ac fatuis clausit & obturauit; non cera ille quidem, sicut apud poetas est, sed ratione potius quàm commodissime, tanquam clauem, sic opportunitatem cum modo coniunctam illis imponens, quæ in colloquiis rectè & tempestiuè sermonem aperiret simul & clauderet.* Et tale quid viu patum etiam circa prouinciales à Præfectis Præsidibusq;, colligamus ex Callistrati Iurisconsulti loco legis 19. tit. de officio præsidis: *Obseruandum est ius reddenti, vt in adeun-*

§ 9.

§ 10.

§ 11.

adeundo quidem facilem se praebeat; sed contemni non patiatur. Vnde mandatis adiicitur, ne Praesides prouinciarum in vlteriorem familiaritatem prouinciales admittant. nam ex conuersatione aequali, contemptio dignitatis nascitur.

TACITVS capite quarto Germaniae: *Positio caeli corporibus habitum dedit.*

TALES SVNT HOMINVM MORES, QVALIS EST LOCORVM SITVS VBI DEGVNT.

Caput XLV.

SVMMVLA.

Morum quanta sit passim diuersitas ostensum pr. & §. 1. & 2. &c.

Prouenire autem à positione caeli, consentiens omnium est opinio §. 1.

Adeo quidem vt sub climate molli frustra quaeras homines ingenii corporisve duri §. 2.

Quemadmodum nec sub constitutione aeris duri, homines complexionis diuersae. §. eodem.

Probatum de regione dura, & medicorum, & Philosophorum, & Historicorum Oratorumque auctoritatibus. §. 2. & 3. & 4. & 5.

Idem de molli regione. §. 6.

Nec refert natus ibi sis an translatus. §. 7.

Examinata Mithridatis oratio de Gallograecis, ibidem.

Item Rhodiorum de Graecis Asiae colonis. §. 8.

Pro raro atq; insolenti habitum, si non mutaretur quis mutato loco. §. eodem.

Vtiq; cum mutatis sedibus deveniatur, vsq; ad obliuionem & linguae & originis §. 9.

HABEMVS apud Thucydidem Legatorum Corinthiorum ad Lacedaemonios eam orationem lib. 1. vt appareat diuertere immensè horum mores ab Atheniensium. Et primum quidē de Atticis affirmant: *Illi quidem sunt rerum nouarum studiosi, & celeres ad excogitandum, & ad re ipsa exequendum id, quod excogitarint. Vos verò ad res iam partas conseruandum, & ad nihil noui excogitandum, & ne ad res quidem necessarias peragendum apti estis. Praeterea, illi quidem vel supra vires sunt audaces, & grauissima quaeq; pericula subeunt praeter hominum opinionem, & in asperrimis quibusq; rebus bonam spem habent. Vestra vero ratio, ac vitae genus, hoc est, res vestris viribus inferiores gerere, & ne certis quidem, ac exploratis animi consiliis, metu, periculoque carentibus, confidere, & existimare vos periculis nunquam liberatum iri. Quinetiam illi, si vobiscum conferantur, sunt impigri, vos verò cunctatores. Item illi sunt peregrinationis cupidi, vos verò vestris finibus haeretis, & otiosi, ac desides plerumque domi manetis. Existimant enim illi quidem hac absentia, quum peregrè proficiscuntur, se aliquid sibi quaesituros; vos verò, si bellum aliis inferatis, vel rerum praesentium, quas possidetis, iacturam vos facturos putatis. Illi etiam, hostibus superatis, longissimè progrediuntur, & victi, quàm minimum animo consternantur.* Eandem esse diuersitatem morum aliis praeterea gentibus, facilè demonstratu, si nunc hoc agerem: sed non. quare contentus ero istis ex Æmilii Probi prooemio, de excellētibus Imperatoribus, vbi comparat Romanos Graecis, ostenditque diuersa planè via diffidere in rebus ad pacem spectantibus: *Expertes literarum Graecarum, nihil rectum nisi quod ipsorum moribus conueniat putabunt. Hi si didicerint, non omnibus eadem esse honesta ac turpia; sed omnia maiorum institutis iudicari, non admirabuntur, nos in Graiorum virtutibus exponendis mores eorum secutos. Neq; enim Cimoni fuit turpe Atheniensium summo viro, sororem germanam habere in matrimonio; quippe cum ciues eius eod. vterentur instituto. at id quidem nostris moribus nefas habetur. Laudi in Graecia ducitur adolescentulis quam plurimos habere amatores. Nulla Lacedaemoni tam est nobilis vidua quae non ad scenam eam mercede conducta. Magnis in laudibus fuit tota Graecia victorem Olympiae citari: in scenam vero prodire & populo esse spectaculo, nemini in eisdem gentibus fuit turpitudini: quae omnia apud nos partim infamia, partim humilia, atq; ab honestate remota ponuntur. Contra, ea pleraque nostris moribus sunt decora, quae apud illos turpia putantur. Quem enim Romanorum pudet vxorem ducere in conuiuium? aut cuius non materfamilias primum locum tenet adium, atque in celebritate versatur? quod multo fit aliter in Graecia. nam neq; in conuiuium adhibetur, nisi propinquorum; neq; sedet nisi in interiore parte adium, quae gynaecotis appellatur: quo nemo accedit, nisi propinqua cognatione coniunctus, &c.* Vnde autem veniat morum horum discrepantia quaestio est, & vero si standum Auctorum consensui, totum id adscribendum positioni coeli. Vnde apparet vel caeco, doctrinam Physicam viro Principi necessariam, tum praeter alia, tum vt nouo more deprehendat hominum mores. De quibus audiamus regem Cyrum, quem his verbis compellant Persae fine libri 9. Herodotae I: *Quandoquidem Persis Iupiter principatum dedit, & ex viris tibi Cyre, Astyage deiecto, agedum demigrantes ex hac regione, quam exiguam habemus & asperam, obtineamus meliorem aliam. Multae sunt nobis confines vrbes, multae longinquae: quarum vnam incolentes efficiemur admirabiliores apud plerosque. Decet autem hoc eos viros facere qui possunt. nam quando facultas nobis praestabitur melior quàm dum multorum hominum imperium habemus, & vniuersae Asiae? Hac oratione audita, Cyrus haudquaquam admiratus, iussit eos illud facere: sed ita vt iubendo admoneret, se posthac praepararent, non ad imperandum aliis amplius, sed aliis parendum. natura enim comparatum esse vt è mollibus regionibus molles viri existant, néve ex eadem terra admirandae fruges & egregii bello viri gignantur.*

§ 1.

Et vero eam esse rerum naturam, vt sub caelo molli frustrà quęramus aut indigenas aut inquilinos ingenii corporisue duri; sub duro autem mollis; veterum testantur memoriae. Sanè Hippocrates extremo libri περὶ αέρων &c. ita concludit: *Magna ex parte hominum formas & mores regionis naturam imitari reperias. Vbi enim terra pinguis est, & mollis, & aquosa, aquae verò valdè sublimes, ita vt aestate sint calidae, & hieme frigidae, quaque ad anni tempora probe habet, ibi homines carnosi sunt articulis non discreti, humidi, labores non ferentes, ac vt plurimum praui animi. Quin etiam segnes sunt & somnolenti, & ad artes crassi, neque subtiles, neque acuti. Ast vbi regio nuda est, non munita, aspera, quaeq; hieme prematur, & sole exuratur, ibi duros, graciles, articulis discretos, carnosos & hirsutos homines cernas, & qui ad aliquid agendum natura sunt industrii & vigilantes. Mores autem habent superbos, in iram procliues & pertinaces, magisque feritatis quam lenitatis participes, eosque ad artes acutiores & solertiores, & ad res bellicas gerendas meliores deprehendas. Quin & omnia quae è terra producuntur, terra ipsius naturam sequuntur.*

§ 2.

Nec alterius fuisse sententiae Platonem, indicat affirmatio eius postremis fere versibus libri 5. *de legibus*: *Nec enim illud nos lateat magnum esse locorum ad ferendas meliores peioresve homines discrimen: quibus iccirco variae leges sunt accōmodandae. quandoquidem alii proter ventorum diuersitatem, aestus inuolutos atq; perplexos importunis sunt atque incommodis moribus, alii propter aquas, alii propter alimenta; quae ex terra non solum corporibus commoda aut incommoda nascuntur: verum animis quoq; non minus &c.* Quae verba producit examinatque tum Dionysius Halicarnassaeus lib. de orationum scriptorumque examine cap. 4. Tum Galenus libro de corporis temperatura mores sequente. Eique opinioni calculum suum adiecisse Ciceronem docet aperte oratione contra Rullum: *Non ingenerantur hominibus mores, tam à stirpe generis ac seminis, quam ex iis rebus, quae ab ipsa natura loci & à vitae consuetudine suppeditantur quibus alimur & viuimus. Carthaginenses fraudulenti & mendaces non genere sed natura loci: quod propter portus suos multis & variis mercatorum & aduenarum sermonibus ad studium fallendi, studio quaestus vocabantur. Ligures montani duri atque agrestes, docuit ipse ager, nihil ferendo nisi multa cultura & magno labore*

§ 3.

bore quæsitum. Campani semper superbi bonitate agrorum & fructuum magnitudine, vrbis salubritate, descriptione, pulchritudine, &c. Approbauit idem lib. 4. histor. Polybius vbi loquitur de musicis Arcadum exercitiis cap. 21. cuius verba sic citat lib. 14. Deipnosoph. Athenæus: Hac porro consuetudine maiores illos imbuerunt non voluptatis & licentiæ gratia, sed duriorem fore vitam prospicientes, moresque asperiores, nempe ob aeris circumiecti frigiditatem & crassitiem, quæ in eo tractu plurima & maxima est. cœlo enim circumstanti similes vt fiant iuncti homines, comparatum est à natura. quapropter vt est nationum diuersitas plurimum ab inuicem distamus ingenio, forma, colore. Nouerat istud Pompeius: itaque de eo legimus post victoriam, de piratis apud Plutarchum: Reputans autem hominem natura neque nasci neque esse indomitum animal, vel ferum, sed efferari si vitiis se præter naturam dederit, consuetudine vero locorumq; & vitæ commutationibus cicurari, vel belluas victus vsu mitioris feritatem ac sæuitiam deponere: deliberauit illos à mari in continentem transferre, & vita tingere humaniore, assuescentes vrbes & agros colere. Adeo vt dixerit, veluti si axioma esset certissimum, Curtius, vbi agit de ludis lib. 8. cap. 41: Ingenia hominum sicut, vbique apud illos locorum quoque situs format. Et horridi quidem cœli homines, horridos esse; omnino firmat etiam Seneca capite 6. ad Helbiam: Scythia & totus ille ferarum indomitarumque gentium tractus, ciuitates Achaiæ Ponticis impositas littoribus ostentat. non perpetua hiemis sævitia, non hominum ingenia, ad similitudinem cæli sui rigentia, transferentibus domus suas obstiterunt. Iidemque vltro fatentur de seipsis apud Iustinum, principio libri 2: Et quanto Scythis sit cœlum asperius quam Ægyptiis, tanto & corpora & ingenia esse duriora. Florus quoque lib. 3. cap. 4. Sæuissimi omnium Thracum Scordisci: sed calliditas quoque ad robur accesserat. siluarum & montium situs cum ingenio consentiebant. Idem lib. eodem capite 2. de vicinis Allobrogum: Nihil hac plaga infestius: atrox cœlum; perinde ingenio. Curtius item libro 7. capite 18. Ipse rex nationem, ne finitimis quidem satis notam quippe nullo commercio volentem mutuos vsus, cum exercitu intrauit. Paropannisæ appellantur: agreste hominum genus, & inter Barbaros maxime inconditum. locorum asperitas hominum quoque ingenia durauit. Præterea Tacitus in vita Agricolæ cap. 4. Germani proximi Gallis & similes sunt, seu durante originis vi, seu procurrentibus in diuersa terris, positio cœli corporibus habitum dedit. Iterum idem libro 6. Annal. cap. 34. Hiberi Albanique saltuosos locos incolentes, duritiæ patientiæque magis insueuerunt. Denique Diod. Siculus lib.... Biblioth. Per Lygusticos transiit, patriam asperam ac omnino duram, multoque etiam incolarum labore ac studio paucos ferentem fructus: quæ ex re robusti homines sunt, validique corpore. cibi enim paucitate, colendorumque agrorum labore agiles ac leues existunt, & in bello viri præcipue fortes. quidni fortes? iam antea scilicet latrociniis indurati. Strabo de Cadusiis aliisque lib. 11. Geograph. sunt & aliæ gentes ibi latrociniis & militiæ magis deditæ quam agriculturæ. in causa est locorum asperitas. Ex quibus intelligimus quid sibi velit Curtius, cum inquit lib. 6. Mardorum erat gens confinis Hircaniæ, cultu vitæ aspera, & latrociniis assueta. item quid Tacitus loquens de Armeniis cap. 56. lib. 2. Annal: Ambigua gens ea antiquitus, non modo ingeniis, sed situ terrarum. Iterumq; lib. 4. Annal. Decreta triumphi insignia Pappæo Sabino, contusis Thracum gentibus, qui montium editis inculti, atque eo ferocius agitabant. Adhuc libro de moribus Germ: Mattiacorum gens cetera similes Batauis, nisi quod ipso adhuc terræ suæ solo ac cœlo acrius animantur. Et de talibus capiendus Vegetius lib. 1. cap. 2. Gens gentem præcedit in bello, & plaga cœli ad robur non tantum corporum, sed etiam animorum plurimum valet. Florus profecto non dubitat dicere lib. 2. cap. 4. Alpina corpora humenti cœlo educata habent quiddam simile cum niuibus suis, quæ mox vt caluere pugna, in sudorem eunt, & leui motu, quasi sole laxantur. Iam solo molli assuetos, corpore & animo molles: vix vlli esse potest dubiũ. Hinc Liuius locutus de Alpibus, qua spectant Italiam lib. 21. Inde in plana descensum est, etiam locis mollioribus & accolarum ingeniis. Ceterum de diuersitate hac locorum sic pulchre Tullius libro 2. de Diuinat: Quid dissimilitudo locorum, nonne dissimileis hominum procreationes habet? Quid inter Indos & Persas, Æthiopas & Syros differat, corporibus, animis: vt incredibilis varietas dissimilitudo sit &c. Iterum lib. 2. de Natura Deorum. Etenim licet videre acutiora ingenia & ad intelligendum aptiora eorum, qui terras incolant eas, in quibus aer sit purus, ac tenuis, quam eorum qui vtantur crasso cœlo atque concreto. quin etiam cibo, quo vtare, interesse aliquid ad mentis aciem putant &c. Penisiculate quoque Lucanus lib. Pharsal. 8.

> Omnis in Arctois populus quicunq; pruinis
> Nascitur indomitus bellis & mortis amator
> Quidquid ad Eoos tractus, mundiq; teporem
> Labitur, emollit gentes clementia cœli.
> Illic & laxas vestes, & fluxa virorum
> Velamenta vides.

§ 7. Porro vis eadem illis locis; non tantum si ibi satus natusque, sed si vel inquilinus. Non timide Curtius lib. 4. Post hoc ibant Gordyæi, gentes quidem Euboicæ, Medos quondam secuti, sed iam degeneres, & patrii moris ignari. Seruitque non quidem vero, sed insigniter bene causæ suæ Mithridates, cum inquit libro Iustini 38. Nam hos qui Asiam incolunt Gallos, ab illis qui Italiam occupauerunt, sedibus tantum distare; originem quidem ac virtutem genusque pugnæ idem habere, tantoq; his sagaciora esse illis ingenia, quanto longiori ac difficiliori spatio per Illyricum Thraciamq; prodierint &c. Verius de iisdem Florus lib. 2. cap. 11. Gens Gallogræcorum, sicut ipsum nomen indicio est, mixta, & adulteratæ reliquiæ Gallorum, qui Brenno duce vastauerant Græciam: mox Orientem secuti in media Asiæ parte sederunt. Itaque vt frugum semina mutato solo degenerant, sic illa genuina feritas eorum, Asiatica amœnitate mollita est. Et generaliter Manlius apud Liuium lib. 38. cap. 17. Iam M. Manlius vnus scandentes in Capitolium Gallos detrusit, & illis maioribus nostris cum haud dubiis Gallis in terra sua genitis res erat. hi iam degeneres sunt, & Gallogræci vere quod appellantur. sicut in frugibus pecudibusque non tantum semina ad seruandam indolem valent, quantum terræ proprietas, cœlique sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandriam in Ægypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos, Ægyptios degenerarunt. Massilia inter Gallos sita, traxit aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spartana dura illa & horrida disciplina mansit? Generosius in sua quidque sede gignitur, insitum alienæ terræ in id quo alitur, naturâ vertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis oneratos armis sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores cædite. Nolite existimare, belluas tantum recens captas feritatem illam siluestrem primo seruare: deinde cum diu manibus humanis alantur, mitescere: in hominum feritate mulcenda non eandem naturam esse. Eosdem hos creditis esse, qui patres eorum auique fuerunt? extorres inopia agrorum profecti domo per asperrimam Illyrici oram, Pæoniam inde & Thraciam, pugnando cum ferocissimis gentibus emensi; has terras ceperunt. duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quæ copia rerum omnium saginaret. vberrimo agro, mitissimo cœlo, clementibus accolarum ingeniis omnis illa, cum qua venerant, mansuefacta est feritas. Vobis mehercule Martis viris cauenda ac fugienda quamprimum amœnitas est Asiæ. tantum hæ peregrinæ voluptates ad extinguendum vigorem animorum possunt, tantum contagio disciplinæ morisq; accolarũ valet. Sic Cn. Manlius; adeo vt iam vix fides habenda Rhodiis affirmantibus lib. Liuii 37. c. 54 Non quæ in solo modo antiquo sunt, Græcæ magis vrbes sunt, quam coloniæ earum, illinc quondã profectæ in Asiam: nec terra mandata mutauit genus aut mores. certare pro certamine cuiuslibet bonæ artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus quæq; ciuitas, & conditoribus suis. Adistis Græciæ, adistis Asiæ vrbes plerique, nisi quod longius à vobis absumus, nulla vincimur alia re Massilienses, quos, si natura insita velut ingenio terræ vinci posset, iam pridẽ efferassent tot indomitæ circumfusæ gentes. in eo honore, in ea merito dignitate audimus apud vos esse. at si medium vmbilicum Græciæ incolerent, non enim sonum modo linguæ, vestitumque & habitum, sed ante omnia mores & leges, & ingenium sincerum integrumque à contagione accolarum seruarunt. Et sic ell... [illegible]

[illegible]

speciosius hæc dicuntur, quam verius; aut si admittimus; verum quid fuisse & insolens: nam alias nihil frequentius legimus ab auctoribus, quã mutatis sedibus, mutatos & mores, imo omnia vsque ad obliuionem & linguæ & originis. Vnde tanquam monstrum quod, de Græcis proxima Italici maris littora occupantibus Trogi abbreuiator principio lib. 12. *Denique multæ vrbes adhuc post tantam vetustatem vestigia Græci moris ostentant &c.* At Curtius de vrbibus sex conditis ab Alexandro circa Margianiam regionem lib. 7: *Hæc omnia sita sunt in editis collibus, tum velut freni domitarum gentium: nunc originis suæ obliti seruiunt quibus imperarant.* Eodem que adhuc libro, de Branchidis, qui iussu Xerxis Milet. quondam transierant: *Mores patrii nondum exoleuerant; sed iam bilingues erant, paulatim a domestico externoq; sermone degeneres.* Etiam Sallustius de Leptitanis Sidonia oriundis in Iug. *Eius ciuitatis lingua modo conuersa connubio Numidarum.* Sed & Naso [illegible] cantillat nunc v: Trist. El. 2.

> *Nescia q; est vocis quod barbara lingua Latinæ*
> *Graiaq; quod Getico victa loquela sono est.*

nunc eiusdem libri Eleg. 6.

> *In paucis extant Graiæ vestigia linguæ*
> *Hæc quoq; iam Getico barbara facta sono est*

denique elegia eiusdem decima;

> *Hos quoq; qui genit: Graia creduntur ab vrbe*
> *Pro patrio cultu Persica braca teg .*

Etiam contra durari, qui ex amœnis transferuntur in duriora liquet ex Liuii lib. 5. *Alpinis quoq; ea gentibus haud dubie origo est, maxime Rhætis: quos loca ipsa efferarunt ne quid ex antiquo præter linguæ sonũ nec eum incorruptum, retinerent.* Iterumq; idem lib. 9. *Iam Samnites ea tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria & maritima loca, contempto cultu molliore atq; vt euenit fere, locis simili genere, ipsi montani atq; agrestes depopulabantur.* Quapropter non sine causa exultat oratio eiusdem Patauini lib. 39. cap. 1. *Ligur velut natus ad continendam inter magnorũ interualla bellorũ Romanis militarem disciplinam erat: nec alia prouincia militem magis ad virtutem acuebat: nam Asia & amœnitate vrbium, & copia terrestrium maritimarumq; rerum, & mollitia hostium, regiis opibus ditiores, quam fortiores exercitus faciebat. præcipue sub imperii C. Manlii solute ac negligenter habiti sunt. Itaque asperius paullo iter in Thracia, & exercitatior hostis magna clade eos castigauit. In Liguribus omnia erant quæ militem excitarent: Loca montana & aspera, quæ & ipsis capere labor erat, & ex præoccupatis deiicere hostem: itinera ardua, angusta, infesta insidiis, hostis leuis & velox & repentinus, qui nullum vsquam tempus, nullum locum quietum aut securum esse fineret: oppugnatio necessaria munitorum castellorum, laboriosa simul periculosaque: inops regio quæ parsimonia astringeret milites, prædæ haud multum præberet. itaq; non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo agmen extendebat: nihil præter arma & viros: omnem spem in armis habẽtes erat. &c. Verum his similia aut affinia plura cumulaui Dissertatione, cui titulus: Voluptate vincendi armis inuicti: item altera cui lemma; vt oppida effeminant militem, ita castra roborant.*

Civili Exterove Bello Non Omnes Æqualiter Æstimandi.

Caput XLIV.

Summula.

Quamuis innocens, deprehensus inter nocentes, habeatur pro tali, & bellum caussas non examinet; tamen eo finito instituenda differentia personarum. pr.

Atque æstimandus quisque ab animo, non à loco. §. 1.

Præcipuè cum bellum homines inuoluat auferatq; nunc vi ac metu. §. 2. 3. 4. 5. 6.

Nunc auctoritate atque amore, reuerentiaue vel publica vel priuata. §. 7.

Imò & fato §. 8.

Quorum nemo scelus facit: ideoque nulla etiam ratione puniendus §. 9.

In qua re mire peccauit Galerianus & Valens Impp. §. 10.

Alia tamen mente Principes circumspecti: & capite deuicto minime in membra, hoc est in socios, in cõscios inquisiuere. §. 11.

NEMINI ignota est Aesopi fabula: *In agro laqueos tendens grues cœpit rusticus sementem perdentes; inter quas & ciconiam. Claudicans verò illa liberari se orabat, aiens. grus nequaquã sum, Ciconia sum piissimum animal, patrem colens ministransque ei. En colorem vide. vt minime similis. At ille, quid dicas nescio, cum quibus te cepi, cum iisdem perdam.* Et ab eadem contemplatione D. Ioan. Chrysostomus libro 4. aduersus Iudęos: *An ignoras, eos qui ipsi quidem non prædantur, sed tamen in prædonum speluncis conspecti fuerint, easdem dare pœnas cum prædonibus; Quid autem loquor de prædonibus profecto scitis omnes ac meministis, quando apud nos scelerati quidam & impostores statuas Principis demoliti sunt, quoquo pacto? non illi tantum qui facinus ausi fuerant, sed quotquot simpliciter præsentes conspecti erant iis, quæ gerebantur, quoniam videbantur illis assentiri, in iudicium abrepti simulque cum illis adducti. extremo supplicio sint affecti.* Eiusque item discipulus S. Isidorus Pelusiota lib. 3. Epistola 285: *Apud omnes hoc in consuetudine positum est, vt quemque ex iis qui cum eo consuetudinem habent, iudicent.* Nec non Basilius Imp. Parænet. cap. 55. *Quibuscum consuescere familiariter lætaris, & quibus fidem adhibere soles, eorum mores quoque habere non immerito iudicaberis.* Et est quidem huius rei sua ratio; confirmatq; Germanicus Cæsar apud Tacitum lib. 1. cap. 4 . Annal. *In pace caussas & merita spectari: vbi bellum ingruat, innocentes ac noxios iuxta cadere.* Vnde & Libanius Declamat. 50: *Non æquum arbitramur, quæ vnus peccauit, horum nomine, ab vniuersis pœnam sumere, quod tamen bello constituto necesse est accidere. Non enim ibi vacat insontibus parcere, & in peiores animaduertere, sed intereat necesse est, quisquis ceciderit.* Iterum Declamatione 4: *Bellum insontes à sontibus distinguere nescit, sed temerè occurrentes quosque profligat.* Argute que Quintilianus senior Declamat. 347. *Non vacat in bello curam agere singulorum.* Sed tamen extra aciem, post victoriam conditosque gladios si idem fiat, scelus est. Attendendum enim distinctioni Sen. 3. Iræ cap. 12. *Nemo animum facientis, sed ipsum æstimat factum. atqui ille intuendus est, an noluerit, an inciderit: coactus sit, an deceptus: odium secutus sit, an præmium: sibi morem gesserit, an manum alteri commodauerit.* Et vero idem quoq; obseruandum arbitrabatur in rebus maioris momenti Polybius lib. 3. cap. 12. *Hoc igitur, si quid aliud, qui Respublicas regunt sollicite obseruandum meminerint; vt quos animos afferant; qui in gratiam positis inimicitiis redeunt, aut nouam amicitiam ineunt, ne ignorent: quando temporibus cedentes, quando victis animis pacis conditiones amplectantur: vt ab illis quidem, ceu temporum suorum insidiatoribus, semper sibi caueant; his verò fidem habeant, & vt subditis, vel amicis veris, quicquid inciderit sine cunctatione imperent.* Omninò cautè. aliis enim aliisque de caussis homines implicantur belli tumultibus. pauci sanè iudicio, sententia ac voluntate ad arma prosiliunt: plures aut impelluntur, aut auferuntur, si nõ vi ac metu; at auctoritate & amore. Vis vera vel quasi vera, repressit innumeros, coegitq; impingere amicissimis. Dinarchus Oratione contra Demosthenem: *Cùm ad auxilium essent Arcades parati, & misericordia moti fuissent, ac se corporibus quidẽ Alexandrum necessario sequi, beneuolentia Thebanos, & Græcorũ libertatem malle indicassent.* De Maracandanis scribit Curtius lib. 7. cap. 39: *Spitamenes transfuga, præsidio Macedonum inde deiecto, muris vrbis eius incluserat se, haud opidanis consilium defectionis approbantibus. sequi tamen videbantur, quia prohibere non poterant.* De Transtygritanis refert Polybius lib. 5. cap. 51. *Contra, si Tigrim traiicerent, nequaquã dubitandum esse asserebat, quin Apolloniatidis regionis incolæ, pœnitentia ducti Regem ad se vocarent: qui iam, non voluntate, sed necessitate ac metu Moloni sint dicto audientes.* De principe Germanorum Tacitus lib. 1. Annal. cap. 55. *Segestes quamquam consensu gentis in*

§ 1.

§ 2.

tis in bellum tractus, discors manebat. Et tales qui oppugnantur ab amicis; *& animos extra mœnia corpora necessitati seruientes intra muros habent*, vt testatur de Athenensibus à Sulla obsessis Velleius Paterculus lib. 2. c. 23: Aliter antea neque locutus Isocrates in Plataico: *Multos etiam ex aliis Græcis coactos esse corporibus illos sequi, animis & beneuolentia vobiscum coniunctos.* Eaque propter dextera est

§ 3. argumentatio contra Alcidam apud Thucydidem lib. 3. *Samiorum, qui ex Anæis erant, legati ad eum venerunt, nec belle eum Græciam in libertatem asserere dixerunt, si illos necaret, qui nec arma contra Peloponnesios tulissent, nec ipsis hostes essent: sed nessitate coacti societatem cum Atheniensibus fecissent. Et, nisi finem faceret, ipsum paucorum quidem hostium amicitiam sibi conciliaturum, longe verò plures ex amicis hostes habiturum.* Inde etiam legimus de Syracusanis nonnullis: *Et quamquam tot mala vrgerent, negauerunt fortunam accusandam esse, quod in ipsorum esset potestate quamdiu ea paterentur*, lib. 25. cap. 28. Liuii. Quod ita explicat victor eorum Marcellus apud Plutarchum cap. 38. *Quum multa in populum Romanum hostiliter fecissent, nihil eos tamen passos esse, nisi quæ bello victi & vi capti hostes quin patiantur, non posset impediri. Sua autem ipsorum culpa captos, quia omnia tentantem audire se noluissent: neque eos tyrannorum vi in bellum tractos, imò, vt bellum gererent, illos tyrannidi impositos fuisse.* Plura exempla his affinia petamus licet ex Isocrates Plataico, ex Pausanii Achaicis,

§ 4. aliisque. E quibus obuiam est, quid sibi velit Lepidus apud Sallustium. *At obiectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maximum est; non me neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atqui illa quæ tum formidine mercatus sum, precio soluto, iure dominis tamen restituo; neque pati consilium est, vllam ex ciuibus prædam esse.* Nullique non patent verba Aristidis ex Oratione altera Leuctrica: *Et Phliasios ego vel alios de bellicis malis criminabor, atque autores horum faciam, non qui istis aduersus nos, vt ipsi Græciam regerent, sunt vsi? aut Pharnabazo vel Pissuthni rerum à barbaris gestarum, non omnem Principi Regi culpam tribuam? Et quis vnquam seruis potius ea, quæ iussi facerent, quàm heris iubentibus imputauit?* Non diuertit ab istis Isidori dictum lib. 3. Sententiarum cap. 5. *Plerique apud iniquos Principes necessitate magis quàm voluntate mali existūt,*

§ 5. *dum imperiis eorum obediunt.* Nimirū, *ad auctorem redit sceleris coacti culpa*, vt loquitur in Troade Tragœdiographi Latini Helena ver. 869. *Et, quidquid imperio cogitur, exigenti magis quam præstanti acceptū refertur*, vti placuit Val. Maximo lib. 2. c. 2. Respexeruntq; huc & Ambiorix: *Neque id quod fecerat aut iudicio aut voluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suaq; esse eiusmodi imperia, vt non minus haberet in se iuris multitudo quam ipse in multitudinē.* Cæsar lib. 5. belli Gal. c. 27. Milites etiam illi apud Nicetam Choniatem, prodito Constantino Imp. quem tamē ipsi ad defectionem impulerant, lib. 3. Annal. Isaci Angeli: *Se non alio consilio seditiosum hominem secutos, nisi vt iniqua temporum conditioni seruirent. Vidisse enim se, tum minime fuisse tutum Constantini voluntati refragari, qui omnes duces iracundia vinceret, & ensem statim in eos stringeret qui iussis eius non obsecumdarent. Id verò quod nunc per occasionē fecerint, argumentum esse suæ inuiolatæ erga Imperatorem fidei.* Atque hoc est quod volebāt amici Thraseæ apud Tacitum lib. 16. Annal. c. 26: *Etiam bonos metu sequi.* Eoq; tueri se cupiebat Suilius, eodē scriptore prodente lib. 13. Annal. c. 43. *Ille nihil ex his sponte susceptū, sed Principi paruisse defendebat.* Item Marcellus lib. 4. Hist. c. 8. *Non magis sua oratione Thraseam quàm iudicio Senatus afflictum, sæuitiam Neronis per huiusmodi imagines illusisse. nec sibi minus anxiam talem amicitiam, quàm aliis exilium.* Argute igitur P. Syrus:

Qui æquo malis animo miscetur est malus.

§ 6. Et vero isthęc perpendunt omnes, quibus cor sapit. De Alexandro Curtius lib. 4. c. 4: *Regnabat in ea vrbe Strato, Darii opibus adiutus, sed quia deditionem magis populariū quàm sua sponte fecerat, regno visus indignus.* Scilicet, *Cum ab homine mala res sola necessitate non agitur; ipsa rei turpis cupiditas pro actione damnatur*, vt loquitur lib. 6. de gubern. Dei Saluianus. Hinc & Theagenis protestatio libro 4. Æthiop. Heliodori: *Neque se laudare posse eam voluntatem, quæ metu potentioris coacta esse videatur.* Nec alio tendunt illa Tranquilli in Augusto, de Perusino tumultu cap. 15. *Extiterunt qui traderent consulto eum ad arma isse, vt occulti aduersarii, & quos metus magis quàm voluntas contineret, facultate L. Antonii ducis præbita detegeretur.* Ferturque eodem indignatio Ciceronis contra Pompeianos, Orat. pro Marcello cap. 6: *Quidam non modo armatis, sed interdum etiam otiosis minabantur: nec, quid quisq; sensisset, sed vbi fuisset, cogitandum esse dicebant.* Nec aliud sibi vult Aurelius Victor de Seuero Imp. § 1. *Cum quidam hostium, quem tamen, vti bellis ciuilibus solet, conditio loci ad Albinum detulerat, caussa exposita nouissime conclusisset: Quid quæso faceres si tu esses? ille respondit, Ea perferrem quæ tu, quo dicto factoque durius nihil bonis: cum sancti quique huiusmodi dissensiones quamuis studiosius cœptas, fortunæ increpent; magisque in protegendis, quàm ad perdendum ciues, verum corrumpi patiantur.* Eodem ducunt istha ad eundem Seuerum Cassii Clementis Senatoris: *Ego te ante æque ac Nigrum ignorabam. In ipsius autem partibus deprehensus, necessario præsentibus studui, non vt tibi bellum inferrem, sed vt Iulianum imperio deiicerem. Nihil igitur in hac re peccaui, quod principio iisdem rebus studui quas tu agebas; & quod ad tē postea, relicto eo qui mihi datus erat diuinitus non defeci: neque enim tu quemquam eorum qui nunc tibi in iudicio assident, voluisses te prodito ad illum perfugere. Noli igitur nostra corpora aut nomina æstimare sed res ipsas. Etenim omnia quæ contra nos statues ea contra te sociosque tuos decernas necesse est. Quod si tu nullo iudicio aut sententia damnaueris: fama tamen & opinione hominum, quam nulla vnquam delebit obliuio, videberis ea, quæ nobis acciderunt, in ceteris reprehendere.* Dio Cocceianus libro 74. Et vero hac libertate oris vitam sibi redemit Senator iste, non minus quam M. Terentius eques Romanus apud Tacitum libro 6. capite 8. Annalium sub Tiberio ausus fateri amplectique amicitiam Seiani. Ex quibus apparet penes quem victoria sit Litigii eius cuius meminit Capitolinus in Pertinace capite 5. *Cum Læto gratias egisset Pertinax, Falco Cos. dixit: Qualis Imperator es futurus, hinc colligimus, quod Lætum & Marciam ministros scelerum Commodi post te videmus. Cui Pertinax: Iuuenis es consul nec parendi scis necessitatē. paruerunt inuiti Commodo: sed vbi habuerunt facultatem, quid semper voluerint ostenderunt.* Quod apud quosdam potuit vis aut metus, id obtinuit apud alios reuerentia, vel publica, vel

§ 7. priuata. De Passaronis incolis narratur Liuio libro 45. capite 26: *Antinous & Theodotus Principes eius ciuitatis erant, insignes & fauore Persei, & odio aduersus Romanos; iidem vniuersæ genti auctores desciscendi à Romanis.* Sic è contra Polybius Excerpto Legationis 63. *Coronei & Haliartii facto Thebis concursu rerum curam acriter ad se trahebant, & in societati Persii manendum esse contendebant. Sed vbi primus omnium Coronæus mutata sententia adhærendum esse Romanis dixit: animorum totius multitudinis facta inclinatio est & mutatio.* Antea quoque de Atheniensium sociis Nicomus apud Diod. Siculum libro 13. capite 27. *Socii imperantium auctoritate ac iussu ad eiusdem belli communionem sunt adacti. Quocirca si in eos qui data opera iniurias intulerint, vindictam exercere par est; certe præter voluntatem suam delinquentibus veniā tribuere conuenit.* M. Tullius præterea Orat. pro Ligario capite 7. *Scio igitur Tuberonem domi manere voluisse: sed ita quidam agebat, ita Reipubl. Sanctissimum nomen opponebat, vt etiamsi aliter sentiret, verborum tamen pondus sustinere non posset. cessit auctoritati amplissimi viri, vel potius paruit.* Vt & Oratione pro Deiotaro capite 4. *Ignosce, ignosce, Cæsar, si eius viri auctoritati rex Deiotarus cessit, quē nos omnes secuti sumus: in quem cum Dii atque homines omnia ornamenta congessissent &c.* Denique lib. 7. Epist. ad Attic. 7. diserte extat. *Quid ergo inquis acturus es? idem quod pecudes, quæ dispulsæ, sui generis sequuntur greges. Vt bos armenta, sic ego bonos viros, aut eos quicunq; dicentur boni sequar etiamsi ruat.* Quibus accinit Quintilianus lib. 1. Instit. Orat. c. 6.

Vel error honestus est magnos duces sequentibus. Idem quoque sensit de ea dissensione Sallustius Orat. 1. ad Cæsarem. *Pompeium secuti sunt pauci per suam iniuriam tibi inimici; item quos affinitas, aut alia necessitudo traxit. nam particeps dominationis neq; fuit quisquam, neq; si pati potuisset, orbis terrarũ bello concussus foret. Cetera multitudo, vulgi more magis quam iudicio post alius alium quasi prudentiorem secuti.* Imo simpliciter apud Ciceronem lib. 12. Epist. 28. C. Matius: *Neque enim Cæsarem in dissensione ciuili sum sequutus, sed amicum. quanquã re offendebar, tamen non deserui: neq; bellum vnquam ciuile, aut etiam caussam dissensionis probaui, quam etiam nascentem exstingui, summe studui.* Quin eo demum venit Tullius vt discessionem cœlo adscribat. Oratione pro Marcello ca. 5. *Omnes qui ad illa arma fato sumus nescio quo Reipublicæ misero funestoq; compulsi, etsi aliqua culpa tenemur erroris humani, à scelere certe liberati sumus.* Idem Orat. pro Ligario cap. 6. *Ac mihi quidem si proprium & verum nomen nostri mali quæratur, fatalis quædam calamitas incidisse videtur, & improuidas hominum mentes occupauisse, vt nemo mirari debeat, humana consilia diuina necessitate esse superata.* In summa, fatetur c. 10. Orationis pro Ligario: *Erat autem obscuritas quædã, erat certamẽ inter Clarissimos duces, multi dubitabant, quid optimum esset, multi quid sibi expeteret; multi quid deceret; nonnulli etiam quid liceret.* Etiam aliam caussam prodidit Ammianus Marcellinus. Cum enim exercitus vniuersus iuraret in verba Iuliani, & desc isceret à Constantio Imp. infit lib. 21. c. 10. *Solus omnium licet proposito stabili audacter tamen præfectus repugnauit Nibridius; iurisiurandi nexu contra Constantinum nequaquam se constringi posse commemorans, cuius beneficiis obligatus erat crebris & multis.*

§ 9. Erga hos omnes cur simus crudeles, nulla ratio est. quin victor heic se talem præstet qualem describit Valentem Imp. Themistius Oratione 9. *Non enim eadem animaduersione dignos iudicasti cum iis qui perduellionem ab initio animo conceperãt eos, qui impetu armorum abrepti fuissent, aut ei cessissent, qui iam fecisse omnia crederetur. sed illos quidem merito condemnasti, alios verbis castigasti cum postremus condoluisti.* Imo clementiorẽ induat mentem quàm suis optabat apud Thucydidem libro 3. Diodotus, cum promiscuam Mitylenæorum plebem trucidandam censuisset Cleo, quamquam defectionis minimè participem. *Primum quidem iniustè facietis, quia bene de vobis meritos occidetis. Deinde verò constituetis, ac in morem & consuetudinem inducetis id, quod homines potentes maximè cupiunt. Nam cum ciuitates ad defectionẽ impulerint, plebem statim suæ factionis fautricem, ac sociam habebunt: quia vos ipsi eandem pœnam omnibus pariter, tam illis, qui deliquerint, quàm illis, qui non deliquerint propositam esse prius demonstraueritis. Quamuis autem Mitylenæi deliquerint, hoc tamen erat dissimulandum, vt ea ciuitatis pars, quæ sola adhuc rebus nostris fauet, à nobis non alienetur. Hoc enim ad imperium retinendum longè vtilius existimo, iniuriam nobis volentibus fieri, ita vt eam non vindicemus at dissimulemus: quam à nobis summo iure agentibus eos occidi, quos non oportet.*

§ 10. At alterius prorsus animi, hoc est bellui ni, Gallienus; cuius extat mandataria Epistola ad Verianũ seruata à Trebellio fine Ingenui: *Occidendus est quicunque male voluit; occidendus est quicunq; male dixit, contra me, cõtra filium &c.* Quàm diuersus quoq; à tali mente Valens Zosimi lib. 4. *Quum autem amictum quemdam imperatorium apud Marcellum inuenisset, quem Procopius ei dederat: maximopere propterea commotus, in omnes acerbe grassabatur, nõ eos modo perquirens, qui facto perduellionem adiuuerant, verùm etiam qui cõsilii participes fuerant, vel omnino inaudierant aliquid; nec quod institueretur, continuo detulerant. Nec vllo prorsus abhibito iusto iudicio, grauiter in vniuersos desæuiebat; adeo quidem, vt ab Imperatoris ira tam rerũ nouarum participes, quàm omnis expertes culpæ, propter cognationem, vel amicitiam absumerẽtur.*

§ 11. Planè incircumspectè, ne dicam impiè, certe melius etiamnũ audiunt illi qui consiliorum participes dissimularunt. De D. Augusto Suetonius c. 51: *Cum Æmilio Æliano inter cetera crimina vel maxime obiiceretur, quod male opinari de Cæsare soleret, conuersus ad accusatorem commotoq; similis; Velim, inquit, hoc mihi probes. faciam sciat Ælianus & me linguam habere: plura enim de eo loquar. Nec quidquam vltra aut statim aut postea inquisiuit.* De Tiberio, post punitum in secreto Pseudoagrippam, inquit, Tacitus lib. 1. Annal. cap. 40. *Et quamquam multi è domo Principis Equitesq; ac Senatores sustentasse opibus, iuuisse consiliis dicerentur, haud quæsitum.* Idem de Marico Galliarum assertore è medio sublato per Vitellium, scribit lib. 2. Hist. cap. 61. *Nec vltra in defectores, aut bona cuiusquam sæuitũ.*

§ 12. Probandus omnibus Macedo ille, de quo sic Iustinus lib. 28. c. 6: *Antigonus fortunam tantæ vrbis miseratus; à direptione milites prohibuit; veniamq; his qui superfuerant dedit: præfatus, bellum se cum Cleomene, non cum Spartanis habuisse; cuius fuga omnis ira eius finita sit &c.* Insignem quoq; circa hanc rem facit Constantiũ Imp. Iulianus Oratione 3. *Hoc vos minime, vt opinor, ignoratis, eum neque in illius filium acerbius quidquam statuere, neque amicos eius, ac necessarios suspectos habere, aut asperius tractare voluisse. Quibus omnibus, quoad potuit, benignum se ac clementem præbuit, etsi quam plurimi calumniari cuperent, & aduersus innocentes homines aculeos distringerent. Itaq; cum multi forsitan vere is, de quibus erant suspecti contra se perpetratis, essent obnoxii, æquè misericors in omnes fuit, qui quidem conuicti non essent, nec sceleratorum ac perditorum consiliorum societate polluti esse viderentur. Hoc vero quod eius filio pepercit, qui nefarie sese gesserat, ac datam fidem & iusiurandum violauerat, non tandem regium esse ac diuinum arbitrabimur? an potius Agamemnoni assentiemur indignanti, & aduersus Troianos acerrime concitato, non in eos solum qui cũ Paride venerant, & Menelai domum contumelia sua læserant, sed iis insuper qui adhuc in vtero gerebantur, quorum ne Matres quidẽ tum fortassis adhuc in lucem editæ fuerant, cum ille de rapienda Helena consilium iniret.*

§ 13. *Quod si tam crudele istud & acerbum atq; inhumanũ minime decere Principẽ videtur, sed ei potius clementia ac bonitas, humanitasq; conuenire; minime vt vlciscendis iniuriis gaudeat, sed de subditorum sibi calamitatibus doleat, vtcumq; eæ contigerint: siue ex eorum improbitate atque imperitia conflatæ, siue extrinsecus sint à fortuna ipsa cõparatæ: hoc si quis, inquam, existimet, superiorem esse Imperatorem nostrum manifeste confitetur.* Verũ de hac re vidẽdus titul[9] noster, vbi queritur: *Nullo ne casu interrumpantur iura amicitiæ aut sanguinis.* Volumus enim ciuile id bonum, non statim dissoluendũ quouis reatu.

AMICITIÆ NVLLA CVM MALITIA, CVM SCELERE, COMMVNIO.

Caput XLVII.

SVMMVLA.

Vix hodie amicitia vmbra in terris, occupante omnia Malitia. pr.
Ea enim vera amicitia quæ nihil habet in se mali: nec cadit in vitam vitiosam §. 1.
Sanè concordia malorum, amicitia, non est, sed factio, sed coniuratio. §. 2.
Vnde nec latrones, nec fures, nec piratæ, inter sese amici. §. eodem.
Imo amicitia qualiscumq;, quocumq; interueniente scelere rumpitur §. 3.
Item fœdus & pactum, quo hospes cohæret hospiti. §. 4.
Quo propinquus propinquo, affinis affini, frater fratri, soror sorori. §. 5.
Quo parens liberis, liberiq; parentibus § 6.
Vtriq; si te abducere volunt à lege naturæ, ab honestate, à virtute: hoc est, à Deo § 7.
Quin & tali casu eiuranda patria. § eodem.
Itaque dem vt ne attendendum sit iuramento quamuis religiosissimo §. 8. & 9.
Neq; enim cuiquam debetur fides cum periculo innocentiæ: potiorq; est fides Deo, Principi, Patriæ debita, quam quæ debetur priuato §. eod.
Carpuntur, qui heic iurisiurandi religionem mordicus, prætenderunt. §. 10.
Scilicet vt præfecti Principum, antequam de eis sumitur pœna, eiurato magistratu exauctorantur: ita fit & heic: ciues, amici, consanguineiq; fiunt nobis alieni, fiunt hostes ac perduelles. §. 11.
Abscinduntur vt membra corporis putrida §. 12.
Interdum tamen declinandum de via ob amici, ob consanguinei, famam ac periculum, §. 13.
Sed tantum vsq; ad aras. §. 14.
Hoc est, ad id omne quod neglectum, exiret in damnum dedecusue publicum. §. 15.

AMICITIÆ vmbram vix superesse nobis hodie, vera quidem querela est; sed non recens: omnis ætas idem conquesta est: ob Maliciam scilicet, acerrimam illius aduersariam, queq; etiamnũ inter mortales

tales regnum obtinet. Ei inimicitię qui non attendunt, iniuriè carpunt Zenonem Cittieum opinantem apud Diogenem Laertium, *improbos tum parentes filiis, tum fratres fratribus, tum affines affinibus, & alienos esse & seruos: probos verò solos, inter se & liberos, & ciues, & consanguineos.* In eadem enim sententia omnis fuit antiquitas. Simplicius sanè comment. ad 37. capitulum Epicteti, infit: *Recte Pythagorei præ aliis virtutibus amicitiam coluerunt, eamque vinculum omnium virtutum esse pronuntiarunt. Nam si vna quæuis abfuerit virtus, adesse recusat amicitia. Quis enim iniustus, aut intemperans, aut timidus, ac magis etiam vecors, boni quod est in amicitia capax esse queat? Debet igitur, qui amicus esse vult, semetipsum repurgare, quantum fieri potest, à brutis affectibus, ac tum sui simile quærere: idq; inuentum amplecti, quasi dimidio animæ suæ alteraue corporis sui parte reperta, secundum fabulam Aristophanis.* Hinc habemus in Phædro Platonis Socraticum illud, *non esse ordinatum, vt malo sit malum amicum, neque vt bonum bono non amicum.* Idem quoque asserit in Lysia: *inter iniustitiam & improbitatem nunquam seruari potuisse amicitiam*, vt pluribus ostendit Clemens

§ 1. Alexandrinus libro 5. Stromatum. Religiosè igitur Quintilianus Declamat. 9. §. 16. *Vita flagitiosa sine dubio nomen amicitiæ non accipit.* Quibus verbis clarior accedit lux ab istis Aristotelis lib. 8. E hic. cap. 10. *Æqualitas & similitudo, amicitia est: maximaque eorum, qui virtute similes sunt, similitudo. Nam cum hi maneant ex se ipsis firmi ac stabiles, tum inter se firmitatem tuentur ac retinent: neque res malas desiderant, neque se talium rerum ministros præbent: immò verò penè dicam, etiam eas prohibent, ac reprimunt. Virorum enim bonorum est, neque peccare, neq; amicis permittere vt peccatorum ac flagitiorum sint administri. Mali verò cum stabile nihil habeant, quippe qui ne sui quidē similes permaneant: tum ad perexiguum tempus amicitiam inter se tuentur, mutua improbitate delectati. Tā diu enim manent, quoad vtilitates ac voluptates mutuo suppeditent.* Sed nec tenebras ipsis inducit Cicero de amicitia cap. 13. *Hæc prima lex amicitiæ sanciatur, vt ab amicis honesta petamus, amicorum caussa honesta faciamus: ne expectemus quidem dum rogemur, sed studiū semper adsit, cunctatio absit.* Quin imo carbunculi imitatur splendorem vox Arriani lib. 2. Epict. cap. 22. *Vbi alias est amicitia, nisi vbi fides, vbi verecundia, vbi communicatio honesti: alterius vero rei nullius?* Cui, quasi adamas, adponi queant Tulliana ex eiusdē libello cap. 11. *Nulla est excusatio peccati, si amici causa peccaueris. nam cum conciliatrix amicitiæ, virtutis opinio fuerit, difficile est amicitiam manere, si à virtute defeceris* idem cap. 12. *Prima lex in amicitia sanciatur, vt neque rogemus res turpes, nec faciamus rogati.* Quod & ad magistratus extendit Plutarchus in præceptis reipubl. gerendę cap. 27. *Ciuilium virorum viua & intelligentia instrumenta sunt amici: neq; is pecccantibus iis, socium se lapsus præbere, immo operam dare debet, ne se inscio*

§ 2. *etiam ii delinquant.* Equibus apparet, nihil faciundum pro amico contra ius ac fas, quicquid fit, cadere in Sallustianam regulam: *Inter bonos amicitia inter malos factio est.* Quam tangit Sarisberiensis libro 3. cap. 12. Policrat. *Quæsitum an inter malos charitas & amicitia esse posset. sed tandem placuit, eam nisi in bonis esse non posse. Magna vtique inter molles & malos concordia: sed ea tantum à Charitate discedit, quantum lux distat à tenebris: & licet interdum mali, sicut & boni, idem nolle & idem velle possint; amicitiæ tamen titulum non assequuntur.* Hinc prudēter Isocrates Panathenaico: *Nemo eos propter concordiam iure laudauerit, nihilo magis quam piratas, aut eos qui maleficio & scelere pascuntur. Nam hi quoq; inter se consentientes, alios interficiunt.* Item D. Pelusiota lib. 4. Ep. 36. *Latrones quidem inter se paciscuntur, contra eos qui nulla re ipsos læserunt armati: Sed & lupi congregantur, quoties sanguinem sitiunt. & adulter cum adultera pacem colit, & scortator cum suo scorto. Noli igitur existimare, pacem vbiq; & per omnia bonam esse. est enim sæpenumero quouis bello durior & deterior.* Hocque intelligebat istis D. Nazianzenus Orat. 12. *Vt optimam quandam dissensionē, ita perniciosissimā quandam concordiam esse, perspectum habeo.* Vnde apparet vere dictum Tullio lib. 3. de Officiis cap. 10: *Si omnia facienda sint quæ amici velint. non amicitiæ tales, sed coniurationes putandæ sunt.* regiaque incedere via Iulianum Oratione 3. qua celebrat gesta Constantii Imp. *Nihil ei iuris atq; æquitatis cura est antiquius, nec ei aut propinqui, aut amici persuadere possunt, vt eis gratificari velit, aut iura prodere. Etenim hoc informatione quadam animi præsumit; Communem quandam omnium domum esse patriam ac parentem; quæ & amicis ac genitoribus antiquior, atq; sanctior sit, & fratribus, atq; hospitibus, & amicis charior: cui legem eripere, ac violare, atrocius esse crimen existimat, quam in sacris pecuniis sacrilegum videri. Est enim lex fœtus quidam iustitiæ, summiq; illius Dei sacrum quoddam, ac verè diuinum donarium: quam nemo sui compos parui faciet ac contemnet, sed omnia secundum æquitatem moderans, bonos quidem præmiis libenter afficiet, improbos verò, tanquam peritus aliquis medicus, pro viribus sanare contēdet.* Quæ cum ita

§ 3. se habeant, nulla caussa est, quin pronunciemus, & publicè & priuatim honestè resistere amico amicum, quāuis alioquin intimum & cōsanguinitate iunctissimum, si turpe quid aut iniustum ab eo petitur. Legimus certè apud Plutarchum in præceptis reip. gerendæ cap. 16. *Et quidem Simonidi abs se aliquid iniustum petenti idem respondit, Neq; poetam probum esse qui præter cantilena modū cantet, neq; magistratum probum, qui præter leges gratificetur.* Celebratur etiam passim P. Rutilius; de quo sic quoq; Val. Maximus lib 6. c. 4. *Cum amici cuiusdam iniustæ rogationi resisteret, atq; is per summam indignationem dixisset; quid ergo mihi opus est amicitia tua, si quod rogo non facis? respondit. Imo quid mihi tua, si propter te aliquid inhonestè facturus sum?* Mascule igitur Euripidis Hippolytus, cum Phædræ impia nutrix ei instaret, versu 613

O fili, quid facies? perdes tuos amicos?

mascule, inquam, respondit:

Abominor: nullus enim sceleratus est mihi amicus.

Ideoq; inter laudes quibus Geminum Seruilium ornat Musa Ennii apud Agellium lib. 12. cap. 4. Noct. Atticarum, tribuit ei,

Ingenium cui nulla malum sententia suadet
Vt faceret facinus leuis.

Prouide Isidorus Pelusiota lib. 3. Epist. 328. *Qui iis, à quibus primū beneficio affecti sunt, etiamsi illi minimè æqua petant, omnibus tamen in rebus obsecundare satagunt, meo iudicio peccant, quamuis dum iniquæ rei participes se præbent, culpā suam altero iure obuelare videantur; nempe quòd iis, à quibus ben. ficiū acceperint, gratiam rependant. At verò conuenit, vt qui beneficio affectus est, ita beneficium referat, vt in bonis atq; honestis rebus eum, cuius beneficio vsus est, remuneretur; non autē in malis operam ipsi nauet. Hæc enim non remuneratio est sed iniustitia.* Sed & seuerè magis quàm morosè atq; insolenter Cato: *Cum Catulus Censor summus eius amicus & familiaris deprecaretur pro quodam qui ab ipso tum quæsturā gerente iudicabatur: Turpe, ait, est, te, qui nobis adolescentes debes bene moratos reddere, à meis eiici famulis.* Auersandum enim directè omne quod facit contra bonos mores, Apertè D. Basilius in Psal. 44: *Improborum & imperitorum nemo est amicus. Nam honestas amicitiæ non cadit in prauam affectionem. Siquidem nihil turpē & indecens, ad amicitiæ concinnitatē redigi potest. Quippe malū non bono tantum, sed ipsum etiam sibi aduersatur.* Vnde conuenienter admodum de Antiphilo Lucianus in Toxari: *Nec opitulabatur quispiam: quin magis hi, qui fuerant hactenus amici, auersabantur hominem, tanquam qui templum Anubidis sacrilegio compilasset: seseq; impiari credebant, si cum illo bibissent, aut edissēt.* Neq; secus Quintilianus Declamat. 307: *Amicus ille? qui misereri proditoris potest, crudelis est.* Sic & ho-

§ 4. spitii vinculū prorsus dissoluitur hoc casu. Optimè Demosthenes de falsa Legatione: *Vbi autē sal? vbi mensa? vbi libationes? Hoc n. passim tragicè declamitat; quasi non homines iniusti rerum illarum sint proditores: sed ii qui officio funguntur. Ego vero scio, eos omnes qui summæ rerum præsunt, semper rem diuinam facere, communiter, & concænare inter se, & vna libare: neque tamen propterea boni malos imitantur: sed si quem suorum in facinore deprehenderint; apud senatum & populum deferunt. Senatus item communia sacra habet auspiciorum, communia conuiuia: vna libant, vna sacrificant duces: parum abest, quin magistratus dicam omnes. Nunquid propterea collegis delinquentibus dant impunitatem? Minime vero* Merito igitur vituperandus Iason tyrannus, de quo sic

Æmilius Probus in vita Timothei: *Hic cum in patria sine satellitibus se tutum non arbitraretur, Athenas sine vllo præsidio venit, tantique hospitem fecit, vt mallet se capitis periculum adire, quàm Timotheo de fama dimicanti deesse. Hunc aduersus tamen Timotheus postea populi iussu bellum gessit; patriaque sanctiora iura quàm hospitii esse duxit.* Vt contra nullo non dignus præconio rex ille Spartanus, cuius sic meminit Ælianus libro 10. Var.Histor. capite 20: *Rex Persarum de contrahenda amicitia legatos ad Agesilaum misit: qui respondit, fieri non posse, vt sua priuatim amicitia frueretur. Sin Lacedæmoniis communiter omnibus amicus fieret, sequoque in amicitiæ ius venturum inquiebat, quandoquidem inter omnes etiam ipse locum haberet.* Imo nec sanguinis nexus heic durat: ac plus quam tralatitiè laudat D. Augustum Dio Cassius libro 44. vbi simpliciter infert: *Propinquos suos, nisi qui essent sceleribus extremis polluti, summopere dilexit: neque aut vllum ex iis afflictum aduersis rebus neglexit, aut felicitatem inuidit: sed & iis sua bona auxit, & illis quæ deerant sufficit, aliis pecunias, aliis prædia, magistratusque & sacerdotia aliis largiens.* Præconiumque est minimè contemnendum, quo prosequitur Cottam consulem Iulius Frontinus libro 4. capite 1. Exemplo 33. Stratagematum: *Idem P. Aurelium sanguine sibi iunctum, quem obsidioni Lipararum ipse ad auspicia repetenda Messanam transiturus præfecerat, cum agger incensus & capta castra essent, virgis cæsum in numerum gregalium peditum referri, & muneribus fungi iussit.* Quod vt cuiuis liqueat, adponemus isthæc Valerii Max. libro 2. capite 7. *Q. etiam Fuluius Flaccus censor, Fuluium fratrem, cohortem legionis in qua tribunus militum erat, iniussu Consulis domum dimittere ausum, Senatu mouit. At quid tam difficile factu, quàm copulato societate generis & imaginum, deformem in patriam reditum indicere? aut communione nominis ac familiæ veteris propinquitatis serie cohærenti virgarum contumeliosa verbera adhibere? aut censorium supercilium aduersus fraternam charitatem distringere?* Ex quibus apparet non vulgaria esse exempla Plutarcho producta capite 28. præcept. de republ. *Phocion ne genero quidem suo Charillo, cum is de Harpalea pecunia reus esset factus, in iudicio adfuit: sed hoc fatus, se eum sibi generum ad omnia iusta allegisse, discessit.* Et *Timoleo Corinthius cum fratrem suum monendo & deprecando à tyrannide non deduceret, cædem eius consilio suo adiuuit.* Solidoque nixa fundamento Ciceroniana capite 3. Oratione pro Milone: *Negant intueri lucem esse fas ei qui à se hominem occisum esse fateatur. In qua tandem vrbe hoc homines stultissimi disputant? nempe in ea quæ primum iudicium de capite vidit M. Horatii, qui nondum libera ciuitate, tamen populi Roman. comitiis liberatus est, cum sua manu sororem interfectam esse fateretur. An est quisquam, qui hoc ignoret, cum de homine occiso quæratur, aut negari solere omnino esse factum; aut recte ac iure factum defendi? nisi verò existimatis, dementem P. Africanum fuisse, qui cum à C. Carbone trib. plebis in concione seditiose interrogaretur, quid de Tib. Gracchi (sororis sui) morte sentiret, respondit iure cæsum videri.*

§ 6. Quid quod vitiositas liberos separat à parentibus. Vnde Dionysius Halic. libro 2. Antiq. Roman. cap 27. vbi agit de potestate patria: *Iuxta hanc certè legem illustres viri pro rostris fauente plebe concionantes in Senatus inuidiam, fruentesque aura populari, detracti è suggesto, abducti sunt à patribus, pœnas daturi ex ipsorum sententia: quos, dum per forū ducerentur, nemo adstantium eripere poterat, non consul, non tribunus, non ipsa turba cui tum adulabantur, licet omnem potestatem sua minorem existimans. taceo nunc quot viri fortes necati sint à patribus, nimiò virtutis ardore prouecti ad patrandum generosum aliquod facinus præter ipsorum mandatum; sicut de Manlio Torquato aliis multis traditur.* Et verò si quis plura requirit exempla, vbi parentes liberos suos nunc victores, nunc victos, in modum mactarint hostiæ inueniet apud Val. Maximum lib. 2. cap. 7. item lib. 5. cap. 8. Ab istis pendet argumentum Quintiliani opponentis se ei qui conscius erat veneno proditionis: *Amicus inquit, eram. Quid ais? amicus etiam eum patri bono tam filius non videretur.* Item Latronis controu. 7: *Magnis sceleribus iura naturæ intereunt. nō magis tu pater quàm illi fratres.* Eadem de caussa etiam se parentibus opponebant liberi. Inde Sophocles in Antigona introducit altercationem filii cum patre versu 757:

> Cre. *Pessime, litigas cum patre.*
> Hæ. *Video enim te iniusta facere.*
> Cre. *An pecco, dum principatum meum honore afficio?*
> Hæ. *Non honoras, dum honorem Dei conculcas.*
> Cre. *O execrabile ingenium & muliere deterius!*
> Hæ. *Non deprehendes me succumbere turpitudini.*

Eaq; propter Libanius in Progymnasmate quo Achillē carpit: *Solus Achilles in armis non erat, sed in Scyro apud virgines, habituque deposito patrio, virginalem ornatum induebat. Hoc siue nolens, seu volens, seu matri gratificans fecit, inhonestum vndique reperitur. Non enim ne parentibus quidem obsequendum in iis, de quibus infamia exoritura sit: neque confirmanda sunt peruersa consilia horum, sed his potius contradicendum.*

§ 7. Diuinè Herocles in carm. Pythag: *Sin autem diuinis legibus repugnat aliquando Parentum voluntas; quid eos aliud facere oportet, qui in istam legum contradictionem incidunt; quàm quod in multis etiam officiis, quæ pro circumstantiarum ratione sibi aduersantur, decet obseruare? honestis enim duob. propositis, quod maius est, minori decet anteponere; cum vtroque frui non licet. Verbi gratia: honestum quidem est Deo obedire: honestum verò & Parentibus ipsis. Quòd si te ad eadem ducat vtriusque persuadendi vis: lucrum fuerit inopinatum, & sine controuersia maximum. Sin autem ad aliud quidem te trahat diuina lex; ad aliud verò Parentes: in hac voluntatum dissensione meliora sequi præstiterit: & in iis solum Parentum iussa præterire, in quibus & ipsi etiam diuinis legibus non obediunt. Fieri enim non potest, vt qui virtutis regulas obseruare statuat, cum illis consentiat, à quibus illæ negliguntur.* Istis si attendisset Melitus, nunquam vocasset Socratem *corruptorem iuuentutis*; quoniam nonnullis persuasisset, *vt sibi magis obtemperarent quam parentibus.* Quia *de valetudine medicis potius homines quàm parentibus obtemperant.* &c. de quibus consulendus in Apologia sua Xenophon. Quin imò & heic patriæ valedicendum. Egregie Arrianus in Epictetum libro 3. capite 3. *Quemadmodū Cæsaris nummū nec argentario, nec hortulano improbare licet, sed ostenso eo, siue nolit, siue velit, mercem suam tradere necesse est: eadem est & animi ratio. Bonum primo aspectu ad se allicit, malum declinatur. Neque vnquam boni speciem euidentem & efficacem improbabit animus, non magis quàm nomisma Cæsaris. Hinc omnis motus & hominis & Dei pendet: propter hoc cuiuis necessitudini, bonum præfertur. Nihil mihi rei cū patre est, sed cum bono. Adeone durus es? Sic sum. Hoc mihi nomisma dedit Deus. Quapropter si bonum aliud est, quam honestum & iustum: valebit & pater & frater & patria, res denique omnes.*

§ 8. Et hæc quidem ita olim obtinuerunt, vt ne attenderent quidem iuramento. *non enim*, vt loquitur Tullius 3. de offic. capite 28. *falsum iurare periurare est: sed quod ex animi tui sententia iuraueris, sicut verbis concipitur more nostro, id non facere periurium est. Scite enim Euripides: Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.* Qui versus superat adhuc in eiusdem poetæ Hippolito, numero 611: vbi nutrix Hippolytum adstringere nititur silentio; ne videlicet euulget incestum Phædræ amorem. Similisque ei est iste Attii apud eundem Ciceronem capite præcedente 27:

> *Fregistine fidem? neq; dedi, neque do infideli cuiquam.*

Quo ipso interpretemur illud Senecę Herc. Oet. v. 480.

> *Præstare fateor, posse me tacitam fidem*
> *Si scelere careat: interim scelus est fides.*

Tendit & huc C. Claudii verbum apud Halicarnass. lib. 9. cap. 13: *Quod si vos clandestino fœdere obstrinxistis, fideique mutuæ deos testes ac vindices adhibuistis, (forsitan enim & tale quidpiam à vobis factum est) cogita fœdus illud, si seruetur, impiū esse, vt contra patriam ac ciues initum: si vero violetur, pium. dii enim ad honesta & iusta, non ad turpia & iniusta pacta adhiberi amant.*

§ 9. Elegantissimè igitur de Nicomacho & Dymno Curtius lib. 6. c. 31. *Is similis attonito, remotis arbitris cum iuuene secessit in templum; arcana se & silenda afferre præfatus, suspensumque exspectatione per mutuam caritatem & pignora vtriusque animi, rogat vt affirmet iureiurando quæ commisisset silentio esse tecturum. Et ille ratus nihil quod etiam cum perin-*

periurio detegendum foret, indicaturum per præsentes Deos iurat. Tum Dymnus aperit, in tertium diem insidias regi comparatas, seque eius consilii fortibus viris & illustribus esse participem. quibus iuuenis auditis; se vero fidem in parricidio dedisse constanter abnuit; nec vlla religione vt scelus tegat posse constringi &c. Eodem itinere diriguntur Liuiana lib. 24. cap. 24. *Andronodorus Aristoni cuidam tragico actori, cui & alia arcana cõmittere assueuerat, incaute aperit. Huic & genus & fortuna honesta erat. nec ars, quia nihil tale apud Græcos pudori est, ea deformabat: itaque fidem potiorem ratus quam patriæ debebat, indicium ad Prætores defert &c.* Nec abeunt ab illis quæ extant apud Suidam: *Saturninus Consul tyrannidem inuasit: cui Romani milites fidem dederunt, necessario magis quam ex animo: ac deductum morte mulctarunt, iusiurandum impune violari posse rati, pesti Reipubl. datum.* Similia refert Zonaras tomo 3. super Leone Imper. *Sunt & aliæ insidiæ Imperatori nunciatæ, quas Zauzis consobrinus, Basilius Pectes struebat. Is arcanum cum spadone Samona communicauit, quem iureiurando prius adegerat, ne id quod auditurus esset, effutiret. Erat autem Samonas Agarenus, & cognitum in Imperatorem facinus, statim ei indicat.* Argutè igitur Sarisberiensis: *Cum periculo innocentiæ nemo cuiquam debet fidem.* libro 2. Nug. Curial. capite 26. Nec minus cordatè D. Basilius Homilia 25. in Christi natalem: *Viro iusto non competit silentio obtegere facinora.* Et Marcianus libro 6. Institut: *Diui Seuerus & Antoninus rescripserunt, iusiurandum contra vim legum & auctoritatem iuris, in testamento scriptum, nullius esse momenti.* Item Marcellus apud Iulianum libro 27. Digestorum: *Non dubitamus quin turpes conditiones remittendæ sunt. quo in numero plerunque sunt etiam iurisiurandi.*

§ 10. Merito igitur insectatur nescio quos nouatores Lysias, Oratione 11. contra Eratosthenem capite 12. *Quanquam & illi, si sanæ mentis essent, testimonio suo ipsos condemnarent, ac de scelerum suorum præceptoribus graues pœnas sumerent: &, si saperent, iusiurandum illud quod ad ciuium perniciem spectabat, nequaquam pium ac ratum existimarent, sed ob commoda Republicæ violandum putarent.* Sed & caussam habet deridendi Aulicos, fœdus inire recusantes cum Alarico Zosimus; cuius hæc sunt fine libri 5: *Quum hæc Alarichus leniter ac modeste proponeret, omnesque simul hominis moderationem admirarentur: Iouius, & alii penes quos secundum Principem potestas omnis erat hæc postulata concedi propterea posse negabant, quod omnes magistratus iureiurando se obstrinxissent, cum Alaricho se pacem nullam facturos. Quippe si Deo præstitum fuisset iusiurandum fortasse negligi posse, permittendo benignitati diuinæ facinoris impii condonationem: sed quando per caput Imperatoris iurassent, non iam eis fas esse, contra tam graue iusiurandum delinquere. Vsque adeo cauta mens illorum erat, qui Dei cura destituti, rempublicam id temporis administrabant.*

§ 11. Atque ex istis facile liquet, desciscentes ab officio, non tamen desciscere; cum ipsos subleuet lex naturæ, lex gentium, lex ciuilis: fiatque heic idem quod in pœnis magnatum qui deliquerunt capitaliter: de quibus Dio Prusæus Oratione 31. Plutarchus in vita Ciceronis capite 25. Constantinus Imper. L. 7. tit. 18. libro 10. Codicis, Arcadius & Honorius in supplicio Eutropii, Constitutione 17. tituli 40. Cod. Theodos. libro 9. Sidonius Apollinaris libro 1. Epist. 7. aliique plures; inprimis D. Ioan. Chrisostomus non vno loco, sed & Homilia 6. ad Romanos, Homilia 3. ad Colossenses, Homilia 7. ad Hebręos. Vt enim ii eiurant magistratum suum, priuanturque publicè vniuersis dignitatis insignibus: sic & illi antea nobis amici ac consanguinei, simulatque peccarunt in ius ac fas, eiurant fœdus quo nobis cohærebant, fiuntque alienissimi, & perduelles; certè nihil minus sunt quàm amici aut ciues. Porcius Latro in Catilinaria, de regnum affectantibus. *Nullum satis dignum supplicii genus in eos consumi posse opinabantur, qui patriæ suæ libertatem opprimere statuissent: nec illos ciues esse iudicauerunt, quos abiecisse rationem patriæ charitatis intuerentur.* Postumus consul apud Liuium libro 39. capite 16. de eis qui Bacchanalium crimine hærebant: *Optare vnusquisque vestrum debet, vt bona mens suis omnibus fuerit: si quem libido, si furor in illum gurgitem abripuit; illorum eum cum quibus in omne flagitium & facinus coniurauit, non suum iudicet esse.* Saluianus fine lib. 3. de prouidentia Dei: *Licet omnes admodum filii membra parentum esse videantur; non putandi tamen sunt membra eorum esse, à quibus affectu cœperint discrepare: quia morum degenerantium prauitate pereunt in talibus beneficia naturæ. Quo fit, vt etiam nos, qui nos Christianos esse diximus, perdamus vim tanti nominis, vitio prauitatis. Omnino enim nihil prodest nomen sanctum habere sine moribus: quia vita à professione discordans, abrogat illustris tituli honorem, per indignorum actuum vilitatem.*

§ 12. Manat hinc præceptum illud memoratum Quintiliano libro 8. Instit. Oratione capite 3: *Et vt medici abalienata morbis membra præcidunt: ita turpes ac perniciosos, etiamsi nobis sanguine cohæreant amputandos.* Sed & disciplina Epicuri; *Aduersus impios parentes, nullum est vinculum naturæ.* Et Philo Iudæus, ad parentes pro filio pœna addicto morti se offerentes, libro de Special. legibus: *Intempestiua est vestra ista beneuolentia, nec potest probari quicquid fit alieno tempore: sicut è diuerso laudantur quibus in suis factis constat ratio temporum. debemus amare quos amore dignos censemus. malus autem nemo verè amicus est. genere coniuncti amici, vt vocantur, alienant se sceleribus. arctius enim consensu virtutum quam cognatione sanguinis astringimur: quas si quis deseruerit, nihil vetat eum referri in hostium, nedum alienorum hominum, numerum.* Huc tendit illud libro 4. ad Herennium capite 37. *Mihi cum isto, Iudices, fuit amicitia; sed ista amicitia, tametsi vereor quomodo accepturi sitis, vos me priuastis. Quid ita? quia vt vobis essem probatus, eum qui vos oppugnabat, inimicum quàm amicum habere malui.*

§ 13. Verum enimuerò quamuis hæc ita se habeant, manet tamen, neque ex vsu hominum tollenda est, Philosophiæ sectatorum quæstio: *An nonnunquam contra ius contraue morem faciundum pro amico sit, & in qualibus, & in quibus caussis, & quem nam adusque modum.* Cui & attendit M. Cicero apud Agellium libro 1. Noct. Attic. capite 3. *His finibus vtendum esse arbitror, vt, cum emendati mores amicorum sunt, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorum, voluntatum, sine vlla exceptione communitas: vt etiam si qua fortuna acciderit vt minus iustæ voluntates amicorum adiuuandæ sint, in quibus eorum aut caput agatur aut fama, declinandum de via sit, modo ne summa turpitudo sequatur. est enim quatenus amicitiæ venia dari possit.* Quibus similia pronunciarat ante ipsum Theophrastus, sic Latinè expressa ab eodem Agellio: *Parua & tenuis vel turpitudo, vel infamia subeunda est, si ea re magna vtilitas amico quæri potest, rependitur quippe & compensatur leue damnum delibatæ honestatis maiore alia grauioreque in adiuuando amico honestate: minimaque illa labes & quasi lacuna famæ immunientis partarum amico vtilitatum ratione solidatur. neque nominibus, moueri nos oportet, quod paria genere ipso non sunt honestas meæ famæ, & rei amici vtilitas. ponderibus hæc enim potestatibusque præsentibus, non vocabulorum appellationibus, neque dignitatibus generum diiudicanda sunt. nam cum in rebus aut paribus aut non longè secus vtilitas amici & honestas nostra consistit: honestas proculdubio præponderat, cum vero amici vtilitas nimio est amplior; honestatis autem nostræ in re non graui, leuis iactura est: tunc quod vtile amico est, id primum illo, quod honestum nobis est fit plenius. sicuti magnum pondus æris parua lamina auri fit preciosius.* Egregiè igitur disserit Plutarchus capite 26. de præcept. Reipubl. gerendæ: *Cleo ad rempublicã se collaturus, conductis in vnum amicis suis, amicitiæ eorum renunciauit, quòd ea in republ. persæpe à recta ac iusta voluntate animum auerteret atque emolliret. Rectius hic diuitiarum & contendendi cupiditatem animo eiecisset, cumque ab inuidia & peruersitate purgasset. non enim hominibus amicorum & sodalium exsortibus, sed bonis indiget respublica ac temperantibus. Nunc ille amicos quidem repudiauit, centum autem in orbem capita violentorum adulatorum lambebant, vt aiunt Comici, & qui asperum se præberet ac molestum bonis, rursum multitudini gratiæ captandæ causa se submittebat, Ductans senes, vtque pueros rursum educans,*

plebisque perditissimam ac vitiosissimam partem aduersus optimates sibi adsciscens Contra Themistocles cuidam pronuncianti, Optime ipsum reip. profuturum si se omnibus æqualem praberet; respondit: absit vt ego tali insideam solio, vnde non plus à me ad amicos quàm ad alios perueniat. ne hic quidem rectè, qui ciuitatem amicitia adduceret, resque publicas priuato fauori ac studio submitteret. Cui omnino aggregari meretur Blasius Cumanus, *qui ad consules attractus, rogatusque de his quæ acta erant, omnia se professus est Tiberii Gracchi iussu facturum fuisse. Subiiciente Nasica: Quid igitur si tibi Capitolio faces subdere præcepisset? Primum abnuit, dicens, Hoc Gracchum iussurum non fuisse. Subinde aliis idem inquirentibus, respondit; Enimuero si ille imperasset, non duxissem mihi id exequi turpe. neque enim nisi ex vsu fuisset populi, id imperasset:* refert Plutarchus in vita eius, cap. 28.

§ 14. Et vero, amici nunc ornandi, nunc conseruandi caussa, multa simulasse veteres, multa dissimulasse, hoc est de via rigidæ iustitiæ declinasse largiter, multis quidem ostendi posset exemplis: nusquam tamen expressum memini ad quantam vsq; voluntatis amici iniquitatem digredi liceret. Solummodo extat apud Laertium de Chilone: *Aiunt eum iam senem aliquando dixisse, nihil sibi conscium esse in vita contra æqui viri iudicium fecisse, vna verò de re tantum modo ambigere, quod cum in amicum iudicium secundum leges ille quidem tulisset, amico tamen persuaserit vt ab se iudice prouocaret; idque vt vtrumque & amicum & legem seruaret.* Sed longè aliter idem narrat ore quasi ipsius Chilonis, Noctium Atticarum scriptor d. cap. 3: *Super amici capite iudex cum duobus aliis fui. Lex ita erat, vti eum hominem condemnari necesse esset. Aut amicus igitur capitali perdendus, aut adhibenda fraus legi. Multa cum animo meo ad casum tam ancipitem medendum consultanti, visum est esse id quod feci, præ hoc quod erant alia, toleratu facilius. tacitus ad condemnandum sententiam tuli: his qui simul iudicabant, vt absoluerent persuasi. sic mihi & iudicis & amici officium in re tanta saluum fuit. Sed hanc capio ex hoc facto molestiam, quod metuo ne à perfidia & culpa non abhorreat in eadem re eodemque tempore, inque communi negotio, quod mihi optimum factu duxerim diuersum eius aliis suasisse.* De Pericle præterea extat in Apophth. Plutarchi cap. 61: *Amico falsum à se testimonium, quod iureiurando erat sanciendum, exigenti, Amicum se*

§ 15. *vsque ad aram esse respondit.* Quod ipsum idem scriptor ita interpretatur libro præceptorum reip. gerendæ, cap. 29: *Oportet non modo vsque ad aram amicum esse, neque semper iuris socium facere, vt aliquando Pericles dixit: sed & vsque ad omnem legem, ius, atque vtilitatem quod neglectum in magnum atque publicum exiit damnum. quo & pertinuit Sphodriæ ac Phœbidæ impunitas: qui non minima causa fuerunt Spartanis, cur in Leuctricum coniicerentur bellum. Alioqui mediocribus amicorum delictis grauiter insultare, cuius ratio non cogit: sed concedit maxima reipubl. parte in tuto collocata, ex eo quod superest opitulari amicis inque adstare, & pro ipsis elaborare. Gratificari etiam licet amicis citra inuidiam, eisque potissimum ad magistratum consequendum adiumento esse, administrationem aliquam splendidam iis demandando, aut plausibilem legationem, vt vbi legatus primis ipsis honore afficitur, aut cum aliqua republica de pace & concordia agit.* Etiam Tullius eadem de re lib. 3. Offic. capite 10: *Maximè perturbantur officia in amicitiis; quibus & non tribuere quod rectè possis, & tribuere quod non sit æquum, contra officium est. Sed huius generis totius, breue & non difficile præceptum est. quæ enim videntur vtilia, honores, diuitiæ, voluptates, cetera generis eiusdem, hæc amicitiæ nunquam anteponenda sunt. at neque contra rempublicam, neque contra iusiurandum ac fidem amici caussa vir bonus faciet. ne si iudex quidem erit de ipso amico. ponit enim personam amici cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, vt veram amici caussam esse malit; vt perorandæ litis tempus, quod per leges liceat, accommodet. Cum verò iurato dicenda sententia sit; meminerit Deum se adhibere testem, id est, vt arbitror, mentem suam, qua nihil homini dedit ipse Deus diuinius. Itaque præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus. Quæ salua fide facere possit.* Nec aliena ab istis sententia Sopatris apud Stobæum sermone 47. *Gratiæ & beneficia quæ iustitiam transgrediuntur; ne gratiæ quidem dici mihi debere videntur amicæ autem iustitiæ, nemo reiecerit vltrò, qui modo non ex quercu aut petra natus sit. Quandoquidem enim lex sæpiusculè duriores peccatis pœnas irrogat; ius quod æquum dicitur, austeram legum sententiam mitigans, inculpata mihi videtur veræ & liberæ gratiæ occasio. Verum iudicia quidem quæ occupantur circa iustitiæ emendationem in contractibus, omnino non agnoscunt gratiarum genus: quæ autem circa delicta versantur, mansuetam & humanam gratiarum faciem non recusant.*

VLLONE CASV INTERRVMPANTVR IVRA AMICITIÆ AVT SANGVINIS, PER BELLVM CIVILE, ALIAVE.

Caput XLVIII.

SVMMVLA.

Quæ iubentur contra naturam, ac bonos mores fieri non posse putantur. pr.

Ideoque bello indicto, parricida est qui amicum aut agnatum, vel hospitem in acie violat. §. 1.

Refelluntur nonnulli, qui istud fieri posse & debere autumant. §. *eodem & 2.*

Certè est contra omnis ævi, omnis populi, iura ac mores. §. 2. *& 3.*

Quibus pater filio filiusque patri, in quauis dissensione ac discessione sacrosanctus. §. 4.

Sugillantque Historici, heic velut impios, qui mutua non præstitere officia: quemadmodum eos contra deprædicant, qui iussu magistratuum non obtemperarunt. §. 5. *&* 6. *&* 7. 8.

Laudati etiam fratres qui fratribus indulserunt, vituperati qui nocuere §. 9.

Celebratæ item vxores quæ maritos damnatos proscriptosue seruarunt. §. 10. *&* 11. *&* 12.

Vt execrabiles factæ, quæ ipsis non subuenerunt. §. 13.

Idem iudicium præconiumque de propinquis atque affinibus. §. 14.

Etiam de veris falsisque amicis. §. 15. *&* 16. *&* 17. *&* 18.

Non solum apud Græcos Romanosque, sed etiam Barbaros. §. 18. 19.

Denique & mutuo hospitum approbata contrà Imperatorem constantia; improbata verò perfidia. §. 20. *&* 21.

Amicitiæ fideiq; explorandæ, locus est potissimum in rebus aduersis. §. 22.

Inimicus est omnium communis, qui fit hostis suorum §. *eodem.*

Sanè nemo se cogitur prodere: At hospes hospiti, amicus amico, propinquus propinquo, affinis affini, vxor marito, frater fratri, liberi parentibus, ita annexi sunt, ita cohærent, vt vnum videantur & idem. §. 23.

Proscriptores ad se vbi redeunt, suamet ipsi damnant decreta §. 24.

Exemplis plurimis id ostensum in seruis. §. 25.

Proscriptio omnis semper vbiq; male audiit. §. 26.

QVIS non autumet legem quolibet præconio maiorem, quæ iubet *haberi pro nullis, quæue fieri omnino nequeant, imperata contra bonos mores?* nemo opinor vtinam tantummodo hodieque maiori foret in vsu. sed quid? aut plerisque ignota est; aut negligitur: Iam enim non tantum crudus aliquis Creon, sed quilq; fere sibi ipsi dicit, ex Sophoclis Antigona, vers. 186.

Pessimus esse nunc & iam olim videtur,
Et qui pluris quam suam patriam
Amicum ducit, hunc nequaquam amicum duco.
Ego enim, quod sciat Iuppiter,
Nec tacere velim damnum videns
Impendere ciuibus pro salute.
Neque hostem patriæ mihi amicum
Faciam, hoc sentiens, quod
Hæc sit quæ seruat cunctos, hac incolumi
Nauigantes amicos facere possumus.

qui

qui tamen interim ignorat & quando, & quatenus tale quid omnino fieri debeat. Ea profecto indole, ea circumspectione fere fuit omne omnis æui gentisque iudicium, vt primariam censerent legem. *Nihil præponere parentibus, liberis, fratribus, agnatis, adfinibus, vxoribus, hospitibus; nisi vnam patriam, vnum Principem:* in tantum quidem, vt aliam omnem legem, omnem proscriptionem negligerent, tanquam iure merito cedentem pietati, naturæ, sanguini, officio.

§ 1. Non ignoro quidem verba quibus amicum suum compellat Pharnabazum Agesilaus apud Xenophontem lib. 4. Histor. Græc: *At enim Pharnabaze, non ignorare te arbitror, etiam Græcis in vrbibus hospitiorum necessitudines inter homines contrahi. Nihilominus vbi bellum inter vrbes ipsas geri ceptum est, vna cum patria sua quilibet hospitibus bellum facit. Quinetiam si res ita ferat, nonnumquam mutuo se hospites occidunt. Eadem ratione nos quoq; bellum aduersus regem vestrum gerentes, necesse fuit omnia, quæ ipsius essent, hostilia ducere: quamquam tecum amicitiam colere summopere cuperemus.* Noui præterea alterum Agesilai dictum, memoratum Æliano lib. 10. Var. cap. 20. productumque nobis titulo, cui lemma. *Amicitiæ nulla cum facinore, cum scelere communio.* Nec excidit memoria iactantia Badii, producta Liuio lib. 25. cap 18: *Si Parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul & priuata iura esse putet; Badium Campanum T. Quintio Crispino Romano palam omnibus, duobus exertibus audientibus, renunciare hospitium. nihil sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hospiti cum hospite; cuius patriam ac penates publicos priuatosque oppugnatum venisset. si vir esset, congrederetur.*

§ 2. Verum illa ipsa tantum absit aduersentur; vt potius pro nobis sint: admissa scilicet interpretatione commoda. Sane quidnam sibi voluerit Spartanorum rex; ipsemet prodidit, responsione alia ad Pharnabasum, eodem libro, pagina sequenti: *Ac deinceps, tametsi bellum inter nos geretur, fore tamen, vt quamdiu superit alius quem bello petamus, abs te tuisq; rebus abstineamus.* Badioque antea pensiculate affirmarat Crispinus; *Se ab eo, etiamsi in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dexteram violet.* Cui præterea istud adfingit Valerius Max. lib. 5. cap. 1: *Nam quid agis demens? aut quo te praua cupiditas transuersum rapit? parum habes publica impietate furere, nisi etiam priuata lapsus fueris? Vnus tibi Romanorum videlicet Quintius placet, in quo scelestè exerceas arma, cuius penatibus & honoris vicissitudinem & salutem tuam debes? At me fœdus amicitiæ, Diique hospitales, sancta nostro sanguini, vestri pectoribus vilia pignora, hostili certamine congredi tecum vetant. Quinetiam, si in concursu exercituum, fortuito vmbonis mei impulsu prostratum agnouissem, applicatum iam ceruicibus tuis mucronem reuocassem.* Et vero hanc eandem mansuetudinem animi, ob oculos posuit nobis Musa Silii lib. 14. Punicorum versu 165. vbi nimirum Asylus, ad lacum Perusinum olim à Pœnis captus, & paulo post vltro redemptus, deuicerat herum suum Barram.

> *Sed subito aspectu, & noto conterritus ore*
> *Tyrrhenus, ferrumq; manu reuocauit, & vltro*
> *Talia cum gemitu lacrimis effudit obortis:*
> *Ne quæso supplex lucem dubiusq; precare:*
> *Fas hostem seruare mihi. multo optimus ille*
> *Militiæ, cui postremum est primumq; tueri*
> *Inter bella fidem. tu lethum euadere nobis*
> *Das prior, & seruas nondum seruatus ab hoste.*
> *Haud equidem indignum memet, quæ tristia vidi,*
> *Abnuerim, dignumq; iterum in peiora reuolui,*
> *Si tibi per medios ignes, mediosq; per enses*
> *Non dederit mea dextra viam. sic fatur, & vltro*
> *Attollit, vitaq; exæquat munera vitæ.*

Cui honestissimo decori diu est quod antea attenderat Homeri Clio, lib. Z. Iliados versu 225. Vt enim intellexit Diomedes Glaucum hospitem sibi esse paternum, ita infit:

> *Hastas itaq; mutuas euitemus etiam in turba.*
> *Multi quidem mihi Troiani inclytiq; socii sunt, (fuero*
> *Vt occidã quemcunq; Deus præbuerit, & pedibus assecutus*
> *Multi autem vicissim tibi Achiui, vt interficias quemcunq; poteris.*
> *Arma interim inter nos permutabimus, vt & hi*
> *Cognoscant quod hospites paterni gloriamur esse.*

Hocque adeo iustum est, adeo æquum; vt affirmare liceat cum Plutarcho, cap... de Socratis Genio: *In pugna hostis qui benefecerit declinandus est: in beneficio qui recte id præstat amicum fugere & repellere, non est iustum.*

§ 3. Ergo & hospites, & amici, & affines, & vxores, & cognati, & fratres, & filii, & patres, mutuo se violantes, vel post iam dictũ publice sacramentum, parricidæ sunto: Lexque adeo, aliquid heic imperans contra iura naturæ, contra bonos mores, nulla esto. Plane clamat Rhetor quis apud Senecam lib. 6. Controuers. 2. *Nulla lex scelus imperat.* Totque literis quot sunt versus execratur Pharsalicæ pugnæ aciem Cæsarianam Lucanus lib. 7. vers. 461:

> *parua tellure dirempti*
> *Quò sua pila cadant, aut qua sibi fata minentur,*
> *Inde manum spectant, vultuq; agnoscere quærunt*
> *Facturi quæ monstra forent. videre parentes*
> *Frontibus aduersis, fraternaq; cominus arma:*
> *Nec libuit mutare locum. tamen omnia torpor*
> *Pectora constrinxit, gelidusq; in viscera sanguis*
> *Perculsa pietate coit: totæq; cohortes*
> *Pila parata diu tensis tenuere lacertis.*

Pie itaque Tullus rex, cum Fuffetius mentionem fecisset, de committendis Curiatiis cum Horatiis, pie inquam apud Dionysium lib. 3. Antiq. Roman. cap. 18: *Vnum te latere videtur, quod minus alacres ad pugnam reddet iuuenes, si eos in certamen committamus. Horatiorum enim nostrorum mater Curatiorum vestrorum est matertera; & in ambarum enutriti sunt iuuenes sinubus; seque inuicem non minorẽ quam fratres suos amore complectuntur. Videndum igitur ne forte nefas sit his arma dare, & ad mutuam eos cædem vocare, cum cognati sint & vna educati. domesticum enim piaculum merito in nos redundabit, si eos se mutuo sanguine polluere coegerimus.* Ceterum, si scire libet, quid sentiat idem Halicarnassæus, de patre Horatii, autumantis filiam suam iure à fratre cæsam videri; audiamus eum quæso capite 36. *Tantum vero tunc apud Romanos erat improbitatis odium, tantaque animorum ac morum seueritas, & si ad nostram hanc vitam nostraque facta conferatur, durities, ac parum à ferina inhumanitate differens crudelitas, vt pater audito tam atroci facinore, non solum non iniquo animo id tulerit, verum etiam recte & conuenienter factum existimauerit; quippe qui nec domum filiæ cadauer referri, nec maiorum monumentis inferri permisit, nec exequiis funebriue ornatu, aut cæteris dignatus est solemnibus: sed proiectam vbi confossa erat, prætereuntes lapidibus & terra ingesta obruerunt, vt propinquorum cura destitutum cadauer. quæ quidem insignem eius viri rigiditatem indicant, atque etiam magis id quod iam dicturus sum ea ipsa die, quasi ob rem præclare ac feliciter gestam, mactauit diis patriis quas vouerat victimas, epulumque cognatis vt in maximo festo exhibuit splendidum, minore propriæ calamitatis quam publicæ prosperitatis habita ratione.*

§ 4. Et vero quam indissolubili pene nexu cohæreat proli suæ parens, ostendit eleganter Basilius Seleuciensis, vbi oratorie prorsus examinat præceptum à Deo datum Abrahamo de immolatione Isaaci: *Quomodo, inquit, ad eam vocem non exhorruit? quomodo non fuit animus vocis perculsione contractior? quomodo filii iugulationem morte non anteuertit? O animi firmitudinem! non gemuit, non illacrimauit, non naturæ vi fractus est, non in varias partes consilia partitus est; oris constantiam tenuit, non emisit vocem patre dignam, qua filii iugulum petere abnueret; non dixit quæ ab ingenio voluisset: O barbaras præceptiones! o imperia à naturæ legibus abhorrentia! filii iugulum reposcor, & filii carnifex esse iubeor. Serus cum fuerit pater, in filii cædem propere vrgeor: &, quod mihi acerbissimum est omnium, auctorem me cædis esse iubet; atque à parente filium iugulari peroptat videri. Saltem hostium manibus dedatur, hostes iugulum petant; cædem perficiat dextra ab amoris nexibus libera. Parens vero cum sim, id audire non sustineo, iugulare nequaquam. Ferrum natura repudiat; ad rem atrocem fatiscit dextera, oculi spectaculum refugiunt: quibus ipse, ô Deus effectibus naturam obarmaueris, nosti.* Orat. 7. Sed & quantum debeat patri filius dictauit breuiter

Tullius lib. 3. de Officiis cap. 23: *Quid si pater fana expilet, cuniculos agat in ærarium; indicet ne id magistratibus filius: nefas id quidem est: quin etiam defendat patrem, si arguatur. Non igitur patria præstabit omnibus officiis? imo vero: sed ipsi patriæ conducit, pios ciues habere in parenteis. Quid si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater? silebitne filius? imo vero obsecrabit patrem ne id faciat. si nihil proficiet, accusabit: minabitur etiam: ad extremum, si ad perniciem patriæ res spectabit; patriæ salutem anteponet saluti patris.* Huc proprie pertinent lemmata illa Oratorum apud Senecam lib. 9. Controu. 4: *Pater à filio in arce pulsatus*, item lib. 6. Controu. 1: *Exul pater fundo prohibitus*; vbi occurrit: *Filia me patrem iudicauit, seruus dominum: vni filio exul sui.* Etiam: *Alii exul est: tibi pater est.* Eodem respicit vox illa Senatus ad Demetrium Philippi regis filium: *Scire, quantum salua in patrem pietate posset*, libro Liuii 39. cap. 49. Et ab eodem semine orta Tiberii Imper. excusatio, *cum filius patrem Pisonem secutus fuisset, arma inferentem Reipublicæ: Adolescentem crimine ciuilis belli purgauit: patris quippe iussa; nec potuisse filium detrectare.* Atque hinc liquet de vi robusta argumenti, quâ filium introducit loquentem Argentarius Controuers. 16: *Vtrasque ad cælum manus sustulit: Si nihil vnquam impie cogitaui; si patrem meum etiam damnatus diligo, Dii immortales rerum iudices adeste, &c.* Eodem fluminis quasi alueo decurrit ille Menelai versus in Oreste Euripidis 485:

Natus est, ergo in calamitate positus non negligendus.

Nec aliis fertur velis Iambus D. Nazianzeni in vita sua:

Honesta posco: sin minus, pater petit.

Respicitque huc carmen Ouidii lib. 1. de Arte. vs. 690:

Turpe, nisi hoc matris precibus tribuisset, Achilles
Veste virum longa dissimulante fuit.

Imo refert Plinius lib. 7. Nat. Histor. cap. 36: *Pietatis exempla infinita quidem toto orbe extitere: sed Romæ vnum, cui comparari cuncta non queant. Humilis in plebe, & ideo ignobilis, puerpera supplicii caussa carcere inclusa matre, cum impetrasset aditum, à ianitore semper excussa ne quid inferret cibi, deprehensa est vberibus suis alens eam. Quo miraculo, matris salus donata pietati est; ambæque perpetuis alimentis, &c.* Etiam pluribus meminit Val. Maximus lib. 5. cap. 4. quo in loco Pero filia Cimona patrem consimili fortuna affectum, hoc est capitali crimine damnatum, triumuirisque in carcere necandum traditum, *veluti infantem pectori suo admotum aluerit.*

§ 5. Ex quibus liquet sugillari quidem obiter à Tacito Gotarzen, lib. 11. Annal. cap. 14: *Atque ille, non propinquum neq; Arsacis degente, sed alienigenam & Romanum increpans, Meherdaten auribus decisis viuere iubet, &c.* At enim torrentis modo incurrit in aduersarium suum Cicero Orat. pro Plancio cap. 13: *Pater vero, inquit, etiam obesse filio debet. O vocem duram atq; indignam tua probitate Laterensis. Pater vt in iudicio capitis, pater vt in dimicatione fortunarum, pater vt apud tales viros obesse filio debeat? qui si esset turpissimus, sordidissimus, tamen ipso nomine patrio valeret apud clementes iudices & misericordes: valeret, inquam, communi sensu omnium, & dulcissima commendatione naturæ.* Punctim sane ferit Sullæ proscriptionem Plutarch. c. 63: *Adscripsit ei qui recepisset & seruasset proscriptum, mulctam se humanitatis capitalem sancire. Nec fratrem, vel filium, vel parentes excepit. Percussori præmium cædis bina talenta, etiamsi seruus dominum, etiamsi genitorem interfecisset filius.* Diserte omnes syllabæ gemunt, veluti si sanguine scriptæ essent, apud Liuium lib. 45. cap. 31: *Duo securi percussi, viri insignes: Andronicus Andronici filius Ætolus, quod patrem secutus, arma contra populum Romanum tulisset; & Neo &c.*

§ 6. Quanto laudabilior Iulius Cæsar erga Cæsetium; *qui cum abdicare filium suum iuberetur, quod is tribunus plebis cum Marullo collega, inuidiam ei tanquam regnum affectanti fecerat; in hunc modum respondere sustinuit: Celerius tu mihi Cæsar omnes filios meos eripies, quam ex his ego vnum nota pellam mea. Habebat autem duos præterea optimæ indolis filios, quibus Cæsar se incrementa dignitatis benigne largiturum pollicebatur. Hunc patrem, tametsi summa diuini principis clementia tutum præstitit; quis tamen non humano ingenio maius ausum putet, quod cui totus terrarum orbis succubuerat, non cessit?* Egregie quoque populus triumuirali proscriptione apud Appianum lib. 4. bell. ciuil: *Oppium propter ætatem decrepitam fugere nolentem, filius sublatum in humeros ex Vrbe extulit, inde in Siciliam cum eo, modo manu ducens, modo ceruice baiulans senem, peruenit, nemine vel suspicante, vel molestante: qualis Æneas patrem gestans pingitur reuerendus & hostibus. Iuueni populus postea pietatis ergo ædilitatem detulit: & quia publicatis bonis non erat vnde ludos ederet, opifices de communi sententia iuuerunt eum gratuitis operis, & exspectatoribus quisque quot libuit nummos in orchestram coniecit, ita vt homo inde ditatus sit.* Nec minus præclare apud eundem Augustus cum Metellus pater Antonianarum partium dux, produceretur captiuus, & filius eius pro ipso sic intercederet: *Tibi Cæsar inquit hic hostis fuit, ego socius: hic pœnam meretur ego præmium: postulo igitur vt patrem propter me serues incolumem, aut propter illum me simul interimas. Quumque omnibus mota esset miseratio, Cæsar seruari Metellum permisit, quamuis sibi infensissimum; qui nullis vnquam muneribus pellici potuerat vt ad eum ab Antonio deficeret.*

§ 7. At quid nisi ipsi illudit Naturæ Caligula? de quo Suetonius cap. 27: *Parentes supplicio filiorum interesse cogebat. quorum vni valetudinem excusanti lecticam misit. alium è spectaculo pœnæ, epulis statim adhibuit, atque omni comitate ad hilaritatem & iocos prouocauit.* Nam ipsimet Naturæ manus violentas intulit L. Munatius Flaccus, Pompeiani nominis defensor: *Omnes enim Attiguenses quos studiosiores Cæsaris senserat, iugulatos muris præcipitauit: feminas quoque, citatis nominibus virorum, qui in contrariis castris erant, vt cædes coniugum suarum cernerent; maternis gremiis superpositos liberos trucidauit; infantesque alios in conspectu parentum humo infligi, alios sup. iactatos pilis excipi iussit. quæ audita etiam intolerabilia Romano iussu, Lusitanis manibus administrata sunt.* Val. Maximus lib. 9. cap. 2. Argute igitur Theophylactus libro 8. cap. 2. historiæ suæ: *In portu Eutropii Mauricio vitam eripit, prius eo spectante maribus eiusdem filiis iugulatis. in qua filiorum iugulatione, prius regem naturæ gladio homicidæ illi cruciauerunt.*

§ 8. Atque ex iam dictis elucet energia verborum Taciti lib. 4. Annal. cap. 28: *Iisdem consulibus, miseriarum ac sæuitiæ exemplum atrox; reus pater, accusator filius (nomen vtrique Vibius Serenus) in Senatum introducti, &c.* Vere enim Aristoteles: *Non si passus quis, iuste passus est; ab hoc iuste etiam pertulit. vt si pater morte digna commiserit, à filio mortis addicatur.* refert Dionys. Halicarnassæus cap. 17. de ætate Demosthenis & Aristotelis. Vnde, licet Satricus plane ignarus filium suum occidisset in prœlio, indutusque eius armis occurrisset alteri filio Solymo, atque ab eodem lethaliter vulneraretur, filius tamen vt patrem exarmat simul & agnoscit, suo se interficit gladio:

Tum iuuenis mœstum attollens ad sidera vultum
Pollutæ dextræ & facti Tritonia testis
Infandi, quæ nocturno mea lumine tela
Dirigis in patrium corpus, non amplius, inquit,
His oculis, & damnato violabere visu.
Hæc memorat: simul ense fodit præcordia, &c.

Visatur enim Silius lib. 9. Punicorum versu 170. Geminum huic facinus memoratum Vipsanio Messallæ, proditumque Tacito lib. 3. Histor. cap. 25. *Iulius Mansuetus ex Hispania, Rapaci legioni additus, impuberem filium domi reliquerat. is mox adultus, inter septimanos à Galba conscriptus, oblatum forte patrem & vulnere stratum, dum semianimem scrutatur, agnitus agnoscensque, & exanguem amplexus, voce flebili precabatur piatos patris manes, neue se vt parricidam auersarentur: publicum id facinus; & vnum militem quotam ciuilium armorum partem! Aduertere proximi deinde plures. hinc per omnem aciem miraculum & questus & sæuissimi belli execratio. Nec eo segnius propinquos, affines, fratres trucidatos spoliant. factum esse scelus loquuntur, faciuntque.* Quibus lectis nemini non patebat, quam iuste indignetur Seneca lib. 2. de Ira cap. 8. suo æuo *descripta castra ex vna parte contraria, parentum liberorumque sacramenta diuersa; subiectam patriæ ciuis manu flammam; & agmina infestorum equitum ad conquirendas proscriptorum latebras circumuolitantia; & prædictam obsessis parentibus fossam; & pro gloria habita, quæ quamdiu*

oppri-

opprimi poſſunt, ſcelera ſunt. Qui idem ſcriptor eo deſcendit, vt nefas putet, ſi princeps non indulgeat quiduis parentibus, lib. 2. de Clementia cap. 6: *Donabit lacrimis maternis filium, & catenas ſolui iubebit, & ludo eximet, & cadauer etiam noxium ſepeliet.*

§ 9. Æque glorioſe imperia regentum ſpreta à fratribus, hiſtoria multa prodidit: lucetq; vt Luna inter ſtellas Antigone, contra edictum Creontis ſepeliens fratrem: de qua heroina eximia multa occurrunt apud Sophoclem; non pauca etiam apud Statium lib. 12. Thebaidos. Aciem ingenii huic argumento impenderunt Declamatores Controuerſ. 16. vbi frater germanum parricidii damnatū à patre exarmato imponit nauigio. *inter quos Geminius Varus fuit, qui aiebat adoleſcentem optimam cauſſam habere, ſi nō occidit fratrem etiam nocentem: meliorem tamen ſi non occidit innocentem.* Imo Porcius Latro ibidem fingit, fratrem queri de rumore populi: *Parricidam me quoq; vocant, quod non adfui reo.* Conſulatur Appian. lib. 5. bell. ciuill. in diſſertatione L. Antonii atq; D. Auguſti, vbi Cæſar laudata pietate Lucii erga Marcū fratrē hoſtem ſuum, *negauit ſe vſurum eius opera contra fratrem, ne ſi vellet quidem ſequi.* Eidem virtuti attendit & ille apud Liuium lib. 42. c. 29: *Pruſias Bythiniæ rex ſtatuerat abſtinere armis, euentumque expectare. nam neque pro Romanis ſe æquū cenſere aduerſus fratrem vxoris arma ferre, & apud Perſea victorem veniam per ſororem impetrabilem fore.* Nec aliud intelligit Tacitus lib. 2. Hiſt. c. 60: *Saluius Titianus Othonis frater nullum diſcrimen adiit; pietate, & ignauia excuſatus.* Sed & idem ſcriptor tragice inuehitur in ætatis ſui immanitatem lib. 3. Hiſtor. cap. 51. *Celeberrimos auctores habeo, tantam victoribus aduerſus fas nefasque irreuerentiam fuiſſe, vt gregarius eques occiſum à ſe proxima acie fratrem profeſſus, præmium à ducibus petierit. nec illis aut honorare eam cædem ius hominum; aut vlciſci ratio belli permittebat. diſtulerant tanquam maiora meritum, quam quæ ſtatim exſoluerent. nec quidquam vltra traditur. Cæterum & prioribus ciuium bellis par ſcelus inciderat. nam prœlio quo apud Ianiculum aduerſus Cinnam pugnatum eſt, Pompeianus miles fratrem ſuum, dein cognito facinore ſeipſum interfecit, vt Siſenna memorat, tanto acrior apud maiores, ſicut virtutibus gloria, ita flagitiis pœnitentia fuit.* Lacrimas excutit narratio Valerii Maximi lib. 5. cap. 5: *Frater in caſtris Cn. Pompeii ſtipendia peragens, cum Sertorianum militem acrius ſibi in acie inſtantem, cominus interemiſſet, iacentemque ſpoliaret: vt fratrem germanum eſſe cognouit; multum ac diu conuicio Deos ob donum impiæ victoriæ inſectatus, prope caſtra tranſtulit, & precioſa veſte opertum rogo impoſuit. ac deinde ſubiecta face, protinus eodem gladio quo illum interemerat, pectus ſuum tranſuerberauit, ſeque ſuper corpus fratris proſtratum, communibus flammis cremandum tradidit. Licebat ignorantiæ beneficio innocenti viuere: ſed vt ſua potius pietate, quam aliena venia vteretur, comes fraternæ neci non defuit.* Charitatis huius illuſtre quoque exemplum extat apud Appianum lib. 4. Ciuilium: *Luceium vero, Antonii Auunculum, ſoror nec diſſimulanter apud ſe habuit, centurionibus & hanc diu reueritis vt matrem imperatoris. tandem quum pararent irrumpere, mulier ſe in forum proiecit: & ſedenti pro tribunali cum collegis Antonio, Me ipſa, inquit, imperator, indico, quæ Luceium receptum habeo, & habebo donec nos ambos interimas: quando eadem pœna indicta eſt recipientibus. Reſpondit ille, Bonam eam ſororem eſſe, verùm matrem parùm piam: debuiſſe enim non nunc ſeruare Luceium, ſed tunc ei obſtare quum ipſius filium hoſtem iudicaret. effecit tamen vt Plancus conſul plebiſcito Luceium pœnæ eximeret.* Ex iſtis omnibus clariora fiunt verba Iunonis ad Iuturnam lib. 12. Æneidos verſ. 152:

> *Tu pro germano ſi quid præſentius audes,*
> *Perge: decet.*

§ 10. Veniamus ad fœminas maritatas. Etiamnum profecto optime audit Michol, Dauidem ſuum parentis manib⁹ eripere auſa dolo piiſſimo. Et paſſim adhuc celebrantur coniuges Minyarum viros ſuos pœnæ damnatos carcere eripientes: de quibus hæc Herodotus lib. 4. ca. 146: *Quum igitur eſſent in illos animaduerſuri, exorati ſunt ab eorum vxoribus (quæ ciues erant & primorum Spartanorum filiæ) veniā ingrediendi carcerem, & cum ſuo cuiuſq; viro colloquēdi, nullum in illis dolum eſſe ſuſpicantes Horum permiſſu, Minyarum vxores ingreſſæ carcerem, omni veſte quam geſtabant viris tradita illorum veſtem illæ ſumpſerunt. Ita Minyæ muliebri veſte amicti, veluti mulieres è carcere prodierunt.* Etiam de ſorore Dionyſii minoris, vxore Polyxeni, ita refert Plutarchus in Dione cap. 26: *Qui quum metu Sicilia relicta profugiſſet ſororem accerſitam incuſauit ille, quod conſcia fugæ viri, id non denuntiaſſet ſibi. Quæ intrepide & hercle fidenter. Adeone tibi videor, inquit, Dionyſi, improba fuiſſe vxor & ignaua, vt fugæ viri præſcia eum non eſſem comitata, atque in ſocietatem venissem eiuſdem fortunæ? verum haud præſciui. nam equidem malim me Polyxeni exulis vxorem quam tuam tyranni ſororem appellari. Hoc Theſten tam libere loquutā admiratum fuiſſe tyrannum ferunt. Admirati ſunt etiam huius feminæ virtutem Syracuſani, retinuitque poſt euerſam tyrannidem illa dignationem & cultum regium, ac defunctam ciues publico funere extulere.*

§ 11. Præterea de vxore Hormiſdæ incarcerati à Sapore Perſarum rege, ſic loquitur tomo Annal. 3. Zonaras: *Cæterum mater, & vxor illius, cuſtodibus pecunia delinitis, ad viſendum eum admiſſæ, limam illi dederunt, qua ferrea vincula diſſecaret: & quid deinceps faciendum eſſet, monuerunt, paratis equis & fugæ comitibus. Deinde vxor eius cuſtodibus opiparam cœnam apponit. Illi & epulis diſtendi, & mero obruti, in profundum ſomnum delabuntur. Quibus dormientibus, Hormiſdas & vincula rumpit, & caſtello elapſus, à Romanis honorificentiſſime ſuſcipitur. At Sapores fuga eius lætari ſe oſtendebat, vt metu ab eo imminente liberatus. nam exulem non modo dedi ſibi non poſtulauit, ſed vxorem etiam honorifice ad eum miſit.* Denique de Alexii Comneni vxore refert lib. 1. Annal. Andronici Comneni Nicetas: *Etiam Irene filia exoſa & expulſa, quod maritum minime lugere iuſſa, ſi, vt piam filiam deceret, patris malis moueretur, ſed eum odio non minore, quam prius amore perſequi: illa priſtina charitate conſeruata, luctum ſuum & lacrymis & pullo veſtitu teſtabatur.* Spectat huc quoque dictum Quintiliani lib. 8. inſtit. Orat. cap. 5: *Afer Domitius cum Cloantillam defenderet, cui obiectum crimen, quod virum qui inter rebelles fuerat ſepeliſſet; & remiſerat Claudius; in epilogo filios alloquens: Matrem tamen inquit, pueri ſepelitote.* Et inde acumen reſponſi Medeæ ad Iaſonem maritum, cum is interrogaret, verſ. 515. apud Senecam: *Quid facere poſſim, loquere?* Med. *pro me? vel ſcelus.* Decore igitur Octauia Antonii coniux, ſoror vero Auguſti ſic alloquitur fratrem apud Plutarchum cap. 46. Ant: *Ne permittas quæſo vt ex fortunatiſſima femina euadam miſerrima. Nunc enim omnes mortales ſuſpiciunt me duorum Imperat. alterius coniugem, alterius germanam. Quod ſi deteriora conſilia voluerint & extiterit bellum, vtri veſtrum, incertum eſt, in fatis ſit vincere an vinci, mea ſors certe vtrimque erit infeliciſſima.*

§ 12. Et vero ipſimet hoſtes ſcelus heic patratum, remunerati ſunt. Polyænus certe ſcribit lib. 7. Stratagem. *Annibal in Iberia magnam ciuitatem Salmatidem oppugnabat. Pactum cum eis fecit, vt trecentis argenti talentis & trecentis obſidibus acceptis, oppugnationem dimitteret. Cum Salmatenſes non traderent de quibus inter eos conuenerat, Annibal reuerſus immiſit milites, quaſi direpturus vrbem. Rogabant barbari, vt ſibi liceret amictis vna veſte cum vxoribus exire: arma, pecunias & mancipia ſe relicturos. Vxores in ſinibus gladios occultes, cum viris exierunt. Annibalis milites vrbem diripuerunt. Mulieres egreſſæ, maritis enſes tradiderunt. Quædam etiam ipſæ ſtrictis gladiis cum viris ſimul in eos qui ciuitatem vaſtabant, impetum fecerunt. Itaque alios ceperunt, alios in fugam coniecerunt, & confertim ex vrbe excurrebant. Annibal mulierum fortitudinem admiratus, non ſolum illas ſuis maritis reddidit, verum etiam patriam & pecunias eis reſtituit.*

§ 13. At contra etiamnunc inſigni flagrat infamia vxor Spitamenis, Alexandro offerenti caput coniugis. de quo ſic Curtius lib. 8 cap. 18: *Variè hinc cogitationes inuicem animum regis diuerſa agitantem commouerant. Meritum ingens in ſemet eſſe credebat, quod transfuga & proditor, tantis rebus ſi vixiſſet, iniecturus moram, interfectus eſſet. Contra, facinus ingens auerſabatur, cum optime meritum de ipſa, communium parentem liberorum, per inſidias interemiſſet. Vicit tandem gratiam meriti ſceleris atrocitas, denunciarique iuſſit, vt excederet caſtris, neu licentiæ barbaræ exemplar in Græcorum mores & mitia ingenia transferret.* Ita & Beli

filias suis lethum patruelibus ausas, apud inferos male adhuc torqueri, passim inculcatū à poetis Græcis Latinisque. Prudenterque Hypermnestra, vna earum quæ sola marito suo pepercerat, ita scribit è vinculis ad Lynceum suum:

Quod manus extimuit iugulo demittere ferrum,
Sum rea: laudarer si scelus ausa forem.
Esse ream præstat, quam sic placuisse parenti;
Non piget immunes cædis habere manus.
Me pater igne licet, quem non violauimus, vrat,
Quæq; aderant sacris, tendat in ora faces:
Aut illo iugulet, quem non bene tradidit ense;
Vt qua non cecidit vir nece, nupta cadat:
Non tamen vt dicant morientia, Pænitet, ora
Efficiet. non est quam piget esse piam.
Pæniteat sceleris Danaum, sæuasq; sorores:
Hic solet euentus facta nefanda sequi. &c.

Videantur sequentia apud Nasonem Epist. Heroid. 14. nisi forte malit lector oculos potius pascere incredibili mandato Phalaridis Agrigentinorum tyranni, cuius memoria adhuc seruata inter Epistolas eiusdem, numero 72: *Eubuli atque Ariphanti, qui mihi insidias struxere, coniuges, Peristhenes, quas captiuas ad me misisti, mala mox morte perdendas; licet primo impetu valde inclinabam occidere, saluas tamen conseruaui. Miraberis scio me ab ira remisisse animum: sed multa amplius miraberis, audita caussa dimissionis, ob singulare scilicet excellentis ingenuitatis specimen. Interrogatæ enim, numquid maritus conspirationis in me fuissent consciæ, non solum id confessæ sunt, verum etiam vna cum ipsis manus mihi tyrannicidales inferre animatas. Cum rogarem, ob quam iniuriam magnam paruamue vobis illatam? respondebant, ob nullam quidem priuatam, sed ob publicam. se enim in communi habere iniuria, ciuitates liberas in seruitutem redigi. Amplius percunctante me. Quas pœnas pro isto odio mihi dependetis? subiecere, Mortis. Ego vero tali virtuti, tantaque animorum magnitudini merito peperci; vitaque adiudicaui, non fato, ô Peristhenes. Imo tu quoque vniuersa ea quæ intercepisti cum captiuarentur, accersitis earum necessariis proximisque, illico restitue; ne sibi vel minimam factam iniuriam conqueri possint.*

§ 14. Quin nec propinquorum affinium mutuam caritatem vituperatam fuisse, si alia omnia coniunctioni illi suæ posthaberet; deprehendamus ex Epist. 1. Sallustii ad Iulium Cæsarem: *Bellum tibi fuit cum homine claro, magnis opibus, auido potentiæ, maiore fortuna quam sapientia; quem secuti sunt pauci per suam iniuriam tibi inimici: item quos affinitas aut alia necessitudo traxit.* Vnde & Tullius lib. 10. famil. Epist. 28: *L. Cæsar optime sentit; sed quod auunculus est, non acerrimas dicit sententias.* Quod ipsum explicat magis initio Philippicæ 8: *Vicit L. Cæsar, amplissimus vir, qui verbis atrocitate dempta, oratione fuit quam sententia lenior. Quanquam is quidem, antequam sententiam diceret, propinquitatem excusauit. Idem fecerat, me Consule, in sororis viro, quod hoc tempore in sororis filio, vt & luctu sororis moueretur, & saluti Reipublicæ prouideret. Atque ipse tamen Cæsar præcepit vobis quodammodo P. C. ne sibi assentiremur, cum ita dixit, aliam sententiam se dicturum fuisse, eamque se ac republica dignam, nisi propinquitate impediretur. Ergo ille auunculus. num etiam vos auunculi, &c.* Ceterum odio ipsos haberi qui heic fide fuere sublesta, haurire est ex Cedreni historiarum compendio, post cæsum Phocam, vbi sic de eius genero Graculus ille: *Adiuuit Heraclii conatum etiam Crispus, gener Phocæ quem imperio potitus Heraclius Cappadociæ præsidem fecit. Sed cum Crispus ibi seditionem moueret, Heraclius enim in Senatum produxit: manuq; tenens chartam, in qua indicia Prisci insidiarum in Heraclium erant scripta, ea caput Prisci pulsauit, dicens: Miser, qui ne socero quidem fidem præstiteris, quid faceres amico?* At contra & honorificum est & egregium, quod de Iulio Cæsare scribit Suetonius cap. 1: *Corneliam Cinnæ filiam duxit vxorem; neque vt repudiaret illam compelli à Dictatore Sulla vllo modo potuit. quare & sacerdotio, & vxoris dote, & gentilitiis hereditatibus mulctatus, diuersarum partium habebatur: vt etiā discedere è medio, & quanquam morbo quartanæ aggrauante, prope per singulas noctes commutare latebras cogeretur, seque ab inquisitoribus pecunia redimere: donec &c.*

§ 15. Præterea amici qui veneranda sinceræ fidei stipendia constanter peregere, honorati etiam laudibus ac præmiis inter perduelles; & nonnisi merito celebratur encomio ille apud Val. Maximum lib. 4. cap. 7: *L. Rheginus, si ad debitam publico ministerio sinceritatem exigatur, posteritatis conuicio lacerandus; si amicitiæ fido pignore æstimetur, in optimo laudabilis conscientiæ portu relinquendus est. Tribunus enim plebis Cæpionem in carcerem coniectum, quod illius culpa exercitus noster à Cimbris ac Teutonis videbatur deletus; veteris arctæq; amicitiæ memor, publica custodia liberauit: nec eatenus amicum egisse contentus, etiam fugæ eius comes accessit.* Nec temere sic de Sabino Tacitus lib. 4. Annal. cap. 68: *Iunio Silano, & Silio Nerua Coss. fœdum anni principium incessit, tracto in carcerem illustri Equite Romano Titio Sabino, ob amicitiam Germanici. neque enim omiserat coniugem, liberosque eius percolere, sectator domi, comes in publico, post tot clientes vnus: eoque apud bonos laudatus, & grauis iniquis, &c.* Admodum igitur cordate tribunus Nicanor, missus ab Vespasiano ad Iosephum in puteo latitantem, vt inde eliceret, inter alia addebat: *Quod nec Vespasianus, si quid dolo moliretur, amicum ad id mitteret, vt rem optimam pessimæ, hoc est, perfidiæ prætexeret amicitiam: neque semetipsum illi, vt amicum falleret, optemperaturum fuisse.* Quibus ipsis apparet, quali verborum mucrone transfodiatur à Tacito Tiberius Imper. dolo captans Rescuporim lib. 2. Annal. cap. 66: *Pomponium Flaccum veterem stipendiis, & arcta cum rege amicitia eoque accommodatiorem ad fallendum, ob id maxime Mœsiæ præfecit, &c.* Idem quoque minaciter inuadit Egnatium prodentem læsæ maiestatis reum, lib. 16. cap. 31: *Cliens hic Sorani, & tunc emptus ad opprimendum amicum: auctoritatem Stoicæ sectæ præferebat, habitu & ore ad exprimendam imaginem honesti exercitus: ceterum animo perfidiosus & subdolus, auaritiam ac libidinem occultans: quæ postquam pecunia reclusa sunt, dedit exemplum præcauendi, quomodo fraudibus inuolutos, aut flagitiis commaculatos; sic specie bonarum artium, falsos & amicitiæ fallaces.* Grauiter ille & vere. Certum enim est, *literas atque doctrinas Philosophiæ, cum in hominem falsum ac degenerem, tanquam in vas spurcum atque pollutum influxerunt, verti, mutari, corrumpi, & vrinam fieri, aut si quid est vrina spurcius,* vt loquitur apud Gellium lib. 17. ca. 19. Noct. Attic. Fauorinus.

§ 16. Et Augustæ quidem historiæ scriptor Cornelius, plus semel carbone notauit amicos publice priuatimque inclinantes se in latus Fortunæ felicius. Ceterum nemo non auctorum alteri fauit parti, quiduis scilicet agere ac pati paratæ pro fide. Legimus lib. 32. Liuii cap. 22: *Dymæi ac Megalopolitani, & quidam Argiuorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt ac reliquerunt consilium; neque mirante vllo, neq; improbante. nam Megalopolitanos auorum memoria pulsos ab Lacedæmoniis restituerat in patriam Antigonus. & Dymæis captis nuper direptisque ab exercitu Romano, cum redimi eos vbicunque seruirent Philippus iussisset, non libertatem modo, sed etiam patriam reddiderat. Iam Argiui, præterquam quod Macedonum reges ab se oriundos credunt, priuatis etiam hospitiis familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. ob hæc concilio, quod inclinauerat ad Romanam societatem ineundam excesserunt: veniaque iis huius secessionis fuit, & magnis & recentibus obligatis beneficiis.* Sed & de Augusto Tranquillus inquit cap. 16: *Remisit Antonio hosti iudicato necessitudines amicosq; omnes: atque inter alios C. Sosium & L. Domitium tunc adhuc consules. Bononiensibus quoque publice quod in Antonianorum clientela antiquitus erant, gratiam fecit coniurandi cum tota Italia pro partibus suis.* Nihil igitur mirum dicere de eodem Dionem Cassium lib. 47: *Grauissime in eos statuebat qui dominos aut amicos prodidissent suos; summa autem benignitate vtens in illos qui eosdem adiuuissent proscriptione triumuirali.* Iterumque pronunciare, circa exitum lib. 53: *Laudatum est hoc eius factum, idque etiam quod in suum locum subrogauit L. Sestium, qui vir semper Bruti rebus fauerat, omnibusque in bellis ei adsuerat, ac adhuc eius memoriam colebat, imagines eius habebat, eumque laudare solebat: amicitiæ vero obseruantiam, fidemque Sestii, non modo non odio, sed honori etiam*

habebat Augustus. Legique insuper fine Plutarchi de vita Bruti: *Statua Bruti area fuit Mediolani in Gallia transalpina posita. hanc, qua imaginem eius repræsentabat, & erat affabre facta, vt post vidit Cæsar, præteriit: mox subsistens, compluribus audientibus vocauit magistratus, ferens sibi compertum esse quod ciuitas eorum fædus pacis rupisset, quod hostem suum apud se haberet. ac primum quidem negauerunt, & quemnam significarent ambigentes, intuebantur sese mutuo. Vt vero conuersus Cæsar ad statuam, contracta fronte, Num ne ille, inquit, hic stat hostis noster? multo illi magis perculsi obmutuere. At Cæsar arridens laudauit Gallos quod amicis essent etiam in aduersis rebus stabiles; præcepitque ne statua loco moueretur.*

§ 17. Nullius tamen noui exempli heic auctor Augustus: partem potius imitatus est, de quo habemus apud Cassium sub finem lib. 42: *Reliquos, qui tum primum contra ipsum arma tulissent, dimisit, nihil eos contra se deliquisse addens: qui nullo suo beneficio affecti, Pompeii, cuius amicitia vsi essent, rebus studuissent. Eundem se regulis etiam populisque, qui auxilia Pompeio tulerant, exhibuit, omnibusque delicti gratiam fecit. Etenim cogitabat apud animum suum, nullam sibi aut certe exiguam cum iis intercessisse notitiam, quum Pompeii multa magnaque in eos constitissent merita. Itaque longe plus laudis eis tribuebat, quam illis qui quum à Pompeio beneficiis essent affecti, in periculo eundem destituissent: atque alteros quidem illos sibi quoque fidos fore sperabat: hos autem, vt maximam nunc sibi beneuolentiam ostentarent, quia suum tum amicum proiecissent, ne sui quidem olim rationem habituros.* Et paulo post: *Pharnacem postmodo se purgantem, quia Pompeio non esset opitulatus, ideoque ignosci suis actionibus postulantem, non modo nulla humanitate prosecutus est, sed id quoq; vitio ei dedit, quod impius in benefactorem suum fuisset.* Eadem, funebri oratione Cæsaris, complexus quoque M. Antonius, apud eundem Dionem lib. 44: *Tantum Cæsaris clementia abundauit, vt non modo eos qui Pompeium adiuuissent, laudauerit, omniaque iis ab eo tributa conseruauerit: sed Pharnacem etiam Orodemque odio habuerit, quod amico ipsorum Pompeio opem non tulissent: quorum alteri paulo post bellum intulit, in alterum vero expeditionem cogitabat.* Iure ergo inter celebria exempla ponamus Pontium Centurionem, *qui pro Cæsaris partibus excubans, Scipionis præsidio intereeptus, cum vno modo salus ab eo daretur, si se futurum Cn. Pompeii generi ipsius militem affirmasset, ita respondere non dubitauit: Tibi quidem, Scipio, gratias ago; sed mihi vti ista conditione vitæ non est opus. Sine vllis imaginibus nobilem animum, & idem constantia propositum, secutus C. Meuius Centurio D. Augusti cum Antoniano bello sæpenumero excellentes pugnas edidisset, improuisis hostium insidiis circumuentus, & ad Antonium Alexandriam perductus, interrogatusq; quidnam de eo statui deberet? Iugulari me inquit, iube: quia neque salutis beneficio, neque mortis supplicio adduci possum, vt Cæsaris miles esse desinam & tuus esse incipiam. Ceterum quo constantius vitam contempset, eo facilius impetrauit. Antonius enim virtuti eius incolumitatem tribuit.* Valerius Maximus libro 3. capite 8.

§ 18. His annecti merentur Suetoniana cap. 75: *Denunciante Pompeio, pro hostibus se habiturum qui Reipublicæ defuissent: ipse medios & neutrius partis, suorum sibi numero futurum pronunciauit. Quibus autem ex commendatione Pompeii ordines dederat, potestatem transeundi ad eum omnibus fecit.* Quibus assident illa Balbi ad Ciceronem lib. 9. ad Atticum Epistola 9: *De te, & tua fide & pietate idem mehercule sentio quod tu: non posse tuam famam & officium sustinere, vt contra eum arma feras, à quo tantum beneficium te accepisse prædices. Cæsarem hoc idem probaturum, exploratum pro singulari eius humanitate habeo: eique cumulatissime satisfacturum te satis scio, cum nullam partem belli contra eum susceptas, neque socius eius aduersariis fueris. Atque hoc non solum in te, tali & tanto viro, satis habebit: sed etiam mihi ipse sua concessit voluntate, ne in iis castris essem quæ contra Lentulum aut Pompeium futura essent, quorum beneficia maxima haberem: sibique satis esse dixit, si togatus vrbana officia sibi præstitissem; quæ etiam illis, si vellem, præstare possem.* Similia fere, de eiusdem Cæsaris in se indulgentia, fatetur C. Matius apud Tullium lib. 11. Ep. fam. 28. quæ consulantur. Huic fundamento innititur dictum Asinii Pollionis, cuius meminit Paterculus lib. 2. cap. 76: *Rogante Cæsare, vt secum ad bellum proficisceretur Actiacum: Mea, inquit, in Antonium maiora merita sunt; illius in me beneficia notiora. itaque discrimine vestro me subtraham, & ero præda victoris.* Nec aliud considerabat magnus ille rex Ponti apud Appianum, filio regnum affectante manu propria perempto: *Mithridates amicos quos ipse in regnum abeunti comites addiderat, omnes interemit: filii vero familiares, obstrictos ei priuata amicitia, dimisit incolumes.* Eidem incumbit rationi diuina illa Herodis ad Augustum oratio; qua vltro fassus *intercessisse sibi maximam cum M. Antonio amicitiam, totisque viribus conatum vt penes illum rerum esset imperium,* subiicit: *Nunc igitur si odio Antonii meum quoque studium damnas, non negauerim ea quæ feci; neque vereor ingenue fateri quanto illum amore prosecutus sum. Quod si amoto personarum respectu, hoc tantum in disquisitionem vocas, qualis sim amicus, & quam memor beneficiorum; licet tibi quoque hoc experiri. mutato enim nomine nihilominus manebit amicitia, & laudem suam merebitur.* Iosephus lib. 15. Antiq. Iud. cap. 10. qui addit, *ingenua hac confessione redemisse sibi Herodem diadema, & in summo habitum honore Augusto.* Vere ergo de eo Ouidius lib. 1. Tristium Eleg. 8:

> *Sed tamen in duris remanentem rebus amicum,*
> *Quamlibet inuiso Cæsar in hoste probat.*
> *Nec solet irasci (nec enim moderatior alter)*
> *Cum quis in aduersis, si quid amauit, amat.*
> *De comite Argolico postquam cognouit Orestem,*
> *Narratur Pyladen ipse probasse Thoas.*
> *Quæ fuit Actoridæ cum magno semper Achille;*
> *Laudari solita est Hectoris ore fides.*
> *Quod pius ad manes Theseus comes iret amico;*
> *Tartareum dicunt indoluisse Deum.*
> *Euryali Nisique fide tibi Turne relata,*
> *Credibile est lacrimis immaduisse genas.*

Nec infacete C. Matius de amore suo in Iulium Cæsarem: *Non vereor ne etiam ii qui me non amant propter meam in Cæsarem constantiam, non malent mei quam sui similes amicos habere.*

§ 19. Porro eandem habuisse reuerentiam fidei Barbaros, patet ex Trogi abbreuiatore lib. 38. cap. 17: *Non ferens captiuitatem Demetrius, priuatam etsi opulentam vitam pertæsus tacitus in regnum fugam meditatur, hortator illi & comes Gallimander amicus erat. qui post captiuitatem eius à Syria per Arabiæ deserta, ducibus pecunia comparatis, Parthico habitu Babylonem peruenerat. Sed fugientem Phrahates equitum celeritate per compendiosos tramites occupatum retrahit. Vt est deductus ad regem, Gallimandro non quidem tantum venia, verum etiam præmium fidei datum, &c.* Eundem honorem habuit libertis Rex magnus Ponti. *Appianus in Mithridat:*

§ 20. Denique & hospitum commendata est constantia. Certe vir videtur eximius Pupaces, dum hospitio suo clam fouet, & viatico instruit Andronicum: sed nec malam mentem resipit dictum eiusdem, cuius sic meminit Nicetas lib. 4. Annalium Mannelis Comneni: *At Pupaces Imperatoris iussu publice multis verberibus in tergo & humeris afficitur. Deinde collo funi inserto, à præcone circumducitur, magna voce proclamante: Quisquis Imperatoris hostem ædibus recipit, datoque viatico dimittit, ita flagellatur & circumducitur. Ille vero intentis in populi concursum oculis, hilari vultu: Hæc, inquit, contumelia à quouis obiiciatur, modo virum bene meritum non prodiderim, aut acerbe dimiserim: sed, vt licuit, coluerim, & lætum ablegarim.* Exosculor etiam Iasonis Tyranni animum, qui, vt est apud Æmilium Probum in vita Timothei, *cum in Patria sine satellitibus se tutum non arbitraretur, Athenas sine vllo præsidio venit: tantique hospitem fecit, vt mallet se capitis periculum adire, quam Timotheo de fama dimicanti deesse.* Sed & egregie Xenophon lib. 7. Histor. Græc. *Etiam hoc præclare factum à Phliasiis, quod quum Pellenensem quendam hospitem ciuitatis suæ publicum cepissent; tametsi rerum omnium inopia premerentur, nihilominus eum sine pretio dimiserint. Quis eos, qui talia perpetrant, non viros magnanimos & fortes dixerit.* sic ille Philosophus.

§ 21. Nihil itaque peccat Val. Maximus dum in perfidum hospitem sic inuehitur lib. 7. cap. 3: *Quo Iambo, qua procella verborum, impium Sextilii caput obrui meretur, quod C. Cæsarem à quo cum studio-*

studiose tum etiam feliciter grauissimi criminis reus defensus fuerat Cinnanæ proscriptionis tempore profugum, præsidium suum in fundo Tarquiniensi cladis conditione implorare, beneficii iure repetere coactum, à sacris perfidæ mensæ & altaribus nefandorum Penatium auulsum, truculento victori iugulandum tradere non exhorruit. Finge accusatorem eius fortuna publica in supplicis nomen conuersum, tam luctuosam illum opem genibus annixus orasse; crudeliter tamen repulsus videretur. quia etiam quos iniuria inuisos faciunt, gratiosos miseria reddunt. Verum Sextilius non accusatorem sed patronum sæuissimæ inimici violentiæ suis manibus obiecit: si metu mortis, vita indignus: si præmii spe, morte dignissimus. Mente diffundor recreorque ad ista Sozomeni lib. 9. Histor. Eccles. cap. 14. vbi Dux rebellis exercitu fuso fugatoque, de fumo in flammã incidit: *Ebodichus equo conscenso fugit in agrum quendam ad Ecdicium, qui plurimum fuerat ab ipso consecutus olim, quemque Ebodichus sibi ob accepta beneficia amicum arbitrabatur. Atqui is caput eius amputatum ducibus Honorii Imper. attulit. Constantius autem caput quidem accipi iussit, ac gratias Ecdicio agi Reipublicæ nomine. Sed cum in exercitu remanere vellet, eum excedere iussit; ne quaquam vel sibi, vel exercitui faustam fore ratus hospitis tam ingrati præsentiam. Atque is quidem hominis amici atque hospitis in calamitatem lapsi impiissimam cædem ausus, vt dici solet, hians recessit.*

§ 22. Hæc cum ita se habeant; videmus à mortalibus tribui tantum naturæ, tantum pietati, tantum consuetudini, tantum denique studiis communibus, vt impune liceat omne spernere imperium quod aliquem ab amicitia, ab cognatione, ab familiaritate diuturna abstrahit: tanto quidem procliuius *quod sinceræ fidei amici præcipue in aduersis rebus, cognoscuntur in quibus quidquid præstatur, totum à constanti beneuolentia proficiscitur. Felicitatis cultus maiori ex parte adulationi quam charitati erogatus, certe suspectus est; perinde ac si plus semper petat quam impendat. Accedit huc, quod infractæ fortunæ homines, magis amicorum studia desiderant, vel præsidii, vel solatii gratia. nam læta quidem & prospera negotia, vtpote cum diuina suffragatione foveantur, humana minus indigent. Tenacius igitur eorum nomina posteritatis memoria apprehendit, qui aduersos amicorum casus non deseruerunt, quam qui prosperum vitæ cursum comitati sunt. Nemo de Sardanapali familiaribus loquitur. Orestes Pylade pene amico, quam Agamemnone patre notior est. siquidem illorum amicitiæ in consortione delitiarum & luxuriæ contabuit: horum duræ atque asperæ conditionis solatium, ipsarum miseriarum experimento enituit:* Val. Max. lib 4. cap. 7. His accedant oportet verba Ciceronis, loquentis de vinculo quo conglutinatur consuli suo quæstor, libro 1. in Verrem cap. 15: *Si tibi antea displicuisses, idem fecisses quod anno post M. Piso cum L. Scipioni consuli obtigisset: non attigit pecuniam, non ad exercitum profectus est. quod de republica sensit, ita sensit, vt nec fidem suam, nec morem maiorem, nec necessitudinem sortis læderet. Etenim si hæc perturbare omnia & permiscere volumus, totam vitam periculosam, inuidiosam, infestamque reddemus, si nullam religionem sors habebit, nullam societatem coniunctio secundæ dubiæque fortunæ, nullam auctoritatem, mores, atque instituta maiorum. Omnium est communis inimicus, qui fuit hostis suorum. Itane vero, tu cum quæstor ad exercitum missus sis, custos non solum pecuniæ, sed etiam consulis; particeps omnium rerum consiliorumque fueris; habitus sis in liberûm loco, sicut mos maiorum ferebat; repente relinquas? deseras? ad aduersarios transeas? O scelus ô portentum in vltimas terras exportandum! non enim potest ea natura, quæ tantum facinus commiserit, hoc vno scelere esse contenta. necesse est semper aliquid eiusmodi moliatur: necesse est in simili audacia perfidiaque versetur.*

§ 23. Ista autem omnia se ipsa potissimum tuentur, quod nemo cogatur prodere semetipsum, quod omnis honesta sit ratio salutis expediundæ. Plane, parentes ac liberos vnam videri personam; fratremque fratri esse fere alterum; vxoremque vnam cum marito; nemo vnquam reuocauit in dubium: adeo omnis populi, omnis æui, eadem fuit de his sententia. At & propinquos, eodem venire iure, certissimum est, ratioque suadet. vnde Saluianus Epist. 1: *Adolescens quem ad vos misi, Agrippinæ cum suis captus est. de quo aliquid fortasse amplius dicerem, nisi propinquus meus esset. hoc enim fit, vt minus dicam ne de meipso dicere videar de illo plura dicendo.* Nec excludi amicos, tota cantat poesis, tota iactat Philosophia. ideoque apposite de amico bis quæstionibus admoto, Declamat. 307. Quintilianus: *Tormenta tertio videre non poteram: meos artus, mea lacerari viscera putabam.*

§ 24. Imo vero, ii ipsi quibus licent omnia in omnes, ne suamet quidem vsquequaque probant decreta: vbi concitæ mentis turbulenta resedit tempestas, iterumque incipit animus auscultare clauo rationis, dilabuntur ad æquitatem, exosculanturque naturam rerum. vtque statim

Præceps vbi altis cecidit è muris puer,
Fleuit Archiuum turba quod fecit nefas:

sic illi paullo post agnoscunt violentiam suam, taciteque damnant necessitatem à qua abrepti ad tam præcipitia auxilia. Examinemus solummodo in præsens eos qui seruis supplicium minati sunt, nisi heros proscriptos illico proderent. De Sulla obuium est apud Val. Maximum lib. 6. cap. 5: *Non se tam incolumem quam Sulpicium Rufum perditum voluit, tribunicio furore eius sine fine vexatus. Ceterum cum eum proscriptum, & in villa latentem à seruo proditum comperisset; manumissum parricidam, vt fides edicti sui extaret, præcipitari protinus è saxo Tarpeio, cum illo scelere parto pileo iussit. victor alioquin insolens, hoc imperio iustissimus.* Adhæret huic narrationi factum Bruti. *Is cum aurum omne argentumq; Patarensium publicum priuatumq; ad se deferri iussisset, mulcta proposita contra facientibus, & præmio inuitatis indicibus: ecce seruus quidam aurum à domino abditum prodidit. Quum omnes domestici ducerentur, dominus siluit; mater vero eius vt ipsum seruaret, sequebatur, clamans à se aurum absconditum. Seruus super ea re non interrogatus, alteram mentiri, alterum aurum celasse coarguit. Brutus laudata tum iuuenis patientia, tum matris pietate, ambos cum auro dimisit incolumes: seruum qui præter æquum heris insidias struxerat, in crucem egit.* ita Appianus lib. 4. bell. ciu. Præterea, tempore triumuiralis proscriptionis, factum & istud narrat Appianus libro 4. bell. ciuil: *Villam alius habebat vmbrosis arboribus amœnam & alioquin perpulcram, coniunctam speluncæ longo recessu opacæ, propter quam proscriptus creditur. forte cum in sua spelunca frigus captabat. cum seruus procul conspicatus per... ussores accurrere, in intimum specum eum abdidit inductaque herilem tuniculam se esse illum; ac metum quoque simulans... fefellerat, ni ex conseruis quidam fucum prodidisset. Ita sublato domino populus id indigne ferens, non prius desiit magistratus obtundere, quam index ille pependit, seruator vero libertate donatus est:*

§ 25. At de Quinti Ciceronis interfectore ita meminit Plutarchus cap. 71: *Vnum tamen edidit Antonius inter ista laudabile exemplum; quod vxori Quinti Pomponiæ tradidit Philologum. quæ potestatem eius nacta cum aliis eum diris suppliciis excruciauit, tum carnes suas ipsum præcidere paulatim, eas assare, inde vorare adegit.* De Augusto prodidit Suetonius cap. 27: *T. Vinium Philopæmenem, quod patronum suum proscriptum celasse olim diceretur, equestri dignitate decorauit.* Meretur quoque appingi è Dione Cassio lib. 54: *Cum pater Cæpionis alterum seruorum qui cum filio eius fugerant, manumitteret, quod ei ad mortem cum raperetur opitulari voluisset; alterum qui herum prodidisset, per medium forum traductum, cum tabula caussam supplicii indicante, in crucem tolleret, Augustus id factum indigne non tulit.* Nec vllo modo excludi debet facinus Caligulæ: *Quoque magis nullius non boni exempli fautor videretur, mulieri libertinæ octingenta donauit, quod excruciata grauissimis tormentis de scelere patroni reticuisset.* Suetonis cap. 17.

§ 26. Quæ omnia aperte voce ferantur, & potestatibus ipsis, & populo, displicuisse vtique hanc abolitionem honestatis reuerentiæque, quam debent sibi mutuo agnati sanguine, agnati moribus. Eaque etiam de caussa, immanitas ista regentium à scriptoribus semper vbique publicata quidem est ad memoriam posteritatis sempiternam; sed non absque nota infamiæ imperantium. Vt omittam Plutarchum, Appianum, Cassium, ceterosque; adeas dum Vellei, & disce quid sentias de gestis Triumuirorum reipublicæ constituendæ. *Huius, inquit, totius temporis fortunam ne deflere quidem quisquam*

quisquam

quàm satis digne potuit; adeo nemo exprimere verbis potest. Id tamen notandum est, fuisse in proscriptos vxorum fidem summam, libertorum mediam, seruorum aliquam, filiorum nullam. adeo difficilis est hominibus vtcunq; concepta spei mora: lib. 2. c. 67. Prodi quoque Corneli Tacite & insigni sæculum tuum suo colore. An asseris? *Odio & terrore corrupti in dominos serui, in Patronos liberti: & quibus deerat inimicus, per amicos oppressi. Non tamen adeo virtutum sterile sæculum, vt non & bona exempla prodiderit. comitate profugos liberos matres, secutæ maritos in exilia coniuges: propinqui audentes, constantes generi: contumax etiam aduersus tormenta seruorum fides*: lib. 1. Hist. c. 2. Euocarem adhuc alios aliosq; testes: sed reuocanda est intra alueum suum hæc miscellanea diluuii literati exercitatio, vbi Orosiana quædã produxero ex lib. 6. cap. altero, vbi insectatur Mithridatis mandatum: *Post cum venisset Ephesum crudeli præcepit edicto, vt per totam Asiam quicumq; inuenti essent ciues Romani, sub vna die omnes necarentur: & factum est. Nec explicari aut comprehendi vllo modo verbis potest, quæ tunc multitudo Romanorum ciuium cæsa sit, quis mœror plurimarum prouinciarum, quis gemitus occidendorum pariter atq; occidentium fuerit: cum singuli quiq; aut prodere innocentes hospites & amicos, aut ipsi periclitari pœna hospitum cogerentur.* Ab his segregari se non patiuntur illa Xenophontis de sui æui Persis lib. 8. Lyropæd. cap. 58. m. *Olim si quis pro ge salutem in discrimen coniiceret, vel vrbem aut nationem [illegible] imperio adiecisset, vel aliquid aliud præclare fortiterque pro rege perfecisset: hi scilicet erat qui honoribus cumularentur. Nunc, si quis perinde vt Mithradates patre Ariobarzane prodito: & quemadmodum Leomithres vxore, liberis, & amicorum quoq; liberis apud Ægyptiũ obsidibus relictis, & sanctissimo iureiurando violato, Regi quod expediat, facere videatur: hi vero sunt qui maximis honoribus ornantur. Quæ cum Asiatici videant, & ipsi ad impietatem & iniustitiam deflexerunt, &c.*

LEX MAIESTATIS, CRVDELE PASSIM INNOCENTIÆ PRÆCIPITIVM.

Caput XLIX.

SVMMVLA.

Magnanimitatis exemplum singulare in C. Iulio Cæsare, cremante scrinium epistolarum Cn. Pompei hostis sui. pr.
Simile factum M. Antonini Philosophi. §. 1.
Finxitq; idem, sed finxit tantum, C. Caligula. ibid.
Vsurpatum tale quid etiam ab Atheniensibus, captis Philippi tabellariis, literas ad vxorem ferentibus. §. eod.
Etiam Constantinus Imp. incendit accusatorias Episcoporum literas. ibid.
Narcissus heic quoq; & Maximus laudabiles. §. 2.
At contra, animi pusilli & Alexander magnus, & Glos, & Augustus, & Seuerus. §. 3.
Epistolæ subditiciæ infinitos perdunt ac pessumdant. §. eod.
Idem faciunt calumniatorum susurri, dicta factaq; inimicorum suorum clam immittentium auribus Principum. §. 4.
Vtique si vindicantur lege maiestatis. ibid.
Quod crimen, eorum fere est, qui crimine carent. §. eod.
Palam id factum multis exemplis. §. eod.
Ridicula multa proferuntur, quæ tamen punita eadem lege. §. 5. & 6. & 7. & 8.
Crudelissima immanitas in reos recensetur. ibid.
Fraus, astutia, & impudentia circa hæc crimina, quanta sycophantis. §. 8. & 9.
Laudatus contra tales Iulianus Apostata. §. 9.
Vituperata vero viperina lingua Catulli. §. 10.
Alexandri magni circumspectio: item Fuluii, conscios negligentium. §. 11.
Item Æmilii Paulli, nec non Tib. Imp. ac Vitellii. §. 12.
Circumspecta prouidentia Titi Vespasiani. §. 13.
Meticulosa virulentia Aureliani, Valentis, Alexii Imppp. §. 14. 15.

SI quis Princeps Iuuentutis scire cuperet, quemnam, in Plinii historia naturali, arbitrer florem omnium maxime delectabilem; digitum sane intenderem in aream lib. 7. Puluillo enim 25. inueniret: *C. Cæsar magnanimitatis perhibuit exemplum cui comparari non possit aliud spectacula enim edita effusasq; opes, aut operum magnificentiam in hac parte enumerare, luxuriæ fauentis est, illa fuit vera & incomparabilis inuicti animi sublimitas: captis apud Pharsaliam Pompeii Magni scriniis epistolarum, iterumq; apud Thapsum Scipionis, concremasse ea optima fide, atq; non legisse.* Color sane odorq; diuinum quid spirat, cunctosq; animi sensus ad se trahit miro illicio. ceterum non esse adulterinam hãc stirpem aliquid habere mangonii, inde firmemus; quod eodem plane vultu niteat, eadem fragret lætitia, in viridariis Senecæ lib. 2. de Ira cap. 23: *Cum sarcinam deprehendisset epistolarum ad Pompeium missarum, ab iis qui videbantur, aut in aduersis aut in neutris fuisse partibus, combussit. quamuis enim moderate soleret irasci, maluit tamen, non posse. gratissimũ putauit genus veniæ, nescire quid quisq; peccasset.* Eademque planta prouenit etiam in horto Dionis lib. 44: *Omnium eorum filios, qui à Sulla necati fuerant honoribus & magistratib. dignatus est; &, quod vel summum est, omnes in vniuersum literas arcanas Pompeii Scipionisq; repertas, non lectas à se, combussit: ne adseruandas quidem ratus, ne qua aliis maleficiorum exercendorum inde occasio suppeteret. Quod eum sic egisse etiam, ac non tantum verbis præ se tulisse, res ipsa declarauit. nemo enim his ex literis non modo in periculum, sed ne in metum quidem peruenit. Nemo quidem certe nouit eos, qui crematis hisce literis incolumes euaserunt, præter illos ipsos incolumitatem adeptos. Id vero ita admirabile hac in re est, vt magis eſt nullo modo possit, quod & dimissi prius, quam accusati sunt; & salutem prius, quam periclitarentur, acceperunt: ipseque, qui saluos eos voluit, quorum misereretur, ignorauit.* Et poterat quidem flos iste dici vnicus; nisi pari vultu ac fragrantia alium suppeditaret Ammiani saltus lib. 21. cap. 32. f. *Marcus Princeps verecundus, cum ad imperiale culmen in Syria Cassius surrexisset epistolarum fascem ab eo ad conscios missum; perlatore capto sibi oblatum, illico signatum exuri præcepit, agens adhuc in Illyrico; ne insidiatoribus cognitis inuitus quosdam habere posset offensos.* §. 1. Scio quidem iucundo admodũ virore arridere multis illud de Caligula Suetonii siluæ quincunce 15: *Commentarios ad matris fratrumq; suorum caussas pertinentes, ne cui postmodũ delatori aut testi maneret vllus metus, conuectos in forum, & ante clare obtestatus Deos, neq; legisse neq; attigisse quicquam, concremauit.* Verum si propius olfactes conferasq; eiusdem nemoris plagam. 30. *— spurcatur nasum odore illutibili*; adeo vt suauius fragret quod luco suo complexus est in Politicis præceptis Plutarchus: *Neq; vero (nisi fallor) Thebani ab hostilium litterarum, si quæ in eorum peruenissent manus, lectione abstinuissent: cum Athenienses captis Philippi tabellariis epistolam Olympiadi inscriptam ferentibus, non soluerint eam, neque patefecerint mariti peregre absentis vxori missam salutationem.* Præponique adeo mereatur istud Cedreni de Constantino, quamuis minime ἑλκυστικόν: *Secundum hæc, cum inimicitiarum ferendarũ studiosi homines scriptas cõtra Episcopos quosdam accusationes Imperatori tradidissent, is eas acceptas colligauit, suoq; annulo obsignatas asseruari iussit. Postea discordiis pacificatione sua sublatis, eas accusationes in conspectu omnium cremauit: iuramento fidem faciens, nihil se in iis scriptum legisse. non enim, dicebat, debent sacerdotum delicta multitudini exponi: ne homines inde offensæ sumpta occasione, sine metu peccent.* §. 2. Quin imo posthabuerim ei Xiphilini Narcissum lib. 5: *Is priusquam iugularetur, facinus præclarum fecit. nam arcanas literas quas Claudius contra Agrippinam & nonnullos alios scripserat, & quas ipse, cui ea cura incumbebat, apud se habebat, omnes combussit.* Prætulerimque vel Maximũ illum victorem Antonii Germaniæ præfecti, in Domitianum Imp. temere insurgere ausi: de quo idẽ quoq; Dionis decurtator, lib. 12: *Hanc Lucius Maximus deuicit, & bello cepit: qui etsi propter victoriã non est magna laude dignus: tamen, quod litteras omnes inuentas in arcis Antonii combussit, neglecto proprio periculo, vt ceteri calumniam effugerent, laudari digne numquam potest.* §. 3. Interim vt flores isti quasi in vnum redacti sertum, diutius perennent, complectar eos ceu filo aliquo, μικροψυχίας quorundam. Et primus quidem erit Alexander Magnus, post occisos Philotam ac Parmenionem; de quo ita Iustinus lib. 12: *Simulat se ex ami-*

eis quosdam in patriam victoriæ nuncios missurum. hortatur milites suis scribere; rariorem habituros occasionem, propter militiam remotiorem. Datos fasces epistolarum tacite ad se deferri iubet: ex quibus, cognito de se singulorum iudicio, in vnam cohortem eos qui de rege durius opinati fuerant, contribuit, aut consumpturus eos, aut in vltimis terris in colonias distributurus. Alterum suggeret Polyænus lib. 7. Stratag. *Glos in Cypro bellum gerebat, cumq; Græci, quos apud se habebat, iis qui in Ioniam versabantur, litteras contra ipsum mitterent; vt nocentes deprehenderet, triremem adduxit, remigibusq; viaticum præbuit, atq; in Ioniam nauigare iussit. Cum gubernator nauigationem data opera protraheret, multi multas epistolas remigibus dederunt. qui soluentes, non procul supra vrbem appulerunt. Ille pedes in eum locum profectus, vbi triremis stabat; præcepit remigibus, vt omnes sibi epistolas adferrent: in quibus cum inuenisset eos qui contra se scripserant, non subito, sed in quæstionibus examinatos interfecit.* Tertium exhibet nobis, & quidem D. Augustum, Dio Cassius extremo lib. 52: *Ac quoniam multos etiamnum Senatores, aliorumq; ordinum homines parum ipsi fidere animaduertebat; eosque, ne quid noui machinarentur, verebatur, omnes se literas, in Antonii scriniis repertas, combussisse dixit, nam reuera nonnullæ erant abolitæ: at plerasq; summo studio adseruabat; quibus in posterum vti haud dubitauit.* Quartum submittit Capitolinus; Seuerum nempe Imperatorem; *qui cum apud Lugdunum Albinum interfecisset, statim literas inquiri iussit, ita vt inueniret vel ad quos ipse scripsisset, vel qui ad eũ rescripsissent: omnesq; illos quorum epistolas reperit, hostes iudicari à Senatu fecit:* cap. 12. in vita Clodii Albini. Malum factum! quodq; præter alia, viam etiam ostendit, qua optimus quisque peruertatur. Quippe subdititiis Epistolis plures ne perierint, an susurris calumniantium, iure ambigas: adeo vtriusque magna apud historicos copia. Certe sapienter Imp. Tiberius, conuitia malosq; rumores & famosa de se ac suis carmina inquiri vetans; *Si hanc* inquit, *fenestram aperueritis, nihil aliud agi sinetis: omnium inimicitiæ hoc prætextu ad vos deferentur;* Suetonius auctor c. 28. Quem scias vatem fuisse. nam, simulatq; mẽte mala mutatâ nomina ista admisit, nata est lex *Maiestatis: singulare & vnicum crimen eorum qui crimine vacarent;* vt haud falso asseuerat Panegyr. ad Traianum Plinius. Vnde illa obuia in Tacito lib. 2. Annal. *Ancharius Priscus Cæsium Cordum Procos. Cretæ postulauerat repetundis; addito maiestatis crimine, quod tum omnium accusationum complementum erat.* iterum lib. 3. c. 67. de C. Silano: *Et ne quis necessariorum iuuaret periclitantem, maiestatis crimina subdebantur,* rursus idem Cornelius de C. Silio & vxore eius Sosia lib. 4: *Nec dubie repetundarum criminibus hærebant; sed cuncta quæstione maiestatis exercita.* & eodem adhuc libro: *Legesque, si maiestatis quæstio eximeretur, bono in vsu.* Eaq; propter legimus apud eundem lib. 3. Annal. cap. 37: *Considius & Cœlius. quod fictis maiestatis criminibus Magium Pr. petiuissent, auctore Principe ac decreto Senatus puniti.* Item lib. 4. c. 31: *Exilii pœna in Firmium Senatorem statuitur, tamquam falsis maiestatis criminibus sororem petiuisset.* Nec non cap. 37. eiusdem libri: *Fonteius Capito, qui proconsul Asiam curauerat absoluitur; comperto ficta in eum crimina per Vibium Serenum. neque tamen id Sereno noxæ fuit, quem odium publicum tutiorem faciebat. nam vt quis districtior accusator, velut sacrosanctus erat: leues, ignobiles, pœnis afficiebantur.* Præterea idem lib. 12. cap. 42: *Inter quæ præcipuus propugnator Agrippinæ Vitellius, validißima gratia, ætate extrema (adeo incertæ sunt potentium res) accusatione corripitur, deferente Iunio Lupo Senatore. is crimina maiestatis & cupidinem imperii obiectabat. Præbuissetq; aures Cæsar, nisi Agrippinæ minis magis quam precibus mutatus esset, vt accusatori aqua atq; igne interdiceret.* Deniq; occurrit lib. 2. Annal. c. 70: *L. Ennium Equitem Romanum, maiestatis postulatum, quod effigiem Principis promiscuum ad vsum argenti vertisset; recipi Cæsar inter reos vetuit; palam aspernante Ateio Capitone, quasi per libertatem. non enim deberi eripi patribus vim statuendi; neq; tantum maleficium impune habendum. sane lentus in suo dolore esset: Reip. iniurias ne largiretur.* Nimirum Senator iste non ignorabat aliter ibi locutum Tiberium quam etiam sentiret: habebatque ante oculos Granium Marcellum, qui cum non ita dudum insimularetur, tanquã qui in nescio qua statua, *amputato capite Augusti, effigiem Tiberii indidisset; ad id adeo exarsit, vt rupta taciturnitate proclamaret, se quoque in ea caussa laturum sententiam, palam & iuratum, quo ceteris eadem necessitas fieret:* vt tradidit etiam noster Tacitus lib. 1. Annal. cap. 74.

§ 5. Quibus interpretandis, nihil prohibet aduocare Suetonium, cuius hæc sunt cap. 58: *Sub idem tempus, consulente prætore, an iudicia maiestatis cogi iuberet? Exercendas esse leges respondit; & atrocißime exercuit. Statuæ quidam Augusti caput dempserat, vt alterius imponeret. acta res in Senatu: & quia ambigebatur, per tormenta quæsita est. Damnato reo, paulatim hoc genus calumniæ eo processit, vt hæc quoque capitalia essent; circa Augusti simulacrum seruum cecidisse; vestem mutasse; nummo vel annulo effigiem impressam, latrinæ aut lupanari intulisse: dictum vllum, factumue eius existimatione aliqua læsisse. periit denique & is, qui honores in colonia sua eodem die decerni sibi passus est, quo decreti & Augusto olim erant.* Istis tam claris, lucem adhuc fæneremur à Seneca lib. 3. de Beneficiis cap. 26: *Sub Tiberio Cæsare fuit accusandi frequens & pene publica rabies, quæ omni ciuili bello grauius togatam ciuitatem confecit. excipiebatur ebriorum sermo, simplicitas iocantium. nihil erat tutum. omnis sæuiendi placebat occasio. nec iam reorum expectabatur euentus, cum vnus esset. Cœnabat Paullus prætorius in conuiuio quodam, imaginem Tiberii Cæs. habens ectypam & eminente gemma. Rem ineptißimam fecero, si nunc verba quæsiero, quemadmodum dicam illum matellam sumpsisse. quod factum, simul & Maro, ex notis illius temporis vestigatoribus notauit. At seruus eius cui nectebantur insidiæ, ei ebrio annulum extraxit. & cum Maro conuiuas testaretur, admotum esse imaginem obscœnis, & iam subscriptionem componeret, ostendit in manu sua seruus annulum. Si quis hunc seruum vocat, & illum conuiuam vocabit.* Sed & his illustrandis adhud facit Tranquillus cap. 61: *Nullus à pœna hominum cessauit dies: ne religiosus quidem, ac sacer. Animaduersum in quosdam ineunte anno nouo: accusati damnatique multi cum liberis, atque etiam vxoribus suis. Interdictum, ne capite damnatos propinqui lugerent: decreta accusatoribus præcipua præmia, nonnunquam & testibus. Nemini delatorum fides abrogata. Omne crimen pro capitali receptum, etiam paucorum, simpliciumque verborum. Obiectum est Poetæ, quod in tragœdia Agamemnonem probris lacessisset; obiectum & historico, quod Brutum Cassiumque vltimos Romanorum dixisset: animaduersum statim in autores, scriptaque abolita, quamuis probarentur aliquot ante annos, etiam Augusto audiente, recitata. Quibusdam custodiæ traditis, non modo studendi solatium ademptum, sed etiam sermonis, & colloquii vsus. Citati ad caussam dicendam, partim se domi vulnerauerunt, certi damnationis, ad vexationem, ignominiamq; vitandã: partim in media curia venenum hauserunt, & tamen colligatis vulneribus, ac semianimes palpitantesq; in carcerem rapti. Nemo punitorum non & in Gemonias abiectus, vncoq; tractus. Viginti vno die abiecti, tractiq;: inter eos pueri, & feminæ. Immaturæ puellæ, quia more tradito nefas esset virgines strangulari, vitiatæ prius à carnifice, dein strangulatæ. Mori volentibus, vis adhibita viuendi. Nam mortem adeo leue suppliciũ putabat, vt cum audisset vnũ ex reis Caruiliũ nomine anticipasse eam, exclamauerit, Carilius me euasit. Et in recognoscendis custodiis, precanti cuidã pœnæ maturitatem, respondit: Nondum tecum in gratiam redii. Annalibus suis vir consularis inseruit, frequenti quondam conuiuio, cui & ipse affuerit, interrogatum eum subito, & clare à quodam nano astante mensa inter Copreos, cur Paconius maiestatis reus, tamdiu viueret? statim quidem petulantiam linguæ obiurasse, ceterum post paucos dies, scripsisse Senatui, vt de pœna Paconii quam primũ statueret.*

§ 6. Et hanc quidem quietem ac tranquillitatem nactus est Tiberius dum Legem maiestatis extendit. nec meliore fato vsi sunt alii, vestigiis huius insistentes: inter quos eminet facile Imp. Constantius, de quo, eiusque emissario Paullo Catena, ita loquitur Ammianus lib. 15. cap. 4: *Is, vt clam mordax canis, interno vitio submissus, agitans caudã, epulis cætibusq; se crebris inserens: si per quietem quisquã, vbi fusius natura vagatur, vidisse aliquid amico narrasset, id venenatis artibus coloratum in peius, patulis Imper. aurib. infundebat. & ob hoc homo, tanquam inexplicabili obnoxius culpæ graui mole criminis pulsabatur. Hac augente vulgatius fama; tantum*

aberat,

aberat, vt proderet quisquam visa nocturna, vt ægre homines dormiisse sese præsentibus faterentur externis: mærebantque docti quidam, quod apud Atlanteos nati non essent; vbi memorantur somnia non videri. Sed & lib. 16. cap. 12: *In castris Augusti per simulationem tuendæ maiestatis imperatoriæ, multa & nefanda perpetrabantur. nam si quis super occentu soricis, vel occursu mustelæ, vel similis signi gratia consuluisset quemquam peritum, aut anile incantamentum ad leniendum adhibuisset dolorem, quod Medicinæ quoque admittit auctoritas; reus vnde non poterat opinari, delatus, raptusque in iudicium, pœnaliter interibat, &c.* Iterum quoque idem Marcellinus lib. 19. cap. penult. *Criminibus serpentib. latius, per implicatos nexus sine fine distentos, quidam corporibus laniatis extinguebantur: alii pœnis vlterioribus damnati sunt, bonis ereptis, Paulo succentore fabularum crudelium, quas è promtuaria cella fallaciarum extulit nocendi species, egitque complures. cuius ex nutu (probe dixerim) pendebat incidentium omnium salus. Nam si qui remedia quartanæ, vel doloris alterius collo gestaret, siue per monumentum transisse vespere maleuolorum argueretur indiciis, vt veneficus, sepulcrorumque horrores, & errantium ibidem animarum ludibria colligens vana, pronunciatus reus capitis interibat. Et prorsus ita res agebatur, quasi Clarum, Dodonæas arbores, & effata Delphorum olim solemnia in Imperatoris exitium sollicitauerint multi. Vnde blanditiarum tetra commenta palatina cohors exquisite confingens, immunem eum fore malorum cōmunium adserebat, fatum eius ingens semper & præsens in abolendis aduersa conantibus eluxisse, vocibus magnis exclamans.*

§ 8. Plane Sardonium risum excitat illud Tranquilli de Claudio c. 37: *Vnus ex litigatoribus seducto in salutatione, affirmauit se vidisse per quietem occidi eum à quodam: Deinde paulo post, quasi percussorem agnosceret; libellum tradentem aduersarium suum demonstrauit: confestimque is pro deprehenso ad pœnam raptus est.* Attonat vero hominem Taciti istud lib. 1. Annal. ca. 74: *Sed Marcellinū insimulabat sinistros de Tiberio sermones habuisse; ineuitabile crimen: cum ex moribus Principis fœdissima quæq; deligeret accusator, obiectaretq; reo. nam quia vera erant, etiam dicta credebantur.* Percellimur quoq; istis Lampridii c. 6. *Cleander tantum potuit per stultitiam Commodi, vt Byrrhum sororis Commodi virum reprehendētem nunciantemq; Commodo quæ faciebat, in suspicionem regni affectati traheret & occideret; multis aliis qui Byrrhum defendebant pariter interemptis.* Hinc legimus quoq; apud Nicephorum Histor. Eccles. lib. 8. c. 50. de Eusebianis: *Multis in Athanasium conuitiis coniectis, non iam de poculo fracto, aut mensa, aut viui hominis brachio, quod vera ea essent instabant; sed ad nouam aliam confugére calumniam. minatum esse Athanasium dixerunt, inhibituros sua suasione Ægyptios esse, ne frumentum pro eo atque Constantinus sanxisset quotannis Alexandria Constantinopolim subueheretur; eaq; verba audisse Adamantium, Annubionem, Arbachionem, & Petrū Episcopos. hac allegantes causam calumniis obtinuere. sæpenumero namq; mendacium vincit, cum is qui calumniam struit, bonæ fidei opinionem consequitur.*

§ 9. Quanto imperatorie magis Pompeius ille Magnus apud Appianum lib. 1. bell. ciuil. *Perpenna capto, ac vociferante habere se multa Pompeio indicanda, ad seditiones vrbanas pertinentia; siue ex animo, siue fingente isthac, vt saluus ad eum perduceretur: Pompeius priusquam in conspectum veniret, iussit occidi hominem; veritus ne nouum aliquid indicans, nouarum calamitatum populo Rom. initium fieret. id quod admodum prudenter factum, magnum ei attulit laudem.* Quanto etiam regie magis Iulianus Imper. apud Ammian. lib. 22. cap. 23: *Inimicum quidam suum, cum quo discordabat, asperrime dixisse in maiestatem turbulentius deferebat; Imperatoreque dissimulante, eadem diebus continuis replicans; interrogatus ad vltimum qui esset quem argueret: respondit municipem locupletem. quo audito, Princeps renidens; Quibus indiciis, ait, ad hoc peruenisti? & ille; Purpureum inquit, sibi indumentum ex serico pallio parat: Iussusq; post hæc vt vilis, arduæ rei vilē incusans, abire tacitus & innoxius, nihilominus instabat. quo tædio Iulianus defatigatus, ad largitionum Comitem visum propius, Iube, inquit, periculoso garritori, pedum tegmina dari purpurea ad aduersarium perferenda; quem, vt datur intelligere, Chlamydem huius coloris memorat sibi consarcinasse; vt sciri possit, sine viribus maximis quid panniculi proficiant leues.* Regium hoc; at diuinum illud, quod sequitur eodem libro c. 24: *Thalassium quendam ex proximo libellorum insidiatorem fratris oderat Galli. qui o adorare adesseq; officio inter honoratos prohibito: aduersarii, cum quibus litigabat, in foro postridie turba congregata superflua, adito Imperatore; Thalassius, clamitabant. Inimicus pietatis tuæ nostra violenter eripuit. & ille hac occasione hominem opprimi posse coniiciens: Agnosco respondit quem dicitis, offendisse me iusta causa, & silere vos interim consentaneum est, dum mihi inimico potiori satisfaciat. mandauitque assidenti præfecto ne audiretur eorum negotium, antequam ipse cum Thalassio rediret in gratiam; quod breui euenit.*

§ 10. Imitare & tu, ô educande in spem regni; ac longissime abi à facto Domitiani Imp. qui assertore Suetonio c. 12: *Bona viuorum & mortuorum vsquequaq;, quolibet accusatore & crimine, corripiebantur. satis erat obiici qualecunq; factum dictumq; aduersus maiestatem Principis. Confiscabantur alienissimæ hereditates, vel existente vno qui diceret, audisse se ex defuncto, heredem sibi Cæsarem esse.* Sed execrare animum Catulli, æternæ ignominiæ damnatum scriptis Iosephi lib. ζ. ἁλώσ. c. λθ. vbi loquitur de Ionatha homine nequissimo: *Sibi quidem moram pœnæ moliebatur: Catullo autem iniquitatis præbuit occasionem. nam ipse quidem locupletissimos Iudæorū falso insimulans, auctores sibi huius consilii fuisse dicebat. Catullus autem criminationes alacri animo suscipiebat, remq; delatam multimodè cumulans, [illegible] tragicis etiam verbis exaggerans, vt & ipse quoddam bellum Iudæorū confecisse videretur. quodq; hoc atrocius est præter credendi facilitatem, etiam doctor erat calumniandi siccariis. Denique cum iussisset Iudæum quendam Alexandrū nominare; cui iam dudum infensus odium publicauerat, etiam vxore eius Berenice criminationibus implicata, hos quidem priores occidit, deinde omnes simul pecuniarum copiis eximios, tria simul millia trucidauit. Et hæc secure facere arbitrabatur, quod eorum patrimonia reditibus Cæsaris adiungebat.*

§ 11. Indue potius Alex. Magni indolem istam: *Syrphacem quidem eiusq; filium Pelagontem, & fratrum Syrphacis liberos è templo protractos lapidibus obruunt. in alios Alexander vlterius inquiri, aut de iis supplicium sumi vetuit: intelligens nimirum, populum potestate sibi facta, non tantum in sontes sed in eos etiam qui extra culpam essent, partim odio, partim spe prædæ sæuiturum. & certe, si quibus vnquam, his præcipue rebus in Epheso gestis Alexander sibi laudem comparauit*; vt refert Arrian. lib. 1. Admittasq; moderationem Senatus Roman. post occisos coniuratos, de quo sic Halicarnassæus lib. 5. c. 58: *Consules contra neminem amplius admiserunt indicium, vt omnis turbarum materia in Vrbe aboleretur.* neq; abeas à circumspectione Fuluii contra Claudium Appium, Liuio memorata lib. 26. c. 15: *Appius Romam ad Senatum, arbitrium eius rei totum reiiciebat: percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum Latini nominis municipiorū; & num ope eorum in bello forent & municipio adiuti. Id vero minime committendum esse, Fuluius dicere, vt solicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi, & subiicerentur indicibus, queis neq; quid facerent, neq; quid dicerent, quicquam vnquam pensi fuisset. itaque se eam quæstionem oppressurum extincturumque.*

§ 12. Amplexerisque Æmilium Paulum de quo sic inter alia meminit, post deuictum Perseum, idem Patauinus libro 45. cap. 28: *Ita peragrata Græcia, vt nihil eorum quæ quisq; Persei bello priuatim ac publice sensisset, inquireret; ne cuius metu solicitaret animos sociorum.* Nec displiceat, hoc quidem casu, Tiberius Imp. de quo sic Tacitus lib. 2. c. 40. Annal. *Clemens vt ederet socios, subigi non potuit. nec Tiberius pœnā eius palam ausus, in secreta palatii parte interfici iussit, corpusq; clam auferri. & quamquā multi è domo Principis, Equitesq; ac Senatores sustentasse opibus, iuuisse consiliis dicerentur; haud quæsitum.* Vt nec Vitellii factum, de quo ita idem Tacit. lib. 2. Hist. *Maricus quidam è plebe Boiorum inserere se fortunæ & prouocare arma Romana simulatione numinum ausus est. Iamq; assertor Galliarum & Deus (nomen id sibi indiderat) concitis octo millibus hominum, proximos Hæduorū pagos trahebat: cum grauissima ciuitas electa iuuentute, adiectis à Vitellio cohortibus, fanaticam multitudinē disiecit. captus in eo prœlio Maricus, ac mox feris obiectus, quia non laniabatur, stolidum vulgus inuiolabilem credebat; donec spectante Vitellio interfectus est, nec vltra in*

§ 13. *defectores aut bona cuiusquam sæuitum.* Inprimis autem perpendas istud de Tito Imper. Iosepi lib δ. ἁλωσ. cap. θ: *Iussisq; militibus minimam muri partem iure possessionis abrumpere; minitando potius quam puniendo reprimebat perturbatæ ciuitatis auctores. multos enim propter odia domestica vel proprias inimicitias, delatores innocentiæ fore credebat, si dignos pœna discerneret; meliusque noxium relinquere metu suspensum, quam immeritum quemquam cum eo perdere, existimabat. illum enim fortasse modestiorem futurum, vel metu supplicii, vel quod erubesceret, præteritorum criminum venia: sine caussa vero morientium pœnas, nullo modo corrigi posse.* § 14. Apage itaque à cogitationibus tuis Aurelianum ac Valentem Impp. quorum illum nota ista traducit Flauius Vospiscus cap. 39: *Dicitur huius fuisse crudelitatis, vt plerisque Senatoribus simulatam ingereret factionem coniurationis aut tyrannidis; quo facilius eos posset occidere.* hunc vero Zosimus lib. 4. *Cum amictum quendam imperatorium apud Marcellum inuenisset, quem Procopius ei dederat; maximopere propterea commotus, in omnes acerbe grassabatur, non eos modo perquirens qui facto perduellionem adiuuerant, verum etiam qui consilii participes fuerant, vel omnino inaudierant aliquid; nec quod institueretur continuo detulerant. nec vllo prorsus adhibito iusto iudicio, grauiter in vniuersos desæuiebat; adeo quidem, vt ab Imperatoris ira, tam rerum nouarum participes quam omnis expertes culpæ, propter cognationem, vel amicitiam, abs umerentur.* § 15. Male etiam nunc quoque audit apud Zonaram tomo 3. Comnenus Alexius: *Imperator Constantinopolim reuersus, insidiis detectis, præcipuos earum autores comprehendit, è quibus erant & legionum duces, & multi ex popularibus & patribus conscriptis, qui coniurationis esse conscii putabantur, falso plerique, vt feruntea de caussa in crimen vocati, vt bonis priuarentur.* His omnibus præiuit Domitianus, de quo sic Tranquillus capite 12: *Nihil pensi habuit, quin prædaretur omnimodo bona viuorum & mortuorum vsquequaque: quolibet & accusatore & crimine corripiebantur. Satis erat obiici qualecunque factum dictumque aduersum maiestatem Principis, &c.* Sed quid? non est istud sertum texere, sed coronas integras, quæ tibi & collum & caput & armos largiter inumbrent; si modo talibus vel ipse caperis, ô iuuentutis tuæ Princeps, vel capi te patitur ea cohors quæ circa te: cui forte turdorum vna corona magis sapiat, quam nouem Musarum manibus plexæ,

Heliconis in vmbra,
Bellerophontei qua fluit humor equi.

CVR REO MAGESTATIS VIVO NEGATA DEFENSIO, MORTVO LVCTVS.

Caput L.

SVMMVLA.

A Deo punitus, nulli erat miserabilis. pr.
Imo nec ille qui aliquid sacrilege in eum deliquerat. pr.
Inde deriuatum, vt maiestatis rei, à nemine propinquorum defenderentur. §. 1.
Et capital fere esset talibus patrocinari. §. eod.
Imo & familia tota ab vnoquoq; derelinquebatur. §. 2.
Certe istis mortuis, nemo impendebat lacrimas sub regibus. §. 3.
Vt nec sub Republica Atheniensi. §. 4.
Aut Romana. §. 5.
Multoq; magis idem inualuit sub Triumuiris reipubl. constituendæ, ceterisq; Imperatoribus §. 5. & 6.
Factum istud, quod sceleribus summis aut dissoluerentur omnia vincula naturæ ac sanguinis, aut certe cederent necessitudini & reuerentiæ Patriæ, Principis. §. 7. 8.
Patriæ sanctitas examinata. §. 7.
Etiam Principis: qui caput, qui anima, qui animus populi sui. §. 8.
Quo læto, quo florente, hoc est incolumi, nemini fas casus priuatos lamẽtari, omnia enim ei adsunt, cui saluus Princeps. §. eod.
Et tamen vel sic videtur Naturæ fieri vis, cum prohibetur fletus cognatorum, &c. §. 9. & 10.
Et magistratus mitior admisit defensionem. §. 11. & 12. & 13.
Quia etsi abalienamur ob scelus, at manet tamen & nomen, & humanitas; alterq; reus, mihi tamẽ est pater, frater, &c. §. 14.
Ergo sanguis defendendus, non reus, non caussa. §. 15.
Accusare domum & familiares, monstri loco fuit. §. 16.

REFERT de Triumuiris illis vna cum familiaribus suis terra absorptis, Iosephus lib. 4. Antiq. cap. 3: *Fuitq; hic casus eo miserabilior, quod adeo nemo ne propinquorum quidem aut cognatorum eos est miseratus; vt totus quantus erat populus, anteactorum oblitus, lætis acclamationibus Dei sententiam comprobaret, ac ne luctu quidem dignos, vt pestem ac perniciem populariũ, existimaret.* Omnino recte. quidquid enim fit à Deo, hoc omnibus numeris & iustũ est & laudabile. Vnde etiam pari superstitione Deastros suos coluerunt Ethnici. nam vbi recensuit Athenæus libro 12. Deipnosoph. Tarentinos ob templa palam incestis libidinibus polluta Carbinæ, fulmine exanimatos, subiicit: *Ad nostram vsque memoriam Tarenti ante singulas ædes pilæ statutæ sunt pro foribus, & in illis eorum qui militarunt aduersus Carbinates insculpta nomina, & quando interierunt de cœlo tacti: nec eorum qui sic vitam amiserunt quisquam miseretur, nec legitima iis affundunt libamina, sed Ioui fulminanti sacra faciunt.* Lysias quoque in sacrilegum Andocidem, Orat. 5. cap. 17: *Cui sunt hæc tolerabilia? quis amicus, quis propinquus, quis iudex huic clanculum velit gratificari, vt in apertum Deorum odium incidat?* Et apud Lucianum in Toxari, de falso sacrilegii suspecto, legimus: *Nec opitulabatur quispiam: quin magis hi, qui fuerant hactenus amici, auersabantur hominem, tanquam qui templum Anubis sacrilegio compilasset: seseq; impiari credebant, si cum illo bibissent, aut edissent.* Ex quibus elucet vis verborum quibus Vulcanum alloquitur apud Æschilum in Prometheo Robur, vers. 65:

Tu rursus cunctaris, & super hostibus Iouis
Ingemiscis? vide ne quando teipsum deplores.

§ 1. Et aut omnia me fallunt, aut ab hac origine deriuatus est mos Rerumpublicarum, Regumque, vt maiestatis suæ reos non modo morte affectos abiecerint insepultos, sed & viuos defendi, & mortuos lugeri vetuerint. Viuos autem non inuenisse propinquos, qui vel priuatim vel publice pro his intercederent, multis firmat exemplis Oratione pro Sulla cap. 2. Tullius: *Quis nostrum adfuit Vargunteo? nemo: ne hic quidem Qu. Hortensius, præsertim qui illum solus antea de ambitu defendisset. non enim iam se vllo officio cum illo coniunctum arbitrabatur, cum ille, tanto scelere commisso, omnium officiorum societatem diremisset. Quis nostrûm Ser. Syllam? quis P. Lentulum? quis M. Leccam? quis Cornelium, defendendũ putauit? quis his horũ adfuit? nemo. quid ita? quia ceteris in caussis, etiã nocentes, viri boni, si necessarii sunt, non defendendos esse non putant. in hoc crimine, non solum leuitatis est culpa, verum etiam quædam contagio sceleris si defendas eum, quem obstrictum esse patriæ suspicere. Quid Autronio? nonne sodales, non collegæ sui, non veteres amici, quorum ille copia quondam abundarat, non hi omnes, qui sunt in republ. principes, defuerunt? immo etiam testimonio plerique læserunt? Statuerant, tantum illud esse maleficium, quod non modo non occultari per se, sed etiam aperiri, illustrariq; deberet.* Et forte hi ipsi obuersabantur animis eorum, de quibus sic Tacitus lib. 11. c. 39: *Libo veste mutata cum primoribus feminis circumire domos, orare affines, vocem aduersus pericula poscere; abnuentibus cunctis, dum diuersa prætenderent, eadem formidine.* Nimirum quilibet istorum timebat rei huius amicitiam, eamque quasi iam fulguritum refugiebat. Capital enim fuisse patrocinari talibus, indicat idem Cornelius, vbi agit de C. Silano proconsule Asiæ repetundarum à sociis postulato, lib. 3. Ann. c. 67: *Et ne quis necessariorum iuuaret periclitantem maiestatis crimina subdebantur: vinculum & necessitas silendi.* Respexit & huc Ammian. lib. 14. c. 24: *Iamq; lituis cladium concrepantibus internarũ, non celate vt antea, turbidum sæuiebat ingenium, à veri consideratione detortum, & nullo impositorũ vel compositorũ fidem solenniter inquirente, nec discernẽte à societate noxiorum insontes, velut exturbatum è iudiciis, omne fas discessit: & caussarum legitima silente defensione, carnifex rapinarũ sequester*

ster, & obductio capitum, & bonorum vbique mulctatio versabatur per Orientales prouincias. Neq; aliud volunt illa D. Ioan. Chrysostomi Hom. 13. ad dopulum Antiochenum: *Etenim diuitiæ tunc, & nobilitas, claritas, & amicorum præsentia, & omnia vitæ adiumenta redarguebantur, peccato & iniquitate commissa omnem hanc opem subuertente.*

§ 2. Eandemque insistunt viam hæc eiusdem lib. 3. de Sacerdotio: *Naturales parëtes si quos eorum liberi principes magnatesue offenderint, opem certe illis nullam afferre possunt.* Nec mirum: quippe expresse rescriptum ab Arcadio atquo Honorio Impp. l. 5. §. 2. tit. 8. libro 9. Cod: *Denique iubemus etiam eos notabiles esse sine venia, quo pro talibus vnquam apud nos interuenire tentauerint.* Adeo vt omnino fides habenda sit aurei illi oris scriptori, affirmanti Homil. Ανδρ[illegible]: *Et horum vxores paterna domo eiectæ, singulæ illud vxoris Iob per opera implebant: domum ex domo & locum ex loco circumibant, diuersorii indigentes: nec enim hoc ipsum erat ipsis facile reperire, vnoquoque timente, & tremescente quempiam reorum incessarium suscipere, & curæ habere.* Hincque non exigua lux affulget, Cornelianis lib. 4. Annal. cap. 70. vbi Titius Sabinus ad pœnam raptus clamitat: *Sic inchoari annum: has Seiano victimas cadere. Quò intendisset oculos, quò verbo acciderent, fuga, vastitas; deseri itinera, fora: & quidam regrediebantur, ostentabantque se rursus, id ipsum pauentes quod timuissent, &c.* Sed & de Seiano, quem vncus rapiebat ad supplicium, quilibet asserit apud Iuuenalem Satyra x. versu 68:

> *— nunquam, si quid mihi credis, amaui*
> *Hunc hominem.*

aliique adhuc versu 84:

> *— curramus præcipites, &*
> *Dum iacet in ripa calcemus Cæsaris hostem.*
> *Sed videant serui, ne quis neget, & pauidum in ius*
> *Ceruice astricta dominum trahat.*

Ex quibus intelligimus non immerito mirari Senecam lib. III. de Ira cap. XXIII. inuenisse Timagenem Romæ à quibus exciperetur inimicus iam Augusti: *Nullum illi limen,* inquit, *præclusa Cæsaris domus abstulit. Fuit qui praberet tam altè cadenti sinum, &c.* Magisque laudari principem suum à Sidonio, quàm verba præ se ferant, vbi loquitur lib. 1. Ep. VII: de Aruando maiestatis accusato: *Hic quoque cumulus accedit laudibus Imperatoris, quod amare palam licet & capitis damnatos.* alii enim eiurari voluissent,

§ 3. haberique pro hoste. Porro hisce mortuis ne lacrimas quidem impunè adhibitas, docet apertè Philo Iudæus vbi de gente sua gemente sub iugo Ægyptiaco lib. de vita Mosis: *Itaq; alii post alios emoriebantur pestilentia, quos insepultos proiiciebant extra terminos, nec puluerem sinentes corporibus inücere, nec lachrymis cognatos aut amicos tam miserè mortuos prosequi: adeò etiam affectibus animi, quos penè solos natura fecit liberos, iugum intentabant homines impii; prementes eos necessitate grauissima.* Ita & apud Laërtium legitur de Periandro: *Tempore interiecto cum iratus scabello, vel calce prægnantem percussisset vxorem, interemit, pellicum criminationibus persuasus, quas posterius combussit; filiumq; nomine Lycophronem de matre grauiter ferentem Corcyram relegauit.* Etiã refert Iustinus de Lysimacho qui Agathoclem filiũ veneno interfecerat, lib. XVIII. cap. 1: *Parricidium, principũ secutæ cædes sunt, luentium supplicia quod occisum iuuenem dolebant.* Milites præterea ducesq; carceri mancipatos, vnde depromi possent ad pœnam, ab Herode, quod filiorum ipsius miserarentur fortunam, pluribus persequitur Iosephus lib. XVI. Antiquit. cap. XVII. Tacitus deniq; lib. XII. Annal. cap. XLVII: *Filii Mithridatis, quod cædibus parentum illacrimarunt, trucidati sunt.*

§. 4. Idem obtinuisse in XXX viratu Athenis, indicat Lysias Oratione XI. m. Eratosthenem, vbi queritur quod per illum & collegas *Vix in defunctorum funera prodire licuerit.* Firmatque Demosthenes in descriptione Oratorum contra Ctesiphontem: *Eorum aliqui in triginta tyrannorũ numerum & ipsi venerunt, & amplius mille quingentos ciues indicta caussa occiderunt priusquam illi audissent crimina, ob quæ interituri erant: neq; ad sepulturam & funera defunctorũ cognatos accedere passi fuerunt.* Nec alienos fuisse ab hac seueritate Romanos, anno Vrbis conditæ 482; patet ex Valerii Maximi lib. 2 cap. 7. Locutus enim de militibus, qui Rhegium occuparant, & iam in potestate erãt Senatus Romani: *Quinquagenos,* inquit, *per singulos dies virgis cæsos securi percuti iussit; eorumq; corpora sepulturæ mandari, mortemq; lugeri vetuit.* De Gracchanis quoq; Plutarchus in Gracchis cap. 24: *Cadauera tam horum quàm aliorum qui trucidati fuerunt, tria millia, in amnem proiecta, bona eorum sub hasta vendita: interdictus insuper coniugibus eorum luctus.* Iure isto largiter etiã vsum Sullam, inde colligamus, quod extet apud Appianum lib. 1. Belli ciuilis: *Res peragebantur & hospites & amici, creditores debitoresq;, nec defuit cui obsequium crimini datum est, aut iter fecisse cum damnatæ factionis homine.* Deque eodem refert Valerius Maxim. lib. 9. cap. 2: *At ille etiam M. Platorium, quod ad Marii supplicium exanimis ceciderat, continuo ibi mactauit: nouus punitor misericordiæ; apud quem iniquò animo scelus intueri, scelus admittere fuit.* Neque liberat ab hac nota Iulium Cæsarem Lucanus; quem postquam produxerat inuehentem in occisores Pompeii, ipsumque adeo Pompeium, desperantem de ipsius clementia, subiicit sarcasmum, lib. 9. Pharsal. versu 1112:

> *nec talia fatus*
> *Inuenit fletus comitum: nec turba querenti*
> *Credidit. abscondunt gemitus & pectora læta*
> *Fronte tegunt. hilaresq;, nefas spectare cruentum;*
> *O bona libertas: cùm Cæsar lugeat, audent.*

§ 5. Horum institisse vestigiis Triumuiros reip. constituendæ, proditum Cassio lib. 47: *Occisos ne lugere quidem cuiquã licebat: sed multi ob eam rem queq; perierunt. Deniq; quum iam calamitatibus omnis simulatio esset victa, ac ne fortissimi quidem iam iis resistere possent, sed mœstitiam in omnibus sermonibus actionibusque præferrent, initio anni, quum esset festum de more celebrandum, edictum est, vt læto essent omnes animo: quiq; id non fecisset, ei mors supplicium est constitutum: itaque hi coacti sunt communibus malis, quasi rebus in lætis, gaudere.* Deque iisdem sic Tragœdiographus in Octauia, vers. 501:

> *Exposita rostris capita cæsorum patres.*
> *Videre mœsti; flere nec licuit suos,*
> *Non gemere, dira tabe polluto foro,*
> *Stillante sanie per putres vultus graui.*

§ 6. Eodem stadio fortiter cucurrerunt sequentes aliquot Augusti. De Tiberio refert Tranquillus cap. 61: *Interdictum ne capite damnatos propinqui legerent.* Expressius Tacitus lib. 6. Annal. cap 10: *Ne feminæ quidem exortes periculi. quia occupandæ reipublicæ argui non poterant, ob lacrimas incusabantur: necataque est anus Vatia Fusii Gemini mater, quod filii necem fleuissent.* Sed magis cap. 19. eiusdem libri: *Iacuit immensa strages: omnis sexus, omnis ætas, illustres, ignobiles, dispersi aut aggregati. neque propinquis aut amicis adsistere, illacrimare; ne visere quidem diutius dabatur: sed circumiecti custodes, & in mœrorem cuiusque intenti, corpora putrefacta adsectabantur dum in Tiberim traherentur; vbi fluitantia aut ripis appulsa, non cremare quisquam, non contingere. Interciderat sortis humanæ commercium vi metus: quantumque sæuitia glisceret, miseratio arcebatur.* De C. Caligula legendus Seneca lib. 2. de Ira cap. 33. De Claudio sic meminit in vita Suetonius cap. 29: *Appium Claudium consocerum suum, Liuiasque, alteram Drusi, alteram Germanici filiam, crimine incerto, nec defensione vlla data occidit.* At de Nerone occurrit fine lib. 13. Annal. Taciti: *Quoties fugas & cædes iussit Princeps, toties gratias Deis actas; quæque rerum secundarum olim, tum publicæ cladis insignia fuisse.* Nam de Vitellio infit cap. 14. Tranquillus: *Alterius fœneratoris pœnæ duos filios adiecit, deprecari pro patre conatos, &c.* De Caracalla habemus Spartiani capite 3: *Cum flentem matrem Getæ vidisset aliasque muliere post necem fratris; mulieres occidere conatus est; sed ob hoc retentus, ne augeretur fratris occisi auctoritas.* Aliter tamen & plenius de eadem re, Xiphilinus Dionis: *Neque vero licuit ei vel lamentari vel lugere, quamuis immaturum oblatumque miserabiliter (natus enim erat 22. annorum mensesque 9.) sed quasi foret in maxima felicitate lætari & ridere coacta est: adeo verba eius omnia, nutusque, & co-*

ior obseruabatur. Itaque huic soli, cum esset Augusta, Imperatoris vxor, & Imperatorum mater, ne priuatim quidem licuit flere casum acerbissimum. Sed & proditum est in Excerptis Pachymeri Hist.lib.3.sub Palæologo: *Holobolo Manueli, quod excæcati Imper. fortunas miseratus esset, nasus & labra præcisa.* Ex his patet intellectus leg.9.tit.2.lib.3.ϖ: *Si talis sit maritus, quem more maiorum lugeri non oportet, &c.* innuit enim Vlpianus, istud obtinuisse etiam libera republica, cum nondum seruiret Cæsaribus. Vnde & Marcellus l. C. lib.11.tit.7. lege 35.ϖ: *Minime maiores lugendum putauerunt eum qui ad patriam delendam, & parentes & liberos interficiendos venerit. quem si filius patrem aut pater filium occidisset, sine scelere, etiam præmio adficiendum omnes constituerunt.* Ex his pendet acumen carminum Lucani lib.2 vers.38:

> *Nunc, ait, ô miseræ contundite pectora matres,*
> *Nunc laniate comas, neve hunc differte dolorem,*
> *Et summis seruate malis: nunc flere potestas,*
> *Dum pendet fortuna Ducum. Cum vicerit alter,*
> *Gaudendum est.*

§ 7. Et verum est; qui patriæ, qui Principi aduersatur, eo scelere violat diuina atq; humana omnia; ideoq; iam nobis non cohæret; est perduellis, est hostis, est parricida. Patriæ quidem aliquoties aduocatum egit Tullius, caussamq; simul rigoris istius tetigit cap.2. Orat. pro Sulla, cuius verba protulimus supra. Iterumque instat eiusdem Orationis cap.28. *Sed si tuus parens etiam in illa suspicione periculi sui, tamen humanitate adductus aduocationem hominis improbissimi sella curuli, atque ornamentis & suis, & consulatus honestauit; quid est, quamobrem consulares qui Catilinæ adfuerunt reprehendantur? At iidem iis, qui ante hunc caussam de coniuratione dixerunt non adfuerunt. tanto scelere adstrictis hominibus, statuerunt nihil à se adiumenti, nihil opis, nihil auxilii ferri oportere.* Idem præterea sub initium Philippicæ 5: *Tu ciuem sceleratum & perditum, Gallorum & Germanorum exercitu, pecunia, peditatu, equitatu, copiis instrues? nullæ istæ excusationes sunt, Meus amicus est. Sit patriæ prius. Meus cognatus? An potest cognatio vlla propior esse, quam patriæ, in qua parentes etiam continentur?* Allusit lib.1. in Verrem cap.14: *Malus ciuis, improbus consul, seditiosus homo Cn. Carbo fuit. Fuerit aliis: tibi quando esse cœpit? posteaquam &c.* Item cap.8. pro Rabirio: *Equidem hoc affirmo, quod tu nunc de tuo patruo prædicas, neminem vnquam adhuc de sese esse confessum. nemo est vnquam inuentus tam profligatus, tam perditus, tam ab omni non modo honestate, sed etiam simulatione honestatis relictus, qui se in Capitolio fuisse cum Saturnino fateretur. At fuit vester patruus. Fuerit & fuerit nulla desperatione rerum suarum, nullis domesticis vulneribus coactus; induxerit eum L. Saturnini familiaritas, vt amicitiam patriæ præponeret; idcircone oportuit C. Rabirium desciscere à republica? non comparere in illa armata multitudine bonorum? consulum voci atque imperio non obedire?* Vnde idem cap. 8. de Amicitia: *Caritas inter natos & parentes dirimi sine detestabili scelere non potest.*

§ 8. Tale autem etiam esse scelus, vbi conspiratur in Principem, & Iurisprudentes & Historici & Philosophi, non semel ostenderunt: adeo quidem, vt voluerint *hanc immensam populi multitudinem vnius animæ circundatam; illius spiritu regi, illius ratione flecti: pressuram se ac fracturam viribus suis, nisi consilio sustineretur*, vt loquitur 1. de Clem. cap. 3. Seneca. Imo autumabant, nefas esse, si rerum omnium egenus, familiæve funestæ, aut quereretur aut doleret rege suo saluo, vel florente. Hocque omnino vrgent voces istæ eiusdem Annæi consolat. ad Polybium cap.26: *Adiice nunc, quod cum semper prædices cariorem tibi spiritu tuo Cæsarem esse; fas tibi non est saluo Cæsare de fortuna queri. hoc incolumi salui tibi sunt tui: nihil perdidisti. non tantum siccos oculos tuos esse, sed etiam lætos oportet. in hoc tibi omnia sunt: hic pro omnibus est. Quod longe à sensibus tuis prudentissimis piissimisque abest, aduersus felicitatem tuam parum gratus es, si tibi quidquam hoc saluo flere permittis.* Nec aliter intelligendum illud eiusdem de Octauia sorore Augusti, Marcello suo priuata, cap.2. consol. ad Marciam: *Assidentibus liberis, nepotibus, lugubrem vestem non deposuit, non sine contumelia omnium suorum, quibus saluis sibi orba videbatur.* Ex quibus lux affulget tenebricoso isti loco Taciti libro 13. Annal. cap.32: *Longa huic Pomponiæ ætas, & continua tristitia fuit. nam post Iuliam Drusi filiam dolo Messalinæ interfectam, per quadraginta annos non cultu nisi lugubri, non animo nisi mœsto egit. idque illi imperante Claudio impune; mox ad gloriam vertit.*

§ 9. Sed tamen, si examinamus personas superiores, inquirimusque in mores eorum & amicos, inueniemus maiorem partem abusos sua potestate; idque Scriptores quoque à nobis producti suis epiphonematis vltro quasi publicarunt. vt taceam legem hanc maiestatis strictam, qua & cogitata, & dicta, nedum facta, puniebantur, neglectam Principibus melioribus: sic vt non vno loco aperte indicatum ab historiæ Augustæ conditoribus. Sanæ naturæ vim fieri, si prohibeamur illacrimari nostris, diserte voluit Antoninus Pius apud Iul. Capitolinum c.10: *Cum Marcus mortuum educatorem suum fleret reuocareturque ab aulicis ministris ab ostentatione pietatis, ipse dixit; Permittite illi vt homo sit. neq; eum vel philosophia vel imperium tollit affectus.* Nec aliud clamant Elegi Nasonis lib.5. Trist. Eleg.1. vers.51:

> *Exigis vt nulli gemitus tormenta sequantur:*
> *Acceptoq; graui vulnere flere vetas?*
> *Ipse Perillæo Phalaris permisit in ære*
> *Edere mugitus, & bouis ore loqui.*
> *Cum Priami lacrimis offensus non sit Achilles;*
> *Tu fletus inhibes durior hoste meos?*
> *Cum faceret Nioben orbam Latonia proles;*
> *Non tamen & siccas iussit habere genas.*

A quibus minime recedit periodus Ciceroniana cap.5. Orat. post reditum in Senatu: *Cum vos vestem mutandam censuissetis, cunctiq; mutassetis, atque idem omnes boni iam ante fecissent; ille vnguentis oblitus, cum toga prætexta, quam omnes prætores ædilesque tum abiecerant, irrisit squalorem vestrum, & luctum grauissimæ ciuitatis: fecitque quod nemo vnquam tyrannus; vt quo minus occulte vestrum malum gemeretis, nihil diceret: ne aperte incommoda patriæ lugeretis, ediceret.* Rursusque Orat. in L. Pisonem cap.8: *Edicere est ausus, cum suo pari, vt Senatus contra quam ipse censuisset, ad vestitum rediret. Quis hoc fecit vlla in Scythia tyrannus, vt eos quos luctu afficeret, lugere non sineret? mærorem relinquis; mœroris aufers insignia; eripis lacrimas non consolando, sed minando. Quod si vestem non publico consilio patres conscripti, sed priuato officio, aut misericordia mutauissent, tamen id iis non licere per interdicta crudelitatis tuæ, potestatis erat non ferendæ, &c.* Præclare Libanius Oratione 42: *A natura rationes exposcere non licet. sed sicut respirare, & esurire, & gaudere, & ridere, & tristem ac mœstum esse & ægrotare; atque alia id genus pati; non est ius violare: ita neque ob luctum & lachrymas licet pœnæ obligatum esse.*

§ 10. Atque hinc est quod palam cognato suo Prometheo illacrimetur Oceanus apud Æschylum, vers.287:

> *Scias me compati sorti tuæ:*
> *Nam & cognatio, quod tibi persuadeas, me ad hoc*
> *Impellit.*

Deinde vers.1040. vbi Mercurius Chorum è Nymphis marinis iubet discedere & relinquere Promethea; respondent eæ:

> *Aliud quid loquaris & suadeas*
> *Mihi, quod etiam persuadeas. nam*
> *Hunc sermonem adduxisti non ferendum.*
> *Quomodo iubes me prauitatem exercere?*
> *Cum hoc volo perpeti quicquid necessum fuerit:*
> *Didici enim odisse proditores,*
> *Nec est vitium quod magis quam hoc respuam.*

Iosephus præterea mire inuehitur in eos qui mortuos prohibent sepeliri, istis verbis lib.5. belli Iudaici cap.2. *Illi autem ad hoc crudelitatis deuiauerant, vt neque intus, neque per itinera occisis humum concederent: sed veluti cum patriis legibus etiam naturæ iura disturbare pepigissent, suaque in homines iniustitia diuinitatem quoque polluere, ita sub sole putrescere mortuos relinquebant. Sepelientibus autem suorum corpora, idem quod transfugis imminebat supplicium mortis: statimq; sepultura indigebat, qui hanc alteri præstitisset: & vt breuiter dicã,* nulla

nulla tam bona, quàm misericordia, perierat in illis cladibus mentis affectio: huque irritabantur noxii, quæ miseranda vidissent, à viuis in mortuos, à mortuis in viuos iracundiam transferentes. Et vero moderatiores potestates admisisse intercessionem cognatorum, etiam in crimine maiestatis læsæ, multis docemur exemplis. Vt enim sint perduelles & hostes capitalissimi; at quæ vnquam gens bello exclusit misericordiam? Atheniensium quidem propriam vult esse pietatem istam Aristides Orat. Leuctrica: 1: *Est quiddam huic vrbi innatum, quod iampridem apud omnes est gratiosum, & nec ad Megarenses hos finitimos, nec ad alteros Græcorum principes, hos miseros Lacedæmonios, transiliit, verum heic & ortum est & adoleuit. Quid hoc est igitur? In infirmos propensio, & infelicium non vana misericordia, sed quæ ad salutem sufficiat. Hoc nec iniuriarum patitur esse memorem ciuitatem, nec infelicem quemquam, examinare, quin mox, atque alicuius calamitatem cognouerit, iniuriarum acceptarum obliuiscatur. Quapropter etiam cunctis quasi pro nota sufficit apud illam ipsa miseriæ forma.* sic rhetor ille; Oratoriè magis quàm verè. Omnis enim vbique natio ea etiam est fuitque affectione: quamuis non diffitear eminere heic Atticam terram. Planè Ælianus lib. 5. Var. hist. capite 19: *Æschylus tragœdus in quodã dramate impietatis damnatus erat. Cumque Athenienses iam parati essent eum lapidibus obruere, Amynias iunior frater, detecta veste, cubitum ostendit manu vacuum. Fuerat autem Amynias vnus ex iis, qui fortissimè pugnarant in Salamine, vbi manum amisit, & primum ex omnibus Atheniensibus fortitudinis præmium consecutus est. vbi verò iudices hanc istius debilitatem aspexere repetentes facinorum eius memoriam, Aeschylum absoluerunt.* Merito igitur reprehenditur nescio quis à Demochare *Nibil enim valebat assidua pro fratre ac misericors deprecatio, cum iudicaret tyrannus; cuius crudelitas omnem naturæ necessitudinem extinguebat.* recitat Rutilius Lupus. Sed nimis diffundar si animus esset perambulare orbem terrarũ. itaque Romanos tantum excutiamus. Veteri Roma, si libebat aut aduocatum agere suorum, etiam licebat. Auctore Liuio, post Appii Decemuiri carcerem libro 3. capite 18: *C. Claudius, qui perosus Decemuirorum scelera, & ante omnes fratris filii superbiæ infestus, Regillum antiquam in patriam se contulerat. is magno, tam natu, cum ad pericula eius deprecanda rediisset, cuius vitia fugerat; sordidatus cum gentilibus clientibusq; in foro prehensabat singulos, orabatque ne Claudiæ genti eam iniustam maculam vellent, vt carcere & vinculis viderentur digni. Virum honoratissimæ imaginis &c. se quoque id generi ac nomini dare, nec cum eo in gratiam rediisse cuius aduersæ fortunæ velit succursum.* Vnde monstri loco est eidem Patauino libro 6. capite 20: *Approbantibus cunctis, diem Manlio dicunt. quod vbi est factum, primò commota plebs est; vtique postquam sordidatum reum viderunt; nec cum eo non modo Patrum quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines; postremo ne fratres quidem A. & T. Manlios: quod ad eum diem nunquam vsu venisset, vt in tanto discrimine non & proximi vestem mutarẽt. Appio Claudio in vincula ducto, C. Claudium inimicum, Claudiamq; omnem gentem sordidatam fuisse. consensu opprimi popularem virum, quod primus à Patribus ad plebem defecisset.* Et vero ex eis quæ laudauimus antea ex Tullii capite 11. de Amicitia; apparet nemini prohibitum patrocinium proximorum. Legimusq; in eiusdem orat. pro Murena capite 22. *Magnum est te comparare ea quibus possis hominem è ciuitate, præsertim non inopem neq; infirmum, exturbare: qui & per se & per suos, & vero etiam per alienos defendatur. Omnes enim ad pericula propulsanda concurrimus, & qui non apertè inimici sumus, etiam alienissimis, in capitis periculis, amicissimorum officia & studia præstamus.* Quin ipsemet Tiberius legis maiestatis, si non auctor, at tutor promotorque acerrimus, ita vrget Pisonem Pisonianosque, à quibus Germanicus sublatus putabatur veneno: *Sed neque reum prohibeo quominus cuncta proferat, quibus innocentia eius subleuari, aut si qua fuit iniquitas Germanici, coargui possit. Vosque oro, ne quia dolori meo caussa connexa est, obiecta crimina pro approbatis accipiatis. Si quos propinquus sanguis, aut fides sua patronos dedit; quantum quisque eloquentia & cura valet, iuuate periclitantem.* Tacitus libro 3. Annal. capite 12. qui idem auctor sub eodem Imperatore aliquot cumulauit exempla eorum qui cognatis suis affuere. De Manio Lepido refert eiusdem libri cap. 22. *defendisse sororem suam Lepidam.* libro verò 4. Annal. capite 32. habemus: *C. Cominium Equitem Romanum probrosi in se carminis conuictum, Cæsar precibus fratris qui Senator erat, concessit.* ita & libro 6. Annal. capite 8. vbi rerum nouandarum accusantur P. Vitellius & Pomponius Secundus, meminit: *Neq; aliud periclitantibus auxilii, quàm in fratrum constantia fuit, qui vades extitere.* Quibus autem verbis hanc suam intercessionem patroni peregerit; docuit noster idem Cornelius libro 4. Historiarum capite 42. *Magnam eo die pietatis eloquentiæque famam Vipsanius Messalla adeptus est, ausus pro fratre Aquillio Regulo deprecari. Igitur Messalla non caussam neque reum tueri, sed periculis fratris semet opponens, flexerat quosdam.* Ab eodem fonte manat venâ patrocinii, qua Gallus quis vtitur coram Iulio Cæsare libro 1. Belli Gall. capite 20. *Diuitiacus multis cum lacrimis Cæsarem complexus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrem statueret. scire se illa esse vera: nec quemquam ex eo plus quàm se doloris capere, propterea quod cum ipse gratia plurimum domi atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adolescentiam posset, per se creuisset, quibus opibus ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed penè ad perniciem suam vteretur; sese tamen & amore fraterno, & existimatione vulgi commoueri. Quod si quid ei à Cæsare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non suâ voluntate factum: qua ex re futurum vti totius Galliæ animi à se auerterentur &c.* Eodem nauigant flumine Symmachiana libro 2. Epist. 14: *Petitio pudentiss.mi iuuenis de infortunio soceri sui nata est; cuius iste factum non tuetur, sed lapsum desiderat subleuari. Facito quod soles rogantis intuitu: & si quid negotio iustitiæ deest, remitte pietati.* Nec aliorsum tendunt vela sermonis, quo vsus apud Ioan. Comnenum Imper. Axuchus: *Etsi tua soror,* inquit, *Imperator, violentum & iniquissimum facinus ausa, re ipsa cognationem abiurauit: tamen non vt affectum, ita etiam appellationem naturalem amisit. Quæ igitur adhuc boni Imperatoris soror maneat, charitatem, quam nunc dementia perdidit, naturæ adiuta suffragio, pœnitentia recuperabit.* Niceta Choniatus in Annalibus. Et hoc est quod volebat Seneca libro 2. Clementiæ capite 5: *Misericordia non caussam sed fortunam spectat.* Nec alio respicit Quintilianus Declamat. 368. *Inimicum, inquit, meum alebat. miraris? misericors est; & hoc accusas. forsan non personam æstimauit sed fortunam.* Belle etiam Homilia 59. in Ioannem D. Chrysostomus: *Fur est & adulter? sed nos non malitiæ sed calamitati miseremur.* Nec inepte Blandus apud Senecam patrem libro 1. Controu. 7: *Deprecabar non pro adultero, sed pro domo.* Appositè magis Porcius Latro Controuersia 16: *Parricidam me quoque vocant, quod non affui reo. Si licuit, an debuerit. Nocens est iste; sed mihi frater est. naturæ iura, sacra sunt etiam apud piratas.* Nec minus conuenienter Imp. Iustinianus Nouella Constit. 12. capite 2: *Licet legum contemptor & impius sit, tamen filio pater est.* Peccauit igitur heic magis male agendo caussam, quàm reipsa, C. Blosius: de quo sic Valerius Maximus libro 4. capite 7: *Cum Senatus Rupilio & Lanati Consulibus mandasset vt in eos qui cum Graccho consenserant, more maiorum animaduerterent; & ad Lælium, cuius consilio præcipue consules vtebantur, pro se Blosius deprecatum venisset, familiaritatisque excusatione vteretur, atque is dixisset, Quid si te Gracchus templo Iouis Opt. Max. faces subdere iussisset; obsecuturus ne voluntati illius, propter istam quam iactas familiaritatem, fuisses? Nunquam istud, inquit, Gracchus imperasset. Satis, imò etiam nimium: totius namque senatus consensu damnatos mores defendere ausus est. Verum quod sequitur, multò audacius; multoque periculosius; compressus enim perseueranti interrogatione Lælii, in eodem constantiæ gradu stetit: seque etiam hoc, si modò Gracchus annuisset, facturum respondit. Quis illum sceleratum putasset fuisse, si tacuisset? Quis non etiam sapientem, si pro necessitate temporis locutus esset? At Blosius nec silentio honesto, nec prudenti sermone salutem suam, ne qua ex parte infelicis amicitiæ memoriam desereret, tueri voluit.* Ceterum pro monstro habitum, si quis

§ 11. § 12. § 13. § 14. § 15. § 16.

suos accusaret, prorsus inculcat Tacitus libro 4. Annal. capite 66. *P. Dolabellam, socium delationis extitisse, miraculo erat: quia claris maioribus & Varo connexus, suam ipse nobilitatem, suum sanguinem perditum ibat.* Item libro 6. Annal. capite 7: *Maximè exitiabile tulere illa tempora, cum primores Senatus infimas etiam delationes exercerent; alii propalam, mul ti per occultum: neque discerneres alienos à coniunctis, amicos ab ignotis &c.* Vnde & clausula illa Dionis Cassii libro 47: *Reliquorum multi ab amicis suis ac necessariis necati sunt, à quibus vel maximè seruari eos oportuerat.* Carpitur igitur acriter admodum Ælia, quamuis leni verborum tractu, à Diocletiano & Maximiano Impp. *Propter insidias quas tuæ vitæ paratas contendis, accusationem apud Præsidem prouinciæ contra filium tuum, si pietas & ratio naturalis animi tui non reuocat, constituere petes.* Leg. 14. tit. 1. libro 9. Codicis. Palam vero iidem inuehuntur in nescio quem ingratum lege 17: *Iniquum & longè à sæculi nostri beatitudine esse credimus, vt Thaumasius accusandi eius habeat facultatem, in cuius domo eum, licet ingenuum, à prima ætate tamen fuisse constabat.* Rectè autem, idem par Augustorum lege 13. eiusdem tituli: *Si magnum ac capitale crimen, ac non leue frater contra fratrem suum instituit; non solum audiendus non est, sed etiam exilii pœna plectendus.* Exque his liquet de æquitate leg. 2: ff. de receptatoribus: *Eos apud quos adfinis vel cognatus latro conseruatus est, neq; absoluendos neque seuere admodum puniendos. non enim par est eorum delictum, & eorum qui nihil ad se pertinentes latrones recipiunt.* Eidem insistit consideratio ni iudicium regis Persarum cuius mentio apud Ælianum libro 1. Var. Histor. capite 34: *Homo quidam genere Mardus, nomine Rhacoces, septem habebat liberos. Sed ex his omnium minimus natu nomine Cartomes, magos & sapientes multis damnis affligebat. Primum igitur eum pater instituere, erudire & verbis reducere in viam tentabat. Verum cum ille non admitteret disciplinam, & quodam tempore vicini iudices eo venirent, vbi sedes suas habebat adolescentis pater, ille comprehensum filium, & manibus in tergum reuinctis, ad iudices abduxit. Ibi, quæcunque vnquam per audaciam deliquisset, cum accusatione commemorauit: & à iudicibus postulauit, vt adolescentem ad mortem raperent. At illi animis consternati, suis sententiis eum condemnare noluerunt, sed vtrumque ad regem Persarum Artaxerxem adduxerunt. Mardo verò semper instante, & eadem contendente, excipiens rex ait: Potis ne es etiam ferre, vt filius in tuo conspectu vita priuetur? qui respondit, Maximè; Quoniam in horto etiam cum nascentium lactucarum surculos amores defringo & amputo, tantum abest vt dolorem ex eo mater ipsorum lactuca patiatur, vt etiam magis efflorescat, item magnitudine & dulcedine plus augeatur. Ad eundem modum ego ô rex, cum videro eum, qui meam familiam lædit, & vita fratrum officit, obstatque, vitam amittere, & à suis in ipsos iniuriis prohiberi, etiam ipse amplificabor, & reliquos mei generis similiter mecum prosperam fortunam agere conspiciam. Quibus auditis Artaxerxes, Rhacocem collaudauit, & in collegium regiorum iudicum cooptauit, his verbis præsentes allocutus: Qui tam seueriter & iuste de propriis liberis sententiam audet pronunciare, omninò etiam in alienis criminibus incorruptum & sincerum iudicem se præstabit: adolescentem verò præsenti culpa liberauit, grauissimam mortem interminatus, si præter antecedentia peccata in posterum simili in crimine deprehensus fuisset.* Atque ex iam positis, elucet ratio verborum Macri Iurisconsulti ad Legem 13. ff. De re militari: *Desertorem qui à patre suo fuerat oblatus; in deteriorem militiam D. Pius dari iussit: ne videatur, inquit, pater ad supplicium obtulisse.*

TRIBVTORVM EXACTIO MINVS CIRCVMSPECTA, PLVS INVIDIÆ CONFERT QVAM VIRIVM.

Caput LI.

SVMMVLA.

Iustini Imperatoris factum laudabile. pr.

Regum vbiq; festiua sunt encomia qui tributis populum subleuãrunt. §. 1.

Rectè: eo enim proximè accedunt ad Deum §. 2.

Ad quem si ascendere vsquequaq; non licet; at tunc imitentur Pastorem, tondeantq; pecus tantum. §. 3.

Tondeat, inquam, ipse sua manu, vel eorum quibus æque confidat quàm sibi §. eod.

Ita vt tantum auferantur superuacua, idque placide sine vlla iniuria. §. 4.

Nunc quid? Lupi ferè immittuntur in gregem non tonsores §. eodem.

Quod eo minus ferendum, quia tales se magis procurant quam Principem §. 5.

Cuius subditos non solum spoliant bonis, sed & ipsosmet tantum non deuorant. §. 5. & 6. & 7.

Latrocinii & voracitatis huius aliquot enumeratæ species. §. 8. & 9.

Hinc fit vt pinguefiant istæ Harpyiæ: Principi verò superfit sola ferè inuidia odiumq; §. 9.

Exhaustisq; populi substantiis, non reperiat qui terram colant. §. 10.

Ne dicam, occidi per furorem Exactores, & deficere à rege suo integras prouincias. §. 11. & 12.

Vituperatur Vespasianus rapacissimum quemq; promouere solitum. §. 13.

Nunquam enim ad exitum vsq; prospera est iniustitia: verum eadem etiam iuste collectas opes illico corrumpit. §. eodem.

Ergo collectio fiat per abstinentissimos; ita vt præterea Princeps noctu diuque pateat querelis supplicum; imo & eosdem excitet. §. 14.

Amoliatur autem duros Capitones. §. 15.

Exigatque pecunias nec ab omnibus, nec vbique, nec semper. §. 16.

Certe non à vilissima plebecula & infami. ibidem.

Non vbique eadem; sed vbi quidq; largissime prouenit. §. 17.

Aliter faciunt Sanguisugæ §. 18.

Egregius heic in partem alteram Ballista. §. 19. & *Agricola.* ibidem.

At tantum abest vt magistratus semper exigat tributa, vt sæpe de ærario sufficiat calamitosis &c. §. 20.

In gratiam vnius bene meriti remittit toti ciuitati tributum Princeps. §. 21.

SI Principib. iuuentutis subinde recitaretur historiola, seruata à Cedreno; fortassis prodesset potius publico quàm noceret. Est autem isthæc: *Iustinum Imperatorem Eulalius quidam de diuite pauper factus, moriturus heredem testamento nominauit; iussitq; tribus suis filiabus, quas paruulas relinquebat, educationem ac dotem præbere, omniaq; sua debita creditoribus persoluere, & ab iis syngraphas suas redimere. quæ omnia Iustinus regia munificentia perfecit, magna omnium qui rei famam percipiebant admiratione.* Eo enim facto reuocarent sibi in memoriam, quid sint, sequendaque ipsis Dei optimi maximi vestigia. at si fides M. Antonino Philosopho, apud Iulianũ Imp. in Cæsaribus, illa est supremi numinis vera imitatio: *Quàm paucissimis indigere, & quam plurimis benefacere.* Et hac de caussa optime semper audierunt Impp. liberales. De Constantino Magno refert in vita eius libro 4. cap. 2. Eusebius: *Quanto studio curauerit, vt & plebem & inferiorum hominum animos exhilararet, vel ex vno exemplo, quod erat & ad vitam commodissimum, & ad omnes etiam perueniebat, hodieque durat, facile perspicere licet. nam cum annua ei tributa agrorum nomine penderentur, quartam his detractam partem, agrorum possessoribus donauit: vt annuam detractionem ad calculum reuocanti, facile appareret, frugum dominos quarto quouis anno à pendendo tributo fore leuatos. id quod etiam lege firmatum, & in omne reliquum tempus stabilitum, non viuentibus solum, sed etiam eorum liberis & successoribus indelebilem & perennem beneficentiam præstitit.* Sed & inter laudes Tiberii Imp. non omisit Theophilactus libro 3. cap. Mauricianæ histor. 16. *Virum mitem & humanum, à muneribus accipiendis alienum, & vacui-*

§ 1.

& vacuitatem à pecuniaria sollicitudine solam felicitatem interpretantem, florereque, & crescere opibus subditos, communem hominum beatitudinem, honestissimumque, & indeprædabilem thesaurum reputantem. qui regni fastum exosus, maluit secum regnare subiectos, quàm quibus ipse præesset, per tyrannicam importunitatem seruitute multari; & pater magis à suis ciuibus, quàm dominus audire. Haud alio fuisse ingenio patrem Xerxis Darium, ita refert in Apophthegm. Plutarchus: *Cum tributa imponeret, subditis, proceres prouinciarum euocatos interrogabat, an ea essent grauia. cumque respondissent esse mediocria, dimidium eius quod proposuerat singulos pendere iubebat.* His accomodauit libro de Prouidentia Osiridem Synesius: *Diuitias ipse quidem neglectui habebat: aliis verò vt quã amplissimæ essent omni cura ac diligentia prouidebat; vir vt in accipiendis muneribus restrictissimus, ita in dandis munificentissimus. Tributa siquidem ciuitatibus remisit, & in egenos largitione vsus est; cunctaque quæ diruta ac prostrata erant refecit, aut iam labentia atque inclinata resarciuit: ciuitates quà ampliores quà venustiores reddidit; nouas aut extruxit penitus, aut desertas ciuibus frequentauit.*

§ 2. Exempla profectò regia & egregia! vt enim vsurpem verba Philonis Iudæi titulo de Iudice: *Vera est illa prisci cuiusdam auctoris sententia, numquam homines propius ad Dei similitudinem accedere, quàm cum sunt benefici. Quid porrò fieri potest melius, quàm si creatura imitetur Deum immortalem & ingenitum? Ergo nec diues aurum argentumque in thesauru domesticis custodiat, sed in medium proferat, vt benignitate soletur inopes, nec honoratus ceruicem extollat, sed malens æquo iure viuere, sinat libertate frui etiam ignobiles.* Quibus minimè abludunt ista Pachymeri apud Gregoram: *Ne sol quidem desideratur, nisi radios suos & terræ, & hominibus, & omnibus animantibus impertiat. neq; Rex verè imperabit, nisi suis ciuibus benefecerit. qui verò rex tenax est & adstrictus ad largiendum; simulacrum regni, non regnum tractat.* Idem etiam omnino volebat M. Tullius libro 2. de Officiis capite 22: *Nullum vitium tetrius, quàm auaritia, præsertim in principibus & rempublicam gubernantibus. habere enim quæstui rempubl. non modo turpe est, sed sceleratum etiam & nefarium.* Neque abit D. Ambrosius lib. 2. Officiorum cap. 3: *Hoc præstamus ceteris animantibus, quod alia genera animantium conferre aliquid nesciunt. feræ autem eripiunt: homines tribuunt:* Apposite igitur Ælianus lib. 12. Var. Histor. capite 59: *Pythagoras dicebat, hæc duo diuinitus hominibus data esse longè pulcherrima: veritatem amplecti, & beneficiis operam dare. & addebat, vtrumque cum deorum immortalium operibus comparari posse.*

§ 3. Verum enim verò, quoniam Princeps non semper id agit quod cupit, cogiturque nonnunquam vsurpare vetus illud:

Non licet hominem esse sæpe ita vt volt;

tunc sanè quàm minimum petat à ciuibus suis, imitatus Tiberium Cæsarem; cuius est illa vox memorabilis. *Boni pastoris esse, tondere pecus, non deglubere.* Tantum enim abest, vt oues ægre ferant vellerum sibi pondus auferri verno tempore, vt vltro se submittant tonsori, neq; antea ab eo abire cupiant, nisi superfluitate omni resecta, vt pulcre ostendit Philo libro de Opificio mũdi. Fiet autem istud, si attendat ipsemet dum tondetur grex; auresque habeat apertas ad vniuscuiusque balatum; imo & apertos oculos ad habitum cuiuslibet pecudis: quam ne refugiet quidem & aspicere & tractare etiam in morbo; ne incidat in vitium regis de quo sic Appianus lib. de bellis Mithridaticis: *Dilectus maximos habuit promiscue, tam è seruis quàm ex ingenuis: arma quoque multa & tela fabricabat & machinas, nulli parcens materiæ, ne bobus quidem aratoribus in vsum neruorum. tributa omnibus etiam tenuibus præscripsit. hæc à ministris exigebantur cum multorum iniuriis, non sentiente Mithridate: morbus enim quidam vlcerosus faciem eius inuaserat, vt à solis tribus eunuchis aspici pateretur, qui eum curabant.* Ipsemet igitur Princeps adsit, vel is cui tantumdem fidit, quàm sibimetipsi. Sic de Tiberii Imp. filio Germanico meminit Tacitus libro 1. Annal. capite 31: *Regimen superioris inferiorisq; exercitus penes Germanicum, agendo Galliarum censui tunc intentum.* Imo Basilius Imp. cum ipse non posset vacare agendo censui per prouincias, & destinaret ei operæ duos Senatores; *ii verò & ætatis vterentur excusatione, & laborum iam antea multos per annos impensorum in rempubl:* immunes malũt relinquere prouinciales ab exactionibus, quàm munus id conferre in parum idoneos; vt pluribus videre est in vita eius apud Cedrenum.

§ 4. Meras autem esse ouiculas populum, pulcrè prodidit Tacitus in Agricola capite 13: *Ipsi Britanni dilectum ac tributa, & iniuncta imperii munera impigre obeant, si iniuriæ absint.* Demosthenes quoque Androtionem quem accusat, aitque inuisum fuisse omnibus: *non propter exactionem, sed propter factam singulis contumeliam & debacchationem.* Nec aliter Cicero lib. 1. ad Quintum fratrem Epist. 1: *Illa caussa publicanorum quantam acerbitatem adferat sociis, intelleximus ex ciuibus, qui nuper in portoriis Italiæ tollendis, non tam de portorio, quàm de nonnullis iniuriis portitorum querebantur.* Legati præterea Iudæorum inter regia Herodis facinora queribundi numerant: *Deinde cum annua tributa imposita sint per singulos, seorsum tamen placandam fuisse auiditatem amicorum eius & aulicorum, atque etiam seruorum, qui huiusmodi exigendis præessent, vt hoc pacto iniuriosam vexationem redimerent.* Iosephus libro 17. Antiq. capite 12. de Germania denique Florus libro 4. capite 12. §. 2. *Augustus eam in patris honorem concupiit facere prouinciam. & factũ erat, si barbari tam vitia nostra quam imperia ferre potuissent.* Acutè igitur D. Ambrosius Serm. 66: *Quod Cæsar præcipit, ferendum est; quod Imperator indicit, tolerandum est. sed fit intolerabile, dum illud præda exactoris accumulat.* Nec minus masculè ille apud Dionem libro 55: *Cum Bato qui concitatis ad rebellionem Dalmatis, multum incommodi Romanis exhibuerat, tandem aliquando per transactionem Tiberio se dedidisset, ac postridie ad eum in tribunali sedentem adductus esset; interrogauit Tiberius, quid ita deficere ac tantum temporis rebellare Romanis statuissent? Vos, respondit Bato, in culpa estis ipsi, qui ad vestros greges custodiendos, non canes pastoresve, sed lupos mittitis.*

§ 5. Huic autem lanienæ Princeps tanto prospiciet curatius, quia non cedat in rem ipsius, sed raptorum. Recitat in vita Antonii Plutarchus capite 31: *Tandem cum alteram vrbibus pensionem imperaret, Hybreas pro Asia Antonio dicere ausus est, Si potes vno anno bis tributum accipere, duas etiam æstates, duos autumnos vno anno nobis efficere potes. forensi quidem hoc more, & æmulationi Antonii conuenienter dictum. Idem efficaciter iuxta & audacter, quod mentione facta ducenties mille talentorum, quæ Asia contulisset, addidit: Hæc si tu non accepisti; ab iis reposce quibus data sunt: sin accepta iam consumpsisti, nulli sumus.* Et bene si tantum spoliarent bonis hos miseros. vlterius itur. Illacrimetur vel ferreus ad illa eiusdem Chæronensis in Lucullo capite 40: *Lucullus à rebus bellicis ocium nactus, ad Asiæ ciuitates se contulit, vt iura in ea legesque reduceret, quibus ea prouincia diu iam caruerat, infandis & incredibilibus calamitatibus afflicta. Ita enim à publicanis & fœneratoribus agebatur ferebaturque, vt priuatim filios formosos, virginesque filias, publica donaria, tabulas, sacrasque imagines vendere cogerentur: & ad extremum addicti in seruitutem abducebantur; ante tamen grauiora perpessi. funes, carceres, equos, stationes sub dio ardente sole, frigoris tempore in luto aut glacie: ita vt seruitus leuamen onerum istorum, & pax quædam esse videretur.*

§ 6. Horreat aliquis totus ad ista Pompeianorum, apud Cæsarem libro 3. bell. ciuil. capite 32: *Interim acerbissime imperatæ pecuniæ tota prouincia exigebantur: multa præterea generatim ad auaritiam excogitabantur. in capita singula seruorum ac liberorum tributum imponebatur. columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma tormenta, vecturæ imperabantur, cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias videbatur. non solum vrbibus, sed pene vicis castellisque singulis cum imperio præficiebantur. qui horum quid acerbissime crudelissimeque fecerat, is & vir & ciuis optimus habebatur. erat plena lictorum & imperiorum prouincia, conferta præfectis atque exactoribus, qui præter imperatas pecunias, suo etiam priuato compendio seruiebant.* Sed & execremur oportet Chrysargyrum Constantini, de quo sic Zosimus libro 2. *Itaque videre erat quoties quartus quisque annus appeteret, quo tributum illud pendendum erat,*

meras

intras per vniuersum vrbem lacrimas & ploratus. vbi verò iam aduenisset, non nisi flagra tormentaque corporibus eorum adhibita, qui propter paupertatem extremam sustinere iacturam hanc non possent. quin & liberos ipsæ matres distrahebant, & patres filias prostituebant: ex harum quæstu Chrysargyri exactoribus pecuniam offerre coacti. Hæc quidem Romana sunt: sed non etiam exemplum ab ipsis. nam & apud barbaros frequentatum id malum. Narrat Curtius in vita Alexandri Magni libro 4. capite 47: *Ægyptii olim a Persarum opibus infensi, quippe auarè & superbe imperitatum sibi esse credebant; ad spem aduentus eius erexerant animos: vtpote qui Amyntam quoque transfugam, & cum precario imperio venientem læti recepissent. &c.* De Carthaginiensibus quoque desertis à sociis subditisque, proditum Polybio libro 1. capite 71. *Erant verò ipsi cum primis horum tot tantorumque malorum sibi auctores. quippe qui superiore bello populis Africæ crudeliter imperassent: cum satis iustam sibi viderentur caussam nacti, cum ab aliis quidem omnibus annui prouentus partem alteram semper exigerent; vrbium verò incolas alterum tantum tributi nomine pendere cogerent; quantum ante bellum pendebant. Iam in exigendo, inopi veniam aut gratiam nullam concedere: præsides prouinciarum eos mirari, & in precio habere, non qui benignitate & humanitate in subditos vterentur; sed qui ad alendum exercitum, & naues atque opera conficienda plurima Reipub subsidia pararent; homines verò agrestes ac rusticos acerbißime tractarent: quorum vnus erat Hanno.* Verum abutar patientia lectoris, si Quæstorum rapacitatem, vndiquaque corrogem in vnum: præsertim cum infinitæ historiæ huc spectantes inueniantur, passim libro 2. Aristotelis de curanda re familiari.

§ 8. Interim quàm multifariam peccetur heic ab Harpyis istis; ostendit olim quasi in speculo, non vna Tullii Oratio in Verrem: Sed & Iulianus Cæsar obiter carpit gentem illam crumenimulgam apud Marcellinum libro 17. capite 5: *Dumque per inducias ærumnosis possessorum damnis mederi posse credebat, tributi ratiocinia dispensauit. cumque Florentinis præfectus prætorio cuncta permensus, vt contendebat, quidquid in capitatione deesset, ex conquisitis se supplere firmaret; talium gnarus, animam prius amittere, quàm hoc finere fieri memorabat. norat enim huiusmodi Prouisionum, imo Euersionum, vt verius dixerim, insanabilia vulnera sæpe ad vltimam egestatem prouincias contraxisse: quæ res penitus euertit Illyricum. Ob quæ præfecto prætorio ferre non posse clamante, se repente factum infidum cui Augustus summam commiserit rerum; Iulianus eum sedatus leniens scrupulose computando & vere, docuit non sufficere solum, verum etiam exuperare capitationis calculum ad commeatum necessarios apparatus. Nihilominus tamen diu postea, indictionale augmentum oblatum sibi, nec recitare, nec subnotare perpessus humi proiecit. Literisque Augusti monitus ex relatione præfecti, non agere ita perplexe, vt videretur parum Florentio credi; rescripsit, gratandum esse, si prouincialis hinc inde vastatus, saltem solennia præbeat; nedum incrementa, quæ nulla supplicia egenis possent hominibus extorquere &c.* Etiam infamatur Constantinus pater apud Zosimum libro 2. quod peculiares tributi collectores præposuerit prouinciis, contra morem maiorum: *Id verò tam pace quàm bello detrimentum rebus attulisse, me protinus indicante patebit. quippe dum præfecti prætoriis vbique terrarum tributa per apparitores suos exigerent, & militarem ex iis sumptum facerent; iidemque milites dicto audientes haberent, in sustinendis ob delicta pœnis, prout ipsis ea coercenda videretur: non abs re milites cum animis suis cogitantes, eum qui annonam & stipendium præberet, delinquentes etiam punire; nihil agere præter officium audebant; partim annonarum ademptionem, partim præsentem coercitionem veriti. nunc cum alius sit qui stipendium exhibet, alius cuius arbitrio militum coercitio est commissa, omnia pro imperio agunt: ne dicam maiorem annonæ partem Ducis & apparitorum ipsius lucro cedere.*

§ 9. Ex quibus liquet non de nihilo queri Tacitū lib. 3. Annal. cap. 31. *Corbulo plurima per Italiam itinera, fraude mancipum, & incuria magistratuum interrupta & imperuia clamitando, exsecutionem eius negotii libens suscepit: quod haud perinde publice vsui habitum, quam exitiosum multis, quorum in pecuniam atque famam damnationibus & hasta sæuiebat.* Iterumque libro 3. Histor. capite 76: *Apinius Tirodonis ac pecuniis acerbe per municipia conquirendis, plus inuidiæ quàm virium partibus addebat.* Nec alio tendunt ista Hirtii, de bello Alexandrino capite 55: *Cassius æqua ratione delectum instituit, quos ex omnibus conuentibus coloniisque conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem vocabat. magnum hoc fuit vectigal, maius tamen creabat odium.* Eadem mens Symmacho libro 10. Epist. 47: *Intelligit clementia vestra, quod non metu familiaris caussæ, quæ legibus tuta est, sed temporum amore sollicitor, ne ad innocentiam fisci vestri infructuosior tantum recurrat iniuria.* Rursus Epistola 54. *Absint ab ærarii vestri puritate ista compendia. fiscus bonorum Principum non Sacerdotum damnis, sed hostium spoliis augeatur. Vllum ne lucrum compensat inuidiam? At quia auaritia in vestros mores non cadit, hoc miseriores sunt, quibus subsidia vetera decerpta sunt. Etenim sub Imperatoribus qui alieno abstinent, qui resistunt cupiditati, ad solam detrahitur amittentis iniuriam, quod desiderium non mouet auferentis.* Idem etiam volebant Senatores, quamuis in alio genere compendii, apud Liuium fine libri 3. *Consules cum Patrum primoribus circumire tribunos, orare, ne peßimum facinus peiore exemplo admitterent, iudices in suam rem litem vertendo; cum præsertim, etiamsi fas sit, curam emolumenti sui iudici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis sociorum animis. nam famæ quidem ac fidei damna maiora esse quàm quæ æstimari possent. &c,* Etiam de victoria Gracchorum Sallustius inquit Iugurthinæ capite 42. *Plus in reliquum sibi timoris, quàm potentiæ addidit.*

§ 10. Quæ ipsa tanto magis sibi applicet Princeps, quanto periculosius heic peccatur in subditos à natione ista Sanguisuga. non enim solum amorem ac reuerentiam tuorum erga te, mutant in inuidiā, in formitudinem, in odium; sed vastant præterea exhauriuntque prouinciarum tuarum prouentus status: redderisque similis feminæ illi apud Æsopum fabula 136: *Gallinam quis habens oua aurea parientem, ratus intra ipsam auri massam inesse, occisam aliis gallinis similem reperit. Hic multum sperans se inuenturum diuitiarum, etiam exiguis illis priuatus est.* Facit & huc admonitio Philonis Iudæi, titulo de creatione Principis. *Satis est si dominus è suo prædio tributum vnum exigat annuum. sicut rex è sua ditione. qui verò plura tributa conatur imponere subditis, non facit officium boni Principis, sed auari & pugnantis cum Naturæ legibus; Cur sæuior es regibus ciuitates regionesque debellantibus? illi prospicientes futuro tempori suis parcunt prouincialibus, contenti vno tributo annuo, ne subiectos redigant cito ad axtremam inopiam. Vos autem cum ex eodem fundo colligatis in vere hordeum. in æstate fructus arboreos, duplici eum tributo grauatum opprimitis. fieri non potest quin exhaustus deficiat, quemadmodum athleta cui respirare non datur ac vires colligere, vt certamen redintegret.* Hinc toties obuiam est apud Scriptores, *euersam regionem, eneruatos colonos, abactos villicos &c.* inclementia eorum qui ærario qui fisco obsequuntur. Apud Tacitum habemus libro 15. Annal. capite 45: *Interea conferendis pecuniis peruastata Italia, prouinciæ euersæ, sociique populi, & quæ ciuitatum liberæ vocantur.* Apud Zosimum vero libro 2: *Et huiusmodi sanè collationibus vrbes exhausit. nam cum etiam longo tempore post Constantinum duraret earum exactio, paullatim exhaustis oppidorum diuitiis, ab habitatoribus complura deserta fuerunt.*

§ 11. Verum intra hos modestiæ terminos non omnes se tenent: plures sunt qui præfectos suos mulctant morte; plures qui Principem ipsum eiurant, plures qui latrociniis te tuosque deinde vexant. Primo loco positorum maxima extat in Historiis cuiuscunque gentis copia: nec egent eædem exemplis, vbi rebellatum est. Sanè de Atheniensium sociis Diodorus libro 11. Bibliothecæ capite 70: *Auctis confirmatisque viribus, Athenienses non iam vsitatam prius humanitatem sociis declarare, sed violenter & superbè illis dominari. ideo sociorum magna pars, fastum illum & imperii asperitatem non amplius ferendam & intolerandam rati, defectionis consilia inter se agitare;*

§ 7. [margin]

tare; nonnulli etiam publico neglecto conuentu, suo rem arbitrio instituere. De eis qui sub Augusto relatum Dioni Rom. hist. lib. 54. ipso sub fine: *Dalmatæ quoque propter exactum tributum rebellionem fecerunt.* De eis qui sub Tiberio Tacitus libro 4. capite 72: *Eodem anno Frisii, transrhenanus populus, pacem exuere; nostra magis auaritia, quàm obsequii impatientes. Tributum iis Drusus iusserat modicum, pro angustia rerum; vt in vsus militares coria boum penderent, non intenta cuiusquam cura, quæ firmitudo, quæ mensura: donec Olenius è primipilaribus, terga vrorum delegit, quorum ad formam acciperentur. id aliis quoque nationibus arduum, apud Germanos difficilius tolerabatur, queis ingentium belluarum, feraces saltus, modica domi armenta sunt. Ac primo boues ipsos, mox agros, postremo corpora coniugum aut liberorum seruitio tradebant. hinc ira & questus; & postquam non subueniebat, remedium ex bello. rapti qui tributo aderant milites & patibulo affixi &c.* Idem de Batauis libro 4. Histor. capite 14: *Iussu Vitellii Batauorum iuuentus ad dilectum vocabatur; quem suapte natura grauem, onerabant ministri auaritia ac luxu; senes & inualidos conquirendo, quos precio dimitterent; rursus impuberes, & forma conspicui (& est plerisque procera pueritia) ad stuprum trahebantur. hinc inuidia, & compositi seditionis auctores, perpulere vt dilectum abnuerent &c.* Zosimus de Afris sub Maximino lib. 1. Histor. capite 9. *Subiectæ Romanis gentes crudelitatem nimiam grauiter molesteque cum ferrent, & ob manifestas rapacitates tumultuarentur, Afri Gordiano eique cognomine filio designatis Imperatoribus &c.* Videatur præterea adhuc alterum rebellionis exemplum, Orientalium scilicet ob exactiones tributorum iniquas apud eundem libro eodem capite 11. nam tædet laudare auctores plures. quippe quid mirum excutere frenos gentes liberas? idem etiam faciunt seruilia ingenia. Diserte enim de grandi Romæ incendio, infit Cassius libro 50. *Id incendium liberti videbantur excitasse. quibus cum imperatum esset, vt quotquot in Italia degentes, ducenta sestercia aut amplius possiderent, octauam partem suarum facultatum conferrent in publicum, turbas, cædes, incendia ediderunt multa; neque prius finem fecerant, quàm armis essent domiti.*

§ 12. Lacrimas gemitusque mihi excutiunt Saluiani verba libro 4. de gubern. diuina: *Hinc est etiam quod hi qui ad Barbaros non confugiunt, barbari tamen esse cogantur; vt est pars magna Hispaniarum, & non minima Gallorum; omnes denique quos per vniuersum Romanum orbem, Romana iniquitas fecit iam non esse Romanos. de Bagandis mihi sermo est, qui per malos, iudices & cruentos spoliati, afflicti, necati, postquam ius Romanæ libertatis amiserant, etiam honorem Romani nominis perdiderunt. & imputatur his infelicitas sua; imputamus his nomen calamitatis suæ; imputamus nomen quod ipsi fecimus. Vocamus rebelles, vocamus perditos, quos esse compulimus criminosos. Quibus enim aliis rebus Bagaudæ facti sunt, nisi iniquitatibus nostris, nisi improbitatibus iudicum, nisi eorum proscriptionibus & rapinis, qui exactionis publicæ nomen in quæstus proprii emolumenta verterunt, & indictiones tributarias prædas suas etiam fecerunt? qui in similitudinem immanium belluarum, non rexerunt traditos sibi, sed deuorarunt? nec spoliis tantum hominum, vt plerunque latrones solent, sed laceratione etiam &, vt ita dicam, sanguine pascebantur? ac sic actum est, vt latrociniis iudicum strangulati homines & necati, inciperent esse Barbari, quia nō permittebantur esse Romani. &c.* Paullo post: *Sed quid possunt aliud fieri miseri, qui assiduum, imò continuum, exactionis publicæ patiuntur excidium; quibus imminet semper grauis & indefessa proscriptio, qui domos suas deserunt, ne in ipsis domibus torqueantur? exilia petunt ne supplicia sustineant. leuiores his hostes, quàm exactores sunt: & res ipsa hoc indicat; ad hostem fugiunt, vt vim exactionis euadant. &c.*

§ 13. Et hæc quidem omnia reprehendunt Vespasianum, de quo legimus capite 16. Suetonii: *Creditur etiam procuratorum rapacissimum quemque ad ampliora officia ex industria solitus promouere, quo locupletiores mox condemnaret; quibus quidem vulgo pro spongiis dicebatur vti; quod quasi siccos madefaceret, & exprimeret humentes.* neque enim hac ratione res suas recuperant exspoliati. quin imò tanto acrius Principem eum oderunt quanto voracior ad ipsos mittitur Hirudo. Verè ergo Isocrates περὶ εἰρήνης: *Qui iniustitiam pluris faciunt, & summum bonum in ea ponunt, vt alienis opibus potiantur; eos similes esse video feris quæ inescantur; atque initio quidem his quæ prehenderint, cum voluptate frui; sed paullo post in maximis esse malis. eos autem qui pietatem & iustitiam colunt, & perpetuo in tuto esse, & de reliquo æui spacio vniuersæ spem habere meliorem, quæ si non in omnibus euenire consueuerunt; at plerunque hoc modo fiunt. Est autem cordatorum hominum officium, quoniam quid profuturum sit semper non perspicimus, quod frequentius prodest id amplecti. Quid autem eorum opinione absurdius, qui cum honestiorem & Deo gratiorem existiment iustitiam, illorum qui illa vtuntur vitam fore miseriorem censent, quàm eorum qui se improbitati mancipdrunt.* Auscultemus igitur monito Basilii Imper. *Rempublicam optime administrabis, si pecuniæ publicæ curam diligentem habebis, eique iustis rationibus colligendæ studebis: non ex oppressione neque ex lacrimis subditorum corradendæ. Pecunia enim si iuste cogitur, possidenti multum affert emolumenti, & neruos imperio addit. quæ verò ex lacrimis subditorum atque ex iniquitate corrasa fuerit, etiam iuste collectam dissipabit. attrahet enim Deum, qui iustitiæ leges condidit, ad vindicandam iniuriam. Ignis vero non ita celeriter paleam consumit, vt male & iniuste collectæ opes, etiam iure partas in perniciem secum abripiunt.* capite 27. Egregia est vox Pertinacis, hereditatem extraneorum recusantis ad Senatum: *Sanctius est, Patres conscripti, inopem rempubl. obtinere, quàm ad diuitiarum cumulum per discriminum atque dedecorum vestigia peruenire.* Capitolinus capite 7.

§ 14. Perueniet tamen bono plane modo si abstinentissimus huic præfecerit negotio Rex; neque id solum, quotidie præterea se patiatur videri, audiri, compellari ab iniuriam passis. Peccatum hac in re ab Athenarum vrbe. Aristides Encomio Romæ: *Primum Spartanus quidam dux ita Græcos tractauit, vt ab eo deficientes, alios sibi dominos vltro quærerent. Cum autem Atheniensibus se dedidissent, paullo post eos pœnitere cœpit, cum nec tributorum magnitudinem ferrent, nec eos qui illorum prætextu ipsos insuper spoliabant; & abrepti quotannis Athenis, rerum suarum rationes referre cogerentur.* Melior longe heic Basilius Imp. de quo sic Cedrenus: *Ferunt eum cum aliquando ad Diatribam, quo in loco exercebantur iudicia, descendisset, neminemque inueniret conquerentem; suspicatum esse, arceri à certis hominibus eos, qui ipsum compellare cuperent: & satellites per Vrbem dimisisse quæsitum, si qui essent Imperatoris auxilio indigentes. quibus reuersis, ac neminem se reperisse dicentibus, eum præ gaudio lacrimas emisisse, eg ssequе Deo gratias.*

§ 15. Vena harum lacrimarum, hodie viuatne an exaruerit, vt nescio, ita scio non posse restaurari, nisi adhibeantur huic negotio, homines singularis illius abstinentiæ, prudentiæque, qualem affingit Iuliano Cæsari Ammianus libro 18. capite 1: *Sequestratis interim sollicitudinibus bellicis, haud minore cura prouinciarum fortunis multa conducentia disponebat; diligenter obseruans, ne quem tributorum sarcina prægrauaret, neue potentia præsumeret aliena, aut hi versarentur in medio, quorum patrimonia publicæ clades augebant; vel iudicum quisquam ab æquitate deuiaret impune &c.* Verum vbi tales inueniemus? occurrūt potius passim similes Puzeno de quo ita Choniates libro 1. Manuelis Comneni: *Erat ad rempublicam gerendam callidissimus, vectigalium veterum exactor acerrimus, nouorumque inuentor solertissimus. moribus ad seueritatem & rigorem ita compositus, vt asperrima rupes facilius emolliri posset: quàm ille à sententia deduci: &, quod mirabilius est, non modo lacrimis non mouebatur, supplici gestu non flectebatur, argenti machinis non concutiebatur, auri præstigiis non capiebatur: sed & ad inhumanitatē odiosam à congressibus abhorrebat; neque fere (quod molestissimum erat hominibus & pene intolerabile) iis à quibus adibatur respondebat, sed silentio plerosque tacitus præteribat.* Quanto commodior ille sub Valentino & Valente apud Zosimum libro 4: *Auxonius licet adeo magnum bellum immineret, tamen in exigendis tributis iustus erat; neminem vltra quàm par esset, ac debiti posceret ratio, grauari permittens.*

§ 16. Exigi autem iuste, si non exigantur aut ab omnibus, aut vbique, aut semper; ipsamet dictat æquitas. Non ab omnibus; ne reprehendatur cum

tum Vespasiano, de quo Xiphilinus: *Non solum Alexandrinis nihil largitus est, sed etiam ab eis pecuniam exegit multis rationibus, nullo quæstus genere prætermisso, etiamsi mendicus aliquis foret; tum præter cetera ex ipsis etiam sacris pecunias collegit.* Incidatque in notam Constantino impositam, à Zosimo libro 2: *Idem & auri argentique collationem imposuit omnibus vbique terrarum negotiatoribus, & dardanariis oppidorum, ad vilissimos vsque; ne miseris quidem meretriculis hac collatione, liberatis.* Accedatque ad Suidæ Basiliscum: *Basiliscus Romanorum Orientalium Imperator, pecuniam exegit ab Ecclesiarum Episcopis: & Acacium Constantinopolis Antistitem propemodum perpulisset, nisi à multitudine eorum qui monachi dicuntur repulsus fuisset: homo insigni auaritia, vt ne cerdonibus quidem & contemptis artificibus parceret; omniaque plena essent lacrimarum inter illas exactiones.* Vbique tributa exigere vnius modi ac generis; mera est carnificina: vtique si verum est Ouidianus versus;

§ 17.

Nec tellus eadem parit omnia. vitibus illa
Conuenit, hac oleis: heic bene farra virent.

Quare semper petendum impetrandumque à quaque prouincia id ipsum quo abundat. Hinc habemus Liuii libro 28. capite 45: *Etruriæ primum populi pro suis quisque facultatibus Consulem adiuturos polliciti: Cærites frumentum sociis naualibus, commeatumque omnis generis, Populonenses ferrum; Tarquinienses lintea in Vela; Volaterrani armamenta nauium & frumentum; Aretini triginta millia scutorum &c.* Placuitque idem Pyrrho regi, apud Iustinum lib. 18. capite 4: *Ab Antigono naues ad exercitum in Italiam deportandum mutuo petit, ab Antiocho pecuniam, qui opibus quàm militibus instructior erat, à Ptolomæo Macedonum militum auxilia.* Nec displicuerat antea Alexandro, referente Arrano libri 3. capite 21: *Tributum annuum iis impositum eiuscemodi fuit: equi centum, iumenta quingenta, pecudum triginta millia. neque enim moneta Vxii vtebantur, neque agros ad colendum aptos habebant, sed plerique eorum pecori pascendo vacabant.* Haud alia ratione collegisse tributa sua, priscos Ægyptiorum reges, indicat Tacitus libro 2. Annal. capite 60: *Legebantur & indicta gentibus tributa pondus auri & argenti; numerus armorum equorumque; & dona templis ebur atque odores; quasque copias frumenti & vtensilium quæque natio penderet: haud minus magnifica, quam nunc vi Parthorum, aut potentia Romana iubentur.* Videatur præterea Diodorus Siculus libro 5. capite 13. Morem istum migrabat Auaritia eaque potissimum à quoque exigebat quæ illis locis non prouenirent. Talem nobis describit Typhonem Synesius libro de Prouidentia: *Tributa iam pridem multiplicia ciuitatibus imperata; nomine aut conficta quæ nunquam fuerant. aut inducta iam & obliterata rescribebantur. qui in aquis exerceret vitam eadem cum continentis habitatoribus pendere cogebatur: mediterraneis contra imperabantur nauigia, ne quis in tanta pernicie calamitatis expers inueniri posset.* Similia quoque vsurpata præsidibus Romanis, hauriamus licet ex istis Liuii libro 43. capite 2: *Ita præteritis silentio obliteratis, in futurum consultum ab Senatu Hispanis; quod impetrarunt, ne frumenti æstimationem magistratus Romanus haberet, neue cogeret vicesimas vendere Hispanos quanti ipse vellet; & ne præfecti in oppida sua ad pecunias cogendas imponerentur.* Ex quibus intelligimus illa Ciceronis in L. Pisonem capite 35: *Qui modus tibi fuit frumenti æstimandi? qui honorarii? quod cum pleraque omnes, tum acerbissime Bœotii & Byzantii, Cherronenses, Thessalonica sensit. vnus tu dominus, vnus æstimator, vnus venditor, tota in prouincia, per triennium, frumenti omnis fuisti.* Insignis quoque heic artifex Verres; de quo ita idem Tullius libro 3. capite 73: *Ciuitati Halesinæ in annos singulos, cum sexaginta tritici millia modiûm imperauisset, pro tritico nummos abstulit, quanti erat in Sicilia triticum: quos de publico nummos receperat, retinuit omnes &c. Demonstrat hanc istius consuetudinem ac rationem fuisse, cum omnis frumenti copia decumarum nomine penes istum esset redacta, solitum esse istum pecuniam cogere à ciuitatibus; frumentum improbare: quantum frumenti Romam esset mittendum, tantum de suo quæstu ac de sua copia frumenti mittere.* & post: *Reperio genus huiusmodi prædæ, vt Prætor qui frumentum emere debebat, non emat, sed vendat: pecunias, quas ciuitatibus distribuere debebat, eas omnes auertat atque auferat. Non mihi iam furtum, sed monstrum ac prodigium videbatur, ciuitatum frumentum improbare, suum probare: cum suum probasset, pretium ei frumento constituere; quod constituisset, id ciuitatibus auferre: quod à populo Rom. accepisset, tenere. Quot vultis esse in vno furto peccatorum gradus &c.* Et cap. 81: *Scio quid soleat fieri, scio quid liceat. nihil quod antea fuerat in consuetudine bonorum, nunc in istius facto reprehenditur. hoc reprehendo, quod cum in Sicilia* HS. II. *tritici modius esset, iste pro tritici modiis singulis ternos ab aratoribus denarios exegit. hoc crimen est, non ex æstimatione, neque externis denariis pendere crimen, sed ex coauctione annonæ atque æstimationis. Etenim hæc æstimatio nata est initio, non ex Prætorum aut consulum, sed ex aratorum atque ciuitatum commodo. nemo enim fuit initio tam impudens, qui cum frumentum deberetur, pecuniam posceret. Certe hoc ab aratore primum est profectum, aut ab ea ciuitate cui imperabatur; cum aut frumentum vendidisset, aut seruare vellet, aut in eum locum quo imperabatur portare nollet: petiuit in beneficii loco ac gratiæ, vt sibi pro frumento, quanti frumentum esset, dare liceret. Ex huiusmodi principio, atque ex liberalitate atque accommodatione magistratuum, consuetudo æstimationis introducta est. Secuti sunt auariores magistratus: qui tamen in auaritia sua, non solum viam quæstus inuenerunt, verum etiam exitum ac rationem defensionis. Instituerunt semper ad vltima ac difficillima loca apportandum frumentum imperare: vt vecturæ difficultate, ad quam vellent, æstimationem peruenirent.* &c. videatur locus: plura enim sunt, quàm vt commode exscribi debeant. Idem dictum volo, de sceleratissima Ioannis Afri molitione sub Iustino Imp. quam luculentissimè perscripsit libro 4. historiæ suæ Agathias. Audiamus potius præconium quo prosecutus est Valerianus Balistam ex Trebellio Pollione: *Dispositionem Ballistæ prosequere. hac in forma rempubl. vides, vt nec ille prouinciales grauet: vt illic equos contineat vbi sunt pabula; illic annonas militum mãdet, vbi sunt frumenta: non prouincialem, non possessorem cogat illic frumenta: vbi non habet, dare, illic equum vbi non potest pascere. nec est vlla alia prouisio melior, quàm vt in locis suis erogentur quæ nascuntur: ne aut vehiculis aut sumptibus rempubl. grauent. Galatia frumentis abundat, referta est Thracia, plenum est Illyricum: illic pedites collocentur. quamquam in Thracia etiam equites sine noxa prouincialium hiemare possint. multum enim ex campis fœni colligitur. Iam vbi laridum, iam ceteræ species in his dandæ sunt locis in quibus affatim redundant. quæ omnia sunt Balistæ consilia; qui ex quaq; prouincia vnam tantum speciem præberi iussit, quod ea redundaret, atq; ab ea milites submoueri: id quod publicitus est decretum.* Nihilo deteriore tuba socerum suum laudat Tacitus capite 19: *Frumenti & tributorum auctionem æqualitate munerum mollire, circumcisis quæ in quæstum reperta, ipso tributo grauius tolerabantur. nam per ludibrium assidere clausis horreis, & emere vltro frumenta ac vendere pretio cogebantur. diuortia itinerum & longinquitas regionum indicebatur; vt ciuitates à proximis hibernis in remota & auia deferrent: donec quod omnibus in promptu erat, paucis lucrosum fieret.* Iam non semper extorquenda tributa, sed tunc demum cum fieri potest sine iniuria dantium, quis dubitet? mille extant loca Auctorum quibus docemur, Principes non modo remisisse indictas exactiones, si constaret ciues publica aliqua vexatos calamitate: vt de fisco suo eis vltro multa & magna oggesserint. In vno Tacito, occurrunt libro 2. Annal. capite 47: *Duodecim celebres Asiæ vrbes collapsæ nocturno motu terræ, quo improuisior grauiorque pestis fuit. Asperrima in Sardianos lues, plurimum in eosdem misericordiæ traxit. nam centies sestertium pollicitus Cæsar: & quantum ærario aut fisco pendebant, in quinquennium remisit. Magnetes à Sipylo, proximi damno ac remedio habiti &c.* Libro 4. Annal. capite 13: *Facta auctore Tiberio senatusconsulta, vt ciuitati Cibyraticæ apud Asiam, Ægyrensi apud Achaiam motu terræ labefactis, subueniretur remissione tributi in triennium.* Libro 12. Annal. capite 58: *Claudio auctore Bononiensi coloniæ igni haustæ subuentum centies sestertium largitione.* Libro 16. Annal. capite 14: *Cladem Lugdunensem quadragies sestertio solatus est Princeps, vt amissa*

§ 18.

§ 19.

§ 20.

vrbi reponerent: quam pecuniam Lugdunenses ante obtulerant turbidis casibus. De Augusto meminit Suetonius cap. 47: *Vrbes alias aut ære alieno laborantes leuauit, aut terræ motu subuersas denuo condidit &c.* Idem de Vespasiano c. 17: *In omne genus hominũ liberalißimus, expleuit censum Senatorium. Consulares inopes quingenis sestertiis annuis sustentauit. plurimas per totum orbem ciuitates terræ motu aut incendio afflictas, restituit in melius.* De M. Antino Philosopho Iulius Capitolinus c. 23: *Ipse in largitionibus pecuniæ publicæ parcißimus fuit: sed tamen & bonis viris pecunias dedit; & oppidis laborantibus auxiliũ tulit, & tributa vel vectigalia, vbi neceßitas cogebat, remisit.* In quo Imperatore finiam; additis tantum Cassiodori locis duobus; vbi priore sic edicit Theodoricus rex lib. 4. Ep. Var. L: *Campani, Vesuuii montis hostilitate vastati, clementiæ nostræ supplices lacrimas profuderunt; vt agrorum fructibus enudati, subleuẽtur onere tributariæ functionis. quod fieri debere, nostra merito pietas acquiescit. Sed quia nobis dubia est vniuscuiusq; indiscussa calamitas, magnitudinem vestram ad Nolanum siue Neapolitanum territorium, probatæ fidei virum præcipimus destinare; vbi neceßitas ipsa domestica quadam læsione grassatur; vt agris ibidem diligenter inspectis, in quantum possessoris laborauit vtilitas subleuetur: quatenus mensurata conferatur quantitas beneficii, dum modus integer cognoscitur læsionis.* Altero habemus isthæc lib. 11. Var. Ep. 15: *Glorioßißimi Domini, deuotæ Liguriæ neceßitatibus consulentes, centum libras auri de cubiculo suo, pietate solita, destinauerunt: vt iudicio vestro, quib. est caussa notißima, tanta vnusquisque huius muneris participatione lætetur, quanta neceßitate grauatus esse cognoscitur: ne quod afflictis datum est, vsurpet illæsus; sed illi reparatis viribus consurgant, qui damnorum sarcina premente corruerant. Astensis autem ciuitas, quæ supra ceteras suggeritur ingrauata, dispositionis vestræ iustitia maximè subleuetur; vt secundum modum dispendii, cõmoditate beneficii perfruatur. Sumite pietatis stipendium tributarii, & Dominorum æstimate clemẽtiam, qui conditione mutata, hoc vos ab ærario videtis accipere, quod consueueratis inferre.* Hæcque adeo vsitata sunt, vt nõ raro inueniantur Principes, qui in vnius benemeriti gratiam, immunem fecerint eiusdem patriam. Extat epistola Darii Regis ad Ephesios, qua intercedit pro Hermodoro precib. armatis: *Mittam copias quib. resistere vos non poßitis. turpe namq; esset Regi magno non opem amicis ferre. Sin tale nihil conati estis, Hermodorum reducite ab exilio, & paternam ei poßeßionẽ restituite; recordantes quanta in vos illius amore beneficia contulerim, leuius tributum efficiendo quàm pendere solebatis, multamq; terram vobis ad illam adiiciendo, quam antea tenebatis; pro quibus nullam videmini habere gratiam.* De Pyrrhone Eleo refert illustrius: *In patria tanti est habitus, vt Pontifex maximus designatus fuerit: atq; in eius gratiam omnibus Philosophis immunitas à vectigalibus plebiscito promulgata sit.* De Theophane scribit Plutarchus in Pompeii vita c. 69: *Postquam peruenit Mitylenen, ciuitatẽ immunitate Theophanis gratia donauit.* Et de eodem Pompeio, præfert Iosephus lib. 1. de bello Iudaico ca. 5: *Instaurauit in gratiam cuiusdam ex libertis suis Demetrii Gadarensis, etiam Gadaram, quam Iudæi subuerterant.* Cheronæus ille noster in Iulio Cæsare cap. 69. præfert: *Cum Asiam attigisset, Gnidiis Theopompi gratia, eius qui fabulas contraxit, vacationem munerum dedit.* Sed & in Macrobiis scriptũ Luciano: *Athenodorus Sandonis Tarsensis, qui fuit Cæsaris Augusti præceptor, cuius precibus Tharsis ciuitas vectigalibus leuata est, duos & octoginta annos agens, mortuus est in patria.* Apud Philonem Iudæum de Legatione ad Caium sic alloquitur Caligulã Agrippa rex: *Amicorum aliquot patrias integras ciuitate Romana donasti, & qui modo serui fuerant, fecisti aliorum dominos: nec magis gaudent hoc beneficio qui fruuntur, quàm eius autores &c.* Deniq; Tacitus lib. 12. Annal. c. 61. sic loquitur de Claudio Imp: *Retulit dein de immunitate Cois tribuenda. quin etiam dixit Xenophontis medici sui precib. dandum, vt omni tributo vacui in posterum Coi, Æsculapii ministram insulam colerent.* Verum tollenda manus de tabula. nam si libeat traducere sæuum illum sçæuumque morem, per quem obtinet vt onera ferè imperii sustineantur à pauperibus, substrahentibus se per Principum indulgentias ditioribus; altera exoriatur dissertatio huic par; quemadmodum & tertia & quarta, si liberet demonstrare, & fructuosius, & tutius possideri opes publicas à priuatis, quã reseruari intra ferratas vnius alteriusue Arcis arcas.

§ 12.

TACITVS lib. 2. Histor. cap. . . *Non frumentum vsquam exercitui; nec exercitum sine copiis retineri posse.*

EXPEDITIO ABSQVE ANNONÆ CVRA ACCVRATA, INFELIX.

Caput LII.

SVMMVLA.

Bellaturo vsquequaq; circumspiciendum de commeatu. pr.
Absq; eo deuincatur ab aduersariis sine ferro. §. 1.
Exempla Ducum, qui huius conscii inopiæ, copiam sui negarunt pugnaturis hostibus. §. 2.
Ergo si desit commeatus, locis iis in quibus agis, curandum vt te ad factum sequatur. §. 3.
Vel sanè submittatur, aut aqua, aut terra, aut potius vtraque. §. *eodem.*
Quippe vnâ tantum via si patet; facilius ea impeditur. §. 4.
Partim à tempestate maris: partim à perfidia transfuctorum. §. 5.
Partim ab hoste ipso; partim à sociis tuis ad ipsum deficientibus. §. 6.
Consequemur istud si nihil relinquemus hostile à tergo. §. 7.
Aut intermedia insideamus aliquot castella præsidio nostro. §. 8.
Aut adeo pontes habeamus in potestate. §. 9.
Aut deniq; adsit in proximo oppidum opportunum. ibidem.
Nisi mauis expugnare vrbem in qua commeatus hostilis. §. 10.
Cambysis circa hanc rem inconsiderantia. §. 11.
Negotiatores quibus præmiis immunitatibusque inuitandi, vti subuehant castris necessaria. §. 12.

PVLCRE Vegetius lib. 3. cap. 3. *In omni expeditione vnum est, & maximum consilium. vt tibi sufficiat victus, hostes frangat inopia. Antè igitur quàm inchoetur bellum, de copiis, expensisque solers debet esse tractatus, vt pabula, frumentum, ceteraq; annonariæ species, quas à prouincialibus consuetudo deposcit, maturius exigantur, & in opportunis ad rem gerendam, ac munitißimis locis, amplior semper modus, quàm sufficit, aggregetur.* Quippe vt iterum loquitur libri eiusdem cap. 26: *Qui frumentum necessariumq; commeatum non præparat, vincitur sine ferro.* Et verum est. Vnde cum gemitu milites Alexandri lib. 3. Curtii: *Omnia aut ipsos aut hostes populatos. per vastas solitudines, etiamsi nemo insequi velit euntes, fame atq; inopia debellari posse.* Neruosq; suos habet Liuiana dissertatio lib. 7. *Lentius id aliquanto bellum, quàm parti vtriq; placebat, fuit; cùm primo Galli tantum auidi certaminis fuissent: deinde Romanus miles ruendo in arma, ac dimicationem, aliquantum Gallicam ferociam vinceret, dictatori neutiquam placebat, quando nulla cogeret res fortunæ se committere aduersus hostem, quem tempus deteriorem indies, & locus alienus faceret, sine præparato commeatu, sine firmo munimento morantem: ad hoc iis animis corporibusq;, quorum omnis in impetu vis esset, parua eadẽ languesceret mora.* Neque exangui interrogatione Fabius, super Hannibalis milite, apud Liuium libro 22: *Dubitas ergo quin eum sedendo superaturi simus, qui senescat indies; non commeatus, non supplemẽtum, non pecuniam habeat?* Constatbue sua ratio consilio quo nititur Vercingetorix apud Iul. Cæsarem beli Gall. lib. 7: *Harum ipsis rerum copiam suppetere, quod quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur. Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cũ periculo longius à castris progressuros: neq; interesse, ipsos ne interficiant, impedimentisue exuant, quib. amißis bellum geri non poßit. Præterea oppida incẽdi oportere, quæ non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta, neu suis sint ad detractandã militiam receptacula, neu Romanis proposita ad copiam commeatus, prædamq; tollendam.* Imo nõ dubitat pronuntiare ipsemet Iulius lib. 1. de bello ciuili: *Cæsar in eam spem venerat, se sine pugna, & sine vulnere suorum, rem conficere posse, quod re frumẽtaria*

§. 1.

§. 2.

taria aduersarios interclusisset. Cur etiam secundo prœlio aliquos ex suis amitteret? Cur vulnerari pateretur optimè meritos de se milites? cur deniq; fortunam periclitaretur? præsertim cum non minus esset imperatoris cōsilio superare, quàm gladio. Mouebatur etiam misericordiâ ciuium, quos interficiendos videbat, quibus saluis, atq; incolumibus rē obtinere malebat. Sed & Mithridates, teste Dione Cassio lib. 26: *Tumulum ex aduerso hostium tutum insedit, ipse cum toto exercitu quietem egit, penuria rerum necessariarum Romanum se confecturum sperans, quæ sibi in sua ditione commoranti vndiquaq; affatim aduehebantur.* Vespasianus item citante Tacito lib. 3. Hist. *Adiiciebatq; imperio consilium, quando Ægyptus, claustra annonæ, vectigalia opulentissimarum prouinciarum obtinerentur, posse Vitellii exercitum egestate stipendii frumentiq; ad deditionem subigi.* Oggerit etiam Suetonius Paullinus apud eundem Tacitum lib. 2. Hist: *Hispanias, armis non ita redundare: prouinciam Narbonēsem, incursu classis, & aduerso prœlio contremuisse: clausam Alpibus, & nullo maris subsidio, Transpadanam Italiam, atque ipso transitu exercitus vastatam: non frumentum vsquam exercitui, nec exercitum sine copiis retineri posse.* Appositè ergo Vocula eius, lib. 4. Hist. *Nobis super arma & viros & egregia castrorum munimenta, frumentum & commeatus quamuis longo bello pares.*

§ 3. At quid si non adsint? tunc facita te sequantur, aut paulò minus, quemadmodū vmbra corpus. Liuius lib. 31: *Ab consule non parabatur, sed gerebatur iam bellum: per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, frumentum quod ex hibernis extulerat integrum vehens, quod in vsum militi satis esset, præbentibus agris, oppida vicique partim voluntate, partim metu se tradebant, quædam vi expugnata: quædā deserta, in montes propinquos refugientibus barbaris, inueniebantur.* Vel certe submittātur aquâ, terrâ, aut vtroque; si potes iuxta sententiam Onosandri ca. 6: *Erit etiam curare &c.* Nec aliter factum Dario apud Curtium lib. 4: *Eidem mandatum, vt regionem quam Alexander esset aditurus, popularetur, atq; vreret: quippe credebat, inopiâ debellari posse, nihil habentē, nisi quod rapiendo occupasset. Ipsi autem commeatus alii terra, alii Tigri amne subuehebantur.*

§ 4. Nam si aut terra, aut aqua tantū, subuehantur, multæ incident difficultates. Scin quales? hē tibi quasi gustulum ex Polybii lib. 8. *Carthaginienses rursus haud præter rationem, neque cum tanto equitatu militantes diutius hærere poterant: propterea quod Romani cunctum eius regionis pabulum eandem ob causam dissipauerant, nec fieri poterat vt tanto equitatui, ac tot iumentis fœnum aut ordeum, tanto itineris spacio, tergo aduehēretur, neque sine equitatu militantes hostes vallo ac fossa munitos obsidere audebant: contra quos etiā æquo discrimine sine equitatu pugnando, dubiam fortunam experiebantur.* Etiam Tacitus lib. 4. Hist: *Nihil æquè exercitus nostros, quàm egestas copiarum fatigabat. Impedimenta Legionum cum imbelli turba Nouesium missa, vt inde terrestri itinere frumentum aduehérent: nam flumine hostes potiebantur. Primum agmen securum incessit, nondum satis firmo Ciuile. qui reuersus missos Nouesiū frumentatores, datasq; in præsidium cohortes, velut multa pace, ingredi accepit, rarum apud signa militem, arma in vehiculis, cunctos licentiâ vagos compositus inuadit: præmissis, qui pontes & viarum angustias insiderent. pugnatū longo agmine, & incerto Marte, donec prœlium nox dirimeret. Cohortes Geldubam perrexere, manentibus vt fuerant castris, quæ relictorum illic militum præsidio tenebantur. Non erat dubium; quantum in regressu discriminis adeundum foret, frumentatorib. onustis pauculisq;. Addit exercitui suo Vocula mille dilectos, è quinta & quartadecima legionibus apud Vetera obsessis, indomitum militem & ducibus infensum. Plures quàm iussum erat profecti, palàm in agmine fremebant, non se vltrà famē, insidias legatorum toleraturos. At qui remanserant, desertos se abductâ parte legionū querebantur. Duplex hinc seditio, aliis reuocantibus voculam; aliis redire in castra abnuentibus.*

§ 5. Sed & examinanda illa Liuii lib. 25. *Hi, quia publicum periculum erat à vi tempestatis in iis quæ portarentur ad exercitus, & ementiti erant facta naufragia, & ea ipsa quæ vera renunciauerant, fraude ipsorum facta erant, nō casu: in veteres quassatasque naues paucis & parui pretii rebus impositis, cum mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur.* vt & quæ habentur lib. 1. Polyb. *Accessit adhæc, quòd onerariæ ferè omnes quibus ad ferendum in castra frumentum, cæteraq; necessaria importanda vtebantur aduersa tempestate correptæ, naufragium fecerant.* E quibus illa bilanx Persei, lib. 42. Liuii: *Auxilia Romanis Lydos, & Phrygas, & Numidas esse: sibi Thracas, Gallosq; ferocissimas gentium. Arma illos habere ea, quæ sibi quisque parauerit pauper miles: Macedonas prompta ex regio apparatu, per tot annos patris sui curâ & impensâ facta. Commeatum illis cum procul, tum omnibus sub casibus maritimis fore: se & pecuniam & frumentum, præter reditus metallorum, in decem annos seposuisse. Omnia quæ deorum indulgētiâ, quæ regia curâ præparanda fuerant, plena cumulataq; habere Macedonas.*

§ 6. Impedimentum autem frequens vel facto hostium, vel perfidiâ sociorū. Diodorus Siculus, de Euagora lib. 15. Biblioth. *Ac primum quidē prædatoriis quibusdam manibus, quas non paucas secum habebat, hostium aduehendis commeatibus, insidiabatur, quos partim mari submersos, perdebat, partim prohibebat, partim denique abripiebat. Quo accidit, vt mercatoribus non amplius in Cyprum transuehere frumētum ausis, magna breui fames (maximè tantis in vnā insulam copiis congregatis) in Persarum castris oriretur. Qua quidem rerum penuria, malè affecti Persarum mercenarii, quidā aduersus duces suos, coorta seditione, insurgentes, aliquos eorum occiderunt.* Adsident istis Liuiana libri 9: *Quæ regio si fida Samnitibus fuisset; aut peruenire Arpos exercitus Romanus nequisset, aut interiecta inter Romam & Arpos penuria rerum omnium, exclusos à commeatibus absumsisset. Tum quoq; profectos inde ad Luceriam iuxtà obsidentes obsessosque inopia vexauit: omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, cæterum adeo exigue, vt militi occupato stationibus vigiliisque & opere, eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret, interdum occursu hostium cogeretur abiecto ex equo frumento, pugnare. & obsessis priusquàm alter Consulum victore exercitu aduenit, & commeatus ex montibus Samnitium inuecti erant, & auxilia intromissa. Arctiora omnia aduentus Publii fecit, qui obsidione delegata in curam collegæ, vacuus per agros cuncta infesta commeatibus hostium fecerat. Itaque cum spes nulla esset diutius obsessos inopiam laturos; coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, vndiq; contractis viribus signa cum Papyrio conferre.* Idem quoq; eodem libro: *Papyrio quoque qui obsessor Luceriæ restiterat, breui ad spem euentus respondit. nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subuehebatur, fame domiti Samnites qui Luceriæ in præsidio erant.* Adhuc ibidem: *Et in Samnio alter Consulum superior viribus, locis impeditior erat. omnia itinera obsepserant hostes: saltusque peruios ceperant, ne quà subuehi commeatus possent.* Thucydides lib. 7: *Quòd si hoc vnum præterea hostibus accesserit, vt Italiæ oppida, quæ nos alunt, cognito rerum statu, in quo sumus, vobisque nullum auxilium mittentibus, se illis adiungant, profecto nobis sine prœlio expugnatis bellum ab ipsis conficietur.* Liuius iterum: *Tum Africanus fratri: Iter, quod insistis L. Scipio, ego quoque approbo: sed totum id vertitur in voluntate Philippi, qui si imperio nostro fidus est, & iter, & commeatus, & omnia quæ in longo itinere exercitus alunt iuuantque nobis suppeditabit: si is destituat, nihil per Thraciā satis tutum habebis. itaque prius regis animum explorari placet: optimè explorabitur, si nihil ex præparato agentem opprimet qui mittetur.*

§ 7. Quare optimū factu si nihil interfuerit hostile tutis omnibus fidisq; à tergo. Thucydides lib. 8: *Per hanc ipsam hiemem Athenienses quoque, quemadmodum constituerant, ædificandis nauibus operam dederunt, materia comparata, & Sunio munito, vt naues, quæ commeatum ipsis subueherent, tuto circumuehérētur, & deserta munitione, quam in agro Laconico extruxerant, quū in Siciliam traiecerunt, cæteriq; sumptibus contractis, si quis in res inutiles fieri videbatur. Sed inprimis prospiciebant ne socii à se deficerent.* Cæsar lib. 7. de bell. Gallico: *Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiēdum afferebat, si reliquam partē hiemis vno in loco legiones contineret, ne stipendiariis Hæduorū expugnatis cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium videretur positum esse: sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret. Præstare visum est tamen, omnes difficultates perpeti, quàm tanta cōtumelia accepta, omnium suorum voluntates alienare. Itaq; cohortatus Hæduos de supportando commeatu, præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturq;, vt in fide maneant, atq; hostium impetū magno animo sustineant: duabus Agen-*

bus Agendici legionibus, atq; impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur. Altero die cùm ad oppidum Senonum Vellaunodunum venisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumẽtaria vteretur, oppugnare instituit. Proderit quoq; considerare illa eiusdẽ auctoris lib.22. Inclusus inde videri Annibal, & ad Casilinum obsessus: cum capua & Samnium, & tantum ab tergo diuitum sociorum Romanis cõmeatus subueheret: Pœnus contra intra Formiana saxa, ac Linterni arenas, stagnaq; per horrida situ hybernaturus esset. Ad quam historiam, digitum intendisse videatur ille apud Plautum Milite Glorioso, Sc. Nisi:

Intercludito inimicis commeatum: tibi muni viam,
Quá cibatus commeatusq; ad te & legiones tuas
Tuto possit peruenire.

§ 8. Haud alienum ab his quod ponit lib.3.c.8. Vegetius: Inter præcipua conuenit ducẽ prouidere siue in castris, siue in ciuitate consistat, vt animalium pascua, subuectio frumenti, ceterarumq; specierum, aquatio, lignatio, pabulatio secura ab hostiũ reddatur incursu. Quod aliter non potest euenire, nisi per loca idonea, qua nostrorũ ambulat commeatus, præsidia disponantur, siue illæ ciuitates sint, siue castella murata. Quod si nõ reperitur antiqua munitio, oportunis locis circumdata maiorib. fossis tumultuaria castella firmantur. Nã à castris diminuto vocabulo sunt nuncupata castella. Intra quæ in angariis aliquanti pedites, equitesq; degẽtes, tutum iter cõmeantibus præstant. Difficile enim hostis ad ea loca audet accedere, in quibus & à fronte & à tergo nouit aduersarios commorari. Probum igitur factum Martii apud Liuiũ lib. 44: Sed hiberna iam præparans, vias cõmeatibus subuehendis ex Thessalia muniri iubet, & eligi horreis opportuna loca, tectaque ædificari vbi diuersari portantes cõmeatus possent. Præclarumq; edictum Theodorici regis apud Cassiodorum lib.1. Var. Ep.17. Publicæ vtilitatis ratione commoniti (quæ nos cura semper libenter onerauit) Castrum iuxta vos positum, præcipimus cõmuniri. Quia res præliorum bene disponitur, quoties in pace tractatur. Munitio quippe tunc efficitur præualida, si diutina fuerit excogitatione roborata. Omnia subita probantur incauta: & male constructio loci tunc quæritur, quando iam pericula formidantur. Adde, quod animus ipsius non potest esse in audaciam pronus, qui diuersa fuerit cura solicitus. Hanc merito Expeditionem nominauere Maiores: quia mens deuota præliis, non debet aliis cogitationibus occupari. Quapropter amplectenda res est, quæ generalitatis consideratione præcipitur: nec moram fas est incurrere iussionem, quæ deuotos maxime noscitur adiuuare. Et ideo præsenti auctoritate decernimus, vt domos nobis in prædicto castello alacriter construatis, reddentes animo nostro vicissitudinẽ rerum: vt sicut nos vestris vtilitatibus profutura censemus, ita tempora nostra ornare vos pulcherrimis fabricis sentiamus. Tunc enim accidit, vt & sumptus competentes nostris iam penatibus congregare velitis, & habitatio vobis non sit ingrata, quam propria potest cõmendare constructio. Quale est rogo in laboribus propriis esse, cum durissimas mansiones hostis cogitur sustinere? Ille imbrib. pateat, vos tecta defendant. illum inedia consumat, vos copia prouisa reficiat. Sic vobis tutissime constitutis, hostis vester ante euentum certaminis fata patietur perditoris. Cõstat enim tempore necessitatis illum probari fortissimum virum, qui se per multa non distrahit. Nam quis eum prouidentiam habuisse putet, si tunc cœperit fabricis operam dare, aut penum condere, cum oporteat bella tractare.

§ 9. Prodesse etiã si insideantur Pontes, monemur infortunio Cæsaris, de quo sic ipse lib. de bello ciu: Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuntiisque tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuũ quatuor, his pontibus pabulatum mittebat, quod ea, quæ citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè atq; eadẽ de causa Pompeiani exercitus duces faciebant, crebroq; inter se equestribus prœliis contendebant. Huc cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen transissent, impedimentaq; & omnis equitatus sequeretur, subito iumentorum, & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Tutissimũ ergò habere castella aut oppida in proximo, quę sint pro horreis; res ipsa clamat. Polybius lib.1: Commeatum cæteraque exercitui necessaria socii omnes in Erbesum oppidum, summo studio congerebant. hæc postea ex eo oppido, haud enim procul aberat, milites Romani cõmodissimè ferebant in castra. Ipsi vero Romani ex eâ ciuitate quod vicina esset, fori vsum sumentes, quæ necessaria erant, abundè sibi comparabant. Liuius lib.26: Inde cum Annibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæq; propter eam viam sunt, Setiã, Soram, Lauiniũ præmisit, vt commeatus paratos & in vrbib. haberent, & ex agris deuiis in viam proferrent: præsidiaq; in vrbes contraherent, vt sua cuique Respub. in manu esset. Iterum lib. 41: Aduersus Illyriorum classem creati duumuiri nauales erant, qui tuendã viginti nauibus mari superiore Anconã velut cardinẽ haberent: inde L. Cornelius dextra littora vsq; ad Tarentũ, C. Furius læua vsque ad Aquileiam tueretur. Eæ naues ad proximum portum in Histriæ fines cum onerariis & magno commeatu missæ: secutusq; cum legionibus consul quinq; ferme millia à mari posuit castra. In portu emporium breui perfrequens factum, omniaq; hinc in castra supportabantur: & quo id tutius fieret, stationes ab omnibus castrorum partibus circumdatæ sunt: in Histriam que suum præsidium statiuũ, repentina cohors Placentina opposita inter mare & castra: & vt idem aquatoribus ad fluuium esset præsidium, M. Ebutius tribunus militum secundæ legionis duos manipulos militum adiicere iussus est. T. & C. Ælii tribuni militum legionem tertiam, quæ pabulatores & lignatores tueretur, via quæ Aquileiam fert, duxerant. Accedat istis Iosephus lib.14 Antiq.c.xx. Familiaribus etiam suis apud Samariam agentibus imperauit, vt frumentum, vinum, oleum, pecora. & reliqua necessaria Hierichuntẽ comportarent, & vt in posterum inde suggeri possent militibus. Laudabile factum Misithei, apud Capitolinum in vita Gordiani Iunioris: Cuius viri tanta in rep. dispositio fuit vt nulla esset vmquam ciuitas limitanea potior, quæ non posset exercitum populi Rom. ac principẽ ferre, quæ totius anni in aceto frumento, & larido, atq; hordeo & paleis condita non haberet: minores vero vrbes, aliæ XXX dierum, aliæ XL, nonnullæ duorum mensium: quæ minimum, XV dierum.

§ 10. Proximum ab his, expugnare ciuitatẽ in quo frumentum & alia ad vsum. Polybius: His duabus vrbib. euestigio potitus, animum ad res futuras mirum in modum auxit, quod ager illarum satis superque esset ad præbendum vniuerso exercitui commeatum, ac cætera bello necessaria suppeditanda. Quo faciunt illa Liuii lib. 44: Incerto inde quidnam agendum foret (adeo sine vlla ope hostis quæ aggrauaret, cum ipsa difficultate rerum pugnandum erat) peropportune literæ à Sp. Lucretio allatæ sunt: castella se, quæ super Tẽpe essent & circa Philan tenere omnia, frumentique in iis & aliarũ in vsum rerum copiam inuenisse. His magnopere lætus Consul ab Dio ad Philan ducit, simul vt præsidium eius firmaret, simul vt multi frumentum, cuius tarda subuectio erat, diuideret. Cæsar. lib. 3. de bell. ciu: Cohortatus milites docuit, quantum vsum haberet ad subleuandã omnium rerum inopiam potiri oppido pleno, atque opulento. Simul reliquis ciuitatib. vrbis huius exemplo inferre terrorẽ, & id fieri celeriter, prius quàm auxilia concurrerent. Luculẽta quoq; oratione Scipio ad milites de Carthagine noua Liuii lib. 26: Ad vrbem vnam oppugnandum, si quis vos adductos credit, is magis operis vestri, quàm emolumenti rationem exactam milites habet. oppugnabitis enim vere mœnia vnius vrbis, sed in vna vrbe vniuersam ceperitis Hispaniam. Hîc sunt obsides omnium nobilium regum populorumque: qui simul in potestate vestrâ erunt, extemplo omnia, quæ nũc sub Carthaginiensibus sunt, in ditionem tradent. hîc pecunia omnis hostium sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant; & quæ nobis maximo vsui ad conciliandos animos barbarorum erit. hîc tormenta, arma, armamenta, & omnis apparatus belli est; qui simul & vos instruet, & hostis nudabit. Potiemur prætereà cum pulcherrima opulentissimaque vrbe, tum opportunissima portu egregio: vnde terra marique, quæ belli vsus poscunt suppeditentur. quæ cũ magna ipsi habebimus, tum dẽpserimus hostib. multo maiora. hæc illis arx, hoc horreũ, ærariũ, armamentariũ, hoc omnium rerum receptaculũ est. huc rectus ex Africa cursus est. hæc vna inter Pyrenæũ & Gades statio, hinc omnis Hispaniæ imminet Africa. Hęcq; erant quę vltro in calamũ venirent. nam exactè hæc exequi, res fuisset voluminis & quidem magni.

§ 11. Ne tamen quibusdam hæc ipsa videantur superuacua, audiat de Cambyse, expeditionem parante in Æthiopas, Senecam lib. 3. de Ira cap. 20: In hos enim, quia non supinis manibus exceperant seruitutem, mis-

fisq; legatis libera responsa dederant, quæ contumeliosa reges vocant, Cambyses fremebat, & non prouisis commeatibus, non exploratis itineribus, per inuia, per arentia trahebat omnem bello vtilem turbam: cui intra primū iter deerant necessaria, nec quicquam subministrabat sterilis & inculta humanoq; ignota vestigio regio. Sustinebant famem primo tenerrima frondium, & cacumina arborum, tum coria igne mollita, & quicquid necessitas cibum fecerat. Postquam inter harenas radices quoq; & herbæ defecerant, apparuitq; inops etiam animalium solitudo, decimum quemq; sortiti, alimentum habuerunt fame sæuius. Agebat adhuc ira regem præcipitem, cum partem exercitus amisisset, partem cōedisset: donec timuit, ne & ipse vocaretur ad sortem. tum demum signum receptui dedit. Sed nec feliciter Dux ille cuius meminit Liuius lib. 44. *Interclusο per Tempe simul aditu commeatibus, simul reditu, ipsi montes, per quos descenderant, repetendi erant.* Considerate igitur Vocontii ac Turusati, apud Cæsarem lib. 3. de bello Gall. *Illi, etsi propter multitudinem, & veterem belli gloriam, paucitatemq; nostrorum se tuto dimicaturos existimabant: tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis viis, cōmeatu intercluso, sine vllo vulnere victoria potiri. Et si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine, & sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant.* Vera igitur oratio nescio cuius: Non frumentū vsquam exercitui; nec exercitū sine copiis retineri posse, lib. 2. Historiarum Tacitus. Huic autem malo occurretur modis supradictis. & tanto quidē efficacius, si non solummodo satisfaciamus voto Onosandri, sed insuper eosdem homines inuitauerimus præmiis: quo spectant illa Xenophontis lib. 6. Cyroped: *Quisquis è mercatoribus quàm maximè rerum venalium forum augere videbitur, is & à sociis, & à me muneribus & honore adficietur.* Sanè de Claudio Imp. refert Suetonius cap. 18. *Negotiatoribus certa lucra proposuit suscepto in se damno, si cui quid per tempestates accidisset: & naues mercaturæ caussa fabricantibus magna commoda constituit. Pro conditione cuiusq; ciuibus vacationem legis Papiæ Poppeæ: Latinis ius Quiritium: feminis ius quatuor liberorū: quæ constituta hodie seruantur.* Qui forte respexit ad hæc Liuii lib. 23: *Vbi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant hominum vndeuiginti. quorum duo postulata fuere: vnum, ne alii triennio eo publicani essent: alterum, vt quæ in naues imposuissent, ab hostium tempestatiq; vi publico periculo essent. Vtroque impetrato, conduxerunt. priuataq; pecunia Resp administrata est. hi mores, ea caritas patriæ per omnes ordines velut tenore vno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt; sic summa fide præbita; nec quicquam desideratum, ac si ex opulento ærario, vt quondam, alerentur.*

§ 12.

TACITVS lib. decimotertio Annalium cap. quinquagesimo sexto: *Deesse nobis terra in qua viuamus; in qua moriamur, non potest.*

VEL INERMIBVS CONGREDIENDVM CVM HOSTE PERFIDO AVT IMMANI; VTIQVE IN CAVSSA BONA.

Caput LIII.

SVMMVLA.

Si cui liberū, vel pace vti vel bello, insanus est nisi illam eligat. pr.
Verum vbi res est cum Latrone, si non pro salute, at pro vltione stringendus ensis: præstatq; vi in bona caussa cadere, quàm male cedere. ibidem.
Examinatur P. Syri versus, Est honesta turpitudo pro bona caussa mori. §. 1.
Nihil contra vim fieri potest sine vi. §. eodem.
Frustraque manibus compressis inuocemus cælum &c. §. 2.
Mouenda enim vnà quoq; manus, aduocato auxilio diuino, ne caussæ bonæ desse velit §. eodem.
Et eius quidem præsidio, nullum est robur, nulla multitudo quam non superemus: ibidem & §. 3.
Bona caussa quantum possit in bello. §. 3. & 4.
Iustum iis bellum est, quibus necessarium. §. 4.
Victoria non tam armis paratur, quàm pietate. §. 5.
Improbosq; demum occupat Pœna pede clauso. ibid.
Felicia sunt bella, quæ iusta. §. 6.
Victoria non est tam virtutis quàm integritatis. ibidem.
Euentus belli inde stat vnde ius. §. 7.
Exempla vbi mala caussa succubuit, omnibus tamen apparatibus superior. §. 8. & 9.

VIGILATE Pericles libro 2. Thucydidis: *Quibus, dum cæteris in rebus fortunâ secunda vtuntur, optio datur, pacem malint an bellum, magna est stultitia, si bellum gerant. Sed si necesse erat, aut cedentes, finitimis statim parere, aut periculum subeuntes hoste superato seruari, is qui periculum subterfugit, maiorem reprehensionem meretur, quàm ille, qui hoc fortiter sustinuit.* Cui sententiæ robur addit rex magnus Ponti Mithridates, apud Iustinum libro 38: *Optandum sibi fuisse ait, vt de eo liceret consulere, bellumne sit cum Romanis, an pax habenda; quin vero sit resistendum impugnantibus, nec eos quidem dubitare, qui spe victoriæ careant: Quippe aduersus latronem, si nequeant pro salute, pro vltione tamen sua, omnes ferrum stringere.* Quod & calculo suo approbat Cicero lib. 3. de legibus: *Vi opprimi in bona caussa, est melius quàm male cedere.* Nec secus P. Syri versus; *Occidi pulcrum, vbi cum ignominia seruias.* cuius elementa ante oculos habebat Priamus apud Virgilium lib. 2. Æn. v. 509: *Arma diu senior desueta tremētibus æuo Circumdat nequiquam humeris, & inutile ferrum Cingitur; ac densos fertur moriturus in hostes.* Id ipsum spirabat & AEneas eodē vate volente versu 668: dum exclamat: *Arma, viri, ferte arma: vocat lux vltima victos. Reddite me Danais: sinite instaurata reuisam Prælia: nunquā omnes hodie moriemur inulti.* Vox Alexandri apud Curtium lib. 3. *Et sicut dubium esset, an vinceret; ita illud vtiq; certū esse; honeste & cum magna laude moriturū.* Eodemq; spectat dictum Darii lib. eiusdem scriptoris 5: *Sed si iusta ac pia bella Dii aduersantur. fortib. tamen viris licebit honeste mori.* Quicus consonat Boiocalus Taciti lib. 13. Annal. cap. 56. *Deesse nobis terra in qua viuamus, in qua morimur, non potest.* Quæ commode vsurpet populus aliquis, cui hostis exsors æqui bonique. nam etsi habeamus apud Curtium lib. 9: *Armato congredi nudum, dementia non temeritas videbatur.* Inclametque P. Syrus mimus:

§ 1.

Et honesta turpitudo, pro bona caussa mori:

Suggerat præterea Velleius lib. posteriore: *Vir antiquus & grauis Pompeii partes laudaret magis; prudens sequeretur Cæsaris: & illa gloriosa, hæc terribiliora duceret.* Palamque dicat Tacitus lib. 4. Hist: *Valentini animum laudabant, consilium Auspicis sequebantur.* Nihil tamē obstat quo minus in alia omnia eant, quibus res cum hoste perfido, hoste atroci; qualis scilicet obtigerat decē Græcorum millibus, quibus dux Xenophon; ac de quo ita idem sentit lib. 3. Exped. Cyri: *Atqui si nos summittemus, & regi in potestatē trademus; quid tandem nobis euenturum existimamus? quum is tum germani, tum vterini fratris, eiusq; iam interfecti & caput abscissum, & manū palo suffixerit. Nobis verò, quibus nullus adest, de nobis sollicitus, qui aduersus ipsum arma cepimus, qui pro rege seruū facere voluimus, atq; etiam occidere. si licuisset; quid euenturum existimamus? An non quoduis contra nos consilium capiet, vt posteaquam nos indignissimis modis exceperit, vniuersis hominibus terrorem incutiat, ne aliquando aduersus ipsum arma capiant? Enimuerò ne in eius potestate simus, quiduis nobis faciendū erit.* Ita omnino, quamuis alioquin de eo dici posset quod Gallio de Xerxis milite; Suasoria Senecæ 5. *Diutius illi perire possunt, quàm nos vincere.* Quippe si omnia excutiamus, omnia dispiciamus. *Quid est quod contra vim sine vi fieri possit?* vt loquitur lib: 12. ad Famil. Epist. 3. Tullius. Nā quod eis impingamus Virgilianos versus lib. 1. Æneid.

§ 2.

Si genus humanum & mortalia temnitis arma;
At sperate Deos memores fandi atq; nefandi;

est quidem aliquid, sed tunc si & ipsi quoque admoueamus manum; iuxta eundem ipsum Xenophontem, vbi inquit lib. Ἀναβασ. 3: *Scitis enim, non multitudinem esse, non robur, quod victoriam in bellis parit: sed eos, qui Diis adiuuantibus, firmioribus animis hostes adoriuntur, plerumque illi non*

non substinent. Venit & hoc in mentem mihi, eos qui bellicis in rebus quoquo modo vitam quærant, ignaue turpiterque vt plurimum mori. Qui vero mortem communem hominibus vniuersis esse, ac necessariam statuunt, tantumque de eo solliciti sunt, vt præclare mortem obeant; eos equidem video magis ad senectam peruenire, ac quā diu viuunt, maiore felicitate frui. Sententiæ huius auctoritatē roborare est oraculo Mosis ad exploratores, citāte Philone in vita eius: *Arma autē nostra & machinæ atq; copiæ sita sunt in solā erga deū fiduciā. hoc apparatu freti nullis cedemus terroribus: hoc vincemus etiamsi fuerimus inferiores robore, habitudine, audaciā, peritiā, copiis:* Sed & pius ab eadem gente rex inculcat suis, Iosephi libro 8. Antiq. capite 5: *An forte multitudo, quā potiores estis, spem vobis facit victoriæ? At nihil pollet quantumlibet innumera vis exercitus, pro iniustitia contra ius arma ferentis. In sola enim pietate ac iustitiā spes victoriæ sita est quæ profecto penes nos est, qui constanter in seruandis legibus & veri numinis cultu perseueramus:* Inculcat item Creon apud Sophoclem Oedip. Colon. versu 921:

In causā iustā etiam paruus vincit magnum.

Idem affirmat rex Theseus in Supplicibus Euripides versu 596.

Virtus nihil prodest
Hominibus nisi Deum fauentem habeat

§ 3.

Nec alio fertur Zephyro C. Pontii oratio apud Liuium lib. 9: *Quid vltra tibi Romane, quid fœderi, quid Diis arbitris fœderis debeo? quem tibi tuarum irarum, quem meorum supplíciorum iudicem feram? neminem neque populum, neq; priuatum fugio. Quod si nihil cum potentiore iuris humani relinquitur inopi, at ego ad Deos vindices intolerandæ superbiæ confugiam: & precabor, vt iras suas vertant in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ satis sint: quorum sæuitiam non mors noxiorum, non deditio exanimatorum corporum, non bona sequentia domini deditionem exsatient: placari nequeant, nisi hauriendum sanguinem, laniandaque viscera nostra præbuerimus. Iustum est bellum Samnites, quibus necessarium: & pia arma, quibus nulla nisi in armis relinquitur spes. proinde cum rerum humanarum maximum momentum sit, quàm propitiis rem, quàm aduersis agant diis: pro certo habete, priora bella aduersus deos magis, quàm homines gessisse: hoc, quod instat, ducibus ipsis diis gesturos.* Eiusdem consecraneus opinionis Isocratis Archidamus: *Ego verò in nullis sociis plus esse præsidii & constantiæ puto, quàm in iustis actionibus. Consentaneum enim est, etiam Deorum immortalium beneuolentiam his non defuturam: siquidem è præteritis coniectura futurorum capienda est.* Cui certè haud quaquam aduersatur Herodes, Iosephi libro 15. Antiq. capite 8: *Dixerit fortè aliquis: Ius quidem & fas penes nos est, sed penes illos vires & maiores copiæ; verùm isthac oratio indigna est nostris hominibus. Cum quibus enim iustitia est, cum illis etiam Deus; vbi autem Deus est, ibi nec multitudo, nec fortitudo deesse potest.* Pugnat pro eadem sententiā Colchos suos alloquens Æetes libro 3. Agathiæ: *Victoria non tam armis quàm pietate stabilitur; neque vnquam Summæ illius Bonitatis auxilium sceleratos & piaculares homines consecuturos existimauerim.* Deque similibus Narses apud eundem Scholasticum libro adhuc priore: *Acerrimæ eos pœnæ manent, resq; ipsis in extremas atque irremediabiles calamitates desinunt, tametsi ad breue aliquod tempus prospere rem gerere videantur.* Alterque Dux apud Simocattam Historiæ Mauricianæ lib. 3. capite 13. *Iniustitia robur sæpe validum nanciscitur; sed ad extremum languescit atq; interit.* Quibus item accinit Diod. Siculus libro 13. *Numen profecto per se potens atque paratum. stat intentum in eos irā qui violato gentium iure, bellis iniustis diuina humanaque confundere omnia pergunt, quiue suasmet ipsi opes & fastigia rerum humane ferre nesciunt, eorum plerunque audaciam vecordiamque inopinis calamitatibus extremisque malis vel obruunt Dii vel coercent.* Nec minus lepido sono Imper. Manuel cap. 42. *Inane quiddam est, qui à potestate diuina sit destitutus, ferro munitum esse; superuacuum, excubias agere, curis tabescere. Ab hac si desideramur, vana vis satellitum, arcium, magnarum copiarum, callidarumque molitionum. Eius si particeps sis, carissime fili, etiam plena difficultatis adparebunt tibi facilia simul & plana. Hanc autem inuictam opem impetrabis, si cuncta iustis impulsus caussis occeperis, ac in humanitatem desieris; potiusque publicam ad vtilitatem, quàm priuatam, respexeris: hac ratione tum ipse Deum imitans, tum tuis hominibus teipsum imitandum exhibens.* Eam ob rem curiose admodum apud Dionysium Halicarn. libro 8. *Marcius verò aiebat prius iustam piamque belli caussam quærendam; docens omnibus negotiis adesse numina; bellicis vero rebus tanto magis, quanto & grauiores sint ceteris, & incertiores sortiri soleant exitus.* Nec alio fundamento, cum apud Euripidem in Phœnissis Antigone optaret vt Parthenopæum Diana suis telis sterneret, quod veniret oppugnatum Thebas, infert Pœdagogus versu 156:

§ 4.

§ 5.

Sunt hæc ô filia, iure tamen veniunt in hanc terram.
Idcirco etiam metuo, ne recte eos considerent dii.

Et hęc ratio est quod legamus de præfecto Persico & rege Spartano Xenophontis lib. 3. Histor. Græc: *Ceterum posteaquam elatus animo Tissaphernes ob missas sibi à rege copias bellum Agesilao denuntiasset, in Asia excederet: reliqui socii, & omnes, qui aderant Lacedæmonii, grauiter admodum id accidisse sibi præ se ferebant, quod impares adparatui regio copias esse ducerent, quas Agesilaus tunc secum habebat. Agesilaus autem vultu perquam hilari legatos renuntiare Tissapherni iubet, magnam se ipsi gratiam habere, quod peierando Deos sibi quidem infestos, Græcis vero socios & auxiliares reddidisset.* Considerate etiam Rhodiorum legati Liu. libro 45: *Certè quidem vos estis Romani, qui ideo felicia bella vestra esse, quia iusta sint, præ vobis fertis, nec tam exitu eorum, quod vindicatis, quàm principiis, quod non sine causa suscipiatis, gloriamini.* Nec insulse Ammianus lib. 31: *Romani his cognitis, ipsi quoque exsomnes verebantur hostes, & male sanos eorum ductores, vt rabidas feras, euētum, licet ancipitem, vt numero satis inferiores, prosperum tamen ob iustiorem sui causam mentibus exspectantes impauidis.* Æque etiam expresse Panegyricus Constantino dictus: *An illa te ratio ducebat? (sua enim cuique prudentia Deus est.) quod in tam dispari contentione non poterat melior causa non superare, & innumerabiles licet ille copias pro se obiiceret, pro te tamen iustitia pugnaret.* Vnde apertè Nazarius: *Tantum etiam inter arma bona conscientia sibi vindicat, vt iam cœperit non virtutis magis quàm integritatis esse victoria.* Neque obscurius Claudianus:

§ 6.

Exstruite immanes scopulos, attollite turres,
Cingite vos fluuiis, vastas opponite siluas,
Garganum Alpinis Apenninumq; niualem,
Permistis sociate iugis & rupibus Aemum
Addite Caucaseis: inuoluite Pelion Ossæ:
Non dabitis murum sceleri. qui vindicat, ibit.
Omnia subsident meliori peruia caussæ.

Ab his autem minimè segreganda quæ refert Hanno Punicus Liuii lib. 21: *Vicerunt ergo Dii hominesq;, & id de quo verbis ambigebatur, vter populus fœdus rupisset, euentus belli, velut æquus iudex, vnde ius stabat, ei victoriam dedit &c.* quæ Scipio libro 30. *Neque patres nostri priores de Sicilia, neque nos de Hispania fecimus bellum. & tunc Mamertinorum sociorum periculum, & nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta induerunt arma. Vos lacessisse, & tu ipse fateris, & Dii testes sunt, qui & illius belli exitum secundum ius fasque dederunt, Et huius dant & dabunt.* Imo adglutinanda adhuc quæ de Spartanis ponit Thucydides libro 7: *Et propterea se merito aduersa fortuna vsos existimabant; & cum illam cladem, quam ad Pylum acceperant, tum etiam, si qua alia ipsis contigerat, animo volutantes religioni vertebant. &c.* & hęc Liuiana libri 8. extremo: *Hoc demum prœlium, Samnitium res ita infregit; vt omnibus conciliis fremerent, minime id quidem mirum esse, si impio bello & contra fœdus suscepto, infestioribus merito Diis quàm hominibus, nihil prospere agerent: expiandum id bellum magna mercede luendumque esse. &c.* Et vero de pugnâ Marathonicâ aliisque sic loquitur Agathias libro 2: *Datis olim Darii satrapa vbi cum Persarum exercitu Marathonem venisset, Atticam se imò verò vniuersam Græciam euersurum sperabat. causa verò expeditionis neq; æqua neque iusta erat; sed quum Darium regem vti videtur Asiæ magnitudo non caperet, graue ipsi molestumque erat nisi etiam Europam subiugaret, idcirco etiam summa vi deuicti sunt*

§ 7.

§ 8.

... à *Militiade Medi. Tot enim ab ipso in illo prœlio cæsi fuerunt quot ferè ante pugnam Athenienses. ita enim fertur, quòd cùm comminati essent se totidem numero hircos Dianæ sacrificaturos quot hostes interfecissent, adeo propitiam habuisse venatricem deam, adeoque prosperè venatos, vt promissas gratias persoluere nequirent, sed sacrificatis etiam capellis numerum cæsorum exæquare non potuisse. Xerxes verò ille magnus & Xerxis miracula, quonam obsecro modo à Græcis victa sunt, quàm quòd ille quidem & arrogans & iniquus erat, & eos subiugaturus venerat à quibus nullam iniuriam acceperat, & sola multitudine armorumque apparatu fretus, recto consilio non admodum vtebatur: Græci vero æqua facientes pro sua libertate pugnabant, nihil quoad eius fieri poterat prætermittentes, sed quod in rem ipsorum esset & consultantes & exequentes. Gylippi verò Lacedæmonii trophæa, & Niciæ, Demosthenisque cladem, omniaque ad Syracusas mala, num aliunde quispiam fluxisse comperiet quàm ex amentia pariter & iniquitate? Quid enim sibi volebant Athenienses, quum hoste qui pro foribus erat neglecto, quàm longissimè à domo exercitum ducerent, Siciliamque infestarent.*

§ 9. Deque Sopyrionis interitu abbreuiator Trog. libro 12: *Otiosum se ratus si nihil & ipse gessisset, adunato 30. millium exercitu, Scythis bellum intulit; cæsusque cum omnibus copiis, pœnas temerè illati belli genti innoxiæ luit.* Idem adhuc limine lib. 19. *Sed Afrorum sicut caussa iustior, ita & fortuna superior fuit &c.* Sed & Achæorum Prætor Liuii libro 39: *Pro vobis igitur iustum piumq́ bellum suscepimus. quod cum alii laudent, reprehendere ne Lacedæmonii quidem possint; & Dii quoq́ ipsi comprobauerint, qui nobis victoriam dederunt: quonam modo ea quæ belli iure acta sunt, in disceptationem veniunt? &c.* Vt & Q. Marcius libro 43: *Scelere partum regnum, veneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenem, iniurias in populum Rom. direptiones sociarum vrbium, contra fœdus: ea omnia quàm Diis quoq́ inuisa essent, sensurum in exitu rerum suarum. fauere enim pietati fideique Deos, per quæ populus Rom. ad tantum fastigii venerit &c.* Præterea Mancinus apud Appianum de bell. Hispan: *Addebat etiam, haud mirum esse si hoc bellum infeliciter cessisset, quod præter omnem æquitatem decreuissent.* Plura adderem, nisi vererer ne fatigarem aures feriatas. abrumpam potius; vbi prius tamen miserorum horum Equitum vexillis inscripsero miniatis literis, dictum Theodosii Imper. monentis apud Suidam: *IMPERATORIAM ACIEM STARE NON ARMIS, SED IVSTIS CAVSSIS.* Signis verò peditum commendauero hæc D. Chrysostomi Homil. 33. ad Hebræos: *Humana irrideamus, donec Deum habemus propitium. Quomodo enim si ille sit inimicus, etiamsi omnes sint amici, nihil prodest; ita si ipse sit amicus, etiamsi omnes belligerentur, nihil lædit. non timebo quid faciat mihi homo.* Quid quod scutis cupiam illum siue P. Syri Iambum:

Nil aliud scit necessitas quàm vincere.

siue hexametrum Virgilii:

Vna salus victis nullam sperare salutem?

§ 10. Ceterum ad hæc tam abrupta tunc demum veniendum vt dixi, vbi res nobis cum hoste, cui nec fides nec pietas. alias, haud abhorrebimus à Certimitanis, de quibus Liuius libro 40: *Gracchus cum iam opera admoueret, veniunt legati ex oppido, quorum sermo antiquæ simplicitatis fuit, non dissimulantium bellaturos, si vires essent. petierunt enim vt sibi in castra Celtiberorum ire liceret ad auxilia accipienda: si non impetrassent, tum separatim eos ab illis se consulturos. Permittente Graccho ierunt; & post paucis diebus alios decem legatos secum adduxerunt. meridianum tempus erat. nihil prius petierunt à Prætore, quàm vt bibere sibi iuberet dari. epotis primis poculis, iterum poposcerunt, magno risu circumstantium in tam rudibus, & moris omnis ignaris ingeniis. tum maximus natu ex iis:* Missi sumus, inquit, à gente nostra qui sciscitaremur, quâ tandem re fretus arma nobis inferres? *Ad hanc percunctationem Gracchus, exercitu se egregio fidentem venisse respondit. quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos referant, potestatem se eis facturum esse. tribunisq́ militum imperat, vt ornari omnes copias peditum equitumque. & decurrere iubeant armatas. Ab hoc spectaculo legati missi deterruerunt suos ab auxilio circumsessæ vrbi ferendo &c.*

ORATIO DVCVM AD MILITES NIHIL NON PERFICIT.

Caput LIV.

SVMMVLA.

Vt lupum auribus, sic vulgum teneat Dux oratione. pr.
Præcipue militarem pugnaturus in hostem. §. 1.
Non enim simpliciter verum est dictum Thucydidis ac Sallustii, negantium sermone meliorem fieri exercitum prœlio paratum. §. eodem.
Addit enim virtutem non contemnendam, sed breuem timidis; fortibus vero eam duplicat. ibidem.
Certe excitat inflammatque languentes. §. 2.
Allocutionis virtus pluribus stabilita auctoritatibus exemplisque. §. 2. & 3.
Præcipue eorum qui obsidebant Troiam. §. 4.
Ibi enim plus poterat Nestor, plus Vlysses oris facundia, quàm omnis reliqua Ducum fortitudo. §. eodem.
Aliis rursus exemplis id ipsum firmatum. §. 5.
Plurimum etiam potest vox illa viua vt obsidio fortiter toleretur. §. 6.
Vt contendatur in hostem. §. 7.
Sed & nihil non perpetrat ipsa in pugna. §. 8.
Vsus quoq́ eius rebus fractis post prœlium infelix. §. 9. & 10.
Præsertim si animos ante præpares exhortatione præfectorum minorum. §. 11.
Interim oportet Oratio semper apta sit, & rei, & tempori, & loco. §. 12.
Ex quibus liquet, requiri in Duce doctrinam minimè proletariam. §. 13.
Planè veteres Imperatores, plus perfecere mucrone linguæ suæ, quàm telis militum. §. 13. & 14.
Romani profecto ad vnum omnes. §. 15. & 16.
Imò prisci æui reges omnes, vt potestate, ita & excelluere eloquentia. §. 17.
Degeneratum tamen sæculo Leonis Imp. qui hominem ei rei propriè delegat. §. 18.
Prorsus ineptè. quia cum duo idem dicunt, non tamen est idem; nedum apud milites. §. eod. & 19.

SCRIBIT Nazianzeni frater Cæsarius Dialogo II. *In Gymnicis certaminibus consuetudo est, vt athletæ fortes, atque robusti adolescentulorum & admodum iuuenum, quibus adhuc nullâ barbæ lanugine genæ conteguntur, acclamationibus exitentur & vrgeantur; quò vigore quodam aucti fortius in aduersarios tendant: non quod robur ab imbecillioribus suppeditetur fortibus, sed quod certâ lege & ordine consueuerint hæc præcedere.* quæ vt lego, video non sine causâ pronuntiasse Plutarchum in πολίτ. παραγγελμ: *Lupum quidem auribus teneri posse negant: populum autem ac ciuitatem vel maximè auribus ducere oportet.* Vt enim placet Gorgiæ Oratione in Helenam: *Magnus est, imperator, sermo, qui minimo & obscurissimo corpore diuinissimas res perficit. nam & metum finire, & dolorem auferre potest; nec non efficere gaudium, & augere misericordiam.* Sanè omni bello, præcipuè autem circa pugnas, vere regnare allocutionem, testantur monumenta veterum. Habemus quidem apud Thucididē lib. 5: *Lacedæmonii partim per se ipsos, partim ob militarem disciplinam se mutuo hortabantur, vt memores essent virtutum, quas in se viris fortibus esse nouerant; persuasum habētes diuturnum rerum studium ad salutem parandam plus valere, quàm breuem verborum præclarè factorum cohortationem;* orditurque apud Sallustium Catilina: *Compertum habeo, milites, verba virtutem non addere, neque ex ignauo strenuum, neque fortem ex timido exercitum Imperatoris oratione fieri. quanta cuiusque animi audacia naturâ aut moribus inest, tanta in bello patere solet. quem neque gloria, neque pericula excitant nequicquam hortêre. timor animi auribus officit.* § 1.

Sed

Sed quatenus id verum sit, discamus ex Simocatta lib. 2. Histor. Mauricianæ loquente de Philippico: *Potueruntq; verba eius & impigris ac strenuis impetum intendere; & ignauis ac torpentibus strenuitatem inserere.* Idem lib. 5. cap. 5: *Potest contemptum huius lucis ingenerare robusta oratio.* Vbi distinguendum cum Horatiano lib. 2. Epist. 2.

hortari cepit eundem
Verbis quæ timido quoque possent addere mentem.

item cum illo Statii lib. 4. Thebaid:

hortamina fortes
Præueniunt, timidisq; etiam breuis addita virtus.

Interim circa fortes tantumdem valet, atque id quod est apud Ouidium lib. 2. de Ponto Eleg. vlt.

Acer & ad palmæ per se cursurus honores,
Si tamen horteris, fortius ibit equus.

vtique, cum

Qui monet vt facias, quod iam facis, ille monendo
Laudat, & hortatu comprobat acta suo;

vt extremis versibus cecinit idem vates lib. 5. Tristium.

§ 2. Vnde concinne Ælianus lib. 6. de Annal. cap. 1: *Homines vt boni ac fortes viri sint, hortatione egent, & suasionis oratione plena; quæ & metum tollat, & addat animos. Athletæ quidem ad stadia hortandi sunt, milites ad arma.* Egregie autem Isocrates in Euagora: *Nihilominus tamen & facio, & faciam idem, quod in ludis gymnicis à spectatoribus fieri solet. nam illi acclamant cursoribus non ignauissimis, sed victoriæ proximis.* nec minus bene Arist des Panegyrica Cyzicena: *Nec est quod miremini, sed cum reprehendere vos nequeam, admonendos tamen censeo; aut iis duntaxat qui ad accusandum accedunt, admonitionem putetis conuenire; cum etiam iis qui laudare volunt congruat. id quod ex peruulgato de cursoribus sermone perspicuum fiet. nemo enim, vt ita dicam, postremos horum incitat; vt nec eos qui longissime à tergo relinquuntur, sed quos victoriæ propinquos videt. Quid quod nec Duces suas hortationes in eos milites insumunt, apud quos siue multum siue nihil dicatur, parum interest; sed quibus eæ maxime sunt vsui futuræ:* Ex eodem horto D. Chrysostomus Homil. 13. in Iohannem: *In seculi certaminibus non oscitantes & supinos, sed strenuos, & se vltro periculis obiicientes vniuersi hortantur & plaudunt spectatores. Illos enim, ac si de eorum victoria penitus desperent, neque possint vllis hortationibus ad virtutem accendi, taciti missos faciunt.*

§ 3. Hinc certe Tullius fine Philip. 4: *Faciam igitur vt Imperatores instructa acie solent, quamquam paratissimos milites ad prœliandum videant, vt eos tamen adhortentur:* Tacitusque lib. 14. cap. 36: *Ne Suetonius quidem in tanto discrimine silebat: qui quanquam confideret virtuti, tamen exhortationes & preces miscebat: vt spernerent &c.* & iterum libro 3. Annal. ca. 46: *Contra Silius, etsi præsumta spes hortandi caussas exemerat, clamitabat tamen pudendum ipsis &c.* Suggeritque Nicetas Manuel. Comn. lib. 5. de Contostephano: *Non ignarus, sæpe modicam cohortationem ad certamen pugili multum profuisse legiones ad hunc modum alloquitur.* Imo asseuerat Leo Imper. cap. 20. tmemate 108: *Qui ad dicendum instructus Imperator est, timidos multorum animos ad prœlium accendit, & calamitatibus acceptis facile suos consolatur, & strenuos viros magis roborat, & multorum bonorum vniuerso exercitui auctor est.*

§. 4. Rem autem sic se habere, positum nobis ante oculos eleganti pictura obsidionis Troianæ ab Homero apud Dionem Prusæum Orat. 2. de regno: *Cum iam Græci propter belli prolixitatem, expugnationis difficultatem, propterea etiam (opinor) propter grassantem morbum regumq; seditionem Agamemnonis & Achillis, despondissent animum ad expeditionem: insuper & inter eos quidam orator surrexisset, turbaretque concionem, multitudo ruit impetu ad naues, confestimque illis conscensis volebant fugere, & nemo eos retinere poterat: neque Agamemnon quidem habebat, quo pacto rebus consuleret præsentibus. Hic igitur solus ipse potuit eos reuocare & immutare Vlysses: & tandem, quum concionaretur, adiuncto Nestore, persuasit vt manerent.* Nec dispari colore de iisdem duobus Aristides Orat. Platonica 2. pro Rhetorica: *Si Græcos, qui tum ad abitum spectabant, & nauium fulcra iam subruebant, ac mare magna voce clamabant, oratores isti duo non cohibuissent; quidnam percepissent ex aciebus, clypeis, hastis, nauibus, turba, opibus ac suppellectile tota commodi? Quinimo vt ad milites habent se lixæ, ita tum reuera apparatus omnis ad eam, quæ his omnibus præficitur, Rhetoricam habere se visus est.*

§ 5. Etiam cum Macedones domum adspirantes non viderentur vlterius secuturi Alexandrum; orante eo statim alii fiunt, aitque Curtius lib. 6: *Summa militum alacritate subclamantium, quocunque vellet, duceret, oratio excepta est &c.* Nec secus accidit Romanis quos Ariouistus terruerat, iuxta Epitomen Liuii 104: *Trepidationem militum propter metum nouorum hostium ortam allocutione exercitus exhibuit.* Addit amplius ipsemet exorator Cæsar, lib. 1. bell. Gal. *Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes, summaque alacritas & cupiditas belli gerundi innata est.* Paribus ambulant passibus ista hæc de Valentiniano, Ammiani lib. 26: *Finita oratione, quam auctoritas crexerat inopina, flexit Imperator in suam sententiam vniuersos, consiliiq; eius viam secuti qui paulo ante flagrantissimis vocibus aliud postulabant &c.* Ex quibus liquet minime mentiri D. Basilium Serm. 2. περὶ νηστείας: *Maximum quidem momentum ad studiosorum alacritatem intendendam, pigros vero & ignauos excitandos habet orationis vis atque natura. ex quo duces in aciem exercitum deducturi verbis virtutem excitantibus vti solent, tantamque huiusmodi monitio vim continet, vt mors sæpenumero contemnatur. & qui in gymnasiis atque ludis exercentur ob coronam consequendam, multum ab ipsorum magistris ad laborum tolerantiam excitantur. ex quo plures ob gloriæ præmium persuasi, corporis pericula contemnunt.*

§ 6. Spectant ad album idem Diodori Siculi verba lib. 16. Biblioth: *Eodem modo, arx ferme alienata ex insperato confirmata est; cum præcipue Nypsius milites qui arcem tuebantur, in concionem euocatos, oratione tempori accommodata, plurimum ad futura omnia toleranda animasset.* Nec alio tendunt Liuiana libro 35: *Nec mouisset se quisquam, si extemplo positis armis, vocata in concionem multitudo fuisset, & oratio habita tempori conueniens.* Talia quoque quæ de Iuliano Marcellinus initio lib. 17: *Et petiturus ipse Maguntiacum, vt ponte compacto transgressus, in suis requireret Barbaros, cum nullum reliquisset in nostris, refragante vetabantur exercitu. verum facundia iucunditateque sermonis allectum, in voluntatem traduxerat suam.* Extat item apud Tacitum lib. 3. Histor. *Vni Antonio apertæ militum aures. nam & facundia aderat, mulcendique vulgum artes & auctoritas.*

§ 7. Sed nec minus efficax oratio cum educendus exercitus ad pugnam. Thucidides lib. 4: *Cum autem Demosthenes his tantum adhortatus fuisset, illi maiorem fiduciam animo conceperunt, & cum ad ipsum mare descendissent, ibi se ad hostem propulsandum acie instructa pararunt.* Dionysius Halic. de Postumo lib. 6. Antiq. *Adhuc extrema ad fortitudinem inhortantis verba erant in auribus, cum diuina quædam confidentia inuasit exercitum, & quasi vno ore conclamarunt, bono animo esset & in hostem duceret.* Iosephus libro 3. bel. Iud. cap λδ. *Postquam Titus hæc prosecutus est, diuina quædam alacritas militibus incidit, &c.* Zonaras Tomo 2. de Constante: *Conuocato statim exercitu, oratione habita, qua militum animis alacritatem ad rem strenue gerendam attulit, ac fiduciam quandam quasi inspirauit, statim duxit contra hostem, atque illustri victoria potitus est, circiter 60. millibus Alemannorum cæsis.*

§ 8. Etiam in pugna, Homerus Iliad. Λ. vers. 291:

Sic loquutus, con.itauit robur & animum cuiusque:
Veluti quando alicubi aliquis venator canes albidentes
Instigat in syluestrem suem aprum, vel leonem:
Sic in Achiuos instigauit Troianos magnanimos
Hector Priamides, pernicioso similis Marti.

Tacitus lib. 1. Annal. de Germanico hortante cohortes turbatas: *Exarsere animis; vnoque impetu perruptum hostem redigunt in aperta, &c.*

§ 9. Imo & vsus eius rebus aduersis, post cladem exceptam. Agathias de Narsete: *His ece igitur de caussis lugebat quidem ille & lamentabatur, non tamen, vt multi, animo cadebat, aut formidabat: sed cum circumstantes ipsum copias inopinata clade consternatas videret, adhortationem sibi in publico habendam censuit, qua eos ad animi præsentiam reuocaret, metumque eximeret.* Diodorus lib. 16: *Ex incommodis itaque prius in bello acceptis, & maioribus quæ videbantur impendere, anxii & ancipites plurimum erant Macedonũ animi.*

Sed Philippus in tanto rerum omnium timore, in periculis, quæ euidentissimè apparebant, neutiquam perterritus, habita concione, ad firmitudinem animi suos hortatus, audentiores aliquantulum reddidit. Nicetas lib.5. de Manuele Comneno: *At illi & dum hæc dicebantur, attentione silentioq; alacritatem suam ostendebant: & finita oratione, magis etiam affectũ suum & incitatos animos declarabant, vt verborum lenociniis deliniti, si quid molestiæ ex superioribus pugnis in memoria residebat, id totum abolitum videretur. Nam & Imperatorem lætis acclamationibus celebrabant, & se vltra vires etiam dimicaturos pollicebantur: petebantque vt à Duce sine mora contra hostem ducerentur.*

§10. De Græcis lib.2.cap.15.Hist.Mauricianæ Simocatta: *Cùm in concione senex ista dissereret, ardorem in pectoribus militum, veluti ignem sopitum suscitauit, & ad pugnam capessendam eos exacuit; & fortissimo cuique concurrendi cupiditatem, omnis fræni impatientem ingenerauit; ignauiorum verò effeminatam mollitiem, ceu flagello quodam cruentauit, & in virilitatem conuertit.* Æquè efficacia reperies adhuc apud eundem Theophylactum libro 3.cap.14.vt & lib.3.cap.5. nec non lib.6.cap.8. vbi concludit: *Possunt linguæ vires etiam naturæ imperare, necessitati leges imponere, animi motiones alio deriuare, alternare fortunas, & ad obsequium suum transformare; fingere, fabricare omnia.* Ex quibus apparet minimè fabulosa quæ de Tyrtæo passim narrantur; nominatimque ab Iustino lib.3. cap.9: *Tribus prœliis fusus, eò vsque desperationis Spartanos adduxit, vt ad supplementum exercitus, seruos suos manumitterent, hisque interfectorum matrimonia pollicerentur; vt non numero tantum amissorum ciuium, sed & dignitati succederent. Sed reges Lacedæmoniorum, ne contra fortunam pugnando maiora detrimenta ciuitati infunderent reducere exercitum voluerunt, ni interuenisset Tyrtæus, qui composita carmina exercitui pro concione recitauit; in quibus hortamenta virtutis, damnorum solatia; belli consilia conscripserat. Itaque tantum ardorem militibus iniecit, vt non de salute, sed de sepultura soliciti, tesseras insculptis suis & patrum nominibus, dextro brachio deligarent: vt si omnes aduersum prœlium consumpsisset & temporis spatio cõfusa corporum lineamenta essent, ex indicio titulorum tradi sepulturæ possent.*

§11. Ceterum si aliquando miles heic auribus surdis, aperiendæ medicina quam prodidit nobis Iosephus lib.15. Antiq. Iud.cap.8: *Quos ita affectos Rex excitabat, duces eorum appellando, & quantum in se erat conando animum illis addere. cumque generosiores quosdam in meliorem spem restituisset; tum demum ausus est etiam exercitum alloqui, quem prius viderat in recentibus cladibus nullam orationem admittere. eos igitur his verbis consolatus simul & cohortatus est.* Quinam vero isti ἀμείνονες, docemur ex Curtii lib.6. de præfectis copiar. Alexandri: *Tum vero pro se quisq; operam suam offerre, difficillima quaq; poscere, polliceri militum quoque obsequium, si animos eorum leni & apta oratione permulcere voluisset. Numquam infractos & abiectos recessisse, quoties ipsius alacritatem, & tanti animi spiritus haurire potuissent. Ita se facturum esse respondit, illi modo vulgi aures præparent sibi.* Callide quoque illi apud Liuium lib.3: *Patres circumire plebem, inferentesque se in circulos, sermones tempori aptos serere, admonere &c.* Ex quibus omnibus liquet haud fallaci Veritatis anchora niti Onosandrum, vbi inquit cap.1.thematе 10: *Imperatoris vehementi concione erecti excitatique in procinctu milites, ardua quaq; & formidolosa despiciunt, & propositam in laudem victoriamque acriter decertando conspirant. Nec ita auribus percepti tubarum clangores animos ad pugnam acuunt, aut irritant, vt hortatrix ad virtutem & gloriam oratio, intrepidas expeditæ aciei mentes ad opposita pericula erigit stabilitque: immo & metu conterritos, peneq; iacentes, sæpe constanti roborat allocutione. Vnde efficax Imperatoris elocutio, exercitus strages generose solari ac leniri docta, vtilior multo est longo vulnerariorum medicorum agmine. hinc enim solis remediis medicina vulneribus paratur: illinc defessi milites; viribus nouis reparantur; fortes, addita etiam virtute magis animantur.*

§12. Et isthæc quidem assequentur, cui in promptu oratio apta rei, tempori, loco. Cuiusmodi fuit Alexandro Magno apud Iustinum lib.11: *Circumuectus suos, singulas gentes diuersa oratione alloquitur. Illyrios &c.* Annibali apud Liuium lib.30: *Varia adhortatio erat in exercitu, inter tot homines, quibus non lingua, non mores, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non caussa militandi eadem esset. auxiliaribus præsens, &c.* Fuit & Germanico apud Tacitum lib.2. Annal. *Auctus nomine, addicentibus auspiciis, vocat concionem, & quæ sapientia præuisa, aptaq; imminenti pugnæ disserit.* Inde monitum suum concepit Vegetius lib.3. cap.12. *Monitis & oratione Ducis exercitui virtus crescit, & animus; præcipue si futuri certaminis talem acceperint rationem, quasi sint facile ad victoriam peruenturi. tum inimicorum ignauia vel error, &c.*

§13. Verum enimuero cum, ô Dux, ars

Hæc tibi non veniet tenues delapsa per auras,

etiam me silente sentis, opus esse eruditione; neque ea proletaria; siquidem credis Philippo regi, qui Antipatro teste apud Lucianum, *in quadam felicitatis suæ parte numerabat, quod Demostheni non esset commissa summa imperii apud exercitum; cum omnia sua consilia perturbarentur illius orationibus, quæ ex Athenis velut arietes vel catapultæ mittebantur.* Et vero, si excutiantur monumenta antiquorum, inueniemus Impp. plerosque plura peregisse lingua quam manu; adeoque victoriosissimum quemque, etiam fuisse eloquentissimum. Moses sane nominatur Iosepho lib. Antiq. cap.vlt. *eloquentia & in tractando populo gratia & dexteritate incomparabilis*; Iosua quoque eidem lib.5. cap.2: *Vir incomparabili tum prudentia tum eloquentia.* nec aliis coloribus describitur aut Pericles Thucydidi lib.1. aut Alcibiades Plutarcho in vita eius. talisque producitur, Iustino lib.6. Iphicrates; Diodorus lib.15. Timotheus.

§14. De Epaminonda vero affirmat Æmil. Probus: *Sed maxime eius eloquentia eluxit Spartæ; quo cum omnium sociorum conuenissent legati, coram frequentissimo legionum conuentu, sic Lacedæmoniorum tyrannidem coarguit, vt non minus illa oratione opes eorum concusserit, quam Leuctrica pugna.* Quid dicam de patre Alexandri magni? vt eum quidem delineat lib.9. abbreuiator Trogi, iure eum Demosthenes τῶν ὑπὸ τὸν ἥλιον ἀνθρώπων asserebat esse eloquentissimum, quemadmodum tradit περὶ τῆς παραπρεσβ. Æschines. quid de Asdrubale? ea scilicet quæ Polybius lib.2: *non modo bellicis artibus, verum & eloquentia ad mouendos hominum animos adeo pollens potensque, vt magnam imperio Carthaginensi accessionem fecerit.* Nec deteriore eloquio ornatur ab eodem Scipio Africanus lib.10: *Erat appositus & industrius, si quisquam alius, ad hoc vt animos militum confidentes, & quos hortabatur affectibus percitos redderet.* Iam Mithridatem, qui per 40.annos bello restitit Romanis, minime eguisse eloquentia, fatetur ipse et hostis Sulla. quippe apud Plutarchum eidem clare in os; *iam dudum, ait, se de aliis accepisse, nunc vero coram intelligere disertissimum esse Mithridatem &c.* Quod si porro expendamus

Romanos rerum dominos gentemq; togatam;

§15. inueniemus ad superiorum exempla fuisse duces ipsis pæne omnes. Atque en, dicis caussa hos ab Ammiano lib.30: *Nec minus apud Romanos, Rutilii & Galbæ & Scauri, vita, moribus, frugalitateque spectati, & postea per varias æui sequentis ætates censorii & consulares multi & triumphales, Crassi & Antonii & cum Philippis Scæuolæ aliiq; numerosi, post exercitus prosperrime ductos, post victorias & trophæa, ciuilibus stipendiorum officiis floruerunt: laureasque, fori speciosis certaminibus occupantes, summus gloriæ honoribus fruebantur.* Item & istos, ab auctore dialogi de Oratoribus: *Ex his intelligi potest Cn. Pompeium & M. Crassum, non viribus modo & armis, sed ingenio quoque & oratione valuisse: Lentulos & Metellos & Lucullos, & Curiones, & ceteram procerum manuum, multum in his studiis operæ curæq; posuisse: nec quemquam illis temporibus magnam potentiam sine eloquentia consecutum.* Et Cæsari quidem Iulio hoc tribuit Suetonius cap.55: *Eloquentia militariq; re, aut æquauit præstantissimorum gloriam, aut excessit:* de Augusto vero recitat Aur. Victor. *Liberalibus studiis, præsertim eloquentiæ, in tantum incubuit, vt nullus, ne in procinctu quidem, laberetur dies quin legeret, scriberet, declamaret.* Quod examussim verum est. nam testatur Tranquillus in vita eius cap.84: *Mutinensi bello, in tanta mole rerum, & legisse, & scripsisse, & declamasse quotidie traditur.* Nepósque

innita Attici: *Augustus non solum cum ab vrbe abesset, nunquam ad suorum quemquam literas misit, quin Attico mitteret, quid ageret, in primis, quid legeret, quibusq; in locis, & quamdiu esset moraturus: sed etiam cum esset in vrbe, & propter suas infinitas occupationes, minus sæpe, quam vellet, Attico frueretur, nullus dies tamen temere intercesserit, quo non ad eum scriberet, quo non aliquid de antiquitate ab eo requireret: modo aliquam ei quæstionem poeticam proponeret, interdum iocans eius verbosiores eliceret Epistolas.* Deque eo ipso Philo Iudæus libro de legatione ad Caium: *non summis labris Philosophiam gustauerat, sed plerumq; in conuiuiis quæ fere quotidiana erant, memoriæ retractabat quæ à Philosophis didicerat, aut ex doctorum virorum, quos domi alebat consuetudine: nam Cenæ tempus vt plurimum tribuebatur eruditis fabulis; vt non solum corpus, verum & anima suis reficeretur deliciis.* Sed quid progrediar vlterius? asseuerat Aur. Victor in Vitellio: *Hi omnes, præcipueq; Cæsarem gens, adeo literis culti atq; eloquentia fuere, vt ni cunctis vitiis, absq; Augusto, nimii forent; tantæ artes profecto texissent modica flagitia, &c.* Et is ipse quidem recenset de Constantio Imp. facundiæ vi deiectum imperio in priuatum otium remouisse Vetranionem. *Nam, inquit, cum magna parte vtrinq; exercitus conuenissent; habita ad speciem iudicii concione; quod vere vix, aut multo sanguine obtinendum erat, eloquentia patrauit &c.* De Iuliano vero successore huius, tradidit Zonaras Tom. 3: *In differendo acutum extitisse, ac nescio quam veluti magicam orationis illius vim aures hominum demulsisse, &c.* Protecto prisci æui reges, vti potestate, ita & eloquentia excelluisse supra reliquos sæculi sui homines, facile cuiuis persuadeant suauissima hæc Plutarchi, in præceptis Polic. *At vero magni illi reges, & à Ioue, vt Homerus ait, prognati, purpuris, sceptris, stipatoribus, deorumq; oraculis seipsos extollentes, vbi maiestate sua tanquam præstantioris ipsi naturæ, vulgus sibi subiecerunt; voluerunt tamen oratores esse, neq; dicendi elegantiam neglexerunt, sed cura fuit eis*

§ 16.

Concio, qua decus eximium facundia gignit:

neque solum Iouem consiliarium, Martemue homicidam, & militarem Mineruam coluerunt, sed & Calliopen inuocauerunt,

Quæ comes vsq; solet venerandis regibus esse,

facundia sua demulcens & ad verecundiam redigens contumaciam violentiamq; populi. Quod cum ita sit, quonam pacto priuatus aliquis à toga & habitu plebeio ad regendam vrbem se conferens multitudinem in sua potestate habere queat, nisi oratione instructus in persuadendo & alliciendo administra? Qui naues gubernant, ii quidem munus remigum regendorum aliis mandant. at rempubl. qui gerit, non gubernatrice modo mente præditus esse, sed in seipso habere debet facultatem orationis, qua imperia tradat, ne aliena opus habeat voce, neue id ei vsu veniat quod Iphicrati; qui cum Aristophon eum oratione premeret; aduersarium histrionem meliorem, suam autem caussam potiorem esse dixit. neue sæpius vti cogatur Euripideis istis:

§ 17.

Vtinam esset expers vobis humanum genus:

&

Cur non, malum, data vox rebus mortalium est,

Nullo diserti vt essent in pretio viri.

§ 18.

Quæ cum ita se habeant, nemo non videt admodum degeneratum tempore Imp. Leonis, cum inquiat, Tacticorum cap. 12. tmemate 121: *Cantator idoneus atq; eloquens vnus aliquis eligendus est, qui ipso in prœlio exacuit atque incitet militum animos & suasoria oratione ad alacritatem & cupiditatem bellandi inflammet.* Quin imo hæc fieri debebant à te, mi Dux, oggeratque tibi merito luccidaneus ille Plautinum hoc:

Grauius erit tuum vnum verbum ad eam rem, quam centum mea.

Prutenter namque Hecuba apud Euripidem versu 294. Ennio interprete:

Namq; cum opulenti loquuntur pariter atq; ignobiles;

Eadem dicta, eademq; oratio æqua, non æque valet.

ratio reddita est ab vno ὁμοτίμων apud Xenophontem lib. 2. Cyropæd. *Equidem fortasse mira quædam proferre videbor, qui Cyro consilium dare velim, vt pro nobis verba tum faciat, quum armasunt accepturi, qui nobiscum in hostem pugnaturi sunt. Verum animaduertere videor, eorum orationes, quibus & ad beneficium præstandum & ad lædendum facultas est maxima, plurimũ in animos audientium penetrare. Iidem si munera largiantur, licet viliora sint iis, quæ paris hominis conditionis offerunt; tamen ab accipientibus illa pluris æstimantur. Itidem si modo Persas Cyrus cohortatus fuerit, multo gratius eis hoc futurũ est, quam si à nobis præstetur. Et æqualiũ in ordinem illi cooptati, beneficiũ hoc ducturi sunt longe solidius, si & à filio regis, & ab imperatore, proficiscatur; quã si eodem opera nostra perueniant.* Signate igitur Mandanes de loquentibus per Interpretẽ: *perinde res habet, ac si quis postularet limpidam aquam per cœnum delabi,* vt refert Strabo lib. 15. Geograph. Ex quibus colligamus, non sine caussa id vitio versum Antonio apud Appianum lib. de bell. Parth. *Et quamuis esset in concionibus tum ciuilibus tum militaribus facundissimus, tunc tamen præ pudore mœstitiaque in concionem non prodiit; submisso vice sua Domitio Ænobarbo, qui milites hortaretur bono esse animo. quod quidam indigne tulerunt, contemni se putantes:* Sed iam tempus est vt & ego cessem aliorum ore loqui. quod faciam, vbi prius caput obsignauero istis Luciani, vbi de Hercule sic censent Galli: *Quin de eodem hanc in summa habemus opinionem; vt quicquid egit, id oratione facundiaque confecisse putemus, vtpote virum sapientem; ac persuadendo pleraq; sibi subegisse. Iam tela illius nimirum, rationes sunt acutæ, missiles, citæ, atq; animam saucientes: vnde pennigera dicta vos quoq; nominatis, &c.* Verum consulendus ipsemet Samosatensis eo loci.

§ 19.

PRINCIPVM MINIMA PECCATA CVR VVLGO VIDEANTVR MAXIMA.

Caput LV.

SVMMVLA.

Non est quidem in nostra potestate, vt bene audiamus: sed tamen viro Principi etiam vitanda criminis suspicio. pr.

Vt enim verruca magis apparet in facie maculaq; in veste candida; sic in imperante quodlibet delictum. §. 1.

Tanto quidem amplius, quod noceat præterea insigniter exemplo. §. 2.

Fama liberrima Principum Iudex: ideo ad eam potissima dirigenda. §. 3.

Inquirit enim in cœnas eorum, in cubilia &c. in iocos æque ac seria. §. 3. & 4.

Sed præcipue in iis quæ reprehensionem merentur: cæca alioqui ad bona ac præclara. §. eod.

Vulturis more, ac muscæ, quarum hæc aduolat ad vlcera, ista ad cadauera. §. 5.

Hæc autem tibi non nocebit, si minus attenderis ad rumorem quam ad conscientiam. §. 6.

Bona enim conscientia turbam aduocat: mala ne in solitudine quidem secura est. §. 7.

Conscientiæ bonæ encomium. ibidem.

NOn absurde quidem Callicles, cui male vulgo dictitabatur in sermonibus, pronuntiat Plauti Trinummo:

Est atq; non est mihi in manu Megaronides.

Quin dicant, nõ est: merito vt ne dicant, id est:

Quippe insimulari quiuis innocens potest; reuinci, nisi nocens non potest, inquit Apuleius Apolog. 1. Verum tale quid haud etiam decore vsurpet vir princeps; conueniatque ei potius dictum Carthaginensium, Liuio memoratum lib. 34. *Rempublicam non extra noxam modo, sed etiam extra famam noxæ conseruandam esse.* Cui respondet opinatio Iulii Cæsaris, relata Suetonii cap. 74. *Meos tam suspicione quam crimine iudico carere oportere:* Ad quod exemplum formatam Liuiam, innuit Areus Philosophus, sic eam alloquens: *Vsque in hunc diem, Liuia, dedisti operam, ne quid esset, quod in te quisquam reprehenderet. nec in maioribus modo obseruasti, sed in minimis, ne quid faceres, cui famam liberrimam Principum iudicem, velles ignoscere:* Seneca cap. 4. ad Marciam

ciam. Et hoc est quod eadem illa instillabat Augusti auribus apud Dionem Nicænum lib. 55: *Tuum est autem, non modo nihil iniuste agere, sed ne videri quidem agere. Nam priuato sufficit non peccare: Principem enim conuenit, vt à culpa etiam hominum opinione absit.* Ratio rei huius prodita Democrito apud Stobæum titulo περὶ ἀρχῆς: *Homines meminerunt magis male quam benefactorum. Sic enim fieri decet: quemadmodum illum qui reddidit depositum, laudari non oportet. qui vero non reddidit, is vituperari & puniri debet. Similiter de principe res habet. non enim ideo creatus est vt læderet, sed vt iuuaret:*

§ 1. Huic rei attendens Plutarchus verissime posuit in Præceptis Politic. *Sicut enim faciei lens & verruca molestiores sunt, quam reliquæ corporis maculæ, mutilationes, & cicatrices: sic exigua peccata vbi in principis cernuntur vita, pro magnis habentur, propter opinionem eam, quam vulgo de principatu & republica gerunt, rem eam esse magnam, & quæ vacare debeat omni errore atque vitio. Idcirco non iniuria celebri est laude Liuius Drusus tribunus plebis, qui cum domus ipsius multæ partes vicinis essent perspicuæ, ac faber quidam polliceretur se eas impendio quinque modo talentorum auersurum & mutaturum: immo, ait, decem abs me aufer talenta lege hac, vt totam domum meam reddas omnium inspectui patentem, quo vniuersi ciues cernere possint qua vtar vitæ degendæ ratione.* Huc tendit & distichon D. Nazianzeni ex Elegia aduersus mulieres ambitiosius sese colentes: *Non tam notabilem in sordidis quam in puris vniusq; & eiusdem coloris vestibus labes aliqua fœditatem habet.* Nec aliud sibi vult consilium Pelusiotæ lib. 2. Epist. 39. ad Arabianum: *Non modo illud existima, te culpa & reprehensione carere; verum etiam laudibus plenum esse oportere. Illud enim quorumlibet etiam est: hoc autem summa virtute præditorum.*

§ 2. Tanto autem magis istud curandum Principi viro, quia in vtramque partem, seu bona seu mala sint omnes — *de magnis maiora loquuntur.*

Nec hoc solum; sed & nocent prosuntue exemplis suis. Egregie Aur. Victor in vita Constantini Magni: *In summo ingenio, atq; optimis Reipubl. moribus, quamuis parua vitia elucent magis; eoque notantur facile. quin etiam acrius sæpe officiunt, cum ob auctoris decus in virtutes potissimum accipiuntur, atque ad imitandum inuitamento sunt.* Circumspecte Themistius Oratione περὶ τῶν ἠτυχηκότων Οὐάλεντ.: *Sicut enim non in re aliqua valde contaminata & spurca, sed in iis quæ sunt tersa probeq; perpurgata late conspicitur macula vel leuissima: eumdem in modum si præclari aliquid gestum actumque sit, ab iis qui alioquin acerbitate & asperitate ingenii ac morum omnes superant, id memoriæ mandari solet; si qui vero ab iis qui clementiæ palmam reportarunt ab omnibus, vel nimium sit neglectum, indelebile permanet. Quidquid enim præter exspectationem fit, in maiore admiratione habetur. quam ob caussam Neronis erga Musonium æquitas decantabitur in æuum. Alexandro autem, quod Callisthenem mori iusserit, adhuc indignamur. Horum enim alter iram executioni mandauit: alter vero, quod non confestim iracundiæ cesserit, se ipso fortior firmiorque habitus est.*

§ 3. Apposite igitur allocutione sua ad magnates Seneca libro 1. Clement. cap. 8: *Alia conditio est eorum qui in turba, quam non excedunt latent, quorum & virtutes vt appareant diu luctantur; & vitia tenebras habent. Vestra facta dictaq; rumor excipit. & ideo nullis magis cauendum est, qualem famam habeant, quam qui qualemcunq; meruerunt, magnā habituri sunt.* Recteque idem paulo post: *Nostri motus pauci sentiunt. prodire nobis ac recedere & mutare habitum sine sensu publico licet. tibi non magis quam soli latere contingit: multra contra te lux est omnium in istam conuersi oculi sunt. Prodire te putas? oreris. Loqui non potes, nisi vt vocem tuam quæ vbique sunt gentes excipiant.* Imo & interpretentur. Vnde Senecæ cap. 4. ad Marciam, placuit appellare: *Famam liberrimam principum iudicem.* Eaq; de caussa queritur Agamemnon apud Euripidem Iphigen. in Aulide vers. 450:

Ignobilitas quantum habet vtilitatis?
Etenim licet illis facile lacrymari,
Et dicere tristia: nobilibus vero genere
Omnia ista negata sunt. gubernatorem enim vitæ
Habemus populum, & seruimus plebi.
Equidem vereor emittere lacrymas,
Rursus vero pudet me miserum non lacrymari,
In maximas calamitates delapsum.

Tiberius Seiano, teste Tacito lib. 4. Annal. *Ceteris mortalibus in eo stare consilia, quid sibi conducere putent. Principum diuersam esse sortem, quibus præcipua rerum ad famam dirigenda.* Et eam quidem, per quam populi omnes

Quod quisq; in animo habet, aut habiturus est, sciunt.
Id quod in aurem Rex Reginæ dixerit
Sciunt: quod Iuno fabulata est cum Ioue
Quæ neq; futura neq; facta sunt, tamen ii sciunt.

Adeo vt, velut è censorum tabulis, pronuntiarit Plutarchus in πολιτ. παραγγέλμ.: *Non enim qui rempublicam gerunt, iis tantum de publice dictis factisque ratio est reddenda. sed & in cenam eorum inquiritur, & cubile, & matrimonium, & quidquid serii iociue agunt.* Quæ eadem Romanis verbis sic Traiano oggerit Plinius: *Habet hoc primum magna fortuna, quod nihil tectum, nihil occultum esse patiatur. Principum vero non modo domos, sed cubicula ipsa intimosque secessus recludit, omniaque arcana noscenda famæ proponit atque explicat.* Cui sic adsentitur Cassiodorus lib. 3. Variar. Ep. 11: *Non patitur claritas illa committere quod possit nobilis turba nescire. Locatus in medium cunctorum ad se trahit adspectum; & totius vitæ iudicium promulgat fama populorum.*

§ 4. Quapropter summo consilio dictauit Pindarus Hieroni Pyth. Oda 1:

Guberna iusto clauo populum:
Veracemque ad incudem
Fabrica linguam
Si quicquam leuis etiam momenti abs te
Eruperit, magnum pondus obtinet.
Multorum es rex
Multi testes vtriusque fideles.

benefacti scilicet ac malefacti. sed sic tamen vt magis attendant perperam gestis. Quippe iuxta Musæum

Lingua hominum amica conuitii. in silentio
Opus quod perficit aliquis, in triuiis audit.

Ingenia humana prompta ad arguendum esse omnibus liquet, inquit Symmachus lib. 4. Epist. 28. Adeo quidem, vt adsentiendum sit Isidoro Pelusiotæ, asseueranti lib. 3. Epistola 237: *Omnis vir iustus sibi esse videtur. Etenim ad ea quidem, quæ alii recte atq; virtute gerunt, cæcutit: eorum autem vitia liquido perspicit: non secus videlicet ac vultures, prata persæpe atque hortos prætereuntes, cadauera volatu petunt.* Quæ ipsa & præceptor eius confirmat, D. inquam Chrysostomus, Dialogo 5. de Sacerdotio: *Etiam natura comparatum videamus, vt alterius facinora atq; officia quamtumuis licet multa ac magna despiciamus: sin vel leue quidpiam in eo desideretur, isque vel ex longo interuallo aberrauerit, id plebs statim persentit, prompte mordet, atque vbique meminit. Atque hoc ipsum paruum licet ac tenue multorum eorumque magnorum virorum gloriam identidem eleuauit.* Cui sic accinit recentioris æui alius Isidorus Hispalensis lib. 3. Sentent. cap. 46: *Facilius vitia vniuscuiusq; quā virtutes intendimus: nec quid boni quisq; gesserit agnoscere cupimus; sed quid male egerit, perscrutamur.*

§ 5. Scilicet similes sumus eis quos obsidet liuor, ita egregie atro carbone depictos D. Basilio Magno Orat. περὶ φθόνου: *Sicut vultures per multa quidem prata multa etiam amœna & odorata loca circumuolantes, ad tabida & feculenta loca feruntur: muscæ quoque salubre si quod offendunt, prætereunt, ad vlcera vero properant: sic & inuidi vitæ splendorem ac rerum bene gestarum magnitudinem minime quidem respiciunt: manca vero & fragilia, & si quid erratum (vt quandoque rebus accidit humanis) tantum obseruant: hæc diuulgant, & per hæc tantum homines cognosci volunt. Quemadmodum maligni pictores, qui hominis imaginem vel ex contorta nare vel tubere, aut membri cuiuspiam mutilatione natura seu casu insita corpori, effingunt, notabilemque reddunt. Iniquum profecto, id quod laudabile potissimum fuerit, alicuius peioris gratia manifesti occultare & virtutem ex vicinitate vitii (si quod forte reperitur) calumniari. Fortitudinem audaciam potius appellant: modestum vero sine sensu hominem: iustum, immitem & nimium seuerum: prudentem, astutum: magnificum, vastum: liberalem vt prodigum taxant: domestice frugalem auarum dicunt. Denique omnis virtutis species in vicina vitiorum nomina conuertunt, nusquam calumnia*

mnia rebus laudatis deficiente. Ab his splendorem egregium compares verbis Cæsaris apud Sallustium: *Aliis alia licentia est P. C. Qui demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundia deliquere, pauci sciunt: fama atq; fortuna eorum pares sunt. Qui magno imperio præditi in excelso ætatem agunt; eorum facta cuncti mortales nouere. Ita in maxima fortuna minima licentia est. Neque studere, neque odisse; sed minime irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia atque crudelitas appellatur.* Et alioqui, *Non quantum fecerit, sed quantum facturus sit, cogitatur in eo qui omnia potest*; vt sunt verba Senecæ 1. Clem. cap.8. Ergo & sibi reges dictum putent illud Propertianum lib.1. Eleg.5:

Quod si parua tuæ dederis vestigia culpæ;
Quam cito de tanto nomine rumor erit!

Tanquam diceret. Non modo

Perlucet omne regiæ vitium domus,

vt fatetur Senecæ Agamemnone vxor Clytemnestra; sed perlucet in maius, veluti numus sub aqua. Optime iudicat Tacitus Annalium lib.4. vbi censet: *Cetera Principibus statim adesse: vnum insatiabiliter parandum, prosperam sui memoriam: nam contemptu famæ contemni virtutes.* Ideoque probe Imperatori seniori accommodat Claudianus 4. Conf.Hon.

Hoc te preterea crebro sermone monebo,
Vt te totius medio telluris in orbe
Viuere cognoscas; cunctis tua gentibus esse
Facta palam: nec posse dari regalibus vsquam
Secretum vitiis, nam lux altissima fati
Occultum nihil esse sinit; latebrasq; per omnes
Intrat, & abstrusos explorat fama recessus.

§6. Quod monitum haud insalubriter imbibamus animis magis quam auribus: atque ita quidem, vt eadem amystide obducamus consilium Democriti: *Ne magis alios homines reuereare quam teipsum: neque magis delinquas, si nemo resciturus sit, quam si omnes homines. Sed teipsum maxime verearis, & hanc animo tuo legem constituas, vt nihil absurdum committat.* Cui proxime assidet istud Demetrii Phalerei memoriæ traditum ab Laertio lib.5: *Iuuenes dicebat domi parentes, in viis obuios, in solitudine se ipsos vereri oportere:* Nec abhorret Epicteti dictum: *Parentes pueros nos pædagogo tradiderant, qui vbique obseruaret ne quid læderemur: Deus autem iam viros insita conscientiæ custodiendos tradit, quæ quidem custodia & conseruatio nequaquam contemnenda est: quoniam & Deo displiceret, & conscientiæ ipsi nostræ hostes essemus.* Præclare etiam Pythagoras in carminibus aureis: *Committes nihil turpe vnquam, neque alio præsente, neque priuatim: sed omnium maxime tui te pudeat.* Quæ ipsa tali pentametro inclusa ab Ausonio:

Turpe quid ausurus, te sine teste time.

Nec dissimiliter admodum Nazianzenus:

Cum turpe versas mente quid; multos tibi
Adesse cense: quin verere & te ipsemet.

§7. Delicate admodum Seneca Epist.43: *Quid prodest recondere se, & oculos hominum auresque vitare? Bona conscientia turbam aduocat: mala, etiam in solitudine anxia atque sollicita est. Si honesta sunt quæ facias, omnes sciant. si turpia, quid refert neminem scire cum tu scias? O te miserum, si contemnis hunc testem!* Imo miserrimum nisi præter facta ac dicta minimas etiam cogitationes reuerētiæ eius vinculis circumcingas. Præclare Val. Maximus lib.7. cap.11: *Thales interrogatus, an facta hominum Deos fallerent: Nec cogitata inquit. Vt non solum manus, sed etiam mentes puras habere vellemus, cum secretis cogitationibus nostris cœleste numen adesse credidissemus.* Sic ille Sapiens, haud tamen insipienter præceptor Neronis Epist.83: *Sic certe viuendum est tanquam in conspectu viuamus: sic cogitandum tanquam aliquis in pectus intimum inspicere possit: & potest. Quid enim prodest ab homine aliquid esse secretum? nihil Deo clusum est. interest animis nostris & cogitationibus mediis interuenit.* Sermo ab ipsis effictus Gratiis, sic tamen vt nec fabri alterius videri queant Siliana lib.15. Punicor.

quæcunque capesses,
Testes factorum stare arbitrabere Diuos.

Pie quoque Isidori Synonima: *Verbum iniquum, nec in corde tuo dicas. quod intus agis vel dicis, palam positum puta. Lapides enim quibus conscius loquimur, non celabunt; & ipsi parietes quod audierunt, non tacebunt. Si homines taceant iumenta loquentur. Ita ergo peccatum declina, quasi celare non possis. Ibi pecca, vbi Deum esse nescis, &c.* Æque religiose Basilius Imp. cap.42: *Conscientiam tuam si pro lege habueris, & quæ pati ipse nolis, numquam alios pati permiseris, nullius vmquam peccati reprehensionem sustinebis: & si Deum in omni actione inspectorem & cognitorem, sicut est, esse tibi persuaseris, numquam neq; palam neque clam peccabis. nam etsi alios latere videberis quæ secreto facies: at conscientiam certe tuam, & Deum ipsum, qui vsque in abditos animi sinus ac recessus intuetur reuereberis:* Sic Græcus ille. Cui ponam ad latus in modum Satellitis, Peregrini dictum Gellio memoratum lib.12.c.11. Noct. Attic. *Virum quidem sapientem non peccaturum esse dicebat, etiamsi peccasse eum Dii atq; homines ignoraturi forent. Non enim pœnæ aut infamiæ metu non esse peccandum, sed iusti honestique studio & officio, &c.* Et Peregrino illo obsignassem caput, nisi insonaret menti Ambrosii verbum vere ambrosium: *Sapienti latebra non spes impunitatis, sed innocentia est.*

Dicta In Principem Cur Non Videantur Punienda.

Caput LVI.

Summula.

Vt Virtutem, vt Deum, nulla lædit iniuria, sic nec Principem. §1.
Ergo neque etiam magis ad animum reuocabit, quam ipse Deus; qui contumeliosos, tantum abest vt male tractet, vt potius solita prosequatur beneficentia. §.1.
Constantini Magni apophthegma diuinum. §.2.
Examinata populi natura, quæ talis, vt rex offendi non debeat si male ab ea accipiatur sermone ac dictis. §.3.
Est enim mala, ingrata, querula, magistratuique semper aduersaria. §.4.
Obtrectatione profecto veluti cibo quodam pascitur. ibid.
Quod ipsum sit partim ob excellentiam imperii, partim ob onus. §.5.
Vt arx altior ventis, sic ipsa obnoxia inuidiæ tempestatibus. § eod.
Tanto quidem magis; quia nocere potest quando vult. ideo enim semper quoq; timetur. ibid.
Onus imperii subditos incuruatos prouocat ad conuitia & querelas. §.6.
Quibus tamen minime attendendum, si factis prius sese imperanti fecit commendabilem. §.eod.
Imo si ea facta præmiis prosequatur dignis, statim de conuitiatore parabit sibi præconem. §.7. & 8.
Præsertim si maledixerit non tam imperanti, quam infelicitati temporis. §.9.
Vtut est: ne voces puniat: arbitratus procedere ab infantibus puerisue, quibus ipse sit pater. §.10.
Indulgentia parentum in liberos pluribus exposita. ibid.
Qui regere vult, necesse omnino vt vulgo male audiat, quamuis optime omnibus præsit. §.11.
Irascendum Principi iniuriis reipublicæ illatis, non etiam propriis. §.12.
Caussæ prolatæ, quare id fieri oporteat. §.12. & 13.
Origo maledicentiæ propemodum omnis, vel ab ignorantia sui aliorumque, vel ab impetu. §. & 15.
Certe vix prouenit à deliberato consilio; ideoq; dici debeat sermo virulentus, imago indexq; animi talis. §.15.
Quod inde liquet, quoniam de imperante nulli melius loquantur, quam qui de eo pessime cogitant. §.eod.
Adeo quidem vt iidem ne in tormentis quidem mentem animi prodant. §.16.
Prolata aliquot ignorantium se aliosque exempla. §.17.
Ostensumq; eosdem contemptissimorum esse morum. ibid.
Vt & illos quos nigra bilis reddit maledicos. §.18. & 19.
Qui omnes sane satis puniuntur suismet moribus. §.20.

Itaque

Itaque contemptu solummodo vindicandi. §. 21.
Cuius alioquin vis, vt nonnullos adegerit ad suspendium. §. eod.
Haud aliter sese vlcisci solebant olim Philosophi. §. 22.
Vilipendentes scilicet eorum vituperia, quorum alioquin vilipendunt & encomia. §. 23.
Regium est benefacere & male audire. §. 24.
Enumerati reges imperatoresque, qui conuitiantibus benefecerunt. §. 24. & 25.
Rati scilicet imperio inidoneum cui desit Patientia. §. 26.
Imperium est illa Venus cuius sandalium carpsit Momus. § eod.
Toleranda autem tanto promptius oris effrenis petulantia, si vel Princeps, vel administri eius, non sunt exortes vitiorum. §. 27.
Admonitione enim tali, vel ipse vel Aulici eius emendantur. §. eod.
Ioannis Ducæ Imp. dictum factumq; insigne. §. 28.
Maledictum est, quod dicitur indignis: sin dignis dicitur, pro benedicto habendum. §. 29.
Mecænatis & Augusti factum plus quam incredibile. §. eod.
Rex Apum aculeo caret. eum Princeps imitetur. §. 30.
Fructus clementis indulgentiæ aliquot recensentur. §. 31. & 32.
Plane pœnitentia maledicorum pœna eis est vel maxima. §. 33.
Et tantum abest, vt Principis tolerantia irritet hos crabones veterem ferendo iniuriam, vt mirifice transmutet in naturam meliorem. §. 34.
Quod idem impetrant Domini à seruis, si parcant ipsis, & inhibeant flagra. §. 35.
Ne Tiberius quidem capite puniit iactata in se vel suam matrem. §. 36.
Neronis hac quoq; in re vel magnanimitas, vel astutia. § 37.
Item Iulii Cæsaris, & D. Augusti. ibid.
Famosi libelli quam magis prohibentur, tam magis leguntur. §. eodem.
Laudati qui in patria retinuere conuitiatores suos. §. 38.
Conuicia si non agnoscis, in auctorem recidunt. §. 39.
Theodosii, Arcadii, Honorii Imppp. lex mitissima contra linguæ incontinentiam, faustis approbata acclamationibus. §. 40.
In ciuitate libera, cur non & linguæ sint liberæ? §. 41.
Etiam seruorum? §. eod.
Sane eisdem seruis indulta Saturnalia, quei bilem toto anno collectam, impune in heros euomant. §. eod.
Neque alia de caussa permissum militi dicteriis incessere Imperatorem triumphantem. §. 42.
Tacitus dolor quouis grauior supplicio. §. 43.
Nulla maior pœna, quam esse miserum, nec videri miserum. ibid.
At contra; in querelis, & leuamentum & solatium cuiusuis mali. §. 44.

SI quis existimat omnem linguæ contumeliam, quam priuatus forte aliquis queri magis posset quam exequi, vindicandam statim acerbius, si se erga Principem exeruit; is nec regis naturam satis nouit, nec populi. Regis enim si nosset, haud vtique ignoraret, viuam esse nō modo Virtutis, sed & Dei ipsius imaginem, ideoq; longius positum supra omnē iniuriam. Cleobuli dictum erat, citante Stobæo: *Secundum virtutem viuentibus non attingunt conuitia*; Imo integræ Philosophorum Scholæ *aiunt Sapientem iniuria exortem esse, vt qui nec capiat eam, nec inferat. esse enim iniuriam, iniustitiam quandā cum dedecore ac damno coniunctam.* Vnde Socrates in Apologia Platonis: *Nefas arbitror virum meliorem à deteriore violari. Quia quidem Natura lege in animo eius sculptum sit, quod nihil horum possit nocere Sapienti, quæ opinantur ceteri Mala*, vt lo-§ 1. quitur Apuleius libro de Philosophia. At enim Deus, vt loquitur D. Chrysostomus ἀνδριάντ. Hom. 3: *Quotidie contumelia afficitur præsens, & videns & audiens, & neque fulmen immisit, neque mare iussit terram inundare, & omnes submergere, neque terram hiare, & temeratores absorbere mandauit: sed tolerat, & longanimiter agit, & veniam se daturum promittit contumeliæ auctoribus, si tantum pœnitentiam agant, & se non amplius hæc facturos polliceantur.* Imo verbum est Imp. Antonini, de vita sua lib. 8: *Dii cum sint immortales, tamen non indigne ferunt, quod in tam diuturno æuo semper omnino tot improbos homines perferre debeant: quin imo illorum curam summam gerunt.* Etiam Simplicius, in Epictetum cap. 38. *Iam Agricola si post sationem non pluit, aut aliquando plus pluit, aut aliquid aliud quod bonum aut malum habetur, fit, aut non fit: auctores aut impiis verbis lacessit, aut certe cogitatione. Nautæ quoque moleste ferunt, cum ventus eis secundus non spirat, quamuis sæpe alius Austro, alius Aquilone egeat. neq; cogitant, fieri non posse vt simul contrarii spirent: sed tantum auctori ventorum succensent, quod nec suum habeant & contrarium experiantur. Mercatores cum emunt, mercium copiam esse volunt: & cum vendunt, penuriam: & vtrum horum factum non fuerit, gubernatores vniuersitatis huius accusant. neque cogitant se ea concupiscere quæ fieri non possint. Qui vxores, qui liberos, qui denique carissima queq; amittunt, vt frustrati iis quæ appetunt, & in ea prolapsi quæ declinant, gubernatores accusant.* Arrianus quoque lib. 3. cap. 4: *Nonne agricolæ Ioui maledicunt, cum ab illo impediuntur? Nautæ non conuitiantur? nunquid maledicere Cæsari desinunt? Quid ergo? Ignorat hoc Iupiter? non renuntiatur Cæsari, quid dicatur? Quid ergo facit? Scit, si omnes conuiciatores supplicio afficeret se quibus imperaret non habiturum.* Quo respexit Ouidianus versus:

> *Si quoties peccent homines sua fulmina mittat*
> *Iupiter, exiguo tempore inermis erit.*

Nec aliud volunt isthæc Libanii legatione ad Iulianum: *Quod si ob vnumquodque eorum quæ stulte ab hominibus aguntur, numen iram constanter seruaret, & nihil ad eius conciliationem idoneum & efficax esset; Ciuitates desolarentur: paucis admodum tela à Diis immissa refugientibus.* Digna etiam sunt audiri Isocratis isthæc, ex Oratione de Bigis: *Quasi vero quisquam ignoret, etiam nequissimis hominibus licere, non de viris tantum præstantissimis, sed de diis etiam immortalibus contumeliose loqui. Fortassis igitur curare sermones omnium, dementiæ fuerit.* Quibus vix abesse debent ista Senecæ cap. 4. de Iniuriis, deridentis Xerxem: *Quid tu putas, cum stolidus ille rex multitudine telorum diem obscurasset, vllam sagittam in Solem incidisse? Aut demissis in profundum catenis Neptunum potuisse contingi? Vt cælestia humanas manus effugiunt, & ab his qui templa diruunt, aut simulacra conflant, nihil diuinitati nocetur. ita quicquid fit in sapientem proterue, petulanter, superbe, frustra tentatur. At satius erat, neminem esse qui facere vellet. Rem difficilem optas humano generi, innocentiam.* Hisce § 2. talibus attendisse videtur occidentalis imperii conditor; de quo sic rotunde Ioannes ille oris aurei, Homilia ad populum Antiochenum 20. *Fertur beatus Constantinus effigie sua quandoque lapidata multis ipsum instigantibus ad supplicium de authoribus contumeliæ sumendum, & dicentibus quod omnem ipsius faciem saxis conuulnerarint; manu faciem palpans, & leniter ridens dixisse: Ego vero nusquam vulnus in fronte factum video, sed sanum quidem caput, sana vero & facies tota.* Bene igitur argumentantur Rhodiorum Legati Romæ in Senatu apud Liuium lib. 45. cap. 23: *Etiam Deos aliqui verbis ferocioribus increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audiuimus.* At populum si nosset noster ille § 3. censor; minime ignoraret effatum Biantis: *Plerique homines mali.* Siue potius fuit πάντες ἄνθρωποι κακοί, vt refert lib. 1. Stromatum Clemens Alexandrinus. nec sunt solum mali; accedunt præterea ad notam Megabyzi Persæ, expressam Herodoto lib. 3. cap. 81: *Etenim populari multitudine nihil est neque insipientius, neque insolentius. Itaque eos qui tyranni sæuitiam fugiunt, ad intemperantis plebis recidere sæuitiam, nequaquam tolerandum est. Nam tyrannus, si quid facit, intelligens facit: At plebi nulla intelligentia inest. vnde enim intelligentia ei adsit qui nec edoctus est nec nouit honestum quicquam, ne in sua quidem familia? & qui ad res agendas sine consilio præceps ruit torrenti flumini similis?* Nihilo pulcrius depinguntur à Sarisberiense lib. 7. Policrat. c. 24: *Sicut seruorum, ita & subditorum genus plerumque querulum est; & aut se iniuste premi, aut indigne remunerari studia, aut officia male administrare causatur. Raroque inuenies, qui in aliquo non detrahat præsidenti, etsi interdum omnia recte gerantur. Comicos relege, reuolue tragicos; familiam fere semper patrisfamilias videbis ingratam.* Et vero de ingenio isto plebis, nemo non conquestus est. Demosthenes Epist. 3: *Vt is qui*

suades

suadet aliquid, aut magistratu fungitur, placeat omnibus, fieri non potest. Cicero pro Milone cap.24. *Nimis multa audire coguntur, nec aliter fieri potest, quibus tota respubl. commissa est.* Quintilianus senior Declamatione 348. *Equidem intelligo hanc esse conditionem omnium, qui administrationem Reipubl. aggrediuntur, vt ea quæ maximè pertinent ad salutem communem, cum quadam sua inuidia efficere cogantur.* Seneca lib.3. de Ira cap.22. *Homines & periculosissimè & libentissimè faciunt, vt de rege suo malè existiment.* Tacitus lib.1. Histor. c.1. *Obtrectatio & liuor pronis auribus accipiuntur.* Quomodo etiam locutus Sophoclis Chorus in Aiace versu 147.

Tales sermones calumniosè confingens
In aures omnium insusurrat Vlysses,
Et admodum persuadet: de te enim nunc
Plausibilia dicit. & quicunque audiunt
Hæc ipsum dicentem, valde gaudent,
Et tuis ærumnis insultant.
Nam qui maledicta iaciunt in magnos viros,
Facilè inueniunt applausores.

Quare autem ista obtrectatio potissimum ingruat magnatibus, egregie expressit apud Dionem Cassium lib. 55. Liuia Augusta. *Nimirum fieri non potest vt Princeps omnibus placeat, ac ne vel iustissimè regens, permultorum in odia incurrat. Maior enim pars hominum iniusta iustis potiora ducunt: quorum expleri cupiditates nequeunt. Iam virtuosorum quoque alii magnas ac multas res expetunt, quas consequi non possunt: alii aliis posthabitos se indignantur: itaque vtrique culpant principem, quapropter certum ab his malum impendet, iisque deinde qui insidias struunt, non quidem tibi, sed principatui.* Sic Tiberii mater. ex quibus liquet vitium illud inesse regno ipsi partim ob excellentiam eius, partim ob onus. Excellentia hoc habet, vt ægris passim adspiciatur oculis. Iocasta Euripidis versu 541.

§ 5.

Æqualitas enim est legitima inter homines.
Abundantiori verò semper inimicum est
Id quod minus est, & inchoat statim hostilem diem.

Quod floridius ita reddidit Papinius lib.5. Siluarum, Carmine 1. versu 140.

Quis nam impacata consanguinitate ligauit
Fortunam, Inuidiamque Deus? quis iussit iniquas
Æternum bellare deas? nullamne notabit
Illa domum, toruo quam non hæc lumine figat
Protinus? & sæua perturbet gaudia dextra?

Nihilo obscurius Iulius Cæsar, apud Dionem Cocceianum lib. 38. *Omne enim id quod communem sortem excellit, æmulationi inuidiæque aliorum obnoxium est. hinc illud eorum quorum conditio est inferior, contra se superiores bellum perpetuum existit.* Rotunde etiam Polynices in Senecæ Thebaide versu 654.

Regnare non vult esse qui inuisus timet.
Simul ista mundi conditor posuit Deus,
Odium atque Regnum.

Hinc querela Tullii super Senatu li.3. in Verrem ca.xli. *Sic est hic ordo quasi propositus atq; editus in altum, vt ab omnibus ventis inuidiæ circumflari posse videatur.* Et ante ipsum Marcius Coriolanus apud Halicarnassæum lib.8. ca.53. *Et tum auditu tum experientia sæpe cognoueram, semper viris illustribus aut deorum aliquam indignationem, aut hominum inuidiam aduersari.* Quibus assentitur Lucianus in Piscatore: *Vulgus siquidem eiusce vt plurimum est natura, vt cum res cauillatione ac maledicentia agatur, gaudeat: præcipue cum ea quæ absolutissima esse videntur, mordicus arripiuntur: quemadmodum olim gaudebat, cum Aristophanes & Eupolis irrisionis gratia Socratem hunc in scenam introducerent, Comœdiasque absurdas quasdam de illo commentarentur.* Argute Seneca cap.111. de vita beata: *Quam magnus mirantium, tam magnus inuidentium populus.* Qui quid mirum si erumpat in voces amaras? Quemadmodum ille apud Statium lib.1. Thebaidos versu 171.

Atque aliquis, cui mens humili læsisse veneno
Summa, nec impositos vnquam ceruice volenti
Ferre duces: hancne &c.

Facit & huc Sallustiana vox Orat.1. ad Cæsarem: *Nemo alteri imperium volens concedit: & quamuis bonus atq; clemens sit qui plus potest; tamen quia malo esse licet formidatur.* Quo etiam tendit Dio Chrysostomus Oratione 38. *Naturâ quidem ità comparatum est, vt minores de maioribus suspicentur, vt qui in omnibus plura sint appetituri:* Quod sic adhuc explicat Velleius lib.2. cap.31. *Raro inuidetur eorum honoribus, quorum vis non timetur. contra, in iis homines extraordinaria reformidant, qui ea suo arbitrio aut deposituri, aut retenturi videntur, & modum in voluntate habent.* Hocque volebat Senariolo suo P. Syrus: *Qui pote nocere, timetur cum etiam non nocet.* At quanto magis heic locus querelis conuitiisq;, vbi populo incumbit imperii onus; eique pace, bello, commodant nunc fortunas, nunc corpus, nunc animam? Publice scribi merebantur omnibus foris, isthæc Amyntæ ad Alexandrum Magnum: *Cæterum etiamsi militis tui vel in agmine deficientis & fatigati, vel in acie periclitantis, vel in tabernaculo ægri, & vulnera curantis, aliqua vox asperior esset accepta, merueramus fortibus factis, vt malles ea tempori nostro imputare, quam animo. Cum quid accidit tristius, omnes rei sunt. Corporibus nostris, quæ vtiq; non odimus, infestas admouemus manus. Parentes liberis si occurrat & ingrati & inuisi sunt. Contra cum donis honoramur, cū præmiis onusti reuertimur, quis ferre nos potest? quis illam animorum alacritatem continere? Militantium nec indignatio ne lætitia moderata est. Ad omnes affectus impetu rapimur. vituperamus, laudamus, miseremur, irascimur, vtcūque præsens mouit affectio. Modo Indiam adire & Oceanum libet, modo coniugum & liberorum patriæque memoria occurrit. Sed has cogitationes, has inter se colloquentium voces signum tuba datū finit. In suos ordines quisq; currimus, & quicquid irarum in tabernaculo conceptum est, in hostium effunditur capita.* Curtius li.7. ca.5. Quibus subscribunt illa apud Stobæum, titulo de Calumnia: *Pelopidas, cum fortis quidā miles per calumniam apud ipsum [illegible], et qui ei conuiciatus esset: Equidem, dixit, facta eius respicio, verba autem nō audiui.* Minimeq; diuertunt Minuciana, Halicarnassæo prodita li.7. Antiq. Romica.56. *Summa orationis eo tendebat, ne suffragia ferrent cōtra Marcium; sed, si fieri posset, propter ipsius virtutem virum absoluerent, memores quomodo sit meritus de republica, quotq; egregia & præclara facinora in bellis pro libertate atq; imperio populi Romani ediderit. nec esse bonorum virorum officium, vt contra ius ac fas, plus apud se valere sinant verba eius inania, quā tot benefactorum gratiam.* Idemq; omnino voluit Antiphon. *Non iustum est neq; facto peccantem seruari sermone: neq; reipsa rectè facientem, sermone perdi. Sermonis enim vitium in lingua est, facti autem in animo.* Nec aliorsum spectat versus Nestoris, apud Sophoclem, conuicianti Aiaci impactus: *Non culpo te; bene enim meritus, dicis male.* Prudenter itaque Marcellus apud Plutarchum cap.13. *Erat Bantius in oppido inclytus nobilitate & virtute vir. Hunc, quum acerrimè ad Cannas certasset, multis interfectis hostium, ad postremum in aceruo cæsorum cadauerum inuentum & coopertum iaculis, honorauerat Annibal, & non modo eum sine pretio domum remiserat, sed addiderat insuper dona, atq; ius cum eo amicitiæ & hospitii contraxerat. Ob eius gratiam meriti, vnus erat eorum qui trahebant rem ad Annibalem, pollensq; opibus populum ad res nouas sollicitabat. Eum vt interficeret Marcellus tam insignem virum, maximisq; defunctum cum Romanis periculis, nō potuit in animū inducere: sed, quum præter singularem humanitatem ipse delinire homines sermone nosset, & conciliare sibi elatū animum; vbi ad se Bantius aliquando salutandum venisset, quisnam esset rogauit, non quin iam dudum sciret, sed ingressum & occasionē quærens colloqui. Vt L. Bantiū se dixit esse, Marcellus, quasi lætus & mirabundus, Tune (inquit) ille es Bantius quem Romani præ cæteris, qui ad Cannas dimicauerunt, in ore habent, prædicantq; solū non destituisse consulē Paulū Aemilium, sed plurima tela in illū directa suo excepisse corpore? Annuente Bātio, & aperiente ei cicatrices suas, Quin tu (inquit) quū tanta feras vestigia beneuolētiæ erga nos tuæ, me statim adisti? An vero tibi maligni videmur referēda bene meritis gratia, quib. est honos vel apud hostes? Præter hanc comitatē verborum cōplexus iuuenem, equum eximium bigatosq; quingentos ei dono dat. Inde fidelissimus ad-*

§ 6.

§ 7.

iutor Martello sociusque, & index atq; delator res nouas molientium acerrimus fuit. Hæc talia ante oculos habuit Antigonus rex, de quo in Apophthegmatis Plutarchus c.45. §8. *Hyeme aliquando castra loco, rerum necessariarum copia destituto posuerat, necessitate iubente. ibi cum milites, nescientes in propinquo esse, maledicerent ipsi, tentorium baculo dimouens, Infortunium, ait, habebitis, nisi longius hinc digressi me conuiciis proscinderetis.* Seneca quoque de eodem lib.3. de Ira cap.22. *Quadam nocte cum quosdam ex militibus suis exaudisset, omnia mala imprecantes regi, qui ipsos in illud iter & inextricabile lutum deduxisset, accessit ad eos qui maxime laborabant: & cum ignorantes à quo adiuuarentur, explicuisset: Nunc, inquit, maledicite Antigono, cuius vitio in has miserias incidistis: Et autem bene optate, qui vos ex hac voragine eduxit.* Eadem procul dubio consideratio tenuit Claudium Imper. qui, narrante Suetonio c.18; *arctiore annona ob assiduas sterilitates, detentus quondam medio foro à turba, conuiciisque, ac simul fragminibus panis ita infestatus, vt ægrè nec nisi postico euadere in Palatiū valuerit: nihil non ex eo cogitauit ad inuehendos etiam in tempore hyberno commeatus.* Scilicet plures est inuenire Græco illi similes, cuius meminit Traiani præceptor lib. de Ira cap.16: *Arcadio Achæus Philippum nunquam non insectabatur verbis, altisque solebat dicere; fuge hinc*

Donec ad hos venias qui non nouere Philippum.

hunc aliquando in Macedonia conspectum cum amici non omittendum, sed supplicio afficiendum dicerent; Philippus humane compellatum donis muneribusq; hospitalibus affecit. iussit deinde inquirere, quos de se ille apud Græcos spargeret sermones. omnibusq; testantibus mirabilem eum Philippi laudatorem factum: Ego itaque, inquit, melior vobis sum medicus. Similis Macedonico ille de quo idem Chæronensis, in Apophthegmatis Regum cap.29: *Deferebat Smicythus Nicanorem, vt qui semper Philippo verbis detraheret: putabantque amici accersendum esse hominem, & supplicio afficiendum. tum Philippus: profecto ait, Nicanor non est deterrimus Macedonum. considerandumque est, ne penes nos aliqua sit culpa. cognitoque Nicanorem graui premi inopia, neglectum à se, dono aliquo iussit affici. rursum inde Smicytho narrante, miris regem laudibus à Nicanore passim ferri, Videtis, inquit, in nostra esse potestate vel bene vel male audire?*

§9. Imo frequenter non tam fit conuitium regenti, quam infelicitati temporis, cui ipsemet alioquin impar mederi: vt videre licet ex eis quæ postulabant sub Tiberio Imp. Octauius quidem Fronto *in modo argenti, supellectilis, familiæ*; L. vero Piso *circa ambitum fori, corrupta iudicia, sæuitiam Oratorum*; C. deniq; Bibulus *circa legem sumptuariam*: de quibus prolixe Corn. Tacitus & lib.11. Annal. cap.33. & lib.3. c.52. Nouerat id Vespasianus qui indicto grauiore tributo Alexandrinis, cum ipsi relunctarentur, atq; publice frequentes exclamarent ad Titum Imper. filium: Ignoscimus illi: neq; enim nouit agere Cæsarem: patienter tulit conuitiū, vt pluribus videre est apud Xiphilinū. Cognitū & ipsum Maurico Senatori, de quo sic lib.4. Ep.22. Plinius: *Cœnabat Nerua cum paucis. Veiento proximus, atq; etiam in sinu recumbebat (dixi omnia, quum hominem nominaui) Incidit sermo de Catullo Messalino, qui luminibus orbatus, ingenio sæuo mala cæcitatis addiderat: non verebatur, non erubescebat, non miserebatur. sæpius à Domitiano, non secus ac tela quæ & ipsa cæca & improuida feruntur, in optimum quemq; contorquebatur. de huius nequitia sanguinariisq; sententiis, in commune omnes super cœnam loquebantur. tum ipse Imperator: Quid putamus passurum fuisse si viueret? & Mauricus, Nobiscum cœnaret.*

§10. Hæc cum ita se habeant, largiter peccant Aulici, qui Principem suum clam palamue proscissum maledictis, inflammant ad supplicium non vnum. certe plurifariam illo ipso minuunt eius maiestatem, dū eo cogant descendere quo minime oportebat. Neque enim solummodo tunc deme minit Rex esse se, quod reuera est, proxima scilicet persona Deo Opt. Max. sed nec satisfacit inferiori illi personæ, patris nempe patriæ. Quid non facit quid non patitur pro liberis suis parens? *Nonne Græcis commune est cum Barbaris, & sibi & liberis meliora conciliare? Nonne inculpatos & insontes liberos laudare, & labentes, errantesq; corrigere?* Libanius Declam.20: *nonne liberorum iniurias obtegere?* idem Declam.35. Imo *parentum mos est, maledictis suorum infantium arridere*, inquit Seneca lib.6. Benef. cap.31. Imo infantium *mos est, manu temeraria ridentem verberare matrem*, inquit D. Hieronymus Epistola ad Gaudentium: *mos repere in pectore, & ceruicem eius stercore linere*, vt loquitur idem Epist. ad Furiam. De patre etiam aurei oris Episcopus Homilia 4. ad Corinth.1: *Non videmus infantes, quando à parentibus portati eius qui portat genis plagas manu incusserint, quam lubenter concedit pater filio, vt iram expleat, & quando eum viderit bilem inanusse lætatur?* Sed nec in grandiores truculentiam vllam præ se ferunt. Belle D. Nazianzenus ad Vitalianum:

Quinetiam aduersis alter confligere dictis
Cum patre non dubitat, dextrasq; attollit Erinnys.
Et tamen his iram genitor meritasq; remittit
Pœnas. nam scripta natura valentior omni
Lege viget patrii irati quæ pectora mollit.
Multa vident, quæ se fingunt non cernere, multa
Dissimulant audisse patres, licet auribus hausta.

Quibus alludunt isthæc Saluiani Epist.4. in ediæ: *Certè etiamsi iustas succensendi caussas parentes habeant, nihil contingere eis felicius, nihil optatius potest, quam vt sic eis pro reatu filii satisfaciant, ne necesse habeant vindicare.* Idem ipse Epistolæ extremo: *Nihil de vltione perdit filio ignoscens pater: quia felicius multo est & laudabilius suis aliquem etiam immerito ignoscere, quam in suos etiam merito vindicari.* In summa, interrogo te verbis D. Chrysostomi Homilia 3. ad Romanos: *Quæro ego ex te: Si te infantulus tuus contumelia afficeret, ecquid contumeliam existimares? quid autem? doleret tibi? nequaquam. sin autem doleret, tum esses risu dignus. Ad eundem modum erga proximos afficiamur; sic fiet vt molesti nihil patiamur. nam qui nos iniuria afficiunt, sunt infantulis dementiores. neq; tamen quæramus, vt iniuria afficiamur, verum vt iniuria affecti, forti ac generoso animo feramus: hic enim demum est solidus honor. quid ita? quoniam hoc, nempe iniuriam fortiter ferre, in manu tua positum est: illud, nempe iniuriam inferre, in alterius. Nonne vides adamantem, dum feritur, percutere? At natura huius inquis, ita habet. & tibi quoque ab ipsa voluntate accidere illud idem potest, quod à natura illi accidit.* Denique tibi dicta putato ista eiusdem Patris, lib.5. c.4. de Sacerdotio: *Oportet Sacerdotem agere inter suos vt pater inter filios paruulos. Sicut enim nec contumelias sentit, nec voces improbas admittit infantium; neque eorum terretur dolore aut indignatione; neq; etiam risu aut obsequiis intumescit superbia: ita & Sacerdos nec laudibus efferri, nec concidere debet vituperationibus subditorum, cum eas irrationabiles esse peruidit.* Mascule igitur Neronis præceptor cap.11. de iniuria: *Nemo maiorem melioremque contemnit, etiam si facit aliquid quod contemnentes solent. Nam & pueri os parentum feriunt, & crines matris turbauit laceraitque infans, & sputo aspersit, aut nudauit in conspectu suorum tegenda, & verbis obscœnioribus non pepercit: & nihil horum contumeliam dicimus. Quare? quia qui fecit, contemnere non potest.* Nouerat istud probe Magas; de quo sic Plutarchus cap.17. de ira. *Is à Philemone comica scurrilitate publice exagitatus in theatro, cum eum tempestate ad Paretonium eiectum cepisset, militi mandauit vt ei ceruicem vndo tantum gladio attingeret, ac comiter discederet. misit deinde ipsi pilam ac talos, vt puerulo mentis inopi, ac dimisit.*

§11. Acquiescat igitur rex opinationi Manuelis Imp. cap.38. educationis regiæ ad filium suum: *Hoc quoque cogitabis, rebus omnibus, quæ esse præstantissimæ videntur, aliquid etiam adhærere non boni. Et potestate præditos, quibus aperte mortales adsentari consueuerunt, ceu necessarium quiddam, obtrectationes clandestinæ comitantur.* Arbitreturque sibi dictum esse Plinianum lib.7. Epist.20: *Nulli patientius reprehenduntur quam qui maxime laudari merentur.* item Senecæ illud Epistolæ 29. *Quis placere potest populo, cui placet virtus?* Argute etiam apud Stobæum Serm. 43: *Chrysippus rogatus, cur non administraret rempublicam, respondit, Quia si male quis rexerit Diis displicebit: sin bene ciuibus.* Nec minus circumspecte eodem titulo Pythagoras: *Fac ea quæ iudicaueris esse honesta, etiamsi postquam feceris, inglorius futurus sis. Omnis enim honestæ rei malus iudex est*

vulgus.

vulgus: quorum igitur laudes contemptui haberes, eorundem vituperia quoque spernas. Haud inepte Sotion Serm. 2. de Ira: *Quemadmodum nauigia præclara iudicantur, non quæ in tranquillitate nauigant, sed quæ tempestatib. obsistunt, & euadunt: sic & homines qui iræ ac perturbationib. resistere valent, magni fortesq; habentur.* Id tibi accommoda, ô Princeps. Et horũ

§ 12. quidem sententiam mirè firmat D. Augusti vxor, quam audiamus quæso loquentem, lingua Dionis Cassii lib. 55. *Hæc est hominum sententia, priuato omnes iniurias esse persequendas, ne vel contemptui inde habeatur, vel opprimatur: Principem vero debere ea quæ in publicam rem peccantur, vlcisci; priuatim in se admissa tolerare, quum qui ita deliquerint, neque ex contemptu, neque ex incursu possint ipsum tanta septum custodia damno afficere. Quæ ego audiens, ac in ea intuens, parum absum quin tibi suadeam vt neminem omnino ob huiusmodi causam vita spolies. Nam in hoc principatus instituti sunt vt saluti subditorũ consulatur, ne inuicem aut ab exteris ii iniurias accipiant: non profecto vt si quid principem offenderint, ab eo interimi possint.* O gemmeas voces! quæ vt magis splendeant, includere libet auro Annæi Senecæ, li. 1. ca. 20. de Clementia. *Quẽadmodum non est magni animi, qui de alieno liberalis est, sed ille qui quod alteri donat, sibi detrahit: ita clementem vocabo, nõ in alieno dolore facilẽ, sed eum, qui cum suis stimulis exagitetur, non prosilit; qui intelligit magni animi esse, iniurias in summa potentia pati, nec quicquam esse gloriosius Principe impune læso. Vltio duas res præstare solet: aut solatium affert ei qui accipit iniuriam, aut in reliquum securitatẽ. Principis maior est fortuna, quam vt tali solatio egeat; manifestiorq; vis, quam vt alieno malo opinionẽ sibi viriũ quærat. Hoc dico, cũ ab inferiorib. petitus violatusq; est. Nã si, quos pares aliquando habuit, infra se videt, satis vindicatus est. Regem & seruus occidit, & serpẽs, & sagitta: seruauit quidem, nemo nisi maior eo quẽ seruauit.* Respõdent his illa Isocratis

§ 13. ad Philippum. *Difficiles mores molestos esse video, tum iis penes quos sunt, tũ his qui eorum consuetudine vtuntur: mansuetudinẽ vero non in animantib. solum, & hominib. & cæteris rebus omnibus, sed in diis quoq; celebrari. Nã qui nobis benefaciunt, cælites dicuntur: qui vero calamitatib. & pœnis præsunt, atrociora etiam nomina habent. Ac illi quidẽ & priuatim & publice tẽplis arisq; honorãtur: hos aũt neq; precibus, neq; sacrificiis coli, sed nobis esse detestabiles constat.* Elegãter admodũ Themistius Orat. 9. *Princeps vero, cuius vtramq; in partem, male scil beneq; faciendi commoditas nota omnibus est, id pugnare debet, vti meliorem in partem, velut latrunculorũ in ludo calculum, qui in deteriori sit, transferat. Et eos qui à se hactenus dissidebant liberalitate ac largitate fidos sibi ac familiares efficiat. Atq; ego mutationem hanc, Rege digniorẽ ea esse puto, qua aut Xerxes continentẽ ac mare, aut Circe homines, aut Medea senium, aut Autolycus furta sua trãsmutarunt. Neq; enim ibi cum natura ipsa certamen suscipitur, sed diuinitatis concessa plane via ea est, & Mercurii munus, animos hominũ ex horridis & agrestib. mansuetos, ex infensis beneuolos, & conciliatos reddere. Iam vero libenter quidem artem inueniremus, qua in argentũ æs, aut argentum in aurum conuertere possemus. Quisquis autem homines casu aliquo, siue certo consilio, frænum excutientes cicures, ac mansuetos facere potest, is si cõmonitionibus omissis in eum à quo parumper offensus est implacabile odium suscipiat, nonne aurigis ipsis stolidior est, qui cõtumaces e quos non iugulant statim, sed vbi mitiores reddiderint, iisdem deinceps melioribus vtuntur?* Quo autẽ Princeps aliquis prõ-

§ 14. prius negligat maledicta suorum; excutiat mihi quæso quales ii pleriq; sint. nã aut omnino fallor, aut inuenient fere prorumpere in acidas voces, ex inscitia, aut impetu: certe non ex proposito deliberato, non è maturo cõsilio. linguæ enim virulenta illa proles, non nata fotave est ab mente venenata: subito concipitur in ore animãte eam nescio qua animi aut vernilitate, aut indignatione. vnde etiam fere accidit vt antequam quis elocutus fuerit vltimam libidinis suæ syllabam; totum illud quidquid est, dictum nollet. adeo vt iure de ipsis pronunciari posset illud P. Syri: *Imprudens peccat quem post facti pœnitet.* Non ignoro quidem Ambrosiana illa, Epistola 29. *Sermo animi est imago: qualis vir talis animus comprobatur. ex abundantia enim cordis os loquitur, &c.* Scio quoque extare, apud Saluianum lib. 3. de gubernat. Dei: *Cuius sermo non maledictio est? prima enim semper tela irarum maledicta sunt: &, quidquid non possumus imbecilli optamus irati: ac sic in omni animorum indignantium motu votis malis pro armis vtimur. vnde vnusquisq; hominum euidentissime probat, quidquid fieri aduersarius suis optat, totum se rem facere, si posset.* Hinc legimus de Zoilo Æliani lib. 11. Var. Histor. cap. 10. *cum rogaret ab eo quidam eruditus vir, quamobrem omnibus male loqueretur? Quoniam, inquit, male facere cum velim, non possum.* Et Alexander Magnus, recitatis liberioribus vocibus quibus eum aliquando excepisset Philotas, subiicit: *Hæc sunt etiam animi pridem alienati à me, & inuidentis gloriæ meæ indicia:* Curtius lib. 6. cap. 45. Itemque in accusatione Amyntæ idem libro 6. cap. 3. *Iam linguæ violentiam temeritatemque verborum quæ in semetipsum iacularetur, nihil aliud esse, quam scelesti animi indicem ac testem.* Legimusq; in libello Plutarchi de superstitione ca. 18. *Certe ideo maledicta damnamus, quia signum sunt maleuolẽtiæ, & qui male nobis dicũt, eos pro inimicis habemus, vt infidos & male de nobis cogitantes.* Item cap. 1. Apophthegmatum regiorum: *Pleraque actiones admixtam habent fortunam: quæ vero inter agendum, interq; animi affectiones & euenta proferuntur voces atque pronunciata, pure tanquam in speculis contemplandum vnius cuiusque animi sensum proponunt.* Rotunde etiam Quintilianus lib. 12 Instit. Orat. cap. 9. *Maledicus à malefico non distat nisi occasione.* Videturque rei huic attendisse Dionysius senior apud eundem Plutarchum ca. 24. Apophth. *Inaudiuerat duos adolescentes de ipso & tyrannide multa contumeliose locutos esse inter pocula: vtrumq; ad cœnam vocauit. quorum cum alterum videret in vino multa ineptire atque effutire, alterum raro & caute bibere: hunc vt maleuolum & instituto animi hostem interfecit, illum vt natura futilem & per temulentiam conuiciatum dimisit.* Sed tamen ist-

§ 15. hæc in aliis potius locum habuerint quam isto casu. ea enim circumfunditur & Formidine & Reuerentia maiestas Principum, vt nemo de ea præmeditate male opinari ausit. quin imo qui de ea pessime sentiunt, optime de ea loquuntur. Sane si verum est, abstinuisse turbones reipub. Romanæ à conuiciis iaciendis in M. Crassum, quod *fœnum haberet in cornu*, vt meminit Plutarchus quæstionum Roman. §. 71. quanto magis quilibet sibi metuet à potentiori, cuius etiam nutus, nedum lingua, occidere potest. Verissimè Traiani magister cap. 19. de Superstit. *Nam tyrannos quoq; coli videmus & salutari, iisque aureas statuas poni ab iis qui tacite eos oderunt & execrantur. Alexandrum Hermolaus demerebatur. stipator Philippi erat Pausanias. Cherea C. Caligulæ sed horum vnusquisq; inter affectandum dicebat,* Certe equidem pendes, modo sint vires mihi, pœnas. Quod & ante eum sic quoq; circumlocutus Xenophon in Hierone: *Tyrannus numquam diligi se, credere potest. Nouimus enim illos, qui metus caussa obsequuntur, quam possunt maxime se ita gerere, vt amantium obsequia repræsentent. Itaque tyrannis insidiæ ab aliis nullæ tam sunt frequentes, quam ab iis, qui maxime se amare simulant.* Hinc illa P. Syri:

> *De inimico ne loquaris male sed cogitas.* item,
> *Maleuolus animus abditos dentes habet.* etiam,
> *Malitia vt peior veniat, se simulat bonam.* Denique,
> *Qui bene dissimulat, citius inimico nocet.*

§ 16. Vnde sententia Manii Lepidi apud Tacitum lib. 3. Annal. cap. 50. *Studia Lutorio, vt plena vecordiæ, ita inania & fluxa sunt. nec quidquam graue ac serium ex eo metuas qui suorum ipsi flagitiorum proditor, non virorum animis sed muliercularum adrepit.* Nouerat istud Phalaris: extatque ea propter talis eius ad Herodicum epistola: *Alius forte læsus damnoque affectus, nihil apud eum qui intulisset, de relatione confiteretur, vt nihil omnino suspicans minore negotio posset illaqueari. At ego hominem illiberalem iudico, qui imprudentem ignorantemque capiat. Ego vero prius abs te passus iniuriam prædico moneoque vt impendentem tibi à nobis vltionem caueas: sic enim & ante supplicium, te periculi metus puniet, & post metum, ipsa pœna & supplicium.* Nimirum male animati in regem, vix in tormentis mentem suam detegent; ac conuitationem, manu magis fatebuntur quam

ore. Dictum est Canii apud Boetium de Philosophia. 1. prosa 4: *Cum à Caio Cæsare Germanici filio, conscius contra se coniurationis facta fuisse diceretur: Si ego inquit scissem, tu nescisses.* Etiam Quintianus occisurus Commodū Imp. nullum da ante verbum fecit, nisi cum in ipsum irruisset pugione, proclamaretque: *Hunc tibi Senatus mittit:* Herodianus lib. 1. cap. 12: At nostri isti, pueriliter petulantes, obuio cuiq; sua oggerunt; eoq; ipso ostendunt propiores esse sanitati quam alios illos licentiarios. Vere Seneca Epistola 56: *Omnia vitia in aperto leuiora sunt.* Et Euenus apud Stobæum:

Prodidit ira viri mentem, quæ sæpe lateret,
Insano & grauior tecta furore foret.

Liuius quoq; lib. 2. c. 27: *Crescere inde malum indies non clamoribus modo apertis; sed quod multo perniciosius erat, secessione occultisq; colloquiis.* Ceterum hos oris effrenati blateratores, mera peccare ignorantia sui, aliorumque; præter exempla veterum, quotidiana quoq; prodit experientia. Certe miseret me, pudetq; iudicium magis quā damnatorum, vbi occurrit apud Macrobium lib. 7. Saturnal. cap. 3: *Theocritus Chius cum quasi puniendus ad Antigonum raperetur, solantibus eum amicis ac spem pollicentibus, quod omnino clementiam regis experturus esset, cum ad oculos eius venisset: respondit; Ergo impossibilem mihi dicitis spem salutis. erat autem Antigonus vno orbatus oculo. & importuna vrbanitas maledicacē luce priuauit.* Vbi incido in illud Lysimachi, apud Athenæum lib. 14. Deipnosoph. sub initium: *Telesphorum vnum ex rectoribus prouinciarum, quod in conuiuio Arsinoen Lysimachi coniugem, quia crebro vomeret, perstrinxisset audiente illo hoc amaro dicto, Malorum autor es, qui, τὴν δ' ἐμέσαν, induxeris, coniectum in γαλεάγρᾳ, caueam, circumtulit veluti feram inclusam, dato quotidie cibo; & ad mortem sic adegerit.* Vbi reputo Pollenii insaniam, Xiphilini lib. 76. notatā: *Cum Seuerus ascriptus esset Marci familia, ita ei dixisse fertur; Gratulor tibi Cæsar, quod patrem inueneris: quasi ante patrem non habuisset propter ignobilitatem & obscuritatem generis.* Vbi occurrit lib. 4. Herod. c. 9. de Caracalla Imp. *Quum Circenses spectante eo populus Romanus in aurigam, cui studebat, ne scio quid cauillatus esset, ratus sibi contumeliam illatam, repente omnem exercitum facere impetū iussit in populum, ac raptare & occidere quicumque in aurigam dixissent. At milites, cepta semel violandi rapiendiq; potestate, nō iam discrimen adhibentes inquirebant quinam fuissent proteruius loquuti (fieri enim nō poterat vt inuenirentur, in tanta populi multitudine, nemine confitente) sed minime parcentes, obuium quemq; abductum interficiebant: aut, quæcumq; habebat eripientes tamquā redemptionis pretium, vix tandem parcebant.* Vbi obuiam est Gallieni factū apud Trebell. c. 9: *Cum rex Persarum quasi captiuorum per pompā (rem rediculam) duceretur, quidam scurræ miscuerunt se Persis, diligentissime scrutantes omnia, atq; vniuscuiusq; vultum mira inhiatione mirantes. A quibus quum quæreretur, quidnam agerent illa solertia? illi responderunt, Patrem Principis quærimus. Quod quum ad Gallienum peruenisset, non pudore, non mœrore, non pietate commotus est, scurrasq; iussit viuos exuri.* Vix risum vix teneo, ad hæc Dionis Cassii, de Caio Caligula, fine l. b. 59. c. 29. f. *Forte quadam accidit vt Gallus cum eum pro excelso tribunali sub specie Iouis ius dantem videret, ac rideret viso: eum Caius vocatum percontatus est quidnam ipsi esse videretur? Magnum, respondit ille (verba enim eius ponam) deliramentum.* Apparet n. hominem talem, non esse suæ mentis. vnde id etiam impune tulit. Minus heic fortunatus fuit Daphitas Grammaticus, de quo sic Suidas: *Adeo maledicus erat in omnes, vt nec ipsis Deis parceret. Aliquando enim Delphos profectus, oraculum derisit, rogans, Num equum reperturus esset? cum enim respōderetur, celeriter esse reperturum; passim iactauit, equū se nec habuisse, nec perdidisse. In reditu autem ab Attalo rege, in quem etiam virus acerbitatis euomuerat, comprehensus; è rupe, cui Equi nomen fuit, præcipitatus, interitu suo & pœna impietatis, veritatem oraculi comprobauit:* De talibus loquitur Seneca cap. 9. de iniuriis: *Vt quisq; contemptissimus, & vt maxime ludibrio est, ita solutissimæ est linguæ.* Quod idem volebat versus ille productus Laertio lib. 4. in vita Arcesilai:

Intemperantes in loquendo nascuntur seruorum filii.

Non inepte igitur Simocatta lib. 3. Hist. Mauricianæ c. 17: *Populi vero Byzantini aures fama de Castio, & Ansimutho captis circumsonabat, multumque murmuris ac tumultus vrbem inundabat, & apertissime Imperatori à quibusdam è media plebe, stultis, & proterua lingua hominibus, quorum neque fortunis quisquam inuidit, neq; animi bona æmulatus est, contumeliæ dicebantur. Hi compositis in illum cantibus, modulate aduersum casum, & comica quadam maledicentia insectabantur: non fortunæ, sed amentiæ durā illam sortem adscribentes.* Istis aggregemus licet homines aliquot nigræ bilis, & desipientes præ sapientia. quos vel duros Capitones vocare liceat, vel potius Thersitas. quales expertus est Hiero & Dionysius; reprehendunturq; Plutarcho lib. de adul. & amic. c. 60: *Non recte autem Epicharmus, qui ab Hierone, cum hic familiarium quosdam necasset, paucis post diebus ad cœnam inuitatus, respondit. Atqui nuper cum immolares amicos, non vocasti. Male etiam Antiphon: qui cum apud Dionysium quæreretur ac disputaretur quodnam æs optimum esset, id pronuntiauit omnibus præstare, ex quo Athenienses Harmodii ac Aristogitonis statuas parauissent. Id genus dicta acerbitatem habent inutilem, & scurrilitatem iocumq; non delectantem: sed incontinentium est, odium malitia ac contumelia permixtum gerentium, quo vtentes sibi ipsis exitium conflant, saltantes (quod in prouerbio est) circum puteum.* Eiusdem fuit intemperiei Diogenes ille Epireus, de quo sic Athenæus lib. 5. Deipnos. *Hunc Diogenem qui Alexandro successit in regno Antiochus, eius virulentam maledicentiam cum pati nollet iugulari mandauit.* Nec abiit ab eius morib. alter, cuius sic meminit Suetonius in vita Vespasiani cap. 13. *Demetrium Cynicum in itinere obuium sibi post dominationem, ac neque assurgere, neque salutare se dignantem, oblatrantem etiam nescio quid, satis habuit, canem appellare.* Superabat vero vtrumque Peregrinus: de quo sic libro de morte eius Lucianus: *Egressusque è naui statim omnes homines insectatus est lingua petulantia, cum primis vero regem, quem nouerat natura placidissimum & mansuetissimum: qua re impulsus, tutiori debacchabatur in omnes audacia. Etenim regi, vt par erat, parum curæ erant conuitia & blasphemiæ, neque vllū ex iis qui philosophiæ se tradiderant, propter verba supplicio afficere dignabatur; cum primis vero eos qui rationem conuitiis imperandi alios artem sibi peculiarem fecissent.* Nihilo moderatior Timagenes, in Augustum, in vxorem eius, & in totam domum quiduis dicere solitus; vt pluribus videre est apud Senecam l. b. 3. de Ira cap. 23. Is tamen tam audæ linguæ, quis fuit? *ex captiuo cocus, ex coco lecticarius, ex lecticario vsque ad amicitiam Cæsaris felix;* quemadmodum meminit Seneca Pater controuers. 34. De Archilocho quoque refert apud Ælianum lib. 10. Var. Histor. c. 14. Critias: *Nisi ipse de se talem opinionem & famam in Græciam intulisset, numquam vtique nos scire potuissemus, neq; eum matre Enipone serua natum fuisse, neque relicta Paro paupertate rerumque penuria coactum in Thasum venisse: neque cum venisset, aduersus hos inimicitias gessisse: neque tam ingenio malitioso esse, vt tam amicis quam inimicis male loqueretur. Adhac, inquit, neque eum adulterum, luxuriosum, iniuriosumque esse, neque (quod est vnum ex omnibus turpissimum) scutum abiecisse sciuissemus, nisi ipse de de se prædicasset.* Nimirum genus istud hominum, operam dedisse videtur Diogeni Cynico, præcipienti discipulis suis apud Lucianum in Βίων πρᾶσις: *Impudentem te esse oportet, & audacem, & omnibus sine delectu tam regibus quam priuatis maledicere. ita enim fiet vt omnes in te oculos coniiciant, teque fortem esse existiment. Barbara quoque vox, & absonus sonitus tibi sit, quique canino plane similis existat. Vultus sit intentus, tum ingressus sit qui talem vultum deceat. In summa, belluini & agrestes plane sint tibi mores; pudor autem & mansuetudo & modestia procul absint. Ruborem quoq; omnem de facie abstergas.* Et vero hos omnes nunquā magis puniamus, quam si ipsos mēti relin quamus suæ; imitati morē maiorum. Memorat lib. 2. Annal. c. 85. Tacitus: *Vestilia Prætoria familia genita, licentiam stupri apud Ædiles vulgauerat; more inter veteres recepto, qui satis pœnarum aduersus inpudicas in ipsa professione flagitii credebant &c.*

&c. Quo etiam respexit Æschines Epist. 6. vbi ita excipit Leptinem: *Atque inprimis moneo, vt eius congressus fugias. sin casu in eum incideris, atque ille in nos aliquid dixerit: operam dato vt taceas, si potes, & rideas. Verum ille quidem satis graues pœnas dat, vt qui & risu & odio omnium dignus habeatur.* Cuius vltimis, sic quasi Echo, accinit Neronis præceptor lib. 3. de Benef. cap. 17: *Impunita tu credis esse, quæ inuisa sunt? aut vllum supplicium grauius existimas odio publico?* Belle quoque Libanius Declamat. 6: *Quam maiorem quis ab ipsis pœnam exposcat, ea quam sufferunt, dum ita peruerse & dissolute viuunt, diffluunt, & ludunt semper, neque vnquam serio agunt. atque inconsiderate quicquid in buccam venit nugaciter effutiunt?* Nec absurde Plutarchus de Sera Numinis Vindicta cap. 24: *Ego, si fas est dicere, censeo sceleftos nullo neque deo neque homine indigere qui supplicia ipsis imponat: ipsam ad hoc eorum existimo sufficere vitam, totam à prauitate corruptam atque conturbatam.* cordate Max. Syrius Serm. 2: *Si omnes, quos prius iniuria inuasit, hoc persuadere sibi potuissent, iniuriam ipsam iis qui inferunt malum esse maximum; eamque vel bello, vel direptione murorum, vel populationibus terrarum atque incendiis, vel qualibet seruitute tyrannica, pœnam grauiorem esse, nunquam tot tantisque calamitatibus exhausta fuisset Græcia.* In summa: *Nequitia pœna maxima ipsamet sui est.* vt loquitur P. Syrus.

§ 21. Quod si huic turpitudinis pœna, quæ iudicio Ciceronis lib. 3. de Officiis c. 8. *acerbissima est*, aliam adhuc adiicere libet; prorsus eos contemnamus. Veritatis enim vox est qua vsus Seneca lib. 2. de Ira c. 32: *Vltionis contumeliosissimum genus est, non esse visum dignum ex quo peteretur vltio.* Refert sane Ælianus lib. 14. Var. cap. 10. *Arcesilaum Academicum Antagoras poeta probris insectabatur, idque in foro, temere ad eum accedens. At ille magnifice prorsus, vbi quam plurimos homines stare videret, eo adibat, atque cum ipsis colloquebatur, vt conuiciator coram pluribus sibiipsi turpitudinem imponeret. Audientes igitur auertebant sese, & insaniæ Antagoram accusabant.* Imo legimus apud Suidam: *Dion Alexandrinus, philosophia celebris, fratrem habuit Topsium palæstritam. A cuius aduersario quodam cum conuiciis incesseretur, & fanda atque infanda audiret, magna turba subsequente; nihil est locutus, præcepto philosophicæ modestiæ conseruato. Sed cum iam in suas ædes venisset, nihil iracundiæ præ se ferens, adolescenti dixit, Ne gry quidem. Ille*

§ 22. *vero præ ægritudine animi se suspendit.* Et hoc quidem modo semper se vindicarunt viri rerum naturæ callentissimi. Socrates apud Laertium, *dicenti, tibi quidam maledixit: bene enim inquit, dicere nō didicit.* Nec aliter discipulus eius: *Plato quodam ei maledicente; Perge inquit maledicere, vt qui bene nunquam didiceris*: refert Stobæus titulo de Patientia. Plutarchi Laconica c. 80: *Leotychidas Aristonis F. narranti, Male tibi dicunt Demarati filii: respondit, Non me hercle miror. bene enim eorum nemo loqui possit.* Argute quoque Chrysippus: *à quodam improbo multis affectus iniuriis: Optime, inquit, fecisti, quod nihil eorum quæ in te sunt prætereris;* vt est apud Maximum & Antonium tit. de Calumnia. Cui respondet istud Lysandri Plutarchi Laconicis: *Cuidam peregrino conuicia in ipsum iacienti, dixit; Crebro ista dicito, dicito absque intermissione, si fortassis animi tui mala, quibus plenus videris, possis egerere.* Vnde apposite Antisthenes, recensente Laertio; *Ab improbis aliquando laudatus; Angor, inquit ne quid mali fecerim.* Nec inepte Agesilaus ex Plutarcho in Laconicis: *Quoties laudantes aut vituperantes audiret, censebat non minus dicentium mores cognoscendos esse, quā eorum de quibus dicerent.* Quibus congruenter Moschion: *A multis malis traduci, neque verum, neque damnosum est. ab vno autem bono reprehendi, & verum & vtile est.* Similique argumento Epictetes Enchiridii cap. 64. *Cum tibi quispiam vel malefecerit, vel maledixerit, memento eum opinatum esse, id ex officio sibi fuisse faciendum, & dicendum. Neque vero fieri potest vt id sequatur ille quod tibi videtur, sed id, quod sibi. Quod si male iudicat, is damnum facit qui decipitur. Nam connexum verum si quis falsum, inuolutam veritatem si quis mendacium iudicet; non ipsum connexum læditur, sed ille qui deceptus fuerit. Sic igitur instructus, æquo feres animo conuiciatorem. nam ad singula dices, ita visum*

§ 23. *esse illi.* Horum igitur laudes vt contemneres, contemne etiam scōmata. Tullius certe requirit prudentiam eorū, *qui existimant perditi hominis profligatique maledictis* [posse cuiusquam] *gloriā dignitatemque violari*, Orat. de haruspic. [resp. c. 60:] Imo, vt est apud Senecā Epist. 91: *Demetrius solet* [dicere,] *eodem loco sibi esse voces imperitorū, quo ventre redditos* [crepitus.] *Quid enim, inquid, mea refert, sursum isti an deorsum so*[nent?] *Quanta dementia est vereri, ne infameris ab infamibus.* Idem Hispan. c. 13. de iniuriis: *Num moleste feram, si mihi non reddiderit nomen aliquis ex his qui ad Castoris negociantur, nequam mancipia ementes vendentesque, quorum tabernæ pessimorum seruorū turba refertæ sunt? Non, vt puto. quid enim is boni habet, sub quo nemo nisi malus est?* Scite Antisthen. apud Diogenem: *Dicenti cuidam, te multi laudant, quid enim, inquit, mali feci?* His media ingero hæc Senecæ Excerpta: *Male de te loquuntur homines. Sed mali. Moueret, si de me Marcus Cato, si Lælius Sapiens, si alter Cato si duo Scipiones ista loquerentur. nunc malis displicere, laudari est. Non potest vllam auctoritatem habere sententia, vbi qui damnandus est, damnat. Male de te loquuntur. Moueret, si iudicio hoc facerent: nunc morbo faciunt. nō de me loquuntur, sed de se. Male de te loquuntur. Bene nesciunt loqui: faciunt, non quod mereor, sed quod solent. Quibusdam enim canibus sic innatum est, vt non pro feritate, sed pro consuetudine latrent.* Respexit huc Ælianus lib. 2. c. 6. Var. Hist. *Hippomachus, vt fama est, pugillandi magister, cum athleta quidam ex eius discipulis specimen exhiberet artis, & circumstans multitudo vniuersa acclamaret, percussit eum virga Hippomachus, inquiens: Sed tu peram, neque sicut oportebat fecisti, quod melius fieri debebat. nam si quid artificiosum præstitisses, non hi te collaudarent: innuens, eos qui vnumquodque rite gerunt & administrant, non multitudini, sed iis tantum qui rei scientiam aliquam habent, placere oportere.*

§ 24. Et mea quidem opinione, vix aliquis olim extitit bonorum regum quin frequenter expertus fuerit veritatem apophthegmatis ab Antisthene prolati; *Regium est benefacere at male audire.* Cui alludit & alterum:

Pro beneficio Agamemnona mulctarunt Achæi.

Eaque propter tot passim occurrunt apud historicos, qui lubricum linguæ nulla affecerint pœna. Inter eos excellit Lycurgus: *Nam cum ille Spartan accepisset sine vllis legibus perturbatissimam, & bellorum tumultibus refertam, subinde tam pace, atque optimis legibus vndequaque repleuit. Adeoque miti & placato ingenio fuit, vt eum qui sibi in concione oculū effoderat, cum lapidibus obruere vellent Lacedæmonii seruauerit, atque à supplicio vindicarit. Quem cum secum in domum suam adduxisset, ita informauit ac curem reddidit, vt pro nefario ciue bonū illum virū efficeret. Præclare enim istud Rex ille nouerat, non referenda iniuria bonū principem, sed bene merendo iis à quibus lacessitus foret, superiorem videri oportere. Virtutis quippe hæc victoria est, vindicta vero potestatis*: inquit Themistius Orat. 5. Nec deterior Pisistratus: de quo ita Val. Max. lib. 5. c. 1: *A Thrasippo namque amico inter cænam sine fine conuitio laceratus, ita & animum & vocē ab ira cohibuit, vt putares satellitem à tyranno male audire. Abeuntem quoque, veritus ne propter metum maturius se conuiuio subtraheret, inuitatione familiari cœpit retinere. Thrasippus concitatæ temulentiæ impetu euectus, os eius sputo respersit: nec tamen in vindictam sui accendere potuit. Ille vero etiam filios suos violatæ patris maiestati subuenire cupientes, retraxit. Postero quoque die Thrasippo supplicitū à se voluntaria morte exigere volente, venit ad eum, dataque fide in eodem gradu amicitiæ mansurum, ab incepto reuocauit. Si nihil aliud dignū honore vel memoria gessisset, his tamen factis abunde se posteritati cōmendasset.* Par huic generositate Philippus, sed in homine extero Senec. 3. de Ira c. 13: *Demochares ad illum, Parrhesiastes ob nimiā & procacē linguam appellatus, inter alios Atheniensium legatos venerat. Audita benigne legatione, Philippus: Dicite inquit, mihi, facere quid possim, quod sit Atheniensibus gratum? Excepit Demochares: Te, inquit, suspendere. Indignatio circumstantiū ad tam inhumanam responsū exorta est: quos Philippus conticescere iussit, & Thersiten illum saluum incolumemque dimittere. At vos ceteri legati, inquit, nuntiate Atheniensibus, multo superbiores esse, qui ista dicunt, quā qui impune dicta audiunt.* Eximie de eodem Plutar. Apoph. *Iudicio præerat Machætæ cuiusdam, dormitansque non obseruabat quibus ille iuribus se tueretur, ideoque damnabat: tum exclamante Machæta se prouocare, iratus, Ad quem, inquit, prouocas? ad te ipsum, ait ille, ô rex, siquidem vigilans & attentus audias.* Ib[i] [...]

tatus Philip... *cum ad se rectius rediisset, sentiretque iniuriam Machetae*... *ri, non rescidit quidem sententiam, sed mulctam, ... tatam de suo persoluit.* De eodem adhuc Theopompus ac Duris apud Athenæum lib. 6. Deipnosoph. Cum enim Arcadion Achæus odio Philippi solum verteret, & forte Philippo occurrisset Delphis, & ab ipso interrogaretur: *Quamdiu aufugiturus es ô Arcadion; Quoad, respondit ille, ad eos peruenerim qui non mouere Philippum.* Plutarchus *scribit lib. 21. Historiarum, arrisisse Philippum ei responso; Arcadionem deinde ad cœnam inuitasse; inimicitiasque ita depositas & extinctas fuisse.* Eadem mentis clementia Iulius fuit Cæsar. Asseuerate enim de ipso Tranquillus cap. 73: *Simultates contra nullos tam graues excepit vnquam, vt non occasione oblata libens deponeret. C. Memmii, cuius asperrimis orationibus non minore acerbitate rescripserat, etiam suffragator mox in petitione consulatus fuit. C. Caluo post famosa epigrammata de reconciliatione per amicos agenti, vltro ac prior scripsit. Valerium Catullum, à quo sibi versiculis de Mamurra perpetua stigmata imposita non dissimulauerat, satisfacientem, eadem die adhibuit cœnæ; hospitioque patris eius, sicut consueuerat, vti perseuerauit.* Nec alia fuit altidine humanitatis D. Augustus. Seneca 3. Benef. cap. 27: *Rufus vir ordinis senatorii inter cenam optauerat, ne Cæsar saluus rediret ex ea peregrinatione quam parabat: & adiecerat, idem omnes & tauros, & vitulos optare. Fuerant qui illa diligenter audirent. Vt primum diluxit, seruus qui cenanti ad pedes steterat, narrat quæ inter cœnam ebrius dixisset. Hortatur eum, vt Cæsarem occupet, atque ipse se deferat. Vsus consilio, descendenti Cæsari occurrit. Et cum malam mentem habuisse se pridie iurasset, id vt in se & filios suos recideret, optauit; & Cæsarem vt ignosceret sibi, rediretque in gratiam secum, rogauit. Cum dixisset se Cæsar facere: Nemo, inquit, credet te mecum in gratiam redisse, nisi aliquid mihi donaueris: petitque non fastidiendam à propitio summam: & impetrauit. Cæsar, ait: Mea causa dabo operam, ne vnquam tibi irascar. Honeste Cæsar quod ignouit, quod liberalitatem clementiæ adiecit.* Minime alienus ab istis Agrippa, de quo sic Iosephus lib. 19. Antiq. Iud. cap. 7: *Accidit aliquando, vt quidam Hierosolymita legisperitus nomine Simon aduocata concione per regis absentiam agentis tum Cæsareæ, criminaretur illum, vt impurum & arcendum templi aditu, quod non nisi dignis pateat. id vbi præfectus vrbis illi significauit per literas, confestim accersiuit hominem: à quo forte fortuna repertus in theatro, assidere sibi eum iussit. moxque sedata voce & placide, Dic mihi, inquit, quid tibi non probatur ex his quæ facimus? qui cum nihil haberet quod diceret, precatus est veniam. tum rex citius quam quisquam opinaretur reconciliatus est; clementiam magis quam iram decere reges existimans, & lenitatem animi magis quam celsitudinem. itaque illum dimisit non sine munere.* Prudentissime. *Non enim ita facile quisquam homo inter homines existere potest quin eum à quo extrema quæque metueret, si mitem in se, atque honoris insuper aliquid deferentem viderit, non statim beneuolentia prosequatur. Nam qui meritas pœnas effugerit, quo iustius eas commiserat, eo condonanti magis obstrictus est:* inquit Themistius Orat. 9. Animositatem eandem bene simulat Caligula. Suetonius c. 15: *Commentarios ad matris, fratrumque suorum causas pertinentes, ne cui postmodũ delatori, aut testi maneret vllus metus, conuectos in forum, & ante clare obtestatus Deos, neque legisse, neque attigisse quicquam, concremauit. Libellum de salute sua oblatum non recepit, contendens nihil sibi admissum, cur cuiquã inuisus esset: negauitque se delatoribus aures habere.* Simili fere verborum passu, de Tito apud Xiphilinum Dio Cassius libro 26: *De crimine impietatis numquam cognouit, neque permisit aliis vt cognoscerent. Nemo enim, inquit, iniuria me afficere, aut insequi contumelia potest, proterea quod nihil ago quod reprehendi mereatur: ea vero quæ falso de me dicuntur, prorsus negligo.*

§ 26. Ex quibus nemini non apparet haud vane pronunciatum D. Ioh. Chrysostomo: *Fieri non potest vt virtute excellentes apud omnes bene audiant.* Nec miratur scriptum de Hierone apud Plutarchum. §. 21: *Hiero, qui in tyrannide Geloni successit, neminem dixit sibi intempestiuum esse qui libere aduersum se loqueretur.* Imo facile credit Senecæ asseueranti de Augusto 1. de Clem. cap. 10: *Probrosis in se dictis arrisit.* Assentitur autem istis è Diogene Chilonis: *Fratri grauiter ferenti, Ephorum se non fuisse, cum ipse esset; Ego enim, inquit, iniuria affici scio, tu vero nescis.* Denique adplaudit legislatori Atheniensium, de quo sic Maximus tit. de Patientia: *Solum in se despuentem quendam ferebat: cum autem alter quidam eum propterea accusaret, Atqui, inquit, piscatores vt gobium vnum capiant, patiuntur se aqua marina conspergi: ego idem ferre non sustineam, vt hominem capiam?* Mascule Seneca Epist. 52. *Quid lætaris quod hominibus iis laudaris quos non potes ipse laudare?* Nec minus cordate Philosophia Luciani, titulo Piscatoris: *Noui quod nil ob scommata redditur deterius, sed econtra quodcunque bonum existit, tanquam aurum cum erutum incidetur, clarius relucet, fitque splendidius.* Scilicet imperium omne simile est Veneri, in quo populus personam sustinet Momi. Aristides Orat. de Paraphthegmate: *Aiunt cum illa sederet exornata, rumpi coactum fuisse Momum, cum nihil, quod reprehenderet, videret. tandem autem ipsa relicta, sandalium culpasse: atque ita vtrumque contigisse, vt nec Venus audiret male, nec Momus recte diceret.*

§ 27. Perfer ergo scommata omnia, Princeps: vtique si ea non es perfectione, quin vel ipse pecces, vel aliquis circa te. Imitare agedum Herculem. *Is enim cum Lindum quod est oppidum Rhodi, delatus esset, famemque pateretur, aratorem quendam aspexit operantem, ab eoque petere cœpit, vt sibi vnum bouem venderet. Enimuero ille negauit fieri posse, quia spes sua omnis colendæ terræ, duobus illis iumentis niteretur. Hercules solita violentia vsus quia vnum accipere non potuit, vtrumque sustulit. At ille infelix, cum boues suos mactari conspiceret, iniuriam suam maledictis vltus est: quod homini eleganti & vrbano gratissimum fuit. nam dum comitibus suis epulas apparat, dumque alienos boues deuorat, illum sibi amarissime conuitiantem, cum risu & cachinnis audiebat.* ita Lactantius lib. 1. Diuin. instit. cap. 21. Respexit huc Philippus Macedo apud Antonium tit. De Oblocutoribus: *Idem dicebat se suis conuitiatoribus gratiam habere, quod se meliorem redderent. Ego enim, inquit, studens illos mendacii conuincere, si quid improbe fecerim, muto consilium & pœnitentia emendo factum.* Et hoc est quod volebat Nazianzenus Oratione 14: *Si falsa obiicit accusator, non me magis, quam eum, qui loquitur, hæc oratio attingit, etiam si me nominatim conuitiis petat: si vera, meipsum potius, quam eum, qui loquitur, accusabo (à me enim illi sermonis materia subministratur, non autem illius sermo causa est cur talis sim) ac vocibus præteritis, vt quæ nihil sint, mei ipsius ero, hoc vnum ex eorum improbitate commodi capiens vt cautius vitam instituam.* Vnde & Manuel Imper. cap. 28: *Si vera de te sparguntur crimina, patienter feras, & teipsum corrige, proque beneficio non voluntario ducito, correctionis occasionem. sin falsis conuiciis exagitaris, consoletur te Christus, qui eiusmodi multa perpessus est, & adhuc patitur: ac præterea, quod alia quadam tua, fortasse nõ talia, qualia debebant esse, vel aliquibus ignota sint, vel omnibus. Hæc ergo pro istis reponas, & facilius calumnias feres.*

§ 28. Non me teneo quin heic adtexã Ioannis Ducæ Imp. factum: cum concubinã eius Marcesinam templo arcuisset Niceph. Blemmydes: *Ea verò se grauissima contumelia affici rata, & tanto dignitatis fastigio non ferenda, cum per sese ira ardebat, tum ab adulatoribus magis inflammabatur. Vnde ad Imperatorem magna cum indignatione reuersa, toto impetu illum ad vindictam incitabat: eam ignominiam in ipsius Imperatoris caput redundare, clamitans. Accedebant assentatorum voces, oleum igni (quod aiunt) addentium, aucupandæ gratiæ causa. At Imperator subito mœrore affectus, ac lachrymis oppletus, cum profundo suspirio: Quid me (inquit) ad virum iustum puniendum impellitis? Nam si ego sine probro & ignominia viuere voluissem, Imperii maiestatem inuiolatam conseruassem. nunc cum ipse meæ, atque adeo ipsius Imperii contumeliæ causam præbuerim; meritis meis gratia refertur, vt malæ sementis malam messem percipiam.* sic Gregoras Nicephorus lib. 2. Histor. Romanæ.

§ 29. Non alienum ab hoc loco Plautinum illud Curculione act. 4. sc. 2. versu 27:

> *Indignis si male dicitur, maledictum id esse duco:*
> *Verum si dignis dicitur, benedictum est meo quidẽ animo.*

Quibus allubescit vox Socratis apud Laertium, *dicentis, nonne quis tibi conuitium facit? minime, inquit, nam mihi hæc*

non

non insunt. Aiebat se dedita opera Comicis offerre oportere: si quid enim dixerint eorum quæ nobis insunt, correctoribus vtemur, sin minus, nihil ad nos. Nec minore Suada Mecœnas D. Augusto: *Quòd conuitium tibi quisquam fecerit, aut obtrectauerit, neq; deferente aliquo audire, neque vlcisci debes. Turpe enim fuerit te id credere, inuentum qui te, neminem lædentem, omnibus benefacientem, ignominia affecerit: idque soli mali credunt principes, quos ad fidem dictis habendam conscientia mouet. Deinde iniquum est ea ægrè ferre velle, quæ si vera sunt, præstat non admisisse: sin falsa, dißimulare, quum multi hæc vindicantes, pluribus ac grauioribus de se sermonibus occasionem præbuerint. Hic igitur est meus sensus de obtrectationibus: ac conuenit te omni altiorem esse iniuria, & neque ipsum id in animum tuum inducere, neque aliis eam opinionem subiicere, extare qui in te contumeliosus esse ausit: vt iam idem de te quod de diis immortalibus iudicetur, esse te venerandum:* Dio Coccæus lib. 52. Quibus auditis, quis est obsecro, qui non vltro memoriam istius hominis solida prosequatur euphemia? tanto quidem magis, quod de eodem & de Augusto, legamus eiusdem historici lib. 55: *Præsente aliquando Mecænate, Augustus pro tribunali sedens, quum multos esset morte damnaturus; præuidens hoc fore Mecænas, quum per circumstantium coronam ad ipsum irrumpere ac proximè aßistere nequiret, hæc verba in tabella scripsit:* Surge verò tandem carnifex: *eamque tabellam, quasi aliud quid indicantem, in sinum Augusti proiecit: qua lecta, is statim surrexit, nemine morte mulctato. neque verò huiusmodi res stomachum Augusto mouebant; sed gaudebat quantum ipsum sua natura & neceßitas rerum ad iram etiam præter decorum prouexisset, tantum amicorum libertate corrigi.* O bonitatem plus quàm ciuilem! ô! sed verba desunt, quibus venerer & Augusti incredibilē mansuetudinem, & Mecænatis nulli imitabilem parrhesiam. Cognitum

§ 30.

vtrique erat: *In regnis, velut in magnis corporibus, semper aliquam partem pondere ipso tumescere: quam recidi quidem non oportere, leniter verò curari,* vt loquitur apud Iosephum libro 1. de bello Iud. cap. 17. rex Archelaus. Nec ignorabant, *tardos eos ad vindictam pœnamque sumendam esse oportere, qui maximas obtinent potestates,* vt ait D. Basilius Homilia 8. Hexaëmer*ων*. ideoque imitandos Principibus regem apum; quæ apes cum pro corporis captu pugnacissimæ sint, & aculeos in vulnere relinquant, *rex ipse sine aculeo est, telumque detraxit Natura, & iram eius inermem reliquit:* vt pluribus differit Seneca lib. 1. de Clementia cap. 19: addito epiphonemate: *Pudeat ab exiguis animalibus non trahere mores: cum tanto hominum moderatior esse animus debeat quanto vehementius nocet.* Ergo vt *apum imperator tantum armatur maiestate,* vt loquitur Plinius lib. 11. cap. 17. sic & terrarum præfecti omnem à se segregent vindictam, contenti potestatis suæ magnitudine. Religiose legenda illa apud Themistium Oratione 5: *Sed neque in Imperatoris pauimento duo posita sunt dolia, cuiusmodi duo Iouis in solio collocata esse Homerus asserit; eademque fatorum plena, alterum bonorum, contrariorum alterum. At Imperatori nostro nullum mortis dolium est, sed vitæ dumtaxat plenum semper atq; exuberans, quam ex eo meram, ac synceram haurit, atque in homines effundit.* Exosculanda vero verba Theologi, Oratione 19: *Etiam persæpe magni ad salutem momenti est noxarū condonatio, vt quæ eum, qui iniuriam intulit, pudore coerceat, atque à metu ad amorem, hoc est tutiorem beneuolentiam, traducat.* At D. Chrysostomi voces, tantum non adorandæ,

§ 31.

Homilia 39. in Acta Apostoli: *Manifestum, quod eum qui contumelia afficit; & si minor quidem sit insanire illum dicemus; sin par honore, desipere; si autem maior, neque sic approbabimus. vter enim approbatione dignior, is ne qui tempestatibus agitur, in turbulentia versatur, exasperatus erga communem naturam sic afficitur, vel qui in tranquillitate & portu, ac bona animi constitutione sibi imperat? Nonne hic quidem angelo, ille verò nec homini similis est: & ille neq; propria mala ferre potest, hic etiam aliena: hic seipsum ferre non potuit, ille & alium: ille naufragatur, hic securus nauigat, naue eius secundis ventis fruente. Non enim in vela sua irruere furoris spiritum permisit, qui mentis nauem subuertat, sed afflantur illa à tenui blandaque aura, quæ est patientiæ spiratio, ipsum ad philosophiæ cursum cum magno silentio ducens. Et sicut nautæ in naufragio nesciunt quæ abiiciunt, si à suis & ab alienis seposita receperint, sed omnia quæ posita in naue similiter eiiciunt tam pretiosa quàm non pretiosa: vbi autem cessarit tēpestas, tunc cogitantes quanta eiecerint, lachrymantur, & propter iacturā damnum sentientes non gaudent. Ita & hic, quando ira spirat, excitaturq; animi tempestas, nesciunt quæ suo ordine eiicere debeāt: vbi verò ira cessauerit, tunc cogitantes qualia effutiuerint, considerant damnum, & quietem non sentiunt, memores verborum, ex his per quæ confuderunt seipsos damnumque maximum paßi sunt, non in pecunia, sed in existimatione mansuetudinis ac humanitatis.* Planè ad pectus apprimo

§ 32.

isthæc eiusdem Homilia 3. Andriant: *Quemadmodum si corpus adamantinum haberemus, etsi innumeris vndique telis percuteremur, non tamen vulnera reciperemus: non enim à manu tela torquente, sed à corporibus patientibus vulnera fiunt: sic & hic non à petulantium insania, sed à patientium contumelias imbecillitate, iniuriæ & contumeliæ constituuntur. Si enim philosophari sciamus, nec contumelia affici poßumus, nec quicquam graue pati. Aliquis iniuriam intulit, non sensisti nec doluisti: non es iniuriā paßus, sed & magis percußisti, quàm percussus es. Cùm enim qui contumeliam intulit, plagam suam ad patientium animam non peruenientem viderit, ipse maiorem in modum roditur: & tacentibus iis, qui contumeliam patiuntur, sponte contumeliarum plaga contra mittentem conuersa infertur.* Quærimus

§ 33.

exemplum? Suppeditat id ecce D. Nazianzeni parens, de quo sic in oratione eius funebri filius: *Cùm ipsius Collegæ contentionis illius, in qua victi fuerant, ignominiā, eamque, quam senex ille omnibus in rebus obtinebat, auctoritatem & potentiam, iniquo animo ferrent, ob idque ipsi infensi essent, ac conuiciis eum incesserent, eos quoque patientia sua superauit, maximum subsidium nactus mansuetudinem & morum facilitatem, & quod maledictis laceßitus maledicta non regereret. Neque enim graue esse iudicabat, si, cum rebus vicisset, lingua se vinci pateretur: Quamobrem sic eos quoq; lenitate sua & patientia cepit, ascito præsertim ad sententiæ suæ auxilium tempore, vt indignationem in admirationem conuertentes, sese ipsi excusarent, genibus aduoluerentur, pudore, ob ea quæ prius admiserant, suffunderentur, abiectisq; odiis eo Patriarcha, Legislatore, & iudice vterentur.* Colligitur hinc vis distichi Ouidiani ad Augustum alienatum libro 5. Tristium Eleg. 11. versu 11.

> *Maxima pœna mihi est, ipsum offendisse; priusq;*
> *Venisset mallem funeris hora mei.*

Quod ipsum sic iterum expressit libro 2. Tristium versu 139.

> *Nulla quidem sano grauior mentisq; potenti*
> *Pœna est, quàm tanto displicuisse viro.*

Idemque volunt versus isti è mimis P. Syri:

> *Grauis animi pœna est, quem post facti pœnitet.*
> *Nil est miserius, quàm vbi pudet quod feceris.*
> *Sibi ipsi dat supplicium quem admisi pudet.*
> *Cicatrix conscientiæ, pro vulnere est.*

Eo respexit Scipio, oratione ad milites seditiosos, Liuii lib. 28. cap. 29: *Si erroris pœnitet, satis pœnarum habeo.* Deque Græcorum moribus Libanius, legatione ad Iulianum: *At nobis studio maximo est à bellis quam plurimum distare: & ira lachrymis temperata est, & excandescentia feruens fletu extincta: & eorum quæ perpessus est memoriam, quiuis delet, si viderit erubescentem eum à quo læsus est iniuria.* Falluntur ergo

§ 34.

nimis, qui heic Principi insurrant metuendum ipsi contemptum, ideoque inculcant;

> *Veterem ferendo iniuriam irritas nouam.*

Imo contra est: *verecundiam peccandi facit ipsa clementia regentis.* Præterea, *videbis ea sæpius cōmitti quæ sæpe vindicantur,* iuxta oraculum Philosophi Romani lib. 1. Clem. ca. 22. Versiculus hic locum forsan habeat circa parem: circa superiorem, quei queat? Penficulate Plinius lib. 8. Epist. vltima ad Achaiæ Præsidem: *Vides à medicis, quanquam in aduersa valetudine nihil serui ac liberi differant, mollius tamen liberos clementiusq; tractari. Recordare quid quæq; ciuitas fuerit: non vt despicias quod esse desierit. Absit superbia, asperitas. nec timueris contemptum. an contemnitur qui imperium, qui fasces habet, nisi qui humilis, & sordidus, & qui se primus ipse contemnit?*

temnit? Male vim suam potestas aliorum contumeliis experitur, malè terrore veneratio acquiritur: longeque valentior amor ad obtinendum quod velis, quàm timor. nam timor abit, si recedas; manet amor: ac sic, vt ille in odium, hic in reuerentiam vertatur. Signatè Seneca Neroni lib. 1. Clem. cap. 8: *Tibi non magis quam soli latere contingit. Multa contra te lux est, omnium in istam conuersi oculi sunt. Prodire te putas? oriris. loqui non potes, nisi vt vocem tuam quæ vbique sunt gentes excipiant. Irasci non potes, nisi vt omnia tremant. Sic neminem potes affligere, nisi vt quicquid circa fuerit, quatiatur. Vt fulmina paucorum periculo cadunt, omnium metu; sic animaduersiones magnarum potestatum, terrent latius quàm nocent, nō sine causa. Non enim quantum fecerit, sed quantum facturus sit, cogitatur, in eo qui omnia potest. Adiice nunc, quod priuatos homines ad accipiendas iniurias opportuniores, acceptarum patientia facit: regibus certior est ex mansuetudine securitas. Quia frequens vindicta paucorum odium reprimit, omnium irritat: voluntas oportet ante sæuiendi, quàm causa deficiat. Alioquin quemadmodum præcisæ arbores plurimis ramis repullulant, & multa satorum genera vt densiora surgant, reciduntur: ita regia crudelitas auget inimicorum numerum tollendo. Parentes enim liberique eorum qui interfecti sunt, & propinqui, & amici, in locum singulorum succedunt.* Magnificè Gregorius Theologus Epistola 81: *Magnum esse censemus, de iis, à quibus læsi sumus, pœnas sumpsisse: Magnum, inquam (nam & hoc ad aliorum vitia corrigenda vtile est:) at multo hoc maius ac diuinius est, acceptam iniuriam tolerare. Illud enim improbitatem coercet, hoc autem ad probitatē adducit: quod quidem longè præstantius & perfectius est, quàm à vitio abstinere.* Quid quod Traiani præceptor ipsum se damnat, arbitratus olim, vel seruos suos impunitate reddi deteriores, titulo de Ira cohibenda capite 21: *Serò tamen hoc primùm perspexi, quòd præstaret eos indulgentia peiores fieri quàm sæuitia & furore aliorum corrigendorum causa meipsum peruerti. Secundò hoc etiam videns, multos impunitate eo adduci, vt mali esse vereantur, & mutandorum morum initium veniam potius quàm pœnam iis præbuisse: aliisque eos tacitè ad nutum promptius, quàm aliis verberantibus & flagellantibus seruire: persuasi mihi, ad imperandum plus conducere rationem ira.* Bene igitur Gregor. Nyssenus: *Conuitiorum & contumeliarum progressus lenitate ferendi sistitur. nam si quis contumelia contumeliam & conuitium vlciscatur, hac ipsa vitia augebit; dum, quod absurdum est, similibus alit.* Sed quid pugno testimoniis? excutiat mihi quis memoriales libros veterum; reperietque omnes quibus libido incessit refrenare linguæ virulentiam nescio quo castigationis vinculo, easmet incitasse: Quin & ipsemet Tiberius sub quo primum Romanis verba fuere periculosa, voluitque puniri lege maiestatis, palam tamen sinistros de se sermones in iudicium vocari vetuit. Taciti enim sunt lib. 2. Annal. cap. 50: *Maiestatis crimen distingui Cæsar postulauit; damnariq; si qua de Augusto inreligiosè dixisset. In se iacta, nolle ad cognitionem vocari. Interrogatus à consule quid de his censeret, quæ de matre eius locuta secus, argueretur; reticuit. dein proximo senatus die illius quoque nomine orauit, ne cui verba in eam quoquo modo habita crimini forent:* Acutè igitur nec minus verè Plinius Panegyrico ad Traianum cap. 46: *Ita comparatum est, vt de nullo minus Principe querantur homines, quàm de quo maxime licet.* Ergo circumspectè, aliàs inconsideratissimus, Nero apud Suetonium cap. 39: *Mirum & vel præcipuè notabile inter hæc fuit, nihil eum patientius quàm maledicta & conuicia hominum tulisse, neque in vllo leniorem quàm quo se dictis aut carminibus lacessissent extitisse. Multa Græcè Latineque proscripta aut vulgata sunt: sed neque auctores requisiuit; & quosdam per indices delatos ad Senatum affici grauiore pœna prohibuit, vel contemptu omnis infamiæ, vel ne fatendo dolorem, irritaret ingenia.* Quibus respondent & illa ex Oratione Cremutii Cordi: *Marci Ciceronis libro, quo Catonem cœlo æquauit, quid aliud dictator Cæsar quàm rescripta oratione, velut apud iudices respondit? Antonii epistolæ, Bruti conciones, falsa quidem in Augustum probra, sed multa cum acerbitate habent. carmina Bibaculi & Catulli, referta contumeliis Cæsarum leguntur. sed ipse diuus Iulius, ipse diuus Augustus & tulere ista, & reliquere; haud facile dixerim, moderatione magis an sapientia. namque spreta exolescunt: si irascare adgnita videntur.* Sic Tacitus lib. 4. Annal. cap. 34: cuius super hac re sententia, extat capite insequenti: *Cremutii libros per ædiles cremandos censuere Patres, sed manserunt occultati & editi. Quo magis socordiam eorum inridere libet, qui præsenti potentia, credunt exstingui posse etiam sequentis æui memoriam. nam contra, punitis ingeniis gliscit auctoritas. neque aliud externi reges, aut qui eadem sæuitia vsi sunt, nisi dedecus sibi, atq; illis gloriam peperere.* Quib. è verbis facilè colligamus, probari animo eius seculum quo lege maiestatis, *facta arguebantur, dicta impune erant*, vti prodidit lib. 1. Annal. cap. 72. Elucet ex his prudentia Philippi memorata Plutarcho Apoph. 29: *Maledicum iubentibus amicis eiecere: non, inquit, faciam, ne circumiens apud plures nobis obloquatur.* Qua etiam non leuiter tinctus Epirotarum rex Pyrrhus: *Maledicum quendam Ambraciæ & obtrectatorem quum censerent Pyrrho exterminandum, Maneat, inquit, ibi vt apud paucos potius nos, quàm laceret vagans apud omnes.* Plutarchus in vita ipsius. Tales heroas ante animi oculos habuit Iulianus, cum in Misopogone Antiochiensibus rescriberet: *Quod attinet ad contumelias quas in me priuatim ac publicè anapæstis ludentes iecistis; me ipsum potius accuso, vobisque liberam eius rei facultatem permitto; nunquam vobis eo nomine periculum creaturus iugulando, verberando, constringendo, custodiendo.* Hocque etiam in animo voluebat Chrysippus: *Cum quidam ei diceret: Amicus clanculum te mordet, & conuitiatur: Hominem, inquit, ne arguito; quoniam idem palam facturus est.* Congruenter his Philemon apud Stobæum:

Nil suauius neq; magis musicum,
Est, quàm conuicia ferre posse,
Nam conuicia, si is contra quem dicuntur
Dissimulet, in sui auctorem recidunt.

Eodem tendit sententia Isidori Pelusiotæ lib. 4. Epist. 196: *Licet aliis contumeliam inferentibus non tamen affici iniuriâ, & lædentibus iniustè, non lædi. Nam qui philosophatur, & ab inimicis illatas contumelias atq; iniurias moderate ac mansuete fert, is neque illis contumeliam facientibus, patitur, neque iniuriam inferentibus vllam accipit. Sed si verum dicendum est, illi sunt qui iniuriam & contumeliam patiuntur, qui & ab hominibus condemnantur. & sermonibus differuntur. At qui & contumeliâ & iniuria altior est, is & hic ab omnibus mortalibus coronabitur encomiis, quod non modo hostem, sed & animos iramque suam superauerit: & in alterâ vitâ à Deo maxima obtinebit præmia.* Nec aliud volunt ista præceptoris eius Homilia 13. ad Romanos: *Quum igitur ad te adiens quispiam tibi dixerit, quidā te iniuria affecit, neque finem facit de te apud quosuis obloquendi: tum demum laudato obloquentem, apud eos qui tibi recitant quæ ex illo audierint. hac certe ratione, si illum vlcisci volueris, poteris de eo pœnas sumere. etenim qui rem exaudient, vt sensu etiam maxime careant, te solum collaudabunt: illum contrà, vtpote quauis noxia fera deteriorem, odio habebunt, quòd ille quidem nulla prouocatus iniuria, molestus tibi fuit, tu è diuerso vel male ab illo habitus, beneficium pro iniuria reposuisti: sic fiet, vt perspicias sane, quæ in te ille maledicta coniecerit, ea omnia vt futilia esse videantur. Siquidem qui suggillatur, mordeturque, is quum propterea dolet, palam facit criminationis obiecta conscium se esse: qui verò ridet, is profectò risu ipso apud eos qui rei testes consciique sunt, seipsum omni suspicione liberat.* Æquè splendent quæ idem prodidit Homilia 22. ad Hebræos: *Quomodo enim candens ferrum aqua tinctum ignem perdit, ita ira si in lenem & patientem inciderit, patientem nihil lædit, sed magis iuuat, & ipse euadit magis continens. Lenitati enim & patientiæ nihil potest æquiparari. Nam qui est eiusmodi, contumelia nunquam afficitur. Sed sicut non sauciantur corpora adamantina, ita nec huiusmodi animæ. sunt enim superiores iaculis. Excelsus enim & adeò excelsus est is qui est lenis & patiens, vt ne plagam quidem à plaga accipiat. Quando ille efferatur, tu ride: ride autem, non aperte, vt non irrites, sed in anima, seu apud te, ride propter te.* Diuinissima profectò est & Senecæ Sententia 3. Iræ cap. 23. *Contumeliarum patientia ingens instrumentum ad tutelam regni*; & Theodorici Regis apud Cassiodorū lib. 3. Variar. Epist. 46: *Materia est gloriæ principalis, delinquentis reatus: quia nisi culparum occasiones emergerent, locum*

§ 35. § 36. § 37. § 38. § 39.

§40. *pietas non haberet*. Et vero tam patientiam, quam gloriam, proculdubio in consilio sibi adhibuere Impp. Theodosius, Arcadius, & Honorius, cum euulgarent Constitutionis hanc gemmam, supra omnes Indicas, gemmeam, lib. 10. Codicis, titulo 7. *Si quis modestiæ nescius, & pudoris ignarus, improbo petulantique maledicto nomina nostra crediderit lacessenda, ac temulentia turbulentus obtrectator temporum nostrorum fuerit: cum pœnæ nolumus subiugari, neque durum aliquid, nec asperum tum volumus sustinere: quoniam si id ex leuitate processerit, contemnendum est: si ex insania miseratione dignissimum: si ab iniuria, remittendum. Vnde integris omnibus hoc ad nostram scientiam referatur, vt ex personis hominum dicta pensemus, & vtrum prætermitti, an exquiri debeant, censeamus*. Digni profecto Imppp. æterna memoria! quorum primum merito hisce cumulat elogiis D. Ambrosius: *Beneficium se putabat accepisse augustæ memoriæ Theodosius, cum rogaretur ignoscere: & tunc propior erat veniæ, cum fuisset commotio maior iracundiæ. Prærogatiua ignoscendi erat, indignatum fuisse: & optabatur in eo quod in aliis timebatur, vt irasceretur. Hoc erat remedium reorum. Quoniam cum haberet supra omnes potestatem, quasi parens expostulare malebat, quam quasi iudex punire.*

§41. in funere eius. Et quid obsecro vetat cur isthæc indulgeantur subditis? Minorve vlla libertas dari potest ab eo cui omnia in omnes licent, quam linguæ? Haut falso Brutus ad plebem lib. 7. Halicarnass. cap. 16. *Quod nobis relinquetur ius, si ne loqui quidem permittimur?* Neque secus Thessali apud Liuium lib. 39. cap. 25. *Quid autem si vox libera non est, liberum esse?* Explorate Quintilianus Declamatione 9. *Paupertatis est proprium, quando alia deficiunt, exercere libertatem, & dum contemptus fama vitatur, potentiores vel ambitiose contemnere.* Affirmate Demosthenes: *Nihil accidere potest infelicius ingenuis quidem hominibus, quam si dicendi libertatem amittant.* Cui consona vox Dionis Prusæi Oratione 41. *Oportet humanum & modestum hominem, & hanc suis ciuibus concedere potestatem. Non licere enim in ciuitate cuiquam vni contradicere, neque reprehendere etiamsi omnia bene gerere videatur, non popularis est gubernationis, neque humanum: sed magis solet hoc accidere tyrannis, quam benefactoribus.* Certe de Timoleonte refert Æmilius Probus: *Cum Demænetus in concione populi de rebus gestis eius detrahere cœpisset, ac nonnulla inueheretur in Timoleonta: dixit, nunc demum se voti esse damnatum, namque hoc à Diis immortalibus semper precatum, vt talem libertatem restitueret Syracusanis, in qua cuiuis liceret, de quo vellet, impune dicere.* Deque Tiberio scribit Tranquillus cap. 28. *Aduersus conuicia, malosque rumores, & famosa de se, ac suis carmina, firmus, ac patiens, subinde iactabat; In ciuitate libera, linguam mentemque liberas esse debere.* Legatique Rhodiorum apud Liuium lib. 45. cap. 23. *Superbiam, verborum præsertim, iracundi oderunt, prudentes irrident; vtique si inferioris aduersus superiorem est: capitali pœna nemo vnquam dignam iudicauit. Id enimvero periculum erat, ne Romanos Rhodii contemnerent.* Acute D. Hieronymus Epistola ad Theophilum: *Nemo plus impetrat à libero quam qui seruire non cogit.* Nec minus periculate D. Ambrosius Epist. 17. ad Theodosium: *Nihil in vobis Impp. tam populare, & tam amabile est quam quod libertatem etiam liceat in iis diligere, qui obsequio militiæ vobis subditi sunt.* Imo monitum fuit Menandri apud Stobæum tit. de Dominis.

Si seruus nihil quam per omnia seruire discat,
Malus erit: at si libertatem ei permittas loquendi,
Id eum efficiet longe optimum.

§42. Sane cui veniet in mentem fabula Midæ, eiusque tonsoris; nunquam consuet os subditis suis, sed perpetuo eis permittet, quod seruis suis communi quasi consensu semel in anno vbiuis locorum permittebant Domini. illi enim populo seruientium, certis diebus relaxabant herilis potestatis vehementiam, ipsisque tunc palam imperabat imperantibus; atq; inter lautitias mensarum, exonerabat duodecim mensibus collectam bilem, sumpta de eis vindicta aliqua verborum. Tale quid obtinuisse in Græcia, in Persia, in orbe denique Romano; ex Caristio, Beroso, Ctesiaque, probat lib. 14. Deipnosophistῶν Athenæus, firmatque pluribus Lucianus libro Saturnaliorum. Idem quoque fuisse in vsu nouæ Romæ, cum ædes ibi festas facerent nuptiæ; diserte testatur D. Ioan. Chrysostomus Homilia 12. ad Corinth. 1. tale quid etiam Romæ veteri vsurpatum, colligamus ex Senecæ Medea versu 109. Quin & simili de caussa indultum militibus, toto belli tempore arctissima alioqui disciplinæ obligatis catena, vt possent relaxare animos linguasque tempore triumphi, ac ne quidem ab ipsomet abstinere imperatore: imo in ipsum potissimum invehi, nihil vetat suspicari. Vtut sit, morem eum, viri Principes ne inuidete, quæso, ciuibus vestris: ac cum vobis fas sit ac ius quiduis in eos & dicere & facere; saltem ipsis liceat de vobis opinari quod libet: ne videlicet cogamur requirere sæculi eam felicitatem, Tacito celebratam libro 1. Histor. cap. 1. *vbi sentire quæ velis, & quæ sentire dicere licet.* Quippe quam graue sit tacitum fouere dolorem; satis bene expressit Iustinus libro 8. cap. 9. *Crescit dissimulatione ipsa dolor; hoc altius dimissus quo minus profiteri licet.* Nec male Latinus Pacatus Theodosio cap. 25. *Est aliquod calamitatum delinimentum, dedisse lacrymas malis, & pectus laxasse suspiriis, nulla maior est pœna, quam esse miserum nec videri.* Melius adhuc D. Gregorius libro 7. in Iob. cap. 26. *Plerumque nimis taciti, cum nonnulla iniusta patiuntur; eo in acriorem dolorem prodeunt, quo ea quæ sustinent non loquuntur. nam si illatas molestias lingua tranquille diceret, à conscientia dolor emanaret. vulnera enim clausa plus cruciant: quia cum putredo quæ intrinsecus feruet, eiicitur, ad salutem dolor aperitur.* Exque eodem dolio Isidorus in Synonimis: *Aperi tranquillo corde dolorem iniuriæ. Vulnus quamuis graue sit, si apertum est, euaporat. Valde enim come it animum vulnus inclusum, quanto enim magis id legis, tanto maxime auges.* Non immerito igitur canit Ouidius lib. 5. Tristium Eleg.

§43.

Strangulat inclusus dolor atque cor æstuat intus,
Cogitur & vires multiplicare suas.

Testaturque Chorus apud Senecam Agamemnone versu 661.

Magis exurunt quos secreta
Lacerant curæ.

Habemusque apud Quintilianum Declamatione 290. *Sic factum est, vt dolorem silentio premerem, qui clusus atque intra cogitationem receptus, abstulit mentem.* Exclamat denique versu Trochaico P. Syrus. *Heu quam miserum est ab eo lædi de quo non possis queri!* At contra, refert Demosthenes, Epistola 4. *Vt suspiria dolentibus sic affectis minima conquestionis leuamenti aliquid afferre solent.* Et Haterius lib. 4. Controuers. 1. *Est quædam in ipsis malis miserorum voluptas & omnis aduersa fortuna habet in querelis leuamentum.* Mihi non credis? at fidem habe saltem exemplo Æliani, lib. 14. Variæ historiæ cap. 22. *Tyrannus quidam Tryzus, volens omnes coniurationum & insidiarum contrahere vias intercludere, legem suæ regionis incolis posuit, vt nemo cum altero, neque priuatim neque publice sermones misceret: quod fuit grauissimum, minimeque ferendum. Itaque dolo tyranni mandatum eluserant, & oculorum manuumque gestibus, & nutu animi sensa mutuo significabant & accipiebant. Alias igitur acerbo vultu sese inuicem intuebantur, alias placato facieque læta, atque ex vniuscuiusque superciliorum contractione perspicuum erat, eum tristem & intolerandum rerum statum indigne ferre. animi affectione per vultum et cum quo erat declarata & ostensa. Sed hæc etiam tyrannum commouebant, quod existimaret silentium quoque propter varietatem gestuum & commutationem vultus prorsus mali quid sibi moliturum esse. Proinde etiam illud lege sustulit. Quidam itaque desolationem illam ægre molesteque patiens, & cupiditate dissoluendæ tyranni du... motus, in forum progressus est: Ibi stans, multum & flebiliter lacrymatus est: Quem circumsistit confluens omnis multitudo ... etiam ipsis in fletum ac luctum erumpentibus; nuncium ad tyrannum allatum est, neminem quidem nutibus vti, ac lacrymas frequentes emitti qui festinans, vt & illud prohiberet, neque solum linguam, nutusque seruitute constringeret, sed etiam oculis à natura tributam libertatem eriperet, quanta potuit celeritate pedes cum stipatoribus & satellitibus accurrit, vt lacrymas sedaret. At illi, cum è longo vix eum vidissent, eripientes arma satellitibus, tyrannum*

§44.

tyrannum interfecerunt. Atque hæc erant quæ dici poterat pro hominibus linguæ licentioris, quæ tamen si talia cui videbuntur, vt neq; ocream capiti, tibiæ galeam aptatã dicat; bene est. imo plus quam bene, hæc enim mihi descripsi & meis Musis; quibus subinde etiam insusurro istæc Esaiæ Abbatis Orat. 7. *Tres sunt virtutes quæ menti lucem præbent assidue: non nosse cuiuscunq; hominis malitiam: benefacere eis à quibus affecti sumus iniuria: ferre quæcunq; accidũt sine perturbatione. Hæ tres virtutes tres alias pariunt seipsis maiores. Non nosse hominis malitiam; beneuolentiam gignit. Benefacere à quibus afficimur iniuria, pacem generat. Ferre sine perturbatione quæcunque accidunt, parit mansuetudinem.*

SPECIE MVTVANDI PECVNIAM, OPPIGNORAMVS SVSPECTOS.

Caput LVII.

SVMMVLA.

Annibal cur plumbo refertas amphoras commendarit templo Dianæ. pr.
Proletarii ac capite censi cur exclusi à militia. ibid.
Pecuniæ magis obstringimur, quam religioni. ibidem.
Vnde callidi principes pecuniam mutuam sumunt à sibi suspectis. §. 1.
Vt Eumenes, qui eo pacto grauissimas euasit in caput suum coniurationes. §. 1. & 2.
Vt Leuconis amicos ciuesque dubios sibi obligans. §. 3.
Idemque in votis Agathocli, Syracusarum tyranno, forte etiam Iphicrati. §. 4.
Certe Iulio Cæsari. §. eod.
Aristoteles explicatus lib. 9. Ethic. cap. 7 §. 5.
Iulii Cæsaris factum examinatum. §. 6.
Item Eduardi 4. Anglorum Regis. § 7.
Nec non Caroli 5. Imp. & Philippi II. Hispaniarum regis. ibid.
At principes alii à sibi suspectis has pecunias extorquent vi. §. 8.

CVM incido in ista Iustini de Annibale lib. 32. cap. 8. *Creta cum diu quietam vitam egisset, inuidiosumque se propter nimias opes videret, amphoras plumbo repletas in templo Dianæ, quasi fortunæ suæ præsidia deponit: atque ideo nihil de illo sollicita ciuitate, quoniam veluti pignus opes eius tenebat, ad Prusiam contendit, auro suo in statuas infuso, &c.* Item cũ lego Gellii lib. 16. ca. 10. vbi est: *Quoniam res pecuniaque familiaris obsidis vicem pignerisq; esse apud Rempubl. videbatur; amorisque in patriam fides quædam in ea firmamentumq; erat: neq; proletarii neq; capiti censi, milites nisi in tumultu maximo scribebantur; quia familia pecuniaq; his aut tenuis, aut nulla esset.* Succurrit illico Vegetianum istud lib. 11. cap. 20. *Miles qui sumptus suos scit apud signa depositos, de deserendo nihil cogitat: magis diligit signa: pro illis in acie fortius dimicat: more humani ingenii, vt pro illis habeat maximam curam in quibus suam videt positam esse substantiam.* Prudentissimum profe- §. 1. cto inuentum. nam adstringi magis fidem pecunia, quã religione; vtinam non testarentur omnia. Itaque si quis suspecta habuerit, prouinciam, vrbem, hominem denique, instillatum sibi sciat, non arcanum quidẽ dogma, sed auxilium tamen præsentaneum; Mutuum sumere. Feliciter id expertus Eumenes narrante Diod. Siculo li. 19. Biblioth. *Festinans autem ab aliis etiam Satrapis & ducib. tamquam obsides capere, ne ipsum derelinquerent; prætexuit pecuniæ penuriam, & cohortatus est vnumquemque vt pro viribus mutuo darent regibus. Cum accepisset quadringẽta talenta à ducibus, à quibus expedire videbat; eos quos prius habebat suspectos insidiarum aut captiuitatis habuit fidelissimos custodes & pugnæ socios.* Sic clare satis Siculus ille. Verum vt menti etiam magis adhęreant, audiamus eadem iterum voce Plutarchi in vita eiusdem Ducis: *Vt aduertit Eumenes ipsos inter se despicere; se vero timere, & captare tempus ad necandum; simulauit sibi argento opus esse, atque ab illis qui erant sibi infestissimi, sumpsit mutuo grandem pecuniam, quo & crederent sibi, & manus abstinerent, de credita pecunia soliciti. Ita factum est vt corporis custodes opes haberet alienas: Et quum alii ad salutem consequendam dent, securitatem, comparauit sibi accipiendo.* Effe- §. 2. ctum eiusdem rei exequitur deinde idem scriptor. *Interea maxima pars exercitus apud Eumenem coacta prudentiam eius est admirata, ac solius iussit imperium esse. Qua discruciati & inuidia affecti Argyraspidum præfecti, Antigenes & Teutamus, tetenderunt ei insidias, contractisq; plerisq; satrapis ac ducibus; quando & qua ratione tollendus Eumenes esset deliberauerunt. Vbi omnibus visum illius opera abuti ad prælium, secundum id mox eum absumere, Eudamus elephantis præpositus & Phædimus clam detegunt Eumeni consilium; nulla illi quidem adducti beneuolentia vel officio, verum vt præuenirent, ne fraudarentur eo, quod huic crediderant, argento.* Eodem tendebat ille apud §. 3. Polyænum lib. 6. *Leucon cum intellexisset sibi amicos multosque ciues coniuratos, insidias parare, conuocatis mercatoribus omnibus, tantum pecuniarum à singulis mutuo accepit, quantum habebant; inquiens hostes sibi per proditionem dedi. Mercatores promptis animis mutuo pecunias dederunt. Ille conductis ipsis in aulam, confessus est hostium insidias: hortatusq; est, vt sui corporis essent custodes. Etenim tum demum eos pecunias recuperaturos, si se incolumem & saluum conseruassent. Quo factum est, vt pecuniarum caussa mercatores armis sumptis, alii corpus Leuconis stiparent, alii regiam tuerentur. Leucon horum, atque amicissimorum quos circa se habebat auxilio, participes coniurationis comprehensos trucidauit: imperioque in securitatem redacto, pecunias reddidit.* Aspirauit eodem Agathocles rex quamuis impari successũ. De eo enim Diodorus Siculus li. 20. c. 4. vbi vide locũ, *Certum erat, &c.* Eadẽ forsan ratio in mẽte §. 4. Iphicrati, quanquam aliam expresserit Polyænus libro 3. Stratagem. *Iphicrates cum paucos haberet milites, eosque tristibus & abiectis animis præditos, volens audaciam & confidentiam ipsis iniicere, inter cœnandum conuocat manipulorum duces ac centuriones iubetque vt quantum quisque haberet, adferret siue argentum siue aurum, siue ornatum, quasi proditionem hostium facturus, & ad eam rem muneribus indigens. Postquam dedissent, hostes aggredi statuit, qui attulerunt. Ille cum accepisset, tesseram dedit Mercurium Philium, quasi de hoc sibi cum proditoribus conuenisset: & parua interposita mora, milites adduxit, qui credentes fore, vt sibi aliqui aduersarios proderent, audẽtiores ad faciendum prælium extiterunt.* Cur id putem, est quod legam apud eundem §. 51. *Iphicrates maximis copiis imperabat, tum terrestribus, tum naualibus. In stipendiorum distributione singulis mensibus quartam partem subtrahens quasi arrhabonem vniuscuiusq; retinebat, ne exercitum desererent. Ita & multos semper habuit milites & diuites: quippe qui mercedis quartam partem, in subsidio habebant.* Eodem traho Fuluii Nobilioris factum, qui teste Frontino lib. 1. cap. 11. *cum aduersus Samnitium exercitum numerosum, & successibus tumidum paruis copiis necesse haberet decertare: simulauit vnam legionem hostium à se corruptam, imperauitq; ad eius rei fidem tribunis, & primis ordinibus, & centurionibus, quantum quisq; numeratæ pecuniæ, aut auri argentiq; haberet, conferret.* Certe attendit his Iul. Cæsar prodiditq; ipsemet lib. 1. de bello ciuil. ca. 39. *Simul à tribunis militum centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. quo facto duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum deuinxit, & largitione militum volun tates redemit.* Naturam autem §. 5. huius rei dilucide sic pertractauit Aristoteles lib. 9. Ethic. cap. 7. *Benefici autem eos de quibus bene meriti sunt, vehementius amare videntur, quã ii, qui beneficium acceperunt, bene de se meritos: eiusq; rei, quasi præter rationem & opinionem omnium fiat, ratio quæritur. Eo igitur fieri plerisque videtur, quod illi debent, his debetur. Quemadmodum itaque in rebus mutuis, debitores suis creditoribus interitum exoptant: at iis, qui mutuum dederunt, debitorum salus etiam curæ est: sic & eos, qui de aliquib. bene meriti sunt, eorum, qui beneficium acceperunt, incolumitatis studiosos esse, tamquam beneficii gratiam cõsecuturos: illos autem de gratia referenda non magnopere laborare. Atq; hæc fortassis eos loqui dicat Epicharmus, ex hominum improbitate spectantes. Veruntamen ab humano ingenio non abhorrent. Nam magna pars hominum beneficii immemor est, mauultque beneficium accipere, quam dare. Verum huius rei caussa à natura potius repetenda est, neq; vlla ex parte eorum, qui pecuniam mutuam dederunt, rationi similis est. Non enim amant hi suos debitores,*

vitores, sed saluos esse volunt, vt suum recuperent. Qui autem beneficium contulerunt, amant & diligunt eos, quos beneficio affecerunt, etiam si neq; in praesenti vlla in re sibi sint vtiles, neq; sint postea futuri. Quod & in artificibus vsu venit. Itaq; verisimile est etiam libente Caesare factum esse illud quod refert Suetonius cap.68. *Ingresso ciuile bellum, centuriones cuiusque legionis singulos equites è villatico suo obtulerunt, & vniuersi milites gratuitam, & sine frumento stipendioq; operam, cum tenuiorem tutelam completiores in se contulissent.* Imo vix mihi dubium fit quin statim à victoria ciuitates multas exhauserit pecunia, tum vt eas debiliores redderet, simul & magis addictas quod Ducum summorum arcanum, cũ minus intelligerit Dio Cassius satis ineptè interpretatur lib.42.ca.31. *Mutuo non tantum à priuatis, sed ab ipsis adeo vrbibus accipiebat Mutui enim nomen ei pecuniae, cuius exigendae probabilis alia ratio non exstabat. praetexebat: quamquam alioquin vi eas quoq; non secus, atque debitas sibi poscebat, neque redditurus vnquam erat.* Planè non inuito Vitellio accidit istud narratum Tacito lib.1. Histor. *Nec principes modo coloniarum aut castrorum, quibus praesentia ex affluenti & parta victoria magnae spes: sed manipuli quoque & gregarius miles viatica sua, & balteos phalerasque insignia armorum, argento decora, loco pecuniae tradebant, instinctu & impetu & auaritia.*

§6.

Hoc enim parto non simpliciter sibi deuincebant militem. Vnde satis mirari nequeo, exstare hodie vrbes liberas, quae cum abundarent pecunia, & circumiectam Nobilitatem vnciario foenore obnoxiam tenerent & foenus & sortem vltro ipsis remisisse, quod nollent scil. minui sibi reditus dando in annum, de centesimo nummo nummos quatuor. Parum prudenter, quique saltem legisse debebant illud Cominei libr. 3. Commentariorum capit. 7. *Tribus de causis dedidit se Eduardo regi Londinum : tum quod multum pecuniae ipsi vrbi debebat : eaque propter à partibus eius starent negotiatores, &c.* Imo adeo meminisse poterant hac vna ratione oppignoratam fuisse, hodieq; adeo manere Gennensium rempublicam Carolo V. Imperatori Romanorum, filioque eius Philippo Hispaniarum Regi: quemadmodum luculenter admodum sub finem lib. 61. historiae suae vniuersalis ostendit Iacobus Augustus Thuanus amicus noster insignis. Caeterum malos Principes sine vllo velamine pecunias exigere ab inuitis cognoscimus ex Indibile & Mandonio: de quibus sic libri 10. ca. 3[illegible] *Polybius Asdrubal suspectam sibi earum fidem praetexens niae vim magnam, at[illegible] [illegible] lias ab iis ex[illegible]*

§7.

BREVIS ET COMPEN[illegible]
QVID VNVMQVOD[illegible]
Discursibus,[illegible]

Thos Steel